[illegible]

[illegible]

[illegible]

CORNELIUS A LAPIDE.

COMMENTARII
IN SCRIPTURAM SACRAM.

LUGDUNI, EX TYPIS PELAGAUD ET LESNE.

R. P. C.

CORNELII A LAPIDE

È SOCIETATE JESU,

S. SCRIPTURÆ OLIM LOVANII, POSTEA ROMÆ PROFESSORIS,

COMMENTARII

IN SACRAM SCRIPTURAM.

TOMUS I,

COMPLECTENS

COMMENTARIA IN PENTATEUCHUM,

INDICIBUS NECESSARIIS ILLUSTRATA.

EDITIO RECENS,

A QUAMPLURIMIS MENDIS, QUIBUS CÆTERÆ SCATEBANT, DILIGENTISSIMÈ EXPURGATA ET CASTIGATA,

ET

ILLUSTRISSIMO DD. A. R. DEVIE, EPISCOPO BELLICENSI,

DEDICATA.

LUGDUNI,

APUD PELAGAUD ET LESNE,

SS. DD. PAPÆ BIBLIOTYPOGRAPHOS.

M.D.CCC.XL.

ILLUSTRISSIMO AC REVERENDISSIMO

DD. ALEXANDRO-RAYMONDO

DEVIE,

EPISCOPO BELLICENSI.

Nobis in mente fuit, illustrissime ac reverendissime Præsul, cùm egregios Cornelii à Lapide Commentarios typis iterùm mandare suscepimus, et Episcoporum qui summoperè Biblica promovent præceptis consulere, et Clero quod valdè peroptârat novas uberrimum exarandi solum rationes subministrare.

Ne verò tale consilium temeritatis insimularetur, hoc providendum erat ut Episcopus inter eximios Ecclesiæ principes virtutibus et doctrinâ præstantissimus, tantam operis molem patrocinio sustineret; cuique comprobanti libenter accederet raptus omnium consensus. Cui verò ista meditanti non protinùs occurrisset quali vigilantiâ et quo studio quidquid ad Litteras sacras attinet usquè prosequaris? quot et quantas opes illis elucubrandis assiduè conferas? quantâ denique curâ in hoc totus incumbere videaris, ut Sacerdotes disciplinis ecclesiasticis omnimodè vacare possint?

Tuæ ergo Amplitudini hanc Cornelii à Lapide novam Editionem dedicare fausto quidem omine certum habuimus; tu verò, Illustrissime ac Reverendissime, præsul propositum benigno vultu pro tuo more excipiens, plura tua in nos officia illamque quæ res nostras jampridem fovet benevolentiam, hoc recenti beneficio cumulâsti.

Sint igitur hæc ingentia tentamina grati memorisque animi modicum pignus quo te salutant

AMPLITUDINIS TUÆ

Obsequentissimi et devotissimi servi,

PÉLAGAUD ET LESNE,

DD. NN. Papæ et RR. DD. Episcopi Bellicensis Typographi.

DEI VERBO

ÆTERNO, IMMENSO, CONSUBSTANTIALI,

PER QUOD FACTA SUNT OMNIA;

DEO HOMINI

CHRISTO JESU,

NOVI ISRAELIS

SALVATORI, DUCTORI, LEGISLATORI, PONTIFICI SUMMO,

PER QUEM REPARATA SUNT UNIVERSA, VIA PATEFACTA PARADISI,

IMPLENDÆ LEGIS COLLATA GRATIA, HUMANA DIVINIS CONCILIATA.

QUID vel in mundanæ molitione machinæ, artifex Manus operata est sapienter; vel in solvenda Ægyptiaca populi Hebraici captivitate, extentum Brachium effecit fortiter; vel in Legalium ordinatione ministeriorum, mystice disposuit Sanctitas adoranda; vel in Tribuum Israeliticarum numerosa digestione, magnifice regia expandit Majestas; aut duabus in tabulis primum brevius descripsit Digitus imperiosus, sed explicatius postea evulgatum voluit, imbecillium captui sese adaptans, Benignitas: totum id Libris quinque digessit, Divinæ scientiæ ac mentis Tuæ Interpres, Moyses: sic tamen ut rudi illi carnalique vulgo solam ostenderet Litteram, cujus velamen per Te reducendum significavit Templi Hierosolymæi Velum, à summo usque deorsum, Te in Cruce pendente, et figuris finem imponente, divisum. Patent igitur mysteria à seculo abdita, et divinorum magnalium adyta reserantur: neve ad ea ingressuri queri possumus, confundi nos multitudine sacrorum Scriptorum Interpretumque, viam monstrantium, præeuntium, explanantium, unus pro omnibus offertur Cornelius, multorum Commentarios uno complexus Opere: quod nunc iterum lucem novam haurire gestit; unde autem potius, quam à divino illo Vultu, cujus claritas totam illuminat Civitatem Dei? Olim, dum mortales inter Auctor adhuc mor-

talis degeret, quæsivit sibi ab eis patrocinium, quorum plus valere dignitatem credebat, ne despicerent alii, quod isti recepissent. Nunc cum sua Operi constat apud omnes approbatio, et in tuto fama versatur Auctoris; æquum est nos, qui dati à te ingenii monumentis cum jucunditate fruimur, attollere oculos ad Te, horum et universorum bonorum Largitorem: cujus beatifico conspectui, nunc ille assistens, nostrum, dicam, an suum: imo, nec suum, nec nostrum, sed Tuum munus Tibi acceptum referens, nostra istic præsentabit vota, ubi fixa pridem habemus desideria; donec creatos, redemptos, sanctificatos et in æternæ prædestinationis libro annumeratos, in consortium Sanctorum recipias, et æternæ beatitudinis jubeas esse consortes; non per apertos Rubri maris fluctus; sed per Sanguinem Tuum, post accuratam, juvante Te, Legum observationem Tuarum, ad Tuas promissiones percipiendas, introducens Tuos, conditione famulos, dignatione fratres, amoris incomparabilis affectu cohæredes.

PROOEMIUM

ET ENCOMIUM

SACRÆ SCRIPTURÆ.

SECTIO PRIMA.

De ejus origine, dignitate, objecto, necessitate, fructu, amplitudine, difficultate, exemplis, methodo et dispositionibus.

Celebris ille Ægyptiorum Theologus, Mosi pene æquævus, Mercurius, Gentilium opinione Trismegistus, diu, qua ratione aptissime universum hoc describeret, secum ipse versans, huc demum erupit: *Universum*, inquit, *est liber divinitatis*, *seculumque hoc sublustre est speculum divinorum;* nimirum hocce libro suam ipse theologiam, diutina sane commentatione didicerat. *Cœli* enim *enarrant gloriam Dei, et opera manuum ejus annuntiat firmamentum;* et: *A magnitudine speciei et creaturæ, videri potest creator eorum, sempiterna quoque* et invisibilis *ejus virtus atque divinitas;* ut in magnis hisce cœlorum tabulis, in paginis elementorum, ac voluminibus temporum, perspicaci oculo divinæ institutionis doctrinam, propalam quasi legere liceat; ita sane ex ipsis mundi primordiis et ex nihilo illius mollimine, omnipotentem auctoris ejus vim et energiam; ex multiplici adeo creatarum rerum discordi et variegata concordia, beneficam ejusdem abyssum; ex amplo illo cæterarum omnium spirituum, corporum, motuum, temporumque complexu æternitatem immensitatemque conditoris metimur, et quadam tenus pervidemus. Ita ex pondere eorumdem, numero et mensura sapientissimam magni hujus architecti προνοίᾳ, numerosamque et mire concinnam in eo cujuslibet naturæ harmoniam ideamque mirari et suspicere licet, quæ et primitus quamlibet universi hujus partem, fixis, et immotis plane modis, et secum et compari cuivis alteri parti amicissime devinxerit, et amicum hocce vinculum, ut stabili fide concordes varient vices, jugi suo influxu indivulse servet et tueatur. Hoc ipsa de se publica voce deprædicans æterna Sapientia: Prov. 8. 22. *Quando præparabat*, inquit, *cœlos, aderam: quando certa lege et gyro vallabat abyssos; quando æthera firmabat sursum, et librabat fontes aquarum; quando circumdabat mari terminum suum, et legem ponebat aquis, ne transirent fines suos; quando appendebat fundamenta terræ, cum eo eram cuncta componens*, quasi certas sui notas in hac compositione se inscripsisse significans.

Verum enim vero, quamvis pulcher hic microcosmus archetypum, unde ab auctore suo expressus est, puta numen sacrum, increatamque sphæram altissimæ divinitatis referat, oculisque subjiciat: multis tamen partibus imperfectus est hic liber, et sciatica duntaxat elementa suppeditat, vestigia, inquam, potius, quibus quasi ex ungue leonem agnoscas, quam claram absolutamque scriptoris sui descriptionem. Accedit, quod naturæ solius exaratus charactere, nihil eorum dictat quæ naturæ terminos transcendunt, quibus ad cœlum sanctæ Trinitatis, bonumque nostrum perenne, quod vita et morte, votis omnibus sequimur, proveamur.

Visum ergo divinæ et interminæ bonitati, scribæ scilicet sapientissimo, velociter et mira dignatione scribenti, alium adhibere calamum, alias nobis subjicere tabulas, alios longe depingere sui characteres: qui non mutam aliquam speciem sed distinctas oculis voces, auribus sonos, mentibus sensa, vivasque divinorum imagines insererent, quibus et semetipsum, cœlestesque mentes, creataque omnia, et quidquid ad bene beateque vivendum nos manu ducit, tam luculenter, quam benevole et sapienter describeret. Quod demiratus legem Dei Israeli dictaturus Moses noster. Deut. 4. 7: *En populus*, exclamat, *sapiens et intelligens, gens magna: nec est alia natio tam grandis, quæ habeat deos appropinquantes sibi: quæ est enim alia gens sic inclyta, ut habeat cæremonias, justaque judicia, et universam legem, quam ego proponam hodie ante oculos vestros?* Equidem quam mirabile est libros sacros divinæ Scripturæ, ipsissimas, inquam, à Deo ad nos perscriptas litteras, et indubitatos divinæ voluntatis testes, semper ad manum habere, lectitare identidem, volvere et revolvere? quam suave, quam pium, quam salutare domesticum dari quod consulas oraculum, quo non Apollinem ex tripode, sed Deum ipsum clarius multo et certius, quam è veteri arca et Cherubim proloquentem audias? Hoc cogitabat S. Carolus Borromæus, dum S. Scripturam, quasi Dei oracula, non nisi nudo capite, et flexo poplite venerabundus lectitare soleret.

Ea propter erant olim in templis duo secretaria, à dextro sinistroque latere absidis posita: in quorum altero sacra Eucharistia asservabatur, in altero divinæ Scripturæ codices sacri. Unde S. Paulinus (uti ipse testatur epist. 12. ad

Severum) in templo Nolano à se erecto, hos versus ad dextram inscribi jussit:

> Hic locus est, veneranda penus qua conditur, et qua
> Ponitur alma sacri pompa ministerii.

à sinistra vero hosce:

> Si quem sancta tenet meditandi in lege voluntas,
> Hic poterit residens sacris intendere libris.

Ita etiamnum Judæi in suis synagogis legem Mosis, quasi oraculum, magnifice in tabernaculo, perinde ac nos S. Eucharistiam, condunt, et publice proponunt; cavent ne illotis manibus Biblia contrectent: osculantur ea quoties aperiunt et claudunt; non sedent in eo scamno in quo sunt Biblia; quod si in terram ceciderint, integrum diem jejunant, quo magis mirere negligentius hæc à Christianis nonnullis accipi et pertractari. S. Greg. l. 4. epist. 84. Theodorum, medicum licet, reprehendit, quod negligenter sacram Scripturam lectitaret: *Imperator*, inquit, *cœli, dominus angelorum et hominum, pro vita tua tibi epistolas suas transmisit, et tu illas ardenter legere negligis! quid est enim S. Script. nisi quædam epistola omnipotentis Dei ad suam creaturam?* Quapropter paulo uberius disseram de S. Litterarum, primo, præstantia, necessitate et fructu; secundo, materia et amplitudine; tertio, difficultate; quarto, afferam Patrum hac de re judicia et exempla: Quinto, qua animi tum comparatione, tum contentione hoc studium suscipiendum sit, ostendam.

I. Philosophi docent principia demonstrationum et scientiarum prænosse oportere illis ipsis scientiis et demonstrationibus. Est enim scientiis suus, uti cæteris rebus omnibus, ordo; omnisque veritas vel prima est, et cuivis obvia, vel à prima certis quibusdam ductibus dimanat, quos si intercipias, veluti incisis fontis canalibus, rivulos veritatis omnes inde nascentes succideris. Porro Theologiæ omnis initia complectitur S. Script. Theologia enim non aliud est quam conclusionum scientia, quæ ex principiis fide certis ducuntur, ideoque scientiarum omnium augustissima est, æque ac certissima: principia vero fidei fidemque ipsam S. Script. comprehendit: unde evidenter sequitur Script. sacram Theologiæ principia jacere, quibus Theologus suas demonstrationes mentis ratiocinio, ceu matre fœtus novos gignat atque proliciat. Quare qui Scholasticam à S. Script. seria commentatione divellere se posse putat, prolem sine matre, domum sine fundamentis et ad instar terræ pensilem, aquæductus sine scaturigine, segetem sine semine, conclusionem sine principiis, uti desultoria, ita delusoria levitate frustra sperat et exspectat.

Vidit hoc divinus ille Dionysius, quem et Theologorum verticem, et πετεινον του ουρανου, volucrem cœli omnis antiquitas suspexit, qui passim de Deo deque rebus cœlestibus disputans, S. Script. uti principio et face prælustri se subnixum incedere profitetur. Instar sit omnium quod de Divin. nom. in ipso operis limine c. 1. ita fere præfatur: *Nulla*, inquit, *ratione præsumendum est, aliquid de supersubstantiali secretissimaque deitate aut dicere, aut cogitare, præter illa quæ nobis sacra eloquia tradiderunt: nam suprema divinaque scientia ignorationis illius* (divini puta arcani) *ipsi adscribenda, tantumque fas ad celsiora contendere, quantum seipsum divinorum eloquiorum radius insinuare dignatur, cætera vero at ineffabilia casto honoranda silentio: velut quod primordialis et fontana deitas sit Pater; Filius vero et Spiritus sanctus fœcundæ deitatis, si fas est dicere, germina sint plantata divinitus, et veluti flores ac supersubstantialia lumina, à Script. sacris accepimus. Est enim mens illa omnibus inaccessa substantiis, sed ab ea quantum illi placet, porrecta manu, sacris Litteris subvehimur ad supremos illos fulgores hauriendos, atque ab his ad divinos hymnos dirigimur, et sacras laudationes effingimur.* Rursumque libro de Mystica Theologia, spiritalem et mysticam Theologiam, quæ ad ipsum supersubstantiale occultum, et Dei caliginem, sine symbolis, creata omnia negatione transcendendo pervadit, arctam esse docet, itaque stringi, ut tandem obmutescat: symbolicam vero, quæ Deo in Script. ad verba nostra descendente, sensibiles ejus nobis figuras objicit, ad congruam latitudinem extendi, eaque causa dicere solitum S. Bartholomæum, Theologiam et plurimam esse et minimam, Evangeliumque et latum et magnum, rursumque concisum: mystice scilicet, et ascendendo, parvum atque concisum; symbolice vero et descendendo, magnum esse et amplum.

Equidem si symbolica destitueremur, si in sacris codicibus nullas sui suorumque imagines dedisset Deus, oppido quam infans, quam muta foret omnis nostra Theologia? Si de SS. Triade unius ejusdemque monadis et essentiæ, tacuisset Script. annon altum et perenne apud Scholasticos, in materia adeo vasta, de relationibus, origine, generatione, spiratione, notionibus, personis, Verbo, imagine, amore, dono, potentia, et actu notionali, cæterisque omnibus foret silentium? Si beatitudinem nostram in Dei visione non ponerent divina eloquia, quis Theologorum eam non dico sperare, sed vel eminus odorari potuisset? si fidem, spem, religionem, martyrium, virginitatem, et cæteram omnem, naturales transcendentium divinarumque virtutum catenam celassent sacri vates, et novi instrumenti scriptores, quis eas ingenio, quis votis et voluntate sequeretur? Nimirum latuerunt hæc priscos sapientes, quamvis prodigiosa, et ad miraculum pene sublimi intelligendi vi præditos; ignoravit hæc Platonis Academia, hic silet omnis Pythagoræ schola: hic pueri sunt Socrates, Pimander, Anaxagoras, Thales, Aristoteles. Taceo quæ de virtutibus naturæ cognatis, de lege, deque officiis homine, qua ratione pollet, dignis, deque eis adversis vitiis, et universa morali Philosophia divinæ Litteræ clarius certiusque quavis Ethica pertractant, ut in eas solas illa Tullii Philosophiæ, sive Ethicæ elogia aptissime conveniant, et sint dicanturque optimo jure *lux vitæ, magistra morum, animi medicina, bene vivendi norma, justitiæ altrix, religionis fax.*

Didicit hoc, expertusque est magno suo bono S. Justinus Philosophus et Martyr, qui, ut ipse testis est initio dialogi contra Tryphonem, Philosophiæ, veræque illius sapientiæ quæ ad Deum ducit, avidus, mirabili circulo, sectas quasque Philosophorum illustriores, velut Odysseam errorum pervagatus frustra, in Christiana demum S. Litterarum Ethica, tanquam sola solida conquievit. Ac primum Stoico cuidam

discipulum se addixit, à quo cum nil de Deo audiret, Peripateticum delegit magistrum, quem mercede sapientiam nundinantem despiciens, in Pythagoricum est devolutus; sed quod neque Astrologus, neque Geometer foret (quas ille artes, uti ad beatam vitam præambulans, exigebat) ab hoc in Platonicum delapsus est, subventanea et inani ab omnibus sapientiæ spe delusus; donec inopinato in divinum quempiam Philosophum, sive hominem, sive angelum incidit, qui protinus suasit, ut abdicata omni illa circulari disciplina, Prophetarum libros legeret, quorum auctoritas omni demonstratione major et sapientia foret saluberrima, in hos omne suum scientiæ desiderium acueret; atque abiit ille, nec postea ei visus, sed tam incensa ei studii hujus sacri, lectionisque divinorum voluminum injecta cupiditate, ut protinus omni aliorum doctrina valere jussa, hanc unam ambiret avidissime, et constantissime sequeretur, ubere adeo fructu, ut ipsa nobis Justinum et Christianum, et Philosophum, et Martyrem pepererit. Idem illud divini hujus Philosophi consilium omnibus nobis assectari operæ prætium, si verum Dei pietatisque sensum, si mores Christianos, si sanctæ vitæ spiritum sugere atque imbibere percupimus.

Fallax enim est ista, quæ multorum perstringit mentis aciem, opinio, sacras Litteras non sibi, sed aliis duntaxat ediscendas esse, ut doctorem scilicet, ut Ecclesiasten agas, videlicet ut quod aliis bonum appetas, eo teipsum fraudes, et ut mercenarius thesaurum tam nobilem, non tibi, sed aliis eruderes, aut effodias. Non ita censent illa ipsa divina eloquia: *Habemus*, inquit B. Petrus, Ep. 2. 1. 19. *firmiorem propheticum sermonem, cui bene facitis attendentes quasi lucernæ, lucenti in caliginoso loco, donec dies elucescat, et lucifer oriatur in cordibus vestris.* Huic ergo faci te primum decet intendere, hanc sequi, ut qui in tuo corde inde exortus fuerit lucifer, aliis deinde præfulgeat.

Regius vero Psaltes beatum vocat, non qui in alios Dei eloquia profundit, sed qui in lege ejus meditatur die ac nocte; hunc proinde esse ut lignum plantatum secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo. Hoc utique fine vel maxime, sacros codices nobis conscribi voluit Deus, verbumque suum proposuit, ut lucerna esset pedibus, daretque lumen semitis nostris, ut inter hosce lucidissimæ voluptatis, et plusquam Alcinoi hortos inambulantes, jucundissimo cœlestium fructuum pasceremur aspectu, et gustu frueremur. Et sane uti in paradiso, inter vernantes arborum florumque surculos, aut rutilantes malorum facies, necesse est prætereuntem, vel odore saltem et colore refici; utque qui in sole, licet animi causa, deambulat, calescere tamen, et rubedine imbui videmus: ita divinas Litteras religiose assidueque legentium, audientium, discentium mentes, sensus, consilia, vota, moresque veluti quodam divinitatis colore tingi, sanctisque affectibus accendi necesse est.

Quis enim castam animi puritatem non induat, quando eloquia Domini casta, et tanquam argentum igne examinatum, tot eam efferentia laudibus, tantisque suadentia præmiis auscultat? quod tam algidum cor, ut charitate non incalescat, quando ea æstuantem Paulum audit, igneas ubique amoris divini flammas jaculantem? cui mens non assiliat cœlestium in Script. lectione bonorum, ut infima hæc bona spernat et fastidiat? quis hac spe cœlitum in humano corpore vitam æmulari, et hominem angelum vivere non gestiat? quis pro fide et pietate masculum non obfirmet pectus, ad quosvis etiam decumanos malorum fluctus, pulchramque petat per vulnera mortem, quando sacras hasce tubas adeo suaviter et nervose fortitudinem constantiamque occinentes arrectis auribus animisque haurit atque excipit? Ita nimirum Machabæi, 1. Machab. 12. 9. solos habentes solatio libros sanctos, gloriantur se invicta virtute, et hostibus omnibus impenetrabiles persistere. Et Apostolus ad dura quæque et aspera fideles obarmans, Rom. 15. 4. *Quæcumque*, inquit, *scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt, ut per patientiam et consolationem Scripturarum, spem habeamus.* Equidem nescio quem vitalem spiritum, occulto legentibus influxu afflent divina verba, ut, si ea ad doctissimorum sanctissimorumque hominum, quamvis ardentia scripta conferas, hæc inanima, illa viventia, vitamque aspirantia sentiendo censeas.

Potuit una Evangelii vox: *Si vis perfectus esse, vade, vende omnia quæ habes, et da pauperibus,* magnum illum Antonium, jam tam juvenem, nobilitate et opibus inclytum, tanto Evangelicæ paupertatis amore incendere, ut è vestigio bonis omnibus, quibus ita impense cæci mortales inhiant, sese exueret, et cœlestem in terris vitam monastica professione complecteretur. Ita S. Athan. in ejus vita. Potuit divina Scriptura Victorinum, turgidum tum urbis Rhetorem, à Gentilitia superstitione et fastu, ad Christianam fidem humilitatemque inflectere. Potuit Paulina lectio hæreticum Augustinum, non tantum orthodoxis adjungere, sed et fœdissimo Veneris quotidianæ barathro erutum, ad continentiam castitatemque, non dicam maritalem, sed religiosam, cælibem omnino et intactam impellendo provehere. Vide Confess. 7. et 21. Potuit una Evangelii lectio: *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cœlorum: beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur!* Simeonem Stylitem ilico convertere, eoque provehere, ut octoginta annos continuos in columna eodem pede consisteret, ut perdius et pernox orationi vacaret, pene sine cibo et somno viveret, ut portentum orbis, neque tam homo, quam angelus in carnem lapsus esse videretur. Cur ergo, inquies, nos qui toties S. Scripturam legimus, hos æstus, has vitæ mutationes non persentiscimus? quia eas obiter et oscitanter legimus, ut merito usurpare possimus illud sancti Marciani apud Theodorum in Philotheo, qui rogatus ab Episcopis dicere verbum salutis, ait: Deus quotidie loquitur nobis per suas creaturas, et per sacram Script. et tamen ex his parvam utilitatem capimus: qui ergo ego loquens vobis prodero, qui cum aliis amitto hanc utilitatem?

Vidit olim inter omnes vates maxime arcanus Ezechiel fluvium magnum egredientem subter limen domus Domini, quem pertransire non potuit, *quoniam intumuerant aquæ profundi torrentis,* inquit, *qui non potest transvadari: cumque me convertissem, ecce in ripa torrentis ex utraque parte ligna multa nimis;* at quænam hæc? omnes utique Sancti, tam prisci quam novi; tam legis quam Evangelii, qui ad Evangelistarum, Apostolorum et Prophetarum fluenta

considentes, quasi arbores pulcherrimæ semper vernant, et amœna suavique fructuum omnium copia luxuriant. Idem enim fluvius utramque fovet alitque ripam, idem, inquam, Spiritus S. Scripturæ auctor, unam et eodem tendentem, per diversa licet sæcula, Scripturam contexuit, tamque novo, quam veteri instrumento, vitalem ea piis omnibus succum instillavit; si quidem eum haurire velimus.

II. Jam vero, ut ab altiori principio hæc repetamus, videamus quale et quantum sit S. Script. argumentum? quæ materia? vis verbo dicam, S. Script. objectum habet omne scibile, disciplinas omnes, et quidquid sciri potest, suo sinu complectitur: ideoque universitas quædam est scientiarum, scientias omnes vel formaliter, vel eminenter continens. Origenes commentans in c. 1. S. Joannis: Divina, ait, Scriptura mundus est intelligibilis, suis quatuor partibus, veluti quatuor elementis constitutus, cujus terra est velut in medio instar centri, scilicet historia: circa quam aquarum similitudine abyssus circumfunditur moralis intelligentiæ; circa historiam et ethicam, veluti duas mundi hujus partes, aer ille naturalis scientiæ circumvolvitur: extra autem omnia et ultra, æthereus ille et igneus ardor empyrei cœli, id est superna contemplatio divinæ naturæ, quam Theologiam nominant, circumglobatur; hæc Orig. Ex quo rursum, sicuti sensum historicum terræ, et tropologicum aquæ; ita recte allegoricum aeri, anagogicum igni et ætheri adaptes.

Verum ego amplius contendo, S. Scripturam sensu, non tantum mystico, sed solo etiam litterali, qui primas tenet, quemque præ omnibus consectari oportet, omnem scientiam, scibile omne complecti.

Hoc ut demonstrem, statuo triplicem rerum ordinem, ad quem Philosophi et Theologi res universas referunt: primus est naturæ sive rerum naturalium; secundus supernaturalium, et gratiæ; tertius divinæ essentiæ cum suis attributis, tum essentialibus, tum notionalibus. Primum naturæ ordinem pervestigat Physica, et aliæ naturalis philosophiæ disciplinæ; secundum et tertium in hac vita doctrina revelata, quæ ad fidem et Theologiam pertinet: in altera visio divinitatis, quæ Sanctos et Angelos beat. Jam S. Scripturam primum etiam rerum naturalium ordinem pertractare docet D. Thomas statim ipso in limine Summæ Theologicæ: primæ enim questionis art. 1. quo quærit, utrum, præter philosophicas disciplinas, alia doctrina sit necessaria; respondet duplici conclusione. Prior est: *necessaria est ad humanam salutem doctrina quædam à Deo revelata*, *præter philosophicas disciplinas*, scilicet ad ea cognoscenda, quæ hominis intellectum et naturæ vires excedunt; secunda: *eadem doctrina revelata necessaria est etiam in his, quæ lumine naturali per philosophiam investigari possunt.* Rationem addit: quia hæc veritas per philosophiam à paucis, per longum tempus, et cum admistione multorum errorum acquiritur: revelata ergo opus est, quæ philosophiam dirigat, corrigat, et facile certoque ad omnes transmittat.

Illustri exemplo sunt philosophorum principes Plato et Aristoteles, qui insigni ingenio multa quidem assecuti sunt, sed multa etiam tam ambigue, tam obscure, ut commentantium Græcorum, Latinorum, Arabum multis sæculis, in iis explicandis desudarit industria. Taceo errores, et quidem crassissimos: verbi gratia, quod Plato doceat Deum esse corporeum; Deum esse animam mundi, quæ magno ejus se corpore miscet; deos quosdam esse juniores et minores; animas corpori præextitisse, et in corpore, quasi in carcere prioris vitæ scelera luere; scientiam nostram tantum esse reminiscentiam; in Republ. uxores debere esse communes, mendacio subinde utendum esse quasi elleboro; hominum, animalium, sæculorum, rerumque omnium fore revolutionem, ut post decem annorum millia iidem hic omnes studentes, docentes, audientes sedeamus, sic animarum regressum, et palingenesiam fore, scilicet:

Ubi mille rotam voluere per annos,
Rursus ut incipiant in corpora velle reverti.

Quin etiam, uti ex eodem fonte censuit Pythagoras, à corpore in corpus, jam hominis, jam pecudis demigrent; unde ipse de se aiebat: *Ipse ego, me memini* (quis non credat? αυτος εγα, spectatum admissi risum teneatis):

Ipse ego, me memini, Trojani tempore belli,
Pantoides Euphorbus eram, cui pectore quondam
Hæsit in adverso gravis hasta minoris Atridæ.

Nonne hic verissimum est scitum illud Hebræorum adagium: אשר ריכ קרא למרה לא אמן לברא *ascer ric core lemore lo omen lebore*, hoc est, qui facile et temere credit doctori, discredit Creatori.

Aristoteles vero (in cujus ingenio natura ostendit extremum potentiæ suæ, ait Averroes) primum motorem Orienti affigit: asserit eum moveri fato, et naturali necessitate; mundum hunc esse ab æterno; futurorum contingentium non esse determinatam veritatem; Deum ea determinate non scire; animæ vero immortalitatem, Dei circa homines et res sublunares providentiam, futuras pœnas et præmia, vel pernegat, vel ita obscurat, ut sepia suis spiris involuta agnosci explicarique non possit, et à multis ob affectatam obscuritatem, ingeniorum carnifex dictus sit et habitus. Has luminis naturalis tenebras pervidentes Democritus, et Empedocles, simpliciter confessi sunt, nihil vere à nobis sciri. Socrates aiebat se tantum id scire, quod nihil sciret: Arcesilas, ne id quidem sciri posse: Anaxagoras cum suis, censuit scientiam omnem nostram esse meram opinionem, tantum ita nobis videri: imo non certo sciri, an nix sit alba, sed ita nobis videri: posse enim sensus omnes decipi: sicut decipitur visus omnium certissimus, cum collum columbæ ob refractos luminis radios, coloribus cœlestibus variegatum videt, cum vere nulli tales in columba existant.

In hac ergo nostræ caligantis aciei nocte, pelago et abysso, doctrinæ revelatæ lucerna, quasi pharo est opus. *Lucerna pedibus meis*, ait regius Psaltes, Ps. 118. 105. *verbum tuum, et lumen semitis meis: narraverunt mihi iniqui fabulationes, sed non ut lex tua.* Sapientia hæc vera et solida *non est*, ait Baruch, 3. 22. *audita in Chanaan, nec visa in Theman; filii quoque Agar, qui exquirunt prudentiam quæ de terra est. negotiatores Merrhæ et Theman, et fabulatores, et exquisitores prudentiæ et intelligentiæ, viam sapientiæ nescierunt, neque commemorati sunt*

senitas ejus ; sed qui scit universa novit eam, qui præparavit terram in æterno tempore ; qui emittit lumen, et vadit ; hic est Deus noster hic adinvenit omnem viam disciplinæ, et tradidit illam Jacob puero suo, et Israel dilecto suo, post hæc, ut scilicet hanc scientiam perdoceret, *in terris visus est, et cum hominibus conversatus.*

Quæris ergo quo loco Physica, Ethica, Metaphysica in sacris Litteris doceantur? Dico Physicam, etiam primævam, et à suo origine tradi in Genesi, in Ecclesiaste, in Job : Ethicam per brevissimas gnomas et sententias in Proverbiis, Sapientia, Ecclesiastico ; Metaphysicam maxime in Job, et in Psalmis quibus per hymnos Dei potentia, sapientia, immensitas; ad hæc ejus opera, angeli scilicet, aliaque omnia celebrantur. Historiam et Chronologiam ab ipso mundi exordio ad Christi pene tempora, aliunde non certiorem, non jucundiorem, non magis variam, quam ex Genesi, Exodo, libro Josue, Judicum, Regum, Esdra, Machabæis petas. Quam sacra Scriptura sophisticen damnet, quamque solida argumentatione et logica utatur, docet S. Augustinus l. 2. de Doctrina Christiana c. 31. De Mathesi è numeris petita, idem docet l. 3. de Doctrina Christiana cap. 35. Geometria patet in fabrica tabernaculi, et templi, tum Salomonis, tum illius tam mire dimensi apud Ezechielem. Merito proinde dixit S. Augustinus extremo lib. 2. de Doctrina Christiana : *Quantum*, inquit, *minor est auri, argenti vestisque copia, quam de Ægypto secum Hebræus populus abstulit; præ divitiis quas postea Hierosolymæ, maxime sub Salomone consecutus est : tanta est cuncta scientia, etiam utilis, collecta de libris Gentium, si divinarum Scripturarum scientiæ comparetur : nam quidquid homo extra didicerit, si noxium est, ibi damnatur ; et cum ibi quisque invenerit omnia, quæ utiliter alibi didicit, multo abundantius ibi inveniet ea, quæ nusquam omnino alibi, sed in illarum tantummodo Scripturarum mirabili altitudine, et mirabili humilitate discuntur.* Ancillantur enim illi, quasi dominæ et reginæ, omnes liberales disciplinæ, omnes linguæ, omnes scientiæ atque artes, quæ certis singulæ terminis continentur. Sacra autem hæc scientia ambit omnia, complectitur universa, omniumque usum suo jure sibi assumit; ut proinde quasi omnium perfectissima, omnium finis et scopus, ultimo loco veniat addiscenda.

Sic ergo Sacræ Litteræ primum rerum, puta naturæ ordinem, maxime qua Deum, Deique attributa, animæ immortalitatem, libertatem, pœnas, præmia, creataque omnia tangit, certius et solidius quam naturales scientiæ, persequuntur, easque sicubi aberrent, in viam reducunt.

Quod ad secundum gratiæ, et tertium divinitatis ordinem, nemo non videt cum D. Thoma, hæc philosophis incognita fuisse (cum naturæ lumen transcendant) et sine Dei revelatione, sine Dei verbo sciri non posse. Vident ergo, ut omnes rerum ordines sacra Scriptura ambiat, omnibus se insinuet, et quasi sol sapientiæ omnis veritatis radios à se diffundat.

Aristoteles, vel quisquis est auctor, libro de Mundo quærens quid sit Deus : *Hoc in mundo,* inquit, *est Deus, quod in navi gubernator, quod in curru auriga, in choro præcentor, in civitate lex, in exercitu imperator ;* nisi quod in illis principatus laboriosus est, perturbatus et anxius ; in Deo facillimus, liberrimus, ordinatissimus. Idem dixeris de S. Scriptura, quæ aliis scientiis dux est, lex, princeps et moderatrix. Empedocles vero rogatus quid esset Deus, respondit: Deus est sphæra incomprehensibilis, cujus centrum est ubique, circumferentia nusquam. Sic roganti quidnam sit S. Scriptura, recte dicas : Sphæra est disciplinæ incomprehensibilis, cujus centrum est ubique, circumferentia nusquam : Dei enim verbum est Scriptura sacra. Quare ut mentis nostræ verbum mentem ipsam, ejusque sensa omnia refert, ita S. Scriptura mentis divinæ verbum, in sese unicum, et divino intellectui et cognitioni quasi adæquatum (quo scilicet se, res omnes, naturales et supernaturales, Deus uno mentis cernit in ictu) exprimit permulta et varia ; ut mentis nostræ angustiis, quæ unicum illud vastissimum non capit, totum quidem, sed frustatim quasi pueris, per varias sententias, exempla, similitudines sensim ingerat. Atqui ex hoc deinde quasi mari, Scholastici rivos conclusionum Theologicarum educunt. Tolle à Scholastica S. Scripturam, non Theologiam, sed Philosophiam dabis; Philosophus eris, non Theologus : utramque invicem nexam junge, omne feres punctum et Theologi et Philosophi.

Ita quæ prima parte de Dei essentia et attributis, de prædestinatione, de Angelis, de homine, de opere sex dierum (quod totum ex Genes. c. 1. petitum esse liquet) tractantur à D. Thoma et Scholasticis, hausta et deducta sunt ex iis quæ sacrarum Litterarum revelatione didicimus. Quare S. Dionysius, digito ad fontes intento, cœlestem suam hierarchiam ita orditur: *Ad sacras Scripturas intelligendas, prout illas à Patribus accepimus contuendas, pro viribus pergamus, et quas illi nobis vel per signa, vel per intelligentiæ sacratioris arcana tradiderunt, cœlestium spirituum distinctiones et ordines, in quantum possumus speculemur.* Si enim Angelos non pingerent nobis sacræ Litteræ, quis Apelles, quis oculus, quod acumen eos vestigando delineasset?

Eadem est S. Clementis beati Petri comitis et alumni sententia, epist. 5.

Quæ tertia parte de Incarnatione quæruntur, omnia è quatuor Evangeliis, quæ vitam Christi enarrant, deprompta sunt : quæ de Sacramentis veteribus, ex Levitico : quæ de Sacramentis legis novæ, ex novo Testamento sparsim petita sunt. Quæ in prima secundæ de beatitudine, de actibus humanis, libertate, spontaneo, passionibus, peccato originali, veniali, mortali, de gratia, meritis, demeritis tractantur, unde, quæso, nisi Dei revelatione constant? Quæ in secunda secundæ de fide, spe, charitate disputantur, adeo sacris Litteris nituntur, ut omnis earum intellectus ad ista tria referatur, ait S. Augustinus lib. 2. de Doctrina Christiana cap. 40. *Finis* enim *præcepti*, ait Apostolus, *est charitas de corde puro, et conscientia bona, et fide non ficta. Fide non ficta,* en tibi fides sincera ; *conscientia bona*, en spes : bona enim conscientia sperat, mala desperat ; *charitas de corde puro*, en charitas. Quæ de justitia, fortitudine, prudentia, temperantia, et hisce annexis virtutibus docent Theologi ; tum Moses in Exodo et Deuteronomio præceptis judicialibus, quibus jus cuique dicit; tum Salomon in Proverbiis, Ecclesiaste, Sapien-

tia; tum Ecclesiasticus complectitur: inde πανάρετος est dictus, quasi dicas, omnis virtus.

Sacra enim Scriptura sic à Spiritu sancto concinne contexta est, ut omnibus locis, temporibus, personis, difficultatibus, periculis, morbis, malis pellendis, bonis accersendis, erroribus jugulandis, dogmatibus statuendis, virtutibus inserendis, vitiis propulsandis sese accommodet; ut merito S. Basil. eam officinæ instructissimæ comparet, quæ omnia, et omnis generis pharmaca quibusvis morbis suppeditat: ita nimirum, ut ex ea Ecclesia, dum tempora erant Martyrum, hauserit constantiam suam et fortitudinem; dum tempora Doctorum, sapientiæ lumina, flumina eloquentiæ; dum tempora hæreticorum, fidei firmamenta, errorum eversionem; in prosperis, ex ea didicerit humilitatem et modestiam; in adversis, magnanimitatem; in tepore, fervorem et diligentiam; denique, si quando tot labentibus annis, senio, maculis, nævis deformetur, ex hac morum perditorum restitutionem, atque reditum ad pristinam dignitatem et statum sibi adsciscat. Ita S. Bernardus in illa Christi verba: *Si vis perfectus esse, vade, vende omnia quæ habes, et da pauperibus, et habebis thesaurum in cœlo: Hæc*, ait, *verba sunt quæ contemptum mundi in universo mundo, et voluntariam persuasere paupertatem; hæc sunt quæ monachis claustra replent, deserta anachoretis.* Ita S. Tridentina Synodus Ecclesiæ reformationem à S. Scriptura orditur, totoque primo decreto de reformatione de una lectione S. Scripturæ ubivis locorum vel instituenda, vel revocanda, tam sollicite quam fuse præcipit.

Quare quam utilis, imo necessaria sit hæc ipsa S. Litterarum disciplina illis, qui non sibi soli vivunt, sed vitæ quoque partem aliorum commodis impertiuntur, maximeque iis, qui sacras tenent cathedras: me tacente res loquitur, communisque omnium Ecclesiastarum consuetudo. Et vero non nupera hæc; qui veteres voluit, longe pleniorem in priscis illis sacrorum eloquiorum cognitionem perspiciet, et usque eo uberem, ut sæpe sermo eorum omnis, Scriptura non tam infertus, quam concinna quapiam catena nexus videatur; neque mirabitur, si Origenes, Antonios, Vincentios, oracula, si templa, si arcas testamenti nuncupatos legerit.

Præclare S. Greg. l. 18. Moral. 14. explicans illud Jobi. *Habet argentum venarum suarum principia: Argentum*, inquit, *est eloquii, vel sapientiæ claritas; venæ*, *S. Scriptura*, *ac si aperte dicat: Qui ad veræ prædicationis verba se præparat, necesse est ut causarum origines à sacris paginis sumat; ut omne quod loquitur, ad divinæ auctoritatis fundamentum revocet, atque in eo ædificium locutionis suæ firmet.* Et S. Aug. ad Volusian: *Hic salubriter et prava corriguntur, et parva nutriuntur, et magna oblectantur ingenia; ille huic doctrinæ inimicus, qui vel errando eam nescit esse saluberrimam, vel odit ægrotando medicinam.*

Merito ergo deplorandum est etiam hoc ævo nostro, quod sui sæculi hominibus vitio dat S. Hier. Prol. galeat., cum in cæteris omnibus artibus prius discere homines soleant quam docere, in sacris Litteris docere plerosque velle quod nunquam didicerint: *Sola*, inquit, *Scripturarum ars est, quam sibi passim omnes vindicant, et cum auctores populi sermone composito mulserint, quidquid dixerint, hoc legem Dei putant: nec scire dignantur, quid Prophetæ, quid Apostoli senserint, sed ad sensum suum incongrua aptant testimonia: quasi grande sit, et non vitiosissimum docendi genus, depravare sententias, et ad voluntatem suam Scripturam trahere repugnantem.* Nimirum tenet insanabile multos docendi cacoethes, discendi paucos, isque parvus amor, quo fit, ut eam instar ceræ in omnem gyrent partem, in omnem mirabili metamorphosi traducant formam, eaque ceu divinorum sermonum aleatores, ut sors tulerit, ludant, vim ei sæpe afferant, et quod in Virgilio non ferrent Poetæ, in alienos, sensus, contra sanctorum Patrum, Canonum, Conciliorum, Tridentini præsertim, gravissima decreta distorqueant. At unde hæc omnia? arbitror, exoscitanti et pervulgata quadam ignavia: sinistras didicerunt litteras, piget eos discere sedulo quod doceant, ipsaque pigritia noctem eorum mentibus offundit, ut S. Scripturam facilem, et cuivis suopte ingenio perviam arbitrentur, putentque se scire quod nesciunt, et nescire se nesciant. Hæc mali omnis radix extirpanda, utpote quæ longissime serpente contagio multos infecerit, et latissime se sparserit.

III. Dispiciamus ergo, quod tertio loco propositum fuit, quam faciles divini codices sint. Ac ut breviter quod sentio, quodque astruere nitor, præmittam, Scripturam sacram profanis omnibus, Græcis, Latinis, Hebræis, et quibusvis aliis, intellectu multo difficiliorem esse contendo. Id an ita se habeat, videamus. Scriptura sacra cæteris universis, omnium consensu; tum multis aliis, tum hoc antecellit: quod cæteræ unam duntaxat una phrasi, hæc quatuor ut minimum dicat sententias: neque enim solarum vocum, sed et rerum iis indicatarum habet significationem; quo fit, ut litteralis sensus, historiæ, aut rei proxime verbis sacris expresse intelligentiam exhibeat: hæc vero historia, aut res similis, aliud de Christo Domino portendat vaticinium, allegorico sensu: aliud moribus informandis idoneum, tropologico commendet; altiusque tertio se porrigens, per anagogen cœlestia Sacramenta in enigmate speculanda proponat. Atque ex hisce vix unum sæpe genuinum assequare: qui ergo tres cæteros tam facili temeritate promittes?

At, inquies, historicus præpollet, hunc unum quæro, satque eum è scholastica veritate conjicio et metior, de symbolico qui incertus est, et quem facile quivis effingat, non anxie laboro. Sed vide, ne similis Neoptolemo isti Enniano, qui *philosophari se velle dicebat, sed paucis, nam omnino haud placere:* nomine aut superficie tenus Theologum agas. Nam imprimis, quod ad mysticum, hunc præcipuum esse Scripturæ sensum, omne vetus Testamentum loquitur, quod proxime quidem illius temporis gesta, aut gerenda, potissime vero Christum ubique symbolice significat: simile de aliis judicium.

Ac quemadmodum Jonathas, 1. Reg. 20. ut familiari rem hanc spectemus exemplo, signum fugæ Davidi latenter daturus, jaciens sagittam ex condicto, puerumque eam collecturum ultra progredi jubens, duo significabat; prius proxime, ut puer sagittam tolleret: alterum remotius, sed quod multo magis volebat, Davidi scilicet hac voce

admonito, fugam esse capessendam : ita prorsus hic sese res habet, estque historicus Scripturæ sensus prior, sed mysticus potior; et ex hoc, uti ex illo, valentissimum trahat Theologus dogmatis sui stabiliendi argumentum, si quidem eum esse genuinum constet, siculi ex eo Christus Dominus et Apostoli sæpe efficacissime concludunt : si non constet, sed ambiguum sit, germanusne is loci illius sit mysticus sensus, ecquid mirum, si ex dubia præmissa dubia inferatur conclusio? Perinde enim ex historico qui litteræ inhæret, si incertus is sit et dubius, neutiquam certi quippiam effeceris.

Porro fictos esse spirituales sensus, et quemque suo commento posse eos cuivis adaptare orationi, veluti si quis Probam Falconiam (quæ Latina fuit Sappho) Æneidem Virgilii, et Eudociam Augustam Iliada Homeri ad Christum accommodantes, imitatus, Scripturam S. piæ suæ adinventioni attemperet, perniciosum est sentire, periculosius facere. Si enim mysticus verus est Script. sensus, si eum vel maxime Spiritus sanctus dictare voluit, qua ratione liberum cuique erit, eum ut volet exponere? qua fronte cerebri sui quis commentum, Spiritus sancti mentem dicet : seque suaque ut Spiritus sancti fanaticus venditabit? Viderunt hoc, caveruntque sedulo, qui è Patribus allegoriam maxime versarunt, qui eodem Spiritu pleni, non ad plausus suosve conceptus astruendos, ubi arridere videtur, temere eam obtrudunt, aut inconcinne fronti ocream, quod vulgo dicitur, tibiæ galeam applicant; sed rei ita eam devinciunt, ut apte per omnia consentiat. Sicut enim in historico verba res gestas denotant; ita in allegorico, res gestæ alias magis arcanas significant : ut, nisi allegoria respondeat historiæ, falsa prorsus sit et evanida. Ea causa S. Hieron. in Osee c. 10. scribens, quod de rege Assyrio passim dicitur, juxta tropologiam ad Christum deducere (quod aliquando imprudens antea ipse fecerat) impium esse docet; et prologo in Abdiam, semetipse arguit, quod olim allegorice Prophetam hunc explicuisset, historicam ejus intelligentiam necdum assecutus.

Ad historicum vero, ut is unus tibi sufficiat, quot quantisque adjumentis est opus? quam is sæpe reconditus? quam Hebræa phrasi Græcave, et novo, à cæterisque omnibus discrepanti dictionis genere abditus? quam sublimis altissime sæpe sese librat? Neque id mirum. Si enim sapientum verba sensa animi sapientis produnt, voxque respondet conceptioni mentis; ubi hæc cœlestis et divina fuerit, quam necesse est elocutionem pariter cœlestem esse et divinam? nemini autem dubium sacros libros sensa Spiritus sancti, sapientiamque æterni Verbi sua dictione complecti : ut proinde non humi serpere, sed inaltum erigere sese oporteat, si divinis hisce eloquiis ad divina cogitata, primamque veritatem pervolare quis cupiat.

Fateor equidem, Scholasticos Doctores permulta è Scripturis subtiliter accersere, eaque subinde discutere, sed suas ipsi sibi metas Theologicis quæstionibus definiunt, quæ affatim ipsis materiæ et operæ Theologo utilissimæ, et vero necessariæ, suppeditant, ut aliud ex professo agere non liceat : perinde ut qui sacras elucidat Litteras, subinde Theologicas conclusiones sacris sententiis involutas, evolvit accurate, sed, ne ultra crepidam, ad suos statim se recipit cancellos. Verum aliud est delibare quidpiam, aliud certo et continuo idipsum ordine pertexere; aliud sententiam quampiam excutere, aliud integrum volumen, omnesque ejus sententias diligenti et exacto antecedentium et consequentium examine, Hebræorum Græcorumque fontium vestigatione, sanctorumque Patrum lectione, evolvere, illius phrasim imbibere, et quasi domesticum in eo versari, quod qui negligit, dictis quibusdam hinc inde difficilioribus excerptis explicatisque contentus, nunquam ad sacra adyta, arcanum, inquam, sanctorum eloquiorum penetrabit; sed et facile à veritate et mente scriptoris aberrabit. Videre hoc est in nonnullis antiquioribus, non indoctis alioqui viris, qui in re Theologica adeo leviter quandoque arrepto axiomate quopiam sacro abutuntur, ut hæreticis nostris cachinnum, Catholicis bilem moveant.

Præclare S. Gregorius procemio in libros Regum, lectorem monet, aliter se subinde historiam explicare, quam Patres fecerint; si enim, inquit, illi seriatim cuncta exponerent, quæ ex parte tetigerunt, eam seriem locutionis quam tenere visi sunt, observare nequaquam potuissent. Multa videlicet inseruntur, præeunt, consequuntur, quæ cum loco quem pertractas comparanda sunt, elocutionis sacræ modus aliis etiam in locis pervestigandus est, phrasis disquirenda : quæ si expositioni non cohæreant, neutiquam ea genuina est loci sententia, neutiquam ea orationis potestas, vis et notio : ut ambigas sæpe utrius, ipsiusne rei, an phrasis, obscuritas sit major.

Taceo variam, et quasi omnigenam materiæ amplitudinem : quid enim toto veteri novoque instrumento non pertractatur, aut tangitur? Exempli sit instar, ut Regum, Machabæorum, Esdræ, Danielis et aliorum Prophetarum volumina intelligas, quam varia historia Gentilis, quot monarchiæ, Assyriorum, Medorum, Persarum, Græcorum, Romanorum pernoscendæ? quot mores gentium, ritus fœderum, bellorum, sacrificiorum, connubiorum perquirendi? quot urbium situs, fluminum, montium, regionum ex universa antiquissima chorographia et cosmographia perlustrandi?

IV. Verum ne quis hic scrupulus supersit, age prima ab origine rem deducamus, videamusque quomodo omni semper ætate, difficultas juxta ac dignitas sacræ Scripturæ, et reverentiam suî acuerit, et studium Sanctorum accenderit. Apud Hebræos pervulgata est traditio, cui è nostris astipulantur S. Hilarius, Ps. 2. et Origenes, hom. 5. in Num, Mosen cum lege, etiam legis explicationem in monte Sina divinitus accepisse : eique præceptum esse, ut legem scriberet, sed legis occulta mysteria et sensa Josue, et hic sacerdotibus, hique consequenter vicariis suis succedentibus, magna silentii religione revelarent. Hinc Anatolius apud Eusebium, lib. 7. hist. cap. 28. LXX. Interpretes Ptolemæo Philadelpho Ægypti regi, percunctanti multa, ex Mosis traditionibus respondisse narrat. Et Esdras, vel quisquis auctor lib. 4. Esdræ (cui etsi non canonica, canonicis tamen adjuncto sua fides constat) c. 14. Mosi edictum refert : *Hæc in palam facies verba, et hæc abscondes.* Sibi pariter, Esdræ puta, cum Dei instinctu libros dictasset 204. simile jussum. *Priora, ait, quæ scripsisti in palam pone, et legant digni et indigni : novissi-*

mos autem septuaginta conservabis, ut tradas eos sapientibus de populo tuo; in his enim est vena intellectus, et sapientiæ fons, et scientiæ flumen, et feci sic.

Quare Moses identidem, in Deuteronomio præsertim, omne populi ambiguum et difficile circa legem judicium, ad sacerdotes referri voluit; nam, ut ait Malachias 2. 7. *Labia sacerdotis custodient scientiam et legem* (dubia utique legis de quibus est quæstio, ait S. Bernardus) *requirent ex ore ejus.* Qua de causa et studium ejus sacerdotibus Dominus in Levitico indicens, eos cap. 10. hisce compellat: *Ut habeatis scientiam discernendi inter sanctum et profanum, inter pollutum et mundum, doceatisque filios Israel omnia legitima mea, quæ locutus est Dominus ad eos per manum Mosis.* Atque ut hujus curæ admoneret pontificem vel maxime, in pectorali pontificalis sui doctrinam et veritatem, vel, ut hebraice est, אורים ותמים *urim vetummim*, illuminationem et integritatem, duo vitæ sacerdotalis decora, certis notatâ symbolis gestare, coramque semper intueri voluit. Sed ultra tendamus.

Propheta regius, magna scriptorum sacrorum pars, divinum, inquam, illud Spiritus sancti organum, eas in iis ipsis sublimes et arcanas tenebras agnoscens, creberrime aliis aliisque verbis orat, Ps. 118. *Revela oculos meos, et considerabo mirabilia de lege tua*, ubi hebraice est, ואביטה גל עיני *galenai veabbita*, devolve ab oculis meis (velamen caliginis scilicet) et clare intuebor mirabilia legis tuæ. *Si tantus propheta*, inquit S. Hieron. ad Paulinum, *tenebras ignorantiæ confitetur, qua nos putas parvulos, et pene lactantes insciliæ nocte circumdari? Hoc autem velamen non solum in facie Mosis, sed et in Evangelistis et Apostolis positum est; et nisi aperta fuerint universa quæ scripta sunt, ab eo qui habet clavem David, qui aperit et nemo claudit, claudit et nemo aperit, nullo alio reserante pandentur.*

Audit Jeremias c. 1. *Priusquam te formarem in utero novi te, et antequam exires de vulva, sanctificavi te, et prophetam in gentibus dedi te;* et tamen exclamat: *A a a, Domine Deus, ecce nescio loqui, quia puer ego sum.*

Isaias c. 6. Seraphim ad se advolantem aspexit, calculoque ignito os vaticinaturum adaperientem.

Ezechiel c. 2. intuitus speciem quadrifidi animalis, gloriæque Domini, pronus cadit in faciem, erectusque à spiritu silet, dum pariter os ei pandatur.

Daniel 7. 8. verbum Dei in corde conservat, sed cogitationibus conturbatur, et facies ei immutatur, stupetque ad visionem, eo quod desit interpres; et nos eorumdem vaticiniorum, parabolarum, ænigmatum, et symbolorum faciliorem ipsis eorum scriptoribus intelligentiam, aut disertam magis ea effandi facundiam, quasi naturalem, nobisque congenitam spondebimus?

Multo aliter Ecclesiasticus sapientem pingens, indefessum ejus studium cum pia prece deposcit: *Sapientiam omnium antiquorum exquiret sapiens, et in prophetis* (vel, ut Græcus habet fons, *in prophetiis*) *vacabit, narrationem* (græce διηγησιν, enarrationem, explantationem) *virorum nominatorum conservabit, et in versutias*, acumen, *parabolarum simul introibit, occulta proverbiorum exquiret, et in absconditis parabolarum conversabitur, aperiet os suum in oratione, et pro delictis suis deprecabitur. Si enim Dominus magnus voluerit, spiritu intelligentiæ replebit illum, et ipse tanquam imbres mittet eloquia sapientiæ suæ, ipse palam faciet disciplinam doctrinæ suæ, et in lege testamenti Domini gloriabitur.*

Veteres Judæorum Rabbini toti erant in sacris Litteris; indeque ספרים *sopherim*, γραμματεις et Scribæ sunt dicti; post Christum vero nemo nescit Hebræorum Rabbinos non aliud quam sacram Scripturam versare, cætera amusos esse. Scitum est illud Rabbini, qui à nepote scientiarum avido rogatus, num sibi liceret, aut suaderet, Græcis etiam auctoribus operam dare, ironice respondit; licere, modo id nec die faceret, nec nocte: scriptum enim esse, in lege Domini meditandum esse die ac nocte.

Ad novum pergamus novi fœderis instrumentum: S. Petrus cum epistolarum S. Pauli meminisset, subjungit, in iis quædam esse *difficilia intellectu, quæ indocti et instabiles depravant, sicut et cæteras Scripturas, ad suam ipsorum perditionem*, epist. 2. c. 3. et anterius c. 1. *Omnis prophetia Scripturæ propria interpretatione non fit; non enim voluntate humana allata est aliquando prophetia, sed Spiritu sancto inspirati locuti sunt sancti Dei homines.*

Ejus germanus officio, et martyrii laurea, sanctus Paulus, non naturalis ingenii vires, sed ejusdem spiritus gratiarum divisiones nuncupat, quod *alii per Spiritum detur sermo sapientiæ, alii sermo scientiæ, alteri fides, alii gratia sanitatum, alii operatio virtutum, alii prophetia, alii discretio spirituum, alii genera linguarum, alii* denique *interpretatio sermonum*, 1. Cor. 12. ideoque profuisse Deum in Ecclesia quosdam Apostolos, alios Prophetas, alios Doctores. Alibi vero, se ad pedes Gamalielis legem edoctum gloriatur: alibi Pastores et Episcopos monet, ut se præstent operarios inconfusibiles, recte tractantes verbum veritatis, ut possint exhortari in doctrina sana, et eos qui contradicunt arguere; sed quid moramur?

Audiamus Christum: *Scrutamini*, inquit, *Scripturas*, quin vero dotem hanc, uti et thaumaturgiam, miraculorumque omnigenorum potestatem, Ecclesiæ suæ testamento consignavit Christus, quando in cœlum ascensurus valedicens Apostolis, aperuit illis sensum, ut intelligerent Scripturas, ut et ipsi suos eas docerent discipulos, et ad posteros continua, et per manus accepta derivatione transmitterent. Sic eas sibi traditas docent S. Dionysius. Apostoli Pauli, et Clemens S. Petri discipuli.

Hoc consilio, hac ipsa ætate S. Marcus Alexandriæ Christianam hanc sacrarum Litterarum commentationem instituit. Videre licet apud Philonem Judæum oculatum testem, libro de Vita contemplativa, et Eusebium, lib. 14. hist. Essen. quam assidue Esseni, primi, inquam, illi Christiani Alexandrini, ab aurora in noctem sacris voluminibus legendis, audiendis, rimandisque sublimioribus allegoriæ sensibus è Patrum suorum commentariis, omnem diem impenderent. Exinde jam Alexandrinæ scholæ jacta sunt primordia: quæ deinceps succrevit, et mire sensim adolevit, ac sequentibus seculis Martyrum agmina, illustrem Doctorum Præsulumque chorum, atque orbis lumina dedit; et ut ab uno metiamur reliquos, videamusque quam avide et indefesse.

divinorum eloquiorum curriculam decurrerint, de Origene auctor est Eusebius, cum jam inde à puero illud inchoasse, solitumque patri in dies singulos sententias aliquot sacras è memoria, velut diurnum pensum reddere, et recitare, neque his contentum, altissimas etiam earum notiones et sensa pervestigare et interrogare cœpisse : at cum adultior factus, cathedraque donatus, perdius et pernox cœpta prosecutus, hac una de causa Hebræam linguam perdidicit, et toto orbe conquisitas variorum Interpretum versiones collegit, et primus novo exemplo hexapla et octapla, immenso labore elucubravit, scholiisque illustravit.

Hos secuti sunt in Oriente pariter aureum Græciæ Doctorum par, Basilius et Gregorius Theologus, qui ad monasterii solitudinem, quietem otiumque confugientes, ipsos tredecim annos, remotis omnibus Græcorum sæcularium libris, soli divinæ Scripturæ operam dederunt, *divinaque volumina,* ait Ruffinus, lib. 11. hist. 9. *non ex propria præsumptione, sed ex majorum scriptis et auctoritate, quos ipsos pariter ex Apostolica successione intelligendi regulam suscepisse constabat, commentando pervolvebant.* Itane tantis viris, ea sapientia, ingenio et eloquentia præditis, tot annos in rudimentis sacræ Scripturæ visum est ponere; nobis adeo faciles habeantur sacræ Litteræ, ut tres quatuorve annos iis vacare tædeat, aut, si plures oporteat, oleum et operam omnem perdidisse nos arbitremur? S. Basilii coævus fuit S. Ephrem Syrus, qui quam fuerit studiosus sacræ Scripturæ, docent ejus lucubrationes.

De scholis sacræ Scripturæ Nisibi institutis tempore Justiniani imperatoris testis est Junilius Africanus Episcopus libro ad Primasium. Easdem sub eodem imperatore Romam inducere conatus est Agapetus Pontifex, uti narrat Cassiodorus in præfatione libri Divinar. lectionum : *Nisus sum, inquit, cum beatissimo Agapeto urbis Romæ, ut, sicut apud Alexandriam multo tempore fuisse traditur institutum, nunc etiam in Nisibi civitate Syrorum Hebræis sedulo fertur exponi : collatis expensis in urbe Romana professos Doctores scholæ potius acciperent Christianæ, unde anima susciperet æternam salutem, et casto atque purissimo eloquio fidelium lingua comeretur.*

Inter Latinos porro primus jure censeatur S. Hier. sui ævi phœnix ; qui adeo totus hic excubavit, ut in hisce Litteris ad extremam canitiem consenuerit, atque ex Hebræo Latinam Bibliorum versionem consignarit Ecclesiæ ; quæ proinde eum in exponendis sacris Scripturis doctorem maximum indigitat. Celebre quoque est illud S. Hieronymi : *Discamus in terris, quorum scientia nobiscum perseveret in cœlis* ; et, *Sic stude, tanquam semper victurus ; sic vive, tanquam semper moriturus.* Hac de causa ipse Hebræas, uti Cato Græcas litteras in senectute perdidicit ; hac de causa Bethlehem, et loca sancta adiit; hac de causa veteres omnes Græcos Latinosque commentatores, teste sancto Augustino, legerat, quorum plerosque ipse quos secuturus sit, omnium fere commentariorum suorum prologis præmittit; et graviter incusare solet eos qui, absque Dei gratia et doctrina majorum, scientiam sibi vindicant Scripturarum.

Porro S. Aug. illud ingenii acumen, quod prædicamenta Aristotelis se solo pervaserat, adeoque nihil volvere solebat, quin protinus illud assequeretur; mox à sua conversione, D. Ambrosii suasu, 9. Conf. 5. Isaiam Prophetam in manus accipiens, illico profundo eloquiorum ejus absterritus, cum primam ejus lectionem non caperet, retulit pedem, distulitque eum, dum in dominico eloquio foret exercitatior. Sed et multo post ad Volusianum scribens, Epist. 1. *Tanta,* ait, *est Christianarum profunditas litterarum, ut in eis quotidie proficerem, si eas solas ab ineunte ætate* (nota verba) *usque ad decrepitam senectutem, maximo otio, summo studio, meliore ingenio conarer addiscere. Præter fidem enim tam multa, tamque multiplicibus mysteriorum umbraculis opaca, intelligenda proficientibus restant, tantaque non solum in verbis, verum etiam in rebus latet altitudo sapientiæ, ut annosissimis, acutissimis, flagrantissimis cupiditate discendi hoc contingat, quod eadem Scriptura quodam loco habet; cum consummaverit homo, tunc incipiet.*

Difficultatem augent idiotismi Hebræi et Græci, ubique sparsi, ad quos pernoscendos opus esse utriusque linguæ cognitione, docet S. August. lib. 2. de doctrina Christiana cap. 10. Duabus enim de causis non intelliguntur quæ scripta sunt, si aut ignotis, aut ambiguis signis verbisve obteguntur : utrumque non rarum est in qualibet versione, qua ab uno idiomate in aliud quidpiam transfunditur. Porro *contra ignota signa,* ait Aug. cap. 11. et 13. *magnum remedium est linguarum cognitio.* Sunt enim quædam verba, quæ in usum alterius linguæ, per interpretationem transire non possunt ; et ut doctissimus sit interpres, nec à sensu auctoris devius aberret, quæ sit ipsa sententia non apparet, nisi in ea lingua inspiciatur, quam interpretatur. Inter alia hoc affert exemplum : *Spuria vitulamina non dabunt radices altas,* Sapient. 4. 3. græcizat enim interpres, et quasi à μοσχος μοσχευματα, id est à vitulo vitulamina, deducit ; μοσχευματα autem sunt stolones, sive propagines, et novi surculi ex arbore præcisi, et in terra plantati. Sane quam Hæbræis Græcisque idiotismis Latini abundent codices sacri, luce est clarius, ut non sine causa idem August. 2. Retract. cap. 5. 54. septem libellis, qui etiamnum extant, formulas phrasium sacræ Scripturæ collegisse se memoret. Quod imitatus est postmodum Eucherius Lugdunensis libro de Formis spiritualibus, et post eum hocce etiam sæculo complures alii.

S. Augustino consentit S. Chrysost., quando in Genesim scribens, hom. 21. neque syllabam, neque apiculum esse in sacris Litteris, in cujus profundis non lateat grandis quispiam thesaurus, non dubitat asserere : ac proinde nobis opus esse divina gratia, et ut Spiritu sancto collustrati, eloquia divina adeamus.

Amplius audet Gregorius Magnus et Pontifex et Doctor : tot enim tamque abdita, in Ezechielem commentans, in sanctis voluminibus agnoscit mysteria, ut asseveret quædam mortalibus necdum reserata, solis cœlestibus patere spiritibus. Mirabimur jam Gregorium, Augustinum, Ambrosium, Eusebium, Origenem, Hieronymum, Cyrillum, et universum sanctorum Patrum chorum, tam impense sacris libris noctes et dies insudasse? Mirabimur eos in hac disciplina principes et palmares consenuisse, nec alium eos studiorum horum, quam vitæ finem fecisse? Mirabimur Hieronymum Gregorio Nazianzeno et Didymo, Ambrosium Basilio, Augustinum Ambrosio, Chrysostomum Eusebio,

aliosque suis præceptoribus usos? Mirabimur, jam inde à nascente Ecclesia, scholas sacrarum Litterarum erectas? De Alexandrina enim, tot Doctorum et Præsulum parente, nemini dubium est: de cæteris sat evincunt Patrum lucubrationes, quæ multis antequam Theologia scholastica methodo traderetur, sæculis elaboratæ, pene in hoc argumento, in hac una materia versantur.

Constantinopoli olim celebre fuit monasterium, quod ab auctore, et à sacrarum Litterarum, ac vitæ perfectioris studio, studii nomen accepit, cui præfuit S. Plato: post quem Theodorus studita sub annum Domini 800. tot ingenii sui et pietatis, è sacris Litteris reliquit monumenta, suos discipulos more veterum monachorum iis describendis occupans; quibus et absens et præsens cum Iconoclast. Impp. Constantino Copronymo, et Leone Isauro forti agone et duello congressus, hæresin jugulavit, et palmata sanctæ fidei trophæa æternæ memoriæ consecravit.

Ex Anglia, audi venerabilem Bedam in historia Anglicana: *Ego, ait, septennis monasterium ingressus ibi tota vita omnem meditandis Scripturis operam dedi, atque inter observantiam disciplinæ regularis et quotidianam cantandi in Ecclesia curam, semper aut discere, aut docere, aut scribere dulce habui.* Hinc in omnes pene sacræ Scripturæ libros, Bedæ extant commentaria, adeoque nec morbo ipse destitit: quin vero ultima infirmitate in Evangelio S. Joannis laboravit, et pene animam agens, ut absolveret, accito scriba: *Accipe,* ait, *calamum, et festinanter scribe*, et tandem, *Bene,* inquit, *consummatum est;* et cycnæum canens; *Gloria Patri, et Filio, et Spiritui sancto,* placidissime spiritum emisit pro fidei labore Dei visione beandum, anno à partu Virginis 731.

Venerabili Bedæ æqualis fuit Albinus, vel Alcuinus Flaccus, qui Caroli Magni vel præceptor fuit, vel potius familiaris; hic Eboraci in Anglia sacras Litteras palam docebat; unde ad eum audiendum, ex Frisia sanctus Ludgerus Eboracum concessit, tantumque profecit, ut ad suos reversus Frisiorum apostoli nomen meruerit. Testes sunt Annales Frisiæ, et Auctor Vitæ S. Ludgeri.

Apud Belgas, S. Bonifacius cum suis, Christi legem propagans, jugiter sancti Evangelii codicem secum deferebat, adeo ut eum nec in martyrio dimiserit; quin vero cum anno Domini 755. in ejus caput Frisii ensem vibrarent, ipse hunc codicem, quasi spiritualem clypeum objecit, et illustri miraculo, licet ense acuto per medium sectus sit liber, nulla tamen littera ea sectione abolita est.

Apud Francos Rex et Imperator Carolus Magnus, imo ter maximus, eruditione scilicet, pietate, et laude bellica, sacrarum Litterarum scholas tum alibi, tum Parisiis (adeo vetus est hæc academia, quæ Coloniensis est mater, Lovaniensis avia) instituit. Quin et Carolus ipse, ait Eginhardus in ejus Vita, legendi et psallendi disciplinam diligentissime emendavit. Adeo vero sacris Litteris deditus fuit, ut eis immortuus sit. Auctor est Teganus in Vita Ludovici, Carolum sub obitum, coronato Aquisgrani Ludovico filio, totum se orationibus, eleemosynis, et sacris Litteris dedisse; scilicet quatuor Evangelia ad Græca et Syra egregie correxit agens pene animam: merito ergo Caroli codex religiose Aquisgrani, ut ipse vidi, asservatur.

Quare quod in Concilio Lateranensi sub Innocentio III. de Cathedra sacrarum Litterarum sancitum est, non nova, sed veterem innovans consuetudinem firmansque habenda est sanctio. Nimirum, simili tam sedula cura providit et Tridentina Synodus, ne mos ille uspiam labasceret, ut sess. 5. fuse de lectione sacræ Scripturæ statuat et sanciat, edicatque, ut in omnibus Canonicorum cœtibus, Monachorum etiam et Regularium, omnibusque publicis gymnasiis eadem stabiliatur, doletur, promoveatur: utque tam docentes, quam discentes Beneficiis Ecclesiasticis ornati, fructuum perceptione jure communi concessa, in absentia fruantur. Et sane, cum sectariorum hostium nostrorum omnis hic desudet industria, ut non nisi Scripturas crepent, pudeat Christianum et orthodoxum Theologum, vel tantillum illis concedere, pudeat ab eis vinci ac superari: quin vero non tantum verba sacræ Scripturæ crepent, sed et sensum genuinum rimentur. Ita tela hæreticorum in ipsosmet retorquebunt, et è Scriptura hæreses omnes revincent et jugulabunt. Fecit hoc solide et exacte Illustrissimus Bellarminus fidei hyperaspistes et hæresum strator, in suis Controversiis: quod opus proinde impenetrabile est et incomparabile, nec à Christi temporibus hucusque simile in hoc genere vidit Ecclesia, ut merito, veritatis Catholicæ murus et antemurale vocari possit.

V. Atque ex his omnibus facile est pervidere, quam incensa, quamque constanti diligentia instructum, disciplina hæc discipulum postulet, qua rursus animi comparatione ad eam accedere, quibusve fulciri præsidiis oporteat. Nimirum prima comparatio ut quis fructum ex hoc studio colligat, est crebra sacræ Scripturæ lectio, auditus creber, viva doctoris vox, et in hisce constantia, quia divinatio est in ore doctoris, in doctrina non errabit os ejus. Plutarch. lib. de Educat. puer. docet memoriam esse cellam penuariam disciplinarum. Plato in Theæteto asserit, memoriam esse matrem musarum, et sapientiam esse memoriæ et experientiæ filiam. Id cum alibi, tum maxime in sacra Scriptura, teste S. August. lib. 2. de doctrina Christiana c. 9. locum habet, quæ tanta rerum varietate, tot libris et sententiis constat. Ea propter Ecclesia, ut nostram hic memoriam juvet, nobis in quotidiano tum sacrificii Missæ, tum Horarum canonicarum officio, ita Bibliorum pensum distribuit, ut quotannis totum persolvamus. Eodem juvant tum alia, tum pius ille Ecclesiasticorum et Religiosorum usus, ut in cœna et prandio ad mensam, caput nimirum unum è Bibliis prælegatur, et prisco Patrum more cibi sacris Litteris condiantur. Sic Tridentina Synodus statim initio sessionis 2. præcipit, ut in Episcoporum mensis divinarum Scripturarum lectio admisceatur. Insuper nec omittant Theologi, quod doctissimorum legibus præscribitur, ut quotidiana lectione Scripturam sibi familiarem reddant.

Ita S. August. lib. 2. de Doctrina Christiana c. 9. *In his omnibus libris,* inquit, *timentes Deum, et pietate mansueti quærunt voluntatem Dei; cujus operis vel laboris prima observatio est, ut diximus, nosse istos libros, et si nondum ad intellectum, legendo tamen vel mandare memoriæ, vel omnino incognitos non habere:* deinde solertius diligen-

tiusque singulorum sensa pervestigare. Et S. Basilius prologo in Isaiam: Requiritur, ait, assidua in Scriptura exercitatio, ut majestas atque arcanum divinorum verborum perpetua meditatione animo imprimatur.

Secundo, insignis eodem dispositio est humilis animi modestia, de qua S. August. epist. 56. ad Dioscorum: *Non aliam, ait, ad capessendam et obtinendam veritatem, et sacram sapientiam viam munias, quam quæ munita est ab eo, qui gressuum nostrorum, tanquam Deus, videt infirmitatem. Ea est autem prima humilitas, secunda humilitas, tertia humilitas; et quoties interrogares, hoc idem dicerem. Itaque sicuti Demosthenes in eloquentia pronuntiationi primas, secundas, tertias dedit: ita ego in Christi sapientia primas, secundas, tertias dabo humilitati, quam Dominus noster ut doceret, humiliatus est* nascens, vivens, et moriens.

Idem lib. 2. de Doctrina Christiana c. 41. *Cogitet*, inquit, *Scripturæ studiosus illud Apostolicum: Scientia inflat, charitas ædificat, illudque Christi: Discite à me, quia mitis sum et humilis corde, ut in humili charitate radicati et fundati, possimus comprehendere cum omnibus Sanctis, quæ sit latitudo, longitudo, altitudo et profundum, id est, crucem Domini: quo signo crucis omnis actio Christiana describitur, bene operari in Christo, et ei perseveranter inhærere ac sperare cœlestia. Per hanc actionem purgati, valebimus cognoscere etiam supereminentem scientiam charitatis Christi, qua æqualis est Patri, per quem facta sunt omnia, ut impleamur in omnem plenitudinem Dei;* ubi enim humilitas, ibi sapientia, ait Salomon Proverb. 11. et Christus ipse: *Confiteor tibi, Pater, Domine cœli et terræ; quia abscondisti hæc à sapientibus et prudentibus, et revelasti ea parvulis: ita, Pater, quoniam sic placitum fuit ante te.*

Et sane, si te noris, abyssum ignorantiæ noris. Et quid, quæso, præ Dei, præ angeli sapientia, est hominis scientia, qui pauca à Deo didicit; infinita ignorat? Aristoteles, et ex eo Seneca, aiebat nullum magnum ingenium sine mixtura dementiæ extitisse, nec potest, inquit, grande aliquid, et supra cæteros loqui, nisi mota mens: atque ad hoc ebrietatem, sed raram laudat. En tibi mentem amentem, vel Aristotelis, vel insignis cujusque ingenii, ut altissime philosophetur. Quare pulchre S. Bernardus serm. 37. in Cantic. *Necesse est*, inquit, *ut cognitio Dei, et sui ipsius, præeat scientiam nostram; seminate vobis ad justitiam, et metite spem vitæ, et tum demum illuminabit vos lumen scientiæ, ad hoc ergo non recte proditur, nisi justitiæ germen præcedat ad animam, ex quo formetur granum vitæ, non palea gloriæ.* Et S. Greg. præfat. in lib. Moral. c. 4. *Divinus*, inquit, *sermo sacræ Scripturæ est fluvius planus et altus, in quo et agnus ambulet, et elephas natet.*

Ex hac humilitate sequitur animi mansuetudo, et pax, omnis sapientiæ capacissima: nam sicuti aquæ, si nullo venti aerisve flabro agitentur, sed immotæ consistant, limpidissimæ sunt, et quamvis objectam sibi imaginem clarissime concipiunt, et intuenti, quasi speculum perfectissimum exhibent: ita mens turbinum passionumque expers, tranquillo hoc pacis silentio, limpida acutum cernit, omnemque veritatem planissime concipit, acrique judicio imperturbata pervidet. S. August. de serm. Domini in monte, in illud: *Beati pacifici, quoniam filii Dei vocabuntur: Sapientia*, ait, *congruit pacificis, in quibus jam ordinata sunt omnia, nullusque motus adversus rationem rebellis est, sed cuncta obtemperant spiritui hominis, cum et ipse obtemperet Deo.*

Pacis comes est mentis puritas, quæ tertia est dispositio, huic disciplinæ aptissima. *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt:* si Deum; quin ergo et Dei verba? E contrario, *in malevolam animam non introibit sapientia, nec habitabit in corpore subdito peccatis. Spiritus enim sanctus disciplinæ effugiet fictum, et auferet se à cogitationibus quæ sunt sine intellectu, et corripietur à superveniente iniquitate.* Sap. 1. 4. Dixerat S. August. in Soliloq. Deus qui solos mundos corde verum scire voluisti; retractat in 1. Retract. 4. Multi enim, ait, immundi corde multa vere sciunt; sed tamen si mundi sint corde, amplius, clarius, facilius ea scient; nec nisi mundi corde, veram sapientiam, quæ ex sapida cognitione in affectum et praxin dimanat, quæ scientia Sanctorum est, assequentur. S. Antonius apud Athanasium: Si quis, inquit, sciendi etiam futura, tenetur desiderio, habeat purum cor; quia credo animam Deo servientem, si in ea perseverarit integritate, qua renata est, plus scire posse, quam dæmones; unde ipsimet Antonio omnia, quæ scire volebat, à Deo mox revelabantur. Idem verbo et exemplo suo docuit magnus ille S. Joannes Anachoreta, apud Palladium in Lausiaca, c. 40.

S. Gregorius Nazianz. auctore Ruffino, cum Athenis studiis vacaret, vidit per soporem, sedenti sibi et legenti duas decoras, dextra lævaque feminas assedisse; quas ille castitatis instinctu, oculo torviore respiciens, quænam essent, quidnam vellent percontabatur; at illæ eum familiarius et ambitiosius complectentes aiunt: Ne moleste accipias, juvenis; notæ tibi satis et familiares sumus: altera enim ex nobis sapientia, altera castitas dicitur; et missæ sumus à Domino tecum habitare, quia jucundum nobis et mundum in tuo corde habitaculum præparasti. En tibi sorores gemellæ, castitas et sapientia.

Hæc puritas S. Thomam Angelicum Doctorem consecravit; innuit id ipse animam agens Reginaldo suo: *Morior*, ait, *consolatione plenus, quia quidquid à Domino petii, impetravi: Primum, ut nulla rei carnalis, vel temporalis affectio, puritatem mentis inficeret, vel fortitudinem emolliret. Secundum, ut à statu humilitatis ad prælaturas, ad infulas non assumerer. Tertium, ut nossem statum fratris mei Reginaldi, tam dire cæsi: vidi enim eum in gloria, dixitque mihi: Frater, res tuæ bono sunt loco; ad nos venies, sed major tibi paratur gloria.*

S. Bonaventura docet S. Franciscum idiotam licet, sed mentis purissimæ, à Cardinalibus aliisque subinde rogatum de altissimis S. Scripturæ et Theologiæ difficultatibus, ita apte et sublimiter respondisse, ut doctores Theologos longe superaret.

Quod enim in Vita S. Zenobii dicitur, verissimum est: *Maxime omnium vigent Sanctorum ingenia, et ipsa animi puritas ad conjectanda etiam futura, ex minimis indiciis eventus colligit;* nam, ut recte ait Philo quanquam Judæus: *Legitimi Dei cultores mente pollent; verus enim Dei sacerdos, simul etiam vates est: ideo nihil ignorat; habet*

cum in se solem intelligibilem, nimirum, ut recte ait Boetius, *splendor ille quo regitur vigetque cœlum, vitat obscuras animæ ruinas, et mentem sequitur nitentem.*

Ita Cardinalis Hosius Concilii Tridentini præses, vir integerrimus, et insignis Lutheromastix, inter alia, cum Andreas Dudecius Episcopus Tinniensis legatum Cleri Hungarici in Concilio Tridentino ageret, aliisque ob eloquentiam venerationi et admirationi esset, uni Hosio suspectus fuit: dictitabat enim ei periculum apostasiæ à fide imminere, foreque hæreticum. Ita factum: fugit ille apostata ad Calvini castra. Rogatus Hosius, unde hoc prævidisset, respondit: Ex sola hominis superbia; sui enim judicii tenacem, præsagiebat animus in hanc fossam ruiturum.

Quarto, oratione hic opus est quasi cœlesti fistula et organo: quo ex Deo ipso, verbi Dei sensum hauriamus. S. August. scripsit librum de magistro, quo illud Christi verissimum esse docet: *Unus vester magister est Christus.* et 1. Retract. c. 4. retractat quod alibi dixerat, plures ad veritatem esse vias, cum una tantum sit, Christus scilicet, via, veritas, et vita. Prophetarum ergo scientia et prædictio divina fuit; et quia divina, hinc certissima, sublimissima, amplissima, providentissima.

Refert S. Gregor. 2. Dialog. 35. B. Benedictum, quadam vespera ad fenestram orantem, vidisse lucem tantam, quæ diem vinceret, et tenebras omnes effugeret, et in hac, ait, luce omnis mundus velut sub uno solis radio collectus, ante oculos ejus adductus est; atque inter alia, in splendore hujus coruscæ lucis, vidit Germani Capuani Episcopi animam, in sphæra ignea ab angelis in cœlum ferri. Quærit deinde Petrus, qui totus mundus ab eo oculis conspici potuerit? Resp. Gregorius, quia animæ videnti Creatorem angusta est omnis creatura: eo quod per lumen divinum mentis intimæ sinus laxetur, tantumque expandatur in Deo, ut superior existat mundo et semetipsa. *Videntis ergo Deum Benedicti animus dilatatus est, ut sine difficultate videret omne, quod infra Deum est; et in illa luce quæ exterioribus oculis fulsit, lux interior in mente fuit, quæ videntis animum cum ad superiora rapuit, ei quam angusta essent omnia inferiora, monstravit.*

Simili modo S. Bernardus meditando adeptus est intelligentiam sacrarum Litterarum, indeque sapientiam istam, et facundiam melleam; adeoque ipsemet dictitabat se in sacræ Scripturæ studio non alios, quam fagos et quercus, habuisse magistros, inter quas nimirum orando et meditando, omnem sub se positam et expositam visus est sibi videre sacram Scripturam, uti ait Auctor Vitæ ejus l. 3. c. 3. et l. 1. c. 4. idem plane Prophetis accidit. Scitum illud Jamblici: Pythagoræ doctrinam, quia divinitus tradita (ut ipse ementito suis persuaserat) non nisi quopiam deorum interpretante, intelligi posse; poscendam itaque discipulo Dei opem, qua tantopere indigeat. Judæi à Deo extorres humi serpunt, aridoque ita inhærent cortici sacrorum codicum, ut nullam medullæ dulcedinem degustent, nugarum tantum institores, et fabellarum opifices. Hæretici quia æquor tam vastum et dubium, sui nixi ingenii remis et velis, nullo Cynosuræ, cœlestisve cujuspiam sideris contuitu pervagantur, nunquam ad portum evadunt, mediisque semper jactantur fluctibus, et quæ ad nauseam legunt, non intelligunt, nisi quæ quoad libertatem ventris, et subventraneas voluptates, abdominis mancipia capiunt, et vero rapiunt. Quare non hic Delio natatore, sed Spiritus sancti cœlitumque ductu est opus, utque in maris stellam defixi Mariam, collustrantem hoc iter ingrediamur, illa facem præferet.

Daniel vir ille desideriorum, somnia regis Chaldæi, et numerum 70. annorum exilii Israelis, à Jeremia consignatum, oratione assecutus et à Gabriele edoctus est.

Ezechiel aperto ore (utique ad Deum) libro in quo lamentationes, carmen et væ, intus forisque descripta erant, à Deo cibatus est.

Gregorius, cognomento Thaumaturgus, beatæ Virginis cliens, ejus in somnis monitu jussuque, à S. Joanne, principii ejus Evangelii explicationem, symbolo divinitus edito, quod contra Origenistas opponeret, accepit; auctor in ejus Vita est Nyssenus, qui et symbolum hoc refert.

S. Chrysostomo, cujus tanta fuit erga S. Paulum pietas, commentarios in ejus epistolas dictanti, quidam S. Pauli effigie astare visus, in aurem quæ scriberet suggerens.

Ambrosius, si S. Paulino in gestis ejus credimus, cum Scripturas pro concione tractaret, pugnaretque iis pro Filii divinitate, visus est angelum habere inspirantem quæcumque diceret: qua spectaculi novitate commotus arrianus is, cui hoc cernere datum, veritatem Catholicam amplexus, hæresin ejuravit.

S. Gregorio Magno, cujus vel prima in tropologia est laus, commentanti scribentique, Spiritum sanctum columbæ specie incedisse, fidem facit oculatus testis Petrus diaconus.

Quare divinus ille Justini Martyris catechista, Prophetarum ei lectionem suadens, hanc pariter ei dabat methodum: *At tu votis et precibus ante omnia, tibi lucis portas aperiri opta, neque enim ab aliquibus perspiciuntur et intelliguntur, præterquam si cui Deus et Christus eorum concesserit intelligentiam;* ut non sine causa S. Thomas Theologiæ Scholasticæ princeps, et in Scripturis apprime versatus, sacros codices edisserens, tantum spei in propitiando numine ponere consueverit, ut ad difficiliorem quemque Scripturæ locum intelligendum, præter orationem, etiam jejunium adhibere solitus narretur. Precibus ergo Deoque maxime nitendum, ut in sacrarium hocce suum nos ipse deducat, et sacra oracula patefaciat.

Atque hinc consequetur ultimum, ad disciplinam hanc peropportunum, ut mens nostra terrena fæce perpurgata, et passionum discussis nebulis, sancta et sublimis effecta, apta habilisque reddatur, ad cœlestia hæc dogmata haurienda, neque enim, uti pulchre Nyssenus, divina, et cognatum illud lumen, quodque mente ipsa cernitur, vacuo et libero sensu aspicere quis potest, cum is prava quadam atque inerudita anticipatione, ad humiles res et lutulentas aciem intendit. Quare ut quis venas ac medullas cœlestium dictorum subeat, utque profunda et abscondita sacramenta limpide contempletur, elevatus et sanctus cordis oculus sit oportet.

Non dubitat S. Bernardus asserere (ad fratres de monte Dei.) neminem in sensum Pauli ingressurum, ni prius ejus spiritum imbiberit, neque Davidica intellecturum carmina, ni prius sanctos psalmorum affectus induerit; et omnino

quo spiritu sunt scriptæ sacræ Litteræ, eodem et intelligendas esse. Egregie vero in Cantica: *Hanc veram, inquit, germanamque sapientiam non lectio docet, sed unctio; non littera, sed spiritus; non eruditio, sed exercitatio in mandatis Domini. Falleris, falleris, si te putas invenire apud mundi magistros, quam soli Christi discipuli, id est mundi contemptores, Dei munere assequuntur.* Auctor est Cassianus Theodorum monachum sanctum, tam rudem, ut nec elementa sciret; tam peritum tamen divinorum voluminum, ut à viris doctissimis consuleretur, dicere solitum: *Plus in vitiis extirpandis quam libris evolvendis operæ ponendum esse, quod his expulsis, confestim cordis oculi cæleste lumen admittentes, sublato velamine passionum, sacramenta Scripturarum velut naturaliter incipiant contemplari.* Sane hæc vitæ sanctitas Franciscos, Antonios, Paulos, illiteratos altissima eloquiorum Dei mysteria et sensa edocuit vel maxime. Quare si sancta anima, si precibus nixus, Deoque fretus huc accedas, sedulusque adsit labor, ut nulla transeat dies, qua (quod de Cypriano Tertullianum in dies lectitante, memorat S. Hieronymus) non postules: *Da Magistrum;* superabis celeri facilitate quidquid hic est difficultatis, recreabitque quod fulget in cortice sapientiæ, sed pascet suavius quod in medulla est cœlestis adipis: neque verebere tandem quamvis veternosum hæreticum, etiamsi omne Biblicum opus memoria calleat, hoc enim fere est omne eorum studium, quo nos impetunt: quibus nos iisdem armis occurrere, nobisque nostra ab injustis possessoribus vendicare decet; ut audacter hoc genere cum iis manus conserentes, suis eos telis debilitemus. Neque rursum cathedram extimesces, licet doctam et celebrem, sed securus fidensque, affatim doctis conceptibus, sententiisque sacris solide germanequeinstructus, Ecclesiasten ages. Porro Scholastica neutiquam id sibi noxæ ducet, sed lubens, quasi germanæ suæ auxiliatricem accipiet dabitque dextram, ac partietur operas utrique profuturas.

Ad me quod attinet, scio sentioque quid molis sustineam, quamque invia hactenus calcanda sit via: aliud enim longe est prolixos evolvere commentarios, ambiguo sæpe fructu; aliud breviter sensum è Patribus reddere, historicumque allegorico jungere, et alterum ab altero secernere. Scio, Nazianzeno duce, Orat. 2. de Pascha. media via inter eos, qui crassiore ingenio litteræ immorantur, et eos, qui sola allegorica speculatione impense delectantur, incedendum: alterum enim Judaicum est atque abjectum, alterum ineptum ac somniorum interpretis, parique utrumque reprehensione dignum; et quod S. Augustin. lib. 17. de Civit. cap. 3. docet, multum mihi audere videntur, qui in Scripturis omnia prorsus, significationibus allegoricis involuta esse contendunt, uti in hoc extremum devius fecit Origenes, dum historicam fugiens, imo elidens, veritatem, pro ea sæpe quidpiam symbolicum supponit; dum Evæ ex Adami costa formationem, spiritualiter accipiendam putat: arbores paradisi, angelicam fortitudinem: tunicas pelliceas, corpora humana; et plura similia mystice interpretatur, atque *ingenium suum*, nimis utique præcellens, *Ecclesiæ facit Sacramenta*, sic Hieron. lib. 5. in Isaiam. Ideoque illam censuram incurrit: *Ubi bene Origenes, nemo melius; ubi male, nemo pejus.* Ita Cassiodorus. Verum quis nobis hæc Œdipus interstinguendo definiet? Quod de sacerdotibus dixit S. Hieronymus: *Sacerdotes multi, sacerdotes pauci:* hic vere de interpretibus dixerim: Interpretes multi, interpretes pauci. Ambrosius et Gregorius mysticum fere reddunt sensum: Augustinus, Chrysostomus, Hieronymus, et cæteri Patrum nunc historicum, nunc mysticum eadem orationis serie pertexunt, ut plusquam Lydio opus sit lapide, ad historicum, qui fundamenti vicem tenet, in Patribus vestigandum. Jam quam paucos Interpretum invenire est, qui Græcis et Hebræis imbuti fontibus, genuinam eorumdem phrasin reddiderint, eosque nostræ editioni per omnia conciliarint? Quid ergo? desudandum hic mihi video: enitendumque, ut multa legens, multa disquirens, apiculas imiter, et mellilegium è floribus ad id aptioribus, lecto examine conficiam: ut historicum primo sensum, exacta discussione vestigem; sicubi is apud varios erit varius, indicabo: atque in tanta opinionum multitudine, quæ anxios sæpe fluctuantesque tenet et obturbat auditores, eum qui maxime textui consonus est, præferam et seligam. Qua in re Vulgatam semper, decreto Concilii Tridentini, editionem tuendam duxi. Hebræa vero sicubi dissonare videantur, quo hæreticis respondeamus. Vulgatæ conscientia ostendere enitar; et si quem alium, nostræ tamen non adversum, pium doctumve suggerant intellectum, eum afferam: sed ita, ut Latinis Hebræa reddam verbis: ut et qui Hebræa nesciunt, ea assequantur; et qui sciunt, fontes consulere possint, verum hæc omnia parce, et non nisi ubi res exiget.

Quod ad Rabbinos attinet, nulla mihi cum eis erit communio; nisi qua parte cum Catholicis doctoribus conspirant; aut Christianos, et maxime S. Hieronymum, ut in multis deprehensum est, tacito nomine sequuntur: cæteroqui genus hoc hominum vulgare, abjectum, hebes, omnisque litteraturæ expers jam inde ab Hierosolymorum vastitate, qua tota gens regno, civitate, judicio, templo, litteris exuta et derelicta jacet, juxta Oseæ vaticinium, sine rege, sine principe, sine sacrificio, sine altari, sine ephod, sine Theraphim. Mysticam vero intelligentiam adeo nunquam ipse comminiscar, ut suis semper eam tribuam auctoribus, et sicubi ea erit illustrior, paucis complectar: alias unde petenda sit, digito ad fontes intento commonstrabo. Porro hæc omnia majori brevitate faciam, quam feci in Epist. Paulinas, ut universum Biblicum curriculum paucis annis et tomis ad calcem (si Deus vires et gratiam dederit) perducam. Quam vero hic indefessus requiratur labor et studium cum acri judicio, ut Græca, Hebraica, Latina, Syra, Chaldæa, lectiones codicum variantes consulas: Patres Græcos, Latinos, recentiores Interpretes in diversissima abeuntes, adeoque prolixos evolvas, de singulis censuram feras; quid error sit, quid fidei, quid certum, quid probabile, quid improbabile, quid litterale, quid maxime genuinum, quid allegoricum, et tropologicum, anagogicum; omniaque distilles, et in tria verba conferas: sæpe ipse sensum litteralem genuinum invenire, et primus glaciem perfringere debeas, non credat nisi expertus. Felix auditor et lector, qui compendio docentis labore hoc omni fruitur. Doctor martyrium aveat, et pro sanguine spiritus

nobilissimos Deo consecret et exhauriat, cum iisque oculos, cerebrum, os, ossa, digitos, manus, sanguinem, succum omnem, vitamque ipsam impendat, et lento martyrio ei reddat, qui primus suam, Deus, pro nobis homulis dedit. Fortitudinem meam ad te custodiam, non quæstum, non plausus, non gloriæ fumos aucupabor : culpent, laudent, plaudant, plodant ; non morabor, non tam stultus, nec tam parvi animi sum, ut tam vili vanitate labores et vitam meam vendam. Ecquis, si cum D. Thoma nuntium seculo remiserit, et à Christo è cruce audiat : *Bene scripsisti de me, Thoma; quæ ergo erit merces tua?* non statim cum eo respondeat? *Non alia quam tu Domine*, merces mea magna nimis : mihi mundus crucifixus est, et ego mundo; opera mea, non mea, sed tua sunt dona, tibi tua reddo; tu docuisti meam infantiam, viam in invio ostendisti, infirmitatem mentis æque ac corporis roborasti, tenebras tua luce dispulisti : quia quæ infirma sunt mundi eligis, ut confundas fortia; et ignobilia mundi, et contemptibilia, et ea quæ non sunt, ut ea quæ sunt destruas; ut non glorietur in conspectu tuo omnis caro; sed qui gloriatur in te uno glorietur. Quid ergo? omni poma nova et vetera, dilecte mi, servavi tibi, ego dilecto meo, et dilectus meus mihi, qui pascitur inter lilia, pone me ut signaculum super cor tuum, ut signaculum super brachium tuum, quia fortis est ut mors dilectio, dura sicut infernus æmulatio, fasciculus myrrhæ dilectus meus mihi, inter ubera mea commorabitur; sed et erit post myrrham hanc, botrus Cypri dilectus meus mihi, in vineis Engaddi. Quod ut cumulate præstet, Sanctos omnes, et maxime tutelares, æternæ Sapientiæ matrem Virginem, S. Hieronymum, et quem præ manibus habemus Mosen, assidue rogabo, ut sicuti S. Paulus D. Chrysostomo, ita ipse mihi quasi angelus magistralis assistat, et mihi scribendi, aliis legendi, utrisque intelligendi, eademque sapiendi, volendi, perficiendi, aliosque ea docendi, et persuadendi ductor sit et doctor, ad consummationem sanctorum, in opus ministerii, in ædificationem corporis Christi, ut crescamus in illo per omnia : donec occurramus omnes in unitatem fidei, et agnitionis filii Dei, in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi; qui est amor noster, finis, meta et scopus omnis cursus studii, vitæ et æternitatis nostræ. Amen.

SECTIO SECUNDA.

De usu et fructu Pentateuchi, et veteris Testamenti.

Sunt nonnulli, qui vetus Testamentum quasi Judæis proprium, Christianis non æque utile, aut necessarium; ac Theologo sufficere, si Evangelia, si Epistolas sciat et intelligat, sibi persuadent. Persuasio hæc, quia practica, practicus est error, si enim speculativa sit, hæresis est, utraque noxia, utraque eliminanda.

Fuit hæresis Simonis Magi, ejusque sectatorum, Marcionis deinde, et Curbici Persæ (quem sui Manem, et Manichæum, quasi mannæ effusorem, honoris gratia nuncuparunt) atque Albigensium, et nuper Libertinorum, necnon Anabaptistarum quorumdam, vetus Testamentum cum Mose proscribentium; sed dispari fundamento. Simon, Manichæi et Marcionitæ vetus Testamentum à sinistra virtute, et malis angelis editum docuerunt; hoc enim Testamentum, inquiunt, Deum quemdam describit, qui ante lucem in tenebris ab æterno versatus sit, qui vetuerit homini sumere cibum scientiæ boni et mali, qui in angulo paradisi latitarit, qui angelis paradisi custodibus indigeat, qui ira, zelo, imo zelotypia laboret; indignantem, vindicantem, ignorantem et interrogantem : Adam ubi es? Libertini non litteram, sed rationem et lubentiam suam, fidei et morum ducem statuunt. Anabaptistæ spiritus enthusiasmo agi et edoceri se jactant. Vidit ætas nostra, quæ nulla non monstra vidit, fanaticum, qui de tribus orbis impostoribus, Mose, Christo, Mahomete (pergere perhorresco) blasphemiæ triumviratum in lucem dedit.

Nostrorum, qui vel tempus, vel laborem, vel inutilitatem causantur, ut vetus Testamentum negligant, tolerabilior est persuasio : reipsa tamen errant, omniumque eodem tandem redit error, error dico, quia pugnat cum Mose, cum Prophetis, cum Apostolis, cum Ecclesiæ sensu, cum Patribus, cum ratione, cum Christo, cum Deo Patre et Spiritu Sancto.

Cum Mose Deuteron. 17. 8. *Si difficile*, inquit, *et ambiguum apud te judicium esse perspexeris*, etc. *facies quodcumque dixerint qui præsunt loco quem elegerit Dominus, et docuerint te juxta legem ejus.* Quis hic non videt, controversias de fide, moribus et ritibus, tam novas quam veteres, ex lege Dei dijudicandas esse, et sacerdotes ac Theologos, ut eas definiant, lege, quasi Lydio lapide, uti debere? legi ergo tam veteri, quam novæ studeant oportet.

Cum Prophetis. Isaias enim c. 8. 20. clamat : *Ad legem magis, et ad testimonium.* Et Malach. c. 2. 7. *Labia sacerdotis custodient scientiam, et legem requirent ex ore ejus.* Et David ps. 118. 2. *Beati qui scrutantur testimonia ejus.* Et v. 18. *Revela oculos meos, et considerabo mirabilia de lege tua.*

Cum Apostolis. *Habemus*, ait S. Petrus ep. 2. cap. 2. 19. *firmiorem propheticum sermonem, cui benefacitis attendentes, quasi lucernæ lucenti in caliginoso loco.* Et Paulus Timotheum epist. 2. cap. 3. 14. dilaudat, quod ab infantia sacras Litteras (veteres utique, quæ solæ tum exstabant) didicisset, *quæ te possunt*, inquit, *instruere ad salutem, per fidem quæ est in Christo Jesu. Omnis Scriptura divinitus inspirata utilis est ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in justitia, ut perfectus sit homo Dei, ad omne opus bonum instructus.*

Cum Christo. *Scrutamini*, inquit, *Scripturas*. Joan. 5. 39. Non dixit, ait Chrysostomus : Legite Scripturas, sed *Scrutamini*, id est, cum labore et diligentia effodite arcanos Scripturarum thesauros, perinde ut qui in venis metallicis aurum et argentum studiose scrutantur.

Cum sensu Ecclesiæ. Hæc enim in sacris, in mensis, in bibliothecis, in cathedris æque vetus ac novum Testamentum, quasi custos fidelissima exhibet ac proponit, hæc in Conc. Trident. toto cap. 1. de reform. S. Scripturæ perennem lectionem ubique revocari et stabiliri jubet; hæc Episcopos, Pastores Ecclesiæ futuros, ante consecrationem adigit, ut spondeant se scire tam vetus quam novum Testamentum, quam responsionem et sponsionem, licet Sylvester V. *Episcopus*, et alii mitiori interpretatione emolliant, hinc tamen religio nonnullis sapientioribus,

presse verba ipsa ponderantibus, injecta fuit, ut hoc nomine Episcopatum recusarent, ne sponsione falsa se obstringerent.

Cum Patre, Filio et Spiritu sancto. Ut quid enim S. Trinitas vetus Testamentum, per quatuor annorum millia, tam sartum tectum, per tot bellorum et regnorum turbines, servavit? nisi quia à nobis fieri voluit, quod à Josue c. 1. 8. *Non recedet*, ait, *volumen legis hujus ab ore tuo, sed meditaberis in eo diebus ac noctibus.* Ut quid profanantes illud tam acri ultione vindex mulctavit? Narrat Josephus et Aristæas l. de LXX. Interpretibus, illustrem virum Theopompum, cum quidpiam divinorum Hebræorum voluminum Græca oratione ornare voluisset, mentis agitatione et turbatione percussum et perculsum incepto desistere coactum; cumque orans Deum, perquireret cur id sibi contigisset, responsum divinitus accepisse, eo quod divinas Litteras inquinasset. Theodectem vero tragœdiarum scriptorem, cum nonnulla è Judæorum Scriptura ad fabulam transferre vellet, temeritatem hanc cæcitate luisse : ea enim illico percussum, ac luminibus captum orbatumqne fuisse; donec agnita audaciæ suæ culpa, facti pœnitens uterque veniam à Deo impetravit, atque hic oculis, ille menti restitutus est. Ut quid 250. annis ante Christum, hanc mentem injecit Ptolomæo Philadelpho, filio Ptolomæi Lagi, qui fratri suo Alexandro Magno in Ægypti regno successit, ut per Eleazarum pontificem, senos è qualibet Hebræorum tribu doctissimos, puta LXXII. Interpretes seligeret, qui vetus Testamentum ex Hebræo in Græcum transferrent, iisque astitit, ut 70. diebus, summa omnium consensione rem confecerint, et in easdem non tantum sententias, sed et verba convenerint : idque, si Justino, Cyrilo, Clementi Alexandrino et Augustino credimus, cum quisque seorsim diversa cellula suam versionem cuderet? ut quid Philadelphus hanc Septuag. versionem per Demetrium bibliothecæ Alexandrinæ præfectum, una cum Hebræis exemplaribus, in sua Bibliotheca reponi, et studiose servari curavit? Sane Tertull. in Apolog. illam ibidem ad sua usque tempora asservatam fuisse testatur. utique volebat Deus, hæc gentibus Græcis, et per eos Latinis, nobis dico, nostrisque Theologis consignari, et per omnes orbis partes, academias et urbes distribui.

Ut quid post Christum, tot alios Interpretes ejusdem veteris Script. vel dedit, vel providit testes et custodes? Secundus post LXX. S. Script. ex Hebræo interpres, teste Epiphan. fuit Aquila Ponticus, qui anno 12. Adriani Imper. Script. Hebræam in Græcum vertit; sed quia à Christianis ad Judæos descivit, non satis tuta est ejus fides.

Huic majori fide successit Theodotion, ex Marcionita licet proselytus Judæus, imperante Commodo, cujus versionem in Daniele recepit et sequitur Ecclesia. Quartus sub Severo Imper. fuit Symmachus, primum Ebionita, deinde Judæus. Quintus fuit anonymus, cujus versio in doliis quibusdam urbis Jericho, anno 7. Caracallæ, qui Severo patri successit, reperta est. Sextus pariter fuit anonymus, Nicopoli in doliis similiter inventus, Alexandro Mammeæ filio imperante. Hæ duæ vulgo, quinta et sexta editio indigitantur. Has omnes collegit Origenes, indeque tetrapla sua, hexapla et octapla digessit : rursum LXX. vitiatos correxit, adeoque probe, ut ab omnibus κοινή, id est communis, habita sit et dicta hæc ejus editio. Septimus fuit S. Lucianus presbyter, et Martyr, sub Diocletiano, qui novam editionem molitus est ex Hebræo in Græcum.

Denique S. Hieron. Latinæ Ecclesiæ sol, jussu B. Damasi veterem Scripturam ex Hebræo in Latinum convertit, cujus versionem jam à mille annis vulgatam, paucis demptis publice sequitur et probat Ecclesia. Quorsum, quæso, hæc omnia Deus providit tam operose, tam studiose, nisi ut sacrum hunc veterum codicum, thesaurum illibatum nobis volvendum, docendum, discendum traderet?

Cum Patribus pugnat hæc persuasio, nam S. August. scripsit pro veritate et utilitate Pentateuchi et veteris Testamenti ipsos 33. libros contra Faustum: rursum duos contra adversarium legis et propgetarum. Scripsit pro eodem Tertull. libros quatuor contra Marcion. Ejusdem libris evolvendis et explicandis insudarunt ad unum omnes. Basilius et ejus assecla vel interpres S. Ambrosius, scripserunt in Genesin libros Hexameron, in Psalmos, in Isaiam. Scripsit in Genesin Origenes 16. libros, Chrysostomus hom. 67. In Pentateuchum scripsit Cyrill. l. 17. de Adoratione in spiritu et veritate : ex eodem quæstiones et phrases ediderunt S. August. Theodoret. Beda, Procopius, Hieronymus. Idque merito : nam, ut ait S. Ambrosius epist. 44. divina Scriptura est mare, habens in se sensus profundos, et altitudinem propheticorum ænigmatum, utique veteris Testamenti.

S. Hieronymus in præfat. in epist. ad Ephes. de S. Scripturæ studio : *Nunquam*, ait, *ab adolescentia aut legere, aut doctos viros quæ ignorabam interrogare cessavi; nunquam meipsum (ut plerique) habui magistrum. Denique nuper ob hanc vel maxime causam, Alexandriam perrexi, ut viderem Didymum, et ab eo in Scripturis omnibus quæ habebam dubia sciscitarer.* S. August. l. 2. de Doctrina Christ. cap. 6. docet divinitus provisum esse, ut tam multiplici et difficili S. Scriptura, studium hominis et à superbia et à fastidio revocaretur. *Mira* (ait idem lib. 12. Confess. 14.) *profunditas est eloquiorum tuorum, Domine, quorum ecce ante nos superficies blandiens parvulis, sed mira profunditas, Deus meus, mira profunditas, horror est intendere in eam, horror honoris, et tremor amoris.* Unde et epist. 119. *Ego*, ait, *in ipsis S. Scripturis multo plura nescio, quam scio.*

Neque is tantum prisca ætate Patrum fuit sensus, sed et horum est seculorum, vigente jam et florente Scholastica Theologia. S. Dominicus, S. Theologiæ doctor crebro tam vetus quam novum Testamentum versabat : Romæ, et alibi, plures ejus libros propalam docuit : inde Magister primus sacri Palatii creatus est; atque ab hoc tempore dignitas hæc S. Prædicatorum Ordini adhæsit. Audite auctorem Vitæ ejus, lib. 4. cap. 4. simplici licet stylo : *Quia*, ait, *sine scientia Scripturarum perfectus prædicator esse non potest, suadebat fratribus, ut semper studerent in veteri et novo Testamento, figmenta enim philosophorum parvi pendebat; hinc Fratres ad prædicandum missi, sola Biblia secum deferebant, et multos convertebant ad pœnitentiam.* Ita S. Vincentius ille Fererius, qui proavorum nostrorum memoria Italiam, Galliam, Germaniam, Angliam, Hispaniam

peragrans, minimum centum hominum millia convertit, unum Breviarium, et Biblia circumferebat ad concionandum.

S. Jordanes vero doctor, alter à S. Dominico Ordinis sui Magister Generalis, interrogatus à suis Prædicatoribus *utrum foret melius, orationi an studio S. Script. insistere?* facete de more respondit : *utrum melius, semper bibere, an semper comedere? utique sicut alternatim competit utrumque, sic et orare et studere S. Scripturæ vicissim oportet;* et, ut S. Basilius ait : *Orationi succedat lectio, lectioni oratio.*

Pari modo S. Franciscus rogatus à suis, hoc sacrarum Litterarum studium eis indulsit, ea lege, ut orationis et devotionis spiritum non extinguerent : ac primus ex ejus familia S. Antonius de Padua, vivente ac vidente ipso S. Francisco, hasce litteras docuit, vir adeo in Scriptura tam veteri quam nova versatus, ut coram Summo Pontifice concionatus, ab eo arca testamenti sit consalutatus. Mitto S. Bernardum, qui quidquid pene loquitur, verbis Script. loquitur : mitto B. Alfonsum Tostatum, Episcopum Abulensem, qui in decateuchum hoc, et singulos veteris historiæ libros, singula volumina, sane magna, acri judicio et studio elaboravit; ut mihi olim eum pervolventi, et jam exactius revolventi, non minus laboris, quam opis afferat.

S. Edmundus Archiepiscopus Cantuar. anno partæ salutis 1247. in sacris Litteris perdius et pernox, noctes ipsas ducebat insomnes ea reverentia, ut, quoties sancta Biblia aperiret, prius ea osculo honoraret. De quo illud memorabile : legationem obiens, de more noctu sancta Biblia lectitabat, somno opprimitur candela in librum incidit, cumque flamma corripit, evigilans suspirat, ambustum putans librum, favillam libro inhærentem efflat, et ecce integrum intactumque codicem admiratur. S. Carolus Borromæus in S. Script. assidue quasi in paradiso deliciarum versabatur, dicebatque Episcopum non egere horto, sed ejus hortum esse S. Biblia.

Atque ut hunc locum concludam, S. Thomas Scholasticorum princeps illustre nobis dedit exemplum, ut Scholasticen cum sacra Scriptura quasi sororiantem indivulse jungamus. Nostis omnes quis ejus in Scripturam amor, quod studium, quæ preces, quæ jejunia, qui commentarii in Prophetas, in Cantica, in Job, et alios veteris Testamenti libros : in quibus illi in nostram Genesin (si tamen ejus sunt, de quo posterius dicam) insignes sunt et eruditi.

Denique utilitatem et necessitatem veteris Testamenti ratio persuadet. Moses, David, Isaias, æque ut Petrus, Paulus, Joannes in cœtum quasi angelorum admissi, ab ipso fonte veritatis per se sapientiam hauserunt ; et, ut recte ait B. Gregor. et Theodor. linguæ et manus horum sacrorum Scriptorum, nihil aliud fuere, quam calami ejusdem Spiritus sancti, adeo ut non tam ipsi scriptores diversi, quam unius scriptoris diversi calami fuisse videantur : eadem ergo veritas, auctoritas, reverentia, studium, diligentia tribuenda Mosi, quæ Paulo; vel potius Spiritui Sancto per Mosen, atque per Paulum loquenti ; quæcumque enim ab eo scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt. Nimirum ipse omnem suam sapientiam hominibus vel necessariam, vel utilem, quam ex abysso divinitatis suæ nobis communicare voluit, tam veteri quam novo Testamento conclusit. Hic liber est Dei, liber Verbi, liber Spiritus Sancti, in quo nihil redundans, superfluum nihil, sed uti scriptorum, ita et rerum variegatura, atque pulcherrima partium omnium harmonia invicem omnia consonant, et universum hoc Dei opus complent et concinnant ; ut, si unam partem dempseris, totum demembraris. Quare ut philosophus totum Aristotelem, medicus Galenum, orator Ciceronem, jurisperitus totum Justinianum, ita multo magis Theologus totum hunc Dei librum volvat, verset, terat oportet : ac ut qui Metaphysicam mutilaret, mutilaret et Philosophiam ; ita qui S. Script. mutilat, mutilat et Theologiam : sicut enim Metaphysica Philosophiæ, ita sacra Script. Theologiæ sua dat principia. Hoc sane voluit Christus, cum dixit : *Omnis scriba,* id est omnis Doctor, omnis Theologus, *doctus in regno cœlorum, profert de thesauro suo nova et vetera.*

I. Verum, ut oculis rem subjiciam plane, et fructus aliquos illustriores veteris Testamenti recenseam, imprimis vetus Testamentum, æque ut novum, fidem stabilit. Unde, quæso, mundi exordium, creationem, conditorem novimus, nisi quia fide credimus aptata esse secula verbo Dei? Quo verbo? utique Geneseos primo : *Fiat lux, fiant luminaria, faciamus hominem,* etc. Unde animam immortalem, hominis lapsum, peccatum originale, Cherubim, paradisum didicimus, nisi ex eadem Genesi hæc enarrante? Euseb. toto 11. lib. de Præparat. Evangel. docet Platonem, quem ut divinum præ Aristotele aliisque omnibus sectatus est S. Augustinus, et quotquot ante eum fuere Patres, Platonem, inquam, placita sua de Deo, de Dei Verbo, de mundi exordio, animæ immortalitate, futura resurrectione et judicio, pœnis et præmiis hausisse ex Mose.

Unde Dei providentiam agnovimus, nisi ex tot seculorum serie? Unde hominum, regum, regnorum propagationem, universalem orbis cataclysmum, resurrectionem et spem vitæ æternæ hausimus ; nisi ex veteri historia, et Jobi et priscorum patientia, ex patriarcharum peregrinatione perpetua? *Fide,* ait Apostolus, *Abraham demoratus est in terra repromissionis tanquam in aliena, in casulis habitando cum Isaac et Jacob, cohæredibus repromissionis ejusdem : exspectabat enim fundamenta habentem civitatem, cujus artifex et conditor est Deus.* Atque hinc spes nostra acuitur, assurgit animus, ut hospitem se hic esse et exulem recolens, ad patriam cœlestem aspiret, nihil in hoc orbe concupiscat, miretur nihil, sed omnia pedibus calcet, et arbitretur ut stercora, illudque Socraticum cum S. Hieronymo jugiter sibi occinat : ἀεροβατῶ, καὶ περιφρονῶ τὸν ἥλιον, *æthera conscendo, solum hoc, imo cœlum, solemque despicio.* Non terræ, sed cœli scriptus sum hæres et dominus ; eò mente, eò spe, eò omni cogitatione feror, meque supra sidera libro : civis sum Sanctorum, Dei domesticus, paradisi incola ; cætera, utpote humilia, me indigna, abjecta, infima pedibus premo.

Quis in tota Script. clarius angelorum naturæ, officii, custodiæ, invocationis fidem astruit, quam liber Tobiæ? quis Purgatorium, et suffragia pro defunctis expressius statuit, quam libri Machabæorum? adeo ut Novantes nostri, cum aliud non viderent effugium, victoriam desperantes et vinci non vincere certi, necessitate in furorem versi, eos è sacro canone dispunxerint.

Ex adverso vero, quot hæreses hisce libris se tutantur? Judæi illo Deuter. 23. 19. *Non fænerabe-ris fratri tuo, sed alieno*, Christianis licite se dare ad usuram posse, mordicus tuentur. Magi pro magia testes laudant et citant magos Pharaonis, qui magiæ subita vi serpentes in virgas, et virgas in serpentes, æque ut Moses transformarunt. Pro necromantia citant pythonissam, quæ Samuelem à mortuis suscitavit, qui Saulem vero mortis et cladis futuræ oraculo perculit. Pro chiromantia afferunt illud Jobi 37. *Qui signat in manu omnium hominum, ut norint singuli opera sua.*

Calvinus ex illo Davidis : *Dominus præcepit ei* (Semei) *ut malediceret David*, 2. Reg. 16. 10. Deum operis mali auctorem, imo præceptorem (ut ipse putat) evincit; ex illo Exodi : *Ego obdurabo cor Pharonis*, et, *Ad hoc suscitavi te, ut ostendam in te potentiam meam*, inevitabile reprobationis suæ fatum astruit; servum arbitrium statuit ex eo, quod Jeremias nos quasi lutum, in manu Dei, quasi figuli constituat.

A paucis annis Saxonici Lutherologi, et matæologi, in disputatione Ratisbonensi, omne suæ causæ momentum de proscribendis traditionibus, et uno Dei verbo, quasi ultimo controversiarum fidei judice, statuendo, in illo Deuteron. 4. 2. posuerunt : *Non addetis ad verbum quod vobis loquor, nec auferetis ex eo :* et c. 12. 32. *Quod præcipio tibi, hoc tantum facito Domino ; nec addas quidquam, nec minuas.*

Quid hic agas, si hic domi non sis? quomodo te eis ludibrium dabis, in Ecclesiæ scandalum, si hic cespites, si hæc non legas, audias, discas : si fontes ipsos sæpe non consulas? hoc enim necessarium esse docet S. Augustinus. Sane qui nescit quid sibi velit Hebræum צוה *tsaua*, id est, *præcepit* Deus, Semei, etc. Calvini manus non effugiet; qui autem hebraismum norit, scilicet *tsaua* significare, ordinare, providere, disponere, omnemque Dei providentiam, tam positivam, quam negativam et permissivam, telum hoc quasi araneæ telam difflabit. Similes hebraismos singulis sæpe capitibus ostendam, quos nunquam, nisi ex Hebræa lingua intelligas.

II. Prima hæc duplex est utilitas veteris Scripturæ : altera non minor, quod vetus longe uberior sit nova; videas ethicam uberem in Proverbiis, Ecclesiaste, Ecclesiastico : politicam admirabilem in gestis, et legibus Mosis judicialibus et cæremonialibus, è quibus multa mutuata est Ecclesia, et auctores Juris Canonici; Civilis etiam nonnulla : oracula in Prophetis : conciones in Deuteronomio et Prophetis ; et, quod præsentis est negotii, historiam à condito mundo usque ad Judicum, Regum et Christi tempora, certissimam, ordinatissimam, diversissimam, jucundissimam videas in decateucho. Quadruplex est lex, innocentiæ, naturæ, Mosaica, Evangelica : tres priores earumque historias complectitur Pentateuchus. *Genesis*, inquit S. Hieron. in prologo galeato, *est*, *in qua de creatura mundi, de exordio generis humani, de divisione terræ, de confusione linguarum et gentium, usque ad exitum scribitur Hebræorum.*

Fabulantur Latini et Græci Gentium historici, de diluvio Deucalionis, de Prometheo, de Hercule; et in omni profana historia, omnia ignorantiæ tenebris et fabulis plena sunt, ante Olympiades. Olympiades autem cœperunt, vel initio regni Joatham, vel in fine regni Oziæ, puta post annum à condito mundo ter millesimum, et amplius : ita ut per tria millia annorum, mundi historiam certam nullam habeas, nisi hanc Mosis et Hebræorum. Est sane historia magistra, dux et lux vitæ humanæ, in qua regnorum, rerumpublicarum, vitæ humanæ ortus, casus, occasus, virtutes, vitia, quasi in speculo cernas, omnemque prudentiam, et viam ad felicitatem alieno exemplo, felicitate, vel infelicitate discas.

Huc accedit, in nulla historia, imo nec in novo Testamento, tot, tam varia, tam heroica virtutum omnis generis exempla exstare, atque in Pentateucho, et veteri Testamento. Laudant Romani suos inclytos gloriæ caupones, quorum ceratas umbras, imagines dico, lambunt sequaces hederæ, corpora et animas lambit et depascitur æternus ignis. Laudant Manlios Torquatos, qui filios præter ducis et parentis imperium cum hoste pugnantes, parta licet victoria, ad sanciendam disciplinam militarem, gladio ferierunt. Sed quis amet Manliana imperia? Laudant Romanæ libertatis vindicem Junium Brutum, primum Consulem, qui filios tam suos, quam fratris, quod cum Aquiliis et Vitelliis, ad recipiendum in urbem Tarquinios conjurarant, virgis cæsos securi percussit; infelix et infamis tali prole pater. Quis non magis laudet Abrahamum et Isaacum innocentes, qui Deo debitam obedientiam parentali cæde et victima sancire destinarunt; atque Machabæam matrem, se cum septem prolibus Deo, pro patriis legibus immolantem?

Laudant illi tergeminos fratres Horatios, qui tergeminos Curiatios Albanos duello, dolo magis, quam viribus vicerunt, et imperium Albæ in Romam transtulerunt. Quis non magis laudet animos et vires Davidis, duello turrim illam carneam et osseam, Goliath, funda prosternentis, et Israeli imperium in Philistiim asserentis?

Laudant Alexandri continentiam, qui cæso Dario, captam ejus conjugem, et filias speciosissimas videre noluit, dictitans Persicas *mulieres dolores esse oculorum.* Quis non magis laudet Josephum, jam à domina sollicitante secreto prehensum, relicta chlamyde aufugientem, et in omne carceris, famæ ac vitæ discrimen, pro castitate tuenda ultro se conjicientem?

Laudant Lucretiam inceste castam, atque sui sceleris seram vindicem, et homicidam : nos Susannam longe fortiorem castitatis æque ac vitæ et famæ pugilem celebramus.

Mirantur illi Virginium centurionem, quicum Claudiam Virginiam filiam à potentia et stupro Appii Claudii decemviri eripere non posset, ultimum poscens ejus alloquium, secreto occidit, mortuam malens, quam corruptam filiam. Mirantur Decios, patrem et filium, pro castsis Romanis Latinos et Samnites hostes, secum solemni prece, per Valerium et Liberium pontifices, diis manibus devoventes, iisque sua morte victoriam consignantes. Quis non magis miretur Jephte principem, pro victoria suæ gentis, unicam filiam virginem, ejusque virginitatem Deo vero devoventem, et votam immolantem? Quis non Mosen, pro populo, non temporali, sed æterno exitio se addicentem?

Laudant illi fortitudinem, et felicitatem belli-

cam Julii Cæsaris, Pompeii, P. Cornelii Scipionis, Annibalis, Alexandri. At quanto major Samson, Gedeon, David, Saul, Machabæi, Josue, qui non humana, sed cœlesti fortitudine prædili, divina felicitate paucis plurimos, eosque potentissimos profligarunt, quibus sol, luna, sidera, quasi milites obedierunt, et contra hostes depugnarunt? Cui, quæso, nisi Theodosio, sed magis Judæ Machabæo et Josue illud occinas?

O nimium dilecte Deo, cui mittit ab antris
Æolus armatas hiemes, cui militat æther,
Et conjurati veniunt ad classica venti.

Atque hi nobis juges sunt stimuli ad omne virtutis arduum, ad omnem sanctimoniam et innocentiam, ut illorum æmuli, quasi angeli terrestres, et homines cœlestes, in Evangelica luce, coram oculis divinæ majestatis, jugiter nos intuentis, ambulemus, et serviamus ipsi in sanctitate et justitia. Deinde, ut in propriis et publicis, Belgicis et Europæis hisce turbinibus, consolationi cum Machabæis habentes libros sanctos, per patientiam et consolationem Scripturæ, spem habeamus, animosque attollamus, scientes Deo nos esse curæ, ejusque et cœlestium amore obfirmati, nihil metuamus, mortem etiam ac tormenta despiciamus, et etiam si fractus illabatur orbis, impavidos feriant ruinæ.

Ita Apostolus toto cap. 11. ad Hebræos, patrum exemplo, insigni concione ad tolerantiam et martyrium eos accendit, ut hemina sanguinis emant beatam æternitatem. *Lapidati*, inquit, *sunt* Moses utique, Jeremias, aliisque Sancti veteris Testamenti, *secti sunt, tentati sunt, in occisione gladii mortui sunt; circuierunt in melotis, in pellibus caprinis, egentes, angustiati, afflicti, quibus dignus non erat mundus, in solitudinibus errantes, in montibus et speluncis, et in cavernis terræ;* idque, *ut meliorem invenirent resurrectionem; ideoque et nos, tantam habentes nubem testium, per patientiam curramus ad propositum nobis certamen.*

III. Tertia utilitas est, quod sine veteri Testamento novum intelligi nequeat, citant illud crebro, crebrius ad illud alludunt Apostoli, et Christus, etiam jam extremum suis valedicens. *Hæc sunt*, ait, Luc. ult. v. 44. *verba quæ locutus sum ad vos: quoniam necesse est impleri omnia, quæ scripta sunt in lege Mosis, et Prophetis, et Psalmis de me; tunc aperuit illis sensum, ut intelligerent Scripturas.*

Sane epistola ad Hebræos, hac una de causa gravissima et obscurissima est: quod tota ex veteri Testamento, ejusque allegoriis contexta sit.

IV. Quarta utilitas est, cum finis legis sit Christus, omnia quæ in veteri Testamento dicuntur, ad Christum et Christianos pertinent, sensu vel litterali, vel allegorico; atque in hoc vetus Testamentum novo antecellit, quod vetus passim præter litteralem sensum, allegoricum habet, sæpe etiam anagogicum et tropologicum: novum fere caret allegorico. *Patres nostri*, ait Apostolus, 1. Cor. 10. 1. *omnes sub nube fuerunt, et omnes mare transierunt, et omnes in Mose baptizati sunt, in nube et in mari, et omnes eamdem escam spiritalem manducaverunt*, etc. *hæc autem in figura facta sunt nostri: scripta sunt autem propter nos, in quos fines seculorum devenerunt.* Hinc rursum idem, veteris Testamenti intelligentiam à Judæis oblatam, ad nos transisse docet. *Usque in hodiernum diem*, inquit, *idipsum velamen in lectione veteris Testamenti manet non revelatum, quod in Christo evacuatur; sed usque in hodiernum diem, cum legitur Moses, velamen positum est super cor eorum.* 2. Cor. 3. 14.

V. Quinta, ad lectionum, disputationum, concionum copiam providit Deus, ut è veteri Testamento, tantam figurarum, exemplorum, sententiarum, oraculorum varietatem petere liceat, non tantum ad fidem, sed ad omnem honestæ vitæ informationem. Ita Christus segnes ad vigiliam excitat exemplo Noe, et conjugis Lot, Luc. 17. 32. *Memores estote*, ait, *uxoris Lot*, rursum obstinatas Judæorum mentes recordatione Sodomorum, Ninivitarum, et reginæ Austri terret et percellit. Sic imitatores divitis illius in inferno sepulti, ex Abrahæ verbis ad pœnitentiam revocat, dicens, Luc. 16. 27. *Habent Mosen et Prophetas, audiant illos.* Paulus vero ait, 1. Cor. 10. 6. et 11. *Omnia in figura*, id est in exemplum nostri, *contingebant illis; ut non simus concupiscentes malorum neque idololatræ*, neque fornicatores, neque edaces, neque murmuratores, aut Dei tentatores, ut pereamus sicut illi, qui in lege veteri ob talia facinora perierunt. Spiritus enim sanctus, qui seculorum omnium est conscius et præscius, ita sacram Scripturam concinnavit, ut non solis Judæis, sed et Christianis quovis ævo servire posset. Quinimo Tertullianus lib. de Cultu femin. cap. 22. censet, nullam esse enuntiationem Spiritus Sancti, quæ ad præsentem tantum materiam, et non ad omnem utilitatis occasionem dirigi ac suscipi possit.

Vere S. Augustinus contra Faustum lib. 13. in fine. *Nos*, ait, *ad commemorationem fidei nostræ, et ad consolationem spei nostræ, et ad exhortationem charitatis nostræ libros Propheticos et Apostolicos legimus, alterutris vocibus sibimet concinentes; atque ea concinentia, tanquam cœlesti tuba, et à torpore mortalis vitæ nos excitantes, et ad palmam supernæ vocationis extendentes.*

Hac de causa in Sacris, Ecclesia ex veteri Testamento passim lectiones prælegit, et sacro jejunii tempore, Epistolam è veteri Testamento semper Evangelio apte, quasi umbram corpori, imaginem typo respondentem, inducit. Vidi ego olim Ecclesiastes celebres, pro concione ita priore parte historiam, aut quid simile è veteri Testamento, posteriore aliquid è novo, populo edisserentes, magna populi frequentia, plausu, fructu.

Denique non tantum hæretici, sed et orthodoxi viri graves, qui in consiliis, causis, judiciis versantur, sacras Litteras tam antiquas, quam novas volvunt teruntque veteri exemplo.

Refert Franc. Petrarcha, ante 250. annos, Robertum Siciliæ regem ita litteris, maxime sacris, delectatum, ut juratus ei dixerit: *Juro tibi, Petrarcha, multo chariores mihi esse litteras, quam regnum; et si alterutro mihi carendum sit, æquanimius me diademate, quam litteris cariturum.*

Auctor est Panormit. Alfonsum Aragonum regem gloriari solitum, se, licet in mediis regni negotiis, quater et decies universa Biblia cum glossemate et commentariis evolvisse. Non ergo novum, si jam principes, consiliarii, aliique

viri primarii passim in mensis, conviviis, colloquiis, quæstiones è veteri et novo Testamento moveant; ubi Theologus, si sileat, infans erit: si inepte respondeat, ignorans aut stolidus audiet.

VI. Atque hinc oritur sexta utilitas: vetus enim Testamentum prælusit novo, illique testimonium perhibuit, perinde ac S. Joannes Baptista Christo Domino, ipse enim æque ac Moses, et cæteri prophetæ, *præivit ante faciem Domini, parare vias ejus, ad dandam scientiam salutis plebi ejus; illuminare eos qui in tenebris, et in umbra mortis sedent, ad dirigendos pedes nostros in viam pacis.* Hujus rei symbolo, in transfiguratione Christi apparuerunt Moses et Elias, tum ut illi testimonium darent, tum ut loquerentur de excessu, quem completurus erat in Jerusalem. Quis enim credidisset Christo, quis Evangelio, nisi tot patrum testimoniis, tot oraculis, tot figuris fuisset confirmatum, prædictum, adumbratum? Judæos quomodo convinces, quomodo ad Christum adduces, nisi ex vaticiniis Mosis et Prophetarum? Apud Politicos, Gentiles, Saracenos, omnesque omnino homines, magna veritatis Evangelicæ demonstratio est, inquit Euseb. quod toto veteri Testamento, per tot sæcula fuerit promissa et præsignificata.

Hac de causa Christus toties ad Mosen appellat. Joan. 1. 17. *Lex per Mosen data est, gratia et veritas per Jesum Christum facta est.* Joan. 5. 46. *Est qui accusat vos Moses: si enim crederetis Mosi, crederetis forsitan et mihi, de me enim ille scripsit; si autem illius litteris non creditis, quomodo verbis meis credetis?* Lucæ 24. 27. *Incipiens à Mose, et omnibus prophetis, interpretabatur illis in omnibus Scripturis quæ de ipso erant.* Hinc et Philippus Nathanaeli Joan. 1. 45. *Quem scripsit*, inquit, *Moses in lege, et prophetæ, invenimus Jesum.* Magnum enim Christo et veritati perhibet testimonium consensio utriusque Testamenti, sive consensio Mosis et Christi, Prophetarum et Apostolorum, Synagogæ et Ecclesiæ, uti docet passim Tertullianus contra Marcionem. Atque ut concludam, quanta hic sit, et quam omnigena sapientia, ex ipso Mose disce.

SECTIO TERTIA

Quis, et quantus Moses?

Verbo dicam, pluribus annorum millibus sol hoc majorem virum non aspexit; ipse à teneris in aula regia, quasi regis filius et destinatus hæres, educatus est in omni sapientia Ægyptiorum, ipsos 40. annos: inde negans se esse filium filiæ Pharaonis, malens affligi cum populo Dei, quam temporalis regni et peccati habere jucunditatem, fugit in Madian: hic oves pascens, Deum in rubo allocutus, 40. ipsos annos contemplando divinam omnem sapientiam hausit; denique dux populi delectus tertios 40. annos illi præfuit ut summus pontifex, summus imperator, legislator, doctor, propheta Christo simillimus et antitypus. *Prophetam*, inquit Dominus, Deut. 18. 15. *suscitabo eis de medio fratrum suorum similem tui*; et, *Prophetam de gente tua, et de fratribus tuis, sicut me, suscitabit tibi Dominus Deus tuus, ipsum audies*, Christum scilicet.

Hic magistratus virum ostendit, quando tres hominum milliones, puta trigesies centena hominum millia, duræ adeo cervicis, per arida deserta, 40. annis deduxit, cœlesti cibo pavit, Dei metu et religione instituit, pace ac justitia continuit, litium omnium arbiter ac sequester extitit, eosque contra hostes omnes tutatus est.

Virtutes Mosis mireris innumeras; fuit psaltes et psalmographus: testis est S. Hier. t. 3. epist. ad Cyprian. Mosen psalmos undecim composuisse, scilicet à psal. 89. cui titulus est, *oratio Mosis servi Dei*, usque ad psal. 100. qui prænotatur, *in confessione.*

Moses à Deo tabulas legis accipere meruit. Moses ducem viæ habuit columnam nubis, imo archangelum columnæ præsidem. Oratione Moses quasi angelus pasci et vivere visus est. Legis tabulas accepturus in Sina bis per 40. dies et noctes jejunus, et cum Deo colloquens constitit: ubi et cornua lucis ei affixa sunt, ad ostium tabernaculi familiariter quotidie cum Deo res omnes populi pertractabat. *Servus meus Moses*, ait Dominus, Num. 12. 7. *in omni domo mea fidelissimus est; ore enim ad os loquor ei, et palam, et non per ænigmata et figuras Dominum videt.* Ostendit enim ei Dominus omne bonum. Exod. 33. 17. Deo à secretis Mosen fuisse dixeris, divinæ, inquam, sapientiæ secretarium, et quid mirum, si non armis Josue, sed precibus Mosis profligatus sit Amalec? et quid mirum, *si non surrexit ultra propheta in Israel, sicut Moses, quem nosset Dominus facie ad faciem?* Deut. 34. 10. quid mirum, si Dei ope et virtute thaumaturgus, plagis et portentis Ægyptum, et mare rubrum tantum non everterit, carnes et manna cœlo evocaverit, Core, Dathan, Abiron vivos in infernum deturbarit, et magnalibus suis thaumaturgos ad unum omnes superarit?

Prudentiam optimi principis politicam, et œconomicam illustrem, quis non videt in tanta dexteritate regendi tantum populum, æneæ, imo adamantinæ frontis? Insignis ejus in populum charitas et cura effulsit, tum in zelo, quo se pro suo Israele quasi anathema, catharma et piaculum devovit; tum in fervida illa concione totius Deuteronomii, qua cœlum et terram, superos et inferos contestans, populum adigit ad observandam Dei legem; ut merito ipse dixerit: *Cur*, Domine, *imposuisti pondus universi populi hujus super me? Numquid ego concepi omnem hanc multitudinem, vel genui eam, ut dicas mihi: Porta eos in sinu tuo, sicut portare solet nutrix infantulum, et defer in terram, pro qua jurasti patribus eorum?* Num. 11. 11. Vere dixit S. Chrysost. hom. 10. in ep. 1. ad Timoth. *Oportet Episcopum esse angelum, nulli humanæ perturbationi vitiove subjectum*, et alibi: *Eum qui regendos alios suscipit, tanta decet gloria virtutis excellere, ut instar Solis cæteros, velut stellarum igniculos, in suo fulgore obscuret.* Si ergo Episcopus, si Prælatus, si Princeps in populo debet esse quasi homo inter bruta, quasi angelus inter homines, quasi sol inter stellas: cogita qualis quantusque fuerit Moses, qui Dei judicio dignus inventus, imo Dei vocatione et gratia dignus effectus est, qui non Christianis, sed duris et cervicosis Judæis, non tantum quasi Episcopus, sed quasi Pontifex simul et princeps præesset?

Et ut cætera taceam, in tanto tamque divino fastigio vel maxime miror tam demissam ejus humilitatem, et mansuetudinem, sæpe murmure populi, calumniis, probris, apostasia,

lapidibus appetitus, immota blandaque facie perstitit ultus se non minis, sed precibus ad Deum pro populo fusis; merito proinde Deus eum hoc celebrat elogio, Num. 12. 3. *Erat enim Moses vir mitissimus super omnes homines.* Unde mitissimus? quia magnanimus in cœlo habitans, omnia hominum probra, injurias omnes ut res terrenas et exiguas contemnebat. *Sapiens*, inquit Seneca in Sapiente, *majore intervallo à contactu inferiorum abductus est, quam ut ulla vis noxia ad illum vires suas perferat; uti telum in cœlum solemque jactum ab illo stolido, citra solem tamen flectitur; putasne demissis in profundum catenis Neptunum potuisse contingi? uti cœlestia humanas manus effugiunt, et ab his qui templa aut simulacra conflant, nil divinitati nocetur, ita quidquid fit in sapientem proterve, petulanter, superbe, frustra tentatur.*

Ob hanc mansuetudinem, Mosen in hac vita donatum fuisse visione divinæ essentiæ, censent multi, qua de re aliisque ad Mosen pertinentibus, Exodi c. 2. c. 32. et seq. sæpius dicendum erit.

Certum est Mosen vita functum, in monte Abarim ab angelis sepultum esse; unde *non cognovit homo sepulchrum ejus.* Deut. 34. 6. Atque hæc fuit ratio cur Michael archangelus cum diabolo altercatus sit de Mosis corpore, ut ait S. Judas in sua epistola.

Denique vis nosse Mosen? Audi Siracidem Eccl. c. 45. *Dilectus Deo et hominibus Moses, cujus memoria in benedictione est. Similem illum fecit in gloria sanctorum* (sanctis Patriarchis), *magnificavit eum in timore inimicorum, et in verbis suis monstra placavit* (portentosas plagas Ægypti cessare fecit), *glorificavit illum in conspectu regum*, regis scilicet Pharaonis (de quo dixit illi Dominus Exaudi 7. v. 1. *Ecce constitui te Deum Pharaonis*), *et jussit illi coram populo suo, et ostendit illi gloriam suam, in fide et lenitate ipsius sanctum fecit illum, et elegit eum ex omni carne. Audivit enim vocem ipsius, et induxit illum in nubem, et dedit illi coram præcepta, et legem vitæ et disciplinæ, docere Jacob testamentum suum, et judicia sua Israel.*

Audi Apostolum Heb. 11. 24. *Fide Moses grandis factus, negavit se esse filium filiæ Pharaonis, magis eligens affligi cum populo Dei, quam temporalis peccati habere jucunditatem; majores divitias æstimans thesauro Ægyptiorum, improperium Christi: aspiciebat enim in remunerationem. Fide reliquit Ægyptum, non veritus animositatem regis: invisibilem enim tanquam videns sustinuit, fide celebravit pascha, et sanguinis effusionem, ne qui vastabat primitiva tangeret eos, fide transierunt mare rubrum, tanquam per aridam terram; quod experti Ægypti devorati sunt.*

Audi S. Stephanum Actor. 7. v. 22. et 30. *Moses erat potens in verbis et in operibus; apparuit illi in deserto montis Sina angelus, in igne flammæ rubi; hunc Deus principem et redemptorem misit, cum manu angeli, qui apparuit illi: hic eduxit illos faciens prodigia et signa in terra Ægypti; hic est qui fuit in Ecclesia in solitudine cum angelo, qui loquebatur ei in monte Sina, qui accepit verba vitæ dare nobis.*

Audi S. Ambrosium l. 1. de Cain et Abel c. 2. *In Mose*, inquit, *fuit venturi doctoris figura, qui Evangelium prædicaret, impleret testamentum vetus, novum conderet, cœleste populis alimentum daret: hinc Moses humanæ dignitatem conditionis excessit eousque ut Dei vocaretur nomine: Posui*, ait, *te Deum Pharaonis. Etenim victor passionum omnium, nec ullis seculi captus illecebris, qui omnem istam secundum corpus habitationem, cœlestis puritate conversationis obduxerat, mentem regens, carnem subjiciens, et regia quadam auctoritate castigans, nomine Dei vocatus est, ad cujus similitudinem se perfectæ virtutis ubertate formaverat, et ideo non legimus de eo, sicut de cæteris, quia deficiens mortuus est, sed per verbum Dei mortuus est? Deus enim neque defectionem, neque diminutionem patitur, unde et additur: Quia nemo scit sepulturam ejus, qui translatus magis est, quam derelictus; ut quietem magis caro ejus, quam bustum acceperit.* Videtur hic insinuare Ambrosius Mosen non esse mortuum, sed translatum instar Eliæ et Henoch; qua de re dicam Deuteronomii ult.

Audi Constantinum magnum imp. in oratione sua apud Eusebium c. 17. *Quid*, inquit, *de Mose pro dignitate satis dici potest? qui populum confusione quadam turbatum, in ordinem redegit; qui levi persuasione et modestia eorum animos tranquillavit; qui illis pro servitute libertatem reddidit; qui pro mæstitia lætitiam attulit; qui etiam tantum illis, qui ipsum ætate anteiverunt, sapientia præstitit, ut sapientes et philosophi à Gentilibus plurimum prædicati, ejus sapientiæ æmuli et imitatores existerent. Pythagoras enim ejus sapientiam imitatus, usque eo propter modestiam omnium sermone celebratur, ut Platoni homini plane modestissimo ejus continentia, tanquam exemplar ad imitationem proponeretur.*

Audi imo lege S. Justinum in admonit. sive parænetica ad Gentes, qua tota docet Græcos ab Ægyptiis, hos à Mose hausisse suam sapientiam, Deique notitiam. Imprimis, *cum quidam*, ait, *ut ipsi fatemini, deorum oraculum consuleret, quos tandem homines religioni deditos aliquando esse contigisset, hoc responsum esse dicitis:*

> Solis Chaldæis sapientia cessit: Hebræi
> Ingenitum Regem mente Deumque colunt.

Subdit: *Moses suam historiam hebraice scripsit, cum Græcorum litteræ nondum essent inventæ. Has enim postea Cadmus primus ex Phœnice allatas Græcis tradidit. Unde et Plato scripsit in Timæo, Solonem illum sapientum sapientissimum, cum ex Ægypto rediisset, hæc dixisse Critiæ, se audisse Ægyptium sacerdotem qui sibi diceret: Græci, ô Solon, juvenes estis semper; senex autem Græcus est nemo. Deinde rursus: Juvenes estis animis omnes; nullam enim in eis veteri auditione veterem habetis sententiam, nec ullam tempore canam disciplinam.* Et paulo inferius ex Diodoro docet Orpheum, Homerum, Solonem, Pythagoram, Platonem, Sibyllam et alios, cum in Ægypto fuissent, suam de pluribus diis mutasse sententiam; quia nimirum à Mose per Ægyptios cognoverunt unum esse Deum, qui in principio creavit cœlum et terram. Hinc Orpheus cecinit:

> Jupiter est unus, Pluto, Sol, Bacchus et unus,
> Est Deus unus in omnibus: hæc bis cur tibi dico?

Idem, rursum:

> Te testor cœlum, magni sapientis origo,
> Teque Patris Verbum, primum quod protulit ore,
> Cum propria mundi machinam ratione creavit.

Denique addit Platonem ex Mose didicisse Deum, unde eum pariter vocasse το ον, id est, *quod est*, sicut Moses eum vocat ο ων, id est, *qui est*, sive, *Ego sum qui sum.* Rursum ab eodem didicisse creationem rerum, Verbum divinum, resurrectionem corporum, judicium, pœnas impiorum, et præmia justorum, Spiritum sanctum, quem Plato censuit esse animam mundi; nec enim satis intellexit Mosen, sed eum ad sua phantasmata detorsit: unde in errores incidit.

Pari modo S. Cyrillus l. 1. contra Julian. ostendit Mosen priscis Heroibus Gentilibus, quos ipsi vetustissimos putabant, esse antiquorem. Audi doctam ejus chronologiam Mosis et Gentium. *Itaque ab Abrahæ temporibus usque ad Mosen descendentes nova inde annorum exordia iterum incipiamus, Mosis nativitatem numeris præmittentes. Anno septimo Mosis aiunt natum Prometheum et Epimetheum, et Atlantem Promethei fratrem, præterea et Argum cuncta cernentem. Tricesimo quinto anno Mosis primus regnavit Athenis Cecrops, qui cognominatus Diphyes: hunc ferunt primum ex hominibus sacrificasse bovem, nominasseque Jovem apud Græcos summum deorum. Sexagesimo septimo anno Mosis aiunt fuisse diluvium Deucalionis in Thessalia, præterea et in Æthiopia Solis filium, sicut isti dicunt, exustum esse Phaethontem. Septuagesimo quarto anno Mosis quidam Hellen dictus, Deucalionis et Pyrrhæ filius, Græcis sui nominis agnominationem dedit, cum antea vocarentur Græci. Centesimo et vicesimo anno Mosis Dardanus condidit civitatem Dardaniam, regnante apud Assyrios Amynta, apud Argivos autem Stenelo, apud Ægyptios vero Ramesse, vocabatur autem ipse et Ægyptus Danai frater. Centesimo et sexagesimo anno post Mosen Cadmus Thebis regnavit, cujus filia Semele, ex qua Bacchus, ut ipsi dicunt, ex Jove. Erat autem tunc et Linus Thebanus et Amphion Musici. Assumpsit autem tunc sacerdotium apud Hebræos Phinees filius Eleazari, filii Aaron, mortuo scilicet Aarone. 195. anno post Mosen ferunt fuisse Proserpinam virginem raptam ab Ædoneo, id est Orco rege Molossorum; hic canem maximum aluisse dicitur Cerberum nomine, qui apprehendit Pirithoum et Theseum venientes ad raptum uxoris: cum periisset autem Pirithous, adveniens Hercules Theseum in mortis periculo constitutum ex inferno liberavit, ut fabulantur. 290. anno Perseus Dionysium, hoc est Liberum, occidit, cujus et sepulchrum esse dicunt in Delphis juxta aureum Apollinem. 410. anno post Mosen expugnatum est Ilium, judicante apud Hebræos Esebon, apud Argivos Agamemnone, apud Ægyptios Vaphre, apud Assyrios Teutamo. Colliguntur igitur à nativitate Mosis usque ad destructam Trojam 410. anni.*

Audi S. August. l. 22. contra Faustum c. 69. *Mosen*, inquit, *famulum Dei fidelissimum, humilem in recusando tam magnum ministerium, subditum in suspiciendo, fidelem in servando, strenuum in exequendo, in regendo populo vigilantem, in corrigendo vehementem, in amando ardentem, in sustinendo patientem; qui pro eis quibus præfuit, Deo se interposuit consulenti, opposuit irascenti; hunc itaque talem ac tantum virum absit ut ex maledico Fausti ore pensemus, sed ex ore plane veridici Dei.*

Audi S. Gregor. 2. p. Pastor. c. 5. *Hinc Moses crebro tabernaculum intrat et exit, et qui intus in contemplationem rapitur, foris infirmantium negotiis urgetur, intus Dei arcana considerat, foris onera carnalium portat, exemplum rectoribus præbens, ut cum foris ambigunt quid disponant, Dominum per orationem consulant.* Idem l. 6. in l. Regum c. 3. ait Mosen tam plenum fuisse spiritu, ut de ejus spiritu Dominus tulerit, et septuaginta rectoribus populi communicarit. Idem hom. 16. in Ezech. Mosen in scientia Dei præfert Abrahamo. Nec id mirum; Mosi enim ait Deus: *Apparui Abraham, Isaac et Jacob, et nomen meum Adonai* (Jehova) *non indicavi eis:* quod tibi, ô Moses, indico et revelo.

Porro Moses expressus fuit Christi index et typus; adeoque sicut sol diem, luna noctem illuminat, ita Christus Christianos in lege nova, Moses Judæos in veteri illuminavit. Quocirca pulchre Christum soli, Mosen lunæ comparat Ascanius Martinengus in Gen. tom. 1. pag. 5. in fin. et seq. Nam primo, legislator fuit Moses Pentateuchi, Christus Evangelii; secundo, Moses duos singulares habuit congressus cum Deo: primum cum primas legis tabulas in Sina à Deo accepit, alterum cum secundas, tuncque rediit coruscante et quasi cornuta facie. Hæc testimonia dedit ei Deus. Similia duo dedit Christo: prius in baptismo, cum descendit in eum Spiritus sanctus specie columbæ, voxque è cœlo audita est; posterius, cum transfiguratus est in Tabor, atque testimonium ei dederunt Moses et Elias, hoc est, lex et prophetæ. Tertio, Moses stupendas plagas, et miracula fecit in Ægypto; majora patravit Christus. Quarto, Moses Deum allocutus est, sed in caligine, viditque eum à tergo; Christus vero facie ad faciem. Quinto, Moses audivit à Deo: *Invenisti gratiam apud me, et novi te ex nomine;* Christus audivit à Patre: *Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui, ipsum audite.*

Audi Euseb. lib. 3. de Demonstr. Evang. qui ex Mosis et Christi gestis mirificam compaginat antithesin, cujus verba prolixa in pauca contraham.

1. Moses fuit legislator Judaicæ gentis, Christus totius universi.

2. Moses idola Hebræis abstulit, Christus ea ex omni fere plaga mundi ejecit.

3. Moses mirificis portentis legem contulit, majoribus Christus Evangelium condidit.

4. Moses suos in libertatem vindicavit, Christus generis humani jugum excussit.

5. Moses terram fluentem lac et mel patefecit, Christus præstantissimam viventium terram reseravit.

6. Elegans infans Moses vix natus Pharaonis sævitia, qui mares Judaici populi ad necem damnarat, vitæ discrimen subiit, Christus infans à Magis adoratus, ob Herodis immanitatem pueros trucidantis, in Ægyptum secedere est coactus.

7. Moses adolescens omnium disciplinarum eruditione claruit, Christus duodecim annorum legisperitos eruditissimos in stuporem adduxit.

8. Moses quadraginta diebus jejunans divino eloquio pastus est, per quadraginta perinde dies Christus non manducans, neque bibens, divinæ contemplationi vocavit.

9. Moses in deserto famelicis manna et coturnices præbuit, Christus in deserto quinque panibus virorum quinque millia saturavit.

10. Moses inter Arabici sinus aquas illæsus transiit, Christus super maris undas ambulavit.

11. Moses extenta virga mare divisit, Christus increpat ventum et mare, et facta est tranquillitas magna.

12. Moses in monte rutilanti facie splendidus apparuit, Christus in monte fulgentissimo aspectu transfiguratus est, cujus facies resplenduit sicut sol.

13. In Mosen non poterant filii Israel oculorum aciem intendere, ante Christum discipuli in facies suas perterriti ceciderunt.

14. Mariam leprosam ad pristinam sanitatem restituit Moses, Mariam Magdalenam, criminum maculis obrutam, gratia cœlesti abluit Christus.

15. Mosen Dei digitum appellarunt Ægyptii, de seipso Christus prodidit: *Porro si in digito Dei ejicio dæmonia*, etc.

16. Selegit Moses 12. exploratores, 12. Apostolos et Christus elegit.

17. Moses 70. Seniores, Christus 70. Discipulos auctoravit.

18. Jesum Nave successorem sibi destinavit Moses, Petrum ad summum pontificatum post se extulit Christus.

19. De Mose scriptum est: *Non cognovit homo sepulchrum ejus usque ad præsentem diem*, de Christo contestati sunt angeli: *Jesum quæritis crucifixum? surrexit, non est hic.*

Audi S. Basilium hom. 1. in Hexaem. *Moses etiam dum ad matris ubera pendens, Deo amabilis et gratiosus fuit, ipse prælegit calamitates ærumnasque cum Dei populo experiri, quam temporaria voluptate cum peccato perfrui. Justi et æqui fuit amantissimus et observantissimus, improbitatis et injustitiæ hostis acerrimus; in Æthiopia* (in Madian) *quadraginta annos contemplationi vacavit, octoginta annos natus vidit Deum, quoad videre potest homo, hinc de eo ait Deus: Ore ad os loquar ei in visione, et non per ænigmata.*

Audi S. Gregor. Nazianz. orat. 22. qua S. Basilium, ejusque fratrem Gregorium Nyssenum comparat Mosi et Aaroni: *Quis legislatorum illustrissimus? Moses. Quis sacerdotum sanctissimus? Aaron. Non minus pietate, quam corporibus fratres: vel potius, ille quidem Pharaonis Deus, et Israelitarum antistes et legislator, et nubem ingrediens, et divinorum arcanorum inspector et arbiter, et tabernaculi illius veri fabricator, quod à Deo, non ab homine constructum est; ille principum princeps, et sacerdotum sacerdos, Aarone pro lingua utens*, etc. *Ambo Ægyptum vexantes, mare scindentes, Israelem gubernantes, hostes demergentes, panem superne trahentes, aquas conculcantes, ad terram promissionis iter commonstrantes. Fuit ergo Moses principum princeps, et sacerdotum sacerdos*, etc.

Audi S. Hieronymum, qui initio Commentariorum in epist. ad Galatas, Mosen non tantum Prophetam, sed et Apostolum fuisse docet, idque ex communi Hebræorum sententia.

Audi Philonem Hebræorum doctissimum: *Hæc est vita, hic exitus Mosis, regis, legislatoris, pontificis, prophetæ*, l. 3. de vita Mosis, in fine.

Audi Gentiles. Numenius apud Eusebium l. 9. de Præparat. Evangelica c. 3. asserit Platonem et Pythagoram Mosis dogmata esse sectatos, adeoque quid est, ait, Plato, nisi Moses Atticus? His adde Eupolemum et Artapanum, qui (apud Eusebium ibid. c. 4.) aiunt, Mosen Ægyptiis litteras tradidisse, aliaque multa ad commune bonum instituisse, et propter sacrarum litterarum interpretationem, Mercurium appellatum, indeque factum esse, ut ab ipsis quasi Deus coleretur.

Ptolomæus Philadelphus (ut testatur Aristæas de 72. Interpretibus) audita lege Mosis, dixit ad Demetrium: *Cur tanti operis nullus historiographus aut poeta meminit?* cui Demetrius: *Quia ista lex est sacrorum, divinitus lata; et quia nonnulli agressi sunt, sed divina plaga territi, ab instituto destiterunt.* Atque illico exempla subjungit de Theopompo historico, et de Theodecte tragico poeta, quæ superius commemoravi.

Diodorus historicorum omnium probatissimus, inquit S. Justin. in Admonit. ad Gentes, sex priscos ponit legislatores, et primum omnium Mosen, quem ait fuisse magno animo virum, et probatissima vita celebratum, de quo et subdit: *Apud Judæos quidem Mosen, quem vocant Deum, sive ob admirabilem divinamque notionem, quam decernit hominum multitudini profuturam, sive ob excellentiam et potestatem, quibus vulgus ipsum susceptæ legi libentius obsequitur. Secundum inter legis positores Ægyptios Sauchnin fuisse commemorant, insignem prudentia virum. Tertium Sesonchosin dicunt regem, qui non modo inter Ægyptios bellicis negotiis præcelluerit, sed et bellacem gentem legum positione frænaverit. Quartum Bachorim statuunt, et eumdem regem, quem memoriæ prodiderunt et de modo regnandi, et de domestica dispensatione Ægyptiis præcepisse. Quintus fuit Amasis rex. Sextus dicitur Xerxis pater Darius Ægyptiis legibus addidisse.*

Denique Josephus, Eusebius et alii tradunt Mosen omnium, quorum scripta nunc extant, vel quorum nomen in Gentilium scriptis proditum est, primum fuisse theologum, philosophum, poetam et historicum. Quocirca mira fuit non tantum apud Judæos, sed et Gentiles Mosis veneratio. Narrat Josephus l. 20, c. 4. militem quemdam Romanum Mosis libros lacerasse, mox Judæos concurrisse ad Præsidem Romanum Cumanum, flagitantes ut non suam, sed læsi Numinis ulcisceretur injuriam. Quare Cumanus militem violatorem legis securi feriit.

Porro hæc veneratio et martyriis et miraculis illustrata est. Cum Maximianus et Diocletianus edicto juberent sibi tradi libros Mosis, aliosque sacræ Scripturæ, ad exurendum, restiterunt fideles, mori malentes quam eos tradere. Quare multi pro sacris libris gloriosum certamen obierunt, et victricem martyrii lauream adepti sunt. Cum autem Fundanus Alutinensis olim Episcopus, metu mortis sacros libros tradidisset, et magistratus sacrilegus eos igni apponeret, subito imber sereno cœlo diffusus est, ignis sacris libris admotus extinctus est, grando subsecuta, omnisque regio ipsa pro sacris libris clementis furentibus devastata est, uti habent acta S. Saturnini, quæ extant apud Surium 11. Februarii.

Aspice nos, quæso, sancte Moses, qui eminus quondam in Sina gloriæ Dei, cominus vero in Thabor gloriæ Christi speculator fuisti: nunc autem facie ad faciem utraque perfrueris. Porrige manum ex alto, sapientiæ tuæ lumina in

nos deriva, et æterni illius luminis vel scintillam ope, votis et meritis tuis nobis imperti; impetra à Patre luminum, ut ad sua hæc Pentateuchi sacraria, nos vermiculos suos inducat; det ut in Scripturis suis eum agnoscamus; det ut tantum diligamus, quantum cognoscimus: nec enim cupimus eum cognoscere, nisi ut diligamus, utque ejus amore accensi, velut faces, et alios, totumque orbem accendamus. Hæc enim est scientia sanctorum; ipse enim est amor et timor noster, ipsum unum omnia nostra spectant, ipsi nos et omnia nobiscum devovimus. Denique duc nos ad Christum, qui est finis legis tuæ; ut ipse studia nostra, conatusque omnes ad ejus, cui omnis creatura laudem dicit, gloriam, in Ecclesiæ ejus regno jam militante, deprædicandam, et aliquando in victrici cœlitum choro, tecum à nobis omnibus tuî studiosis, in omnem æternitatem, uti spero, suavissime felicissimeque concinendam, regat, secundet, et ad finem usque perducat. Ibi stabimus super mare vitreum, quotquot bestiam vicimus, *cantantes canticum Mosi, et canticum Agni, dicentes: Magna et mirabilia sunt opera tua, Domine, Deus omnipotens: justæ et veræ sunt viæ tuæ, Rex seculorum; quis non timebit te, Domine, et magnificabit nomen tuum? quia solus pius es;* Apoc. 15. 3. quia elegisti nos: quia fecisti nos reges et sacerdotes, et regnabimus in secula seculorum. Amen.

COMMENTARIA
IN
PENTATEUCHUM MOSIS.

ARGUMENTUM.

Hebræi, teste S. Hieron. in prologo galeato, tot numerant libros S. Scripturæ, puta veteris Testamenti, quot habent ipsi litteras, puta viginti duos; eosque in tres classes dividunt : scilicet in הורה *thora*, id est legem : נבוים *nebiim*, id est prophetas : כהזבים *ketubim*, id est hagiographa. Thora sive lex complectitur Pentateuchum, puta Genesim, Exodum, Leviticum, Numeros et Deuteronomium, qui ita non à Mose ut vult Philo, sed à Septuag. Interpretibus divisi et nuncupati sunt, cum antea unus esset liber legis.

Prophetas duplices numerant priores et posteriores : priores vocant Josue, Judicum, Ruth, et quatuor libros Regum ; posteriores recensent Isaiam, Jeremiam, Ezechielem et duodecim minores prophetas.

Hagiographa numerant Job, Psalmos, Proverbia, Ecclesiasten, Canticum Canticorum, Danielem, libros Paralipomenon, Esdram et Esther.

Pentateuchus, id est quintuplex hoc volumen Mosis, est chronicon mundi. Ejus enim argumentum est texere historiam et chronologiam mundi, ac gesta patriarcharum à prima mundi creatione usque ad mortem Mosis. In Genesi enim Moses pertexit à principio creationem mundi, et gesta Adami, Evæ, Noe, Abrahæ, Isaac, Jacobi, et aliorum usque ad mortem Josephi. In Exodo persecutionem Pharaonis, indeque decem plagas Ægypti, egressum Hebræorum ex Ægypto, et peregrinationem per desertum ; ubi in Sina decalogum cæterasque leges à Deo acceperunt. In Levitico describuntur sacra et sacrificia, cibi vetiti, festa, aliique ritus, lustrationes et ceremoniæ, tam populi quam Sacerdotum et Levitarum. In Numeris numeratur populus, principes et Levitæ, item quadraginta duæ mansiones Hebræorum, eorumque æque ac Dei gesta in deserto ; insuper recensetur prophetia Balaam, ac bellum Hebræorum cum Madianitis. Deuteronomium, sive secunda lex, repetit et inculcat Hebræis leges antea in Exodo, Levitico et Numeris à Deo per Mosen datas.

Nota primo. Auctor Pentateuchi est Moses : Ita docent omnes Græci et Latini, imo ipse Christus ut patet Joan. 1. v. 17. et 45. Joan. 5. 46. et alibi. Porro Moses antiquior fuit, et tempore longe præcessit omnes Græciæ et gentilium Sapientes, puta Homerum, Hesiodum, Thaletem, Pythagoram, Socratem, et his seniores Orpheum, Linum, Musæum, Herculem, Æsculapium, Apollinem, quin et ipsum Mercurium Trismegistum, qui omnium fuit antiquissimus. Hic enim Mercurius Trismegistus, ait S. Augustinus lib. 18. de Civit. cap. 39. nepos fuit majoris Mercurii; cujus maternus avus Atlas astrologus, et æqualis Promethei, eo tempore floruit quo vixit Moses. Ubi adverte Mosen Pentateuchum simpliciter conscripsisse, per modum diarii vel annalium ; Josue tamen, vel quem similem eosdem hos Mosis annales in ordinem digessisse, distinxisse, et sententias nonnullas addidisse et intexuisse. Sic enim in fine Deuteronomii mors Mosis, eo utique mortuo, à Josue vel alio quopiam additur et describitur. Sic non à Mose, sed ab alio quopiam, ut videtur, laus mansuetudinis Mosis intertexta est Num. 12. 3. Sic Gen. 14. 15. urbs Lais vocatur *Dan*, cum diu post tempora Mosis, vocata sit *Dan*, quare nomen *Dan* ibi pro *Lais* substitutum est, non à Josue, sed ab alio qui posterius vixit. Sic Num. 21. ab alio pariter additi sunt v. 14. 15. 27. Pari modo Josue mors ab alio addita est, Josue ult. v. 29. Pari modo prophetia Jeremiæ à Baruch digesta, et in ordinem redacta est, uti ostendam præfatione in Jeremiam. Sic et parabolæ Salomonis, non ab ipso, sed ab aliis, ex ejus scriptis congestæ et digestæ sunt, ut patet Prov. 25. 1. Porro Moses hæc partim traditione, partim divina revelatione, partim oculari inspectione didicit et accepit : nam quæ in Exodo, Levitico, Numeris et Deuteronomio narrat, ea præsens ipse vidit et gessit.

Nota secundo. Scripsit Genesim Moses, cum exul ageret in Madian, Exodi 2. 15. ait Pererius, idque ad consolationem Hebræorum, qui in Ægypto à Pharaone opprimebantur. Verum melius sentiunt Theodoret. Beda et Tostatus (à quibus non dissentit Eusebius l. 7. de Præpar. c. 2. si verba ejus accurate expendantur) tam Genesim, quam quatuor sequentes libros à Mose scriptos esse post egressum Hebræorum ex Ægypto, cum ipse in solitudine quasi dux, pontifex, propheta, doctor et legislator populi versaretur, atque ex cœtu et Synagoga Judæorum remp. et Ecclesiam Dei formaret et instrueret, ut ipsi ex rerum creatione et gubernatione Deum creatorem agnoscerent, amarent, colerent.

CANONES

FACEM PRÆFERENTES PENTATEUCHO.

1. Cum Moses hic historiam mundi conscribat, patet narrationem ejus non symbolicam, non allegoricam, non mysticam, sed historicam, simplicem et planam esse; ac proinde ea quæ narrat de paradisi, Adami, Evæ, et rerum omnium creatione spatio sex dierum successive peracta, etc. historice et proprie, ut sonant, sunt accipienda. Est hoc contra Origenem, qui hæc omnia allegorice et symbolice exponenda putavit; itaque litteram et litteralem sensum evertit. Verum canonem nostrum tradunt omnes alii Patres, et Ecclesia, quæ hic damnat allegorias Origenis. Vide contra Orig. hic disputantem S. Basilium hom. 3. et 9. Hexam. Vere S. Hier. *Origenes*, inquit, *suum ingenium fecit sacramenta Ecclesiæ.*

2. Philosophia, et Physica adaptanda sunt sacræ Scripturæ et verbo Dei, à quo omnis existit naturæ numerus, ordo et modus, ait S. Augustinus. Non ergo è contrario torquenda est sacra Scriptura ad sensa philosophorum, aut ad lumen et dictamen naturæ.

3. Moses sæpe utitur prolepsi sive anticipatione: vocat enim urbes et loca eo nomine, quod longe posterius eis est inditum. Sic Genes. 14. 2. Balam urbem vocat Segor, quæ tamen non tunc, sed postea vocata est Segor, cum Lot eo ex Sodomis evasisset. Sic ibid. v. 6. vocat montes Seir, qui longe post ab Esau Seir sunt dicti. Sic ibid. v. 14. vocat Dan, quæ tunc vocabatur Lais.

4. *Æternum* sæpe non significat propriè dictam æternitatem, sed longum aliquod tempus cujus finis non pervidetur: Heb. enim עולם *olam*, id est æternum, significat seculum, qua occultum est, seu cujus terminus et finis non perspicitur. Radix enim עלם *alam* significat occultare vel abscondere. Rursum *æternum* sæpe non absolute, sed respective dicitur, et significat durationem integram rei, quæ æterna est, non absolute, sed respectu certi status, reip. Et gentis. Sic dicitur lex vetus duratura in æternum, id est semper, non absolute, sed respectu Judæorum: quia nimirum lex illa duravit tandiu, quandiu duravit Judæorum re-p. et Synagoga; puta toto tempore judaismi, donec lex nova illi succederet: duratura enim erat donec veritas per Christum illucesceret. Id ita esse patet: nam alibi eadem Scriptura dicit legem illam veterem esse abolendam, eique subrogandam novam Evangelicam, ut patet Jerem. 31. v. 32. et seq. Sic *æternum* capit Horat. cum ait:

> Serviet æternum qui parvo nesciet uti.

Non enim potest in æternum absolute servire, cujus vita ipsa qua servit, æterna esse non potest. Tradit hunc canonem S. Augustinus q. 31. in Genes. de quo plura vide apud Pererium tom. 3. in Genes. pag. 130. et seq.

5. Hebræi per enallagen sæpe sensum unum cum alio commutant, maxime visum pro quovis sensu accipiunt; tum quia visus omnium sensuum est præstantissimus et certissimus; tum quia in sensu communi, qui est supra visum et oculos, omnium sensuum sensationes conveniunt. Sic visus pro tactu capitur Joan. 20. 29. *Quia vidisti*, id est tetigisti, *me Thoma, credidisti.* Pro odoratu vero capitur Exodi 5. v. 21. in Hebræo: *Fœtere fecisti odorem* (nomen et famam) *nostrûm in oculis*, id est, in naribus Pharaonis. Pro gustu capitur psal. 33. 9. *Gustate et videte* (id est sapite) *quoniam suavis est Dominus.* Pro auditu capitur Exodi 20. v. 18. *Populus videbat*, id est audiebat, *voces;* videre ergo idem est quod cognoscere, vel clare percipere.

6. Peccatum sæpe, maxime in Levit. sumitur metonymice. Primo, pro hostia oblata pro peccato; secundo, pro pœna peccati; tertio, pro irregularitate sive immunditia legali, ex fluxu menstrui sanguinis, seminis, lepræ, vel ex contactu mortui contracta. Sic Levit. 12. v. 6. puerperium vocatur peccatum, id est, immunditia legalis, et Levit. 14. 13. lepra dicitur peccatum, non proprie dictum, sed legale, id est irregularitas, quæ leprosum arcebat à sacris, et convictu hominum.

7. Leges Dei vocantur primo, præcepta, statuta, vel custodia, quia custodienda aut cavenda præscribunt; secundo, vocantur judicia, quia inter homines dirigunt et dirimunt lites: in judicio enim secundum leges judicandum est. Tertio, vocantur justitiæ, quia statuunt id quod æquum et justum est. Quarto, vocantur testimonia, quia testantur voluntatem Dei, sive quid à nobis exigat Deus, quid à nobis velit fieri. Quinto, vocantur testamentum, id est fœdus et pactum, id est conditiones pacti initi cum Deo; quia hac conditione depigit Deus tam cum Judæis, quam cum Christianis, se fore eis Deum et patrem, si videlicet ipsi leges ejus servent.

8. In Pentateucho crebra est Synecdoche. Sic genus capitur pro specie; ut facere hœdum, agnum, vitulum, significat sacrificare hœdum, agnum, vitulum. Sic pars capitur pro toto ut implere manum, supple oleo, significat unctione manus consecrare aliquem sacerdotem. Sic revelare turpitudinem, vel cognoscere feminam, vel ad eam ingredi, est virum cum femina misceri. Sic aperire aurem alicui, est ei ad aurem loqui, sive insusurrare, indicare et revelare aliquid.

9. Pari modo crebra est Metonymia, ut Gen. 14. v. 22. Exodi 6. 8. *Levo manum*, id est elevata manu cœli Dominum testor, et juro per Deum. Sic os significat verbum vel præceptum quod ore datur. Sic manus significat potestatem vim, vel punitionem, quæ manu fit. Sic anima significat vitam, vel ipsum animal, cujus forma et vita est anima. Sic *vir sanguinum* vocatur homicida.

10. Pari modo frequens est Catachresis; ut cum *pater* rei alicujus vocatur is qui est auctor, conditor, aut inventor rei, vel is qui est primus et præcipuus in illa re. Sic Deus vocatur pluviæ pater, id est auctor. Sic dæmon vocatur mendacii pater, id est auctor. Sic Tubalcain vocatur *pater canentium organo;* pater, id est primus, et inventor organi. Sic dicunt: *Percussit eos in*

ore, id est in acie, *gladii*, os nimirum gladii vocatur acies ipsa gladii, quæ homines absumit et devorat, perinde ut os devorat panem. Hoc enim modo leones, tigrides, lupi, aliæque feræ ore suo percutiunt oves, canes, et boves, cum eos rictu oris sui laniant, discerpunt et devorant. Simili catachresi *filias* vocant minora oppida et vicos, quæ metropoli quasi matri adjacent et subsunt. Rursum ipsas urbes ob pulchritudinem et elegantiam vocant *filias*, ut, filia Sion est urbs et arx Sion : filia Jerusalem est urbs Jerusalem : filia Babylonis est urbs Babylonis, id est ipsa Babylon. Pari modo ædificare alicui domum, vel eam destruere, significat alicui dare, vel destruere familiam et proles. Domus nimirum significat proles et posteritatem. Unde Hebræi filios vocant בנים *banim*, quasi אבנים *abanim*, id est lapides, à rad. בנה *bana*, id est ædificavit; nam ex filiis ut lapidibus ædificantur domus et familiæ parentum, ςυγοι οιχων παι δεςεισιναρσενες, inquit Euripid.

11. Hebræi sæpe verba realia accipiunt pro verbalibus vel mentalibus. Sic Lev. 13. v. 6. 11. 20. 27. 30. dicitur quod sacerdos leprosum mundabit vel contaminabit, id est, mundatum vel contaminatum declarabit et pronuntiabit, ut hominum convictui restituatur, vel abeo arceatur. Sic Jerem. 1. v. 10. dicitur : *Constitui te super gentes et super regna, ut evellas, et destruas, et disperdas, et dissipes, et ædifices, et plantes :* id est, ut prophetes et prædicas has gentes evellendas esse et destruendas ; illas vero ædificandas esse et plantandas. Sic dicitur Lev. 20. 8. et c. 21 v. 8. 15. et 23. *Ego Dominus qui sanctifico vos*, id est, jubeo vos esse sanctos.

12. Hebræi sæpe tacent suppositum, sive personam aut rem tam agentem, quam patientem; quia ex antecedentibus vel sequentibus eam intelligendam relinquunt, ut Deut. 33. 12. et alibi sæpe.

13. Verba et sententiæ S. Scripturæ non semper referendæ sunt ad proxime præcedentes, sed subinde ad remotas quæ longius ante præcesserunt. Sic illud Exodi 22. 3. *Si non habuerit* (fur) *quod pro furto restituat, ipse venundabitur*, non cum proxime præcedentibus, sed cum v. 1. ubi dicitur : *Si quis furatus fuerit bovem, quinque restituet,* connectendum est. Sic Cant. 1. dicitur : *Nigra sum, sed formosa, sicut tabernacula Cedar, sicut pelles Salomonis,* ubi *tabernacula Cedar* non possunt connecti cum *formosa;* erant enim ipsa deformia, utpote æstu adusta, nigra et fœda. Sic ergo hæc connecti et exponi debent: Nigra sum sicut tabernacula Cedar, cum hoc tamen simul formosa sum sicut pelles Salomonis vermiculatæ et regiæ.

14. Negatio Hebræis totum quod sequitur negat; unde *non omnis* Hebræis idem est quod *nullus*, cum Latinis idem sit quod *aliquis non.*

15. Solet Scriptura quædam promittere quibusdam quæ non implentur in ipsis, sed in posteris eorum, ut significet Deus se hæc posteris in ipsorum gratiam præstare ; quia quod posteris datur, hoc ipsis quorum posteri sunt portio, videtur dari ut principio et capiti posteritatis. Sic Abrahæ non in se, sed in posteris suis promittitur terra Chanaan, Gen. 13. 14. Sic Jacob, id est Jacobæis, promittit dominium in Esau, id est, Idumæos, Gen. 27. 29. Sic Genes. 49. duodecim Patriarchis promittitur, quod posteris eorum obventurum erat. Tradit hunc canonem S. Chrysost. hom. 8. in Matth.

16. Licet S. Cypr. lib. 2. contra Judæos cap. 5. Hilarius lib. 4. de Trinit. et Nazianz. tr. de fide, putent Deum in assumpto corpore visibilem apparuisse Abrahæ, Mosi et prophetis ; tamen verius est omnes has apparitiones factas esse per angelos, qui in corporibus assumptis personam Dei gerebant, ideoque vocantur Deus. Ita Dionys. c. 4. Cœlest. hierar. S. Hieron. in c. 3. ad Gal. Aug. lib. 3. de Trin. c. ult. Greg. in præfat. Moral. cap. 1. et alii passim. Et probatur. Nam ille qui apparuit Mosi, dixitque : *Ego sum Deus Abraham*, fuit angelus, ut docet S. Stephanus Actor. 7. v. 30. Sic Dominus qui tradidit legem Mosi in Sina, Exodi 19. et 20. à Paulo ad Galat. 3. v. 19. vocatur angelus. Angeli enim sunt administratorii spiritus, per quos Deus omnia sua exsequitur. Quare quod Concilium Sirmiense can. 14. definit eum qui contra Jacob luctatus est Gen. 32. fuisse Filium Dei, intellige fuisse angelum qui Filium Dei repræsentabat. Adde decreta hujus Concilii non esse definitiones fidei, imo nec dogmata Ecclesiæ, nisi quatenus Photini hæreses damnant; constat enim hoc Concilium fuisse cœtum Arrianorum.

17. Quando S. Scriptura nomen novum alicui imponit, intelligenda est non adimere nomen prius, sed posterius addere priori, ut jam utroque nomine possit, modo uno, modo altero nuncupari. Sic Gen. 35. 10. dicitur : *Non vocaberis ultra Jacob, sed Israel :* sensus est. q.d. Non tantum Jacob, sed etiam Israel appellaberis : sæpe namque postea adhuc Jacob vocatur. Sic Gedeon. Judic. 6. v. 32. dicitur ex eo die vocatus *Jerobaal;* et nihilominus pergit Scriptura eum vocare *Gedeonem*. Sic Simon postquam à Domino vocatus est *Cephas*, non raro post adhuc *Simon* appellatur.

Ubi nota. Deus et Hebræi suis imposuerunt nomina ab eventu, scilicet quæ significarent eventum, vel præsentem vel futurum ; et tunc nomina erant quasi omina, vel monita, aut vota rei futuræ ; imponendo enim alicui nomen, portendebant, vel optabant eum talem fore, qualis illo nomine significabatur. Id ita esse, patet in nomine Adam, Eva, Seth, Cain, Noe, Abraham, Ismael, Isaac, Jacob, etc. ut suis locis ostendam.

Idipsum imitati sunt Romani, Græci, Germani: Romani, qui Corvinum à corvo, qui ei in castris victoriæ omen dedit; Cæsarem à cesarie, cum qua natus proditur : Calligulam à caliga militari, qua sæpe utebatur, appellarunt. Sic Pisones, quod optime pisa sererent, ita nuncupati sunt : sicut Cicerones à cicere, Fabii à faba, Lentuli à lente optime ferenda nomen acceperunt. Sic Ancus à vitioso cubito, inquit Festus, nominatus est : cubitus enim græce αγχων dicitur. Sic Servius, quod è matre serva genitus esset : Paulus, à parva statura : Torquatus, à torque, quem Gallo in pugna detraxit : Plancus, à planis pedibus vocatus est. Sic Scipio cognomen fuit Corneliorum, cui P. Cornelius (avus P. Cornelii Scipionis Africani, qui Annibalem devicit) initium dedit. Hic enim, eo quod patrem vice scipionis regeret et duceret, primus Scipio cognominatus est, illudque cognomen ad posteros transmisit.

Græci, qui appellarunt Platonem, quasi latum, à latis humeris, cum antea Aristocles vocaretur ; Chrysostomum, quasi os aureum, ab eloquentia : Laonicum, quasi populi ; Leonicum, quasi

leonis ; Stratonicum, quasi exercitus victorem. Demosthenem, quasi populi firmamentum ; Aristotelem, quasi optimum finem ; Gregorium, quasi vigilem ; Diogenem, quasi Jove genitum ; Aristobulum, quasi optimi consilii virum ; Theodorum, quasi donum Dei ; Hippocratem, quasi equino robore præditum ; Callimachum, à pulchra pugna nuncuparunt.

Germani et Belgæ, qui Fredericum, quasi pacis divitem, id est, plane pacificum ; Leonardum, quasi leoninæ indolis ; Bernardum, quasi ursinæ indolis ; Gerardum, quasi vulturinæ indolis ; Cunonem, quasi audacem ; Cunradum, quasi audacis consilii ; Adelgisium, quasi nobilis spiritus ; Canutum, ab exhauriendis poculis ; Pharamundum vel Framondum, à venustate oris nominarunt. Sic Guilhelmus à deaurata galea ; Gudela, quasi bona pars aut sors ; Lotharius, quasi plumbeum cor ; Leopoldus, quasi leoninus pes : Lanfrancus, quasi diuturna libertas ; Wolfgangus, quasi lupinus incessus vocatus est. Plura vide apud Goropium, Scrieckium, et Pontum Heutterum in Belgio.

18. Quando ei qui nomen habet, nomen non commutatur, sed simpliciter, tacito et præsupposito ejus nomine, dicitur sic vel sic vocandus, tunc non imponitur ei aliud nomen, sed significatur talis futurus, ut jure alio isto nomine vocari et appellari possit : sic Isaiæ 7. 14. Christus vocatur *Emmanuel ;* et c. 8. 3. *Accelera spolia detrahere, festina prædari ;* et c. 9. 6. *Admirabilis, consiliarius, Deus, fortis, pater futuri seculi, princeps pacis ;* et Zach. 6. v. 12. vocatur *Oriens.* Sic Joannes Baptista à Malachia vocatur *Elias ;* et filii Zebedæi in Evangelio vocantur *Boanarges*, id est, filii tonitrui.

19. Viri et feminæ olim erant polyonymi : unde non mirum si eadem persona in Scriptura modo uno nomine, modo alio vocatur. Sic uxor Esau quæ Gen. 36. 2. vocatur Ada filia Elon Hethæi, Gen. 26. 34. vocatur Judith filia Beeri Hethæi ; et alia ejus uxor quæ Gen. 36. 2. vocatur Oolibama filia Anæ, Gen. 26. 34. vocatur Basemath filia Elon. Sic sæpe lib. 1. Paralip. per decem prima capita alia viris et mulieribus dantur nomina, alia, inquam, ab iis quæ habent in Genesi, Josue, Judicum, et lib. Regum. Sic idem est Abimelech et Achimelec, Job et Jobab, Achar et Achan, Aram et Ram, Areuna et Ornan, Jetro et Raguel. Ubi obiter adverte nomina, cum in aliam linguam transferuntur, ita mutari, ut vix eadem esse videantur, præsertim cum ad aliud etymon suæ linguæ alludunt et inclinant. Sic hebr. Achasueros, latine Assuerus, persice Ochsoarses, Ochsoarses, Axurxes, Artaxerxes, græce Oxyares, quasi idem sunt. Achasueros hebr. et chal. significat magnum caput, id est, magnus capitaneus : Artaxerxes persice significat magnus bellator, teste Herodoto : Oxyares Græcis idem est quod acutus, sive acer Mars. Sic à Bosra Hebraïco, id est munitio, dicta est Bysra, et Barsa arx Carthaginis quam Romani Burgum vocarunt, indeque Burgundiones sunt dicti. Sic à David et Idlda, dicta est Dido.

20. Solet Scriptura causam vocare, et pro vera rei causa ponere, quod tantum fuit occasio : eo quod ita soleant homines loqui, ut eventum undecumque provenientem vocent effectum, et occasionem vocent causam. Sic Gen. 43. 6. ait Jacob : *In meam hoc fecistis miseriam, ut indicaretis ei et alium vos habere fratrem.* Nec enim filii Jacob hanc patris sui miseriam intendebant, sed ea ex factis et verbis illorum aliud agentium, fortuito et occasionaliter consecuta est ; vide Riberam in Amos 2. 19.

21. Hebræi sæpe abstractum ponunt pro concreto, ut abominationem pro re abominabili vel abominata. Exodi 8. 28. *Abominationes Ægyptiorum immolabimus Domino ?* Psalm. 20. 2. *Desiderium* (id est rem desideratam) *cordis ejus tribuisti ei.* Sic Deus dicitur spes nostra, id est, res sperata, et patientia ac gloria nostra, id est, propter quem patimur, de quo gloriamur.

22. Hebræi verba sumunt jam in actu perfecto, jam in continuato, jam in inchoato, ut facere sit idem quod conari, moliri, incipere aliquid facere. Sic Hebræi aliquando dicuntur egressi ex Ægypto vespere, ut Deut. 16. 6. aliquando noctu, ut Exodi 12. 42. alibi mane, ut Num. 33. 3. quia scilicet vespere immolarunt agnum, qui egressus fuit causa et initium : noctu vero cæsis Ægyptiorum primogenitis acceperunt à Pharaone veniam, imo mandatum exeundi, suaque convasantes exire cœperunt : mane vero ipso facto plene et perfecte egressi sunt.

23. Hebræi cum aliquid exaggerare volunt, vel significare gradum superlativum (quo ipsi carent) utuntur nomine abstracto, vel concreto geminato, ut sanctitas est, vel sanctum sanctorum est, id est, sanctissimum est : quod crebrum est in Levitico.

24. In Scriptura crebra est hypallage, ut Exodi 12. v. 11. *Calceamenta habebitis in pedibus*, hoc est invertendo, pedes habebitis in calceamentis, sive calceatos. Nec enim calcei sunt in pedibus, sed pedes in calceis. Exodi 3. 2. in Heb. *Rubus ardebat in igne*, id est, ignis ardebat in rubo. Judic. 1. 8. in Hebr. *Civitatem miserunt in ignem*, id est, ignem miserunt in civitatem. 4. Reg. 9. 30. de Jezabele dicitur in Hebræo : *Posuit in stibio oculos suos.* hoc est, posuit stibium in oculis suis, depinxit oculos suos stibio. Ps. 76. 6. in Hebræo : *Propinasti nobis in lacrymis mensuram*, hoc est, lacrymas in mensura, utique magna, ut ait R. David Ps. 18. 5. *In sole posuit tabernaculum suum*, hoc est, solem posuit in tabernaculo suo, vel Soli posuit tabernaculum suum in cœlis, ut habent Hebræa. Ps. 80. 6. *Testimonium in Joseph posuit*, hoc est, posuit Josephum in testimonium : cui nimirum bene cesserunt omnia, quod legem Dei servaverit. Ita Chaldæus : licet et alius, magis genuinus, sit ejus loci sensus, ut dixi ps. 80.

25. Hebræi nomina nunc active, nunc passive accipiunt. Sic timor vocatur, tam is quo timemus aliquem, quam is qui timetur, ut Gen. 31. 42. Deus vocatur timor Isaac, id est, qui timebatur ab Isaac, quem Isaac metuebat et reverebatur. Sic patientia non tantum vocatur illa virtus, quæ nos impellit ad fortiter patiendum ; sed etiam passio ipsa, et res adversa quam patimur, imo et Deus ipse, propter quem patimur : ut psalm. 70. 5. *Tu es patientia mea, Domine.* Sic amor non tantum vocatur is quo amamus, sed et id quod amatur, ut *Deus meus, amor meus, et omnia.*

26. In Scriptura crebra est Liptote (quæ potius λιτότης, id est tenuitas, dicenda est), hoc est diminutio, qua res magnæ verbis exilibus signi-

ficantur, et quasi imminuuntur, qualis est illa Virgil. lib. 3. Georgicon :

> Quis aut Eurysthea durum,
> Aut illaudati nescit Busiridis aras?

Illaudati, id est, sceleratissimi, et maxime vituperandi. Busiris enim hospites suos mactare et immolare solebat. Sic 1. Reg. 12. 21. dicitur: *Nolite declinare post vana, quæ non proderunt vobis*, id est, nolite declinare ad idola, quæ maxime oberunt eruntque noxia vobis. 1. Machab. 2. 21. *Non est utile nobis* (id est, maxime oberit nobis) *relinquere legem*. Michææ 2. 1. *Væ qui cogitatis inutile*, id est, perniciosum. Lev. 10. 1. *Offerentes coram Domino ignem alienum, quod eis præceptum non erat*, id est, quod eis prohibitum erat.

27. Moses, inquit Clem. l. 6. Strom. quia eruditus fuit in omni sapientia Ægyptiorum, hinc subinde in suis legibus utitur hieroglyphica eorum ratione, easque tradit per symbola et ænigmata. Sic et Eleazarus pontifex Aristææ (ut ipse testatur tract. de LXX. Interpret. t. 2. Biblioth. SS. Patrum) legato Ptolemæi Philadelphi, roganti cur Moses quædam animalia vetuisset comedi, vel sacrificari, quibus aliæ gentes uterentur, respondit : Hæc Mosis præcepta esse symbolica et ænigmatica, qualia sunt Symbola Pythagoræ, et hieroglyphica Ægyptiorum. Porro ænigmata Pythagoræ, inquit S. Hier. l. 3. contra Ruffin. talia erant : *Stateram ne transilias*, id est, ne prætergrediaris justitiam. *Ignem gladio ne fodias*, id est, iratum verbis ne lacessas. *Coronam minime carpendam esse*, id est, leges urbium non vellicandas, sed conservandas esse: *cor ne comedas*, id est, mœrorem de animo projice : *per viam publicam ne ambules*, id est, ne multorum sequaris errorem : *hirundinem in domum non esse recipiendam*, id est, garrulos in domum non esse admittendos : *oneratis superponendum esse onus, deponentibus onus minime communicandum esse*, id est, ad virtutem contendentibus augenda esse præcepta; laborem vero fugientes, et otio deditos, esse relinquendos.

28. Hebræi recentiores ignorant significationem veram nominum propriorum, animalium, herbarum, arborum, gemmarum; sed quisque eorum divinat id quod vult : itaque in hac re certissima regula est, sequi antiquos doctissimos Hebræos, et præ omnibus interpretem nostrum, qui Ecclesiæ judicio omnium est optimus.

29. Hebræa nomina animalium, arborum, lapidum generalia sunt, et pluribus communia. Sic שפן *saphan*, Lev. 11. v. 5. significat chœrogryllum; sed Prov. 30. v. 26. significat leporem : psal. vero 103. v. 18. significat herinaceum. Vide Riberam in c. 5. Zachar. n. 21.

30. Hebræi sæpe actum, habitum et potentiam ponunt pro objecto, et contra, per metonymiam. Sic oculum vel aspectum vocant colorem, qui est oculi et visus objectum, ut Lev. 13. 10. dicitur lepra mutare aspectum, id est, speciem et colorem. Sic rursum Deus dicitur timor, amor, spes, patientia, gloria nostra, quia est objectum timoris, amoris, spei, patientiæ, gloriæ nostræ; est enim is quem timemus, amamus, speramus, propter quem patimur, in quo gloriamur.

31. Moses in Pentateucho agit primo historicum, secundo legislatorem, tertio prophetam ; unde nunc historice, nunc juridice, nunc prophetice exponendus est.

32. Conjunctio *et*, Hebræis sæpe est exegetica, notaque exponentis, significans *id est*, ut Lev. 3. 3. *Quorum repletæ, et* (id est) *consecratæ manus :* replere enim manus oleo, erat eas consecrare ad sacerdotium. Sic Coloss. 2. 8. *Videte ne quis vos seducat per philosophiam, et* (id est) *inanem fallaciam*. Non enim Apostolus damnare vult Philosophiam veram, sed tantum fallacem et sophisticam. Simili modo capitur et Matth. 13. 41. Jerem. 34. 21. et alibi.

33. Hebræi interrogatione utuntur sæpe, non in re dubia, sed clara, neque ad increpandum, sed ad excitandum acuendumque audientis animum. Sic Genes. 47. 19. Dicunt Ægyptii Josepho: *Cur moriemur te vidente?* Sic Exodi. 4. 2. Deus ait Mosi : *Quid est quod tenes in manu tua?* et cap. 14. 15. *Quid clamas ad me?* Sic illud Christi ad matrem : *Quid mihi et tibi est mulier?* non castigatio, sed spei est probatio, eam exacuens.

34. Omnia præcepta Pentateuchi, etiam judicialia, sunt juris divini, quia à Deo sancita; quædam tamen ex iis non videntur obligasse sub peccato mortali, sed tantum veniali, ob levitatem materiæ, ut *Agrum tuum non seres diverso semine*, Levit. 19. 19. Si inveneris nidum, pullos cape, matrem dimitte, Deut. 22. v. 6.

35. Scriptura, maxime in prophetiis, subinde simul complectitur typum et antitypum, hoc est rem quam proprie verba significant, et simul allegoriam, quam res illa repræsentat; sed ita ut quædam magis typo, quædam magis antitypo conveniant; tumque duplex illius loci est sensus litteralis: prior historicus secundus propheticus. Sic enim et ingeniosi adolescentes sæpe ludunt, et rident socium, dicendo. v. g. Tu es longis naribus, et simul significant eum esse sagacem. q. d. Tu æque es nasutus ac nasatus : ubi vox nares et propriam retinet significationem, et alteram asciscit, per elegantem allusionem et allegoriam. Quidni ergo Spiritus S. uno conceptu et oratione complecti possit signum et signatum, typum et veritatem? Exempla sunt 2. Reg. 7. 12. ubi ad litteram loquitur de Salomone, sed tamen per hyperbolen quædam de eo dicit, quæ proprie et plene ad litteram soli Christo competunt. Sic Gen. 3. v. 14. Deus serpenti loquitur, et per eum diabolo in eo latenti. Unde quædam dicit, quæ proprie serpenti competunt, quale est illud : *Super pectus gradieris, et terram comedes;* quædam, quæ proprie diabolo competunt, quale est illud: *Inimicitias ponam inter te et inter mulierem; ipsa conteret caput tuum*. Sic Moses Deuter. 18. 18. Per Prophetam, quem post se promittit, tum quoslibet Prophetas, tum proprie Christum intelligit. Sic Balaam dicens quod Israel vastabit Moab, Idumæam, et filios Seth, Num. 24. v. 17. per Israel, tum Davidem, tum Christum intelligit. Sic Isaias. c. 14. 11. et seq. describit casum regis Babylonis, per casum Luciferi; unde quædam dicit, quæ proprie Lucifero, Balsasari vero figurate tantum, id est, hyperbolice vel parabolice conveniunt, ut: *Quomodo cecidisti de cœlo Lucifer? detracta est ad inferos superbia tua, qui dicebas : In cœlum conscendam, super astra Dei exaltabo solium meum, similis ero Altissimo*. Quædam vero dicit,

quæ proprie conveniunt Balsasari, ut: *Concidit cadaver tuum, subter te sternetur tinea, et operimentum tuum erunt vermes.* Simili modo Ezechiel c. 28. v. 2. et 14. describit opes et casum regis Tyri instar opum et casus Cherubini alicujus. Mens enim Prophetæ rapitur ab altissimo lumine prophetico, in quo omnia sunt exilia et conjuncta, unumque videtur esse figura alterius; hinc saliunt sæpe Prophetæ ab uno ad aliud, tum ob causam jam dictam, tum ob elegantiam, qua similia similibus comparant et adumbrant.

36. Plures etiam, non tantum typicos, et typice subordinatos, sed etiam dissimiles et disparatos, posse esse sensus litterales S. Scripturæ docet S. Aug. l. 12. Conf. c. 18. 25. 26. 31. et 32. quem citat et sequitur D. Thom. 1. p. q. 2. à 10. in corp. idque colligitur ex Conc. Lateranensi c. *Firmiter de summa Trinit.* ubi Concilium ex illo Gen. 1. *in principio creavit Deus cœlum et terram*, juxta duos sensus litterales, duas concludit veritates scilicet, quod mundus inceperit, quasi τὸ *in principio* significet principium temporis, et, quod nihil ante mundum sit productum, quasi τὸ *in principio* idem sit quod, ante omnia. Sic illud psal. 2. 7. *Ego hodie genui te*, Patres tam de humana, quam de divina Christi generatione explicant. Hinc et versio Septuag. alium subinde dat sensum litteralem, quam nostra, et olim multæ aliæ versiones erant differentes ab invicem. Sic alio sensu Caiphas, alio Spiritus sanctus per ejus os dixit: *Expedit vobis, ut unus homo moriatur pro populo,* Joan. 11. 50. et tamen utrumque scilicet tam Caiphæ, quam Spiritus sancti, sensum et mentem enarrat et hisce verbis significat S. Joannes. Verum in hoc, uti et in aliis plerisque, unus sensus alteri aliqua ratione conjunctus et quasi subordinatus est.

37. Apud Hebræos, præsertim Prophetas, crebra est enallage, et commutatio, tum personæ, ut transeant à prima vel secunda, in terram, qualis est Deut. 33. 7. tum temporis, ut præteritum ponant pro futuro, ob futuri certitudinem, qualis est Deut. 32. v. 15. 16. 17. 18. 21. 22. et seq. tum numeri, ut à singulari transeant in pluralem, et contra, qualis est Deut. 32. v. 15. et 16. tum generis, ut à feminino transeant in masculinum, et contra, qualis est Gen. 3. 15.

38. Climata, seu plagæ orbis, ut Oriens, Occidens, Meridies, Septentrio, in Scriptura intelligenda sunt juxta situm Judææ, Jerusalem et Templi. Judæis enim scribunt Moses aliique hagiographi; et Judæa sita quasi in medio orbis habitati et culti, erat terra et peculium Dei.

39. Una res est figura duorum etiam contrariorum, sed alio et alio respectu. Sic diluvium quatenus in eo enatavit Noe per arcam, fuit fidelibus typus baptismi; quatenus vero eo mersi sunt impii, fuit typus supplicii reprobis irrogandi in extremo judicio. Sic Christus est petra et lapis angularis Ecclesiæ; sed piis est lapis salutis, infidelibus vero et impiis est lapis offensionis, et petra scandali. Sic Christus vocatur leo, ob fortitudinem; diabolus vero vocatur leo ob crudelitatem et rapacitatem. Tradunt hunc canonem S. Aug. epist. 99. ad Evodium et S. Basilius in Isaiæ. c. 2.

40. In sensu litterali omnes sententiæ, omniaque verba debent explicari et accommodari rei significatæ: id autem non est necesse in sensu allegorico, imo S. Hier. Greg. Orig. et alii sæpe liberam volunt esse allegoriam, atque in ea explicanda non servant rigorem historiæ. Exemplum est in Davidis adulterio, quod S. August. Ambros. et alii docent fuisse typum amoris Christi in Ecclesiam Gentium, quæ antea cum idolis ut adultera vixerat. Verum propria et solida allegoria debet respondere historiæ, et quo aptius respondet, eo aptior est; imo alioqui non est proprius Scripturæ sensus, sed quasi accommodatitius. Sicut enim litteralis est is, quem primo verba significant; ita allegoricus est, quem res per litteralem sensum significatæ adumbrant et significant. Ita docet S. Hieron. in Osee 5. ubi retractat contrarium, quod alibi dixerat.

41. In Mose et Scriptura non raro est hendiadys, quæ figura est, qua unum in duo dividitur, unde rectius vocatur ἓν διὰ δυοῖν, id est, unum per duo, ut apud Virg. Æneid. 1. *Molemque et montes insuper altos imposuit,* id est moles altorum montium imposuit, et alibi: *Aurum frenosque momordit,* id est, frenos aureos momordit, et alibi: *Pateris libamus et auro;* id est, pateris aureis, Talis est Gen. 1. 14. *Sint* (sol et luna) *in signa, et tempora, et dies, et annos,* id est, sint in signa temporum, dierum et annorum. Talis quoque est Coloss. 2. 8. *Videte ne quis vos seducat per philosophiam et inanem fallaciam,* id est, per philosophiam inanis fallaciæ, sive quæ sit inanis fallacia q. d. Non damno omnem philosophiam, sed eam tantum, quæ non est aliud. quam inanis fallacia. Τὸ enim *et,* ibi et alibi per *id est,* exponi debet.

42. Solet Moses aliique Prophetæ, redemptionem Christi duplici nomine, et fere copulato significare, puta strage et salute, ultione et redemptione, indignatione et pace, sanguine et incolumitate, pretio et victoria. Hinc secundo, Prophetæ, nulla distinctione inter hostes et cives, Christum venientem ad redimendos homines inducunt quasi ducem cataphractum, qui divino furore actus in homines irruit, atque obvios quosque deturbat, proterit, trucidat. Sic enim canit Balaam Num. 24. 17. de Christo Salvatore: *Percutiet duces Moab, vastabitque omnes filios Seth,* id est, omnes homines; hi enim prognati sunt ex Adam per Seth. Et Psaltes psalm. 109. 6. *Judicabit in nationibus, implebit ruinas, conquassabit capita in terra multorum, de torrente in via bibet;* et Isaias c. 61. describit Christi consolationem et redemptionem, cap. vero 63. Ejusdem ultionem. *Conculcavi,* inquit, *eos in furore meo, et inebriavi eos in indignatione mea, et detraxi in terram virtutem eorum. Dies enim ultionis in corde meo.* Ac mox subjungit: *In dilectione sua, et in indulgentia sua ipse redemit eos,* etc.

Causa hujus rei et phrasis est duplex: prior, quia utraque libertas temporalis, quæ spiritalem humani generis quasi typus præcessit, videlicet Ægyptia et Babylonia (ad hasce enim alludunt) non sine sanguine et cæde hostium, puta Ægyptiorum in mari rubro et Chaldæorum per Cyrum parta et peracta fuit. Posterior, quia in hac Christi ultione et redemptione, iidem sunt hostes et amici, debellati et liberati, enecti et redempti, sed ingenio, moribus et affectu dissimiles. Qui enim prius erant infideles et impii, per Christum facti sunt fideles et pii. Christus ergo occidit gentes et homines, et alios, imo eosdem suscitavit; quia v. g. occidit Pe-

trum idololatram, ebrium, adulterum; et eumdem suscitavit, fecitque Petrum deicolam, sobrium, castum, etc. Pro quo

Nota. Peccator duplicem refert personam, et duplici quasi natura subsistit, puta hominis et dæmonis, sive vitii et peccati; illa est militis, ista hostis Christi; illa erat liberanda, ista debellanda; ad illam pertinet annus remissionis, ad istam dies vindictæ; illa comparatur Israelitis redemptis, ista Ægyptiis et Babyloniis trucidatis. Sic ergo furor Christi contra dæmonem, ejusque asseclas, scilicet vitia, militat, eaque ab homine expellit, ut regnum Dei in homine collocet, hominemque sibi et Deo restituat.

Quia vero Pentateuchus continet chronica mundi, visum est, brevem hic et probabilem chronologiam, lectori utilem et jucundam proponere in qua quasi in synopsi unico intuitu singularum personarum, vel rerum illustrium in sacra Script. ætates et tempora eorumque distantias intueatur. Accepi eam à bonæ memoriæ R. P. Henrico Samerio, qui exacte eam elaboravit; non caruit tamen mendis, à quibus diligenter eam expurgavi. Omittit ipse Cainan: Sauli soli post Samuelem dat annos 40. ut innuitur Act. 13. v. 21. et 70. annos captivitatis vel servitutis, quos prædixit Jeremias c. 25. v. 12. et c. 24. v. 10. probabiliter orditur à deportatione et captivitate Jechoniæ sive Joachin, qui fuit filius Joakim, et nepos Sedeciæ; de quibus aliisque suis locis fusius agam, eaque exactius examinabo. Anni in hac tabula scripti in prima recta serie, et notati in laterculo illi conjuncto, significant annos mundi successive increscentes usque ad Christum. Anni vero notati in transversis lineis et laterculis, significant distantias eorumdem ab invicem, si cum iis qui in recta serie sunt combinentur, ita ut in unum eumdemque laterculum concurrant; v. g. laterculus secundus transversus concurrens cum quarto in linea recta, significat à diluvio usque ad Abraham fluxisse annos ducentos nonaginta duos.

Nota primo. Eadem res subinde uno anno anterius, subinde uno anno posterius consignatur: verbi gratia, ab exitu Hebræorum ex Ægypto usque ad templum Salomonis, subinde numerantur anni 479, scilicet completi; subinde 480, scilicet inchoati; inchoatus enim erat annus 480. cum cœpit fabrica templi: hinc commune est chronologorum axioma, unum annum in chronologia nullam afferre differentiam temporum, ac proinde non esse æstimandum.

Nota secundo. Sicut Judæi et Christiani suam chronologiam incipiunt ab Adamo, vel à diluvio, vel ab Abraham, vel ab egressu Hebræorum ex Ægypto: ita Ethnici sua tempora supputant primo, à Nino et Semiramide, qui primam monarchiam Assyriorum condiderunt, quorum tempore vixit Abraham. Secundo, à diluvio Ogygis, ac regno Inachi et Phoronei regum, quod incidit in tempora Jacob patriarchæ. Tertio, à bello et excidio Trojæ, quod evenit sub tempora Samsonis et Heli pontificis. Quarto, ab initio Olympiadum, quæ cœperunt sub finem regni Oziæ regis Juda. Quinto, ab origine urbis Romæ, quæ contigit sub finem regni Joatham regis Juda.

SYNOPSIS CHRONOLOGIÆ MUNDI,

SIVE

TOTIUS VETERIS TESTAMENTI,

AB ADAMO USQUE AD CHRISTUM.

ANNI AB EXORDIO MUNDI.	Ab Adam	A Noe	A diluvio	Ab Abraham	A repromissione	Ab ingressu Jacob in Ægyp.	A morte Joseph	A servitute Ægypti sub Pharaone	Ab exitu ex Ægypto	A Judicibus et Josue	A Regibus	A templo Salomonis	Ab Olympiadibus	A Roma condita	A captivitate X. tribuum	A transmigratione Jechoniæ	A captivitate Babylonica	A libertate sub Cyro	Ab hebdomadibus Danielis	Ab annis Græcorum	A Machabæis	A subjecta Judæa	Ab annis Julianis	A Christo nato	A primo anno Christi	A baptismo Christi	A morte Christi
	1																										
Ad Noe	1056																										
Ad diluvium, puta finem diluvii	1657	601																									
Ad Abraham	1949	893	292																								
Ad repromissionem Abrahæ factam	2024	968	367	75																							
Ad ingressum Jacob in Ægyptum	2239	1183	582	290	215																						
Ad mortem Joseph	2310	1254	653	361	286	71																					
Ad servitutem Ægypti in luto et paleis	2366	1310	709	417	342	127	56																				
Ad egressum Israelitarum ex Ægypto	2454	1398	797	505	430	215	144	88																			
Ad ingressum in terram promiss. et Judices	2494	1438	837	545	470	255	184	128	40																		
Ad Reges	2850	1794	1193	901	826	611	540	484	396	356																	
Ad templum Salomonis	2933	1877	1276	984	909	694	623	567	479	439	83																
Ad Olympiades	3176	2120	1519	1227	1152	937	866	810	722	682	326	243															
Ad Romam conditam	3199	2143	1542	1250	1175	960	889	833	745	705	349	266	23														
Ad captivit. X. tribuum sub Salmanasar	3226	2170	1569	1277	1202	987	916	860	772	732	376	293	50	27													
Ad deportationem Jechoniæ sive Joachin	3349	2293	1692	1400	1325	1110	1030	983	895	855	499	416	173	150	123												
Ad capt. Babyl. et excid. Jeros. per Nabuch.	3359	2303	1702	1410	1335	1120	1049	993	905	865	509	426	183	160	133	10											
Ad libertat. sub Cyro, ab ejus Monarch.	3419	2363	1762	1470	1395	1180	1109	1053	965	925	569	486	243	220	193	70	60										
Ad hebdomadas Danielis	3497	2441	1840	1548	1473	1258	1187	1131	1043	1003	647	564	321	298	271	148	138	78									
Ad annos Græcorum sive Seleucidarum	3640	2584	1983	1691	1616	1401	1330	1274	1186	1146	790	707	464	441	414	291	281	221	143								
Ad Machabæos	3785	2729	2128	1836	1761	1546	1475	1419	1331	1291	935	852	609	586	559	436	426	366	288	145							
Ad subjectam Judæam Romanis a Pompeio	3888	2832	2231	1939	1864	1649	1578	1522	1434	1394	1038	955	712	689	662	539	529	469	391	248	103						
Ad annos Julianos à reform. Calendarii	3907	2851	2250	1958	1883	1668	1597	1541	1453	1413	1057	974	731	708	681	558	548	488	410	267	122	19					
Ad Nativitatem Christi	3950	2894	2293	2001	1926	1711	1640	1584	1496	1456	1100	1017	774	751	724	601	591	531	453	310	165	62	43				
Annus primus Christi	3951	2895	2294	2002	1927	1712	1641	1585	1497	1457	1101	1018	775	752	725	602	592	532	454	311	166	63	44	1			
Ad Baptismum Servatoris	3981	2925	2324	2032	1957	1742	1671	1615	1527	1487	1131	1048	805	782	755	632	622	562	484	341	196	93	74	31	30		
Ad Passionem Redemptoris	3984	2928	2327	2035	1960	1745	1674	1618	1530	1490	1134	1051	808	785	758	635	625	565	487	344	199	96	77	34	33	3	
Ad finem hebdomadum Danielis	3987	2931	2330	2038	1963	1748	1677	1621	1533	1493	1137	1054	811	788	761	638	628	568	490	347	202	99	80	37	36	6	3

Finis hebdomadum Danielis.

Atque ut horum omnium epitomen habeas, nota et retine: Ab Adamo usque ad diluvium fluxerunt anni 1656, ut colligitur Genes. 5 et 6: usque ad finem vero diluvii fluxerunt anni 1657: diluvium enim duravit annum integrum, Genes. 8.

A fine diluvii usque ad nativitatem Abrahæ fluxerunt anni 292, ut colligitur Genes. 10.

A nativitate Abrahæ usque ad ejus vocationem, et repromissionem ei factam, fluxerunt anni 75, ut patet Genes. 12, v. 4.

Ab hac repromissione usque ad exitum Moysis et Hebræorum ex Ægypto fluxerunt anni 430, ut patet ad Galatas 3, v. 17.

Ab exitu Hebræorum ex Ægypto usque ad annum quo cœpit ædificari templum Salomonis fluxerunt anni 480, ut patet 3. Reg. 6, v. 1.

Ab ædificatione templi Salomonis usque ad captivitatem Babylonicam, et templi urbisque Jerosolymæ excidium, fluxerunt anni 426, qui colliguntur ex annis Regum Juda et Israel descriptis in lib. Regum.

A captivitate Babylonica usque ad annos Græcorum sive Seleucidarum, à quibus libri Machabæorum computant et consignant suas historias, quique incipiunt post mortem Alexandri Magni anno duodecimo, quo Seleucus imposuit sibi diadema Asiæ, fluxerunt anni 281.

Ab annis Græcorum usque ad Machabæos fluxerunt anni 145.

A Machabæis usque ad CHRISTUM, fluxerunt anni 165. CHRISTUS ergo natus est anno mundi 3950.

COMMENTARIA

IN GENESIM.

ARGUMENTUM.

INSCRIBITUR hic liber hebraice de more à prima libri voce ברשית *berescit*, id est, in principio; græce et latine vocatur Genesis. Enarrat enim generationem, id est, creationem, sive natales mundi et hominis, ejusque lapsum, propagationem et gesta, maxime Patriarcharum, Noe, Abraham, Isaac, Jacob, et Joseph : complectiturque Genesis gesta annorum 2310. Tot enim interfluxerunt ab Adamo, et à mundi creatione usque ad mortem Josephi, in qua finitur Genesis, ut patet, si addas annos Patrum in hac chronologia : nam

Ab Adam usque ad diluvium fluxerunt anni 1656.

A diluvio ad Abraham anni 292.

Anno 100. Abrahæ natus est Isaac, Gen. 21. 4.

Anno 60. Isaaci natus est Jacob, Genes. 25. 26.

Anno 91. Jacobi natus est Joseph, uti ostendam Genes. 30. v. 25.

Joseph vixit annos 110. Genesis 50. v. 25.

Adde hos annos, invenies ab Adamo ad mortem Josephi annos 2310.

Dividi potest Genesis in quatuor partes, quas totidem tomis divisit et prosecutus est Pererius. Prima complectitur gesta ab Adam usque ad diluvium, Genesis 7. Secunda continet gesta à Noe et diluvio usque ad Abraham, puta ea, quæ narrantur à c. 7. usque ad c. 12. Tertia continet gesta Abrahæ à cap. 12. usque ad Abrahæ mortem, Genes. 25. Quarta à c. 25. ad finem Geneseos complectitur gesta Isaaci, Jacobi et Josephi, finiturque in morte Josephi.

Scripserunt in Genesim Origenes, S. Hieronymus, August. Theod. Procopius, Chrysost. Eucherius, Rupert. et alii. S. Ambros. post sanctum Basilium scripsit lib. Hexameron, item lib. de Noe, de Abraham, de Isaac, Jacob, Joseph, etc. B. Cyrillus scripsit libros 5. quibus adde ejusdem Glaphira, id est, exsculpta, q. d. Pauca è multis selecta, quibus non litteralem, sed mysticum fere sensum persequitur. Extant ea manuscripta, quibus ego usus sum, eaque post cum aliis edidit noster P. Andr. Schottus. Scripsit etiam Albinus Flaccus quæst. in Genes. Scripsit quoque in priora capita Gen. Junilius Ep. Africanus, qui extat tom. 6. Biblioth. SS. Patrum. Scripsit insuper Anastasius Sinaita monachus, ac postea Antiochiæ Episc. et Martyr, anno Domini 600. undecim libros Hexæm. in Genes. in quibus allegor. de Christo et Ecclesia prima Gen. capita exponit. Extant in append. Bibliothecæ SS. Patrum. Scripsit et Thomas Doctor, non sanctus ille Angelicus, sed Anglicus, puta Eboracensis Doctor sub ann. Christi 1400. Anglici enim hæc esse, non Angelici Doctoris, testis est S. Antoninus, et Sixtus Senensis lib. 4. Bibliothecæ sanctæ : licet S. Thomæ Aquinati hæc adscribere conetur Antonius Senensis, qui primus ea edidit ; et quia vulgo hæc nomine sancti Thomæ citantur, nos quoque ita loquemur, ne quis alium aliquem nos citare putet. Scripserunt quoque in Genesim post Lyranum, Hugonem, Dionysium Carthusianum, recentiores permulti ; inter quos excellit varietate doctrinæ Pererius. Scripsit olim præ cæteris prolixe, magno singulorum examine et judicio, Alphonsus Tostatus Episcopus Abulensis, cui merito hoc datur elogium :

Hic stupor est mundi, qui scibile discutit omne ;

mortuus est enim anno ætatis quadragesimo. Denique scripsit nuper in c. 1. Geneseos duos ingentes tomos Ascanius Martinengus Brixianus, quos *glossam magnam in Genesim* inscribit : in qua catenam è Patribus et Doctoribus texit, ac quæstiones omnes incidentes fuse discutit.

Verum, quia de S. Scriptura verissimum est illud : Ars longa, vita brevis ; hac de causa, quæ alii fuse dixerunt, ego in pauca constringam, et impense brevitati, æque ac soliditati et methodo studebo : ideoque moralia præclariora tantum intexam, et subinde ad Auctores, qui fusius ea pertractant, remittam ; atque hic semel universim concionatores, omnesque, qui moralibus inhiant, monitos, velim, ut legant S. Chrysostomum, Ambrosium, Origenem, Rupertum, Rabanum, Hieronymum ab Oleastro, Pererium, Hamerum, Caponium, et Joannem Ferum, qui tamen cum grano salis legi debet : valde enim fidem extollit, quod propter Lutherum et Calvinum hoc tempore periculosum est. Denique legant Dionysium Carthusianum, qui singula fere moraliter applicat et explicat : atque Antonium Honcalam Canonicum Abulensem, qui pie æque ac docte in Genesim commentatur.

Denique, dum hosce jam dictos citabo, non annotabo locum ; subintelligo enim, quod cuique obvium est cogitare, ipsos in hunc locum quem tracto id dicere : alias ordinarie locum annotabo. In opere autem Hexameron. Gen. 1. loca non annotabo ; quia omnes sciunt interpretes illud ibidem tractare, Scholasticos vero in 2. sent. dist. 12. et seq. aut p. 1. quæst. 66. et seqq. Jam quia nonnulli Patres et Doctores verbis sunt proflui et prolixi, ego vero breviloquus sum, ne opus nimis excrescat, et lector defatigetur, hac de causa subinde verba eorum redundantia, et iterata succido ; ac nonnullis intermediis omissis, seligo connectoque ea quæ nervum et pondus majus habent : itaque omnem eorum succum extraho, eumque in pauca ipsorummet verba contraho, ut legentium et tempori, et gustui commodisque consulam.

CAPUT PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Describitur mundi creatio et opus sex dierum, scilicet primo die factum est cœlum, terra et lux. Secundo die v. 6. factum est firmamentum. Tertio die v. 9. factum est mare et arida cum herbis et plantis. Quarto die v. 14. factus est sol, luna et stellæ. Quinto die v. 20. producti sunt pisces et aves. Sexto die v. 24. producta sunt jumenta, reptilia, bestiæ, et homo, eisque Deus benedicit, et cibum assignat, cæterisque hominem quasi dominum præficit.

1. In principio creavit Deus cœlum et terram. 2. Terra autem erat inanis et
vacua, et tenebræ erant super faciem abyssi; et spiritus Dei ferebatur su-
per aquas. 3. Dixitque Deus: Fiat lux; et facta est lux. 4. Et vidit Deus
lucem quod esset bona; et divisit lucem à tenebris. 5. Appellavitque lucem
Diem, et tenebras Noctem: factumque est vespere et mane, dies unus. 6.
Dixit quoque Deus: Fiat firmamentum in medio aquarum, et dividat aquas
ab aquis. 7. Et fecit Deus firmamentum, divisitque aquas quæ erant sub
firmamento, ab his quæ erant super firmamentum. Et factum est ita. 8. Vocavitque Deus fir-
mamentum, Cœlum: et factum est vespere et mane, dies secundus. 9. Dixit vero Deus: Con-
gregentur aquæ, quæ sub cœlo sunt, in locum unum; et appareat arida. Et factum est ita. 10.
Et vocavit Deus aridam, Terram; congregationesque aquarum appellavit maria. Et vidit
Deus quod esset bonum. 11. Et ait: Germinet terra herbam virentem et facientem semen, et
lignum pomiferum faciens fructum juxta semen suum, cujus semen in semetipso sit super ter-
ram. Et factum est ita. 12. Et protulit terra herbam virentem, et facientem semen juxta ge-
nus suum, lignumque faciens fructum, et habens unumquodque sementem secundum speciem
suam. Et vidit Deus quod esset bonum. 13. Et factum est vespere et mane, dies tertius. 14.
Dixit autem Deus: Fiant luminaria in firmamento cœli, et dividant diem ac noctem, et sint in
signa et tempora, et dies et annos: 15. ut luceant in firmamento cœli, et illuminent terram.
Et factum est ita. 16. Fecitque Deus duo luminaria magna: luminare majus, ut præesset diei;
et luminare minus, ut præesset nocti; et stellas. 17. Et posuit eas in firmamento cœli, ut
lucerent super terram, 18. et præessent diei ac nocti, et dividerent lucem ac tenebras. Et vidit
Deus quod esset bonum. 19. Et factum est vespere et mane, dies quartus. 20. Dixit etiam Deus:
Producant aquæ reptile animæ viventis, et volatile super terram sub firmamento cœli. 21.
Creavitque Deus cete grandia, et omnem animam viventem atque motabilem, quam produxe-
rant aquæ in species suas, et omne volatile secundum genus suum. Et vidit Deus quod esset
bonum. 22. Benedixitque eis, dicens: Crescite, et multiplicamini, et replete aquas maris; aves-
que multiplicentur super terram. 23. Et factum est vespere et mane, dies quintus. 24. Dixit
quoque Deus: Producat terra animam viventem in genere suo, jumenta, et reptilia, et bestias
terræ secundum species suas. Factumque est ita. 25. Et fecit Deus bestias terræ juxta species
suas, et jumenta, et omne reptile terræ in genere suo. Et vidit Deus quod esset bonum. 26. Et
ait: Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram; et præsit piscibus maris, et
volatilibus cœli, et bestiis, universæque terræ, omnique reptili quod movetur in terra. 27. Et
creavit Deus hominem ad imaginem suam; ad imaginem Dei creavit illum, masculum et femi-
nam creavit eos. 28. Benedixitque illis Deus, et ait: Crescite, et multiplicamini, et replete
terram, et subjicite eam, et dominamini piscibus maris, et volatilibus cœli, et universis ani-
mantibus, quæ moventur super terram. 29. Dixitque Deus: Ecce dedi vobis omnem herbam
afferentem semen super terram, et universa ligna quæ habent in semetipsis sementem generis
sui, ut sint vobis in escam; 30. et cunctis animantibus terræ, omnique volucri cœli, et uni-
versis quæ moventur in terra, et in quibus est anima vivens, ut habeant ad vescendum. Et fac-
tum est ita. 31. Viditque Deus cuncta quæ fecerat, et erant valde bona. Et factum est vespere
et mane, dies sextus.

1. In principio.] Primo, S. August. lib. 1. de Genesi ad litt. c. 1. Ambrosius, et Basilius hom. 1. Hexam. *In principio*, inquiunt, id est, in filio, per Filium enim quasi ideam et sapientiam Patris omnia esse creata, docet Apostolus Coloss. 1. v. 16. Verum hæc expositio mystica est et symbolica.

Secundo et melius ad litteram, iidem Augustinus, Ambrosius, et Basilius ibidem, et Concilium Lateran. cap. *Firmiter*, de summa Trinitate et fide Catholica: *In principio*, inquiunt, id est in primordio seu initio, non æternitatis, non ævi, sed temporis et mundi, quando nimirum simul cum mundo cœpit mundi duratio, puta tempus: Licet enim initio mundi non esset tale tempus quale jam est; jam enim tempus nostrum est mensura motus primi mobilis, solis et cœlorum; tunc autem necdum erat primum mobile, sol, et cœli, et consequenter necdum erat eorum motus, qui tempore mensurari posset: erat tamen tunc duratio rei corporeæ, puta cœli et terræ, quæ similis et commensa erat tempori nostro, ac proinde re ipsa erat tempus: res enim corporea mensuratur tempore, sive ipsa moveatur, sive quiescat: tempus enim est mensura corporum; sicut ævum est angelorum, et æternitas Dei; Aristotelice tamen loquendo, tempus saltem natura posterius est motu, et corpore mobili. Unde S. August. in Sententiis num. 280. *Facta creatura*, inquit, *motibus cœperunt currere tempora. Unde ante creaturam frustra tempora requiruntur, quasi possint inveniri ante ipsa tempora. Motus enim si nullus esset, vel spiritalis, vel corporalis creaturæ, quo per præsens præteritis futura succederent, tempus nullum omnino esset. Moveri autem creatum non utique posset, si non esset. Potius ergo tempus à creatura, quam creatura cœpit ex tempore; utrumque autem ex Deo. Ex ipso enim, et per ipsum, et in ipso sunt omnia.*

Nota Deum creasse cœlum et terram non in tempore, sed in principio temporis, id est, in primo temporis momento, puta in primo mundi instanti. S. Basilius et Beda putant cœlum et terram non primo die, sed paulo ante primum diem, utpote ante lucem, creata esse. Verum hæc non ante, sed ipso primo die, puta initio primæ diei, antequam lux produceretur, creata esse, patet Exodi 20. v. 1.

Tertio et simplicissime: *In principio*, id est, ante omnia, ita ut nihil Deus crearit prius, vel ante cœlum et terram. Sic Joannis 1. v. 1. dicitur: *In principio erat Verbum*, quasi diceret: Ante omnia, puta ab æterno erat Verbum. Hunc sensum adfert quoque S. Augustinus supra.

Uterque hic sensus genuinus est et litteralis, et ex secundo contra Platonem, Aristotelem et alios patet mundum non esse æternum. Ex tertio patet angelos, non ante mundum corporeum, sed simul cum eo à Deo creatos esse, uti docet Concil. Lateran. inferius citandum.

Tribus hisce alias explicationes addunt veteres. Quarto ergo, *in principio*, id est in principatu, seu in potentia regia (hanc enim significat quoque Græcum ἀρχή, unde ἄρχοντες vocantur principes et magistratus), Deus fecit cœlum et terram, inquit Tertull. lib. contra Hermogenem. Sic et Procopius: *Deus*, inquit, *qui est Rex regum, et planissime sui juris existens, nec aliunde pendens, cunctaque pro suo arbitrio administrans, excitavit hoc universum simul cum speciebus et formis; imo et materiam ipse deprompsit, nec aliunde eam mutuatus est.*

Quinto, Aquila pro *in principio*, vertit, *in capite*, id est summatim, simul omnia comprehensim, seu acervatim. Deus enim creans cœlum et terram, in iis simul quasi reliqua omnia creavit summatim; ex iis enim cætera postmodum efformavit. Hebræum enim *rescit*, id est principium, deducitur à ראש *ros*, id est caput.

Sexto, S. Ambrosius et S. Basilius homil. 1. Hexam. *in principio*, inquiunt, id est in momento, citra omnem, etiam minimam temporis morulam; nam impartibile est principium. Sicut enim principium viæ non est via, sic principium temporis non est tempus, sed instans.

Septimo, *in principio*, id est ut res principales, præstantiores et primordiales. Ita S. Ambr. Procop. et Beda.

Octavo, *in principio*, id est prima, tanquam fundamenta et bases universi, inquit S. Basilius et Procop. Sic dicitur: *Principium sapientiæ timor Domini;* est enim timor fundamentum sapientiæ, et primus ad eam gradus.

Denique Junilius hic, τὸ inquit, *in principio* notat Dei æternitatem et omnipotentiam. *Quem enim in principio temporum mundum creasse perhibet, ipsum profecto ante tempora æternaliter extitisse designatur: et quem ipso conditionis initio cœlum et terram creasse narrat, tanta celeritate operationis omnipotentem esse declarat.*

Creavit] proprie scilicet ex nihilo, ex nulla materia præexistente. Ita sancta illa mater Machabæorum l. 2. c. 7. ad filium: *Peto*, ait, *nate, ut aspicias ad cœlum et terram, et ad omnia quæ in eis sunt, et intelligas, quia ex nihilo fecit illa Deus.* Secundo, *creavit*, scilicet solus, ut ait Isaias c. 44. v. 24. per se, suamque omnipotentiam; non per angelos, utpote qui necdum erant, et etiamsi fuissent, creationis tamen non possunt esse administri. Tertio, *creavit* secundum ideam et exemplar, quod ab æterno mente sua conceperat. Tunc enim Deus erat

Mundum mente gerens pulchrum pulcherrimus ipse,

Ut canit Boethius libro 3. de Consol. metro 9. Quarto, creavit cœlum, non quod illo indigeret, sed quia bonus est; et quia voluit hac ratione Deus bonitatem suam mundo et hominibus communicare: decebat enim ut à bono Deo bona opera fierent, ait Plato, et ex Platone S. August. lib. 11. de Civit. c. 21. Quare pulchre idem Augustinus 1. Conf. *Fecisti*, inquit, *nos, Domine, ad te, et inquietum est cor nostrum, donec requiescat in te;* et, *cœlum et terra clamant, Domine, ut amemus te.*

Nota. Creare apud Ciceronem et Gentiles est generare; apud Græcos vero idem sunt creatio et conditio. Verum in S. Scriptura creare cum dicitur de iis quæ ante nullo modo extiterunt, significat ex nihilo aliquid facere. Ita S. Cyrillus l. 5. Thesauri c. 4. S. Athanas. in epist. quæ *Synodi Nicenæ decreta contra Arrianos* inscribitur, S. Justinus in Admonitorio. Rupertus l. 1. Gen. c. 3. Beda et Lyran. hic. Nam, ut docet D. Thom. 1. p. q. 61. art. 5. emanatio universalis rerum omnium non nisi ex nihilo fieri potuit.

Hieronymus ab Oleastro Hebræum ברא *bara* vertit, *divisit*. Unde sic ipse transfert, *in principio divisit Deus cœlum et terram.* Putat enim ipse Deum primo omnium creasse aquas cum terra,

easque maximas et vastissimas, atque ex eis deinde produxisse cœlos (quod hic tacet et præsupponit Scriptura) ac denique eas à terra et aquis divisisse, idque hic tantum exprimi. Verum hoc figmentum ab omnibus Patribus et Doctoribus rejicitur, qui *bara* vertunt, *creavit*. Hoc enim proprie significat : nusquam enim significat *divisit*, uti sciunt hebraice docti. Nam Moses hic primam mundi molitionem et productionem describit, ab eaque Geneseos ; id est natalium mundi, historiam orditur. Loca similia quæ ex Josue et Ezechiele pro se citat Oleaster, nil probant. Ibi enim *bara* dividere, sed succidere et destruere significat. Est enim unum ex iis quæ sunt contrariæ significationis.

Tropologice, tripliciter contemplandæ sunt creaturæ. Primo, considerando quid sint ex se, nimirum nihil, quia ex nihilo factæ sunt, et ex se in dies mutantur, et ad nihilum tendunt. Secundo, considerando quid sint ex dono creatoris, scilicet bonæ, pulchræ, stabiles et æternæ, itaque opificis sui imitentur stabilitatem. Tertio, quod Deus iis utatur ad hominum punitionem et præmiationem. Sic audimus omnem creaturam hæc tria nobis inclamantem : *Accipe, redde, fuge;* accipe beneficium, redde debitum, fuge supplicium. Prima vox est famulantis, secunda admonentis, tertia comminantis.

Hinc patet, primo, error Stratonis Lampsaceni, qui mundum ingenitum fuisse, et suapte vi ab æterno extitisse finxit. Secundo, error Platonis et Stoicorum, dicentium mundum à Deo quidem fuisse conditum, sed ex materia æterna et ingenita ; quia hæc materia esset increata, Deoque coæterna, ac consequenter esset ipse Deus, ut recte objicit Hermogeni Tertull. Tertio, error Peripateticorum asserentium Deum non voluntate, nec libere, sed ex naturæ necessitate ab æterno creasse mundum. Quarto, error Epicuri, docentis mundum fortuita atomorum coitione et conjunctione esse productum.

Præclare S. Aug. l. 11. de Civit. c. 3. *Mundus ipse*, inquit, *ordinatissima sua mutabilitate et mobilitate, et visibilium omnium pulcherrima specie quodammodo tacitus, et factum se esse, et non nisi à Deo ineffabiliter atque invisibiliter magno, et ineffabiliter atque invisibiliter pulchro fieri se potuisse proclamat.* Hinc omnes philosophorum scholæ quæ divinius aliquid sapuerunt, nihil esse quod tam arguat et factum esse à Deo mundum, et ejus cura administrari, consensu unico affirmant, quam aspectum ipsum mundi totius, considerationemque decoris ejus atque ordinis. Ita Plato, Stoici, Cicero, Plutarch. et Arist. cujus hac de re argumentum refertur à Cicerone lib. 2. de Natura deorum.

Nota. Deus creavit cœlum et terram jubendo et dicendo : Fiat cœlum et terra, ut expresse habetur 4. Esdræ 6. v. 38. et Ps. 32. v. 6. *Verbo*, inquit, *Domini cœli firmati sunt ;* unde infert S. Basilius : qua potestate, arte, libertate Deus fecit hunc mundum, eadem potest alios plures creare ; rursum eadem potest mundum annihilare. Mundus enim respectu Dei est quasi stilla situlæ, et quasi gutta roris, ut dicitur Isaiæ 40. v. 15. Sapient. 11. v. 23. hinc et Deus, dicitur tribus digitis appendere molem terræ.

Dices. Cur ergo Moses non dicit hic Deum dixisse : Fiat cœlum, sicut ait eum dixisse : Fiat lux? Respond. Mosen uti potius verbo *creavit* quam *dixit*, ne populus Judæorum rudi ex verbo *fiat*, conciperet materiam præviam, cui Deus dixerit, vel ex qua cœlum et terram produxerit. Ita Rupertus, qui tres causas assignat. Primum, inquit, cum ipsum principium sit Dei verbum, superfluum et ineptum esset dicere : *In principio dixit Deus.* Secundo, quia nondum erat aliquid cui præceptum fieret. Tertio, dicit *creavit*, non *fiat*, ut materiæ omnis creator Deus evinceretur.

Deus.] Errant ergo Simon Magus, Arrius, et alii, dicentes, quod Deus crearit Filium ; Filius vero crearit Spiritum sanctum ; Spiritus sanctus crearit angelos ; angeli mundum. Errant secundo Pythagoras, Manichæi et Priscillianistæ, dicentes duo esse principia rerum, sive duos esse deos : unum bonum, conditorem spirituum ; secundum malum, conditorem corporum. Pro *Deus* hebr. est אלהים *elohim*, quod deducitur ab אל *el*, id est fortis, et אלה *ala*, id est adjuravit, obligavit, astrinxit ; eo quod Deus suam potentiam, virtutem, et bona omnia det et conservet creaturis : et per hoc eas sibi quasi juramento obstringat ad sui cultum, obedientiam, timorem, fidem, spem, invocationem, gratitudinem.

Elohim, itaque dicitur Deus, qua creator, gubernator, judex, inspector, et vindex universorum ; hocque nomine Elohim utitur hic Moses, primo, ad hoc, ut sciant homines eumdem esse conditorem mundi et judicem, qui, sicut mundum creavit, ita et judicabit, quasi Elohim, id est judex. Secundo, ut sciat Dei voluntate, judicio, sapientia mundum esse conditum à Deo. Tertio, ut sciant cuncta ab eo in justa lance esse disposita, tributumque esse cuique rei id, quod illi quasi debebatur, videlicet quod natura illius, bonumque universi postulabat. Quarto, ut sciant, quod, uti à Deo creatus est mundus, ita ab eodem conservetur et regatur ; ut docet Job cap. 34. 18. et seq. et Sapient. 11. v. 23. et sequent.

Quocirca Aben Ezra et Rabbini dicunt Deum hic vocari Elohim ad declarandum ejus majestatem, tresque ejus dotes, scilicet intelligentiam, sapientiam, prudentiam, quibus ipse condidit mundum. Alii ad idearum et perfectionum multitudinem quæ in Deo sunt, Mosen respexisse putant. Nota. Deus Mosi revelavit suum nomen *Jehova.* Ante Mosen ergo Deus vocabatur *Elohim.* Unde et serpens ita Deum vocavit dicens : *Cur præcepit vobis Deus?* hebr. *Elohim.* Unde liquet, ab initio mundi Adamum et Evam Deum vocasse *Elohim.* Ita Beda.

Quid ergo est *Elohim?* quid est Deus? Primo, Aristot. vel quisquis est auctor libri de Mundo ad Alex. *Quod*, inquit, *in navi est gubernator, in curru auriga, in choro præcentor, in civitate lex, in exercitu imperator : hoc idem in mundo est Deus, nisi quod in illis principatus est laboriosus, perturbatus et anxius ; in Deo vero est facilis, ordinatus et tranquillus.*

Secundo, S. Leo serm. 2. de Passione : *Deus*, inquit, *est, cujus natura est bonitas, cujus voluntas potentia, cujus opus misericordia.*

Tertio, Aristoteles, vel quisquis est auctor libri de sapientia secundum Ægyptios, lib. 12. c. 19. *Deus*, inquit, *est à quo sunt perpetuitas, locus et tempus, cujusque beneficio permanent ; et sicut centrum circuli in seipso est, lineæ autem ab eo ductæ ad ambitum, ipseque ambitus cum punctis in eodem centro existunt : sic quoque natu-*

omnes, tam quæ ad intellectum, quam quæ ad sensum pertinent, in agente primo (in Deo) *consistunt et confirmantur.*

Quarto, Deus est ipsa providentia rerum omnium : nam, ut ait S. August. lib. 3. de Trinit. c. 4. *Nihil fit visibiliter et sensibiliter, quod non de interiori invisibili atque intelligibili aula summi imperatoris, aut jubeatur, aut permittatur, secundum ineffabilem justitiam præmiorum atque pœnarum, gratiarum et retributionum, in ista totius creaturæ amplissima quadam immensaque republica.*

Quinto, idem S. August. si videris, inquit, bonum angelum, bonum hominem, bonum cœlum; tolle angelum, hominem, cœlum; et quod reliquum est, bonorum essentia est, id est Deus : hinc

Sexto, rex quidam Gentilis dixit Deum esse tenebras post omne lumen, eumque mentis ignorantia cognosci.

Septimo, *elohim* est, qui attingit à fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter, ut ait Sapiens.

Octavo, *elohim* est, in quo vivimus, movemur et sumus, Actor. 17. 28.

Nono, *Deus,* ait, S. Aug. in Medit. *est quem nec mens attingit, quia incomprehensibilis; nec intellectus, quia investigabilis; nec sensus percipit, quia invisibilis; nec lingua enunciat, quia ineffabilis; nec scriptura explicat, quia inexplicabilis.*

Decimo, *Deus,* ait S. Nazianz. tract. de Fide, *est quod, cum dicitur, non potest dici : cum æstimatur, non potest æstimari : cum definitur, ipsa definitione crescit; quia cœlum manu sua cooperit, pugno omnem mundi ambitum concludit : quem omnia nesciunt, et metuendo sciunt, cujus nomini et virtuti famulatur hic orbis, et ipsa elementorum sibi succedentium momentanea vicissitudo testimonium perhibet.*

Undecimo, *Deus* est *qui tribus digitis appendit molem terræ, qui mensus est pugillo aquas, et cœlos palmo ponderavit. Ecce gentes* (coram eo) *quasi stilla situlæ, et quasi momentum stateræ reputatæ sunt, insulæ quasi pulvis exiguus. Et Libanus non sufficiet ad succendendum, et animalia ejus non sufficient ad holocaustum. Qui sedet super gyrum terræ, et habitatores ejus sunt quasi locustæ.* Isaiæ 40. v. 12. 15. 22.

Duodecimo, Deus est de quo ait Sapiens c. 11. v. 23. *Tanquam momentum stateræ, sic est ante te orbis terrarum, et tanquam gutta roris antelucani quæ descendit in terram.*

Decimo tertio, *Materiâ subtilior est aer, aere anima, animâ mens, mente ipse Deus,* ait Mercur. Trismegist.

Nota. *Elohim* est numeri pluralis, in singulari enim dicitur *Eloah.* Hujus rei causa est : Primo, quod Hebræi res magnas et magnates honoris causa compellent numero plurali : uti faciunt et Latini dicentes v. g. Nos Philippus Rex Hisp. Sic Job 40. v. 10. elephas vocatur Behemoth, id est bestiæ, quia propter magnitudinem corporis et virium, est instar multarum bestiarum, ut docent Hebræi.

Secundo, plurale *Elohim* significat plurimam, summam et immensam Dei fortitudinem et potentiam creandi, gubernandi et judicandi.

Tertio, *Elohim* plurale innuit in Deo pluralitatem personarum, sicut unitas essentiæ in Deo innuitur per verbum singulare ברא *bara,* id est creavit, ut contra Cajetanum et Abulens. docent Lyran. Burgens. Galatinus, Eugubinus, Catharinus, Magister et Scholastici lib. 2. sent. dist. 1.

Hæ itaque sunt quatuor causæ creationis et creaturarum, puta cœli et terræ : scilicet materialis est nihilum; formalis est forma cœli et terræ, efficiens est Deus, finalis est bonum, non Dei, sed nostrum. Creaturæ ergo omnes per totam æternitatem latuerunt in suo nihilo, et in suis ideis in mente divina, sed in tempore productæ sunt propter hominem. Deus enim, qui per omnem suam æternitatem in seipso fuerat beatissimus, in nullo modo beatior aut ditior effectus est; sed per eas volebat se effundere in creaturas et hominem, sicut mare redundans seipsum in littus effundit.

Condidit ergo Deus mundum ad hoc, primo, ut homini regiam domum, imo regnum præpararet. Secundo, ut eidem theatrum rerum omnium, ac paradisum voluptatum quarumlibet exhiberet. Tertio, ut librum ei præberet, in quo ipse creatorem suum videret et legeret.

Cœlum et terram.] Primo, S. Aug. lib. 1. de Gen. contra Manich. c. 7. Cœlum et terra, inquit, hic vocantur materia prima, eo quod ex illa cœlum die secundo, et terra die tertio producenda esset; sed non est probabile materiam solam sine forma creatam esse, nec talis vocari posset cœlum. Audi ipsum Aug. *Informis,* ait, *illa materia, quam de nihilo fecit Deus, appellata est primo cœlum et terra, non quia jam hoc erat, sed quia hoc esse poterat. Nam et cœlum scribitur postea factum : quemadmodum se semen arboris considerantes, dicamus ibi esse radices, et robur, et ramos, et fructus, et folia : non quia jam sunt, sed quia inde futura sunt.* Verum idem Aug. lib. 1. de Gen. ad litter. c. 14. addit, hanc materiam eodem instanti temporis fuisse sua forma donatam et ornatam. Itaque hic ejus creationem tantum nominari, quia natura, non tempore, suam formam antecessit. Huic vicina est Gregorii Nysseni expositio, qui per cœlum et terram accipit chaos una universali, communi rudique forma congestum, ex quo elicienda essent corpora cœlestia et elementaria cuncta.

Secundo, idem Aug. l. 11. de Civit. c. 9. per cœlum accipit angelos, per terram vero materiam primam informem. Sed prius est mysticum, posterius pariter improbabile.

Tertio, Pererius, Gregorius de Valentia tr. de Opere sex dierum, et alii probabiliter per cœlum intelligunt omnes orbes cœlestes; per terram vero terram ipsam cum aqua, igne, et aere vicino quasi primo mundi die Deus omnes orbes cœlestes et elementares creaverit, eosque sequentibus quinque diebus motu, luce, astris, influentiis, et intelligentiis motoribus tantum exornaverit.

Quarto, maxime probabile est per cœlum hic intelligi primum et summum, scilicet empyreum, quod Paulus vocat cœlum tertium; David cœlum cœli, quodque sedes est Beatorum, uti passim omnes docent contra Eugubinum, qui putat cœlum empyreum non esse corpus cœleste, sed esse claritatem quamdam increatam, cujus visione reddantur animæ beatæ; claritatem, inquam, ex Dei essentia manantem. Primo itaque die Deus ex cœlis tantum creavit cœlum empyreum, illudque omni suo decoro exornavit et

perfecit. Ac hoc enim inhabitandum in æternum, creati sunt postea angeli et homines. Et hoc ab omni ævo fideles vocant cœlum, ut, si roges eos, quo cupiant ire post hanc vitam, mox dicant, in cœlum, scilicet empyreum, ut ibi sint felices et beati. Unde S. Chrys. hic hom. 2. *Deus*, ait, *præter humanum morem suum perficiens ædificium, prius cœlum extendit, postea et terram substernit: prius culmen, et postea fundamentum;* culmen enim fabricæ mundi est cœlum, non sidereum, sed empyreum. Et S. Basil. hom. 1. Hexam. ait, *cœlum et terram quasi fundamenta quædam, et bases fulcrales universi, prius jacta fuisse et præstructa.*

Probatur hæc sententia primo, quia firmamentum, id est cœlum octavum et orbes vicini, non tantum ornati, sed re ipsa facti et creati sunt die secundo, ut patet v. 6. ergo non primo. Cœlum ergo primo die creatum non est aliud quam empyreum. Est hæc sententia B. Clementis, accepta ex ore S. Petri, ut ipse ait l. 1. Recognit. Origenis hic hom. 1. Theodoreti, Alcuini, Rabani, Lyrani, Philonis lib. de Mundi opificio, S. Hilarii in Psal. 135. Theophili Antiocheni ad Autolycum l. 2. Junilii, Bedæ, Abul. Catharini, Strabi in glossa ordin. hic. S. Anselmi lib. 1. de Imagine mundi cap. 28. S. Bonav. in 2. dist. 12. Ruperti lib. 1. in Genes. c. 6. Gullielmi Parisiensis. 1. p. 1. de Universo cap. 31. et 40. Alex. Alensis p. 2. Summæ Theologicæ quæst. 45. memb. 2. Hugon. Victor. in sentent. tract. 2. c. 1. Brunonis Carthus. Patriarchæ lib. 1. de novis c. 2. Lud. Molinæ 1. p. q. 86. sub initium operis primæ diei mundi, et aliorum; adeo ut S. Bonaventura hanc sententiam asserat esse communiorem, Catharinus vero esse verissimam. Secundo hæc sententia pluribus probabitur proximo paragrapho.

Et terram.] Puta globum terræ cum abysso, ut sequitur, id est aquarum mole, terræ infusa et superfusa, seseque porrigente usque ad cœlum empyreum. Hæc ergo tria primo omnium creata sunt, scilicet cœlum empyreum, terra et abyssus, id est aquarum moles omnia occupans à cœlo empyreo usque ad terram; ex qua abysso, sive aqua, partim extenuata, partim densata atque solidata facti sunt cœli omnes, sive firmamentum die secundo, et omnia astra die quarto: perinde ac ex aqua conglaciata fit crystallus. Est hæc sententia S. Petri et Clementis l. 1. Recog. circa medium, sancti Basilii homil. 1. Hexam. Bedæ, Molinæ 1. parte tract. de Opere sex dierum sub initium, et aliorum plurium quos citabo versu 6.

Probatur hæc sententia primo, quia cœlum hic intelligitur non sidereum, sed empyreum, ut dixi, inter hoc autem et terram non fuit vacuum; hoc enim inane fuisset ingens et immane, atque contra naturam. Fuit ergo inter empyreum et terram corpus aliquod, aqua scilicet, vel, ut Moses ait, abyssus; id est sine fundo aqua, impenetrabilis, immensa, ut recte infert Beda et alii.

Secundo, quia secundo die factum est firmamentum ad hoc, ut aquas superas ab inferis divideret ergo antea, puta primo die, omnia supera et infera plena erant aquis.

Tertio, quia ideo dicitur quod spiritus Domini ferebatur super aquas, non super terram, ut mox dicam.

Quarto, id magis patebit v. 6. imo ideo. v. 6. cœli hebraice vocantur *scamaim*, quasi dicas *scammaim*, id est *ibi aquæ;* eo quod ante cœlos omnia plena essent aquis, ex quibus facti sunt cœli et firmamentum, ad dividendum aquas superas ab inferis.

Atque hinc consequitur veriorem esse sententiam eorum, qui censent eamdem esse materiam cœlorum et sublunarium, eamque corruptibilem; tam enim cœli, quam sublunaria, facta sunt ex eadem aquarum abysso. Ita docent Clemens Rom. Hippolytus, Severianus, Gennadius, Acacius in catena Græcorum, Theod. hic q. 11. Hieron. ad Oceanum: Cyrill. Hierosol. catech. 3. et 9. Lud. Molina, et alii. Errat enim Averroes, et post eum Gabriel et Capreolus, dicentes cœlos esse corpora simplicia, et carere materia. Porro terra à Deo creata locata est in medio universi, ibique firma consistit: tum quia voluntas et potentia Dei eam quasi pilam in medio aere suspensam constanter tenet et firmat, juxta illud quod ait Sapientia æterna Proverb. 8. *Quando appendebat fundamenta terræ, cum eo eram cuncta componens;* tum ex physica ratione, quia scilicet terra inter creata est gravissima, ideoque imum poscit locum; in eo ergo, quasi sibi connaturali, conquiescit. Si enim ex eo moveretur quamcumque in partem, necessario deberet ascendere et ferri sursum. Hoc autem est contra ejus naturam. Audi S. Basil. hom. 1. Hexam. *Quidam interpretes naturæ terram persistere immobilem tales ob causas contendunt, nimirum quod mediam regionem universi occupaverit, quodque æqualem undequaque ad extrema elongationem sortita, non jam habeat in quam potius devergat partem, aut se acclinet. Cum enim similis parva æqualitas omni ex parte ipsam ambiens, impossibilem inclinationem indicat ipsi terræ in unam aliquam partem, necessario in seipsa permanent.* Præclare S. Chrysost. hom. de jejuniis, et Geneseos lectione, tom. 1. *Patriam*, inquit, *tibi et nutricem, et matrem, et mensam, et domum posuit terram; sed et sepulchrum tibi hanc eamdem dedit: nam et corpora nostra ex ipsa sunt, et ex ipsa etiam corporum nutrimenta, et ex ipsa quoque et in ipsa nostra habitatio est, et post mortem in ipsam rursum redimus.*

Quæres: ubi et quando creati sunt angeli? Putarunt aliqui eos creatos esse ante mundum: ita senserunt Orig. Basilius, Nazianz. Ambros. Hieron. Hilarius. Alii putarunt eos creatos esse post mundum; ita senserunt Acacius et Gennadius in catena. Verum dico eos simul cum mundo, in principio temporis esse conditos, idque in cœlo empyreo: sunt enim ejus cives et incolæ; ita cum S. Augustino, Greg. Ruperto, Beda docent Magister et Scholast. Unde S. Nazianz. orat. in Christi nativitatem: *Angeli*, ait, *prodierunt à Deo sicut radii à sole:* et, ut ait S. Greg. l. 31. Moral. c. 19. *eruperunt tanquam scintillæ à silice.* Imo Concil. Lateran. sub Innocent. III. *Firma*, inquit, *fide credendum est Deum ab initio temporis simul utramque de nihilo condidisse creaturam: spiritualem et corpoream, angelicam et mundanam.* Quæ verba licet D. Thomas, et aliqui alii putent aliter accipi posse, scilicet quasi obiter dicta de angelis; proprie vero dicta contra Orig., qui censuit animas creatas esse ante corpora: tamen nimis diserta et clara videntur, quam ut alio torqueri possint: unde videtur hæc nostra sententia jam non tan-

tum esse probabile, sed et certa de fide : hoc enim asserit et definit ipsum Concilium.

Nota. Moses non meminit creationis angelorum, quia scribebat rudibus et crassis Judæis, iisque ad idololatriam pronis, qui facile angelos pro diis coluissent : tacite tamen eos insinuat c. 2. v. 1. cum ait : *Perfecti igitur sunt cœli, et omnis ornatus eorum :* ornatus enim cœlorum, sunt stellæ et angeli. Hæc ergo est vasta bellaque mundi, puta cœli et terræ, machina, quam magnus ille rerum opifex cum initio temporis, in momento ex nihilo produxit. Præclare Secundus philosophus interrogatus ab Adriano imp. uti ex Chronicis Martinianis refert Jacobus Middendorpius in quæst. Theolog. et Polit. pag. 474. *Quid est mundus?* respondit: *incessabilis circuitus, æternus tenor. Quid est Deus? Immortalis mens, incogitabilis inquisitio omnia continens. Quid est Oceanus? Mundi amplexus, hospitium fluviorum, fons imbrium. Quid terra? Basis cœli, meditullium mundi, fructuum mater, viventium nutrix.* Epictetus vero: *Terra*, inquit, *est Cereris horreum, cellarium vitæ.*

2. Terra autem erat inanis et vacua.] Hebraice est, *terra erat* תהו ובהו *tohu vovahu*, id est terra erat solitudo, sive inane et vacuum ; quia terra erat vacua hominibus et jumentis, ut vertit Jonathas Chaldæus : rursum erat vacua plantis, animalibus, seminibus, gramine, luce, decore, fluminibus, fontibus, montibus, vallibus, campis, collibus, metallis et mineralibus, ad quæ naturalem quasi inclinationem habet. Hinc Sapien. 11. dicitur : quod Deus *creavit orbem* (id est res et species orbis) *ex materia invisa*, græce ἀμόρφου, id est informi, inornata, incomposita. Unde LXX. hic vertunt : *Terra erat invisibilis et incomposita;* Aquila, *terra erat vanitas et nihil;* Symmachus, *terra erat otiosa et indigesta;* Theodotion, *terra erat inane et nihilum;* Onkelos, *terra erat desolata et vacua.* Erat enim terra cum aquarum abbysso sibi superfusa quasi chaos quoddam inane, rude et indigestum, de quo Ovidius :

Unus erat toto naturæ vultus in orbe,
Quem dixere chaos, rudis indigestaque moles ;
Nec quidquam nisi pondus iners, congestaque eodem
Non bene junctarum discordia semina rerum.

Quare improbabile est quod censent Gabriel in 2. dist. 12. q. 1. et Marsil. ibidem, chaos hoc, sive, ut Sapiens loquitur, materiam informem fuisse materiam primam, vel solam ; vel certe informatam tantum forma quadam rudi, obscura, generali et communi corporeitatis, ita ut tantum esset in potentia ad omnes particulares formas suscipiendas, ut censuit Abulensis. Ex hoc enim Mosis loco constat; primitus fuisse creatam terram et cœlum, ergo materia primitus creata non fuit formæ expers, sed particulari cœli et terræ forma induta et imbuta.

Quæres : Cur Deus cœlum et terram creans primo die, illa simul non plene et perfecte exornavit? Respondeo : Prima causa est ejus sancta voluntas ; congruentia est quod natura (cujus conditor est Deus) ab imperfectis ad perfecta procedat. Secunda est ut discamus res omnes a Deo pendere tam quoad inchoationem, quam quoad exornationem et perfectionem, nihilque in rebus creatis esse tam imperfectum excluso peccato, cujus non sit auctor Deus. Tertia est, ne, si omnia à principio perfecta legerentur, increata putarentur, inquit S. Ambros. lib. 1. Hexam. cap. 7. Quarta est, ut nos ad imitationem divini operis eumdem in operando et proficiendo ordinem servaremus, ait idem Ambrosius.

Et tenebræ erant super faciem abyssi,] puta super aquas et molem aquarum, quæ quasi abyssus terram operiebat, seseque porrigebat usque ad cœlum empyreum, uti dixi vers. 1. ἄβυσσος enim vocatur id quod fundo caret, sive profundum sine fundo, et, ut ait Eustath. : *Abyssus est aqua nimia infinitum habens profundum.* Itaque antequam lux crearetur, obscuritas et caligo omnia occupabat, de qua Dominus Job. 38. v. 9. *Ubi eras*, inquit, *cum caligine illud* (mare) *quasi pannis infantiæ obvolverem?* Porro faciem Hebræi vocant superficiem tam extimam quam intimam, quasi dicat : Tota terra et abyssus hæc aquarum nihil omnino habebat lucis, hinc et nihil coloris; sed tota quanta quanta, tam interius quam exterius, ubique obscura erat, caliginosa et decolor. Quare minus verum videtur quod censet S. Basil. homil. 2. Hexam. tenebras has fuisse umbram cœlorum : *Ut sit umbra*, inquit, *tria concurrant oportet : lux, corpus objectum luci, locus luminis expers. Tenebræ igitur illæ mundo circumfusæ, propter cœlestis corporis umbram subortæ sunt.* Nam tenebræ hæ fuerunt antequam lux à Deo produceretur: ergo non potuerunt oriri ex umbra cœlorum. Umbra enim fit, eo quod corpus interjiciatur inter lucem et locum umbrosum. Tunc autem nulla erat lux in mundo.

Spiritus Domini,] id est angelus, ait Cajetan. Melius Hebræi, Theodoretus, et Tertull. contra Hermog. c. 32. Spiritus Domini, inquiunt, est ventus à Deo excitatus. Tertio, optime et plenissime, Spiritus Domini est Spiritus Sanctus à Deo Patre et Filio procedens, suaque vi, præsentia et potentia ventum et auram calidam aspirans aquis. Ita S. Hieronymus, Basilius, Theodor. Athanasius, et pene omnes alii Patres, qui hinc probant divinitatem Spiritus sancti.

Ferebatur.] Nove Cajetan. hæc uti et alia multa sic explicat : *Spiritus Domini*, id est angelus, *ferebatur* et movebat aquas, id est cœlum crystallinum et omnes alios cœlos, qui hebraice *scamaim*, id est aquæ nominantur.

Verum nota. Pro *ferebatur*, hebraice est מרחפת *merachephet*, quod teste S. Basilio, Diodoro et Hieronymo in Quæst. hebr. in Genesin, est volucrum, dum super ova et pullos, quasi pendulæ leniter agitatione alarum se librant, motitant et volitant (unde Arabica Biblia habent, *volitabat, ut ales se gerebat, alis se movebat;* Chald. vero, *insufflabat*) iisque deinde incubant, calorem aspirant, fovent et animant. Pari modo Spiritus sanctus superferebatur, vel, ut Tert. legit, *supervectabatur* aquis, non loco aut motu, sed omnia superante ac præcellente potentia, sicut superfertur rebus fabricandis voluntas et idea artificis, inquit S. Augustinus lib. 1. de Genesi ad lit. c. 7. Hac ergo voluntate ac potentia sua, cum aura calida quam à se spargebat, aquis quasi incubabat Spiritus sanctus, eisque vim prolificam indebat, ut reptilia, volatilia, pisces et germina, imo cœli omnes ex aquis producerentur.

Hinc Ecclesia in benedictione fontium Spiri

tui sancto accinit: *Tu super aquas foturus eas ferebaris*, et Marius Victor:

Et sacer extensis impendens Spiritus undis
Altrices animabat aquas, dans semina rerum.

Hunc spiritum aquas omniaque vegetantem, Plato dixit esse animam mundi. Unde Virgil. lib. 6. Æneid.

Spiritus intus alit, totamque infusa per artus.
Mens agitat molem, et magno se corpore miscet.

Allegorice, hic significatur Spiritus sanctus aquis baptismi quasi incubans, iisque nos parturiens et regenerans, inquit S. Hieron. epist. 83. ad Oceanum.

3. Dixitque Deus] verbo, non oris, sed mentis eoque non rationali, sed essentiali, et communi tribus personis. *Dixit* ergo, id est in mente concepit, voluit, decrevit, imperavit efficaciter, atque imperando reipsa effecit et produxit Deus, puta ipsa sanctissima Trinitas, lucem: Dei enim velle est facere, inquit S. Athan. serm. 3. contra Arrianos. Appropriatur tamen vox *dixit*, Filio. Unde alibi sæpe dicit S. Scriptura, per Filium, scilicet quasi Verbum et ideam, omnia esse condita, quia nimirum ipse Filius notionale et proprie dictum est Verbum, ac consequenter ipsi appropriatur sapientia, ars, idea; sicut Patri potentia, Spiritui sancto vero bonitas attribuitur.

Denique dixit hæc Deus post creatum cœlum, terram et abyssum, sed durante adhuc eodem ipso die, qui primus erat mundi.

Fiat lux.] Nota in Genesi et creatione mundi ante omnia formatam esse lucem; quia lux est qualitas nobilissima, lætissima, commodissima, efficacissima et potentissima, sine qua omnia creata et creanda mansissent invisibilia. *De thesauris suis*, inquit Esdras l. 4. c. 6. 40. *protulit lumen luminosum, quo appareret opus suum.* Vide S. Dionysium de Divin. nom. p. 1. c. 4. ubi triginta quatuor proprietates lucis et ignis recenset, Deo et divinis rebus mire congruentes. Atque inter cætera docet lucem esse vivam Dei imaginem, ideoque primo à Deo creatam, ut in ea quasi in imagine se depingeret, et mundo spectabilem exhiberet, juxta illud Dracontii in Hexam. *Principium factis lucem dat lucis origo*, puta Deus. *Ex ipso enim bono*, Inquit S. Dionys. *lumen est, et bonitatis imago. Itaque lucis nomine ipsum bonum celebratur, quasi in imagine exemplar expressum. Ut enim divinitatis omnia superantis bonitas*, etc. *omnia efficit, vivificat, continet, perficit, estque eorum quæ sunt, mensura, æternitas, numerus, ordo, complexus, causa et finis: sic etiam qui clara expressaque divinæ bonitatis imago est, magnus hic sol, totus lucens omnibus, habetque lumen per omnia diffusum, in omnem hunc mundum radiorum suorum splendorem explicans*, etc. Deus enim est increata, æterna et immensa lux, quæ, cum lucem habitet inaccessibilem, omnia tamen illuminat.

Pulchram similitudinem dat S. Basil. homil. 2. Hexam. *Sicut*, ait, *qui in profundam aquæ voraginem oleum immittunt, ei loco conciliant et immittunt perspicuitatem, itidem et universi creator, edito mox verbo lucis, amabilem et peramœnam venustatem mundo invexit.* Aliam dat S. Amb. l. 1. Hexam. c. 9. *Unde*, inquit, *mundi ornatus, nisi à luce exordium sumeret; frustra enim esset, si non videretur*, etc. *Qui ædificium aliquod dignum habitaculo patris familias struere desiderat, antequam fundamenta ponat, unde lucem et infundat, explorat; et ea prima est gratia, quæ si desit, tota domus, deformi horret incultu. Lux est quæ reliquos domus commendat ornatus.* Denique Perer. censet primo creatam lucem, quia lux, inquit, generale principaleque est instrumentum causarum cœlestium, quo vis omnis siderum, omnisque defluxus et effectus ad nos defertur, ex quo uno fit in hoc nostrate mundo, quidquid à cœlo fit.

Quæres quænam fuerit hæc lux? Resp. Primo, Catharin. fuisse solem lucidissimum; nec enim lux hæc sola, sed in subjecto, et cum subjecto creata est. Verum sol non primo die, uti lux, sed quarto demum die est productus. Secundo, S. Basil. homil. 6. Hexam. Theod. et Nazian. orat. in novam Dominicam, putant solam lucis qualitatem hic sine subjecto fuisse creatam: qua de causa Nazianzenus lucem hanc spiritalem appellat, quod nota contra hæreticos, negantes in Eucharistia accidentia sine subjecto posse existere. Tertio et optime, Beda, Hugo, Magister, S. Thom. Bonav. Lyranus, Abulens. et favet S. Dionys. supra, putant lucem hanc fuisse corpus lucidum, sive cœli, aut potius abyssi lucidam partem, quæ in circuli aut columnæ speciem conformata orbi præfulserit, quæque fuerit instar materiæ ex qua postmodum in partes distincta ac divisa, adaucta, et velut in igneos globos fabricata, sol, luna et stellæ factæ fuerint. Unde S. Thomas ait hanc lucem fuisse ipsum solem adhuc informem et imperfectum. Idem asserit Pererius et alii.

Ubi nota primo, lucem hanc proprie non fuisse creatam, quia Deus primo die creavit omnem materiam primam, eamque substravit formæ aquarum abyssi, et ex ea deinde hanc lucem, aliasque formas, tam essentiales, quam accidentales eduxit, sicuti modo omnes formæ naturales educuntur è potentia materiæ. Deus ergo proprie primo die tantum creavit omnia creanda; reliquis vero quinque diebus non creavit, sed creata formavit et exornavit. Itaque videtur Deus lucem producturus, ex aquis abyssi condensasse instar crystalli corpus aliquod orbiculare eique lucem hanc indidisse.

Nota secundo, hoc lucidum corpus primo mundi triduo scilicet antequam quarto die crearetur sol, ab angelo motum fuisse ex Oriente in Occidentem; atque eodem modo et tempore quo sol, scilicet viginti quatuor horis, utrumque cœli hemisphærium circumgyrasse, et illuminasse, uniformiter difformiter, uti jam facit sol. Lux enim hæc primos tres mundi dies suo motu descripsit et distinxit; sicuti cæteros deinde sol suo motu descripsit, et in dies describit et distinguit.

Tropologice, Apostolus 2. Corinth. 4. 6. *Deus*, inquit, *qui dixit de tenebris lumen splendescere, ipse illuxit in cordibus nostris.* q. d. Uti Deus olim in Genesi produxit de tenebris lucem, ita nunc ex infidelibus nos fideles fecit, fideique luce collustravit. Sic et S. August. lib. 1. Contra advers. legis, cap. 8. per hoc quod tenebris, sive nocti, quæ luce fuit prior, lux et dies successit; et huic successerunt rursum tenebræ, docet quid in homine fiat spiritaliter, scilicet peccato gratiam, et gratiæ peccatum, cum in illud re-

labimur, succedere. Vide S. Dionysium supra. Rursum lux primo omnium creata significat rectam mentis intentionem, quæ omnia nostra opera præire et dirigere debet, ait Hugo Victor.

Insuper lux est scientia et sapientia. Unde S. August l. 1. de Genesi ad lit. c. 17. Primo, creata est lux, id est, inquit, *prior omnium creata est sapientia*, Eccl. 1. 4. Adhæc lux est prudentia et consideratio, quæ omnes actus præire et illustrare debet, juxta illud psal. 4. v.7. *Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine.* Denique lux est lex et doctrina, præsertim Evangelica, juxta illud Prov. 6. 23. *Mandatum lucerna est, et lex lux.* Hinc de Evangelio canit Isaias c. 9. 2. *Populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam; habitantibus in regione umbræ mortis lux orta est eis,* et c. 60. 1. *Surge, illuminare Jerusalem, quia venit lumen tuum, et gloria Domini super te orta est. Et ambulabunt Gentes in lumine tuo, et reges in splendore ortus tui.*

Symbolice, *fiat lux,* id est, fiat angelus, ait S. August. l. 1. de Genesi ad lit. c. 17. et lib. 11. Civit. 19. atque ex eo Rupert. Beda et glossa interlin. qui omnes censent hunc sensum esse litteralem, quasi hic describatur creatio angelorum sub nomine lucis. Verum hoc litterale esse nequit; quia angeli ante lucem creati sunt, simul cum cœlo et terra. Secundo, idem S. Aug. in opere imperfecto super Genes. c. 5. hæc accipit de generatione Verbi Dei ab æterno: in hoc enim conceptu mentis suæ dixit Deus Pater: *Fiat lux,* id est fiat Verbum, quasi lumen de lumine. Unde Apostolus de eo ait Hebr. 1. v. 3. *Qui cum sit splendor gloriæ, et figura substantiæ ejus.* Lux enim, quia spiritalis est, cœlestis, impassibilis, lucem ex se diffundens, etc. optime repræsentat Patris æterni generationem. Verum hoc quoque symbolicum est, non litterale.

Allegorice Christus incarnatus est lux mundi, Joan. 8. 12. et c. 19. *Erat lux vera quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.* Hinc idem nomen à Christo participant Apostoli, Doctores et prædicatores, quibus ipse ait Matth. 5. *Vos estis lux mundi.* Qua de re præclare S.Basil. hom. de Pœnitentia: *Axiomata,* ait, *sua Jesus largitur aliis. Lux est: Vos estis lux mundi, inquit. Sacerdos est, et facit sacerdotes. Ovis est, et dicit: Ecce ego mitto vos sicut oves in medio luporum. Petra est: et petram facit* (S. Petrum) *Quæ sua sunt largitur servis suis. Argumentum hoc est opulenti, habere videlicet et aliis dare. Est enim* (Christus) *instar fontis perpetuo fluentis.*

Anagog. lux significat lumen gloriæ et claritatem visionis beatificæ, juxta illud psalm. 35. 20. *In lumine tuo videbimus lumen.* Hinc Christus gloriam cœlestem in transfiguratione sua repræsentavit per lucem: *resplenduit enim facies ejus sicut sol.* Matth. 17. 2. Hinc et angeli ac Beati dum apparent, videntur lucidi et splendidi, qua de causa pictores semper eis radios appingunt. Vide Apocal. 21. 11. et 23.

4. Et vidit Deus lucem quod esset bona.] *Vidit,* id est, videre et cognoscere nos fecit, inquit S. Hieronymus epist. 15. Secundo planius et simplicius, per ethopœiam à Mose inducitur hic Deus humano more quasi artifex, qui perfecto opere illud contemplatur, videtque esse pulchrum et elegans: idque hoc fine, ut contra Manichæos sciamus, à Deo nihil mali, sed omnia bona esse producta. Docte S. Aug. in Sententiis, quæ habentur in fine, tom. 3. n. 141. *Tria,* ait, *maxime nobis scienda de conditione creaturæ oportuit, intimari: quis ea fecerit, per quid fecerit, quare fecerit? Dixit Deus,* inquit, *Fiat lux, et facta est lux, Et vidit Deus lucem quod bona esset. Nec auctor excellentior est Deo; nec ars efficacior est Dei verbo; nec causa melior est, quam ut bonum creetur à bono.*

Bona.] Hebræum טוב *tob* significat omne bonum, pulchrum, jucundum, utile et commodum: lux enim orbi est jucundissima, æque ac utilissima. Hinc initium lucis vocatur mane, eo quod tunc manet dies ab Oriente; vel potius quod bonum antiqui vocarent manum. Quid autem melius est luce et mane? ita Varro, Festus et B. Isidor.

Et divisit lucem a tenebris.] Hebræa et Septuag. habent, *divisit inter lucem et tenebras. Divisit* primo loco; nam dum hic est lux et dies, apud Antipodes est nox et tenebræ. Secundo, tempore: nam in eodem hemispherio vicissim, ac diverso tempore sibi succedunt lux et tenebræ, nox et dies. Tertio, causa: nam alia est causa lucis, scilicet corpus lucidum, alia tenebrarum, scilicet corpus opacum. Secundum maxime hic spectat Moses, q. d. Fecit Deus ut post creatam à se lucem, tenebræ et nox succederent. Unde sequitur: *Appellavitque lucem Diem, et tenebras Noctem.*

Quæres quando creatus sit infernus? Ludov. Molina putat tertio die creatum esse; tertio enim die terra ornata fuit, infernus autem est in centro terræ. Sed verius est infernum creatum esse hoc loco, primo scilicet die; nam cum angeli celerrimi sint, et instantaneos habeant actus, omnino verisimile est eos primo die non diu post creationem suam peccasse, ideoque statim è cœlo trusos esse in infernum, quem Deus statim post peccatum eorum, quasi carcerem et eculeum cum suo igne et sulfure eis apparavit in centro terræ. Primo ergo die sicuti Deus lucem à tenebris, ita angelos à dæmonibus, gratiam à peccato, gloriam à pœna, cœlum ab inferno divisit.

Unde allegorice, Hugo lib. 1. de Sacram. p. 1. c. 10. et alii notant, primo die cum facta est lux, et à tenebris divisa, bonos angelos fuisse in bono et in gratia confirmatos, malos vero in malo, eosque à bonis fuisse segregatos, et ita quod agebatur in mundo sensibili, erat imago illorum, quæ in mundo intelligibili agebantur. Imo S. August. passim hunc sensum quasi litteralem adfert: *Divisit lucem à tenebris,* id est, inquit, angelos à dæmonibus. Verum, ut dixi, hic sensus est allegoricus, aut potius symbolicus.

5. Appellavitque lucem Diem, et tenebras Noctem.] In verbo *appellavit,* est metonymia: ponitur enim signum pro re significata, q. d. Effecit Deus ut lux pro toto tempore, quo hemispherium illustrat, diem faceret, tenebræ vero noctem; ita ut ab hominibus lux hæc appellari posset dies, tenebræ nox. Ita S. Augustinus lib. 1. de Genesi contra Manichæos c. 9. et 10.

Et factum est vespere et mane dies unus.] Ex hoc loco opinatur Catharinus, lucem (quam ipse putat fuisse solem) creatam esse in altero

hemisphærio, quod huic nostro, in quo conditus est Adam, oppositum est: ita ut initio mundi in altero esset lux et dies, in nostro esset nox et vespera, ut hic dicitur. Verum hoc est improbabile; cætera enim omnia in nostro hemisphærio creata sunt à Deo: ergo et lux. Secundo, ex hoc v. et ex v. 2. videtur nonnullis quod vesper, id est, tenebræ priores fuerint luce, et nox die; ita ut prima fuerit nox 12. horarum, in cujus initio creatus sit mundus; deinde successerit lux, sive dies 12. horarum: ex qua nocte et die artificiali conflatus sit primus dies naturalis 24. horarum. Atque hinc putant tam Judæos quam Ecclesiam, apposite ad primævam dierum institutionem, festos dies à vespera in vesperam celebrare. Verum impropriè vespera vocatur ipsa tota nox, et mane ipsa tota dies.

Suppono tanquam verius, cœlum et terram non ante, sed ipso primo die esse creata, de quo superius dixi. Nunc dico, verius est primo quasi mane creatum fuisse mundum, tumque fuisse tenebras in orbe et abysso, quo tempore Spiritus Domini ferebatur super aquas, ut patet v. 2. Deinde paulo post. v. 5. post sex horas sub meridiem (tenebræ enim æque ac lux occuparunt, et diviserunt primum diem) creatam fuisse lucem in medio cœli, vel totius abyssi, quæ peracto suo motu 6. horarum, quibus à medio cœli ad occasum declinavit, effecit vesperam, quasi sui terminum; ita ut tam tenebræ, quam lux simul juncta, non amplius quam duodecim horas durarint: creata est enim lux perfecta in meridie, uti dixi: inde secuta est nox pariter 12. horarum, cujus terminus est mane. Moses enim hic diem et noctem per suì terminum vocat, Vespere et Mane, q. d. Decurso jam diei curriculo (quod fuit 12. horarum) per succedentem vesperam, et peracto quoque noctis spatio (quod pariter 12. horarum est) per succedens illi mane, completus est dies primus 24. horarum, ita Ægidius Rom. 1. part. Hexam. cap. 6. Si quis malit lucem summo mane in Oriente creatam esse, ab eaque cœpisse primum diem, hic cum Pererio et Abulensi dicat necesse est, cœlum et terram ante primum diem creata esse, fuisseque tempus ante primum diem, quo Spiritus Domini ferebatur super aquas, durantibus tenebris.

DIES UNUS.] *Unus*, id est primus, ut patet ex v. 8. et 13. Sic dies, quam Joan. 20. v. 1. vocat *unam sabbati*. Matth. 28. 1. vocat *primam sabbati*. Hebræi enim sæpe numeros cardinales sumunt pro ordinalibus. Fuit hæc prima mundi dies Dominica: nam septima ab ea fuit sabbatum. Tredecim Dominicæ prærogativas vide apud Pererium in fine operis primæ diei.

Nota, S. August. lib. 4. de Gen. ad lit. à c. 22. ad finem libri, et clare lib. 11. de Civit. c. 7. hosce dies vult mystice esse intelligendos; videtur enim ipse opinari omnia simul à Deo creata esse primo die: Mosen vero per sex creationis dies, intelligere varias angelorum cognitiones, earumque modos et objecta: v. g. quod primus dies sit cognitio, qua tam se, quam cœlum et terram cognoscunt angeli; secundus sit cognitio, qua cognoscunt firmamentum dividens aquas ab aquis: tertius sit ea, qua cognoscunt germina et plantas: quartus, qua solem et sidera: quintus, qua pisces et aves: sextus, qua animalia et homines, quæ sexto die creata sunt, cognoscunt. Idem docet Philo lib. 1. Allegor. Verum contrarium docent omnes alii Patres, idque omnino evincit simplex et historica narratio Mosis. Vide can. 1. Quare jam erroneum est dicere, omnia uno die esse producta, licet id senserit Cajetanus et Melchior Canus, quem citat Bannes 1. p. q. 74. a. 2. S. August. ergo dubie, et disputando loquitur in quæstione, ut ipse ait, tunc difficillima, nec satis seipsum explicat, an hæc adferat pro mystico, an pro litterali sensu.

Dices Eccles. 18. 1. dicitur: *Qui vivit in æternum creavit omnia simul*, ergo non successive per sex dies. Resp. Vox *simul* referenda est non ad *creavit*, sed ad *omnia*; q. d. Creavit Deus omnia simul, id est omnia pariter, nullo excepto; nihil est, nihil existit quod non creaverit Deus. Unde pro *simul*, in Græco est κοινῆ, id est communiter.

Pari modo S. Augustinus per vesperam accipit cognitionem angelorum obscuriorem, qua res cognoscunt in seipsis: per mane, vel matutinam cognitionem accipit perfectionem, qua angeli cognoscunt res in Deo Deique verbo; nam, ut ait ipse lib. 11. de Civit. cap. 7. scientia creaturæ comparatione creatoris quasi vesperascit, lucescit vero et mane fit, cum tam ad lucem quam ad laudem et dilectionem creatoris ipsa refertur. Hæc vera et pia sunt; sed mystica, non litteralia.

Moral. S. Chrysost. hom. *quod homo prælatus sit omni creaturæ*, tomo 1. acres homini ex die, luce, aliisque creaturis ad Deo serviendum adhibet stimulos. *Tibi*, ait, *cœlum in die lucis splendore vestitur, et solis fulgoribus decoratur: in nocte clarissimo lunæ speculo, et astrorum vario fulgore polus ipse illustratur; ut diei noctisque vicissitudine et numerositas temporum dignoscatur, et post diurnum laborem requies miseris mortalibus præbeatur. Tibi tempora alternis vicibus immutantur, frondescunt silvæ, amænantur campi, prata virescunt, animantia fœtus edunt, scatent fontes, amnes fluunt*, etc. *Quid si tibi universa natura constanter ediceret: Ego tibi à Domino rerum parere præcepta sum: pareo, obtempero, servio, et cum mutato non mutor. Pareo, inquam, rebelli, obtempero procaci, deservio contemptori*, etc. *Quis talis es, qui in hoc contemptu consistis? qui creaturæ imperas, et creatori non servis? qui dominatum exerces, et dominum non agnoscis? Time Dominum patientem, ne severum sentias judicem; corrigat te dilatio differentis, ne censura puniat judicantis.* Et mox: *Nec si totum vitæ tempus oris obsequia occupent, laudes teneant, gratiarum actiones insistant, poteris pensare quod debes.* Et in fine: Peccator *in se duplex scelus et geminum crimen admittit, et quod debita Domino servitutis non reddit obsequia; et quod innumera beneficia peccando, ejus pensare nititur contumelia.*

DE OPERE SECUNDÆ DIEI

Primo die in mundi fabrica Deus creavit et jecit terram pro fundamento, eique imposuit cœlum empyreum quasi tectum; reliquum inter hæc intermedium erat chaos, sive abyssus illa aquarum, quam hoc die secundo evolvit, ordinat et efformat.

6. Fiat firmamentum in medio aquarum, et dividat aquas ab aquis.] *Firmamentum* hebr. vocatur רקיע *rakia*, cujus radix, רקע *raka*. teste S. Hier. aliisque doctissimis Hebræis, significat expandere, distendere, et distendendo firmare ac solidare rem aliquam, quæ prius fluida erat et rara. Sicuti ergo æs fluidum fundendo distenditur et condensatur; ita hic aqua densata in cœlos, vocatur græce στερεωμα latine firmamentum: est enim firmamentum quasi murus in medio aquarum, id est inter duas aquas; superas scilicet et inferas interjectus, easque ab invicem dispescens et coercens.

Quæres quodnam sit hoc firmamentum, et quænam sint aquæ supra firmamentum?

Primo, Origenes per aquas superas intellexit angelos, per inferas vero dæmones; sed hoc Origenicum et allegoricum est somnium.

Secundo, Bonav. Lyran. Abulens. Cajet. Catharin. et alii, per aquas superas accipiunt cœlum crystallinum. Sed hoc nimis æquivoce vocatur aqua.

Tertio, Rupert. Eugubin. Perer. Gregor. de Valentia (idque laudat S. August. lib. 2. de Genes. ad lit. cap. 4.) censent firmamentum esse mediam aeris regionem, quæ licet primo die sit facta et creata ut esset aer, hoc tamen secundo die facta est firmamentum, id est interstitium dividens aquas superas, id est nubes, ab inferis fluminum et fontium.

Verum dico firmamentum esse cœlum stellatum, omnesque orbes cœlestes illi vicinos, tam inferiores, quam superiores usque ad empyreum, qui, ut ait Job, quasi ære fusi sunt: imo firmamentum non quidem significat, sed tamen per quamdam concomitantiam, et situs connexionem extendit se, et complectitur etiam aerem vicinum à cœlo in terram expansum, et suo loco quasi firmatum; ignem quoque, si quis elementaris (nam multi philosophi hunc ignem negant) supra aerem sit. Ecce hic disponit et format Deus suam abyssum aquarum: pars enim hujus aquæ, tanquam materiæ aptissimæ ad transmutationem (aqua enim nec nimis densa est, nec nimis rara, unde facile in quidvis commutatur) conversa est et consolidata in cœlos et aerem, ut dixit: pars subtilior et nobilior supra cœlos remansit: pars crassior subtus firmamentum in maria et flumina varia divisa est.

Itaque supra cœlos omnes, adeoque supra primum mobile (hæc enim omnia complectitur firmamentum) proxime sub cœlo empyreo, sunt veræ et naturales aquæ. Ridet hoc Calvinus, scribens in Genesin hoc versu; sed insulse, nam hæc sententia prob. Primo, quia hoc exigit simplicissima et historica Mosis narratio. Firmamentum enim, et Hebræum *rakia*, non aerem, non nubes, sed proprie cœlum sidereum, orbesque cœlestes significat. Rursum vox *fiat*, non significat deputationem rei antea factæ, puta mediæ regionis aeris, dispescendum aquas ab aquis; sed significat realem rei quæ fieri jubetur productionem; ut cum dicitur: Fiat lux, fiant luminaria; sic hic dicitur: Fiat firmamentum, idque factum est, et vocatum est cœlum, hæbraice שמים *scamaim*, quasi *scammaim*, id est *ibi aquæ*. q. d. In materiam aquæ primævæ in abysso, inducta est nova forma cœlorum, ideoque ab aquis pristinis cœlum, licet novum; vocatur tamen *scamaim*, id est aqueum, ex aquis enatum et efformatum: unde et cœlum est colore aqueo. Quare quod Hieron. ab Oleastro *scamaim* interpretatur corpora admiratione digna et obstupescenda, puta corpora nominatissima et famosissima, à rad. שם *scem*, id est nomen, fama; aut שמם potius à *scamam*, id est obstupuit, non consentit cum verbis S. Scripturæ, nec cum etymo Hebræo: *scamaim* enim cum sit duale ad *maim*, quod pariter est duale, alludit, non ad *scamam*: sic enim *scemamim* vocandi essent cœli, non *scamaim*. Vox ergo *fiat* significat firmamenti non dispositionem, sed productionem. Alioqui enim, sicut dixit Deus v. 9. de mari et arida: *Congregentur aquæ in unum locum*, ita dixisset hic: Cœlum vel aer qui ante fuit jam sit firmamentum, id est interstitium inter aquas inferas et superas. Atque hinc nonnulli, ut S. Basil. Ambrosius, et ex iis Damas. l. 2. de Fide c. 6. putant cœlos (non astra, hæc enim patet esse solida) non esse solidos, sed tenues et fluidos, ita ut instar aquæ et aeris secari et dividi possint.

Secundo, idem probatur ex eo quod Deus die quarto in firmamento fecit solem, lunam et stellas; hæc autem non sunt in aere, sed in cœlo: ergo non aer, sed cœlum est firmamentum.

Tertio, quia nubes necdum extitisse hoc die secundo, imo nec sex primis diebus, sed aerem limpidissimum, satis colligitur ex c. 2. v. 5. Ergo aquæ hæ superæ non possunt esse nubes.

Quarto, quia alibi, ubi hæ aquæ superæ nominantur, distinguuntur à nubibus, pluvia et grandine, atque primo loco inter alia creata supra nubes, supra cœlum ponuntur, ut patet Daniel. 3. 60. psal. 148. 4.

Quinto, hæc est communis Patrum sententia, Philonis, Josephi, S. Basilii, Ambrosii, Procopii, Theodoreti, Chrysostomi, Ruperti, Gennadii et Severiani in cat. Græcorum, Hilarii in psal. 135. Bedæ libro de Natur. rerum, Justini, q. 93. Aug. l. 11. de Civit. c. ult. et jam Onkeli, Oleastri, Lipomani, Molinæ, et aliorum multorum.

Dices, Deus initio nihil fecit contra naturam; nam tunc naturam ipsam instituit: contra naturam autem est aquas esse supra cœlos. Resp. negando minorem. Aquis enim illis attenuatis, subtilibus, et specie à nostra aqua differentibus ille locus est naturalis. *Id enim*, ait S. Aug. l. 26. contra Faustum c. 3. *cuique rei est naturale, quod ille fecerit, à quo est omnis modus, numerus et ordo naturæ.*

Pari modo, idem ait l. 11. de Civit. c. ult. Deus in homine phlegma posuit non in imo, sed in summo, scilicet in capite; sicuti aquas has in mundo posuit in summo, scilicet supra cœlos. Sic et terra licet gravissima sit, in mundi ta-

men medio quasi pila pendet, et à Deo conservatur: vide can. 2.

Quæres secundo quorsum ibi, scilicet supra cœlos, sint hæ aquæ? Respond. primo Procop. et Theodor. Ibi hæ aquæ sunt ad hoc, ne sol, luna et astra, utpote ignita, cœlum ex aquis quasi conglaciatum dissolvant; vel ut Beda, ad temperandum calorem ex vi et motu siderum ortum. Secundo, Justinus supra: Sunt, inquit, ibi hæ aquæ ad deprimendum firmamentum, ne sursum feratur. Tertio, Procop. Sunt, inquit, ibi ad hoc, ut solis et lunæ radios reverberent, eosque deorsum ad terram repellant. Quarto, Oleaster: Positæ, ait, ibi fuerunt hæ aquæ ad hoc, ut in diluvio Noe per cataractas emissæ terram obruerent.

Sed resp. Deum voluisse has aquas supra cœlos collocare (ex aquis enim his facti sunt cœli) tum ad ornatum universi, tum ut matrix hæc cœlorum creationis index extaret, quam supra se cœli semper intuerentur. Forte etiam ad voluptatem Sanctorum existentium in cœlo empyreo, ut aquis hisce crystallinis et variegatis oculos eorum pascat: aquæ enim omnis formæ, decoris, coloris et ornatus sunt capacissimæ, ut patet in iride; quasi huc alludat Joan. Apoc. 7. 17. *Deducet eos ad vitæ fontes aquarum.* et c. 22 v. 1. *Ostendit mihi fluvium aquæ vivæ splendidum tanquam crystallum.* Insuper ad hoc, ut sicut aqua hic aeri nostro, ita aquæ illæ subservirent ætheri, qui est in cœlo empyreo. Verisimile enim est cœlum empyreum non esse solidum instar ferri, (alioqui enim, si naturam spectes, Sancti ibi quasi in muro compacti essent), sed habere suum aerem vel ætherem, omni rerum specie, ornatissimum, per quem Beati omnia sentiunt, respirant et moventur. Denique multa mirari voluit nos Deus, non scrutari; et *major est hujus Scripturæ auctoritas*, ait S. Aug. *quam omnis humani ingenii capacitas.*

Quæres tertio cur Moses non dixerit hoc die id quod dixit in cæteris: *et vidit Deus quod esset bonum?* Respondent Catharinus et Molina: Causa est, quod firmamentum adhuc rude erat, et quarto die sole et luna perficiendum; sed obstat, quod de luce dicat: *et vidit quod esset bona;* cum tamen die quarto eam perfecerit, in cœlo eam augendo: sic die tertio non benedixit plantis, cum tamen die quinto benedixerit animalibus. Forte hic optime dici posset, Mosen tria divinæ separationis opera, scilicet primum lucis à tenebris, secundum aquarum superarum ab inferis, tertium aquarum à terra, unica et ultima clausula complexum esse, dum post hæc tria v. 10. dicit: *Et vidit quod esset bonum.*

Addunt aliqui opus hoc non tam fuisse creationis, quam interstitii et divisionis aquarum superarum ab inferis, per interpositum firmamentum. Unde moraliter collige, quod, sicut ingens in rep. et congregatione bonum est unio et concordia, sic ingens malum sit divisio et discordia, uti multis hic ostendit noster Bened. Fernandez in fine capitis.

Denique Septuag. hic, ut in cæteris, habent τὸ *Et vidit Deus quod esset bonum;* in Hebræo tamen, Chald. Theodot. Aquila, Symmacho et Vulgata id desideratur.

Moral. firmamentum est firmitas et constantia animæ in Deo et cœlis defixæ, quæ constanter sustinet aquas superas, id est prosperitates; et inferas, id est adversitates. Hinc et homo vultu est erecto, ut cœlum assidue spectet: quin et se habet imaginem cœli; nimirum primo, habet caput rotundum, ut cœlum. Audi Cassiodorum l. de Anima c. 16. *Caput*, ait, *nostrum sex ossibus compaginatum, in similitudinem cœlestis sphæræ rotunda concavitate formatum est.* Secundo, duo oculi sunt, quasi sol et luna, quæ, vicissim abscondunt se, et occuluntur, uti oculi qui inde nomen acceperunt. Dicti enim sunt ab occulendo, vel occultando. Audi Varronem, et ex eo Lactantium l. de Opificio Dei c. 10. *Deus, ut oculi munitiores essent ab injuria, eos superciliorum tegminibus occuluit. Unde oculos dictos esse Varroni placet.* Occurrente ergo muliere, aliave illecebra, occule oculos, ut eos serves quasi oculos, mentemque pariter à noxa. Ita noctu occulit se sol, ne quieti hominum obsit: luna per diem, ut noctu iis prosit et præluceat. Tertio, quia animam è cœlo Dei et angelorum similem accepit. Audi S. Bernard. in festo S. Martini: *Licet quodammodo cœlum sit homo, cœlestibus sine dubio spiritibus similis substantia, simul et forma; substantia quidem, quoniam spiritalis; forma vero, quia rationalis est: minime tamen levare eum ista duo sufficiunt, ut mereatur audire, quia cœlum es, et in cœlum ibis.* Quarto, quia cœlum dicitur à celando, ait ibidem S. Bernard. quia in cœlo multa nobis celantur et absconduntur: ita in homine mens, cogitatio intentio, et secreta cordis celantur. Quinto, primus homo de cœlo cœlestis (puta Christus) et qualis cœlestis, tales et cœlestes, ait Apost. 1. Corinth. 15. q. d. Qualis Christus, tales sunt et Christiani. Sicut ergo Christus est cœlum deitatis et virtutum: ita est et Christianus, in quo luna est fides, hesperus spes, sol charitas, reliqua astra cæteræ virtutes, ait S. Bernard. serm. 27. in Cant. unde de eo mystice dicitur Isaiæ 66. *Cœlum mihi sedes est;* et ad litteram Apocal. 21. *Vidi civitatem sanctam Jerusalem novam, descendentem de cœlo,* etc. Tale cœlum fuit mulier illa amicta sole, habens coronam stellarum duodecim in capite, et lunam sub pedibus, Apocal. 12. puta Ecclesia, et mystice Beata Virgo.

8. Vocavitque Deus firmamentum Cœlum.) *Cœlum* latine à celando, id est occultando, dicitur, quod omnia celet et tegat. Ita S. August. lib. de Cognitione veræ vitæ cap. 43. tom. 9. vel, ut S. Ambros. dicitur cœlum quasi cælatum, id est, depictum variis stellis. Varro cœlum dici putat quasi κοῖλον, id est cavum, et sic per œ, non æ, scribendum esset cœlum.

Verum Moses hebraice scripsit, non latine; et hebraice locutus est Deus, vocavitque firmamentum *scamaim*, ob causam quam superius dedi.

Et factum est vespere et mane dies secundus.] Ne cogites Deum instar artificis, toto die in hac firmamenti fabrica, aliisque deinceps occupatum fuisse; sed fecisse eam subito, in instanti, ac per totum reliquum diem eamdem conservasse.

DE OPERE TERTIÆ DIEI.

9. Congregentur aquæ quæ sub cœlo sunt, in unum locum, et appareat arida.] Quæres quomodo hoc sit factum. Primo, aliqui putant mare in alteram terræ partem, alterumque hemisphærium esse collectum, ita ut illa pars terræ tota sit aquis cooperta et inhabitabilis, ac proinde non sint antipodes. Ita Procopius, nec abnuit S. August. lib. 16. de Civit. cap. 9. Verum contrarium constat ex quotidianis Lusitanorum et Hispanorum in Indias navigationibus.

Secundo, Basilius homil. 4. Burgens. Catharinus, et D. Thom. 1. p. q. 69. a. 1. putant mare hic separatum esse à terra ut ea factum sit altius, adeoque jam globum et centrum habeat à globo et centro terræ diversum, eaque altius. Ex hac sententia facile est dare rationem, cur in locis etiam altis erumpant fontes et flumina; quia nimirum oriuntur per venas subterraneas ex mari, quod terra est altius: constat autem experientia fontes ascendere ad altitudinem suæ originis, idque fit ex naturali aquarum degravatione, qua aliæ alias propellunt, donec quasi ad æquilibrium utraque perveniat.

Suppono aquam quæ exterius apparet, multo minorem esse terra, uti clare demonstrat Alexander Piccolomineus libro de hac re edito, et Jul. Scaliger contra Cardanum, exercitat. 38. Nunc

Dico primo: Terra et aqua unum globum efficiunt, ac proinde non est aqua terra altior. Est hæc communis sententia mathematicorum, Molinæ, Pererii, Cajetani, S. Hieronymi in psal. 32. Chrysost. hom. 9. ad pop. Damasc. l. 2. de Fide c. 9. et 10. Et patet primo, ex eclipsi lunæ, quæ fit ex terra inter solem et lunam interjecta. Hæc enim eclipsis umbram dat tantum unius globi, non autem duorum: ergo terra et mare, quorum hæc est umbra, non duo, sed unus sunt globus.

Secundo, quia quælibet guttæ aquæ, et quælibet partes terræ ubique per eamdem lineam, recta eodem modo et via descendunt ad suum centrum: ergo idem habent.

Tertio, quia littora et insulæ aquis eminent, ut patet, imo insulæ plures in aqua natant, et multæ locum mutare sunt visæ: ergo insulæ terraque ipsa unum cum mari globum efficiunt.

Quarto, idem patet ex Scriptura: psal. 23. v. 2. *Ipse super Maria fundavit eam* (terram) psal. 135. 6. *Qui firmavit terram super aquas.* psal. 106. 23. *Qui descendunt mare in navibus;* ergo non mare terra, sed terra mari est altior.

Dices: Quomodo ergo dicitur psal. 103. 6. *Super montes stabunt aquæ?* Respondeo: *stabunt*, id est stabant aquæ: cum scilicet, uti illo psalmo præcessit, aquæ quasi vestis amicirent et regerent totam terram, primo et secundo mundi die: sed tertio hoc die, ad vocem Dei fugerunt in unum locum, tuncque Deus in terra fecit ascendere montes, alibi depressit eam in valles, alibi primam planitiem et campos reliquit, uti in psalmo sequitur. Idque fecit Deus, tum ad varietatem rerum; tum ut montibus mare et flumina quasi muris continerentur; tum ut montes suas pluvias et aquas distillando fœcundarent campos, eosque ab æstu et ventis protegerent.

Dico secundo: Congregatæ sunt aquæ hoc tertio die: primo, quia fecit Deus ut aqua dulcis fluminum et fontium (quæ videtur esse densitas aquæ naturalis) magna parte fieret densior, congestis simul in eam exhalationibus terrestribus et adustis, quibus mare fieret salsum; tum ne computresceret; tum ut haberet nutrimentum pro piscibus; tum ut facilius naves sustineret. Sic ergo Deus hoc tertio die fecit mare salsum, illudque quotidie conservat additione similium exhalationum, quæ è terra vi solis et astrorum educuntur, et in mare demittuntur. Ridiculum enim est, quod quidam Philosophi excogitarunt, salsedinem maris provenire vi radiorum solis, quibus fundus maris aduratur: adustione enim salsedinem nasci, ut cinis indicio nobis est; non enim sol urit nisi per lumen, quod ultra quindecim cubitos in mare non penetrare urinatores testantur: fundus autem maris multis locis quingentis, imo mille cubitis est profundus. Sic ergo Dei operatione facta aqua densior, se contraxit, et minorem locum terræ quam ante occupavit, partemque terræ reliquit aridam. Ita S. August. l. 1. de Genes. ad lit. c. 12.

Secundo, non post diluvium, uti aliqui volunt, sed hoc tertio mundi die fecit Deus terram partim subsidere, partim assurgere. Unde facti sunt montes et valles: varii quoque hiatus et cavitates in terra, in quas quasi alveos mare se recepit, ut patet psal. 103. 7. et seq. Hoc ergo tertio die fecit Deus omnes alveos, tum maris, tum fluminum, in eosque mare et flumina segregavit. Vide Rupert. in Genes. l. 1. c. 34. et seq.

Tertio, fecit Deus hoc tertio die cavitates sub ipsa terra maximas, uti experientia deprehensum est, easque implevit maxima aquarum copia, quæ proinde à multis dicitur barathrum vel abyssus; et per varios meatus cum mari conjungitur, putaturque esse matrix et origo omnium fontium et fluminum; utpote quibus per venas, quarum terra est plenissima, aquam quasi sanguinem impertit. Cujus indicium est, quod ubicumque quis fodiat, ibi pene semper inveniat aquam, ut patet in puteis, quos ubique effodi videmus. Terra enim est quasi mater viventium et mixtorum: unde sicuti in animalis omnisque hominis corpore, magna sanguinis copia est in hepate et corde, indeque per plurimas venas dispergitur per totum corpus, tam sursum quam deorsum: ita, ait Seneca lib. 3. Natur. quæst. c. 15. ingentes illæ cavitates sive voragines sub terra, per cuniculos quasi venas, per totam terram, etiam altam et montosam disperguntur, et certis locis terræ in fontes, rivos et flumina erumpunt. Quod ergo est hepar in homine, hoc est abyssus hæc aquarum in cavernis terræ. Verum origo fontium et fluminum alibi exactius disquirenda est.

Ex hac abysso prodiens aqua, mixta cum pluvia, tempore diluvii Noe, totam terram rursum, omnesque montes altissime opplevit et superavit, Genes. 7. v. 11. et 20. Hinc rursum S. Basilius hic homil. 4. Ambros. l. 2. cap. 2. et 3. Hieron. in c. 3. Habacuc, docent omnia flumina,

omnesque aquarum confluxus Oceano tandem uniri. Quin et mare Caspium, quod separatum omnino videtur, per meatus subterraneos uniri Oceano Arctico, ideoque salsum esse, docent S. Basilius, Strabo, Plinius et Dionysius de situ orbis; quidquid dicat Aristoteles et Ptolomæus. De hac abysso vide plura apud Conimbricenses tract. 9. in Meteora c. 4. et Franc. Valesium sacræ Philosophiæ c. 63. Hinc

Dico tertio: Dicuntur aquæ congregatæ in unum locum, id est in locum separatum à terra, ut ea fieret arida et habitabilis. Secundo, proprie in unum locum, quia, uti jam dixi, omnes aquæ uniuntur Oceano, et huic abysso, quæ partim sub terra est, partim ei contigua est in terra, quæ est ipsum mare; una enim est hæc abyssus, cui omnis aqua per venas subterraneas quasi fonti et mammæ unitur; indeque per venas in varia loca spargitur. Voluit enim Deus aquas per varios alveos et sinus terræ immiscere, tum ut iis terra irrigaretur et fœcundaretur; tum ut ventis marinis ad salubritatem et fœcunditatem perflaretur. Porro aquæ illæ, quæ initio terram operiebant, non erant profundæ; quare facile in Oceanum et abyssum hanc profundam recludi potuerunt. Ergo non est necesse dicere partem aquarum à vento, ut vult Abulens. aut à sole, ut vult Eugub. siccatam esse.

Notat Theodoretus in ps. 103. mare furens non tam littoribus, quibus pene æquale est, quam Dei jussu, quasi fræno et tonitruo coerceri, alioqui sæpe omnia perrumperet et obrueret, uti fecit initio mundi; hinc Deus dicitur posuisse mari terminum suum, quem transgredi non possit, ubi contundat tumentes fluctus suos, psal. 103. v. 9. Job 38. v. 7. Alioqui, ait S. Basil. hom. 4. Hexam. *Quid prohiberet mare rubrum sua exundanti eluvie irrumpere in universam Ægyptum quæ ipso mari tanta est concavitate depressior, seque mari quod Ægypto adjacet conjungere, nisi Creatoris præcepto tanquam compedibus astrictum coerceretur?* Idem habet S. Ambros. S. Thomas 1. p. q. 69. a. 1. et Plinius l. 6. c. 29. ubi ex mari rubro navigabilem alveum, non in mare Ægyptium, ut ait S. Basilius, sed in Nilum, qua parte inferne ad Delta decurrit, deducere *primus omnium*, inquit, *Sesostris rex Ægypti cogitavit, mox Darius Persarum, deinde Ptolomæus sequens, qui et duxit fossam*, etc. *usque ad fontes amaros; ultra deterruit inundationis metus, excelsiore tribus cubitis rubro mari comperto, quam terra Ægypti.* Sed Addit Plinius: *Aliqui non eam afferunt causam, sed ne immisso mari corrumperetur aqua Nili, quæ sola potus præbet.* Nam priorem experientiam Sesostris, Darii et Ptolomæi, quod scilicet ab eis compertum sit mare rubrum altius esse Ægypto, negat Strabo l. 17. et ex eo Pererius: quibus favet nonnihil, quod avorum memoria Alfonsus Albuquercius Indiæ prorex, non mare Rubrum in Nilum, sed vice versa Nilum superne ex Æthiopia decurrentem, in mare Rubrum quasi demissius, fossa ducta derivare cogitarit idque ad hoc, ut Nilum averteret ab Ægypto, itaque Ægyptum infrugiferam et inutilem Turcis redderet: ac reipsa perfecisset, nisi morte præventus fuisset, uti narrat noster Maffejus in fine lib. 5. Historiæ indic. Addit sanctus Basilius in fine homiliæ 4. multas magnasque maris utilitates, quas videt qui volet.

Appareat arida,] quæ prius erat limosa et aquis cooperta: unde pro *arida*, hebraice est יבשה *iabesa*, id est, exsiccata ut posset habitari, seri, fructus ferre; arida ergo non est idem quod arenosa: sic enim fuisset infrugifera; sed arida idem est quod sicca. Mansit enim in terra aliquis humor dulcis: tum ut eam faceret frugiferam, tum ut quasi gluten partes distantes jungeret, ne fatiscerent, et à se invicem divellerentur; hinc rursum per venas fontium et fluviorum eam irrigavit Deus.

10. Et vocavit Deus aridam terram, congregationesque aquarum appellavit Maria.] Est prolepsis. Nam non hoc die tertio, sed die sexto, puta cum formavit Adamum, eique indidit linguam Hebræam; tunc Deus aridam vocavit, et ab Adamo vocari jussit hebraice *erets*, id est terram; et congregationes aquarum vocavit *iammim*, id est Maria. q. d. Hæc arida cujus fabricam hic enarro, est illa quam vulgo hebraice *erets*, latine terram appellamus; et congregationes aquarum, aquas dixi Deum fecisse, sunt illæ quas vulgo hebraice *iammim*, latine Maria vocamus.

Nota. Terra hebraice dicitur ארץ *erets*, vel à radice רצץ *ratsats*, id est calcare, quod ab hominibus et jumentis calcetur et habitetur: sicut terra dicitur à terrendo, ut vult Junilius, Varro et Eugubinus in Cosmopœia, vel à rad. רצה *ratsa*, id est voluit, concupivit; quod semper appetat fructum ferre, ut vult Isidorus Clarius, vel à rad. רוץ *ruts*, id est cucurrit, per antiphrasim; quod terra minime currat, sed plane sit fixa et immobilis; aut potius quod in ea habitent et currant homines et animalia, quodque ad eam, quasi infimam descendant et currant omnia gravia, circum vero eam currant omnia elementa, omnesque orbes cœlestes, atque hac de causa Deus videtur aridam hic appellasse terram, sive hebraice *erets*, à currendo, quod in ea, vel circum eam quasi basin et centrum omnia currant et moveantur. Ab Hebræo *erets* alicui deducunt Germanicum *eerde*.

Porro maria hebraice vocantur ימים *iammim* à copia et multitudine aquarum: *iammim* enim per anastrophen litteræ jod, idem est quod *maim*, id est aquæ. Rursum *iammim* alludit ad rad. המה *hama*, id est sonare, strepere præ turba, copia et multitudine, uti strepit mare: unde המון *hamon* vocatur turba, multitudo, strepitus, tumultus.

11. Germinet terra herbam.] *Germinet*, non active producendo, uti vult Cajet. et Burgensis, sed materiam tantum ministrando: tunc enim in prima rerum creatione, Deus se solo active et efficaciter, idque subito produxit omnia germina et plantas; easque justæ et perfectæ magnitudinis, uti docent S. Thom. 1. p. q. 70. art. 1. Abulens. Pererius et alii passim; imo Psaltes psalm. 103. 14. *Producens*, inquit, *fenum jumentis, et herbam servituti hominum.* Jam autem terra ad germina etiam effective concurrit, præsertim si semine sit imbuta: terra enim per semen pyri, producit pyrum: per semen pomi, producit pomum; seipsa vero sine semine, si pluvia irrigetur, et à sole calefiat, producit gramina. Porro, quam terra sit benigna mater, et nutrix omnium viventium, eleganter docet Plinius l. 2. c. 63. *Sic hominum illa*, inquit, *ut cælum Dei, quod nos nascentes excipit, natos alit, semelque editos sustinet semper; novissime complexa gremio, jam a reliqua natura abdicatos*, ...

maxime ut mater operiens. Et mox: *Hæc benigna, mitis, indulgens, ususque mortalium semper ancilla, quæ coacta generat? quæ sponte fundit? quos odores saporesque? quos succos? quos tactus? quos colores? quam bona fide creditum fœnus reddit? quæ nostri causa alit?*

Porro miratur, et merito S. Basil. Dei in germinibus providentiam, quæ in culmos numero pares radicibus emicant, seseque attollunt. *Germen interim*, ait, *dum continenter tepefit, eum humorem quem exugit per radiculas, vi caloris ipsum è terra prolicientis, quantum moderatæ suæ alimoniæ satis sit adsciscit, quod reliquum ejus est dispensat ac dispertitur in culmum, corticem, in thecas, hoc est loculos sive valvulas, in triticum, in ipsas denique aristas.* Et mox: *Vide quomodo geniculis præcingantur culmi frumenti, ut illis velut quibusdam vinculis corroborati, spicarum facile pondus ferant et sustineant, cum plenæ jam fructuum gravidæque ad humum suo pondere inclinant. Quapropter avena quidem inanis atque vacua tota est, quod nullo prorsus culminis pondere premitur: contra frumentum natura geniculato culmo, quasi vinculis confirmasse videtur. In theca vero granum recondidit, ne sit exposita frugilegis avibus præda: insuper et aristarum vallo, velut telis objectis animalculorum noxam abarcet.* Plura deinde affert de vite, ejusque claviculis, quibus se arboribus nectit, et ad earum culmen scandit. Ac paulo post symbolice applicans homini: Simili modo, inquit, Deus *sensus nostros in sublime erexit, neque permisit in humum nos esse dejectos, ac dignos esse qui conculcemur. Vult etiam nos quasi claviculis, sive capreolis quibusdam, amplexibus charitatis proximis inniti et adhærere, et in ipsis etiam conquiescere, ut jugi affectu sursum versus feramur, et quasi arbustivæ vites nos ipsos adæquemus sublimium fastigiis arborum. Quin et à nobis exposcit, ut dum defodimur sustineamus.* Et inferius: *Arborum*, ait, *quarum rami prolixiores sunt, porrecti late et expansi per aerem, earum et radices profundiores sunt, et circumquaque late etiam diffunduntur; perinde quasi natura fundamenta quædam, proportione respondentia superorum ponderibus subjecisset. Jam vero detruncatas nonnulli pinus, aut incensas ustasque flammis, in querceta observarunt verti. Sunt et quas suæ naturæ vitium agricolæ cura deponere ac extrudere novimus, ut punicas acidas, amygdalasque amaras. Cum enim ima in parte radici propinqua stipite perforatæ, cuneum ex pino pinguem per mediam adactum medullam susceperint, saporis tum fastidio ingratum usum mutato, dulcescunt.* Subdit palmas alias esse mares, alias feminas, et feminam *in marem pronam blandioribus ramis nutare, quasi gestientem et amplexum maris percupientem; stirpium vero cultores inter ramos tunc quasi semina quædam, maris florem seu fructum immittere, atque ita illam quasi voluptatem inde percipere, seseque rursum erigere, et ad formam propriam suas restituere comas. Hæc eadem de ficis etiam asserunt. Quamobrem alii juxta ficeta caprificos serunt, alii caprifici grossos inter se colligatos injiciunt ficis, atque hoc pacto ficorum imbecillitati medentur, defluentem jam labentemque fructum ipsarum grossis istis fulcientes.* Deinde idipsum moribus applicans: *Quid*, ait, *Istud sibi naturæ vult ænigma? Quod ipsi quoque nos ab alienis à fide, non raro debemus desumere intentam animi acrimoniam, vimque bonorum operum efficacem*: v. g. cum videris gentilem, vel hæreticum temperantem, modestum, probum, acriter excitare, ut in iisdem virtutibus emineas, itaque velut sicut à grossis exacuta, fructuum tuorum inhibeas defluvium, et accuratius eos enutrias. Hæc et plura S. Basilius homilia 5. Hexam.

Et facientem semen.] q. d. Producat terra herbam, quæ possit semen ad speciei suæ propagationem facere, id est seminare.

Et lignum pomiferum] id est, arborem fructiferam, ut habent Hebræa. Pomum ergo ponitur pro quovis arborum fructu.

Cujus semen in semetipso sit,] quod sibi simile gignendi vim habeat, per semen, quod habet in seipso, puta in suo vel fructu, vel folio, vel radice, vel ramis. Nam multæ plantæ non habent semen proprie dictum, ut patet in salice, gramine, menta, croco, allio, arundine, ulmis, populis, etc. sed hæc habent aliquid loco seminis, scilicet in ipsis radicibus vim quandam propagativam, ut patet in arundine, etc. Ita S. Ambros. et Basilius. Idque hoc fine, ut, cum plantæ individuæ intereunt, maneant tamen in semine et fructu, quem ex se propagant; itaque quamdam quasi immortalitatem et æternitatem, quam naturaliter ambiunt, consequantur, ut scilicet semper sint, et semper perdurent in sua propagine.

12. Protulit terra.] Hinc patet hoc tertio die, terram non tantum virtutem producendi plantas accepisse, ut videtur velle S. August. l. 5. de Genes. ad lit. c. 4. et 5. sed illo ipso, quo Deus jussit, momento terram actu omnes plantarum species, easque adultas, multas etiam cum fructu maturo produxisse: Dei enim perfecta sunt opera. Ita S. Basilius et Ambrosius.

Idem dico de animalibus et homine, creatis die sexto, videlicet omnia creata esse in magnitudine, vigore et robore perfecto, ut docent communiter DD. Ex dictis sequitur hoc die tertio etiam paradisum esse plantatum, ornatumque mira arborum varietate et pulchritudine, de quo c. 2.

Nota, hoc die tertio terram quoque produxisse herbas venenatas, item rosam cum spinis: hæ enim quasi connaturales rosæ, eique congenitæ sunt. Negat hoc posterius de rosa S. Basil. homil. 5. Hexam. et S. Ambros. lib. 3. Hexam. c. 11. Prius negant Beda, Rupert. Rabanus et Alcuinus, putantque quod ante hominis lapsum terra nihil noxium, puta nullam herbam venenatam, non spinas, non tribulos, imo nec arborem sterilem protulerit: hæc enim post peccatum in ejus pœnam esse producta. Verum contrarium docent S. Basil. et S. Ambros. loco citato c. 9. et Damasc. l. 2. de Fide c. 10. idque verius est; tum ne eorum pulchritudo deesset universo; tum quia quæ homini venenata sunt, aliis rebus prosunt, et utilia sunt aliis animalibus; ut ibidem docet S. Ambros. Sic enim cicuta, quæ homini est noxia, vaccis est in deliciis: *Cicuta*, ait Basil. *sturni vescuntur, et tamen propter corporis constitutionem à veneno non occupantur. Cum enim pertenues habeant ad corda penetrantes meatus, fit ut ante devoratam cicutam concoquunt, quam inde lethale gelu ad præcordia pervenerit. Elleborus autem coturnicibus est cibus, nec ab eo, peculiari quadam temperatione, detrimenti quidquam percipiant.* Tum quia eadem utilia sunt homini. *Nam per mandragoram*, ait S. Basil. *me-*

dici somnum advocant et invitant: succo vero papaveris vehementes corporis doloris sedant. Quidam rabientem appetentiam esitando cicutam tabefecerunt, et sensim extinxerunt, ac elleboro non pauca, sed et diuturna corporis vitia radicitus extirparunt. Tum quia Deus ante peccatum Adæ per sex creationis dies omnes omnino rerum species produxit, fecitque universum perfectum: nec post hos sex dies ullam novam speciem creavit, unde cap. seq. v. 1. dicitur Deus sex diebus creasse omne virgultum agri, et die septimo quievisse. Quare idem dico de lupis, scorpiis, aliisque animalibus noxiis, scilicet ea producta esse cum aliis non noxiis die quinta; idque patet ex serpente, qui tentavit et seduxit Evam. Nihil tamen horum nocere potuisset homini, si is in innocentia mansisset; quæ innocentia conjunctam habebat et exigebat ab homine prudentiam, ut scilicet caute tractaret rosas, ne in spinas impingeret: rursum, ne irritaret lupos et feras contra se: alioqui enim sua culpa et imprudentia, ac proinde jam non innocens, sed nocens, ab eis læsus fuisset. Vide dicta Sap. 1. 14.

Nota secundo. Cum hic dies tertius sit is, quo Deus terram perfecte formavit et ornavit, hac de causa omnino verisimile est, hoc pariter die producta esse marmora, metalla, mineralia, fossiliaque omnia, rursum ventos. Hi enim terram, terræque viventia eventilant, purumque aerem aspirant, sine ventis enim nec plantæ, nec homines vivere aut vegetari possent.

Denique putat Molina hoc die productum esse infernum in centro terræ. Sed jam ante dixi, verius esse eum primo die, statim à casu Luciferi, esse productum.

Quæres, quo anni tempore mundus à Deo sit conditus? Multi Hebræi, Lyranus, Abulensis, Oleaster, et Arias Montanus censent mundum creatum esse in æquinoctio autumnali: tunc enim fructus sunt maturi; jam autem fructus fuisse maturos patet ex pomo vetito, quod comedit Adam.

Sed Respondeo: Verius est mundum creatum esse in æquinoctio verno. Primo, quia id docent passim omnes Patres, quos vide apud Molinam et Pererium; quin et Poetæ, ut Virgil. l. 2. Georg. loquens de prima nascentis origine mundi:

> —— Ver, *ait*, illud erat: ver magnus agebat
> Orbis et hibernis parcebant flatibus Euri.

Secundo, quia ver est pulcherrimum anni tempus; tale autem decuit felicitatem status innocentiæ, et in vere redemptus et recreatus est mundus per Christum: ergo videtur in vere pariter creatus esse mundus. Tertio, quia idipsum definit Concilium Palæstinum, habitum sub Victore Pontifice, præside Theophilo, anno Christi 198. quod citat et refert Beda lib. de Æquinoctio verno. Fuit hoc Concilium particulare, non generale; ac proinde definitiones ejus, licet non sint de fide, sunt tamen magnæ auctoritatis. Quin et Concilium hoc hanc suam sententiam probat ex verbo *germinet*: in vere enim terra germinare incipit. Secundo, idem Concilium docet mundum esse conditum in æquinoctio verno, idque probat ex eo, quod Deus tunc divisit lucem à tenebris, scilicet in æquales partes, quæ divisio fit in æquinoctio. Addit tertio, idem Concilium, primum diem mundi fuisse VIII Kalend. April. id est, 25. Martii, quo et B. Virgini annuntiatus, simulque in carne incarnatus est Christus, et quo post 34 annos vel passus, vel, ut exacti quidam Chronologi volunt, à morte resurrexit. Rursum certum est hunc diem fuisse Dominicum, quanquam eo anno quo incarnatus est Christus, 25. Martii incidit, non in Dominicum, sed in feriam sextam. Feria enim sexta tam incarnatum, quam passum esse Christum, natum vero et resurrexisse die Dominico, ex S. Athanasio, Augustino, et aliis docet, Franc. Suarez. 3. p. q. 35. in fine.

Quare mirum est, eumdem Bedam, sui, ut videtur, oblitum, lib. de Ratione temp. c. 40. dicere, mundum creatum esse 18. Martii, non 25.

Ad argumentum Hebræorum respondeo initio mundi non omnes, neque ubique fuisse fructus maturos hoc die tertio productos (nihil enim tale asserit Scriptura) sed Deum in plantis et arboribus produxisse, in his quidem folia: in illis vero flores amœnissimos: in aliis fructus maturescentes: in aliis fructus maturos, pro natura, qualitate et conditione tam plantæ et arboris, quam regionis cujusque. Nam in vere multis in locis, fructus non pauci sunt maturi, et forte in paradiso plurimi erant tunc maturi.

Moral. Theodor. lib. 4. de Providentia, qui est de Materia et Mundo: *Cum stationes anni videbimus suis quamque pertransire temporibus, cum terræ pluviam dispensari, cum terram germinare, cum virentibus herbis obduci, undare segetes, prata floribus renitere, comare silvas, ramos arborum fructibus prægravari, linguam moveamus in ejus laudem qui hæc terræ dona contribuit. Ne vero montium Nymphas, neve fontium ac fluviorum, neve filias Nerei referamus in deos. Ne cantemus Iulum Cereri, neve ipsi Rheæ Lyttersan, ne Baccho Dithyrambum, ne Pæana Pythio Apollini, neve Dianæ concinamus Hypoepum; sed rerum omnium conditori Deo hymnos Davidicos proferamus, cumque eo pariter exclamemus: Quam magnificata sunt opera tua Domine! omnia in sapientia fecisti. Quotiescumque canoras aves audiemus varios cantus emodulari, cicadasque tremulos vibrare concentus, Musis sirenibusque dimissis sapientissimum Deum, eumdemque potentissimum adoremus, qui et hujusmodi aviculis tantam tribuit musicæ harmoniam et humanum genus undecumque nutrit, fovet ac mulcet.*

Mystice, ascende hic anima à specie creaturæ ad pulchritudinem Creatoris, tibique dicito: Si ita rubent rosæ, candent lilia, purpurantur hyacinthi, redolent cariophilli, vernant prata, delectant pomi, pyri, cerasi; si ita varie virent herbæ et segestes; si ita rutilat aurum, nitet argentum, splendent carbunculi, radiant gemmæ; quis color, quis odor, quis sapor, quis decor esse debet ejus qui hæc omnia creavit? *Speciei enim creator hæc omnia constituit: quanto ergo hic dominator eorum speciosior est?* Omnia hæc speciosa quæ vides, quæ tangis, quæ sapis, tantum gutta sunt ad oceanum bonorum omnium, qui est in creatore Deo. Si ergo rapit te species floris, fructus, aut personæ pulchræ, noli ea capi; sed mentem transfer ad speciem increatam et immensam, quæ hæc omnia pulchra, quasi radios quosdam ex se diffudit, atque in se omnium florum, fructuum, seminum, rerum omnium, imo mundorum infinitorum possibilium, quos creare potest, pulchritudinem eminenter continet et complectitur, noli decori creaturæ modico et umbratico cor affigere, ut verum et immensum decorem perdas.

noli cum cane Æsopico umbram carnis sequi, ut ipsam carnem tibi sinas excidere: noli guttæ inhiare, ut fontem et pelagus bonorum amittas, ut pro gutta mellis recipias mare fellis, sed ama bonum unum, bonum verum, in quo sunt bona omnia, pulchrum unum, in quo sunt pulchra omnia. Dic tibi, dic Deo: Deus meus, amor meus: *Quid enim mihi est in cœlo, et à te quid volui super terram? Deus cordis mei, et pars mea Deus in æternum.*

DE OPERE QUARTÆ DIEI.

14. Fiant luminaria in firmamento.] Quæres quomodo hoc sit factum? Nota primo, firmamentum hic, non tantum significare octavum cœlum stellatum, sed sumi pro expansione omnium orbium cœlestium. Hos enim omnes significat Hebræum רקיע *rakia;* et Moses loquitur rudibus Hebræis, qui hos orbes non norant distinguere.

Nota secundo. Licet Plato asserat, et S. August. Enchir. c. 58. dubitet an sol, luna et astra sint animata, et utantur ratione, ac consequenter an aliquando beanda sint cum hominibus et angelis: tamen certum est jam, nec cœlos esse rationales, nec astra, nec enim cœli, vel astra habent corpus organicum. Rursum, motus eorum circularis, perpetuus et naturalis, arguit principium illius motus, puta naturam eorum non esse liberam, nec rationalem, sed inanimam, et plane determinatam, ita S. Hieron. in Isaiæ 45. et passim Patres et Philosophi. Errat ergo Philo more suo platonizans lib. de Opificio sex dierum, docens stellas esse animalia intelligentia. Rursum errat Philastrius, dum ait: Est hæresis asserens stellas esse cœlo infixas, cum certum sit eas in cœlo moveri, sicut aves moventur in aere, et sicut pisces natant in aqua. Contrarium enim docent omnes Astronomi, scilicet stellas suo orbi affixas esse, cum eoque moveri et rotari, puta cum cœlo octavo, sive sidereo.

Suppono tertio verius esse stellas et planetas omnes specie distingui à suis orbibus sive cœlis; rursum stellas à planetis, denique planetas ab invicem specie distingui. Probatur id primo, quia stellæ et planetæ fulgent mira luce qua carent orbes. Rursum, stellæ ex se suaque natura sunt lucidæ. Negat hoc Albertus, Avicenna, Beda, et Plinius lib. 2. c. 6. sed asserunt alii passim, et patet experientia; nam nullum unquam in eis cernitur, etiam per dioptram, luminis incrementum aut decrementum, sive ad solem accedant, sive ab eo recedant. Secundo et potius, quia distant à sole longissime, scilicet 76. millionibus milliarium, uti mox dicam: eousque autem non potest se porrigere vis et lumen solis. Stellæ dico: nam clarum est lunam non lucere ex se, sed à sole lumen suum mutuari. Idem verisimile est de aliis planetis. Nam Venerem, æque ac Lunam per statas temporum vices, quibus ad solem magis minusque accedit, corniculari, crescere et decrescere, ego ipse cum multis aliis Matheseos peritis, per dioptram clare perspexi. Tertio, idem patet ex eo, quod stellæ miros habeant influxus, et miram vim in hæc inferiora, quam non habent ipsi orbes. Planetæ etiam proprior motus habent, vires, influxus in terram et mare, eosque admirabiles, maxime luna; ergo pariter naturam ab aliis diversam habent, ita Molina et alii.

Dixi stellas à planetis differre specie: nam verisimile est multas stellas esse ejusdem speciei, scilicet illas, quæ habent eumdem modum influendi in hæc inferiora: nam quæ diversum habent, diversæ sunt speciei. Hic diversus modus colligitur ex diversitate effectus siccitatis, humiditatis, caliditatis, frigiditatis, quem producunt in terra. Nunc

Dico. Deus hoc die quarto partem unam cœlorum rarefecit, ut condensaret aliam, scilicet lucidam illam quæ primo die creata est, et dicta est lux, vers. 3. in eamque ita condensatam, expulsa cœlorum forma, novam formam solis, lunæ et stellarum induxit: simili modo ex aquis die secundo fecit firmamentum. Errant ergo veteres, qui stellas putarunt ex igne productas esse, esseque igneas. Unde Poeta:

> Vos æterni ignes, et non violabile numen
> Testor.

Errant et illi, qui astra secundum substantiam producta esse censent primo die; hoc vero die quarto tantum accidentibus, puta luce, motu proprio, et virtute influendi in hæc inferiora, dotata esse.

Pari modo Molina et alii probabiliter putant, quod in resurrectione Deus producet alium solem, qui habeat aliam formam, non tantum accidentalem, sed et substantialem, utpote qui naturaliter septuplum plus lucis habiturus sit, quam habeat hic noster, ut ait Isaias c. 30. 26.

Rursum, hoc die quarto Deus planetarum orbes divisit in suas partes, seu circulos excentricos, concentricos, epicyclos, si quæ sunt hujusmodi; nam Aristot. hæc omnia negat: dum docet planetas tantum moveri motu sui orbis. Astrologi vero, et Scotus cum suis, ea statuunt; quia docent planetas in suo orbe per se moveri, secundum excentricos et epicyclos.

Nota. Ex dictis in opere tertiæ diei sequitur, solem productum esse in principio Arietis. Ita Beda tunc enim ver incipit. Lunam vero productam esse in opposito solis, puta in principio Libræ. Erat ergo tunc plenilunium, uti definit Conc. Palæst. supra; ita ut sol unum hemisphærium, luna alterum illuminaret. Ita Molina, et alii. Unde sequitur:

Luminaria.] Hebraice מאירות *meorot.* à rad. אור *or,* id est lux. Sol ergo est *or.* Inde Ægyptii, solem et annum qui cursu solis describitur vocarunt Horum. Inde annus à Græcis dictus est ὥρος inde ὥρα vocatur anni pars quælibet primaria, puta Ver, Autumnus, Æstas, Hiems. Inde per synecdochen diem, ac tandem diei notam partem, quam vulgo horam vocamus, ὥραν nuncuparunt. Vide ut horæ etymon ab Hebræis ad Ægyptios, ab his ad Græcos et Latinos manarit. Ita ex P. Clavio noster Voellus lib. 1. de Horolog. c. 1. in Scholiis. Ab Hebræis enim ad Ægyptios et Græcos profluxit omnis scientia præsertim Mathesis, ac horarum ratio, et horologiorum fabrica. Unde primum horologium quod in historiis tam sacris quam profanis reperimus, fuit Achaz patris Ezechiæ regis Juda,

Isaiæ, 33. 8. Ita P. Clavius lib. 1. Gnomon. pag. 7.

DIVIDANT DIEM AC NOCTEM,] q. d. Discriminent diem ac noctem, itaque hominibus et animantibus mox producendis vices laboris et quietis indicent. Rursum dividant diem et noctem, quoad situm, et quoad hemispherium, ut dum in uno est sol et dies, in altero sit nox et luna quæ præest nocti. Ex hoc enim loco videtur, quod luna creata sit in opposito solis, uti dixi.

Symbolice, Innocentius III. Pont. scribens ad Imper. Constantinop. l. 1. decretal. tit. 33. c. *Solidæ : Ad firmamentum*, inquit, *cœli, id est universalis Ecclesiæ, fecit Deus duo luminaria magna, id est duas instituit dignitates, quæ sunt Pontificalis auctoritas et regalis potestas. Sed illa quæ præest diebus, id est spiritualibus, major est; quæ vero carnalibus, minor : ut quanta est inter solem et lunam, tanta inter Pontifices et reges differentia cognoscatur.*

ET SINT IN SIGNA, ET TEMPORA, ET DIES, ET ANNOS.] *In signa :* non prognostica astrologiæ judiciariæ, hæc enim damnat Scriptura Isaiæ 42. 25. Jerem. 10. v. 2. Licet enim astra influendo corporum dispositionem et complexionem immutent, indeque animam eodem inclinent, non tamen eam necessitant. Esto enim anima sæpe corporis complexionem imitetur, unde cholericos experimur esse iracundos; sanguineos esse benignos; melancholicos esse suspicaces, timidos, pusillanimes et invidos; et phlegmaticos esse pigros : voluntas tamen, maxime per gratiam adjuta, et corpori et passionibus hisce dominatur; unde multos cholericos videmus mansuetos et melancholicos benignos et magnanimos. Sapiens ergo dominabitur astris.

Itaque sol et luna *sint in signa*, scilicet, prognostica pluviæ, serenitatis, gelu, ventorum, etc. v. g. luna *si tertio die à novilunio tenuis sit, puroque nitore fulgeat, serenitatem constantem prænuntiat : sin crassa cornibus subrubicundaque cernatur, aut impetuosam et immodicam è nubibus aquam, aut horridam Austri concitationem minatur,* ait S. Basil. hom. 6. Hexam.; et inferius: Luna, inquit, humectat, ut patet, tum in iis qui sub dio lunaque dormiunt, quorum capita ultra modum humore replentur; tum in cerebris animalium, et medullis arborum, quæ cum luna augentur et crescunt. Rursum luna causat et signat maris æstus et reciprocationes; secundo, sint in signa serendi, plantandi, metendi, navigandi, vindemiandi, etc.; tertio et proprie, sint in signa dierum, mensium et annorum, ut sit hendiadys, vel in signa et tempora : id est in signa temporanea, vel in signa temporum, in signa et dies, id est in signa dierum : in signa et annos, id est in signa annorum; annus enim describitur uno solis cursu, et una gyratione per Zodiacum, duodecim vero lunationibus, dum videlicet luna duodecies percurrit Zodiacum.

Nota, per *tempora*, hic intelligi ver, æstatem, hiemem et autumnum. Item tempora sicca, calida, humida, procellosa, salubria, morbida : horum enim signa et causa sunt sol et luna.

Symbolice et anagogice, S. August. l. 13. de Gen. ad lit. c. 13. in opere imperfecto. *Sint*, ait *in signa et tempora*, id est discriminent tempora, quæ intervallorum distinctione, æternitatem incommutabilem supra se manere significent. Signum enim, et quasi vestigium æternitatis videtur esse hoc nostrum tempus, ut hinc discamus à signo ad signatum, puta à tempore ad æternitatem ascendere, dicereque cum S. Ignatio : *Quomodo sordet mihi terra, cum cœlum aspicio!* Vere S. August. in Sent. sent. 270. *Inter temporalia*, inquit, *et æterna hoc interest, quod temporalia plus diligantur, antequam habeantur; vilescunt autem cum advenerint : non enim satiat animam, nisi incorruptibilis gaudii vera et certa æternitas, æternum vero ardentius diligitur adeptum, quam desideratum, quia ibi plus adeptura est charitas, quam fides credidit, vel spes desideravit.* Vide S. Augustini hac de re colloquium cum matre Monica lib. 9. Confess. cap. 10.

ET DIES ET ANNOS,] q. d. Ut sol, luna et stellæ sint indices dierum omnium naturalium, artificialium, festorum, criticorum, forentium, et nundinarum, annorum quoque lunarium, solarium, magnorum, criticorum, etc. de quibus Censorin. et Macrob. Ita Basil. et Theodor.

16. FECITQUE DUO LUMINARIA MAGNA,] solem et lunam. Licet enim luna omnibus astris, excepto Mercurio, sit minor, tamen quia citima est, et vicinissima terræ, hinc videtur omnibus aliis esse major, æque ac sol. Rursum luna majori, quam cæteræ stellæ, pollet efficacia et virtute agendi in hæc inferiora. Ita S. Chrysost. hic hom. 6. Pererius, et P. Clavius in Sphæra c. 1. ubi docet terram in se continere lunæ magnitudinem trigesies novies, ita ut luna tantum sit trigesima nona pars terræ. Acute secundus Philosophus interrogatus ab Adriano imp. *Quid est sol?* respondit : *Cœli oculus, splendor sine occasu, diei ornatus, horarum distributor. Quid luna? Cœli purpura, solis æmula, maleficiorum inimica, solamen iter agentium, præsagium tempestatum.* Epictetus vero eidem Adriano : *Luna*, ait, *est diei adjutrix, noctis oculus; stellæ sunt fata hominum.* Sed hoc ultimum est error Genethliacorum. Præclarius Eccles. cap. 43. 2. 1. *Sol*, ait, *vas*, id est organum, instrumentum, *admirabile Excelsi, exurens montes, radios igneos exsufflans. Luna, ostensio temporis et signum ævi. A luna signum diei festi. Vas castrorum in excelsis, in firmamento cœli resplendens gloriose.* q. d. Stellæ quæ in firmamento resplendent, sunt quasi vasa, id est arma, bellica Dei, *Species cœli gloria stellarum, mundum illuminans in excelsis Dominus. In verbis sancti stabunt ad judicium.* q. d. Stellæ Dei præcepto stant ad judicium, hoc est, ad ejus sententiam et imperium exequendum, *et non deficient in vigiliis suis.* Stellæ enim, quasi milites et vigiles Dei, perpetuo excubant intenti ad omnem ejus nutum.

Symbol. S. Basil. hom. 6. Hexam. Luna, inquit, quæ perpetuo vel crescit, vel decrescit, inconstantiæ est symbolum, notatque omnes res humanas, utpote quæ illi subsunt, quibusque illa dominatur, in perpetua esse mutatione : sol vero semper sibi similis mentis constantis est symbolum. Hinc Sapiens : *Homo sanctus*, ait, *in sapientia manet sicut sol; nam stultus sicut luna mutatur*, Eccl. 27. 12.

ET STELLAS,] ut scilicet una cum luna nocti præsint, eamque illuminent. psal. 135. v. 7. Docent Astronomi miram esse altitudinem, ac consequenter magnitudinem orbium cœlestium et stellarum; ita ut terra, quæ centrum mundi,

eorum respectu sit instar puncti : perinde ut omnes opes, bona et gaudia terrena, sunt quasi punctum, respectu cœlestium ; seque habent uti gutta ad totum mare.

Nam primo, docent solem in se continere totam quantitatem terræ centies et sexagesies, cumque à terra distare quatuor millionibus milliarium, sive leucarum (millionem voco decies centena millia) et amplius : minutias enim numerorum hic omitto; unde sequitur, tantam esse peripheriam et vastitatem orbis solaris, ut sol 24 horis suum circulum peragens, una hora percurrat 1,140,000. milliarium, hoc est unum millionem, et centum quadraginta millia milliarium : quod tantumdem est, ac si terra ambitum et gyrum circumcurreret quinquagies. Ambitus enim convexi cœli solis continet 27 milliones, et trecenta sexaginta millia milliarium, quæ si in 24 horas dividas, invenies numerum jam dictum, et paulo amplius. Conjice ex his quantus sit Deus. *Nam sol et luna collati ad creatorem, culicis et formicæ rationem obtinent*, ait S. Basil. hom. 6. Hexam.

Secundo, docent terram à concavo firmamenti, sive cœli octavi et stellati, distare octoginta millionibus cum medio milliarium : spissitudinem vero firmamenti esse eamdem, scilicet octoginta millionum; quanta ergo debet esse distantia, spissitudo et amplitudo cœli noni, decimi, et si qui aliis iis sunt superiores, ac maxime cœli empyrei ?

Unde tertio, docent quodlibet punctum æquinoctialis, et quamvis stellam in æquinoctiali positam singulis horis conficere 42 milliones milliarium, et insuper tertiam partem millionis, hoc est tantum, quantum eques 40 milliaria quotidie conficiens, posset 2,904 annis conficere : rursum tantum, quantum si quis una hora bis millies ambitum terræ obiret et circumcurreret, longe plus spatii conficit, ideoque longe velocius est nonum cœlum, ac magis decimum, quod putant esse primum mobile; cogita ergo quam velox sit tempus.

Est enim tempus tam velox, quam est ipse motus primi mobilis, cujus est mensura; tempus ergo longe velocius fertur quam sagitta, aut quam globus ætormento neo ejaculatus : hic enim globus egeret 40. diebus ad hoc, ut totum terræ ambitum obiret, quem stella, ut dixi, una hora obit bis millies; instar ergo fulguris volat irrevocabile tempus : instar fulguris cum tempore ferimur et rapimur ad æternitatem. *Tu dormis*, inquit S. Ambrosius in psalm. 1. *et tempus tuum* non dormit, sed *ambulat ;* imo volat.

Inde quarto, deducunt, si lapis molaris inciperet cadere à convexo firmamenti versus terram, opus haberet nonaginta annis, ut decideret, et terram attingeret; etiamsi singulis horis caderet, et descenderet ad ducenta milliaria ; naturaliter enim non posset amplius spatii transmittere. Divide enim 160 milliones (tot enim sunt à terra ad convexum firmamenti) in dies et annos, dando cuique horæ 200 milliaria; et invenies rem ita se habere.

Quinto, docent, nullam stellam esse in firmamento, quæ non decies octies major sit toto globo terræ : quin vero ex Ptolemæi et Alphragani sententia, stellas omnes dividunt in sex magnitudinum differentias. Stellæ, inquiunt, primæ et summæ magnitudinis sunt numero 71, quarum quælibet major est tota terra centies et septies ; secundæ magnitudinis sunt numero 45, quarum quælibet major est terra nonagies ; tertiæ magnitudinis sunt 208, quarum quælibet major est terra septuagesies et bis; quartæ magnitudinis sunt 264, quarum quælibet major est terra quinquagesies quater; quintæ magnitudinis sunt 217, quarum quælibet major est terra trigesies quinquies. Sextæ et infimæ magnitudinis sunt 249, quarum quælibet major est terra decies et octies.

Sexto, docent, quod multo minor sit proportio totius mundi, intra concavum firmamenti contenti, ad complexum cœli empyrei, quam sit globi terræ ad ipsum firmamentum.

Septimo, ex dictis deducunt, quod si bis mille annis viveres, et quotidie directe in altum ascenderes ad centum milliaria, idque continuo, post bis mille annos necdum pervenires ad concavum firmamenti (bis mille enim annis hoc modo tantum conficeres 73. million. millia, hic autem sunt 80.) rursum post alios bis mille annos tantumdem quotidie ascendens, non pervenires à concavo ad convexum firmamenti : denique post quatuor et plura annorum millia, tantumdem quotidie ascendens, non pervenires à convexo firmamenti ad cœlum empyreum : hæc et plura docet P. Christophus Clavius in Sphæra, c. 1.

Si ergo in stella aliqua, et multo magis si in cœlo empyreo consisteremus, et despiceremus hunc terræ globulum, an non exclamaremus? Hoc est punctum, cui inhiant filii Adæ, quasi formicæ : hoc est punctum, quod inter mortales ferro et igni dividitur. O quam angusti sunt mortalium termini, ô quam angusti sunt mortalium animi! *O Israel, quam magna est domus Dei, et ingens locus possessionis ejus!* Despice ergo punctum hoc, et suspice cœli ambitum : quidquid hic vides, exiguum est et breve : immensa et æterna cogita. Quis hæc cogitans tam amens sit et stolidus, ut inique punctum ex hoc puncto, puta agrum, domum, aut rem aliam proximo per vim aut fraudem surripere, itaque se immensis orbium supernorum spatiis fraudare et excludere velit? Quis punctum terræ præferat cœlorum immensitati? quis particula terræ rubræ, vel albæ nec enim aliud est aurum et argentum) vendat vastissima et radiantissima stellarum palatia? Pauper ergo es? cœlum cogita ; infirmaris? sustine, sic itur ad astra; contemneris, rideris, persecutionem pateris? tolera, sic itur ad astra; geme, stude, labora, suda modicum, sic itur ad empyreum.

Ita S. Symphorianus adolescens cum sub Aureliano Imp. ad martyrium raperetur, mater eum hisce verbis animavit : *Nate, nate, memento æternæ vitæ, cœlum suspice, et ibi regnantem intuere : tibi enim vita non eripitur, sed mutatur in melius.* Quibus verbis ille accensus, datis fortiter carnifici cervicibus, Martyr in cœlum evolavit.

Ita nostro hoc seculo matrona illa generosa, fidei causa in Anglia damnata ad mortem horrendam, ut scilicet saxo acuto incubans, superne imposito gravi pondere premeretur, dum vita ei et anima exprimeretur, aliis horrentibus, ipsa læta cycnæum canens : *Tam brevis*, ait, *via est quæ ducit ad cœlum : post sex horas*

super solem et lunam evehar, astra pedibus premam, empyreum inibo.

Ita S. Vincentius mente in cœlum se librans vicit, imo risit omnia Daciani tormenta; cumque in eculeo sublatus ab eo per ludibrium rogaretur, ubinam esset: *In sublimi*, ait, *unde te potestate terrena tumentem altior despicio:* graviora minitanti: *Non minari mihi videris*, respondit, *sed, quod votis omnibus concupieram, offerre.* Igitur cum ungulas, faces, prunas toto corpore dilacerato constanter exciperet, ait: *Frustra fatigaris, Daciane: non potes tam horrenda excogitare tormenta, quam ipse paratus sum sustinere: Carcer, ungulæ, candentes laminæ, morsque ipsa, ludus jocusque Christianis sunt, non tormentum:* cœlum enim cogitant.

Ita S. Menas Ægyptius Martyr, atrocibus affectus suppliciis, dicebat: *Nihil est quod conferri possit cum regno cælorum; neque enim potest totus mundus, æqua lance expensus, uni comparari animæ.*

Ita S. Apronianus cum ad Sisinnium Martyrem vocem cœlitus missam audisset: *Venite, benedicti patris mei, percipite regnum vobis à constitutione mundi paratum;* baptismum petiit, eademque die Martyr factus est, qua et Christianus.

Symbolice et tropologice: Firmamentum est S. Ecclesia, quæ est firmamentum et columna veritatis, ut ait Apostolus, 1. Thimoth. 3. 15. in quo sol est Christus, luna B. Virgo, stellæ fixæ cæteri Sancti, qui à Christo quasi sole suum lumen participant. Unde non sunt sicut planetæ, qui solem subinde, medios se interponendo, nobis abscondunt et tegunt; ac motus habent vagos retroque redeunt, sed sicut stellæ quæ semper solem, id est Christum, reverentur, ostendunt et prædicant, ab eoque se omne suum lumen habere testantur et gloriantur; atque cum Paulo, quæ retro sunt obliviscentes, semper in anteriora directo cursu contendunt. Itaque primo, sicut stellæ sunt in cœlo; ita Sancti mente et vita versantur in cœlis, orant crebro ac cum Deo et angelis colloquuntur. Hinc amant secretum, fugiunt vana hominum colloquia, mundique illecebras. Secundo, stellæ, licet sint majores tota terra, tamen parvæ apparent ob distantiam et celsitudinem; et quo celsiores sunt, eo minores videntur: ita Sancti sunt humiles, et quo sanctiores, eo humiliores. Hinc stellæ docent nos patientiam, ait S. Aug. in Ps. 93. Nam citans illud Apostoli Philip. 2. *In medio nationis pravæ atque perversæ, inter quos lucetis sicut luminaria in mundo: Quanta*, ait, *de ipsis luminaribus et luna fingunt homines et patienter ferunt! Convitia fiunt stellis, quid illæ numquid moventur, aut non exercent cursus suos? Quanta de ipsis luminaribus quidam dicunt! et ferunt, et tolerant, et non moventur. Quare? quia in cælo sunt. Sic et homo qui in natione perversa et tortuosa habet verbum Dei, sicut luminare est fulgens in cælo.* Sicut ergo stellæ ob probra hominum non relinquunt cursum sibi à Deo ordinatum; sic nec justi ob convitia hominum debent relinquere viam virtutis, pietatis et zeli sibi à Deo ostensam et inditam. Quare vir pius non pluris faciet dicteria sannionum, quam luna facit sannas puerorum, vel latratus canum, sibi dum splendet tota nocte oblatrantium. Tertio, stellæ docent mentis celsitudinem et immobilitatem in tot adversis et injuriis, ut quasi stellæ despiciant omnia, tam mala quam bona, quæ fiunt in mundo. Nam, ut ait ibidem Aug. *Committuntur tanta mala, nec deviant desuper stellæ fixæ in cælo agentes per tractus cælestes, quæ illis præstituit et constituit creator ipsarum: sic debent Sancti sed si in cælo figantur corda eorum, si imittentur eum qui dicit, Nostra conversatio in cælis est. Qui ergo sunt in supernis, et de supernis cogitant, de ipsis cogitationibus supernorum patientes fiunt. Et quidquid in terra committitur sic non curant, donec peragant itinera sua; et sicut ferunt quæ in alios fiunt, sic ferunt et quæ in ipsos fiunt, quomodo luminaria. Nam qui perdiderit tolerantiam, cecidit de cælo.* Quarto, stellæ lucent, totumque orbem noctu illuminant, idque semper æquali luci: sic et Sancti in nocte hujus seculi præfulgent, viamque virtutis et iter in cœlum verbo et exemplo omnibus ostendunt, idque æquali semper serenitate mentis et vultus ac constantia, tam in adversis quam in prosperis. Porro lux stellarum non est sicut lux candelæ, lucernæ, tedæ, quæ sevo, oleo, cera alitur, eamque depascitur, eaque depasta emoritur: Huic enim similes sunt, qui virtuti student ob respectus carnales et humanos, ob lucra, etc. v. g. ut laudentur ab hominibus, ut dignitates vel opes assequantur. Mox enim ut hæc cessant, cessat et eorum virtus ac devotio; Sancti verlucent semper ut stellæ, quia ex Deo, ipsique Deo lucent: soli enim Deo placere, Deique honorem propagare satagunt. Quinto, lux stellarum est purissima, æque ac stellæ: ita Sancti castitatem et puritatem angelicam consectantur. Hinc sicut in stellis nihil est nubili, caliginis aut fusci, sic in Sanctis nulla est melancholia, nulla ira, nulla turbatio, nulla suspicio; quia omnia oculis lucidis et benignis instar stellarum intuentur. Nesciunt quid sit simulatio, fraus, malitia: charitas enim non cogitat malum. Quocirca videntur esse quasi impeccabiles. Sexto, lux solis et stellarum est velocissima; in instanti enim spargit et propagat se per totum orbem: ita Sancti veloces sunt ad opera Dei præsertim viri Apostolici, qui per provincias evangelizando discurrunt, quibus recte competit illud Isaïæ 18. 2. *Ite, angeli veloces, ad gentem convulsam et dilaceratam, ad populum terribilem, post quem non est alius.* Septimo, lux stellarum est spiritalis: ita spiritalis est sanctorum sermo, æque ac cogitatio et conversatio. Octavo, lux solis et stellarum, etiamsi cloacas, fimeta, cadavera et sterquilinia illuminet, iis tamen ne vel hilum fœdatur vel inficitur; ita Sancti conversantes cum peccatoribus, eorum peccatis non inquinantur, sed potius eos illuminant, sibique similes, id est lucidos et sanctos, efficiunt. Nono, lux solis et stellarum ita lucet, ut et calefaciat. Unde per eam omnia vivificantur, vegetantur et crescunt; ita Sancti alios charitate inflammant adeoque lucent ut ardeant; non vero ardent ut luceant, uti de S. Joanne Baptista ait Christus: *Ille erat lucerna ardens et lucens*, non, lucens et ardens, uti recte observat et explicat S. Bern. serm. de S. Joanne Baptista: *Est enim*, ait, *tantum lucere vanum, tantum ardere parum, ardere et lucere perfectum.* Denique in cœlesti gloria fulgebunt ut stellæ, uti docet Apostolus 1. Corinth. 15. 41. et Daniel cap. 12. 3. *Qui*, ait, *docti fuerint fulgebunt ut splendor firmamenti, et qui ad justitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates.* Accedit, quod stellæ suam substantiam et quantitatem vastissimam abs-

condunt, tantumque lucem exiguam instar scintillæ ostendunt, per quam apparent et emicant. Ita sancti se suasque virtutes, gratiam et gloriam hominibus abscondunt, et latere appetunt. Quocirca opera eorum lucent quidem, ut ex eis homines glorificent Deum; sed eo modo ut ipsi lucem operum ostendant, personam vero suam à qua manat opus, quantum in se est, occultent: vellent enim non videri, ut homines videntes opus, nec videntes auctorem illud in Deum, qui est pater omnium luminum, referant, eumque celebrent.

DE OPERE QUINTÆ DIEI.

20. Producant aquæ reptile et volatile.] Quæres an aves ex aqua sint factæ. Cajet. et Catharin. negant, putantque aves ex terra esse factas: id enim asseri videtur c. 2. 19. et hoc versu Hebræa insinuant, solos pisces ex aqua esse productos; sic enim habent ad verbum, *Producant aquæ reptile* (scilicet pisces) *et volatile volet super terram.* Verum communis S. Hier. August. Cyrill. Damascen. aliorumque Patrum (præter Rupert.) quos citat Perer. sententia est, tam aves, quam pisces ex aqua, quasi materia esse productas; hoc enim clare docet tam nostra versio, quam Sept. et Chaldæus, qui omnes in Hebræo intelligunt relativum אשר *ascer*, id est *quod* (hoc enim Hebræis est familiare) quasi dicatur: *Producant aquæ reptile et volatile, quod volet super terram.* Ad locum Gen. 2. 19. ibi respondebo. Hinc Philo aves vocat piscium cognatas.

Dices, aves et pisces sunt omnino dispares et dissimiles: ergo non videntur ex aqua factæ esse aves, sed tantum pisces. Respondeo, neg. antecedens: nam magna est avium et piscium cognatio, ut recte docet S. Ambros. l. 1. Hexam. c. 14. Primo, quia aqua, qui est locus piscium, et aer, qui est locus avium, sunt elementa vicina et cognata: utrumque enim est diaphanum, humidum, molle, subtile, agitabile. Hinc aer facile in aquam vertitur, et vicissim aqua in aerem. Secundo, quia tam avibus, quam piscibus inest levitas et agilitas. Quod enim avibus sunt alæ, hoc piscibus sunt pinnæ et squamæ. Hinc et tam aves, quam pisces non habent vesicam, nec lac, nec mammas, ne volatum aut natationem impediant. Tertio, similis utrisque est motus: quod enim natatus est piscibus, hoc volatus est avibus, ita ut pisces videantur esse aves aquatiles, et vicissim aves videantur esse pisces aerii. Rursum tam aves, quam pisces cauda suum iter et cursum dirigunt, ita ut ab iis, ac nominatim à milvo, navigandi artem homines didicisse videantur, ait Plinius l. 10. c. 10. Quarto, multæ aves sunt aquatiles, ut cycni, anseres, anates, fulicæ, merguli, halcyones.

Denique respondet S. Aug. l. 3. de Gen. ad lit. c. 3. et S. Thom. 1. p. q. 71. art. 1. pisces factos esse ex aqua densiori; aves vero ex aqua subtiliori, quæ ad aerem accedit, vel in vaporem et nubem est versa: sunt enim aves temperamenti aerii magis quam aquei.

Producant.] Hebraice ישרצו *iisretsu*, id est ebulliant et scaturiant in magna copia. Est hoc verbum proprium piscibus et ranis, eorumque miram fœcunditatem, propagationem et prolificationem significat. Hinc ob humoris luxuriem, pisces indociles et stolidi sunt, nec ab homine domari aut cicurari possunt, ait S. Basil. hom. 7. Hexam. *Rursum nihil*, ait, *in piscium genere, dimidia parte dentibus est armatum, ut bos, vel ovis: neque enim quisquam piscis ruminat, nisi scarus solus, sed omnes acutissima frequentium dentium acie communiuntur; ne, si mora in molendo traheretur, difflueret alimentum per humorem. Quidam limo, quidam alga vescuntur: alter alterum devorat, et minor est esca majoris, et sæpe uterque alterius tertii præda fit.* Sic apud homines potentior spoliat debiliorem, et hic rursum potentioris fit præda. Cancer ut ostrei carnes devoret, cum illud concham ad solem pandit, in illam lapillum injicit, ut claudi nequeat; itaque eam invadit et depascitur. Cancri sunt astuti fures et raptores. Polypus cuicumque saxo adhæret, illius colorem induit; itaque pisces ad se quasi ad saxum ad natantes, capit et vorat. Polypi sunt hypocritæ, qui cum castis fingunt se castos, cum spurcis spurcos, cum gulosis gulosos, etc. ac proinde rapaces lupos eos vocat Christus. Pisces dicunt: *Eamus ad Aquilonium mare. Illa enim cæteris æquoribus aqua dulcior est, propterea quod modicam in eo moram sol trahens, non universum suis exhaurit radiis quod potulentum est. Animantes enim æquoreæ dulcibus humoribus gaudent: unde fit ut ad flumina sæpe adnatent, longeque à mari discedant. Hac de causa Pontum ipsi sinibus æquoreis cæteris anteponunt, ut ad effundendos nutriendosque fœtus magis idoneum.* Disce, ô homo, à piscibus providentiam, ut tibi de iis quæ saluti conducunt prospicias. *Herinaceus marinus cum ventorum perturbationem præsenserit, calculum haud exiguum subit, sub ipso tanquam sub anchora seipsum stabiliens. Id ubi nautici conspiciunt, futuram tempestatem præsagiunt. Vipera murenæ marinæ nuptias expetit, et sibilo suam significat præsentiam; illa autem accurrit, et coit cum venenato. Quid hæc mea ratio portendit? sive asper, sive temulentus est maritus, perferat illum uxor. Sed et maritus audiat: vipera virus ob nuptiarum venerationem evomit; tu duritiam animi, tu feritatem, tu crudelitatem ob unionis reverentiam non deponis? An exemplum viperæ nobis et alio modo prodest? Adulterium naturæ quoddam est, viperæ murenæque complexus; discant ergo illi qui alienis insidiantur nuptiis, cuinam reptili sint similes.* Miratur deinde S. Basil. quomodo in salem cogatur maris aqua, quomodo corallium in mari sit herba, sed cum in aerem effertur in lapidem transgeletur; quomodo vilissimis ostreis pretiosos uniones natura impresserit; quomodo ex purpuræ vilis pisciculi sanguine fiat color purpureus, quo vestes regum tinguntur; quomodo remora pisciculus si carinis adhæserit, naves, etiam valido vento actas, sistat et immobiles reddat. Hæc omnia S. Basil. hom. 7. Idem de Remora tradit Plinius Plut. Aldrovand. qui causam referunt in arcanam qualitatem remoræ à natura inditam, qualis est in magnete ad attrahendum ferrum et indicandum polum. Porro iis omnibus S. Basil. docet primo, admirari Dei potentiam, sapientiam et munificentiam in hoc maris theatro, eique pro tot beneficiis,

quot sunt pisces, imo guttæ in mari, jugiter gratias agere. Secundo, ostendit quomodo debeamus ex piscibus, aliisque animalibus et creaturis singulis, congrua elicere documenta vitæ; omnesque earum dotes et actiones accommodare ad informationem morum : in speculum enim, æque ac in auxilium à Deo datæ sunt homini. Ita Sapiens Proverb. 6. 6. hominem inertem amandat ad formicas : *Vade*, ait, *ad formicam, ô piger, et considera vias ejus, et disce sapientiam, quæ cum non habeat ducem, nec præceptorem, nec principem, parat in æstate cibum sibi, et congregat in messe quod comedat.*

Reptile animæ viventis,] id est, reptile habens animam viventis, sive animalis sentientis. Reptilia vocat pisces, quia pisces non habent pedes, sed ventre incubant, aquis, quasi repentes et remigantes. Ad pisces refer amphibia, uti sunt fibri, lutræ, hippopotami; quæ licet pedes habeant, iis tamen non gradiuntur, dum sunt in aquis, sed iis natando utuntur pro remigio.

21. Creavitque Deus cete grandia.] *Cete* hebraice vocantur תנינים *tanninim*, quod significat dracones, et omnia ingentia animalia, tam terrestria quam aquatica, uti sunt balænæ, quæ sunt quasi dracones aquatici. Sic nomen cete commune est omnibus magnis et cetaceis piscibus, ut docet Gesnerus.

Judæi per *tanninim* accipiunt balænas maximas, quas duas tantum creatas esse dicunt (ne si plures essent, pisces omnes devorarent, et naves omnes absorberent), scilicet feminam, quam Deus occidit, et reservat eam justis ad epulandum tempore Messiæ; et masculum, quem reservat, et cum eo certis horis ludat singulis diebus, juxta illud Psal. 103. *Draco iste quem formasti ad illudendum ei* heb. *ut ludas cum eo.* Hanc fabellam sumpserunt ex lib. 4. Esdræ c. 6. uti refert Lyran. et Abul. Hæc sunt deliria istorum sapientum.

Nota τὸ *cete grandia :* cum enim super aquas dorsum efferunt, ingentis insulæ speciem exhibent, ait S. Basilius et Theodoretus.

Et omnem animam viventem atque motabilem.] *Atque* hic significat, *id est*, quasi dicat: Creavit Deus omne animal vivens in aquis, quod scilicet in se habet principium motus, puta animam, qua se suopte nutu movere potest, ideoque vocatur motabile.

22. Benedixitque eis dicens : Crescite et multiplicamini.] Dei benedicere est benefacere; benefecit autem Deus piscibus et avibus, hoc ipso, quo tribuit eis appetitum, vim et potentiam generandi sibi simile, ut cum non possint ipsa in se individua semper manere, sed moriantur; maneant saltem in prolibus, et ita quasi æternitatem quamdam habeant : omnis enim res appetit suî conservationem et æternitatem; unde explicans subdit : *Crescite*, non magnitudine (hanc enim justam in prima sua creatione acceperunt), sed, ut hebraice est, פרו *peru*, id est fructificate, sive prolificate, ut numero multiplicemini; et vos, ô pisces, replete aquas. Major est enim fœtura piscium quam avium; et avium major est quam sit animalium terrestrium; quia, ut ait Aristot. lib. 3. de Generat. animal. c. 11. humor quo abundant pisces, naturam habet ad effingendum efformandumque habiliorem, quam terra.

Adde, pisces et aves generare per ova, quæ facilius in matrice multiplicantur quam fœtus, quos utero gestant terrestria. Unde avibus et piscibus benedixisse Deus legitur, non autem terrestribus : licet, ut recte advertit S. Aug. l. 3. de Gen. ad lit. cap. 13. quod in uno expressum est, in altera simili æque subintelligi debeat. Homini vero legitur Deus benedixisse, tum quia homo dominus est animalium omnium, tum quia homo per omnes terræ provincias disseminandus erat, cum cætera animalia, alia alias terras naturaliter non sustineant.

Dices, Phœnix avis est unica in mundo : ergo in ea non est verum τὸ *crescite et multiplicamini.* Respond. ad antecedens. Phœnicem existere multi veterum, non tam ex certa scientia, quam ex communi rumore asseruerunt. Verum posteriores Philosophi et Physici, qui de avibus exacte scripserunt, inter quos ultimus et exactissimus est Ulysses Aldrovandus, Phœnicem pro fabula habent, eumque non existere, nec unquam extitisse multis demonstrant. Phœnix ergo avis est, non vera, sed symbolica, uti ostendam c. 7. 2.

S. Basil. hom. 8. Hexam. et ex eo S. Ambros. l. 5. Hexam describit et miratur; primo, apum industriam in favis construendis, melle legendo, disponendo, tutando, etc. ; secundo, gruum excubias, quas noctu vicissim agunt, ut cæteras dormientes obeant et custodiant. Exacto enim tempore definito, illa quæ excubavit emisso clangore se ad somnum componit; alia vero succedit, et quam accepit, cæteris reddit excubando securitatem. Volant certo ordine quasi acie instructa : una velut dux præit, quæ stato tempore munere suo perfuncta, ad totius agminis se terga vertit, et ducendi munus ei quæ proxime sequitur, resignat. Tertio, mores ciconiarum, quæ stato tempore advolant et avolant; eas deducunt cornices, et contra alias aves tutantur. Signum præstitæ tutelæ est, quod cornices cum vulneribus redeunt. Rursum ciconiæ suos parentes senescentes, pennis propriis circumdatos fovent, victum laute subministrant, et utrimque suis eos sublevant alis. *Hæc est vectura pietatis*, ait S. Amb. Quarto, nemo suam paupertatem deploret, si consideret hirundinem, quæ pro compingendo nidulo stramenta ore legit, perfertque : lutum autem cum deferre nequeat pedibus (utpote quos adeo breves parvosque habet, ut nullos habere videatur ; ideoque vix consistere, sed fere volare cernitur) extremitates pennarum aqua madefacit, mox pulvere sese involvens, hoc pacto sibi lutum efformat, quo nidum compaginat, ibique positis ovis pullos excludit; quorum si quispiam pupugerit oculos, adhibita herba chelidonia rursum eos oculare novit. Quarto, halcedo juxta littus maris media fere hieme, cum sæviunt venti et procellæ, ova ponit, tumque illico silent et sopiuntur venti et procellæ, ac æquora placantur per septem totos dies, quibus ovis incubat, pullosque excludit halcedo, ac deinde succedunt alii septem sereni dies, quibus pullos enutrit. Unde nautæ secure tunc navigant. Hinc et poetæ dies tranquillos et serenos, vocant halcyonios. Halcedo docet nos sperare in Deo : si enim ipse tantam serenitatem præstat uni aviculæ, quid non præstabit homini se invocanti? Quinto, turtur mortuo compare nulli alteri se jungens, docet viduas

manere castas, nec ad alterius viri aspirare connubium; sexto, aquila in pullos dura eos mox deserit, imo subinde nido exturbat: hinc symbolum est parentum in filios suos crudelium. Ex adverso benigni in filios, sunt similes coturnicibus, quæ suos pullos jam volantes comitantur eisque aliquandiu alimoniam suppeditant; septimo, vultures longæve (plerumque enim centenos annos vivunt) pariunt sine coitu. Has objicias Ethnicis, qui dicunt: Quomodo B. Virgo, manens Virgo, potuit parere Christum? Idem habet S. Ambros. l. 5. Hexam. c. 20. Quin et Ælianus l. 2. de Animal. c. 46. Horus l. 1. Hierog. Isid. l. 12. Orig. c. 7. et alii quos citat Aldrovandus in vulture, tradunt vultures omnes esse feminas, easque sine mare ex vento concipere et generare. Verum hæc omnia esse fabulosa docet Albertus Magnus, et ex eo Aldrovandus lib. 3. Ornithol. pag. 244. Vultures enim sunt animalia perfecta, quæ omnia communi naturæ lege, utroque sexu gaudent, eoque generant et se propagant, uti cæteræ aves. Insuper vultures valent odoratu, et cadavera à centenis milliaribus, imo trans mare sita olfaciunt, ad eaque advolant: quin et videntur cædes præsagire; unde magnis gregibus sequuntur exercitus et castra. Octavo, vespertilio quadrupes est, et tamen alata, quasi avis: unde parit animal, ut quadrupes; et alas habet, non pennis distinctas, sed continuas instar membranæ coriaciæ. His, et noctuis similes sunt qui sapiunt in rebus vanis, non veris et solidis; instar enim noctuæ, acies eorum sole illucescente hebetatur; acuitur vero ipsa umbra et caligine. Nono, gallus excubitor mane te excitat, ut ad opera conficienda consurgas acuta inclamitans voce, cantuque suo solem adhuc è longinquo advenientem prædicens, cumque viatoribus mane evigilans, et ad suos labores ac messem agricolas educens ædibus. Decimo, pervigil est anser, et acutissimus ad ea sentienda quæ cæteros latent. Unde olim Romæ anseres Capitolium contra Gallos hostes irrepentes, suis clamoribus custodes dormientes excitando, tutati sunt. Quocirca S. Ambr. l. 5. Hexam. c. 13. *Merito*, ait, *illis* (anseribus), *Roma, debes quod regnas. Dii tui dormiebant, et vigilabant anseres. Ideo illis diebus anseri sacrificas, non Jovi. Cedunt enim dii vestri anseribus, à quibus sciunt se esse defensos, ne et ipsi ab hoste caperentur;* undecimo, exercitus locustarum sub una tessera, in sublime universus simul elatus, castris toto late positis agro, non antea fructus depascitur, quam ipsi id sit à Deo concessum, et quasi mandatum. Suggerit Deus remedium, illud est seleucis avis, quæ turmatim advolans locustas devorat. Insuper quis qualisque est modus canendi cicadæ? Meridie magis incumbit cantui, aeris tractione, quæ fit cum pectus expanditur, sonum eliciens; duodecimo, insecta (ut apes, vespæ,) ita dicta, quod undique scissuras quasdam, sive incisuras ostendant, pulmone carent, ideoque non respirant, sed totis corporis sui partibus aere nutriuntur. Quapropter si olivo, id est oleo ex olivis expresso, fuerint madefacta, occlusis meatibus pereunt: si aceto protinus asperseris ea, reclusi foraminibus reviviscunt; decimotertio, anates, anseres, et aliæ aves quæ natant, pedes habent non diffissos, sed continuos, et instar membranæ expansos, ut commodius fluitare et natare possint. Cycnus longo collo in profundam aquam immisso, piscariam exercens, pisces venatur; decimoquarto, resurrectionis argumentum et typus sunt bombyces. In his enim primo ex semine enascitur vermiculus, ex hoc fit eruca, ex eruca bombyx, qui foliis mori se implet, ac plenus net fila byssi, quæ ex visceribus suis educit, factoque glomo illi se includens immoritur, ac eo evoluto reviviscit, conceptisque alis fit papilio, et relicto in glomo semine avolat. Hæc Basil. Adde aves mire canoras, psittacum, merulam, regulum, et maxime philomelam, quæ pusilla non aliud esse videtur quam vox, imo musica de qua S. Ambros. lib. 5. Hexam. c. 12. *Unde mihi*, ait, *vocem psittaci, dulcedinemque merularum? utinam saltem luscinia canat, quæ dormientem de somno excitet. Ea enim avis significare solet diei surgentis exortum, et effusiorem diluculo deferre lætitiam;* idem. c. 5. *Quomodo*, ait, *fulicæ, quæ marino delectamini profundo, refugientes quam præsenseritis commotionem maris, in vado luditis? Ipsa ardea quæ paludibus inhærere consuevit, notas deserit sedes, imbresque formidans, supra nubes volat, ut procellas nubium sentire non possit.*

DE OPERE SEXTÆ DIEI.

Sexta dies dedit incolas terræ, sicut quinta dedit incolas aquæ et aeri. Igni vero nulli incolæ sunt dati: nam nec salamandram, nec aliud animal in igne vivere aut durare posse docet Galenus l. 3. de Temperamentis, et Dioscorid. l. 2. c. 56. ubi Mathiolus ait se idipsum expertum esse, ac multas salamandras in ignem conjecisse, quæ brevi consumptæ sunt. Sic pyraustæ sive lamprides, quæ paulo majores sunt muscis, tantum ad breve tempus vivunt in igne; nam in fornacibus ærariis nascuntur in Cypro, in iisque per ignem saliunt et ambulant, et mox à flamma avolantes emoriuntur, uti testatur Aristoteles l. 5. Hist. anim. c. 19.

24. Producat terra animam viventem,] animalia viventia, est synecdoche. Rursum, *producat terra,* non quasi causa efficiens: hæc enim fuit solus Deus, sed tanquam causa materialis, quasi dicat: Exoriantur, emanent, exurgant, prodeant animalia ex terra.

Quæres an omnes omnino animalium terrestrium species hoc sexto die à Deo sint creatæ?

Respondeo primo, omnes omnino animalium terrestrium species, quæ perfectæ sunt et homogeneæ, id est, quæ per commixtionem maris et feminæ ex una tantum specie nasci possunt, hoc die esse creatas; ita passim docent Interpretes et Scholastici. Et probatur, quia hoc requirebat perfectio universi? Deus enim hisce sex diebus universum hoc perfecte condidit et exornavit; unde sequitur eum hisce sex diebus omnia, id est omnium rerum species, creasse. Atque hinc dicitur septimo die cessasse, scilicet à novarum specierum productione.

Dico secundo, consequenter hoc sexto die omnes bestiæ venenatæ, ut serpentes, et sibi invicem inimicæ ac carnivoræ, ut lupus et ovis, creatæ sunt, adeoque cum hac inimicitia et antipathia creatæ sunt: hæc enim antipathia est eis naturalis. Itaque ante peccatum Adæ natura lupi erat inimica ovi, eique necem intulisset: Dei tamen providentia cavisset, ne id fieret ante speciem satis propagatam, ut illa non interciderct. Ita D. Thom. 1. p, q. 69. a. 1. ad. 2. et S. August. l. 3. de Genes. ad lit. c. 16. licet ipse id ipsum retractare videatur l. 1. Retract. c. 10. atque asserere, ad naturalem institutionem pertinere, ut herbis omnes bestiæ vescantur, juxta id quod dicitur Genes. 1. 30. ex hominis autem inobedientia factum esse, ut aliæ aliis sint in cibum. Idem censet Pererius et Abulens. in c. 13. ubi fuse hæc pertractat. Idem videtur sentire Gregorius Nyssen. orat. 2. de procreatione hominis. Idem diserte docet Junilius: *Ex eo*, ait, *quod dixit Deus: Ecce dedi vobis omnem herbam, patet quod nihil noxium terra protulit, et nullam herbam venenatam, et nullam arborem sterilem. Secundo, quod nec ipsa aves raptu infirmorum alitum vivebant, nec lupus insidias explorabat ovilia circum, nec serpenti pulvis panis ejus erat; sed universa concorditer herbis et fructibus arborum vescebantur.* Verum prius, quod dixi, est verius. Causæ, cur venenata crearit Deus, sunt: Prima, ut universum omnibus rerum generibus esset integrum. Secunda, ut ex iis eluscesceret aliorum bonitas: bonum enim malo oppositum elucescit. Tertia, quia ipsa ad medicinas, et ad alios usus utilia sunt. Sic enim ex vipera fit theriaca. Ita Damascenus lib. 2. de Fide cap. 25. Vide et S. August. lib. 1. de Genesi contra Manich. 16.

Dico tertio, minuta animalia quæ ex sudore, exhalatione aut putrefactione nascuntur, uti pulices, mures, aliique vermiculi, non fuerunt hoc sexto die creata formaliter, sed potentialiter, et quasi in seminali ratione; quia scilicet illa animalia hoc die creata sunt, ex quorum certa affectione, hæc naturaliter erant exoritura: ita S. August. l. 3. de Genes. ad lit. cap. 14. licet contrarium docere videatur S. Basilius hic homil. 7. Certe pulices, et similes vermes, qui jam in hominibus sunt, tunc creari, contrarium fuisset felicissimo innocentiæ statui.

Nota, in parvis animalibus æque, et subinde magis elucere magnificentiam Dei atque in magnis. Audi Tertull. lib. 1. contra Marcionem cap. 14: *At cum et animalia irrides minutiora, quæ maximus artifex de industria, ingeniis aut viribus ampliavit, sic magnitudinem in mediocritate probare docens, quemadmodum virtutem in infirmitate, secundum Apostolum; imitare, si potes, apis ædificia, formicæ stabula, araneæ retia, bombycis stamina; sustine, si potes, illas ipsas lectuli et tegetis tuæ bestias, cantharidis venena, muscæ spicula, culicis et tubam et lanceam: qualia erunt majora, cum tam modicis aut juvaris aut læderis, ut nec in modicis despicias creatorem?* Ita Chrysippus teste Plutarcho l. 5. de Natura, cimices et mures homini perutiles esse dixit; cimicibus enim nos à somno excitari, et muribus admoneri, ut in rebus locandis curam adhibeamus.

S. August. enarrat in Ps. 148. *Attendat*, ait, *charitas vestra: quis disposuit membra pulicis et culicis, ut habeant ordinem suum, habeant vitam suam, habeant motum suum? unam bestiolam brevem minutissimam considera, quam volueris: si consideres ordinem membrorum ipsius, et animationem vitæ qua movetur, pro se fugit mortem, amat vitam, appetit voluptates, devitat molestias, exerit sensus diversos, viget in motu congruo sibi. Quis dedit aculeum culici quo sanguinem sugat? quam tenuis fistula est qua sorbet? Quis disposuit ista? quis fecit ista? Expavescis in minimis, lauda magnum.*

Dico quarto, Hybrides, puta animalia quæ ex congressu diversarum specierum generantur, uti mulus ex equa et asino, ex lupo et cerva lynx, ex hirco et ove tityrus, ex leæna et pardo leopardus; hæc, inquam, non necesse est dicere hoc die sexto esse creata: atque de facto tunc non omnia hæc esse creata certum est. Ita Rupertus, Molina, et alii, licet Perer. hic contrarium sentiat. Hoc dictum probatur primo, quia in Africa in dies novæ oriuntur monstrorum species, et plures deinceps oriuntur, atque oriri possunt ex nova aliarum et aliarum specierum, sive animalium commixtione. Secundo, quia hæc commixtio est præter naturam et adulterina, unde vetita fuit Judæis Levit. 19. 19. Tertio, quia hæc animalia sufficienter censentur creata, quando aliæ species creatæ sunt, ex quarum commixtione postea erant nascitura. Quarto, quia de mulis docent Hebræi Gen. 36. 24. eos longe post hunc sextum mundi diem, ab Ana inventos esse in deserto, ex equarum cum asinis congressu.

In genere suo,] secundum suum genus, puta secundum species suas, ut sequitur. q. d. Producat terra animalia viventia, secundum quasque singulorum species: sive, producat terra singulas animalium terrestrium species. Species hasce enumerat et contemplatur S. Basil. hom. 9. Hexam. cumque secutus S. Ambr. lib. 6. Hexam. cap. 4. Ubi inter cætera ait: *Ursa insidians licet, ut Script. ait (est enim plena fraudis fera) tamen fertur informes utero fœtus edere, sed natos lingua fingere, atque in speciem sui similitudinemque formare: tu filios tuos instituere similes tui non potes? Eadem gravi affecta cæde, et consauciata vulneribus, mederi sibi novit, herbæ, cui nomen est phlomos, ulcera subjiciens sua, ut solo curentur attactu. Serpens quoque pastu fœniculi cæcitatem repellit exceptam. Testudo visceribus pasta serpentis, cum venenum adverterit sibi serpere, origano medicinam suæ salutis exercet. Videas etiam vulpem lacrymula pinus medentem sibi. Clamat Dominus Jer. 6: Turtur et hirundo, agri passeres custodierunt tempora introitus sui; populus autem meus non cognovit judicia Domini. Novit etiam formica explorare serenitatis tempora: nam ea præsagiens madidatos fructus foras exportat, ut jugi sole siccentur. Boves impendente pluvia ad præsepia se tenere noverunt, alias foras spectant, et ultra præsepia cervices extendunt, ut prodire se velle testentur,* eo quod immineat aura serenior. *Ovis sub adventum hiemis inexplebilis ad escam, insatiabiliter herbam rapit, eo quod præsentiat asperitatem et sterilitatem hiemis futuram. Hericius si quid insidiarum præsenserit, spinis suis clauditur, atque in suæ se arma colligit, ut quicumque eum contingendum putaverit, vulneretur. Idem futuri providens, geminas sibi respirandi vias munit, ut quando Boream flaturum cognoverit, Septentrionalem obstruat: quando Noto cognoverit detergi aeris nubila, ad Septentrion...*

lem se conferat, ut flatus declinet obvios, et è regione nocituros. *Quam magnificata sunt opera tua Domine! omnia in sapientia fecisti.* Subdit de tigride, quæ raptorem catulorum suorum insequitur, qui ubi se contiguum viderit sphæram de vitro projicit. At illa imagine suî (quam reflexam videt in vitro, putatque suum esse catulum) luditur, et quasi lactatura fœtum residet: sic pietatis studio decepta, et vindictam amittit et prolem. Docet ergo tigris sæva licet, quantum parentes debeant amare suos liberos, nec eos ad iracundiam provocare.

Pergit deinde ad canes, qui ex vestigiis mira sagacitate leporem odorantur, et insequuntur. Affert exempla canum, qui herorum suorum homicidas detexerunt et vindicarunt, additque: *Quid nos dignum nostro referimus creatori, cujus cibo vescimur, et dissimulamus injurias, et sæpe inimicis Dei eas quas à Deo accepimus, epulas exhibemus? Agniculus balatu frequenti absentem matrem citat, ut responsuræ vocem excitet; multis licet versetur in millibus ovium, recognoscit vocem parentis, festinat ad matrem; illa quoque inter multa agniculorum millia, solum filium tacito pietatis testimonio recognoscit. Pastor errat in discretione ovium, agniculus in agnitione matris nescit errare. Nondum catulo dentes, et tanquam habeat, ore proprio se quærit ulcisci. Nondum cervo cornua, et tamen fronte præludit, atque ex ea, quæ nondum expertus sit, tela minitatur. Lupus, si prior hominem viderit, vocem eripit, et despicit eum tanquam victor vocis ablatæ; idem si se prævisum senserit, deponit ferociam, non potest currere. Leo gallum, et maxime album veretur. Caprea vulnerata dictamnum petit, et de vulnere excludit sagittas. Leo æger simiam quærit, ut devoret, quo possit sanari. Leopardus capreæ agrestis sanguinem bibit, et vim languoris evitat. Omnis fera ægra, canis hausto curatur sanguine. Ursus æger formicas devorat. Cervus oleæ ramusculos mandit. Ergo feræ norunt expetere quæ sibi prosint, tu ignoras, ô homo, remedia tua! Tu nescio quomodo virtutem eripias adversario, ut te tanquam præventus lupus effugere non possit, ut oculo tuæ mentis ejus perfidiam deprehendas, et prior cursum verborum ejus impedias, impudentiam ejus et acumem disputationis obtundas? Quid dicam allio homines delectari, quod et Leopardus fugit? Jejuni hominis sputum si serpens gustaverit, moritur. Vide quanta vis jejunii sit. Turtur nido suo, ne pullos suos incurset lupus, squillæ folia superjacit; tu negligis quomodo adversum lupos nequitiæ spiritualis, posteritatem vitæ hujus habeas tutiorem.*

Prosequitur cap. 5. docetque Deum angustiora colla formasse leonibus, tigridibus et ursis; quia illis feris quæ carne vescuntur, non erat opus prolixitate cervicis: longiora vero dedisse camelis, equis, bobus, ac promuscidem elephantis; ut cum sint altiores, inclinare se possint ad carpenda terræ germina, quibus pascuntur. Elephanti et intolerabili impetu in hostes ruunt, velut quidam mobiles montes versantur in præliis, et ut colles alto eminent vertice, mugitus fragore omnium perturbant confidentiam. Trecentis et amplius annis feruntur vitam producere; quia omnia sibi ad magnitudinem membra conveniunt, artusque compacti sunt, non distincti, uti in homine: Promuscide sua quidquid involverint, frangunt, pede quidquid compresserint, exanimant. Et tamen hæc tantæ molis bestia, subjecta nobis imperiis servit humanis; et cap. 6: *Formidabilis tauris elephantus, murem timet leo rex ferarum, comantes cervice toros excutit, exiguo scorpionis aculeo exagitatur, et veneno serpentis occiditur.* Serpentes, cæteraque animantium et herbarum venenata, sunt quasi pædagogi parvulis, libertatem lasciviendi negant, necessitatem disciplinæ exigunt, terrore constringunt: flagella sunt eorum, quibus infirma est animi ætas; hæc et plura S. Ambros. Breviter S. Basil. hom. 9. *Bos*, ait, *constans est strenuusque; asinus autem piger. Equus libidine incenditur: lupus mitescere nequit; vulpes insidiosa, et ad dolos concinnandos sagax: cervus timidus; laboriosa formica: canis gratiosus, et initæ semel amicitiæ tenax ac memor; leo animosus, ideoque solitarius: velut enim tyrannus animantium pares honores congressionesque cum cæteris non acceptat, sed aspernatur; qui neque ad pabulum hesternum accedit, nec ad reliquias venationis suæ nunquam redit. Vehemens est panthera, impetuosa et pernix, ideoque flexilis et agilis. Pigerrima est ursa, solitaria et dolosa.*

Jumenta,] animalia domestica et mansueta: hæc enim hebraice vocantur בהמות *behemot*, et opponuntur bestiis, id est feris terræ, quas Græci hic clare θηρία vertunt.

Tropologice, opus creationis sex dierum significat opus justificationis hominis. Primo ergo die creatur lux, id est, infunditur peccatori illuminatio, qua videat turpitudinem peccati, et periculum sui status ac æternitatis; secundo die fit firmamentum, id est, inditur peccatori timor Dei et judicii, qui dividit aquas superas, id est appetitum rationalem, ab inferis, id est ab appetitu sensitivo, ut licet sensu concupiscat terrena, spiritu tamen feratur in cœlestia; tertio die terra, id est, homo coopertus aqua, id est concupiscentia, detegitur, ut, licet eam habeat, non tamen obruatur, et sentiat, nec consentiat. Inde fert germina virtutum; quarto die fit sol, id est, inditur homini charitas; et luna, id est fides illustris; et Hesperus, id est spes; et Saturnus, id est temperantia; et Jupiter, id est justitia; et Mars, id est fortitudo; et Mercurius, id est prudentia: cum aliis astris, id est virtutibus; quinto et sexto die fiunt animantes: primo, pisces id est homines boni, sed imperfectissimi; quia curis seculi immersi; secundo, umenta, id est homines perfectiores, qui in terra vivunt spiritualiter; tertio, aves, id est homines perfectissimi, qui omnia contemnentes, toto affectu quasi aves in cœlum evolant: ita ex Eucherio, Origene et Hugone, Pererius. Vide S. Bernar. serm. 3. de Pentecoste. Symbolice, Junilius hos sex dies adaptat sex ætatibus mundi. Sequitur creatio hominis, nimirum.

> Sanctius his animal, mentisque capacius altæ
> Deerat adhuc, et quod dominari in cætera posset,
> Natus homo est.

Dicit ergo Deus:

26. Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram.] Nota hic SS. Trinitatis mysterium: hisce enim verbis alloquitur Deus Pater, non angelos, quasi iis jubeat, ut ipsi fabricent corpus humanum, et animam sensitivam, sibique solum reverset fabricam animæ rationalis, uti voluit Plato in Timæo, et Philo. l. de Opificio sex dierum, ac Judæi; hoc enim ut impium

detestantur S. Basilius, Chrysost. Theodor. Cyrillus lib. 1. contra Julian. et August. lib. 16. de Civit. cap. 6. nam Deus non per angelos, sed per se tam corpus, quam animam hominis creavit, ut patet cap. 2. v. 7. et 21. unde non ait hic, facite, sed faciamus ad imaginem, non vestram, ô angeli, sed nostram. Alloquitur ergo hic Deus Pater suum Filium, et Spiritum sanctum, quasi collegas suos, ejusdem secum naturæ, potentiæ et operationis. Ita S. Basil. Rupert. et alii supra, imo Concilium Sirmiense apud Hilar. l. de Synodis, dicit anathema iis qui aliter hunc locum explicant.

Nota secundo, excellentiam hominis: Deus enim de hominis, tanquam rei magnæ, creatione deliberat et consultat, dicens: Faciamus hominem; ita Rupertus. Est enim homo prima mundi increati, id est SS. Trinitatis, imago, et ejus infinitæ artis et sapientiæ testimonium, et opus perfectissimum; creati vero mundi homo est finis, compendium, vinculum et nexus: omnes enim rerum spiritualium et corporalium gradus in se habet et nectit homo, ideoque est et vocatur Microcosmus, atque à Platone vocatur Horizon universi, quia disterminat, et in se conjugit superius hemispherium, puta cœlum et angelos, atque inferius, puta terram et bruta; homo enim partim angelis, partim brutis est similis. Sic vita, et tempus hoc nostrum est horizon æternitatis: quia disterminat æternitatem beatam, quæ est in cœlis, à misera, quæ est in inferno, et ab utraque aliquid participat. Pulchre S. Clem. l. 7. Constit. Apost. c. 35. *Finem*, ait, *fabricationis, animantem rationis participem, mundi civem, sapientiæ tuæ moderatione fecisti, cum diceres: Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram; fecisti, inquam, ut esset homo* κοσμου κοσμος, *id est, ornati ornatus, cujus corpus et quatuor elementis primis corporibus formasti, animam vero ex nihilo, ac sensus quinque ad certamen virtutis dedisti; et mentem ipsius animæ, tanquam aurigam sensibus præfecisti.*

Secundo, quia per Christum hominem omnes pariter creaturæ, quæ in homine quasi in microcosmo, uti jam dixi, continentur, erant deificandæ: vide ergo quanta sit hominis dignitas.

Tertio, quia propter hominem, et cum homine, uti mundus est conditus, ita et in resurrectione renovabitur.

Quarto, summum fidei mysterium, scilicet SS. Trinitatis et individuæ unitatis, primum in generatione hominis reseratum est, quod postea in ejusdem hominis regeneratione, puta in baptismo, aperte declarandum et profitendum erat; nam illa verba, *faciamus et nostram,* Trinitatem significant; unitatem vero indicant illa verba: *Dixit Deus, fecit Deus*, etc.

Quinto, animalia et plantæ ex terra et aqua generatæ dicuntur: at solus Deus corpus hominis finxit et figuravit, illique animam rationalem à se ex nihilo creatam indidit.

Sexto, homo factus est à Deo rector et princeps omnium animalium, etiam maximorum, totiusque mundi quasi rex.

Septimo, assignavit Deus homini ad habitandum, et sese oblectandum paradisum, deliciis omnique rerum copia instructissimum.

Octavo, creavit Deus hominem tanta integritate animi et innocentia præditum; ut et mens subjecta esset Deo, et sensus rationi, et corpus animo, et omnes animantes hominis imperio subderentur: hinc factum est ut nudus non erubesceret.

Nono, Adam congrua singulis animantibus nomina imposuit; unde elucet summa ejus scientia et sapientia, ut et ipsæ animantes quasi agnoscerent et profiterentur, se pro rege ac domino habere hominem.

Decimo, corpus habuit immortale, ut scilicet si Deo pareret, longissimo ævo in terris acto, ex vita terrena ad cœlestem et sempiternam, mortis malorumque omnium expers traduceretur.

Undecimo, Deus dono prophetiæ hominem insignivit, cum dixit: *Hoc nunc os ex ossibus meis.*

Duodecimo, Deus sæpe sub specie humana homini apparebat, cumque familiariter alloquebatur.

Nota tertio. Deus pallatium hoc mundi, quasi quoddam convivium, ait Nyssenus, aut potius quasi splendidum triclinium, instruxit omnibus rebus, quæ ad usum, oblectationem et scientiam erant opportuna; ac deinde ultimo in illud ita adornatum induxit creavitque hominem, quasi qui omnium esset vertex, finis et dominus. Vide S. Ambr. epist. 38. ad Horont. et Nazianz. orat. 43. et Nyssenum l. de Opificio hominis: vide et de singulorum humani corp. partium dignitate, S. Ambr. lib. 6. Hexam. cap. 9. Recte ergo S. Bernard. serm. 1. de Annunt. *Quid*, inquit, *homini primo deerat quem misericordia custodiebat, docebat veritas, regebat justitia, pax fovebat?*

Insuper Diogenes teste Plutarch. lib. de Tranquill. animæ et filio l. 1. de Monarchia, docent quod mundus sit quasi templum Dei sacrum, et pulchrum, in quod inductus sit homo, ut ejus esset antistes, et sacerdotio fungeretur pro creaturis omnibus, ac pro beneficiis eis omnibus et singulis collatis gratias ageret, illisque propitium redderet Deum, ut bona adderet, malaque repelleret. Hinc *in veste poderis*, *quam habebat* Aaron pontifex veteris Testamenti, *totus erat orbis terrarum.* Sapient. 18. 24. Audi Lactant. l. de Ira Dei c. 14. *Sequitur ut ostendam cur hominem fecerit Deus. Sicut mundum propter hominem machinatus est, ita ipsum propter se, tanquam divini templi antistitem, spectatorem operum, rerumque cœlestium. Solus enim est, qui sentiens capaxque rationis intelligere possit Deum, qui ejus opera admirari, virtutem potestatemque perspicere, etc. Ideo sermonem solus accepit, ac linguam cogitationis interpretem, ut enarrare majestatem Domini sui possit.*

Porro S. Ambr. ep. 38. jam citata docet hominem ultimo creatum, ut subjectas haberet omnes mundi opes, omnia volatilia, terrestria, etiam pisces, etc. essetque quasi rex elementorum, ac per hæc quasi per gradus ad cœli ascenderet regiam. *Cujus*, ait, *difficilis itineris viatorem non facile reperies, illum virum qui ita sit animi inductione formatus ac voluntate, ut minima sibi sit cum suo corpore familiaritas, nequ in ullum ingrediatur vitiorum contubernium, nullis assentantium pumicetur sermonibus, nequ in rotis secundorum temporum positus humiles fastidiat, mœsta fugiat, sanctorum laudes excutiat atque eleret. Cujus animam non inflectat mœstitia, nec frangat injuria, nulla sollicitet suspicio, libido*

non exagitet, non expugnent passiones corporis, non inquietet vanitatum appetentia, voluptatum gratia. Merito ergo postremus, quasi finis naturæ, formatus ad justitiam, inter cætera animantia justi arbiter. Ac tandem eleganter, æque ac nervose ita concludit: *Recte ergo novissimus, quasi totius summa operis, quasi causa mundi, propter quem facta sunt omnia, quasi omnium habitator elementorum: inter feras vivit, cum piscibus natat, super aves volat, conversatur cum angelis; terram inhabitat, et cœlo militat, sulcat mare, acre pascitur; cultor soli, viator profundi, piscator in fluctibus, in aere auceps, in cœlo hæres, cohæres Christi.*

Hominem.] Homo hic non est idea hominis abstracti et universalis, qui sit causa et exemplar omnium singularium hominum, ut ex Platone voluit Philo. Non etiam homo hic est animus hominis, q. d. Animum hominis ornemus nostra imagine, puta gratia, uti explicat S. Basil. et Ambros. Sed homo est ipse Adam primus homo, parensque cæterorum omnium, ut patet ex dictis: in Adamo enim, et per Adamum Deus fecit et creavit cæteros homines.

Ad imaginem et similitudinem nostram.] Quæres in quo sita sit hæc imago Dei, expressa in homine? Anthropomorphitæ, quorum auctor fuit Audæus; unde et Audæani sunt dicti, putarunt hominem esse imaginem Dei secundum corpus, ideoque Deum esse corporeum; verum hæc est hæresis.

Secundo, Oleaster et Eugub. in cosmopœia putant Deum hic induisse formam humanam, ut illius adinstar crearet hominem; sed hoc æque frigidum ac novum est.

Nota primo, imaginem hic sumi pro exemplari, q. d. Faciamus hominem ad exemplar nostrum, ut quasi imago nos, quasi suum exemplar referat ac repræsentet. Imago hæc non est Verbum divinum, sive Filius, qui est imago Patris, ut aliqui apud Lipoman. explicant; sed est ipsa essentia divina, ipseque Deus unus et trinus: ad hujus enim imaginem conditus est homo. Quare quod Rupertus per imaginem accipit Filium, per similitudinem Spiritum sanctum, mysticum est. Potest tamen secundo, imago hic proprie capi, ut sit hebraismus. q. d. Faciamus hominem ad imaginem, id est, ut sit imago nostri, quasi sui exemplaris.

Nota secundo. Imaginem hic multi à similitudine distinguunt, nimirum ut imago ad naturam, similitudo ad virtutes pertineat. Ita sanctus Basil. hom. 10. Hexam. *Per imaginem*, inquit, *animæ impressam meæ, obtinui rationis usum; verum Christianus effectus, utique similis efficior Deo*: et S. Hieron. in illud Ezech. 28: *Tu Signaculum similitudinis*, sic ait: *Et notandum est quod imago tunc* (in creatione) *facta sit tantum, similitudo in baptismate compleatur*; et sanctus Chrysost. hom. 9. in Genes. *Imaginem dixit, ob principatus rationem; similitudinem, ut pro viribus humanis similes fiamus Deo mansuetudine, lenitate*, etc. *quod et Christus dicit: Similes estote Patri vestro qui in cœlis est.* Idem docet S. August. l. contra Adimantum cap. 5. Eucher. l. 1. in Genes. Damascen. l. 2. de Fide cap. 12. S. Bernard. serm. 1. de Annunt. ubi et addit: *Imago siquidem in gehenna uri poterit, non exuri; ardere, sed non deleri. Similitudo non sic; sed aut manet in bono, aut si peccaverit anima, mutatur miserabiliter jumentis insipientibus similata.* Sic ergo per peccatum in homine perit similitudo Dei, non imago.

Verum dico non distingui, esseque hendiadyn. q. d. Ad imaginem et similitudinem, id est, ad imaginem similitudinis, ut habetur Sap. 2. v. 24. hoc est, ad imaginem similem, vel simillimam. Hinc Scriptura hæc nomina promiscue usurpat, modo unum, modo alterum, modo utrumque ut jam dicat hominem factum esse ad imaginem Dei, ut Gen. 9. 6. modo ad similitudinem Dei, ut Gen. 5. 1. modo ad imaginem et similitudinem Dei, uti hic.

Nota tertio, pro *imaginem*, hebraice est צלם *tselem*, quod significat umbram, sive adumbrationem rei. Radix enim צלל *tsalal*, significat obumbrare, inde צל *tsel*, significat umbram, et *teselem*, imaginem adumbrantem. Sicut enim umbra corporis, sic imago sui prototypi est quædam adumbratio. Innuit ergo *tselem*, hominem respectu Dei tantum esse umbram, vel umbraticam imaginem. Deus enim solidam et constantem habet essentiam; homo vero umbraticam et evanidam: et hoc est quod Psal. 38. dicitur: *Universa vanitas omnis homo vivens, verum tamen in imagine* (hebr. בצלם *betselem*, in umbra, id est instar umbræ) *pertransit homo.*

Nota quarto, homo non est imago Dei, ut Deus est, id est quoad attributa propria Dei (nec enim homo est omnipotens, immensus, æternus, omniscius, uti est Deus), sed solum quoad attributa communia, quæ scilicet ipse communicat intellectuali creaturæ.

Nota quinto, hæc imago Dei non est in solo viro, ut vult Theodor. sed et in angelo, et in femina, ut fuse docet S. August. l. 12. de Trinit. cap. 7. et Basilius hic hom. 10. explicans illa verba Genes. 1. *Masculum et feminam fecit eos.* Nunc

Dico primo: hæc imago Dei sita est in mente hominis, sive in eo quod homo in summo rerum sit gradu, in quo Deus est et angelus; puta quod homo sit naturæ intelligentis, sitque animal rationale: per rationem enim, mentem et intellectum homo maxime refert Deum, illique præ aliis creaturis simillimus est. Ex hac natura rationali sex eximiæ hominis dotes et proprietates consequuntur, in quarum modo una, modo alia Patres subinde hanc Dei imaginem collocant scilicet partialiter et incomplete.

Prima est, quod hominis anima incorporea sit et individua, uti est ipse Deus: in hac imaginem Dei collocat. S. Aug.

Secunda est, quod sit æterna et immortalis: in hac collocat Origenes.

Tertia est, quod sit intellectu, voluntate et memoria prædita: in hac collocat Damascen.

Quarta, quod sit liberi arbitrii: in hac collocat S. Ambrosius.

Quinta, quod sit capax sapientiæ, virtutis, gratiæ, beatitudinis, visionis Dei omnisque boni: unde in hac capacitate imaginem Dei collocat Nyssenus.

Sexta, quod cunctis animalibus sua potestate præsit et dominetur: in hac collocat S. Basil.

Adde septimo, sicut in Deo omnes res sunt et continentur eminenter, ita quoque omnes res in homine sunt eminenter, uti dixi sub initium hujus vers. Rursum, homo intelligendo fit quasi omnia, ut ait Aristot. quia omnium rerum ima-

gines et simulacra in phantasia et mente sibi efformat.

Octavo, hinc homo quasi est omnipotens instar Dei ; quia multa arte, et omnia mente sua efformare et comprehendere potest. Rursum, homo est finis omnium creatorum, uti eorumdem finis est Deus.

Nono, sicut anima regit corpus, estque tota in toto, et tota in qualibet ejus parte : ita et Deus est totus in toto mundo, et totus in qualibet mundi parte.

Decimo et perfectissime, sicuti Deus Pater per intellectum se cognoscens producit Verbum, puta Filium, et eum amando producit Spiritum sanctum ita homo intelligendo se producit in mente sua verbum intelligibile, sui ipsius expressivum, sibique simile, atque inde procedit in voluntate ejusdem amor : sic enim homo clare repræsentat SS. Trinitatem. Ita S. August. l. 10. de Trinitat. c. 10. et l. 14. c. 11.

Hæc ergo imago Dei homini est naturalis, quæ peccato perdi non potuit ; est enim ipsi naturæ intime et indebiliter impressa, ut perdi non possit, nisi perdatur et natura. Ita contra Origenem docet S. August. l. 2. Rectract. c. 24. ubi retractat id quod dixerat l. 6. de Gen. ad lit. c. 27. scilicet, Adamum peccando imaginem Dei perdidisse : quod, ait August. ut verum sit, sic accipiendum est, non quasi in Adamo peccante nulla remanserit Dei imago, sed quod illa per peccatum tam deformis effecta fuerit, ut reformatione indiguerit. Impia ergo et stolida est sententia Matthiæ Illirici Lutherani, dicentis, quod imago Dei in homine per peccatum ita sit corrupta, ut homo substantialiter sit transformatus in vivam et substantialem imaginem diaboli : hanc enim esse ipsum peccatum originale, ipse cum suis mordicus tuetur lib. de Pecc. orig.

Dico secundo, altera quoque in homine est imago Dei scilicet supernaturalis, quæ sita est in gratia et justificatione hominis, qua ipse divinæ fit consors naturæ, quæque in gloria et vita æterna firmabitur et perficietur. *Gratia* enim *est anima animæ*, ait S. Aug. In hac gratia conditum esse Adamum, eamque hic etiam ad litteram intelligi imaginem Dei, patet Coloss. 3. 10. Ephes. 4. 24. Ita passim Patres. Hæc imago ab hominis voluntate pendet, eaque peccante deperdita est, sed per gratiam et justificationem reparatur et reformatur. Unde Apóst. Ephes. 4. 23. *Renovamini*, inquit, *spiritu mentis vestræ, et induite novum hominem qui secundum Deum creatus est in justitia et sanctitate veritatis.* Vide ibi dicta, et 2. Cor. 3. 18.

Ubi nota, Adæ in primo instanti creationis suæ, cum gratia infusas fuisse simul omnes virtutes theologicas et morales : item datam ei esse justitiam originalem, quæ præter habitus virtutum jam dictos, erat assistentia et manutenentia Dei assidua ; qua fiebat ut motus omnes appetitus inordinati, sive concupiscentiæ, rationem prævenientes, impedirentur ; utque appetitus rationi, ratio Deo in omnibus subderetur ; itaque homo in omnibus interna pace, rectitudine et sanctitate frueretur ; unde de nulla re inordinatam tristitiam, iram, concupiscentiam, aliamve turbidam passionem concepisset, atque hanc justitiam et integritatem Adam, si non peccasset, in posteros transfudisset. De justitia originali vide Molinam, Pererium, Arethum, et alios.

Dico tertio, in corpore hominis proprie non est imago Dei, sed tamen in eo relucet quodammodo et resplendet ; quia scilicet corpus hominis est imago mentis : recta enim statura, et vultus in cœlum erectus, indicat animum corporis rectorem cœlesti satum origine, Deique similem, æternitatis et divinitatis capacem, superna spectare et ambire debere. *Si* enim *tanti vitrum, quanti margaritum?* si tale est corpus, qualem decet esse animam? ita S. Aug. lib. 6. de Genes. ad lit. c. 12. et Bernardus serm. 24. in Cantica. Recta ergo statura admonetur homo, sibi non esse sectanda terrena, uti faciunt pecora, quorum voluptas omnis ex terra est : unde in ventrem cuncta pecora prona et prostrata sunt ; hinc poeta :

> Pronaque cum spectent animalia cætera terram,
> Os homini sublime dedit, cœlumque tueri
> Jussit, et erectos ad sidera tollere vultus.

Cœlo ergo nati, cœlo creati sumus ; hic finis, hic scopus noster : ab hoc si aberremus, frustra homines sumus, frustra cœlum solemque suspeximus ; satius foret bruta aut saxa fuisse : sin assequamur, terque quaterque beati. Hic ergo nobis, æque ac S. Bernardo, perrenis sit stimulus ad vitam puram et sanctam : Bernarde, dic quare hic? cur cœlum suspicis? cur animam rationalem et immortalem accepisti?

Dico quarto, in cæteris creaturis non est imago, sed quoddam quasi vestigium Dei, Deum repræsentans, sicut effectus suam causam repræsentat. Consideranti enim earum naturam, actionem, dispositionem, determinationem, et mirabilem omnium inter se consociationem et ordinem, patet, eas divina ratione et sapientia conditas esse, et conservari.

Moraliter voluit Deus omnia esse hominis, hominem vero esse Dei, quasi peculium, ideoque eum obsignavit sigillo suæ imaginis, eoque tenacissimo et indelebili, ut homo seipsum intuens, quasi in imagine Deum creatorem suum agnoscat, sitque quanto debito, et quam arcto vinculo illi sit obstrictus. Homo enim gestat Dei imaginem : primo, ut filius sui patris, cui debet amorem et pietatem ; secundo, ut mancipium domini sui, quem timere ac revereri debet ; tertio, ut miles sui ducis et imperatoris, cui fidem et obedientiam præstare oportet ; quarto denique, ut minister et dispensator bonorum heri et domini sui, cui rectum usum creaturarum, quæ dispensationi ejus commissæ sunt, exhibere debet, ad perennem Domini Deique sui laudem et gloriam. Ita Pererius, qui septem causas morales, cur homo conditus sit ad imaginem Dei, adfert hic l. 4. in digressione morali pag. 501. edit. in octavo. Ubi maxime notanda est sexta, quæ est, ut homo esset capax æternitatis et infinitatis Dei, utque ab eo fidenter omne bonum sperare et petere audeat, dicatque ei : Imple, Domine, in bonis desiderium animæ meæ, quam ad tui imaginem, tuique capacem creasti : tu nihil in mundo pateris esse vacuum, patiere vacuum in animo meo? reple ergo eum tuis bonis, imo teipso : nam nihil aliud ejus infinitam capacitatem satiare et explere potest, nisi tu. Denique, si crimen est læsæ majestatis regis imaginem violare, quale crimen erit Dei imaginem sibi insitam fœdare peccato et polluere?

Et præsit.] Hebraice ויררו veirdu, id est et præsint, sive dominentur, scilicet tam Adam, quam Eva eorumque posteri. Est ergo homo, animal imperio natum.

Audi S. Basil. hom. 10. Hexam. *Animal itaque es, ô homo, imperio natum. Ecquid miseram hanc affectuum servis servitutem? ecquid te dedis peccato in vile mancipium? cur tuapte sponte mancipem te et captivum constituis diaboli? Jussit te Deus in creaturis principem locum tenere; et ecce tanti principatus dignitatem à te excutis et repellis. Sed servus vocatus es? en habes rationem vitiosi omnis affectus plane dominatricem. Si herus fœdæ voluptati serviat, tu ab ea temperans, imo contemnens, præ illo es dominus istius obscenæ affectionis : ille è diverso earum servus, quæ abs te velut calce proteruntur, illicium voluptatum.*

Nota primo. Homo in statu innocentiæ perfectum habuit dominium in omnia animalia, idque partim ex scientia et prudentia naturali, qua sciebat quomodo domanda, cicuranda et tractanda essent singula; partim ex peculiari providentia Dei qui per angelos animalium omnium phantasiam et corpus flexisset ad nutum, voluntatem et imperium hominis, sicuti eadem per angelos ad Adamum deduxit c. 2. 19. Decebat enim, ut, quandiu caro hominis spiritui, et spiritus Deo; tandiu et animalia homini, quasi domino suo obedirent. Porro hoc dominium index est magnæ dignitatis hominis. Audi S. Amb. initio l. 6. Hexam. *Videbatur elephantis nihil habere natura procerius atque robustius, nihil terribilius leone, nihil sævius tigride : verum hæc serviunt homini, et naturam suam humana institutione deponunt; obliviscuntur quod nata sunt; induuntur quod jubentur. Quid multa? docentur ut parvuli, serviunt ut famuli, adjuvantur ut infirmi, verberantur ut timidi, corriguntur ut subditi : in mores transeunt nostros, quoniam motus proprios perdiderunt.*

Adverte. In statu innocentiæ, obedientia animalium fuisset quasi politica : debuisset enim ipsa imperium hominis sensu aliquo percipere, ut ei obedirent; unde si longe fuissent dissita, vel aliter occupata, non percepissent hominis imperium, illi non obedivissent. Denique tunc homo homini quoque dominatus fuisset, dominatione non servili, sed civili, qualis est inter angelos. Sic enim parentes filios, mariti uxores, principes subditos rexissent. Ita S. August. l. 19. de Civit. c. 14.

Nota secundo. Mansit in homine hoc dominium post peccatum, ut patet Gen. 9. 1. hinc jure naturæ, ut docet Aristot. l. 1. Polit. cuique homini licita est silvestrium animalium venatio, æque ac piscium piscatio. Verum per peccatum multum imminutum est hoc dominium, idque, ut notat Hugo, maxime circa animalia extrema, scilicet maxima, ut leones, et minima ac vilissima, uti culices, pulices, etc. Illud tamen recuperarunt quidam viri sanctissimi, qui ad innocentiam primævam quam proxime accesserunt; uti Noe in omnia animalia arcæ, Elisæus in ursos, Daniel in leones, Paulus in viperam, S. Franciscus in pisces et aves, quibus concionabatur, imperium obtinuit.

Tropol. homo præest piscibus, quando dominatur gulæ et libidini : avibus, cum dominatur ambitioni : reptilibus, cum dominatur avaritiæ: feris, cum dominatur iræ, ita Origenes, Chrys. Eucherius.

Ad imaginem Dei creavit illum.] *Dei*, id est Christi, qui est Deus : ad Christi enim imaginem specialiter creatus est homo; hoc enim est quod dicitur Rom. 8. *Quos præscivit et prædestinavit conformes fieri imagini Filii*, et alibi : *Sicut portavimus imaginem terreni, portemus et imaginem cœlestis.* Ita S. Cyril. l. 1. contra Julian. Hilar. Theod. et ex eis Franc. Aretinus hic. Verum imago Christi est supernaturalis gratiæ et gloriæ : hic autem agitur primario de imagine naturali. Est ergo hic enallage personæ frequens apud Hebræos. Deus enim de se quasi de alio aliquo, in tertia persona loquitur; quod enim dixit *Creavit Deus hominem ad imaginem suam :* hoc confirmat et inculcat, clareque explicat τὸ *suam;* dicens, *ad imaginem Dei creavit illum.*

27. Masculum et feminam creavit eos.] Hinc novator quidam in Francia nuper asseruit, Adamum creatum esse hermaphroditum, fuisseque eum tam feminam, quam masculum. Sic et Plato in Symposio censuit, primos homines fuisse androgynos. Verum insulse hoc dicitur: non enim dicit Scriptura, *creavit* eum, sed *eos*, scilicet Adamum et Evam: puta Adamum creavit masculum, Evam vero feminam. Unde patet hæc per anticipationem dici. Necdum enim Moses descripsit creationem Evæ, licet ipsa hoc eodem sexto dies sit facta; hanc enim reservat in c. 2. 22. Æque insulsum est, quod tradunt aliqui Hebræi, et Franc. Georgius tom. 1. prob. 29. scilicet, Adam et Evam à Deo creatos esse ita, ut in lateribus sibi invicem cohærerent, essentque quasi unum, sed postea Deum eos ab invicem separasse; hoc enim repugnat c. 2. 18. ut ibi ostendam.

28. Crescite et multiplicamini.] Ex hisce verbis liquet Adamum et Evam in ætate et statura perfecta, atque ad generandum apta, puta juvenili, ut ait Junilius, aut virili conditos esse. Volunt Hæretici, hic singulis hominibus à Deo præcipi generationem usumque matrimonii. Sed si ita est, ergo Christum Dominum (ut alios viros sanctissimos taceam) primum hujus legis violatæ reum peragant oportet. Et sane, si quod hic est præceptum, id non singulis hominibus, sed toti speciei, id est omnibus hominibus, in communi datur, ne sinant speciem humanam intermori : ita D. Thom. Verum dico nullum hic esse præceptum. Idem enim dixit Deus piscibus v. 22. quibus utique legem non tulit. Tantum ergo hic Deus benedicit homini, ut patet ex ipsis ejus verbis ; hoc est, usum matrimonii inter homines probat, eisque virtutem et fœcunditatem indit, ut per maris et feminæ conjunctionem, uti cætera animalia, sibi simile procreent, itaque se suamque speciem conservent ac propagent. Ita S. Chrysost. Rupert. et August. lib. 21. de Civit. 22. Pererius, Oleaster, Vatablus et alii.

Et replete terram.] Hujus rei symbolo, ait S. Aug. tr. 9. in Joan. quatuor mundi plagæ, per sui litteras initiales, in nomine *Adam* græce continentur. Adam enim, si initiales exponas, idem est quod ἀνατολή, δύσις, ἄρκτος, μεσημβρία, id est Oriens, Occidens, Aquilo, Meridies; ut significaretur ex Adam nasci turos esse homines, qui quatuor mundi partes incolerent et replerent.

Subjicite eam,] expulsis, vel domitis cunctis

feris eam inhabitate et colite, ejusque decore et fructibus vos pascite ac fruimini.

DOMINAMINI.] Hebræum ורדו *redu*, est ambiguum. Si enim illum deducas à רדה *rada*, significat *dominamini :* sin à ירד *iarad*, significat *descendite*. q. d. Si præcepto meo parueritis, dominabimini cunctis animalibus : si non, dominio vestro excidetis, uti factum deplorat Psaltes Ps. 48. 15. Ita Delrio. Verum hic sensus subtilior est, quam solidior, patet enim hic tantum de benedictione et dominio hominis agi, idque tantum significat *redu*, quando cum *bet* construitur, uti hic fit. *Redu* ergo hic idem est quod *dominamini*.

29. ECCE DEDI VOBIS OMNEM HERBAM IN ESCAM.] *Dedi*, id est *do :* Hebræi enim utuntur præterito, pro præsenti, quo carent. Hinc communior Patrum et Doctorum (excepto Cajet. Victoria, et D. Soto, quos citat Perer. tom. 2. p. 322.) sententia est, homines usque ad diluvium in cibo ita frugales fuisse, ut herbis et fructibus vescerentur, carnibus vero, æque ac vino, abstinerent, idque non ob aliquod Dei præceptum, sed ob religionem quamdam inde natam, quod necdum Deus carnium et vini usum expresse et diserte concessisset, ut patet Gen. 9. v. 3. et 21. Hæc ecce simplex patrum frugalitas vitam eis non minuit, sed auxit, vixerunt enim tunc ad 900 annos. Pulchre de hac prisca frugalitate Boetius lib. 2. de Consolatione metro 5.

Felix nimium prior ætas,
Contenta fidelibus arvis,
Nec inerti perdita luxu,
Facili quæ sera solebat
Jejunia solvere glande.

Et Ovid. l. 1. Metam. de priscis patrib. ita canit :

Fraga legebant,
Cornaque et in duris hærentia mora rubetis,
Et quæ deciderant patula Jovis arbore glandes.

De hac re plura dicam c. 9. 3. 2.

Quæres cur, cum post singula creationis opera dicatur : *Et vidit Deus quod esset bonum*, illud omittatur post creationem hominis ? Resp. Causa prima est, quia in homine finitur rerum creatio, qua finita et perfecta generatim omnia complectens dicit Moses : *Viditque Deus cuncta quæ fecerat, et erant valde bona*, quæ complexio ad hominem maxime spectat ; tum quia ejus creationem fusius cæteris immediate ante descripserat ; tum quia homo est finis, complexio, nodus et centrum omnium creaturarum : propter hominem enim omnia creata sunt, et homo omnis creaturæ est dominus, participium, nexus et vinculum. Quare ne bis idem immediate repeteret Moses, dicendo de homine : *Et vidit Deus quod esset bonum*, ac mox de omnibus subjiciendo : *Viditque Deus cuncta quæ fecerat, et erant valde bona*, prius omisit, illudque in posteriori intellexit, ut significaret omnia in homine, et propter hominem, uti creata sunt, sic et bono esse à bono hominis creatore. Ita Perer. Qui et addit, idcirco addi hic Τὸ *valde*, quod in cæteris omittitur, quia bonum hominis præstat bona cæterorum, præsertim quia per hominem, puta Jesum Christum, creaturæ omnes erant deificandæ : deificata enim Christi humanitate, una quoque omnes creaturæ, quæ in ea continentur, mirabiliter sunt deificatæ.

Duas alias causas affert S. Aug. l. 3. de Genesi ad litter. c. 24. scilicet secundam : Quia, ait, homo nondum erat perfectus, nondum enim erat in paradiso constitutus; sed quia, postquam ibi constitutus est, illud ipsum pariter prætermissum est : hinc, tertiam subdit ; quia præsciebat Deus hominem peccaturum, nec in suæ imaginis perfectione mansurum. q. d. Noluit eum dicere natura bonum, quem præsciebat culpa sua fore malum.

Quartam causam dat S. Ambr. l. de Paradiso c. 10. Deus, ait, noluit soli Adæ ante formationem Evæ dicere, *quod esset bonum*, ne videretur sibi contrarius; nam c. 2. 18. dicit : *Non est bonum hominem esse solum, faciamus ei adjutorium simile sibi.* Igitur quia bonum generis humani, puta fœcunditas et propagatio, pendebat ex Eva; hinc Deus ante ejus formationem noluit de solo Adam dicere, *quod esset bonum. Maluit enim*, ait, *plures esse quos salvos facere posset, et quibus donare posset peccatum, quam unum solum Adam qui liber esset à culpa.*

Quinta causa est moralis, scilicet ut significaret hominem esse liberi arbitrii, quo cætera creata carent : unde habent duntaxat bonitatem entis, sive naturalem ; homo vero, quia liber, majorem habet bonitatem virtutis, sive moralem. Ut ergo indicaret hominis bonitatem moralem, quæ præcipua est, pendere ex usu liberi ejus arbitrii, noluit ante eum dicere de illo, *quod esset bonum*. Hanc causam assignant S. Aug. S. Amb. et alii.

31. VIDITQUE DEUS CUNCTA QUÆ FECERAT, ET ERANT VALDE BONA.] S. Aug. l. 1. de Gen. contra Manic. c. 21. *Cum de singulis ageret*, ait, *dicebat tantum : Vidit Deus quia bonum est ; cum autem de omnibus diceretur, parum fuit dicere, Bona, nisi adderetur et valde. Si enim singula opera Dei cum considerantur à prudentibus, inveniuntur habere laudabiles mensuras, et numeros, et ordines, in suo quæque genere constituta, quanto magis omnia simul, id est ipsa universitas, quæ istis singulis in unum collatis completur : Omnis enim pulchritudo quæ partibus constat, multo est laudabilior in toto quam in parte.* Et mox : *Tanta est vis et potentia integritatis et unitatis, ut quæ bona sunt, tunc multum etiam placeant, cum in universum aliquod conveniunt atque concurrunt. Universum autem ab unitate nomen accepit.*

Nota. Mira est mundi rerumque creatarum pulchritudo. Primo, ob rerum varietatem ; aliæ enim sunt incorporeæ, ut angeli, iique in varias species, hierarchia et choros distributi, suntque plurimi, et pene innumeri ; aliæ sunt corporeæ : rursum harum aliæ sunt incorruptibiles, ut cœli et sidera ; aliæ corruptibiles, eæque duplices, scilicet inanimes, et animatæ ; rursum animatæ, aliæ sunt plantæ, aliæ animalia, aliæ denique sunt partim corporeæ, partim incorporeæ, ut homines. Jam quanta est varietas hominum in forma et vultu, in ingressu, voce, ingenio, lingua, studiis, opificiis, moribus, legibus, institutis, religionibus. !

Secundo, ob rerum omnium ordinem, et aptissimam dispositionem : nobiliores enim summum mundi tenent locum, ignobiliores infimum, mediæ medium, eæque per superiores aguntur, servantur et reguntur.

Tertio, ob rerum plenitudinem et universit...

tem : in mundo enim sunt omnia tripliciter: primo, secundum generales gradus rerum, qui quatuor sunt: esse, vivere, sentire et intelligere; secundo, secundum cujuslibet horum, graduum genera omnia, et species subalternas; tertio, quod nihil uspiam sit, nihilque factum sit à Deo quod non in mundo contineatur, ad eumque pertineat.

Quarto, ob partium omnium inter se arctam miramque connexionem, non modo secundum quantitatem, ut nihil sit usquam inane et vacuum, sed etiam in serie contextuque naturalium specierum; videlicet ut nulla sit interruptio, utque quælibet pars aliis vicinis circumquaque aptissime et amicissime astricta et devincta sit.

Quinto, ob rerum inter se discordem concordiam, obque earum sympathiam et antipathiam. Talis antipathia est inter vitem et brassicam, inter ovem et lupum, felem et murem, aliasque res innumeras: sympathia est inter magnetem et ferrum, inter herbas mares et feminas, inter metalla varia, inter liquores, inter animalia.

Sexto, ob miram rerum omnium tum inter se, tum cum toto mundo proportionem : Hæc enim similis est proportioni et pulchritudini humani corporis; quæ ex concinna membrorum omnium compositione consurgit, quo fit, ut sicut homo est parvus mundus, ita mundus sit magnus quidam homo.

Septimo, ob divinam optimamque mundi administrationem : primo, quod Deus singulis rebus etiam vilissimis quæcumque vel necessaria, vel opportuna erant ad vitam cujusque tuendam, finemque consequendum, sapientissime ac liberalissime compararit ; secundo, quod singulas, etiam ratione et sensu carentes, ad finem suum dirigat, quodque ejus ductu illæ ad finem suum perveniant, perinde ac si actiones et fines suos cognoscerent et intenderent; ut clare patet in avibus dum nidos construunt, in motu solis, cœlorum, ventorum, etc.; tertio, quod singulas ex æquo ita temperet, ut vires suas vicissim frangendo, et sese corrumpendo, mundo sibique non sint exitio, sed saluti et ornamento; quarto, quod singulæ publicum bonum privato præferant, ut cum corpus grave ascendit sursum, ut vacuum impediat. Quocirca S. Aug. epist. 28. citans illud Isaiæ 40. juxta Sept. *Qui profert ad numerum*, vel numerose, *seculum*, docet mundum esse musicam suavissimam modulatoris Dei, quæ ex variis et contrariis rebus, quasi sonis et tonis oppositis conflata, concentum et harmoniam edit admirabilem. Idem l. 11. Civit. 18. ait in hoc mundo Deum fecisse tam diversa, *ut ordinem*, ait, *seculorum tanquam pulcherrimum carmen, ex quibusdam quasi antithetis honestaret;* perinde ac Scipio apud Ciceronem dictitat, civitatem et politiam bene ordinatam esse concentum. Sicut enim *ex dissimillimarum vocum moderatione concors efficitur et congruens; sic ex summis, mediis et infimis ordinibus interjectis ut sonis, moderata ratione civitatem consensu dissimillimorum concinere, et quæ harmonia à musicis dicitur in cantu, eam esse in civitate concordiam, eamque nullo pacto sine justitia esse posse*, uti refert idem August. l. 2. de Civit. c. 21.

Octavo, quod omnes res mundi ad hominis utilitatem compositæ sint : aliæ enim pertinent ad vitæ humanæ necessitates et commoditates; aliæ ad varias hominum oblectationes : aliæ sunt morborum remedia et sanitatis præsidia : multæ ad exemplum et imitationem sunt propositæ : omnes conducunt ad scientiam rerum, et maxime ad Dei notitiam amorem et religionem concipiendam.

Nono, quod mala omnia in mundo Deus ordinet in bonum : mala enim pœnæ ordinat ad castiganda mala culpæ; mala culpæ absolute mala et peccata sunt : tanta est tamen Dei bonitas, sapientia et potentia, ut ea ordinet ad bonum, vel clementiæ et misericordiæ suæ, ea condonando, vel justitiæ et vindictæ suæ, puniendo ea pœnis præsentibus et æternis : ita Pererius.

Apte ergo S. Bern. serm. 3 de Pentec. *Tria*, ait *in magno hujus mundi opere cogitare debemus, videlicet quid sit, quomodo sit, ad quid sit constitutus. Et in esse quidem rerum, inæstimabilis potentia commendatur, quod tam multa, tam magna, tam multipliciter, tam magnifice sunt creata. Sane in modo ipso sapientia singularis elucet, quod hæc quidem sursum, hæc vero deorsum, hæc in medio ordinatissime sint locata. Si vero ad quid sit factus mediteris, occurrit tam utilis benignitas, tam benigna utilitas, quæ etiam ingratissimos quosque multitudine et magnitudine beneficiorum possit obruere. Potentissime siquidem ex nihilo omnia, sapientissime pulchra, benignissime utilia sunt creata;* et S. August. in Sent. sent. 141. *Tria*, ait, *maxime nobis scienda de conditione creaturæ oportuit intimari : quis eam fecerit, per quid fecerit, quare fecerit. Dixit Deus*, ait : *Fiat lux, et facta est lux, et vidit Deus lucem quod bona esset. Nec auctor excellentior est Deo, nec ars efficacior est Dei verbo, nec causa melior est, quam ut bonum creetur à bono*, et sent. 140. *Nullum*, ait, *Deus vel angelorum vel hominum crearet, quem malum futurum esse præscisset; nisi pariter nosset, quibus eos usibus bonorum commendaret, atque in ordinem seculorum, quasi pulcherrimum carmen, etiam ex quibusdam pulcherrimis antithetis honestaret:* hoc est carmen, hic liber mundi : Quare S. Antonius cuidam roganti, quomodo in eremo sine libris vivere posset? respondit : *Meus liber, ô Philosophe, est natura rerum à Deo conditarum, quæ quotiescumque mihi libuerit, libros ipsius Dei ad legendum suppeditat.* Ita refert Socrates lib. 4. hist. c. 18.

Denique Philo lib. de Plantatione Noe, sub finem, docet Dei operibus nihil deesse, nisi justum eorum æstimatorem et encomiasten. *Fertur, ait, fabula à sapientibus viris ad posteros per manus tradita, est autem talis. Olim cum totum mundum opifex absolveret, quemdam è prophetis rogavit numquid desideraret nondum creatum, sive in terra et aqua, sive in aere, aut cœlo. Respondit ille esse quidem perfecta et plena utiqua omnia, unum tamen se requirere, laudatorem horum sermonum, qui in rebus omnibus, vel quod minimum obscurissimumque videtur, non tam laudet quam enarret. Ipsam enim enarrationem operum Dei, sufficientissimam esse laudem, nullo egentem auctario. Hoc responsum patri universorum placuisse fertur, nec multo post exortum genus canorum et musicum, ex una divinarum potentiarum, virgine memoria, quam Mnemosynem vocant. Hæc est priscorum fabula, ex cujus auctoritate dicimus nihil esse Deo magis proprium,*

quam benefacere; nihil autem creaturæ quam gratias agere, cum præterea nihil rependere valeat. Denique S. Basil homil. 11. Hexam. *Universa hæc mundi moles,* ait, *perinde est ac liber litteris exaratus, palam contestans ac deprædicans gloriam Dei, illiusque augustissimam majestatem, arcanam alioqui et invisibilem, abunde enuntians tibi intellectili creaturæ. Cœli enim enarrant gloriam Dei, et opera manuum ejus annuntiat firmamentum,* Psalm. 18. v. 1.

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Describitur quies Dei in sabbato, sabbatique sanctificatio. Secundo, v. 8. plantatio paradisi, et quatuor ejus flumina. Tertio, v. 18. formatio Evæ ex costa Adæ. Quarto, v. 23. institutio matrimonii in Adamo et Eva.

1. IGITUR perfecti sunt cœli et terra, et omnis ornatus eorum. 2. Complevitque Deus die septimo opus suum quod fecerat, et requievit die septimo ab universo opere quod patrarat. 3. Et benedixit diei septimo, et sanctificavit illum : quia in ipso cessaverat ab omni opere suo quod creavit Deus ut faceret. 4. Istæ sunt generationes cœli et terræ, quando creata sunt, in die quo fecit Dominus Deus cœlum et terram : 5. et omne virgultum agri antequam oriretur in terra, omnemque herbam regionis priusquam germinaret; non enim pluerat Dominus Deus super terram, et homo non erat qui operaretur terram ; 6. Sed fons ascendebat è terra, irrigans universam superficiem terræ. 7. Formavit igitur Dominus Deus hominem de limo terræ, et inspiravit in faciem ejus spiraculum vitæ, et factus est homo in animam viventem. 8. Plantaverat autem Dominus Deus paradisum voluptatis à principio : in quo posuit hominem quem formaverat. 9. Produxitque Dominus Deus de humo omne lignum pulchrum visu, et ad vescendum suave : lignum etiam vitæ in medio paradisi, lignumque scientiæ boni et mali. 10. Et fluvius egrediebatur de loco voluptatis ad irrigandum paradisum, qui inde dividitur in quatuor capita. 11. Nomen uni Phison : ipse est qui circuit omnem terram Hevilath, ubi nascitur aurum : 12. Et aurum terræ illius optimum est; ibi invenitur bdellium, et lapis onychinus. 13. Et nomen fluvii secundi Gehon : ipse est qui circumit omnem terram Æthiopiæ. 14. Nomen vero fluminis tertii, Tigris : ipse vadit contra Assyrios. Fluvius autem quartus, ipse est Euphrates. 15. Tulit ergo Dominus Deus hominem, et posuit eum in paradiso voluptatis, ut operaretur, et custodiret illum. 16. Præcepitque ei dicens : Ex omni ligno paradisi comede : 17. de ligno autem scientiæ boni et mali ne comedas : in quocumque enim die comederis ex eo, morte morieris. 18. Dixit quoque Dominus Deus : Non est bonum esse hominem solum : faciamus ei adjutorium simile sibi. 19. Formatis igitur, Dominus Deus, de humo cunctis animantibus terræ, et universis volatilibus cœli, adduxit ea ad Adam, ut videret quid vocaret ea : omne enim quod vocavit Adam animæ viventis, ipsum est nomen ejus. 20. Appellavitque Adam nominibus suis cuncta animantia, et universa volatilia cœli, et omnes bestias terræ; Adæ vero non inveniebatur adjutor similis ejus. 21. Immisit ergo Dominus Deus soporem in Adam : cumque obdormisset, tulit unam de costis ejus, et replevit carnem pro ea. 22. Et ædificavit Dominus Deus costam, quam tulerat de Adam, in mulierem ; et adduxit eam ad Adam. 23. Dixitque Adam : Hoc nunc, os ex ossibus meis, et caro de carne mea : hæc vocabitur virago, quoniam de viro sumpta est. 24. Quamobrem relinquet homo patrem suum, et matrem, et adhærebit uxori suæ et erunt duo in carne una. 25. Erat autem uterque nudus, Adam scilicet et uxor ejus, et non erubescebant.

Est hoc capite anacephalæosis : nam formatio paradisi facta est die tertio ; et Evæ creatio, ac matrimonii institutio facta est ante sabbatum die sexto, puta Veneris, quo creatus est Adam. Moses ergo hæc et alia quæ cap. 1. obiter perstrinxit, hîc copiosius explicat et enarrat.

1. Omnis ornatus,] puta stellæ, et etiam angeli, qui cœlum ornant, perinde ac aves aërem, pisces mare, plantæ et animalia terram exornant. Pro *ornatus*, hebraice est צבא *tsaba*, id est exercitus, acies, militia, virtus, ornatus; nihil enim ordinata acie est ornatius. Hinc dicitur Deus exercituum, id est angelorum et siderum : quæ quasi milites, Deo stato ordine deserviunt,

moventur, oriuntur, occidunt, et pro Deo contra impios non raro depugnant, ut dixi judic. 5. 20.

2. Complevitque Deus die septimo opus suum.] *Die septimo*, scilicet exclusive : nam inclusive Deus complevit opus suum die sexto, ut habent LXX. Cœpit enim die Dominico, et complevit feria sexta, sive die Veneris, ita ut sequenti die septimo quieverit, qui ab hac quiete Dei vocatus est sabbatum. Symbolicam et arithmeticam causam, cur sex diebus perfectus sit mundus, dant S. August. lib. 4. de Genes. ad lit. cap. 1. Beda et Philo lib. de opificio mundi; nimirum, quod senarius numerus primus est perfectus : conficitur enim è primis suî partibus, scilicet unitate, binario et ternario; nam unum, duo et tria faciunt sex.

Symbolice, sex dies significant sex millia annorum, quibus durabit hæc fabrica mundi (mille enim anni coram Deo sunt sicut dies unus, Psal. 89. 4.) ita ut iis exactis veniat Antichristus, dies judicii, et sabbatum, id est requies Sanctorum in cœlis, docent S. Hieron. in expos. Psalm. 89. ad Cyprian. Iren. lib. 5. cap. ult. Justin. quæst. 71. ad Gentes, S. August. 20. Civit. 7. et alii, quos citat Sixtus Senensis lib. 5. Biblioth. annot. 190. Hinc et sex primi parentes Adam, Seth, Enos, Cainan, Malaleel, Jared, mortui sunt, septimus Enoch vivus in cœlum translatus est; quia post sex millenarios annorum laboris et mortis, sequetur vita æterna, ait Isid. in Gloss. c. 5. Vide dicta Apoc. 20. 6.

Opus suum] creationis novarum specierum; nam gubernationis, conservationis, et productionis novorum individuorum opus etiamnum peragit Deus, ut patet Joannis. 5. 17.

Requievit] non à defatigatione, sed ab opere; unde hebr. est שבת *scabat*, id est cessavit. Aliter Aristobolus apud Euseb. lib. 13. de Præpar. c. 6. *requievit*, ait, id est, rebus à se conditis dedit quietem, id est stabilitatem, permanentiam, perpetuitatem ordinemque ratum, fixum et immutabilem. Quocirca τὸ *requievit* tacite significat conservationem rerum creatarum, cum iisque ad actus et motus proprios jugem Dei cooperationem. Nam, ut ait S. August. in Sententiis num. 277. *Creatoris omnipotentis omnipotentia, est causa subsistendi omni creaturæ : quæ virtus si ab eis quæ condidit regendis aliquando cessaret, simul omnium rerum species et natura concideret. Proinde quod Dominus ait : Pater meus usque nunc operatur, quamdam conjunctionem operis ejus, qua simul omnia continet atque administrat, ostendit. In quo etiam opere sapientia ejus perseverat, de qua dicitur : Pertingit à fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter. Idem etiam Apostolus sentit, cùm Atheniensibus prædicans ait : In quo vivimus, movemur, et sumus. Quia, si opus suum rebus creatis subtraheret, nec vivere, nec moveri, nec esse possemus. Et ideo sic Deus intelligendus est requievisse ab omnibus operibus suis, ut jam nullam novam conderet creaturam, non ut conditas continere et gubernare cessaret.*

Docte idem August. in Sententiis numer. 145. docet eodem modo affici Deum, cum vacat, et cum operatur. *Non ergo*, ait, *in Deo aut pigra vacatio, aut laboriosa cogitatur industria, qui novit et quiescens agere, et agens quiescere; et quod in operibus prius quidem est, aut posterius, non ad facientem, sed ad facta referendum est. Æterna enim est et incommutabilis voluntas ejus, nec consilio alternante variatur, in qua simul est quidquid in rebus creandis, vel ordinandis, aut præcesserit, aut sequitur.* Hinc Philo l. Allegor. vertit, non *quievit*, sed, *quiescere fecit quæ exorsus est; quia*, ait, Deus nunquam quiescit, *sed sicut proprium ignis est urere, et nivis refrigerare, ita Dei operari.* Hebræum tamen ישבות *iisbot*, proprie significat *quievit*, uti vertit Chald. Noster et sept.

Symbolice Junilius, Beda, et S. August. lib. 4. de Gen. ad lit. c. 12. docent quietem hanc Dei in sabbato, fuisse figuram quietis Christi in sepulchro, die sabbati, postquam opus redemptionis nostræ die sexto, per passionem et mortem consummasset.

Anagogice, fuit hic typus quietis Sanctorum in cœlo : ibi enim perenne agent sabbatum, de quo plura Deut. 5. 12.

3. Et benedixit diei septimo,] id est, diem septimum laudavit, commendavit, approbavit, ait Philo, sic benedicimus Deum, cum eum laudamus. Secundo et melius, *benedixit*, id est ut sequitur, sanctificavit, sanctum et festum decrevit diem septimum. Sicut enim hominis magna est benedictio, quod sanctificetur : ita est et festi.

Et sanctificavit illum.] Non hoc ipso die septimo, quod primum fuit sabbatum in mundo, sed postea, tempore Mosis, puta Exodi 20. 8. Ita Abulensis, qui putat hæc hîc dici per anticipationem. Secundo et melius alii, sanctificavit Deus jam tunc sabbatum, non actu et reipsa, sed decreto et destinatione sua : q. d. Quia Deus quievit die septimo, hinc illum diem destinavit sibi quasi sacrum, ut à Mose indiceretur festus colendus à Judæis. Ita Perer. Beda, Hieron. Prado in cap. 20. Ezechiel. Tertio et planissime, Deus à mundi exordio hoc primo sabbati die, illum *sanctificavit*, id est actu festum instituit, colique voluit ab Adamo ejusque posteris sacro otio et cultu Dei, maxime recolendo beneficium creationis suæ, totiusque mundi, illo die completæ. Unde patet sabbatum fuisse festum institutum et sancitum primitus, non à Mose Exodi 20. 8. sed longe anterius, puta ab origine mundi, hoc ipso primo mundi sabbato. Idem colligitur Exodi 16. 23. Hebr. 4. 3. ut ibi ostendi. Ita Ribera ibidem, Philo, Catharinus hîc. Fuit ergo hoc præceptum sabbati divinum, non naturale, sed positivum : unde à Christo et Apostolis festum à sabbato in Dominicum est translatum.

Quod creavit Deus ut faceret,] Id est, quod creavit faciendo, et creando fecit atque perfecit: hanc enim operis perfectionem significat hæc ejusdem verbi per synonymon iteratio, qua dicitur : *Creavit ut faceret.*

4. Istæ sunt generationes, id est creationes, coeli et terræ.] Unde sequitur : *Quando creata sunt in die*, id est tempore toto sex dierum, de quibus c. 1. Ita Beda et alii.

5. Et omne virgultum.] Connecte hæc cum v. 4. sic : *In die quo fecit Dominus cœlum et terram, et omne virgultum* (Hebræum שיח *siach*, est enatum, vel germinans) *antequam oriretur in terra*, more scilicet naturali et virtute seminis, uti nunc oritur. Tantum enim vult dicere Moses primam illam productionem virgultorum ac paradisi, ad quem paulatim descendit, non naturæ, non terræ, non semini, sed Dei virtuti et

operationi tribuendam esse; idque probat ex eo quod, cum omnes herbæ et virgulta cœli influxu, et hominis industria ac cultura proveniant, tunc nondum erat homo, qui sereret, et coleret terram; nec etiam erat pluvia, quæ sata rigaret.

Secundo, ex Hebræo sic planius verti posset, *in die* (primo mundi) *quo fecit Deus cœlum et terram, omne virgultum agri nondum* (hoc enim est טרם *terem*, ut patet Exodi 9. 30. *Novi quod necdum* (hebr. *terem*) *timeatis Dominum*) *erat in terra, et omnis terra regionis nondum germinabat, sed fons ascendebat de terra.*

6. Sed fons ascendebat è terra.] Quæres quis hic sit fons? Primo, Aquila, Chaldæus et Hebræi aliqui, ac Molina, Pererius, Delrio, Hebræum אד *ed*, vertunt *vaporem*, quem scilicet sol è terra sursum vi sua attraxerit, qui postea noctis frigore concretus in rorem et in humorem resolutus, terram ejusque germina irrigarit initio mundi, donec paulo post pluvias dedit Deus terræ, ad eam irrigandam. Hic ergo vapor et ros erat tunc loco pluviæ et humoris, quo plantæ recens creatæ foverentur; nam primos dies mundi decuit esse sudos et serenos.

Dices, quomodo hic vapor à nostro interprete et à LXX. vocatur fons? Respondeo, quia ut fons terram inundabat. Sic enim Aristot. lib. 1. Meteor. cap. 1. nubes ex aquis ortas, et in aquas verti solitas, vocat circularem et perennem fluvium, sive oceanum, qui per aerem fluit et volitat.

Verum obstat huic sententiæ, quod v. præced. negavit Moses, ullam tunc pluviam, aut similem humorem cœlestem fuisse, qui terram rigaret. Rursum, quod vapor valde impropric vocatur fons; et Hebræum *ed*, non vaporem, sed gurgitem potius aquarum (ut patet Job 36. v. 27.); indeque calamitatem et cladem, quæ instar gurgitis homines obruit et involvit, ut patet Jerem. 48. 16. et alibi, significat. Unde Oleaster *ed* vertit inundationem.

Secundo, S. August. lib. 5. de Genes. ad lit. c. 9. et 10. Initio mundi, inquit, proprie unus fuit fons, qui stato tempore instar Nili exundans terræ germina rigabat. Sed talem fontem fuisse, qui totam terram inundando rigaret, vix est credibile.

Longe incredibilius est, quod addit Glossa interlinealis, hoc fonte exundante rigatam esse totam terram, usque ad tempora Noe, ita ut ante Noe nullæ unquam fuerint pluviæ in mundo.

Tertio ergo melius ibidem S. August. Philo, et Nicolaus Papa ad Michaelem imper. Fons, inquit, id est fontes, rivuli et flumina ascendebant de terra: omnes enim aquæ, ut dixi c. 1. v. 9. congregatæ sunt in unum locum, quasi in unum fontem, vel matricem. Moses enim hic tantum generatim relegit et revolvit rerum creationem, quem cap. 1. seriatim enarravit. q. d. Deus solus initio mundi fecit omne virgultum ubique in tota terra; idque probo ex eo, quod tunc necdum erat homo qui hæc virgulta plantaret, nec pluvia quæ ea rigaret; sed tantum fons, id est varia flumina et fontes ex una quasi fontali matrice (de qua dixi cap. 1. v. 9.) manantes totam terram hinc inde irrigabant. Hæc autem non poterant, sine pluvia, ubique terris à se remotis subministrare humorem ad germinandum; ergo hæc germina et virgulta solus tunc effecit Deus.

Quarto, ex Hebræo planius et solidius sic explices: *fons*, hebraice אד *ed*, id est gurges vel inundatio, puta abyssus illa primigenia aquarum, de qua dixi cap. 1. v. 2. irrigabat et regebat totam terram, quasi tota terra unus esset fons: hanc enim quasi primam omnium matricem tantum hoc versu summatim repetit Moses, uti paulo ante v. 4. repetiit creationem cœli et terræ. Deus enim ante omnia primo creavit cœlum et terram, et hunc fontem sive abyssum aquarum. Sensus ergo est, q. d. Deus uti solus cœlum et terram, et abyssum aquarum creavit, ita solus eam à terra separavit, et aridam detexit, atque germina, paradisum, hominem, aliaque omnia ex ea produxit, quæ postea per pluviam et rorem conservavit et propagavit: unde, ut dixi vers. 5. ex Hebræo sic plane et clare vertas, *in die quo fecit Deus cœlum et terram, omne virgultum agri nondum erat in terra et omnis herba regionis nondum germinabat, sed fons*, id est inundatio, scilicet abyssus aquarum, quæ è terra videbatur emergere et ascendere, *irrigabat et tegebat totam terram.*

7. Formavit igitur Dominus Deus hominem de limo terræ, et inspiravit in faciem ejus spiraculum vitæ, et factus est homo in animam viventem.] Chald. paraphrastice vertit, *factus est homo in animam loquentem;* quia loquela, æque ac ratio, propria est homini.

Redit hic Moses ad opus sextæ diei, ut formationem hominis luculentius explicet.

Nota primo. Moses hic quinque hominis causas assignat. Efficiens est Deus. Materia est limus terræ sive terra aqua mixta; unde et cadaver hominis in terram et aquam, quasi in elementa sua resolvitur. Forma est spiraculum vitæ. Exemplar est Deus: Dei enim imago est homo. Finis est ut sit anima vivens, id est res vel animal vivens, puta sentiens, seipsum movens, se et alia noscens, omniaque vitæ opera exercens (est synecdoche) utque præsit cæteris animalibus, totique mundo.

Nota secundo. Hebræa ad verbum sic habent, *plasmavit Deus hominem pulverem*, vel, *lutum de terra.* Hebræum enim יצר *iitsar*, et Græcum ἔπλασεν proprie ad figulinam pertinet, idemque est quod plasmavit; unde videtur quod Deus primo corpus hominis in modum statuæ de limo terræ, vel per se, vel per angelos (ut insinuat S. August. et ex eo Thom. 1. p. q. 91. articul. 2. ad. 1.) efformarit, uti plastæ fingunt homines luteos. Et hoc est quod ait Job c. 10. 9. *Memento quod sicut lutum feceris me.* Et Jeremias c. 18. 2. Deum figulo, hominem luto comparat. Hinc etiam Sapient. 7. 1. Adam vocatur πρωτοπλαστος και γηγενης primoplasmatus et terrigena; et ab Apostolo 1. Corinth. 15. 47. *de terra terrenus* appellatur. Deinde Deus in hunc hominem luteum sensim induxit dispositiones carnis et corporis humani, ac denique simul cum ultima dispositione induxit formas heterogeneas singularum partium corporis, simulque cum iis infudit creando, et creavit infundendo animam rationalem: itaque factus est homo perfectus, corpore humano et anima rationali constans. Ita S. Chrys. hic hom. 12. et Gennadius in Catena, idque solus Deus per se effecit. Unde S. Basil. S. Ambros. et Cyrill. docent quod homo sit conditus à sola SS. Trinitate, sine alio adjutore: contrariam sententiam appellant Judaicum errorem.

Porro miram et divinam hominis singulorumque ejus membrorum structuram ita graphice depingit S. Clemens lib. 8. Recognit. *Vide in corpore hominis artificis opus, quomodo ossa velut columnas quasdam quibus caro sustentetur ac portetur inservit; tum deinde æqualis ex utraque parte, id est dextra ac læva, mensura servetur; ut congruat pes pedi, et manus manui, digiti quoque digitis, ut singuli ad singulos tota æqualitate concordent; sed et oculus oculo, auris auri, quæ non solum consona sibi et concordantia, sed et usibus necessariis apta formantur. Manus quidem ut operi commoda sint, pedes ut gressibus, oculi ut visibus serviant superciliorum excubiis custoditi; aures ad audiendum ita formatæ, ut cymbalo similes, suscepti verbi repercussum sonitum altius reddant, et usque ad sensum cordis emittant.* Audi sequentia æque artificiosa et mira. *Lingua autem ad loquendum illisa dentibus, plectri reddat officium; ipsi vero dentes, alii ut incidant et dividant cibos, et interioribus tradant, interiores vero ut in modum molæ conficiant et comminuant, quo opportunius stomacho traditi coquantur, unde et molares appellati sunt. Sed et nares commeandi flatus, et reddendi ac recipiendi gratia factæ sunt, ut innovatione spiritus, calor naturalis qui ex corde est, vel accendi vel refrigerari, cum res poposcerit, queat, pulmonis officio; qui pectori inhæredatus est, ut mollitie sua palpet et foveat cordis vigorem, in quo videtur vita consistere, vita dico, non anima. Nam quid dicam de substantia sanguinis, quam velut fluvius ex fonte procedens, ex uno prius alveo invectus; tum deinde per innumeras venas, quasi per areas derivatus, totum humani corporis terram vitalibus rigat fluentis, jecoris opere ministratus; quod ad efficaciam digestionis ciborum, atque in sanguinem mutandorum in dextero latere jacet?* Quis ex his omnibus evidenter non agnoscat rationis opus et sapientiam Conditoris?

Eamdem hominis cosmopœiam eleganter describit S. Ambr l. 6. Hexam. c. 9. Ubi inter cætera docet, *humani corporis fabricam instar esse mundi. Siquidem ut cœlum eminet aeri, terris maria, quæ velut quædam membra sunt mundi, ita etiam caput super reliquos artus corporis nostri cernimus eminere: in arce autem hac regalem quamdam habitare sapientiam. Rursum quod sol et luna in cœlo, hoc sunt oculi in homine. Sol et luna duo mundi lumina, oculi autem quædam in carne sidera fulgent desuper, et inferiora claro illustrant lumine, speculatores quidem nostri die ac nocte excubant. Quam speciosa cæsaries? Quid sine capite est homo, cum totus in capite sit? Huic frons libera, quæ mentis habitum specie sui prodat. Imago quædam animi loquitur in vultu. Geminæ series superciliorum oculis munimenta prætendunt, prætexunt gratiam. Propter oculos ferunt medici perili cerebrum hominis in capite locatum. Initium nervorum et omnium sensuum cerebrum est. Initium autem arteriarum, et insiti caloris quo animantur et tepefiunt vitalia, cor esse plerique arbitrantur. Sensuum autem singulorum velut organum nervi sunt, qui velut chordæ et fides quædam de cerebro oriuntur, et per partes corporis in singula quæque officia derivantur. Ideoque mollius est cerebrum, quia omnes sensus suscipit: eo enim nervi referunt universa, quæ vel oculus viderit, vel auris audierit, vel odor inhalaverit, vel lingua increpuerit, vel os saporis acceperit. Sinuatio interiorum aurium modulandi quemdam numerum præstat, et disciplinam. Siquidem per anfractus aurium quidam rhythmus efficitur, et modulis quibusdam ingressæ sonus vocis exprimitur. Quid ego describam dentium vallum, quo cibus conficitur, et plena fit vocis expressio? Lingua est velut plectrum loquentis, et quædam edentis manus, quæ defluentem cibum dentibus suggerit et ministrat. Vox quoque aeris quodam remigio vehitur nunc commovens, nunc demulcens audientis affectum. Itaque cogitationes tacitæ mentis, oris sermone signantur. Quid est igitur os hominis, nisi quoddam sermonis adytum, fons disputationis, aula verborum, promptuarium voluntatis?* Pergit deinde à capite ad cætera membra; aitque: *Manus est totius corporis propugnaculum, capitis defensatrix, quæ præclaris enitet factis, per quam offerimus, sumimus et dispensamus Sacramenta cœlestia. Quis digne explicet pectoris cratem, ventrisque mollitiem? Quid tam salutare, quam ut pulmo cordi finitimo limite jungeretur, ut cum exarserit cor ira et indignatione, pulmonis sanguine atque humore citius temperetur? Ideoque mollior pulmo est, quia madet semper, simul ut rigorem indignationis emolliat. Lien quoque cum jecore viciniam habet fructuosam, qui, dum assumit quo ipsa pascatur, abstergit quidquid sordium deprehenderit, ut per fibras jecoris minutiores, ciborum possint tenues atque subtiles reliquiæ transire quæ vertantur in sanguinem, viribusque proficiant. Intestinorum vero circumplexi orbes, et sine aliquo licet nodo sibi tamen invicem nexi, quid aliud nisi divinam prospicientiam Creatoris ostendunt, ut non cito esca pertranseat et statim à stomacho decurrat? Quod si fieret, jugis fames et continua vorandi libido hominibus gigneretur.* Et post nonnulla: *Venarum pulsus vel infirmitatis internuncius, vel salutis est; cædem tamen cum toto diffusæ sint corpore, neque nudæ, neque intectæ sunt, et ita lenibus operiantur visceribus, ut explorandi copia sit, et celeritas sentiendi, quando nulla est viscerum crassitudo quæ pulsum possit obducere. Ossa quoque omnia tenui operta sunt viscere, et revincta nervis, præcipue tamen capitis levi tecta sunt corio, unde, quo possint aliquod adversus umbras et frigora habere munimen, capillis densioribus vestiuntur. Quid dicam de officio pedum, qui totum corpus sine ulla sustinent oneris injuria? Flexibile genu, quo præ cæteris Domini mitigatur offensa, ut in nomine Jesu omne genu curvetur. Duo enim sunt quæ præ cæteris Deum mulcent, humilitas et fides. Duo sunt homini pedes: quaterni enim pedes sunt feris et belluis, bini avibus. Et ideo unus quasi de volatilibus est homo, qui alta visu petat, et quodam remigio volitet sublimium cogitationum; et ideo de eo dictum est: Renovabitur sicut aquilæ juventus tua, eo quod prior sit cœlestibus, et sublimior aquilis, qui possit dicere: Nostra conversatio in cœlis est.*

Nota tertio. Pro *limo terræ*, hebraice est עפר מן האדמה *aphar min haadama*, id est pulverem de terra; LXX vertunt, *pulverem accipiens è terra*. Sed hunc pulverem, ait Tertull. Deus addito optimo liquore in limum et quasi argillam coagulavit. Pulvis enim aridus inidoneus est ad plasmandum: pulvis ergo hic humectus erat ideoque limus.

Rursum *Adama* (ex qua formatus et dictus est *Adam*) significat terram rubram. Unde ex terra rubra, quæ est in agro Damasceno, non urbis Damasci, sed agri cujusdam ita dicti, qui est juxta Hebron, creatum esse Adamum, multorum est traditio. Id enim tradunt Hebræi, et ex

cis S. Hieron. in Quæst. hebraicis hic, Lyran. Hugo et Abulensis hic, et in cap. 13. qu. 138. Burchardus, Bredenbachius, Saligniacus, et Adrichomius in Descriptione terræ sanctæ, in Hebron; ubi et vallem lachrymarum consignant juxta Hebron, in qua ferunt Adamum centum annis plorasse mortem Abelis; confirmant idipsum ex Josue cap. 14. 15. ubi sic dicitur: *Nomen Hebron ante vocabatur Cariatarbe, Adam maximus ibi inter Enacim situs est.* Verum genuinus hujus loci sensus longe alius est, uti ibi dicam: Adam enim non fuit gigantea, sed justa statura; alias enim fuisset ipse monstrum hominis. Errat ergo Joann. Lucidus et alii, qui Adam putant fuisse gigantem. Sed ad rem: ego sane præter Hebræos subinde fabulosos, optarem alios veteres hujus traditionis habere auctores.

Moraliter recte Jeremias (et nos cum eo) c. 18. mittitur à Deo ad domum figuli, ad contemplandam suam matricem et originem, scilicet lutum, ut humilietur, utque discat et doceat omnes homines esse in manu Dei, sicut lutum est in manu figuli. Eleganter secundus Philosophus interrogatus ab Adriano imper. *Quid est homo?* respondit: *mens incarnata, phantasma temporis, speculator vitæ, transiens viator, anima laboriosa.* Epictetus vero: *Homo*, ait, *est lucerna in vento posita, loci hospes, legis imago, calamitatis fabula, mancipium mortis.*

Nota quarto. *Spiraculum vitæ* vocatur, non Spiritus sanctus, uti voluit Philastrius in catalogo hæresum c. 99. cujus errorem refutat S. Augustinus l. 13. de Civitat. c. 24. sed ipsa anima rationalis, quæ in homine simul est vegetativa et sensitiva. Ex hac enim oritur respiratio et expiratio, quæ est tam signum, quam effectus vitæ; et inde anima dicitur ψυχὴ à ψύχω, id est, *frigus capto;* respirando enim refrigeramur; hebraice vero dicitur נשמה *nescamæ*, et נפש *nephes*, à radice נפש *naphas*, id est respiravit.

Pro *vitæ*, hebraice est חיים *chaiim*, id est vitarum; quia rationalis anima homini tribuit triplicem vitam, scilicet plantarum, brutorum et angelorum. Alii *vitarum*, inquiunt, quia narium foramina sunt duo, quibus vita, id est aura, respirando hauritur. Verum nares non sunt spiraculum vitarum, sed ejus receptaculum, ut mox dicam. Dicitur *spiraculum vitæ*, quia ad vitam ita necessaria est respiratio, ut ne ad momentum quidem sine ea vivere possimus, ait Galen. lib. de Util. respirat. cap. 2. Hinc ait: Asclepiades dixit respirationem esse generationem animæ; Praxagoras vero, non generationem animæ, sed corroborationem.

Nota quinto. Ex hoc loco patet animam rationalem non educi ex materia, non etiam esse ex traduce, id est, non generari et propagari ex anima parentis, ut lux spargit et propagat lucem, siculi putavit Tertull. et dubitavit S. Augustinus lib. 7. de Gen. ad lit. c. 1. et sequent. Certum enim est, ut docet S. Hieronymus, omnesque alii Patres (estque sensus hic Ecclesiæ) animam non ab angelis, ut voluerunt Seleuciani, sed extrinsecus à solo Deo creari, et infundi homini. Hæc enim significat vox *inspiravit*, vel, ut Cyprianus legit, *insufflavit in faciem*, id est in totum corpus. Est synecdoche: ex facie enim, in qua vigent omnes vitales operationes, et maxime respiratio, quasi ex parte nobilissima, totum corpus intelligitur.

Insufflavit ergo primo, ut ostenderet, ait Theodoret. tam facile esse Deo animam creare, quam homini insufflare. Secundo, ut intelligamus animam non eductam è materia, nec esse ex traduce, ut putavit Tertull. (qui idcirco censuit animam, æque ac Deum, corpoream esse, imo effigiatam et coloratam; eo quod nihil incorporale sit) et dubitavit S. August. l. 7. de Genesi ad litteram cap. 1. sed extrinsecus à Deo creatam. Tertio, divinum quid esse animam nostram, quasi Dei flatum, non quidem ut credas esse partem avulsam divinitatis, uti videtur sensisse Epict. dissert. 1. c. 14. Seneca epist. 92. Cicero Tusc. 1. et 1. de Divin. sed quod anima sit summa participatio divinitatis, quoad naturam spiritalem; quarto, quod insufflatio et respiratio sit ita necessaria vitæ, ut ne momentum quidem sine ea vivere possimus; unde Galenus lib. de Utilitate respirandi c. 1. ait: *Asclepiades dixit respirationem esse generationem animæ, Nicharchus corroborationem, Hippocrates nutritionem.* Insufflando igitur Deus hominem creat, ac si voluisset ostendere, non secus homine se ad universi complementum carere non posse, ac non potest homo carere respiratione. Postremo, cum ipsum flatum animamque Deus homini communicavit, semetipsum communicavit, quasi suum in illo cor indidisset.

Pro *in faciem*, hebraice est באפיו *beappaf*, quod Aquila et Symmach. vertunt, εἰς μυκτῆρας, id est *in nares:* in naribus enim viget respiratio, quæ signum est animæ latentis. Verum melius vertit Noster, *in faciem:* non enim in solis naribus, sed in facie tota, ac consequenter in toto homine anima est et relucet, sed maxime in facie et capite. Quocirca S. Ambros. lib. 6. Hexam. c. 9. ait humani corporis fabricam instar esse mundi. Siquidem, ut cœlum eminet aeri, terris maria, quæ velut membra sunt mundi; ita etiam caput super reliquos artus nostri corporis cernimus eminere, præstantissimumque esse omnium, tanquam inter elementa cœlum, tanquam arcem inter reliqua urbis mœnia: in arce autem hac, regalem quamdam habitare sapientiam. Unde à Salomone dictum est: *Oculi sapientis in capite ejus.* Hinc et Lactant. lib. de Dei opificio cap. 5. in summa, ait, constructione corporis, caput Deus ipse collocavit, in quo esset regnum totius animantis; datumque illi hoc nomen est, ut quidem Varro ad Cicer. scribit, quod hinc capiant initium sensus et nervi.

Putarunt aliqui animam nostram esse partem divinæ substantiæ, quasi dicatur Deus hic insufflasse, id est partem sui flatus, spiritus et animæ homini communicasse. Sed hæc est vetus hæresis, et error Poetarum, qui animam dicunt esse *divinæ particulam auræ*, et ἀπόσπασμα (id est partem avulsam) divinitatis. Ita sentit Epictetus dissert. 1. cap. 14. Seneca epist. 92. Cicero 1. Tuscul. quæst. et lib. 1. de Divinatione. *Insufflavit* ergo id est flatum, spiritum et animam, quasi effectum omnipotentiæ suæ, de nihilo in homine creavit Deus. Hinc S. Chrysost. Ambros. August. Eucher. et Lyran. animam rationalem ita definiunt: *Anima est dexformæ spiraculum vitæ.* Secundo, auctor de Spiritu et anima apud S. August. tom. 3. *Anima*, ait, *est substantia quædam incorporea, rationis particeps, regendo corpori accommodata;* tertio, Cassiodorus: *Anima*, ait, *est substantia spiritualis*,

à Deo creata sui corporis vivificatrix; quarto, Seneca: *Anima*, ait, *est spiritus intellectualis, ad beatitudinem in se, et in corpore ordinatus;* quinto Damascenus, *Anima*, ait, *est spiritus intellectualis, semper vivens, semper in motu, bonæ malæque voluntatis capax;* sexto, Auctor de Spiritu et anima: *Anima*, inquit, *est omnium similitudo;* septimo, alii: *Anima*, inquiunt, *est substantia spiritualis, simplex et indissolubilis, in corpore passibilis atque mutabilis.*

8. PLANTAVERAT AUTEM DOMINUS DEUS PARADISUM VOLUPTATIS A PRINCIPIO.] *Plantaverat*, id est plantis, arboribus, omnibusque deliciis à se creatis instruxerat et adornarat.

PARADISUM.] Nota. Paradisus non est vox græca, à παρὰ καὶ δεύω, id est *irrigo*, ut vult Suidas: vel, ut alii, παρὰ τὴν δέσιν ποιεῖσθαι, id est à collectione herbarum, ita nuncupatus; sed est vox Persica, ait Pollux, aut potius Hebræa, פרדס *pardes;* enim hebraice significat locum voluptatis, à radice פרח *para*, id est fructificavit, et הדס *hadas*, id est myrtus, quasi dicas, hortus myrtorum, seu in quo fructificant myrti. Myrtus enim odore et sapore præ aliis arboribus recreat et excellit.

VOLUPTATIS,] LXX. retinent vocem Hebræam, vertuntque *in Eden*, quod est nomen proprium loci, idque indicat Hebræum *bet*, id est *in*, planeque *Eden* esse nomen loci, in quo fuerit paradisus, patet vers. 10. in Hebræo, idque magis patebit inferius. Verum noster interpres, et Symmachus *Eden* accipiunt, non ut proprium, sed ut appellativum, tuncque significat voluptatem. Unde ab Hebræo *Eden* nonnulli deducunt Græcum ἡδονή, id est *voluptas.* Theodor, qu. 25. putat Adamum formatum esse in Eden, et ab *Eden* denominatum esse Adam. *Eden* enim, ait, rufum significat. Sed errat: *Eden* enim non rufum, sed voluptatem hebraice significat. Rursum Adam vocatus est ab Adama, id est terra rubea ex qua formatus est, non ab Eden: Adam enim per *aleph*, Eden vero per *ain* scribitur.

A PRINCIPIO,] scilicet die tertio mundi, uti dixi c. 1. 11. Errat ergo auctor lib. 4. Esdræ c. 3. 6. qui exponit sic, ut asserat ante terram plantatum esse paradisum. LXX. vertunt, Ad Orientem; unde patet quod respectu Judææ (Judææ enim respectu Moses scribit, et consignat plagas mundi) paradisus fuerit ad Orientem, quodque Orientalis plaga primo ab Adamo et hominibus incoli cœperit.

Hinc S. Chrysost. Theodoret. et Damascenus l. 4. de Fide c. 13. docent Christianos orare vertendo se ad Orientem, ut recordentur paradisi, ex quo per peccatum expulsi sunt; atque anhelent ad cœlestem paradisum, cujus ille terrestris typus et imago fuit.

Quæres, quis, qualis, et ubi sit paradisus? Primo, Origenes putat paradisum esse tertium cœlum, in quod raptus fuit S. Paulus; arbores esse virtutes angelicas; flumina esse aquas quæ sunt supra firmamentum. Idem docet Philo et Seleuciani hæretici, quin et S. Ambrosius lib. de Paradiso. Verum S. Epiphan. August. Hieronymus et alii hanc expositionem hæreseos damnant: torquet enim planam historiam Geneseos ad figmenta allegoriarum. Unde S. Ambrosius excusandus est, quod litteram litteralemque sensum præsupponat, tantumque allegoriam paradisi vestiget.

Secundo, alii apud Hugonem Victor. putant paradisum fuisse totum mundum; flumen esse Oceanum, ex quo quatuor illa celeberrima flumina oriuntur. Sed et hic est error; nam quatuor hæc flumina egrediuntur extra paradisum. Rursum, Adam post peccatum ejectus est è paradiso; atqui Adam non est ejectus extra mundum; ergo mundus non est paradisus.

Tertio, alii apud Magistrum Sentent. in 2. dist. 17. censent paradisum esse locum omnino secretum et elevatum usque ad globum lunæ, ita Rabanus, Rupertus, Strabus, vel certe, ut Abulensis et Alensis, paradisum supra mediam aeris regionem elevari; ac proinde aquas diluvii eo non pertigisse. Sed sic non in terra, sed in aere aut cœlo esset paradisus. Rursus esset valde spectabilis ac cognitus; uti sol, luna, stellæ, et cometæ ab omnibus spectantur.

Quarto, S. Ephrem apud Mosen Barcepha lib. de Paradiso, putat totam terram nostram cingi Oceano, et ultra illum in alia terra, et alio orbe esse paradisum. Sed et hic error est: nam quatuor flumina paradisi in nostra sunt terra et orbe.

Quinto, Ciruelus Darocensis in Paradoxis qu. 15. et Alphonsus à vera Cruce lib. de Cœlo spec. 15. opinantur paradisum fuisse in Palæstina circa Jordanem in terra Sodomorum; probant ex Genesis 13. 10. Alii volunt eum fuisse in insula Taprobana, alii in America. Verum hæc quatuor flumina nec in Palæstina, nec in Taprobana, nec in America sunt.

Sexto, S. Bonav. et Durandus in 2. dist. 17. putant paradisum esse sub æquinoctiali. Putant enim ibi esse summam aeris temperiem, ubi semper dies sunt æquales noctibus. Sed hoc uti vagum est et incertum, ita nodum non solvit.

Difficultas hujus quæstionis pendet ex duobus fluminibus, scilicet Phison et Geon: qui enim hos nosset, facile ex iis vestigaret paradisum.

Dico primo, multorum Patrum et Doctorum sententia est, Geon esse Nilum, Phison esse Gangem. Ita sentit S. Epiphan. August. Ambr. Hieron. Theodor. Josephus, Damascenus, Isidorus Eucherius, Raban. Rupert. et alii, quos citant et sequuntur Conimbricens. in meteora tr. 9. cap. 10. et Ribera in Amos. 6. num. 44. et Bellarm. de Gratia primi hominis c. 12. Et probatur primo, quia LXX. Jerem. 2. 18. pro Nilo vertunt Geon: unde etiamnum hodie Abyssini Nilum vocant Guijon, teste Fran. Alvarez, Hist. Æthiop. c. 122. Sed responderi posset Geon esse nomen plurium fluviorum: nam et juxta Jerusalem erat rivulus Geon, sive Gion (hæc enim duo idem sunt; utrobique enim in Hebræo est eadem vox גיחון *gichon*) ubi unctus Salomon in regem, 3. Reg. 1. v. 33. 38. 48. 2. Paralip. 32. 30.

Secundo, quia Ganges proprie circuit terram Hevilat, id est Indiam (ut Genes. 10. 29. docet S. Hieronymus, et alii passim) quæ est intra Gangem, ubi aurum est optimum, imo ipse Ganges, teste Plinio, est aurifer et gemmifer. Porro Ganges vocatur Phison, id est multitudo, à radice פוש *pus*, id est luxuriare, multiplicari; quia decem magna flumina in Gangem se exonerant. Ita Josephus lib. 1. Antiq. 2. et Isidor lib. 13. Etymol. cap. 21. Pari modo Geon,

id est Nilus, circuit Ethiopiam, sive Abyssiam, ubi regnat Preto Joannes. Nili etiam inundatio est celeberrima: hanc autem ipsi Geon tribuit Ecclesiasticus c. 24. v. 35. et 37.

Dices, quomodo Ganges et Nilus, qui remotissimi sunt à Tigri et Euphrate, ex eodem cum iis fonte et fluvio paradisi nasci possunt? nam Ganges oritur in Caucaso monte Indiæ: Euphrates et Tigris in montibus Armeniæ: Nilus ex montibus Lunæ, versus promontorium Bonæ Spei; vel potius ex lacu quodam regni Congi, ut notarunt qui hoc seculo illa loca lustrarunt, hæ autem origines à se invicem, ac consequenter à flumine paradisi remotissimæ sunt.

Hæc sane ingens est difficultas, ad quam respondet S. Augustinus lib. 8. de Genes. ad lit. cap. 7. Theodoret. Rupert. et alii, Gangem et Nilum è terrestri paradiso oriri, sed subterraneis cuniculis et meatibus abscondi, donec locis jam dictis erumpant, idque Dei consilio ad occultandum paradisum. Imo Pausan. in Corinthiacis, et Philostrat. lib. 1. de Vita Apollonii cap. 14. aiunt non deesse, qui putent ex Euphrate terra condito, ac postea supra Æthiopiam prodeunte, Nilum effici, quod apte respondet sacræ Scripturæ hic cap. 2. quæ hæc quatuor flumina ex uno fonte profluere insinuat. Nec mirum est Gangem et Nilum ita condi, et tam remote exoriri; nam et mare Caspium ab Oceano Arctico remotissimo per meatus subterraneos prodire, docet S. Basilius, Strabo, Plinius, et Dionysius lib. de Situ orbis. Imo multi censent omnia, etiam remotissima flumina, fontes et aquas oriri ex mari et abysso illa subterranea, per venas subterraneas, uti dixi cap. 1. v. 9. Ex hac ergo abysso primo ingens fluvius oriebatur in paradiso; Deus enim ad paradisi decorem voluit, ut ex eo oriens, quasi matrix reliquorum, in hæc quatuor flumina se dispertiret; post peccatum vero Adæ, Deus hunc paradisi fluvium vel totum terra condidit, vel latere voluit, ut magis lateret paradisus.

Verum incredibile videtur, tanto et tam vasto spatio hoc paradisi flumen, vel potius quatuor flumina sub terra se condere, et postea tam dissitis locis exoriri. Nam, ut docet Ptolomæus, inter Euphratem et Gangem intercedit spatium 70. graduum, id est plusquam 4300. milliarium. Idem de Nilo dici potest.

Secundo, hæc quatuor flumina locis jam paulo ante dictis et satis cognitis ita modice oriuntur, ut statim appareat ea ibi primum nasci, ac deinde confluentibus hinc inde rivulis paulatim adolescere; ergo non nascuntur ex uno illo flumine magno paradisi.

Tertio, Viegas in Apoc. c. xi. sect. 5. aliique viri doctissimi annotarunt, nec Indiam, nec Gangem, nec alias regiones, aut fluvios quæ sunt ultra sinum Persicum, vocari in Scriptura Orientales vel Orientem, sed tantum illas quæ sunt citra sinum Persicum, veluti Armeniam, Arabiam, Mesopotamiam. Harum ergo incolæ, puta Arabes, Idumæi, Madianitæ, Armeni, vocantur Orientales, vel filii Orientis respectu Judæorum; atqui paradisus fuit in Oriente, ut habent Septuag.

Quarto, si Geon est Nilus, et Phison Ganges; ergo paradisus complexus est omnes regiones interjacentes inter Nilum, Euphratem, Tigrim et Gangem, puta Babyloniam, Armeniam, Mesopotamiam, Syriam, Mediam, Persiam, multasque alias. Admittunt hoc nonnulli, sed parum probabiliter, ut videtur: nam paradisus vocatur hic hortus voluptatis; quis unquam tantum vidit hortum?

Hinc sequitur Phison non esse Gangem, nec Geon esse Nilum. Unde

Dico secundo, Paradisus videtur fuisse circa Mesopotamiam et Armeniam. Probatur primo, quia hæ regiones in Scriptura vocantur Orientales, uti jam dixi; secundo, quia homines ejecti è paradiso primum has regiones incolere cœperunt; tum ante diluvium, ut patet de Caïn, qui habitavit in Eden, Genes. 4. vers. 16. tum post diluvium, quasi sitas prope paradisum, ideoque cæteris fertiliores, ut patet Genes. 8. et cap. 11. v. 2. Tertio, quia paradisus fuit in Eden, ut vertunt Septuag. Eden autem fuit juxta Haran, ut patet Ezech. 27. 23. Isaiæ 37. 12. Haran autem est circa Mesopotamiam: Haran enim sive Carrhæ urbs est Parthorum, ubi cæsus est Crassus. Quarto, quia ibi est paradisus, ubi sunt Euphrates et Tigris, ut patet hic v. 14. atqui hi sunt in Mesopotamia et Armenia. Euphrates enim est fluvius Babyloniæ, inter quem et Tigrim intercepta regio. Mesopotamia (quasi dicas, in medio duorum fluviorum sita) vocatur; quinto, quia hæ regiones sunt amœnissimæ et fertilissimæ; sexto, quia paradisus non adeo longe dissitus fuisse videtur à Judæa: perinde ac Mesopotamia à Judæa non adeo dissita est; nam tradunt Patres Adamum paradiso ejectum peragratis aliquot locis venisse in Judæam, ibique mortuum ac sepultum esse in monte, qui à posteris, quod ibi caput primi hominis contineretur, Calvariæ mons fuerit appellatus; in quo Christus crucifixus Adæ peccatum luit et expiavit. Ita tradunt Origenes, Cyprianus, Athanasius, Basil. et alii passim, uno excepto et repugnante S. Hieron. ut dixi Matth. 27. 33.

Dico tertio, non constat quinam fluvii sint Phison et Geon; eos tamen adhuc extare satis liquet ex Ecclesiast. cap. 24. v. 35. Rursum, non constat an quatuor hæc flumina oriantur ex flumine paradisi; an vero flumen paradisi in hæc quatuor tantum influat, vel in ea se dividat. Moses enim tantum dicit quod hic fluvius dividatur in quatuor capita: quatuor autem capita vocat ipsos quatuor fluvios, qui unum hoc flumen paradisi in quatuor quasi ramos, vel capita dividunt, sive ex eo oriantur et profluant, sive non. Ita enim ipse Moses se mox explicare videtur: Probabilis tamen est sententia Pererii, Oleastri, Eugubini, Vatabli hic, et Jansenii in cap. 143. Concordiæ Evangel. Phison et Geon esse flumina quæ ex Euphrate et Tigri coeuntibus enascuntur. Pro quo

Nota, Tigrim et Euphratem supra sinum Persicum in unum tandem coire, ac rursum dividi, tumque nomen mutare. Unus enim in sinum persicum delabens dicitur Phasis sive Phasitigris (qui videtur esse Phison), celebris apud Curtium, Plinium, et alios; hic circuit terram Hevilat, id est Chavila, puta Cholatæos, quos Strabo lib. 16. in Arabia ponit, juxta Mesopotamiam. Alter Arabiam Desertam, et loca vicina petens videtur esse is, qui hic Geon dicitur: hic circuit Æthiopiam, non illam Abyssinorum quæ est infra Ægyptum, sed illam quæ est circa Arabiam. In Scriptura enim Madianitæ aliique juxta sinum Persicum vel Arabicum habitantes, vocantur Æthiopes.

Paradisus ergo videtur fuisse eo loco, quo confluunt Euphrates et Tigris; ab illo enim confluxu dividuntur et discriminantur in quatuor hæc flumina: sursum enim sunt Euphrates et Tigris; deorsum vero sunt Geon et Phasitigris sive Phison. Quod enim hi fluvii postquam coierunt, rursum dividantur, clare patet ex exactioribus tabulis Cosmographicis Gerardi Mercatoris, Ortelii, et aliorum. Mercator enim in Asiæ tabula 4. manifeste ostendit Tigrim et Euphratem concurrere juxta Apamiam, ac rursum dividi juxta urbem quæ dicitur Asia, atque efficere insulam Teredon magnam satis; ac denique utrinque in sinum Persicum influere, ibique desinere.

Adde, verisimile est hos fluvios tempore Mosis magis fuisse divisos, eo quod postea mutarint alveum, magisque confluxerint, uti à tempore Mosis multa alia flumina et maria locum et alveum mutarunt, uti annotavit Torniellus. Nam sub tempora Mosis, hæc quatuor flumina paradisi fuisse plane divisa, patet ex eo quod ipse illa quatuor quasi separata, et vulgo nota describit, eaque Judæis proponit, ut ipsi ex illis, quo loco fuerit paradisus, cognoscant.

Dico quarto, etiamsi non constet quo præcise loco fuerit paradisus; tamen certum est de fide paradisum fuisse locum corporeum, situm in parte aliqua terræ nostræ versus Orientem; ut habent LXX. Rursum, certum est locum hunc fuisse amœnissimum et temperatissimum, idque partim ex se suoque situ naturali, partim ex speciali Dei providentia, quæ æstum, frigus, omnemque aliam intemperiem à paradiso removisset: locum, inquam, tum hominum, tum etiam aliorum animantum. Negat hoc Damasc. et S.Thom. et Abul. in c. 13. q. 87. Putant enim ipsi in paradiso nulla animalia quadrupedia, sed solos homines futuros fuisse. Abulens. tamen ad paradisum quoque admittit aves, ad melodiam, et pisces in fluminibus. Verum contrarium docent alii passim cum S. Basilio lib. de Paradiso, et S. August. lib. 14. Civit. cap. 11. Animalium enim varietas et pulchritudo magnam homini in paradiso voluptatem afferebat. Rursum constat serpentem fuisse in paradiso: *In paradiso*, ait Basilius, *omnia erant avicularum genera, quæ pulchritudine colorum, et naturali musicæ, ac dulcedine concentus incrediibiliter oblectabant hominem. Erant illic variorum etiam animalium spectacula. Sed erant omnia mansueta, obedientia homini, inter se concorditer et pacifice viventia, quæ et audiebant inter se, et loquebantur sensate. Serpens autem non erat tunc horrendus, sed mitis et mansuetus, nec terribiliter in terræ superficie velut natans reptabat, sed sublimis et erectus pedibus insistens gradiebatur.* Ubi

Nota S. Basilium videri dicere, quod in paradiso bruta animalia habuerint rationem et loquelam humanam, rursum, quod serpens non rependo, sed erectus incesserit: Quorum neutrum videtur probabile. Æque paradoxum est, quod asserit Rupert. lib. 2. de Trinitate cap. 24. et 29. aquas natura sua esse falsas; sed sicut jecur fons est sanguinis, ita fontem hunc paradisi fontem esse omnium aquarum dulcium, quæ sunt per totum orbem; ac consequenter eumdem fontem parentem esse et auctorem omnium germinum, arborum, gemmarum et aromatum.

Quæres secundo, An locus et paradisi amœnitas adhuc supersint? Respondeo: Certum est locum superesse, de amœnitate incertum est.

Asserunt S. Justinus, Tertull. Epiphan. Aug. Damasc. S. Thomas, Abulens. et alii, quos citat Viegas supra: censent enim hi, peculiari Dei providentia, tempore Noe à diluvio intactum servatum esse paradisum: licet enim alios communes hominum montes aqua diluvii excesserit, ut dicitur Gen. 7. non tamen paradisum, aut, si et hunc excessit, cum tamen non vitiasse, eo quod hic sit innocentiæ locus, in quo etiamnum sanctissime et quietissime vivant Elias et Henoch. Ita omnes Patres jam citati.

Addit Irenæus lib. 5. c. 5. in hoc paradiso terrestri omnes justorum animas post mortem, usque ad diem judicii detineri, ut tunc in cœlum eant, videantque Deum. Sed hic est error Armenorum damnatus in Concilio Florentino.

Alii, et forte probabilius, censent usque ad diluvium extitisse paradisum in primæva sua amœnitate: nam cum Deus expulit ex eo Adamum, posuit ante eum Cherubim ad eum custodiendum. Rursum Henoc raptus dicitur in paradisum, non cœlestem, sed terrestrem, Eccl. 44. v. 16. Verum in diluvio Noe, cum aquæ per annum integrum totam terram occuparunt, censent iidem paradisum quoque iis obrutum, violatum et dissipatum fuisse, idque satis indicat Moses, cap. 7. v. 19. Adde, quod nusquam jam paradisus inveniri possit; cum tamen tota terra, præsertim circa Mesopotamiam et Armeniam, plane sic cognita et habitata. Ita censent Oleaster, Eugubin. Catharin. Pererius et Jansenius supra, Franc. Suarez 3. p. qu. 59. art. 6. disp. 55. sect. 1. Viegas jam citatus, et alii. Aquæ enim diluvii per annum integrum tanta vi recurrentes, et, ut Moses ait, euntes et redeuntes, omnes arbores, domos, urbes, quin et colles straverunt, totamque fere terræ superficiem dimoverunt: ergo et paradisi formam et decorem subverterunt.

Tropolog. paradisus est anima omni arborum, id est virtutum, varietate ornata. Hinc illud Zoroastris symbolum, *quære paradisum*, id est omnem divinarum virtutum chorum, ait Psellus. Ejusdem est hoc, *animam alatam esse; cumque alæ excidunt, illam in corpus præcipitem ferri; tum demum illis subcrescentibus, ad superos revolare.* Eum autem discipulis percunctantibus, quo pacto alis bene plumantibus, volucres animos sortirentur? Irrigetis, inquit, alas aquis vitæ. Iterum sciscitantibus, unde has aquas peterent? illis per parabolam respondit: Quatuor fluviis Dei paradisus abluitur et irrigatur: inde vobis salutares aquas haurietis, nomen fluminis quod est ab Aquilone, rectum denotat: quod ab Occasu, expiationem; quod ab Ortu, lumen; quod à Meridie, pietatem.

Allegorice, S. August. l. 13. de Civit. cap. 21. et Ambros. lib. de Paradiso: Paradisus, inquiunt, est Ecclesia: quatuor flumina sunt quatuor Evangelia: ligna fructifera sunt sancti; fructus sunt opera sanctorum; lignum vitæ est Christus sanctus sanctorum, vel est ipsa bonorum omnium mater sapientia, Eccl. 24. 41. Proverb. 3. 18. lignum scientiæ boni et mali est liberum arbitrium, vel transgressi mandati experimentum. Rursum paradisus est Religio in qua viget humilitas, charitas et sanctitas. Audi S. Basil.

libro, vel potius homilia de paradiso sub finem. *Quod si locum aliquem cogitaveris sanctorum capacem, in quo omnes qui in terra bonis operibus resplenduerunt, gratia Dei fruantur, et in vera ac spiritali jucunditate vivant, non aberraveris à decenti de paradiso similitudine.* Sic et S. Chrysost. homil 69. in Matth. de Monachorum felicitate disserens, comparat illos Adamo paradisum incolenti. Vide S. Bernardum ad clericos cap. 21. et Hieron. Platum. lib. 3. de Bono status Relig. c. 14.

Anagogice, iidem : paradisus, inquiunt, est cœlum et vita beatorum : quatuor flumina sunt quatuor virtutes cardinales; scilicet Ganges est prudentia, Nilus temperantia, Tigris fortitudo, Euphrates justitia. Vide Pierium hieroglyphico 21. Vel potius quatuor flumina sunt quatuor dotes corporis gloriosi, Apoc. ult. vers. 2. Ita S. Dorothea cum ad Martyrium duceretur à Fabricio præfecto, gaudebat, quod se ad sponsum ire diceret: cujus paradisus omnium florum et fructuum amœnitate vernaret; cumque Theophilus scriba per risum rogaret, ut, cum eo pervenisset, inde sibi rosas aliquot mitteret; mittam, inquit : Postquam ergo decollata est, Theophilo puer cum recentium cistula rosarum apparuit, et quidem brumæ tempore (passa est enim sexta Februarii) easque ipsi à Dorothea de sponsi sui paradiso missas dixit; cum obtulisset, ex oculis evanuit; quare Theophilus ad Christi fidem conversus, martyrium obiit.

9. Omne lignum pulchrum visu, et ad vescendum suave.] *Et* hic ponitur pro *vel :* significat enim Moses in paradiso fuisse tam arbores pulchras et amœnas, uti sunt cedri, cypressi, pini, aliæque infrugiferæ; quam frugiferas et esui aptas.

Lignum etiam vitæ] puta arborem vitæ. Quæres quænam et qualis fuerit hæc arbor?

Dico primò, de fide est fuisse hanc veram arborem; hæc enim ab Hebræis vocatur lignum, hocque exigit simplex et historica narratio Mosis, ita omnes veteres contra Origenem et Eugubinum, qui putant arborem vitæ symbolicam fuisse, et symbolice tantum significasse et vitam immortalitatem Adæ, si Deo obediret promissam.

Dico secundo, dicitur arbor vitæ, non quod signum esset vitæ Adamo à Deo concessæ, ut vult Artropœus : sed *vitæ*, id est vivifica, causa vitæ, vitam conservans et prorogans; quia scilicet hæc arbor comedentis vitam longissime protendebat, eamque à morbis ac senio immunem, sanam, quietam et jucundam tuebatur; vide Perer. et Valesium Sacræ Philosoph. cap. 6. Primo ergo hæc arbor vitam fecisset longævam; secundo, valentem et robustam; tertio, constantem, ut nunquam morbum aut senium incurrisset; quarto lætam et hilarem, pepulisset enim omnem tristitiam et melancholiam.

Dico tertio, fuit hæc vis et virtus huic arbori non supernaturalis, ideoque post Adæ peccatum illi ablata, ut volunt S. Bonav. et Gabriel in 2. dist. 19. sed fuit illi naturalis : uti est vis medendi in aliis fructibus et arboribus; inde enim à natura sua, nativaque vi dicitur arbor vitæ; ideoque post peccatum mansit huic arbori hæc virtus, eaque de causa ab ea, et à paradiso exclusus est Adam postquam peccavit, ut patet cap. 3. 22. ita D. Thom. Hugo et Pererius.

In paradiso ergo nihil hominem in innocentia permanentem lædere aut corrumpere potuisset. Nam contra actionem elementorum et consumptionem humidi radicalis, habuisset lignum vitæ, quod humidum illud plane restaurasset : contra violentiam dæmonum, habuisset custodiam angelicam; contra impetum ferarum, habuisset perfectum in eas dominium : contra vim hominum habuisset paradisum; si enim quis alium lædere voluisset, justitia excidisset, et mox paradiso fuisset expulsus, uti Adæ contigit : contra infectionem aeris, habuisset auræ temperiem convenientissimam : contra herbas venenatas, contra flammas, aliaque, quæ eum casu lædere vel opprimere potuissent, habuisset plenam in omnibus prudentiam, et providentiam cuncta cavendi; quam si non adhibuisset, jam non innocens, sed imprudens, temerarius et nocens fuisset, itaque lædi potuisset. Denique Dei tutela undique eum vallasset et protexisset à noxiis.

Quæres secundo, qua ratione hæc arbor vitam homini prorogasset? Multi putant fructum arboris vitæ semel gustatum et comestum, comedenti immortalitatem attulisse. Sicut enim, inquiunt, lignum scientiæ boni et mali fuit arbor mortis, et stipendium mortis, ita ut semel gustatum necessitatem moriendi adferret : sic è contrario arbor vitæ fuit præmium obedientiæ, quod homines à mortali statu ad immortalitatem transferret. Unde Bellar. lib. de gratia primi hominis c. 18. censet homines ex hac arbore vitæ tantum comesturos fuisse tunc, cum proxime transferendi essent ex hac vita ad statum gloriæ. Huic sententiæ favet S. Chrys. Theodor. Irenæus, Rupert. quos citat et sequitur Abulens in c. 13. ubi hæc omnia fuse pertractat.

Dico primo, probabilius est hunc fructum semel gustatum prorogaturum quidem fuisse homini vitam ad longum tempus, non tamen eum absolute immortalem facturum fuisse. Ratio est, quia huic fructui naturalis erat hæc vis, eratque finita, ac proinde continua actione caloris naturalis in homine tandem erat consumenda. Rursum, fructus hic, uti et alii quivis, natura sua erat corruptibilis; non ergo poterat facere hominem omnino incorruptibilem : sed tantum iterato comestus ulterius semper, et ulterius vitam homini prorogasset, ita sentit Scotus, Durandus, Cajetan. et Perer.

Dico secundo, fructus arboris vitæ vires integras homini reparabat; primo, humorem naturalem primigenium, aut eo meliorem suggerendo; secundo, calorem naturalem continua actione et pugna cum aliis cibis (quibus ordinarie usus etiam tunc fuisset homo, ut docet S. August. lib. 13. de Civit. cap. 20.) refractum acuendo, roborando, et in pristinum, vel etiam meliorem statum restituendo, eumque continendo et conservando. Unde si statis temporibus, licet raris, ex hac arbore comedisset homo, nec mortem, nec senium incurrisset. Erat ergo Aristoteles, qui lib. 3. Metaphys. textu 15. tacite reprehendit Hesiodum dicentem, deos qui ambrosia vescuntur esse immortales, alios vero qui ambrosia carent esse mortales. Quia quidquid, ait, cibo vescitur, natura sua senescit, dissolvitur et moritur : hoc enim in hac arbore vitæ, quam Aristoteles non cognovit patet esse falsum; unde c. 3. 22. hic Moses diserte docet Adamum expulsum esse paradiso, ne gustans lignum vitæ viveret in æternum : ergo lignum vitæ poterat vitam prorogare in æternum.

Dices, calor naturalis in homine, actione continua sensim minuitur et agendo in fructum arboris vitæ fuisset refractus; hæc autem refractio videtur non posse reparari per cibum, quia illa tantum reparari potest per conversionem cibi, sive alimenti in substantiam aliti; tunc autem alimentum simile est alito, ac consequenter alito majorem non habet vim: ergo vires ejus refractas et imminutas integre reparare nequit.

Respondeo primo, falsum est, quod alimentum cum conversum et simile est alito, majorem eo non habeat vim: videmus enim sumpto cibo homines debiles mox vegetari, vigere, roborari.

Respondeo secundo, hunc fructum arboris vitæ non tantum fuisse cibum, sed et pharmacum miræ virtutis; quod antequam convertatur in substantiam hominis, purificat, reficit et roborat corpus, et calorem naturalem. Rursum, illud idem postea conversum in substantiam hominis, hanc eamdem virtutem et qualitatem retinuisset; hac ergo sua naturali vi vires nutritivas hominis longe magis refecisset et restaurasset, quam eas actio caloris naturalis, ejusque in fructum cibumque refractio debilitasset. Ita Lud. Molina.

Quæres tertio, qualis fuerit hæc æternitas, quam attulisset esus ligni vitæ, an absoluta, an restricta et respectiva? Lud. Molina censet fuisse absolutam; quia, ait, hoc lignum semper restituisset hominem pristino vigori. Verum melius Scotus, Valesius, et Cajet. censent fuisse restrictam, non absolutam; quia videlicet hoc lignum prorogasset homini vitam et vigorem ad aliquot annorum millia, donec Deus eum transtulisset in cœlum, quæ æternitas quædam est. Hebræi enim עולם *olam*, id est æternum, vocant ex vulgi usu tempus longissimum, cujus finis ab homine non pervidetur; vide canon. 4. Sic cap. 6. 3. ait Dominus: *Non permanebit spiritus meus in homine in æternum* (id est in longam primorum patrum ætatem) *eruntque dies illius centum viginti annorum.* Non tamen potuisset hoc lignum prorogare homini vitam absolute in omnem æternitatem. Ratio est, quia omne corpus mistum, cum constet elementis contrariis, et inter se pugnantibus, natura sua est corruptibile; lignum autem hoc sapidissimum et pulcherrimum, erat corpus mixtum: ergo in se erat corruptibile, et sensim, licet lente admodum, defecisset, primumque suum vigorem perdidisset, ac tandem interiisset, uti quercus etiamsi sint durissimæ, sensim tamen intereunt: ergo non potuisset hominem à morte et corruptione in æternum præservare. Non enim poterat dare homini id quod in se non habebat. Et hoc sensu verum est quod dixit Aristoteles omne quod cibo vescitur esse mortale. Secundo, quia alias sequeretur quod Adam, post peccatum, si permissus fuisset vivere in paradiso, et edere lignum vitæ, vixisset absolute in æternum: hoc autem videtur incredibile; tum quia antequam paradiso expelleretur, lata erat in eum sententia mortis; tum quia per peccatum corpus et natura humana tam est debilis et misera, totque morbis, vitiis et ærumnis, quæ vires atterunt, et sensim ad mortem deducunt, obnoxia, ut cum tandem mori necesse sit.

Dices: Fructus arboris vitæ restituisset *semper* calorem naturalem, et humidum radicale pristino suo vigori: ergo homini vitam semper, et in omnem æternitatem prorogare potuisset, si suis temporibus ex eo comedisset homo.

Resp. τὸ *semper* in antecedente accipi debet restricte, nimirum *semper*, quandiu scilicet durasset integra vis et vigor arboris vitæ: ea enim senescente et pereunte, senuisset, pariter et periisset homo. Sicut enim jam electuaria et cibi nonnulli valde succulenti, spiritosi et alimentosi humidum radicale, et calorem naturalem (præsertim in juvenibus) plane restaurant, et in integrum restituunt, sed ad certum tempus, puta donec vel senescat homo, vel cibi vis et vigor debilitetur: tunc enim hominis et vires ita restaurare nequit, quin sensim deficiat et emoriatur homo; ita pariter res se habuisset in arbore vitæ. Hoc tantum discrimine, quod cibi et pharmaca nostra ad breve tantum tempus, vigorem homini restaurent; arbor vero vitæ id diu, ad multa annorum millia, præstitisset; quibus exactis senuisset et mortuus fuisset, tam homo, quam arbor vitæ; verum Deus hoc senium et mortem prævenisset, transferendo hominem in cœlum et vitam æternam. Cum ergo Deus noluerit hominem in paradiso vivere absolute in æternum, sed tantum ad longum tempus, videtur pariter arbori vitæ indidisse vim prorogandi vitam, non absolute in æternum, sed tantum ad longum tempus. Ita docet Scotus cum suis.

Denique ex hac arbore vitæ fabulati sunt Poetæ, finxeruntque suum nectar, ambrosiam, nepenthes et moly, quasi cibos deorum, qui eos faciant immortales, juvenes semper, lætos et beatos.

Nota Adamum non gustasse de hoc fructu vitæ: nam paulo post creationem suam peccavit, et paradiso expulsus est, ut patet c. 3. 22.

Symbol. ergo lignum, sive arbor vitæ erat hieroglyphicum æternitatis, ut patet ex dictis.

Alleg. arbor vitæ est Christus, qui ait: *Ego sum vitis, vos palmites.* Joan. 15. Et: *Ego sum via, veritas et vita.* Joan. 14. Rursum, arbor vitæ est crux Christi, quæ in medio paradisi, id est Ecclesiæ, erecta vitam dat mundo: in quam proinde conscendere gestiens sponsa ait Cant. 7. *Ascendam in palmam, et apprehendam fructus dulces gutturi meo.* Arbor vitæ denique est Eucharistia, quæ vitam dat animæ et corpori: nam ejus virtute resurgemus ad vitam immortalem, juxta illud Christi Joan. 6. *Qui manducat hunc panem, vivet in æternum.* Ita S. Iren. l. 4. c. 34. et l. 5. c. 2.

Tropol. lignum vitæ est B. Virgo de qua nata est vita, Deus homo, Christus Jesus: Virgoque ipsa, ut ait Germanus Patriarch. Constantinop. spiritus et vita Christianorum est. Rursum, arbor vitæ est justus, qui opera sancta quæ vitam gratiæ et gloriæ pariunt, operatur, juxta illud: *Fructus justi lignum vitæ,* Proverb. 11. 30. Insuper arbor vitæ est ipsa sapientia, virtus et perfectio, juxta illud de eadem: *Lignum vitæ est his, qui apprehenderint eam*, Proverb. 3. 18.

Anagog. arbor vitæ est beatitudo et visio Dei, quæ vitam beatam animæ confert, juxta illud: *Vincenti dabo edere de ligno vitæ, quod est in paradiso Dei mei,* Apoc. 2. 7. et c. 22. 2. Vide ibi dicta.

Lignumque scientiæ boni et mali.] Quæres quale fuerit hoc lignum, id est arbor? Judæi fabulantur, Adam et Evam creatos esse sine usu rationis, quasi infantes, sed ex hac arbore accepisse usum rationis, quo scirent bonum et malum.

Secundo, Josephus l. 1. Antiq. c. 2. censet arborem hanc habuisse vim acuendi ingenium et prudentiam, indeque vocatam esse arborem scientiæ boni et mali. Idem senserunt Ophitæ apud Epiphan. hæresi 37. qui pro Christo coluerunt serpentem, eo quod ipse homini fuerit auctor adipiscendi scientiam, cum ei esum ligni vetiti persuasit.

Tertio, Damascenus lib. 2. de Fide c. 11. censet esum hujus arboris attulisse homini cognitionem propriæ naturæ.

Verum dico primo : Probabilis est sententia Ruperti, Tostati et Pererii, per anticipationem hic vocari arborem scientiæ boni et mali : quæ postea ita vocata est ex eo, quod serpens homini, si inde ederet promiserit, licet falso et mendaciter, hanc scientiam, dicens : *Eritis sicut dii, scientes bonum et malum:* unde posteaquam inde comedisset Adam , Deus irridens eum dixit: *Ecce Adam quasi unus ex nobis factus est, sciens bonum et malum.*

Dico secundo : Probabilius est, non postea, sed nunc ab ipso Deo vocatam esse hanc arborem scientiæ boni et mali ; tum quia Deus uti arborem vitæ, ita et hanc suo nomine vocavit, et Adamo designavit : non enim aliud hujus arboris nomen extat, tum quia denuo v. 17. vocatur à Deo arbor scientiæ boni et mali, tum denique quia per hoc nomen videtur serpens decepisse Evam, quasi diceret: Arbor hæc vocatur scientiæ boni et mali; ergo si ex hac comederitis, eritis scientes bonum et malum. Nimirum promisit ei serpens scientiam omnimodam et divinam, cum Deus longe aliam intellexisset in hoc nomine. Unde

Dico tertio : Lignum scientiæ boni et mali ita à Deo vocatum videtur, tum ab ipsa destinatione Dei, tum ab eventu secuto, quem Deus præviderat. Destinaverat enim Deus, ad exercendam hominis obedientiam, ei usus arboris esum vetare, et, si homo obediens ea abstineret, justitiam et felicitatem ei augere et conservare : sin inobediens inde comederet, eumdem morte mulctare. Per hanc ergo arborem didicit et scivit homo per experientiam, id quod ante tantum sciebat per speculationem, scilicet quid intersit inter obedientiam et inobedientiam, inter bonum et malum, ideoque vocata est hæc arbor scientiæ boni et mali, q. d. Arbor ex qua discet homo per experientiam, quid sit bonum, et quid sit malum. Ita Caldæus, S. Augustinus lib. 14. Civit. cap. 17. Theodor. Eucherius et Cyrill. l. 3. contra Julian. Sic pars et illa deserti Pharan, dicta et sepulchra concupiscentiæ ; quia ibidem interfecti et sepulti sunt qui carnes concupierant, Num. 11. 34.

Dico quarto : Probabiliter Theodor. Procop. Barcepha, atque Isidorus Pelusiot. et Gennadius in catena Lipomani ad cap. 3. 7. putant hanc arborem fuisse ficum. Nam statim ab ejus esu nudum se videns Adam, ex foliis ficus vestem sibi consuit, ut dicitur c. 3. 7. A proxima enim et vicinissima arbore, Adam ita confusus videtur accepisse hæc folia, et tegmina nuditatis suæ, nulla autem erat ei vicinior illa, ex qua jamjam comederat ; illa ergo fuit ficus.

Alii putant fuisse malum sive pomum : nam Cantic. 8. 5. dicitur : *Sub arbore malo suscitavi te;* sed nomen mali commune est ad omnes fructus qui molliori sunt cortice, unde ficus quoque est malum : Verum in hac re nihil certo asseri potest.

Tradunt, vel potius fabulantur Hebræi ex hac arbore vetita Seth jussu angeli accepisse semen, illudque indidisse ori Adæ sepulti, ex quo succreverit arbor, ex qua crux Christi confecta est, quæ peccatum Adæ abolevit; decuisse enim, ut in eodem ligno quo peccaverat Adam , Christus Adæ peccatum lueret et expiaret. Fabulam hanc fuse narrat Pineda l. 5. de Salom. c. 14.

Mystice et tropolog. arbor scientiæ boni et mali fuit hieroglyphicum liberi arbitrii, uti jam dixi. Ex ejus enim malo usu didicit Adam, quantum malum sit inobedientia et peccatum : sicut vice versa ex ejus bono usu didicerunt dicuntque Sancti, quantum bonum sit obedientia et custodia legis. Quocirca arbor hæc pariter fuit typus obedientiæ et inobedientiæ, uti insinuat S. Ambrosius lib. de Paradiso cap. 6. de qua multa hic congessit noster Benedictus Ferdinandius. Hujus rei causa arbor hæc sita fuit in medio paradisi, id est inter densissimam confertissimarum arborum sylvam , ubi non obvia semper esset oculis, ne perpetuo gulam suo tam spectabili fructu sollicitaret, uti sollicitasset si in arborum extremitate, vel loco semoto sola fuisset collocata, ubi omnibus conspicua omnium ad se obtutus rapuisset.

10. Et fluvius egrediebatur de loco voluptatis,] hebraice *ex Eden.* In Eden erat paradisus, ita lxx. Noster *Eden* non ut proprium, sed ut appellativum accipit, tuncque significat voluptatem, ita lxx. Chaldæi et alii vertunt v. 23. indeque locus hic dictus est Eden, quia voluptuarius erat et amœnissimus.

Nugatur auctor alias ingeniosus, qui Eden , et consequenter paradisum fuisse in *Edin* , sive Hesdinii , quæ urbs est Artesiæ , tum ex aliis, tum ex affinitate nominum probare contendit.

Ad irrigandum paradisum,] vel per varios fluctus et sinus se intorquens , ut Mæander : vel per meatus occultos paradisum humectans.

11. Hevilat.] Multi volunt esse Indiam ; verum ut dixi vers. 8. Hevila potius hic est regio vicina Susianæ, Bactrianæ et Persidi, jacens inter Assyriam et Palæstinam , opposita Sur. Sic enim accipitur Hevila 1. Reg. 15. 7. et Genes. 25. 18. ita dicta est ab Hevila filio Jectan , de quo Gen. 10. 28.

Circuit,] non ambiendo , vel circulando, sed perlabendo et peragrando. Sic sumitur circuire pro peragrare, Heb. 11. 7. Matth. 23. 15.

12. Bdellium.] Genus est gommi, sive lacrymæ pellucidæ, quam stillat arbor nigra magnitudine oleæ, folio roboris , fructu naturaque caprifici : ita Plinius lib. 12. c. 9. et Dioscorides lib. 1. c. 69. Bdellium laudatissimum est hoc Bactrianum. Pro *Bdellium* hebraice est בדלח *bedolach*, quod Vatabl. et Eugub. vertunt, unionem ; Sept. ἄνθρακα , id est carbunculum. Idem Numer. 11. 7. vertunt, crystallum. Sed *bedolach* esse bdellium, patet ex ipsis utriusque literis.

13. Gehon.] Videtur dici ab Hebræo גיח *geach*,

id est venter, vel pectus, quod sit quasi venter sordibus lutoque plenus; unde putant multi Geon esse Nilum, qui seipso, quasi pectore incubat Ægypto, eamque fœcundat; sed quis sit Geon dixi v. 8.

14. TIGRIS.] Ita dictus est hic fluvius à tigride animali velocissimo, ut vult Rupert. et Isidor. vel potius, ut Curtius et Strabo, à celeritate sagittæ, quam suo cursu imitatur : Medi enim sagittam vocant Tigrim. Hebraice vocatur הדרל *chiddekel* (inde jam corrupte dicitur Tigel) id est acutus et levis, ob cursum scilicet, quem habet velocissimum.

EUPHRATES.] Ex Hebræo חואפרת *huperat*, ait Genebrardus, conflata est vox Eupharates; unde etiamnum *Phrat* dicitur, à rad. פרה *para*, id est fructificavit : quia instar Nili exundans terras, rigat et fœcundat; male ergo aliqui apud Ambrosium Eupharatem derivant à Græco ευφραινεται, id est à letando.

Scribit Anastasius Sinaita, Patriarcha Antiochenus sub Justiniano imper. libros, vel homilias undecim Anagogicarum Contemplationum in opus hexameron, qui extant tom. 1. Bibliothecæ SS. Patrum, sed discrete et cum grano salis legendi sunt : asserit enim in iis angelos creatos esse ante mundum corporeum; quod licet olim multi senserint, jam tamen certum est contrarium, scilicet eos creatos una cum mundo corporeo. Rursum innuit angelos non esse creatos ad imaginem Dei, sed hominem duntaxat, quod absolute est falsum : mystice tamen verum est, quia scilicet solus homo constat anima et corpore, ac consequenter solus habet imaginem Dei corporati, videlicet Christi incarnati, ut ipse se explicat. Insuper subinde innuit paradisum non fuisse locum corporeum, sed spiritualiter intelligi debere. Hoc in sensu litterali falsum est, et erroneum : anagogice tamen verum. Unde lector meminisse debet tituli ejusdem, scilicet commentationes has ipsius esse anagogicas et allegoricas contemplationes, non expositiones litterales. Ita in fine homil. 8. quatuor flumina paradisi, id est Ecclesiæ, asserit esse quatuor Evangelistas, scilicet Eupharatem, id est fertilem, esse S. Joannem : Tigrim, id est latum, esse S. Lucam : Phison, id est oris transmutationem, esse S. Matthæum, qui hebraice scripsit : Geon, id est conducibilem, esse S. Marcum.

15. TULIT ERGO DOMINUS DEUS HOMINEM, ET POSUIT EUM IN PARADISO.] Hinc et ex c. 3. v. 23. patet Adamum non in, sed extra paradisum esse creatum (in Hebron multi eum creatum putant), indeque à Deo eodem die per angelum translatum esse in paradisum, ut sciret paradisi se non filium, sed colonum esse, gratuito à Deo constitutum, utque paradisi locum non naturæ suæ, quasi sibi debitum, sed gratiæ Dei tribueret : unde et ob peccatum ab eo expulsus est. Plures alias hujusce rei causas affert Franc. Aretinus qu. in Gen. p. 300. et 301. Est hæc sententia S. Ambros. Ruperti, Abulens. Eva vero videtur condita in paradiso v. 21.

UT OPERARETUR,] non ad victum comparandum, sed ad honestum exercitium; voluptatem et experientiam; ita ut nec fatigaretur, nec otio labasceret, ita S. Chrysost.

Nota hic agriculturæ, primo, antiquitatem, cœpit enim cum homine et mundo; secundo, dignitatem; tum quod à Deo sit instituta, et Adæ præcepta; tum quod Adam, à quo omnis nobilitas descendit, Abel, Seth, Noe, Abraham, Isaac, Jacob, omnesque prisci viri celeberrimi fuerint agricolæ.

Refert Paulus Jovius in vita Jac. Mutii c. 84. de Sfortia Cottignola, quod, cum ei à Sergiano magno Senescalco, ad exprobrandam generis novitatem, ligonis fabula objectaretur, responderit : *In hac, ut video, stirpis origine convenimus cum Adamus mortalium primus terram foderit; sed ego certe, quod jure diffiteri non potes, illo meo ligone multo evasi nobilior, quam tu tuo pene et penna.* Quo scommate indicavit eum tantam dignitatem stupro acquisivisse, et patrem ejus ad prætoris tribunal ignobilem scribam, adulteratoque testamento falsi damnatum fuisse.

Tertio, nota agriculturæ innocentiam; quod præ aliis artibus homini innocenti, in paradiso sit commendata, tanquam nulli injuria, sed omnibus proficua. Audi Virgil. 2. Georg.

> O fortunatos nimium, sua si bona norint,
> Agricolas! quibus ipsa procul discordibus armis,
> Fundit humo facilem victum justissima tellus.

Et Rursum :

> Hanc olim vitam veteres coluere Sabini,
> Hanc Remus et frater. Sic fortis Hetruria crevit :
> Scilicet et facta est rerum pulcherrima Roma.
> Aureus hanc vitam in terris Saturnus agebat.

Audi Ciceronem : *Omnium*, ait, *rerum, ex quibus aliquid exquiritur, nihil est agricultura melius, nihil uberius, nihil dulcius, nihil libero homine dignius.*

Merito ergo ait S. August. *Agricultura artium omnium innocentissima; hanc tamen impius damnare ausus fuit Faustus Manichæus*, quod diceret agricolas violare præceptum Dei : *Non occides;* eo enim vetari, ne ullum vivens vita privemus : agricolas autem segetes demetendo, pira, poma, aliasque plantas carpendo, eas sua vita privare. Plura de agricultura dicam c. 9. 20.

Moraliter, docuit nos hic Deus quod tota vitæ nostræ ratio in agricultura quadam posita sit : sicut enim inter creaturas solæ arbores frugiferæ, et semina egent hominis opera et industria; ita homo eget suiipsius custodia et cultura. Hoc indicavit Deus homini, cum *posuit eum in paradiso, ut operaretur et custodiret illum;* fecitque luminaria, *ut essent in signa et tempora;* videlicet ut admonerent nos de tempore opportuno ad serendum, metendum, etc. Ager ergo jugiter nobis excolendus jussu Dei est anima; plantæ frugiferæ sunt sobrietas, castitas, charitas, aliæque virtutes; lolium et zizania cuique eradicanda sunt gula, luxuria, ira, aliaque vitia. Agricola est homo, imber est gratia Dei, quæ menti bonos satus, id est sanctas inspirationes, illuminationes et impulsus suggerit et instillat, ut ex iis quasi ex seminibus anima prægnans, opera virtutum germinet et proferat; venti sunt tentationes, quibus arbores, id est virtutes, purificantur et solidantur; messis erit præmium vitæ æternæ; solis calor est ardor, quem suggerit Spiritus sanctus. Sicut ergo agricola laborat in serendo, sed gaudet in metendo, ita et justi, *qui seminant in lachrymis* opera pœnitentiæ, patientiæ ac laborum, *in exultatione metent.* Rursum, sicut sator longanimiter expectat messem, ita et justi. Unde Ecclesiast. c. 6. 19. dicit : *Quasi is qui arat, et qui seminat, accede ad eam* (sapientiam) *et sustine* (expecta) *bonos* (uberes)

fructus illius; in opere (cultura) *enim illius paululum laborabis, et cito edes de generationibus* (fructibus progenitis) *illius;* et Paulus ad Galat. 6. v. 9. *Bonum autem facientes non deficiamus; tempore enim suo metemus.* E contrario impii qui indulgent concupiscentiæ suæ, *operantur iniquitatem, et seminant dolores,* tum præsentes, tum æternos, uti pulchre explicat noster Pineda in Job 4. v. 8. n. 4.

Et custodiret illum,] tum à feris, quæ extra paradisum erant, inquit S. Basilius et Augustinus; tum ab ipsis animalibus quæ erant in paradiso, ne ejus decorem et amœnitatem læderent aut inquinarent.

17. Ne comedas.] Septuag. *ne comedatis*, scilicet vos, ô Adam et Eva, quam verisimile est ante hoc præceptum esse conditam, ut docet S. Gregor. 35. Moral. c. 10. licet postea ejus conditio enarretur; tam enim Evæ, quam Adæ datum est hoc primum orbis præceptum. Præclare S. Chrys. (vel quisquis est auctor) hom. de interdictione arboris tom. 1. *Deus*, inquit, *dat mandatum, ut probet obsequium; imponit legem, ut exploret hominis voluntatem. Stabat ergo arbor in medio, hominis voluntatem explorans. Explorabat enim an homo Dominum comminantem, quam diabolum persuadentem audiret. Stabat et homo inter Dominum et hostem, inter vitam et mortem, inter interitum et salutem. Nunc Deus comminatur ut salvet; nunc serpens persuadet ut vexet; nunc per Deum severitas vitam, nunc per diabolum blanditia mortem intentat. Et utique* (*proh nefas!*) *minatur Deus, et contemnitur; persuadet diabolus, et auditur. Apud Deum est severitas, sed benigna; apud diabolum blanditia, sed nociva.* Et paulo post: *Fuerat enim condignum ut Deo pareret, qui illi cuncta parere præceperat; serviret Domino, qui illum dominum mundo effecerat; certaret cum hoste, ut inimicum devinceret; denique præmia Deo reddente perciperet. Torpescit enim virtus, ubi contrarium defuerit. Adeo roborantur vires exercitatione frequenti.* Et mox: *Adam non vigilavit, ut serpentis malitiam præcaveret. Simplex fuit, astutus contra diabolum non fuit. Dum enim diabolo persuadenti, quam Domino comminanti consensit, et vitam quam habuit perdidit, et mortem quem ignorabat accepit.*

Morte morieris,] id est, mortis certæ sententiam et necessitatem incurres. Unde Symmachus vertit, θνητος εση, id est mortalis eris. Ita S. Hier. August. Theodor.

Nota. Minatur hic Deus Adæ inobedienti mortem, non tantum corporis, et temporalem, sed et animæ spiritualem et æternam in gehenna, eamque certam et infallibilem: hoc enim significat hæc geminatio, *morte morieris*, id est certissimo morieris. Adam ergo peccans quoad corpus, mox mortis necessitatem, quoad animam vero actu et reipsa mortem incurrit; hinc patet mortem homini in hoc statu quo à Deo conditus est, non naturalem esse, ut voluit Cicero et philosophi (adde, et Pelagiani), sed esse pœnam peccati, uti definit Concil. Milevitan. c. 1. et docet S. August. l. 1. de Peccat. merit. c. 2. Licet enim, spectando naturam et elementa contraria, ex quibus compositus est homo, mori debuisset, fuissetque mortalis: tamen spectando Dei decretum, opem et conservationem perpetuam, si non peccasset, mori non potuisset, fuissetque immortalis. Unde Magister sent. in 2. dist. 19. docet in paradiso hominem habuisse *posse non mori;* quia poterat homo non peccare, itaque non mori: in cœlo habiturum *non posse mori;* quia ibi per gloriam et dotem impassibilitatis, erit moriendi impossibilitas: in hac vita post lapsum, habere *posse mori, et non posse non mori;* quia jam in eo est moriendi necessitas. Ad mortem ergo damnati nascimur. Memento, ô homo, quia morte morieris, idque brevi. Narrant historici quod Xerxes, cum suo exercitu terram, classibus mare sterneret, ex edito loco omnem hanc multitudinem contemplans ingemuerit et fleverit, dictitans: *Ex hisce omnibus nemo post centum annos superstes erit.*

Salahadinus rex Ægypti et Syriæ qui Christianis terram sanctam ademit, sub annum 1180, moriturus per omnia sua castra vexillum cum funebri linteo circumferri jussit, ac præconem proclamare: *Hoc est quod dominator Syriæ et Ægypti Salahadinus, ex omni suo imperio solum jam secum delaturus est.*

Quare eleganter et apposite Barlaam apud Josaphat, mortem comparat unicorni, qui hominem assidue insequitur: fugit ille, et fugiens in scrobem incidit, casuque amplectitur arborem quam rodebant duo mures: in ima scrobe erat draco igneus, homini devorando inhians: videbat hæc homo, sed stolide modico melli, quod ex arbore stillabat, incubans, periculi omnis obliviscitur: assequitur eum unicornis; arborque à muribus eroditur, ruit illa, et homo à dracone arripitur ac devoratur. Scrobs est mundus, arbor est vita, duo mures sunt dies et nox, draco igneus est venter inferni, mellis gutta est mundi voluptas. Ita Damasc. c. 12. histor.

18. Dixit quoque,] dixerat quoque, scilicet jam ante die sexto: licet enim Origenes, Chrys. Eucher. et D. Thom. 1. p. q. 73. art. 1. ad 3. putent Mosen hic servare ordinem narrationis; ideoque Evam productam esse post sextum diem mundi: tamen longe verius est Mosen hic, sicut et toto capite, uti recapitulatione, ac consequenter Evam, æque ac Adamum, creatam esse sexto die. Primo, quia v. 2. Dicitur Deus sex diebus complesse opus suum, et die septimo cessasse ab omni opere. Secundo, quia in aliis animalibus, avibus, piscibus Deus die quinto et sexto, sicuti mares, ita et feminas creavit. Tertio, quia c. 1. 27. die sexto quo creatus Adam, expresse dicit Moses: *Masculum et feminam creavit eos*, puta Adamum et Evam. Voluit ergo hoc capite uti viri, ita et feminæ formationem per recapitulationem fusius enarrare, quem cap. 1. tribus verbis perstrinxerat. Ita Cajetanus, Lipoman. Pererius hic, et S. Bonav. in 2. d. 18. quæst. 2.

Non est bonum hominem esse solum.] Quia si Adam fuisset solus, species humana in eo interisset; et quia homo est animal sociale. Itaque mulier necessaria est ad sobolis propagationem: postquam peractam, postque orbem jam hominibus refertum, cœpit bonum esse homini mulierem non tangere, ut ait S. Paul. 1. Corinth. 7. cœperuntque laudari eunuchi spirituales, Matth. 19. 12. suaque continentiæ laus ac merces illustris promissa est, tum ab Isaia, tum a Christo et Apost. Ita S. Hier. contra Jovin. et Cypr. lib. de Habitu virginum. *Prima Dei sententia*, ait Cyprian. *crescere et generare præcepit; secunda continentiam suasit, cum adhuc rudis mundus et inanis est, copia fœcunditatis generatur, pro…*

gamur et crescimus ad humani generis augmentum; cum jam refertus est orbis et mundus impletus, qui capere continentiam possunt, spadonum more viventes, castrantur ad regnum.

Nota τὸ *solum*, hinc enim patet errare eos qui ex eo quod dictum est c. 1. *Masculum et feminam creavit eos*, dixerunt Deum simul creasse virum et feminam; sed ita ut in lateribus conjuncti essent, postea vero eos tantum ab invicem separasse: nam Scriptura ait solum tunc fuisse Adamum, atque Evam non separatam ab Adamo, sed totam ex Adæ costa productam esse docet, cum scilicet illam ab eo tulit, id est separavit, Deus.

Faciamus ei adjutorium simile sibi.] *Sibi*, id est ei. Pro *simile sibi*, hebraice est כנגדו *kenegdo*, quod primo significat, *quasi coram ipso*, ut videlicet mulier viro sit præsens, et socia in solitudinis remedium et solatium. Rursum, ut mulier viro sit ad manum, ut eum in omnibus juvet et sublevet. Unde Chaldæus vertit, *faciamus ei sustentaculum quod sit penes eum.*

Secundo, *kenegdo* verti potest, *è regione*, vel *ex adverso ejus*, id est illi contrapositum et correspondens. Unde Noster clare vertit, *simile sibi;* scilicet in natura, in statura, in loquela, etc. in hisce enim omnibus mulier similis est viro. Porro mulier viro est in adjutorium: Primo, ad prolis propagationem et educationem; secundo, ad familiæ gubernationem; tertio, ad curarum, dolorum et laborum levamen; quarto, ad cæteras vitæ necessitates sublevandas. Peccatum, hoc adjutorium multis in molestiam, lites et rixas vertit. Unde Cato dixit mulierem esse malum necessarium.

9. Formatis igitur de humo cunctis animantibus terræ, et universis volatilibus coeli.] Τὸ *volatilibus* refer ad *formatis*, non autem ad τὸ *de humo;* Volatilia enim non ex humo, sed ex aqua formata sunt, ut dixi c. 1. v. 20. Moses enim multa paucis per anacephalæosim perstringit; verba ergo ejus respective exponi debent: ex ante narratis enim constat, quid quod respiciat.

Adduxit ea ad Adam.] *Adduxit*, non per visionem intellectualem, ut vult Cajetanus, sed realiter, idque per angelos, vel per affectum et impulsum phantasiæ et affectui singulorum animalium à se impressum. Ita S. August. lib. 9. de Genesi ad lit. c. 14. et alii passim.

Ipsum est nomen ejus,] ipsius naturæ conveniens est nomen, q. d. Adam singulis convenientia indidit nomina, quæ singulorum naturam exprimerent. Ita Euseb. l. 11. de Præpar. c. 4. Porro nomina hæc erant Hebraica: hæc enim lingua Adamo fuit indita, ut patet v. 23. et cap. 4. 1.

Vide hic sapientiam Adæ, qua singulorum animalium naturas notat, eisque congrua indebat nomina: vide et usum dominii ejus in animalia, eis enim quasi subditis, suoque peculio nomen imponit. Pisces non adduxit Deus ad Adam; quia pisces naturaliter extra aquam vivere nequeunt: unde eis Adam hic nomina non imposuit, sed nomina eis postea indita fuerunt.

20. Adæ vero non inveniebatur adjutor similis ejus.] q. d. Solus erat Adam cum animalibus, necdum erat Eva, nec alius homo, cum quo haberet vitæ communionem. Unde videtur quod Adam nomina imposuerit animalibus ante Evæ creationem.

21. Immisit ergo Dominus Deus soporem in Adam.] Pro *soporem* hebraice est תרדמה *tardema*, id est gravem et profundum somnum, quem Symmachus καρον, LXX. melius εκστασιν vertunt, unde patet, non tantum somnum hic Adæ immissum esse ad hoc, ne sentiret costam sibi detrahi, itaque exhorresceret et doleret; sed etiam simul cum somno eum raptum esse in ecstasim mentis, qua mens ejus non tantum naturali modo soluta et libera erat à corporis et sensuum functionibus, sed et divinitus ita elevabatur, ut videret ea quæ gerebantur, et spiritu prophetico cognosceret mysterium per ea significatum: videret, inquam, mentis oculis costam sibi eximi, et ex ea Evam formari: atque per hoc significari matrimonium, tum suum naturale cum Eva, tum mysticum Christi cum Ecclesia: hoc enim significant verba Adæ v. 23. et S. Pauli Ephes. 5. v. 32. Ita S. August. l. 9. de Genesi ad lit. c. 19. et fuse tract. 9. in Joan. et S. Bernard. serm. de Septuagesima.

Imo sunt qui putant Adamum in hac ecstasi vidisse Dei essentiam, huc inclinat Richard. in 2. q. 23. a. 2. q. 1. nec rejicit D. Thom. 1. p. q. 94. a. 1. Sed contrarium est longe verius, scilicet nec Adam, nec Mosen, nec Paulum, adeoque neminem in hac vita vidisse Dei essentiam, uti dixi 2. Corinth. 12. 4.

Fuit ergo Adam propheta et ecstaticus. Nota. Adam à Deo accepit scientiam infusam omnium rerum naturalium: atque ex ea singulis nomina imposuit, ut dixi v. 19; non tamen accepit cognitionem futurorum contingentium, nec arcanorum cordis, nec numeri individuorum, ut sciret v. g. quot essent oves, quot leones in mundo, quot arenæ in mari. Pari modo accepit Adam infusam sibi fidem et cognitionem rerum supernaturalium: puta SS. Trinit. incarnationis Christi (non tamen sui lapsus futuri) ruinæ etiam angelorum. Rursum omnium agendorum et fugiendorum prudentiam infusam accepit. Denique summum contemplationis Dei et angelorum gradum adeptus est. Ita ex S. Augustino et Gregorio Pererius.

Allegorice, S. Augustin. in Sent. sent. 328. *Dormit*, inquit, *Adam ut fiat Eva, moritur Christus ut fiat Ecclesia. Dormiente Adam fit Eva de latere: mortuo Christo lancea perforatur latus, ut superfluant Sacramenta quibus formetur Ecclesia.*

Tulit unam de costis ejus.] Nota primo contra Cajetan. non parabolice hæc dici, sed proprie ut sonant. Ita docent Patres et Interpretes passim.

Dices: Ergo Adam monstrosus erat ante hanc costam sublatam, vel certe post eam ablatam remansit mancus, et sua costa mutilus.

Respondet Catharin. Deum pro hac costa Adamo, cum carne aliam costam restituisse. Verum quia diserte dicit Moses: *Tulit unam de costis ejus, et replevit*, non costam, sed *carnem pro ea.*

Hinc secundo, melius D. Thomas et alii respondent: hanc costam Adæ fuisse instar seminis, quod individuo superfluum est, sed ad generationem prolis est necessarium. Pari enim modo costa hæc Adæ, ut privatæ personæ superflua erat, eadem tamen illi necessaria fuit, quatenus ipse erat, caput naturæ et seminarium omnium hominum, ex quo tam Eva, quam cæteri homines producerentur. Eva enim non poterat pro-

duci, ut proles jam per semen; Deus ergo statuit, ut ex costa Adæ produceretur, ob causam mox dicendam.

Dico secundo: Deus cum costa videtur et carnem adhærentem costæ ex Adamo sustulisse: ait enim ipse Adam v. 23. *Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro de carne mea;* ergo Eva non tantum ex Adæ osse et costa, sed etiam ex carne costæ adhærente formata est.

Dico tertio: ex costa hac carnosa, quasi fundamento, Deus admiscendo illi aliam materiam, vel per creationem, ut vult D. Thomas, vel potius ex terra et aere circumstante (nam post primam veram creationem sex dierum, Deus nullam materiæ partem de novo produxit) mirabili artificio mulierem efformavit, sicuti ex luto formavit Adamum. Unde Arabicus vertit, *crescere fecit costam sublatam de Adam mulierem*, id est in mulierem, non est barbarismus, sed arabismus. Arabes enim carent præpositione *in*, quæ mutationem vel motum ad locum significat. Unde dicunt: *Ivit urbem*, id est in urbem. *Convertit aquam vinum*, id est in vinum. *Costam crescere fecit mulierem*, id est in mulierem.

Dico quarto, ex hoc cap. 2. 22. videtur colligi, quod Deus costam hanc in alium locum, ab Adamo dormiente parum separatum tulerit ibique ex ea Evam ædificaverit, eamque scientia et gratia repleverit, sicuti repleverat Adamum, ibique cum Eva collocutus sit; deinde expergefacto Adamo, Evam ad eum, quasi ad sponsum, adduxerit, ut matrimonio indissolubili illos, id est unum et unam copularet, omnemque polygamiam, æque ac divortium tolleret. Unde admirans Adam quasi in raptu sibi costam auferri, et ex ea Evam formari vidisset, exclamavit dicens: *Hoc nunc os ex ossibus meis*, q. d. Hæc Eva facta est ex uno ossium meorum, ut sit mihi sponsa charissima et conjunctissima. Causa enim, cur ex latere et costa Adæ facta sit Eva, fuit, ut doceret nos Deus, quantus debeat esse amor conjugum, et quam sanctum, arctum et insolubile debeat esse matrimonium; scilicet conjuges, uti quasi unum sunt os et unum corpus, ita unam quasi debere habere animam et voluntatem, ut una quasi utrisque sit anima, non in duobus corporibus, sed in uno eodemque osse et corpore in duas partes dissecto.

Audi S. Thom. 1. p. q. 92. a. 2. *Decuit*, ait, *mulierem ex viro formari, magis quam in aliis animalibus. Primo quidem, ut in hoc quædam dignitas primo homini servaretur: ut secundum Dei similitudinem esset, et ipse principium totius suæ speciei, sicut Deus est principium totius universi; unde et Paulus dicit Actor.* 17. *quod Deus fecit ex uno homine genus hominum.*

Secundo, ut vir magis diligeret mulierem, et ei inseparabilius inhæreret, dum cognosceret eam ex se esse productam; unde dicitur Genesis 2. *De viro sumpta est: quamobrem relinquet homo patrem et matrem, et adhærebit uxori suæ. Et hoc maxime necessarium fuit in specie humana, in qua mas et femina commanent per totam vitam; quod non contingit in aliis animalibus.*

Tertio, quia, ut Philosophus dicit in 8. *Ethic. Mas et femina conjunguntur in hominibus; non solum propter necessitatem generationis, ut in aliis animalibus; sed etiam propter domesticam vitam, in qua sunt aliqua opera viri et feminæ, et in qua vir est caput mulieris, unde convenienter ex viro formata est femina, sicut ex suo principio.*

Quarta vero est ratio sacramentalis. Figuratur enim per hoc, quod Ecclesia à Christo sumit principium; unde Apostolus dicit ad Ephes. 5. *Sacramentum hoc magnum est, ego autem dico, in Christo et in Ecclesia.*

Et in art. 3. *Conveniens*, ait, *fuit mulierem formari de costa viri. Primo quidem, ad significandum, quod inter virum et mulierem debeat esse socialis conjunctio. Neque enim mulier debet dominari in virum, et ideo non est formata, de capite, neque debet à viro despici tanquam serviliter subjecta; et ideo non est formata de pedibus. Secundo, propter Sacramentum: quia de latere Christi dormientis in cruce fluxerunt Sacramenta, id est sanguis et aqua, quibus est Ecclesia instituta.*

Adde: voluit Deus in productione Adæ et Evæ imitari suam generationem et spirationem æternam; sicut enim ab æterno generavit Filium, et ex Filio spiravit Spiritum sanctum, ita in tempore produxit Adam ad imaginem suam, itaque eum quasi filium genuit; atque ex eo produxit Evam, quæ esset amor Adæ, sicut Spiritus S. est amor Dei.

Denique Evam in paradiso conditam esse docet S. Basil. Ambr. D. Thom. Pererius et alii; et favet hic historia, et series Scripturæ. Adam ergo statim à creatione sua videtur translatus fuisse in paradisum; et paulo post ex ejus costa formata est Eva. Unde et Moses mox post hanc translationem Adæ, subnectit formationem Evæ ex Adamo.

Errat ergo Catharinus, qui Evam non sexto, sed septimo die productam asserit. Errat et Cajetanus, qui Adam et Evam eodem temporis instanti, simul esse productos censet.

23. Hoc nunc os.] q. d. Apage à me animantia prius adducta, non placent, non congruunt mihi, quia specie dissimilia, et prono vertice in terram vergentia, loquelæ æque ac rationis, sunt expertia: hæc Eva mihi simillima est, particeps rationis, consilii, colloquii et sermonis, denique carnis et ossis mei portio. Ita Delrio.

Fabulantur Talmudistæ apud Abulensem, Adam ante Evam aliam habuisse uxorem, ex limo terræ productam, nomine Lilis, cum eaque vixisse 130 annis, quibus fuit excommunicatus ob esum pomi vetiti; atque toto illo tempore, inquiunt, ex ea non homines, sed dæmones genuit; deinde accepit Evam ex costa sua productam, atque ex ea homines procreavit. Hæc sunt eorum deliria, quibus ipsi coguntur confiteri se esse fratres dæmonum, cum pater eorum Adam dæmones genuerit.

Vox ergo *nunc*, non priorem uxorem, sed partim animantia, ut dixi, partim Evam respicit, q. d. Hæc mulier nunc, id est hac prima vice sic formata est, ex viro scilicet: nam quæ deinceps futuræ sunt mulieres, earum nulla sic generabitur; sed quælibet per naturalem generationem ex mare et femina procreabitur. Ita S. Chrysost. hom. 15. hic.

Symbolice, S. Basil. oratione in Julittam, ex voce et mente Julittæ matronæ, causa fidei ad ignem damnatæ, ait: *Est mulier ab opifice creata pariaque ac vir capax virtutis. Non enim ad construendam mulierem sola assumpta est caro, sed et os ex ossibus; quo fit ut nos ipsæ Domino nihil minus ac viri redhibere debeamus firmitatem fidei atque constantiam, nec non in adversis patientiam.*

His dictis confortans matronas ejulantes, in lignorum struem accensam insiluit: quæ proinde ac thalamus splendore coruscus, corpus sanctæ Julittæ circumplexa, animam quidem in cœlum destinavit, corpus autem honore præcipuo venerabile asservavit affinibus et cognatis incolume, nec ulla sui parte læsum; quin et terra Beatæ istius adventu, aquam emisit adeo, ut Martyr imaginem referat pientissimæ matris, dum nutricis in morem incolas urbis alit suaviter, perinde ac lacte quopiam in communes usus affatim scaturienti.

HÆC VOCABITUR VIRAGO, QUONIAM DE VIRO SUMPTA EST.] Non æquat Interpres vim Hebrææ vocis: adeoque ex hoc loco patet Adamum hebraice esse locutum. Nam *virago* non significat naturam aut sexum; sed virtutem et animum virilem in muliere. Hebræa vero vox אשה *isscha*, significat naturam et sexum mulieris, quia ab איש *isch*, id est à viro, derivatur, addito *he* feminino. q. d. Vocabitur vira (uti veteres Latini locuti sunt, teste Sexto Pompeio), quia de viro sumpta est: sic Symmachus Græce ἐκ τοῦ ἀνδρὸς, fecit ἀνδρίς, teste S. Hieronymo, Theodotion vertit, *hæc vocabitur assumptio, quia de viro sumpta est;* ipse enim *isscha*, deducit arad. נשא *nasa*, id est assumpsit, tulit, portavit; sed prior aliorum versio est genuina.

Symbolice et lepide, R. Abraham ben Ezra notat in voce אשה *isscha*, contineri nomen contractum Dei יה *ia*, qui est auctor conjugii; et quandiu hoc nomen in conjugio manet (manet autem quandiu conjuges Deum timent, et mutuo sese amant), tandiu nuptiis Deum adesse et benedicere. Si vero invicem oderint, et Dei obliviscantur, tum illud nomen conjuges abjicere; itaque sublato *jod* et *he*, ex quibus fit אשה, tantum remanere ex איש *isch*, et אשה *isscha*, id est ex viro et muliere, אש אש *esch esch*, id est ignem et ignem, scilicet ignem rixarum et molestiæ in hac vita, in altera vero ignem æternum.

24. QUAMOBREM RELINQUET HOMO PATREM ET MATREM.] Verba sunt non Mosis ut vult Calvinus, sed Adæ, vel potius Dei, qui Adæ verba confirmat, ex iisque matrimonii legem elicit, eamque decreto suo sancit. Deo enim hæc verba tribuit Christus, Matth. 19. 5. Hæc ergo conjugii lex est et societas, ut si res exigat, conjux conjugis causa patrem et matrem deserere teneatur. Quod intellige de cohabitatione et vitæ consortio; nam in pari casu famis, vel alterius similis necessitatis, potius patri et matri, quasi auctoribus vitæ, quam conjugi est subveniendum, ut docet D. Thomas 2. 2. q. 26. a. 11. ad 1.

ET ADHÆREBIT UXORI SUÆ,] LXX vertunt προσκολληθήσεται, quod Tertull. apte vertit, *conglutinabitur.* Hebræum enim דבק *dabac*, significat arctissimam conjunctionem. Ita Sara conglutinata est Abrahæ, Rebecca Isaaco, Sara Tobiæ, Susanna Joachimo. Audi et Gentiles; Theogena uxor Agathoclis regis Siciliæ, ab ægro marito nullo modo passa est se divelli, dicens: *Nubendo se non prosperæ tantum, sed omnis fortunæ inisse societatem, nec invitam sui spiritus periculo empturam, ut extremos viri spiritus exciperet.*

Hypsicratæa Mithridatis regis Ponti uxor, devictum profugientemque maritum, in omnibus adversitatibus secuta est.

Memorabile est exemplum feminarum Lacænarum, quæ captivos viros liberaverunt mutatis vestibus, ipsæque captivorum locum se subjecerunt.

Ita Penelope adhæsit Ulyssi, audi Poetam:

> Penelope desponsa sequi cupiebat Ulyssem,
> Ni secum Icarius mallet habere pater.
> Ille Ithacam, hic offert Spartam, manet anxia virgo:
> Hinc pater, inde viri mutuus urget amor.
> Ergo sedens velat vultus, obnubit ocellos,
> Ista verecundi signa pudoris erant.
> Queis sibi prælatum Icarius cognovit Ulyssem,
> Hocque pudori aram schemate constituit.

Illustre fuit Gracchi Romani exemplum, in cujus domo deprehensis duobus anguibus, cum responderent augures alterum victurum, si alter alterius sexus interimeretur: Imo vero, inquit Gracchus, meum necate; mea enim Cornelia juvenis est, et parere adhuc potest. Hoc erat uxori parcere, et reipub. consulere, semper tamen bonum maritum agere, quem in rep. magnum virum esse veteres sensuerunt.

Dido, soror Pygmalionis, multo auro et argento congregato navigavit in Africam, ibique Carthaginem condidit; et cum ab Hyarba rege Libyæ in conjugium peteretur, extructa in memoriam mariti quondam Sychæi pyra, in illam se injecit, malens ardere quam alteri nubere. Casta mulier Carthaginem condidit, rursum eadem urbs in castitatis laude desiit.

Nam Hasdrubalis uxor, capta et incensa Carthagine, cum se cerneret à Romanis capiendam, apprehensis utrinque duobus filiolis, in subjectum domus suæ devolavit incendium.

Micerati conjux impatiens injuriæ marito illatæ, mortem sibi ipsa conscivit, ne trigenta tyrannorum, quos Lysander victis Athenis imposuerat, libidinem sustineret.

ET ERUNT DUO IN CARNE UNA.] Id est duo scilicet vir et uxor, erunt una caro. Primo, per copulam carnalem; sic explicat Apostolus 1. Cor. 9. 16. Secundo erunt una caro synecdochice, id est erunt unus homo, erunt una persona civilis. Vir enim et uxor civiliter unus censentur, et sunt. Tertio, quia conjux est dominus corporis sui comparis, et sic unius caro est alterius caro, 1. Cor. 7. 3. Quarto, affective: quia unam carnem, scilicet prolem, generant.

Nota. Inter humanas necessitudines arctissimum et inviolabile est vinculum matrimonii: hinc ex Adami costa Deus fecit Evam, ut significaret primo, quod vir et uxor non tam duo, quam unus sint. Secundo, quod sint indivisibiles et inseparabiles; sicut enim una caro non potest dividi, et tamen una manere, sic non potest conjux à conjuge separari; eo quod sit una caro cum conjuge. Unitati enim divisio, puta divortium et polygamia repugnant. Tertio, quod debeant unum esse amore et voluntate. Vide Rupertum hic. Unde Pythagoras dixit, in conjugio amico esse unam animam in duobus corporibus.

Hinc patet non esse verum id quod asserit Nyssenus (si tamen is est auctor libri) l. de Creatione hominis c. 17. et Damascen. l. 2. de Fide c. 30. et Euthymius in Psal. 50. et S. August. lib. 9. de Genes. contra Manichæos cap. 19. et lib. de Vera religione cap. 46. in innocentiæ statu nullam futuram fuisse sexuum commistionem, sed modo quodam angelico procreandos fuisse

homines : nam hic expresse dicitur, quod *erunt duo in carne una*, quod Apostolus de commistione explicat ut dixi. Unde S. August. suam sententiam retractat. l. 1. Retract. c. 10. idque communiter sequuntur jam DD. Errat ergo Faber Stapulensis in comment in lib. Richardi victor. de SS. Trinit. qui somniat, aitque quod, si Adam non peccasset, ex se sine femina similem sibi masculum peperisset, et Almaricus, qui in eo statu nullam futuram fuisse sexus differentiam opinatus est.

Rursum, S. Thom. 1. p. q. 98. a. 2. putat, in statu innocentiæ salva corporis integritate, quæ virginitas dicitur, futurum fuisse conceptum et partum. Sed, ut recte notat Pererius, idipsum etiam pugnat cum hoc loco, et cum natura generationis humanæ. Similis ergo fuisset tunc generatio, qualis jam est, dempta tamen concupiscentia. Unde virginitas tum non fuisset, quia nec virtus fuisset in eo statu. Est enim jam virginitas virtus, quia concupiscentiam libidinis refrænat: atqui tunc nulla fuisset concupiscentia aut libido frænanda; ergo nec fuisset tunc continentia aut virginitas. Hinc probabiliter censet Pererius, eo statu tot nascituras fuisse feminas, quot mares. Omnes enim matrimonium iniissent, idque singulare, puta unus cum una, juxta id quod Deus hic instituit.

25. Erat autem uterque nudus, et non erubescebant,] quia in statu innocentiæ nulla erat libido, nulla concupiscentia: ex hac enim oritur pudor et erubescentia, si membra in quibus regnat libido, aliis pateant et denudentur. Ita S. August. l. de Gen. ad lit. circa principium. Inepti ergo, inverecundi et impuri sunt Adamitæ, qui cum Adamo nudi jam non erubescunt, cum Adam mox post peccatum erubuerit seque vestibus contexerit, ut recte refutans similes, ait S. Epiphan. lib. 2. hæres. 52.

Hinc hausisse videtur Plato in Politico suam illam nuditatem, quam omnibus hominibus aurei seculi attribuit.

Perperam quoque Isidorus Clarius putat Adamo et Evæ pro veste fuisse divinum quemdam splendorem et gloriam, quali S. Agnetem aliasque virgines ad lupanar ductas et denudatas sæpe obtexit Deus, et quali obteget corpora Sanctorum in resurrectione. Hoc enim gratis fingitur, et frustra; ubi enim nullus est pudor, nulla concupiscentia, nullum frigus, ibi nulla opus est veste aut luce.

Denique pulchre Pererius præfatione in l. 5. septem excellentias status innocentiæ recenset. Prima, erat plena sapientia; secunda, gratia et amicitia Dei; tertia, justitia originalis; quarta, immortalitas et impassibilitas animæ et corporis, non intrinseca, qualis est in corporibus gloriosis beatorum, sed extrinseca, proveniens scilicet partim ex protectione Dei, partim ex prudentia et providentia hominis, qua à noxiis et lasciviis sibi cavisset, atque hæc erant in ipso homine; tria vero reliqua extra hominem, videlicet; quinta, habitatio in paradiso, et esus arboris vitæ; sexta, specialis Dei cura erga hominem. Unde sequebatur septima, quod scilicet homo non potuisset concupiscere, nec venialiter peccare, ait D. Thomas, nec errare, nec decipi: sed de rebus incertis judicium vel suspendisset, vel dubium formasset. Hæc enim non videntur posse effici per habitum, vel qualitatem creatam homini infusam, sed tantum per assistentiam et protectionem Dei.

Hæc intellige de statu plenæ et perfectæ innocentiæ, in quo conditus est Adam, ut scilicet immunis esset ab omni malo, tam culpæ quam pœnæ et miseriæ: alioqui enim si eum in semiplenam innocentiam transferri et cadere permisisset Deus, potuisset ipse peccare venialiter, item errare et decipi, uti recte docet Scotus, de qua re vide Franc. Aretinum in Genes. pag. 450.

E contrario per Christum major nobis reddita est gratia, quam data fuerit Adamo, adeoque septem jam habemus virtutes, quæ non fuissent in statu innocentiæ: prima est virginitas; secunda, patientia; tertia, pœnitentia; quarta, martyrium; quinta, jejunium, abstinentia, omnisque carnis mortificatio; sexta, paupertas et obedientia religiosa; septima, misericordia et eleemosyna: nulli enim tunc fuissent pauperes vel miseri, quibus jam abundamus, ut in eos misericordiam exerceamus.

Denique major et efficacior jam homini lapso datur gratia, quam data fuerit Adæ, ut patet in Martyribus aliisque illustribus Sanctis. Unde et major jam est merendi facultas, tum ratione majoris gratiæ, tum ratione difficultatis operis: licet in statu innocentiæ major fuerit merendi facultas, ratione promptitudinis voluntatis. Voluntas enim tum plane recta, nec habens passiones virtuti contrarias, prono naturæ et gratiæ impetu, ad virtutes rapta fuisset; itaque multos intensos, magnos et heroicos virtutum omnium actus elicuisset.

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Serpens tentat Evam, illa peccat cum Adamo, unde v. 8. increpantur a Deo. Tertio, v. 14. serpens maledicitur a Deo, ac promittitur Christus redemptor. Quarto, Eva et Adam v. 16. damnantur ad labores, dolores et mortem. Ac denique v. 23. pelluntur paradiso, et ante eum ponitur custos Cherubim cum flammeo gladio.

1. Sed et serpens erat callidior cunctis animantibus terræ quæ fecerat Dominus
Deus. Qui dixit ad mulierem : Cur præcepit vobis Deus ut non comederetis
de omni ligno paradisi? 2. Cui respondit mulier : De fructu lignorum,
quæ sunt in paradiso, vescimur : 3. De fructu vero ligni, quod est in medio
paradisi, præcepit nobis Deus ne comederemus, et ne tangeremus illud,
ne forte moriamur. 4. Dixit autem serpens ad mulierem : Nequaquam
morte moriemini. 5. Scit enim Deus quod in quocumque die comederitis ex
eo, aperientur oculi vestri : et eritis sicut dii, scientes bonum et malum. 6. Vidit igitur mu-
lier quod bonum esset lignum ad vescendum, et pulchrum oculis, aspectuque delectabile : et
tulit de fructu illius, et comedit : deditque viro suo, qui comedit. 7. Et aperti sunt oculi ambo-
rum : cumque cognovissent se esse nudos, consuerunt folia ficus; et fecerunt sibi perizomata.
8. Et cum audissent vocem Domini Dei deambulantis in paradiso ad auram post meridiem,
abscondit se Adam et uxor ejus à facie Domini Dei in medio ligni paradisi. 9. Vocavitque Do-
minus Deus Adam, et dixit ei : Ubi es? 10. Qui ait : Vocem tuam audivi in paradiso, et timui,
eo quod nudus essem, et abscondi me. 11. Cui dixit : Quis enim indicavit tibi quod nudus esses,
nisi quod ex ligno, de quo præceperam tibi ne comederes, comedisti? 12. Dixitque Adam :
Mulier, quam dedisti mihi sociam, dedit mihi de ligno, et comedi. 13. Et dixit Dominus Deus
ad mulierem : Quare hoc fecisti? Quæ respondit : Serpens decepit me, et comedi. 14. Et ait
Dominus Deus ad serpentem : Quia fecisti hoc, maledictus es inter omnia animantia, et bestias
terræ : super pectus tuum gradieris, et terram comedes cunctis diebus vitæ tuæ. 15. Inimicitias
ponam inter te et mulierem, et semen tuum et semen illius : ipsa conteret caput tuum, et tu
insidiaberis calcaneo ejus. 16. Mulieri quoque dixit : Multiplicabo ærumnas tuas, et conceptus
tuos : in dolore paries filios, et sub viri potestate eris, et ipse dominabitur tui. 17. Adæ vero
dixit : Quia audisti vocem uxoris tuæ et comedisti de ligno, ex quo præceperam tibi ne come-
deres, maledicta terra in opere tuo : in laboribus comedes ex ea cunctis diebus vitæ tuæ. 18.
Spinas et tribulos germinabit tibi, et comedes herbam terræ. 19. In sudore vultus tui vesceris
pane, donec revertaris in terram de qua sumptus es; quia pulvis es, et in pulverem reverteris.
20. Et vocavit Adam nomen uxoris suæ, Heva : eo quod mater esset cunctorum viventium. 21.
Fecit quoque Dominus Deus Adæ et uxori ejus tunicas pelliceas, et induit eos. 22. Et ait :
Ecce Adam quasi unus ex nobis factus est, sciens bonum et malum : nunc ergo ne forte mittat
manum suam, et sumat etiam de ligno vitæ, et comedat, et vivat in æternum. 23. Et emisit
eum Dominus Deus de paradiso voluptatis, ut operaretur terram de qua sumptus est. 24. Ejecit-
que Adam : et collocavit ante paradisum voluptatis Cherubim, et flammeum gladium atque
versatilem, ad custodiendam viam ligni vitæ.

1. Sed et serpens erat callidior cunctis animantibus.] Potest secundo, ex Hebræo verti, *serpens erat in multas spiras et gyros complicatus et involutus;* hoc enim quoque significat Hebræum ערום *aram.* Unde *arumim* vocantur acervi segetum : hæ enim spiræ indices sunt internæ serpentis versutiæ, qua hominem implicavit et circumvenit.

Primo, Cajet. per serpentem intelligit diabolum, qui non externa voce, sed tantum interna suggestione tentavit Evam.

Secundo, Cyril. l. 3. contra Julian. et Eugubinus in Cosmopœia putant dæmonem hic non verum serpentem, sed serpentis tantum speciem et formam induisse : sicut angeli dum assumunt corpus humanum, non verum, sed aereum, quod speciem habeat veri et humani, assumunt.

Verum omnes alii docent, hunc verum fuisse serpentem; dicitur enim hic fuisse callidior cunctis, non angelis, sed animantibus; in quem natura sua callidum, et vafrum vafer diabolus congrue ingressus in ejus ore, quasi in organo certa ratione moto, colliso et modulato, vocem humanam, ut potuit, effinxit. Ita S. Chrys. Procopius et Aug. l. 14. Civit. 11. Aliqui putant, ait Magister Sent. in 2. dist. 6. hunc diabolum fuisse Luciferum, qui primum Adam tentavit, et vicit; secundum quoque, puta Christum, tentavit; sed ab eo victus est, et in infernum relegatus.

Apte diabolus in specie, non ovis, non asini, sed serpentis tentavit Adam. Primo, quia serpens natura est callidus; secundo, quia naturaliter homini est contrarius, eique insidiatur, ut clanculum mordeat; tertio, quia serpentis est repere, venenum diffundere, hominem interimere: hoc autem facit dæmon; quarto, quia serpens toto corpore terræ adhæret: ita Adam credendo serpenti et diabolo, totus brutus et terrenus factus est, ut non nisi bonis terræ inhiet.

Hinc S. August. lib. 11. de Gen. ad lib. cap, 28. docet diabolum uti solere forma serpentum ad decipiendos homines, quia ea decepit Adamum et Evam, ibique vidit hanc fraudem sibi bene succedere. Eadem de causa dixit Pherecydes Syrus dæmones è cœlo à Jove fuisse deturbatos, quorum princeps dictus sit Ophioneus, id est serpentinus.

Tropol. *Diabolus*, ait S. August. *tentat ut leo, tentat ut draco:* nam, ut ait Greg. in cap. 40. Job: *Fideli famulo dominus cunctas hostis callidi machinationes insinuat, scilicet quod opprimendo rapit, insidiando circumvenit, minando terret, suadendo blanditur, desperando frangit, promittendo decipit.*

Species tentationum et modos recenset S. Bernard. *Tentatio*, ait, *alia est importuna, quæ procaciter insistit; alia est dubia, quæ animum dubietatis nebula involvit; tertia est subita, quæ judicium rationis prævenit; quarta est occulta, quæ deliberationis ordinem præterfugit; quinta violenta, quæ vires nostras transcendit; sexta fraudulenta, quæ animum seducit; septima perplexa, quæ variis viis impeditur.*

Nota. Eva non exhorruit aspectum serpentis, quia domina animalium certa erat nullum sibi nocere posse. Ita S. Chrysost. hom. 16.

Dices, quomodo saltem eum loquentem non exhorruit? Respondent primo Josephus et S. Basilius (quod sensit et Plato in Politico) in paradiso animantia quælibet habuisse vim et facultatem loquendi. Addit S. Ephrem apud Barcepha l. de Paradiso, serpenti ad tempus non tantum loquendi, sed et intelligendi vim hic à Deo concessam esse, idque probat ex v. 1. et 13. Sed hæc sunt paradoxa.

Secundo, Procopius, Cyrillus supra, Abulensis et Pererius respondent Evam necdum scivisse soli homini naturalem esse vim loquendi. Sed hoc repugnat perfectæ scientiæ quam habuit tam Eva, quam Adam.

Respondeo ergo: Scivit Eva serpentem naturaliter non posse loqui: admirata est ergo eum loquentem, et suspicata id quod erat altiori vi, scilicet divina, angelica aut diabolica id fieri; metus aberat, quia necdum peccarat, et sciebat se Deo curæ esse. Ita D. Thom. 1. p. q. 94. art. 4. Ita *sapienti nihil est inopinabile: pueri et insipientes ad omnia, quasi nova obstupescunt.*

Eugubinus putat hunc serpentem fuisse basiliscum, qui rex est serpentum. Delrio putat fuisse viperam; Pererius scytalen, quia magnitudine et tergi varietate præfulgens intuentes detinet. Verum in hac re nihil est certi. Adde, scytale, et basiliscus sunt stultæ naturæ; hic autem serpens erat callidior cunctis animantibus; in eum enim ingressus est dæmon, non veneni spargendi, sed decipiendi causa. Probabile est, quod censent multi fuisse eum qui communiter serpens nuncupatur, quia serpit; et coluber, quia umbras excolit; et anguis, quia angulos petit et latebras. Hic enim sine addito vocatur serpens: reliqui cum addito, ut serpentes reguli, igniti, etc. aut proprio nomine vipere, cerastæ, amphisbenæ, aspides, etc. nuncupantur. Hic etiam callidissimus est, et plane prono corpore repit, quod de hoc serpente dicitur v. 14. Quare improbabile est, quod hic aiunt Beda, Dionys. Carthus. et Histor. Scholast. ac S. Bonav. in 2. distinct. 21. et Vincent. in Spec. histor. serpentem hunc fuisse draconem, pedibus insistentem, facie virginea, tergo vario instar iridis fulgente, ita ut in admirationem Evam traheret, eumque erectum incedere solitum. Hic enim monstruosus fuisset serpens, quem Deus initio mundi non condidit, quem proinde statim exhorruisset et fugisset Eva.

Cur præcepit vobis Deus.] Ita vertunt quoque Septuaginta. Astute serpens hic conatur evertere finem præcepti, ut evertat ipsum præceptum. q. d. Non apparet justa ratio et causa, cur Deus vetuerit esum hujus arboris: ergo revera et serio eum non vetuit; sed quod dixit: *Non comedetis ex eo*, joco et ludens dixit. Antecedens probat serpens ex ipsa utilitate arboris, dicens v. 5. *Scit enim Deus quod in quocumque die comederitis ex eo, aperientur oculi vestri, et eritis sicut dii, scientes bonum et malum.*

Nota. Pro *cur*, hebraice est אַף כִּי *aph ki*, quod ad verbum sonat, *etiamne*, vel *itane verum est;* et, ut Chaldæus vertit, *verumne est quod dixit* (dixerit) *Deus: Non comedetis ex omni arbore horti?* Hoc sensu clarius apparet, quod serpens non accusarit Deum inclementiæ: hanc enim blasphemiam statim exhorruisset Eva; sed subdole quasi commendans Deum ita loquatur. q. d. Non credo Deum, qui tam liberalis est, hanc arborem ita serio et absolute vetuisse, licet vos hoc putetis: cur enim fructum tam pulchrum et utilem vobis invideret? cur vos ita arctaret et oneraret? Bonitas enim opponitur invidiæ: hinc in Deo, qui summe est bonus, non potest esse aliquid invidiæ, hoc est quod canit Boetius: *Summi forma boni livore carens.* Idem docet Plato in Timæo, et Aristot. 1. Metaphys. c. 2. ubi impugnat Simodinem, qui dicebat Deum invidisse homini honorem sapientiæ. Sic enim, inquit Aristot. Deus esset tristis et consequenter miser: invidia enim est tristitia de alieno bono. Porro noster interpres non verba sequens, sed sensum, אַף כִּי *aph ki*, cum LXX vertit *cur*. Huic expositioni directe respondet responsio Evæ, stabiliens et asseverans præceptum Dei quasi serium et absolutum, quod serpens quasi joco dictum elidere volebat, et ita hæc expositio cum priori in idem recidit.

Ex hoc Hebræo *aph ki* videtur quod serpens huic interrogationi præmiserit alios sermones

quibus ad eam viam sterneret, licet eos taceat Moses; v. g. de libertate et dignitate humanæ naturæ, de obligatione et multitudine præceptorum naturalium et supernaturalium fidei, spei, charitatis homini impositorum, ut inde concluderet eum ulterius novo hoc positivo Dei præcepto gravari non debere. Ita Procopius, et alii.

Tropologice, Abbas Hyperichius in Vitis Patrum: *Susurrans, ait, serpens ad Evam de paradiso ejecit eam. Huic ergo similis est, qui proximo suo obloquitur: quoniam et audientis se animam perdit, et suam non salvat.* Rursum S. Bern. l. de Vita solitaria, ex hoc loco docet perfectam obedientiam debere esse indiscretam, ut scilicet non discernat quid, vel quare præcipiatur. *Adam, ait, gustavit in malum suum de ligno vetito, edoctus ab eo qui suggerendo ait: Quare præcepit*, etc. *Ecce discretio, cur præceptum sit. Et addidit: Sciebat enim quia qua die comederitis, aperientur oculi vestri, et eritis sicut dii. Ecce ut quid præceptum sit, scilicet quod deos fieri non sinat. Discrevit, comedit, et inobediens factus est, et de paradiso ejectus est. Unde infert: sic et animalem discretum, novitium prudentem, incipientem sapientem, in cella diu posse consistere, in congregatione durare impossibile est. Stultus fiat, ut sit sapiens; et hæc sit omnis ejus discretio, ut in hoc nulla sit ei discretio.* Vide Cassian. coll. 12. et l. 4. de Instit. renunc. c. 10. 24. et 25. ac S. Greg. super l. 2. Reg. c. 4. quorum hoc est axioma: *Verus obediens, nec præceptorum intentionem discutit, nec præcepta discernit; quia qui omne vitæ suæ judicium majori subdidit, in hoc solo gaudet, si quod sibi præcipitur operatur; quia hoc tantum bonum putat, si præceptis obediat.*

Ut non comederetis de omni ligno.] *Non omni*, id est nullo, inquit S. Chrysost. Rupert. et S. August. l. 11. de Genesi ad lit. c. 30. quasi serpens dicat, Deum nullius arboris fructum homini concessisse, itaque mentiatur, ut Deum crudelitatis accuset. Sed hoc nimis patens et crassum fuisset mendacium.

Secundo et melius, *non ex omni*; q. d. Cur aliquod prohibuit, scilicet lignum scientiæ boni et mali? Tertio et optime, ambigue more suo loquitur per serpentem diabolus, ut hæc ejus interrogatio vel de omni, vel de aliquo tantum ligno prohibito accipi possit; idque subdole, ut insinuet non majorem esse prohibendæ unius arboris, quam omnium rationem: itaque aut omnes aut nullam prohiberi debuisse. Rursum, Deum qua facilitate unam hanc prohibuit, eadem deinceps alias omnes prohibiturum. Unde mulier huic ambiguæ ejus interrogationi statim respondet sub distinctione, dicens: *De fructu lignorum quæ sunt in paradiso vescimur* (vesci possumus, vesci nobis licet); *de fructu vero ligni quod est in medio paradisi, præcepit nobis Deus, ne comederemus.*

2. Et ne tangeremus.] Putat S. Amb. l. de Paradiso c. 12. Evam ex tædio et odio præcepti hoc addidisse de suo, itaque invidiose exaggerasse duritiem præcepti. Deus enim nec aspectum, nec tactum, sed esum tantum prohibuerat. Verum Eva adhuc integra et sancta videtur potius ex religione et reverentia divini præcepti hoc dixisse: q. d. Deus præcepit ne hanc arborem tangamus ad comedendum ex ea, ideoque religionem nobis injecit et metum, ut statuerimus ipsi nobiscum nulla ratione, nullo casu illam vel leviter contingere, ut sic quam longissime absimus à comestione et violatione præcepti.

Ne forte moriamur.] Deus absolute affirmarat *moriemini*, mulier dubitat, diabolus negat: ut enim Evam nutantem vidit, instat eam impellere dicens: *Non moriemini.* Ita Rupertus. Verum Eva erat adhuc integra, adeoque ex religione addidit præcepto τὸ *ne tangeremus*, non ergo videtur dubitasse de pœna mortis præcepto adjuncta. Vox ergo פן *pen*, id est *forte*, Hebræis sæpe non est dubitantis, sed asserentis, et confirmantis rem vel præceptum, tantumque innuit dubium de futuro eventu, cum is pendet ex futura hominis actione libera, q. d. Ne forte comedamus, ideoque moriamur: si enim comederimus, certo moriemur. Sic accipitur *forte* Matth. 11. 23. et sæpe apud Prophetas.

4. Nequaquam morte moriemini.] Tentat serpens Evam removendo pœnam, et promissis lactando.

Nota hic quinque ejus splendida mendacia: Primum, *non moriemini*; secundum, *aperientur oculi vestri*; tertium, *eritis sicut dii*; quartum, scietis bonum et malum; quintum, scit Deus hæc omnia esse vera, et me non mentiri. q. d. Cum Deus hæc sciat, vosque amet, non est verisimile eum vos hac arbore tam proficua privare voluisse. Itaque vel joco tantum illam prohibuit, vel sub hoc ejus præcepto aliquid mysterii latet, quod necdum scitis: scietis autem cum ex ea comederitis. Ita S. Aug. l. 11. de Gen. ad lit. c. 30.

Moraliter, idem etiamnum diabolus persuadet pene omnibus hominibus; sed quia res contraria nimis clara est, et de facto patet omnes omnino mori, hinc astu utitur, ut omnibus persuadeat τὸ *nequaquam moriemini*: nimirum facit quod facere solet medicinam amaram, quam æger integram respueret, in partes dividit, itaque eam per bolos ei dat, ut sensim totam absumat. Ita et dæmon mortem per partes et annos dividit, ac persuadet juvenibus: Non morieris in flore et vigore ætatis; nimium robustus es: facile vives adhuc annos quinquaginta. Studiosis persuadet: non morieris antequam finias studia; aliis, antequam finias negotia, quæ habes præ manibus. Denique nemo est tam senex, qui non putet se adhuc saltem ad annum victurum. Ita omnes decipit. Cum enim quotannis mors aliquos auferat, et ita sensim omnes; hinc fit ut singuli ab ea auferantur, cum minime putant, quia putant se saltem ad annum adhuc victuros. Unde sequitur axioma verissimum: Mors omnibus et singulis vicinior est, quam omnes et singuli putent; quia illo anno quo singuli moriuntur, putant se non morituros, sed adhuc ad annum victuros. Accedit quod Christus dicat se venturum, ut fur in nocte, quem herus domus remotum, imo non venturum putat, Matth. 20. 43. Sicut ergo fur observat tempus, quo herus dormiat, ut eum spoliet; sic mors inexpectantes, et quasi dormientes corripit. Qui sapit ergo aperiat oculos, et hanc claram diaboli fraudem discutiat, ac persuadeat mortem sibi vicinam esse: imo se illo anno, forte illo mense, illa hebdomade, illo die moriturum. Sapienter Poeta: *Omnem crede diem tibi diluxisse supremum.* Ita S. Hier. et S. Carolus Borromæus in mensa habebant cranium mortui, ut jugiter mortis instantis memi-

nissent. Quorumdam Sanctorum fuit hæc salutatio, ut, cum sibi occurrerent, prior salutando diceret : *Moriendum est;* responderet alter resalutans: *Nescimus quando.* Ita S. Marcella, ait S. Hier. ad Principiam, *sic ætatem duxit, et vixit, ut semper se crederet esse morituram. Sic induta est vestibus, ut meminisset sepulchri, memor Satyrici : Vive memor lethi, fugit hora, hoc quod loquor inde est : et, memento semper diem mortis, et nunquam peccabis; laudabatque illud Platonis qui philosophiam esse meditationem mortis dixit.* Præclare noster Thomas theodidactos l. 1. de Imitat. Christi c. 23. *Hodie*, ait, *homo est, et cras non comparet. O hebetudo et duritia cordis humani, quod solum præsentia meditatur, et futura* (etiam vicina) *non magis prævidet! Sic te in omni facto et cogitatu deberes tenere, quasi hodie vel statim esses moriturus.* Et inferius : *Beatus qui horam mortis suæ semper ante oculos habet, et ad moriendum quotidie se disponit. Si vidisti aliquando hominem mori, cogita quia et tu per eamdem transibis viam. Cum mane fuerit, puta te ad vesperam non perventurum : vespere autem facto, mane non audeas tibi polliceri. Semper ergo paratus esto, et taliter vive, ut nunquam te imparatum mors inveniat. Quando illa extrema hora venerit, multum aliter sentire incipies de tota vita tua præterita, et valde dolebis, quod tam negligens et remissus fuisti. Quam felix et prudens, qui talis nunc nititur esse in vita, qualis optat inveniri in morte! Dabit namque magnam fiduciam feliciter moriendi perfectus contemptus mundi, fervens desiderium in virtutibus proficiendi, amor disciplinæ, labor pœnitentiæ, promptitudo obedientiæ, abnegatio sui, et supportatio cujuslibet adversitatis pro amore Christi.* Et paulo post : *Veniet, quando unum diem seu horam pro emendatione desiderabis, et nescio an impetrabis : dum tempus habes, congrega tibi divitias immortales, præter salutem tuam nihil cogites solum quæ Dei sunt cures, serva te tanquam peregrinum et hospitem super terram; serva cor liberum, et sursum ad Deum erectum; quia non habes hic manentem civitatem.* Denique observa illud S. Hieron. *Sic stude tanquam semper victurus, sic vive tanquam semper moriturus.*

5. Aperientur oculi vestri.] Hinc putant aliqui apud Abulensem in c. 13. quæst. 492. Adam et Evam non habuisse oculos apertos, sed fuisse cæcos, donec comederunt pomum vetitum : tunc enim aperti sunt oculi amborum, et viderunt se esse nudos, v. 7. Verum hoc repugnat felicitati status innocentiæ, in qua conditi sunt Adam et Eva. Dico ergo, oculus hic mentis non corporis intelligitur : nam, ut ait Aristot. 1. Ethicor. *intellectus est quidam oculus :* præsertim quia oculus ac visus, præ cæteris sensibus, subservit intellectui ad cognitionem : ex visis enim oriuntur memoriæ, ex memoria experientia, ex experimentis ars vel scientia : itaque sensus est, q. d. Adeo clari ingenii, et perspicacis intelligentiæ efficiemini, ut videamini vobis prius cœci fuisse. Ita Rupert. quem vide lib. 3. de Trinit. c. 7. et 8.

Eritis sicut dii.] Non essentia, hoc enim est impossibile, sed similitudine quadam sapientiæ et omniscientiæ, ut sequitur. Quare perperam aliqui sic explicant : eritis sicut angeli, non enim ad angelicam, sed ad divinam similitudinem ambiendam excitati sunt. Hoc est enim quod ait Deu v. 22. *Ecce Adam quasi unus ex nobis factus est.*

Quæres quodnam fuerit primum Evæ peccatum? Respondet Rupert. Hugo et Magister in 2. d. 21. primum Evæ peccatum fuisse, quod τὸ *forte* quasi dubitans addiderit præcepto Dei, dicens : *Ne forte moriamur.* Secundo, S. Ambr. quod addiderit τὸ *ne tangeremus;* tertio S. Chrys. quod cum serpente et diabolo sermonem miscuerit. Sed hæc parum probabilia videntur. Nec enim primum hominis peccatum fuit in intellectu, sed in affectu. Nam ante peccatum homo errare, aut decipi non poterat; hinc D. Thom. 1. 2. q. 89. a. 3. addit hominem in eo statu non potuisse peccare venialiter ; idque ex Dei speciali protectione : nec enim peccatum veniale auferre potest gratiam; nec rursum consistere potest cum perfectissimo illo justitiæ originalis statu.

Dico ergo, primum Evæ, uti et Adæ postea, peccatum fuit superbia ; patet hoc Eccl. 10. 14. Tobiæ 4. 14. idque indicant hic Hebræa, et Sept. v. 6. nimirum Eva et Adam audientes : *Eritis sicut dii, scientes bonum et malum,* invitati sunt ad suam excellentiam intuendam, augendam et extollendam : itaque ad seipsos conversi intumuerunt, ut à Deo recesserit cor eorum : et tandem omniscientiam, quamdamque divinitatis æqualitatem appetierint, uti fecit et Lucifer. Unde hoc illis objecit Deus v. 22. dicens : *Ecce Adam quasi unus ex nobis factus est, sciens bonum et malum.* Ita S. Amb. l. 4. in Luc. S. Ignatius ep. ad Trallianos, Chrys. in 1. Tim. 2. 14. Aug. l. 11. de Gen. ad lit. c. 5. et l. 16. de Civit. c. 13. ubi docet amorem excellentiæ ita innatum et intensum esse in natura rationali integra et perfecta, ut hic amor quasi primus sit in homine, qui hominem incitet ad alia quævis prosequenda, hoc fine ut excellat. Et S. Bernardus : Ambo, inquit, scilicet diabolus et homo, affectarunt altitudinem ; ille potentiæ, iste scientiæ.

Dico secundo: Hæc superba appetentia omniscientiæ divinæ videtur in eo sita fuisse, quod appetierint, ut ait Scriptura, scire bonum et malum, ut scilicet per seipsos, ac virtute naturæ suæ et ingenii, possent in omnibus se dirigere discernendo et eligendo quod bonum est, atque cavendo quod malum est : itaque possent se dirigere sua scientia, suopte marte, suis viribus ad bene beateque vivendum, atque plenam felicitatem assequendam, quasi dii quidam essent, qui à nemine, ne à Deo quidem, dirigi, vel adjuvari deberent, uti fecit et Lucifer. Ita S. Thomas 2. 2. q. 163. q. 2. licet enim speculative sciret Adam, se à Deo pendere et illuminari debere, aliterque fieri non posse ; tamen practice per superbiam ita se gessit, ita hanc omniscientiæ et divinitatis similitudinem appetiit, ac si revera sine Deo, per se suasque vires ea potiri posset : superbia enim sensim intumescens excæcat et dementat mentem.

Dico tertio, ex hac superbia mox secuta est impatientia et indignatio animi indignantis se hoc præcepto constringi, et à pomo tam nobili arceri; deinde curiositas, mox concupiscentia gulæ, ut dicitur v. 6. denique error in intellectu : credidit enim tam Eva, quam Adam verbis serpentis promittentis omniscientiam et immortalitatem, si ex arbore vetita comederent : indeque tandem prosiliit ad perfectam inobedientiam, et præcepti transgressionem, puta ad realem comestionem. Unde

Dico quarto : non tantum Eva, sed et Adam superbia excæcatus credidit verbis serpentis : *Eritis sicut dii, scientes bonum et malum ;* ideoque fidem amisit. Prior pars patet, quia hoc Deus illi improperat, dicens : *Ecce Adam quasi unus ex nobis factus est, sciens bonum et malum.* Hæc enim verba ironice dicta significant quid Adam ex gustato pomo juxta promissa serpentis speraverit, nec tamen sit consecutus. Unde Adamum à serpente, per Evam serpentis promissa referentem, esse deceptum, ejusque verbis fidem habuisse : docent S. Ignatius ad Trallianos, Irenæus l. 3. c. 37. Hilarius in Matth. 3. Epiph. hæres. 39. Amb. in c. 10. Lucæ, Cyrill. l. 3. contra Julian. Aug. l. 11. de Gen. ad lit. 21. et 24. et l. 4. Civit. c. 7.

Unde patet et pars posterior conclusionis ; hoc enim ipse quo Adam credidit diabolo, promittenti ex pomo vetito divinam omniscientiam, quodque non moreretur adversus est, et discredidit Deo comminanti, ac dicenti : *In quacumque die comederis, morte morieris.* Fuit ergo infidelis; ergo non tantum gratiam, sed et fidem in Deum amisit. Ita S. Aug. l. 1. contra Julian. c. 3.

Dices : quomodo ergo Apostolus 1. Timothæus 2. ait Adam non esse seductum, sed Evam?

Respondeo, quia Eva seducta fuit à serpente, volente eam seducere, ut ederet pomum, Adam vero non à serpente deceptus, sed tantum illectus fuit ab uxore, quæ eum non intendebat decipere, de quo plura 1. Tim. 2. 14.

Sicut dii scientes bonum et malum.] Dei prima perfectio, homini appetibilis et imitabilis, est scientia. *Nil est per quod magis diis assimilemur, quam per ipsum scire,* ait Cicero; unde et Horatius loquens de Deo, sic ait :

> Unde nil majus generatur ipso,
> Nec viget quidquam simile, aut secundum :
> Proximos illi tamen occupavit
> Pallas honores.

Et Damas. *Pervigil,* ait, *Dei oculus simplici intuitu præterita, præsentia, futura præsentialiter cognoscit;* Et Boetius : Deus, ait, *quæ sunt quæque fuerunt, uno mentis cernit in ictu. Quem, quia respicit omnia solus, verum possis dicere solem.* Hinc angeli Deo proximi pollent intellectu ; indeque vocantur intelligentiæ, quinimo dæmones græce vocantur, quasi scientes vel sapientes : naturales enim dotes, etiam post lapsum, in illis manserunt integræ. Teste S. Dion. Hinc homines naturali appetitu scire desiderant, ait Aristot. Audi Quintilianum l. 1. Institut. *Sicut aves,* inquit, *ad volatum, equi ad cursum, ad sævitiam feræ gignuntur, ita nobis propria est mentis agitatio atque solertia; unde origo animi cœlestis creditur. Hebetes vero et indociles, non tam secundum naturam hominis eduntur, quam prodigiosa sunt corpora, et monstris insignia.*

Ratio est, quia hominis naturalis operatio est ratiocinari, discurrere, intelligere ; qua à bestiis et saxis homo distinguitur. Hinc Diogenes ridens quemdam divitem ignarum sedere super lapidem : *Apte,* ait, *lapis sedet super lapidem.* Solon rogatus quid esset dives indoctus? respondit : Est ovis habens aureum vellus. Stulti ergo sunt, qui sapientiam et doctrinam despiciunt, Prov. 1. 22. hi enim dicunt : *Malo guttam fortunæ, quam vas sapientiæ.* Sapientes vero dicunt cum Salomone Sapient. 7. 8. *Præposui illam* (sapientiam) *regnis et sedibus, et divitias nihil esse duxi in comparatione illius, omne aurum in comparatione illius est arena exigua;* et, Prov. 8. 11. *Melior est sapientia cunctis opibus pretiosissimis et omne desiderabile ei non potest comparari.* Sicut enim sensus gaudet objecto suo sensili, sic intellectus gaudet scibili et scientia ; æque ac voluntas bono et virtute. Verum in Adamo, uti et in multis ejus posteris, nimius fuit hic sciendi amor.

Scientes bonum et malum,] quia per experientiam scietis quantum malum sit inobedientia, et consequenter quantum bonum sit obedientia, ita aliqui : quasi verum hic dixerit dæmon, suaque hac stropha illuserit Evæ, quæ amplius quid hic sibi promitti putabat. Verum dico esse hebraismum : scietis bonum et malum, id est, scietis omnia quæcumque bona sunt vel mala, vera vel falsa, necessaria vel contingentia, ut discernere possitis quid utile sit, quid inutile; quid agendum, quid fugiendum in rebus omnibus.

6. Vidit igitur mulier.] Prius viderat, sed sine concupiscentia comedendi; jam post tentationem elata in superbiam, videt illud ad concupiscendum et comedendum. Vidit ergo, id est curiosius, et cum voluptate illecebrosa illud intuita est, ac morose consideravit.

Ex τῷ *igitur* patet Evam, post verba serpentis, non ante peccasse. Perperam ergo Rupert. censet eam ante peccasse sponte superbiendo, et interius concupiscendo pomum vetitum : diabolum deinde accessisse, ut eam ad peccatum opere externo consummandum impelleret.

Bonum,] suave, sapidum et gratum esset palato ad vescendum, color roseus pomorum et cerasorum index est saporis, gulamque irritat.

Aspectuque delectabile.] Hebraice, ונחמד להשכיל *venechmad lehaskil,* id est concupiscibile ad intelligendum; quod Hebræi exponunt, concupiscibile ad scientiam et prudentiam comparandam. De eo enim dixerat serpens : *Eritis sicut dii, scientes bonum et malum.* Verum, quia Eva hoc videre nequibat oculis corporeis, de quibus τὸ *vidit* hic accipi patet ex duobus membris præcedentibus; hinc secundo, melius noster interpres, Chaldæus et Vatabl. Vertunt, *concupiscibile ad contemplandum,* quod scilicet sua forma et pulchritudine (unde et septuaginta vertunt ὡραῖον, id est speciosum) Evam quasi detineret in moroso suî intuitu et contemplatione.

Vide de curiositate et custodia oculorum S. Gregor. 21. Mor. 2. Audi et S. Bern. de gradibus humilitatis, in primo qui est curiositas. *Serva, ô Eva, commissum, expecta promissum, cave prohibitum, ne perdas concessum. Quid tuam mortem tam intente intueris? quid illo tam crebro vagantia lumina jacis? quid spectare libet, quod manducare non licet? Oculos, inquis, tendo, non manum : non est interdictum ne videam, sed ne comedam. Hoc etsi culpa non est, culpæ tamen indicium est; te enim intenta ad aliud, latenter interim in cor tuum serpens illabitur, blande alloquitur ; blanditiis rationem, mendaciis timorem compescit : Nequaquam, inquiens, morieris; auget curam, dum incitat gulam : acuit curiositatem, dum suggerit cupiditatem; offert tandem prohibitum, et aufert concessum : porrigit pomum,*

et surripit paradisum : haurit virus peritura, et perituros paritura.

Deditque viro suo,] narrans illi quæcumque diabolus promiserat, ac jubens eum securum esse à metu mortis, cum eam quæ comederat superstitem videret : ita cito decepta cito decepit virum. Adam enim hisce auditis in superbiam elatus, appetensque omniscientiam conjugi consensit, et comedit ex ligno vetito. Sic à *muliere factum est initium peccati, et per illam omnes morimur*, Eccles. 25. 33. Addit S. August. l. 14. Civit. 11. Adamum, eo quod non esset expertus Dei severitatem, putasse veniale esse hoc suum peccatum, facileque se illius veniam à Deo impetraturum.

Discant hic viri, mulieres esse periculosas illecebras, et suave venenum, cum suis concupitis et concupiscentiis indulgent, quibus se et viros perdunt : iis ergo viriliter se opponant et resistant. *Memento semper quod paradisi colonum de possessione sua mulier ejecerit*, ait S. Hier. ep. ad Nepotianum.

Ita fecit Saturus Hunerici regis procurator, qui ad arianismum sollicitatus abnuit; mox uxor timens familiæ eversionem, adductis liberis ad genua mariti advolvitur, perque omnia sacra obtestatur, misereatur sui, et pendentis à lacte matris filiolæ, aliorumque pignorum ; Deum condonaturum quod invitus ipse fecerit, cum alii idipsum fecerint voluntarii. Tum ipse cum S. Job ei respondit : *Tanquam una ex insipientibus mulieribus loqueris : reformidarem ista, mulier, si tantum hujus vitæ dulcedo esset futura amara, in amissione rerum nostrarum; imo si tu vere diligeres maritum, nunquam eum tuis insidiosis blanditiis, in secundæ mortis exitium præcipitare conareris. Age distrahant liberos, auferant uxorem, diripiant facultates : Ego Domini promissionum plane securus verba in mente fixa tenebo : Si quis non reliquerit uxorem, liberos, agrum, aut domum, meus non poterit esse discipulus.* Uxor discedit : Saturus spoliatus omnibus, et multis suppliciis debilitatus, mendicus demum relinquitur. Testis est Victor Uticensis in persecut. Wandal. Pari modo B. Thomas Morus uxori suæ restitit, Deique offensam offensæ regis, et eversioni familiæ suæ prætulit.

Qui comedit.] Notat Pererius octo peccata Adæ : primum, fuit superbia; secundum, nimius amor placendi uxori suæ ; tertium, curiositas; quartum, incredulitas : quasi Deus mortem figurate, vel comminatorie, non autem absolute intentasset violanti legem; quintum, præsumptio; quasi hæc legis violatio tantum esset leve et veniale peccatum; sextum, gula; septimum, inobedientia; octavum, excusatio, de qua S. Aug. serm. 19. de Sanctis : *Si Adam*, ait, *se non excusasset, à paradiso non exulasset ;* ac consequenter comedisset de ligno vitæ : ergo et immortalitatem et justitiam originalem (hæc enim connexa sunt) recuperasset. Verum contraria sententia, ut docet Pererius, est verior. Adam enim mox ut peccavit, ante omnem sui excusationem, incurrit absolutam sententiam mortis. Nam c. 2. 17. ea lata fuit absolute : *In quacumque*, ait, *die comederis ex eo, morte morieris, id est*, certissime morieris.

Hebræa et septuaginta addunt *secum*, scilicet Eva pomum dedit viro, ut secum una vesceretur ; videtur ergo Eva bis comedisse, semel sola, secundo cum Adamo, ut eum ad esum pelliceret, et in esu se sociam præberet. Unde septuag. habent, et *comederunt*, et Chaldæus, *comedit* (scilicet Adam) *cum ea.*

Quæres uter gravius peccaverit, Adam an Eva? Respondet D. Thomas 2. 2. q. 163. art. 4. si peccatum in se spectes, gravius peccasse Evam; tum quia prior peccavit; tum quia Adamum ad peccatum induxit, itaque se ipsum nosque omnes perdidit. Si tamen circumstantiam personæ spectes, gravius peccasse Adamum ; tum quia perfectior erat et prudentior quam Eva : tum quia Adam immediate à Deo acceperat hoc præceptum, Eva vero mediate tantum, scilicet per Adamum.

7. Et aperti sunt oculi amborum.] q. d. Gratiæ et justitiæ originalis tegumento per peccatum spoliati, adverterunt suam nuditatem, confusionem et verecundiam ex eo quod sentirent in se motus concupiscentiæ rebelles rationi, præsertim libidinis ad invicem. Hi enim motus inhonesti ita pudore afficiunt hominem, ut ipsa membra sua, in quibus hæc concupiscentia regnat, tegat et abscondat : indeque tertio, adverterunt quantum bonum justitiæ originalis amiserant, et in quantum peccatum ac malum ceciderant; quarto, cognoverunt Deum, Deique sententiam esse veracem ; serpentem vero et dæmonem esse mendacem in promissis sibi factis. Ita S. Chrysost. Rupert. et S. August. l. 14. Civit. 17.

Ex hoc loco colligitur quod Eva per peccatum spoliata gratia, non adverterit suam confusionem et nuditatem, donec Adamum ad idem peccatum induxit, idque quia brevis mora intercessit inter utriusque peccatum, qua Eva tota occupata suis pomi deliciis, utque eas viro suo offerret et persuaderet, non reflectebat ad suam miseriam et nuditatem ; aut certe, ut vult Franc. Aretinus, Eva non fuit spoliata justitia originali, quatenus ea fuit gratia gratis data, nec sensit motus concupiscentiæ, et nuditatem suam, donec Adam peccavit : tunc enim totum hocce primævum inobedientiæ peccatum consummatum fuit, tuncque uterque ex decreto Dei justitia originali spoliatus est, indeque erubuit. Si enim Eva ea spoliata fuisset mox ut peccavit, erubuisset de sua nuditate, nec ausa fuisset nuda ire ad virum, sed præ verecundia latebras aut vestem quæsisset, uti fecit mox ut Adam peccavit.

Cur ex nuditate naturaliter sequatur verecundia, vide apud S. Cyprianum serm. de ratione circumcisionis.

Hinc S. August. serm. 77. de tempore docet gulam esse matrem libidinis, sicut abstinentia mater est castitatis. *Adam*, ait, *nonnisi intemperantia provocante Evam cognovit : quandiu enim in illis mansit temperata parcitas, mansit et impolluta virginitas ; et quandiu jejunarunt ab interdictis epulis, tandiu et à pudendis jejunarunt peccatis. Fames enim amica virginitatis est, inimica lasciviæ ; saturitas vero castitatem prodit, nutrit illecebram.* Addit ibidem S. Augustinus hac de causa Christum jejunasse et esuriisse in deserto, ut suo jejunio purgaret gulam et libidinem Adæ, ipsumque et nos immortalitati, quam per gulam ejus perdidimus, restitueret.

Fecerunt sibi perizomata,] id est cingula ad ventrem, puta lumbaria, seu ventralia subligacula, ut scilicet tegerent partes inhonestas : cætero enim corpore manserunt nudi, sicut ipse

Adam ait Deo v. 10. uti faciunt jam Brasilii, Cafres, aliique Indi. Putat S. Irenæus l. 3. c. 37. eos ex ficu hæc fecisse, in signum pœnitentiæ, et quasi cilicium sibi aptasse; nam folia ficus pungunt et stimulant. Vide et S. Ambr. l. de Paradiso cap. 13.

8. Et cum audissent vocem Domini,] puta terribilem strepitum et fragorem ex concussione arborum à Deo excitatum; nam quasi ad vestigia Dei venientis à longe, et per arbores gradientis arbores concutiebantur: erat enim vox hæc Dei deambulantis in paradiso, ut ait Moses. Cajetanus tamen vocem intelligit non arborum, sed loquentis et irati Dei, ac, ut vult Abulensis, dicentis: *Adam, ubi es?*

Porro agnovit Adam hanc esse Dei vocem, primo, quia jam ante cum Deo collocutus, vocem solitam Dei agnovit; secundo, quia hæc vox erat ingens et terribilis, dignaque Deo: licet enim per angelum efformata esset, tamen Deum referebat. Vide can. 16; tertio, quia Adam sciebat nullum alium esse hominem, qui hanc vocem excitaret; quarto, quia conscientia peccati, ipseque Deus menti ejus suggerebant hanc Dei vindicis esse vocem.

Ad auram post meridiem,] puta inclinante die, quando aspirare solent lenes zephyri, et aura ab hominibus diurno æstu fatigatis captari. Ita ex Symacho, Aquila et Theodotione S. Hier. in Quæst. hebraic. Apparuit enim hic Deus, aut potius angelus vice Dei quasi homo, et hominis specie deambulans in paradiso.

Adde, *ad auram;* quia aura sive ventus (flabat enim ex ea parte qua adventans Deus gradiebatur) faciebat audiri sonitum Dei eminus, ut Adam majori Dei metu percelleretur, tempusque haberet latebras quærendi. Ita Francisc. Aretin.

Nota τὸ *post meridiem:* illud enim, inquit Iren. l. 5. significabat quod Christus ad mundi vesperam venturus esset, ad redimendum Adam, ejusque posteros.

Tropologiam, quot modis nobis Deus loquatur, vide apud sanctum Gregorium 28. Moral. cap. 2. et 3.

Abscondit se in medio ligni,] id est lignorum, puta inter arbores densissimas paradisi. Est enallage.

Nota hic cum Pererio quinque peccati fructus et effectus. Primus est, quod aperti sint oculi; secundus, est nuditas; tertius, pudor et confusio; quartus, est vermis conscientiæ; quintus, est pavor et metus divini judicii. Vere S. Bern. *In peccato,* ait, *transit jucunditas non reditura, manet anxietas non relictura;* quin et Musonius apud Gellium: *Cum quis,* ait, *per voluptatem aliquid turpe gessit, quod suave est abit, quod turpe et triste est manet.* E contrario in labore virtutum, quod durum et triste est abit, quod suave et lætum est manet.

9. Ubi es?] q. d. In alio loco te, ô Adam, reliqui, in alio te invenio: gloria te vestiveram, gloriose coram me incedebas, nunc nudum te video et latebras quærentem; unde hoc tibi accidit? quis in tantam te induxit vicissitudinem? quis fur vel latro te omnibus tuis dotibus spolians, in tantam inopiam te redegit? ubi nuditatis sensus, ubi confusio hæc tibi contigit? cur fugis, cur erubescis? cur lates? cur paves? num astat qui te accuset? num premunt testes? unde tanta formido te invasit? ubi jam sunt illa tam magnifica serpentis promissa? ubi est prima illa tua mentis tranquillitas? ubi securitas animi? ubi pax et fiducia conscientiæ? ubi omnis illa tantorum bonorum possessio, malorumque omnium vacuitas? Ita S. Ambr. l. de paradiso c. 14. *Ubi est,* ait, *tua bene sibi conscia confidentia? timor iste culpam fatetur, latebra prævaricationem, ubi es ergo? non in quo loco, quæro, sed in quo statu? quo te deduxerunt peccata tua, ut fugias Deum tuum quem ante quærebas?*

10. Timui, eo quod nudus essem.] *Timui*, id est erubui, verecundatus sum in conspectum tuum venire; nam hisce ficus foliis sola pudenda ægre contexi, cætero corpore adhuc sum nudus. *Et*, id est, ideo (Hebræum enim *vaf*, id est *et*, sæpe est causale) *abscondi me.* Sic timor sæpe sumitur pro pudore, adeoque timor vel metus reverentiæ vocatur ipse pudor et reverentia, ut dixi Hebr. 12. 28.

11. Quis enim.] Vox *enim* non est in Hebræo, nec est causalis, sed emphatica, idemque valet quod enim vero, sed enim, atqui. Instat enim et urget hic Deus Adamum, ut suæ nuditatis causam et culpam agnoscat.

12. Mulier quam dedisti mihi sociam.] Justus in principio accusator est sui: nobis Adam jam post peccatum concupiscentia, superbia et sui amore plenus, præit quærere excusationes in peccatis; deinde culpam in uxorem se pellicientem, quin et in ipsum Deum, qui talem dedit uxorem derivat.

14. Et ait Dominus Deus ad serpentem,] qui præsens erat coram Deo, Adamo et Eva: licet enim post tentationem dæmon reliquisset serpentem, isque huc illucque reptaret; tamen Dei nutu directus fuit ad locum, in quo Adam è latebris à Deo evocatus, coram Deo prodiit; præsertim, quia locus tentationis serpentis, à loco latebrarum Adæ non multum distabat, mox enim ut Adam tentatus lapsus est, vestes et vicinas latebras quæsivit.

Quia fecisti hoc, maledictus es inter omnia animantia.] Convertit se Deus ad primum et certum mali auctorem, malesuadum anguem, eique maledicit.

Nota primo, per serpentem hic ad litteram accipi tum verum serpentem, ut vult S. Ephrem, Barcepha, Tostatus, et Pererius; tum diabolum, qui erat motor, locutor, et quasi anima serpentis.

Unde secundo, hæ omnes pœnæ ad litteram aliquo modo conveniunt serpenti, quia ipse diaboli fuit organum, et ruinæ hominum instrumentum: quædam tamen magis competunt diabolo. De diabolo enim accipiunt hæc omnes veteres.

Tertio, serpens est maledictus; quia abominabilis, horridus, venenatus et noxius est præ omnibus animalibus, præsertim homini, cum quo post peccatum naturalem habet antipathiam.

Quarto, licet ante tentationem Evæ serpens non erectus (ut vult S. Basil. homil. de parad. et Dydimus in Catena Lipomani), sed super pectus graderetur reptando per cavernas, terramque comederet: utrumque enim ei est naturale; tamen non erat tunc abominabilis, nec infamis; sed suus ei inter bestias erat locus et dignitas. Post tentationem vero et supplantationem Evæ, factus est serpens invisus, infamis, abominabilis homini; atque reptare, lucem et homines fugere,

antra sequi, terram comedere, quæ prius ei erant naturalia, jam eidem confirmata sunt in pœnam, et ordinata in infamiam: cur enim quæso serpenti in quo non erat culpa, naturalia dona tollerentur, quæ nec dæmonibus propter peccatum ablata fuerunt? Sic mors homini, et humano corpori ex elementis contrariis composito, est quasi naturalis, sed post ejus peccatum cœpit illi esse pœna peccati. Sic iris ante naturalis, post diluvium, cœpit esse signum pacti inter Noe, hominesque et Deum initi, Gen. 9. 16.

Quinto, congrua et justa fuit hæc pœna serpentis; scilicet in amicitiam et familiaritatem hominis conatus fuit anguis irrepere; ideo fit illi odium et execratio; erexerat anguem diabolus, ut cum femina misceret colloquium, ideo jubetur in solo repere: persuaserat esum pomi; ideo ad esum terræ damnatur; in os feminam erat intuitus: ideo nunc calcaneum intuetur, eisque insidiatur, ait Delrio.

Sexto, symbolice hæc competunt dæmoni. Nam, ut ait Rupertus l. 3. de Trinit. cap. 18. dæmon super pectus graditur, quia jam non cœlestia, ut olim cum esset angelus, sed terrena, imo infernalia semper cogitat, atque terra, id est homines qui terrena sapiunt, sunt cibus et pabulum ejus jam post peccatum Adæ. Hos enim ipse in terra ventre repere, id est gulæ et luxuriæ totos vacare docet. Ita S. Gregor. l. 21. Moral. 2. Rursum S. August. l. 2. de Genesi contra Manich. cap. 17. Beda, Rupert. Hugo, Cajetan. Super pectus, inquiunt, et super ventrem graditur dæmon, quia duabus viis homines adoritur et seducit; primo, per superbiam, quæ figuratur pectore; secundo, per libidinem, quæ adumbratur ventre; in pectore enim est vis irascibilis, in ventre concupiscibilis, quos appetitus commovet et accendit dæmon iisque homines ad gravissima flagitia impellit.

15. Inimicitias ponam inter te et mulierem.] Quia enim Deus hominem ob peccatum dominio in bestias privavit; hinc serpens homini cœpit esse noxius et lethalis, et vicissim homo cœpit esse serpenticida, cum ante peccatum nec antipathia, nec horror, nec odium, nec nocendi studium fuisset inter hominem et serpentem. Tradit Aristoteles salivam hominis cruciare serpentem, et, si tangat fauces (quibus Evam tentavit) eum occidere.

Ipsa conteret caput tuum.] Triplex est hic lectio. Prima est codicum Hebræorum qui habent: *Ipsum*, scilicet semen, *conteret caput tuum;* et ita legit S. Leo, et ex eo Lipomanus; secunda est: *Ipse* (scilicet homo vel Christus) *conteret caput tuum.* Ita LXX. et Chald.; tertia est: *Ipsa conteret caput tuum.* Ita Biblia romana, et omnia pene latina legunt cum S. Aug. Chrysost. Ambros. Gregor. Beda, Alcuino, Bernardo, Eucherio, Ruperto et aliis. Accedunt quædam exemplaria Hebræa, quæ pro הוא legunt הוא vel הִיא cum *chirich* parvo vel magno. Adde הוא *hu* sæpe poni pro היא *hi*, præsertim cum emphasis est, et virile aliquid feminæ tribuitur, uti hic est contritio capitis serpentis. Exempla sunt hic v. 12. et 20. Genes. 17. 14. Genes. 24. 44. Genes. 38. 21. et 25. Nec obstat verbum masculinum ישוף *iascuph*, id est conteret; est enim crebra enallage generis in Hebræo; ut masculinum ponatur pro feminino, et contra, præsertim si causa et mysterium aliquod subsit, sicut hic subest, uti jam dicam. Ergo *hi iascuph* ponitur pro *hi tascuph.* Sic cap. 2. 23. dicitur יקרא אשת *iickare issa*, pro תקרא אשה *tickare issa.* Unde et Josephus lib. 1. c. 3. ita legit, uti noster Interpres habet; habet enim: *Præcepit ut mulier capiti ejus plagas inferret*, ut vertit Ruffinus. Ex quo patet olim αυτη, id est *ipsa* legisse Josephum, sed hæreticos typographos vocem γυνη ex eo jam sustulisse.

Nota primo, nullam ex his tribus lectionibus esse rejiciendam; imo omnes sunt veræ: nam cum Deus hic opponat quasi antagonistas, mulierem cum suo semine serpenti cum suo semine; consequenter vult dicere, mulierem cum suo semine contrituram caput serpentis; sicut è contrario serpens tam mulieris quam seminis ejus calcaneo insidiatur. Ideoque videtur Moses hic in Hebræo verbum masculinum cum pronomine feminino permiscuisse, dicens: ישוף היא *hi iascuph*, *ipsa conteret*, ut significaret tam mulierem quam semen ejus, adeoque mulierem per semen suum, puta per Christum, contrituram caput serpentis.

Nota secundo: Hæc, ut dixi, tam serpenti quam diabolo, qui fuit quasi motor et anima serpentis ad litteram competunt. Hæc enim antipathia, odium, horror et bellum post peccatum ad litteram esse cœpit inter serpentes et homines, tam viros quam feminas, uti jam experientia patet. Imo Rupert. l. 3. cap. 20. specialem et notandam adfert experientiam, scilicet quod caput serpentis difficillime gladiis, vectibus et malleis ita conteri possit, ut totum corpus enecetur; si tamen mulier planta nuda dentem serpentis prævenerit, et caput ejus presserit, statim cum capite totum corpus plane interire.

Rursum hæc ipsa magis Christo et beatæ Virgini contra diabolum pugnanti, etiam ad litteram conveniunt. Mulier enim est Eva, quæ diabolum contrivit quando pœnitentiam egit: vel potius mulier est beata Maria Evæ filia; semen ejus est Jesus et Christiani, serpens est diabolus; semen ejus sunt infideles, omnesque impii. Ergo B. Maria contrivit serpentem; quia ipsa semper plena et gloriosa fuit victrix diaboli, omnesque hæreses (quæ caput sunt serpentis) in universo mundo contrivit, ut canit Ecclesia, Christus vero perfectissime eum ejusque caput et machinationes contrivit, dum virtute propria in cruce diabolo regnum omne, et spolia sua ademit; atque à Christo tam Eva pœnitens, quam Maria innocens, nos quoque omnes virtutem conterendi diabolum, ejusque semen (id est suggestiones; secundo, semen, id est impios homines; horum enim pater et princeps est diabolus) accepimus. Hoc enim est quod dicitur psal. 90. *Super aspidem et basiliscum ambulabis, et conculcabis leonem et draconem.* Et Luc. 10. *Ecce dedi vobis potestatem calcandi super serpentes, et super scorpiones, et super omnem virtutem inimici.* Et ad Rom. 16. *Deus conterat Satanam sub pedibus vestris velociter.* Ita Theodoretus, Rupertus, Beda hic, August. l. 11. de Civit. cap. 36. Epiphanius libr. 2. contra Antidicomarianos, et passim alii Patres.

Apposite S. Chrysost. hom. de interdictione arboris 1. Adamo opponit Christum, Evæ B. Mariam, serpenti Gabrielem. *Mors*, inquit, *per Adam; vita per Christum; Evam serpens seduxit; Maria Gabrieli consensit; sed seductio Evæ attulit mortem, consensus Mariæ peperit seculo Salvato-*

rem. Restauratur per Mariam, quod per Evam perierat; per Christum redimitur, quod per Adam fuerat captivatum; per Gabrielem promittitur, quod per diabolum fuerat desperatum.

CONTERET.] Hebraice est ישופך *iascuph*, quod R. Abraham vertit, *percutiet*; R. Salomon, *contundet*; Septuag. vertunt, τειρήσει, id est conteret: Philo tamen lib. 2. Allegor. cum nonnullis legit τηρήσει, id est observabit. Unde et Chaldæus vertit, *ipse observabit tibi quæ fecisti ei à principio, et tu observabis ei in finem.* Proprie Hebræum שוף *scuph* videtur significare subito et quasi ex insidiis ac latebris aliquem percutere, obruere, calcare, conterere ut patet Job 9. 17. et psal. 138. 11. unde et noster hic mox vertit, *insidiaberis.*

Vide hic quam deliri fuerint et hæretici et idololatræ, dicti Ophitæ, id est serpentini, ab ὄφι, id est serpente, quem colebant, eo quod ipse suggerendo pomum vetitum, principium cognitionis boni et mali fuerit Adæ et posteris ejus; ideoque panem ei offerebant; ritum oblationis refert Epiphan. hær. 37.

ET TU INSIDIABERIS CALCANEO EJUS.] Hebraice est idem verbum jam dictum *iascuph*, quod Septuag. paulo ante verterunt, τειρήσει, id est conteret: hic vero vertunt, τηρήσεις, id est observabis (scilicet insidiando ei), sic enim ex Septuag. legunt hic Josephus, Philo, S. Hieronymus, Ambrosius, Irenæus, August. et alii. Solent enim proprie serpentes in pratis, et silvis latitantes non aperta vi, sed dolis se ulcisci, atque à tergo incautos mordere et percutere in calce, indeque in totum corpus veneno pro serpente occidere. ita Rupertus.

Pari modo diabolus insidiatur calcaneo, id est per insidias quasi à tergo percutere conatur (significatur enim hic actus percutiendi non perfectus, sed inchoatus, sive conatus, more Hebræo) Christum, beatam Virginem, et Christianos; sed non prævalet iis quandiu ipsi manent semen Christi, puta filii Dei. Adde diabolum reipsa percutere, et conterere aliquos ex hoc semine, scilicet fideles eos qui in Ecclesia sunt quasi calcaneus, id est imi, viles et terræ affixi.

Rursum Christi Caput est divinitas, calcaneus est humanitas; hanc dum offendit et occidit dæmon, occisus est: tunc enim Christus contrivit caput illius, id est ejus superbiam dejecit, atque omnem ejus impetum prostravit.

Tropologice, S. Gregorius libr. 1. Moralium, cap. 38. *Caput*, inquit, *serpentis conterimus, cum initia tentationis à corde extirpamus, et tum ipse insidiatur calcaneo nostro, quia finem bonæ actionis callidius et potentius oppugnat.* Et S. August. in psal. 48. et 103. *Si diabolus*, inquit, *tuum calcaneum observat, tu caput illius observa. Caput illius est initium malæ suggestionis; quando incipit mala suggerere, tunc repelle, antequam surgat delectatio, et sequatur consensus. Itaque vitabis caput ejus, atque adeo non apprehendet ille calcaneum tuum*, nimirum:

> Principiis obsta: sero medicina paratur,
> Cum mala per longas invaluere moras.

Et S. Bernard. ad sororem de modo bene vivendi c. 29. *Caput*, inquit, *serpentis conteritur, quando ibi culpa emendatur ubi nascitur.* Huc accedit Alcuinus, vel Albinus: Diabolus, inquit, insidiatur calcaneo nostro, quia extremum vitæ nostræ acrius oppugnat. Hac de causa Sancti fini suo timuerunt, tumque ferventius Deo servierunt. Ita S. Hilarion in morte timens ait sibi: *Septuaginta fere annos Domino servivisti, et mori times?* Abbas Pambo moriens dixit: *Discedo jam hinc ad Deum meum; sed ita, ut qui hactenus vix inceperim Deum vere et recte colere.* Arsenius: *Da*, inquit, *Domine, ut vel nunc incipiam pie vivere.* S. Franciscus sub mortem: *Fratres*, ait, *usque nunc parum profecimus, incipiamus nunc servire Deo; redeamus ad humilitatis et novitiatus primordia;* dixit et fecit, teste S. Bonaventura in ejus vita. Sic et Antonius: *Hodie*, inquit, *vos religiosum institutum arripuisse arbitramini.* Et Barlaam ad Josaphat: *Cogita* quotidie *te hodie cœpisse servire Deo, te hodie finiturum.* Agatho sancte vixerat, et tamen dicebat: *Mortem horreo; quia alia sunt judicia Dei, alia hominum.*

Symbolice, Philo, Calcaneus, inquit, est ea pars animæ quæ terrenæ adhærescit naturæ, quæque in sensum et voluptates terrenas prona est et labilis; huic, et per hanc menti et voluntati insidiatur dæmon, ideoque Christus discipulorum pedes in ultima cœna lavit ut hoc signum esset, dilutum jam esse maledictum illud calcanei, quo ab ipso rerum primordio serpentis morsibus patebat aditus.

Allegorice, inimicitia hæc inter mulierem et serpentem significat odium et bellum continuam inter Ecclesiam et diabolum, uti docet S. Joannes Apocal. cap. 12. 13. et passim Patres: imo aliqui, ut P. Gordonus, Controvers. 1. capite 17. litteraliter hic per mulierem intelligunt Ecclesiam, per serpentem diabolum. Verum mulier potius ad litteram mulierem, mystice Ecclesiam significat; unde Apostolus Ephes. c. 5. v. 32. vocat hoc Sacramentum, sive, ut græce est, mysterium Christi et Ecclesiæ.

16. MULTIPLICABO.] Hebraice הרבה ארבה *harba arbe*, multiplicando multiplicabo, id est plurimum et certissime multiplicabo. Hæc enim geminatio tam multitudinem, quam certitudinem significat.

Triplex hic pœna infligitur mulieri ob triplex ejus peccatum. Nam primo, quia credidit serpenti dicenti: *Eritis sicut dii*, audit *multiplicabo ærumnas tuas, et conceptus tuos;* secundo, quia gulose pomum vetitum comedit, audit: *In dolore paries;* tertio, quia virum seduxit, audit? *Sub viri potestate eris.* Ita Rupertus.

ÆRUMNAS ET CONCEPTUS.] Hoc est, ærumnas conceptuum; est enim hendiadys frequens Hebræis, qualis est illa Poetæ: *Aurum frenosque momordit*; id est frenos aureos momordit. Ærumnæ hæ, ante conceptum, sunt sordes et fluxus menstrui; in ipso conceptu, defloratio, pudor et dolor; post conceptum, immunditia, fœtor, retentio menstruorum, incontinens appetitus, pondus prolis per novem menses, fastidia spasmi, et plurima pericula, de quibus Aristoteles lib. 7. de Historia animal. cap. 4.

IN DOLORE PARIES.] Cum hoc dolore conjunctum est sæpe periculum vitæ, tum matris, tum prolis, idque tam animæ, quam corporis; estque hic dolor tantus, ut illa experta dixerit: *Malle se decies sub armis de vita decernere, quam semel parere.* Dolor hic in muliere major est quam in ullo animali, propter continuarum partium difficiliorem divulsionem, ut docet Aristoteles supra c. 9. Hunc dolorem mulier in statu innocentiæ

Dei beneficio et providentia effugisset. Ecce quam parva voluptas peccati, gutta, inquam, mellis, quantum fel, quantos dolores in Evam omnesque posteros induxit?

Sperne voluptatem, nocet empta dolore voluptas.

SUB VIRI POTESTATE ERIS.] Non ut prius sponte, libens, mira suavitate et concordia, sed sæpe invita, cum summa molestia et repugnantia. Accepit enim hic vir potestatem uxorem coercendi et puniendi. Ita Molina. Hebraice est: Ad virum תשוקתך *tescukatech*, id est concupiscentia, discursus, vel recursus, aut, ut Septuag. et Chaldæus, conversio tua erit. q. d. Quidquid desiderabis, necesse erit ad virum recurras, ut illud impetres et perficias. Proinde si sapis, oculi tui semper os, oculos, nutum et propensionem viri observent, ut illi placeas, morem geras, eumque tibi devincias. Si sapis, non aliud appetas, quam quod marito placiturum scies, si pacem et quietem amas, cum marito sentias et consentias; cave ne contra stimulum calcitres. Addit Rupertus: *Sub viri potestate eris.* Adeo, inquit, hoc verum est, ut secundum leges Romanas, Gentiles licet, non licuerit uxori condere testamentum, sine viri auctoritate; et quia sub viri erat manu, capite diminuta dicebatur.

ET IPSE DOMINABITUR TUI.] Dominatus hic viri, si justus et moderatus, legis est naturæ; si imperiosus et tyrannicus, præter naturam est; sed uterque feminæ molestus, et pœna peccati est; ergo contra naturam est, et instar monstri, si femina viro dominari velit.

17. QUIA AUDISTI,] quia obedivisti uxori potius quam mihi.

MALEDICTA TERRA IN OPERE TUO.] Nota cum Procopio, Abulensi, Pererio, terram hic à Deo maledici non absolute, sed *in opere tuo;* quia scilicet tibi, ô Adam, eam laboranti, et sudanti paucos dabit fructus, imo sæpe tribulos et spinas, ut sequitur.

Secundo, licet ante peccatum terra naturaliter spinas quoque et tribulos germinasset (quod licet negent Beda, Rupert. et alii; verius tamen esse ostendi cap. 1. v. 12.): illud tamen ipsum jam factum est pœna hominis peccantis; quia si Adam non peccasset, ex paradisi (in quo amœnitatis loco omnia juvissent et recreassent hominem, nec quidquam fuisset quod eum læderet, ac consequenter in eo non fuissent spinæ), fructibus sine ullo labore vixisset; jam autem laborans ut victum sibi paret, spinas sæpe et carduos metit, quibus non pascitur, sed læditur.

Adde tertio, per peccatum hoc Adæ primæva terræ bonitas et fertilitas impedita et imminuta videtur, ideoque crebriores, et pluribus in locis jam germinat tribulos et spinas, quam ante peccatum germinabat, hoc enim factum est Cain peccanti Genes. 4. v. 12. Sic quoque Israelitis, ob peccata, Deus sæpe per Prophetas minatur cœlum æneum, et terram ferream. Sic et hodie sæpe Deus urbes et regna ob peccata sterilitate punit. Unde Chaldæus et Aquila vertunt, *maledicta terra propter te;* et Theodotion, *maledicta terra in transgressione tua*, radix enim עבר *abar* significat transgredi.

Ubi nota quarto. Hebræa jam habent בעבורך *baaburecha*, id est propter te, uti vertit Chaldæus et Aquila. Noster vero cum Septuag. (ex quibus patet hanc lectionem esse priscam, indeque veriorem) legit בעבודך *baabodecha*, id est in opere tuo. Litteræ enim *res* et *daleth* sunt valde similes, ut ab una in aliam facilis sit lapsus.

Tropol. S. Basil. homil. de paradiso: *Rosa*, inquit, *hic spinis est conjuncta, tantum non aperta nos voce contestans, et dicens: Quæ jucunda vobis sunt, ô homines, tristibus permixta sunt. Nam vere in humanis ita comparatum est, ut nullum eorum sincerum sit, sed confestim lætitiæ et hilaritati conglutinetur mœstitia, conjugio viduitas, puerorum educationi cura et sollicitudo, fœcunditati aborsus, vitæ splendori ignominia, prosperis successibus dispendia, deliciis satietas, sanitati infirmitas. Florida quidem est rosa, sed mihi tristitiam infligit. Quoties florem hunc video, peccati mei admoneor, propter quod terra ut spinas ac tribulos proferret, condemnata est.*

IN LABORIBUS COMEDES EX EA.] Hebræum עצבון *ittsabon* significat laborem mixtum magnis molestiis, ærumnis et doloribus, qualis est agriculturæ, isque varius, multiplex et continuus, quo tamen omni vix adhuc victum sibi et suis parat homo.

Notat Isidorus Clarius, congrue cuique suas hic pœnas à Deo infligi: nimirum serpens arroganter se erexerat, ideo jubetur repere in terra. Mulier delicias pomi gustarat; ideo parere jubetur in doloribus. Adam ignave cesserat mulieri; ideo in laboribus jubetur victum sibi parare. Hoc est ergo *jugum grave super filios Adam, à die exitus de ventre matris eorum, usque in diem sepulturæ, in matrem omnium*, Eccl. 40. 1. Sub hoc jugo gemimus omnes.

EX EA.] Hebraice comedes eam, puta ejus germina et fructus.

18. ET COMEDES HERBAM TERRÆ,] q. d. Non delicias et fructus paradisi, non etiam perdices, lepores, carnes assas et elixas, sed simplices et viles herbas terræ comedes, tum temperantiæ, tum pœnitentiæ causa. Hebræi enim herbas terræ vel agri, vocant vulgares et viles herbas, quibus bruta æque ac homo vescuntur. Nimirum per peccatum homo factus erat quasi equus et mulus: ergo eodem cum iis cibo vescatur oportet.

Tropologiam vide apud Cassianum collat. 23. cap. 11.

19. QUIA PULVIS ES, ET IN PULVEREM REVERTERIS.] Septuag. *quia terra es, et in terram redibis.* Homo ergo post peccatum immedicabili quasi phthisi, puta contrariarum qualitatum pugna et corruptione laborat, quæ eum sensim absumit et enecat. Hebræum עפר *aphar*, proprie pulverem significat; sed, ut ante dixi, pulvis hic, ex quo factus est Adam, fuit aqua mixtus; ideoque lutum et limus terræ, unde et in limum cadaver hominis post mortem resolvitur. Quid ergo superbis terra et cinis? hinc patet mortem homini non esse naturæ conditionem, sed peccati supplicium. Unde acute S. August. in Sententia 260. *Homo*, ait, *factus erat immortalis: Deus esse voluit; non perdidit quod homo erat; sed perdidit quod immortalis erat, et de inobedientiæ superbia, contracta est pœna naturæ.* Idem patet Roman. 5. vers. 12. et Sapient. 2. v. 23. S. Chrysost. putat hanc mortis sententiam mitigare illam priorem: *In labore comedes ex ea:* Quam enim hæc pœna nobis sit utilis, docte ostendit Rupertus lib. 3. c. 24. et 25. ubi inter cætera ait, primo, *ne malam mortem animæ suæ homo nesciret, et securus usque ad ultimi judicii diluculum in suis voluptatibus dormiret, morte illum carnis percellit Deus,*

ut saltem ejus instantis metu evigilet; hinc et secundo, diem et horam mortis voluit esse incognitam, quæ hominem semper sollicitum, semperque suspensum superbire non sinat. Tertio, ex Plotino docet misericordiæ Dei fuisse, quod hominem fecerit mortalem, ne perpetuis cruciaretur hujus vitæ ærumnis; quarto, voluit Deus hominem vivere in laboribus,

Curis acuens mortalia corda,
Nec torpore gravi passus sua regna veterno,

Ita Rupertus.

Moraliter. Quid ergo est homo? Audi Gentiles. Primo, homo est fortunæ lusus, inconstantiæ imago, corruptionis speculum, temporis spolium, inquit Aristot.; secundo, homo est mancipium mortis, viator transiens; tertio, est pila qua ludit Deus, inquit Plautus; quarto, est imbecillum corpus et fragile, nudum, inerme, alienæ opis indigens, ad omnem fortunæ contumeliam projectum, inquit Seneca; quinto, est corruptionis vinculum, viva mors, sensitivum cadaver, sepulchrum circumvertibile, velamen opacum, inquit Trismegistus; sexto, est simulacrum et tenuis umbra, inquit Sophocles; septimo, est umbræ somnium, inquit Pindarus; octavo, est exul et incola miseri mundi: quid enim jam est mundus, nisi scrinium dolorum, schola vanitatis, forum impostorum? uti dixit quidam Philosophus.

Quid est homo? Audi fideles, sapientes et prophetas. Primo, homo est sperma fœtidum, saccus stercorum, esca vermium, inquit S. Bernardus; secundo, homo est ludibrium Dei, inquit Zeno Imper. fugiens, audita suorum clade; tertio, homo est stilla situlæ, est locusta, est momentum stateræ, est gutta roris antelucani, est fœnum, est flos, est nihilum et inane, ut ait Isaias c. 40. v. 6. 15. 17. 22; quarto, est universa vanitas, ut ait Psaltes, psalm. 38. v. 6; quinto, est nuncius præcurrens, est navis pertransiens, est avis transvolans, est sagitta emissa, est fumus, est lanugo, est spuma gracilis, est hospes unius diei, Sapient. 5. v. 9; sexto, est pulvis et cinis, ut ait Abraham Genes. 18. v. 27; septimo, *homo natus de muliere, brevi vivens tempore, repletur multis miseriis, qui quasi flos egreditur et conteritur, et fugit velut umbra, et nunquam in eodem statu permanet.* Job. 14. v. 1. Disce ergo, ô homo, tam teipsum, quam mundum contemnere. Audi S. August. in Sentent. sent. ultima: *Divitiis flores, et majorum nobilitate te jactas, et exultas de patria et pulchritudine corporis, et honoribus qui tibi ab hominibus deferuntur: respice teipsum, quia mortalis es, et quia terra es, et in terram ibis; circumspice eos qui ante te similibus splendoribus fulsere: ubi sunt quos ambiebant civium potentatus? ubi insuperabiles imperatores? ubi qui conventus disponebant et festa? ubi equorum splendidi invectores? ubi exercituum duces? ubi satrapæ tyrannici? nunc omnia pulvis, nunc omnia favillæ, nunc in paucis versibus eorum memoria est. Respice sepulchra, et vide, quis servus, quis dominus, quis pauper, quis dives? discerne, si potes, vinctum à rege, fortem à debili, pulchrum à deformi. Memor itaque naturæ ne extollaris aliquando; memor autem eris, si teipsum respexeris.*

Ita Zozimas redeunte Paschate revertens ad locum à S. Maria Ægyptiaca condictum, eam jacentem et mortuam reperit, ac pone in terra scriptum: *Sepeli Abba Zosima, miseræ Mariæ corpusculum: terram redde terræ et pulverem pulveri.* Cumque ligonem non haberet, affuit leo, qui unguibus terram effodit, fecitque fossam, in qua Zosimas Sanctæ corpus sepelivit.

20. Et vocavit Adam nomen uxoris suæ Heva.] *Vocavit* postquam ejectus est paradiso: nam statim post peccatum Deique sententiam paradiso est ejectus. Est ergo hic prolepsis sive anticipatio.

Heva.] Hebraice est חוה *chaffa*, id est vivens, aut potius vivificans, à radice חיה *chaia*, id est, vixit: *eo quod futura esset mater cunctorum viventium.* Unde Septuag. pro Heva vertunt ζωη, id est vita. Ab Hebræo *chaia*, vel *chava*, id est vixit, descendit Imperativus חוה *chave*, vel *have*, id est, vive, quæ vox est salutantis, et bene precantis, q. d. χαῖρε, ὑγίαινε. Pro *have* Latini dicunt, *ave;* et Pœni, *havo.* Unde illud Plauti in Pœnulo; *Havo* (id est ave, salve) *cujates estis? aut quo ex oppido?* Ita noster Serarius in Josue caput 2. quæst. 25.

Nota Rabbinos perperam subjecisse puncta in *chaffa:* punctandum enim et legendum est חוה *Cheva*, vel *Heva;* ita enim legerunt Sept. Noster, et alii. Sic Rabbini imperite pro *Cyrus* legunt *Cores*, pro *Darius Dariaves.*

Hoc nomine *Heva*, se et uxorem, ad mortem à Deo damnatos solatur Adam, quod per Evam gignet posteros viventes, in quibus et ipsi, licet morituri, tamen quasi parentes in filiis victuri sint perenniter.

Hinc Eva typus fuit B. Mariæ, quæ mater est viventium, non temporali, sed spirituali et æterna vita in cœlo. Ita S. Epiphan. hæresi. 78. Melior ergo mater est Maria quam Eva. Eva enim tam morientium, quam viventium cunctorum mater est, et vocari potest. Unde Lyran. et Abulensis: Eva, inquiunt, significat matrem omnium, non simpliciter, sed ærumnose et misere in hac mortali vita viventium. Hinc pie aliqui contemplantur apte vocari Evam, quasi hoc nomen alludat ad ejulationem parvulorum ex Eva progenitorum: masculus enim recenter natus ejulando dicit *a*, femina vero dicit *e.* q. d. Dicant *e* vel *a* quotquot nascentur ab Eva. Rursum Eva per anastrophen et apocopen latine est *ve;* per solam anastrophen est *ave*, quod B. Virgini salutando detulit Gabriel Archangelus.

21. Fecit quoque Deus Adæ et uxori ejus tunicas pelliceas.] Nota hic disparem genium diaboli et Dei; diabolus hominem voluptatula aliqua supplantat, mox eum in profundo miseriæ et confusionis jacentem destituit, ut sit miserabile omnibus, qui eum vident, spectaculum: at Deus miserabili, licet hosti suo, succurrit, eum vestit et tegit. Origenes hic non veras tunicas pelliceas, sed carnalia et mortalia corpora intelligit, quibus post peccatum Adam et Eva induti sunt; ridiculum enim, ait, est dicere, quod Deus fuerit Adæ coriarius et pellium sutor. Verum hic est error: hæc enim verba historice et litteraliter, ut sonant, sunt accipienda, uti docet S. Augustinus libr. 11, de Genes. ad lit. cap. 39. imo ipse Origen. hom. 6. in Levit. *Talibus*, inquit, *oportebat indui peccatorem* (pelliceis scilicet tunicis) *quæ essent mortalitatis, quam primo peccato acceperat, et fragilitatis ejus, quæ ex carnis corruptione veniebat, indicium.* Theodorus Heracleotes et Gennadius putant arborum cortices hic vocari pelles, indeque

vestes Adæ esse factas. Verum hoc merito refellit Theodor. q. 39. Pelles has Deus non creavit ex nihilo, ut vult Procopius, sed eas vel angelorum ministerio animalibus occisis detraxit (non enim unum par in quaque specie, ut vult Theodor. sed plura initio creavit Deus); vel aliunde subito transmutavit et efformavit.

Rursum pelles hic naturales, scilicet cum villis et pilis intellige : hoc enim innuit Hæbræum עור *or*, et Latinum *pelliceas :* idque primo, ut hæ vestes tam hieme, quam æstate sola inversione Adamo et Evæ servirent. Secundo, quia non ad ornatum datæ sunt, sed ad necessitatem, ut nimirum nuditatem tegerent, et aeris injurias arcerent. Tertio, quia hæ vestes symbolum erant non tantum verecundiæ, sed et frugalitatis, continentiæ ac pœnitentiæ. Non purpura, non panno, sed pellibus quasi cilicio Deus homines post peccatum vestivit, ut doceret similem simplicem nobis debere esse vestitum. Hinc SS. quadraginta milites et Martyres apud S. Basilium à præfecto nudati, et in gelidum stagnum conjecti, ut ejus frigore necarentur, hac se voce animabant : *Non amictum*, inquiunt, *exuimus, sed hominem veterem, concupiscentiæ deceptione corruptum, gratias agimus tibi, Domine, quod cum isto amictu, simul et peccatum exuere licet : quoniam ob serpentem eum induimus, ob Christum vero exuimus.* Ita frigore pene enecti flammis traduntur, angelis è cœlo coronas eorum triumphales ostentantibus. Quarto hæ vestes è mortuorum pellibus factæ monebant Adamum, eum mortis fuisse reum. Ita S. August. lib. 2. de Genes. contra Manich. cap. 21. Alcuinus, et alii.

Allegorice, Adam vestitus typus fuit Christi, qui licet purus esset et sanctus, indui tamen voluit pellibus, id est vestiri peccatis nostris, dum habitu inventus ut homo, in similitudinem carnis peccati factus est. Quid ergo, ô homo, gloriaris in veste serica? vestis enim est nota et stigma peccati; perinde ut compedes, ut catenæ sive ferreæ, sive æneæ, sunt symbola et vincula furum et malefactorum. Talis fuit vestis primorum Romanorum Senatorum, de qua Propertius :

Curia prætexto quæ nunc nitet alta senatu,
Pellitos habuit rustica corda patres.

22. Ecce Adam quasi unus ex nobis factus est.] *Hoc*, ait S. Aug. lib. 2. de Genesi contra Manich. c. 22. *dupliciter intelligi potest : vel unus ex nobis, quasi et ipse Deus, quod pertinet ad insultationem; sicut dicitur; Unus ex senatoribus, utique senator : aut certe, quia et ipse Deus esset quamvis creatoris sui beneficio ; non natura, si sub ejus potestate manere voluisset : sic dictum est, ex nobis, quomodo dicitur, Ex consulibus aut proconsulibus, qui jam non est.* Addit deinde S. Aug. *Sed ad quam rem factus est tanquam unus ex nobis? ad scientiam scilicet dignoscendi boni et mali, ut iste per experimentum disceret dum sentit malum, quod Deus per sapientiam novit : et potestatem illam Omnipotentis, quam pati noluit beatus atque consentiens, pœna sua discat esse inevitabilem.* Prior sensus germanior est; cum enim exigit τὸ *factus est.* Est ergo ironia et sarcasmus. q. d. Voluit Adam nobis per esum pomi fieri similis, en quam factus est dissimilis; voluit scire bonum et malum, en in quale ignorantiæ barathrum corruit. Ita Gennad. Theodoretus et Rupertus, qui ait : *Adam quasi unus ex nobis factus est, ut jam non simus nos Trinitas, sed quaternitas : quanquam non cum Deo Deus, sed contra Deum affectaverit esse Deus.* Sunt hæc verba Dei Patris non ad angelos, ut vult Oleaster et Abulensis, sed ad Filium et Spiritum sanctum, ut patet, itaque intelligit ipse Abulensis in c. 13. quæst. 486.

Nunc ergo,] supple cavendum est, vel expellendus est ex paradiso. Est aposiopesis.

Et vivat in æternum,] sed moriatur, juxta sententiam in eum latam c. 2. v. 17. mors hæc pœna est homini, est et pœnæ abbreviatio; mos enim Dei est, ait S. Chrysost. hic, ut puniens non minus quam benefaciens, suam erga nos declaret providentiam. q. d. ait Rupertus : *Homo quia miser est, fit etiam temporalis, itaque fit dissimilis tam Deo, quam diabolo : Deus enim et æternus est et felix, et est ejus æterna felicitas, felix æternitas : horum alterum, id est felicitatem, perdidit diabolus ; æternitatem vero non amisit, et est ejus æterna infelicitas, infelix æternitas. Parcamus, inquit Deus, homini ; et quia felicitatem perdidit, æternitatem quoque præripiamus infelici ; ut in neutro sit quasi unus ex nobis. Nobis est æterna felicitas, felix æternitas ; sit illi temporalis miseria, vel misera temporalitas, et tunc illi commodius reformetur æternitas, cum fuerit recuperata felicitas.*

23. Et emisit eum.] Hebraice est ישלחהו *iescallechehu* in piel, id est ejecit, expulit eum. Septuag. addunt, et *collocavit eum è regione*, seu *in conspectu* (hoc enim est ἀπέναντι) *paradisi*, scilicet ut ejus aspectu bonum amissum assidue lugeret, et acrius pœniteret.

Nota. Emisit Deus Adam per angelum, qui eum vel manu eduxit, uti Raphael Tobiam ; vel abripuit, uti rapuit Habacuc ex Judæa in Babylonem, ut ferret prandium Danieli. Ita S. August. et Abulens. qui addit angelum ex paradiso Adamum transtulisse in Hebron, ubi creatus fuerat, vixit, et postea sepultus est.

Quæres quo die hoc sit factum? Abulensis putat Adamum peccasse, et expulsum esse ex paradiso altero die à creatione sua, id est sabbato. Pererius octavo die, idque hoc fine, ut interim aliquot dierum intervallo beatum illum in paradiso statum experiretur. Alii quadragesimo die : unde Christus pro hac Adæ gula totidem, id est quadraginta diebus jejunavit. Alii trigesimo quarto anno; sicuti triginta quatuor annos Christus vixit, et peccatum hoc expiavit.

Verum communiter Patres : S. Irenæus, Cyrillus, Epiphan. Sarugensis, Ephrem, Philoxenus, Barcepha, et Diodorus apud Pererium, tradunt Adamum eodem die quo creatus est peccasse, et paradiso ejectum esse, scilicet feria sexta die Veneris ; imo sub eamdem horam, qua Christus in cruce mortuus est extra Jerusalem, et latronem nosque omnes paradiso restituit. Huic sententiæ favet series Scripturæ : nam ex v. 8. patet hæc contigisse post meridiem, remittente se æstu, et leni aura afflante. Favet et invidia diaboli, quæ non permisit diu Adamum stare. Favet et perfectio naturæ in qua conditus est Adam, per quam ipse, uti et angelus, statim se resolvit, et alterutram partem elegit. Denique si diu in paradiso fuisset, utique ex arbore vitæ comedisset.

Sicut ergo Christus eodem loco, scilicet in monte Calvariæ, voluit crucifigi, in quo sepul

tus erat Adam; ita ipse diem peccati et exilii nostri tunc notavit, damna diei ut solveret et dependeret.

Addunt S. Ephrem apud Barcepha in fine libri 1. de Paradiso, Philoxenus et Jacobus Sarugensis, Adamum creatum esse hora nona matutina, et paradiso expulsum esse hora tertia pomeridiana, itaque in paradiso tantum sex horas commoratum esse.

ET COLLOCAVIT ANTE PARADISUM VOLUPTATIS CHERUBIM, ET FLAMMEUM GLADIUM ATQUE VERSATILEM.] Quæres qui sint Cherubim, quis gladius hic?

Primo, Tertullianus in Apologetico, et D. Thomas. 2. 2. quæst. 165. art. ult. putant esse zonam torridam, quæ ob æstum impervia est, quam proinde Deus, inquiunt, inter hasce nostras regiones et paradisum interposuit.

Secundo, Lyranus et Tostatus volunt hæc esse ignem undique paradisum ambientem. Idem censent multi Patres citandi in fine hujus capitis.

Tertio, Theodoretus et Procop. censent esse μορμολυκια, et spectra quædam terribili forma, qualia terriculamenta contra aves ponuntur in hortis.

Verum dico, hæc omnia proprie ut sonant accipienda esse, nimirum quod angeli ex ordine Cherubim positi sint ante paradisum, ut ejus aditu prohiberent tum Adam et homines, tum etiam dæmones, ne scilicet ipsi paradisum, ingressi fructum arboris vitæ decerperent, quem hominibus offerrent, pollicentes eis immortalitatem, ut hac ratione eos ad sui amorem et cultum pellicerent. Ita S. Chrysost. August. Rupert. et alii.

Nota primo, cherubim potius, quam Thronis, Virtutibus, aut Principatibus custodia paradisi demandata est, quia Cherubim sunt vigilantissimi et perspicacissimi; unde à scientia vocantur Cherubim, ideoque aptissimi sunt vindices omniscientiæ Dei, quam ambierat Adam. Hinc patet angelos superiores quoque mitti ad terram, uti ostendit Hebr. 1. v. ult.

Nota secundo, videntur hi Cherubim fuisse humana forma induti; nam habent et vibrant flammeum gladium, et in omnes partes versatilem, ut eo feriant eos, qui paradisum ingredi volent.

Nota tertio, pro *flammeum gladium* hebraice est להט החרב *lahat hachereb*, id est flammam gladii. Unde incertum est an gladius hic fuerit flamma, habens formam et speciem gladii; an vero revera fuerit gladius, sed igne candens, fulgurans, et quasi flammas vomens.

Nota quarto, ablatus est et cessavit hic gladius, uti et Cherubim, quando paradisus desiit, puta in diluvio.

Allegorice, ut S. Ambros. ad illud psalm. 118. *Retribue servo tuo, et vivam*, et Rupertus lib. 3. c. 32. hic flammeus gladius est ignis Purgatorii, quem ante paradisum cœlestem morientibus, necdum in hac vita plane purgatis, posuit Deus, indeque Cherubim, id est angeli, animas plane purgatas in paradisum, puta in cœlum educunt. Imo S. Ambrosius, Origenes, Lactantius, Basilius, Rupertus ex hoc loco putant ante cœlum positum esse ignem, quem omnes animæ, etiam S. Petri et Pauli, post mortem transire debeant, ut eo examinentur, et si impuræ reperiantur, ut per eum purgentur, de quo dixi 1. Corinth. 3. 15.

Moral. Nota. Sex pœnæ indictæ sunt Adæ (cum Eva) et posteris ejus, quæ congrue respondent sex ejus peccatis; primum ejus peccatum fuit inobedientia: ob hanc sensit carnis et sensus rebellionem; secundum fuit gula: ob hanc punitus fuit labore et fatigatione. *In sudore*, inquit, *vultus tui vesceris pane tuo;* tertium fuit furtum pomi: ob hoc punitus fuit carnis dolore, puta fame, siti, frigore, calore, morbis, etc. *Multiplicabo*, ait, *ærumnas tuas;* quartum fuit infidelitas, qua discredidit Deo, et credidit dæmoni: ob hanc punitus fuit morte, qua anima discedit et separatur à corpore; quintum fuit ingratitudo: ob hanc privari meruit sua substantia, quam à Deo acceperat, et incinerari. *Pulvis*, ait, *es, et in pulverem reverteris;* sextum fuit superbia: per hanc meruit privari paradiso, cœlo et cœlitibus, atque detrudi in tartara.

Ex dictis patet peccatum Adæ, si primam et propriam speciem peccati spectes, non fuisse omnium gravissimum, fuit enim inobedientia legis positivæ Dei: hac autem gravior et blasphemia, odium Dei, obstinata impœnitentia, etc. Quare gravius peccarunt Arrius, Lutherus, Judas, et alii, quam Adam. Si tamen damna ex hoc peccato consecuta spectes, fuit Adæ peccatum omnium gravissimum: per hoc enim ipse se et omnes suos posteros perdidit, adeoque quicumque damnantur, propter hoc peccatum vel immediate, vel mediate damnantur; et hac ratione hoc peccatum dici potest irremissibile; quia in omnes posteros ejus culpa, et pœna transit, nec id remitti aut impediri ullo modo potest.

CAPUT QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Adam gignit Cain et Abel. Secundo, vers. 8. Cain occidit Abel, ideoque a Deo maledicitur, fitque profugus. Tertio, vers. 17. recensetur progenies Cain. Quarto, vers. 25. Adam gignit Seth, et Seth Enos.

1. Adam vero cognovit uxorem suam Hevam : quæ concepit et peperit Cain,
dicens : Possedi hominem per Deum. 2. Rursumque peperit fratrem ejus Abel.
Fuit autem Abel pastor ovium, et Cain agricola. 3. Factum est autem post
multos dies ut offerret Cain de fructibus terræ munera Domino. 4. Abel
quoque obtulit de primogenitis gregis sui, et de adipibus eorum : et respe-
xit Dominus ad Abel et munera ejus. 5. Ad Cain vero, et ad munera illius non
respexit : iratusque est Cain vehementer, et concidit vultus ejus. 6. Dixit-
que Dominus ad eum : Quare iratus es, et cur concidit facies tua ? 7. Nonne si bene egeris,
recipies ; sin autem male, statim in foribus peccatum aderit ? sed sub te erit appetitus ejus, et
tu dominaberis illius. 8. Dixitque Cain ad Abel fratrem suum : Egrediamur foras. Cumque es-
sent in agro, consurrexit Cain adversus fratrem suum Abel, et interfecit eum. 9. Et ait Dominus
ad Cain : Ubi est Abel frater tuus ? Qui respondit : Nescio. Num custos fratris mei sum ego ?
10. Dixitque ad eum : Quid fecisti ? vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra. 11. Nunc
igitur maledictus eris super terram, quæ aperuit os suum, et suscepit sanguinem fratris tui de
manu tua. 12. Cum operatus fueris eam, non dabit tibi fructus suos : vagus et profugus eris
super terram. 13. Dixitque Cain ad Dominum : Major est iniquitas mea, quam ut veniam me-
rear. 14. Ecce ejicis me hodie à facie terræ, et à facie tua abscondar, et ero vagus et profugus
in terra : omnis igitur qui invenerit me, occidet me. 15. Dixitque ei Dominus : Nequaquam ita
fiet : sed omnis qui occiderit Cain, septuplum punietur. Posuitque Dominus Cain signum, ut non
interficeret eum omnis qui invenisset eum. 16. Egressusque Cain à facie Domini, habitavit
profugus in terra ad Orientalem plagam Eden. 17. Cognovit autem Cain uxorem suam, quæ
concepit, et peperit Henoch : et ædificavit civitatem, vocavitque nomen ejus ex nomine filii sui,
Henoch. 18. Porro Henoch genuit, Irad, et Irad genuit Maviael, et Maviael genuit Mathusael,
et Mathusael genuit Lamech. 19. Qui accepit duas uxores, nomen uni Ada, et nomen alteri
Sella. 20. Genuitque Ada Jabel, qui fuit pater habitantium in tentoriis, atque pastorum. 21.
Et nomen fratris ejus Jubal : ipse fuit pater canentium cithara et organo. 22. Sella quoque
genuit Tubalcain, qui fuit malleator, et faber in cuncta opera æris et ferri. Soror vero Tubal-
cain, Noema. 23. Dixitque Lamech uxoribus suis Adæ et Sellæ : Audite vocem meam uxores
Lamech, auscultate sermonem meum : quoniam occidi virum in vulnus meum, et adolescentu-
lum in livorem meum. 24. Septuplum ultio dabitur de Cain : de Lamech vero septuagies septies.
25. Cognovit quoque adhuc Adam uxorem suam : et perperit filium, vocavitque nomen ejus
Seth, dicens : Posuit mihi Deus semen aliud pro Abel, quem occidit Cain. 26. Sed et Seth
natus est filius, quem vocavit Enos : iste cœpit invocare nomen Domini.

1. Cognovit.] Hoc verbo Scriptura honeste significat copulam carnalem, quia enim Hebræi virginem vocant עלמה *alma*, id est absconditam et incognitam viro; hinc eam corrumpere, vocant eam cognoscere, vel revelare ejus turpitudinem, ut patet Levit. 18.

Aliqui Rabbini, cum nostris hæreticis, putant Adamum in paradiso cognovisse Evam. Sed ex hoc loco communiter Patres docent contrarium, scilicet Adam et Evam in paradiso mansisse virgines. Hic enim post ejectionem è paradiso prima copulæ eorum fit mentio : *Nuptiæ*, ait S. Hier. lib. 4. contra Jovin. *terram replent, virginitas paradisum.* Videtur ergo hæc prima extra paradisum fuisse Adæ et Evæ generatio, ac consequenter Cain fuit eorum primogenitus. Id enim insinuat vox Evæ, eum parientis : *Possedi hominem per Deum.* q. d. Jam primum peperi filium, factaque sum mater hominis.

Probabiliter censet Torniellus in Annal. Cain genitum esse mox post expulsionem Adæ et Evæ è paradiso, scilicet primo anno mundi, et Adæ, tum quia Adam et Eva creati sunt in statura perfecta, et habili ad generandum ; tum quia post peccatum mox acres libidinis et copulæ stimulos senserunt ; tum quia ipsi erant soli in mun-

do, et per eos Deus volebat statim propagari et multiplicari toto orbe genus humanum. Unde sequitur Cain occidisse Abel anno ætatis 130, scilicet paulo ante ortum Seth. Seth enim illo anno natus est, ut patet cap. 5. vers. 3. Quocirca improbabile est, quod censent aliqui, Adamum et Evam lugentes suum peccatum et lapsum, per centum annos abstinuisse usu conjugii, centesimo vero anno copulatos genuisse Cain, et mox Abel : unde Cain anno trigesimo ætatis occidisse Abel, ideoque mox loco Abelis Adamum genuisse Seth, anno mundi 130, ut videtur cap. 5. 3. Hoc, inquam, est improbabile : sciebat enim Adam se esse constitutum à Deo, ut esset seminator et propagator generis humani; sciebat insuper se à Deo damnatum ad mortem, brevique moriturum, sciebat incertam esse diem mortis suæ. Quis ergo credat eum centum annis generatione et propagatione sui generis abstinuisse, cum nesciret an centum annis esset victurus? Æque improbabilis et fabulosa est visio, quam S. Methodio Martyri falso attribuit Petrus Comestor in Scholast. hist. Genes. cap. 25. Quod scilicet Adam et Eva, anno ætatis, æque ac mundi decimo quinto, genuerint Cain, et sororem ejus Calmanam, anno vero trigesimo, genuerint Abelem, et sororem ejus Delboram ; anno vero 130, Cain occiderit Abel quem parentes ejus planxerint centum annis, et post planctum genuerint Seth, anno ætatis et mundi 230, ut habent Septuag. Nam præter jam dicta, est hic in numeris apud Septuag. manifestus error, et pro 230, legendum 130, ut habent Hebr. Chald. Latina.

Peperit Cain dicens : Possedi hominem.] *Cain* hebraice idem est quod possessio, à radice קנה *kana;* id est *possedit.* Arabicus vertit, *lucrata sum per Deum virum.* Ludit ergo Goropius Becanus, qui nomen Cain à lingua Flandrica accersit, quasi Cain idem sit quod *quaet eynde*, id est malus finis vel exitus. Itaque Cain hebraice idem est quod possessio; est enim filius quasi parentum possessio et supellex : unde jure naturæ est patris in filium potestas; hinc patres vocantur domini Matth. 11. v. 25. Eccles. 23. 1. Hinc factum est ut Persæ (teste Aristotele in Politic.) liberis uterentur quasi servis. Hinc etiam Sclavi (teste Accursio) filios arbitrio suo vendebant et occidebant. Dicit ergo Eva : *Possedi hominem*, sed *per Deum.* q. d. Natus est mihi filius, quasi possessio mea ; sed idem potius est Domini possessio, et hereditas mihi à Deo donata. Ita S. Chrys. *Non* (inquit Eva) *natura mihi puerum dedit, sed divina gratia.* Sic Jacob ad Esau : *Parvuli*, inquit, *sunt, quos donavit mihi Deus*, Gen. 35. 5. Discant hic parentes proles esse dona Dei.

Tropol. *Cain dictus est acquisitio, quod omnia sibi acquireret ; Abel, qui omnia referret ad Deum* (Abel enim S. Ambrosio dictus est quasi חב אל *habel*, id est, *dans Deo* omnia, utpote quæ acceperit ab eo) *nihil sibi arrogans*, ait S. Ambros. lib. 1. de Cain et Abel. c. 1. Cain ergo significat arrogantes, qui omnia suo ingenio attribuunt : Abel humiles, qui omnia Deo datori accepta referunt. Et cap. 2. *Per Abel*, inquit, *intelligitur populus* Christianus (sicut per Cain Judæi parricidæ Christi et Prophetarum) *adhærens Deo, sicut et Davidi ait : Mihi autem adhærere Deo bonum est.* Et c. 4. docet Cain esse typum malitiæ, Abel virtutis. Significatur ergo quod Cain, id est, *malitia præcedat tempore, sed juvenescat infirmitate. Habet illa ætatis stipendium, virtus autem prærogativam gloriæ, quam plerumque justo cedit iniquus;* sicut Cain cessit Abeli in favore et honore apud Deum.

Per Deum.] Præpositio *per* non est jurantis, sed gratulantis, et auctorem generationis agnoscentis. Hebraice est את יהוה *et Adonai.* Isidorus Clarius putat *et*, hic esse articulum accusativi, ideoque vertit : *Possedi hominem Deum*, quasi Eva hæc dixerit in spiritu prævidens, Christum, qui Deus est et homo, ex se nasciturum. Verum quid hoc ad Cain? nec enim ex Cain, sed ex Seth natus est Christus. Vox ergo את *et*, hic non est articulus, sed præpositio significans *cum, coram.* Unde Chaldæus vertit *coram Domino*, alii, *cum Domino :* quod Noster clariore sensu expressit vertens, *per Dominum*, puta *per Deum.*

2. Rursumque peperit.] Rabbini, et ex eis Calvinus, putant ex eodem conceptu Evam peperisse gemellos, Cain et Abel, quia hic in Abel non repetitur verbum *concepit*, sed tantum *peperit;* unde idem extendunt ipsi ad alias illius ætatis generationes, putantque Evam, aliasque feminas initio mundi semper peperisse geminos, ut homines eo citius multiplicarentur. Sed hæc temere et sine fundamento asseruntur, Moses enim hic compendio utitur, et in verbo *peperit* præsupponit et subaudit verbum *concepit.* Nemo enim parit nisi quæ ante concepit. Spiritus sanctus enim hic non conceptus, sed partus et proles hominum primorum recensere intendit.

Abel.] Josephus et Eusebius Abel interpretantur luctum, quasi הבל *Hebel*, id est Abel, idem sit quod אבל *Ebel*, ut *he* ponatur pro *aleph;* quia Abel primus mortalium sua morte ingentem luctum attulit parentibus, inquit Eusebius lib. 11. de Præpar. c. 4. Verum proprie, Abel, vel, ut habraice dicitur *Hebel* significat vanitatem. Unde Ecclesiastes ait : הבל הבלים כל הבל *hebel habalim col habel, vanitas vanitatum et omnia vanitas.* Videtur mater Eva præsagisse Abeli celerem necem, aut certe memor se cum posteris ad mortem paulo ante damnatam, vocavit eum Abel, id est vanitas. q. d. *Universa vanitas est omnis homo vivens*, atque possessio hominis similis est vanitati; quia *in imagine* (instar umbræ) *pertransit homo.* Ita Rabanus, Lipomanus, et alii.

Abel mansisse et mortuum esse virginem docent contra Calvinum communiter Patres : idque colligunt ex eo quod Scriptura non meminerit uxoris et prolium ejus, sicut meminit uxoris et prolium Cain. Ita S. Hieron. Basilius, Ambros. et alii. Hinc ex Abel, hæretici quidam nominati sunt Abeliani, vel Abeloitæ, qui instar Abel uxoribus non miscebantur, sed filios vicinorum adoptabant, et hæredes sibi asciscebant, nimirum puerum et puellam simul. Ita S. August. lib. de Hæres. hæresi 87. tom 6.

3. Post multos dies,] post multos annos, S. Ambros. lib. 1. de Cain c. 7. hoc tribuit culpæ : *Duplex*, ait, *culpa* Caini : *una quod post dies obtulit, altera quod non ex primis fructibus. Sacrificium autem et celeritate commendatur, et gratia*, etc.

Ut offerret Cain de fructibus terræ] secundos scilicet et viliores fructus ; hi enim vocantur in Scriptura fructus terræ. Primos ergo et meliores fructus sibi reservabat Cain; opponitur

enim Abelo, qui obtulit Deo primogenita, et *de adipibus*, id est optima et pinguissima gregis sui; quia ingenti fide, reverentia et amore prosequebatur Deum. Ita S. Ambr. l. 1. de Cain et Abel c. 7. et 10. *Obtulit*, inquit, *à fructibus terræ non à primis fructibus primitias Deo. Hoc est primitias sibi prius vindicare, Deo autem sequentia deferre. Itaque cum vere anima corpori, tanquam servo domina sit præferenda, utique primitias ejus hoc est animæ, prius quam corporis offerre debemus.* Addit Abelem liberalem, animalia; Cainum avarum, fruges terræ duntaxat obtulisse. Idem. l. 2. c. 5. ait Abelem à Deo prælatum Caino, eo quod pinguiora gregis offerret, *sicut David docet dicens : sicut adipe et pinguedine repleatur anima mea, et Holocaustum tuum pingue fiat; hoc docens acceptabile esse sacrificium, quod pingue, quod nitidum, et quodam pabulo fidei ac devotionis, verbique cœlestis uberiore alimonia saginatum est.* Et c. 6. *Nova igitur fides renovatorum, valida, pubescens, incrementum virtutis acquirens; non remissa, non fessa, non senio quodam marcida, et vigore ignava, apta sacrificio est, quæ pullulet quodam virenti germine sapientiæ, et juvenili divinæ cognitionis fervore pubescat.* Abelis est hæc vox:

Sacrum pingue dabo, non macrum sacrificabo.

Caini ex adverso hæc :

Sacrificabo macrum, non dabo pingue sacrum

Docet S. Athanas. in illud : *Omnia mihi tradita sunt*, Cain et Abel à patre Adamo didicisse religionem et ritum sacrificandi; unde sequitur, primo omnium Adamum sacrificasse,

Moral. Philo lib. de sacrific. Abelis et Cain: *Sicut*, ait, *Cain de fructibus, et non de primitiis Deo sacrificium obtulit, sic sunt multi qui dant primatum creaturæ, secundarium honorem numini*, v. g. Qui ex frugibus pejores dant pro decimis, qui proles stupidas, turpes, mancas, inertes dant Religioni, pulchras et ingeniosas conjugio.

4. Respexit Dominus ad Abel et ad munera ejus.] Primum fuit causa secundi, ideo enim placuerunt Deo munera Abel, quia placuit ipse Abel; sacrificia enim vetera non placebant Deo ex opere operato, uti placet sacrificium legis novæ, sed tantum ex opere operantis. Unde Rupertus lib. 4. de Gen. c. 2. sic ait : *Apostolus dicit* (Hebr. 11.) *fide plurimam hostiam Abel quam Cain obtulit Deo : per quam testimonium consecutus est esse justus*, etc. *Fide, inquit, plurimam; nam cultu, vel religione, parem uterque obtulit, et proinde uterque recte obtulit, sed non recte divisit. Nam Cain cum Deo offerret sua, seipsum sibi retinuerat, repositum habens cor in cupiditate terrena. Hujusmodi portionem Deus non accipit, sed per se inquit* (Proverb. 23.) *Fili, præbe cor tuum mihi. Porro Abel primo cor suum, deinde rem suam offerendo plurimam hostiam per fidem obtulit.* Fidem hanc explicat cap. 4. ubi docet Abelem hoc suo sacrificio præsignasse et præcucurrisse sacrificium Christi in Eucharistia. *Quia vere*, inquit, *sacrificium quod illa nocte Pontifex noster Jesus Christus instituit, quamvis exteriori specie panis sit et vinum, in veritate agnus est Dei, primogenitus omnium agnorum vel ovium, quæ pertinent ad caulas cœli, ad pascua paradisi.* Vere S. Augustinus (vel quisquis est auctor, non enim videtur esse hoc opus S. Augustini) lib. 1. de Mirabil. S. Script. c. 3. Justitia, ait, triplex in Abel fuit : Prima, virginitas, non generando; secunda, sacerdotium, munera Deo placita offerendo; tertia; martyrium, proprium sanguinem effundendo : cui primam figuram Salvatoris gestare conceditur, qui virgo, martyr et sacerdos esse videtur. Et paulo ante : *Abel*, inquit, *totius humanæ justitiæ princeps, in ipso mundi principio sanguinis sui tripudio coronatus martyrio arripitur.* Et Mox : *Huic Abel Dominus Jesus Christus primatum justitiæ hominum commisit, ita inquiens: A sanguine Abel justi usque ad sanguinem Zachariæ.* Matth. 23. 35.

Nota. Pro *respexit*, hebraice est וישׁע *iissa*, quod Symmachus vertit ετερφθη *delectatus est*; Aquila, *consolationem accepit*; Chald. *suscepit cum beneplacito.* Proprie *iissa* significat respexit, à radice שׁעה *scaa*, sin legas aliis punctis ישׁע *iasca*, significat delectatus est, à radice שׁעע *scaa*, per duplex *ain*, et ita legit Symmachus et Aquila.

Quæres quo signo declararit Deus sibi placere oblationes Abelis, non autem Cain? Respondeo: Communiter tradunt Patres, Deum id igne de cœlo misso in sacrificium Abelis, non autem Caini, declarasse : ignem enim hunc combussisse et consumpsisse sacrificium Abelis, Caini vero sacrificium intactum reliquisse.

Rident hoc Lutherus et Calvinus, quasi Judaicas fabulas. Verum id ipsum asserunt et tradunt S. Hier. Procopius, Cyrillus hic, Chrysost., Theophyl. Œcumen. in c. 11. ad Hebr. v. 4. et Cyprian. orat. de nativitate Domini. Unde et Theodotion vertit ενεπυρισεν, *inflammavit Dominus super Abel et sacrificium ejus, super Cain non.* Hoc enim eodem ignis et conflagrationis victimæ signo solet Deus probare et acceptare sacrificia, ut Gedeonis Judic. c. 6. 21. Manue Judic. 13. 20. Aaronis Levit 9. 24. Eliæ 3. Reg. 18. 38. Davidis 1. Paralip. 21. 26. Salomonis 2. Paralip. 7. 1. Nehemiæ 2. Machab. 1. 32.

5. Ad Cain autem et ad munera illius non respexit,] non inflammavit ea. Ita narrat Nazianz. orat 1. in Julian. duos nepotes Constantii imper. Gallum et Julianum, volentes exstruere templum supra tumulum Mamantis Martyris, inter se divisisse opus, sed partem illam quæ exstruebatur à Gallo, vere pio et fideli, felicissime processisse : partem autem quæ exstruebatur à Juliano, qui apostata futurus, jam mente corruptus erat, non potuisse unquam coalescere, quod terra contremiscens omnia quasi removeret, quia Martyr noluit honorari ab eo, à quo collegas suos contumelia afficiendos prævidebat ; et quia Deus qui corda intuetur, opus Galli, tanquam Abelis sacrificium, admisit ; opus vero Juliani, tanquam sacrificium Caini, abjecit, inquit Nazianz. Præclare S. Cyprian. tract. de orat. Domin. Non, inquit, Caini et Abelis *munera Deus, sed corda intuebatur, ut ille placeret in munere, qui placebat in corde. Abel pacificus et justus dum Deo sacrificat innocenter, docuit et cæteros quando ad altare munus offerunt, sic venire cum Dei timore, cum simplici corde, cum lege justitiæ, cum concordiæ pace. Merito ille, dum in sacrificio Dei talis est, ipse postmodum sacrificium Deo factus est, ut martyrium primus ostendens, initiaret sanguinis sui gloria Dominicam passionem, qui et justitiam Domini habuerat et pacem.*

6. CUR CONCIDIT FACIES TUA? cur mœrore, ira, odio, invidia in fratrem contabescis, eaque vultus tristitia et dejectione prodis? cur lividis et dejectis in terram oculis parricidium incipis meditari? ita Rupertus. Unde Arabicus vertit, *contristatus est vultus ejus.*

7. NONNE SI BENE EGERIS, RECIPIES?] tum quietem et gaudium conscientiæ, tum favorem meum utque simili signo, puta igne de cœlo misso, attester te tuaque sacrificia mihi placere, sicuti testatus sum Abeli, quod te nunc ita cruciat: tum denique bona præsentia et æterna recipies, hæc enim omnia virtutis sunt merces.

Pro *recipies* hæbraice est שאת *scet* : quod significat ferre, elevare, portare, recipere, rursum remittere. Unde Chaldæus vertit, *demittetur tibi,* scilicet invidia et impietas tua; septuaginta vertunt, *nonne si recte offeras, non recte autem dividas, peccasti? quiesce.* Quod S. Ambrosius, Chrysost. August. sic exponunt: quia in recta, inquiunt, divisione prima secundis, cœlestia terrenis præferenda sunt; Cain autem primas sibi, secundas dabat Deo, ideoque non recte cum Deo divisit. Tertio, alii sic vertunt, *nonne si bene egeris, attolles?* subaudi vultum. q. d. Nonne incedes recto vultu, vivesque in gaudio et lætitia? unde et Vatabl. vertit *nonne si bene egeris, exaltatio erit tibi?* q. d. Tu videris dolere, quod frater tuus sit clarus, et evectus supra te; at si studeris bene facere, attoleris ut ille; sin autem male egeris, statim in foribus peccatum aderit.

PECCATUM,] id est pœna peccati, quæ quasi canis aut Cerberus cubans (hoc enim est Hebræum רובץ *robets*) fores peccati obsidet, tanquam peccati vindex; hic mox ut male egeris tibi aderit, tibi allatrabit, te mordebit et lancinabit. Canis hic est vermis conscientiæ, mentis turbatio et indignatio, ira Dei capiti peccatoris imminens, tribulatio, angustia, omnesque ærumnæ præsentes et æternæ; quibus Deus peccata punit. Unde Chaldæus vertit*: In diem judicii peccatum tuum servatum est, in qua ulciscetur de te.*

Nota prosopopæiam. Peccatum hic inducitur quasi tyrannus, qui cum suis asseclis tam lictoribus, quam molossis peccantem assidue insequitur. Nam, ut Poeta ait:

> Noxa caput sequitur,

et Horatius lib. 3. Carminum ode 3.

> Raro antecedentem scelestum
> Deseruit pede pœna claudo.

Ut enim alia taceam, magna pœna est

> Nocte dieque suum gestare in pectore testem,
> Occultum quatiente animo tortore flagellum.

Conscientia ergo sceleris, ipsa sui vindex, tortor et carnifex est, uti pulchre docet S. Chrysost. conc. 1. de Lazaro. Et S. August. in Sententiis sentent. 191. *Nullæ,* ait, *pœnæ graviores sunt quam malæ conscientiæ, in qua cum non habetur Deus, consolatio non invenitur. Et ideo invocandus est liberator, ut quem tribulatio exercuit ad confessionem, confessio perducat ad veniam.* Ita Alexander Macedo cum Clytum sibi carissimum ac fidelissimum temulentus occidisset, mox conscientia sceleris furens, sibi mortem inferre voluit, sed à suis fuit prohibitus, teste Seneca epistol. 83. Ita Nero Cæsar, auctore Dione, matre trucidata, agebat se specie materna exagitari verberibus furiarum, tedisque ardentibus, nulloque loco tutum posse consistere. E contrario, *nullum theatrum virtuti conscientia majus est*, ait Cicero Tuscul. 2. et Horat. in Odis :

> Integer vitæ scelerisque purus
> Non eget Mauri jaculis, nec arcu,
> Nec venenatis gravida sagittis,
> Fulce pharetra.

Nimirum, *secura mens quasi juge convivium.* Ita S. August. contra Secundinum cap. 1. *Senti,* inquit, *de Augustino quodlibet; sola me conscientia in oculis Dei non accuset.*

SED SUB TE ERIT APPETITUS EJUS, ET TU DOMINABERIS ILLIUS.] Calvinus, ne cogatur ex hoc loco admittere liberum arbitrium dominans peccato et concupiscentiæ, censet pronomen *ejus* referre Abelem, non peccatum, sensumque esse, q. d. Ne, ô Cain, invideas Abeli juniori fratri tuo; nam ipse in tua potestate permanebit, et tu ei tanquam primogenitus dominaberis. Favet huic expositioni unus S. Chrysost. hom. 18. Verum nulla Abelis hic facta est mentio, ac proinde pronomen *ejus,* Abelem referre nequit, ut docet S. Ambr. lib. 2. de Cain et Abel, c. 7. et S. August. lib. 15. de Civit. cap. 7. Unde Arabicus clare vertit *in electione tua, appetitus ejus, et tu dominaberis illius.* Electio enim est actus proprius liberi arbitrii, per quem dominatur suis actionibus.

Dices: pronomen *ejus*, in Hebræo est masculinum; חטאת *chattat* autem, id est peccatum, est femininum : ergo vox *ejus* nequit referre peccatum, sed Abelem respicit.

Respondeo, Hebræum *chattat* non solum esse femininum, sed masculinum; id patet hic cum ait חטאת רובץ *chattat robets,* peccatum cubans apud te, tibi aderit; si enim esset femininum, dicere debuisset רובצת *robetsa.* Idem patet Levit. 4. 24. חטאת היא *chattat hu*, peccatum est ipse, non היא *hi,* id est ipsa.

Dices secundo, Hebraice est אליך תשוקתו *elecha tescukato,* id est, vertunt Septuaginta, *ad te conversio ejus.*

Respondeo, sensus hujus phrasis est: peccatum, ejusque appetitus et concupiscentia te sollicitabit ad sibi consentiendum, sed ita, ut ad te converti, et ad te consensum petere et impetrare debeat; quod Noster quoad sensum clare vertit, *sub te erit appetitus ejus.* Pari enim modo Evæ dixit cap. 3. 16. אלאישך תשוקתך *el ischech tescukatech,* ad virum erit conversio tua, quod noster quoad sensum clare vertit, *sub viri potestate eris.* Unde ibi, æque ut hic, sequitur, *et ipse dominabitur tui.*

Dico ergo vocem ejus referre peccatum, non Abelem, sensumque esse, q. d. Potes, ô Cain, per arbitrii libertatem et gratiam meam tibi præparatam, tuæ concupiscentiæ et appetitui invidentiæ, tanquam mancipio dominari. Quid clarius pro arbitrii libertate dici potuit? Unde Targum Hierosolymitanum ita vertit, *in manum tuam tradidi potestatem concupiscentiæ tuæ, et tu dominare ei, sive ad bonum, sive ad malum.* Ita exponunt S. Ambros. et S. August supra; S. Hier. Raban. Rupert. Hugo, Beda, Alcuinus, et Eucherius hic, quin et S. Chrysost. hom. 18. citata

aperte docet Cainum potuisse dominari suæ concupiscentiæ. Vide Card. Bellarminum, docte æque ac solide hunc locum, uti et alios omnes, pertractantem.

ET TU DOMINABERIS ILLIUS.] Tu illi dominari potes, ideoque debes : si enim non posses, nec deberes. Deus enim homini non præcipit impossibilia.

Nota hic quantum sit dominium voluntatis, non tantum in motus et actiones externas, sed etiam in appetitus et passiones internas. Sentias licet æstus choleræ aut libidinis maximos, voluntate tua forti et constanti iis renitere, dicitoque : Nolo iis consentire, ii mihi displicent ; eos detestor; et dominaberis choleræ ac libidini, erisque coram Deo et hominibus, non cholericus, sed mansuetus choleræ domitor; non incestus, sed castus libidinis victor. Tanta est vis et imperium voluntatis. *Magna*, inquit Chrysostomus serm. de Zachæo, *vis est voluntatis, quæ nos efficit posse quod volumus, et non posse quod nolumus.* Vidit hoc Seneca qui, ad iram domandam, hoc inter cætera dat remedium lib. 2. de Ira c. 12. *Nihil*, ait, *est tam difficile et arduum, quod non humana mens vincat, et in familiaritatem perducat assidua meditatio ; nullique sunt tam feri et sui juris affectus, ut non disciplina perdomentur. Quodcumque sibi imperavit animus, obtinuit : quidam, ne unquam riderent, consecuti sunt; vino quidam, alii venere, quidam omni humore interdixere corporibus.*

Solerter ergo et vere sanctus quidam doctor dixit : *Quidquid toto corde, tota intentione, toto desiderio vis, id est certissime.* Vis toto corde et efficaciter esse humilis? hoc ipso reipsa es humilis; vis efficaciter esse patiens, obediens, constans hoc ipso reipsa es patiens, obediens, constans. Quare prudenter suadet: *Si magna*, ait, *dare aut facere non potes, magnam saltem habeto voluntatem, eamque ad immensa extende.* v. g. pauper es, habeto voluntatem efficacem dandi largissimas eleemosynas, si facultates suppeterent ; et vere eris largissimus et liberalissimus ; parva habes talenta, parvas vires Dei gloriam et salutem animarum promovendi; concipe efficax desiderium, et ex toto corde offer Deo mille animas, mille vitas, mille corpora, si ea haberes : offer ingens desiderium laborandi, et patiendi ardua quæque ad ejus amorem, et plurimorum salutem ; atque Deus voluntatem tuam pro facto computabit, voluntas enim seria et resoluta omnis virtutis et vitii, omnis meriti et demeriti fons est et causa.

Ita S. Christina virgo et martyr, patris sui Urbani, Tyri Italiæ oppidi præfecti, idola argentea confringens, blandimenta illius voluntate firma despexit, minas irrisit; non flagellis, non ungulis dilanitata constantiam mutavit ; quinimo laceræ carnis frustrum in patrem projiciens ait : *Satiare carnibus, miser, quas genuisti : filiam comedere potes, at certe ut impietati tuæ consentiat, facere non potes.* Hinc rotis alligatur, et subdito igne uritur, in lacumque dejicitur; mox defuncto patre, à Dion ejus successore in oleo, resina et pice coquitur : inde ad Apollinis statuam adorandam ducta, eam sua precatione subvertit. Dioni subito mortuo surrogatur Julianus, qui Christinam in fornacem ardentem mitti jussit, sed missa noxam non sensit; serpentibus mordendam objecit, sed serpentes, illa demissa, veneficum invaserunt : interemptum ipsa suscitavit. Julianus illi mammillas amputari jubet, linguam præcidi, ipsamque sagittis confici. Tali demum martyrio consumpta in cœlum evolavit. Ecce quam voluntas resoluta dominetur affectibus, tormentis, tyrannis et morti : hac Christina patrem, Abel fratrem superavit, non pugnando, sed patiendo. Ita habet ejus Vita, quam edidit Surius tom. 4. 24. Julii.

8. EGREDIAMUR FORAS.] Hæc verba exciderunt ex textu Hebræo : unde ea non legerunt, nec verterunt Aquila, Symmachus et Theodotion. Olim tamen ea fuisse in Hebræo, patet : quia ea legerunt LXX et Targum Hierosolymitanum. Unde eadem se reperisse in Samaritanorum Pentateucho fatetur S. Hieronymus. Denique nisi illi legas, mutilus erit hic locus : non enim exprimit quid dixerit Cain. Rursum hæc verba dixisse Cain, potius quam alia, patet ex eo quod secutum est : nam mox egressus Abel cum Cain in agrum, ab eo occisus est.

CONSURREXIT CAIN ADVERSUS FRATREM.] Docet Targum Hierosolymitanum Cain in agro cœpisse queri de Dei providentia et æquitate, disputasse contra judicium extremum, contra mercedem bonorum et vindictam malorum. E contrario Abelem hæc asseruisse, Deum defendisse, fratrem reprehendisse, ideoque ab eo cæsum esse. Quam ergo immane fuit parricidium Cain, tam illustre fuit martyrium Abel. Quo circa S. Cyprian. libr. 4. epist. 6. exhortans Tibaritanos ad martyrium : *Imitemur*, ait, *fratres dilectissimi, Abel justum, qui initiavit martyria, dum propter justitiam primus occiditur.*

Horatio Cocliti objiciebant æmuli claudicationem, quibus ille: *Per singulos gradus moneor triumphi mei ;* ipse enim Porsenæ regi per sublicium pontem transire conanti restitit, solusque hostium impetum sustinuit, donec à tergo pons à sociis frangeretur, ibique in coxa læsus claudicare cœpit, teste Livio l. 2. decad. 1. Idem Caino parricidæ dicere poterat, et potest etiamnum Abel.

Probabiliter putant aliqui Abel occisum esse sub annum mundi 130, ex eo quod hoc anno 130. natus sit Seth, quem mater Eva crebro (quot annis, ait Aug. Torniellus) parere solita, Abeli occiso mox substituit, ita Pererius, Cajetanus, et Torniellus in suis Annalibus, quos ad instar Baronii, ab Adamo ad Christum per singulos annos seriatim et ordine digessit et descripsit.

Allegorice, Abel fuit typus Christi à Judæis suis occisi. Ita ex S. Irenæo et Augustino Rupertus.

9. NESCIO : NUM CUSTOS (Arabicus, *speculator*) FRATRIS MEI SUM EGO ?] Ambros. lib. 2. de Cain c. 9. notat hic tria ejus crimina. *Negat*, inquit, *primum, quasi apud ignorantem ; recusat fraternæ munus custodiæ, quasi exors naturæ : declinat judicem, quasi liber arbitrii. Quid miraris, si pietatem non agnovit, qui non agnovit auctorem.*

10. VOX SANGUINIS.] Hebraice est *vox sanguinum*, quod perperam Chaldæus cum Rabbinis refert ad filios, quos habiturus erat Abel, si non fuisset necatus ; quia nimirum tantum sanguinis effudit Cain, quantum per propagationem filiorum, quos generaturus erat Abel, sufficere multis poterat : clamabant ergo vocibus innumeris,

qui sanguinis futuri erant participes. Patet enim hæc non ad posteros, sed ad sanguinem Abelis à Cain effusum, pertinere. Hebraice autem est *vox sanguinum,* pro *sanguinis;* quia Hebræi homicidium ad emphasim (ad horrorem incutiendum) vocant effusionem sanguinum, id est sanguinis; quia revera in homicidio multus sanguis hominis effunditur.

Pulchre S. Ambros. libr. 2. de Cain cap. 9. *Non accusat*, ait, *vox ipsius* (Abelis) *non anima ejus, sed vox sanguinis accusat, quem ipse fudisti: tuum te ergo facinus, non frater accusat. Est tamen etiam terra testis, quæ cepit sanguinem. Si frater parcit, terra non parcit: si frater tacet, terra condemnat. Ipsa est in te, et testis et judex. Non est ergo dubium quod eum et superiora* (*cælum, sol, luna, stellæ, Throni, Dominationes, Principatus, Potestates, Cherubim et Seraphim*) *damnaverint, quem inferiora damnarunt. Nam quomodo absolvitur puræ illi cœlestique sententiæ, quem nec terræ potuerunt absolvere?*

Abeli similis fuit S. Wenceslaus, rex Boemiæ et Martyr, occisus à fratre Boleslao quasi altero Caino, instigante matre Drahomira. Wenceslaus enim pius et innocens quasi Abel regnum plus jejunio, orationibus, cilicio, ac aliis piis operibus rexit, quam imperio, illud plane occinens: *Septies in die laudem dixi tibi super judicia justitiæ tuæ.* Divinitus ergo præscius mortem sibi à fratre ad epulum invitante per dolum parari, non subterfugit, sed S. Sacramentis se præmuniens fratris domum adiit; ac post fraternam et hospitalem mensam, proxima nocte ante templum orans cæsus est: factusque gratissima Deo hostia, sanguine ejus aspersus est templi paries, quem frustra cæsores abluere et detergere conati sunt: quanto enim crebrius detergebatur, tanto vivacior magisque cruentus aspiciebatur; mansit itaque ibidem indeletus, in testimonium tanti parricidii instar Abelis clamans in cœlum. Quocirca omnes tanti sceleris administri misere perierunt: Drahomiram matrem in arce Pragensi vivam terra absorpsit. Boleslaus quasi alter Cain prodigiis et terroribus agitatus, et ab Othone imper. in ultionem parricidii bello appetitus, morbo tandem absumptus principatu et vita privatus est. Alii per dæmones exagitati, umbram suam metuentes, sese in flumen præcipites dederunt. Alii mente capti fugam inierunt, et nusquam amplius comparuerunt. Alii variis et gravibus morbis icti, hominibus exosi, vitam miserabiliter finierunt. Ita habet ejus Vita, et Annales Boemiæ, atque ex iis Æneas Sylvius in Histor. Boemica.

Clamat ad me,] q. d. Reatus homicidii, imo parricidii tui, ita voluntarii, in conspectu meo comparet, atque à me celerem et atrocem vindictam exposcit. Est prosopopœia. ita S. Hieron. in Ezechiel. c. 27. Sunt ergo hæc atrocia peccata, phrasi Scripturæ in cœlum clamantia. Primo parricidium, quale fuit Caini; secundo, peccatum Sodomorum, Genes. 19. 13.; tertio, merces operariorum defraudata, Jacobi 5. v. 4.; quarto, oppressio viduarum, pupillorum et pauperum, Exodi 2. vers. 23. Vide hic quomodo Deus occultum homicidium Caini propalet et puniat. Mira alia homicidii occulti detecti et puniti exempla habet Plutarchus. lib. de Sera numinis vindicta.

Hoc factum et dictum apposite Innocentius Primus Pontifex applicat Arcadio Imper. et Eudoxiæ Augustæ, eo quod S. Joannem Chrysostomum in exilium egissent, ibique eum, quasi Caini Abelem ærumnis confecissent, ideoque in eos excommunicationis fulmen intorquet. Audi epistolam tanto Pontifice dignam, quam ex Gennadio et Glyca recitat Baron ann. Domini 407. *Vox sanguinis fratris mei Joannis clamat ad Deum contra te, ô Imperator, sicut quondam Abel justi contra parricidam Cain, et is modis omnibus vindicabitur. Ejecisti è throno suo re non judicata, magnum totius orbis doctorem, et una cum eo Christum persecutus es. Neque de illo ita queror: sortem enim, seu hæreditatem cum S. Apostolis, in Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi regno consecutus est*, etc. *sed quod orbis sub sole totus, ad orbitatem redactus est, viro tam divino amisso persuasione unius mulieris, fabulam hanc et spectaculum exhibentis.* Et mox: *Nova autem Dalila, Eudoxia, quæ paulatim te seductionis novaculæ totondit, execrationem ex multorum ore sibi ipsi introduxit, grave et quod gestari nequeat peccatorum pondus colligans, atque id prioribus peccatis suis superaddens. Itaque ego minimus, et peccator, cui thronus magni Apostoli Petri creditus est segrego et rejicio te et illam à perceptione immaculatorum mysteriorum Christi.*

De terra.] Tradunt multi Abel cæsum esse in Damasco, et inde dictam Damascum quasi שק דם *dam sac*, id est sanguinis saccus; quia scilicet bibit et hausit sanguinem Abelis. Intellige Damascum, non Syriæ, ut videtur velle S. Hieronymus: hæc enim aliunde suum nomen et originem traxit, ut dicam c. 15. v. 2. sed Damascenum agrum juxta Hebron, rubra terra confertum (quæ hebraice hic vocatur Adama) ubi creatus et vixisse putatur Adam. ita Burchard. Adrichom. et alii in descriptione terræ Sanctæ, et Abulens. in c. 13. q. 138.

13. Maledictus eris super terram.] Tum quia terra tibi erit maledicta, et maligne parceque tibi eam colenti suos dabit fructus, ut sit hypallage. Hebræa habent, *maledictus tu de terra*, q. d. Polluisti terram sanguine fratris tui, ideo et per terram sterilitate punieris. Hinc et sequitur: *Cum operatus fueris eam, non dabit tibi fructus suos.* Tum quia tu infaustus, infelix, vagus et profugus eris super terram, ut sequitur. Ergo deliri, æque ac blasphemi fuerunt Caiani hæretici, qui Cain coluerunt, dictitantes Abel fuisse ex debiliori virtute, ideoque esse occisum: Cain vero fuisse ex fortiori et cœlesti virtute, æque ac Esau, Core, Judam et Sodomitas; atque hos omnes esse cognatos suos jactabant: Cain enim fuisse patrem Judæ. Judam autem venerabantur, eo quod ipse tradiderit Christum; præsciens ejus morte homines redemptum iri. Ita Epiphan. hæresi 38. S. August. Philastr. et alii in hæresi Caianorum.

12. Non dabit tibi fructus suos,] hebraice כחה *cocha*, id est virtutem suam. Jam virtus terræ sunt fructus terræ copiosi et vigorosi.

Vagus et profugus,] ex mala conscientia pavidus, et ut Septuag. vertunt, *gemens et tremens*, scilicet tum animo, tum corpore, huc illucque vagaberis. Græce enim το θρεμων, id est tremens, referunt ad tremorem corporis in Cain, qui pavoris ejus et consternationis animi fuit index.

13. Major est iniquitas mea, quam ut veniam

MEREAR.] Pagninus, Vatablus, Oleaster cum Aben Ezra, עון *avon*, id est iniquitas, peccatum, sumunt pro pœna peccati, itaque vertunt, *major est punitio mea, quam ut feram*, vel *ferre possim*. Ita et Athanas. ad Antiochum q. 96. Ubi obiter adverte hasce breviores quæstiones non esse Magni illius S. Athanasii Alexandrini: nam in iis citantur S. Epiphan. et Gregor. Nyssen. qui S. Athanasio fuerunt posteriores; imo auctor earum citat quæst. 23. ipsum S. Athanasium, atque ab eo recedit; aliamque sententiam sequitur. Nec tamen auctor earum idem est cum Anastasio Niceno, qui prolixas quasdam quæstiones in sacram Scripturam conscripsit; licet forte ad eumdem Antiochum uterque quæstiones suas scripserit.

Verum communiter Septuaginta, Chaldæus, Noster, Patres Græci et Latini proprie accipiunt hic peccatum, putantque Cainum his verbis desperasse. Unde Hebræa sic habent עוני מנשא גדול *gadol avoni minneso*, id est, major est iniquitas mea, quam ut eam ferre aut portare possim; secundo, planius et melius cum Septuag. Chald. et Nostro ita vertas: Major est iniquitas mea, quam ut eam ferre et parcere, id est, quam ut ferat et parcat Deus: Hebræum enim נשא *neso*, et ferre, et parcere significat; quia cum quis alteri parcit, magno eum onere levat; offensam enim ejus condonando fert et portat; offensa enim et peccatum in Deum est onus Ætna ponderosius, peccatori incumbens. Unde Noster vertit, *quam ut veniam merear*, id est, quam ut ulla pœnitentia veniam possim impetrare. q. d. Omnino indignus et incapax sum veniæ.

Hinc cum Caino graviter errant Novatiani, aliique, qui censent aliqua peccata ita gravia esse, ut etiamsi quis pœniteat, Deus tamen illa condonare non possit, aut nolit. Ita S. Ambros. l. 1. de Pœnitentia c. 9.

Quatuor sunt, inquit Hugo Cardin. quæ aggravant peccatum, scilicet peccati qualitas, frequentia, diuturnitas, impœnitentia; sed his omnibus in immensum major est Dei clementia, Christique meritum et gratia. Audi eum Jeremiæ 3. 1. *Tu fornicata es cum amatoribus multis; tamen revertere ad me, dicit Dominus.* Audi Ezechiel. c. 18. 21. *Si impius egerit pœnitentiam*, etc. *vita vivet, et non morietur: omnium iniquitatum ejus quas operatus est, non recordabor amplius.*

14. ECCE EJICIS ME HODIE A FACIE TERRÆ, à patria mea jucundissima et fertilissima, inquit Oleaster et Pererius, adeoque à tota terra, dum nusquam me consistere permittis, sed continuo ab una regione in aliam expellis, facisque exulem et profugum, tum à terra, tum consequenter ab hominibus. q. d. Facis me odium omnium hominum, ut nec ego illos aspicere ausim, nec illi me aspicere dignentur.

Addit Josephus, penes quem sit fides, Cainum pejorem effectum, tandem factum fuisse ducem latronum et nequitiæ, in Henochia urbe quam condidit.

A FACIE TUA ABSCONDAR,] quasi reus præsentiam judicis Dei fugiam, latibula quæram. Ita S. Ambrosius et Oleaster; secundo, cura, favore et tutela tua destituar. Ita S. Chrysost. et Cajetanus. Unde non est necesse cum Delrio hic recurrere ad hypallagen. q. d. Tu abscondes faciem tuam à me, ne me oculis æquis aspicias. Ait ergo Cain, ut pulchre Lipomanus: Ecce, Domine, abstulisti à me fructus terræ, abstulisti gratiam et tutelam tuam, permittis me mihi, pro venia te convenire non audeo; abscondar à te, subterfugiam ut potero judicium tuum, vagus et instabilis ero ubique, et si tu me non persequeris, quisquis aliorum invenerit me occidet, meque tueri non potero.

OMNIS IGITUR QUI INVENERIT ME, OCCIDET ME.] Quia ex tremore corporis, et furiatæ mentis agitatu, quisque cum me esse intelliget, qui mereatur interfici, ait Hieron. epist. 125. ad Damasc. quæst. 1. q. d. Sum catharma, sum anathema, sum odium Dei et hominum, non potero evadere, quin ab aliquo occidar. En omen, en pavor malæ conscientiæ. Ita S. Ambrosius. E contrario justus ut leo confidit, dicitque: *Etsi ambulavero in medio umbræ mortis, non timebo mala, quoniam tu mecum es*, Psalm. 22. 4.

Nota. Cain impœnitens timet mortem corporis, non animæ. Ita S. Ambrosius.

15. NEQUAQUAM ITA FIET: SED OMNIS QUI OCCIDERIT CAIN, SEPTUPLUM PUNIETUR.] Pro *septuplum*, hebraice est שבעתים *scibataim*, quod Aquila vertit *Septempliciter*; Septuag. et Theodot. *septem vindictas*. q. d. Multipliciter et gravissime punietur is, qui Cain occiderit; quia secundus erit homicida qui primus malum exemplum Caini secutus est, nec ejus punitione tam gravi, à cæde absterritus est, et qui occidit primum homicidam Cainum, cui Deus vitæ fidem dedit, quemque ad pœnam et omnium exemplum vult superesse, cum ipse vitam habeat pro supplicio, mortem pro solatio; ut ei diu vivere non sit aliud, quam diu torqueri.

Hinc apte Burgensis censet plus pœnæ hic intentari occisori Caini, quam ipsi Caino, ob causas jam dictas. Negant hoc Lyran. Abulens. Carthusian. et Pererius; adeoque negant eos hic inter se comparari; unde ipsi hæc ita dispungunt et distinguunt: *Omnis qui occiderit Cain*, subaudi, gravissime punietur, punctum. Deinde subdunt, *septuplum punietur*, scilicet Cain; vel, ut Symmach. vertit, *septimus punietur*, Cain scilicet; quia in septima generatione, scilicet à Lamech, creditur occisus esse Cain, eousque vitæ derelictus ad pœnam et exemplum. Verum hæc dispunctio inconcinna est, nova et hiulca: prior ergo sensus quem dedi, genuinus est. Adde, Hebræum שבעתים *scibataim*, non septimum, ut vertit Symmachus, sed *septuplum* significare.

POSUITQUE DOMINUS CAIN SIGNUM.] Quæres quale? Rabbini quidam fabulantur fuisse canem, qui Cainum semper præibat, et per vias tutas deducebat. Alii fuisse litteram fronti Caini impressam: alii vultum ferum et truculentum. Verum communior sententia est, signum hoc fuisse tremorem corporis, et mentis ac vultus consternationem, ita ut corpus et vultus peccatum Caini loquerentur. Hunc enim tremorem fuisse in Caino, patet ex Septuag. isque decebat Cainum: *nusquam* enim *pejus, quam in sano corpore, æger animus habitat.*

Nota hic in Caino effectus et pœnas peccati. Primus est, tremor corporis; secundus est, exilium et fuga; tertius est, timor et consternatio mentis: *Omnis*, inquit, *qui invenerit me, occidet me.* Quid times, ô Cain? præter te et parentes nullus adhuc homo in mundo est. A gratia Dei

per peccatum exciderat; hinc pœna et trepidatio: nec sine causa. Nam primum ipse Abel defunctus persequi cœpit homicidam: *Vox sanguinis fratris tui*, inquit Scriptura, *clamat ad me*. Nam *Deus*, ait sanctus Ambrosius, *audit suos justos, etiam mortuos, quoniam Deo vivunt.*

Quarto, persequebatur Cainum ipsa terra: *Vox sanguinis clamat ad me de terra*. q. d. Si frater parcit, terra non parcit, ait S. Ambr. hæc Caino maledicta negat fructus, hæc eum expellit quasi profugum.

Quinto, horrorem Cain injiciebant cœlestes, pariter et infra cœlum positæ virtutes: ut enim ait Procopius, præter fulgura et coruscationes horrificas, videbat Cain angelos igneis gladiis sibi mortem minantes: si oculos ad terram demittebat, serpentes veneno, leones unguibus, cæterasque feras suis armis in se irruentes videre sibi videbatur.

Sexto, profugus fuit Cain in terra, ac tandem latitans in silvis (si credimus Hebræis) à Lamech occisus est; qua de re dicam v. 23. Nonne ergo, ut ait S. Chrysost. *peccatum est spontanea insania, et voluntarius dæmon?*

16. Habitavit profugus in terra.] Hebraice est: Habitavit in terra Nod. Ita Septuag. et Josephus, qui *Nod* ut proprium accipiunt; Noster tamen accepit ut appellativum, utrique bene: *Nod* enim significat vagum mobilem, fluctuantem, profugum. Hæc ergo terra, in quam primitus fugit Cain, dicta est *Nod*, non quasi terra quæcumque à Caino pedibus calcata fuisset, fluctuaret et contremisceret, ut Rabbini aliquid finxerunt: sed dicta et terra *Nod*, quasi dicas, terra profugii, in quam scilicet profugit Cain profugus.

17. Uxorem suam,] filiam Adami, ac consequenter sororem suam. Initio enim mundi necesse fuit sorores fratribus nubere, inquit S. Chrysost. Theodor. Procopius, quod alias jure naturæ vetitum est, ita ut in eo Pontifex dispensare non possit.

Ædificavit,] non jam, sed multis (puta 400 aut 500) post annis, inquit Josephus, cum Cain plures jam genuisset filios et filias, nepotes et neptes, qui Henochiam replere possint. Ita S. August. l. 15. de Civit. c. 8. Symbolice, idem eodem libro c. 1. *Natus est*, inquit, *prior Cain ex illis duobus generis humani parentibus, pertinens ad hominum civitatem; posterior Abel, ad civitatem Dei: Sic universo genere humano, cum primum duæ istæ cœperunt nascendo atque moriendo procurrere civitates, prior est natus civis hujus seculi; posterior autem iste peregrinus in seculo, et pertinens ad civitatem Dei gratia prædestinatus, gratia electus, gratia peregrinus deorsum, gratia civis sursum.* Et mox: *Scriptum est itaque de Cain, quod condidit civitatem: Abel autem tanquam peregrinus non condidit. Superna est enim sanctorum civitas, quamvis hic pariat cives, in quibus peregrinatus donec regni ejus tempus adveniat, ubi cum suo principe rege seculorum sine ullo temporis fine regnabunt*

Vocavit ex nomine Henoch.] Henochiam. Hæc prima in orbe fuit urbs, in qua non dubium habitasse Cainum, ac proinde desiisse jam esse profugum et vagum sub finem vitæ: tremor tamen corporis ei semper adhæsit.

Tropol. S. Gregor. lib. 16. Moral. 6. Mali in terris, boni in cœlis civitatem deligunt: sed vide quam breve sit impiorum seculum et gaudium: Cain tantum septimam habuit generationem, quæ definit in Lamech, in quo ejus tota progenies diluvio periit.

19. Duas uxores.] Primus polygamus Lamech legem monogamiæ latam Genes. 2. 24. violavit. Unde Nicolaus Pontifex scribens ad Lotharium regem, pariter polygamum, Lamech vocat adulterum, ut habetur c. *An non* 24. q. 3.

Post diluvium, cum vita hominum esset brevior, et unicus superesset Noe cum suis, ne nimis lente propagarentur homines, dispensavit Deus, ut plures liceret habere uxores. Id patet, quia Abraham et Jacob viri sanctissimi plures habuerunt. Verum satis propagato jam genere humano, cœperunt cultiores Hebræi, Græci, Romani polygamiam sensim aversari, et tandem Christus omnino eam sustulit, Matth. 19. 4.

21. Pater,] inventor, auctor, Jubal ergo filius Lamech fuit inventor organi et citharæ; unde ab hoc Jubal, qui fuit jubilosus, jucundus et jovialis, putant nonnulli, Latinos sumpsisse suum jubilare et jubilum.

22. Qui fuit malleator et faber in cuncta opera æris et ferri,] qui fuit inventor artis fabrilis. Hebræa ad verbum sic habent: *Qui fuit acuens*, id est expoliens, *omnia opera æris et ferri.*

23. Quoniam occidi virum et adolescentulum.] Quæres quis fuerit hic vir et quis adolescens? Hebræi, et ex iis S. Hieron. Raban. Lyran. Tostatus, Cajetanus, Lipomanus, Pererius, Delrio tradunt, quod Lamech occiderit Cain tritavum suum, hac ratione. Ibat Lamech venatum in silvam, in quam Cain concesserat, vel ambulandi, vel captandi frigoris causa. Comes ergo, vel armiger Lamech advertens strepitum et motum foliorum quem faciebat Cain, indicavit Lamecho ibi latere feram. Lamech jaculatus occidit, non feram, sed Cain. Re deprehensa, Lamech ira æstuans in armigerum malum indicem, eum arcu aut fuste contudit; unde ipse paulo post mortuus est. Occidit vero Lamech virum, puta Cain, et adolescentem, puta armigerum suum. Nec obstat v. 15. ibi enim tantum Deus vetat, ne palam et agnitus Cain occidatur: Lamech autem casu et ignarus occidit Cain.

Hæc tamen traditio Theodoreto, Burgensi, Catharino et Oleastro fabulosa videtur; ac merito talis apparebit, si illi addantur circumstantiæ, quas aliqui addunt, veluti quod Cain, non in Henochia sua, sed in silvis versari et latere sit solitus; quod Lamech fuerit cæcus aut cæcutiens, itaque iverit venatum, atque ob cæcitatem deceptus à suo comite, vel armigero confixerit Cain; quod hic comes, vel armiger fuerit Tubalcain filius Lamech, quem sane nominasset hic Moses et Lamech pater.

Certum ergo est Lamech occidisse virum aliquem, quisquis ille fuerit.

Rursum, licet Theodoret. et Rupert. putent, Lamech tantum unum occidisse, qui in Hebræo carmine et rhythmo dicatur vir, ratione sexus: adolescens vero, ratione ætatis; Hebræi enim in rhythmo, posteriore hemistichio repetunt et explicant prius hemistichium: tamen passim alii docent Lamech occidisse duos; unus enim hic vocatur vir, alter adolescens, et, ut hebraice est ילד ieled, id est *puer;* puer autem nequit dici vir. Porro perperam vir doctus apud Emmanuelem Sa, per interrogationem hæc ver-

tit, itaque explicat; cum male, inquit, audiret Lamech, quod duas uxores duxisset, illæque timerent ne ei mali aliquid ea de causa accideret, dixit: Numquid hominem aliquem occidi, ut vitæ meæ timere debeatis? Si Caini occisor graviter puniendus est, quanto magis qui me occiderit? Tam enim Hebræa, quam Noster, Septuaginta, Chaldæus et alii, hæc legunt assertive, non interrogative. Perperam et Vatabl. conditionate vertit hoc modo: si à quopiam etiam viro fortissimo, vel ab adolescente qui viribus valet, vulnus acciperem, illum interficerem; valeo enim viribus; non est ergo, uxores, quod mihi aut liberis vestris, ob polygamiam timeatis.

In vulnus meum, et adolescentulum in livorem meum,] puta, per vulnus meum, per livorem meum, seu vulnere et livore à me incusso et inflicto, patet ex Hebræo; secundo, alii sic explicant, q. d. Quo vulnere virum confodi, eodem me cruentavi; et qua plaga decoloravi adolescentulum, illa ipsa atrum meo animo livorem induxi, notam scilicet homicidii ac reatum, cui obnoxius pari vulnere et livore conficiar. Unde Septuaginta vertunt, *virum occidi in vulnus mihi, et adolescentulum in livorem mihi.* Hoc est enim quod Dominus Davidi homicidæ intentat: *Uriam percussisti gladio, quamobrem non recedet gladius de domo tua usque in sempiternum*, 2. Reg. 12. Atque hinc est quod homicidæ terrente conscientia, semper sunt pavidi, umbris percelluntur, territantur spectris mortuorum suos occisores persequentium, et adigentium ad mortem. Illustre exemplum habet Sophron. in Prato spirit. cap. 166. de latrone, qui conversus factusque monachus assidue vidit puerum se insectantem, ac dicentem: Cur me occidisti? Unde petita venia monasterio egrediens, urbemque ingrediens captus et decollatus est. Hic sensus profundior, sed prior simplicior est,

24. Septuplum ultio dabitur de Cain, de Lamech vero septuagies septies.] Arab. *septuplum vindicabitur propter Cain, et propter Lamech septuagies septies.* Primo, Rupert. per *septies* temporariam, per *septuagies septies* æternam pœnam accipit; secundo, quia Lamech, teste Josepho 77 habuit proles, qui omnes perierunt diluvio; tertio, S. Hieron. et ex eo Nicolaus Papa ad Lotharium, ac Procopius, Cain, inquiunt, peccatum septies, Lamech septuagies septies vindicatum est: quia peccatum Cain septima generatione in diluvio deletum est: peccatum vero Lamech, et totius generis humani, cujus typus fuit Lamech (qui hebraice idem significat quod humiliatus, ait Alcuinus) in septuagesima septima, scilicet per Christum deletum est: tot enim sunt generationes ab Adam usque ad Christum Luc. 3. v. 23. Huic affinis est versio Chaldæi, quæ sic habet, *si in septem generationes vindicta dabitur de Cain, nonne de Lamech in septuaginta septem?* Verum Lamech non habuit tot generationes: ipse enim cum tota sua posteritate diluvio periit.

Quarto, Lipomanus, Delrio, et alii sic explicant: videntur uxores Lamech ipsi improperasse suas cædes, comminando, quod et ipse pariter ab aliis occidendus foret; hisce respondet Lamech: *Quoniam occidi*, id est occidi sane, fateor, virum et adolescentem, mortemque sum meritus; sed tamen si Caini (qui voluntarius fuit parricida) interfector septuplum est puniendus; utique mei (qui casualis tantum et involuntarius sum homicida, quique facti sum pœnitens) interfector, septuagies septies, id est longe gravius, punietur: ego enim Cainum inscius occidi; armigerum vero meum castigare tantum volui, non occidere.

Verum dico, pro *ultio dabitur de Cain et Lamech*, hebraice est יקם קין ולמך *iuckam Cain velamech*, id est, vindicabitur, et punietur ipse Cain et Lamech: sic enim Noster, Septuag. et alii hanc phrasin vertunt v. 15. non ergo hic vindicta intentatur cæsori Caini et Lamechi; sed ipsi Caino et Lamecho. Lamech ergo ex vehementia doloris et pœnitentiæ ob admissum homicidium duplex, dicit: Si Cain, qui unum occidit, septuplum, id est multipliciter, graviter et plene punitus est; ergo ego, qui duos occidi, quique pœnam Caini vidi, nec tamen ab ejus peccato abstinui, septuagies septies, id est longe gravius et multiplicius puniendus sum. Ita S. Chrysostomus et Theodoretus. Est enim hæc phrasis et parœmia Hebræis familiaris, ut dicant septies puniri, pro graviter, plene et multifariam puniri: septuagies vero septies puniri, pro longe gravius et copiosius, ac quasi in immensum puniri. Est enim septenarius numerus multitudinis et universitatis: septuagenarius septimus vero est numerus quasi immensitatis. Huc respexit Christus Matth. 18. 22. *Non dico usque septies, sed usque septuagies septies.*

Secundo, proprie S. Cyrillus: Septuplum, inquit, punitur Cain, quia septem peccata admisit; primum, irreligiositatis, dum viliora obtulit; secundum, impœnitentiæ; tertium, invidiæ; quartum, quod dolose fratrem in agrum deduxerit; quintum, quod eum occiderit; sextum, quod Deo mentitus sit, dicens se nescire ubi esset frater; septimum, quod putaret se posse fugere, et abscondi à Deo, quodque inscio et invito Deo putaret se posse occidi et mori, itaque vitæ hujus evadere supplicium. Verum hic sensus subtilior est et minutior, quam solidior.

Censet Alcazar in Apocal. 11. v. 2. notat 1. τὸ *septuagies septies*, idem esse quod 490: hunc enim numerum in Scriptura esse celebrem, et reputari plenum ac perfectum: nam si 70 multiplices per 7 efficies 490. Sic cum dicimus, *ter quater*, significamus duodecim: alias enim diceremus, ter et quater. Verum hic sensus subtilior, et hic numerus plus æquo grandior videtur. Sicut ergo dicimus vigesies ter, pro 23 vicibus; sic et septuagies septies, pro 77 vicibus. Similis est phrasis Amos 1. v. 6. 9. 11. *Super tribus sceleribus Gazæ, et super quatuor non convertam eum.* Tria enim et quatuor, significant innumera scelera Gazæ.

Notat hæc Scriptura in Lamech, in odium polygamiæ et homicidii; utque sciamus primum polygamum Lamech, fuisse secundum homicidam: facilis enim ex libidine in rixas et cædes est lapsus.

25. Vocavitque,] non Adam, sed Eva, ut patet ex Hebræo תקרא *ticra*, quod femininum est.

Nomen ejus Seth.] *Seth*, idem est quod thesis sive positio aut fundamentum; radix enim שית *suth*, significat ponere, locare. Eva ergo occiso Abel, mox videtur genuisse Seth, eumque ita vocasse, quasi fundamentum suæ sobolis et

posteritatis, ac consequenter reip. æque ac Ecclesiæ civitatisque Dei; hoc enim pro Abel futurus erat Seth, sicut Cain fuit caput et fundamentum civitatis diaboli, qua de re S. Augustin. scripsit l. de Civit. Dei. Addit Suidas Seth. à pietate, sapientia et astrologia cognominatum esse Deum, eo quod ipse inventor fuerit litterarum et astrologiæ.

Porro stolidi fuerunt Sethiani hæretici, qui à Seth filio Adæ se prognatos gloriabantur: hi, ait Epiphan. hæres. 39. Seth glorificabant, et ad ipsum omnia, quæ virtutis et justitiæ sunt, referebant, quin et ipsum esse Jesum Christum asserebant. Seth enim productum esse ex superna matre, quæ pœnitentiam egit, eo quod produxisset Cain: postea vero cum occisus esset Abel, et Cain abjectus, superno patri congressa sit, et purum semen, puta ipsum Seth, genuerit, à quo deductum est omne genus hominum. Hæc hæreticorum de more fuere deliria.

26. Enos.] *Enos* hebraice idem est quod infirmus, afflictus, ærumnosus, desperatæ valetudinis, certæ morti addictus; videtur ergo Seth prius ita filium vocasse, ut eum ejusque posteros admoneret miseræ suæ sortis et mortalitatis, cui omnes ob peccatum addicti sumus. Sicut ergo Adam vocatur ab adama, quasi homo ab humo, ita vocatur Enos à miseria et mortalitate. E contrario homo græce vocatur ανθρωπος quasi ανωθρων, id est *sursum aspiciens*, vel, ut ait S. Athanasius tr. de Definitionibus απο του ανω θεωρειν την ωπα, id est, ab eo quod vultu superna suspicit. Potest secundo, homo dici *Enos*, à radice אשה *nasa*, id est oblitus est, ut Enos idem sit quod obliviosus, et vicissim cito oblivioni tradendus. Ad hoc etymon alludit Psaltes psal. 8. *Quid est homo quod memor es ejus?*

Huc pertinet id quod scribit Josephus, Adamum prædixisse mundi hominumque interitum, eumque duplicem, unum per diluvium, alterum per incendium et conflagrationem; ideoque posteros Seth pios et sapientes excitasse duas columnas, unam lateritiam, alteram lapideam, eisque sua inventa, artes et disciplinas, vel inscripsisse, vel scriptas inclusisse ad posterorum instructionem, et sui memoriam posteris consignandam: idque hoc consilio, ut, si lateritia diluvio periret, lapidea superstes remaneret, quæ, inquit Josephus, etiamnum extat in Syria.

Iste cœpit invocare nomen Domini.] q. d. Enos auctor fuit ut passim homines rite Deum colerent. Unde Hebræa habent, *tunc cœptum est*, scilicet publice et per cœtus, auctore Enos, *invocari nomen Domini.* Tempore ergo Enos videntur cœtus hominum instituti, et in Ecclesiam congregari cœpisse, ad publicas preces, ad publicas conciones et catecheses, ad publicum Dei cultum per sacrificia, aliosque ritus et cæremonias.

Addit Thomas Waldensis, et ex eo Bellarm. lib. 2. de monachis c. 5. Enos instituisse peculiarem aliquem cultum et sublimiorem, quam esset religio vulgi: nam ante Enos Abel, Seth et Adam invocaverunt Deum. Unde censent ipsi, Enos instituisse quasi præludium et initium vitæ Religiosæ et monasticæ. Porro Sept. vertunt, *hic speravit invocare nomen Domini.* Hebræum enim הוחל *huchal*, non tantum incipere, sed et sperare significat, à radice יחל *iachel;* et spes est causa invocationis. Perperam Rabbini vertunt, *tunc profanata est invocatio nominis Domini*, quasi tempore Enos cœperit idololatria, licet enim *huchal* à rad. חול *chol*, significet profanare; hic tamen non à *chol*, sed à חלל *chalal* descendit, quod in niphil habet הכיל *hechel*, significatque cœpit, incepit: in hophal habet הוחל *huchal*, id est cœptum est, uti vertit Noster, Chald. Vatabl. Forsterus, Pagninus, et alii passim. Non recte quoque Cyrillus, Theodoretus et Suidas vertunt, *iste cœpit vocari nomine Domini*, quasi ipsi Enos, ob insignem pietatem Dei, ejusque liberis, filiorum Dei nomen sit inditum.

Putat D. Thomas 2. 2. q. 94. a. 4. ad. 2. in prima mundi ætate non fuisse idololatriam, ob recentem creati mundi memoriam. Verum hæc ratio non omnino concludit: nam recens memoriam diluvii, et tantæ vindictæ Dei, non impedivit quin et mox surreperet idololatria. Unde Torniellus et alii putant, etiam tum fuisse idololatriam in aliis Adæ familiis: ideoque Enos ei opposuisse publicum unius Dei cultum, itaque S. Ecclesiæ visibilem formam instituisse.

Domini.] Hebraice est nomen tetragrammaton *Jehova.* Unde Rupert. Cajetan. et alii putant, hoc nomen Adæ et Enos fuisse revelatum, ipsosque per illud Deum invocassse. Sed verius est Mosi primum hoc nomen tetragrammaton fuisse revelatum, ut dicam Exodi 6. 3. Moses ergo, qui hæc scripsit, postquam hoc nomen à Deo Exodi 6. accepit, eo passim anterius, etiam in Genesi, Deum compellat, etiamsi Adam, Enos, aliique patriarchæ Deum tunc, non *Jehova*, sed *Elohim*, vel *Adonai* compellarint.

CAPUT QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Texitur genealogia Adæ, per Seth, usque ad Noe, idque primo, ut per eam texatur chronologia mundi, ejusque propagatio hucusque ad nos; hinc fit per Seth : a Seth enim omnes descendimus. Nam cæteri omnes Adæ filii et posteri perierunt in diluvio. Secundo, ut videamus Deum omni tempore suam Ecclesiam, sui cultum et pietatem, in aliquibus conservasse, uti hic conservavit in Seth ejusque posteris. Tertio, ut constet genealogia Christi a Noe ad Adam, de qua Lucas cap. 3. v. 35.

1. Hic est liber generationis Adam. In die qua creavit Deus hominem, ad si-
militudinem Dei fecit illum. 2. Masculum et feminam creavit eos, et bene-
dixit illis : et vocavit nomen eorum Adam, in die quo creati sunt. 3. Vixit
autem Adam centum triginta annis : et genuit ad imaginem et similitudinem
suam, vocavitque nomen ejus Seth. 4. Et facti sunt dies Adam, postquam
genuit Seth, octingenti anni : genuitque filios et filias. 5. Et factum est
omne tempus quod vixit Adam, anni nongenti triginta, et mortuus est.
6. Vixit quoque Seth centum quinque annis, et genuit Enos. 7. Vixitque Seth postquam genuit
Enos, octingentis septem annis, genuitque filios et filias. 8. Et facti sunt omnes dies Seth non-
gentorum duodecim annorum, et mortuus est. 9. Vixit vero Enos nonaginta annis, et genuit
Cainan. 10. Post cujus ortum vixit octingentis quindecim annis, et genuit filios et filias. 11. Fac-
tique sunt omnes dies Enos nongenti quinque anni et mortuus est. 12. Vixit quoque Cainan
septuaginta annis, et genuit Malaleel. 13. Et vixit Cainan postquam genuit Malaleel, octingentis
quadraginta annis, genuitque filios et filias. 14. Et facti sunt omnes dies Cainan nongenti de-
cem anni, et mortuus est. 15. Vixit autem Malaleel sexaginta quinque annis et genuit Jared.
16. Et vixit Malaleel postquam genuit Jared, octingentis tringinta annis, et genuit filios et filias.
17. Et facti sunt omnes dies Malaleel octingenti nonaginta quinque anni, et mortuus est : 18. Vi-
xitque Jared centum sexaginta duobus annis, et genuit Henoch. 19. Et vixit Jared postquam
genuit Henoch, octingentis annis et genuit filios et filias. 20. Et facti sunt omnes dies Jared
nongenti sexaginta duo anni, et mortuus est. 21. Porro Henoch vixit sexaginta quinque annis,
et genuit Mathusalem. 22. Et ambulavit Henoch cum Deo : et vixit; postquam genuit Mathu-
salem, trecentis annis, et genuit filios et filias. 23. Et facti sunt omnes dies Henoch trecenti
sexaginta quinque anni. 24. Ambulavitque cum Deo, et non apparuit, quia tulit eum Deus.
25. Vixit quoque Mathusala centum octoginta septem annis, et genuit Lamech. 26. Et vixit
Mathusala postquam genuit Lamech, septingentis octoginta duobus annis, et genuit filios et
filias. 27. Et facti sunt omnes dies Mathusala nongenti sexaginta novem anni, et mortuus est.
28. Vixit autem Lamech centum octoginta duobus annis, et genuit filium : 29. Vocavitque nomen
ejus Noe, dicens : Iste consolabitur nos ab operibus et laboribus manuum nostrarum, in terra
cui maledixit Dominus. 30. Vixitque Lamech, postquam genuit Noe, quingentis nonaginta
quinque annis, et genuit filios et filias. 31. Et facti sunt omnes dies Lamech, septingenti sep-
tuaginta septem anni, et mortuus est. Noe vero cum quingentorum esset annorum, genuit Sem,
Cham, et Japheth.

1. Liber,] catalogus, enarratio, enumeratio generationum ab Adam ad Noe; hoc enim est heb. ספר *sepher*, à rad. ספר *saphar*, id est numeravit, recensuit. Eodem sensu Matth. cap. 1. vocatur *liber*, id est catalogus *generationis*, sive genealogiæ *Christi*.

Ad similitudinem Dei.] Ad imaginem suam. Sæpe enim Hebræi ponunt antecedens pro relativo.

2. Vocavit nomen eorum Adam,] ab hebræo Adama, q. d. Vocavit eos Homo ab humo, ex qua creavit eos. Eva ergo etiam est Adam, id est homo. Utrique unum nomen indidit Deus, ut scirent conjuges se quasi unum hominem in duobus esse corporibus, seque uti nomine, ita et anima ac voluntate adunari debere. Secundo nomine Adam monentur se esse terræ filios, viles, luteos, fragiles, mortales, et

in terram reversuros. Memento Adam, quia adama, id est terra et pulvis es, et in pulverem reverteris.

3. GENUIT (filium) AD IMAGINEM ET SIMILITUDINEM SUAM,] puta, sibi per omnia similem non in peccato originali, uti explicat Calvinus, sed in natura, scilicet in corpore humano, et in anima rationali, in qua Seth, æque ut Adam, erat imago Dei. Vide dicta c. 1. 27.

5. ADAM ANNI NONGENTI TRIGINTA, ET MORTUUS EST.] Nota primo; ab Adam usque ad diluvium, per Seth sunt decem generationes, estque hæc prima mundi ætas.

Nota secundo; anni hi fuerunt duodecim mensium, ut sunt nostri, ut patet Gen. 8. 5. nam si fuissent menstrui, uti aliqui volunt, puta si annus unus fuisset tantum unus mensis, continens triginta dies, sequeretur, eos qui hic 75. anno generasse leguntur 75. mense generasse: ac consequenter generasse anno ætatis suæ 7. omnes denique defuncti essent ante annum ætatis 82. quem etiam hodie non pauci exsuperant. Ita S. Hier. et S. August. lib. 15. de Civit. c. 13. Fateor Ægyptiis priscis annum fuisse menstruum. Id enim tradit Diodor. Sicul. l. 1. Varro apud Lactant. l. 2. c. 13. Plutar. in Numa, S. Aug. lib. 12. Civit. c. 20. et Proclus in Timæum, lib. 1. p. 33. Αἰγύπτιοι, ait, τὸν μῆνα ἐνιαυτὸν ἐκάλουν, *Ægyptii mensem vocabant annum.* Verum nil tale de priscis Hebræis reperias.

Tertio, ex Hebræo textu, et ex nostra versione Latina patet, ab Adam usque ad diluvium fluxisse annos 1656. Ita S. Hier. Beda, et S. Augustinus supra. Quare in Septuag. qui numerant annos 2242. (juxta editionem correctam à Cardin. Caraffa) irrepsit error; superat enim hic numerus veritatem annis 586. Suspicatur S. Aug. sciolum quemdam mutasse numerum in Septuag. eo quod putaret hic accipi debere annos menstruos; insolitum enim et paradoxum videtur, ut homines tunc vixerint 900 solidos annos. Sed quia ille ipse rursum videbat sibi objici posse; si anni fuerunt menstrui, ergo qui centesimo anno dicuntur generasse, generarunt anno secundum nos octavo: hinc, ut hoc effugeret, pro 100. posuisse 200.

Quarto, mortuus est Adam anno 57 Lamech patris Noe, 726 annis ante diluvium, viditque totius humani generis sui propagationem et corruptionem. Addit Irenæus lib. 5. c. 32. Adam mortuum esse feria sexta, die Veneris; quia eodem die creatus est, et peccavit Adam. Dixerat autem ei Deus: *In quacumque die comederis ex eo, morte morieris;* ergo mortuus est die Veneris quo et peccavit. Verum illa comminatio Dei alium habet sensum uti superius dixi. Eva, si credimus Mariano Scoto, decem annis post maritum vixit, mortuaque est anno vitæ et mundi 940.

Quinto, traditio est Adam sepultum esse in Hebron. Tradit Jacobus Edessenus, qui fuit magister S. Ephrem, apud Barcepha l. 1. c. 14. quod Noe ossa Adami in arcam religiose susceperit, et post diluvium illa inter suos liberos distribuerit, Semque quem anteferebat cæteris Calvariam Adæ dederit, et cum ea Judæam. Tanta patribus fuit cura honoreque sepulchri, ob animarum immortalitatem, quam certa fide et spe sibi proponebant. Hinc communis patrum sententia est, cranium Adæ sepultum esse in monte Calvariæ, ut ibi Christi crucifixi sanguine rigaretur, ablueretur, vivificaretur. Audi inter alios Tertullianum l. 2. carmin. contra Marcion. c. 4.

> Golgotha locus est, capitis calvaria quondam;
> Hic medium terræ est, hic est victoria signum.
> Os magnum hic veteres nostri docuere repertum,
> Hic hominem primum suscepimus esse sepultum,
> Hic patitur Christus, pio sanguine terra madescit,
> Pulvis Adæ ut possit veteris, cum sanguine Christi
> Commixtus, stillantis aquæ virtute lavari.

Denique Adamo et Evæ peccatum suum remissum est, ut patet Sapientiæ 10. v. 2. Intellige quatenus hoc peccatum eis personale erat, non autem quia peccatum erat naturæ, sive totius generis nostri; sic enim hoc peccatum est nobis originale, et in omnes Adæ posteros nascendo transfunditur; atque ac ratione est irremissibile. Adde, traditio est Adamum et Evam esse salvatos; quæ ita certa est, ut Epiphan. Philastr. Augustinus et alii, Encratitas hoc negantes damnent erroris. Vide Alphonsum à Castro v. Adam. Quocirca Adamum inter alios, imo præ aliis Sanctis resurrexisse cum Christo Matth. 27. 53. docent S. Athanasius orat. de pas. August. hic q. 161. Origenes tract. 35. in Matth. et alii.

Quæres unde tunc tam longævi fuerint homines? Pererius varias dat causas: Prima, fuit bonitas primæva complexionis et temperamenti corporis in primis hominibus; secunda, fuit sobrietas, quæ tanta fuit, ut nec carnibus, nec vino uterentur; tertia, fuit primus vigor terræ, fructuum et alimentorum, quæ initio creationis suæ longe vivaciora et succulentiora et efficaciora erant quam jam, cum sunt effœta. Quarta, fuit scientia Adæ, quam aliis communicavit, qua melius quam medici nostri norat vim herbarum, fructuum, metallorum, etc.; quinta, fuit benignus aspectus, concursus et influxus astrorum; sexta, fuit Dei voluntas et arcana cooperatio; idque ad hoc, ut homines citius propagarentur, et per longam experientiam scientias et artes omnes perdiscerent, utque primi homines fidem creationis rerum, Deique cognitionem et cultum posteris etiam remotissimis traderent. Unde Lipomanus magis Dei miraculo, quam naturæ hanc longævitatem attribuit.

Nota, nullus istorum patrum attigit annum millesimum, ut videamus, etiam longissimam vitam in hoc mundo, ne punctum quidem esse ad æternitatem. Nam mille anni coram Deo sunt quasi dies hesterna, quæ præterit, psalmis 89. 4.

ET MORTUUS EST.] Singulis hoc additur, ut videas efficacem fuisse sententiam mortis à Deo latam in Adamum peccantem, ejusque posteros, c. 3. v. 19. nam, ut ait sapiens Ecclesiastici 14. v. 12. *Hoc est testamentum hujus mundi: morte morietur.* Ergo cogitemus singuli: De me quoque brevi dicetur: *Et mortuus est,* hoc meum et cujusque est, aut erit emblema, hoc epitaphium; Cornelius vixit tot annos, et tali anno mortuus est. *Facile contemnit omnia qui se semper cogitat esse moriturum,* ait S. Hieronymus ep. 103.

Severus imp. auctore Dione Nicæno in ejus vita, urnam sibi parari voluit, in qua sepeliretur, quam crebro manibus contrectans dicebat:

Tu virum capies, quem totus orbis capere non potuit : Idque fecit, ut memoriam mortis retineret.

Eadem de causa S. Joannes Eleemosynarius Patriarcha Alexandrinus, jussit sibi extrui monumentum, sed imperfectum : solemnibus autem festis in conspectu multorum, voluit sibi à fabris dici: *Monumentum tuum, Domine, adhuc imperfectum est, jube ergo ut tandem perficiatur : incertum enim est qua hora mors ventura sit.* Ita Leontius in ejus Vita. *Incertum est,* inquit Seneca ep. 26. *quo te loco mors expectet ; itaque tu illam omni loco expecta, in somnum ituri, læti hilaresque dicamus : Vixi, et quem dederas cursum, Deus alme, peregi.* Disce ergo mori : æternitatem cogita. O æternitas, quam longa es æternitas, quam æterna, quam constans æternitas !

VIXIT QUOQUE CAINAN SEPTUAGINTA ANNIS, ET GENUIT MALALEEL.] *Malaleel,* vel ut heb. est *Mahalael,* idem est quod *laudans Deum;* הלל *halal* enim est laudare, אל *el* Deum ; sive quia filius assidue laudans Deum, inde vocatus sit *Mahalalel;* sive quia pater Cainam eum in ortu ita vocarit, ut tam se quam ipsum ad jugem Dei laudem excitaret, ut, quoties filium nominaret vocaretque *Mahalalel,* toties quasi dicat *Halleluia,* id est laudate Deum, vel potius תלל אל *hallel el,* id est lauda fortem Deum.

22. AMBULAVIT HENOCH CUM DEO] q. d. Henoch ita sancte et pie vixit, quasi Deum semper præsentem præ oculis haberet, et revereretur, ideoque in omni opere cautissimus, modestissimus, religiosissimus semper incedebat, eratque Deo Deique voluntati per omnia consentiens, perinde ut homo cum homine amico, vel domino suo ubique et indivulse inambulans, illi per omnia consentit, illi in omnibus se conformat. Septuag. vertunt *Henoch placuit Deo,* scilicet præ cæteris hominibus, etiam justis et sanctis illius ævi. Targum Hierosolymitanum vertit, *servivit Henoch in veritate coram Domino;* Arabic. *Henoch rectum fecit incessum coram Deo;* Chald. *et ambulavit Henoch in timore Dei.* Hac de causa tulit et rapuit eum ad se Dominus ; tanquam altiorem terra, Deo angelisque dignum, imo familiarem.

Hinc aliqui Judæi putarunt Henocn fuisse angelum incarnatum. Ambulant, ait Hugo Cardin. post Dominum, humiles pœnitentes : cum Domino, sancti prælati et rectores ; ante Dominum, pii concionatores, uti S. Joannes Baptista ; à Domino, apostatæ, et qui suæ voluntati ac voluptati serviunt ; contra Dominum, superbi et rebelles, uti Judæi Levit. 26. 2.

Addunt aliqui, *ambulare cum Deo* signifi re, in publico esse ministerio Dei, et fungi officio sacerdotali. Sic enim de Heli Pontifice ait Deus 1. Reg. 2. 30. *Loquens locutus sum, ut domus tua, et domus patris tui ministraret in conspectu meo,* heb. *ambularet coram me.* Et v. 35. *Suscitabo mihi sacerdotem fidelem,* etc. *Et ambulabit coram Christo meo cunctis diebus.* Sacerdotum enim est assidue cum Deo in precibus, sacrificiis, sacrisque actionibus versari ; ipsi enim sunt angeli et mediatores inter Deum et homines, nec dubitum est quin Henoch, velut caput familiæ, fuerit Sacerdos.

Magna ars est, nosse cum Deo ambulare, illum ubique habere præsentem, illi se jungere, illi per omnia obsequi, cum illo sæpe colloqui, illius opem implorare, ab eo pendere, ab eo regi, illi totum uniri. Qui cum Deo ambulat, cum hominibus bene ambulat ; qui tantum cum hominibus ambulat, nec cum Deo, nec cum hominibus bene ambulat. Ita ambulavit cum Deo S. Paulus primus eremita, ab anno ætatis 15. ad ann. 115. in eremo degens, cujus proinde defuncti animam inter angelorum choros, inter Prophetarum et Apostolorum cœtus, in cœlum rapi vidit S. Antonius.

Hunc secutus est ipse S. Antonius, quem sæpe sol oriens eodem vestigio stantem, et in cœlum suspicientem aspexit, quo cum occidens reliquerat, teste S. Athanasio.

Ita Macarius in cœlis cum Deo versabatur, dicebatque sibi : *Habes Angelos, Archangelos, omnes supernas potestates, Cherubim et Seraphim, Deum horum omnium effectorem ; illic versare, ne sub cœlos descenderis, ne incideris in mundanas cogitationes.* Testis est Palladius in Lausiaca c. 20.

Ita Anuph apud eumdem c. 15. *Nullius,* ait, *alterius rei cupiditas in cor meum ascendit, nisi Dei. Nil ex rebus terrenis occultavit mihi Deus, non interdiu somnum cœpi, non noctu requievi, Deum quærens, omnem petitionem accepi à Deo protinus, vidi sæpe Deo assistentes myriadas, vidi choros justorum. Vidi Martyrum congeriem, vidi monachorum vitæ institutionem; opus autem omnium Deum laudabat. Vidi justos lætantes in æternum.*

Ita ambulavit cum Deo Simeon Stylites, Joannes, Macedonius, Marcianus, Ephrem et alii innumeri, de quibus Evagrius in Vitis Patrum et Theodor. in Philotheo. O quam felices hi angeli terrestres !

Fuit ergo Henoch Propheta, et scripsit quædam divina, quæ citat S. Judas in sua epistola ; sed liber Henoch interiit : nam ille quem viderunt S. Hieronymus, S. Augustinus, Origenes, Tertull. supposititius et apocryphus est.

ET NON APPARUIT, QUIA TULIT EUM DOMINUS.] Calvinus secutus Aben Ezra et Judæos, putat Henoch esse mortuum suaviter et placide, et mox à morte animam ejus translatam esse in cœlum, sed non vidisse Deum, donec Christus in cœlum ascenderet : itaque Henoch jam esse immortalem, nec amplius ad nos rediturum aut moriturum. Sed hæc omnia falsa et erronea sunt. Primo, quia, si esset mortuus Henoch, æque de eo ac de aliis omnibus dixisset Scriptura : *Et mortuus est ;* secundo, quia de eo hic dicitur, *tulit ;* id est rapuit eum vivum, *Deus :* unde Septuaginta vertunt ; *transtulit eum Deus.* Hinc et Ecclesiast. c. 44. 16. asserit Henoc, non mortuum, sed translatum in paradisum ut det Gentibus pœnitentiam ; ergo vivit adhuc Henoch, et ad nos redibit, ut se opponat Antichristo, et prædicet Gentibus ; tertio, quia expresse S. Paulus Hebr. 11. 5. ait : *Henoch translatus est, ne videret mortem ;* quarto ita docent communiter Patres, quos citat Delrio et Perer.

Ex dictis sequitur primo, Henoch translatum esse in paradisum terrestrem, qui ante diluvium adhuc supererat ; ille enim intelligitur, cum absolute nominatur paradisus, uti eum nominat Ecclesiasticus, cum ait, in eum translatum esse Henoch. Quare quod S. Ambrosius lib. de Paradiso c. 3. ait Henoch raptum in cœlum, intellige Henoch de terra sublatum esse in aera, et per aera in paradisum esse translatum, nec aliud voluit Tertullianus, cum l. de resurrect. carnis c. 58. dixit Henoch et Eliam de

orbe esse translatos; orbem enim intelligit terram hanc ab hominibus habitatam et cultam.

Causam translationis indicat Sapiens Sapient. 4. 10. Primo, quia dilectus erat Deo, et vivebat bonus inter malos: hinc raptus est, ne malitia mutaret intellectum ejus. Rursum, raptus est, quia ambulabat cum Deo, ideoque dignus erat paradiso, et continua Dei contemplatione; tertio, raptus est, ut redeat, et det Gentibus pœnitentiam, perinde ac Elias eam dabit suis Judæis, hoc enim est quod de eo dicitur Ecclesiast. 48. 10. *Qui inscriptus es in judiciis temporum lenire iracundiam Domini, conciliare cor patris ad filium, et restituere tribus Jacob;* quarto, raptus est, ut suo raptu ostenderet, quid Adam peccans perdiderit; pari enim modo omnes suo tempore citra mortem translati fuissemus, si in innocentia permansissemus; quinto, tulit eum Dominus, ut confirmaret fidem patrum de futura vita, q. d. Ex hoc ipso facto agnoscite, quod aliam vitam habeo, eamque meliorem, in qua Sanctos remunerabor.

Sequitur secundo, fidei esse proximum quod Henoch, æque ac Elias, necdum sint mortui. Unde Tertullianus l. de Resurrect. carnis c. 58. vocat eos æternitatis candidatos. *Æternitatis*, ait, *candidati ab omni vitio, ab omni damno, ab omni injuria et contumelia immunitatem carnis ediscunt*, et Irenæus l. 5. c. 5. vocat eos *coauspicantes immortalitatem*, hoc est, ejus auspicium, et quasi adumbrationem accipientes.

Sequitur tertio, Henoch et Eliam non gloriosa, sed mortalia habere corpora, adeoque morituros. Unde Tertullian. supra: *Henoch*, ait, *et Elias nondum resurrectione dispuncti, quia nec morte functi.* Errant ergo Procopius et Eugubinus, qui putant Henoch et Eliam frui visione Dei, et gloriosa habere corpora in cœlo.

Quæres ubi jam sunt Henoch et Elias, et qualem agunt vitam? Respondeo: Communiter docent Patres eos versari in paradiso. Verum dico Henoch ante diluvium translatum esse in paradisum; post diluvium vero, quo inundatus et sublatus videtur paradisus, agit in loco aliquo amœno, quem Deus illi sive in aere, sive in terra præparavit, ad quem post diluvium raptus est Elias: ibi ergo simul agunt vitam quasi beatam, immunem à concupiscentia, et à nostris ærumnis, in altissima Dei contemplatione.

Secundo, sine cibo eos vivere censent Epiphan. heresi 64. et Hieronymus ad Pammachium; Augustin. vero hac de re dubitat, l. 1. de Peccat. meritis et remissione, cap. 3. aitque eos vel sine cibo vivere, vel certe vivere sicut Adam vixit in paradiso, scilicet ex ligno vitæ, ideoque nec morbo, nec senectute deficere. Sed verius est eos à Deo vivos et vegetos per miraculum conservari, sine cibo: nam, ut dixi, paradisus, et consequenter lignum vitæ interiit.

Quæres secundo, an Henoch et Elias videant Deum, sintque beati? Asserunt Catharinus tract. de gloria Christi consummata, P. Salmeron, et propendet Barradius in illud Joan. 21. 23. *Sic eum volo manere, donec veniam.* Putant enim Henoch et Eliam, uti et S. Joannem Evangelistam, necdum esse mortuos, ideoque eos habere adhuc corpora mortalia, venturosque esse contra Antichristum, et ab eo martyrio afficiendos; interim tamen videre Deum, eoque frui, saltem à morte et resurrectione Christi.

Probant id multis et plausibilibus rationibus: Primo, quia S. Joannem venturum esse cum Henoch, videtur asseri Apocal. 10. 11. *Oportet te iterum prophetare Gentibus*, et Joan. c. 21. v. 23. *Sic eum volo manere, donec veniam.* Nam corona martyrii Joanni, uti et cæteris Apostolis, debetur et promissa est Matth. 20. 23. hisce verbis, *Calicem meum bibetis.* Jam S. Joannem videre Deum, non videtur dubium; nam Ecclesia eum publice in Litaniis, æque ac alios Beatos, colit et invocat.

Secundo, quia Ecclesia celebrat festum, tam S. Joannis, quam Eliæ Julii 20, ut patet ex Martyrolog. Romano: ergo ipsi fruuntur Deo.

Tertio, quia Græci erexerunt templa in honorem, tam Eliæ, quam S. Joannis, uti docet Baronius in Martyrolog. Julii 20. Ergo ipsi sunt beati; his enim solis eriguntur templa.

Quarto, quia Henoch et Elias sanctissime vixerunt, ac proinde dignissimi sunt ut Deo fruantur, præsertim cum alii Prophetæ et Patriarchæ etiam minus sancti quam ipsi, quibuscum vixerunt, jam Deum videant.

Quinto, quia sic optime evadimus difficultatem, quæ est de suspensione meritorum Henoch et Eliæ. Cur enim suspendit Deus merita eorum præter morem, nisi quia jam vident Deum, suntque non in via, sed in termino, puta sunt beati: Si dicas Deum eorum merita non suspendisse, inferam: Ergo ipsi in meritis et præmiis, pene in immensum superabunt omnes alios Beatos; nam per tot annorum millia assidue merentur, et in dies merita sua adaugent, idque usque ad diem judicii: hoc autem videtur incredibile.

Verum hæc sententia nova et paradoxa videtur, solidoque carere fundamento.

Primo, quia vix ullus veterum Patrum vel Doctorum eam asseruit; nam Nazianzenus, quem citat Barradius, eam non asserit, sed dubitat.

Secundo, si Henoch et Elias vident Deum, ergo sunt beati, ergo sunt comprehensores, non viatores. Atque viatores sunt, quia adhuc morituri sunt et martyrio laureandi.

Tertio, nec Mosi, nec Paulo, nec ulli alteri mortalium concessum est, ut ante mortem videret Deum; imo Dominus edixit Mosi: *Non videbit me homo, et vivet.* Exodi c. 33. v. 20. Ergo nec Henoch et Eliæ id concedendum est: sunt enim ipsi adhuc mortales, et reipsa morituri.

Quarto, multo magis paradoxum videture Henoch et Eliam à gloria cœlesti, et vision, Dei redire ad passiones, merita et mortem, quam merita eorum suspendi, quia enim beatus unquam è cœlo rediit ad labores, merita et mortem, quis unquam ex comprehensore factus est viator?

Quinto, solus Christus fuit simul viator et comprehensor; hoc enim privilegium soli Christo dant omnes Theologi. Atqui secundum novam hanc sententiam, hoc falsum est: nam Henoch et Elias, saltem cum redibunt certaturi contra Antichristum, simul erunt viatores et comprehensores. Tunc enim non perdent visionem Dei, quam jam possident, quaque sunt beati.

Sexto, si visio Dei non impediet tunc eorum merita et labores contra Antichristum, cur jam eorum merita impedit? pari enim modo Chris-

tus ante mortem et resurrectionem suam videns Deum, nunquam per hanc visionem impeditus fuit à suo merito.

Septimo S. Joannem non esse mortuum, cumque venturum esse contra Antichristum plane videtur improbabile, atque repugnat tam historicis plurimis, qui eum mortuum esse asseverant (citat eos Baronius) quam Ecclesiæ, quæ S. Joannis quasi mortui, et in cœlo cum Christo jam regnantis festum colit, eumque invocat. Secus est de Henoch et Elia; hos enim nemo colit, vel invocat.

Ad primum respond. Joannem post illa verba Apocal. 10. iterum prophetasse Gentibus c. 12. 13. 14. et seq. usque ad finem Apocal. non autem iis prophetaturum esse in fine mundi. Illud vero Joan. c. 21. *Sic eum volo manere*, idem est ac si diceret: *Si eum volo manere*, uti alii codices legunt, loquitur enim Christus non assertive, sed conditionate, idque ad retundendam curiosam Petri interrogationem: *Domine, hic autem quid?* Porro calicem Passionis bibit S. Joannes, tum alias, tum eo tempore quo in dolium olei ferventis missus est. Unde ipse à Patribus vocatur, et ab Ecclesia colitur, et revera est Mart.

Ad secundum respond. Græci celebrant festum Eliæ, non beati, sed rapti. Illo enim die tantum recolunt memoriam raptus ejus, quia raptus hic fuit admirabilis.

Ad tertium respond. Eodem modo et scopo Eliæ templa erexerunt Græci, quo festum illi instituerunt, scilicet ut iis testarentur et recolerent memoriam tam miri raptus Eliæ (templa enim proprie non Sanctis, sed soli Deo in honorem Sanctorum eriguntur); qui cœlestem hic egit vitam, et cœlestes quasi discipulos post se reliquit, fuitque Monachorum quasi pater et patriarcha, quique etsi nondum beatus sit, jam tamen quasi confirmatus est in gratia, certoque beandus; itaque ex Dei revelatione et oraculo jam quasi canonizatus est.

Ad quartum respond. Ordo à Deo institutus postulat ut Henoch et Elias non videant Deum, cum nondum sint mortui: alii vero Prophetæ mortui sunt, ideoque vident Deum. Quare congruum est ut Henoch et Elias mediam vitam agant, inter homines terrenos et inter beatos in cœlo, pacatam scilicet et jucundam, non tamen beatam. Eorum vero sanctitati et meritis rependitur, non viso Dei, sed aliud magnum quid, scilicet quod illi soli ex Prophetis venturi sint, quasi fortissimi pugiles Christi contra Antichristum, eumque confutaturi, ideoque martyrio ab eo laureandi.

Ad quintum de suspensione meritorum mox dicam, neque illa suspensio hic difficultatem tollit. Nam saltem Henoch merita fuerunt suspensa, à raptu ejus usque ad passionem Christi, per tria pene annorum millia (præcise enim anni 2997 interfluxerunt) quibus tamen Deus non vidit Henoch; si enim merita ejus tunc non fuerunt suspensa, ergo Henoch tot annis continue merendo, longissime superabit in gratia et gloria omnes Sanctos; itaque recidemus incommodum quod ipso argumento prætenditur.

Quæritur tertio, an sint in statu merendi? Asserit Viegas in Apoc. 11. Ratio est, quia sunt adhuc viatores, cumque priventur visione Dei, cur præter ordinem communem privarentur etiam facultate merendi, quam habent alii viatores? esto hac ratione meritis et gloria sunt superaturi Sanctos omnes, excepta B. Virgine. Negat vero idipsum Pererius et Suarez. Idque videtur probabilius, ratio est, quia alioqui tot annorum millibus innumera accumularent merita, nec inter eos et alios sanctos esset ulla comparatio, aut proportio in gratia et gloria; secundo, quia per raptum translati sunt in alium statum et vitam. Unde raptus videtur eis fuisse instar mortis; ac consequenter suspendisse eorum merita, donec redeant ad nos tempore Antichristi; tunc enim rursum merebuntur.

Jam ergo sunt quasi in statu medio viatorum et Beatorum, scilicet in statu quietis et contemplationis: unde sicut non laborant, nec patiuntur, sic nec merentur: plurimum autem merebuntur redeuntes, et pugnantes contra Antichristum.

In vita S. Pachomii refertur quod philosophus quidam Theodoro discipulo S. Pachomii, hæc tria ænigmata proposuerit; ad quæ ipse ita solerter respondit. Primum: Quis non natus mortuus est? respondit Theodorus Adam; secundum, quis natus est, nec tamen mortuus? Respondit, Henoch, qui translatus est; tertium, quis mortuus est nec tamen corruptus? Respondit, Uxor Lot, quæ in statuam salis est conversa.

Nota. In fine mundi redibunt ad communem vitam Henoch et Elias, ut Antichristo per conciones, disputationes et miracula se opponant, ideoque ab Antichristo martyrio afficientur Hierosolymæ, qui corpora eorum projiciet insepulta in plateam; sed post tres dies et dimidium, vivi et gloriosi, tota urbe spectante, resurgent, ascendentque in cœlum, ut patet Apocal. 11. 7. et seq. Ita passim Patres hic, et Apoc. c. 11. estque communis hic fidelium sensus et traditio. Unde S. Aug. l. 20. de Civit. c. 29. dicit hoc esse celeberrimum in sermonibus et cordibus fidelium.

Denique Henoch atavus fuit Noe, ac consequenter pater fuit omnium nostrûm; omnes enim homines, consequenter et Antichristus, uti à Noe, ita et ab Henoch descendunt. Unde sequitur, quod, cum ad nos redibit Henoch, cælebs manebit, nec enim ulla femina (cum omnes ex se descendant, sintque suæ filiæ) matrimonium ratum contrahere poterit; quia in lineas recta ascendentium et descendentium, etiam si gradibus infinitis ab invicem distarent, jure naturæ irritum est matrimonium, si ascendentes descendentibus copulari velint, uti habet communior sententia Doctorum, quos recenset Sanchez tom. 2. de Matrim. lib. 7. disp. 51. licet ipse cum aliis contrarium doceat. Concionabitur ergo Henoch rediens omnibus suis filiis, puta omnibus hominibus et ab uno filiorum suorum, puta à spurio Antichristo, occidetur. Rursum raptus fuit Henoch anno mundi 987. Ergo cum hoc anno Christi 1615. agatur annus mundi 5565, sequitur Henoch hoc anno agere annum raptus sui 4578, vitæ vero suæ 4943.

27. Dies Mathusalem nongenti sexaginta novem anni.] Hic fuit omnium mortalium longævissimus; Adam tamen eo longævior dici hac ratione potest, quod Adam creatus sit in ætate et statura perfecta; qualis jam est triginta, tunc fuisset 60. annorum, ut minimum; Mathusalem autem natus est infans, et 60 annis crevit, et adolevit ad statum et staturam, in qua creatus est

Adam: ergo si 60 annos à Mathusalem demas, vel totidem Adæ addas, superabit Adamus Mathusalem 21 annis. Ita Perer. Natus est Mathusalem anno mundi 687; cumque vixerit annos 969, sequitur eum obiisse anno mundi 1656 scilicet eodem anno quo factum est diluvium, paucis (septem, si Hebræis credimus) diebus antequam illud inundaret. Ita S. Hier. Non bene ergo S. August. lib. 1. quæst. in Gen. censet eum obiisse 6 annis ante diluvium; sexto enim anno ante diluvium obiit, non Mathusalem, sed Lamech ejus filius, qui fuit pater Noe, ut patet Gen. 5. 30. et 31. Sed audi S. August. initio quæst. in Gen. *Quæri*, inquit, *solet quomodo Mathusalem secundum annorum computationem, vivere post diluvium potuerit, cum omnes præter eos qui in arcam ingressi sunt periisse dicantur? sed hanc quæstionem, plurium codicum mendositas peperit. Non solum quippe in Hebræis aliter invenitur, verum etiam in Septuag. interpretatione. Mathusalem in codicibus paucioribus, sed veracioribus sex annos ante diluvium reperitur fuisse defunctus*. Quod etiam explicat l. 15. de Civit. c. 13.

29. Nomen ejus Noe, dicens: Iste consolabitur.] Ex hisce verbis patet Lamech fuisse prophetam. Nota, Noe hebraice duo significat: Primo, quietem, à radice נוח *noach*, id est, *quievit*, inde enim Noe hebraice dicitur *Noach*, id est quies, vel quiescens, et quiescere faciens, unde LXX vertunt, *hic requiescere faciet nos ab operibus et tristitiis manuum nostrarum*. Sic et Arabicus; secundo, significat consolationem vel consolatorem, à radice נחם *nacham*, id est, consolatus est ut Noe à *nacham* deducatur, per apocopen litteræ *mem*; et ita deducit Scriptura hic dicens, זה ינחמנו *ze ienachamenu*, iste consolabitur nos, uti habent Hebræa, Chaldæus, et Noster; sed utrumque eodem redit; consolatio enim ab opere et labore, non est aliud quam quies ab opere et labore.

Noe ergo quiescere fecit et consolatus est homines: Primo, quia, ut ait S. Hieron. omnia retroacta opera, scilicet peccata, quieverunt per Noe, qui ea sepelivit diluvio; secundo, ut R. Salomon, Hebræi, Cajet. et Lipoman. quia Noe aratrum et alia instrumenta agriculturæ, artemque faciliorem colendi agros invenit; tertio, ut alii, quia propter sanctitatem et sacrificium Noe post diluvium, Deus benedixit terræ c. 8. v. 21. et c. 9. v. 1. et seq. quo factum est, ut terra sic benedicta minori labore et cultura majores fructus afferat; quarto quia Noe plantavit vites, et adinvenit vinum, quod est solatium cordis humani. Rursum, quia Noe à Deo fuit concessus usus carnium, quibus vita hominum roboratur. Addunt alii, quia Noe per diluvium hominibus ascivit mortem, quæ est omnium laborum nostrorum finis et quies. Verum mors et mersio improborum non est quies, sed initium æterni doloris et laboris. Quinto et maxime, hisce verbis prophetat Lamech de Noe filio suo, quod ipse erit generis humani, diluvio pene absumendi, reparator (hæc enim magna Lamechi, et patrum fuit consolatio et quies), ait Hugo, et quod ipse mundo Deum, Deique beneficentiam conciliabit, quodque ex eo nascetur Messias, inquit Rupertus, qui nostra est requies et consolatio; cujus est illa vox: *Venite ad me, omnes qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos*. Noe ergo fuit typus Christi.

Ante diluvium magni et longi fuerunt patrum dolores et labores; primo, quia vivebant 900 annos in continuis laboribus; secundo, quia terram colebant à Deo maledictam, ideoque sterilem; tertio, quia non habebant illas artes et instrumenta arandi et colendi terram; quarto, hi omnes eorum labores perituri erant diluvio: quæ magna futura erat eis pœna et afflictio. Ab his ergo eos quiescere facit et solatur Noe; primo, quia per arcam labores, id est opera labore eorum facta, restituit; secundo, quia ob ejus merita artesque ab eo et posteris inventas facilior jam est agricultura, omnisque labor hominum, uti paulo ante dixi.

Nota. Natus est Noe 600 anno ante diluvium, quod factum est anno mundi 1656; unde sequitur Noe natum esse anno mundi 1056, scilicet post mortem Adæ anno 126; mortuus est enim Adam anno tam suo quam mundi 930.

Tropologice, Noe symbolum est justitiæ, quæ omnes consolatur, *et requiescere facit ab operibus iniquitatis; hæc revocat à tristitia: quia dum ea quæ justa sunt gerimus, nihil timemus puræ conscientiæ securitate, non dolemus gravi dolore; nihil est enim quod majoris doloris sit, quam culpæ reatus*, inquit sanctus Ambrosius lib. de Noe cap. 1.

31. Noe vero cum quingentorum esset annorum.] Nota non videri (licet id videatur S. Chrysostomo) Noe ad annum 500 abstinuisse conjugio: ergo alios ante Sem, Cham et Japheth genuit filios, qui mortui sunt ante diluvium; unde sequitur, non omnes qui hic primo generati nominantur, fuisse revera primogenitos. Ita S. Augustinus lib. 15. de Civit. 20.

Hoc anno 500 cœpit Noe arcæ fabricam eamque continuavit per 100 annos: perfecta est enim illa ano 600. Ita Origenes, August. Gregorius Rupertus.

Rursum post annum 500, Noe genuit, id est generare cœpit, Sem, Cham et Japheth; ut successivis annis genuerit, nunc Sem, nunc Cham, nunc Japheth: nec enim eodem anno hi tres simul sunt geniti.

Ex hoc loco colligitur chronologia mundi, puta à creatione mundi et Adæ, usque ad diluvium fluxisse annos 1656; nam

Adam	genuit	Seth	cum esset	130	annorum.
Seth		Enos		105	
Enos		Cainan		90	
Cainan		Malaleem		70	
Malaleel		Jared		65	
Jarel		Henoch		162	
Henoch		Mathusalem		65	
Mathusalem		Lamech		187	
Lamech		Noe		182	
Noe		Sem, Cham et Japheth		500	

Post generationem Sem anno centesimo, qui fuit 600 vitæ Noe, factum est diluvium, Genes. 7. vers. 11. Duravit diluvium anno integro, ut patet conferenti Genes. 7. vers. 11. cum Genes. 8. vers. 13. et 14. Ergo à creatione mundi usque ad finem diluvii fluxerunt anni 1657.

CAPUT SEXTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Homines omnes, ac præsertim gigantes, libidinibus, omnique scelere sese corrumpunt; hinc secundo, v. 7. Deus intentat orbi excidium per diluvium, ac consequenter v. 14. jubet Noe fabricare arcam, in qua tam ipse, quam animalia bina cujusque speciei, in semen posteritatis serventur.

Finitur hic prima mundi ætas, primaque Genesis pars, atque incipit secunda, quæ est de Noe et diluvio, terminaturque in Abraham cap. 12.

1. Cumque cœpissent homines multiplicari super terram, et filias procreassent;
2. videntes filii Dei filias hominum, quod essent pulchræ, acceperunt sibi
uxores ex omnibus, quas elegerant. 3. Dixitque Deus : Non permanebit
spiritus meus in homine in æternum, quia caro est : eruntque dies illius
centum viginti annorum. 4. Gigantes autem erant super terram in diebus
illis : postquam enim ingressi sunt filii Dei ad filias hominum, illæque genuerunt;
isti sunt potentes à seculo viri famosi. 5. Videns autem Deus, quod
multa malitia hominum esset in terra, et cuncta cogitatio cordis intenta esset ad malum omni
tempore, 6. pœnituit eum quod hominem fecisset in terra. Et tactus dolore cordis intrinsecus:
7. Delebo, inquit, hominem, quem creavi, à facie terræ, ab homine usque ad animantia, à
reptili usque ad volucres cœli; pœnitet enim me fecisse eos. 8. Noe vero invenit gratiam coram
Domino. 9. Hæ sunt generationes Noe : Noe vir justus atque perfectus fuit in generationibus
suis, cum Deo ambulavit. 10. Et genuit tres filios, Sem, Cham et Japheth. 11. Corrupta
est autem terra coram Deo, et repleta est iniquitate. 12. Cumque vidisset Deus terram esse
corruptam (omnis quippe caro corruperat viam suam super terram.) 13. Dixit ad Noe : Finis
universæ carnis venit coram me, repleta est terra iniquitate à facie eorum, et ego disperdam eos
cum terra. 14. Fac tibi arcam de lignis lævigatis : mansiunculas in arca facies, et bitumine linies
intrinsecus et extrinsecus. 15. Et sic facies eam. Trecentorum cubitorum erit longitudo arcæ,
quinquaginta cubitorum latitudo, et triginta cubitorum altitudo illius. 16. Fenestram in arca
facies, et in cubito consummabis summitatem ejus: ostium autem arcæ pones ex latere : deorsum,
cœnacula, et tristega facies in ea. 17. Ecce ego adducam aquas diluvii super terram, ut
interficiam omnem carnem, in qua spiritus vitæ est subter cœlum : Universa quæ in terra sunt,
consumentur. 18. Ponamque fœdus meum tecum : et ingredieris arcam tu, et filii tui, uxor tua,
et uxores filiorum tuorum, tecum. 19. Et ex cunctis animantibus universæ carnis bina induces
in arcam, ut vivant tecum : masculini sexus et feminini. 20. De volucribus juxta genus suum, et
de jumentis in genere suo, ex omni reptili terræ secundum genus suum : bina de omnibus ingredientur
tecum, ut possint vivere. 21. Tolles igitur tecum ex omnibus escis, quæ mandi
possunt, et comportabis apud te : et erunt tam tibi quam illis in cibum. 22. Fecit igitur Noe
omnia quæ præceperat illi Deus.

1. Cumque cœpissent homines multiplicari.] Josephus et Theodoret. putant hæc accidisse circa septimam ab Adamo generationem, scilicet sub tempora Henoch. Est ergo hic anacephalæosis : recapitulat enim hic Moses, et redit à Noe ad tempora priora, quæ causam dederunt diluvio.

2. Videntes filii Dei filias hominum, quod essent pulchræ.] Quæres qui sint filii Dei, et quæ filiæ hominum? Respondent aliqui filios Dei esse angelos, angelos enim esse corporeos, et in corpore hic primum suum peccatum luxuriæ admisisse, ob quod cœlo dejecti sint. Ita Joseph. Philo l. de gigantibus, Justinus Apolog. 1. Clemens. 3. Strom. Tertull. lib. de Habitu mulierum (ubi docet dæmones hic docuisse mulieres conficere stibium, brachialia, aliosque fucos) Lactant. lib. 2. cap. 15. Nec mirum id eos censisse : nam et hoc seculo Cajetan. censuit probabile esse angelos habere sua corpora.

Secundo, alii respondent filios Dei (scilicet

quoad naturam) esse dæmones, qui ex se suaque natura et corpore generarint instar hominum, ut voluerunt Platonici, et Francis. Georg. tom. 1. problem. 74. vel potius, ut Burgensis et Francisc. Valesius Sacræ philosophiæ cap. 8. esse dæmones, primum succubos, qui à potentissimis viris validissimum semen exceperint, quod deinde iidem quasi incubi in validissimas feminas transfuderint; itaque generarint gigantes. Licet enim Pererius dubitet, an ex incubis dæmonibus hoc modo generari possit homo, et idipsum neget Cyrill. asserunt tamen Cardanus, Cajetan. et bene idipsum probat Delrio lib. 2. Disquis. magic. q. 15.

Verum dico, *filii Dei* vocantur hic filii Seth; primo, ob sanctitatem suam, justitiam, temperantiam, aliasque virtutes, per quas Dei imago in eis, quasi filiis suis resplendebat. Ita S. Chrys. Cyrillus, Theodor. Rupert. et Hilar. in Psal. 132. Secundo, ut Oleaster, est phrasis Hebræa : Hebræi enim omnia fortia, magna, egregia, dicunt esse Dei : ut montes Dei, cedri Dei, vocantur cedri et montes et altissimi et maximi. Sic *filii Dei* vocantur filii Seth, quia robusti; quia viribus, forma, pulchritudine, statura eximii : è contrario filii et filiæ Caini vocantur *filii et filiæ hominum;* primo, quia erant perversi, et terræ affixi; secundo, quia corporis robur, formam, et staturam enervarant et decurtarant. Unde, ut notat Pererius, Cainitæ dicuntur generasse, non filios, sed filias ; quia vi generandi per profusam libidinem debilitata, non filios, sed fere tantum filias generare potuerunt. Addit tertio, Theodor. et Suidas, Seth à pietate et sapientia Deum esse dictum : hinc ejus filios vocari filios Dei.

Quarto, *filii Dei* possunt accipi *filii potentum*, uti vertit Symmachus, Chald. et Pagnin. ut *filiæ hominum* vocentur plebeiæ, quibus potentes per potentiam et tyrannidem sint abusi. Cum enim Deus, teste Damasceno, à providendo et prævidendo sit dictus; hinc rectores et potentes, quorum est aliis providere, vocantur dii. Unde illud Dei ad Mosen : *Constitui te Deum Pharaonis.* Ita Molina. Verum prior sensus, uti planior est et communior, ita et verior.

3. Non permanebit.] Hebraice est לא ידון *lo jadon,* quod Symmachus, Arias, et alii à radice דין *dun* deducunt vertuntque, *non judicabit, non litigabit.* q. d. Deus, non patiar hanc litem inter meam misericordiam et justitiam tandiu durare : rursum. Nolo amplius cum hominum pervicacia contendere. Tædet me, angunt me et discruciant tanti conflictus sibi adversantium affectuum : litem ergo dirimam, ac homines incorrigibiles, totosque carni deditos plane delebo. Loquitur Deus ἀνθρωποπαθῶς. Sic quoque legit S. Hieron. in Quæst. sive tradition. in Genes. *In hebræo, ait, scriptum est : Non judicabit spiritus meus homines istos in sempiternum, quoniam caro sunt, hoc est, quia fragilis est in homine conditio, non eos ad æternos servabo cruciatus, sed hic illis restituam quod merentur. Ergo non severitatem, ut in nostris codicibus legitur, sed clementiam Dei sonat, dum peccator hic pro suo scelere visitatur.*

Secundo, melius Pagninus et Cajetan. Cum S. Chrysostomo pro *iadon* aliis punctis legunt ידון *iiddon,* à radice נדן *neden,* id est vagina. q. d. Non amplius manebit spiritus meus in hominis corpore, quasi in vagina; evaginabo, seu extraham animam de corpore. Unde Syri corpus vocant *nidne,* quod sit quasi vagina animæ.

Tertio et planissime dici potest cum Leone Castrio lib. 3. Analogiæ, in Hebræo pro *iadon* legendum esse ילון *ialon,* à radice לון *lun,* id est mansit, moratus est, hospitatus est tam enim Septuag. et Chaldæus quam Noster vertunt, *non permanebit,* scilicet spiritus in corpore, quasi in hospitio suo.

Spiritus meus.] Anima et vita homini à me inspirata Gen. 2. hinc halitum nostrum, vitam et animam Deus habet in manu sua, Dan. 5. vers. 23.

In æternum.] In longum tempus, quale habuerunt homines ab Adam hucusque, quia, ut sequitur, post 120 annos omnes delebo diluvio.

Quia caro est.] Quia carnalis, et in vitia carnis sua culpa projectus est. Ita S. Chrysost. et Ambros.

Eruntque dies illius centum viginti annorum.] Putant aliqui hic à Deo statui terminum vitæ singulis hominibus, quasi singuli homines deinceps tantum essent victuri 120 annis. Ita Josephus, Philo, Rupert. Abul. Sed falluntur : nam constat post hæc tempora homines vixisse, non 120 sed 400 annis, ut patet Genes. 11.

Dico ergo Deum hic statuere terminum vitæ toti generi humano, q. d. Homines carnales gravissime me offenderunt, possem eos hoc instanti delere; sed quia clemens sum, do eis tempus pœnitentiæ, idque largum, scilicet 120 annos : quod si illud negligant, post 120 annos omnes plane delebo per diluvium, quod orbi inducam. Ita Chaldæus, Hieron. Chrysost. et Aug. l. 15. de Civit. c. 24. Ergo, ut recte advertit S. August. et Salvianus lib. Antikimenon ex Genesi, dixit hæc verba Deus anno ætatis Noe 480, 20 annis ante nativitatem Sem, quæ contigit anno Noe 500, sicut diluvium contigit 600, licet S. Hier. Chrysost. et Hugo hæc dicta velint anno 500 Noe, 100 annis ante diluvium : ait nimirum ut ab his 120 annis, Deus ob scelera hominum 20 dempserit et decurtarit. Hic ergo Deus statuit mundo tempus pœnitentiæ 120 annorum, illudque revelat Noe, ut ipse illud ipsum propalet mundo. Unde sequitur Noe hic implicite à Deo statui præconem pœnitentiæ, et comminationis diluvii : quo diligenter et fideliter apud homines eum perfunctum esse non est dubium, atque in eodem collegas habuisse Mathusalem avum, et patrem Lamech, valde est verisimile. Unde Berosus Chaldæus lib. 1. sic ait : *Tam multi prædicabant, et vaticinabantur, et lapidibus excidebant de ea, quæ ventura erat orbis perditione; sed enim illi assueti corridebant omnia, cœlestium illos ira atque ultione perurgente, pro impietate atque sceleribus.* Moraliter hic nota, uti impietas et improbitas familias, etiam antiquissimas et nobilissimas extinguunt, ut patet in Cain et gigantibus; ita pietas et probitas easdem perpetuant, ut patet in Seth et Noe, hoc est quod Psalmo 36 dicitur : *Justi autem hæreditabunt terram : injusti autem disperibunt, simul reliquiæ impiorum interibunt.* Symbolice, Cabalistæ, et ex iis Petrus Bongus tract. de Numerorum mysteriis, in sexies millesimo, annos hos 120 magnos et Mosaicos accipiunt, puta jubilei, ita ut quilibet annus hic complectatur quinquaginta annos vulgares; ac consequenter

120 hi efficiant sex millia annorum vulgarium (multiplica enim 120 per quinquaginta, habebis sex millia) quibus durabit hic mundus, vitaque et ætas hominum, de quo dixi c. 2. v. 2.

GIGANTES AUTEM ERANT.] Ex τῷ *erant* videtur, quod jam ante fuerint gigantes: ita tamen, ut hoc tempore fuerint multiplicati, ex commistione filiorum Dei cum filiabus hominum. Unde Hebræa pro *postquam enim* habent, *et etiam postquam;* et Septuag. clare ita vertunt, *gigantes erant super terram in diebus illis, et post illud, postquam ingressi sunt filii Dei ad filias hominum.* Ita S. August. Vatabl. et alii.

Nota. Gigantes hebraice vocantur נפילים *nephilim*, id est cadentes, (à radice נפל *naphal*, id est cecidit) active, q. d. irruentes, opprimentes, et cuncta instar procellæ prosternentes, et ad casum ac ruinam impellentes, unde Aquila vertit, ἐπιπίπτοντες οἱ βίαιοι, *illi violenter irruentes*, inde illud Job. 16. v. 15. *Irruit in me quasi gigas.* Erant enim gigantes vastissimi, procerissimi, fortissimi et violentissimi homines. Iidem à parentibus Rapha et Enac, vocantur *Raphaim et Enakim:* græce vocantur γίγαντες, quasi γηγενεῖς, id est ex terra geniti, quasi ventris et terræ filii, inquit S. Ambrosius et Philo.

Burgensis putat gigantes fuisse dæmones humana specie indutos: Valesius putat gigantes fuisse filios dæmonum incuborum: Philo putat homines sceleratissimos vocari gigantes. Sed certum est gigantes fuisse homines monstrosa statura, robore, latrociniis et tyrannide insignes. Unde gigantes, per sua scelera, fuerunt maxima et potissima causa diluvii, ut patet Sap. 14. 6. Job 26. 5. Idem insinuat hic Moses: ea enim de causa descripturus diluvium, gigantes, quasi diluvii causam, præmittit. Ita passim docent Interpretes.

Ex hoc loco rursum, et potius ex fabrica turris Babel, de qua cap. 11. Gentiles sumpserunt fabulam gigantum et titanum, ut post S. Ambrosium et Eusebium lib. 5. de Præpar. Evang. cap. 4. docet Pererius. Credidit enim vetustas gigantes fuisse homines excelsissimæ staturæ, et draconum pedibus, ab irata tellure procreatos in deorum perniciem, ut scilicet bellum diis inferrent, Jovemque cœli possessione dejicerent, sed temere et frustra: nam à Jove contriti sunt, quod paucis versibus ita perstringit Ovidius:

> Affectasse ferunt regnum cœleste gigantes,
> Altaque congestos struxisse ad sidera montes.
> Tum pater omnipotens misso perfregit Olympum
> Fulmine, et excussit subjectum Pelion Ossæ.

POSTQUAM ENIM.] q. d. Maxime postquam. Nota. Gigantes maxime generati sunt ex filiis Seth (hi enim vocantur filii Dei) qui integerrimis erant viribus, et jam à primæva integritate degenerantes, summo amore ardoreque libidinis, toti in terram et ventrem projecti, filiabus Cain (hæ enim vocantur filiæ hominum) utpote pulcherrimis, agglutinati sunt. Fecit enim libido ut natura in iis omnem suam vim, et extremum potentiæ suæ exereret, itaque vastissimi et validissimi homines prognati sunt. Thomas Fasellus de rebus Siculis. lib. 1. decade 1. cap. 6. multa affert exempla gigantum hujus pene seculi, quorum alii 18, alii 20, alii plures habebant cubitos in altitudine.

Vide hic ut robur, æque ac virtus vel vitium parentum, in proles transfundatur. Recte Poeta:

> Fortes creantur fortibus
> Est in juvencis, est in equis patrum
> Virtus, nec imbellem feroces
> Progenerant aquilæ columbam.

5. CUNCTA COGITATIO.] Hebr. כל יצר מחשבות *col ietser machsevot*, *omne figmentum cogitationum; ietser* enim est figmentum sive plasma figuli. Unde Illyricus delirat, dum ex hac, imo ex sua monstrosa figulina format et fingit peccatum originale non esse accidens, sed substantiam et formam substantialem hominis. Talis enim substantia, inquit, est plasma figuli. Verum non advertit ipse hoc figmentum non esse Dei, sed *cogitationum;* cogitatio autem hominis non substantiam, sed substantiæ adamatæ imaginem sibi pingit et fingit: hæc autem imago est accidens, non substantia. Unde Calvinus vertit *cuncta imaginatio.* Sicut enim figulus sua idola, ita imaginatio et concupiscentia hominis, suas species, quasi idola sibi effingit (qua de re vide Cyprianum in prologo libri de Cardin. operibus) iisque non coacte, sed libere se pascit et oblectat, ideoque merito punitur, ut hi puniti sunt diluvio.

INTENTA ESSET AD MALUM.] Infert Calvinus, ergo omnia opera nostra, etiam sancta, aliquo occulto concupiscentiæ peccato sunt inquinata, imo tota sunt sordida. Nam Hebræa addunt רק *rac*, id est, tantum in intenta ad malum.

Respondeo, τὸ *rac* nec LXX, nec Chaldæus, nec Noster verterunt, quia viderunt id in Hebræo addi per pleonasmum et auxesin, satisque includi in eo quod dicitur, *cuncta cogitatio et omni tempore intenta ad malum.* Respondeo secundo, Scripturam hic non loqui de justis, sed de peccatoribus, ob quos inductum est diluvium. Nam statim excipit justum Noe vers. 8. cujus cuncta pene cogitatio intenta erat, non ad malum, sed ad bonum. Respondeo tertio, esse hic hyperbolen; nam peccatores, licet maximi, quædam tamen bona faciunt, dum parentibus obediunt, proximos juvant, aliis fidem servant, etc., *cuncta* ergo; id est plurima et creberrima, *cogitatio.* Sic vulgo dicimus: Hic homo non aliud somniat (id est, sæpe non aliud cogitat) quam de suo ventre. Similis hyperbole est Psal. 13. 3. Rom. 3. 12.

Adde, proprie Mosen loqui de peccatoribus, non omnibus, sed iis tantum qui erant tempore Noe, erantque pessimi et sceleratissimi: quos licet daremus nil boni, sed omnia mala fecisse, idque ex libera sua malitia, inde tamen nec sequitur eos aliter facere non potuisse, nec etiam alios peccatores, qui aliis temporibus vivunt, nil boni, sed omnia mala peragere.

Ex hoc loco probabiliter putat Pererius, illo tempore solum Noe cum suis prolibus fuisse justum, omnes alios fuisse impios, ideoque, uti aquis diluvii, ita et infernum esse demersos, exceptis tamen infantibus, qui sacramento illius temporis renati mergebantur. Verum contrarium est probabilius; scilicet aliquos etiam adultos, cum se aquis involvi, et sensim obrui viderent, pœnituisse, justificatos et salvatos esse. Docet hoc S. Hieron. et Rupertus, satisque id ipsum insinuat S. Petrus epist. 1. cap. 3. vers. 19; sic enim in periculis naufragii, etiam sceleratissimi quique, magno pietatis affectu

ad Deum confugiunt, emendationem spondent, veniam petunt et impetrant, ut corpore pereunte anima salvetur.

6. POENITUIT EUM.] Septuag. ἐνεθυμήθη, *recogitavit.* Nam is quem facti pœnitet, sæpe illud versat et recogitat. Eccur hoc feci? utinam non fecissem. Pœnitet hominem cum is revocat cum dolore, et retractat sua dicta aut facta, ob eventum tristem, quem non præviderat, ex iis consecutum. Deus omnia prævidit, nec dolere potest; ergo proprie eum nullius pœnitet : dicitur tamen anthropopathως pœnitere et dolere, cum ob hominum scelera, sua dona et gratias revocare statuit et decernit : cum peccatores à se creatos et beneficiis affectos, ob sua peccata, occidit et punit. Unde Symmachus vertit ἀπεστρέψεν, adversatus est, *pœnituit* ergo *Deum,* id est, Deus irascens et indignans peccatis hominum decrevit retractare et delere hominem, quem creaverat.

7. DELEBO HOMINEM, etc., USQUE AD ANIMANTIA.] Nota. Peccatum totius universi harmoniam dissolvit; quia non tantum hominem, sed et elementa omnesque creaturas commaculat et distorquet. Ostendam hoc per singula creationis singulorum dierum opera : primo die, creata est lux; hanc fugat et obtenebrat peccatum. Hinc ait Jeremias, cap. 4. *Aspexi cœlos et non erat lux;* secundo die, creatum est firmamentum et orbes cœlestes : jam ob peccata cœli complicabuntur sicut liber, ait Isaias cap. 34. 4. ne scilicet peccata et peccantes tegant et operiant. Tertio die, productæ sunt plantæ : de his audi Jeremiam cap. 4. *Aspexi terram, et ecce vacua, et nihil;* quarto die, factus est sol : hunc peccatum eclipsat, ut docet Isaias cap. 13. 10. quinto die producti sunt pisces et aves : de his ait Jeremias cap. 4. 25. quod ob peccatum omne volatile recessit; sexto die creata sunt quadrupedia et homo; hæc peccatum aufert ex montibus et silvis, ut patet Osee cap. 4. 3. Omnia ergo cum homine peccante puniuntur, quia ei ad peccatum serviunt : vel potius homo ipse in omnibus punitur, dum omnibus quibus abusus est, privatur.

9. NOE VIR JUSTUS.] *Noe,* ait S. Ambros. l. de arca et Noe cap. 4. *non genere, sed justitia laudatur : probati enim viri genus, virtutis prosapia est; quia sicut hominum genus, homines; ita animarum genus, virtutes sunt.* Hinc pereunte mundo, unus Noe servatur, quasi stirps incorrupta, ut novi mundi sit origo, et novorum hominum seminarium, ut ait S. Ambrosius.

Vera ergo nobilitas, laus et gloria in justitia, religione et virtute consistit. Ita censuerunt veteres Christiani, nobiles et Martyres. Ita Romanus Martyr, cum Galerius imper. et Asclepiades præfectus Antiochiæ Christianos invaderent, flagris et plumbatis cæsos, noluit sibi nobilitatis nomine parci. *Absit,* inquit, *ut me nobilem sanguis parentum præstet, aut lex curiæ : generosa Christi sequela nobilitat viros.* Jussit ergo Asclepiades latera ejus mucronibus scindi, tum ille : *Gratias ago tibi, ô præfecte, quod amplioris mihi horis patefecisti meatus, quibus Christum prædicare possim : tot ecce laudant ora, quot sunt vulnera :* testis est Prudentius in hymnis περιστεφάνων. Ita et S. Agatha Quintiano præfecto objicienti : *Non te pudet nobili genere natam, humilem et servilem Christianorum vitam agere?* respondit, *Multo præstantior est Christiana humilitas et servitus, regum opibus et superbia.* B. Gregor. Nazianz. orat. 11. *Nobilitas vera,* ait, *est divinæ imaginis conservatio, atque archetypi imitatio, quam ratio et virtus efficiunt.*

PERFECTUS] perfectione, non patriæ, sed vitæ, quæ excludit omne peccatum, non veniale, sed mortale, quæque in assiduo studio et profectu virtutum consistit. Vide S. Augustin. lib. de perfect. justitiæ. Hinc de Noe canit Sibylla l. 1.

> Μουνος δ'εν παντεσσι δικαιοτατος ην, και αληθης
> Νωε πιςοτατος καλοις τ' εργοισι μεμηλως,
>
> Solus in cunctis justissimus erat, et verax
> Noe fidelissimus et bonis operibus addictus.

et Ecclesiast. c. 44. 17. *Noe inventus est perfectus, justus, et in tempore iracundiæ factus est reconciliatio.* Et Paulus Heb. 11. 7. *Fide Noe aptavit arcam, per quam damnavit mundum, et justitiæ, quæ per fidem est, hæres est institutus.*

IN GENERATIONIBUS SUIS.] Inter homines sui ævi et seculi, adeoque præ hominibus sui ævi. Ponitur abstractum pro concreto, scilicet *generationes suæ,* pro hominibus suo seculo generatis. Ita ait Sapiens Eccl. 1. 4. *Generatio præterit, generatio advenit,* id est, ætas et soboles una hominum præterit, mox altera filiorum et nepotum ei succedit. Sic enim B. Virgo dicitur benedicta inter mulieres, id est, præ omnibus mulieribus. Unde colligunt aliqui Noe quoque fuisse perfectiorem ipso Henoch, omnibusque suis majoribus, qui primo illo seculo vixerunt. Verum hoc non est necessum dicere; nec enim necessum est seculum Noe extendere usque ad Henoc, qui jam ante sexcentos annos raptus erat in paradisum; et licet eo extenderemus seculum Noe, sufficit ad veritatem horum verborum dicere Noe non ipso Henoch, nec omnibus omnino hominibus, sed plerisque fuisse perfectiorem.

Secundo, Delrio per generationes intelligit actiones; hæ enim sunt quasi liberi, quos parit homo toto vitæ suæ spatio, q. d. Toto vitæ suæ decursu, in suis actionibus perfectus fuit Noe. Hic sensus actior et subtilior est. Prior ergo sensus magis planus, simplex et genuinus est.

CUM DEO AMBULAVIT] uti Henoch, de quo dixi cap. 5. 22. Præclare Hugo de S. Victor. lib. 1. de Claustro animæ : *Sicut,* ait, *nullum est momentum, quo homo non utatur, vel fruatur Dei bonitate et misericordia : sic nullum debet esse momentum, quo eum præsentem non habeat in memoria. Omne enim tempus in quo de Deo non cogitas, hoc te reputa perdidisse.* S. Basilius rogatus, quis frequenter irascitur? quis ad bona opera piger est? quis Dei gloriam non promovet? hoc unum ad singula respondebat : *Qui non semper cogitat Deum suarum actionum inspectorem esse. Hæc enim una recordatio si esset assidua, contra omnia vitia medelam præberet.*

10. SEM, CHAM ET JAPHET.] *Sem,* Hebr. inquit S. Cyrillus hic hom. 3. significat perfectionem, vel plantationem; *Cham,* calliditatem; *Japheth,* amplificationem. Verius est *Sem* hebraice significare nomen, vel famam; *Cham,* calorem et nigrorem; *Japhet* amplitudinem, ut patebit c. 9. 26. Jam abstracta ponuntur pro concretis : nomen et fama, id est nominatus et famosus; calor et nigredo, id est calidus et niger; amplitudo, id est amplus.

11. Corrupta est autem terra.] Incolæ terræ adeo corrupti sunt, ut ipsam terram suis sceleribus polluisse et corrupisse videantur : est metonymia cum auxesi.

12. Omnis caro,] omnis homo, est synecdoche; *caro* enim idem est quod homo; et hyperbole, nam *omnis* idem est, quod plerique: excipitur enim Noe justus cum suis.

Corruperat viam suam.] suam vivendi rationem, sic viæ hominis vocantur opera, conversatio, consuetudo hominis; viæ Dei vocantur opera Dei, Prov. 8. 22. Notat S. Ambros. l. de Noe et arca cap. 5. diluvium carnis peperisse diluvium aquarum. *Caro, ait, causa fuit corrumpendæ etiam animæ, quæ velut origo et locus est quidam voluptatis, ex qua velut à fonte prorumpunt concupiscentiarum malarumque passionum flumina, lateque exundant; quibus demergitur animæ quodam excusso gubernatore remigium, cum ipsa mens velut quibusdam tempestatibus et procellis victa, loco suo cedit.* Et cap. 9. *Corruptela diluvii causa est; ea ubi repserit, aperiuntur aquæ, ebulliunt omnes fontes cupiditatum, ut totum corpus tanto et tam profundo vitiorum diluvio mergatur.* Sicut ergo Noe includens se cum animantibus in arca, diluvium evasit; sic et tu cohibe tuos sensus et passiones intra mentis imperium, et poteris te tuaque ab omni diluvii periculo liberare.

13. Finis universæ carnis venit coram me,] instat dies decreta à me excidio hominum et animalium; statui jamjam finire et perdere orbem diluvio; patet ex seq.

A facie eorum,] per eos, ab eis. Ita Septuag. Chaldæus vertit, *propter mala opera sua.*

14. Fac tibi arcam.] Hebræum תבה *teba* significat arcæ formam fuisse, non in morem navigii, cujus carina arcuatur, et summitas vel patet, vel concameratur; sed in morem cistæ undique clausæ et quadrangulæ, quæ inferne plana est, et æqualis quaquaversum, superne vero plana est; sed ita, ut modice in culmen et clivum exiguum assurgat. Ita S. August. lib. 15. de Civit. c. 27. idque satis colligitur ex ejus dimensione, quam v. sequ. subdit Moses.

De lignis lævigatis.] Hebraice de lignis גפר *gopher*, quod Septuag. vertunt, *quadratis;* Noster, *lævigatis*, id est dolatis et perpolitis, tum ad aptiorem et arctiorem compaginem, tum ad elegantiam, tum ut commodius illinerentur bitumine; Oleaster vertit, *de lignis pini*, Chald. Aben Ezra, et Rabbini vertunt, *de lignis cedri.* Cedrus enim in Syria abundat, estque incorruptibilis, et longissimas dat tabulas, easque leves et superfluitantes. Ex cedro factam esse arcam, docet etiam S. Ambros. lib. de Arca. c. 7. et S. August. tract. 6. in Joan. S. Hieron. vertit, *ex lignis bituminatis* (ut גפר *gopher*, idem sit quod כפר *copher*) id est bituminosis, hoc est resinosis: bitumen enim ample capitur pro resina; pinus autem et cedrus sunt resiniferæ, et sic omnes hæ versiones in unum convenirent.

Mansiunculas in arca facies.] Hebræa et Septuag. *nidos facies arcam*, id est, in parva stabula divides et distribues arcam, non solum ut aves, sed ut cætera animalia, sua discreta habeant habitacula. Unde noster clare nidos hos exposuit per mansiunculas.

Symbolice S. Ambros. l. de Noe c. 6. *Omne corpus nostrum, ait, attextum est sicut nidus, ut spiritus vitalis omnes partes viscerum penetret. Nidi quidam sunt oculi nostri, quibus se visus inseruit. Nidi sunt nostrarum sinus aurium per quos auditus se infundit. Nidus est narium, qui ad se odorem attrahit. Nidus est quartus major cæteris hiatus oris, in quo nutritur donec adolescat sapor, et unde vox evolat, in quo latet lingua. Spiritus quem carpimus et quo alimur nidus est pulmo; sanguinis autem et spiritus nidus est cor. Ossa quoque validiora nidos habent. Sunt enim intus cavata, in quibusdam foraminibus est medulla. In visceribus ipsis mollioribus nidi cupiditatis aut doloris sunt.* Et mox : *Est jam in hoc corpore nidus pudicitiæ, in quo erat nidus irrationabilis concupiscentiæ.*

Bitumine.] Pice aptius erat bitumen, ad tabulas conglutinandas et consolidandas, et ad fœtorem, ex stercore tot animalium provenientem, dispellendum.

15. Trecentorum cubitorum erit longitudo arcæ, quinquaginta cubitorum latitudo, et triginta cubitorum altitudo.] Cubitus continet pedem cum dimidio, sive sex palmos, olim, uti pedes hominum et palmi, ita et cubiti erant majores, quam jam sint. Origenes cubitum hic intelligit, non communem, de quo jam dixit, sed qui continet sex cubitos communes et vulgares. Origenem sequitur Isidorus Clarius et Delrio. Sic enim non arcte et compacte, sed laxe et salubriter in arca degere poterant animalia omnia. Verum sic immanis fuisset vastitas arcæ, quæ vix in unam fabricam compingi, vixque aquis sustineri et moveri potuisset. Adde, alibi Script. cubitos non geometricos, sed communes accipere, ut cum ait, Goliath fuisse procerum sex cubitos et palmum; quis enim credat Goliath fuisse 36 cubitorum communium, ergo et hic cubiti communes accipiendi sunt. Ita Torniellus.

Nota. Arcæ longitudo decupla erat ad ejus altitudinem et profunditatem; talis enim est proportio 300 ad 30; nam decies triginta sunt trecenta. Rursum longitudo arcæ sextupla erat ad ejus latitudinem; talis enim est proportio 300 ad 50; nam sexies 50 sunt 300. Eadem est proportio dimensionum in corpore humano bene formato; ut nimirum ejus longitudo, quæ sumitur à vertice usque ad pedes, sit sextupla ad ejus latitudinem, quæ sumitur à latere dextero in sinistrum, eundo per medium pectus. Rursum, longitudo corporis humani decupla est ad ejus profunditatem, quæ sumitur à pectore, et per pectus penetrando in dorsum. Ita S. Augustinus lib. 15. de Civit. c. 26. et S. Ambrosius lib. de Arca c. 6.

Hinc sequitur arcæ capacitatem interius fuisse 450000 cubitorum. Nam si geometrice 300 cubitos longitudinis arcæ, multiplices per quinquaginta latitudinis ejusdem, habebis cubitos quadratos quindecim millia; quæ si rursum multiplices per 30 cubitos altitudinis arcæ, habebis jam dicta 450 millia cubitorum solidorum. Hæc ergo fuit dimensio et capacitas arcæ interius, quæ sane ingens fuit, et sufficiens omnibus animalibus et rebus arca contentis; ut non sit necesse cum Origene, cubitos hic, non communes, sed geometricos accipere: sic enim sextuplo major et capacior fuisset arca.

16. Fenestram.] Præcipuam unam, grandiorem et pellucidam, ex vitro, crystallo, vel la-

pide speculari (hoc enim significat Hebræum צֹהַר *tsohar*, et Græcum διαφανές, ut vertit Symmachus.) Nil ergo prohibet, alias minores per circuitum in tertio cœnaculo, ad lucem ubique recipiendam, factas esse fenestras. Fenestra hæc aperiri poterat: unde per eam Noe columbam et corvum emisit.

ET IN CUBITO CONSUMMABIS SUMMITATEM EJUS.] q. d. Altitudinem ejus, puta fenestræ, facies unius cubiti. Ita Vatablus, Oleaster, Delrio. Secundo, Torniellus sic explicat, q. d. Mensuram cubiti semper ad manum habe et adhibe, ut juxta eam singulas arcæ partes, ad mensuram à me præstitutam ædifices. Tertio, et genuine (ut patet ex Hebræo) *ejus*, scilicet arcæ, summitatem sive altitudinem facies unius cubiti, q. d. Facies tectum arcæ non omnino, sed pene planum, ita videlicet, ut sensim et lente tantum assurgat ad altitudinem cubiti; sic ut cubitus iste, sit altitudo mediana culminis arcæ, per totam ejus longitudinem. Ita Joannes Buteo et Pererius ex communi Doctorum sententia; describit enim Moses hic arcæ tectum ejusque formam arcuatam in culmine.

DEORSUM COENACULA ET TRISTEGA FACIES IN EA.] Ita hæc lege et junge, non autem, ut *deorsum* referas ad *ostium*, quod præcessit. Jam sensus est, q. d. Deorsum unum cœnaculum, sive tabulatum sub alio constituatur, inquit Delrio. Secundo, aptius ad Hebræa: *deorsum*, id est tabulata infima: *cœnacula*, id est tabulata media; in his enim fieri solent cœnacula; et *tristega*, id est tabulata tertia vel suprema, facies in arca. Hebræa enim habent, *inferiora, secunda et tertia facies*; et Chald. *mansiones inferiores, secundas et tertias facies in ea.* Unde patet arcam tres habuisse contignationes, sive tabulata; hæc enim vocantur à Græcis tristega, in quibus partim animalia, partim esca, aliaque supellex condita et distributa erant. His adde quartam imam, pro sentina. Jam singula ita exacte describit et distribuit Joan. Buteo lib. de Arca. In ima hac parte erat locus saburræ, sive arenæ, quæ navi necessaria est, ut in aquis non fluctuet, non in hanc illamve partem inclinet, sed suo quasi pondere, et justo libramento recta in aquis consistat; in hac etiam erat sentina quæ sordes ex superioribus tabulatis per canales exciperet, atque per fornicas, sive foramina in aquas foras emitteret. Hæc tamen foramina non erant in hac ima parte (hæc enim tota erat sub aquis) sed in sequenti, sive secunda contignatione, in quam per antliam ex ima parte aqua et sordes attollebantur: nisi malis dicere cum Torniello, sordes sublatas fuisse per funes in primum et summum tabulatum, ad fenestram arcæ, ut per eam, utpote magnam, foras ejicerentur.

In secunda contignatione, sive tabulato, erat locus omnium animalium tam reptilium, quam gradientium, in plurimas (Delrio numerat 300) cellas, sive mansiunculas, majores, vel minores pro quantitate animalium; utraque ex parte distinctus; in cellis erant præsepia, aliaque vasa cibum et potum continentia: in cellarum pavimento erant fenestellæ, per quas sordes animalium in sentinam demitterentur; in medio cellarum utrimque erat transitus, seu via, qua homines cum lucernis discurrerent ad singulas cellas, ut eas inspicerent, et cuique animali de necessariis providerent. In hoc tabulato erat ostium arcæ, de quo versu 16. idque magnum et amplum, utpote per quod elephantes, cameli, omniaque animalia inducta sunt in arcam.

In tertio tabulato erant distinctæ apothecæ, continentes tum annonam animalium et hominum, puta fœnum, paleas, poma, frumentum, semina, legumina; tum dolia aquæ dulcis, ad potum et ad lotionem. Ex hoc tertio tabulato, per foramina, tubos, in quodque præsepe secundi tabulati cibus et potus immittebatur, hic etiam reposita fuit omnis supellex, tam urbana quam rustica, post diluvium usui futura.

In quarto et summo tabulato, locus erat hominum et avium. Primo, ergo erat hic cubiculum Noe et filiorum, distinctum à gynæceo, sive habitaculo mulierum (ab his enim viros, durante diluvio, abstinuisse docet S. Ambrosius, Rabanus, Anselmus, Laodun. S. Hieronymus in Zachariæ, 12. Delrio, et alii); huic lumen infundebat fenestra arcæ. Secundo, erat hic culina cum camino et foco; tertio, furnus, pistrinum, et molæ trusatiles; quarto, lignile cum lignis, et carbonibus; quinto, penus annonæ tam cibi quam potus. Ex alia parte erant caveæ et nidi singularum avium, cum suo pabulo. In his cœnaculis erant scalæ, per quas ex uno in aliud ascendebant et descendebant.

Porro, ut docet Buteo, in hac quarta contignatione erant spiracula ad auram excipiendam et renovandam. Erant hæc spiracula veluti quidam camini, qui usque ad arcæ summitatem protendebantur, ut per aperta quædam ostiola, utrimque sub prominente tecti stillicidio apte fabricata (quo à pluviis tuta, et ab aquarum fluctibus remotiora essent) fœtores exhalare, et inclusus aer transpirare posset, ne sordium fœtore infectus, animalia etiam ipsa inficeret interimeretque.

His omnibus tectum erat impositum, planum, sed nonnihil acclive, et assurgens ad altitudinem cubiti (ut patuit ante) ut utrimque pluviam illapsam effunderet foras arcam, in aquas.

Jam triginta cubitos altitudinis arcæ, ita per quatuor tabulata jam dicta dispertitur Buteo, ut sentina habuerit quatuor cubitos altitudinis; Secunda contignatio, in qua erant animalia, habuerit novem cubitos altitudinis: tertia, cibariorum, habuerit octo; quarta, hominum et avium, habuerit novem cubitos altitudinis.

Porro Noe, Deo dirigente, in arca, sicuti animalium mansiones locaque sapientissime distinxit, ne sese invicem ullo modo possent animalia lædere; ita etiam miro judicio onera cuncta intra arcam ea ratione locavit ac disposuit, ut ipsa arca, veluti justis librata ponderibus, recta positione, super aquas consistere ferrique posset.

Arcæ hujus et diluvii meminerunt omnes profani scriptores, teste Josepho lib. 1. Antiq. c. 4. ubi addit etiam suo tempore, reliquias arcæ apud Armenos ostendi solitas.

Allegorice, arca est Ecclesia, Noe est Christus salvator et consolator orbis; munda animalia et immunda in ea, sunt justi et impii; qui extra hanc Christi arcam est, puta hæreticus et infidelis, peribit regnante diluvio, inquit S. Hieronymus. Ita et S. August. l. 15. de Civit. c. 26. et S. Greg. hom. 16. in Ezechiel. ubi inter

cætera ait : *In uno cubito consummatur arca, quia unus est auctor et redemptor S. Ecclesiæ sine peccato, ad quem omnes proficiunt, qui se esse peccatores noverunt.* Vide Ferum hic in fine cap.

Tropologice, arca est anima sancta, per cruces et labores recisis vitiis dolata, quadrata, et ex omni parte librata. Rursum, arca est secretum conscientiæ ; Noe est mens ; longitudo arcæ est fides ; latitudo charitas ; altitudo spes item oratio et contemplatio : inundatio aquarum, est impetus tentationum ; montes Armeniæ in quibus arca requiescit, quies est animæ in contemplatione rerum divinarum : volucres arcæ, sunt cognitiones cœlestes ; animalia sunt opera et curæ circa res terrenas ; corvus emissus nec reversus significat falsos Christianos, qui foris in fluctuatione temporalium lætantur, nec redeunt ad mentis quietem ; columba reversa significat bonos Christianos, qui ad opera charitatis emissi, mox ad mentis quietem redeunt, sed cum ramo olivæ, quia peregerunt opera misericordiæ. Hæc omnia habet Hugo Victor. lib. Allegor. in Gen. c. 18. et Origenes hic.

18. Ingredieris arcam tu et filii tui, uxor tua et uxores filiorum tuorum.] Separantur hic viri à feminis, ut innuat, in arca abstinendum usu conjugii, utpote tempore diluvii, id est luctus et pœnitentiæ, ad propitiandum Numen. Hinc in arca nullus legitur genitus, idque insinuat Moses dicens c. 10. 1. *Natique sunt eis filii post diluvium.* Et c. 11. 10. *Sem genuit Arphaxad biennio post diluvium.* Rationem dat Damasc. l. 4. Fidei c. 25. *Seperavit,* ait, *eos ab uxoribus, ut cum castitate pelagus et illud commune naufragium evitarent.* Quocirca Hebræi et S. Hieron. in c. 12. Zachariæ ad illa verba : *Familia domus David seorsum, et mulieres eorum seorsum ;* et Abulens. hic in c. 7. et Remigius c. 2. Joelis ad illa, *Egrediatur sponsus de cubili ;* censent, toto tempore quo duravit diluvium et mundi universalis interitus, neque Noe, neque filios ejus operam dedisse generationi ; quia tempus erat lugendi et orandi placandique Deum.

19. Et cunctis animantibus bina induces.] De terrestribus intellige ; ergo etiam feræ, ut leones, lupi, tigrides, bini inducti sunt in arcam, qui tunc cicures, quasi mites agnelli, Noe viro innocentissimo parebant, uti paruerunt Adamo in paradiso. Vide S. Chrysost. homil 25. Nulli vero pisces ingressi sunt arcam, nec amphibia ; quia hæc continenter tam in aquis, quam in terra vivunt. Frustra ergo et temere aliqui apud Hugon. lib. 1. de Arca morali cap. 3. amphibiis his cavitates sive nidos assignant, quos pro iis fecerit Noe forinsecus in extimo pariete arcæ, qui aquas spectabat ; nam si quæ sunt amphibia, quæ tandiu terra carcere nequeunt, vel ob pabulum, vel quia in terra nocte stabulantur, hæc intra arcam cum aliis recepta et servata sunt. Rursum in arcam non sunt inducta animalia, quæ ex putrefactione, uti mures, vermes, apes, scorpiones ; nec ea quæ ex congressu diversarum specierum, uti mulus ex equa et asina, nascuntur. Terrestrium ergo animalium, quæ ingressa sunt arcam, Arias Montanus lib. de Arca numerat species 150 exceptis serpentibus. Jam Pererius serpentium et reptilium numerat species 25. Quare universim fuissent circiter 175 species animalium terrestrium in arca ; in quibus sex tantum sunt majores equo, paucæ æquales, multæ minores etiam ovibus. Omnia hæc terrestria Pererius æquat 250 bobus, nec in arca plus loci occupasse censet, quam occupent 250 boves. Avium vix 150 species apud Gesnerum et Aldrovandum invenies ; in quibus paucæ majores sunt cycnis, pleræque iis minores. Potuit ergo facile arca hæc omnia capere, cum ejus capacitas fuerit 450000 cubitorum, ut dixi v. 15.

Ingredientur tecum.] Hebraice יבאו אליך *iabou elecha*, venient ad te, scilicet sponte sua, etiam si sint effera, idque vel Dei instinctu, vel angelorum impulsu, uti prius ad Adamum c. 2. 19. eadem adducta sunt. Ita S. August. lib. 15. de Civit. cap. 27. Non ergo animalia hæc quæsivit Noe, eaque adduxit ad arcam, ut vult Philo ; non etiam ipsa animalia invalescente diluvio, fugerunt enatando ad arcam, ut vult Hugo Victorinus apud Buteonem.

21. Ex omnibus escis quæ mandi possunt.] Hebraice, *ex omni cibo qui comedi solet*, puta tam ab homine, quam à bestiis. Unde verius est, quod asserit Joan. Buteo (licet contrarium opinetur Perer.) scilicet animalia carnivora in arca, non herbas sed carnes, à Noe arcæ ad hunc finem impositas, comedisse (leo enim v. g. tantum carne vescitur.)

CAPUT SEPTIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Noe cum animantibus ingreditur arcam. Secundo, vers. 17. diluvium occupat terram per dies 150.

1. Dixitque Dominus ad eum : Ingredere tu, et omnis domus tua, in arcam : te enim vidit justum coram me in generatione hac. 2. Ex omnibus animantibus mundis tolle septena et septena, masculum et feminam : de animantibus vero immundis duo et duo, masculum et feminam. 3. Sed et de volatilibus cœli septena et septena, masculum et feminam : ut salvetur semen super faciem universæ terræ. 4. Adhuc enim, et post dies septem ego pluam super terram quadraginta diebus et quadraginta noctibus : et delebo omnem substantiam, quam feci, de superficie terræ. 5. Fecit ergo Noe omnia quæ mandaverat ei Dominus.

6. Eratque sexcentorum annorum, quando diluvii aquæ inundaverunt super terram. 7. Et ingressus est Noe et filii ejus, uxor ejus, et uxores filiorum ejus cum eo, in arcam propter aquas diluvii. 8. De animantibus quoque mundis et immundis, et de volucribus, et ex omni, quod movetur super terram, 9. duo et duo ingressa sunt ad Noe in arcam, masculus et femina, sicut præceperat Dominus Noe. 10. Cumque transissent septem dies, aquæ diluvii inundaverunt super terram. 11. Anno sexcentesimo vitæ Noe, mense secundo, septimo decimo die mensis, rupti sunt omnes fontes abyssi magnæ, et cataractæ cœli apertæ sunt : 12. et facta est pluvia super terram quadraginta diebus et quadraginta noctibus. 13. In articulo diei illius ingressus est Noe, et Sem, et Cham et Japheth, filii ejus, uxor illius, et tres uxores filiorum ejus cum eis, in arcam : 14. Ipsi et omne animal secundum genus suum, universaque jumenta in genere suo, et omne quod movetur super terram in genere suo, cunctumque volatile secundum genus suum, universæ aves, omnesque volucres, 15. Ingressæ sunt ad Noe in arcam, bina et bina ex omni carne, in qua erat spiritus vitæ. 16. Et quæ ingressa sunt, masculus et femina ex omni carne introierunt, sicut præceperat ei Deus : et inclusit eum Dominus de foris. 17. Factumque est diluvium quadraginta diebus super terram : et multiplicatæ sunt aquæ, et elevaverunt arcam in sublime à terra. 18. Vehementer enim inundaverunt : et omnia repleverunt in superficie terræ : porro arca ferebatur super aquas. 19. Et aquæ prævaluerunt nimis super terram : opertique sunt omnes montes excelsi sub universo cœlo. 20. Quindecim cubitis altior fuit aqua super montes, quos operuerat. 21. Consumptaque est omnis caro quæ movebatur super terram, volucrum, animantium, bestiarum, omniumque reptilium, quæ reptant super terram : universi homines, 22. et cuncta, in quibus spiraculum vitæ est in terra, mortua sunt. 23. Et delevit omnem substantiam, quæ erat super terram, ab homine usque ad pecus, tam reptile quam volucres cœli : et deleta sunt de terra ; remansit autem solus Noe, et qui cum eo erant in arca. 24. Obtinueruntque aquæ terram centum quinquaginta diebus.

1. Omnis domus tua,] omnis progenies et familia tua.

In generatione hac.] Inter homines hujus temporis.

2. Ex omnibus animantibus mundi.] Theodoret. Abulensis et Beda putant hæc animalia per anticipationem vocari munda quia scilicet per legem Mosis Levit. 11. decernenda erant munda. Verum melius alii censent distinctionem animalium (etiam avium, ut habent LXX.) in munda et immunda, de qua Levit. 11. fuisse quoque in lege naturæ, idque instinctu Dei et traditione majorum ; quod scilicet Deus tempore legis naturæ, illa animalia quasi munda secreverit ad sua sacrificia, quæ postea tempore legis Mosis, quasi munda Judæis secrevit ad esum. Ita S. Chrysost. Didymus, et Pererius.

Septena et septena,] id est quatuordecim, puta septem mares et septem feminas : quatuordecim enim ex mundis animalibus, quatuor vero ex immundis servata esse in arca censent Origenes, Justinus, Oleaster, et Dionys. Verum sic ingens fuisset animalium turba, quam capere non potuisset arca.

Melius ergo Josephus, S. Ambros. Chrysost. Theodor. Eucher. Lyran. Abulens. Cajetanus et Perer. sic exponunt : *Ex mundis tolles septena et septena*, id est septem tolles in arcam, et singulis quæ munda sunt, scilicet unum par ad speciei propagationem ; secundum par ad sacrificium ; tertium par ad esum post diluvium ; denique septimum marem pro sacrificio offerendo, mox ut cessarit diluvium, prout de facto, mox ut cessavit, Noe unum è singulis animalibus mundis, Deo in gratiarum actionem obtulit, c. 8. 20. Ita Perer. ex immundis vero unum tantum par servatum est in arca, ad speciei propagationem.

Symbolice, S. Ambr. lib. de Noe et arca c. 12. ait septena assumi, *quia mundus et sacer est septimus numerus. Nulli enim miscetur, nec ab alio generatur, ideoque virgo dicitur, quia nihil ex se generat : itaque virilis habet sanctificationis gratiam.*

Ex hoc loco aliisque argumentis, Pererius et Aldrovandus probant, phœnicem non fuisse in arca, ac proinde nullum phœnicem esse aut fuisse in mundo : quia Scriptura hic docet ex singulis animalibus bina, scilicet marem et feminam, inducta esse in arcam : phœnix vero unus et solus dicitur esse in mundo. Et certe non est ullus, qui asseveret se vidisse phœnicem. Rursum, qui asserunt phœnicem, valde inter se de eo dissentiunt. Videtur ergo phœnix esse fabula, forte inde orta, quod Ægyptii Heliopoli solem, quasi avem orientem et occidentem, pinxerint ; hanc fecerunt et finxerunt esse phœnicem, cum tantum esset symbolum et hieroglyphicum solis, qui quasi phœnix solus est in mundo.

Huic conjecturæ favet quod veteres, teste Lactantio et Claudiano, phœnicem dixerunt esse solis avem, quæ eo oriente dulcissime caneret, eumque prona veneraretur. Quapropter Plinius lib. 10. c. 2. describens phœnicem, ait eum esse fabulam, additque : *Allatus est, ait, in Urbem phœnix Claudii principis censura, anno Urbis DCCC, et in comitio propositus, sed quem falsum esse nemo dubitaret.* Unde mirum est Conimbric. l. 2. de Cœlo c. 3. q. 6. a. 4. asserere esse phœnicem, idque tum ex aliis, tum ex hisce Plinii verbis confirmare : Plinius enim phœnicem habet pro fabula, alii veteres qui phœnicem astruunt, non ex sua sententia, sed ex priscorum scriptis, sive veris, sive fabulosis aut sym-

bolicis eum astruunt. Verum Conimbric. addunt, phœnicem non esse unum, sed plures; nec seipsum resuscitare, sed more communi generari; quare alium ponunt phœnicem ab eo qui à veteribus ponitur, quasi symbolum et typus resurrectionis : et tales phœnices se habere Abyssini aliique jactitant. Nam Conimbric. aliique omnes jam consentiunt nullum esse talem phœnicem, qui unicus sit, quique moriens renascatur, qualem veteres descripserunt. Nisi ergo quæstio sit de nomine, dicendum est phœnicem non esse, nec fuisse in mundo.

7. Et ingressus est Noe et filii ejus, uxor ejus, et uxores filiorum ejus.] Nota. Octo tantum homines in arcam ingressi et servati sunt, regnante diluvio : ex his octo, septem servati sunt propter Noe. Henoch interim ex paradiso aquis obruto, alio est translatus.

Berosus Annii uxorem Noe Tyrœam vocat; uxores vero filiorum Noe vocat Pandoram, Noellam, et Noeglam. Verum viri docti valde dubitant an Berosus quem Annius edidit, sit verus et priscus ille Chaldæorum Berosus ; Gnostici, teste Epiphan. hær. 26. uxorem Noe vocarunt Noria : arguit eos Epiphan. eamque asserit vocatam esse Barthenon. Rursum unam ex hisce uxoribus fuisse Sibyllam Babyloniam, fatetur ipsamet lib. 1. orac. Sibyll. Post principium, ubi ipsa se cum marito in arca fuisse profitetur. Sed viri docti id suspectum habent, quasi versibus illis additum sit ab aliquo sciolo; ad antiquitatem et auctoritatem illi oraculorum libro conciliandam : nam quod ibidem ipsa addit, arcam subsedisse, non in montibus Armeniæ, sed Phrygiæ, manifeste repugnat Mosi cap. seq. v. 4. Scio aliquos eruditos hæc symbolice accipere, atque opinari Sibyllas veras et primævas non fuisse feminas prophetissas, sed tantum fuisse priscam Hebræorum Kabulam, sive Kibyllam (Unde Sibyllæ nomen) id est doctrinam à patribus traditione acceptam ; קבל *kabal* enim hebraice significat accipere, recipere, excipere ab alio : inde Kabulla vel Sibylla est παρσσις, sive patrum traditio, quam Noe à priore seculo acceptam posteris post diluvium tradidit : perinde ac Lactant. l. 1. Instit. c. 6. ex Varrone censet Sibyllam dictam esse quasi θεοβουλην, eo quod consilia Dei denuntiaret. Veteres enim deos σιους, non θεους, et consilium, non βουλην sed βυλην, appellabant. Si ergo Sibylla est Kabula, vel θεοβουλη utique ipsa cum Noe, et in Noe fuit in arca. Verum de Sibyllis alibi disputandum est.

11. Anno sexcentesimo vitæ Noe] plane exacto, et 601 inchoato per 40 dies, inquit Perer. Verum contrarium est verius, scilicet anno 600 Noe inchoato, cœpisse diluvium; nam diluvium duravit totum annum, et anno 601 Noe, mense secundo, cessavit, ut patet cap. 8. v. 13. Rursum Noe post diluvium vixit 350 annos; vixit autem universim annos 950. Quod si diluvium extitisset anno 601 Noe, cum illud durarit annum integrum, sequeretur Noe vixisse annos 951; quod falsum est. Porro sexcentesimo anno factum est diluvium, inquit S. Ambros. lib. de Noe c. 14. *quia sexto die Adam creatus est. Idem numerus par, et in auctore est Adamo, et in reparatione* (Noe) *servatur; quia fons sexagesimi et sexcentesimi, sextus est numerus.*

Nota hic constantiam fidei in Noe; nam centum annis in fide diluvii perstitit, scilicet ab anno 500 ad 600 illudque constanter prædicavit, esto ab omnibus etiam cognatis rideretur, quasi qui vano timore correptus, stulto labore in arcæ fabrica tot annos desudaret ; sed hi hoc anno risum in fletum, et seram pœnitentiam commutarunt, Noe similis fuit Mathatias, 1. Machab. 2. v. 19.

Mense secundo,] qui hebraice dicitur Iiar, et fere respondet nostro Maio, saltem quoad posteriorem sui partem : primus enim Hebræorum et S. Scripturæ mensis est Nisan, qui partim Martio, partim Aprili respondet. In Maio ergo cœpit diluvium, idque ut ostenderet Deus causam diluvii non naturalem fuisse ex pluvia et imbribus hiemalibus, sed speciali providentia Dei illud effectum esse, sub initium æstatis, cum inchoantur calores et siccitates. Ut igitur major esset impiorum dolor, Deus eos perdit tempore amœnissimo, quo nil nisi lætum sibi pollicebantur ; *Edebant et bibebant,* ut ait Christus Lucæ cap. 17. 27; et S. Ambros. lib. de Noe c. 14. *Tunc*, ait, *fecit diluvium, quando dolor eorum major foret, qui in sua abundantia puniebantur, tunc altio terribilior tanquam dicentis Dei*, etc. *Pereant cum homine omnia, propter quem nata sunt omnia. In suis divitiis consummatur homo, cum sua dote moriatur.* Idem judicium contigit diviti Evangelico qui, multis bonis collectis, pollicebatur sibi deinceps lautam vitam ; sed eadem nocte periit. Idem contigit Nabuchodonosor regi : idem Aman : idem Herodi Actor. 12. Hoc est quod ait Christus : *Qua hora non putatis, filius hominis veniet;* et Paulus : *Cum dixerint, Pax et securitas, tunc repentinus eis superveniet interitus* : Nemo igitur in prosperitate mundana confidat. *Spes* enim *impii quasi lanugo quæ à vento tollitur,* Sap. 5. 15. Josephus tamen incipiens annum à Septembri, mensem hunc secundum vocat Marchesuan (sic enim legendum est, non autem Marsenona) qui respondet nostro Octobri, cum abundant imbres ; sed prius quod dixi verius est.

Denique Anton. Fonseca in annot. ad Cajet. in c. 8. Gen. et Torniellus putant mensem ingressus et exitus Noe de arca fuisse Januarium, quem ideo dicunt à primis Gentilibus postmodum ipsi Noe fuisse consecratum, et ab eo denominatum : siquidem Noe ab ipsis Janus nuncupabatur; quem idcirco bifrontem finxerunt, quod Noe viderit annum et seculum tam vetus quam novum. Verum non video solidum hujus opinionis fundamentum; nec enim januarius apud Hebræos fuit mensis secundus, sive annum sacrum, sive vulgarem et civilem accipias : licet id subtiliter ostendere conetur Torniellus p. 107.

Septimo decimo die mensis.] Hunc diem fuisse Dominicum asserit Cedrenus : die enim Dominico tam cœpisse, quam desiisse, et finem accepisse diluvium, tradit ipse et alii nonnulli, penes quod sit fides.

Rupti sunt.] Hebraice נבקעו *nibkeu*, id est impetu ac vi aquarum discissi, dissecti, diffracti, disrupti sunt.

Omnes fontes,] omnes scaturigines, omnes rivi, omnia orificia, omnes venæ, omnes aquæductu ex abysso prodeuntes : ita ut aqua abyssi jam suis rivis, venis, alveis, et aquæ ductibus coerceri non posset, sed eos perrumpens omnia inundaret, faceretque quasi unum mare per totam terram : unde cessante diluvio, reductæ sunt aquæ in suam hanc abyssum, ibique ce i

clusæ, cum, ut ait Scriptura, *clausi sunt fontes abyssi.*

Abyssi magnæ,] id est abyssorum multarum. Sub terra enim sunt multæ abyssi, id est voragines aquarum. Unde pro *magnæ*, hebraice est רבה *rabba*, id est multæ. Ita Perer. et Delrio. Verum cum hebraice sit, non תהמות *theomot*, id est abyssi, sed תהום *theom*, id est abyssus : et *rabba*, id est multa, per enallagen Hebræis familiarem, idem sit, quod magna, ut vertit Noster; verius censent alii, abyssum magnam hic vocari barathrum, sive voraginem illam subterraneam, maximam et profundissimam, quæ tum ex aquis in ea initio mundi à Deo reconditis, tum ex mari, aquis est plenissima; quam multi putant esse matricem omnium fluminum, fontium et aquarum dulcium, de qua dixi cap. 1. 9. Hæc enim hebraice vocatur *theom*, tam hic quam Deuter. 33. 13. ubi hebraice nuncupatur, *theom robetset tachat*, id est abyssus cubans inferne : quod Noster vertit abyssum subjacentem; talem enim abyssum sive voraginem aquarum subterraneam esse, tum experientia multiplici, tum variis argumentis, tum auctoritate Platonis, S. Hieronymi, S. Basilii, Damasc. Philonis, Plinii, Isidori, S. Thomæ, Bernardi, et aliorum, quin et S. Script. locis jam citatis, docent Conimbricenses tractatu 9. in meteora cap. 9. et Valesius Sacræ Philosophiæ cap. 63. Licet enim sub terra multæ sint aquarum voragines, tamen hæ omnes una censentur esse subterranea vorago, sive abyssus, præsertim, quia verisimile est omnes invicem per venas et meatus conjungi, et in primaria ac majori quapiam voragine quasi matrice convenire. Ex hac ergo abysso erumpentes aquæ largissimæ, instar fluminum, imo marium, terram operuerunt; ipsa quoque maria littora sua egressa, terram operuerunt : omne enim mare, per venas, cum abysso jam dicta conjungitur et unitur, unde per abyssum hic, maria quoque intelliguntur : abyssus enim est vorago aquarum, tam quæ terra, quam quæ mari continentur.

Dices, ergo tum in mari et abysso fuit vacuum. Respondeo non fuisse, partim quia in abyssum loco aquæ subintravit aer; partim quia Deus tum rarefecit aquas maris et abyssi, quo factum est ut illæ majorem locum exposcerent, seque non tantum per alveos suos sed et per terram diffunderent.

Nota τὸ *rupti sunt omnes fontes*, q. d. Tanta fuit aquæ, ex abysso et mari erumpentis, vis et copia, ut omnes suos fontes, limites et aggeres pervaderet, atque per latera quaquaversum se effunderet, totamque terram obrueret; perinde ut faciunt torrentes terra conclusi, dum vi aquarum suos exitus, alveos et aggeres, quibus quasi carceribus concludebantur, dilatant, diffringunt, rumpunt, et per latera undequaque erumpunt, omniaque inundant.

Et cataractæ cœli apertæ sunt.] *Cataractæ*, ait Eugubinus et Oleaster, sunt foramina quæ Deus fecit in cœlo, sive firmamento ut per ea aquæ quæ supra firmamentum sunt, defluerent : propter diluvium enim aquas has ibidem fuisse repositas à Deo, initio mundi, censent ipsi; sed hoc modo findi debuisset, non tantum firmamentum, sed et omnes cœli planetarum, quod est improbabile.

Secundo, Petrus de Aliaco, et alii, quos citat Perer. pagin. 252. per cataractas accipiunt constellationes, quarum vi naturali factum sit diluvium; sed hoc repugnat huic versui et v. 4.

Dico ergo, cataractæ cœli hic per catachresin vocantur nubes, ipsaque secunda aeris regio, multas in partes plagasque divisa, quæ vapores et aquas intra se quasi repagulis et cataractis quibusdam continet et coercet. q. d. Nubes, ipsaque secunda aeris regio, in diluvio tanto impetu, aquarum vim maximam in terram dejecit, ut totus aer videretur rumpi in vastissima foramina, per quæ non tam guttas et pluvias, quam densissimos imbres, instar rivorum et fluviorum effudit, ita ut aer jam non aer, sed continuus quidam imber, imo mare esse videretur. Ita S. Chrysost. Rupertus, et Perer. cataractæ enim nuncupantur à καταῤῥήγνυμι, id est, præceps deorsum ruo. Unde ruptis his cataractis subdit Moses : *Et facta est pluvia super terram quadraginta diebus.*

Nota. Duplex fuit causa diluvii, una supera, puta pluvia erumpens ex cataractis cœli, altera infera, puta eruptio et inundatio abyssi, ita ut terra media utrimque invasa et obruta fuerit aquis.

Sane difficile est pervidere unde tanta aquarum copia, quæ totam terram operiret, imo altissimos montes quindecim cubitis superaret, prodierit. Constat enim montes nonnullos ad quatuor milliaria Italica, sive ad quatuor millia passuum elevari, ac supra terram eminere : quanta est altitudo Alpium gradatim ascendentium. Quod si ubique terrarum æque altæ fuerunt aquæ, ut videtur (idque significat Script. cap. 8. vers. 3. ubi ait arcam Noe in aquis diluvii fluitantem, iis sensim decrescentibus, tandem septimo mense quievisse super montes Armeniæ, ac decimo mense aliorum cacumina montium apparuisse : ergo illuc usque aquis fuerant obtecta) sane ingens fuit peripheria aquarum, quæ facile in se quatuor maria et amplius complecteretur, uti patet geometrice spatium hoc expendenti et metienti : quo enim altius scanditur, eo peripheriæ capacitas magis dilatatur, ac geometrica progressione gradatim excrescit in quantitatem ingentem. Mare enim longe minus est terra, ac videtur non multo majus esse montibus et collibus; in horum enim locum successit. Deus enim è terra prius rotunda montes elevavit, ut per hoc in ea faceret scrobes et fossas, in quas induceret aquas, quæ prius terram operiebant, ut terra aquis vacua posset habitari. Igitur mare parum contulit ad tantum diluvium. Rursum vapores è terra elevati atque aer non videntur potuisse reliquum conferre : nam ut ex vapore et aere fiat aqua, debet magna fieri aeris condensatio. Decem enim unciæ aeris, imo longe plures, non efficiunt unam unciam aquæ. Quare etiamsi major pars aeris fuisset conversa in aquam, vix videtur suffecisse ad tantam aquarum molem præstandam, etiamsi eas à Deo per rarefactionem extensas et expansas esse asseveres, præsertim quia si valde rarefactæ fuissent aquæ, fuissent utique valde subtiles, leves et aeriæ; unde non potuisset eis innatare, et supernatare arca tam gravis et onusta. Adde, tunc loco aeris in aquam versi et densati debuissent alia corpora succedere, aut ingens relinqui vacuum, quod natura abhorret, aut certe nova aqua, vel novus aer à Deo creari, et post diluvium annihilari, quod etiam abso-

num videtur. Quare nonnulli viri docti dicunt se rationibus jam allatis cogi ut fateantur cum Oleastro et Eugubino aquas, quæ diluvium causarunt, esse illas quæ primitus super cœlos in maxima copia à Deo ad hoc repositæ sunt, ideoque Deum in firmamento fecisse cataractas sive meatus, per quos hæ aquæ descenderent: hoc enim plana Mosis narratio exigere videtur. Cum enim aquas veras ad diluvium opportunas in cœlo reperiamus, tot tantasque aeris commutationes vestigare non est opus. Adde, multi veteres et moderni censent, cœlos non esse solidos, sed liquidos et fissiles instar aeris vel ætheris, quod si concedas, facile per eos descendere potuerunt aquæ. In locum vero aquarum superarum ne esset vacuus, vel successit aer et æther, qui cum aquis superis videtur commutasse locum tempore diluvii: vel certe aquas reliquas, quæ super cœlos tempore diluvii manserunt, Deus rarefecit, ut locum aquarum sociarum, quæ descendebant, implerent. Porro, acceleravit, inquiunt, Deus descensum aquarum singulari impulsu; nam si naturali motu descendissent, impendissent in descensu ex loco tam alto et remoto, plusquam centum annos, uti ostendi cap. 1. v. 14. Favet huic sententiæ S. Petrus epist. 2. c. 3. 5. ubi si accurate verba expendas, videtur dicere aquis diluvii periisse mundum, id est cœlum et terram, sicut idem peribit in fine suì igne conflagrationis. Igitur sicut non tantum elementa, sed et ipsimet cœli, ut ipse ait v. 12. hoc igne *ardentes solventur;* sic pariter videntur iidem in diluvio aquis fissi et obruti, ita ut quodammodo periisse censeri possint. Hoc enim plena S. Petri antithesis exigere videtur, unde v. 5. ait: *Quod cœli erant prius et terra,* etc. *per quæ ille tunc mundus aqua inundatus periit; cœli autem qui nunc sunt*, etc. *igni reservati*, q. d. Mundus et cœli priores periere diluvio: cœli autem, qui post diluvium à Deo sunt restituti, et nunc extant, simili modo reservantur igni, ut eo conflagrent et pereant, quocirca subdit v. 13. *Novos vero cœlos et novam terram secundum promissa ipsius expectamus.* Accedit quod Esdras lib. 4. c. 6. v. 41. firmamentum vocat spiritum, id est aerem vel ætherem: hunc enim ipse vocat spiritum, ut patet v. 39. Ita ipsi, qui posito hoc principio, quod cœli sint liquidi vel fissiles, non male philosophantur, ac facilem claramque tantarum, quantæ ad diluvium requirebantur, aquarum dant causam.

Verum, quia Aristoteles et Philosophi hoc principium pernegant; et quia aquæ illæ supra cœlos subtiles sunt et cœlestes, ac longissime remotæ à terra; idcirco resp. et dico, primo, solum mare tantum diluvium causare non potuit: diluvium enim longe majus fuit toto mari. Mare enim respectu terræ est exiguum: nam cum à terra separatum est, successit duntaxat in locum fossarum et scrobum, è quibus elevati sunt montes; quare fere sua quantitate montes adæquat, uti jam dictum est. Rursum nautæ qui bolide profunditatem maris explorarunt, asserunt mare, in suì medio, ubi profundissimum est, communiter non esse profundius dimidio milliari Italico, hoc est, quingentis passibus: cum semidiameter terræ sit trium millium milliarium, uti passim docent Mathematici. Quid est dimidium milliare, etiam in suprema, ideoque amplissima superficie terræ, si comparetur cum tribus millibus milliarium, quæ est mensura profunditatis terræ à superficie usque ad centrum? Insuper mare vix operit dimidiam superficiem terræ, nec ullos montes: imo Esdras l. 4. c. 6. v. 42. ait aquas et mare occupare septimam tantum terræ partem. Quare his ad calculum subductis, sequitur mare vix esse millesimam partem terræ: spatium autem ad quod diluvium excrevit super terram, continuit ducentesimam et trigesimam octavam partem terræ, uti mox dicam; qui numerus continet millenarium quater et amplius, quo fit ut ad spatium hoc, ad quod diluvium excrevit, aquis implendum quatuor maria non suffecissent, nisi dicas mare ad quadruplum solito magis à Deo fuisse rarefactum.

Dico secundo, causa diluvii fuere vapores è globo terræ et maris sursum elevati ibique in pluviam resoluti. Pro quo nota: Si ponas diluvium ad quinque milliaria Italica supra terram excrevisse: operuit enim altissimos montes ad 15 cubitos; montes autem aliqui ad quatuor milliaria supra terram attolluntur. Ponamus ergo ad faciliorem calculum, diluvium ad quinque milliaria supra terram excrevisse, dico spatium hoc quinque milliarium non esse nisi ducentesimam trigesimam octavam partem globi terræ, uti periti Mathematici subductis rationibus Romæ mihi ostenderunt. Jam facile fuit Deo 238 partem terræ, cui immixtum est mare, in vapores vertere, eosque in pluvias convertere: hi ergo totum hoc quinque milliarium spatium implessent. Adde aquam decuplo rariorem esse terra: quare dictum numerum 238 portionis terræ, sufficientis ad implendum spatium quinque milliarium jam recensitum, multiplicandum esse per decem; quod si facias, provenient 2380; quare 2380 pars terræ resoluta in vapores et pluvias suffecit ad implendum hoc spatium quinque milliarium. Quid est 2380 pars terræ ad totum terræ globum? In locum vero hujus portionis terræ in vapores abeuntis, successit aer et aqua, per rarefactionem dilatata, et solito magis expansa.

Denique potuit Deus pluvias pari modo rarefacere et extendere: quo dato, multo adhuc minor terræ et pluviarum portio, ad spatium hoc implendum suffecit. Probabile quoque est Deum partem aeris in pluviam et aquam convertisse. Tria ergo elementa, scilicet aer, aqua et terra, ad tantum diluvium causandum concurrerunt. Locum S. Petri explicui in Comment. epistolæ ejusdem.

12. Quadraginta diebus.] Pluviæ hujus tam continuæ causa fuit, assidua vaporum multiplicatio et conversio in aquas; Deus enim tunc vapores, aerem, aliaque in aquas resolvebat continuo per 40 dies, easque misericorditer, non simul, sed sensim depluit, ut interim terrerentur et pœniterent homines, ait S. Chrysost.

Nota. Putat Oleaster non tantum per dies hos 40, sed etiam per 150 sequentes, continuo pluisse. Verum Scriptura tantum asserit 40 diebus pluisse, quo satis innuit, post 40 dies cessasse pluviam. Ita Abulens. et Pererius.

13. In articulo (in puncto) diei illius; hebr. est בעצם היום *beetsem haiom*, in osse diei, id est in subsistentia (ossa enim dant subsistentiam firmam corpori) illius diei, puta illo die 17 mensis secundi, anni 600 Noe, ingressus est,] sci-

licet ultimate et complete, Noe cum omnibus in arcam. Notandum enim ex vers. 1. 4. et 7. Noe in arcam ingredi cœpisse, septem diebus ante diluvium, ac per eos dies sensim cibaria et animalia induxisse in arcam, ita ut ipso die diluvii, qui fuit decimus septimus mensis secundi, omnia, et omnes perfecte essent ingressi. Τὸ ergo *ingressus*, significat hic actum non inchoatum, sed completum et perfectum. Voluit enim Dei clementia, hisce septem diebus, per apparatum quem faciebat Noe, perque continuam inductionem animalium et cibariorum in arcam, homines monere de instanti diluvio, et commovere ad pœnitentiam. Ita sanctus Ambros. Tostatus et Pererius.

14. Universæ aves, omnesque volucres.] Aves sunt, quæ pennas habent: volucres quæ alas, sive eæ pennæ sint, sive membranulæ, quales habet vespertilio.

16. Inclusit eum Dominus de foris,] scilicet, extrinsecus ostium arcæ, contra aquas, bitumine obliniendo, quod Noe, utpote arcæ jam inclusus, facere non poterat. Unde Hebræa habent, *clausit Dominus pro eo,* vel, ut Vatabl. vertit, *post eum.* Vide quantam curam et providentiam Deus habeat Noe et suorum.

17. Factumque est diluvium.] Tropol. S. Ambros. lib. de Noe c. 13. *Diluvii species*, ait, *typus est purgationis animæ nostræ. Itaque cum mens nostra se à corporalibus mundi hujus illecebris, quibus ante delectabatur, abluerit, bonis quoque cogitationibus veteris colluviem cupiditatis absterget, tanquam purioribus absorbens aquis turbidorum prius amaritudinem fluentorum.*

19. Aquæ prævaluerunt nimis.] Ita ut domos et urbes everterent, arbores eradicarent, omniaque sata et germina solo sternerent, nimirum tunc, ut canit Ovidius :

Omnia pontus erant, et deerant littora ponto.

Nota hic rursum constantiam fidei, spei et patientiæ in Noe. Erat enim in tentationibus gravissimis, ut mirum sit eum non desperasse; primo, enim relinquere cogebatur domum, amicos et omnia; imo eorum interitum videre; secundo, quasi in carcere et tenebris, fœtoreque animalium clausus erat; tertio, terrore quatiebatur videns tantam Dei iram, aquasque, undique irruentes, imo nil nisi præsentem mortem aspiciens. Si enim in mari et fluctibus timent homines, quantum timuit Noe? quarto, timere poterat ne et ipsum, ob culpam aliquam, relinqueret Deus; quinto, nesciebat quandiu tempestas duraret; sexto, non videbat exitum: clausa enim erat arca; septimo, cruciabat eum interitus omnium hominum et animalium; octavo, laborabat ut suos in arca consolaretur et confortaret, ne desperarent. Quis in tantis tentationibus non succubuisset, ac mori prælegisset? verum omnia hæc sustinuit et superavit Noe, uni Deo nixus, ejusque promissioni et providentiæ; quoniam nullum erat aliud auxilium aut consilium. Ita suos exercet et perficit Deus, dum omnia fulcra eis adimit, ut totos se Deo committant. Discamus et nos in arctis quibusque nos Deo unire in eumque maxime sperare. Dominus enim est qui suos *mortificat et vivificat : deducit ad inferos, et reducit.* Quid mirum ergo, si Noe à fide ita laudet Paulus Hebr. 11. 7. et Ecclesiast. c. 44. 17?

20. Quindecim cubitis altior fuit aqua super montes.] Ergo pertigit diluvium usque ad imum mediæ regionis aeris : eo enim pertingit Olympus et alii montes celsissimi; ergo diluvium paradisum quoque obruit et destruxit. Putant aliqui, quod tantumdem, puta quindecim cubitis supra terram et montes excrescet ignis conflagrationis in fine mundi, illudque innuit S. August. l. 3. de Gen. ad lit. c. 2. idque probat ex 2. Petr. 3. v. 5. et 7. Falsum ergo est, quod Cajet. censuit, montes qui hic aquis operti dicuntur, esse illos, qui sunt sub cœlo aereo, non autem illos, qui superant mediam aeris regionem, quales ait ipse esse Olympum et Atlantem : hoc enim repugnat S. Script. hic, quæ omnes terræ montes diluvio superatos et obrutos asseverat, ut recte advertit S. Aug. lib. 15. Civit. 27. Fundamentum quoque Cajetani, scilicet quod aliqui montes superent mediam regionem aeris, sive locum pluviæ et nivis, falsum est; nam cacumen Atlantis nivibus tegi compertum est.

Nota. Quindecim cubitis aqua excessit omnes montes, ne gigantes longissimi, aut aliud animal vastissimum, in altissimi montis vertice servari posset. Quare quod tradunt Judæi, Og regem Basan fuisse ex gigantibus iis, de quibus dictum est cap. 6. quodque in altissimo monte consistens evaserit diluvium, idque probant ex eo, quod dicitur Deut. 3. 10. *Solus Og restiterat de stirpe gigantum ;* fabella est, sic enim Og fuisset 800 annorum : tot enim anni sunt à diluvio, usque ad ingressum Hebræorum in Chanaan, quando ab eis occisus est Og. Deuter. 3. 3.

Quæres quid fecerit Noe cum suis toto tempore in arca?

Resp. Torniellus eum commiseratum esse cæteris omnibus pereuntibus, sibique congratulatum esse de sua salute in arca, ac Deo gratias egisse; secundo, vacasse precibus et contemplationi; tertio, se et animalia cuncta curasse, dando eis cibum et potum, sordes everrendo in sentina, indeque per antliam vel situlas extollendo, et extra arcam per fenestellas, quæ superius erant, ejiciendo; denique rem omnem arcæ administrasse.

22. Et cuncta in quibus spiraculum vitæ est in terra mortua sunt.] Hebræa ad verbum sic habent, *et omne cujus flatus spiritus* (id est flatus respirationis sive respirans) *vitæ in naribus ejus ex omnibus quæ sunt in arida, mortua sunt*, hoc est, omnia omnino in terra respirantia mortua sunt. Unde Tigurina vertit, *et quidquid erat in cujus naribus spirabat flatus vitæ, de omnibus quæ in sicco degebant, mortua sunt;* Vatabl. *jam interierant.* Addit τὸ *in sicco* ob pisces, qui in humido, puta in aqua, versantur : hi enim mansere vivi et superstites. Pagnin. *omnia, in quorum facie erat anhelitus vitæ, ex omnibus quæ erant in sicco, mortua sunt;* Septuag. vero sic, *et omnia quæcumque habebant spiritum vitæ et omnis qui erat super aridam, mortuus est ;* Chaldæus, *omnia in quibus est spiraculum spiritus vitæ in naribus suis, ex omnibus quæ sunt in arida, mortua sunt.*

24. Obtinueruntque aquæ terram centum quinquaginta diebus.] Nota hos 150 dies non esse computandos seorsim post 40 dies pluviæ de quibus v. 12. (ut volunt Joseph. Chrys. Tostat. Cajetan.), sed eos includere; nam à 17 die mensis secundi, quo cœpit pluvia et diluvium, usque ad diem 27 mensis septimi, quando imminutis aquis arca quievit in montibus Arme-

niæ, ut habetur cap. 8. 4. tantum interfluunt dies 160; ergo primis 40 diebus fuit pluvia, qua terra et montes omnes ad quindecim cubitos fuerunt obruti; deinde per sequentes centum et decem dies, mansit aqua in hoc statu et altitudine, post quos cœpit decrescere, ita ut decimo post die arca quiesceret in montibus Armeniæ: tot enim universim numerantur dies, à 17 die mensis secundi, quo cœpit diluvium, usque ad diem 27 mensis septimi, quo quievit arca, nimirum dies 160 quos eo modo, quo jam dixi, partiri et distribuere oportet. Ita Lyran. Hugo, Pererius.

Horrendum fuit hoc diluvii spectaculum; sensim crescentibus aquis, circumcursabant per domos tremulæ matres, cum parvulis, nescientes, quo pergerent; surgebant alii pavidi de mensa, et effugium quærebant; è cubili exiliebant sponsus et sponsa, huc ille, illuc illa fugiebat, ut salientem evaderet undam; vidisses quosdam repente superiora domus, alios etiam tectorum cacumina conscendere; nonnullos item excelsarum arborum ramos scandere, alios vero cum festinatione ad collium montiumque juga se proripere, sed frustra; nemo enim hanc aquarum vim et impetum evadere potuit; ubique pavor, ubique tremor. O quam dolebant tunc, quod Noe hæc comminantem non audierant, sed irriserant! O Noe, quam sapuisti, inquiebant, ô nos dementes, quam insani, quam stolidi fuimus! ô si jam liceret arcam ingredi, quam cuperemus etiam tota vita in ea includi! potuimus aliquando, sed noluimus; nunc volumus, sed non possumus. Sero sapiunt Phryges. Ex hisce et similibus vides, quam horribile fuerit diluvium; quod ut magis videas et apprehendas, imaginare te in vertice montis consistere, ac videre aquas totam terram inundantes, omnia sternentes, homines et animalia sorbentes, arces et oppida evertentes, excrescentes, et montes omnes superantes, itaque ad te tandem in vertice consistentem pertingentes, teque pariter haurientes et mergentes. Hinc disce quid sit peccatum; quod hanc cladem toti orbi induxit; et si tale fuit diluvium aquæ in terra, quale erit diluvium ignis in gehenna? Cogita quam terribilis sit Deus in consiliis suis super filios hominum, quam terribilis sit ejus justitia et vindicta. *Elevaverunt flumina fluctus suos, à vocibus aquarum multarum. Mirabiles elationes maris, mirabilis in altis Dominus.* Quid ergo erit in die judicii, qui similiter omnes ex improviso obruet? Audite Christum ipsissimam veritatem Matth. c. 24. 37. *Sicut in diebus Noe, ita erit et adventus filii hominis. Sicut enim erant in diebus ante diluvium comedentes et bibentes, nubentes, et nuptui tradentes, usque ad eum diem, quo intravit Noe in arcam, et non cognoverunt, donec venit diluvium, et tulit omnes; ita erit et adventus Filii hominis.*

Tunc, inquit ex S. Bernard. Hugo Cardin. *angustæ erunt viæ undique reprobis. Superius erit judex iratus; subtus, horrendum chaos; à dextris, peccata accusantia; à sinistris, infinita dæmonia ad supplicium trahentia; intus, urens conscientia; foris, mundus ardens: Miser peccator deprehensus, quo effugies? latere erit impossibile; apparere intolerabile. Si quæris, quis te accusabit? dico, quod totus mundus; quia, offenso Creatore, omnis creatura odio habet offendentem, puta peccatorem.*

CAPUT OCTAVUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Minuitur sensim, et tandem finitur diluvium: idque vers. 8. ex columba redeunte cum ramo olivæ, discit Noe. Hinc vers. 16. cum omnibus suis ex arca egreditur. Denique v. 20. offert sacrificium Deo, qui per illud placatus, promittit deinceps non fore diluvium.

1. Recordatus autem Deus Noe, cunctorumque animantium, et omnium jumentorum, quæ erant cum eo in arca, adduxit spiritum super terram, et imminutæ sunt aquæ.
2. Et clausi sunt fontes abyssi, et cataractæ cœli: et prohibitæ sunt pluviæ de cœlo.
3. Reversæque sunt aquæ de terra euntes et redeuntes: et cœperunt minui post centum quinquaginta dies.
4. Requievitque arca mense septimo, vigesimo septimo die mensis, super montes Armeniæ.
5. At vero aquæ ibant et decrescebant usque ad decimum mensem: decimo enim mense, prima die mensis, apparuerunt cacumina montium.
6. Cumque transissent quadraginta dies, aperiens Noe fenestram arcæ, quam fecerat, dimisit corvum,
7. qui egrediebatur, et non revertebatur, donec siccarentur aquæ super terram.
8. Emisit quoque columbam post eum, ut videret si jam cessassent aquæ super faciem terræ.
9. Quæ cum non invenisset ubi requiesceret pes ejus, reversa est ad eum in arcam: aquæ enim erant super universam terram: extenditque manum, et apprehensam intulit in arcam.
10. Expectatis autem ultra septem diebus aliis, rursum dimisit columbam ex arca.
11. At illa venit ad eum ad vesperam, portans ramum olivæ virentibus foliis in ore suo; intellexit ergo Noe quod cessassent aquæ super terram.
12. Expectavitque nihilominus septem alios dies: et emisit columbam, quæ non est reversa ultra ad eum.
13. Igitur sexcentesimo primo anno, primo mense, prima die mensis, imminutæ sunt aquæ su-

per terram : et aperiens Noe tectum arcæ, aspexit viditque quod exsiccata esset superficies terræ. 14. Mense secundo, septimo et vigesimo die mensis, arefacta est terra. 15. Locutus est autem Deus ad Noe dicens: 16. Egredere de arca, tu et uxor tua, filii tui et uxores filiorum tuorum tecum. 17. Cuncta animantia quæ sunt apud te ex omni carne, tam in volatilibus quam in bestiis et universis reptilibus, quæ reptant super terram, educ tecum, et ingredimini super terram : crescite et multiplicamini super eam. 18. Egressus est ergo Noe, et filii ejus, uxor illius et uxores filiorum ejus cum eo. 19. Sed et omnia animantia, jumenta, et reptilia quæ reptant super terram, secundum genus suum, egressa sunt de arca. 20. Ædificavit autem Noe altare Domino : tollens de cunctis pecoribus et volucribus mundis, obtulit holocausta super altare. 21. Odoratusque est Dominus odorem suavitatis, et ait : Nequaquam ultra maledicam terræ propter homines ; sensus enim et cogitatio humani cordis in malum prona sunt ab adolescentia sua : non igitur ultra percutiam omnem animam viventem sicut feci. 22. Cunctis diebus terræ, sementis et messis, frigus et æstus, æstas et hiems, nox et dies, non requiescent.

1. Recordatus autem Deus Noe.] Quasi Deus oblitus fuerit Noe, cum eum in illa horribili aquarum abysso, cum arca fluitantem reliquit; hic finiente diluvio ejus recordari dicitur, quia eum inde jam liberat, ait Theodor.

Audivimus cap. præc. interitum omnium impiorum : hic audimus consolationem piorum. Sicut ergo prius ostendit gaudium impiorum in luctum fuisse conversum; ita hic declarat piorum tristitiam in gaudium esse conversam, juxta illud Tobiæ: *Hoc pro certo habet omnis qui colit te, quod vitæ ejus, si in probatione fuerit, coronabitur.*

Adduxit spiritum,] id est, Spiritum sanctum, inquit Theodor. et S. Ambros. Secundo, Rupert. per spiritum accipit solem, qui suo ardore siccarit aquas. Verum dico, *spiritum*, id est ventum validum, qui vi, non tam naturali (quomodo enim id fieret in tantis aquis, tam brevi tempore)? quam divina, partim siccaret et consumeret aquas, partim eas densaret, et cogeret in abyssum et alveum unde eruperant, quo facto eas ibi reclusit, clausis abyssi fontibus et orificiis, et hoc est quod sequitur : *Clausi sunt fontes abyssi.* Ita S. Chrysost. et Ambrosius. Quæ sit hæc abyssus dixi cap. 7. 11. Idem ventus eadem vi effecit ne ex hoc diluvio ulla postea lues, vel pestilens quippiam spargeretur.

2. Et prohibitæ sunt pluviæ de coelo.] Non quasi hucusque continuo pluerit per 150 dies, sed quod decrescente diluvio, Deus omnes omnine pluvias, etiam ordinarias prohibuerit, ut eo citius decrescerent aquæ, et terra siccaretur. Prohibuit ergo hic pluviam Deus per septem integros menses, scilicet à 17 die mensis septimi, quo cœpit aqua decrescere, ad 27 diem mensis secundi sequentis anni, quo arefacta est terra, ut patet v. 14.

Euntes et redeuntes,] euntes redeundo ad mare, et ad abyssum subterraneam, per varios meatus, perque occultas venas. Ita S. Hieron.

Mense septimo,] ab initio, non diluvii, ut volunt aliqui, sed anni, ut patet ex v. 13. et seq.

4. Vigesimo septimo die.] Ita legunt constanter Latina Biblia, Septuag. et Patres omnes, et ratio evincit ita legendum esse. Nam cum per 150 dies aquæ manentes in sua altitudine obtinuerint terram, sequitur eas in sua altitudine mansisse usque ad diem 17 mensis hujus septimi ; cœpit enim diluvium 17 die mensis secundi. Jam à 27 die mensis secundi, ad 17. diem mensis septimi, præcise intersunt 150 dies, post quos aquæ cœperunt decrescere; ergo 17 die mensis septimi cœperunt decrescere ; non potuerunt autem uno die 15 cubitis, quibus quaquaversum montes, non tantum Armeniæ, sed etiam iis altiores, in tota terra superabant, ita decrescere, ut eodem die 17 arca quiesceret in montibus Armeniæ; sed sensim hoc factum est, ita videlicet ut post 10 dies, puta 27 die ejusdem mensis, arca quiescere posset in illis montibus, uti hic dicitur. Valde enim lente decrevisse aquas patet ex eo quod, post quietem arcæ mense septimo, decimo tandem mense apparuerint cacumina montium. Quare Hebræa et Chaldæa hic non tam mutila, quam distorta et divulsa sunt; nam pro 17 habent 27, nimirum pro duabus disjunctis vocibus עשר יום *asar iom*, id est decimo die, legendum est conjunctim unica voce עשרים *esrim*, id est vigesimo, supple die.

Perperam ergo Eugubinus, Cajetanus et Lipomanus dixerunt nostrum textum hic esse corruptum.

Montes Armeniæ.] Hebraice est, *montes Ararat*, quod Chaldæus vertit, *montes Cordu*, quos Josephus et Curtius Cordiæos vocant. Hi montes, inquit Pererius et Delrio, sunt pars Tauri montis (qui varia diversis locis nomina accipit) ubi is imminet Ciliciæ et Araxi fluvio, qui forte Ararat hebraice dicitur. Inde Stephanus lib. de Urbibus, Tarsum, Ciliciæ dictam putat à τερσενω id est arefacio, quod in argumentum exsiccatæ ibi primum terræ, ibidem Tarsus sit condita. Verum alii Tarsum à Tersis filio Japheth conditam et appellatam censent.

Nota. Armenia postea ita dicta videtur, ab Aram filio Sem, nepote Noe Genes. 10. Quod si etymon Hebræum spectes, Aram et Armenia significat altam et excelsam; est enim Armenia omnium orbis partium celsissima, idque vel ex eo colligitur, quod in montibus Armeniæ primum, decrescente diluvio, arca resederit.

5. Decimum mensem,] non à cœpto diluvio, ut vult Tostat. et Cajet. sed à cœpto anno 600. vitæ Noe, ut patet c. præced. v. 11. et hic v. 13. et 14. Ita Lyran. et Perer.

Apparuerunt cacumina.] Licet enim jam ante, mense septimo, arca quieverit in montibus Armeniæ, nondum tamen tum detecti erant montes; nam arcæ moles aliquot cubitis (puta septem vel octo) pondere suo sub aquas penetrarat, uti solent facere naves onerariæ; his ergo cubitis septem vel octo sensim decrescente aqua, tandem retecti sunt montes, ita ut Noe spec-

tanti per arcæ fenestram, demum mense decimo apparuerint cacumina montium. Verisimile est ea prius fuisse retecta et nudata aquis, sed mense decimo primum apparuisse, et visa esse ipsi Noe. Adde, non est necesse dicere æqualiter et æquo tenore, sensim semper decrevisse aquas; verisimile est enim initio eas magis decrevisse, idque ut arca amplius non fluitaret, sed subsideret in montibus Armeniæ, ad securitatem et consolationem Noe: nam initio statim non tantum per ventum siccatæ et densatæ sunt aquæ; sed etiam à Deo subito reductæ sunt in suam abyssum, ex qua prodierant, quæ sane ingentem aquarum copiam excepit, ibique sunt reclusæ, unde v. 2. dicitur: *Et clausi sunt fontes abyssi.*

7. Qui (corvus) egrediebatur, et non revertebatur.] Chaldæus, Josephus et ut nonnullis videtur, ipsa Hebræa habent contrarium, scilicet *corvus egrediebatur et revertebatur.* Unde Calvinus nostrum textum Latinum falsitatis accusat; verum Septuag. noster interpres, et Patres omnes, præter Procopium, legunt cum negatione: *corvus egrediebatur, et non revertebatur.* Utraque versio et lectio verum habere sensum, ac proinde una cum alia facile conciliari potest.

Pro quo nota. Hebræa ad verbum sic habent: *Corvus egrediebatur exeundo et redeundo;* scilicet, corvus hic emissus ex arca, teste sancto Augustino, Chrysost. et aliis, videns cadavera in montibus jacentia, aut in aquis natantia, quæ necdum dissoluta, vel à piscibus devorata erant, illorum aviditate; aut potius, ut censet Perer. quia clausuræ in arca pertæsus, libertatis erat avidus, in arcam regredi nolebat; quia tamen terra adhuc erat limosa et aquosa, subinde revolabat ad culmen arcæ, illique insidebat, ut rursum ad cadavera revolaret. Revertebatur ergo corvus ad cacumen arcæ, non vero revertebatur ad Noe, in ipsam arcam, sed ultro citroque volitabat. Unde Noe ex eo, an et quantum siccaretur terra, scire non poterat; hinc paulo post columbam emisit, quæ id exploraret. Vide Franc. Lucam notat. 3. in Gen.

Secundo, et magis genuine, Hebræum שוב *scob*, significat redire, non ad Noe emittentem, sed ad pristinum locum, libertatem et consuetudinem, unde *scob* sæpe sumitur pro *recedere*, ut patet hic v. 3. et Ruth. 1. 16. et Ezech. 18. 26. et alibi sæpe, quare in Hebræo ita est ad verbum: *Corvus egressus est egrediendo et recedendo, donec siccarentur aquæ super terram;* hoc est, magis magisque egrediebatur, et recedebat, donec siccaretur terra; id enim naturale est avibus, ut dimissæ è cavea, quam longissime aufugiant. Hunc vero sensum clarius explicuit noster Interpres, dum vertit, *egrediebatur et non revertebatur.* Unde et S. Hieronymus in Tradit. Hebr. in Genes. ait in Hebræo esse, *egressus est exiens et non revertens;* ita solerter et docte P. Gordonus l. 1. Controv. c. 19. Corvus enim exiens revertebatur ad suam libertatem, ac consequenter ad arcam non revertebatur, sed ab ea longius et longius recedebat; et hoc significat Hebræum *scob.*

Ex hoc loco corvus apud Hebræos in proverbium abiit, ut dicant *corvus nuntius*, de eo qui missus est, et tarde vel nunquam redit.

Corvus non est reversus ad arcam, sed columba: corvi sunt, qui differunt pœnitentiam; dicunt, cras, cras; columbæ gementes sunt, qui statim pœnitent, et redeunt ad arcam. Hinc Alcuinus l. de Virtutibus et vitiis: *Forte*, ait, *respondes: Cras, cras* (scilicet convertar), *ô vox corvina, corvus non rediit ad arcam, columba rediit; si tunc vis pœnitentiam agere, quando peccare non potes, quando peccata te dimiserunt, non tu illa; satis alienus es à fide, qui ad agendam pœnitentiam tempus senectutis expectas.* Aliter sanctus Ambros. lib. de Noe cap. 17. Emisso corvi, ait, significat *quod omnis justus quando mundare se incipit, quæ tenebrosa sunt, et immunda, et temeraria, primo à se repellit. Siquidem omnis impudentia atque culpa tenebrosa est, et mortuis pascitur sicut corvus. Et ideo tanquam emittitur et fugatur culpa, et separatur ab innocentia, ut nihil remaneat in viri justi mente tenebrosum. Denique egressus corvus non revertitur ad justum; quia fugitans culpa omnis æquitatis, nec probitati videtur et justitiæ convenire.* Et c. 18. columbam ad arcam reversam, ait significare simplices et innocentes, qui missi ad seculares convertendos, cum in iis vident inundasse malitiam; ne frustra laborent, et ea inquinentur, mox ad mentis arcam revolant: *Tarde enim*, ait, *inter astutias istius mundi, et secularium fluctus cupiditatum, portum solet invenire simplicitas.* Vide apud eum plura si lubet.

Donec siccarentur aquæ.] Τὸ *donec*, non significat post terram siccatam corvum in arcam regressum esse, sed tantum ante siccationem non esse regressum; sic sumitur *donec* Matthæi. 1. v. ult. Psal. 109. 2. et alibi.

9. Ubi requiesceret.] Adhuc enim omnia erant limosa, et luto obsita.

Aquæ enim erant super universam terram.] Licet enim montes altos deseruissent, tamen adhuc totam terram planam, sive campestrem occupabant.

11. Ad vesperam.] Tota die pasta (ait S. Chrysostomus hom. 26.) ad comparem in hospitium notum redit, ut nocturnum frigus vitet. Ita Delrio.

Ramum olivæ.] Quia olea semper viret foliis, teste Plinio lib. 16. cap. 20. Potuit ergo olea hæc sub aquis diluvii annum integrum folia sua servare. Ita S. Chrysost. hom. 26. licet S. Ambros. lib. de Arca cap. 19. malit oleam hanc sub aquis germinasse, non naturaliter, sed per Dei omnipotentiam.

Nota, licet diluvium straverit plerasque omnes arbores in planitie sitas; oleam tamen hanc, aliquasque alias arbores et plantas, potuisse inter montium petras, quæ aquarum vim refrangebant, servari.

Nugantur hic Judæi, qui ramum hunc fabulantur allatum esse ex Sion, et monte olivarum, ad quem quasi sacrum non pertigerit diluvium. Alii eum ex paradiso allatum somniant.

Tropologice, Oliva, inquit S. Ambr. est insigne divinæ misericordiæ. Rursum oliva, inquit Perer. hieroglyphicum est pacis, victoriæ, æternitatis et felicitatis. Columba ergo hæc cum ramo olivæ Noe et mundo quasi securitatem ab aquis, pacemque ac Dei reconciliationem afferebat. Plura de symbolo olivæ dicam Levit. 2. 1.

Alleg. Noe est Christus, arca Ecclesia; post passionem et mortem Christi, adduxit Deus spiritum reducem vitæ, cum Christum suscitavit à mortuis, tumque dedit hominibus Spiritum

sanctum in remissionem peccatorum. Secundo, non statim siccatæ sunt aquæ per Spiritum; quia Deus aquas concupiscentiæ et tentationum ac peccatorum omnium non statim exsiccat, sed cum tempore; tertio, arca primo requievit in montibus; quia tempore passionis Christi, Ecclesia in Apostolis constitit; quarto, Noe 40 die fenestram aperuit; quia Christus 40 die post resurrectionem cœlos ascendit et reseravit; quinto, corvus emissus non revertitur; quia Judæi infideles ex Ecclesia ejecti, ad eam non redeunt; sexto, columba est Spiritus S. qui in specie columbæ super Christum visus est; septimo, tertio emittitur columba, quia Spiritus sanctus ter ad nos venit: primo, cum baptizamur; secundo, cum confirmamur, tertio, cum suscitabit corpora nostra. Octavo, columba non sedit in terra lutosa, vel cadaveribus; quia Spiritus sanctus non intrat in carnalem et malevolam animam; nono, columba ad vesperam venit; quia Spiritus sanctus novissimis Christi diebus effusus est; decimo, columba affert ramum olivæ; quia Spiritus sanctus affert nobis oleum divinæ gratiæ, pacemque cum Deo; undecimo, Noe per columbam certificatur aquas cessasse; quia Spiritus sanctus reddit testimonium spiritui nostro, quod sumus filii Dei; duodecimo, Noe tectum arcæ amovet; quia Christus omnia impedimenta amovet, ut liberum habeamus ingressum in cœlum; quod tunc fiet, cum dicet: *Venite, benedicti Patris mei*, etc.

Quod cessassent aquæ.] Quod usque ad arbores et terram essent imminutæ.

13. Imminutæ sunt aquæ,] usque ad terram, ita ut terra sicca apparuerit. Ubi nota. Primò die mensis primi, anni 601 Noe, terra hic dicitur exsiccata; intellige inchoate, ita scilicet, ut esset nudata aquis, remaneret tamen adhuc limosa et cœnosa: nam perfecte à cœno et limo siccata est, post 57 dies, scilicet 27 die mensis secundi, ut dicitur v. seq. ita scilicet, ut Noe cum suis arca egredi, et per terram ingredi posset. Ita Perer.

Et aperiens Noe tectum arcæ aspexit.] Noe non aperuit totum arcæ tectum, sed tantum partem, puta unam alteramve ejus tabulam, quantum scilicet opus erat, ut commode supra ipsum tectum elevari posset, et inde undique circumspicere (quod non poterat facere de fenestra, utpote quæ ad latus arcæ posita erat) et videre, an jam ubique aquæ deseruissent terram.

Tropol. S. Ambr. l. de Noe c. 20. Noe, id est vir justus, aperit tectum, ut speculetur incorporalia, puta Deum et cœlites. *Et ideo*, inquit, *justus quem non videbat Dominum requirebat, corruptelæ exors, cupidus æternitatis.*

14. Mense secundo, septimo et vigesimo die mensis arefacta est terra.] Ex hoc loco patet diluvium durasse annum integrum, et decem dies; cœpit enim anno 600 Noe, die 17 mensis secundi; finitum autem est anno 601 Noe, die 27 mensis secundi: fuit ergo Noe in arca anno integro et decem dies.

Putat Perer. annum hic lunarem intelligi, qui continet duodecim lunationes, sive duodecim lunæ circuitus per Zodiacum, ac consequenter continet dies 354, ideoque undecim diebus minor est anno solari; hic enim continet dies 365. Ratio Pererii est, quia Hebræi utebantur mensibus, et consequenter annis lunaribus; ergo iisdem videtur hic uti Moses.

Verum hæc ratio non omnino concludit: nam Hebræi utebantur mensibus lunaribus, propter festa plura, quæ secundum lunam celebranda erant, uti neomenia celebranda erat in novilunio, pascha 14. luna mensis primi; inde tamen non sequitur Mosen in Pentateucho iisdem uti. Nam Moses conscribit hic chronologiam mundi, quæ secundum annos solares, utpote usitatissimos et communissimos conscribi solet. Adde, Hebræi suos annos lunares, per intercalationem, secundo, vel tertio quoque anno, redigebant ad annum solarem, eique coæquabant; itaque ipsi quoque anno solari utebantur: alioqui enim non potuissent semper inchoare annum suum, mense novarum frugum, et in eo celebrare Pascha.

Anno solari uti Mosen, suadet id quod dixi c. 7. v. ult. scilicet à 17 die mensis secundi, usque ad 27 mensis septimi fluxisse 160 dies, ita ut primis diebus 150 aquæ in suo statu constiterint, deinde decem ultimis diebus ita sint imminutæ, ut arca hæserit in montibus Armeniæ. Si enim menses lunares accipias, dicendum est, post illos 150 dies diluvii, terram subito per quatuor dies ita siccatam fuisse, ut arca in montibus illis hærere potuerit, cum tamen postea lente admodum siccata sit, ut patet v. 5. 13. 14.

16. Egredere tu et uxor tua.] Notat sanctus Ambros. l. de Arca c. 21. et Cajet. in ingressu arcæ c. 6. 18. juberi à Deo, seorsum uxores à maribus ingredi, sed in egressu juberi simul egredi; quia, inquit S. Ambros. in ingressu, tacite illa separationis phrasi, à Deo monentur singuli abstinere à conjugio et à generatione, eo quod tunc esset tempus luctus et pœnitentiæ: in egressu vero, alia combinationis phrasi monentur uti conjugio, ad hominum propagationem.

17. Cuncta animantia, etc. educ tecum, et ingredimini super terram.] Quæres quomodo post diluvium lupi, vulpes, leones, tigrides, aliæque noxiæ feræ de Asia, in qua ex arca egressus est Noe, ad insulas et terras medio mari ab ea separatas, ac præsertim in Americam, devenire potuerint?

Respondet S. August. l. 16. de Civit. c. 17. Tripliciter, scilicet, animalia hæc vel natando ad insulas transisse, vel ab hominibus navibus eo fuisse deportata; vel Dei ordinatione et creatione in ipsis esse producta. Hoc tertium parum credibile videtur; nam post diluvium, imo post primam rerum creationem Gen. 1. factam, nihil de novo creavit Deus: ideo enim ex singulis animantibus masculum et feminam induxit in arcam, ut salvaretur semen eorum super terram, Genes. 7. 3.

Verius ergo est feras has natando ad insulas pervenisse. Experientia enim docet feras per integros dies et noctes, necessitate urgente, natare et enatare. Hujus rei magnum indicium est, quod in novo orbe, puta in America, feræ hæ reperiantur per totam continentem, et in insulis ei vicinis; in insulis vero à continente quatridui itinere dissitis nequaquam reperiantur (quia scilicet tandiu jejunare, ut eo natando pervenirent, non potuerunt), uti se diligenter observasse, dum in America habitaret, asserit noster Josephus Acosta l. 1. de Novo orbe cap.

21. unde addit nullam vulpem, leonem, ursum, aprum, aut tigridem reperiri in insula Cuba, Hispanica, Margarita, et Dominica, quia longius à continenti absunt : perinde ut ante adventum Hispanorum in iisdem insulis nulli erant boves, equi, canes, vaccæ; quibus ab Hispanis postea invectis, insulæ illæ modo abundant.

Porro, tam homines, quam animalia ex hoc orbe in Americam penetrasse terrestri itinere, aut parva et facili navigatione, probabiliter conjectat Acosta ex eo, quod Indi isti nec magnarum navium usum, nec magnetis, astrolabii et quadrantis peritiam habuerunt, sine quibus si per plures dies in pleno mari naviges, toto cœlo errabis. Hinc ait sicubi insula occurrit à continente, atque aliis insulis valde disjuncta, qualis est Bermuda, eam omnino hominum carere commercio comperimus. Unde concludit ipse quod America nostro huic orbi sit continens, nostræque terræ aliquibus locis cohæreat, aut certe ab ea non sit valde disjuncta, ita ut scaphis, aut parvis navigiis eo trajici possit. Nam ad polum Arcticum non est omnis longitudo Americæ satis explorata, multique putant super Floridam latissimam esse terram, et Baccaleos usque ad Europæ extrema porrigi.

Secundo, quædam feræ ab hominibus vel lucri, vel novitatis, vel venationis, vel magificentiæ, vel alia de causa eo delatæ sunt, uti huc in caveis spectandæ deferuntur, quarum quædam ex caveis elapsæ ad montes et silvas fugerunt, ibique generando multiplicarunt.

Si cui hæc non sufficiunt, is ad Dei providentiam recurrat, dicatque : sicut cuncta animalia ab angelis in diluvio perducta sunt in arcam, ita post diluvium eorumdem opera per varias terras et insulas fuisse dispersa. Ita Torniellus anno mundi 1931. n. 49.

19. Secundum genus suum,] secundum speciem suam, q. d. Animalia bina, vel septena, secundum species suas egressa sunt ex arca, ita scilicet ut animalia (mares et feminæ) ejusdem speciei simul egrederentur.

20. Altare.] Primum hoc est altare quod legitur in Scriptura; tamen non dubium est alia prius extitisse, utpote in quibus sacrificavit Abel, c. 4. Altare dicitur quasi alta ara, in qua scilicet victimæ Deo mactantur et offeruntur; unde altare hebraice dicitur מזבח *mizbeach*, à radice זבח *zabach*, id est mactavit.

Holocausta.] Ex septimo illo mundorum animalium cælibe, seu solitario masculo, uti dixi v. 2. Ita Diodor. Tarsensis in Catena.

21. Odoratusque est Dominus odorem suavitatis.] Puta *odorem bonæ fragrantiæ*, uti legit Novatianus lib. de Trinitate, q. d. Deus acceptavit holocaustum Noe, tanquam rem sibi suavem et gratam; Deus eo delectatus est, sicuti nos nidore carnium assarum delectamur et pascimur; est enim sacrificium quasi cibus Dei; unde Chaldæus vertit : *suscepit Dominus cum beneplacito oblationem ejus*. Hebraice pro *odorem suavitatis*, est ריח הניח חח *reah hannic hoach*, odorem quietis : quia scilicet hoc sacrificium Deum generi humano iratum placavit et tranquillavit. Ita Vatablus, et Oleaster.

Loquitur Moses metaphorice et anthropopathως, q. d. Fumus hic sacrificii, et odor qui cum fumo ascendebat sursum, ad similitudinem suavis odoris placuit Deo, et quasi fœtorem peccatorum sustulit à naribus Dei : quia, ut ait S. Chrysost. *Justi Noe virtus fumum et nidorem victimæ, Deo fecit odorem fragrantiæ*. Ita Plato et Lucianus simili modo deos Gentium inducunt, quasi suaviter odorantes sacrificia, eorumque nidore gaudentes.

Ait ad eum.] Hebr. אמר אל לבו *amar el libbo*, dixit ad cor suum; Chald. vertit, *dixit in verbo suo;* Septuag. *dixit recogitans*, seu post multam cordis cogitationem et considerationem, q. d. Dixit Deus hoc maturo consilio, et deliberato decreto. Secundo, τὸ *dixit ad cor suum*, potest accipi pro *dixit in corde suo*, vel ex corde suo, q. d. Serio, et ex intimo corde dixit, אל *el* enim sæpe capitur pro מן *min*, vel *bet*. Tertio, Delrio sic explicat : *dixit ad cor suum*, id est, dixit ad Noe, qui erat corculum Dei. Quarto, optime ex phrasi Hebræa sic exponas : *amar el libbo*, id est dixit ad cor ejus, puta Noe, qui præcessit : ad Noe enim hæc dici, omnes veteres consentiunt, q. d. Deus placatus sacrificio Noe locutus est ei ad cor, id est consolatus est eum, demulsit eum, dixit illi ea quæ cordi ejus gratissima et jucundissima erant; hoc enim est Hebræis *loqui ad cor alicujus*.

Nequaquam ultra maledicam terræ.] *Maledicam*, id est malefaciam, q. d. Non amplius terram perdam diluvio, uti feci.

Propter homines,] propter hominum peccata.

Sensus enim,] q. d. Miserebor humanæ infirmitatis et proclivitatis ad malum, ac proinde eorum peccata deinceps non puniam generali totius orbis diluvio; sed quosque peccantes propriis et particularibus pœnis castigabo : volo enim ipsum humanum genus conservare et propagare.

Sensus et cogitatio humani cordis.] Hebraice est יצר לב האדם *ietser leb haadam*, *figmentum cordis humani*, id est, ipsa natura et essentia hominis, puta ratio et voluntas, mala est, inquit Lutherus et Calvinus, sed inepte : nam ipsa natura, ratio et voluntas hominis sunt figmentum, non hominis, nec cordis humani, sed Dei et voluntatis divinæ. Figmentum autem cordis humani, est ipsa ejus cogitatio, intentio, machinatio, ut vertit Noster, Septuag, R. Kimchi, et alii passim, tam Hebræi, quam Græci et Latini; hæc enim sibi fingit et plasmat homo in sua cordis officina; unde patet hominem esse liberi arbitrii : sicut figulus liber est, ut fingat tale vel tale figmentum, aut vas quod ipsi libuerit.

Secundo et melius, *figmentum*, id est figulina et officina cordis humani prona est ad malum, ut illud formet et effingat; nam sicuti figulus in sua figulina format lances, ollas, matulas; ita homo in sui cordis et concupiscentiæ officina format sibi imaginationes rerum omnium, quas concupiscit. Hæc ergo figulina, vel officina cordis humani peccato corrupti, est ipsa concupiscentia, sive sensus, et, ut Septuag. vertunt διάνοια, mens peccato corrupta, et cogitabunda malorum, quæ motus concupiscentiæ profert et producit.

Dices : ex concupiscentia nihil boni, sed tantum motus concupiscentiæ, qui mali sunt, prodire possunt; ergo ex corde humano nil boni, sed tantum malum prodire potest. Respondeo : Nego conseq. quia in corde humano est duplex officina; una concupiscentiæ, altera rationis, legis et virtutis; illa ad malum, hæc ad bonum propendet; hanc enim propensionem ad bonum

naturaliter nobis inseruit Deus: jam in hominis arbitrio est, ut operetur in officina concupiscentiæ, vel rationis, et consequenter ut eligat et operetur vel malum, vel bonum, præsertim si gratia Dei adjuvetur.

In malum prona sunt.] Hebr. רע *ra*, id est *mala sunt*, puta ipsa figmenta, cogitationes et machinationes, quas sibi format et fingit cor humanum, peccato et concupiscentia infectum et corruptum. Verum noster interpres profundius vidit τὸ *ra*, id est *mala*, sumi causaliter; pro *prona sunt ad malum*, aut, ut Septuag. vertunt, *incumbunt in mala*: nam, uti dixi, figmentum sumit pro ipsa figulina, sensu et concupiscentia, quæ formaliter non sunt mala, id est peccata, sed causaliter, quia prona sunt ad malum, et ad malum hominem incitant. Hæc enim est apposita ratio, cur Deus dicat se miserturum hominum, ut amplius eorum peccata non puniat diluvio, quia scilicet homines à nativitate infirmi, debiles et proni sunt ad malum: nam actualis malitia et peccatum, non misericordiam, sed iram Dei provocat.

Ab adolescentia sua.] *Ex illa enim ætate*, ait S. Ambros. *crescit malitia: nam diligentia et studium peccandi incipit à juventute; ut puer quasi infirmus peccet, juvenis tanquam improbus, qui studiose cupiat peccata committere, et in criminibus glorietur.*

22. Cunctis diebus terræ.] Non quandiu terra durabit: hæc enim stat in æternum; sed quandiu in terra erit generatio et corruptio, eruntque homines et animalia, propter quæ hæc temporum varietas inducta est.

Sementis et messis.] Putat Isidorus Clarius annum hic more Hebræorum in sex partes dividi, scilicet in floritionem, maturationem, calorem, seminationem, frigus et æstatem, de quibus Delrio hic. Verum longe verius est, ut patet ex ipsis antithesibus, hîc describi, primo, vicissitudines laboris, unam seminandi, alteram metendi: sementis enim hic significat tempus seminandi; messis, tempus metendi: secundo, vicissitudines anni; æstatem et hiemem: tertio, vicissitudines qualitatum et tempestatum; frigus et æstum.

Non requiescent.] Non cessabunt, non desinent sibi mutuo succedere, uti desierunt et cessarunt toto anno diluvii.

CAPUT NONUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Deus hoc capite homini per diluvium quasi renovato et recreato pristina bona, quæ per peccatum et diluvium amissa videri poterant, restituit, scilicet fecunditatem, imperium in bestias, alimoniam etiam meliorem. Primo, ergo Deus Noe, ejusque posteritati benedicit, eique esum carnium indulget, non tamen sanguinis; unde secundo, v. 5. homicidii pœnam sancit. Tertio, vers. 9. pactum init cum Noe, de non inducendo amplius diluvio, pactique tesseram dat iridem. Quarto, vers. 20. Noe inebriatur, et dormiens a Cham nudatur, sed a Sem et Japheth tegitur, ideoque evigilans maledicit Cham, sed Sem et Japhet benedicit.

1. Benedixitque Deus Noe et filiis ejus. Et dixit ad eos: Crescite, et multi-
plicamini, et replete terram. 2. Et terror vester ac tremor sit super cuncta
animalia terræ, et super omnes volucres cœli, cum universis quæ moventur
super terram: omnes pisces maris manui vestræ traditi sunt. 3. Et omne,
quod movetur et vivit, erit vobis in cibum: quasi olera virentia tradidi vobis
omnia: 4. Excepto, quod carnem cum sanguine non comedetis. 5. Sangui-
nem enim animarum vestrarum requiram de manu cunctarum bestiarum:
et de manu hominis, de manu viri et fratris ejus, requiram animam hominis. 6. Quicumque
effuderit humanum sanguinem, fundetur sanguis illius: ad imaginem quippe Dei factus est homo.
7. Vos autem crescite et multiplicamini, et ingredimini super terram, et implete eam. 8. Hæc
quoque dixit Deus ad Noe, et ad filios ejus cum eo: 9. Ecce ego statuam pactum meum vobiscum,
et cum semine vestro post vos: 10. et ad omnem animam viventem, quæ est vobiscum, tam in
volucribus quam in jumentis et pecudibus terræ cunctis, quæ egressa sunt de arca, et universis
bestiis terræ. 11. Statuam pactum meum vobiscum, et nequaquam ultra interficietur omnis caro
aquis diluvii, neque erit deinceps diluvium dissipans terram. 12. Dixitque Deus: Hoc signum
fœderis quod do inter me et vos, et ad omnem animam viventem, quæ est vobiscum in genera-
tiones sempiternas: 13. Arcum meum ponam in nubibus, et erit signum fœderis inter me et
inter terram. 14. Cumque obduxero nubibus cœlum, apparebit arcus meus in nubibus: 15. et
recordabor fœderis mei vobiscum, et cum omni anima vivente quæ carnem vegetat: et non erunt
ultra aquæ diluvii ad delendum universam carnem. 16. Eritque arcus in nubibus, et videbo
illum, et recordabor fœderis sempiterni, quod pactum est inter Deum et omnem animam viven-

tem universæ carnis quæ est super terram. 17. Dixitque Deus ad Noe : Hoc erit signum fœderis, quod constitui inter me et omnem carnem super terram. 18. Erant ergo filii Noe, qui egressi sunt de arca, Sem, Cham, et Japheth; porro Cham ipse est pater Chanaan. 19. Tres isti filii sunt Noe : et ab his disseminatum est omne genus hominum super universam terram. 20. Cœpitque Noe vir agricola exercere terram, et plantavit vineam. 21. Bibensque vinum inebriatus est et nudatus in tabernaculo suo. 22. Quod cum vidisset Cham pater Chanaan, verenda scilicet patris sui esse nudata, nuntiavit duobus fratribus suis foras. 23. At vero Sem et Japhet pallium imposuerunt humeris suis, et incedentes retrorsum, operuerunt verenda patris sui, faciesque eorum aversæ erant, et patris virilia non viderunt. 24. Evigilans autem Noe ex vino, cum didicisset quæ fecerat ei filius suus minor, 25. ait : Maledictus Chanaan, servus servorum erit fratribus suis. 26. Dixitque : Benedictus Dominus Deus Sem, sit Chanaan servus ejus. 27. Dilatet Deus Japhet, et habitet in tabernaculis Sem, sitque Chanaan servus ejus. 28. Vixit autem Noe post diluvium trecentis quinquaginta annis. 29. Et impleti sunt omnes dies ejus nongentorum quinquaginta annorum, et mortuus est.

2. Terror vester sit super cuncta animalia terræ.] Nota. Homo per peccatum plenum dominium in bestias amisit; unde aliquale et semiplenum ei dominium hic restituit et confirmat Deus : indidit enim Deus animalibus timorem quemdam, quo hominem, quasi dominum suum, timent et reverentur; et, si feræ sunt, hominis conspectum fugiunt, nec in eum sæviunt, nisi injuria lacessantur, aut fame urgeantur; quin et pisces, ait S. Basil. hom. 10. Hexam. humanas umbras verentur, et ab ipsis aufugiunt : imo et elephantes, si credimus Plinio, lib. 8. c. 4. hominum vestigia formidant. Hinc videmus sæpe boves et equos à parvis pueris agi. Rursum, aves et feras homo sagittis dejicit : nec ulla est bestia tam fortis, quæ non possit per hominem capi et domari. Audi S. Ambros. ep. 38. ad Horont. vere et eleganter docentem quomodo feræ et irrationalia hominis rationem agnoscant ejusque mansueti imperio mansuescant. *Sæpe*, inquit, *suspenderunt morsus suos revocante sono vocis humanæ; videmus innoxio canum dente lepores sine vulnere capi : leones quoque ipsos, si vox hominis resultaverit, prædam dimittere; pardos atque ursos incitari ac revocari vocibus, equos plausu hominum fremere, silentio mollire cursum. Denique sæpe sine verbere prætereunt verberatos : ita vehementer illos incitat linguæ flagellum.* Addit deinde : *Quid vero de muneribus loquar? Nutrit aries vellera, ut placeat homini, atque in fluvio mersatur, ut nitorem augeat. Oves quoque meliora pabula legunt, ut suaviore succo lactis fœta distendant ubera; subeunt partus dolores, ut homini sua munera ferant. Tauri depresso sulcis per totum diem aratro gemunt. Cameli præter subeundi oneris obsequia, tondendos se exhibent ut arietes, quo velut regi diversa animalia tributum suum conferant, pendantque vectigal annuum. Equus tanto se jactans equite, glomerat gressus superbos, atque ad domini ascensum dorsa sinuatus, herili terga substernit sedili.*

Maxime tamen hæc promissio in fidelibus impletur, quibus per Christum dictum est : *Ecce dedi vobis potestatem calcandi super serpentes*, Luc 10. et : *Serpentes tollent, et si mortiferum quid biberint, non eis nocebit*, Marci 16. Ita leones cervice dejecta accesserunt ad S. Antonium, ejusque manus et pedes circumlinxerunt benedictionem petentes : ita boas serpens obedivit S. Hilarioni, duo dracones Ammoni, onager Macario Romano, hippopotamus Beno, crocodilus Heleno, leæna Joanni Abbati, hyæna Macario Alexandrino, canis Abbati Subcvorum Syrorum, ut habetur in eorum vita in Vitis Patrum. Tropologiam vide apud S. Greg. lib. 21. Moral. c. 11.

3. Omne quod movetur et vivit erit vobis in cibum.] *Omne*, scilicet comestibile, et humanæ complexioni conveniens : viperæ enim, scorpiones, aliaque venenata animalia comedi nequeunt, quia repugnant complexioni humanæ, eamque destruunt. Adde non præcipi, sed permitti hic homini omnium, id est quorumlibet, esum, q. d. Permitto ut omne, id est quidlibet, quod placebit, quod complexioni et palato vestro gratum erit, in cibum assumatis. Ita Abulens. Non ergo peccant Religiosi, qui hac Dei permissione non utuntur, et ad carnis macerationem, vel semper, vel certo tempore carnibus abstinent : quinimo heroicæ temperantiæ actus et signa edunt.

Quasi olera virentia tradidi (trado) vobis omnia,] ut animalibus vescamini, sicut hactenus olera comedistis.

Tropol. S. Ambros. lib. de Noe, c. 25. *Significatur*, inquit, *quod irrationabiles passiones ita debeant menti sapientis, ut olera rustico, esse subjectæ, atque ita utamur reptilibus cogitationibus, ut agricola oleribus, quæ licet obesse non possunt, cibi tamen non habent gratiam fortioris. Generale enim omnibus et commune præceptum, non altiora indicit genera virtutum, quæ utique paucorum sunt. Sed et si quis virtutum epulas fortiores sibi exhibere non possit, hujusmodi tamen habeat passiones, quæ non noceant, sed delectent.*

Quæres : Fuitne ante diluvium carnium esus licitus et usitatus? Primo, Lyranus, Tostatus et Carthusianus in cap. 1. v. ult. censent nec licitum, nec usitatum fuisse; eo quod, cap. 1. v. ult. Deus tantum homini esum olerum concesserit. Idem senserunt Ethnici; unde Ovid. lib. 15. Metamor. de primo illo et aureo mundi seculo ita canit :

> At vetus illa ætas non polluit ora cruore,
> Tunc et aves tutæ movere per aera pennas,
> Et lepus impavidus mediis erravit in agris.

Sed errat, dum esum carnium postea inductum, quasi scelus execratur, dicens :

> Heu quantum scelus est, in viscere, viscera condi,
> Alteriusque animantem animantis vivere letho!

Sic et Pythagoræi et Manichæi censuerunt nefas esse animal occidere, eoque vesci; quin et Tertul. jam Montanista, lib. de Jejuniis contra Psychicos, c. 4. esum carnium humanæ incontinentiæ indultum asseverat.

Secundo, Cajetan. hic, et Victoria relect. de temperantia, et Dominicus Soto, lib. 5. de Justitia q. 1. a. 1, putant tunc esum carnium et licitum et usitatum fuisse: Primo, quia carnis esum nusquam vetuit Deus, et caro cibus est homini convenientissimus; secundo, quia tunc erant greges ovium, quarum pastor erat Abel. Dices: Pascebat Abel greges ad lanam et lac, non autem ad esum. Contra, ergo nulla fuit laus Abelis præ Caino, ex eo quod pinguiores oves obtulerit Deo. Si enim illis nemo vescebatur, perinde fuisset illi et Caino, pingues atque macilentas sacrificare: macilentæ enim oves non raro tam bonam, imo meliorem, quam pingues, dant lanam et lac; carnem autem semper præbent deteriorem. Ita Cajetanus.

Tertio et optime, S. Chrysost. Theod. Pererius et alii censent, ante diluvium non interdictum, sed licitum fuisse esum carnium: ab eo tamen abstinuisse viros religiosiores, puta posteros Seth, eo quod Deus assignans homini cibum, diserte tantum expressisset olera, non autem carnes, c. 1. 29. Sic enim optime concordantur rationes tam primæ, quam secundæ sententiæ: Deus ergo hic post diluvium carnium esum, omnibus; etiam Sanctis, explicite et diserte permittit, ob malignitatem terræ, tam peccato quam diluvio, salsedine maris inductam, et consequenter ob vires imbecilliores, tam hominum quam plantarum. Tradunt enim medici, et experientia constat, carnes præ herbis plenius, solidius, succulentius, magisque carni humanæ conveniens alimentum hominibus præbere.

4. Carnem cum sanguine non comedetis.] Hebraice est כשר נפשו דמו לא תאכלו *basar benapso damo lo tochelu, carnem in anima sua, in sanguine suo, non comedetis;* hoc est, ut vertit Pagninus, carnem cum anima sua, quæ est sanguis suus, non comedetis, q. d. Non comedetis carnem cum anima sua, quæ anima est sanguis, vel consistit in sanguine animalis ipsius.

Nota. Præcipitur hic modus comedendæ carnis istiusmodi, ut primo animal jugulctur, secundo sanguis effundatur, tertio caro coquatur et comedatur: prohibetur autem omnino comestio sanguinis; sive is adhuc in animali existat, unde prohibetur hic esus morticinorum et suffocatorum, ut docet Eucherius; sive is ab animali sit separatus, isque tam liquidus et potabilis, quam fartus et coagulatus, qualis est in farciminibus: omnem enim sanguinis esum hic prohibet Deus. Ita Lyranus, Tostatus, Carthusianus.

Quæres cur adeo severe sanguinis esum inhibuerit Deus? Respondeo primo, ut homines quam longissime absterreret ab effusione sanguinis humani. Ita S. Chrysost. et Rupert. nam Gentiles non tantum ad effusionem, sed etiam ad potationem sanguinis humani proruisse, testis est Tertull. in Apol. c. 9. Hanc rationem dat ipse Deus, v. seq. Est enim sanguis vehiculum animæ et vitæ, spirituumque vitalium; hinc anima, id est vita, dicitur esse in sanguine, ut patet hic in Hebræo, et Levit. 17. 11. Secundo, quia voluit Deus sanguinem, qui est quasi vita animalis, sibi soli quasi auctori vitæ offerri in sacrificiis, pro vita peccatoris, ut patet Levit. 17. 11. Ita S. Chrysost. et D. Thomas. Addit tertio, Rupertus, brutorum sanguinem esse gravem, terrestrem, melancholicum, et multarum ægritudinum causam, si comedatur; hinc vetitum esse comedi.

Est hoc præceptum de cavendo sanguinis esu, non naturale, sed positivum, quod renovatum est ab Apostolis, Act. c. 15. v. 29. duravitque non tantum ad tempora Tertulliani et Minutii, ut ipse fatetur in Octavio, sed etiam tempore Bedæ et Rabani, ut patet ex ejus Pœnitentiali. Verum jam exolevit: nunc enim sanguinem, non quidem bibere, sed comedere in farciminibus moris est.

5. Sanguinem enim animarum.] Hæc est ratio cur Deus vetuerit sanguinis esum, videlicet ne homines assuescendo sanguini bestiarum, tandem nec humano parcerent, q. d. Adeo mihi pretiosus est sanguis vester, quo corpus vegetatur et vivificatur, ut eum etiam à brutis, quæ hominem necarint, requiram; quanto magis eum à vobis, qui homines estis, requisiturus sum?

Requiram de manu cunctarum bestiarum.] Id est dæmonum, qui feri sunt, bestiarum instar, ait Rupertus, sed hic sensus symbolicus est, non litteralis. Secundo, Theod. sic exponit: in resurrectione requiram, et vobis reddam omnem sanguinem, quem bestiæ effuderunt, vos necando aut lædendo; hic etiam sensus non est genuinus, sed anagogicus. Tertio alii sic exponunt: in sacrificio requiram sanguinem vestrum, ab homine inique effusum, de manu bestiarum; quia nimirum homicidium, quo sanguis effunditur, adeoque omne peccatum hominis, voluit Deus expiari bestiarum sanguine, ut patet Num. 28. v. 29. In sacrificio enim bestia occisa luit offensam homicidii, et cujusvis peccati hominis, adeoque Deus quasi in bestia sacrificata, vindicat homicidium omnemque culpam hominis. Quarto, Abulensis et Lipoman. sic explicant, q. d. Si effundas proximi tui sanguinem, vel per te, vel per bestiam aliquam in eum emissam, Deus eum requiret non à bestia, sed à te, qui eum vel gladio, vel imperio tuo effudisti. Nam τὸ *de manu bestiarum*, referunt hi, non ad *requiram*, sed ad *sanguinem vestrum*, sed hoc durum et pene violentum est. Quinto, optime et planissime idem Abulensis et Oleaster sic exponunt, q. d. Puniam bestias, si illæ hominem occidant. Patet id Exodi, 21. 28. Ubi Deus jubet bovem (et à pari quamvis aliam bestiam) homicidam lapidari.

Rursum ex hac Dei sanctione et promissione hic data, sæpe fieri solet quod ipse preces et vota eorum qui injuste damnantur, vel trahuntur à principibus aut judicibus ad mortem, exaudiat; et præsertim, ut, si rei et damnati suos judices in causa injusta, vel etiam dubia, citent ad tribunal Dei, ipse judices mori, et se suo judicio causam dicturos non raro, etiam intra condictum à reis tempus, sistere cogat. Ita David multiplici injuria et violentia per Saulem afflictus, ac pene oppressus, illum coram Deo citans exclamat: *Judicet Dominus inter me et te, et ulciscatur me Dominus ex te,* etc. Nec vana fuit hæc provocatio, quando paulo post hic à Philistæis acie victus, et sagittis vulneratus, ne in manus eorum vivus incideret, proprio se ferro transverberavit.

Secundo, adhuc evidentior est hæc Zachariæ pontificis, cum ingratissimi regis Joas præcepto, in atrio templi lapidaretur, ad divinum judicium appellatio : *Videat Dominus, et requirat;* quoniam suo eventu non caruit. Anno namque vix exacto, et principes regii qui huic injuriæ consenserant, gladio Syrorum trucidati, et rex magnis cladibus afflictus, in lectulo à suis multis vulneribus confossus, simul cum aulicis ad divinum tribunal raptus est, dicturus de propriis factis rationem.

Tertio, septem fratres Machabæi pro patriis legibus ab Antiocho omni diritate et crudelitate vexati, eidem non obscure diem coram Deo dicebant, inquientes : *Dominus Deus aspiciet veritatem,* etc. *Videbis magnam potestatem Dei, qualiter te et semen tuum torquebit*, etc. *Tu non effugies manum Dei,* etc. Nam appellationes istas de cœlo efficaces sentiens, manifesta Dei ultione periit.

Quarto, non modo Paulus de Alexandro ærario conqueritur, dicens, 2. Tim. 4. 14. *Reddet illi Dominus secundum opera sua;* verum et beatorum Martyrum animæ ad eumdem, contra suos oppressores vociferantur : *Usquequo, Domine, non judicas, non vindicas sanguinem nostrum de his qui habitant in terra?* Differtur autem tantum, non damnatur hæc eorum provocatio. Quin etiam Christus ipse ab injuriis Judæorum ad Patris judicium appellans, ait : *Ego non quæro gloriam meam, est qui quærat et judicet.* Ab his sacris divinisque testimoniis nunc ad graves planeque memorabiles historias accedamus.

Quinto igitur loco, Nauclerus et Fulgosius referunt Fernandum Legionis et Castellæ regem, duos Nobiles ex Garvajaliorum familia, de proditione sibi suspectos, sed inauditos, præcipiti judicio, de altissima rupe deturbari jussisse. At illi præclusam sibi defensionem, et præsentem mortem cernentes, Christo æquissimo judici causam suam commendarunt, et ad ejus tribunal intra trigesimum diem Fernandum regem citaverunt. Nec inanis fuit eorum provocatio; quoniam trigesimo post die, morte percussus, coram divino judice evocatus fuit.

Sexto, scribit idem Fulgosius equitem Neapolitanum cum reliquis Templariis confratribus suis ad supplicium raptum, ad Clementem VI. et Philippum Pulchrum Franciæ regem, quorum auctoritate necabatur, de fenestra prospectos, exclamasse : Quando mihi inter mortales nullus jam superest, ad quem appellem; ad justum judicem Christum, qui nos redemit, appello, ut ante ejus tribunal intra annum et diem vos sistatis, ubi causam meam exponam : intra annum vero uterque, rationem Deo redditurus, mortuus est.

Septimo, auctor est Joannes Pauli, Rudolph. Austriæ Ducem, Equitem auratum damnasse, ut sacco inclusus mergeretur. Eques autem conspecto prius Duce, exclamavit : Dux Rudolphe, ad tremendum Dei tribunal intra annum te voco. Ille irridens respondit : Bene, præito, ego tum adero. Exacto tempore incidens in febrim, appellationis recordatus, servis dicit : Tempus mortis meæ instat ad judicium eumdem, et statim obiit.

Octavo, ex historiis Britanniæ Armoricæ recitat Æneas Sylvius, Franciscum illius Ducem, fratrem suum Ægidium læsæ majestatis falso accusatum, in carcere necasse. Hic paulo ante mortem conspecto Franciscano, adjuravit eum, ut ad fratrem Ducem renuntiaret, quatenus intra quadragesimum diem ad Dei tribunal se sisteret. Franciscanus abiens ad Ducem in finibus Normanniæ, fratris mortem et appellationem denuntiat. Dux territus, illico male habere cœpit, et, crescente in dies morbo, ad condictum diem expiravit.

Et de manu hominis, de manu viri, et fratris ejus.] Tria, inquit Delrio, inculcat homicidæ epitheta, quæ ejus culpam aggravant. Primo, vocat eum hominem, quem scilicet humanitatis memorem esse oportebat; secundo, vocat eum virum, quem scilicet decebat iræ dominari, et robore ac potentia sua non abuti, tertio, vocat eum fratrem, quem scilicet fratri suo arctissimo amore conjungi, ac proinde eumdem defendere, non occidere oportebat; omnes enim fratres sumus in Adamo, et quisque in communi suæ tribus aut familiæ patriarcha, contribuli suo frater est; quomodo Judæi (quibus maxime hic loquitur Moses) fratres erant in Abrahamo.

6. Quicumque effuderit humanum sanguinem, fundetur sanguis illius.] *Fundetur*, id est, fundi debet, æquum et justum est ut fundatur, dignus est ut fundatur ejus pariter sanguis, puta per sententiam et condemnationem judicum, ut habet Chaldæus. Deus enim tam hic quam Exodi 21. 12. et Matthæus, 26. 57. lege talionis, tulit in homicidas sententiam mortis, quæ omnium gentium usu recepta est. Nota hoc contra Anabaptistas, qui magistratibus jus gladii in nocentes adimunt.

Secundo, *fundetur*, scilicet ordinarie reipsa, ut de facto occidatur homicida, vel per judicem, vel per rixam, latrones, ruinas, incendia, aliosve similes casus. Deus enim hic spondet se necatorum fore vindicem, et homicidas talione mulctaturum variis vitæ infortuniis. Id ita esse, experientia constat, qua videmus homicidas persequente eos numine, miris casibus, non naturali, sed fere violenta morte occumbere. Exempla mira hac de re afferam Deuteron. 21. v. 4.

Nota pro *humanum sanguinem*, hebraice est דם האדם באדם *dam haadam baadam*, sanguinem hominis in homine; ubi τὸ *in homine* varie à variis exponitur. Septuag. sic vertunt, *pro hominis sanguine fundetur sanguis illius.* Secundo, Oleaster, *in homine*, inquit, id est, per hominem; tertio, Cajet. vertit, *in hominem*, id est inquit ipse, in hominis injuriam et contumeliam: quarto, facillime et planissime Abulensis, *in homine*, inquit, id est intra hominem, vel in homine existentem sanguinem; ut sit pleonasmus, quem proinde noster interpres tacuit et omisit.

Ad imaginem quippe Dei factus est homo.] q. d. Si non movet te natura communis, moveat saltem imago mea; homo enim est imago mea; vide ergo ne eum occidendo, cœlestis regis vivam imaginem demoliaris, inquit S. Chrysost. itaque non tam homini, quam Deo ipsi sis injurius.

Aliter noster Salazar in Prov. 1. v. 16. *Per hominem*, inquit, *fundetur sanguis illius*, id est per magistratum publicum; huic enim soli in vitam subditorum licet. Causam subdit: *Ad imaginem quippe Dei factus est homo*, id est homo ille cui magistratus delatus est, expressa imago

et simulacrum Dei existit, et ipsius vices agit, personamque illius repræsentat, atque inde in illum ea potestas et licentia in subditorum vitas derivatur, quæ alias Dei propria est : Ut nimirum ipse non aliter contra improbos et sceleratos capitis sententiam ferre possit quam Deus, cujus sustinet personam.

7. Vos autem crescite.] q. d. Videtis me, hac vetatione homicidii, velle consulere generis humani propagationi ; illi ergo, hoc præsertim renovati mundi tempore, in tanta hominum paucitate incumbite, ac crescite et multiplicamini. Ita Rupert. cujus allegoriam vide lib. 4. c. 34.

Ingredimini super terram.] Hebraice בארץ שרצו *scirtsu baarets*, prolificate, et multiplicamini in terra instar piscium, ranarum, aliorumque reptilium (horum enim mira est fœcunditas, fœtura et prolificatio, et hoc significat Hebræum *scarats*) ut nimirum quam citissime per universam terram ingredi, vosque spargere, eamque occupare et replere possitis.

9. Ecce ego statuam.] Hebraice est מקים *mekim*, statuens, id est statuo, jam enim de facto Deus in præsenti statuit et sancit hoc fœdus et promissionem, de non inducendo amplius in terram diluvio, cum Noe et hominibus; unde mox v. 12. fœderis hujus signum, puta iridem, reipsa assignat. Nota fœdus hoc non esse fœdus contrahentium, in quo utraque pars ad certas fœderis conditiones invicem sese obligat et obstringit (nec enim in hoc fœdere se Noe Deo, sed Deus solus ipsi Noe se obligat); sed fœdus hoc esse meram Dei promissionem : hæc enim hebraice recte vocatur ברית *berit*.

11. Neque erit deinceps diluvium,] scilicet universale, unde sequitur, *dissipans terram*, scilicet universam; nam post diluvium hoc generale, fuit diluvium particulare, sed celebre, Ogygis in Græcia, tempore Jacob patriarchæ; et post hoc fuit diluvium Deucalionis in Thessalia, tempore Mosis. Ita Orosius, Eusebius, et alii in chronicis.

12. Hoc est signum fœderis quod do inter me et vos.] Sicut ergo Deus hic in præsenti sancit fœdus cum Noe, ita et in præsenti fœderis signum, puta iridem, producit et assignat.

In generationes sempiternas,] per omnes generationes, quandiu generationi generatio succedet, usque ad consummationem omnium generationum seculi, puta usque ad diem judicii; hæ enim generationes dicuntur sempiternæ, non absolute, sed respective, scilicet respectu Noe et posterorum ejus, cum quibus Deus fœdus hoc init. Significat ergo Deus hoc fœdus sempiternum fore, id est tandiu duraturum, quandiu durabunt generationes, quibus propagentur posteri Noe, cum quibus et pro quibus hoc fœdus initur, unde Hebræum לדורות עולם *ledorot olam*, verti potest, in durationes seculi, puta quandiu durabit hoc seculum, hic mundus, hæc vita in terris.

Ex hoc ergo loco, non est damnanda (an vera, an falsa sit, non disputo hic) illa quorumdam Doctorum sententia, qua censent post diem judicii fore universale diluvium, quo rursum tota terra aquis cooperiatur, sicuti iis initio mundi cooperta fuit; nam hæc promissio Dei, de non inducendo amplius diluvio, tantum extenditur usque ad generationes hujus seculi, puta usque ad diem judicii, non ulterius.

13. Arcum meum ponam in nubibus, et erit in signum fœderis.] Arcus hic est iris, uti omnes Patres docent, præter S. Ambros. lib. de Arca et Noe c. 27. qui arcus hujus sensum non litteralem, sed tropologicum more suo assignat.

Nota. Deus arcum, puta iridem, vocat suam ; quia iris est pulcherrima, Deique opificis pulchritudinem et magnificentiam nobis repræsentat, unde de ea dicit Eccl. c. 43. v. 12. *Vide arcum; et benedic eum, qui fecit illum : valde speciosus est in splendore suo, gyravit* (cinxit) *cœlum in circuitu gloriæ suæ, manus Excelsi aperuerunt illum.* Hinc Plato in Theæteto iridem, Thaumantis filiam propter admirationem, dictam censuit.

Nota secundo, contra Alcuinum et Glossam, ante Noe et diluvium fuisse iridem. Est enim naturalis ejus generatio et causa, scilicet reverberatio radiorum solis in nube rorida. Cum ergo hæc fuerit ante diluvium, æque ut nunc, sequitur et iridem fuisse ante diluvium.

Dices, quomodo ergo ait hic Deus in futuro : Arcum meum ponam, non autem, posui, in præterito? Respondeo : In Hebræo est præteritum נתתי *natatti*, dedi, posui, id est, do, pono, et dabo, ponam iridem, non absolute ut existat, sed ut sit in signum fœderis, quod Deus hic init cum Noe. Fuit ergo iris ante diluvium, signum naturale nubium roridarum; et consequenter futuræ pluviæ. Unde Ovid.

Concipit iris aquas, alimentaque nubibus affert.

Jul. Scaliger exercit. 80. docet iridem matutinam portendere pluvias, vespertinam vero serenitatem. Rursum Arist. l. 5. Histor. animal. c. 22. tradit iridem multum conferre ad generationem mannæ, sive mellis aerii. Adhæc aspalathum, aliasque herbas odoratiores fieri per iridem tradit Plinius l. 12. c. 24. *Est*, inquit, *aspalathus spina candida, magnitudine arboris modicæ, flore rosæ, radice unguentis expetita. Tradunt in quocumque frutice curvetur arcus cœlestis, eamdem quæ sit aspalatho, suavitatem odoris existere; sed in aspalatho inenarrabilem quamdam.* Idem lib. 17. cap. 5. *Terra*, ait, *cum à siccitate continua immaduit imbre, et in quam arcus cœlestis dejecerit capita sua, tunc emittit illum suum halitum divinum, ex sole conceptum, cui comparari suavitas nulla possit.* Post diluvium vero, et post hoc pactum Dei cum Noe, iris à Deo instituta est in signum supernaturale hujus pacti, de non futuro deinceps diluvio.

Nota tertio, apposite hoc signum non futuri diluvii esse iridem, ponique in nubibus ; quia ex nubibus aquæ diluvii delapsæ sunt, et ex iis rursum metui posset diluvium : unde ne id metuamus, contrarium in iisdem nubibus ponit Deus hoc iridis signum. Addit S. Thom. quod lib. 3. a. 30. et Abul. hic q. 7. iridem naturale signum esse, quod proxime non sit futurum aquarum profluvium, ut ex eo fiat diluvium; quia ad hoc opus est, multas et crassas esse nubes, quæ in magnam pluviam resolvantur, illæ autem repugnant iridi; iris enim oritur in nube, non crassa et densa, sed rorida, opaca et concava, ex radiorum solis oppositi reflexione.

Nota quarto, Auctor historiæ Scholastic. in librum Gen. c. 35. *Tradunt*, inquit, *Sancti, quod quadraginta annis ante diem judicii, non videbitur arcus cœlestis;* quia scilicet tunc summa

erit siccitas, quia mundus præparabitur ad conflagrationem, quæ fiet sub diem judicii. Sed hæc traditio frivola et falsa est, falsoque attribuitur sanctis Patribus. Si enim tanta tunc foret siccitas, homines, animalia et plantæ ex ea interirent, cujus contrarium nos docet Christus Matth. 24. 38.

Symbolice et mystice, S. Ambros. lib. de Arca et Noe cap. 27. Iris, inquit, est clementia Dei, quæ quasi arcus contentus, sed carens sagitta, per adversa quæ immittit, magis terrere nos vult, quam ferire; ut vitia corrigamus, itaque sagittas vindictæ evadamus, juxta illud psal. 59. 6. *Dedisti metuentibus te significationem, ut fugiant à facie arcus.* Ubi vide S. August. et S. Gregor. lib. 19. Moral. sub finem. Unde S. Joannes Apoc. 4. v. 3. vidit thronum Dei circumdatum iride, id est misericordia; iris enim tempore Noe pacis, reconciliationis et fœderis inter Deum et homines fuit signum, fuitque iris εἰρήνη, id est pax, ait Ticonius homil. 2. in Apoc. quæ extat tom. 9. S. Augustini. Secundo, iris versicolor recreat, et imbres varios in terram effundit: idem facit Dei misericordia. Tertio, sicut iris est semicirculus, in nostro hemispherio tantum apparens; ita et Dei misericordia tantum apparet in hac vita, justitia vero in altera.

Allegorice, iris signum est primo, legis Evangelicæ: hæc enim affert gratiam, et remissionem et gloriam. Ita Rupert. qui tamen perperam putat hunc sensum hoc loco esse litteralem. Secundo, iris cum sit aqueo et igneo colore, signum est baptismi Christi, qui fit per ignem; et aquam Matth. 3. v. 11. Ita S. Gregor. homil. 8. in Ezechiel; tertio, iris est Verbum incarnatum; et carne velatum, sive est ipsa caro Verbi: primo, quia, sicut sol in nube irradians facit iridem, ita Verbum in carne irradians fecit Christum; secundo, quia sicut iris pacis fuit symbolum tempore Noe, ita et incarnatio Christi fuit reconciliatio mundi. Tertio, duo cornua iridis sunt duæ naturæ Christi, divina scilicet et humana; quarum chorda occulta et invisibilis, est arcana unio hypostatica. Quarto, in iride triplex est color: ita et in Christo. Christus enim fuit cæruleus, id est cœlestis, per orationem assiduam; fuit et viridis per florem gratiarum et virtutum; fuit denique rubicundus per sanguinem suum in cruce; quinto, ab hoc arcu emissæ sunt occultæ sagittæ amoris, quibus confixa et vulnerata sponsa cantabat: *Fulcite me floribus, stipate me malis, quia amore langueo.* Sexto, iris hæc imbrifera fuit, quia dedit in Pentecoste orbi prædicationis et doctrinæ cœlestis abundantiam, quasi pluviam; ita Ansbertus in Apocal. 4. v. 3. Cui adde septimo, iris quæ est semicirculus, significat Christum de cœlo descendentem ad terram, et rursum è terra remeantem ad cœlos. Denique significat regnum Christi, quod in hac vita semiplenum est et imperfectum; sed in cœlis complebitur hic circulus, puta regnum Christi, dominans omnibus in omnem æternitatem.

Tropologice, tres colores iridis significant virtutem purgandi, illuminandi et perficiendi, quam à Deo et angelis participant sancti Doctores; secundo, color cæruleus est fides, viridis est spes, rubicundus est charitas, quas iris, id est Dei misericordia, depluit in homines, ut docent Viegas, Ribera, Perer. et alii in Apoc. 4. v. 3.

Anagogice, iris, quæ colore est aqueo et igneo, signum est uti diluvii facti, ita et conflagrationis mundi futuræ. Ita S. Greg. homil. 8. in Ezech. Rursum, iris quæ formam habet arcus, itaque belli speciem ostentat, significat judicium universale, inquit Richard. Victor. in Apoc. c. 4. in quo virebunt justi per gloriam æternam; sed rubebunt impii per ignem gehennæ. Duo iridis cornua sunt misericordia, et veritas sive justitia; hinc Christus judex pingitur insidere iridi: sedebit enim in nube gloriosa, qualis est iris.

16. Et videbo illum (arcum, puta iridem) et recordabor foederis.] Ergo et nos vicissim quoties videmus iridem, recordemur diluvii et cataclysmi, qui orbem et peccatores perdidit; recordemur et pacti divini, Deoque nostro pro hoc pacto gratias agamus, illi grati et obsequentes simus. Denique dicamus: Si tam speciosa et varia est iris, quam speciosus et varius est Deus Deique domus?

18. Porro Cham ipse est pater Chanaan.] Meminit hic Moses Chanaan, ut viam sibi sternat ad maledictionem Chanaan, qua propter Cham patrem à Noe mulctatus est v. 25. Addit secundo, S. Chrysost. Cham solum intemperantem in arca, tempore diluvii genuisse Chanaan, ideoque ejus hic mentionem fieri. Verum alii omnes contrarium docent; imo ipsa S. Scriptura docet octo tantum animas (puta Noe cum tribus filiis, et singulorum uxoribus, per arcam salvatas esse. 1. Petri 3. v. 20. Rursum Chanaan natum esse post diluvium, docet ipse Moses c. 10. v. 1. et 6.

In egressu ergo Noe ex arca, de quo hic loquitur Moses, necdum ex Cham genitus et natus erat Chanaan; dicitur tamen Cham pater Chanaan, quia ex Cham nasciturus erat, et tempore Mosis, qui hæc scribit, jam natus erat Chanaan et Chananæi, quos Hebræi ex Sem oriundi subegerunt et vastarunt, q. d. Ex Cham natus est Chanaan, tanquam mali corvi malum ovum: qui enim Cham bonum generaret filium, qui bono patri nequam filius, atque naturæ et eruditionis degener extiterat? Ita S. Ambros. et Theodoret. Unde et Chami irrisio, qua patrem Noe irrisit, punita fuit in Chanaan filio; dum ejus posteri Chananæi servitute et vastitate à Josue et Hebræis, qui fuerunt posteri Sem, mulctati sunt. Ita S. Ambros. lib. de Arca et Noe, c. 28. ubi mystice, Cham, inquit, id est calor, pater est Chanaan, id est turbationis, aut potius contritionis et confractionis; qui enim calet continuo movetur et perturbatur, omniaque perturbat et confringit.

19. Tres isti filii sunt Noe, et ab iis disseminatum est omne genus hominum.] Errant ergo, qui plures quam tres, numerant filios Noe, ut Berosus Annianus et chronica Germaniæ, quæ Tuisconem, à quo oriundi sunt Teutones et Germani, asserunt filium fuisse Noe; rursum, Noe post diluvium triginta alios genuisse filios, eosque ex Titæa uxore vocasse Titanas. Ex hoc loco ergo videtur Noe post diluvium jam fractus et senex, utque melius vacaret Deo, veneris pertæsus, abstinuisse usu conjugii; ideoque nullas alias genuisse proles, ab hisce enim tribus omnes homines prognati sunt. Contrarium sentit Cajet. et Torniellus, scilicet Noe post diluvium alios genuisse filios, à quibus quoque gentes propagatæ sint; hos tres tamen solos hic

nominari, quod illi hujus disseminationis in gentes illustriores fuerint principes, et capita primariarum gentium. Verum prius quod dixi, conformius est verbis Scripturæ, quæ vix alium patiuntur sensum; clare enim sic habent : *Ab his disseminatum est omne genus hominum super universam terram.*

20. Cœpit Noe vir agricola exercere terram.] Hebraice est נוח איש האדמה *noach is haadama*, cœpit Noe esse vir terræ, id est cœpit Noe esse agricola, cœpit post diluvium terram jam siccatam colere et exercere, q. d. Rediit Noe ad agriculturam, qua ante diluvium usi sunt homines, jussu Dei Genes. 2. v. 15. et cap. 3. v. 17. idque diligentius quam ante diluvium; quia diluvium sua salsedine, acrimonia, penetratione et inundatione primævam terræ pinguedinem et bonitatem exsuxerat et abluerat. Unde perer. Delrio, et alii opinantur, Noe invenisse aratra, iisque per equos et boves attractis, vomere terram proscidisse, cum antea suis manibus et ligonibus homines terram foderent et colerent.

Vide hic Noe patriarcham agriculturæ vacantem. Sic agricola fuit Sem, Japhet, Isaac, Jacob, Esau, Moses, Booz, Gedeon; denique totus populus Israel colebat agros, donec regem peteret, et Samuel jussu Dei ei diceret, quod rex agros, vineas, oliveta, optima tolleret, et daret ea servis suis; sed et segetes eorum addecimaret. 1. Reg. 8. Saul pastor fuit asinorum, David ovium, Elias Elisæum ab aratro vocavit, et prophetam creavit. Si Pontificum vitas excutias, plures reperies agricolarum filios, uti fuere Silverii, Adriani, Sylvestri, etc.

Cyrus Persarum rex, priscique imper. Romani agricolæ fuerunt; unde Fabii, Lentuli, Pisones, Cicerones, Vitellii, Porcii, Servii, Appii, Scrophæ, agricolarum nomina, triumphali dignitate honorata sunt. Audi Valer. Max. : *Illi etiam prædivites, qui ab aratro accersebantur, ut consules fierent, voluptatis causa sterile atque æstuosissimum Pupiniæ solum versabant, deliciarumque ignari, vastissimas glebas plurimo cum sudore dissipabant. Imo vero quos pericula reip. imperatores asserebant, angustia rei familiaris bubulcos fieri coegit.* Romulus et Remus, Diocletianus, Justinus, reges et imperatores, æque ac pastores et agricolæ fuerunt.

Arcades mortalium omnium antiquissimos se venditantes, pastores et agricolas fuisse historiæ testantur, audi poetam :

Pan (*Deus Arcadiæ*) curat oves oviumque Magistros.

Græci Protea et Apollinem pastorem Admeti regis Thessaliæ fuisse fatentur, una cum Mercurio et Argo.

Phrygii pastores Paridem, Priamum, Anchisem, aliosque agnoscunt. Numidæ, Georgi, Scythæ, Nomades hanc vitam volunt, non aliam. Regum cura occupata fuit non solum agriculturæ exercitio, sed libris etiam quasi artem complexi sunt, ut Hiero, Mithridates, Philometor, Attalus, Archelaus; et duces ut Xenophon, Syllanus, Cato, Plinius, Terrentius Varro; à villa in senatum vocatus est Curius, aliique senes. Attilium vocantes ad imperium Rom. eum semen spargentem invenerunt. Nec fuit eis rubori, eburneo scipione deposito, parta victoria et pace, ad stivam aratri reverti. Agriculturæ enim exercitium, primo, est à natura et à Deo institutum; secundo, magnam habet amœnitatem; tertio, sanitatem tuetur, et corpus roborat; quarto, fruges et fructus procurat; quinto, valet ad meditationem cœli, siderum, pluviæ, arborum, aliarumque rerum naturalium; sexto, valet ad contemplandum colendumque Deum : inde prisca festa, Cerealia Floralia, Vinalia, Sementina, Agnalia, Palilia, Charistia, etc.

Et plantavit vineam.] Nota vitem ante diluvium fuisse; unde enim alias eam habuisset Noe? sed hucusque vitis videtur silvestris, inculta, et hinc inde sparsa fuisse, ex eaque non vinum expressisse homines, sed tantum uvas comedisse. Noe vero arte vitem excoluit, plantavit, in vineta distribuit, et primus ex uvis vinum expressit; nam nesciens vim vini, utpote antea non visi, nec cogniti, ex eo inebriatus est. Ita S. Hier, l. 1. contra Jovin.

Notat S. Chrys. Noe ex vite vinum expressisse, ut eo suum et aliorum hominum post diluvium mœrorem, labores et infirmitatem leniret et roboraret; vinum enim roborat et lætificat cor hominis. Atque hinc Berosus Annianus censet Noe eumdem esse cum Jano; dictumque esse Janum, id est vitiferum, vel potius viniferum ab Hebræo יין *iain* vel *ien*, id est vinum: hinc et Janus pingitur bifrons; quia Noe vidit tam seculum quod erat ante diluvium, quam quod fuit post illud. Unde Ovidius 1. Fastor.

Jane biceps anni tacite labentis origo,
Solus de superis qui tua terga vides.

Apposite gesta Romanorum symbolica, symbolice fingunt Noe miscuisse viti et vino sanguinem quatuor animalium puta simiæ, leonis, porci, et agni; quia vinum inebriat et ebrios alios facit moriones, quasi simias; alios pugnaces et crudeles, quasi leones; alios lubricos et fœdos, quasi porcos; alios mites, blandos et pios quasi agnos.

21. Bibensque vinum inebriatus est.] Ebrietas hæc Noe non fuit peccatum, saltem mortale; quia nesciens vim vini, et inexpertus, illud largius bibit. Ita S. Chrysost. et Theodor. Perperam ergo Calvinus et Lutherus ebrietatem hanc tribuunt intemperantiæ Noe, quæ erat inexperientiæ. Aliter nonnulli, q. d. Inebriatus, id est exhilaratus est. Unde S. Ambr. juxta Septuag : *Non dixit*, ait, *vinum bibit, neque justus vinum ebibit, sed de vino, hoc est de ejus potione, libavit. Ebrietatis itaque species gemina est, una quæ titubationem corpori afferat, atque ejus supplantet vestigia, sensumque perturbet; altera quæ mentem virtutis vaporet gratia, et omnem infirmitatem videatur avertere; de qua psal.* 22. *Et calix meus inebrians quam præclarus est.*

Vide hic et admirare priscorum abstinentiam; omnes enim à condito mundo usque ad diluvium, per 1600 annos, vino æque ac carne abstinuerunt, ideoque valde longævi ac sapientes fuerunt; vixerunt enim ad 900 annos.

Ubi nota primo. Abstinentia plurimum prodest : Primo, sanitati et longævitati; consumit enim noxios humores, spiritusque vitales purificat et exacuit. Secundo, castitati et virtuti; subtrahit enim nimium sanguinem, succum et spiritus qui venerem, iram aliasque passiones fovent et suscitant.

Nota secundo, Sobrietas naturaliter confert ad scientiam; tum quia sanitatem tuetur, et vitam prolongat; tum quia caput facit serenum, spiri-

tusque animales facit liberos et puros, aptosque ad speculandum et meditandum; tum quia anima (quæ una est in homine, eademque simul est vegetativa, sensitiva, et rationalis) limitatæ est virtutis et activitatis, ideoque quo minus occupatur cibo cibique concoctione, digestione ac egestione, eo magis intendere potest et solet studio et contemplationi, in eamque totam vim suam exserere. Hinc Salomon Eccl. 2. *Cogitavi*, ait, *in corde meo abstrahere à vino carnem meam, ut animam transferrem ad sapientiam, devitaremque stultitiam.* Et Isaias c. 28. *Quem docebit scientiam, et quem intelligere faciet auditum? ablactatos à lacte, avulsos ab uberibus.*

Ita abstinentes Enos, Henoch, Mathusalem, Noe, sapientissimi fuerunt. Noe enim totius mundi fuit reparator, instructor et gubernator. Ita Nazaræi et Rechabitæ à sapientia, æque ac abstinentia commendantur. Ita Mosen et Elias jejunio 40 dierum sapientiam, et visionem Dei meruerunt. Ita Judith, Esther, Machabæi sapientiam illam et fortitudinem, qua Holofernem, Aman et Antiochum prostraverunt, adepti sunt. Ita Joannes Baptista abstinentia, quasi angelus evasit. Ita Paulus primus Eremita, Antonius, Hilarion, et tot Anachoretarum et Monachorum examina vitam, quasi angeli terrestres, in abstinentia, contemplatione et sapientia longævam duxerunt, vixeruntque centum et amplius annos. Ita cœnobitæ olim, teste S. Hieron. perpetuo jejunabant, aquam bibentes, et solum panem cum leguminibus et oleribus manducantes.

Audi et Gentiles. Tradit Xenophon antiquos Persas ad panem nil nisi nasturtium adhibere solitos, tumque floruerunt sapientia et virtute bellica, orbisque imperium tenuerunt per 200 annos, scilicet à Cyro ad Darium, qui per delicias et vina imperium cum vita perdidit.

Chæredemus Stoicus tradit priscos Ægypti sacerdotes carne, vino, ovis et lacte semper abstinuisse, idque ut purius, intentius et acrius divinis rebus vacarent, ardoremque libidinis restinguerent. Atque hi Ægypti fuerunt sapientes et Astrologi. Esseni apud Judæos vino et carne sibi interdicebant, totique orationi et studio sacrarum Litterarum vacabant, de quibus mira narrat Josephus, Philo et Plinius; quinimo Porphyrius in libro de Abstinentia ab esu animalium, asserit plerosque ex eis divino afflatos spiritu vates exstitisse. Eubulus refert apud Persas tria fuisse Magorum genera, quorum primum (qui maxime sapientes et eloquentes existimabantur) præter farinam et olera nihil esitabant. Bardesanes Babylonius tradit Indorum Gymnosophistas solis arborum pomis, oryza et farina vivere; Euripides in Creta Jovis vates, carne et coctis omnibus abstinuit. Socrates virtutis studiosos hortabatur, ut abstinentiam colerent, et delicias veluti Sirenes respuerent; ideoque rogatus qua re ab aliis hominibus differret, ait: *Alii vivunt ut edant; ego vero edo ut vivam.* Isæus Assyrius, teste Philostrato, interrogatus quænam essent epulæ suavissimæ, respondit: *Ista curare desii.* Xenocrates tria tantum præcepta in templo Eleusine mansisse dixit, scilicet primo, venerandos esse deos; secundo, honorandos esse parentes; tertio, abstinendum esse à carnibus. Plinius ait vinum esse cicutam hominis; et Seneca ait ebrietatem esse voluntariam insaniam. Epicurus, licet voluptatis patronus, asserit ad jucunde et suaviter vivendum, tenuitatem victus conferre plurimum. Et in epistolis suis testatur se aqua tantum et pane vesci solitum. De abstinentia Pythagoræ, Antisthenis, Diogenis, Apollonii Thyanæi mira habet Laertius, Plutarchus, et Philostratus. Plura vide apud S. Hieron. lib. 2. contra Jovinianum, et Plutarchum in duabus orationibus de usu carnium.

ET NUDATUS EST IN TABERNACULO SUO,] uti solent dormientes, et ebrii præ æstu disjicere tegumenta, seque nudare. Ita Theodor.

22. QUOD CUM VIDISSET CHAM, PATER CHANAAN.] Tradunt hebræi et Theod. hic fieri mentionem Chanaan, eo quod Chanaan puer, doli tamen capax (forte enim 10 circiter erat annorum), primo viderit Noe avum suum nudatum, cumque irriserit, ac mox illud ipsum patri Cham renunciarit, qui pueri petulantiam non repressit, sed probavit, patremque fratribus suis ridendum proposuit.

Notant hic S. Basilius et Ambros. genium improborum, qui gaudent bonorum lapsus propalare. Addit Berosus Annii (penes quem sit fides) Cham fuisse magum, quodque inde dictus sit Zoroaster (idem habet Cassianus coll. 8. c. 21.) quod ex odio, quo patrem pium prosequebatur, eum irriserit, eumque magia sua sterilem deinceps effecerit; quod docuerit homines congredi cum matribus, masculis et brutis, ideoque à Noe patre esse fugatum et ejectum.

23. OPERUERUNT VERENDA PATRIS SUI.] *Ne paterna reverentia vel ipso minueretur aspectu*, ait S. Ambros. lib. de Noe c. 31. Additque ex Cicerone l. 1. Offic. *Unde etiam Romæ vetus fuisse usus dicitur, ne filii cum parentibus, et maxime puberes, intrarent lavacrum.* Ita Tropologice tegenda esse parentum spiritualium, et Ecclesiasticorum peccata docet S. Greg. l. 25. Mor. cap. 22. et suo exemplo docuit Constantinus Magnus in Concilio Nicæno, dum chartas accusationum contra aliquos Episcopos sibi oblatas combussit, dictitans: *Si Episcopi alicujus stuprum videret, facinus id se suo paludamento objecturum, ne flagitii ejus aspectus eos, qui ipsum cernerent, ulla ex parte læderet :* uti refert Theod. l. 1. Hist.

Allegorice, S. August. lib. 16. de Civit. cap. 2. et 7. Cham sunt Judæi et hæretici, hi irrident Noe, id est Christum et Christianos.

24. EX VINO,] ex somno in quem eum vis vini conjecerat.

CUM DIDICISSET, QUÆ FECERAT EI FILIUS SUUS MINOR.] Vidit enim Noe evigilans se tectum pallio non suo, sed alieno, scilicet filiorum, Sem et Japheth; causam ab eis quæsivit; illi patri singula exquirenti mentiri non ausi, rem totam et Chami scelus pandunt, alias illud silentio pressuri.

FILIUS SUUS MINOR,] scilicet Chanaan, inquit Theodor. qui filius, id est nepos, erat Noe; unde mox Noe eidem maledicit. Verum omnes alii filium hunc intelligunt Cham: hujus enim scelus et impietas hic punitur. Addit S. Chrysost. et incontinentia, quod tempore diluvii in arca usus sit conjugio, genueritque Chanaan; de qua re dixi v. 18.

Nota. Cham fuit filius minor Noe, non quasi fuerit minimus omnium, uti aliqui volunt, sed quia fuit junior Semo: fuit enim Cham senior Japheto; Cham ergo medius fuit filiorum Noe,

unde v. 18. et alibi passim medius ponitur. Ita S. August. lib. 16. Civit. 1. et Eucherius.

25. Maledictus Chanaan,] supple erit; quia Noe hæc non tam maledicendi, vel imprecandi animo dixit, quam spiritu prophetico prædixit ea, quæ posteris filiorum suorum erant eventura, unde explicans subdit: *Servus servorum erit.*

Nota. Per Chanaan hic Vatablus intelligit ipsum Cham, scilicet patrem impium ex filio impiissimo; unde et Gennad. Diodorus et Origen. putant tunc, cum hæc dixit Noe, necdum natum fuisse Chanaan. Verum contrarium verius est, scilicet simpliciter hic compellari ipsum Chanaan; causam ex Hebræis dixi vers. 18. Unde S. Ambros. lib. de Noe c. 30. *Et pater,* inquit, *in filio, et in patre filius redarguuntur, habentes stultitiæ, nequitiæ, impietatis quoque commune consortium. Nec poterat fieri ut bonum generaret filium, qui bono patri nequam filius, et naturæ, et eruditionis degener extitisset.*

Nota secundo. Alii filii Cham, puta Chus, Mesraim, Phuth hic non maledicuntur à Noe, sed solus Chanaan; nam soli Chananæi, qui fuerunt posteri Chanaan, et æque ut ipse impiissimi, leguntur excisi à posteris Sem, puta à Judæis; vel eis serviisse, ut patet in Gabaonitis, qui inter Chananæos dolo vitam ab Hebræis obtinuerunt, ea lege ut eis servirent quasi vilissima mancipia; hoc enim significat τὸ *servus servorum.* Ita Rupertus.

Adverte Mosen hæc omnia propter Chananæos à Judæis expellendos scripsisse; parat enim hic viam suæ historiæ de expeditione et profectione Hebræorum in Chanaan, datque occasionem et causam, ex qua contigit, Dei voluntate, Judæos per se et per Josue occupare Chananæam; videlicet impietatem Cham et Chanaan, quam imitati sunt Chananæi, ideoque ex Chananæa sunt expulsi.

Hinc patet tertio, Cham et Chanaan hic puniri in suis posteris, puta Chananæis, qui paternæ impietatis fuerunt imitatores et hæredes. Vide hic quam infelices sint ii, qui habent impios parentes et præceptores! Merito Plato gratias agebat naturæ, sive Deo, primo, quod hominem; secundo, quod marem; tertio, quod Græcum; quarto, quod Atheniensem; quinto, quod tempore Socratis, à quo instrui posset, se genuisset.

Moraliter S. Ambrosius: *Manebat,* ait, *ante vini inventionem omnibus inconcussa libertas; nemo sciebat à consorte naturæ suæ obsequia servitutis exigere; non esset hodie servitus, si ebrietas non fuisset.*

Servus servorum,] id est servus infimus et vilissimus. Nota pœnam peccati esse servitutem; hinc et servi facti et dicti sunt à servando, quod bello capti cum possent occidi quasi hostes et nocentes, ex quadam indulgentia in vita servarentur servi, sive ad serviendum. Rursum qui noluit esse filius reverens, punitur ut fiat servus; justum enim est ut servili subjectione prematur is, qui filialem, suavemque ac naturalem subjectionem, seu servitutem, violare non erubuit.

Ridet Calvinus hic Papam, quod ex maledictione hac Chami sumpserit sibi titulum, *servus servorum.* Sed errat; non enim Papa absolute se vocat servum servorum, sed, ut recte notat Rupert. cum addito: *Servus servorum Dei;* idque facit ex pia animi submissione; non ergo ex impio Chamo hoc nomen sibi sumpsit Pontifex.

26. Benedictus Dominus Deus Sem.] Est hebraica metalepsis; ex consequente enim intelligitur antecedens, puta ex benedictione Dei intelligitur ipsa benedictio Sem; hisce enim verbis Noe, uti Cham maledicit, ita benedicit non tantum Deum, sed etiam Sem et Japhet; Sensus ergo est. q. d. Deus tanta benedictione et copia, tum frugum, tum sapientiæ, pietatis, religionis, gratiæ et cultus Dei cumulet Sem, ejusque posteros, ut quisquis eos viderit, benedicat Deum in Sem suosque tam liberalem, dicatque: Benedictus sit Deus, qui semper est Deus, Dominus, pater ac provisor Sem ejusque posterorum, qui semper suis beneficiis ostendit, quod sit Deus, tutor et curator Sem et suorum. Ita Lipomanus, Cajetanus, et alii. Hæc benedictio completa est in Judæis, qui orti sunt ex Sem. Disce hic cum Noe, ad omnia bona et fausta, erumpere in laudem et benedictionem Dei.

Moraliter recte notat Perer. Ecclesiast. 3. novem bona à Deo promitti filiis bonis, qui parentes honorant. Primum est, opes, tum temporales, tum spirituales: *Sicut,* ait, *qui thesaurizat, ita qui honorificat matrem suam.* Secundum, quod talis filius felix erit in suis pariter filiis: *Qui honorat patrem jucundabitur in filiis.* Tertium, quod preces ejus exaudiet Deus: *In die orationis suæ exaudietur.* Quartum, quod longævus erit: *Qui honorat patrem, vita vivet longiore.* Quintum, quod stabilem habebit familiam et posteritatem: *Benedictio patris firmat domos filiorum.* Sextum, quod erit gloriosus: *Ex honore patris gloria filii;* sive quia pater honoratus reddit filios gloriosos, sive quod filius honorans patrem, comparat sibi gloriam apud omnes. Septimum, quod in tempore tribulationis ab ea liberabitur à Deo: *Eleemosyna patris non erit in oblivione, et in die tribulationis memor erit tui.* Octavum, quod peccata ei remittentur: *Sicut in sereno glacies, ita solventur peccata tua.* Nonum, quod à Deo benedicetur, id est omni bonorum copia cumulabitur: *Honora,* inquit, *patrem tuum, ut superveniat tibi benedictio à Deo, et benedictio illius in novissimo maneat.*

27. Dilatet Deus Japhet.] In hebræo pulchra est allusio ex etymo nominis Japhet, scilicet יפת אלהים ליפת *japht elohim leiaphet,* q. d. *Dilatet Deus dilatatum,* S. August. vertit, *lætificet;* Cajet. et Eugubin. *condecoret,* vel venustum faciat Deus ipsum Japhet.

Nota. Japhet (quem Gentiles vocant Japetum) deducitur à פתה *pata,* id est suadere, pellicere, persuadere; sed in hiphil (uti hic est) significat dilatare, uti vertunt hic Septuaginta, Chald. noster interpres, Vatabl. Mercerus, Pagninus, et alii. Japhet ergo non tam venustum quam dilatatum significat. Frustra ergo se torquent Græci, qui Japhet nomen Hebræum deducunt à Græco ιαπτειν, id est, lædere, aut ab ιασθαι, id est mederi, aut ab ιεσθαι και πετεσθαι, id est emittere et volare, q. d. Emittat Deus, et volare faciat Japhet per latitudinem terræ. Jam sensus est, q. d. Japhet posteritas dilatet se, sitque plurima, ita ut latissimas et amplissimas occupet regiones, adeo ut diffundat se in sortem et habitationem posterorum Sem. Id ita contigisse patet ex cap. seq. et ex S. Hieron. hic in Quæst. heb. atque ex Josepho lib. 1. Antiq. 6. Ex quibus constat posteros Japhet occupasse Europam, et partem Asiæ

Septentrionalem ad Occasum vergentem, à Tauro et Amano monte usque ad Tanaim; posteros vero Cham occupasse partem Meridionalem Asiæ, ab Amano et Tauro, scilicet Ægyptum, et partem Syriæ, atque totam Africam: posteros vero Sem occupasse Asiæ partem Orientalem, ab Euphrate usque ad Indicum Oceanum; vide Ariam montanum in suo Apparatu, in Phaleg, sive de Primis gentium originibus.

Allegorice, et præcipue prophetatur hic Ecclesia Gentium dilatanda, coadunanda Judæis in Christo et christianismo; nam ex Japhet orti sunt Gentiles; ex Sem vero orti sunt Judæi et Christus, qui primi habuerunt Dei templum, cultum, et Ecclesiam, in quam deinde Gentiles transtulit Christus, ex utrisque faciens unam Ecclesiam, ejusque amplitudinem et caput ex Sem, id est ex Jerusalem et Judæis, in Japhet, id est Romam ad Gentiles transtulit. Ita S. Hieron. Chrysost. hom. 29. et Rupert. l. 4. c. 39. unde ex Hebræo sic apposite vertas, *pelliceat*, vel *persuadeat Deus Japheto* (Gentibus ex Japhet oriundis) *ut habitet in tabernaculis Sem*, puta in Ecclesia Christi, qui ex Judæis et Sem est oriundus. Est hic ergo prophetia clara de vocatione Gentium ad Christum. Hebræum enim פתה *pata*, proprie significat allicere, blandiri, persuadere.

Et habitet in tabernaculis Sem.] Aliqui, ut Theodoret. Lyran. Abulens. hic repetunt nomen, non *Japhet*, sed Deus, q. d. Deus habitet in tabernaculis Sem, ita factum est: nam inter Semitas, puta Judæos, habitavit Deus in tabernaculo et templo. Rursum ex Semitis natus est Christus Deus: ex iis enim Verbum caro factum est, et habitavit in nobis. Unde Chaldæus vertit, *et habitet divinitas in tabernaculis Sem*. Chaldæum enim שכינה *sechina*, significat requiem, quo nomine Hebræi præsentiam divinitatis in tabernaculo, super arcam in propitiatorio habitantis et quiescentis significant. Hinc et *sechina* vocatur Spiritus sanctus, qui in Prophetis aliisque Sanctis requiescit, ait Elias Levita. Unde ex Chaldæo ita quoque vertas: *Et Spiritus sanctus*, sive *ipsa sanctitas, requiescat in tabernaculo Sem*.

Secundo aptius et verius, τὸ *habites* referas ad *Japhet;* nam Semum Deus jam ante benedixit: hic ergo non Semum, sed Japhetum benedicit. Jam per tabernacula Sem Delrio, Perer. et alii ad litteram intelligunt Ecclesiam. Verum quia hæc omnia ad litteram spectant dilatationem et propagationem posterorum Japhet; hinc potius ad litteram, proprie dicta tabernacula hic accipias, et per ea sensu allegorico (qui tamen litterali hic prævalet, magisque quam litteralis, intentus est à Spiritu sancto) intelligas Ecclesiam, eo sensu quem dedi §. præced.

28. Vixit Noe post diluvium trecentis quinquaginta annis.] Ergo cum Abraham, ut patebit cap. seq. natus sit anno 292 à diluvio, sequitur Abraham natum esse vivente adhuc Noe, et cum eo vixisse 58 annis. Vidit ergo Noe turrim Babel, vidit et omnes pene posteros suos corrumpere vias suas, et ad idololatriam deflectere: quantumvis ipse Noe, teste Epiphan. à suis filiis exegisset jusjurandum, de servando vero veri Dei cultu, et mutua concordia. Vidit ergo Noe mundum plenum hominibus, iisque impiis, vidit et ingemuit.

Notandum enim hic est, his trecentis annis post diluvium, miram hominum propagationem esse factam. Philo lib. Antiq. Biblic. tradit Noe, paulo ante mortem numerasse omnem suam sobolem, ex se proseminatam spatio 350 annorum, quibus vixit post diluvium, ac invenisse filios et nepotes, per Japhet ex se descendentes, centum quadraginta millia, ducentos et duos, præter mulieres et pueros. Ex Cham vero, ducenta quadraginta quatuor millia, et nongentos. Ex Sem vero pauciores numerat; sed videntur aliquæ ciphræ posterorum Sem deesse in ejus codice. Omnibus ergo computatis, facile vidit ex se progenitos homines ad nongenta millia, et amplius. Quantus hic filiorum et nepotum exercitus! quantus patriarcha Noe! Verum liber ille dubiæ est fidei; tum quia Euseb. lib. 2. hist. c. 18. et S. Hieron. lib. de Viris illustr. ac Bellarm. lib. de Script. Eccles. ubi recensent opera Philonis, hujus libri non meminerunt; tum quia stylus libri diversus est à stylo Philonis; tum quia liber iste multis narrationibus apocryphis scatet. Ita Sixtus Senensis lib. 4. Bibliot. in Philone, et ex eo noster Possevinus. Numerus tamen quem ex eo recensui, credibilis est, imo justo minor videtur; nam, ut ex Ctesia narrat Diodorus l. 3. Ninus monarchiæ assyriorum conditor (cujus 43. imperii anno natus est Abraham, ait Eusebius) habuit in exercitu suo peditum decies septies centena millia, equitum vero ducenta millia: ad hæc currus falcatos ad decem millia et sexcentos. Ex adverso Zoroastres rex Bactrianorum, contra Ninum comparavit exercitum quadragintorum millium. En in utroque exercitu erant tum vicies ter centena millia hominum, quos omnes videre potuit Noe pater omnium; tunc enim adhuc vivebat. Nec id mirum, tunc enim homines habebant plures uxores, et toti vacabant generationi.

Rursum adverte hic fidem et cultum Dei, ab initio mundi per annos 2108, propagari et tradi potuisse per manus trium hominum, scilicet Adam, Mathusalem, et Sem; nam Adam vidit Mathusalem, hic vidit Sem, Sem vidit Jacobum, qui natus est anno mundi 2108, qui fuit annus à diluvio 452. Sem enim vixit post diluvium 500 annis; ut patet cap. 11. v. 11. potuit ergo Sem videre Jacobum. Denique tradunt Hebræi, Noe cum Sem ex Armenia rediisse in veterem patriam, id est ad loca vicina Damasco; ibique condidisse regnum et pontificatum Salem, eumque tradidisse filio suo Sem, qui alio nomine dictus sit Melchisedec. Sed c. 14. ostendam Sem non fuisse Melchisedec.

Addit Berosus Annianus lib. 3. Noe, postquam arca consedit in montibus Armeniæ, ibidem habitasse, atque Armenos docuisse agriculturam, astrologiam, sacros ritus et cæremonias colendi Deum, ac denique multa secreta rerum naturalium; indeque profectum esse in Italiam, ibique docuisse homines tum pietatem, tum Physicam et Theologiam (quodque idcirco ab Italis appellatus sit pater deorum et anima mundi), ac tandem ibidem esse mortuum. Verum Berosus hic Annii de suppositione suspectus est.

Symbol. S. Ambros. lib. de Noe cap. 32. *In trecentis* annis Noe, inquit, *crucem Christi significari certum est* (*Tau* enim Græcis index trecentorum, formam habet crucis) *cujus typo justus à diluvio liberatus est. In quinquaginta, jubileus est numerus remissionis, quo Spiritus sanctus missus à cœlo est, gratiam humanis pectoribus infundens. Perfecto igitur numero remissionis et gratiæ, justus curriculum vitæ hujus implevit.*

CAPUT DECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Catalogus filiorum et posterorum Japhet v. 2. et Cham v. 6. et Sem v. 21. eorumque per orbem partitio. Ex his enim posteris celebriores gentes ortæ et nominatæ sunt.

1. Hæ sunt generationes filiorum Noe; Sem, Cham, et Japheth : natique sunt
eis filii post diluvium. 2. Filii Japhet : Gomer, et Magog, et Madai, et
Javan, et Thubal, et Mosoch, et Thiras. 3. Porro filii Gomer : Aske-
nez et Riphath et Thogorma. 4. Filii autem Javan : Elisa et Tharsis,
Cetthim et Dodanim. 5. Ab his divisæ sunt insulæ gentium in regionibus
suis, unusquisque secundum linguam suam et familias suas in nationibus
suis. 6. Filii autem Cham : Chus, et Mesraim, et Phuth, et Chaanan.
7. Filii Chus : Saba, et Hevila, et Sabatha, et Regma, et Sabatacha. Filii Regma : Saba et
Dadan. 8. Porro Chus genuit Nemrod : ipse cœpit esse potens in terra, 9. et erat robustus
venator coram Domino. Ob hoc exivit proverbium : Quasi Nemrod robustus venator coram Do-
mino. 10. Fuit autem principium regni ejus Babylon, et Arach, et Achad, et Chalanne, in
terra Sennaar. 11. De terra illa egressus est Assur, et ædificavit Niniven, et plateas civitatis,
et Chale. 12. Resen quoque inter Niniven et Chale : hæc est civitas magna. 13. At vero Mes-
raim genuit Ludim, et Anamim, et Laabim, Nephtuim, 14. et Phetrusim, et Casluim : de
quibus egressi sunt Philistiim et Caphtorim. 15. Chanaan autem genuit Sidonem primogenitum
suum, Hethæum, 16. et Jebusæum, et Amorrhæum, Gergesæum, 17. Hevæum, et Aracæum,
Sinæum, 18. et Aradium, Samaræum, et Amathæum : et post hæc disseminati sunt populi
Chananæorum. 19. Factique sunt termini Chanaan venientibus à Sidone Geraram usque Gazam,
donec ingrediaris Sodomam et Gommorrham, et Adamam, et Seboim, usque Lesa. 20. Hi
sunt filii Cham in cognationibus, et linguis, et generationibus, terrisque et gentibus suis. 21.
De Sem quoque nati sunt, patre omnium filiorum Heber, fratre Japheth majore. 22. Filii Sem :
Ælam et Assur, et Arphaxad, et Lud, et Aram. 23. Filii Aram : Us, et Hul, et Gether, et
Mes. 24. At vero Arphaxad genuit Sale, de quo ortus est Heber. 25. Natique sunt Heber filii
duo : nomen uni Phaleg, eo quod in diebus ejus divisa sit terra : et nomen fratris ejus Jectan.
26. Qui Jectan genuit Elmodad, et Saleph, et Asarmoth, Jare, 27. et Aduram, et Uzal, et
Decla, 28. et Ebal, et Abimael, Saba, 29. et Ophir, et Hevila, et Jobab, omnes isti, filii
Jectan. 30. Et facta est habitatio eorum de Messa pergentibus usque Sephar montem orienta-
lem. 31. Isti filii Sem, secundum cognationes, et linguas, et regiones, in gentibus suis. 32.
Hæ familiæ Noe juxta populos et nationes suas. Ab his divisæ sunt gentes in terra post diluvium.

2. Filii Japhetii.] Præponit Japhet, licet juniorem, Semo; quia breviter ejus prosapiam expedit, ut fusius agat de posteris Cham et Sem, ex quibus orti sunt Chananæi et Hebræi, propter quos maxime Genesim et Pentateuchum scripsit Moses; ideoque deinceps solos Semi posteros est enumeraturus. Nota Japheto : obtigit Europa, Chamo Africa, Semo Asia. Vide dicta c. 9. v. 27.

Gomer.] Ex hisce singulis post dispersionem quæ contigit in turri Babel, singulæ ortæ sunt gentes; sed quæ ex quo incertum est, afferam in singulis, quod probabilius est, sequarque S. Hieron. Josephum, Isidorum, Ariam Montanum, qui exacte hæc tradit in Phaleg. Ex Gomer itaque orti et dicti sunt Gomari, sive Cimbri et Cimmerii, et, ut Joseph. et Hieron. et Isidorus tradunt, Galatæ; Galatæ enim Cimbri fuerunt; nam qui Brenno duce in Asiam perruperunt, Cimbri erant, et in Asia ac Græcia Gallogræci, à lacteo colore (γαλα enim græcis lac significat) sunt appellati; unde et Galatas Trevirensi lingua (quæ sane Germanica fuit) usos esse docet S. Hieron. præfat. in epist. ad Galatas; vide ibi dicta in prooemio.

Magog.] Ab hoc orti sunt Getæ et Massagetæ, Scyticæ gentes, et Tartari, de quibus Ezechiel c. 38. et 39.

Madai.] Hic post dispersionem Babel ivit in Mediam, et ab eo orti dictique sunt Medi, et terra Media.

Javan.] Ab hoc orti sunt Iones omnesque Græci, indeque Græcia primo dicta est Ionia. Ita Joseph.

Thubal.] Ab hoc orti et dicti sunt Iberi quasi Ibeli vel Tibeli. Iberi, inquam, tam Asiani juxta Pontum Euxinum, quam Europæi, puta Hispani; sive hi ex illis, sive illi ex his sint oriundi. Ita

Mariana, Delrio, Oleaster, Arias. Sic et nonnullas alias gentes ex iis quæ hic recensentur, ex Europa in Asiam, aut contra, translatas esse, sive ad militiam, sive ad coloniam, insinuat Ezech. c. 38. ubi Asianis nominibus, et populis jungit aliquos ex his, quos hic in Europa collocamus.

Mosoch.] Ab hoc orti et appellati videntur Moscovitæ, licet S. Hier. et Joseph à Mosoch ortos putent Cappadoces.

Thiras.] Ab hoc orti sunt Thraces, uti communiter docent Interpretes, licet Eugubinus à Thiras putet ortos esse Tyrios.

3. Askenez.] Ex hoc orti sunt Tuiscones, qui postea à robore et virtute dicti sunt Germani vel Alemanni, quasi plane viri. Unde etiamnum Hebræi Germaniam Hebraice vocant Askenez. Ita Oleaster, Delrio, et alii.

Verisimile est Askenez habitasse in Asia, juxta Medos (cum Medis enim vocatur ad excidium Babylonis, Jeremiæ 51. v. 27.), sed multos ex posteris transisse in Europam, ab eisque ortos esse nostros Ascanios, sive Tuiscones, hoc est Germanos. Ita Torniellus anno mundi 1931, numero 21.

Riphat.] Ab hoc ortos Paphlagones putat Josephus.

Thogorma.] Ab hoc orti sunt Turci, qui Turcimanni vel Turgimanni vocantur; unde et Hebræi modo regem Turcarum vocant Togar, licet Josephus à Thogorma natos putet esse Phryges.

4. Elisa.] Ex hoc Italos esse natos censet Targum Chaldæum; Pererius tamen ex Elisa putat natos esse incolas insularum Fortunatarum, quæ inde Elisiæ sunt dictæ.

Tharsis.] Ab hoc orti sunt Tarsenses, et vicini Cilices.

Cetthim.] Inde orti sunt Citii, Cyprii et Cretenses. Unde Cyprus, Creta, et aliæ insulæ maris Mediterranei in sancta Scriptura vocantur Cethim.

Dodanim.] Multi ab hoc Rhodios deducunt quasi Dodanim sint Rodanim, et Dalet positum sit pro sibi simili littera Resch. Alii tamen ab hoc Dodonæos in Epiro derivant.

5. Ab his divisæ sunt insulæ gentium] *secundum linguam suam*, ut sequitur; ergo post dispersionem factam in Babel id contigit; est prolepsis. Nota, Hebræi omnes regiones, ad quas ex Judæa navibus itur, vocant insulas, sive veræ sint insulæ, sive non, sed terra continens, uti dixi Jerem. 25. 22.

6. Chus.] Ab hoc orti sunt Æthiopes, qui hinc se sua lingua vocant Cussios. Ita Septuag. S. Hieron. Josephus, Isidorus, et alii.

Mesraim.] Ab hoc habitata et propagata est Ægyptus, quæ inde hebraice vocantur *Mesrahim*, et etiamnum ab Arabibus et Turcis vocatur *Mesra*.

Nota, psalm. 105. v. 22. et psalm. 104. v. 27. et psalm. 77. v. 51. Ægyptus vocatur terra Cham; unde videtur quod Cham, qui fuit filius Noe, et pater Mesraim, primus incoluerit Ægyptum, regnumque Ægypti administraverit, qua de causa Saturnus Ægyptius est appellatus, uti docet Berosus l. 4. et 5. et Diodorus l. 1. Hinc et nonnulli opinantur Cham esse Hammon, sive Ham, et Hammon, sive Jovem Hammonium. Eædem enim sunt litteræ, eademque est vox Cham, sive Ham, et Hammon. Ita Theatrum vitæ humanæ in voce Ammon. Vide dicta Ezech. 6. 6. Patri Cham successit filius Mesraim, quem Berosus, et ex eo Annius Viterbiensis, putant fuisse eumdem cum Osiri, qui celeberrimus fuit Ægyptiorum rex et deus, uxoremque habuit Isidem. Favet huic opinationi cognatio vocum Mesraim et Osiris, si ad Hebræam originem deducantur, abjectis litteris servilibus, in priore *mem*, in secunda *aleph* cum *cholem*; tunc enim Mesraim est Osiris. Verum alii aliud etymon dant Osiridis, uti dicam c. 41.

Phuth.] Ab hoc orti putantur Libyes et Mauritani. Apud quos est flumen, quod vocatur Phuth.

Chanaan.] Ab hoc ortos esse Chananæos clarissimum est.

7. Saba.] Duo sunt Saba: primus hic, qui filius fuit Chus; is scribitur hebraice per Samech. Ab eo orti videntur Abyssini, quorum regia Saba dicta est, quæ postea à Cambyse, nomine sororis suæ vocata est Meroe, ex qua venit ad Salomonem regina illa, quæ Saba dicitur. Secundus Saba, filius fuit Regma; hic scribitur hebraice per Schin. Ex hoc orti sunt Arabes Sabæi, de quibus dicitur: *Mittant sua thura Sabæi*. Ita Septuag. psalm. 72. v. 20. et S. Hier. hic.

Hevila.] Ab hoc orti sunt Getulii in Africa, inquit S. Hier. et Joseph. Rursum Hevilæi qui habitarunt in Hevila, juxta sinum Persicum, et juxta Amalecitas, 1. Reg. 15. 7. In hac Hevila habitavit et Ismael filius Abrahæ, Gen. 25. 18.

8. Chus genuit Nemrod] qui inter omnes filios Chus quasi princeps excelluit. Apte vocatur hebraice Nemrod, id est rebellis, quia primus hic fuit tyrannus, qui alios oppressit, et sibi servire coegit, fuitque Dei contemptor. Ita S. Hieron. Josephus, Alcuinus et alii.

Ipse coepit esse potens in terra.] Septuag. vertunt, *iste erat gigas*, scilicet tum mole corporis, tum robore, tum audacia, tum superbia et crudelitate, inquit S. Aug. Videtur ergo Nemrod fuisse primus post diluvium gigas. Rursum fuit ipse potens opibus et usurpatione dominii; cœpit enim tyrannice homines sibi subdere. Primus ergo in orbe princeps et rex fuit Nemrod, isque tyrannus, inquit Abul.

Et erat robustus venator coram Domino.] *Venator*, non tam ferarum, ut vult Vatablus, Cajetanus, et Aben-Ezra, quam hominum; quia vi et insidiis homines captabat et opprimebat, vel spoliando, vel necando, vel in servitutem adducendo; quomodo Brasilii aliique Indi etiam nunc homines venantur. Ita S. Augustinus lib. 16. de Civit. c. 4. Lyran. Abulensis et alii. Venator ergo idem est quod latro et prædo. Sic Aristoteles ληστείαν, id est latrocinium, posuit inter genera venationum, et ex venatione ferarum facile discitur venatio hominum. Unde Xenophon. lib. 1. Pædiæ Cyri narrat Cyrum suos Persas aptasse ad bellum, exercendo eos in venatione et cæde animalium; uti et priori seculo fecit Ismael Sophi qui regnum Persidis Turcis ademit, et valde propagavit. Est enim venatoria exercitatio quasi bellorum præliorumque progymnasma.

Coram Domino.] Septuag. ἐναντίον κυρίου, quod S. Augustinus vertit, *contra Dominum*; unde Isidorus l. 6. Etymolog. tradit, quod Nemrod homines à Deo abductos ad idololatriam coegerit, videlicet ad cultum ignis in Chaldæa, post dispersionem turris Babel. Verum non *contra*, sed *co-*

ram Domino vertendum esse patet ex Hebræo לפני *liphne*, id est *coram Domino*. Jam *coram Domino*, idem est, quod revera, et eximie talis; utpote talis judicio Dei, qui falli non potest. Hinc Nemrod in proverbium abiit, ut de insigni tyranno dicatur, quod sit quasi alter Nemrod, venator et prædo. Addit Cajetan. τὸ *coram Domino*, addi ad auxesin criminis; crimen enim gravius æstimatur, si commissum sit inspectante prætore.

Insuper alii tres novas afferunt expositiones. Prima est, *coram Domino;* quia splendidas victimas, quas venatu ceperat, Domino mactabat ad aras, inquit Aben-Ezra, Kimchi, et Hebræi. Secundo, *coram Domino*, id est, ut homines ad civilem vitam, et monarchiam Dei nutu et beneplacito introductam, cogeret. Tertio, Melchior Canus lib. 2. de Locis cap. 15. *coram Domino*, id est sub dio. q. d. Nemrod homines quasi bestias per agros palantes, sub dio venabatur, ac sub tecta et in civilem societatem contrahebat. Verum juxta has expositiones Nemrod, fuisset prudens et laudandus princeps; jam autem constat illum fuisse impium et tyrannum, Deique et religionis sanctæ contemptorem.

10. Fuit autem principium regni ejus Babylon.] Hinc notant passim Interpretes Nemrod hunc fuisse, vel antecessorem, et, ut Borosus Annianus ait, patrem Jovis Beli, avum vero Nini, scilicet Saturnum primum, aut potius, ut S. Hieron. Aug. Eusebius, Perer. et alii censent Nemrod hunc fuisse ipsummet Belum qui fuit pater Nini. Nam Nemrod et Beli tyrannis, mores, tempus, et regia Babel per omnia conveniunt; uterque fuit primus rex Babylonis, uterque fuit auctor idololatriæ, teste S. Hieron. Cyrillo, Pererio et aliis: ac primus Ninus filius jussit patrem Belum quasi Deum publice divinis honoribus coli; atque hinc ex Belo idola apud Hebræos, Syros et Phœnices vocata sunt bel, baal, baalim: bel enim, vel baal idem est, quod belus. Beli ergo proprium nomen fuit Nemrod, qui appellative et antonomastice dictus est Bel, Baal et Belus, id est Dominus et Dominator; sicut etiamnum Turcæ et Tartari suum regem, Magnum Cham, sive Magnum dominum appellant.

Hic ergo Belus fuit primus Jupiter, primus et communis Gentium Deus. Hinc et eidem Jovi Belo, Semiramis Nini uxor templum magnificentissimum extruxit, teste Diodoro lib. 3. c. 4. in quo erat sepulchrum Beli, magnitudine structuraque mirandum; erat enim stadii altitudine, teste Strabone l. 16. Atque hæc fuit origo idololatriæ, sub annum trecentesimum à diluvio. Licet enim Tertull. l. de Idololatria, putet idola fuisse ante diluvium, tamen Cyrillus lib. 1. et 3. contra Julian. asserit idololatriam nobis notam sumpsisse originem post diluvium à patre regis Nini, quem ipse Arbelum nominat, nos Belum nominamus. Hujus rei indicium quoque est, quod pleraque idola Gentium, præsertim Orientalium, ab hoc Bel, sive Belo denominata sint, ut Beelzebub, Beelphegor, Baalberit, Baalsames. Vide dicta c. 4. v. 26.

Nota. Nemrod fuit auctor, inventor et conditor turris et urbis Babel; eam tamen postea restauravit, mireque auxit et ornavit Semiramis uxor Nini, eaque de causa ab ea conditam esse Babylonem asserunt Herodot. Diodor. Siculus, Strabo, Mela, S. Hieron. Joseph. Justinus et alii.

Nota secundo: Cœpit Nemrod, sive Belus in Babel regnare, sub annum 170 à diluvio, cum facta est ibidem divisio linguarum et gentium; verum sensim viribus et potentia increscens, factus est rex et quasi monarcha, anno 184 à diluvio, regnavitque 65 annis (tot enim annos Beli regno dant omnes historici) puta usque ad annum 249 à diluvio, quo defunctus est, ac successit ei filius Ninus. Nam anno Nini 43 natus est Abraham, uti omnes tradunt: natus est autem Abraham anno à diluvio 292, ergo 43 annus regni Nini incidit in annum 292, à diluvio; ac consequenter retro ascendendo et computando, primus annus regni Nini incidet in annum 249 à diluvio. Illo ergo 249, regno et vita defunctus est Belus, sive Nemrod, successitque ei filius Ninus.

Denique Babylon hodie vocatur Baldag, vel Bagdet; quanquam vetus Babylon proprie non supersit, sed omnino sit diruta, ac loco illi vicino ædificata sit Baldag, quæ hodie exstat, uti docet Ortelius.

Et Arach] quæ postea vocata est Edessa, urbs in Cœlesyria, in qua regnavit Abagarus, cui Christus suam imaginem transmisit, teste Eusebio.

Achad.] Hæc est Nisibis, urbs Mesopotamiæ, ad Tigrim fluvium, in qua floruit S. Jacobus Nicibita, de quo Theodoret.

Chalanne.] Hæc vel est Seleucia, vel certe Ctesiphon, regia Persarum, inquit sanctus Hieronimus.

Terra Sennaar.] Ita vocatur ager Babyloni circumjaciens; addit hoc ad distinctionem alterius Babylonis, quæ est in Ægypto, quæque nunc Cayrus dicitur.

11. De terra illa (Sennaar, puta de Babylone) egressus est Assur.] Josephus et ex eo S. Aug. et Hieron. putant Assur hunc esse secundum filium Sem, de quo vers. 22. illum enim per anticipationem hic interseri, occasione regni Babylonis, cui proxime successit regnum Assyriorum in Ninive, cujus conditor fuit hic Assur; ab hoc enim Assur orti et dicti videntur Assyri, atque ab eodem condita est urbs, quæ postea restaurata et valde aucta à Nino, dicta est Ninive. Hæc sententia est probabilis.

Verum quia hæc omnia spectant filios, non Sem, sed Cham usque ad v. 21. ubi primum agit de filiis Sem; hinc verius Pererius, Delrio et alii censent hunc Assur esse Ninum, Beli filium; ab hoc enim conditam, et dictam esse Niniven, sive Ninum urbem, omnes veteres consentiunt. Ninus ergo hic dicitur Assur, vel quia binominis erat, vel potius dicitur Assur, per anticipationem, quia postea fuit primus rex et monarcha Assyriorum.

12. Hæc est civitas magna.] *Hæc*, scilicet non Chale, sed Ninive, quæ primo loco posita est; quasi prima et præcipua; ad hanc enim, licet remotiorem, more hebræo redit et respicit. Ninive enim tempore Nini maxima fuit urbium orbis, ut nec ante, nec post habuerit parem in hoc orbe; ambitus enim urbis erat 480 stadiorum, id est sexaginta millium passuum; altitudo murorum erat pedum centum, latitudo tanta, ut tres currus simul incederent; turres habebat 150, singulas altitudinis 200 pedum. Ita

ex Diodoro et Strabone Pererius. Postea tempore Jonæ Prophetæ tanta fuit, ut vicatim obiri et lustrari, non minus triduo posset. Unde à Jona dicitur civitas itineris trium dierum.

Ludim.] Inde Lydi, non illi quibus imperavit Crœsus, sed alii juxta Ægyptum, de quibus Isaiæ 46. 9. et Ezech. 30. 5.

Laabim.] Inde Libyes in Africa.

Nepthuim.] Inde Numidæ.

14. Phetrusim.] Inde Arabes Petræi, quorum metropolis erat urbs Petra.

Philisthim.] Hi sunt Philistini, cum quibus Judæis perpetuum fuit bellum : licet enim Abrahæ et Judæis data à Deo tantum sit Chananæa, ut exscinderent Chananæos, posteros Chanaan : tamen Philistini partem Chananææ, expulsis Chananæis, occupaverant, ut patet Sophon. 2. v. 5. Sic Hevæos, qui erant Chananæi, terra sua expulerunt Cappadoces, ut dicitur Deuteron. c. 2. 23. unde jure ab utrisque Hebræi, Chananæam sibi debitam, et à Deo datam bello repetiverunt.

Caphtorim.] Inde Cappadoces. Ita Septuag. et Noster.

16. Hetæum, Jebusæum, etc.] Nota. Hæc omnia sunt nomina populorum, qui à filiis Chanaan prognati sunt; à patre enim Heth, dicti sunt Hehtæi : à Jebus, Jebusæi : à Sin, Sinæi, etc., patet ex Hebræo.

Vilalpando parte 1. de Urbe et templo, lib. 1. cap. 10. censet quod Jebus, vel Jebusæus, filius Chanaan, et pronepos Noe condiderit Jerusalem, quæ ab eo dicta sit Jebus; sicut frater ejus Sidon, teste Josepho, condidit Sidonem; et Amathus Amathem, et Aradius Aradum urbem.

17. Sinæum.] Sinæi hic sunt Sinæ, juxta Japoniam degentes, de quibus ad Christum convertendis prophetavit Isaias c. 49. v. 12. in Hebræo, ut ibi dixi. Ita aliqui.

Verum, quia reliqui posteri Chanaan, de quibus hic est sermo, habitarunt non in India, sed in Judæa, vel juxta Judæam : hinc Sinæi hi videntur fuisse incolæ deserti et montis Sina. Alius hic est Sinæus à Cinæo per C, uti dicam Judic. 4. 17.

18. Aradium.] Ab hoc viro vel potius populo, conditæ et dictæ sunt urbes Aradus et Antaradus juxta Sidonem, de quibus Ezech. 27. 8.

Samaræum.] Videntur Samaræi iidem esse cum Pheresæis, et ab eorum parente, non prisco hoc, sed proximo illo, qui vixit tempore Amri regis Israel, dictusque pariter est Scemer, vel Scomer : tam mons quam urbs et regio vocata est Samaria, 3. Reg. 16. 24.

Amathæum.] Incolas Emath urbis, quæ in Scriptura est duplex, scilicet Emath major, quæ est Antiochia; et Emath minor, quæ est Epiphania.

21. Fratre Japhet majore.] Hebræum הגדול *haggadol*, est indeclinabile, unde tam verti potest *majoris* in genitivo, ut vertunt Septuag. quam *majore* in ablativo. Hebræi, Lyran. et Tostat. vertunt, *majoris*, referuntque ad Japheth: unde putant Japheth fuisse primogenitum Noe; secundum Cham, tertium et ultimum Sem. Verum verius est vertendum esse *majore*; ita enim vertit Noster, Pagninus, Vatablus, Cajetanus, et alii : hæc enim omnia spectant ad laudem, non Japheth, sed Sem; nam alibi, ut cap. 9. vers. 24. inter filios Noe primus ponitur Sem, secundus Cham, tertius Japheth.

Dices : Noe cœpit generare hos tres filios anno 500 vitæ suæ, ut habetur cap. 5. in fine : ergo anno hoc 500 genuit Japheth, anno 501 genuit Cham, anno vero 502 genuit Sem; nam Genes. 10. 11. dicitur quod Sem biennio post diluvium (quod factum est anno 600 Noe) fuerit centum annorum : natus est ergo Sem anno 502 Noe, et consequenter anno 500 Noe natus est Japheth; fuitque primogenitus Noe.

Respondeo : Scriptura sæpe tantum integros numeros exprimit, parvos vero et minutos subticet. Sic hic quod dicitur cap. 5. 32. Noe cœpisse generare anno 500, intellige præcise non 500, sed 502. Vel certe quod dicitur cap. 11. Sem biennio post diluvium, cum genuit Arphaxad, 100 fuisse annorum, intellige præcise non 100, sed 102; binarium enim, utpote minutum, in tanto numero non curat, sed silet Scriptura.

22. Filii Sem : Ælam.] Unde Ælamitæ, id est Persæ, sic ab Assur Assyrii, à Lud Lydi, quorum rex fuit Crœsus; ab Arphaxad Chaldæi descenderunt, inquit S. Hier.

Aram.] Inde Aramæi, id est Syri. Nota in Script. Syriam late patere, et comprehendere Armeniam, quin et Mesopotamiam, quæ dicitur *Aram naharahim*, id est Syria duorum fluviorum; quia interjacet inter Tigrim et Euphratem, uti fusius dicam cap. 25. vers. 20.

24. Heber.] A quo orti et dicti sunt Hebræi, qui primigeniam paradisi linguam, Hebræam scilicet, cum vero Dei cultu soli retinuerunt in divisione gentium et linguarum in Babel, quanquam et alia sit origo vocis *Hebræus*, ut dicam cap. 14. 13.

Putant aliqui Heber natum esse eo tempore, quo Arphaxad avus discedens ex Armenia trajecit fluvium Tigrim, et primo omnium consedit in Chaldæa, ac propterea infantem tunc natum appellasse Heber, id est *transiens*, scilicet Tigrim. Cui opinioni favet id quod docet S. Hieronymus et Josephus l. 1. Antiq. 7. scilicet, ab Arphaxad prodiisse Chaldæos.

25. Phaleg, eo quod in diebus ejus divisa sit terra.] *Phaleg* enim hebraice idem est quod divisio : hæc divisio et dispersio contigit in Babel, de qua cap. 11.

Quæres an hæc divisio linguarum et gentium contigerit in ortu, an in medio, an in fine vitæ Phaleg? S. August. lib. 16. Civit. cap. 11. et Pererius censent eam in ortu Phaleg contigisse : inde enim puer nominatus est Phaleg.

Secundo, et melius Hebræi, S. Hieron. Chrysost. Tostatus et Lyran. censent eam contigisse, non in ortu, sed durante vita Phaleg : pater enim ejus Heber vir sanctus, vaticinans filio nascenti nomen Phaleg imposuit ab eventu, non præsenti, sed futuro, quem in spiritu prævidebat.

Itaque dico verius videri, sub annum 170 à diluvio, cum jam Phaleg esset 70 annorum (natus est enim anno 101 à diluvio, ut patet c. 11. v. 15. et 16.) factam esse hanc divisionem. Probatur primo, quia sub hunc annum 170, in Babel, facta hac divisione, regnare cœpit Nemrod, ut dixi vers. 10; secundo, quia Scriptura hic non ait, in ortu, sed in diebus Phalag divisam esse terram; tertio, quia anno 101 à diluvio, cum natus esset Phaleg, non videntur homines ita propagati fuisse, ut possent dividi in 70 gentes et linguas; erat enim tunc se-

cunda tantum, aut ut summum tertia generatio à diluvio. Adde, quod magis urget, Heber genuit anno 34 ætatis suæ Phaleg, et post eum, ut videtur, genuit Jectan. Jectan autem plures habuit filios, uti hic dicitur, qui scilicet in dispersione Babel jam grandævi, in suam quisque regionem, gentem et linguam, æque ut alii, qui hic nominantur, dispersi sunt, ut patet vers. 31. Ergo non in ortu Phaleg, sed eo jam grandævo (utpote, cujus junior frater Jectan tot tamque grandævos jam haberet filios) divisa est terra. Ita Diodor. Lipomanus et alii.

Respondet S. Augustinus, Jectan, non juniorem, sed seniorem fuisse Phaleg. Verum hoc parum videtur probabile : nam prior hic nominatur Phaleg, quam Jectan ; sed esto sit verum, exiguo tempore ante Phaleg nasci debuit Jectan : nam Phaleg natus est anno Heber patris 34; sit ergo Jectan natus anno 30 aut 25 Heber, sic fuerit ut summum novem annis senior Phaleg ; itaque non potuit Jectan in ortu Phaleg habere filios tot et tantos.

Hinc sequitur falsum esse quod tradunt Hebræi in Seder Olam, scilicet hanc divisionem linguarum et gentium factam esse in fine vitæ Phaleg, puta sub annum 340 à diluvio 10 nimirum annis ante mortem Noe; nam hoc anno 340 jam natus erat Abraham, eratque 48 annorum : jam vero ante Abraham, Ninus contra Zoroastrem plurimis contractis gentibus dimicarat, uti dixi sub finem cap. præcedentis : erant ergo tum gentes jam pridem ante divisæ et dispersæ.

29. Ophir, Hevila.] Indi et variæ Indorum gentes. Ita S. Hieronymus et Arias, qui ad Jobab pariter refert novi orbis partem illam, quæ dicitur Parias. Reliquorum qui hic nominantur, propagines incognitæ sunt.

31. Isti sunt filii Sem secundum cognationes et linguas.] Hinc Philastrius lib. de Heresib. cap. 106. firmiter credendum esse docet, quod ante turrim Babel variæ fuerint linguæ, sed quas homines omnes tunc intellexerint ; in dispersione vero Babylonica, in quoque patrefamilias unam tantum mansisse linguam, à lingua alterius cujuslibet patrisfamilias diversam. Huc accedit Nicolaus de Cusa, qui in Compendio cap. 3. ait, *adeo fuisse copiosam primam dicendi artem ex multis synonymis, ut omnes, quæ sunt postea divisæ linguæ, continerentur in ipsa, ipseque Adam, si quis illis loqueretur, omnes intelligeret, cum omnia vocabula imposuerit, et multis peritia linguarum subito concessa sit.*

Verum hoc falsum esse patet cap. seq. ubi ante hanc dispersionem terra dicitur fuisse labii unius et linguæ. Est ergo hic prolepsis, sive anticipatio : linguæ enim hic vocantur, non quæ jam erant, sed quæ paulo post erant futuræ in Babel. Ita S. August. Rupert. et alii.

32. Ab his divisæ sunt gentes.] Communiter SS. August. Hier. Prosper, Epiphanius numerant 72 gentes et linguas, in quas divisi sunt homines in dispersione Babel : tot enim personæ, puta septuaginta duæ, hoc capite nominatæ et enumeratæ reperiuntur, nimirum 14 ex filiis Japhet, 31 ex filiis Cham, 27 ex filiis Sem. Addunt enim ipsi Cainan, quem addunt Septuag. Verum cap. seq. ostendam demendum esse Cainan. Rursum demenda sunt hic nomina patrum : nec enim patres diversam à filiis fecere familiam aut gentem : iis ergo demptis restant 55 filii, à quibus singulis singulæ gentes ortæ sunt, cum in dispersione Babel singulæ propriam linguam vel idioma sortitæ sunt, qua de re vide fuse Perer. lib. 15 et 16.

Ex dictis sequitur gentes has toto orbe, ac consequenter tam per inferius, quam per superius hæmisphærium esse dispersas. Unde sequitur, alias aliis esse antipodes, et adversis vestigiis insistere et ingredi. Antipodes esse negavit Plinius libro 2. cap. 67. Cicero, Mela, et Nazianz. epist. 71. ad Posthumianum, et S. Augustinus l. 16. de Civit. c. 9. Ratio eos movens erat, Oceani inter hunc orbem et novum interjecti immensitas, quæ eis videbatur esse impermeabilis; ut ex hoc orbe ad novum transire non potuerint homines. Sed ad hanc rationem respondi c. 8. vers. 17. Jam enim ex navigationibus Hispanorum constat Americam ab hominibus incoli, eosque nobis esse antipodes.

Rursum hinc colligitur gentes has dispersas esse per omnia mundi climata, atque habitare non tantum intra Tropicos, sed etiam extra eos, ac pene sub polis, insuper sub Æquinoctiali, sub quo veteres olim posuerunt Zonam torridam, quam ob æstum censuerunt esse inhabitabilem. Sed ex iisdem Hispanorum navigationibus constat Zonam torridam ab hominibus incoli, esseque temperatam, idque tum multitudine imbrium, tum dierum æstivorum brevitate, tum Oceani vicinia, tum ventis perpetuis, quibus perflatur, tum aliis divinæ providentiæ modis et remediis, uti docet oculatus testis Josephus Acosta l. 2. de Novo orbe cap. 8. et seq. Sic enim Deus implet decretum suum, quo sanxit cap. 1. vers. 28. *Replete terram.*

CAPUT UNDECIMUM

SYNOPSIS CAPITIS.

PRIMO, EXTRUITUR TURRIS BABEL. SECUNDO, V. 7. LINGUÆ DIVIDUNTUR, ET GENTES DISPERGUNTUR. TERTIO, V. 10. TEXITUR GENEALOGIA SEM USQUE AD ABRAHAM, QUI EX UR CHALDÆORUM MIGRAT IN HARAN ET CHANAAN.

1. ERAT autem terra labii unius, et sermonum eorumdem. 2. Cumque proficis-
cerentur de Oriente, invenerunt campum in terra Sennaar, et habitave-
runt in eo. 3. Dixitque alter ad proximum suum : Venite, faciamus lateres,
et coquamus eos igni. Habueruntque lateres pro saxis, et bitumen pro
cæmento : 4. Et dixerunt : Venite, faciamus nobis civitatem et turrim,
cujus culmen pertingat ad cœlum : et celebremus nomen nostrum, ante-
quam dividamur in universas terras. 5. Descendit autem Dominus ut vide-
ret civitatem et turrim, quam ædificabant filii Adam, 6. et dixit : Ecce, unus est populus, et
unum labium omnibus : cœperuntque hoc facere, nec desistent à cogitationibus suis, donec eas
opere compleant. 7. Venite igitur, descendamus, et confundamus ibi linguam eorum, ut non
audiat unusquisque vocem proximi sui : 8. Atque ita divisit eos Dominus ex illo loco in univer-
sas terras, et cessarunt ædificare civitatem. 9. Et idcirco vocatum est nomen ejus Babel, quia
ibi confusum est labium universæ terræ : et inde dispersit eos Dominus super faciem cuncta-
rum regionum. 10. Hæ sunt generationes Sem : Sem erat centum annorum, quando genuit Ar-
phaxad biennio post diluvium. 11. Vixitque Sem, postquam genuit Arphaxad, quingentis annis :
et genuit filios et filias. 12. Porro Arphaxad vixit tringinta quinque annis, et genuit Sale. 13.
Vixitque Arphaxad, postquam genuit Sale, trecentis tribus annis : et genuit filios et filias. 14.
Sale quoque vixit tringinta annis, et genuit Heber. 15. Vixitque Sale, postquam genuit Heber,
quadringentis tribus annis : et genuit filios et filias. 16. Vixit autem Heber triginta quatuor
annis, et genuit Phaleg. 17. Et vixit Heber, postquam genuit Phaleg, quadringentis triginta
annis : et genuit filios et filias. 18. Vixit quoque Phaleg triginta annis, et genuit Reu. 19. Vixit-
que Phaleg, postquam genuit Reu, ducentis novem annis : et genuit filios et filias. 20. Vixit
autem Reu triginta duobus annis, et genuit Sarug. 21. Vixit quoque Reu, postquam genuit Sa-
rug, ducentis septem annis : et genuit filios et filias. 22. Vixit vero Sarug triginta annis, et
genuit Nachor. 23. Vixitque Sarug, postquam genuit Nachor, ducentis annis, et genuit filios et
filias. 24. Vixit autem Nachor viginti novem annis, et genuit Thare. 25. Vixitque Nachor, post-
quam genuit Thare, centum decem et novem annis, et genuit filios et filias. 26. Vixitque Thare
septuaginta annis, et genuit Abram, et Nachor, et Aran. 27. Hæ sunt autem generationes
Thare : Thare genuit Abram, Nachor, et Aran. Porro Aran genuit Lot. 28. Mortuusque est
Aran ante Thare patrem suum, in terra nativitatis suæ in Ur Chaldæorum. 29. Duxerunt autem
Abram et Nachor uxores : nomen uxoris Abram, Sarai : et nomen uxoris Nachor, Melcha filia
Aran, patris Melchæ, et patris Jeschæ. 30. Erat autem Sarai sterilis, nec habebat liberos. 31.
Tulit itaque Thare Abram filium suum, et Lot filium Aran, filium filii sui, et Sarai nurum
suam, uxorem Abram filii sui, et eduxit eos de Ur Chaldæorum, ut irent in terram Chanaan ;
veneruntque usque Haran, et habitaverunt ibi. 32. Et facti sunt dies Thare ducentorum quin-
que annorum, et mortuus est in Haran.

1. ERAT AUTEM TERRA LABII UNIUS.] Loquelæ unius, scilicet Hebraicæ ; est metonymia. Hebræam enim primam et communem omnium hominum, tam ante diluvium, quam post usque ad fabricam turris Babel, fuisse loquelam et linguam, patet ex etymis et significatione nominum Adam, Evæ, Cain, Seth, Babel, Phaleg, Abraham, Isaac, Jacob et aliorum quæ tradit ipsa Script. in Genesi : horum enim nominum origo et significatio, non ex alia quam Hebræa lingua peti potest. Estque hæc sententia S. August. lib. 16. de Civit c. 11. Origen. Chrysost. Diodori, Hieron. et cæterorum, præter unum Theodoretum, qui falso putat primam linguam fuisse suam Syriacam (fuit enim Theodoretus Syrus, utpote natus Antiochiæ in Syria, et Cyri in Syria postea Episcopus) ; Hebræam vero postea cœpisse, ac primo Moysi à Deo esse traditam : constat enim

peritis, Syriacam dialectum esse linguæ Hebrææ, ex ejusque corruptione prognatam : sicut Gallica, Italica et Hispanica à Latina corrupta descendunt.

Goropius Becanus vult primam mundi linguam fuisse Cimbricam, sive Flandricam, ab eaque omnia nomina S. Script. puta Adæ, Evæ, Cain, Mathusalem, etc., deducit *Adam*, inquit, dicitur, quasi *had dam*, id est odium aggeris. Adam ergo idem est, quod agger invidiæ fructibus objectus. *Eva* dicitur quasi *Eu vat*, id est seculi vas, quia in Eva principium omnium seculorum fuit conceptum. *Abel* dicitur quasi *hat belg*, id est odium belli, scilicet à Caino fratre sibi illati. *Cain* dicitur quasi *kaet ende*, id est malus finis. *Methusalem* dicitur *mact u salich*, id est salva te, scilicet ab instante diluvio. *Henoch* dicitur quasi *eet noch*, id est juramentum (Dei cum hominibus) adhuc, scilicet perdurat, etc. Verum hæc non respondent etymis quæ dat Script.; illa enim prorsus alium sensum aliamque originem ingerunt. Quare in hisce etymis tam operose ex lingua Belgica accersendis, Goropius non aliud, quam ingenii sui acumen ostendit, quod utinam rebus solidioribus et utilioribus applicuisset. Unde vir doctus de hoc opere censuit, illud ingenii dumtaxat esse ludum lusumque.

2. Cumque proficiscerentur de Oriente,] de Armenia quæ Babyloni est Orientalis, ubi cessante diluvio arca quieverat, ubi ergo mox à diluvio mansisse videtur Noe cum suis. Ita Epiph. initio lib. de Heresib. Perer. et alii. Noe secuti sunt ejus nepotes et posteri : idque ut notat Josephus et Plato lib. 3. de legib. metu diluvii habitantes primum in montibus; inde sensim metu abeunte, in valles et campos descenderunt.

Invenerunt campum in terra Sennaar.] Nota. Omnes (licet id neget Cajet.) qui tunc erant homines, ex Armenia egressi videntur in Sennaar, id est in Babylonem, spe majoris et melioris soli, et ob situm ejus commodiorem, utpote ex qua facilius se quaquaversum dispergere possent, ut circumquaque sibi invicem essent et manerent contigui et vicini. Unde Abulens. recte opinatur Noe, qui tum adhuc vivebat, interfuisse ædificationi turris Babel, ac forte eam adjuvisse : aliqui enim bono, alii, et longe plures, malo fine eam ædificabant : omnes enim homines tunc erant in Babel; unde et omnium ibi confusæ et divisæ sunt linguæ : ita quoque sentit Pererius, Delrio et alii.

Nota. Hic locus non tunc, sed postea ab incolis dictus est Sennaar, uti et Babel, ab eventu. Sennaar hebraice idem enim est, quod excussio dentium; quia dentati, id est superbi, homines ædificantes Babel, ibi suis dentibus, id est sua lingua, privati sunt, ait Rupert. et S. Gregor. Scribens in Psal. 4. pœnitent. ad vers. penult. *Benigne fac, Domine, in bona voluntate tua Sion;* qui et Tropologiam addit : *In Sennaar*, ait, *habitant dentati, qui detractionum morsibus proximos lacerant, horum dentes excutit Deus, cum illorum facta simul et verba confundit. De eo quippe scriptum est : Dentes peccatorum contrivisti, et iterum : Dominus conteret dentes eorum in ore ipsorum.*

3. Habueruntque lateres pro saxis.] Quia, ut tradit Theod. in Babylone magna erat saxorum inopia. Addunt aliqui id eos fecisse metu diluvii ignis, quo intellexerant rursum conflagraturum quandoque esse mundum : lateres enim, cum decocti sunt, validissime resistunt igni; lapides vero igni solvuntur in calcem. Si hoc cogitarunt, insipienter cogitarunt : nam uti nihil diluvio aquæ, ita nihil diluvio ignis in fine mundi, quod longe potentius erit, resistere poterit.

4. Turrim, cujus culmen pertingat ad coelum.] Turrim quæ sit altissima, est hyperbole. De altitudine hujus turris mira habet sanctus Hieron. in cap. 14. Isaiæ, scilicet eam habuisse altitudinem quatuor millium passuum, quæ efficiunt milliare magnum, sive Germanicum. Addit Josephus Nemrodianos cogitasse hanc turrim ædificare ea altitudine, ad quam diluvium, si rediret, ascendere non posset. Vide stultitiam hominum. Manserunt reliquiæ hujus turris, usque ad tempora S. Hieronymi et Theodoreti, ut ipsi fatentur.

Nota turrim hanc fuisse in ipsa urbe Babel, uti indicant Hebræa vers. 9, licet alii putent eam fuisse non in Babel, sed in vicina urbe Chalanne.

Secundo, auctor hujus fabricæ non fuit Noe, qui adhuc vivebat, sed Nemrod. Ita Joseph. August. et alii.

Celebremus nomen nostrum.] Abulen. hos fabricatores Babel excusat à peccato, non solum mortali, sed etiam veniali; primo, quod turrim hanc tantum ædificarint ut esset specula, tam activa, quam passiva; ut scilicet eminus conspici posset ab omnibus circumcirca habitantibus, ut statis temporibus singuli in Babel, de rebus tum privatis, tum publicis et communibus acturi redire et convenire possent : qua de causa etiamnum fiunt turres; secundo, esto voluerint celebrare nomen suum hac turri, hoc non erat malum; nam licet quærere famam et gloriam, dummodo res ex qua quæritur gloria, non sit mala, sed bona, nec detrahat honori divino. Adde, inter hos fabros erat Noe vir sanctus, princeps et pater omnium, qui non permisisset hanc turrim ædificari ad malum finem; ita Abulensis.

Verum melius S. August. Chrysost. Josephus, et alii passim censent hos fabros peccasse vanitate et superbia; quid enim aliud significat tam alta et insana in cœlum usque turris structura? Secundo, cum aiunt : *Celebremus nomen nostrum*, quid aliud indicant, quam finem et scopum sui conatus et laboris improbi, esse ambitiosam cupidinem nominis æternandi? Tertio, Deo ingratum et exosum fuisse hoc opus, patet ex eo quod illud ipse impediverit, et ædificantes mulctarit dissonantia et diversitate linguarum, ut se invicem amplius intelligere non possent. Addit quarto S. Augustinus, lib. 16. de Civit. cap. 4. Nemrod ædificasse Babel, ut esset arx suæ tyrannidis et impietatis. Unde ex hac fabrica natam esse fabulam gigantum, bellum cœlo inferentium, de qua dixi cap. 6. 4. docet Alcimus Avitus, et indicat Sibylla lib. 3. Noe huic fabricæ interfuit, non præfuit; quia eam impedire non potuit : prævaluit enim Nemrod cum suis, si eam adjuvit Noe, bono fine, et ad gravius malum vitandum, eam adjuvit.

Ubi tamen adverte Deum permisisse hoc peccatum, et hanc turris fabricam ad tempus, et ad certam altitudinem; quia hac occasione intendebat ingens efficere bonum, scilicet dispergere homines per omnes provincias, ut totus orbis repleretur et coleretur ab hominibus, quod

magnum fuit totius orbis ornamentum, æque ac commodum.

Moral. S. Chrysost. hic hom. 30. hisce fabris Babel similes dicit esse eos, qui splendidas domos, lavacra, porticus ædificant hoc fine, ut in iis æternent nomen suum. Additque : *Quod si omnino æternam memoriam amas, ego tibi viam monstrabo, nimirum, si has pecunias in manus inopum dispenses, relictis lapidibus et splendidis ædificiis, villis et balneis. Hæc memoria immortalis, hæc memoria innumeros tibi thesauros parit, hæc memoria à sarcina peccatorum alleviat, hæc multam tibi fiduciam apud Deum conciliat.* Probat id ex Psal. 111. *Dispersit, dedit pauperibus, justitia* (id est eleemosyna) *ejus manet in seculum seculi. Vidisti memoriam quæ se in omne seculum extendit?*

Antequam dividamur.] Ita et Septuag. unde quod hæbraice est פן נפוץ *pen naphuts, ne forte dispergamur*, subaudi, nondum ullo memoriæ nominis et gloriæ nostræ relicto monumento. Sciebant enim se propediem dispergendos, præveniunt ergo et accelerant hoc sui monumentum, et hanc fabricam, ne ab ea morte, vel dispersione præventi, impediantur.

5. Descendit autem Dominus.] Non locum mutando (est enim ubique), sed cominus inspiciendo, impediendo et vindicando, inquit Cajet. Loquitur enim Script. de Deo anthropopathῶs. q. d. Deus exacte, serio, lente et mature inspexit, et consideravit hanc turrim, atque superbiam hanc hominum ædificantium insanam et intolerandam, ut eam impediret et puniret, perinde ac si è cœlo in terram Sennaar descendisset, uti faceret homo, vel angelus judex. Ita S. August.

Unde recte notat ex Philone et S. Chrysost. Delrio, quod S. Script. quando vult indicare Deum lento gradu procedere ad judicium et vindictam, dicat illum descendere, id est accedere ad nos, ut rem totam clarius cognoscat, et postea mature noxios puniat. Sic descendit in Sodomam, Genes. 18. 21. et in Judæam, Micheæ 1. 3.

Quam ædificabant filii Adam,] qui ab adama, id est terra, orti, cum sint terrigenæ, nunc superbe in cœlum sua fabrica conscendere moliuntur.

6. Labium.] Loquela et lingua, uti dixi v. 1.

7. Venite igitur, descendamus, et confundamus ibi linguam eorum.] Sunt hæc verba Dei, quasi consultantis, et insanam hominum machinationem et superbiam detestantis. Putant aliqui Deum hic loqui angelis; angelos enim adjuvisse hanc linguarum confusionem. Ita S. Aug. l. 16. Civit. c. 9. Philo, Cajet. et Perer. Sed verius est Deum Patrem hic loqui, non quidem alteri cuipiam Deo, ut objiciebat Julianus Apostata, sed suo Filio et Spiritui sancto. Uti et fecit c. 1. v. 26. et c. 2. v. 18. Sicut enim ibi creatio, non angelorum, sed solius Dei fuit opus : ita pariter fuit et hic hæc linguarum confusio ; non enim angelus cujusque populi rector, suam ei linguam indidit (ut vult Orig. in c. 11. Num.) sed Deus. Sicut enim Deus solus per suam omnipotentiam menti illabi, ita et solus menti habitus scientiæ et linguarum indere potest. Ita S. Chrys. Procop. Raban. Rupert. et alii passim.

Quare cognitio S. Scripturæ, vel etiam linguæ Hebrææ aut Græcæ, quam diabolus nonnullis Anabaptistis, antea rudibus et idiotis, hausto bolo et symbolo anabaptismi suggerit, non est habitualis aut permanens, sed tantum actualis quasi suggestio et inspiratio : assistit enim iis dæmon, et suggerit hæc omnia, perinde ut nos, declamantibus publice, secreto carmina, vel ea quæ declamanda sunt, suggerimus, imo subinde non ipsi, sed per ipsos loquitur dæmon, ut energumeni, vel possessi à dæmone, non tam videantur, quam revera sint. Id ita esse ex eo patet, quod mox ut ab hæresi ad sanam fidem et mentem redeunt, relicti à dæmone, illico in pristinam suam ruditatem et ignorantiam recidant.

Descendamus.] Dices : Jam v. 5. descenderat Deus ; ergo frustra rursum hic descendit. Respondet S. Aug. et Pererius hoc versu esse recapitulationem, et hunc versum præponendum esse versui 6. Sed huic expositioni non favet vox *igitur*, quæ non recapitulantis, sed inferentis et prosequentis est.

Respondeo ergo, v. 5. descenderat Deus, sed inchoate tantum, et aliquousque, ut eminus è cœlo turrim hanc intueretur. Unde ait Moses : *Descendit autem Dominus, ut videret civitatem et turrim;* hic vero ulterius descendit Deus in terram Sennaar, ut scilicet nova operatione sua, in ea linguas confundat ; ait enim : *Venite, descendamus*, non ut videamus (jam enim vidimus turrim) sed, *ut confundamus linguam eorum.*

Confundamus.] Confundere, non significat hic pudefacere, sed commiscere : uti confunditur vinum, cum aqua illi commiscetur; et confunditur vox philomelæa, dum ei stridulæ picarum et græculorum voces commiscentur ; hoc enim significat Hebræum בלל *balal*, ex quo per crasin fit *bal;* inde geminata littera *bet* ad onomatopœiam fit *babel.* Unde nostri Germani videntur accepisse suum *babbelen*, et Galli *babiller.*

Sic ergo Deus hic commiscuit linguas, ut pro una Hebræa lingua, quam omnes callebant, singulis propriam et diversam inderet linguam : ita ut dum homines colloquerentur, unus græce, alter latine, tertius germanice, quartus slavonice, etc., loqueretur ; quæ sane magna linguarum et vocum erat commistio et confusio, de quo rursum dicam v. 9.

Nota primo. In hac confusione, Deus tantum matrices linguas condidit, easque hominibus indidit : ex his enim cæteræ postea prognatæ sunt. Sic Hebraica, matrix et genetrix est Syriacæ, Chaldaicæ, Arabicæ ; et Latina Italicæ, Valachicæ, Gallicæ, Hispanicæ : Græca Doricæ, Ionicæ, Æolicæ, Atticæ : Slavonica Polonicæ, Bohemicæ, Moscoviticæ ; Germanica Helveticæ, Saxonicæ, Anglicæ, Scoticæ ; Tartarica Turcicæ, Sarcamanicæ ; Abyssina Æthiopicæ, Sabææ, etc., inquit Genebrardus.

Nota secundo, quam vanæ sint hominum cogitationes coram Deo ; putabant hi fabri se à nemine impediri posse, ridet hanc stultam eorum præfidentiam Deus, ac reipsa ait : Levi flatu hoc opus dissipabo, nullis utar machinis ; tantum confundam linguas fabrorum, ut uno petente lateres, alter præbeat cæmentum : hoc petente trullam, alter porrigat sportam ; itaque implebo cuncta confusione, ut invicem irridentes, et mutuo irascentes separentur, atque uti lingua, ita et animo confusi et pudefacti abeant et dispergantur in suam quisque regionem. Quod pulchre describit Marius Victor l. 3. in Genesim.

Ut non audiat,] ut non intelligant invicem

non quidem singuli homines (sic enim nulla fuisset hominum societas), sed singulæ cognationes. Tot enim fuerunt linguæ, quot familiæ sive cognationes, puta 55. uti dixi c. 10. v. 32; has enim Deus voluit sic separare, et per orbem dispergere.

Nota, quomodo superbia fabrorum meruerit linguarum divisionem, quarum unionem in Pentecoste meruerit humilitas Apostolorum, inquit S. Greg. hom. 30. in Evang.

8. Atque ita divisit.] Cum enim viderent quod mutuo sese intelligere non possent, secesserunt, et singuli in suas regiones dispersi sunt; uti jam explicui. Fuit ergo hæc pœna peccati utilis generi humano. *Ut habitando orbi terrarum daret incolas malæ congregationis opportuna dispersio*, ait Prosper l. 2. de vocat. Gentium c. 4. *Utque meminerimus, recte damnatam superbiam*, ait Cassian. Collat. 4. c. 12. qua factum est, *ut non intelligeretur homo jubens homini, qui noluit intelligere, ut obediret Deo jubenti*, ait S. Aug. l. 16. de Civit. c. 4.

9. Vocatum est nomen ejus Babel, quia ibi confusum est labium universæ terræ,] lingua scilicet omnium hominum.

Tropol. S. Aug. in Sent. sent. 221. *Duas*, ait, *in toto mundo civitates faciunt duo amores: Jerusalem facit amor Dei, Babyloniam facit amor seculi; interrogat ergo se quisque, et inveniet unde sit civis*

Ejus,] scilicet, non turris, sed urbis, ut patet ex Hebræo et Septuag.

A turri ergo, in cujus ædificatione, per divisionem linguarum confusi sunt ædificantes, vocata est urbs integra Babel, et ab urbe regio tota dicta est Babylonia, id est confusio. Babel ergo nomen suum accepit non à Belo, qui primus fuit rex et deus in Babel, sed à rad. בלל *balal*, id est confudit. Unde Septuag. vertunt, *et vocatum est nomen ejus*, συγχυσις, id est *confusio*.

Urbem hanc (uti superius dixi) post 100 annos Semiramis incredibili magnitudine et magnificentia restauravit turrim vero non altius extulit, sed mire ornatam templo Beli inclusit.

Quia ibi confusum est labium,] id est, quia ibi pudore confusi sunt ædificantes Babel, cum se invicem amplius non intelligerent, inquit Pererius. Verum Hebræum *Balal*, id est confundere, non pudefacere, sed commiscere significat.

Secundo, Philo l. de Confus. ling. sic explicat: q. d. Vitiorum et impiorum societas à Deo confusa est in Babel, cum scilicet schismate distracta est, ne virtutem et bonos mores constipata everteret; nam linguæ confusæ dici non possunt, sed divisæ omnino. Sic enim ait Philo: *Docet Moses mystice quod, sicut concentus virtutum fovetur à Deo, sic confundi linguas, id est constipatum vitiorum et impiorum cuneum dividi, muta surdaque fieri vitia omnia, ut nec loquendo, nec invicem consentiendo damnum afferant.* Verum hic sensus mysticus est, per quem Philo litteralem evertere videtur.

Tertio, Philast. l. de hæres. c. 106. arbitratur in Babel non linguas, sed intelligentiam linguarum esse confusam et divisam; putat enim ipse, ante fabricam Babel divisas fuisse hominum linguas, uti dixi c. 10. 31.

Verum respondeo: *Deus confudit*, hebr. *Balal*, id est commiscuit linguam hominum, hoc est unam linguam omnium hominum in varias dispescuit, easque inter se et inter homines permiscuit, ut dum plures simul loquerentur, non una vox et lingua, sed diversæ et confusæ multorum voces et linguæ audirentur, eo modo quo dixi v. 7.

Cui adde, elementa primævæ linguæ, puta litteræ, apud omnes gentes et linguas eædem manserunt, sed aliter et aliter combinatæ et trajectæ; quod est confundere et commiscere. Sic et syllabæ multæ, quin et dictiones eædem manserunt, sed aliud et aliud hac; aliud illa lingua significant, ut sus Latinis porcum, Hebræis equum, Flandris silentium significat. Unde explicans subdit Moses v. 7. *Ut non audiat*, id est intelligat, *quisque vocem proximi sui.* Denique aliis linguis multæ voces et phrases Hebrææ permistæ sunt, v. g. שק *sac*, id est saccus, et קרן *keren*, id est cornu, ab Hebræis accepta, pleræque gentes et linguæ etiamnum retinent et usurpant. Plurima talia collegit Postellus et Avenarius, qui in suo Lexico Hebræo omnia pene verba Græca ab Hebræis derivat, per quamdam litterarum trajectionem, commutationem, et commistionem. Sic ex lingua Celtica, sive Belgica multa ab Hebræis esse deducta; cum iisque in fundo, sive in litteris radicalibus convenire, solerter et ingeniose ostendere conatur Adrianus Scrieckius in suis Originibus, et in Europa rediviva, ubi ex etymis Belgicis omnium pene nominum propriorum gentium, quæ sunt in Europa, contendit probare Celticam, sive Belgicam linguam esse tantum dialectum linguæ Hebrææ, eamque primo in Babel Japheti posteris fuisse inditam, quà proinde usi sint prisci Græci, Itali, Hispani (qui inde, inquit, Celtiberi vocantur) Galli, Britanni et Europæi omnes. Verum hoc difficile est creditu, difficilius demonstratu, præsertim cum lingua Græca et Latina admodum præstantes, politæ et artificiales sint, æque ac antiquissimæ, ut patet ex Græcorum et Latinorum scriptis, ac proinde videntur ipsæ in confusione linguarum, æque ac Celtica, nonnullis Japheti posteris à Deo esse inditæ. At quibus? nisi iis, qui Græciam et Latium incoluere; ii ergo non celtice, sed græce et latine sunt locuti. Illud crediderim, linguam Belgicam esse antiquissimam, unamque ex primis in Babel à Deo inditis. Insuper eam non pauca habere vocabula ab Hebræis derivata, aut iis similia et affinia. Verum eam tantum dialecto ab Hebraica differre, quis sibi persuadeat, qui utriusque dissonantiam et diversitatem inspexerit? tantùm enim vel magis Belgica ab Hebræa, quantum Latina à Græca vel Hebræa distare videtur.

Nota S. Aug. l. 18. Civit. 39. Origen. Hieron. Tostat. Cajet. Oleaster, Genebrardus, et alii passim, in solo Heber ejusque posteris, cum vera fide, religione et pietate mansisse primævam linguam Hebræam. In cæteris ergo delevit Deus habitum linguæ hebrææ (ita ut homines viderentur sibi non tam esse obliti, quam omnem perdidisse linguæ Hebrææ memoriam quasi nunquam de ea quidquam novissent, vel audissent) et novum promptissimumque novæ linguæ habitum, eumque cuique genti alium et proprium, puta alterius et propriæ linguæ, inseruit. Ita Abul. Perer. et alii.

Hinc secundo, Epiphan. initio l. contra hær. et Suidas in voce *Serug*, hos fabros Babel græce *meropes*, quasi *voce divisos* dictos esse *putant*;

μερίζω enim idem est quod divido, ὄψ idem est quod vox : unde et à poetis unus gigantum, qui Jovem cœlo deturbare conati sunt, vocatus est Merops, à quo insula Cos Neropis appellata putatur : licet Homeri interpres homines velit dici *meropes*, eo quod distincta et articulata voce utantur : aut ut alii, eo quod quisque uti vultum, ita et vocem ab alio quolibet diversam habeat, quæ duo in homine admiratur Plinius.

Denique hæc contigerunt sub annum 170 à diluvio, uti dixi c. 10. 25. Addit Epiphanius et Sibylla, ac Abydenus apud Josephum et Euseb. l. 9. de Præp. Evang. c. ult. Deum turrim hanc procellis et ventis dejecisse, eaque ædificatores ipsos obruisse.

10. HÆC SUNT GENERATIONES SEM. Solius Sem genealogiam pertexit Moses, idque in recta tantum Abrahami linea ; quia cæteri posteri Noe, eo licet renitente, à Deo ad idola deflexerunt ; et quia ex Abraham orti sunt Judæi (quibus hæc scribit Moses) et Christus.

SEM ERAT CENTUM ANNORUM.] Ergo natus est Sem, non anno 500, sed 502 Noe, ut dixi c. 10. v. 21. quia enim hic numerus minutus exprimitur, scilicet quod biennio post diluvium Sem fuerit 100 annorum, qui non exprimitur c. 5. v. 32. hinc Moses hic potius quam c. 5. præcise videtur consignare annos Sem.

12. ARPHAXAD GENUIT SALE.]Ita habent Hebræa et Chaldæa tam hic quam 1. Paral. 1. 18. et 24. Verum Septuaginta tam hic quam ibi interjiciunt Cainan; habent enim : *Arphaxad genuit Cainan, et Cainan genuit Sale.* Sept. sequitur S. Luc. c. 3. Evang. v. 36. unde Lipomanus, Melchior Cano, Delrio, et alii putant hunc Cainan omnino interjiciendum esse, eique æque ac aliis dandos esse annos 30, antequam genuit Sale, ac consequenter hos triginta annos chronologiæ esse inserendos.

Quæres uter hic sit sequendus, an Moses omittens Cainan, an versio Septuag. Cainan inserens. Respondeo Mosen potius esse sequendum, quasi primum autographum. Moses enim hic tam chronologiam, quam historiam mundi pertexit : ergo non omisit 30 annos, qui juxta LXX sunt dandi Cainan ; hoc enim ingens esset vitium et error in chronologia, imo in historia. Itaque non minoris fere periculi est dicere Mosen hic esse mutilum, quam dicere Lucam esse superfluum ; aut dicere textum S. Script. hic esse detruncatum, quam dicere in Luca esse redundantem in Cainan : pari enim modo corrumpitur, et falsa efficitur tam historia, quam chronologia ; secundo, quia Hebræa, Chaldæa et Latina Biblia constanter, tam hic, quam 1. Paralip. 1. omittunt Cainan ; tertio, quia Hebræi, Philo, Josephus et alii veteres omittunt Cainan ; quarto, quia regula est S. August. lib. 15. de Civit. 3. *Si translatio ab originali dissentit, ei linguæ potius credendum est, unde in aliam per interpretationem facta est translatio :* ergo Mosi Hebræo potius credendum, quam versioni Septuag. ; quinto, quia in versionem LXX irrepsisse hic mendum, patet primo, quia hic manifestus in eis irrepsit error in numeris, adeoque in hoc ipso Cainan : habent enim Cainan fuisse 130 annorum quando genuit Sale, cum tamen nemo etiam eorum qui Cainan recipiunt, illi ultra 30 annos assignet ; secundo, quia editio LXX à Romanis correcta, et auctoritate Sixti V Pontif. edita, expungit Cainan. 1. Paralip. 1. Recensens enim seriem generationum ab Arphaxad usque ad Abraham, sic eam pertexit : *Arphaxad, Sala, Heber, Phaleg, Ragau, Seruch, Nachor, Thara, Abraham ;* ubi plane consentiunt cum editione Latina vulgata v. 24. Si in l. Paralip. in serie genealogiarum expungendus est Cainan apud Septuag. juxta correctionem Romanam ; ergo apud eosdem expungendus est Genes. 11. Eadem enim series generationum utrobique conscribitur. Hæc sane conjectura valida est, magnamque movet suspicionem in Genesi apud Septuag. intrusum esse Cainan. Suspicionem auget, quod apud Septuag. in Genesi, iidem prorsus numeri generationis et ætatis dentur Cainan, qui dantur Salæ, cum in aliis semper evarient. Unde illi Salæ soli à Septuag. dati videntur, et ab aliquo intrudente Cainan, in eo repetiti. Sic enim habent : *Et vixit Cainan* 130 *annos, et genuit Sala. Et vixit Cainan, postquam genuit Sala, annos* 330; *et genuit filios et filias, et mortuus est.* Deinde eosdem numeros, imo eadem omnino verba ascribunt Salæ, dicendo : *Et vixit Sala* 130 *annos, et genuit Heber. Et vixit Sala, postquam genuit Heber,* 330 *annos, et genuit filios et filias, et mortuus est;* tertio, quia Epiphan. hær. 55. recitans seriem generationum ab Abraham usque ad Sem, juxta versionem LXX omittit Cainan ; ergo in LXX tunc non erat Cainan, sed postea irrepsit. Idem patet ex S. Hier. qu. in Genes. ubi absolute omittit Cainan, sic enim legit : *Arphaxad genuit Sale, Sale genuit Heber.* Quod si tunc LXX habuissent Cainan, sane S. Hieron. id non dissimulasset ; nam ibi et alibi studiose notat LXX ubicumque ab Hebræo dissentiunt : sicut in iisdem quæst. diserte notat eosdem, quod in generationibus Adæ, Seth, Enos, etc. Genes. 5. ponant 200 annos, ubi Hebræa habent 100. Ergo tempore S. Hieronymi et Epiphan. necdum in codices saltem correctiores, tum Sept. tum S. Lucæ irrepserat Cainan. Correctiores dico, nam in aliquos alios irrepsit ; S. Aug. enim q. in Genes. 23. et Euseb. in Chronico interserunt Cainan. Audi et Procopium Gazæum, vetustum et gravem commentatorem : *Hebraica, ait, veritas habet, Salam genitum esse ab Arphaxad : quæ enim in medio ponuntur, obelisco signata visuntur.*

Ex dictis sequitur omittendum esse Cainan, ac consequenter à diluvio usque ad ortum Abrahæ, fluxisse annos tantum 292, non autem 322, uti numerant ii qui Cainan recipiunt.

Dices, S. Luc. cap. 3. in fine confirmat versionem LXX, additque Cainan. Respondent nonnulli conformiter non videri dubium, quin in S. Luca Cainan additus sit ex versione LXX. Cum ergo rationes adductæ probent Cainan irrepsisse in LXX, sequitur eumdem pariter in Lucam irrepsisse, non errore S. Lucæ, quasi is versionem LXX tunc vulgatam, ejusque errorem secutus sit, uti volunt Jansen. et Cajetanus in Lucæ 3. et Genebrardus in Chronolog. (sic enim errasset S. Scriptur. ipseque Spiritus S. cujus scriba fuit S. Lucas : quod absit), sed errore librariorum, vel scioli alicujus, qui hebraice nesciens, cum in versione Septuag. quæ olim vulgata fuit, in Genesi inveniret additum Cainan, eumdem ex LXX in Lucam transtulit, illumque ei inserendum putavit. Sic multorum sententia irrepsit nomen Abraham pro Jacob Act. 7. v. 16. et nomen Jeremiæ Matth. 27. 9. Sic Matthæi 1. 12. passim ex Latinis codicibus excidit una genera

tio : hoc enim modo supplendum et legendum est cum S. Epiphan. et aliis : *Josias genuit Jeconiam et fratres ejus : Jeconias autem genuit Jechoniam in transmigratione Babylonis.* Jam enim tantum legitur : *Josias autem genuit Jechoniam et fratres ejus in transmigratione Babylonis.* Si locus Matthæi passim mendosus restitui potest ex libris Regum , cur non et locus Lucæ ex Mosis autographo ? Locum enim esse mendosum tam ex aliis Script. locis , quam ex aliis exemplaribus ejusdem loci evariantibus , colligi potest. Sic pro *Bethania* , uti Joan. 1. 28. legunt omnes codices Latini , Syri , et plurimi Græci , multi reponendum volunt *Bethabara ;* nam ita legit Chrys. Origen. Theoph. Euthym. et alii in illum locum commentantes , vide Franc. Lucam in Notat. ibid. ex quo plura talia colligas. Sic 4. Reg. 8. 26. pro *viginti duorum annorum erat Ochozias*, Cajetan. Bellarm. et alii legendum putant, *quadraginta duorum annorum erat Ochozias*, ita enim legitur 2. Paralip. 12. 2. Si in hisce Scripturæ locis viri sapientes censent , quasdam voces irrepsisse (esto eæ in omnibus , vel pene omnibus Bibliis , etiam Romanis , habeantur) eo quod illæ videantur aperte repugnare aliis ejusdem Scripturæ sententiis ; cur id ipsum hic in Cainan contigisse , eamdem ob causam opinari non liceat ? præsertim cum ad id major cogat hic ratio , ac pene necessitet. Nam primo, Moses diserte et præcise hic asserit Arphaxad , anno ætatis suæ 35, genuisse Sale. Hoc autem absolute falsum est , si ex Septuag. interjiciamus Cainan : nam secundum illos Cainan genitus est ab Arphaxad hoc ipso anno ejus 35. Sale vero post triginta annos genitus est à Cainan , non ab Arphaxad. Durum enim et violentum videtur , ac in chronologia mendacium , quod aliqui respondent , Sale genitum esse anno 35 Arphaxad , non in se , sed in patre suo Cainan ; secundo , Moses exacte et ex professo , isque solus , conscribit hic historiam , genealogiam et chronologiam mundi : ergo incredibile est quod ipse omiserit 30 annos vitæ Cainan. Hi enim triginta anni perturbant , et vitiant totam chronologiam. Quis audeat dicere Mosen truncasse, et consequenter vitiasse chronologiam triginta annis ? Tertio , nulla probabilis ratio dari potest , cur Moses omiserit Cainan ; nam illa quæ à nonnullis affertur , quod scilicet voluerit generationes quæ fuerunt ante et post diluvium , ad duas decades redigere , ut sicut decem sunt generationes ab Adam usque ad Noe , sic et decem assignaret à Noe usque ad Abraham, illa, inquam , ut recte ait Perer. nec talis probari potest , et levis est ac futilis , nec talis et tanta , ut propter eam debuerit Moses chronologiam (cujus exacta cognitio tanti erat momenti) perturbare et confundere. Quare si Mosis , æque ac libr. Paralip. ac Vulgatæ editionis utrobique fidem , integritatem et chronologiam tueri volumus , vel inviti , inquiunt , cogimur asserere , Cainan in Septuag. irrepsisse. Satius enim est , et minoris notæ ac periculi , errorem hunc librariis et descriptoribus , quam ipsis Septuag. utpote viris sapientissimis impingere ; uti iisdem librariis errorem , qui hic in numeris apud Septuag. reperitur , impingit S. August. libr. 15 Civit. 13. ubi et asserit vetus esse hoc mendum, utpote à priscis primisque descriptoribus commissum , quod proinde in omnia deinceps exemplaria LXX, et ex iis illico in omnia S. Lucæ pervasit. Cum enim versio LXX, apud gentes Hebræa ignorantes, toto orbe esset vulgata , et in ea invenirent Cainan, putarunt, eumdem omnino addendum esse in S. Luca , præsertim cum initio non statim S. Lucas habitus sit scriptor canonicus. Unde non mirum quod id ipsum ex aliis exemplaribus , utpote vitiatis , emendari non possit ; sed ex originali textu Hebræo , cui astipulatur Latinus et Chaldæus (qui tanti , imo pluris sunt, quam multa exemplaria evariantia) emendandum sit. In hanc sententiam præ cæteris propendet Perer. Sic et Beda (licet timide) Ado quoque , Isidorus , Abul. Lucidus , Eugubinus , Genebrard. Jansen. et Cajet. omittunt Cainan. Quin et plerique Interpretum Lucæ 3. 36. reipsa astipulantur. Nam exponentes illud de Sale : *Qui fuit Cainan*, sic exponunt : *qui fuit* , scil. non filius naturalis , uti cæteri apud Lucam , sed vel frater , vel filius legalis , vel etiam ille ipse *Cainan ;* quæ expositiones , quia contortæ , et nostram sententiam validant ; utpote præter quam nulla alia expositio vel conciliatio solida , quæ viro cordato satisfaciat , dari possit ; et reipsa Cainan è serie genealogiæ et chronologiæ auferunt, quod unum hic agimus et deposcimus. Hic enim nobis sufficit, ut Mosis , utpote sacri et divini historici et chronologi , historia et annorum mundi series integra et intacta consistat, cum præter illam non habeamus aliam : quod si illam mutilam aut vitiatam fatemur, mutilamus, imo tollimus è mundo omnem veram , non tantum mundi primævi , sed et seculorum omnium sequentium , indeque dependentium chronologiam ; cum tamen Deus eam hominibus per Mosen conscribi et tradi voluerit. An non hæc ratio adeo justa est et gravis , ut cogat fateri irrepsisse Cainan ? Qua in re ita Mosi fidem arrogamus , inquiunt , ut nihil LXX vel S. Lucæ et Vulgatæ editioni derogemus : imo ipsos ab injuria et mendo librariorum vindicamus , ac suæ puritati restituimus , et cum Mose suoque prototypo conciliamus , idque per omissionem unius tantum voculæ. Dices : Ergo eradendus est Cainan è textu LXX et S. Lucæ ; uti eradunt eum hæretici , dicentes eum confictum esse à LXX. Resp. Nego consequentiam ; tum quia passim exemplaria Græca et Latina habent Cainan : unde ejus erasio multos offenderet. Qua de causa Romani , qui jussu Sixti V et Clementis VIII Vulgatam editionem correxerunt , in præfatione sic aiunt : *In hac tamen pervulgata lectione sicut nonnulla consulto mutata , ita etiam alia quæ mutanda videbantur , consulto immutata relicta sunt , quod ita faciendum esse ad offensionem populorum vitandam , S. Hieron. non semel admonuit ,* etc. Quocirca præstat et sufficit viros doctos ea in suis Comment. annotare. Tum quia forte hic aliud secretum et mysterium divinum latet , quod Deus homines ignorare voluit , uti innuit Beda. Quod ergo hic dicimus de Cainan omittendo, dicimus de chronologia , idque quantum humanis conjecturis et rationibus assequi possumus. Humanitus enim loquimur : reliquum Deo et Ecclesiæ resignamus. Ita Sixtus Sinensis l. 5. Biblioth. anno. 88. et alii. Verum hæc suo loco Lucæ 3. 36. discutienda sunt.

Nota. Uti dixi c. 5. in genealogia Adæ usque ad Noe , numeros in LXX esse corruptos , ita et hic corrupti sunt : hic enim LXX tam Arphaxad , quam aliis adjiciunt centum annos , quos non habent Hebræa , nec Noster ; unde secundum

Septuag. ita corruptos, sequitur à diluvio usque ad Abram fluxisse annos 1172, cum juxta Hebræam veritatem, tantum fluxerint 292.

13. VIXITQUE ARPHAXAD TRECENTIS TRIBUS ANNIS.] Ita legunt Biblia Latina, Rom. et Regia, et Septuag. Græca ex editione Caraffæ. Verum Hebræa, Chaldæa et LXX tam ex editione Complutensi, quam Regia, multa etiam vetera Latina Biblia legunt 403, idque magis consentit cum ætate istius ævi: nam Sale et Heber, qui fuerunt posteri Arphaxad, vixerunt 400 annis et amplius.

Nota. Ante diluvium vixerunt homines 900 annis, mox à diluvio tantum 400, et mox 300; unde patet vitam priorum tam longævam, scilicet usque ad 900 annos, eis obtigisse, non ex vi naturæ et causarum naturalium, sed potius ex dono Dei; nec enim statim in prima aut secunda generatione, potuit naturaliter vita hominum decrescere ad 500 aut 600 annos.

20. SARUG.] Hunc Epiphan. et Suidas faciunt inventorem simulacrorum, formandi scilicet picturas et statuas, in quibus repræsentarentur, colerentur et adorarentur principes aliique viri illustres, quasi tunc cœperit idololatria. Verum idololatriæ auctorem fuisse Nemrod, sive Belum superius dixi. Sarug ergo ejus non fuit auctor, sed propagator per suam plasticen et pictoriam. Errat rursum hic Suidas, dum Sarug collocat in posteris Japheth.

26. VIXITQUE THARE SEPTUAGINTA ANNIS, ET GENUIT ABRAM, ET NACHOR, ET ARAN.] Nota. Thare primum filium genuit Aran, secundum Nachor, tertium Abram; fuit ergo Abram minimus natu. Id patet: nam Abram habuit uxorem Saram, quæ erat filia Aran, eaque tantum de cennio fuit senior Abramus. Atque Aran cum genuit Saram, ut minimum 20 erat annorum: ergo Aran ut minimum decennio senior erat Abramo. Præponitur autem hic fratribus suis Abram, licet junior, quia ejus unius prosapiam, fidem et gesta deinceps prosequi intendit Moses.

Sensus ergo est: vixit Thare 70 annos, et jam tum genuerat Aran et Nachor; ipsum vero Abram præcise genuit anno 70. Ita Perer. et alii. Perperam ergo aliqui putant, Abram natum esse anno Thare, non 70, sed 130; quorum rationem solvam cap. 12. v. 4. Disertis enim verbis hic dicitur, quod Thare genuerit Abram, cum 70 esset annorum: atque ita per hunc annum 70 Thare continuat Moses suam chronologiam, quæ alioqui esset incerta et dubia, imo falsa, si non 70, sed 130 anno Tharæ natus esset Abram.

Nota secundo. Natus est Abram anno 292 à diluvio, cumque Noe vixerit post diluvium 350 annis; hinc sequitur Noe mortuum esse anno Abrami 58. Abram ergo vidit omnes suos avos, numero novem, usque ad Noe: scilicet vidit Thare, Nachor, Sarug, Reu, Phaleg, Heber, Sale, Arphaxad, Sem, Noe.

TULIT ITAQUE THARE ABRAM FILIUM SUUM,] scilicet postquam Abram ex Ur Chaldæorum à Deo evocatus est, c. seq. v. 1. Est ergo hic prolepsis sive anticipatio: voluit enim Moses hic vitam simul et mortem Thare pertexere, antequam ordiretur gesta Abræ, etiam illa quæ gessit vivente adhuc Thare patre suo.

Nota, putant aliqui cum S. Chrysost. Thare in Chaldæa initio coluisse idola, sed ab Abramo filio conversum ea deseruisse et coluisse Deum verum. Id probant ex Judith c. 5. 8; sed ille locus potius contrarium asserit, scilicet noluisse eum colere idola patria. Idem rursum probant ex Josue 24. 2.

Ex quo loco etiam Abramum initio, antequam à Deo vocaretur, idola coluisse colligunt Philo l. de Abraham, Hebræi, Genebr. et And. Masius scribens in Josue 24. Verum verius est primo, Abram nunquam idola coluisse. Primo, quia Josue 24. v. 2. non Abram, sed Thare tantum et Nachor dicuntur servisse diis alienis. Secundo, quia Abram quasi pater credentium, et exemplar fidei in Scriptura nobis proponitur; ergo nunquam fuit infidelis. Tertio, quia ita sentiunt Joseph, Suidas, Pererius, Delrio et alii plurimi.

Secundo, verius est Thare in Chaldæa non coluisse idola, sed cum Abramo coluisse Deum verum, ideoque cum à Chaldæis divexaretur, monente et evocante cum Abramo, inde secessisse et migrasse in Chanaan: verum cum Thare jam fatigatione et senio conficeretur, fessus substitit in itinere, puta in Mesopotamiæ urbe Haran, quæ vulgo Carthæ dicitur, ubi M. Crassus Romanus dux à Parthis cladem accepit.

Tertio, verius est Thare in Mesopotamia, puta in Haran, lapsum esse in idololatriam, vel ex consuetudine istius gentis, vel adventu filii Nachor idololatræ ex Chaldæa (Nachor enim ex Chaldæa in Haran commigrasse patet Gen. 24. 10. Genes. 28. v. 2. 5. 6. 10. eumque ibi cum domo sua coluisse idola, patet Gen. 31. 30.) vel discessu et absentia ipsius Abræ, cum is ex Haran perrexisset in Chanaan. Id patet Josue 24. 2. Ubi sic dicitur: *Trans fluvium habitaverant patres vestri ab initio. Thare pater Abrahæ et Nachor, servieruntque diis alienis. Trans fluvium*, scilicet Euphratem in Mesopotamia, non autem in Chaldæa: sic enim se explicat Josue v. seq. et v. 14. et 15. Ita ex S. Aug. et Tostat. Perer.

ET EDUXIT EOS DE UR CHALDÆORUM.] *Ur* fuit urbs Chaldææ, quæ alio nomine dicta est Camirine, teste Eupolemo apud Euseb. lib. 9. Præp. Evang. 4. Porro Chaldæi dicuntur ab Hebræo, et Chald. *Chasdim*, mutata littera *s* in *l*, sicut ex Οδυσσεύς factum est Ulysses. *Chasdim* vero plurale in sing. habet *Chasad*, quod Hebræi nonnulli decurtatum putant ab Arphaxad: tres enim litteræ ultimæ in utroque nomine sunt eædem; nam vocales non æstimant Hebræi. Quare ipsi censent Chaldæos oriundos et nominatos esse ab Arphaxad filio Sem. Alii à Cased filio Nachor, fratris Abræ, ortos et dictos putant Chaldæos, de quo c. 22. 21. Sed hic posterior fuit.

Nota. *Ur*, hic significat ignem; unde videtur hæc urbs dicta *Ur*, quod in ea servaretur et coleretur sacer ignis. Sic enim Persæ ignem sacrum quasi numen colebant in locis, quæ inde πυρεῖα vocat Procopius, histor. in Persicis. Pari modo ignem coluisse Chaldæos tradit S. Hieron. Sic ergo *Ur* dicta videtur à cultu ignis, sicuti Heliopolis dicta est à cultu solis. Forte *Ur*, eadem est cum Uram, quam Plinius l. 7. c. 24. ponit juxta Euphratem.

Hinc etiam noster interp. l. 2. Esdræ c. 9. 7. pro *Ur*, quod est in Hebræo, vertit ignem; vertit enim, *Deus qui elegisti Abraham, et eduxisti eum de igne* (hebr. *de Ur*) *Chaldæorum*. Ubi adverte Esdram omnino videri alludere ad hunc locum Gen. q. d. Deus, qui eduxisti Abraham de Chaldæorum urbe, quæ hebr. vocatur *Ur*,

id est ignis : sic enim et alibi noster interpres, propria urbium, hominum et locorum nomina subinde interpretatur, per eorum significata, ut patet Judic. 15. 19. Gen. 26. 20 et 22. et alibi. Unde secundo, ignis apud Esdram accipi potest appellative, ut significet tribulationem; hujus enim in Script. symbolum est ignis, ut patet Ps. 16. 3. Ps. 65. 12. Multas enim afflictiones Abramum passum esse à Chaldæis, eo quod nollet adorare ignem, docet Joseph. S. Aug. l. 16. Civit. 13. et alii.

Potest secundo, ignis apud Esdram capi proprie; nam Hebræorum traditio est, Abramum hac eadem de causa proprie in ignem, ut habet Esdras à Chaldæis injectum, sed ex eo per miraculum à Deo liberatum esse, quam traditionem licet initio suggillet, postea tamen approbat S. Hieron. et, ut videtur, Ecclesia quæ pro moribundis orat, ut Deus eos liberet ab angustiis mortis, et ab igne gehennæ, sicut Abramum liberavit de *Ur*, puta de igne Chaldæorum.

Idem indicat S. Scriptura, cum hanc eductionem et liberationem Abræ de Ur Chaldæorum, quasi rem magnam et admirabilem celebrat. Nec mirum est ejus non meminisse Josephum, Philonem et Paulum Heb. 11. uti objicit Pererius, quia illi tantum fere referunt ea, quæ habentur in S. Scriptura, uti sæpe de se profitetur Josephus. Moses etiam idipsum tacuit, quia compendio omnia, tam Adami quam aliorum usque ad Abrami vocationem gesta perstringit. Quid enim habes in Genesi de actis Adæ, Seth, Enos, Mathusalem, et aliorum ante diluvium per 1656 annos? Ubi tamen adverte in hac traditione circumstantias quasdam fabulosas ab Hebræis admisceri, ut quod Aran frater Abræ in eumdem ignem injectus, ab eo consumptus sit, eo quod non tantæ esset fidei quantæ erat Abram; nam Aran naturali morte esse defunctum satis indicat Moses v. 28. Rursum, quod Nemrod, urgente Thare patre Abræ, utpote idololatra, Abrahamum conjecerit in ignem. Nam Nemrod, sive Belus ante Abram mortuus est : natus est enim Abram anno 43 Nini, qui Belo patri defuncto successit, uti dixi c. 10.

Potest tertio verti, *de Ur*, id est; de doctrina (erroris et idololatriæ) *Chaldæorum;* sic enim Noster *Vrim* vertit doctrinam, Exodi 28. 31. et alibi.

29. Melcha filia Aran patris Melchæ, et patris Jeschæ.] Jescham hanc esse Saram Abulensis et alii plerique opinantur. Sicut enim prior filia Aran, puta Melcha, nupta fuit Nachor patruo suo, ita et secunda, puta Jescha sive Sara, nupta fuit Abramo patruo suo, uti hoc versu subindicat Moses, et clarius c. 20. v. 12. ubi Abram Saram vocat sororem suam, id est neptem ex fratre Aran. Saram enim non fuisse neptem Abrahæ ex fratre Nachor, satis hic indicat Moses, cum Abram et Nachor simul duxisse uxores commemorat.

Ex hoc cap. colligitur chronologia mundi, scilicet à fine diluvii usque ad Abram fluxisse annos 292 id patet, nam

biennio post diluvium Sem genuit Arphaxad,

Arphaxad	genuit	Sale	cum esset	35	annorum.
Sale		Heber		30	
Heber		Phaleg		34	
Phaleg		Reu		30	
Reu		Sarug		32	
Sarug		Nachor		30	
Nachor		Thare		29	
Thare		Abram		70	

Summa 292 anni.

Ergo Abram natus est anno 292 à diluvio, qui fuit annus mundi 1949.

CAPUT DUODECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Incipit hic pars tertia Geneseos. Prima enim est a c. 1. ad 6. continens gesta ab Adamo usque ad Noe, et diluvium. Secunda a c. 6. hucusque, continens gesta a Noe ad Abram. Tertia hæc pars ab hoc c. ad c. 25. continet gesta Abrami. Hac ergo tertia parte Abram quasi pater credentium, sanctitatis et perfectionis exemplar nobis proponitur, Isque primo quasi incipiens virtutis iter usque ad c. 17. inde ut in eo proficiens, usque ad c. 22. exinde ut perfectus, ad c. 25. Vide de laudibus Abrahæ Philonem, S. Chrysost. et Ambr. qui ait l. 1. de Abraham. c. 2. Magnus plane vir Abraham, et multarum virtutum clarus insignibus, quem votis suis philosophia non potuerit æquare. Et infra : Tentatur ut fortis, incitatur ut fidelis, provocatur ut justus : facto prævenit dictum Sapientum : Sequere Deum, etc. Hoc ergo capite Abraham, evocatus a Deo ex Chaldæa patria sua, cum ampla promissione, peregrinatur in Chanaan, puta in Sichem et Bethel. Secundo, v. 10. ob famem pergit in Ægyptum, ubi rapitur Sara a Pharaone; sed ob flagella a Deo immissa restituitur Abrahæ.

1. Dixit autem Dominus ad Abram : Egredere de terra tua, et de cognatione
tua, et de domo patris tui, et veni in terram quam monstrabo tibi. 2. Fa-
ciamque te in gentem magnam, et benedicam tibi, et magnificabo nomen
tuum, erisque benedictus. 3. Benedicam benedicentibus tibi, et maledicam
maledicentibus tibi, atque in te benedicentur universæ cognationes terræ. 4.
Egressus est itaque Abram sicut præceperat ei Dominus, et ivit cum eo Lot :
septuaginta quinque annorum erat Abram cum egrederetur de Haran. 5.
Tulitque Sarai uxorem suam, et Lot filium fratris sui, universamque substantiam quam posse-
derant, et animas quas fecerant in Haran : et egressi sunt ut irent in terram Chanaan. Cumque
venissent in eam, 6. pertransivit Abram terram usque ad locum Sichem, usque ad convallem
illustrem : Chananæus autem tunc erat in terra. 7. Apparuit autem Dominus Abram, et dixit
ei : Semini tuo dabo terram hanc. Qui ædificavit ibi altare Domino, qui apparuerat ei. 8. Et
inde transgrediens ad montem, qui erat contra Orientem Bethel, tetendit ibi tabernaculum
suum, ab Occidente habens Bethel, et ab Oriente Hai : ædificavit quoque ibi altare Domino, et
invocavit nomen ejus. 9. Perrexitque Abram vadens, et ultra progrediens ad Meridiem. 10.
Facta est autem fames in terra : descenditque Abram in Ægyptum, ut peregrinaretur ibi :
prævaluerat enim fames in terra. 11. Cumque prope esset ut ingrederetur in Ægyptum, dixit
Sarai uxori suæ : Novi quod pulchra sis mulier : 12. et quod, cum viderint te Ægyptii, dicturi
sunt : Uxor ipsius est ; et interficient me, et te reservabunt. 13. Dic ergo, obsecro te, quod
soror mea sis : ut bene sit mihi propter te et vivat anima mea ob gratiam tui. 14. Cum itaque
ingressus esset Abram Ægyptum, viderunt Ægyptii mulierem, quod esset pulchra nimis. 15.
Et nuntiaverunt principes Pharaoni, et laudaverunt eam apud illum : et sublata est mulier in
domum Pharaonis. 16. Abram vero bene usi sunt propter illam : fueruntque ei oves et boves,
et asini, et servi et famulæ, et asinæ et cameli. 17. Flagellavit autem Dominus Pharaonem plagis
maximis et domum ejus, propter Sarai uxorem Abram. 18. Vocavitque Pharao Abram, et dixit
ei : Quidnam est hoc quod fecisti mihi ? quare non indicasti quod uxor tua esset ? 19. Quam ob
causam dixisti esse sororem tuam, ut tollerem eam mihi in uxorem ? Nunc igitur ecce conjux tua,
accipe eam, et vade. 20. Præcepitque Pharao super Abram viris : et deduxerunt eum, et uxo-
rem illius, et omnia quæ habebat.

1. Dixit autem Dominus ad Abram, Egredere.] Putant aliqui Abramum bis vocatum fuisse à Deo. Primo, in Ur Chaldæorum, Act. 7. 2. Secundo, hic ex Haran, ut pergeret in Chanaan. Ita Diodorus et S. Hier. Verum verius est tantum semel à Deo vocatum esse Abram, eamdem

que esse vocationem, de qua agit Moses hic, cum ea de qua agit S. Stephanus Act. 7. Eadem enim hic et ibi sunt verba : citat enim Stephanus hæc verba Mosis ; ac proinde una et eadem utrobique est vocatio. Unde patet hanc Abræ vocationem contigisse non in Haran, sed in Ur Chaldæorum ; id enim asserit S. Stephanus Actor. 7. Ita S. Augustinus l. 16. de Civit. 15. Est ergo hic prolepsis : *dixit autem*, id est dixerat autem, scilicet jam ante cum versaretur Abram in Ur Chaldæorum : hæc enim una Dei vocatio movit Abram, ut exiret primo ex Ur in Haran cum patre ; deinde, ut ibi derelicto patre ex Haran pergeret in Chanaan, quo eum evocarat Deus. Non enim quievit Abram, donec primæ Dei vocationi plene satisfaceret.

Dices : S. Stephanus asserit Abramum vocatum in Mesopotamia ; ergo non fuit vocatus Abram ex Ur, quæ est in Chaldæa. Resp. S. Stephanus Mesopotamiam late sumit, ut complectatur etiam vicinam Chaldæam. Id ita esse patet ex eo quod subdit Stephanus : *Tunc exiit de terra Chaldæorum, et habitavit in Charan.* Sic Babylonem, quæ est metropolis Chaldæorum, Mesopotamiæ annumerat Plinius l. 6. c. 26.

Dominus.] Idem et clarius asserit S. Stephanus Act. 7. Fabulatur ergo Lutherus, dum Abramum non à Deo, sed à Sem vocatum esse asserit : fingit enim ipse Deum id indicasse Semo, Semum id retulisse Abramo.

Nota Deum Abræ aliisque Prophetis tripliciter esse locutum ; scilicet, aliquando per somnia à se immissa, ut patet c. 15. 12. aliquando per angelos voce sensibili; aliquando per locutionem spiritualem in mente et phantasia, quo modo Abræ hic locutus est Deus.

Egredere.] Hebraice לך לך *lech lecha, vade tibi*, q. d. Absolute vade, et egredere è patria et domo tua, amplius eo non rediturus.

Nota. Inter omnes homines hic primo à Deo vocatur Abram, ex patria sua Chaldæa in Chanaan : datur ergo hic typus vocationis omnium, qui vocantur ad fidem, gratiam, justitiam, perfectionem et salutem. Hinc et Abram dicitur pater credentium et justorum; idque primo, quia primus Abram ex media infidelitate Chaldæorum hic evocatur à Deo, ejusque fides et obedientia tam fuit illustris, ut illico Deum vocantem secutus sit, licet nesciret quo vocaretur, et quo iret, Heb. 11. . Secundo, quia primus Abram promissionem accepit de Christo ex se nascituro, per cujus fidem et gratiam omnes gentes erant benedicendæ. Tertio, quia Abram pater fuit Hebræorum, penes quos fere solos fuit fides et Ecclesia Dei usque ad Christum.

Tropol. de triplici vocatione et renuntiatione vide Cassian. initio collationis 3. Nam Paphnutius Abbas c. 6. tria hæc adaptat triplici abrenuntiationi. *Prima est*, ait, *qua corporaliter universas divitias mundi facultatesque contemnimus ; secunda, qua mores ac vitia, affectusque pristinos animi carnisque respuimus ; tertia, qua mentem nostram de præsentibus universis ac visibilibus evocantes, futura tantummodo contemplamur, et ea quæ sunt invisibilia concupiscimus. Quæ tria ut simul perficiantur, etiam Abrahæ legimus Dominum præcepisse, cum dixit : Exi de terra tua et de cognatione tua, id est de conversatione et moribus vitiisque prioribus, quæ nobis à nostra nativitate cohærentia, velut affinitate quadam et consanguinitate cognata sunt ; tertio, de domo patris tui, id est de omni memoria mundi hujus, quæ oculorum occurrit obtutibus. De duobus enim patribus, id est, sive de illo qui deserendus est, sive de illo qui expetendus est, ita per David ex persona Dei canitur : Audi, filia, et vide, et inclina aurem tuam, et obliviscere populum tuum, et domum patris tui. Nam qui dicit : Audi, filia, pater utique est, et illum cujus domum vel populum oblivioni tradi debere persuadet, patrem nihilominus suæ filiæ fuisse testatur.* Rursum Philo l. de Migrat. Abraham, et eum secutus S. Basil. in c. 7. Isaiæ, et S. Amb. l. 1. de Abraham c. 2. *migrationem de terra*, tropologice exponit, *fugam è carcere corporis et voluptatibus, tanquam custodibus carceris istius;* cognationem intelligit, *sensuum familiarem usum, qui sensus sunt cognati mentis, et cum ea pars animæ.* Per domum paternam accipit *mentem, sive intellectum et rationem, quæ quasi pater potentias suas in singulas partes seminat, suas cuique operationes tribuens, et omnes gubernans.*

Alcuinus sive Albinus qu. 154. in Gen. ait, *Per tres egressiones, de terra, de cognatione, de domo paterna, significari egrediendum nobis de terreno homine, de cognatione vitiorum nostrorum, et de mundo qui diaboli domus est*, idque significari Ps. 44. v. 11. *Obliviscere populum tuum et domum patris tui.* Hugo Victor. l. 2. Alleg. in Gen. c. 2. docet significari egressum animæ de delectatione terrena, et de conversatione prava, in qua sub patre diabolo primum permansit : invitatis autem ad terram vitæ spiritalis tabernaculum esse conversationem honestam, altare fidem firmam, sacrificium actionem bonam.

De terra tua,] de Ur Chaldæorum, quæ est patria tua.

De cognatione tua,] relinque cognatos tuos Chaldæos idololatras.

De domo tua.] Quin et domum tuam desere, domum, inquam, tam splendidam, tam caram, nec solum domum ipsam, sed et incolas domus, puta fratrem, patrem, et uxorem ; si manere velint, relinque, et egredere solus, ut Deum vocantem sequaris. Ecce quot verbis, tot stimulis pungit, exercet, et acuit Deus fidem et obedientiam Abræ. Ita videtur Abram reliquisse reipsa domi in Chaldæa Nachor fratrem idololatram, cum sua familia ; nam c. præced. v. 31. solus Thare, Lot et Sara, cum Abraham egressi dicuntur ex Chaldæa in Haran : postea tamen Nachor, vel desiderio patris et fratris, vel quia ob discessum patris et fratris vexabatur à Chaldæis, ex Chaldæa suos in Haran secutus est, ut patet c. 24. 10.

Nota hic in Abramo conditiones et dotes perfectæ obedientiæ. Prima est, obedire prompte et libenter; prompte enim ipse Deum vocantem secutus est. Ita Cassian. jubet Monachis, *ut præter Abbatis mandatum, nulla penitus voluntas vivat in eis.*

Secunda est, obedire simpliciter, quod fit cum judicium nostrum submittimus judicio Superioris. *Exiit* enim Abram *nesciens quo iret.* Ita Petrus et Andreas vocati à Christo, non hæsitantes, non solliciti unde viverent, non considerantes quomodo rudes homines prædicatores fieri possent, sine mora secuti sunt Christum. *Crede tibi salutare, quidquid monasterii præpo-*

situs præceperit, nec de majorum sententia judices, cujus officii est obedire, et implere quæ jussa sunt, dicente Mose: Audi Israel, et tace, inquit S. Hieron. ad Rusticum; et S. Greg. *Nescit judicare, quisquis perfecte didicerit obedire.*

Tertia est, obedire hilariter: Abram enim cum Sara, Lot, rebusque omnibus lætus exivit ex Ur, S. Basil. in Constit. monast. *Apostoli*, ait, *submissa mentis cervice obedientiæ jugum subierunt, alacrique animo in fora, in contumelias, in lapidationes, in ignominias, in cruces, in varias neces processere; hanc obedientiam præstet monachus.*

Quarta est, obedire humiliter: Deo enim ardua præcipienti humiliter subjecit se Abram, dicens cum Psalte: *Nonne Deo subjecta erit anima mea?* et, *Ut jumentum factus sum apud te;* hinc non obtendit senium patris, non viæ molestias, etc.

Quinta est, obedire viriliter et constanter: Abram enim viriliter superavit omnes difficultates cognatorum et itinerum, ut obediret Deo. Recte S. Aug. l. 1. Soliloq. 15. *Constanter*, ait, *Deo crede eique te totum committe, quantum potes: ita enim ipse te ad se sublevare non desinet, nihilque tibi evenire permittet, nisi quod tibi prosit, etiamsi nescias.*

Sexta est, obedire indifferenter: indifferens enim erat Abram ut iret quocumque eum vocaret Deus; Deo enim se totum resignabat. *Nihil gratius Deo possumus offerre, quam ut dicamus ei cum Isaia: Posside nos*, ait S. Aug. in Ps. 131. Scribit Cassian. lib. 4. cap. 10. Tabennesiotas monachos *sic universa complere quæcumque à Superiore fuerint præcepta, tanquam si à Deo cœlitus sint edita.*

Septima est, obedire perseveranter: Abram enim tota vita peregrinatus est in Chanaan, ut obediret Deo. Ita Christus obedivit usque ad mortem, et mortem crucis. Denique Climachus gradu 4: *Obedientia*, ait, *est perfecta abnegatio propriæ animæ et corporis, mors voluntaria, vita sine sollicitudine, navigatio sine damno, sepultura voluntatis, est iter facere dormiendo, suo onere aliis imposito.*

QUAM MONSTRABO TIBI.] Deus ergo vocans Abram non revelavit ipsi quonam esset eundum; sed id postea ei revelavit. Unde Apostolus fidem et obedientiam Abrami laudat dicens ad Heb. 11. *Fide, qui vocatur Abraham, obedivit in locum exire quem accepturus erat in hæreditatem; et exiit nesciens quo iret.* Nam, ut recte ait Delrio, Solet vaga et incerta peregrinatio liberorum procreationi et educationi officere, opes deterere, famam maculare, amicitias solvere.

Verum Deus hic Abramo peregrinaturo, omnia contraria in præmium obedientiæ pollicetur, quæ reipsa eidem præstitit. Hinc Abræ obedientiam, pariter et remunerationem Judæis et nobis imitandam proponit Isaias c. 51. 2. *Attendite*, ait, *ad Abram patrem vestrum, et ad Saram quæ peperit vos, quia unum vocavi eum, et benedixi ei, et multiplicavi eum.*

Nota, Deus vocans Abramum revelavit simul ei eundum esse in Chanaan, ut patet v. 5. et c. 11. 31; sed non revelavit illi in quam partem Chanaan eum commigrare vellet; regio enim Chanaan ampla erat, et in multos reges partita. Quod hic dicitur, sic intellige: *Veni in terram* (id est, in illam terræ Chanaan portionem) *quam monstrabo tibi*, heb. אראך *arecha*, id est quam faciam te videre, quam oculis tuis ostendam.

Contrarium sentit Perer. scilicet quod Deus è patria vocans Abramum, ad exercendam ejus fidem et obedientiam, nec locum, nec nomen Chanaan, quo volebat eum pergere, illi indicarit. Verum prior sententia, quæ est Abulens. et Oleastri hic, ac Riberæ in Heb. 11. 8. verior videtur, uti ibi fusius ostendi. Porro, *evocavit*, inquit S. Chrys. *Deus Abraham ex Chaldæa, quia volebat eum doctorem fieri omnibus Palæstinis et Ægyptiis.*

Moraliter discant hic cum Abramo fideles illud Nazianz. orat. 28. *Nobis omnis terra, et nulla terra patria est,* nulla terra erit nobis patria, cum cœlum patriam nostram esse putabimus, et mundum exilium. Nam, ut ait Hugo Victor. l. 3. Didasc. erud. c. 20. *Magnum virtutis principium est, ut discat paulatim exercitatus animus visibilia hæc et transitoria primum commutare, ut possit etiam postmodum derelinquere. Delicatus ille est adhuc, cui patria dulcis est, fortis autem, cui omne solum patria est: perfectus vero, cui totus mundus exilium est. Ille mundo amorem fixit, iste sparsit, hic extinxit,* κοσμοπολῖται sumus, id est non uni urbi, sed toti orbi nati. Talis Adamus fuit natura, ait Philo; sed electione Socrates et Diogenes, quorum uterque cum interrogaretur, Cujas es? *Mundanus*, ait, *quia totius mundi civis sum et incola.* Talem se esse gloriatur Seneca lib. de Tranquill. c. 3: *Magno*, ait, *animo nos, non unius urbis mœnibus clausimus, sed in totius orbis commercium emisimus, patriamque nobis mundum professi sumus, ut liceret latiorem virtuti campum dare.* Pontius in Vita S. Cypriani: *Christiano*, ait, *totus hic mundus una domus est.* Proinde S. Basilius Præfecto Valentis imp. exilium minitanti, *exilium se non cognoscere* respondit, *qui nullo loco circumscriptus esset*, teste Nazianz. orat. 20. Alex. Magnus, teste Plutarcho, Persis devictis, Macedonibus matrimonio junxit Persides puellas: tum universis mandavit, *ut mundum pro patria, castra pro arce, bonos pro cognatis, malos pro peregrinis agnoscerent.* Quid jam faciat Christianus? Audi S. Aug. in Sentent. sent. 17: *Omnis*, ait, *qui ad supernam pertinet civitatem, peregrinus est mundi; et dum temporali utitur vita, in patria vivit aliena, ubi inter multa illecebrosa, et multa fallacia Deum nosse et amare paucorum est.* S. Cyprianus, cum Proconsul ob fidem Christi minaretur ei exilium, dixit: *Exul non erit, qui Deum in mente habebit, quia Domini est terra, et plenitudo ejus.*

2. FACIAMQUE TE IN GENTEM MAGNAM.] Notat Cajet. Abræ, si Deo vocanti obediat, septem à Deo benedictiones, sive ingentia bona promitti. Primum est, principatus, seu paternitas magnæ gentis, cum ait: *Faciamque te in gentem magnam*, ut scilicet ex te gens Judæorum maxima nascatur, quæ numero æquetur stellis cœli, et arenæ maris; quæque magna sit honore et dignitate, tum legis et veræ fidei, tum victoriarum aliarumque rerum, Deut. 4. 7.

Secundum est, frugum opumque copia, cum ait: *Et benedicam tibi.* q. d. Homines bene et male precantur, sed verbo tenus; nam ultra quod faciant non habent, ego vero quidquid volo quidquid imprecor, præsto; reipsa ergo benedicam et benefaciam tibi.

Tertium est, nominis celebritas et gloria, cum ait: *Et magnificabo nomen tuum*, ut scilicet

cunctis seculis, et toto orbe celebre sit nomen tuum, ut Abræ nomine, fide et prosapia glorientur Judæi, Saraceni, Christiani.

Quartum est, complexio omnium benedictionum et bonorum, cum ait: *Erisque benedictus;* hebraice est תהי ברכה *tehi beracha, sis benedictio*, id est, ita plene per omnia sis benedictus, ut videaris esse ipsa benedictio, utque homines cuipiam benedicere volentes, te in exemplum statuant, dicentes: Fiat tibi, benedicat tibi Deus, sicuti fecit et benedixit Abræ, quemadmodum Cæsari in inauguratione olim acclamabant: Sit Augusto felicior, sit Trajano melior.

Quintum est, quod non solum tibi, ô Abram, sed et amicis tuis benefaciam: *Benedicam*, ait, *benedicentibus tibi*, v. 3.

Sextum est, quod tibi maleficis pariter malefaciam: *Maledicam*, ait, *maledicentibus tibi*, q. d. Inimicos tuasque injurias ulciscar et puniam: iidem enim mihi futuri sunt amici aut inimici, qui tibi; quod proprium est perfecti fœderis et plenæ amicitiæ. Huc alludit Balaam Num. 24. 9: *Qui*, ait, *benedixerit tibi, erit et ipse benedictus; qui maledixerit, in maledictione reputabitur.*

Moraliter. Nota hic quam utile sit habere viros sanctos sibi amicos, iisque esse benevolum et beneficum; et contra, quam malum sit iis detrahere, eos odisse, affligere et persequi: qui enim eos habet hostes, Deum sentiet hostem et vindicem.

Hæc sex fere corporalia sunt et temporalia; septimum vero ac præcipuum spirituale est ac æternum; de quo subdit, dicens:

3. In te benedicentur omnes cognationes terræ.] *In te*, id est in semine tuo, uti exponitur Gen. 22. 17. hoc est in Christo, qui ex Abramo natus est; uti exponit S. Paulus ad Gal. 3. 16. et S. Petrus Act. 3. 26. Quod enim Christo filio præstitum est, hoc et Abrahæ parenti Christi præstitum est, juxta can. 15. per hoc enim spirituale et sanctum semen, puta per Christum, Abram factus est pater omnium credentium, q. d. Per Christum filium tuum, ô Abram, perque fidem in Christum, omnes gentes benedicentur, id est justificabuntur, fientque amici et filii Dei, ac consequenter hæredes regni Dei, et aliquando audient: *Venite, benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi.* Est ergo quod gaudeas, ô Abram, quia per Christum filium tuum pater eris omnium fidelium, justorum et electorum. Ita interpretes hic, et S. Hier. Ansel. et alii in epist. ad Galat. 3. 16.

Posset secundo etiam sic accipi: *in te*, id est instar tui, ad tui imitationem et exemplum, q. d. Sicut tu per fidem, ita et omnes gentes per fidem, non per opera legis benedicentur, id est justificabuntur. Hebræi enim litteram *bet*, id est *in* sæpe sumunt pro affini littera servili *caph*, quæ est nota similitudinis et comparationis. Ita S. Chrys. S. August. Theophyl. Œcum. in epist. ad Galatas c. 3. 16.

Adverte hic sicut dicere Dei, utpote efficax, idem est quod facere (*ipse enim dixit, et facta sunt*) ita benedicere Dei, idem est quod benefacere, et bona largiri; quæ quo majora sunt, eo major est benedictio. Jam quia maximum bonum est gratia et justitia, per quam fimus divinæ consortes naturæ, amici, filii hæredesque Dei et gloriæ cœlestis; hinc benedictio absolute posita, eamdem gratiam et justitiam per antonomasiam significat. Hæc ergo Abræ benedictio proprie significat hanc justificationem, tam Abræ quam posterorum ejus, hoc est fidelium, qui per Christum renati Abræ fidem imitantur. Unde recte explicant Patres *benedicentur*, id est, inquiunt, justificabuntur, benedictionem, id est justitiam assequentur; nec enim majus bonum benedictionemve Deus nobis donare potest, quam suam justitiam, amicitiam, filiationem.

Benedicentur.] Male vertit Pagnin. *in te benedicent se omnes gentes*, dicendo scilicet: Utinam sim tam felix et benedictus, quam fuit Abram! Hebræum enim נברכו *nibrechu*, pure passivum est, scilicet conjugationis passivæ niphal, proprieque significat *benedicentur*: non ergo significat actionem reflexam agentis in seipsum, scilicet *benedicent se*: hoc enim significatur ultima conjugatione hitpael, sicque dicendum fuisset התברכו *hitbarechu*. Rursum versionem ac sensum Pagnini plane excludit versio ac sensus S. Pauli Gal. 3. 8. Paulus enim citans hunc locum ait: *Benedicentur in te omnes gentes*, puta *omnes cognationes* (familiæ, tribus, gentes) *terræ;* sicut enim omnes omnino gentes in Adamo maledictæ et mortuæ sunt; ita et in Christo omnes benedictæ et justificatæ sunt.

4. Septuaginta quinque annorum erat Abram, cum egrederetur de Haran.] Abram natus est anno Thare 70; rursum Abram egressus est de Haran annos natus 75: ergo egressus est de Haran, cum pater ejus Thare ageret annum ætatis 145. Post hunc Abræ egressum de Haran, vixit Thare adhuc 60 annis; mortuus est enim annum agens 205.

Dices: Quomodo ergo S. Stephanus Actor. 7. asserit Abram exisse de Haran, post mortem Thare?

Aliqui ex hoc loco Actor. 7. putant Thare genuisse Abramum anno ætatis suæ non 70, sed 130: his enim 130 annis, si addas hos 75 Abrami, cum egressus est de Haran, habebis annos 205 vitæ Thare; ita ut illo anno 205 statim à morte patris Abram exiverit de Haran. Ita Lyranus et Torniellus. Sed hoc repugnat capiti præced. v. 26. ubi diserte dicitur quod Thare anno ætatis suæ, non 130, sed 70, genuerit Abramum. Quod si his 70 annis addendos dicas alios 60, ut fiant 130, incertam facies, et turbabis totam S. Scripturæ chronologiam, quam Moses in Genesi tam ordinate pertexit.

Resp. ergo, Abram ex Ur Chaldæorum cum Thare migrans in Haran, parvo tempore, et forte tantum aliquot mensibus, ibi cum patre substitit, ac mox valedicens patri, ex Haran cum Lot perrexit in Chanaan, eo enim primitus vocatus fuerat à Deo; cui vocationi Abram gestiebat et festinabat obedire: unde et Moses hic nullius rei ab Abramo in Haran gestæ meminit, sed tantum capite præced. v. 31. significat eo, ex Ur, Abramum migrasse, et mox hoc cap. subjicit, cum ex Haran progressum esse in Chanaan, quo à Deo evocabatur: Abram ergo in Chanaan, vivente adhuc patre, peregrinatus est ad sexaginta annos, quibus exactis moritur ejus pater Thare in Haran; redit ergo Abram in Haran; patrem sepeliat, et hæreditatem cernat, quo facto rursum revertitur in Chanaan.

Hic iterato Abramum vocat Deus, promittitque ejus semini terram Chanaan, cap. 15. vers.

15. qua de causa Abram constituit in Chanaan sedem figere.

De secunda Abrami ex Haran in Chanaan profectione loquitur S. Stephanus Act. 7. cum ait: *Et inde* (ex Haran) *postquam mortuus est pater ejus* (Thare) *transtulit illum* (Abramum) *in terram istam* (Chanaan) ubi pro *transtulit* græce est μετῴκισεν, id est, firmiter collocavit, sedem fixit. Post mortem enim Thare, Abram secundo veniens in Chanaan, ibi firmiter et jugiter mansit.

Hæc est ergo epitome annorum Thare: Thare anno 70 genuit Abram; anno vero 145 Thare patris sui, Abram ex Haran profectus est in Chanaan; anno postea 60 moritur Thare, scilicet anno ætatis suæ 205, qui fuit Abræ 135.

Nota. Ab hoc anno 75, vitæ Abræ, quo ipse à Deo ex Ur evocatus est in Chananæam, usque ad egressum filiorum Israel ex Ægypto, ad camdem Chananæam possidendam, fluxerunt anni 430, ut patet Galat. 3. 17. Exodi 12. 40.

5. Lot filium fratris sui.] filium Aran: erat ergo Lot frater Saræ uxoris Abræ.

Animas quas fecerant in Haran.] *Facere*, Hebræis idem est quod parare, acquirere, sive per emptionem, sive per generationem, sive alio quovis modo. Rursum per animas synecdochice intelligit homines; nam pecora intellexit per sustantiam, quæ præcessit. Substantia enim et opes priscorum fere erant pecora, q. d. Abram et Lot duxerunt secum tam pecora, quam homines, sive quos quasi servos emerant, sive quos servi et ancillæ eorum genuerant: hos enim quasi servos sibi natos acquirebant, et faciebant esse suos Lot et Abram: nam nec Abram, nec Lot ullam adhuc genuerant prolem.

Secundo, Hebræi, facere animas spiritualiter explicant; quia, inquiunt, Abram viros plurimos, et Sara mulieres multas ab infidelitate ad Dei cultum traduxerunt: itaque eas quasi Deo fecerunt et procrearunt; unde Chaldæus vertit, *et animas quas legi subjecerunt in Haran.*

Ex dictis facile patet fabulosum esse quod narrat Nicolaus Damascenus apud Josephum et Eusebium, scilicet Abramum, antequam veniret in Chanaan, vixisse Damasci, ibique quasi regem regnasse; et quod narrat Justinus lib. 36. cum ait: *Judæis origo est Damascena, nomen urbi à rege Damasco: post Damascum, Abraham, Moses, Israel reges fuere;* in quibus verbis tot pene sunt errores, quot verba.

6. Usque ad convallem illustrem.] עד אלון מורה *ad elon more. Elon* quercum et quercetum, indeque convallem, sive planitiem quercubus consitam significat; unde Chaldæus vertit, *usque ad quercetum More;* LXX *usque ad quercum excelsam.* Clare vertas, *usque ad quercum* vel *quercetum More,* id est illustre: est enim hoc nomen proprium loci ita dicti, quod illustris esset, tum quercubus, tum agrorum amœnitate; irrigabatur enim medio Jordane, sicut paradisus Domini, et sicut Ægyptus. Est hoc quercetum, sive hæc convallis sita juxta Sichem, seseque porrigit à Betsan, sive à mari Galilææ, juxta descensum Jordanis, usque ad mare mortuum; imo complectebatur ipsum mare mortuum, sive locum ejus, ante subversionem Sodomæ, ita Borchardus. Falluntur ergo, qui convallem More volunt esse convallem Mambre, quæ ita dicta est à possessore Mambre, de qua c. 14. v. ult. nam Mambre est juxta Hebron; More vero est juxta Sichem. Vide de hac convalle More Andream Masium in c. 8. Josue 30. ubi vult dici convallem *More*, à rad. ראה *raa*, id est vidit, quod in hiphil significat ostendit, videre fecit, quasi convallis More sit idem quod convallis ostendentis, vel monstratoris, scilicet Dei; eo quod Deus Abræ in hac valle ostendit et monstravit terram Chanaan (sicuti ei promiserat v. 1.) ut patet c. 13. 14; quia enim hæc vallis valde pulchra illustris (uti vertit noster interpres) et spectabilis est: hinc in ea quaquaversum Chananææ amplitudinem et pulchritudinem Abræ ostendit Deus. Sic ab eadem radice *raa* vocatur mons Moria, quasi mons visionis Dei, uti patebit c. 22. 2.

Chananæus autem tunc erat in terra.] Chananæi tunc incolebant convallem illustrem jam dictam, quam Deus eis extorquere et tradere Abræ posteris jam parat et destinat, uti patet ex sequentibus.

7. Apparuit autem Dominus Abram,] per angelum, qui in corpore assumpto, quasi personam Dei repræsentans, vice Dei locutus est Abræ. Omnes enim corporales Dei apparitiones, quæ narrantur in Veteri testamento, non per Deum immediate, sed per angelos esse factas, docent Patres.

Semini tuo dabo terram hanc,] posteris tuis Judæis, ex Isaac descendentibus, dabo Chananæam.

Anagogice, terra promissionis est cœlum, semen sunt fideles et sancti.

Ædificavit ibi altare,] in quo scilicet Abram victimas Deo obtulit in gratiarum actionem, pro Chananæa suis posteris à Deo promissa. Nec dubium quin Abram suos eo evocaverit, quin et extraneos, atque coram eis verum Deum prædicaverit et celebraverit, promissionesque sibi factas confessus sit, insuperque Deum invocaverit. Omnia enim hæc altaris publici constructio in se complectitur, scilicet confessionem, laudem, prædicationem, oblationem et invocationem solemnem et publicam.

8. Ad montem qui erat contra Orientem (Orientalis) Bethel.] Tostatus putat hunc montem esse Garizim et Hebal, de quo Deut. 28. Est prolepsis: vocatur enim Bethel, quæ tum vocabatur Luza; nam postea à Jacobo vocata est Bethel, c. 28. 19. Recte S. Ambr. *Ubi Bethel,* ait, *est hoc est domus Dei, ibi et ara; ubi ara, ibi et invocatio Dei nostri.* Hæreticis desunt ara et Bethel, ergo et vera invocatio cultusque Dei.

10. Descenditque in Ægyptum.] Chananæa enim altior est Ægypto, ut eo pergens descendere debeat; hinc et Ægyptus ob exundationem et oblimationem Nili fertilior Chananæa, non sensit hanc Chananææ famem. Adde, descendere in Scriptura sæpe significat ire. Sapienter S. Ambros. l. 1. de Abraham, cap. 2. *Exercetur,* inquit, *athleta Dei et duratur adversis: in desertum abiit, famem incidit, in Ægyptum descendit. Compererat in Ægypto lasciviam esse juvenum luxuriam*, etc. *monuit uxorem ut sororem se diceret Sara, ut tueretur maritum, mentita est germanitatem.*

13. Dic quod soror mea sis.] Non mentitur Abram; erat enim Sara ejus soror eo sensu, quo dicam c. 20. 12.

Dices: Saltem Abram hic uxorem suam exponit adulterii periculo. Ita Calvinus, qui hic Abramum in lenocinii suspicionem vocat.

Resp. negando idipsum; nam Abram Saræ

tantum jubet tacere quod sit uxor, et vere dicere quod sit soror sua, idque ob præsens vitæ suæ periculum. *Periculum* enim *nunquam sine periculo pellitur.* Cavit ergo hic vitæ suæ Abram; ne, quia maritus, occideretur; quod cavere poterat et debebat; reliquum, quod cavere ob Ægyptiorum incontinentiam non poterat, Deo commendavit, videlicet ne uxor criperetur et violaretur. Sciebat enim se in hoc præsertim articulo necessitatis, Deo curæ esse, cœpitque hic pater fidei contra spem in spem credere. Ita S. August. l. 22. contra Faustum c. 33. Unde non male censet Pererius Abramum Dei instinctu hæc dixisse et fecisse. Adde, confisus est Abram constantiæ et castitati Saræ (tot enim annis eam pudicissimam expertus erat) quod nunquam peccato consentiret.

15. Et nuntiaverunt.] Hebraice ויראו *vaiiru*, et viderunt. Ita et Sept. Noster vero videtur legisse ויגדו *vaiaggidu*, facile enim ד in et א in י et ר commutatur. Nostro favet, quod τὸ *et viderunt*, immediate ante præcesserit; unde non videtur mox repetitum fuisse à Mose.

In domum,] non ad stuprum, sed ad matrimonium, quasi conjux saltem secundaria regis futura; ut patet v. 19.

16. Abram bene usi sunt.] Hebraice est הטיב *heteb*, id est, benefecit, scilicet Pharao (ac consequenter ad exemplum regis cæteri ejus aulici benefecerunt) Abramo.

17. Flagellavit autem Dominus Pharaonem,] non ob adulterium, quia nesciebat esse conjugem Abræ, sed ob vim Saræ illatam, quia invitam rapi jusserat. Vere S. Ambr. l. 2. de Abraham c. 4. *Afflictiones*, ait, *viro forti coronæ sunt, invalido infirmitates sunt.*

Plagis maximis,] Rabbini carnales plagam hanc putant fuisse fluxum seminis, et impotentiam copulæ. Unde quod nos habemus, *propter Saram*, hebraice est, *propter verbum Saræ;* quod ipsi vertunt, *propter angelum Saræ*; quod nimirum hic angelus fuerit custos pudicitiæ Saræ, cumque ei diceret Sara : Percute talem (à quo scilicet ipsa suæ castitati timebat) mox percutiebat eum angelus et faciebat impotentem; ita ut ad Saram accedere, nec vellet, nec posset. Fabulæ hæ sunt Judaicæ.

Secundo, Josephus plagam hanc censet fuisse pestilentiam; rursum, tumultum et seditiones populares.

Tertio, Philo et Pererius censent fuisse morbos et dolores gravissimos; ita ut nec diu, nec noctu quiescere, aut respirare Pharao posset.

Quarto, Catholici Doctores passim censent fuisse sterilitatem, tam hominum, quam animalium; hac enim pœna ob similem Saræ raptum punivit Deus Abimelech cap. 20. 17. et 18. Hinc recte infert Procopius Saram apud Pharaonem castam et inviolatam permansisse. Deus enim qui hic injuriam Abræ, per Saræ raptum illatam, tam graviter vindicavit, multo magis eidem eamdem inviolatam servavit; unde hic impleri cœpit illud Psal. 104. 14. *Non reliquit hominem nocere eis, et corripuit pro eis reges.* Adde, solebant mulieres per plures dies ungi, ornari et præparari, antequam ad thorum regis admitterentur, ut patet de Esthere.

Videmus hic igitur primo, verum esse illud Ps. 145. *Dominus custodit advenam, pupillum et viduam suscipiet;* hujusmodi enim personæ derelictæ, Deo speciali modo curæ sunt. Unde Ps. 9. dicitur : *Tibi derelictus est pauper, orphano tu eris adjutor;* hinc in lege sæpe præcipitur, ne molesti sint peregrinis; hospitibus enim tutela et fides debetur. Videmus secundo, quantum Deus curet et protegat justos. Unus hic Abram justus plus Deo curæ est, quam Pharao cum omni regno, et propter unum justum etiam regem flagellat; quis igitur non libenter serviat Deo, qui tam fideliter suis adest et assistit? Videmus tertio, quod Deus specialis est vindex conjugii, nesciebat rex Saram esse uxorem Abræ, et tamen flagellatur cum tota domo, tantum peccatum est adulterium.

Unde S. Ambrosius lib. 1. de Abraham cap. 2. *Unusquisque*, ait, *se castum præbeat, alienum non affectet thorum, nec latendi spe, aut faciendi impunitate alienam uxorem incestet; non incuria, aut stultitia provocetur mariti, aut absentia longiore. Adest præsul conjugii Deus, quem nihil lateat, nullus evadat, nemo irrideat. Vicem absentis mariti tuetur, servat excubias, imo sine excubiis deprehendit reum, antequam faciat quod paraverit in animis singulorum, in mentibus universorum crimen agnoscit. Et si maritum, adulter, fefelleris, non falles Deum; et si maritum evaseris, et si judicem fori luseris, non evades judicem totius mundi. Ille gravius ulciscitur injuriam inopis, contumeliam imprudentis mariti.* Subdit Ambros. Abram meritum esse hanc Dei tutelam per pietatem, qua Deo jubenti ut in Ægyptum descenderet, obedivit. *Nam quia studio obeundi cœlestis oraculi, uxorem quoque in periculum deduxit pudoris, etiam castimoniam conjugii defendit*, scilicet Deus. Sic in Vitis Sanctorum legimus, Monachos à suis Abbatibus missos ad feminas pietatis causa, cum libidinis stimulo tentarentur, obedientiæ merito et præsidio, orandoque tentationem superasse. Tantas vires, tantam tutelam in periculis præstat obedientia.

Domum ejus.] Nam aulici ejus et domestici ad Saræ raptum et detentionem concurrerant et juverant.

18. Quod uxor tua esset.] Scivit id Pharao revelante Deo, ait S. Chrysost. Addit Josephus sacerdotes Ægyptiorum, in hac plaga deos, vel potius dæmones suos consulentes, idipsum Pharaoni indicasse. Potuit denique Pharao, tale quid suspicans, Saram interrogare, et ex ea veritatem cognoscere, uti factum esse putat Pererius.

19. Ut tollerem,] ut non dubitarem eam (putans esse liberam) tollere mihi in uxorem.

Tradit Josephus Ægyptios ab Abramo mathesin didicisse. Verum à Josepho, Mose et Hebræis in Ægypto habitantibus potius id factum esse videtur, idque indicatur Psalm. 104. 21; nam Abram non videtur diu hæsisse in Ægypto.

CAPUT DECIMUM TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Abram a Lot se separat. Lot Sodomam elegit Abram Chananæam; quam v. 14. ei Deus ostendit, et promittit.

1. Ascendit ergo Abram de Ægypto, ipse et uxor ejus, et omnia quæ habebat,
Lot et cum eo, ad Australem plagam. 2. Erat autem dives valde in
possessione auri et argenti. 3. Reversusque est per iter, quo venerat, à
meridie in Bethel, usque ad locum ubi prius fixerat tabernaculum inter
Bethel et Hai : 4. in loco altaris quod fecerat prius, et invocavit ibi nomen
Domini. 5. Sed et Lot, qui erat cum Abram, fuerunt greges ovium, et
armenta et tabernacula. 6. Nec poterat eos capere terra, ut habitarent si-
mul : erat quippe substantia eorum multa, et nequibant habitare communiter. 7. Unde et facta
est rixa inter pastores gregum Abram et Lot. Eo autem tempore Chananæus et Pherezæus habi-
tabant in terra illa. 8. Dixit ergo Abram ad Lot : Ne, quæso, sit jurgium inter me et te, et inter
pastores meos et pastores tuos : fratres enim sumus. 9. Ecce universa terra coram te est : re-
cede à me, obsecro : si ad sinistram ieris, ego dexteram tenebo; si tu dexteram elegeris, ego
ad sinistram pergam. 10. Elevatis itaque Lot oculis, vidit omnem circa regionem Jordanis,
quæ universa irrigabatur, antequam subverteret Dominus Sodomam et Gomorrham, sicut pa-
radisus Domini, et sicut Ægyptus venientibus in Segor. 11. Elegitque sibi Lot regionem circa
Jordanem, et recessit ab Oriente : divisique sunt alterutrum à fratre suo. 12. Abram habitavit
in terra Chanaan : Lot vero moratus est in oppidis, quæ erant circa Jordanem, et habitavit in
Sodomis; 13. Homines autem Sodomitæ pessimi erant, et peccatores coram Domino nimis. 14.
Dixitque Dominus ad Abram, postquam divisus est ab eo Lot : Leva oculos tuos, et vide à
loco, in quo nunc es, ad Aquilonem et Meridiem, ad Orientem et Occidentem. 15. Omnem
terram, quam conspicis, tibi dabo et semini tuo usque in sempiternum : 16. Faciamque semen
tuum sicut pulverem terræ : si quis potest hominum numerare pulverem terræ, semen quoque
tuum numerare poterit. 17. Surge, et perambula terram in longitudine, et in latitudine sua :
quia tibi daturus sum eam. 18. Movens igitur tabernaculum suum Abram, venit et habitavit
juxta convallem Mambre, quæ est in Hebron : ædificavitque ibi altare Domino.

1. Ad australem plagam,] respectu Chananææ, sive Judææ; ad hanc enim semper plagas mundi accommodat S. Script. utpote Judæis scripta; erat ergo hic locus Judææ Australis, Ægypto vero Aquilonaris; rediit enim Abram in Bethel, unde exierat.

4. In loco altaris,] ad locum altaris, in quo scilicet cap. 12. 8. altare erexerat. Patet ex Hebræo.

5. Qui erat cum Abram.] Hisce verbis significat Moses, quod Lot propter societatem Abræ fuerit à Deo benedictus et locupletatus.

Tabernacula,] papiliones, in quibus ipse cum sua familia degebat; nec enim in domibus, sed in casulis, quasi peregrini degebant. Hebr. cap. 11. v. 9.

6. Nec poterat eos capere terra.] Eadem Chananææ portio non sufficiebat ad pascua, quibus alerentur tot tantique greges utriusque. *Seculare vitium*, ait S. Ambr. l. 1. de Abraham c. 3. *ut divites terra non capiat. Nihil enim satis est divitum cupiditati. Quanto ditior quis fuerit, tanto avidior ad possidendum est. Extendere agri terminos cupit, et vicinum excludere. Numquid hujusmodi Abraham? minime. Tamen ut minime avarus electionem offert, ut justus dissensionem amputat.*

7. Unde facta est rixa, dum quisque pastorum meliora pascua suis gregibus assignat. Vide hic quomodo opes pariant lites et rixas, etiam inter fratres et cognatos amicissimos, unde S. Chrysost. hom 33. *Aucta sunt*, ait, *armenta, multiplicati greges, affluxerunt divitiæ multæ, et statim discenditur concordia. Antea erat pax et charitatis vinculum, nunc rixa et contentio; ubi enim meum et tuum, illic omne litium genus; ubi autem hæc non sunt, ibi secura versatur pax et concordia.* Hinc de primis Christianis, ait Luc. cap. 4. 32. *Multitudinis autem credentium erat cor unum et anima una.* Causam subdit : *Nec quisquam eorum quæ possidebat, aliquid suum esse dicebat, sed erant illis omnia communia.*

Eo autem tempore Chananæus et Pherezæus habitabant in terra.] q. d. Ne ergo ab eis invaderetur et opprimeretur Abram ejusque familia, cum Lot contendens et dimicans; rursum, ne Chananæi hisce pastorum rixis scandalizarentur, itaque blasphemarent Abræ familiam fidelem et religiosam, ac consequenter magis averterentur ab ejus fide et religione, Deoque vero; hac de

causa voluit Abraham separari à Lot, itaque omne eorum scandalum tollere.

8. Fratres enim sumus.] *Fratres*, id est cognati; erat enim Lot Abræ ex fratre nepos.

9. Ecce universa terra coram te est,] in tua est potestate et electione, licet tibi eam partem regionis eligere, quæ tibi placuerit; hanc enim tibi incolæ libenter vendent aut locabunt.

Abram patruus dat hic suo nepoti Lot optionem, ut eligat regionem quam velit. Hinc videtur orta veterum consuetudo in divisione hæreditatis inter fratres, ut frater major quasi prudentior, hæreditatem in æquas partes dividat; minor vero eligat (ut sic neuter se deceptum esse queri possit), quod laudat S. Ambr. l. 1. de Abraham c. 3. et Aug. l. 16. de Civit. c. 20. *Cujusmodi*, inquit Ambr., *debeat esse divisio, Patriarcha docet; firmior dividat, infirmior eligat, ne habeat quod queratur. Electionis enim suæ partem non poterat calumniari. Non residet occasio resiliendi, cui datur optio eligendi.*

Si ad sinistram.] Per sinistram intelligit Septentrionem; per dexteram Meridiem. Ita Chaldæus et Vatablus. In Hebræo, pulchre verbum verbo opponitur; habet enim sic: *Si tu sinistrabis, ego dextrabo; si tu dextrabis, ego sinistrabo*, hoc est, si tu sinistram elegeris, ego eligam dextram, et contra. Præclare S. Ambros. l. 2. de Abraham c. 6. *Dixit*, ait, *ante nos vir ex philosophiæ perfectus disciplina, quatuor hæc bono viro inesse, ut elaboret, primum ut omnes amicos faciat; secundum, ut si non potest amicos facere, certe nec inimicos; tertium, ut si nec istud suppetit, ex sententia discedat; quartum, si quis cedentem persequitur, vindicet se, ut potest; sed illa tria in Abrahæ non sermonibus nudis; sed veris operibus agnoscimus; quartum autem non ita est; quando etiam circa cedentem servavit affectum parentis, ut eum non solum non persequeretur, sed etiam captum erueret ac liberaret.*

10. Omnem circa (circumcirca) regionem Jordanis.] Vatabl. vertit, *universa æquora campi Jordanis;* Chald. *omnem planitiem Jordanis.*

Sicut paradisus Domini.] Hebraice כגן אדני *kegan adonai*, sicut hortus Domini, quem scilicet Deus Adamo instruxerat et adornaverat, Genes. 2. 8. Ita S. August. et sicuti quilibet alius hortus amœnissimus, qui à Deo vel factus est, vel fieri potest.

Et sicut Ægyptus venientibus in Segor.] q. d. Sicut ea pars Ægypti, qua itur in Segor: hæc enim irrigatur à Nilo, ideoque fertilissima est. Verum quia hæc pars Ægypti pari modo Sodomam et Gomorrham respicit, quæ nobiliores erant urbes quam Segor, quas proinde potius quam Segor nominasset hic Moses; hinc secundo, et magis apte ac genuine, τὸ *venientibus in Segor*, refert non ad τὸ *sicut Ægyptus*, sed superius ad τὸ *regionem Jordanis*, *quæ universa irrigabatur venientibus* (veniendo) *in Segor.* q. d. Tota Pentapolis ante subversionem, maxime à loco in quo tunc erat Abram, eundo versus Segor, irrigua erat et fertilissima; sicut paradisus, et sicut Ægyptus, quam Nilus fœcundat. Ita S. Aug. Cajet. Pererius.

11. Elegitque sibi.] Permisit Deus in hac electione sua Lot decipi; tum, ut ejus exemplo et conversatione Sodomitæ ad peccatorum odium, et virtutis amorem excitarentur; tum, ut discamus amœniora non præferre salutaribus, nec sequi in electione nostram cupiditatem. *Infirmior*, ait S. Ambros. lib. de Abraham cap. 3. *amœniora eligit, utiliora fastidit. Plerumque enim ubi fructus impares sunt, prudentior amœniora declinat. Cito invidiam movent, cito in se excitant mentem avari*, etc.

Recessit ab Oriente.] Dices: Lot ibat ad Jordanem et Pentapolim, quæ sunt ad Orientem; ergo non recessit ab Oriente, sed ad eum accessit. Respondent aliqui esse enallagen præpositionis: *ab* enim poni pro *ad, versus;* heb. enim est, *profectus est ab Oriente*, hoc est versus Orientem. Tantum enim vult dicere Lot secessisse ab Abraham; ille enim Orientem, hic Occidentem peragravit, q. d. Lot recessit ab Abraham versus Orientem; secundo, alii cum Pererio respondent Lot recessisse ab Oriente; quia non directe rectoque itinere ex Bethel perrexit ad Orientem, sed lateraliter reflexit iter ad Pentapolim, quæ respectu Bethel partim erat ad Orientem, partim ad Meridiem. Cum enim veniret ex Meridie, puta ex Ægypto, in Bethel, non recta perrexit ad Orientem, sed reflexit viam ad Meridiem, unde venerat; tertio et genuine, Orientem hic Moses vocat locum, in quo consistebant Lot et Abraham, cum se ab invicem diviserunt, nimirum eum de quo dixit c. 12. 8. *Et inde transgrediens ad montem qui erat contra Orientem Bethel, tetendit ibi tabernaculum suum, ab occidente habens Bethel, et ab Oriente Hai.* Hic ergo locus, in quo facta est separatio Lot ab Abraham, ut patet c. 13. 3. vocatur Oriens; quia erat contra Orientem Bethel, et ab Oriente habebat Hai. Sensus ergo est: Lot recessit ab Oriente, id est à loco in quo cum Abraham fecit pactum separationis, qui ob respectus jam dictos à Mose vocatur Oriens.

Alterutrum a fratre suo.] Hebraice *vir à fratre suo*, id est alter ab altero, frater à fratre, puta patruus à nepote.

12. Abram habitavit in terra Chanaan.] *Chanaan* hic nomen est unius gentis et partis terræ promissionis, sitæ juxta mare Mediterraneum, et fluenta Jordanis.

Chananæus enim fuit unus è septem populis, habitantibus in terra promissionis, quos expulerunt Hebræi; à quo quasi præcipuo tota regio dicta est Chanaan, vel Chananæa; et hoc sensu etiam Lot habitans in Sodomis, habitavit in Chanaan. Sed arcte accipiendo vocem Chanaan, uti hic capitur; Abram in Chanaan, Lot vero non in Chanaan, sed in Sodomis habitavit. Sodoma autem non Chananæorum proprie, sed Pherezæorum erat, inquit Tostatus.

Lot vero moratus est in oppidis quæ erant circa Jordanem, et habitavit in Sodomis.] scilicet Lot proficiscens et peregrinans cum suis gregibus, obibat oppida et campos Jordanis, usque ad Sodomam; ut clare habent Hebræa.

13. Sodomitæ pessimi erant et peccatores coram Domino,] hoc est, eximii et gravissimi peccatores; quia quæ Dei sunt, vel coram Deo, hæc magna et eximia sunt. Peccata hæc, vel potius peccatorum horum originem, explicat Ezechiel cap. 16. 49. cum ait: *Ecce hæc fuit iniquitas Sodomæ, superbia, saturitas panis, et abundantia, et otium ipsius* (Sept. vertunt, *deliciis affluebat ipsa et filiæ ejus, et gloriabantur magnifice*), *et manum egeno et pauperi non porrigebant.* q. d. Hæc fuit quintuplex Sodomæ iniquitas, eaque radix et origo cæterarum, scilicet libidinum

Portentosarum ; nimirum prima Sodomæ iniquitas, fuit superbia ; secunda, saturitas panis et ciborum, puta comessatio et compotatio ; tertia, abundantia et luxus rerum omnium ; quarta, otium.

Quæritur, Ægysthus quare sit factus adulter,
In promptu causa est, desidiosus erat.

Quinta, immisericordia. Unde S. Hier. in citatum versum Ezech. sic ait : *Superbia, saturitas panis, rerum omnium abundantia, otium et deliciæ peccatum sodomiticum est ; et propter hoc sequitur Dei oblivio, quæ præsentia bona putat esse perpetua, unde de Israele scriptum est : Manducavit et bibit, et saturatus est, et impinguatus, et calcitravit dilectus. Quod sciens sapientissimus omnium Salomon ita precatur : Tribue mihi necessaria et quæ sufficiant, ne saturatus mendax fiam, et dicam : Quis me videbit? aut pauper effectus, furer, et pejerem nomen Dei mei.* Hactenus S. Hieron.

Secundo, Sodomitæ erant peccatores *coram Domino*, id est palam, publice in oculis solis hujus, ipso Deo et sole spectante inverecunde peccabant, q. d. Sodomitæ non tantum iniquissimi erant, sed et impudentes, Dei hominumque contemptores.

Tertio, Hebræum לאדוני *ladonai*, quod noster *in Dominum*, contra Dominum.

Eo major fuit virtus Lot, quod inter pessimos optimus fuerit, uti docet S. Petrus ep. 2. c. 2. 7. et S. Greg. l. 1. Moral. c. 1.

Omnem terram quam conspicis.] Probabile est quod sentit Perer. scilicet Deum, vel angelum vice Dei, Abramo vigilanti (æque ac Mosi Deuter. 34. 1.) objecisse imaginem totius terræ promissionis (hanc enim totam naturaliter, tantum circumspiciendo, pervidere non poterat Abram) et singularum ejus partium, in qua omnia quæ in illa terra spectatu digna erant, proprie, distincte ac liquido cerneret. Sic enim diabolus Christo ostendit omnia regna mundi, et gloriam eorum, Matth. 4. 8. Sic S. Benedictus, Deo eum elevante, vidit totum mundum, velut exiguum globum in aere pendulum, sub uno solis radio oculis suis subjectum ; uti refert S. Gregorius l. 2. Dialog. c. 35.

Tibi dabo, et semini tuo usque in sempiternum.] Τὸ *et*, exegeticum est, idemque valet, quod *id est*, Abræ enim censetur dari quod semini et ejus posteris datur, juxta can. 15. Ita S. Chrys. et Cajet. Promittitur ergo hic ad litteram Hebræis possessio terræ Chanaan in sempiternum ; non absolute, sed respective, scilicet quandiu durabit hoc semen, id est populus et respub. Hebræorum. Jam enim disperso populo, et everso ejus regno, et repub. quid mirum si terram hanc ; in qua rempub. et regnum suum habebant, amplius non obtineant ?

Adde cum S. Thoma, vel potius Thoma Anglico, Pererio, et aliis, promissionem hanc esse conditionatam ; promittitur enim Hebræis Chananæa hac conditione, si videlicet ipsi vicissim Deo obediant, ejusque legem et cultum servent; ut patet Levit. 26, quod quia non fecerunt Judæi, hinc Deus rescidit sua pacta et promissa, eosque afflixit et evertit, uti eis comminatus fuerat Levit. 26.

Nota : Deus hic remuneratur Abræ mansuetudinem et magnanimitatem, qua Lot, licet juniori, cesserat meliora pascua. q. d. Tu prius Lot, pacis causa, cessisti Pentapolim ; ideo ego nunc tibi majora do. *Omnem*, ait, *terram quam conspicis tibi dabo.* Vide quam largiter Deus remuneret, si quid pacis causa relinquatur. Parum cesserat Abram ipsi Lot, et nunc universam terram accipit.

Unde S. Ambr. l. 2. de Abraham cap. 7. *Hinc*, ait, *tanquam ex fonte hauserunt Stoici Philosophici dogmatis sententiam, omnia sapientis esse. Oriens enim et Occidens, Septentrio et Meridies portiones sunt universitatis. His enim totus mundus includitur. Hæc cum promisit Deus daturum se Abrahæ, quid aliud declarat, nisi sapienti et fideli præsto omnia deesse nihil? Unde et Salomon in Proverb. c. 17. ait : Ejus qui fidelis sit, totus mundus divitiarum.* Et mox : *Quomodo sapientis totus mundus? Quoniam ipsa natura dat illi sortem omnium, etiamsi ipse nihil possideat. Domina est et possessor sapientia, quæ sua putat naturæ munera, quoniam in usum hominum data sunt, nec ullis indiget, etiamsi desint ei ad victum necessaria. Sapiens suum judicat quidquid naturæ est, qui vivit secundum naturam. Non enim amittit jus suum, qui meminit se ad imaginem Dei factum, et ad homines à Deo dictum : Crescite et multiplicamini, et replete terram, et dominamini in ea, et imperate piscibus maris, et volatilibus cœli, et omnibus pecoribus, et omni terræ, et omnibus quæ repunt super terram. Et novit, quia sapientia mater omnium est, et orbem terrarum possidet.* Anagog. idem accipit *terram resurrectionis, quam promisit patribus nostris, fluentem lac et mel, suavitatem vitæ, jucunditatis gratiam, splendorem gloriæ, cujus hæres primus factus est primogenitus à mortuis Dei filius Jesus Christus.* Ita sanctus Chrysostomus, homil. 34. *Sciebat*, ait, *Patriarcha cedentem minoribus, assecuturum majora, et cessit Loto, regionemque deteriorem elegit, ut contentionis resecaret occasionem, et servata virtute sua peculiari totam domum pacatam redderet.* Et anterius : *Nihil animam ita in tranquillitate et quiete esse facit, ut mansuetudo et modestia : Hæc omni diademate se possidenti est utilior*, etc.

Anagog. promittitur hic spirituale semen Abræ, id est, fideles et electi plurimi, eisque terram viventium in cœlis, proprie in sempiternum possidendam, Deus hic pollicetur. Ita ex Apostolo Rom. 4. 16. S. Aug. l. 16. de Civit. 21.

16. Sicut pulverem terræ.] Id est plurimos, et pene innumerabiles dabo tibi posteros. Est hyperbole. Nam in rigore arithmetico clarum est longe plures esse arenas in terra, quam sint, fuerint, ac futuri sint Judæi.

Symbol. Isidor. Pelus. l. 3. ep. 296. notat posteros Abræ hic comparari pulveri terræ, cap. 15. vero v. 5. stellis cœli ; quia ex iis alii futuri erant sapientes et sancti cœlestes, sublimes et illustres instar stellarum cœli ; alii vero insipientes et pravi, terrestres, viles, obscuri, ideoque dispergendi in omnem terram instar arenæ vento agitatæ.

17. Perambula.] Non præcepit, sed offert, q. d. Si vis scire quanta sit hæc terra, perambula eam, miraberis, et gaudebis. Ita S. Chrysost. nec enim reipsa Abram totam Chananæam perambulavit.

18. Convallem Mambre.] Hebraice est, *elon Mambre*, id est, quercus et querceturn Mambre. Hæc ergo convallis quercubus erat consita, dicta

est Mambre à possessore, qui vocabatur Mambre, de quo c. 14. 13.

IN HEBRON,] in territorio Hebron, juxta Hebron.

ÆDIFICAVITQUE IBI ALTARE DOMINO.] Abram religiosus ubique Domino erigit altaria, dicitque Deo: *A te principium, tibi desinet.* Non ergo Abræ filii sunt Novantes, qui aras evertunt.

CAPUT DECIMUM QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

BABYLONII BELLO SUPERANT PENTAPOLITAS : INTER EOS CAPITUR ET LOT, QUEM ABRAM V. 14. LIBERAT CÆSIS BABYLONIIS : QUARE LÆTUS PRO VICTORIA ABRAM V. 18. DECIMAS DAT MELCHISEDECO, ET AB EO BENEDICITUR.

1. FACTUM est autem in illo tempore, ut Amraphel Rex Sennaar, et Arioch Rex
Ponti, et Chodorlahomor rex Elamitarum, et Thadal rex Gentium, 2.
inirent bellum contra Bara regem Sodomorum, et contra Bersa regem
Gomorrhæ, et contra Sennaab regem Adamæ, et contra Semeber regem
Seboim, contraque regem Balæ, ipsa est Segor. 3. Omnes hi convenerunt
in vallem Silvestrem, quæ nunc est mare salis. 4. Duodecim enim annis
servierant Chodorlahomor, et tertio decimo anno recesserunt ab eo. 5.
Igitur quarto decimo anno venit Chodorlahomor, et reges qui erant cum eo, percusseruntque
Raphaim in Astarothcarnaim, et Zuzim cum eis, et Emim in Save Cariathaim, 6. Et Ghorræos
in montibus Seir, usque ad Campestria Pharan, quæ est in solitudine. 7. Reversique sunt, et
venerunt ad fontem Misphat, ipsa est Cades : et percusserunt omnem regionem Amalecitarum,
et Amorrhærum qui habitabat in Asasonthamar. 8. Et egressi sunt, rex Sodomorum, et rex
Gomorrhæ, rexque Adamæ, et rex Seboim, necnon et rex Balæ, quæ est Segor : et direxerunt
aciem contra eos in valle Silvestri : 9. scilicet adversus Chodorlahomor regem Elamitarum, et
Thadal regem Gentium, et Amraphel regem Sennaar, et Arioch regem Ponti : quatuor reges
adversus quinque. 10. Vallis autem Silvestris habebat puteos multos bituminis. Itaque rex Sodo-
morum et Gomorrhæ terga verterunt, cecideruntque ibi : et qui remanserant, fugerunt ad
montem. 11. Tulerunt autem omnem substantiam Sodomorum et Gomorrhæ, et universa
quæ ad cibum pertinent, et abierunt : 12. nec non et Lot et substantiam ejus, filium fratris
Abram, qui habitabat in Sodomis. 13. Et ecce unus qui evaserat, nuntiavit Abram Hebræo,
qui habitabat in convalle Mambre Amorrhæi fratris Escol, et fratris Aner : hi enim pepigerant
fœdus cum Abram. 14. Quod cum audisset Abram, captum videlicet Lot fratrem suum, nume-
ravit expeditos vernaculos suos trecentos decem et octo : et persecutus est usque Dan, 15. Et
divisis sociis irruit super eos nocte, percussitque eos, et persecutus est eos usque Hoba, quæ
est ad lævam Damasci. 16. Reduxitque omnem substantiam, et Lot fratrem suum cum sub-
stantia illius, mulieres quoque et populum. 17. Egressus est autem rex Sodomorum in occursum
ejus, postquam reversus est à cæde Chodorlahomor, et regum qui cum eo erant in valle Save,
quæ est vallis regis. 18. At vero Melchisedec rex Salem proferens panem et vinum, erat enim
sacerdos Dei altissimi, 19. benedixit ei, et ait : Benedictus Abram Deo excelso, qui creavit
cœlum et terram : 20. et benedictus Deus excelsus, quo protegente, hostes in manibus tuis sunt.
Et dedit ei decimas ex omnibus. 21. Dixit autem rex Sodomorum ad Abram : Da mihi animas,
cætera tolle tibi. 22. Qui respondit ei : Levo manum meam ad Dominum Deum excelsum posses-
sorem cœli et terræ, 23. quod à filo subtegminis usque ad corrigiam caligæ, non accipiam ex
omnibus quæ tua sunt, ne dicas : Ego ditavi Abram : 24. exceptis his, quæ comederunt juve-
nes, et partibus virorum, qui venerunt mecum, Aner, Escol, et Mambre : isti accipient par-
tes suas.

1. AMRAPHEL REX SENNAAR,] rex Babylonis, uti dixi c. 11. 2. Hic ergo Amraphel videtur tertius aut quartus fuisse à Nemrod, primo rege et tyranno Babylonis. Rursum, hic Amraphel fuit primus et præcipuus hujus belli dux.

Dices: Quomodo ergo Josephus hoc bellum vocat bellum et exercitum Assyriorum, Resp. Sub Assyriis Babylonios intelligit; jam enim una eademque erat monarchia Assyriorum et Babyloniorum : omnes enim hi reges subditi fuerunt regi Assyriorum, scilicet Nino monarchæ.

Videtur ergo Ninus translata monarchia ex

Babylone in Ninivem, alium regem vel viceregem in Babylone constituisse, cujus hic Amraphel fuerit successor.

Nota. Hoc bellum videtur contigisse quinque circiter annis, post egressum Abræ de Haran in Chanaan, qui contigit anno Abræ 75. Gen. 12. 4. Nam gesta Abræ, à c. 12. hucusque, facile quinque annos exposcunt, uti et quinque annos exposcunt, quæ ab hoc cap. narrantur usque ad cap. 16. scilicet usque ad nativitatem Ismaelis, quæ contigit anno decimo à vocatione Abræ, ut patet cap. 16. 3.

Contigit ergo hoc bellum sub annum Abræ 80, qui fuit Nini junioris trigesimus. Nam Abram natus est anno 43 Nini senioris, qui universim regnavit annos 52. Novennis ergo erat Abram, cum mortuus est Ninus senior. Huic Nino successit uxor Semiramis, quæ regnavit 42 annis. Huic deinde successit filius Ninus junior, qui regnavit annis 83; ergo annus 80 Abræ incidit in 29, vel 30 Nini junioris.

Et Arioch rex Ponti.] Hæb. Chal. et Sept. habent, *Rex Ellasar*. Forte hæc est urbs Cœlesyriæ, quæ à Stephano vocatur Ellas, alio nomine Pontus dicta, uti vertit hic noster interpres. Aliter Tostatus et Pererius, qui per Pontum hic Hellespontum intelligunt: ut Arioch hic fuerit Rex Hellesponti, indeque aliis regibus hic nominatis in auxilium venerit. Verum hi nimis remote hunc Arioch in Pentapolim accersunt.

Chodorlahomor rex Elam.] Rex Persarum, qui ab Elam filio Sem prognati, dicti sunt Elamitæ et Elymæi. Ita Diodorus. Hic Chodorlahomor videtur fuisse fax belli: alios enim reges accendit in Pentapolitas, ut eos olim à se subjugatos, et jam rebellantes, rursum sub jugum suum mitteret.

Et Thadal rex Gentium,] rex Galilææ superioris, quæ dicta est Gentium, eo quod à vicinis gentibus, Arabibus et Ægyptiis, teste Strabone l. 16. propter fertilitatem et mercimoniorum ob insignes portus opportunitatem, incoleretur; ideoque postmodum à Judæis, illi Galilææ nomen indentibus, dicta est Galilæa Gentium. Ita Andreas Masius in Josue c. 12. 9.

Aliter Lyran. et Tostat. hic gentes accipiunt, scilicet errones et profugos ex variis gentibus, quibus asylum in suo regno dederit hic Thadal.

2. Balæ, ipsa est Segor.] Quæ prius dicebatur Bala, postea dicta est Segor, id est parva: postquam scilicet Lot illi quasi parvæ, veniam à Deo impetravit, ut in eam se reciperet, ne communi Pentapolis incendio conflagraret, ut patet c. 19. v. 22.

Symbol. S. Amb. l. 2. de Abraham c. 7. *Quinque reges, ait, quinque sensus corporis nostri sunt, visus, odoratus, gustus, tactus, auditus. Quatuor reges, illecebræ corporales atque mundanæ sunt: quoniam et caro hominis, ut mundus, quatuor constat elementis. Merito reges dicuntur, quia habet suum culpa dominatum, habet regnum grande. Sensus igitur nostri facile delectationibus secularibus se dedunt, et quadam earum potestate capiuntur. Corporales enim delectationes et illecebras hujus seculi non vincit, nisi mens quæ fuerit spiritualis, adhærens Deo, et se totam à terrenis separans. Deflexio* (hoc enim significat hebr. *Lot*) *omnis his capitur.*

3. In vallem Silvestrem, quæ nunc est mare salis,] in vallem pulchram, et instar nemoris arboribus consitam, quæ post conflagrationem Sodomæ, versa est in lacum asphaltitem; ideoque dicta est mare salsum. Pentapolis enim, post conflagrationem, aquis iis salsis à Deo est obruta, ut nullum animal ibi vivere possit, unde et vocatur mare hoc mortuum.

4. Recesserunt,] Hebraice מרדו *maradu* rebellarunt, jugum excusserunt,

5. Percusseruntque Raphaim.] Narrat hic obiter Moses, quod Chodorlahomor cum suis, antequam bellum suis rebellibus Pentapolitis inferret, prius vastarit quatuor gentes eis vicinas, ne rebellibus opem ferre possent; puta Zuzim, Emim, Horræos, et Raphaim. Raphaim videntur fuisse gigantes, posteri Rapha gigantis, et habitasse in terra Basan, quæ idcirco dicta est terra gigantum, Deut. 3. 13. Putant Rabbini *Raphaim* dici ab Orpha nuru Noemi, Ruth. 1. ab Orpha enim natum esse Goliath gigantem quem occidit David. Idem sensit Prudentius in Hamartigenia, dum loquens de Orpha, ait illam contempta Noemi, maluisse *semiferi stirpem nutrire Goliæ.* Verum hæc est fabula; nam ערפה per *ain*, רפה *rapha* sine *ain* scribitur: *ain* autem nunquam ex themate excidit.

Secundo, Forerius in Isaiæ 26. v. 14. putat *Raphaim* dici à רפא *rapha*, id est mederi, sanare: gigantes enim erant homines sani, firmi, torosi.

Tertio, alii *Raphaim* deducunt à רפה *rapha*, id est dissolvere; quia gigantes suo tantum aspectu vasto et horribili vires ac nervos hominum dissolvebant.

Quarto, Pineda in Job 26. 5. et Sanchez in Isaiæ 26. 14. putant *Raphaim* dici à Rapha patre Goliath, qui quatuor filios gigantes genuit, 2. Reg. 21. inde quivis gigantes dicti sunt *Raphaim*. Sic *Enakim* dicti sunt gigantes à primo eorum parente Enac. Verum obstat quod Moses hebraice scribens vocet eos *Raphaim*: ergo diu ante Davidem et Goliath gigantes vocabantur *Raphaim*, tempore Mosis et Josue; nam in libro Josue sæpius fit mentio *Raphaim*. Videntur ergo *Raphaim* dicti et orti à parente suo Rapha, qui Mose fuit antiquior. Responderi posset Mosen non vocasse eos *Raphaim*, sed *Nephilim* aut *Enakim*; sed compilatorem Pentateuchi usitato tum nomine vocasse eos *Raphaim*, sicut Gen. 14. 14. urbs *Dan*, quæ tempore Mosis *Lesem*, postea vero à Danitis occupata vocata est *Dan*. Verum rursum obstat quod compilator hic Pentateuchi fuerit Josue vel alius ei coævus, qui longe præcessit tempora Davidis et Goliath. Accedit quod *Enakim* fuerint tempore Mosis, ut patet Deut. 1. 28. Constat autem eos tunc ita vocatos à patre suo Enac, qui Mosem præcessit: ergo idem dicendum est de *Raphaim*; fuerunt enim hæ duæ stirpes et familiæ gigantum.

Cætera nomina propria sunt locorum. Vide hic morem Dei, qui solet impios per impios punire: sunt enim impii virga et flagellum Dei. Sic Judæos punivit per Chaldæos, Chaldæos per Persas, Persas per Græcos, Græcos per Romanos, Romanos per Gothos.

Astarothcarnaim.] Astaroth vel Astarte fuit dea Syrorum et Palæstinorum, quam Græci et Latini Dianam et Junonem vocarunt; unde et S. Augustinus hic quæst. 16. asserit lingua Punica, quæ ex Hebræa descendit, Junonem vocari Astartem. Jam Diana hæc est Luna, diciturque Carnaim, id est bicornis. Dicta ergo videtur hæc urbs Astarothcarnaim, a Dianæ idolo quod-

in ea colebatur. Dianam enim; eo quod eadem esset luna, solere pingi et fingi cum lunula bicorni in fronte, docent veteres statuæ et numismata. Ita Delrio.

Aliter R. Nehemannus: putat enim ipse hanc Astartem dici Carnaim, id est bicornem, eo quod sita esset urbs hæc cum suo Astartis idolo in bicorni, seu bicolli monte.

Ad fontem Misphat,] id est judicii, ita dictus est postea hic fons; eo quod Deus ibi judicarit Mosen et Aaron, quasi indignos qui terram promissam ingrederentur, propter incredulitatem, qua non crediderunt Deo promittenti aquas ex petra, Num. 20. ita Tostatus, Lyranus, et S. Hier. ad Fabiolam.

Secundo et certius, Pererius putat, idem esse *Misphat* et *Meriba*: fons enim *Misphat*, idem est quod cum aquis; *Meriba*, id est contradictionis, Num. 20. 13. Dicitur ergo hic fons *Misphat*, id est judicii, vel *Meriba*, id est litis, jurgii, murmuris et contradictionis; quia ibi Judæi ob defectum aquæ murmurarunt contra Dominum, et cum eo quasi lite et judicio expostularunt. Verum quia Deus hanc litem miraculo vicit et diremit, dum miraculose ex petra dedit aquas, itaque sanctificatus fuit in eis; hinc fons hic et locus postea dictus est Cades, id est sancta: ut patet num. 20. 13. Fons hic situs est contra Petram Arabiæ. Vide Adrichomium.

Asasontamar,] q. d. Urbs palmarum. Fuit hæc Amorrhæorum urbs, postea Engaddi dicta. Ita ex S. Hieronymo, Eucherio, Chaldæo Adrichomius.

Vallis autem Silvestris habebat puteos multos bituminis.] Addit hoc Moses, ut significet regem Sodomæ cum suis hunc locum ad conflictum elegisse, eo consilio et dolo, ut hostes Babyloni horum locorum ignari, utpote peregrini, in hos puteos pugnando corruerent; sed Dei judicio secus factum est, scilicet ut ipsimet Sodomitæ victi et perculsi, in hosce puteos suos caderent; unde sequitur:

Cecideruntque ibi.] Non ipsi reges Sodomæ et Gomorrhæ (hi enim fugerunt et evaserunt, ut patet v. 17.); sed eorum milites partim gladio ceciderunt, partim ex trepidatione et præcipitatione fugiendo in puteos bituminis corruerunt. Ita Abul.

Permisit Deus hic Pentapolitas succumbere, ut hac plaga et castigatione eos ad mentem et frugem reduceret; sed frustra: ideoque paulo post eos igne cœlesti subvertit.

12. Nec non et Lot.] Permisit Deus Lot in Sodomis capi, ut castigaret ejus præproperam et sensualem electionem, qua inter impiissimos Sodomitas, illectus loci fertilitate, habitare præelegerat. Fuit tamen hæc Lot captivitas injusta, ideoque justo bello liberavit eum Abram. Esto enim Chodorlahomor Pentapolitas rebellantes justo bello invasisset, Lot tamen, utpote exterum et peregrinum, tangere non poterat. Adde, Chodorlahomor Pentapolitas magis ambitione, et libidine dominandi, ut videtur, quam justo aliquo titulo sibi subjugasse: totum ergo ejus hoc bellum injustum fuisse videtur, ac proinde juste eum Abram persecutus est, et cecidit.

13. Abram Hebræo.] Hic primo invenitur cognomen Hebræi. Quæres unde dicti sint Hebræi? Resp. primo, ab Heber, qui fuit atavus Abræ. Hebræi ergo dicti sunt posteri Heber: non omnes, sed ii tantum qui per Abram, Isaac, et Jacob descendentes, divisis in Babel linguis, primigeniam linguam Hebræam ab avo suo Heber, cum vera unius Dei fide, religione et pietate traxerunt et conservarunt: hi enim vocantur filii Heber, puta Hebræi, cap. 10. 21. Ita S. Hier. Acacius, Josephus, Eusebius, Cajetan. Tostatus, Eugubinus, et S. August. lib. 2. Retract. 14. ubi retractat id quod dixerat l. 1. de Consensu Evang. c. 14. scilicet Hebræos ab Abram, quasi Abræos dictos esse: hoc enim non esse verum, patet ex hoc loco; ubi ipsemet Abram vocatur Hebræus: rursum ex eo quod Abram per aleph, Hebræus vero per ain scribatur.

Secundo, Hebræus dicitur à radice עבר *abar*, id est transivit, quasi dicas, transiens, transamnanus, transeuphratæus, uti nos vocamus transmarinos, transalpinos, transmosanos; quia scilicet Abram et Hebræi ex Chaldæa oriundi, transierunt Euphratem, ut habitarent in Palæstina: unde primus Abram hic post transitum Euphratem, habitans in Chanaan vocatur Hebræus. Hinc et Sept. et Aquila hic pro *Hebræo* vertunt περάτῃ, id est transitori, vel, ut vertit S. Aug. hic quæst. 29. *transfluviali*. Ita Theod. S. Chrys. Origenes, Diodorus, Rupertus, Burgensis hic, et Ribera in 1. Jonæ.

Addit Theod. Hebræum dici ab Euphrate, scilicet transito: *Hebra enim*, ait, *Syrorum lingua, idem est quod Euphrates*. Unde et utrobique pene eædem sunt litteræ, ut Hebræus idem sit quod Euphratæus: forte Mesopotamii ob continuum transitum, fluvium suum Euphratem vocarunt Hebra, id est transitum: sicut Judæi Jordanem in suo trajectu vocarunt *bet abara*, id est domum sive locum transitus, Joan. 1. 28.

Qui ergo primo ab Heber dicti sunt Hebræi, iidem postea à transitu Euphratis dicti pariter sunt Hebræi, id est transitores, transamnani; utrumque enim in Hebræos competit.

Nota in hoc bello primo Abram vocatur *Hebræus*; ut significetur Abram non Sodomita, non Palæstinus, non Syrus, sed Hebræus, sua hac victoria præludere Hebræis, qui sub Josue pari modo victores et gloriosi futuri erant, in eadem Chananæa, eamque totam sibi à Deo promissam erant bello subacturi: unde Chananææ possessionem hic quasi inchoat, primusque in ea victor et triumphans pedem figit Abram.

14. Numeravit expeditos.] Heb. est ירק חניכיו *iarec chanichaf*, id est, expedivit initiatos, vel instructos suos, quos scilicet jam ferrum armaque tractare docuerat, ut peregre inter impios et infideles habitans, contra eorum injurias, iis justo bello se tueri posset. Habebat enim jus belli, tanquam princeps independens familiæ suæ numerosæ, et ab aliis populis segregatæ à Deo constitutus, de quo plura c. 38. 24.

Vernaculos suos,] servos domi suæ natos. Ita Hebræa,

Trecentos decem et octo.] Ut scias (ait S. Amb. l. de Abram c. 3.) non quantitatem numeri, sed meritum electionis expressum: eos enim adsciscit Abram, quos numero fidelium dignos judicavit, qui in Domini nostri Jesu Christi passionem crederent. T enim, quod Græcis 300 significat, signum est crucis; I et H, quæ significant 10 et 8 initium sunt et abbreviatio Græci nominis Jesu, si τῷ H T inscribas hoc modo $_{IHS}^{T}$; tantum enim deest littera S, ut sit

plenum nomen Jesus. Magis ergo merito fidei vicit Abram, quam numeroso exercitu. Ita sanctus Ambrosius, Eucherius et Rupertus, l. 5. c. 15. Ubi adverte. Contigit hæc Abræ victoria juxta Dan, ut patet v. 14, quæ postea à Philippo Tetrarcha, in gratiam Cæsaris Tiberii, dicta est Cæsarea Philippi, ubi Petrus obscure et symbolicam hanc Abræ fidei confessionem clare expressit; dicens : *Tu es Christus Filius Dei vivi.* Matthæi 16.

Rursum idem S. Ambrosius lib. 1. de Fide ad Gratian. et Liberius Papa in epistola ad Orientales, et Rupertus hic putant hisce 318 Abræ patris credentium militibus, præsignificatos fuisse 318 Patres, fidei pugiles, qui in victrice Nicæa infidelem Arrium vicerunt et damnarunt. Verum hac omnia symbolice sunt accipienda, et ænigmatice. Moses enim hæc scripsit hebraice, non græce : sed potuit Spiritus sanctus hæc ita attemperare, ut etiam in lingua et Ecclesia Græca (quæ futura erat florentissima, in quam proinde hæc Hebræa transferri volebat) sua continerent mysteria.

15. Et divisis sociis irruit super eos nocte.] Abram unam turmam duxit : socios tres, puta Aner, Escol et Mambre, in tres, ut videtur, turmas divisit, ut omnes effugii vias hosti clauderet, utque à quatuor patribus eos adoriens percelleret, opinantes à magno exercitu se undique cingi, itaque omnes somno vinoque sculptos opprimeret.

Nota hic Abræ bellicam fortitudinem, prudentiam, vigilantiam, fidem, justitiam ; rursum charitatem, amicitiam, liberalitatem tum erga Lot, tum erga suos socios et amicos. Sic Leonidas rex Lacedæmonum cum trecentis in castra Xerxis, quæ numerosissima erant, irrumpens, non ante cædendi finem fecit, quam fessus occumberet, qui ad suos : *Prandete*, ait, *Commilitones, quasi apud inferos cœnaturi.* Vide hic, quam facile Deus dejiciat omnem mundi potentiam, quamque per paucos, æque ac per multos salvare possit.

Usque Dan.] Urbs Dan tempore Abrahæ et Mosis vocabatur Lais, vel Lesem ; et ita scripsit Moses : sed qui hæc diaria Mosis digessit, pro Lais substituit nomen Dan, quo post Mosen vocata est, Josue 19. 47, vide can. 3. Alii putant Mosen spiritu prophetico vocasse eam Dan, quia ita vocandam prævidebat ; sed prius est verius.

17. Egressus rex Sodomorum,] vel ex montibus, vel ex urbe Sodoma, in quam, licet ab hoste jam ante direptam, fuga elapsus evaserat.

In occursum ejus,] ut Abræ de victoria congratularetur, eisque gratias ageret, et ab eo suos cives ab hoste liberatos repeteret.

In valle Save, quæ est vallis regis.] Quia hæc vallis, postea dicta est vallis regis Melchisedec, ut habent Sept. forte ex eo quod circa hanc vallem Melchisedec occurrerit Abræ victori, eique benedixerit, ac sacrificium Deo obtulerit. Aut certe hæc vallis dicta est regis, id est, ampla et regia ; unde Josephus eam vocat campum regium. Hinc dicitur vallis Save id est plana : dicitur etiam vallis illustris, ob amœnitatem ; quia juxta Jordanem sita est, porrigiturque usque ad mare mortuum. Ita Borchardus.

18. At vero Melchisedech.] Videtur Abram ex Dan, et convalle Save sive illustri domum rediens in Hebron, sive ad convallem Mambre, nonnihil deflexisse versus Salem ad Melchisedec, ut regem tam pium et tam celebrem viseret, utque per eum pro victoria adepta gratias Deo ageret et sacrificaret. Melchisedec, intelligens adventare Abram, occurrit ei.

Quæres quis fuerit hic Melchisedec ?

Primo, hæretici Melchisedeciani docuerunt Melchisedec esse Spiritum sanctum : hic enim est Melchisedec, id est, rex justitiæ ; sed hæc est hæresis.

Secundo, Orig. et Didymus putarunt Melchisedec fuisse angelum.

Tertio, Hebræi, teste S. Hieronymo hic in qu. volunt Melchisedec fuisse Sem filium Noe : vixit enim Sem usque ad tempora Abræ et Mechisedec.

Dico primo, de fide est Melchisedec fuisse verum et merum hominem. Fuit enim rex Salem et sacerdos, qui occurrit et benedixit Abræ, uti hic dicitur. Ita Epiphan. hæres. 56. Cyrillus, et alii passim.

Dico secundo, probabilius est Melchisedec non fuisse Sem, sed aliquem è regulis Chananæorum, qui inter impios Chananæos pius et sanctus vixit. Ita Theodor. Euseb. et passim veteres, quia Sem genealogia texitur in Genesi : Melchisedec autem est sine genealogia, ut ait Apostolus Heb. 7. Secundo, quia Sem cum posteris occupavit Orientem ; Cham vero cum suis occupavit terram Chanaan, in qua erat Salem, cujus rex fuit Melchisedec : erat ergo ipse Chamæus et Chananæus, non autem Sem aut Semita. Vide dicta ad Hebræos 7. 7.

Dico tertio, Melchisedec idem est quod rex justitiæ ; à justitia ergo et sanctitate huic regi inditum et appropriatum est hoc nomen, Melchisedec : non ergo hoc nomen fuit commune regum Jerusalem, uti vult Cajet. quemadmodum Ægyptis regibus commune fuit nomen Pharao, et postea Ptolemæus ; atque Palæstinis regibus tempore Abræ commune nomen erat Abimelech. Sed huic personæ et regi proprium fuit hoc nomen Melchisedec ; fuit enim ipse typus Christi justi et sancti Sanctorum. Unde tradit S. Ignat. epist. ad Philadelph. et Suidas, Melchisedec et regem et pontificem et virginem tota vita permansisse.

Dico quarto, Melchisedec fuit typus Christi : primo, in nomine et nominis etymo ; uterque enim fuit rex justitiæ ; secundo, in officio et statu : uterque enim fuit rex Salem, idest pacis : tertio, in generatione : uterque enim fuit sine patre et matre, ad Hebr. 7, v. 2 ; quarto, in ætate et duratione : uterque enim quasi æternus inducitur in Scriptura ; quinto, in pontificatu ; sexto, in sacerdotio Eucharistico. Vide dicta ad Hebræos c. 7, 16, et seq.

Rex salem.] Censet S. Hieron. ep. 126 ad Evagrium, hanc Salem non esse Jerusalem, sed aliam urbem sitam juxta Scythopolim, ubi Joannes baptizabat, Joan. 3. 23. in qua, ait Hier. etiamnum ostenditur palatium Melchisedec, sed errore vulgi, uti videtur. Forte Jeroboam ejusque posteri, ut hoc suum palatium, celebrarent, dixerunt illud fuisse palatium Melchisedec. Nam communiter Patres docent Melchisedec fuisse regem Salem, id est Jerusalem : ita Irenæus, Eusebius Cæsar, et Emissenus, Apollinarius, Josephus, Chaldæus, Procopius, Abulens. Andr. Masius, Isidorus, et ex iis Ribera in Heb. 7. est-

que hæc traditio Hebræorum. Jerusalem enim prius dicta est Jebus, et Salem, ut patet Ps. 75. 3. in Hebræo. Imo Josephus, l. 7, Belli, c. 18, et ex eo Hegesippus, et Isidorus, tradunt Jerusalem conditam esse à Melchisedec.

Proferens (hebraice הוציא *hotsi*, id est protulit) panem et vinum.] Non ad cibum militum, vel ad epulum victoriale, ut vult Calvinus et Kemnitius: jam enim ex præda saturi erant milites, ut patet vers. 24. sed ad sacrificium pacificum, in gratiarum actionem pro victoria Abræ à Deo concessa offerendum. Patet id, primo, ex eo quod subditur: *Erat enim sacerdos*, q. d. protulit panem et vinum ad sacrificium, quia erat sacerdos, cujus proprium munus est sacrificare; secundo, quia psal. 109. Hebr. 7. et alibi celebre est sacerdotium, ac consequenter sacrificium Melchisedec. Jam vero nusquam alibi sacrificium Melchisedec, ejusque ritus et modus exprimitur nisi hic; ergo protulit hic panem et vinum ad hoc, ut ea Deo ex more suo offerret in sacrificium. Solitus ergo erat Melchisedec Deo panem et vinum offerre; tertio, quia veteres Rabbini, quos citat et sequitur Galatinus lib. 10. de Arcanis catholicæ veritatis, et Genebrardus in Chronologia in Melchisedec, vertunt, *obtulit panem et vinum.* Hebræi enim verbo *hotsi* in sacrificiis utuntur, ut patet Judic. 6. vers. 18. ubi hebr. est. הוציאתי מנחה *hotseti mincha*, quod noster interpres vertit, *portans sacrificium:* S. August. vero in lib. Judicum quæst. 35. vertit, *offeram sacrificium;* quarto, quia Apostolus Hebr. cap. 7. sacrificium Melchisedec opponit Aaronico, dicitque Christum sacerdotem esse secundum ordinem non Aaron, sed Melchisedec: Aaronici autem sacerdotes offerebant omnis generis animalia: ergo Melchisedec non hæc, nec victimam cruentam, sed incruentam, puta panem et vinum, obtulit; quinto, est hæc communis sententia Patrum, Irenæi, Cypriani, Augustini, Hieronymi, Theodoreti, Eusebii, Ambrosii et aliorum, quos citat Bellarm. lib. 1. de Missa cap. 6.

Hinc patet Missam esse sacrificium, Christumque non tantum in cruce, sed etiam in ultima cœna sacrificasse adeoque Eucharistiam non tantum esse Sacramentum, sed et sacrificium: tam enim David, quam Apostolus, dicunt Christum esse sacerdotem, secundum ordinem non Aaron, sed Melchisedec: atqui talis non fuit in cruce; quia in cruce cruentum obtulit sacrificium, quod proinde potius fuit secundum ordinem Aaron, quam Melchisedec; ergo talis fuit in ultima cœna, cum scilicet Eucharistiam sub specie panis et vini instar Melchisedec Deo obtulit. Ita passim docent omnes Patres, quos citat Bellarm. loco jam citato.

Nota: Melchisedec prius panem et vinum Deo obtulit in sacrificium, scilicet partem panis cremando, partem vini libando, id est effundendo Deo in gratiarum actionem pro victoria Abræ; deinde reliquam panis et vini partem in milites Abræ libandam, id est participandam et comedendam distribuit: hoc enim moris erat in sacrificio pacifico. Ita pariter Christus in ultima cœna obtulit panem et vinum, consecrando illa, et transsubstantiando in sacrificium Eucharisticum, eaque deinde Apostolis libanda distribuit, et similiter offerenda et libanda præcepit.

Erat enim Sacerdos.] Hebraice והוא כהן *vehu cohen*, et ipse sacerdos, id est, quia erat ipse sacerdos: dat enim causam, cur protulerit panem et vinum; scilicet, quia ex iis parabat sacrificium: hæc enim ad præcedentia in hoc versu pertinere, non autem ad sequentem vers. 19. uti volunt Novantes, patet ex textu Hebræo, Græco, Chaldæo et Latino, qui omnes hæc in eodem versu jungunt præcedentibus, scilicet vers. 18. non autem sequentibus vers. 19. Falluntur ergo Novantes, qui Melchisedec sacerdotem hic vocari putant eo tantum nomine, quod benedixerit Abræ, uti sequitur.

Sic sæpe hebr. *vau*, id est *et*, sumitur pro rationali, כי *ki*, id est *quia, nam, enim;* ut P. 94. 5. *Ipsius est mare, et* (id est quia, ut vertit S. Hieron.) *ipse fecit illud.* Isaiæ 64. 5. *Tu iratus es, et* (quia) *peccavimus.* Lucæ 1. 42. *Benedicta tu in mulieribus, et* (quia) *benedictus fructus ventris tui*, et alibi sæpe.

Sacerdos.] Novantes vertunt, *princeps;* sic enim sumitur hebr. כהן *cohen*, 2. Reg. 8. 18. ubi filii David vocantur sacerdotes, id est principes; et, ut Septuag. vertunt, αὐλάρχαι, uti exponitur 1. Paral. 18. 17. Verum proprie, *cohen*, non nisi sacerdotem significat, abusive vero et raro significat principem. Hic vero significare sacerdotem patet, primo, tum ex antecedentibus, tum ex sequentibus: non enim principis, sed sacerdotis est tam sacrificare, quam benedicere; secundo, quia ita vertunt Septuag. Chaldæus, Philo, Josephus, et Rabbini; tertio, quia sequitur, *Dei altissimi;* erat ergo sacerdos: non enim recte quis dicitur Princeps Dei altissimi; sed recte quis dicitur Sacerdos Dei altissimi; quarto, quia ita vertit S. Paulus Hebr. 7. 1. cum ait: *Hic enim Melchisedec rex Salem, Sacerdos Dei summi*, græce ὑψίςου (uti et vertunt Septuag. quos citat et sequitur Paulus), id est altissimi.

Notat S. Dionys. cap. 8. Cœlest. hierarch. Melchisedec dici sacerdotem Dei altissimi, non tantum eo quod illi ipse serviret, sed quod et alios ad ejus fidem cultumque converteret ac promoveret.

19. Benedixit ei.] Puta Melchisedec Abramo, tanquam major juniori benedixit. Erat enim Melchisedec typus Christi, sacerdotis æterni; cum Abram ad suos Levitas temporarium tantum sacerdotium transmiserit. Benedixit autem, dicens: *Benedictus Abram Deo excelso*, id est à Deo, vel apud Deum excelsum, q. d. Benedicatur Abram, et bonis cumuletur à Deo excelso, prout ipse cœpit ei benedicere, dum ipsi hanc victoriam tam illustrem contulit. Ita Lipomanus, qui hic notat tres actiones sacerdotales Melchisedec; prima est, quod panem et vinum obtulerit; secunda, quod Abramo victori benedixerit; tertia, quod ab eo decimas acceperit.

Qui creavit, Hebraice est קנה *kone*, id est possessor, qui possedit, vel qui comparavit: sed ideo Deus est possessor cœli et terræ; quia eorumdem est creator, eaque creationis titulo sibi comparavit, suaque fecit. Sic vers. 22. dicitur Deus possessor (id est creator, ideoque possessor) cœli et terræ. Sic Psal. 138. 13. dicitur *possedisti* (id est formasti, et formando possedisti) *renes meos.*

20. Dedit ei decimas.] Putat Abram Melchisedeco, ut patet ad Hebr. 7. vers. 4. Ita Josephus et alii passim. Falluntur ergo Hebræi nonnulli, qui è contrario volunt Melchisedec dedisse decimas Abramo: quorum hæc est ratio.

Ille dedit decimas qui præcessit, quique benedixit Abramo; atqui hic est Melchisedec: ergo Melchisedec dedit decimas. Verum falsa est major propositio. Hebræis enim crebra est enallage personæ: ipsi enim sæpe ab una persona ad aliam tacito nomine transeunt, eamque ex dialogismo, vel aliis circumstantiis sub intelligendam relinquunt.

Tropol. S. Ambros. hic: *Qui vincit*, ait, *non debet arrogare sibi victoriam, sed deferre Deo. Hoc Abraham docet, qui triumpho humilior factus est, non superbior: sacrificium denique obtulit, decimas dedit.*

Decimas.] Unum de decem, inquit Chaldæus. Vide hic quam fides et ratio naturalis inclinent ad dandas Deo decimas, etiamsi eas absolute non præcipiant; et hoc sensu decimæ dici possunt esse juris naturæ, cum absolute sint juris positivi, scilicet divini in lege veteri, humani in lege nova. Abræ avi exemplum secutus est Jacob. cap. 28. 22.

Ita et Gentiles quodam religionis impulsu, sæpe in bello de manubiis decimas voverunt et reddiderunt. Id à Posthumio factum est, obtenta belli Latini victoria, nec non ab aliis Romanorum ducibus, uti narrat Dionysius Halicarnass. lib. 6. Livius et alii. Xenophon quoque in Cyro l. 5. *Hic etiam*, inquit, *pecuniam de captivis collectam partiti, eamque quam decimæ nomine aut Apollini, aut Ephesiæ Dianæ voverant consecrandam Prætores acceperunt.* Idem in Agesilao: *Hostium*, ait, *ita fruitus agro est, ut duobus annis centum talenta et amplius, Deo apud Delphos decimam dedicaret.*

Notat Chrysost. orat. 4. contra Judæos, Melchisedec præfigurasse sacerdotes novæ legis, Abram, qui ei decimas dedit adumbrasse laicos.

Ex omnibus] spoliis, quæ Babyloniis in bello ademerat.

21. Da mihi animas.] Homines (ita Septuag.) q. d. Redde mihi cives et subditos meos captivos, quos cum Lot hostibus excussisti; cæteram prædam tibi serva.

Nota quid valeat unius viri virtus et gratia apud Deum; scilicet, Deus in unius justi Lot gratiam, tot impios Pentapolitas liberavit, ut famulum suum Abram magnificaret.

22. Levo manum meam.] q. d. Levans manum in cœlum, quasi ad Deum, quem testem et vindicem invoco, juro: hac enim ceremonia veteres jurabant, levando scilicet manum in cœlum.

Possessorem cœli et terræ.] Hinc Philo libro de Cherubim, docet Deum solum habere dominium rerum omnium; homines vero earumdem tantum habere usum et fructum.

23. A filo subtegminis usque ad corrigiam caligæ.] Id est, nec vilissimum, nec minimum quid accipiam. Est adagium. Vox *subtegminis*, non est in Hebræo, sed à nostro interprete addita est explicationis causa. Subtegmen est filum quod sub stamine texitur, vel quod stamini intexitur: in textrina enim sibi respondent quasi correlativa, stamen et subtegmen. Porro caliga est genus calceamenti militaris; unde milites caligati dicti sunt, et Caius imperator dictus est Caligula. Sic Actor. 12. 8. dicitur: *Calcea te caligas tuas*, quasi calceos tuos.

Non accipiam ex omnibus quæ tua sunt.] Quæ sunt Pentapolitanorum, quæque ab hoste recuperari: nam ex bonis hostium non negat Abram se partem suam accepturum.

Nota hic continentiam Abræ, quæ eum vere divitem fecit, ut posset dicere illud Senecæ: *Meæ sunt divitiæ; tu divitiarum es; quia divitiæ sapienti in servitute, stulto in imperio sunt.* Noluit ergo quidquam accipere: primo, ut omnes viderent eum non propter lucrum pugnasse, sed ex charitate, ad liberandos captivos. Quam paucos hodie sic bellantes invenies? Secundo, quia illa bona pauperibus erepta erant: maluit ergo ea ipsi restitui, quam illis ditari; tertio, quia noluit esse obnoxius regi ea offerenti; quarto, ut gloriam victoriæ non sibi, sed Deo attribueret; quinto, ut insignem animum, terrena omnia parvipendentem impiis ostenderet, seque majus quiddam habere quam opes, in quibus infideles omnem spem collocant, q. d. Habeo Deum, qui plus potest, quam omnia mundi bona. Unde S. Ambros. lib. 2. de Abraham cap. 8. *Perfectæ*, ait, *mentis est, nihil de terrenis, nihil de corporalibus illecebris assumere. Ideo Abraham dicit: Nihil sumam ab omnibus tuis. Quasi contagium declinat intemperantiæ, quasi labem refugit corporalium sensuum, delectationes mundi rejicit, quærens quæ supra mundum sunt, hoc est extendere manus ad Dominum. Manus, operaria virtus est animæ. Angustæ mentes invitentur promissis, erigantur speratis mercedibus.*

Aliter Pererius: *Quæ tua sunt*, inquit, id est, quæ tua fuerunt, sed jam mea sunt; nam capta bello justo, cujuscumque illa fuerint, fiunt victoris, lege non naturali, sed positiva multarum gentium; quam in Hispania servari docet Abulensis, et Covarruvias: eamdem in Belgio obtinere nonnulli dicunt, ut nimirum præda ab hoste abacta, et hosti rursum excussa cedat excussori, modo illa spatio 24 horarum fuerit in manu hostium. Verum hæc, ut dixi, sunt juris positivi, non naturæ, quod sequitur hic Abram.

CAPUT DECIMUM QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

DEUS PROMITTIT ABRAHÆ SEMEN NUMEROSUM INSTAR STELLARUM COELI, SIMULQUE TERRAM CHANAAN : HINC SECUNDO, V. 9. HUJUS PROMISSIONIS DAT SIGNUM ; PUTA VICTIMAS, QUIBUS SIMUL FOEDUS SUUM CUM ABRAM SANCIT. TERTIO, VERS. 13. SE POSTEROS ABRÆ POST 400 ANNOS IN CHANAAN INDUCTURAM POLLICETUR.

1. His itaque transactis, factus est sermo Domini ad Abram per visionem, di-
cens : Noli timere, Abram, ego protector tuus sum, et merces tua magna
nimis. 2. Dixitque Abram, Domine Deus, quid dabis mihi ? ego vadam
absque liberis : et filius procuratoris domus meæ iste Damascus Eliezer. 3.
Addiditque Abram : Mihi autem non dedisti semen : et ecce vernaculus
meus hæres meus erit. 4. Statimque sermo Domini factus est ad eum, dicens :
Non erit hic hæres tuus, sed qui egredietur de utero tuo, ipsum habebis
hæredem. 5. Eduxitque eum foras, et ait illi : Suspice cœlum, et numera stellas, si potes. Et
dixit ei : Sic erit semen tuum. 6. Credidit Abram Deo, et reputatum est illi ad justitiam. 7.
Dixitque ad eum : Ego Dominus qui eduxi te de Ur Chaldæorum, ut darem tibi terram istam,
et possideres eam. 8. At ille ait, Domine Deus, unde scire possum, quod possessurus sim eam ?
9. Et respondens Dominus : Sume, inquit, mihi vaccam triennem, et capram trimam, et arie-
tem annorum trium, turturem quoque et columbam. 10. Qui tollens universa hæc, divisit ea
per medium, et utrasque partes contra se altrinsecus posuit : aves autem non divisit. 11. Des-
cenderuntque volucres super cadavera, et abigebat eas Abram. 12. Cumque sol occumberet,
sopor irruit super Abram, et horror magnus et tenebrosus invasit eum. 13. Dictumque est ad
eum : Scito prænoscens, quod peregrinum futurum sit semen tuum in terra non sua, et subji-
cient eos servituti, et affligent quadringentis annis. 14. Verumtamen gentem, cui servituri
sunt, ego judicabo ; et post hæc egredientur cum magna substantia. 15. Tu autem ibis ad patres
tuos in pace, sepultus in senectute bona. 16. Generatione autem quarta revertentur huc ; nec-
dum enim completæ sunt iniquitates Amorrhæorum usque ad præsens tempus. 17. Cum ergo
occubuisset sol, facta est caligo tenebrosa, et apparuit clibanus fumans, et lampas ignis transiens
inter divisiones illas. 18. In illo die pepigit Dominus fœdus cum Abram, dicens : Semini tuo
dabo terram hanc à fluvio Ægypti usque ad fluvium magnum Euphratem. 19. Cinæos, et Cene-
zæos, Cedmonæos, 20. et Hethæos, et Pherezæos, Raphaim quoque, 21. et Amorrhæos, et
Chananæos, et Gergesæos, et Jebusæos.

1. HIS ITAQUE TRANSACTIS.] q. d. Confecto in Sodomis bello et victoria, gratiisque Deo actis per Melchisedec ; cum Abram metueret ne Babylonii bellum restaurarent, aut ne Chananæi invidia aut spe prædæ illecti, in eum quasi spoliis onustum irruerent ; Deus volens remunerari ejus pietatem, fortitudinem et virtutem, apparuit Abramo, eumque roboravit, dictitans, nihil ipsi ab Assyriis aut Chananæis esse metuendum : ipsum enim sibi cordi esse et curæ, se ejus tutorem, protectorem et remuneratorem fore.

PER VISIONEM.] Non in somno, sed in visione qua Abram vigil vidit angelum, Deum repræsentantem, in corpore assumpto ; vel oculis corporeis, vel potius oculis mentis, cum eoque fœdus iniit. Ita Tostatus, Perer. Oleaster.

EGO PROTECTOR TUUS.] Hebr. אנכי מגן לך *anochi magen lach ;* ego sum clypeus tuus, ego sum scutum tuum, ego instar scuti te protegam, omniaque hostium tela excipiam. Unde Septuag. vertunt, *ego hyperaspistes tuus,* qui scilicet te præcedo, et scuto meo protego, uti capitanei in acie suum habent hyperaspistem præambulum. Vide hic quomodo Deus justos et amicos suos soletur et protegat. Sic protexit Davidem, Psal. 5. 13. *Domine, ut scuto bonæ voluntatis tuæ coronasti nos.* Et psal. 117. 6. *Dominus mihi adjutor, non timebo quid faciat mihi homo.*

Notum est apud Alciatum emblema militis, qui scutum, quo omnium hostium tela exceperat, cymbam fecit, qua fluvium pedibus impermeabilem trajecit, indeque clypeum osculatus : *Hic,* inquit, *verus et solus amicus mihi fuit, cum premererque solo, cum premererque salo.* Tale scutum ubique et in omnibus Abræ : aliisque Sanctis fuit et est Deus.

ET MERCES TUA MAGNA NIMIS.] q. d. Quia tam pie, sancte et fortiter egisti, ô Abram ; et quia respuisti mercedem vilem regis Sodomæ, c. 14. 22. hac de causa ego tuæ fidei, patientiæ, fortitudini, charitati, obedientiæ mercedem repen-

dam magnam nimis, quæ tuos labores longe exsuperet. Ita SS. Chrysost. Ambros. Cajetan.

Nota hic mercedis nomen, contra hæreticos: ubi enim est merces, ibi est meritum bonorum operum, quod hanc mercedem meretur.

Merces hæc primo, est temporaria, puta multitudo et amplitudo familiæ et posteritatis: ut patet v. 5. Secundo, est spiritualis et æterna, q. d. Ego ipse qui sum Deus bonorum omnium oceanus, ero merces, præmium et beatitudo tua objectiva, ô Abram. Idem canit David Ps. 15. *Dominus pars hæreditatis meæ et calicis mei, tu es qui restitues hæreditatem meam mihi. Funes ceciderunt mihi in præclaris; etenim hæreditas mea præclara est mihi.* Et Ps. 71. *Quid mihi est in cœlo, et à te quid volui super terram?* et S. Thomas Aquinas cum Neapoli orans audiret à Christo crucifixo: *Bene scripsisti de me, Thoma, quæ ergo erit merces tua?* resp. *Non alia quam tu, Domine,* tu enim es spes mea, merces mea, amor meus et omnia. Mentiuntur ergo impii, qui dicunt Malach. 3. 14. *Vanus est qui servit Deo.*

Addunt tertio nonnulli, per τὸ *ego protector tuus,* promitti Abræ donum perseverantiæ: per τὸ vero *et merces tua,* significari et revelari Abræ æternam ejus electionem, eamque efficacem ad gloriam. Sed hoc uti mysticum, ita incertum est.

2. Quid dabis mihi.] q. d. Credo, Domine, te multa bona et opes mihi largiturum, sed cui illa servient? ego enim illiberis sum, filio et hærede careo. Sciebat Abram Deum sibi promisisse filium cap. 12. 7. nec de Dei fide dubitat; sed in re tanta tamque cupita, metuit ne sua culpa Dei promissionem averterit, vel everterit. Cupido enim et amor omnia tuta timet; nec quiescit donec potiatur amato, reque ita cupita.

Filius procuratoris.] Hebr. est בן משק *ben mesec,* quod primo, Gennadius et Diodorus exponunt *filius Mesec,* quæ est ancilla mea oriunda Damasco. Secundo, Vatabl. vertit *filius relictionis domus meæ,* id est, is cui curam omnem rei familiaris meæ reliqui et commisi; puta dispensator et procurator meus. Tertio et proprie, Oleaster et Forsterus vertunt, *filius excursionis* vel *discursionis domus meæ,* id est, qui discursat per domum meam, uti solet œconomus, in rebus dispensandis et administrandis. *Mesec* enim deducitur à radice שיק *scuc,* vel שקק *scaccuc,* id est discurrere, quod proprium est procuratorum. Unde Chaldæus et Theodot. vertunt, *filius œconomiæ* vel *procurationis domus meæ.* Jam per hebraismum ponitur abstractum pro concreto, puta excursio pro excursore, procuratio pro procuratore: intelligitur enim nomen איש *is,* id est vir, q. d. *is mesec,* id est *vir procurationis,* cui scilicet credita est procuratio. Sic vulgo vocamus justitiam ipsum judicem, qui præest justitiæ. Unde Aquila vertit; *filius potum dantis domui meæ,* id est, ut S. Hieron. in Quæst. Hebr. vertit., *filius procuratoris domus meæ:* procurator enim cibum et potum procurat et præbet familiæ.

Iste Damascus Eliezer.] Supple, meus hæres erit, quia careo filio. Jam Gennadius et Diodorus putant Eliezer vocari Damascum, id est Damascenum; quia natus erat ex matre Damascena.

Secundo, Tostatus, Delrio, et Honcala putant huic servo proprium nomen fuisse Damascus, qui fuerit filius Eliezeri. q. d. Damascus Eliezeri, scilicet filius.

Tertio et genuino, ut videtur, Damascus hebraice דמשק *Dammesec,* descendit à *mesec,* quod præcessit; ut præfixa littera *dalet* sit articulus, quem Syri usurpant pro *he* demonstrativo Hebræorum. *Damascus* ergo, vel *Dammesec* idem est quod iste *mesec,* puta iste procurator, quod vulgo dicunt Flandri *den Procureur.* Itaque ex officio quasi perpetuo et hæreditario procurationis, hic servus vocatus Damascus, cum ejus proprium nomen esset Eliezer. Ab hoc Damasco conditam esse urbem Damascum tradit S. Hieronymus, Tostatus, et alii. Quare ingeniosius quam verius censent alii, Damascum dici à דם *dam* et שק *sac,* quasi dicas, saccus sanguinis, puta rubri vini. Unde et Græci eam Damascum, quasi αἷμα, sanguinis, id est vini, et ἀσκὸν, saccum dictam voluerunt; et quia magna ibidem fuit vini fertilitas et copia, hinc Bacchum istic in sacco habitasse finxerunt. Sed hoc Gentilium fuit commentum, qui hunc Damascum Abræ œconomum ignorarunt; ideoque ex etymologia Damasci, ejus nomenclaturam indagarunt.

3. Vernaculus meus,] verna meus, id est servus meus domi meæ natus, ut habent hebræa.

4. Statimque.] Vide quam cito angustiis, et scrupulis suorum occurrat Deus.

De utero.] De ventre. Est hebraismus.

5. Numera stellas.] Erat ergo tunc nox, non illunis, sed innubis, serena et stellata. Hinc patet stellas, etiam visibiles, esse nobis innumerabiles. Nam ut ait S. Augustinus, quanto quisque acutius intuetur, tanto plures in cœlo videt. Ita ipse l. 16. Civit. 23. S. Basil. Eusebius, Aristot. Plato, et Seneca apud Perer. Dioptra vero longe plures stellas ostendit, quæ solis oculis cerni nequeunt. Cum ergo nonnulli ex Ptolemæo et Astrologis tantum numerent stellas 1022 tantum visu insignes, illustres et magis notabiles numerant.

Nota. Jubet Deus Abram numerare stellas, tum quia erat astronomus, tum quia eas sæpe suspicere, et ad cœlum suspirare et anhelare solebat, uti et faciebat S. P. N. Ignatius. Hinc Orpheus apud Clement. lib. 5. Stromat. Abrahamum vocat Astrologum, dum canit:

> Unus præterquam, cui derivatur origo
> Chaldæum ex genere; is noscebat sidera cœli;
> Illorumque vias, et qua moveatur in orbem
> Sphæra.

Sic erit semen tuum.] q. d. Instar stellarum erit, ô Abram, posteritas tua; tum ad litteram, carnalis Judæorum, quam proprie hic efflagitas; tum allegorice, spiritualis credentium et Christianorum: hi enim sunt filii Abræ; tum quia ejus fidem et pietatem imitantur; tum quia Christus filius Abræ secundum carnem, Christianorum omnium est parens; et hoc est quod teste S. Ambros. et S. August. dixit Christus Joannis 8. 56. *Abraham pater vester exultavit, ut videret diem meum; vidit, et gavisus est.*

Nota posteros Abræ, tum carnales, tum potius spirituales, recte comparari stellis cœli; quia posteritas hæc instar stellarum primo, est innumera et maxima (quod maxime hic ad litteram intenditur); secundo, est sublimissima et cœlestis; tertio, est constans, ordinatissima, et æterna; quarto, est potentissima; quinto, est famosissima; sexta, est splendidissima et gloriosissima, atque talis maxime erit post resurrectionem: Q...

enim docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti ; et qui ad justitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates, Danielis 12. Stellæ ergo significant fideles illustres, uti sunt Doctores. Atque huc alludit Ecclesia, cum canit : *Signifer tuus S. Michael repræsentet eas in lucem sanctam, quam olim Abræ promisisti* (ubi ? nisi hic, et vers. 1.) *et semini ejus*.

Nota secundo. Filii Abræ carnales, puta Judæi, expressa fuerunt figura spiritualium Abræ filiorum, puta Christianorum ; primo, in numerosissima eorum multiplicatione ; secundo, in durissima eorum vexatione, et afflictione in Ægypto ; tertio, in tam felici transitu maris rubri demersis Ægyptiis ; quarto, in cibo puta manna cœlesti, quo aliti sunt in deserto per 40 annos ; quinto, in serpente æneo : quicumque morsi à serpentibus aspiciebant, sanabantur ; sexto, in peregrinatine 40 annorum per desertum, duce columna cœlesti, per tot pericula et tentationes ; septimo, in introductione eorum in terram promissam, duce Josue, sive Jesu filio Nave. Octavo, in abundantia vini, mellis et olei in terra Chanaan. Hæc enim omnia spiritualiter facile est adaptare Christianis.

6. Credidit Abram Deo.] Promittenti rem tam arduam, et per naturam impossibilem, puta quod ex Sara anu et sterili generaret filium, et per eum posteros innumeros, instar stellarum cœli.

Nota : hæc fides Abræ non nuda et informis fuit, uti volunt Novantes ; sed submissionis, obedientiæ, reverentiæ, charitatis, aliarumque virtutum operibus vestita et formata ; ut patet ex præcedent. et seqq. atque ex Jacobi epist. c. 2. 21.

Et reputatum est (à Deo, vel judicio Dei, quod sincerum est, et falli nequit) illi ad justitiam.] Hebraice est, *vaiachscebehalo tsedaka, et reputavit illam*, scilicet fidem, Deus *illi ad justitiam*, majorem scilicet (nam jam ante justificatus erat Abram, ut patet vers. 1. et c. præced.) ut coram Deo justior appareret, et revera esset. Deus enim ita æstimat, uti res ipsa in se habet ; alioqui enim falleretur Dei judicium.

Perperam ergo Novantes ex hoc loco probare contendunt suam justitiam imputativam. Sic enim dixisset Moses : Imputavit Deus Abræ justitiam Christi, jam autem ontrarium dicit, scilicet quod Deus ipsi Abræ fidem non Christi, sed ipsiusmet Abræ imputarit ad justitiam, quia scilicet propter Abræ fidem, actusque fidei tam heroicos, eum justum, imo solito justiorum habuit et censuit. Nam per hos intrinsecos fidei actus, non denominative, nec imputative, sed revera et intrinsece justificatus est, et in justitia crevit Abram.

Nota : hæc sententia, *Credidit Abram Deo, et reputatum est illi ad justitiam*, generalis est, et ad omnia præcedentia pertinet. Abram enim per fidem ex injusto factus est justus, et per fidem in justitia jam adepta crevit. Vult enim S. Scriptura hic Abram proponere quasi patrem fidei, et exemplar justificationis. Hic tamen potius quam alibi hanc sententiam ponit, quia credere semen tale ac tantum, cum carnale, tum spiritale ex conjugibus senibus, sterilibus et infirmis nasciturum, arduus erat fidei actus, isque amplissimus, omnia alia credenda tacite complectens. Plura de hoc loco dixi Rom. 4. 3.

7. Possideres.] Per tuos posteros.

8. Unde scire possum.] Non dubitat Abram de Dei promissione (alioqui enim fides ejus non fuisset illi reputata ad justitiam), sed tantum modum ejus scire cupit, et ejus quod crediderat symbolum aliquod, et similitudinem sibi exhiberi exoptat. Ita Theodor. S. Chrysost. et S. August. Id ita esse patet ex responsione Dei, qui annuens petitioni Abræ tale dat signum, quo modum et ordinem futuræ ob oculos ponit ; secundo, cupit hiç Abram ut Deus promissum suum confirmet, nec ullis posterorum demeritis idipsum irritet, inquit Rupert. et Tostatus ; tertio, non tam sibi quam posteris signum petit hic Abram, ut scilicet per signum hoc posteri firmius idipsum crederent. Ita Cajetan.

9. Sume mihi vaccam triennem, etc.] Primo, in usum fœderis, quod tecum more et ritu vestro pacisci, horumque animalium occisione et divisione sancire volo ; secundo, ut post initum mecum fœdus, iis mihi sacrifices ; tertio, ut per ista tibi adumbrem, et significem quæ posteris tuis eventura sunt, partim læta partim tristia, antequam ineant possessionem terræ Chanaan, eis à me promissæ. Ita Perer.

Vaccam triennem, et capram trimam, et arietem annorum trium, turturem quoque et columbam.] Hæc omnia symbola sunt futurorum post Abram in ejus posteris, puta Hebræis.

Primo ergo, *vacca* hæc *triennis* indomita significat primam generationem Hebræorum, eorumque libertatem in Ægypto tempore Joseph ; tunc enim libere et laute, instar juvencæ, pascebantur opibus Ægypti ; secundo, *capra trima*, significat secundam generationem Hebræorum, quam post Joseph instar capræ mulgere cœperunt Ægyptii, Hebræorum operis et servitute se ditando ; tertio, *aries* durus et cornutus significat tertiam generationem Hebræorum numerosissimam et fortissimam, ac proinde durissima servitute oppressam ab Ægyptiis, nascente Mose ; quarto, *duæ aves*, non divisæ, uti cætera, sed integræ in sacrificium oblatæ, significant, quod post 400 annos Hebræi liberi et integri essent evolaturi ex Ægypto, ut Deum colerent, tum in deserto, tum in Chanaan. *Turtur* gemebunda significat 40 annos luctus, in peregrinatione per desertum. Unde turtur hebr. dicitur תור *tor*, à תור *tur*, id est cogitare, meditari, eo quod turtur intus loqui videatur, instar eorum qui meditabundi secum loquuntur. *Columba* socialis significat tempus Josue, quo Hæbræi in terra promissa læte ac placide habitarunt. Pro *columba* hæbraice est גוזל *gosal*, id est pullus columbæ, sive pipio, ut vertit Chald. Hebræi enim recenter sub Josue Chananæam ingressi, in ea fuerunt quasi pipiones.

Dissectio quadrupedum significat afflictiones varias Hebræorum in Ægypto ; harum finem significant aves integræ. *Volucrum volatus* ad cadavera significat Og, Seon, Amalec, aliosque hostes Israelem peregrinantem invadentes et vellicantes. *Abram volucres abigens* significat Dei providentiam, Hebræos ob merita Abræ tuentem et protegentem. Ita Theodor. et Diodor. Tarsensis.

Tropol. de oratione et variis in ea distractionibus instar avium abigendis, vide apud S. Greg. lib. 16. Moral. 20.

Quæres : Cur Deus voluit hæc animalia terrestria esse trima, sive trium annorum ? Resp. Primo, quia trima animalia perfecta sunt statura, ætate et robore ; secundo, symbolice,

quia servitus Ægyptia duravit per tres generationes, puta Caat, Amram, et Mosis.

Tropolog. qui contendit ad terram promissionis in cœlis, quasi verus Hebræus Abræ filius, hic sumat primo, vaccam triennem, id est humilitatem triplicem, puta, humiliet se superioribus, paribus et inferioribus; secundo, capram trimam, id est pœnitentiam triplicem, puta contritionem, confessionem et satisfactionem; tertio, arietem trimum, id est fortitudinem triplicem, ut scilicet fortiter ferat pro fide et Dei obsequio damna opum, honoris, et corporis, sive vitæ; quarto, sumat turturem: id est castitatem, et orationem; atque columbam, id est simplicitatem et mansuetudinem; quinto, abigat volucres, id est dæmonum tentationes.

Mystice, hoc est physice, S. Ambros. lib. 2. de Abraham cap. 8. Vitula, inquit, repræsentat terram, capra aquam, aries aerem, qui fortis ut aries, ventis et procellis terram aquamque concutit. Hæc enim offerenda sunt Deo. Moral. Vitula est caro, capra est sensus, aries est verbum. *Caro nostra vitula est: laborat ut serat: laborat ut colligat: laborat ut pariat: innumeris fatigatur laboribus. Unde et Græci* δαμαλιν απο του δαμαθαι λιαν, *eo quod dometur nimis. Sensus autem nostri caprarum modo, velut saltu quodam alis exiliunt. Ad omnem occasionem præsto sunt, vel occursu feminæ pulchritudinis, vel odore suavitatis alicujus · auditu pariter et tactu moventur velociter, quibus etiam animæ inflectunt constantiam. Aries vehemens est, sicut et sermo noster efficax operationis, ordine quodam* vitæ et actionum *gregem ducens.* Hæc ergo tria Deo litanda sunt. Ita S. Ambrosius.

Allegorice, hæc animalia significabant Christum Christique sacrificium, quo sancitum est novum fœdus Christianorum cum Deo. Aries ergo, sive ovis significat Christi innocentiam: capra significat similitudinem carnis peccati in Christo: vacca robur et patientiam Christi in perferendis laboribus: turtur Christi munditiem et castimoniam: columba, quæ sine felle est, incomparabilem Christi mansuetudinem, quam ille nos præcipue amare et imitari voluit, dicens: *Discite à me, quia mitis sum et humilis corde.* Ita Lyranus.

10. Divisit ea per medium.] Fidit ea secando à capite ad caudam. Videtur hic Deus instituere ritum feriendi fœderis, ut scilicet in fœdere findant et dividant animalia, sive victimas fœderales, interque partes ita divisas transeant, imprecando sibi similem necem et fissionem, si fœdus violent. Unde hunc ritum deinceps servarunt Judæi, ut patet Jerem. 34. 18. Chaldæi quoque: apud Chaldæos enim, inquit Diodorus Tarsensis, tutius habetur jusjurandum cum illud per animalium sectionem sanciunt, eamdem prævaricatoribus imprecantes. Sic Romani et Latini:

Stabant et cæsa firmabant fœdera porca.

Plura hac de re dixi 1. Corinth. 11. vers. 25. et dicam Exodi 24. 8.

Partes contra se.] Posuit partes illas sibi altrinsecus respondentes, relicto spatio intermedio ad transeundum. Hæc omnia fecit Abram instinctu et jussu Dei, licet id non exprimat Moses.

11. Aves non divisit.] Quia non faciebant ad fœdus Symbol. S. Ambros. l. 2. de Abraham c. 8. *Non sunt enim*, inquit, *divisi justi; quibus dicitur, ut sint simplices sicut columbæ. Mens enim directa ad Christi gratiam, videbat hunc mundum plenum esse iniquitatis: pudicitiam autem, fidem, sinceritatem nullis esse obnoxias passionibus avaritiam vero, sollicitudines seculi, quibus suffocantur qui habent voluptates divitiarum, dilacerari ac dividi. Unde et divitiæ dictæ sunt, quod mentem dividant, atque in diversum scindant, et in partes trahant, nec sinant incorruptam esse et integram.*

Abigebat.] Recte: hoc enim significat hebræum ישב *iassceb*, à rad. נשב *nascab*, id est amovit, expulit. Ita Chald. Vatabl. et alii, estque hæc versio vera et genuina. Certum enim est Abram abegisse volucres à suis victimis, alioqui enim eas devorassent. Verum Septuag. aliis punctis legentes ישב *iesceb*, contrarie vertunt, *sedit cum eis Abram*, quod tamen verum quoque est; sedebat enim eminus Abram cum avibus à se abactis: hæ enim abactæ eminus sedebant victimis inhiantes, et ad eas redire cupientes.

Simili modo cum Episcopus solemnem Missam facit, diaconi ex utroque latere tenent flabella, ad muscas et culices abigendas, ne in calicem incidant: sicut Abram volucres, quæ ad victimas descendebant, abigebat, ait Turrianus in Constit. Apost. S. Clementis lib. 8. c. 12.

Notat S. Ambros lib. 2. de Abraham, nullam hinc aruspicinæ, qua ex volatu vel garritu avium divinabant Gentiles, sumendam esse commendationem, quod tamen subinnuit Valesius Sacræ Philosoph. cap. 30. ubi videtur gentilizare, ideoque censuram Indicis Romani incurrit.

12. Cumque sol occumberet, sopor irruit super Abram.] Sopor hic Abræ partim fuit naturalis, ex nimio labore diurno, occidendi, dividendi, sacrificandi victimas, abigendique ab eis volucres; partim fuit Abræ à Deo immissus, sicut Adæ soporem immisit Gen. 2. 21. Est enim utrobique in hebr. eadem vox תרדמה *tardema*, quam Septuag. vertunt *ecstasin*. In ecstasin ergo raptus Abram, vidit posterorum (ut patet v. seq.) suorum in Ægypto servitutem, idque videns horrore et angore correptus est. Ita Philo. Pererius, et alii.

Symbolice, hic sopor significabat Deum, quasi dormientem et dissimulantem ad tempus afflictionem Hebræorum: unde contigit in occasu solis, id est mortuo Joseph, qui eorum apud Pharaonem erat patronus; secundo, Pererius putat hunc soporem Abræ significare, quod Abram ante sit moriturus, nec visurus suæ gentis calamitatem.

Allegor. hæc ad perturbationem in fine mundi futuram refert S. August. l. 16. Civit 24.

In terra non sua.] Puta partim in Ægypto, partim in Chananæa.

13. Et subjicient eos servituti, et affligent quadringentis annis.] Nota, hos 400 annos partim referendos esse ad τὸ *affligent*, partim ad τὸ *peregrinum erit semen tuum*, quod præcessit. Nam in Ægypto non servierunt Hebræi, imo non habitarunt 400 annis, sed tantum 215, uti ostendam Exodi 12. 40. Sensus est ergo. q. d. ab hoc tempore, quo mox tibi, ô Abram, promissum semen dabo, faciamque tibi nasci Isaac, usque ad egressum tuorum posterorum ex Ægyptia servitute in Chanaan, fluent anni 400 quibus Isaac et posteri tui, partim peregrini erunt hic

in Chanaan et in Ægypto, partim in Ægypto servient et affligentur.

Nota hos 400 annos inchoandos esse à nativitate Isaac (hæc enim concernunt posteros Isaac, non autem Ismaelis) quæ contigit anno 100 Abræ, qui fuit 25 ab ejus vocatione, Genes. 12. 4. Ab hoc enim anno 100 Abræ, usque ad exitum Hebræorum ex Ægypto fluxerunt anni 405. Sed Scriptura solet parvos numeros prætermittere, ideoque hic quinque annos omittit. Ita ex S. August. Pererius. Vel si præcisam supputationem requiris, hos annos inchoa ab ejectione Agar et Ismaelis ex domo Abræ; tunc enim remansit in domo Abrahæ solus Isaac, unicus hæres ejus, et harum ejus promissionum. Unde Gen. 21. 12, ubi ejectio Ismaelis præcipitur, dicit Deus Abrahæ: *Quia in Isaac vocabitur tibi semen. Sed et filium ancillæ faciam in gentem magnam, quia semen tuum est.* Ita Torniellus. Hæc enim ejectio Ismaelis contigit anno Abræ 105 cum Isaac esset quinquennis, ut dicam cap. 21.

14. Judicabo.] Gravissime puniam plagis Ægyptiacis, Exodi 7. et seq.

Magna substantia.] Magnis opibus, tum suis, tum Ægyptiacis. Spoliabunt enim Ægyptum, Exodi 12. 36.

15. Ibis ad patres tuos in pace,] defungeris morte placida, peccata et læta. Audi S. Ambros. lib. 2. de Abraham c. 9. *Nonnulli putaverunt patres esse elementa, ex quibus constat caro nostra dum vivimus, et in quæ resolvimur. Sed nos qui meminimus matrem nobis esse Jerusalem, quæ sursum est, illos asserimus patres, qui vitæ merito et ordine antecesserunt. Erat illic Abel pia victima, erat pius et sanctis Henoc, erat Noe: ad eos promittitur Abraham transitus.*

In senectute bona,] provecta, matura, annorum 175.

16. Generatione autem quarta revertentur huc.] *Generatione quarta*, id est quarto seculo, sive quarto centenario annorum, puta post 400 annos. Generatio enim, sive spatium vitæ humanæ, 100 annis circumscribitur, Eccli. 18. 8

Potest secundo, cum Pererio generatio hic proprie capi, pro ea qua pater generat filium; nam post descensum Jacob in Ægyptum, hæ fuerunt quatuor generationes in linea Juda, eorum qui ex Juda nati sunt in Ægypto: Esron, qui fuit nepos Juda, genuit Ram (en prima). Ram genuit Aminadab (en secunda). Aminadab genuit Naasson (en tertia). Naasson genuit Salmon, qui terram Chanaan Judæis à Deo promissam ingressus est (en quarta).

Dices: Septuag. Exodi, 13. 18. non quatuor, sed quinque generationes hic computant. Resp. Septuag. computant à filiis Jacob exclusive; computant enim ipsum Phares filium Juda. Nam Phares genuit Esron: at non in Ægypto, sed in Chanaan. Esron enim cum Phares patre, et avo Juda, et abavo Jacobo, è Chanaan intravit Ægyptum, ut patet Gen. 46. v. 12. et 26. Ideoque hæc quinta generatio hic omittitur.

Necdum enim completæ sunt iniquitates Amorrhæorum.] Nota. Per 40 annos toleravit Deus Chananæorum peccata, donec scilicet impleretur ab eis mensura peccatorum, à Deo vindictæ et excidio eorum præstituta: qua impleta, et Chananæis expulsis et deletis, in eorum locum et regionem surrogavit Hebræos.

Nota secundo. Amorrhæorum et Chananæorum iniquitates (ut patet Levit. 18. et Deuter. 9. et 12.) præcipue fuere tres. Primo, idololatria, qua etiam proprios filios igni comburendo diis immolabant. Secundo, injustæ oppressiones peregrinorum et pauperum. Tertio, promiscua matrimonia cum consanguineis et cognatis. Rursum libido nefanda, non tantum marium cum maribus, sed etiam cum bestiis. Hæc ita abominanda fuerunt, ut terra non potuerit eos amplius sustinere; sed eos evomere sit coacta, ut ait Scriptura.

Ubi nota tertio. Deus in hac vita maxime solet punire peccata publica et inverecunda, quæ humanæ societati exitialia sint. Humana vero societas tribus maxime coalescit: primo, religione et pietate in Deum; secundo, æquitate et justitia; tertio, recta vivendi disciplina, et bona morum compositione. Contra primum peccat atheismus et idololatria; contra secundum, rapinæ et oppressiones innocentum; contra tertium, promiscua et infanda libido.

Denique S. Greg. in Ezech. explicans illud, c. 3. *Si conversus justus à justitia fecerit iniquitatem, ponam offendiculum coram eo: Hoc*, ait, *cum tremore nobis considerandum est, quod justus et omnipotens Deus, cum irascitur præcedentibus peccatis, permittit ut cæcata mens etiam in alia delabatur.* Sic permisit Chananæos labi in alia et in alia scelera, donec impleretur eorum mensura. Magna ergo Dei pœna est impunitas peccandi, peccatori indulta ad graviorem ejus punitionem et damnationem. Ex hoc ergo loco disce primo, quidquid peccamus, quasi in unum cumulum coram Deo venire, ut mensura impleta certum super nos cadat exitium. Non ergo levia putemus esse peccata, etiam parva; quia addunt aliquid ad hunc cumulum. Disce secundo gratiam esse, ubi Deus cito peccata punit: per hoc enim cumulus peccatorum decrescit; ex adverso magna ira Dei est, ubi Deus diu differt et dissimulat: tunc enim cumulus culpæ augetur, ac consequenter et pœnæ. Disce tertio Deum impios tolerare ad certum terminum, quem transgredi non possunt sine Dei punitione. Disce quarto, cum in repub. vel urbe, aut principe, aliove homine, peccata ad summum pervenerunt, tunc certam Dei vindictam imminere. Eam ergo pœnitentia cita avertamus.

17. Facta est caligo.] Hæc omnia vidit Abram in ecstasi, ut habent Septuag. v. 12. Ita S. August. l. 2. Retract. c. 43.

Clibanus fumans.] Clibanus ardens, et per flammam fumosam erumpens; hic clibanus est symbolum et imago fornacis metaphoricæ, puta Ægyptiacæ servitutis in luto et latere, quem in suis furnis coquebant Hebræi: unde hæc eorum servitus vocatur fornax ferrea Ægypti, Deut. 4. 20.

Symbol. S. Ambros. l. 2. de Abraham, c. 9. *Fornacis, ait, similitudine exprimi videtur vita humana, quæ implicata iniquitatibus seculi istius atque involuta, non habens veri fulgoris claritudinem, et splendorem sinceri luminis, intus quasi fornax æstuat diversis cupiditatibus, et quibusdam desideriorum anhelat ignibus: foris velut quodam fumo obtexitur, ne videat veritatis faciem, donec cœlestes lampades dirigat Dominus Jesus, hoc est fulgorem gloriæ suæ.*

Lampas ignis.] Hebræi lampadem ignis vocant facem, vel titionem ardentem. Fuit ergo hæc lampas facula ardens et index Dei, qui passim

solitus est in Veteri testamento apparere in igne, ut dixi Hebr. 12. 29.

Nota. In fœderibus feriendis, solebant ferientes transire inter victimas divisas, imprecantes sibi similem necem et divisionem, si fœdus violarent : ut dixi, v. 10. Hoc ergo lampadis, vel faculæ transitu per media animalia, firmat Deus suum fœdus cum Abram : loco enim Dei transit angelus in hac face repræsentatus et delitescens. Abram quoque qui fœdus init cum Deo, pari modo transisse, vel potius visus sibi transire intelligendus est. Omnia enim hæc in visione sibi videre visus est Abram.

Secundo, hæc lampas sive facula significabat columnam ignis et nubis, per quam Deus Hebræos divisit ab Ægyptiis in mari rubro, Exodi, 13. 21. Eosque deinceps per desertum deduxit in terram promissam.

Rursum, lampas est Deus, ipso transitu quasi invitans Hebræos ad exitum ex Ægypto, juxta illud Eccli. 50. 31. *Lux Dei vestigium ejus*, id est præeuntis lucis; puta Dei vestigia sequitur. Deus enim in columna ignis et nubis præcedens castra Hebræorum, ea eduxit, viamque per desertum ostendit et præivit. Insuper Clemens Alex. in Parænet. ad Gentes, in ipsa columna ignis lucentis et ardentis, Deum ita populo loquentem inducit : *Si obedieris, lucem; si non obedieris, ignem* in te immittam. Denique clibanus fumans est judex molestans, torquensque
nus fumans est judex molestans, torquensque
impios in die judicii : lampas vero transiens est purgatorium breve, quo pii excoquuntur, ut transeant in vitam æternam.

Allegorice, hæc facula transiens significabat gloriam Dei, fidei et gratiæ à Judæis transituram ad Gentes. Ita Rupertus.

Anagogice, hæc facula significat diem judicii, et ignem conflagrationis mundi, qui dirimet electos et reprobos, salvandos et damnandos. Ita August. l. 16. Civit. c. 24.

Denique hæc facula transiens inter partes animalium divisas, eas cum columba et turture pariter adsumpsit et combussit ; idque ut hoc modo perficeretur Abræ sacrificium, utque hoc signo testaretur Deus gratum sibi esse hoc Abræ sacrificium. Sic enim per ignem acceptavit Deus sacrificium Abelis, Gedeonis, Manue, Salomonis, et aliorum, uti dixi, c. 4. v. 4. Ita Chrysost. hom. 37.

18. A FLUVIO ÆGYPTI.] Hic fluvius est rivus Nili, qui inter Rhinocoluram et Pelusium ingreditur mare Mediterraneum ; unde alibi vocatur torrens Ægypti, vel deserti, de quo vide Riberam in Amos, 6. num. 45.

19. CINÆOS.] Nota. Hebræi sub Josue septem tantum gentium terram possederunt.

Dices : Quomodo ergo undecim gentium hic eis terra promittitur? decem enim hic nominantur, quibus si addas Hevæos, quos alibi exprimit Scriptura, habebis 11. Respondet Abulens. hanc promissionem non solos Hebræos, sed omnes Abræ posteros spectare ; itaque hic Deum complecti etiam portionem terræ, quæ cessura erat Esau nepoti Abræ et Idumæis ; rursum portionem cessuram filiis Ammon et Moab, quibus in gratiam Abræ patrui sui Deus duarum gentium regionem tradidit. His tribus demptis restant octo, jam ex his octo Raphaim, sive gigantum, terra alibi sub Amorrhæis comprehenditur, iis ergo demptis, restant 7. tantum gentes, quas possederunt Hebræi juxta Dei promissa. Verum verius est hæc omnia spectare, non Idumæos, nec Ammonitas et Moabitas, sed solos Hebræos, posteros, Isaac et Jacob ; hi enim sunt semen Abræ, cui sua promissa consignat Deus.

Melius ergo respondet S. August. q. 21. in Josue, et ex eo Pererius, in Scriptura duplicem poni terram promissam : primam quam Hebræi possederunt sub Josue, quæ septem tantum continebat gentes ; secundam, quam iidem possederunt sub Davide et Salomone, cum floren-
sederunt sub Davide et Salomone, cum floren-
tissimum fuit regnum Judæorum, eaque undecim gentes, quæ hic Abræ promittuntur, complectitur ; non quasi Hebræi sub Salomone omnem hanc terram inhabitarint, sed quod tota eis fuerit subdita et vectigalis.

Tertio et optime resp. S. Hier. et Andr. Masius in c. 1. Josue, v. 4. Deum non dedisse Hebræis totam terram hic eis promissam, eo quod ipsi conditiones promissionis et pacti, scilicet legem et cultum Dei non servarint. Unde passim in lib. Judicum dicitur, quod Chananæus etiam tunc habitaret in terra, quodque Deus reliquerit eis Jebusæum, qui exerceret Israelem. Hac ergo de causa, licet hæ gentes universim fuerint undecim, passim tamen nominantur septem tantum ; ut videre est, Deut. 7. v. 1. Josue, 24. v. 11. Rursum, aliquando tantum sex nominantur : omittuntur enim Gergesæi, quia hi pauciores erant et viliores ; unde eos sub aliis comprehendit Scriptura.

CAPUT DECIMUM SEXTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

AGAR EX ABRAM CONCIPIT ; HINC SUPERBIT, AFFLIGITUR, FUGIT IN DESERTUM ; IBI V. 7. SOLATUR, AC REDIRE EAM JUBET ANGELUS, SIMULQUE ISMAELEM FILIUM EI PROMITTIT ET DESCRIBIT : QUEM REDIENS V. 15. PARIT AGAR.

1. IGITUR Sarai, uxor Abram, non genuerat liberos; sed habens ancillam Ægyptiam nomine Agar, 2. Dixit marito suo : Ecce, conclusit me Dominus, ne parerem : ingredere ad ancillam meam, si forte saltem ex illa suscipiam filios. Cumque ille acquiesceret deprecanti, 3. Tulit Agar Ægyptiam ancillam suam, post annos decem quam habitare cœperant in terra Chanaan : et dedit eam viro suo uxorem. 4. Qui ingressus est ad eam. At illa concepisse se videns, despexit dominam suam. 5. Dixitque Sarai ad Abram : Inique agis contra me : ego dedi ancillam meam in sinum tuum, quæ videns quod con-

ceperit, despectui me habet. Judicet Dominus inter me et te. 6. Cui respondens Abram : Ecce, ait, ancilla tua in manu tua est, utere ea ut libet. Affligente igitur eam Sarai, fugam iniit. 7. Cumque invenisset eam Angelus Domini juxta fontem aquæ in solitudine, qui est in via Sur in deserto, 8. dixit ad illam : Agar ancilla Sarai, unde venis ? et quo vadis ? quæ respondit : A facie Sarai dominæ meæ ego fugio. 9. Dixitque ei angelus Domini : Revertere ad dominam tuam, et humiliare sub manu illius. 10. Et rursum : Multiplicans, inquit, multiplicabo semen tuum, et non numerabitur præ multitudine. 11. Ac deinceps : Ecce, ait, concepisti, et paries filium : vocabisque nomen ejus Ismael, eo quod audierit Dominus afflictionem tuam. 12. Hic erit ferus homo, manus ejus contra omnes, et manus omnium contra eum : et è regione universorum fratrum suorum figet tabernacula. 13. Vocavit autem nomen Domini qui loquebatur ad eam : Tu Deus qui vidisti me. Dixit enim : Profecto hic vidi posteriora videntis me. 14. Propterea appellavit puteum illum, Puteum viventis et videntis me. Ipse est inter Cades et Barad. 15. Peperitque Agar Abræ filium : qui vocavit nomen ejus Ismael. 16. Octoginta et sex annorum erat Abram, quando peperit ei Agar Ismaelem.

2. Conclusit me Dominus.] Nota hebraismum, aperire vulvam est fœcundare, dare prolem : è contrario concludere vulvam, vel feminam, est facere sterilem, conceptu et prole privare.

Ingredere ad ancillam meam,] quasi maritus ad conjugem tuam, quam per hunc ingressum, puta per copulam maritalem, tibi matrimonio jungis.

Carpit hic Calvinus Saram quasi lenam, et Abram quasi adulterum ancillæ suæ Agar. Verum utrumque excusat S. Chrysost. August. Ambros. Joseph. Hieron. et alii. Abram enim Agar non habuit quasi concubinam, sed eam duxit hic in uxorem secundariam ; tum enim licita erat polygamia ; nec ad eam libido, sed spes et desiderium prolis et posteritatis tam Saram, quam Abram incitabat. Pulchre S. August. l. 16. Civit. cap. 25. de Abram : *O virum*, inquit, *viriliter feminis utentem, conjuge temperanter, ancilla obtemperanter, nulla intemperanter !*

Addit Josephus Saram à Deo admonitam suasisse Abræ nuptias Agar. Idem insinuat S. Augustinus, l. 10. contra Faust. c. 32.

Ubi nota primo, fidem et pietatem Saræ, quod suæ ipsius dignitatis oblita, hoc agit, ut Dei promissio de prole et stirpe Abræ impleatur. Secundo, ejus prudentiam, quod marito uxorem dat non extraneam, sed ancillam, ut vel sic natos ex ea filios sibi adscribere posset. Tertio, ejus humilitatem, quod sponte juri suo cedit, ancillamque sibi prætulit : qua de causa meruit à Deo exaltari per conceptum Isaac. Quarto, ejus dilectionem erga maritum, ut ejus stirpi consulat. Quinto, ejus castitatem, quod, cum videt se concipere non posse, virum ultra non appetit. Una tantum re Sara imperfectior fuit Abramo, quod in prole habenda nimis festinarit, uti facere solent mulieres. Abram enim et quivis vere fidelis exspectat, etiamsi moram fecerit Dominus. Quare et punita fuit hac ipsa in re, cum scilicet Agar pariens, eam, licet Dominam, despexit. Notent hoc parentes, qui nimio desiderio filios quærunt : per eos enim punientur, cum filii tales evadent, ut parentibus non nisi molestias et miserias creent, ut optent subinde eos non esse natos.

Dices, polygamia est contra jus naturæ, ergo nullus, ne Deus quidem in ea dispensare, eamque concedere potest. Negant antecedens Durandus in 4. d. 33. et Abulens. in c. 19. Matthæi. Hi enim volunt polygamiam tantum vetitam esse lege positiva Christi in Evangelio, Matth. 19. v. 6. Verum omnes alii docent polygamiam illicitam esse jure non tantum positivo, sed etiam naturali. Unde S. Ambros. l. 1. de Abraham, cap. 4. eam vocat adulterum, sed ob mysterium illo ævo permissum. Respondeo ergo negando consequentiam : Deus enim potest dispensare in lege naturæ, præsertim si ea sit secundaria, qualis est ea quæ vetat polygamiam. Polygamia in se est vetita, nisi ab altiori potestate, puta divina permittatur, tum enim est licita ; tantum enim in se est mala et vetita, quia nonnihil repugnat paci familiæ et bonæ educationi prolium, ad quam tenentur parentes : verum Deus hac obligatione parentes liberare, eamque alio modo, et majore bono (v. g. propagatione veræ fidei) compensare potest. Deus ergo dispensando in lege naturæ, v. g. monogamiæ, non tam legem, quam legis objectum et materiam tollit et immutat. Sic cum jussit Osee ducere fornicariam, ex fornicaria effecit conjugem Osee. Sic cum jussit ut Hebræi spoliarent Ægyptios, Ægyptiorum bona dedit Hebræis, ac proinde nec actus Osee fornicatio, nec Hebræorum furtum fuit ; quia Deus Osee dederat jus in corpus ejus, quæ prius fuerat fornicaria ; Hebræis vero dederat jus in bona Ægyptiorum. Sicut ergo Deus donavit Hebræis bona Ægyptiorum, ita condonavit et remisit Abræ, aliisque ea ætate obligationem ad procurandam tantam pacem familiæ, tamque commodam prolium educationem, ad quantam natura incitat parentes, et quanta esse solet in monogamia ; ac consequenter permisit eis Deus polygamiam, in qua paulo incommodior est prolium educatio, pauloque minor pax familiæ. Potest enim Deus et prolem, et totam familiam, non tantum negligere, sed et turbare atque dispergere, imo perdere et occidere ; idque tam per alios homines, etiam parentes, quam per seipsum. Est enim ipse summus omnium, ipsiusque naturæ dominus. Adde : polygamia, si eam petat primaria uxor, uti hic petiit Sara, idque ad gentis et veræ fidei ac religionis conservationem ac propagationem, annuente Deo, non est contra jus naturæ, uti passim docent Doctores cum D. Thoma.

Cumque illi acquiesceret deprecanti.] Nota hic castitatem Abræ, qui non nisi precibus Saræ, idque ægre impelli potuit ad nuptias Agar.

3. Agar Ægyptiam.] S. Chrysost. putat Agar à Pharaone Abræ in Ægypto peregrinanti, cap. 12.

16. donatam fuisse. Addit Philo eam ab Abramo et Sara, tum verbo, tum sanctæ vitæ exemplo (addunt Hebræi, et miraculo, quo Deus ob raptam Saram flagellavit Pharaonis aulam, c. 12. 16.) ad veram fidem, verique Dei cultum esse conversam : rursum, Abram ab ea abstinuisse, postquam vidit illam concepisse.

QUAM HABITARE,] ex quo habitare.

5. INIQUE AGIS CONTRA ME.] Hebraice *injuria mea* (quæ mihi ab ancilla mea irrogatur) *super te est*, id est tibi imputanda est : eo quod Agar ancillam meam, contra me insolescentem non castigas, sed toleras. Ita S. Chrysost.

JUDICET DOMINUS INTER ME ET TE.] De mea causa et tua, num videlicet æquum sit, me hanc injuriam pati, et te illam dissimulare. Vide hic quam infida et fallacia sint hominum consilia, ut non nobis, sed Deo fidere discamus. Primo, Sara sperabat semen promissum ex Agar, sed fallitur. Secundo, putabat per conjugium magis Agar sibi devincire; at mox sensit eam contumacem. Ita ancillæ et servi, si exaltentur, in dominos insurgunt. Proverb, 29. 21. *Qui delicate à pueritia nutrit servum suum, postea sentiet eum contumacem;* et c. 30. 21. *Per tria movetur terra, et quartum non potest sustinere : per servum, cum regnaverit : per stultum, cum saturatus fuerit cibo : per odiosam mulierem, cum in matrimonio fuerit assumpta; et per ancillam, cum fuerit hæres dominæ suæ.* Tertio, per hanc superbiam matris præostensa fuit ferocia filii nascituri, quem Sara sui filii Isaaci persecutorem experta est. Ecce quam male cadunt præpropera et nimis humana consilia. Sic Ezechias ostendendo thesauros suos, amicitiam Babyloniorum ambiebat; verum per hos eos ipsos ad invadendum regnum ejus excitavit. Ita quotidie maxime eos adversarios experimur, quos nimis commendavimus, vel promovimus.

6. ECCE, AIT, ANCILLA TUA IN MANU TUA EST.] q. d. Non mihi imputa alienam, imo tuam culpam. Servus si esset, ego compescerem, ancillam tuam tu tracta pro meritis: fori tui est, non mei. *Scio quem tibi debeam honorem : Unum tantum est cui studeo, ut tu mœrore careas et turbatione, ac in omni sis honore*, ait S. Chrysost. hom. 38. Qui et addit morale dogma : *Hoc est verum*, ait, *contubernium, hoc mariti officium, quando non magna diligentia ad mulieris spectat verba, sed imbecillitati sexus veniæ nonnihil concedit, hoc unum satagens, ut è medio tollatur tristitia, et pax atque concordia constringantur arctius.* Et inferius : *Ut et illa ad virum suum habeat conversionem, et vir ab externis ac forensibus negotiis et turbationibus ad eam quasi ad portum confugiat, et omnigenam inveniat consolationem. In adjutorium enim data est*, etc.

AFFLIGENTE IGITUR EAM SARAI,] cum Sara puniret et coerceret ejus insolentiam.

7. ANGELUS DOMINI.] Misit Deus hunc angelum ad Agar, permotus precibus Agar, ait Josephus; vel potius, ob merita, et in gratiam Abræ amici sui, ut ejus proli, puta Ismaeli consuleret.

FONS,] id est puteus : ut patet, v. 14. Scriptura enim puteum vocat fontem, quia in puteis est fons et scaturigo aquarum.

QUI EST.] *Qui*, scilicet fons in ea parte deserti, qua ex Chanaan per Sur itur in Ægyptum : in Ægyptum enim, utpote patriam suam, fugiens contendit Agar. Hoc desertum Syri vocant Agaram ab Agar : unde prodierunt Agareni, qui et Ismaelitæ, ab Ismael, et Saraceni vocantur, non à Sara uxore Abræ, ut vulgus putat ex S. Hier. sic enim Sarani dicendi essent; sed à Saraca urbe Arabiæ, inquit Stephanus, ita et Coyarr. t. 2. Var. resol. l. 4. c. 9.

8. AGAR ANCILLA SARAI, UNDE VENIS?] Quærit angelus, non quod nesciat, sed ut confessionem peccati eliciat, q. d. Quomodo è tam bona et felici domo Abræ, in hoc vagum et miserum exilium te conjecisti? Sic Deus ait Adæ : *Adam, ubi es?* et Caino : *Quid fecisti?*

9. HUMILIARE SUB MANU ILLIUS.] Illius potestati et correctioni te subde. Hæc in Script. prima est visio angeli. Nota hic angelorum opus et officium esse homines quasi servos, tum ad Deum, tum ad dominos suos reducere. Rursum, sanum hoc consilium angeli, *Humiliare sub manu illius*, dandum est ancillis et servis immorigeris et fugitivis.

Tropol. Agar animam peccatricem et pœnitentem, Sara Ecclesiam, Abram Christum significat : huic illa reconciliatur per humilem confessionem. Vide Ferum hic.

10. MULTIPLICANS MULTIPLICABO.] Plurimum multiplibabo tuos posteros ex Ismael, eo quod ipse sit filius Abræ. Ita videmus etiamnum Ismaelitas, sive Saracenos, non tantum Arabiam, Ægyptum, Mauritaniam, Numidiam, Turciam, Persiam, Armeniam, sed et Indias, totumque pene Orientem ingenti numero pervasisse et occupasse.

11. VOCABIS NOMEN EJUS ISMAEL, EO QUOD AUDIERIT DEUS AFFLICTIONEM TUAM.] *Ismael* ergo idem est quod exauditio Dei, vel ad verbum, audivit Deus. Ismael ergo idem est quod שמע אל *scama el*, id est exaudivit Deus scilicet orationem tuam, quam fudisti cum affligereris.

Notat recte ex Abulensi Pererius, quinque, aut potius sex viris illustribus, prænuntiatum esse nomen à Deo ante eorum nativitatem. Primus est Ismael hic. Secundus est Isaac, Gen. 17. 19. Tertius est Salomon, 1. Paralip. 22. 9. Quartus est Josias, 3. Reg. 13. 2. Quintus est Joannes Baptista, Luc. 1. 60. Sextus est Jesus Christus, Matth. 1. 21.

AFFLICTIONEM TUAM.] Rabbini, quos sequitur Abulens. tradunt quod Agar partim in pœnam contemptæ dominæ suæ, partim ex labore itineris, fœtum in utero extinxerit, hancque intelligi hic afflictionem Agar; sed quia acquievit angelo suadenti reditum, et humiliationem sub domina sua, hac de causa Deus vivificarit fœtum ex utero extinctum, et hoc esse quod ait angelus : *Ecce concepisti*, vel ut ipsi vertunt *concipies*, q. d. Nuper concepisti ex Abram, sed nunc rursum concepisti ex Deo fœtum tuum mortuum vivificante; ideoque vocabis nomen prolis Ismael, quia Deus exaudivit preces afflictionis tuæ, fœtum resuscitando. Verum hæc sunt figmenta Judæorum; afflictionem ergo hic intelligit famem, sitim, labores, anxietates, aliasque ærumnas fugæ et itineris.

12. HIC ERIT FERUS HOMO.] Hebraice, hic erit פרא *pere*, puta onager, ut vertit Chald. id est instar onagri ferus, durus, intractabilis, solivagus, et incertis sedibus errans, jugique impatiens. Nam ut ait Job, 11 v. 12. *Vir vanus in superbiam erigitur, et tanquam pullum onagri, se liberum natum putat.*

Nota. Angelus hæc prædicit non tantum de Ismael, sed de posteris ejus : quales illos etiam

hodie videmus et experimur. Vide Ammian. Marcel. l. 14. de moribus Saracenorum.

Manus ejus contra omnes, et manus omnium contra eum.] q. d. Posteri Ismael omnes impugnabunt, et ab omnibus impugnabuntur. Nam in circuitu deserti Pharan, in quo habitavit Ismael, multæ gentes habitabant, quæ contra Ismael ejusque posteros pugnare solebant.

Et è regione universorum fratrum suorum figet tabernacula.] q. d. Ismael erit audax et impavidus; erit enim ipse non pars unius gentis, sed per se separatim unam gentem constituet (idque in gratiam Abræ, cujus ipse est filius) quæ secure ex adverso fratrum suorum, et quorumlibet hominum habitare audeat.

Nota. Fratres Ismael fuerunt Isaac, aliique filii Abræ, nati ex Cetura ; ex horum adverso habitavit Ismael in deserto Pharan, Genes. 21.

Figet tabernacula.] Ita etiamnum Nomades, aliique Ismaelitæ permulti, non in domibus, sed in papilionibus habitant. Hæc sunt tabernacula Cedar, de quibus Cant. 1. v. 5.

13. Vocavit nomen Domini.] Invocavit nomen Domini, dicens id quod sequitur :

Tu Deus qui vidisti me.] Nota. Agar angelum vocat Deum, quia Dei personam repræsentabat, uti viceres repræsentat regem. Tu ergo, ô Deus, id est, ô angele vice Dei, vidisti, id est respexisti me, meamque afflictionem, meî curam et providentiam egisti in horribili hoc deserto. Agit enim hic Agar gratias Deo pro ejus paterna erga se visitatione, providentia et tutela. Ita Cajetan. Lipom. et alii.

Secundo, Vatablus vertit, *tu es Deus visionis;* quia scilicet vides omnia, adeoque me etiam vagam et profugam in deserto, ubi nemo alius me videt aut curat. Unde Chald. vertit, *tu es Deus videns omnia.*

Vidi posteriora (id est tergum) videntis me.] Puta Dei ,vel potius angeli Deum repræsentantis, q. d. His oculis aspexi Deum, aut potius angelum, à tergo mihi obversum, cum me alloqueretur.

Nota. Deus, aut potius angelus Deum repræsentans, Agar æque ac Mosi, Exodi 33. 23. non faciem, sed tergum tantum ostendit in corpore à se assumpto : idque ut significaret faciem, id est claram Dei cognitionem et visionem, non tantum essentiæ divinæ, sed et gloriæ corporis à Deo assumpti, quæ majestati Dei aliquatenus respondeat, et in facie de more maxime resplendeat, non posse capi ab oculo mortali.

Rursum, quia Agar hic imperfecte Deum cognoscebat et diligebat ; utpote quæ obedientiam heræ suæ fugiebat, Deum quoque fugiebat; ideoque necdum reversa, necdum plene conversa, Deo quasi tergum ostendit : hinc vicissim ei Deus non faciem, sed tergum suum ostendit. Hoc ergo Deus egit foris in oculis corporalibus Agar, quod apud illam agebatur in oculis cordis. Eadem de causa, teste S. Greg. hom. 23. in Evang. Christus, gloriosus licet, quasi peregrinus tamen apparuit duobus discipulis in Emaus, et quasi hortulanus Magdalenæ.

Allegorice, Agar est Synagoga Judæorum, Sara est Ecclesia Christianorum, cui illa insultans expellitur. Vide Rupert. l. 5. c. 25.

Aliter, imo contrarie, puta negative, hæc vertunt et explicant Vatabl. et Cajetan. hoc modo ; q. d. Vidine illum abeuntem qui vidit me, sive apparuit mihi ? non vidit. Unde cognovi esse angelum Domini ; nam quandiu colloquebatur mecum, videbam illum : mox ita disparuit, ut videre non potuerim ; quem abeuntem videre potuissem, si homo fuisset. Vere ergo cognovi Dominum misisse ad me angelum suum, qui me consolaretur. Quasi Agar hic à subita disparitione colligat angelum esse Domini. Verum Septuag. Chald. Noster, et alii passim hæc non negative, sed affirmative vertunt.

14. Appellavit] ipsa Agar, vel quisquis hoc nomen dedit fonti, sive puteo.

15. Peperitque,] postquam angeli consilium secuta, domum reversa, Abræ et Saræ, humiliando se, reconciliata est.

CAPUT DECIMUM SEPTIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Deus pactum init cum Abrahamo, pactique signum instituit circumcisionem. Secundo, v. 15. promittit ei filium Isaac. Tertio, v. 23. Abraham se suosque circumcidit.

1. Postquam vero nonaginta et novem annorum esse cœperat, apparuit ei Dominus ; dixitque ad eum : Ego Deus omnipotens, ambula coram me, et esto perfectus. 2. Ponamque fœdus meum inter me et te, et multiplicabo te vehementer nimis. 3. Cecidit Abram pronus in faciem. 4. Dixitque ei Deus : Ego sum, et pactum meum tecum, erisque pater multarum gentium. 5. Nec ultra vocabitur nomen tuum Abram ; sed appellaberis Abraham : quia patrem multarum gentium constitui te. 6. Faciamque te crescere vehementissime, et ponam te in gentibus, regesque ex te egredientur. 7. Et statuam pactum meum inter me et te, et inter semen tuum post te in generationibus suis fœdere sempiterno : ut sim Deus tuus, et seminis tui post te. 8. Daboque tibi et semini tuo terram peregrinationis tuæ omnem terram Chanaan in possessionem æternam, eroque Deus eorum. 9. Dixit iterum Deus ad Abraham : Et tu ergo custodies pactum meum, et semen tuum post te in generationibus suis. 10. Hoc est

pactum meum quod observabitis inter me et vos, et semen tuum post te. Circumcidetur ex vobis omne masculinum : 11. et circumcidetis carnem præputii vestri, ut sit in signum fœderis inter me et vos. 12. Infans octo dierum circumcidetur in vobis, omne masculinum in generationibus vestris ; tam vernaculus, quam emptitius circumcidetur, et quicumque non fuerit de stirpe vestra : 13. eritque pactum meum in carne vestra in fœdus æternum. 14. Masculus, cujus præputii caro circumcisa non fuerit, delebitur anima illa de populo suo ; quia pactum meum irritum fecit. 15. Dixit quoque Deus ad Abraham : Sarai uxorem tuam non vocabis Sarai, sed Saram. 16. Et benedicam ei, et ex illa dabo tibi filium cui benedicturus sum, eritque in nationes, et reges populorum orientur ex eo. 17. Cecidit Abraham in faciem suam, et risit, dicens in corde suo : Putasne centenario nascetur filius? et Sara nonagenaria pariet? 18. Dixitque ad Deum : Utinam Ismael vivat coram te. 19. Et ait Deus ad Abraham : Sara uxor tua pariet tibi filium, vocabisque nomen ejus Isaac, et constituam pactum meum illi in fœdus sempiternum, et semini ejus post eum. 20. Super Ismael quoque exaudivi te : ecce benedicam ei, et augebo et multiplicabo eum valde : duodecim duces generabit, et faciam illum in gentem magnam. 21. Pactum vero meum statuam ad Isaac, quem pariet tibi Sara tempore isto in anno altero. 22. Cumque finitus esset sermo loquentis cum eo, ascendit Deus ad Abraham. 23. Tulit autem Abraham Ismael filium suum, et omnes vernaculos domus suæ : universosque quos emerat, cunctos mares ex omnibus viris domus suæ : et circumcidit carnem præputii eorum statim in ipsa die, sicuti præceperat ei Deus. 24. Abraham nonaginta et novem erat annorum, quando circumcidit carnem præputii sui. 25. Et Ismael filius tredecim annos impleverat tempore circumcisionis suæ. 26. Eadem die circumcisus est Abraham et Ismael filius ejus. 27. Et omnes viri domus illius, tam vernaculi, quam emptitii et alienigenæ pariter circumcisi sunt.

1. Apparuit Dominus,] puta angelus vice Dei, Deumque repræsentans in corpore assumpto, ut patet v. 17. et 22. Ita Cajet. et alii ; idque ad hoc, ne putaret Abram promissionem seminis sibi cap. 15. factam, per Ismael esse completam, sed complendam esse in Isaac.

Ego Deus omnipotens.] Heb. אל שדי *el saddai*, q. d. Ego sum Deus fortis et liberalis. Nota. *Saddas* componitur ex ש schin articulo relativo, et *dai* די, id est, sufficientia (ex hoc hebræo *dai*, vel de, aliqui deducunt Græcum ζευς et θεος ac Latinum Deus ; licet alii Deum à dando, sicut Jovem à juvando dici putent) q. d. Cui est omnis sufficientia, abundantia, copia, plenitudo, copiæ cornu; qui est sufficientissimus, abundantissimus, copiosissimus, adeo ut non tantum per se bonis omnibus abundet, sed etiam aliis omnem sufficientiam et abundantiam tribuat. Nam, ut ait Joan. 1. de filio Dei : *De plenitudine ejus nos omnes accepimus.*

Unde ad *Saddai*, alludit Apostolus 1. Timot. 6. cum ait : *Neque sperare in incerto divitiarum, sed in Deo vivo, qui præstat nobis omnia abunde ad fruendum.* Hinc et R. Saadias: *Deus*, ait, *dicitur Saddai, quia ipse abundat, omnesque omnium creaturarum defectus supplet.* Quare Aquila, Symmach. et Theodot. teste Hier. ep. 136. ad Marcellam, et in Ezech. 10. 5. *Saddai* vertunt robustum, et sufficientem ad omnia perpetranda, ut sit idem quod αυταρκης, παντοκρατωρ, id est sibi sufficiens et omnipotens, uti Noster vertere solet.

Secundo, *Saddai*, ut cum aliis locis, tum Genes. 49. 15. ex Hebræo colligitur, deducitur à שד *scad*, id est uber, mamma : quasi dicas *mammeus* ; ex Deo enim, quasi ubere bonis omnibus distento, affluenter bona omnia sugimus. *Saddai* ergo significat, quod Deus dulcis sit ut mamma et lac ; quodque omnia eo charitatis affectu et amore nutriat, quo mater infantem uberibus applicando fovet, lacteque alit ac nutrit ; atque uti à רחם *rechem*, id est matrice, Deus vocatur רחים *rachum*, id est misericordissimus, ita ab *scad*, id est ubere, vocatur *Saddai*, id est uberrimus ; quasi dicas, divina ubertas. Dicitur ergo Deus *Saddai*, quod sit munificus, efficax, omnipotens ; quod ipsius cura, providentia, sapientia, bonitate cuncta existant, vivant et moveantur ; quodque omnes homines et creaturæ de ejus inexhausta plenitudine existentiam, vitam operationes, bonaque omnia, tanquam de immenso et inexhausto thesauro hauriant et accipiant. Unde *Saddai* explicans Paulus Actor. 17. *Deus*, ait, *non est indigens aliquo, cum ipse det omnibus vitam et inspirationem* (halitum) *et omnia*, etc.

Sic Plato inter hæc tria, ενδεια, αυταρκεια, υπερχυσις, inopia, sufficientia, effusio distinguens, solam effusionem bonitatis Deo tribuit, sicut enim crater aliquis vino plenus et superplenus effluit et superfluit : ita et Deus Deique bonitas.

Platonem reprehendit Nazianz. orat. 4. de Filio, sed hactenus tantum quod hoc crateris exemplo, effusionem quamdam non voluntariam, nec liberam, sed naturalem et necessariam, Deo tribuere videatur : alioqui ipse Nazianz. orat. de pascha, hanc effusionem in Deo admittit.

Dicit ergo Deus Abræ : Ego sum Deus *saddai*, sufficientissimus, copiosissimus, ditissimus, munificentissimus, qui te ditare, bonisque omnibus cumulare possum et volo. Ambula ergo coram me, ut capax sis harum opum, utque dignus sis iis bonis, quæ tibi promisi. Pari modo dixit Deus Jacobo Genes. 35. 11. *Ego Deus omnipotens* (hebraice *saddai*), ideoque ex me *cresce et multiplicare :* Et Isaac ad Jacob. Gen. 28. 3. *Deus*, inquit, *omnipotens* (hebr. *saddai*) *benedicat tibi, et crescere te faciat atque multiplices.* Et hoc est quod Deus dixit Moysi Exod. 6. *Ego*

Dominus, qui apparui Abraham; Isaac et Jacob in Deo omnipotente (instar Dei *saddai*, tanquam Deus *saddai*, ut habent hebræa) *et nomen meum Adonai non indicavi eis.*

Deus ergo est noster *Saddai*, qui satiat, qui replet in bonis omne desiderium nostrum: cur ergo, infelix homo, per multa vagaris, requiem quæris, et non invenis? amas opes, non satiaris; quia non sunt *Saddai:* amas honores, non expleris; quia non sunt *Saddai:* amas gratiam et pulchritudinem corporum, non sunt illa tuum *Saddai.* O cor humanum, cor indignum, cor ærumnas expertum, ærumnis obrutum, quid per vana exilia, brevia et fallacia bona frustra discurris? illa famem, illa sitim animæ tuæ satiare non possunt. Ama tuum *Saddai:* ille solus sinus omnes animæ tuæ implere potest: ipse solus torrente, imo pelago voluptatum potare te sufficit, quoniam apud ipsum est fons vitæ: ipse est rationi plenitudo lucis, voluntati multitudo pacis, memoriæ continuatio æternitatis, ipse suis est, et erit omnia in omnibus. Delectat te gloria? *gloria et divitiæ in domo ejus,* delectat te pulchritudo? *fulgebunt justi sicut sol in regno patris eorum*, delectat te sapientia? *ô altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei!* delectat te sapor, vina, deliciæ? *satiabimur, cum apparuerit gloria tua;* et, *inebriabuntur ab ubertate domus tuæ.* Nimirum Deus omnes gloriæ, omnes opum, omnes scientiæ, omnes gaudii, omnes deliciarum suarum thesauros, imo se totum in electos amicos suos in cœlo transfundet. In hoc ergo unico bono tuo, ô anima mea, te totam defige. Hæc requies est, hoc centrum cordis tui: hoc unicum omnibus votis et studiis prosequere. Dicito ergo cum S. P. N. Ignatio: *Domine, quid volo, aut quid velim extra te? Deus cordis mei, et pars mea Deus in æternum.* Et cum S. Ludov. *Divitiæ meæ Christus, desint cætera. Omnis copia, quæ Deus meus non est, mihi inopia est.*

Ambula coram me] uti servus coram domino, discipulus coram magistro; miles coram duce, filius coram patre; illi per omnia præsto, obsequens fidelis, ut illi sincere, accurate, perfecte serviat, obediat, placeat. Unde Septuag. vertunt, *complace coram me;* Chaldæus: *servias coram me.* Hoc est quod canit Zacharias: *Serviamus illi in sanctitate et justitia coram ipso, omnibus diebus nostris.* Sic fecit Henoch cap. 5. v. 22. et Noe c. 6. v. 6. Felix qui Deum semper præsentem cogitat, reveretur, et quasi coram præsente ubique ambulat, suaque omnia agit et operatur. Audiant Christiani Gentilem Senec. ep. 10. *Sic vive,* inquit, *cum hominibus, tanquam Deus videat; sic loquere cum Deo, tanquam homines audiant.* Audiant Salomonem Prov. 3. 6. *In omnibus viis tuis cogita illum, et ipse diriget gressus tuos;* et Tobiam ad filium c. 4. 6. *Omnibus diebus vitæ tuæ in mente habeto Deum;* Et Michæam c. 6. 8. *Indicabo tibi; ô homo, quid sit bonum, et quid Dominus requirat à te: utique facere judicium, et diligere misericordiam, et sollicitum ambulare cum Deo tuo.* Nota hic tres gradus et status Abrahami cuique in exemplum virtutis proponi. A capite enim 12 huc usque Abram descriptus fuit ut incipiens: hic vero usque ad c. 22 describitur ut proficiens. Denique à c. 22. usque ad 25 describitur ut perfectus. Proficienti ergo hoc primum datur præsentiæ Dei præceptum: *Ambula coram me.*

Porro hujus præsentiæ Dei fructus primus est, fuga peccati: *Memento Dei, et non peccabis*, ait S. Ignatius ad Heronem, et Clemens Alexand. lib. 3. Pædagogi c. 5. *Hæc solum ratione fit, ut quis nunquam labatur, si Deum sibi ipsi semper adesse existimat.* Scortum sollicitabat S. Ephrem. ad scelus; ille in speciem annuit, modo id fieret in foro: cumque scortum diceret, hoc fore infame et pudendum; tum Ephrem: Quanto magis pudere debet te coram Deo, qui omnia etiam occultissima intuetur? quo responso perculsa meretrix, veniam petiit, et monasticam vitam amplexa est. Ita Susanna mori maluit, *quam peccare in conspectu Domini.* Ita et sanctus ille qui Thaidem convertit.

Secundus fructus est, victoria tentationum, periculorum et inimicorum, Psal. 22. 4. *Etsi ambulavero in medio umbræ mortis, non timebo mala; quoniam tu mecum es.* Ita Machabæi *Dominum cordibus orantes* prostraverunt Nicanorum cum 35 millibus, *præsentia Dei magnifice delectati,* 2. Machab. 15. 16.

Tertius. *Semper Dei memineris, et cœlum mens tua evadet*, ait S. Ephrem. Ita Jacob videns Dominum cum angelis in scala, ait: *Non est hic aliud nisi domus Dei, et porta cœli.*

Quartus. Talis est quasi angelus: angeli enim semper vident faciem Patris. Talis fuit Elias: *Vivit,* ait, *Dominus, in cujus conspectu sto*, 3. Reg. 17. 1.

Quintus. Talis mire excitatur ad amorem Dei, semperque lætatur; quia Dei præsentia fruitur. Ita David psal. 15. *Providebam Dominum in conspectu meo semper*, ac subdit: *Propter hoc lætatum est cor meum, et exultavit lingua mea;* nam ut ait S. Paulus: *qui adhæret Domino, unus spiritus est.*

Sextus. Hæc Dei præsentia fugat iram, concupiscentiam, distractiones, hominemque facit perfectum. Ita S. Dositheus, ut habetur in ejus Vita, ex hoc S. Dorothei præcepto: *Cogita semper Deum tibi præsentem, et te coram illo stare,* ex dissoluto milite monachus perfectus evasit.

Esto perfectus,] conare perfecte legem et voluntatem meam implere, atque opera tua omnia et singula perfecte facere, sic ut in iis nihil desit, nihil carpi possit; teque omnibus virtutibus perfice. Unde Sept. vertunt γίνου ἄμεμπτος, *esto irreprehensibilis.* Mercedem subjungit, dicens:

Ponam foedus meum inter me et te.] Si videlicet perfecte coram me ambulaveris, amicitiam et fœdus peculiare tecum sanciam et colam; ut ego peculiari cura te tuosque præ aliis hominibus ac gentibus protegam, dirigam et promoveam, vocetque Deus Abræ: tu vicissim peculiari fide, obedientia et cultu mihi servias, hujusque fœderis symbolum et signum dabo circumcisionem, v. 10.

Nota. Perfectionem Deus non exegit ab Abrahamo juvene, sed sene, cum prope esset, ut nasceretur Isaac; in signum, quod tempore Christi Deus exigeret perfectionem à fidelibus. Religio enim Christiana non est aliud, quam disciplina, officium et conatus ad summam perfectionem.

Media ad eximiam, etiam Religiosorum, perfectionem suggerit sanctus quidam doctor, scilicet: Primo, ambulare jugiter coram Deo; secundo, in omnibus, tam tristibus, quam lætis, conformare se voluntati Dei, ac dicere: Fiat

voluntas tua; sit nomen Domini benedictum. Tertio, vis cito esse perfectus: recipe te in fundum animæ tuæ, ac inibi diligenter scrutare quid te maxime inhibeat et distineat ne purus sis et liber, ac agilis ad obsequium Dei, omnemque virtutem; et hunc laqueum, hunc lapidem qui te detinet, radicitus reseca, et in profundum maris demerge: alioqui fac quod vis, omnia erunt frustra. Hæc mortificatio dura est, et viva quædam mors, quæ carnem quasi ab ossibus abradit; sed necessaria, et usu ipso fit facilis. Quarto, natura nostra fallacissima est, ac mille angulis et versutiis prædita, in quibus seipsam fovet ac retinet; quæ nisi funditus extirpentur, parum proficies, inter hæc maximum est, quod etiam Sanctos tenet, etiam subinde monachos, velle videri, velle ut alii ad eos se convertant, ut ipsis deferant, honorent, etc. Hoc plane abnegandum est, ut funditus venias ad illud Joannis Bapt. *Non sum dignus solvere corrigiam calceamenti ejus* (Christi.) Hinc quinto, abstrahe te saltem mente ab omnibus hominibus. Sexto, expedi te ab omnibus rebus, quæ si tibi acciderent, affectus adhæsionem, et curas nimias ac sollicitudines adveherent: à quibuscumque intro receptis imaginibus mundum et liberum te serva. Septimo, animum tuum fige in Deo, quasi in scopo; cætera, ut jejunia, vigilias, paupertatem huc refer, tantumque ex iis assume, quantum tibi ad finem hunc utile est. Octavo, sic te in omnibus Deo resigna, ut si quis vasto jactetur pelago, ac pallio resideat: talis enim quid agat, nisi ut Deo se totum resignet? sic et tu facito. Nono, disce contemnere omnia, et contemni ab omnibus, ut cum S. Paulo fias purgamentum mundi, et peripsema omnium.

3. Cecidit] adorans, et gratias agens Deo.

4. Ego sum.] Ego sum qui sum; sum æternus, sum immutabilis, sum constans et fidelis in promissis, ideoque pactum meum, quod tecum hisce verbis sancio, erit immutabile et irrevocabile. S. Hieron. epist. ad Marcellam notat, Deum tantum esse; quia non novit *fuisse*, nec *fore*; cujus essentia est *esse*, et cui nostrum *esse* comparatum non est, de quo plura Exodi 3. et 6.

5. Nec ultra vocabitur nomen tuum Abram, sed appellaberis Abraham.] Abram hebraice dicitur, quasi *ab ram* id est, pater excelsus, qui excelsa cogitat, in excelsis, v. g. in cœlestibus habitat, excelsa et divina molitur et agitat.

Nunc Deus Abram vocat Abraham, quasi אב רם המון *ab ram amon*, id est, pater magnæ et excelsæ multitudinis, seu pater multorum excelsorum; quia, ut sequitur, *constitui te patrem multarum gentium*, puta Judæorum et Gentilium. Quia ergo Abraham hactenus suo nomine bene usus fuit, beneque ipsi vita excelsa respondit: hinc aliud hic suscipere meretur, quo alios quoque multos excelsos faciat. Si et nos respondeamus nomini nostro, quod à Christo accepimus, dabit nobis aliud novum, quod os Domini nominabit, Isaiæ c. 62. 2. Apoc. 3. 12. Nomen ergo Abraham est quasi columna, in qua Deus promissionem posteritatis, et seminis fidelis electique, inscripsit ad æternitatem, ait S. Chrysost. hic. Vide laudes Abrahæ decantatas ab Ecclesiastico c. 44. 20.

Nota ex Apostolo Rom. 9. v. 5. 6. 7. posteros Abrahæ litteraliter hic accipi naturales et carnales, puta Judæos, qui in duodecim Tribus, quasi 12 gentes fuerunt divisi.

Alleg. vero et potissimum hic accipi spirituales Abrahæ filios, puta fideles, qui fidem et pietatem Abrahæ imitantur; quales primo fuerunt Judæi: deinde sub Christo pauci Judæi et Gentes omnes: hi enim proprie vocantur multæ gentes, et inter has multi fuerunt excelsi, puta Apostoli, Martyres, Doctores, Virgines, etc. Miscet ergo hic Deus promissiones spirituales cum carnalibus, uti dixi Roman. 9. 6.

Abraham ergo est pater omnium excelsorum, puta cœlicolarum, videlicet 144 millium signatorum ex Judæis, et turbæ magnæ signatæ ex Gentibus, quam dinumerare nemo poterat, Apoc. 7. 9.

Notant Hebræi, S. Hieron. Lipom. et alii, ad *Abram* addi litteram *he*, ut fiat *Abraham*, eamdem addi quoque *Sarai*, ut fiat *Sarah*, quæ littera *he* præcipua est in nomine tetragrammato Dei: bis enim in eo ponitur, quasi per hoc indicet Deus, Messiam, qui Deus est, Deique filius, puta Jesum Christum, ex Abraham et Sarah nasciturum.

Addit Pererius *he* significare quinque, puta quintum millenarium annorum mundi, cujus initio ex Abraham et Sarah natus est Christus. Verum verius est Christum natum esse sub finem quarti millenarii.

Notat secundo, Philo lib. de Gigantib. Abram dictum esse patrem excelsum, quia erat astrologus, quia alta et cœlestia scrutabatur; postea vero dictum esse Abraham, quasi אב בר המון *ab bar hamon*, id est pater electus magni soni vel vocis, sive pater electæ consonantiæ: ea autem est intellectus, vox, et vita probi viri: hic enim est electus et purgatus, atque pater vocis et consonantiæ, qua Dei laudes personamus, eique in omni vita factis dictisque nostris consonamus. Ex Abram ergo factus est Abraham, id est ex astrologo divinus, ex homine cœli homo Dei: ita Philo. Sed hæc symbolica et mystica sunt.

Nota tertio, hic memoria lapsum videri Chrysost. dum ait Abram significare transitorem, itaque vocatum esse à parentibus, eo quod præsagirent ejus transitum ex Ur Chaldæorum in Chanaan: Confundit enim Chrysost. nomen *Abram* cum nomine *Hebræus*, quod transitorem significat: aut certe putat Abram à parentibus vocatum esse hebræum, quod non est verisimile.

6. Regesque ex te egredientur.] Puta reges Israel et Juda ex Jacob: ex Esau reges Idumæorum et Amalecitarum, quin et Ismael, aliique ex Cetura geniti suos habuere reges.

7. Et statuam.] Hebraice הקימתי *hakimoti*, stare faciam, stabiliam, confirmabo pactum quod jam tecum ineo, uti dixi v. 4.

Foedere sempiterno.] Fœdus hoc æternum fuit, non absolute, sed respective in semine carnali, puta Judæis. Duravit enim tam diu, quandiu duravit Judæorum Ecclesia et resp. Sed in semine spirituali, puta fidelibus absolute æternum est.

Ut sim Deus tuus, et seminis tui post te.] q. d. Ea lege et conditione pactum tecum et cum tuis, ô Abram, ineo, ut scilicet sim tuus tuorumque Deus, nimirum ut à vobis solus adorer et colar, utque à me solo pendeatis; ego vicissim vos quasi peculium meum amem, cu-

rem, protegam et benedicam. Ita Vatablus et alii.

9. Custodies,] custodi. Ita S. Augustinus.

10. Hoc est factum,] hoc est signum pacti jam tecum initi, patet ex sequent. Unde Apostolus Rom. 4. 11. loquens de Abraham : *Signum*, inquit, *accepit circumcisionis signaculum justitiæ fidei quæ est in præputio, ut sit pater omnium credentium per præputium* (præputiatorum , puta Gentilium.)

Nota breviter hic usum et causas hujus signi, puta circumcisionis; primo enim erat hoc signum memorativum pacti hic à Deo cum Abraham initi, ut Judæi, dum circumcidebantur, vel circumcisos se cogitabant, recordarentur se jam transisse in fœdus hoc cum Deo initum, adeoque esse se populum Deo dicatum et consecratum. Sicut ergo dæmon, qui est simia Dei, suis sagis in fronte stigma imprimit, quo notantur, significanturque esse sui juris, suæ oves, suum peculium, sua mancipia : ita multo magis Deus omnium Dominus voluit Abrahæ et Judæis hoc stigma circumcisionis in carne sensibiliter, intime, et indelebiliter incidere ; ut significaretur eos transisse in jus Dei, esseque Dei populum et peculium.

Secundo, circumcisio erat signum repræsentativum fidei Abrahæ, et justitiæ per eam adeptæ, uti ait Apostolus verbis paulo ante citatis.

Tertio, erat hoc signum distinctivum fidelium ab infidelibus, puta Judæorum à Gentilibus.

Quarto , erat hoc signum demonstrativum, et purgativum peccati originalis, uti docent Patres : circumcidebatur enim membrum genitale , quo peccatum originale transfunditur, de qua re vide S. Thomam , Suarez, et Scholast.

Quinto, erat præfigurativum baptismi : tam enim baptismus quam circumcisio , primum est Sacramentum et initiativum veræ religionis et fidei ejusque est publica professio et obligatio ; ac consequenter est adoptio et ascriptio in Ecclesiam Dei , ejusque jura et præmia.

Hac de causa novum nomen in circumcisione, uti jam in baptismo , circumciso imponi solebat : uti hic Abram circumcidendus, pro Abram vocatus est Abraham'; quia per circumcisionem, in nomen, gentem , et religionem novam , puta Judaicam , asciscebantur. Sic et Romani puellis octavo die à nativitate, pueris nono die nomen imponebant; cujus rei causam dat Plut. q. 102. in Quæst. Rom.

Circumcidetur ex vobis omne masculinum.] Abraham ex vi hujus legis, tenebatur circumcidere suam familiam, ac consequenter et Ismaelem et Isaacum. Similiter tenebatur postea Isaac circumcidere Jacobum et Esau. Quando vero Ismael et Esau separati sunt à familia Abrahæ et Isaaci, non amplius obligati fuerunt circumcidere suas proles; Jacob autem ad id obligatus fuit, quia ex omnibus ejus filiis collecta fuit familia Abrahæ (puta populus Dei, ex quo Christus erat nasciturus) quæ hac lege obligabatur.

Idumæi tamen , Saraceni , Ammonitæ, et alii quoque populi receperunt circumcisionem, non ut Sacramentum legis veteris, cum intentione profitendi legem Mosaicam (sic enim ea fuissent obligati), sed tantum ex humana quadam consuetudine, ad imitationem suorum parentum, ideoque lege Mosaica non fuerunt obligati.

Adde , valde probabile est, quod docet Sebastianus Episcopus Oxomensis , et ex eo Franciscus Suarez 3. p. q. 70. d. 29. sect. 2. scilicet circumcisionem, quatenus ipsa fuit remedium, quo remittebatur peccatum originale, et professio fidei de Christo venturo potuisse esse in usu omnium gentium ; potuerunt enim ipsæ hoc signum eligere inter alia , quod sine dubio validum erat ad talem effectum, si ea intentione fieret, quamvis non fieret cum intentione profitendi judaismum , seque illi populo adjungendi. Itaque tales circumcisione expiabantur à peccato originali, non vero obligabantur ad legem Mosaicam.

Omne masculinum.] Fallitur ergo Strabo l. 17. qui etiam feminas putat circumcisas fuisse : circumcisio enim data est vel maxime ad hoc , ut ea, quasi signo, distingueretur populus Abrahamiticus ab aliis gentibus ; hæc autem populi distinctio petitur à maribus , non à feminis.

11. Circumcidetis carnem præputii.] Quæres cur in hoc membro præputii instituta sit à Deo circumcisio ? Respondeo primo, quia in hoc membro Adam primo inobedientiæ suæ effectum , et carnis rebellionem sensit.

Secundo, quia hoc membro generamur, et transfunditur peccatum originale, quod circumcisione curatur.

Tertio, ut significaretur Christus redemptor, et novi fœderis institutor generandus ex Abrahæ semine.

Allegorice circumcisio typus fuit baptismi et pœnitentiæ ; tropologice, mortificationis luxuriæ, omniumque vitiorum ; anagogice, resurrectionis , quæ fiet octavo die, id est octavo mundi ætate et seculo, in qua circumcidetur omnis carnis naturæque corruptio. Vide Rupert. et Origen. hom. 3. Vide et Barradium de circumcisione Christi.

12. Infans octo dierum.] Nota non potuisse præverti octavum diem, quia ante illum infans nimis tener est, et incertum est an sit vitalis futurus, ut ex Galeno docet Franc. Vales. Sacræ philosophiæ c. 18.

Nota. Si infans ante octavum diem periculum vitæ adiret, poterat æque ut feminæ salvari , remediis et ritibus legis naturæ.

Nota secundo. Justa de causa poterat circumcisio differri post octavum diem, ut dilata est in deserto per 40 annos , ob continuam peregrinationem , Josue 5. 6. Ita Theod. et Josephus.

Circumcidetur.] Censent aliqui, ut SS. August. Bernard. et Magister sentent. Judæos solitos esse circumcidi cultro lapideo ; tali enim usus est Moses , Exodi 4. et Josue c. 5. Verum nihil tale hic præcipitur : imo S. Justinus contra Tryphon. testatur sua ætate Judæos non lapideo, sed ferreo cultro usos esse in circumcisione. Ita S. Thom. vel potius Thomas Anglicus, Lyran. Tostatus , et alii.

Tam vernaculus, quam emptitius circumcidetur, et quicumque (servus vester) non fuerit de stirpe vestra.] Hebræa clarius hæc transponendo exprimunt hoc modo : *Omnis servus domi natus et emptitius , qui non est de semine tuo , circumcidendo circumcidetur.*

Est hic triplex expositio et sententia. Prima Cajetani, Lipomani, Lyrani, et S. Ambrosii. qui putant omnes qui erant de familia Abrahæ, etiam servos, quin et famulos liberos, hic obligari ad circumcisionem. Secunda est Pererii, Soti, Alensis.

Bonav. Rupert. nullum adultum servum hic obligari ad se, vel suas proles circumcidendum; nisi ipse sponte in id consentiat. In hanc inclinat Saurez 3. p. q. 70. a. 2. de 29. sect. 2. q. d. *Servus emptitius circumcidetur*, id est circumcidi poterit, si videlicet velit ad vestrum populum transire, et fieri judæus. Tertia sententia, et S. Scripturæ conformior est Abulensis, qui censet, non famulos liberos, non mercenarios; sed servos, sive mancipia Hebræorum, etiamsi essent alienigenæ, coactos fuisse circumcidi, sive vernæ essent, id est domi heri nati; sive emptitii: sub quibus et bello captos accipe: est enim omnium par ratio. Nec id mirum: est enim, ait Aristot. lib. 5. Ethicorum, servus possessio domini; et, ut Hebræa, hic habent: Servus est pretium aut possessio pecuniæ domini, quasi qui pecunia emptus, possideatur à domino instar pecuniæ. Secundo, quia τὸ *circumcidetur*, præceptum significat, quod elides, si subaudias, *si velit:* fertur enim hic lex de circumcisione. Accedit, quod in Hebræo est, *himmol immol*, circumcidendo circumcidetur, q. d. omnino circumcidetur. Et ita hoc Dei præceptum videtur intellexisse Abraham; ut satis liquet v. 23. ubi dicitur Abraham circumcidisse Ismael et servos omnes, *sicut præceperat ei Deus;* ergo circumcisio servis non permissa, sed præcepta fuit; sicut enim Deus eam imposuit Abrahæ et posteris ejus, ita et servis eorum; hi enim herorum suorum sunt mancipia; præsertim, quia circumcisio et judaismus servis tunc erat utilis et honorifica; per eam enim aggregabantur familiæ Abrahæ et populo Dei. Tertio, quia alioqui non fuisset distinctio inter servum et mercenarium, quam tamen ponit Deus Exodi 12. v. 44; nam et mercenarii, si volebant, poterant circumcidi, itaque comedere phase. Distinctio ergo fuit hæc, quod servi tenebantur circumcidi, non mercenarii. Ratio legis erat, ut familia Abrahæ tota esset Deo dicata, utque cultus Dei, fides et salus ita ad plures propagaretur, si non amore et sponte, certe metu et coactione. Erat enim illa ætas et lex, non filiorum, sed servorum. Denique si Abraham ejusque posteri queri non poterant, hoc onus sibi à Deo imponi, quid de eo queri poterant Abrahæ mancipia?

14. Delebitur anima illa de populo suo.] Hebræi sic exponunt, q. d. Si quis Judæorum circumcisus non fuerit, morietur ante annum quinquagesimum, et sine liberis, id ita fieri solitum tradunt, imo fabulantur ipsi.

Secundo, Diodorus et Cajet. volunt hic sermonem esse de adulto tantum, eumque juberi hic occidi per judices, si circumcisionem suî, vel suorum negligat. Verum ex antecedentibus, maxime v. 12. patet Deum hic omnibus incircumcisis, etiam infantibus pœnam mortis intentare.

Tertio, Vatablus sic exponit: *Delebitur anima*, id est, homo ille non censebitur in populo meo, non censebitur filius Abrahæ, nec hæres Chanaan, aliarumque mearum promissionum. Rursus, non erit particeps passionis Christi, quæ circumcisione fuit figurata, ac consequenter non nanciscetur circumcisionem cordis spiritualem, quæ fit per gratiam, nec erit hæres regni cœlestis, cujus typus erat Chanaan, quia scilicet remanet in peccato originali, quod circumcisione tollendum erat. Ita S. Aug. et Rupert.

Quarto, optimus et plenissimus erit sensus, si secundam et tertiam expositionem jungas hoc modo, q. d. Quicumque, etiam infans, circumcisus non fuerit, cum ad adultam ætatem venerit, per judices morte punietur; quia circumcisionem neglexit, non in infantia, sed in adolescentia. Tunc enim, utpote rationis compos, debebat negligentiam parentem supplere, et curare se circumcidi. Hunc esse sensum patet ex eo quod sequitur: *Quia pactum meum irritum fecit*, id est violavit; hoc autem nemo facit in infantia, sed in adolescentia, cum rationis est compos.

Secundo, quia pro *delebitur*, hebr. est נכרתה *nichreta*, id est exscindetur, jam exscindi de populo, idem est quod occidi: simili enim modo violator sabbati jubetur exscindi de populo, id est occidi à judicibus Num. 15. 31. in hebræo. Ita Pererius. Nec dubium est quin ex hac lege Judæi adultos negligentes circumcisionem morte mulctarint.

Rursum, spiritualiter hic per mortem corporalem significatur et intentatur mors spiritualis animæ, et æterna damnatio, illi qui circumcisionem vel infans non susceperit (infanti enim mors animæ infligi potest à Deo, non vero mors corporis à judice) vel adultus neglexerit; quod scilicet hac de causa exscindatur à familia Abrahæ, à populo et Ecclesia Dei, ac consequenter ab hæreditate cœlesti. Unde Septuag. habent: *Infans qui octavo die non fuerit circumcisus, delebitur de populo suo.* Verum *octavo die* non habent Hebræa, nec Latina, videturque ab aliquo insertum: elidit enim priorem sensum.

Quia pactum meum irritum fecit,] proprie in adolescentia, ut dixi. Secundo, in infantia improprie et passive, q. d. Quia pactum meum in eo irritum fuit et violatum in infantia; non sua, sed parentum culpa, vel etiam casu, ut per hebraismum *hiphil* ponatur pro *cal*. Ita S. Augustinus (quem sequitur Rupert. lib. 16. de Civit. 27.) qui tamen juxta Septuag. legens τὸ *octavo die*, pactum hic intelligit illud, quod iniit Deus cum Adamo, de non comedendo pomo vetito; quod quia Adam violavit, hinc cum suis posteris periit, et incurrit debitum mortis æternæ: hanc vero mortem actu incurrerunt, quotquot hoc Adæ peccatum circumcisione non expiarunt. Verum ex præced. patet hæc intelligenda esse de pacto inito, non cum Adamo, sed cum Abrahamo v. 10. cujus signum erat circumcisio.

15. Non vocabis Sarai, sed Saram.] *Sarai* idem est, quod princeps vel domina mea, puta domus meæ; *Sara* vero absolute significat principem et dominam, q. d. Sarai hactenus unius mariti et familiæ fuit domina; jam vero erit Sara, id est absolute princeps et domina; quia erit mater gentium plurium, imo cunctarum per Isaac, quem pariet. Ex Isaac enim nascetur Christus, qui erit pater omnium gentium fidelium et Christianarum: harum ergo avia, mater, domina et princeps erit Sara. Ita S. Hier. Ambr. et alii.

Nota. Tam Hebræis, quam Græcis et Latinis moris erat, ut uxor virum dominum, et vicissim viri uxores vocarent dominas, itaque mutuum honorem et amorem testarentur et fove-

rent. Sic Sara Abrahamum vocabat dominum suum, et ipse vicissim eam vocabat Saram, id est dominam.

Nota secundo, *Sarai* additur littera ה *he*, ut fiat *Sarach*, causam dixi v. 5.

Allegorice, Sara, ait S. Ambros. typus est Ecclesiæ, quæ filios suos gentesque omnes regit prudentissime.

16. Benedicam ei,] eam sterilem et anum; supra naturam, per miraculum faciam fœcundam, ut pariat Isaacum.

Reges] quos nominavi, v. 6.

17. Cecidit Abraham, etc., et risit, dicens : Putasne centenario nascetur filius?] Non dubitat Abraham de Dei promissione, ut vult S. Chrysost. et Hier. nam ejus fidem commendat Moses c. 15. 6. et Paulus Rom. 4. 19. Sed verba hæc ejus sunt animi exultantis, gratulabundi, et ad tantum, tamque novum et inauditum beneficium obstupescentis. Unde Abraham non ex incredulitate, uti aliqui volunt, sed ex ima demissione et reverentia, quasi se indignum agnoscens, ut sibi ex Sara nascatur Isaac, non pro Isaaco nascituro, sed pro Ismaele jam nato orat, dicens : *Utinam Ismael vivat coram te.* Ita S. Ambros. Aug. Rupert. *Risus Abrahæ*, ait S. Aug. l. 16. Civit. 29. *exultatio est gratulantis, non irrisio diffidentis.*

Addunt Cajetanus et Pererius Abrahamum dubitasse, non de potentia Dei, aut veritate promissionis divinæ, sed an hæc promissio litteraliter ut sonat; an parabolice, symbolice, vel ænigmatice intelligi deberet. Verum nil tale, imo contrarium potius insinuat tam Moses hic, quam Paulus Rom. 4. v. 19.

Putasne centenario nascetur filius?] Quæres an Abraham, quia centenarius, fuerit impotens ad generandum absolute, an tantum respective? Aliqui censent eum absolute fuisse impotentem respectu cujuslibet feminæ, ac consequenter per miraculum fuisse ei absolute restitutum vigorem et potentiam omnem generandi. Probant, quia hac de causa Apostolus Rom. 4. 19. absolute vocat corpus Abrahæ emortuum; itaque eo loco explicui.

Verum re profundius considerata probabilius mihi videtur Abraham non abosolute, sed respective tantum fuisse impotentem ad generandum, scilicet respectu Saræ uxoris suæ, utpote quæ erat nonagenaria, et cui jam menstrua fluere desierant : ex tali enim Abraham centenarius suscitare prolem non poterat; poterat tamen ex juniore : nam post mortem Saræ, cum ipse 137 esset annorum, sex proles genuit ex Cetura, utpote quæ adolescentula vivida erat, et fœcunda : ad hanc enim satis vigoris et potentiæ habebat adhuc in illo senio, non vero ad Saram; unde per miraculum id à Deo hic accipit.

Id ita esse probatur primo : quia Abraham post generationem Isaac vivit 75 annis; ergo cum genuit Isaac, vigor vitæ, et consequenter potentia generandi in eo non fuit plane emortua. Secundo, homines ea ætate vivebant ad ducentos annos sicut Thare pater Abrahæ vixit 205 annos; ergo non fuerunt decrepiti et impotentes ad generandum anno centesimo; alioqui per dimidium vitæ et ætatis, fuissent decrepiti : quod insolitum est, et præter naturam. Tertio, quia Jacob Abrahæ nepos, qui in majoribus fuit laboribus pascendi greges, quam Abraham, genuit Benjamin anno ætatis 107, uti ostendam cap. 35. 18. ergo Abraham potuit generare anno 100.

Ad argumentum respondeo Apostolum vocare Abrahæ corpus emortuum, non absolute, sed respective, scilicet respectu Saræ suæ conjugis, unde subdit : *Et emortuam vulvam Saræ.* Nam τὸ *et*, copulatim et junctim cum τὸ *corpus suum emortuum*, explicandum est; certum enim est Abræ corpus non fuisse plane emortuum, nam vixit adhuc 75 annos. Alludit ergo Apostolus ad hunc locum, idemque dicit quod hic dicitur : Abraham enim centenarius, et Sara nonagenaria, ita habebant corpus emortuum, ut ex sese invicem non possent generare; ex alia tamen juvencula posset Abraham. Ita S. Aug. Eucherius, et alii.

Nota. Deus probavit et exacuit fidem, spem et longanimitatem Abrahæ, differens prolem promissam, utpote rem ingentem, per 25 annos; illam enim promisit Abrahæ, cum ipse 75 esset annorum, c. 12. 3. hic vero eam præstat, cum ipse esset centum annorum, cum naturaliter res videretur esse desperata.

18. Utinam Ismael vivat coram te.] Abulens. dupliciter hæc explicat; primo, admirative, q. d. O Domine, ex quo tantum bonum vis mihi facere, ut des Isaacum, vivat etiam obsecro coram te Ismael meus; secundo, Abraham, inquit, videns quod Deus ei volebat dare alium filium, puta Isaacum, in quo complendæ erant benedictiones, timuit quod vellet occidere, vel abbreviare dies Ismaelis; ideo rogavit pro eo, dicens : utinam vivat Ismael. Verum uti paulo ante dixi, verius est Abraham ex summa humilitate et reverentia non ausum orare pro Isaaco, orasse pro Ismaele, q. d. Utinam saltem Ismaelem in vita conserves, eique benedicas, uti v. 16. benedixisti Isaaco quem mihi nasciturum promittis. Vivat, inquam, Ismael, meus coram te, ut scilicet tibi placeat, tuisque mandatis obediat. Ita S. Ambros. et Vatablus.

Quare cum Deus idipsum annuat et concedat Abrahæ, v. 20. Hinc probabiliter colligunt Hebræi Ismaelem pœnitentiam egisse, Deo placuisse, recte et juste vixisse, esseque salvatum. Unde et c. 21. 20. Deus dicitur fuisse cum eo, et c. 25. v. 17. post mortem dicitur Ismael appositus ad populum suum.

Alii tamen, ut Lipom. et Pererius, de Ismaelis salute dubitant; sic et Cajet. qui ita scribit : *Ismael primus inter homines sortitus est nomen à Deo; et cum hac tam nova, ac non parva gratia, nihil scitur an bonus, an malus fuerit; ut ex divina gratia gratis data, nullus glorietur, nullus laudetur, nullus speretur bonus.*

19. Sara.] Hebraice additur אבל *abal*, imo, quin etiam, q. d. Non tantum tibi vivet superstes Ismael, sed etiam Sara gignet tibi Isaacum.

Isaac.] Isaac significat risum, à radice צחק *tsachak*, id est risit : ita dictus est Isaac, ob risum et gaudium Abrahæ, cum audit à Deo eum sibi naciturum v. 17. Postea Sara pariter ridens, et gaudens de nato hoc sibi filio, hoc nomen jam datum iterat et confirmat c. 21. 6. dicens : *Risum fecit mihi Deus, quicumque audierit, corridebit mihi.*

Allegorice. Isaac fuit typus Christi, qui fuit risus et gaudium universæ terræ, ait Rupertus.

Constituam pactum meum illi.] Pacti quod tecum inivi hæres erit Isaac, ac consequenter

quæcumque hoc pacto promisi, Isaaco et posteris ejus cedent, non Ismaeli; qualia sunt, quod dabo tibi tuisque terram Chanaan; quod ero tibi tuisque Deus, et ipsi mihi erunt populus, quod in semine tuo (Christo) benedicentur omnes gentes.

21. Ad Isaac,] cum Isaac. Ita Hebræa et Chaldæa.

tempore isto,] sub hoc anni tempus.

Anno altero] proxime sequenti.

22. Ascendit Deus ab Abraham.] Angelus Deum repræsentans subtraxit se oculis Abrahæ, et in cœlum rediit. Ita fecit et angelus apparens Manue, Judic. 13. 20.

23. Statim in ipsa die.] Nota hic promptam et celerem obedientiam Abrahæ, totiusque familiæ in circumcidendo se; qualis herus, tales servi; erant autem facile quadringenti. *Verus obediens*, inquit Abulens. *moras nescit; nec diu in agendo deliberat, cum mandatum fuerit, sicut nec verus moralis, nihil agendo moratur, postquam consiliatum fuerit, ut ait Aristoteles lib. 6. Ethic. cap. de eubulia. Eumdem locum habet obedientia et eubulia; quia sicut post consilium perfectum nihil manet, nisi operari; ita proposito mandato obedienti solum operatio sequitur.* Et S. Bern. serm. de virtut. obedientiæ: *Fidelis obediens*, inquit, *nescit moras, fugit crastinum, ignorat tarditatem, præripit præcipientem; parat oculos visui, aures auditui, linguam voci, manus operi, itineri pedes; totum se colligit, ut imperantis compleat voluntatem.* Et S. Benedictus in reg. *Perfecta obedientia sua imperfecta relinquit.* Et David. psal. 17. 45. *In auditu auris obedivit mihi.* Ita Petrus, Andreas, Joannes, Jacobus, vocati à Christo, continuo relictis omnibus secuti sunt eum. Ita faciunt angeli, de quibus ait Psaltes: *Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos flammam ignis.* Ita faciunt stellæ, quæ *vocata dixerunt: Adsumus* et fulmina, de quibus Jobo ait Deus c. 38. 35. *Nunquid mittes fulgura, et ibunt; et revertentia dicent tibi: Adsumus?* Audi Ethnicos, Cyrus apud Xenophon. l. 4. laudat Chrysantem militem, qui in prælio gladium hosti jam incussurus, cum audiret receptui cani, ictum non intulit; et rogatus, cur hosti pepercisset, respondit: Quia *Melius est imperatori parere, quam hostem interficere.* Audi Cleanthem Philosoph. apud Senecam epist. 106.

Duc me, parens, celsique dominator poli,
Quocumque placuit: nulla parendi mora est;
Adsum impiger.

25. Tredecim.] Hinc Saraceni, exemplo patris sui Ismaelis, circumcidunt se anno ætatis suæ 13, ait Josephus lib. 1. cap. 12. Sed in hoc non servant legem Dei, quæ jubet quemque octavo die circumcidi v. 12.

Mysticum sensum hujus cap. pete à Ruperto lib. 5. à cap. 28. ad 37.

CAPUT DECIMUM OCTAVUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Abraham tres angelos hospitio et convivio excipit. Secundo, iii v. 9. promittunt ei filium ex Sara. Tertio, v. 17. revelant ei instans excidium Sodomæ; unde pro Sodoma orat et interpellat Abraham.

1. Apparuit autem ei Dominus in convalle Mambre, sedenti in ostio tabernaculi sui in ipso fervore diei: 2. Cumque elevasset oculos, apparuerunt ei tres viri stantes prope eum: quos cum vidisset, cucurrit in occursum eorum de ostio tabernaculi, et adoravit in terram. 3. Et dixit: Domine, si inveni gratiam in oculis tuis, ne transeas servum tuum: 4. sed afferam pauxillum aquæ, et lavate pedes vestros, et requiescite sub arbore. 5. Ponamque buccellam panis, et confortate cor vestrum, postea transibitis: idcirco enim declinastis ad servum vestrum. Qui dixerunt: Fac ut locutus es. 6. Festinavit Abraham in tabernaculum ad Saram, dixitque ei: Accelera, tria sata similæ commisce, et fac subcinericios panes. 7. Ipse vero ad armentum cucurrit, et tulit inde vitulum tenerrimum, et optimum, deditque puero: qui festinavit et coxit illum. 8. Tulit quoque butyrum et lac, et vitulum quem coxerat, et posuit coram eis: ipse vero stabat juxta eos sub arbore. 9. Cumque comedissent, dixerunt ad eum: Ubi est Sara uxor tua? ille respondit: Ecce in tabernaculo est. 10. Cui dixit: Revertens veniam ad te tempore isto, vita comite, et habebit filium Sara uxor tua. Quo audito Sara risit post ostium tabernaculi. 11. Erant autem ambo senes, provectæque ætatis, et desierant Saræ fieri muliebria. 12. Quæ risit occulte, dicens: Postquam consenui, et dominus meus vetulus est, voluptati operam dabo? 13. Dixit autem Dominus ad Abraham: Quare risit Sara, dicens: Num vere paritura sum anus? 14. Numquid Deo quidquam est difficile? juxta condictum revertar ad te hoc eodem tempore, vita comite, et habebit Sara filium. 15. Negavit Sara, dicens: Non risi, timore perterrita. Dominus autem: Non est, inquit, ita, sed risisti. 16. Cum ergo surrexissent inde viri, direxerunt oculos contra Sodomam: et Abraham simul gradiebatur, dedu-

eos. 17. Dixitque Dominus : Num celare potero Abraham quæ gesturus sum : 18. cum futurus sit in gentem magnam, ac robustissimam, et benedicendæ sint in illo omnes nationes terræ? 19. Scio enim quod præcepturus sit filiis suis, et domui suæ post se, ut custodiant viam Domini, faciant et judicium et justitiam : ut adducat Dominus propter Abraham omnia quæ locutus est ad eum. 20. Dixit itaque Dominus : Clamor Sodomorum et Gomorrhæ multiplicatus est, et peccatum eorum aggravatum est nimis. 21. Descendam et videbo, utrum clamorem qui venit ad me, opere compleverint : an non est ita, ut sciam. 22. Converteruntque se inde, et abierunt Sodomam : Abraham vero adhuc stabat coram Domino. 23. Et appropinquans ait : Numquid perdens justum cum impio? 24. Si fuerint quinquaginta justi in civitate, peribunt simul? et non parces loco illi propter quinquaginta justos, si fuerint in eo? 25. Absit à te, ut rem hanc facias, et occidas justum cum impio, fiatque justus sicut impius : non est hoc tuum; qui judicas omnem terram, nequaquam facies judicium hoc. 26. Dixitque Dominus ad eum : Si invenero Sodomis quinquaginta justos in medio civitatis, dimittam omni loco propter eos. 27. Respondensque Abraham, ait : Quia semel cœpi, loquar ad Dominum meum, cum sim pulvis et cinis. 28. Quid si minus quinquaginta justis, quinque fuerint? delebis, propter quadraginta quinque, universam urbem? Et ait : Non delebo, si invenero ibi quadraginta quinque. 29. Rursumque locutus est ad eum : Sin autem quadraginta ibi inventi fuerint, quid facies? Ait : Non percutiam propter quadraginta. 30. Ne, quæso, inquit, indigneris, Domine, si loquar : Quid si inventi fuerint tringinta? Respondit : Non faciam, si invenero ibi triginta. 31. Quia semel, ait, cœpi, loquar ad Dominum meum : Quid si ibi inventi fuerint viginti? Ait : Non interficiam propter viginti. 32. Obsecro, inquit, ne irascaris, Domine, si loquar adhuc semel : Quid si inventi fuerunt ibi decem? Et dixit : Non delebo propter decem. 33. Abiitque Dominus, postquam cessavit loqui ad Abraham : et ille reversus est in locum suum.

1. Apparuit autem ei Dominus.] in specie trium virorum, uti sequitur; tres enim (viri de quibus v. seq.) repræsentabant Dominum, uti mox dicam. In memoriam hujus apparitionis angelorum Abrahæ factæ juxta quercum Mambre, quotannis eodem convenire solebant Judæi, Gentiles et Christiani, ibique quisque suo ritu festa et sacrificia peragere. Verum Constantinus imp. sublatis impiis Judæorum et Gentilium ritibus, jussit locum purgari, ibique erecto templo ad Christiana sacra tantum deputari et consecrari, uti narrat Sozomen. lib. 2. c. 3.

Sedenti in ipso fervore diei.] Hinc videtur quod Abraham more suo soleret sub meridiem et prandium ad ostium sedere, et exspectare peregrinos et hospites, qui in fervore diei solent ad hospitia divertere; unde cum expandit sagenam suæ hospitalitatis, non tantum homines, sed et angelos latenter suscepit : hoc est enim quod ait Apost. Hebr. 13. 2. *Hospitalitatis nolite oblivisci; per hanc enim latuerunt quidam, angelis hospitio receptis.* Vide de laude hospitalitatis ibi dicta, et S. Chrys. hic hom. 41. Ambr. l. 1. de Abraham. c. 5. et S. August. serm. 68. et 70. de temp. Audi S. Ambros. *Qui scis*, inquit, *an Deum suscipias, cum hospitem putas? Abraham dum peregrinantibus defert hospitium, Deum atque angelos ejus suscipit hospitio, quamvis et cum hospitem suscipis, Deum suscipis. Sic enim scriptum in Evangelio legis, dicente Domino Jesu : Hospes eram, et collegistis me; quod enim uni horum minimorum fecistis, mihi fecistis. Unius horæ hospitio vidua illaque suscepit Eliam, et exiguo cibo, perpetuum toto tempore famis invenit alimentum, et mercedem accepit mirabilem, ut nunquam farina de hydria deficeret. Eliseus quoque defuncti pignoris resuscitatione donata, hospitii resolvit pensionem;* hæc et plura Ambrosius.

Rursum notat hic S. Ambros. *Disce*, ait, *quam impiger esse debeas, ut possis prævenire hospitem, ne quis præveniat, et te boni muneris defraudet copia.* Et S. Chrysost. hic : *Currit*, ait, *et volat senex; vidit enim prædam quam venabatur, non vocavit famulos, quasi diceret : Magnus thesaurus est, magna negotiatio, per meipsum hanc mercem inferre debeo, ne elabatur tantum lucrum.* Et rursum : *Vide liberalitatem Abrahæ, vitulum mactavit, et fermentavit farinam. Audi alacritatem : per seipsum et per uxorem hoc facit; considera etiam, quam alienus est à fastu; adorat et obsecrat; omnia illa habere oportet hospitio excipientem, alacritatem, festivitatem, liberalitatem. Audiant viri, audiant mulieres. Viri quidem, ut sic suas contubernales erudiant, ut si quando spirituale lucrum incidat, non per famulos hoc perficiatur, sed per seipsos faciant omnia; mulieres autem, ut accelerent juvare viros in tam bonis operibus per seipsas; imitentur sacram vetulam in tanta senecta laborem libenter suscipientem, et famularum opera perficientem.* Nimirum in domo justi nemo otiosus est; quisque hospitalitati similive pio operi primus manus admovere satagit. Sane S. Carolus Borromæus cum amplam haberet familiam, ita cuique per totum diem suas partiebatur operas, easque utiles et pias, ut nemo vel quadrantem horæ per diem haberet liberum et non occupatum. Id mihi Romæ narrarunt qui cum eo diu vixerunt. Hac de causa familia ejus tota erat quieta, ordinata, sancta, fructuosa instar apum. Hoc imitentur Principes et prælati; otium enim perdit familias, præsertim aulicas. Et S. Hieron. ep. 26. ad Pammachium : *Ipse* (Abraham) *pedes lavit, ipse pinguem vitulum portavit humeris de armento, stetit ut servus peregrinis prandentibus, et Saræ manibus coctos cibos jejunaturus apposuit.*

2. Tres viri.] Concil. Sirmiense can. 14. vult medium horum trium fuisse Filium Dei, sed

fuit hoc conciliabulum Arrianorum, uti fuse docet Baron. anno Christi 357.

Nota ergo primo hos tres viros fuisse angelos, qui corpus humanum ex aere formarunt et assumpserunt, ut cum Abrahamo loquerentur. Paulus enim Hebr. 13. v. 2. et Moses c. seq. v. 1. vocat eos angelos. Ita S. Augustinus lib. 16. Civit. 29. et alii passim. Hebræi et Lyranus putant unum ex his tribus fuisse missum ad nuntiandum partum Saræ; secundum, ad evertendum Sodomam; tertium, ad liberandum Lot ex Sodoma. Verum non unus, sed duo missi sunt simul, tam ad evertendum Sodomam, quam ad liberandum ex ea Lot, ut patet c. 19. v. 1. 10. et 16. Ita Abulensis.

Secundo, unus trium, scilicet medius, cæteris apparebat illustrior, quia erat superior angelus; unde ipse solus fere hic loquitur, vocaturque Dominus. Hebræi apud Lyranum et Tostat. putant hunc medium fuisse Michaelem, qui à dextris habuerit Gabrielem, à sinistris Raphaelem; quos duos deinde misit ad evertendum Sodomam, et ad Lot ex ea educendum, de quo cap. seq. Hinc unum hunc medium, quasi duobus aliis illustriorem, Abraham alloquitur, audit et adorat. Unde alleg. Eucher. l. 2. in Genes. c. 27. *In tribus*, inquit, *viris, qui venerunt ab Abraham, Domini Christi prænuntiabatur adventus, cum quo duo angeli comitabantur, quos plerique Mosen et Eliam accipiunt; unum prisce legislatorem, qui per eamdem legem adventum Domini indicavit; alium qui in fine mundi venturus est, denuntiaturus secundum adventum Christi, atque ejus Evangelium prædicaturus.*

Tertio, Abraham in primo horum trium occursu, putavit omnes tres esse homines, scilicet communes suos hospites; Apostolus enim ad Heb. 13. ait, eum latenter et ignoranter suscepisse angelos; quia scilicet putabat eos esse homines, non angelos, unde omnibus tribus quasi hominibus pedes lavat, epulum et reliqua, quæ hospitibus necessaria sunt, sedulo parat et curat. Ita S. Chrysostomus et Ambros.

Dices, quomodo ergo hic dicitur eos adorasse? Respond. *adoravit eos*, id est, prosternens se in terram civilem et Orientalibus consuetam reverentiam eis exhibuit. Simili modo adoravit filios Seth. c. 23. 7.

Ubi adverte, quanta non tantum charitate, sed et reverentia hospites excipere solitus sit Abraham. Ab Abrahamo didicit Apollonius Abbas, ut habetur in Vitis Patrum, hanc reverentiam; ipse enim fratres peregre venientes excipiebat, adorans eos, et usque ad terram se prosternens et surgens osculabatur, et fratres monebat, ut adventantes fratres quasi Dominum susciperent: *Nam*, aiebat, *et adorari fratres adventantes, propterea traditio nostra habet, ut certum sit, in adventu eorum Christi adventum haberi;* et Abrahami exemplum subjicit. Hac Patrum traditione imbutus S. Benedictus præcipit: *Omnibus venientibus, sive discedentibus hospitibus, inclinato capite, vel prostrato omni corpore in terra, Christus in eis adoretur, qui et suscipitur.*

Quarto, Abraham cum hisce tribus agendo, sensim ex splendore, sermone, majestate, aliisque signis, atque ex Dei instinctu agnovit eos non esse homines, sed angelos, legatos Dei imo Dei vicem et personam gerere, maximo medium qui in persona Dei loquitur, vocaturque semper *Jehova*, et quasi Deus excidium intentat Sodomæ, v. 20. unde ut talem omnino reverenter compellat, honorat, et pro Sodoma præcatur Abraham. Ita S. Aug. Unde patet Abrahamum id cognovisse, non postquam ab eo discessit et evanuit angelus v. ult. ut volunt aliqui, sed ante, uti jam ostendi.

Quinto, hi tres symbolice significabant sanctam Trinitatem, et medius significabat essentiam divinam, tribus personis communem. Ita S. Ambros. Euseb. Cyrillus, unde Abraham tres vidit, et unum adoravit, ut canit Ecclesia.

Hinc sequitur, quod Abraham hos angelos, ut angelos Deique legatos primo adorarit dulia, secundo, agnoscens eos repræsentare Deum et SS. Trinitatem in eis repræsentatam, adorarit latria, ut docet S. Augustinus, qui enim hic apparet et loquitur cum Abrahamo, semper vocatur *Jehova*, quod est nomen proprium Dei, cui debetur latria.

Simili modo legatus regis dupliciter honorari potest, primo, ut legatus secundo ut rex, cujus personam induit et repræsentat, sic ut non tam legatus, quam rex in legato censeatur coli et honorari; sicuti Sancti repræsentantur et coluntur in sua imagine; est enim legatus viva sui regis imago.

4. Laventur.] Sinite ut mei, vel potius ego ipse (ut insinuat S. August. serm. 70. de tempore, et S. Hieron. epist. 26. ad Pammachium) vobis pedes lavem. Abraham à medio, quem primo allocutus est, ad duos laterales se suumque sermonem convertit, uti solemus facere: dum cum pluribus agimus.

Nota hic Abrahami et priscorum morem lavandi pedes hospitibus, tum ad sordes, tum ad lassitudinem tollendam, de quo dixi 1. Tim. 5. v. 10. vide et Guilielm. Hamerum hic, et fuse Jacob, Gretserum in Pedilavio.

Quæres hic, quales pedes, et quale corpus assumant angeli, et quo modo? Resp. primo, angeli non possunt sibi unire aliquod corpus substantialiter, sive unione hypostatica; quia hoc solius est divinæ virtutis; secundo, possunt angeli corpora assumere, sibi ea accidentaliter uniendo, eaque movendo ac si essent viva. Tertio, etsi angeli possint cadavera recens defuncta ita assumere et movere, ac si vere viverent, uti subinde faciunt dæmones; communiter tamen sibi corpus effingunt ex circumstante aere, admixtis crassioribus exhalationibus, quibusdam obscurioribus, quibusdam lucidioribus, sic ut utraque ita inter se commisceant et condenseut, ut solida corpora, verosque colores et figuras membrorum humanorum referant, ita ut oculis veritas discerni nequeat. Id ex eo patet, quod hæc corpora disparentibus angelis, mox in aerem et vaporem resolvantur. Ita Vasquez 1. p. d. 184.

Hinc sequitur primo, in hujusmodi corporibus non esse veros colores, sed apparentes, quales in nubibus cernimus; secundo, angelum in tali corpore non posse exercere operationes ullas vitales, communes animantibus, quales sunt videre, comedere, audire, sentire, loqui; quia ad has, ut sint vitales, requiritur corpus vivum et animatum; angelus autem non potest corpus animare; potest tamen hujusmodi operationes ita imitari, ut non possint à nobis deprehendi esse falsæ, fictæ vel adumbratæ. Ter-

tio, talia corpora non esse vere densa et solida, sicuti alia corpora: sed talia apparere resistente angelo. Infert hinc Vasquez, hæc corpora non habere veram mollitiem, aut duritiem; et consequenter secundo, nos palpando posse sentire ea non esse vera humana corpora, idque probat ex illo Joan. 20. *Palpate et videte, quia spiritus carnem et ossa non habet, sicut me videtis habere.* Sed hic locus non convincit, ut ibi dixi. Sicut ergo cætera corporis accidentia, ita et mollitiem ac duritiem corporis humani, magis minusque in hac illave parte resistendo, in tali corpore exhibere potest angelus, ita ut ab homine internosci nequeat; sicut enim manum, brachium, digitum possumus modo rigidum, modo mollem et flexilem exhibere, prout anima per spiritus, nervos et musculos vult, aut non vult resistere; et sicut echinus, sive porcellus hortensis quem vulgo hericium vocamus, suos aculeos potest instar spinarum exserere aut remittere, ita potest et angelus. Id ita esse patet: nam angeli permiserunt se palpari, cum Abraham eis hic lavit pedes, ut patet v. 5. et cum manum Lot apprehenderunt, cumque eduxerunt ex Sodomis, c. 19. v. 16.

5. Buccellam panis.] Modeste ad panem tantum invitat, cum splendidum eis paret convivium, ut patet ex sequentibus; frugale tamen, more illius ævi; nec enim hic legis perdices, capones, cervos, etc. Simile est, c. 31. v. 34. et alibi.

Ita Plato Aristippi luxum in emendis piscibus reprehendit. Phocion filium suum Phocum, qui plura solito obsonia coemerat, objurgans; ita comminatus est ei, si plura quam secundum naturam comederet, vel ingurgitaret, ipsum condignas pœnas luiturum. C. Fannii Consulis lege introductum est, ne quid apud Romanos volucrum, præter unam gallinam, quæ altilis non esset, apponeretur; et singulis cœnis domesticis denos asses præfinivit, testis est Macrobius et Gellius. Cicero Q. Crasso, et Q. Scævolæ non meram elegantiam, sed multa parcimonia mistam laudi dedit: *Crassus*, ait, *erat parcissimus elegantium, Scævola parcorum elegantissimus*, M. Cato vinum in prætura et consulatu, idem quod et operæ, bibebat: epulas ad cœnam ex foro triginta comparabat assibus, idque se facere aiebat reip. causa, quo corpus suum esset ad perferendam militiam robustum.

Idcirco] ut scilicet honoretis me, utendo mea hospitalitate, vel ut alii, q. d. Dei providentia factum est, ut hac hora prandii per me iter haberetis, quo possetis meam hospitalitatem experiri; itaque non tam vobis quam mihi, qui hospitibus et hospitalitate mire delector et pascor, gratificari.

6. Tria sata.] *Satum*, vel, ut Hebræi loquuntur, *saa*, genus est mensuræ aridorum; æqualis bato, qui est liquidorum; noster interpres alibi modium vertit; cum ergo tres modii, sive tria sata facerent unum ephi vel epha, ut patet Ruth 2. v. 17. uti decem ephi faciebant unum corum, qui continet triginta modios, ut patet Ezech. 45. 11. hinc sequitur, satum fuisse tertiam partem ephi, et trigesimam cori.

Porro hic modius, sive satum Hebræorum continebat tres modios Atticos, ut colligitur ex Josepho lib. 15. Antiquit. 11. Italicum vero modium unum cum medio continebat, teste S. Hieronymus in Matthæo 13. et Josepho 9. Antiq. c. 4.

Subcinericios panes.] Qui lati et plani, absque fermentatione, extra clibanum statim sub cinere coquuntur; ut scilicet hac ratione illico succurramus fami hospitum.

Nota. Hebræi olim, uti etiamnum faciunt Saraceni, et Mauritani pene omnes, qui Hebræis uti lingua, ita habitu et ritibus sunt similes, quotidie in fictili vase et concha farinam subigebant, indeque panem in dies singulos coquebant, vel in clibanis, vel in craticula, vel in sartagine tecta, undique carbonibus et cinere circumdata; tum ut recentior esset panis, tum ut ex tempore parabilis et ad manum esset, cum hospites adventabant. Unde crebra est mentio in Script. panis subcinericii, quem Hebræi vocant עגה *ugga*, quasi dicant *ustulatum*.

Tropol. de officio Abrahæ et Saræ, id est spiritus et carnis in rebus et promissis divinis disserit, S. Gregor. l. 9. Moral. c. 51. *Sara*, ait, *promissiones Dei audiens ridet, sed ridens corripitur, correpta autem protinus fœcundatur; quia cum cura carnis sui confidentiam habere desierit, contra spem ex divina promissione accipit, quod habituram se ex humana ratione dubitavit: unde et bene Isaac, id est risus dicitur, quia cum supernæ spei fiduciam concipit, quid mens nostra aliud quam gaudium parit? Curandum itaque est, ne aut necessitatis metas cura carnis transeat, aut in eo quod moderate exequitur, de se præsumat*, etc.

8. Stabat juxta eos,] ut ministrans et incitans tres suos hospites ad bene prandendum.

Sub arbore.] S. Aug. serm. 66. de temp. *Arborem*, ait, *incolebat Abraham, sub qua constitutum erat qualecumque effugium, angustum quidem homini, sed sufficiens majestati. Dignum enim Deo palatium fides devota pingebat, in quo fuisset majestas divina pransura.*

9. Cumque comedissent.] Non vera, nec vitalis fuit hæc angelorum comestio; quia non fiebat ab anima informante, sed assistente corpori aerio ab eis assumpto; trajecerunt ergo angeli cibum hunc intra corpus à se assumptum, ibique cum resolverunt in aerem, perinde ac sol humorem terræ in vaporem resolvit et consumit, nec in se convertit. Ita Theodor. Vide dicta v. 4.

Secus est de Christo, qui post resurrectionem suam cum Apostolis vere comedit, sed simili modo atque angeli hi, cibum à se comestum in aerem resolvit; nec enim corpus gloriosum cibo alitur. Ita S. Thomas 1. p. q. 51. a. 2. ad 5.

10. Cui (Abrahamo) dixit] unus pro tribus, puta medius cæteris illustrior, qui ad hoc maxime erat missus; nam duo reliqui postea Sodomam iverunt ad eam perdendam, ut patet v. 22.

Veniam ad te tempore isto,] proximo anno, hoc eodem die et hora, ut habent Septuag. ergo cum rediisse ad Abrahamum certum est; id enim hic promittit; licet id eum reipsa præstitisse, in sequentibus non narretur.

Vita comite.] Vivente te, et Sara vigente et gaudente; hebr. est, *secundum tempus hoc vitæ*, id est, ut Chaldæus vertit, *in tempore isto quo vos eritis vivi;* non enim loquuntur de sua (cum sint angeli, de quorum perenni vita nullum po-

test esse dubium) sed de Abrahæ et Saræ vita et incolumitate, eamque hic utrique spondent, ac cum ea prolem, quasi dicant: Vivetis tum, et filium habebitis.

Quare non recte Abulensis sic explicat, *vita comite*, id est, si vita tam vobis quam mihi superstes fuerit, quasi angelus de vita sua dubie loquatur, ut homo, qui de vita sua futura dubius est; certo enim promittit hic angelus, se rediturum ad Abraham et Saram, certoque eis promittit prolem, ac consequenter certam utrique vitam spondet; omne ergo tam prolis, quam vitæ dubium excludit.

11. Fieri muliebria,] fluere menstrua, quæ ad conceptionem sunt necessaria.

12. Risit occulte.] Hebraice, chaldaice et græce est, *risit intra se :* risit quasi rem impossibilem, scilicet anum et sterilem parituram. Ita S. Aug. hic q. 36. Est enim risus species confutationis, ait Plato in Gorgia. Hinc et ejus risum reprehendit angelus, quasi ex dubitatione vel diffidentia profectum, cum ait: *Numquid Deo est quidquam difficile?* S. Ambros. tamen risum hunc Saræ fuisse putat indicium futuri mysterii potius, quam incredulitatis argumentum : *Risit enim*, inquit, *adhuc nesciens quid rideret*, *quod publicam esset in Isaac paritura lætitiam.* Sed prius quod dixi verius est.

Dominus meus,] maritus meus Abraham. Instar Saræ, uxores bonæ revereantur maritos, eosque vocent dominos, uti monet S. Petrus epist. 1. c. 3. v. 5. et 6.

13. Dixit autem Dominus.] Puta angelus ille medius Dominum repræsentans, ut dixi v.2.Hoc dicto angelus pandens occultum risum Saræ, ostendit se non hominem, sed angelum, vel Deum esse. Unde pro eo quod sequitur : *Numquid Deo quidquam est difficile?* Chaldæus vertit, *numquid occultabitur à facie Domini verbum?* utrovis enim modo verti potest Hebræum פלא *pala.*

16. Viri ,] tres illi angeli, v. 2.

17. Dominus,] medius angelus illustrior, personam Dei repræsentans.

Numquid celare potero.] Hebraice המכסה *hamecasse*, *numquid celabo?* amor et familiaritas mea non fert ut amicum meum Abrahamum, ita mihi charum, celem hæc secreta mea, præsertim quia scio ipsum intellecto hoc meo decreto de excidio Sodomorum, pro iis oraturum. Volo ergo hac revelatione illi dare materiam charitatis et orationis, simulque ostendere quantum ipsius precibus tribuam, atque ex adverso volui patefacere quanta fuerit perversitas et corruptio Sodomorum; utpote in qua ne decem quidem justi inventi sunt, adeo ut pro iis ulterius rogare ausus non fuerit Abraham.

18. Cum futurus sit.] Est argumentum à majori, q. d. Tam insigni tantæ posteritatis et benedictionis beneficio decoravi Abrahamum; ergo par est ut tantillum beneficium, puta revelationem secreti mei, ei non denegem.

Robustissimam.] Hebraice עצום *usum*, id est *osseam*, ut vertit Aquila, id est *fortem* (instar ossis) ut vertit Symmach. hoc est *multum*, ut vertunt Septuag. fortitudo enim populi maxime consistit in ejus multitudine.

19. Scio enim.] Hæc est secunda ratio movens Deum, ut secreta sua detegat Abrahamo; quod scilicet per ea, puta per punitionem Sodomorum, velit Abrahamum suos posteros erudire, ut ab eorum peccatis caveant, ne similiter puniantur.

Ut faciant judicium et justitiam,] ut recte et juste vivant : *judicium* enim significat id quod judicio Dei et sapientum rectum, justum et sanctum est. Ita Vatablus.

Ut adducat Dominus propter Abraham.] Potest quoque ex Hebræo verti, *super Abraham.* Loquitur hic Deus de se in tertia persona. Sensus enim est : Ut ego impleam ea quæ Abrahæ promisi, ut scilicet ea exhibeam posteris ejus.

20. Clamor Sodomorum.] Est prosopopœia, q. d. Peccata Sodomæ ita enormia sunt et impudentia (hoc enim significat clamor, ait S. Aug.) ut publice et ubique in omnium ore versentur, adeoque fama (ut vertit Vatabl.) eorum in cœlum per angelos sparsa, ad me pervaserit : imo ipsamet eorum peccata, quasi accusatores in cœlum ad me conscenderunt, clamantque contra tam impios homines, atque vindictam à me extorquent. Descendam ergo eo, ut videam an hæc fama, et hic peccatorum quasi accusatorum clamor verus sit, an non, ut experientia id sciam. Loquitur et agit hic Deus more nostrorum judicum, qui cominus de facto inquirunt, remque inspiciunt, ut dixi. Nam Deus ante experientiam omnia novit ab æterno.

Nota : hanc experientiam sumpsit Deus cap. sequenti v. 5. cum se per duos hosce angelos Sodomitis duorum virorum specie objecit, qui statim ab eis ad stuprum appetiti sunt.

Nota secundo, multa fuisse peccata Sodomæ, sed præcipua fuerunt, otium, gula, superbia, inhospitalitas, crudelitas, Dei contemptus, et ex hisce nata tam portentosa libido, Ezech. 16. 49. uti dixi c. 13. 13.

21. Descendam, et videbo.] Descendit Deus per duos hosce angelos, Deum pariter repræsentantes; quos tertius, puta medius, angelus illustrior, misit in Sodomam.

Ex hoc loco Concilium Lateran. 1. c. 8. monet judices, ne facile accusationibus credant, sed eas lente et mature instar Dei examinent et inquirant, antequam reum condemnent; nam ut ait Seneca l. 2. de Ira : *Veritatem dies aperit*, *potestque pœna dilata exigi*, *exacta revocari non potest.* Idem cuique faciendum, ne facile accusatoribus, vel detractoribus credat. Est enim pusilli animi cito irasci, et credere rumoribus. *Sæpe enim sinistro rumori malignitas dat initium, credulitas incrementum : Deus*, ait, Philo de confusione linguarum, *dicitur ad visendum descendere, qui omnia priusquam fiant providet manifestissime, ut doceamur, ne quis homo de absentibus et futuris, et incertis putet se posse conjecturam facere ; sed prius maxime prospicere debet ; visus enim certus potius quam fallax auditus, testis adhibendus est.* Et S. Gregor. l. 19. Mor. c. 23. exponens illa verba Job. c. 29. 16. *Et causam quam nesciebam diligentissime investigabam*, sic ait : *Deus cum omnia illi nuda et aperta sint, mala Sodomorum punivit non audita sed visa.* Hinc sanctus Chrysostomus commendat Prælatis ne aliquid definiant propter solos vulgi rumores : *Noli*, inquit, *ex suspicione tua judicare antequam discas utrum res ita se habeat, neque aliquem culpa; sed potius Deum imitare, qui ait Gen. 18. Descendam et videbo.* Notus est Theodosii imp. lapsus in præcipitata sententia et cæde Thessalonicensium, cujus eum monit

S. Ambrosii, postea adeo pœnituit; et Davidis circa Miphiboset, 2. Reg. 16. 4. collato cum 2. Reg. 19. 27.

22. Converteruntque se.] Ex hoc loco, et ex cap. seq. v. 1. apparet duos angelos ab Abrahamo discessisse Sodomam, tertium vero cum eo adhuc mansisse; unde de eo subdit Moses: *Abraham adhuc stabat* (in oratione, ut addit Chaldæus) *coram Domino;* eum enim orat Abraham usque ad finem capitis, ut Sodomæ parcat; unde finita oratione et colloquio, tertius ille ab Abrahamo abiit et disparuit, ut patet v. 33.

25. Qui judicas omnem terram,] qui justissimus es judex, norma justitiæ, et judex judicum terræ.

26. In medio civitatis,] in ipsa civitate; hoc enim significat hic hebraismus : Per hanc civitatem sive metropolim, puta Sodomam, totam Pentapolim intellige ; unde si Deus in tota Pentapoli decem justos invenisset, toti Pentapoli pepercisset. Ita Abulensis. *Unde*, inquit S. Ambrosius, *discimus quantus murus sit patriæ vir justus, quemadmodum non debeamus invidere viris sanctis, nec temere derogare. Illorum enim fides non servat, illorum justitia ab excidio defendit; Sodoma quoque si habuisset viros decem justos, potuit non perire.*

27. Coepi.] Incipere in Script. sæpe significat desiderare, optare, gestire, conari, parere, moliri; hoc enim est hebræum הואלתי *hoalti*. Unde Hebræa ad verbum habent : *Cupio* vel *gestio loqui ad Dominum, tametsi sim pulvis et cinis*, scilicet vilissimus et abjectissimus. Ita Vatablus, Agnosce ergo, ô homo, ô princeps, præsertim coram Deo in oratione, quod sis pulvis et cinis, nosce teipsum. S. Aug. 13. Civit. c. 8. narrat Alcibiadem summo loco natum, cum ex sermone Socratis seipsum agnovisset, nihilque inter se et bajulum quemvis interesse, illacrymasse, petiisseque sibi virtutem tradi. *Scito,* inquit Auctor lib. de Spiritu et anima apud S. August. c. 51. *quoniam homo es, cujus conceptio culpa, nasci miseria, vivere pœna, necesse mori ; attende ergo sollicite quid agas, vel quid agere debeas;* et S. Bernardus in carmen:

> Unde superbit homo, cujus conceptio culpa ;
> Nasci pœna ; labor vita ; necesse, mori ?

Præclare S. Ægidius comes S. Francisci : *Humilitas,* inquit, *est instar fulminis, quod ferit quidem, sed nulla post se relinquit vestigia; ita sane humilitas omne peccatum dissipat, et tamen ut homo in oculis suis sit nihil, efficit.* Hac Abraham Deo charus et amicus evasit, nam ut aiebat S. Ludovicus Episcopus Tolosanus : *Nihil tam gratum Deo, quam si vitæ merito magni, humilitate simus infimi, cum tanto quis Deo sit pretiosior, quanto propter eum sibi est vilior.*

32. Non delebo propter decem.] Hic Deus injecit Abrahæ timorem et verecundiam, ne ultra progrederetur in sua petitione ad quatuor, qui revera tantum erant in Sodomis, scilicet Lot, ejus uxor, et duæ filiæ, inquit S. Chrysost. reliqui enim omnes quasi nocentes cœlesti igne in Sodomis conflagrarunt. Fecit hoc Deus, ne si Abraham ob quatuor Sodomæ parci peteret, idque ipse abnueret, Abrahamum contristaret; decreverat enim omnino quatuor has civitates perdere; jam enim completa erat peccatorum Sodomæ mensura, imo supereffluebat.

Dices : Cur saltem non permisit Deus Abraham descendere ad octo vel quinque, ut propter octo vel quinque justos peteret parci Pentapoli? Respondet Abulens. quia in Pentapoli facile erant septem vel octo justi, si enim in Sodoma erant quatuor justi, in singulis reliquis urbibus facile fuisset invenire unum justum; cumque eæ essent quatuor, universim fuissent octo justi in Pentapoli.

Si objicias : Ergone quatuor hi justi cum impiis in Pentapoli conflagrarunt? Respondet Abulens. minime, quia uti Lot cum uxore et filiabus ex Sodomis, ita reliqui quatuor justi ex suis urbibus, totaque Pentapoli vel monitu angelorum, vel Dei instinctu ante ejus excidium excesserunt. Verum hoc est conjectare et divinare. Cum ergo omnes Pentapolitæ, excepto Lot cum suis, et exceptis incolis urbis Segor, cœlesti igne, quasi subito fulmine sint afflati et consumpti, liquet omnes pariter fuisse impios.

Respondeo ergo Abraham infra decem non descendisse, tum quia dixerat, v. præced. hanc suam petitionem fore ultimam : cum enim toties minuendo descendisset, non ausus fuit sæpius descendere, ne Deo esset importunus, illique fastidium aut iram moveret : tum quia continuo à quadraginta usque ad decem, per denarios petendo descenderat Abraham. Pari ergo modo et congruentia, hic à decem ad unum vel nullum descendere debuisset. Tum denique, quia putabat facile decem justos in Pentapoli inveniendos esse.

Sed cur Abraham non meminit Lot nepotis sui, cur eum communi clade eripi non postulavit? An ut rem claram id Moyses prætermisit? an quod justum norat, liberandum confidebat?

Moral. docet hic S. Chrysost. hom. 42. quanto in pretio haberi debeant justi, etiamsi exterius viles et pauperes; cum propter eos Deus urbibus et provinciis sceleratis parcat : illi enim sunt bases et columnæ reip. Talis fuit David, de quo ait Deus Ezechiæ : *Protegam urbem hanc et salvabo eam propter David servum meum,* 4. Reg. 19. 34. *Talis erat Elias, qui melotem tantum habuit, et purpura vestitus Achab illius melote indigebat. Melote hujus cœlum clausit, pluviarumque descensum stitit. Et lingua Prophetæ frenum fuit cœlo : purpura autem amictus, et diademate circumibat quærens Prophetam.* Hinc de eo et similibus ait Paulus : *Circuierunt in melotis, in pellibus caprinis, egentes, angustiati, afflicti, quibus dignus non erat mundus,* Hebr. 11. 37. *Ut dubitari non debeat ipsorum meritis adhuc stare mundum,* ait Ruffinus, Præfat. in lib. 2. de Vitis Patrum.

33. Abiitque Dominus.] Unus hic angelus finito colloquio cum Abraham, disparuit, reliqui vero duo perrexerunt in Sodomam, ut patet, cap. seq. v. 1.

CAPUT DECIMUM NONUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

LOT HOSPITIO EXCIPIT ANGELOS, QUOS SODOMITÆ PETUNT AD SCELUS NEFANDUM ; HINC ANGELI EDUCENTES LOT, IGNE COELESTI CREMANT PENTAPOLIM, EXCEPTA SEGOR, CUI LOT VENIAM IMPETRAT. SECUNDO, V. 26. UXOR LOT RESPICIENS POST SE, VERTITUR IN STATUAM SALIS, FILIÆ VERO EX PATRE CONCIPIUNT, ET PARIUNT MOAB ET AMMON.

1. VENERUNTQUE duo angeli Sodomam vespere, et sedente Lot in foribus ci-
vitatis. Qui cum vidisset eos, surrexit, et ivit obviam eis : adoravitque
pronus in terram. 2. Et dixit : Obsecro, domini, declinate in domum
pueri vestri, et manete ibi : lavate pedes vestros, et mane proficiscemini
in viam vestram. Qui dixerunt : Minime, sed in platea manebimus. 3.
Compulit illos oppido, ut diverterent ad eum : ingressisque domum illius,
fecit convivium, et coxit azyma, et comederunt. 4. Prius autem quam irent
cubitum, viri civitatis vallaverunt domum à puero usque ad senem, omnis populus simul. 5.
Vocaveruntque Lot, et dixerunt ei : Ubi sunt viri qui introierunt ad te nocte? educ illos huc,
ut cognoscamus eos. 6. Egressus ad eos Lot, post tergum occludens ostium, ait : 7. Nolite,
quæso, fratres mei, nolite malum hoc facere. 8. Habeo duas filias, quæ necdum cognoverunt vi-
rum : educam eas ad vos, et abutimini eis sicut vobis placuerit, dummodo viris istis nihil mali
faciatis, quia ingressi sunt sub umbra culminis mei. 9. At illi dixerunt : Recede illuc. Et rur-
sus : ingressus es, inquiunt, ut advena; numquid ut judices? te ergo ipsum magis quam hos
affligemus. Vimque faciebant Lot vehementissime : jamque prope erat ut effringerent fores. 10.
Et ecce miserunt manum viri, et introduxerunt ad se Lot, clauseruntque ostium, 11. et eos
qui foris erant, percusserunt cæcitate à minimo usque ad maximum, ita ut ostium invenire non
posseat. 12. Dixerunt autem ad Lot : Habes hic quempiam tuorum? generum, aut filios aut
filias, omnes, qui tui sunt, educ de urbe hac : 13. delebimus enim locum istum, eo quod in-
creverit clamor eorum coram Domino, qui misit nos ut perdamus illos. 14. Egressus itaque
Lot, locutus est ad generos suos, qui accepturi erant filias ejus, et dixit : Surgite, egredimini
de loco isto; quia delebit Dominus civitatem hanc. Et visus est eis quasi ludens loqui. 15. Cum-
que esset mane, cogebant eum angeli, dicentes : Surge, tolle uxorem tuam, et duas filias quas
habes, ne et tu pariter pereas in scelere civitatis. 16. Dissimulante illo, apprehenderunt ma-
num ejus, et manum uxoris, ac duarum filiarum ejus, eo quod parceret Dominus illi. 17. Eduxe-
runtque eum, et posuerunt extra civitatem : ibique locuti sunt ad eum, dicentes : Salva animam
tuam : noli respicere post tergum, nec stes in omni circa regione : sed in monte salvum te fac,
ne et tu simul pereas. 18. Dixitque Lot ad eos : Quæso, Domine mi, 19. quia invenit servus
tuus gratiam coram te, et magnificasti misericordiam tuam quam fecisti mecum, ut salvares
animam meam, nec possum in monte salvari, ne forte apprehendat me malum, et moriar; 20.
Est civitas hæc juxta, ad quam possum fugere, parva, et salvabor in ea : numquid non modica
est, et vivet anima mea? 21. Dixitque ad eum : Ecce etiam in hoc suscepi preces tuas, ut non
subvertam urbem pro qua locutus est. 22. Festina et salvare ibi : quia non potero facere quid-
quam donec ingrediaris illuc. Idcirco vocatum est nomen urbis illius Segor. 23. Sol egressus
est super terram, et Lot ingressus est Segor. 24. Igitur Dominus pluit super Sodomam et
Gomorrham sulphur et ignem à Domino de cœlo : 25. et subvertit civitates has et omnem
circa regionem, universos habitatores urbium, et cuncta terræ virentia. 26. Respiciensque uxor
ejus post se, versa est in statuam salis. 27. Abraham autem consurgens mane, ubi steterat prius
cum Domino, 28. intuitus est Sodomam et Gomorrham, et universam terram regionis illius :
viditque ascendentem favillam de terra quasi fornacis fumum. 29. Cum enim subverteret Deus
civitates regionis illius, recordatus Abrahæ, liberavit Lot de subversione urbium in quibus ha-
bitaverat. 30. Ascenditque Lot de Segor, et mansit in monte, duæ quoque filiæ ejus cum eo
(timuerat enim manere in Segor) et mansit in spelunca ipse, et duæ filiæ ejus cum eo. 31. Di-

xitque major ad minorem : Pater noster senex est, et nullus virorum remansit in terra, qui possit ingredi ad nos juxta morem universæ terræ. 32. Veni, inebriemus eum vino, dormiamusque cum eo, ut servare possimus ex patre nostro semen. 33. Dederunt itaque patri suo bibere vinum nocte illa. Et ingressa est major, dormivitque cum patre; at ille non sensit, nec quando accubuit filia, nec quando surrexit. 34. Altera quoque die dixit major ad minorem : Ecce dormivi heri cum patre meo, demus ei bibere vinum etiam hac nocte, et dormies cum eo, ut salvemus semen de patre nostro. 35. Dederunt etiam et illa nocte patri suo bibere vinum, ingressaque minor filia dormivit cum eo : et ne tunc quidem sensit quando concubuerit, vel quando illa surrexerit. 36. Conceperunt ergo duæ filiæ Lot de patre suo. 37. Peperitque major filium, et vocavit nomen ejus Moab : ipse est pater Moabitarum usque in præsentem diem. 38. Minor quoque peperit filium, et vocavit nomen ejus Ammon, id est, filius populi mei : ipse est pater Ammonitarum usque hodie.

1. Veneruntque duo angeli.] *Duo*, scilicet qui ab Abrahamo recesserant, tertio cum eo remanente, cap. præced. v. 22. Symbolice, angelus unus è tribus, repræsentans Deum Patrem, manserat cum Abraham, ut ejus domum benediceret, eumque patrem efficeret ad generandum Isaac : unde videtur hic angelus fuisse medius et primarius inter tres, puta Michael, qui duos socios Gabrielem et Raphaelem misit ad exscindendam Sodomam : Gabriel enim juxta etymon suum est fortitudo Dei, puta fortis executor divinæ justitiæ, hicque repræsentat secundam in Trinitate personam, puta Filium; quia ejus incarnationem annuntiavit B. Virgini, Lucæ 1. Incarnatio enim fuit opus summæ Dei fortitudinis et potentiæ. Raphael vero videtur esse angelus præses castitatis, et ultor incestus : unde Tobiam caste tutatus est ab Asmodæo, qui septem incestos Saræ sponsos occiderat, Tob. 7. et 8. Quare Raphael missus est Sodomam, ut incestos Sodomitas perderet. Hic repræsentabat Spiritum sanctum qui est tutor et vindex sanctitatis, id est puritatis et castitatis, summusque osor impuritatis ac libidinis. Quare per hos duos angelos significatur Filium et Spiritum sanctum excidisse Sodomam : nam, ut ait Procopius : *Pater non judicat quemquam, sed omne judicium dedit Filio : Filio autem naturaliter adest et inest Spiritus sanctus.* Addunt nonnulli Filio additum Spiritum sanctum quia Deus Pater judicium et vindictam bonitate et clementia, quæ appropriatur Spiritui sancto, temperat et mitigat, q. d. Mitto Filium, ut vos judicet et perdat, sed addo ei Spiritum sanctum qui vos invitet ad pœnitentiam, quam si capessatis, veniamque flagitetis, Spiritus sanctus judicium et vindictam Filii sistet et inhibebit, ac indulgentiam vobis largietur.

Vespere.] Ejusdem diei, quo cum Abrahamo pranderant, c. præced. v. 1. 2. et seq.

Symbol. justis, ut Abrahæ, angeli lucem; impiis, uti Sodomitis, tenebras adducunt. Ita sanctus Ambros. l. 2. de Abraham, cap. 6. Secundo, vespera significabat vesperum et occasum imminere civitati, ait Cajet. Tertio, vesper hic portendit æternam noctem Sodomitis imminentem. Ita S. Gregor. l. S. Moral. c. 2.

Sedente Lot.] Putant Judæi, quod Lot sederit hic quasi primus judex inter alios judices, qui tunc temporis sedebant in portis civitatum, ut patet Deuter. 21. 22. Verum hoc falsum esse patet ex v. 9.

Dico ergo cum Abulensi : Lot habitans olim in domo Abrahæ, ibi didicit hospitalitatem; eam ergo hic more suo exercet, dum sedet in porta civitatis, ut hospites colligat, ne à Sodomitis vim et stuprum patiantur, quale duobus angelis intentarunt, v. 5. Putabat Lot, æque ut Abraham, eos esse homines, non angelos, Hebr. 13. 2.

Adoravitque eos.] Nota Lot, in hospitalitate, humilitatem : adoravit enim hos peregrinos, nesciens eos esse angelos; nam decor et splendor vultus indicabat eos esse viros graves, vel Prophetas à Deo missos. Ita S. August. q. 41. Rursum se vocat eorum puerum, id est servum, ut habent Hebræa.

2. Minime.] Invitati à Lot angeli, primo honestatis causa recusant, mox dum urgentur acquiescunt. Fallitur ergo Cassianus collat. 17. c. 25. qui putat angelos hic mutasse sententiam.

3. Compulit illos oppido.] Invitavit et ursit eos mirum in modum.

Azyma.] Panes sine fermentatione subito coxit in clibano, vel sartagine, quales coxerat Abraham : azyma enim idem sunt cum panibus subcinericiis. Vide dicta, c. 18. 6.

4. Omnis populus simul.] Etiam ab extremis urbis partibus, ut habent Hebræa; idque vel ad patrandum, vel ad intuendum nefas. Notat hoc Moses, ut pateat non fuisse decem justos in Sodomis, sed omnes præter Lot cum suis, fuisse impios et nefandos Sodomitas. Ita Burgens. Cajet. Perer.

5. Ut cognoscamus.] Ut turpiter eis abutamur : hoc est scelus Sodomiticum, de cujus enormitate vide Hamerum hic, et Hieron. Magium integro volumine de hac re edito.

Abutimini illis.] Aliqui excusant hoc dictum et factum Lot, quasi senserit (quod sensit Dom. Soto, lib. 4. de Justitia, q. 7. a. 3. et plures alii Theologi, atque satis insinuat D. Thom. q. 1. de malo, a. 5. ad 14. et S. Ambros. l. 1. de Abraham. c. 6.) licere volenti facere majus flagitium, suadere minus : sic enim volenti committere sodomiam aut stuprum, licet suadere ut eat potius ad meretrices in lupanari expositas; et latroni volenti occidere viatorem, licet suadere ut potius eum spoliet. Pari ergo modo Lot molientibus sodomiam licite potuit suadere fornicationem. Unde Gabriel Vasquez, 2. 2. q. 43. de scandalo, dubio 1. Ex hoc facto Lot docet, licitum esse volenti omnino facere majus malum, suadere minus; etiamsi ipse de eo nihil cogitaret. Sic enim Lot volentibus committere sodomiam, proposuit et suasit stuprum filiarum, de quo ipsi non cogitabant. Adde, Lot non suadere, sed tantum offerre filias sibi per omnia obedien-

tes, ad stuprum, ut majorem vexationem, et injuriam tantorum virorum redimat.

Verum dico peccasse Lot, quia filiarum suarum famæ et pudicitiæ, ac consentiendo in actum venereum periculo, magis consulere et prospicere (utpote pater) debuit quam hospitum externorum : esto, ii viri sancti et Prophetæ essent.

Secundo, Lot non erat dominus suarum filiarum, ac consequenter non erat dominus corporum et pudicitiæ earumdem : ergo non potuit eas, maxime non consentientes, offerre stupro : non enim tenebantur, imo non poterant, illæ in hac oblatione obedire patri; et plane verisimile est eas hac in re noluisse obedire patri, quæ enim virgo honesta tale stuprum suum potius quam alterius cujuslibet non horrescat ?

Tertio, Sodomitæ non cogitabant de filiabus Lot vitiandis, ergo inique eas illis tam impuris ipse proposuit et objecit, ut liberaret suos hospites, non enim licet impedire damnum Petri cum damno Pauli, dicendo latroni volenti spoliare Petrum, spolia Paulum, de quo latro non cogitat, uti docte docet noster Lessius, l. 2. de justitia, c. 13. dub. 3. n. 19.

Videtur tamen inconsideratio et perturbatio Lot in re tam ancipiti multum de peccati gravitate minuisse, anceps enim erat Lot et inops consilii in re tam implexa; volebat enim omni modo hospitum talium, tamque venerandorum indemnitati, honori et pudicitiæ consulere, nec alius ei tunc modus occurrit, quam si pro eis filias suas offerret, quem statim amplexus est, non cogitans, nec advertens se hac ratione injuriam facere filiabus suis. Ita S. August. l. contra mendac. c. 9. Lyran. Thom. Anglicus, Tostatus, Lipom. Pererius.

Addit Cajet. Lot obtulisse filias, animo non redimendi flagitium flagitio, sed placandi hyperbolica submissione furentem populum; putabat enim, et rationabiliter (uti rei probavit eventus) quod populus non acceptaret talem oblationem; sed quod placatus tanta submissione ipsius Lot desisteret à cœpto; et eo rationabilius, quod filiæ ejus jam erant desponsatæ civibus Sodmæ. Sicuti vir aliquis placaturus alium, quem injuria lacessivit, ei pugionem nudum offert dicendo, occide me; non animo ut interficiatur, sed ut tanta submissione placetur læsus. Per exaggerationem ergo hæc dixit Lot, perinde ac David dixit ad Jonatham, 1. Reg. 20. 8. *Si est iniquitas in me, tu me interfice, et ad patrem tuum ne introducas me.* et Judas, Gen. 42. dixit patri suo Jacob : *Duos filios meos interfice, si non reduxero tibi Benjamin.* Ita Cajet.

Moral. S. Chrysost. hom. 43. stupet charitatem Lot erga hospites et exteros, quorum integritatem filiarum suarum pudori anteponit. *Nos autem*, ait, *videntes sæpe fratres nostros in ipsum impietatis profundum, et quasi in fauces diaboli cadere, neque sermone eos dignamur, neque consulere, neque verbis admonere, et eripere à malitia, et ad virtutem manuducere. Quid enim, inquis, mihi cum eo commune? mihi non est curæ, nil mihi negotii cum eo. Quid dicis, homo? nihil tibi commune cum eo? frater tuus est, ejusdem tecum naturæ : sub eodem estis Domino, sæpe etiam ejusdem participes mensæ spiritalis*, etc.

Sub umbra culminis mei.] Hebraice, sub umbra tabulati vel contignationis, id est tecti et domus meæ : tectum enim eos qui in domo sunt, instar umbræ obumbrat, et protegit ab æstu, aliisque aeris injuriis.

Rursum, peregrini sunt sub umbra, id est protectione et cura hospitis sui, cujus est providere, neque illis injuria in domo sua inferatur, et hoc proprie hic intendit Lot.

9. Recede illuc.] Facesse hinc.

Ingressus est ut advena, numquid ut judices?] Hebraice est, *unus ille venit ad peregrinandum* (ut instar peregrini inter nos degat), *et ille judicando nos judicabit?* quasi dicant : Venitne ille peregrinus ut sit judex noster, ut nos judicet ? Unde Septuag. vertunt : *ingressus es habitare, non etiam judicium judicare.*

Vimque faciebant Lot.] Pars eum protrudentes et abripere conantes, pars effringentes ostium, à Lot egrediente ad eos, post se clausum, v. 6.

10. Introduxerunt ad se Lot, clauseruntque ostium.] Duo angeli ostium à Lot clausum aperuerunt, ut cum à violentia Sodomitarum ereptum in domum introducerent, eoque introducto rursum ostium clauserunt,. ne Sodomitæ pariter ingrederentur.

11. Percusserunt cæcitate.] Sept. αορασια, id est, evidentia, qua cætera videntes ostium tantum Lot, quod quærebant, videre non potuerunt. Ita Joseph. S. Ambros. Chrysost. et August. q. 43. Unde Vatabl. vertit : *perstrinxerunt illis oculos, ut hallucinarentur, nec fatigati quidem invenirent ostium.* Si enim, ait S. August. omnino cæci fuissent, non ostium Lot, sed duces, qui eos domum reducerent, quæsissent.

Nota. Id factum est hac ratione, quod Deus eis aliam speciem objecerit ut loco ostii viderent, verbi gratia, solidum parietem, aut quid aliud, id autem fecit uno horum quatuor modorum, puta immutando vel speciem objecti, vel aerem medium, vel potentiam visivam, vel sensum communem, ad quem omnes visiones et sensationes deferuntur. Simili modo Syri, 4. Reg. 6. Eliseum quærentes et videntes, non viderunt, nec agnoverunt esse Eliseum. Sic Christus post resurrectionem duobus discipulis ut peregrinus, Magdalenæ vero tanquam hortulanus apparuit.

Simile fuit illustre miraculum Gregorii Thaumaturgi, qui cum diacono persecutores fugiens in montem, cum à quodam proditus esset, persecutores montem undique cinxerunt, et perscrutati sunt, nec tamen eum viderunt, redeuntes ergo ad proditorem eum increpuerunt; ille eum tali loco fuisse certo asseveravit : ipsi vero eo loco ab eo designato, non duos homines, sed duas arbores invenisse se asseruerunt. Illis digressis proditor ad locum ascendit, viditque Gregorium cum diacono manibus in cœlum elatis orantem, qui persequentibus duæ arbores fuisse videbantur; quare ad pedes ejus accidens conversus ad Christum, ex persecutore cum eo factus est profugus. Ita Nicenus in ejus Vita.

Tropol. S. Amhros. *Hic*, ait, *ostenditur, quia cæca est omnis libido, et quod est ante se, non videt.*

Ita ut ostium invenire non possent.] Hebraice est, *vaulu limtso happetach*, et laboraverunt sive fatigati sunt quærendo ostium : sed frustra, quia illud omni suo conatu invenire non potuerunt. Addit S. Chrysost. ex Hebræo ילאו *iilu*, id est *fatigati sunt*, Sodomitis luxata fuisse membra, ut vires eis motusque membrorum deficerent, idque factum esse à Deo hoc fine, ut significa-

ret eos, mente et vitiis cæcos et enerves esse, quodque libido mentem maxime excæcet, camque æque ac corpus enervet.

OSTIUM.] Putat Ribera, in cap. 1. Sophon. n. 81. Delrio, et alii, Mosen loqui de ostio domus, tam Lot, quam cujusque Sodomitæ; quasi quisque suam domum regressus, illam invenire et ingredi non potuerit: id enim videtur asserere Sapiens, Sap. 19. 16. Dignum enim erat, ut, qui alienas fores volebant effringere, suas non invenirent.

Verum melius S. Ambros. Chrysost. August. et Pererius censent, Mosen tantum loqui hic de ostio solius Lot, quod Sodomitæ conabantur effringere, sed cæcitate percussi, omni suo conatu invenire non potuerunt: illud enim exigit planus Script. maxime Hebraicæ contextus, et series historiæ. Sapiens autem, Sap. 19. 16. loquitur de Ægyptiis, non de Sodomitis: tantum enim Ægyptios comparat Sodomitis in eo, quod utrique percussi sint cæcitate, quodque uti Sodomitæ ostium Lot quod quærebant, ita Ægyptii suum quisque ostium quod quærebant, in triduannis Ægypti tenebris, invenire non potuerint.

Tropol. Greg. l. 6. Moral. 16. *Quid est quod malis adversantibus intra domum Lot reducitur et munitur, nisi quod justus quisque dum pravorum insidias sustinet, ad mentem revertitur, et imperterritus manet? Sodomitæ autem viri in domo Lot ostium invenire nequeunt, quia corruptores mentium, contra vitam justi nullum accusationis additum deprehendunt. Percussi enim cæcitate quasi domum circumeunt, quia invidentes dicta factaque perscrutantur: sed quia eis de vita justi, fortis undique ac laudabilis actio obviat, errantes nihil aliud quam parietem palpant. Bene ergo dicitur: Quasi in nocte sic palpabunt in meridie: quia dum bonum quod vident accusare nequeunt, cæcati malitia, malum quod non vident ad accusationem quærunt.*

12. DIXERUNT.] Duo illi viri, ut habent Hebræa, puta duo angeli.

14. QUASI LUDENS LOQUI.] Ludere et jocari, aut delirare, et ludicra, non seria loqui.

15. TOLLE UXOREM TUAM ET DUAS FILIAS.] Hi ergo quatuor, puta Lot, uxor, et duæ filiæ crediderunt angelis, egressique sunt Sodomis et salvati: generi vero, famuli et ancillæ Lot non crediderunt, sed manentes in Sodoma cum aliis combusti sunt.

16. DISSIMULANTE ILLO.] Hebraice ויתמהמה *vaiitmama*, id est, cum moras necteret; sive ut generis suis persuaderet discessum, ut vult sanctus Ambrosius, sive ut domum et supellectilem suam incendio eriperet, ut vult Rupertus, sive orans Deum ut urbi parceret, ut vult Abul. Ecce amœnitas et opes Pentapolis invitarunt Lot ad se, eædem ipsum jam detinent, et pene perdunt. Disce contemnere terrena et amœna.

17. SALVA ANIMAM.] Vitam tuam hoc incendio eripe, domum, supellectilem, et cætera omnia neglige: ne si moreris, et ea tecum salvare velis, cum iis pereas et conflagres.

Simili modo Gothico Romæ excidio anno Domini 410. à Deo ereptus est S. Innocentius Pontifex, ob vitæ innocentiam et sanctitatem, qua et S. Chrysostomus defendit, ideoque Arcadium Imp. et Eudoxiam, qui eum in exilium egerant, excommunicavit; ac Pelagii subnascentem hæresim damnavit: eoque nomine dilaudatur à S. Hieron. ad Demetriadem, et sæpius à S. Aug. disputante contra Pelagianos. De quo ita scribit Paulus Orosius illi coævus, l. 7. hist. c. 39. *Adest Alaricus, trepidam Romam obsidet, turbat, irrumpit, etc. Accidit quoque, quo magis illa urbis irruptio indignatione Dei acta, quam hostis fortitudine probaretur, ut S. Innocentius Ecclesiæ Rom. Episcopus, tanquam justus Lot subtractus à Sodomis, occulta providentia Dei apud Ravennam tunc positus, peccatoris populi non videret excidium.*

NOLI] tu cum tuis: nam non soli Lot, sed et uxori, et filiabus hoc præceptum datur: ideo enim uxor Lot conversa est in statuam salis, quia contra hoc præceptum retro respexit. Ita Abulens.

NOLI RESPICERE.] Vatabl. putat esse adagium. q. d. Ne te incœpti pœniteat. Sic enim Luc. 9. dicitur: *Nemo mittens manum ad aratrum, et respiciens retro, aptus est regno Dei.* Sed dico hæc verba non adagialiter, sed proprie esse accipienda, id patet ex eo, quod uxor Lot punita est, quia retro respexit: non autem quia eam cœpti itineris pœnituit.

Quæres: cur Deus tam rigide vetuit Lot cum suis, ne retro respicerent? Resp. primo, ad exercendam obedientiam Lot: sic enim Deus exercuit obedientiam Adæ, vetans pomum in paradiso. Secundo, ad sceleratæ gentis detestationem: utpote quam Deus à suis respici nollet; nolebat enim Deus ut Lot Sodomitis pereuntibus condoleret: sed volebat omnem compassionem, cogitationem et memoriam impiissimorum hominum ex animis suorum delere: imo volebat ut sua domo et bonis pereuntibus cum impiis, non dolerent; statuerat enim totam urbem ob impietatem facere anathema ignis et incendii divini. Sic Christus jussit Apostolis excutere pulverem de pedibus in eos qui Evangelium aversarentur, ut hoc signo protestarentur se cum tam impiis hominibus nihil, ne pulverem quidem velle habere commune. Tertio, quia volebat Deus Lot citissime fugere, et salvare se: instabat enim incendium. Rursum, volebat Deus docere Lot nosque omnes debere curiositatem nostram mortificare, ait Philo Cyprius in catena. Quarto, quia nolebat Deus Lot aliquod pœnitentiæ signum dare; quale est retro respicere: idque ut hoc exemplo tropologice doceret Christianos omnes, præsertim salutis suæ et perfectionis studiosos, quæ retro sunt oblivisci, ad interiora semper contendere, et in verticem montis, id est culmen Evangelicæ perfectionis conscendere. Ita S. August. 16. Civit. 30.

IN MONTE SALVUM TE FAC.] *In monte*, scilicet, qui imminet urbi Segor; huc enim profugit Lot. vers. 30.

Tropol. S. Greg. p. 3. pastor admon. 28. *Ardentem*, ait, *Sodomam fugere, est illicita carnis incendia declinare; altitudo vero montium est munditia continentium; in monte enim stare, est carni non carnaliter adhærere. Sed qui ad montana scandere non possunt, salvantur in Segor; quia conjugalis vita nec à mundo longe divisa est, nec tamen à gaudio salutis aliena.*

Arsenius præceptor Arcadii Imp. fugiens in eremum, quadam vice descendit ad flumen. Erat ibi puella Æthiopissa, quæ tetigit melotem ejus; ille autem increpavit eam, illa vero dixit: *Si monachus es, vade in montem.* Compunctus in hoc verbo senex, dicebat ad seipsum: *Arseni,*

si monachus es, vade in montem, ibi vero assidue sibi dicebat: *Arseni, propter quid existi?* Ita vixit in eremo 55 annos, mortuusque est anno ætatis 95.

18. QUÆSO, DOMINE.] Duo erant angeli, sed unus Lot et uxorem manu ducebat; hunc compellat hic Lot dicens: *Domine;* alter eum sequens inter filias duas medius, eas pariter ducebat.

19. NEC POSSUM IN MONTE SALVARI.] q. d. Trepido et timeo ne, cum sim senex et tardi gradus, non satis cito clivum superem; sed incendium me assequatur. Fuit hæc non prompta, sed lenta et morosa obedientia Lot, hac ex parte culpanda, quod nimis suæ infirmitati innixus, angelo comiti et divinæ providentiæ sit diffisus; altera tamen ex parte laudanda, quod scilicet hoc prætextu, postularit, et impetrarit parci ubi Segor.

20. NUMQUID NON MODICA EST?] q. d. Cum modica sit hæc urbs Segor, modicos habet cives, et modice peccavit; da ergo mihi modica ejus crimina, ut eam modicam mihi quasi refugium et asilum serves.

21. SUSCEPI PRECES TUAS,] suscepi et exaudivi te, tuasque preces et vota. LXX. vertunt, ἐταυμάσα, admiratus sum, id est mire reveritus sum, et honoravi faciem tuam, dum scilicet tui amore et reverentia, juxta vota tua parco urbi ad ignem damnatæ.

22. DONEC INGREDIARIS ILLUC.] *Illuc*, non in urbem, sed in territorium Segor; nam dum Lot versaretur inter Segor et Sodomam, jam Sodoma conflagrabat; inter Segor enim et Sodomam uxor Lot respiciens hoc incendium, versa est in statuam salis, quæ etiamnum extat. Ita Abulensis, Adrichom. Borchardus, et alii.

Pulchre urget hæc Dei verba: *Non potero facere quidquam, donec ingrediaris illuc*, noster Prado in cap. 9. Ezechiel v. 6. *O*, ait, *divinæ bonitatis pelagus! nonne satis erat fidem astrinxisse suam, Dei angelum erepturum Lotum de Sodomæ incendio? quorsum tanta cunctatio? videlicet acceperat angelus à Deo mandatum non modo salvandi Lot, sed etiam ipsum sospitem, incolumem, tutum et securum conservandi. Non potero, ait, facere quidquam; at peccata Sodomorum multa sunt nimis. Non potero facere quidquam, at impleta sunt scelera impudentium. Non potero facere quidquam: at clamant in cœlum. Non potero facere quidquam; at venisti executurus sententiam absque venia. Non potero facere quidquam, quousque sese in montem recipiat Lot. Quorsum tam insolita providentia? quo nepotem Abrahami servi Dei nec tangat nec olfaciat ignis, neque occupet, neque vero sollicitet pereuntium calamitas. Quam merito David canebat: Qui habitat in adjutorio* (*in tutela, latibulo*) *Altissimi, in protectione* (*in umbra*) *Dei cœli commorabitur? Dicet Domino: Susceptor meus* (*asilum meum, et arx mea*), *es tu.*

IDCIRCO VOCATUM EST NOMEN URBIS ILLIUS SEGOR.] Quæ prius Bala dicebatur, jam vocata est Segor, id est parva, quia Lot eam quasi parvam, ne cremaretur, exoravit v. 20. Quatuor ergo urbes Pentapolis, puta Sodoma, Gomorrha, Adama et Seboim, hoc igne cœlesti conflagrarunt; quinta Segor communi aliarum incendio destinata, precibus Lot servata est.

Putant Theodoret. Procopius, Suidas et Lyran. Segor quoque, posteaquam ex ea egressus Lot profugit in montem, esse vastatam, et hiatu terræ absorptam. Sed contrarium est verius; jam enim precibus Lot pepercerat ei Dominus, v. 21. itaque sola hæc servata est. Ita S. Hier. Joseph. Borchardus et alii.

Dices: Sap. 10 6. Dicitur ignis descendisse in Pentapolin, ergo etiam in Segor. Resp. *in Pentapolin*, id est in regionem illam quæ à quinque urbibus dicta est Pentapolis, descendit ignis, et exussit omnia, præter Segor. De Segor ex S. Hieron. Bredenbachio, Borchardo, Guilielmo, Tyrio et aliis, ita scribit Adrichom. *Segor urbs parvula, prius Bala, sive Bale, vel Bela dicta, hebraice Salissa, latine vitula consternans* (vitiose aliqui legunt consternans), *vocabatur; quod scilicet terræ motu tertio absorpta* (quod significat hebraice Bala) *sit et prostrata. Syriace Zoar, Zoaræ, et Scora dicitur, nunc Balezona vocatur. Sola hæc ex quinque Pentapolis urbibus, precibus Lot de incendio servata est. Apud eam gignitur balsamum, et poma palmarum antiquæ ubertatis indicia. Tempore S. Hieron. Palmerina dicebatur; de Jericho distat quinque leucis, posita sub monte Engaddi.*

23. SOL EGRESSUS EST SUPER TERRAM ET LOT INGRESSUS EST SEGOR.] q. d. Lot qui ante lucem è Sodomis exivit, orto jam solo pervenit in Segor, cum jam Sodoma conflagraret. Ita Lipom. et Cajet. unde videtur quod summo mane in crepusculo, mox ut Lot egressus est, Sodoma conflagrarit.

24. PLUIT DOMINUS A DOMINO,] id est, pluit Dominus à seipso, puta à se, suaque omnipotentia, non à causis naturalibus. q. d. Non naturalis, sed cœlestis et divina fuit hæc pluvia ignis et sulphuris. Ita Cajet. Pagnin. Vatab. Oleaster. Non ergo hoc Sodomæ incendium fuit terrestre, exhalatum eructatumque ex terra, ut vult Strabo l. 15. Geographiæ, qui id probat ex v. 28. hic, sed perperam.

Secundo, hæc phrasis innuit distinctionem personarum in divinis. q. d. Pluit Dominus à Domino, id est pluit Filius à Patre; Filius enim à Patre uti essentiam, ita potentiam omnemque pluendi et agendi vim accipit. Ita S. Hilar. l. 5. de Trinitate; Euseb. l. 5. Demonstrat. 23. Hieron. in c. 2. Zachar. Aug. et alii; imo Concil. Sirmiens. can. 15. idipsum definit.

Dices: Concilium Sirmiense eo loci damnat priorem sensum. Resp. Damnat eum tantum ad mentem Photini, qui ex hoc loco inferebat Filium non esse Deum, nec Patri coæternum. Adde, Concilium hoc non esse ab Ecclesia receptum, nisi quatenus Photinum damnat; imo, ut dixi c. præcedenti, Concilium hoc fuit Arrianorum: docet enim Filium qua Deus est, Patri esse obsequentem et ministrantem.

SULPHUR ET IGNEM.] Sulphure recte significatus et punitus fuit peccatorum fætor: igne, libidinis ardor, ait Gregorius lib. 4. Moral. cap. 10.

Rursum hic ignis et sulphur symbola fuere et prænuntia ignis gehennæ. Ita Laius rex Thebarum, licet Gentilis, ignis supplicio in emasculatores, tanquam naturæ jura pervertentes, animadvertendum censuit, ait Plato apud Cælium l. 15. c. 16.

25. UNIVERSOS HABITATORES.] Ergo in Sodomis tam viri, quam feminæ omnes erant impiissimæ et Sodomitæ, vel actu, vel affectu et consensu. Vide Ezech. 16. 49.

Dices: Quo jure, qua causa combusti sunt

parvuli et innocentes omnes? Resp. quia Deus, qui omnium, mortisque et necis est dominus, per eos etiam volebat parentes, et tantum parentum scelus punire; parvulis autem bene hac morte consuluit, ne, si superstites manerent, patrissarent, itaque æternis ignibus addicerentur.

Quæres an aliqui Sodomitæ, videntes suas flammas, in morte pœnituerint, sintque salvati? Asserit S. Hieron. sed communiter alii passim putant omnes in impietate esse mortuos esseque damnatos; versabantur enim in flagranti crimine ejusdem noctis, qua duos angelos ad stuprum appetierant, v. 2. Adde: Subita flamma eos corripuit et obstupefecit, ut nec sensum nec tempus haberent pœnitendi. Secus fuit in diluvio, quod sensim et lente increscens, spatium dedit pœnitentiæ. Ita Tostat. Perer. et alii, et indicat S. Judas sua ep. v. 7.

Cuncta terræ virentia.] Nota hic insignem libidinis Sodomiticæ ultionem. Pentapolis antea fertilis erat et amœna, instar paradisi; post peccatum et cœlestem conflagrationem, tota effecta est squalida et putida; nam pars extima mansit cremata et cinerulenta: hic natæ arbores pulchra dant poma; sed si ea tangas, in favillam vertuntur; reliqua interior pars putidissimis et crassissimis aquis è terra erumpentibus tecta, quibus passim innatant moles bituminis, quas putei, quibus vallis hæc erat plena, ex imo evomuere; unde hic lacus dictus est Asphaltites; et, quia pisces non fert, nec aliquid vivum, dicitur mare Mortuum, et à salsedine salsissimum, à loco vero campestri et deserto dicitur mare Solitudinis, quod per 72 milliaria in longum, et per sex in latum excurrit, influit in hunc lacum Jordanis, et pisces cum eo, qui mox ut lacum ingrediuntur, emoriuntur. Si quod vero animal vivum, puta equus, bos, homo in eum injiciatur, supernatat, nec mergitur. Ita Tertull. in carm. de Sodoma, Josephus, Orosius, Tacitus, Solinus, Plinius et alii, ubi agunt de Asphaltite.

Addit Philo l. de Abraham, mare hoc, sive lacum continuum fumum et sulphur, quasi reliquias hujus incendii, exhalare. Et Borchardus oculatus testis in Descriptione terræ sanctæ, Mare Mortuum, inquit, semper est fumans et tenebrosum, sicut ego oculis meis vidi, ut videatur esse os inferni; adeo tetrum vaporem fumat, ut vicina ad mediam diætam, scilicet ad quinque vel sex leucas, sterilia reddat, ita ut ne germen quidem producant. Quin et Sapiens Sap. 107. *In testimonium*, ait, *nequitiæ fumigabunda constat deserta terra, et incerto tempore* (intempestivos, immaturos, imperfectos, evanidos) *fructus habentes arbores.*

Si hæc in Sodomis facta sunt, quid fiet in gehenna? Videte, mortales, videte, carnales, exemplum et typum vestrum 2. Petri 2. 6. *Discite justitiam moniti, et non temnere divos.* Quis ex vobis habitare poterit cum igne devorante (corpora et animas)? habitare cum ardoribus sempiternis? hoc igne, ignisque meditatione suffocate ignem concupiscentiæ vestræ. Nam omnes ignes, omnesque pœnæ hujus mundi respectu ignis et cruciatus inferni, sunt tantum quasi ignis pictus ad verum et magnum ignem, ait sanctus Polycarpus presbyter in Vita S. Sebastiani.

Nota. Hoc Pentapolis excidium et incendium contigit præcise anno uno ante nativitatem Isaac, quæ contigit anno Abrahæ centesimo. Id patet: nam angeli qui subverterunt Sodomam, pridie pranderant apud Abraham, eique promiserant Isaac sequenti anno nasciturum cap. 18. 10. indeque eodem die iverunt Sodomam, vespereque excepti sunt à Lot, cum nocte sequenti invaserunt eos Sodomitæ, ideoque summo mane ab iisdem angelis cremata est Sodoma. Unde sequitur Sodomæ incendium contigisse anno Abrahæ 99. cum ergo Abraham natus sit anno à diluvio 292, adde annos 99. vitæ Abrahæ, habebis annum 391 à diluvio, quo contigit hoc Sodomæ excidium, qui fuit annus mundi 2,047 ante plagas vero Ægypti, et egressum Hebræorum ex Ægypto fuit hic annus 406.

26. Respiciensque uxor ejus post se,] id factum est juxta urbem Segor, quo eam cum Lot et filiabus deduxere angeli, quasi in tutum; et inde mox Dei ultionem in Sodomam executi sunt, pluendo in eam sulphur et ignem.

Respexit autem, excita strepitu ignis et sulphuris pluvii, et clamore pereuntium; partim ex timore, ne et ipsam flamma corriperet, partim ex curiositate, partim ex dolore rerum amissarum et civium suorum patriæque suæ conflagrantis. Punitur ergo, quia inobediens fuit et incredula, ut ait Sap. c. 10. 7. non enim credidit quidquam referre ad incolumitatem et salutem suam, si respiceret retro nec ne; unde Dion. Carth. censet eam peccasse mortaliter. Alii tamen venialem hanc fuisse culpam opinantur, tum quia nimio metu perculsa respexit; tum quia non respicere levis illi videbatur res et materia, proinde non putabat hoc præcipi et obligare sub peccato mortali; punita tamen fuit, quia Deus volebat eam statuere aliis in exemplum, uti mox dicam; simili enim modo ad exemplum aliorum, punivit Deus morte Prophetam illum, cujus historia narratur 3. Reg. 13. ob inobedientiam tantum venialem, ut videtur.

Versa est in statuam salis.] Vatabl. vertit, *versa est in statuam perpetuam:* sic Num. 18. 19. vocatur pactum salis, id est perpetuum. Verum hoc satis improprium et alienum est; unde passim alii censent eam proprie versam esse in statuam salis, nec de eo dubitare licet.

Nota. Primo, statua hæc fuit effigie muliebri. Fuit enim statua uxoris Lot, cujus proinde formam ipsa statua retinuit.

Secundo, sal hoc videtur fuisse metallicum, quod pluviæ resistit, et ædificiis soliditate sua est utile, de quo Plinius l. 31. c. 7. nam hæc statua duravit ad multa secula. Audi Tertull. carm. in Sodoma:

> Ipsaque imago sibi formam sine corpore servans
> Durat adhuc, nunquam pluviis, nec diruta ventis:
> Quin etiam si quis mutilaverit advena formam,
> Protinus ex sese suggestu vulnera complet.
> Dicitur et vivens alio jam corpore sexus,
> Munificos solito dispungere sanguine menses.

Ubi nota τὸ *vivens*, non quod vere vivat hæc statua, sed quod viventis more quasi menstrua quædam effundat, quod æque mirum est, atque alterum quod asserit hic Tertull. statuam hanc, si à quopiam mutiletur, mox hoc mutilum quasi vulnus suum sarcire et implere. Horum fides sit penes Tertull.

Quin et Borchardus, qui vixit ab hinc trecentis

annis, testatur statuam hanc sua ætate adhuc extitisse, inter Engaddi et mare Mortuum, eamque etiamnum extare docet Adrichomius. Quin et Targum Hierosolymitanum addit statuam hanc duraturam usque ad diem resurrectionis et judicii. Hinc de hac statua salis uxoris Lot est ænigma :

Cadaver, nec habet suum sepulcrum ;
Sepulcrum, nec habet suum cadaver ;
Sepulcrum tamen et cadaver intus.

quia scilicet ipsa sibi cadaver est et sepulcrum.

Quæres : cur uxor Lot versa est in statuam salis? Respondent Hebræi apud Lyran. eo quod vespere præcedente, cum Lot angelos exciperet in cœna, non apposuerit sal, quo cibi condiri solent; idque ex gentilitio hospitum et hospitalitatis odio; Sodomitæ enim erant inhospitales. Verum hæc est Judaica fabula et figmentum.

Dico ergo : Versa est uxor Lot in statuam salis, ad hoc ut esset quasi marmor et monumentum perenne divinæ castigationis, quo posteri doceantur Deo per omnia obedire et servire, nec retrospicere, ut bonis cœptis desistant, ac repetant mundi et carnis oblectamenta : nam sal sua siccitate memoriæ prodest, et corpora à corruptione conservat; metallicum vero solidum est; unde symbolum est æternitatis et memoriæ æternæ : hinc pactum salis vocatur pactum æternum.

Hinc Tropol. S. Prosper lib. 1. de Prædict. et Promiss. c. 16. *Uxor*, ait, *Lot salis statua effecta, suo exemplo fatuos condivit, in proposito sancto, quo tendunt proficientes, noxia curiositate retro non debere respicere.* His enim ait Christus Luc. 17. 31. *Mementote uxoris Lot.* Sic et S. Aug. in Ps. 75. hæc adaptat apostatis, qui votum castitatis infringunt.

Quæres, secundo, an uxoris Lot corpus solum, an vero etiam anima interierit, et versa sit in statuam salis? Animam cum corpore esse conversam in statuam, suadere videtur primo, quod absolute hic miro et inaudito modo uxor dicatur conversa in statuam; uxor autem constat tam, imo magis anima quam corpore. Secundo, quia id videtur dicere Sapiens Sap. 10. 7. cum ait, *incredibilis* (incredulæ) *animæ memoria stans figmentum salis.*

Verum respondeo et dico solum corpus versum esse in statuam; hæc enim conversio fuit mors uxoris Lot : in morte autem anima non interit, sed solum corpus commutatur in cadaver, et inde in terram; secundo, quia anima est incorporea; ergo non potuit proprie transmutari in corpus, puta in statuam; tertio, anima est immortalis, ergo interire et commutari nequit. Et cur, quæso, per miraculum et contra naturam Deus eam fecisset hic mortalem; imo reipsa mori, cum idipsum hominibus ad exemplum non prosit? ad hoc enim sufficit corpus visibile converti in statuam visibilem. Hæc ergo à Sapiente vocatur incredulæ animæ, id est hominis, monumentum, nam alioqui nec anima, nec animæ, sed tantum corporis in statuam conversio videri potest. Itaque anima hujus uxoris, corpore converso in statuam, superstes mansit, atque ivit ad infernum, aut potius Purgatorium; videtur enim hæc ejus retrospectio venialis tantum fuisse culpa, ut dixi.

27. Cum Domino,] cum tertio illo angelo de quo cap. 18. 23. qui v. 33. ab Abrahamo jam discesserat.

28. Favillam,] fumum flammæ et favillæ mixtum. Ita Hebr. Chald. et Sept. Spectabat enim Abraham ipsum Sodomæ incendium.

29. Recordatus est Abrahæ,] ne perderet justum Lot, nepotem Abrahæ, cum impiis Sodomitis, ob merita et preces Abrahæ qui oraverat dicens : *Ne perdas justum cum impio*, c. 18. 23.

30. Ascenditque et mansit in monte.] Angelus vetuerat tantum ne in via respicerent retro; cum ergo ex via in Segor pervenit Lot, respexit, vidensque horribilem illam ignis et sulphuris pluviam, ac longe lateque populans incendium; consternatus, immemor sui et promissionis angelicæ, quasi in Segor nec dum satis esset tutus, ex Segor profugit ad montana.

31. Nullus virorum remansit in terra.] Censet Origenes filias Lot traditionem à patre accepisse, mundum, uti olim diluvio perierat, ita secundo periturum incendio; unde nimius timor et horror incendii hujus Sodomitici impulit eas, ut totum orbem conflagrasse putarent, et hic error, quem tamen vel patre, vel tempore docente deponere poterant et debebant, impulit eas ad incestum, non libido. Vide sanctum Augustinum lib. 22. contra Faustum c. 42. et 43.

Nota. Joseph. S. Chrysostomus, Theod. Ambr. has filias Lot à peccato excusant, idque ex duplici capite : primo, ex ignorantia earum invincibili; secundo, quod tali casu quo illæ solæ cum patre fuissent superstites, licita erat earum cum patre commistio, ad servandum genus humanum, ait Ambros. lib. 1. de Abraham cap. 6. sic enim Eva, quæ ex Adami costa est facta, itaque Adæ fuit quasi filia, ejusdem tamen fuit uxor; quia hæc erat tunc sola in mundo femina.

Verum contrarium docet sanctus Augustinus et communiter Theologi. Primo, ignorantia hæc et error filiarum erat vincibilis, uti dixi; secundo, concubitus filiæ cum patre est contra omnem naturæ pudorem, unde nullo casu aut necessitate licitus est, nisi Deus dispenset, eumque concedat.

Moraliter recte notat Lipomanus, cohabitationem feminarum cum viris, licet eis sint sanguine junctæ, nunquam carere periculo. Unde S. August. nec neptes, nec sorores in domum suam admisit.

33. Bibere vinum,] quod in Segor emerant, et inde cum victualibus cæteris, ad aliquot dierum victum asportarant. *Peccavit Lot*, ait S. August. lib. 22. contra Faustum cap. 44. *non quantum meretur incestus* (quem ebrius et sui impos præter omnem opinionem et suspicionem admisit), *sed illa ebrietas.* Hæc autem tantum videtur fuisse venialis. Ita Theod. S. Chrysost. Perer. Plane enim consternatus, et ob conjugis bonorumque omnium amissionem, tristissimus erat Lot, ideoque paulo largius bibit ad leniendam mœstitiam, non tamen ita, ut putaret se temulentum fore. Sed vinum ipsi forte insuetum, aut solito potentius, mox cerebrum labore et mœrore debilitatum occupavit et oppressit, tristes enim illico capiuntur vino.

Non sensit.] Fuit aliquis sensus in Lot, ut pa-

tet ; sed confusus, sopitus et perturbatus, qualis esse solet in dormientibus, maxime semisopitis et semivigilantibus. Ita Cajet. In particulari ergo non sensit, nec agnovit Lot filiam, ejusque accessum et recessum.

35. Dederunt etiam et illa nocte patri suo bibere vinum.] Hæc secunda ebrietas Lot majus peccatum fuit priori, quia ex priori expertus jam vini potentiam, suamque temulentiam, sapere debuisset et cavere, sibique temperare à vino, ne in secundam incideret. Sed quis præsertim ita afflictus, per omnia tam providus est?

37. Moab.] *Moab* dicitur quasi מאב *Meab*, id est, ex patre; q. d. Hunc filium genui ex patre meo; ut idem sit illi pater et avus; impudens fuit hæc filia in congressu cum patre; impudentior in nomine prolis, quo crimen suum publicat.

38. Ammon.] Hebraice בן עמי *ben ammi*, id est filius populi, vel, ut Septuag. generis mei, quem scilicet ex meo genere et gente, ex mea cognatione et parentela, puta ex patre, suscepi. q. d. Filius hic meus non generatus est ab impiis Sodomitis, inter quos vixi, sed totus est ex meo populo et gente, natus nimirum ex parentis satu filiæque conceptu. Voluit Deus in filiis manere incestus hujus paterni tam infamis memoriam, ut Hebræi eorum connubiis prætextu cognationis, se non contaminarent. Ita Theodorus.

Quare apposite *S. Paula terram sanctam peragrans cum ad Segor sive Zoaram venisset, recordabatur speluncæ Lot, et versa in lacrymas virgines socias admonebat, cavendum esse vinum in quo est luxuria, cujus opus Moabitæ sunt et Ammonitæ*, uti refert S. Hieronymus in ejus Vita.

Vide hic quid sit ebrietas, etiam involuntaria, et in quæ absurda hominem adigat.

Quid ergo est ebrietas voluntaria? in quæ mala adigit? quam multis fuit funesta?

Quid est ebrietas? Audi S. Basil. hom. in ebrietatem: *Est dæmon voluntarius, malitiæ mater, virtutis inimica, fortem virum reddit ignavum, ex temperante facit lascivum, justitiam ignorat, prudentiam extinguit. Quid, quæso, sunt ebrii aliud quam gentium idola? oculos habent, et non vident.*

Quid est ebrietas? Audi S. Ambr. de Elia et jejunio c. 16: *Est fomentum libidinis, incentivum insaniæ, venenum insipientiæ. Per hanc homines vocem amittunt, colore variantur, oculis ignescunt, ore anhelant, fremunt naribus, in furore ardescunt.*

Quid est ebrietas? *Est homo nec mortuus, nec vivus*, ait S. Hier. in c. 5. ad Galat.

Quid est ebrius? *Est dæmon voluntarius, mortuus animatus, morbus veniam non habens, ruina excusatione carens, commune generis nostri opprobrium; ubi ebrietas, illic diabolus, ibi turpia verba; ubi saturitas, illic dæmones choros agunt*, ait S. Chrys. hom. 57. ad pop. Rursum hom. 58. in Matth. *Quanto melior asinus ebrioso est? quanto canis præstantior? Omnes certe bestiæ, cum bibunt aut comedunt, ultro quam satis est non sumunt, etiamsi mille homines cogerent.*

Quid est ebrietas? *Est voluntaria insania*, ait Seneca, epist. 83.

Secundo, vis scire effectus ebrietatis? Primo, iram Dei provocat: Isaiæ 5: *Væ qui consurgitis mane ad ebrietatem sectandam.* Prov. 23: *Cui væ, cui rixæ, cui foveæ, cui sine causa vulnera, cui suffusio oculorum, nonne his qui commorantur in vino, et student calicibus epotandis?* Secundo, mentem eripit. Prov. 23. 31. *Ne intuearis vinum, quando flavescit, cum splenduerit in vitro color ejus ingreditur blande, sed in novissimo mordebit ut coluber.* Os. 4. 11. *Fornicatio, et vinum, et ebrietas auferunt cor.* Tertio, luxuriam inflammat, ut patet hic in Lot. Prov. 20. 1. *Luxuriosa res vinum, et tumultuosa ebrietas.* Ephes. 5. 18: *Nolite inebriari vino, in quo est luxuria.* Quarto, jacturam facit vitæ et fortunarum. Eccl. 37. 34: *Propter crapulam multi obierunt; qui autem abstinens est, adjiciet vitam;* et c. 19. 1: *Operarius ebriosus non locupletabitur.* Quinto, tollit erubescentiam, qua sublata homo erumpit in verba spurca, rixosa, litigiosa, etc. quin et verbera ac cædes; sexto, proprium hoc habet, quod peccatorem constituat in periculo certo et inevitabili damnationis æternæ; alii enim peccatores, si ingruat mors, pœnitent, cum sint rationis compotes, et sacramentis expiantur; solus ebrius nec pœnitentiæ, nec sacramentorum est capax, ut, si lædatur, vel catarrho suffocetur, certo certius damnetur, hinc ait Paulus 1. Cor. 6. 10. et Galat. 5. 21. quod ebriosi regnum Dei non possidebunt.

Tertio, vis exempla? Lot, quem Sodoma non vicit, ebrius geminum commisit incestum. Noe vir perfectus, ebrius nudatus et à filio illusus est. Samson repletus vino per Dalilam hostibus traditus est. Holopherni ebrio caput à Judith resectum est. Filii Job dum vinum bibunt, ruina domus oppressi sunt. Herodes inter pocula caput Joanni Baptistæ præcidi jussit. Dives Epulo ob excessum in potu, ne guttulam quidem aquæ post hanc vitam habere meruit ait S. Chrysost. Alexander ebrius Clytum charissimum occidit, quin et seipsum Herculeano scypho. Balthazar monarcha ultimus Babyloniorum temulentus vidit manum scribentem, *mane, tekel, phares;* et eadem nocte à Cyro regno et vita spoliatus est. Cogitet ebrius sibi eamdem sententiam à Deo ferri; *mane*, numerati et succisi sunt dies vitæ tuæ, brevi, et forte hac die, hac hora morieris: *tekel*, appensus es, et inventus es minus habens, minus sobrietatis et virtutis, quia gravis es vino et vitiis: *phares*, divisus es, corpus tuum quod ita saginasti, dabitur vermibus in epulum, anima dabitur dæmonibus in ludibrium et tormentum.

CAPUT VIGESIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Abrahæ in Geraris a rege abripitur uxor, hinc a Deo, v. 3. punitur et increpatur rex, qui v. 9. cum Abraham expostulat quod eam sororem vocarit, ac tandem v. 17. orante pro eo Abraham sanatur.

1. Profectus inde Abraham in terram Australem, habitavit inter Cades et Sur : et peregrinatus est in Geraris. 2. Dixitque de Sara uxore sua : Soror mea est. Misit ergo Abimelech rex Geraræ, et tulit eam. 3. Venit autem Deus ad Abimelech per somnium nocte, et ait illi : En morieris propter mulierem quam tulisti ; habet enim virum. 4. Abimelech vero non tetigerat eam, et ait : Domine, num gentem ignorantem et justam interficies ? 5. Nonne ipse dixit mihi : Soror mea est ; et ipsa ait : Frater meus est : in simplicitate cordis mei et munditia manuum mearum feci hoc. 6. Dixitque ad eum Deus : Et ego scio quod simplici corde feceris : et ideo custodivi te ne peccares in me, et non dimisi ut tangeres eam. 7. Nunc ergo redde viro suo uxorem, quia propheta est, et orabit pro te, et vives : si autem nolueris reddere, scito quod morte morieris tu, et omnia quæ tua sunt. 8. Statimque de nocte consurgens Abimelech, vocavit omnes servos suos, et locutus est universa verba hæc in auribus eorum, timueruntque omnes viri valde. 9. Vocavit autem Abimelech etiam Abraham, et dixit ei : Quid fecisti nobis ? quid peccavimus in te, quia induxisti super me et super regnum meum peccatum grande ? quæ non debuisti facere, fecisti nobis. 10. Rursumque expostulans, ait : Quid vidisti, ut hoc faceres ? 11. Respondit Abraham : Cogitavi mecum, dicens : Forsitan non est timor Dei in loco isto : et interficient me propter uxorem meam. 12. Alias autem et vere soror mea est, filia patris mei, et non filia matris meæ, et duxi eam in uxorem. 13. Postquam autem eduxit me Deus de domo patris mei, dixi ad eam : Hanc misericordiam facies mecum : in omni loco, ad quem ingrediemur, dices quod frater tuus sim. 14. Tulit igitur Abimelech oves et boves, et servos et ancillas, et dedit Abraham, reddiditque illi Saram uxorem suam, 15. et ait : Terra coram vobis est ; ubicumque tibi placuerit, habita. 16. Saræ autem dixit : Ecce mille argenteos dedi fratri tuo, hoc erit tibi in velamen oculorum ad omnes qui tecum sunt, et quocumque perrexeris : mementoque te deprehensam. 17. Orante autem Abraham, sanavit Deus Abimelech et uxorem, ancillasque ejus, et pepererunt : 18. concluserat enim Dominus omnem vulvam domus Abimelech propter Saram uxorem Abrahæ.

1. Profectus inde Abraham.] Ex Mambre, ut patet c. 18. 1. profectus est in Geraram : primo, ob cladem recentem Sodomæ, ut scilicet longius abesset à Sodomis et mari Mortuo, quod suo fumo vicinis locis sterilitatem et pestem afflabat.

Secundo, quia Deus volebat eum in Chanaan esse peregrinum, et assidue peregrinari, ut doceret nos in hac vita esse peregrinos, et tendere ad cœlum, Hebr. 11. 10.

Tertio, ut variis locis et gentibus prodesset sua doctrina, pietate, et vitæ exemplo, atque undique spargeret veræ religionis et virtutis semina, ita Chrysost.

2. Tulit eam,] ut conjugem eam duceret ; erat Sara jam nonagenaria : unde mirum alicui videatur, illam ea ætate tanta fuisse pulchritudine, ut à rege appeteretur. Verum nonagenarii tunc erant similes nostris quadragenariis, vel quinquagenariis, qua ætate nonnulli robusti pristinam adhuc servant pulchritudinem. Addit Procop. divinitus cum fœcunditate Saræ restauratam fuisse pristinam pulchritudinem.

Adjuvit hanc Saræ pulchritudinem, quod ipsa valde bono erat temperamento, quod nunquam pepererat, quod nunquam lactaverat, quodque, ut Torniellus et alii putant multis antea annis, scilicet ex quo sterilem se esse certo intellexit, copula conjugali abstinuit, uti colligitur c. 18. 12. hæc enim vires et pulchritudinem conservant : sicuti è contrario, debilis complexio, crebri partus, lactationes longæ, frequens copulæ usus, vires enervant, rugas et senium accelerant.

Nota. Sara paucis diebus post angelorum ab Abrahamo discessum concepit Isaac, simulque cum Abraham ivit in Geraram, ubi statim Abimelech eam sibi tulit, ideoque à Deo mox flagellatus est, ut patet v. 17. sterilitate communi et morbo gravissimo, sed medicis ignoto : itaque impeditus fuit ne Sara abuteretur : desperata medicorum ope Deus in somnis illi apparuit, jussitque Saram reddi : ita Josephus.

3. Per somnium.] Hinc patet dormienti Abimelech hanc visionem in imaginatione objectam

esse : angelus enim in ea hæc verba Dei loquentis, et Abimelech respondentis ita efformavit, ut rex omnino videretur sibi cum Deo colloqui.

En morieris,] scilicet, nisi jam sciens conjugatam marito eam reddas, ut patet v. 7.

5. In simplicitate,] simplici, innocenti, recto et sincero animo; simplex enim in Scriptura vocatur rectus, sincerus, innoxius, qui nulli est injurius.

6. Et ego scio,] te innoxium ab adulterio, sed non ab injuria; tulisti enim invitam pro tuo imperio, ideoque punivi te, v. 17.

Ne peccares,] ne vel inscius mœchareris, essesque materialiter saltem adulter.

Non dimisi,] morbo impedivi, v. 17.

7. Orabit,] et exorabit, ut cesset ista plaga tua.

Quia propheta est,] quia vir sanctus est, cum quo Deus familiariter agit et loquitur. Secundo, proprie propheta fuit Abraham : multa enim futura prænovit, uti nasciturum sibi Isaac, et ex eo Christum, posterosque suos quarta generatione obtenturos Chananæam, evertendam Sodomam, etc. Septem vocis *propheta* significationes assignavi 1. Cor. 14. initio.

8. Statimque de nocte,] summo mane, ut habent Hebræa, Chaldæa et Septuaginta.

9. Super regnum meum.] Solet enim Deus regna ob peccata regum punire; quia populus est aliquid principis, et quasi principis pars, sive membrum politicum. Ita Abulensis.

Induxisti super me peccatum grande,] materiale adulterium. Dicendo enim Saram esse tuam sororem, non uxorem, dedisti mihi occasionem accipiendi eam in uxorem, quæ mihi non potest esse uxor, sed pellex et adultera; vulgus enim materiale peccatum vocat peccatum, putatque esse pœna dignum. Metuere etiam, et dubitare poterat Abimelech, an satis Abrahamum examinasset et inquisiisset num Sara esset conjugata. Certe cupiditate aliqua peccasse videtur et licentia, uti solent reges nonnulli, præsertim pagani, imperiose multa poscere, etiam conjuges et bona aliorum. Adde fuisse aliquam formalem culpam in Abimelech, in eo quod Saram invitam abduxerit, uti dixi. Secundo, *peccatum grande*, id est grandem peccati mei jam dicti ultionem, pœnam et plagam, ut patet v. 17. Ita Abul. Deus enim subinde etiam ob materialia peccata homines punit, id est castigat, affligit, ut ipsi, ac præsertim principes et prælati, ea indagent et extirpent. Ita fecit hic Deus cum Abimelech.

12. Vere soror mea est.] q. d. Vere more gentis meæ, quæ neptes sorores, nepotes fratres vocat, vocavi Saram sororem meam, cum neptis sit, uti dixi c. 12. 13. sic Abraham vocat Lot fratrem, id est nepotem suum, c. 13. 8.

Addit S. Chrys. quod omnes in familia Thare, ipsum Thare patrem vocabant, ac si omnes inter se fratres et sorores fuissent; maxime cum mortuo Aran, patre Saræ et Lot, habuerunt Thare non solum avi, sed et patris loco. Sic vulgo Flandri et Galli suos avos vocant magnos patres.

Quare non est verisimile, quod Cajet. et alii ex hoc loco astruunt, Saram proprie fuisse sororem Abrahæ, ex eodem proximo patre Thare, sed alia matre genitam; nam jure naturæ illicitum et irritum est matrimonium in primo consanguinitatis gradu, non tantum lineæ rectæ, sed et lateralis, puta inter fratrem et sororem. Ita S. August. l. 22. contra Faustum cap. 35. Et quis credat Abrahamum virum tam probum, prudentem et honestum, sororem suam in conjugem accepisse ?

Filia patris mei, et non filia matris meæ.] q. d. Sara ex eodem patre Thare mecum, sed per aliam matrem descendit; unde videtur quod Thare duas habuerit uxores, ex quarum una natus est Abraham, ex altera Aran, qui genuit Saram et Lot.

Hinc patet conjugium in secundo gradu collateralium, puta inter patruum et neptem, non plane vetari lege naturæ, et tum fuisse usitatum; jam autem vetitum est lege positiva. Ita S. Aug. supra.

13. Postquam autem eduxit me Deus.] Hebraice est, *cum errare et instar erronis peregrinari* (hoc est enim Hebræum התעו *hitu*) *me fecerunt dii*, puta Deus unus, sed in personis trinus.

16. Mille argenteos,] scilicet siclos, ut vertit Chaldæus; nam, cum in Scriptura ponitur argenteus vel aureus, intelligitur siclus, uti bene probat Mariana cap. 6. de Ponderibus, et Delrio hic, jam mille sicli argentei sunt mille floreni Brabantici; siclus enim est florenus, sive 4. regales Hispanici. Septuag. vertunt mille didrachma, scilicet Hebraica : nam didrachmum Hebræum, sive siclus, continebat non duas, sed 4. drachmas Atticas, puta 4. regales, uti dixi.

Fratri,] quem vocas fratrem tuum, cum sit maritus. Est ironia.

Hoc erit tibi in velamen oculorum,] id est in defensionem pudoris, et, ut Chaldæus vertit, in velamen honoris tui, quod miserim tollere te mihi in sponsam, quodque honeste te habuerim, et intactam viro reddiderim : oculi enim sunt sedes pudoris. Alludit ad ritum veterum; sponsæ enim cum nuptui dabantur, ob pudorem obnubebant velo, quod flammeum dicebatur, vel pallio caput, uti fecit Rebecca; Gen. 24. 65. Vide Alexand. ab Alex. l. 2. Genial. c. 5. vide etiam dicta 1. Cor. 11. 5. et seq.

Sensus ergo est, ut recte Delrio, q. d. En ego quasi paranymphus, et novantiqui matrimonii auspex, te viro uxorem in manum do : Caio Caiam : quia et dotem superaddo siclos mille. Illud sit tibi loco flammei, quin et iis flammeum eme si voles, hoc nova nupta pudorem tum nuptiarum, tum mendacii tui, tum suspicionum quarumlibet de me et te obnube; facile enim omnes intelligent, te caste à me habitam, ex eo quod tam solemniter et honorifice à me sis viro reddita.

Secundo, Hamerus sic explicat : Dedi tibi mille argenteos, ut emas tibi tuisque ancillis velamen vultus, ad operiendam pulchritudinem, ne sit ea aliis ut mihi fuit; illecebra et irritamentum libidinis. q. d. Noli quasi innupta aperto capite, uti ante fecisti, incedere, sed quasi nupta illud obnube et vela.

Tertio, Cajet. vertit, non *hoc*, sed *hic*, scilicet Abraham maritus tuus, erit velamen oculorum omnibus ad concupiscendum te in uxorem. q. d. Nemo qui noverit hunc esse maritum tuum, etsi videat te esse pulcherrimam, audebit te concupiscere et sumere in uxorem. Abraham enim, utpote maritus, omnibus velabit et

claudet oculos, spem et mentem conjugii. Sed primus sensus magis est genuinus.

Memento te esse deprehensam.] Lipom. vult corrigendum esse, *reprehensam :* sic enim habent Hebræa et Chaldæa. Sed reprehensa fuit Sara hoc ipso, quo deprehensa : et verbis istis quasi sale aspersa. q. d. Deinceps noli uti hac dissimulatione et dolo, ut maritum voces fratrem tuum, ne te probri, alios peccati periculo exponas, unde Septuag. vertunt, *in cunctis esto veridica.*

18. Concluserat enim Dominus omnem vulvam domus Abimelech], ne possent mulieres fœtum concipere, vel ante conceptum edere et parere : ex quo necesse erat gravidas acerbissimis doloribus excruciari. q. d. Fecit Deus omnes steriles. Addit Josephus Abimelech adeo gravi morbo percussum à Deo, ut medici de ejus vita desperarent. Hoc etiam innuit Script. cum ait : *Orante autem Abraham* (vide, ait S. Chrys. quid valeant preces justi apud Deum), *sanavit Deus Abimelech.* Addunt et alii apud Pererium eum ingenti cruciatu in verendis afflictum fuisse.

Non peccarat, vel certe parum peccarat Abimelech, ut patet v. 4. et 6. itaque pœna hæc non illi tam pœna fuit, quam frenum ne Saram tangeret; et stimulus, qui eum cogeret, ut statim Saram redderet Abrahæ.

Ex hoc cap. liquet tunc gentes aliquas, puta Geraritas, coluisse unum verum Deum : eum enim colebat eorum rex Abimelech, vir pius et probus, ut colligitur, primo, ex eo quod Saram, noluit uxorem ; nisi audiens esse sororem Abrahæ, putansque esse innuptam : mox vero ut nuptam scivit, reddidit; secundo, quia v. 4. se et suos vocat *gentem justam ;* tertio, quia cum Deo familiariter colloquebatur, v. 3. Deusque ejus excusationem acceptavit, v. 6. ; quarto, quia v. 10. expostulans cum Abraham dicit : *Quid vidisti* (impietatis in gente mea) *ut hoc faceres ?* quinto, quia v. 14. Abraham liberaliter habuit, eumque invitavit ut secum habitaret.

Talis fuit quoque Melchisedec rex Salem, et, ut videtur, ejus cives, cap. 14. item Hebronitæ, cap. 23. Talis fuit et Job cum suis Hussitis. Ita Theodor. et alii. Præter Abraham ergo ejusque posteros, erant tunc alii principes et populi colentes et timentes Deum verum.

Moral. S. Chrysost. hom. 45. notat quam justus, v. g. Abraham, sit Deo cordi et curæ, ut, quia in eum confidit, ipsum non tantum à morte liberet, sed et gloriosum divitemque repente efficiat. *In hunc enim modum*, ait, *solet Deus agere : non solum à tristibus liberat eos, qui fortiter se gerunt in periculis in quæ incidunt, sed et tantam in adversis præbet lætitiam, ut in eorum oblivionem omnino veniant, et in multa sint bonorum affluentia.* Et inferius : *Nam semper omnia ita facit et tractat, et singula dispensat, ut qui sibi serviunt quasi luminaria reluceant, et eorum virtutem ubique manifestam faciat.*

CAPUT VIGESIMUM PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Nascitur, circumciditur, et ablactatur Isaac. Secundo, v. 10. Ismael et Agar domo Abrahæ pelluntur ; eos in deserto solatur angelus. Tertio, v. 22. Abraham init fœdus cum Abimelech.

1. Visitavit autem Dominus Saram sicut promiserat : et implevit quæ locutus
est. 2. Concepitque et peperit filium in senectute sua, tempore quo præ-
dixerat ei Deus. 3. Vocavitque Abraham nomen filii sui, quem genuit ei Sara,
Isaac : 4. et circumcidit eum octavo die, sicut præceperat ei Deus, 5. cum
centum esset annorum : hac quippe ætate patris, natus est Isaac. 6. Dixit-
que Sara : Risum fecit mihi Deus : quicumque audierit, corridebit mihi.
7. Rursumque ait : Quis auditurum crederet Abraham, quod Sara lactaret
filium, quem peperit ei jam seni ? 8. Crevit igitur puer, et ablactatus est : fecitque Abraham
grande convivium in die ablactationis ejus. 9. Cumque vidisset Sara filium Agar Ægyptiæ luden-
tem cum Isaac filio suo, dixit ad Abraham : 10. Ejice ancillam hanc, et filium ejus : non enim
erit hæres filius ancillæ cum filio meo Isaac. 11. Dure accepit hoc Abraham pro filio suo. 12.
Cui Dixit Deus : Non tibi videatur asperum super puero, et super ancilla tua : omnia quæ dixe-
rit tibi Sara, audi vocem ejus : quia in Isaac vocabitur tibi semen. 13. Sed et filium ancillæ
faciam in gentem magnam, quia semen tuum est. 14. Surrexit itaque Abraham mane, et tollens
panem et utrem aquæ, imposuit scapulæ ejus, tradiditque puerum, et dimisit eam. Quæ cum
abiisset, errabat in solitudine Bersabee. 15. Cumque consumpta esset aqua in utre, abjecit
puerum subter unam arborum, quæ ibi erant. 16. et abiit, seditque è regione procul quantum
potest arcus jacere ; dixit enim : Non videbo morientem puerum : et sedens contra, levavit
vocem suam, et flevit. 17. Exaudivit autem Deus vocem pueri : vocavitque angelus Dei Agar
de cœlo, dicens : Quid agis, Agar ? noli timere : exaudivit enim Deus vocem pueri de loco in

quo est. 18. Surge, tolle puerum, et tene manum illius, quia in gentem magnam faciam eum. 19. Aperuitque oculos ejus Deus : quæ videns puteum aquæ, abiit, et implevit utrem, deditque puero bibere. 20. Et fuit cum eo : qui crevit, et moratus est in solitudine, factusque est juvenis sagittarius. 21. Habitavitque in deserto Pharan, et accepit illi mater sua uxorem de terra Ægypti. 22. Eodem tempore dixit Abimelech, et Phicol princeps exercitus ejus, ad Abraham : Deus tecum est in universis quæ agis. 23. Jura ergo per Deum ne noceas mihi, et posteris meis, stirpique meæ : sed juxta misericordiam, quam feci tibi, facies mihi, et terræ in qua versatus es advena. 24. Dixitque Abraham : Ego jurabo. 25. Et increpavit Abimelech propter puteum aquæ quem vi abstulerant servi ejus. 26. Responditque Abimelech : Nescivi quis fecerit hanc rem : sed et tu non indicasti mihi, et ego non audivi præter hodie. 27. Tulit itaque Abraham oves et boves, et dedit Abimelech : percusseruntque ambo fœdus. 28. Et statuit Abraham septem agnas gregis seorsum. 29. Cui dixit Abimelech : Quid sibi volunt septem agnæ istæ, quas stare fecisti seorsum ? 30. At ille : Septem, inquit, agnas accipies de manu mea, ut sint mihi in testimonium, quoniam ego fodi puteum istum. 31. Idcirco vocatus est locus ille Bersabee, quia ibi uterque juravit. 32. Et inierunt fœdus pro puteo juramenti. 33. Surrexit autem Abimelech, et Phicol princeps exercitus ejus, reversique sunt in terram Palæstinorum : Abraham vero plantavit nemus in Bersabee, et invocavit ibi nomen Domini Dei æterni. 34. Et fuit colonus terræ Palæstinorum diebus multis.

1. Visitavit autem Dominus Saram,] dando ei conceptum et prolem promissam. Ita Rupert. Secundo, post conceptum et natum Isaac, angelus Dei vicarius visitavit corporali forma Saram, ut ei de prole gratularetur, juxta id quod promiserat cap. 18. dicens : *Revertens veniam ad te tempore isto, et habebit filium Sara.*

2. In senectute sua.] *Sua*, id est ejus, scilicet Abrahami, est hebraismus : Hebræa enim sic habent : *Peperit Sara Abrahamo filium in senectute ejus*, vel *pro senectute ejus*, qui scilicet seni Abrahæ esset consolationi et voluptati. Adde, Hebræi dicunt prolem nasci patri, non matri, quia proles patris est hæres, patrisque nomen et familiam propagat, non matris.

3. Vocavitque Abraham nomen filii sui, etc. Isaac,] quia scilicet Isaac heb. idem est quod risus. Isaac enim fuit risus gaudiumque senis Abrahæ et sterilis Saræ, adeoque totius orbis : nam ex eo nasciturus erat Christus. Unde v. 6. ait Sara : *Risum fecit mihi Dominus ; quicumque audierit corridebit mihi.* Hinc Alleg. S. Amb. lib. de Isaac. cap. 1. *Isaac*, ait, *ipso nomine figuram et gratiam signat. Isaac enim risus latine significatur : risus autem insigne lætitiæ est. Quis autem ignorat quod is* (Christus) *universorum lætitia sit, qui mortis formidolosæ, vel pavore compresso, vel mœrore sublato factus omnibus est remissio peccatorum ? Itaque ille nominabatur, et iste designabatur ; ille exprimebatur, et iste annuntiabatur.*

5. Cum centum esset annorum.] Refert hæc non ad τὸ *præceperat*, sed ad τὸ *circumcidit.* Circumcisus enim, uti et natus, est Isaac, anno Abrahæ 100.

Nota. Hoc tempore vivebat adhuc in Haran Thare, pater Abrahæ, et avus Isaac. Thare enim genuit Abraham anno ætatis suæ 70. cum ergo Abraham centum erat annorum, genuitque Isaac, Thare erat 170. annorum, post hæc vixit adhuc Thare 35. annis, mortuus est enim anno ætatis suæ 205. Gen. 11. 32.

Tropol. S. Ambr. l. 1. de Abraham cap. 7. *Si fueris centenarius, id est perfectus, habebis posteritatem, lætitiam exultationis, hæreditatem vitæ æternæ :* centenarius enim est numerus perfectionis, et Isaac risum et exultationem significat.

6. Risum fecit mihi Deus.] Chaldæus vertit : *Gaudium fecit mihi Deus, omnis qui audierit congratulabitur mihi.* Sara typus fuit B. Mariæ parientis Christum, qui est desiderium et gaudium collium æternorum, unde ipsa canit : *Exultavit spiritus meus in Deo salutari meo, quia respexit humilitatem ancillæ suæ : ecce enim ex hoc beatam me dicent omnes generationes.*

7. Quis auditurum crederet Abraham.] Hebraice מִי מִלֵּל *mi millel*, quis dixisset Abrahæ ?

Quod Sara lactaret.] Deus cum partu lac Saræ per miraculum restituit ; quia volebat eam quasi matrem, per se, non per nutricem lactare Isaac.

Discant hic matres se debere per se suas proles nutrire et lactare : natura enim hoc illis onus imposuit. Hinc mammillas et ubera, veluti lagenulas quasdam ad proles nutriendas aptas, illis largita est. Et aliqui quidem putant esse peccatum mortale, absque causa per nutricem alere : melius tamen cum Navarro in Enchirid. c. 14. n. 17. dicendum existimamus tantum esse veniale : ratione tamen aliquarum circumstantiarum gravius peccatum esse potest. Si autem id fiat subsistente causa legitima, nullum peccatum erit. Peccant ergo illæ matres, quæ absque justa causa et necessitate, filios alere dedignantur : et illæ adhuc gravius, quæ absque delectu quibusvis fere nutricibus tradunt, sæpe incognitis, infirmis, etc., ex qua re multa mala oriuntur : nam præter id, quod aliquando alii filii supponuntur.

Primo, infans vel non vivit, vel debilior vivit ; quia lac sugere compellitur naturæ suæ non conforme ; qui si ex eodem corpore, ex quo genitus est, pastus esset, ac materni corporis calore fotus, robustus evaderet, meliorisque ingenii et indolis. Vide Plinium, lib. 28. c. 9. ubi scribit lac maternum esse utilissimum, et naturæ prolis convenientissimum. Vide etiam apud A. Gellium lib. 12. Noct. Att. c. 1. orat. Phavorini Philosophi, in qua plurima incommoda enumerantur, quæ ex tali educatione per lac aliarum promanant. Quod verissimum esse ex eo con-

stat, quod hœdis, si ovium lacte alantur, pili teneriores gignentur; et agnis, si caprarum, lana existet durior; imo arbores si transplantentur ex loco suo naturali, ex humore quem radices transplantatæ attrahunt, sæpe vel mutantur, vel pereunt. Si ergo nutrices fuerint rusticæ, si improbæ, si impudicæ, si iracundæ, si temulentæ, si crudeles, si forte etiam lepra, aut alio morbi genere infectæ, tales fere proles existent. Sic Dido apud Virg. insectatur Æneam tanquam degenerem, ut qui à matre educatus non fuerit. Scribit Lampridius Titum, filium Vespasiani Imp., toto vitæ tempore adversa valetudine laborasse, eo quod à nutrice infirma lactatus esset; et pluribus aliis idem contigisse. De Tiberio quoque Cæsare fertur quod fuerit magnus potator, quia nutrix ipsius talis erat.

Secundo, ex eo quod filius non lactetur à propria matre, fit ut mater filium, et filius matrem minus amet. Hinc D. Ambrosius lib. 1. de Abraham c. 7. ex eo quod Sara lactaverit filium, infert: Provocantur feminæ meminisse dignitatis suæ, et alere filios suos: hæc enim matrum gratia, hic honos; denique, inquit, eos plus amare filios solent, quos ipsæ matres lactaverunt uberibus suis. Unde naturalem parentum ac filiorum amorem majorem videmus in communi plebe, quam in familiis nobilium: quoniam fere nobiles feminæ infantes suos per nutrices lactare curant, et eos sæpe nec vident, nec ab eis videntur ante annum vel alterum.

Tertio, S. Basil. homil. 9. Hexam. ostendit nullum feræ genus esse quod alteri proles alendas committat, tametsi sævissimum et crudelissimum. Videmus, inquit, ut in ovium copioso grege è stabulis exsiliens agnus, matris suæ continuo percipiat vocem, ad eamque properet, atque lactis fontes proprios recta petat, et mater inter innumeros agnos internoscat proprium; lupi, leones, tigrides, ac cæteræ feræ immanes ita suos fovent fœtus, ut fere semper in sinu, vel ad mammillas habeant. Aves sæpe 5. 6. 7. et 8. et plures sub alis habent et licet nec lac ipsis natura impertiverit, nec grana habeant, nec alia semina unde suos pullos alant, tamen curam adhibent, ut ipsis necessaria subministrent; imo quod magis est admirandum, tantum est in ipsis feris et avibus nutriendi et incubandi desiderium, ut subinde pro hoc officio mas et femella contendant, ut patet in cycnis et ursis, alioqui feris animalibus, quæ etiam catulos informes lambendo formant. Et ita soli homines à matribus deseruntur, et nutricibus, nescio quibus, exponuntur.

Pudeat ergo eas, quod à brutis animantibus in officio charitatis superentur; et imitentur sanctas mulieres quæ proprio lacte filios aluerunt, ut Sara Isaac, Rebecca Jacob, Anna Samuelem, et mater illa nobilis septem fratrum Machabæorum, 2. Machab. 7. ac ipsa Dei genitrix filium suum Christum Dominum. D. quoque Aug. in l. Confess. fatetur se cum matris lacte, Dei honorem et venerationem hausisse. Ex quibus omnibus sequitur pravam consuetudinem, præter ipsam naturam effecisse (sicut ait D. Greg. ad interrog. Augustini Angelorum Episcopi c. 10.) ut mulieres filios quos gignunt nutrire contemnant, eosque aliis mulieribus tradant, quod ex causa incontinentiæ videtur inventum: quia dum se continere nolunt, lactare despiciunt quos gignunt.

8. Ablactatus est.] Quod fiebat tum anno circiter quinto, uti jam fit tertio: præsertim si proles esset unica, uniceque dilecta, quinquennis ergo fuit Isaac, cum eum vexavit et persecutus est Ismael.

Fecit grande convivium in die ablactationis.] Quia moris tum erat, ait Cajet. ut initium comedendi primogeniti, quasi jam per se vivere incipientis, et vitalis futuri celebraretur communi convivii lætitia.

Secundo, ut convivæ, aliique passim viderent ex lacte Saræ, partum fuisse verum, non supposititium, nec subventaneum, ait sanctus Chrysostomus.

Tropol. S. Aug. et Rupert. Ingens, inquiunt, est gaudium, cum homo non lacte, sed solido sapientiæ et virtutis cibo vescitur.

9. Ludentem], irridentem, subsannantem, vexantem, imo persequentem Isaac, uti explicat Apostolus Galat. 4. 29. Sic duellum Joab cum Abner vocatur lusus 2. Reg. 2. 14. *Surgant*, ait, *pueri, et ludant*, id est duellent; sic canes ludunt cum felibus, et feles cum muribus.

Causa cur Ismael illuserit et vexaverit Isaacum, videtur fuisse invidia convivii tam solemnis (quod fecit Abraham in ablactatione Isaac), et primogenituræ ac promissionis de semine benedicto, ex Isaac nascituro: hæc enim sibi potius, utpote primogenito, et 12. annis seniori, quam Isaac, deberi putabat Ismael. Ita S. Hier. et alii.

Porro, jure non tantum in Ismaelem, sed etiam in matrem ejus Agar, excanduit Sara, eo quod ipsa filii sannas et petulantiam non compesceret.

10. Ejice ancillam.] Dicit hæc Sara mota à Deo, ut colligitur v. 12. prudenti enim et præsago spiritu timebat ne Ismael, qui tam cito suum vexabat Isaac, deinceps crescentibus odiis eum supplantaret, vel opprimeret, voluit ergo eum separari, et domo expelli. Ita videmus multo melius et quietius separari, ac seorsum vivere proles diversi thori, scilicet ex eodem parente, sed alia matre genitas.

Allegor. ejectus et reprobatus est Ismael, id est Synagoga, quia illusit filium liberæ, id est, quia Christum regem libertatis illusit, flagellavit, crucifixit, ejusque domesticos libertos, puta Apostolos et Christianos, pertinaci odio persecuta est.

12. Cui dixit Deus,] nocte in somnis per visionem, ut patet v. 14.

In Isaac vocabitur tibi semen,] in Isaac et Isacidis censebitur et vocabitur posteritas tua: filii enim Isaac vocabuntur filii Abrahæ, eruntque hæredes promissionis, quam tibi, ô Abraham, feci; non autem filii Ismael: hi enim non Abramidæ, sed Ismaelitæ, Agareni et Saraceni vocabuntur.

Allegor. in Isaac, id est in Christo Isaaci filio, eoque solo, vocabuntur Christiani fideles, filii Abrahæ, qui est pater credentium, ac consequenter filii Dei, et hæredes vitæ æternæ, Galat. 4. v. 23. et 28.

14. Dimisit eam.] Facit hic Abraham divortium cum Agar, jussu Dei; unde Agar et Abraham invicem deinceps debitum conjugale reddere non tenebantur, perinde ut non tenetur modo conjux conjugi adultero, vel ob rixas, aliasve justas causas per divortium separato debitum reddere. Non tamen facta est hic matrimonii inte

Agar et Abraham dissolutio, ita ut liceret Agar alteri nubere. Agar enim non matrimonio, sed domo tantum Abrahæ ejecta fuit per divortium, ob suas lites quas habuit cum Sara, ut ejicitur adultera. Ita Abulensis.

TRADIDIT PUERUM,] non humeris portandum, sed pedibus ducendum; erat enim jam Ismael 17. annorum, ut patet ex dictis v. 8. Quare quod in Septuag. jam legimus. *Et posuit puerulum super humerum ejus*, corruptum videtur, itaque transpositis verbis legendum : *Dedit Abraham Agar panem et utrem aquæ, et imposuit super humerum ejus, et puerum*, supple dedit illi, non in humerum, sed in manu ducendum.

15. ABJECIT,] non tam brachiis, quam animo q. d. Dimisit et reliquit eum, fatiscentem fame, sub arbore, quasi desperatum, et mox moriturum. Ita S. August.

16. ET FLEVIT] Agar, flevit et puer Ismael, unde et flentem eum audivit Deus, ejusque misertus est. *Sic*, ait S. Chrysost. homil. 46. *quandocumque voluerit Deus, licet in solitudine simus, et in extremis afflictionibus, nullamque spem salutis habeamus, nullo alio opus habebimus, divina gratia nobis omnia suppeditante. Nam si ejus gratiam nacti fuerimus, nullus nobis prævalebit, sed nos potentiores omnibus erimus.* Ergo in arctis et desperatis rebus vicinissimus est Deus, et invocatus illico succurrit. Nam, ut ait Psaltes : *Tibi derelictus est pauper, orphano tu eris adjutor.* Ita Deus affuit Davidi in deserto, eumque jam quasi captum, è manibus Saulis persequentis eripuit, 1. Reg. 18. et seq.

17. NOLI TIMERE] meum adventum et fulgorem, aut pueri mortem ; non enim morietur.

19. APERUITQUE OCULOS EJUS,] fecit ut videret vicinum fontem, quem prius mœrore turbata et prostrata non viderat. q. d. Deus oculos Agar inflexit, direxit, et ostendit ei puteum.

Sic allegorice, ait Rupert. Deus in fine mundi Judæis ab Ecclesia profugis et errantibus viam veritatis, et puteum Scripturæ, atque in eis aquam vitæ, puta Christum, ostendet.

DEUS,] angelus vicem Dei gerens. Vide can. 16.

20. ET FUIT CUM EO,] supple Deus, uti habent Hebræa, Chaldæa, et Septuag. q. d. Deus favit, juvit, direxit, promovit Ismaelem, in gratiam Abrahæ patris ejus. Fabulosum ergo videtur, quod tradunt Hebræi, Ismaelem latrociniis vacasse.

FACTUSQUE EST JUVENIS SAGITTARIUS,] à juventute vacavit venationi et sagittationi ferarum.

23. NE NOCEAS MIHI,] quod non nocebis mihi meisque posteris : hebr. est עם תשקר *im tiscor*, quod non mentieris mihi, id est quod dolo malo mecum non ages. Ita Vatablus. Secundo, quod inique mecum non ages, quod non eris mihi injurius, quod per vim, me meosque non opprimes : in Scriptura enim mendacium vocatur ipsa iniquitas et injustitia ; et mentiri dicitur qui fidem fallit, quique proximo suo iniquus et injurius est ; hic enim agit contra veritatem practicam, puta contra officium et debitum quod alteri præstare debet.

SED JUXTA MISERICORDIAM QUAM FECI TIBI.] Est hebraismus. q. d. Sicut ego de te bene meritus sum, dando tibi oves, boves, servos, ancillas, et mille argenteos, c. 20. 14 ; ita quoque tu studebis de me meisque bene mereri.

31. BERSABEE.] Ita dictus est locus à באר *beer*, id est puteus, et שבע *scebua*, id est juramenti, quia ibi juravit Abrahām fœdus et fidelitatem Abimelech.

Secundo, dictus est Bersabee à *beer*, id est puteus, et *sceba*, id est septem. q. d. Puteus septem, scilicet agnarum, quas pro puteo et loco circumjacente Abraham regi numeravit. Puteum ergo hunc, licet à se suisque effossum, non gratis, nec hæreditario jure, sed titulo emptionis et permutationis possedit Abraham. Vide S. Aug. q. 56.

Ab hoc puteo, urbs illi vicina dicta est Bersabee, quæ est ultima Judææ ad Meridiem, sicuti Dan est ultima ad Septentrionem, unde Scriptura solet Judææ longitudinem exprimere per duos hosce ejus terminos, dicens : *A Dan usque Bersabee.* In Bersabee diu habitarunt Abraham, Isaac et Jacob, unde in Bersabee, uti et in Dan, Jeroboam constituit suos vitulos aureos à populo odorandos. Alius est hic puteus, à puteo Viventis et Videntis, uti patet c. 16. 14.

Docent Hebræi Hebræum נשבע *nisba*, id est juro, à שבע *sceba*, id est septem, deduci, eo quod jusjurandum suscipi non debeat nisi septem, id est multis gravibusque de causis, æque ac argumentis ac testibus ; est enim jusjurandum res sacra, in qua interponitur divina auctoritas et veracitas, quæ proinde non temere, nec leviter, sed animo multipliciter confirmato, et certo adhibenda est.

33. PLANTAVIT NEMUS.] LXX. vertunt *plantavit agrum ;* Onkelos, *plantavit plantationem ;* Jonathas, qui est auctor Targum Hierosolymitani, *plantavit hortum arbore densum*, et plenum optimis fructibus. Additque Jonathas, quod Abraham in hoc horto solitus sit peregrinos hospitio excipere et recreare, ac pro mercede pacisci, ut creatorem cœli et terræ, qui hæc illis dedisset, timerent et colerent, unde ex eo quod sequitur : *Et invocavit ibi nomen Domini Dei æterni*, patet Abrahamum illic etiam altare ad orationem et sacrificium extruxisse. Erat ergo hoc quasi eremitorium et oratorium Abrahæ, quo se subinde à curis et negotiis, cum Deo acturus recipiebat. Ita Cajet. et Pererius.

Hinc hoc nemus hebraice vocatur אשל *escel*, id est arboretum aut silva arboribus consita, silens et amœna, à rad. שלה *scala*, id est, quietus et tranquillus fuit : inde ergo dicitur hoc nemus אשל *escel* à quiete, silentio et tranquillitate : sicut idem nemus, aut locus hebr. vocatur אשרה *ascera*, à felicitate et beatitudine : in luco enim quieto et amœno, homo sibi videtur esse quasi in paradiso, felix et beatus.

34. ET FUIT COLONUS,] incola et peregrinus, non indigena et inquilinus. Hebraice enim est ויגר *vaiager*, et peregrinatus est Abraham in terra Palæstinorum.

CAPUT VIGESIMUM SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Abraham a Deo jussus immolare filium obedit; sed sistitur ab angelo. Secundo, amplam v. 15. obedientiæ mercedem et benedictionem recipit. Tertio, v. 20. texitur progenies Nachor et Rebeccæ, quæ futura erat uxor Isaaci.

1. Quæ postquam gesta sunt, tentavit Deus Abraham, et dixit ad eum : Abra-
ham, Abraham. At ille respondit : Adsum. 2. Ait illi : Tolle filium tuum unige-
nitum, quem diligis, Isaac, et vade in terram Visionis, atque ibi offeres
eum in holocaustum super unum montium quem monstravero tibi. 3. Igitur
Abraham de nocte consurgens stravit asinum suum, ducens secum duos
juvenes, et Isaac filium suum. Cumque concidisset ligna in holocaustum,
abiit ad locum quem præceperat ei Deus. 4. Die autem tertio, elevatis
oculis, vidit locum procul, 5. dixitque ad pueros suos : Expectate hic cum asino : ego et puer
illuc usque properantes, postquam adoraverimus, revertemur ad vos. 6. Tulit quoque ligna
holocausti, et imposuit super Isaac filium suum, ipse vero portabat in manibus ignem et gla-
dium. Cumque duo pergerent simul, 7. dixit Isaac patri suo : Pater mi. At ille respondit :
Quid vis, fili ? Ecce, inquit, ignis et ligna : ubi est victima holocausti ? 8. Dixit autem Abra-
ham : Deus providebit sibi victimam holocausti, fili mi. Pergebant ergo pariter : 9. et venerunt
ad locum quem ostenderat ei Deus, in quo ædificavit altare, et desuper ligna composuit : cum-
que alligasset Isaac filium suum, posuit eum in altare super struem lignorum. 10. Extenditque
manum, et arripuit gladium, ut immolaret filium suum. 11. Et ecce angelus Domini de cœlo
clamavit, dicens : Abraham, Abraham. Qui respondit : Adsum. 12. Dixitque ei : Non exten-
das manum tuam super puerum, neque facias illi quidquam : nunc cognovi quod times Deum,
et non pepercisti unigenito filio tuo propter me. 13. Elevavit Abraham oculos suos, viditque
post tergum arietem inter vepres hærentem cornibus, quem assumens obtulit holocaustum pro
filio. 14. Appellavitque nomen loci illius : Dominus videt. Unde usque hodie dicitur : In monte
Dominus videbit. 15. Vocavit autem Angelus Domini Abraham secundo de cœlo dicens : 16.
Per memetipsum juravi, dicit Dominus, quia fecisti hanc rem, et non pepercisti filio tuo uni-
genito propter me : 17. benedicam tibi, et multiplicabo semen tuum sicut stellas cœli et velut
arenam quæ est in littore maris; possidebit semen tuum portas inimicorum suorum, 18. et bene-
dicentur in semine tuo omnes gentes terræ, quia obedisti voci meæ. 19. Reversus est Abraham
ad pueros suos, abieruntque Bersabee simul, et habitavit ibi. 20. His ita gestis, nuntiatum est
Abrahæ quod Melcha quoque genuisset filios Nachor fratri suo. 21. Hus primogenitum, et Buz
fratrem ejus, et Camuel patrem Syrorum, 22. et Cased, et Azau, Pheldas quoque et Jedlaph,
23. ac Bathuel, de quo nata est Rebecca : octo istos genuit Melcha, Nachor fratri Abrahæ.
24. Concubina vero illius, nomine Roma, peperit Tabee, et Gaham, et Tahas, et Maacha.

1. Tentavit Deus Abraham.] Dando et objiciendo illi insigne objectum et materiam heroicæ virtutis et obedientiæ; hoc fine, ut ejus virtutem in animo latentem ostenderet, acueret, perficeret, ac tandem coronaret. Diabolus vero tentat objiciendo illecebras, hoc fine, ut pertrahat hominem in peccata et gehennam : quorum malorum intentator est Deus, ipse enim neminem hoc modo et fine tentat.

Vidit hoc quoque per umbram Seneca, lib. de providentia : *Deus*, inquit, *viros bonos, ut severi patres suos filios, durius educat*, aitque : *Duris operibus, doloribus ac damnis colligant robur, marcet sine adversario virtus : eoque præsente acuitur, atque inter adversa manet in suo statu, et quidquid evenit in suum colorem trahit, ut mare flumina. Ecce par Deo dignum, vir fortis cum mala fortuna compositus ; spectaculum Deo dignum. Fortuna ut gladiator, fortissimos sibi pares quærit, alios fastidio transit, ignem experitur in Mutio, paupertatem in Fabricio, exilium in Rutilio, tormentum in Regulo, venenum in Socrate, mortem in Catone.* Longe magis Deus noster ignem experitur in Laurentio, bestias in Ignatio, lapides in Stephano, eculeos in Vincentio, rotas in Catharina, gladium in Dorothea. Pergit Seneca : *Periculosissima est felicitatis intemperantia. Gaudent magni viri aliquando rebus adversis, non aliter quam milites fortes bellis. Gubernatorem in tempestate, in acie militem cognoscas. Hanc ratio-*

nem sequuntur Dii in bonis viris, quam in discipulis suis præceptores, qui plus laboris exigunt ab his in quibus certior est spes doctrinæ.

Hoc est propositum Deo, quod sapienti viro, ostendere hæc quæ vulgus appetit, quæ reformidat, nec bona esse nec mala : ideo tam bonis quam malis ea objicit. Non sunt mala, nisi male sustinenti.

Quid est boni viri? præbere se fato (Deo) *grande solatium est cum universo rapi : omnia mala ab eo removit Deus, flagitia scilicet.*

Tolerantes nati sunt in exemplar. Deus extra patientiam est, illi supra patientiam sunt. Dicit ergo eis Deus : Ego vobis solida bona dedi; id in quoque solidissimum est, quod exercuit.

Dicant probi : digni visi sumus Deo, in quibus experiretur, quantum humana natura posset pati. Optimi milites ad durissima mittuntur. Hæc et plura sparsim Seneca.

Notant Hebræi Abraham decies fuisse tentatum à Deo : Primo, cum jussus est relinquere patriam et cognatos, et ire peregrinus in terram ignotam. Secundo, cum ob famem jussus est peregrinari in Ægyptum. Tertio, cum ei ablata est uxor à Pharaone, ipseque periculum vitæ, uxor pudicitiæ subiit. Quarto, cum ob jurgia famulorum coactus est divelli à Lot, quem quasi filium aluerat et diligebat. Quinto, cum quatuor reges fortissime debellavit, ut Lot captivum liberaret. Sexto, cum Agar, quam uxorem duxerat, jam ex se gravidam, impulsu Saræ domo ejecit. Septimo, cum senex jussus est circumcidi. Octavo, cum per regem Abimelech ablata est ei uxor. Nono, cum rursum uxorem Agar et filium Ismaelem, primo Saræ instinctu, tum Dei jussu domo expulit. Decimo, cum jussus est immolare filium suum Isaac; et quia hæc omnium fuit gravissima, ideo hanc solam Moses vocat tentationem.

Et dixit ad eum.] Nocte per visionem, ut patet v. 3.

Adsum.] Hebraice הִנֵּנִי *hinneni*, ecce ego, scilicet quasi famulus corpore et animo præsto sum, ut tibi obsequar, meque et mea omnia ad nutum tibi impendam : quid ergo à me poscis.

2. Tolle filium.] Hebræa magis pungunt et stimulant animum Abrahæ, habent enim : *Tolle nunc filium tuum, unicum tuum, quem dilexisti Isaac;* et Septuag. *Tolle filium tuum, illum dilectum tuum, quem dilexisti, illum Isaac.* Quot hic verba, tot sunt stimuli, tot tentationes. Primo *tolle*, ait, non boves, non famulos, sed *filium*. Secundo, eumque *unicum*, si multos haberes, facile unum è multis dares, jam unigenitum habes, eumque mihi immolare deposco. Tertio, *quem diligis*, hæbraice, *quem dilexisti*, scilicet continuo, hucusque sine ulla amoris cessatione vel imminutione; tum quia Isaac erat suavissimis moribus, patris reverentissimus et obedientissimus; tum quia genuerat eum pater in senectute per miraculum; tum quia per Isaac promissa erat Abrahæ maxima posteritas, omnisque benedictio, et Christus ipse per quem vitam æternam sperabat. Quare filium suum offerendo, simul etiam omnes spes suas, omniaque bona sibi promissa, Deo offerebat. Quarto, *Isaac*, q. d. Da mihi tuum Isaac, tuum risum, tuum gaudium, tuum corculum. Hoc nomen mire feriebat et sauciabat patris aures et animum; jam enim futurus erat non Isaac, sed Abel; non Benjamin, sed Benoni; non risus, sed luctus. Vide Origen. homil. 8. Quinto, *offeres*, non ait : Dabis eum offerendum, sed tu tuis manibus eum trucidabis, cremabis, immolabis. Sexto, *mihi* (hoc enim hic intelligitur) sciebat Abraham Deum humanas victimas detestari; sciebat in Isaac sibi semen, omniaque bona esse promissa; nonne ergo dicere poterat : Quomodo ergo, ô Domine, horum omnium quasi oblitus aut pœnitens, meum tuumque Isaac occidi, tibique immolari jubes? Septimo, *in holocaustum*, ut nec corpus, nec pars ulla corporis patri relinquatur, sed totus Isaac in cineres redigatur, et quasi annihiletur. Octavo, *tolle nunc*, non cras, non mane, sed nunc, hac nocte, hac hora. Ecce tibi, quod quantisque modis tentatus et probatus Abraham, quantam obedientiæ palmam tulit? Vide quam excelso et constanti animo hæc omnia devoraverit et superaverit; ut de eo recte dicas, quod Pyrrhus rex aiebat de Fabricio Romano : *Facilius est solem à suo cursu, quam Fabricium à suo proposito avertere.* Hinc vide ejus promptitudinem et celeritatem; nam eadem ipsa nocte obedivit, et exivit, ut immolaret Isaac.

Totum hoc caput egregie expendit ac ponderat S. August. serm. 72. de tempore, et sanctus Ephrem de Abraham et Isaac.

Unigenitum.] Quia Isaac solus erat filius repromissionis, miraculo genitus, unice dilectus Abrahæ, ejusque stirpis et familiæ hæres ac propagator; Ismael enim jam ex domo Abrahæ ejectus, quasi exhæres, filius Abrahæ non reputatur.

Abrahamum imitata est mater Machabæorum coram Antiocho, quæ septem filios ad mortem obtulit, et ad martyrium incitavit. Idem fecerunt SS. Felicitas et Symphorosa, aliæque matres, atque in primis illa cujus meminit Prudentius in hymno de S. Romano Martyre, quæ cum videret filium parvulum ob Christi fidem, Antiochiæ ab Asclepiadæ Præfecto loris dirissime cædi, constans sine fletu spectavit, quin et filiolum aquæ haustum poscentem objurgavit, dicens : *Calicem cum expecta, quem occisi in Bethlehem infantes olim biberunt, lactis et papillarum immemores : Isaacum respice, qui cum immolandus aram et ensem aspexisset, ultro colla præbuit.* Interea cutem cum capillis à vertice tortor revellit. Acclamat mater : *Patere fili, mox enim ad eum venies, qui caput nudatum nunc tuum per contumeliam, regio vestiet diademate.* Puer lætus virgas et dolores vulnerum ridet; damnatur, ducitur cum Romano ad supplicium. Perventum est ad cædis locum : puerum, quem in complexu mater foras extulit, carnifex poscit, dat illa, præter osculum, nihil mirata. Et : *Vade*, ait, *nate dulcissime;* cervicem dum ense carnifex ferit, accinit illa : *Pretiosa in conspectu Domini mors Sanctorum ejus. Ecce servus tuus, et filius ancillæ tuæ.* Hæc ubi dixisset, caput amputatum pueri in pallium explicitum excipit, et pectori applicat. Romanus deinde in ignem conjicitur, sed imber exortus eum extinxit. Carnifex Romano linguam exsecat : loquitur ille nihilominus : *Christum*, ait, *loquenti nunquam lingua defuit.* Præfectus ergo eum in carcerem abripi et strangulari jussit.

In terram visionis.] Hebraice est, *vade in terram* מֹרִיָּה *Moria*, quæ scilicet postea ab Abrahamo dicta est Moria, v. 14. Mons Moria est mons Sion, in quo Salomon ædificavit templum.

Nota. *Moria* primo, cum Oleastro deduci potest à radice מרר *marar*, id est amarus fuit, vel à מור *mor*, id est myrrha; quia mons Moria ferax est myrrhæ, aloes, et cinnamomi; vel potius quia mons hic fuit amarus tam Abrahamo immolanti, quam filio immolando. Unde Pagninus et ex eo noster Barradius tom 2. l. 3. c. 11. Moria, ait, dicitur, quasi מורי *mori*, id est myrrha mea, et יה *iah*, id est Deus, q. d. *Myrrha mea Deus.* Secundo, Moria deduci potest à radice ירא *iare*, id est timuit; eo quod in hoc monte Dominus posthac coli, et quasi præsens timeri et adorari deberet; unde Chaldæus vertit, *vade in terram divini cultus.* Tertio, Moria deduci potest à radice ירה *iara*, id est docuit: eo quod תרה *thora*, id est lux et doctrina, de Sion et Moria esset exitura, Isaiæ, 2. 3. Quarto, et optime, Noster cum Symmacho *Moria* deducit à radice ראה *raa*, id est vidit, vertitque terram vel montem visionis. Primo, quia hic locus altus erat et conspicuus, ut eminus videri posset. Ita Vilalpando, l. 3. de Templo, c. 5. Secundo, quia in Sion et Moria Prophetæ acceperunt suas visiones, ibique Christus homo visibilis apparuit, Baruch 3. v. ult. Tertio et optime, quia Deus hunc montem Moria Abrahæ ostendit, v. 4. ibique ab eo visus est, ipseque vidit et respexit Abrahamum suis oculis et respectu, tum misericordiæ suæ, dum vetuit immolari filium; tum beneficentiæ suæ, dum tantam Abrahæ obedientiam amplissime est remuneratus, vide v. 14. Quinto, Barradius loco citato: Moria, ait, dicitur, quasi, מורה יה *more iah*, id est, *docens Deus*, aut *pluvia Deus.*

Nota secundo, ex Diodoro Tarsensi. Mons Moria in plures colles et monticulos fuit divisus: in Orientali enim parte montis Moria fuit Sion, in qua erat arx David; juxta quam in area Ornan Jebusæi à Davide coempta, Salomon extruxit templum, ut patet 2. Paral. 3. v. 1. Alia pars Moria extra urbem Jerusalem mansit, posteaque dicta est mons Calvariæ, in quo tam Isaac, quam Christum per Isaac significatum, immolatum esse docet S. Hieronymus; et S. August. l. 16. Civit. c. 32. ubi sic ait: *Hieronymus presbyter scripsit se certissime à senioribus Judæorum cognovisse, quod ibi immolatus sit Isaac, et Adam sepultus, ubi postea Christus est crucifixus.* Sic et Borchardus in Descriptione terræ sanctæ, et Genebrardus, lib. 1. Chronograph. asserunt in eodem montis tractu tres esse colles, sive montes, qui aliquando una appellatione Sion dicuntur, aliquando peculiaria sortiuntur nomina. Primus est Sion, qui propter celsitudinem hoc nomine appellatur: significat enim Sion speculam. Secundus Moria. Tertius Calvariæ mons. In Sione civitas David, et arx: in Moria templum. In Monte Calvariæ Christus est in crucem actus. Addunt nonnulli Hebræi, in Moria sacrificasse Abelem et Cainum, item Noe mox à diluvio; sed temere et sine fundamento hæc asserunt. Abraham ergo hic suo sacrificio, quasi initiavit et consecravit montem Moria in templum posterorum et Christi, itemque montem Calvariæ in aram Christi.

Nota tertio. Pro Moria Aquila vertit, καταφανῆ, id est lucidum: quia in Moria fuit templum, in quo erat דביר *debir*, id est oraculum Dei, et lex, ac Spiritus sanctus docens homines veritatem, illuminans Prophetas, eisque oracula inspirans. Ita S. Hieronymus.

Allegorice, Calvariæ mons ubi crucifixus est Christus, fuit mons Moria juxta quinque Etyma jam data, scilicet primo, ob crucis amarorem. Secundo, ob holocaustum quod ibi Patri obtulit Christus. Tertio, quia ibidem legem Evangelicam sua morte sanxit. Quarto, fuit terra visionis; quia in eo Christus crucifixus admirandum terræ cœloque spectaculum exhibuit. Quinto, quia ibi Deus docuit nos ex cathedra crucis viam in cœlum; nam, ut ait S. August. tract. 119. in Joan. *Lignum illud, ubi fixa erant membra morientis, cathedra fuit magistri docentis.* Rursum, Calvariæ mons fuit Moria, id est pluvia Dei; quia sanguinis Dei pluvia in eo effusa est. Denique fuit Moria, id est lucidus et illuminans; quia omnes homines Christus crucis suæ radiis illustravit. Quocirca cum sol alium solem in cruce orbem illuminantem cerneret, merito radios suos retraxit.

Secundo, Moria est Ecclesia, primo, quia ipsa docet crucem Christi ferre, et sanctis Sacramentis, quasi myrrha quadam à peccati putredine nos præservat. Secundo, quia in ea est timor Dei, verusque ejus cultus. Tertio, quia ipsa docet legem Verbumque Christi. Quarto, est terra visionis; quia ex illa sola per veram fidem videntur invisibilia, et ea quæ sunt in cœlo. Rursum, quia toto orbe est spectabilis; nam, ut ait Isaias, c. 2. est mons in vertice montium. Ad hæc habet videntes, id est prophetas. Quinto, habet doctorem Spiritum sanctum, qui eam docet omnem veritatem. Rursum, Ecclesia verbo Dei et sacris concionibus, quasi pluvia cœlesti irrigat arentia hominum corda. Denique est mons illuminans; quia sicut cœlum solem, ita Ecclesia Christum habet totum orbem illuminantem.

Tertio, Moria est B. Virgo, in cujus utero templum, id est humanitas Christi est ædificata. Primo, quia B. Virgo in passione Christi fuit mare amaritudinis. Secundo, quia tam Christum quam se Deo obtulit in juge holocaustum. Tertio, quia ipsa fuit arca testamenti continens legem Dei. Quarto, fuit terra visionis. Quid enim visu dignius, quam Virgo Deipara? Rursum, pro *Moria* Septuag. vertunt, *terra excelsa;* sic nihil excelsius fuit Maria infra Deum. Quinto, quia fuit doctrix Apostolorum post mortem Christi. Rursum ipsa sicut vellus Gedeonis cœlestem rorem gratiæ, et pluviam Spiritus sancti copiosissime excepit. Denique Maria est stella maris, et mulier amicta sole, quæ totum orbem illuminat.

Moraliter, in terra visionis oblatus est Isaac Christi typus: utinam ergo anima Christiana terra sit, non oblivionis, sed visionis! utinam semper ante oculos lacrymis madentes, habeat suum Isaac è cruce pendentem! utinam ut ille in manibus suis sanguine illam descripsit, ita illa in corde suo perpetua memoria illum inscribat! Isaiæ 49. *Ecce*, inquit, *in manibus meis descripsi te.* Utinam in hac terra visionis semper videatur verus Isaac, sancta cogitatione! utinam semper immoletur, sancta meditatione! Hoc ille flagitat dicens, Cant. 8. *Pone me ut signaculum super cor tuum, ut signaculum super brachium tuum.* q. d. Sicut annulus signatorius suam figuram ceræ imprimit: ita Christus crucifixus suam crucem, dolores et amorem imprimat cordi tuo, juxta illud S. August. l. de S. Virg. c. 55. *toto vobis figatur in corde, qui pro vobis est fixus in cruce.*

3. Abraham de nocte consurgens.] *De nocte*, id est summo mane, in crepusculo, ante lucem. Hebræa enim habent, *manicavit Abraham mane*. Saræ hic non fit mentio; unde videtur ea inscia (utpote quæ nimis tenere suum diligebat Isaac) hæc omnia fecisse Abraham. Ita Josephus, sanctus Chrysost. et Perer. sanctus August. Tamen, serm. 73. Nyssenus et Procopius putant, Saram consciam et consentientem fuisse immolationi filii.

4. Die tertio.] Habitabat Abraham in Geraris, ait S. Hier. inde ad Sion et Moria tridui est iter. Per Geraris, non urbem, sed regionem intellige; nam, ut recte Abulensis, videtur Abraham tum habitasse in Bersabee, ut colligitur cap. præced. v. 31. Unde et post immolationem, in Bersabee rediit, ut patet hoc c. v. 19. Licet enim ex Bersabee usque ad Sion, tantum sit iter unius diei, tamen Abraham, quia onustus erat rebus ad sacrificium necessariis, ita lente processit, ut tertio demum die perveniret in Sion et Moria; et hoc sensu dixit S. Hieron. esse iter tridui.

Triduum hoc auxit tentationem Abrahæ: nam, ut ait Origen. *Per triduum ambulat Abraham, ut per totam viam cogitationibus discerpatur, hinc urgente præcepto, illinc filii affectu reluctante: ut per omnia hæc spatium certaminis accipiant, hinc affectus, inde fides; hinc amor Dei, inde amor carnis; hinc præsentium gratia, inde futurorum expectatio; jubetur quoque Abraham montem, id est, cœlestia, conscendere, ut loci altitudo fidei et obedientiæ in operando sublimitatem significaret.* Hinc et Theodor. ait Abraham in hac tentatione, quasi agonia et morte, fuisse per tres dies et noctes, sicut Christus triduo fuit, partim in cruce et passione, partim in morte, sepulchro et inferno.

Vidit locum.] Ex signo aliquo à Deo dato cognovit, ubi et in quo colle montis Moria præcise, immolare deberet suum Isaac.

Rabbini, quos sequitur Abul. tradunt hoc signum fuisse columnam ignis in cacumine montis Moria, circa collem Calvariæ apparentem.

5. Postquam adoraverimus.] Postquam sacrificaverimus. Est metalepsis, sacrificio enim jungi solet adoratio.

Revertemur ad vos.] Melchior Canus, l. 2. de Locis, c. 4. vult Abraham hic esse mentitum; putabat enim ipse occidere et immolare suum Isaac. Secundo, Cajet. *revertemur*, scilicet secundum cursum ordinarium causarum naturalium: supernaturalia enim excipiuntur. Tertio, alii, *revertemur*, scilicet si vita comes fuerit, si Deus voluerit. Quarto, Thomas Anglicus, *revertemur*, id est revertar ego, non Isaac, ut pluralis ponatur pro singulari.

Verum dico, asserit Abraham se cum Isaac reversurum, quia certus erat, certoque credebat quod Deus Isaacum vel à morte liberaret, vel occisum et immolatum resuscitaret. Nam ex Isaac expectabat semen benedictum, et posteritatem maximam: hoc enim ei promiserat Deus, et hoc est quod ait Apostolus: Abraham contra spem (naturæ) in spem (gratiæ et divinæ promissionis) credidisse, arbitrando, *quia et à mortuis suscitare potens est Deus*, Hebr. 11. 19. Ita Origen. et S. August. l. 16. Civit. 32. et alii. Vide hic cæcam, sed excelsam Abrahæ fidem, spem et obedientiam, cui nihil est arduum, nihil impossibile, nihil incredibile.

6. Et imposuit super Isaac,] ut esset typus Christi crucem bajulantis. Ita Prosper, p. 1. Prædict. c. 17. et 18.

Erat tunc Isaac ut minimum 25 annorum, ait Josephus, Abraham 125, Sara 115. Hebræi vero tradunt Isaac fuisse 37 annorum. Errant Aben-Ezra et Burgensis, dicentes Isaac 12 tantum fuisse annorum. Quomodo enim puer duodennis tantam struem lignorum per triduum tulisset, quanta requirebatur ad eum quasi holocaustum comburendum? quanquam ad eum totum cremandum, et in cineres redigendum, Abraham ex vicinis locis ligna præcidere et addere debuisset.

Ignem et gladium.] Gladium ad jugulandum filium, ignem, ad eum quasi victimam et holocaustum Deo comburendum.

Tropolog. gladius est mortificatio, ignis est charitas, quibus Abraham immolavit filium, nosque affectiones, passiones, dolores, cruces, omniaque nostra Deo immolare debemus.

7. Ubi est victima?] Hoc colloquium cum filio mire rursum sauciavit animum Abrahæ, fecitque ut vulnus illi à Deo inflictum recrudesceret.

9. Cumque alligasset Isaac.] Vide Josephum narrantem, quomodo Abraham filio prius Dei voluntatem de eo immolando declararit, ille alacer responderit se vitam datori Deo debere, eamque repetenti jam læto animo redditurum. Cur ergo eum ligavit pater? Resp. primo, ne, si vellet resilire, posset. Plenissime ergo Isaac dat Deo et velle et posse suum. *Nectit*, ait sanctus Ambrosius, *filio manibus suis vincula pater, ne refugiendo filius, et vi ignis exustus, peccatum incurreret.* Secundo, ne naturalem aliquem inconditum, incompositum et involuntarium motum et renixum sacrificio indecentem, in ipsa jugulatione ederet. Ita Cajet. Tertio, ut esset typus Christi, clavis affixi cruci.

Tropologice, sic Religiosi se per vota Deo alligant et astringunt, eique suum offerunt velle et posse.

10. Arripuit gladium.] Maluisset Abraham ipse mori et immolari, quam immolare filium: naturaliter enim patres optant filios superstites sibi, quia per eos stirps et familia patris propagatur; ut morte filii, non modo se, sed etiam suæ posteritatis spem emori et extingui sentiant.

Auxit rei acerbitatem, quod ipse humeris filii imposuit ligna, quibus ille cremandus erat, quod ignem et gladium, quo filium jugularet, manibus suis gestavit; quod ipsemet extruxit altare, et ligna desuper composuit, et in eo posuit filium manibus pedibusque colligatum, magnoque animo dextram tollens, gladium in ejus cervices vibravit, idque lætis et siccis oculis: nullæ enim ejus leguntur lacrymæ, non gemitus, non aversio vultus.

Sic exemplo Abrahæ, inquit S. Ambrosius, l. 1. de Abraham, cap. 8. *Quot patres occisis martyrio filiis lætiores ab eorum tumulis reverterunt!*

Hanc Abrahæ obedientiam imitatus est quoque Abbas Mutius, apud Cassian. l. 4. c. 27. et 28. qui ex mandato sui senioris, proprium filium octennem in profluentem abjicere voluit. *Cujus fides et devotio*, ait Cassian. *in tantum Deo fuit accepta, ut divino statim testimonio comprobata sit. Revelatum namque est continuo seniori, hac eum obedientia, Abrahæ patriarchæ opus implesse.*

Ubi nota hoc Mutii exemplum admirandum

magis esse quam imitandum : excedit enim ordinarias obedientiæ et prudentiæ leges. Nec enim homo sui, vel suorum necem præcipere potest, uti potest Deus, qui vitæ necisque est Dominus, ac consequenter subditus homini talia præcipienti parere nequit. Itaque Mutius hic ardore obedientiæ quasi cæcus, suum omne judicium de facti qualitate et eventu commisit et submisit suo seniori, quem virum prudentem esse et sanctum sciebat, tantumque hoc actu et conatu suo obedientiam promptam, et mortificationem affectus paterni erga prolem suam, eam objiciendo, ostendere voluit : non autem eam mergere intendit. Sciebat enim seniori omnem hanc rem et se suamque prolem curæ esse : nec dubitabat eum curaturum, ut explorata sua obedientia et affectus patrii mortificatione, de affectu, et cæteris omnibus ita disponeret, ut non tantum peccatum, tam imperando quam parendo excluderetur; sed etiam ut proli consuleretur. Poterat enim senior in ipsa via mandatum revocare, vel aliquos in flumine statuere, qui prolis projectionem impedirent (ut de facto fecit) vel aliis modis necem prolis impedire. Totum ergo hoc negotium Mutius prudentiæ et providentiæ senioris sibi imperantis resignavit. Prudentia enim non tam in parente, quam in imperante requiritur.

Quæres utrius virtus fuerit major, an Abrahæ immolantis, an Isaac immolati? Utriusque virtutem stupet sanctus Chrysostomus et nescit quem præferat. Audi eum hom. 48. in Gen. *O religiosam animam ! ô fortem mentem ! ô ingens robur animi ! ô rationem, omnem humanæ naturæ affectum vincentem ! Utrum admirer, fortemne spiritum patriarchæ, an tam constantem pueri obedientiam : quod neque reluctatus est, nec factum ægre tulit ; sed cessit, et obtemperavit iis quæ à patre fiebant, et sicut agnus cum silentio super altare decubuit, expectans patris dexteram ?*

Audi et Zenonem Episcopum Veronensem in catena Lipomani : *Mira*, ait, *patriarchæ tentatio, quæ cum aut sacrilegum faceret, si contemneret Deum, aut crudelem, si occideret filium : nisi quadam singulari ac vere divina patientia, inter religionem pietatemque negotium temperasset, in spe non denegans Deo, quod contra spem acceperat à Deo ; ideo Isaac sibi dulcissimum filium Deo victimam dulciorem, contemnit, ut servet : destinat jugulare, ne jugulet; securus illo se non posse displicere facinore, quod Deo gerebatur auctore. O novum spectaculum ac vere Deo dignum ! in quo definire difficile est utrum sit patientior sacerdos, an victima. Non percussoris, non percutiendi variat color, non membra tremore vibrantur, non demissi, non torvi sunt oculi : nemo rogat, nemo trepidat, nemo se excusat, nemo turbatur.* Ac deinde eos inter se comparans, uniusque actus alterius actibus contraponens : *Ille*, ait, *exerit gladium, iste cervicem. Uno voto, una devotione, ne quid profanum sit, diligenter ac patienter geritur, quod ab altero celebratur ; ille lignum quo exuratur sibi portat, iste aram construit. Sub tanto non dicam humanitatis, sed ipsius naturæ metu læti sunt. Soli cedit affectus pietati, pietas religioni : favet utrique religio, medius stupet gladius, nullo impedimento suspensus, mactationi terribili gloriam se præstitisse, non crimen. Quid hoc est? Ecce immanitas in fidem, et scelus transit in sacramentum; parricida redit incruentus, et qui immolatus est vivit. Ambo ergo gloriæ et claritatis exemplum; ambo Dei cultus, admirabile seculi testimonium. Felix orbis foret, si omnes sic fierent parricidæ.*

Pro Isaac ergo stant hæ rationes, primo, quod majoris fortitudinis sit mortem pro Deo subire, quam eam aliis inferre : fortiores enim sunt Martyres quam milites ; Isaac autem vere hic fuit Martyr; quia pro actu virtutis, scilicet ut obediret Deo, certæ morti se obtulit. Pater enim in eum gladium extendit, ictumque lethalem ei dedisset, nisi Deus eum avertisset. Sic enim sanctus Joannes Evangelista, Daniel, aliique vere sunt Martyres, quia oleo ferventi, leonibus, etc. fuerunt objecti, esto ab eis non sint læsi, Deo eos protegente. Ex parte enim sua et tormenti, naturaliter et necessario eis moriendum erat. Quod ergo Deus per miraculum eos in vita servarit, id nihil naturæ rerum, nec eorum virtuti aut martyrio detrahit. Secundo, Abraham in animo tantum dolebat; Isaac vero ad animi et corporis cruciatus mortemque se obtulit. Tertio, prævisa tela minus feriunt : Abraham per triduum itineris animum suum ad filii immolationem composuit; Isaac vero in ipsa ara nihil minus cogitans, repente ad immolationem à patre postulatus, illico alacer sese obtulit. Nam, ut docet Aristoteles, l. 3. Ethic. c. 8. magis fortis viri esse videtur, in subitis terroribus esse interritum, quam in prævisis. Quarto, Isaac erat 25 annorum, in flore ætatis, sperans adhuc vivere centum annos, multamque habere sobolem et familiam, quæ omnia amore Dei morti se offerendo præcidit, spesque suas omnes abrupit : hac enim de causa juvenibus acerbissima est mors, quæ senibus est tolerabilior. Quinto Isaac à patre ligari voluit, aram conscendit, cervicem obtulit, ictum certissime expectavit.

Verum dico cum Pererio : major fuit virtus Abrahæ quam Isaac; primo, quia Abraham plus diligebat vitam filii sui Isaac, quam suam, et quam ipse propriam vitam diligeret; idque primo, quia Isaac erat unigenitus ex dilectissima uxore; secundo, quia Isaac erat ejus amantissimus et obsequentissimus ; tertio, quia in senectute ingenti miraculo eum genuerat; quarto, quia Isaac innocentissimus erat et sanctissimus; quinto, quia in unius Isaac vita omnes Dei promissiones ei datæ nitebantur.

Secundo, quia Abraham per totum triduum cogitatione et machinatione atrocissimi facinoris discruciatus est; Isaac vero tantum ad momentum instante ipsa immolatione. Itaque licet quoad prævisionem, uti supra dixi, fuerit minor, tamen quoad durationem fuit major Abrahæ tentatio et tribulatio.

Tertio, quia Abraham maximas circa fidem habuit tentationes, eo quod viderentur promissa Dei sibi facta, morte Isaac penitus aboleri, quin et Hebræi tradunt tunc ei apparuisse dæmonem specie angelica, eumque gravissimis verbis deterruisse ab immolando, tanquam à re impia et crudelissima, ac Dei voluntati contraria ; et ad id aptant quidam illa Pauli verba Hebræis 11. *Fide Abraham obtulit primogenitum suum Isaac cum tentaretur*, scilicet à diabolo, inquiunt ipsi.

Quarto, atrocius erat patri necare filium, quam filio necari : is enim uno ictu jugulatus quasi puncto temporis mortem hausisset ; Abraham vero longum et multiplicem habuisset do-

lorem; primo, jugulando filium; secundo, sacrificali ritu membratim eum concidendo, deinde cremando eum, et redigendo in cineres sine ullis ejus reliquiis, ac denique perpetua memoria recolendo se talem immolasse et perdidisse filium. Unde Deus ipse obedientiam non Isaaci, sed Abrahæ commendat, ac propter eam se Isaaco benedicturum promittit c. 26. v. 3. *Tenuit*, ait S. Ambr. *manum ejus divina vox, et ictum vibrantis occupavit dextera.*

11. Abraham, Abraham.] Iterationis hujus tres causas dat S. Ambr. l. 1. de Abraham c. 8. *Tenuit* inquit, *quodammodo manum ejus divina vox, et ictum vibrantis occupavit dexteræ. Non semel vocavit;* primo, *ne aut non plene audiret, aut fortuitam vocem putaret;* secundo, *sic revocavit quemadmodum imperavit* versu 1. tertio, *repetivit vocem, tanquam veritus ne præveniretur studio devotionis, et una vox impetum ferientis revocare non posset.*

12. Non extendas manum.] *Non hoc præcepi*, ait S. Chrysost. hom. 47. *ut opus perficiatur, neque volo ut occidatur puer tuus, sed ut obedientia tua manifesta fiat omnibus. Igiturne feceris ei quidquam. Contentus sum voluntate tua, et ex hac te corono et prædico.* Ita sæpe nobiscum agit Deus; factum difficile mandat et poscit, sed ubi voluntatem obsequentem viderit, ea contentus executionem inhibet. Unde idem hom. 49. *Patriarcha*, ait, *sacerdos pueri factus est, et proposito quidem cruentavit dexteram, sacrificiumque obtulit; per ineffabilem autem misericordiam Dei, salvo et sano filio recepto rediit, et propter voluntatem prædicatur, coronaque fulgida redimitur, et summum agonem certavit, et per omnia pietatem mentis suæ declaravit.* Ecce quomodo Deus suos quandoque ad extrema, et ad restim adigit, vel adigi permittit, ut omnem suam spem et voluntatem in Deum Deique opem et voluntatem conferant et transferant; tuncque in ipso extremæ necessitatis articulo, et in limine mortis adest et succurrit. Hac enim fide et spe in finem usque animatus Abraham obtulit Isaac, ut Apostolus ait Hebr. 11. 19. *Arbitrans, quia et à mortuis suscitare potens est Deus, unde et eum in parabolam accepit*, ut scilicet Isaac esset parabola, fabula, exemplum memorabile omnium seculorum, quod omnibus seculis homines memorarent et celebrarent, sibique imitandum proponerent, ut cum Deus per se aut suos nobis aliquid jusserit, licet arduum et difficile, exemplum Isaac ob oculos habentes, fidenter et generose nos offeramus, remque jussam capessamus, certi Deum affore, implexa explicaturum, ardua superaturum, ignominiam, infirmitates, ærumnas, mortes, omniaque mala quæ timemus, in bonum nostrum, laudem et gloriam conversurum, uti fecit Isaaco. Hinc hujus immolationis memoria, antiquissimis omnium gentium imaginibus est celebrata. Testis est Gregorius Nyssenus citatus in Concilio Nicæno II. act. 4. can. 2. *Vidi*, ait, *sæpius descriptionis ejus* (immolationis Isaac) *imaginem, et sine lachrymis transire non potui, cum tam efficaciter, et ad vivum ob oculos historiam ejus rei poneret.* Si ergo tentaris, contemneris, doles, infirmaris, tristaris, infamaris, mortificaris, cruciaris, imo suspenderis, combureris, Isaacum imitare, modicum est, æternitatem cogita.

Hac cogitatione armati fideles generosi omnem parentum, carnis suique amorem, quin et tormenta mortesque vicerunt. Ita Liberatus Abbas, Bonifacius, Rusticus, aliique à Wandalis ad arrianismum sollicitati: *Satius*, inquiebant, *est momentanea perferre supplicia, quam æterna subire tormenta.* Jussit rex eos navi impositos in mari cremari; illi fidenter canebant: *Gloria in excelsis Deo, ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis;* ignis cum accenderetur, sæpius extinctus est: ergo rubore et furore perculsus rex, mandavit eos remorum vectibus necari. Testis est Victor Uticens. l. 4. Persec. Wandal. Idem respondit Thomas Morus uxori suæ: itaque ejus amorem, uti Abraham sui filii, superavit.

Rursum Nota hic vere obedientem, qualis fuit Isaac, mori non posse. Refert Climachus gradu quarto de obedientia, Achatium in obedientia mire exercitatum, cum post mortem è sepulchro à sene quodam evocaretur, rogareturque an mortuus esset, respondisse: *Obediens mori nequit.*

Nunc cognovi,] id est, nosse te feci, ait S. Aug. q. 58. et Greg. l. 28. Moral. c. 7.

Secundo, *nunc cognovi*, id est, nunc per illud factum tuum feci manifestum, et evidenter cognobile. Ita Diodorus et Pererius.

Tertio et planissime, *nunc cognovi*, scilicet per experientiam, q. d. Nunc reipsa expertus sum: loquitur enim Deus hic more hominum, qui, cujus rei periculum fecerunt, id se perfecte putant novisse.

Quod timeas,] quod ames, colas, reverearis Deum, illique per omnia obsequaris, et placere studeas; hæc enim omnia complectitur timor Dei, adeoque timor hic sanctorum filialis non est aliud quam amor, cultus et honor Dei.

13. Arietem inter vepres hærentem cornibus.] Verus fuit hic aries, aliunde ab angelo adductus, et adhæsit vepribus, vel, ut hæbraice est, *in implexu*, scilicet veprium et ramorum, ne Abrahamum effugeret, sed præsto esset immolaturo. Hebræi tradunt hæc facta esse die prima mensis septimi, qui dicitur Tisri; indeque eo die à Judæis celebrari festum tubarum, eo quod tunc cornibus arietinis clangerent, in memoriam Isaac ab immolatione liberati, et arietis pro eo surrogati.

Allegorice, sicut pro Isaac aries, ita pro nobis immolatus est Christus, ait S. August. l. 16. de Civit. c. 32. Secundo, S. Ambros. et Cyril. pro Isaac aries, id est, pro deitate immolata est humanitas Christi.

Anagogice, Isaaco succedit aries, id est, passioni succedit resurrectio, infirmitati fortitudo, morti immortalitas, inquit Theodoretus.

Rursum, aries hic cornibus hærens, et suspensus inter vepres, significat Christum in cruce suspensum, ait Ambros. qui addit Abraham, hic vidisse diem immolationis et passionis Christi. Et hoc est quod ait Christus Joan. 8. 56. *Abraham pater vester exultavit, ut videret diem meum, vidit et gavisus est*, indeque locum hunc vocatum esse, *Dominus videbit*, vel apparebit, ut sequitur. Septuag. retinentes Hebræam vocem *Sabec*, quasi propriam certæ arboris, vertunt, *et ecce aries unus detentus ex cornibus in arbore Sabec*, vel, ut Procop. legit ex Syriaca translatione, *et ecce aries unus pendens in arbore Sabec*, aitque illum arietem apparuisse instar ascendentis in arbore Sabec, nec tantum cornibus, sed pedibus etiam anterioribus innixum

hæsisse in illius arboris ramis, eaque figura Christum in arboris crucem ascendentem, in ea pendentem, illi affixum clavis hærentemque repræsentasse. Idemque expendit Ambros. l. 1. de Abraham Patriarcha c. 8. ubi imprimis ita legit: *Et ecce aries unus suspensus cornibus in virgulto Sabec.* Deinde addit: *Quis significatur nisi ille de quo scriptum est, Ps.* 148. *Exaltavit cornu populi sui? Cornu nostrum Christus est elevatus et exaltatus à terris: hunc vidit Abraham in isto sacrificio, hujus passionem aspexit; et ideo ipse Dominus ait de eo: Abraham voluit videre diem meum, vidit et gavisus est; unde ait Scriptura: Vocavit Abraham nomen loci illius, Dominus vidit ut dicant hodie. In monte Dominus apparuit, hoc est, quod apparuerit Abrahæ revelans futuram sui passionem corporis, qua mundum redemit; demonstrans etiam genus passionis, cum suspensum ostendit cornibus arietem. Virgultum illud patibulum crucis est.* Hæc Ambrosius. Annotavit etiam D. Athanasius l. quæst. ad Antioch. q. 98. ad mysterium quoque spectare, quod *Sabec* interpretatur remissio, seu condonatio, quam Christus nobis per crucem promeruit: *Planta*, inquit, *Sabec, est veneranda crux. Juxta Hebræos videtur Sabec remissio esse et condonatio; aries vero qui in Sabec hærebat ad plantam, quem pro Isaac Abraham holocaustum obtulit, figuravit Christum pro nobis in cruce immolatum.*

Quarto, subtiliter animadvertunt plerique, in quibus est Leo à Castro lib. 6. Apolog. et in c. 29. Isaiæ, cum Christus in cruce dixit: *Eli, Eli, lamma sabacthani*, ad eamdem plantam *Sabec* allusisse, ut indicaret se esse illum arietem pendentem atque suspensum ex arbore Sabec, id est in cruce quem Dominus sub typo alterius arietis pendentis ex planta Sabec, Abrahæ olim ostenderat; itaque idcirco verbum illud *sabacthani*, potius quam aliud usurpasse, ut nomine quoque ipso plantam illam Sabec, ex qua ille alter aries pependerat, fidelibus in memoriam revocaret, seque ostenderet tunc temporis figuram illam cumulatissime adimplere; verbum enim *sabacthani* à nomine *Sabec* inflexum videtur, esto habeat suam quoque radicem Syriacam שבק *Sebac*, id est reliquit.

14. Appellavitque nomen loci illius Dominus videt.] q. d. Abraham loco huic in quo filium immolavit, dedit nomen hoc, scilicet אדני יראה *adonai iire*, id est *Dominus videbit*, vel *videt*, idque ex eo quod ipse filio suo roganti de victima v. 8. responderit *adonai iire*, id est Dominus videbit, sive providebit de victima. Ita Vatablus, Lipomanus, Oleaster, Pererius, et alii.

Ex verbo *iire*, id est videbit factum est nomen *Moria*, id est visio; unde mons hic dictus est Moria, id est visionis, ut patet v. 2. in Hebræo. *Moria* ergo idem est quod *adonai iire*, id id est Dominus videbit.

Rursum ex *iire*, et antiquo nomine *Salem* (sic enim prius vocata est Jerusalem, ut patet c. 14. 18.) conflatum est nomen *Jerusalem*; Moria enim erat in Jerusalem. Ita Andr. Masius in Josue c. 10.

Secundo, S. Augustinus l. 16. Civit. c. 32. Dicitur, ait, hic locus *Deus videt*, id est, Deus videri se fecit, cum per angelum apparuit Abrahæ v. 11.

Tertio, Hebræi, Chaldæus et Pererius: Dictus est, inquiunt, mons hic *Dominus videt;* quia Dominus in hoc monte vidit afflictionem, obedientiam et sacrificium Abrahæ, illudque acceptavit, atque afflicto Abrahæ providit, per angelum sistentem gladium Abrahæ, et per arietem pro Isaac substitutum.

Quarto, dicitur mons hic, *Dominus videt;* quia in monte hoc exstruendum erat templum, in quo Deus visurus et exauditurus erat supplicantium vota. Unde Chaldæus putat Abrahamum hic sua immolatione, montem hunc Moria, sive Sionem destinasse templo, illudque ibi ædificandum prædixisse. Sic enim habet Chaldæus: *Et dixit Abraham coram Domino: Hic erunt servientes* (Deo) *generationes, propterea dicebatur in die hac: In monte hoc Abraham coram Deo immolavit.*

Unde usque hodie dicitur: In monte (subaudi cui nomen est) Dominus videbit,] subaudi, hoc illudve gestum, vel factum est. Cum enim homines narrant aliquid, quod accidit, vel factum est in monte Sionis, sive in Moria, dicunt id factum esse in monte, cui nomen est, *Dominus videbit.* q. d. Etiamnum hoc tempore, quo ego Moses hæc scribo, iste mons exinde vocatur, *Dominus videt*, vel *videbit;* quia scilicet in eodem Abraham Deo immolavit, dicens: Dominus videbit, vel providebit sibi victimam, fili mi; et quia in eodem Deus Abrahæ visus est, ut vertunt Septuag. dum ei per angelum apparuit.

Secundo, *usque hodie dicitur*, etc. q. d. Usque hodie hoc dicto Abrahæ, *Dominus videbit* et providebit, quasi proverbio utimur, dum in angustiis constituti, speramus et invocamus Dei auxilium. Speramus enim quod, sicut in monte hoc Moria Dominus vidit, tam afflictionem, quam pietatem et obedientiam Abrahæ et Isaac, eorumque misertus est: ita pariter nos posterosque nostros præsertim in hoc eodem monte et templo Moria orantes, in qualibet afflictione, videbit, respiciet, exaudiet et liberabit. Ita S. Hieron. Cajet. et Perer.

Idem proverbium Christianis usurpandum, ut in omni tribulatione recipiant se in montem Moria, in montem templi, in montem spei et orationis, dicantque: Dominus videbit et providebit omni necessitati meæ.

Ita S. Gordius Martyr, spe in Deum fretus, ultro se Præsidi et tormentis obtulit; jubet ille expediri flagella, rotas, eculeos, et omne tormentorum genus excogitari. Gordius oculos ad cœlum elevans, illud psalmi pronuntiavit: *Dominus mihi adjutor, non timebo, quid faciat mihi homo, et non timebo mala, quoniam tu mecum es.* Tormenta deinde ultro in se provocat, et si quæ moræ intercedant increpat, ac tandem vultu alacri in ignis supplicium volens se immisit, inquit S. Basil. serm. de Gordio.

Nota. Pro יראה *iire*, id est videbit, jam Hebræi aliis punctis legunt יראה *ierae*, id est videbitur, quasi dicant: *Unde usque hodie dicitur, in monte Dominus videbitur*, id est apparebit et succurret. Sed eodem redit sensus; cum enim Deus videt nos, tunc pariter videtur à nobis.

Verum S. Ambrosius, Eucherius, Vatabl. et Lipom. sic exponunt, quasi hæc sit prophetia de Christo. q. d. *In monte Dominus videbitur*, id est Christus Dominus apparebit in monte hoc et templo Sion, cum in eo concionabitur, et in monte Calvariæ, cum in eo crucifigetur unde et Septuagintà, vertunt: *In monte Dominus visus est.*

15. Vocavit autem angelus Domini Abraham secundo.] Quia primo vocavit eum, cum vetuit ne filium immolaret, v. 11. Per angelum hunc Origenes intelligit Filium Dei : Filius Dei, ait, sicut inter homines habitu repertus est homo, ita hic inter angelos habitu repertus est angelus, non quasi angelicam naturam assumpserit, sed quia angeli munus, quod est Dei voluntatem annuntiare, hic suscepit. Verum contrarium docent passim Patres, scilicet angelum, hunc fuisse angelum, non Filium Dei; patet enim ex sequentibus eum loqui ut legatum Dei verbaque Dei enuntiare quasi esset præco Dei; ergo fuit angelus, non Filius Dei.

16. Quia fecisti hanc rem.] Hinc videtur quod Abraham hac sua obedientia et filii victima, inter alia meruerit, saltem de congruo, ut ex sua stirpe potius quam ex alia, imo ex eodem Isaac nasceretur Christus; ac consequenter idem meruit et Isaac. Hoc enim est præmium obedientiæ, quod mox subjicit Deus dicens : *Benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ.* Ita Perer. Vide quid sit Deo obedire; vide quam grata, quanti meriti apud Deum sit obedientia. Præclare S. Hier. (vel quisquis est auctor) epist. de circumcis. *Cum,* ait, *unico non parcit in terris, stellas pro filiis annumerare jubetur in cœlis.* Cur semen Abrahæ comparetur stellis dixi c. 15. v. 5.

17. Possidebit semen tuum portas,] puta urbes Chananæorum sub Josue; Palæstinorum, Ammonitarum, Syrorum, etc. sub Davide et Salomone. Est synecdoche; per portas enim intelligit urbes; qui enim portas occupat, urbem occupat. Sic Christus portas inferorum infernumque occupavit, et deprædatus est. Sic et Apostoli eorumque successores Romam omnesque pene orbis urbes subegerunt Christo, Christique fidei et Ecclesiæ.

18. Benedicentur in semine tuo omnes gentes.] q. d. In Christo qui ex te nascetur, quasi semen, id est proles tua, imo Dei, benedicta, justitiam, gratiam, salutem, et gloriam assequentur quælibet gentes. Vide dicta ad Galat. 3. 16.

20. Quod Melcha quoque genuisset filios Nachor.] Texitur hic genealogia Nachor, tum in gratiam Abrahæ, cujus ipse erat frater; tum propter Rebeccam, quam sibi nurum, filio vero suo Isaac uxorem quæsivit Abraham; ut ex ea manifesto constaret genus tam maternum, quam paternum Jacobi et Jacobæorum, puta Israelitarum omnium.

CAPUT VIGESIMUM TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Moritur Sara : emit Abraham agrum cum spelunca duplici ab Ephrone, in eaque sepelit Saram.

1 Vixit autem Sara centum viginti septem annis. 2. Et mortua est in civitate
Arbee, quæ est Hebron, in terra Chanaan : venitque Abraham ut plangeret
et fleret eam. 3. Cumque surrexisset ab officio funeris, locutus est ad filios
Heth, dicens : 4. Advena sum et peregrinus apud vos : date mihi jus sepulchri
vobiscum, ut sepeliam mortuum meum. 5. Responderunt filii Heth,
dicentes : 6. Audi nos, domine, princeps Dei es apud nos : in electis sepulchris
nostris sepeli mortuum tuum, nullusque te prohibere poterit, quin in
monumento ejus sepelias mortuum tuum. 7. Surrexit Abraham, et adoravit populum terræ,
filios videlicet Heth, 8. dixitque ad eos : Si placet animæ vestræ ut sepeliam mortuum meum,
audite me, et intercedite pro me apud Ephron filium Seor : 9. ut det mihi speluncam duplicem,
quam habet in extrema parte agri sui; pecunia digna tradat eam mihi coram vobis in possessionem
sepulchri. 10. Habitabat autem Ephron in medio filiorum Heth. Responditque Ephron
ad Abraham cunctis audientibus qui ingrediebantur portam civitatis illius, dicens : 11. Nequaquam
ita fiat, domine mi, sed tu magis ausculta quod loquor : Agrum trado tibi, et speluncam
quæ in eo est, præsentibus filiis populi mei; sepeli mortuum tuum. 12. Adoravit Abraham coram
populo terræ. 13. Et locutus est ad Ephron circumstante plebe : Quæso, ut audias me :
Dabo pecuniam pro agro : suscipe eam, et sic sepeliam mortuum meum in eo. 14. Responditque
Ephron : 15. Domine mi, audi me : Terra, quam postulas, quadringintis siclis argenti
valet : istud est pretium inter me et te; sed quantum est hoc? sepeli mortuum tuum. 16. Quod
cum audisset Abraham, appendit pecuniam quam Ephron postulaverat, audientibus filiis Heth :
quadringentos siclos argenti probatæ monetæ publicæ. 17. Confirmatusque est ager quondam
Ephronis, in quo erat spelunca duplex, respiciens Mambre, tam ipse, quam spelunca, et omnes
arbores ejus in cunctis terminis ejus per circuitum, 18. Abrahæ in possessionem, videntibus
filiis Heth, et cunctis qui intrabant portam civitatis illius. 19. Atque ita sepelivit Abraham

Saram uxorem suam in spelunca agri duplici, quæ respiciebat Mambre, hæc est Hebron in terra Chanaan. 20. Et confirmatus est ager, et antrum quod erat in eo, Abrahæ in possessionem monumenti à filiis Heth.

2. ARBEE QUÆ EST HEBRON.] Unde Hebron dicta sit Arbee, dicam Josue 15. Mortua est Sara anno ætatis 127 qui fuit Abrahæ 137, biennio post mortem Thare; mortuus est enim Thare anno Abrahæ 135.

VENITQUE ABRAHAM, UT PLANGERET ET FLERET EAM.] Putant aliqui Saram mortuam esse absente Abrahamo, et propterea dixisse Mosen: *Venitque Abraham.* Verum *venire* apud Hebræos sæpe significat ordiri aliquid, accingere se ad aliquid faciendum. Sic Abraham hic *venit*, id est accinxit se, ad plangendum Saram. Unde aliqui vertunt, *cœpit Abraham plangere Saram.*

Nota. Planctus distinguitur à fletu, significatque solemnem luctum, luctusque et funeris pompam. Sic Stephano fecerunt planctum magnum, id est magnam luctus et funeris pompam, Act. 7. Sic David solemni funere et carmine planxit Saul et Jonatham, cæsos in bello, 2. Reg. 1. 17. Sic universus Juda et Jerusalem planxit et luxit mortem Josiæ regis dilectissimi, 2. Paral. 35. 24.

4. JUS SEPULCHRI.] Hebr. est אחזת קבר *achussat keber*, id est possessionem sepulchri, sive sepulchralem : non enim petit Abraham misceri sepulchris idololatrarum, sed sibi seorsum locum postulat, in quo sepeliatur tam Sara, quam ipse et posteri. Mystice Abbas Pastor in Vitis Patrum rogatus à quodam : *Quid faciam ut salver?* resp. *Quando venit Abraham in terram repromissionis, monumentum sibi comparavit, et per sepulchrum terram in hereditatem accepit.* q. d. Ita et tu per cogitationem mortis tendes ad salutem in cœlum. Et dixit frater : *Quid est sepulchrum?* respondit senex : *Locus flendi et lugendi.*

MORTUUM MEUM,] id est mortuam meam, uxorem scilicet. Ita S. Aug. secundo, simplicius, *mortuum meum*, scilicet corpus vel cadaver; unde Vatabl. vertit, *funus meum.* Adde, post mortem nulla in corpore sexus distinctio consideratur, unde recte vocamus mortuum, sive is vir sit, sive femina.

PRINCEPS DEI ES APUD NOS.] quasi dicant : Habemus, et reveremur te quasi principem, et, ut Septuag. vertunt, *regem sanctum,* qui Deo carus et curæ sis, ac proinde insignis et illustris sis, eximieque venerandus. Suspicimus te ob tuas virtutes, et propter Dei erga te favorem, curam et protectionem; perinde ac si magnus esses princeps, ex cœlo ad nos lapsus.

IN ELECTIS,] in selectissimis sepulchris nostris sepeli Saram. Non sunt assecuti mentem Abrahæ, qui cum Hetheis, upote idololatris, misceri et sepeliri nolebat.

NULLUSQUE TE PROHIBERE POTERIT,] nemo erit tam protervus, ut audeat velitque te prohibere.

7. ADORAVIT.] Hebraice est וישתחו *iistachu,* id est incurvavit se Abraham gratias agens, et honorem ac reverentiam civilem exhibens Hethæis : ita Cajet. et alii.

9. SPELUNCAM DUPLICEM.] Erat duplex, vel quia duas habebat cryptas, unam pro sepeliendis viris, alteram pro mulieribus, ut vult Procopius; vel quia una erat interior, alia exterior, in qua quasi inclusa erat interior. Ita Aben Esra.

PECUNIA DIGNA,] pretio justo.

10. PORTAM CIVITATIS.] Hinc videtur quod in portis, quasi loco publico, quo omnes etiam exteri facile convenirent, olim tam commercia quam judicia peragi solerent. In portis ergo olim sedebant judices, scabini, et consules, ibique omnia tam publica, quam privatorum negotia tractabant, uti jam sedent et tractant in domo civica.

13. DABO PECUNIAM PRO AGRO.] Nolebat Abraham agrum gratis habere, sed emere justo pretio; tum, quia hoc est animi honesti, liberalis et regii; tum, ne posteri Ephronis agrum repeterent, vel communem in eo sepulturam postularent. Ita viri liberales inter se certant liberalitate, sicut avari certant parcimonia. Narrat Ælianus Alcibiadem Socrati præceptori lautissima munera misisse; ea Socrates magno animo recusavit, Xantippe uxore plurimum instante : *Sua est Alcibiadi*, ait, *nobis etiam nostra sit ambitio : Alcibiades dando, Socrates non accipiendo suam ostendit liberalitatem.*

Dices : Emere sepulturam et jus sepulchri, est simonia. Respondet primo. D. Thom. 2. 2. q. 100. a. 4. ad tertium, Abraham non emisse jus sepulturæ, sed tantum agrum in quo sepeliret Saram : ager autem per se vendibilis est.

Secundo, Abulens. Sepulchrum, inquit, fit sacrum, ita ut vendi non possit sine simonia, non effossione, sed mortui in illud elatione; necdum ergo erat sacrum, cum illud emit Abraham. Hoc verum est jure civili Romanorum, quo ipsa illatione cadaveris fit locus religiosus.

Verum hoc nihil facit ad crimen simoniæ, quod Ecclesiasticum est, non civile; ut ergo locus sepulturæ sine simonia vendi non possit, debet esse sacer consecratione, sive benedictione Ecclesiastica, ut passim docent Theologi et Canonistæ. Tempore autem Abrahæ, necdum erat consecratio sive benedictio Ecclesiastica (hanc enim Ecclesia Christiana instituit) qua locus consecraretur ad sepulturam; unde sine simonia vendi poterat. Ita Cajetan. Lipoman. et alii. Adde sepulchra, uti et sacerdotia Gentilium, utpote idololatrarum non esse sacra, sed profana; imo sacerdotia eorum diabolica sunt, ac proinde ea emere non est simonia. Gentiles tamen ea vendentes, ex conscientia erronea, qua putabant ea esse sacra, peccabant simonia. Ita D. Thom.

16. QUADRINGENTOS SICLOS ARGENTI,] puta 400 florenos Brabanticos; de siclo plura dicam Exodi c. 30. v. 13.

PROBATÆ MONETÆ PUBLICÆ.] Hebr. *argenti inter mercatores transeuntis ;* Septuag. *argenti probati mercatoribus :* mercatores enim monetam maxime discernere, appendere et probare solent, maximeque probam et probatam exigunt.

17. CONFIRMATUS EST AGER.] q. d. Per emptio-

nem firmo et stabili jure translatus est hic ager, cum sua spelunca duplici, in dominium Abrahæ.

Considera, Abraham in Chanaan non habuit domum, non agrum proprium, sed tantum sepulchrum proprium; quia volebat Dei monitu esse peregrinus in vita, tendereque ad cœlum; in morte autem quasi in termino et confinio cœli proprium sibi suorumque fidelium poposcit locum, ne cum infidelibus requiesceret: in morte enim est discriminatio fidelium et infidelium; ergo par est ut eadem sit et in sepulchro. Vide quanta priscis patribus fuerit cura sepulchri, et quanta jam esse debeat fidelibus, ut in locis sacris cum fidelibus et sanctis sepeliantur, idque ob spem beatæ resurrectionis cum eis; infideles enim et hæretici suam habent asini sepulturam.

Hac de causa in hoc Saræ sepulchro sepultus est Abraham, Isaac, Rebecca, et Lia; quin et Jacob in idem ex Ægypto transferri voluit. Sic, ut habet Regum historia, Samuel, Saul, Jonathas, propheta à leone occisus, 3. Reg. 13. Josias rex et alii honorifice cum suis sepulti sunt. Sic Tobias officium sepulturæ corporibus fidelium, à tyranno trucidatorum, benigne exhibuit. Sic Joannes Baptista à suis discipulis studiose ad sepulturam, ex carcere elatus est. Sic Joseph ab Arimathia corpus Christi à Pilato petiit, et in monumento suo novo, quod exciderat in petra, condidit. Sic S. Antonius à Deo missus est ad S. Paulum primum Eremitam, ut eum sepeliret, cumque sarculum non haberet, duo leones illi sepulchrum unguibus suis effoderunt.

Ephronis.] S. Stephanus Actor. 7. asserit hunc agrum emptum esse non ab Ephrone, sed à filiis Hemor, aliaque quædam habet, quæ cum hoc loco non satis consentire videntur, sed de iis dicendum est Actor. 7.

19. Mambre, hæc est Hebron.] Hebron dicta est Arbee, dicta est et Mambre à convalle adjacente, quæ dicta est Mambre, à viro potente Mambre, qui eam possidebat, quique cum Abraham pugnavit contra quatuor reges, c. 14. 13.

CAPUT VIGESIMUM QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Adjurat Abraham servum suum, ut Isaaco uxorem quærat ex Haran; adducit ille Rebeccam : adductam Isaac capit.

1. ERAT autem Abraham senex, dierumque multorum : et Dominus in cunctis benedixerat ei. 2. Dixitque ad servum seniorem domus suæ, qui præerat omnibus quæ habebat : Pone manum tuam subter femur meum, 3. ut adjurem te per Dominum, Deum cœli et terræ, ut non accipias uxorem filio meo de filiabus Chananæorum, inter quos habito ; 4. sed ad terram et cognationem meam proficiscaris, et inde accipias uxorem filio meo Isaac. 5. Respondit servus : Si noluerit mulier venire mecum in terram hanc, numquid reducere debeo filium tuum ad locum, de quo tu egressus es ? 6. Dixitque Abraham : Cave nequando reducas filium meum illuc. 7. Dominus Deus cœli, qui tulit me de domo patris mei, et de terra nativitatis meæ, qui locutus est mihi, et juravit mihi, dicens : Semini tuo dabo terram hanc : ipse mittet angelum suum coram te, et accipiens inde uxorem filio meo; 8. sin autem mulier noluerit sequi te, non teneberis juramento : filium meum tantum ne reducas illuc. 9. Posuit ergo servus manum sub femore Abraham domini sui, et juravit illi super sermone hoc. 10. Tulitque decem camelos de grege domini sui, et abiit, ex omnibus bonis ejus portans secum, profectusque perrexit in Mesopotamiam ad urbem Nachor. 11. Cumque camelos fecisset accumbere extra oppidum, juxta puteum aquæ vespere, tempore quo solent mulieres egredi ad hauriendam aquam, dixit : 12. Domine Deus domini mei Abraham, occurre, obsecro, mihi hodie, et fac misericordiam cum domino meo Abraham. 13. Ecce ego sto prope fontem aquæ, et filiæ habitatorum hujus civitatis egredientur ad hauriendam aquam. 14. Igitur puella, cui ego dixero : Inclina hydriam tuam ut bibam : et illa responderit: Bibe, quin et camelis tuis dabo potum : ipsa est, quam præparasti servo tuo Isaac: et per hoc intelligam quod feceris misericordiam cum domino meo. 15. Necdum intra se verba compleverat : et ecce Rebecca egrediebatur, filia Bathuel, filii Melchæ uxoris Nachor fratris Abraham, habens hydriam in scapula sua. 16. Puella decora nimis, virgoque pulcherrima, et incognita viro : descenderat autem ad fontem, et impleverat hydriam, ac revertebatur. 17. Occurritque ei servus, et ait: Pauxillum aquæ mihi ad bibendum præbe de hydria tua. 18. Quæ respondit : Bibe, domine mi; celeriterque deposuit hydriam super ulnam suam, et dedit ei potum. 19. Cumque ille bibisset, adjecit : Quin et camelis tuis hauriam aquam, donec cuncti bibant. 20. Effundensque hydriam

in canalibus, recurrit ad puteum ut hauriret aquam : et haustam omnibus camelis dedit. 21. Ipse autem contemplabatur eam tacitus, scire volens utrum prosperum iter suam fecisset Dominus, an non. 22. Postquam autem biberunt cameli, protulit vir inaures aureas, appendentes siclos duos, et armillas totidem pondo siclorum decem. 23. Dixitque ad eam : Cujus es, filia? indica mihi : est in domo patris tui locus ad manendum? 24. Quæ respondit : Filia sum Bathuelis filii Melchæ, quem peperit ipsi Nachor. 25. Et addidit dicens : Palearum quoque et fœni plurimum est apud nos, et locus spatiosus ad manendum. 26. Inclinavit se homo, et adoravit Dominum, 27. Dicens : Benedictus Dominus Deus domini mei Abraham, qui non abstulit misericordiam et veritatem suam à domino meo, et recto itinere me perduxit in domum fratris domini mei. 28. Cucurrit itaque puella, et nuntiavit in domum matris suæ omnia quæ audierat. 29. Habebat autem Rebecca fratrem nomine Laban, qui festinus egressus est ad hominem, ubi erat fons. 30. Cumque vidisset inaures et armillas in manibus sororis suæ, et audisset cuncta verba referentis : Hæc locutus est mihi homo : venit ad virum, qui stabat juxta camelos, et prope fontem aquæ : 31. Dixitque ad eum : Ingredere, benedicte Domini : cur foris stas? præparavi domum, et locum camelis. 32. Et introduxit eum in hospitium : ac destravit camelos, deditque paleas et fœnum, et aquam ad lavandos pedes ejus, et virorum qui venerant cum eo. 33. Et appositus est in conspectu ejus panis. Qui ait : Non comedam, donec loquar sermones meos. Respondit ei : Loquere. 34. At ille : Servus, inquit, Abraham sum : 35. et Dominus benedixit domino meo valde, magnificatusque est : et dedit ei oves et boves, argentum et aurum, servos et ancillas, camelos et asinos. 36. Et peperit Sara uxor domini mei filium domino meo in senectute sua, deditque illi omnia quæ habuerat. 37. Et adjuravit me dominus meus, dicens : Non accipies uxorem filio meo de filiabus Chananæorum, in quorum terra habito; 38. sed ad domum patris mei perges, et de cognatione mea accipies uxorem filio meo : 39. ego vero respondi domino meo : Quid si noluerit venire mecum mulier? 40. Dominus, ait, in cujus conspectu ambulo, mittet angelum suum tecum, et diriget viam tuam : accipiesque uxorem filio meo de cognatione mea, et de domo patris mei. 41. Innocens eris à maledictione mea, cum veneris ad propinquos meos, et non dederint tibi. 42. Veni ergo hodie ad fontem aquæ, et dixi : Domine Deus Domini mei Abraham, si direxisti viam meam, in qua nunc ambulo. 43. Ecce esto juxta fontem aquæ, et virgo quæ egredietur ad hauriendam aquam, audierit à me : Da mihi pauxillum aquæ ad bibendum ex hydria tua : 44. et dixerit mihi : Et tu bibe, et camelis tuis hauriam : ipsa est mulier, quam præparavit Dominus filio domini mei. 45. Dumque hæc tacitus mecum volverem, apparuit Rebecca veniens cum hydria, quam portabat in scapula : descenditque ad fontem, et hausit aquam. Et aio ad eam : Da mihi paululum bibere. 46. Quæ festinans deposuit hydriam de humero, et dixit mihi : Et tu bibe, et camelis tuis tribuam potum. Bibi, et adaquavit camelos. 47. Interrogavique eam, et dixi : Cujus es filia? Quæ respondit : Filia Bathuelis sum, filii Nachor, quem peperit ei Melcha. Suspendi itaque inaures ad ornandam faciem ejus, et armillas posui in manibus ejus. 48. Pronusque adoravi Dominum, benedicens Domino Deo domini mei Abraham, qui perduxit me recto itinere, ut sumerem filiam fratris domini mei filio ejus. 49. Quamobrem si facitis misericordiam et veritatem cum domino meo, indicate mihi : sin autem aliud placet, et hoc dicite mihi, ut vadam ad dexteram, sive ad sinistram. 50. Responderuntque Laban et Bathuel : A Domino egressus est sermo : non possumus extra placitum ejus quidquam aliud loqui tecum. 51. En Rebecca coram te est, tolle eam et proficiscere, et sit uxor filii domini tui, sicut locutus est Dominus. 52. Quod cum audisset puer Abraham, procidens adoravit in terram Dominum. 53. Prolatisque vasis argenteis, et aureis, ac vestibus, dedit ea Rebeccæ pro munere, fratribus quoque ejus et matri dona obtulit. 54. Inito convivio, vescentes pariter et bibentes manserunt ibi. Surgens autem mane, locutus est puer : Dimitte me, ut vadam ad dominum meum. 55. Responderuntque fratres ejus et mater : Maneat puella saltem decem dies apud nos, et postea proficiscetur. 56. Nolite, ait, me retinere, quia Dominus direxit viam meam : dimittite me ut pergam ad dominum meum. 57. Et dixerunt : Vocemus puellam, et quæramus ipsius voluntatem. 58. Cumque vocata venisset, sciscitati sunt : Vis ire cum homine isto? quæ ait : Vadam. 59. Dimiserunt ergo eam, et nutricem illius, servumque Abraham, et comites ejus, 60. imprecantes prospera sorori suæ, atque dicentes : Soror nostra es, crescas in mille millia, et possideat semen tuum portas inimicorum suorum. 61. Igitur Re-

becca et puellæ illius ascensis camelis, secutæ sunt virum, qui fest inus revertebatur ad dominum suum. 62. Eo autem tempore deambulabat Isaac per viam quæ ducit ad puteum, cujus nomen est Viventis et Videntis; habitabat enim in terra Australi. 63. et Egressus fuerat ad meditandum in agro, inclinata jam die : cumque elevasset oculos, vidit camelos venientes procul. 64. Rebecca quoque, conspecto Isaac, descendit de camelo, 65. et ait ad puerum : Quis est ille homo qui venit per agrum in occursum nobis? Dixitque ei : Ipse est dominus meus. At illa tollens cito pallium operuit se. 66. Servus autem cuncta quæ gesserat, narravit Isaac. 67. Qui introduxit eam in tabernaculum Saræ matris suæ, et accepit eam uxorem : et in tantum dilexit eam, ut dolorem, qui ex morte matris ejus acciderat, temperaret.

1. Erat autem Abraham senex.] Erat Abraham 140 annorum cum servum misit ut Rebeccam uxorem quæreret Isaaco; Isaac enim duxit Rebeccam anno ætatis suæ 40 (ut patet cap. 7. v. 20.), qui fuit Abrahæ 140: natus est enim Isaac anno Abrahæ centesimo; ætas ergo Abrahæ superat ætatem Isaaci centum annis. Ita S. Augustinus.

2. Servum seniorem,] œconomum suum Eliezer, de quo c. 15. 2.

Pone manum tuam subter femur meum.] q. d. Me sedente pone sub coxa mea manum tuam, et hoc ritu ac cæremonia mihi jura, quod filio meo non accipies uxorem chananæam. Ad litteram, hic fuit ritus jurantium per femur; quia femur causa et symbolum est generationis et vitæ. Femur ergo tenendo, jurantes testabantur Deum vitæ auctorem, in cujus manu est salus nostra, q. d. Si recte et vere juro, et juratum præsto, Deus mihi vitam longam et felicem, quæ femore significatur, præstet; sin fallo et pejero, peream, neque particeps sim vitæ, quæ processit ex femore. Ita Martinus de Roa lib. 4. Singul. c. 4.

Putant Hebræi hanc cæremoniam ponendi manum sub femore, fuisse solemnem Judæis in juramento, ob significationem et reverentiam sacramenti circumcisioni, quod in membro femori vicino celebrabatur. Verum hoc falsum esse videtur : nam soli Abraham et Jacob hac cæremonia suos adjurarunt; cæteri vero in Scriptura manu in altum (uti et modo fit) elevata jurasse leguntur.

Nota ergo, per femur sive coxam, partes etiam genitales, quæ inter femora sunt, tacite intelligi et comprehendi. Sic enim filii Jacob dicuntur egressi de femore, id est genitalibus ejus. Gen. 46. 26. et alibi.

Hoc ergo symbolo et cæremonia ponendi manum sub femore, significat Abraham, ex femore suo jam natum esse Isaac, et ex eodem per Isaac nascituram esse sobolem magnam, imo Christum, semen suum benedictum, sibi à Deo promissum. Ut ergo hæc soboles, et Christus ex se per Isaac nascatur, hac de causa Isaaco hic fidelem quærit uxorem, servumque suum, ut talem ei quærat, per femur, quasi per sobolis originem; item per femur, id est per Christum, utpote ex femore suo nasciturum, adjurat, id est obstringit et jurare compellit. Primus enim qui hac forma adjurationis est usus fuit Abraham; cum deinde secutus est nepos Jacob c. 47. 29. Ita S. Hieron. Theodor. August. serm. 75. Ambros. l. 1. de Abraham cap. ult. Prosper 1. p. Prædic. cap. 7. et S. Gregor. qui sic ait : *Manum sub femore jubet ponere; quia per membrum illud descensura erat caro ejus, qui filius Abrahæ esset ex humanitate, et Dominus ejus ex divinitate, quasi dicat : Tange filium meum, et jura per Deum meum. Unde non super femur, sed sub femore manum ponere jussit; quia inde erat ille descensurus, qui homo quidem, sed super homines veniret.*

3. Adjurem.] Id est, juramento tuo te obstringam, jurare te faciam. Ita Hebræa. Cogit enim Abraham servum sibi hac cæremonia jurare. Unde de facto servus ei hoc ritu juravit, ut patet v. 9. Non ergo adjurare hic significat per sacra obtestari aliquem, sed adigere eum ad juramentum, et juramento hoc eum obstringere ad aliquid promittendum, vel faciendum.

4. Ut non accipias uxorem filio meo, de filiabus Chananæorum (quia Chananæi impii erant et idololatræ), sed ad terram et cognationem meam proficiscaris,] non in Chaldæam, sed in Mesopotamiam, puta in Haran ad domum Nachor fratris mei, ut patet v. 10. in Haran enim Abraham cum patre et tota cognatione migravit cap. 12. v. 1. Licet enim domus Nachor more gentis, cum qua habitabat idola coleret, ut patet c. 31. v. 30. tamen aliquid de unius Dei cultu norat et servabat, adeoque cum idolis simul Deum cœli colebat, ut patet hic v. 31. Eratque hæc domus bene morata, ut patet ex sequent.

Tropol. quam cavenda sint infidelium, hæreticorum, et impiorum connubia, vide apud S. Chrysost. et Ambr. l. 1. de Abraham cap. ult. *Sæpe*, ait Ambros. *illecebra mulieris decepit etiam fortiores maritos et à religione fecit discedere. Primum ergo in conjugio religio quæritur. Disce ergo quid in uxore quæratur; non aurum, non argentum quæsivit Abraham, non possessiones, sed gratiam bonæ indolis.* Allegor. idem ibidem. *Ubi*, ait, *invenitur* uxor Isaac puta Christi, hoc est: *Ecclesia, nisi in Mesopotamia? ibi duobus stipatur fluminibus, lavacro gratiæ et fletu pœnitentiæ. Muniunt eam Tigris, hoc est prudentia; et Euphrates, hoc est justitia, et illuminatio fructuosa, à barbaris separans gentibus.*

6. Cave ne quando reducas filium meum illuc.] *Reducas*, id est, reducendum promittas. q. d. Si filia, quam in Haran quæris, huc ad me et Isaacum venire nolit, sed velit eo Isaac venire ad se, ne consentias, nec promittas ei matrimonium filii mei; quia Deus ex Mesopotamia me et meos in perpetuum exire voluit, atque venire in terram hanc, quam mihi meisque promisit.

7. Ipse mittet angelum suum.] Ecce prisci Hebræi credebant, custodes angelos hominibus à Deo dari, ut eos servent, ducant, doceant, dirigantque. Simile est Tobiæ 5. v. 5. Censet Scaliger angelum dici à Persico *anger*, id est cursor, nuntius, mutator. in l. sicut pro Belial dicitur Beliar; sic enim et Hebræi à Persico *Angar*, epis-

totam latam à cursoribus, sive angaris, vocant *iggeret* quasi *ingeret*.

9. JURAVIT ILLI SUPER SERMONE HOC.] Juravit se fideliter sermones et jussa Abrahæ Domini sui completurum.

10. AD URBEM NACHOR,] ad Haran in qua erat domus Nachor, distans à Bersabee, ubi tunc versabatur Abraham, itinere septem vel octo dierum. Ita Abulens.

12. OCCURRE.] Hebraice הקרה *hacre*, id est, fac mihi occurrat, scilicet id quod peto, puta talis filia, qualem Isaaco uxorem cupit Abraham. Septuag. vertunt, *prosperum fac mihi occursum*.

Discant hic Christiani sibi suisque conjuges quærere, non tam conciliatione hominum quam Dei; nec tam spectent opes, formam et genus, quam educationem et mores probos et commodos. Ita Pulcheria fratri suo Theodosio imper. Eudoxiam pauperem, sed bene eruditam et moratam uxorem curavit. Verum quia multi secus faciunt, hinc tam multa litigiosa et infelicia videmus matrimonia. Recte ergo ait Sapiens Proverb. 19. 14. *Domus et divitiæ dantur à parentibus; à Domino autem proprie uxor prudens*. Ita Rebecca Isaaco, Ruth Booz, Sara Tobiæ, uxores à Deo datæ, pacificum, fœcundum et felix habuere conjugium. Nam, ut ait Sapiens Proverb. 18. v. 22: *Qui invenit mulierem bonam, invenit bonum, et hauriet jucunditatem à Domino*. Bona enim strenuaque et prudens mulier, est rara avis in terris. *Virum de mille unum reperi, mulierem ex omnibus non inveni*, inquit Salomon Eccles. 7. v. 28. Hinc Cato dixit mulierem esse malum necessarium. Vis scire quantum malum sit mala mulier, audi Eccles. c. 25. 17: *Omnis malitia nequitia mulieris*, et v. 22: *Non est caput nequius super caput colubri, et non est ira super iram mulieris, commorari leoni et draconi placebit quam habitare cum muliere nequam*, et v. 31: *Plaga cordis muliere nequam*. Deus ergo fornicariis, adulteris, aliisque impiis in pœnam peccati dat malas uxores: quæ plaga est maxima et continua: durat enim per totam vitam.

E contrario, *mulieris bonæ beatus vir*, *Mulier fortis oblectat virum, et annos vitæ illius in pace implebit. Pars bona mulier bona; in parte bona timentium Deum dabitur viro pro factis bonis*. Eccli. 26. v. 1. 2. 3. Cujus rei exemplum memorabile extat apud Sophronium, vel potius Joannem Moscum in Prato spirit. c. 201. de Constantinopolitano quodam nobili, qui sua pauperibus distribuens, moriens filio suo Jesum Christum reliquit curatorem. Christus enim ob patris eleemosynas, filio divitem et probam curavit uxorem, cum qua sanctam et jucundam egit vitam. Vere ergo Siracides Eccli. 26. 16. *Gratia*, inquit, *mulieris sedulæ delectabit virum suum, et ossa illius impinguabit; disciplina illius datum Dei est, gratia super gratiam, mulier sancta et pudorata; sicut sol Oriens mundo in altissimis Dei, sic mulieris bonæ species in ornamentum domus ejus*.

13. ECCE EGO STO.] Petit hic servus à Deo certo signo à se designato, uxorem Isaaci futuram sibi demonstrari; ad hoc signum designandum motus est et instigatus à Deo; unde et illud adhibuit cum certa spe divinæ providentiæ, opis et directionis, juxta ea quæ sciebat Deum Abrahæ promisisse, et Abraham sibi, dicendo: *Deus mittet angelum suum coram te*. Unde et signum hoc sibi exhiberi petit humili prece præmissa. Denique signum hoc esse à Deo, eventus qui secutus est tam prosper declaravit; alioqui enim hic servus temerario omine et divinatione tentasset Deum. Simile fuit omen Jonathæ, quod ex Dei instinctu captavit ex verbis Philistinorum de iis invadendis, illudque sequens eos cecidit: *Si dixerint*, ait, *ascendite ad nos, ascendamus; quia tradidit eos Dominus in manibus nostris, hoc erit nobis signum*, 1. Reg. 14. 10.

Sic Gedeon, ex somnio Madianitæ, captavit omen victoriæ, Judic. 7. v. 13.

Simile fuit omen Clodovæi, qui castra movens contra Gothos, munera misit Turonam ad sanctum Martinum legatis mandans: *Ingressuri templum; observate quæ futuri eventus ex bello quod paramus, conjecturam possint præbere*; parent illi, et venientes ad templum, audiunt monachos illud Davidicum psallentes: *Præcinxisti me virtute ad bellum*, captatoque omine felici, ad regem redeunt, omen nuntiant; quod eventus declaravit fuisse non vanum, sed divinum; testis est Fulgos. l. 1. c. 3.

E contrario superstitiosum fuit omen Nabuchodonosor, quod ipse, non Dei, sed suo, vel dæmonis instinctu, captavit, cum dubitaret, an Ammonitas, an Judæos invadere deberet; capiens enim duas sagittas, uni inscripsit nomen Rabbath (quæ erat Petra Arabiæ, metropolis Ammonitarum) alteri nomen Jerusalem, eas deinde commiscuit; mox unam cæce eduxit; cui inscriptum videns Jerusalem, statim contra eam perrexit. Ezech. 21. 21.

Simile omen fuit Philistinorum, qui ex vaccarum arcam Domini vehentium itinere et gressu conjecerunt, an plaga eis immissa, à Deo, an casu obvenisset, 1. Reg. 6. v. 7. Plura de omine sacro et licito, ac profano, illicito et superstitioso, vide apud Pererium hic.

Nota. Hoc signum quod statuit hic servus congruum fuit; erat enim signum bonæ uxoris et indolis affabilis, hospitalis, providæ et strenuæ. Ita S. Chrysostomus, Theodorus, Rupertus.

FONTEM,] puteum, ut patet v. 11. et 20. sic enim in Scriptura fons et puteus idem sunt.

14. IPSA EST,] ea sit, quam præparasti uxorem Isaaco, q. d. Quæso, Domine, ut quam tu vis esse uxorem Isaaci, illa ipsa (eaque sola) hæc faciat et dicat, quæ ego hic postulo; ut ex his ejus factis dictisque cognoscam quod ipsa sit, et non alia.

15. ET ECCE REBECCA EGREDIEBATUR.] Nota hic speculum virginum in Rebecca; nam primo, non otiosa sedet ut pleræque, sed laboriosa hydriam gestat, aquamque haurit; secundo, cum aquam hausit, revertitur, non diu moratur in publico; et licet servum Abrahæ videret, non tamen curiose inspicit, vel alloquitur; tertio, cum servus ab ea petit potum, statim consistit, offert, benigne alloquitur, dominum vocat; plus offert quam ille petierat, non gravatur incognito servire; cum nostræ subinde tam morosæ sint, ut vix alloqui homines dignentur, præsertim extraneos, quasi ii ad se nihil pertineant; quarto, quamvis audiret eum esse servum Abrahæ, non tamen ipsa eum in domum introducit; hoc enim virgini indecorum fuisset; sed currit, ac in domo matri nuntiat; quinto, non curiose inquirit cur servus hic advenerit, aut quid sibi velit: virgo enim non debet esse curiosa; sexto, obtemperat parentibus, cum vi

det eos consentire ut ad Isaac pergeret, tametsi durum esset ei relinquere parentes et patriam, nihil contradicit; septimo, non mollis est, sed virilis: camelum enim conscendit, et iter longum ingreditur; octavo, cum vidit Isaac, statim è camelo descendit, et se operuit: unde apparet ejus verecundia et reverentia erga sponsum.

21. Contemplabatur eam tacitus,] admirans ejus non formam tantum, sed officiositatem, sedulitatem, beneficentiam, liberalitatem, atque explorans num per omnia ita se gereret, talisque esset, quæ digna esset Isaaco, quæque suis et Abrahæ votis responderet.

22. In aures aureas, appendentes siclos duos.] Nota. Hic servus utrique auri Rebeccæ unam dedit inaurem, id est universim duas; ita ut quæque appenderet dimidium siclum, sive drachmam unam, ut habent Septuag. Hebr. et Chald. ac consequenter utraque simul appenderet siclum unum, sive drachmas duas.

Dices: Quomodo ergo noster Interpres vertit *siclos duos?* Respondeo: Noster siclos minores, sive dimidiatos intelligit. Dimidium enim sicli vocatur subinde siclus, sicut regalis apud nos major est et minor sive dimidiatus; major enim est 10 stuferorum, minor 5 stuferorum. Vide dicta in fine l. de ponderibus.

27. Non abstulit misericordiam et veritatem suam a Domino meo.] q. d. Deus misericors fuit et verax erga herum meum Abraham; misericors in pollicendo, verax in præstando promissa; uti jam video Deum misericorditer et veraciter iter meum direxisse ad cognatos Abrahæ, et ad Rebeccam, ut eam acciperem uxorem Isaaco.

28. In domum matris suæ.] Quia in domo veterum Hebræorum alia erant habitacula et domus virorum, alia mulierum. Seorsim enim in gynæceo mater cum puellis degebat, uti docet Nic. Serarius in Hester cap. 2. pag. 469. Adde, viri tum plures habebant uxores, quæ seorsim ad pacem servandam habitabant. Ita Cajet. et Thomas Anglicus. Ad hoc gynæceum cucurrit Rebecca, ostendens inaures acceptas à servo Abrahæ.

Nota. Rebecca ostentat sua dona matri; nam vulgo dicitur:

Quæ recipit dona, femina nulla bona.

Quod intellige, si ea furtim, et sine suorum consilio aut consensu recipiat.

29. Habebat autem Rebecca fratrem, nomine Laban.] Sicut Rebecca speculum fuit virginum, sic Laban patrumfamilias. Nam primo, cum audisset verba sororis, statim egreditur ad virum invitandum, non expectat donec rogetur; secundo, benigne eum alloquitur et pie: *Ingredere,* ait, *benedicte Domini;* tertio, non tantum ipsum introducit, sed et eos qui cum ipso erant, nihil veritus sumptuum magnitudinem; quarto, ipsemet Laban camelos destravit, aquam lavandis pedibus attulit, mensam paravit, etc. Vide hic quanta fuerit priscorum hospitalitas; quinto, cum audisset rem ut erat gesta, non contradixit, sed intulit: *A Domino egressus est sermo,* quo rem hanc non casui aut fortunæ, sed divinæ ordinationi adscripsit; sexto, ipse et Bathuel parens non cogunt puellam, sed inquirunt ejus voluntatem; septimo, cum vident servum festinare, non retinent eam; sed sinunt abire, adduntque nutricem ejus, ut haberet quæ ipsam curaret et instrueret; octavo, bene precatur sorori.

30. Cumque vidisset,] postquam viderat et audierat. Est hebraismus, quem Vatablus clare explicat ita vertens, *viderat enim inaures, audieratque verba Rebeccæ.*

31. Ingredere, benedicte Domini.] Id est, benedicte à Domino, qui scilicet es in Dei gratia, cuique Deus favet, quemque prosperat, atque ut favere et prosperare pergat, oramus et optamus.

Præparavi domum,] curavi præparari domum, mandavi famulis, ut præpararent tibi hospitium.

35. Benedixit domino meo valde,] insigniter ditavit eum.

36. Deditque illi omnia,] dare decrevit; destinavit dare illi omnia, quasi unigenito suo; necdum enim Abraham possessione bonorum se abdicarat, necdum ea in Isaac transtulerat. Vox ergo *dedit,* significat actum non completum, sed inchoatum et destinatum, uti et vox *præparavi,* vers. 31.

40. In cujus conspectu ambulo,] quem quasi præsentem intueor, et revereor, et colo. Sic in conspectu Dei, sive coram Deo, et cum Deo ambulavit Henoch cap. 5. v. 22. et Noe cap. 6. vers. 9. vide ibi dicta, q. d. Quia ego Deum ita colo, hinc vicissim Deus mittet angelum suum, ut me meaque per te dirigat et prosperet.

41. Innocens eris a maledictione,] absolutus eris tuo juramento execratorio, et consequenter à maledictione et pœna quam tibi jurando imprecatus es, casu quo illud violares, dicendo de more: *Hæc faciat mihi Deus, et hæc addat,* si non fecero jussa Abrahæ heri mei.

47. Suspendi,] dedi ut suspenderet; patet v. 30.

49. Si facitis misericordiam et veritatem.] Nota. His duobus Scriptura complectitur omne officium virtutis; omne enim vel indebitum et liberale est, et est misericordia; vel præceptum est et debitum, sive ex justitia, sive ex pietate, sive ex alia virtute, et vocatur veritas; hic ergo veritas, est pietas, quam parentes Rebeccæ debebant cognato suo, imo patruo Abrahamo. Ita Oleaster.

Aliter Cajetanus: Veritas, inquit, hic est verificatio, q. d. Si verificare vultis, veraque ostendere et efficere tot signa divinæ voluntatis, quibus Deus ostendit se velle Rebeccam Isaaco tradi.

Ut vadam ad dexteram, sive ad sinistram.] Est hebraismus, q. d. Ut sciam qua via mihi eundum sit, quid mihi agendum sit; utrum hic sistere, an alio pergere debeam: poterat enim ex aliis filiis Nachor (habuit enim undecim, ut patet c. 22. 21.) uxorem petere Isaaco, idque fecisset, si in Rebecca repulsam tulisset.

50. Responderuntque Laban et Bathuel.] Laban frater erat Rebeccæ, ac proinde filius Bathuelis, sed qui patre senescente videtur familiam administrasse; unde hic passim pro patre loquitur, et matrimonium Rebeccæ cum Isaaco conficit. Sapienter S. Ambr. Rebecca, ait, *judicium expetat parentum; non est enim virginalis pudoris eligere maritum.* Unde et Andromacha apud Euripidem: *Sponsalium,* inquit, *meorum pater meus curam subibit; hoc enim non est meum.*

A Domino egressus est servo,] hoc negotium

divino nutu geritur; hæc est voluntas Dei, ut Rebeccam tradamus Isaaco.

51. Sicut locutus est Dominus,] non voce, sed signo, quo voluntatem suam ostendit v. 14. Ita S. Aug. q. 67.

52. Puer,] servus.

57. Quæramus ipsius voluntatem, non de nuptiis cum Isaaco; in has enim Rebeccam jam ante consensisse colligitur ex v. 51. 53. 54. et 55. sed de subito abitu à parentibus, et profectione in Chanaan ad Isaacum. Ita sanctus Ambrosius.

Allegor. sanctus Ambrosius: Rebecca, ait, repræsentat Ecclesiam è gentilismo vocatam à Christo ad connubium: *Quæ vocata non fecit moram, et ideo acceptior Domino: quia populus Judæorum qui erat ad cœnam vocatus, dignus non fuit venire; congregatio autem gentium simul ut accersiri se vidit, occurrit. Cum veheretur camelo, venit ad maritum, eo quod populus nationum belluina quadam horridus meritorum deformitate, qui formæ suæ nullum habebat decorem, fidem esset atque sensum Ecclesiæ recepturus.*

62. Per viam,] per desertum, scilicet Sur, in quo, utpote vicino, solus Isaac meditaturus inambulare solebat. Solitudo enim aptissima est orationi, æque ac speculationi et contemplationi. Sciverunt id Gentiles. Plato post longam peregrinationem Athenas reversus secessit in locum suburbanum, arboribus umbrosum, qui ab Academo possessore dictus est Academia, ibique philosophatus est et gymnasium erexit.

Cicero sæpe à negotiis et urbe secedebat in rus, ibique philosophabatur. Testis est ipse l. 3. Offic.

Poetæ olim recipiebant se in avios montes, ibique in solitudinis recessu carmina pangebant. Ita Hesiodus canit se poeticen à Musis didicisse, sed in monte Helicone, dum agnos pasceret, indicans solitudinem esse ingenii suscitabulum; nimirum, *carmina secessum scribentis et otia quærunt.*

Euripides in insula Salamine tragœdias suas scripsit, in spelunca tetra et horrida, quam Aulus Gellius se vidisse scribit.

Horatius negat se Romæ poemata pangere posse.

E fidelibus Elias, Elisæus, Joannes Baptista, Hieronymus, Basilius, Nazianz. plurimique alii in eremum secesserunt, ibique sapientiæ et contemplationi vacarunt; idque exemplo Christi, qui noctu oraturus secedebat in montes, uti in Thabor in transfiguratione, et in hortum tempore passionis.

Vidimus hic autographum Thomæ à Kempis de Imitat. Christi, in cujus initio hæc legabatur sententia: *In omnibus requiem quæsivi, et non inveni, dan in een hoecxken met een boecxken*, id est, *nisi in angello cum libello*. Hoc est quod magnus ille Arsenius eremita dicebat: *Non possum simul cum Deo et hominibus habitare.*

Ad puteum,] de quo cap. 16. v. 14. et cap. seq. v. 11.

In terra Australi.] Chananææ, scilicet non longe à Bersabee.

63. Ad meditandum.] Septuag. vertunt, ἀδολεσχῆσαι, id est, ad se exercendum, puta ad faciendum spirituale exercitium meditationis; ἀδολεσχῆσαι enim significat, magno studio et solertia alicui rei esse intentum, ait Procopius, estque animi cum delectatione studiosissime cogitantis et meditantis, inquit S. Aug. Meditabatur ergo hic Isaac, tum res naturales, uti motus et cursus siderum, eorumque auctorem et motorem Deum. Ita Hebræi, Lyranus, et Tostatus; nam, ut ait Periander: *Sapientis vita est meditatio; et, Docto cogitare est vivere.* Ita Carneades cogitationibus quasi alebatur. Hinc sapiens nihil miratur, pueri ad omnia obstupescunt; illi enim omnia prævisa et præmeditata sunt, his nihil. Tum potius meditabatur Isaac res cœlestes et divinas. Ita S. Ambr. l. de Isaac cap. 1. *Sapientis enim est*, inquit, *segregare se à voluptatibus carnis, elevare animam, atque à corpore abducere. Hoc est enim se hominem cognoscere.* Pergit S. Ambr. toto libro, sub typo Isaac describere progressum animæ sanctæ, quæ ad spiritale cum Christo connubium aspirat. Unde Chald. vertit, *exierat ad orandum*. Hinc Alcuinus docet Isaac hic fuisse typum Christi, qui vespere et noctu oraturus secessit in montem. Perperam Aquila et Symmachus vertunt: *Isaac exiit ad confabulandum in agro*, puta cum suis rusticis et operariis.

64. Rebecca quoque conspecto Isaac descendit,] suspicata nimirum id quod erat, hunc esse Isaac maritum suum, se ex camelo in terram demisit, honoris sponso suo deferendi causa.

Secundo et melius dicemus, hic esse hysteronproteron; prius enim videtur Rebecca rogasse servum, quis esset ille qui illis occurrebat, cumque respondisse, esse Isaac; ac tum demum è camelo in terram desiliisse Rebeccam.

65. Pallium,] ut eo quasi flammeo honestatis et pudoris causa, nova nupta coram sponso suo se tegeret et abnuberet. Vide dicta cap. 20. v. 16.

Vide hic novæ sponsæ Rebeccæ verecundiam. *Considera*, inquit S. Chrysost. homil. 48. *quomodo nusquam superflua illa et inutilia, nusquam diabolica pompa, nusquam cymbala, et tibiæ, et choreæ, et satanica illa convivia et schommata omni obscœnitate plena; sed omnis honestas, omnis sapientia, omnis bonitas*, etc.; et S. Ambr. Rebecca videns Isaac, ait: *Descendit et caput suum pallio obnubere cœpit, docens verecundiam nuptiis præire debere. Inde enim et nuptiæ dictæ, quod pudoris gratia puellæ se obnuberent. Discite ergo virgines quemamodum servetis verecundiam, ne intecto capite prodeatis ante extraneos, cum Rebecca jam desponsata designatum maritum aperto capite non putaverit videndum.*

67. In tabernaculum Saræ.] Triennio post mortem Saræ, duxit Isaac Rebeccam, ut patet ex dictis c. hujus v. 1. hinc patet seorsim à viris habitasse uxores, ut dixi v. 28.

Notat Nannius in Cant. 3. sponsam olim ductam fuisse in tabernaculum vel cubiculum socrus suæ, ut significaretur quod novella sponsa esset futura mater familias, ex qua liberorum, successionis, et familiæ filium produceretur et propagaretur; quodque ipsa in pari honore et gradu futura esset apud domesticos, quam fuerat sponsi mater. Quare sponsa ipsa rem similem sponso (quo firmior sit charitas) se facturam vicissim pollicetur, dicens Cant. 3. 4: *Introducam illum in domum matris meæ, et in cubiculum genitricis meæ.* q. d. Sponsus me loco matris suæ habebit, inducetque in ejus cubiculum et locum.

Propter hoc enim *relinquet homo patrem et matrem et adhærebit uxori suæ;* vicissim ego sponsa illum parentum loco habebo, et introducam in locum matris meæ, et in cubiculum genitricis meæ.

Allegor. Abraham Deum Patrem significat, Isaac Christum, Rebecca Ecclesiam, imo quamvis fidelem animam, servus Abrahæ Apostolos. Attende quid hæ quatuor personæ hoc capite gesserint, et videbis quid ad salutem nostram fecerit Deus Pater, quid Christus, quid Apostoli, et quid nobis faciendum sit.

Primo ergo, sicut Abraham unicum habuit filium, cui omnia sua dedit; sic et Deus Pater, etc.; secundo, Abraham non vult filium suum solum esse, sed cogitat ei uxorem dare, ut filios procreet; sic Deus Pater vult Christum jungi Ecclesiæ, aitque ei: *Postula à me, et dabo tibi Gentes hæreditatem*, etc.; tertio, Abraham primus facit mentionem nuptiarum, ipse servum mittit, alioqui non iturum; ipse uxorem vocari facit, alioqui ex se non venturam; sic Deus auctor est et principium salutis nostræ, alioqui ad Christum nunquam venissemus; ipse Prophetas et Apostolos misit, qui nos vocarent; quarto Abraham non per se, sed per servum seniorem et fidelissimum hoc executus est; sic et Deus oves et sponsam suam committit pastoribus fidelissimis; hinc Petro ter dicit: *Diligis me plus his? pasce oves meas;* quinto, Abraham servum adjurat; sic Deus prædicatoribus prædicandi officium sub gravi pœna injungit: *Væ mihi, si non evangelizavero!* ait sanctus Paulus 1. Cor. 9. et Ezech. 3. Deus sanguinem pereuntium de manu speculatorum requirit; sexto, Abraham filio cupit uxorem, sed quæ ejusdem sit sanguinis, eisdem moribus prædita quibus Isaac; sic Deus sanctam vult habere Ecclesiam, quæ filio suo sit honori, non pudori. *Sancti*, inquit, *estote; quia ego sanctus sum.*

Secundo, in Isaac videmus quid Christus tempore suæ desponsationis fecerit. Primo, Isaac egressus fuerat in agrum. Christus in mundum; secundo, Isaac vespere egressus est; Christus venit in ultima ætate mundi; tertio, Isaac tunc habitabat in parte Australi; Christus veniens ab Aquilone frigido, qui judicium designat, convertit se ad Austrum misericordiæ; quarto, Isaac deambulabat ad puteum viventis et videntis. Vivens et videns Deus est; ipsius enim oculis omnia nuda sunt et aperta. Fons hujus viventis et videntis est S. Scriptura. Via ad fontem est humilitas passionis; per hanc viam deambulabat Christus in sua peregrinatione, nunc hanc, nunc illam Scripturam implens donec impletis omnibus diceret: *Consummatum est;* quinto, Isaac sponsæ venienti occurrit; et Christus omnibus ad se venientibus per gratiam occurrit, ut patet in Zachæo et filio prodigo; sexto, Isaac Rebeccam in uxorem accepit, non in famulam; sic et Christus Ecclesiam; septimo, Isaac Rebeccam induxit in tabernaculum Saræ matris: Christus Ecclesiam gentium induxit in locum Synagogæ Judæorum, ex quibus progenitus erat; octavo, Isaac ita dilexit Rebeccam, ut dolorem ex morte matris temperaret; sic et Christus videns civitatem, flevit super eam; sed adeptus Ecclesiam gentium dolorem temperavit.

Tertio, in servo Abrahæ describitur officium Apostolorum et prædicatorum. Primo, servus jussu heri exiit ut quæreret sponsam, nesciens quam et qualem, sed Domino commisit effectum et successum rei; sic Apostoli egressi prædicaverunt ubique, cum nescirent, qui credituri essent; ipsi spargebant semen, Domino committebant fructum; secundo, servus tulit secum de omnibus bonis heri, quibus puellam ornaret; sic Apostoli non venerunt vacui, sed magna munera attulerunt scilicet gratiam, pacem, miracula, sanctitatem vitæ et morum, etc. tertio, servus Abrahæ ad fontem stat, et deliberat, quæ puella eligenda sit; sic Apostoli non projecerunt margaritas ante porcos; sed iis prædicarunt, ex quibus majorem sperabant fructum; nec obstinatos et indignos baptizarunt aut reconciliarunt, sed pœnitentes et apte dispositos; quarto, servus non it nisi missus; sic et veri Apostoli, de erronibus enim dicitur: *Ipsi currebant et ego non mittebam eos;* quinto, servus antequam rem aggrediatur orat; sic et Apostoli; prædicatio enim sine oratione prævia nullum fructum facit; sexto, servus mox ut suum officium fecit, invenit virginem quam quærebat; sic et Apostolis Deus cooperatus est, ut apud quaslibet gentes invenirent qui eos reciperent et crederent; septimo, servus potum petit à virgine; sitis Apostolorum est desiderium salutis hominum; huic potum præstant, qui eorum verba audiunt, et opere explent; octavo, servus cum videret juxta votum suum virginem facere, gratias egit Deo; sic et Paulus ubique gratias agit Deo pro gentium conversione; nono, servus dat sponsæ ornamenta aurium et manuum; Apostoli ornant Ecclesiam, ut habeat aures ornatas per fidem, manus per bona opera. Pharisæi tantum ornabant manus, hoc est, tantum docebant opera legalia: Simon et hæretici tantum ornant aures, id est tantum prædicant fidem, quæ est ex auditu. Verum neutrum sufficit; decimo, servus virgini in conjugium consentienti majora munera dat; sic et fidelibus majora dona Spiritus sancti subministrantur; undecimo, servus confecto negotio mox redit, quia tantum rem heri curat; sic fecerunt Apostoli; sic faciant omnes prædicatores; duodecimo, servus virginem è domo patris educit ad domum Abrahæ; sic et Apostoli animas è gentilismo adduxerunt ad Ecclesiam; decimotertio, servus non sibi adducit sponsam, sed domino; sic et Paulus fecit dicens: *Despondi vos uni viro virginem castam exhibere Christo.*

Quarto, Rebecca ostendit mores Ecclesiæ, et fidelis animæ. Primo, Rebecca hebraice est idem quod saginata, impinguata; quia maritum habet Isaac; id est risum, puta Christum, qui est animæ gaudium; secundo, Rebecca virgo erat; et Christus virginem vult habere sponsam, ab omni amore carnis et mundi puram. Vide dicta 2. Cor. 11. 2; tertio, Rebecca in labore invenitur; Christus non vult habere otiosos; quarto, Rebecca charitatem ostendit servo Abrahæ; et Christus charitatem ab anima fideli exigit; quinto, Rebecca servo Abrahæ hospitium et victum offert; sic fideles facere debent prædicatoribus; sexto, Rebecca omnibus relictis sequitur servum Abrahæ; sic facit et fidelis; septimo, Rebecca secum ducit puellas; sic et fidelis familiam suam; octavo, Rebecca appropinquans ad Isaac descendit de camelo: sic fidelis humiliatur accedens ad Christum, atque cum pudore et pœnitentia relinquit quidquid tortuosum erat

et superbum; nono, Rebecca videns Isaac, statim operuit se; sic fidelis quo magis Christum agnoscit, eo magis erubescit de præterita vita: Roman. 6. *Quem fructum habuistis tunc in illis, in quibus nunc erubescitis?* decimo, Rebecca perpetuo manet cum Isaac, non revertitur ad domum patris sui; sic fidelis qui perseveraverit cum Christo usque in finem, hic salvus erit. Ita S. Gregor. lib. 35. Moral. c. 17. Eucherius l. 2. in Genes. c. 40. Ferus et alii.

CAPUT VIGESIMUM QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Abraham ex Cetura suscipit sex proles, et moritur. Secundo, v. 12. recensentur Ismaelis proles et obitus. Tertio, v. 20. Rebecca parit Isaaco Jacob et Esau; quorum minor præfertur a Deo majori. Quarto, v. 29. Esau ob pulmentum vendit primogenituram Jacobo.

1. Abraham vero aliam duxit uxorem nomine Ceturam: 2. quæ peperit ei Zamram, et Jecsan, et Madan, et Madian, et Jesboc, et Sue. Jecsan quoque genuit Saba, et Dadan. Filii Dadan fuerunt, Assurim, et Latusim, et Loomim. 4. At vero ex Madian ortus est Epha, et Opher, et Henoch, et Abida, et Eldaa: omnes hi filii Ceturæ. 5. Deditque Abraham cuncta quæ possederat, Isaac 6.: filiis autem concubinarum largitus est munera, et separavit eos ab Isaac filio suo, dum adhuc ipse viveret, ad plagam Orientalem. 7. Fuerunt autem dies vitæ Abrahæ, centum septuaginta quinque anni. 8. Et deficiens mortuus est in senectute bona, provectæque ætatis, et plenus dierum: congregatusque est ad populum suum. 9. Et sepelierunt eum Isaac et Ismael filii sui in spelunca duplici, quæ sita est in agro Ephron filii Seor Hethæi, è regione Mambre, 10. quem emerat à filiis Heth: ibi sepultus est ipse, et Sara uxor ejus. 11. Et post obitum illius benedixit Deus Isaac filio ejus, qui habitabat juxta puteum nomine viventis et videntis. 12. Hæ sunt generationes Ismael filii Abrahæ, quem peperit ei Agar Ægyptia, famula Saræ: 13. et hæc nomina filiorum ejus in vocabulis et generationibus suis. Primogenitus Ismaelis Nabaioth, deinde Cedar, et Adbeel, et Mabsam, 14. Masma quoque, et Duma, et Massa, 15. Hadar, et Thema, et Jethur, et Naphis, et Cedma. 16. Isti sunt filii Ismaelis: et hæc nomina per castella et oppida eorum, duodecim principes Tribuum suarum. 17. Et facti sunt anni vitæ Ismaelis centum triginta septem, deficiensque mortuus est, et appositus ad populum suum. 18. Habitavit autem ab Hevila usque Sur, quæ respicit Ægyptum introeuntibus Assyrios; coram cunctis fratribus suis obiit. 19. Hæ quoque sunt generationes Isaac filii Abraham: Abraham genuit Isaac. 20. Qui cum quadraginta esset annorum, duxit uxorem Rebeccam filiam Bathuelis Syri de Mesopotamia, sororem Laban. 21. Deprecatusque est Isaac Dominum pro uxore sua, eo quod esset sterilis: qui exaudivit eum, et dedit conceptum Rebeccæ. 22. Sed collidebantur in utero ejus parvuli, quæ ait: Sic mihi futurum erat, quid necesse fuit concipere? Perrexitque ut consuleret Dominum. 23. Qui respondens, ait: Duæ gentes sunt in utero tuo, et duo populi ex ventre tuo dividentur, populusque populum superabit, et major serviet minori. 24. Jam tempus pariendi advenerat, et ecce gemini in utero ejus reperti sunt. 25. Qui prior egressus est rufus erat, et totus in morem pellis hispidus: vocatumque est nomen ejus Esau. Protinus alter egrediens, plantam fratris tenebat manu: et idcirco appellavit eum Jacob. 26. Sexagenarius erat Isaac, quando nati sunt ei parvuli. 27. Quibus adultis, factus est Esau vir gnarus venandi, et homo agricola; Jacob autem vir simplex habitabat in tabernaculis. 28. Isaac amabat Esau, eo quod de venationibus illius vesceretur: et Rebecca diligebat Jacob. 29. Coxit autem Jacob pulmentum: ad quem cum venisset Esau de agro lassus, 30. ait: Da mihi de coctione hac rufa: quia oppido lassus sum. Quam ob causam vocatum est nomen ejus Edom. 31. Cui dixit Jacob, Vende mihi primogenita tua. 32. Ille respondit: En morior, quid mihi proderunt primogenita? 33. Ait Jacob: Jura ergo mihi. Juravit ei Esau, et vendidit primogenita. 34. Et sic accepto pane et lentis edulio, comedit, et bibit, et abiit, parvipendens quod primogenita vendidisset

1. ABRAHAM VERO ALIAM DUXIT UXOREM.] Mortua erat Sara, Agar jussu Dei dimissa, forte etiam mortua: ergo Abraham aliam et tertiam duxit uxorem, ut ex eo semen inter gentes quoque multiplicaretur. Factum id postquam Isaac duxisset Rebeccam (de quo c. præced.) ac consequenter post annum Abrahæ 140.

Allegor. filii Agar sunt Pagani et infideles, filii Ceturæ sunt hæretici, qui filios Isaaci, id est fideles et Catholicos, persequuntur. Ita Origenes, et S. August. q. 70.

NOMINE CETURAM.] Hebræi, Lyranus, et Thomas Anglicus putant hanc eamdem esse cum Agar, quæ dicta sit קטורה *Cetura*, id est thurificata, quod ejecta ex domo Abrahæ, pudicitiæ, orationi et cultui Dei, cujus symbolum est thus et thurificatio, se dederit. Adduntque quod Abraham, mortua Sara, miserit Isaacum ad reducendum Agar, sive Ceturam. Verum hæc sunt commenta Judæorum, quæ fuse confutat Abulensis et Cajetanus. Videtur tam Cetura, quam Agar fuisse ancilla, sive serva Abrahæ; nam si fuissent ingenuæ, non vocarentur concubinæ v. 6.

Nota. Abraham duxit Ceturam post mortem Saræ, quæ mortua est anno ætatis suæ 127, cum Abraham esset 137 annorum. Tot ergo annorum existens duxit Ceturam, et ex ea sex proles suscitavit; erat enim Cetura vivida et fecunda. Adde, Deus, qui Abrahæ vim generandi ex Sara supra naturam dedit, adjuvit quoque vim generandi ejusdem ex Cetura, et quod ei deerat supplevit.

2. MADIAN.] Ex quo orti sunt Madianitæ: hi ergo sunt posteri Abrahæ ex Cetura nobis cogniti; cæteri incogniti sunt. Tradit tamen Josephus eos incoluisse Arabiam Felicem, usque ad mare Rubrum.

3. FILII DADAN FUERUNT ASSURIM, ET LATUSIM, ET LOOMIM.] Sunt ista nomina gentium et populorum, qui originem traxerunt à filiis Dadan. Ita Vatabl. et patet ex Hebræo. Forte ita dicti sunt ab artificio cujusque; nam *Assurim*, teste S. Hieron. significat negotiatores: *Latussim* fabros ferri et æris: *Loomim*, multarum tribuum ac populorum, supple, possessores, vel rectores. Chaldæus vertit, *habitantes in castris in tabernaculis, et in insulis.*

4. OPHER.] Hujus filius Afer nomen dedit Africæ urbi et regioni, uti ex Alexandro Polyhistore, et Cleomede docet Josephus; quanquam alii apud Solinum, Africam dictam velint ab Afro, Libis et Herculis filio. Putant aliqui ab his filiis Ceturæ ortos esse Brachmanas, qui sunt sapientes et quasi Religiosi Indorum, dictosque esse Brachmannos, quasi Abrahamannos; unde et Brachmanæ colunt quemdam Perabrammam, quasi deorum antiquissimum, qui videtur esse primus ipsorum parens Abraham. Hæ plausibiles sunt conjecturæ, sed incertæ.

6. FILIIS AUTEM CONCUBINARUM] Agar et Ceturæ. Hinc patet Abraham non neglexisse Agar et Ismaelem, etiamsi à se dimissos; sed eis subinde munera misisse.

Nota concubinas has fuisse veras uxores (ita enim vocantur v. 1. et alibi) sed ignobiliores, et fere servas. Unde primaria uxor erat et dicebatur domina. Sic Abraham Jeschæ c. 11. 29. dedit nomen Sarai, id est princeps vel domina mea. Hæc primaria uxor ducebatur præmissis sponsalibus, dote dicta et solemni ritu, eratque materfamilias, et bonorum omnium cum marito consors, atque gubernatrix domus, ejus denique filius erat hæres patris. Nil tale communiter et ordinarie habebant concubinæ; sed fere manebant servæ, et servilis conditionis. Ita Pererius, et alii.

MUNERA.] Aurum, argentum, vestes, pecora, etc.

SEPARAVIT,] ne cum Isaaco contenderent, eumque in terræ promissæ possessione turbarent. Rursum ne posteri eorum sua idololatria et vitiis Isacidas inficerent.

AD PLAGAM ORIENTALEM.] Nota. Posteri Ismael proxime contingebant posteros Isaac, Orientem versus. Nati vero ex Cetura post Ismaelitas ulterius ad Orientem habitarunt, ideoque hi semper in Scriptura vocantur *filii Orientis*, quorum crebra est mentio. Vide Ariam in lib. Chanaan cap. 3. et 4.

8. ET DEFICIENS.] q. d. Abraham non morbo, non vi aliqua extrinsecus illata, sed præ senio, deficiente naturali humore, calore et viribus, mortuus est.

MORTUUS EST.] Mortuus est Abraham post mortem Thare patris sui anno 40 post matrimonium Isaaci (quod contigit anno Abrahæ 140, Isaaci 40) anno 35 cum Esau et Jacob, ex Isaaco sexagenario geniti, jam essent 15 annorum. Licet enim nativitatem Jacob et Esau, in sequentibus hoc cap. post mortem Abrahæ, narret Moses, tamen ea ante contigit. Voluit enim Moses omnia Abrahæ gesta, vitam et mortem simul percensere, ac deinde gesta Isaaci ac Jacobi sigillatim ordine prosequi. Quædam ergo hic conjunguntur, licet posterius sint gesta, quæ eodem pertinent, per anticipationem; eademque de causa alia postponuntur, licet prius sint gesta, per hysterologiam.

Nota. Natus est Abraham anno post diluvium 192; vixit autem annos 175; mortuus est ergo anno post diluvium 467. Noe vero mortuus est anno post diluvium 350, cum Abraham esset 58 annorum. Sem vero filius Noe, qui fuit nonus avus Abrahæ, vixit post diluvium annos 502; Sem ergo 35 annos supervixit Abrahæ. Heber vero, sextus avus Abrahæ, obiit anno 561 post diluvium; ergo 94 annis supervixit Abrahæ suo sexto abnepoti. Mortuus est itaque Heber anno 109 vitæ Jacobi; sicut Sem mortuus est, cum Jacob esset 50 annorum.

Nota secundo. Obiit Abraham anno mundi 2123, cum Ismael esset 89 annorum, Isaac vero 75 viditque filios tam Isaaci duos, quam Ismaelis duodecim, totidem populorum principes. Filii Ceturæ tunc circiter erant 30 annorum. Ceturam enim duxit Abraham paulo post annum ætatis suæ 140, uti dixi.

Nota tertio. A morte Abraham usque ad descensum Jacobi in Ægyptum, qui contigit anno ætatis Jacobi 130, fluxerunt anni 115, à morte vero Abrahæ usque ad egressum Mosis et Hebræorum ex Ægypto, fluxerunt anni 330. Cum ergo Moses tunc, in egressu Hebræorum ex Ægypto, esset octogenarius; hinc sequitur eum natum esse 250 annis post mortem Abrahæ.

Nota quarto. Hæc est periodus vitæ Abrahæ. Abraham anno ætatis suæ 75 ex Chaldæa à Deo evocatus, profectus est in Haran; anno ætatis 85 duxit Agar, et 86 natus est ei Ismael; anno 99 fuit circumcisus; eodem anno igne cœlesti cre-

mata est Sodoma; anno 100 nascitur ei Isaac; anno 105 ablactatur Isaac, et Ismael domo ejicitur; anno 125 contigit immolatio Isaac; anno 135 moritur Thare; anno 137 moritur Sara; anno 140 Isaaco uxorem dat Rebeccam; anno 160 ex Isaac nati sunt ei nepotes, Jacob et Esau; anno 175 moritur Abraham.

In senectute bona,] mature et tempore suo, sive spectes ætatem, sive gratiam; ætatem, quia decrepitus, et sine ægritudine; gratiam, quia plenus meritis decessit. Nam, ut ait Philo libro: Quis divinarum rerum sit hæres, recte dixit Propheta quidam: *Malle se unam diem cum virtute vivere quam mille annos in umbra mortis*, puta in peccato et mala vita.

Plenus dierum,] vivendi satur, ut habent Hebræa, et cupiens dissolvi.

Questus est Aristoteles naturam animalibus quina aut dena secula ad vivendum indulsisse, homini ad tanta genito tanto citeriorem terminum stare. Verum fidelis novit illud: *Scio me ascendere ut descendam, virere ut arescam, ut senescam adolescere, vivere ut moriar, mori ut in æternum beer.* Volat ætas, inquit Cicero, et nihil omnino aliud est tempus hujus vitæ, quam cursus ad mortem, in quo, ut ait sanctus Augustinus, nemo vel paululum stare, vel paulo tardius ire permittitur. Sapiens ergo qui tota vita vivere, imo mori didicit, scit corpus hoc gravem esse sarcinam nobilium animarum, ideoque illud terræ, unde ei origo est, cupit restitui, pulveremque pulveri reddi; ut animus liber ad patres et ad angelos Deumque evolet.

Si Abraham satur vitæ optavit mortem, iturus ad limbum, quidni Christianus optet mortem, Martyr crucem pro Deo, iturus in cœlum? B. Thomas Morus capite plectendus, dum carnifex de more veniam peteret, osculum ei et angelottum aureum dedit, dicens: *Tu mihi hodie id beneficii præstabis, quod hactenus nemo mortalium præstitit aut præstare potuit.* Audi S. Theodoram accurrentem ad locum supplicii, et cum milite, qui mutatis vestibus eam è carcere, ne violaretur liberarat, de martyrio contendentem: *Non ego te mortis vadem elegi, sed prædem pudoris optavi; in me lata est ista sententia, quæ pro me lata est. Moriar certe innocens, ne moriar nocens. Nihil hic medium; hodie ego aut rea tui sanguinis, aut martyr mei*, ut refert S. Ambros. lib. 2. de Virgin.

Congregatus est ad populum suum.] q. d. Abraham mortalitatem, uti cæteri, exuit, ingressus est viam universæ carnis, atque à statu viventium hic transiit ad statum patrum, degentium altera vita.

Unde ex hac phrasi Theodoret. Cajet. Lyranus et Pererius colligunt, primo, animam hominis esse immortalem; secundo, animas mortuorum non vivere solitarias, sed gregatim et socialiter, quasi in populo, sive in cœlo sint, sive in limbo, uti erant tempore Abrahæ. Tertio, tam de malis, uti Roboam, Achaz, et aliis, quam de bonis, dici: *Dormivit cum patribus suis;* sed fere de bonis tantum et justis, uti de Abraham, Isaac, Jacob, Mose, Aarone, dici: *Congregatus est ad populum suum.* Quarto, S. August. quæst. 268. Tostatus, et Burgensis, per *populum* accipiunt societatem angelorum, ad quam congregatus sit Abraham, aliique sancti patres. Verum simplicius et germanius Rupertus, et alii, per *populum* accipiunt societatem justorum hominum, ad quam colliguntur justi morientes, sicuti de agris colligitur et congregatur matura messis in horreum. Quinto, notat Burgensis, in Veteri testamento legi: *Congregatus est ad populum suum*, id est, ad Heber Noe, Abel, Seth, Adam, aliosque in limbo beatitudinem expectantes; sed in Novo testamento, quo animæ puræ mox in cœlum avolant, dici: *Beati mortui qui in Domino moriuntur*, etc. *Euge, serve bone et fidelis, intra in gaudium Domini tui.*

Epitaphium Abrahæ vide Ecclesiastici 44. v. 20. ubi sic ait: *Abraham magnus pater multitudinis gentium, et non est inventus similis illi in gloria, qui conservavit legem Excelsi*, etc.

Addit Burgensis ante Abraham neminem è patribus descendisse ad limbum; sed Adam, Abel, Seth, Enos, Noe, omnesque ante Abraham justos ivisse ad Purgatorium, ob sua venialia peccata quæ fecerunt; quia, inquit, de iis dicitur quod mortui sint; de Abraham vero primo omnium dicitur, quod congregatus sit ad populum suum, puta in limbo.

Verum hoc est improbabile. Abel enim obiit Martyr, ergo ivit ad limbum, non ad Purgatorium. Sic Noe fuit vir justus atque perfectus, imo cum Deo ambulavit. Iverunt ergo hi aliique ad limbum; non tamen dicuntur congregati ad populum suum; quia tunc necdum erat populus, et multitudo justorum in limbo; sed ipsi hunc populum morientes paulatim adunarunt et constituerunt. Cum enim occisus est Abel, nullus erat in limbo, sed ipse primus eo concessit.

Hic finitur tertia pars Geneseôs, quæ est à nativitate Abrahæ usque ad mortem ejusdem, in qua et Pererius finit tertium suum tomum Comment. in Genesim.

Benedixit Isaac,] benefecit Isaaco, ditando eum.

Masma quoque, et Duma, et Massa.] Sunt nomina propria trium filiorum Ismaelis. Hebræi ea conjuncta proverbialiter usurpant, dicentes, *masma, duma, vemassa.* Quo volunt significare, multa audienda, tacenda, et ferenda esse; quod Græci dicunt ανεχου και απεχου. *Masma* enim hebraice auditum significat, *duma* silentium, *massa* tolerantiam. Quod Itali dicunt: *Audi, vide, tace, si vis vivere in pace.*

15. Thema.] A quo civitas et regio Theman, ad Meridiem Idumææ, cujus rex fuit Eliphaz amicus S. Job, qui inde Themanites dicitur.

17. Appositus est ad populum suum.] Ex hac phrasi colligunt Hebræi, Ismaelem post lusum et vexationem Isaaci, cum domo Abrahæ ejectus esset, mentem et vitam mutasse, recte vixisse, ideoque salvatum esse. Vide dicta v. 8.

18. Hevila.] Regio est, non Indiæ, sed sita prope desertum Sur, inter Ægyptum, Assyriam et Palæstinam; de qua c. 2. v. 11. Posteri ergo Ismael omnem illum tractum, qui à sinu Persico usque ad Assyriam protenditur, possederunt, quæ hodie putatur dici Cabana.

Coram cunctis fratribus,] quia Ismael inter suos fratres, medius habitavit; habebat enim ab Occidente Isaacum, ab Oriente filios Ceturæ.

Coram cunctis fratribus suis obiit.] Pro *obiit*, hebraice est נפל *naphal*, id est cecidit. q. d. Stantibus et viventibus, ac videntibus fratribus suis Ismael cecidit et obiit; idque nonnihil præmature, anno ætatis 137 cum alii parentes et fratres ejus diutius vixerint; Isaac enim vixit

annos 180. Mortuus est Ismael post mortem Abrahæ anno 48; natus est enim anno Abrahæ 86. Abraham autem universim vixit annos 175. Alii sic exponunt : *cecidit*, scilicet sors ejus, q. d. Habitavit Ismael inter fratres suos, uti vertunt Septuag. Chald. et Arabicus. Verum nulla sortis hic fit mentio. Unde Pagnin. vertit, *et mortuus est.*

20. Bathuelis Syri de Mesopotamia.] q. d. Bathuel erat Syrus, oriundus ex illa Syriæ parte, quæ Mesopotamia dicitur. Pro quo nota primo. Syrus hebraice dicitur ארמי *Arammi*, quasi dicas Armenius; et Syria vocatur *Aram*, quasi dicas Armenia. Videtur ergo ex hac voce Hebræa, quod Syria latissime, ut mox dicam, patens, olim dicta sit Armenia, ab Aram filio Sem nepote Noe, Genes. 10.

Secundo, Syria apud priscos longe lateque patebat, ac multas regiones complectebatur, variis cognominationibus distinctas, ut patet 2. Reg. 10. v. 6. et 8.

Primo enim, regio, in qua Damascus est sita, vocatur ארם דמשק *Aram Dammesec*, Syria Damasci.

Secundo, Syria in qua sita est Zoba, dicitur Aram, vel Syria Zoba. Est autem illa, quæ inter Libanum et Antilibanum jacet, et corrupto vocabulo Hebræo Zoba, Cava Syria, et à Græcis Cœle, ob demissam à declivitate montium planitiem (id quod Hebræis sonat Zoba) dicta est.

Tertio, ארם נהרים *Aram naharaim*, id est Syria duorum fluviorum, est Mesopotamia, quæ et interamnis dicitur; quia inter Euphratem et Tigrim sita est. Eadem dicitur ארם פדן *Aram padan*, quasi dicas, Syria campestris. *Padan* enim lingua Ismaelitica significat agrum, seu regionem campestrem. Unde et Italiæ fluvius nobilissimus, Padus dicitur, quia per planas regiones diu fluit. Sic Bathuel hic dicitur Syrus, quia Mesopotamius, puta oriundus ex Haran, urbe Mesopotamiæ.

Quarto, est Syria Maacha; ita dicta est à Maacha, filio Nachor, ex Roma uxore, Genes. c. 22. vers. ult.

21. Deprecatusque est.] Hebraice est יעתר *iethar*, id est, multum et instanter precatus est, blanda et suavi prece amanter Deum demulcendo. Unde S. Chrysost. censet Isaacum per 20 annos orasse pro sterilitate Rebeccæ tollenda, ac vigesimo demum anno id impetrasse; nam Isaac duxit Rebeccam anno ætatis suæ 40, ac demum anno 60 genuit ex ea Jacob et Esau. *Ut et nos*, inquit ipse homil. 49. *æmulantes justum, assidui simus in divinis precibus, si quando aliquid à Deo petierimus. Si enim justus ille ita virtute præditus, et tantam apud Deum gratiam habens, tantam præ se tulit constantiam et studium, continuo Deum orando, ita ut solveretur Rebeccæ sterilitas; quid dicemus nos, qui tantis peccatorum oneribus premimur; sed et si parvo tempore studium aliquod et diligentiam exhibuerimus, torpescimus et resilimus, nisi statim exaudiamur*, etc.

Nota, sanctas mulieres Saram et Rebeccam (uti et Rachel et Annam) Deus ad tempus steriles esse voluit, ut doceret nos semen illud benedictum, puta Christum, ex Sara et Rebecca (uti et viros sanctissimos, Josephum ex Rachele, Samuelem ex Anna) non naturæ viribus, sed ex mero Dei dono, per miraculum natum orbique datum esse. Ita S. Chrysost. Statuerat ergo Deus, ex Rebecca nasci Jacob et Christum, sed non nisi mediantibus causis secundis et obtinentibus id precibus Isaaci.

22. Collidebantur in utero ejus parvuli.] Septuag. vertunt, ἐσκίρτων, quod S. Ambrosius vertit, *exultabant*; S. Augustin. *gestiebant*; hebraice est, יתרצצו *iitrotsetsu*; quod S. Hieronymus vertit, *calcitrabant*; Aquila *confringebantur*; Symmachus, διεπάλαιον, id est colluctabantur, quasi palæstritæ.

Hi ergo pueri invicem quassabant, trudebant et coarctabant, dum uterque gestit et nititur prior utero matris exire ac nasci, ut sit primogenitus.

Nota. Hoc certamen, et hæc lucta parvulorum, Jacob et Esau, non vi naturæ, sed Dei nutu facta est, ad præsagium, quod Jacob et Esau nati, inter se colluctarentur et concertarent de primogenitura et primatu, ut patet v. 23. Unde Jacob tenuit plantam Esau, quasi eum supplantare volens ne prior ex utero egrederetur. Ita Rupert. *Utriusque habitus*, inquit, *ostendit quis intus fuerit princeps duelli, videlicet Esau collisus à Jacob quasi fugere videtur, isque manu tenens pedem, insequentis ac terga devicta pulsantis schema præfert.* Additque allegorice hac lucta Jacob et Esau, significari luctam Christianorum cum Judæis.

Historia Scholastica, et S. Ambros. lib. 4. de Fide c. 4. et S. August. citatus à Dionys. Carthusiano (tamen hactenus in S. August. nihil tale reperi) putant hanc collisionem Jacob similem fuisse exultationi Joannis Baptistæ in utero matris, ac proinde tam Jacob, quam Joannem Baptistam in utero matris esse sanctificatos. Confirmant hoc ex eo quod Apostolus Rom. 9. asserit Deum dilexisse Jacob, priusquam boni quidquam egisset, et cum adhuc esset in utero matris suæ. Verum pari modo dicendum esset Esau esse sanctificatum in utero. Alia ergo fuit exultatio S. Joannis; alia collisio et colluctatio Jacob et Esau, alia quoque est mens Apostoli, uti dixi Rom. 9. Hæc ergo illorum sententia caret fundamento, et temere asseri videtur.

Ita virorum illustrium vita et facinora ostentis et præsagiis sæpe præsignificata sunt. Socrates vidit per somnum oloris pullum sibi in gremio plumescere, qui continuo exortis alis in altum evolans, suavissimos cantus edidit; hic scilicet erat Plato Socratis discipulus, qui inter Philosophos sapientia et facundia emicuit. Unde postridie cum Plato Socrati à patre commendaretur: Hic est, inquit, cycnus quem vidi. Testis est Laertius in Platone.

S. Dominici mater gravida visa est sibi in quiete, continere in utero catulum ore præferentem facem, qua, editus in lucem, orbem terrarum incenderet. Quo somnio significabatur fore ut S. Dominicus splendore sanctitatis ac doctrinæ homines toto orbe inflammaret.

S. Thomas Aquinas adhuc infans chartam versans, imo comedens, significabat quam studiosus foret adultior factus.

Ex ore sancti Ephrem pueri visa parentibus prodire vitis, quæ omnem circumcirca regionem repleret, significabat quantum se sparsura esset ejus doctrina et virtus.

Perrexitque ut consuleret Dominum] in monte Moria per Melchisedec. Ita Eusebius, Gennadius, Theodoret. et Diodorus. Sic et Chrysostomus homil. 50. ait Rebeccam per sacerdotem Deum consuluisse, et per eumdem responsum

à Deo accepisse. Unde addit : *Vide quanta et tunc erat sacerdotum dignitas.*

Secundo, Paraphrastes Hierosolymitanus, et Hebræi vertunt, *abiit ut peteret misericordiam in domo ubi concionabatur Sem.* Sem enim filius Noe adhuc vivebat : mortuus est enim cum Jacob annum ageret quinquagesimum. Porro putant Hebræi Melchisedec fuisse Sem ; et sic hæc eorum expositio cum prima Eusebii coincideret.

Tertio, facillime et planissime Theodor. Diodorus, et Procopius censent Rebeccam animo consternatam ad vicinum et domesticum altare ivisse, ibique Deum orasse, qui per angelum respondit id quod sequitur : *Duæ gentes in utero tuo sunt, et major serviet minori.* Ex quo intellexit Rebecca, quod Jacob præferretur Esau, eique primogenituram et benedictionem paternam præriperet; quod tamen maritum suum Isaacum celavit, ut mysterio prophetico locus daretur, de quo c. 27. 23.

23. Duæ gentes,] duo filii, qui erunt patres et capita duarum gentium, puta Judæorum et Idumæorum, sibi invicem adversantium. Vide Amos 1. v. 11.

Major serviet minori.] Primogenitus Esau serviet minori Jacobo, non in sua persona (hoc enim nusquam factum legimus, imo potius Jacob submisit se Esau), sed in suis posteris. Judæi enim posteri Jacobi, soli quasi hæredes Abrahæ possederunt terram promissam Chanaan, et beneficiis Dei locupletati sunt, eisque servierunt Idumæi, posteri Esau tempore Davidis et Salomonis, ut patet 2. Reg. 8. et licet postea jugum excusserint, rursum tamen ab Hyrcano subjugati, circumcisionem receperunt, et in unam gentem cum Judæis coaluerunt, teste Josepho lib. 14. Antiquit. cap. 17. Unde Plin. et alii subinde Idumæos cum Judæis confundunt.

Allegorice, Judæi, licet antiquiores sint, serviunt et postponentur in Ecclesia, gratia et salute Christiani, perinde ac lex vetus servivit novæ, Rom. 9. v. 10.

Tropologice, mali serviunt bonis tyranni Martyribus, quia sua persecutione, crucibus et tormentis parant et fabricant eis coronas æternas. Adde, sæpe mali bonis in hac vita subjiciuntur : verum certo, et semper eis subjicientur post diem judicii; tunc *enim justi indicabunt nationes, et dominabuntur populis.* Ita S. Augustinus serm. 78.

Secundo, in justis, major servit minori, id est, caro servit spiritui, et vitia cedunt virtutibus, ait Origenes.

25. Et totus in morem pellis hispidus, vocatumque est nomen ejus Esau.] Infantes nasci solent glabri; at Esau toto corpore hispidus natus est, Dei nutu, ut ejus agrestis et aspera indoles, mores et vita futura præsignaretur.

Esau ergo nascens, non tam infans, quam vir perfectus sua pilositate et hirsutia videbatur, indeque dictus est Esau, quasi עשוי *asui*, id est factus et perfectus; erat enim hispidus instar viri perfecti. Secundo, inde quoque dictus est שעיר *Seir*, id est pilosus. Tertio, dictus est אדום *Edom*, id est rufus, tum à colore rufo, tum potius à coctione rufa, pro qua vendidit primogenita sua Jacobo, ut patet v. 30. Ita S. Hieron. in Abdiam, Cajetanus, Oleaster, et Pererius. Rursum S. Hieron. in Amos 2. v. 9. *Ex cujus* (quercus) *vocabulo Philo vir disertissimus Hebræorum, Esau appellatum putat* δρύινον, *id est quercinum et roboreum, licet et Esau possit* ποίημα, *id est factura, intelligi, ut ad mala opera referatur.* Verum quomodo à quercu dictus sit Esau, non video; quercus enim hebr. vocatur אלה *ela*, non *Esau;* nisi forte Philo derivet Esau, ab עז *az*, id est robustus fuit. Sed Esau hebr. per ש scribitur, *az* vero per ז ?

Tropologice, Esau repræsentat improbos, ob duodecim analogias, inquit Pererius. Prima est, Esau fuit prior et honorabilior apud homines, Jacob vero apud Deum ; sic mali in hac vita excellunt donis naturæ, ingenii, prudentiæ, nobilitatis, roboris, pulchritudinis, opum, ab hominibus coluntur, cum apud Deum sint inglorii et ignobiles ; contrarium prorsus est in bonis. Secunda est, quod major serviet minori ; ita sane mali in hoc mundo videntur dominari bonis, sed revera serviunt ipsis, et ipsorum gloriæ coronæ, uti dixi. Tertia, collisio Jacob et Esau significat luctam et pugnam assiduam, quæ est inter malos et bonos. Quarta, Esau prior egreditur, sed Jacob ejus tenet calcaneum : ita impiorum priora sunt læta et prospera, sed extrema sunt luctuosa et funesta in æternum. Quinta, Esau erat totus hispidus, quod significabat ejus mores asperos, ferocem animum, versutum ingenium, libidinosum affectum, tales sunt impii. Sexta, Esau erat venator et agricola ; sic impii : toti terræ et terrenis bonis inhiant. Septima, Esau vili lenticula vendidit primogenituram : ita impiis jus adoptionis filiorum Dei, et spem vitæ æternæ commutant cum vilissimis bonis. Octava, Esau hoc damnum suum parvi pendit : sic reprobi amissionem gratiæ divinæ, et gloriæ cœlestis pro nihilo ducunt. Nona, Esau ducens uxores Chananæas graviter parentes offendit : ita mali, dum improbis sociis agglutinantur, Deum et Ecclesiam graviter offendunt. Decima, sensit tandem Esau sua mala et damna, et ingemuit, flevit, pœnituit, sed irrita et cassa pœnitentia ; similem pœnitentiam agunt reprobi Sap. 5. Undecima, Esau oderat Jacob, eumque persequebatur; ita mali bonos persequuntur. Duodecima, Isaac diligebat Esau, quia ex ejus venatione comedebat ; Rebecca vero amabat Jacob simpliciter et absolute (quia bonus et sanctus erat : ita mali non sunt diligendi, nisi secundum quid; quia eorum opera artificialia, et inventa corporalia reipubl. utilia sunt ; at electi et sancti, uti magni sunt et honorati coram Deo, ita simpliciter amandi et honorandi.

Protinus alter egrediens, plantam fratris tenebat manu.] Situs hic erat quasi volentis præcedere aut simul cum fratre ex utero egredi, quasi præ illo, aut certe cum illo niteretur occupare jus primogenituræ. Non naturaliter, sed Dei nutu et dispositione hoc factum est. Vide dicta vers. 22.

Et idcirco appellavit (Isaac pater, cujus erat proli indere nomen) eum Jacob.] Jacob enim idem est, quod supplantator, ut patet c. 27. 36. vel tenens plantam. עקב *ekeb* enim plantam significat.) Itaque decipiens et supplantans.

Allegoriam habet Eucherius lib. 2. cap. 46. scilicet Jacob est Christus, qui supplantavit Esau, id est Judæos.

27. Agricola.] Septuag. ἄγροικος, id est agrestis ; Hebraice est, *Esau erat vir agri*, id est assi-

duc et libenter versabatur in agro, procul ab urbe, raro domi, fere in campis degens.

Vir simplex.] Hebraice est תם *tam*, quod Septuag. vertunt ἀπλαςος, id est, non fictus, quasi dicas, sine fuco et dolo; Symmachus vertit, ἄμωμος, id est, sine crimine; Aquila, ἁπλοῦς, id est, non duplex; sed simplex, proprie *tam* idem est, quod rectus, innocens, integer, perfectus; radix enim תמם *tamam*, significat perficere, consummare. Vir simplex ergo est vir integer, qui uni Deo et virtuti intendit, non per multa, avia subinde et illicita vagatur. Sic Job dicitur vir simplex. Itaque simplicitas hæc, non prudentiæ, sed dolo et falsitati opponitur; estque simplicitas hæc veritas, puritas, sinceritas, et innocentia animi, falsitatis, simulationis et peccati expers, et impermista, inquit S. Chrysost. Sic Cicero lib. 2. de Finibus: *Vera, inquit, diligimus, id est fidelia, simplicia, constantia; tam vana, falsa, fallentia odimus, ut fraudem, perjurium, malitiam, injuriam.* Hac simplicitate Jacob à Deo obtinuit omnem prosperitatem, ut merito illi tribuatur hoc emblema: *Prudens simplicitas, densa felicitas.*

Habitabat in tabernaculis,] domi se continebat. Ita Septuag. Veterum enim maxime patriarcharum, domus erant tentoria, sive tabernacula, q. d. Jacob domi vitæ quietæ, domesticis officiis et culturæ animi sui vacabat. Ita Cajetanus.

Recte Hesiodus dixit: *Melius est esse domi, damnosum vero est foris vagari.* Hebræi, apud Lyranum, per tabernacula intelligunt scholas, quas frequentabat Jacob ad discendum sapientiam et Dei timorem. Una, inquiunt, erat schola Melchisedec sive Sem, secunda Heber, tertia Abrahæ. Unde Chaldæus vertit: *Jacob erat vir integer et minister* (auditor) *domus doctrinæ*, quæ non alia est quam schola. Quæ si vera sint, vide quam antiquæ sint scholæ et gymnasia. Talis fuit et tempore Josue c. 15. v. 15. Cariat sepher, id est urbs litterarum, quasi dicas, Academia. Vide de antiquitate et origine singularum Academiarum, Middendorpium.

Tropolog. S. Gregorius lib. 5. Moral. c. 7. *Pii, inquit, à distractionibus, ad mentis secreta se restingunt, et ibi quasi in tranquillitatis sinu requiescunt;* hæc sunt piorum tabernacula.

28. Rebecca diligebat Jacob,] quia Jacob quietior, placidior, suavior erat quam Esau, et quia à Deo Rebecca audierat v. 23. illum præferendum esse fratri seniori.

29. Pulmentum] lentis, ut patet v. 34. Fuit hæc lenticula Ægyptia, inquit S. August. in Psalm. 46. quæ sapida et suavis est, teste Athenæo lib. 4. et Gellio lib. 17. c. 8.

Vocatur hic cibus *pulmentum*, quod in modum pultis factus esset: siculi enim fit puls ex oryza, pisis, fabis, ita et ex lente. Adde, quodvis obsonium dici pulmentum: primus enim cibus veterum, etiam Latinorum, fuerunt pultes, teste Plinio l. 18. c. 8. unde et prisci Romani pultiphagi sunt dicti: inde quivis cibus dictus est pulmentum.

30. Da mihi de coctione hac rufa,] suaviter rubente; forte quia croco, coriandro, similive condimento erat tincta; sic enim Zeno lenticulæ Alexandrinæ coriandri grana, quæ rufa sunt, misceri jubebat. Hebræa indicant nimiam aviditatem et gulam Esau: habent enim. *Obtege me, obrue me, imple me, de rufo, rufo isto.* Doctiores enim Hebræi τὸ הלעיטני *haliteni*, deducunt à radice חמה *ala*, quæ obtegere et obruere significat.

Edom,] id est rufus, rubicundus, sanguineus, ut dixi v. 25.

31. Vende mihi primogenita tua,] vende τὸ πρεσβεῖον, id est jus primogenituræ tuæ.

Quæritur hic primo, quodnam fuerit jus primogeniti in lege naturæ. Resp. fuisse quadruplex. Primum erat, quod primogenitus erat princeps fratrum, eorumque quasi pater et dominus, adeo ut coram eo se fratres inclinarent, ut patet cap. 27. v. 29. et cap. 32. et 33; succedebat enim primogenitus in patriam dignitatem. Et hoc est quod ait Isidorus Pelusiota in Catena, primogenitos successisse in regnum, et in patriarchalem dignitatem.

Secundum erat, quod in divisione hæreditatis paternæ, singuli fratres singulas partes; primogenitus vero duplices accipiebat, ut patet Deut. 21. 17. Ita Theodor.

Tertium erat, quod post diluvium, primogenitus erat sacerdos familiæ; unde et in lege Mosi, Levitæ loco omnium primogenitorum Israelis, fuerunt electi ad sacerdotium, Num. 3. v. 12. Rursum, primogeniti parentibus in pontificatu succedebant, ut patet Num. 20. 28. Ita S. Hieronym. Rupert. Tostatus et Eucherius c. 44. Quare Hebræi, et ex eis Eucherius, sic explicant: *Vende mihi primogenita*, id est, vende mihi vestem tuam sacerdotalem (ac consequenter ipsum sacerdotium), qua de more induti primogeniti, quasi sacerdotes, victimas solent offerre Deo: adduntque, hac veste Rebeccam induisse Jacobum, cum ipse fratri suo Esau patris benedictionem suffuratus est, Genes. 27. 15. Fuit tamen hoc jus sacerdotii aliquibus non primogenitis concessum, uti Abrahamo, idque ex singulari Dei dispositione et electione; quia Abraham fidelis fuit, et pater fidelium, cum cæteri fratres ejus infideles et idololatræ fuisse videantur.

Quartum erat, quod pater moriens peculiariter primogenito benedicebat, ut patet c. 27. v. 4. quæ benedictio magni tum æstimabatur, magnique sæpe erat valoris et efficaciæ apud Deum.

Addit Abulensis et Lipom. quod primogenitus in solemnitatibus et conviviis publicis solebat benedicere fratribus et nepotibus, quasi junioribus. Verum id nusquam diserte expressum est.

Quæritur secundo, an peccarit Esau vendendo, Jacob emendo jus primogenituræ.

Nota. Jus primogenituræ primario temporale erat: erat enim jus præeminentiæ inter fratres, et jus ad duplicem portionem hæreditatis. Secundario tamen habebat annexum jus spirituale, scilicet jus sacerdotii, et jus ad benedictionem patris.

Cajetanus putat Esau tantum peccasse gula, eumque tantum vendidisse primogenituram, quatenus ea quid temporale erat, sicut modo quis licite vendit calicem consecratum, si calicem tanti quanti in se valet vendat, nec plus exigat ratione consecrationis.

Dices, quomodo ergo Apostolus Hebr. 12. v. 16. vocat Esau *profanum?*

Respondet Cajetanus, quia Esau materialiter profanus erat, vendens tam vili pretio primogenituram, cui res tam sancta annexa erat,

quam ipse parvipendebat, sicuti profanus esset et vocaretur, qui calicem consecratum venderet pro offa aliqua delicta.

Verum dico primo : Esau peccavit primo, gula; secundo, sacrorum contemptu, quia primogenituram, cui erat annexum jus sacerdotii, tam vili esca vendidit; tertio, videtur peccasse simonia, quia jus primogenituræ totum, ac consequenter jus sacerdotii, quod spirituale erat, vendidit; ideo enim ab Apostolo Hebr. 12. vocatur profanus : profanus enim proprie et formaliter nemo est, nisi qui rem sacram vendendo aut polluendo violat et profanat. Peccavit ergo Esau, quia ventrem virtuti, cibum honori, gulam sacerdotio et benedictioni prætulit.

Dico secundo : Jacob emendo jus primogenituræ Esau, non peccavit. Primo, quia intendit tantum emere jus primarium primogenituræ, quod temporale erat et vendibile; sicuti vendi et emi potest ager, cui est annexum jus patronatus, ait Lipomanus.

Dices : Saltem Jacob peccavit injustitia, quia rem tantam tam vili pretio emit.

Respond. non peccasse; quia Esau, volens et sciens rem tantam vili vendere voluit, quia illam contempsit, ut patet v. 34. Volenti autem et scienti, imo rem suam prodigenti et contemnenti non fit injuria.

Secundo, non peccavit Jacob emendo hoc jus; quia doctus à matre sciebat, hoc jus Dei dispositione et dono ad se pertinere, et ab Esau ad se esse translatum. Rebecca enim id ab angelo audierat v. 23. Rursum, idipsum illa indicavit Jacobo, ut satis colligitur ex eo quod, cum ipsa c. 27. audacter incitaret Jacobum, ad præripiendam fratri benedictionem, Jacobus non se excusavit titulo injustitiæ, quasi non sibi, sed fratri, utpote primogenito, debita esset hæc benedictio; quod utique fecisset, nisi contrarium docente matre scivisset; erat enim vir justus, et timoratæ conscientiæ; sed tantum objecit periculum paternæ indignationis, si pater suam fraudem resciscerel. Hanc autem Dei revelationem, dispositionem, et translationem primogenituræ ex Esau in Jacob, nec Jacob, nec Rebecca hucusque revelare ausi sunt, vel ipsi Esaü, verentes ejus indignationem; vel ipsi Isaac, ne cum mœrore afficerent : Isaac enim unice amabat Esau. Nunc ergo Jacob occasionem nactus vindicandi confirmandique juris sui, per spontaneam fratris cessionem, ob coctionem rufam, sibi à fratre hac conditione datam, eam non neglexit, sed acceptavit. Non ergo Jacob proprie hic rem fratris emit, sed rem suam astu ab injusto possessore extorsit. Unde quod ait, *Vende*, idem est, ac da, trade, imo redde jus mihi debitum. Vide Cajet. 2. 2. q. 100. a. 4.

32. En morior.] Necessitatem prætexit Esau suæ aviditati et gulæ : nam gula et contemptu primogenituræ eum peccasse patet v. 34. Non enim dubium est, in tam divite Isaaci domo, filium Esau panem, carnes, aliosque cibos, quibus vesceretur, habere potuisse. Fragrantia ergo, color, et cupiditas lentis, quam coxerat Jacobus, tanta fuit in Esau, ut moriturum se diceret, nisi protinus illa daretur. Ita Cajetanus et Pererius. Vide de gula, speciebus et damnis S. Gregorium 30. Moral. c. 27.

33. Jura ergo mihi,] quod mihi cedas ejus primogenituræ, eoque pacifice me frui permittes.

34. Abiit parvipendens.] Nota obstinationem et impœnitentiam Esau; secundo, perfidiam et perjurium ejusdem : ideo enim parvipendit se jus hoc vendidisse, quia non habebat in animo suum contractum, hic juramento firmatum, servare. Unde de facto sine ullo scrupulo, jus hoc sibi reipsa vindicare voluit, perinde ac si illud non alienasset, nec cessisset Jacobo.

Tropolog. magis profani et viles quam Esau, sunt peccatores, qui pro vili esca, aut honoris vanitatisque illecebra Deum offendunt. Itaque diabolo, non tantum animam, sed et Dei gratiam, jusque ad hæreditatem cœlestem divendunt : hoc enim est jus primogenituræ Christi et Christianorum, quod Christus unigenitus eis sua morte et sanguine comparavit, atque in baptismo renascentibus, sibi eos inserendo, consignavit. Recte ergo ait Sapiens Prov. 6. 26. *Pretium scorti vix est unius panis, mulier autem viri pretiosam animam capit.* Rursum, Antonius in Melissa p. 1. serm. 16. *Dæmon*, inquit, *ait : da mihi præsentia, Deo futura : mihi juventutem, Deo senectam ; mihi voluptates, illi corpus inutile. O quantum tibi periculum, quanti casus inexpectati imminent !*

Quocirca S. Chrysost. hom. 50. *Hæc*, inquit, *audientes discamus nunquam negligere dona à Deo nobis data; neque perdere magna propter parva et vilia. Quare enim, dic mihi, proposito regno cœlorum, bonisque illis ineffabilibus, ita in divitiarum cupiditatem insanimus, et momentanea et quæ sæpe non usque ad vesperam permanent, perpetuis semperque duraturis præferimus ? Et quid hac amentia deterius esse possit ? Quando et illis privamur ob nimium in ista amorem, et nunquam his pure frui possimus.*

CAPUT VIGESIMUM SEXTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Isaac hic de novo instituitur hæres promissionum fidei, puta Chananææ, tentationum quoque ac profectuum Abrahæ. Primo, ergo Deus apparet, et benedicit Isaaco, eumque ditat : unde secundo, v. 14. invident ei Gerarítæ, puteosque ejus obstruunt. Tertio, v. 24. rursum in Barsabee Deus Isaaco, promissiones patri factas iterat, ibique Isaac foedus init cum Gerarítis. Quarto, v. 34. Esau uxores Hethæas ducit.

1. ORTA autem fame super terram, post eam sterilitatem quæ acciderat in die-
bus Abraham, abiit Isaac ad Abimelech regem Palæstinorum in Gerara. 2.
Apparuitque ei Dominus, et ait : Ne descendas in Ægyptum, sed quiesce
in terra, quam dixero tibi. 3. Et peregrinare in ea, eroque tecum, et bene-
dicam tibi : tibi enim et semini tuo dabo universas regiones has, complens
juramentum quod spopondi Abraham patri tuo. 4. Et multiplicabo semen
tuum sicut stellas cœli : daboque posteris tuis universas regiones has, et
benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ, 5. eo quod obedierit Abraham voci meæ, et
custodierit præcepta et mandata mea, et cæremonias legesque servaverit. 6. Mansit itaque Isaac
in Geraris. 7. Qui cum interrogaretur à viris loci illius super uxore sua, respondit : Soror
mea est; timuerat enim confiteri quod sibi esset sociata conjugio, reputans ne forte interficerent
eum propter illius pulchritudinem. 8. Cumque pertransissent dies plurimi, et ibidem moraretur,
prospiciens Abimelech rex Palæstinorum per fenestram, vidit eum jocantem cum Rebecca uxore
sua. 9. Et accersito eo, ait : Perspicuum est quod uxor tua sit : cur mentitus es eam sororem
tuam esse? Respondit : Timui ne morerer propter eam. 10. Dixitque Abimelech : Quare impo-
suisti nobis? potuit coire quispiam de populo cum uxore tua, et induxeras super nos grande pecca-
tum. Præcepitque omni populo, dicens : 11. Qui tetigerit hominis hujus uxorem, morte morietur.
12. Sevit autem Isaac in terra illa, et invenit in ipso anno centuplum, benedixitque ei Dominus.
13. Et locupletatus est homo, et ibat proficiens atque succrescens, donec magnus vehementer
effectus est : 14. habuit quoque possessiones ovium et armentorum, et familiæ plurimum. Ob
hoc invidentes ei Palæstini, 15. omnes puteos, quos foderant servi patris illius Abraham, illo
tempore obstruxerunt, implentes humo : 16. in tantum, ut ipse Abimelech diceret ad Isaac :
Recede à nobis, quoniam potentior nobis factus es valde. 17. Et ille discedens, ut veniret ad
torrentem Geraræ, habitaretque ibi : 18. rursum fodit alios puteos, quos foderant servi patris
sui Abraham, et quos, illo mortuo, olim obstruxerant Philisthiim : appellavitque eos eisdem
nominibus quibus ante pater vocaverat. 19. Foderuntque in Torrente, et repererunt aquam vi-
vam. 20. Sed et ibi jurgium fuit pastorum Geraræ adversus pastores Isaac, dicentium : Nostra est
aqua : quam ob rem nomen putei, ex eo quod acciderat, vocavit Calumniam. 21. Foderunt au-
tem et alium : et pro illo quoque rixati sunt, appellavitque eum, Inimicitias. 22. Profectus
inde fodit alium puteum, pro quo non contenderunt : itaque vocavit nomen ejus Latitudo, dicens :
Nunc dilatavit nos Dominus, et fecit crescere super terram. 23. Ascendit autem ex illo loco in
Bersabee, 24. ibi apparuit ei Dominus in ipsa nocte, dicens : Ego sum Deus Abraham patris
tui, noli timere, quia ego tecum sum : benedicam tibi, et multiplicabo semen tuum propter
servum meum Abraham. 25. Itaque ædificavit ibi altare : et invocato nomine Domini, extendit
tabernaculum; præcepitque servis suis ut foderent puteum. 26. Ad quem locum cum venissent
de Geraris, Abimelech, et Ochozath amicus illius, et Phicol dux militum, 27. locutus est eis
Isaac : Quid venistis ad me, hominem quem odistis, et expulistis à vobis? 28. Qui responde-
runt : Vidimus tecum esse Dominum, et idcirco nos diximus : Sit juramentum inter nos,
et ineamus fœdus, 29. ut non facias nobis quidquam mali, sicut et nos nihil tuorum attigimus,
nec fecimus quod te læderet; sed cum pace dimisimus auctum benedictione Domini. 30. Fecit
ergo eis convivium, et post cibum et potum, 31. surgentes mane, juraverunt sibi mutuo, di-

misitque eos Isaac pacifice in locum suum. 32. Ecce autem venerunt in ipso die servi Isaac annuntiantes ei de puteo quem foderant, atque dicentes : Invenimus aquam. 33. Unde appellavit eum Abundantiam : et nomen urbi impositum est Bersabee, usque in præsentem diem. 34. Esau vero quadragenarius duxit uxores, Judith filiam Beeri Hethæi, et Basemath filiam Elon ejusdem loci : 35. quæ ambæ offenderant animum Isaac et Rebeccæ.

1. Abimelech,] non ille tempore Abrahæ, de quo cap. 21. ut vult. S. August. Josephus, et S. Chrysost. sed alius, forte filius ejus; ille enim centum annis fuit ante hunc; regnavit enim antequam nasceretur Isaac, qui jam erat fere centum annorum, ut colligitur ex v. 34. ita Abulensis, Pererius, et alii. Videtur ergo Abimelech fuisse nomen commune regum Palæstinæ, uti Pharao, et postea Ptolemæus, commune fuit nomen regum Ægypti, et Cæsar Romanorum Imperatorum. Ita Procop. Diodorus et Hieron. l. 9. in Ezech. Unde et teste Procopio et Diodoro, Abimelech hebraice significat patrem regem; quasi dicas, Pater patriæ. Rex enim suis subditis debet esse pater, unde et Romani suos Imperatores vocabant patres patriæ.

5. Voci meæ,] præcepto meo de immolando filio. Stimulat Deus Isaacum, mentione obedientiæ patris, ut videns eam ita in se remunerari, eamdem imitari, imo superare contendat, itaque ampliorem mercedem à Deo consequatur. Ita S. Chrysost.

Cæremonias,] tum propriam circumcisionis, tum alias omnibus communes, quas Deus in lege naturæ instituit, quibusque coli voluit. Habuit enim lex naturæ, uti et Mosis et Christi, suos ritus, sua sacra et sacramenta.

7. Soror (cognata), mea est.] Vide dicta, cap. 20. 12.

8. Vidit eum jocantem cum Rebecca.] Judæi impuri jocum hunc intelligunt copulam conjugalem. Sed apage hos Cynicos; quis credat Isaac publice, et spectante rege, tam inverecundum, lubricum et cynicum fuisse? Dico ergo pro *jocantem* hebraice est מצחק *metsachek*, id est tridentem, vel ludentem cum Rebecca, eo modo quo maritus castus et gravis, subinde cum uxore honeste jocari, ridere et ludere solet: quod cum alia facere non auderet, quia non deceret.

10. Induxeras super nos grande peccatum,] occasiones dedisses grandis peccati. Pro *peccatum* hebraice est, אשם *ascam*, quod significat primo, peccatum ex ignorantia admissum; unde Septuag. vertunt ἄγνοιαν, ignorantiam; secundo, pœnam et desolationem ob tale peccatum inflictam, utroque modo hic capi potest.

11. Morte morietur.] Nota hic antiquam et primam in adulteros legem et pœnam mortis; quæ non videtur hic primo ferri, sed prius in genere lata esse, hic vero tantum applicari et intentari violatoribus Rebeccæ. Eadem mortis pœna Deus postea, per legem Mosis, adulteros mulctavit. Est enim adulterium grave scelus, quod Deus vindicat non tantum principes, sed et subditos puniendo. Ita ob Paridis cum Helena adulterium Troja et regnum Trojanum interiit. Ita ob Tarquinii adulterium cum Lucretia, reges à Romanis in æternum ejecti sunt. Ita David peccans cum Bethsabe gravissime punitus est, ut patet 2. Reg. 12. v. 10. qua de re plura c. 38. v. 24.

12. Sevit,] in agro non proprio, sed à Geraritis conducto : nec enim Abraham, nec Isaac, nec Jacob possederunt agros aut domos in Chanaan, sed continuo in ea peregrinati sunt. Videmus hic Isaac et Sanctos non otiari, esto scirent se à Deo benedicendos, Deumque id promisisse; sed eo fortius laborant, ne tentent Deum. Sic Isaac seminat, et sementi benedicit Deus.

Invenit (non cæteri, sed ipse), in ipso anno (sterilitatis), centuplum.] Unde patet hanc tantam messem, non per sationem, nec per agrorum fertilitatem, sed per miraculum, Dei beneficio, obtigisse Isaac; ut videlicet ex uno modio à se seminato, meteret centum modios. Sic Plinius l. 18. cap. 11. fertilissimum triticum vocat *centigranum*. Hebr. ad verbum, *et invenit centum modios*. Ita Pagnin. Vatab. et alii, שערים *scheorim*, enim per *scin* significat modios, Septuag. et Arabic. legentes שערים *scorim* per *sin* vertunt, *invenit centuplicatum hordeum*. Tertio, alii vertunt, *invenit centum æstimationes*, id est centies tantum quantum æstimaverat; radix enim שער *scuar* significat cogitare, æstimare. Unde Chald. vertit, *invenit centuplum quam æstimaverat*.

Tropolog. Uberrima terra est paupertas, in qua si seras, centuplum recipies; hoc est enim quod ait Christus Matth. 19. 29. *Omnes qui reliquerit domum, vel fratres*, etc., *aut agros propter nomen meum, centuplum accipiet et vitam æternam possidebit*. Huc alludens sanctus Hieron. epist. 26. ad Pammachium sic ait : *Centuplicato fœnore Christi promissa redduntur : in tali Isaac quondam agro severat*. Merito ergo canit B. Nazianzenus in carm.

Felix qui Christum fortunis omnibus emit.

Et S. August. serm. ult. de diversis : *Quid est gloriosius homini, quam sua vendere, et Christum emere?*

Benedixitque ei,] id est, benedixerat enim ei Deus, scilicet eum locupletando. Ita Vatablus. *Vau* enim Hebræorum copula, sæpe est causalis; et præteritum perfectum Hebræi sæpe sumunt pro plusquam perfecto, q. d. Non cœlum, non terra, non agri, nec bona dabant Isaaco, sed benedictio Domini, quæ sola divites facit.

Adde tamen Deum Isaaco benedixisse, quia strenue laborabat, colebatque agrum : agricolarum enim labori se inserit et benedicit Deus. Cum apud Romanos prisci dictatores et senatores agrum colebant quinque jugerum, abunde sufficiebat proventus toti familiæ alendæ : postquam famulis usi, per eos agros coluerunt, maxima latifundia non suffecerunt : illi sponte sua faciebant, et diligenter : hi frigide et pene coacti; unde terra indignata non reddebat ita laborantibus gratiam. Illustre est quod de C. Furio Cresino scribunt, qui cum ex parvo agello multo largiores fructus perciperet, quam ex amplissimis vicinitas, in invidia magna erat, ceu fruges alienas pelliceret veneficiis. Quare

à Sp. Albino Curule dio dicta, metuens damnationem, cum in suffragium tribus oporteret ire, instrumentum rusticum omne in forum attulit, et adduxit filiam validam, graves ligones, vomeres ponderosos, boves saturos; postea dixit: *Veneficia mea, Quirites, hæc sunt, nec possum vobis ostendere, aut in forum adducere lucubrationes, vigilias et sudores.* Ergo omnium sententiis absolutus est. Ita est sane: fructus agri non impensa; sed cultura constat, et ideo fertilissimum in agro oculum domini ac pedem esse dixerunt; oculus enim domini impinguat equum, pes domini impinguat agrum.

Moral. nota. Isaac, quia Deo jubente mansit in Geraris, hinc ibi à Deo locupletatus est: ita ubicumque quis manserit Dei voluntate et jussu, ibi à Deo benedicetur et prosperabitur. Notent hoc Religiosi, nec stationes sibi assignatas mutare velint.

Moral. S. Chrysost. homil. 52. Dicit, inquit, rex peregrino: *Abi à nobis, quia potentior factus es nobis. Et vere potentior erat supernum præsidium habens in omnibus, dexteraque Dei munitus. Quo igitur abigis justum? ignoras quod quocumque eum ire coegeris, semper erit in his quæ Domini sui sunt? Non docuit te rerum experientia, quod Dei manus est quæ illustrem facit et conservat justum? Quare igitur abigendo justum erga Dominum ingratitudinem declaras? Et neque magna viri mansuetudo tuum domare potuit invidiam, sed victus invidiam opere comples, et iterum migrare eum cogis, qui in nullo te læsit. Nescis quod licet in ipsissimam solitudinem eum fugaris, habebit tamen potentem Dominum, qui se juvare, et multo clariorem facere novit? Nihil enim fortius, quam frui superno præsidio; sicut nihil infirmius quam eo destitui.*

15. Puteos obstruxerunt.] Ita allegorice hæretici Catholicis invidentes, puteos Catholicæ doctrinæ puta S. Scripturam, et traditiones, ipsaque Sacramenta et sacra suis hæresibus et sordibus obstruunt, ait Origenes.

16. Recede a nobis.] Vide hic quam non sit confidendum in favore regum aut populi, quamque invidia sit timida et suspicax: per illam enim expellitur hic Isaac. Deus tamen aliis de causis eum peregrinari voluit; primo, ut probaretur ejus fides et virtus; secundo, ut etiam in aliis locis Deus ipsius pietate et sancta conversatione glorificaretur; tertio, ut doceret, Sanctos nulli loco, imo nullis terrenis rebus affixos esse debere, sed semper paratos omnia propter Deum relinquere, si casus id exigat.

18. Fodit alios puteos.] *Fodit*, id est ruderavit et expurgavit. Erant enim jam ante effossi ab Abraham, sed ab invidis Geraritis injecta humo oppleti. Maluit Isaac veteres patris puteos ruderare, quam novos fodere; primo, quia certus erat illic esse venam aquæ; secundo, ad minuendam invidiam Geraritarum, cum tantum repeteret et renovaret puteos, quos illi patri suo jam pridem concesserant; tertio, ut ita gratam patris memoriam, labores et opera recoleret ac veneraretur; unde et priora nomina, à patre puteis imposita, Isaac revocavit, et renovavit. Ita Delrio.

Tropologice, quomodo dæmon puteum animæ per tentationum cogitationes obturet, et quomodo is exhauriendus et ruderandus sit, vide apud S. Gregorium l. 31. Moral. c. 22.

19. In torrente.] Torrens per metonymiam vocatur ipse alveus siccus, qui in hieme aqua pluvia impletur et exundat, fitque torrens, sed in æstate siccitate exarescit: in eo ergo fodit Isaac puteum, invenitque aquam vivam, id est scaturientem, fontanam et perennem; in alveis enim et vallibus, locisque demissis facilius et citius invenitur aqua viva et fontana, quam in montibus et locis excelsis; videmus enim in vallibus ad tertium, vel quartum pedem fodiendo, exsilire aquam, fierique puteos, qui in montibus ad centum, imo ducentos pedes (ita enim profundi sunt) effodi debent.

20. Nostra est,] quia eam effodistis in agro et fundo nostro. Sed hoc injuste objectant; quia illorum voluntate, scientia, conniventia et consensu Isaac foderat hunc puteum: ideo vocavit hunc puteum *calumniam*, quia in fossione hujus putei, calumniam hanc irrogarunt ei Geraritæ. Pro *calumniam* hebraice est עשק *escec*, quod per *schin* significat calumniam; item oppressionem, fraudem et injustitiam, ut vertunt Septuag. Per *sin* vero significat contentionem, jurgium, ut vertit Vatablus et Chaldæus. Vide hic mansuetudinem Isaaci calumniam patientis, dissimulantis, abeuntis, suisque æmulis benigne et placide respondentis. Vide et quomodo Deus Isaaco suisque amicis dulcia amaris permisceat, et infundat γλυκυπικρον, dulce amarum. *Nihil*, inquit S. Chrysost. hom. 52. *hic contendit justus, neque obluctatur, sed etiam pastoribus cedit. Hæc enim vere mansuetudo est, non quando quis offensus à potentioribus mansuete fert, sed quando quis ab his etiam qui inferiores putantur, offensus cedit.*

22. Latitudo.] Hebraice רחבת *rechobot*, id est latitudines, q. d. Hic puteus latam, liberam et immunem à Geraritarum invidia, abundantemque nobis nostrisque pecoribus dabit adaquationem: ideoque vocetur *latitudo*. S. Chrys. legit *latifundium. Propter hoc*, inquit, *latifundium voco, quia dilatavit Dominus et auxit nos super terram. Vidisti piam mentem, quomodo non facta mentione tam atrocium difficultatum quæ obstiterunt, bonorum tantum meminit, et pro illis gratiam Deo offert. Nihil enim tam gratum Deo, ut anima grata et gratias agens. Nam cum innumeris beneficiis quotidie omnes nos prosequatur, nihil tamen aliud à nobis exigit, quam gratiarum actionem, ut illa ad ampliora danda provocetur:* uti hic provocatus est ad ostendendum se Isaaco, eique benedicendum. Unde subdit: *Noli timere, quia ego tecum sum; ideo et invictus eris, et infestantibus potentior, et invadentibus fortior, et tantam tui curam habebo, ut invidiosus illis sis futurus.* Hinc et præmisit: *Ego sum Deus Abraham patris tui, ostendens quomodo sibi vindicaverit et proprium fecerit patriarcham, ita ut dignatus sit se vocare Deum Abrahæ. Et Dominus orbis ac conditor, unius hominis Deum se dicens, non concludit et abbreviat suum dominium, sed magnam in illum suam benevolentiam monstrat. Ita*, inquit, *eum mihi feci proprium, ut apud me tanti computetur, quanti alii omnes. Igitur propter patrem tuum multiplicabo semen tuum.* Hæc S. Chrysost.

Ego sum Deus Abraham patris tui.] q. d. Omnes quidem creaturæ meæ sunt, sed tamen unus Abraham apud me plus valet, quam omnes alii: vide ergo, ô Isaac, ut patrem tuum imiteris.

Disce hic quam bonum sit esse amicum Dei; secundo, quod Sancti in perpetua memoria sint

apud Deum ; tertio, Deum prolibus benedicere ob sanctos parentes ; quarto, quid honoris debeamus Sanctis, quos Deus sic honorat.

25. Extendit tabernaculum,] ut ibi figeret sedem et domicilium.

Ut foderent,] ut refoderent et cruderarent puteum, olim ibidem à patre Abrahamo effossum, puta puteum Bersabee, uti sequitur. Nota hic constantiam et magnanimitatem Isaaci, qui fortiter fert invidorum insultus, eisque cedit, sed ita ut segnior non efficiatur, quin alibi se suaque strenue promoveat.

26. Ochozat amicus illius.] Chaldæus et Vatablus Hebræum *Ochozat* accipiunt quasi appellativum, unde vertunt, *et cœtus amicorum ejus*. Verum melius Septuag. et Noster accipiunt Ochozat quasi nomen proprium.

Amicus.] Septuag. *paranymphus* regis Abimelech : illi enim maximi sunt amici alicujus, qui in nuptiis ejus sunt pronubi ; hi enim ipsi sponso sunt proximi, eumque ad thalamum nuptialem deducunt. Unde S. Joannes Baptista Joan. 3. 29. vocatur amicus sponsi, quia Christi erat paranymphus.

Hic paranymphus, regisque amicus intimus, apud Persas erat secundus à rege, vocabaturque Surenas, cujus erat coronare regem. Præerat hic cohorti regiæ, quæ ex selectissimis, fidelissimis, regique amicissimis, puta nobilibus et dynastis qui cum rege nutriti et educati fuerant, constabat. Unde erat quasi dux et primus inter aulæ Nobiles et regis amicos. Talis fuit hic Ochozat apud regem Abimelech.

Et Phicol dux militum.] Alius hic est Phicol ab eo, qui fuit tempore Abrahæ, cap. 21. v. 22. hic enim illo fuit posterior centum annis. Sicut ergo alius fuit Abimelech hic, qui cum Isaaco, ab illo qui cum Abrahamo fœdus iniit : ita et alius fuit Phicol. Videtur ergo quod, sicut Abimelech commune erat nomen regum Geraris, ita Phicol commune fuerit nomen ducum, non cohortis regiæ (hujus enim dux erat Ochozat) sed militiæ publicæ, uti jam communi eorum nomen est, ut vocentur Magistri, vel Generales exercitus. *Phicol* hebraice significat *omnis facies*, vel potius *omne os*, quasi omnium militum facies, animi, ora et oculi, in hunc militiæ ducem essent conversi ; quodque sicut facies totum corpus, ita ipse totum exercitum præire et ducere deberet.

Symbolice, Eucherius lib. 2. cap. 51. per hos tres amicos Abimelech, accipit Philosophos triplices, scilicet Logicos, Ethicos, Physicos : item tres Magos, qui duce stella ad Isaac, id est Christum, venerunt.

29. Nec fecimus quod te læderet.] Falsum dicunt : nam ipsis conniventibus, pastores puteos Isaaco ademerant. Ita violenti et tyranni prædicant suam justitiam : justi vero, cum Isaac acceptam injuriam dissimulant, et maleficia beneficiis obruunt, irasci nesciunt, quia pacifici sunt et paci student. Quocirca merito S. Greg. hom. 15. in Ezech. Isaacum speculum pacis et simplicitatis statuit, dum ait : *Morum simplicitas placet ? Isaac ad mentem veniat, quem in omnipotentis Dei oculis, vitæ suæ tranquillitas ornavit :* Ita David Saulem se persequentem fuga declinavit ; et cum posset lædere, noluit : itaque beneficio David victa est Saulis invidia. Ita Salomon pacificus fuit, ideoque templum Domino ædificare meruit.

S. Ivo causidicorum patronus, cum multis miraculis, tum pietatis operibus clarus, litigantes conciliare studebat, cumque quemdam gravi odio à matre dissidentem, in gratiam et pacem reducere nequivisset, Missæ sacrificium pro eo Deo obtulit : exinde nemine jam sollicitante, solo divino instinctu ita animis resipuerunt, ut et hic filium se agnosceret, et illa matrem.

Pafnutio Abbati et eremitæ revelatum est, quemdam Heracleæ sibi vitæ meritis esse parem, et quærens, invenit eum quidem et uxorem et filios habere, sed post secundam susceptam prolem, castitatem cum ipsa servare, justitiæ et pietati studere, ac præsertim conniti, ut, si quos inter se odio distractos cognovisset, reconciliaret, pacifici ergo Religiosis æquantur : testis est Pallad. c. 64.

Hinc Agathon Abbas gloriari solebat se nunquam cepisse somnum, nisi prius et suam adversus alios, et aliorum contra se indignationem placando sopiret, dictitans illud : *Inquire pacem, et persequere eam :* et, *Iracundi Deo atque hominibus odio sunt.* In Vitis Patrum.

Joannes Abbas visens Pesium Anachoretam, rogavit eum, quid per 40 annos in eremo profecisset ? respondit ille : *Quod sol omnia collustrans nunquam me manducantem vidit, nec iratum.* Ibidem.

Præfectus monasterii Scythi rogatus quid esset illud Evangelii : *Qui irascitur fratri suo sine causa*, solam justam iræ causam definivit, separationem à Deo, cæteris quamlibet magnis injuriis acceptis qui irascitur, cum sine causa irasci. Ibidem.

Edgaro Rege Angliæ S. Dunstanus Cantuar. Archiep. à Deo audivit, pacem Angliæ futuram, quamdiu ille viveret. Igitur annos sedecim quibus regnavit, omnia in summa pace fuerunt. Perpetuo enim fœdere sibi vicinos reges devinxerat, piratas mari, prædones terra submoverat : quin et feras : nam à Guidualo Gualdensium rege tributum exegit, annis singulis lupos triginta, id servatum, donec illud bestiarum genus assidua venatione defecit. Tantus ergo pacifici status amor, ipsum ad pacem æternam provexit, atque ad cœlestem gloriam inter Sanctos sublimavit. Ita habet Vita S. Dunstani.

Auctum benedictione Domini,] quia te vidimus benedictum à Domino. Unde Vatab. vertit, *nam tu es benedictus Domini.* Dant enim causam, cur Isaacum in pace dimiserint ; quia videlicet videbant eum à Deo protegi et benedici, ac proinde eum tangere non audebant.

32. Quem foderant.] Hinc et ex v. 25. patet quod Isaac, mox ut venit Bersabee, jusserit refodi et cruderari puteum dictum Bersabee, quem olim cap. 21. v. 30. effoderat Abraham, sed Geraritæ ex invidia eum humo oppleverant. Ita Cajet. et Abul.

Invenimus aquam.] Ita et Hebræa. Mendosi ergo hic, uti et alibi, sunt Sept. qui habent contrarie, *non invenimus aquam.*

33. Unde appellavit eum, abundantiam.] Pro *abundantiam*, hebraice est שבע, quod pro varietate punctorum tripliciter legi, et explicari potest. Primo, legi potest *scheba*, per *schin*, et tunc significat septem, q. d. Hic est septimus puteus quem effodi. Ita Vatabl. Rursum, hic est puteus septem agnarum, quibus eum emit Abraham c. 21. v. 30. et 31. Denique hic puteus sep-

tem, id est multas et copiosas dabit aquas. Et ita legisse et intellexisse videri potest noster Interpres, dum vertit, *abundantiam.*

Secundo, legi potest *scebua*, id est juramentum; quia ad hunc puteum jurarunt fœdusque inierunt Abraham et Isaac cum Abimelecho. Ita Septuaginta.

Tertio, legi potest *seba*, per *sin :* ita legit noster; tumque significat *saturitatem*, q. d. Ex hoc puteo saturabimur, hic puteus pacificam, copiosam et abundantem nobis et pecoribus nostris dabit adaquationem. Hic sensus plane est ad mentem Isaaci, ut patet ex v. 22. et aliis.

Mystice, ait Hugo Card. *Tres hi putei sunt tres status Ecclesiæ, incipientium, proficientium, et perfectorum. Primum fodit, qui vomere contritionis duritiam cordis sui eruderat. Hoc fit in exitu de Ægypto, et ideo talis adhuc in se retinet multas reliquias Ægypti, propter quas diabolus multas calumnias movet, unde et puteus iste calumniæ nuncupatur : opera enim neophytorum non sunt usquequaque pura ; secundum puteum fodit, qui manu bonæ operationis à se otii omnis torporem expellit. Eccl. 9. Quodcumque potest facere manus tua, instanter operare ; quia nec opus, nec ratio, nec scientia, nec sapientia erunt apud inferos, quo tu properas ; et S. Bern. non est virtus, nisi crescat animus in ipsa difficultate ; tertium fodit, qui à se temporalia abjicit per contemptum propter Christum. Philip. 3. Omnia detrimentum feci, et arbitror ut stercora, ut Christum lucrifaciam. In primo puteo est aqua contritionis : in secundo est aqua compunctionis : in tertio est aqua devotionis, in quo contentio nulla est, nulla difficultas, sed serenitas conscientiæ ; unde vocatur latitudo. In prima fossione diabolus expellitur et vincitur ; in secunda, caro subjicitur et dejicitur; in tertia mundus, et ita omne bellum sopitum est, et jam est pax in carne, pax in mente, pax in mundo.* In omnibus ergo operibus tuis perfectus esto; ora, stude, patere, certa, labora æternitati, despice breve hoc tempus, et temporales brevesque voluptates, opes, honores, suspice æterna.

Et nomen (puteo, deinde vicinæ) urbi impositum est Barsabee], באר *beer*, significat puteum, *scabee*, sive *sceba*, vel *scebua*, per *schin*, significat *juramentum*, vel *septem*, uti jam dixi: Bersabee ergo idem est, quod puteus juramenti, vel puteus septem agnarum, quas pro eo dedit Abraham : inde enim hic puteus ante centum annos, ab Abraham vocatus est Bersabee. Verum Isaac leniter *schin* in *sin* inflectens, hebraice pro *Berscabee*, dixit *Bersabee ;* itaque hunc puteum vocavit, ac consequenter nomen à patre impositum iteravit et renovavit; sed per exiguum unius litteræ flexum alio sensu, quam patet. *Bersabee* enim per *sin*, significat puteum saturitatis ; quia eo saturata est familia Isaaci, uti jam dixi.

Aliter hæc explicat Lipomanus ; putat enim ipse, eodem prorsus sono et sensu, hunc puteum ab Isaaco vocatum esse Bersabee, quo à patre Abrahamo Bersabee vocatus fuerat ; ut scilicet Bersabee sit idem, quod puteus juramenti : censet enim Lipoman. Mosen hic respicere ad versum 31. q. d. Eodem die quo Isaac juramentum et fœdus iniit cum Abimelech, venit ad eum nuntius de puteo hoc patris refosso; hinc æque ut pater, vocavit eum Bersabee, id est puteum juramenti; quia æque ac pater, ad eumdem puteum juravit fœdus Abimelecho.

Verum prior sensus genuinus est, et ex mente Isaaci, eumque exposcit versio nostra, quæ *sabee* non juramentum, sed saturitatem et abundantiam interpretatur.

Allegorice, Bersabee est Ecclesia militans, in qua est abundantia gratiarum.

Anagogice, Bersabee est Ecclesia in cœlis triumphans, in qua est saturitas gloriæ, omnisque boni, de qua canit Psaltes : *Satiabor cum apparuerit gloria tua ;* et, *inebriabuntur ab ubertate domus tuæ, et torrente voluptatis tuæ potabis eos, quoniam apud te est fons vitæ.* Hunc fontem et puteum magno labore offodere oportet, simulque resistendum est Philistinis, fossionem hujus putei impedientibus, puta hæreticis aliisque impiis ; hi enim litigant de puteis, id est Sacramentis, et S. Scriptura, quos invident, et adimere volunt Catholicis piisque viris, ita Rupertus.

34. Esau vero quadragenarius duxit uxores.] Contigit hoc anno Isaac centesimo : natus est enim Esau anno Isaac sexagesimo. Addit Josephus has uxores fuisse filias Dynastarum Hethæorum.

35. Ambæ offenderant animum Isaac.] Suis malis moribus et contumacia, et quia manebant idololatræ. Ita Targum Hierosolymitanum. Vide Isaac prius vexatum ab alienis, puta Geraritis, hic contristatum à suis, placide omnia pati et dissimulare.

Nota. Esau invitis parentibns duxit uxores alienigenas, ideoque paterna benedictione privatus et fratri subjectus fuit, ut patebit cap. sequenti. Discant hic juvenes, conjuges accipere ex consilio parentum, fideles et bene moratas, uti fecit Isaac, Jacob, Tobias et alii.

CAPUT VIGESIMUM SEPTIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

JACOB FRATRI DOLO PRÆRIPIT BENEDICTIONEM PATRIS; EI ERGO MORTEM MINATUR ESAU: QUARE MATER JACOBO SUADET FUGAM IN HARAN. HINC DISCE FIRMUM ESSE DEI PROPOSITUM, PROMISSIONEM, ELECTIONE QUA DIXERAT: C. 25. 23. MAJOR SERVIET MINORI, QUODQUE ILLAM NULLA HUMANA CONSILIA POSSINT EVERTERE.

1. SENUIT autem Isaac, et caligaverunt oculi ejus, et videre non poterat: voca-
vitque Esau filium suum majorem, et dixit ei: Fili mi? Qui respondit:
Adsum. 2. Cui pater: vides, inquit, quod senuerim, et ignorem diem
mortis meæ. 3. Sume arma tua, pharetram, et arcum, et egredere foras:
cumque venatu aliquid apprehenderis, 4. fac mihi inde pulmentum sicut
velle me nosti, et affer ut comedam, et benedicat tibi anima mea antequam
moriar. 5. Quod cum audisset Rebecca, et ille abiisset in agrum ut jus-
sionem patris impleret, 6. dixit filio suo Jacob: Audivi patrem tuum loquentem cum Esau
fratre tuo, et dicentem ei: 7. Affer mihi de venatione tua, et fac cibos ut comedam, et bene-
dicam tibi coram Domino antequam moriar. 8. Nunc ergo, fili mi, acquiesce consiliis meis: 9.
et pergens ad gregem, affer mihi duos hœdos optimos, ut faciam ex eis escas patri tuo, quibus
libenter vescitur: 10. quas cum intuleris, et comederit, benedicat tibi priusquam moriatur. 11.
Cui ille respondit: Nosti quod Esau frater meus homo pilosus sit, et ego lenis: 12. si attrec-
taverit me pater meus, et senserit, timeo ne putet me sibi voluisse illudere, et inducam super
me maledictionem pro benedictione. 13. Ad quem mater: In me sit, ait, ista maledictio, fili
mi: tantum audi vocem meam, et pergens affer quæ dixi. 14. Abiit, et attulit, deditque matri.
Paravit illa cibos, sicut velle noverat patrem illius. 15. Et vestibus Esau valde bonis, quas
apud se habebat domi, induit eum: 16. pelliculasque hædorum circumdedit manibus, et colli
nuda protexit. 17. Deditque pulmentum, et panes, quos coxerat, tradidit. 18. Quibus illatis,
dixit: Pater mi? At ille respondet: Audio. Quis es tu, fili mi? 19. Dixitque Jacob: Ego sum
primogenitus tuus Esau: feci sicut præcepisti mihi: surge, sede, et comede de venatione mea,
ut benedicat mihi anima tua. 20. Rursumque Isaac ad filium suum: Quomodo, inquit, tam
cito invenire potuisti, fili mi? Qui respondit: Voluntas Dei fuit ut cito occurreret mihi quod
volebam: 21. Dixitque Isaac: Accede huc, ut tangam te, fili mi, et probem utrum tu sis filius
meus Esau, an non. 22. Accessit ille ad patrem; et palpato eo, dixit Isaac: Vox quidem,
vox Jacob est; sed manus, manus sunt Esau. 23. Et non cognovit eum, quia pilosæ ma-
nus similitudinem majoris expresserant. Benedicens ergo illi, 24. ait: Tu es filius meus Esau?
Respondit, Ego sum. 25. At ille: Affer mihi, inquit, cibos de venatione tua, fili mi, ut be-
nedicat tibi anima mea. Quos cum oblatos comedisset, obtulit ei etiam vinum, quo hausto, 26.
dixit ad eum: Accede ad me, et da mihi osculum, fili mi. 27. Accessit, et osculatus est eum.
Statimque ut sensit vestimentorum illius fragrantiam, benedicens illi, ait: Ecce odor filii mei
sicut odor agri pleni, cui benedixit Dominus. 28. Det tibi Deus de rore cœli, et de pinguedine
terræ abundantiam frumenti et vini. 29. Et serviant tibi populi, et adorent te Tribus: esto
dominus fratrum tuorum, et incurventur ante te filii matris tuæ. Qui maledixerit tibi, sit ille
maledictus, et qui benedixerit tibi, benedictionibus repleatur. 30. Vix Isaac sermonem imple-
verat: et egresso Jacob foras, venit Esau, 31. Coctosque de venatione cibos intulit patri, di-
cens: Surge, pater mi, et comede de venatione filii tui: ut benedicat mihi anima tua. 32. Dixit-
que illi Isaac: Quis enim es tu? Qui respondit: Ego sum filius tuus primogenitus Esau. 33.
Expavit Isaac stupore vehementi: et ultra quam credi potest, admirans, ait: Quis igitur ille
est qui dudum captam venationem attulit mihi, et comedi ex omnibus priusquam tu venires?
benedixitque ei, et erit benedictus. 34. Auditis Esau sermonibus patris, irrugiit clamore magno,
et consternatus, ait: Benedic etiam et mihi, pater mi. 35. Qui ait: Venit germanus tuus frau-
dulenter, et accepit benedictionem tuam. 36. At ille subjunxit: juste vocatum est nomen ejus

Jacob : supplantavit enim me in altera vice : primogenita mea ante tulit, et nunc secundo surripuit benedictionem meam. Rursumque ad patrem : Numquid non reservasti, ait, et mihi benedictionem. 37. Respondit Isaac : Dominum tuum illum constitui, et omnes fratres ejus servituti illius subjugavi : frumento et vino stabilivi eum, et tibi post hæc, fili mi, ultra quid faciam ? 38. Cui Esau : Num unam, inquit, tantum benedictionem habes, pater ? mihi quoque obsecro ut benedicas. Cumque ejulatu magno fleret, 39. motus Isaac, dixit ad eum : In pinguedine terræ, et in rore cœli desuper 40. erit benedictio tua. Vives in gladio, et fratri tuo servies : tempusque veniet, cum excutias et solvas jugum ejus de cervicibus tuis. 41. Oderat ergo semper Esau Jacob pro benedictione, qua benedixerat ei pater : dixitque in corde suo : Venient dies luctus patris mei, et occidam Jacob fratrem meum. 42. Nuntiata sunt hæc Rebeccæ : quæ mittens et vocans Jacob filium suum, dixit ad eum : Ecce Esau frater tuus minatur ut occidat te. 43. Nunc ergo, fili mi, audi vocem meam, et consurgens fuge ad Laban fratrem meum in Haran : 44. habitabisque cum eo dies paucos, donec requiescat furor fratris tui, 45. et cesset indignatio ejus, obliviscaturque eorum quæ fecisti in eum : postea mittam, et educam te inde huc, cur utroque orbabor filio in uno die ? 46. Dixitque Rebecca ad Isaac : Tœdet me vitæ meæ propter filias Heth : si acceperit Jacob uxorem de stirpe hujus terræ, nolo vivere.

1. Senuit autem Isaac.] Isaac hoc anno quo Jacob ejus benedictionem fratri surripuit, erat 137 annorum, Esau vero et Jacob 77. Nam hoc anno 77 Jacob mox à surrepta benedictione fratris, timens ejus iram, monitu matris fugit in Mesopotamiam. Id patet ex eo quod Joseph natus sit anno Jacobi 91. Joseph autem natus est annis 14 post fugam patris in Mesopotamiam, puta postquam Jacob ibidem servierat 14 annis Laban, pro Rachele et Lia, uti demonstrabo cap. 30. vers. 25. Ergo hæc fuga Jacobi contigit anno vitæ Jacobi 77; ab hoc enim anno 77 usque ad annum 91 quo natus est Joseph, intercurrunt præcise 14 anni jam dicti. Ita Eusebius lib. 9. de Præpar. cap. 4. Vide Abulensem hic quæst. 1. et Pererium in præfatione capitis. Vixit post hæc Isaac adhuc annis 43; mortuus est enim anno ætatis 180.

Et caligaverunt,] tum senio, tum crebris morbis, inquit S. August. lib. 16. Civit. c. 30.

Nota hic longam patientiam Isaac; tulit enim ipse cæcitatem per 44 annos, scilicet ab anno ætatis 137 (ut dixi ante) usque ad annum 180 quo mortuus est. Præclare dixit S. Sincletica in Vitis Patrum : *Si infirmitas nobis supervenit, non contristemur ; quia ad destruenda desideria corporis nobis proficit. Si amittamus oculos, non feramus graviter, quia extollentiæ instrumentum amisimus. Si surdi facti sumus, non doleamus ; quia auditum vanum amisimus.*

Hinc ibidem alius sanctus Anachoreta dixit : *Summa religio est, ut in infirmitate quis Deo gratias agat : sicut enim magno et forti medicamine ægritudo corporis curatur, sic ægritudine corporis cordis vitia retunduntur. Si ferrum es, æruginem per ignem tribulationis amittis : si aurum, splendidior et purior efficeris, quapropter sancti Patres desiderabant semper esse in infirmitate.*

Ibidem Polemon socius B. Pachomii, cum doloribus plenus graviter affligeretur, et rogaretur à fratribus, ut pateretur aliquid remedii impendi, respondit : *Si martyres Christi alii per frustra lacerati, alii capite plexi, alii ignibus cremati sunt, et tamen usque in finem fortiter pro fide toleraverunt ; cur ego patientiæ præmia parvis cedens doloribus impatienter abjiciam, et desiderio vitæ præsentis afflictiones momentaneas inaniter expavescam ?*

Ibidem legitur de Didymo (qui cæcus fuit per octoginta annos, et tamen in S. Scriptura versatissimus, unde S. Hieron. eum vocat suum videntem) quod rogatus à S. Antonio, an tristaretur de eo quod oculis careret, et ille non abnueret, audierit ab Antonio : *Miror prudendentem virum ejus rei dolere damno, quam formicæ et pulices habent ; et non potius lætari illius possessione, quam soli Sancti et Apostoli meruerunt : multo enim melius est spiritu videre quam carne, et illos oculos possidere, in quos festuca peccati non possit incidere, quam illos qui solo visu, per concupiscentiam possunt homines in interitum gehennæ mittere.*

Hinc B. Petrus Abbas Claravallensis, cum ex vi morbi unum oculum amisisset, monoculus dixit : *Unum de inimicis evasi, et plus à residuo, quam à perdito formido.* Hinc et nonnulli philosophi sibi oculos eruerunt, ne mens distraheretur, sed collecta tota contemplationi vacaret; fideles vero, ut S. Audomarum, Aquilinum, et alios, cæcitatem à Deo petiisse et impetrasse legimus. S. Pigmenius Romanus presbyter cæcus occurrens Juliano Apostatæ, cum ab eo audiret : *Gratias ago diis, ô Pigmeni, quod te video ;* respondit : *Gratias ago Deo meo quod te non video.* Tam igitur forti animo cæcitatem pertulit, quam tyrannum contempsit. De hinc martyrii corona donatus videre cœpit quæ oculus non vidit ; et audire, quæ auris non audivit ; et intelligere, quæ in cor hominis non ascenderunt.

2. Vides quod senuerim, et ignorem diem mortis meæ.] Vide quam mature per 43 annos, Isaac hic præmeditetur suam mortem, eam, utpote incertam, in dies expectet, ad eamque se suaque omnia comparet. Facto ergo suo docet nos vitam nostram non aliud esse debere, quam meditationem mortis, uti aiebat Plato. Mors enim certa est, certoque nobis obventura ; sed dies et hora ejus incerta. Audi Horat. ode 3. lib. 2.

Omnes eodem cogimur : omnium
Versatur urna, serius, ocius
Sors exitura, et nos in æternum
Exilium impositura cymbæ.

3. Cumque venatu aliquid apprehenderis, fac mihi inde pulmentum.] Hebr. fac mihi מטעמים

matammim, id est gustamenta, puta delicatioris cibi fercula, quæ gustum oblectant; erat enim hæc dies benedictionis filii fausta, læta et solemnis, et proinde læto et jucundo epulo celebranda. Ita Lipomanus.

Quæres : cur Isaac petiit ab Esau carnem ferinam ex venatione, potius quam pullorum, vel agnorum, cum ea domi ad manum haberet, antequam vellet ei benedicere? Resp. primo, quia Isaac assueverat esui ferinæ, quam ei ex venatione afferebat Esau, ut patet c. 25. vers. 28. ac consequenter ea magis pascebatur et delectabatur; secundo, quia volebat ut Esau se disponeret ad benedictionem recipiendam, per hanc obedientiam et obsequium venationis. Ita Thomas Anglicus; tertio, quia Isaac nescius movebatur à Deo, ad emittendum Esau foras venatum, ut interim Jacob posset prævenire Esau, eique benedictionem præriperet : decreverat enim Deus in primogenitura Jacobum præferre Esau.

Tropologice, docuit hic Isaac dantes spiritualia posse exigere temporalia, nimirum sacerdotes et pastores qui docent, orant, et benedicunt populo, à populo ali debere.

7. CORAM DOMINO] vidente, audiente, invocato, annuente et aspirante Domino. Ita Oleaster, Pererius, et alii. Vide hic quam mirabilis sit Deus in operibus et promissis suis implendis: nihil minus sperare poterat Jacob, quam se benedicendum, cum pater decrevisset benedicere Esau, et tamen benedictio ipsi Jacob contigit. E contrario nunquam Esau certior fuit de benedictione accipienda; quam dum pater ei sic loqueretur; et tamen tunc vel maxime perdidit eam. Disce ergo Deo fidere, etiamsi adversa omnia eveniant : disce contra spem in spem credere.

11. EGO LENIS,] glaber, non pilosus ut Esau.

13. IN ME SIT ISTA MALEDICTIO.] Non quod Rebecca vere pro filio voluerit excipere patris maledictionem et punitionem, ut vult S. Chrysost. Sed ita loquitur, quia secura erat de felici eventu : sciebat enim Deum ita promisisse c. 25. 23. q. d. Frustra times iram patris, illius nullum est periculum; ego spondeo, imo si hæres et dubitas, ego omnem iram in me excipiam. Ita Theodor.

Ubi nota primo, in Rebecca fidem inconcussam in verbum Dei dicentis : *Major serviet minori;* secundo ipsa filium instruit ad benedictionem petendam, felicem futurum rata, si benediceretur à patre, eoque sancto. Aliæ matres educant filios ad vanitates et peccata; tertio, licet sciret maritum errare in eo quod contra voluntatem Domini majorem filium benedicere volebat, non tamen cum eo jurgatur, non vi obsistit, sed latenter curat ut benedictio ei obtingat, quem Deus destinaverat; quarto, omnibus modis curat ne senex pater deceptionem sentiat, itaque turbetur; quinto, officiosa est erga maritum senem, cibos ei parando, quibus libenter vescebatur; sexto, prudenter Jacobum, emendat, ut Esau iram leniat.

Tropologice, quomodo parentes æqualiter filios diligere, nec unum præferre alteri, aut si præferant, id alio modo compensare debeant, docet ex hoc Isaaci erga Esau, et Rebeccæ erga Iacob affectu, S. Ambros. l. 2. de Jacob c. 2. *Accipe*, ait, *bonum certamen inter parentes. Mater deferat affectum, pater judicium : mater circa juniorem tenera pietate propendeat, pater circa seniorem naturæ honorificentiam servet; hic magis honoret, illa plus diligat; compenset alter, quod alter imminuit.*

14. ATTULIT,] duos hædos quos mater postularat : non quod pater tam robustus esset, tantique cibi, ut duos hædos absumeret, ut vult Procopius, sed quia ex duobus hædis delicatiores partes abscindere, easque patri offerre destinabat. Ita Diodorus et Abolens.

Moral. S. Ambros. lib. 2. de Jacob c. 2. *Vicit*, inquit : *ille qui præferebatur oraculo; vicit impigritia tarditatem, mansuetudo duritiam, dum alter venatu aspero prædam quærit agrestem, hic mitium cibos morum.*

15. VALDE BONIS.] Hebraice המודות *chamudot*, id est desiderabilibus; Septuag. *pulchris :* unde in arca inter odoramenta asservabat eas mater. Odoratas enim fuisse patet v. 27.

Allegorice, stola Esau, id est prophetia, sacerdotium, et Scriptura Veteris testamenti à Judæis translata est ad Jacob, id est ad Christianos. Ita S. Ambros.

16. PELLICULASQUE HÆDORUM,] ut Jacob videretur esse Esau, qui erat hirsutus.

CIRCUMDEDIT MANIBUS.] In modum chirothecarum : nam alioqui manibus uti debebat Jacob, iisque cibos inferre ad patrem, eique ministrare cogebatur.

Allegorice, Jacob est Christus, qui induit pelles hædinas, id est nostra peccata in se assumpsit, ut ea lueret. Ita S. August. lib. Contra mendac. cap. 10. et prosper. 1. p. Prædic. c. 21.

COLLI NUDA,] mollitiem et glabritiem colli. Ita Hebræa.

19. QUIS ES TU?] Vox enim Jacob movebat dubium et scrupulum Isaaco, ut ambigeret, an qui loquebatur esset Jacob, an Esau, ideoque rogat : Quis es tu?

Disce hic quod Deus subinde justos sinit aliqualiter ignorare, falli, cadere, decipi, ut se agnoscant. Sic Isaac sanctus putabat benedictionem Dei in Esau implendam esse, sed fallebatur; secundo, quod Deus aliquando parvulis revelat, quæ magnis abscondit : sic Rebeccæ revelatur, quod Isaac ignorabat. Idem confitetur Christus Matth. 11. 25.

EGO SUM PRIMOGENITUS TUUS ESAU.] Quæres an Jacob hic mentitus sit, et an peccarit; primo, Origenes, Cassianus et Chrysostomus, Platonem secuti, censent Jacob mentitum esse, sed licite et sine peccato, licere enim subinde uti mendacio, quasi helleboro, vel sicuti utimur rebus venenatis in pharmacis. Sed hic est error jam ab Ecclesia declaratus et reprobatus, adversus quem scripsit S. August. lib. contra mendacia.

Secundo, Gabriel in 3. de 38. et Aliaco in 1. q. 12. in fine censent non licere quidem mentiri per se, licere tamen mentiri dispensante Deo. Sed communis Doctorum cum S. August. sententia est, mendacium natura sua esse malum, ac consequenter in eo à Deo dispensari non posse. Est enim mendacium per se contra naturam et virtutem veritatis. Unde S. Script. omne omnino prohibet mendacium, Ecclesiastici 7. vers. 14.

Tertio, melius S. August. l. Contra mendac. cap. 10. censet hic esse figuratam locutionem. Sicut enim Matth. 11. 14. Joannes Baptista vocatur Elias, non quoad personam, sed quoad spiritum : et Tobiæ 5. 18. Raphael se dicit esse Azariam, id est adjutorem Dei, Ananiæ, id est

gratiæ Dei, filium : sic Jacob dicit se esse Esau, non quoad nomen et personam, sed quoad ejus et primogenituram, sibi à Deo collatam c. 25. v. 23. Unde ait : *Feci sicut præcepisti mihi ;* intendisti enim primario, præcipere primogenito tuo adferre cibos, et excipere paternam benedictionem : primogenitus autem sum ego. *Comede* ergo *de venatione mea,* quam non in agro, sed in stabulo venatus sum.

Verum dico, videtur Jacob matris impulsu et veste, et factis, et verbis mentiri, non tantum jus, sed et personam Esau : vult enim patri diligenti personam Esau omnibus modis persuadere se esse ipsummet Esau ; unde mentitur dicens : *Feci sicut præcepisti mihi ;* et, *Comede de venatione mea.* q. d. Sumpsi arma et arcum, venatus sum, en fera quam apprehendi et coxi : comede ex ea, ita S. Chrysostomus, Lyranus, Cajet. Lipoman. Pererius, et alii.

Adde, licet hæc verba amphibologica et subtili aliqua subintelligentia excusari et verificari possent, tamen eam non videtur habuisse Jacob, qui non tam subtilis erat, nec talia tantaque versabat animo : sed simplex erat, rectus et candidus ; atque in hoc negotio præripiendi fratri benedictionem per dolum et fraudem, matri simpliciter obedivit, fecitque quidquid illa suggessit ; unde et à patre vocatur fraudulentus, vers. 35.

Dico secundo, mendacium hoc Jacob, non perniciosum, nec injurium alicui, sed officiosum fuit, ac consequenter veniale tantum peccatum. Erant enim ei ex Dei dono, debita jura primogenituræ, ac proinde ea præripiendo Esau per dolum, nullam ei faciebat injuriam, sed rem suam sibi vindicabat. Ita Tostatus, Lipoman. Cajetanus. Adde, forte ex ignorantia invincibili putabat, tam mater, quam Jacob, id quod putavit Origen. Cassianus et S. Chrysost. scilicet, licere sibi tali casu et necessitate mentiri.

Dices : Mysterium fuit hic, ergo non mendacium. Antecedens patet; quia Jacob induens vestes et personam Esau, significabat Christum, qui nostra peccata et pœnas in se suscepit. Rursum significabat Gentes surrogandas esse Judæis in filiatione et benedictione Abrahæ, puta in gratia, justitia et salute, uti explicat Apostolus Rom. 9. et 10.

Respond. Mysterium hoc fuit ex parte Dei et Spiritus sancti, qui intendebat allegorice hoc significare ; sed mendacium fuit ex parte Jacobi : ipse enim litterali sensu intendebat patri persuadere se esse Esau in persona. Unde mysterium Dei jam dictum eum non excusat, præsertim cum ipse illud tunc ignorasse videatur. Adde, mysterium hoc et hunc mysticum sensum non esse situm in mendacio Jacobi : nec enim veritas falsitate niti potest; sed situm esse in facto Jacob, quo se patri exhibuit, itaque gessit, ac si ipse esset Esau : facta enim sæpe à mendacio excusari possunt, ubi verba non possunt. Verba enim definite et determinate rem et mentem loquentis significant : facta autem confuse tantum et indeterminate ; unde à mente facientis huc illucve flecti, determinari, et ad hoc illudve significandum dirigi possunt. Sic comœdi in comœdiis sine mendacio alias personas regum et principum repræsentant, agendo ea quæ ipsi egerunt, perinde ac si ipsimet essent reges et principes.

Surge, sede et comede.] Jacebat ergo Isaac præ senio et debilitate in lectulo, ex quo ut surgat ad comedendum rogat eum Jacob.

Mystice S. Ambros. lib. de Isaac cap. 5. *Lectus,* ait, *sanctorum Christus est, in quo universorum fessa secularibus præliis corda requiescunt. In hoc lecto requievit Isaac, et benedixit filium juniorem.*

22. Vox quidem, vox Jacob est; sed manus, manus sunt Esau.] Sic allegorice Christi vox, vox fuit Filii Dei, sed manus et species externa, quam viderunt et tetigerunt homines, fuit hominis communis, mortalis et miseri. Unde S. Bernardus serm. 28. in Cantica : *Suum,* inquit, *est quod auditur in Christo, quod videtur, nostrum : quod loquitur, spiritus et vita est : quod apparet, mortale est et mors : aliud cernitur, et aliud creditur.*

Hinc ibidem docet quod notitia veritatis magis per auditum, quam per visum accipitur. *Caligant,* inquit, *oculi patriarchæ, palatum seducitur, fallitur manus, non fallitur auris. Quid mirum, si auris percipit veritatem cum fides ex auditu, auditus per verbum Dei, verbum Dei veritas sit? Vox,* inquit, *vox Jacobi ; nihil verius, manus autem, manus sunt Esau : nihil falsius. Falleris, manus similitudo decipit te. Nec in gustu veritas, etsi suavitas : nam quomodo habet veritatem ; qui se putat edere venationem, cum domesticis vescatur hædorum carnibus? Multo minus oculus, qui nihil videt. Non est veritas in oculo, non sapientia ; solus habet auditus verum qui percipit verbum.*

Idem clarum est in Eucharistia : in ea enim manus, gustus et tactus falluntur, dum sapiunt, gustant et judicant esse panem; sed sola vox non fallit : hæc enim vox Filii Dei, qui falli aut fallere nequit, dicens : *Hoc est corpus meum.*

23. Benedicens ergo.] Destinans et parans se ad benedicendum ; τὸ enim *benedicens,* significat hic actum, non perfectum, sed inchoatum et destinatum, puta ipsam destinationem et præparationem ad benedicendum : non enim hic, sed in sequentibus benedicit Isaac Jacobo.

27. Ut sensit.] Odoris fragrantia, quam vestibus suis spargebat Jacob, cerebrum boni senis Isaac ita recreavit et exhilaravit, ut lætitia perfusus, et amore filii inardescens, in ejus benedictionem prorumperet.

Ex hoc loco patet antiquissimum esse, ut principum virorum et nobilium vestes pretiosis unguentis, vel odoribus condirentur. Idem patet Cant. 4. 11. *Odor vestimentorum tuorum sicut odor thuris.* Et Psal. 44. 9. *Myrrha, et gutta, et casia à vestimentis tuis.*

Ecce odor filii mei.] Pro *ecce,* hebraice est *vide,* q. d. Video, id est sentio, percipio, odoror miram fragrantiam filii mei : visus enim pro quovis sensu ponitur, uti alias dixi.

Sicut odor agri pleni,] floribus et fructibus vernantis : hi enim suavem et odoratum sui halitum expirant, quo mire homines recreantur. Vox *pleni* non est in Hebræo, nec in Chaldæo, sed in Græco.

Tropol. de odore virtutum vide Rupert. hic, et S. August. lib. 16. de Civit. 37. et S. Gregor. hom. 6. in Ezech. qui ait : *Aliter namque olet flos uvæ; quia magna est prædicatorum virtus et opinio, qui inebriant mentes audientium. Aliter flos olivæ ; quia suave est opus misericordiæ ; quia more olei fovet et lucet. Aliter flos rosæ; quia candida vita carnis est de incorruptione virginitatis. Aliter flos violæ ; quia magna est virtus*

humillum, qui ex desiderio ultima loca tenentes, se per humilitatem à terra in altum non sublevant, et cœlestis regni purpuram in mente servant. Aliter redolet spica, cum ad maturitatem perducitur; quia bonorum operum perfectio ad satietatem eorum qui justitiam esuriunt præparatur.

Cui benedixit Deus.] Hæc agri à Deo benedictio sita est in tribus, uti hic explicat Isaac; primo, in odore suavi et fragranti, de quo hic dicit: *Sicut odor agri pleni;* secundo, *in rore cœli.* Dicit potius in rore, quam in pluvia; quia in Palæstina bis tantum in anno pluit, nimirum in Octobri cum seminant, ut semen germinet, qui proinde in Script. vocatur imber temporaneus; secundo in Aprili, ut fruges maturescant, qui vocatur imber serotinus. Hinc intermedio tempore agri continuo rore indigent, ut sata et segetes non exarescant, sed vegetentur, alantur et crescant; tertio, in *pinguedine terræ;* ut scilicet terra sit non sabulosa, non aquosa, non senescens, sed pinguis, moderate sicca, et quasi juvenescens, ut uberes fœtus et fructus proferat.

Allegorice, istæ benedictiones impletæ sunt in Christo, ut docet S. August. lib. 16. Civit. 37. Tropologice, in anima cujusque justi, ut docet S. Gregor. hom. 6. in Ezech. Anagogice in Beatis, ut docet S. Irenæus lib. 5. c. 33.

29. Serviant tibi populi.] q. d. Posteris tuis, Davidi, Salomoni et Machabæis subjicientur Idumæi, Philistini, Arabes, Ammonitæ et alii populi.

Nota quatuor partes hujus benedictionis; prima ad opes pertinet, cum ait: *Det tibi Deus de rore cœli*, etc.; secunda hæc ad imperium, cum ait: *Serviant tibi populi;* tertia ad principatum inter fratres, cum ait: *Esto dominus fratrum tuorum;* quibus verbis Jacob accepit jus et dominium in Esau; sed executionem hujus juris et dominii non in se, sed in suis posteris accepit, cum eis posteri Esau, puta Idumæi, sub Davide servierunt; quarta, cum ait: *Qui tibi maledixerit, sit ille maledictus; et qui tibi benedixerit, benedictionibus repleatur.* Hæc ad Dei favorem pertinet, q. d. Deus tuas tuorumque partes et causam aget, qui tui sunt amici vel inimici, suos censebit; his maledicendo, id est malefaciendo, illis benedicendo, id est benefaciendo.

Nota. Hæ benedictiones partim benedictiones, partim prophetiæ sunt. Isaac enim spiritu prophetico hisce verbis imprecatur, et simul prænuntiat ea, quæ Jacobo et Jacobæis ex Deo Deique favore sunt obventura.

33. Expavit Isaac stupore vehementi.] Septuag. *Raptus est Isaac in ecstasin magnam vehementer.* In hoc ergo pavore et admiratione Isaac raptus in ecstasin, inquit S. August. quæst. 80. vidit et dixit ea quæ sequuntur, ita ut mentem mutaret, et Jacobo, qui fraude benedictionem fratri surripuerat, non irasceretur, sed eam confirmaret: nimirum in hoc raptu Deus indicavit Isaaco, factum hoc Jacobi, quoad facti substantiam, puta quoad surreptionem, præventionem, et suppositionem, sui in primogenitura (licet non quoad modum, puta mendacium) suo nutu et instinctu gestum esse: Jacobum enim à se designatum esse primogenitum et hæredem promissionum suarum Abrahæ et Isaaco factarum, non Esau; velle ergo se, ut Isaac hæc ipsa rata habeat; unde Isaac statim Deo obediens, mentemque ex Esau in Jacob commutans, ait: *Et erit benedictus.* Ita S. Hier. Alcuinus et S. August. lib. 16. Civit. cap. 37.

Dudum.] Hæc vox non est in Hebræo, nec Chaldæo, nec Græco. *Dudum* ergo idem est, quod *ante;* sic enim vulgo dicimus de homine vigili, sedulo, et acri: Jamdudum, jampridem ille te prævenit; uti Jacob hic præveneat Esau; vix enim egressus erat à patre Jacob, cum supervenit Esau, ut patet vers. 30. Ubi S. Chrysost. hom. 53. miratur Dei erga suos sibique obedientes providentiam: ea enim fecit ut Esau non rediret, nisi post Jacobi, benedictione accepta, egressum. *Hinc discamus,* ait, *quando quis juxta voluntatem Domini sua dispensare vult, tanto superno subsidio adjuvatur, ut hoc plane reipsa experiatur.*

Posset secundo τὸ *dudum*, non ad egressum Jacobi, sed ad captam venationem, cibosque ab eo ad patrem illatos referri: pluseulum enim moræ in comedendo et colloquendo cum Jacobo impendit pater.

Et erit benedictus.] Dices: Error personæ irritat humanos contractus, maxime matrimonia; ergo et hanc Isaaci benedictionem: ipse enim benedicens Jacobo, non illi, sed Esau se benedicere putabat et intendebat. Rursum, Jacob dolo irrepsit et surrepsit; dolus autem nemini debet patrocinari, ut habet regula Juris.

Respondet Pererius, negando consequentiam; quia Isaac non errabat in persona quoad primariam suam intentionem, quæ erat benedicere ei qui erat primogenitus, seu quem Deus vellet esse primogenitum: is autem erat Jacob, non Esau; errabat tamen quoad secundariam intentionem, qua intendebat benedicere Esau, putans eum esse primogenitum; unde Dei instinctu errorem hunc agnoscens, intentionemque suam corrigens ait: *Et erit benedictus;* scilicet Jacob, cui ante benedixi. Dolus autem Jacobi non malus, sed bonus fuit: illo enim sibi vindicavit jus et rem suam, puta primogenituram, quam aliter ab injusto et violento possessore Esau obtinere non potuisset. Adde, hanc non tam esse benedictionem, quam prophetiam, et linguam Isaaci non tam ab Isaaco, quam à Deo motam fuisse ad benedicendum Jacobo.

34. Irrugiit,] quasi leo, suam non tantum tristitiam, sed ferociam et furorem, valido clamore quasi rugitu ostendens.

Philo et Eusebius censent Esau ita irrugiisse, non tam ex dolore amissæ benedictionis (quanquam et hic eum pupigit) quam ex invidentia fraterni incrementi, præsertim quod illum sibi prætulerat, seque illi subjecerat pater.

Benedic etiam et mihi.] Hebræa majus habent pathos, *Benedic mihi etiam: ego, pater mi*, subaudi, filius tuus sum, isque vere primogenitus, tibique hactenus carior, et cui paulo ante benedictionem hanc promisisti, qui nunc dolo fratris præventus sum, quique hanc jacturam feci, eo quod tuæ jussioni obediverim discedens venatum; ut pararem quæ optabas; par ergo est, ut mihi quoque benedicas.

Quæres: cur Esau tam avide et instanter expetiit benedictionem patris? Respondeo; primo, quia longo usu didicerant illo tempore homines patris benedictionem, vel maledictionem plurimum valere, sæpeque esse efficacem in filiis, uti etiamnum non raro fit. *Benedictio patris*, inquit, Sapiens Eccl. 3. vers. 11. *firmat domos*

filiorum, maledictio autem matris eradicat fundamenta. Ita Sem et Japheth benedicti à Noe : *Benedictus Dominus Deus Sem, sit Chanaan servus ejus, dilatet Deus Japhet,* etc. Gen. 9. 26. idipsum à Deo consecuti sunt. Ita Jacobi benedictio data Ephraim et Manasse Gen. 48. 20. et alia data duodecim filiis Gen. 49. item Mosis data 12. Tribubus, Deut. 33. fuit efficax, et reipsa completa. Ita benedictio Tobiæ data filio cap. 5. 21. *Bene ambuletis, et sit Deus in itinere vestro, et angelus ejus comitetur vobiscum;* item benedictio Raguelis soceri data Tobiæ, ejusque uxori Saræ cap. 10. vers. 1. fuit efficax. Hinc S. Ambrosius l. 1. de Bened. Patriarch. c. 1. *Quantam quoque,* inquit, *debemus parentibus reverentiam, cum legimus* (Gen. 27.) *quoniam qui benedicebatur à patre, benedictus erat; ideo parentibus hanc Deus donat gratiam, ut filiorum pietas provocetur: prærogativa ergo parentum, disciplina est filiorum.* Ita Mathathiæ patris benedictione Machabæi fortes et invicti in bellis evaserunt, 1. Machab. 2. 69. et seq.

E contrario Cham à patre Noe maledictus, talis in omni sua Chananæorum posteritate evasit. Sic et Ruben à Jacobo ob incestum maledictus talis extitit : idem contigit Levi et Simeoni, Gen. 49. v. 4. et 5. Unde infert. S. Ambros. supra : *Honoret pius patrem propter gratiam, ingratus propter timorem.*

Exemplum memorabile habet S. August. l. 22. Civit. 8. de decem prolibus à matre maledictis, qui mox horribili membrorum tremore percussi sunt, ideoque toto pene orbe Romano vagabantur : è quibus duo ad reliquias S. Stephani curati sunt.

Secundo, quia per hanc patris morientis benedictionem, declarabuntur primogeniti, et hæredes promissionis Abrahæ factæ, uti Jacob hic declaratus est. Ita Rupertus.

BENEDICTIONEM TUAM.] Tibi jure naturæ debitam, tibique à me destinatam, sed illam Deus in fratrem tuum transtulit.

36. JUSTE (recte, vere, apte. Ita Hebræa) VOCATUM EST NOMEN EJUS JACOB : SUPPLANTAVIT ENIM ME EN ALTERA VICE.] Jacob idem est quod plantam tenens et supplantans. Ita dictus est ex eo quod nascens tenuit plantam fratris. Quo significabatur quod supplantaret fratrem, uti de facto fecit; primo, astute emendo primogenituram Esau cap. 25. vers. 21; secundo, hic præripiendo illi benedictionem patris. Arabicus emphatice vertit, *quia jacobavit me en altera vice.* Jacobare est verbum frequens Arabibus significans supplantare, et aliquid usque ad fæcem et extremum extenuare, sumptum ab Hebræo *akab* et *iaacob,* id est supplantare et supplantator.

37. OMNES FRATRES.] Omnes cognatos et consanguineos, vel ex te, ô Esau, vel ex Ismaele, aliisque fratribus meis, filii Ceturæ, nascituros : horum enim uti caput et princeps sum ego, ita erit et Jacob.

QUID FACIAM?] Esau benedictionem similem Jacobi, et primogenito debitam poscebat : hanc dare non poterat Isaac; unde Apostolus Hebr. 12. Esau cum lacrymis eam requisiisse, sed frustra, nec enim eam impetrasse, asserit; aliam ergo talem qualem dedit ei Isaac.

39. IN PINGUEDINE TERRÆ, ET IN RORE COELI DESUPER ERIT BENEDICTIO TUA.] Hebraice est, *erit sessio;* vel *habitatio tua,* q. d. Habitabis in terra pingui et fertili, quam Deus fœcundabit immissione roris et pluviæ.

Vides hic benedictionem Isaaci esse prophetiam, quæ impleta est cap. 33. vers. 9. Rursum, hæc est minima benedictionum Jacobo datarum, scilicet opulentia vini et tritici; nimirum talis, non alia, homini terreno et carnali debebatur.

40. VIVES IN GLADIO.] Uberem terram occupabis; attamen non tam ex agricolatione, quam ex rapina et prædatione vives, non tam tu, quam tua posteritas. Quam rapaces et bellicosi fuerint Idumæi, docet Josephus lib. 4. de Bello Judaico.

ET FRATRI TUO SERVIES (sub Davide) TEMPUSQUE VENIET, CUM (quo, vel quando) EXCUTIAS ET SOLVAS JUGUM.] Puta tempore Joram, filii Josaphat, Idumæi rebellarunt Judæis, 4. Reg. 8. et à Judæorum jugo liberi manserunt per 800 annos, usque ad Hyrcanum, qui eos rursum subegit; ac rursum Herodes, Antipatri Idumæi filius, regnum Judææ fuit adeptus, tenuitque in se et suis posteris usque ad excidium Hierosolymæ, per annos 150. Hinc factum est, ut tempore Titi et Vespasiani, Idumæi cum Romanis Hierosolymam expugnarint et vastarint. Vide Josephum lib. 14 Antiq. initio et lib. 1. de Bello Judaico.

Moral. S. Ambrosius lib. 2. de Jacob. cap. 3. *Bonus pater,* ait, *cum duos haberet filios, unum intemperantem, sobrium alterum, quo utrique consuleret, intemperanti præfecit sobrium, et insipientem prudenti statuit obedire, ut regentis imperio suum melioraret affectum.*

41. ODERAT ERGO SEMPER ESAU JACOB.] Nota hic. Post acceptam patris benedictionem statim tentatur Jacob, persecutionem patitur, denique fugatur è domo patris, ut cogitare posset quis, nihil illi profuisse benedictionem, imo obfuisse : sed eventus docuit illam ipsi profuisse.

Nota secundo impietatem et stultitiam Esau : nam primo, irascitur, imo odit fratrem; secundo, modum vindicandi quærit; tertio, non cogitat Dei providentia sic factum esse, nec se id commeruisse, sed tantum quid frater fecerit considerat; quarto, cum jure benedictionem retrahere non posset, ad vim se accingit; quinto, fratrem non tantum persequi, sed et occidere destinat; sexto, patris mortem desiderat; *Venient,* inquit, *dies luctus patris mei, et occidam fratrem.* Ubi jure S. Chrysost. hom. 53. *Nonne,* inquit, *et irascens insanientibus ipsis non minus insanus est?* Septimo, omnia hæc celat, donec occasio ea perficiendi se offerat. Quam stultus fuit, qui benedictionem malis mediis, imo peccata peccatis addendo, recuperare tentavit, cum per hæc magis incurratur maledictio, benefactis enim benedictio Dei accersenda est.

42. MINATUR.] Hebraice מתנחם *mitnachem,* id est consolatur se, quod te interficiet

45. CUR UTROQUE ORBABOR FILIO IN UNO DIE?] Si enim hic maneas, pugnandum erit cum fratre, et vel mutuis concidetis vulneribus, vel uno cæso, alter profugus erit, itaque utriusque præsentia et solatio orbabor.

46. SI ACCEPERIT JACOB UXOREM DE STIRPE HUJUS TERRÆ (Chananæam, aut Hethæam, quales accepit Esau, quæ sua improbitate et contumacia mihi tibique molestæ et invisæ sunt) NOLO VI-

vere.] Hebraice, *ad quid mihi vita?* q. d. Tristis et acerba mihi erit vita, ut mori potius optem, quam vivere.

Nota prudentiam Rebeccæ, ut enim fratricidium impediat, fratrem alterum ablegat; neve alterius crimen et machinationem patri prodat, itaque patri tristitiam, filio patris indignationem conciliet, aliam prætexit abligandi filii causam eamque veram, scilicet nolle se Jacobum ducere immorigeram et improbam aliquam Hethæam, sed cupere ut ducat cognatam aliquam ex Haran, in qua bene morata erat domus patris sui. Quæ ratio movit Isaacum, eique persuasit, ut mox cap. seq. Jacobum ablegaret in Haran. Unde Ambros. lib. 2. de Jacob. cap. 3. *Discamus,* inquit, *à Rebecca, quam providendum sit ne invidia iracundiam excitet, iracundia in parricidium proruat. Veniat Rebecca, hoc est patientia, bona custos innocentiæ; suadeat ut iræ locum demus. Concedamus aliquo longius, donec tempore indignatio molliatur, offensionis subrepat oblivio.*

Hoc Rebeccæ et Jacobi prudens et sanctum consilium secutus est S. Gregorius Nazianzenus; cum enim in consilio Constantinopolitano simultates quorumdam Episcoporum, et dissidia essent exorta, eo quod Nazianzenus ipsis inconsultis, ab aliis esset consecratus Episcopus; Nazianzenus loco suo et gradu sponte cessit, atque ita eos allocutus est: *Suppliciter vos per Trinitatem ipsam oro, ut inter vos omnia recte pacificeque constituatis: quod si ego dissensionis inter vos causa sum, nequaquam Jona vate venerabilior videri debeo; abjicite me in mare, ac turbarum tempestas hæc inter vos sedabitur. Lubens equidem patiar quidquid volueritis, quanquam innocens vestræ concordiæ causa, ejicite me solio, ab orbe pellite; tantum veritatem et pacem diligite. Valete, pastores sacri, meorumque laborum perpetuo recordamini.* His dictis abiit ad Theodosium imp. dimissionem petens: *Supplex,* inquit, *oro, ut laboribus hisce liberer, esto finis invidiæ, pacem colant Antistites, idque tua opera, hoc ego munus à te flagito, hoc mihi postremum beneficium largire.* Admiratus virtutem viri Theodosius, vix tandem acquievit, ac Nectarium ei substitui passus est. Ita Gregorius presbyter in Vita Nazianzeni.

Allegorice, Rebecca mittens Jacob in Mesopotamiam, ubi genuit 12 Patriarchas, significat Deum Patrem mittentem Filium in terram, ubi procreavit duodecim Apostolos. Et sicut Jacob missus est solus cum baculo, ita Christus venit solus, pauper humilis, ac tales voluit esse Apostolos, itaque Evangelizare per totum orbem, ut essent instar angelorum nullius indigentes, quasi dii quidam terrestres. Ita Irenæus l. 4. c. 38. et S. Aug. serm. 79. de Temp.

CAPUT VIGESIMUM OCTAVUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Jacob fugiens Esau vadit in Mesopotamiam, ac in via dormiens vidit Deum innixum scalæ, per quam angeli ascendebant et descendebant, se consolantem, indeque locum vocavit Bethel, ac tandem v. 20. votum vovet Deo.

Nota. Hæc omnia contigerunt anno ætatis Jacobi 77. uti ostendi c. 27. initio.

1. Vocavit itaque Isaac Jacob, et benedixit eum, præcepitque ei dicens: Noli accipere conjugem de genere Chanaan: 2. sed vade, et proficiscere in Mesopotamiam Syriæ, ad domum Bathuel patris matris tuæ, et accipe tibi inde uxorem de filiabus Laban avunculi tui. 3. Deus autem omnipotens benedicat tibi, et crescere te faciat, atque multiplicet: ut sis in turbas populorum. 4. Et det tibi benedictiones Abrahæ et semini tuo post te: ut possideas terram peregrinationis tuæ, quam pollicitus est avo tuo. 5. Cumque dimisisset eum Isaac, profectus venit in Mesopotamiam Syriæ ad Laban filium Bathuel Syri, fratrem Rebeccæ matris suæ. 6. Videns autem Esau quod benedixisset pater suus Jacob, et misisset eum in Mesopotamiam Syriæ, ut inde uxorem duceret, et quod post benedictionem præcepisset dicens: Non accipies uxorem de filiabus Chanaan: 7. quodque obediens Jacob parentibus suis isset in Syriam: 8. probans quoque quod non libenter aspiceret filias Chanaan pater suus, 9. ivit ad Ismaelem, et duxit uxorem absque iis quas prius habebat, Maheleth filiam Ismael filii Abraham, sororem Nabaioth. 10. Igitur egressus Jacob de Bersabee, pergebat Haran. 11. Cumque venisset ad quemdam locum, et vellet in eo requiescere post solis occubitum, tulit de lapidibus qui jacebant, et supponens capiti suo dormivit in eodem loco. 12. Viditque in somnis scalam stantem super terram, et cacumen illius tangens cœlum: angelos quoque Dei ascendentes et descendentes per eam, 13. et Dominum innixum scalæ dicentem sibi: Ego sum Dominus Deus Abraham patris tui, et Deus Isaac: Terram, in qua dormis, tibi dabo et semini tuo. 14. Eritque semen tuum quasi pulvis terræ: dilataberis ad Occidentem, et Orientem, et Septentrionem, et Meridiem: benedicentur in te et in semine tuo cunctæ Tribus terræ. 15. Et ero custos tuus quo-

cumque perrexeris, et reducam te in terram hanc : nec dimittam nisi complevero universa quæ dixi. 16. Cumque evigilasset Jacob de somno, ait : Vere Dominus est in loco isto, et ego nesciebam 17. Pavensque, Quam terribilis est, inquit, locus iste! non est hic aliud nisi domus Dei, et porta cœli. 18. Surgens ergo Jacob mane, tulit lapidem quem supposuerat capiti suo, et erexit in titulum, fundens oleum desuper. 19. Appellavitque nomen urbis Bethel, quæ prius Laza vocabatur. 20. Vovit etiam votum, dicens : Si fuerit Deus mecum, et custodierit me in via, per quam ego ambulo, et dederit mihi panem ad vescendum, et vestimentum ad induendum, 21. reversusque fuero prospere ad domum patris mei : erit mihi Dominus in Deum, et 22. lapis iste, quem erexi in titulum, vocabitur Domus Dei : cunctorumque quæ dederis mihi, decimas offeram tibi.

1. Benedixit eum,] datam paulo ante benedictionem confirmavit. Ita S. Aug.

2. In Mesopotamiam,] in Haran, sive Carrhas urbem Mesopotamiæ, quæ distabat à Bersabee, ubi habitabat Isaac et Jacob, itinere circiter octo dierum.

Domum Bathuel,] quæ fuerat Bathuel, sed eo mortuo, jam erat filii, puta Laban avunculi sui.

3. Crescere te faciat atque multiplicet, ut sis in turbas populorum,] crescere te faciat multa prole et familia, ut multæ tribus et turbæ populorum ex te nascantur. Ita reipsa populosæ fuerunt tribus duodecim, descendentes ex Jacob.

4. Semini tuo post te.] Hinc S. Aug. lib. 16. Civit. 38. et ex eo Rupert. colligunt promissiones Dei de terra Chanaan possidenda, de numerosa prole et opibus, de Christo ex se nascituro, etc. Abrahæ et Isaaco factas, appropriatas esse Jacobo, ejusque posteris : atque hac ratione Esau, quasi ex semine et familia Abrahæ et Isaaci exclusum externumque censeri, et externæ gentis, puta Idumæorum, patrem et conditorem effectum esse; unde consequenter conditione et onere in pacto et benedictione Abrahæ incluso, puta, lege circumcisionis obligati non fuerunt Esau et Idumæi; licet sponte et libere eam acceptarint, ut patet Jeremiæ 9. 25. et 26.

5. Venit in Mesopotamiam,] eo itinere, quod fusius enarratur v. 10. Est ergo prolepsis; voluit enim Moses simul quasi in synopsi hic ob oculos ponere et opponere gesta, tam Esau quam Jacob, ejusque à fratre fugam et fugæ terminum; ut eam deinde in sequentibus resumat, et enarrat fusius. Intendit enim Moses gesta Jacobi, utpote patris duodecimPatriarcharum, omniumque Israelitarum, ad longum recensere; unde ut totus iis incumbere possit, obiter gesta Esau, quæ sub idem tempus contigerunt, præmittit et perstringit..

Moral S. Ambr. lib. 2. de Jacob et vita beata, docet Jacobum etiam in fuga et exilio fuisse beatum. *An non beatus Jacob*, inquit, *etiam cum patriam relinqueret? Imo plane beatus, qui dura exilii suscipit, ut fratris mitigaret iracundiam. Nam si beatus est qui peccatum declinat, utique negari beatus esse non potest, qui alterius culpam levat, crimen avertit. Paratum itaque parricidium declinavit exilio voluntario, eoque facto sibi salutem quæsivit, fratri innocentiam donavit. Merito itaque cum divina ubique comitata est gratia, ut et cum dormiret, beatæ vitæ munus acquireret videbat enim futurorum mysteria, et divina audiebat oracula.*

8. Syri,] Mesopotamii. Vide dicta cap. 25. vers. 20.

Probans quoque,] animadvertens et videns. Ita Hebræa. *Probans* ergo hic, non est idem quod explorans, sed q. d. Cum probatione et experientia didicisset et comperisset. Videtur Esau voluisse accipere tertiam hanc uxorem, quæ parentibus placeret, vel certe minus displiceret, quam duæ priores, quæ erant Chananææ. Noluit vero accipere ex domo Nachor, licet sciret id fore gratius parentibus suis ; idque ex quadam animositate, quia scilicet eo concesserat Jacob, ne videretur fratrem sequi et imitari, præsertim cum ipse illo esset senior.

9. Ivit ad Ismaelem,] ad Ismaelitas : jam enim quatuordecim annis mortuus erat Ismael; hæc enim, uti dixi initio c. 27, contigerunt anno Jacobi 77; Ismael autem mortuus est anno ætatis 137, qui fuit Isaaci 123, Jacobi vero 63. Ita Tostatus.

11. Tulit de lapidibus.] Ex hisce verbis R. Nehemias, in Midras Tehillim, ad illud psal. 90. *Angelis suis Deus mandavit de te*, et liber Rabboth hoc loco, putant Jacobum tres lapides accepisse, eosque conversos esse in unum, de quo dicitur v. 18. *Tulit lapidem quem supposuerat capiti suo, et erexit in titulum;* ut eo significaretur mysterium S. Trinitatis, in qua tres personæ coeunt in unam essentiam, ideoque Jacobum v. 17. exclamasse : *Quam mirabilis est locus iste!* Verum hoc videtur Rabbinicum commentum et fabella; nil enim tale habet S. Hier. aut ullus veterum, vel novorum Interpretum. Quod ergo dicitur : *Tulit de lapidibus*, subaudi unum grandiorem aptioremque, uti se explicat v. 18. dicens : *Tulit lapidem quem supposuerat capiti suo.*

Supponens capiti suo.] Moral. Nota hic Jacobum durum sibi sternere lectum et pulvinar, scilicet lapidem; quia cœli aulicos durus lectus, durus victus, omnia dura decent. *Vide*, ait S. Chrysost. *pueri robur, qui lapidibus pro pulvinari utitur; vide masculum spiritum: super pavimentum dormit.* Sed hoc lapide (qui typus fuit Christi) refrigeratur et firmatur. Unde S. Hier. in psal. 133. lapidem istum Jacob vocat lapidem adjutorii : Qui talem, inquit, habebat pulvillum, in quo refrigerabat æstum persecutionis, videt scalam, qua si opus foret, in cœlum reciperetur. Christus ergo est pulvinar laborantium, in quo suaviter conquiescunt, ac cœli refrigeria capiunt. Ex adverso lecti aurei et molles, sunt quasi sepulchra somni, mollitiei, torporis et acediæ cum duri et lapidei sint gymnasia et palæstræ roboris et virtutis. Quocirca S. Ambr. l. 2. de Jacob : *Jacob*, ait, *in*

somno bonus operarius, quoniam plus negotii cum Deo peregit dormiendo, quam vigilando. Nam in somnis magnificas Dei consolationes, visiones, benedictiones et promissiones accepit, juxta illud Cant. 5. 2. *Ego dormio, et cor meum vigilat.* Unde Clemens Alexand. lib. 2. Pedagogi c. 9. ita sobrie dormientes exæquat angelis semper vigilantibus, dum vitæ æternitatem ex meditatione vigiliæ suscipiunt. Ubi significat animam quasi mori, si cesset à meditatione, vivere vero et æternare, si in continua meditatione exerceat.

12. VIDITQUE IN SOMNIS.] Fuit ergo hæc visio imaginaria et symbolica.

SCALAM STANTEM.] Septuag. *Scalam firmatam.* Censet Alcazar in Apoc. 4. v. 1. Deum ad scalam hanc, non in cœlo, sed in terra, ad imos scalæ gradus constitisse, ut eam teneret et firmaret; quia ipse cum Jacobo, in terra, ad scalam dormiente, locutus est; erat ergo ei vicinus. Verum aptius Josephus et Cajet. censent Deum in cœlo constitisse, summisque scalæ gradibus innixum fuisse. Nam ad Deum per scalam hanc ascendebant angeli, ut ejus jussa in terram perferrent; nec mirum est Deum è cœlo locutum esse Jacobo, in terra existenti; quia locutio hæc, uti et visio, non fuit sensibilis, sed imaginaria vel intellectualis, quæ inter remotissimos fieri potest, sæpeque fit, non tantum à Deo, sed etiam ab angelis.

Quæres primo, quid ad litteram hæc scala Jacob significet?

Respondet Philo et Origenes apud S. Hieron. ep. 161. scalam hanc esse μετεμψύχωσιν, sive migrationem animæ hominis, ex corpore in corpus. Censent enim ipsi, animam cujusque hominis ante corpus exstitisse, et quoties tunc peccavit, atque è cœlo quasi in terram descendit, toties illam nunc corpora mutare, ex uno in aliud migrando, donec per illa, quasi per quosdam pœnitentiæ (instar scalæ) gradus in cœlum rursum ascendat. Rursum in descensu hoc animæ hos gradus assignat Origenes. Primo, inquit, anima in subtiliora corpora demittitur; deinde, si peccare pergat, in crassiora: ac tandem in terrena corpora detruditur. Porro Philo lib. de Plantatione Noe scribit, per hanc scalam animarum in corpora, dum nascuntur, descensum significari, vel reipsa fieri. Explicans enim hæc verba: *Vidit Jacob scalam*, ait, *Aer instar populosæ civitatis, cives immortales habet, scilicet animas, quæ stellis numero sunt pares; harum aliæ descendunt illigandæ corporibus mortalibus*, etc. Hinc et Origenes finxit animas hominum fuisse angelos, qui ob peccata in cœlo commissa detrusi, per hanc scalam descenderunt gradatim in alia et alia corpora, magis semper vilia. Audi S. Hier. ad Pammach. contra errores Joannis Hierosol. *Docet Origenes per scalam Jacob paulatim rationabiles creaturas ad ultimum gradum, id est ad carnem et sanguinem descendere, nec fieri posse ut de centenario numero subito quis ad unum numerum præcipitetur, nisi per singulos numeros, quasi per scalæ gradus ad ultimum usque perveniat, et tot mutare corpora, quot de cœlo ad terram mutaverint mansiones.* Dat exemplum: *Finge aliquem tribunitiæ potestatis suo vitio regradatum, per singula militiæ equestris officia ad tironis vocabulum devolutum, numquid ex tribuno statim fit tiro? Non, sed ante primicerius, deinde senator, ducenarius, biarchus, circitor, eques, deinde tiro.* Sed hæc Pythagoræ et Origenis sunt deliria.

Dico ergo cum Theodor. Aben Eza, Hebræis et Perer. scalam hanc, primo, symbolum esse providentiæ et gubernationis divinæ; unde Deus illi innititur, quasi prima causa et primum movens omnium,

. . . . . . qui tempus ab ævo
Ire jubet, stabilisque manens dat cuncta moveri.

Secundo, angeli ascendunt et descendunt, quasi ministri et executores providentiæ Dei, quibus Deus sigillatim sua munia cuique distribuit.

Tertio, hæc scala à cœlo in terram pertingit, quia Deus inferiora per superiora, homines per angelos gubernat.

Quarto, duo scalæ latera sunt suavitas et fortitudo; Deus enim sua sapientia mundum gubernans, attingit à fine usque ad finem fortiter et disponit omnia suaviter.

Quinto, varii scalæ gradus sunt varii modi providentiæ Dei, et variæ rerum species et perfectiones inde manantes.

Sic Homerus Iliade lib. 9. Dei providentiam describit et repræsentat per catenam auream, à Jove è cœlo demissam in terras, qua Jupiter omnia comprehendit, constringit, et ad se retrahit.

Secundo, magis proprie et particulatim Diodorus Tarsensis, per angelos descendentes felicem abitum Jacobi in Mesopotamiam, per ascendentes vero felicem ejusdem reditum in Palæstinam, significari docet. Voluit enim Deus hac visione consolari et animare Jacobum, qui parentes derelinquens, et fratri exosus, profugus, exul et solitarius, mœstus et sollicitus, dure hic cubabat in saxo. q. d. Noli tristari, noli timere, ô Jacob. Scio, tria te gravant et angunt: patria, parentes, frater; hisce tria quæ te consolentur, oppono scalam, Deum, angelos. Primo, patriam deseruisti, peregrinus in terram alienam tendis; at vide scalam, quæ tibi cœlum reserat, quæ viam tibi in cœlum paratam ostendit; secundo, parentes dereliquisti, et profugus ad incognitos pergis in Mesopotamiam; at scito Deum iter hoc tuum dirigere, tibi adesse, te ducere, protegere, qui pariter sua ope te benedicet et locupletabit; tertio, fratri es exosus, et solus peregrinaris; at scito angelos tibi esse comites et duces, qui te salvum ducent in Mesopotamiam, et incolumem reducent ad parentes in Chanaan. Hunc esse sensum litteralem patet ex sequentibus, quæ hæc ita ad amussim evenisse Jacobo enarrant.

Moral. Nota hic, Deum suos, præsertim virtute insignes et heroes, qualis erat Jacob, tanta cura per se et per angelos curare, ac si iis totus incumberet, nec quidquam aliud curaret in toto mundo, juxta illud Cant. 2. 16. *Dilectus meus mihi et ego illi.* Ubi S. Bernard. serm. 68. in Cant. *Itane*, ait, *huic intenta est illa majestas, cui gubernatio universitatis incumbit et cura seculorum ad sola transfertur negotia, imo otia amoris? ita plane. Omnia enim propter electos. Ergo providentiam cæteris creaturis non negamus: curam Dei sola sponsa vindicat sibi.* Talis fuit B. Virgo, quæ in hac scala est summus gradus, cui Deus incumbit, uti mox dicam. Unde S. Thom. 2. 2. qu. 103. art. 4. ad 2. docet eam præ aliis Sanc-

tis hyperdulia coli; quia sua, ait, operatione fines divinitatis, propinquius attigit; in incarnatione enim Christi fecit omne id, ad quod extendere se potest vis naturæ, qua deficiente, successit divinitas, ut ipsam substantiam operis deinde sola perficeret.

Quæres secundo, quid allegorice hæc scala Jacob significet?

Respondet Eustachius hanc scalam significare crucem Christi. Sic et S. August. serm. 79. Dominus, ait, scalæ incumbens est Christus in cruce pendens; inde uxorem accepit, id est Ecclesiam sibi sociavit. Apte, crux enim est scala et via, per quam Christus, omnesque Christiani in cœlum conscenderunt et indies conscendunt. Ita legimus in martyrio S. Perpetuæ et Felicitatis, 7 Martii, quarum fortitudinem S. Aug. in psal. 47. et alibi sæpe celebrat, illas omen et indicium martyrii à Deo accepisse per scalam. Cum enim in carcere captivæ tenerentur, vidit S. Perpetua per visionem, scalam auream è terra in cœlum se porrigentem, ad cujus gradus affixi erant multi gladii, iique acutissimi, ita ut videretur nemo posse conscendere, sine gravi suî læsione. Inferne erat draco horribilis, volens impedire, ne quis ascenderet. Vidit deinde Satyrum (qui unus erat è quatuor ejus sociis, qui omnes simul anno Domini 205, martyrio cum ea laureati sunt), magno animo scalam conscendentem, hortantemque alios ut intrepide sese sequerentur, nec timerent draconem, eo quod eos impedire nequiret. Evigilavit deinde, et hanc visionem sociis enarravit; qui omnes gratias Deo egerunt. Intellexerunt enim se vocari ad martyrium; hoc enim esse scalam illam tot cultris et gladiis acuminatam, per quam Deus illos in cœlum gloriose deducere volebat, nec posse draconem infernalem hoc eorum iter et ascensum impedire.

Verum aptius et germanius Diodorus, Vatablus et Rupert. putant Spiritum sanctum per scalam hanc repræsentasse incarnationem Verbi, puta generationem Christi, ex Jacob nascituri et descensuri per varios gradus, id est generationes et genitores; quorum ultimus est Joseph cum beata Virgine, summus est Adam, qui proxime et immediate à Deo creatus est. Secundo, duo scalæ latera sunt misericordia et veritas, sive fidelitas Dei de promisso Messia; hæc enim duo fecerunt Verbum ad nos descendere, nostramque carnem suscipere. Tertio, hæc scala tangit terram; quia Verbum est incarnatum in terra, eamque suo incarnationis tactu benedixit, tangit et cœlum; quia Christus, qui incarnatus est, est filius Dei, sive Deus homo; Christus enim cœlestia terrenis, ima summis, atque adeo Deum homini in se conjunxit. Unde ipse ait: *Nemo ascendit in cœlum, nisi qui descendit de cœlo;* ipse ergo est scala nostra, per quam ad Deum ascendimus, nemo enim venit ad Patrem, nisi per Christum; quarto, descendunt angeli, ut hoc incarnationis mysterium hominibus annuntient; iidem ascendunt, ut ardentia Patriarcharum desideria et orationes sursum ferant ad Deum. Hinc B. Petrus Chrysolog. serm. 3. de Annunt. incarnationem vocat negotium omnium seculorum, nimirum quia in eo omnibus ætatibus insudatum est, ac per angelos acriter actum cum Deo de communi hoc mundi remedio, donec intra Virginis domum negotium cœleste compleretur; quinto, gradus hujus scalæ sunt variæ Christi virtutes, ac præsertim quatuor, scilicet 1° humilitas in nativitate, 2° paupertas in præsepio, 3° charitas in progressu vitæ, 4° obedientia in passione; hæc est via in cœlum, ambulate in ea.

Denique B. Virgo vocatur scala Jacob in Litaniis suis; itaque eam vocat S. Bernard. (vel quisquis est auctor) serm. de B. Maria pag. 394. *Hæc*, inquit, *est scala, rubus, arca, sidus, virga, vellus, thalamus, porta, hortus, aurora. Hæc enim est scala Jacob, quæ duodecim gradus habet, inter duo latera. Dextrum latus est contemptus suî, usque ad amorem Dei; sinistrum contemptus mundi, usque ad amorem regni. Ascensiones hujus duodecim humilitatis sunt gradus. Primus, est odium peccati; secundus, fuga delicti; tertius, metus odii; quartus, in omnibus his subesse Creatori; quintus, obedire meliori; sextus, obedire compari; septimus, obsequi inferiori; octavus, subesse sibi; nonus, finem suum jugiter meditari; decimus, opera sua semper vereri; undecimus, cogitationes suas humiliter confiteri; duodecimus, per omnia ad manum, ad nutum, ad libitum Domini moveri. Per hos gradus ascendunt angeli, et sublimant homines. Sic disponuntur in corde ascensiones, sensim proficiendo, et pedetentim ascendendo. Sic in domo Patris lucidas percipiunt mansiones. Hi sunt duodecim Apostoli, qui sequuntur in eremo vestigia Jesu Christi.*

Quæres tertio, quid hæc scala significet symbolice?

Respondet Philo lib. de Somniis: Scala, inquit, est anima; basis, est sensus et appetitus terrenorum; caput, est mens purissima, quæ per gradus contemplationis ad Deum ascendit, sicuti è contrario basis jam dicta, per gradus cupiditatum descendit ad terram et terrena. Videat ergo homo ne basim sequens descendat, sed potius, ut caput suum intuens ascendat.

Secundo, idem Philo: Scala, *inquit*, est hujus vitæ inconstantia, in qua alii è summo dejiciuntur in imum, alii ex imo evehuntur in summum, idque ad Dei nutum et voluntatem, qui scalæ huic incumbens, eam regit et dirigit. Sic Pittacus apud Ælianum lib 2. scalam fecit imaginem fortunæ ac vicissitudinis, felicitatis et infelicitatis; felices enim ascendunt in rota fortunæ, infelices descendunt. Verum hæc philosophica sunt nec ad mentem Spiritus sancti hoc loco pertinent.

Quæres quarto, quid hæc scala Jacob significet tropologice?

Resp. Tertullianus in fine libri tertii contra Marcionem. Scala, *inquit*, hæc est via qua justi ascensiones in corde suo disponunt in cœlum. Idem insinuat Spiritus sanctus, Sap. 10. 10. ubi de Jacobo hoc nostro, et visione scalæ hujus cœlestis loquens, sic ait: *Hæc* (sapientia) *profugum iræ fratris justum deduxit per vias rectas, et ostendit illi regnum Dei.* Hinc Barlaam ad Josaphat ait: *Virtutes quasi scalæ quædam cœli sunt*, teste Damasc. in hist. c. 20. Duo latera hujus scalæ, sunt fides et opera, vel verbum Dei et sacramenta: vel *Sustine et abstine;* quæ duo verba si quis observet, vitam vivet sine peccato tranquillissimam et sanctissimam, ut dicere solet Epictetus. Gradus sunt variarum legum et virtutum ascensus; rursum hi gradus, sunt incipientium, proficientium, et perfectorum, quibus Deus in vertice se unit, in iisque deliciatur et inhabitat. Angeli ascendentes ad Deum, ait

S. Greg. l. 5. Moral. et ex eo S. Thomas 2. 2. q. 181. a. ult. significant vitam contemplativam; descendentes vero ad humana, significant vitam activam.

Unde apte Alcazar supra, per hos angelos accipit Apostolos aliosque prædicatores Evangelii, qui sapientiam, quam à Deo in meditatione hauserunt, in homines prædicando effundunt. Ut ergo concionator rite concionetur, prius meditando ad Deum in cœlum conscendat, ut ab eo hauriat, quæ dicat. Vidit itaque Jacob in hisce angelis præsignari suas proles et posteros, puta præcones Evangelii, ex Christo filio suo nasciturios, qui homines docturi erant scientiam Sanctorum, quam proinde Deus Jacobo dedisse et revelasse dicitur, Sap. 10. 10.

Hinc secundo, S. Basilius in psal. 1. Scala, *inquit*, est ascensus ad perfectionem; culmen, est charitas; gradus, sunt decem gradus abrenuntiationis quorum primus est, abdicare terrena, ut cum Apostolis dicat: *Ecce nos reliquimus omnia;* secundus, eadem oblivisci, ps. 44. *Audi, filia*, etc. *et obliviscere populum tuum;* tertius eadem ut stercora odisse et aversari; quartus, parentum et cognatorum amorem exuere; quintus, odisse animam suam propter Christum, *ut ne de vita quidem sua quidquam affectus sit omnino, etiamsi mortis habeat responsum*, ait S. Basilius; sexto, abnegare suum judicium et voluntatem; septimus, semper mortificare suas cupiditates, ut impleat illud Christi: *Abneget semetipsum, et tollat crucem suam quotidie;* octavus, sequi Christum, et discere ab eo, quia mitis est et humilis corde; nonus, amare constanter et efficaciter proximos, etiam inimicos; decimus, in quo Dominus visus est, est adhærere Deo, eique in uno spiritu uniri. Ita Pererius.

Huc pertinet et illa Zenonis Episcopi Veronensis explicatio, qua censet scalam hanc significare duo testamenta, quæ per quosdam observantiæ gradus hominem à terris ad Deum perducunt. Angeli descendentes, sunt homines qui à spiritualibus ad secularia decidunt, et nutriti olim in croceis, nunc stercora amplectuntur; ascendentes vero, sunt homines justi, qui in corde suo disponunt ascensiones, quærentes quæ in cœlis sunt, et non quæ in terra.

Sed cur nemo hic substitit? Respondet S. Bernardus epist. 253. quia in hac via, inter profectum et defectum, nihil est medium; uti in rota quæ volvitur, is qui insidet, subsistere nequit, sed vel ascendat, vel descendat necesse est. O monache, satis te laborasse putas, proficere non vis, deficias oportet; quod hic negligis, per totam æternitatem recuperare non poteris. Instar formicæ ergo congere merita in hac vita, ut iis vivas et gloriose vivas in æterna, quæ te expectat, *quodcumque facere potest manus tua, instanter operare;* quam in æternitate gaudebis de modico hoc tempore bene transacto!

Denique S. Bernardus serm. in illud: Ecce nos reliquimus omnia: Scala, ait, hæc est disciplina Religiosa, vel regula Ordinis, v. g. qua dilectus Dei benedictus ascendit ad cœlum; duo latera sunt mentis humilitas et vitæ asperitas; gradus sunt variæ regulæ et virtutum actus. Scala enim arcta arctam disciplinæ viam, quæ ducit ad cœlum, significat. Nam, ut ait S. August. in Sent. sent. 19. *Angusta est via quæ ducit ad vitam, et tamen per ipsam, nisi dilatato corde non curritur; quia iter virtutum quo gradiuntur pauperes Christi, amplum est fidelium spei, etsi arctum sit infidelium vanitati.* S. Antonius in Summa Theol. p. 3. tit. 26. cap. 10. §. 11. Bonum, inquit, Religionis significatum est nobili illa scala Jacob, cujus gradus nulli sunt alii, quam lectionis, meditationis, mortificationis, aliarumque similium exercitationum, quibus Religio constat. In hac ascendunt angeli, ad hæc opera Deo offerenda; ac descendunt, ad deferenda vicissim ad religiosas animas varia sponsi munera ac beneficia. Ei porro incumbit Deus, quia ejus gratia et auxilio omnia nostra studia nituntur, quæ, eo tenente, cadere non possunt; ipseque est ascendentibus firmamentum, et pervenientibus in fine est præmium. Unde de ea vere dicitur: *Non est hic aliud nisi domus Dei et porta cœli.*

Sic S. Romualdus, ut habetur in ejus Vita, visu scalæ, ex ima terra in cœlum vertice pertingentis, per quam ascendentes intuebatur descendentesque monachos albenti veste, Religionis perfectionem, ejusque habitum designari mirabiliter agnovit. Quocirca eumdem locum à nobili viro, ejus domino cui nomen erat *Maldulo*, petiit et impetravit, ibique monasterium sui Ordinis primarium ædificavit, anno Domini 1009 quod exinde *Camaldulum*, quasi campus Malduli, est nuncupatum; situm est juxta Florentiam in monte Apennino, jam à sexcentis annis sanctorum Eremitarum, angelorum inquam terrestrium, copia florens.

Sic S. Antoninus agens de morte S. Dominici: Prior, ait, Brixensis eadem hora, qua S. Dominicus obiit, vidit hiatum in cœlo, per quem submittebantur duæ candidissimæ scalæ: unum tenebat beata Virgo, alteram Christus; angeli vero ascendebant et descendebant; et in fine utriusque scalæ sedes posita erat, et unus ei insidens similis fratri Prædicatori (is erat S. Dominicus) habens faciem velatam, quasi vadens versus cœlum; scalas autem Christus et mater ejus sursum, cum sede et sedente trahebant, et tunc hiatus clausus est. Hac visione significata est via, qua S. Dominicus ad superos transivit, nimirum certum prædestinationis signum, certaque in cœlum via est, tum regula et vita Religiosa, quam S. Dominicus, aliique fundatores Ordinum Dei instinctu instituerunt, tum hujus vitæ radix et matrix, puta seria imitatio, cultus, et consequenter auxilium et patrocinium beatæ virginis. Hinc B. Virgo à Patribus, et in Litaniis Lauretanis vocatur *janua* et *scala cœli.*

Quæres quinto, quid significet hæc scala anagogice?

Resp. Scala hæc, sunt variæ sedes, gradus et chori Sanctorum et Angelorum in cœlis. Angeli descendunt, quando ad hominum custodiam mittuntur, ascendunt, quando redeunt, et justorum animas collocant in gradibus hujus scalæ, id est in sedilibus angelorum, qui ceciderunt, et facti sunt dæmones. Huc quoque alludit Sapiens c. 10. 10. ut supra dixi.

Hinc sæpius Sanctis in hac vita certantibus in cœlis locus, sua corona ostensa est, uti S. Stephano, XL. Martyribus quorum memoria recolitur 9 Martii, S. Nicolao Tolentinati, S. Francisco, S. Vitali. Vitalis enim cum à persequentibus cogeretur, ut Christum negaret, audacius eum confitebatur; quare omni tormentorum genere excarnificatus est, ut non esset in ejus corpore

sine vulnere locus. Forti autem animo cruciatus perferens Martyr, preces fundens ardentissimas dixit : *Domine Jesu Christe servator meus et Deus meus, jube suscipi spiritum meum; quia jam desidero accipere coronam, quam angelus tuus sanctus mihi ostendit.* His dictis evolavit in cœlum ; testes sunt S. Ambr. et S. Hieron. exhort. ad virgines. Recte ergo idem Hieron. epist. ad Julianum tom. 1. *Vidit*, ait, *Jacob scalam, et desuper innitentem Dominum, ut lassis manum porrigeret, ut ascendentes suo ad laborem provocaret aspectu.*

13. Terram in qua dormis,] totam Chananæam. Tibi dabo et semini tuo.] *Tibi*, id est semini tuo : nam τὸ *et*, hic est exegeticum, sive explicationis nota, significatque *id est*.

14. Benedicentur in te, et in semine tuo cunctæ tribus terræ.] *In te*, quasi in origine et parente; sed *in semine tuo*, puta per Christum ex te nasciturum, proxime et immediate benedicentur, id est justitia, gratia et salute donabuntur cunctæ Tribus terræ, quæ videlicet Christum recipient, illi credent et obedient.

15. Nisi complevero,] donec compleam.

Nota hic sex ingentia bona, quæ Deus suo servo Jacob mœsto et afflicto pollicetur. Primum est : *Terram in qua dormis, tibi dabo*; secundum, *Erit semen tuum* innumerabile, *quasi pulvis terræ*; tertium, *Benedicentur in te cunctæ tribus terræ*; quartum, *Ero custos tuus quocumque perrexeris*; quintum, *Reducam te in terram hanc*; sextum, *Nec dimittam, nisi complevero universa quæ dixi.*

17. Pavensque,] sacro timore, horrore, et reverentia perfusus.

Quam terribilis!] quam religiosus, quanta reverentia, tremore, humilitate colendus est locus iste, ob Dei et angelorum per scalam ascendentium et descendentium præsentiam!

Non est hic aliud nisi domus Dei,] ubi scilicet Deus scalæ incumbens, cum angelis suis ascendentibus et descendentibus inhabitat. Chaldæus vertit, *quam terribilis est locus iste! non est locus communis, sed locus in quo beneplacitum est coram Deo, et è regione loci hujus est porta cœli.*

Vide hic quam, à tempore Jacobi et Abrahæ, Deus certa loca sui apparitione, beneficiis, miraculis illustrarit, ibique coli et invocari voluerit. Quid ergo Novantes obstrepunt beatæ Virgini Lauretanæ, Hallensi, Aspericollensi?

Tertull. lib. de Fuga, putat Jacobum in hac visione vidisse Christum, qui est domus Dei et simul porta, per quam intramus in cœlum, idque hisce suis verbis intelligere et significare.

Et porta cœli,] quia scilicet illinc vidi angelos egredientes, cum per scalam descendunt; et ingredientes, cum per eam ad Deum ascendunt.

Allegorice, Ecclesia est Bethel, id est domus Dei et porta cœli ; quia in ea quasi domo sua Deus habitat per præsentiam, tum spiritualem, tum realem et corporalem in Eucharistia; et quia in Ecclesia sunt merita Christi (cujus parens et typus fuit Jacob) quibus porta cœli nobis reserata est. Ita Rupert. Vide Cajetan. Si ergo tam angustus et terribilis fuit locus et lapis hic, quid erit Ecclesia Christianorum, in qua non umbra, id est arca testamenti, asservatur, uti fiebat in tabernaculo Mosis, sed omnipotens ipse rerum omnium conditor sub augustissimi Sacramenti candido velamine, ac velut nebula vere habitat? Vere S. Chrysost. hom. 36. in 1. ad Corinth : *Ecclesia*, ait, *est locus Angelorum, locus Archangelorum, regnum Dei, ipsum cœlum; quod si non credis, aspice ad hanc mensam*, id est altare.

18. Erexit in titulum,] lapidem illum, sive saxum in quo dormierat, elevavit Jacob, rectumque statuit, ut esset monumentum visionis et apparitionis sibi factæ,

Nota. Titulus dicitur quadrupliciter, quatuorque res significat. Primo, titulus est inscriptio rei; ut titulus libri, titulus crucis ; secundo, titulus est columna, aut pyramis in trophæum victoriæ, aut insignis facinoris erecta; tertio, titulus est statua, imago vel idolum erectum ad cultum et adorationem, qualis titulus prohibetur Levit. 26. 1. quarto, titulus est lignum, lapis, vel res alia, posita vel erecta in memoriam et indicium rei alicujus, verbi gratia visionis angelicæ Jacobo hic factæ. Erexit enim Jacob hunc lapidem in titulum, ut in reditu ex Haran in patriam, eodem loco hoc Dei beneficium recoleret et veneraretur, uti eum fecisse constat c. 35. 5.

Hinc etiam eumdem lapidem in altare consecravit, ut patebit v. ult. unde titulus hic non tantum monumentum, sed etiam altare significat. Atque hinc primi Christiani ad exemplum Jacobi, ecclesias suas vocarunt titulos, à titulo, id est signo crucis, et à titulo, id est nomine, alicujus Sancti, in cujus honorem intitulabantur, id est nominabantur, consecrabantur et distinguebantur ecclesiæ, ut titulus S. Praxedis, est ecclesia S. Praxedis; titulus S. Laurentii, est ecclesia S. Laurentii. Quæ phrasis crebra est in vitis primorum Pontificum. Ita Jac. Gretserus l. 2. de Cruce cap. 7. Atque ex hisce titulis Cardinales suos titulos et cognomina sumpserunt, uti docet Hieron. Platus l. de Cardinalis dignit. c. 2.

Fundens oleum desuper] in signum consecrationis, ait Abulensis, quia res consecratæ oleo unguntur. Non ergo hæc olei fusio fuit libatio aut sacrificium ; nusquam enim solum oleum Deo libatum aut sacrificatum legimus. Itaque Jacob ex hac visione divina mane evigilans, ex urbe vicina Luza, quæ postea ab eo Bethel est dicta ; oleum attulit, inquit Abulensis, eoque lapidem, in quo sibi dormienti tam mira visio contigerat, inunxit, eumque inungendo Deo quasi consecravit. Unde et postea eodem, quasi altari consecrato usus est, in eoque sacrificavit, ut patet c. 35. 7.

Sic ad Jacobi exemplum, Ecclesia altaria et templa sacra unctione Deo dicat et consecrat, cujus unctionis moralem significationem vide apud S. Bernard. serm. de dedic. Ecclesiæ. Rursum simili unctione, ait Theodor. solent piæ mulieres ungere thecas Martyrum, ut tum eorum sanctitatem, tum suam erga eos devotionem testentur. Unde et dæmon, quasi Dei et Sanctorum simia, hanc unctionum in suis sacris imitatus est, quando suis persuasit, lapides Termino inungere et consecrare. Ita S. Aug. l. 16. Civit. c. 38.

Allegorice, S. Augustinus ibidem putat hic significari Christum et Chrisma Christianorum: Christus enim est lapis Ecclesiæ angularis, Ephes. 2. 20. ungens et unctus oleo exultationis, præ consortibus suis.

Tropologice, oleum est symbolum gratiarum

et virtutum, ob octo quas habet proprietates, analogias et similitudines. Nam primo, oleum habet virtutem illuminandi : est enim pabulum et alimentum lucis et lucernarum ; secundo, oleum habet vim condiendi cibos, et ad sanitatem utiliter, et jucunde ad gustatum. Tertio, olei vis est, supernatandi aliis liquoribus; quarta est fovendi vulnera, doloresque mitigandi. Hinc enim apud Lucam cap. 10 ei quem latrones gravissimis plagis impositis semivivum reliquerant, Samaritanus ille obligavit vulnera, oleum infundens et vinum; quinta est, exhilarandi faciem, lassaque et languida membra recreandi, unde illud psal. 103. *Ut exhilaret faciem in oleo;* sexta est, levandi labores, minuendique molestias, quo spectat illud Isaiæ 10. *Computrescet jugum à facie olei;* septima est, vegetandi roborandique corpus, et habile reddendi ad luctam et certamen, ut in athletis fieri solebat; octava est, molliendi et impinguandi, juxta illud psalm. 22. *Impinguasti in oleo caput meum;* ex quo propter mollitiem et pinguedinem, oleum solet esse symbolum misericordiæ. Hæc omnia facile est adaptare gratiæ et virtutibus.

19. Appellavitque nomen urbis Bethel, quæ prius Luza vocabatur.] Urbs quæ prius Luz vel Luza, à nucum vel amygdalorum copia (luz enim hebraice nucem significat) dicebatur, inquit S. Hieron. in Quæstion. Hebr. à Jacobo dicta est Bethel, id est domus Dei; eo quod juxta illam dormiens, vidisset Deum innitentem scalæ.

Bethel hæc non est Jerusalem, nec mons Moria, uti volunt Hebræi, Lyranus et Cajetanus ; sed, ut recte Abulensis, Adrichomius et alii, est urbs à Jerusalem distans plus octodecim milliaribus, in sorte Tribus Ephraim sita, juxta Sichem; in qua, uti et in Dan, quasi in extremis sui regni limitibus, Jeroboam suos vitulos aureos populo adorandos proposuit, abusus ad hoc persuadendum exemplo Jacobi, qui ibidem lapidem hunc in titulum erexit; unde à Prophetis hæc Bethel per antiphrasim vocatur Bethaven, id est domus idoli, vel iniquitatis, ut vertit Theodotion, Osee 4. 5. et 10.

Putant aliqui duas fuisse Bethel, unam hanc in Tribu Ephraim, alteram in Tribu Benjamin, juxta Hai, de qua Josue 18. v. 22. Verum id refutat Andreas Masius, probatque unam et camdem fuisse Bethel, quæ sita fuerit in agro Luzæ, ita ut ab ipsa Luza dissita fuerit, à qua tamen ipsa Luza subinde dicebatur Bethel. Utrum horum sit verius discutiemus Josue 18. et Judicum 1.

21. Erit mihi Dominus in Deum.] Jam erat et fuerat ipsi Jacobo ab ortu Dominus in Deum. Sensus ergo est: q. d. Si Deus mihi dederit victum, vestitum, ac felicem reditum in patriam: ego ipsi voveo ac promitto quod deinceps eum colam speciali et majori cultu, quam ante eum coluerim ; nimirum quod dabo ei decimas, tum ad sacrificia, tum ad alium quemlibet ejus cultum, quodque post meum ex Mesopotamia reditum locum hunc Deo quasi aram et templum aut sacellum dicabo: ita enim hoc votum suum in sequentibus explicat ipse Jacob, ut recte advertit Cajetan.

Moraliter Rupert. urget Jacobi verba. *Si fuerit Deus mecum, et dederit mihi panem*, aitque : *Hoc tanquam pauper, et vere Dei mendicus dixit. Nec mirum, cum rex maximus David dicat : Ego autem mendicus sum et pauper. Bonum ergo ex patribus exemplum nobis filiis provisum est, ut, quantumcumque divites simus, dicamus tamen, mendici omnes ante fores divinæ gratiæ : Panem nostrum quotidianum da nobis hodie*, etc. *ut illum ex domo ejus* (Dei) *fateamur nobis esse, qui solus potuit creare non minus regi in solio fulgenti, quam viduæ ad molam sedenti, necessarium panis alimentum.* Rursus Jacob panem petit, non carnem, non perdices. Nam, ut docet Nyssen. l. de Oratione : *Quærere jubemur id quod satis est ad naturam corporis conservandam : Panem da, ad Deum dicentes, non luxum, non delicias, non ornamenta aurea, non lapidum fulgores, non agros, non gentium præfecturas, non pannos sericos, non musica acroamata, nec quidquam quo anima à divina ac potiori cura abstrahatur; sed panem.* Et infra : *Exiguum est quod naturæ debes : cur adversus temetipsum multiplicas tributa? Est autem venter perpetuus tributorum exactor*, etc. *Dic ei qui educit panem de terra, dic corvos pascenti, qui omni carni cibum dat, qui manum aperit et implet omne animal benedictione: A te mihi vita est, à te quoque mihi vitæ subsidium contingat. Tu da panem, id est, ut ex justis laboribus cibum adipiscar. Nam si Deus justitia est, non habet à Deo panem, qui ex re fraudulenter et injuste parta cibum habet.*

Denique ponderat S. Chrys. hom. 54. τὸ *Et dederit mihi panem.* Prævenit enim reipsa Jacob orationem, quam postea docuit sanxitque Christus dicens : *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie, diei alimentum inquit : ne igitur temporale aliquid ab eo petamus. Indignum enim valde est, à tam liberali et tanta virtute præstanti hujusmodi petere, quæ in præsenti vita dissolvuntur, et magnam habent vicissitudinem. Id genus sunt humana omnia, sive divitias dixeris, sive potentiam, sive humanam gloriam. Sed petamus semper manentia, sufficientia, vicissitudinis nescia.*

22. Lapis iste quem erexi, vocabitur domus Dei.] Est metonymia : locatum enim ponitur pro loco q. d. Locus in quo est lapis hic, mea applicatione, destinatione, et quasi consecratione, erit et vocabitur sanctus, ac domus sive habitaculum Dei, atque super lapide hoc, quasi super altari Deo sacrificabo. Ita Chaldæus, Cajetanus, Lipom. et alii. Hunc esse sensum patet ex cap. 35. 7. ibi enim votum hoc suum explet Jacob, redux ex Haran, atque super hoc lapide, quasi ara, Deo sacrificium offert.

Decimas offeram tibi.] Hinc patet contra Calvinum, pie et religiose voveri posse opus, etiam quod non est præceptum à Deo; tale enim est dare decimas, quod vovet hic Jacob.

CAPUT VIGESIMUM NONUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

JACOB PERVENIT IN HARAN AD LABAN. SECUNDO, VERS. 18. PRO RACHELE ET LIA SERVIT EI 14. ANNIS. TERTIO, VERS. 32. LIA PARIT RUBEN, SIMEON, LEVI ET JUDAM.

1. PROFECTUS ergo Jacob venit in terram Orientalem. 2. Et vidit puteum in agro, tres quoque greges ovium accubantes juxta eum: nam ex illo adaquabantur pecora, et os ejus grandi lapide claudebatur. 3. Morisque erat ut cunctis ovibus congregatis devolverent lapidem, et refectis gregibus rursum super os putei ponerent. 4. Dixitque ad Pastores: Fratres, unde estis? Qui responderunt: De Haran. 5. Quos interrogans: Numquid, ait, nostis Laban filium Nachor? Dixerunt: Novimus. 6. Sanus est? inquit. Valet, inquiunt: et ecce Rachel filia ejus venit cum grege suo. 7. Dixitque Jacob: Adhuc multum diei superest, nec est tempus ut reducantur ad caulas greges: date ante potum ovibus, et sic eas ad pastum reducite. 8. Qui responderunt: Non possumus, donec omnia pecora congregentur, et amoveamus lapidem de ore putei, ut adaquemus greges. 9. Adhuc loquebantur, et ecce Rachel veniebat cum ovibus patris sui: nam gregem ipsa pascebat. 10. Quam cum vidisset Jacob, et sciret consobrinam suam, ovesque Laban avunculi sui: amovit lapidem quo puteus claudebatur. 11. Et adaquato grege, osculatus est eam: et elevata voce flevit, 12. et indicavit ei quod frater esset patris sui, et filius Rebeccæ; at illa festinans nunciavit patri suo. 13. Qui cum audisset venisse Jacob filium sororis suæ, cucurrit obviam ei: complexusque eum, et in oscula ruens duxit in domum suam. Auditis autem causis itineris: 14. respondit: Os meum es, et caro mea. Et postquam impleti sunt dies mensis unius, 15. dixit ei: Num quia frater meus es, gratis servies mihi? dic quid mercedis accipias. 16. Habebat vero duas filias, nomen majoris Lia: minor vero appellabatur Rachel. 17. Sed Lia lippis erat oculis: Rachel decora facie, et venusto aspectu. 18. Quam diligens Jacob, ait: Serviam tibi pro Rachel filia tua minore, septem annis. 19. Respondit Laban: Melius est ut tibi eam dem, quam alteri viro, mane apud me. 20. Servivit ergo Jacob pro Rachel septem annis; et videbantur illi pauci dies præ amoris magnitudine. 21. Dixitque ad Laban: Da mihi uxorem meam, quia jam tempus impletum est, ut ingrediar ad illam. 22. Qui vocatis multis amicorum turbis ad convivium fecit nuptias. 23. Et vespere Liam filiam suam introduxit ad eum, 24. dans ancillam filiæ, Zelpham nomine. Ad quam cum ex more Jacob fuisset ingressus, facto mane vidit Liam: 25. et dixit ad socerum suum: Quid est quod facere voluisti? nonne pro Rachel servivi tibi? quare imposuisti mihi? 26. Respondit Laban: Non est in loco nostro consuetudinis, ut minores ante tradamus ad nuptias. 27. Imple hebdomadam dierum hujus copulæ: et hanc quoque dabo tibi pro opere quo serviturus es mihi septem annis aliis. 28. Acquievit placito: et hebdomada transacta, Rachel duxit uxorem, 29. cui pater servum Balam tradiderat. 30. Tandemque potitus optatis nuptiis, amorem sequentis priori prætulit, serviens apud eum septem annis aliis. 31. Videns autem Dominus quod despiceret Liam, aperuit vulvam ejus sorore sterili permanente. 32. Quæ conceptum genuit filium, vocavitque nomen ejus Ruben, dicens: Vidit Dominus humilitatem meam, nunc amabit me vir meus. 33. Rursumque concepit et peperit filium, et ait: Quoniam audivit me Dominus haberi contemptui, dedit etiam istum mihi, vocavitque nomen ejus Simeon. 34. Concepitque tertio, et genuit alium filium; dixitque: Nunc quoque copulabitur mihi maritus meus, eo quod pepererim ei tres filios: et idcirco appellavit nomen ejus, Levi. 35. Quarto concepit, et peperit filium, et ait: Modo confitebor Domino, et ob hoc vocavit eum, Judam; cessavitque parere.

1. PROFECTUS ERGO.] Hebraice, *levavit pedes suos.* q. d. Jacob visione Dei scalæ incumbentis, votoque suo roboratus, excitatus, et alacer perrexit in Haran, non dubius Deum juxta promissa sibi viæ, uti ducem, ita et reducem fore.

Josephus hic et alibi subinde, non satis fideliter sacram historiam enarrat; ait enim, Jacob multos habuisse viæ comites, cum ipse Jacob asserat se, non sociis, sed uni baculo suo innixum iter hoc confecisse. Gen. 32. 10.

IN TERRAM ORIENTALEM,] in Mesopotamiam, quæ Palestinæ est Orientalis.

3. Moris erat.] Causa claudendi hujus putei, erat raritas aquæ in illis locis, inquit Abulensis, et ne quis aquam inficeret aut sordidaret; simul ergo pastores cum gregibus ad eum convenientes, amovebant lapidem grandem, quo claudebatur, itaque greges simul adaquabant, et mox rursum lapidem advolventes, eo os putei obturabant.

4. Fratres,] socii, amici, ut pastor pastores alloquitur.

5. Filium Nachor,] nepotem Nachor; erat enim Laban filius Bathuelis, filii Nachor. Nominatur ergo hic Nachor, quia is familiæ erat caput et patriarcha. Unde et Haran vocatur, urbs Nachor. c. 24. 10.

9. Ecce Rachel.] Nota prisci illius ævi pudicitiam et simplicitatem: en Rachel puella speciosa, opulenta et nubilis, sine castitatis periculo, et sinistra suspicione inter pastores versatur, pascitque ovis (Rachel enim hebraice ovem significat) oves.

10. Et sciret,] ex verbis pastorum v. 6.

Amovit lapidem.] Quod multi pastores simul non poterant, solus efficit Jacob; unde apparet eum ingenti fuisse naturæ robore, quod ipse auxit continua temperantia et castitate. Fecit hoc Jacob amore Rachelis, suæ consobrinæ et futuræ conjugis.

11. Osculatus est.] Fuit hoc osculum amicitiæ, quo fratres et cognati abeuntes aut redeuntes invicem solent osculari, osculoque salutare aut valedicere. Ita S. August. q. 87.

Flevit,] uti solent cognati flere ex lætitia, dum occurrunt cognatis, quos tenere diligunt, quosque multo tempore non viderunt.

Hebræi et Lyranus putant Jacob flevisse, eo quod non haberet aurum et argentum, quod offerret Racheli: illo enim, inquiunt, spoliaverat Jacobum Eliphaz filius Esau, qui ob præreptam patri primogenituram Jacobo infensus, eum in itinere insecutus comprehendit. Sed hæ sunt fabulæ Judaicæ.

12. Quod frater esset patris.] *Frater*, id est nepos; erat enim Jacob filius Rebeccæ, quæ erat soror Laban, qui erat pater Rachelis. Laban ergo erat avunculus Jacobi; et consequenter Jacob nepos erat Labani ex sorore: Rachel vero et Jacob erant consobrini.

Auditis autem causis itineris.] Hebr. habent, *et narravit Jacob Labano omnia verba hæc*, scilicet, quomodo ipse fugiens Esau fratrem suum, missus sit à parentibus suis ad Laban, ut inde peteret uxorem, et quomodo ad puteum inciderit in Rachelem.

14. Os meum es, et caro mea,] mihi nepos es et consanguineus. Vide c. 2. v. 23. Cum ad me, quasi avunculum, tum tutelæ, tum conjugii causa confugeris, tibi, utpote nepoti nihil negare possum: pone ergo metum, ô nepos, apud me mane, ut securus sis, et ex familia mea uxorem delige, domus mea domus tua esto. Putant aliqui Labanum hac phrasi respexisse ad id, quod plerique veteres philosophi tradiderunt, nimirum ossa ex virili semine in embryone gigni, ex materna vero genitura virili circumfusa carnem ipsam fieri.

Postquam impleti sunt,] post evolutum mensem, quo Jacob gratis servierat Labano: nolebat enim Jacob in domo avunculi otiosus degere, et panem gratis comedere; itaque statim ad opera domestica, curamque ovium se accinxit. Unde Laban mox cunctis ovibus eum præfecit, inquit Josephus.

15. Frater,] cognatus.

17. Lippis erat oculis.] Hebraice est oculi Liæ erant רקות *raccot*, id est teneri, debiles et infirmi, ut vertunt Septuag. Male ergo Chaldæus, teneros, interpretatur elegantes; quasi Lia solis oculis fuerit pulchra et elegans: Rachel vero tota facie.

Secundo, alii addunt aleph, et pro *raccot*, legunt ארוכות *aruchot*, id est longos, quasi Lia longos, ideoque deformes habuerit oculos; sed hi textum immutant et vitiant, addendo litteram א.

Tertio, alii putant Liam lippitudine proprie dicta laborasse: hoc enim videtur velle noster interpres. Quarto et optime, lippitudo Liæ videtur fuisse sola debilitas, mollities et teneritudo oculorum, qua fit ut non possint diu in rem aliquam defigi, sed volubiles sint pronique in lachrymas, ita ut pupillæ suæ orbibus quasi innatare videantur; hoc enim significat Hebræum *raccot*.

Tropol. S. Gregor. 1. p. Pastor c. 11. Lippus, inquit, est cujus oculum, id est ingenii aciem, humor, id est affectus, et opera terrena obscurant.

Nota, licet in uxore quærenda primo spectanda sit virtus et mores, secundario tamen spectari posse pulchritudinem; tum ut in ea sistat conjugalis tam amor quam concupiscentia, ne ad alias deflectat; tum ut ex pulchra vegetiores et pulchriores proles procreentur. Ita Abulens. Et hoc est quod vult S. Thomas, cum docet non licere ducere uxorem causa pulchritudinis, ut scilicet sola pulchritudo te à cælibatu avocet ad conjugium, sed tamen posito quod velis uxorem ducere, licere pulchram eligere præ turpi, idque ob suaviorem convictum, et constantiorem amorem; quanquam non raro verum sit istud Domitiani: *Decore nihil gratius, nihil brevius.*

18. Serviam tibi.] Nota. Jacob hac servitute tam longa et dura, more prisco, emit sibi uxorem tam Liam, quam Rachelem. Moris enim fuit apud Græcos, Romanos et Hebræos, ut viri dato pretio emerent sibi uxorem. Ita David coemit Michol centum præputiis Philisthinorum, 1. Reg. 18. v. 25. et 2. Reg. 3. 14. De hac uxorum coemptione plura dicam Exodi 4. 25.

20. Videbantur illi pauci dies præ amoris magnitudine.] Dices; Amor est moræ impatiens, et paucos dies æstimat plurimos.

Respondeo id verum esse affective, non appretiative: quoad affectum enim et desiderium potiundi Rachele videbantur Jacobo dies servitutis esse plurimi; verum appretiative, id est pro re tam pulchra, pretium servitutis hujus ei videbatur exiguum, diesque laboris tam longe videbantur esse pauci et parvi, id est labor suus sibi videbatur esse parvus, comparatus cum tanto præmio. Dies ergo hic ponuntur pro dierum illorum labore, per metonymiam. Ita S. Hier. et S. Aug.

22. Fecit nuptias,] nuptiale convivium. Hoc enim est Hebræum משתה *miste*. Ex tunc ergo in nuptiis celebrabantur convivia, sed à piis cum timore Dei, ut patet de Tobia c. 9. Causam dat Athenæus l. 5. *Moribus*, ait, *et legibus scitum est, ut in nuptiis epulum fiat; tum nuptiales deos ut veneremur, tum ut pro testimonio id sit*; con

vivis scilicet quod nuptis placeant suæ nuptiæ, verum hæc convivia sensim in magnum luxum et abusum excreverunt, uti fuse hic ostendit S. Chrysost.

23. Et vespere.] Virgines enim dum nubebant, verecundiæ causa, in tenebris viri thalamum adibant, idque apud Spartanos lege lata sanxit Lycurgus, teste Plutarcho.

24. Mane vidit Liam.] Peccavit Lia obtemperando parenti; consensit enim stuprum, imo adulterium et incestum: sciebat enim Jacobum non suum, sed Rachelis sororis esse maritum. Gravius tamen peccavit Laban, qui eam sua auctoritate et consilio ad facinus induxit. Jacobum excusat ignorantia, qua bona fide putabat esse Rachelem, non Liam.

Symbolice, Richard. de S. Victore lib. de 12. Patriarchis sic hæc explicat: *Quomodo autem Lia supponitur, dum Rachel speratur, facile cognoscunt, qui hoc quam sæpe contingat, non tam audiendo quam experiendo didicerunt. Quid enim aliud Scripturam sacram, nisi Rachelis cubiculum dicimus, in qua sapientiam divinam, sub decenti allegoriarum velamine latitare, non dubitamus? In tali cubiculo Rachel toties quæritur, quoties in lectione sacra spiritualis intelligentia indagatur. Sed quandiu adhuc ad sublimia penetranda minime sufficimus, diu cupitam, diligenter quæsitam Rachel nondum invenimus; incipimus ergo gemere, suspirare, nostram cæcitatem non solum plangere, sed et erubescere; et tum in cubiculo Rachel, non ipsam, sed Liam nos invenisse non dubitemus. Nam sicut Rachelis est intelligere, meditari, contemplari: sic profecto pertinet ad Liam flere, gemere, suspirare.*

27. Imple hebdomadam dierum hujus copulæ,] quibus Liæ matrimonio et affectu maritali copularis: nam prima copula adulterina fuit, non maritalis. Voluit ergo Laban, ut Jacob cognito errore, Liam quam cognoverat, duceret uxorem; idque fecit Jacob, ut pudori et honori Liæ consuleret.

Sensus ergo est, q. d. Laban: Transeant, ô Jacob, septem dies festi hujus Liæ, quibus de more ejus nuptiæ celebrantur: iis exactis, tradam tibi quoque Rachelem; ea tamen lege, ut pro ea servias mihi alios septem annos, turpe enim esset et probrosum Liæ, si intra dies ejus nuptiales, sororem ejus superinduceres conjugem. Hinc apparet festum et convivium nuptiale illo tempore agitari solitum per septem dies, ut jam agitur per tres. Idem insinuatur Judic. 14. 12.

28. Hebdomada transacta, Rachel duxit uxorem.] Errat ergo Josephus, dum asserit quod Jacob Rachelem duxerit post secundum septennium servitutis, scilicet post quatuordecim annos à Jacobi fuga, et adventu in Haran, quibus servivit Laban; nam ex hoc loco et sequentibus patet, quod Jacob duxerit Rachelem post exactos septem dies à matrimonio Liæ, ac postea pro eadem serviisse alios septem annos. Idem patet ex contentione Rachelis sterilis cum Lia fœcunda et pariente vers. 31. Ita S. Hieron. August. Alcuinus et alii.

Tropologice, Rachel et Lia sorores, significant duplicem vitam, scilicet contemplativam et activam. Primo ducenda est Lia, id est laboriosa (hoc enim hebraice significat Lia) et lippa; quia terrenis intenta et sollicita ac varie distracta, vita activa: deinde Rachel, id est ovis, scilicet quies contemplationis, quam utpote pulchram tanto amore prosequi debemus, quanto Jacob amavit Rachelem. Vide S. Gregor. lib. 6. Moral. 28. et S. Augustinum lib. 22. contra Faustum cap. 52. Et S. Bernard. lib. de Modo bene vivendi ad sororem c. 53. *Activa,* ait, *vita in laboribus hujus mundi Deo servit, dum pauperes pascit, recipit, vestit, visitat, consolatur, sepelit, et cætera opera misericordiæ eis impendit. Et tamen Lia est fœcunda in filiis; quia multi sunt activi, et pauci contemplativi. Rachel vero ovis, vel videns principium* (ut Rachel dicatur quasi ראה חיל raa chel, id est, vidit principium) *interpretatur; quia contemplativi simplices et innocentes sunt sicut oves, et ab omni tumultu seculi alieni, ut soli divinæ contemplationi adhærentes, videant illum qui ait: Ego sum principium, qui et loquor vobis.* Et paulo ante: *Ita ut jam nihil agere libeat, sed despectis omnibus curis seculi, ad videndam faciem sui creatoris animus inardescat: ita ut jam noverit carnis corruptibilis pondus cum mœrore portare, totisque desideriis optare hymnidicis angelorum choris interesse, appetere admisceri cœlestibus civibus, de æterna incorruptione in conspectu Dei gaudere.* Et inferius: *Sicut activa vita est sepulchrum secularis vitæ, ita contemplativa vita est monumentum activæ vitæ. Ad eam enim ascendentes sepeliuntur in quiete contemplationis. Hanc elegit Magdalena cui proinde dictum est à Christo: Maria optimam partem elegit, quæ non auferetur ab ea. Ergo tanquam mortua ab amore præsentis vitæ te separa, sicut sepulta in monumento, non habeas curam de seculo.*

Et S. Thomas 2. 2. quæst. 182. art. 1. docet Rachelem Liæ, id est contemplationem actioni præcellere, idque probat octo rationibus. *Prima est, quia vita contemplativa convenit homini secundum id quod in ipso est optimum, id est, secundum intellectum, et respectu proprium objectorum intelligibilium. Secunda, quia potest esse magis continua, quam activa. Tertia, quia plus sanctæ delectationis adfert. Nam, ut ait S. Augustinus serm. 26. de verbis Domini: Martha turbabatur, Maria epulabatur. Quarta, quia in vita contemplativa homo est magis sufficiens, quoniam paucioribus indiget. Quinta, quia contemplativa propter se diligitur: activa ad aliud ordinatur. Sexta, quia consistit in quiete. Septima, quia contemplativa in divinis rebus versatur, activa in humanis. Octava, quia est secundum id quod est magis proprium homini, scilicet secundum intellectum,* etc. Satius ergo est contemplantem vitam amplecti, dum per obedientiam licet et charitatem, quam agentem sectari. Id quod docuit S. August. lib. 19. de civit. Dei cap. 19. *Otium* (inquit) *sanctum quærit charitas veritatis: negotium justum suscipit necessitas charitatis. Quam sarcinam si nullus imponit, percipiendæ atque intuendæ vacandum est veritati,* etc. *Felix domus,* ait S. Bernard. serm. 3 de Assumpt.) *et beata semper congregatio, ubi de Maria Martha conqueritur,* etc. hoc est, ubi rerum divinarum contemplatio ita prævalet ac dominatur, ut de illa actio externa veluti conqueratur. Congregatio infelix est, in qua Maria de Martha conqueritur: eo quod nullum tempus Mariæ, id est contemplationi, totum rebus externis impendatur.

Symbolice, Richard. de S. Victore lib. 2. de 12. Patriarchis, qui inscribitur Benjamin minor,

Rachel, inquit, *est studium sapientiæ*, *Lia desiderium justitiæ; sed scimus Jacob septem annis pro Rachele servivisse, et videbuntur ei dies pauci præ amoris magnitudine. Quid miraris? secundum magnitudinem pulchritudinis erat magnitudo dilectionis. Quid enim sapientia dulcius possidetur, ardentius diligitur? ejus decor omnem superat pulchritudinem, ejus dulcor excedit omnem suavitatem. Est enim speciosior sole, et super omnem dispositionem stellarum luci comparata, invenitur prior. Hinc quærendum est cur omnes conjugia Liæ tantopere exhorreant, qui in amplexu Rachel tantum suspirant. Perfecta justitia jubet inimicos diligere; parentes, propria quæque relinquere, illata mala patienter ferre, oblatam gloriam ubique declinare. Sed ab hujus mundi amatoribus quid stultius, quid laboriosius esse reputatur? Hinc est quod ab eis Lia et lippa creditur, et laboriosa reputatur.*

Secundo, idem inferius aliter has duas Jacobi uxores symbolice explicat. *Omni*, inquit, *spiritui rationali, id est Jacob, gemina quædam vis data est: una est ratio, altera est affectio: ratio qua discernamus, affectio qua diligamus. Hæ sunt spiritus rationalis geminæ uxores ex quibus oritur generosa proles. Ex ratione spirituales sensus; ex ista affectus ordinati. Sciendum itaque est quod affectio veraciter Lia esse incipit, quando satagit seipsam ad normam justitiæ componere; et ratio indubitanter Rachel asseritur, quando veræ sapientiæ luce illustratur. Sed quis ignorat quam illud laboriosum sit, istud jucundum utique non sine labore magno, animi affectio ab illicitis ad licita restringitur, et recte talis uxor Lia, id est laboriosa, nuncupatur. Quid vero jucundius, quam oculum mentis ad summæ sapientiæ contemplationem erigere? ad quam contemplandam cum ratio dilatatur, merito Rachelis nomine honoratur: Rachel enim, videns principium interpretatur.*

Pari modo Pineda noster lib. 1. in Salom. cap. 4. Jacob et Rachel, inquit, sapientis et sapientiæ symbola sunt; hinc sicut Jacob Rachelem, sic Salomon amavit sapientiam: quod pulchre per novemdecim parallela ostendit et deducit.

31. Quod despiceret Liam.] Hebr. Chald. et Græca habent, *quod odio haberet Liam*, id est, quod minus amaret Liam, quam Rachelem, ita ut Jacob Liam præ Rachele videretur odisse. Odium ergo hoc non fuit positivum, sed negativum, puta defectus amoris, ex eo ortus, quod Lia esset lippa et deformis, quodque per fraudem se pro Rachele Jacobo substituisset. Similes hebraismi et auxeses sunt Matthæi 10. 37. Joannis 12. 25. et alibi.

Aperuit vulvam ejus,] fœcundam reddidit dando ei proles: è contrario vulvam claudere, vel concludere, est sterilem efficere.

Nota hic quomodo Deus dona sua distribuat, ut omnibus quidem det aliqua, sed nulli omnia. Sic Racheli dedit pulchritudinem, sed non fœcunditatem: Liæ negavit pulchritudinem, sed dedit quod majus est, scilicet fœcunditatem, et quod ex ipsius stirpe, puta ex Juda, natus sit Christus. Rursum, nota hic fœcunditatem esse peculiare Dei donum.

32. Ruben,] Hebraice ראובן *reuben*, id est, *videte filium*, quem scilicet dedit mihi Deus, oculis suæ misericordiæ aspiciens me, cum à marito despicerer. Hoc est enim quod subdit Lia: *Vidit Dominus humilitatem meam*, Hebr. עניי *onii*, id est abjectionem et afflictionem meam. Huc respexit B. virgo canens: *Respexit humilitatem* (ταπείνωσιν, id est exiguitatem, vilitatem, abjectionem) *ancillæ suæ;* quia dedit mihi filium, non Ruben, sed Jesum Christum. Non ergo prædicat virtutem suæ humilitatis: hoc enim fuisset superbiæ; sed agnoscit et confitetur suam vilitatem: quod reipsa erat actus humilitatis, quem adamat, respicit et exaltat Deus. Unde: *Diabolus nil pejus odit, quam humilem et Dei amantem*, ait S. Antonius apud Athanas. Idem per visum vidit mundum plenum laqueis dæmonum et rogavit: Quis eos evadet, Domine? respondit Dominus: Humilitas.

33. Haberi contemptui.] Hebræa, Chald. et Septuag. habent, *me odio haberi*, id est minus diligi, ut dixi v. 31.

Simeon.] *Simeon* idem est quod auditio, vel exauditio, à rad. שמע *scama*, id est audivit, exaudivit, scilicet Deus afflictionem et orationem meam.

Notent matres, et imitentur pietatem ac gratitudinem Liæ, quæ perennem memoriam beneficii sibi à Deo dati, puta prolis, in nomine ipsius prolis constituit, ut quoties prolem videret et nominaret, toties recordaretur, et gratias ageret divinæ erga se beneficientiæ; idem ageret et proles, compos rationis effecta. Ita Anna suum Samuelem Deo retulit et obtulit, vocavitque Samuelem, id est postulatum et impetratum à Deo, 1. Reg. 1. 26. Ita B. Virgo suum filium obtulit, vocavitque Jesum. Ita mater S. Bernardi eum recens natum obtulit, et deposuit in altari templi. Idem facere solebat singulis suis prolibus recens natis S. Elisabeth, filia regis Hungariæ, quæ proinde omnes piæ et sanctæ evaserunt, ut habet ejus Vita. Ita B. Virgo, S. Joannes Baptista, S. Gregorius Nazianzenus, S. Dominicus, S. Bonaventura, S. Bernardinus, S. Nicolaus Tolentinas, S. Elzearius Comes, S. Franciscus de Paula, et alii, Deo in ipso ortu à parentibus oblati, sanctitate et miraculis fuerunt illustres.

34. Levi.] Hic est parens omnium Levitarum. Nota, *Levi* idem est quod copula, cohæsio, additio, adjunctio. q. d. Addidi, jam pariendo tres filios marito; igitur deinceps ipse majori amore mihi adjungetur et agglutinabitur.

35. Judam.] *Juda* hebraice idem est quod confessio, sive laus.

Nota hic seriem annorum Jacobi: Jacob fugiens Esau venit in Haran ad Laban, anno ætatis suæ 77, ut dixi c. 27, initio post septem annos quibus servivit Laban, ducit Liam et Rachelem, puta anno ætatis suæ 84; inde mox ex Lia fœcunda, anno primo à nuptiis, ut videtur, puta anno Jacobi 85, nascitur ei Ruben, deinde Simeon anno 86, mox Levi anno 87, denique Judas anno 88. Ubi observa insigne exemplum castitatis in Jacob, qui usque ad annum ætatis 84, cælebs vixit, eoque primum uxorem duxit.

Allegorice, duodecim Patriarchæ figuræ fuerunt 12 Apostolorum. Secundo, Jacob multos habuit filios, sed non ex una uxore; sic et Christus multos filios habuit, sed non ex uno populo aut regione. Tertio, Jacob uxores, et liberas, et ancillas habet, è quibus filios suscipit; sic et Christus habet veros pastores et mercenarios: utrosque tolerat, ut filios sibi generent. Quarto, uxores Jacob inter se certabant, quæ plures filios Jacobo pareret: sic et pastores cer-

tatim filios Christo generare student. Quinto, Bala et Zelpha filios Jacobo pariunt, sed ipsæ manent ancillæ: sic mercenarii aliis quidem bona prædicant, sed ipsi manent mercenarii, et sæpe improbi. Sexto, Jacob ad hæreditatem suam admisit etiam ex ancillis genitos: et Christus omnes ad se conversos suscipit, qualiscumque vita præcesserit. Joan. c. 6. *Omne quod dat mihi Pater, ad me veniet: et eum qui venit ad me, non ejiciam foras.* Et Matth. 8. *Multi venient ab Oriente*, etc. *et recumbent cum Abraham*, etc. Septimo, Jacob duas habuit uxores: unam pulchram, alteram deformem; et Christi sponsa interne quidem pulchra est ut Rachel, propter gratiam et dona Spiritus sancti, sed externe deformis est, propter crucem et adversitates. Octavo, Liæ nihil obfuit deformitas, sed eo fuit fœcundior: sic Ecclesiæ prodest adversitas, et tunc vel maxime fructificat, cum maxime premitur.

CAPUT TRIGESIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

SEPTEM ALIÆ PROLES NASCUNTUR JACOBO : UNDE IPSE VERS. 25. PATRIAM COGITAT ; SED NOVO PACTO ET MERCEDE A SOCERO RETINETUR, IN QUO DOLOSUM SOCERUM VERS. 37. JUSTO DOLO PER DECORTICATIONEM VIRGARUM DECIPIT ; ITAQUE SE DITAT.

1. CERNENS autem Rachel quod infœcunda esset, invidit sorori suæ, et ait marito suo : Da mihi liberos, alioquin moriar. 2. Cui iratus respondit Jacob : Num pro Deo ego sum, qui privavit te fructu ventris tui? 3. At illa : Habeo, inquit, famulam Balam : ingredere ad illam, ut pariat super genua mea, et habeam ex illa filios. 4. Deditque illi Balam in conjugium : quæ, 5. ingresso ad se viro, concepit, et peperit filium. 6. Dixitque Rachel : Judicavit mihi Dominus, et exaudivit vocem meam, dans mihi filium, et idcirco appellavit nomen ejus, Dan. 7. Rursumque Bala concipiens peperit alterum, 8. pro quo ait Rachel : Comparavit me Deus cum sorore mea, et invalui : vocavitque eum Nephthali. 9. Sentiens Lia quod parere desiisset, Zelpham ancillam suam marito tradidit. 10. Qua post conceptum edente filium, 11. dixit : Feliciter, et idcirco vocavit nomen ejus, Gad. 12. Peperit quoque Zelpha alterum. 13. Dixitque Lia : Hoc pro beatitudine mea : Beatam quippe me dicent mulieres, propterea appelavit eum, Aser. 14. Egressus autem Ruben tempore messis triticeæ in agrum, reperit mandragoras, quam matri Liæ detulit. Dixitque Rachel : Da mihi partem de mandragoris filii tui. 15. Illa respondit : Parumne tibi videtur, quod præripueris maritum mihi, nisi etiam mandragoras filii mei tuleris? Ait Rachel : Dormiat tecum hac nocte pro mandragoris filii tui. 16. Redeuntique ad vesperam Jacob de agro, egressa est in occursum ejus Lia. Et ad me, inquit, intrabis : quia mercede conduxi te pro mandragoris filii mei. Dormivitque cum ea nocte illa. 17. Et exaudivit Deus preces ejus : concepitque et peperit filium quintum, 18. et ait : Dedit Deus mercedem mihi, quia dedi ancillam meam viro meo, appellavitque nomen ejus Issachar. 19. Rursum Lia concipiens, peperit sextum filium, 20. et ait : Dotavit me Deus dote bona : etiam hac vice mecum erit maritus meus : eo quod genuerim ei sex filios : et idcirco appellavit nomen ejus, Zabulon. 21. Post quem peperit filiam, nomine Dinam. 22. Recordatus quoque Dominus Rachelis, exaudivit eam, et aperuit vulvam ejus. 23. Quæ concepit et peperit filium, dicens : Abstulit Deus opprobrium meum. 24. Et vocavit nomen ejus, Joseph, dicens : Addat mihi Dominus filium alterum. 25. Nato autem Joseph, dixit Jacob socero suo : Dimitte me ut revertar in patriam et ad terram meam. 26. Da mihi uxores, et liberos meos, pro quibus servivi tibi, ut abeam : tu nosti servitutem, qua servivi tibi. 27. Ait illi Laban : Inveniam gratiam in conspectu tuo : experimento didici, quia benedixit mihi Deus propter te : 28. constitue mercedem tuam quam dem tibi. 29. At ille respondit : Tu nosti quomodo servierim tibi, et quanta in manibus meis fuerit possessio tua. 30. Modicum habuisti antequam venirem ad te, et nunc dives effectus es : benedixitque tibi Dominus ad introitum meum. Justum est igitur ut aliquando provideam etiam domui meæ. 31. Dixitque Laban. Quid tibi dabo? At ille ait : Nihil volo ; sed si feceris quod postulo, iterum pascam et custodiam pecora tua. 32. Gyra omnes greges tuos, separa cunctas oves varias et sparso vellere : et quodcumque furvum, et maculosum, variumque fuerit tam in ovibus quam in capris, erit merces mea.

33. Respondebitque mihi cras justitia mea, quando placiti tempus advenerit coram te : et omnia
quæ non fuerint varia, et maculosa, et furva, tam in ovibus quam in capris, furti me arguent.
34. Dixitque Laban : Gratum habeo quod petis. 35. Et separavit, in die illa, capras et oves,
hircos et arietes, varios atque maculosos : cunctum autem gregem unicolorem, id est, albi et nigri
velleris, tradidit in manu filiorum suorum. 36. Et posuit spatium itineris trium dierum inter se
et generum, qui pascebat reliquos greges ejus. 37. Tollens ergo Jacob virgas populeas virides,
et amygdalinas, et ex platanis, ex parte decorticavit eas : detractisque corticibus, in his quæ
spoliata fuerant candor apparuit : illa vero quæ integra fuerant, viridia permanserunt : atque
in hunc modum color effectus est varius. 38. Posuitque eas in canalibus, ubi effundebatur aqua :
ut, cum venissent greges ad bibendum, ante oculos haberent virgas, et in aspectu earum con-
ciperent. 39. Factumque est ut in ipso calore coitus, oves intuerentur virgas, et parerent macu-
losa, et varia, et diverso colore respersa. 40. Divisitque gregem Jacob, et posuit virgas in
canalibus ante oculos arietum : erant autem alba et nigra quæque, Laban : cætera vero, Jacob,
separatis inter se gregibus. 41. Igitur quando primo tempore ascendebantur oves, ponebat
Jacob virgas in canalibus aquarum ante oculos arietum et ovium, ut in earum contemplatione
conciperent. 42. Quando vero serotina admissura erat, et conceptus extremus, non ponebat
eas. Factaque sunt ea quæ erant serotina, Laban, et quæ primi temporis Jacob. 43. Ditatusque
est homo ultra modum, et habuit greges multos, ancillas et servos, camelos et asinos.

1. Invidit sorori suæ.] Inter fratres et sorores, si unus præferatur, vel excellat alium, facile oritur invidia. Adde, Rachel necdum erat sancta, imo necdum fidelis : colebat enim adhuc idola, ut dicam c. 31. 19.

Da mihi liberos.] Putant Hebræi Rachel alludere ad Rebeccam et Isaac Genes. 25. 21. q. d. effice, ô Jacob, et impetra precibus tuis ut fœcunda fiam, sicut pater tuus Rebeccæ matri tuæ orando impetravit proles, scilicet te et Esau.

2. Num pro Deo ego sum ?] Numquid Deus ego sum, aut vice et parte Dei fungor? q. d. Non à me, sed à Deo pete proles. Ita Chald. Pulchre Hebræi dicunt Deum sibi soli quatuor claves naturæ reservasse. Primo, Clavem pluviarum, ut eas ad libitum emittat, et effundat ex suis thesauris, Deut. 28. 12. Secundo clavem vitæ, id est generationis, ut patet hoc loco. Tertio, clavem alimoniæ ad famem depellendam, psal. 144. 16. Quarto, clavem sepulchrorum, id est resurrectionis, Ezech. 37. 12.

3. Ut pariat super genua mea.] Ut ego filium ex ea, utpote ancilla mea, natum excipiam pro meo, ut solent matres in genibus filios suos statuere, Isaiæ 66. 12.

Hinc patet, nec Jacob accipiendo ancillas in conjuges, nec uxores ejus illas ipsi offerendo et tradendo, peccasse libidine; sed id fecisse desiderio copiosæ prolis, quæ illius temporis erat benedictio, Abrahæ et posteris ejus promissa. Unam ergo uxorem, puta Rachelem, proposcit et accepit Jacob; sed cum pro ea supposita esset Lia, hanc quoque ducere coactus est : tertiam, puta ancillam suam, ei hic addit Rachel, utpote sterilis, ut ex ea saltem filios sibi adoptet; pari modo quartam ei addit Lia, jam parere cessans, v. 9. Ita S. August.

Symbolice, Richard. de S. Victor. lib. qui dicitur Benjamin minor, has ancillas sic explicat : *Accepit*, ait, *utraque ancillam suam, Lia Zelpham, Rachel Balam, id est affectio sensualitatem, ratio imaginationem. Obsequitur sensualitas affectioni, imaginatio famulatur rationi. Et in tantum unaquæque illarum dominæ suæ necessaria esse cognoscitur, ut sine illis totus mundus nil eis posse conferre videatur. Nam sine imaginatione ratio nil sciret, sine sensualitate affectio nil saperet. Discurrit ergo imaginatio* (*utpote ancilla*) *inter dominam et servum, inter rationem et sensum : et quidquid exterius hausit per sensum carnis, intus repræsentat ad obsequium rationis. Sed et sensualitas satagit, et sollicita est circa frequens ministerium, et ipsa utique semper et ubique ad dominæ suæ Liæ paratæ obsequium. Hæc est quæ illi solet carnalium delectationum cibos condire et apponere, et ad earum usum ante horam invitare, et ultra mensuram provocare*, etc.

6. Judicavit mihi Dominus.] q. d. Ego cum sorore, quasi in lite et contentione versabar : contendi enim cum ea de prole et fœcunditate, atque hactenus, quia sterilis, ea fui inferior, nunc vero superior evasi, causamque mihi adjudicavit Deus, ut scilicet non amplius sterilis, sed fœcunda ac prolifica : æque ac soror mea habear et celebrer. Unde filium vocavit Dan, id est judicium, sive lis, scilicet, mihi adjudicata est à Deo.

8. Comparavit me Deus cum sorore mea.] Hebraice est נפתולי אלהים נפתלתי *naphtule Elohim niphtalti*; quod Chald. vertit, *comparavit me Deus, et comparata sum*; Septuag. *Suscepit me Deus, et comparata sum.* Sed plane ad verbum vertas, *colluctationibus Dei* (id est magnis et difficilibus : quæ enim magna sunt, dicuntur esse Dei) *callide colluctata sum, et prævalui.* Est metaphora sumpta à luctatoribus, qui membrorum complicatione, nunc in hanc, nunc in illam partem alius alium distorquet, quo eum subvertat et dejiciat; quod est calliditatis et versutiæ magis, quam roboris et virtutis. Radix enim פתל *patal*, significat distorquere : idque callide, uti luctantes astute et dolose facere solent : inde enim פתיל *petil*, vocatur filium retortum : et נפתל *niphtal*, vocatur fraudulentus ac dolosus. Dicit ergo Rachel : Ego cum Lia pro fœcunditate et prolis gloria quasi contendi, et colluctata sum. Jamque callide eam amplius non parientem vici, dum pro me sterili ingeniose et astute ancillam meam fœcundam marito meo surrogavi : inde filium vocavit Nephtali, quasi dicas, colluctantem, concertantem, idque astute et callide. Unde Josephus Nephtali interpretatur *artificiosum*, id est

vafrum et callidum; Oleaster vero vertit, *involutum*, quod eodem redit: solent enim callidi suas artes involvere et tegere.

11. Feliciter.] Hebraice est, בגד *bagad*, quod dupliciter legi et verti potest: Primo, divisum בא גד *ba gad*, id est, venit turma vel exercitus. q. d. Tot jam genui filios, ut ex eis aciem possim instruere, ita Chald. Aquila. Secundo, conjunctim, uti passim legunt Hebræi codices: בגד *begad*, id est fortuna, fortunate, feliciter. Ita Sept. et Noster. Unde et R. Salomon vertit, *venit sidus bonum*, seu planeta bonus. q. d. Affulsit mihi benignius astrum, et, ut Seneca loquitur, Fortunæ influentis donum.

Nota. Hebræum *gad* proprie significat accinctum, sive procinctum, scilicet militem vel exercitum: inde significat Martem, militiæ Deum et præsidem; hinc rursum significat fortunam. Nam Gentes credebant Martem præbere bonam fortunam, victoriam, et spolia militibus: et ita pro *Gad*, quod est in Hebræo, noster interpres, Pagninus, et Hebræi, fortunam vertunt, Isaiæ 65, v. 11. Unde et Arabes, teste Aben Ezra, *Gad* vocant Deum: perinde ut Cimbri et Germani, Deum vocarunt *God*, ab Hebræo, *Gad*, ut videtur (licet Gorhopius *God*, *quasi goet*, id est bonum, dictum putet): erant enim ipsi bellicosi; ac proinde Deum colebant *Gad*, id est Martem ac fortunam. Sic ergo Lia vocavit hunc filium *Gad*, id est bonam fortunam, inquit Theodor. et S. August. forte ex eo, quod in domo Laban patris sui Gentilis et idololatræ, sæpe *Gad*, id est fortunam, nominari, et forte coli vidisset. Multi enim Gentiles fortunam pro Deo coluerunt. Sic Œdipus Sophocleus in sua felicitate dixit: *Equidem me fortunæ filium puto.*

13. Hoc pro beatitudine mea.] Jam enim beor sexto filio, jam non tantum ex me, sed et ex ancilla mea Zelpha, æque ac Rachel soror mea ex Bala, proles do marito; ac proinde ab omnibus multa prole beata prædicabor: inde filium vocavit Aser, id est beatum. Huc allusit B. Virgo Deipara, cum cecinit: *Beatam me dicent omnes generationes.* Quod enim cecinit poeta de Livia uxore Cæsaris Augusti, quæ fuit mater Drusi et Tiberii Cæsaris:

Nec genitrice tua felicior ulla parentum est,
Tot bona per partus quæ dedit una duos;

hoc longe verius uni partui B. Virginis competit.

14. Egressus autem Ruben.] Quinquennis erat tunc Ruben: omnes enim hæ proles duodecim, excepto Benjamin, ex quatuor uxoribus natæ sunt Jacobo, secundo septennio servitutis, puta septem annis à conjugio Rachelis et Liæ. Ultimus enim Joseph natus est finito hoc septennio, v. 25. Quare, cum Lia primis quatuor annis hujus septennii peperit quatuor filios Jacobo, puta primum Ruben, secundum Simeon, tertium Levi, quartum Judam, post quem parere desiit: necesse est Ruben jam fuisse quinquennem. Nam post hæc Lia rursum 6 anno peperit Issachar, et 7 ultimoque anno partus peperit Zabulon.

Mandragoras.] Hebraice est דודים *dodim*, id est ubera, per quæ recentiores intelligunt lilia. Verum longe melius et verius noster vertit mandragoras; habent enim mandragoræ speciem uberum. Secundo, sunt odoratæ et pulchræ. Tertio, conciliant somnum; unde dantur iis, qui à chirurgis secandi sunt, ne dolorem sentiant. Quarto, à multis dicuntur vim philtri habere, inquit Dioscorides et Theophrastus. Quinto, juvant fœcunditatem: cient enim menstrua, itaque matricem purgant et præparant ad conceptum, ait Aristoteles, lib. 2. de Gener. animalium, et Epiphan. in Philologo, c. 4. Dices: Mandragora est frigidissima; ergo obest conceptui. Ita S. August. l. 22. contra Faustum, c. 56. ubi putat mandragoras à Rachele expetitas, non ad conceptum, sed ob pomi raritatem, et odoris jucunditatem. Respondet Lævinus Lemnius, l. de Herbis S. Script. c. 2. mandragoram, quia frigidissima est, in frigidis regionibus et uteris, sterilitatem causare; sed in calidis et torridis, qualis est Judæa et Mesopotamia, in qua habitabat Jacob et Rachel, efficere fœcunditatem; quia æstum et siccitatem uteri temperat et humectat. Plura vide apud Dioscoridem, l. 6. c. 6. et Mathiolum ibidem.

Hisce ergo de causis expetit mandragoram hanc Rachel, eamque à Lia coemit, sed frustra et casso eventu: nam, ut ex seq. patet, mansit adhuc tres annos sterilis, post quos non mandragoræ, sed Dei virtute, sive naturali, sive supernaturali, fœcundata est, peperitque Joseph.

Tropologice, S. Cyrillus, l. 11. Mandragora, inquit, id est sopore, et morte crucis, Christus recreavit, sanavit et fœcundavit Ecclesiam. Rursum, mandragora odorata symbolum est bonæ famæ, ait S. August. supra; hæc enim cuilibet expectanda et procuranda est.

Philo ait mandragoram radices agere sub terra, humano similes cadaveri: unde à Pythagora anthropomorphon, à Columella semi-homo vocatur hæc radix. Forte etiam tempore Rachelis erant impostores similes nostris: qui ex radice mandragoræ (quanquam Mathiolus non ex mandragora, sed ex brionia id eos facere putet) quæ speciem femorum et pedum hominis habet, icunculas excindunt, in quibus per milii semen in tenuissimas secturas insertum, faciunt radiculas instar pilorum hominis excrescere; easque mox divendunt, quasi ipse sub terris animatum quid fuerint, quod ipsi cum vitæ periculo sub patibulo extraxerint, quodque raras et occultas habeat virtutes, v. g. fœcundandi sterilem; ut ex hac persuasione eas tantopere expetierit Rachel.

16. Ad me intrabis.] Solebat Jacob pacis et æquitatis causa, noctes distribuere singulis uxoribus, et cum ista nox esset Rachelis, ipsa jus suum cedit Liæ pretio mandragorarum: hoc enim pretio Lia à sorore, more prisco, de quo dixi, cap 29. 18. videtur sibi coemere maritum pro ista nocte. Ita S. August. indeque prolem vocavit *Issachar*, quasi יש שכר *ies sachar*, id est, *est merces*, scilicet mandragorarum mearum, quas vendidi Racheli, vel potius merces meæ charitatis et liberalitatis, qua ancillam meam tradidi viro meo, uti ait ipsamet Lia. Adde, proprie et simpliciter Issachar idem est, quod *sachar*, id est merces. Jod enim additum et præfixum nominibus propriis, solet esse heemanticum, sive formativum nominis, ut patet in Ismael, Isaac, Jacob, Jehova, etc. Ita Septuag. S. Hieron. Josephus.

20. Zabulon.] Zabulon idem est quod habitaculum, vel cohabitans. q. d. Ob tot proles meas amabit me, et hilariter firmiterque cohabitabit mihi maritus meus.

23. OPPROBRIUM MEUM,] sterilitatem meam, quæ tunc erat probrum et dedecus.

24. ADDAT MIHI DOMINUS.] Optat Rachel sibi addi secundum filium; inde ex hoc suo voto et desiderio vocat filium Joseph; Joseph ergo idem est, quod addens, vel accrescens, ut patet c. 49. 22.

Allegoriam horum undecim nominum Patriarcharum habet S. Cyrillus, l. 11. Totius vero capitis hujus allegoriam vide apud S. August. lib. 22. contra Faustum, c. 46. et seq.

Symbol. Richard. de S. Victor. l. de 12. Patriarchis per eos 12 pios animi affectus et virtutes accipit. Audi eum : *Timor, qui est initium sapientiæ, prima virtutum est proles. Qui talem filium habere desiderat, mala quæ fecit, non solum diligenter, sed et frequenter attendat. Ex tali consideratione timor nascitur, scilicet filius ille, qui jure Ruben, id est filius visionis, vocatur. Quare eo nato recte mater ejus exclamat : Vidit Deus humilitatem meam ; eo quod tunc veraciter incipiat videre et videri : videre Deum per intuitum formidinis, videri à Deo per conspectum pietatis.*

Primo filio nato secundus subsequitur ; quia magnum timorem necesse est ut dolor subsequatur. Verum cor contritum et humiliatum Deus non despiciet, sed pro benignitate sua exaudiet; ideoque talis filius Simeon, id est exauditio, vocatur.

Sed quæ, quæso, consolatio potest esse pœnitentibus et vere lugentibus, nisi una spes veniæ? Hic est ille tertius filiorum Jacob, qui idcirco Levi, id est additus, vocatur. Non datum, sed additum, sermo divinus hunc filium nominat, ne ante timorem et condignum pœnitentia dolorem, quis de spe veniæ præsumat.

At quemadmodum post crescentem quotidie timorem, necessario subortus est dolor, sic utique post spem natam, oritur amor. Hic itaque est ille filius, qui quarto loco nascitur, et Judas, id est confitens, in S. Scriptura nominatur. Quia quod amamus, et ore laudamus, et corde confitemur.

Hos subsequuntur Dan et Nephtali, filii ex ancilla Rachel ; et quia per officium Dan, illecebrosas cogitationes arguimus, damnamus, castigamus, recte eum Dan, id est judicium, vocamus. Unde scriptum est : Dan judicabit populum suum. Si ergo populum hunc suum directe custodiat, si judicium suum diligenter exerceat, fiet ut in cæteris tribubus raro inveniatur quod damnari debeat.

Nephthali autem æternorum bonorum imaginem ante oculos mentis adducit; et quia cognitam quamlibet rerum visibilium naturam, convertere ad spiritalem solet intelligentiam, recte Nephthali, id est conversio nominatur.

Videns itaque Lia sororem suam Rachel de adoptiva prole gaudere, provocatur et ipsa ancillam suam viro tradere ; ex qua Gad et Aser prognati, rigor videlicet abstinentiæ et vigor disciplinæ. Gad itaque nascitur prior ; quia prius est ut temperantes simus ad bona propria, postea etiam fortes ad toleranda mala aliena. Per Gad reprimuntur mala intus exurgentia, per Aser repelluntur mala exterius insurgentia, unde dicitur : Gad accinctus prœliabitur ante eum.

Isti sunt Gad et Aser, qui excludunt gaudium falsum et introducunt gaudium verum, ideoque istis natis succedit Issachar, qui merces interpretatur. Quam enim aliam tot tantisque laboribus mercedem quærimus, quam verum gaudium? Recte autem post nativitatem Gad et Aser, Lia talem filium genuit ; quia nisi per abstinentiam et pœnitentiam, mens humana ad verum gaudium non pertingit.

Post Issachar Zabulon gignitur, qui habitaculum fortitudinis interpretatur ; quia per gaudii interni degustationem, odium vitiorum generatur, et veræ fortitudinis robur acquiritur. Iste est Zabulon, qui irascendo Dei iram placare consuevit, qui pie in hominum vitia sæviendo, eis quasi non parcendo, melius parcit. Probat deinde hoc exemplo Mosis, Phinees et Eliæ.

At quam difficile est has omnes Jacob proles, virtutes, inquam, animæ, sine discretione conservare ! id est eo conjectari licet, *quod sine ea nec bona animi acquirere, nec acquisita conservare possumus. Hic est igitur ille Joseph qui sero quidem nascitur, sed à patre plus cæteris diligitur : qui novit non solum cum crescentibus virtutibus crescere, cum proficientibus proficere; verum etiam ex fratrum defectu ad profectum tendere, et ex aliorum detrimentis prudentiæ lucra acquirere. Quare merito Joseph, id est augmentum, et filius accrescens, à patre vocatur, hunc adorant sol, luna, stellæ, id est pater, mater, fratres ; quia omnes virtutes discretionem, quasi dominam et rectricem colunt.*

Agmen fratrum claudit Benjamin, matri verus Benoni, id est filius doloris; quia eo nascente ipsa denascitur, *ob quotidiani partus anxietatem, et doloris in pariendo immensitatem. Quid vero est Rachelis interitus? nisi mentis in contemplatione defectus. Nonne Rachel mortua tunc erat, et omnis humanæ rationis sensus in Apostolo defecerat, cum dicebat : Sive in corpore, sive extra corpus, nescio, Deus scit. Nemo igitur existimet, se ad illius divini luminis claritatem argumentando posse penetrare, nemo se credat humana ratiocinatione posse comprehendere. Necesse est Rachel moriatur, ut ecstaticus Benjamin oriatur.*

25. NATO AUTEM JOSEPH DIXIT JACOB SOCERO SUO : DIMITTE ME,] jam enim explevi quatuordecim annos servitutis, quibus tibi me obligavi pro Rachele et Lia, c. 29. v. 18. et 27.

Hinc patet Joseph natum esse in fine secundi septenii, puta finito anno decimo quarto adventus et servitutis Jacob in Mesopotamia, puta in domo Laban. Nam cum se Labano ad 14 annos servitutis obligasset, non poterat petere libertatem et dimissionem, nisi iis expletis : cum ergo hic nato Joseph, mox petat dimissionem, sequitur nato Joseph annos 14 jam fuisse expletos : mansit tamen Jacob adhuc sex annos apud Laban. Nam, ut sequitur, novum mox pactum init cum Laban, ut scilicet sicut hactenus 14 annos servierat pro Rachele et Lia : ita deinceps pro certa gregis parte eidem serviret, itaque nato Joseph servivit Labano adhuc sex annos, hoc est universim 20 annos, ut patet c. 31. 41.

Rursum, Joseph natus est anno 91 Jacobi patris sui. Id patet ex eo quod, cum Jacob descendit in Ægyptum, stetitque coram Pharaone annum agens 130 Genes. 47. 9. tunc Joseph erat 39 annorum; nam Joseph, cum à Pharaone factus est princeps Ægypti, erat 30 annorum, Genes. 41. v. 46. à quo tempore mox secuti sunt septem anni ubertatis, prædicti à Joseph ; et deinde septem anni sterilitatis, cujus secundo anno Jacob descendit in Ægyptum, c. 45. v. 6. et seq. Jacob ergo descendit in Ægyptum, anno 9 à principatu Joseph, puta cum Joseph esset 39 annorum, eratque Jacob tunc 130 annorum. Jam subduc et subtrahe 39 annos vitæ Joseph

à 130 annis vitæ Jacobi, habebis 91 annum Jacobi, quo natus est Joseph. Ex utroque jam dicto et probato manifeste sequitur Jacob præripuisse benedictionem Esau, ideoque fugisse in Mesopotamiam, anno ætatis 77 (uti dixi, c. 27. initio); nam post 14 annos adventus et servitutis in domo Laban, puta anno 91 natus est ei Joseph.

27. Experimento didici, quia (quod) benedixit mihi Deus propter te.] q. d. Tu es fortunatus, et ego propter te; tu bonam fortunam tuam tecum in meam domum induxisti.

Nota. Experientia docet alios homines esse fortunatos, ita ut quæcumque agunt prospere eveniant, imo domos subinde ac domesticos fortunatos efficiant; unde *boni pedis*, et à Pœnis *Namphaniones* appellantur, ait S. August. epist. 44. Alios esse infortunatos, ita ut omnia fere eis infeliciter cedant, etiamsi prudentissime ab eis fuerint præcogitata, et disposita. Hinc in bello et duce belli deligendo maxime examinatur an deligendus felix sit, an infelix. Ita in bellis felix fuit Alexander, qui duodecim annis orbem subegit. Ita felix fuit Polycrates Samiorum tyrannus, de quo Cicero, lib. 5. de Finibus: *Polycratem*, ait, *Samium felicem appellant; nihil acciderat ei quod nollet, nisi quod annulum quo delectabatur, in mare abjecit* (ut temperaret nimiam suam felicitatem); *ergo infelix una molestia; felix rursus cum is ipse annulus in præcordiis piscis inventus est.* Verum in morte fuit infelix; nam à Persarum satrapa Oronte dolo captus ac suspensus est, teste Strabone, l. 14. Ita felix fuit Julius Cæsar, etiam cum summa temeritate res maximas aggrederetur, adeoque ipse huic suæ fortunæ confidens, omnia pericula superabat; hinc è Macedonia Brundisium navigans periculosissimo anni tempore, timenti navarcho: *Noli*, ait, *timere, Cæsarem fortunatum vehis.* Scitum est illud ejusdem: *Veni, vidi, vici. Quid? filius hujus*, ait Plutarch. l. de Fortuna Rom. *is qui primus Augusti cognomentum tulit, et annos 54 imperavit* (quasi monarcha) *nonne cum nepotem ad gerendum bellum emittens, fortitudinem ei Scipionis, gratiam Pompeii, suam fortunam optaret, sui tanquam insignis operis opificem Fortunam professus est? Hæc scilicet eum Ciceroni, Lepido Pansæ, Hirtio, M. Antonio imposuit, eorumque victoriis, manibus, rebus præclare gestis, classibus, bellis, exercitibus in sublime extulit, istisque dejectis, unum iis superstitem fecit eum, qui eorum opera ad hoc fastigium conscenderat. Augusto enim et Cicero rempubl. consiliis gubernavit, et Lepidus militavit, et Pansa vicit, et Hirtius cecidit, et Antonius libidines exercuit: ipsamque ego Cleopatram Cæsaris fortunæ imputo, ad quam velut vel crepidinem tantus imperator naufragium fecit atque elisus est, ut solus esset Cæsar.* Subdit hujus rei mirum omen. *Cum inter se familiarissime viverent Antonius et Cæsar, qui deinde Augustus fuit, et per otium sæpe certamen pilæ, tesserarum, animalium, ut coturnicum vel gallorum instituerunt, ferunt semper victum Antonium discessisse, et quemdam amicorum, qui vaticinandi arte gloriaretur, libere dixisse Antonio, et monuisse: Quid tibi, mi homo, rei est cum illo adolescente? quin tu eum fugis? gloria ei anteis, major es natu, pluribus imperas; certamina bellica obivisti, præstas experientia; sed tuus genius genium istius metuit, et tua fortuna seorsim magna, ejus fortunæ adulatur, ad eumque nisi procul te subducis, transibit.* Ita hoc seculo felix fuit Carolus V. imper. et hoc nomine Turcis formidabilis, adeoque milites sub Carolo invicti, postea à Francisco rege Galliæ conducti, cum principe fortunam mutarunt, ait Paulus Jovius. Ita felix fuit Henricus IV. Galliæ rex in regno adipiscendo, et gubernando, usque ad mortem. Denique Plutarch. l. de Fortuna Rom. docet fortunam æque ac virtutem Romanos ad tantum imperii fastigium provexisse.

Quæres quæ hujus disparitatis sit causa. Gentiles cæci causam censuerunt esse fortunam deam cæcam, quæ non pro merito, sed fortuito, etiam impiis et indignis felicitatem, piis vero et dignis sæpe infelicitatem afflaret; Genethliaci hominis cujusque fato id tribuerunt. Astrologi stellis et horoscopo id assignant: unde ex eo divinant de cujusque sorte et felicitate, vel infelicitate futura. Vulgus casu hæc evenire putat. Seponimus enim hic industriam et prudentiam humanam, quæ sæpe felicis eventus est causa.

Verum dico Deum esse causam, cur hi sint fortunati, illi infortunati. Deus enim omnium est dominus, qui singulis sua prout vult dispensat. Itaque sicut huic ingenium, opes, sanitatem, formam, robur, aliaque dona naturæ impertit; alterum vero facit stupidum, pauperem, morbidum, deformem, infirmum: ita pariter speciali sua providentia hunc facit fortunatum, illum infortunatum; ad illudque causas secundas flectit et contemperat. Hoc est quod ait Psaltes, Ps. 30. 26. *In manibus tuis sortes meæ.* Et Sapiens, Proverb. 16. 33. *Sortes mittuntur in sinum, sed à Domino temperantur.* Et Eccli. 33. 11. Dominus *separavit eos* (homines) *et immutavit vias eorum: ex ipsis benedixit, et exaltavit et ex ipsis sanctificavit, et ad se applicavit; et ex ipsis maledixit, et humiliavit, quasi lutum figuli in manu ipsius plasmare illud et disponere: omnes viæ ejus secundum dispositionem ejus.* Licet ergo hi effectus sæpe casuales sint et fortuiti respectu causarum secundarum, à quibus non sunt provisi, sed præter earum mentem et causalitatem, quasi per accidens, et fortuito eveniunt: tamen respectu Dei non sunt fortuiti, sed prævisi, provisi, et ordinati in se. Unde S. August. lib. 1. Retract. c. 1. à Christiano ore rejiciendum censuit nomen fortunæ, scilicet juxta sensum Gentilium: nam alioqui Deus, sicut est natura naturans (ut ita cum aliquibus philosophis loquar) ita est et fortuna fortunans, puta ipse auctor est omnis fortunæ, æque ac naturæ; unde ex hisce eventibus colligimus et cognoscimus esse mentem omnibus præsidentem, omnia hæc regentem, esse providentiam, esse Deum. Quomodo enim alii constanter in omnibus suis essent fortunati, alii infortunati, nisi quia Deus constanter illis felicitatem, his infelicitatem afflat? uti recte demonstrat Albertus Hero, l. 4. de Providentia, c. 7.

Causa, cur Deus ita dispares hac in re homines efficiat, prima est ut se absolutum esse omnium dominum ostendat. Secunda, ut in universo dispares sint hominum gradus et eventus, hoc enim ad universi varietatem et decorem pertinet. Tertia, ut homines ex hisce Deum agnoscant, eaque non ab alio, quam à Deo postulent. Unde Deus Judæis, si legem servarent, hanc felicitatem in bonis terrenis promisit, ut populus rudis hac spe ad Dei legem et cultum induceretur: rursum Patriarchas fecit felices,

ut Gentiles spe hujus felicitatis allecti, eumdem Deum agnoscerent et colerent. Quarta, ut qui felices sunt, sua felicitate ad Dei gloriam, et aliorum auxilium utantur: infelices in sua infelicitate habeant materiam virtutis, modestiæ et patientiæ. Atque hac de causa Deus majorem hominum partem facit non plane fortunatam, nec plane infortunatam, sed in aliquibus fortunatam, in aliis infortunatam; atque eorum vitam ex felicitate et infelicitate, mirabili varietate contexit et contemperat. Quinta, ut fideles videntes pios subinde esse infelices, impios felices, sciant omnia terrena esse adiaphora, discantque hanc terrenam felicitatem contemnere, atque aspirare ad veram cœlestem et æternam, ad quam Christus nos deducit verbo et exemplo. Nam, ut ait S. Augustinus, de Vera religione, c. 10. *Tota vita Christi morum disciplina fuit.* Christus enim omnia bona mundi, quæ contempsit, contemnenda docuit; omnia mala, quæ sustinuit, sustinenda demonstravit; ut nec in illis quæreretur felicitas, nec in his timeretur infelicitas.

Ubi nota, licet apud Christianos multi viri boni et pii sint infelices naturaliter, omnes tamen felices sunt, et erunt supernaturaliter; quia Deus per hanc infelicitatem eos dirigit ad contemptum mundi, ad veram sapientiam, ad decus patientiæ et fortitudinis, ac denique ad felicitatem æternam. Sic ergo *diligentibus Deum omnia*, etiam adversa, *cooperantur in bonum;* et: *Beatus vir qui non abiit in consilio impiorum*, etc. *Omnia quæcumque faciet prosperabuntur.* Ideoque in rebus piis et supernaturalibus experimur viros sanctos, præsertim eos qui se totos Deo committunt, et identidem ab eo dirigi postulant, in suis operibus, præter meritum virtutis et laboris, plerumque felices habere successus.

Quare prudens consilium est, ut docturi, concionaturi, confessiones audituri, animas conversuri, etc. Nos Deo in omnibus jungamus, oremusque ut ipse dirigat mentem, manum, pedes, omnesque vias et actus nostros, dicamus que: *Respice in servos tuos, Domine, et sit splendor Domini Dei nostri super nos, et opera manuum nostrarum dirige super nos.* Sic Deus direxit et prosperavit Abrahamum, Isaacum, et Jacobum hic.

30. Ad introitum meum,] ad præsentiam meam, puta propter me, ut vertit Chald. Vide quantam viri justi et sancti prosperitatem domibus herorum, etiam impiorum inferant.

32. Gyra.] Coge in gyrum oves et capras tuas, ut simul omnes lustremus, et separemus unicolores à diversicoloribus: unde hebr. est עאבור *eebor*, id est transibo, et lustrabo tecum omnes greges.

Separa cunctas oves.] Nota, ab hoc loco usque ad finem capitis Hebræa sunt intricata et prolixa, quæ proinde Noster clare et breviter, quasi compendio perstrinxit, non tam verbum verbo quam sensum reddens.

Unde nota secundo, non duo, ut aliqui volunt, sed unum tantum pactum Jacobi cum Labano hic usque ad finem capitis recenseri; hoc enim exigit connexio pacti et eventus, ipsaque historica series totius capitis. Pactum itaque hoc fuit, ut omnes fœtus ovium et caprarum Labani, quas Jacob pascebat, deinceps nascituri, si essent unicolores, puta toti albi, vel toti nigri, cederent Labano: sin vero nascerentur sparsi et varii coloris, vel furvi, id est subnigri, puta partim albi, partim nigri, cederent Jacobo. Ita S. Hieronymus, Lipomanus, Pererius. Atque hac de causa Laban solas oves et capras unicolores, tradidit pascendas Jacobo, putans ex eis similes fœtus unicolores nascituros, itaque omnes sibi cessuros, Jacobo autem nihil vel parum, idque nonnisi casu et per accidens. Reliquas vero oves et capras diversicolores à Jacobo abstulit ac separavit, sibique tam illas, quam omnes earum fœtus, sive unicolores sive diversicolores nascerentur, reservavit.

Furvum maculosum, et varium.] *Furvum* est fuscum sive subnigrum, in quo albedo nigrori mista est, ut partim album, partim nigrum videatur; *maculosum*, hebraice, טלוא *talu*, est quod magnas habet maculas albas vel nigras; *varium*, sive sparso vellere hebraice נקוד *nakud*, id est punctatum, est quod parvis maculis albis vel nigris, quasi punctis distinctum et punctatum est.

Tam in ovibus quam in capris.] Putant aliqui ex Hebræo, Laban inter oves et capras distinxisse hoc modo, ut in ovibus sola pure alba Labano cederent, furva vero et varia Jacobo; in capris vero varia et maculosa essent Jacobi, furva vero et alba Labani.

Sed contrarium exigit noster interpres, scilicet tam in ovibus, quam in capris unicolores cessisse Labano, diversicolores Jacobo; eadem enim caprarum et ovium erat ratio, itaque in Hebræo *furvum*, quod in ovibus solis exprimitur, in capris à pari de more subaudiendum et repetendum est.

33. Respondebitque mihi cras justitia mea.] q. d. Tecum facit natura pecorum, ut alba ex albis, nigra ex nigris nascantur; mecum vero erit justitia mea, mihi respondens, id est me remunerans; cum Deus, uti certo confido, humilitatem meam respiciet, laboremque meum justa mercede, quam tu iniqua pactione à me avertere conaris, remunerabit et compensabit, efficiendo videlicet ut ex unicoloribus tuis mihi diversicolores nascantur. Ita S. Hieron.

Sic dicitur Isaiæ 59. 12. *Peccata nostra responderunt nobis.* q. d. Peccata nostra interrogata quasi à Deo judice, veritatem professa sunt, scilicet nos ea fecisse, ea proinde testificata sunt nos esse reos supplicii, nosque ad id condemnarunt; ideoque illud nobis irrogatum est, acclamat nos esse peccatores et Osee 5. 5. *Respondebit* (testificabitur, clamabit, accusabit) *arrogantia Israel in facie ejus*, id est publice, palam, nihil reverita suum auctorem. Hinc patet tam bonas quam malas actiones hominum, esse testes sanctitatis vel improbitatis eorum, et aperte dicere testimonium suum coram Deo judice, imo si enormia sint, in cœlum clamare. Hæc est ergo consolatio justi hæc Martyris, ut cum S. Laurentio dicat: *Igne me examinasti, et non est inventa in me iniquitas;* atque hinc nascitur incredibilis animi lætitia et magnitudo, ut omnia gravia et tormenta despiciat et rideat. Audi animos nostri Martyris Ogilbei, qui hoc anno 1615 in Scotia primus pro fide orthodoxa mortem subiit. Cum octo integros dies stylis, aciculis et acubus eum assidue pungendo, jugiter vigilare carnifices coegissent, ac ocreas crurifragiales et acerbissima quæque minarentur, athleta Christi respondit: *Egregii carnifices, ego vos omnes in hac causa nihili facio, agite pro hæretica vestra malitia: vos non curo, rogavi ne-*

minem, rogabo nunquam, sprevi semper, possum et volo pro hac causa plura libenter pati, quam vos una cum omnibus inferre potestis. Desinite mihi talia objicere, hæc limphatis feminis obtrudite. Me ista accendunt, non consternant: ista non aliter rideo, quam crepitus tot anserum. Dixit et fecit, imo ursit, exegitque ab eis promissum, ut scilicet tormenta quæ minabantur inferrent. Mirantibus dixit: *Ego glorior causa, et triumpho pœna tali, omnia possumus in eo qui nos confortat.*

Cras,] tempore futuro.

Quando placiti tempus advenerit,] quando juxta tuum placitum et condictum in fine anni fœtus dividendi erunt, ut mihi cedant diversicolores, tibi unicolores.

Furti me arguent,] si videlicet unicolores fœtus, aliosque quam diversicolores apud me, in grege mihi proprio, contra pactum tecum, initum repereris, q. d. Fideliter tibi unicolores tradam, diversicolores mihi servabo, nihil ex unicoloribus occulte suffurabor vel abscondam.

35. Et separavit.] Putant aliqui ex verbis proxime sequentibus, hoc aliud et secundum esse pactum Labani cum Jacob: cum enim vidisset primum pactum feliciter cessisse Jacobo, fœtusque omnes natos esse diversicolores, hac de causa putant eum jam mutasse pactum, voluisseque contrarium; ut scilicet sibi cederent diversicolores, Jacobo vero unicolores. Verum hoc non est verisimile: ipse enim contextus historiæ significat hic tantum enarrari executionem pacti primi.

Cunctum autem gregem unicolorem tradidit in manu filiorum suorum.] Abul. Lyran. Lipoman. et Cajetan. putant hic nostrum textum esse mendosum, emendandumque esse addita negatione, *non;* quasi Laban non unicolores, id est diversicolores, tradiderit filiis suis pascendos, unicolores vero Jacobo, ut ex iis pariter unicolores, qui non Jacobo, sed sibi cedere debebant, nascerentur: hoc enim significare videntur Hebræa. Verum illa implexa sunt, et contrarie verti possunt, adeoque ea cum Nostro recte sic vertas, *omne in quo fuit albedo, et omne nigrum in agnis* (id est, omnes agnos unicolores) *tradidit in manus filiorum suorum.*

Secundo, Pererius nostrum Interpretem excusat, dicens esse hic hysterologiam, q. d. Tradidit Laban suis filiis unicolores, non jam, sed post partum ovium, qui narratur in fine capitis. Sed et hoc videtur esse durum et distortum.

Dico ergo, Laban tradidisse oves unicolores pascendas filiis suis, quibus scilicet aderat et præerat Jacob. Jacobo enim v. præced. totum gregem suum crediderat, cui addidit et filios suos de more pastores et custodes, ne Jacob dolo contra pactum oves unicolores clanculum subduceret: sic cap. sequenti. v. 43. idem Laban familiam Jacob suam vocat. Laban ergo Jacobo cum reliquis suis filiis tradidit oves et capras unicolores, sperans inde sibi nascituras pariter unicolores: oves vero diversicolores separavit, sibique cum famulis pascendas reservavit, ne Jacob eas pascens, inde sibi omnes fœtus diversicolores, ut videbatur, nascituros ex pacto deposceret.

Nigri velleris.] Hebræum חום *chum* hic significat nigrum; opponitur enim לבן *laban,* id est albo. Sed v. 32. *chum* significat fuscum, sive subnigrum, quia jungitur cum maculoso et variegato.

36. Spatium itineris trium dierum,] ne oves suæ diversicolores misceri possent vel aspectu, vel coitu cum unicoloribus, quas pascebat Jacob, itaque gignerentur fœtus diversicolores, qui non sibi, sed Jacobo cedere debebant. Ità Lipomanus.

37. Tollens ergo Jacob virgas populeas virides.] Nota industriam et stropham Jacobi quam ipse ab angelis in somnis edoctus, ut colligitur c. sequenti v. 11. Labani violentiæ et prudentiæ humanæ opposuit,

Dices: Jacob hac arte, quasi fraude, contractum cum Labano initum vitiavit; itaque dolose et injuste rem alienam Labani acquisivit. Contractus enim, ut unicolores nascituri cederent Labano, diversicolores Jacobo, ex communi mente contrahentium, intelligebatur de iis quæ talia naturaliter et casu, non autem per artem et fraudem nascerentur.

Respondeo: Verum est contractum hunc communiter ita intelligi solere et debere, itaque à Jacobo et Labano intellectum esse. Jacob ergo alio titulo hac stropha usus est, nimirum primo, titulo compensationis: ipse enim à Labano, homine avaro et iniquo, violenter opprimebatur, et justam laborum suorum mercedem aliter extorquere nequibat, nisi hac arte; imprimis enim Laban gravem injuriam fecerat Jacobo, pro Rachele ei promissa surrogando Liam deformem, et invisam Jacobo, atque cogendo Jacobum ut septem alios annos sibi pro ea serviret. Deinde injuste post pactum cum Jacobo pro gregibus initum, separavit v. 35, oves unicolores à diversicoloribus, solas unicolores tradens Jacobo, ex quibus naturaliter fœtus unicolores omnes sibi et nulli diversicolores Jacobo nascerentur. Jacob ergo cum non haberet judicem ad quem recurreret, ipse sibi ex necessitate jus dixit, suumque hac arte repetiit, ut mercedem sibi debitam hac arte consequeretur.

Secundo, fecit hoc Jacob Dei (per angelum) monitu, ut dixi; ergo Deus dedit illi has pecudes Labani hac arte nascituras: sicuti Deus jubens Hebræis spoliare Ægyptum, hoc ipso dedit eis bona Ægyptiorum. Exodi 12.

Quæres an hæc ars et stropha naturalis fuerit, an vero effectum suum habuerit ex supernaturali Dei cooperatione? Respondeo, naturalem fuisse; in coitu enim phantasiæ vis solet esse maxima; quia tunc anima omnem suam vim exerit, adeo ut aliquæ matres albæ ex imagine et imaginatione æthiopis, æthiopem genuerint. Audi Plinium lib. 7, c. 12. *Similitudinum,* inquit, *in mente reputatio est, in qua creduntur multa fortuita pollere visus, auditus, memoria, haustæque imagines sub ipso conceptu. Cogitatio etiam utriuslibet animum subito transvolans, effingere similitudinem, aut miscere existimatur; ideoque plures in homine, quam in cæteris animantibus differentiæ, quoniam velocitas cogitationum, animique celeritas, et ingenii varietas multiformes notas imprimit: cum cæteris animalibus immobiles sint animi, et similes omnibus, singulisque in suo cuique genere.* Galenus in libro, quem scripsit de Theriaca ad Pisonem, narrat mulierem quamdam intuitu picturæ pulcherrimæ, pulchrum infantem ex deformi marito concepisse. *Visu,* inquit. *opinor, naturæ imaginem transmittente;* S. Hier. hic in Tradit. Hebr. *Quintilianus,* inquit, *in ea*

controversia, in qua accusabatur matrona, quod æthiopem peperisset, pro defensione illius argumentatur, hanc conceptus esse naturam, quam diximus. Et scriptum reperitur in libris Hippocratis fuisse feminam quamdam suspicione adulterii puniendam, quod pulcherrimum infantem peperisset, utrique parenti generique dissimilem : nisi memoratus medicus solvisset quæstionem, admonens ut quærerent, si forte talis pictura fuisset in ejus mulieris cubiculo, qua inventa, mulier à supplicio et suspicione liberata est.

Idem refert. S. August, hic q. 93. qui et lib. 18 de Civit. cap. 5. scribit simile fecisse dæmonem in Apibove, quem Ægypti adorabant, efformando ; debebat enim is priori mortuo esse similis, albisque maculis insigniri : Isidorus quoque l. 12. Etymolog. c. 1, sub finem. *Hoc ipsum, ait, in equarum grege fieri dicitur, ut generosos objiciant equos visibus concipientium, quo similes eorum concipere et creare possint. Nam et columbarum dilectores ponunt pulcherrimas columbas iisdem locis, quibus illæ versantur, quo videlicet rapiente visu, similes generent. Inde est, quod quidam gravidas mulieres vetant intueri turpissimos animalium vultus, ut cynocephalos et simias, ne visibus occurrentes, similes fœtus parere faciant. Etenim anima in usu venereo formas intrinsecas intus transmittit, earumque satiata typis, rapit species earum in propriam qualitatem.*

Dum ergo biberent hæ oves Jacobi, simulque mares in femellas salirent, species directa virgarum decorticatarum et diversicolorum in aquis jacentium, reflexæ speciei, sive umbræ marium ineuntium in aquis mixta, unam quasi speciem variegatam femellis ingerebat, quasi cernerent suos mares pulchre viridibus maculis et albis variegatos : unde vi phantasiæ eosdem colores suo fœtui, quem tunc concipiebant, imprimebant. Idem faciebant mares; nimirum similem vim et formam diversicolorem suo semini imprimebant, ex simili virgarum cum umbra femellarum permixta specie, visione et imaginatione. Ita S. Hieron. August. q. 93. Abulensis, et optime Franc. Valesius Sacræ philosophiæ c. 11.

Posset secundo quis suspicari, virgis populi, amygdali, et platani, si in aquis ponantur, vim aliquam inesse ad nigrorem, et nigras maculas gignendum ; talem enim vim multis aquis tribuunt Aristot. l. 3. Histor. animal. c. 12. Ovidius l. ult. Metamorph. Solinus, et alii.

Denique sanctitas et preces Jacobi plurimum hanc rem adjuverunt; angeli enim ferventes Jacobo, phantasiam ovium vehementissime applicabant, et incitabant ad hanc diversicolorem virgarum imaginationem, uti colligitur c. sequ. v. 12. Deus etiam volens benedicere et ditare Jacobum, per hanc imaginationem, peculiari suo concursu, diversos colores valide et multipliciter fœtibus in ipso eorum conceptu imprimebat, unde S. Cyrillus, Chrysost. et Theod. putant hæc non tam naturaliter, quam Dei dono et providentia obvenisse Jacobo, idque fatetur ipse Jacob c. seq. v. 7, 8, 9.

Dices : Cur ex virgis viridibus nulli fœtus facti et nati sunt virides ? Respondeo, quia in nullo quadrupede est ea humorum proportio et temperies quæ ad viriditatem est necessaria : loco ergo viridis coloris pingebatur in fœtibus subniger, sive furvus, ait Tostatus, ad quod non parum juvabat umbra et nigredo aquarum, quæ viriditatem inumbrabat et fuscabat, ut non virides, sed fuscæ et subnigræ esse viderentur.

Tropolog. hæ virgæ variegatæ sunt S. Script. et Sanctorum variorum varia exempla, quæ dum intuemur, iis similes virtutum et heroicorum operum proles edimus et efficimus. Ita S. Ambros. lib. 2 de Jacob c. 4 et 6. Gregor. lib. 21. Moral. cap. 1.

Ex parte.] Pars enim virgæ, suo cortice vestita, viridis, pars vero decorticata et nudata alba apparuit.

39. Ut in ipso calore,] quia calore maxime excitatur, viget et operatur imaginatio. Hinc Physici docent, quod cerebrum requirat, primo, siccitatem, ob ingenium: anima enim sicca est sapientissima ; secundo, humiditatem, ob memoriam: humor enim facile recipit speciem impressam ; unde juvenes, quia humido sunt cerebro, facile quidlibet ediscunt, mandantque memoriæ ; tertio, calorem ob imaginationem, unde experimur in studiis, capite et corpore calente conceptus phantasiæ vigere et fluere ; capite vero frigente, eosdem retundi, torpere et hebetari. E contrario prudentia, sincerumque judicium consistit in frigore, uti docet Aristot. sect. 14. problem. 8, eaque de causa senes valent prudentia et judicio.

41. Primo tempore.] Sicut in Lombardia, ita et in Mesopotamia ac Syria, oves bis quotannis pariunt : aut certe quædam in vere, quædam in autumno concipiebant. Primum ergo tempus est vernum, serotinum est autumnale. Jacob ergo in vere, cum et aura et animalia vigent, ponebat virgas diversicolores, ut diversicolores fœtus sibi nascerentur, iique, quia verni, erant meliores, uberiores et robustiores; in autumno vero non ponebat : unde tunc unicolores, iique debiliores, nascebantur Labano; partem enim hanc illi concessit J cob, tum ne Laban suspicaretur fraudem, et artem deprehenderet; tum ex æquitate et humanitate sua. Valesius ambas has admissur •, t m primas quam serotinas, in eumdem diem conjicit. Verum longe melius et verius S. Hieron. Aliique Latini, æque ac Hebræi, eas in ver et autumnum dividunt et distribuunt.

CAPUT TRIGESIMUM PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Fugit clam Jacob cum tota familia ex Haran in Chanaan, insequitur eum Laban: hinc v. 26. jurgantur utrimque: ac tandem. v. 44. cum Jacobo foedus init in Galaad.

1. Postquam autem audivit verba filiorum Laban dicentium : Tulit Jacob om-
nia quæ fuerunt patris nostri, et de illius facultate ditatus, factus est in-
clytus : 2. animadvertit quoque faciem Laban, quod non esset erga se
sicut heri et nudiustertius, 3. maxime dicente sibi Domino : Revertere in
terram patrum tuorum, et ad generationem tuam, eroque tecum. 4. Misit,
et vocavit Rachel et Liam in agrum, ubi pascebat greges, 5. Dixitque
eis : Video faciem patris vestri, quod non sit erga me sicut heri et nudius-
tertius: Deus autem patris mei fuit mecum. 6. Et ipsæ nostis, quod totis viribus meis servierim
patri vestro. 7. Sed et pater vester circumvenit me, et mutavit mercedem meam decem vicibus:
et tamen non dimisit eum Deus ut noceret mihi. 8. Si quando dixit : Variæ erunt mercedes
tuæ : pariebant omnes oves varios fœtus. Quando vero è contrario ait : Alba quæque accipies
pro mercede; omnes greges alba pepererunt. 9. Tulitque Deus substantiam patris vestri, et
dedit mihi. 10. Postquam enim conceptus ovium tempus advenerat, levavi oculos meos, et vidi
in somnis ascendentes mares super feminas, varios et maculosos, et diversorum colorum. 11.
Dixitque angelus Dei ad me in somnis : Jacob. Et ego respondi : Adsum. 12. Qui ait : Leva
oculos tuos, et vide universos masculos ascendentes super feminas, varios, maculosos atque
respersos. Vidi enim omnia quæ fecit tibi Laban. 13. Ego sum Deus Bethel, ubi unxisti lapi-
dem, et votum vovisti mihi. Nunc ergo surge, et egredere de terra hac, revertens in terram
nativitatis tuæ. 14. Responderuntque Rachel et Lia. Numquid habemus residui quidquam in
facultatibus et hæreditate domus patris nostri ? 15. Nonne quasi alienas reputavit nos, et vendi-
dit, comeditque pretium nostrum ? 16. Sed Deus tulit opes patris nostri, et eas tradidit nobis,
ac filiis nostris : unde omnia quæ præcepit tibi Deus, fac. 17. Surrexit itaque Jacob, et imposi-
tis liberis ac conjugibus suis super camelos, abiit. 18. Tulitque omnem substantiam suam, et
greges, et quidquid in Mesopotamia acquisierat, pergens ad Isaac patrem suum in terram Cha-
naan. 19. Eo tempore ierat Laban ad tondendas oves, et Rachel furata est idola patris sui. 20.
Noluitque Jacob confiteri socero suo quod fugeret. 21. Cumque abiisset tam ipse quam om-
nia quæ juris sui erant, et amne transmisso pergeret contra montem Galaad, 22. nuntiatum est
Laban die tertio quod fugeret Jacob. 23. Qui, assumptis fratribus suis, persecutus est eum
diebus septem, et comprehendit eum in monte Galaad. 24. Viditque in somnis dicentem sibi
Deum : Cave ne quidquam aspere loquaris contra Jacob. 25. Jamque Jacob extenderat in
monte tabernaculum : cumque ille consecutus fuisset eum cum fratribus suis, in eodem monte
Galaad fixit tentorium. 26. et dixit ad Jacob : Quare ita egisti, ut clam me abigeres filias meas
quasi captivas gladio ? 27. Cur ignorante me fugere voluisti, nec indicare mihi ut proseque-
rer te cum gaudio et canticis et tympanis et citharis ? 28. Non es passus ut oscularer filios meos
et filias : stulte operatus es ; et nunc quidem 29. valet manus mea reddere tibi malum ; sed
Deus patris vestri heri dixit mihi : Cave ne loquaris contra Jacob quidquam durius. 30. Esto, ad
tuos ire cupiebas, et desiderio erat tibi domus patris tui : cur furatus es deos meos ? 31. Res-
pondit Jacob, quod inscio te profectus sum, timui ne violenter auferas filias tuas. 32. Quod
autem furti me arguis, apud quemcumque inveneris deos tuos, necetur coram fratribus nostris.
Scrutare quidquid tuorum apud me inveneris, et aufer. Hæc dicens, ignorabat quod Rachel
furata esset idola. 33. Ingressus itaque Laban tabernaculum Jacob et Liæ, et utriusque famulæ,
non invenit. Cumque intrasset tentorium Rachelis, 34. illa festinans abscondit idola subter
stramenta cameli, et sedit desuper : scrutantique omne tentorium et nihil invenienti, 35. ait,
Ne irascatur dominus meus quod coram te assurgere nequeo; quia juxta consuetudinem femina-

rum nunc accidit mihi. Sic delusa sollicitudo quærentis est. 36. Tumensque Jacob, cum jurgio ait : Quam ob culpam meam, et ob quod peccatum meum sic exarsisti post me. 37. Et scrutatus es omnem supellectilem meam ? Quid invenisti de cuncta substantia domus tuæ ? pone hic coram fratribus meis et fratribus tuis, et judicent inter me et te. 38. Idcirco viginti annis fui tecum ? oves tuæ et capræ steriles non fuerunt : arietes gregis tui non comedi : 39. nec captum à bestia ostendi tibi, ego damnum omne reddebam : quidquid furto peribat, à me exigebas : 40. die noctuque æstuque urebar et gelu, fugiebatque somnus ab oculis meis. 41. Sicque per viginti annos in domo tua servivi tibi, quatuordecim pro filiabus, et sex pro gregibus tuis ; immutasti quoque mercedem meam decem vicibus. 42. Nisi Deus patris mei Abraham, et timor Isaac, affuisset mihi, forsitan modo nudum me dimisisses : afflictionem meam et laborem manuum mearum respexit Deus, et arguit te heri. 43. Respondit ei Laban : Filiæ meæ et filii et greges tui, et omnia quæ cernis, mea sunt : quid possum facere filiis et nepotibus meis ? 44. Veni ergo, et ineamus fœdus ut sit in testimonium inter me et te. 45. Tulit itaque Jacob lapidem, et erexit illum in titulum : 46. Dixitque fratribus suis : Afferte lapides. Qui congregantes fecerunt tumulum, comederuntque super eum : 47. quem vocavit Laban, Tumulum testis ; et Jacob, AcerVum testimonii, uterque juxta proprietatem linguæ suæ. 48. Dixitque Laban : Tumulus iste erit testis inter me et te hodie, et idcirco appellatum est nomen ejus Galaad, id est, Tumulus testis. 49. Intueatur et judicet Dominus inter nos quando recesserimus à nobis, 50. si afflixeris filias meas, et si introduxeris alias uxores super eas ; nullus sermonis nostri testis est absque Deo, qui præsens respicit. 51. Dixitque rursus ad Jacob : En tumulus hic, et lapis quem erexi inter me et te, 52. testis erit : tumulus, inquam, iste, et lapis sint in testimonium, si aut ego transiero illum pergens ad te, aut tu prætericris, malum mihi cogitans. 53. Deus Abraham, et Deus Nachor, judicet inter nos, Deus patris eorum. Juravit ergo Jacob per timorem patris sui Isaac ; 54. immolatisque victimis in monte, vocavit fratres suos ut ederent panem. Qui cum comedissent, manserunt ibi. 55. Laban vero de nocte consurgens, osculatus est filios et filias suas, et benedixit illis : reversusque est in locum suum.

1. Tulit.] Hebraice לקח *lacach*, id est accepit, futuratus est. Est calumnia : per invidiam enim Jacob furti arguit, furtumque vocat justam mercedem, opesque ipsi à Deo datas.

3. Eroque tecum.] *Quid illi deesse queat*, inquit S. Ambros. *cui adest rerum omnium plenitudo, imo oceanus*, puta Deus ?

7. Mutavit mercedem meam decem vicibus.] *Decem*, id est multis, ut ponatur numerus certus pro incerto ; denarius enim significat multitudinem et perfectionem. Ita Origenes, Euseb. Diodor. et Procopius. Sic sæpe divites agunt cum pauperibus, ut neque pacta, neque promissa servent, nisi quantum in rem ipsorum sit : hinc Terentius : *Novi*, inquit, *ego vestra illa verba, Volo nolo, nolo volo : quod modo ratum erat irritum sit.*

Secundo, proprie et præcise, mutavit Laban pactum et mercedem Jacobi decem vicibus ; idem enim improperat Jacob Labano vers. 41. Nam, ut patet v. 41 : Jacob 20 annis servivit Labano, puta 14 annis pro uxore utraque, et 6 annis pro gregibus et ovibus ; bis autem in anno pariebant oves, et qualibet vice ex pacto, per singularem Dei providentiam, ditabatur Jacob. Hoc videns Laban, qualibet vice rescindebat et mutabat pactum, quinque ergo annis decies mutavit pactum ; unde anno sexto hujus mutationis pertæsus Jacob aufugit. Septuag. pro *decem vicibus*, vertunt, δεκα αμνων, *decem agnis*, id est, decem temporibus quibus agnæ nascebantur, inquiunt nonnulli ; sic enim ait Virgilius :

Post aliquot mea regna videns mirabor aristas ;

per aristas messes, per messes annos significans. Ita S. August. q. 95.

Verum verius est corruptos esse hic Septuag. et pro δεκα αμνων, restituendum esse δεκα μνων, id est, decem mnas vel minas ; videntur enim Septuag. Hebræum מונים *monim* voluisse retinere, et explicare per minas. Ita Eugubinus. q. d. *Decem*, id est multis, *minis* auri, multo pretio fraudavit me pater vester, immutando et invertendo mercedem meam.

Tropol. Laban est mundus : hic Jacob, id est fideles, affligit, quos ante spe sui commodi adamaverat et provexerat ; quia ea spe se postea frustrari videt.

8. Omnes,] pleræque, nam pars serotina, scilicet exigua et infirma, cessit Labano c. præcedenti v. 42.

12. Vide universos masculos varios.] Hac visione et symbolo significabat angelus diversicolores nascituros Jacobo, simulque, ut videtur, modum id faciendi per virgas decorticatas eum docuit, licet id non exprimat hic Script. contenta narratione totius rei, quam dedit c. præced.

Vidi enim omnia quæ fecit tibi Laban.] *Hic discimus*, ait S. Chrysostomus homil. 57. *quod quando injuria nobis fit, nosque mansueti, mites et tolerantes fuerimus, majori et largiori auxilio divino fruimur. Ne ergo obluctemur his qui nos premunt, et calumniari volunt : sed feramus generose, scientes quod nos omnium Dominus non despiciet, tantum nos ejus benevolentiam agnoscamus. Mihi enim, inquit, vindicta, et ego retribuam.*

13. Deus Bethel,] qui tibi apparui innixus scalæ in Bethel, c. 28.

Et votum vovisti.] Meminit Deus voti Jacobi, ut illud sibi gratum fuisse, seque propter illud Jacobo benedixisse, eumque ditasse significet; utque eum voti sui prosequendi et perficiendi memorem reddat.

14. Numquid habemus?] Nonne pater nos quasi exhæredes fecit. Primo, dum nos indotatas tibi uxores tradidit. Secundo, dum pretium nostrum, quo nos scilicet tibi coemisti uxores, puta laborem 14 annorum servitutis tuæ, totum sibi usurpavit, ut non tam quasi pater nos in matrimonio, consignata dote collocasse, quam quasi mango vendidisse videatur.

17. Impositis liberis.] Erant enim teneri: nam maximus Ruben erat 13 annorum, minimus Joseph erat sexennis.

Tropol. hinc disce, oborta invidia, justo illam esse declinandam: melius est enim ei sine lite abire, quam cum jurgio residere, inquit Ambros. lib. 2. de Jacob cap. 5. Rursum, Deus hîc suos adversis, calumniis, exiliis agitari permittit, ut ad patriam cœlestem anhelent, inquit Rupertus: nam mala quæ nos hîc premunt, ad Deum ire compellunt.

18. Pergens ad Isaac patrem suum.] Eo tendebat Jacob, sed in itinere ferme decennium posuit, habitando in Sichem, et in Bethel. Ita Abulensis.

19. Furata est idola.] Quæres cur id fecerit Rachel? Respondet primo, Aben Esra, eam furatam esse idola patris, ne pater illa consulendo, vel eorum inspectione augurando, cognoscere posset per quod iter Jacob cum suis abiisset et fugisset, ut scilicet eos insequi non posset.

Secundo, S. Basil. initio in Proverb. Nazianz. orat. 2. de Pasch. Theod. et Perer. putant eam id fecisse, ut occasionem idololatriæ patri tolleret.

Tertio, verisimilius S. Chrysostomus hom. 57. Genadius, Rupert. Cajetan. et Oleaster putant eam idola non tam patris quam sua quasi deos penates secum abstulisse, eo quod iis dedita esset, ab iisque felix iter, omneque bonum speraret; nam pater Laban, ejusque domus, ac consequenter et Rachel, cum Deo vero etiam idola, more gentis suæ colebat, ut patet c. 35. v. 2. ubi demum hæc idola abolevit Jacob.

Quarto, furata est Rachel hæc idola, quia erant pretiosa, puta ex auro: itaque aurum furata est, id est, clanculum accepit; sed juste, quasi dotem suam, et quasi mercedem marito suo debitam. Ita Pererius.

Idola.] Hebraice est תרפים *theraphim*, quod significat statuas humanas, sive humanam formam habentes, ut patet 1. Reg. 19. 13. hinc Aquila vertit, μορφώματα, id est figurationes; Chald. vertit, imagines.

Secundo, nomen *theraphim* usu appropriatum est iis statuis, quæ opera dæmonum responsa dabant, ut patet Judicum 18. v. 18. unde interpretes passim idola vertunt. Ita Septuag. Noster, et alii, quin et ipse Calvinus. Inepte ergo idem Calvinus: *Theraphim*, inquit, sunt imagines, quales habent Papistæ: nec enim Papistæ imagines habent et colunt quasi idola, aut quasi deos, uti theraphim hæc habuit et coluit Laban, ut patet v. 30. De theraphim plura dicam Judicum 18.

20. Noluitque confiteri.] Hebraice est, *furatus est Jacob cor Labani: cor*, id est, opes quæ erant quasi cor Labani, quasque ut cor suum amabat, inquit Lipomanus.

Verum dico esse hebraismum: *Furatus est cor Laban*, id est, inscio et ignorante Laban, furtim et clanculum aufugit, quasi cor, id est scientiam et conscientiam, Laban secum abstulisset. Unde Chald. vertit, celavit: Septuag. *abscondit.* Sic Seneca in Agamemn. ait:

Germane, vultus veste furabor tuos,

furabor, id est abscondam.

Addit Cajetan. Labanum in corde suo statuisse, non pati Jacobum ex Haran auferre opes, quas ibi pepererat. Unde v. 42. ait ei Jacob. *Forsitan nudum me dimisisses;* et quia Jacob inde clam discedens irritum fecit hoc Labani consilium, hinc dici furatum ejus cor, in quo consilium illud latebat, illudque clanculum secum tulisse: est metonymia.

21. Amne transmisso.] Euphrate, qui Haran et Mesopotamiam circumdat: fecit id Jacob non per miraculum, uti fingunt Judæi, sed per navim ordinariam.

23. In monte Galaad,] qui postea v. 28. dictus est Galaad: est prolepsis, de Galaad vide Adrichom. in Terra sancta.

Fratribus,] valida manu cognatorum, famulorum et civium.

26. Dixit (Laban) ad Jacob: Quare ita egisti.] Vide hîc rursum in verbis Laban ingenium mundi. Nam primo, licet sciret se perfidia sua causam dedisse justo fugiendi, id tamen dissimulat, et omnem culpam in justum rejicit, et cum deberet deprecari culpam, ac justum reconciliare, ultro eum arguit. Sic mundus sua peccata dissimulat, et omnem culpam in pios rejicit. Sic Achab Eliam criminatur quod turbaret Israel, cum ipse impius rex suis peccatis causa esset malorum. Secundo, Laban fingit se amicum, cum esset adversarius: *Ut prosequerer te*, inquit, *cum gaudio et canticis*, etc. Sic mundus aliter loquitur, aliter sentit; væ duplicibus corde! Tertio, prodit suam impietatem et stultitiam, cum ait: *Cur furatus es deos meos?* impietatis est, quod idola colit: stultitiæ, quod deos dicit, qui se à furibus custodire nequeunt. Quarto, ait: *Stulte egisti;* sic mundo stultum videtur quidquid pii faciunt; non stulte egit justus oppressus patriam repetendo, sed stulte agit mundus cœlestem patriam contemnendo. Quinto, arrogantiæ est quod dicit: *Valet manus mea reddere tibi malum;* sic mundus semper præsumit de potentia, cum sciat se nihil contra Deum posse. *Arrogantia ejus*, inquit Isaias cap. 16. *plusquam fortitudo ejus.* Demum tamen, velit nolit, confiteri cogitur veritatem, se videlicet à Domino prohiberi et cohiberi. Unde S. Chrys. hom. 57. multis exemplis ostendit, quam Deus Jacobi et aliorum justorum habeat curam, adeo ut non tantum homines efferatos, sed feras ipsas domet et cicuret, ne eis noceant: *Dei enim manus*, inquit, *potentior est omnibus, ipsa nos undequaque munit, et invictos facit. Id quod et in justo hoc declaratum est. Nam qui tanto impetu comprehendere Jacob, et pœnam fugæ de eo sumere volebat, non solum nihil asperum contra eum loquitur, sed sicut pater filium blande compellat, dicens: Quid fecisti? quare clandestine abscessisti?*

Vide quanta mutatio, vide quomodo is qui ut bestia insaniebat, ovium imitetur mansuetudinem.

UT CLAM ME.] Hebraice rursum est, *furatus es cor meum*, de quo dixi v. 20.

QUASI CAPTIVAS GLADIO,] quasi bello captas, ideoque servas, sive mancipia.

28. FILIOS MEOS,] nepotes ex filiabus.

32. SCRUTARE QUIDQUID TUORUM (de tuis rebus) APUD ME INVENERIS, ET AUFER.] Mystice S. Ambr. lib. 2. de Jacob. c. 5. *Venit ad eum Laban*, inquit, *id est dealbatus, puta Satanas (quia et Satanas transfigurat se in angelum lucis) et cœpit ab eo sua requirere. Respondit Jacob : Nihil tuorum habeo. Quære si quid agnoscis tuorum vitiorum et criminum, nihil mecum abstuli fraudum tuarum, dolique; consortia ulla non habeo : omnia tua tanquam contagium refugi. Et quæsivit Laban, et nihil suum reperit. Quam beatus vir, in quo inimicus nihil invenit, quod suum posset dicere; in quo diabolus nihil offendit, quod suum agnosceret! Impossibile videbatur istud in homine, sed typum gerebat ejus qui dixit in Evangelio : Venit hujus mundi princeps, et in me inveniet nihil. Nihil est enim quidquid est diaboli, quod nullam potest habere perpetuitatem atque substantiam.*

34. SUBTER STRAMENTA,] sub clitellis.

35. JUXTA CONSUETUDINEM FEMINARUM.] q. d. Laboro fluxu menstruorum, ideo præ infirmitate assurgere non possum.

36. TUMENSQUE,] præ ira et indignatione justa Jacob, alias mitissimus : læsa enim patientia fit furor.

39. NEC CAPTUM A BESTIA OSTENDI TIBI.] Lex pastoritia est, ut, si sine pastoris culpa pecus à feris necetur, ostensa domino parte aliqua residua, noxæ pastor eximatur ; res enim quæque domino suo perit, nisi culpa custodis interveniat. Verum hanc legem non servavit durus et injustus Laban, qui Jacobum volebat non culpam tantùm, sed et casum præstare. Hoc est enim quod ei objicit Jacob, dicens : *Quidquid furtim peribat, à me exigebas.* Alioqui pastor jure pastoritio tenetur ovem à lupo, urso, etc., raptam excutere, ovemque tueri, si potest, quod si negligat, tenetur ad ovis raptæ restitutionem. Ita David pascens oves, leonem et ursum eas invadentes occidit, 1. Reg. 17 34. Multo magis Deus à pastoribus qui curam gerunt animarum, illas requiret, si sua negligentia sinant eas à dæmone rapi, agique in præceps, uti docet Ezechiel c. 3. 17. et toto c. 34. Idem judicium est de principibus et magistratibus, qui subditorum salutem, corpora et fortunas tueri debent. Horum ergo est jugiter excubare, pro suorum tutela et custodia. *Excubat* (inquit Seneca) *principis cura pro salute singulorum.* Talis fuit Cæsar, de quo idem Seneca lib. de Brevit. vitæ : *Omnium*, inquit, *domos illius diligentia defendit, omnium otium illius labor, omnium delicias illius industria, omnium vocationem illius occupatio.* Tales quoque vult esse principes Plato lib. 7. de Legibus.

40. ÆSTU UREBAR ET GELU.] Male legunt quidam *urgebar* : nam sicut calor, sic et frigus adurit, id est pungit, cruciat, exsiccat, et, ut Habræa habent אכלני *achalani*, id est comedit me et consumpsit, lædit. Causam physicam assignat Hieronym. Magius lib. 1. Miscellan. cap. 17. Sic Poeta : *Urebant montana nives.* Et Tacitus lib. 15. Annal. *Ambusti multorum artus vi frigoris.* S. Basil. hom. de 40. Martyr. *Frigore*, inquit, *toti exusti.* Et Eccl. de Aquilone loquens cap. 43. 23. *Exuret*, inquit, *desertum, et extinguet viride ὡς πῦρ*, id est, *sicut ignis.* Hinc et pruina à perurendo dicta, quod herbas et fruges perurat, ait Festus : nimirum munditia mulieribus, labor viris convenit. Quocirca merito Jacob à S. Greg. hom. 15. in Ezech. statuitur laboris exemplar, eoque illum meruisse ait victoriam in lucta cum angelo c. 32. *Laboriosa*, inquit, *fortitudo ut obtineri debeat quæritur? Jacob ad memoriam deducatur, qui postquam scivit fortiter servire homini, ad eam quoque virtutem deductus est, ut non potuisset à luctante angelo superari.*

FUGIEBATQUE SOMNUS.] Pastoris boni est vigilare, noctuque invigilare gregi. Quam ergo vigil sit Episcopus et pastor oportet, qui pascit oves Dei! inquit S. Damasus epist. 4. Jacob ergo archetypus est boni œconomi, quem sic depingit Aristot. in Œconom. *Expergisci decet prius dominum quam servum, et cubitum ire posterius, nec unquam incustoditam esse domum, sicut nec urbem, quando opus est, neque die, neque noctu ; et ante lucem surgere, quod ad sanitatem et ad curam rei familiaris, et ad studium philosophiæ prodest plurimum.* Sic et Cato de Re rustica cap. 5. et Cicero lib. 2. de Divinat. hoc præceptum dant villico : *Primus cubitus surgat, postremus cubitum eat.* Refert Xenophon in Œconom. barbarum quemdam rogatum, quid equum habilem et vegetum redderet, respondisse : *Domini oculus.* Agesilaus rex Lacedæm, somno moderari noverat, et, ut ait Xenophon, somno non ut domino, sed ut subdito in negotiis utebatur. Ita pastores vigilabant, quibus primo ab angelo nuntiata est nativitas Christi. Ita Paulus ait Timotheo : *Tu vero vigila, in omnibus labora.* Ita Gentiles bonum pastorem comparant Argo, qui pastor erat totus oculatus, imo oculis circumcirca plenus. Homerus Iliade β, canit Jovem deorum deum, diis hominibusque dormientibus, insomnem fuisse, ac de Achille exaltando cogitasse. Sic de Deo vero canit David psal. 121. *Ecce non dormitabit, neque dormiet, qui custodit Israel.* Persarum rex habebat cubicularium, qui mane regem excitans diceret : *Surge, rex, atque ea cura, quæ te curare voluit Mesoromasdes*, tuus Deus, testis est Plutarch. lib. de Doct. princip. Recte ergo Homerus loco citato :

ου χρη παννυχιον ευδειν βουλη φορονανδρα,
ω λαοι τ' επιτετραφαται, και το οσα μεμηλε.

Non decet tota nocte dormire virum consiliarium,
Cui populi commissi sunt, et tanta curanda sunt.

Si ergo *vita mortalium est vigilia*, multo magis vita principum et Prælatorum, vigilia sit oportet. Ita S. Dominicus noctu vigil orabat, suorumque Fratrum cellas, locaque omnia obibat.

41. DECEM VICIBUS.] Joseph vult Laban pacta violasse, fœtusque meliores jam natos, Jacobo ex pacto debitos, abstulisse ; sed errat : nam hac ratione adeo ditari non potuisset Jacob. Melius ergo Origenes, Euseb. et S. Hier. censent Laban pactum in futurum decies commutasse, sibi deposcendo talia, qualia Jacobo jam nata, et obvenisse videbat.

42. NISI DEUS PATRIS MEI ABRAHAM, ET TIMOR ISAAC AFFUISSET MIHI.] Quæres quis sit timor

Isaac? Respondet primo Aben Ezra et Cajetan. esse timorem et reverentiam quo Isaac timuit, coluit et reveritus est Deum, q. d. Merito timoris, id est pietatis, reverentiæ et devotionis Isaac, qua scilicet ille supplicabat Deo pro filio suo Jacobo, liberatus à Laban, et prosperatus est Jacob. Hic ergo timor Sanctorum est actus religionis et reverentiæ, oriturque ex amore Dei; imo est actus charitatis, subinde imperatus, subinde elicitus; quia enim Sancti summe amant Deum, hinc summe timent eum offendere, summeque eum colunt et reverentur.

Secundo, alii putant hunc timorem fuisse reverentiam, qua Jacob prosequebatur patrem suum Isaac, eumque timuit et reveritus est: per hanc enim reverentiam et pietatem erga patrem suum Isaac, meruit Jacob apud Deum, ut ab eo liberaretur et protegeretur.

Tertio et genuine, Deus qui fuit Deus Abrahæ vocatur timor Isaac, q. d. Deus quem coluit Abraham, et quem timuit ac reveritus est Isaac, quasi summum numen, summamque majestatem. Sic Isaias cap. 8. 13. Deum vocat terrorem et pavorem Israel, quem scilicet Israelitæ cum metu et pavore coluerunt et reveriti sunt.

Timor ergo hic metonymice capitur pro objecto timoris, puta pro Deo. Sic Jovem Gentiles vocabant timorem hominum, quem scilicet homines testem, judicem et vindicem metuunt, *cujus jurare timent, et fallere numen.* Sic enim Jacob v. 43. juravit per timorem patris sui Isaac, æque ac Laban per Deum Abrahæ et Deum Nachor. Sic Deus in psalmis dicitur spes mea, patientia mea, id est, in quem spero, propter quem patior. Ita Theodor. Chaldæus et S. Aug.

Arguit te heri,] cum tibi apparuit, monens ne quid gravius mihi diceres aut faceres, v. 29.

43. Quid possum,] q. d. Patria pietas et amor non permittunt ut meis filiabus et nepotibus noceam: sic enim habent Hebræa; noster tamen Interpres vertit, *filiis et nepotibus,* ubi τὸ *et* significat, id est: Laban enim suos nepotes vocat filios, ex eo quod paulo ante dixit Jacobo: *Filii et greges tui, et omnia quæ cernis mea sunt;* quia scilicet à me, quasi avo et primo possessore descendunt.

44. Ut sit in testimonium,] in monumentum fœderis inter nos initi.

45. In titulum,] in signum et monumentum, de titulo vide dicta c. 28. 18.

46. Tumulum,] aggerem longum latumque et planum: nam in eo quasi in mensa pransi sunt.

47. Quem vocavit Laban, Tumulum testis: et Jacob, Acervum testimonii, uterque juxta proprietatem linguæ suæ.] Idem nomen quoad significationem et rem, huic tumulo imposuerunt Jacob et Laban, sed diversum quoad vocem et linguam: nam Laban Syrus syriace vocavit eum יגר שהדותא *legar sahaduta*, id est acervum, vel tumulum testimonii: Jacob vero Hebræus hebraice vocavit eum גלעד *galed*, id est, tumulum testis; *gal* enim tumulum, *ed* testem significat. Jam in re tumulus testimonii idem est quod tumulus, vel acervus testis; lapis enim non potest aliter esse testis, quam si erigatur et ponatur in testimonium rei alicujus: forte etiam incuria librariorum hic transposita sunt nomina: ut loco *testimonii* positum sit *testis*, et contra; nam proprie et præcise, Laban vocavit hunc tumulum *iegar sahaduta*, id est tumulum testimonii: Jacob vero vocavit eum *galed*, id est acervum, vel tumulum testis. Quia ergo hic tumulus erectus fuit in testimonium fœderis inter Jacob et Laban initi, hinc vocatus est *galed*, id est, tumulus testis, indeque ipse mons, urbs et regio tota dicta est Galaad, vel Galaaditis.

48. Appellatum est nomen ejus Galaad, id est tumulus testis.] In Hebræo tantum est *Galaad*, sed noster interpres Hebræum nomen Galaad explicat, addens, *id est, tumulus testis:* Hebræa addunt, *vemitspha*, id est, *et specula; quia dixit* (Laban): *Speculetur, intueatur, et judicet Dominus inter nos.* Duo ergo nomina huic tumulo imposita sunt: primum *galed*, id est tumulus testis; secundum *mitspha*, id est specula, vel, ut Septuag. vertunt, ὅρασις, id est visio, q. d. Laban: Ego deinceps te tuaque, ô Jacob, speculari et intueri non potero; recedam enim et dividar à te; Deum ergo time, qui speculator est hujus nostri fœderis et juramenti, ut judicet et vindicet, si alteruter nostrûm illud violet, nimirum

> Speculator astat desuper
> Qui nos diebus omnibus,
> Actusque nostros prospicit,
> A luce prima in vesperam.

Hic est noster *mitsphe.*

51. Lapis quem erexi,] in tumuli jam dicti parte una, quæ Mesopotamiam respiciebat, lapidem suum erexit Laban; in altera parte quæ Chananæam respiciebat, lapidem alterum, suumque erexit Jacob; ut hi duo lapides essent quasi columnæ et termini, quos neutri ad nocendum alteri transire liceret.

53. Deus Abraham, et Deus Nachor judicet inter nos, et Deus patris eorum,] puta Deus Thare, qui fuit pater Abrahæ et Nachor.

Nota. Laban cum Deo vero Abrahæ coluit idola patris sui Nachor: hinc etiam addit communis abavi, puta Thare, deos, quasi utrique patrios et hæreditarios. Thare enim in Chaldæa cum Abraham coluit Deum verum, in Haran vero cum Nachor coluit idola, ut dixi cap. 11. in fine: Jacob vero hos rejicit, et tantum jurat per timorem Isaac, id est per Deum quem timuit et coluit Isaac et Abraham. Vide dicta v. 42.

Nota. Sicut licuit Jacobo à Laban, ita cuivis fideli licet ab infideli excipere, imo exigere in necessitate juramentum, etiamsi sciat infidelem juraturum per falsos deos: sicut in necessitate licet petere mutuum ab eo, quem scis id non daturum nisi cum pacto usuræ. Sicut enim hic solum exigit mutuum, usuram, vero tantum permittit et tolerat: ita et ille juramentum solum exigit, idipsum vero fieri per falsos deos tantum permittit et tolerat, idque ob justam causam, puta necessitatem.

54. Immolatisque victimis,] Hostiis pacificis oblatis pro pace, reconciliatione et fœdere inito cum Laban socero suo, unde eidem ex iisdem convivium instruxit. Hisce ego victimis gratias egit Jacob Deo pro pace inita, simulque petiit ut Deus eam conservaret, firmaret et perpetuaret.

55. De nocte,] summo mane.

In locum suum,] in Haran.

CAPUT TRIGESIMUM SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Jacob vidit binas angelorum acies, sibi in tutelam a Deo submissas. Secundo, v. 3. metuens fratrem, ad eum munera mittit. Tertio, v. 24. cum angelo luctando prævalet, et vocatur Israel.

1. Jacob quoque abiit itinere quo cœperat : fueruntque ei obviam angeli Dei.
2. Quos cum vidisset, ait : Castra Dei sunt hæc, et appellavit nomen loci
illius Mahanaim, id est Castra. 3. Misit autem et nuntios ante se ad Esau
fratrem suum in terram Seir, in regionem Edom : 4. præcepitque eis di-
cens : Sic loquimini domino meo Esau : Hæc dicit frater tuus Jacob.
Apud Laban peregrinatus sum ; et fui usque in præsentem diem. 5. Habeo
boves, et asinos, et oves, et servos, et ancillas : mittoque nunc legatio-
nem ad dominum meum, ut inveniam gratiam in conspectu tuo. 6. Reversique sunt nuntii ad
Jacob dicentes : Venimus ad Esau fratrem tuum, et ecce properat tibi in occursum cum qua-
dringentis viris. 7. Timuit Jacob valde, et perterritus divisit populum qui secum erat, greges
quoque et oves et boves, et camelos in duas turmas, 8. Dicens : Si venerit Esau ad unam tur-
mam, et percusserit eam, alia turma, quæ reliqua est, salvabitur. 9. Dixitque Jacob : Deus
patris mei Abraham, et Deus patris mei Isaac : Domine, qui dixisti mihi : Revertere in terram
tuam, et in locum nativitatis tuæ, et benefaciam tibi : 10. minor sum cunctis miserationibus
tuis, et veritate tua quam explevisti servo tuo : In baculo meo transivi Jordanem istum, et nunc
cum duabus turmis regredior. 11. Erue me de manu fratris mei Esau, quia valde eum timeo :
ne forte veniens percutiat matrem cum filiis. 12. Tu locutus es quod benefaceres mihi et dila-
tares semen meum sicut arenam maris, quæ præ multitudine numerari non potest. 13. Cumque
dormisset ibi nocte illa, separavit de his quæ habebat, munera Esau fratri suo, 14. capras
ducentas, hircos viginti, oves ducentas, et arietes viginti, 15. Camelos fœtas cum pullis suis
triginta, vaccas quadraginta, et tauros viginti, asinas viginti, et pullos earum decem. 16. Et
misit per manus servorum suorum singulos seorsum greges, dixitque pueris suis : Antecedite
me : et sit spatium inter gregem et gregem. 17. Et præcepit priori, dicens : Si obvium habue-
ris fratrem meum Esau, et interrogaverit te : Cujus est ? aut, Quo vadis? aut Cujus sunt ista
quæ sequeris ? 18. Respondebis : Servi tui Jacob, munera misit domino meo Esau : ipse quoque
post nos venit. 19. Similiter dedit mandata secundo, et tertio, et cunctis, qui sequebantur
greges, dicens : Iisdem verbis loquimini ad Esau, cum inveneritis eum. 20. Et addetis : ipse
quoque servus tuus Jacob iter nostrum insequitur : dixit enim : Placabo illum muneribus quæ
præcedunt, et postea videbo illum, forsitan propitiabitur mihi. 21. Præcesserunt itaque munera
ante eum, ipse vero mansit nocte illa in castris. 22. Cumque mature surrexisset, tulit duas
uxores suas, et totidem famulas, cum undecim filiis, et transivit vadum Jaboc. 23. Traduc-
tisque omnibus quæ ad se pertinebant, 24. mansit solus : et ecce vir luctabatur cum eo usque
mane. 25. Qui cum videret quod eum superare non posset, tetigit nervum femoris ejus, et sta-
tim emarcuit. 26. Dixitque ad eum : Dimitte me, jam enim ascendit aurora. Respondit : Non
dimittam te, nisi benedixeris mihi. 27. ait ergo : Quod nomen est tibi? respondit : Jacob. 28.
At ille: Nequaquam, inquit, Jacob appellabitur nomen tuum, sed Israel, quoniam si contra
Deum fortis fuisti, quanto magis contra homines prævalebis? 29. Interrogavit eum Jacob : Dic
mihi, quo appellaris nomine? Respondit : Cur quæris nomen meum? Et benedixit ei in eodem
loco. 30. Vocavitque Jacob nomen loci illius Phanuel, dicens : Vidi Deum facie ad faciem, et salva
facta est anima mea. 31. Ortusque est ei statim sol, postquam transgressus est Phanuel : ipse vero
claudicabat pede. 32. Quam ob causam non comedunt nervum filii Israel, qui emarcuit in fe-
more Jacob, usque in præsentem diem : eo quod tetigerit nervum femoris ejus, et obstupuerit.

1. Angeli Dei.] Duas angelorum acies vidit hic Jacob; inde enim hic locus hæbraice vocatus est מחנים *machanaim*, quod nomen est duale, et significat bina castra, vel binas acies.

Unde et urbs ibidem postea ædificata, dicta est *machanaim*; nimirum una acies erat angeli, qui erat custos et præses Mesopotamiæ : hic cum angelis sibi subditis et subordinatis, quasi instructa acie, comitatus fuerat, et secure deduxerat Jacobum à Mesopotamia hucusque, scilicet ad confinia Chananææ; ibi occurrit ei, eumque excepit angelus præses Chananææ, cum sua acie angelorum sibi subditorum, ut eum per Chananæam secure ad patrem perduceret, et ab Esau, aliisque ei infensis tueretur et protegeret. Sicut enim principes externum principem, per suas terras, datis militibus præsidiariis, secure deducunt, et vicino principi, ejusque præsidiariis ulterius deducendum, consignant : ita pariter cum Jacobo faciunt hic angeli. Vide Dei et angelorum erga suos providentiam et curam. Vide et quantus, quamque similis, familiaris et charus Deo et angelis fuerit Jacob. Vide tertio, quomodo post tentationem et terrorem incussum Jacobo à Laban, sequatur consolatio angelorum : sic de Christo dicitur Matth. 4. *Tunc reliquit eum diabolus; et ecce angeli accesserunt, et ministrabant ei.* Vide quarto, quomodo tentationi minori Labani major succedat, scilicet timor Esau infensi, utque contra eum Jacobum hic præmuniant angeli.

Sicut ergo Elisæus 4. Reg. 6. v. 17. vallatus ab hostibus, vidit angelorum acies sibi in auxilium et tutelam occurrere : ita et Jacob hic contra Esau, aliosque hostes angelorum præsidio cingitur, ut discat nec Esau, nec quemquam hominum timere, ita Abulens. Hic impletum fuit illud psalm. 33. 8. *Immittet* (hebraice יחנה *chone*, id est, castrametabitur) *angelus Domini in circuitu timentium eum.*

Sic in Vitis Patrum legimus de Abbate Mose, quod, cum valde à fornicationis spiritu impugnaretur, iverit ad Abbatem Isidorum, qui eum ad superiora domus deduxit, ubi ad Occidentem vidit ingentem dæmonum turbam inter se concertantem; ad Orientem vidit splendentem angelorum exercitum, tum Isidorus : *Quos*, inquit, *in Occidente vidisti, ipsi sunt qui etiam justos impugnant : quos vero in Oriente, hi sunt, quos in adjutorium mittit servis suis Dominus exercituum. Cognosce igitur, quod plures sunt nobiscum, quam cum illis, ut dixit Elisæus Propheta.* Ex dictis patet hanc angelorum extraordinariam fuisse custodiam : non enim solus angelus Jacobi custos, sed binæ angelorum acies, cum duobus ducibus, apparuerunt Jacobo.

Putat Diodorus Tarsensis angelum præfectum secundæ aciei, et præsidem Chananææ, fuisse S. Michaelem : hic enim constitutus est à Deo princeps posterorum Jacob, puta populi Dei, omnium scilicet Israelitarum, ut patet Danielis 10. v. ult. et Danielis 12. 1.

3. AD ESAU FRATREM SUUM IN TERRAM SEIR,] quæ et Edom, sive Idumæa dicitur. Nota, dum Jacob moratur in Haran, Deus injicit cogitationem et mentem fratri ejus Esau, indignanti ob parentum voluntatem in Jacob propensiorem, in se vero et uxores suas frigidiorem, ut Chananæam relinqueret, et montes Edom sibi sedes deligeret; ut nimirum hac ratione Chananæa cederet Jacobo ejusque posteris. Jacob in Haran nuntio à matre, uti videtur (hoc enim ipsa promiserat c. 27. v. 45.) accepto, intellexerat Esau in Edom commigrasse; unde securus ex Haran ad parentes in Chananæam redit.

Nota secundo prolepsim; hæc enim terra non ante, sed post habitationem Esau, ab ipso Esau dicta est Seir, et Edom sive Idumæa : uti dixi c. 25. v. 25. et 30.

5. HABEO BOVES.] q. d. Tibi ob egestatem non ero oneri, nec parentum opes imminuam : affatim enim opum nihil Deus largitus est.

6. CUM QUADRINGENTIS VIRIS.] Ut sic et fratri potentiam suam ostentaret, utque eum hac pompa amplius honoraret, eique securum comitatum per iter præstaret. Videtur ergo Esau per nuntios à Jacobo missos, tam humiliter et humaniter eum salutantes, fuisse placatus, pristinaque odia in amorem convertisse, Deo cor ejus immutante, et inclinante in favorem Jacobi.

7. DUAS TURMAS.] Prior turma erat gregum cum pastoribus, in suos ordines apte distributa; posterior erat uxorum cum liberis, cujus tres erant ordines : primus Zelphæ et Balæ cum suis prolibus : secundus Liæ cum suis : tertius Rachelis et Joseph, ut patet c. seq. v. 2. Rachel ergo et Joseph non tertiam faciebant turmam, sed secundæ agmen claudebant, utpote charissimi Jacobo.

Tropologice, notat S. Augustinus nos exemplo Jacobi ita debere Deo fidere, ut tamen humana præsidia et consilia non negligamus : hoc enim facere, esset tentare Deum. Hinc S. P. N. Ignatius nos docuit, ita omnem spem rerum gerendarum in Deo ponere, ut nobis nostrisque viribus plane diffisi, totos nos in Deum, Deique providentiam ingenti fiducia conjiciamus; et tamen in ipsa executione, sedulo adhibere omnia naturalia media et humana præsidia, perinde ac si illis solis niteremur, illisque res omnis conficienda esset; utrumque enim docet et exigit prudentia pietasque Christiana.

8. SALVABITUR,] fugiendo salvare se poterit.

10. MINOR SUM,] exilior, vilior, indignior sum, quam qui ullam tuam gratiam, vel misericordiam, etiam minimam, mihi præstitam meruerim, aut etiamnum merear. Veræ enim virtutis fundamentum est humilitas; nec tanta est claritas, quam non obscuret elatio.

Nota. Jacob hic ita gratias agit Deo, de præteritis beneficiis sibi collatis, ut futuris se dignum reddat, ad eaque Deum sua humilitate et gratitudine provocet. Docet ergo nos hic modum efficaciter orandi, nam orditur à Dei reverentia et laude, allegatque patrum merita, dicens : *Deus patris mei Abraham*, etc. Secundo, admonet Deum promissionum : *Domine, qui dixisti mihi : Revertere.* Tertio, humiliat se, et suam infirmitatem confitetur : *Minor sum cunctis miserationibus tuis.* Quarto, beneficia accepta recolit, et gratias agit : *In baculo meo transivi Jordanem istum, et nunc cum duabus turmis regredior.* Quinto, orat : *Erue me de manu fratris mei Esau.* Sexto, non tantum pro se, sed et pro aliis obsecrat : *Ne percutiat matrem cum filiis*; timebat vel maxime ne, occiso semine benedicto, Christus non veniret.

VERITATE,] fidelitate, q. d. Ego licet indignus, hactenus semper expertus sum, te fidelem in promissis mihi præstitis : quare confido et oro ut in futurum idem experiar, utque nunc ab Esau me protegas.

In baculo meo.] cum baculo meo. q. d. Solus baculo, seu pedo pastorali innixus, egenus, ut pastor sine grege; imo gregem pascendum quærens, ex patria ivi in Haran: nunc Dei dono cum duabus prolium, famulorum et pecudum turmis regredior. Ita Josephus.

15. Camelos foetas,] quæ recens pepererant, et pullos lactabant.

16. Sit spatium inter gregem et gregem.] Ut sic diutius munerum à me ei missorum numero, varietate et pompa se pascat et mitescat Esau: sic enim plura ei et splendidiora esse videbuntur.

20. Forsitan,] id est utique; est enim τὸ *forsitan*, non dubitantis, sed affirmantis, et continuantis, uti τάχα apud Homerum. Sic et Christus ait, Joannis 8. 19. *Si me sciretis, forsitan* (utique) *et Patrem meum sciretis.*

21. Ipse vero mansit nocte illa in castris,] tum ut dispiceret num quid per oblivionem relictum esset; tum ut consilium caperet, et cogitaret qua ratione fratrem placare posset; tum maxime, ut ea nocte solus quiete et ardenter supplicaret Deo, ut omne hoc suum cum fratre negotium, iterque dirigeret: unde post orationem occurrit illi angelus luctator; tum denique ut post curas et labores, aliquid daret somno et necessariæ quieti. Unde lxx. vertunt, *ipse vero dormivit in castris.* Hebr. est לן *lan*, id est *pernoctavit*, id est noctem transegit sive dormiendo, sive vigilando et operando.

Moral. S. Ambros. lib. 2. de Jacob cap. 6. *Perfecta virtus*, inquit, *habet quietis tranquillitatem et stabilitatem. Ideo Dominus donum ejus perfectioribus reservavit, dicens: Pacem meam relinquo vobis, pacem meam do vobis. Perfectorum enim est non facile mundanis moveri, non turbari metu, non exagitari suspicione, non terrore concuti, non dolore vexari; sed quasi in littore tutissimo adversus insurgentes fluctus secularium procellarum, mentem immobilem fida statione placidare.* Ex adverso, *amplius suis suspicionibus affligitur impius, quam alienis plerique verberibus, majoresque vibices vulnerum in ejus animo sunt, quam in eorum corpore qui ab aliis verberantur.*

22. Cumque mature surrexisset,] ante auroram, durante adhuc nocte, ut habent Hebræa et Græca: noctu enim postquam sua et suos per vadum Jacob traduxisset, Jacob luctatus est cum angelo usque mane.

24. Vir luctabatur cum eo.] Quæres quis fuerit iste vir? Theodor. Justinus, Tertull. Hilarius, Ambrosius, Cyrillus, et alii apud Pererium, videntur dicere fuisse Filium Dei, puta Verbum, quod futurum erat caro, et probatur: quia ipse Jacob v. 30. eum vocat Deum.

Verum dico primo: Hic vir fuit angelus, id patet ex Osee 12. 3. ubi expresse hic vir vocatur angelus. Secundo, quia S. Dionys. Cœlestis hierarchiæ cap. 4. S. Hieron. Josephus, Eusebius, Rupertus, et S. August. lib. 16. Civit. 39. docent fuisse angelum, adduntque Deum in Veteri testamento nunquam per se, sed semper per angelos apparuisse: nam celeberrima illa apparitio Dei dantis legem in Sina, facta est per angelos, ut patet Galat. 3. 19.

Dices: Hic vir vers. 30. vocatur Deus.

Respondeo: Erat angelus personaliter, sed vocatur Deus repræsentative, et auctoritative, uti vicerex vocatur rex; quia scilicet Deum, puta Dei Filium incarnandum, repræsentabat, ejusque vice et auctoritate fungebatur; et hoc tantum volunt Theodor. Justinus, et alii Patres citati, qui hunc virum vocant Filium Dei.

Dices secundo: Concilium Sirmiense can. 14. definit hunc virum fuisse Filium Dei; sic enim habet: *Si quis contra Jacob, non filium tanquam hominem luctatum esse, sed ingenitum Deum aut Patrem ejus dixerit, anathema sit.* Respondeo: Hoc Concilium tantum vult dicere angelum hunc repræsentare Deum, non Patrem, sed Filium. Adde hoc Concilium fuisse Arrianorum, ac proinde parvæ, imo suspectæ esse auctoritatis et fidei.

Dico secundo: Angelus hic non fuit malus, in specie Esau apparens, et volens vincere Jacobum, uti fingunt Judæi apud Lyranum, sed bonus. Patet, quia ab eo benedictionem petit Jacob. Rursum, ab eo locus est vocatus Phanuel, id est apparitio vel facies Dei, ipseque Jacob dictus est Israel, id est prævalens Deo. Fuit ergo hic angelus bonus, typus Christi ex Jacob nascituri. Ita Patres et interpretes. Quare quod S. Hieron. in comment. epistolæ ad Ephe. c. 6. v. 12. hunc angelum ait fuisse dæmonem cum quo, ut ait Apostolus, nobis est colluctatio assidua, id more suo, non ex sua, sed ex Origenis sententia affert. Origenes enim lib. 3. periarchon censuit hunc angelum fuisse diabolum.

Dico tertio: Angelus hic non fuit custos Esau, qui nomine Esau voluerit impedire Jacobum ab ingressu terræ sanctæ, ut hac ratione eum cogeret ad restituendum Esau sua primogenita, uti commentus est Franc. Georgius tom. 1. sect. 3. problemate 234. Sed fuit hic angelus custos ipsius Jacobi. Patet, quia Jacobi, non Esau, causam egit, ipsique Jacobo, in præjudicium Esau, benedixit. Rursum, quis credat angelum bonum contra Dei voluntatem, iniquam Esau causam suscipere et agere voluisse? Denique id patet ex eo quod ait Jacob v. 29. *Vidi Dominum facie ad faciem, et salva facta est anima mea.* Hic ergo angelus, non Esau, sed Jacobi fuit tutelaris et salutifer.

Luctabatur.] Hic quæritur secundo, cur angelus luctatus sit cum Jacobo? Respondeo, ut hac lucta sinens se vinci à Jacobo, illi spem faceret, quod pari modo, imo multo magis fratrem suum Esau, quem metuebat, mitigaret, vinceret et superaret: hoc enim est quod ait angelus v. 28. *Quoniam si contra Deum fortis fuisti, quanto magis contra homines prævalebis?* ita Patres Græci et Latini. Unde licet D. Thomas et Rupertus hanc luctam dicant imaginariam; verius tamen est eam realem et corpoream fuisse in corpore ab angelo assumpto, uti communiter docent Patres: Cum enim angelus apparens Jacobo, eumque confortans ab eo discedere vellet, Jacob timens solus manere adveniente Esau, sancta quadam audacia rogat et retentat angelum, sinitque angelus longa et mora et lucta totius noctis se ab eo teneri, ut hac ratione animum ei adderet, et metum Esau depelleret.

Symbolice, hæc lucta figurabat statum Israelitarum usque ad adventum Christi, qui talis fuit, quod ob eorum peccata, Deus sæpe ab eis recedere voluit, et dudum recessisset, ni Jacob ejusque similes, ut Moses, David, Elias, Isaias et alii eum retinuissent. Secundo, hæc lucta adumbravit vitam Christianam, quæ nihil aliud est quam lucta, et, ut S. Job ait, militia super

terram; in qua aliquando vincimur, sed armati et generose luctantes ut Jacob tandem vincimus. Nam *Philosophi* et militis et Christi *animus, ex eo quod passus est generosior redditur, atque ut candens ferrum frigidæ aquæ aspersione, sic ipse periculis obdurescit*, uti ait S. Gregorius Nazianz. orat. 23. in laudem Heronis.

Nota. Pro *luctabatur* hebraice est ויאבק *icabec*, quod Septuag. vertunt επαλαιεν, id est, luctabatur quasi palæstrita in palæstra.

Secundo, Aquila et Symmachus vertunt, εκυλιετο, id est versabat, et jactabat se cum illo, uti luctantes sese invicem jactare et contorquere solent, dum unus alium detinet, et alius se ab eo expedire et aufugere contendit, unde patet hanc luctam veram fuisse, et proprie dictam. Pari modo Græcum παλη, id est lucta, απο του πηλου, id est à luto, quo se contorquendo conspergunt luctantes, deductum putant; licet Plutarch. à παλιν, id est iterum, alii à παλευειν, id est dolo et insidiis dejicere; alii à πλησιαζειν, id est appropinquare, alii απο του παλαιςου, id est à conjunctis simul quatuor digitis, deductum velint.

Tertio, proprie Hebræum *ieabec*, significat *pulverizabatur*, hoc est, in pulverem et arenam descendebat, uti vertit Vatablus. Radix enim אבק *abac*, significat pulverem; quia luctantes crebro pedum pulsu, et agitatione celeri ac vehementi pulverem excitant, sicut apud Virgil. taurus ille, *pedibus qui spargit arenam*.

Addit Martinus Roa l. 6. Singul. c. ult. in verbo *pulverizandi*, alludi ad morem palæstræ Græcorum et Romanorum, in qua luctantes se invicem pulvere aspergebant, ut facilius et firmius invicem prehensos tenerent.

Quarto, alii *ieabec* vertunt, luctabatur intorquendo se, conandoque adversarium vi dejicere et evertere, ut sit metaphora à vento; sicut enim ventus validus pulverem, imo et homines intorquet et evertit, ita et facere nituntur colluctatores; nam radix אבק *abac*, significat pulverem, qui vento excitatus vehementer intorquetur, agitatur et dissipatur. Sed hæc metaphora remotior est, et longius petita; *abac* enim quemvis pulverem absolute et simpliciter significat. Huc alludit Sapiens c. 10. 10. ubi agens de Jacobo sic ait: *Certamen forte dedit illi, ut vinceret*, græce est εβραβευσεν. q. d. Deus proposuit Jacobo durum certamen, et simul certaminis præmia et bravia, dum eum objecit avaritiæ Laban, iræ Esau, aliisque hostibus; et maxime dum objecit ei angelum, quicum luctans et vincens, vocatus est Israel, id est dominans Deo.

Nota τὸ *usque mane*. Docet enim hic suo exemplo Jacob, noctem non totam somno dare, sed partem orationi. Merito enim queritur Clemens Alexandr. lib. 2. Pædag. c. 9. somnum velut publicanum dimidium vitæ nobiscum dividere. Quocirca Jerem. Thren. 2. v. 19. *Consurge, ait, nocte, et effunde sicut aquam cor tuum in conspectu Domini.* Noctu enim, ait S. Chrysost. *Purior anima leviorque sublimia videt, astrorum choreas, profundum silentium*, etc. Silentium autem, et *solitudo*, ait Nazianzenus orat. 2. *mater est divinæ ascensionis*, id est orationis Deum ex homine faciens; quam paulo post vocat suam arcem, ad quam persecutionibus vel tentationibus vexatus, se recipere solebat.

Mystice S. Ambros. lib. 2. de Jacob c. 6. *Quid est, ait, luctari cum Deo, nisi virtutis suscipere certamen et cum superiore congredi, potioremque cæteris Dei imitatorem fieri? Et quia insuperabilis erat fides ejus atque devotio, secreta ei mysteria Dominus revelabat.*

25. Qui (vir, puta angelus) CUM VIDERET QUOD EUM (Jacobum) SUPERARE NON POSSET.] Hinc videtur quod, cum Jacob persisteret in lucta, Deus concursum suum, ac consequenter vires resistendi subtraxerit angelo, ut à Jacobo teneretur et vinceretur.

TETIGIT.] Hebraice ויגע *iigga*, id est percussit, læsit, luxavit.

NERVUM FEMORIS.] Hebraice est כף *caph*, quod significat vertebram, sive cotylen, id est, ossis cavitatem, in qua absconditur summa pars femoris, quod Græcis *ischium* dicitur. Rursum *caph* significat caput illud femoris rotundum et incurvum, quod in ischium inseritur; et ita hic sumitur. Ipsum enim os femoris quod in cotylen, sive in ischium inseritur, hic loco suo motum est, non autem ipsa cotyle, vel ischium. q. d. Ipsum femur, ipsa coxendix Jacobi luxata est; quia scilicet angelus nervum, id est tendinem, qui femur, sive coxendicem suæ cotylæ, sive vertebræ, puta ossi superiori connectit, dissolvit atque luxavit, uti optime quoad sensum vertit noster Interpres.

Nota. Hunc tendinem, quasi primo obvium, interius vehementi percussione et collisione læsit et luxavit angelus, eo modo quo luctantes solent, evadendi causa, ubicumque et quocumque modo possunt, adversarium tangere, collidere, eique plagam inferre, idque ut sciret Jacob, hanc suam luctam cum angelo veram fuisse, seque angelum non suis, sed Dei viribus vicisse; angelus enim qui femur Jacobi luxare poterat, potuisset sane et reliqua ejus membra luxare, totumque Jacobum proterere, nisi Deus impedivisset. Ita Theodoretus.

EMARCUIT.] Hebraice תקע *teka*, id est dissolutus, luxatus, et plus æquo extensus est, ita ut claudicaret Jacob. Septuag. et noster vertunt, *emarcuit*, quia nervus suo loco motus et luxatus, quasi flaccidus, stupidus et inutilis effectus est, unde v. ult. dicitur obstupuisse.

26. DIMITTE ME: JAM ENIM ASCENDIT AURORA.] Petit angelus missionem, quia illuscescente die, nolebat se in corpore assumpto clare ostendere Jacobo, inquit Oleaster, et multo minus famulis Jacobi, jamjam ad eum venturi, ait S. Thomas; quæ enim divina sunt et spiritualia, uti est angelus, hæc arcana sunt, et supra hominum captum ideoque oculos hominum fugiunt.

NON DIMITTAM TE, NISI BENEDIXERIS MIHI.] Ingenti affectu et desiderio hoc dixit Jacob, unde Osee c. 12. 3. ait Jacobum cum lacrymis, hanc benedictionem expetiisse; ideoque eam impetravit, cum novo nomine Israel, quod ei angelus indidit.

NON DIMITTAM TE, NISI BENEDIXERIS MIHI.] Josephus ait Jacobum precatum fuisse ab angelo, ut ex eo fatum suum cognoscere liceret; votique ac deprecationis compotem factum esse; quod sic intellige, non quasi Jacob simpliciter scire optaret quid sibi foret deinceps eventurum; sed ut ei angelus felicia precaretur, utque præsentia mala, quæ ab Esau imminente metuebat, dispelleret.

NEQUAQUAM JACOB APPELLABITUR NOMEN TUUM, SED ISRAEL.] q. d. Non tantum Jacob, sed et Israel appellaberis; nam deinceps Jacob quoque appellatus est. Vide can. 17.

ISRAEL.] Quæres quid significet Israel; primo, S. Hieronymus Israel exponit quasi dicas, ישראל *iescar el*, est rectus Dei; sed obstat quod *iescar* scribitur per *scin* asperum, Israel vero per *sin* lene.

Secundo, S. Aug. l. 16. Civit. Dei c. 39. Philo, Nazianz. Hilarius, Eusebius et Prosper putant Israel dici, quasi איש ראה אל *is roe el*, id est, vir videns Deum; sed pari modo *is* scribitur per *schin*, Israel vero per *sin*.

Tertio ergo et genuine, Israel dicitur à אל שרה *sara el*, id est, Dominatus est Deo: inde enim *sar* vocatur Dominus et princeps, et *sara* idem est quod domina. Israel ergo idem est, quod dominans, vel qui dominabitur Deo. Potest enim τὸ ישרה *iisra*, in Israel, accipi ut futurum; licet alias in nominibus propriis *iod* addi soleat, non ut futurum, sed ut heemanticum. Hoc esse etymon Israel patet ex verbis angeli; ait enim: *Vocaberis Israel*, quia שרית *sarita*, id est prævaluisti, et dominatus es *Deo*. Ita Septuag. Theodotion. Symmachus, S. Hieronym. et Aquila, qui vertit, *regnasti cum Deo*, id est, contra Deum: quia ipsi Deo dominatus es. Deum vocat angelum Deum repræsentantem, Deique legatum. *Israel idem quod princeps cum Deo, q. d. Quomodo princeps ego sum sic et tu, qui mecum luctari potuisti, princeps vocaberis. Si autem mecum, qui Deus sum, pugnare potuisti, quanto magis cum hominibus, hoc est cum Esau? quem propterea formidare non debes*, ait S. Hieron. in Tradit. Hebr.

Hæc ergo est benedictio quam Jacobo petenti dat angelus, quod scilicet deinceps vocandus, et reipsa futurus sit Israel, ut sciat se, qui Deum, id est, angelum Dei vicarium et nuntium tam generose in lucta superarit, multo magis superaturum Esau, omnesque hostes, q. d. Ne timeas fratrem tuum Esau, ô Jacob; nam tuis violentis precibus apud Deum, licet quasi renitentem et colluctantem, obtinuisti, ut contra Esau omnesque hostes tuos sis infracto animo, insuperabilis et victor; hæc enim est benedictio hic data Jacobo, inquit S. Thomas et Cajetanus.

Nota. Putant aliqui hic nomen Israel tantum promitti Jacobo, reipsa vero ei imponi cap. 35. vers. 10. Sed verius est illud hic ipsi, ob tam memorabilem luctam et victoriam, reipsa imponi, renovari vero et confirmari capite 35. vers. 10.

Nota secundo. Hæc lucta, et hoc nomen Israel, obvenit Jacobo anno ætatis suæ 97: nam anno ejus 91 natus est Joseph; et postea Jacob adhuc mansit in Haran, serviens pro gregibus, per sex annos, uti ostendi c. 30. v. 25. Septimo vero anno, puta anno ætatis 97 fugiens et veniens in Chananæam hanc luctam peregit, et in ea nomen Israelis accepit.

Allegor. Alcazar in Apocal. 11. notat. 1. putat hic significari luctam Esau cum Jacob, id est Synagogæ cum Ecclesia, puta persecutionem Judæorum in primos Christianos; hi enim cum Jacobo parente suo, in tentatione hac fortes steterunt, ideoque victoriam reportarunt, et à Deo benedicti sunt. Ubi recte notat Alcazar Deum tentatis et tribulatis se propitium et familiarem exhibere, primo, in temperandis viribus; quibus Jacobum et fideles, per Judæos aliosque hostes exercet et oppugnat. Secundo, in tribuenda eidem Jacobo et fidelibus fortitudine, qua in hac lucta constantes persistent.

Tropologice, hæc lucta est oratio, in qua cum Jacobo videmus Deum facie ad faciem, et salva fit anima nostra. Rursum, per orationem, quasi Israel dominamur Deo, et consequenter omnibus timoribus, affectibus, perturbationibus et hostibus; exinde femur, id est amor proprius, fiducia suarum virium, et concupiscentia, quæ viget in femore, Dei virtute tacta decrescit, luxatur et languescit; tuncque uno claudicamus pede, alius sanus remanet, quia necesse est ut debilitato amore seculi, homo convalescat ad amorem Dei, inquit S. Greg. hom. 14. in Ezech. et in psal. 6. pœnit. initio.

Disce ergo, ô miles Christi, ex hoc loco à Jacobo, in qua vis tentatione, tribulatione et persecutione per orationem confugere ad Deum; si enim oratione persuadeas et prævaleas Deo, quæ valebis et tuis hostibus, Deusque eos tibi vel amicos, vel subditos reddet; ita enim fecit Israeli, puta Jacobo. Hoc arcanum vincendi, et quidvis obtinendi consilium norunt et usurparunt, usurpantque etiamnum viri sancti, Deoque conjuncti, qui in Deo faciunt virtutem. *Omnia* inquit Paulus, *possum in eo qui me confortat.* Deus enim omnium hominum et regum, etiam ferocissimorum, corda in sua habet manu, et ad nutum quocumque libet, ea inflectit et immutat.

29. DIC MIHI QUO APPELLARIS NOMINE.] Quærit Jacob nomen angeli, ut per hoc eum quasi benedictorem et benefactorem suum prædicare, celebrare, et in quavis adversitate invocare possit.

CUR QUÆRIS NOMEN MEUM?] Addunt aliqui, *quod est mirabile.* Unde Alcazar in Apoc. 11. v. 1. putat angeli hujus nomen fuisse Mirabilis; tum ut hoc nomine innueret, in hac lucta admirabile Dei consilium, circa Ecclesiæ persecutiones et victorias figurari; tum ut typus esset Christi, qui vocatur Admirabilis, Isaiæ cap. 9. v. 6. Idem docent Rabbini nonnulli. Audi Fernelium Medicum l. 1. de Abditis rerum causis cap. 11. *Litteris proditum*, inquit, *accepimus, quod primi parentis custos angelus dictus sit Raziel, Abrahæ Zachiel. Isaac Raphael, Jacob Peliel* (id est mirabilis Dei), *Mosis Metratton; per hos internuntios plurima illi divinitus acceperunt.* Verum hæc Cabalistarum sunt vel conjecturæ, vel commenta; nam hæc verba, *quod est mirabile*, hoc loco delenda sunt, uti ea delent Hebræa, Græca et Latina Romana; habentur tamen illa Judicum 13. vers. 18. unde in hunc locum à sciolo quopiam traducta videntur.

Noluit angelus indicare nomen suum Jacobo, tum ne posteri ejus illud adorarent, aut superstitiose colerent. Fuerunt enim Judæi in idololatriam et superstitionem valde proclives, tum quia angeli puri sunt spiritus et mentes, qui vocalia nulla habent nomina; tum quia hic angelus repræsentabat Verbum incarnandum, cujus nomen ante incarnationem fuit tacitum et absconditum.

30. ET BENEDIXIT EI.] Implicite et reipsa, vocando eum Israel, benedixit angelus Jacobo v. 28. uti dixi; hic vero explicite ei benedixit formans super eum crucem, simileve signum, dicensque: Benedicat tibi Deus, detque tibi benedictionem Abrahæ et semini ejus promissam.

VOCAVITQUE NOMEN ILLIUS PHANUEL.] *Phanuel*, vel, ut hebraice est, *Phaniel*, idem est quod facies Dei; *pane* enim facies, *el* Deum significat.

hic postea ædificata urbs, pariter dicta est Phanuel, quam Strabo gentilis l. 16. faciem Dei appellat. S. Chrys. hom. 58. ex Septuag. legit, *vocavit Jacob nomen loci hujus, speciem Dei.* Tunc enim Deus speciem hominis, postea ipsam hominis veritatem et naturam assumpsit : *Præsignans, ait, nobis quod humanam naturam suscepturus esset. Verum tunc quidem, quoniam initium et principia erant, in figura unicuique illorum apparebat, sicut per Osee cap.* 12. *dicit : Ego visiones multiplicavi, et in manibus prophetarum assimilatus sum. Quando autem dignatus est Dominus humanam formam suscipere, non apparentem tantum carnem, sed veram induit.*

Dicens : Vidi Dominum facie ad faciem.] q. d. Vidi Deum in specie corporea, mihi ab angelo repræsentatum ; certum enim est Jacobum, hac nocturna et obscura specie, non vidisse divinam essentiam, imo nec Deum proprie, sed angelum Deum repræsentantem in corpore assumpto.

Secundo et melius : *Vidi Dominum facie ad faciem*, id est, cominus cum angelo Deum repræsentante colluctatus sum et depugnavi, manum manui, pedem pedi, latus lateri contuli et conserui. Sic enim ait Amasias rex ad Joas : *Videamus nos*, id est simul, [et co]minus decertemus, 4. Reg. 14. 8. Sic enim Josias vidit Pharaonem, cum in bello à Pharaone occisus est, 4. Reg. 23. 30.

Et salva facta est anima mea.] Nam, ut ait S. Cyril. et Cajet. vetus erat persuasio eum, qui vidisset angelum, moriturum. Unde Manue viso angelo : *Moriemur*, inquit, *quia vidimus Dominum*, Judic. 13. 22. Hinc Jacob gratulatur sibi, se Deum vidisse, et tamen salvum esse.

Secundo et planius, S. Chrysost. et Lipom. q. d. Hac familiari Dei visione, benevolentia et amicitia per ejus angelum, quem vidi, et cum quo luctatus sum, liberatus sum metu fratris, omnique alio scrupulo et angore, unde Osee cap. 12. vertit, Confortatus sum ; deinceps enim Jacob non timuit fratrem, sed animose et fidenter ad illum perrexit.

Hinc Cassianus, aliique rerum spiritualium periti docent esse indicium boni angeli, si is qui apparet, primo, hominem percellat, sed mox hominem consoletur, mœstitiam, omnesque mentis nebulas abstergat, corroboret, serenum hilaremque relinquat, contrarium prorsus facit diabolus. Ita angelus apparuit Josue terribili specie, scilicet evaginatum tenens gladium, sed mox eum consolatus est et animavit, dicens : *Sum princeps exercitus Domini, et nunc venio.* Josue 5. 13. Sic Gedeon viso angelo perculsus fuit putavitque sibi moriendum esse, sed mox audivit : *Pax tecum, ne timeas, non morieris*, Judic. 6. 22. Sic Daniel, viso angelo augustæ formæ, perculsus corruit, et emarcuit ; sed mox ab eodem erectus et confortatus est, Daniel 10. v. 8. et seq. Sic mulieres venientes ad Christi sepulchrum, videntes angelum aspectu fulguris, obstupuerunt; sed mox ab eo audierunt : *Nolite expavescere, Jesum quæritis Nazarenum crucifixum ; surrexit, non est hic*, Marci ult. v. 5.

31. Claudicabat] ex nervi ictu, dolore et luxatione. Gennadius in Catena putat Jacob deinceps claudum permansisse, et Hebræi tradunt eum à claudicatione tandem curatum esse, cum pervenit in Sichem, sive Sichar, quæ inde Salem sit dicta, id est perfecta, Gen. 33. 18. eo quod ibi perfecte incedere cœperit Jacob.

Verum melius censet Abulensis Jacobum ab angelo tangente et percutiente illico curatum esse, antequam postridie perveniret ad Esau : cur enim maneret claudus et impotens, præsertim coram fratre, cui prævaliturus erat, juxta promissionem angeli?

32. Non comedunt nervum filii Israel.] Sub nervo intellige musculum, à quo femur movetur et contrahitur ; nervus enim à multis, etiam Gentilibus, comedi non solet. Ita Vatabl.

Allegorice, nervus et caro Jacob significat carnalem sensum legis veteris, qui per luctam angeli, id est Christi, cum Jacobo, id est Judæis, erat resolvendus et luxandus. Hinc claudicare cœpit judaismus ; quia una ejus pars, scilicet verus Israel, ivit sursum ad Christum, per baculum (de quo v. 10.) id est crucem, ait S. Aug. hæcque est benedicta à Christo; altera, quæ Christo credere noluit, ivit deorsum, gratiæ et gloriæ expers ; hinc veri filii Israel non comedunt nervum litteræ et intelligentiæ carnalis legis, quæ occidit. Ita S. Thomas, et S. August. serm. 80. de Tempore.

CAPUT TRIGESIMUM TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Jacob sua submissione et muneribus placat et devincit sibi fratrem Esau. Secundo, v. 17. habitat in Socoth et in Salem, Deoque liberatori suo altare erigit.

1. Elevans autem Jacob oculos suos, vidit venientem Esau, et cum eo quadringentos viros : divisitque filios Liæ et Rachel, ambarumque famularum; 2. et posuit utramque ancillam, et liberos earum in principio : Liam vero et filios ejus, in secundo loco : Rachel autem et Joseph novissimos. 3. Et ipse progrediens adoravit pronus in terram septies, donec appropinquaret frater ejus. 4. Currens itaque Esau obviam fratri suo, amplexatus est eum : stringensque collum ejus, et osculans flevit. 5. Levatisque oculis, vidit mulieres et parvulos earum, et ait : Quid sibi volunt isti? et si ad te pertinent? Respondit : Parvuli sunt, quos donavit mihi Deus servo tuo. 6. Et appropinquantes ancillæ et filii earum, incurvati sunt. 7. Accessit quoque Lia cum pueris suis : et cum similiter adorassent, extremi Joseph et

Rachel adoraverunt. 8. Dixitque Esau : Quænam sunt istæ turmæ quas obviam habui? Respondit : Ut invenirem gratiam coram domino meo. 9. At ille ait : Habeo plurima, frater mi, sint tua tibi. 10. Dixitque Jacob : Noli ita, obsecro, sed si inveni gratiam in oculis tuis, accipe munusculum de manibus meis : sic enim vidi faciem tuam, quasi viderim vultum Dei : esto mihi propitius, 11. et suscipe benedictionem quam attuli tibi, et quam donavit mihi Deus tribuens omnia. Vix fratre compellente suscipiens, 12. ait : Gradiamur simul, eroque socius itineris tui. 13. Dixitque Jacob : Nosti, domine mi, quod parvulos habeam teneros, et oves et boves fœtas mecum ; quas si plus in ambulando fecero laborare, morientur una die cuncti greges. 14. Præcedat dominus meus ante servum suum : et ego sequar paulatim vestigia ejus sicut videro parvulos meos posse, donec veniam ad dominum meum in Seir. 15. Respondit Esau : Oro te, ut de populo qui mecum est, saltem socii remaneant viæ tuæ. Non est, inquit, necesse : hoc uno tantum indigeo, ut inveniam gratiam in conspectu tuo, domine mi. 16. Reversus est itaque illo die Esau itinere quo venerat in Seir. 17. Et Jacob venit in Socoth, ubi ædificata domo et fixis tentoriis, appellavit nomen loci illius Socoth, id est tabernacula. 18. Transivitque in Salem urbem Sichimorum, quæ est in terra Chanaan, postquam reversus est de Mesopotamia Syriæ : et habitavit juxta oppidum. 19. Emitque partem agri in qua fixerat tabernacula, à filiis Hemor patris Sichem, centum agnis. 20. Et erecto ibi altari, invocavit super illud fortissimum Deum Israel.

3. Ipse progrediens.] Hebraice est והוא עבר לפניהם *vehu abar lipnehem*, et ipse transivit vel processit ante illos, unde patet Jacobum post primam turmam pecudum et famulorum processisse, quasi patrem et ducem ante secundam turmam uxorum et liberorum, pro iis se periculo et morti offerendo.

Adoravit pronus in terram,] non Deum, uti volunt aliqui, sed fratrem suum Esau. Jacob ergo adoravit, id est reverentiam, non sacram, nec divinam sed humanam et civilem fratri suo exhibuit, inclinando se illi in terram usque septies, per modica intervalla, donec ad fratrem perveniret. Disce hic superbiam et iram potentium et ferocium, non alia re magis frangi, quam supplici submissione, scilicet

Corpora magnanimo satis est prostrasse leoni.
Pugna suum finem, cum jacet hostis, habet.

Vide S. Chrysostomum hom. 58.

Ita sanctus ille Episcopus, inquit Sophronius in Prato spir. c. 210. alterum Episcopum graviter sibi suisque offensum vicit, dum *ad pedes ejus cum toto suo clero procidit dicens : Ignosce, Domine, nobis, servi tui sumus; stupefactus enim ille, et compunctus in tanta Episcopi humilitate, pedes illius tenuit, dicens : Tu meus et dominus et pater es. Dicebat autem clero suo humilis ille : Numquid non per Christi gratiam vicimus? et vos ergo cum habetis inimicum, ita facite et victores eritis.* Simile exemplum habet c. ult. et aliud c. penult. Responsio ergo mollis, blanda et humilis frangit iram, ut inquit Sapiens.

Allegorice, S. Cyrillus in Glaphyris l. 5. Jacob est Christus, hic primo reconciliatur cum Laban, id est cum Gentibus; deinde cum Esau, id est Judæis; cum enim plenitudo Gentium intraverit, tunc omnis Israel convertetur ad Christum, et salvabitur.

Septies.] Cur septies? Resp. Alleg. S. Ambros. l. 2. de Jacob c. 6. quia respiciebat in Christum, *qui non solum usque septies, sed etiam septuagies septies veniam fratri laxari juberet*, Matth. 18. *Ut ejus contemplatione conventus Esau, injuriam quam se accepisse putabat, remitteret fratri, et quamvis læsus in gratiam rediret quia propterea suscepturus erat carn[illegible], ea[illegible]us Jesus, et venturus in terras, ut multipl[illegible] nobis donaret veniam delictorum.*

24. Ut invenirem gratiam.] q. d. Hæc tibi quasi fratri amantissimo et colendissimo loco muneris præmisi, ut tuam gratiam demererer, quo mihi sis benevolus, omniumque præteritorum obliviscaris.

Noli ita] abnuere ea quæ offero.

10. Munusculum.] Hebraice est מנחה *mincha*, id est, munus quod Deo aut principi, in testimonium subjectionis, ad testandam illius excellentiam, defertur.

Sic enim vidi faciem tuam, quasi viderim vultum Dei.] q. d. Mihi timido et anxio, insperata tui vultus clementia et suavitas, cum tanta dignitate et excellentia conjuncta, tam jucunda et reverenda est, quam esset vultus Dei, vel angeli, signo aliquo suam opem et præsentiam ostendentis; quod vulgo dicitur: *Deus ex machina apparens.* Ita Abulens. et S. Chrys. hom. 58. *Cum tanta*, ait, *jucunditate vidi faciem tuam, cum quanta quis videret faciem Dei.* Sic enim vertunt Septuag. Quia Hebr. *Elohim*, tam Deum, quam angelum significat.

Hac arte Taxiles rex Indiæ sapiens Alexandrum Magnum demulsit, et ex hoste amicum effecit; salutans enim Alexandrum dixit : *Quid bellis inter nos opus est, cum neque aquam nobis ademptum, neque victum necessarium veneris? pro quibus solis necesse habent sani decertare. Reliquis opibus si ego abundantior sum, impertiar tibi libens, sin inferior, non recuso abs te grato animo accipere beneficium. Delectatus ea oratione Alexander, illumque complexus : Anne tu, ait, hac comitate certamen evadere putas? erras ; quippe contendam tecum beneficiis, ne me superes beneficientia. Ac muneribus acceptis multis, datisque pluribus, denique mille talenta argenti signati ei propinavit*, inquit Plutarch. in Alexandro.

Idem Alexander clemens et beneficus fuit in uxorem et filias Darii, quas bello ceperat; unde Darius victus, à diis petebat sibi imperium restitui, ut Alexandro beneficentiam hanc rependeret; aut, si iis visum esset Persarum imperium

faire, ut illud non in alium, quam in Alexandrum transferrent, testis est idem Plutarch.

Ecce, ait S. Chrysost. quam blandis augustisque verbis Jacob ferocem fratris animum demulcet : *Nil enim*, inquit, *mansuetudine violentius. Nam sicut rogum, cum valde accenditur, aqua injecta restinguit; ita et animum camino magis exardescentem, verbum cum mansuetudine prolatum extinguit. Et duplex inde nobis lucrum accrescit, tum quod mansuetudinem declaramus, tum quod fratris indignationem cessare facimus, et mentem ejus à turbatione liberamus. Non potest ignis igne extingui, sic nec furor furore demulceri; verum quod igni est aqua, hoc iræ est mansuetudo et mititas.* Ita Esther ad Assuerum c. 15. 16. *Vidi*, ait, *te, Domine, quasi angelum Dei;* et Miphiboseth ad David : *Tu autem, Domine, mi rex, sicut angelus Dei es.*

Esto mihi propitius.] Inde colligam te mihi benevolum et propitium esse, si meam benedictionem et honorarium, quod tibi offero, non asperneris.

Nota. Hebræi munus vel donum vocant *benedictionem*, quam scilicet acceperunt à Deo, quaque aliis benedicunt, id est donatione sua benefaciunt. Vide dicta 2. Cor. 9. v. 5. et 6.

12. Gradiamur simul,] saltem usque ad meam Idumææ regionem.

13. Foetas,] lactantes.

Cuncti,] multi, plerique. Est hyperbole.

14. Ad dominum meum in Seir.] Ita nunc proponebat Jacob facere, sed postea mentem mutavit, veritus ne Esau ejus præsentia excitatus, rursum pristina revolvens, pristinas renovaret querelas, irasque resumeret; præsertim si ipse, fratrem adventantem hospitio et prandio excipiens, mero incaluisset. Ita S. Augustinus quæst. 106.

17. Socoth.] Locus hic non jam, sed postea dictus est Socoth, à tabernaculis quæ ibi fixit Jacob, ibique postea ædificata est urbs dicta pariter Socoth, quæ sita est in tribu Gad, juxta Jaboc et Scythopolim. Ita S. Hieron. in Locis Hebraicis.

Domo,] tentorio vel tugurio.

18. Transivitque in Salem urbem Sichimorum.] Chald. Cajet. et Oleaster τὸ *Salem* accipiunt, non ut proprium, sed ut appellativum, vertuntque, *salvus et integer* (hoc enim significat *Salem*) *pervenit in Sichem.* Verum tam Septuag. quam Noster, *Salem* accipiunt ut nomen proprium loci. Salem enim est urbs, quæ prius Sichem, et corrupte Sichar est dicta, Joann. 4. 5. Hebræi dictam volunt Salem, eo quod ibi à claudicatione curatus sit Jacob, uti dixi c. 32. 25.

Habitavit juxta oppidum.] Videtur hic Jacob facile novennio habitasse : nam Simeon et Levi cum huc ex Mesopotamia venerunt, erant circiter 11 annorum, qui postea ob stuprum Dinæ Sichem everterunt. c. seq. Erant ergo ipsi tunc facile 20 annorum.

19. A Filiis Hemor.] Hemor erat princeps Sichimorum, unde Sichimitæ vocantur ejus filii, id est subditi; verus enim princeps suorum est pater. Sic servi Naaman dominum suum vocant patrem, 4. Reg. 5. 13. Verum cum hic Hemor vocetur pater Sichem, fueritque proprie ejus pater, ut patet cap. seq. v. 2. hinc melius proprie dictos hic accipies filios Hemor, puta fratres Sichem.

Patris Sichem.] Dices Actor. 7. 16. dicitur *filii Sichem.* Respondeo, forte ibi pro *filii* reponendum est *patris Sichem*, ut hic habetur; et sic videtur legisse S. Hier. ad Pammach. Vel certe, ut vult Beda, duo erant Sichem; unus pater Hemoris, alter filius Hemoris. Unde Græca indifferenter habent τοῦ Συχέμ : quod tamen fere de filio Sichem accipi et exponi solet. Adde, S. Stephanum Act. 7. nominare Abraham, ac proinde videri eum loqui de emptione, non Jacobi hic, sed Abrahæ, facta Genes. 23. 36. Qua de re plura dicam Actor. 7.

Centum agnis.] Pro *agnis* hebraice est קשיטה *kescita*, quod recentiores *nummos* vertunt. Verum S. Hieron. Chald. Lyran. Pagnin. Vatabl. Oleast. Aben Esra vertunt, *agnos.* Unde et Septuag. vertunt, ἀμνῶν : pro quo perperam Eugubinus legit μνῶν, id est minas, vel nummos.

Dices, *kescita* arabice nummum significat, ergo idem significat hebraice.

Respondeo, nego consequentiam; erant enim Rabbini, cum à lingua Arabica significationes verborum Hebraicorum indagant et mutuantur, ut recte annotavit Oleaster.

Dices, secundo, S. Stephanus Actor. 7. 16. ait hunc agrum emptum esse, non centum agnis, sed pretio argenti.

Respondeo, *pretio argenti*, id est pretio justo; nomine enim argenti vel pecuniæ, significamus omnes opes, quæ olim sitæ erant in ovibus et pecoribus. Unde et pecunia à pecore, sive pecu dicta est: hinc etiam primum æs nota pecudis, puta ovis, suis et bovis, signatum fuit, uti testatur Plutarch. in Poplicola, et Plinius lib. 33. c. 3. Pecuniæ ergo nomine (ait Hermogenianus l. *pecuniæ*, ff. de verb. signif.) non modo nummi, hoc est numerata pecunia, sed omnes res tam solidæ quam mobiles, et tam corpora quam jura continentur.

Resp. secundo, posse cum Pineda per agnos vel oves centum, accipi 100 nummos, qui dicantur agni vel oves, eo quod ovis effigiem insculptam haberent, uti jam dixi, si tamen tam antiqua sit signatura pecuniæ : nam constat priscos ea non signata usos esse. Adde S. Stephanum non de hac Jacobi, sed alia emptione Abrahæ loqui, uti dixi.

Dices Tertio, Genes. 48. in fine, dicit Jacob se hunc agrum tulisse in gladio et arcu suo.

Respondet S. Hieron. arma viri pacifici fuisse mercedem hanc, et pretium centum agnorum; et pulchre in Hebræo alludit קשת *kescet*, id est arcus, ad קשיטה *kescita*, id est agnus. Verum de hoc loco dicam Gen. 48.

20. Et invocavit super illud fortissimum Deum Israel.] heb. est ויקרא לו אל אלהי ישראל *vaiicra lo el elohe Iisrael*, quod dupliciter verti potest, duoque significat, quorum utrumque fecit Jacob. Primo, *et invocavit* (Chald. vertit, sacrificavit) *super illud fortissimum Deum Israel*, ita enim vertunt Septuag. Chald. Noster; altaria enim proprie ad sacrificium et invocationem eriguntur. Secundo, *et vocavit illud* (altare) *fortem Deum Israel*, hoc enim proprie significat Hebræum לו *lo*. Unde patet Jacobum non tantum adorasse et sacrificasse in hoc altari; sed et illud ipsum dicasse, consecrasse et inscripsisse Deo. Hunc ergo titulum inscripsit Jacob altari *el elohe Iisrael*, id est, Deus fortissimus Israelis, vel Deo fortissimo Israelis, non quod ipsum altare esset Deus, inquit Cajetan. sed quod dedi-

catum et inscriptum esset forti Deo Israelis; vocat enim Jacob Deum *el*, propter fortitudinem; et *elohim*, propter providentiam, gubernationem et justam protectionem sibi à Deo contra Esau, Laban, aliosque hostes exhibitam. Similem titulum altari Bethel indidit et inscripsit Jacob Genes. 35. 7. Sic Rubenitæ suum altare vocarunt, *testimonium nostrum quod Dominus ipse sit Deus*, Josue 22. v. ult. Sic Gedeon suum altare vocavit, *Domini pax*, Judic. 6. 24. Sic etiam Gentiles aras dicabant et inscribebant Jovi victori, Minervæ sospitæ, Æsculapio servatori, etc. Pari modo Jacob in gratiarum actionem hic Deo liberatori, duci et ductori aram erigit et inscribit.

DEUM ISRAEL,] Deum Jacobi, qui dictus est Israel. Secundo, Deum posterorum Jacobi, puta Israelitarum, in quibus ipse quasi *el*, id est fortissimus, et quasi *elohim*, id est judex et vindex dominabitur, protegens et vindicans eos à Chananæis, Philisthinis, aliisque hostibus, uti Jacobum protexit et vindicavit. Hic Deus, est Deus Pater, Filius, et Spiritus sanctus; sed maxime, Deus Filius, qui ex Jacob nasciturus erat, et futurus homo, itaque regnaturus in domo Jacob in æternum, Lucæ 1. 33; hujus enim nomen inter alia est *el*, id est fortis, Isaiæ 9. 6.

Moraliter, ex hoc capite, adeoque ex tota vita Jacobi, Josephi, Abrahæ et Isaaci liquet, quod Deus suos servos et amicos variis tribulationibus et persecutionibus exerceat, ut eos ad decus virtutis et gloriæ provehat; quod enim est ignis auro, lima ferro, ventilabrum tritico, lixivium panno, sal carni; hoc viris justis est tribulatio. Videtur cauterium esse vulnus, sed revera est remedium vulneris; ita vexatio malum esse videtur, sed revera malorum est remedium, atque per eam docemur amare meliora, *ne viator tendens ad patriam, stabulum pro domo diligat*, ait S. August. in Senten. sent. 186.

Hinc discant fideles primo, tribulationes esse signa, non odii, sed amoris Dei. Sunt enim symbola electionis et filiationis divinæ. Hoc est enim quod ipse ait Zachar. 13. 9. *Uram eos sicut uritur argentum; et probabo eos sicut probatur aurum*, et Apocal. 3. 19. *Quos amo, arguo et castigo*, et Apostolus ad Hebr. 12. v. 6. *Quem diligit Deus, castigat; flagellat autem omnem filium quem recipit*, et Sapient. c. 3. 6. *Tanquam aurum in fornace probavit illos, et quasi holocausti hostiam accepit eos.*

Discant Secundo, tribulationes non lædere, sed purgare et perficere tribulatos. Hinc Job 23. 10. *Probavit*, inquit, *me quasi aurum, quod per ignem transit.* Et David ps. 16. 3. *Probasti cor meum, et visitasti nocte, igne me examinasti, et non est inventa in me iniquitas.* Et Eccli. 26. 6. *Vasa*, inquit, *figuli probat fornax, et homines justos tentatio tribulationis.* Vere ergo B. Antiochus hom. 78. *Sicut certa*, ait, *nisi recalescat aut præmolliatur, non facile in se recipit sigilli impressionem; ita et homo, nisi laborum et multifariæ infirmitatis probetur exercitio, neutiquam sinet insigniri se signaculo divinæ gratiæ. Ob hoc Paulo respondit Dominus: Sufficit tibi gratia mea; virtus enim in infirmitate perficitur.*

Discant tertio, calamitates eos perdere, qui rejiciunt tolerantiam; eos tueri, qui illam amplectuntur. Tribulatio enim patienter tolerata, est porta cœli. Hinc de Christo dicitur Lucæ 24. v. 26. *Oportuit Christum pati, et ita intrare in gloriam suam.* Paulus et Barnabas Actor. 14. 21. *Per multas*, inquiunt, *tribulationes oportet nos intrare in regnum Dei.* E contrario prosperitas et felicitas hujus vitæ, est porta gehennæ. Hac de causa impiis eam dat Deus; pios vero et in virtute robustos per varias cruces exercet, et per acerbas calamitatum angustias ducit ad vitam immortalem; hoc est enim quod ipsi aiunt ps. 65. 10. *Probasti nos, Deus, igne nos examinasti, sicut examinatur argentum.* Et Christus Matth. 5. v. 5. *Beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur*, et, *Beati qui persecutionem patiuntur propter justitiam, quoniam ipsorum est regnum cælorum.* Ita Patriarchæ, ita Machabæi, ita martyres, aliique heroes fidei persecutionibus, carceribus, plagis, eculeis, martyriis, ignibus exerciti, puriores, fortiores et illustriores evaserunt, nomenque suum cœlo et immortalitati consecrarunt.

CAPUT TRIGESIMUM QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

DINA RAPITUR ET VIOLATUR A SICHEM. HINC V. 13. FILII JACOB CUM EO DOLOSUM INEUNT FOEDUS, EXIGENTES UT IPSE CUM SUIS CIRCUMCIDATUR, ITAQUE DINAM DUCAT. UNDE V. 25. SIMEON ET LEVI SICHIMITAS, EX CIRCUMCISIONE LABORANTES INVADUNT ET TRUCIDANT. EST HÆC QUARTA JACOBI TENTATIO ET CRUX.

1. EGRESSA est autem Dina filia Liæ ut videret mulieres regionis illius. 2. Quam cum vidisset Sichem filius Hemor Hevæi, princeps terræ illius, adamavit eam: et rapuit, et dormivit cum illa, vi opprimens virginem. 3. Et conglutinata est anima ejus cum ea, tristemque delinivit blanditiis. 4. Et pergens ad Hemor patrem suum: Accipe, inquit, mihi puellam hanc conjugem. 5. Quod cum audisset Jacob, absentibus filiis, et in pastu pecorum occupatis, siluit donec redirent. 6. Egresso autem Hemor patre Sichem ut loqueretur ad Jacob, 7. ecce filii ejus veniebant de agro: auditoque quod acciderat, irati sunt valde, eo quod fœdam rem operatus esset in Israel, et violata filia Jacob, rem illicitam per-

petrasset. 8. Locutus est itaque Hemor ad eos : Sichem filii mei adhæsit anima filiæ vestræ : date eam illi uxorem : 9. et jungamus vicissim connubia : filias vestras tradite nobis, et filias nostras accipite. 10. Et habitate nobiscum ; terra in potestate vestra est, exercete, negotiamini, et possidete eam. 11. Sed et Sichem ad patrem et ad fratres ejus ait : Inveniam gratiam coram vobis, et quæcumque statueritis, dabo : 12. augete dotem, et munera postulate, et libenter tribuam quod petieritis : tantum date mihi puellam hanc uxorem. 13. Responderunt filii Jacob Sichem et patri ejus in dolo, sævientes ob stuprum sororis : 14. Non possumus facere quod petitis, nec dare sororem nostram homini incircumciso : quod illicitum et nefarium est apud nos. 15. Sed in hoc valebimus fœderari, si volueritis esse similes nostri, et circumcidatur in vobis omne masculini sexus; 16. tunc dabimus et accipiemus mutuo filias vestras, ac nostras ; et habitabimus vobiscum, erimusque unus populus : 17. si autem circumcidi nolueritis, tollemus filiam nostram, et recedemus. 18. Placuit oblatio eorum Hemor, et Sichem filio ejus: 19. nec distulit adolescens quin statim quod petebatur expleret : amabat enim puellam valde, et ipse erat inclytus in omni domo patris sui. 20. Ingressique portam urbis, locuti sunt ad populum : 21. Viri isti pacifici sunt, et volunt habitare nobiscum : negotientur in terra, et exerceant eam, quæ spatiosa et lata cultoribus indiget, filias eorum accipiemus uxores, et nostras illis dabimus. 22. Unum est, quo differtur tantum bonum : Si circumcidamus masculos nostros, ritum gentis imitantes. 23. Et substantia eorum, et pecora, et cuncta quæ possident, nostra erunt : tantum in hoc acquiescamus, et habitantes simul, unum efficiemus populum : 24. Assensique sunt omnes, circumcisis cunctis maribus. 25. Et ecce, die tertio, quando gravissimus vulnerum dolor est : arreptis, duo filii Jacob, Simeon et Levi fratres Dinæ, gladiis, ingressi sunt urbem confidenter : interfectisque omnibus masculis, 26. Hemor et Sichem pariter necaverunt, tollentes Dinam de domo Sichem sororem suam. 27. Quibus egressis, irruerunt super occisos cæteri filii Jacob, et depopulati sunt urbem in ultionem stupri. 28. Oves eorum, et armenta, et asinos, cunctaque vastantes quæ in domibus et in agris erant; 29. parvulos quoque eorum et uxores duxerunt captivas. 30. Quibus patratis audacter, Jacob dixit ad Simeon et Levi : Turbastis me, et odiosum fecistis me Chananæis, et Pherezæis, habitatoribus terræ hujus. Nos pauci sumus : illi congregati percutient me, et delebor ego, et domus mea. 31. Responderunt : Numquid ut scorto abuti debuere sorore nostra ?

1. EGRESSA EST AUTEM.] Dinæ lapsus occasio fuit hic egressus. Feminarum enim est domi se continere, ibique nendo, texendo, acu pingendo se occupare. Id veteres fecerunt, eaque de causa in nuptiis, cum sponsa ex domo patris ad domum sponsi ritu solemni deducebatur, mox eam colus compta cum fuso et stamine comitabatur apud Romanos, uti ex Plutarcho et Plinio docet Brissonius de Ritu nuptiarum. Porro Plinius l. 8. c. 48. hujus ritus causam et originem assignat, dum ait : *Lanam cum fuso et stamine Tanaquilis, quæ eadem Cæcilia vocata est, in templo Sangli durasse, auctor est M. Varro, factamque ab ea togam regiam undulatam in æde Fortunæ, qua Servius Tullius usus fuerat, indeque factum est ut nubentes virgines comitaretur colus compta cum fuso et stamine.* Dina, quia otiosa colum seposuit, egressa se et Sichimitas perdidit. De mulierum οἰκουρίᾳ dixi ad Titum 2. 5. Recte de Lævina casta et tetrica, sed vaga cecinit Martial.

Dum modo Lucrino, modo se committit Averno, etc.
Incidit in flammas, juvenemque secuta relicto
Conjuge, Penelope venit, abit Helene.

Idem, proh dolor! quotidie videmus virgines quæ cum juvenibus ambulatum egrediuntur, egredi Penelopes, regredi Helenes; egredi virgines, regredi mulieres, imo meretrices. Prudenter ergo S. Martinus : *Mulier*, ait, *intra murorum munimenta se contineat, cujus hæc prima virtus et consummatio victoriæ est, non videri*, uti refert Sulpitius dialog. 2.

DINA.] Erat Dina, cum rapta est, circiter quindecim annorum. Id patet ex eo quod Dina pene eodem tempore nata sit quo Joseph, ut patet Genes. 30. v. 21. et 24. Joseph autem paulo post hæc venditus erat sedecim annorum, ut patet c. 37. 2.

Rursum id patet ex eo quod Simeon et Levi erant tum circiter viginti annorum, uti mox dicam : hi autem quinquennio seniores erant Dina et Joseph. Ergo raptus hic Dinæ, et excidium Sichem contigit circiter novem annis post discessum Jacob ex Haran, et adventum in Chanaan, cum Jacob ageret annum ætatis 106. puta uno anno ante mortem Rachelis et natalem Benjamin, de qua cap. seq. v. 18.

UT VIDERET MULIERES.] Hebr. בנות *banot*, id est filias, puta virgines sibi coævas regionis illius, quæ tunc magno numero et ornatæ ad festum solemne convenerant, si credimus Josepho; fuit hæc curiositas Dinæ, quam luit sui raptu, et tam infami stupro. Nam, ut ait Tertullian. *Publicatio virginis bonæ, stupri passio est.*

Moraliter hic discant virgines, quam oculos hominum fugere debeant, ut nec videri, nec videre appetant. Refert Sophronius in Prato spir. c. 179. de virgine quadam, quæ fugiens amasium, ne eum scandalizaret, secessit in

eremum, ibique vixit ad 17 annos, quæ pro hac fuga duplex à Deo privilegium accepit: Primum, ut, cum ipsa omnes videret, ipsa tamen à nemine videretur. Secundum, quod, cum pauca infusa secum tulisset in desertum, et ex iis jugiter comederet, illa tamen non sint imminuta.

Idem c. 60. mirabile refert exemplum de sanctimoniali, quæ fugiens amasium, cum ab eo per internuntios quæsisset cur eam ita persequeretur, quid in ea maxime adamaret, illeque respondisset oculis ejus se capi: illa mox effossos sibi oculos ei misit, ut iis se exsatiaret. Qua re attonitus adolescens, concupiscentiam in pœnitentiam et compunctionem vertit, abdicatisque illecebris monasticam vitam amplexus est. Vis recentiora? audi.

S. Ægidius unus è primis S. Francisci sociis, in consessu fratrum rogavit eos: Quid vos facitis contra tentationes carnis? Respondit Ruffinus: Commendo me Deo et B. Virgini, et supplex me in terram projicio. Juniperus vero ait: Cum sentio tales cogitationes, statim dico: A longe, à longe, quia captum est hospitium. Cui Ægidius: Tecum, inquit, sentio; nam optimum est fugere: castitas enim est speculum clarum, quod solo intuitu et halitu offuscatur.

Ex eadem familia F. Rogerius vir sanctus, nullam feminam, ne matrem quidem eamque vetulam, aspiciebat in facie. Rogatus cur? respondit: *Quia quando homo facit quod in se est, Deus vicissim facit quod suum est, hominemque à lapsu præservat: sin homo se periculo exponat, maxime in materia tam lubrica, Deus eum relinquit suis viribus, quibus diu resistere non potest.* Sicut enim ferrum trahit magnes; ita virum sua trahit Agnes.

S. Xaverius dicere solebat feminas majori periculo vel castitatis, vel famæ adiri, quam fructu. Hinc illa provida Societatis nostræ strictaque ordinatio, ut feminas etiam pietatis causa nobis visere non liceat, nisi ægras et moribundas, idque non nisi cum socio, qui omnium quæ geruntur testis esse possit.

Denique audi quid meretrix docuerit S. Ephr. Ex eremo ille in urbem pergebat, ut ex occursu aliquid piæ instructionis hauriret: occurrit ei meretrix, quæ fixe eum intuita est; causam roganti Ephremo respondit meretrix: Quid mirum si ego te intuear, cum mulier ex viro facta sit? tu vero in matrem tuam, id est terram ex qua plasmatus es, oculos defige. Plura vide Numer. 25. in fine.

2. PRINCEPS TERRÆ,] filius principis Hemor.

3. CONGLUTINATA EST ANIMA EJUS,] vehementer et perdite eam amavit: amantis enim anima magis est ubi amat, quam ubi animat.

7. IN ISRAEL,] contra Israel, patrem Dinæ.

11. AD PATREM (Dinæ, puta ad Jacobum) ET AD FRATRES EJUS,] puta ad Ruben, Simeon, Levi, aliosque Dinæ fratres.

12. AUGETE DOTEM.] q. d. Non exigo ut Dina quasi sponsa dotem afferat, sed ipse eam dotabo quantum voletis, idque in compensationem injuriæ illi et vobis a me per raptum illatæ.

13. IN DOLO,] quia pacem simulant, cum ultionem et cædem Sichimitarum machinantur.

21. VIRI ISTI PACIFICI.] Hinc patet Hemor et Sichimitas se circumcidisse, non amore pietatis et religionis Judaicæ, sed spe lucri et connubiorum cum Israelitis.

23. NOSTRA ERUNT,] per mutua connubia et commercia.

25. DIE TERTIO, QUANDO GRAVISSIMUS VULNERUM DOLOR EST.] Infide Josephus dicit Sichimitas dolo oppressos esse à Simeone et Levi, cum conviviis et vino indulgerent.

Secundo, perperam Calvinus negat, die tertio gravissimum esse dolorem vulnerum: contrarium enim docet, non Simeon et Levi, ex quorum mente et sensu hæc dici putat Calvinus; sed ipse Moses, ipsaque SS. Script. hic: ejus enim hæc sunt verba.

Idem docet Hippocrates lib. de Fracturis, et ratio est, quia primo die, tantum in ipso vulnere divisio sentitur, quæ vix durat: secundo die ad locum vulneris fluit pituita, qui est humor lenis et placidus: tertio die defluit eòdem bilis, quæ acris et calida dolorem ciet: inde sanguine accurrente sequitur inflammatio, febris, etc. quæ spatio 24 horarum vix mitescunt. Ita Franc. Valesius Sacræ Philosophiæ c. 13.

SIMEON ET LEVI,] quasi duces cum famulorum turba; cæteri enim fratres huic stragi non interfuerunt, sed post eam factam in spolia irruerunt, ut patet v. 27. Erat tunc Simeon circiter 21 annorum, Levi 20. ita S. Chrysost. Abulens. Cajetan. et Pererius, et colligitur ex dictis v. 1.

Quæres an hi filii Jacob, edendo hanc stragem Sichimitarum, peccarint? Aliqui eos excusant, eo quod justo bello et stratagemate injuriam sorori sibique illatam vindicarint. Cum enim essent exteri, habentes quasi rempubl. separatam, nec Hemor et Sichem, utpote principes populi, ad aliquod superius tribunal protrahere possent, videntur in eos habuisse jus belli; cum nulla alia ratione, quam bello et armis injuriam sibi illatam sarcire possent, in bello autem hoc, cum pauci essent, dolo quasi stratagemate usi sunt, dictitantes: Dolus an virtus, quis in hoste requirat? Sed respondeo eos peccasse, quia contra pacta cum Sichimitis inita, v. 15. eos invaserunt et trucidarunt.

Peccarunt ergo primo, mendacio doloso et pernicioso, ut patet vers. 13. Secundo perfidia: jam enim injuriam condonarant, accepta justa satisfactione, fidemque dederant fœderis, imo connubii. Tertio, imprudentia et inobedientia; quod juvenes ira fervidi, rem tam arduam et periculosam aggressi sint, sine consilio et auctoritate patris, cui sciebant machinationem hanc omnino displicituram. Hinc peccarunt quoque injustitia belli: bellum enim hoc intulerunt Sichimitis privata auctoritate, non publica; hæc enim erat in Jacob, quasi in capite et principe familiæ, non autem in hisce duobus ejus filiis. Quarto, sacrilegio: circumcisione enim ad dolum suum, et injustam cædem abusi sunt. Quinto, crudelitate; quod die tertio doloribus afflictos, et quasi moribundos invaserint. Sexto, excessu vindictæ: nam non solum Sichem, sed et omnes urbis masculos, in quibus multi erant insontes, necaverunt; pueros et feminas captivarunt; agros omnes et greges prædati sunt, imo et mœnia urbis diruerunt, uti satis insinuatur Genes. 49. 6. Septimo, temeritate et impietate; quod patrem suum Jacob, totamque ejus familiam, odio, neci et præda

Chananæorum exposuerint. Ita S. Thom. Cajet. Perer. imo Jacob ipse Genes. 49. v. 5. ubi sic ait : *Simeon et Levi vasa iniquitatis bellantia, in consilium eorum non veniat anima mea, quia in furore occiderunt virum, et in voluntate sua suffoderunt murum : maledictus furor eorum, quia pertinax; et indignatio eorum, quia dura.*

Dices: Judith c. 9. 2. laudare videtur hoc factum et zelum Simeon et Levi, ait enim : *Deus patris mei Simeon, qui dedisti illi gladium in defensionem* (græce ἐκδίκησιν, id est ultionem) *alienigenarum, qui violatores extiterunt in coinquinatione sua, et denudaverunt femur virginis in confusionem, et dedisti mulieres eorum in prædam, et filias illorum in captivitatem, et prædam in divisionem servis tuis, qui zelaverunt zelum tuum.*

Respondeo : Judith hic laudat non Simeonis, sed Dei justitiam, qua permisit trucidari impuros Sichimitas, usus ad hoc audacia et robore æque ac scelere et perfidia Simeonis et Levi. Sic enim Deus dicitur dare gladium Chananæis, Turcis et Paganis, cum eorum viribus et armis utitur ad puniendum peccata fidelium. Sic Isaiæ c. 10. dicitur : *Virga furoris mei Assur.* Sic Attila dicebat se esse flagellum Dei. Pari ergo modo dedit Deus gladium, id est fortitudinem, Simeoni et Levi ad ultionem raptus Dinæ, sed non tali modo et perfidia peragendam : sic enim ipsi ea abusi sunt, licet enim ipsi id ex zelo fecerint, ut ait Judith, tamen zelus iste fuit contra justitiam, quia contra pacta inita, hæc tamen omnia permisit Deus, et ordinavit ad pœnam stupri principis eorum. Dicitur ergo dedisse Simeoni gladium ultionis propter duo : Primo, quia dedit illi animos, vires et arma, quibus tamen ipse perfide abusus est. Secundo, quia hanc perfidiam permisit, et ex proposito ordinavit ad vindictam stupri.

Rursum, hisce verbis insinuat Judith, populum suo principi in hoc scelere favisse, eumque in raptu et detentione Dinæ juvisse, fovisse, laudasse; ac proinde justo Dei judicio, omnes hac clade involutos fuisse.

Tertio, nota hic divinam vindictam libidinis et stupri, quam recte sibi suoque facinori, quo Holophernem obtruncavit, adaptat Judith.

Quarto, ait Judith Deum dedisse omnem prædam Sichimorum servis suis, puta Simeoni et Levi, eo quod pudicitiæ zelum habuissent, quatenus scilicet hic zelus erat zelus pudicitiæ, non autem quatenus indiscretus fuit, injustus, mistusque cum perfidia aliisque sceleribus. Sic Deus obstetricibus Ægyptiorum, per mendacium servantibus parvulos Hebræorum, ædificavit domos, non propter mendacium, sed ob pium affectum, et beneficium parvulis impensum : in uno enim eodemque opere, aliquid subinde est boni, quod præmiat Deus; et aliquid mali, quod odit et detestatur.

Omnibus masculis.] Plerique enim applauserant suo principi raptori, eumque in raptu juverant.

Nota quod stuprum et raptus fere nunquam sine ingenti parricidio aut bello peracta sunt. Testatur hoc excidium Trojæ, ob raptam Helenam. Testatur hoc strages Amnon perpetrata à fratre Absalone, ob vitiatam Thamar. Testatur hoc strages totius Tribus Benjamin, ob corruptam uxorem Levitæ, Judic. 20. Testantur denique idipsum nostri hi Sichimitæ. Quocirca sapienter monet parentes et præceptores, eisque dat prudens consilium S. Chrysost. hom. 59. *Refrænemus*, ait, *puerorum nostrorum impetus, et curemus eorum castitatem*, etc. *scientes fornacis incendium, priusquam in luxuria implicentur, studeamus eos juxta legem Dei nuptiis copulare.* Et sub finem : *Ideo oro ut præbeatur manus pueris nostris, ut ne etiam pro his quæ illi peccarunt, pœnas sustineamus instar Heli.* 1. Reg. 4.

26. Tollentes Dinam.] Rupertus ex Philone tradit Dinam postea nupsisse, fuisseque uxorem Job, de qua Job 1. Job enim natus est paulo post Dinam, ut patebit c. sequenti v. 36. Verum hoc parum est probabile; nec tale quid in Philone, aliisque antiquis reperitur.

Tropologice, Philo de Migratione Abrahæ. Dina est anima curiosa, quæ à bruta natura rapitur ad sensualia, quæ periculosa sunt; unde violatur, et mentis puritatem amittit, fitque carnalis et asinina : Sichem enim stuprator filius est Hemor, id est, asini; sed eum trucidant Levi et Simeon, id est, prudentia et fortitudo spiritus, atque ita animæ suam integritatem restituunt.

29. Uxores duxerunt captivas.] Cum Jacob cædem hanc, utpote perfidam et temerariam improbet, v. 30. non dubium est quin ipse illico jusserit captivos omnes remitti, et bona direpta quæ supererant, restitui.

30. Turbastis me,] turbastis meam mentem metu et angore, quia anxium et pavidum me fecistis : valde enim metuo ne Chananæi pro vindicta suorum Sichimitarum in me et vos insurgant. Secundo, turbastis meam famam, quia eam tam infami cæde maculastis, et quia me odiosum (hebraice fœtentem) fecistis Chananæis. Tertio, turbastis quietem familiæ meæ, quia eam periculo necis et spoliationis reciprocæ exposuistis, apud vicinos circumquaque Palæstinos.

Nota. Perfidia uti et perjurium, maxime turbat convictum et societatem hominum, ideoque Deus, quam homines eam solent persequi et ulcisci. Ita Sedecias violans fœdus cum Nabuchodonosore initum, ab eo captus, regno spoliatus et excæcatus est. Ita Saul affligens Gabaonitas contra fidem eis datam, famis communis, et suorum excidii causa extitit, 2. Regum 21.

Agathocles, tyrannus Syracusanus, datum hostibus jusjurandum transgressus est, occisisque captivis ridens ad amicos dixit : *Cœnati juramenti religionem evomamus;* sed dire hanc perfidiam luit.

Tissaphernes, Persarum dux, fœdus cum Agesilao metu initum violavit, eique bellum denuntiavit, quod libenter arripuit Agesilaus, legatisque dixit, se magnam habere gratiam Tissapherni, quod perjurio suo et deos, et homines sibi infensos reddidisset, adversæ vero parti propitios, teste Plutarch. in Lacon.

Alexander magnus Indos quosdam sibi infestos, contra fidem datam in itinere oppressit : hinc labes ei adhæsit, brevisque et tristis exitus, uti omnes sciunt, testis est Plutarch. in Alexand.

Carthaginensis senatus Saguntum contra fœdus, quod Hasdrubal cum Romanis iecerat, excisum ab Annibale non tantum probavit, sed et in Romana curia defendit. Verum hoc cavillum et hæc perfidia, Carthaginis excidio vindicata fuit.

Theodatus Gothorum rex bello undique pressus, ad Justinianum Imp. misit legatos, pacem petens; eique totum Gallorum et Italorum imperium obtulit : postea vero ex interitu Mundi ducis Justiniani animatus, fidem fefellit, arma movit; sed in iis occubuit, atque à suis interfectus est anno regni tertio. Ita Procopius et Blondus.

Aistulphus Longobardorum rex, quia contra datam fidem Gregorio III. Pont. arma inferebat, Pontifex pacis formulam de vexillo crucis suspensam, exercitui præferri curavit, cunctis Deum contra perfidum hominem invocantibus : unde à Pipino subactus Aistulphus, misere tandem periit.

Carolus Burgundus audax et invictus, in Lotharingia 250 Helvetios fide circumventos suspendio necavit, mox alios 300 Granseii occidit anno Domini 1476; sed tertio post die Helvetii Carolum aggressi in fugam verterunt, ac tandem sequenti anno eum prorsus ceciderunt et trucidarunt.

Quocirca recte Valer. Maxim. l. 9. c. 6. *Perfidia, ait, tantum incommodi humano generi affert, quantum salutis bona fides præstat. Habeat igitur non minus reprehensionis, quam illa laudis consequitur.* Subdit exemplum de Tatio Sabino : *Romulo*, ait, *regnante, Sp. Tarpeius arci præerat : cujus filiam virginem aquam sacris petitum extra mœnia egressam, Tatius, ut Sabinos in arcem secum reciperet, corrupit, mercedis nomine pactus, quæ in sinistris manibus gerebant. Erant autem his armillæ et annulli magno ex pondere auri. Loco potitum agmen puellam præmium flagitantem armis obrutam necavit, perinde quasi promissum, quod ea quoque lævis gestaverant, solvens. Absit reprehensio ; quia impia proditio celeri pœna vindicata est.* Et Tacitus l. 1. Annal. *Proditores, ait, etiam iis quos anteponunt, invisi sunt :* amant enim ipsi rem, non reum. Præclare Augustus apud Plutarch. in Apophth. *Ego, ait, proditionem amo, proditores non approbo.* Acutius vero Philippus Macedo apud Stobæum serm. 52. dixit, *amare se prodituros, non proditores.*

CAPUT TRIGESIMUM QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Jacob familiam suam idolis expurgat, aram Deo ædificat, rursum a Deo vocatur Israel. Secundo, v. 16. Rachel in partu Benoni, quem pater vocat Benjamin, moritur. Tertio, v. 27. moritur Isaac.

1. Interea locutus est Deus ad Jacob : Surge, et ascende Bethel, et habita ibi, facque altare Deo, qui apparuit tibi quando fugiebas Esau fratrem tuum. 2. Jacob vero convocata omni domo sua, ait : Abjicite deos alienos qui in medio vestri sunt, et mundamini, ac mutate vestimenta vestra. 3. Surgite, et ascendamus in Bethel, ut faciamus ibi altare Deo, qui exaudivit me in die tribulationis meæ, et socius fuit itineris mei. 4. Dederunt ergo ei omnes deos alienos quos habebant, et inaures quæ erant in auribus eorum : at ille infodit ea subter terebinthum, quæ est post urbem Sichem. 5. Cumque profecti essent, terror Dei invasit omnes per circuitum civitates, et non sunt ausi persequi recedentes. 6. Venit igitur Jacob Luzam, quæ est in terra Chanaan, cognomento Bethel : ipse et omnis populus cum eo. 7. Ædificavitque ibi altare, et appellavit nomen loci illius, Domus Dei : ibi enim apparuit ei Deus cum fugeret fratrem suum. 8. Eodem tempore mortua est Debora nutrix Rebeccæ, et sepulta est ad radices Bethel subter quercum : vocatumque est nomen loci illius, Quercus fletus. 9. Apparuit autem iterum Deus Jacob postquam reversus est de Mesopotamia Syriæ, benedixitque ei, 10. dicens : Non vocaberis ultra Jacob, sed Israel erit nomen tuum. Et appellavit eum Israel, 11. dixitque ei : Ego Deus omnipotens, cresce, et multiplicare : gentes et populi nationum ex te erunt, reges de lumbis tuis egredientur. 12. Terramque quam dedi Abraham et Isaac, dabo tibi et semini tuo post te. 13. Et recessit ab eo. 14. Ille vero erexit titulum lapideum in loco quo locutus fuerat ei Deus : libans super eum libamina, et effundens oleum : 15. vocansque nomen loci illius, Bethel. 16. Egressus autem inde, venit verno tempore ad terram quæ ducit Ephratam : in qua cum parturiret Rachel, 17. ob difficultatem partus periclitari cœpit. Dixitque ei obstetrix : Noli timere, quia et hunc habebis filium. 18. Egrediente autem anima præ dolore, et imminente jam morte, vocavit nomen filii sui Benoni, id est, filius doloris mei; pater vero appellavit eum Benjamin, id est, filius dextræ. 19. Mortua est ergo Rachel, et sepulta est in via quæ ducit Ephratam, hæc est Bethlehem. 20. Erexitque Jacob titulum super sepulchrum ejus : Hic est titulus monumenti Rachel, usque in præsentem diem. 21. Egressus inde, fixit tabernaculum trans Turrem gregis. 22. Cumque habitaret in illa regione, abii

Ruben, et dormivit cum Bala concubina patris sui : quod illum minime latuit. Erant autem filii Jacob duodecim. 23. Filii Liæ : primogenitus Ruben, et Simeon, et Levi, et Judas, et Issachar, et Zabulon. 24. Filii Rachel : Joseph, et Benjamin. 25. Filii Balæ ancillæ Rachelis : Dan et Nephthali. 26. Filii Zelphæ ancillæ Liæ : Gad et Aser. Hi sunt filii Jacob, qui nati sunt ei in Mesopotamia Syriæ. 27. Venit etiam ad Isaac patrem suum in Mambre, civitatem Arbee : hæc est Hebron, in qua peregrinatus est Abraham et Isaac. 28. Et completi sunt dies Isaac centum octoginta annorum. 29. Consumptusque ætate mortuus est, et appositus est populo suo senex et plenus dierum : et sepelierunt eum Esau et Jacob filii sui.

1. Interea.] Cum mœstus Jacob et anxius timet et expectat Chananæorum incursum, ob cædem Sichimitarum; mox Deus hunc illi metum adimit, eumque solatur et corroborat. Ita S. Chrysost.

Facque altare,] ex lapide quem unxisti, et erexisti in titulum, c. 28. 18.

2. Abjicite deos alienos.] Nulli proprie sunt dii alieni : solus enim Deus fidelium, est vere Deus : dicuntur tamen dii alieni, alii scilicet à Deo vero; vel potius, ut Hebræa habent אלוהי נכר *elohe nechar*, id est dii alienorum, quos scilicet colunt alienigenæ, puta Gentes idololatræ et Paganæ.

Hinc patet in familia Jacob fuisse idola et idololatras. Et quid mirum? habitarat enim in domo Laban idololatræ per 20 annos, inde uxores et famulos abduxerat, unde et Rachel fugiens furata est idola patris sui, c. 31. 19. forte etiam ex recenti præda Sichimorum, idola eorum famuli Jacob abstulerant, ut vult Procopius. Jam per novennium à discessu ex Haran, Jacob habitarat, vel potius peregrinatus erat in Chanaan, nec otium et commoditatem habuerat familiam suam ab idolis et idololatria expurgandi : hanc nunc captat ex metu Chananæorum, quo omnes perculsi erant, ob stragem editam in Sichimis : metus enim docet homines Deum agnoscere, et ad eum confugere. Discant hic à Jacob præsides et concionatores in publica clade, calamitate et metu captare occasionem per pias leges et exhortationes Rempubl. et populum à vitiis suis expurgandi, ut ita metu hoc et calamitate à Deo liberentur.

Mundamini, et mutate vestimenta,] pro vestibus induite saccum, sive cilicium in signum pœnitentiæ. Secundo et melius, q. d. Pro vestibus communibus et sordidis, mundas et festivas induite, ut iis animi munditiem et novitatem profiteamini, vosque comparetis et excitetis ad instans sacrificium et festum, ut ad illud mundo et decenti habitu accedatis : uti jam faciunt fideles in Dominicis et festis. Hoc enim significat τὸ *mundamini*. Fuit ergo hæc munda et nova vestis symbolum pœnitentiæ, resipiscentiæ et religionis, quo protestabantur se abjectis idolis, unum Deum velle colere, et novam piamque in unius Dei cultu inchoare vitam. Sic Exodi 19. 10. jubet Deus, ut Hebræi in pentecoste accepturi legem in Sina vestem communem in mundam et festivam commutent.

Tropologiam vide apud Rupertum et sanctum Chrysost. hom. 59. Ubi docet exemplo Jacob, parentes potius laborare debere ut filios pie educent, quam ut eis opes congregent. Quare *enim*, ait, *et tibi ipsi hæc onera spinarum congregas, et filiis tuis materiam malitiæ te relinquere non sentis? nescis quod Dominus majorem curam pueri tui gerat? an nescis quod juventus per se ad ruinam proclivis est, quando autem et opum affluentiam acceperit, multo magis ad malum proruit? Sicut ignis cum fomitem invenit, validioribus flammis exurgit, ita et quando in juvenem materia pecuniarum inciderit, tantam accendit fornacem, ut animam juvenis totam flagrare faciat incontinentia et intemperantia.*

3. Socius fuit itineris mei,] duxque comesque viæ, dux in itu in Haran, redux in reditu in Chanaan.

4. Inaures,] quibus idola, instar hominum, in auribus ornabantur. Unde secundo, Augustinus vocat eas phylacteria deorum. Idem docet S. Chrysost. hom. 35. in Gen. Lyranus, et utraque Glossa. Paulo aliter Gaspar Sanchez in Isaiæ c. 44. n. 20; censet enim has inaures fuisse non idolorum, sed famulorum auribus appensas, sed habuisse insculptas effigies vel signa idolorum, quæ ante coluerant, adeoque à Jacob cum idolis fuisse defossas. Sic enim Gentiles in annulis, armillis, gemmis aut laminis è collo pendentibus deorum suorum imagines gestabant, unde hoc postea vetuit Pythagoras, uti et Clemens Alexandr. l. 3. Pædag. c. 11. Sic Osee c. 2. ait : *Auferat adulteria sua de medio uberum suorum ;* quia inter ubera, et supra cor laminam gestabat, aut bullam, in qua adulteria, id est idola, cœlata erant. E contrario sponsæ jubet sponsus Cant. 8. *Pone me ut signaculum super cor tuum, ut signaculum super brachium tuum,* scilicet ut sponsa cor et brachium sponsi sui imagine consignet, cœlata nimirum in tabula cordis, aut in brachiorum armillis. Hinc Judæi pii Dei legem et professionis suæ insignia in annulis, bullis et torquibus circumferebant, juxta illud Proverb. 7. *Liga ea in digitis tuis, scribe ea in tabulis cordis tui.*

Infodit.] Prius confracta, vel liquefacta, prout fecit Moses Exodi 32. 20. et Ezechias 4. Reg. 18. 4. Potuisset Jacob materiam, puta aurum, argentum, æs in usum alium, etiam sacrum (licet id neget Abulensis) convertere; sed noluit, ne quod superesset vestigium idololatriæ, utque suis ejus execrationem ingeneraret, discerentque omnes idola abominari, quasi anathemata.

Super terebinthum.] Hebræum אלה *ela*, et quercum et terebinthum significat. Andreas Masius in Josue ult. v. 26. putat hanc esse *ela*, id est, quercum, vel terebinthum *More*, id est illustrem, in qua Abraham primo aram Deo erexit, Genes. 12. 6. et juxta quam Abimelech consecratus est rex, Judic. 9. 6. ideoque sub ea, quasi sacra à tempore patrum et avorum, Jacobum idola suorum defodisse. Fuit ergo hæc *ela* Sichem.

Religione patrum multos servata per annos,

quin et sacrata. Nam et Josue juxta eum fœdus

inter Deum et populum sanxit, Josue ult. v. 26.

5. Terror Dei invasit omnes.] Immisit Deus hunc sacrum, et quasi panicum terrorem in Chananæos, ne ex Sichem abeuntem, et quasi fugientem Jacobum auderent invadere, et ulcisci stragem Sichimorum. Vide, ait S. Chrysost. quid mereatur timor Isaac et Jacob, quo ipse timuit Deum, scilicet ut vicissim Deus faciat eum omnibus terribilem. *Nam quando Deus nobis bene voluerit, è medio tolluntur terribilia omnia. Sicut enim justo fiduciam dedit, ita illis dedit metum*, ut licet multi et conglobati, paucos tamen et invalidos aggredi non sint ausi. Idem Dei præsidium sæpe experiuntur viri pii in itineribus, dum in latrones vel prædones incidunt.

6. Omnis populus,] ampla et populosa ejus familia.

7. Appellavit nomen loci illius, Domus Dei.] Locus hic prius à Jacobo vocatus est Bethel, c. 28. 29. hic ergo loco nomen à se inditum iterat et confirmat, simulque illud altari ibidem recens à se ædificato communicat. Altare ergo vocavit, eique Hebræum nomen, quasi titulum inscripsit, *el bethel*, id est Deus fortis Bethel, hoc est altare dicatum Deo Bethel, sive Deo, qui in Bethel, quasi in domo sua habitat, quique mihi ibi quasi fortissimus apparuit, suaque fortitudine me contra Esau, Sichimitas, omnesque hostes et terrores corroboravit. Vide dicta c. 28. 19.

8. Debora.] Fuit hæc nutrix Rebeccæ, matris Jacobi, quæ cum ea ex Haran venit in Chanaan, ad Isaacum. Tradunt Hebræi hanc Deboram à Rebecca remissam esse in Haran, ut inde revocaret Jacobum, ac in itinere, dum cum Jacobo redit, mortuam esse, ut hic dicitur.

Ad radices Bethel.] Bethel ergo in monte erat sita.

Quercus fletus,] quia Jacob cum suis ibi planxit mortem Deboræ.

9. Apparuit autem iterum Deus Jacob.] Paulo ante apparuerat ei, jubens eum pergere in Bethel, nunc cum in Bethel pervenit, ibi eidem rursus apparet. Ita Septuag. *Hæc est tertia apparitio*, inquit Hugo Cardin. *qua Dominus apparuit Jacob. Primo enim apparuit fugienti Esau, innixus scalæ. Secundo, redeunti de Mesopotamia in lucta. Tertio, hic in Bethel. In quo significatur triplex apparitio Christi. Apparet enim dormientibus in contemplatione : apparet et luctantibus in tribulatione : apparet tandem viventibus in æterna benedictione. De prima dicit S. Bernard. Christus videri vult, non videre ; quasi strenuus dux devoti militis, vult vultum sustolli in sua vulnera : sua non sentiet, dum illius intuebitur vulnera Christi miles, hoc est videre Christum innixum scalæ, unde dicit Apostolus Hebr.* 12. *Aspicientes in auctorem fidei, et consummatorem Jesum, qui proposito sibi gaudio sustinuit crucem, confusione contempta. De secunda dicit idem S. Bernardus : Sustinuit te dilectus ; sustine tu dilectum. Non illum vicere peccata tua, te quoque illius flagella non superent, et obtinebis benedictionem. De tertia dicitur* 1. *Cor.* 13. *Videmus nunc per speculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem : et psalm.* 16. *Satiabor cum apparuerit gloria tua.*

Benedixitque ei,] vocando eum Israel, nova promissa, novos animos, novum robur, nova gratiæ dona ei indendo.

10. Non vocaberis ultra Jacob, sed Israel.] Quæres, cur hic nomen Israel iterato inditur Jacobo ? Respondet Cajet. nomen Israel hic iterari alio sensu, ob novum beneficium Jacobo hic promissum, scilicet quod posteri sui futuri essent Israel, id est principes cum Deo, uti vertit Aquila, Symmachus et Theodotion, puta haberent et retinerent suum regnum et imperium quamdiu ipsi manerent Israel, id est, quamdiu ipsorum dominaretur Deus. q. d. Vocaberis *Israel*, id est, *dominabitur Deus* : promitto enim tibi tuisque posteris, quod, quamdiu in eorum cordibus per veram fidem, religionem et pietatem me dominari sinent, tamdiu erunt Israel, id est, principes cum Deo, quia à Deo obtinebunt suum dominatum, principatum et regnum : quando autem abjicient à se dominium Dei, nolentque Deo subesse, tunc pariter perdent quoque suum principatum et regnum terrenum.

Verum ex ipsis verbis liquet nomen Israel non alio, sed eodem sensu hic indi Jacobo, quo ei inditum est c. 32. 28. et ita passim docent Interpretes, et licet aliqui putent ibi hoc nomen tantum promitti, hic vero reipsa indi Jacobo : tamen verius est illud ibi indi, hic vero repeti et confirmari ob novam rationem et causam.

Dico ergo, sicuti c. 32. Jacob anxius propter Esau, ita hic anxius propter Sichimitas et Chananæos ; ne stragem suorum ulciscerentur, seque invaderent, confortatur à Deo, ne timeat, fitque et dicitur Israel, id est, Deo, et per Deum Esau, Sichimitis, omnibusque suis hostibus dominans. Rursum dicitur Israel, quasi futurus totius terræ, scilicet Chananææ, dominus, gentium et regum pater, ut patet v. 11. et 12. et juxta hoc admitti potest prior expositio Cajetan. Unde quod ait : *Non ultra vocaberis Jacob*, sensus est, q. d. Deinceps non eris tantum Jacob, id est supplantans Esau, sed Israel, id est Deo, et per Deum omnibus dominans et prævalens, ut potius vocandus sis Israel, quam Jacob.

Pari modo ob novam hanc secundam visionem et apparitionem Dei secundo idem nomen loco imponit Jacob, eumque vocat Bethel, id est domus Dei. Unde *credit Abulensis eum ex fortitudine et victoriis duo illa nomina sortitum, Jacob et Israel, luctator scilicet, ac videns Deum : nam velut alter Hercules luctatus est cum plurimis laboribus, cum fratris minis, cum ingratitudine Laban : rursum cum timore fratris, cum angelo tota nocte, cum seditionibus liberorum apud Sichimitas, cum nece Joseph illata, ut putavit, à fera pessima, cum famis acerbitate, cum dolore ob Benjamin ductum pro alimonia, ut omittam alia. Verus plane Jacob, verus luctator ; sed nihilominus Israel verus, verus Deum videns : nam, septies Deum, sive angelum vidit. Primo, cum apparuit ei in scala, Gen.* 28. *Secundo, in Mesopotamia, cum demonstravit fœturam pecorum, Genes.* 30. *Tertio, cum jussit eum Deus abire è Mesopotamia, Genes.* 31. *Quarto, cum castra angelorum vidit ad suî defensionem parata, Genes.* 32. *Quinto, cum sub specie viri luctantem expertus est. Sexto, cum post cædem Sichimitarum jussit eum Deus abire Bethel, et ibi sacrificare, Gen.* 35. *Septimo, cum iterum imposuit illi nomen Israel, Gen.* 35. *Fuerunt autem hujusmodi visiones, cum specialibus gratiæ favoribus conjunctæ, quibus Deus laborum intermistas amaritudines egregie temperabat : adeoque factum est, ut idem homo Jacob simul, et Israel, quasi quædam luctarum visionumque Dei statera fuerit*, ait Fernand. visione 2.

Tertio S. Thomas, Lyranus, et Abul. Jacob, inquiunt, hic vocatur Israel : quia Deus hic evexit Jacobum, ut qui hucusque Jacob, id est supplantator, vitam activam et luctantem egerat, contra hostes et vitia dimicando, nunc contemplativam agat, sitque Israel, id est videns Deum, vel regnans cum Deo, vel fortis cum Deo, ita ut eum à Deo, Deique contemplatione nulla res abstrahere possit, fiatque ex ea insuperabilis, et omnium hostium visibilium et invisibilium victor. Hic sensus verus est et pius, sed tropologicus.

Quarto, S. August. quæst. 114. Jacob, inquit, id est supplantator, significat certamina et labores præsentis vitæ : Israel vero, id est videns Deum, significat præmium futuræ beatitudinis, et visionis Dei. Sed et hoc pariter symbolicum et anagogicum est.

11. Ego Deus omnipotens,] qui quod promitto, præstare possum, et præsto : hebraice est *Saddai*, de quo dixi c. 17. v. 1. q. d. Tibi, ô Jacob, me exhibeo ut Saddai, id est ferens mammam, ut ex ea fugas incrementum et multiplicationem : cresce ergo, et multiplicare. Repetit hic Deus promissiones, quas c. 28. et 31. et 32. audivimus, ne propter Stragem Sichimorum à filiis perpetratam, Jacob putet eas revocasse Deum, maxime tres, de quibus dubitari poterat. Nam primo, gravabat Jacob, quod ipse cum suis pauci essent, et tamen tam multos haberet adversarios, contra hoc audit : *Cresce et multiplicare : gentes, et populi nationum ex te erunt.* Secundo, gravabat eum, quod eum finitimis odiosum fecerant filii, contra hoc ei dicitur : *Reges è lumbis tuis egredientur :* non ergo eris odiosus, nec despectus. Tertio, timebat ne finitimi congregati ipsum è terra pellerent; contra hoc audit : *Terram* (hanc) *dabo tibi.* Vere ergo dicere potuit Jacob : *Secundum multitudinem dolorum meorum, consolationes tuæ lætificaverunt animam meam.* Vide ergo quod justis omnia subjiciuntur, ut et ipsi subjiciantur Deo.

Gentes et populi nationum ex te erunt.] Duodecim enim Tribus ex te proseminandæ ita crescent, ut multis gentibus et populis æquentur.

12. Tibi et semini tuo.] *Et* est exegeticum, significatque *id est;* non enim Jacobo, sed semini, id est posteris ejus, tradidit Deus Chananæam, sub Josue.

14. Erexit titulum,] qui simul esset titulus, id est, monumentum hujus apparitionis et promissionis divinæ, et simul esset altare; unde super eum Jacob sacrificat et libat, id est effundit in honorem Dei libamina, puta vini aliquot mensuras.

Effundens oleum,] ad consecrationem altaris. Vide dicta c. 28. 18.

16. Verno tempore.] Hebraice est כברת *kibrat*, quod R. Menachem accipit per metathesin, ut sit idem quod *kerab*, id est, quasi multum; q. d. Cum multum magnumque superesset iter Ephratam usque.

Secundo, R. Salomon vult *kibrat* esse nomen mensuræ, significareque milliare, vel leucam, q. d. Cum leuca superesset Ephratam usque.

Tertio, optime Noster *kibrat* deducit à ברה *bara*, id est cibare, vel frumentum proferre (inde enim בר *bar*, vocatur far, sive frumentum) et *caph* servili, quod *secundum*, vel *juxta* significat, q. d. Juxta tempus quo terra cibum et segetes effert et profert, quod S. Hieronymus aliquando tempus viridationis, aliquando vernum, aliquando electum vocat, derivando *kibrat*, non à *bara*, sed à בור *bur*, quod eligere significat.

Notat Moses, in morte Rachelis fuisse vernum tempus, ut innuat propter auram veris tepidiorem, non licuisse Jacobo cadaver Rachelis, ne putresceret, Hebronem perferre, ut ibidem in sepulchro Abrahæ et Saræ sepeliretur.

Tradunt Hebræi Rachelem mortuam esse anno ætatis 36 ; sed, quia Rachel nubilis erat, cum primo Jacob ad eam venit ad puteum in Haran : Jacob autem in Haran mansit 20 annis, et post reditum ex Haran, decennio cum ea huc usque habitavit in Chanaan; hinc patet Rachelem in morte fere quinquagenariam fuisse.

18. Benjamin.] Rachel moriens filium vocavit *Benoni*, id est, filium doloris ; sed pater Jacob vocavit eum *Benjamin*, idque post mortem matris, ut ostenderet se æquo animo illam ferre, utque hunc filium et fratres ad idem excitaret, hac spe et nomine, quod futurus esset Benjamin id est filius dexteræ, hoc est felix ac validus, licet in senectute patris esset genitus : dextera enim symbolum est roboris et felicitatis. Sic Hebræi mulierem, vel virum dexteræ aut virtutis, vocant eum, qui strenuus est, acer et fortis.

Veterum opinio fuit, felices fore proles, quæ matre enecta in lucem prodiissent, et talis fuit Scipio Africanus, et Julius Cæsar, Cæsarum primus, quem à cæso matris utero (licet alii à cæsarie, alii aliunde) Cæsarem nuncupatum volunt : talis fuit et Benjamin.

Quam validi fuerint posteri Benjamin, patet ex bello, quod ipsi soli contra cæteras omnes Tribus gesserunt, Judic. 20. 16.

Secundo, vocatus est Benjamin, id est filius dexteræ, quia fuit patri charissimus : parentes enim maxime diligunt minimos, quos ultimo loco et in senectute sua genuerunt, eosque inter genua, vel ad dextram suam collocant.

Natus est Benjamin anno Jacobi 107; fuit ergo Josepho junior sedecim annis : hic enim natus est anno Jacobi 91, ac consequenter eodem anno quo natus est Benjamin, venditus est Joseph, puta anno ætatis suæ 16 de quo rursum v. 28.

Allegorice, Rachel est Synagoga : Benjamin est Christus et Apostoli, ac præsertim S. Paulus ex Benjamin prognatus, inquit Cyrillus : huic enim Christiano et Apostolo effecto invidit et indoluit mater Synagoga ; sed Pater cœlestis fecit eum Benjamin, ut scilicet omnes hostes fortissime sibi subigeret, utque moriens sederet à dextris ejus in cœlis. Ita Rupertus.

19. Via quæ ducit (à Jerusalem metropoli) Ephratam, hæc est Bethlehem.] Hæc urbs primo dicta est Ephrata, ab Ephrata uxore Caleb, 1. Paral. 2. 24. quam Hebræi putant fuisse Mariam sororem Mosis, sed falso. Hæc urbs postea dicta est Bethlehem, id est domus panis, à fertilitate quæ ibi fuit, post famem quæ acciderat tempore Elimelech, ut habetur in libro Ruth, inquit Lyranus. Similiter Ephrata hebraice significat fertilem, fructiferam, à radice פרה *para*, id est fructificavit; est enim hic locus fertilis.

Sicut Rachel Benjaminum, ita B. Virgo peperit Christum in Bethlehem ; quia Christus panis est et deliciæ hominum et angelorum. Christum,

inquam, quasi suum Benoni, id est virum dolorum, peperit in summa vilitate et paupertate; quem proinde Pater cœlestis suum fecit Benjamin. Ita S. Hieronymus, qui ea de causa cum S. Paula in Bethlehem commigravit. Audi eum in Epitaphio S. Paulæ : *Jurabat*, ait, *Paula se in Bethlehem oculis fidei cernere infantem pannis involutum, vagientem in præsepio Dominum, Magos adorantes, stellam fulgentem desuper matrem virginem, nutricium sedulum, pastores nocte venientes, mixtisque gaudio lachrymis loquebatur : Salve, Bethlehem domus panis, in qua natus est ille panis qui de cœlo descendit. Salve, Ephrata, regio uberrima, cujus fertilitas Deus est. Ecce audivimus eam in Ephrata, invenimus eam in campis silvæ, hæc requies mea ; quia Domini patria est : hic habitabo, quoniam Salvator elegit eam.*

20. Erexitque Jacob titulum.] Bochardus tradit titulum hunc, sive monumentum Rachelis, fuisse pyramidem perelegantem, in cujus basi dispositi erant 12 lapides prægrandes, juxta numerum duodecim filiorum Israel.

Vide hic pervetustum ritum erigendi titulos et epitaphia, in memoriam defuncti juxta sepulchra, inter quæ primum quod in Scriptura invenimus, est hoc Rachelis. Ita Simon Machabæus magnificum monumentum erexit super sepulchrum patris et fratrum, 1. Machab. 13. 30. S. Hier. scribit se ad mausolæum Davidis regis precari solitum, epist. ad Marcellam : de quo et ait S. Petrus: *Et sepulchrum ejus apud nos est*, Actor. 2. 29. Audi Prudent. in passione Hippolyti :

Plurima litterulis signata sepulchra loquuntur
Martyris aut nomen, aut epigramma aliquod.

21. Trans turrem gregis.] Putant Hebræi hunc locum esse Jerusalem et Sion, sive locum templi ; ex eo quod Jerusalem à Michea c. 4. 8. vocetur turris gregis. Verum Micheas eam ita vocat per tropum, ænigmatice et parabolice : nam turris *Eder*, id est gregis, mille tantum passibus distat à Bethlehem ; Jerusalem vero à Bethlehem distat sex millibus passuum. Turris ergo gregis est locus pascuis uberrimus, ubi proinde copia erat gregum, situs inter Hebron et Bethlehem, ubi et Jacob gregem suum pavit. Ita S. Hier. in epitaphio S. Paulæ, Eucherius, Rupert. unde sanctus Hieron. Tostatus, Adrichom. et alii putant, juxta hanc turrim apparuisse angelum pastoribus, vigilantibus super gregem suum, eisque nuntiasse ortum Christi. Hinc et S. Helena mater Constantini Magni, apud hanc turrim insigne extruxit templum, sub nomine SS. Angelorum.

22. Ruben dormivit cum Bala.] Hinc pater Jacob spoliavit Ruben sua primogenitura, eique moriens maledixit. Genes. 49. 4. Balam autem deinceps Jacob deseruit, nec eam amplius attigit, utpote hoc incestu pollutam : sicuti David abstinuit concubinis, quas Absalom incestarat, 2. Reg. 16. 22. Sexta hæc fuit crux et afflictio Jacobi : quinta enim fuit mors Rachelis v. 19.

26. Qui nati sunt ei in Mesopotamia.] Scilicet undecim nati sunt in Haran, sed unus Benjamin excipitur : hic enim natus est in Chanaan, juxta Bethlehem. Ita S. Aug. q. 117. Minus ergo recte S. Cyril. Chrysost. Procop. ex hoc loco censent Benjamin conceptum esse in Haran, sed natum in Chanaan : nam natus est Benjamin decennio post exitum Jacobi ex Haran, et habitationem in Chanaan. Recenset hic Moses posteros Israelis, quasi semen electum, ut eos opponat posteris Esau, quasi rejectitiis, quos recenset cap. sequenti.

27. Civitatem Arbee,] in Cariatharbe, sive Hebron, uti habitabat, ita pariter mortuus et sepultus est Isaac. Tropol. S. Ambros. ad Irenæum de immolat. Ægypt. *Sequamur*, ait, *S. Jacob vias, ut perveniamus ad eas passiones, ad eas congressiones, perveniamus ad patientiam* (alludit ad matrem Jacob *Rebeccam*, quod nomen ipse interpretatur *patientiam*) *matrem fidelium, et ad patrem Isaac, id est jucunditatis capacem, lætitia redundantem; ubi enim patientia, ibi lætitia.* q. d. Sicut conjugantur Rebecca et Isaac, sic copulantur patientia et lætitia, ut lætitia quasi fidus maritus patientiam, quasi uxorem, nunquam deserat.

28. Completi sunt dies Isaac centum octoginta annorum.] Nota seriem chronologiæ Jacobi et Isaaci : Jacob fugiens Esau ivit in Mesopotamiam, anno ætatis suæ 77. Hæsit ibi 20 annis ; inde rediit in Chanaan anno ætatis 97. Ibi peregrinatus est per decem annos : idque seorsum à patre Isaaco ; quia uterque erat dives, habebatque copiam gregum, quibus unius ejusdemque loci pascua non suffecissent, intervisit tamen Jacob subinde patrem, tum per se, tum per famulos, nuntios, et litteras. Post 10 annos, puta anno ætatis Jacobi 107 quo anno mortua est Rachel, et natus Benjamin, venit Jacob in Hebron, ad Isaac patrem suum jam senio deficientem, stabiliter cum eo mansurus : mansit cum patre 13 annos, post quos moritur Isaac annum agens 180, qui fuit Jacobi 120, Josephi 26.

Rursum eodem anno quo mortua est Rachel, et natus Benjamin, qui fuit Jacobi 107, Joseph annum agens 16 à fratribus venditus, abductus est in Ægyptum. Moriente ergo Isaaco, anno ætatis suæ 180, Joseph in Ægypto agebat annum servitutis 13, ætatis 29, qui fuit annus à diluvio 527, à creatione mundi 2228. Est ergo hic hysterologia : nam præponitur hic mors Isaaci, quæ ordine temporis ponenda fuisset post venditionem Josephi, sub finem c. 40. Genes. Ita Abul. Perer. et alii.

Tertio, supervixit Jacob Isaaco patri 27 annis : mortuus est enim Isaac, cum Jacob ageret annum vitæ 120. Jacob autem mortuus est anno vitæ 147.

Obiter observa hic annos climactericos vitæ Jacobi, scilicet 77 exilii in Heran 84 nuptiarum cum Rachele et Lia, 91 nati Josephi, et 147 mortis. Omnes enim hi anni sunt septenarii, sive septimi, quos medici perhibent magnam homini mutationem afferre, uti Jacobo hic attulerunt.

29. Consumptusque ætate,] deficiente calore naturali, et exarescente humido radicali, quod calorem naturalem pascit et conservat, sicut flamma lucernæ pascitur oleo.

Appositus est populo suo,] patribus in limbo. Vide dicta c. 25. 8. Vixit Isaac 180 annis, nos vivimus 60 aut 70. Vitam brevem esse queruntur homines, quia omnes aliis, pauci sibi vivunt : causa est, quia tanquam semper victuri vivunt. Cogitent saltem illud Senecæ : Tempus vitæ vel est, vel fuit, vel erit; quod agimus, breve est : quod acturi sumus, dubium : quod egimus,

certum. Quidni ergo ab hoc exiguo et caduco temporis transitu, in illa nos toto damus animo, quæ immensa, quæ æterna sunt; quis animum tuum post vitam locus, quæ sors expectet, ubi post mortem te natura, imo Deus componat.

CAPUT TRIGESIMUM SEXTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Describuntur hoc capite posteri, et v. 15. duces, et v. 31. reges prognati ex Esau : tum quia ipse fuit filius Isaaci, et nepos Abrahæ; tum ut ostendatur benedictio Isaaci, illi data c. 27. 39. reipsa esse adimpleta : tum quia Idumæos cum Judæis in unam gentem coalituros, Deus ab illis pro fratribus haberi voluit, Deuter. 23. 7.

1. HÆ sunt autem generationes Esau, ipse est Edom. 2. Esau accepit uxores
de filiabus Chanaan; Ada filiam Elon Hethæi, et Oolibama filiam Anæ
filiæ Sebeon Hevæi : 3. Basemath quoque filiam Ismael sororem Nabaioth.
4. Peperit autem Ada Eliphaz : Basemath genuit Rahuel : 5. Oolibama
genuit Jehus et Ihelon et Core, hi filii Esau, qui nati sunt ei in terra Cha-
naan. 6. Tulit autem Esau uxores suas et filios et filias, et omnem animam
domus suæ, et substantiam, et pecora, et cuncta quæ habere poterat in
terra Chanaan : et abiit in alteram regionem, recessitque à fratre suo Jacob. 7. Divites enim
erant valde, et simul habitare non poterant : nec sustinebat eos terra peregrinationis eorum præ
multitudine gregum. 8. Habitavitque Esau in monte Seir, ipse est Edom. 9. Hæ autem sunt
generationes Esau patris Edom in monte Seir, 10. et hæc nomina filiorum ejus : Eliphaz filius
uxoris Esau : Rahuel quoque filius Basemath uxoris ejus. 11. fueruntque Eliphaz filii : Ada
Theman, Omar, Sepho, et Gatham et Cenez. 12. Erat autem Thamna, concubina Eliphaz
filii Esau : quæ peperit ei Amalech : hi sunt filii Ada uxoris Esau. 13. Filii autem Rahuel : Na-
hath et Zara, Samma et Meza. Hi filii Basemath uxoris Esau. 14. Isti quoque erant filii Ooli-
bama filiæ Anæ filiæ Sebeon, uxoris Esau, quos genuit ei. Jehus et Ihelon et Core. 15. Hi
duces filiorum Esau : Filii Eliphaz primogeniti Esau : dux Theman, dux Omar, dux Sepho, dux
Cenez, 16. dux Core, dux Gatham, dux Amalech. Hi filii Eliphaz in terra Edom, hi filii Ada.
17. Hi quoque filii Rahuel, filii Esau : dux Nahath, dux Zara, dux Samma, dux Meza : hi
autem duces Rahuel in terra Edom : isti filii Basemath uxoris Esau. 18. Hi autem filii
Oolibama uxoris Esau : dux Jehus, dux Ihelon, dux Core. Hi duces Oolibama filiæ Anæ uxoris
Esau. 19. Isti sunt filii Esau, et hi duces eorum : ipse est Edom. 20. Isti sunt filii Seir Horræi,
habitatores terræ : Lotan, et Sobal, et Sebeon, et Ana, 21. et Dison, et Eser, et Disan.
Hi duces Horræi, filii Seir, in terra Edom. 22. Facti sunt autem filii Lotan : Hori et He-
man; erat autem soror Lotan, Thamna. 23. Et isti filii Sobal : Aluan et Manahat et Ebal,
et Sepho et Onan. 24. Et hi filii Sebeon : Aia et Ana ; iste est Ana qui invenit aquas calidas
in solitudine, cum pasceret asinos Sebeon patris sui, 25. habuitque filium Dison, et filiam Ooli-
bama. 26. Et isti filii Dison : Hamdan, et Eseban, et Jethram, et Charan. 27. Hi quoque
filii Eser : Balaan, et Zavan, et Acan. 28. Habuit autem filios Disan : Hus, et Aram. 29. Hi
duces Horræorum : dux Lotan, dux Sobal, dux Sebeon, dux Ana, 30. dux Dison, dux Eser,
dux Disan : isti duces Horræorum qui imperaverunt in terra Seir. 31. Reges autem qui regna-
verunt in terra Edom, antequam haberent regem filii Israel, fuerunt hi : 32. Bela filius Beor,
nomenque urbis ejus Denaba. 33. Mortuus est autem Bela, et regnavit pro eo Jobab filius Zaræ
de Bosra. 34. Cumque mortuus esset Jobab, regnavit pro eo Husam de terra Themanorum.
35. Hoc quoque mortuo, regnavit pro eo Adad filius Badad, qui percussit Madian in regione
Moab : et nomen urbis ejus Avith. 36. Cumque mortuus esset Adad, regnavit pro eo Semla de
Masreca. 37. Hoc quoque mortuo, regnavit pro eo Saul de fluvio Rohoboth. 38. Cumque et
hic obiisset, successit in regnum Balanan filius Achobor. 39. Isto quoque mortuo, regnavit
pro eo Adar, nomenque urbis ejus Phau : et appellabatur uxor ejus Meetabel, filia Ma-
tred filiæ Mezaab. 40. Hæc ergo nomina ducum Esau in cognationibus, et locis, et

vocabulis suis : dux Thamna , dux Alva, dux Jetheth. 41. dux Oolibama, dux Ela, dux Phinon. 42. dux Cenez, dux Theman, dux Mabsar, 43. dux Magdiel, dux Hiram : hi duces Edom habitantes in terra imperii sui, ipse est Esau pater Idumæorum.

2. Ada filiam Elon Hethæi.] Nota viros et feminas olim fuisse polyonymos, ut dixi c. 19. Sic ergo quæ hic vocatur Ada, filia Elon Hethæi, Genes. 26. vers. 34. vocatur Judith, filia Beeri; et quæ hic vocatur Oolibama, filia Anæ, ibi vocatur Basemath, filia Elon, rursum, quæ hic vocatur Basemath, capite 28. vers. 9. vocatur Maheleth.

6. Et cuncta quæ habere poterat,] cunctam possessionem, quam acquisierat in terra Chanaan. ita Hebr.

Abiit in alteram regionem,] in Idumæam; eo jam ante abierat Esau ob offensam parentum, ut patet c. 32. v. 3. sed mortuo patre, cum tota familia rediit ad patris funus in Hebron, quasi ibidem mansurus. Verum, cum gregibus abundaret, nec pascua utrique, puta sibi et fratri, sufficerent, ultro cessit fratri Chananæam, ipseque rediit in suam Idumæam. Ita S. Augustinus q. 119. Factum est hoc nutu Dei, qui Chananæam promiserat Jacobo.

9. Hæ autem sunt generationes Esau, patris Edom,] patris Idumæorum ; patet v. 43. Insulse et imperitissime Aben Esra, et Rabbini, Edom putant esse Romam, et Pontificem Romanum vocant monachum Idumæum, longe probabilius dicerent Idumæos esse. Judæos ; utpote sibi invicem tam moribus, quam situ et nomine vicinissimos; unde Plinius Idumæos vocat Judæos.

In monte Seir,] in Idumæa habitantis, vel potius quasi dicat : Hi sunt filii, id est nepotes, Esau, quos ejus filii nati in Chanaan, generarunt in Seir, id est in Idumæa. Deinceps enim Moses narrat nepotes Esau , illi natos ex suis filiis, jam habitantibus in Idumæa.

12. Amalech.] Fuit ergo Amalech nepos Esau, ex Eliphaz : ab hoc orti sunt et dicti Amalecitæ.

15. Hi duces filiorum Esau.] Hucusque recensuit Moses simpliciter filios et posteros Esau; nunc recenset duces ex Esau prognatos, unde non mirum, si iidem iterato nominentur; prius enim nominati fuerunt simpliciter ut filii, hic vero nominantur ut duces.

Nota. Hic recensentur duces , v. vero 31 reges, rursum v. 40 duces prognati ex Esau ; quia Idumæi primo amplexi sunt aristocratiam, in qua duces singuli suæ tribui et dynastiæ præsidebant, et regebant, non ex sua, sed ex optimatum sententia, uti facit Dux Venetorum ; deinde amplexi sunt monarchiam , in qua regali jure toti Idumææ præerant reges ; tertio iterum amplexi sunt aristocratiam , redieruntque ad suos duces. Porro tam duces, quam reges habuerunt electivos ; unde regni successores ponuntur, non defunctorum filii, sed alii, ut annotavit Abulens.

20. Isti sunt filii (id est incolæ) Seir Horræi,] q. d. Isti sunt incolæ montis, qui postea ab Esau dictus est Seir; incolæ, inquam, genere et gente Horræi, qui montem hunc incoluerunt ante Esau; quosque Esauitæ expulerunt, Deuteron. 2. 12. Qui ergo in sequentibus nominantur, puta Lotan, Sobal. Sebeon, etc. Horræi fuerunt, non Esauitæ. Meminit Moses Horræorum, tum quia illi primi incolæ fuerunt Idumææ, tum quia ex eis uxores duxerunt Esauitæ. Nam Thamna concubina Eliphaz, filii Esau, fuit soror Lotan Horræi, ut dicitur v. 22. Ita S. Hieron.

24. Iste est Ana, qui invenit aquas calidas, dum pasceret asinas.] Pro *aquas calidas*, hebraice est ימים *iemim*, quod Chald. vertit, *gigantes*. Secundo, Aquila, Symmachus et Septuag. retinent Hebræum nomen, vertuntque *eamim;* tertio, *nonnulli*, inquit S. Hieronym. in Quæst. *arbitrantur, onagros ab Ana admissos esse ad asinas ; et ipsum ejusmodi reperisse concubitum, ut velocissimi ex his asini nascerentur qui vocantur jamim. Plerique putant, quod equarum greges ab asinis ipse fecerit primus ascendi, ut mulorum inde nova contra naturam animalia nascerentur.* Et hoc passim sequuntur Rabbini, Vatabl. et alii, qui *jemim* mulos vertunt, illudque avide arripit Calvinus et Novantes, ut Vulgatam editionem criminentur et carpant. Unde acute, sed infideliter Robertus Stephanus in Vulgata editione, pro *aquas calidas* impressit *equas calidas*, et ad marginem addit, *id est mulos*, quos scilicet genuerint equæ calidæ cum asinis commistæ. Addunt aliqui, quod, sicut תאומים *teomim*, id est gemelli, seu gemini, ita et *jemim* derivetur à verbo תמם *tamam*, id est consummare, perficere, quasi *jemim* dicantur muli, quia consummati et perfecti ex gemina, sive duplici animalium specie, puta ex equa et asino prognati.

Verum noster Interpres optime *jamim* vertit, *aquas calidas* :primo, quia in lingua Punica (quæ affinis est linguæ Hebrææ) teste S. Hieronymo, *jamim* significat aquas calidas ; secundo, quia Noster non *jemim*, sed aliis punctis *jammim* legit, unde et S. Hiéron. legit *jamim : jammim* autem hebraice significat aquarum copiam, indeque mare, itaque vertunt hic et legunt Euseb. Diodor. Theodor. Procop. Tertio, in Hebræo est הימים *haiammim*, pro quo legendum videtur חימים *chaiammim :* ח enim in vicinum ה detortum et depravatum videtur; nam Septuag. retinentes nomen Hebræum, vertunt, *eamim :* solent autem ipsi Hebræum *chet*, reddere per *epsilon*, unde pro *pesach* vertunt *phase*, pro *Corach Core*, pro *Therach Thare.* Jam *chaiammim*, compositum videtur ex חם *cham*, id est calidus, ימים et *jammim*, id est aquæ; proprie ergo *chaiammim*, significat aquas calidas, quod Nota : nam à nullo, quod sciam, hoc animadversum est.

Invenit ergo Ana in deserto thermas, quales sunt thermæ Aquenses, quæ calidæ sunt et medicinales, quia per sulphur venasque sulphureas labuntur et transeunt, itaque multis morbis, præsertim ortis ex pituita, medentur. Quare balneorum inventor fuit Ana. Ita Torniellus.

Tropol. B. Petrus Damiani l. 2. epist. 12. ad Desiderium Abbatem Cardin. *Quid est*, inquit, *per figuram, Ana in solitudine patris sui asinas pascere, nisi spiritalem quempiam virum cui Deus pater est, simplices fratres, sub disciplinæ remotioris studio custodire? Et quid est aquas calidas*

invenire, nisi in compunctionis lacrymas, quæ de fervore S. Spiritus eliciuntur, erumpere? Onam siquidem dolor, vel tristitia eorum, sive etiam mussitatio, vel murmuratio interpretatur. Quisquis enim veræ compunctionis dolore tristatur, quasi sub quadam querula mussitatione adversum pravitatem vitæ suæ murmurare compellitur. Sebeon autem interpretatur stans in æquitate, quod Deo congruere nemo prorsus ignorat. Ipse quippe in æquitate principaliter stat, quia justitiæ rectitudine, nulla necessitate coactus exorbitat. Onam igitur, dum patris sui Sebeon asinos in solitudine pascit, aquas calidas reperit; quia quisquis se per vitæ rectitudinem Deo filium exhibet, ac de peccatis suis medullitus dolet, dum se reddit in pervigili fratrum cura sollicitum, divino munere percipit gratiam lachrymarum.

31. Antequam haberent regem filiis Israel.] Hæc verba videntur addita post Mosen ab eo, qui Mosis diaria digessit; tempore enim Mosis nulla erat mentio regis in Israel. Vide dicta in procem. Gen.

33. Jobab.] Hic est S. Job speculum patientiæ; licet enim Hebræi, et S. Hieronym. velint S. Job natum esse ex Hus, filio Nachor, fratris Abrahæ: tamen verius est S. Job prognatum esse ex Esau, ejusque fuisse pronepotem. Esau enim genuit Rahuel, Rahuel genuit Zaram, Zara genuit Jobab, sive Job; unde ejus amicus fuit Eliphaz Themanites, primogenitus Esau. Est hæc sententia Sept. Interpretum in fine libr. Job, est et Origenis, Philonis, S. Athanas. Chrysostomi, August. Theodor. Gregor. Hippol. Irenæi, Euseb. Tostati, Pererii et Pinedæ in cap. 1. Job v. 1. num. 31. Hinc patet sanctum Job regem fuisse in Idumæa, eumque ordine secundum.

Patet secundo, S. Job natum esse sub id tempus, quo Jacob descendit ad Joseph in Ægyptum. Fuit enim Job tertius ab Esau; Esau autem duxit uxorem, et cœpit generare anno 40. Jacob autem descendit in Egyptum anno 130, quando tertia erat generatio, qua natus est Job.

Hinc tertio, sequitur S. Job vixisse usque ad tempora Mosis; vixit enim S. Job, ut minimum ducentos annos et decem, uti ostendit Pineda in Job. 45. v. 16. n. 3. Vixit ergo cum Mose ut minimum annos 75; nam à descensu Jacobi in Ægyptum, qui contigit anno Jacobi 130 sub quod tempus natus est S. Job, usque ad exitum Mosis et Hebræorum ex Ægypto, fluxerunt anni 215. Moses autem tunc erat 80 annorum : ergo, si demus natum esse Job anno Jacobi 130 atque vixisse 210 annos, consequenter dicere debemus eum cum Mose vixisse annis 75 et 5 annis ante egressum Mosis et Hebræorum ex Ægypto, esse defunctum.

37. Saul de fluvio Rohoboth.] Hoc est, ut 1. Paralipom. 1. vers. 48. dicitur : *Saul de Rohoboth, quæ juxta amnem sita est.* Unde patet Rohoboth esse urbem, sitam juxta amnem. Per amnem hunc nonnulli Euphratem fluvium in Scriptura celebrem, per antonomasiam intelligunt. Unde Chald. vertit, *Saul de Rohoboth, quæ est supra Euphratem.*

40. Hæc ergo sunt nomina ducum Esau in cognationibus, et locis, et vocabulis suis.] q. d. Hæc sunt nomina filiorum Esau, qui fuerunt duces, et capita cognationum et tribuum habitantium in Idumæa, per loca et regiones sibi attributas, quas singuli à suo nomine vocarunt et indigitarunt. Ita Vatablus.

CAPUT TRIGESIMUM SEPTIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Joseph narrat sua somnia, invident ei fratres, eique necem machinantur, sed liberat eum Ruben. Unde vers. 26. suadente Juda Josephum Madianitis, et hi eum Putiphari in Ægypto divendunt.

1. HABITAVIT autem Jacob in terra Chanaan, in qua pater suus peregrinatus
est. 2. Et hæ sunt generationes ejus : Joseph cum sedecim esset annorum,
pascebat gregem cum fratribus suis adhuc puer : et erat cum filiis Balæ et
Zelphæ uxorum patris sui : accusavitque fratres suos apud patrem cri-
mine pessimo. 3. Israel autem diligebat Joseph super omnes filios suos,
eo quod in senectute genuisset eum : fecitque ei tunicam polymitam. 4. Vi-
dentes autem fratres ejus quod à patre plus cunctis filiis amaretur, oderant
eum, nec poterant ei quidquam pacifice loqui. 5. Accidit quoque ut visum somnium referret
fratribus suis : quæ causa majoris odii seminarium fuit. 6. Dixitque ad eos : Audite somnium
meum quod vidi : 7. Putabam nos ligare manipulos in agro : et quasi consurgere manipulum
meum, et stare, vestrosque manipulos circumstantes adorare manipulum meum. 8. Responde-
runt fratres ejus : Numquid rex noster eris ? aut subjiciemur ditioni tuæ? Hæc ergo causa som-
niorum atque sermonum, invidiæ et odii fomitem ministravit. 9. Aliud quoque vidit somnium,
quod narrans fratribus, ait : Vidi per somnium, quasi solem, et lunam, et stellas undecim
adorare me. 10. Quod cum patri suo, et fratribus retulisset, increpavit eum pater suus, et di-
xit : Quid sibi vult hoc somnium quod vidisti; num ego et mater tua et fratres tui adorabimus
te super terram? 11. Invidebant ei igitur fratres sui : pater vero rem tacitus considerabat.

12. Cumque fratres illius in pascendis gregibus patris morarentur in Sichem, 13. dixit ad eum Israel : Fratres tui pascunt oves in Sichimis : veni, mittam te ad eos. Quo respondente, 14. Præsto sum. Ait ei : Vade, et vide si cuncta prospera sint erga fratres tuos, et pecora : et renuntia mihi quid agatur. Missus de Valle Hebron, venit in Sichem : 15. invenitque eum vir errantem in agro, et interrogavit quid quæreret. 16. At ille respondit : Fratres meos quæro, indica mihi ubi pascant greges. 17. Dixitque ei vir : Recesserunt de loco isto : audivi autem eos dicentes : Eamus in Dothain. Perrexit ergo Joseph post fratres suos, et invenit eos in Dothain. 18. Qui cum vidissent eum procul, antequam accederet ad eos, cogitaverunt illum occidere : 19. et mutuo loquebantur : Ecce somniator venit : 20. venite, occidamus eum, et mittamus in cisternam veterem ; dicemusque : Fera pessima devoravit eum ; et tunc apparebit quid illi prosint somnia sua. 21. Audiens autem hoc Ruben, nitebatur liberare eum de manibus eorum, et dicebat : 22. Non interficiatis animam ejus, nec effundatis sanguinem ; sed projicite eum in cisternam hanc, quæ est in solitudine, manusque vestras servate innoxias : hoc autem dicebat, volens eripere eum de manibus eorum, et reddere patri suo. 23. Confestim igitur ut pervenit ad fratres suos, nudaverunt eum tunica talari et polymita : 24. miseruntque eum in cisternam veterem, quæ non habebat aquam. 25. Et sedentes ut comederent panem, viderunt Ismaelitas viatores venire de Galaad, et camelos eorum portantes aromata, et resinam, et stacten, in Ægyptum. 26. Dixit ergo Judas fratribus suis : Quid nobis prodest si occiderimus fratrem nostrum, et celaverimus sanguinem ipsius ? 27. Melius est ut venundetur Ismaelitis, et manus nostræ non polluantur : frater enim et caro nostra est. Acquieverunt fratres sermonibus illius. 28. Et prætereuntibus Madianitis negotiatoribus, extrahentes eum de cisterna, vendiderunt eum Ismaelitis, viginti argenteis : qui duxerunt eum in Ægyptum. 29. Reversusque Ruben ad cisternam, non invenit puerum : 30. et scissis vestibus pergens ad fratres suos, ait : Puer non comparet, et ego quo ibo ? 31. Tulerunt autem Tunicam ejus, et in sanguine hædi, quem occiderant, tinxerunt : 32. mittentes qui ferrent ad patrem, et dicerent : Hanc invenimus : vide utrum tunica filii tui sit, an non. 33. Quam cum agnovisset pater, ait : Tunica filii mei est, fera pessima comedit eum, bestia devoravit Joseph. 34. Scissisque vestibus indutus est cilicio, lugens filium suum multo tempore. 35. Congregatis autem cunctis liberis ejus ut lenirent dolorem patris, noluit consolationem accipere, sed ait : Descendam ad filium meum lugens in infernum. Et illo perseverante in fletu, 36. Madianitæ vendiderunt Joseph in Ægypto Putiphari eunucho Pharaonis magistro militum.

2. HÆ SUNT GENERATIONES EJUS] Jacobi, q. d. Deinceps enarrabo posteros Jacobi, eorum casus, eventa et gesta, maxime Josephi, ut fecit Esau c. præcedenti. Hic enim incipit historia Josephi innocentissimi, castissimi et patientissimi. Vide S. Ambr. l. de Joseph.

JOSEPH CUM SEDECIM ESSET ANNORUM.] Hebræi, Chaldæi, Septuag. et Josephus habent *septemdecim*, scilicet expleverat Joseph annum 16. et inchoarat 17. Unde Philo : Erat, inquit, circiter 17 annorum. Unde hebr. est : *Joseph erat filius 17 annorum.* Hebr. enim בן *ben,* id est filius, significat inchoationem, et quasi ædificationem illius rei, à radice בנה *bana*, id est ædificavit, ut patet Exodi 2. 5. q. Joseph adhuc ædificabatur à decimo septimo anno, vel agebat decimum septimum annum.

Hæc ergo contigerunt Josepho, paulo post mortem matris Rachelis, et nativitatem Benjamin, scilicet eodem, vel sequenti anno, cum Jacob esset annorum 107, puta anno mundi 2216.

Nota Joseph ab anno hoc 16 ad 30 per integros 13 annos duram et miseram toleravit servitutem ; anno vero 30 evectus est ad principatum, in eoque vixit felix et gloriosus, utpote princeps Ægypti, per annos 80, usque ad obitum ; obiit enim anno ætatis 110 ; itaque Joseph expressus fuit typus Christi patientis et resurgentis. Vide S. Chrysost. homil. 61. et seq. et S. Ambros. lib. de Joseph : *Dicite,* inquit Ambrosius, *in Abraham impigram fidei devotionem ; in Isaac sinceræ mentis puritatem ; in Jacob laborum tolerantiam ; in Joseph speculum castitatis ;* adde, et patientiæ et constantiæ in tolerandis odiis, persecutionibus, calumniis, servitute, carcere, etc.

ADHUC PUER] tum ætate, tum moribus et innocentia.

ERAT CUM FILIIS BALÆ ET ZELPHÆ.] Videtur Jacob divisisse gregem suum in duos, unum dedisse pascendum sex filiis Liæ, alterum commisisse filiis Balæ et Zelphæ ancillarum, cum quibus junxit Josephum ; quia hi facile patiebantur Josephum sibi præferri, quod filii Liæ non patiebantur. Sicut enim inter Rachel et Liam fuit æmulatio, ita et inter earum filios ; putabant enim filii Liæ, mortua præsertim Rachele, sibi quasi senioribus, seniore matre, eaque adhuc superstite, natis, primas deberi.

ACCUSAVITQUE.] Ita habent Hebræa, Chald. Aquila, Symmachus et Theodotion. Verum Septuag. in editione Romana habent κατήνεγκαν, id est, accusaverunt, scilicet fratres ipsum Josephum ; et ita legunt Theodor. S. Chrys. Diodorus et Cyrillus. verum corrigendum est κατη-

ἐψέγκεν, id est accusavit; sic enim habent Septuag. in editione Regia, et hoc exigunt Hebræa, ipsaque historiæ series.

Nota. Joseph, utpote innocens et sanctus, servavit ordinem correptionis fraternæ, quem ipsa ratio naturalis dictat, ut scilicet moneatur secreto proximus de suo peccato, antequam ad superiorem deferatur. Monuit ergo Joseph prius suos fratres; sed, cum monitionem suam ab eis negligi cerneret, detulit eos ad patrem. Ita Abulensis.

FRATRES,] maxime filios Balæ et Zelphæ, inquit S. Cyrillus, utpote cum quibus versabatur, et pascebat oves.

CRIMINE PESSIMO,] contra naturam, puta de peccato, vel Sodomitico, ut vult Rupertus; vel bestialitatis cum ovibus, quas pascebant, ut vult S. Theo. Abul. et Hugo de S. Victore, quod proinde quia pudendum, horrendum et infame, noluit hic Moses nominare; est enim hoc peccatum mutum, ob suî enormitatem silentio premendum. Hebræa habent דבה רעה *dibba raa*, id est infamiam malam, unde videtur hoc fratrum Joseph peccatum infandum fuisse, infame et publicum.

Alii, ut Pererius, per crimen pessimum intelligunt rixas et odia mutua: alii intelligunt murmurationem contra patrem, quod Josephum juniorem sibi præferret. Verum hæc non sunt *dibba*, id est infamia, resque infamis, fœda, et infanda. Judæi nonnulli putant quod Joseph solum Ruben accusaverit de suo incestu cum Bala. Verum repugnat id, quod hic dicitur, eum scilicet accusasse, non fratrem, sed fratres, quasi plures eorum accusaverit. Ita Abulensis.

3. ET QUOD IN SENECTUTE GENUISSET EUM.] Hebr. est, *eo quod esset filius senectutis*, id est præditus senili modestia, prodentia et moribus, inquit Theodoretus, Josephus et Burgens. unde Chaldæus vertit, *quia filius sapiens erat ei.* Verum melius magisque genuine vertit Noster, *eo quod in senectute genuisset eum.* Licet enim Jacob, intra secundum septennium servitutis suæ genuerit omnes filios, etiam Josephum, uno excepto Benjamin; tamen Josephus omnium erat ultimus et minimus, præter Benjamin, qui hoc anno decimo sexto Josephi, tantum infans erat unius anni. Joseph ergo vocatur filius senectutis, non absolute, sed respectu cæterorum filiorum Jacob, qui omnes ante Josephum sunt geniti, ita ut illorum respectu Joseph esset filius senectutis, id est, ultima patris generantis ætate, ultimo genitus.

Notat Philo, lib. de Abraham, parentes solere diligere filios in senectute genitos, præ aliis filiis, quia tales sunt ultimi parentum fructus, post quos non sperant alios. Secundo, quia tales sunt indices bonæ et fortis senectutis parentum. Audi Philon. *Sero natos*, ait, *impotentius parentes amant, vel quia diu desideratos, vel quia natura effœta nullam postea sperant prolem, vel quia maxime gaudent se in senectute robustos esse ad generandum.* Adde, quia Joseph similis erat patri, et avo: sicut enim Jacob natus est ex Rebecca sterili, et Isaac ex Sara sterili; sic Joseph prodiit ex Rachel sterili, et Jacob sene, inquit Rupert. Addit Cajetanus, quia per tales, utpote diutius victuros potest parentum nomen et memoria conservari.

Præter hanc amoris causam, fuit et alia, eaque præcipua, scilicet vitæ morumque innocentia in Josepho. Ita S. Chrysost. homil. 61. Porro ad hanc physice non parum adjuvit senilis tum ætas, tum amor patris. Senes enim quia frigidi sunt, maturi, sapientes, casti, compositi; hinc tales generant, æque ac educant filios. Exemplum clarum est in illustri familia Anitia (quæ deinde *Frangipani* est dicta) quæ ab anu originem et nomen accepit. Anitius enim ejus parens et conditor ita nuncupatus est, quod à matre anu, id est vetula, genitus esset. Hæc enim familia in lucem edidit S. Paulinum Nolæ Episcopum, S. Benedictum, S. Scholasticam, S. Placidum, Severinum Boetium, S. Sylviam, S. Gregorium Magnum, S. Thomam Aquinatem, aliosque plurimos castitate, sapientia, omnique virtute conspicuos, uti ex Panvino docet Franciscus Zazzera tract. de familia Anitia: qui tamen addit nonnullos censere, Anitios origine et nomine esse Græcos, dicitque quasi ἀνικίους, id est invictos. Longe clarius exemplum est in B. Virgine: Deus enim congrue disposuit, ut ipsa à parentibus senibus et sanctis Anna et Joachim nasceretur et educaretur; quia ipsam destinabat humilitatis primiceriam, virginitatis jubar, sapientiæ et sanctitatis solem efficere, ac supra Angelos, Cherubim et Seraphim evehere.

FECITQUE ET TUNICAM POLYMITAM.) Hebraice פסים *passim*, id est ex frustis et liciis diversi coloris variegatam. Ita Septuag. sicut enim τρίμιτος est trilix, sive trium liciorum vestis, ita πολύμιτος est multilix, sive multorum liciorum vestis. Aquila vertit, *talarem;* Symmachus, *manicatam.*

Symbolice, hæc tunica polymita est variegatura virtutum, inquit Rupert. *Merito ergo variam tunicam fecit ei, quo significaret cum diversarum virtutum amictu fratribus præferendum*, ait S. Ambros. et ut ait, Philo l. de Joseph, seu de viro civili et politico, hæc toga polymita est multiformis prudentia principis. Princeps enim, qualis evasit Joseph, debet esse polymitus; quia alius debet esse in pace, alius in bello, alius cum hostibus, alius cum amicis, etc. adeoque debet esse πολύτροπος, qualem fuisse Ulyssem canit Homerus, qui scilicet pro ratione rerum et personarum, in omnes formas et figuras se vertere et versare possit.

S. Gregor. vero l. 1. Moral. c. ultimo, qui cum Aquila, tunicam hanc talarem accipit: Talaris, inquit, tunica est perseverantia, quæ ad talos, id est ad terminum vitæ, protenditur.

Nota hic. Causa odii et invidiæ fratrum contra Joseph, fuit primo, quod Joseph plus diligeretur à patre; secundo, quod eos apud patrem accusasset de crimine; tertio, somnia Josephi; quarto, tunica ejus polymita assidue oculos fratrum feriens. Fuit enim hæc tunica dolor oculorum fratribus, quæ Josepho et patri caro stetit. Nam hac cum expoliarunt fratres, mortem ei machinati sunt, tandemque cum vendiderunt Ismaelitis.

Discant hoc exemplo parentes, filios æqualiter amare, vestire, educare, suaque dona et bona æqualiter, quoad fieri potest, partiri, ne, si unum alteri præferant, hic fiat pusillanimis, ille superbiat, itaque perpetuam inter eos invidiam et rixas, ac consequenter sibi perpetuum dolorem et tristitiam concilient. Solent enim fratrum et amicorum odia esse acerbissima, cujus

rei causam dat Aristot. lib. 7. Politic. c. 7. tum quod omnis mutatio fiat ex contrario in contrarium, ideoque summus amor in summum odium convertatur: tum quod injuria à fratre, vel amico illata, videatur esse acerbior: à quibus enim beneficium sibi deberi existimant, ab eisdem non solum eo privari, sed insuper se lædi sentiunt, idque acerbum ducunt homines. Audi S. Ambros. l. de Joseph c. 2. *Plus acquiritur filio, cui fratrum amor acquiritur. Hæc præclarior munificentia patrum, hæc ditior hæreditas filiorum. Jungat liberos æqualis gratia, quos junxit æqualis natura. Lucrum pietas nescit pecuniæ, in quo pietatis dispendium est. Quid miraris si propter fundum aut domum oriuntur inter fratres jurgia, quando propter tunicam inter Jacob sancti filios exarsit invidia?* Excusat tamen Jacobum, *quod illum plus amabat, in quo majora virtutum insignia prævidebat, ut non tam filium pater prætulisse videatur, quam propheta mysterium; meritoque variam tunicam fecit ei, quo significaret eum diversarum virtutum amictu fratribus præferendum.*

4. ODERANT EUM.] Est hic locus moralis illustris de invidia. Unde nota hic invidiæ conditiones et remedia. Primo, invidia similis est ophthalmiæ, quæ rebus valde splendidis et lucentibus offenditur et læditur; sic enim invidia aliorum bonis, virtute et gloria acerbatur et tabescit. Unde Aristot. rogatus, *quid* esset *invidia*, respondit: *Est antagonista fortunatorum;* secundo, quanto magis crescit virtus et gloria, tanto crescit et invidia. Unde Themistocles, cum esset adolescens, dicebat et dolebat se nullum adhuc præclarum facinus fecisse. Quia, inquit, nemo adhuc mihi invidet; tertio, invidia neminem lædit nisi seipsam. Sicut enim rubigo ferrum, sic invidia invidum conficit et consumit; et sicut vipera dicitur matris ventrem rodere et rumpere, ut nascatur, ita invidia invidi mentem rodit et rumpit. Unde Horatius:

> Invidia Siculi non invenere tyranni
> Tormentum majus.

Vis ideam et formam invidiæ? Apte Ovidius l. 2. Metamorph. invidiam ita depingit:

> Pallor in ore sedet, maciesque in corpore toto,
> Nusquam recta acies; livent rubigine dentes;
> Pectora felle virent; lingua est suffusa veneno;
> Risus abest, nisi quem visi fecere dolores:
> Nec fruitur somno, vigilantibus excita curis:
> Sed videt ingratos, intabescitque videndo
> Successus hominum carpitque et carpitur una,
> Suppliciumque suum est.

Hinc Anacharsis dixit invidiam esse serram animæ; et Socrates, esse ulcus animæ. Hinc et Evagoras censuit invidos esse infeliciores aliis hominibus eisque duplo magis miseros esse: eo quod alii tantum propriis malis crucientur; invidi vero insuper alienis bonis torquentur; quarto, invidia plerumque clariorem et feliciorem facit eum, cui invidet: ita fratres Josephi per invidiam eum vendendo, fuerunt causa cur in Ægypto exaltaretur; quinto, S. Gregor. lib 5. Moral. in illud Jobi cap. 5. *Parvulum occidit invidia*, docet invidum pusilli esse animi, angusti cordis, ingenii vilis atque abjecti: invidendo namque aliis ostendit se illis minorem et inferiorem esse, suamque parvitatem et paupertatem prodit, quod enim invidet, hoc ipse non habet et vehementer concupiscit; sexto, invidia etiam corpus exedit et consumit. Hinc ait Sapiens Proverb. 14: *Vita carnium sanitas cordis, putredo ossium invidia;* septimo, S. Basilius sermone de invidia docet efficacissimum remedium contra invidiam esse contemptum gloriæ, et omnium bonorum temporalium; utpote fluxorum et caducorum; atque amorem et desiderium bonorum æternorum. Qua de re vide S. Greg. l. 5. Moral. in fine. Sic et Crates Thebanus dicebat se pro patria habere gloriæ contemptum et paupertatem, in quæ nullum jus exerceret fortuna. Aiebat item se Diogenis Cynici civem esse et discipulum, qui nullis invidiæ patebat insidiis. Opes enim et honores plerumque conciliant hominum invidiam. Ita de eo refert Laert. lib. 6. Vere quoque ait Nazianzenus in distich. iambicis: *Christo annuente nihil potest livor: Christo abnuente nihil potest labor;* octavo, Cato Senior dicebat eos qui fortuna moderate sobrieque uterentur, minime peti invidia. Non enim, inquit, nobis, sed bonis quæ nos circumstant, invident homines; rursum, ii qui bonis insolenter utuntur, sibi conflant invidiam. Testis est Plutarch. in Roman. Apophthegm. S. Gregor. Nazianzen. cum per sui æmulos et invidos turbaretur Ecclesia, cessit dixitque: *Absit ut mei causa aliqua simultas inter Dei sacerdotes oriatur. Si propter me est illa tempestas, tollite et mittite me in mare.* Sic Cleobulus rogatus à quodam, quænam præcipuo cavenda sint, respondit: Amicorum quidem invidam, inimicorum autem insidias

Vide et quatuordecim invidiæ proprietates apud Perer. hic n. 30. et sequent.

Octo invidiæ remedia assignat noster Vincent. Regius l. 4. Disquisit. Evangel. c. 16.

6. AUDITE SOMNIUM.] Somnium hoc, uti eventus declaravit, non naturale fuit, sed à Deo immissum, quo Deus portendebat et significabat futura, tam Josepho, quam fratribus.

7. PUTABAM NOS LIGARE MANIPULOS,] segetum et frumenti. Apte hoc symbolo portendebatur fratrum in Ægyptum profectio, ad faciendam frumentationem tempore famis. Rursum, quod manipuli fratrum adorent manipulum Josephi, clare significabat quod fratres adoraturi essent Josephum in Ægypto. Ita Theod. q. 93.

Tropologice hic manipulus Josephi est Christus, quem omnes legis et Prophetarum lectiones, omnes Sancti et Angeli circumstant et adorant, inquit Rupertus. Et S. Ambros. lib. de Joseph. c. 2: *In quo*, ait, *utique futura resurrectio Domini Jesu revelata est, quem et in Galilæa cum vidissent, undecim adoravere discipuli; et omnes Sancti cum resurrexerint, adorabunt, fructus bonorum operum proferentes, sicut scriptum est: Venientes autem venient cum exultatione, portantes manipulos suos.*

9. SOLEM, ET LUNAM, ET STELLAS UNDECIM ADORARE ME.] Hic alio symbolo et somnio prior visio à Deo confirmatur. Sol significat patrem, luna matrem, scilicet Balam; quæ ancilla Rachelis, ea jam mortua, Josepho fuit instar matris, inquit Lyranus et Abulensis; undecim stellæ significant undecim fratres, Josephum in Ægypto adoraturos. Porro manipuli visi sunt adorare Josephum inclinando se illi, suasque aristas illi incurvando et prosternendo. Sic sol, luna et stellæ ex alto demittentes se ad pedes ejus, visæ sunt illum venerari: forte etiam facie humana

vestitæ apparuere (uti eas pingunt pictores) eamque Josepho submisere, et prostravere in terram.

Hic disce patres et principes (uti erat Jacob) debere esse in familia et republ. id quod sol est in universo. Simile fuit quod de Æsopo, magno illo mythologo legimus in ejus vita, scilicet eum instar legatorum regiorum magnifice exceptum fuisse à Nectenabo rege Ægypti. Rex enim regali paludamento amictus, in capite gestans gemmatam cidarim, procerum corona circumseptus, sublimi sedebat solio. Rogavit deinde eum rex: *Cui me, eosque qui circa me sunt, assimilas?* Respondit mythologus: *Te soli verno, hos autem spicis pretiosis assimilo.* Quo dicto rex adeo fuit delectatus, ut hominem admiratione donisque prosecutus sit. Vide ea quæ dicturus sum Isaiæ 45. 1. insigne ergo speculum familiæ est, in qua pater est velut sol, mater quasi luna, filii sicut stellæ ob morum splendorem. Quocirca S. Ambros. lib. de Joseph c. 2. probat puerum Jesum adoratum à Joseph et Maria, ex illo Psal. 148. 3. *Laudate eum, sol et luna:* Solis, inquit, instar est Joseph, lunæ vicem gerit Maria. Sicut enim sol terram, ita pater calefacit fovetque familiam. Sicut luna lumen mutuatur à sole: sic uxor à marito dignitatem et potestatem suam accipit. Rursum sicut luna nunc plena est, nunc vacua; ita mater nunc pleno est utero, nunc vacuo; tertio, luna præest humidis et pueris, sic et mater tota est in educatione et regimine puerorum; quarto, luna regit noctem, sol diem; sic et vir lucem foris administrat, uxor domi. Majora hæc lumina in familia, sequuntur minora illa stellarum scintillantium in multitudine filiorum, de quibus Deus Abrahæ: *Suspice cœlum, et numera stellas si potes; sic erit semen tuum.* Ita Fernand. visione. 3. in fine. Allegor. Joseph hic gerit typum Christi. Audi S. Ambros. loco jam citato: *Quis, ait, est ille, quem parentes et fratres adoraverunt super terram, nisi Christus Jesus, quando eum Maria et Joseph cum discipulis adoraverunt, Deum verum esse in illo corpore confitentes, de quo solo dictum est: Laudate eum, sol et luna; laudate eum, omnes stellæ et lumen.*

10. Increpavit eum pater,] non quod illi offenderetur, aut somnium hoc contemneret (ipse enim suspicans somnium hoc esse à Deo, et futura portendere, rem tacitus considerabat), sed ut hac increpatione Josephum liberaret invidia fratrum, eumque in modestia contineret.

11. Pater vero rem tacitus considerabat.] Jacob addictus fuit considerationi, æque ac pater ejus Isaac, qui egrediebatur ad meditandum in agro, Genes. 24. ideoque in omnibus operibus suis erat circumspectus, compositus et sanctus. Audi S. Bern. lib. 1. de Considerat. c. 7. *Mentem*, ait, *purificat consideratio; deinde regit affectus, dirigit actus, corrigit excessus, componit mores, vitam honestat et ordinat; postremo divinarum pariter et humanarum rerum scientiam confert. Hæc est quæ confusa disterminat, hiantia cogit, sparsa colligit, secreta rimatur, vera vestigat, verisimilia examinat, ficta et fucata explorat. Hæc est quæ agenda præordinat, acta recogitat, ut nihil in mente resideat aut incorrectum, aut correctione egens. Hæc est quæ in prosperis adversa præsentit, in adversis quasi non sentit: quorum alterum fortitudinis est, alterum prudentiæ.*

Allegor. S. Ambr. lib. de Joseph c. 2. Joseph, inquit, à patre missus ad fratres pascentes oves, est Christus à Patre missus in carnem, ut nos, ac præsertim Judæos, quasi fratres suos salvaret. Unde ipse ait: *Non veni nisi ad oves perditas domus Israel.*

13. Veni, mittam te.] Hinc patet Jacobum revocasse Josephum à fratribus et gregibus, ut hac ejus absentia invidiam fratrum sopiret. Post aliquod tempus putans esse sopitum, remittit ad eos Josephum, ut inter eos et inter se sit internuntius, itaque rursum fratrum benevolentiam sibi conciliet. Deinde noluit pater eum domi desidere otiosum. Virtus enim negotiis alitur, segnitie macrescit.

14. Missus de valle Hebron.] Hinc patet Jacobum, æque ac Isaac et Abrahamum, habitasse in Hebron, indeque misisse Josephum ad fratres.

Somniator.] Hebraice בעל החלמות *baal hachalomot*, id est, dominus somniorum, id est, habens et possidens somnia; secundo, peritus fingere somnia; tertio, dominus et princeps, sed in somnio. q. d. Erit Joseph noster dominus et princeps, non reipsa, sed in somnio: somniat se nostrum fore principem; sit ergo princeps, sed per sua somnia, vocemus et creemus eum principem et regem somniorum.

Allegorice, S. Ambros. lib. de Joseph. c. 3. *Hoc*, ait, *scriptum est de Joseph, completum in Christo, quando Judæi in ejus passione dicebant: Si rex Israel est, descendat nunc de cruce, et credimus ei. Confidit in Deum, liberet nunc enim si vult.*

22. Non interficiatis animam,] id est vitam, cujus causa est anima. Est metonymia. Perperam ergo ex hac phrasi contendebant Sadducæi animam esse mortalem, eamque posse interfici et mori. Alii per animam accipiunt carnem, sive corpus, afferuntque simile Levit. 21. v. 1. et 11. Verum ibi, non caro viva, sed cadaver vocatur anima, per antiphrasin.

Projicite eum in cisternam.] Dixit hoc Ruben, ut Josephum à morte liberaret: cogitabat enim illum secreto ex cisterna extrahere, et ad patrem reducere, ut amissam incestu patris gratiam, hac in fratrem tam patri charum pietate, recuperaret.

Allegor. Joseph mittitur in cisternam, id est, Christus descendit ad inferos: inde eductus venditur ismaelitis, quia Christus resurgens à Gentilibus omnibus fidei commercio comparatur, inquit Eucher. l. 3. c. 37.

24. Miseruntque.] Addit Josephus, Joseph à Ruben fuisse fune demissum: Quid hic Joseph? erat quasi ovis inter lupos, flebat, gemebat, precabatur. Audi ipsosmet fratres cap. 42: *Merito*, inquiunt, *hæc patimur, quia peccavimus in fratrem nostrum, videntes angustias animæ illius, dum deprecaretur nos, et non audivimus.* Pathetice hanc Josephi ad fratres deprecationes describit sanctus Ephrem tract. de Laudibus Joseph.

25. Resinam.] Resina dicitur humor tenax ex arbore defluens, eique adhærens, laudatissima est quæ fluit ex terebintho, et terebinthina dicitur.

Stacten.] Stacte est lacryma myrrhæ, quæ à myrrha fluit et distillat, unde dicitur stacte, id est stillatitia απω του ςαζειν, id est, à stillando.

26. Dixit ergo Judas.] Metuens Judas, ne Joseph

in cisterna tandem à fratribus necaretur, hac de causa suadet eum vendi. Notat Severianus, apte auctorem venditionis Josephi fuisse Judam, quia per Judam vendendus erat Christus, cujus typus erat Joseph : Verum Judas hic Josephum bona mente et fine : Judas ille Christum mala et sacrilega vendidit.

28. Vendiderunt eum.] Notat S. Basil. serm. de invidia, invidos illis modis, quibus aliorum gloriam conantur obscurare, iisdem magis illustrare. *Ideo*, inquit S. Gregor. l. 6. Moral. c. 12. *venditus est à fratribus Joseph, ne ab eis adoraretur; sed ideo est adoratus quia est, venditus. Sic divinum consilium, dum devitatur, impletur; sic humana sapientia, dum reluctatur, comprehenditur.* Nonne vere dixit Sanctus ille? *Persecutores aurifabri sunt, qui nobis et præsentis et æterni regni coronas fabricant.*

Fratribus ergo et mundo miser et infelix videbatur hic esse Joseph : revera tamen non erat. Nam hoc ipso facto incipit Deus erigere manipulum ejus, fratrumque manipulos dejicere. Tunc enim Deus exaltare incipit, cum humiliat; et quo quemque plus exaltare intendit, eo profundius eum humiliat. Ita fecit in Joseph, et maxime in Christo. Thalamus ergo virtutis et gloriæ est adversitas et dejectio.

Ismaelitis.] Paulo ante Moses vocavit mercatores hos Madianitas, vel quia habitabant in Madian, cum essent ex posteris Ismaelis, vel potius, quia partim erant Ismaelitæ, partim Madianitæ. Sic enim mercatores Flandri et Galli simul ad nundinas proficisci solent. Ita Cajet. et Pererius.

Viginti argenteis.] Intellige siclis. Ita Chald. id est 20 florenis Brabanticis. Ita Pererius, Maldonatus et alii; licet aliqui, ut Ribera et Suarez, argenteum putent esse dimidium sicli; ut Joseph venditus sit 10 florenis Brabanticis. Origenes, S. Augustinus et Beda legunt *triginta argenteis*; quia totidem venditus est Christus. Verum Hebræa, Chaldæa, Græca et Josephus constanter legunt *viginti argenteis*. Scilicet, non decebat, ait S. Hieron. famulum tanti vendi quanti dominum, puta tanti Josephum quanti Christum; vel potius, Christus, quia vir, minoris est venditus quam Joseph, utpote puer; vilius enim vir emitur 30 florenis, quam puer 20. Adde, Christus emptus est ad crucem, Joseph vero tantum ad servitutem; vilior ergo et ignominiosior fuit venditio Christi, quam Josephi.

30. Puer non comparet, et ego quo ibo?] q. d. Cum Joseph patri charissimus perierit, vel occisus sit, sive à vobis, sive à bestiis, quid agam? quo me vertam? quo ibo? non enim audeo comparere coram patre nostro. Pater enim à me, quasi seniore filio, suum Joseph exposcet, et cum eum illi exhibere nequeam, ingentem illi tristitiam et mihi offensam conciliabo; cum ergo patrem graviter incestu meo offenderim, sciamque hac Joseph perditione mihi magis offendendum, non ausim in conspectum ejus prodire: quo ergo ibo?

31. Tulerunt autem tunicam ejus, et in sanguine hædi quem occiderant, tinxerunt.] Alleg. S. Ambros. l. de Joseph c. 3: *Illud quoque*, ait, *quod hædi sanguine resperserant tunicam ejus, videtur significare, quoniam falsis testimoniis appetentes, in invidiam deduxere peccati, omnium peccata donantem. Nobis agnus est, illis hædus. Nobis agnus Dei occisus est, quibus abstulit peccatum mundi: illis hædus, quorum acerbavit errores, delicta cumulavit.*

34. Scissisque vestibus.] Vetus hic fuit mos, ut in luctu scinderent vestes; eratque hoc symbolum planctus; scissio enim vestium significabat scissum dolore cor. Septima fuit hæc tribulatio Jacobi.

Indutus est cilicio.] Primus qui in luctu saccum, sive cilicium induisse legitur, fuit Jacob hoc loco; unde postea idipsum ejus posteri, puta Israelitæ, in luctu imitati sunt; hinc etiam vestis Christianorum pœnitentium, jam olim erat cilicium, teste Tertull. l. de Pœnitent. Jacobo ergo patriarcha, quasi antesignano, glorientur ciliciphori, eumque opponant mollibus novantibus, qui aspera omnia asperantur, ciliciumque nunquam induerunt, et forte nunquam viderunt.

Ita S. Hilarion, teste S. Hieron. aspero cilicio è palmis confecto corpus edomuit. Ita S. Simeon Stylites, qui 80 annos jugiter in columna stetit, cilicio induebatur, teste Theodoreto. Ita Eremitæ, Monachi, Ascetæ, pœnitentes ciliciis se armabant, teste Palladio, Theodor. Climacho et aliis.

Sed audi feminas, imo Ducissas et Reginas S. Margareta Hungarorum regis filia cilicio corpus maceravit. Idem fecit S. Hedwigis Ducissa Poloniæ, S. Clara nobilis virgo, per 28 annos hirsutum ex corio porcino cilicium, pilis et setis aculeatis ad carnem obversis, eamque pungentibus, gestavit. S. Radegundis Francorum regina purpuram cum cilicio commutavit. Atque ut alias omittam, quas refert noster Gretserus lib. 1. de Disciplin. c. ultimo, audi memorabile exemplum, quod vetus auctor refert de S. Cunegunde, in ejus vita. Erat Cunegundis uxor Henrici Imper. quæ in conjugio virgo permansit; utque suam virginitatem marito probaret, nudis pedibus super candens ferrum illæsa ambulavit. Hæc mortuo marito Imper. ex Imperatrice facta religiosa cilicium induit, illique jugiter indormire, imo immori voluit; cumque agonizans videret sibi parari regales exequias et aurea feretro obtendi velamina, tum illa pallentes vultus, quos ante ut sponso venienti lætos videres, ad hos retorquere, manu abnuere. *Amictus iste*, ait, *non est meus, auferte hinc; hic alienus est; his terreno, sponso, istis cœlesti copulata sum. Nuda de utero matris meæ egressa, nuda regrediar illuc; his vilem miseræ carnis materiam involvite, et corpusculum meum juxta tumulum fratris mei ac D. Henrici Imper. quem me jam vocantem video, in proprio locello reponite.* Atque his dictis virgineum spiritum Christo sponso reddidit. Sic de Cæcilia legimus: *Cilicio Cæcilia membra domabat, Deum gemitibus exorabat*, dicens illud Davidicum: *Fiat cor meum immaculatum in justificationibus tuis, ut non confundar*; itaque et angeli conspectum ac tutelam, et mariti conversionem et illustrem martyrii lauream, et corporis integritatem ac incorruptionem in hodiernum usque diem, promeruit. Denique S. Martinus moriens in cinere et cilicio recumbebat, dicebatque: *Non decet Christianum nisi in cinere mori*, testis est Sulpitius. Quod imitatus S. Carolus Borromæus sanxit, uti sui Clerici in morte cilicio et cinere se operirent, eisque suo præivit exemplo; moriens enim cilicio, quo sanus cre-

hro utebatur, et cineri prius benedicto incubuit; ut habet ejus Vita l. 7. c. 12.

Lugens filium suum multo tempore,] scilicet 23 annis, puta ab anno 16 Josephi quo ipse venditus est, usque ad 39 ejusdem, quo fratres tempore famis in Ægypto cum adierunt, et cum patre eumdem adorarunt; sed sensim luctus hujus sensus in Jacobo imminutus fuit. Nam *plaga animi quantalibet tempore mitigatur.* Artem ergo oblivionis (quam præ arte memoriæ discere avebat Themistocles), docet tempus.

35. Descendam ad filium meum lugens in infernum.] Pro *infernum* aliqui vertunt, *sepulcrum.* Ita Calvinus, Eugubinus, Vatablus, Pagninus, quin et Lipomanus. Verum Hebræum שאל *scheol*, proprie infernum significat, non sepulcrum, et ita verterunt Septuag. æque ac noster interpres; itaque vertendum esse ratio ipsa convincit. Nam Jacob putabat Josephum à bestiis devoratum, ideoque insepultum esse; ergo non putabat, nec optabat ad eum descendere in sepulcrum, sed in infernum, puta in limbum patrum. Adde, animam non sepulcro, sed limbo teneri: Jacob autem Josephi mortui animam superstitem videre cupiebat. Sensus ergo est, q. d. Ego, ô filii, nullam consolationem admittam, donec Josephum videam, quem, utpote jam mortuum, visurus non sum, donec post mortem anima mea animæ illius in limbo conjungatur. Plane enim confido, Josephi innocentis animam ad majorum animas accessisse in sinum Abrahæ, quem etiam mihi reservari spero. Hinc patet Jacobum ex majorum instructione et traditione credidisse animæ immortalitatem: rursum, animas justorum defunctorum ante Christum descendisse ad limbum patrum, ubi erat sinus Abrahæ.

Idipsum senserunt, et per umbram viderunt Philosophi Ethnici. Ælian. l. 13. narrat Cercidam Megalopolitanum qui morbo laborabat, interrogatum num libenter migraret è vita, respondisse: *Quidni? Delector separatione animæ à corpore, quoniam ad eas oras ascendam, ubi videbo ex philosophis Pythagoram, ex poetis Homerum, ex musicis Olympum, et alios viros in omni scientia præstantissimos.*

Socrates priusquam venenum hauriret, dixit: *Quanti æstimatis colloqui in altera vita cum Orphæo, Musæo, Homero, Hesiodo? quanta voluptate perfundar, cum Palamedem, cum Ajacem, cum alios judicio iniquorum damnatos conveniam? Equidem sæpe excedere è vita, si fieri posset, vellem, ut quæ dico, possem invenire.*

Cato legens librum Platonis de Immortal. animæ, seipsum occidit, ut immortalem hanc vitam assequeretur.

Cyrus apud Xenophontem moriens ait ad filios: *Nolite putare, filii, me, cum ab hac vita migravero, nusquam, aut nullum fore. Nam nec dum vobiscum communicabam, animum meum intuebamini, sed corpus hoc ejus esse domicilium intelligebatis. Eumdem eum esse creditote, etiamsi modo separetur à corpore.*

Cicero l. 6. de Republ. Scipionem Africanum jam vita functum, ita loquentem inducit: *Sic habeto, omnibus qui patriam conservaverint, adjuverint, auxerint, certum esse in cœlo ac definitum locum ubi ævo sempiterno fruantur.* Et interrogatus viveret ne ipse et alii, qui putabantur extincti: *Imo vero,* ait, *hi vivunt, qui ex corporum vinculis, tanquam è carcere evolarunt. Vestra vero quæ dicitur vita, mors est.* Rationes eorum erant:

Animus hominis concipit, contemplatur, concupiscit cœlestia et immortalia: ergo est cœlestis et immortalis.

Animus in hac vita non habet satiem, nec centrum in quo quiescat; ergo illud habebit in altera vita: alioqui esset infelicior aliis creaturis.

Omne quod est corruptibile, aut est corpus, aut accidens. Hæc enim, quia habent contraria, possunt corrumpi. Atqui anima hominis non est corporea, nec accidens: ergo est incorruptibilis. Secus est de animabus brutorum; hæ enim à corpore per omnia pendent, ideoque corporeæ et corruptibiles censendæ sunt.

Dicat nunc Christianus cum Tobia: *Filii sanctorum sumus, et vitam illam expectamus, quam Deus daturus est iis, qui fidem suam nunquam mutant ab eo.*

36. Eunucho,] id est, regii cubiculi custodi. Nota. Eunuchis, utpote ad actum venereum impotentibus, olim committebatur custodia reginæ, ejusque puellarum, cubilisque regii. Hinc eunuchi erant intimi et proximi regi et reginæ. Hac de causa eunuchi vocati sunt principes aulæ, etiamsi non essent eunuchi, id est exsecti. Unde Chaldæus pro eunucho hic vertit, רבא *rabba*, id est princeps, satrapa. Nam Putiphar hic proprie eunuchus non erat; habebat enim uxorem. Ita Procopius, Gennadius, Abulensis et Lyranus. Sic cap. 40. v. 1. pincerna et pistor Pharaonis vocantur eunuchi, id est ministri regis. Olim enim aulæ regum plenæ erant eunuchis, iisque reges ad omne ministerium utebantur; uti de aula Constantii imperatoris clarissimum est, illam enim implebant et regebant eunuchi.

Magistro militum,] præfecto custodiæ regiæ. Hebraice est שר הטבחים *sar hattabbachim*, id est, principi occidentium, vel jugulantium, puta militum. Septuag. vertunt, ἀρχιμαγείρῳ: quod licet S. Ambros. vertat, *principi coquorum*; tamen aptius hic vertas, *principi occidentium*, vel mactantium. μαγειρεύειν enim, teste S. Hieronymo, significat occidere. Unde coci dicti sunt μάγειροι, quod coquendas pecudes et aves prius occidant, à voce μάχις, quæ Phavorino idem est quod machæra, talis *sar hattabbachim,* et *archimagirus* fuit Nabuzardan: fuit enim ipse princeps militiæ, quem Nabuchodonosor præfecit bello et excidio Hierosolymitano, 4. Reg. ult. v. 11.

Moraliter hoc capite disce, quot persecutionibus et adversis Deus Josephum virosque probos exerceat, ut eos in patientia, lenitate, indeque in animi puritate perficiat. Joseph enim per hanc patientiam adeptus est miram illam castimoniam. Verissimum est illud Cassiani collat. 12. 6. *Quantum quis in lenitate ac patientia cordis, tantum in corporis puritate proficiet. Scriptum est enim: Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram* (sui corporis)! *non enim æstus corporis declinabit, nisi qui animi motus ante compresserit.* Hinc et quidam Sanctorum ait: *Benigni et corpus, et animas, et mens perpetua fruitur sanitate: gaudet in contumelia, Deum laudat in calamitate, iratos mitigat, sub humilitatis jugo triumphat, affectibus omnibus dominatur,* maximeque choleræ et libidini.

Denique S. Chrysost. hom. 61. *Magnum*, ait,

virtutis est robur, et malitiæ infirmitas. Id in fine declarat per patientiam quam continuo ostendit Joseph : *Ut sic, ait, quasi athleta fortiter certans redimiatur corona regni, et eventus somniorum impleatur, quo doceantur qui eum vendiderant, quod nihil commodi ex sua malitia deportent. Tantam enim fortitudinem habet virtus, ut clarior fiat cum infestatur. Nihil enim ea fortius, nihil validius, sed is qui eam possidet, et supernam gratiam habet, et inde præsidium consequitur, omnibus est fortior, et invictus, et capi nequit, non solum hominum insidiis, sed et dæmonum machinationibus. Id scientes ne fugiamus male affligi, sed male agere : hoc enim est vere male affligi. Nam qui proximum affligere tentat, illi quidem nihil nocet, sibi autem immortalia tormenta thesaurizat.* Quia et fratres persequendo Joseph, ipsum gloria, seipsos ignominia affecerunt, ut idem docet homil. 62. et seq.

CAPUT TRIGESIMUM OCTAVUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

JUDAS GENERAT HER ET ONAN, QUOS DEUS OB MOLLITIEM ET RETRACTUM IN ACTU CONJUGII, OCCIDIT. SECUNDO, V. 16. THAMAR DOLOSE EX JUDA CONCIPIT, GIGNITQUE PHARES ET ZARAM.

1. EODEM tempore descendens Judas à fratribus suis, divertit ad virum Odol-
lamitem, nomine Hiram. 2. Viditque ibi filiam hominis Chananæi, vo-
cabulo Sue : et accepta uxore, ingressus est ad eam. 3. Quæ concepit, et
peperit filium, et vocavit nomen ejus Her. 4. Rursumque concepto fœtu,
natum filium vocavit Onan. 5. Tertium quoque peperit : quem appellavit
Sela. Quo nato, parere ultra cessavit. 6. Dedit autem Judas uxorem pri-
mogenito suo Her, nomine Thamar. 7. Fuit quoque Her primogenitus
Judæ, nequam in conspectu Domini : et ab eo occisus est. 8. Dixit ergo Judas ad Onan filium
suum : Ingredere ad uxorem fratris tui, et sociare illi, ut suscites semen fratri tuo. 9. Ille
sciens non sibi nasci filios, introiens ad uxorem fratris sui, semen fundebat in terram, ne liberi
fratris nomine nascerentur. 10. Et idcirco percussit eum Dominus, quod rem detestabilem
faceret. 11. Quamobrem dixit Judas Thamar nurui suæ : esto vidua in domo patris tui, donec
crescat Sela filius meus : timebat enim ne et ipse moreretur, sicut fratres ejus. Quæ abiit, et
habitavit in domo patris sui. 12. Evolutis autem multis diebus, mortua est filia Sue uxor Ju-
dæ : qui post luctum consolatione suscepta, ascendebat ad tonsores ovium suarum, ipse et Hiras
opilio gregis Odollamites, in Thamnas. 13. Nuntiatumque est Thamar, quod socer illius ascen-
deret in Thamnas ad tondendas oves. 14. Quæ, depositis viduitatis vestibus, assumpsit theris-
trum : et mutato habitu, sedit in bivio itineris, quod ducit Thamnam : eo quod crevisset Sela,
et non eum accepisset maritum. 15. Quam cum vidisset Judas, suspicatus est esse meretricem :
operuerat enim vultum suum, ne agnosceretur. 16. Ingrediensque ad eam ait : Dimitte me ut
coeam tecum : nesciebat enim quod nurus sua esset. Qua respondente : quid dabis mihi ut
fruaris concubitu meo? 17. dixit : Mittam tibi hædum de gregibus. Rursumque illa dicente :
Patiar quod vis, si dederis mihi arrhabonum, donec mittas quod polliceris. 18. Ait Judas :
Quid tibi vis pro arrhabone dari? Respondit : annulum tuum, et armillam, et baculum quem
manu tenes. Ad unum igitur coitum mulier concepit, 19. et surgens abiit : depositoque habitu,
quem sumpserat, induta est viduitatis vestibus. 20. Misit autem Judas hædum per pastorem
suum Odollamitem, ut reciperet pignus quod dederat mulieri, qui cum non invenisset eam,
21. interrogavit homines loci illius : Ubi est mulier quæ sedebat in bivio? Respondentibus cunc-
tis : Non fuit in loco isto meretrix; 22. reversus est ad Judam, et dixit ei : Non inveni eam; sed
et homines loci illius dixerunt mihi, nunquam sedisse ibi scortum. 23. Ait Judas : Habeat
sibi, certe mendacii arguere nos non potest; ego misi hædum quem promiseram; et tu non
invenisti eam. 24. Ecce autem post tres menses nuntiaverunt Judæ, dicentes : Fornicata est
Thamar nurus tua, et videtur uterus illius intumescere. Dixitque Judas : Producite eam ut com-
buratur. 25. Quæ cum duceretur ad pœnam, misit ad socerum suum, dicens : De viro, cujus
hæc sunt, concepi : cognosce cujus sit annulus, et armilla, et baculus. 26. Qui, agnitis mu-
neribus, ait : Justior me est; quia non tradidi eam Sela filio meo. Attamen ultra non cognovit

eam. 27. Instante autem partu, apparuerunt gemini in utero; atque in ipsa effusione infantium unus protulit manum, in qua obstetrix ligavit coccinum, dicens: 28. Iste egredietur prior. 29. Illo vero retrahente manum, egressus est alter, dixitque mulier: Quare divisa est propter te maceria? et ob hanc causam vocavit nomen ejus Phares. 30. Postea egressus est frater ejus, in cujus manu erat coccinum: quem appellavit Zara.

Describit hic Moses genealogiam Judæ, potius quam aliorum fratrum: quia ex Juda de Thamar nasciturus erat Christus. Secundo, ne Judæi Gentiles despicerent; cum Tribus Juda, quæ erat nobilissima, ex Chananæis, per matrem Thamar, descenderet. Ita Gennad.

1. Eodem tempore.] Puta anno 16 Josephi, paulo post ejus venditionem Judas duxit uxorem. Erat ergo tunc Judas 19 annorum; erat enim ipse tribus annis senior Josepho: nam natus est anno 88, Joseph vero 91 Jacobi patris sui, ut dixi cap. 30. Hinc sequitur Hesron et Hamul nepotes Judæ, ex Thamar et Phares, non potuisse nasci in Chanaan, ante descensum Jacobi in Ægyptum, qui contigit 23 annis à vendito Joseph, puta anno Joseph 39; sed eos natos esse post descensum Jacobi, habitante et vivente eo in Ægypto. Ita Abulensis, licet S. August. q. 128. contrarium sentiat, ex eo quod putet Judam, non eodem anno quo venditus est Joseph, sed duobus aut tribus annis ante duxisse uxorem. Sed prius est verius. Esto enim demus S. Augustino, Her natum esse Judæ tribus annis ante venditum Joseph, tamen non potuit Her ducere Thamar ante annum ætatis suæ decimum sextum; post quem Thamar nupsit Onan; deinde expectavit aliquot annis pubertatem Sela; ac tandem prostituens se Judæ genuit Phares: Phares autem ut minimum sedecim erat annorum, cum genuit Hesron et Hamul, quæ omnia non 23 aut 26, sed 34 ut minimum annos exposcunt, ante quos exactos Jacob jampridem, puta à novem annis, ex Chanaan descenderat in Ægyptum. Quod enim Judæi asserunt Phares annos ætatis nono genuisse Hesron, incredibile et impossibile est.

2. Viditque,] concupivit.

Sue.] Non est nomen filiæ, sed patris ejus, soceri Judæi, ut patet ex Hebræo.

3. Vocavit nomen ejus Her.] In Hebræo est masculinum ויקרא *vaiicra*, id est, et vocavit, scilicet pater Judas; in reliquis vero duobus est femininum ותקרא *vatticra*, id est, et vocavit, scilicet mater, puta uxor Judæ. Unde patet patrem primogenito suo Her nomen dedisse; matrem vero aliis duobus postea natis. Sic Rachel filium suum juniorem vocavit Benoni, quod tamen nomen mutavit pater, vocans eum Benjamin.

5. Parere ultra cessavit.] Hebraice est והיה בכזיב *vehaia biczib*, quod Septuag. Chald. et Vatablus vertunt, *erat in Kesib, quando peperit eum*, quasi כזיב *Kesib* sit nomen proprium urbis Palæstinæ. Verum melius, teste S. Hieronym. in Quæst. in Genes. Noster interpres *Kesib* accepit, non ut proprium, sed ut appellativum, quomodo significat *mendacium*, sive *defectum*. q. d. Erat in defectu pariendi, defecit eam conceptus et partus, destitit parere. Unde et Aquila vertit, *stetit partus ejus*. Hunc sensum exposcunt sequentia, quæ plane significant hunc ultimum ejus fuisse filium.

7. Fuit quoque Her nequam.] Consentiunt Hebræi et Christiani, tam Her, quam Onan, peccasse peccato mollitiei et retractus, quod est contra naturam generationis et matrimonii: perdit enim fœtum et conceptum in suo semine. Unde ab Hebræis hoc peccatum comparatur homicidio, et à Scriptura v. 10. vocatur detestabile. Her ergo non peccavit crudelitate, ut vult S. August. lib. 22. contra Faustum cap. 48. sed libidine, scilicet retrahendo se in actu matrimonii, ut semen extra naturale vas uxoris profunderet, idque fecit ex libidinis intemperantia, ne scilicet puerperia, et liberorum educatio aliquid de pulchritudine suæ uxoris, ac consequenter de sua delectatione venerea decerperet. Onan frater Her eodem peccato peccavit, sed ex alio motivo, eoque graviori et scelestiori, puta ex invidia, ne scilicet si consummaret actum matrimonii, filios non sibi, sed fratri procrearet. Pulchre *Her* hebraice per metathesin est רע *ra*, id est malus, perversus: qui enim à patre vocatus erat ער *Her*, id est vigil, per peccatum conversus est in רע *ra*, id est perversum. Onan hebraice idem est quod iniquitas et dolor; hic enim illam quasi filius matrem individue comitatur et insequitur.

Et ab eo occisus est.] Tam Her quam Onan ob peccatum mollitiei occisi sunt à Deo, per angelum malum, ut videtur, puta per Asmodæum. Hic enim occidit libidinosos maritos Saræ, Tobiæ 3. 7. Rursum Deus, inquit Abulensis, occidit eos, immittendo eis terribilem plagam, ita ut liqueret eos non naturaliter, sed à Deo fuisse sublatos, in pœnam iniquitatum suarum.

Notent Confessarii hanc Dei vindictam in molles, inque conjuges se in actu conjugii retrahentes, eamque suisque pœnitentibus inculcent. Si enim hoc seculo tam rudi, inculto et projecto, Deus ita punivit Her et Onan, quomodo puniet in luce hac et lege Evangelii Christianos, qui se polluunt?

Vidit S. Christina Mirabilis in spiritu, mundum hoc peccato pollutionis plenum et obrutum, ideoque Deum toti mundo gravissimas intentare plagas, quas ut averteret ipsa, miris et horrendis modis et pœnis sese excruciabat. Joannes Benedictus in Summa casuum, ad sextum decalogi præceptum, ex Conrado Clingio mirum quid de hoc peccato tradit (penes eos sit fides) sive revelatione, sive experientia acceptum: quod scilicet ii, qui tot annis, quot vixit Christus, puta triginta tribus, in hoc pollutionis peccato perseverant, sint incurabiles, et quasi desperatæ salutis, ni mira, rara et extraordinaria Dei gratia eis succurrat, eosque convertat. Videat ergo qui in hoc peccatum lapsus est, ut statim ab eo per pœnitentiam resurgat, ne habitum contrahat ad quem natura per se propensissima est, quem proinde postea exuere non possit, itaque sibi nectat et plectat funes libidinis inextricabilis, qui eum in

abyssum pertrahant, ignique gehennæ insolubiliter astringant.

9. NON NASCI SIBI FILIOS.] Nota, ante legem Deuter. 25. 5. fuisse in more apud patres, ut frater fratris sine liberis defuncti uxorem duceret, eique semen, id est prolem, suscitaret, ne ejus nomen et familia interiret; ita scilicet, ut primogenitus quem ex fratris uxore procreasset, nomine, non suo, sed fratris censeretur: reliqui vero deinceps nati, sui censerentur, suoque nomine vocarentur. Primogenitus ergo, generandus ab Onan, vocandus erat filius Her: reliqui vero, vocandi erant filii Onan. Sed invidus et impius Onan, ne fratri luceret, sibi ipsi lucernam extinxit, dum semen suum in terram profudit et perdidit.

Nota secundo enallagem *filios*, id est filium, scilicet primogenitum, uti dixi, et, si is moreretur, secundogenitum, qui in locum primogeniti succederet.

Nota tertio, quædam legalia in usu fuisse ante Mosen; talis enim est hæc adoptio et arrogatio filiorum: talia quoque fuerunt observatio sabbati, discretio animalium mundorum ab immundis, circumcisio, et alia quædam, quæ Dei instinctu aut præcepto servarunt patres ante Mosen et legem.

11. ESTO VIDUA.] Hinc, et ex v. 8. colligitur, illa ætate mulierem, quæ nupserat in aliqua familia, illi deinceps quasi addictam fuisse, ut, si maritus ejus moreretur, alium ejusdem familiæ duceret, qui semen fratri defuncto suscitaret, quod si talis nullus esset, aut sese non offerret, tum poterat ex alia familia maritum capessere. Ex hac ergo consuetudine, Thamar adhæsit familiæ Judæ, nec de ea in aliam transiit.

TIMEBAT ENIM.] Hebraice est, *dicebat enim* (subaudi, non dabo tertium filium Sela ipsi Thamar, in maritum) *ne ipse moriatur*, sicut duo priores fratres ejus, qui fuerunt mariti Thamar, in conjugio cum ea mortui sunt. Hinc patet Judam hoc prætextu et dolo voluisse ablegare à se et sua familia Thamaram, cui jam ipsa per duplex matrimonium incorporata fuerat, dicendo filium suum Sela adhuc juniorem esse, itaque moras nectendo eludebat Thamaram; timebat enim ne Thamar, vel ob peccata sua, vel ob infelicitatem suam, esset causa, aut certe occasio mortis maritorum suorum; hoc enim Saræ uxori Tobiæ, ex simili suspicione improperatum est, Tobiæ 3. v. 9.

Sensit hunc Judæ dolum Thamar, quæ prolem non aliunde, quam ex stirpe Judæ et Abrahæ, à Deo benedicta, quærebat, cumque Sela maritum sibi promissum, jam puberem et maturum, sibi negari cerneret, mirabili stropha dolum Judæ elusit, eumque in Judæ caput retorsit.

14. ASSUMPSIT THERISTRUM,] peplo se obvolvit, ne agnosceretur. Erat theristrum velum æstivum, inquit Suidas, ita dictum απο του θερους, id est ab æstate et æstu quem arcebat. Hebrææ mulieres olim (uti jam Italicæ faciunt) peplo vel velo serico operiebant caput et totum corpus, uti dixi Ezech. 16. 10. idque partim honestatis, partim ornatus (theristrum enim hic opponitur vestibus viduitatis et luctus) partim æstus arcendi gratia.

SEDIT IN BIVIO ITINERIS.] Hebraice est, sedit בפתח עינים *bepetach enaim:* quod Septuag. vertunt, *cedit ad portas enan.* Verum nota. Hebræi bivium vocant *petach enahim*, id est apertionem, et, ut Chald. vertit, divisionem duorum oculorum; quia in bivio solemus oculos divertere in duas partes, puta in duas semitas. Ita in biviis sedent meretrices, ut utrimque transeuntes venentur et captent: hinc in bivio sedit Thamar captans Judam.

16. INGREDIENSQUE AD EAM.] Judas hic peccavit simplici fornicatione, non enim agnoscebat suam nurum: et uxor Judæ jam erat mortua, ut patet v. 12. ac proinde Judas jam erat viduus et solutus: Thamar vero peccavit et fornicatione, et quasi adulterio (erat enim desponsa Selæ filio Judæ, ut patet v. 11.) et incestu, quia noscebat Judam suum socerum. Errat ergo Franc. Georgius sectione 4. problemate 265. ubi asserit Thamar non peccasse, quia ad mysterium hoc egit. Gravius errat problemate 267. uti et R. Moses libr. 3. More cap. 50. dum excusant fornicationem Judæ cum Thamar hoc nomine, quod ante legem Mosis meretricium non fuerit prohibitum, ideoque licitum. Certum enim est fornicationem simplicem esse peccatum contra legem naturæ, ideoque eam omni tempore, etiam ante legem Mosi, fuisse vetitam et illicitam, uti docent S. Hieron. S. Augustinus lib. 22. contra Faustum, S. Thomas, Lyran. Abulens. et alii passim.

Dices, S. Chrysost. et Theodor. hic excusant Thamar et Judam. Respondeo: non excusant factum, sed facti intentionem in Thamar; quia Thamar non libidinem, ut Judas, sed prolem intendebat. Secundo, hoc factum quodammodo excusant, dum illud referunt ad Dei dispositionem, id est, permissionem et ordinationem. Deus enim permisit hoc peccatum, et hanc fornicationem Judæ, ut ex ea nasceretur Phares, et ex Phares nasceretur Christus: eam ergo ordinavit ad Christum.

Sic S. Ambr. elevat venditionem Josephi quasi factam in typum venditionis Christi, cum tamen constet eam in se fuisse grave peccatum: Deus enim omnia peccata et mala hominum novit ordinare et dirigere ad bonum finem: unde semper ex malis bonum aliquod elicit.

Frivolum ergo est, quod ait R. Simeon Jochai, Thamar fornicatam esse Dei instinctu, ut ex Juda Messiam conciperet: perinde ac Oseo Dei instinctu et jussu duxit fornicariam, et ex ea procreavit filios, qui idcirco vocantur filii fornicationum.

Verum hoc de Osee exprimit Scriptura, nil autem tale exprimit de Thamar. Rursum, hæc fornicaria Dei jussu facta est uxor Osee: constat autem Thamar non esse effectam uxorem Judæ, imo Judam deinceps ab ea abstinuisse, ut patet v. 26.

18. ET BACULUM,] scipionem viatorium, quali in via usus est Jacob, cap. 32. v. 10.

23. HABEAT SIBI, CERTE MENDACII ARGUERE NOS NON POTEST.] Hebraice est, *servet sibi* (meum annulum, armillam, et baculum) *ne forte simus in confusionem:* si enim eam quæramus, et nostra hæc ab ea repetamus, illa id indigne ferens, publicabit meam fornicationem, itaque magna me confusione et ignominia afficiet; præsertim si ipsa meum annulum ostentet. Ridebunt enim homines meam levitatem, petulantiam et turpitudinem; quod annulum meum signatorium meretrici dederim; quoque illa hunc

annulum poscendo, sibique servando me ita deluserit, ut litteras quas voluerit meo nomine fingere, meoque sigillo obsignare possit.

Rursum, si annulum repetam, illa, ut eum servet, jactabit me mercedem pactam ipsi non solvisse. Itaque fraudis et mendacii me publice arguet, meque confundet, licet falso : ego enim misi ei hædum, quem promisi. Hæc enim omnia in concisa hæc oratione Judæ, more Hebræo, subaudiuntur, et supplenda sunt. Unde noster magis Judæ mentem et sensum quam verba respiciens, clare vertit, *certe mendacii arguere nos non potest : ego misi hædum, quem promiseram.*

24. Producite eam, ut comburatur.] Dicit hoc Judas, ait S. Thomas, quasi accusaturus Thamar in publico judicio, ursurusque, ut judex eam igni adjudicet. Secundo et verisimilius, profert hic Judas sententiam combustionis in Thamar, quasi judex : unde ea mox executioni mandata est, sequitur enim : *Quæ cum duceretur ad pœnam.* Erat enim Judas pater familias, qui more priscæ illius seculi erat judex suæ familiæ : aut potius Judas tanquam fratrum animosissimus, à Jacobo patre constitutus erat quasi prætor totius familiæ, quæ numerosa erat, puta omnium Hebræorum : hi enim à tempore Abrahæ propriam habuerunt rempubl. à republ. Chananæorum distinctam, in qua patriarcha et princeps erat Jacob. Erant enim ipsi peregrini à Deo selecti et segregati ab aliis populis, erantque quasi respubl. ambulans, donec sub Josue in Chanaan sedes fixerunt. Judas ergo quasi prætor nurum suam Thamar ad rogum depoposcit, ob certum et publicum adulterii crimen : erat enim ipsa desponsa Selæ filio Judæ, ac sponsalia hæc violavit per concubitum cum Juda, ideoque fuit adultera.

Hinc patet adulterii pœnam prisco illo seculo fuisse mortem, eamque ignis : sicuti paulo post Deus per Mosen adulteros jussit occidi per lapidationem, Levit. 20. 10. item mulieribus adulteris decrevit aquas maledictionis, quæ uterum earum disrumperent, Num. 5. 27. Ægyptii adulteros virgis cædebant ad mille plagas ; adulteras naso truncabant, ad perenne dedecus. Testis est Diodorus l. 1. cap. 6.

Apud Arabes, Parthos, aliasque nationes, adulteris semper pœna capitis fuit : quod plurique Philosophi prodidere, qui adulterium perjurio gravius crimen censuerunt. Testis est Alexandr. ab Alex. lib. 4. c. 1.

Cumani adulteram in foro omnibus ridendam exponebant : deinde asino per totam urbem circumvehebant, ut tota vita esset infamis, indeque ὀνοβάτις dicebatur, quod asinum equitasset, testis Plutarch. in Probl. Tenedius rex legem tulit in adulteros, ut utriusque corpus securi conciderelur, ejusque legis exemplum in filium edidit, Plato lib. 9. de Legibus, fornicantem mortis supplicio condemnat : adulterum impunè à viro occidi posse asserit. Solon adulterum deprehendenti, permisit occidere, teste Plutarcho in Solone.

In adulteros graves pœnas sanxit Julius Cæsar, Augustus, Tiberius, Domitianus, Severus, et Aurelianus, qui in adulterum id excogitavit, ut duarum arborum inflexis capitibus, ac ad pedes religatis, moxque dimissis, intervulsus utrimque propenderet. Testis est Cœlius lib. 10. c. 6. Opilius Macrinus adulteros igne cremabat, teste Alexand. ab Alexand. supra.

Saxones, adhuc Pagani, adulteram cogebant se suspendio necare, et super bustum illius incensæ et concrematæ, adulterum suspendebant, testis S. Bonifacius apud Guiliel. Malmesbur. lib. 1. c. 64. de Anglis.

Quin et Mahomet, adulterum publice fustigari ad centem ictus sanxit.

Brasilienses adulteras vel occidunt, vel tanquam servas vendunt: testis Osorius lib. 2. de Gestis Emmanuelis.

Nota. Judas ex ira hic præcipitat sententiam : damnat enim Thamar inauditam ; rursum damnat non tantum Thamar, sed et fœtum ejus innocentem. Jussit enim Thamar gravidam, cum fœtu trimestri jam animato, comburi ; itaque fœtum tam corpore, quam anima interfici, quod est contra omne jus naturæ et gentium. Ita Cajet. Quod enim aliqui sic exponunt, *Producite eam*, scilicet, inquiunt, non proxime ad rogum, sed carcerem, ut illic asservetur, donec pepererit, et postea comburatur ; non satis cohæret cum textu, qui sic habet : *Producite eam*, non ut incarceretur, sed *ut comburatur.* Unde et mox ad ignem protracta fuit Thamar. Subdit enim statim Moses, dicens : *Quæ cum duceretur ad pœnam.* Nam post hæc Thamar demum v. 27. parit.

26. Justior me est.] Non ait, sanctior me est, vel castior, sed justior ; quia gravius peccavit Thamar quam Judas : hic enim sola fornicatione, illa fornicatione, adulterio et incestu peccavit. Justior tamen fuit, id est magis æque ac juste egit Thamar cum Juda, quam Judas cum Thamar : Judas enim promissa et pacta sua illi non servavit, negando ei matrimonium Sela promissum ; itaque provocavit et adegit eam ut hanc stropham strueret Judæ, qua prolem, quam ex Sela sperabat, cum eam injuste impediret Judas, ab ipso Juda repeteret. Cum enim Thamar familiæ Judæ et Abrahæ jam addicta, omnino ex ea prolem cuperet, et negaretur ei suus Sela, alium modum, ut sui justi voti compos fieret, non habuit quam si astute, licet per scelus, ex ipso Juda prolem quæreret : Thamar ergo coram Deo iniquior, sed coram Juda justior extitit.

Quia non tradidi eam Sela.) Subaudi, idcirco hoc fecit, ut hanc in me fabam cuderet.

Attamen ultra non cognovit eam.] Mansit ergo Thamar deinceps cælebs contenta prole suscepta ex Juda, inquit Theodor. nam Sela eam, hoc incestu paterno pollutam, non potuit, nec voluit habere conjugem, sed aliam duxit, ut patet Num. 26. 19. ex qua varios genuit filios, et inter eos unum, qui stare fecit solem, ut dicitur 1. Paral. 4. 22. de quo ibi.

27. Apparuerunt.] Obstetrix manu ad uterum admota, cognovit duos intus motitari, et quasi luctari, uter prior exiret.

28. Iste egredietur prior.] Hebraice, *iste egressus est prior.* q. d. Iste est primogenitus, quia prior manum extulit ; unde coccineo filo, vel funiculo eum ligabo et signabo, ut, si oriatur dubium, vel incertitudo aliqua, sciatur ex filo quod hic prior manum extulerit, sitque primogenitus.

29. Retrahente manum.] Hæc omnia Deo dirigente et disponente facta esse docet S. Chrysostomus ; nimirum volebat Deus non Zaram, sed Phares primo nasci, esseque primogeni-

tum, quia ex Phares volebat nasci Christum Dominum.

Dixitque mulier,] obstetrix ægre ferens se deceptam; metuens, etiam ne hæc violenta colluctatio et eruptio matri aut gemellis noceret, dixit:

Quare divisa est propter te maceria?] Hebraice est, *quare rupisti super te rupturam*, vel *maceriam*, id est, cur membranam qua operiebaris rupisti, ut prodires ante fratrem tuum? hoc est, cur ruptis secundinis prior egressus es, et antevertisti fratrem tuum?

Gemelli enim easdem secundinas habent. Audi Fernelium lib. 7. Physiologiæ cap. 12. *Qui gemelli unius sunt sexus, iisdem secundis involuti, simplici duntaxat membrana* (quam ἀμνιον, id est agninam vocant) *sejunguntur, suum quisque tamen umbilicum, propriasque tum venas, tum arterias obtinet; qui vero diversi sunt sexus, diversas quoque secundas, acceperunt, easque prorsus diremptas.* Idem docet Rodericus à Castro lib. 3. de Natura mulierum cap. 13. idemque per experientiam se comperisse nostri Medici profitentur.

Nota. Hæc sunt verba obstetricis ægre ferentis, uti dixi, præreptum esse Zaræ à Phares exitum ex utero, et primogenituram. Nota. Pro *maceria*, hebraice est *phares*, id est ruptura, item murus, sive sepes (ut vertunt LXX.) quæ rumpitur; murus hic membrana, qua quasi muro infans in utero matris cingitur et involvitur, quaque perrupta egreditur. Hæc membrana, vocatur secundinæ, eo quod infantem nascentem sequantur, et ex utero emittantur. Hinc infans vocatus est Phares, id est divisio vel divisor aut ruptor, quia prior rupit et divisit secundinas, quasi murum sibi obstantem, ut prior nasceretur. *Phares*, inquit S. Hieron. *ab eo quod diviserit membranulam secundinarum, divisionis nomen accepit: unde et Pharisæi, qui se quasi justos à populo separaverant, Pharisæi, id est divisi, appellabantur.* Hinc et illud, quod Balsasari inscriptum fuit, Daniel. 5. 28. *Mane, Tekel, Phares*, id est *numeratum, appensum et divisum est regnum tuum*, ac datum Persis et Medis. Ita S. Hieronymus.

Nota secundo, Phares habitus fuit primogenitus Judæ, habuitque jura primogenituræ: unde stirps Judæ texitur per Phares: ac David, omnesque reges, et Christus ipse Judæ promissus Gen. 49. 10. de eo per Phares prognati sunt.

Dices: Sela, filius Judæ legitimus, senior fuit Phares, proxime enim post Her et Onan genitus est; ergo iis mortuis, ad eum devolutum est jus primogenituræ, præsertim cum Sela filios reliquerit, qui nominantur 1. Paral. 4. 21. Resp. Her fuisse primogenitum Judæ, eoque mortuo, debuisse Onan, et deinde Selam ducere ejus uxorem relictam Thamar, ac ex ea suscitare semel Her fratri suo, ejusque nomine censere primogenitum, scilicet vocando eum filium Her, ut dixi v. 9. Quia vero hoc non fecit Sela, sed Judas, gignendo ex Thamar Phares, hinc Phares censetur primogenitus, utpote filius Thamar uxoris Her primogeniti; ac consequenter succedens in locum Her primogeniti, ex usu et lege illius seculi. Hac de causa operose hic narratur generatio et nativitas Phares, ante Zaram, quia si Zara fuisset natus ante Phares, fuisset primogenitus Judæ: hinc in utero contendit cum Phares, ut prior nasceretur. Hic rursum videmus causam, cur Thamar tam ardenter quæsierit prolem ex Sela, et eo negato, ex Juda; quia scilicet cupiebat ex se nasci primogenitum hæredem et principem nobilissimæ familiæ Judæ. Licet enim lex de suscitando semine fratri demortuo, tantum nominaret et obligaret fratres, non patres, eo quod copula nurus cum patre, puta cum socero, esset vetita: tamen si pater filium suum negaret nurui illiberi et viduæ, illi ex lege debitum, illaque proinde jus suum, licet per scelus, reposceret à patre, puta à socero, uti fecit hic Thamar, tunc proles ex ea primo nascens, censebatur primogenita; quia juris fictione et interpretatione, censebatur pater fecisse, jusque nurui, æque ac primogenito suo mortuo debitum reddidisse per se, quod debuisset facere et reddere per filium superstitem. Cum enim regula Juris habeat: *Quod quis facit per alium, hoc per se facere videtur;* multo magis, quod quis per alium facere tenetur, si per se faciat, reipsa fecisse censendus est. Addunt aliqui, videri stirpem Selæ in posteris defecisse, nulla enim ejus alibi fit mentio: Phares vero stirps duravit usque ad Christum. Emortua ergo stirpe Selæ, omni jure primogenitura devoluta est ad stirpem Phares, utpote proximam. Verum hoc incertum est, nec satisfacit. Nam jam inde ab initio, cum adhuc staret stirps Selæ, Aminadab qui fuit secundus à Phares (Phares enim genuit Esron, hic genuit Aran, hic Aminadab) ejusque filius Naason, fuerunt principes in tribu Judæ, quasi ejus primogeniti; ut patet Num. 1. 7.

30. Zara.] *Zara* hebraice idem est quod oriens, quia hic filius cum prior extendisset manum, prior quoque oriri et nasci debebat naturaliter. Vocatus est, inquit S. Hieron. *Zara*, id est oriens, sive quia primus apparuit, sive quod plurimi justi ex eo nati sunt. Ut patet 1. Paral. cap. 2. et seq.

Allegorice, Zara qui prior manum protulit, est Judæus, qui prior legem accepit, sed manum coccineo filo ligatam retraxit; quia conscientiam Christi sanguine pollutam, à Deo et salute avertit: unde ei prælatus est Phares, id est Gentilis populus, qui prior ad lucem fidei venit, et Deo natus est, rupitque maceriam inimicitiarum inter Deum et homines, per Christi sanguinem. Ita Rupert. et Cyrill. E contrario tamen sanctus Chrysost. Irenæus, et Theodor. per Zaram Christianos Gentiles, per Phares Judæos accipiunt.

Moraliter, vide hic qualis sit origo familiarum nobilissimarum, quidque sit nobilitas. Ecce enim ex hoc incestu Judæ cum Thamar prognati sunt David, Salomon, omnesque reges Judæ, ipseque Christus Dominus: hic enim à Juda per Phares et Thamar descendit. Nam omnes legitimi filii Judæ, vel nullos, ut Her et Onan, vel paucos et plebeios, ut Sela, posteros habuerunt, ut liquet 1. Paral. 4. v. 21. Pari modo nullus est rex, aut princeps, qui si suos majores à bis mille annis repetat, inter eos non inventurus sit multos spurios, multos rusticos aut cerdones, aut his viliores, quinimo permulti ex vilissima prosapia mox ad regnum evecti sunt. Ita Saul ab asinis, David ab ovibus ad regnum evasit. Jephte ex latrone factus est princeps. Arsaces ex latrone factus est rex Parthorum. Giges ex pastore factus est rex Lydorum. Darius Histaspis Cyri pharetrophorus fuit. Valentinianus

I. Imper. patrem habuit funes torquentem. Tamberlanes ex bubulco factus est rex Tartarorum. Agathocles Syracusanorum tyrannus patrem habuit figulum. Tullus Hostilius ex pastore factus est rex Rom. Aurelianus et Diocletianus humili genere nati sunt. Maximinus fuit opilio. Maximus Puppienus patrem habuit fabrum ferrarium. Justinus I. Imper. primo fuit subulcus; secundo bubulcus; tertio faber lignarius; quarto miles, inde Imperator. Mahometes auctor mahometismi et Alcorani, camelarius fuit. Othomannus primus Turcarum princeps agrariis parentibus ortus est, cujus posteri etiamnum Turcarum sunt Imperatores. Sultanos Ægyptios ex gentis et regni instituto prius oportebat servos esse, quam ad eum honorem conscenderent. Denique omnis nobilitas ignobile habuit principium; et qui in avorum nobilitate gloriantur, non in sua, sed in aliena virtute gloriantur. Et hoc ergo vanitas est. Recte Poeta:

> Tota licet veteres exornent undique ceræ
> Atria, nobilitas sola est atque unica virtus.
> Nam genus, et proavos, et quæ non fecimus ipsi,
> Vix ea nostra voco.

Et merito Iphicrates cuidam exprobranti ignobilitatem: *Meum*, inquit, *genus à me incipit, tuum in te desinit.* Ita Plutarch. in Apophthegm. Idem suis æmulis respondit Cicero: *Ego*, ait, *meis majoribus virtute præluxi.*

CAPUT TRIGESIMUM NONUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

JOSEPHI CASTITAS TENTATUR AB HERA; ILLE RELICTA EI CHLAMYDE FUGIT, IDEOQUE PER CALUMNIAM HERÆ INCARCERATUR.

1. IGITUR Joseph ductus est in Ægyptum, emitque eum Putiphar Eunuchus Pharaonis, princeps exercitus, vir Ægyptius, de manu Ismaelitarum, à quibus perductus erat. 2. Fuitque Dominus cum eo, et erat vir in cunctis prospere agens: habitavitque in domo domini sui, 3. qui optime noverat Dominum esse cum eo; et omnia quæ gereret, ab eo dirigi in manu illius. 4. Invenitque Joseph gratiam coram domino suo, et ministrabat ei, à quo præpositus omnibus, gubernabat creditam sibi domum, et universa quæ ei tradita fuerant: 5. benedixitque Dominus domui Ægyptii propter Joseph, et multiplicavit tam in ædibus quam in agris cunctam ejus substantiam: 6. Nec quidquam aliud noverat, nisi panem quo vescebatur. Erat autem Joseph pulchra facie, et decorus aspectu. 7. Post multos itaque dies injecit domina sua oculos suos in Joseph, et ait: Dormi mecum. 8. Qui nequaquam acquiescens operi nefario, dixit ad eam: Ecce dominus meus, omnibus mihi traditis, ignorat quid habeat in domo sua: 9. nec quidquam est quod non in mea sit potestate, vel non tradiderit mihi præter te, quæ uxor ejus es: quomodo ergo possum hoc malum facere, et peccare in Deum meum? 10. Hujuscemodi verbis per singulos dies, et mulier molesta erat adolescenti, et ille recusabat stuprum. 11. Accidit autem quadam die, ut intraret Joseph domum, et operis quippiam absque arbitris faceret: 12. et illa apprehensa lacinia vestimenti ejus, diceret: Dormi mecum. Qui relicto in manu ejus pallio fugit, et egressus est foras. 13. Cumque vidisset mulier vestem in manibus suis, et se esse contemptam, 14. vocavit ad se homines domus suæ, et ait ad eos: En introduxit virum Hebræum, ut illuderet nobis: ingressus est ad me, ut coiret mecum, cumque ego succlamassem, 15. et audivisset vocem meam, reliquit pallium quod tenebam, et fugit foras. 16. In argumentum ergo fidei retentum pallium ostendit marito revertenti domum, 17. et ait: Ingressus est ad me servus Hebræus, quem adduxisti, ut illuderet mihi: 18. cumque audisset me clamare, reliquit pallium quod tenebam, et fugit foras. 19. His auditis dominus, et nimium credulus verbis conjugis, iratus est valde: 20. tradiditque Joseph in carcerem, ubi vincti regis custodiebantur, et erat ibi clausus. 21. Fuit autem Dominus cum Joseph, et misertus illius dedit ei gratiam in conspectu principis carceris. 22. Qui tradidit in manu illius universos vinctos qui in custodia tenebantur: et quidquid fiebat, sub ipso erat. 23. Nec noverat aliquid, cunctis ei creditis: Dominus enim erat cum illo, et omnia opera ejus dirigebat.

1. IGITUR JOSEPH.] Redit hic Moses ad historiam Josephi, intercisam cap. præcedenti per historiam genealogiæ Judæ; gesta enim Josephi et Judæ præ aliis fratribus prosequitur hic Moses; quia Judas et Joseph diviserunt primogenituram Rubeni, à qua ipse propter incestum excidit, ut patebit c. 49. v. 3. et 4.

EMITQUE EUM PUTIPHAR.] Tradunt Hebræi, inquit S. Hieron. Putiphar emisse Josephum ob nimiam ejus pulchritudinem, in turpe ministerium

ideoque Deo vindice virilia ei exaruisse, ut fieret eunuchus, eaque de causa electum esse sacerdotem Heliopoleos : et hujus filiam esse Aseneth, quam postea uxorem Joseph accepit. Hanc traditionem probare videtur S. Hier. eamque sequitur Rupertus. Sed alii passim non immerito eam habent pro fabula, à Judæis more suo conficta.

2. Fuitque Dominus cum eo,] eum ejusque actiones per omnia dirigendo et prosperando, eumque omnibus amabilem et gratiosum efficiendo. Ita S. Chrysost. Unde sequitur : *Et erat vir* (non ætate, erat enim juvenis 17 annorum, sed prudentia et gravitate) *in cunctis prospere agens.* Quam felix et fortunatus est, cujus actiones omnes dirigit Deus!

Nota quod Deum etiam in Ægypto invenit Joseph : pius enim et sanctus ubicumque fuerit, invenit Deum, juxta illud psalm. 138. *Si ascendero in cœlum, tu illic es.* Vide fidelitatem Dei, qui nusquam in adversis suos derelinquit, uti facit mundus.

Vide rursum, ut omne solum forti patria est. Stilpo à Demetrio captus Megaris, et rogatus num quid amisisset, respondit : *Bellum nulla ex virtute spolia ducit.* Et Bias capta patria profugus : *Omnia mea*, inquit, *mecum porto.* Idem sensit et fecit hic Joseph : Addit S. Chrysost. hom. 62. Joseph in tot tantisque suis calamitatibus, non cecidisse animo, nec diffisum esse suo somnio, et Dei de suî exaltatione promisso, multo minus putasse se à Deo esse derelictum; sed *omnia*, inquit, *tulit fortiter et mansuete*, sperans à Deo meliorem sortem, nec dubitans se hac via exaltatum iri. *Hic enim mos est Deo*, inquit, *ut non liberet à tentationibus et periculis viros virtute claros, sed in ipsis suam declaret virtutem, ut tentationes ipsæ eis fiant occasio lætitiæ magnæ. Propter hoc et B. David : In tribulatione dilatasti mihi;* non ait, Liberasti, sed *dilatasti mihi*, id est me. Audi S. Ambros. lib. de Joseph c. 4. *Servile*, ait, *est omne pecatum, libera innocentia. Quomodo autem non et ille servus, qui subditus est libidini? suscipit omnes metus, insidiatur somnis singulorum : ut unius cupiditate potiatur, sit servus omnium.* Et mox : *Nonne videtur tibi iste in servitute dominari, ille autem in libertate servire? serviebat Joseph, regnabat Pharao : beatior hujus servitus, quam regnum illius. Denique tota Ægyptus collapsa esset fame, nisi regnum suum servili consilio subdidisset. Habent igitur unde glorientur originales servuli; servivit et Joseph, habent quod imitentur, ut discant conditionem se mutare posse, non mores; esse et in vernulis libertatem et in servitute constantiam.*

6. Nec quidquam aliud noverat, nisi panem quo vescebatur,] non Putiphar, sed Joseph, inquit Hier. Prado in Ezech. c. 19. p. 239. q. d. Joseph nil omnino ex tam locupleti substantia, sibi à domino suo credita, usurpabat aut vindicabat, præter necessariam vitæ annonam : ut cognoscere hic idem sit quod sibi vindicare, pro suo agnoscere, sibi ascribere, quasi Joseph hic laudetur à rara quadam continentia, sive abstinentia.

Verum, quia v. 23. idem dicitur, non de Joseph, sed de custode carceris, quod scilicet nihil de suis nosset, sed omnia credidisset Josepho : hinc melius hic quoque eamdem phrasin eodem modo accipiemus. q. d. Putiphar ita omnia sua credebat Josepho, ut de iis nihil inquireret, nihil cognosceret, nullius rei curam gereret, nisi tantum ut accumberet mensæ, et frueretur eis quæ Joseph curabat et procurabat. Ita Philo et S. Ambrosius.

7. Post multos dies,] anno circiter undecimo captivitatis, et servitutis suæ in Ægypto, cum jam esset 27 annorum. Nam anno ætatis suæ 17, Joseph ductus est in Ægyptum, et anno 30 liberatus est è carcere, in quo triennium fuerat propter hanc calumniam heræ suæ, uti ostendam cap. 40. 4. conjectus est ergo in carcerem anno ætatis suæ 27.

Injecit domina sua oculos suos in Joseph.] Nimirum, oculi sunt in amore duces. Qui vult ergo castus esse, imitetur Job dicentem cap. 31. *Pepigi fœdus cum oculis meis, ut ne cogitarem quidem de virgine.* Rursum discant hic, ait S. Ambros. juvenes cavere oculos feminarum; adamantur enim etiam ii qui nolunt amari.

9. Quomodo ergo possum hoc malum facere?] ut hero meo in me ita propenso, tam ingratus, infidus et injustus sim?

Et peccare in Deum meum,] quem, ut ubique præsentem, intueor et revereor, quem ut patrem amo, et vindicem timeo.

Pie notat hic Perer. tria esse vincula, quibus viri sancti fortissime se constrictos sentiunt, ne possint Deum offendere. Primum est reverentia divinæ majestatis, ubique præsentis, et cuncta cernentis. Sancti enim viri semper in conspectu Dei ambulantes, videntur sibi non posse non omnia caste sancteque facere, ideoque ne præsens numen ulla re offendant, ab iis omnibus quæ ei displicent, religiosissime cavent. Contra faciunt impii, de quibus dicitur psal. 9. *Non est Deus in conspectu ejus, inquinatæ sunt viæ illius in omni tempore, auferuntur judicia tua à facie ejus.* Tales fuerunt senes illi Susannæ insidiantes, de quibus dicitur Daniel. 13. 9. *Everterunt sensum suum, et declinaverunt oculos suos, ut non viderent cœlum, neque recordarentur judiciorum justorum.*

Secundum est recordatio benevolentiæ ac beneficentiæ Dei erga se. Et hoc est quod ait Dominus Osee 11. *in funiculis Adam* (id est iis quibus trahi solent homines, puta amore et beneficiis) *traham eos in vinculis charitatis.* Quis non reputet impossibile sibi esse in Deum peccare, si serio consideret Dei in se tot et tanta beneficia, præterita, præsentia et futura, quæ suis promisit? et Deum esse eum, in quo vivimus, movemur et sumus, cujus beneficium est, quidquid boni in corpore animoque habemus? Denique si consideret Deum in se esse optimum, pulcherrimum, suavissimum, summe amabilem, talemque se nobis exhibere nunc, et magis exhibiturum in cœlo, si constanter ei adhæreamus. Vide S. August. serm. 83. de Tempore, ubi de Josepho hoc nostro loquens, ex S. Ambrosio auream hanc affert sententiam : *Amator Dei dilectissimi, amore mulieris non vincitur, castum animum incitans adolescentia non permovet, nec diligentis auctoritas; magnus plane vir, qui venditus servire tunc nescivit, adamatus non redamavit, rogatus non acquievit, apprehensus aufugit.*

Tertium vinculum est timor Dei, conceptus ex consideratione severissimi judicii et vindictæ, quam Deus tum in hac vita sæpe, tum certissime et rigidissime exercebit in die judicii, ubi nullum peccatum, etiam minimum relinquet impunitum. Unde David psal. 118. *Confige*, in-

quit, *timore tuo carnes meas : à judiciis enim tuis timui.*

Hinc S. Basil. in illud psalm. 33. *Venite, filii, audite me, timorem Domini docebo vos : Cum te*, inquit, *appetitus invaserit peccandi, velim cogites horribile illud Christi tribunal, in quo præsidebit judex in excelso throno ; astabit autem omnis ejus creatura : ad gloriosum ejus conspectum contremiscens : adducendi etiam nos sumus singuli, eorum quæ in vita gessimus rationem reddituri : mox illis qui mala perpetrarunt, terribiles quidam et deformes assistent angeli, igneos vultus præ se ferentes, atque ignem spirantes in homines, scilicet impios. Ad hæc cogita profundum barathrum, et inextricabiles tenebras, et ignem carentem splendore, urendique vim habentem, sed privatum lumine ; deinde vermium genus, venenum immittens, et carnem vorans, inexplebiliter esuriens, neque unquam saturitatem sentiens, atque intolerabiles dolores corrosione ipsa infigens. Denique quod omnium gravissimum est, opprobrium illud, et confusionem sempiternam. Hæc time, et hoc timore quasi freno, animam à peccatorum concupiscentia reprime.* Ita S. Basil.

Josephum castum imitata est casta Susanna, dum ad scelus sollicitata dixit : *Angustiæ mihi sunt undique ; sed melius est mihi absque opere incidere in manus vestras, quam peccare in conspectu Domini.* Ita Sancti omnes usque ad mortem restiterunt peccato. Paulus Rom. 8. *Quis nos separabit à charitate Christi? tribulatio, an angustia,* etc. *Certus sum, quia neque mors, neque vita,* etc. Ruffinus dixit Theodosio Imp. se curaturum ut Ambrosius vincula ei injecta laxaret. Cui Theodosius : *Novi ego constantiam Ambrosii, et quod nullo regiæ majestatis terrore Dei legem transgredietur.* Eudoxiæ Imp. minitanti S. Chrysostomo dixerunt sui : *frustra illum hominem terres ; nihil ille nisi peccatum timet.* S. Ludovicus Franciæ Rex, puer à Blancha matre didicit *potius mortem oppetere, quam in peccatum lethale consentire.* Tobias filio suo : *Cave ne aliquando peccato consentias; multa bona habebis, si timueris Deum.* S. Edmundus Cantuariensis Archiepiscopus : *Malo insilire in rogum ardentissimum, quam peccatum ullum sciens admittere in Deum.* Sapiens : *Tanquam à facie colubri fuge peccatum.* S. Anselmus : *Si hinc peccati horrorem, inde inferni dolorem corporaliter cernerem, et necessario uni eorum immergi deberem, prius infernum quam peccatum appeterem.* Ita Machabæi, ita Martyres tormenta prætulerunt peccato.

Audi et Gentiles : Aristotel. 3. Ethic. *Melius est mori, quam facere aliquid contra bonum virtutis.* Seneca : *Et si scirem homines ignoraturos, et Deum ignosciturum, tamen peccare nollem, ob peccati turpitudinem.* Quid enim est peccatum ? est cadaver, est lepra, est cloaca fœdissima : est monstrum naturæ rationalis : est offensa et læsio divinæ majestatis : est reatus ignis æterni; est deicidium, est christicidium. Papinianus Juriscons. licet Gentilis, mori maluit, quam parricidium Caracallæ Imp. qui occiderat fratrem Getam, defendere : testis est Spartianus in Caracalla. Democles puer in balneo, ut stuprum Demetrii regis evaderet, in aquam ferventem insiliit : ne se pollueret, maluit ille mori : testis Plutarch. in vita Demetrii.

10. Hujuscemodi verbis per singulos dies loquebatur.] Nota hic invictam Josephi constantiam. Nam etiam ingentes arbores magnis crebrisque percussæ ictibus concidunt ; etiam durissima saxa guttis minutissimis assidue cadentibus excavantur : quanto magis homo magnitudine et assiduitate tentationum superabilis est, cujus caro non est ænea, ut inquit Job, nec fortitudo ejus, est fortitudo lapidum ; Joseph tamen non cessit, nec humanæ naturæ infirmitati, nec juvenilis ætatis in libidinem proclivitati, non assiduæ sollicitationi heræ suæ, non opibus et promissis, quæ illa offerebat, non minis et periculis gravissimis, quibus se, si facinus recusaret, exponebat. Disce hic nullam tentationem, quantacumque ea sit, esse insuperabilem, teque inexcusabilem fore si ab ea te superare sinas, cum omnem, æque ac Joseph per Dei gratiam superare possis et debeas ; præsertim si jugiter memor sis æternitatis et æternæ gloriæ vel gehennæ, certa pro æternitate.

Stuprum,] adulterium.

12. Lacinia,] ora, vel extremitate pallii. Addit Josephus illam finxisse morbum, et sollicitasse Josephum in die festo solemni, quo familia domo aberat. Sed videtur Josephus hæc uti et alia, de suo addere præter veritatem ; si enim ita est, quomodo ergo mulier v. 13. elapso Joseph exclamavit, et evocavit domesticos ?

Fugit.] Potuisset Joseph, utpote juvenis in florenti ætate robustus, feminæ hoc pallium suum per vim extorquere, sed noluit : idque primo, ex reverentia, ne quam vim heræ suæ inferret. Secundo, quia præsentissimum remedium contra tentationes libidinis est, non colluctatio, sed fuga. Unde Apostolus ait : *Fugite fornicationem.* Vide de fuga hac, deque cavenda familiaritate mulierum, S. August. serm. 250. de Temp. ubi inter cætera sic ait : *Joseph, ut impudicam dominam posset evadere, fugit ; ergo contra libidinis impetum apprehende fugam, si vis obtinere victoriam : nec tibi verecundum sit fugere, si castitatis palmam desideras obtinere. Inter omnia certamina Christianorum, sola duriora sunt prælia castitatis, ubi quotidiana est pugna, et rara victoria : hic ergo Christianis quotidiana martyria deesse non possunt. Si enim castitas, et veritas, et justitia est Christus ; si et ille qui eis insidiatur persecutor est ille qui et in aliis defendere, et in se custodire voluerit, Martyr erit.* Recte ergo S. Bernard. in Sent. brevior. *Parcitas,* ait, *in ubertate, largitas in paupertate, castitas in juventute, martyrium est sine sanguine.*

Tertio, fugit Joseph, ne vel mulierem tangeret, vel ab ea tangeretur : quia vel ipse mulieris tactus, quasi contagiosus et venenatus, est viro fugiendus, non minus quam rabidissimi canis morsus, inquit S. Hieron. lib. 1. contra Jovin.

Nota hic, imitare et apprehende cum Josepho duplex scutum castitatis. Primum est præsentis Dei memoria, amor et timor; si nimirum cogites tum Dei præsentiam, Dei judicium, Dei vindictam et infernum ; tum Dei bonitatem, pulchritudinem et delicias, quæ omnem corporum pulchritudinem et voluptatem in immensum superat, de quo dixi v. 9. Secundum est, fuga occasionum et tentationum, ac præsertim mulierum. Sic enim fugit Joseph, relicta chlamyde.

Sed quid si fugere non liceat ? Audi quid fecerit S. Euphrasia Martyr, quæ ad prostibulum damnata, quod idolis sacrificare nollet, cum ab improbo juvene invaderetur, hac arte eum eludens, et pudori suo consuluit, et martyrium assecuta est. Si, inquit, mihi parcas, docebo te

pharmacum, quo perunctus in prœliis nullo telo, vel ferro lædi poteris. Ille promisit, si ejus rei fidem faceret; tum illa : In me, inquit, cape experimentum; atque cera cum oleo commista inungens collum : Feri, inquit, illud quam potes validissime. Fecit juvenis, et uno ictu ei caput resecuit. In hoc stratagemate æque calliditatem virginis, atque constantiam admiraberis, testis est Niceph. l. 7. hist. c. 13. Non enim erat ei tunc aliud remedium servandæ castitatis, nisi hæc pia fraus, ad quam eam coegit juvenis inhians ejus pudori, quem ut servaret mori maluit; unde juste juvenem decepit, qui proinde necis ejus auctor censeri debet, tum physice, tum moraliter. Ipsa ergo Martyr est, non sui homicida.

Nota secundo, cum Ruperto, virtutes heroicas Josephi : primo, temperantiam et continentiam; quia juvenis 27 annorum existens, isque formosus, et à domina sua pollicente ampla secreto amatus et rogatus, non redamavit, sed constans in sua castitate stetit. Secundo, justitiam et fidelitatem ; quia heri sui thorum exhorruit. Tertio, prudentiam ; quia apprehensus aufugit. Quarto, fortitudinem ; quia furias insanæ amasiæ, carceres, mortemque ipsam non timuit, et præ sua castitate contempsit. Quinto, constantiam ; quia quotidie ab hera interpellatus, quasi adamas restitit et constitit.

Hinc S. Chrysost. ait magis se mirari factum Josephi, quam tres pueros Hebræos in fornace Babylonia illæsos permansisse. Sicut enim illi, sic et Josephus in mediis ignibus illæsus, non adustus, sed purior, interior, robustior et clarior effulsit : ut merito Josepho acclamari possit, quod S. Dominico (non fundatori Ordinis, sed alteri ex eodem Ordine) in simili tentatione victori acclamarunt dæmones : *Vicisti, vicisti; quia in igne fuisti, et non arsisti.* Hinc et S. Ambros. miratur Josephum ita dominantem concupiscentiæ, rebusque omnibus. Audi eum lib. de Josepho c. 5. *Magnus*, ait, *vir Joseph, qui venditus servile tamen nescivit ingenium, adamatus non redamavit, rogatus non acquievit, apprehensus aufugit. Qui cum ab uxore domini sui conveniretur, teneri veste potuit, animo capi non potuit : ac ne ipsa quidem verba diu passus est; contagium enim judicavit, si diutius moraretur, ne per manus adulteræ libidinis incentiva transirent. Itaque vestem exuit, crimen excussit. Ille dominus fuit, qui amantis non excepit faces, qui lenocinantis vincula non sensit, quem nulla mortis formido perterruit, qui maluit liber criminis mori, quam criminosæ potentiæ eligere consortium.* Et S. Greg. hom. 15. in Ezech. *Conamur*, ait, *carnis illecebram vincere. Joseph ad memoriam redeat, qui tentante se domina studuit carnis continentiam etiam cum vitæ periculo custodire. Unde factum est ut, quia membra sua bene noverat regere, regendæ quoque omni in Ægypto præesset.*

Allegor. Joseph, inquit Rupertus, est Christus, mulier Ægyptia est Synagoga, quæ carnaliter Messiam adamat, expectans ejus regnum terrenum et carnale; sed Christus relicto ei pallio, id est, cæremoniis legis, fugit ad Gentes, à quibus in spiritu et veritate adoratur.

Symbolice, Philo, Joseph, inquit, est princeps, sive rex : Putiphar herus, est populus, penes quem est ipsum jus regni; uxor est concupiscentia et libido, quo populus sæpe dicitur: huic constanter resistit Joseph, id est verus princeps; si sincere publicum bonum amet et tueatur.

Sic tropologice, herus est ratio, uxor est concupiscentia : huic resistit Joseph, id est spiritus continens et constans.

13. Cumque vidisset mulier.] Nota hic ingenium versatile, impudentiam et improbitatem mulieris, nimirum : *Aut emat, aut odit mulier*, nihil est tertium. Secundo, ejusdem nequitiam, audaciam, et dolos, quibus in Josephum suum crimen intorquet. Tertio, ejusdem furias, quibus illi antea adamato necem parat, nimirum :

Mulier sævissima tunc est,
Cum stimulos odio pudor admovet.

19. Nimium credulus.] Non enim Josepho locum dedit se purgandi, nec de facto inquisivit; sed statim damnavit innocentem. Secundo, non advertit homo zelotypus, hanc ipsam vestem indicium esse violentiæ à muliere profectæ, et innocentiæ ac reverentiæ Josephi. Nam si ipse (ut sapienter ait Philo) vim dominæ voluisset inferre, facile vestem suam utpote femina robustior, servasset; imo et feminæ extorsisset.

20. Traditque Joseph in carcerem.] *Humiliaverunt*, inquit David psal. 104. *in compedibus pedes ejus, ferrum pertransiit animam ejus ;* sed paulo post, Deo dirigente, factus est Joseph sicut inter vinctos liber, imo princeps. Consolatur, inquit Josephus, se in carcere Joseph, cogitans potentiorem esse Deum iis qui se vincirent. Deo enim se, suamque innocentiam curæ esse sciebat, nec dubitabat quin Deus eum ex his vinculis cum gloria, vel præsenti, vel futura eriperet. Unde *libens*, inquit S. Ambros. *pro castitate subibat hoc carceris, mortisque martyrium.* Erat enim Joseph, utpote ob adulterii calumniam incarceratus, in certo martyrii mortisque periculo.

Allegorice, Joseph est Christus, qui innocens à Juda et Judæis traditus, compactusque est in carcerem mortis, sed inter mortuos quasi liber à Deo Patre effectus, omnium vinctorum, adeoque inferni potestatem et imperium accepit. Ita Prosper et Rupertus. Audi S. Ambros. lib. de Joseph. c. 6. *Considera nunc*, ait, *illum verum Hebræum* (Christum) *illum non somnii, sed veritatis et præclare visionis interpretem, qui de divinitatis illa plenitudine, de ubertate cœlestis gratiæ in hunc corporeum carcerem venerat; quem non potuit seculi hujus illecebra mutare*, etc. *postremo adulterina quadam Synagogæ manu, veste corporis apprehensus carnem exuit, liber mortis ascendit. Calumniata est meretrix, ubi eum cernere non potuit : quem carcer non terruit, non inferna tenuerunt; quin etiam quo veluti puniendus descenderat; inde alios liberavit : ubi ipsi stringebantur mortis vinculis, ibi laxavit ipse vincula mortuorum.*

Rursum Joseph hic noster patriarcha sua castimonia, innocentia, patientia, gratia adumbravit Josephum sponsum B. Virginis, cujus dignitas et sanctitas præ aliis plerisque Sanctis, vel ex eo colligi potest, quod Christi et Virginis nutritius fuerit, quodque Christi pater dictus sit et creditus. Nam, ut ait S. Bernard. hom. 2. super Missus est : *Ille Joseph fraterna ex invidia venditus et ductus in Ægyptum, Christi venditionem præfiguravit : iste Joseph Herodianam invidiam fugiens Christum in Ægyptum portavit. Ille domino suo*

fidem servans, dominæ noluit commisceri : iste Dominam suam, Domini sui matrem, virginem agnoscens, et ipse continens, fideliter custodivit. Illi data intelligentia in mysteriis somniorum : isti datum est conscium fieri atque participem cœlestium sacramentorum. Ille frumenta servavit, non sibi, sed omni populo : iste panem vivum è cœlo servandum accepit, tam sibi, quam toti mundo.

23. Nec noverat aliquid,] non Joseph, sed custos carceris, qui vinctos, omniaque in carcere Josepho crediderat. Vide dicta v. 6. Eleganter S. Chrysost. (vel quisquis est auctor : stylus enim Latinum redolet auctorem) hom. de Joseph vendito. t. 1. *Intrat, ait, Joseph sanctissimus custodiam, visitator magis quam reus; provisor, non socius; medicus, non ægrotus. Adeo fit cunctorum præpositus, fit in reorum solatium procurator. Gaude, innocentia, et exulta; gaude, inquam, quia ubique illæsa es, ubique secura. Si tentaris, proficis; si humiliaris, erigeris; si pugnas, vincis; si occideris, coronaris. Tu in servitute libera es, in periculo tuta, in custodia læta. Te potentes honorant, suspiciunt principes, magnates exquirunt. Tibi boni parent, mali invident, zelant æmuli, inimici succumbunt. Nec unquam poteris victrix non esse, etiamsi inter homines tibi justus judex defuerit.*

CAPUT QUADRAGESIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

JOSEPH PINCERNÆ ET PISTORI SOMNIA EXPLICAT : EXPLICATIONEM PROBAT EVENTUS.

1. His ita gestis, accidit ut peccarent duo eunuchi, pincerna regis Ægypti, et pistor, domino suo. 2. Iratusque contra eos Pharao (nam alter pincernis præerat, alter pistoribus) 3. misit eos in carcerem principis militum, in quo erat vinctus et Joseph. 4. At custos carceris tradidit eos Joseph, qui et ministrabat eis. Aliquantulum temporis fluxerat, et illi in custodia tenebantur. 5. Videruntque ambo somnium nocte una juxta interpretationem congruam sibi : 6. ad quos cum introisset Joseph mane, et vidisset eos tristes 7. sciscitatus est eos dicens : Cur tristior est hodie solito facies vestra ? 8. Qui responderunt : Somnium vidimus, et non est qui interpretetur nobis. Dixitque ad eos Joseph : Numquid non Dei est interpretatio ? referte mihi quid videritis. 9. Narravit prior, præpositus pincernarum, somnium suum : Videbam coram me vitem, 10. in qua erant tres propagines, crescere paulatim in gemmas, et post flores uvas maturescere : 11. calicemque Pharaonis in manu mea : tuli ergo uvas, et expressi in calicem quem tenebam, et tradidi poculum Pharaoni. 12. Respondit Joseph : Hæc est interpretatio somnii : Tres propagines, tres adhuc dies sunt : 13. post quos recordabitur Pharao ministerii tui, et restituet te in gradum pristinum : dabisque ei calicem juxta officium tuum sicut ante facere consueveras. 14. Tantum memento mei, cum bene tibi fuerit, et facias mecum misericordiam ; ut suggeras Pharaoni ut educat me de isto carcere : 15. quia furto sublatus sum de terra Hebræorum, et hic innocens in lacum missus sum. 16. Videns pistorum magister quod prudenter somnium dissolvisset, ait : Et ego vidi somnium, quod tria canistra farinæ haberem super caput meum : 17. et in uno canistro quod erat excelsius, portare me omnes cibos qui fiunt arte pistoria, avesque comedere ex eo. 18. Respondit Joseph : Hæc est interpretatio somnii : Tria canistra, tres adhuc dies sunt; 19. post quos, auferet Pharao caput tuum, ac suspendet te in cruce, et lacerabunt volucres carnes tuas. 20. Exinde dies tertius natalitius Pharaonis erat : qui faciens grande convivium pueris suis, recordatus est inter epulas magistri pincernarum, et pistorum principis. 21. Restituitque alterum in locum suum, ut porrigeret ei poculum : 22. alterum suspendit in patibulo, ut conjectoris veritas probaretur. 23. Et tamen succedentibus prosperis præpositus pincernarum oblitus est interpretis sui.

1. Duo eunuchi,] duo regii ministri et præfecti; etiamsi reipsa non essent eunuchi. Vide dicta cap. 39. v. 1.

2. Nam alter,] q. d. Iratus est eis Pharao : quia eorum, utpote præfectorum, peccatum subditis poterat esse scandalo et pravo exemplo. Hebræa non habent τὸ *nam*.

3. Principis militum,] Putipharis, qui fuerat herus Josephi c. 39. v. 20.

Vinctus,] captivus : jam enim vinculis erat liber, ut patet c. præced. v. 22.

4. Aliquantulum temporis,] puta annus unus, hoc enim significat hebraice ימים *jamim*, id est dies in plurali, ut bene probat Franc. Ribera in Amos 4. n. 8. Post hunc annum somniorum Joseph adhuc biennio, ut patet c. seq. v. 1. fuit in carcere ; triennalem ergo passus est carcerem. In hoc quoque fuit Joseph typus Christi;

sicut enim Joseph, post triennium carceris, evectus est ad principatum: ita Christus, post tres dies passionis et mortis, gloriosus resurrexit. Idem triduum Christi resurgentis significatur per tres dies restitutionis pincernæ Pharaonis. v. 13. Ita ex Isidoro Lipomanus.

8. Numquid non Dei est interpretatio?] q. d. Deus per me vobis interpretabitur vestrum somnium; mihi ergo illud enarrate: cumque illud ita, ut interpretatus fuero, reipsa evenire videritis, tunc scitote me non vanum conjectorem, sed verum, ex Dei munere, somniorum esse interpretem, ac consequenter me verum esse veri Dei cultorem, et amicum: nec enim Deus aliis hæc sua arcana revelat.

Quæres an ex somniis liceat divinare de futuris? Nota. Triplicia sunt somnia: quædam enim proveniunt à Deo: quædam à dæmone: quædam à natura. Rursum tertia hæc quæ à natura oriuntur, bipartita sunt; quædam enim oriuntur ex diurna cogitatione, vel ardenti erga rem aliquam affectu. Hinc siculi

Navita de ventis, de bobus narrat arator:

ita et de iisdem somniat. Sunt enim somnia ex diurna cogitatione; quasi in fidibus cessantis impulsus extremæ quædam motiones, quæ ex impulsu resultant, eoque cessante adhuc aliquandiu perdurant, uti ait Gregor. Nyssenus tract. de Opificio hominis cap. 31. Quædam vero somnia naturalia oriuntur ex temperamento et humore prædominante. Sic enim biliosi somniant cædes, verbera et ignes: phlegmatici somniant aquas, voragines, suffocationes, et à rebus noxiis tardam fugam; hæc enim parit lentum phlegma: sanguinei somniant de musica, de conviviis, de pratis, de avibus, de volatu: melancholici somniant de rebus atris et tristibus, de morte, de sepulchris, de æthiopibus et dæmonibus.

Dico primo, ex somniis naturalibus licet divinare naturaliter, id est conjectare, de hominis temperamento, sanitate, affectu, et morbis imminentibus. Ita Hippocrates et Galenus libros scripserunt de præsagiis sumendis ab insomniis. Et ratio est, quia effectus naturaliter indicant suam causam: somnia autem hæc sunt effectus certi temperamenti, et certi humoris in corpore prædominantis.

Dico secundo, ex somniis à Deo, vel angelo immissis divinare licet; sed ei tantum, qui eorum significationem à Deo, vel angelo accepit. Ita Joseph hic, et Daniel c. 4. et 5. ex somniis divinant.

Dico tertio, reliqua somnia, et ex iis divinationes, vel diabolica sunt, vel superstitiosa, vel vana, fallacia et futilia: unde divinatio ex hisce somniis prohibita est, Deuter. 18. 10.

Nota. Quia somnia divina rara sunt, et vix à dæmoniacis aut vanis dignosci possunt; hinc tutissimum est somnia quælibet contemnere, nisi Deus aliud revelet; hoc autem revelare solet partim illuminando ipso somniantes, ut sciant somnium sibi esse à Deo immissum, eosque exstimulando ut somnii interpretationem indagent et inquirant, uti fecit his eunuchis, item Nabuchodonosori, Daniel. 5. et Pharaoni hic c. 41. partim interpretationem somniorum suis amicis, virisque sanctis suggerendo, uti eam hic suggessit Josepho, et Danieli. c. 4. et 5. Vide Conimbricens. in lib. Aristot. de Divinat. per somn.

12. Respondit Joseph: hæc est interpretatio somnii.] Vidit hic pincerna per somnium symbolice sibi suum statum, puta pincernatum, restitui, ut hoc ipso Deus significaret status, dignitates, quin et vitam, omnesque res humanas tantum esse somnium, omnesque hominum spes tantum esse somnia vigilantium, uti aiebat Plato; hoc docet interpres Joseph, id est vir sapiens et prudens, inquit Philo: ideoque actiones suas, resque omnes ex præscripto virtutis dirigit.

Tres propagines,] tres palmitos vitis.

Tres adhuc dies sunt.] *Sunt*, id est significant. Sicut enim imaginis esse est repræsentare; ita somnii, symboli sive visionis propheticæ esse, est adumbrare et significare res absentes, aut futuras. Ita S. August.

15. De terra Hebræorum,] de terra Chanaan, in qua Jacob ejusque filii Hebræi habitabant.

16. Quod prudenter (quod apposite, congrue, verisimiliter) somnium exposuisset;] necdum enim constabat de expositionis veritate, quæ postea ipso eventu comprobata est v. 21.

17. Omnes cibos qui fiunt arte pistoria,] ac consequenter placentas, artocreas, pastasque carnium, ad quas aves carnivoræ advolabant, easque laniabant et devorabant. Ita Josephus. Portendebant enim hæ carnes et aves, carnes somniantis pari modo ab avibus in cruce laniandas et devorandas esse.

19. Post quos] inchoatos: nam ipso tertio die suspensus est pistor, et hoc portendebant aves ex tertio canistro carnes lacerantes et comedentes. Ita Josephus.

Auferet caput tuum,] non per gladium te decollando, ut vult Philo; sed per laqueum te suspendendo, itaque te caputque tuum necando. Unde sequitur: *Ac suspendet te*, qui enim vitam homini aufert, hic aufert et caput: quia in capite maxime vivit et viget homo, quæ vita et vigor tam capiti, quam homini, per laqueum et mortem, æque ac per gladium aufertur.

Et lacerabunt volucres carnes tuas.] Hinc patet corpora suspensorum etiam tunc, uti et nunc, in patibulo fuisse relicta, ut ibi vel computrescerent, vel à sole et ventis siccarentur et tabescerent, vel ab avibus lacerarentur. Unde illud:

Non feci furtum; non pasces in cruce corvos.

Judæis vero jussum est Deuter. 21. v. 23. suspensos eadem die deponere et sepelire.

Tropologice, Prosper et Rupertus: hi duo eunuchi, inquiunt, quorum alter suo statui restitutus, alter suspensus est, significant duos ordines hominum, puta electorum ex gratia, et reproborum sive damnandorum ex justitia. Rursum, Joseph inter duos eunuchos, est Christus inter duos latrones crucifixus, uni promittens cœlum, alteri infernum relinquens. Christus enim aperuit somnia et visiones: tum quia prophetias implevit: tum quia arcana Dei consilia, judicia, et promissa hominibus reseravit: tum quia sensum dedit Apostolis ut intelligerent prophetias, totamque Sacram Scripturam.

22. Ut conjectoris veritas probaretur.] Vocula *ut*, hic non finem à Pharaone intentum, ut patet, sed eventum, sive consecutionem significat, q. d. Itaque evenit ut Josephi divina

tio, somniorumque interpretatio vera sit inventa, ipsoque eventu comprobata.

Similis fuit divinatio S. Athanasii, qui Alexandriam ingressus, cum cornix in aere volitans crocitaret, rogatus à Gentilibus per scomma, quid cornix diceret, respondit: *Cras insonat; significat autem, cras, quo festum celebratis, vobis luctuosum fore.* Ita evenit, testis est Niceph. l. 9. c. 35. Sic et Christianus ille rogatus à Juliano Apostata per sarcasmum: Quid facit Galilæus faber vester? respondit: *Loculum tibi parat*, puta feretrum, et vere: nam paulo post telo non hominis, sed Christi occisus est Julianus. Pari modo Isaacius eremita Valenti Imp. Arriano contra Gothos pergenti, cladem et mortem prædixit, teste Nicephoro l. 11. c. 50.

CAPUT QUADRAGESIMUM PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Joseph somnium septem vaccarum et spicarum Pharaoni explicat de septennio fertilitatis et sterilitatis futuræ. Hinc. v. 40. a rege præficitur Ægypto : et v. 46. sua providentia ab Ægypto depellit septennem famem.

1. Post duos annos vidit Pharao somnium. Putabat se stare super fluvium, 2. de quo ascendebant septem boves, pulchræ et crassæ nimis; et pascebantur in locis palustribus. 3. Aliæ quoque septem emergebant de flumine, fœdæ, confectæque macie; et pascebantur in ipsa amnis ripa in locis virentibus : 4. devoraveruntque eas, quarum mira species, et habitudo corporum erat. Expergefactus Pharao, 5. rursum dormivit, et vidit alterum somnium : Septem spicæ pullulabant in culmo uno plenæ atque formosæ : 6. aliæ quoque totidem spicæ tenues, et percussæ uredine oriebantur, 7. devorantes omnem priorum pulchritudinem. Evigilans Pharao post quietem, 8. et facto mane, pavore perterritus, misit ad omnes conjectores Ægypti, cunctosque sapientes; et accersitis narravit somnium, nec erat qui interpretaretur. 9. Tunc demum reminiscens pincernarum magister, ait : Confiteor peccatum meum. 10. Iratus rex servis suis, me et magistrum pistorum retrudi jussit in carcerem principis militum : 11 ubi una nocte uterque vidimus somnium præsagum futurorum. 12. Erat ibi puer Hebræus, ejusdem ducis militum famulus : cui narrantes somnia, 13. audivimus quidquid postea rei probavit eventus. Ego enim redditus sum officio meo, et ille suspensus est in cruce. 14. Protinus ad regis imperium eductum de carcere Joseph totonderunt, ac veste mutata, obtulerunt ei. 15. Cui ille ait : Vidi somnia, nec est qui edisserat : quæ audivi te sapientissime conjicere. 16. Respondit Joseph : Absque me Deus respondebit prospera Pharaoni. 17. Narravit ergo Pharao quod viderat : Putabam me stare super ripam fluminis, 18. et septem boves de amne conscendere, pulchras nimis, et obesis carnibus : quæ in pastu paludis virecta carpebant, 19. et ecce, has sequebantur aliæ septem boves in tantum deformes et macilentæ, ut nunquam tales in terra Ægypti viderim : 20. quæ, devoratis et consumptis prioribus, 21. nullum saturitatis dedere vestigium; sed simili macie et squalore torpebant. Evigilans, rursus sopore depressus, 22. vidi somnium : septem spicæ pullulabant in culmo uno plenæ atque pulcherrimæ. 23. Aliæ quoque septem tenues et percussæ uredine, oriebantur è stipula : 24. quæ priorum pulchritudinem devoraverunt. Narravi conjectoribus somnium, et nemo est qui edisserat. 25. Respondit Joseph : Somnium regis unum est : quæ facturus est Deus, ostendit Pharaoni. 26. Septem boves pulchræ et septem spicæ plenæ, septem ubertatis anni sunt, eamdemque vim somnii comprehendunt. 27. Septem quoque boves tenues atque macilentæ, quæ ascenderunt post eas, et septem spicæ tenues, et vento urente percussæ, septem anni venturæ sunt famis. 28. Qui hoc ordine complebuntur : 29. Ecce septem anni venient fertilitatis magnæ in universa terra Ægypti : 30. quos sequentur septem anni alii tantæ sterilitatis, ut oblivioni tradatur cuncta retro abundantia : consumptura est enim fames omnem terram, 31. et ubertatis magnitudinem perditura est inopiæ magnitudo. 32. Quod autem vidisti secundo ad eamdem rem pertinens somnium, firmitatis indicium est, eo quod fiat sermo Dei, et velocius impleatur. 33. Nunc ergo provideat rex virum sapientem et industrium, et perficiat eum terræ Ægypti, 34. qui constituat præpositos per cunctas regiones, et quintam partem fructuum per

septem annos fertilitatis, 35. qui jam nunc futuri sunt, congreget in horrea : et omne frumentum sub Pharaonis potestate condatur, serveturque in urbibus. 36. Et præparetur futuræ septem annorum fami, quæ oppressura est Ægyptum, et non consumetur terra inopia. 37. Placuit Pharaoni consilium et cunctis ministris ejus : 38. locutusque est ad eos : Num invenire poterimus talem virum, qui spiritu Dei plenus sit ? 39. Dixit ergo ad Joseph : Quia ostendit tibi Deus omnia quæ locutus es, numquid sapientiorem et consimilem tui invenire potero ? 40. Tu eris super domum meam, et ad tui oris imperium cunctus populus obediet : uno tantum regni solio te præcedam. 41. Dixitque rursus Pharao ad Joseph : Ecce, constitui te super universam terram Ægypti. 42. Tulitque annulum de manu sua, et dedit eum in manu ejus : vestivitque eum stola byssina, et collo torquem auream circumposuit. 43. Fecitque eum ascendere super currum suum secundum, clamante præcone ut omnes coram eo genu flecterent, et præpositum esse scirent universæ terræ Ægypti. 44. Dixit quoque rex ad Joseph : Ego sum Pharao ; absque tuo imperio non movebit quisquam manum aut pedem in omni terra Ægypti. 45. Vertitque nomen ejus, et vocavit eum lingua Ægyptiaca Salvatorem mundi. Deditque illi uxorem Aseneth filiam Putiphare sacerdotis Heliopoleos. Egressus est itaque Joseph ad terram Ægypti 46. (triginta autem annorum erat, quando stetit in conspectu regis Pharaonis) et circuivit omnes regiones Ægypti. 47. Venitque fertilitas septem annorum, et in manipulos redactæ segetes congregatæ sunt in horrea Ægypti. 48. Omnis etiam frugum abundantia in singulis urbibus condita est. 49. Tantaque fuit abundantia tritici, ut arenæ maris coæquaretur, et copia mensuram excederet. 50. Nati sunt autem Joseph filii duo, antequam veniret fames : quos peperit ei Aseneth filia Putiphare sacerdotis Heliopoleos. 51. Vocavitque nomen primogeniti, Manasses, dicens : Oblivisci me fecit Deus omnium laborum meorum, et domus patris mei. 52. Nomen quoque secundi appellavit, Ephraim, dicens : Crescere me fecit Deus in terra paupertatis meæ. 53. Igitur transactis septem ubertatis annis, qui fuerant in Ægypto, 54. cœperunt venire septem anni inopiæ, quos prædixerat Joseph : et in universo orbe fames prævaluit, in cuncta autem terra Ægypti panis erat. 55. Qua esuriente, clamavit populus ad Pharaonem, alimenta petens. Quibus ille respondit : Ite ad Joseph : et quidquid ipse vobis dixerit, facite. 56. Crescebat autem quotidie fames in omni terra : aperuitque Joseph universa horrea, et vendebat Ægyptiis ; nam et alios oppresserat fames. 57. Omnesque provinciæ veniebant in Ægyptum, ut emerent escas, et malum inopiæ temperarent.

1. Post duos annos,] à liberatione principis pincernarum, cum is ante cum Josepho per annum fuisset in carcere, uti ostendi c. 40. 4. Hinc patet Josephum per triennium fuisse in carcere, idque Dei nutu, tum ut leves quasdam ejus culpas, quibus nec viri sancti carent, expiaret. Ita S. Aug. serm. 82. de Tempore, tum ut ejus patientiam et virtutem exerceret et acueret ; tum ut typus esset Christi, qui triduo fuit in passione et morte.

Addit ibidem S. Aug. rem miram, sed notandam, scilicet Josephum punitum fuisse biennali carcere, eo quod plus confisus fuerit homini quam Deo, dum in pincernarum magistro posuit spem suæ liberationis, ideoque Deum fecisse, ut is per biennium ejus oblivisceretur, q. d. *Ego tibi ostendo, ut magis à me quam ab homine debeas auxilium postulare.* Subtilis hic est oculus S. Aug. subtilior est Dei.

Vidit Pharao somnium : putabat se stare super fluvium,] super ripam Nili. Nota. In Ægypto fertilitas oritur ex inundatione Nili (vix enim pluit in Ægypto) qui turbidus et pinguis agros oblimando, itaque eos quasi stercorando, impinguat et fœcundat. Unde quo magis, altius et longius exundat Nilus, eo major est fertilitas in Ægypto. Hinc ex altitudine inundationis Nili, præsciunt certo Ægyptii, quanta illo anno futura sit fertilitas. Audi Plinium lib. 5 cap. 9. *Ægyptus*, inquit, *duodecim cubitus* (in altum exundantis Nili) *famem sentit : in tredecim etiamnum esurit : quatuordecim cubiti hilaritatem afferunt, quindecim securitatem, sedecim delicias.* Hac de causa vidit hic Pharao macras boves pasci in ripa Nili : hæ enim portendebant exiguam Nili inundationem : ac consequenter exigua fore pascua, eaque tantum fere in vicinia Nili ; è contrario vidit Pharao, pingues boves pasci in remotis à Nilo paludibus ; quia hæ portendebant fertilitatem per totam Ægyptum.

4. Devoraveruntque eas.] Boves marcæ comederunt boves pingues et saginatas.

Quarum mira species, et corporum habitudo erat,] quæ erant eleganti forma, crassitie et pinguedine, ita Hebræa. Portentum hoc significabat septem annos sterilitatis absumpturos omnem annonam præcedentium septem annorum fertilitatis, ut patet v. 30. Solerter. S. Ambros. ex septem bobus crassis septem macras secuturas, id est, ex abundantia et lascivia famem nascituram conjectat, lib. de Joseph. cap. 7. *Etsi*, inquit, *non ego Joseph, clamabam tamen vaccas illas pingues non solum lasciviam, sed etiam incuriam divinæ significare reverentiæ. De perfidis enim dictum est : Tauri pingues obsederunt me. Et de Judæorum populo scriptum est : Impinguatus, et incrassatus, et dilatatus est, et dereliquit Deum factorem suum. Et ideo somnium illud redundantiæ secularis perpetuum esse non posse; sed fore tempus quo his fames dura succederet.*

5. SEPTEM SPICÆ.] Nota fertilitatem et sterilitatem hic duobus somniis portendi et præsignificari: uno spicarum, altero vaccarum; idque apposite, quia fertilitas maxime consistit in his duobus, scilicet in frumento et animalibus. Bona enim agricolatio et terræ cultura (quam denotant crassæ boves, inquit Josephus) et boni seminis sementis (quam denotant spicæ pulchræ et plenæ) duæ sunt causæ plenæ et adæquatæ fertilitatis. Ita Abulensis.

6. UREDINE,] vento urente, Euro desiccante.

9. CONFITEOR PECCATUM MEUM] ingratitudinis et oblivionis, quo meum vatem Josephum, qui mihi hæc fausta prædixit, in carcere reliqui et oblivioni tradidi.

Alii accipiunt peccatum ejus priscum, ante biennium in regem admissum, ob quod ab eodem in carcerem conjectus fuerat, ut hac confessione peccati sui pincerna quasi aduletur regi, ejusque clementiam in se male meritum commendet et deprædicet.

12. PUER,] juvenis 28 annorum: tot enim erat tunc Joseph.

14. EDUCTUM DE CARCERE JOSEPH TOTONDERUNT, AC VESTE MUTATA OBTULERUNT EI.] Nota hic tonsum fuisse Joseph, et mutasse vestes, quia veteres rei in carcere comam et barbam crescere sinebant, quasi lugentes et squalentes, uti de Milone ait Plutarchus. Absoluti vero et liberati comam et barbam deponebant, vestesque mutabant in signum lætitiæ et felicis sortis ac fortunæ.

16. ABSQUE ME DEUS RESPONDEBIT PROSPERA PHARAONI.] Putabat Pharao (quod et putavit Justinus historicus l. 36.) Joseph naturali sagacitate interpretari somnia de quali ait Cicero: *Qui bene conjicit, tu vatem optimum perhibeto.* Amolitur à se hanc opinionem Joseph, omnemque suam divinationem et præscientiam, non sibi, nec suæ solertiæ, sed Deo Deique revelationi attribuit, ut eum agnoscat et colat Pharao. Unde Chaldæus vertit: *Non ex sapientia mea, sed à facie Domini respondebitur pax Pharaoni*; et Symmachus: *Non ego, sed Deus respondebit prospera Pharaoni*; et Vatablus: *Alius est præter me, qui interpretabitur somnium, nempe Deus, qui prospera Pharaoni interpretabitur.*

25. UNUM EST] significatione; quia unam eamdemque rem utrumque somnium et symbolum, tam spicarum, quam vaccarum, significat: nam, ut dixi v. 5. duplex est causa fertilitatis, scilicet agricolatio, quæ fit per vaccas et boves; et seminatio, quæ fit per semen spicarum. E contrario defectus culturæ et seminis, duplex est et adæquata causa sterilitatis: priorem vaccæ macræ, posteriorem spicæ tenues et graciles significant.

26. EAMDEMQUE VIM SOMNII COMPREHENDUNT.] *Vim*, id est sensum et significationem. q. d. Idem significant septem vaccæ pingues, et septem spicæ plenæ.

29. SEPTEM ANNI VENIENT FERTILITATIS.] Continua hæc, invicemque succedens septennis fertilitas et sterilitas, non astrorum aut naturæ vi, sed Dei, Nilum septennio priori laxantis, posteriori retinentis, opera effecta est. Unde nec ab astrologis, sed à solo Deo præcognosci et prædici potuit, ut patet v. 16.

30. CONSUMPTURA EST ENIM FAMES OMNEM TERRAM] Ægypti et vicinarum regionum.

32. FIRMITATIS INDICIUM EST.] q. d. Posterius somnium confirmat prius, quod erat de eadem re. Simul hæc iteratio somnii significat rem somnio significatam mox reipsa adimplendam esse, uti sequitur.

34 et 35. QUINTAM PARTEM FRUCTUUM, etc. CONGREGET IN HORREA,] scilicet, publica regis, per singulas urbes divisa et distributa. Nam alii privati divites, pro se quisque proprium frumentum recondere potuerunt: unde non omnes primis saltem annis sterilitatis, senserunt famem; in fame etiam parcius vivitur. Suffecit ergo quinta pars fructuum septennii fertilitatis, recondita in horrea regis, ad publicam pauperum et plebeiorum famem quæ secuta est, levandam. Fuit enim tanta fertilitate, copia frumenti maxima, et quasi innumera, ut patet v. 49. Denique in fame aliquæ etiam segetes, præsertim juxta Nilum, natæ sunt, sed paucæ, quæ proinde ferè pro nihilo reputantur; adeo ut idcirco dicatur c. 45. v. 6. *nec arari, nec seri potuisse.* Omnes ergo Ægyptii hoc septennio fertilitatis, jussu regis compulsi sunt, quintam partem frugum suarum vendere regi, servandam in septennium sterilitatis; aut certe, ut vult Tostatus; durante isto septennio fertilitatis, vetuit rex frumentum Ægypto efferri et exteris vendi: cumque ingens esset frumenti copia, alii quartam, alii quintam partem frugum suarum vendebant, eamque Josephus regi coemebat.

37. ET OMNE FRUMENTUM SUB PHARAONIS POTESTATE CONDATUR.] Frumentum intellige, non trituratum, nec excussum, sed suis spicis inhærens, ut patet v. 47. Idque primo, ut hac ratione simul jumentis recondatur suum pabulum, puta stramina et paleæ. Secundo, ut ipsum frumentum hac ratione melius conservetur in suo tegmine et culmis: debet enim asservari in septem annos, ita nimirum, ut quod primo anno fertilitatis reconditum fuit, dispensetur et comedatur post septennium, primo anno sterilitatis; quod secundo anno fertilitatis reconditum fuit, comedatur secundo anno sterilitatis; quod tertio, tertio, et ita deinceps. Sic enim frumenta facile incorrupta per septennium servari potuerunt. Ita Philo.

OMNE FRUMENTUM] quintæ illius partis jam dictæ; quæ sola asservanda erat.

40. AD TUI ORIS IMPERIUM CUNCTUS POPULUS OBEDIET.] Hebraice est, *omnis populus ad os tuum osculabitur*, id est oris uti præceptum exosculabitur, et venerabitur, eique statim se subdet, et libenter obediet. Sic psal. 2. v. 12. pro *Apprehendite disciplinam*, hebraice est, *osculamini filium*; id est, Messiam Dei filium veneramini, eumque reverenter, amanter et obedienter excipite, ac si illum exoscularemini.

Secundo, Vatabl. vertit, *ad tuum imperium cunctus populus cibum capiet*, vel *armabitur*. q. d. Constituo te secundum à me principem Ægypti tempore pacis et belli, ut sis dux militiæ. Verum Hebræum ישק *iissac* proprie significat osculari: prior ergo sensus genuinus est. Unde Chaldæus vertit, *ad verbum tuum gubernabitur omnis populus meus.* Septuag. habent ut Noster, *obediet.* Addit Psaltes psal. 104. v. 22. quod Pharao *constituit eum* (Josephum) *dominum domus suæ*, etc. *ut erudiret principes ejus sicut semet ipsum, et senes ejus prudentiam doceret.* Ex quo loco patet quod Ægyptii, qualis fuit Trismegistus, suam sapientiam et prudentiam hauserint à Josepho

et Hebræis. Id magis patebit Exodi 2. 1. in fine.

Vide hic ut sapientia et virtus evehant ac nobilitent Josephum. Vere dixit Urbanus Pontif. cuidam exprobranti generis humilitatem : *Magni viri non nascuntur, sed virtute fiunt*, et Maximilianus Imper. cuidam diviti offerenti multa aureorum millia, ut nobilis designaretur : *Ditare*, ait, *te possum, sed nobilitare non nisi te propria virtus potest.*

42. Tulitque annulum de manu sua.] Annulus ergo hic signatorius erat, quem Rex tradidit Josepho, ut nomine suo quæ vellet decerneret et obsignaret. Annulum gestat rex, tum ad signaturam, tum ad desponsationem ; eo enim sibi quasi despondet rempubl. inquit Philo.

Torquem auream.] Torquis, inquit Philo, symbolice datur regi à populo, quasi ei dicat populus : Dono tibi torquem quasi ornamentum in probitate et prosperitate, sed quasi vinculum et catenam, qua vincieris in improbitate et adversitate.

Rursum notat Philo et Rupertus, quatuor hic regis insignia et ornamenta prisco illo seculo, quæ rex Josepho communicavit. Joseph enim primo, pro compedibus carceris, à rege auream catenam accepit. Secundo, pro servili vinculo annuloque ferreo, regium accepit annulum. Tertio, pro habitu sordido, indutus est stola byssina. Quarto, pro antri squalore, adeptus est amplum imperii currum. Hæc quatuor allegorice Christo resurgenti applicat Rupertus.

Mystice S. Ambr. l. de Joseph : *Quid sibi vult*, ait, *annulus digito insertus, nisi ut intelligamus pontificatum ejus fidei esse delatum, ut alios ipse signaret ? Quid stola, quæ est amictus sapientiæ, nisi tributum ei ab illo rege cælestis prudentiæ principatum? Torques aureus intellectum bonum videtur exprimere. Currus significat fastigium sublime meritorum.* Vide hic in Josepho, quomodo gloriam præcedat humilitas, et quam verum sit illud axioma Christi : *Qui se humiliat exaltabitur*, nimirum, post nubila Phœbus, et post tenebras lux. Audi Sap. c. 10. v. 13. *Hæc* (sapientia) *venditum ipsum* (Josephum) *non dereliquit, sed à peccatoribus liberavit eum, descenditque cum illo in foveam* (in cisternam, in quam projectus est à fratribus) *et in vinculis non dereliquit eum, donec afferret illi sceptrum regni et potentiam, adversus eos qui eum deprimebant, et mendaces ostendit qui maculaverunt illum, et dedit illi claritatem æternam.* Merito ergo Josepho hoc detur emblema : *Patiens innocentia ingens gloria.* Præclare dixit S. Ægidius comes S. Francisci : *Licet lapides et saxa de cælo pluerit Dominus, non nocebunt nobis, si tales fuerimus, quales nos ille requirit.* Et S. Chrysost. hom. 63. *Vide*, ait, *quomodo captivus* (Joseph) *repente constituitur rex totius Ægypti : vidisti quantum sit ferre cum gratiarum actione tentationes? propterea et Paulus dicebat* Rom. 5. *Afflictio patientiam operatur, patientia probationem, probatio spem : spes non pudefacit. Vide igitur : Afflictiones patienter tulit, patientia probatum eum fecit, probatus factus in magna spe agebat, spes non pudefecit.* Et inferius : *Sicut negotiatores qui pecunias colligere volunt, non aliter possunt augere suas opes, nisi multa pericula terra marique sustinuerint. Necesse est enim ut ferant latronum et piratarum insidias ; attamen omnia magna alacritate suscipiunt, et ob expectationem lucri vix sentiunt amara quæ fuerunt. Sic et nos cogitantes divitias et spirituales merces, quas nobis hic colligere licet, oportet gaudere et exultare, et non contemplari quæ videntur, sed quæ non videntur.*

43. Currum suum secundum,] quo secundus à rege vehi solebat. Ita Lipoman. Perer. et alii. Unde Vatabl. vertit, *currum secundi*, scilicet viri, id est currum, quo is qui secundus erat à rege, vehi solebat. Hoc ergo curru Joseph declaratus et effectus est alter à Pharaone, ut scilicet honore et dignitate illi esset proximus. Vide hic, ut Joseph prosperis non insolescat, sicut adversis fractus non fuit. Vere enim S. August. in Sent. sent. 246. *Eum nulla infelicitas frangit, quem nulla felicitas corrumpit*, et è converso.

Clamante præcone, ut omnes coram eo genu flecterent.] Hebr. est, Clamante præcone אברך *abrech*, quod Aquila, Elias in Tisbi, et Noster hic vertunt, *flecte genu*, ut *abrech* sit imperativus *hiphil* à radice ברך *berech*, id est genu, quasi *aleph* ponatur pro *he* : *aleph* enim et *he* sunt gutturales vicinæ et commutabiles, aut potius *abrech* est Ægyptium, non Hebræum : præco enim Ægyptius Ægyptiis, utique Ægyptiace, inclamabat *abrech*, id est flecte genu, uti dixi. S. Hieronym. in Traditionibus in Genes. explicat *abrech*, quasi sit idem, quod *tener pater; ab* enim hebraice patrem, *rac* tenerum significat. Aliter quoque Chaldæus : *Clamabant*, inquit, *Abrech, id est, hic est pater regis ; rec* enim Ægyptiis idem est quod rex, ait Lipom. Hinc et Targumæus ita vertit; *clamabant : Vivat pater regis, qui est princeps in sapientia, et tener in annis.* Philo lib. de Joseph, miratur subitam metamorphosin, qua una die ab imo in summum est evectus. *Quis*, ait, *expectasset intra unum diem è servo dominum, è vincto præstantissimum omnium, è carceris vicario proregem fieri, et regiam inhabitare pro carcere, et ex ignominia extrema in supremum honoris culmen ascendere.*

44. Ego sum Pharao : absque tuo imperio non movebit quisquam manum,] q. d. Ego quasi rex tibi promitto et juro, quod omnes meos ita tibi subditos efficiam, ut nemo tuis jussis audeat obsistere, imo tuo injussu vix pedem aut manum audeat movere. Est hyperbole.

Reges Ægypti vocati sunt Pharaones, à primo Pharaone; sicut iidem post Alexandrum Magnum vocati sunt Ptolemæi, à Ptolemæo Lagi, qui post Alexandrum primus fuit rex Ægypti.

45. Vocavit eum lingua Ægyptiaca, Salvatorem mundi,] eo quod orbem ab imminentis famis exitio liberasset. Vides hic Joseph esse typum Christi, Salvatoris mundi. Nota pro *salvatorem mundi*, hebraice est, צפנת פענח *tsophnat paneach*, quod corrupte in lxx. legitur, ψοντομφανεχ. Putant aliqui Hebræam esse vocem, et significare *revelatorem arcanorum*, puta somniorum. Ita Josephus, Philo, Chaldæus, Theodor. S. Chrysost. et Rabbini. Verum magis credendum S. Hieronymo, qui diu habitavit in Judæa, dicenti, hanc vocem non esse Hebræam, sed Ægyptiam, ut quid enim Pharao Ægyptius, in Ægypto Josepho, non Ægyptium, sed Hebræum nomen imponeret? Ergo *tsophnat paneach* ægytiace significat *salvatorem mundi*. Unde licet τὸ *lingua Ægyptiaca*, non sit in Hebræo, prudenter tamen recteque ab Interprete nostro explicationis causa additum est.

Jam confer omnes hos honores cum his quæ

prius passus fuit Joseph, et videbis nihil eum passum esse, quod non (ut notat Rupert.) insigniter ipsi remuneratum sit. Nam primo, pro odio fratrum, acquisivit gratiam regis et principum ejus. Secundo, pro exilio adeptus est exaltationem. Tertio, pro laborem manuum in servitio, accepit annulum aureum. Quarto, pro pallio quod illi adultera detraxerat, amictus est stola byssina. Quinto, pro compedibus, cinctus fuit torque aurea. Sexto, pro eo quod vinctis ministraverat, nunc princeps constituitur. Septimo, pro carceris humilitate, sedet super currum regium. Octavo, pro eo quod contemptus fuit, nunc ab omnibus honoratur genuflexione. Nono, pro nomine servi, accipit nomen regium, vocaturque Salvator mundi. Decimo, pro contempta adultera et turpi voluptate, accipit uxorem prænobilem. Si ita Deus suorum labores et ærumnas remuneratur in hac vita, quid faciet in futura? nimirum: *Oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparavit Deus iis qui diligunt illum.*

Allegorice, Joseph, id est Christum, exaltavit Pater dicens : *Hic est filius meus dilectus.* Stola byssina est gloria corporis, qua vestitur ejus innocentia. Annulum dedit, quia ipsum signavit Pater. Torquis aurea significat dotes gloriosas corporis. Posuit eum super currum, quia omnia dedit ei in manus. Antecessit præco Joannes Baptista. Præposuit eum toti Ægypto, id est mundo. Dedit ei judicium, et nomen, Salvator mundi, ac sponsam Ecclesiam.

Deditque illi uxorem Aseneth, filiam Putiphare.] Putant Hebræi, Hieron. Rupertus, Abulensis, hunc Putipharem eumdem esse cum primo hero Josephi, qui pariter Putiphar est dictus, uti dixi c. 39. v. 1. Sed verius est hunc ab illo diversum esse : hic enim sacerdos erat, ille princeps militiæ; hic Heliopoli, ille Memphi in regia degebat. Ita S. August. Chrysost. Lyran. Lipoman. Oleaster, Pererius.

Heliopoleos.] Dicta est Heliopolis, id est urbs solis, à cultu solis. Græce à Septuag. vocatur *On*, et à Ptolemæo, *Onion.*

46. Triginta autem annorum erat, quando stetit in conspectu regis.] Nota, hunc numerum consignat Scriptura : Primo, ob chronologiam. Secundo, ut sciamus Josephum 14 annos servisse, scilicet ab anno 16 usque ad 30. Tertio, ut videamus Deum abunde labores et ærumnas Josephi compensasse : nam calamitas ejus duravit tantum 14 annis; principatus vero et prosperitas ejusdem duravit annos 80 scilicet ab anno 30 usque ad 110 quo mortuus est. Quarto, ut sciamus Josephum virtute superasse annos : nam juvenis tanta passus est, tanta gessit. Ita S. Chrysost. Quinto, ut sciamus hanc ætatem maturam esse, aptamque ad regendum, et docendum. Sic David factus est rex anno 30. Ezechiel prophetare cœpit anno 30. Joannes Baptista et Christus prædicare cœperunt anno 30.

Nota pro chronologia, Joseph 30 erat annorum, cum factus est princeps Ægypti; mox secuta est fertilitas septem annorum : inde biennium sterilitatis et famis, cum ad eum venerunt fratres et pater; venerunt ergo anno nono ab ejus principatu : pater autem tunc erat 130 annorum, ut patet c. 47. v. 9. Joseph vero erat tunc 39 annorum, ut patet ex dictis.

Hinc sequitur primo, Joseph natum esse anno Jacobi 91. Deme enim 39 annos vitæ Josephi à 130 Jacobi, habebis 91.

Sequitur secundo, Jacob fugientem Esau, ex Chanaam venisse in Mesopotamiam, anno ætatis suæ 77 et inde regressum esse in Chanaan, anno 97. Nam Joseph natus est anno Jacobi 91, et natus est anno 14, postquam venerat Jacob in Mesopotamiam, ut ostendi Genes. 30. Post genitum autem Joseph, mansit Jacob in Mesopotamia sex alios annos, serviens pro gregibus Laban, ita ut anno 20 ab adventu suo inde regressus sit in Chanaan, Genes. 31. Venit ergo Jacob in Mesopotamiam anno ætatis suæ 77; inde vero post 20 annos regressus est in Chanaan, puta anno ætatis suæ 97.

49. Ut arenæ maris.] Est hyperbole.

51. Manasses] id est, oblivisci faciens, vel oblivio : radix enim נשה *nasa*, significat oblivisci.

Nota hic pietatem et gratitudinem Josephi erga Deum : ne obliviscatur unquam misericordiæ à Deo sibi impensæ, ejus perenne monumentum, quod perpetuo oculis suis obversetur, statuit filios. Sic fecit et Moses in exilio felix, cum filios suos vocavit Gersam et Eliezer, Exodi 2. 22.

52. Ephraim,] id est, fructificans, crescens; vel fructus et incrementum, à radice פרה *para*, id est fructificavit. Ita S. Hieron.

54. In universo orbe,] id est, in magna parte terrarum et regionum adjacentium Ægypto ; quia, si fuisset fames absolute in universo orbe, ad eam levandam neutiquam suffecissent horrea, et quinta pars frugum Ægypti. Ita Abulens.

56. Aperuitque Joseph universa horrea.] Ex hoc beneficio et alimentatione Josephi, putant multi Joseph vocatum fuisse Serapin, eumque nomine Serapidis cultum fuisse ab Ægyptiis, nec alium fuisse Serapidem quam Joseph. Nam Serapis vixit eodem tempore, quo Joseph et Jacob descenderunt in Ægyptum. Tradit enim Clemens Alexandr. et S. August. lib. 18. de Civit. c. 4. et 5. quod hoc tempore adventus Jacobi et Josephi in Ægyptum, Apis rex Argivorum navigarit in Ægyptum, ibique mortuus, et in arca sepultus, dictus sit Serapis, quasi σορὸς ἄπις, id est arca in qua sepultus est Apis : quodque hic Apis, sive Serapis, effectus sit maximus Ægyptiorum Deus; eo quod eos fame levasset, eosque varias artes docuisset; uti Isis uxor Serapidis, eosdem docuit litteras. Hinc Serapidem coluerunt specie bovis, qui symbolum et prognosticum est fertilitatis, uti vidimus v. 2. et 27. Hunc bovem, quamdiu vivebat, delicatissime alebant Ægyptii, qui proinde ægyptiace Apis, id est bos; post mortem vero arcæ inclusus, Serapis dicebatur. Mortuo hoc bove, alium ei similem, albis insignitum maculis quærebant et alebant Ægyptii. Bos ergo hic Apis et Serapis dictus, erat Deus Ægyptiorum : quem imitati sunt Hebræi recenter venientes ex Ægypto, cum in Sina vitulum aureum formarunt et adorarunt, Exodi 32. Tolle ex hac historia Apis et Serapis, quod ipse fuerit rex Argivorum, pro quo forte substituendum est, Hebræorum, reliqua omnia conveniunt Josepho. Gentiles enim mire historiam Josephi, aliorumque Hebræorum corruperunt, suisque fabulis et figmentis miscuerunt et depravarunt.

Quare Julius Firmicus, vetus auctor, qui floruit anno Christi 337. lib. de Errore profan. relig. (quem Constantio et Constanti impera-

toribus dedicavit, quique exstat in Biblioth. SS. Patrum tom. 4. cap 14. Ruffinus, et ex iis Baronius tom. 4. p. 520. et Pierius lib. 3. Hieroglyph. f. 25. lit. F. (qui addit hanc esse traditionem Ægyptiorum) et multi alii opinantur Josephum, ob tantum beneficium quo Ægyptiis in fame providit de annona, ab eis post mortem Serapin dictum, et divinis honoribus cultum fuisse: sicuti eadem de causa, Joseph à Pharaone dictus est Salvator mundi, quod amplius est, quam Serapis. Unde S. Chrys. hom. 67. docet Josephum id præsagisse, ideoque jussisse Hebræis, ut exeuntes ex Ægypto ossa sua secum efferrent, scilicet ne Ægyptii in superstitionem proni ea, utpote salvatoris sui, colerent ut Numen, aut Numinis reliquias.

Favet huic sententiæ, quod Serapis pingitur quasi juvenis imberbis, cophinum, scilicet frumenti et panum capite gestans. Inde et bos illi sacer dictus est Apis et Serapis: Tum quia septem boves pingues, quos vidit Pharao, Joseph interpretatus est, esse signum fertilitatis; tum quia bos arando, stercorando, triturando, causa est fertilitatis; qua de causa Moses Josephum comparat bovi, vel tauro, Deut. 33. 17. Hinc et illud Serapidis oraculum, Josepho dignissimum decantatur:

Principio Deus est, tum Verbum, his Spiritus unus:
Congenita hæc tria sunt, cuncta hæc tendentia in unum.

Hinc denique varii varias dant Serapis etymologias, quæ omnes Josepho nostro conveniunt. Nam primo, aliqui valde probabiliter derivant Serapis, à *Sar,* id est princeps, et *Apis*, id est bos; quasi dicas, Princeps bovis, vel boum, qui scilicet Pharaoni et Josepho portenderunt fertilitatem, ut Serapis sit vox conflata ex Hebræo *Sar,* et Ægyptio *Apis,* Ægyptii enim videntur Josepho indidisse nomen Ægyptium, aut certe Hebræo-ægyptium. Hebræum enim *Sar,* unde *Ser* et sir, in multas gentes et linguas transiit. Nam et Syri, et Chaldæi, et Arabes, et Mosci, et Tartari, et Galli, et ut videtur Ægyptii, dominum vel principem vocant Sar vel Sir. Joseph ergo ab Ægyptiis dictus est Apis, deinde Serapis, quasi dicas, Princeps Apis. Secundo, alii deducunt Serapis, à σορος et απις, id est, arca, scilicet frumentaria, Apis. Tertio, Julius Firmicus, Serapis, inquit, est Saræ Apis, sive Apis princeps prognatus ex Sara uxore Abrahæ. Quarto, alii: Ægyptii, inquiunt, Joseph corrupte vocabant *Aseph*, et per metaphesin *Apes,* vel *Apis;* sicuti Hollandi pro *Jacob* dicunt *Japic.* Quinto, alii: Inverte *abrec*, habebis *Cerap*, puta Cerapis vel Serapis. Præco enim Josepho præclamabat ad populum, *Abrec*, id est *flecte genu.* vers. 43. Sexto, alii: Serapis dicitur quasi אפים שור *schor appaim*, id est bovis facies; hic enim bos, qui hieroglyphicum erat Serapidis, sola bovis facie pingebatur et sculpebatur; non erat enim aliud, quam bovis aut vituli caput. Hinc et Serapis dictus est Osiris, quasi *schor,* id est bos; licet Eusebius lib. 1. de Præpar. Evang. c. 6. velit Osiridem esse solem, Isidem esse lunam, dicique Osirim quasi multoculum; sol enim multos radios, quasi oculos à se diffundit, estque symbolum providentiæ Dei, quæ undique oculata est, unde et Hebræa radix שור *scor,* significat fixis ei intentis oculis aliquid intueri: et quia ita fixis oculis intuetur bos, hinc et *schor* vocatur. Verum hæc ita posteriores Ægyptii ad solem, quasi mundi oculum novo hieroglyphico accommodarunt; cum enim nil certi de Deo haberent, alii suum Serapidem in cœlo, alii in terra quæsiverunt, alii hominis, alii bovis forma eum pinxerunt; itaque aliud et aliud Serapidis et Osiridis hieroglyphicum commenti sunt. Plane enim verisimile est primum Serapidem, uti et Jovem, Mercurium, Herculem, aliosque Gentilium Deos, homines fuisse principes et illustres, qualis fuit hic noster Joseph, quos ob virtutem, potentiam, aut merita in rempubl. homines retulerunt inter deos, eosque divinis honoribus coluerunt. Unde Osiris fertur Ægyptios docuisse artem arandi et agros colendi, quod per boves hic fecisse Josephum testatur Script. Et Plutarch. l. de Iside et Osiride, asserit proprium nomen Osiridis, fuisse *Arsaphen*, quod plane alludit ad nomen *Joseph.* Rursum Osiris, inquit, idem est quod πολυοφθαλμος, id est *multioculus: os* enim Ægyptiis significat *multum*, *Siris oculum.* Annon *multioculus,* id est multiscius Joseph per sapientiam sibi cœlitus inditam, qua Ægyptios prudentissime gubernavit, eosque docuit non tantum Astrologiam et Mathesin, sed et fidem ac Dei cultum, juxta illud psalm. 10. 4. *Constituit eum dominum domus suæ, et principem omnis possessionis suæ, ut erudiret principes ejus sicut semetipsum, et senes ejus prudentiam doceret.* Hinc et templo Serapidis inscripta erat crux, imo pectori Serapidis insculpta erat crux, ait Rhodiginus lib. 10. c. 8. Et crux Ægyptiis erat symbolum salutis et vitæ beatæ; quia scilicet Joseph docuit, et sua passione præfiguravit crucem Christi, à qua nobis est salus et vita beata.

Ita procuratio annonæ apud Roman. non nisi magnis et sapientibus viris credita fuit. Hinc Plinius in Panegyrico: *Procuratio annonæ Pompeio Magno credita, non minus addidit gloriæ, quam pulsus campo ambitus, exactus mari hostis, Oriens triumphis Occidensque lustratus.* Hæc de Serapide paulo fusius discussi, quia ad Josephum spectant, et quia rara sunt, nec à quopiam pertractata. Hanc sententiam confirmat Auctor de Mirabilibus S. Scrip. l. 1. c. 15. *Joseph,* inquit, *ut vir propheticus prævidit, quod Ægyptiorum gens idololatriæ dedita, ipsum, quod terrenæ munificentiæ illis auctor fuisset, et ipsos de famis periculo liberasset, aliquando adorare vellet, quod et fecerunt: nam bovis simulacrum juxta Joseph sepulcrum statuerunt, eo quod bos viro in agricultura comparetur. Qua etiam causa filii Israel cum in deserto idolum fabricare vellent, non aliam aliquam statuam quam vitulum, id est bovem fecerunt, hac vel maxime causa, quod ipse in Ægypto juxta sepulcrum Joseph adoraretur, ne ergo Joseph Ægyptiorum succumberet idololatriæ, jussit ossa sua efferri ex Ægypto.*

CAPUT QUADRAGESIMUM SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Joseph fratres suos in Ægyptum frumenti causa venientes agnoscit, et dure tractat, tandemque v. 25. retento Simeone, cæteros dimittit ea lege, ut ad se adducant Benjamin.

1. AUDIENS autem Jacob quod alimenta venderentur in Ægypto, dixit filiis suis :
quare negligitis ? 2. Audivi quod triticum venumdetur in Ægypto : descen-
dite, et emite nobis necessaria, ut possimus vivere, et non consumamur
inopia. 3. Descendentes igitur fratres Joseph decem, ut emerent frumenta
in Ægypto, 4. Benjamin domi retento à Jacob, qui dixerat fratribus ejus :
Ne forte in itinere quidquam patiatur mali : 5. Ingressi sunt terram Ægypti
cum aliis qui pergebant ad emendum. Erat autem fames in terra Chanaan.
6. Et Joseph erat princeps in terra Ægypti, atque ad ejus nutum frumenta populis vendeban-
tur. Cumque adorassent eum fratres sui, 7. et agnovisset eos quasi ad alienos durius loqueba-
tur, interrogans eos : Unde venistis ? Qui responderunt : De terra Chanaan, ut emamus victui
necessaria. 8. Et tamen fratres ipse cognoscens, non est cognitus ab eis. 9. Recordatusque
somniorum quæ aliquando viderat, ait ad eos : Exploratores estis : ut videatis infirmiora
terræ venistis. 10. Qui dixerunt : Non est ita, domine, sed servi tui venerunt ut emerent cibos.
11. Omnes filii unius viri sumus : pacifici venimus, nec quidquam famuli tui machinantur mali.
12. Quibus ille respondit : Aliter est : immunita terræ hujus considerare venistis. 13. At illi :
Duodecim, inquiunt, servi tui, fratres sumus, filii viri unius in terra Chanaan : minimus cum
patre nostro est, alius non est super. 14. Hoc est, ait, quod locutus sum : Exploratores estis.
15. Jam nunc experimentum vestri capiam : per salutem Pharaonis non egrediemini hinc, do-
nec veniat frater vester minimus. 16. Mittite ex vobis unum, et adducat eum : vos autem eritis
in vinculis, donec probentur quæ dixistis utrum vera an falsa sint : alioquin per salutem Pha-
raonis exploratores estis. 17. Tradidit ergo illos custodiæ tribus diebus. 18. Die autem tertio
eductis de carcere, ait : Facite quæ dixi, et vivetis : Deum enim timeo. 19. Si pacifici estis,
frater vester unus ligetur in carcere : vos autem abite, et ferte frumenta quæ emistis, in do-
mos vestras, 20. et fratrem vestrum minimum ad me adducite, ut possim vestros probare ser-
mones, et non moriamini. Fecerunt ut dixerat, 21. et locuti sunt ad invicem : Merito hæc pa-
timur, quia peccavimus in fratrem nostrum, videntes angustiam animæ illius, dum deprecaretur
nos, et non audivimus : idcirco venit super nos ista tribulatio. 22. E quibus unus Ruben ait :
Numquid non dixi vobis : Nolite peccare in puerum, et non audistis me ? en sanguis ejus exqui-
ritur. 23. Nesciebant autem quod intelligeret Joseph : eo quod per interpretem loqueretur ad
eos. 24. Avertitque se parumper, et flevit : et reversus locutus est ad eos. 25. Tollensque Si-
meon, et ligans illis præsentibus, jussit ministris ut implerent eorum saccos tritico, et repone-
rent pecunias singulorum in sacculis suis, datis supra cibariis in viam : qui fecerunt ita. 26. At illi
portantes frumenta in asinis suis, profecti sunt. 27. Apertoque unus sacco, ut daret jumento
pabulum in diversorio, contemplatus pecuniam in ore sacculi, 28. dixit fratribus suis : Reddita
est mihi pecunia, en habetur in sacco. Et obstupefacti, turbatique mutuo dixerunt : Quidnam
est hoc quod fecit nobis Deus ? 29. veneruntque ad Jacob patrem suum in terram Chanaan,
et narraverunt ei omnia quæ accidissent sibi, dicentes : 30. Locutus est nobis dominus terræ
dure, et putavit nos exploratores esse provinciæ. 31. Cui respondimus : Pacifici sumus, nec
ullas molimur insidias. 32. Duodecim fratres uno patre geniti sumus : unus non est super,
minimus cum patre nostro est in terra Chanaan. 33. Qui ait nobis : Sic probabo quod pacifici
sitis ; fratrem vestrum unum dimittite apud me, et cibaria domibus vestris necessaria sumite,
et abite, 34. Fratremque vestrum minimum adducite ad me, ut sciam quod non sitis explo-
ratores : et istum, qui tenetur in vinculis, recipere possitis : ac deinceps quæ vultis, emendi
habeatis licentiam. 35. His dictis, cum frumenta effunderent, singuli repererunt in ore sacco-

rum ligatas pecunias : exteritisquesimul omnibus, 36. dixit pater Jacob : Absque liberis me esse fecistis, Joseph non est super, Simeon tenetur in vinculis, et Benjamin auferetis : in me hæc omnia mala reciderunt. 37. Cui respondit Ruben : Duos filios meos interfice, si non reduxero illum tibi ; trade illum in manu mea, et ego eum tibi restituam. 38. At ille : Non descendet, inquit, filius meus vobiscum : frater ejus mortuus est, et ipse solus remansit : si quid ei adversi acciderit in terra ad quam pergitis, deducetis canos meos cum dolore ad inferos.

1. Alimenta.] Hebraice est שבר *sceber*, id est, frangenda, id est frumentum, vel panis qui frangitur et distribuitur. Unde Joseph vendens et distribuens frumentum, passim hic vocatur משביר *masbir*, id est frangens sive fragmentans, id est, distribuens et dispertiens frangendam, puta anno nam sive frumentum; hinc manavit illa phrasis Christi et Pauli : *Panis quem frangimus*, uti dixi 1. Cor. 10. 16. nam frangere panem Hebræis idem est quod dividere et distribuere panem.

Quare negligitis.] Hebraice, *ut quid vos ipsi aspicitis*? id est, quid desides cunctamini? solent enim otiosi et pigri invicem aspicere et quisque expectare ut alter manumoperi admoveat, remque expediat : *Torpor enim animi ex imperfecta voluntate oritur ; mox ut bonum velle cœperis, ardor erit atque impetus.* Elapso septennio fertilitatis, agebatur jam secundus annus sterilitatis, ut patet c. 45. 6.

Quæres qua ratione Joseph tam diu incognitus mansit in Ægypto, puta 23 annis (tot enim sunt ab anno ejus 16 usque ad 39, quem jam agebat) ita ut de se nihil unquam toto illo tempore nuntiarit patri, adeo propter se mœrenti maxime ultimis novem annis, quibus ipse princeps fuit in Ægypto ?

Respondet S. Thomas et Pererius, Deum noluisse ut Jacobo idipsum nuntiaretur ante tempus et occasionem à se ordinatam, puta ante hanc famem, qua coacti sunt fratres venire ad Joseph in Ægyptum. Hanc autem esse Dei voluntatem intellexit Joseph, tum ex somnio suo, de quo c. 37. 7. tum ex rerum eventu, tum ex ex Dei instinctu et revelatione, ut indicat ipse Joseph, c. 45. 8.

Dices : Cur hoc ita fieri et celari voluit Deus? Respondeo primo, quia Deus hoc quasi purgatorium mœroris voluit dari Jacobo, licet justo, ob levia quædam ejus peccata, tum alia, tum quia nimis et cum invidia fratrum amaverat Josephum. Solet enim Deus nimios Sanctorum circa rem vel personam aliquam amores hoc modo per adversa, quasi vinum injecta aqua, temperare, imo recidere et mortificare. Ita S. August. serm. 82. de Tempore.

Secundo, voluit Deus celare Jacobum vitam et statum Josephi, ut probaret tam ejus quam Josephi virtutem, resignationem patientiam, amorem erga Deum, uti probavit obedientiam et virtutem Isaaci et Abrahæ, cum Abrahæ jussit ut immolaret suum Isaac, Genes. 22. 2.

Tertio, quia si scivisset Jacob filium suum Joseph esse captum, quantolibet pretio eum redemisset, itaque Joseph nunquam evectus fuisset in Ægypto ad principatum, quo tamen ejus humiliationem remunerari statuerat Deus, Sapientiæ cap 10. 13. Ita Theodoretus.

Quarto, id voluit Deus, ut hac ratione verificaret somnium Josepho à se immissum. Genes. cap. 37. 7. ut scilicet fratres fame pressi cogerentur ad Josephum venire, eumque adorare.

Quinto, id voluit Deus, ut hac occasione Jacob cum tota familia sua descenderet in Ægyptum, ibique multiplicaretur, utque ei magna et mira illa obvenirent in Ægypto, quæ c. 13. 13. avo ejus Abrahæ promiserat Deus, quæque enarrat Exodus.

6. Adorassent.] Ecce hic fratres nescientes implent somnium Josephi, eumque adorare coguntur. Ita Procopius.

9. Recordatusque somniorum.] Videns in hac sui adoratione impleri sua somnia, non ex ultione, sed ut ea, eorumque veritatem confirmaret, efficiendo fratres tam male de se meritos sibi supplices; hac de causa durius eos alloquitur, ut ipsi suam impietatem et somniorum Josephi veritatem agnoscant; ait ergo :

Exploratores estis.] Dices : Mentitur hic Joseph ; sciebat enim fratres suos non esse exploratores. Respondet primo, Rupertus, *exploratores*, id est fures, *estis;* quia me patri suffurati estis et vendidistis. Sed aliud est explorator, aliud fur : intelligit enim Joseph per exploratorem eum, qui loca minus munita in provincia scrutatur, ut ea hosti prodat.

Secundo, Pererius respondet, Joseph hic non mentiri, sed jocari, loquique per jocum et simulationem.

Tertio et optime S. Thomas respondet, Joseph non assertive, sed tentative et probative loqui, uti judices asserunt crimen, dum reum rogant pertentando, ut veritatem eliciant. Pari modo hic fratres pertentat Joseph, ut ita adigat eos, sibi de patre et fratre Benjamin percunctaturo, vera narrare.

Porro nullam injuriam fecit Joseph fratribus, eis hanc calumniam objiciendo, metumque incutiendo, quia illi longe graviora meriti erant, poteratque Joseph quasi princeps Ægypti, eos ob parricidium et plagium in se admissum plectere morte. Ruben etiamsi à venditione Joseph esset innocens, quia tamen commistus erat cum fratribus nocentibus, hinc et affligitur cum eis. Si enim eum excepisset Joseph, agnitus fuisset à fratribus. Ita Abulensis : Sic Deus, quin et princeps, communi belli clade insontes cum sontibus involvit et plectit.

Notent hic prælati, quem in correctione modum servare debeant, eumque discant à Josepho. Pie et prudenter S. Gregorius hom. 21. in Ezech. *Vincebat*, inquit, *mentem* Josephi *pietas, cum frater innocens videretur, sed permanebat in ostensione asperitas, ut fratres noxii purgarentur. Scyphus in sacco junioris absconditur, furti post eos quæstio movetur : in sacco junioris invenitur; Benjamin reducitur ; afflicti omnes fratres sequuntur. O tormenta misericordiæ? Cruciat, et amat. Sic vir sanctus facinus fratrum et dimisit, et vindicavit, sic in rigore clementiam tenuit, ut delinquentibus fratribus, nec sine ultione pius existeret, nec sine pietate districtus. Ecce hoc est ma-*

gisterium disciplinæ, ut culpis et discrete noverit parcere, et eas pie resecare. Hucusque S. Greg.

14. HOC EST, AIT, QUOD LOCUTUS SUM, EXPLORATORES ESTIS.] q. d. Fingitis vos esse duodecim fratres, aliumque domi habere fratrem; hinc colligo vos cætera quoque fingere, esseque exploratores; ut ergo contrarium ostendatis, adducite fratrem vestrum minimum ad me, ut ego eum videam, indeque sciam vos vera dixisse. Rursum hæc non assertive, sed tentative dicit Joseph; idque ut exploret quid factum sit de Benjamin; timebat enim ne fratres simile quid in Benjaminum (utpote fratrem suum uterinum, et Rachelis, quam Jacob præ Lia dilexerat, filium) designassent, quale in se perpetraverant. Ita S. Chrysost.

16. ALIOQUIN PER SALUTEM PHARAONIS EXPLORATORES ESTIS.] Quæres primo, an τὸ *per salutem Pharaonis,* sit juramentum, et an licitum? Calvinus negat esse juramentum, additque hanc tantum esse phrasim gentilitiam; quæ sapiat idololatriam Ægyptiacam. Sic enim Romani jurabant per genium Cæsaris, ut hac ratione Cæsari adularentur, eumque diis quasi æquarent; secundo, Hamerus respondet, hoc non esse juramentum, quia non fit expresse per Dei contestationem.

Dico primo, τὸ *per salutem Pharaonis,* est juramentum. Patet, quia hebraice est, *vivit Pharao:* quæ apud Hæbræos est formula jurandi, perinde ac cum dicunt, *Vivit Deus,* hoc etiam significat Noster, cum vertit, *per salutem Pharaonis;* simili enim modo juramus *per animam.*

Dico secundo, juramentum hoc est licitum. Ratio est, quia qui per creaturas jurat, censetur usu communi gentium, et tacita jurantis intentione jurare per earum creatorem, uti explicat Christus Matth. 23. 21. Joseph ergo non joco, ut vult Hamerus, sed serio jurat per salutem Pharaonis, quasi regis sui benefici, venerandi et redamandi; et quasi in Pharaone venerans Deum, simulque regiam potestatem ipsi à Deo datam. Ergo, *per salutem Pharaonis,* idem est ac si dicat, Per Deum, qui auctor et conservator est vitæ et salutis Pharaonis. Ita S. Thomas, et alii.

Dices: Joseph videtur hic pejerare; nam licet fratres Benjaminum non adducerent, exploratores tamen idcirco non erant.

Respondeo: Non jurat Joseph fratres suos esse exploratores, sed ait: *Alioqui exploratores estis,* id est eritis apud me, habebimini, præsumemini esse exploratores, q. d. Ni Benjamin adducatis, itaque vestra dicta veracia esse ostendatis, ego vos quasi exploratores habebo, tractabo et puniam. Ita S. August.

Quæres secundo, quale sit hoc juramentum: *Per salutem* vel *vitam Pharaonis?* Respondeo primo, Potest esse assertorium, si nimirum sic intelligas: *Per salutem Pharaonis,* id est, juro per Deum, qui vitæ et salutis Pharaonis, regis mei amantissimi, auctor est et custos.

Sic enim cum dicunt Hebræi: *Vivit Dominus,* sensus est; testor Deum vivum: ita verum est quod dico, ac verum est vivere Deum; quem in testem voco, et per quem juro.

Secundo et potius, hæc phrasis ex communi usu loquendi significat execrationem, qua quis se aut suos devovet, potius ergo videtur hoc juramentum esse execratorium, ut sensus sit, *per salutem Pharaonis,* id est juro, testor et rogo Deum, ut Pharaoni regi meo charissimo salutem et vitam adimat, nisi vos quasi exploratores habuero et punivero, si ad me non adducatis Benjamin. Simili enim modo et sensu juramus *per animam.* Ita S. Thomas 2. 2. q. 89. a. 6. Sicut enim nostram personam, ita et aliam nobis conjunctam possumus obligare Deo, ut in ea nos puniat si fallimus, dicendo et jurando: *Per vitam patris; per vitam uxoris; per salutem regis.*

Dices: Hoc est imprecari malum patri, uxori et regi; hoc autem est contra charitatem. Resp. Est contra charitatem, si juramus falsum; sin verum est quod dicimus, non est contra, sed potius secundum charitatem, ostendimus enim quanti regem, vel patrem faciamus, eumque sic honoramus, neque solum imprecamur malum, si fallimus, sed etiam bonum, si non fallimus. Itaque, *per salutem Pharaonis,* idem est ac si dicas: Ita Deus salvet, vel non salvet Pharaonem. Salvet, si verum dico, vel si præsto quod dico; non salvet, si fallo; utrumque enim includitur, uti solerter et docte advertit noster Lessius tract. de juramento, dub. 2.

17. TRADIDIT ERGO ILLOS CUSTODIÆ TRIBUS DIEBUS.] Ut ita luerent triplex crimen suum; primo, mortis intentatæ; secundo, projectionis in cisternam; tertio, venditionis Josephi; et ut sicut ipse triennio fuerat in carcere, sic illi essent triduo, inquit Delrio, et alii.

18. FACITE QUÆ DIXI, ET VIVETIS: DEUM ENIM TIMEO.] q. d. Nolite timere; quia nil injuste, nil infideliter, nil inhumane vobiscum agam, sed fideliter quæ dixi præstabo: etsi enim sim princeps, Deum tamen principum principem timeo et revereor, sciens me ab eo judicandum, omniumque factorum meorum illi redditurum rationem.

21. MERITO HÆC PATIMUR.] Ex Hebræo vertas, *vere nos desolati sumus,* puta soli omnique auxilio destituti, *propter fratrem nostrum,* quem desolavimus, solumque exteris vendidimus. Nota hic cum S. Chrysost. quanta sit vis conscientiæ, cujus obtutibus peccata omnia illico se sistunt et confluunt, cum Dei manum vindicem videmus et sentimus: nulla enim Josephi hic facta est mentio, et tamen ejus memoria et injuria ei ante viginti tres annos facta, statim omnium fratrum mentibus se sistit, cum ob eam se castigari augurantur. *Sicut ebrius,* inquit, *quando multum vini ingurgitat nullum sentit à vino damnum, postea autem sentit quantum sit damnum; sic peccatum donec consummetur, obtenebrat mentem, et quasi densa nubes ita mentem corrumpit; deinde conscientia insurgit, et quovis accusatore mentem gravius arrodit, monstrans absurditatem facti,* nimirum, *oculos, quos culpa claudit, pœnæ aperit,* inquit S. Gregorius; nimirum, *conscientia mille testes,* et, ut ait S. Gregorius Nazianz. in plagam grandinis: *Conscientia domesticum et verum tribunal est.* Nam ut ait Sap. c. 17. v. 10. *Semper præsumit sæva, perturbata conscientia.* E contrario Eccl. 13. v. 10. *Bona,* inquit, *est substantia cui non est peccatum in conscientia;* et cap. 30. v. 17. *Non est oblectamentum super cordis gaudium;* et Apostolus 2. Cor. 1. 12. *Gloria nostra hæc est, testimonium conscientiæ nostræ; quod in simplicitate cordis et sinceritate Dei conversati sumus in hoc mundo;* et S. Hieron. *Bona conscientia nullius oculos fugit,* interrita est et impavida ad omnia.

Rursum, fratres hi in plaga ad se redeunt, et

crimen agnoscunt. Ita Manasses rex impiissimus in carcere culpam agnovit, 2. Paral. 33. Ita Nabuchodonosor superbissimus, postquam in bestiam est transformatus, agnovit suam imbecillitatem, Deique potentiam, *qui gradientes in superbia potest humiliare.* Danielis c. 4. Ita Antiochus, rex scelestissimus, lethali morbo percussus: *Nunc,* inquit, *reminiscor malorum quæ feci in Jerusalem. Cognovi ego, quia propter ea invenerunt me mala ista, et ecce pereo tristitia magna in terra aliena.* 1. Machab. 6. 13. Ita fames docuit filium prodigum dicere: *Pater, peccavi in cœlum, et coram te.* Proinde recte impiis imprecatur Psaltes dicens psal. 28. *Imple facies eorum ignominia, et quærent nomen tuum, Domine.*

Tertio, adverte hic miram et justam Dei providentiam et vindictam, qua fratres Joseph insontes punit eadem pœna, scilicet è carcere et captivitate, qua ipsi antea Josephum insontem afflixerant. Justum enim est, ait Rhadamantus, ut quod quis injuste fecit, hoc ipse juste patiatur.

Simile exemplum memorabile, imo plura exempla clarissima refert S. Ephrem, quæ ipsimet juveni petulanti et lascivo contigerunt, quibus ipse ad frugem, imo ad vitam monasticam conversus est. Audi eum partim in confessione sua, partim in narratione suæ conversionis. Ego, inquit, dubitabam de Dei providentia, et an non potius omnia casu et fortuito acciderent. Hoc dubium mihi Deus, non verbis, sed factis exemit. Quodam enim die à parentibus in suburbana missus, juvencam gravidam lapidibus insectans et agitans, causa sui, ut ipsa à fera laniaretur, obvium deinde habens pauperem, cujus illa erat, me de eadem interrogantem contumeliis etiam oneravi. Post mensem rursum in Mesopotamia ad suburbana missus, nocte ad pastores diverto, qua nocte in caulam irruentes feræ gregem dispergunt. Hinc à dominis gregis comprehensus ego, quasi raptores induxissem, Prætori trador et carceri; ubi cum fuissem diebus quadraginta, dormienti adstans adolescens aspectu terribilis: Quid, inquit, in isto agis carcere? cui cum casus meos insontis enarrassem: Ego, ait ille, hoc novi, te culpa vacare; sed præterita cogita, scis enim te pauperculi hominis jumentum agitando necasse. Ut igitur providentiam et justitiam Dei discas, interroga duos illos viros, quorum alter homicidii, alter adulterii falso insimulatur, quique in eumdem hunc carcerem compacti sunt; et intelliges, non sine causa eos in vinculis esse; sed neque ipsi scelerum istorum auctores impune evadent. Quibus dictis evanuit. Mane autem facto, ad viros illos conversus: Cur, inquam, hic estis? et alter quidem ait: In crimine, de quo accusor, innocens sum; sed nuper virum quemdam, in pugna ab inimico ex ponte deturbatum, undis et morti, cum possem, non eripui. Alter vero: Ego inquit, insons sum; sed nuper à duobus militibus accepi quinquaginta nummos ut sororem eorum adulteratam fuisse jurarem, atque ita puellæ hæreditatem in fratres trajicerem. Pejeravi itaque et misellam adulterio conficto bonis omnibus everti. Nunc te vicissim, adolescens, nobis indica. Parui petitioni, et juvencæ mortem, causamque captivitatis meæ declaravi. Tunc cœpi compungi atque resipiscere, et nos merito pœnas luere intellexi: etsi criminis, ob quod captieramus, essemus omnes tres ignari et innoxii. Postridie ad judicem rapimur. Torquentur illi, et cum innocentes reperti essent, dimittuntur. Ego in carcerem retrudor; ubi cum solus alios quadraginta peregissem dies, adducuntur vincti tres alii viri, quibuscum triginta rursum dies extraxi. Hinc mihi secundum quietem adstitit idem, qui antea apparuerat dicens: Quid est Ephrem? cernis justum judicium Dei? ut autem cognoscas, qui tres illi sint hodie tibi adjuncti, scito duos ex illis falso sororem fornicationis accusasse, ac patrimonio orbasse; alius vero est, qui hominem in flumen præcipitavit, et his dictis recessit. Tum ego mane facto, eos rogavi ut mihi causam dicerent, ob quam in carcerem conjecti essent: et fratres quidem sororem per nefas à se circumventam fatebantur, alter vero hominem in aquas deturbatum. Quibus auditis, et ipse quæ mihi acciderant enarrabam, et duorum virorum quorum alter perjurium admiserat, alter pereunti manum negasset (hi enim in iis ipsis criminibus, hisce eorum auctoribus consenserant aut cooperati fuerant), casus exponebam. Inde omnibus nobis divini judicii metus, uberes lacrymas excussit. Postridie in quæstionem adducimur, et fratres quidem duo, præter crimina jam dicta etiam se adulterii et homicidii (quæ falso duobus, paulo ante dictis, imputata fuerant) auctores esse confessi, morte mulctati sunt: et mox alter eadem pœna, ob duas cædes ab eo patratas, afficitur. Post judex et me adduci jubet, amare flentem, Deumque his verbis invocantem: Salva me, Domine, ex necessitate, ut digne fieri queam monachus, et tibi inserviam. Prætor autem mandavit tortoribus, ut me distentum nervis boum cæderent. At Prætoris assessor: Reservetur, inquit, iste in aliud judicium, nunc enim tempus est prandii. In carcerem itaque ferro constrictus reducor, ubi solus egi alios 25 dies. Exhibuit autem se tertio adolescens antea visus, et ait: Certusne jam es, quod justo judicio Deus mundum gubernet? Imo, inquam, Domine; at tu: oro rogoque, educ me de carcere isto, ut merear fieri monachus, et inservire Domino Christo. Ipseque subridens. Adhuc semel, inquit, examini subjicieris, tum demum liberandus ab alio judice; sed scito unum esse oculum omnia perlustrantem. Post hæc anxius octo dies extraxi, donec novus judex me in quæstionem productum agnovit, et falso accusatum dimisit. Ego vero sine mora in montem ascendi, et me ad venerandi senis pedes projiciens, enarratis cunctis quæ acciderant, in monachum ab eo sum assumptus. Hæc de se aliquanto prolixius S. Ephrem fratribus suis enarravit. Unde liquet Deum nullum crimen relinquere impunitum; secundo, Deum practicare illud Christi: *In qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis.* Matth. 7. 2.

Moralia pulchra de utilitate tribulationis, quodque ipsa doceat nos cognoscere primo, Deum; secundo, nosipsos, nostramque fragilitatem; tertio, vanitatem mundi, omniumque ejus operum et bonorum; habet hic Pererius n. 22. et sequent.

22. En sanguis ejus exquiritur.] Putabant enim fratres Josephum in tam dira servitute præ afflictione et mœrore jam pridem esse mortuum, nec enim per viginti tres annos quidquam de eo inaudierant. *Sanguis,* ergo hic metonymice ponitur pro effusione sanguinis, puta

pro nece et morte; quævis enim occisio et mors violenta, etiamsi fiat suffocatione, submersione, contusione, aliove modo, vocatur apud Hebræos effusio sanguinis, per synecdochen, et per catachresin, eo quod violenta mors creberrime inferri soleat per effusionem sanguinis.

25. SIMEON.] Unum Simeonem præ aliis ligat Josephus, quia in Simeone potissimum venditi Josephi culpa resedit, inquiunt Philo, Theodoret. et Gennadius. Si enim Simeon secundo genitus cum Rubeno primogenito et Juda, qui inter fratres gratia et dignitate præstabat, se conjunxisset, facile hi tres sua auctoritate alios fratres compescuissent, et Josephum liberassent; forte etiam Simeon inter fratres insolentior et iniquior fuerat in Josephum: audax enim et insolens ejus indoles satis se prodidit in strage Sichimorum, Genes. 34. v. 25.

DATIS SUPRA CIBARIIS IN VIAM,] dato præter frumentum viatico, puta panibus aliisque escis tam hominum quam asinorum, ut frumentum integrum et intactum domum perferrent, ad patrem in Chanaan.

29. NARRAVERUNT EI OMNIA,] ultro et sponte, ne pater animi penderet, ubi mansisset Simeon; nam, ut prudenter ait Philo, *in casibus inopinatis levior est cognitio, quam dubitatio; nam re cognita potest inveniri ad salutem aditus; hæsitatio nihil expedit.* Vere Poeta:

Pejor est bello timor ipse belli.

35. EXTERRITISQUE SIMUL OMNIBUS.] Filii aperuerant saccos in via, sciebantque eis pecuniam inesse; pater vero nesciebat, sed filii coram patre simulant se quoque idipsum nescire, ne à patre increpentur. Exterriti ergo hic sunt filii jam ante concepto, vel certe simulato et ficto timore: Jacob autem novo et vero metu perculsus fuit, timens scilicet ne quid mali propter hanc pecuniam Simeoni, si non redirent; sin redirent, ipsismet infligeretur à Josepho.

36. ABSQUE LIBERIS ME ESSE FECISTIS.] Dolentis vox ista est, inquit Abulensis, quia dolentes pro re modica faciunt propositiones universales, ut si pauca mala habeant, dicant se omnia habere; et si pauca bona eis desint, dicant sibi omnia deesse: ita Jacob tres tantum filios abfore sentiens, ex vehementia doloris dicit sibi omnes defuturos, cum tamen adhuc alii novem ei superessent. Dolor hic oriebatur ex ingenti amore, quo super omnes diligebat Josephum perditum, et Benjamin abducendum.

37. DUOS FILIOS MEOS INTERFICE.] Irrationalis turbida et plena passione est hæc oblatio Rubeni: occidere enim avo nepotes non licet, et si licuisset, non hoc ejus dolorem mitigasset, sed potius auxisset. Verum voluit Ruben hac incomposita et irrationali propositione significare, se certo certius reducturum Benjaminum.

38. DEDUCETIS CANOS MEOS CUM DOLORE AD INFEROS,] id est, efficietis, ut ego senex mœrore et mœstitia moriar; quinimo senio meo accelerabitis mortem. Ita Abulensis et Vatablus. Octava fuit hæc crux Jacobi.

CAPUT QUADRAGESIMUM TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

FRATRES SECUNDO CUM BENJAMIN EUNT IN ÆGYPTUM, UT EMANT FRUMENTUM; JOSEPH V. 27. BENIGNE EOS ET LAUTO CONVIVIO EXCIPIT.

1. INTERIM fames omnem terram vehementer premebat. 2. Consumptisque cibis quos ex Ægypto detulerant, dixit Jacob ad filios suos: Revertimini, et emite nobis pauxillum escarum. 3. Respondit Judas: Denuntiavit nobis vir ille sub attestatione jurisjurandi, dicens: Non videbitis faciem meam, nisi fratrem vestrum minimum adduxeritis vobiscum. 4. Si ergo vis eum mittere nobiscum, pergemus pariter, et ememus tibi necessaria: 5. sin autem non vis, non ibimus: vir enim, ut sæpe diximus, denunciavit nobis dicens: Non videbitis faciem meam absque fratre vestro minimo. 6. Dixit eis Israel: In meam hoc fecistis miseriam, ut indicaretis ei et alium habere vos fratrem. 7. At illi responderunt: Interrogavit nos homo per ordinem nostram progeniem, si pater viveret; si haberemus fratrem; et nos respondimus ei consequenter juxta id quod fuerat sciscitatus: numquid scire poteramus quod dicturus esset: Adducite fratrem vestrum vobiscum? 8. Judas quoque dixit patri suo: Mitte puerum mecum, ut proficiscamur, et possimus vivere: ne moriamur nos et parvuli nostri. 9. Ego suscipio puerum, de manu mea require illum; nisi reduxero, et reddidero eum tibi, ero peccati reus in te omni tempore. 10. Si non intercessisset dilatio, jam vice altera venissemus. 11. Igitur Israel pater eorum dixit ad eos: Si sic necesse est, facite quod vultis, sumite de optimis terræ fructibus in vasis vestris, et deferte viro munera, modicum resinæ, et mellis, et storacis, stactes, et terebinthi, et amygdalarum. 12. Pecuniam quoque duplicem ferte vobiscum: et illam, quam invenistis in sacculis, reportate, ne forte errore factum sit: 13. sed et fratrem vestrum tollite, et ite ad virum. 14. Deus autem meus omnipotens faciat vobis cum placabilem: et remittat vobiscum fratrem vestrum quem tenet, et hunc Benjamin:

ego autem quasi orbatus absque liberis ero. 15. Tulerunt ergo viri munera, et pecuniam duplicem et Benjamin : descenderuntque in Ægyptum, et steterunt coram Joseph. 16. Quos cum ille vidisset, et Benjamin simul, præcepit dispensatori domus suæ, dicens : Introduc viros domum, et occide victimas, et instrue convivium ; quoniam mecum sunt comesturi meridie. 17. Fecit ille quod sibi fuerat imperatum, et introduxit viros domum. 18. Ibique exterriti dixerunt mutuo : Propter pecuniam, quam retulimus prius in saccis nostris, introducti sumus; ut devolvat in nos calumniam, et violenter subjiciat servituti et nos, et asinos nostros. 19. Quamobrem in ipsis foribus accedentes ad dispensatorem domus 20. locuti sunt : Oramus, domine, ut audias nos. Jam ante descendimus ut emeremus escas : 21. quibus emptis, cum venissemus ad diversorium, aperuimus saccos nostros, et invenimus pecuniam in ore saccorum ; quam nunc eodem pondere reportavimus. 22. Sed et aliud attulimus argentum, ut emamus quæ nobis necessaria sunt : non est in nostra conscientia quis posuerit eam in marsupiis nostris. 23. At ille respondit : Pax vobiscum, nolite timere : Deus vester, et Deus patris vestri dedit vobis thesauros in saccis vestris ; nam pecuniam, quam dedistis mihi, probatam ego habeo. Eduxitque ad eos Simeon. 24. Et introductis domum, attulit aquam, et laverunt pedes suos, deditque pabulum asinis eorum. 25. Illi vero parabant munera, donec ingrederetur Joseph meridie : audierant enim quod ibi comesturi essent panem. 26. Igitur ingressus est Joseph domum suam, obtuleruntque ei munera, tenentes in manibus suis : et adoraverunt proni in terram. 27. At ille, clementer resalutatis eis, interrogavit eos, dicens : Salvusne est pater vester senex, de quo dixeratis mihi? Adhuc vivit ? 28. Qui responderunt : Sospes est servus tuus pater noster, adhuc vivit. Et incurvati, adoraverunt eum. 29. Attollens autem Joseph oculos, vidit Benjamin fratrem suum uterinum, et ait : Iste est frater vester parvulus, de quo dixeratis mihi? Et rursum : Deus, inquit, misereatur tui, fili mi. 30. Festinavitque, quia commota fuerant viscera ejus super fratre suo, et erumpebant lacrymæ : et introiens cubiculum flevit. 31. Rursumque lota facie egressus, continuit se, et ait : Ponite panes. 32. Quibus appositis, seorsum Joseph, et seorsum fratribus, Ægyptiis quoque qui vescebantur simul, seorsim (illicitum est enim Ægyptiis comedere cum Hebræis, et profanum putant hujuscemodi convivium) 33. Sederunt coram eo, primogenitus juxta primogenita sua, et minimus juxta ætatem suam. Et mirabantur nimis. 34. Sumptis partibus quas ab eo acceperant : majorque pars venit Benjamin, ita ut quinque partibus excederet. Biberuntque et inebriati sunt cum eo.

2. Pauxillum escarum] quod huic anno levandæ fami nostræ sufficiat. Nesciebat Jacob adhuc quinquennium sterilitatis et famis superesse; hæc enim dixit et fecit Jacob anno secundo sterilitatis, ut patet c. 47. 9.

3. Judas] qui inter fratres animo, prudentia, eloquentia et auctoritate excellebat, inquit Philo.

Sub attestatione jurisjurandi.] Hebraice est, *contestando contestatus est nos*, id est denuntiavit nobis adhibito juramento, dicens, *per salutem Pharaonis.*

Non videbitis faciem meam,] non permittam vos mecum agere, aut quidquam emere in tota Ægypto ; tanquam exploratores vos puniam. Ita Abulens.

6. In meam hoc fecistis miseriam,] non intendendo, sed occasionem dando vestris sermonibus huic meæ miseriæ, qua meo Benjamino privor. Vide can. 20.

7. Interrogavit nos homo, etc., si haberemus fratrem.] Vera refert Judas, ut patet cap. seq. v. 19. licet hæc ipsa taceantur cap. 42. 13. ibi enim summatim tantum res narratur, hic vero et c. seq. exactius et prolixius rem totam, reique gestæ ordinem enarrant fratres.

8. Puerum,] fratrem natu minimum ; alioqui Benjamin jam erat 24 annorum, filiosque genuerat, ut patet c. 46. v. 21. Natus est enim Benjamin, anno decimo sexto Josephi, quo ipse venditus est in Ægyptum ; hæc autem contigerunt anno secundo sterilitatis, quo Joseph erat 39 annorum, et patet ex dictis, et ex cap. 47. v. 9. jam computa ab anno 16 Josephi ad 39 ejusdem, habebis 24 annos Benjamini.

Totidem fere annorum, puta 25 erat Isaac. cum jussus est Abraham eum immolare ; ita et Jacob hic suum Benjaminum eadem ætate cogitur abdicare et resignare in manus Dei.

Ne moriamur.] q. d. *Compassio quam exhibemus puero, nobis omnibus erit causa interitus : fame enim peribimus, nisi eum nobiscum mittas*, ait S. Chrysost. hom. 64.

9. Ero peccati reus in te omni tempore.] q. d. Quamdiu vivam, hoc mihi peccatum impropera, et quamcumque voles, pœnam mihi inflige.

10. Si non intercessisset dilatio,] nisi fuisset injecta ista mora, qua remoratus es nos, negando nobis comitatum Benjamin.

11. Sumite de optimis terræ fructibus.] Hebraice est, *sumite de cantatione terræ*. Cantatio hebraice vocatur res præstans, nobilis, laudabilis et decantanda.

Resinæ,] id est theriacæ, inquiunt Judæi ; sed perperam : resina enim est succus fluens ab arbore. Jam variæ sunt arbores quæ resinam dant. In Judæa et Syria resinam dat arbor, quæ vo-

catur ferula, cujus succus sive resina vocatur galbanum, inquit Dioscorid. l. 3. c. 81. et ex eo Abulens. Vide et Plinium l. 12. c. 25. in fine, favet et Josephus; nam in eo pro βαλανου legendum videtur γαλβανου.

STORACIS.] Storax lacryma est arboris, quæ styrax dicitur, de qua Dioscorid. l. 1. cap. 78. et Plinius lib. 12. 25. ex ea fit unguentum styracinum, quod capillos, non tantum bono odore, sed et colore flavo imbuit.

STACTES.] Stacte lacryma est myrrhæ; puta liquor myrrhæ purissimus et subtilissimus.

TEREBINTHI.] Terebinthus hic est resina, vel succus, qui ex arbore terebintho distillat, vulgo termentina vocatur.

14. EGO AUTEM QUASI ORBATUS ABSQUE LIBERIS ERO;] interea dum vos omnes absentes eritis, videbor mihi esse orbus; et forte reipsa nonnullis, aut etiam omnibus vobis in hoc itinere orbabor.

Discant hic parentes, suas spes et gaudia non collocare in filiis. Ecce Jacob in senio, cum liberis frui putabat, iis orbatur. Adde, dum filii adolescunt, sæpe cum ætate crescunt simul et eorum vitia, et parentum curæ. Discant secundo, fideles nulli rei mundanæ inniti, sed toti à Deo pendere. Ecce Jacobo subtrahitur, quidquid dilexerat, scilicet Rachel, Joseph, Benjamin, ut ab iis amorem advocet, et in Deum transferat. Discant tertio, adversis non frangi; qu a tunc felicitas est proxima, cum miserrimi videntur. Sic enim Jacob hic afflictus, mox omnibus malis eripitur. Cum ergo derelictus et perditus videris, animos sume, scito prosperam fortunam stare ante januam, tibique imminere. Ecce enim Dominus ex alto nos aspicit, certantes intuetur et corroborat, atque præmia disponit et præparat, uti ipse dixit S. Antonio à dæmonibus mire vexato.

19. OCCIDE VICTIMAS, ET INSTRUE CONVIVIUM.] *Victimæ* vocantur hic et alibi animalia, puta oves, vituli, capones, pisces jugulati non ad sacrificium, sed ad convivium; hebraice enim est טבח טבוח *teboach tebach*, id est, macta mactationem, hoc est, macta animalia mactanda ad epulum. Adde hæc animalia vocari quoque victimas, respectu ipsius sacrificii; veteres enim inter epulas sacrificabant. Id de Judæis patet Exodi 12. ubi in ultima sua cœna, quam peregerunt in Ægypto, immolarunt et comederunt agnum paschalem. Ita fecit et Christus in ultima sua cœna, cujus epulum sacrum, pariter et sacrificium fuit Eucharistia.

De Gentilibus idem patet ex Athenæo, Macrobio, Virgilio, Homero. Erant enim sacrificia quasi sacræ epulæ, in quibus Deus cum hominibus epulabatur; ideoque vocantur victimæ.

23. PAX VOBISCUM,] ne timeatis, ego securos vos esse jubeo.

DEUS DEDIT VOBIS] per me, cui id Deo inspirante, jussit Joseph.

Discant hic rectores et principes, quomodo in Josepho honores non mutent mores, sed in summo fastigio pristinam retineant comitatem cum maturitate conjunctam. Discant singuli, ubique et in omnibus Josephum virtutum semina spargere; fuit enim ipse innocens in domo patris, patiens in adversis, fidelis in servitio, castus in tentatione, sapiens in occultorum reseratione, prudens in futurorum provisione, justus in fratrum castigatione, et nunc pius in ipsorum susceptione.

Ita Villegisus, teste Nauclero, Zieglero, et aliis, patre rhedario natus ab Othone III. subito primus inter Electores adoptatus, ne se efferret, sibi crebro suggerebat: *Vide quis sis, memento quis fueris.* Unde et rotas suo musæo appingi curavit iisque subscribi: *Villegise prioris fortunæ memor, quis nunc sis considera.* Hæc rota postmodum insigne archiepiscopatui Moguntino fuit, atque ab Henrico II. Imperatore confirmatum.

Benedictus XI. ex paupere creatus Pontifex, cum matrem à matronis Romanis splendidiori cultu ornatam, ad se venientem videret, dissimulavit se eam agnoscere, ac monitus adesse matrem: *Egone*, ait, *matrem tam specioso amictu esse credam? non agnosco; matrem enim et pauperem scio et ignobilem.* Exuit ergo ipsa vestes sericas, ac suas pannosas induit; tum Pontifex eam amplexatus: *Hoc habitu*, inquit, *matrem reliqui, et talem libenter agnosco recipioque.*

Franciscus rex captus à Carolo V. scripsit in pariete: *Hodie mihi, cras tibi.* Subscripsit Carolus: *Homo sum nihil humani à me alienum puto.*

Gilimer Wandalorum rex, captus et ductus à Justiniano in triumphum, risit, dixitque: *Rideo fortunæ vicissitudines, ut qui modo rex fuerim, jàm serviam.*

THESAUROS,] pecuniam in saccis vestris occulte à me reconditam; hæc enim hebraice vocatur מטמון *matmon*, Chaldaice *mammon* et *mammona*, à radice טמן *taman*, id est, abscondit, recondidit.

PECUNIAM QUAM DEDISTIS MIHI] in pretium frumenti quod à me emistis.

PROBATAM EGO HABEO.] Hebraice est, *Pecunia vestra venit ad me.* q. d. Ego illam accepisse me fateor, et licet eamdem occulte vobis reddiderim, acceptam tamen æstimo et computo, et perinde ac si eam haberem reputo.

24. LAVARUNT PEDES SUOS.] Hinc rursum patet, hospitibus olim ante mensam pedes lavari solitos; idque tam in prandio, quam in cœna; fuit enim hoc Josephi convivium prandium, non cœna, ut patet vers. seq. Sic servo Abrahæ hospiti apud Bathuelem loti sunt pedes, supra c. 24. 32.

29. VIDIT BENJAMIN.] Viderat prius, sed obiter et dissimulanter, nunc ex professo eum intuetur et alloquitur. Unde hic aspectus lacrymas teneri amoris et pietatis illi excussit.

30. FESTINAVITQUE,] quasi ad aliud negotium evocatus.

32. ILLICITUM EST ENIM ÆGYPTIIS COMEDERE CUM HEBRÆIS.] Primo, quia Ægyptii partim ex superbia, partim ex superstitione aversabantur pastores et pecuarios, quales erant Hebræi. Secundo, quia oves, vituli, boves, quibus vescebantur Hebræi, erant dii Ægyptiorum, quæ proinde occidere aut comedere eis non licebat, Exodi 8. v. 26. non quod in hoc convivio talia essent apposita; sed quod scirent Hebræos talibus vesci solere.

33. SEDERUNT.] Hinc patet morem sedendi in mensa esse antiquissimum; mos enim accumbendi, vel discumbendi, longe posterius cœpit.

PRIMOGENITUS JUXTA PRIMOGENITA SUA.] q. d. Primogenitus, puta Ruben, primo loco sedit. Secundogenitus, puta Simeon, sedit secundo

loco; tertius tertio; ultimogenitus, puta Benjamin, sedit ultimo. Videtur Joseph ipse hunc fratribus singulis dedisse ordinem, eosque per suum œconomum hoc ordine evocasse et collocasse in mensa; ideoque ipsi mirati sunt undenam ipse sciret ætatem et ordinem singulorum.

Et mirabantur nimis,] tum ob ordinem singulis in mensa apposite, juxta ætatem assignatum; tum ob humanitatem Josephi, qua è sua paropside singulis mittebat suam partem suumque munus; ita tamen ut Benjamin minimus cæteris amplius acciperet, uti sequitur.

34. Sumptis partibus quas ab eo acceperant.] Hebræa clarius significant quod Joseph è sua mensa partem suorum ferculorum, honoris causa, miserit ad singulos fratres in alia mensa considentes.

Ut quinque partibus excederet.] Videtur ergo Joseph quinque fercula amplius Benjamino, quam cæteris misisse; licet Josephus et Abulens. putent Josephum singulis fratribus misisse quinque fercula, sed ita ut Benjamin in singulis acciperet duplam portionem. Alii putant quod una eademque portio data sit singulis, sed Benjamino quintuplo major et grandior.

Verum prius quod dixi magis significant Hebræa. Voluit Joseph hac ratione præ aliis honorare Benjaminum, utpote fratrem suum uterinum; cujus rei symbolicam dat causam Alexander Polyhistor. apud Euseb. lib. 9. c. ult. Quia, inquit, Lia septem pepererat proles, Rachel duas tantum; ne itaque Rachel minor videatur esse Lia, hinc Joseph in filio ejus Benjamin, quinque ei partes addit, ut sic eam Liæ adæquet. Sicut enim Lia quinque prolibus Rachelem, ita Benjamin, et consequenter Rachel suos fratres ipsamque Liam eorum matrem, quinque partibus, sive missibus superabat in hac mensa Josephi.

Allegorice, Benjamin est S. Paulus ex tribu Benjamin oriundus, qui præ aliis Apostolis, sapientia, gratia, facundia, efficacia et zelo à Deo dotatus est. Ita S. Ambros. et Prosper. *Deducitur Benjamin*, ait S. Ambr. lib. de Joseph cap. 9. *et bonis odoribus comitatus advenit portans secum resinam*, etc. *Talis enim Pauli prædicatio, ut patrem aboleret affectum, corruptumque evacuaret humorem disputationis suæ aculeo, urere magis ægra mentis viscera cupiens, quam secare. Incensum orationis, et casiam et guttam sepulturæ insignia esse, David nos docuit dicens : Myrrha, et gutta, et casia à vestimentis. Venit enim Paulus crucem Domini prædicare.* Et c. 10. *Ideo in convivio pars ejus quintupliciter major effecta est, quod haberet superioribus anteferri non solum mentis prudentia, sed etiam militia corporis et gratia castitatis.*

Et inebriati sunt,] satiati sunt, exhilarati sunt, mero incaluerunt, citra tamen crapulam aut temulentiam; hanc enim continens et sanctus Joseph in sua mensa non permisisset; nec hac recreantur homines, sed ut ait S. August. se mergunt diluvio. Audi Plinium l. 14. c. 22. Ex vino, inquit, et ebrietate oritur *pallor et genæ pendulæ, oculorum ulcera, tremulæ manus, labantesque pedes, et furiales somni, et inquies nocturna, præmiumque summum ebrietatis portentosa libido, ac jucundum nefas. Postera die ex ore halitus fœtidi, ac fere omnium oblivio morsque memoriæ, prudentiæ et mentis.* Adde damna temporis, pecuniæ et conscientiæ, de quibus dixi c. 19. in fine.

Præclare Alfonsus Aragoniæ rex, rogatus cur adeo ebrietatem detestaretur, respondit : *Quia scio furorem et libidinem ejus filias esse. Scio quantum gloriæ Alexandri Magni obfuerit ebrietas.*

Ebrietas ergo hæc fuit læta et largior vini potatio, qua mens non obruebatur, sed exhilarabatur; ita S. Hier. Aug. et Philo. Unde Græcum μεθυειν, id est inebriari, dicitur, quasi μετα τὸ θυειν, quia post sacra veteres læti indulgebant poculis; vel potius απο της μεθεσεως, id est, à remissione et relaxatione animi, etiam sapientis, quæ fit per suavitatem et hilaritatem vini paulo copiosius hausti. Ita Eustathius ex Athenæo.

Apposite dixit Anacharsis in vite esse tres botros, et tres calices. Primus, inquit, calix bibitur sanitatis; secundus, voluptatis; tertius, ebrietatis, injuriæ et insaniæ. Sperne voluptates, nocet empta dolore voluptas; æternas delicias expecta, rumina illud : *Lætatus sum in his quæ dicta sunt mihi; in domum Domini ibimus.*

CAPUT QUADRAGESIMUM QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Scyphum suum occulte in sacco Benjamini poni jubet Joseph. Hinc Benjaminum quasi furem sibi in servum deposcit, pro eo se Judas v. 18. in servitutem offert.

1. Præcepit autem Joseph dispensatori domus suæ, dicens : Imple saccos eorum frumento, quantum possunt capere : et pone pecuniam singulorum in summitate sacci. 2. Scyphum autem meum argenteum et pretium quod dedit tritici, pone in ore sacci junioris. Factumque est ita. 3. Et orto mane, dimissi sunt cum asinis suis. 4. Jamque urbem exierant, et processerant paululum : tunc Joseph accersito dispensatore domus : Surge, inquit, et persequere viros; et apprehensis dicito : Quare reddidistis malum pro bono? 5. Scyphus, quem furati estis, ipse est in quo bibit dominus meus, et in quo augurari solet : pessimam rem fecistis. 6. Fecit ille ut jusserat. Et apprehensis per ordinem locutus est. 7. Qui responderunt : Quare sic loquitur dominus noster, ut servi tui tantum flagitii com–

miserint? 8. Pecuniam, quam invenimus in summitate saccorum, reportavimus ad te de terra Chanaan : et quomodo consequens est ut furati simus de domo domini tui aurum vel argentum? 9. Apud quemcumque fuerit inventum servorum tuorum quod quæris, moriatur, et nos erimus servi domini nostri. 10. Qui dixit eis : Fiat juxta vestram sententiam : apud quemcumque fuerit inventum, ipse sit servus meus, vos autem eritis innoxii. 11. Itaque festinato deponentes in terram saccos, aperuerunt singuli. 12. Quos scrutatus, incipiens à majore usque ad minimum, invenit scyphum in sacco Benjamin. 13. At illi, scissis vestibus, oneratisque rursum asinis, reversi sunt in oppidum. 14. Primusque Judas cum fratribus ingressus est ad Joseph (necdum enim de loco abierat) omnesque ante eum pariter in terram corruerunt. 15. Quibus ille ait : Cur sic agere voluistis? an ignoratis quod non sit similis meî in augurandi scientia? 16. Cui Judas : Quid respondebimus, inquit, domino meo? vel quid loquemur, aut juste poterimus obtendere? Deus invenit iniquitatem servorum tuorum : en omnes servi sumus domini mei, et nos, et apud quem inventus est scyphus. 17. Respondit Joseph : Absit à me ut sic agam; qui furatus est scyphum, ipse sit servus meus : vos autem abite liberi ad patrem vestrum. 18. Accedens autem proprius Judas, confidenter ait : Oro, domine mi, loquatur servus tuus verbum in auribus tuis, et ne irascaris famulo tuo : tu es enim post Pharaonem 19. dominus meus. Interrogasti prius servos tuos : Habetis patrem, aut fratrem? 20. et nos respondimus tibi domino meo : Est nobis pater senex, et puer parvulus, qui in senectute illius natus est; cujus uterinus frater mortuus est : et ipsum solum habet mater sua, pater vero tenere diligit eum. 21. Dixistique servis tuis : Adducite eum ad me, et ponam oculos meos super illum. 22. Suggessimus domino meo : Non potest puer relinquere patrem suum; si enim illum dimiserit, morietur. 23. Et dixisti servis tuis : Nisi venerit frater vester minimus vobiscum, non videbitis amplius faciem meam. 24. Cum ergo ascendissemus ad famulum tuum patrem nostrum, narravimus ei omnia quæ locutus est dominus meus. 25. et dixit pater noster : Revertimini, et emite nobis parum tritici. 26. Cui diximus : Ire non possumus; si frater noster minimus descenderit nobiscum, proficiscemur simul : alioquin, illo absente, non audemus videre faciem viri. 27. Ad quæ ille respondit : Vos scitis quod duos genuerit mihi uxor mea. 28. Egressus est unus, et dixistis : Bestia devoravit eum; et hucusque non comparet. 29. Si tuleritis et istum, et aliquid ei in via contigerit, deducetis canos meos cum mœrore ad inferos. 30. Igitur si intravero ad servum tuum patrem nostrum, et puer defuerit (cum anima illius ex hujus anima pendeat), 31. Videritque eum non esse nobiscum, morietur, et deducent famuli tui canos ejus cum dolore ad inferos. 32. Ego proprie servus tuus sim qui in meam hunc recepi fidem, et spopondi dicens : Nisi reduxero eum, peccati reus ero in patrem meum omni tempore. 33. Manebo itaque servus tuus pro puero in ministerio domini mei, et puer ascendat cum fratribus suis. 34. Non enim possum redire ad patrem meum, absente puero : ne calamitatis, quæ oppressura est patrem meum, testis assistam.

2. SCYPHUM, etc. PONE IN ORE SACCI JUNIORIS,] Benjamini. Fecit hoc Joseph, ut hac ratione pertentaret animos fratrum, num inviderent Benjamino, tanquam Rachelis filio, et tanquam ei, qui quintuplo majores partes in convivio acceperat, ut videlicet, si invidiam hanc persentisceret, per fratrum silentium, et neglectum Benjamini, eum apud se retineret, ne quid in via fratres contra eum, uti olim contra se fecerant, molirentur. Sin vero amorem fraternum, per anxietatem et curam eum liberandi, ostenderent, eumdem cum eis dimitteret. Ita Philo, Josephus, S. Chrysost. Theodor.

5. SCYPHUS QUEM FURATI ESTIS.] Nota. Joseph juste potuit suos fratres punire, hunc metum et terrorem eis incutiendo, ob scelus in se commissum; ut hac afflictione in se reversi, peccatum suum agnoscerent, uti reipsa fecerunt, inquit S. August. Benjaminum tamen ita affligere non potuit. Unde levis, hic, et venialis in eum fuit calumnia, qua ei furtum scyphi impegit; verum ea in bonum Benjamini fuit concinnata, ut dixi v. 2. fuitque ea modici temporis, quam mox se patefaciendo maxima lætitia, maximisque beneficiis compensavit. Fuit quoque hic mendacium; nam Joseph hæc non dixit tentando et interrogando, uti dixit illa c. 42. 9. sed omnino asserendo. Fuit tamen hoc mendacium jocosum, non perniciosum.

Quod ergo S. August. qu. 125. conatur Josephum excusare à mendacio, intellige, de serio et noxio.

Symbolice, sicut Joseph lusit cum Benjamin, quem initio quasi furem premere ac vincire velle se simulavit; postea vero totum id joco factum ostendit, eumque amplexans cæteris fratribus prætulit; ita Deus agit cum humilibus; contemni illos patitur, affligi, vexari; sed si humiliter et patienter ea ferant, blandietur eis, eosque evehet, ut tanto fiant gloriosiores, quanto fuere abjectiores. Ludus ergo Dei est humilitas.

IN QUO AUGURARI SOLET.] Septuag. *in quo augu-*

rio auguratur. Perperam ergo vertit R. Kimchi, *pro quo augures consuluit.*

Tradit Julius Sirennius lib. 9. de Fato cap. 18. Ægyptios et Assyrios pelves (sic et scyphos, ut videtur) aqua replere, deinde certis verbis dæmonem advocare solitos, ac tum dæmonem instar sibyli ex aquis edidisse responsa ad ea, de quibus consulebatur. Rursum, dæmon subinde in aqua exprimebat speciem, vel imaginem rei, vel auctoris qui quærebatur, uti et jam divini nostri auctorem furti, suis incantationibus in aqua repræsentant et exoculant.

Dices, ergone Joseph talem hic se profitetur magum et divinum? Affirmat Calvinus, ideoque eum gravi simulatione contra religionem peccasse asseverat. Sed quis hoc credat de Josepho, qui Propheta fuit piissimus ac sanctissimus? Respondet itaque S. August. Josephum hic loqui non serio, sed jlocaliter; sic enim videtur loqui v. 15. Secundo, Theodor. vult Josephum loqui interrogative, non assertive. Tertio, D. Thomas vult Josephum loqui, non ex sua, sed Ægyptiorum opinione, qui Josephum vere putabant esse augurem. Sed hæc non satisfaciunt huic versui et contextui.

Dico ergo, pro *augurari*, hebraice est נחש *nachas*, quod significat præsagire et divinare, sive augurio, sive naturali sagacitate, puta conjectare, rimari et indagare. Unde Chaldæus et Aben Ezra vertunt, *probare.* Joseph ergo hoc scypho, eum vino plenum hospitibus suis propinando, naturaliter divinabat et explorabat hospitium suorum temperantiam, prudentiam, et arcana cordis (in vino enim est veritas) et hic explorabat quis fratrum in Benjaminum esset animus, ut dixi v. 2. Sinebat tamen ipse fratres suos falli ut putarent se vere et proprie esse augurem, ideoque verbo ambiguo usus est.

Sic *augurium* pro conjectatione capit Plinius lib. 7. epist. ad Corn. Tacitum, cum ait: *Auguror, nec me fallit augurium, historias tuas immortales fore.* Sic Aristot. problem. 9. sect. 33. sternutamentum vocat sacrum augurium sanitatis capitis; quia scilicet signum est, caput bene valere, posse concoquere, et excernere superfluos et noxios humores; cum enim capitis calor humorem, spiritumque extraneum crudum et ventosum pervincit et expellit, tunc moveri solet sternutamentum.

15. Quod non sit similis mei in augurandi scientia.] *Augurandi*, id est, divinandi et conjectandi; hoc enim est Hebræum נחש *nachas*, ut dixi v. 5. q. d. Cum Pharao, totaque Ægyptus me ut augurem, id est, prophetam et divinum, agnoscat et colat, quomodo vos soli in hoc furto putastis vos me meamque divinationem posse latere?

16. Deus invenit peccatum nostrum.] Aliqui cum S. August. intelligunt peccatum venditionis Josephi, q. d. Quia nos Josephum in servitutem vendidimus, hinc justæ nunc subdimur servituti. Hoc in corde suo sentire potuit Judas, verum exterius ipsi Josepho de hoc peccato non loquitur, sed de peccato furti scyphi; de eo enim accusabat eos Joseph; unde de eodem Judas respondit, illud agnoscendo. Videtur ergo Judas putasse, et suspicatus esse, quod Benjamin vere furatus esset scyphum, præsertim cum Benjamin deprehensus taceret, nec se defenderet. Aut certe in re ancipiti et dubia maluit Judas peccatum fratri ascribere, et humiliter veniam precari, itaque iram Josephi lenire, quam eamdem magis concitare Benjaminum excusando, et vel expresse vel tacite culpam in Josephum ejusque famulos retorquendo, eisque fraudem, dolum et calumniam impingendo. Ex eo enim quod scyphus inventus erat in sacco Benjamini, præsumptio furti erat de Benjamino. Ita Abulensis. Vere S. Aug. sent. 118. *Melior est,* inquit, *in malis humilis confessio, quam in bonis superba gloriatio.*

Quare rogatus Anachoreta quam potissimum ad cœlum viam invenisset, respondit: *Si se homo semper accuset,* testis est B. Dorotheus doctrin. 7. Ita S. Catharina Senensis, aliique humiles et illustres Sancti, ad omnia mala, quæ sibi, proximus, aut reipub. eveniunt, dicere solent: *Mea culpa hoc malum accidit.*

20. Ipsum solum habet mater sua,] ipse solus ex matre superest: hebraice, *remansit solus matris suæ,* quod etiam de mortua dici potest; mortua enim jam erat Rachel mater Benjamini.

21. Ponam oculos meos super illum,] benigne eum aspiciam, benevolus illi ero, favebo, et fovebo illum, unde Septuag. vertunt, *curam illius habebo.*

30. Anima,] vita patris pendet ex vita filii; si enim moriatur vel auferatur filius, morietur pater præ tristitia.

32. Ego proprie,] ego peculiaris tibi servus sim, qui et robore et usu rerum tibi utilior ero, quam puer Benjamin.

CAPUT QUADRAGESIMUM QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

JOSEPH SE FRATRIBUS APERIT, EOSQUE V. 17. CUM MUNERIBUS AD PATREM REMITTIT, UT EUM AD SE ADDUCANT : ILLE V. 26. PRÆ GAUDIO VIX SE CAPIT.

1. NON se poterat ultra cohibere Joseph multis coram astantibus : unde præce-
pit ut egrederentur cuncti foras, et nullus interesset alienus agnitioni mu-
tuæ. 2. Elevavitque vocem cum fletu, quam audierunt Ægyptii, omnisque
domus Pharaonis. 3. Et dixit fratribus suis : Ego sum Joseph ; adhuc
pater meus vivit? Non poterant respondere fratres nimio terrore perterriti.
4. Ad quos ille clementer : Accedite, inquit, ad me. Et cum accessissent
prope : Ego sum, ait, Joseph, frater vester, quem vendidistis in Ægyp-
tum. 5. Nolite pavere, neque vobis durum esse videatur quod vendidistis me in his regionibus :
pro salute enim vestra misit me Deus ante vos in Ægyptum. 6. Biennium est enim quod cœpit
fames esse in terra : et adhuc quinque anni restant, quibus nec arari poterit nec meti. 7. Præ-
misitque me Deus ut reservemini super terram, et escas ad vivendum habere possitis. 8. Non
vestro consilio, sed Dei voluntate huc missus sum : qui fecit me quasi patrem Pharaonis, et
dominum universæ domus ejus, ac principem in omni terra Ægypti. 9. Festinate, et ascendite
ad patrem meum, et dicetis ei : Hæc mandat filius tuus Joseph ; Deus fecit me dominum uni-
versæ terræ Ægypti : descende ad me, ne moreris, 10. et habitabis in terra Gessen : erisque
juxta me tu, et filii tui, et filii filiorum tuorum, oves tuæ, et armenta tua, et universa quæ
possides. 11. Ibique te pascam (adhuc enim quinque anni residui sunt famis) ne et tu pereas,
et domus tua, et omnia quæ possides. 12. En oculi vestri, et oculi fratris mei Benjamin vident
quod os meum loquatur ad vos. 13. Nunciate patri meo universam gloriam meam, et cuncta
quæ vidistis in Ægypto : festinate, et adducite eum ad me. 14. Cumque amplexatus recidisset
in collum Benjamin fratris sui, flevit : illo quoque similiter flente super collum ejus. 15. Oscu-
latusque est Joseph omnes fratres suos, et ploravit super singulos : post quæ ausi sunt loqui ad
eum. 16. Auditumque est, et celebri sermone vulgatum in aula regis : Venerunt fratres Joseph,
et gavisus est Pharao, atque omnis familia ejus. 17. Dixitque ad Joseph ut imperaret fratribus
suis, dicens : Onerantes jumenta, ite in terram Chanaan, 18. et tollite inde patrem vestrum
et cognationem, et venite ad me : et ego dabo vobis omnia bona Ægypti, ut comedatis medul-
lam terræ. 19. Præcipe etiam ut tollant plaustra de terra Ægypti, ad subvectionem parvulorum
suorum ac conjugum ; et dicito : Tollite patrem vestrum, et properate quantocyus venientes.
20. Nec dimittatis quidquam de supellectili vestra ; quia omnes opes Ægypti, vestræ erunt.
21. Feceruntque filii Israel ut eis mandatum fuerat. Quibus dedit Joseph plaustra, secundum
Pharaonis imperium, et cibaria in itinere. 22. Singulis quoque proferri jussit binas stolas :
Benjamin vero dedit trecentos argenteos cum quinque stolis optimis : 23. Tantumdem pecuniæ
et vestium mittens patri suo, addens et asinos decem, qui subveherent ex omnibus divitiis
Ægypti, et totidem asinas, triticum in itinere, panesque portantes. 24. Dimisit ergo fratres suos,
et proficiscentibus ait : Ne irascamini in via. 25. Qui ascendentes ex Ægypto, venerunt in ter-
ram Chanaan ad patrem suum Jacob. 26. Et nuntiaverunt ei, dicentes : Joseph filius tuus vi-
vit, et ipse dominatur in omni terra Ægypti. Quo audito Jacob, quasi de gravi somno evigilans,
tamen non credebat eis. 27. Illi econtra referebant omnem ordinem rei. Cumque vidisset plaus-
tra, et universa quæ miserat, revixit spiritus ejus, 28. et ait : Sufficit mihi si adhuc Joseph
filius meus vivit : vadam, et videbo illum antequam moriar.

3. EGO SUM JOSEPH.] Hæc vox inopina, quasi fulmen, ait Rupertus, perculit fratres, eosque attonitos, elingues, et quasi amentes reddidit; à formidabili enim potentia Josephi, sceleri suo non nisi mortem meritam expectabant.

Allegor. S. Ambros. lib. de Joseph c. 12. *Quid,* inquit, *aliud tunc clamavit, nisi, Ego sum Jesus, cum Pilato diceret : Tu dicis, quia rex sum. Accedite ad me, quia ego ad vos appropinquavi, ut per carnis susceptionem facerem me vestræ consortem naturæ.* Et multo magis cum post resurrectionem se discipulis ostendit, dicens .

Nolite timere, ego sum. Data est mihi omnis potestas in cælo et in terra. Hæc S. Ambros. Vide et Hugonem Cardinalem.

Nota hic charitatem Josephi, qui usque ad mortem læsus, ultus est suam injuriam, tum oblivione et silentio; tum blanditiis, amplexibus, osculis, lacrymis et suspiriis; tum benefica fratrum perpetuaque alimonia. *Osculabatur ergo singulos, et per singulos flebat, et irriguis lacrymis, paventium colla perfundebat, itaque odium fratrum, charitatis lacrymis abluebat*, inquit S. Aug. serm. 83. de Tempore. Disce à Josepho efficacissimum philtrum esse; *ut ameris ama.* Vere S. Chrysost. hom. 13. ad populum: *Vis laudari? lauda alium. Vis amari? ama. Vis partibus primis potiri? cede illas prius alteri.*

Hoc philtrum suis Constantinopolitis Catholicis inculcavit S. Gregorius Nazianzenus; dum enim ipsi ab Arrianis, sub Valente Arriano Imperatore, vexati et oppressi, eo mortuo, sub Theodosio orthodoxo Imp. par pari eis reddere, eosque paribus molestiis afficere cogitarent, hæc ad eos dixit Nazianz. *Non hæc, mi grex, à nobis poscit Christus, neque sic Evangelium nos docet. Oportunitas modo nobis offertur convertendi eos, qui per errorem seducti sunt. Agnoscant edocti delicta sua, procidant coram Domino, impietatem confiteantur, gregi nostro se immisceant. Hæc mea sit ultio, ut qui nos affecerunt injuriis, salutem consequantur, ac profiteantur esse præclara, quæ pridem persequebantur. Mites animis estote, filii. Cujus animus lenis ac tolerans est, is prudentia valet. Præstate illis beneficia qui vos odio persequuntur, ac prorsus eis delicta remittite. Quod si animus vehementer excæstuat, neque coerceri se ira patitur, quod ab hoc alterum est præstate, ut hæc Christo permittatis, ac futuro tribunali reservetis. Mea enim est ultio, ego rependam, ait Dominus. His dictis populum placavit, et in suam sententiam pertraxit*, uti narrat Gregorius presbyter in Vita Greg. Nazianz. Ita S. Martinus Brictionem presbyterum, suum calumniatorem noluit officio privare, dicens: *Si Christus passus est Judam, cur ego non patiar Brictionem?* testis est Severus Sulpic. dialogo 3.

Hoc philtro Martyres sæpe suos carnifices converterunt, dum eos à Deo punitos suis precibus sanitati restituerunt, ut patet ex vita S. Agnetis resuscitantis Præfecti filium se invadentem; ex vita S. Joannis et Pauli, qui Terentiani Præfecti filium à dæmone liberarunt; ex vita S. Laurentii et Pergentini, qui carnifices suos obrigescentes, orando vigori restituerunt; ex vita S. Sabini, qui Venustianum Præsidem oculorum dolore percussum sanavit; ex vita S. Potamienæ, S. Christinæ, S. Anatoliæ, S. Eugeniæ, Dariæ, et aliorum plurimorum.

Nota secundo, cum S. Chrysost. Joseph hic peccatum fratrum elevat, non per fatum aut Homericam Aten, id est, deam, quæ mala et noxia inferre credita est à Gentilibus, sed per providentiam Dei, qui scelus eorum ordinavit in gloriam Josephi, et ipsorum publicumque bonum. Unde Joseph consolatur, et hortatur eos ne doleant, aut se invicem propter hoc affligant, se non dolente, sed gaudente, unde ait.

5. Misit me Deus.] q. d. Deus per vestrum scelus, quo me vendidistis, misit et direxit me huc, ut vestræ aliorumque fami prospicerem; quare non tam damnanda est vestra in me iniquitas, quam divinæ sapientiæ providentia et misericordia prædicanda. Ita S. Chrysost.

6. Nec arari poterit,] nisi tantum in paucis agris Nilo adjacentibus; cæteri enim steriles erunt, quia Nilus, qui Ægypto est instar pluviæ, more suo non exundabit, nec fœcundabit agros.

Biennium est enim.] Hinc patet res hæc gesta esse, fratresque et patrem Jacobum in Ægyptum descendisse anno 2 sterilitatis, cum Jacob esset 130 annorum, Joseph vero 39; nam anno ætatis 30 Joseph evectus est ad principatum: successerunt deinde 7 anni fertilitatis, et duo sterilitatis; erat ergo ipse hoc secundo anno sterilitas 39 annorum, ac consequenter natus est ipse anno Jacobi 91, tolle enim 39 à 130, habebis 91 ut dixi superius. Hæc est basis et nodus chronologiæ hujus ætatis: unde sæpe repetenda.

8. Non vestro consilio, sed Dei voluntate huc missus sum.] *Voluntate* scilicet præfiniente exaltationem meam, meique venditionem tantum permittente, ut per eam exaltarer, ita Suarez, et alii passim. Unde non dicit: *Vos misistis me*, quia vos mittendo peccastis; sed *Missus sum*, quia Deus est auctor passionis, æque ac patientiæ meæ, qua vestrum scelus subii et toleravi; non autem est auctor actionis vestræ; hæc enim fuit peccatum. Sic de Christo ait Petrus, Actor. 2. v. 23. *Hunc definito consilio, et præscientia Dei traditum, per manus iniquorum affigentes interemistis.* Decreverat enim Deus passionem Christi, non autem crucifixionem Judæorum. Nam, ut aiunt Theologi: *Actio* (Judæorum) *displicuit*, *passio* (Christi) *grata fuit* Deo.

Qui fecit me quasi patrem Pharaonis.] *Patrem*, id est, rectorem, consiliarium, moderatorem. Joseph enim ita res omnes Pharaonis suo consilio ac prudentia regebat, ac si ejus fuisset pater. Ita Vatablus. Rursum, curabat frumentum et annonam toti aulæ, imo toti regno Pharaonis, ac si totius regni fuisset paterfamilias. Sic rex Tyri suum consiliarium intimum, puta Hiram, vocat patrem suum, 2. Paralip. 2. v. 13. Et Aman vocatur pater Artaxercis, Esther 13. 6. Fuit ergo τὸ *pater regis*, titulus honoris et dignitatis primæ, in aulis regum Tyri, Ægypti et Persidis; sicut apud Hispanos, Italos et Gallos est *œconomus*, quem *Mayordomo* vocant, qui aulæ annonam, aliaque necessaria curat, sicut paterfamilias curat domum suam. Ita Pineda, l. 5. de Salom. pag. 197. Pulchre S. Chrysost. hom. 64. in persona Joseph: *Illa* inquit, *servitus hunc principatum mihi conciliavit; illa venditio in hanc me gloriam evexit; illa afflictio hujus mihi occasio honoris fuit; illa invidia hanc mihi claritudinem peperit. Hæc nos non solum audiamus, sed et imitemur, et ita solemur eos qui nos afflixere, non imputantes eis quæ in nos admiserunt, et omnia magna ferentes benevolentia, sicut ille admirandus.*

9. Mandat,] significat, nuntiat, optat: nec enim Joseph potuit, aut voluit proprie imperare patri suo.

11. Ne et tu pereas.] Hebraice est פן־תורש *pentiffares, ne depaupereris*, id est, ne inopia et inedia labores, itaque pereas. Ita Chald. et Vatablus.

18. Medullam terræ.] Hebraice est, *adipem terræ*, id est fruges, et fructus terræ optimos et pinguissimos.

22. Binas stolas.] Hebraice est, *vestes*

rios : ergo ut minimum binas, ut scilicet unam subinde cum altera commutare possent. Pluralis enim numerus apud Hebræos complectitur dualem.

Nota. Vestes mutatoriæ ab Hebræis vocantur pulchræ et præstantes, quales in festis induimus; quando quotidianas viliores cum honestioribus commutamus, unde Noster *stolas* vertit.

Trecentos argenteos.] Trecentos florenos Brabanticos; argenteus enim siclus, sive stater valebat et appendebat quatuor regales Hispanicos. De quo plura Exodi, 30. 13.

24. Ne irascamini in via. Hebraice est, *ne rixemini*, scilicet alter in alterum crimen in me admissum intorquentes et improperantes. Sicut paulo ante facere cœperat Ruben, dicens : *Numquid non dixi vobis : Nolite peccare in puerum, et non audistis me? En sanguis ejus exquiritur*, cap. 42. 22. Ita S. Chrysost.

Moraliter S. Ambros. l. de Joseph, c. 13. *Docet*, ait, *maxime in via fugiendam esse discordiam, ubi ipse viandi comitatus debet esse inviolabilis, et gratiæ habere consortium.*

26. Quasi de gravi somno evigilans.] Attonitus et stupens, ut nec loqui, nec rem tantam intelligere, aut concipere posset : tales enim sunt qui subito evigilant; hebraice est, *cor ejus elanguit*, id est, tantam consolationem accepit, ut præ lætitia et admiratione, cor pene deficeret, vitalis spiritus cessaret, itaque quasi in deliquium animi incideret.

17. Revixit spiritus ejus.] Instar ignis lucernæ, qui oleo deficiente emoriens infuso oleo reviviscit, ait S. Chrysost. Unde ipse ex Septuag. legit : *reaccensus est senex* (id est, inquit, *juvenis ex sene est factus*) *decrepitus terram spectans*. Pari enim modo Jacob, cujus cor prius tam inopinatæ et incredibilis rei, nuntiique lætissimi admiratione elanguerat, v. 26. nunc videns plaustra, omnemque apparatum sibi à Josepho submissum, ad se rediit, credidit tam lætum de Josepho superstite nuntium, itaque quasi revixit; Chaldæus vertit, *quievit Spiritus sanctus super Jacob patrem ipsorum*; quia, ut explicant Hebræi, Spiritus sanctus non manet in hominibus tristibus, dolentibus, melancholicis, ideoque torpidis et ignavis, sed in alacribus, lætis, strenuis, expeditis, qualis hic factus est Jacob : ac proinde recepit spiritum propheticum, ut patet cap. seq. v. 4. quo hactenus mœrens caruerat. Ita ipsi, penes quos sit fides.

28. Sufficit mihi.] Hebraice, *multum est mihi*. q. d. Abunde gaudeo, nuntius hic tam lætus superat vota et spes meas, non est quid amplius quod desiderem, vel optem. *Nunc juvenis ille erexit mentem meam, et fugavit senectutis infirmitatem, et roboravit rationem*, ait S. Chrysost. hom. 65.

CAPUT QUADRAGESIMUM SEXTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Jacob cum tota sua prosapia, quæ hic recensetur, proficiscitur in Ægyptum. Secundo, v. 29. occurrit et excipit eum Joseph.

1. Profectusque Israel cum omnibus quæ habebat, venit ad Puteum juramenti, et mactatis ibi victimis Deo patris sui Isaac, 2. audivit eum per visionem noctis vocantem se, et dicentem sibi : Jacob, Jacob; cui respondit : Ecce adsum. 3. Ait illi Deus : ego sum fortissimus Deus patris tui; noli timere, descende in Ægyptum, quia in gentem magnam faciam te ibi. 4. Ego descendam tecum illuc, et ego inde adducam te revertentem : Joseph quoque ponet manus suas super oculos tuos. 5. Surrexit autem Jacob à Puteo juramenti : tuleruntque eum filii cum parvulis et uxoribus suis in plaustris quæ miserat Pharao ad portandum senem, 6. et omnia quæ possederat in terra Chanaan : venitque in Ægyptum cum omni semine suo, 7. filii ejus, et nepotes, filiæ et cuncta simul progenies. 8. Hæc sunt autem nomina filiorum Israel, qui egressi sunt in Ægyptum, ipse cum liberis suis. Primogenitus Ruben. 9. Filii Ruben : Henoch et Phallu et Hesron et Charmi. 10. Filii Simeon : Jamuel et Jamin et Ahod, et Jachin et Sohar, et Saul filius Chanaanitidis. 11. Filii Levi : Gerson et Caath et Merari. 12. Filii Juda : Her et Onan et Sela et Phares et Zara. Mortui sunt autem Her et Onan in terra Chanaan : Natique sunt filii Phares, Hesron et Hamul. 13. Filii Issachar : Thola et Phua et Job et Semron. 14. Filii Zabulon : Sared et Elon et Jahelel. 15. Hi filii Lia quos genuit in Mesopotamia Syriæ cum Dina filia sua. Omnes animæ filiorum ejus et filiarum, triginta tres. 16. Filii Gad : Sephion et Haggi et Suni et Esebon et Heri et Arodi et Areli. 17. Filii Aser : Jamne et Jesua et Jessui et Beria, Sara quoque soror eorum. Filii Beria; Heber et Melchiel. 18. Hi filii Zelphæ quam dedit Laban Liæ filiæ suæ, et hos genuit Jacob sedecim animas. 19. Filii Rachel uxoris Jacob : Joseph et Benjamin. 20. Natique sunt Joseph filii in terra Ægypti, quos genuit ei Aseneth filia Putiphare sacerdotis Heliopoleos : Manasses et Ephraim. 21. Filii Benjamin : Bela et Bechor et Asbel et Gera et Naaman et Echi et Ros et

Mophim et Ophim et Ared : 22. hi filii Rachel quos genuit Jacob : omnes animæ, quatuordecim. 23. Filii Dan : Husim. 24. Filii Nepthali : Jasiel et Guni et Jeser et Sallem. 25. Hi filii Balæ, quam dedit Laban Racheli filiæ suæ, et hos genuit Jacob : omnes animæ septem. 26. Cunctæ animæ, quæ ingressæ sunt cum Jacob in Ægyptum, et egressæ sunt de femore illius, absque uxoribus filiorum ejus, sexaginta sex. 27. Filii autem Joseph, qui nati sunt ei in terra Ægypti, animæ duæ. Omnes animæ domus Jacob, quæ ingressæ sunt in Ægyptum, fuere septuaginta. 28. Misit autem Judam ante se ad Joseph, ut nunciaret ei, et occurreret in Gessen. 29. Quo cum pervenisset, juncto Joseph curru suo, ascendit obviam patri suo ad eumdem locum : vidensque eum, irruit super collum ejus, et inter amplexus flevit. 30. Dixitque pater ad Joseph : Jam lætus moriar, quia vidi faciem tuam, et superstitem te relinquo. 31. At ille locutus est ad fratres suos et ad omnem domum patris sui : Ascendam, et nuntiabo Pharaoni, dicamque ei : Fratres mei, et domus patris mei, qui erant in terra Chanaan, venerunt ad me : 32. et sunt viri pastores ovium, curamque habent alendorum gregum : pecora sua, et armenta, et omnia quæ habere potuerunt, adduxerunt secum. 33. Cumque vocaverit vos, et dixerit : Quod est opus vestrum ? 34. Respondebitis : Viri pastores sumus servi tui, ab infantia nostra usque in præsens, et nos et patres nostri. Hæc autem dicetis, ut habitare possitis in terra Gessen : quia detestantur Ægyptii omnes pastores ovium.

1. Ad puteum juramenti,] in Bersabee, ut habent Hebræa ; Bersabee enim hebraice significat puteum juramenti, ut dixi, c. 21. 31.

3. Noli timere.] Poterat Jacob timere iter in Ægyptum : Primo, ob incommoda tam longi itineris, neve utpote ipse senex, in via moreretur antequam Josephum cerneret. Secundo, ne sui Ægyptiorum vitia imbiberent. Tertio, ne in Ægypto sedes figerent sui posteri, quibus à Deo promissa erat Chananæa, itaque Dei promissa irritarent, Deumque offenderent. Unde hunc metum eximit ei Deus, v. 4. Nona ergo fuit hæc tribulatio Jacobi, sed quam Deus de more, mox sua apparitione et consolatione dispulit.

4. Ego descendam tecum,] ego tibi viæ comes, imo dux ero, ducam te tuosque in Ægyptum ; indeque suo tempore reducam, te mortuum, tuos vero posteros vivos. Pie S. Ambros. l. 2. de Jacob, cap. 9. *Quid igitur*, inquit, *ei deerat, cui Deus aderat? Quis tam potens in suo domicilio, quam iste in alieno? quis tam abundans in ubertate, quam iste in fame? Quis tam fortis in juventute, quam iste in senectute* (*in eo* enim, ut idem ait, cap. 8. *certabant impigra vivacitas juventutis, et tranquillitas senectutis*)*? Quis tam æstuosus in negotio, quam iste in otio? Quis tam velox in curriculo, quam iste in lectulo? Quis tam lætus in flore adolescentiæ, quam iste in mortis confinio? Quis tam dives in regno, quam iste in peregrino loco? Denique reges benedicebat. Et quis pauperem dicat, cujus conversatione dignus orbis terrarum non fuit? et ideo conversatio ejus erat in cælo.* Et : *Quid beatius quam Deum ipsum habere comitem itineris?* ait S. Chrysostomus, hom. 65.

Joseph quoque ponet manus suas super oculos tuos.] q. d. Joseph tibi morienti oculos claudet, ac consequenter relinques illic Joseph superstitem. Hinc patet priscus Hebræorum mos, quo charissimi charissimis suis morientibus oculos claudebant. Idipsum postea imitati sunt Græci et Romani. Unde quæritur Euryali mater apud Virgil. Ænæidos, 9.

> Nec te, tua funera, mater
> Produxi, pressive oculos, aut vulnera lavi.

Illud quoque rogat deos Penelope scribens ad Ulyssem, ut Telemachus filius utriusque parentis oculos clauderet ; sic enim ait apud Ovidium;

> Di, precor, hoc jubeant, ut euntibus ordine fatis,
> Ille meos oculos comprimat, ille tuos.

7. Filiæ.] Jacob unicam habebat filiam, Dinam; filias ergo hic vocat, tum Dinam, tum nurus suas, puta uxores filiorum suorum.

8. Qui ingressi sunt in Ægyptum.] Vel pedibus suis, vel pedibus parentum, in quibus adhuc latebant. Nomine enim *ingressus* hic continetur omne tempus, quod ab ingressu Jacobi usque ad mortem Josephi decurrit, uti jam patebit.

Ipse (scilicet Jacob) cum liberis suis.] Supple, descendit in Ægyptum. Ita Hebræa.

12. Hesron et Hamul.] Hi nati sunt postea in Ægypto, ut patet ex dictis, c. 38. Dicuntur tamen cum Jacob in Ægyptum descendisse, non in sua persona, sed in lumbis Phares patris sui, in quibus adhuc latebant. Nam, ut recte annotavit S. Augustinus, descensus hic et ingressus Jacobi in Ægyptum, complectitur quoque annos 17 vitæ ejus in Ægypto ; imo et annos reliquos vitæ Josephi, puta 71, quia vocante et procurante Josepho, descendit Jacob in Ægyptum.

Nota. Præ filiis Zaræ numerantur hic filii Phares ; quia ex Phares et Hesron descenderunt reges Juda, et Christus Dominus.

Omnes animæ filiorum ejus.] *Animæ*, id est nati, geniti, puta filii et nepotes : nam Hesron et Hamul erant nepotes, non filii Jacobi ; est synecdoche.

15. Triginta tres.] Computata et ipsa Lia, aut potius ipso Jacobo cum suis filiis et filia Dina. Lia enim non videtur ingressa in Ægyptum, sed ante fuisse mortua : sepulta est enim in Hebron, ut patet, c. 49. v. 31. Ab hoc numero rejiciuntur Her et Onan, utpote mortui.

21. Filii Benjamin.] Numerantur hic decem filii Benjamin, ex quibus aliquos ipse postea genuit in Ægypto. Nam hoc tempore quo descendit in Ægyptum, Benjamin erat tantum 24 annorum ; unde non poterat tot genuisse filios. Rursum, non omnes hi fuere filii, sed aliqui nepotes Benjamin; nam expresse Septuag. habent : *Gera autem genuit Arad.* Arad ergo non fuit filius, sed nepos Benjamin, ex filio Gera.

Ros.] Theodoretus et Procopius putant à Ros Romanos descendere et nominari; sed errant: nam Romani à Romulo nomen et originem acceperunt.

Arad.] Ab hoc descendunt Aradii, inquit Procopius. Verum verius est Aradios descendere ab Aradio filio Chanaan, uti dixi, c. 10. 18. Aradii enim fuerunt Chananæi, non Judæi, æque ac Sidonii, Tyrii, Biblii, aliique Aradiis vicini.

26. Cunctæ animæ,] cuncti homines, omnes proles; est Synecdoche. Sic homines viles vocamus viles animas : è contrario Lucanus fortes animas, vocat viros strenuos in bello cæsos, cum ait:

Vos quoque qui fortes animas, belloque peremptas.

Hoc nota; ne quis ex hoc loco colligat animas hominum, æque ac brutorum, nasci ex traduce, puta ex semine et anima parentum, cum fides doceat animam hominis à solo Deo creari et infundi homini : ideoque immortalis est, uti dixi, c. 37. 35.

Egressæ sunt de femore,] puta de genitalibus, quæ sunt inter femora; est metonymia. Secundo, proprie *de femore ;* quia ut ait Francis. Valesius Sacræ Philosoph. cap. 3. Vere in femore sunt tres venæ seminales, quæ ortæ ex lumborum venis, antequam in crura descendant, viris per femora in scrotum, mulieribus in uterum recurrunt, et fecundiorem seminis partem subministrant ; atque inde Num. 5. v. 21. in maledictione adulteræ, dicitur : *Utero tumescente putrescat femur tuum.* q. d. Femore quo abusa es puniaris, ut femur quo luxuriata es putrescat, utque sterilitate et putredine plectaris, quæ filios quæsivisti ex adulterio.

Sexaginta sex,] in hoc numero non continetur Jacob, utpote parens omnium, nec Joseph et filii ejus, utpote qui jam erant in Ægypto.

27. Septuaginta.] Hic annumeres oportet ipsum Jacobum et Josephum cum duobus ejus filiis : sic enim reperies Septuaginta.

Dices : Quomodo ergo Septuag. et ex eis sanctus Lucas, Actor. 7. 14. numerant 75 ?

Respondeo, ipsi addunt et annumerant Josepho Manassis filium Machir, et nepotem Galaad. Rursum, Ephraimi filios, Sutalaam et Jaam, ac nepotem Edem, qui fuit filius Sutalaam; his enim additis sunt 75. Hi autem adduntur, quia hi nati sunt vivente adhuc Josepho avo, ut patet Gen. 50. v. 22. Nam descensus hic et ingressus Jacobi in Ægyptum, extendit se usque ad mortem Jacobi et Josephi, ut dixi, v. 8. Ita S. August. lib. 16. Civit. c. 40.

Quæres cur hi potius nepotes Josephi, quam aliorum fratrum in hoc catalogo numerentur ?

Respondet primo S. August. quia Joseph fuit causa descensus Jacobi et fratrum in Ægyptum.

Secundo, sicut Moses computat nepotes Judæ, sic Septuag. computant nepotes Josephi, quia hi duo successerunt in primogenituram Rubeni; unde horum posteri obtinuerunt regnum Juda et regnum Israel. Ex Joseph enim, puta ex Ephraim orti sunt reges Israel, ex Juda reges Juda.

Tertio, quia Joseph princeps fuit fratrum, imo princeps Ægypti.

Quarto, quia Jacob filios Josephi in suos filios adoptavit, uti vidimus, cap. 48. Porro, numerat hic stirpem Jacob, ut ostendat quam illa in Ægypto creverit, quamque impleta sit Dei promissio. *In gentem magnam faciam te ibi*, v. 3. Nam in Ægyptum ingressi sunt tantum 70 cum Jacob, egressi vero cum Mose sexcenta fere millia peditum, absque parvulis et mulieribus. Exodi, 12. 37. Ita S. Chrysost.

34. Pastores sumus.] Nota Josephi modestiam, prudentiam, simplicitatem. Modestiam, quia in aula Pharaonis sciri cupit se esse fratrem pastorum. Prudentiam, quia fratres in aula habere non satagit, ne aulicorum moribus corrumpantur. Simplicitatem, quia fratres ad. status non evehit, sed in arte pastoritia, quam callebant, conservat. Longe aliter faciunt hodie, qui cum humillimi generis sint, tamen nobiles videri volunt, quique ad status evecti, suos pariter, licet ineptos, evehunt, cum suo, familiæ et reip. damno, dedecore, periculo.

Solos ergo in Gessen fratres suos habitare voluit Joseph : tum ut ab Ægyptiorum commercio et vitiis essent sejuncti ; tum ut inde facilius ex Ægypto egredi, et duce Mose in Chanaan regredi possent.

Similis Josepho hac in parte fuit Phocion, qui cum à rege Philippo munera magnæ pecuniæ repudiaret, legatique hortarentur accipere, saltem ut liberis suis prospiceret, quibus difficile esset in summa paupertate paternam tueri gloriam, respondit : *Si meî similes erunt, idem hic agellus illos alet, qui me ad hanc dignitatem perduxit : sin dissimiles sunt futuri, nolo meis impensis illorum ali augerique luxuriam,* uti narrat Probus in ejus Vita. Idem, munus offerente Menyllo Antipatri præfecto, respondit : *Alexandri magni munera recusavi ; Antipater non est præstantior Alexandro.* Instanti Menyllo, ut saltem pro Phoco filio ea caperet, respondit : *Phoco, si mutata vita ad frugem redeat, sufficiet patrimonium ; nam, ut nunc se gerit, nihil ei satis est.*

Similior et illustrior fuit Theodosius imp. qui cum ad scholam venisset, Arcadiumque et Honorium filios, magnifice sedentes, Arsenium vero præceptorem stantem vidisset, illos insignibus principum nudavit, addiditque : si tales se præberent, ut mores ad disciplinam, Deique leges componerent, propensum se fore, ut eis imperium traderet ad reip. commodum : sin minus, conducibilius esse dixit, ut sic privati vitam exigerent ; quam doctrina nulla, cum periculo imperarent; testis est Nicephorus, lib. 11. Hist. c. 23.

Detestantur Ægyptii omnes pastores ovium,] quia pastores solent occidere et comedere carnes suarum ovium et pecudum, quas Ægyptii pro diis colebant : ut patet Exaudi, 8. 26. Alebant tamen Ægyptii oves et boves, ut patet cap. seq. v. 17. Non ad esum, sed primo, ad lanam et lac ; secundo, ad suam oblectationem ; tertio, ad stercorationem agrorum ; quarto, ut aliis gentibus eas divenderent.

CAPUT QUADRAGESIMUM SEPTIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Joseph patrem et fratres Pharaoni sistit; qui eis dat terram Gessen. Secundo, v. 15. Ægyptii in fame, pro frumento pecora agrosque Josepho et Pharaoni divendunt. Tertio, v. 27. Jacob moriens adjurat Josephum, ut se sepeliat in Chanaan.

1. Ingressus ergo Joseph nunciavit Paraoni, dicens : Pater meus et fratres, oves eorum et armenta, et cuncta quæ possident, venerunt de terra Chanaan : et ecce consistunt in terra Gessen. 2. Extremos quoque fratrum suorum quinque viros constituit coram rege : 3. quos ille interrogavit : Quid habetis operis? responderunt : Pastores ovium sumus servi tui, et nos, et patres nostri. 4. Ad peregrinandum in terra tua venimus : quoniam non est herba gregibus servorum tuorum, ingravescente fame in terra Chanaan, petimusque ut esse nos jubeas servos tuos in terra Gessen. 5. Dixit itaque rex ad Joseph : Pater tuus et fratres tui venerunt ad te. 6. Terra Ægypti in conspectu tuo est : in optimo loco fac eos habitare, et trade eis terram Gessen. Quod si nosti in eis esse viros industrios, constitue illos magistros pecorum meorum. 7. Post hæc introduxit Joseph patrem suum ad regem, et statuit eum coram eo, qui benedicens illi, 8. et interrogatus ab eo : Quot sunt dies annorum vitæ tuæ? 9. Respondit : Dies peregrinationis meæ centum triginta annorum sunt, parvi et mali, et non pervenerunt usque ad dies patrum meorum quibus peregrinati sunt. 10. Et benedicto rege, egressus est foras. 11. Joseph vero patri et fratribus suis dedit possessionem in Ægypto in optimo terræ loco, Ramesses, ut præceperat Pharao. 12. Et alebat eos, omnemque domum patris sui, præbens cibaria singulis. 13. In toto enim orbe panis deerat, et oppresserat fames terram, maxime Ægypti et Chanaan. 14. E quibus omnem pecuniam congregavit pro venditione frumenti, et intulit eam in ærarium regis. 15. Cumque defecisset emptoribus pretium, venit cuncta Ægyptus ad Joseph, dicens : Da nobis panes; quare morimur coram te, deficiente pecunia? 16. Quibus ille respondit : Adducite pecora vestra, et dabo vobis pro eis cibos, si pretium non habetis. 17. Quæ cum adduxissent, dedit eis alimenta pro equis et ovibus, et bobus, et asinis : sustentavitque eos illo anno pro commutatione pecorum. 18. Veneruut quoque anno secundo, et dixerunt ei : Non celabimus dominum nostrum, quod deficiente pecunia, pecora simul defecerunt : nec clam te est, quod absque corporibus et terra nihil habeamus. 19. Cur ergo moriemur te vidente? et nos et terra nostra tui erimus : eme nos in servitutem regiam, et præbe semina, ne pereunte cultore redigatur terra in solitudinem. 20. Emit igitur Joseph omnem terram Ægypti, vendentibus singulis possessiones suas præ magnitudine famis. Subjecitque eam Pharaoni, 21. et cunctos populos ejus à novissimis terminis Ægypti usque ad extremos fines ejus, 22. præter terram sacerdotum, quæ à rege tradita fuerat eis : quibus et statuta cibaria ex horreis publicis præbebantur, et idcirco non sunt compulsi vendere possessiones suas. 23. Dixit ergo Joseph ad populos : En ut cernitis, et vos et terram vestram Pharao possidet : accipite semina, et serite agros, 24. ut fruges habere possitis. Quintam partem regi dabitis : quatuor reliquas permitto vobis in sementem, et in cibum familiis et liberis vestris. 25. Qui responderunt : Salus nostra in manu tua est; respiciat nos tantum dominus noster, et læti serviemus regi. 26. Ex eo tempore usque in præsentem diem in universa terra Ægypti, regibus quinta pars solvitur, et factum est quasi in legem, absque terra sacerdotali, quæ libera ab hac conditione fuit. 27. Habitavit ergo Israel in Ægypto, id est, in terra Gessen, et possedit eam, auctusque est multiplicatus nimis. 28. Et vixit in ea decem et septem annis, factique sunt omnes dies vitæ illius centum quadraginta septem annorum. 29. Cumque appropinquare cerneret diem mortis suæ, vocavit filium suum Joseph, et dixit ad eum : Si inveni gratiam in conspectu tuo, pone manum tuam sub femore meo ; et facies mihi misericordiam et veritatem, ut

non sepelias me in Ægypto ; 30. sed dormiam cum patribus meis, et auferas me de terra hac, condasque in sepulcro majorum meorum. Cui respondit Joseph : Ego faciam quod jussisti. 31. Et ille : Jura ergo, inquit, mihi. Quo jurante, adoravit Israel Deum, conversus ad lectuli caput.

2. Extremos quoque fratrum quinque viros.] Hebraice est, *de extremitate fratrum suorum accepit quinque viros*, q. d. Joseph non studiose selegit inter fratres, hunc illumve è medio fratrum designando, sed quinque extremos, et maxime obvios accepit. Ita Vatablus.

Secundo, Lyranus, Abulensis et Thomas Anglicus, *extremos* interpretantur, præstantissimos.

Tertio, Hebræi, Oleaster, Hamerus et Pererius per *extremos* intelligunt viliores et abjectiores quoad speciem : hos enim ostendit Joseph Pharaoni, non autem speciosiores et elegantiores ; ne eos Pharao in aulam aut militiam suam allegeret, quod nolebat Joseph, ne scilicet fratres sui fide et moribus Ægyptiorum imbuerentur. Primus sensus est simplicissimus, maximeque respondet phrasi Hebrææ.

4. Non est herba gregibus.] Si ita erat in Chanaan, cur non et in Ægypto? Erat enim hæc communis et publica siccitas et sterilitas. Respondet Abulensis disparem esse rationem Chanaææ et Ægypti; quia Ægyptus fossis multis ex Nilo ductis irrigua est : hisce autem caret Chananæa. Addit S. Augustinus, q. 160. paludes Ægypti per se satis humidas esse : ita ut quo Nilus minus exundat, eo illæ magis gramine abundent : quo vero Nilus magis exundat, eo illæ minus graminis proferant.

6. In conspectu tuo est.] q. d. Offero tibi totam Ægyptum, elige partem quam voles pro patre tuo.

Constitue illos magistros pecorum.] Ita reipsa factum esse asseverant Philo et Josephus.

7. Benedicens illi,] salutans et fausta precatus Pharaoni, dicendo, verbi gratia : Rex in æternum vive, Deus te sospitet, tibi benedicat. Simile est, v. 10. Vide de hac phrasi Martinum de Roa, lib. 1. Singularium, capite 9.

9. Dies peregrinationis vitæ meæ,] quia sæpe Jacob mutavit solum. Nam ex Chanaan ivit in Mesopotamiam, inde rediens rursum per Chanaan peregrinatus est, ita ut tota vita ejus videatur fuisse continua peregrinatio. Notat S. Augustinus, et S. Hieronymus, justos in hac vita esse peregrinos, quia patriam habent cœlum; è contrario peccatores vocari et esse habitatores terræ. Vide dicta ad Hebræos, c. 11. 13. et hic, c. 12. 1. in fine.

Centum triginta annorum.] Hoc anno 130 Jacobi, Joseph erat 39 annorum, Ruben vero 46, Simeon 45, Levi 44, Judas 43, ut patet ex dictis, c. 29. et 30. Hinc rursum patet descensum hunc Jacobi in Ægyptum, contigisse 215 annis post vocationem Abrahæ ex Chaldæa in Chanaan : cum enim eo vocatus est Abraham, erat 75 annorum ; centesimo vero Abrahæ anno natus est Isaac; Isaac anno sexagesimo genuit Jacobum; Jacob descendens in Ægyptum erat 130 annorum. Si ergo ad hos 130 annos Jacobi, addas illos 25 Abrahæ usque ad natum Isaac, et illos 60 Isaaci usque ad natum Jacob, habebis annos 215 jam dictos.

Parvi.] Hebraice, pauci sunt, scilicet si comparentur cum longe pluribus annis Isaaci, Abrahæ, Thare et aliorum parentum meorum.

Moraliter disce hic, quam brevis sit omnis hujus vitæ longævitas. In vitam enim ea lege omnes nascimur, ut parum in ea commorati, protinus exeamus, illudque Davidis ad Ethai hic usurpare liceat : Heri venisti, et hodie compelleris nobiscum egredi. *Quid aliud,* ait sanctus Augustinus, *est vita, quam cursus ad mortem?* et S. Nazianzenus :

> Ipsum quod vivo est veluti rapidissimus amnis,
> Qui rursum exoriens semper ad ima fluit.

Idem rursum : *A tumulo,* ait, *tumulum peto,* scilicet ab utero matris ad sepulcrum tendo : quin et Seneca, epist. 59. *Quotidie,* inquit, *demitur aliqua pars vitæ, et tum quoque cum crescimus, vita decrescit : hunc quem agimus diem, cum morte dividimus : mox ut in vitam ingredimur, statim alia porta exire incipimus.* Ite nunc mortales, opes, honores, prædia accumulate ; cras morituri.

Mali.] Id est miseri, laboriosi, ærumnosi. Sic Christus ait : *Sufficit diei malitia,* id est miseria, *sua.* Ut enim alia taceam, Jacob primo, ob iram fratris Esau sibi necem machinantis, coactus fuit, relicta patria, solus, ut pauper fugere in Haran. Secundo, in Haran per 20 annos durissime servivit Labano, Genes. 31. Tertio, ingenti metu perculsus fuit, valdeque laboravit, ut placaret Esau occurrentem sibi cum 400 viris, Genes. 32. Quarto, afflictus fuit stupro Dinæ, et strage Sichimis à filiis suis illata, timuitque ne à Chananæis irruentibus opprimeretur, Gen. 34. Quinto, perculit eum mors Rachelis. Sexto, contristavit eum incestus Ruben cum Balá uxore sua, Genes. 35. Septimo, Joseph venditus, et perditus per 23 annos, eum mire afflixit. Octavo, Simeon in carcere detentus, et Benjamin abductus, in Ægyptum, animum ejus sauciarunt. Nono, cum, ob famis necessitatem, jam decrepitus, ex Chanaan sibi suisque promissa, debuit proficisci in Ægyptum, sibi et patribus invisam, indoluit.

10. Benedicto rege,] salutato rege, et vale ei dicto : benedicere enim hic est salutare, et valedicere, uti dixi v. 7. Sic Joab benedixit, id est vale dixit David, 2. Reg. 14. v. 21. Sic, 4. Reg. 4. v. 29. Elisæus jubet Giezi, ut neminem per viam salutet, ubi Hebræa habent, ut neminem benedicat : cum enim abeuntes dicimus : Vale, hoc ipso valetudinem bonam apprecantes, alteri quasi benedicimus : benedicere enim est bene precari, sive bona et fausta apprecari.

11. Ramesses.] In illa regione Gessen, in qua postea Israelitæ extruxerunt urbem, quam Ramessem vocaverunt. Ita S. Hieron.

13. Toto orbe.] Magna orbis parte, puta toto Oriente, qui est quasi orbis Chananææ et Ægypti, eam cingens et ambiens. Est hyperbole. Hebraice est, *tota terra,* quod non bene Vatabl. ad solam Ægypti terram restringit.

14. Intulit eam in ærarium,] nihil inde sibi reservans, ait Philo. Vide quam Joseph alienus

fuerit à nostri ævi peculatu, quamque non suis, sed publicis commodis studuerit.

15. PANES,] frumentum, ex quo pinsamus panes.

18. ANNO SECUNDO,] ab adductis et venditis pecoribus, qui fuit quartus vel quintus ab inchoata fame.

19. EME NOS IN SERVITUTEM.] Famis enim causa licet, non tantum seipsum, sed et proles vendere in servitutem.

22. PRÆBE SEMINA.] Ergo aliquid tum seri adhuc poterat, puta in agris Nilo adjacentibus.

PRÆTER TERRAM SACERDOTUM.] Nota hanc immunitatem à tributo suis idolorum sacerdotibus concessit Pharao, uti exprimunt Hebræa, Chaldæa, et Septuaginta, non Joseph unius veri Dei cultor, ut vult Theodoret. nisi dicas, Joseph eam illis concessisse, non quatenus sacerdotes erant idolorum, sed quatenus Philosophi erant, et magistri sapientiæ et astrologiæ; ideoque carne, vino, ovis, lacte, conjugio, omnibusque mundi negotiis tota vita abstinebant, uti ait S. Hieronymus, lib. 1. contra Jovinian. Forte etiam Joseph eos docuit verum unius Dei cultum, uti innuit Psaltes, psalm. 104. v. 22. Nota hunc locum, pro verorum sacerdotum Christi immunitate à vectigalibus : si enim hanc Gentilibus suis concessit Pharao, quomodo eam non concedet Christianus rex et princeps sacerdotibus Christi? Eorum enim honos vel contemptus ad Deum ipsum pertinet, et quod in eos confertur, Deo confertur, qui ubertim vices rependet, principesque remunerabitur, ait sanctus Chrysost. hom. 65.

Tropologice, Origenes, Sacerdotes Dei, inquit, amant partem in cœlis accipere, terrenam repudiant: Pharaonis vero sacerdotes suam partem habent in terra.

23. DIXIT ERGO JOSEPH,] anno sterilitatis septimo et ultimo, ut sererent in sequentem annum fertilitatis rediturae, ita Philo : qui et addit Josephum speculatores potuisse, qui viderent, ut sationi ea pars impenderetur, ne quis eam in cibos absumeret.

25. SALUS NOSTRA IN MANU TUA EST.] Hebraice est, *tu vivificasti nos* (tu nobis tua alimonia vitam servasti), *inveniamus gratiam in oculis domini mei* (in oculis tuis, ô Joseph) *ut simus servi Pharaonis.* Quasi dicant : Tu es auctor et servator vitæ nostræ, tu nos restituisti in vitam; vicissim nos ergo pro hac alimonia et salute, tibi et Pharaoni nos in servos offerimus; imo et pro magno beneficio reputabimus, si nos in servitutem, ac consequenter in curam et providentiam tuam recipias, tam tu, quam Pharao, qui nobis per te tam provide et benigne in hac fame providit : ut satius sit illi servire, ab illo regi et pendere, quam nostra libertate frui, nos regere, nos et nostra curare et providere; ne rursum in famem simileve malum incurramus.

26. FACTUM EST QUASI IN LEGEM.] Hæc pensio regia constituta à Josepho vim perpetuæ legis accepit. Ita Hebræa, Chaldæa et Græca. q. d. Joseph induxit consuetudinem, quæ etiam hodie instar legis perdurat, ut regibus Ægyptiorum quinta pars frugum solvatur. Vide quam æque et leniter cum subditis agat Joseph; hodie non desunt tyranni, qui sine titulo plusquam dimidiam partem exigunt et extorquent. Rursum, hæc ita disposuit Deus, ut Pharaonis remuneraretur beneficentiam quam in justum senem Jacobum, ejusque filios contulerat.

Moraliter discant à Josepho principum consiliarii et præfecti, se non suis sed reipub. et principum commodis studere debere. Joseph enim cum esset princeps Ægypti, noluit ditare se, nec evehere patrem et fratres ad ampla officia, cum id facile et sine invidia facere potuisset, imo Pharao id cuperet, idque ut ostenderet quam fideliter rempublicam administraret, quamque alienus esset à cupiditate, ac privato sui et suorum amore. Voluit ergo ut in eodem officio et gradu, quo consueverant, permanerent, essentque pastores ovium, ac suo labore et cura victum sibi pararent. Intueantur hoc exemplum Prælati nostri ævi, illi, qui cum ex humili in altum tolluntur, secum eodem attollere volunt suos nepotes et cognatos, ut rem propriam magis quam publicam agere videantur, ac opes Ecclesiæ non quasi Ecclesiæ, sed ut privatas administrent, easque in suum et suorum usum, imo luxum convertant. Qualem hi Christo Domino rationem reddent villicationis suæ in ultimo et magno mundi die!

Talis fuit apud Romanos M. Attilius Regulus, qui cum summis rebus præfuisset, adeo tamen pauper mansit, ut se, conjugem, liberosque toleraret agello, qui colebatur per unum villicum, cujus audita morte scripsit Regulus senatui de successore : destitutis enim rebus morte servi, necessariam esse præsentiam suam. P. Scipionem Africanum juniorem memorant annis 54. quibus vixit, nil emisse, nil vendidisse, nil ædificasse : libras autem argenti 33 tantum in magna substantia, et auri duas reliquisse, cum tamen in ejus potestate victa fuisset Carthago, ab unoque imperatorum omnium milites locupletati sint. Ita Ælian. lib. 11. Aristides filius Lysimachi, qui multa domi militiæque præclare gessit, et Græcis tributum imperavit, non tantum post obitum reliquit, ut exequiis celebrandis sumptus esset. Ita Ælianus ibidem. Talis prorsus fuit et B. Thomas Morus, ut patet ex ejus Vita apud Stapleton. Epaminondæ Artaxerxes magnum auri pondus misit, ut eum in suam traheret sententiam, sed ille legatis dixit : *Nil opus est pecunia; si enim rex ea vult, quæ Thebanis meis sint utilia, gratis facere sum paratus : sin autem contraria, non habet auri satis; nam totius orbis opes accipere nolo pro patria charitate. Vos qui me incognitum tentastis, vestrique similem existimastis, non miror, vobisque ignosco. Sed egredimini propere, ne alios corrumpatis, cum me non potueritis : alioqui tradam vos magistratui.* Testis est Probus in ejus Vita. Idem, cum legati ferrent munera, ut eum corrumperent, ad prandium eos vocavit : apposita est mensa vilis, vinumque acidum; tum Epaminondas : *Abite*, ait, *et domino vestro mea prandia narrate, quibus me contentum, non facile suis muneribus ad proditionem alliciet.*

27. ISRAEL,] Jacob.

28. CENTUM QUADRAGINTA SEPTEM.] Nota. Hæc est periodus vitæ Jacobi. Primo, natus est Jacob anno mundi 2109. à diluvio 452. Secundo, Jacob mansit in domo patris usque ad annum ætatis 77, quo præripuit primogenituram Esau: ideoque timens ejus insidias fugit in Haran. Tertio, in Haran, post septennium quo servivit Laban, accepit uxores, Liam et Rachelem. Ex Lia genuit Ruben anno ætatis 84, Simeonem anno 85,

Levi 86, Judam 87, Joseph 91. Quarto, post genitum Joseph, omnesque proles præter Benjamin, servivit Jacob Labano alios sex annos pro gregibus; ita ut universim in Haran fuerit et servierit 20 annis : quibus expletis anno ætatis 97, reversus est in Chanaan. Quinto, Jacob anno ætatis 107 genuit Benjamin, in cujus partu mortua est Rachel. Sexto, sub annum Jacobi 88, contigit celebre illud diluvium Ogygis, quo terra Attica adeo vastata est, ut per annos 199 usque ad Cecropem sine rege et pene deserta fuerit, de quo Euseb. lib. 10. Præpar. cap. ult. et S. Augustin. lib. 18. de Civit. c. 18. Ubi et aliud ejusdem temporis portentum addit S. Augustinus, nimirum, quod stella Veneris visa sit mutare colorem, magnitudinem, figuram et cursum suum. Septimo, Joseph venditus fuit anno ætatis suæ 16, Jacobi 107. Luxit enim pater quasi mortuum per 23 annos, scilicet ad annum ætatis 130, quo cum filiis à Joseph evocatus, ex Chanaan descendit in Ægyptum. Octavo, Isaac mortuus est, cum Jacob ageret annum ætatis 120. Nono, mortuus est Jacob anno ætatis 146, quo Joseph erat 56 annorum, puta anno mundi 2256. Decimo, mors Jacobi præcessit 197 annis egressum Hebræorum ex Ægypto, ortum vero Mosis annis 118. Denique Jacobo degente in Ægypto, natus fuit S. Job patientiæ speculum.

26. Pone manum tuam sub femore.] De hoc ritu jurandi dixi c. 24. 2.

Facies mihi misericordiam et veritatem.] *Misericordia* significat gratiam et gratuitum beneficium : *veritas* significat fidelitatem, fidelemque beneficii collationem, et executionem. q. d. Præstabis mihi hanc gratiam, ut me non hic, sed in Chanaan sepelias, illudque fideliter et veraciter exequeris.

29. 30. Ut non sepelias me in Ægypto, sed dormiam cum patribus meis.] Idem optavit, et mandavit sibi post mortem fieri Joseph, c. 50. v. 24. Hujus voti causa fuit primo, quia optabat S. Jacob in terra sancta, in qua sola futurus erat Dei cultus, inter sanctos parentes, puta cum Isaaco et Abrahamo, sepeliri in Hebron. Vide quanta priscis fuerit cura sepulcri, quamque optandum sit sepeliri inter sanctos. Secundo, voluit Jacob sepeliri in Chanaan, ut suorum posterorum animos ab Ægypti opibus et vitiis avelleret, eisque firmam reditus et liberationis ex Ægypto, atque adipiscendæ terræ promissæ, puta Chananææ, spem faceret. Ita Theodor. S. Chrysost. Rupert. Tertio, id voluit, ut apud posteros suos in Chananæa habitaturos, hæc sua, et patrum sepulcra essent viva fidei, pietatis et virtutis eorum monumenta pariter et incitamenta. Quarto, sciebat Jacob Christum in Chanaan nasciturum, moriturum et resurrecturum : hinc in ea sepeliri optat, ut cum Christo resurgere possit. Ita Lyran. Abulens. et alii. Quare ab omnibus Catholicis, inquit Abulensis, creditur, inter alios qui cum Christo in die Paschæ resurrexerunt, etiam Jacob resurrexisse.

Addit tropologice S. August. quod Jacob desiderabat remissionem peccatorum, tam suorum, quam totius generis humani, per Christi mortem in Chanaan obeundam, hinc in ea sepeliri voluit. Simili de causa in Chanaan, puta in Bethlehem, vivere et mori voluit S. Hieronym. S. Paula, multique alii Sancti. Denique in Chanaan sepeliri voluerunt Patriarchæ, ut essent participes precum et sacrificiorum, quæ ibi offerebantur : credebant enim ipsi esse Purgatorium.

Anagogice, Rupertus, Jacob, inquit, exemplum vivis mortuus dedit, ut in spe patriæ cœlestis pignus amarent æternæ hæreditatis, q. d. Jacob sepeliri voluit in Chanaan, ut posteri anhelarent ad cœlum, cujus typus erat Chanaan.

In sepulcro majorum,] in spelunca duplici Hebronis, de qua cap. 23. vers. 17. Hinc fideles ab olim sepeliri solent inter fideles et sanctos, in locis sacris. Audi S. Dionysium Eccles. Hierarch. cap. 7. *His peractis*, inquit, *Pontifex condit in loco dignissimo corpus, cum aliis sui ordinis corporibus sacris.* Et Clemens Roman. lib. 6. Constit. Apostol. c. 30. *Convenite*, ait, *in cœmeteria, sacros libros in iis legentes, et psallentes pro his qui dormierunt.* Ea autem consecrari solere à sacerdotibus docet Gregorius Turon. de Gloria Confess. cap. 106. Vocantur autem κοιμητήρια, quasi dormitoria, eo quod fideles in Script. post mortem dicantur in iis dormire, extremo die judicii resuscitandi, teste S. Augustino ep. 122. S. Cyprianus l. 1. ep. 4. arguit Martialem quemdam, quod filios suos exterarum gentium more, *apud profana sepulcra deposuerit.* Quo ipso indicat, jam tum sacra sepulcra fuisse pro Christianis. In templis autem sæpe sepultos fuisse fideles, testatur S. Ambrosius lib. 1. de Abraham c. 3. Hieron. in vita Paulæ et Fabiolæ, Aug, lib. de Cura pro mortuis cap. 1.

31. Jura ergo.] Non diffidit Jacob verbo Josephi, sed juramentum exigit, ut Joseph hoc apud Pharaonem possit prætexere, si Jacobi corpus in Ægypto retinere vellet. Ita Rupertus. Addit Abul. Sciebat, inquit, Jacob, quod Joseph, nisi eum tam arcte obligasset, intendebat facere ei sepulcrum pretiosum et memorabile in Ægypto. Juramentum ergo ab eo exigit, ut eo se obligatum sentiens, omnino proposito absistat, et in avito patrum sepulcro modeste eum sepeliat in Chanaan. Ubi vide et imitare modestiam Jacob et amorem simplicitatis.

Conversus ad lectuli caput.] Ita vertunt quoque Aquila et Symmachus. Porro vertit se Jacob ad lecti caput versus Joseph, quia illud erat ad Orientem, quo se vertere solent adorantes, et cujus rei causa altaria versus Orientem extruuntur; aut, ut vult Lyran. quia caput hoc lecti erat versus terram promissam, ad quem se adorantes convertebant, cum extra illam erant, ut patet Daniel. 6. v. 10. 3. Reg. 8. v. 44. Ita et Ribera in c. 11. ad Hebræos, Abulensis et alii hic.

Dices : Quomodo ergo Septuaginta, et ex iis S. Paulus vertunt, *adoravit Jacob fastigium virgæ ejus*, puta sceptri Josephi?

Respondeo, ex eo factum est quod Hebræa vox מטה, si legas *mitta*, significat lectulum; sin vero aliis punctis legas *matte*, tunc significat virgam : utroque modo hic legi potest, et utraque hæc lectio et versio est canonica. Utrumque ergo fecit Jacob, nimirum ipse voti compos factus, lætusque ob datam sibi à Josepho promissionem, quod se sepeliret in Chanaan apud patres suos, illi gratias egit, et *adoravit*, id est, curvando se reverentiam exhibuit, ac veneratus est sceptrum, id est regiam potestatem, Josephi, illi à Pharaone, vel potius à Deo datam.

Secundo, et magis genuine, Jacob gratias agens Deo cum adoravit et laudavit, quod hanc

potestatem, et hanc etiam mentem sepeliendi se in Chanaan, dedisset Josepho; unde convertit se ad lectuli caput, vel quia hoc caput erat ad Orientem, vel quia spectabat terram Chanaan, uti dixi. Pluribus hac de re egi ad Hebræos 11. 21.

Vide hic impletum somnium Joseph c. 37. v. 9. quod pater et mater adoraturi essent eum. Dices, Rachel mater ejus jam pridem erat mortua, scilicet antequam Joseph à fratribus venderetur, ut patet c. 35. 19. Ergo illa non potuit eum adorare. Respondet S. Chrysost. uxorem censeri cum marito unam personam civiliter, juxta illud Gen. 2. *Erunt duo in carne una.* Marito ergo adorante, censeri quoque uxorem, adorare filium. *Si enim pater hoc fecit*, inquit, *multo magis illa nisi ex hac vita prærepta fuisset, hoc fecisset.* Adde Rachelem substituisse sibi Balam, quæ adoravit Joseph, uti dixi c. 37. 9.

CAPUT QUADRAGESIMUM OCTAVUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Jacob Ephraim et Manassem in filios adoptat, eisque v. 14. benedicens, præponit Ephraim Manasse seniori, ac v. 22. partem unam Josepho segregat.

1. His ita transactis, nunciatum est Joseph quod ægrotaret pater suus : qui, assumptis duobus filiis Manasse et Ephraim, ire perrexit. 2. Dictumque est seni : Ecce filius tuus Joseph venit ad te. Qui confortatus sedit in lectulo. 3. Et ingresso ad se ait : Deus omnipotens apparuit mihi in Luza, quæ est in terra Chanaan : Benedixitque mihi, 4. et ait : Ego te augebo et multiplicabo, et faciam te in turbas populorum : daboque tibi terram hanc, et semini tuo post te in possessionem sempiternam. 5. Duo ergo filii tui, qui nati sunt tibi in terra Ægypti antequam huc venirem ad te, mei erunt : Ephraim et Manasses, sicut Ruben et Simeon reputabuntur mihi. 6. Reliquos autem quos genueris post eos, tui erunt, et nomine fratrum suorum vocabuntur in possessionibus suis. 7. Mihi enim, quando veniebam de Mesopotamia, mortua est Rachel in terra Chanaan in ipso itinere, eratque vernum tempus : et ingrediebar Ephratam, et sepelivi eam juxta viam Ephratæ, quæ alio nomine appellatur Bethlehem. 8. Videns autem filios ejus dixit ad eum : Qui sunt isti ? 9. Respondit : Filii mei sunt, quos donavit mihi Deus in hoc loco. Adduc, inquit, eos ad me, ut benedicam illis. 10. Oculi enim Israel caligabant præ nimia senectute, et clare videre non poterat. Applicitosque ad se, deosculatus et circumplexus eos, 11. dixit ad filium suum : Non sum fraudatus aspectu tuo : insuper ostendit mihi Deus semen tuum. 12. Cumque tulisset eos Joseph de gremio patris, adoravit pronus in terram. 13. Et posuit Ephraim ad dexteram suam, id est, ad sinistram Israel : Manassen vero in sinistra sua, ad dexteram scilicet patris, applicuitque ambos ad eum. 14. Qui extendens manum dexteram, posuit super caput Ephraim minoris fratris : sinistram autem super caput Manasse qui major natu erat, commutans manus. 15. Benedixitque Jacob filiis Joseph, et ait : Deus, in cujus conspectu ambulaverunt patres mei Abraham, et Isaac, Deus qui pascit me ab adolescentia mea usque in præsentem diem : 16. Angelus, qui eruit me de cunctis malis, benedicat pueris istis : et invocetur super eos nomen meum, nomina quoque patrum meorum Abraham, et Isaac, et crescant in multitudinem super terram. 17. Videns autem Joseph quod posuisset pater suus dexteram manum super caput Ephraim, graviter accepit, et apprehensam manum patris levare conatus est de capite Ephraim, et transferre super caput Manasse. 18. Dixitque ad patrem : Non ita convenit, pater ; quia hic est primogenitus, pone dexteram tuam super caput ejus. 19. Qui renuens, ait : Scio, fili mi, scio ; et iste quidem erit in populos, et multiplicabitur : sed frater ejus minor, major erit illo ; et semen illius crescet in gentes. 20. Benedixitque eis in tempore illo, dicens : In te benedicetur Israel, atque dicetur : Faciat tibi Deus sicut Ephraim, et sicut Manasse. Constituitque Ephraim ante Manassen. 21. Et ait ad Joseph filium suum : En ego morior, et erit Deus vobiscum, reducetque vos ad terram patrum vestrorum. 22. Do tibi partem unam extra fratres tuos, quam tuli de manu Amorrhæi in gladio et arcu meo.

2. Confortatus,] tum ex gaudio concepto ex adventu filii charissimi Josephi; tum ex speciali dono et confortatione Dei, qui uti corpori spiritum fortitudinis, ita animo Jacobi morituri, suisque valedicturi spiritum prophetiæ indidit, ut patet ex sequentibus.

4. Dabo tibi terram hanc.] Chananæam Jacob hic certus ex Dei promissione Chananæam sibi, id est posteris suis, tradendam; hic et cap. seq. eam inter duodecim filios suos partitur et distribuit.

In possessionem sempiternam,] non absolute, sed respectu tuæ stirpis et gentis. q. d. Quamdiu durabit tua gens, tuus populus tuorum filiorum respublica et regnum, tamdiu possidebunt ipsi Chananæam, ac consequenter, semper, id est, toto tempore suæ reipubl. et regni possidebunt eam : si enim gens evertatur vel intereat, quid mirum si amplius terram suam non possideat? Vide can. 4.

5. Mei erunt,] censeo eos meos filios, æque ac Rubenum et Simeonem. Nota. Jacob hic duos Josephi filios, suos nepotes, puta Ephraim et Manassen, sibi adoptat in filios, ut quisque eorum separatam tribum constituat, et propriam hæreditatem in Chananæa adeat, æque ac Ruben, Simeon, aliique sui filii : nam alioqui Ephraim et Manasses, patri Josepho succedentes, unam tantum tribum Joseph constituissent, unamque tantum patris portionem in Chananæa adiissent, nunc vero à Jacobo tribus Joseph in duas dividitur, puta in Ephraim et Manasse, ut illi pari jure censeantur et succedant cum Ruben, Juda, aliisque immediatis suis filiis.

6. Reliquos autem quos genueris post eos, tui erunt,] tui censebuntur. Nam Ephraim et Manasse à me adoptati, mei censentur. Non legimus Josephum alios genuisse.

Et nomine fratrum suorum vocabuntur in possessionibus suis.] *Fratrum*, puta Ephraim et Manasse. q. d. Si aliquos post hos genueris filios, illi non constituent tribum separatam, sed ad tribum Ephraim vel Manasse aggregabuntur, et in divisione Chananææ, eamdem cum illis portionem hæreditatis accipient.

7. Mihi enim quando veniebam de Mesopotamia, mortua est Rachel.] Pro *enim*, ex Hebræo verti potest, *autem*. Ita Vatabl. Injicit hic Jacob Josepho mentionem Rachelis : Primo, quia Rachel erat mater Josephi, uxorque Jacobi dilectissima ; solent enim parentes apud filios sæpe matrum refricare memoriam. q. d. Dixi de filiis tuis, eos me adoptare in meos; nam quod ad Rachelem matrem tuam attinet, illa mihi præmature erepta, et mortua est, cum adhuc plures mihi parere potuisset filios, ideoque eorum loco filios tuos, in meos mihi illique adopto. Secundo, videtur Jacob ex præced. capitis colloquio cum Josepho, in eo deprehendisse signa aliqua admirationis, cur tantopere pater cum tantis sumptibus cuperet sepeliri in Chanaan, puta in Hebron apud suos majores, cum tamen ibidem non sepelivisset Rachelem suam dilectissimam, sed in Bethlehem. Huic ergo admirationi obviat hic Jacob, seque excusat, quod Rachelem non ad vitandos sumptus vel itineris difficultates, sed ob tempus vernum, quo facile tabescunt, et putrescunt corpora mortua, statim in loco quo consistebat, puta juxta Bethlehem, sepelire debuerit, nec, uti optabat, eam in Hebron deportare potuerit. Ita Lyran. Abul. et alii.

Addit tertio, Glossa, forte prophetice Jacobum hic commemorare, Rachelem esse sepultam in Bethlehem; quia ibidem nasciturus erat Christus, quasi idipsum hic in spiritu præviderit Jacob.

11. Non sum fraudatus aspectu tuo.] Hebraice est significantius : *Quod faciem tuam viderem, nunquam apud me cogitassem, et ecce Deus ostendit mihi etiam semen tuum.* Ita Vatablus.

12. De gremio patris.] Ephraim et Manasse accedentes ad avum Jacobum, præ senio sedentem in lecto, genuflexerant, caputque in gremium ejus dimiserant; ne ergo avum gravarent, et ut illis commodius benediceret, Joseph inde amotos utrimque collocant ad latus patris.

Nota. Ephraim et Manasse hoc anno 147 Jacobi, qui fuit Josephi 56, facile erant 22 annorum; nati enim sunt ante septennium sterilitatis, paulo post principatum patris, qui contigit anno ejus 30, ut patet cap. 41. vers. 50. et seq.

Adoravit.] Joseph tum patrem, illi se reverenter incurvando; tum proprie Deum, gratias agens pro hoc beneficio et benedictione patris.

Nota hic humilitatem, obedientiam, pietatem et charitatem Josephi principis, erga parentem plebeium, et infirmum. Ita B. Thomas Morus Angliæ Cancellarius existens, flexis genibus à patre suo benedictionem petebat, idemque sacerdoti celebranti officiose ministrabat. Alfonsus Aragonum rex patri Ferdinando obviam progressus, equo desiliit, ac pedibus comitabatur; monenti autem patri, aliorum procerum more equo conscenso adequitaret, respondit : *Aliis liberum sit agere quod voluerint, ego nunquam adducar quin patrem, quin regem, et eum ægrotum, pedibus sequar.* Testis est Panormitan. Salomon rex assurgens processit obviam matri suæ Bersabee, eique incurvando se honorem detulit, ac jussit ei poni solium ad dexteram suam, addens : *Pete, mater mea; neque enim fas est ut avertam faciem tuam*, 3. *Reg.* 2. *v.* 20.

14. Manum dexteram posuit super caput Ephraim.] Jacob hic prophetice præfert juniorem Ephraim seniori Manassæ. Primo, quia ex Ephraim nascituri erant reges Israel, puta decem tribuum. Ita Eusebius. Secundo, quia hæc tribus et gloria et numero superavit tribum Manasse, uti prædicit Jacob v. 19. Tertio, quia ex Ephraim nasciturus erat Josue, qui fuit dux Israelis, eumque induxit in Chanaan; unde et typus fuit Christi, qui nos in cœlum inducit. Ita S. Hieronymus.

Nota. Jacob hanc prælationem et præeminentiam Ephraim præ Manasse, significat per manum dexteram, quam ei imponit; manus enim dextera nobilior, potior et robustior est quam sinistra.

Ubi adverte, dexteram in Scripturis symbolum esse primo, roboris et fortitudinis, ut psalm. 10. *Dextera tua inveniat omnes qui oderunt te*, et psalm. 43. *Brachium eorum non salvavit eos, sed dextera tua.* Secundo, auxilii et adjutorii, ut Job 14. *Operi manuum tuarum porriges dexteram.* Tertio, honoris et gloriæ, ut psalm. 109. *Dixit Dominus Domino meo, sede à dextris meis.* Et Matth. 25. dicuntur electi in die judicii collocandi ad dexteram Christi; et Salomon 3. Reg. 2. Matrem suam honorare volens collocavit eam in throno ad dexteram suam. Quarto, eximii amoris, ut Cant. 2. *Dextera illius amplexabitur me.* Quinto, mirificæ voluptatis ac dulcedinis, ut psalm. 15. *Delectationes in*

dextera tua. Sexto, dextera in Scripturis significat id quod bonum, rectum, et sanctum est, sicuti sinistra significat id quod malum, parvum et perversum est, ut Prov. 14. *Vias quæ à dextris sunt novit Dominus; perversa vero sunt quæ à sinistris sunt.* Et Eccles. 10. *Cor sapientis, in dextera ejus : et cor stulti, in sinistra illius.* Sic vulgo dicimus, sinistra suspicio, sinister oculus, sinistrum judicium, id est malum. Septimo, dextera significat bona maxima, qualia sunt æterna ; sinistra vero significat parva et exilia, qualia sunt temporalia, Proverb. 3. 16. *Longitudo dierum in dextera ejus, et in sinistra illius divitiæ et gloriæ.* Ubi per longitudinem dierum significatur beatæ vitæ æternitas, quam affert sapientia : per divitias vero et gloriam, significantur humana et temporalia bona præsentis vitæ. Ita Pererius.

COMMUTANS MANUS.] Hebraice est שכל את ידיו *sickel et iadaf, fecit intelligere manus suas*, id est sponte, sciens et prudens manus suas transposuit, scilicet decussatim, in modum crucis.

Hinc allegorice, Rupert. Ephraim, inquit, sunt Gentes, quæ per manuum transpositionem, id est per crucem Christi, cui crediderunt, prælatæ sunt Manassæ, id est Judæis. Sic et Tertull. l. de Baptismo, et Damasc. l. 4. cap. 12. docent cancellatas manus Jacobi præsignasse crucem Christi.

Tropologice, Theodoret. Disce, inquit, hic Deum non prima et nobiliora, uti homines, sed ultima et viliora præeligere et præponere. Sic Deus hominem angelo, Abelum Caino, Isaacum Ismaeli, Jacobum Esau, Josephum Rubeno, Mosen Aaraoni, Davidem septem fratribus prætulit et præposuit.

15. IN CUJUS CONSPECTU AMBULAVERUNT,] quem quasi præsentem, seque intuentem semper reveriti sunt, cui quasi famuli astiterunt et servierunt, coram quo sancte et reverenter, jugiter conversati sunt patres mei. Vide dicta cap. 5. v. 22. *Deus qui pascit me ab adolescentia. Hæc*, inquit S. Chrysost. *gratæ animæ ac piæ, et bene memoris beneficiorum Dei sunt verba.*

16. ANGELUS,] custos meus; subaudi hic vocem *quoque.* q. d. Deus benedicat pueris istis; angelus quoque meus benedicat iisdem. Ita Vatabl. et Abulens.

INVOCETUR SUPER EOS NOMEN MEUM,] id est, vocentur filii mei, ac consequenter filii Isaaci et Abrahæ. Ita Theodor. Hoc enim in Scriptura significat, *invocari nomen alicujus super aliquem*, ut cum dicitur, *nomen tuum invocatum est super nos;* sensus est, nos vocamur tuo nomine, puta vocamur tui filii, tuus populus.

Moraliter S. Chrysost. hom. 66. docet parentes, ut instar Jacob, non tam opes quam Dei benedictionem filiis relinquant. *Ne igitur*, inquit, *operam nostram in colligendas opes collocemus, quas relinquamus filiis. Sed doceamus eos virtutem et benedictionem Dei illis imprecemur. Istæ sunt ineffabiles divitiæ quæ non absumuntur, quæ quotidie substantiam nostram augent. Nihil enim virtuti par, nihil virtute potentius : nisi hanc habeat qui diadema gerit, quovis panniculoso paupere miserior erit. Hoc igitur nostros filios doceamus, ut virtutem rebus omnibus præferant, nihilque faciant divitiarum abundantiam.* Hæc enim juvenibus sæpe est id quod culter pueris, quem matres iis adimunt, ne eo se lædant. *Nascuntur enim inde luxus, deliciæ, absurdæ voluptates, et infinita mala.*

19. CRESCET IN GENTES.] Hebraice, *erit plenitudo*, vel *multitudo gentium ;* id est plenæ, multæ et numerosæ, gentes, familiæ et populi ex eo nascentur, adeoque reges, qui decem tribubus, quasi multis gentibus imperabunt.

20. IN TE BENEDICETUR ISRAEL.] *In te*, id est instar tui : *bet* enim præpositionis ponitur pro affini *caph* similitudinis. q. d. Dum parentes volent filiis suis Israelitis bene precari, dicent : Multiplicet te Deus, sicut multiplicavit Ephraim et Manassem.

22. DO TIBI PARTEM UNAM EXTRA FRATRES TUOS, QUAM TULI DE MANU AMORRHÆI, IN GLADIO ET ARCU MEO.] Pars hæc singularis, quam ex divisione Chananææ exemit Jacob, deditque speciali donatione Josepho, fuit ager urbis Sichem vel Sichar; ut patet Joannis 4. 5. et ex Septuag. qui vertunt, *do tibi Sichimam, præcipuam super omnes fratres tuos*, etc. Acceperunt enim ipsi Hebræum שכם *sechem*, ut nomen proprium, significans Sichem, vel Sichimam, quod S. Hier. Chald. et alii acceperunt ut appellativum, significans, *humerum*, id est, *partem.*

Dices, hunc agrum emit Jacob. c. 33. v. 19. et Josue ult. vers. 32. quomodo ergo dicitur hic, quod eum acquisierit gladio? Respondent primo, Eusebius, et S. Chrysost. quod Simeon et Levi urbem et agrum Sichem, ob stuprum Dinæ à Sichimitis illatum, jure belli sibi patrique subegerint. Verum hanc vim et hoc bellum damnavit ipse pater Jacob non tantum vivens, sed et moriens, ut patet c. seq. v. 6.

Secundo, Chaldæus, et ex eo Abulensis et Aben Esra vertunt, *quam tuli gladio, id est oratione et precibus :* hæc enim sunt arma et gladii piorum et sanctorum, qualis erat Jacob.

Tertio, S. Hieronymus, *in gladio*, inquit, *et arcu*, id est fortitudine, puta in pecunia, quam multo et labore et sudore acquisivi. Unde Hebræum קשת *kescet*, quod Noster arcum vertit, si scribatur per thet, קשט significat *nummum.* Ita Latinis *sagittarius* vox est ambigua : nam et hominem significat, et numisma Persicum, à notæ genere ita nuncupatum. Quod genus nummi iidem erant qui Darici quoque dicuntur, teste Plutarch. in Apophteg. Ex quo celebre manavit Agesilai dictum, *se ex Asia pulsum triginta millibus sagittariorum*, cum Persarum rex ea nummorum summa corruptis per Timocratem Atheniensibus, effecisset ut is de provincia decederet.

Quarto, Hebræi aliqui putant esse prolepsim et enallagen temporis : *quam tuli*, id est, quam auferam et accipiam, puta per nepotes et posteros meos, qui sub Josue Sichimam totamque Chananæam expugnabunt, sibique subjicient.

Quinto et optime, Jacob agrum situm in Sichem prius emit pecunia ab Hemor. 33. 39. Sed cum post stragem Sichimis à suis illatam, metuens ne Chananæi in se vicissim irruerent, inde abiisset, tunc agrum hunc Sichemensem occuparunt vicini Amorrhæi, quos rediens Jacobi vi et armis expulit, suumque agrum in gladio et arcu recepit. Hoc enim hic clare dicitur, licet alibi res gesta non narretur. Ita ex Andrea Masio Pererius.

CAPUT QUADRAGESIMUM NONUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Jacob moriturus convocatis filiis benedicit, et prophetizat quæ posteris bona malaque sint eventura. Secundo, v. 29. jubens se sepeliri in Chanaan moritur. Aliqui caput hoc inscribunt : Benedictiones duodecim Patriarcharum; alii : Prophetia de duodecim Patriarchis. Utrique vere et recte : utrumque enim hic agit Jacob.

1. Vocavit autem Jacob filios suos, et ait eis : Congregamini, ut annuntiem
quæ ventura sunt vobis in diebus novissimis. 2. Congregamini, et audite
filii Jacob, audite Israel patrem vestrum. 3. Ruben primogenitus meus,
tu fortitudo mea, et principium doloris mei : prior in donis, major in im-
perio. 4. Effusus est sicut aqua, non crescas ; quia ascendisti cubile
patris tui, et maculasti stratum ejus. 5. Simeon, et Levi fratres, vasa ini-
quitatis bellantia. 6. In consilium eorum non veniat anima mea, et in cœtu
illorum non sit gloria mea ; quia in furore suo occiderunt virum, et in voluntate sua suffode-
runt murum. 7. Maledictus furor eorum, quia pertinax : et indignatio eorum, quia dura divi-
dam eos in Jacob, et dispergam eos in Israel. 8. Juda, te laudabunt fratres tui : manus tua in
cervicibus inimicorum tuorum, adorabunt te filii patris tui. 9. Catulus leonis Juda : ad prædam,
fili mi, ascendisti : requiescens accubuisti ut leo, et quasi leæna, quis suscitabit eum ? 10. Non
auferetur sceptrum de Juda, et dux de femore ejus, donec veniat qui mittendus est, et ipse
erit expectatio gentium. 11. Ligans ad vineam pullum suum, et ad vitem, ô fili mi, asinam
suam. Lavabit in vino stolam suam, et in sanguine uvæ pallium suum. 12. Pulchriores sunt oculi
ejus vino, et dentes ejus lacte candidiores. 13. Zabulon in littore maris habitabit, et in sta-
tione navium pertingens usque ad Sidonem. 14. Issachar asinus fortis accubans inter terminos.
15. Vidit requiem quod esset bona, et terram quod optima : et supposuit humerum suum ad
portandum, factusque est tributis serviens. 16. Dan judicabit populum suum sicut et alia Tri-
bus in Israel. 17. Fiat Dan coluber in via, cerastes in semita, mordens ungulas equi, ut cadat
ascensor ejus retro. 18. Salutare tuum expectabo, Domine. 19. Gad accinctus præliabitur ante
eum, et ipse accingetur retrorsum. 20. Aser, pinguis panis ejus, et præbebit dilicias regibus.
21. Nephthali, cervus emissus, et dans eloquia pulchritudinis. 22. Filius accrescens Joseph,
filius accrescens et decorus aspectu : filiæ discurrerunt super murum. 23. Sed exasperaverunt
eum et jurgati sunt, invideruntque illi habentes jacula. 24. Sedit in forti arcus ejus, et disso-
luta sunt vincula brachiorum et manuum illis per manus potentis Jacob : inde pastor egressus
est lapis Israel. 25. Deus patris tui erit adjutor tuus, et Omnipotens benedicet tibi benedictio-
nibus cœli desuper, benedictionibus abyssi jacentis deorsum, benedictionibus uberum et vulvæ.
26. Benedictiones patris tui confortatæ sunt benedictionibus patrum ejus, donec veniret deside-
rium collium æternorum : fiant in capite Joseph, et in vertice Nazaræi inter fratres suos. 27. Ben-
jamin lupus rapax mane comedet prædam, et vespere dividet spolia. 28. Omnes hi in tribubus
Israel duodecim ; hæc locutus est eis pater suus, benedixitque singulis, benedictionibus propriis.
29. Et præcepit eis, dicens : Ego congregor ad populum meum : sepelite me cum patribus
meis in spelunca duplici quæ est in agro Ephron Hethæi, 30. contra Mambre in terra Chanaan,
quam emit Abraham cum agro ab Ephron Hethæo in possessionem sepulcri. 31. Ibi sepelierunt
eum, et Saram uxorem ejus : ibi sepultus est Isaac cum Rebecca conjuge sua : ibi et Lia con-
dita jacet. 32. Finitisque mandatis quibus filios instruebat, collegit pedes suos super lectulum,
et obiit, appositusque est ad populum suum.

Nota hic in Jacobo priscum morem, quo parentes morituri, suis filiis vel subditis extrema mandabant, vel oracula, vel monita salutis, ac deinde eis benedicebant. Sic fecit et Moses Deuteron. 31. 32. et 33. et Josue c. ult. et Samuel 1. Reg. 12. et Tobias cap. 3. et Mathathias 1. Machab. 2. et Christus Dominus Joan. 14. et 15.

Extat tomo tertio Bibliothecæ SS. Patrum,

testamentum XII Patriarcharum; puta horum duodecim filiorum Jacobi, in quo multa quæ hujus sunt capitis, explicantur. Narrantur in eo plurima tum prophetica oracula, tum adhortamenta ad virtutem ac Dei cultum : multa quoque inseruntur vaticinia ex libro Enoch. Vetustum est, nam meminit ejus Origenes hom. 15. in Josue, et Procopius Gazæus in 38. Gen. Transtulit illud ex Græco in Latinum Robertus Lincolniensis Episcopus. Verum hoc testamentum incerti et suspecti est auctoris; multa enim mira habet et nova, similia Judaicis fabulis.

1. In novissimis diebus.] In futuris temporibus. Hebræum enim אחרית acharit, quod Noster vertit *novissimum*, significat sequens, posterius, postea futurum : Jacob enim hic prædicit quædam quæ mox secuta sunt, quædam quæ sub Josue, quædam quæ sub Judicibus, quædam quæ sub Christo evenerunt; et quædam quæ sub Antichristo evenient.

Prophetia et Benedictio Ruben.

3. Ruben primogenitus meus,] quoad generationem et nativitatem; nam alioqui Jacob eum spoliat hic jure primogenituræ, ob incestum cum Bala. Erat Ruben hoc anno, qui fuit Jacobi 147 et ultimus annorum 62, Simeon 61, Levi 60, Judas 59, Joseph 56, ut patet ex dictis c. 30.

Tu fortitudo mea,] quem scilicet primo genui in robore ætatis.

Et principium doloris mei.] Quia nati liberi novas curas, dolores et anxietates parentibus afferunt, vel potius. q. d. Tu mihi fuisti præcipua causa doloris et tristitiæ, ob tuum incestum. Hebraice est, ראשית אוני rescit oni, quod secundo, cum Chaldæo, Vatablo et aliis verti potest, *principium roboris mei*, id est, virtutis meæ generativæ. q. d. In te generando primo meum robur virile, vimque generandi ostendi. Unde LXX. vertunt, *principium filiorum meorum*. Sic vertit etiam Noster interpres Deut. 21. vers. 17. Unde patet Jacobum ante matrimonium cum Lia, caste vixisse, nec ullam feminam cognovisse.

Prior in donis, major in imperio,] scilicet esse debebas, tanquam primogenitus; quod Chaldæus clare explicat sic vertens, *tu acceptu-rus eras tres partes, scilicet primogenituram, sacerdotium et regnum; sed non accipies*, quia peccasti cum Bala. Sacerdotium enim à Ruben translatum est in Levi, regnum duarum tribuum datum est Judæ : decem vero tribuum datum est Ephraim, primogenitura, puta duplex portio hæreditatis in Chanaan, ac consequenter duplex tribus, consignata est Josepho, scilicet ejus filiis Ephraim et Manasse. Unde 1. Paral. 5. v. 1. dicitur primogenitura à Ruben, translata esse in Joseph. Noster hoc jus primogenituræ, item jus sacerdotii intellexit, cum vertit, *prior in donis :* sicut jus regni intellexit, cum vertit, *major in imperio.* Hebræa habent, יתר שאת ויתר עז ieter seet veieter oz, quod clare Pagninus vertit, *excellens dignitate* (aut donis et muneribus) *excellens fortitudine,* supple esse debebas. Potest secundo, sic verti, *residuum dignitatis, residuum potentiæ meæ :* q. d. In te reliqua, superstes et hæreditaria manere debebat tum dignitas, tum potentia mea; tu fratribus et dignitate et robore ac imperio præcellere debebas.

Nota. Rubeno primogenitura spoliato, in eam succedere debuisset Simeon secundogenitus; sed quia hic impius fuit in Joseph, et quia ejus tribus cum suo duce adoravit Beelphegor, Numer. 25. 14. hinc in tertiogenitum, scilicet Levi, nobilior primogenituræ dignitas, scilicet sacerdotium : et in quartogenitum, scilicet Judam, alterum primogenituræ jus, puta regnum, translatum est.

Major in Imperio.] Habebat enim primogenitus quasi regalem quemdam principatum atque dominatum in omnes fratres, ut patet Genesi 27. 29. Octo, inquit Pererius, memorantur fuisse primogenitorum prærogativæ in populo Dei, etiam ante legem Mosis. Prima : erant sacerdotes. Secunda : primogenitus sedebat primus in mensa, majorque portio ei dabatur, Gen. 43. 33. Tertia : benedicebat ille alios fratres, ipsi submittebant se illi, et adorabant eum, Genes. 27. v. 29. Quarta : habebat imperium et dominatum in fratres, ibidem. Quinta : accipiebat duplicem partem hæreditatis paternæ, Deuter. 21. 17. Sexta : primogeniti redimebantur quinque siclis, alii vero filii minime, tanquam illi specialiter essent Deo consecrati et addicti. Septima : utebantur, inquit, singulari quodam vestitus genere, id est, præ cæteris fratribus delicato et pretioso; quamobrem Jacob ambiens primogenituram Esau, ejus *vestes induit*, quamquam hoc non satis concludat. Octava : primogenitus singulariter benedicebatur à patre jam moribundo. Atque has fere omnes prærogativas perdidit Ruben.

4. Effusus est sicut aqua.] Libidine et incestu diffluxisti, profusa fuit libido tua. Minus significanter vertunt Lyran. et Abulens. Depressus es, dejectus es sicut aqua. Longe enim significantius vertit Noster, *effusus es sicut aqua ;* quia sicut, cum aqua effunditur, nihil ejus in poculo aut situla manet residuum, non color, non odor, non sapor : ita luxuria hominis vires, judicium, rationem, sapientiam, famam, opes, conscientiam, bonaque omnia cum semine et sanguine sæpe effundit et profundit.

Non crescas,] non cresces : magis enim est prophetia quam imprecatio. q. d. Quia peccasti incestu, hinc Deus puniet te sterilitate, ut non crescas numero prolium et nepotum, nec etiam excellentia, opibus et gloria. Hinc tribus Ruben fuit una ex minimis. Idem prædixit Moses Deuter 33. 6.

Ascendisti cubile patris tui,] incestasti Balam uxorem patris tui. Hac de re, deque Rubeni pœnitentia mira, utinam vera, habet apocryphum testamentum duodecim Patriarcharum, cujus memini initio capitis.

Allegorice, Ruben, inquit S. Ambrosius est Judæus, qui humanitatem Christi, quæ est quasi lectus divinitatis, violavit et occidit, ideoque à Deo est maledictus.

Pari modo Tropologice, Ruben sunt Eutychiani, Nestoriani, aliique hæretici, inquit Rupertus : rursum mali Prælati et principes, qui effusi in voluptates carnis, Ecclesiam scandalizant, violant et profanant.

Denique disce hic primo, seram esse Dei vindictam, sed nunquam irritam. Ecce sceleris Ruben post 30 annos quam fuerat ab eo patratum, et à Jacob dissimulatum, vindicta et pœna pronuntiata est. Secundo, quam vili de causa homines maxima bona perdant. Nonne Ruben

omnia primogenituræ bona amisit, brevissimæ voluptatis turpissima mercede? nonne eadem amisit Esau per lentis edulium? Tertio, quantum sit scelus, contumacem et contumeliosum esse in parentes; cujus rei tria sunt illustria exempla in Scriptura : unum Cham filii Noe; secundum Ruben filii Jacob; tertium Absalonis filii Davidis.

Prophetia et Benedictio Simeon et Levi.

5. SIMEON ET LEVI FRATRES] non tantum germani natura, sed simillimi et conjunctissimi scelere, puta feritate, audacia, dolo, crudelitate in Sichimitas.

VASA INIQUITATIS,] id est instrumenta iniquitatis, et iniquæ cædis ac stragis Sichimorum. Hebræi enim כלי *keli*, id est vas, vocant quodvis instrumentum. Infideliter et perperam vertit Chald. *Simeon et Levi viri fortissimi, in terra peregrinationis suæ fecerunt fortitudinem;* quasi eos à fortitudine laudet hic Jacob; cum eorum furorem et crudelitatem incuset, ut patet ex sequentibus.

BELLANTIA.] Non otiosa fuerunt hæc vasa, sive instrumenta, sed injustum bellum et cladem intulerunt Sichimis. Hebraice est, מכרותיהם *macherotehem*, quod Arias, Oleaster et Vatablus vertunt, *machæræ eorum*. q. d. Machæræ eorum fuerunt vasa, puta, arma iniquitatis. Hoc valde appositum est, videturque nomen machæra, uti et alia multa Latina et Græca, ab Hebræis descendere, licet id neget Eugubinus.

6. IN CONSILIUM EORUM NON VENIAT ANIMA MEA.] *In consilium*, quo scilicet machinati sunt proditorie cladem Sichimorum, q. d. Ego hoc eorum consilium et scelus olim aversatus sum, et etiamnum aversor. Secundo, allegorice prævidit hic Jacob consilium, quod contra Christum inierunt Scribæ et Pharisæi, qui à Simeone prognati sunt; et Pontifices ac sacerdotes, qui ex Levi descenderunt. Horum ergo consilium, quo Christo necem sunt machinati, itaque parentum suorum Simeonis et Levi scelus sunt imitati, detestatur et execratur hic Jacob; est enim hic prophetia, ita S. Ambrosius, Isidorus, Rupertus et alii.

ET IN COETU ILLORUM NON SIT GLORIA MEA.] q. d. Illi in hac strage, quasi indice fortitudinis suæ, gloriati sunt: absit à me tale decus et gloria. Septuag. vertunt, *in cœtu illorum non contendant jecora mea.* q. d. In cœtu illorum non sit amor meus, non cor, non jecur meum : jecur enim est sedes amoris et desiderii; et Hebræum כבד *cabod*, si aliis punctis legas *cabed*, significat jecur.

OCCIDERUNT VIRUM,] viros, puta Sichimitas, cum suo principe, et mali causa, Sichem. Est synecdoche.

ET IN VOLUNTATE SUA.) In sua libidine sæviendi. Unde Septuag. vertunt, *in sua concupiscentia.*

SUFFODERUNT MURUM,] id est muros, q. d. ipsi everterunt et vastarunt urbem muratam Sichem ejusque muros diruerunt.

Ex hoc ergo loco, apparet quod Simeon et Levi cum suis, quando furibundi invaserunt urbem Sichem, non tantum cives ejus occiderint, sed et mœnia everterint

Sic allegorice, Scribæ et sacerdotes, ex Simeon et Levi oriundi, per Titum everterunt Jerusalem; quia occidendo Christum, causam ejus excidio dederunt, et quasi in illud evocarunt Titum.

Alii, ut Procopius, per muros intelligunt Hemor et Sichem, principes urbis, qui eam instar muri sua potentia tuebantur. Hinc et LXX pro שור *schur*, id est muro, legentes *scor*, id est taurum, vertunt, *subnervarunt taurum*, puta ipsum Sichem succiderunt et interemerunt. Vocatur Sichem taurus, tum quia instar tauri in feminas ruebat, tum quia potens et validus erat princeps, tales enim vocantur *tauri* psal. 67. 31.

Denique Targum Hierosolymitanum vertit, *vendiderunt Joseph, qui assimilatus est bovi:* quod si verum est, ergo Simeon et Levi fuere choragi in venditione Josephi; ut merito solum Simeonem carceri incluserit Joseph c. 42. v. 25.

7. MALEDICTUS FUROR EORUM.] Hæc maledictio à Levi et Levitis sublata est per zelum, tum Mosis et Aaronis, aliorumque Levitarum in cæde adorantium vitulum aureum; tum Phinees Levitæ, qui Hebræum incestantem Madianitidem occidit; et Beelphegor evertit, Num. 25. v. 5. et 6. ideoque tribus Levi et sacerdotium et benedictionem à Mose accepit, Deut. 33. 10. In Simeone vero remansit hæc maledictio; propter fornicationem et idololatriam Zambri, qui fuit dux tribus Simeonis, quem occidit Phinees Numer. 25. Unde solus Simeon à Mose non fuit benedictus Deuter. 33. ita Procopius.

DIVIDAM EOS IN JACOB, ET DISPERGAM EOS IN ISRAEL,] ne scilicet rursum capita conferant, et suo consilio aliis perniciem machinentur. Id impletum est in Levi; quia Levitis nulla sors obtigit in Chananæa, sed fuere per omnes tribus dispersi : in Simeone quoque, quia ei data fuit sors et sedes in medio tribus Juda, Josue 19. v. 2. et 9. Rursum cum tribus Simeon excrevisset, novas sedes quæsivit, et pars in Gador, pars montem Seir abiit; 1. Paral. 4. v. 27. 39. et 42. Denique Scribæ et legisperiti, ex Simeone oriundi, æquè ut sacerdotes, sparsi fuerunt per omnes tribus, ut populum in lege instruerent, Deo pœnam hanc in eorum laudem, et populi bonum vertente. Et hac parte hæc prophetia simul est benedictio Simeonis et Levi; quanquam et prior increpatio, utpote paterna, benedictio censeri possit et debeat, uti dicam v. 28.

Prophetia et Benedictio Juda.

Jacob commendat tribum Juda. Primo, à nomine. Judas idem est quod confessio et laus. Secundo, à fortitudine bellica. Tertio, à dignitate et reverentia, quod scilicet Judam adorabunt fratres. Quarto, à victoriis. Quinto, à regno et sceptro. Sexto, ab opibus et frugum copia. Septimo, à Christo ex ea nascituro. Hæcque omnia prædicit et vaticinatur ab hoc versu usque ad 12.

8. JUDA, TE LAUDABUNT.] In Hebræo est elegans paronomasia nominis Juda יהודה יהודוך *jehuda, jehoducha.* q. d. Recte vocaris Juda, id est laus; quia te laudabunt fratres tui. Vocaverat eum mater Lia Judam cap. 29. vers. ult. quasi gratias agens et laudans Deum ob datam hanc prolem; nunc pater Jacob eum quoque vocat Judam, alia ratione et allusione, scilicet quod à fratribus suis laudandus sit. Tribus enim Juda prima post Mosen ausa est ingredi mare Ru-

brum. Hæc, mortuo Josue, dux fuit cæterarum tribuum in præliis, Judic. 1. Ex hac ortus est rex David potentissimus et gloriosissimus, Salomon, aliique reges, usque ad captivitatem Babylonicam. Hæc contra Ismaelitas, Idumæos, Moabitas, Arabes, omnesque vicinos maxima bella gessit. Ex hac natus est Zorobabel, dux populi Babylone redeuntis. Denique ex hac ortus est Christus.

Manus tuæ in cervicibus inimicorum,] ut eos in fugam agant, insequantur, capiant, trucident, unde Chald. vertit, *manus tua prævalebit contra inimicos tuos.*

Adorabunt te filii patris tui.] En transfertur hic à Ruben jus primogenituræ, illudque consignatur Judæ. Primogenitus enim, quasi fratrum princeps, ab eis colebatur et adorabatur, id est, coram eo curvabant se fratres, illique civilem reverentiam exhibebant, qualis exhibetur patri, vel principi.

Rursum significatur hic regia potestas donanda Judæ, reges enim à subditis adorantur; dum eis se humiliant et prosternunt, honoris et reverentiæ causa.

Allegorice, Judas est Christus, qui assidue Deum laudavit, adeoque fuit quasi continua laus Dei, quem confessi sunt usque ad mortem omnes Martyres, quem omnes fratres, id est angeli et homines sancti laudant, et adorant, qui fortissime nos è faucibus dæmonis eripuit. Unde *manus ejus in cervicibus* dæmonis, mundi, carnis et peccati, quæ ipse debellavit.

Filii patris.] Non dicit *matris*, sed *patris*, quia fratres Judæ diversas habuerunt matres, sed eumdem patrem; Jacob autem hic prædicit omnes fratres, ex quacumque matre natos, Judam adoraturos.

9. Catulus leonis Juda.] Sicut Judas inter fratres est, ita tribus Juda inter alias tribus erat instar leonis, primo fortissima, secundo impavida, tertio bellicosissima, quarto victoriosissima, quinto generosissimi animi. Huc festive allusit S. Hilarius, qui, dum quidam per calumniam eum Gallum nuncuparet: *Non sum*, inquit, *natus Gallus; sed ex Gallia, tu vero Leo es* (erat enim hoc nomine), *sed non de tribu Juda.* Refert. Joan. Selethus cap. 22.

Hos leoninos Judæ animos habeant duces, habeant fideles. Dux fortis adamanti est similis, qui nec ferro infringi, nec igne absumi potest. Fredericus II. Imp. audiens principum minas: *Minarum*, inquit, *strepitus, est asinorum crepitus.*

Ita Leonidas persæ cuidam minitanti, quod Spartani die postero ex telorum imbre solem non essent visuri: *In umbra igitur*, respondit, *commode pugnabimus.*

Alfonsus Aragon. rex vidit naufragos auxilium implorantes, aliis timentibus, ipse navim solvit, dicens: *Satius est una cum sociis viris fortissimis occumbere, quam illos videre* (in tempestate) *extrema pati.* Testis est Panormit.

Carolus V. stans in acie intra vallum et stationes, cum hostis glandium imbres ejacularetur, monitus ut se reciperet, respondit: *Canes qui latrant non sunt extimescendi: neque est quod timeatis, cum præsidio Dei satis vallati simus.*

Rursum Carolus V. juxta Ingolstadium ab hoste crebra jaculatione impetitus: *Confidite*, ait, *nullus unquam Imperator tormenti ictu periit.* Item in Hispaniam profecturus, cum audiret in via pestem grassari: *Eundum*, inquit, *nec prætermittenda tam bona tempestas: pestis Augustum, pestis Cæsarem, pestis Carolum ullum numquam attigit.*

Ludovicus XII, pergens Mediolanum, intelligensque oppidulum, ubi hospitari cogitabat, ab hoste esse interceptum, perrexit, dixitque: *Ego super corpora eorum hospitium accipiam, vel illi in meo.*

Ludovicum Bavarum ceperat Albertus Marchio Brandenburg. multa ab eo petens et minitans; cui Ludovicus: *Quæ poteris ex me libero impetrare, eadem modo ex capto petito. Si amplius quid voles, corpus meum in tua potestate est; animum vero mihi, non tibi obnoxium invenies.*

Otho IV. Imp. equitem, qui falso fuerat accusatus, quod pudicitiam Imperatricis tentasset, occidi jussit: uxor mariti caput gremio gestans, Imperatorem adit, et qua pœna injustus judex mulctandus sit, rogat. Morte, ait Imperator. tum illa: *Tu ergo Imperator, morere, qui maritum meum innocentem occidisti. Innocentem fuisse, ferro ignito quod innoxie manibus meis contrecto, probo.* Ita Bernardus Corius in vita Othonis.

Nota. Hebræi leoni plura dant nomina, quibus ejus ætatem secernunt et distinguunt: nam primo, גור *gur*, vocatur leo, cum est catulus, et quasi infans. Secundo, vocatur כפיר *kephir*, cum jam grandescit, fitque adultus, ut ferocire et prædari incipiat. Tertio, vocatur אריה *arie*, *vel ari* cum stato est robore, leoque perfectus. Quarto, cum est confirmato plenoque robore et ætate, vocatur לביא *labi*, quasi cordatus à לב *leb*, id est cor. Dicitur ergo leo *labi*, ab animositate, generositate et fortitudine animi. Quinto vocatur ליש *lais*, cum jam senescit, et quasi miles veteranus in prædis exercitatus, viret tamen adhuc, et viget. Dicitur ergo *lais*, eo quod subigat prædam, à rad. לוש *lus*, id est subegit.

Ex hisce nominibus, tria hic dantur Judæ, scilicet primo, *gur*, sub quo complectitur et *kephir*, significat infantiam et adolescentiam tribus Juda in bellis tempore Josue. Secundo, *arie* significat ejusdem robur virile, quod habuit sub Davide. Tertio, *labi* significat ejusdem confirmatum robur et imperium sub Salomone, qui fuit *labi*, id est cordatus, in sapientia, fortitudine, liberalitate, magnificentia. Unde Chaldæus vertit: *Dominium erit ei in principio, sed in fine magnificabitur regnum Juda; quia à judicio occisionis, fili mi, animam tuam abstinuisti*, ne scilicet occideres Thamar nurum tuam adulteram, et ne consentires neci, quam fratres tui machinabantur Josepho, imo ut eam impedires.

Ad prædam, fili mi, ascendisti. Pro *ad prædam*, Hebræa, Symmachus et Aquila habent מטרף *mittereph*, id est à præda, quo significant assiduam prædarum et victoriarum continuationem. q. d. A præda in prædam ascendisti, assidue prædaris, jugiter à præda et cum præda redis, quod Noster significantius expressit vertens: *ad prædam, fili mi, ascendisti.* Hoc maxime verum extitit in Davide, qui tota vita in bellis versatus, assiduas ex hostibus prædas egit, et gradatim a minore præda in majorem ascendit; puta ab ursi et leonis discerptione, progressus est ad duellum cum Goliath, ejusque spolia; inde ad præfecturam militiæ, et prædam centum præpu-

tiorum, 1. Reg. 18. v. 13. mox è Philistinis juges abegit prædas, 1. Reg. 27. postea tribum Juda quasi divulsit à Saulis regno 2. Reg. 2. 7. Denique factus rex omnium Tribuum, maximas de Ammonitis, Moabitis, Syris, aliisque gentibus prædas abduxit. Ita Delrio.

Ex hac prophetia factum est ut tribus Juda, David, Salomon, etc. pro insigni habuerint effigiem leonis : unde et Preto (vel, ut alii vocant, presbyter) Joannes rex Abyssinorum, qui ex regina Saba et Salomone, ac consequenter ex Juda, se descendere jactat (ut patet ex ejus titulo, quem describit Ortelius in Theatro Tabula 68.) pro insigni, sive stemmate gestat leonem, qui manu tenet erectam crucem. Leo enim prosapiæ ex Juda; crux Christianitatis est insigne.

Mirum est cur Septuag. verterint : *Ex germine, fili, ascendisti;* forte prophetice per germen intellexerunt beatam Virginem, ex qua ascendit et ortus est Christus.

Requiescens accubuisti.] Aquila, *incurvans recubuisti;* Symmachus, *claudicans consedisti.* q. d. Sicut leo, præda potitus, cernuat se in terram, et quasi piger ac claudus recumbit, ut eam devoret, comedentem vero nemo audet lacessere, vel interpellare; ita tu, ô Juda, postquam per Davidem tuo sceptro subegisti tribus omnes, regnumque tuum stabilivisti, securus te paci et quieti tradidisti, et quasi leæna catulos suos lactans, dormienti similis, in strato tuo te collocasti, tanquam bonus pastor populum tuum pascens et fovens, ita ut nemo te bello lacessere audeat. Ita Delrio.

Nota. Hæc omnia præterita perfuturum exponenda sunt : est enim prophetia.

Quasi leæna] quæ catulos lactans sævior et fortior est leone. Hebræum לביא *labi*, tam leænam, quam leonem significat : unde et Vatablus vertit *leænam ;* nomina enim animalium apud Hebræos sunt communis generis.

Quis suscitabit eum ?] quis eum suscitare et bello lacessere audeat? quisquis id faxit, non feret impune, cladem accipiet.

Allegorice, Christus ex Juda prognatus, *ascendit ad prædam*, quia ejus nomen est : *Accelera spolia detrahere, festina prædari.* Isaiæ 8. 3. Hinc requievit, id est mortuus est, ut leo : quia in morte sua totum mundum commovit, et diabolum ac mortem moriendo destruxit. Ita S. Ambr. l. de Benedict. Patriarch. in bened. Judæ : *Quis*, ait, *suscitabit eum, hoc est, quem Dominus suscipiet? Quis est alius qui resuscitet, nisi ipse se sua Patrisque, resuscitet potestate ? Video natum auctoritate propria, video mortuum propria voluntate, video dormientem potestate propsia ; qui omnia suo fecit arbitrio, cujus alterius ut resurgat egebit auxiliis ? Ipse igitur suæ resurrectionis auctor est, qui mortis est arbiter.*

Tradit ex Physicis Eucherius hic, catulum leonis cum natus est triduum dormire, tertio die fremitu patris tremefacto cubili excitari : ita Christus tertio die per suam et Patris potentiam, qua simul terræ motum induxit, resurrexit. Hoc perperam Epiphan. et Eucherius referunt ad mortuos catulos leonis, quos leo pater suo rugitu suscitet et vivificet; hoc enim falsum et fabulosum est.

Addit S. Epiphan. hæres. 78. quæ est Antidicomarianitarum, leænam tantum unum tota vita parere catulum : simili modo B. Virginem unum tantum peperisse filium, scilicet Christum. *Aiunt*, inquit, *leænam non parere præterquam semel, et unum.* Causam subdit, quod per 26 menses fœtum utero gestet, itaque fœtum suis unguibus *divellere et incidere matricem,* ac proinde *una cum partu, etiam uterum ac matricem excerni.* Leo ergo est Christus, leæna virgo mater. *Leænæ autem non contingit secundus partus. Ergo non amplius partum novit Maria, non amplius conjunctionem corporum S. Virgo.* Verum hoc fabulosum est. Nam, ut alia omittam, si leæna unum tantum in vita pareret catulum, species leonina multiplicari non posset, sed in uno semper capite et catulo consisteret; quod si is sit mas, aut mox occidatur, intereat species necesse est. Quare cum sæpius tenelli leonum catuli, antequam generare possent, occisi sint, sequeretur jam pridem speciem leonum interiisse. Adde leænam plures habere catulos, docet Ezechiel c. 19. 2.

10. Non auferetur sceptrum de Juda.] Septuag. *non deficiet princeps de Juda.* q. d. Cum tribus Juda acceperit regnum in Davide, Servabit hunc principatum et ducatum suum, donec veniat Messias sive Christus.

Dices : David ejusque posteri tantum regnarunt usque ad captivitatem Babylonicam : nam post reditum ex hac captivitate, duces Judæorum fuerunt Machabæi, qui prognati sunt non ex Juda, sed ex Levi : erant enim sacerdotes et pontifices.

Respondent primo, S. Justinus, Euseb. Athanasius, Augustinus, Chrysost. Theod. Rupert. quos citat et sequitur Pererius, per Judam hic intelligi, non solam tribum Juda, sed omnes Judæos, puta omnes duodecim Tribus. Verum huic expositioni obstat, quod Jacob hanc benedictionem non omnibus tribubus, sed uni tribui Juda approprial et consignat.

Secundo, Lyranus, Abulens. et Dionys. Carthusianus respondent Machabæos fuisse prognatos ex Juda ; quia licet paterno genere descenderent ex Levi, materno tamen descendebant ex Juda : Levitæ enim uxores ducebant ex tribu Juda. Sed hoc de Machabæis incertum est, et, si certum esset, non tamen satisfaceret : hoc enim modo tam de Levi, quam de Juda dixisset : Non auferetur sceptrum (ducale) de Levi, donec veniat qui mittendus est. Quod enim Genebrardus respondet, Machabæos non tantum materno, sed etiam paterno genere oriundos fuisse ex Juda, repugnat S. Scripturæ 1. Machab. 2. v. 1. Josepho, aliisque historicis, et omnibus pene Interpretibus.

Tertio, Burgensis, Gelatinus, Joannes Annius, et Joannes Lucidus respondent, regnantibus Machabæis, fuisse summum concilium Sanhedrim, septuaginta virorum ex tribu Juda, quod præerat et regebat; uti regit jam parlamentum, vel concilium regis in regno. Sed et hoc falsum est, nimirum concilium Sanedrim fuisse collectum ex sola tribu Juda : colligebatur enim ex omnibus tribubus.

Idipsum quoque non satisfacit : singuli enim qui erant in hoc concilio, non erant reges aut principes, sed tantum consiliarii regis aut principis. Adde Parlamentum non esse ducem, nec habere sceptrum regni.

Quarto, Melchior Canus lib. 11. de Locis, respondet Machabæos habuisse ducatum, non proprium, sed deposititium, ut nimirum cum

per modum depositi fideliter conservarent, donec surgeret Propheta fidelis, qui Judæos de Dei voluntate circa regem et regimen instrueret, aut verus et proprius dux, quem de tribu Juda expectabant. Verum ex hac sententia sequitur ante Messiam sive Christum, vere defecisse sceptrum Juda per annos 165; tot enim regnarunt Machabæi. Rursum, depositum tot annis poni non solet, nec potest. Tertio, Judæi Machabæos habuerunt ut veros et proprios, principes non autem ut depositarios. Denique, si hæc sententia vera est, ergo ex hoc loco contra Judæos probari non potest, Messiam jam venisse: pari enim modo respondebunt Judæi, Herodem et quemvis alium, non proprium Judæorum fuisse regem, sed depositarium, donec veniat proprius eorum rex Messias.

Dico ergo tribui Juda hic consignari regnum et principatum, eamque de facto illum obtinuisse usque ad Messiam, puta Christum, duplici ratione ac titulo. Primo, quia sola tribus Juda obtinuit regnum à Davide usque ad Sedeciam, per annos 470, idque in magna gloria, opibus et fortitudine usque ad captivitatem Babylonicam. Rursum, quia sola tribus Juda rediit ex hac captivitate, cum paucis aliis oriundis ex tribu Benjamin, Levi et aliis tribubus. Hinc tota deinceps gens Judæorum, nomen à Juda accepit, omnesque licet ex aliis tribubus descendentes, censebantur esse tribus Juda; quia cum Juda erant commisti, atque in tribum et rempubl. Juda erant insiti et cooptati. Hoc ergo modo, et hac ratione Machabæi, licet essent Levitæ, censentur tamen tribus Juda; quia in tribum Juda cooptati, et à tribu Juda electi, in eadem regnarunt; atque hoc sensu verum est tribum Juda hic includere quoslibet de aliis tribubus tribui Juda insitos et commistos, solosque excludere alienigenas, puta Gentiles, uti dixerunt auctores primæ sententiæ. Sic accipitur Judas pro omnibus Judæis, in tota Judæa habitantibus, Malach. 3. 4. et 1. Machab. 1. 5. Pari modo Romani dicuntur imperasse; et Romani Imperatores vocantur, quicumque Romæ Romanum Imperium obtinuerunt, etiamsi ex Thracia, Hispania, vel aliunde essent oriundi; quia hi omnes cum Romanis in unam rempublicam, unumque imperium coaluerant. Atque hoc, non aliud, videntur voluisse Patres citati in prima sententia, hi ergo omnes pro nobis sunt. Ita Francisc. Suarez 3. p. disp. 1. sect. 1.

Secundo et potius: præcise non defecit sceptrum de Juda usque ad Christum; quia, corona sive jus et potestas regni proprie pertinuit semper ad tribum Juda: tum quia hoc jus regni, Davidi, ejusque familiæ oriundæ ex Juda, fuit à Deo attributum ut scilicet Davidis posteri in illud semper continua serie, jure hæreditario succederent: tum quia sedes, ditio et metropolis regni, puta Jerusalem, pertinebat ad tribum Juda: tum quia post schisma decem tribuum, tribus Juda adhærens domui Davidis, ejusque nepoti Roboam, eum sibi proprium regem, suumque regnum Juda constituit; licet enim tribui Juda se junxerit tribus Benjamin, tamen hæc, quia minor erat, tribui Juda se subdidit, eique avitum regnum et sceptrum concessit: adeoque deinceps semper, etiam post reditum è captivitate Babylonica, corona, sive jus regni, regumque et principum electio pertinuit ad tribum Juda. Licet ergo apud Judæos regnarint Levitæ, puta Machabæi, tamen corona regni semper mansit penes Juda: tribus enim Juda Machabæos, ob zelum et fortitudinem, in duces elegit, eosque sibi præfecit: perinde ac regnum Poloniæ semper manet, quamdiu corona et jus eligendi regem ac gubernandi apud Polonos manet, etiamsi exterus regnet, uti nuper rex Poloniæ fuit Henricus Valesius Francus, et post eum Stephanus Bottoreus Princeps Transylvaniæ: hos enim Poloni sibi in reges elegerunt; deficeret vero corona et sceptrum Poloniæ, si eam sibi Turca subigeret, seque regem Poloniæ per vim et tyrannidem constitueret: uti defecit sceptrum Juda, cum in illud se Herodes per vim intrusit, ita Pererius.

Ex hoc secundo titulo, patet hanc benedictionem proprie et præcise spectare tribum Juda, ita ut Juda hic solos ex Juda prognatos, non vero Levitas, aliosque cum Juda commistos complectatur. Idque confirmatur primo, ex eo quod Jacob singulis filiis et tribubus hic propriam benedictionem assignet: sicut ergo sub Levi non comprehendit Judæos, sic sub Juda non comprehendit Levitas, ac consequenter nec Machabæos. Secundo, ex eo quod S. Paulus ad Heb. 7. v. 14. diserte asserat Christum ortum esse ex Juda, non ex Levi, indeque probet Christum non potuisse esse sacerdotem Aaronicum et Leviticum, sed fuisse sacerdotem novum secundum ordinem Melchisedec. Hoc enim ejus argumentum non concluderet, si sub Juda comprehenderentur Levitæ: responderet enim ei quis, Christum licet ex Juda oriundum, potuisse tamen ex Levi quoque esse prognatum, ideoque sacerdotem Aaronicum creari, ex eo quod Levitæ cum Juda et Judæis permisti censerentur et vocarentur Juda, sive Judæi. Sub Juda ergo hic soli posteri Judæ, ab eo naturaliter prognati intelliguntur. Itaque sensus hujus loci est, q. d. Regnum Judæorum, ex quo semel ex tribu Juda reges habere cœperit, nunquam decidet in potestatem regum, qui non sunt Judæi; sed tribus Juda semper retinebit suum jus et coronam regni, ad creandum sibi reges vel duces, quousque promissus Messias adveniat. Id ita reipsa evenisse constat; defecit enim sceptrum de Juda tempore Augusti Cæsaris: tunc enim senatus Romanus, ipseque Cæsar regnum Judæorum ademit Hyrcano et Antigono Aristobuli filio, qui ejus legitimi erant hæredes, utpote prognati ex Machabæis, sive Assamonæis; illudque contra populi voluntatem, per vim transtulit in alienigenam, puta in Herodem Ascalonitam, quem creavit regem Judæorum, atque tunc natus est Christus, puta anno Herodis 35, qui fuit ab hac prophetia 2695; nam Jacob hæc dixit anno ætatis 147; quo et mortuus est, qui fuit annus mundi 1255. Christus autem natus est anno mundi 3950; ergo à morte Jacob usque ad ortum Christi fluxerunt anni 2695.

Ex hoc ergo loco convincimus Judæos, eisque demonstramus Messiam jam venisse, eumque natum esse tempore Herodis: tunc enim defecit sceptrum de Juda; ac consequenter nostrum Christum esse Messiam, à Jacobo hic prædictum et promissum.

Dices. Christus natus est anno 35, regni Herodis; ergo per 35 annos ante Christum, jam defecerat sceptrum de Juda; ergo falsum fuit

dicere: non deficiet sceptrum de Juda, donec veniat Christus.

Respondeo tam parvum intervallum 35 annorum, in tanta serie temporum, hic pro nihilo reputari; sufficit enim ad veritatem hujus prophetiæ, sub eodem rege Herode, in quo defecit sceptrum de Juda, natum esse Christum. Nam τὸ *donec*, non significat præcise annum, mensem, vel diem determinatum adventus Christi; sed tantum confuse significat quod sub illud idem tempus, puta sub eodem rege in quo deficiet sceptrum de Juda, nasciturus sit Christus.

Dices secundo: Tempore captivitatis Babylonicæ, ac consequenter longe ante Christum, defecit sceptrum de Juda.

Respondeo hoc esse falsum; nam tunc rex Judæorum erat Joachin, qui licet captus, mansit tamen rex legitimus suorum: imo Evilmerodach eumdem in captivitate ad solium regni excitavit, ut patet 4. Reg. ultim. A captivitate vero, mox Zorobabel nepos Joachin, aliique duces ex Juda populo præfuerunt, usque ad Machabæos.

Dices tertio: Ante Herodem Pompeius subegit Judæos; ergo tunc defecit sceptrum de Juda.

Respondeo: Pompeius tantum Judæam fecit vectigalem Romanis, idque non ex se, sed advocatus ab Hyrcano, quem regno ejecerat Aristobulus frater. Aristobulum ergo ac Hierosolymam cepit Pompeius: verum non exterum, sed legitimum Judæis principem, puta Hyrcanum, restituit; unde patet tunc non defecisse sceptrum de Juda.

Anagog. sceptrum Christi ab ejus Pontifice non auferetur, donec veniat ipse in secundo suo adventu, ad nos beandum et glorificandum. Ita ex S. Ambrosio et Origene Pererius.

Et dux.] Hebraice est מחוקק *mechokec*, id est legislator, puta dux sive princeps, cujus est leges sancire, iisque populum regere. Imperite et fraudulenter Judæi *mechokec* vertunt, *scribam*. Vocat hic Jacob, post sceptrum, puta post reges, ducem, id est duces; quia post reges Juda, qui defecerunt in captivitate Babylonica, successerunt duces et principes in Juda, puta Zorobabel et Machabæi.

De femore ejus.] Femur metonymice significat partes genitales, quæ sunt inter femora, et inter pedes, ut habent Hebræa.

Dices: Machabæi, qui fuerunt duces Judæorum, non egressi sunt de femore Juda, sed Levi. Jam respondi, per Judam hic accipi totam tribum Juda cum Levitis, aliisque illi insitis, et in eam cooptatis. Judas enim hic significat totum populum Judaicum, qui omnes ex Juda, et paucos ex Benjamin et Levi cum Juda ex captivitate redeuntes, illique adunatos complectitur: Machabæi autem prognati sunt ex populo Judaico; ergo et ex Juda: post captivitatem enim omnes cujuscumque essent tribus, censebantur, et vocabantur filii Juda, sive Judæi.

Secundo, magis apte et genuine, juxta secundum titulum paulo ante assignatum respondet Perer. τὸ *donec veniat*, præcise non referri ad, *dux de femore*, sed tantum ad *non auferetur sceptrum de Juda*, cujus quasi appendix et exaggeratio sit τὸ *de femore*. q. d. Donec veniat Messias, non deficiet sceptrum de Juda, et interim multi erunt duces prodeuntes ex ipsissimo femore Judæ. Similem enim phrasin vidimus cap. 15. v. 13. Videtur enim hæc verba addere Jacob, ut notet Christum ducem ex ipso femore Juda nasciturum, de quo §. sequenti.

Donec veniat qui mittendus est.] Chaldæus clare vertit: *Donec veniat Messias, cujus est regnum*; hujus enim nomen tunc erat: *Qui mittendus*, aut *venturus est*. Hebraice est, *donec veniat* שילה *Silo*: quod varie deducunt et explicant, omnes tamen apte de Christo. Primo. Septuag. pro *Silo* legentes שלו *Schelo* (quasi ה positum sit pro ו affixi: hæ enim litteræ *chevi* quiescentes subinde commutantur) vertunt, *donec veniat* (scilicet Christus) *cui repositum est*, nimirum sceptrum et regnum Juda, uti legunt et intelligunt S. Ignatius, Iren. Hieron. et Ambr. vel, *Donec veniant reposita ei*, puta ampla regna, trophæa et dona Messiæ, quæ Judæ reposita et reservata sunt, usque ad tempus Messiæ, uti legunt et intelligunt S. Cyprianus, August. et Chrysost. Soli enim Christo, et consequenter Judæ, repositum est primo, regnum Juda et Jacob; secundo, jus salvandi Israelem; tertio, omnes promissiones Abrahæ et Davidi factæ; quarto, thesauri omnes gratiæ et gloriæ; quinto, fides et obedientia omnium gentium; sexto, judicium vivorum et mortuorum.

Secundo, Leo Castrius lib. 3. Apolog. pro *Silo* aliis punctis legit *Sailach*, id est, *donum* seu *promissum ei*, et sic putat legisse Septuag. q. d. Donec veniat promissum munus illi sceptro Judæ: hoc est, donec veniat Messias promissus Judæ, qui ex eo orietur, sceptrumque Judæ dilatabit per omnes gentes.

Tertio, R. David Kimchi putat *Silo* significare *filium ejus*, puta Judæ, et potius Dei: *scit* enim significare filium, quasi *Silo* sit ille, cui dicit Deus Pater: *Filius meus es tu, ego hodie genui te*, psal. 2.

Quarto, Galatinus et Hamerus pro *Silo* legunt שלה *Schela*, id est, *qui ejus*, puta mulieris et virginis est filius, carens patre; ut *Silo*, vel potius *Schela* sit ille, de quo dicit S. Paulus Galat. 4. *Ubi venit plenitudo temporis, misit Deus filium suum factum ex muliere.*

Quinto, Vatablus et Oleaster putant *Scilo* per metathesin dici quasi, שליה *scalia*, id est pacificus, auctor pacis, à radice שלה *scala*, id est quietus, pacificus fuit. Christus enim natus est ad hoc, ut pacem faceret inter Deum et homines, utque pacem relinqueret, et pacem suam nobis daret.

Unde à *Scala* deducitur שלוה *scalua*, id est pax, quies, abundantia, faustitas, et forte etiam Latinorum *salve ac salus*, quam apud S. August. in expos. epist. ad Rom. ducebat Valerius Episcopus à Punico Hæbræoque שלש *scalos*, quod tria significat, quasi occulte insinuatum esset, à SS. Trinitate veram expectandam salutem.

Sexto, verosimillimum est pro *Silo* per *he* legendum esse שילח *Schiloach* per *chet*, id est legatus, missus vel mittendus, à radice שלח *scalach*, id est misit: ita enim vertit noster Interpres, hocque jam olim fuit commune nomen Messiæ, ut patet Exodi 4. v. 13. Unde ad hoc suum nomen *Siloach* allusit Christus, cum cæcum illuminaturus misit eum ad piscinam *Siloe*, quæ hebraice dicitur *Siloach*, *quod interpretatur Missus*, ut ait S. Joannes cap. 9. 7. Hac etiam de causa Christus apud S. Joannem, con-

tra Pharisæos disputans de sua persona, nomine, officio et dignitate, passim vocat se *eum quem misit Pater*, vel *missum à Patre.* Proprium enim officium Christi fuit, agere legatum Dei apud homines : ergo proprium ejus nomen fuit *Silouch*, id est *legatus*, vel *missus.* Quare impie et infulse per hunc *Silo*, sive legatum Dei R. Salomon intelligit Jeroboam, qui fuit primus rex Israel, sive decem Tribuum.

Æque impie Julianus Apostata per *Silo* intellexit Nabuchodonosorem, eo quod in ipso defecisset regnum et reges Juda. Nabuchodonosor enim non fuit expectatio, sed flagellum omnium gentium, maxime Judæorum. Omnes ergo Hebræi, Chaldæus, Græci et Latini per *Silo*, sive legatum hunc, intelligunt Messiam, sive Christum.

Nota. Hisce verbis : *Non deficiet*, etc. *donec veniat qui mittendus est*, implicite prædicit Jacob, quod ex Juda nascetur Christus. Jacob enim hic, uti singulis filiis propriam benedictionem, ita Judæ Christum, Christique generationem, quasi eximiam benedictionem assignat. Ita hanc prophetiam intellexerunt omnes Hebræi; unde Paulus ad Hebræos 7. 14. *Manifestum*, inquit, *quod ex Juda ortus sit Dominus noster.*

Dices : Apostolus ibidem probat, Christum esse sacerdotem secundum ordinem Melchisedech, non autem Levi, ex eo quod natus sit ex Juda, non ex Levi : ergo opponit Judam et Levi. Jacob vero hic non opponit, sed comprehendit Levi, puta Machabæos sub Juda, uti dixi superius in titulo primo.

Respond. primo id, juxta ibi dicta, probabiliter verum esse ex ea parte, qua Jacob asserit expresse non defecturum sceptrum de Juda, donec veniat Christus : tunc enim sub Juda comprehendi possunt Levitæ. Idipsum vero falsum est ex ea parte, qua implicite Jacob hisce verbis significat, ex Juda nasciturum esse Christum. Hoc ipso enim quo Jacob inter filios soli Judæ assignat Christum, satis significat ex solo Juda, non ex Levi aliisve nasciturum esse Christum. Hac etiam de causa addit τὸ *et dux de femore ejus*, ut scilicet notet Christum ducem ex femore Judæ nasciturum. Ita prophetiæ hujus et Jacobi mentem intellexerunt et explicarunt omnes Hebræi. In prophetiis enim multa sunt obscura, indistincta et convoluta, quæ per partes evolvi, distingui, secerni et explicari debent. Ex Juda enim præcise, non ex Levi natum esse Christum, patet ex eo quod Christus natus sit ex Davide : David enim fuit ex genere et tribu Juda. Davidi autem promissum esse Christum nemo ignorat. Id enim patet 2. Reg. 7. v. 12. et 13.

Sensus ergo hujus loci est, quasi dicat Jacob : Tibi, ô Juda, tuisque posteris consigno regnum et principatum inter fratres, illumque ex Ruben in te transfero; hac nimirum ratione, ut, cum in Davide cœperis obtinere regnum, illud in tua stirpe obtineas per 470 annos, usque ad Sedeciam : inde vero duces obtineas partim ex tua stirpe, partim ex Machabæis qui tuæ stirpi inserentur et incorporabuntur, donec veniat Christus, qui regnum Davidis tuumque collapsum restituet, illudque augustius et divinius efficiet, ita ut in Christo primum quasi monarcha regnare incipias : ac proinde ratione Christi ex te nascituri, quem quasi finem et scopum specto, intendo et promitto, maxime hoc regnum tibi, ô Juda, promitto et assigno. Et hoc est quod Prophetæ passim promittunt, scilicet Christum restituturum regnum Davidis et Juda. Ex hoc sensu apparet hanc benedictionem proprie solum Judam spectare, quoad regni initium, propagationem et finem. Cœpit enim regnum Juda in Davide, propagatum est per Davidis posteros ; et finitur in Christo : quorum uterque proprie natus est ex Juda ; inter hæc duo extrema aliqui aliunde, puta ex Levi, Machabæi scilicet, immiscentur, qui cum Juda erant permisti, sicut tritico nonnulla grana hordei permiscentur ; sed horum non habetur ratio : hæc enim utpote pauca, in tanto cumulo non computantur.

Respond. secundo, verius esse, per Judam hic, æque ut Hebr. 7. 14. proprie solum Judam et Judæos, non autem Levitas comprehendi, sive regni initium, sive medium, sive finem, sive quid aliud spectes, eo modo et sensu quem superius posteriore loco, puta titulo secundo, assignavi. Falsa est ergo altera pars antecedentis in argumento sive objectione proposita ; adeoque hoc argumentum maxime persuadet, Judam hic proprie accipi debere pro solis Judæis exclusis, Levitis et Machabæis, uti superius dixi. Hæc ergo secunda responsio solida est et genuina.

Et ipse.] *Silo*, puta Messias.

Erit expectatio gentium.] Imperite falso et fraudulenter Judæi vertunt, *ipse* (scilicet David ; cum hic non de Davide, in quo non defecit, sed incepit sceptrum Juda, verum de Messia sive Christo agatur) *vastabit, confringet*, vel *obtundet Gentes*

Unde nota. Hebraice pro *expectatio est* יקהת *iickehat*, quod primo, aliqui deducunt à radice נקה *naka*, quod in Piel habet נקה *nicka*, significatque innocentem, mundum et purum efficere ; unde vertunt ipsi sic, *ipse purgabit Gentes*, scilicet à peccatis eorum ; ut huc alludat Gabriel, cum de Christo nascituro dicit : *Ipse salvum faciet populum suum à peccatis eorum*, Matth. 1.

Secundo, alii *iickehat* deducunt à radice יקה *iacka*, quam Arabes magis quam Hebræi usurpant, significatque obedire. Unde Kimechi, Pagninus et Chaldæus vertunt, *ipsi obedient populi ;* et Jonathan, *ipsi servient universa regna terræ.*

Tertio, alii *iickehat* per metathesin deducunt à radice קהלה *kehilla*, id est ecclesia, congregatio, aggregatio : *à kehilla* enim per anastrophen, si videlicet retrogrado ordine legis, fit להקה *lahaka*, quod aggregationem significat, 1. Reg. 19. v. 20. Simili metathesi videtur hic *iickehat* (absorpta littera *lamed* per punctum dages, infixum in littera *kuph*) positum pro ילקהת *iilkehat*, et *iilkehat* pro *lakahat*, vel *kahalat*, id est ecclesia, aggregatio. Unde vertunt ipsi, *et erit ipsi congregatio*, vel *ecclesia gentium.* Ita Vatabl. Iarrius, Forsterus.

Addit Forsterus, *iickehat* pro *iilckehat*, et *kahalat* positum, posse accipi pro concione, sive prædicatione : *à kahalat* enim fit *cohelet*, id est ecclesiastes, concionator, ut patet Ecclesiast. 1. 1. *Verba Ecclesiastæ* (hebraice *cohelet*) *Vanitas vanitatum, et omnia vanitas :* ut sensus hujus loci sit, q. d. Messias erit concionator et doctor gentium, Messias gentibus prædicabit suum Evangelium.

Quarto, et optime, *iickehat* vertas *expectatio ;*

ita enim vertit Noster, Septuag. Aquila, Symmachus et Theodotion, à radice קוה *kava*, id est speravit, expectavit. Unde ad verbum ex Hebræo ita vertes, *ipsi* (*Silo*, puta Messiæ) *erit expectatio Gentium*. q. d. Messias expectabit fidem, obedientiam, dominium, et regnum omnium gentium, quia hanc quasi hæreditatem ei promisit Deus, uti dicitur psal. 2: *Postula à me, et dabo tibi Gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ*. Hæc ergo fuit expectativa, et expectatio *Silo*, puta Christi.

Itaque in nostra versione pro *ipse*, forte legendum est *ipsi*: sic enim habent Hebræa, quamquam si legas *ipse*, eodem redit sensus: Christus enim expectavit fidem et obedientiam Gentium; quia vicissim Gentes expectaturæ erant Christum ducem, magistrum et salvatorem. Sensus enim est: *Ipse erit expectatio Gentium*. q. d. Non tantum Judæi, sed et Gentes Messiam, quasi expectatissimum, avidissime recipient, illi credent et obedient; in eo salutis suæ spem, cor et amorem deponent et defigent. Est catachresis. Dicitur ergo Christus *expectatio Gentium*, actu, postquam natus fuit, cognitus et creditus à Gentibus: ante nativitatem vero Christus fuit *expectatio Gentium*, virtute tantum, aut potius interpretative. q. d. Gentes postquam Christum audierint et cognoverint, ita avide eum amplectentur, ac si semper eum expectassent. Simili prosopopœia dicitur terra promissionis *pluvias expectare de cœlo*. Deut. 11. 14. quia si foret animata, inde pluvias expectaret. Illud enim dicimur naturaliter desiderare, quo maxime indigemus, quodque nobis optimum et utilissimum est. Jam sicut terra indiget pluvia, ita Gentes eguerunt Christo, Christusque eis summa attulit bona. Merito ergo hic, et Aggæi 2. v. 8. Christus vocatur *desideratus cunctis gentibus*: et hoc cap. v. 26. vocatur *desiderium collium æternorum*. Itaque Christus fuit *expectatio*, id est expectabilis et *desiderium*, id est desiderabilis cunctis gentibus.

11. Ligans ad vineam pullum suum, et ad vitem, ô fili mi, asinam suam. Lavabit in vino stolam suam, et in sanguine uvæ pallium suum. Pulchriores sunt oculi ejus vino, et dentes ejus lacte candidiores.] q. d. Terra Juda, sive sors quæ illi in Chanaan obveniet, erit tam ferax vini, ut vir aliquis possit ligare asinum suum ad palmitem unum, et ex ejus fructu onerare asinum (*ligans* enim idem est quod onerans: jumenta enim dum ligantur, onerantur, est metalepsis) tanta, inquam, vini copia erit, ut in eo possint lavare vestimenta sua. Rubescent etiam oculi virorum Juda ab ipso vino, tam largiter vinum proferet terra illa; quin et lactis in ea tribu tanta erit copia, ut dentes ipsius, ex frequenti ejus esu sint albicaturi. Ita Vatabl. Lipom. et Oleaster.

Verum hæc expositio frigida est, terrena, Judaica; atque illi obstat, quod hæc omnia dicuntur, non de Juda, sed de *Silo*, sive Messia. Unde Judam Jacob alloquens in secunda persona, ab eo in tertiam, puta Messiæ, transit, dicens: *Ligans ad vineam pullum suum, et ad vitem, ô fili mi* (ô Juda) *asinam suam*. Si enim de Juda hæc diceret, dixisset: *Ligans pullum tuum, et asinam tuam*. Rursum non fuit tantus excessus fertilitatis tribus Juda præ aliis tribubus, quantus hic dicitur.

Secundo, uterque Chaldæus, puta Onkelos et Jonathan, hæc partim ad Judam, partim ad Messiam referunt. Unde et hæc partim spiritualiter accipiunt, partim carnaliter; fuerunt enim et ipsi Judæi, unde subinde judaizant, atque hoc nomine versio chaldaica nonnullis catholicis displicuit, ut eam à Bibliis Regiis arcendam et amovendam censerent. Onkelos enim per *vineam* intelligit Jerusalem, per *vitem* templum, per *asinam* justos, per *pullum* factores legis, per *vinum album* et *rubrum* serica vestimenta alba et rubra, per *oculos* montes uvis et vino rubeos, per *dentes* agros frumento et ovibus albicantes. Jonathan vero sublimius per has vites et vina accipit sanguinem hostium, quem tam abunde fusurus erat Christus, ut eo vestem suam lavare et purpurare posset. Rursum tempore Messiæ rubescent, inquit, montes vineis et torcularibus vini: colles vero candescent copia tritici et ovium. Verum et hæc imperfecta, nec satis connexa, atque ex parte Judaica sunt.

Dico ergo: Omnes pene Patres, præter unum Diodorum, hunc locum explicant ad litteram de Christo, puta Tertull. S. Ambros. Aug. Hieron. Chrysost. Clemens, Cyprian. Theodor. et alii, quos citat Pererius: quibus sane magis credendum est, quam Calvino eos subsannanti. Non Judas ergo, sed Christus est *ligans* funiculo fidei, spei et charitatis, *ad vineam*, id est, ad Ecclesiam primævam ex Judæis collectam, *pullum suum*, id est populum Gentium, qui jugum legis nondum tulerat, cum eum Judæis in una Ecclesia conjunxit et adunavit: *et ad vitem*, id est, ad seipsum (Christus enim est vitis vera et fructifera, Joannis 15. 1. à qua tota vinea pendet et enascitur), *ô fili mi*, ô Juda, ligabit idem Christus *asinam suam*, id est populum Judæorum jugo legis assuetum et attritum.

Recte, inquit S. Chrysost. Ambros. et Hieron. dicitur Christus *asinam ligasse ad se*, quia per seipsum prædicavit Judæis: *pullum* vero alligasse *vineæ*, quia Gentibus per Judæos, puta Apostolos, prædicavit, per eosque Gentes sibi aggregavit.

Nota. Pro *vitem* hebraice est שורקה *soreca*, quod est genus vitis optimæ et electæ, ut vertit Symmachus, uvas proferens pulcherrimas et nobilissimas, teste S. Chrysost. et Cyrillo, Septuag. vertunt, τῃ ἑλικι, quod S. Cyprian. epist. 63. ad Cæcilium vertit, *ad elicen*; S. Aug. l. 12. contra Faustum c. 42. vertit, *ad cilicium*, refertque ad pœnitentiæ prædicationem.

Verum dico: ἑλιξ proprie est tenuis ille surculus, sive clavicula vitis, qua vitis suo stipiti, vel palo se astringit, et circumvolvit quasi cincinnus, ut sese erectam teneat et confirmet.

Lavabit (Christus) in vino sanguinis sui, summa charitate pro hominibus effusi stolam, id est carnem suam,] candidissimam et innocentissimam, ut eo non tantum rubricata, sed et dealbata, id est purior effecta, ablutis omnibus mortalitatis vitæque hujus miseriis gloriosa resurgat. Ita ex Tertull. S. Ambrosius lib. de Benedictione Patriarch. cap. 4. Vide Isaiæ 64. v. 1. et seq.

Et in sanguine uvæ pallium suum.] *Sanguis uvæ* est vinum sanguinis Christi jam dictum. *Pallium* Christi est Ecclesia, quia Christus Ecclesia quasi pallio amicitur. Unde S. Joannes Apocal. 1. vidit Christum vestitum podere. Christus enim Ecclesiam sanguine suo lavit in cruce, et

in dies lavat eam nascentem in baptismo: *Mundus eam lavacro aquæ in verbo vitæ.* S. Ambros. loco jam citato: *Bona stola*, inquit, *est caro Christi, quæ omnium peccata operuit, omnium delicta suscepit, omnium errores texit. Bona stola, quæ universos induit veste jucunditatis. Lavit hanc stolam in vino, quando, cum baptizaretur in Jordane, descendit Spiritus sanctus sicut columba, et mansit super eum. Lavit ergo Jesus stolam suam, non ut suam, quæ non erat; sed ut nostram, quæ erat, sordem ablueret. Et in sanguine uvæ amba- lulium, id est pallium suum, hoc est, in passione corporis sui diluit gentes suo sanguine. Et bene uvam dixit, quia sicut uva pependit in ligno. Ipse est vitis, ipse est uva; vitis ligno adhærens: uva, quia lancea militis apertum latus emisit aquam et sanguinem. Aqua ad lavacrum, sanguis ad pretium. Aqua nos abluit, sanguis nos redemit.*

12. Pulchriores.] Hebraice חכלילי *chachlile*, id est rubicundiores, ardentiores, magis radiantes et fulgentes sunt *oculi*, tui (ô Christe) quam vinum; quia loti per passionem, perque splendidissimam resurrectionis tuæ gloriam, quæ maxime in facie, ore, dentibus et oculis effulget; emicant et radiant, mireque omnium Sanctorum intuentium oculos lætificant, magis quam vinum cor hominis recreet et lætificet. Ita Diodorus, Cyrill. Theodor.

Et dentes ejus lacte candidiores.] Significatur tota hac phrasi pulchritudo Christi, maxime resurgentis. Hæc enim potissimum in genis, oculis, et dentibus spectatur.

Symbolice tamen, per oculos acutissima et efficacissima Christi scientia et providentia, qua Ecclesiam regit et tuetur; per dentes vero candidos præ lacte ejusdem doctrinæ et prædicationis Evangelii suavitas, integritas, puritas et splendor significatur.

Unde Allegorice, oculi Christi sunt Apostoli et Prophetæ: hi *pulchriores* sunt per claritatem suæ sapientiæ, prædicationis, vitæ, zeli et miraculorum, quibus totum mundum illuminarunt, *vino*, hoc est acrimonia et asperitate legis veteris. Ita S. Ambr. August. Eucherius, Rupertus. *Dentes* vero sunt doctores et concionatores, qui quasi dentes escam doctrinæ et exhortationis fidelibus præmandunt et dividunt, eorumque vitia præmordent, resecant et abjiciunt. Ili candidiores sunt lacte, id est doctrina veteris legis, quæ fuit quasi lac et cibus parvulorum. Ita Patres citati.

Nota. Ex Hebræo verti potest cum Vatablo, *rubricundi sunt oculi ejus à vino, et dentes candidi à lacte.* Recte enim Christi et Apostolorum zelus comparatur vino, ob ardorem et fervorem spiritus, quo quasi musto ebrii, ad prædicandum, ad labores, ad cruces et martyria ferebantur. Secundo, eorumdem in dicendo suavitas, candor et innocentia recte comparatur lacti.

Verum melius, significantius et efficacius noster et Septuag. vertunt, *rubicundiores sunt oculi ejus vino* (quam vinum) *et dentes ejus lacte candidiores.* מן *min*, enim Hebræis comparationem et præeminentiam significat.

Prophetia et Benedictio Zabulon.

Præponit Jacob Zabulon, licet juniorem (erat enim decimus Jacobi filius) aliis senioribus, quia Christus de quo proxime in Juda egit in sorte et terra Zabulon conceptus et conversatus est: in sorte enim Zabulon est primo, Nazareth, ubi Christus conceptus est; secundo, mons Tabor, in quo transfiguratus est; tertio, Capharnaum, ubi maximo tempore prædicavit, et conversatus est Christus. In Zabulon ergo cœpit prædicatio Evangelii, Isaiæ 9. *Primo tempore alleviata est terra Zabulon*, etc. Et ex Zabulon plerique Apostoli prognati sunt. Unde Zabulon et Issachar benedicens Moyses, ait de eis, id est eorum posteris, puta Apostolis: *Populos vocabunt ad montem* (templi et Sion) *ibi immolabunt victimas justitiæ.*

13. Zabulon in littore maris habitabit,] puta juxta mare Mediterraneum et mare Galilææ, sive stagnum Genezareth: huic enim adjacet Capharnaum celebre emporium, Bethsaida, Tiberias, aliæque urbes quæ erant in sorte Zabulon.

In statione navium.] Ex Hebræo vertas, *in portu navium habitabit.* Ita Vatabl. q. d. Zabulon optimos habebit portus, per quos omnes merces inferantur, itaque ditescet.

Pertingens usque ad Sidonem,] non immediate, sed mediante tribu Aser, quæ interiaceat. Unde hebraice est: *Latus ejus ad Sidonem*, vel *versus Sidonem*, supple spectat et prospicit. q. d. Zabulon obversus est et contiguus Sidoni; Zabulon in Chanaan erit vicinus Sidoniis, qui maritimi fuerunt mercatores; ac proinde per eos ex Sidone quasvis merces et rerum omnium copiam accipiet. Ita Andreas, Masius in Josue c. 19. 10.

Allegorice, Zabulon, id est habitaculum, est Ecclesia dives, quieta, et mercaturæ animarum dedita. Ex Zabulon enim Christus et Apostoli prædicando usque ad Sidonem, Tyrum, aliisque gentes progressi sunt. Ita S. Ambr. l. de benedic. Patriarch. c. 5.

Prophetia et Benedictio Issachar.

14. Issachar asinus fortis.] Hebraice est, *Issachar asinus osseus*, id est robustus et fortis instar ossis, ad labores agriculturæ, et ad suas fruges, fructusque deportandum ad mare, ubi illos carius divendat et distrahat per alias urbes et gentes. Erat enim sors Issachar amœna, et fertilis olei, vini et frumenti. Ita S. Hieron. Unde Chaldæus vertit: *Issachar dives in substantia;* LXX. vero vertunt: *Issachar pulchrum concupivit.* Forte Septuag. pro חמר *chamor*, id est asinus, legerunt חמד *chamad*, id est concupivit: valde enim vicinæ sunt litteræ ר et ד. Rursum, tribus Issachar fuit ossea et fortis in bello: uti patuit in bello contra Sisaram, Judic. 5. 15. et in bellis quæ pro Davide gesserunt Zabulonitæ, 1. Paralip. 12. 33.

Accubans inter terminos,] q. d. Issachar non vacabit navigationi, ut Zabulon; sed sorte et rure suo se pascens, domi versabitur, ibique quiete habitabit inter limites et confinia aliarum tribuum. Unde Moses Deuteron. 33. *Lætare*, ait, *Issachar in tabernaculis tuis.* q. d. Issachar suis sedibus se continebit, suis copiis contentus vicina nec metuens, nec concupiscens.

15. Vidit requiem quod esset bona.] q. d. Issachar cognovit, ideoque prætulit et amplexus est commoda vitæ quietæ et rusticanæ. In vita enim quieta viget sapientia, virtus, pax, agri-

cultura, indeque agrorum fruges et opes: quæ omnia fugat vel impedit, non tantum bellum, sed et mercatura, puta curæ mercatoriæ ac navales.

Hinc Issachariani, utpote quieti, studiis sapientiæ fuere dediti, ut patet 1. Paralip. 12. 32. Pulchre et vere Horatius:

> Beatus ille qui procul negotiis,
> Ut prisca gens mortalium,
> Paterna rura bobus exercet suis,
> Solutus omni fenore.

Audi Ciceronem in Catone Majore de agricolatione: *Mea quidem sententia, haud scio an ulla beatior vita esse possit: neque solum officio, quod hominum generi universo cultura agrorum est salutaris, sed oblectatione etiam, quam dixi, et saturitate copiaque rerum omnium, quæ ad victum hominum, et cultum etiam deorum pertinent. Agro bene culto nihil potest esse nec usu uberius, nec specie ornatius*, etc. Paulo ante: *Venio nunc ad voluptates agricolarum, quibus ego incredibiliter delector.* Vide dicta cap. 2. v. 15. et cap. 9. v. 20.

Et terram quod optima.] Septuag. *quod pinguis;* Chald. *quod fructifera*, puta fertilissima frumenti, vini et olei, quæ Moses Deuter. 33. 19. vocat thesauros absconditos arenarum.

Supposuit (quasi asinus osseus) humerum ad portandum,] onera rustica jam dicta.

Factusque est tributis serviens,] q. d. Maluit Issachar agere vitam quietam cum tributo, quam ab eo immunis bellis agitari, vel allegi in militiam Salomonis, aliorumque regum, fere enim rustici præ aliis gravantur vectigalibus, à quibus milites sunt immunes.

Allegorice, per Issachar S. Ambros. intelligit Christum, S. Hippolytus Apostolos: *Issachar*, inquit S. Ambr. *merces dicitur, et ideo refertur ad Christum, qui est merces nostra, quod eum nobis ad spem salutis æternæ non auro, non argento, sed fide et devotione meremur.* Et mox: *Itaque ut ad resurrectionis suæ gratiam vocaret gentes (ipsa est enim pinguis et fertilis terra, quæ fructus generat æternos, fructus centesimos et sexagesimos) subjecit humerum suum ad laborandum, subjiciens se cruci, ut nostra peccata portaret.*

Tropologice, Issachar est Christianus quietus ac pacificus, et maxime is qui agit vitam religiosam. Hic enim primo, jugum et labores religionis, puta austeritatis, disciplinæ, humilitatis, abstinentiæ, et obedientiæ religiosæ alacer subit, dicereque potest Deo cum Davide: *Ut jumentum factus sum apud te, et ego semper tecum.* Secundo, hic mitis est, jugique animi pace ac quiete fruitur. Tertio, hic vacat agriculturæ spirituali animæ suæ ex eaque ingentes virtutum fruges colligit. Quarto, inde roborescit, fitque fortissimus ad omnia vel dura toleranda, vel ardua capessenda. Quinto, hic triplex solvit tributum. Primo, religiosi cultus, obedientiæ et amoris Deo; secundo, dilectionis, justitiæ, compassionis et misericordiæ proximo; tertio, continentiæ et mortificationis sibi ipsi. Ita Pererius. Unde Petrus Chrysologus serm. 29. in Matth. *Sicut Issachar*, inquit, *ita et vir bonus æterna præmia cœlestemque quietem contemplatus, alacriter humerum suum labori subjicit, fitque tributis serviens, dum operum bonorum tributa persolvit Deo.*

Pie et apposite Abbas Nestero in Vitis Patrum l. 5. c. 15. rogatus quomodo tam pacifice in cœnobio vixisset, atque in quavis tribulatione didicisset servare silentium et patientiam, respondit: *Quando initio intravi in congregationem, dixi animo meo: Tu et asinus unum estote. Sicut enim asinus vapulat, et non loquitur; injuriam patitur, et non respondet; sic et tu: sicut et in psalmo legitur: Ut jumentum factus sum apud te, et ego semper tecum.*

Audi sententias Patrum Ægyptiorum ibidem, de mediis quibus paratur quies, et sanctitas animæ religiosæ.

Prima virtus est oris custodia.

Beatus qui sustinet laborem cum gratiarum actione.

Non est fortior virtus quam nullum spernere. Unde et Pimenius Abbas ibidem lib. 7. cap. 39. petenti modum quiete et pie vivendi, hunc dedit: *Neminem*, inquit, *despicias, nullum dijudices, de nullo male loquaris: et Deus dabit tibi requiem, et statuet sessionem tuam sine conturbatione.*

Humiliare seipsum et despicere, murus est monacho.

Constitue tecum nulli unquam homini male facere, sed purum habere cor ad omnem hominem.

In omnibus sibi vim facere; hæc est via Dei et opus monachi.

Abbas Pastor ibidem l. 5. ait: *Ubi vides adversum te aliquorum zelum, ibi non subsistas: quia non proficies.*

Prophetia et Benedictio Dan.

16. Dan judicabit.] Hebraice est דן ידין *Dan jadin*, q. d. *Judex judicabit.* Vocatus est enim à Rachele *Dan*, quod Deus sibi cum Lia de fœcunditate contendenti, per nativitatem Dan causam quasi adjudicasset, Gen. 30. 6.

Hic Jacob filio suo nomen Dan confirmat; sed aliam ob causam, nimirum quod Dan per Samsonem ex se nasciturum, sit judicaturus, id est vindicaturus et liberaturus Israelem à servitute Philistinorum. Fuit enim Samson judex, id est vindex, sui populi: sic enim omnes qui in libro Judicum vocantur Judices, fuerunt vindices Israelis. Ita S. Hieron. Procop. Gennadius, Rupert. et Chaldæus.

Sicut et alia tribus,] quæ suum Israeli dedit judicem; non enim omnes tribus dederunt judices: nam verius est Ruben, Gad, Simeon et Aser nullum judicem dedisse. Nam quos quidam adducunt Jephte et Barac; hic ex Nephthalim, ille ex Manasse fuit. Ita Pererius.

17. Fiat Dan coluber in via, cerastes in semita.] Gennadius τὸ *Dan* putat esse dativi casus sensumque esse. q. d. Fiat Dalila ipsi Dan, puta Samsoni ex Dan nascituro, instar colubri, quia eum decipiet astu serpentino.

Verum in Hebræo et Græco, *Dan* caret articulo dativi, poniturque absolute; est ergo nominativi casus, itaque sensus est quasi dicat: Fiat, id est fiet, vel erit, Dan, id est Samson Danita, quasi coluber et cerestes. Nam primo, sicut serpentes in viis et semitis sub frondibus, vel arenis latitantes, ex latebris et inopinato hominem aggrediuntur et mordent; ita Samson occulte per artes et dolos Philisthæos aggressus vastavit et occidit, ut patet in trecentis vulpibus, quarum caudis titiones ardentes alligans Sam-

son, segetes Philisthiim succendit : rursum in collisione columnarum domus, qua secum duces eorum obruit, itaque plures occidit moriens quam vivens. Sic et Danitæ astu ceperunt Lais, quæ postea ab eis Dan est vocata, Judic. 18. v. 27. Secundo, serpens nisi aurem obturet, incantatur: ita Samson, quia contra Sirenis, puta Dalilæ suæ, blanditias, cum Ulysse, qui occlusa aure pertransiit, ipse quoque aurem non obturavit; hinc ab ea captus, et in pistrinum mortemque detrusus est.

Cerastes in semita mordens ungulas (calcaneum ungulatum) equi, ut cadat ascensor ejus retro.] Cerastes, inquit Plinius l. 8. c. 29. serpens est, quadrigemina habens cornua, simillima arietum (unde et cerastes dicitur, id est cornutus, à κέρας, id est cornu), qui cum equitem nequit attingere, equi calcaneum mordet, ut equum, et consequenter equitem dejiciat; itaque dejectum invadat et occidat. Pari modo Samson non tantum sua fortitudine, sed et dolis ac insidiis, Philisthæos invasit, supplantavit et occidit, uti dixi.

Nota. Jacob ad litteram hæc prædixit de Samsone; allegorice de Antichristo Samsonis antitypo: aut potius Jacob hæc tam de Antichristo, quam de Samsone ad litteram dixit et intellexit, ut sit hic duplex sensus litteralis, unus de Samsone, alter, ad quem occasione Samsonis assurgit Jacob, de Antichristo (nec enim Samson typus fuit Antichristi, sed potius Christi); nam ex Dan nascetur Antichristus, uti communiter tradunt Patres. Quare temere Oleaster et Abulensis hanc traditionem, quasi fabulam rident. Adhuc enim Judæi, licet dispersi, servant suas divisiones et origines tribuum, ut hic dicat se esse ex tribu Juda, ille ex Levi, iste ex Dan, etc. sive vere hoc dicat, sive fallatur, vide dicta Apocal. 7.

Ipse tamen Antichristus, licet privatim inter suos Danitas, dicet se esse ex Dan, publice tamen forte profitebitur et mentietur se non ex Dan, sed ex Juda descendere, ut suis persuadeat se esse Messiam Jacobo et Judæ hic promissum v. 10. Antichristus ergo habebit cornua et mores colubri ac cerastæ; quia suis dolis, artibus, blanditiis, hypocrisi, scientia, eloquentia, fictis miraculis, potentia et tormentis plurimos hominum quasi coluber et cerastes decipiet, dejiciet, mordebit et occidet. Ita S. Augustinus, Irenæus, S. Ambros. Prosper, Hippolytus, Rupertus, Aretas, Haymo, Richardus et Anselmus, quos citat et sequitur Pererius. Vide S. Gregorium lib. 31. Moral. cap. 18. Imo Theodoretus vult hæc ad litteram non de Samsone, sed de solo Antichristo dici. Certe hæc de colubro et ceraste, potius Antichristo conveniunt, quam Samsoni, qui leoni similior fuit quam colubro.

18. Salutare tuum expectabo, Domine.] Pro *salutare tuum*, hebraice est ישועתך *iescuatecha*, id est salutem tuam, quam scilicet afferet Salvator noster Silo, puta Christus; unde Septuaginta et noster Interpres, passim per σωτήριον, id est *salutare*, intelligunt Christum Salvatorem.

Nota. Jacob prævidens exiguam et parvi temporis fore liberationem Israelis per Samson futuram, postquam rursum à Philisthæis subigendi essent Israelitæ: rursum per hunc colubrum et cerastem prævidens, vel maximo significari Antichristum, stragemque quam Danitis omnibus, totique mundo ipse inferet; medullitus indolescens et exhorrescens, exclamat: *Salutare*, id est salvatorem, *tuum expectabo, Domine.* q. d. Non Samson, sed Christus, verus, constans et perpetuus erit Israelis mundique salvator, cujus Samson tantum typus et umbra fuit. Hunc ergo expectabo, tum nascentem in mundo, tum secundo, redeuntem ad pugnam cum Antichristo, ut eum occidat, ab eoque reducat et salvet reliquias Israelis. Unde Chaldæus vertit: *Non expecto salutare Gedeon, filii Joas, cujus salus est temporalis; neque salutare Samson filii Manue, quæ salus est transitoria; sed expecto redemptionem Christi filii David, qui venturus est ad accersendum sibi filios Israel, cujus redemptionem desiderat anima mea.* Ita quoque hæc explicant Procopius, S. Gregor. hom. 21. in Ezech. Origen. tract. ult. in Matth. Ambr. in prologo l. 2. de Spiritu sancto, et August. serm. 107. de Tempore; apud quos vide quam Samson, vindex et salvator Israelis, pulcher fuerit typus Christi vindicis et salvatoris mundi.

Prophetia et Benedictio Gad.

19. Gad, accinctus præliabitur ante eum, et ipse accingetur retrorsum.] *Ante eum*, puta ante *Israelem*, de quo præcessit in præcedenti benedictione v. 16. In Hebræo est continua paronomasia et allusio ad etymon nominis *Gad*, יגוד גד גדוד יגדנו *gad gedud jegudennu jagud.* Gad enim dicitur à גדוד *gedud*, id est accinctus, uti dixi cap. 30. 11. q. d. Tribus Gad juxta suum nomen accincta erit, armata et bellicosa, idque patebit, tum alias (ut liquet 1. Paral. 5. v. 18. et 19.) tum quando ipsa armata Israelem, puta reliquas tribus, quasi dux præibit, easque per Jordanem ducet in Chananæam. Ipsa deinde *accingetur retrorsum*, quando fratribus, puta aliis tribubus, in sua sorte rite collocatis, eaque quiete fruentibus, ipsa post decimum quartum annum sui ducatus, et bellorum pro fratribus gestorum, accincta rursum, et spoliis onusta gloriose domum in suam sortem trans Jordanem redibit. Vide historiam in lib. Josue. cap. 22. Ita Chaldæus, S. Hieronymus et Procopius.

Secundo, Cajetanus putat hic describi prælia Jephte: Qui, inquit, fuit oriundus ex Gad. Verum melius Pererius et alii sentiunt Jephte non ex Gad, sed Manasse prognatum.

Allegorice, Gad, accinctus est Christus, et Ecclesia quasi castrorum acies ordinata, atque quivis fidelis, maxime Martyr, ait Rupert. qui contra mundum, carnem et dæmonem generose decertat, ideoque in cœlo gloriosus et felicissimus erit. Gad enim hebraice et accinctum, et felicem significat. Talis fuit S. Laurentius, qui assatus ad Decium: *Versa*, inquit, *et manduca.*

Joannes Fischerus Episc. Roffensis ab Henrico Octavo, quod ejus primatum Ecclesiasticum confiteri nollet, capitis damnatus, cum ad locum supplicii accederet, abjecto cui senex innitebatur baculo: *Eia*, inquit, *pedes, officium facite, parum itineris jam restat.* Testis est Sanderus.

S. Agatha ad Quintianum: *Non te pudet*, inquit, *dire tyranne, in me mammillas amputare, quas in matre suxisti? at nihil proficis; habeo quas*

avellere non potest, interiores fidei speique mammillas, quarum alimento in me reparatur sustinendi virtus.

S. Agnes ad carnificem: *Quid moraris? pereat corpus quod amari potest oculis, quibus nolo.* Stetit, oravit, cervicem inflexit, et ita una hostia duplex martyrium subiit, pudoris et religionis. Ita S. Ambros.

Macedonius et Theodolus assati ad Amachium præfectum: *Amachi, assum desideras? convertito nos in alia latera, ne semiassati palato tuo minus sapidi videamur.*

Ita accincti fuere Martyres Africani, cum, jubente Hunerico, in exilium et eremum ducerentur. Pædore enim carceris et sordibus oppleti, alacres canebant: *Hæc est gloria omnibus Sanctis ejus.* Accurrit ad eos anus manu ducens parvulum, quem ita adhortabatur: *Age, propera, puer, vides quanto studio festinet universus Sanctorum exercitus ad percipiendas gloriæ coronas: acceleremus et nos ut illis conjungamur.* Testis est Victor Uticens l. 2. Wandal.

Ita accincta fuit S. Eulalia virgo Lusitana, sub Maximiano imperatore primum ungulis laniata, deinde flammis cremata; nam cum audiret Christianos torqueri, sponte longa via procurrens ad tribunal Daciani, hisce verbis, teste Prudentio hymno 3. lib. de Coronis, eum lacessivit:

Ergo age, tortor, adure, seca,
Divide membra coacta luto.
Solvere rem fragilem facile est.
Non penetrabitur interior
Exagitante dolore animus.

Mox duo carnifices pectus ei dilacerant, et latus usque ad ossa secant ungulis. Illa autem numerans notas dicebat:

Scriberis ecce mihi, Domine.
Quam juvat hos apices legere,
Qui tua, Christi, trophæa notant?
Nomen et ipsa sacrum loquitur
Purpura sanguinis eliciti.

Tandem igni tradita jussu Daciani, ibi

Virgo citum cupiens obitum,
Appetit et bibit ore regum.

Talis quoque Gad, id est accincta et felix, fuit S. Felicitas, quæ sub Antonino pio cum septem filiis martyrium obiit. Cum enim Publius præfectus vellet ut deos coleret, et minas precibus adderet, respondit: *Nec blandimentis his moveor, nec terroribus et minis frangar. Spiritum sanctum habeo, qui mihi suggerit vires, ut pro fide quidvis perpeti velim.* Et ad filios conversa: *Filii*, inquit, *charissimi, in fidei confessione persistite, vos jam expectat Christus cum Sanctis suis; pugnate pro animabus vestris, et fideles vos exhibete Christo.* Ita filii coram matre, et tandem mater necata est, de qua S. Gregorius: *Felix quæ octuplici patientia octies Martyr, octo donanda coronis ad cœlum ascendit.*

Prophetia et Benedictio Aser.

20. Aser pinguis panis ejus, et præbebit delicias regibus.] Tò *ejus* more Hebræo redundat, aut certe ponitur pro *erit.* Sic enim pronomen הוא id est *ipse*, sæpe ponitur pro *est.* Significat hic Jacob, et prædicit opes et fertilitatem, fructusque tribus Aser adeo sapidos et delicatos, ut regibus Juda, Israel, Tyri, aliisque sint futuri in deliciis; idque partim ex soli bonitate, partim quia sita erat juxta mare, partim quia vicina erat Tyriis et Sidonis, et consequenter omni mercium genere abundabat. Idem de Aser prædicit Moses Deuter. 33. cum ait: *Tingat in oleo pedem suum, ferrum et æs calceamentum ejus.* Fuit enim sors Aser, alibi frumenti, vini et olei alibi, puta in Sarepta, æris ferri ferax.

Allegorice, Aser est Christus nos lætificans, impinguans, et beatificans deliciis Eucharistiæ. *Quid enim bonum*, ait Zacharias cap. 9. 17. *et quid pulchrum ejus, nisi frumentum electorum, et vinum germinans virgines?* Ita Procop. Eucherius, Rupert. Pulchre S. Ambr. *Paupertas Christi*, inquit, *nos ditat, infirmitas sanat, fames satiat, mors vivificat, sepultura resuscitat.*

Prophetia et Benedictio Nephtali.

21. Nephtali cervus emissus, et dans eloquia pulchritudinis.] Pro *cervus* hebraice est אילה *aiala*, quod et cervum et cervam significat. Unde Vatablus vertit: *Nephthali cerva missa*, vel *cerva celeris*, sicque explicat, q. d. Tribus Nephtali erit formosissima, elegantissima et agillima, qualis esse solet cerva quæ ad aliquem principem mittitur. Secundo, *dabit eloquia pulchritudinis*, id est, erit facundissima.

Secundo et melius, Andreas Masius in Josue cap. 19. n. 32. sic explicat. q. d: Sicut cervus emissus et liber, in herbosa et fertili terra exultim ludit, ita et in sua fertili forte ludet et exultabit Nephtali. Secundo, *dabit eloquia pulchritudinis*, id est comis erit, blandus et humanus, suaque urbanitate omnes sibi conciliabit. Hoc enim est quod de Nephtali prædixit Moses Deuter. 33. *Nephtali abundantia perfruetur, et erit in benedictione Domini.*

Tertio, proprie et directe respicit et prædicit hic Jacob victoriam Barac et Deboræ contra Sisaram, Judic. 4. Fuit enim Barac dux exercitus Israel, oriundus ex Nephtali, qui recte comparatur cervo, qui per se timidus est, sed ubi venatoribus hostibusque se circumsessum, et de vita sua agi videt, animos et cornua attollit, atque furenti similis per medias hostium acies, ingenti impetu et cursu perrumpit et evadit; sic enim Barac initio instar cervi timuit; nec nisi cum Debora bellum aggredi ausus fuit; at ea comite animatus quasi leo cum paucis in innumeras instructissimasque hostium copias irrupit, perrupit, easque perrumpendo stravit et cecidit idque celerrime, instar cervi et instar fulguris (Barac hebraice significat fulmen), ut cum Cæsare dicere posset: *Veni, vidi, vici.* Licet enim Zabulon et Issachar, in hoc bello tribui Nephthali se adjunxerint, victoria tamen ascribitur Nephtali; quia dux exercitus et belli, puta Barac, erat ex Nephtali; et quia Jahel, quæ Sisaram clavo occidit, habitabat in Nephtali.

Alludit Jacob ad etymon Nephtali: Nephtali enim significat colluctantem, et in lucta cum antagonista convolutum. q. d. Nephtali quasi cerva timida, et laqueis Sisaræ circumsessa, per oracula et promissa Deboræ, resumptis animis duce Barac, perrumpet cuneos Sisaræ, itaque cum eo colluctabitur, commiscebitur et convolvetur; sed victor evadet, hostiumque cas-

ira penetrabit et dissipabit. Ita Cajetanus et Lipomanus.

Hinc *dabit eloquia pulchritudinis*, id est, edet pulcherrimum, gratulatorium et eucharisticum carmen Deo victoriæ auctori, puta insigne illud canticum Barac et Deboræ, quod habetur Judic. 5.

Allegorice Nephtali est Christus, qui quasi cervus exsiliens in virtute spiritus, Lucæ 4. v. 14. juxta Genezareth, qui lacus est in Nephthali, alacriter et celeriter perrupit castra diaboli puta Pharisæorum et Judæorum, infidelium et impiorum, deditque eloquia pulchritudinis, dicens in suo Evangelio: *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cœlorum*, etc. ibique collegit Apostolos, qui hæc eloquia Evangelii pulcherrima toto orbe prædicarunt, tuncque impletum est illud sponsæ de Christo: *Ecce iste venit saliens in montibus, transiliens colles; similis est dilectus meus capreæ hinnuloque cervorum.* Ita S. Hieronymus, Procopius, Ambrosius.

Prophetia et Benedictio Joseph.

22. Filius accrescens Joseph.] Hebraice est, בן פרת יסף *ben porat Joseph*, hoc est, *filius fructificationis*, id est *fructificans, Joseph.* Alludit Jacob ad nomen Ephraim, qui fuit filius Joseph. Ephraim enim dictus est quasi fructificans, ab eadem radice פרה *para*, id est fructificavit, Genes. 41. 52. fuit enim tribus Ephraim fœcundissima, numerosissima, fortissima et regia. Rursum alludit ad etymon Josephi: Rachel enim mater vocavit eum Josephum, quia optavit et dixit: *Addat mihi Dominus filium alterum*, Genes. 30. v. 24. Joseph ergo idem est quod augescens, accrescens. Jam Joseph fuit accrescens, sive fructificans, ob duos quos genuit filios, puta Manassem et Ephraim, qui duas constituerunt tribus in Israel: unde bis repetitur hic τὸ *accrescens.* Successit enim Joseph cum Juda in primogenituram Rubeni; unde sicut Judas regnum Juda, sic Joseph duplicem tribum duplicemque hæreditatem in Chanaan, ac regnum in Israel obtinuit. Ex Ephraim enim orti sunt Jeroboam; aliique reges Israel. Rursum tribus Ephraim accrevit, uti numero, ita robore, victoriis et gloria, ut merito propter eam Joseph vocetur *filius accrescens.*

Decorus aspectu.] Hebraice est עלי עין *ale ain*, quod dupliciter verti potest: Primo, *super fontem*, q. d. Joseph est eritque filius fructificationis, id est fœcundus instar arboris sitæ et fructificantis juxta fontem. Ita Chald. Vatabl. et alii.

Secundo, verti potest, *super oculum* q. d. Joseph ita pulcher erat, ut dominaretur oculis intuentium, eosque in sui amorem raperet, uti rapuit oculos heræ suæ Ægyptiæ. Hoc secutus est noster Interpres, dum vertit, *decorus aspectu*, et Septuag. dum vertunt ζηλωτος, id est *desiderabilis.* Unde sequitur:

Filiæ (scilicet Ægyptiæ) discurrerunt super murum,] super muros domorum et urbium, ut viderent te, ô Joseph, tam formosum juvenem cultu regio insignem quasi patriæ mundique salvatorem, et ut vicissim à te viderentur. Ita Cajet. et Lipom. Rupertus tamen hoc restringit ad her in amasiam Josephi; sed nimis arcte; nam non dubium est quin multæ aliæ Josephi pulchritudinem videre desiderarint, eamque admiratæ sint.

Allegorice, Joseph est Christus speciosus forma præ filiis hominum, quem proinde videre gestierunt Abraham, et Patriarchæ.

23. Sed exasperaverunt eum,] amaritudine affecerunt fratres Josephum, licet ita speciosum et amabilem.

Et jurgati sunt,] dicentes: *Numquid rex noster eris?* et: *Ecce somniator venit, venite, occidamus eum.*

Habentes jacula,] cum verborum, puta mordacium irrisionum, mendaciorum et calumniarum, de quibus dicitur psalm. 54. v. 22. *Molliti sunt sermones ejus super oleum, et ipsi sunt jacula.* Tum verberum: cum enim eum spoliarunt, protruserunt, in cisternam projecerunt, ac denique in Ægyptum vendiderunt, quot jaculis verborum et verberum eum confixerunt!

Allegorice, Joseph est Christus, in quem Judæi omnes suas sagittas linguarum, clavorum et flagellorum intorserunt, clamantes: *Tolle, tolle, crucifige eum.* Vide S. August. in psal. 63.

24. Sedit in forti arcus ejus.] *Arcus*, id est, robur et præsidium. q. d. In tantis fratrum odiis et persecutionibus, in servitute, in carcere Ægyptio, Joseph non cecidit animo, non elanguit, sed stetit, imo sedit constans et fortis, in fortissimo Deo spe tota defixus. q. d. Arcum suum quo se ab hostibus defendebat, commisit Joseph Deo fortissimo sagittandi peritissimo, ut ab ejus manu dirigeretur; non aliter quam Elisæus 4. Reg. 13. v. 16. dixit ad regem Israel: *Pone manum tuam super arcum; et cum posuisset ille manum suam, superposuit Elisæus manus suas manibus regis.* Unde sagittæ emissæ erant sagittæ *salutis.* Sic fecit et Job, qui proinde dicebat cap. 29. vers. 20. *Gloria mea semper innovabitur, et arcus meus in manu mea instaurabitur.*

Nota: Deus hebraice vocatur אל *el*, vel היתן *etan*, id est fortis; robustus per excellentiam, imo per essentiam. Joseph ergo per spem in Deo, quasi in arce fortissima et inexpugnabili, sedit et conquievit. Nam, ut ait Sapiens Prov. 18. 10. *Turris fortissima nomen Domini: ad illam currit justus, et exaltabitur.*

Dissoluta sunt vincula brachiorum et manuum illius.] Hebræum יפזו *japhotsu* deducitur à radice פזז *pazaz*, cujus propria et genuina significatio incerta et incognitata est. Unde varie hic vertunt Interpretes. Primo, Kimchi, Pagninus, Vatabl. et alii vertunt, *roborata*, vel *consolidata sunt brachia manuum ejus.* Secundo, Chaldæus vertit: *Tunc positum est aurum optimum super brachia ejus*, quasi *pazas* significet deaurare, vel auro ornare, à פז *pas*, vel *ophas*, quod significat aurum optimum et præstantissimum. Unde et Arabes aurum vocant *Fes.* Hinc urbs Fessa dicta est ex eo, quod, cum urbis jacerentur fundamenta, *fes*, id est auri, cumulus ibi inventus sit: indeque urbs et regnum Fessæ, ita potens in Mauritania, nomen accepit, si credimus Joanni Leoni in descriptione Africæ l. 3. Tertio Oleaster vertit, *extenderunt se brachia manuum ejus.* q. d. Sicut qui arcu tenso telum parant ejaculari, brachia sua distendunt: ita Joseph vinculis solutis, manum misit ad regni gubernacula pariter et ornamenta.

Quarto, Noster et Septuag. vertunt, *dissoluta sunt brachia*, id est vincula (erant enim brachia Josephi vinculis astricta) brachiorum et manuum ejus. Hæ omnes versiones ad eumdem sensum et scopum tendunt: hæc tamen ultima videtur maxime genuina; Hebræum enim *pazaz* proprie significat, non *roborare*, ut volunt Rabbini; *sed mollescere, lentescere, et dissolvi instar auri optimi*, uti docte ostendit Pineda noster in Salom. l. 4. c. 18. En quam spes in Deum fortem, Josephum non fefellit. Audi Sapient. c. 10. *Hæc* (Sapientia æterna et increata, quæ est Deus ipse) *venditum justum non dereliquit in vinculis, donec afferret illi sceptrum*, etc.

Per manus potentis Jacob.] Pro *potentis* hebraice est אביר *abbir*, quod unum est ex Dei nominibus, licet participative illud, uti et alia Dei nomina, hominibus communicetur.

Tradunt Hebræi hoc nomen plenum esse mysteriis; nam prima littera *aleph* significat אב *ab*, id est Patrem. Secunda *bet* significat בן *ben*, id est Filium. Tertia *res* significat רוח *ruach*, id est, Spiritum sanctum: sicut enim hæ tres litteræ in uno sunt nomine *abbir*, ita hæ tres personæ sunt in una essentia divina.

Rursum *bet* est medium inter *aleph* et *res*; quia Filius est medius inter Patrem et Spiritum sanctum: procedit enim à Patre Filius, et à Filio Patreque procedit Spiritus sanctus. Denique ipsi *bet* conjungitur *jod*, quæ est littera nominis Jesu, quia solus Filius factus est homo, et vocatus Jesus, id est salvator hominum. Hæc illi.

Inde pastor egressus est, lapis Israel.] Vox *inde* non locum, sed causam significat, idemque valet quod *ideo*, vel *idcirco*. q. d. Quia Joseph vallatus fuit ope *abbir*, id est Dei potentis, quem coluit Jacob, et in quem omnem suam spem defixerat Joseph venditus et captus; idcirco *egressus* est *pastor*, id est, effectus est rector et princeps Ægyptiorum, et *lapis*, id est firmamentum, sui populi *Israel*, ita explicat Ecclesiasticus c. 49. v. 17. Joseph enim tam patrem suum Israel, quam fratres eorumque familias, æque ac Ægyptios in septennio famis pavit et aluit, itaque firmavit et stabilivit ne inedia interirent.

Ecce quam valida est fiducia et auxilium potentis Dei. S. Martinus in Alpibus inciderat in latrones, è quibus unus vibrata in caput ejus securi, mortem minabatur, sed socius ictum avertit. Rogatus postea Martinus, num timuisset: *Minime*, inquit, *nunquam eram securior: sciebam enim Dei misericordiam maxime in tribulatione affuturam.* Sic et S. Franciscus à latronibus rogatus quis esset, intrepide respondit: *Præco sum magni Dei.* Martinus Martyr vocandus ad Judicem, à Theotecno Episcopo audiens: *Tene et adhæresce Deo: sic enim ab eo roboratus, quod in optatis est certo assequeris:* id ipsum præstitit, itaque constanter tribunal adiit, Christumque confessus martyrio laureatus est, teste Eusebio lib. 7. histor. cap. 14. Legimus principem quemdam prudentem et pium, cum rogaretur cur munitas arces in suo regno non construeret, respondisse: *Unica mihi arx est, eaque munitissima, ea videlicet de qua Salomon ait: Turris fortissima nomen Domini, ad quam confugiens justus liberatur.*

Nota. Bonus princeps populi debet esse pastor et lapis, populum firmans, roborans, et sustentans.

Secundo, alii sic ulterius explicant: *inde*, id est ex Joseph, prodibunt lapides et pastores, id est duces, judices et reges Israel, puta Josue, Debora, Gedeon, Jephte, Jair, Abimelech, Jeroboam, et reges decem Tribuum; hi enim omnes prognati sunt ex Joseph.

Tertio aliqui pro אבן *eben*, id est lapis, legentes divisim אב בן *ab ben*, id est, pater et filius, vertunt: *Joseph egressus est pastor patris et filii Israel*, id est, Joseph in fame pavit et cibavit tam patrem suum Israel, quam ejus filios. Unde Chaldæus hæc non ad Joseph, sed ad *abbir*, id est, Deum potentem Jacobi referens, ita vertit *cujus* (Dei) *verbo gubernantur patres et filii tribuum Israel.* Verum primus sensus maxime est litteralis et genuinus.

Allegorice, Joseph pastor, inquit Rupertus, est Christus, qui est pastor et petra lapisque angularis Ecclesiæ. Rursum, pastor et petra Ecclesiæ est S. Petrus aliique Pontifices vicarii Christi. Petro enim dixit Christus: *Pasce oves meas*, et: *Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam.*

25. Deus patris tui.] Deus qui per omnia direxit patrem tuum Jacobum, hic et ob Jacobi merita ac sanctimoniam, quam tu imitaris, juvabit quoque et diriget te utpote Jacobi filium, ejusque fidei et pietatis hæredem.

Benedicet tibi benedictionibus coeli,] dando tibi è cœlo opportunam tum pluviam, tum rorem, tum nivem, tum aeris serenitatem, benignumque solis cœlique influxum, quibus terra tua fœcundetur, ut optimas et copiosas tibi, puta tuis posteris in Chanaan proferat fruges et fructus.

Benedictionibus abyssi jacentis deorsum.] Vatablus per abyssum, mare accipit. q. d. Dabit tibi Deus tempestivam pluviam, quæ oritur è nubibus et vaporibus ex abysso, id est mari, ascendentibus: verum hæc non est benedictio abyssi, sed cœli, ut præcessit.

Alii per abyssum, accipiunt globum conflatum ex terra et mari.

Verum dico, abyssus proprie est illa vorago aquarum, quæ sub terra latet, quæque cum mari conjungitur; atque per suas venas et rivos terram irrigat et fœcundat, de qua dixi c. 1. v. 9. et cap. 7. v. 11. unde Chaldæus vertit, *benedictionibus quæ ascendunt de profundis terræ.* Optat ergo hic Jacob Josepho terram irriguam et fertilem, ex aquis inferne ex abysso prodeuntibus.

Benedictionibus uberum et vulvæ,] ut scilicet habeas copiosum lac, fœturam, ac proles, tum animalium, tum hominum. Hæc benedictio propria quasi Ephraim, ab eo ob peccata et ingratitudinem fuit revocata et ablata, Osee 9. v. 11. ubi dicitur: *Ephraim quasi avis avolavit, gloria eorum et à partu, et ab utero, et à conceptu: da eis vulvam sine liberis, et ubera arentia.*

Allegorice, Joseph est Christus, quem omnia superna et inferna, omnes angeli et Sancti in cœlo, ac patres in limbo benedicunt et adorant, quemque in terris laudant omnes fideles dicentes cum Elisabeth: *Benedictus fructus ventris tui;* et cum altera, quæ in turba exclamavit: *Beatus venter qui te portavit, et ubera quæ suxisti.* Rursum in *cœlo* id est in anima et mente, benedictus fuit Christus; quia à primo instanti conceptionis suæ plenus fuit gratia et gloria, fruens Deo, ipsaque visione Dei beatus: bene-

dictus quoque fuit *in abysso deorsum*, id est in carne mortali quam assumpsit, qua se profundissime humiliavit et exinanivit; quia carnem habuit peccato concupiscentiaque liberam, et post resurrectionem gloriosam, vivificam, et dantem immortalitatem in Eucharistia.

Secundo, habuit Christus benedictionem *vulvæ*, id est, Ecclesiæ parientis: hæc enim Christo pulcherrimos et plurimos generat filios, Isaiæ 49. et 60, atque *uberum*; quia verbo Dei et Sacramentis, quasi duplici ubere suos fideles et filios nutrit. Ita Rupertus et ex eo Pererius.

26. Benedictiones patris tui confortatæ sunt benedictionibus patrum ejus.] Primo, *benedictionibus*, id est *præ benedictionibus*, vel, ut hebraice est, *super benedictiones patrum meorum*. q. d. Ego Jacob præ patribus meis Abraham et Isaac, fui tum à patre meo Isaac, tum à Deo benedictus; itaque ego vicissim tibi, ô Joseph, benedico, ac consequenter tu et patribus meis, et meipso magis eris benedictus, quia non tantum patrum, uti ego, sed et meam benedictionem nancisceris. Ita Lyranus, Abulensis, Pererius.

Secundo, Rupertus sic explicat, q. d. Mea benedictio robur habet à benedictione, quam ego à patribus accepi, super illam enim quasi fundatur, illique innititur. Hunc sensum facile patiuntur Hebræa.

Tertio, Burgensis et Vatabl. valde accommode sic vertunt et explicant. q. d. Major est mea benedictio, qua ego te, ô Joseph, benedico, quam ea qua ego à patribus meis fui benedictus. q. d. Eris me felicior, magisque benedictus, eris enim princeps Ægypti tota reliqua vita tua, posterique tui erunt judices et reges Israel.

Quarto, aliqui sic explicant: *confortatæ*, id est, firmatæ, adjunctæ et adauctæ sunt benedictionibus patrum; unde Chaldæus vertit, *benedictiones patris tui addentur super benedictiones, quibus benedixerunt me patres mei*. q. d. Ego tibi, ô Joseph, non tantum meam, sed et omnium patrum meorum benedictionem impertior et addo, precorque quod illi mihi precati sunt, scilicet, ut ego cum posteris meis essem felicissimus. Hic sensus amplior est, sed tertius, uti et primus, simplicior, utpote magis respondens Hebræo: nam verbum גבר *gauar*, præsertim quando cum על *al* construitur, significat prævalere, superare, dominari.

Donec veniret,] id est, donec veniat, uti habent quidam codices manuscripti. Est enallage modi.

Desiderium collium æternorum,] puta Christus, qui omnium benedictionum et promissionum ultima est et maxima, omniumque clausula, quem proinde omnes homines, imo omnes creaturæ, irrationales, puta terra, mare, colles et montes, à sui initio, quasi hominum redemptorem, et totius universi reparatorem et reformatorem avidissime expectant, et affectu, non rationali, nec sensitivo, sed naturali intime desiderant. Est prosopopœia, similis illi, qua Apost. Rom. 8. 22. ait omnem creaturam ingemiscere et parturire, donec per Christum liberetur à servitute corruptionis, et transferatur in libertatem gloriæ filiorum Dei. Sensus ergo est, q. d. Jacob: Mea hæc benedictio, ô Joseph, major est benedictione patrum, durabitque usque ad Christum, qui maximam tibi totique mundo benedictionem afferet.

Secundo, symbolice Christus est desiderium collium æternorum, id est Patriarcharum, Prophetarum, et illustrium Sanctorum, qui cæteris hominibus sapientia, virtute et sanctitate eminent, et in æternum in cœlo eminebunt, perinde ac colles vallibus eminent. Ita Rupert. Cajetan. et Lipom.

Ita Christum desideravit Jacob dicens: *Salutare tuum expectabo, Domine.* Et David: *Ostende nobis, Domine, misericordiam tuam, et salutare tuum da nobis.* Et Moses: *Mitte, Domine, quem missurus es.* Et Isaias: *Rorate, cœli, desuper, et nubes pluant justum, aperiatur terra, et germinet Salvatorem.* Et Habacuc: *Ego autem in Domino gaudebo, et exultabo in Deo Jesu meo.* Et Daniel, qui inde *vir desideriorum* est dictus, et sponsa in Canticis: *Circuivi vicos et plateas, quæsivi quem diligit anima mea.* Multo magis Christum jam natum desiderarunt Christiani. S. Paulus: *Cupio dissolvi, et esse cum Christo.* S. Petrus ubertim flebat: rogatus cur? Respond. *Desiderio Domini.* S. Diaconus Martyr de genere, domo, patria percunctanti tyranno, in mediis tormentis nihil aliud respondit, quam: *Christianus sum, hoc mihi nomen genus, patria, doctrina; aliud nihil sum.* q. d. Omnia arbitror ut stercora, ut Christum lucrifaciam; mihi vivere Christus est, et mori lucrum, testis est Euseb. l. 5. c. 1. S. Ignatius vinctus: *Nunc*, ait, *incipio discipulus esse Christi, nihil de iis quæ videntur desiderans, ut Jesum Christum inveniam.* Lege totam ejus epist. ad Romanos. S. Bernard. *Nil canitur suavius, auditur nil jucundius, nil cogitatur dulcius, quam Jesus Dei filius. Jesus mel in ore, melos in aure, jubilus in corde.* Dionysius Martyr, dum Romæ à Diocletiano comprehensus lætus ad supplicium duceretur, nil aliud toto itinere ingeminabat, quam: *Et si millies occidi possem, tamen Dominum meum Jesum Christum confiteri non cessarem.* Ecquis non dicat: *Jesus amor meus, cor meum, et omnia?* Dixit S. Cyprianus in tribunali, damnandus ad mortem: *Salus mea et virtus mea Christus Dominus est, cui sine fine servire desidero.* Cumque Proconsul subderet: Vicem tuam doleo, et vellem consulere tibi; respondit Cyprianus: *Consultum mihi melius non esse quæro, quam ut Deum meum adorans, ad ipsum tota mentis aviditate festinem: quia non sunt condignæ passiones hujus temporis ad futuram gloriam.* Ita Pontius in Vita S. Cypriani.

Nota. Hebraice est תאוה *taaua*, quod proprie *desiderium* significat, à radice אוה *aua*, id est concupivit, desideravit: Jarrius tamen, Kimchi, et R. Salomon vertunt, *terminum* à radice תאה *taa*, id est terminavit, vertuntque, *usque ad terminum collium seculi*. q. d. Hæ benedictiones meæ durabunt, quandiu durabunt colles seculi, puta usque ad finem seculi: vel ut ex explicat R. Salomon, q. d. Hæ meæ benedictiones ad omnes terminos collium, montium et terrarum diffundentur. Denique per *terminum* accipias Christum, qui terminus est sive vertex in vertice montium. Verum Hebræum *taaua* proprie non terminum, sed desiderium significat, uti dixi, itaque vertit Noster, Chaldæus, et alii.

Fiant,] omnes hæ benedictiones confluant in caput Joseph, in eoque firmiter quiescant. Pendet enim τὸ *fiant*, à voce *benedictiones*, quæ præ-

cessit, ibique inserendum est pronomen *quæ;* tunc enim clara erit connexio, et sensus hoc modo: *Benedictiones patris tui, quæ confortatæ sunt benedictionibus patrum ejus, fiant in capite Josephi.*

ET IN VERTICE NAZARÆI INTER FRATRES SUOS.] Nota. Joseph vocatur hic *Nazaræus*, id est *separatus*, ut vertit Chaldæus, *coronatus* et *consecratus*. נזר *nezer* enim et separationem, et coronam, et consecrationem significat. Fuit enim Joseph à fratribus separatus, primo, moribus et innocentia; secundo, loco et conversatione : fratres enim oderant et fugiebant Josephum. Rursum Joseph venditus in Ægypto, per 23 annos separatus fuit à patre et fratribus in Chanaan habitantibus. Tertio, carcere, ubi Joseph intonsis fuit crinibus, solique Deo relictus, addictus et consecratus, instar Nazaræorum, qui se suamque abstinentiam, æque ac comam, Deo devovebant, Numer. 6. Quarto corona regni, sive principatu in Ægypto. Rursum, corona regni Israel, quam posteri ejus adepti sunt; hac enim coronatus, et à fratribus separatus fuit Joseph; ideoque Nazaræus dicitur. Unde Septuag. pro *Nazaræus* vertunt præfectum, sive ducem et principem fratrum. Atque ex hoc loco aliqui putant Christum, utpote Josephi antitypum, vocari Nazarenum, Matth. 2. v. 23. Ita S. Ambr. de Benedictionibus Patriarch. c. 11. et Rupert. Ut ut sit certe Joseph Nazaræus expressus fuit typus Christi Nazaræi, id est, à Judæis, et communi hominum vita separati, Deoque consecrati, ac coronati in summum orbis regem et pontificem.

Prophetia et Benedictio Benjamin.

27. BENJAMIN LUPUS RAPAX, MANE COMEDET PRÆDAM, ET VESPERE DIVIDET SPOLIA.] R. Chaldæus sic hæc vertit et explicat : *In terra Benjamin habitabit templi majestas, et in possessione ejus ædificabitur sanctuarium* (Jerusalem enim, in qua fuit templum, proprie pertinebat ad sortem tribus Benjamin). *Mane ēt vespere offerent sacerdotes oblationes, et in tempore vespertino divident residuum,* quasi altare hic vocetur lupus rapax, eo quod hostias, quasi prædas raperet, easque igne consumeret. Sic quoque explicant Hebræi et Lipoman. Verum hæc expositio impropria, dura et indecora est : quis enim altare Dei audeat vocare lupum rapacem?

Secundo et ergo genuine, ad litteram Jacob hic prædicit tribum Benjamin fore instar lupi rapacem et bellicosam, quæ suum jus in viribus et armis collocet. Sic enim Romani jactabant suum Romulum rapacem, pugnacem et fortem in bellis evasisse, eo quod lacte lupæ esset nutritus. Hæc expositio patet, et reipsa confirmata est in bello Gabaa; quod soli Benjaminitæ ob stuprum à se uxori Levitæ illatum, cum reliquis tribubus omnibus gesserunt, et usque ad internecionem sustinuerunt; ac tandem rapuerunt filias Silo, Judic. 20. Ita Procop. Euseb. Theodor. Abulens. et alii.

Rursum, alludit et prædicit hic Jacob prædas et victorias Saulis primi Judæorum regis; item Estheris et Mardochæi : hi enim omnes prognati fuerunt ex Benjamin. Ita S. Lupus Trecensis Episcopus cum clero occurrens Attilæ à pugna Catalaunica, reliquas Galliæ urbes eversuro, rogavit eum quisnam esset, qui tot regibus devictis cuncta vi sibi subderet; cui Attila : *Ego*, inquit, *sum rex Hunorum, flagellum Dei.* Tum Lupus ingemiscens. *Et ego*, inquit, *sum lupus vastator gregis, dignus flagello ejus, cui quis resistet, quo minus in quos volet sæviat? Veni igitur, Dei mei flagellum, quolibet proficiscere. Omnia tibi, ut Dei ministro, me non repugnante patebunt.* Jubet inde portas urbis reserari, ac Attilam (frenum equi honoris causa tenens) summa veneratione introduxit. Qui sive humanitate Episcopi victus, sive Dei voluntate, sine ullius cæde et detrimento, per urbem mediam cum omnibus suis copiis progressus, altera urbis parte egressus est. Ita habet Vita S. Lupi, et Olaus in Attila c. 9.

Nota. Idem est *comedere prædam,* et *dividere spolia,* nimirum prædari, prædas dividere et comedere. Est metalepsis : ex comestione enim prædæ, præviam prædationem intelligit. q. d. Benjamin ut lupus rapiet, id est, superabit inimicos, eisque prædas abripiet, lacerabit, dividet, comedet, omniaque faciet, quæ victores victis solent facere. Ita Vatablus.

Allegorice, quidquid hic ogganniat Calvinus, omnes fere Patres Latini, puta S. Hieron. Ambr. Rupert. Eucher. Beda, et S. Augustinus serm. 1. de conversione S. Pauli, inter novos hic Lovanii editos, per lupum hunc accipiunt sanctum Paulum, qui ex Benjamin oriundus, dictusque Saul vel Saulus, primo mane, id est, in juventute sua, quasi lupus sæviit in Christum et Christianos, viros et feminas raptando ad carceres, Stephanum manibus aliorum lapidando, spirando in omnes minas et cædes : verum à Christo conversus, et mutatus è Saulo in Paulum, ex lupo diaboli in lupum Dei, *vespere*, id est, jam senior effectus, spolia Gentium diabolo detracta, Christo et ecclesiæ divisit. q.d. Sicut Benjamini, ita et Pauli indoles lupina, semper suî similis, fuit rapax, bellicosa, spoliis prædisque assueta : unde mane et vespere, puta ante conversionem et post conversionem, non aliud egit, quam prædari, sed ante conversionem iniquus et impius, post conversionem vero justus et sanctus fuit prædo; qui non tantum spolia antea à se diabolo allata, rursum eidem eripuit, sed et omnes pene Gentes ex ore et unguibus ejus extorsit, illisque cum exspoliavit, easque Christo et Ecclesiæ restituit. Sicut ergo leo nunc in bonum, nunc in malum capitur, et tam Christus vocatur leo de tribu Juda, quam diabolus, qui circuit ut leo quærens quem devoret; ita pariter et lupus tam in bonam quam in malam partem accipi potest. *Paulus*, inquit S. Ambr. *lupus erat, cum devoraret oves Ecclesiæ; sed qui lupus venerat, pastor est factus. Ideo Rachel, cum pareret Benjamin, vocavit nomen ejus, Filius doloris mei, futurum prophetans ex ea tribu Paulum, qui affligeret filios Ecclesiæ, et gravi matrem dolore vexaret : sed tamen idem postea escam divisit, evangelizans Gentibus, et plurimos ad fidem provocans. Dilectus à Domino, quia vas electionis est factus : habitabit confidenter, et Deus obumbrabit super eum omnibus diebus, et inter humeros requiescet.* Deuter. 33.

28. OMNES HI IN TRIBUBUS ISRAEL DUODECIM.] Hebraice est, *omnes istæ tribus Israel sunt duodecim.* q. d. Ab his duodecim filiis Jacob descenderunt et denominatæ sunt duodecim tribus Israel. Numerantur enim hic singuli Jacobi filii (qui numero fuerunt duodecim) ac consequen-

ter numerantur et Levi et Joseph: ita ut quisque Jacobi filius unam tribum constituat. In divisione vero terræ sanctæ non numeratur Levi, quia nullam ejus partem habuit; pars enim Levi erat Dominus, id est, victimæ et primitiæ Domino oblatæ; nec numeratur Joseph, sed duo ejus filii, puta Ephraim et Manasse: hi enim in locum Levi et Joseph surrogati, duplicem tribum, et consequenter duplicem sortem in Chanaan acceperunt.

Benedixitque singulis benedictionibus propriis.] Hinc videtur quod hactenus non tam benedictiones, quam prophetiæ fuerint Jacobi, quibus expletis ipse hic ultimam cuique addidit et impertiit benedictionem, licet quænam ea fuerit, Scriptura non exprimat.

Verum contrarium est verius: itaque sensus est, *benedixit singulis*, etc. id est, Benedictiones hactenus enarratas, cuique proprias edixit et assignavit. Licet enim Simeon et Levi proprie non benedixerit, sed corripuerit; hæc tamen ejus paterna correptio, revera fuit benedictio. Ita S. Chrysost. Cajet. Lipom. Si enim aliæ à jam dictis et enarratis fuissent hæ benedictiones à Jacobo filiis datæ, eæque singulis propriæ, sane eas enarrasset Moses.

31. Ibi et Lia condita jacet. Hebraice est, et *ibi sepelivi Liam*: unde patet Liam mortuam esse in Chanaan, ibique à Jacobo sepultam, non autem mortuam esse in Ægypto, indeque cum mariti corpore translatam esse in Chanaan, ut volunt aliqui. Hebræi tradunt Liam mortuam anno ætatis 44; sed ex dictis c. 35. v. 19. videtur senior fuisse.

32. Finitisque mandatis.] Tradunt Hebræi, Jacob morientem mandasse suis mutuam pacem et concordiam, atque unius veri Dei timorem, obedientiam et cultum, fugamque idololatriæ Ægyptiorum.

Collegit pedes suos super lectulum.] Jacob prophetans, et benedicens filiis erexerat se, sedebatque in lecto pedibus dependentibus; nunc finito sermone suis valedicens, pedes in lectum colligit, sensimque exspirat.

Vide hic quam placida sit mors justorum. Ita S. Lucius Martyr morti adjudicatus ab Urbicio præfecto gratias egit dicens: *A malis dominis liberor, et ad Deum patrem optimum transeo*, testis est Eusebius l. 4. c. 16. Babylas Martyr, cum cervicem feriendam præberet, dixit: *Revertere, anima mea in requiem tuam; quia Dominus benefecit tibi. Eripuit animam meam à morte, oculos meos à lacrymis, pedes meos à lapsu. Ambulabo coram Domino in terra viventium.* Nam mors, ait S. Chrysost. est portus tranquillus, vera requies, somnus, ad meliora migratio, à malis liberatio, migratio à terra ad cœlum, ab hominibus ad angelos, et ad ipsum angelorum Dominum. Hinc Sapore rege Persarum Christianos trucidante, cum Pusices præfectus omnium regis artificum videret Ananiam, cui cædes jam parabatur, contremiscentem: *Paulisper*, inquit, *ô senex, oculos occludito, et bono animo esto; nam statim lumen Dei videbis*, qua de causa lingua ei extracta est, direque excarnificatus gloriosum obiit martyrium, testis est Sozom. l. 2. hist. c. 9. et 10. E contrario quam anxia, perturbata et tumultuosa sit mors impiorum patet ex morte Antiochi, Herodis, Herodiadis, Chrysaorii, et aliorum.

Appositus est ad populum suum,] mortuus est, et quoad animam descendit ad patres et justos in limbo sinuque Abrahæ degentes. Ita loquitur Scriptura, ut significet animas Sanctorum post mortem non solitariam et tristem, sed socialem lætamque vitam agere: malorum vero animas, licet in igne conjungantur, perpetuis tamen odiis et rixis dissidere, atque maledictis et blasphemiis sese invicem, more canum lacerare.

Nota periodum vitæ Jacobi: Jacob natus est post diluvium anno 452. Fugiens Esau ivit in Haran ad Laban, anno ætatis suæ 77, inde post 20 annos, puta anno 97, rediit in Chanaan. Post 10 annos, puta, anno 107, mortua est Rachel, et natus est Benjamin, atque Joseph venditus est in Ægyptum. Inde mansit adhuc Jacob in Chanaan per 23 annos. Nam anno ætatis centesimo trigesimo evocatus à Josepho, cum tota familia profectus est in Ægyptum, ibique vixit annis 17, ac mortuus est anno ætatis 147, qui fuit annus mundi 2256. Plura de his dixi cap. 47. 28. Denique epitaphium et elogia Jacobi vide apud Sapientem c. 10. 10. et Eccli. c. 44. 25.

CAPUT QUINQUAGESIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

JOSEPH CUM FRATRIBUS ET ÆGYPTIIS PLANGIT PATREM DEFUNCTUM, EUMQUE SEPELIT IN HEBRON. SECUNDO, V. 15. FRATRES OB SCELUS PAVIDOS CONSOLATUR. TERTIO, V. 22. MORITUR, CUPITQUE SEPELIRI IN CHANAAN.

1. QUOD cernens Joseph, ruit super faciem patris, flens et deosculans eum.
2. Præcepitque servis suis medicis ut aromatibus condirent patrem. 3. Qui-
bus jussa explentibus, transierunt quadraginta dies: iste quippe mos erat
cadaverum conditorum, flevitque eum Ægyptus septuaginta diebus. 4. Et
expleto planctus tempore, locutus est Joseph ad familiam Pharaonis: Si
inveni gratiam in conspectu vestro, loquimini in auribus Pharaonis, 5. eo
quod pater meus adjuraverit me, dicens: En morior, in sepulcro meo
quod fodi mihi in terra Chanaan, sepelies me. Ascendam igitur, et sepeliam patrem meum, ac
revertar. 6. Dixitque ei Pharao: Ascende et sepeli patrem tuum sicut adjuratus es. 7. Quo as-
cendente, ierunt cum eo omnes senes domus Pharaonis, cunctique majores natu terræ Ægypti:
8. domus Joseph cum fratribus suis, absque parvulis et gregibus, atque armentis, quæ dere-
liquerant in terra Gessen. 9. Habuit quoque in comitatu currus et equites, et facta est turba
non modica. 10. Veneruntque ad aream Atad, quæ sita est trans Jordanem, ubi celebrantes
exequias planctu magno atque vehementi, impleverunt septem dies. 11. Quod cum vidissent
habitatores terræ Chanaan, dixerunt: Planctus magnus est Ægyptiis. Et idcirco vocatum est
nomen loci illius, planctus Ægypti. 12. Fecerunt ergo filii Jacob sicut præceperat eis, 13. et
portantes eum in terram Chanaan, sepelierunt eum in spelunca duplici, quam emerat Abraham
cum agro in possessionem sepulcri ab Ephron Hethæo contra faciem Mambre. 14. Reversus-
que est Joseph in Ægyptum cum fratribus suis, et omni comitatu, sepulto patre. 15. Quo mor-
tuo timentes fratres ejus, et mutuo colloquentes; ne forte memor sit injuriæ quam passus est,
et reddat nobis omne malum quod fecimus, 16. mandaverunt ei dicentes: Pater tuus præcepit
nobis, antequam moreretur, 17. ut hæc tibi verbis illius diceremus: Obsecro ut obliviscaris
sceleris fratrum tuorum, et peccati atque malitiæ quam exercuerunt in te; nos quoque oramus
ut servis Dei patris tui dimittas iniquitatem hanc. Quibus auditis flevit Joseph. 18. Venerunt-
que ad eum fratres sui, et proni adorantes in terram dixerunt: Servi tui sumus. 19. Quibus
ille respondit: Nolite timere; num Dei possumus resistere voluntati? 20. Vos cogitastis de me
malum; sed Deus vertit illud in bonum, ut exaltaret me, sicut in præsentiarum cernitis, et
salvos faceret multos populos. 21. Nolite timere, ego pascam vos et parvulos vestros, conso-
latusque est eos, et blande ac leniter est locutus. 22. Et habitavit in Ægypto cum omni domo
patris sui, vixitque centum decem annis. Et vidit Ephraim filios usque ad tertiam generationem;
Filii quoque Machir filii Manasse nati sunt in genibus Joseph. 23. Quibus transactis, locutus
est fratribus suis: Post mortem meam Deus visitabit vos, et ascendere vos faciet de terra ista
ad terram quam juravit Abraham, Isaac, et Jacob. 24. Cumque adjurasset eos atque dixisset:
Deus visitabit vos, asportate ossa mea vobiscum de loco isto: 25. mortuus est, expletis cen-
tum decem vitæ suæ annis. Et conditus aromatibus, repositus est in loculo in Ægypto.

2. MEDICIS, UT AROMATIBUS CONDIRENT PATREM.] Puta balsamo, myrrha, cassia, aliisque aromatibus, quæ et cadaver à putrefactione servant, illique gratum odorem conciliant. Singulares in hac arte condiendi corpora fuerunt Ægyptii; testantur id etiamnum hodie *caromomia*, id est cadavera ante multos centenos annos sepulta, quæ jam eruuntur, et venduntur, atque pharmacopœis ad pharmaca serviunt: hæc enim ex Ægypto advehuntur. Morem conditurae Ægyptiæ tradit Herodotus l. 3. et Diodorus lib. 1.

Anagogice, Rabanus: *Felix*, inquit, *illa anima, quæ virtutum aromatibus condita, in loculo corporis degentes, perenni vitæ reservatur.*

5. QUOD FODI.] *Fodi*, id est emi. Sic Osee fodit, id est, emit sibi uxorem, Osee 3. v. 2. Unde hæc phrasis manarit, ibi dixi.

Dices: versu 13. dicitur, non Jacob, sed Abraham emisse hanc speluncam sepulcralem. Respondeo: Abraham eam emit; sed cum postea Jacobo de eadem ab Hethæis lis moveretur, coactus fuit Jacob secundo eam emere. Alii sic

explicant : *quod fodi*, sive emi, id est quod emit Abraham, avus meus cujus ego sum filius et hæres.

Verum dico simpliciter hic accipi τὸ *fodi* ; nam in spelunca hac duplici et ampla, varia effodi poterant sepulcra ; suum ergo sibi effodit Jacob. Ita Vatabl. Perer. et alii.

10. Aream Atad.] Dicta est hæc area Hebraice *Atad*, à spinarum multitudine. Situs est locus hic, ait Procop. juxta Hierichuntem, nunc ei nomen est *Betagla*, id est domus circuli. Nam cum ibi lugerent Jacob defunctum, in modum circuli et coronæ circumsteterunt cadaver. Ita S. Hieron. nisi quod dicat eos circuisse cadaver; qui mos veterum fuit Gentilium, ut patet ex Homero et Virgilio, tuncque defunctis Salve et Vale inclamabant, eisque terram levem, pacem et quietem imprecabantur, uti docet Kirchmannus lib. 3. de Funer. c. 3. et 9.

Trans Jordanem.] Venientibus ex Chananea ; nam venientibus ex Ægypto Atad est cis Jordanem.

Nota. Joseph cum suis planctum hunc fecit in Atad, non in Hebron ubi sepeliendus erat pater; ne, si in Hebron, puta in intimis Chananææ, tamdiu consisterent, Chananæis suspicionem aliquam proditionis moverent, aut cum eis rixas aliquas bellumve contraherent. In Atad ergo Joseph cum toto suo comitatu, planxit patrem septem diebus, inde perrexit in Hebron, ibique sepulto patre illico domum reversus est. Ita S. Augustinus.

16. Mandaverunt.] Submiserunt nuntium, vel legatum, forte Benjamin insontem, et Josephi fratrem uterinum, qui nomine non tam suo, quam patris defuncti, hæc à Josepho postularet. Videntur mentiri hic fratres, et nomine patris abuti, ut male sibi conscii eo se protegant. Pater enim de Josephi virtute, mansuetudine et charitate fratribus ostensa per experientiam certus, nil mali fratribus ab eo metuebat ; et si metuisset, vivens id Josepho dixisset, plenamque eis veniam, et præteritorum oblivionem impetrasset.

17. Ut servis (ita legendum cum Hebræis, Græcis et Romanis, non *servo*) Dei patris tui.] Ut nobis scilicet, qui sumus servi Dei, inquam veri et aviti, quem coluit pater tuus, dimittas iniquitatem, quam in te exercuimus.

19. Flevit Joseph] dolens fratres anxiari, et reconciliationi suæ diffidere. Infide hæc narrat Josephus, ulcisci se noluit Joseph sciebat enim, quod ultionis momentanea est delectatio, misericordiæ sempiterna.

19. Nolite timere : num Dei possumus resistere voluntati.] Ergo, inquit Melanchthon, tam est opus Dei proditio Judæ, et venditio Joseph, quam vocatio Petri. Ita et Calvinus.

Respondeo, imprimis Septuag vertunt, *nolite timere, Dei ego sum*, scilicet servus ; et Chaldæus, *nolite timere, à facie Dei timeo*. q. d. Absit à me qui sum servus et imitator Dei, ultionis appetitus, et vindictæ cupido. Ita S. Chrys. et Bellarm. l. 2. de amissione gratiæ c. 11. Sic et Suarez nostram versionem explicat : *Num Dei possumus resistere voluntati*, ei scilicet, qua vult ut vobis parcam ?

Verum pro intelligentia nostræ versionis nota. Deus absoluta voluntate ante omnia decreverat Josephum in Ægyptum mittere, sive per se, sive per suos fratres, eumque ibi exaltare, et per eum fami communi consulere. Deinde prævidit aptum ad id fore medium fratrum malitiam, si eam permitteret exequi odium suum, quod in Josephum conceperant. Eam ergo Deus sapienter permittere, et ad finem jam dictum ordinare decrevit.

Nota secundo. Deus circa peccata duplicem habet voluntatem et providentiam : Primo, permissivam, non autem immissivam peccati, ut vult Calvinus ; secundo, ordinativam, qua peccatum ordinat ad justam pœnam, vel aliud commune, aut privatum bonum ; neutri voluntati Dei homo proprie potest resistere. Utraque enim est in solo Deo, et Dei libertate sita.

Perperam ergo Cicero, ut libertatem humani arbitrii tueretur, illud Deo subjici, et ab eo regi negavit ; hinc merito de eo dixit S. August. lib. 5. de Civit. c. 9. *Cicero, ut nos faceret liberos, fecit sacrilegos.*

Dices : Ergo etiam peccato homo resistere nequit ; hæc enim necessario sequitur ex permissiva voluntate Dei. Respondeo : Ex hac Dei voluntate peccatum non sequitur necessario, sed infallibiliter, perinde ac sequitur ex præscientia Dei ; peccatum enim voluntatem Dei non sequitur, sed antecedit ; est enim ejus objectum. Itaque antequam Deus vult permittere peccatum, prævidet illud, videtque illud futurum, si ipse id velit permittere. Nam causa per se, et positiva peccati est voluntas hominis ; Dei autem voluntas tantum est causa peccati permissiva, quæ tantum est causa *sine qua non*.

Nota tertio. Joseph hic, ut injuriæ fratrum se oblitum ostendat, utque eam elevet, et fratres consoletur, more piorum et sanctorum, ad utramque Dei voluntatem hoc fratrum peccatum refert, unde hebraice est, *num pro Deo ego ?* id est, an Deus sum ego ? qui scilicet hæc omnia dixerim et ordinarim tam commode et congrue. q. d. Cum Deus omnia suo nutu gubernans et coordinans (hoc enim hebraice est *Elohim*) decreverit me mittere in Ægyptum, eique me præficere, tam ad meum, quam ad vestrum, imo commune omnium bonum, scilicet ad publicam famem levandam ; atque ad hoc permiserit vestrum scelus, quo me vendidistis in Ægyptum, eoque quasi medio usus sit ad hanc meam præfecturam ; absit ut pœna afficiam eos, quorum scelus mihi in summum bonum cessit, quosque Deus vult esse salvos : quin potius de tam felici eventu, qui Dei voluntate et providentia ex vestro scelere mihi et vobis accidit, gaudendum est, Deique voluntati hæc omnia tam permittenti, quam ordinanti ascribenda et submittenda sunt. Hunc esse sensum patet ex seq. et ex c. 45. v. 5. et 8. Ita Interpretes et doctores, ac præsertim S. Chrysostomus hom. 64. et Ambrosius lib. de Joseph c. 12. et ex iis Ludovic. Molina 1. p. qu. 19. art. 6. disp. 2. Sic apostolus ad Romanos 11. ut Gentes moveat ad compassionem, qua non indignentur, sed condoleant incredulitati Judæorum, dicit eorum incredulitatem et delictum esse salutem Gentium ; quia scilicet prædicatio Evangelica, ipsique præcones Evangelii, puta Apostoli, repulsi à Judæis deflexerunt ad Gentes, easque ad fidem, salutem et gratiam adduxerunt. Additque Apostolus, Deum conclusisse, id est concludi permisisse, omnia sub peccato, ut omnium misereretur. q. d. Ergo et vos, ô Gentes, Deum imitamini, et ut Deus

vestri misertus est, ita et vos Judæorum miseremini.

Ita Sancti in voluntatem Dei omnia resignantes excusarunt vitia et afflictiones sibi ab aliis illatas, easque animo quieto et sereno exceperunt; ut David, qui maledictionem Semei retulit ad voluntatem Dei, volentis punire sua peccata, ideoque noluit eum puniri. Et Machabæi, qui suos cruciatus acceptos tulerunt Deo, et divinæ castigationi Sophronius memorat Abbatem, cui discipulus per imprudentiam in mensa olera peramara apposuit; dissimulavit rem Abbas: gustans ex eisdem postea discipulus, errorem agnovit, et veniam precatus est. Cui Abbas: *Voluntas*, inquit, *Dei fuit, ut talia mihi apponeres. Si enim Deus aliud voluisset, effecisset ut alia proponeres.* Est enim hic actus magnæ humilitatis, resignationis, et conformitatis cum voluntate divina, in qua consistit perfectio humana et angelica. Vidit hoc per umbram Gentilis Pythagoras, qui inter aurea suæ ethices carmina et præcepta, hæc inter prima ponit:

Mortales quæcumque diis mittentibus angunt,
Ut tua sors tulerit patiens ne ferre recuses.
Non spernenda medela tamen.

20. Vos cogitastis de me malum.] *Cogitastis* tantum, quia vestras, utpote hominum contra me machinationes, Deo me protegente, non potuistis perficere.

21. Blande et leniter.] Hebraice est, *locutus est ad cor eorum.* Videant hic fideles, videant et imitentur principes clementiam et mansuetudinem Josephi, imo Christi, qui ait: *Discite à me, quia mitis sum et humilis corde.* Clemens erat Alexander Severus Imper. objiciebant hoc illi mater et uxor, dicebantque: *Molliorem tibi, magisque contemptibilem imperii dignitatem fecisti;* ille: *Sed securiorem*, respondit, *et diuturniorem.*

Constantius Imperator raptores cujusdam virginis in exilium relegarat; parentes indignabantur eos non esse morte mulctatos. Tum ille: *Hactenus*, inquit, *incusent jura clementiæ; sed Imperatorem, mitissimi animi legibus, cæteris præstare decet.*

Sic Carolus magnus filiam, quod cum Eginharto secretario fornicata esset, utrumque mortis reum, non morte punivit, sed conjugio copulavit. Rem fuse narrat Lip. l. 2. Mon. Polit. c. 12. n. 12.

Rudolphus Imper. Austriacus, ex severiore mitior factus: *Severum*, inquit, *et immitem fuisse me aliquando pœnituit; lenem et placabilem, nunquam.*

A Ludovico XII quidam postulavit bona civis cujusdam Aurelianensis, qui acerrimus Ludovici fuerat hostis, eo tempore, quo Ludovicus dux tantum erat Aurelianensis, et à Carolo VIII rege Franciæ dissidebat, cui Ludovicus animo plane regio: *Tu*, inquit, *aliud à me pete, et meritis tuis gratia erit. De isto omitte: nam rex Galliæ non ulciscitur injurias Ducis Aurelianensis*, q. d. Rex factus nolo ulcisci injurias mihi in Ducatu illatas.

Alfonsus Aragonum rex, teste Panormit. rogatus cur erga omnes etiam malos, ita mitis esset, respondit: *Quia bonos justitia conciliat, malos clementia.* Cumque sui de nimia ejus lenitate quererentur: *Quid ergo*, inquit, *vultis ursos et leones regnare? hominum clementia, belluarum feritas propria est. Malos multos mea clementia servare, quam paucos mea severitate perdere.* Quidam ei objecit: Cave ne tua hæc clementia in perniciem cedat, cui ille: *Imo vero*, inquit, *multa mihi perferenda sunt, ne in invidiam cadam.* Idem rogatus, quid maxime adversarios flecteret, respondit: *Placabilitatis et mansuetudinis nomen.*

Idem contra Venetos instructa acie procedens, cum illi occurrerent, humiliterque pacem peterent, atque sui quidvis ab eis extorquere cuperent; Alfonsus respondit: *Nullum aliud datæ pacis pretium existimo, quam hostibus, genibus ad me advolutis, pacem dare.* Recte Ovidius:

Conveniens hominum est hominem servare voluptas:
Et melior nulla quæritur arte favor.

Videmus id nunc in Belgio.

22. Vixitque centum decem annis.] Hæc est periodus vitæ Josephi: Joseph à fratribus venditus est anno ætatis suæ 16, Jacobi 107, mundi 2216. Servitutem et carcerem toleravit 13 annis. E carcere eductus, factus est princeps Ægypti anno ætatis suæ 30, patris 121, mundi 2230. Patrem Jacobum in Ægyptum vocavit, eumque ibi excepit anno ætatis suæ 39, patris 130, mundi 2239, qui fuit ab exaltatione et principatu suo nonus, post obitum Isaac decimus. Obiit Joseph anno ætatis suæ 110, ab exaltatione sua 80, ab obitu patris 54, mundi 2310, ante exitum Mosis et Hebræorum ex Ægypto 144.

Moral. S. Chrys. homil. 67. et ultima: *Vidisti*, ait, *quomodo majora sint præmia quam labores, retributionesque multipliciores. Tredecim annis servitutem et carcerem sustinuit, octoginta annis regnum administravit.*

Filii quoque Machir.] *Filii*, id est filius: unum enim tantum genuit Machir, est enallage numeri. Ita S. August.

Nati sunt in genibus.] q. d. Joseph filium Machir, mox ut natus est, sibi in filium adoptavit, ideoque in genibus suis eum statuit et excepit, uti fecit Rachel c. 30. v. 3.

24. Asportate ossa mea vobiscum,] ut cum patre, avo et abavo sepeliar in Chanaan, terra nobis à Deo promissa. Vide dicta c. 47. v. 29. et 30. Hoc est quod ait Paul. Hebr. 11. v. 22. *Fide Joseph, moriens, de profectione filiorum Israel memoratus est, et de ossibus suis mandavit. Hoc autem*, ait S. Chrysost. *non temere faciebat; duo enim agebat: unum, ne Ægyptii memores beneficiorum ejus, cum pro more suo facile ex hominibus deos appellent, corpus justi haberent in impietatis occasionem. Alterum, ut securi et certi omnino sint seredituros. Et videre licebat rem novam et admirabilem, eum qui omnem Israel in Ægypto pascebat illum et ducem reditus, et in terram Israel inducentem.* Promissis Josepho factis steterunt Israelitæ, cum exeuntes ex Ægypto secum extulerunt ossa Joseph, eaque intulerunt in Chanaan, sepelieruntque in Sichem, ut habetur Josue 24. 32.

Anagogice, Rabanus: *Joseph*, inquit, *incolatum terræ Ægypti detestans, terram repromissionis desiderabat, ut quamdiu sumus in hac peregrinatione, veram patriam, terram viventium, justis promissam desideremus, et in eam transferri post mortem velimus:* ideoque cum Psalte crebro suspiremus: *Heu mihi, quia incolatus meus prolongatus est! habitavi cum habitantibus Cedar.*

Concupiscit, et deficit anima mea in atria Domini.

Similia Josephi et Jacobi, puta pia et cœlestia, fuerunt aliorum Patriarcharum, et Sanctorum morientium monita et vota; ut Mosis, Deut. 31. et 32. Josue, c. 24. Davidis 2. Reg. 22. et 23. Elisæi, 4. Reg. 13. Mathatiæ, 1. Machab. 2. Ita S. Basilius moriens suos ad se confluentes doctrina sacra instruxit, dicensque: *In manus tuas, Domine, commendo spiritum meum,* animam lætus exhalavit. Testis est Nazianz. orat. 20.

S. Ambrosius moriens ait: *Non sic vixi, ut pudeat me inter vos vivere. Sed nec mori timeo; quia bonum Dominum habemus.*

S. Augustinus moriens: *Non est mirum*, inquit, *quod cadant ligna et lapides, et mortales moriantur.*

S. Chrysost. exul in magna afflictione paulo ante mortem scribens ad Innoc. Pontif. *Nos*, inquit, *tertium jam annum in exilio versamur, expositi pestilentiæ, fami, bello continuis incursionibus, solitudini inenarrabili, quotidianæ morti, et Isauricis gladiis.* Hisce confectus tantum, et moriens dixit: *Gloria tibi, Domine, de rebus omnibus,* uti refert Niceph. l. 13. c. 37.

S. Martinus moriens oculis ac manibus in cœlum semper intuens invictum ab oratione spiritum non relaxabat; et cum à presbyteris rogaretur ut corpusculum lateris mutatione relevaret: *Sinite*, inquit *me cœlum potius respicere quam terram, ut suo jam itinere iturus ad Dominum spiritus dirigatur.* Hæc locutus diabolum vidit assistere; cui ille: *Quid hic astas cruenta bestia? nihil in me funeste reperies. Abrahæ me sinus recipiet,* inquit Sulpit.

S. Fulgentius acerrimo morbo correptus: *Domine*, inquit, *da mihi modo patientiam, et postea indulgentiam*, petensque à suis erratorum veniam, ac quod reliquum erat pecuniæ pauperibus distribuens emigravit.

S. Greg. sub mortem scribens ad Rusticanam patriciam: *Me*, inquit, *amaritudo animi, et assidua exacerbatio, atque podagræ molestia afficit, ut corpus meum tanquam in sepulcro siccatum sit: unde peto ut pro me oretis, quatenus de hoc carcere citius educar.*

S. Hilarion, teste S. Hieronymo, moriens dicebat: *Egredere, quid times anima mea? quid dubitas? septuaginta prope annis servisti Christo, et mortem times?*

S. Bernard. moriens: Hæc tria ait, in vita servavi, quæ vobis commendo. *Primo, minus sensui meo quam alterius credidi. Secundo, læsus de lædente vindictam non expetivi. Tertio, nemini scandalum facere volui; et si quando incidit, sedavi ut potui.*

Gerardus S. Bernardi frater moriens ait: *Laudate Dominum de cœlis, laudate eum in excelsis.*

Fernandus Castellæ rex moriens: *Domine*, inquit, *regnum quod à te accepi, tibi restituo: colloca me, quæso, in æterna luce.*

Carolus Siciliæ rex moriens: *O vanas*, inquit, *hominum cogitationes! quid mihi jam regnum prodest? quam præstaret jam pauperem fuisse, non regem?*

HISTORIÆ ET CHRONOLOGIÆ
TOTIUS GENESEOS.

Primo anno mundi, die sexto, qui fuit dies Veneris, creavit Deus Adam et Evam. Gen. 1. v. 26.

Anno 130 Adæ et mundi natus est Seth. Gen. 5. v. 3.

Anno suo et mundi 930 mortuus est Adam. Gen. 5. v. 5.

Henoch raptus est in paradisum anno mundi 987; ætatis vero suæ 365. Gen. 5. v. 23.

Natus est Mathusalem anno mundi 687, vixitque annos 969; ac consequenter mortuus est anno mundi 1656, qui fuit annus diluvii. Gen. 5. v. 27.

Noe natus est anno mundi 1056, puta 126 annis post mortem Adæ; cumque esset 500 annorum, genuit Sem, Cham, et Japhet. Gen. 5. 30.

Anno sexcentesimo Noe, qui fuit annus mundi 1656, factum est diluvium, quod duravit annum integrum. Gen. 7. v. 11. et cap. 8. v. 14.

Anno 170 à diluvio, Nemrod cum suis ædificat turrim Babel, ibique Deus confundit linguas, et dispergit homines in varias terras et gentes. Gen. 11. v. 9. ut ibi ostendi.

Anno 292 à diluvio nascitur Abraham, qui fuit annus mundi 1949. Gen. 11. v. 26.

Anno 350 à diluvio, cum Abraham ageret annum ætatis 58, moritur Noe. Gen. 9. v. 29.

Anno ætatis suæ 75, Abraham Deo ex Chaldæa evocatur in Chanaan. Gen. 12. v. 4.

Inter vocationem Abrahæ, et nativitatem Ismael, quasi medio tempore, puta sub annum Abrahæ 80. videtur contigisse victoria Abrahæ contra Chodorlahomor, et occursus, benedictio ac sacrificium Melchisedech, de quo Genes. 14.

Inde post quinque annos, puta post decem annos à vocatione sua, Abraham ducit Agar ancillam suam, ex qua sequenti anno, qui fuit octogesimus sextus vitæ Abrahæ, gignit Ismaelem. Gen. 16. v. 16.

Inde à nato Ismael anno decimo tertio, cum Abraham esset 99 annorum, à Deo accipit Sacramentum circumcisionis, seque et Ismaelem circumcidit. Gen. 17. v. 24.

Hoc eodem anno 99 Abrahæ, qui fuit mundi 2048, promittitur ei, et reipsa concipitur Isaac. Gen. 10. v. 10.

Hoc eodem anno 99 Abrahæ, imo et eodem die, quo Angeli Abrahæ promiserunt filium Isaac, contigit incendium Sodomæ, conversio uxoris Lot in statuam salis, Lot ebrietas et incestus cum filiabus. Gen. 19. v. 1. et seq.

Anno sequenti, qui fuit centesimus Abrahæ, mundi vero 2049, nascitur Isaac. Gen. 21. v. 4.

Abraham immolat Isaac agentem annum vigesimum quintum, anno ætatis suæ 125, si credimus Josepho. Gen. 22.

Sara uxor Abrahæ moritur anno ætatis 127, qui fuit Abrahæ 137. Gen. 23. v. 1.

Isaac ducit Rebeccam anno ætatis suæ 40, qui fuit Abrahæ 140. Gen. 25. v. 20.

Abraham moritur anno ætatis 175, qui fuit annus mundi 2124. Gen. 25. v. 7.

Ismael moritur anno 48 post mortem Abrahæ, cum esset 137 annorum. Gen. 25. v. 17.

Isaac gignit Jacob et Esau, anno ætatis 60, qui fuit à diluvio annus 452, mundi 2109. Gen. 25. 26.

Anno 502 à diluvio, cum Jacob ageret annum ætatis quinquagesimum, moritur Sem filius Noe, vidit ergo Jacob suum avum undecimum Sem; à Sem enim undecima generatione descendit Jacob: vixit enim Sem annis 602. Genes. 11. v. 11.

Jacob fratri Esau præripit benedictionem patris, ideoque fugit in Haran, anno ætatis 77, ibique servit Laban per viginti annos, quibus expletis redit in Chanaan anno ætatis 97. Gen. 31. v. 41.

Jacob cum esset 91 annorum, gignit Joseph, puta anno mundi 2200. Gen. 30. v. 24. et 25. juncto cum Gen. 31. v. 41.

Moritur Isaac anno ætatis 180, qui fuit Jacobi 120. Gen. 35. v. 28.

Joseph venditur in Ægyptum anno ætatis decimo sexto, cum jam paulo ante mortua esset ejus mater Rachel, et natus Benjamin. Paulo ante mortem Rachelis contigit stuprum Dinæ, et excidium Sichimorum. Gen. 37. v. 2.

Joseph servit in Ægypto tredecim annos, puta usque ad annum ætatis trigesimum, ex quibus tres ultimos annos egit in carcere. Gen. 40. v. 4. juncto cum Gen. 41. v. 1.

Joseph anno ætatis trigesimo educitur è carcere, fitque princeps Ægypti. Gen. 41. v. 46.

Post annum 30 Josephi ejusque principatum, mox secuti sunt septem anni fertilitatis, et duo sterilitatis, cujus anno secundo, qui fuit nonus à principatu Josephi, Jacob descendit in Ægyptum agens annum 130, Josepho tunc agente annum ætatis 39. Gen. 45. v. 6. juncto cum Gen. 47. v. 9.

Jacob septemdecim annos vixit in Ægypto, moriturque anno ætatis 147, mundi 2256. Genes. 47. v. 28.

Joseph ab anno ætatis trigesimo dominatur in Ægypto usque ad mortem, per 80 annos, moriturque anno ætatis 110. Gen. 58, v. 25. Atque si horum omnium breve compendium cupias, accipe: Diluvium contigit anno mundi 1656; à diluvio anno 292 nascitur Abraham, anno Abrahæ centesimo nascitur Isaac, anno Isaaci sexagesimo nascitur Jacob, anno Jacobi 91 nascitur Joseph qui vixit 110 annis; mortuus est ergo Joseph anno à diluvio 653, à creatione mundi 2310, quo anno finitur historia et chronologia Geneseos.

Ubi jam Adam? ubi Cain? ubi Seth? ubi Mathusalem? ubi Noe? ubi Sem? ubi Heber? ubi Abraham? ubi Jacob? ubi Joseph? vixerunt: fuimus Troes. Sic transit vita, sic transit gloria mundi. O ros! ô vanitas! quid ambis? quid longa speras? breve est, quidquid hic vides. In ictu oculi clauduntur omnia. *Omnis consummationis vidi finem: latum mandatum tuum nimis. Cogitavi dies antiquos, et annos æternos in mente habui.*

ÆTERNITATEM COGITA,
ÆTERNANTES POENAS,
ÆTERNANTIA GAUDIA.

DEI CREATORIS

EX FACTIS IN GENESI.

Confitebor tibi, Domine, in toto corde meo : consideravi enim opera sapientiæ et potentiæ tuæ, et expavi.

Non est similis tuî in diis, Domine : et non est secundum opera tua.

In principio cœlum, terram, et abyssum ex nihilo creasti : non tibi, nec angelis, qui loco corporeo non egent; sed filiis hominum.

O Rex seculorum habitans æternitatem, ante mundum per æterna secula, omnibus bonis in teipso fruebaris, jucundissimeque vivebas cum Unigenito tuo, et sancto Spiritu, beatus et gloriosus.

Initio temporis te tuaque bona voluisti communicare angelo et homini : ideoque creasti omnem hanc mundi machinam.

Tunc creasti angelos spiritus, et ministros tuos ignem urentem.

Tunc te laudarunt astra matutina, et jubilarunt omnes filii Dei.

Omnia enim in numero, pondere et mensura disposuisti, singula singulis sapienter et apte associasti : divisisti lucem à tenebris, et angelos à dæmonibus.

Quis enarrabit cœlorum rationem, et concentum cœli dormire quis faciet?

Quis posuit fundamenta terræ? quis tetendit super eam lineam? super quo bases illius solidatæ sunt? quasi pila pendet in aere, quæ centrum et basis est mundi.

Tu es, Domine, qui tribus digitis appendis et firmas pensilem globum terræ : tu super maria fundas et fulcis eum.

Tui sunt cœli, tua est terra, tua sunt quæ cœli et terræ ambitu continentur. Dominus universorum tu es.

Cœli et terra clamant, ut colamus et amemus te : inquietum est cor nostrum, donec requiescat in te.

Cœli et terra clamant : Ipse fecit nos, et non ipsi nos : Creatorem universorum agnoscite, et adorate omnes filii Dei.

Terram quasi palæstram dedit filiis Adæ : cœlum, quasi regnum gloriæ adornavit timentibus se.

O Israel, quam magna est domus Dei : et ingens locus possessionis ejus!

Filii hominum, usquequo gravi corde? ut quid servitis creaturæ, non Creatori? ut quid diligitis vanitatem, et quæritis mendacium?

Ut quid creaturæ Dei vobis fiunt in tentationem : et in muscipulam pedibus insipientium?

Benedic, anima mea, Domino : et omnia quæ intra me sunt, nomini sancto ejus.

Qui de tenebris fecit lucem splendescere : qui ortum præcepit diluculo, et ostendit auroræ locum suum.

Qui separavit aquas à terra, dixit : Germinet terra herbas et arbores; ut habitent et vivant in ea homines, et pecora campi.

Quis conclusit ostiis mare, quando erumpebat quasi de vulva procedens?

Cum poneret nubem vestimentum ejus : et caligine illud, quasi pannis infantiæ involveret?

Circumdedit illud terminis suis, et posuit vectem et ostia, et dixit : Usque venies, et non procedes amplius; et hic confringes tu mentes fluctus tuos.

Qui ingressus est profunda maris : et in novissimis abyssi deambulat.

Fecit ut in eo luderent cete grandia : pisces, et reptilia, quorum non est numerus.

Domine, Dominus noster : quam admirabile est nomen tuum in universa terra!

Posuisti in vertice mundi duos oculos, solem et lunam : ut vicissim illuminent diem et noctem.

Dum totum orbem obeunt, ab Oriente ad Occidentem : indeque per antipodes gyrant ad Orientem.

In omnem terram exit fulgor et sonus eorum : et in fines orbis terræ verba eorum.

In sole posuisti tabernaculum tuum : et ipse tanquam sponsus procedens de thalamo suo.

Exultavit ut gigas ad currendam viam : à summo cœlo egressio ejus.

Et occursus ejus usque ad summum ejus : nec est qui se abscondat à calore ejus.

Confiteantur cœli mirabilia tua, Domine : celebrent magnalia tua in ecclesia sanctorum.

Deus noster est, qui emittit lumen, et vadit : et vocat illud, et obediet ei in tremore.

Stellæ dederunt lumen in custodiis suis, et lætatæ sunt, et vocatæ dixerunt : Adsumus; et luxerunt ei cum jucunditate, qui fecit illas.

Decora valde in acie, et fulgore suo incedunt astra quam pulcher ergo et decorus est Creator eorum; quam speciosus est præ filiis et filiabus hominum!

Invisibilia tua, Domine, per visibilia tua opera clare conspiciuntur : sempiterna quoque tua virtus, et divinitas; ut qui ea non vident, sint inexcusabiles.

Deus noster est, qui firmabit æthera sursum : et inferne libravit fontes aquarum.

Aperuit thesauros suos sursum : et evolaverunt nebulæ, et nives, sicut aves.

Vox tonitrui ejus verberavit terram : ut concutiantur cardines orbis.

Gelu sicut salem effundit : è nubibus confringit lapides grandinis.

Mittet fulgura, et subito ibunt ad extrema terræ : et revertentia dicent ei : Adsumus.

Ipse est pluviæ pater : ipse generat stillas roris.

Multa abscondita sunt majora his : pauca enim vidimus operum ejus.

Benedicite, omnia opera Domini, Domino : laudate et superexaltate eum in secula.

Qui sedet in throno regni sui super Cherubim : qui ambulat super pennas ventorum.

Benedicite, angeli Domini, Domino: benedicite, aquæ omnes quæ super cœlos sunt, Domino.

Benedicite, imber et ros, Domino : benedicite, fulgura et nubes, Domino.

Benedicite, maria et flumina, Domino : benedicite, cete et omnia qua moventur in aquis, Domino.

Benedicite, omnes volucres cœli, Domino : benedicite, omnes bestiæ et pecora, Domino.

Et vos, ô filii hominum, benedicite Domino : vos enim creavit ad imaginem et similitudinem suam.

Quid est homo, quod memor es ejus, Domine? aut filius hominis, quoniam visitas eum ?

Minuisti eum paulo minus ab angelis : gloria et honore coronasti eum, et constituisti eum super opera manuum tuarum.

Omnia subjecisti sub pedibus ejus : oves et boves universas, insuper et pecora campi.

Benedicite, Adam, Noe, Abraham, Domino : omnes Patriarchæ, omnes Sancti, benedicite Domino.

Henoch placuit Deo, et translatus est in Paradisum : ut det Gentibus pœnitentiam.

Noe inventus est justus et perfectus : hinc in tempore iracundiæ, factus est reconciliatio.

Misericordiam et judicium cantabo tibi, Domine: qui terribilis es super peccantes filios Adæ.

Diluvio perdidisti peccatores : Noe justus per arcam enatavit, et factus est novi mundi parens.

Testamenta seculi posita sunt apud illum : ne deleri possit diluvio omnis caro.

Vide iridem, et benedic eum qui fecit illam : valde enim speciosa est in splendore suo.

Nemrod et Meropes Babel superbam turrim moliti sunt : in cœlum voluerunt conscendere.

Irrisit eos Deus, et divisit linguas eorum : ut subsannantes invicem, dispergerentur in omnes regiones terræ.

Abraham ex Ur vocatus à Deo obedivit, exiens in locum quem accepturus erat : et nesciebat, quo iret.

In terra Chanaan moratus est, tanquam in aliena : in casulis habitando cum Isaac et Jacob.

Expectabat enim fundamenta habentem civitatem : cujus artifex et conditor est Deus.

Hinc factus est pater multarum gentium ; et non est inventus similis in gloria.

Qui conservavit legem Excelsi : et fuit in testamento cum illo.

Percussit quatuor reges : decimas dedit Melchisedec.

Hic obtulit panem et vinum, in typum Christi : qui est sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchisedec.

In carne Abrahæ stare fecit Deus pactum circumcisionis : et in tentatione inventus est fidelis.

Obtulit Isaac unigenitum suum : arbitrans quia et à mortuis suscitare potens est Deus.

Judica, Domine, nocentes et scelestos : perde execrabiles Sodomitas.

Pluit Deus ignem et sulphur in Pentapolim : consumpsit impios usque ad pecus ; solus Lot justus fugiens servatus est.

Dilectus Deo et hominibus Isaac : factus obediens usque ad mortem,

Patri jugulum fortiter obtulit : hinc benedictionem omnium gentium dedit illi Dominus.

Jacob justus fugit iras Esau : deduxit illum Dominus per vias rectas.

Ostendit illi regnum Dei in Bethel : dedit illi scientiam sanctorum.

In fraude Laban circumvenientis affuit illi : et honestum divitemque fecit eum.

Quam bonus Israel Deus : his qui recto sunt corde !

Certamen forte dedit illi, ut vinceret : ideo dedit et divisit illi hæreditatem in tribubus duodecim.

Hi sunt viri misericordiæ quorum pietates non defuerunt : facti sunt exempla seculorum omnium.

Cum semine eorum permanent bona : semen eorum et gloria eorum non derelinquetur.

Joseph justus, à fratribus venditus est : sed astitit ei Deus, et à peccatoribus liberavit eum.

Descendit cum illo in foveam : et in vinculis non dereliquit eum.

Donec afferet illi sceptrum regni : et potentiam adversus eos, qui eum deprimebant.

Mendaces ostendit, qui maculaverunt eum : dedit illi claritatem æternam.

Quia præ hera herum et Deum dilexit : benedictiones collium æternorum factæ sunt in capite Joseph Nazaræi.

Jacob moriens singulis filiorum benedixit : prænuntiavit eis ventura in diebus novissimis.

Confitemini Domino, quoniam bonus : quoniam in seculum misericordia ejus.

Timete Dominum omnes sancti ejus : quoniam nihil deest timentibus eum.

Fecit eis magna qui potens est : et sanctum nomen ejus.

Et misericordia ejus à progenie in progenies : diligentibus eum.

Gloria Patri, et Filio, et Spiritui sancto : sicut erat in principio, et nunc, et semper, et in secula seculorum. Amen.

COMMENTARIA
IN EXODUM.

ARGUMENTUM.

LIBER hic, ex præcipuo operis argumento, à Græcis primum, deinde à Latinis vocatus est Exodus, id est egressus (enarrat enim egressum Mosis et Hebræorum ex Ægypto, versus terram promissam Chanaan,) perinde ac vocata est à Græcis et Latinis Genesis, Leviticus, Numeri, Deuteronomium, ex argumento quod singuli hi libri pertractant. Apud Hebræos enim nulla his titulis nomenclatura respondet; sed ipsi quemque librum à suì exordio indigitant; uti Exodum vocant ואלה שמות *veelle seemot*, id est, *et ista sunt nomina;* quia ita incipit Exodus.

Auctor est Moses; qui uti in Genesi, descripta creatione ac propagatione mundi, mox relicta historia aliarum gentium, sui tantum populi Hebræi, puta populi fidelis ex Abraham, Isaac et Jacob prognati historiam, originem et propagationem descripsit: ita hic in Exodo eamdem prosequitur.

Historiam ergo Patriarcharum et Hebræorum, à morte Josephi, in qua Genesim finierat, resumens hic Moses, eamdem pertexit usque ad annum alterum ab egressu Hebræorum ex Ægypto: ut patet Exodi ult. v. 1. et 15.

Complectitur ergo Exodus gesta annorum 145. Id ita esse patet; nam à morte Josephi usque ad nativitatem Mosis fluxerunt anni 64. Moses vero anno ætatis suæ 80, eduxit populum ex Ægypto, et anno sequenti erexit tabernaculum, in cujus erectione finitur Exodus; junge enim 64 cum 80, his adde unum annum insequentem, habebis annos 145 jam dictos.

Pro qua re, adeoque pro tota chronologia Exodi, nota Hebræos habitasse in Ægypto, non 430, uti aliqui volunt, sed tantum ducentis et quindecim annis: ita ut à descensu Jacobi in Ægyptum, qui contigit anno Jacobi 130, Josephi 39, usque ad exitum Mosis et Hebræorum ex Ægypto, fluxerint tantum 215 anni. Id ita esse ostendam c. 12. v. 40. Ab hoc descensu, usque ad mortem Josephi, fluxerunt 71 anni: contigit enim hic descensus anno Josephi 39. Joseph autem vixit usque ad annum ætatis 110.

Rursum, à nativitate Mosis usque ad exitum Hebræorum ex Ægypto, fluxerunt anni 80. Unde sequitur medium tempus, quod fluxit à morte Josephi ad nativitatem Mosis, fuisse 64 annorum. Si enim 64 annos addas annis 80 Mosis, et 71 Josephi, qui fluxerunt à descensu Jacobi in Ægyptum usque ad mortem Josephi, habebis et explebis dictos annos 215, qui fluxerunt ab hoc descensu usque ad exitum.

Errat ergo Trogus Pompeius, sive Justinus lib. 36 qui tradit Mosen fuisse filium Joseph. Errat et Josephus, qui lib. 1. contra Apionem asserit Joseph esse defunctum ante Mosen quatuor ætatibus, sive 170 annis; corrigendum enim est 64 annis, uti dixi.

Ex dictis, sequitur exodum complecti historiam ab anno mundi 2310, quo mortuus est Joseph, usque ad annum mundi 2454, quo contigit egressus Mosis et Hebræorum ex Ægypto: imo ad annum sequentem 2455, quo erectum est tabernaculum.

Moses igitur in Exodo enarrat primo, Patriarcharum, puta filiorum Jacobi, mortem, secutamque duram Hebræorum ab Ægyptiis oppressionem et servitutem. Secundo, Mosis nativitatem, gesta, et plagas Ægypti. Tertio, transitum Hebræorum per mare rubrum, mersis in eo Ægyptiis. Quarto, pluisse Hebræis manna in deserto, in eoque aquarum copiam invenisse, atque Amalec cecidisse. Quinto, Deum eis dedisse legem in Sina, fœdusque cum eis iniisse. Sexto, Hebræos fœdus rupisse et vitulum adorasse, ideoque Mosen tabulas legis confregisse, et fœdifragos trucidasse. Septimo, describitur fabrica tabernaculi, ejusque varia supellex. Quare periocha Exodi est: Primo decem plagæ Ægypti; secundo, decalogus cum præceptis judicialibus et cæremonialibus; tertio, fabrica tabernaculi.

Porro hæc omnia eo fine facta sunt et scripta: Primo, ut Deus præstaret id quod promiserat Abrahæ: Gen. 17. v. 7. et 8. *Statuam pactum meum inter me et te, ut sim Deus tuus, et seminis tui post te, daboque tibi et semini tuo terram Chanaan.* Secundo, ut populo suo ex Ægypto et idololatris educto, ex eo sibi Ecclesiam formaret in Sina. Tertio, ut ostenderet quantam Ecclesiæ et suorum habeat curam, quamque sit omnipotens et terribilis in puniendis eorum hostibus. Quarto, ut typum daret Ecclesiæ novæ et Christianorum; qui ex gentilitate per baptismum, et per multas tentationes et luctas, perque multa miracula, duce Christo tendunt in terram promissam in cœlis. Sicut ergo in Genesi mundi creationis, ita in Exodo ejusdem redemptionis historia et typus consignatur: ut jure Rabanus scripserit, omnia pene Sacramenta præsentis Ecclesiæ, in Exodo adumbrata et expressa esse.

CAPUT PRIMUM

SYNOPSIS CAPITIS.

Novus Pharao ignorans Joseph, timensque Hebræos ita crescentes, eos conatur opprimere. Primo, onerum impositione; sed ex ea illi magis crescunt. Secundo, v. 15. Jubens obstetricibus, ut necent masculos Hebræorum; sed illæ facinus detrectant. Tertio, v. 22. jubens eosdem submergi.

1. HÆC sunt nomina filiorum Israel qui ingressi sunt in Ægyptum cum Jacob :
singuli cum domibus suis introierunt. 2. Ruben, Simeon, Levi, Judas,
3. Issachar, Zabulon et Benjamin, 4. Dan, et Nephthali, Gad, et Aser.
5. Erant igitur omnes animæ eorum qui egressi sunt de femore Jacob,
septuaginta ; Joseph autem in Ægypto erat. 6. Quo mortuo, et universis
fratribus ejus, omnique cognatione illa, 7. filii Israel creverunt, et quasi
germinantes multiplicati sunt : ac roborati nimis, impleverunt terram.
8. Surrexit interea rex novus super Ægyptum, qui ignorabat Joseph; 9. et ait ad populum
suum : Ecce, populus filiorum Israel multus, et fortior nobis est. 10. Venite, sapienter opprimamus eum, ne forte multiplicetur, et si ingruerit contra nos bellum, addatur inimicis nostris, expugnatisque nobis egrediatur de terra. 11. Præposuit itaque eis magistros operum, ut
affligerent eos oneribus : ædificaveruntque urbes tabernaculorum Pharaoni, Phithom et Ramesses. 12. Quantoque opprimebant eos, tanto magis multiplicabantur, et crescebant : 13. oderantque filios Israel Ægyptii, et affligebant illudentes eis : 14. atque ad amaritudinem perducebant vitam eorum operibus duris luti et lateris, omnique famulatu, quo in terræ operibus
premebantur. 15. Dixit autem rex Ægypti obstetricibus Hebræorum : quarum una vocabatur
Sephora, altera Phua, 16. præcipiens eis : Quando obstetricabitis Hebræas, et partus tempus
advenerit : si masculus fuerit, interficite eum ; si femina, reservate. 17. Timuerunt autem obstetrices Deum, et non fecerunt juxta præceptum regis Ægypti, sed conservabant mares.
18. Quibus ad se accersitis, rex ait : Quidnam est hoc quod facere voluistis, ut pueros servaretis? 19. Quæ responderunt : Non sunt Hebrææ sicut Ægyptiæ mulieres : ipsæ enim obstetricandi habent scientiam, et priusquam veniamus ad eas, pariunt. 20. Bene ergo fecit Deus
obstetricibus, et crevit populus, confortatusque est nimis. 21. Et quia timuerunt obstetrices
Deum, ædificavit eis domos. 22. Præcepit ergo Pharao omni populo suo dicens : Quidquid
masculini sexus natum fuerit, in flumen projicite ; quidquid feminini, servate.

1. HÆC SUNT NOMINA,] ואלה שמות *veelle scemot, et ista sunt nomina;* ubi τὸ *et* videtur copulare hanc Exodi historiam cum fine Geneseos, eamque continuare. Olim enim Pentateuchus, unus continuus fuit liber; quem posteri deinde in quinque sectiones sive libros diviserunt. Adde ו *vau* Hebr. sæpe per pleonasmum redundare, et tantum ornatui servire, præsertim initio orationis vel sententiæ. Unde et Ezechiel ita incipit : *Et factum est in anno tricesimo;* ergo τὸ *et*, apud Hebræos, sæpe tantum est nota initii sermonis, inchoatque orationem.

SINGULI CUM DOMIBUS SUIS INTROIERUNT.] *Domibus*, id est filiis et nepotibus : *domus* enim Hebræis sæpe significat sobolem, quod ea sit quasi fabrica patris : sic Dominus promisit Davidi se ei domum, id est sobolem regiam daturum, 2. Reg. 7. 11. Achab vero domum, id est stirpem regiam, eversurum, 3. Reg. 21. 29. Sic Rachel et Lia ædificarunt domum, id est prosapiam Israel, Ruth 4. v. 11. Sic domum sumunt quoque Græci, Latini, Galli, Flandri, Hispani, Itali. Hinc poeta :

Cum domus Assaraci victis dominabitur Argis.

Secundo, recte domus per metonymiam accipitur pro familia, et re tota familiari quæ domo continetur, quomodo fere accipit domum Arist. l. 1. Politic. c. 1. cum ait : *Domus est œconomica communicatio, ex viro, uxore, filiis, servis, bove, aliisque animalibus constans.* Unde Chald. vertit, *singuli introierunt cum viris domus suæ*, puta cum filiis et servis, eorumque supellectile et re domestica ; hoc enim re ipsa ita factum esse liquet Gen. 46. 8. Ita Procop. Beda, et S. August. hic locutione 1.

2. 3. RUBEN, SIMEON, ETC. BENJAMIN.] Non est iste ordo nativitatis; sic enim Benjamin, utpote natu minimus, deberet esse ultimus ; sed est ordo conjugalis thori. Primi enim sex primæ uxoris Jacobi, puta Liæ, sunt filii : septimus, puta Benjamin, est filius secundæ uxoris Jacobi,

puta Rachelis : duo sequentes filii, sunt tertiæ uxoris, puta ancillæ Balæ; duo ultimi, sunt filii quartæ, puta Zelphæ.

5. ERANT IGITUR OMNES ANIMÆ EORUM, QUI EGRESSI SUNT DE FEMORE JACOB, SEPTUAGINTA.] *Animæ*, id est homines, est synecdoche. Sept. vertunt, *erant omnes animæ egressæ ex femore Jacob septuaginta.* Ubi clarum est animas pro hominibus accipi. Certum est enim hominis animam non egredi ex femore, nec oriri ex traduce parentum : quod ut innueret noster Interpres, clare vertit, *animæ eorum qui egressi sunt,* etc. Hebræa utrovis modo, sed melius hoc posteriore, cum Nostro et Chaldæo vertas.

Initur hic numerus Hebræorum ingredientium Ægyptum, quod scilicet fuerint 70, ut mirabilis illa fœcunditas multiplicandi seminis, Abrahæ avo promissa Gen. 13. v. 16. et Gen. 15. 5. à Deo verissime adimpleta cernatur, quando 215 annis, quibus in Ægypto vixerunt, ita numero aucti sunt, ut præter parvulos et uxores, sexies centena millia peditum in egressu numerata sint, c. 12. v. 37.

SEPTUAGINTA,] si Joseph cum duobus filiis annumeres : ut patet Genes. 46. Quare quod statim hic subdit Moses : *Joseph autem in Ægypto erat*, exceptionem continet, non ab eo quod immediate præcessit, sed ab eo quod paulo ante dixerat v. 1. *Hæc sunt nomina filiorum Israel, qui ingressi sunt in Ægyptum.* Hebræi enim non semper proxime præcedentia, sed superiora sæpe et remotiora respiciunt. Sensus autem est, q. d. Moses : Versu 1. inter filios Jacobi ingredientes in Ægyptum, non numeravi Joseph ; quia Joseph jam ante fuerat et erat in Ægypto.

6. QUO MORTUO OMNIQUE COGNATIONE SUA.] *Cognatione*, scilicet filiorum, tam suorum quam fratrum, puta nepotum suorum ex fratribus : quæ proxima et maxima est cognatio, q. d. Mortuo Josepho et fratribus, eorumque filiis, puta in secunda eorum generatione, sive in nepotibus eorum. Unde hebr. pro cognatio est דור *dor*, id est generatio vel seculum, q. d. Mortua illa generatione sive seculo, puta mortuis illis 70 qui cum Jacob ingressi erant in Ægyptum; tunc statim mire creverunt, et multiplicati sunt filii Israel, qui erant filii et posteri illorum primorum 70.

7. QUASI GERMINANTES.] Hebr. est ישרצו *iisretsu*, id est ebullierunt instar ranarum et piscium, quorum mira est fœtura et multiplicatio, præ avibus et animalibus terrestribus; idque tum ob humoris luxuriem, ut vult Plinius l. 9. c. 2. tum quia cunctis anni temporibus generant, ut docet Aristot. l. 6. de Animal. c. 17. Nota hic Interpretem nostrum subinde adhibere alias similitudines et metaphoras quam sint in Hebræo, quando res est eadem, idemque sensus : præsertim si familiarior nobis aut clarior sit sua, quam ea quæ est in Hebræo, uti est hæc germinis præ illa ranarum et piscium. Hoc enim permittitur, imo decet fidum Interpretem. Porro τὸ *germinantes*, significat eos instar germinis multiplicatos esse, et quasi terræ filios è terra turmatim prodiisse, et, ut Aquila vertit, *erepsisse.* Unde Septuag. vertunt, *filii autem Israel creverunt, et multiplicati sunt, et effusi facti sunt :* ita creverunt, ut per universam illam terram diffunderentur, ait Theodor. græce χυδαῖοι ἐγένοντο, quod interpres Origenis vertit, *in multitudine magna effusi sunt, et invalescebant valde valde, multiplicabat autem illos terra.* Apposite : nam sicut ex uno seminis grano succrescunt multi culmi, ex uno culmo multæ aristæ, ex una arista multa grana, ita ut ex uno grano sæpe nascantur trecenta, et plura : ita ex uno patriarcha, puta ex Juda, nascebantur plures filii, ex uno filio plures nepotes, ex uno nepote, plures abnepotes, etc. ita ut ex uno patriarcha, intra centum annos, aliquot non centenæ, sed millenæ proles progignerentur, possitque patriarcha ex solis filiis et nepotibus, exercitum instruere, eumque in aciem contra hostes educere.

ROBORATI NIMIS,] aucti multitudine, quæ exercitus aut populi ingens est robur. Utitur hic Moses anadiplosi, ut significet innumeram gentis suæ propagationem.

IMPLEVERUNT TERRAM,] intellige accommode, suam vel sibi attributam, puta terram Gessen. Quæres, unde tanta Hebræorum multiplicatio, an ex natura, an ex miraculo? Resp. primo, eam non esse proprie ascribendam miraculo : naturaliter enim 70 homines si continue generent, et hi alios, et illi alios semper per 215 annos, immensum producent filiorum numerum. Unde Diodorus Siculus docet lib. 3. c. 2. Ninum, qui regnare cœpit sub annum 250 à diluvio, contra Bactrianos eduxisse peditum decies septies centena millia. Vide quantum, 250 annis, ex tribus tantum Noe filiis propagati sint homines. Pari ergo modo idem hic fieri potuit; idque primo, quia naturaliter fieri potuit, ut omnes mulieres Hebrææ essent fœcundæ et singulis annis parerent. Secundo fieri potuit, ut præmature inciperent parere, et sero admodum desinerent. Tertio, tradunt Hebræi, nec repugnat Abul. eas binas, ternas, quin et quaternas proles, simul peperisse, imo Aristot. lib. 7. Histor. animal. c. 4. asserit id in Ægypto esse vulgare, sic enim ait : *Cum animalia quædam singulos pariunt, alia plures; genus humanum in ancipiti est; nam ut plurimum, mulieres singulæ singulos pariunt. Verum sæpe, et locis plerisque geminos etiam edunt, ut in Ægypto fieri certum; pariunt enim in Ægypto et tres et quatuor; idque locis nonnullis sæpe fit; sed cum plurimum, quinque nascuntur, et quædam quatuor partubus viginti edidit, quinos singulis partubus enixa, majorque eorum pars enutriri et adolescere potuit.* Ita Aristoteles.

Respondeo secundo, hanc Hebræorum fœcunditatem et propagationem non esse ascribendam soli naturæ, sed singulari Dei providentiæ, auxilio et concursui, qua naturam adjuvit, fovit, vegetiorem et fœcundiorem effecit. Probatur, quia Hebræi ita creverunt, cum essent in summis et continuis laboribus et afflictionibus, tam corporis quam animi, imo quo magis opprimebantur, tanto magis crescebant; hæc autem oppressio et afflictio contraria est fœcunditati, et sterilitatem affert, et hoc est quod ait S. August. lib. 18. Civit. c. 7. *Creverunt Hebræi divinitus fœcundata eorum multiplicatione.*

Allegorice, Jacob cum duodecim filiis ingrediens Ægyptum, significat Christum cum 12 Apostolis ingredientem orbem, eoque toto prædicantem Evangelium, ex quo post mortem Joseph, id est Christi, propagata est innumerabilis credentium multitudo. Ita S. Aug. serm. 84. de Temp.

8. SURREXIT IN TERRA REX NOVUS.] Quis hic?

Cajetan. putat fuisse origine non Ægyptium, sed Assyrium. Probat ex eo, quod ait Isaias 52. 4. *In Ægyptum descendit populus meus, et Assur calumniatus est eum.* Verum alius illius loci est sensus, ut ibi dixi. Secundo, alii cum Euseb. putant fuisse Mephrem, quem Eusebius quartum regem facit ex dynastia 18, quæ est Politanorum : additque in anno primo ejus regni, mortuum esse Joseph, et cœpisse afflictionem Hebræorum. Verum hoc repugnat Scripturæ hic, quæ asserit hanc afflictionem cœpisse post mortem Joseph, et omnium fratrum ac nepotum ejus. Jam diu post Joseph vixit Levi, aliique fratres et nepotes : ergo diu post mortem Joseph cœpit hæc Hebræorum afflictio. Tertio, alii putant fuisse Ramessem, ex eo quod ab eo, ut videtur, vocata sit urbs Ramesse; quam in hac afflictione ejus jussu ædificarunt Hebræi. Verum Euseb. Cyril. et alii tradunt Ramessem diu post Mosen regnasse. Quarto, Gerardus Mercator regem hunc vocat Armesesmianum, quem ait regnasse annos 66, et cœpisse regnare quinque annis ante ortum Mosis. Quinto, Abul. Perer. Torniellus, aliique probabilius putant fuisse Amenophim, qui in 18 dynastia Politanorum fuit septimus, quem quidam Memnonem putant lapidem loquentem; quippe cujus statua usque ad Christum vocem dedit : cum enim radius Solis circa ejus exortum statuam hanc attigisset, et ad os ejus pervenisset, tunc illa more modoque hominum loquebatur : hujus enim anno 18 natum esse Mosen tradit Euseb. hæc autem Hebræorum afflictio cœpit paulo ante ortum Mosis. Hic dicitur Rex novus, non quod esset ex alia dynastia, sed quod esset ex alia familia, quam superiores reges qui Joseph coluerant, ait Josephus : vel dicitur Rex novus, ratione diversi et novi ingenii, consuetudinis, morum et gubernationis : diversi, inquam, à regibus præcedentibus, qui Joseph et Hebræos benigne tractaverant.

Allegorice, rex vetus est Deus, rex novus est diabolus, qui fideles afflixit tripliciter. Primo, violenter per decem Imperatorum Rom. persecutiones; secundo, sapienter per philosophos et hæreticos ; tertio, astute et blande per illecebras et voluptates, uti jam facit, parta Ecclesiæ pace. Vide Rupert. et S. Aug. serm. 84. de Temp. Ita Abbas ille apud Joannem Moschum in Prato spir. cap. 144. dicebat : *Non appetamus Ægyptiis servire voluptatibus, quæ Pharaoni pernicioso tyranno obnoxios faciunt.* Qui ergo voluptati servit, Pharaoni, id est dæmoni, se subdit.

Qui non noverat Joseph.] Chald. vertit, *qui non servabat decreta Joseph*, sed novas leges et mores inducebat, juxta illud : Novus rex, nova lex.

10. Venite, sapienter opprimamus eum.] Hebræa habent, *agite, sapiamus in eum*, vel contra eum; Septuag. κατασοφισώμεθα αὐτούς; *callide agamus contra eos :* sapientia enim et prudentia alia de sursum Dei est, alia mundi terrena et diabolica (qualis hæc fuit) Jacobi 3. 15. Utique non hac lege, fine et mente, Pharao Hebræos in regnum suum admiserat.

Quæres quando cœperit hæc oppressio Hebræorum? Primo, Euseb. in Chronico putat eam cœpisse statim à morte Joseph, ac consequenter durasse 144 annis; tot enim sunt à morte Joseph usque ad exitum ex Ægypto, sed hic est error : ait enim hic Moses, eam cœpisse post mortem Levi, omniumque fratrum et totius cognationis, è qua multi diu vixerunt post Joseph. Secundo, Hebræi in *Seder olam.* Putant eam cœpisse in morte Levi, ac durasse 116 annis, sed et hi tam in primo, quam in secundo errant : à morte enim Levi, usque ad exitum ex Ægypto, fluxerunt anni non 116, sed 121. Tertio, Torniellus putat eam cœpisse initio regni Amenophis, ac durasse 106 annis. Quarto, Pererius putat eam durasse 87 annis.

Resp. et dico eam cœpisse paulo ante nativitatem Mosis, ac durasse 90 plus minus annis; scilicet 18 annis ante Mosen, et 80 annis vivente Mose; nam 80 anno vitæ suæ, Moses ex ea, et ex Ægypto Hebræos eduxit. Id patet primo, ex eo quod illa cœperit post mortem Joseph, fratrum, omnisque illius primæ generationis ; constat autem de Levi, qui 4 tantum annis senior erat Josepho, vixisse enim annis 137, ut patet c. 6. 16. Vixit ergo Levi 23 annis post mortem Joseph ; à morte autem Joseph ad ortum Mosis fluxerunt anni 64 : à morte ergo Levi ad Mosen fluxerunt anni 41. Rursum Caath filius Levi vixit 133 annis, ut patet c. 6. 18. Qui si ponatur natus anno 20 Levi, sequitur eum Levi patri suo supervixisse annis 16 ; ita ut à morte Caath ad Mosen tantum fluxerint anni 25. Rursum post Caath vixisse et defuncti videntur Phares et alii, qui pueri erant cum ingressi sunt Ægyptum ; hæc autem afflictio cœpit post mortem Levi, Caath et cæterorum 70, qui ex Chanaan descenderant cum Jacobo in Ægyptum; imo post horum mortem, cœpit primum illa Hebræorum multiplicatio, de qua v. 7. quæ hanc invidiam et odium novi regis concitavit, ut eos affligeret. Post Caath ergo 15 anni circiter fluxisse videntur, quibus partim defuncti sunt reliqui è primis 70, partim multa prole aucti sunt Hebræi : ita ut invidia et persecutio Ægyptiorum contra Hebræos, cœperit decennio circiter ante ortum Mosis. Id, secundo, probatur ex eo quod hæc persecutio cœperit sub ortum Mariæ sororis Mosis, quæ inde dicta est Marim, id est amaritudo, uti tradunt Hebræi; Maria autem decennio circiter fuit senior Mose. Nam illa Mosen infantem expositum custodivit, et curavit ali et educari, ut patebit c. 2. Erat ergo tum ipsa facile decennis.

Vide hic, quam cito mortalibus surrepat oblivio et ingratitudo. Josepho servatam in fame Ægyptum debebat rex et Ægyptii : rursum Joseph quintam partem proventuum totius Ægypti, regi jure perpetuo in fame populum alendo, coemerat, sed *celeriter non visum, et* (ut Pindarus ait) *vetus beneficium oblivioni, et quasi somno traditur :* homines enim beneficia pulveri, maleficia marmori inscribunt, imo insculpunt; ut dicere solebat B. Thomas Morus. Quam et hodie in urbibus, regnis, congregationibus sæpe experimur illud : *Surrexit rex novus qui ignorabat Joseph!* Disce ergo quod aiebat idem Morus : *Bene ac laudabiliter facta pro merito compensare mundus hic nec ingratus solet, nec gratus potest.* Qui ergo gratiam principium captatis, audite illud Volsæi, qui Henrico VIII Angliæ regi divortii cum Catharina fuit causa, et postea summam regis indignationem incurrit : *Ego, ait, quia non Dei, sed regis favorem quæsivi, hinc Dei gratiam amisi, et regis non acquisivi.*

Novimus nuper in Belgio aulicum primarium, qui principi cuidam vicino per multos annos in-

timus, et in summis fuerat deliciis : postea vero levi de causa omni ejus gratia excidit. Is ex aula secedens altius philosophari, Deoque et animæ suæ vacare cœpit, tumque dictitare solebat : Experientia didici, quantum intersit inter obsequia delata principi, et delata Deo; rursum, quantum intersit inter gratiam principum et gratiam Dei. Didici enim et vidi obsequia magna et multa principi delata, cito oblivioni tradi, et parum remunerari; sin principem vel leviter offendas, vidi, quod manet alta mente repostum, quodque severe vindicatur : obsequia vero, etiam parva, Deo delata, didici in æterna ejus memoria servari, magnisque et æternis præmiis ab eo remunerari; offensas autem in eum, etiam graves, levi pœnitentia ita deleri, ut ipse protinus omnis injuriæ obliviscatur, pœnamque ultro condonet. Hoc est quod ait Comicus :

> Si quid bene facias, levior pluma est gratia :
> Si quid peccatum sit, plumbeas iras gerunt.

Jure ergo exclamat S. Bernard. epist. 107. *O seculum nequam, quod solos tuos sic soles beare amicos, ut Dei facias inimicos! Invenit Aman gratiam apud regem Assuerum; hæc illi gratia crucem peperit : invenit gratiam apud Absalonem Achitophel; hæc illi suspendium attulit.*

Quæres secundo : cur tam dura et diutina servitute permisit Deus Hebræos opprimi in Ægypto? Resp. Rupertus juste eos in illud ergastulum compactos esse, in quod fratrem Josephum præmiserant; sed illud patrum, non autem filiorum eorum fuit peccatum. Respondeo ergo primo, quia nonnulli eorum imbiberant impios mores et idololatriam Ægyptiorum; Hebræos enim coluisse Apin et idola in Ægypto, docet Ezech. cap. 23. 7; illudque ibidem expresse docet S. Hieron. et Theodoret. Hinc et paulo post vitulum, quasi Apin Ægyptium, in Sina conflarunt : hinc et toties Moses in Pentateucho idololatriam vetat et damnat. Ita Aben Ezra. Fuit ergo hæc servitus, pœna peccati. Secundo, hac servitute quasi stimulo, voluit eos excitare Deus, ut aversarentur Ægyptum et Ægyptios, atque in Chanaan, eis à se destinatam, contenderent. Tertio, ut hac servitute daretur Hebræis occasio et justus titulus spoliandi Ægyptum, itaque se ditandi. Quarto, ut per eamdem daretur occasio plurima et maxima edendi portenta, puta 10 plagas Ægypti, quibus Deus toti orbi volebat patefacere suam potentiam, et vindictam in impios Ægyptios, ac clementiam curamque paternam erga suos Hebræos. Quinto, ut per eam Hebræos purgaret, perficeret et illustraret; quo enim magis opprimebantur, eo magis crescebant. Sexto, ut hoc quasi felle mel et delicias Ægypti, Hebræis ad illas anhelantibus, insipidas redderet, ut egressi nunquam in Ægyptum regredi cuperent, quam enim Hebræi ollas Ægypti adamarint, et repetere optarint, patet Num. 11. v. 5. et c. 14. v. 3.

Ne forte multiplicetur, et, si ingruerit contra nos bellum, addatur inimicis nostris, expugnatisque nobis egrediatur de terra.] Nota hic tres causas moventes Ægyptios ad oppressionem Hebræorum; scilicet metum, invidiam et odium. Primo, metum, ne ingruente bello se jungerent hostibus Ægyptiorum, iisque victis et spoliatis exirent in terram sibi à Deo promissam, puta Chanaan. Hoc enim quasi Abrahæ et sibi à Deo promissum jactabant Hebræi, ideoque eos timebant Ægyptii. Secundo, invidiam, quia videbant se ab exteris Hebræis sobole numerosa, pulchra, robusta, solerti, aliisque animi et corporis dotibus instructa et præstanti superari. Tertio, odium conceptum ex diversitate religionis, indolis et morum : Ægyptii enim suum Apin sive bovem, aliaque animalia; Hebræi unum Deum verum colebant : hinc boves et oves sacrificabant et comedebant Hebræi, quod abominabantur Ægyptii. Ita Josephus, qui quartam odii causam addit, hanc scilicet, quod vates quidam Ægyptiis prædixerat, brevi nasciturum quemdam ex Hebræis, qui, si adolesceret, imperium Ægyptiorum everteret, res autem Hebræorum mire augeret et prosperaret : hic fuit Moses.

11. Præposuit eis itaque magistros operum.] Hebr. magistros מִסִּים *missim*, id est tributorum, non pecuniæ, sed laterum; ut scilicet quisque suum in dies pensum operis persolveret. Recte ergo noster Interpres vertit, *magistros operum* : unde et Septuag. ἐπιςάτας τῶν ἔργων, id est *præfectos operum*, verterunt. Erant enim hi, non ut architecti fabricam dirigentes, sed ut imperiosi exactores, ait Philo, opus urgentes, idque ad enervandas vires Hebræorum, adque exterminandam exhauriendamque labore nimio eorum generandi, seque propagandi facultatem : scilicet ut pressos angustiis vivere dum tædet, voluptatis conjugalis non libeat. En quam ipse fidelium hostis Pharao et dæmon scit verum esse illud :

> Otia si tollas, periere Cupidinis arcus.

Quam vere juvenis ille apud S. Hieron. ep. ad Rusticum, libidine tentatus, falso commissi criminis et fornicationis in dies (procurante id secreto Abbate ad tentationis victoriam) accusatus, dixit : *Vivere non licet, fornicari libeat?* Audi Philonem lib. 1. de Vita Mosis acerbam hanc Hebræorum servitutem describentem : *Rex*, ait, *cogebat ad opera servilia homines, non solum ingenuos, sed hospites. Secundo, imperabat eis graviora quàm ferre possent, alios super alios labores cumulans. Tertio, si quis labori ob infirmitatem se subtraheret, capitalis noxa judicabatur. Quarto, operibus præerat immitissimus et crudelissimus quisque, quos proinde exactores vocabant.* Quinto, ex nimio labore et æstu, plurimi corripiebantur et moriebantur peste; quos insepultos projiciebant Ægypti, ait Philo. Sexto, addit Eupolemus apud Euseb. l. 9. de Præpar. Evang. regem jussisse Hebræos diversa quàm Ægyptios veste indui, ut ita risui et vexatione omnium eos exponeret, ideoque regem illum à Deo punitum esse, et elephantiaco morbo cruciatum interiisse.

Operum.] Quænam hæc opera Hebræis imposita ab Ægyptiis? Resp. Primum opus fuit formare lutum in lateres, patet v. 14. Secundum, ædificare urbes Phithom et Ramesses : ut hic dicitur. Tertium, Nilum in multas fossas diducere, ad irrigandum singulorum agros et prata, fossasque aggeribus cingere. Ita Josephus, qui, quarto, pyramidum insanas substructiones tribuit Hebræis. Denique vers. 14. ait Scriptura eos serviisse in omni famulatu in operibus terræ.

Moral. S. Bernard. in Sent. *Magistri*, ait, *operum Pharaonis tres sunt : fœtidus ardor æstuantis luxuriæ, anxius furor sævientis avaritiæ, noxius appetitus inanis gloriæ.*

Ædificaveruntque urbes tabernaculorum.]

Sic et Aquilam vertisse auctor est Procopius; Chald. vertit, *urbes thesaurorum*, ut Hebræum מכן *sachan*, unde מסכנות *miskenot*, idem sit quod Latinum *censere*, et census, per metathesin. Septuag. vertunt πολεις οχυρας, id est, *urbes munitas;* Oleaster, *urbes conclusas*, vel *urbes ad includendum*, scilicet *arma*, vel quid aliud. Hebræum *miskenot*, proprie significat granaria, apothecas, repositoria, uti vertit Vatabl. et alii. Erant ergo hæ urbes quasi granaria (unde Noster vertit tabernacula) regni, in quibus recondebantur publica frumenta, oleum, vinum, etc. hæc enim erant opes et thesauri Ægyptiorum; ideoque hæ urbes erant munitæ et conclusæ, uti vertunt Septuag. et alii.

Pharaoni.] Nota. Omnes reges Ægypti vocantur Pharaones, sicut omnes Romani Imp. vocantur Cæsares. Quæres, unde? Primo, aliqui putant Pharaones dici à Pharo insula Ægypti; secundo, alii: Pharao, inquiunt, hebr. idem est quod liber, nudatus, expeditus (à rad. פרע *para*, id est nudavit, expedivit) indeque videtur dictum Latinum *Baro;* reges ergo dicti sunt Pharaones quasi Barones, id est, liberi principes et dominantes. Verum Pharao, Ægyptium est nomen, non Hebræum. Tertio, alii reges Ægypti dictos putant Pharaones, à primo eorum rege Pharaone, sicuti postea iidem dicti sunt Ptolemæi à primo Ptolemæo, filio Lagi; cui Alexand. Magnus Ægyptum attribuit. Verum quia de primo rege, qui proprio nomine Pharao sit dictus, nusquam legimus, hinc, quarto, verius videtur Pharao nomen esse dignitatis, uti apud nos est nomen Augustus. Ita Eusebius in Chronico: et Josephus, qui diserte docet lib. 8. Antiq. c. 6. quod Pharao Ægyptiace regem significet: *Pharao ergo*, inquit Josephus, *honoris et principatus est nomen, quo vocati sunt omnes reges Ægypti, à Minæo illo qui Memphim condidit, quique multis annis Abrahamum præcessit, usque ad Salomonis tempora, per mille trecentos annos: nam post Salomonis socerum Pharaonem, nemo Ægyptiorum regum amplius hoc nomine est vocatus.* Hactenus Josephus, qui in hoc ultimo suo dicto hallucinatur; constat enim ex libris Regum, Ezechieli et Jeremia, post Salomonis tempora, Pharaonem Nechao extitisse, qui occidit Josiam; et Pharaonem Ephree, aliosque reges Ægypti passim vocari Pharaones usque ad captivitatem Babylonicam.

Phithom et Ramesses.] Erant hæ urbes in regni limitibus. Nam de Ramesse egressi narrantur Hebræi in Socoth c. 12. 37. Ramesses forte dicta est à Ramesse terra in Gessen, quam Hebræis incolendam dedit Pharao Gen. 47. 11. Ita S. Hier. (vel quisquis est auctor: nam in Smyrna citatur ipse S. Hieron.) in Locis Hebraicis; vel certe, ut vult Abul. ab hac urbe Ramesse tota regio dicta est Ramesses: ut Gen. 47. 11. vocetur Ramesse per prolepsin terra, quæ postea ab hac urbe dicta est Ramesses: hanc Abul. et alii postmodum urbem Heroum dictam volunt. Unde Genes. 46. v. 28. et 29. ubi Joseph dicitur occurrisse patri Jacobo in Gessen, sive Ramesse; Septuag. habent, ad Heroum civitatem. Eamdem deinde dictam esse pagum Arsenoitarum, ac denique Thebas et Thebaida, tot Monachorum incolatu et monasteriis celebrem, iidem censent: quanquam Adrichomius hæc omnia distinguat, tresque ponat civitates diversas, scilicet Ramesses, Thebas, et Heroum civitatem. Perperam Thargum Hierosolymit. pro *Phithom et Ramesses*, vertit *Tanis et Pelusium.* Tradunt Hebræi, Judæos in hisce urbibus ita segniter laborasse, ut ipsæ in Proverbium abierint; dicunt enim de pigro: *Iste est Phithom et Ramesses.*

Addunt Septuag. Hebræos ædificasse Heliopolim. Suspectum id est S. Hieron. in Locis Hebraicis: eo quod Heliopolis jam ante fuerit exstructa, ut patet Gen. 41. v. 45. Sed responderi potest aliam hanc fuisse Heliopolin: aut, si eadem fuit, casu aliquo fuisse eversam, et ab Hebræis reædificatam, aut ita adauctam, ut nova videretur esse civitas.

Tropol. *Phithom* hebr. idem est quod os deficiens, vel os abyssi. Ramesse est commotio vel conculcatio tineæ. Hæc ædificare jubet Pharao, id est dæmon, ut peccator in morte audiat cum Lucifero illud Isaiæ 14. 11. *Subter te sternetur tinea, et operimentum tuum erunt vermes.* Vide Origenem et Rupertum. Unde et S. Bernardus in Sent. *Triforme*, ait, *est impiorum refugium: deceptricis documentum fallaciæ, quæ est Phithom; secularis munimentum potentiæ, quæ est Ramesse: simulatricis figura justitiæ, quæ est civitas Solis. Has ædificari jubet Pharao.*

12. Quantoque opprimebant eos, tanto magis multiplicabantur.] Notat S. Aug. l. 18. Civ. 6. hoc non naturaliter, sed divina virtute accidisse; natura enim nimio labore et angore desiccata, arctata et suppressa, tot prolibus generandis, humidum, spiritumque vitalem suggerere nequibat: itaque quo majori opere et molestia tam corpus, quam anima opprimebatur, eo ad generandum erat ineptior. Fidem suam Abrahæ datam liberat hic Deus, etiamsi immutandus sit, quem fixit semel, rerum ordo, ut in altissimam ejus providentiam, fortissimam spem Israelitæ omnes collocare discant. Rursum vide hic quàm crescat adversis agitata virtus, quæ in prosperis languet et marcescit. Id clarius significant Hebræa, quæ pro *multiplicabantur* habent יפרץ *iphrots*, id est *erumpebant.* Perinde enim ac aqua, sive fluvius, quo magis arctatur et concluditur, eo majori vi et copia eluctatur, aggeres obicesque perfringit et erumpit: ita et hic filii Israel, pressi ab Ægyptiis majore vi et copia eluctabantur et erumpebant.

Moraliter disce hic, servitutem piis et fidelibus non nocere, sed prodesse; adeoque eos qui Deo serviunt, eique curæ sunt, esto sint servi, liberos tamen esse. Ita Bion dicebat: *Bonos servos esse liberos, improbos autem libertinos multis cupiditatibus servire*, et Sophocles: *Etsi*, ait, *corpus servum sit, mens tamen libera est.* Diogenes in servum venditus, rogatus quid sciret? resp. *Novi hominibus liberis imperare.* At ille eum manumisit, filiosque ei tradens: *Accipe*, ait, *liberos meos quibus imperes.* Testis est A. Gell. l. 2. unde Seneca epist. 28. *Qui servitutem*, ait, *contempserit, in qualibet turba dominantium liber est.* Terentius servus fuit, et didicit haud servili ingenio, et comœdias scripsit haud servili stylo, quo et libertatem, et inter poetarum duces meruit locum. Plato in servitutem delatus, quia Philosophus, major emente se fuit. Fortuna qualibet major est animus, et in servo corpore libera mens habitat. Curia servum respuit, at non virtus, non industria, non fides. Tiro Ciceronis servus fuit, sed his artibus libertatem adeptus, elegantem de patroni jocis librum posteris reliquit. Inter fideles, nobilis fuit Serapion eremita, qui parvo pretio se vendidit, ut servus factus

sua virtute et sapientia dominum suum converteret, atque à peccati servitute absolutum ad veram traduceret libertatem. Nobilior fuit sanctus Paulinus Nolanus Episc. qui pro filio viduæ in servum se tradidit Wandalis, suaque virtute et prophetia à rege civibus suis omnibus libertatem impetravit. Malchus ille, cujus vitam scripsit S. Hieron. servus fuit, cujus in conjugio castitas à leone vindicata, et in libertatem asserta fuit : Leo enim herum Malchum in fuga insequentem occidit, itaque Malchus liber effugit. Denique Catonis fuit ea vox, quem celebrat Cicero : *Solus sapiens liber est.*

13. Oderantque filios Israel Ægyptii.] Quasi diceret : Hinc, vel idcirco oderant, quia videlicet eos cernebant adeo crescere, hebr. est יקוצו *jakutsu*, id est compungebantur (inde enim *kots* significat spinam, eo quod pungat) scilicet dolore, invidia, angore, tristitia, fastidio et odio : et, ut Chald. tribulabantur et angebantur propter filios Israel. Hinc patet Ægyptios invidisse Hebræorum incremento et prosperitati ; odiumque eorum non tantum ex metu, sed et ex invidia ortum habuisse. Id diserte docet Josephus, et David Ps. 104. v. 24. et 25.

Et affligebant illudentes eis.] Hebr. est, *et servire fecerunt filios Israel in duritia*, vel *sævitia*, hoc est, tyrannice eos quasi mancipia tractarunt et exercuerunt : nam summa tyrannis et sævitia est, ei quem opprimis illudere ; recte ergo vertit Noster, *illudentes eis.*

14. Omnique famulatu, quo in terræ operibus premebantur.] Hebr. est, *in omni opere agri*, id est in omni opere rustico, *erat servitus eorum dura et sæva, inclemens et tyrannica.* Hinc videtur quod Pharao Hebræos per totam Ægyptum distribuerit, ut in agris et villis passim quasi rustici et servi facerent omnia opera rustica, eaque gravissima eis imponeret, ac cogeret eos quasi asinos laborare.

15. Dixit autem rex obstetricibus Hebræorum.] Hæc est secunda tyrannis et tyrannica calliditas, priore servitute, labore et oppressione major, qua Pharao conatur sobolem gentis Hebrææ extinguere, idque obstetricum opera, quarum arte solet prolis vita servari, ait Orig. hic hom. 2. Has obstetrices Hebræas fuisse opinantur Hebræi, et S. August. l. contra mendac. c. 15. Sed verius videtur eas fuisse Ægyptias. Ita Josephus, Hugo Victor. Abul. Oleaster et alii. Neque enim Hebræis in suam sævire gentem tam facile persuaderi posse, credidisset tyrannus. Rursum ipsæmet sat indicant se Ægyptiorum servisse puerperis, fuisseque Ægyptias, cum aiunt : *Non sunt Hebrææ sicut Ægyptiæ mulieres : priusquam veniamus ad eas*, Hebræas scilicet, *pariunt*, hinc laudabilior fuit earum pietas.

Una vocabatur Sephora, altera Phua.] Hæ duæ celebriores erant, et quasi principes aliarum, per quas Pharao reliquis hoc suum mandatum significari curavit. Tradunt Judæi, et ex iis Lyranus, has duas fuisse Jochabed, ejusque filiam Mariam, scilicet sororem Mosis ; ideoque Deum ædificasse eis duas domos, scilicet sacerdotalem et regiam : de Jochabed enim nati sunt sacerdotes, puta Moses et Aaron, de Maria vero nati sunt reges ; quia Maria nupsit Caleb principi domus Juda, in qua fuit sceptrum et familia regia. Verum hæ sunt fabulæ et commenta Judæorum : nam, ut alia taceam, Maria tum erat tantum puellula sex vel septem annorum ad summum ; qui ergo poterat esse obstetrix ?

16. Et partus tempus advenerit.] Hebr. est, *cum videritis super* אבנים *obnaim. Obnaim* vel est sella parturientis, uti communiter explicant Hebræi : vel potius ; quia est duale, et à rad. בנה *bana*, id est ædificare, descendit, significat duos ventris cardines, in quibus prim[o] formatur embryo, sicut formatur vas testaceum in rota figuli, quæ inde voce affini vocatur אפנ· *ophnaim.* Secundo, quibus quasi ostiis, in lu[ce]m egreditur et prodit infans : venter enim est qu[asi] ædificium, vel domus embryonis. Sensus au[te]m est, cum infantem videritis super *obnaim*, id est super ostia uteri, hoc est, cum infantem m[at]ris utero prodeuntem masculum videritis. Unde Septuag. vertunt, οταν μαιουσθε τας Εβραιας, και ωσι προς τὸ τικτειν, *quando obstetricabitis Hebræas, et fuerint ad pariendum*, et clare Vatablus, *cum videritis eas in partu filium parturire.* Hinc p[a]tet has obstètrices jussas esse occidere masculo[s] Hebræorum non post partum, sed in ipso partu : occulte eos suffocando, comprimendo, strangulando, ut ita rem matres celarent : quasi ipsæ mortuos vel morientes enixæ fuissent, callido sane consilio, ne matres insidias persentiscerent, et cavere possent. Ita Abul. et Lipom.

Porro certum est, antequam perfecte prodierit infans, sexum in eo discerni posse, cum et multo ante signis quibusdam id conjici posse doceant medici, v. g. si in utero multæ et fortes sint motiones fœtus, signum est esse marem : rursum, si mater sit bene colorata ; si ad dexterum latus sit infans, quia ea pars calidior est et fortior ob vicinitatem hepatis, etc. Ita Galenus et Hippocrat. l. 5. aphorism. 42. et 48.

En quibus gradibus crescat regis impietas : voluit primo, conceptum labore et oppressione parentum impedire, nunc hic partum elidere conatur ; tertio, v. 22. prolem jam natam submergere molitur.

Ita Tropol. dæmon, primo, heroicum opus, ne fiat, divertere solet ; secundo, si hoc non possit, illud cum fit vitiare conatur ; tertio, si nec hoc valeat, ipsum postquam factum est intervertere satagit.

Si masculus fuerit, interficite eum.] Facile et secreto id facere potest obstetrix. Nam ut ait Aristot. l. 7. Histor. animal. c. 10. *Obstetrices peritæ reprimunt intro in uterum pueri sanguinem : quo facto statim infans, qui jam deficiebat, recreatur, et vitæ restituitur. Earum officium est deligare et secare umbilicum infantis, et contra ea quæ accidunt protinus ingeniose agere*, malisque occurrere, si quæ hæc negligat, aut sinistre faciat, occidet infantem.

Quæres : Cur Pharao jussit occidi mares Hebræorum, feminas vero reservari ? Resp. primo, quia à maribus sibi timebat, ne suis quandoque se jungerent hostibus, v. 10. Secundo, quia feminæ Hebræorum, uti imbelles, ita pulchræ erant : iis ergo abuti volebat ad libidinem. Tertio, volebat eas servari in famularum suarum uxorum, esseque famulas Ægyptiorum. Quarto, Hebrææ præstabant in lanificio, textura, tinctura, aliisque artibus, ideoque perutiles erant Ægyptiis, qui indole sua in lucrum intenti sunt, quod Plato tribuit climati loci. Audi eum apud Cœlium Rhoding. l. 18. c. 18. *Inter Platonis placita illud observatur, ex variis cœli locis aspectibusve diversas ingenerari morum* κρασεις, *sive contemperationes. Quo argumento, in Græciæ tractu*

in adipiscendis disciplinis videri aptiores multo, quàm alicubi homines. At qui in Phœnicem vergant Ægyptumve, cumulandæ pecuniæ mire credi sagaces, ingenio ad id præcipue facto. In furorem vero iramque proclives, quotquot barbarorum innutriti bellis comperiuntur. Et qui exustas à sole mundi partes incolunt, ad timiditatem degenerare, et effeminatiorem naturam. Dilabitur enim intimus calor meatibus corporis laxatis, et quodammodo hiantibus sideris propinqui intemperantia. Argumento est cutis nigricans, educti forinsecus insiti caloris copia. At qui frigida et rigentia mundi loca incolunt, nimio plus audacia præcellunt, candentibus corporum extimis. Cæterum meridianæ regiones hinc calore, hinc frigore contemperatæ, tum prudentiora promunt ingenia sapientioraque, tum imperiis præcipue adnata factaque, cujusmodi fere Italiæ situm videri Vitruvius opinatur. Quinto, quia, ut ait Euripides: στυλοι οικων οι παιδες εισιν αρσενες, *columnæ domorum sunt filii masculi:* masculus enim familiam et gentem suam multiplicat, propagat et roborat.

Tropol. feminæ sunt opera carnis, mares sunt opera mentis et spiritus. Rursum, feminæ sunt animæ molles, infirmæ et imperfectæ; mares sunt fortes, generosi, et perfecti. *Per feminam*, inquit S. Hieron. in c. 2. Ecclesiast. *fragilior sexus et materia significatur: nullus Sanctorum, nisi perraro feminas genuisse narratur; solusque Salphaad qui in peccatis mortuus est omnes filias genuit. Jacob inter* 12 *filios, unius filiæ, puta Dinæ, pater, ob ipsam periclitatur.* Vide et S. Ambrosium de Cain et Abele, c. 10. *Virtus*, ait Cicero, Tusc. 2. *ex viro appellata est. Viri autem propria maxime est fortitudo, cujus munera duo maxima sunt, mortis dolorisque contemptus.* Et Lactant. de Opific. Dei, c. 12. *Vir*, ait, *dicitur ex eo quod major vis est in eo, quam in femina, et hinc virtus nomen accepit.* Et sanctus August. epist. ad Macedon. *Virtus*, ait, *est diligere quod diligendum est. Id diligere, prudentia est: nullis inde averti molestiis, fortitudo est; nullis illecebris, temperantia est; nulla superbia, justitia est.* Hinc Ovidius:

Tendit in ardua virtus.

Et Virgilius, 6. Æneid.

Facilis descensus Averni,
Sed revocare gradum, superasque evadere ad auras,
Hoc opus, hic labor est, pauci quos æquus amavit
Juppiter, aut ardens evexit ad æthera virtus,
Diis geniti potuere.

Aristot. hymn. in laud. virt. *O virtus*, ait, *ardua laboriosaque generi humano pulcherrima vitæ inventio! tuam, ô virgo, ob venustatem etiam mori, optabilis in Græcia habetur mors, ac labores vehementes et indefessos perpeti. Talem pectori fructum immortalem inseris, auro potiorem. Tua gratia Hercules Jove satus, Ledæque filii multa perpessi sunt suis factis quid possent declarantes.* Et Socrates: *Statua*, ait, *in sua basi, virtutum autem studiosus in bono proposito immotus esse debet.* Et Plin. l. 36. c. 9. *Ut ingentes*, ait, *obelisci magno negotio statuuntur ob pondus, sed collocati semel infinitis durant seculis; ita et virtus.* Pharao ergo, id est diabolus, inquit Origenes, Cyrillus, Augustinus, Rupertus, maxime mares, id est heroes et perfectos, conatur evertere per duas obstetrices, id est per carnem et mundum, puta per voluptates carnis, et per mundanas opes et honores, quas ut superemus, debemus timere Deum, et timore Dei configere carnem nostram. Ægyptiæ indigent obstetricum auxilio, quia imperfecti, vel spe honoris et lucri, vel metu damni et dedecoris, moventur ad opera virtutum: his non indigent Hebrææ, id est perfecti, quia robore Spiritus sancti aguntur ad omnia bona et sancta, quantumvis ardua, ex puro amore Dei studioque illi soli placendi.

17. Timuerunt Deum.] Hebraice est, *timuerunt Elohim*, id est Deum judicem, omnia gubernantem, punientem, præmiantem; hic enim est *Elohim:* ideoque summe timendus et colendus.

19. Ipsæ enim obstetricandi habent scientiam.] Hebr. est חיות *chaiot*, quod vivaces vel vivificantes significat, idque triplici sensu; Primo, quasi dicerent: Quia ipsæ vivaci et sagaci sunt ingenio, et, ut Chald. vertit: *quia ipsæ sapientes sunt*, ideoque ex se suaque solertia obstetricandi habent scientiam, uti vertit Noster. Secundo, quia ipsæ vivaces et vegetæ sunt, ideoque priusquam ad eas veniat obstetrix, pariunt fœtum, eumque vividum et validum. Ita Vatablus. Unde Targum Hierosol. vertit: *Quoniam vivificant ipsæ antequam veniat ad eas obstetrix; orant coram Patre suo cœlesti, et exaudit eas atque ita pariunt.* Tertio, quia ipsæ sunt vivificatrices, id est obstetrices: harum enim est juvare parturientes, ut infans vitam accipiat, itaque ipsæ Hebræa phrasi infantem vivificare dicuntur. Rabbini aliqui crasse vertunt: *ipsæ similes sunt bestiis* (has enim significat quoque Hebr. *chaiot*) quæ dum pariunt, non egent obstetricibus. Nimirum crassæ obstetrices crassis Ægyptiis crassum, hoc quasi eis connaturale potuere dare responsum. Sic enim crassum vulgus Judæis infensum naturaliter diceret: *Judææ pariunt ut animalia et equæ.*

Priusquam veniamus ad eas, pariunt.] Mentiuntur; nam ipsæ conservarunt mares Hebræorum, ut dicitur, v. 17. Censet Rupertus hoc earum mendacium fuisse licitum; tum quia ex charitate processit, tum quia Deus illud remuneratus est, ædificando eis domos. Sic Cassian. coll. 17. à c. 17. ad 25. docet licere mentiri vel mali vitandi, vel lucri acquirendi causa: v. g. ad acquirendam humilitatem. Idem docet Beda, in 1. Regum 21. et Clemens, l. 7. Strom. et Origen. l. 4. cont. Cels. qui hunc errorem hausisse videntur ex schola Platonis, cujus hæc est sententia, l. 3. de rep. *Mendacio, licet re mala, utendum tamen est quandoque, tanquam elleboro et medicamine; ergo et principes urbium, et si quibus aliis hoc conceditur, oportet aliquando mentiri vel contra hostes, vel pro patria et civibus; ab aliis vero qui mendacio uti nesciunt, auferendum est omne mendacium.* Idem videtur sentire S. Chrysost. hom. 53. in Gen. et S. Hieron. in c. 2. ad Galat. sed hi duo pie excusandi sunt, quod per mendacium intelligant simulationem, vel dissimulationem. Certum enim jam, adeoque de fide est omne mendacium esse peccatum et illicitum: patet id Prov. 12. 22. *Abominatio est Domino labia mendacia.* Imo S. Scriptura sæpe per mendacium, significat omnem impietatem et prævaricationem; ut Jerem. 8. 6. et 10. Osee, 7. 1. Sicuti è contrario per veritatem, significat omne officium et debitum virtutis, ut patet Joan. 8. 44. E hes. 4. 15. Ps. 118. v. 30. 86. 160. Secundo, quia hæc sententia definita est ab Innocentio III. tit. de usuris, c. *Super eo.* Ratio est, quia mendacium est intrinsece malum; tum

quia repugnat veritati, aut potius veracitati; tum quia in se turpe est homini fallere, et contra mentem suam loqui. Vide S. Augustinum, lib. de Mendacio, et lib. contra Mendacium, quem constanter omnes Theologi sequuntur.

Dices : Mendacium hoc processit ex charitate. Respondeo : Charitas nunquam dictat esse malefaciendum, ac consequenter necesse mentiendum, ut prosis proximo; charitas enim et veritas sorores sunt : mendacium ergo hoc non ex vera charitate, sed ex inordinato obstetricum amore, vel timore processit.

Dices secundo : Deus præmiavit hoc earum mendacium, ædificando eis domos, Respondet S. August. l. contra mend. c. 19 et seq. hoc præmium eis datum esse, *non quia mentitæ sunt, sed quia in homines Dei misericordes fuerunt; non est itaque in eis remunerata fallacia, sed benevolentia, benignitas mentis, non iniquitas mentientis; et propter illud bonum Deus etiam huic malo ignovit.* Idem dico de Raab, Josue 2. 5. Idem docet S. Greg. l. 18. Moral. c. 2. ubi addit, ob hoc mendacium, præmium earum æternum conversum esse in temporale. Verum hoc parum est probabile : peccatum enim veniale, quale erat hoc mendacium officiosum, non potest invertere charitatis actum, et meritum vitæ æternæ.

Errat ergo, imo blasphemat Calvin. dum hinc docet Deum virtutes, licet aliqua sordium mixtura inquinatas, in pretio habere, et mercede ornare, ac si puræ essent; quod ex altero suo principio, non minus impio deducit, nullum ita sanctum et absolutum esse opus, cui non adhæreat aliquid maculæ : neque enim hic actum mendacii vitiosum probavit, aut remuneratus est Deus, quod blasphemum est cogitare; imo et impossibile, et contra naturam rerum, ut scilicet virtus vitio inquinata sit, aut a lucidissimo illo Dei oculo judicetur habeaturque virtus. Præmiavit ergo Deus non mendacium, sed alios pietatis, misericordiæ, timorisque Dei actus; ut expresse ait Moses, v. 20. qui à priore actu mendacii plane distincti erant; multos enim hæ obstetrices in hac infantium tutela eliciuere actus, alios bonos, alios malos.

Instabis : Quid ergo faciendum erat his obstetricibus; quid Pharaoni urgenti respondendum? Respond. Aut à facie ejus fugiendum erat et latendum; aut artificio aliquo tegenda erat veritas, non neganda; aut certe quod ait S. August. c. 17. lib. contra mend. *liberrime recusandum, et moriendum erat potius pro innocentissima veritate.*

21. Ædificavit eis domos.] Ita Hebr. Chald. et Latina, quin et LXX. habent enim ἐποίησεν αὐταῖς, (sic enim legendum videtur, ἑαυταῖς) οἰκίας. Perperam ergo olim legebatur ἐποίησαν, id est, fecerunt, quomodo legit August. vertens, *fecerunt sibi ipsis domos;* munitas scilicet, in quibus ab incursu Ægyptiorum, quorum mandata contempserant, se tuerentur : hoc enim eas fecisse non est probabile. *Ædificavit* ergo, non Pharao, sed Deus quem timuerunt, *eis*, non Hebræis, ut vult Calvinus, sed obstetricibus, quæ timuerunt Deum : hoc enim exigit series orationis, quæ in obstetricum mercede describenda occupatur; ac LXX. qui vertunt ἑαυταῖς, et Chaldæus, qui vertit להן *lehen*, feminine; licet enim in Hebræo sit pronomen masculinum להם *lahem*, tamen illud per enallagen Hebræis familiarem, ponitur pro feminino להן *lahen*, uti fit et c. 15. 20. et alibi, sic vice versa, femininum ponitur pro masculino, Ruth 1. v. 13. et 2. Reg. 4. 6. Utitur autem Moses hic masculino pro feminino, quia feminæ et familiæ à viris nomen accipiunt, inquit Vatabl.

Quænam hæc domus? Hebræi, ut dixi v. 15. putant Mariam nupsisse Caleb, et accepisse domum regiam, Jochabed vero accepisse domum sacerdotalem, sed insulse. Josephus enim ait Mariam nupsisse non Caleb, sed Hur, et domus regia fuit in familia Davidis, quæ non ex Caleb, sed aliunde descendit. Secundo, R. Kimchi : *Fecit eis domos*, id est, inquit, abscondit eas à Pharaone, et in tuto collocavit. Tertio, Lyran. *Fecit eis domos*, id est, junxit eas matrimonio primariis Hebræis, et inter eos illustres dedit eis proles et familias. Verum hoc gratis et conjectando dicitur : non enim ait Scriptura Deum fecisse eis domos Hebræorum, vel inter Hebræos, sed absolute domos. Quarto, Rupertus et S. Hieron. in 65. Isaiæ, per domos mansiones in cœlis accipiunt : de quibus ait Christus, Joan. 14. *In domo Patris mei mansiones multæ sunt.* Censent ergo hi Patres, has obstetrices meruisse præmium vitæ æternæ : idem sentit D. Thomas, 2. 2. q. 110. art. ult. Habuerunt enim verum actum timoris Dei, quo Deum sunt reveritæ, et pro Deo se mortis periculo exposuerunt; hic autem actus timoris, est supernaturalis et meritorius vitæ æternæ. Hoc verum est, sed huic loco impertinens; nec enim *ædificare domos*, significat in Scriptura dare præmium vitæ æternæ. Quinto, probabilius S. August. et Theodor. sic explicant : *Ædificavit eis domos*, id est, auxit eis rem familiarem, dedit eis opes et rerum temporalium abundantiam; sic enim Jacob ait ad Laban, Gen. 30. *Justum est ut aliquando provideam domui meæ*, pro quo Hebræa habent : *Quando faciam et ego mihi domum?*

Sexto, et optime : *Ædificavit eis domos*, id est, dedit eis prolem et progeniem numerosam, divitem, honoratam, insignem, longævam et diuturnam. Hæc enim quinque maxime nobilitant proles; hebraice enim filius vocatur בן *ben*, à radice בנה *bana*, id est, ædificavit, quod filius sit quasi fabrica et domus patris, quodque filii per se, perque suos filios quos generant, patris familiam, instar domus ædificent. Vide dicta, v. 1. Nota. Congrua fuit hæc merces, ut quæ proles Hebræorum servaverant, prolibus bearentur.

Rursum, meruerunt hæ obstetrices etiam vitam æternam, uti dixi; sed in Veteri testamento Deus illud cœleste præmium non solet exprimere; quia Judæis rudibus et carnalibus fere tantum proponit præmia temporalia; eaque quinque. Primo, longitudinem vitæ; secundo, amplam et claram posteritatem; tertio, opulentiam; quarto, potentiam et dominium; quinto, victoriam inimicorum. Expressa enim regni cœlestis et vitæ æternæ promissio, propria est Novi testamenti et Evangelii Christi, ait S. Hieronymus ad Dardanum.

22. Præcepit ergo omni populo.] Præceptum hoc infanticidii, tantum latum est in masculos Hebræorum; ut patet ex præcedentibus, unde mirum est Cajet. illud ad Ægyptios quoque extendere. Tertius hic tyrannydis, publice jam in Hebræos grassantis, fuit gradus. Verisimile est hoc edictum tam inhumanum exhorruisse Ægyptios, ac proinde vix usu receptum, ac

paulo post neglectum abolitumque fuisse. Torniellus censet illud revocatum fuisse statim post Amenophis, qui illud statuerat, mortem; quam cum Eusebio consignat anno Mosis quarto.

Tropol. Origen. hom. 1. et ex eo S. August. serm. 84. de temp. *Anima, inquit, nostra aut à legitimo rege regitur, aut à tyranno vastatur.* Regem designat Pharao, qui Josephum et Israelitas fovit; tyrannum designat Pharao, qui non noverat Joseph, quique Hebræos in operibus lateris et luti afflixit. *Si enim, Deo adjuvante, pie vivimus; si de charitate, de misericordia, de patientia, pœnitentia, etc. cogitamus; licet adhuc in Ægypto, id est in carne, simus, tamen à Christo rege gubernamur; et ipse regit nos in luto, latere, sed non consumit, nec nos curis terrenis, vel nimiis sollicitudinibus atterit et affligit. Si vero anima nostra cœperit declinare à Deo, inhonesta sectari, tunc subdit colla tyranno* (dæmoni) *qui alloquitur gentem suam, id est corporis voluptates, ut mares Hebræorum occidant, feminas reservent. Vult enim diabolus in novis sensum rationabilem, ac Deum videntem extinguere, et quæ ad concupiscentiam carnis pertinent, reservari. Hic ergo Pharao cogit te ad opera sua, non justitiæ, sed iniquitati servire: ipse faciet laterem sibi operari et lutum: ipse te sub præpositis magistris et compulsoribus, ad opera terrena et luxuriosa plagis et verberibus aget; ipse est qui te facit discurrere per seculum, maris ac terræ elementis pro cupiditate turbari; ipse est rex Ægypti, qui te forum pulsare litibus facit, et pro exiguo terræ cespite propinquos jurgiis fatigare; ipse est qui tibi persuadet luxuria castitati insidiari, decipere innocentiam; in domum tuam quæ sunt fœda, foris quæ sunt crudelia, intra conscientiam quæ sunt flagitiosa committere. Si ergo tales videris esse actus tuos, scito te regi Ægypti militare, id est, non Christi, sed diaboli spiritu agi.*

Allegor. de SS. Innocentibus ab Herode cæsis, quæ quasi preciosa grana dum sata sunt et mortua, seges multa surrexit Ecclesiæ, habet Prosper de Promis. et prædic. Dei. p. 1. c. 32.

Denique Anagog. Rupert. Crucis, ait, vexillo et tribulatione, fortiores simus dæmone, addimur angelis, egredimur de terra; quia cœlum nos expectat.

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

MOSES NASCITUR, EXPONITUR, ASSUMITUR ET ADOPTATUR A FILIA PHARAONIS. SECUNDO, V. 11. OCCIDIT ÆGYPTIUM, FUGITQUE IN MADIAN, UBI DUCIT SEPHORAM, ET EX EA GIGNIT GERSAM ET ELIEZER.

1. EGRESSUS est post hæc vir de domo Levi, et accepit uxorem stirpis suæ. 2. Quæ concepit, et peperit filium; et videns eum elegantem, abscondit tribus mensibus. 3. Cumque jam celare non posset, sumpsit fiscellam scirpeam, et linivit eam bitumine ac pice: posuitque intus infantulum, et exposuit eam in carecto ripæ fluminis, 4. stante procul sorore ejus, et considerante eventum rei. 5. Ecce autem descendebat filia Pharaonis ut lavaretur in flumine, et puellæ ejus gradiebantur per crepidinem alvei. Quæ cum vidisset fiscellam in papyrione, misit unam è famulabus suis, et allatam. 6. Aperiens, cernensque in ea parvulum vagientem, miserta ejus, ait: De infantibus Hebræorum est hic. 7. Cui soror pueri: Vis, inquit, ut vadam, et vocem tibi mulierem Hebræam, quæ nutrire possit infantulum? 8. Respondit: Vade. Perrexit puella, et vocavit matrem suam. 9. Ad quam locuta filia Pharaonis: Accipe, ait, puerum istum, et nutri mihi; ego dabo tibi mercedem tuam. Suscepit mulier, et nutrivit puerum: adultumque tradidit filiæ Pharaonis. 10. Quem illa adoptavit in locum filii, vocavitque nomen ejus Moyses, dicens: Quia de aqua tuli eum. 11. In diebus illis postquam creverat Moyses, egressus est ad fratres suos: viditque afflictionem eorum, et virum Ægyptium percutientem quemquam de Hebræis fratribus suis. 12. Cumque circumspexisset huc atque illuc, et nullum adesse vidisset, percussum Ægyptium abscondit sabulo. 13. Et egressus die altero conspexit duos Hebræos rixantes, dixitque ei qui faciebat injuriam: Quare percutis proximum tuum? 14. Qui respondit: Quis te constituit principem et judicem super nos? num occidere me tu vis, sicut heri occidisti Ægyptium? Timuit Moyses, et ait: Quomodo palam factum est verbum istud? 15. Audivitque Pharao sermonem hunc, et quærebat occidere Moysen, qui fugiens de conspectu ejus moratus est in terra Madian, et sedit juxta puteum. 16. Erant autem sacerdoti Madian septem filiæ, quæ venerunt ad hauriendam aquam; et impletis canalibus adaquare cupiebant greges patris sui. 17. Supervenere pastores, et ejecerunt eas: surrexitque Moyses, et defensis puellis adaquavit oves earum. 18. Quæ cum revertissent ad Raguel patrem suum, dixit ad eas: Cur velocius venistis solito? 19. Res-

ponderunt : Vir Ægyptius liberavit nos de manu pastorum ; insuper et hausit aquam nobiscum, potumque dedit ovibus. 20. At ille : Ubi est? inquit. Quare dimisistis hominem? vocate eum ut comedat panem. 21. Juravit ergo Moyses quod habitaret cum eo. Accepitque Sephoram filiam ejus uxorem, 22. quæ peperit ei filium, quem vocavit Gersam, dicens : Advena fui in terra aliena. Alterum vero peperit, quem vocavit Eliezer, dicens : Deus enim patris mei adjutor meus eripuit me de manu Pharaonis. 23. Post multum vero temporis mortuus est rex Ægypti ; et ingemiscentes filii Israel, propter opera vociferati sunt, ascenditque clamor eorum ad Deum ab operibus. 24. Et audivit gemitum eorum, ac recordatus est fœderis quod pepigit cum Abraham, Isaac, et Jacob. 25. Et respexit Dominus filios Israel, et cognovit eos.

1. Egressus est post hæc vir de domo Levi,] vir Levita, vir de posteris Levi : fuit hic Amram filius Caath, nepos Levi, pronepos Jacob, pater Mosis. Alexander Polyhistor apud Euseb. l. 9. de Præpar. Evang. cap. ult. tradit Amram natum esse 14 annis ante mortem Joseph, id est 57 post ingressum Jacob in Ægyptum; ac consequenter anno ætatis 77 genuisse Mosen; obiisseque annis 20 ante egressum Hebræorum ex Ægypto; vixit enim ipse 137 annis, ut patet c. 6. Eusebius tamen in chronico ait Mosen natum anno Amram 70, non 77.

Et accepit uxorem stirpis suæ.] Hebr. est, *accepit filiam Levi.* Fuit hæc Jochabed mater Mosis, quæ pariter, Numer. 26. 59. vocatur filia Levi. Unde Abul. putat Jochabed vere et proprie fuisse filiam Levi, et amitam Amram mariti sui; ita ut Levi agens 110 annum, genuerit in Ægypto Jochabed; hæc autem, cum esset annorum 68, genuerit Mosen : qui 80 vitæ suæ anno eduxit populum. Lege enim naturæ matrimonium amitæ cum nepote non est absolute vetitum, sed tantum lege positiva, quæ tum necdum erat lata ; sed postea Levit. 18. Sic ergo Moses per matrem fuit nepos, per patrem pronepos Levi.

Verum verius est Jochabed non fuisse filiam, sed neptem Levi; nec amitam, sed consobrinam Amram : id enim expresse docet noster Interpres, c. 6. 20. ubi eam vocat patruelem Amram, et Septuag. ibidem, qui eam vocant patrui Amram filiam ; et Chald. qui eam vocat amitæ Amram filiam. Quod ergo hic et Num. 26. vocatur filia Levi, intellige fuisse Levitidem, sive oriundam è stirpe Levi, ut vertit noster Interpres : sic enim vocantur filiæ Juda, quæ ex Juda sunt oriundæ. Ita Vatabl. Perer. et alii. Addit enim hoc Moses, tum ut constet Mosen et Aaron tam materno, quam paterno genere fuisse Levitas, tum ut significet Hebræos jam tum cœpisse contribules suas ducere; itaque Deum suaviter tribuum distinctionem jam tum inchoasse.

Facessat ergo Calvini convicium, Mosen incestuoso matrimonio prognatum esse.

2. Quæ concepit et peperit filium.] Mosen. Addit Josephus Amram, patrem Mosis, de Mose jam concepto et brevi nascituro anxium fuisse, ob Pharaonis infanticidæ edictum, et cum Deum instanter pro puero oraret, adstitisse illi Deum, dixisseque : *Scito mihi esse cordi et publicam vestram incolumitatem, et privatam tuam gloriam : puer enim iste, cujus nativitatis metu Ægyptii vestros fœtus ad necem damnaverunt, tibi nascetur : qui gentem suam ex Ægyptia servitute liberabit. Mox fidem oraculo fecit mulieris partus, quæ præter morem puerperarum tam facile est enixa, ut observatores fefellerit.* Favent huic oraculo verba S. Stephani, Actor. 7. 25.

Natus est Moses anno mundi 2374 ; à diluvio anno non 714, ut habet codex Pererii, sed 717 ; ab ortu Abrahæ 425 (Erravit ergo Porphyrius, qui Mosen vixisse fingit tempore Semiramidis, quæ successit Nino, cujus anno 43 natus est Abraham); post ingressum Jacob in Ægyptum anno 135. Id patet : nam diluvium contigit anno mundi 1656, duravitque unum annum; inde à diluvio anno 292, natus est Abraham ; Abraham autem anno ætatis 75 accepit repromissionem à Deo, à qua usque ad exitum Hebræorum ex Ægypto, et datam legem in Sina, fluxerunt anni 430 qui ita dividuntur, ut 215 fluxerint à repromissione facta Abrahæ usque ad descensum Jacobi in Ægyptum : rursum, alii 215 fluxerint à descensu Jacobi in Ægyptum usque ad exitum Hebræorum ex Ægypto ; Moses autem natus est 80 annis ante exitum.

Secundo, Moses natus est annis 516 ante regnum Davidis ; ante fabricam templi Salomonis annis 560 : nam ab egressu Hebræorum ex Ægypto usque ad fabricam templi fluxerunt anni 480, ut patet, 3. Reg. 6. 1. His adde annos 80 vitæ Mosis usque ad egressum, habebis annos 560.

Tertio, natus est Moses ante captivitatem Babylonicam annis 985; ante Christum annis 1576; ante initium Olympiadum, sive ludorum Olympiorum annis 802 ; ante Romam conditam annis 825. Vide tabulam chronologicam quam initio Gen. proposui.

Quarto, natus est Moses non 900, ut vult Lactant. lib. 4. cap. 5. sed 430 annis ante bellum Trojanum, ac proinde longe antecessit Homerum, qui minimum centum annis fuit bello Trojano posterior : hinc consequenter Moses longius antecessit septem Græciæ sapientes ; hi enim longe Homero fuerunt posteriores, vixeruntque sub tempora Cyri ; quos diu post secuti sunt Socrates, Plato, Aristoteles, sub tempora Alexandri Magni.

Quinto, tempore Mosis, sub annum Mosis 35, ait Torniellus, primus in Attica fuit rex Cecrops, qui condidit Athenas, post quem fere omnia contigerunt quæcumque Græci narrant de suis heroibus, diis, bellis, aliisque memorabilibus. Ita Euseb. in Chron. et Cyrill. l. 1. contra Julian. Denique natus est Moses eo tempore quo claruit Atlas celeberrimus astrologus, quem ideo finxerunt cœlum suis humeris sustentare, qui fuit frater Promethei physici, quem fingunt lapides in homines transformasse ; fuitque hic Atlas avus maternus Mercurii senioris, cujus Mercurii nepos fuit Mercurius junior cognomento Trismegistus. Ita Euseb. in Chron. et sanctus August. l. 18. Civit. 8. Longe ergo Trismegisto senior fuit Moses, quare et Trismegistus et Plato cæterique Gentilium sapientes, suam sapientiam hauserunt a Mose et Hebræis, uti

Euseb. et alii docent. Vide Geneseos c. 41. v. 40.

2. VIDENS EUM ELEGANTEM, ABSCONDIT MENSIBUS TRIBUS.] Erat, inquit Josephus, infans hic tam speciosus, ut aspicientium oculos in se raperet, defixosque teneret. S. Stephan. Actor. 7. 20. pro *elegans*, vertit, *fuit gratus Deo.* Unde patet hanc elegantiam fuisse plusquam naturalem, Mosique à Deo inditam, significasse eum Deo placare, illi cordi et curæ esse; itaque per hanc elegantiam Mosis, non tam humanam quam divinam, in oraculo quod de Mose acceperant, ejusque fide confirmati sunt parentes, et animati ad eum occultandum, nec dubitarunt hac ratione eum ab aquis, Deo tutore, incolumem evasurum, et hoc est quod ait Apost. Hebr. 11. 23. *Fide Moses natus, occultatus est mensibus tribus à parentibus suis, eo quod vidissent elegantem infantem, et non timuerunt regis edictum.* Vide ibi dicta. S. Ephrem in oratione de transfiguratione Christi, censet Mosen sanctificatum fuisse in utero matris: hoc enim hæc corporis ejus elegantia, ex animæ elegantia promanans, indicare videtur. Verum hæc conjectura est tenuior, quam ut hoc privilegium, et à communi lege peccati originalis, in quo omnes nascimur, exemptionem stabilire possit, præsertim cum nemo alius hoc asseruerit.

Scite Marsilius Ficinus in Platonis Symposium, pulchritudinem vocavit bonitatis florem, et Pacatus in Panegyr. Theodosii: *Augustissima,* ait, *quæque species plurimum creditur trahere de cœlo. Virtus tua meruit imperium, sed virtuti addidit forma suffragium: illa præstitit ut oporteret te principem fieri; hæc ut deceret.* Addit Theoph. in Hebr. 11. 23. parentes voluisse Mosen exponere cum natus est, sed puerum blande arrisisse, et ob id servatum. Adeo, inquit, in ipso omnia divina erant.

3. CUMQUE JAM CELARE NON POSSET,] fervente rursum inquisitione et infanticidio. Nam plures infantes evasisse, remittente se tyrannide, ex Aarone ejusque coævis liquet.

SUMPSIT SCIRPEAM FICELLAM,] id est arculam junceam, sive ex juncis quasi viminibus contextam, et exterius ad aquam arcendam pice et bitumine oblitam; cui impositum infantem mater in junceto seu carecto, ubi incertus eventus certiorem vitæ dabat spem quam domi, ubi certa erat mors inferenda ab assiduis inquisitoribus, exposuit, dura quidem, sed necessaria, et in Dei providentiam fidente misericordia. Perperam ergo Calvinus hos Mosis parentes ignaviæ et ferinæ immanitatis, ob hanc prolis expositionem arguit; nam non poterant aliter vitam Mosis conservare, nisi eum exponendo. Exposuerunt autem eum quam tutissime potuerunt; nimirum in arca bene munita, et in loco tuto, dederunt et ei custodem sororem, quæ eum utcumque posset, adjuvaret. Unde et Apostolus fidem et animositatem horum parentum dilaudat. Videntur ergo parentes oraculum, quod narrat Josephus de Mosis ortu et salute, accepisse, ideoque non ex timore, sed ex certa in Deum fiducia eum exposuisse.

Allegor. Moses in cunis delineavit Christum: uterque ergo expositus, ille fortunæ arbitrio, hic saluti hominum; ille in fiscella scirpea, hic in vimineis cunis et præsepio; ille in carecto fluminis, hic in specu viæ publicæ; ille ab Ægyptia exceptus nutritusque pro filio, hic à gentilitate per Magos adoratus, et muneribus divinis regiisque pro Deo ac rege universorum declaratus.

EXPOSUIT EUM IN CARECTO.] Pagninus *in junceto.* Carectum est locus in quo nascuntur carices; Carix est herba alta, in speciem gladii, et sub finem acuminata. Hinc patet Mosen expositum fuisse in loco palustri, et stagnante ex Nili aquis, densis tamen juncis et caricibus septo, ita ut arca, et infans in ea expositus, aquarum impetu abripi non posset. Errat ergo Josephus, dum narrat arcam hanc Mosis projectam esse in medium flumen, et deportatam esse ab aquis; filiam vero regis missis natoribus jussisse arcam ex aquis extrahi, et ad se adferri.

Porro, voluit Deus Mosen hæc pati, ut disceret suorum contribulium eadem patientium misereri, eosque ex hac miseria liberaret et educeret. Disce hic Morale: Ideo nos Deus fecit miseros, ut ex nostra miseria discamus qualiter misereamur proximo. Nam, ut ait S. Bernard. de gradibus humilit. *Æger ægro, et jejunus jejuno quanto propinquius, tanto familiarius compatiuntur; sicut enim pura veritas non nisi puro corde videtur, sic miseria fratris verius misero corde sentitur, sed ut ob alienam miseriam miserum cor habeas, oportet tuam prius agnoscas, et proximi mentem in tua invenies, ut ex te noveris qualiter illi subvenias. Exemplo scilicet Salvatoris nostri, qui pati voluit, ut compati sciret, et disceret ex his quæ passus est misericordiam.*

Allegorice, Moses hic domo exulans et expositus in fiscella et in carecto, fuit typus Christi pueri. Primo, reclinati à matre in præsepio; quia non erat ei locus in diversorio. Secundo, expositi furori Herodis, cumque fugientis in Ægyptum. Unde S. Paulinus docet Christum in Mose et Sanctis omnibus fuisse passum; scribens enim ad Aprum, qui mundum contemnens, ab eo pariter contemnebatur, ita ait, epist. 1. *Merito gloriaris et in exultatione dicis, hinc teipsum tibi credere quod Christianus sis, quia te odisse cœperunt qui diligebant, et despicere qui timebant. Ab initio seculorum Christus in omnibus suis patitur et triumphat. In Abel occisus à fratre, in Noe irrisus à filio, in Abraham peregrinatus, in Isaac oblatus, in Jacob famulatus, in Joseph venditus, in Mose expositus, in Prophetis lapidatus et sectus, in Apostolis terra marique jactatus, et multis beatorum Martyrum crucibus frequenter occisus. Ipse in te patitur opprobria, et ipsum in te odit mundus.*

Idem docet S. Cyprianus, l. de Laude martyrii: *Prædurantibus,* ait, *licet costis resultans ungula recurrat in vulnus, et euntibus flagris cum avulsa corporis parte, rediens habena ducatur; stat immobilis tamen pœnis suis fortior, hoc solum secum ipse convolvens, quod in illa crudelitate carnificum, plus pro quo patitur Christus, quam ipse patiatur*, et, ut inferius loquitur: *velut socio Christi cruore decoratus.*

4. STANTE PROCUL SORORE.] Maria puella grandiuscula, 10 aut 11 annorum, submissa à matre, ait Josephus. Mater eam instruxerat quid agere, quid dicere deberet, nimirum ut si quem Ægyptium transeuntem pueri expositi misericordia tangi, uti sperabat, contingeret, qui pueri servandi modum quæreret, illi nutricem matrem propriam offerret, uti eam fecisse patet ex sequentibus.

5. FILIA PHARAONIS,] Thermut nomine, ait Josephus, et ex eo alii passim: addit Philo eam

unicam fuisse Pharaonis hæredem, et sine prolibus, licet diu nupta fuisset.

UT LAVARETUR IN FLUMINE,] juxta palatium, loco et septo et secreto, vel, ut ait Philo, inter opaca condensaque juncorum et arundinum sito; neque enim feminam regiam in propatulo lavari voluisse credibile est.

PER CREPIDINEM ALVEI,] per ripam fluminis, hebr. est, *ad manum*, id est ad latus *fluminis*.

QUÆ CUM VIDISSET FISCELLAM IN PAPYRIONE,] id est, in carecto caricibus, juncis et papyris referto: in Ægypto enim nascitur papyrus, uti apud nos junci, in locis palustribus vel marginalibus fluminum. Est autem papyrus arbuscula vel frutex, juxta Nilum nascens, obliqua radice, triangulis lateribus, decem cubitis longa, et in gracilitatem fastigiata, ex foliis papyri tenui phyllura, acu diducta faciunt chartam ad scribendum, quæ hinc papyrus dicitur; indeque chartæ nostræ, licet ex contritis linteis factæ, quia tamen eumdem scribendi usum præbent, papyrus vocantur: ex ligno vero papyri fabricant naves, unde illud Lucani, lib. 4.

Cum tenet omnia Nilus,
Conseritur bibula Memphitis cymba papyro.

Et Ovidius, lib. 15. Metamorph.

Perque papyriferi septemflua flumina Nili.

Quin et Herodotes, lib. 2. scribit Ægyptios suos naves ex junco fabricare. Vide Plinium, l. 13. 11.

6. DE INFANTIBUS HEBRÆORUM.] Suggessit hoc filiæ crudele patris edictum, de perdendis Hebræorum infantibus; ut vero puerum circumcisum intuita est, dubitare non potuit quin esset Hebræus: tunc enim necdum circumcisionem amplexi erant Ægyptii, quam postea acceptarunt, uti docet Jerem. c. 9. 25. et Theodor. hic, ac Diodor. Sicut. l. 1. Antiqu. c. 2. atque Herodot. lib. 2.

8. MATREM SUAM,] Hebr. matrem pueri; sed eadem erat mater sua quæ pueri fratris, scilicet Jochabed. Hæc nutrivit, hebr. *lactavit*, Mosen.

10. QUEM ILLA ADOPTAVIT IN LOCUM FILII.] Quomodo id permisit pater Pharao, infestus Hebræorum hostis? Resp. cor regis esse in manu Dei, et ab eo inflexum fuisse in amorem pueri tam elegantis, inquit Josephus. Addit Philo Thermutem, cum illiberis esset, finxisse se esse gravidam, et genuisse Mosen, quasi Moses non ascititius, sed naturalis ejus esset filius. Idem videtur innuere Apostolus, Hebr. 11. 24. cum ait Mosen, grandiorem factum, negasse se esse filium filiæ Pharaonis; ergo ante habebatur genuinus ejus filius. Cur ergo Pharaoni mortuo, non Moses, sed alius (ut dicam v. 11.) in regno successit? forte quia matris fraus, et Mosis adoptio detecta fuit.

Hinc et regio more educatus est Moses in omni sapientia Ægyptiorum, ait S. Stephanus, Actor. 7. v. 22. Nam, ut ait Plato: *Potentatui perutilis ac necessaria est sapientia, ut in illo quidem corpus, in hac vero animus principis conflet et decoretur.* Rursum, idem Plato: *Qualis*, ait, *in arbusculis plantandis et formandis, talis et in liberis gignendis instituendisque cura esse debet; sed hic labor est, illic voluptas. Cavendum autem ne in hac sopiti, in illa vero plusquam vigiles esse videamur.* Idem roganti: *Quænam hæreditas filiis sit relinquenda?* respondit: *Ea quæ non grandinem, non vim, non ipsum denique Jovem extimescit.* Hinc ipse ad juvenes, quos ad beate vivendum animare nunquam desinebat, crebro dicebat: *Otio laborem anteponite, ni rubiginem splendori præstare putatis.* Rursum: *Advertite contrariam virtutis ac voluptatis naturam; hujus enim momentaneæ dulcedini perpetua pœnitentia, dolor et cruciatus affigitur; illi contra post breves dolores, æternæ etiam post mortem delectationes adjunguntur.* Quare discipulo cuidam lautius cutem curanti: *Quousque*, ait, *ô miser, tibi carcerem ædificare pergis?* Alias: *Sapientes*, ait, *primo loco collocant animum, secundo corpus, tertio pecuniam. Ita in Rep. primus locus detur virtuti, secundus viribus corporis, tertius pecuniæ, quæ virtutis et corporis est administra.* Hac de causa suadebat vigilias, quasi sapientiæ et castitatis amicas. Somnum vero diuturniorem detestabatur, ut malarum illecebrarum delictorumque parentem, et morti perquam similem; vetabat quoque bis in die comedere, fierique saturum.

Porro, sapientia Ægyptiorum erat duplex, ait Philo, et Justinus, quæst. 25. ad Orthodoxos. Prima, aperta ac omnibus exposita; nimirum Geometria, Arithmetica, Astrologia et Musica. Secunda, Hieroglyphica, quæ per symbola, gravissima Physices, Theologiæ et politicæ facultatis mysteria edocet; hæc ergo omnia, quin et medicinam, inquit Clemens, didicit Moses. Hinc et idem Clemens, lib, 6. Stromat. ait Mosen in suis ritibus et legibus uti subinde hieroglyphica Ægyptiorum ratione; ut scilicet tradat eas per symbola et ænigmata; idque patet maxime in vestibus sacerdotum, Cherubim, arca et fabrica tabernaculi. Vide dicta, can. 27. Marcus Varro apud sanctum Augustinum, 18. Civit. 4. docet Ægyptios primum didicisse litteras, magistra Iside, paulo plus duobus annorum millibus ante suam ætatem. Non dubium quin Jacob, Joseph et Hebræi habitantes in Ægypto per 215 annos, plurima eos docuerint; hinc de Joseph principe Ægypti dicitur psalm. 104. *Ut erudiret principes ejus, et senes ejus prudentiam doceret*, ut mirum non sit, in doctrinis et legibus Ægyptiorum multa Hebræorum doctrinæ et legi simillima, inveniri apud Herodotum et Diodorum Siculum.

Addit rursum Philo, magnis præmiis, Mosi accitos fuisse præceptores ex Græcia, qui liberales artes; Chaldæos, qui sideralem scientiam, præsertim quæ futurorum prædictiones continet; Assyrios, qui suas litteras eum docerent, utpote spe omnium destinatum successorem aviti solii, et regem juniorem appellatum; Mosen vero edomandis animi affectibus plurimum studuisse, secutumque non Ægyptiorum, sed majorum suorum instituta patria. Ubi nota Philonem uti hic amplificatione quadam; nam Moses prior fuit et antiquior non tantum omnibus Græciæ sapientibus, sed etiam omnibus qui apud Græcos aliquid scripserunt. Quippe Cadmus, à quo Græci litteras acceperunt, multo posterior Mose fuit, uti docet Euseb. l. 10. de Præpar. Evang. c. 3. Quomodo ergo, ait Philo, Mosi accitos esse præceptores ex Græcia?

Aliud insuper de Mose narrat Josephus, penes quem sit fides, quod scilicet Pharao Mosi infanti diadema in caput imposuerit, Moses vero illud detraxerit in terram, et pedibus conculcarit; quod cum quasi malum omen acciperent Ægyptii, quasi infans hic Ægypto futurus esset exi-

tialis, atque divinus ille qui talem puerum nasciturum prædixerat, asseveraret Mosen hunc esse illum ipsum puerum, velletque eum interficere, Thermutis Mosen eripuerit et servarit.

Voluit Deus Mosen ducem populi futurum in aula Pharaonis educari, ut regiam urbanitatem, morum elegantiam, animi magnitudinem, liberalitatem, aliasque regis virtutes, quasi rector populi futurus, addisceret et imbiberet. Secundo, ut postea legatus Dei, pro populo apud Pharaonem futurus, majoris esset apud eum auctoritatis, præsertim accedentibus tot ejus signis, portentis et plagis.

Vocavitque nomen ejus Moyses, dicens : Quia de aqua tuli eum.] Putant Philo, Josephus, Clemens Alexandrinus, l. 1. Strom. Procop. et Rabanus, quod Moyses sit nomen Ægyptium; *mos* enim ægyptiace significare aquam, vel, ut ait Josephus, aquam Ægyptii vocant *mo*, *ises* vero servatos ; ut Moses idem sit quod servatus ex aqua. Verum dico *Moses* esse nomen Hebr. et significare tractum vel extracium, puta ex aquis; radix enim ejus est Hebræa, scilicet משה *masa*, quæ significat trahere vel extrahere. Hebræum ergo Hebræo infanti nomen indit adoptans cum mater Ægyptia : id clarum est ex hebr. textu, qui sic habet : ותקרא שמו משה ותמר : כי מן המים משיתיהו *vatticra scemo Mose vattomer : ki min hammaim mescitihu*, id est : *Et vocavit nomen ejus Moses, et dixit : Quia ex aquis extraxi eum;* ubi clare patet vocatum esse Mosen, ab Hebræo *mescitihu*, quod significat *extraxi eum*, scilicet ex aquis.

Nota primo, genuine dicendum esse Moses, corrupte vero dici Moyses ; sic et alia nomina propria Hebræorum apud Græcos et Latinos corrupta sunt ; secundo, tradunt Hebræi משה id est Moses, revolutum per anastrophen, idem esse quod השם *hasschem*, id est ipsum nomen, scilicet celebre, magnum potens et terribile Pharaoni et Ægyptiis. Rursum, *nomen*, id est virtus, efficacia, et potentia admiranda quæ data est Mosi ; tertio, Clemens Alexandr. supra tradit Mosen, antequam exponeretur à parentibus, vocatum esse Joachim, postea vero à filia Pharaonis vocatum esse Mosen : tertium etiam habere nomen, postquam in cœlum assumptus est, et vocari Melchi. Rursum Aben Ezra et R. Abraham aiunt, Mosen ab Ægyptiis vocatum esse Monien. Pererius quoque censet Mosi à filia Pharaonis Ægyptium inditum esse nomen, idem significans quod hebr. Moses; ac Mosis nomen postea ab Hebræis ipsi impositum esse. Verum hæc omnia incerta sunt : nec enim S. Script. nec Josephus, nec Philo aliud nomen pandunt quàm Mosis, cujus et etymon reddunt, quasi eo appellatus sit tam ab Hebræis, quàm ab Ægyptiis : in sequentibus enim capp. Pharao et Ægyptii, non aliter eum compellant quàm Mosen ; sed et Gentium historici, Tacitus, Trogus, Justinus et alii, Mosen eum semper nominant. Ab eventu ergo felici extractionis ex aquis, Moses nomen est sortitus, idque, fausto omine et significatione ; quod scilicet ipse pariter aquis afflictionum extracturus, et liberaturus esset filios Israel, eosque per mare rubrum sicco pede duceret. *Competens*, ait S. Aug. serm. 89. de Temp. *fuit divina vindicta, ut suis affectibus puniatur parricida* (Pharao per Mosen), *et filiæ provisione pereat, qui genitrices interdixerat parturire.*

Allegor. Cyrill. Mater ait, quæ filium (Mosen) in fiscella conclusit, est Synagoga, quæ Christum ex se natum segregavit, ut alienum ; sed Pharaonis filia, id est Ecclesia Gentium, illum suscepit, idque apud aquas baptismi, et Prosper : *Dum descendit*, ait, *filia Pharaonis ad Mosen, id est doctrina hujus mundi ad Christum, abluta spiritali unda, deposuit superbiam, suscipiensque quasi grandis parvum, per humilem gratiam Ecclesiæ sociata, quæ filia fuerat, Christi mater efficitur.* Addit Theod. Mater rursum à Gentili Ægyptia filium educandum suscepit, quia Israel ab Ecclesia Gentium fidem Christi novissimis temporibus accipiet. Moses ergo natus in persecutione Pharaonis, id est, Christus natus in persecutione Herodis et diaboli, qui totum mundum suo jugo premebat. Moses occultatus mensibus tribus, significat Christum in lege vetere occultatum triplici tempore, scilicet Judicum, Regum et Pontificum. Moses projectus in flumen à parentibus, significat Christum in aquas passionis et mortis à Judæis immersum, quem Ægyptia, id est Gentilitas, suscepit, et magnifice ac splendide tractavit, videns ejus elegantiam in cœlesti sapientia, vita et moribus.

Tropolog. Hugo de sancto Victore in alleg. in Exodi 1. Moses, ait, est quisquis in fluvio præsentis est seculi; filia regis est gratia Dei, quæ nos fluxu seculi erutos in filios Dei adoptat, et Hebrææ, id est transeunti in cœlum matri Ecclesiæ tradit nutriendos.

11. In diebus illis (cum Moses ageret annum ætatis 40, ut ait S. Steph. Act. 7. 23.), postquam creverat Moses.] Josephus et plurimi ejus sequaces narrant Mosen, à Pharaone bello Æthiopico præfectum, Æthiopes profligasse : regiam Sabam, quæ postea à Cambyse, nomine sororis Meroe est appellata, cepisse traditione Tharbis, filiæ regis Æthiopum ; quam Moses deinde, juxta pacta in uxorem acceperit. Hoc Mosis bellum Torniellus consignat anno Mosis 40, cum jam pridem Amenophis, sub quo natus est Moses, obiisset, ac regnaret Orus, si credimus Eusebio. Sane quidquid de hoc bello sit, quod Theodor. et alii fabulosum vocant, non dubium est Mosen multa de se humilitatis studio præterisse, nec enim his 40 annis, quibus in aula vixit quasi princeps, deses vel otiosus fuit. Addit auctor histor. Scholast. et alii Tharbis hanc, esse Æthiopissam illam, ob quam contra Mosen murmurarunt Maria et Aaron Num. 12. Rursum Mosen, parta victoria, cum redire vellet in Ægyptum, nec dimitteret eum Tharbis, ipsum, ut qui peritissimus esset astrorum, duas imagines sculpsisse in gemmis, ejus virtutis ac potestatis, ut altera memoriam afferret, altera oblivionem; cumque paribus annulis eas inseruisset, alterum, scilicet memoriæ, sibi reservasse ; alterum, scilicet oblivionis, dedisse Tharbis : quem illa induens, mox Mosis oblita fuit, sicque ille in Ægyptum redire potuit. Sed hæ sunt fabulæ et næniæ.

Egressus ad fratres suos.] Hebræi fratres vocant omnes eos, qui sunt ejusdem familiæ vel gentis.

Viditque afflictionem eorum.] Addit Philo, Mosen sæpius visisse suos Israelitas laborantes et afflictos, eosque consolatum esse, ac præfectos operum lenitatis admonuisse, itaque pur-

puratos sensim eum suspectum habere cœpisse, ac tandem ad regem, tanquam ab eo dissidentem, resque novas molientem, detulisse, ejusque aures calumniis implesse. En fortitudinem Mosis profitentis se Israelitam, magisque eligentis affligi cum populo Dei, quam temporalis peccati habere jucunditatem, Heb. 11. 25. Moses ergo contempsit regnum Ægypti, fassus se Hæbræum, eoque negans se filium filiæ Pharaonis. Ob hoc, ait Ambros. in Psal. 118. factus est à Deo Pharaonis Deus, id est eo superior, eique terribilis. Ob hoc quoque Philo Mosen vocat miraculum naturæ : nam ambire, non dico regiam dignitatem, sed amicitiam, ordinarium in natura opus est; at hæc ipsa spernere, imo detestari, plane extraordinarium est; ideoque miraculum, eoque magis, quo ea non sui commodi, sed publici boni, et suæ gentis causa despexit. Ita Philo. Hæc vera est animi celsitudo, regnum pietati posthabere : hæc summa dignitas, quæ cum regia dignitate digniorem effecit. Major est enim qui dignitatem despicit, quàm qui suspicit et suscipit. Nam ille honore superior, hic inferior est : ille pompæ herus, hic servus : hic gloriam esurit ut mendicus, ille contemnit ut dominus.

Virum Ægyptium percutientem quemdam de Hebræis.] Philo ait hunc Ægyptium fuisse unum ex præfectis, qui injusto onere oppressos Hebræos tam inique pulsare consuevisset. S. Stephanus Act. 7. percussionis vice, injuria eum affecisse dicit. Tradunt Hebræi hunc Ægyptium adulterium commisisse cum uxore hujus Hebræi, ideoque orta rixa eum percussisse; sed hoc eorum de more est figmentum. Certum est hanc percussionem fuisse gravem et enormem, vel in se, vel ob circumstantias, vel ob ea quæ præcesserant, ut ait Philo, ita ut percussor mereretur plecti morte : alias enim Moses non habuisset potestatem et jus, nec voluntatem eum occidendi.

12. Percussum Ægyptium abscondit sabulo.] *Percussum*, id est occisum; sepelivit enim et abscondit eum in sabulo.

Quæres an juste et recte cædem hanc fecerit Moses? videtur enim Moses, utpote agens vitam privatam, nullam ad hoc auctoritatem vel à Deo, vel ab homine accepisse.

Primo, Hebræi, etiam prisci, teste Clem. Alexand. lib. 1. Stromat. excusant Mosen, eo quod Ægyptium occiderit non gladio, sed pronuntiando in eum nomen tetragrammaton Jehova; quomodo S. Petrus solo verbo occidit Ananiam et Sapphiram, sed hoc est commentum : percutere enim est, non verbo, sed gladio aliisve armis ferire. Rursum, tunc nomen Jehova necdum erat Mosi revelatum. Deus enim illud sibi primo indit, illudque Mosi revelat Exodi 6. 3.

Secundo, S. August. lib. 22. contra Faustum c. 70. hoc factum Mosis culpat, quasi factum præter potestatis et justitiæ ordinem; illudque tribuit ejus zelo, sed nimio et inculto, qui vitiosa quidem, inquit, sed magnæ fertilitatis signa fundebat; significabat enim hic zelus nimius, Mosen, ubi excultus foret, zelumque hunc ratione regere et temperare didicisset, fore insignem et animosum populi ducem. Hinc et Œcumen. in ep. Judæ, tradit diabolum in altercatione cum Michaele de corpore Mosis, dixisse Mosen non esse dignum sepultura, eo quod injuste occidisset Ægyptium, eumque non in sepulcro, sed in sabulo sepelivisset.

Tertio, S. Amb. lib. 1. Officior. 36. S. Thomas et Burgens. hoc Mosis factum tribuunt justæ defensioni, qua Hebræum injuste invasum defendere tenebatur ex charitate. *Qui enim socium non defendit ab injuria, cum potest, tam est in vitio quàm ille qui facit*, ait S. Amb. Nam, ut ait Toletus in Lucæ 12. annot. 27, tunc non erat judex, qui posset injuriam avertere, et injuria erat præsens, nec moram temporis patiebatur : unde Mosis erat tunc subvenire.

Addit Cajet. hosce præfectos operum fuisse publicos hostes et oppressores Hebræorum : ideoque licuisse Hebræis eos occidere, si possent, perinde ac in bello justo licet hostem et invasorem ubivis occidere.

Quarto, planissime et solidissime, fecit id Moses, ex inspiratione divina auctoritatem adeptus : movebat enim Deus Mosen ad hanc cædem, ut vindicem sui populi agere inciperet, et publicum hostem occideret; hoc enim est quod ait S. Stephanus Act. 7. 25. *Fecit ultionem percusso Ægyptio : existimabat autem fratres intelligere, quoniam* Deus *per manum ipsius daret salutem illis.* Sciebat ergo Moses, adeoque alios passim scire putabat, se jam à Deo designatum esse ducem et vindicem Hebræorum, Deumque velle ut ad hunc ducatum per hanc cædem, et vindictam justam se compararet; adeoque S. Stephanus hic videtur confirmare historiam Josephi, qui narrat oraculum patri Amram factum, de filio suo Mose vindice et liberatore Hebræorum futuro. Ita S. Aug. hic, Rupert. S. Thom. et alii.

Symbol. notat S. Amb. lib. de Cain et Abel, Mosen aptum fuisse interfectorem Ægyptii, quia in seipso prius interfecerat ambitum honoris et regni. *Ille*, ait, *velut quasdam in se manus injicit, qui interficit voluptates corporis sui. Interfecit ergo Moses Ægyptium hominem; sed non interfecisset, nisi prius in se Ægyptium spiritalis nequitiæ interemisset, honorem regalium voluptatum.*

Allegor. Moses percusso Ægyptio liberavit Hebræum, id est Christus fracta diaboli potentia liberavit genus humanum. Ægyptius absconsus est sabulo; quia diabolus, ejusque tentamenta absconduntur in bonis temporalibus, quæ instar sabuli vilia, imbecilia et instabilia sunt. Ita Pererius.

13. Ait,] intra se, id est cogitavit; sicut enim est verbum linguæ, ita est et verbum mentis.

Quomodo palam factum est verbum istud?] Heb. *vere notum factum est verbum*; noster Interpres profundius Mosis pathos intellixit, illudque per notam admirationis expressit; quasi diceret : Itane vel verene notum factum est verbum istud? sed eòdem res redit. Nota. *Verbum* metonymice usurpant Hebræi pro facto, aut re cujus verbum est index et signum, sic dicitur : *Non erit impossibile apud Deum omne verbum*, id est omnis res; et pastores dicunt Luc. 2. *Videamus verbum quod factum est*, Christum jam natum.

Vide hic quàm aulæ honores sint inconstantes, quàm mundi felicitas sit instabilis et varia. En Moses adoptatus in filium regis, pellitur in exilium. Vere dixit Philo libro, *quod Deus sit immutabilis : Sicut affluxum maris sequitur paulo post refluxus, sic rerum caducarum affluentiam*

sequitur mox refluentia. Audi et Senecam : *Notissima , ait , vox est ejus , qui in cultu regum consenuerat , cum eum quidam rogaret quomodo rarissimam rem in aula consecutus esset senectutem : Injurias , ait , accipiendo , et gratias sæpe agendo.*

15. Qui fugiens,] opportuno tempore, quando Deo visum , rediturus , suisque consulturus. Hinc Apostolus ad Hebræos 11. v. 27. ait de Mose : *Fide reliquit Ægyptum , non veritus animositatem Regis* , quasi diceret : Etsi Moses fugerit , non tamen concidit animo , nec spem liberandi Israelis abjecit ; sed certo sibi persuasit se suo tempore rediturum et liberaturum Israelem : quanquam et alius magis genuinus illius loci est sensus , ut dixi Hebr. 11.

Ita S. Athanasius , cum Juliani Apostatæ jussu Alexandria in exilium pelleretur , et circa se Christianos illacrymantes videret , dixit : *Bono animo estote ; nebula enim est , quæ brevi evanescet.* Ita Sozomen. l. 5. cap. 14. Ita factum est; nam paulo post Julianus monachus in spiritu prævidens Juliani interitum , suis dixit : *Aper silvestris , hostis vineæ Domini , debitas scelerum in Christum dedit pœnas , et mortuus jacet , ne amp .us Christianis insidias struat.* Mox compertum est id vere accidisse eodem momento , quo monachus loquebatur , teste Theodor. l. 3. cap. 19.

Ubi nota. Fidelis et sanctus in exilium pelli nequit; nam ubique excipitur à Deo , qui illius et pater et patria, et omne bonum est. Ita sanctus Cyprian. ep. 66. ad Thibaritanos : *Solus , ait , non est cui Christus in fuga comes est ; solus non est , qui templum Dei servans , ubicumque fuerit , sine Deo non est.*

Ita S. Aug. serm. de S. Cypriano : Arbitraris , ait, tyranne , de patria sua in alienam te excludere hominem Dei ? falleris ; ille in Christo nusquam est exul , in carne ubique est peregrinus , ita S. Naz. *Mihi , ait , orat. 28. omnis terra , et nulla terra patria est :* quia scilicet mihi patria cœlum est , et quia totam terram pro patria duco , sumque cosmopolita , id est civis mundi.

Ita S. Basilius : *Exilium , ait , non cognosco , qui nullo loco circumscriptus sum ; ac nec terram hanc , quam nunc incolo , meam habeo , et eam omnem , in quam projectus fuero , pro mea duco : imo ut rectius loquar , universam terram Dei esse scio , cujus advena sum et peregrinus* , testis est Naz. orat. 20. quæ est de laudibus S. Basilii.

Hugo Victor. lib. 3. Didascal. cap. ult. *Delicatus , ait , ille est adhuc , cui patria dulcis est : fortis jam , cui omne solum patria est , perfectus , cui mundus totus exilium est. Ille mundo amorem infixit , iste sparsit , hic extinxit.*

Madian.] Madian urbs fuit condita à Madian filio Abrahæ ex Cetura , unde et tota regio dicta est Madian. Quàm verum illud Eccl. 2. *Fili accedens ad servitutem Dei , præpara animam tuam ad tentationem?* Ecce quod hic tentamenta Mosen vocationem Dei sequentem , aulamque egressum glomeratim invadunt , paupertas , ignominia , contemptus , non ab Ægyptiis tantum , sed et ab ingratis , quorum causa hæc omnia subibat , Israelitis , insidiæ regis , pericula mortis , fuga , exilium ; sed nullis , ne ingratorum quidem malis vincitur Mosis destinata pietas , quæ non homines , sed Deum intuita , invisibilem tanquam videns sustinuit , ad Heb. 11. 27. Vide hic quàm verum sit illud S. Marci Anachoretæ : *Deus conscius infirmitatis nostræ, non solet alicui quid magni conferre , nisi præviæ calamitate.*

Allegor. notat Rupertus S. Stephanum asserere Act. 7. patres Judæorum negasse Mosen , Samuelem , Davidem , in exemplum et typum Judæorum Christum negantium : qui idcirco fugiens uxorem alienigenam duxit , scilicet Ecclesiam Gentium.

Nota. Mose agente in Madian (anno Mosis 67, inquit Torniellus , qui fuit Cecropis Atheniensium regis primi 31.) contigit celebre illud apud Gentiles diluvium Deucalionis in Thessalia. Dicitur Deucalionis , quia Deucalion tunc ibidem regnavit , ipseque cum paucis aliis hoc diluvium, in parva rate appellens , ad Parnassum montem evasit ; unde fertur ipse genus humanum reparasse. Ita S. Aug. lib. 18. Civit. 10.

Tunc etiam contigit Phaethontis incendium ; perinde ac si ignis et aqua in perniciem hominum tunc conjurassent ; tantus enim fuit æstus Solis, ut universum orbem torruisse videretur : ex quo orta est fabula Phaethontis , quod scilicet Phaethon Solis filius , male regens solis currum , terram exusserit. Ita Euseb. Cyrill. Orosius lib. 1. cap. 10. et ex his Torniellus.

16. Sacerdoti Madian.] Chald. *principi Madian* quin et Artapanus apud Euseb. lib. 9. de Præp. Evang. cap. ult. hunc Raguel vocat regem Arabiæ : ejus enim pars est Madian. Hebræum כהן *cohen* proprie sacerdotem significat ; sed quia sacerdotium , quasi nobilissima et divina functio , tum fere principibus aut primariis familiarum , uti Melchisedec , Noe , Abraham , competebat ; et quia princeps ac magistratus in primis cultum Dei , et quæ ad gloriam illius faciunt , promovere debet ; hinc *cohen* principem quoque significat , ut patet 2. Reg. 8. 18. ubi filii David dicuntur fuisse sacerdotes , hoc est , ut Sept. vertunt , αὐλάρχαι , id est principes aulæ. Potuit ergo Raguel sacerdos esse et princeps , sacerdos , inquam , tum quidem idolorum ; quia Madianitæ erant idololatræ ; postea autem videns mira quæ faciebat Deus per Mosen , Deum verum agnovit et coluit , ut patet Exodi 18. licet S. Cyrillus lib. 3. de Adorat. in spiritu fol. 54. et Abul. putent eum ex nunc coluisse unum Deum altissimum , sed cum eo multos etiam alios deos suæ gentis.

Demetrius historicus , ait Euseb. supra , tradit quod Abraham ex Cetura genuit Jecsan ex quo natus est Adam (aut potius Dadan , ut patet Gen. 25. 3.) à quo Raguel pater Jethro , cujus filiam Moses accepit uxorem ; additque Mosen fuisse statura longum et flavum , prolixiore capillo et barba , ac denique statura et facie permagnæ dignitatis.

Adaquare cupiebant greges.] Nobilis tum erat ars pastoritia , quidquid occlamet Calv. quam etiam tum nobiles exercebant virgines mirabili temporum illorum castimonia , uti in Gen. vidimus fecisse Rachel et Liam.

17. Ejecerunt eas ,] ad haustum à puellis , paratumque potum agentes sua pecora , fruituri inertes alienis laboribus , ait Philo.

Defensis puellis.] Hugo Victorinus putat Mosen comites duxisse secum , quibus adjutus pastoribus restitit. Ubique charitatis semina sparsit Moses , innocentium, oppressorum et justitiæ vindex ; ita sibi Raguelis gratiam et Sephoram conjugem conciliavit. Hoc prudentis , hoc Christiani est , beneficentia sibi omnes devincire. Sic

Christus *transiit benefaciendo et sanando omnes oppressus à diabolo.* Act. 10. 38. Vidit et hoc per umbram gentilis Scipio, qui servabat Polybii præceptum, ne è foro discederet, qui aliquem sibi amicum aut benevolum magis efficeret, ait Plutarchus.

18. Ad Raguel.] Tradunt Hebræi, Lyranus et Abulens. Raguel fuisse quadrinomium; primo, enim vocatur hic *Raguel;* secundo, cap. sequenti vocatur *Jethro*, id est addens; quia ipse addidit unum caput legi, de ordinatione populi per tribunos, centuriones, quinquagenos et decanos, Exodi 18; tertio, vocatur *Cineus*, Judic. 4. 11; quarto, vocatur *Hobab*, id est amans, quia dilexit legem Dei, et ad judaismum est conversus, ut patebit Exodi 18. Verum alii probabilius putant Hobab non esse Raguel, sed Raguelis filium, de quo Num. 10. 29.

19. Vir Ægyptius.] Talis Moses ex veste et habitu videbatur, forte etiam se venire ex Ægypto sciscitantibus puellis responderat.

20. Ut comedat panem,] cibum sumat, convivetur nobiscum. *Panis* enim Hebræis, per synecdochen quemlibet cibum significat.

21. Juravit ergo Moyses quod habitaret cum eo.] Scriptura hic brevitati studens, multa intelligenda relinquit, scilicet filias ad fontem reversas esse, indeque Moysen, patris verbis persuasum, domum deduxisse, amanter ab eo salutatum esse, explorataque statim ejus indole, post multa ultro citroque verba, tandem ad pactum habitandi cum eo descendisse, illudque juramento firmasse, ac denique ejus filiam Sephoram uxorem duxisse. Nota. Pro *juravit*, hebraice est, יאל *joel*, quod licet proprie significet, voluit, consensit, acquievit, et ita hic vertant Septuag. Chald. Vatab. et alii, tamen subinde per metathesin, et per commutationem litterarum *ehevi*, idem est quod אלה, id est juravit, ut patet 1. Samuel. 14. 25. *Et adjuravit Saul populum*, hebraice est יאל *joel.*

22. Quem vocavit Gersam, dicens.] Hebraice, *quia dixit :* dat enim rationem cur eum vocet *Gersam*, quod scilicet ipse Moses, advena et peregrinus fuerit in Madian. גר *ger* enim *peregrinum*, שם *scam illic* significat.

Nota. Hi filii Mosi nati sunt, non statim ut venit in Madian, anno ejus 40, sed diu post; scilicet paulo ante reditum ex Madian in Ægyptum, qui contigit anno ejus 80. Id patet ex eo quod in hoc reditu uxorem cum filiis hisce imposuerit asino, ut dicitur cap. 4. 20. Erant ergo tunc adhuc parvuli.

Alterum vero peperit.] Noster Interpres cum Septuag. secundi filii Mosis nomen hic interserit, ut filios Mosis simul enumeret; licet illud non habeatur in Hebræo hoc loco, sed Exodi 18. v. 4. unde illud transcripserunt Septuag. et noster: vel potius illud ex Hebræo hic excidit. Hebræa enim subinde mutila sunt, uti ostendit Bellarm. lib. 2. de verbo Dei cap. 2. Nomen ergo secundo filio Moses imposuit Eliezer, id est Deus meus adjutor, idque ut doceret fideles primo, exilia et adversa quæque, Deo nixos, fortiter ferre; secundo, liberos suos intueri, non ut irritamenta avaritiæ, sed ut monumenta divinæ largitatis; quibus ad gratiarum actionem et Dei obedientiam incitentur; tertio, Dei semper esse memores, prolesque Sancto vel Sancti alicujus nomine nuncupare; quarto, nomine suo proles admonere voluit, ut cogitent unde et quomodo sint nati, quidve Deo debeant, denique quos imitari teneantur.

23. Post multum vero temporis mortuus est rex Ægypti.] Is videlicet sub quo natus Moses, adoptatus, et ad necem quæsitus fuit: hoc enim series historiæ videtur exposcere. Quæ ratio coegit Gerardum Mercatorem, ut non Eusebium, sed Manethonem secutus, hæc omnia quæ hucusque narravit Moses, contigisse censeat Armesesmiano, sive Ramesses rege, quem diutissime, scilicet 66 annos regnasse tradit.

Verum quia certiorem hic chronologum Eusebio non habemus, quem passim Catholici sequuntur, hinc cum iis solidius dicemus, hoc tempore non tantum mortuum fuisse Pharaonem illum, sub quo natus est Moses; sed et duos alios, eum in regno sequentes, qui ejusdem cum eo erant genii et odii in Judæos. Hæc enim facta videntur paulo ante, et, si Torniello credimus, uno anno ante ducatum Mosis, et liberationem Hebræorum ex Ægypto, cum Moses ageret annum ætatis 79, ad quem nec Ramesses, nec quis alius rex Ægypti regnavit. Dicit ergo Moses hic, instante jam Hebræorum liberatione, quod rex eos affligens, cum suis asseclis sit mortuus; ut indicet iis, utpote tyrannis, mortuis, Hebræos ingemuisse, et inclamasse Deum, ut eis mitiorem Pharaonem crearet; aut potius, liberatorem mitteret qui eos ex Ægyptia servitute exciperet. Sensus ergo est, q. d. Mortuo rege, aliisque tyrannis, Hebræi serio invocarunt Deum pro sua liberatione; Deusque eos exaudivit, ac sequenti anno, qui fuit 80 Mosis, misit Mosen qui eos liberavit.

Vociferati sunt.] Hebræi hic, flagello hoc servitutis exciti, redeuntes ad cor, acrius post mortem tyrannorum, quasi major jam libertatis sperandæ detur occasio, vociferantur ad Deum, utpote qui solus eos liberare poterat; ita tribulatio docet Deum invocare, vulgo dicitur: Qui nescit orare, eat ad mare; ibi enim fluctus et pericula docebunt eum precari, Deumque et cœlites inclamare.

Ascendit clamor eorum ad Deum ab operibus.] Chald. propter opera. Hinc Theologi docent oppressionem pauperum esse peccatum clamans in cœlum, quod sui enormitate Deum provocet ad celerem opprimentium vindictam, et oppressorum liberationem.

24. Ac recordatus est foederis.] Anthropopathœs hic et alibi, Deo memoria et recordatio tribuitur; quia si Deus esset homo, qui hactenus permisisset Hebræos affligi, recte eorum oblitus diceretur; jam vero eos liberare destinans, diceretur recordare fœderis initi cum Patriarchis, quo promisit se Deum fore eorum, seminisque eorum; peculiari utique et eximia circa eos providentia.

25. Et respexit Dominus filios Israel,] ita Romana et Hebr. Respexit autem, et cognovit (uti addunt Hebræa) Deus populum suum, cogitando eum cito liberare, eique clementem se exhibere.

Nota τὸ *audivit, recordatus est, respexit, cognovit :* hæc enim omnia repetunt et inculcant miram Dei in suos curam, amorem, providentiam, magnamque et celerem brevi affore ejus opem et misericordiam. Septuag. vertunt, *et cognitus est eis*, scilicet liberans eos: quasi diceret: Cognita eis fuit Dei erga se cura et providentia, cum per Mosen cœpit et aggressus

est eos liberare; unde Noster vertit, *et liberavit eos*: τὸ enim *liberavit* hic actum inchoatum, non consummatum significat.

Est hoc capite, et præced. illustris locus moralis de fructibus adversitatis et patientiæ, ejusque exemplum in Mose et Hebræis, qui per adversa creverunt, factique sunt populus, Ecclesia et regnum Dei. Scripsit Tertull. (quem S. Cyprian. et alii secuti sunt) insignem librum de Patientia, in quo cap. 5. ostendit diaboli et omnium hominum peccata, impatientiæ esse ascribenda; sequentibus demonstrat, quàm eximium sit vitæ antidoton patientia, idque contra quævis adversa; ac primo, adversus opum et facultatum jacturam cap. 8. hæc dat patientiæ pharmaca.

Primum: *Omni*, ait, *pene in loco de contemnendo seculo Scripturis Dominicis commonemur. Unde et Dominus ipse in nullis divitiis invenitur.*

Secundum, *Dominus semper pauperes justificat, divites prædamnat; radix enim omnium malorum est cupiditas.*

Tertium, *nihil est nostrum; quoniam Dei sunt omnia cujus ipsi quoque nos sumus.*

Quartum, *qui damni impatientia concitatur, terrena cœlestibus anteponendo, de proximo in Deum peccat. Libenter ergo terrena amittamus, cœlestia tueamur: totum licet seculum pereat, dum patientiam lucrifaciam.*

Quintum, *patientia in detrimentis exercitatio est largiendi; facit enim nos faciles ad communicandum, et dandum eleemosynam: non piget donare eum, qui non timet perdere.*

Sextum, *gentilium est omnibus detrimentis patientiam adhibere, qui rem pecuniariam fortassis animæ anteponunt; nos vero non animam pro pecunia, sed pecuniam pro anima deponere convenit, seu sponte in largiendo, seu patienter in amittendo.*

Septimum, *ipsam animam et corpus, in seculo isto expositum omnibus ad injuriam gerimus, ejusque, injuriæ patientiam subimus: absit à servo Christi, ut patientia majoribus tentationibus præparata, in frivolis excidat.*

Secundo, adversus acria verba et verbera, eodem cap. hæc dat patientiæ remedia.

Primum: *Dominus monet; verberanti te in faciem, etiam alteram genam obverte. Fatigetur aliena improbitas patientia tua.*

Secundum, *plus improbum illum cædis sustinendo; ab eo enim vapulabis, cujus gratias sustines.*

Tertium, *respice dictum Domini: Cum vos maledixerint, gaudete.*

Quartum, *Dominus ipse maledictus in lege, et tamen solus est benedictus; igitur Dominum servi consequamur, et maledicamur patienter, ut benedicti esse possimus.*

Quintum, *alioqui cruciabor, saltem impatientia muta.*

Sextum, *idcirco qui te lædit, ut doleas: quia fructus lædentis in dolore læsi est; ergo cum fructum ejus everteris, non dolendo, ipse doleat necesse est, amissione fructus sui: tunc tu non modo illæsus ibis, sed insuper et adversarii tui frustratione oblectatus, et dolore defensus.*

Tertio, adversus dolorem in morte charorum, cap. 9. hæc dat patientiæ dulciaria.

Primum: *Lege Apostolum 1. Thess. 4. De dormientibus non contristemini, etc.*

Secundum, *credimus resurrectionem mortuorum; vacat ergo dolor mortis, vacat et impatientia doloris.*

Tertium, *cur doleas, si perisse non credis? cur impatienter feras subductum, quem credis reversurum?*

Quartum, *profectio est quam putas mortem, idque ad beatam vitam.*

Quintum, *non est lugendus qui antecedit, sed plane desiderandus; cur immoderate feras abiisse, quem mox subsequeris?*

Sextum, *impatientia in hujusmodi et spei nostræ male ominatur, et fidem prævaricatur.*

Septimum, *Christum lædimus, cum evocatos quosque ab illo, quasi miserandos, non æquanimiter accipimus.*

Octavum, *Apostolo resistimus dicenti: Cupio dissolvi et esse cum Christo; optimum ergo illud est votum Christianorum, pariter est nostrum.*

Quarto, adversus ultionis appetitum, c. 9. et 10. hæc dat patientiæ placamenta.

Primum: *Hæc ulciscendi libido negotium curat, aut gloriæ, aut malitiæ; sed gloria ubique vana est, et malitia Domino odiosa, hoc quidem loco maxime: quia malum duplicat, quod semel factum est. Quid enim refert inter provocantem et provocatum, nisi quod ille prior in maleficio deprehenditur, iste posterior?*

Secundum, *uterque læsi Domini reus est, qui omnem nequam prohibet, et damnat, quique præcipit malum malo non rependendum.*

Tertium, *quem honorem litabimus Domino, si nobis arbitrium defensionis* (id est ultionis) *arrogaverimus?*

Quartum, *quid credimus judicem illum, si non et ultorem? hoc se nobis repromittit dicens: Vindictam mihi, et ego vindicabo; id est patientiam mihi, et ego patientiam remunerabor.*

Quintum, *qui vindicat se, honorem unici judicis, id est Dei, abstulit.*

Sextum, *post vindictam sequitur pœnitentia, fuga et reatus, ut pari modo plectamur.*

Septimum, *nihil impatientia susceptum, sine impetu transigi novi: quidquid impetu actum est, aut offendit aut corruit, aut præceps abiit.*

Octavum, *si levius defendaris, insanies: si uberius, oneraberis.*

Nonum, *quid mihi cum ultione, cujus modum regere non possum, per impatientiam doloris?*

Decimum, *si patientiæ incubabo, non dolebo: si non dolebo, ulcisci non desiderabo.*

Quinto, contra Satanæ insultus cap. 11. hæc dat patientiæ roboramenta.

Primum: *Parvula Satanæ jacula de sua mediocritate contemnas; maximis pro sua exuberantia cedas.*

Secundum, *ubi minor injuria, ibi nulla necessitas impatientiæ: at ubi major injuria, ibi necessarior est injuriæ medela, patientia.*

Tertium, *certemus igitur, quæ à malo infliguntur sustinere, ut hostis studium æmulatio nostræ æquanimitatis eludat.*

Quartum, *si vero quædam ipsi in nos aut imprudentia, aut sponte etiam superducimus, æque patienter obeamus, quæ nobis imputemus.*

Sexto, ad cruces à Deo immissas, hæc dat patientiæ sustentamina.

Primum: *Si à Domino nonnulla credimus incuti, cui magis quàm Domino patientiam præbeamus?*

Secundum, *gaudere, et gratulari nos decet dignatione divinæ castigationis: Ego, inquit, quos diligo, castigo.*

Tertium, *Dominus patientes felices prædicat, dicens : Beati pauperes spiritu, beati flentes, beati mites, beati pacifici ; gaudete cum vos maledicent, et persequentur : merces enim vestra plurima est in cœlo.*

Septimo, c. 12. hos patientiæ fructus assignat: Primus est pax et reconciliatio cum proximis.

Primo : *Patiens implet legem Christi, jubentis ignosci fratri, non septies, sed septuagesies septies, item, ut remittamus fratri offensam, si à Deo veniam et remissionem cupimus.*

Secundo, *et Apostoli dicentis : Sol non occidat super iracundiam vestram ; non licet ergo nobis una die sine patientia manere.*

Tertio, *conjugatos dissidentes patientia conciliat : alterum adulterum non facit, alterum emendat.*

Quarto, *prodigum filium patientia patris recipit, vestit, pascit, et apud impatientiam irati fratris excusat.*

Secundus patientiæ fructus, est dilectio, sive charitas.

Dilectio summum fidei Sacramentum, Christiani nominis thesaurus, quam Apostolus totis viribus Spiritus Sanctus commendat, cujus nisi patientiæ disciplinis eruditur ?

Primo : *Dilectio*, ait, *magnanimis est ; ita patientiam sumit.*

Secundo, *benefica est, malum patientia non facit.*

Tertio, *non æmulatur, id quidem patientiæ proprium est.*

Quarto, *nec superbum sapit, modestiam de patientia traxit.*

Quinto, *non inflatur, non protervit ; et hoc ad patientiam pertinet.*

Sexto, *non irritatur, omnia sustinet, omnia tolerat, utique, quia patiens est.*

Septimo, *merito ergo nunquam excidet, exhauriuntur linguæ, scientiæ, prophetiæ, permanent fides, spes, dilectio : fides, quam Christi patientia induxit ; spes, quam hominis patientia expectat ; dilectio, quam Deo magistro patientia comitatur.*

Tertius est, quod patientia suggerat pietatis exercitia cap. 13.

Quæ est negotiatio patientiæ in corpore ?

Primo, *afflictatio carnis, hostia Domino placatoria.*

Secundo, *jejunia cum cinere et sacco conjuncta.*

Tertio, *precationes et deprecationes.*

Quarto, *continentia carnis.*

Quinto, *constantia sub cruce.*

Exempla sunt. *Secatur Isaias, patientiæ viribus armatus, et de Domino non tacet : lapidatur Stephanus, et veniam hostibus suis postulat : Job omnem patientiæ speciem, adversus omnem diaboli vim expungit, quem non abacti greges, non filii uno ruinæ impetu adempti, non corporis cruciatus à patientia exclusit, quale in illo viro feretrum Deus de diabolo extruxit ? quale vexillum gloriæ, cum ille homo ad omnem acerbum nuntium, nihil ex ore promeret, nisi Deo gratias, quid ? ridebat Deus, quid ? dissecabatur Satan. Hinc omnia duplicia recuperavit.*

Quartus est, quod patientia cæteras virtutes parit. cap. 14.

Primo, *humilitatem instruit.*

Secundo, *pœnitentiam expectat.*

Tertio, *exomologesin assignat.*

Quarto, *carnem regit.*

Quinto, *spiritum servat.*

Sexto, *linguam frænat.*

Septimo, *manum continet.*

Octavo, *tentationes conculcat.*

Nono, *scandala pellit.*

Decimo, *martyrium consummat.*

Undecimo, *pauperem consolatur, divitem temperat.*

Duodecimo, *servum domino, dominum Deo commendat.*

Decimo tertio, *feminam exornat, virum approbat, amatur in puero, laudatur in juvene, suspicitur in sene ; in omni sexu, in omni ætate formosa est.*

Octavo, patientiæ effigiem ita ad vivum depinxit, cap. 15.

Primo, *vultus illi tranquillus et placidus.*

Secundo, *frons pura, nulla mæroris aut iræ rugositate contracta.*

Tertio, *supercilia in lætum modum remissa.*

Quarto, *oculi humilitate, non infelicitate dejecti.*

Quinto, *os taciturnitatis rubore signatum.*

Sexto, *color qualis securis et innoxiis.*

Septimo, *motus frequens capitis in diabolum, et minax risus.*

Octavo, *amictus circum pectora candidus, et corpori impressus, ut qui nec inflatur, nec inquietatur.*

Nono, *sedet in throno spiritus ejus mitissimi, qui non turbine glomeratur, non nubilo livet, sed est teneræ serenitatis, apertus et simplex, quem tertio vidit Elias ; nam ubi Deus, ibi et alumna ejus, patientia scilicet : cum ergo spiritus Dei descendit, individua patientia comitatur eum.*

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Moses pascens oves Jethro, vocatur a Domino in rubo ardente, et incombusto; ab eoque mittitur ad Pharaonem, ut liberet Hebræos. Secundo, v. 13. rogat nomen Dei, qui ait: Ego sum qui sum.

1. Moyses autem pascebat oves Jethro soceri sui sacerdotis Madian: cumque
minasset gregem ad interiora deserti, venit ad montem Dei Horeb.
2. Apparuitque ei Dominus in flamma ignis de medio rubi, et videbat quod
rubus arderet, et non combureretur. 3. Dixit ergo Moyses: Vadam, et
videbo visionem hanc magnam, quare non comburatur rubus. 4. Cernens
autem Dominus quod pergeret ad videndum, vocavit eum de medio rubi,
et ait: Moyses, Moyses. Qui respondit: Adsum. 5. At ille: Ne appropies,
inquit, huc; solve calceamentum de pedibus tuis: locus enim, in quo stas, terra sancta est.
6. Et ait: Ego sum Deus patris tui, Deus Abraham, Deus Isaac, et Deus Jacob. Abscondit
Moyses faciem suam: non enim audebat aspicere contra Deum. 7. Cui ait Dominus: Vidi
afflictionem populi mei in Ægypto, et clamorem ejus audivi propter duritiam eorum qui præsunt
operibus: 8. et sciens dolorem ejus, descendi ut liberem eum de manibus Ægyptiorum, et
educam de terra illa in terram bonam, et spatiosam, in terram quæ fluit lacte et melle, ad loca
Chananæi, et Hethæi, et Amorrhæi, et Pherezæi, et Hevæi, et Jebusæi. 9. Clamor ergo filiorum
Israel venit ad me: vidique afflictionem eorum, qua ab Ægyptiis opprimuntur. 10. Sed veni, et
mittam te ad Pharaonem, ut educas populum meum, filios Israel, de Ægypto. 11. Dixitque
Moyses ad Deum: Qui sum ego ut vadam ad Pharaonem, et educam filios Israel de Ægypto?
12. Qui dixit ei: Ego ero tecum, et hoc habebis signum, quod miserim te: Cum eduxeris
populum meum de Ægypto, immolabis Deo super montem istum. 13. Ait Moyses ad Deum:
Ecce ego vadam ad filios Israel, et dicam eis: Deus patrum vestrorum misit me ad vos. Si dixe-
rint mihi: Quod est nomen ejus? quid dicam eis? 14. Dixit Deus ad Moysen: Ego sum qui
sum. Ait: Sic dices filiis Israel: Qui est, misit me ad vos. 15. Dixitque iterum Deus ad Moy-
sen: Hæc dices filiis Israel: Dominus Deus patrum vestrorum, Deus Abraham, Deus Isaac,
et Deus Jacob, misit me ad vos; hoc nomen mihi est in æternum, et hoc memoriale meum in
generationem et generationem. 16. Vade, et congrega seniores Israel, et dices ad eos: Domi-
nus Deus patrum vestrorum apparuit mihi, Deus Abraham, Deus Isaac, et Deus Jacob, di-
cens: Visitans visitavi vos, et vidi omnia quæ acciderunt vobis in Ægypto: 17. Et dixi ut
educam vos de afflictione Ægypti, in terram Chananæi, et Hethæi, et Amorrhæi, et Phere-
zæi, et Hevæi, et Jebusæi, ad terram fluentem lacte et melle. 18. Et audient vocem tuam;
ingredierisque tu, et seniores Israel, ad regem Ægypti, et dices ad eum: Dominus Deus He-
bræorum vocavit nos; ibimus viam trium dierum in solitudinem, ut immolemus Domino Deo
nostro. 19. Sed ego scio quod non dimittet vos rex Ægypti ut eatis, nisi per manum validam.
20. Extendam enim manum meam, et percutiam Ægyptum in cunctis mirabilibus meis, quæ
facturus sum in medio eorum; post hæc dimittet vos. 21. Daboque gratiam populo huic coram
Ægyptiis; et cum egrediemini, non exibitis vacui: 22. sed postulabit mulier à vicina sua, et
ab hospita sua, vasa argentea et aurea, ac vestes; ponetisque eas super filios et filias vestras,
et spoliabitis Ægyptum.

1. Moyses autem pascebat oves Jethro.] Per 40 annos quibus in Madian vixit Moses fuit pastor ovium; totidem deinde annis fuit pastor et dux populi. *Est enim pastoralis ars* (ait Philo) *præludium ad regnum, hoc est ad regimen hominum, gregis mansuetissimi. Solus potest esse rex usquequaque perfectus, qui bene callet artem pastoritiam et curando minora animalia, didicit quomodo præesse debebat præstantioribus.* Sic Saul pascens asinas, à Samuele unctus est in regem; sic et David ab ovibus ad regnum est vocatus: hinc et Homerus Agamemnonem vocat ποιμένα λαῶν, pastorem populorum.

Triplici hoc quadragenario quasi consecrata est vita Mosis: vixit enim in aula Pharaonis 40 annis: inde fuga lapsus, pavit oves Jethro in

Madian 40 rursum annis, ut patet Act. 7. 30. Tertio ex Madian rediens in Ægyptum, dux fuit populi in deserto per 40 ultimos vitæ suæ annos; ita Eusebius. Mortuus est enim Moses, anno ætatis 120. Deut. ult.

Quæres quid his 40 annis egerit Moses? Respondet Philo, primo, cum pascendo oves didicisse pascere et regere populum. Secundo, eum se exercuisse in philosophia et sapientia. Tertio, studuisse virtutibus, et edomandis animi affectibus. *Vana est* enim *philosophia, nisi in actionem emanet : uti vana est medicina, ni morbos curet, ita et Philosophia, ni vitia animæ,* ait Plutarchus. Quarto, Moses hisce annis vacavit orationi et contemplationi; quâ præparabatur à Deo ad tanti populi regimen, uti mox patebit. Addit quinto Pererius. Creditur, ait, Moses tunc scripsisse librum Job, et librum Geneseos, ut Hebræos in Ægypto oppressos solaretur et confirmaret, tum exemplo patientiæ Job, et consecutæ consolationis et felicitatis ejus; tum exemplis patrum Abrahæ, Isaac, Jacob, tum promissis iisdem factis de liberatione ex Ægypto, et possidenda terra Chanaan; sed de hac re alibi dixi.

Jethro soceri sui.] Hæc vera est lectio : sic enim habent Hebr. Chald. Sept. et Roman. tam hic quam cap. 4. vers. 18. et S. Hier. contrà Helvid. Male ergo alii legunt : *Jethro cognati sui.* Hinc ergo apparet, quod Sephora uxor Mosis fuerit filia Jethro; cumque eadem cap. 2. v. 21. dicta sit filia Raguel, sequitur eumdem esse Raguel et Jethro.

Cumque minasset gregem.] Minare est verbum Latinum, et proprium pastorum baculo oves dirigentium; hinc grammaticus :

Pastor oves baculo minat, lupus ore minatur.

Ad interiora deserti.] Hebr. *post desertum,* id est, sequens desertum in posteriora, id est, interiora ejus, ita Chald. Septuag. Vatablus, et alii. Secessit Moses in intimam eremum, orationis et contemplationis silentiori studio, utque vota pro suis Hebræis liberius et ardentius nuncuparet; utque se exerceret in virtutis stadio sub ratione magistra : quo se ad utrumque vitæ genus, activum scilicet et contemplativum, compararet, ait Philo.

Moraliter, hic disce solitudinem aptissimam esse orationi, culturæ mentis, quieti et perfectioni; unde David Psal. 54. ait : *Elongavi fugiens, et mansi in solitudine,* et Osee 2. Dominus ait : *Ducam eam in solitudinem, et loquar ad cor ejus.* Hic discimus pascere et regere tres greges : puta primo, corpus et corporis membra et motus; secundo, animam, puta omnes sensus, et affectiones animæ; tertio, spiritum, puta intellectum, voluntatem, memoriam, omnesque cogitationes et affectiones animi, depurare ab omni errorum et vitiorum fæce, easque ad normam veritatis et legis divinæ componere et conformare. Atque hæc est beatitudo hujus vitæ. *Summum* enim *bonum est, animus fortuita despiciens, virtute lætus, extra metum et cupiditatem sana mens, et in perpetua possessione sanitatis suæ.* Atque ut ait S. Cyprian. ad Donatum : *Una placida et fida tranquillitas, una solida et perpetua securitas est, si quis ab inquietantis seculi turbinibus extractus, Deo suo mente proximus quidquid apud cæteros in rebus humanis sublimi ac magnum videtur, infra suam jacere conscientiam glorietur, nihil appetere jam, nihil desiderare de seculo potest qui seculo major est.* Quin et Seneca epist. 84. *Relinque,* ait, *divitias; aut periculum possidentium, aut onus : relinque corporis voluptates; molliunt et enervant : relinque ambitum; tumida res est, vana, ventosa, nullum habet terminum; tam sollicita est, ne quem ante se videat, quàm se ne post alium; laborat invidia, et quidem duplici. Ad sapientiam te dirige, tranquillissimas res, et simul amplissimas pete. Si conscendere hunc verticem libet, cui se fortuna submisit, omnia quidem sub te, quæ pro excelsissimis habentur, aspicies.*

Hac de causa olim tot millia Sanctorum in eremum concesserunt. Ita Paulus primus Eremita in eremo 79 annis, Onufrius 70 incogniti vixerunt, sed in morte cogniti sunt, cum à solitudine terrena ad celebritatem cœlestem transferrentur. Dicebat Arsenius : *Non posse se cum Deo simul et hominibus habitare.* S. Antonius à Constantino Imp. vocatus, ire noluit, dicens : *Si ad Imperatorem venero, Antonius ero : sin minus, Abbas Antonius.* Idem suis dicebat : *Non expedit Christi servis secularium domos frequentare : sicut enim pisces de aqua educti, languescere et emori solent; ita monachus extra cœnobium confabulationi vacans, ad cordis tepiditatem redigitur, et circa spiritalia exercitia efficitur tardior.*

Suatocopius rex Bohemiæ victus ab Arnulpho Imp. fugit in eremum, cumque eremitis incognitus vixit. Moriens eos vocavit, dixitque : *Ego sum rex Bohemorum, qui prælio victus ad vos confugi; et regiam vitam et privatam expertus morior, nulla regni fortuna est tranquillitati eremi præferenda. Hic securus somnus dulces herbarum radices efficit : ibi curæ et pericula nullum cibum, nullum potum non amarum reddunt. Quod vitæ mihi Deus dedit apud vos, felix peregi : in regno quidquid ejus transactum est, mors verius quàm vita fuit.* Ita Æneas Silvius hist. Bohem. cap. 13.

Ita et Carolus V. Imp. dicere solebat, *se resignato imperio plus voluptatis in sua monastica solitudine percepisse uno die, quàm ex omnibus suis victoriis et triumphis,* quibus præ cæteris felix fuit.

Audi S. Hier. in eremo : *Sicubi,* ait, *concava vallium, aspera montium, prærupta rupium cernebam, ibi meæ orationis locus : et ut ipse mihi testis est Dominus, post multas lacrymas, post cœlo inhærentes oculos, nonnunquam videbar mihi interesse agminibus angelorum, et lætus gaudensque cantabam : Post te in odorem unguentorum tuorum curremus.* Ita ipse ad Eustochium de virgin.

Qui ergo Deo et angelis frui cupit, dicat in cella sua : *Elongavi fugiens, et mansi in solitudine;* ibi audiet Deum sibi loquentem : *Ducam eum in solitudinem, et loquar illi ad cor.* Recte ergo S. Hieron. ad Rusticum monacum : *Quamdiu,* ait, *in patria tua est, habeto cellulam pro paradiso, varia Scripturæ poma decerpe, his utere deliciis.* Et S. Bern. *Cella,* ait, *est cœlum terrestre.* Denique S. Hieron. ad Heliodorum : *O desertum,* ait, *floribus Christi vernans! ô solitudo in qua nascuntur lapides, de quibus in Apocalypsi civitas regis magni extruitur! ô eremus familiarius Deo gaudens!*

Venit ad montem Dei Horeb.] Dicitur hic *mons Dei,* per prolepsin : nam non tunc, sed postea hic mons à Dei gloria ibi revelata (ut vertit

Chald.) dataque ibidem lege Exodi 19. dictus est *mons Dei.*

Horeb.] Hic est Sina mons : qui dicitur *Horeb* à siccitate vel solitudine. Idem dicitur *Sina* à ruborum copia ; סנה *sene* enim hebr. rubum significat. Notat tamen Adricomius et alii, *Horeb* proprie esse partem, vel jugum eminens montis Sina. Nota : in Sina facta sunt octo mirabilia. Primo, Deus hic apparuit Mosi in rubo. Secundo, Moses ibidem percutiens petram, aquas ex ea dedit populo, ut patet cap. 17. 6. Tertio, Moses ibidem orans et levans manus obtinuit ut Josue vinceret Amalec. cap. 17. 10. Quarto, ibidem data est lex à Deo, Ex. 19. Quinto, ibidem Moses quadraginta diebus sine cibo vixit colloquens cum Deo, tabulasque legis accepit. Sexto, ibidem Hebræi adorarunt vitulum aureum ; ideoque Moses tabulas legis confregit, et multos è populo trucidavit. Septimo, ibidem Elias vidit Deum in sibilo auræ tenuis, 3. Reg. 19. Octavo, in hoc monte corpus B. Catharinæ per angelos sepultum est. Denique in Sina erectum est nobile illud asceterium, sive monasterium, in quo viri religiosi mire se exercebant ad omnes labores pœnitentiæ, orationis et virtutum omnium, cui præfuit B. Joannes Climacus, qui ibidem quasi alter Moses tabulas legis divinæ, puta institutiones vitæ monasticæ et religiosæ perfectionis, orando et meditando à Deo accepit, quas et posteris scripto reliquit in insigni illo libro, qui vocatur Climax, sive scala paradisi.

2. Apparuitque ei Dominus.] Facta est hæc apparitio Mosi, cum 40 annis habitasset in Madian, anno vitæ ejus octogesimo, ut patet Act. 7. 30. Nam mox ab visione missus est à Deo in Ægyptum ad Pharaonem pro liberatione Hebræorum : hoc autem contigit anno Mosis 80, ut patet Exodi 7. 7.

Causam hujus rei mysticam insignem dat S. Greg. lib. 23. Mor. cap. 20. vel juxta aliam editionem 12. quod scilicet voluerit Deus, per 40 annos Mosen abstrahere ab inquietis terrenorum desideriorum tumultibus, et quasi obdormire ; ut sic internam Dei vocem mereretur percipere. *Unde et viri sanctis* (ait) *qui exterioribus ministeriis deservire officii necessitate coguntur, studiose semper ad cordis secreta refugiunt.*

Dominus.] Hebraice, *angelus Domini,* sic et Septuag. et Chald. Quæres quisnam hic fuerit ? Theodoretus putat fuisse Filium Dei : hic enim angelus vers. 14. vocat se Deum ; erat ergo et angelus et Deus ; erat ergo Filius Dei : hic enim solus est angelus, id est nuntius et legatus missus à Patre ; unde Isaiæ 9. vocatur *magni consilii angelus.*

Verum dico fuisse hunc verum angelum probatur. Primo, quia simpliciter hic vocatur angelus. Secundo, quia Act. 7. 30. S. Stephan. diserte asserit eum fuisse angelum. Tertio, quia communis est Theologorum cum S. Dionysio, c. 4. Cœlestis hierarch. sententia, omnes Dei apparitiones in Veteri testamento factas esse per angelos; unde et celeberrima illa apparitio Exodi 19. qua data est lex, facta est per angelos, ut patet Galat. 3. 19.

Dices : Quomodo ergo hic angelus se vocat Deum ? Resp. Quia licet obsequio esset angelus, inspiratione tamen, repræsentatione et auctoritate erat Deus ; sustinebat enim et repræsentabat personam Dei à quo missus erat, quique ei inspirabat ea quæ diceret, et per eum loquebatur.

Porro angelus hic gerebat personam et vicem secundæ personæ SS. Trinitatis : nam quod dicit vers. 8. *Descendi ut liberem eum,* populum scilicet Hebræorum, allegorice significabat Filium Dei quandoque descensurum ad nos, nostramque carnem, ut nos peccatis liberaret : sicut et angelus ille, qui viam in deserto Hebræis præivit in Chanaan, obibat personam Christi, qui nos è terris ducit in cœlum. Hinc et multi Patres censent, in omnibus apparitionibus Veteris testamenti repræsentatum fuisse Filium, non Patrem, non Spiritum S. Ita S. Justin. contra Tryphon. Tertull. l. 2. contra Marcion. Hilar. lib. 4. de Trinit. Amb. lib. 1. de Fide, Chrysost. in 7. Actorum.

Angelum hunc fuisse S. Michaelem probabile est : Michael enim olim erat custos Synagogæ, uti jam Ecclesiæ ; hic autem Angelus apparuit Mosi, non ut privato, sed ut futuro duci populi, et principi Synagogæ, eumque ut talem instruxit, et misit ad Pharaonem, unde idem apparuit Josue inducenti populum in terram promissam : rogatus enim quis esset Josue 5. 14. Respondit : *Sum princeps exercitus Domini,* qui non est alius quam Michael.

Michael ergo è medio rubi lucidiore flamma oculis, voce, auribus Mosis se prodebat : nam nullam hic certam angeli formam, verbi gratia humanam, vidisse Mosen satis indicant sequentia. Rationem dat Moses Deut. 4. ne Hebræi in idola proclives, ejus sibi idolum effingere possent. Apparuit ergo in igne et rubo tantum, eo quod nec illorum, nec ex illis statua, vel idolum formari possit, ait Anast. in Quæst. S. Scripturæ quæst. 20. Quare non videtur verum phantasma quod Philo hic comminiscitur, dum ait : *E medio rubi promicabat forma quædam pulcherrima, nulli visibili similis, divinum plane simulacrum, luce fulgens clarissima, ut Moses suspicari posset Dei esse imaginem ; vocemus eam angelum.* Deus itaque hic Mosi nullam aliam sui speciem exhibuit, nisi ignis ; in eoque solo, sive quasi solio suo, sive potius quasi symbolo et hieroglyphico, quo repræsentaretur et adumbraretur apparuit.

In flamma ignis de medio rubi.] Erat hæc non species vel similitudo ignis, sed verus ignis ; alioqui enim deceptus fuisset Moses, putans verum esse ignem. Et quod quæso fuisset miraculum, si simulatus vel larvatus ignis non combussisset rubum ? potius miraculum fuisset, si combussisset.

Nota. Hic ignis fuit productus à Deo, vel potius ab angelo ex aere, aliave materia vicina rubo ; illique materiæ subjective inhæsit, non autem rubo : si enim ignis subjective fuisset in rubo, rubus fuisset in ignem conversus, ac proinde corruptus et consumptus. Angelus ergo qui de more fuit hic administer Dei, ignem hunc naturaliter applicando activa passivis produxit, vel aliunde attulit ; eumque apposito sulphure, aliave materia et fomite aluit, et fovit ; simulque impedivit ne ageret in rubum, inducendo rubo liquorem, aut succum aliquem viscosum et frigidissimum, qui igni vel potius flammæ tenui resisteret : qua ratione aliqui circumforanei putantur naturaliter manus suas immittere in plumbum liquefactum, eo quod manus ante liquore tali qui calori plumbi liquati resis-

tat, imbuerint; aut id fecit angelus alio modo et causa naturali. Facilius tamen dici potest Deum hic actionem ignis suspendisse, uti mox explicabo.

ET VIDERAT QUOD RUBUS ARDERET, ET NON COMBURERETUR.] Proprie non ardebat rubus, sed quisquis eum vidisset, ardere dixisset : ardere enim est flammam ex se spargere; rubus vero flammam non spargebat, cum hoc ignis sit solius qui rubum non pervaserat, ut esset ignitus : sed rubo tantum contiguus, ita proxime ramos et folia ejus ambiebat, ut ignitus flammas vomere videretur. S. Scriptura enim sæpe, præsertim in phænomenis, rebusque apparentibus, loquitur de iis non ut in se à parte rei sunt, sed prout apparent, sive prout homines vulgo de iis censent et loquuntur. Ita ergo hic rubus ardere dicitur, quia hominibus rem, causamque rei secretam ignorantibus, ardere videbatur, omnesque videntes, eum ardere dixissent. Adde posse esse synecdochen; rubus enim arsisse dicitur, quia pars rubi, puta folia sicca rubi, aerque rubo mixtus ardebant. Rubus enim, æque ac silva, vocatur totum complexum, puta totum aggregatum veprium, fruticum, et arborum, cum aere, omnique alia materia, quæ illi inserta et immista est. Jam autem in hoc aggregato, esto pars una, scilicet rami, et folia viridia, non arderent : altera tamen, puta aeris hinc inde immisti, stipularum, stirpium, et foliorum siccorum ardebat. Illustre hoc fuisse videtur Dei miraculum : Deus enim hic conservabat ignis substantiam, sed actionem et ustionem ejus impediebat (subducendo concursum et influxum suum) ne ageret in rubum, vel virentia ejus folia minimum afflaret, aut desiccaret. Deo enim cum igne nolente concurrere ut urat, ne infernus totus vel stupam adusserit; nam certum est illud Theologorum axioma : nullam rem creatam posse operari absque actuali Dei concursu cum alia re. Simili modo Deus tres pueros in fornace Babylonica illæsos servavit, et hoc est, ait S. Basilius in Psal. 28. quod ait Psaltes : *Vox Domini intercidentis flammam ignis*, cum apud pios, puta tres pueros jam dictos, illi lucendi vim tribuit, non urendi; apud impios vero et damnatos, illi urendi vim tribuit, non lucendi : ignis enim inferni damnatos non illuminat, sed urit, ait S. Basilius. Hinc recte, ait Philo, rubus hic in se cremabilis, non à flamma uri, sed potius ipsam flammam urere et consumere videbatur; flamma vero quæ solet urere rubum, hic non urere, sed potius à rubo uri et consumi videbatur.

Quæres quid ad litteram significet hic ignis, et rubus ardens et incombustus?

Respondeo : Hic ignis significabat Deum, per Ægyptios rubum, id est Judæos, incendentem et affligentem, sed non consumentem : quin potius eos splendidiores et fortiores efficientem : rubus enim frutex debilis est et senticosus, et vel solo contactu vulnerans; hic autem illæsus ab igne mansit, eoque fuit superior : quæ res significat præsentem infirmitatem Hebræorum convertendam in magnum robur, quodque ipsi per graves et multas plagas, quasi per spinas rubis, puncturi et valde vulneraturi essent Ægyptios, à quibus tunc vexabantur (ait Philo et Theod.) Rubus ergo hic tacite, ait Philo, tam Hebræis afflictis, quam Ægyptiis affligentibus, inclamabat : *Nolite succumbere, ô Hebræi! hæc vestra infirmitas, est potentia quæ punget et verberabit Ægyptios, qui delere cupiunt vos, inviti servabunt; tot mala illæsi evadetis, et cum maxime vastari videbimini, tunc maxime enitescet gloria vestra. Vos quoque crudeles, et igni voraci similes innocentium oppressores* (*Ægyptii*), *ne nimium confidite viribus vestris; cogitate invictissimas, quas putatis, opes vestras aliquando deletum iri, ecce flammas suapte natura urens, ut lignum uritur; lignum vero cremabile, urit in modum ignis.*

Quæres secundo, quid hic rubus ardens et incombustus significet allegorice?

Respondeo : Ignis in rubo, est Deus in carne, sive Verbum caro factum. Rubus enim spinosus, asper, humilis et vilis significat Christi humanitatem, quam ipse sponte multis ærumnis et laboribus subjectam, pauperem, humilem et despicabilem salutis nostræ causa suscepit, jam sicut ignis rubum, ita deitas humanitatem, ejusque mortalitatem et infirmitatem non consumpsit. *Per succensum rubum*, ait S. Greg. lib. 28. Moral. cap. 2. *Mosen alloquens Deus, quid aliud ostendit nisi quod ex illo populo exiret, qui in igne deitatis, carnis nostræ dolores, quasi rubi spinas, susciperet; et inconsumptam humanitatis nostræ substantiam etiam in ipsa divinitatis flamma servaret?* Hinc et Cyrillus contra Eutychetem probat duas naturas in Christo mansisse integras, illæsas et inconfusas, sicut in rubo hoc integer mansit tam rubus, quam ignis.

Rursum ignis in rubo, quidquid obganniat Calvinus, est Deus in B. Virgine conceptus, et natus illæsa ejus virginitate. Ita Theodoretus, Rupert. S. Bernard. serm. de B. Maria, in illud Apocal. 12. *Signum magnum apparuit*, et Greg. Nyssenus orat. de Christi nativit. *Ut frutex*, ait, *incendit ignem, et non crematur : itidem etiam Virgo et lumen parit, et non corrumpitur.* Hinc tota Ecclesia canit : *Rubum quem viderat Moses incombustum, conservatam agnovimus tuam laudabilem virginitatem, sancta Dei genitrix.* Ubi nota apte virginitatem comparari rubo; quia per humilitatem et asperitatem vitæ conservari debet : in deliciis enim, æque ac in superbia, castitas est in periculo.

Porro S. Hieron. serm. de Assumpt. *B. Virgo*, ait, *est lana candidissima, ad quam cum accessisset Spiritus sanctus, ut lana infecta conchylio vertitur in purpuram, versa est et ipsa in matrem Dei, ut non sit quod jam erat.* Ardebat igitur divino quasi accensa murice, ac radiis vallata candentibus, rubus factus est ardens incombustus. Et S. Leo. serm. 1. de Nativit. *Merito*, ait, *virgineæ integritati nihil corruptionis intulit partus salutis; quia custodia fuit pudoris, editio veritatis.*

Quapropter Abbas ille qui Porphyriam meretricem convertit, suspicionemque sceleris cum ea commissi incurrit, ab ea moriens se purgavit veste illæsa ignem ferens, ac dicens : *Credite, fratres, quia sicut Deus rubum custodivit incombustum ab igne, sicut nec tunicam hanc meam incenderunt prunæ istæ; ita nec ego agnovi peccatum mulieris, ex quo natus sum.* Ita habetur in Vita S. Joannis Eleemosynari. Sic et S. Cunegundis castitatem suam probavit coram marito Henrico Imper. ambulando illæse nudis pedibus super candens ferrum. Insuper Verbum Dei in rubo est verbum Dei cruce, quia utrobique inter spinas. Audi Clem. Alexand. lib. 2.

Pædag. cap. 8. *Ut quod primum per rubum visum fuerat Verbum, per spinam rursus assumptam ostenderet, omnia esse unius potentiæ, cum sit unus Patris Filius principium et finis seculi.*

Nota secundo, ignem apte significare divinitatem, ideoque Deum in Veteri testamento passim apparuisse specie ignis : idque primo, quia ignis est elementum subtilissimum ; Deus autem est purissimus spiritus. Secundo, quia ignis est lucidissimus ; Deus autem est lux immensa, Beatos illuminans, affectum delectans, actusque omnes Sanctorum dirigens. Tertio, quia ignis est calidissimus ; Deus autem suo calore omnia vivificat, purgat, animat, imo et cum vult, irascitur, punit, adurit et devastat zelo iræ suæ. Quarto, quia ignis est levissimus ; Deus autem in altissimis habitat. Quinto, quia ignis est immistus, et simplicissimus ; talis est et Deus. Vide S. Dionysium Cœlestis hierarch c. 15. et S. Thomam in Isaiæ 10. Hinc Persæ ignem coluerunt quasi Deum, et Chaldæi *Ur*, id est ignem, adorarunt : Romani quoque ignem sacrum, quasi Vestam coluerant. De hoc ignis symbolo plura dicam Levit. 9. in fine.

Quæres tertio, quid tropologice significet hic ignis in rubo ?

Respondeo : Ignis in rubo, est tribulatio in homine sancto, humili et mortificato ; talem enim tribulatio non urit, non lædit, sed illustrat et roborat. Ubi nota. Rubus, quia frutex est vilis et asper, apte significat virum humilem et mortificatum, in quo ignis, id est Deus, habitat, et se suaque arcana manifestat ; sicut rubus sepit vineam, sic humilitas et mortificatio sepiunt virtutes : et sicut nemo audet contrectare rubum, ita dæmon vere humilem et mortificatum formidat et refugit, inquit Pererius.

Huc facit quod scribit Philo in vita Mosis, nimirum per Dei potentiam rubum incorruptibilem factum in medio ignis, imo perinde ac si flamma fonte desuper manante rigaretur, viridiorem visum. Hæc est enim, inquit S. Chrysost. omnipotentiæ Dei vis, ut per contraria operetur contraria, scilicet calorem per aquam, frigus per ignem. Itaque Deo, quando ipse vult, torrens flamma torrentis est instar, et aqua refrigerans vicem habet incendii. Sic et Nyssen. Cum medio, ait, die alia præstantior quàm solaris lux circa oculos effulsisset, vidit arbustum ardens, cujus tamen rami continua quasi irrigatione virescebant. Ita viret, viget et splendet adversis agitata virtus.

Rursum hic rubus significat hominem perfectum, in quo jungitur ignis, id est charitas, et rubus, id est humilitas et austeritas vitæ. Perfectus enim, instar ignis, austera et dura non tantum amplectitur et suscipit, sed etiam ambit et invadit. Scribit Seneca de seipso epist. 65. *In quacumque positione mentis sim, cum lege Sextium libet omnes casus provocare, libet exclamare : Quid cessas, fortuna? congredere, paratus sum : illius animum induo, qui quærit ubi se experiatur, ubi virtutem suam ostendat.*

Spumantemque dari, pecora inter inertia, votis
Optat aprum, aut fulvum descendere monte leonem.

Libet aliquid habere quod vincam ; cujus patientia exercear. Quid hic dicat Christianus ? quid Religiosus ? dicat sane : Cum Christum in cruce intueor, et lego, *cernis ut in toto corpore sculptus amor?* libet exclamare cum Paulo : *Quis nos separabit à charitate Christi?* veniat tribulatio, veniat angustia, veniat fames, nuditas, contemptus : certus sum quia neque mors, neque vita, etc., poterit me separare, etc. Dicat cum S. Ignatio, *Ignis, crux, bestiæ, ossium confractiones, omnia tormenta diaboli in me veniant, tantum ut Christo fruar.*

Anagogice, ignis in rubo, est lumen gloriæ, ipsaque beatitudo et gloria in anima et carne humana. Ita S. Ambros. in psal. 43. *Ideo*, ait, *rubus urebatur et non exurebatur, quia terram istam quæ nobis spinas peccatorum germinat disponebat urere per continentiæ disciplinam. Revelavit ergo in hoc futurum quoddam corporei splendoribus indicium, quo per resurrectionem caro nostra fulgeret. Quid enim significat ignis innoxius, nisi lumina resurgentium?*

Quæres quarto, quid symbolice significet ignis in rubo?

Resp. primo. Ignis in rubo, est concupiscentia remanens in justo ; hoc enim igne, quasi magna tentatione et tribulatione (hanc enim significat hic ignis) circumdatus est justus ; verum ab eo non uritur, quia manet in eo fomes peccati, sed non regnat in eo peccatum.

Secundo, ignis in rubo significat qualis debeat esse Moses, id est, rector populi ; scilicet, quod debeat esse ignis, per sapientiam, qua sciat populum docere et regere ; et per charitatem et compassionem, qua norit populi necessitatibus subvenire, vitia tolerare, infirmitatibus condolere. Rursum rector debet esse rubus, id est sapientiæ et charitati conjunctas habere spinas justitiæ et severitatis ad puniendum et castigandum errantes ; maxime inobedientes et rebelles.

Tertio, ignis in rubo symbolum est consummatæ sapientiæ, quæ consistit in cognitione Dei (hic enim est ignis) et nostri (homines enim sunt rubus) ; unde orabat S. Franciscus : *Quis tu Domine, quis ego? noverim te, noverim me ;* tu es abyssus sapientiæ, bonitatis, potentiæ, virtutis, omnis boni, et totius entis ; ego sum abyssus ignorantiæ, malitiæ, infirmitatis, vitiorum et nihili : *Abyssus* ergo miseriæ meæ *invocat abyssum* misericordiæ tuæ, *in voce cataractarum tuarum.*

4. ET AIT.] Angelus hanc vocem in aere formavit, cum certa ratione et modulo ita collidendo, ut plane referret veram locutionem vitalem et humanam.

MOYSES, MOYSES.] Ostendit hic Deus se suos ita curare, ut eos ex nomine norit, vocet et dirigat : repetitione autem hac nominis, acrius Mosis aures animumque pulsat, eumque ad attentionem excitat.

ADSUM,] præsto sum ut obsequar, da quod jubes, et jube quod vis.

5. SOLVE CALCEAMENTUM DE PEDIBUS TUIS.] Quæres cur hoc Mosi jusserit Deus? Respondet primo, Diodor. ut Moses, terram hanc nudis pedibus calcando, eam sua sanctitate sanctificaret ; sed obstat id quod sequitur : *Locus enim in quo stas terra sancta est,* non ergo erat terra hæc sanctificanda à Mose ; sed jam sancta, potius sanctificatura erat Mosen.

Secundo, alii sic explicant, solve calceos, ut hoc symbolo cedas ovibus et pecudibus tuis, easque tecum in Deum transferas ; ut totus deinceps in Dei jus et obsequium transeas, olim enim cum quis jure suo cederet, illudque in pro-

pinquum, fratrem, vel cognatum transferret, exuebat calceos, ut patet Ruth. 4. 7. Ita Lipoman. Sed hic ritus et cæremonia, post hæc tempora, et post datam legem incepit.

Dico ergo ad litteram : Moses hic, cum per modum naturæ audacter, curiose ac parum religiose ad scrutandum hoc mysterium ignis, in rubo vellet accedere, prohibitus est ab angelo, jussusque calceos exuere, ut reverentiam exhiberet divinæ majestati, quæ in loco hoc præsentiam suam exhibebat, utque magna animi submissione ac veneratione, ad percipiendum indidem Dei oraculum accederet. Ita Eusebius, Hugo Victor. Rupertus, Cajetanus. Hac enim eadem de causa Josue quoque cap. 5. 15. jussus fuit exuere calceos. Hic ritus descendit à mancipiis ; hæc enim nudis pedibus incedebant, quasi quæ subjecta essent dominis, illosque revererentur et timerent; hinc nudare pedes signum erat servitutis et reverentiæ. Oppositum hujus, scilicet herilem potestatem et dominatum, significabat calceus. Hinc dicitur Ps. 59. 10. *In Idumæam extendam calceamentum meum, mihi alienigenæ subditi sunt.* Hinc etiam Joannes Baptista, ut Christi excellentiam et majestatem declararet, illum inducit calceatum, se vero quasi servum, qui nudis pedibus incedens, vix audet corrigiam calceamentorum ejus solvere. Vide hic quanta reverentia templis locisque Deo dicatis debeatur, vide et quam cæremonias externas probet; imo exigat Deus. Hinc et sacerdotes Aaronici in tabernaculo, nudis pedibus sua munia obibant, ut dicam cap. 30. v. 19. Idem factitasse Gentiles Græcos idolorum sacerdotes, testatur hic Procopius Similiter ex reverentia, sacerdotes Dagon non calcabant limen templi Dagon, ut dicitur 1. Reg. 5. v. 5.

Quin et Pythagoræ fuit dogma : *Nudis pedibus sacrifica*, quod tum alii, tum Lacedæmonii susceperunt. Scribit et Josephus l. 2. Belli. c. 15. Berenicen regis Agrippæ sororem cum Hierosolymam profecta esset voti causa, rem sacram facturam idem fecisse, atque nudipedem ante Flori præsidis tribunal stetisse. Hinc illa quoque divi Leonis sermon. de jejunio vox : *Habeant illi* (Judæi) *nudipedalia sua, et in tristitia vultuum ostendant otiosa jejunia.* Nunc quoque Mauri et Saraceni templa in quibus sacra facturi sunt, non ingrediuntur nisi calceis depositis. Ergo Pythagoram hac sententia monuisse puto, ut inter sacrificandum mundanis relictis curis et ad scelerum inquinamentis expiati, rei divinæ operam darent. Nam et lavare pedes mystice expurgare mentem dicimus, qua de re et nostri Theologi mandatum Domini de pedum lotione exponunt; et simul illud, excutiendos pulveres de pedibus. Euthymius quoque pedes pro cogitationibus in psalmo 72. exponit. Per pedes (ait) cogitationes intelligit, veluti quæ animæ nostræ religionem, pedum instar regunt ac sustinent.

Symbolice, calceamenta fiunt ex pellibus animalium mortuorum : depositione ergo calceamentorum significavit Deus Mosi, ut deposito mortis metu, aggrederetur fidenter munus liberandi populi Hebræi, quod ei tunc Deus volebat injungere ; utque corpus et vitam tam facile quam calceum exuere disceret, pro Dei amore et reverentia, proque spe æternæ vitæ ; corpore enim ad obsequium Dei tantum, non autem ad propriam voluntatem aut voluptatem utendum est. Ita S. Ambros. lib. 7. in Lucam cap. 10.

Addunt aliqui jussum Mosen excalceare se, ut similis esset Hebræis, qui quasi servi nudipedes in Ægypto incedebant, calcantes lutum et paleas, q. d. Habitu assimila te tuis, quorum te ducem destino, porta eorum probrum, imo improperium Christi, Hebr. 11. 26.

Tropolog. depositio calceorum significabat primo, futuro duci et doctori populi Dei omnes curas, cogitationes, affectiones et sollicitudines terrenas, et mortali vitæ adhærentes prorsus abjiciendas esse ; nil enim in eis mortale vult esse Deus, ait S. Ambros. Hac enim de causa angeli pinguntur nudis pedibus, et discalceati : *Hoc enim significat, quod liberi, absoluti et expediti, atque ab exterioris omnis abjectionis labe sint puri, et ad divinæ simplicitatis similitudinem pro viribus tendant*, ait S. Dionys. Cœlestis hierarch. c. 15. Quocirca Nyssenus tradit Mosen postquam hic calceos exuit, nunquam amplius eos induisse. *Postquam*, ait, *ex divino mandato semel cadaveroso pellium tegumento pedes exolvit, quo tempore in solo sacro incedebat, nunquam deinceps calceamentis pedes cinxisse traditur.*

Secundo, ei qui accedit ad divina mysteria Deique contemplationem, deponenda esse calceamenta, id est, passiones et affectiones, simul et rationes humanas et terrenas, hinc et Christus ante Eucharistiam lavit pedes discipulorum, ut hac re significaret communicaturis purificandos esse affectus animi, et seculares cupiditates curasque abjiciendas esse. Denique Nyssenus : *Moses*, inquit, *accedens ad Deum, in rubo calceos solvit, ut disceret, nil earum rerum quæ aut sensu comprehenduntur, aut mente præter supremam essentiam, quæ omnium causa est, et è qua omnia pendent, vere subsistere.*

6. Ego sum Deus Abraham, Deus Isaac, et Deus Jacob.] q. d. Ego sum Deus quem olim coluerunt, et nunc quoque colunt Abraham, Isaac et Jacob ; quibus proinde suorum posterorum salutem desiderantibus, et pro ea assidue in limbo orantibus, fidem, quam olim dedi de vestra liberatione, jam præstabo.

Ex hoc loco Christus Matth. 22. 33. contra Sadducæos probat animæ immortalitatem, et consequenter resurrectionem mortuorum ; hæc enim tam ex sententia Sadducæorum, quos impugnat ibi Christus, quam naturaliter à parte rei connexa sunt. Sadducæi enim, uti et alii plerique, negarunt resurrectionem ex hoc capite, quod negarent animæ immortalitatem, ut patet ex Josepho l. 2. de Bello 7. et Act. 23. 8. Hinc Christus eis ait : *Non est Deus mortuorum*, quem scilicet mortui colant, aut qui de mortuis glorietur, *sed viventium;* vivunt ergo etiamnum tres hi patriarchæ apud Deum, qui animas eorum vivas conservat, brevique eas redivivo corpore vestiet.

Quæres cur Deus hic, et deinceps sæpe, se vocet Deum Abraham, Isaac et Jacob, potius quam Abel, Noe et aliorum? Resp. primo, quia hi tres fuerunt proximi parentes et conditores populi Hebræi, cujus dux futurus erat Moses, et ad quem refertur totum Vetus testamentum.

Secundo, quia Abraham fuit pater credentium, populique fidelis, cum quo Deus fœdus iniit, in quo Abrahæ successit Isaac et Jacob.

Tertio, quia Abrahæ, Isaac et Jacob promissa

fuit Chanaan, in quam per Mosen Hebræos inducere volebat Deus.

Quarto, quia hisce tribus familiaris et mire beneficus fuerat Deus, eorumque posteris se benefacturum promiserat.

Quinto, quia in his tribus eximiæ eluxerunt virtutes; in Abraham fides et obedientia; in Isaac puritas animi et innocentia: ita Jacob laborum et ærumnarum patientia et constantia; unde horum trium acta fere sola enarrat Moses in Genesi. Hinc et Hebræi in afflictione soliti sunt Deum invocare, sibique veniam et gratiam petere per merita Abrahæ, Isaac et Jacob, ut patet Daniel 3. 25. Horum ergo trium nomina, æque ac virtutes, tanquam sibi gratissimas et jucundissimas, posteris eorum objicit Deus, ut ipsi eas imitentur: domesticum enim virtutis exemplum miram habet vim ad aliorum animos eodem incitandos: Narrat Plutarch. de Themistocle, quod ipse adolescens existens symposiis et scortis vacaret; sed mox ut audivit Miltiadis victoriam apud Marathonem, ita relinquens, alia prorsus cogitare cœpit. Mirantibus mutationem dixit: *Non sinit dormire me, aut socordem esse trophæum Miltiadis.* Hinc Christus Judæis jactantibus: *Filii Abrahæ sumus: Si*, inquit, *estis filii Abrahæ, opera Abrahæ facite.*

Quæres secundo, cur hic ter, puta ad singulos, repetatur nomen Dei dicendo: *Ego sum Deus Abraham, Deus Isaac, et Deus Jacob?* Resp. primo, ut ostendat Deus quantam singulorum habeat curam, quod scilicet singulorum sit Deus, id est provisor et benefactor.

Secundo, ut ostendat intimam suam amicitiam et beneficentiam in hos tres patriarchas, quantique singulos eorum faciat: scilicet quod singulorum sit Deus, id est singulorum sit totus; sicut enim cum dico, hic ager est Petri, significo totum agrum esse Petri; ita et hic, cum dicit Deus se esse Deum Abrahæ, Deum Isaac, Deum Jacob, significat se singulorum esse totum, ait Orig. hom. 22. in Matth. non sic aliorum est Deus; unde v. 18. se vocat Deum Hebræorum in genere, non autem Deum Aaron, Deum Caleb, Deum Josue in particulari.

Tertio, significatur hic mysterium SS. Trinit. sive trias in monade, ait S. Basil. et Severian. in Catena. Nomen enim *Deus* ter repetitum, significat unitatem essentiæ in tribus personis. Rursum Abraham repræsentat Deum Patrem, Isaac Filium, Jacob Spiritum sanctum qui ex Abraham per Isaac, id est ex Patre per Filium, procedit.

Abscondit Moyses faciem suam; non enim audebat contra Deum respicere.] Hinc patet Mosen ex reverentia divinæ majestatis præsentis et loquentis ad se ex rubo, faciem suam abscondisse.

7. Vidi.] Hebraice, *videndo vidi;* id est omnino et certissime vidi, licet hactenus siluerim.

8. Descendi ut liberem eum.] Loquitur Deus anthropopathos, sive humano more. Si enim hominis res ageretur in cœlo positi, si cui is in terris succurrere vellet, descenderet utique. *Descendi* ergo, non loci mutatione, qui ubique sum, sed operatione, et celeris liberationis Hebræorum apparatu.

Educam de terra illa in terram bonam et spatiosam.] S. Hieron. ad Dardan asserit Judæam parvam esse, et tantum continere 160. milliaria in longitudine à Dan ad Bersabee, in latitudine tantum 46 milliaria à Joppe ad Bethlehem; est ergo Judæa minor Belgio nostro; dicitur tamen spatiosa non absolute, sed respectu terræ angustæ Gessen, ex qua Hebræos eduxit Deus, uti hic ipse ait. Secundo, spatiosa erat respectu gentis Hebrææ, quæ hoc tempore minor erat illa terra. Tertio, spatiosa erat respectu ubertatis soli; nam, ut ait Hecatæus Abderita apud Joseph lib. 1. contra Apionem: *Judæi pene decies trecenta millia jugera terrarum optimarum uberrimæ provinciæ possidere noscuntur. Judæa namque hujus est amplitudinis.* Jugerum enim spatium terræ est quantum per boum uno die arare potest; unde jugeri longitudo est 240 pedum, latitudo 120; Judæa ergo licet esset parva, tamen ob ubertatem, innumerabilem hominum multitudinem commode alebat.

Quæ fuit lacte et melle.] Est hyperbole Hebraica, significans terram fertilem lactis et mellis, optimisque quibusque frugibus, fructibus et deliciis abundantem. Sic Virgil. eclog. 3.

> Mella fluant illis, ferat et rubus asper amomum.

Et eclog. 4.

> Et duræ quercus sudabunt roscida mella.

Et Ovid. 1. Metamorph.

> Flumina jam lactis, jam flumina nectaris ibant,
> Flavaque de viridi stillabant illice mella.

Hæc ubertas terræ promissæ fuit partim ex dono Dei, ejusque beneficentia in Hebræos, ut patet Deut. 11. 13. Levit. 25. 20. et 21. Levit. 26. 3. partim fuit illi naturalis, uti patet Deut. 8. 7. idque fuse ex Hecatæo, Josepho et Borchardo ostendit hic Pererius disp. 11.

9. Clamor ergo filiorum Israel venit ad me.] Vox *ergo* non dat causam, nec est rationalis, sed expletiva et continuativa sermonis. Hinc Theologi docent pupillorum et pauperum oppressionem, esse peccatum clamans in cœlum.

Vide hic quid faciat extrema afflictio et calamitas; scilicet compellit invocare Deum, qui invocatus adest et succurrit. Plutarchus refert Themistoclem dixisse: *Perieramus, nisi periissemus;* nimirum perire multis est saluti: multi enim male perierant, nisi bene à Deo perditi, bene periissent. Sic bene perierunt Martyres in hoc seculo, ne perirent in futuro. Bene ergo et nos pro Deo hic pereamus, ne pereamus in orco: afflictio hic perdat nos, ne perdat nos gehenna.

10. Sed veni et mittam te ad Pharaonem.] Deus hic Mosen, numinis in rubo apparentis reverentia et timore perculsum, familiariori viciniorique congressu ad se invitans erigit. Ita sane illius, coram Deo faciem suam velantis, efferri humilitas meruit, ut deinceps ore ad os, et palam cum Deo confabularetur.

11. Dixitque Moyses ad Deum: Quis sum ego?] q. d. Ego nullus sum, sum et plane ineptus ad hanc legationem, est confessio infirmitatis propriæ modesta et humilis. Sciebat Moses se jam olim ad hoc munus à Deo delectum esse, uti ostendi c. 2. v. 12. Non ergo hic vocationem Dei detrectat, sed suam infirmitatem, aut potius ineptitudinem illi obsequendi, et satisfaciendi humiliter Deo confitetur; ut ille vel alium deligat, vel vires et aptitudinem donet.

Moraliter hinc disce, cunctanter et cum tremore, et nonnisi vocante Deo, suscipiendum esse munus regendi pascendique alios; minime

vero ambiendum, de quo vide S. Gregor. 1. parte Pastoralis.

12. Et hoc habebis signum quod miserim te; cum eduxeris populum meum de Ægypto, immolabis Deo super montem istum,] super Sina. Hugo Victor. sic explicat, quasi diceret : Illius quod dixi, videlicet quod sim futurus tecum in liberatione Israelis, hoc habeto signum ; scilicet quod te ad hoc destinavi, misi, et etiamnum mitto. Secundo, aliter quoque hæc interpungit Abulens. signumque intelligit rubum ardentem, de quo v. 2. Verum noster textus exigit ut hoc signum referatur non ad præcedentia, sed sequentia. Sensus ergo est, quasi diceret : Accipe, ô Moses, signum missionis tuæ, promissionem et assecurationem meam ; quod tu, cum populo quem ex Ægypto me duce educes, sacrificabis mihi in monte hoc Sina in gratiarum actionem tam felicis exitus et liberationis ex Ægypto; atque in monte hoc ego tum vobis rursum apparebo : τὸ enim *in monte*, tam ad Deum existentem in monte, ibique se ostensurum, quam ad immolationem referri potest : Deus ergo hic, promissione nova et expressiore, Mosis missionem stabilit; et tanquam certiore signaculo consignat, Mosemque confirmat et animat ; plus enim est promittere quam mittere; rursum plus est promittere et mittere, quam tantum mittere. Signum ergo hoc quoad promissionem præsens erat, quoad executionem vero pendebat à futuro eventu, quem Deus certissime futurum prædicit et promittit. Simile signum datur Ezechiæ 4. Regum 19. 29. et Davidi 1. Reg. 16. 13.

Immolabis,] tu videlicet tanquam dux vice totius populi; unde aliqui legunt, *immolabitis*. Hebr. est, *servietis*, cultu videlicet latriæ, cujus unicus actus exterior est immolare, sive sacrificare, hoc autem ita reipsa evenisse patet cap. 24. 3.

13. Si dixerint mihi : Quod est nomen ejus? quid dicam eis?] Satisfactum jam à Deo erat Mosi, per signum immolationis paulo ante datum; nunc Moses laborat quomodo satisfaciat populo rogatque nomen se legantis, quod dictis suis præferat, quoque maxime appellari velit Deus apud Israelitas, ut illi credant.

Nota. Deus non eget nomine proprio, tum quia unus est, tum quia ineffabilis est. Unde Attalus Martyr per contemptum rogatus à tyranno, quod nomen haberet Deus? respondit : *Qui plures sunt, nominibus decernuntur; qui autem unus est, non indiget nomine.* Ita Euseb. l. 6. hist. cap. 3. Evagrius vero Episcopus cum de divinitate quæstio incideret : *Ego quidem*, ait, *divinitatem definiendam non esse assero, ideoque silentii tantum oratione adorandam; quia ineffabilis est.* Ita Socrates. Vide ergo hic dignationem Dei, qui ad nomen nostrum, uti et colloquium, se dimittit.

14. Ego sum qui sum.] Hugo Victor. sentit Deum hic non declarare, sed potius cum quadam majestate silere suum nomen, ut si gravis aliqua persona rogata de nomine, responderet : Sum qui sum, quasi dicat : Vocor ut vocor. Verum hoc est improbabile. Nam paulo post jubet Mosi, ut hoc nomen : *Qui est*, quasi Dei legantis se proprium nomen et titulum missioni suæ præferant, lege v. 15. Hebraice est : אהיה אשר אהיה *eie ascer eie. Ero qui ero*, quod R. Salomon et Burgens. sic exponunt, *ego ero*, supple vobiscum in hac tribulatione, vos ea liberans, *qui ero*, supple deinceps semper vobiscum in omni vestra afflictione, sed hoc arctius est et frigidius.

Dico ergo, *ero qui ero*, id est, sum qui sum; unde et Septuag. vertunt, ἐγω εἰμι ὁ ὤν, *ego sum ille ens*; quod S. Justinus in exhortat. ad Gentes putat dici ad differentiam idolorum, q. d. Idololatræ colunt idola, id est deos qui non sunt; ego vero sum ille ens, id est vere existens Deus, quem vos, ô Hebræi, colitis. Sed et hoc arctius est. Unde dico secundo, sensus est : *Ego sum qui sum*, q. d. Ego Deus nomen proprium me ab aliis discriminans non habeo, sed quod generalissimum est, *ens*, mihi est proprium.

Primo, quia ego sum involucrum totius entis, quodque in aliis certis distinctum est gradibus, à me ceu universali fonte dimanat. Τὸ ergo *ego sum qui sum*, significat essentiæ pelagus immensum et interminum, ait Nyssenus et S. Bernardus l. 5. de Consid. ad Eugen. *Deus*, inquit, *est quod est*, id est, *est suum ipsius et omnium aliarum rerum esse, ipse sibi, ipse omnibus est*, *ac per hoc quodammodo solus est.* Et nonnullis interjectis docet τὸ *esse*, omnia Dei rerumque attributa complecti. *Si bonum*, inquit, *si magnum*, *si sapientem dixeris*, *in hoc verbo instauratur. Qui est : nempe hoc est ei esse*, *quod hæc omnia esse. Si plura dixeris*, *nihil addidisti; si non dixeris*, *non minuisti.* Hoc est quod ait Pindarus in Pythiis hymno 2. *Deus est*, *qui principium*, *medium et finem rerum omnium continet.* Et Plato : *Deus est*, *qui universitatem rerum omnium complectitur.*

Secundo, *Sum qui sum*, id est, sum immutabilis, constans et stabilis. Nam id quod mutatur, proprie non tam est, quam desinit esse quod fuit, et incipit esse quod non fuit. Ita S. Gregor. hom. 2. in Ezech.

Tertio, *Sum qui sum*, id est sum æternus, sum qui sum in præsenti, carens præterito et futuro; hinc hebraice est, *ero qui ero;* nam futurum Hebræi usurpant pro præsenti, ubi consuetudo, continuatio, aut perduratio et constantia rei significatur. Itaque *ero qui ero*, Hebræis idem est, quod Latinis *sum qui sum;* nam, ut ait Nazianz. τὸ *erat et erit*, nostri temporis fluxæque naturæ segmenta sunt; Deus autem semper est. Unde *sum qui sum*, significat æternitatem Dei, opponiturque volubilitati temporis, quæ per futurum, præsens et præteritum extensa est et distincta; æternitatis enim proprium est, semper immutabiliter esse. Hinc S. Justin. supra, τὸ ὤν, inquit, tria tempora complectitur. Unde et Plato ait : *Deus*, *qui*, *ut vetus est verbum*, *principium*, *finem*, *mediaque omnium habet.* Hanc nominis hujus vim expressit. S. Joannes Apocal. 1. 8. cum ait : Ἀπο του ὁ ὤν, και ὁ ἦν, και ὁ ερχομενος, quod Noster vertit : *Ab eo qui est*, *et qui erat*, *et qui venturus est.* Ita Thales Milesius rogatus, *quid esset antiquissimum?* respondit : *Deus*, *ortu enim caret; quid maximum? locus; quid pulcherrimum? mundus; quid sapientissimum? tempus : id enim alia invenit*, *reliqua inveniet; quid communissimum? spes : quibus enim cætera desunt*, *spes adest: quid utilissimum? virtus ; quid damnosissimum? animi vitium ; quid validissimum? necessitas : ea enim sola est insuperabilis; quid facillimum? quod est naturæ consentaneum.* Ita refert Plutarchus in convivio septem sapientum. Idem Thales, teste Laertio in ejus vita, rogatus quid esset Deus? respondit : *Quod principio et fine caret.* Hac de causa apud Ægyptios hieroglyphicum Dei erat

circulus; quia hic non habet principium nec finem, inquit Pierius hieroglyph. 39. *Deus*, inquit S. Dionys. c. 5. de Divin. nomin. *est ævum ævorum, et rex seculorum; quia ipse est esse existentibus, et ipsum esse existentium, et existens ante secula.* De nobis dicitur: *Dies mei sicut umbra declinaverunt, omnes tanquam aquæ dilabimur.* De Deo vero: *Tu autem idem ipse es, et anni tui non deficient: tu autem, Domine, in æternum permanes, et memoriale tuum in generationem et generationem*, psal. 101. In quem locum S. August. conc. 2. *Æternitas*, inquit, *est Dei substantia, quæ nihil habet mutabile; ibi nihil est præteritum quasi jam non sit? nihil est futurum, quasi nondum sit; quia non est ibi, nisi est.* Deus est de quo dicitur: *Illuminans tu mirabiliter à montibus æternis.* Hic est ille antiquus dierum, cujus capilli, ait Daniel, ob canitiem candidi erant quasi lana munda. *Millia millium ministrabant ei, et decies millies centena millia assistebant ei.* S. Thom. 1. p. q. 10. ibique Theologi distinguunt hæc tria: æternitatem, ævum et tempus, hoc modo. Primo, quod tempus sit mensura durationis hominum, et rerum corruptibilium; ævum sit mensura durationis angelorum; æternitas autem sit duratio propria Deo. Secundo, quod tempus habeat principium et finem; ævum habeat principium, sed non finem; et æternitas nec principium, nec finem habeat. Tertio, quod tempus sit mensura rerum earum quæ actu corrumpuntur et intereunt; ævum sit mensura rerum incorruptibilium, quæ tamen absolute desinere et interire possunt; æternitas autem sit Dei, qui desinere, variari aut mutari nequit. Quarto, quod tempus habeat successionem; æternitas permanentiam; ævum partim successionem, partim permanentiam. Licet enim angelus naturaliter in suo ævo semper sit stabilis suique similis; tamen continuo à Deo pendet, et influxu jugiter continuato à Deo sustentatur, quem Deus singulis momentis subtrahere potest: et si eum subtraheret, angelus æque ac creatura quævis alia statim evanesceret, et in nihilum, ex quo venit, relaberetur. Deus ergo est ascensor et Dominus æternitatis, temporum et ævorum omnium; atque hujus beatæ æternitatis suæ tam angelos, quam homines sanctos participes efficit. Hic proinde nobis colendus est, amandus et metuendus. Ita S. Fructuosus Martyr à Galieno Imper. compulsus idola venerari, alias morte mulctandus, respondit: *Nolo sacrificare diis Galieni, sed æternum Deum, ac ipsius Cæsaris creatorem colo veneror que.* Ad quod alludens Prudentius ita canit:

> Jussum est Cæsaris ore Galieni,
> Quod princeps colit, ut colamus omnes,
> Æternum colo principem, dierum
> Factorem, Dominumque Galieni.

Quarto, S. Hieron. in cap. 3. ad Ephes. *Ego sum qui sum*, id est, ego solus sum, quia solus à me ipso habeo esse; solus sum qui non sum productus vel genitus ab aliquo; cætera vero ex se et natura sua non sunt, sed ex voluntate mea habent esse, quantum, quemadmodum, et quousque ego volo.

Quinto, *Ego sum qui sum*, quia quidquid in me est, non est accidens, sed est meum esse, sive idem cum mea essentia; bonitas enim, sapientia, potentia mea, sunt idem cum essentia mea. Unde S. Bernardus lib. 5. ad Eugen. *Deus*, inquit, *amat ut charitas, novit ut veritas, sedet ut æquitas, dominatur ut majestas, regit ut principium, tuetur ut salus, operatur ut virtus, revelat ut lux, assistit ut pietas: quæ omnia faciunt et angeli, facimus et nos; sed longe inferiori modo, non utique bono quod sumus, sed quod participamus; Deus autem hoc ipso quod est, ait enim: Ego sum qui sum.*

Sexto, *Sum qui sum*, id est sum factus purissimus et simplicissimus; si enim essem compositus, essem posterior partibus me componentibus, et ab illis haberem esse, jam autem à me solo habeo meum esse.

Septimo, *Sum qui sum*, id est habeo esse universalissimum, illimitatum et infinitum; nam cum habeam esse à me, non potuit mihi determinari ipsum esse: hinc sum ipsum esse subsistens, incomprehensibile innominabile et infinitum.

Octavo, *Sum qui sum*, id est sum causa omnis esse quod res creatæ participant; nam quod ex se, et per se est tale, hoc est causa eorum quæ sunt talia per participationem; ex illo ergo esse Dei increato et immenso, sequitur posse omnia. Hoc est quod canit Boetius lib. 3. de Consolat. metr. 6.

> O qui perpetua mundum ratione gubernas,
> Terrarum cœlique sator, qui tempus ab ævo
> Ire jubes, stabilisque manens das cuncta moveri;
> Quem non externæ pepulerunt fingere causæ
> Materiæ fluitantis opus, verum insita summi
> Forma boni, livore carens.

et Horat. lib. 1. Carm.

> Qui res hominum et deorum,
> Qui mare et terras, variisque mundum
> Temperat horis.

Nono, *Sum qui sum*, id est unus sum, qui habeo esse ex me. Recte ergo dixit Job c. 23. *Ipse solus est;* si enim esset quis alius, habens simile esse independens et infinitum, is esset Deus alius, habens aliam naturam, aliud esse independens et immensum, et consequenter noster Deus verus et unus non haberet naturam, nec esse alterius illius Dei; ideoque non haberet omne esse, ac consequenter non esset Deus. Hinc S. Dionys. cap. 5. de Divinis nominib. docet Deum vocari ens, vel esse potius quam quidlibet aliud. Primo, quia esse, primo advenit cuilibet rei, et ultimum ab ea recedit. Secundo, quia esse est maxime intimum cuivis rei. Tertio, est maxime independens. Quarto, est maxime necessarium. Quinto, est universalissimum. Sexto, est simplicissimum. Septimo, est quodammodo infinitum. Octavo, cætera sunt participatio entis et esse, ens vero nullius et participatio. Nono, est perfectissimum, quia eminenter et virtute continet alias perfectiones. Ex quibus recte colligas proprium nomen Dei esse: *Ego sum qui sum.* Significat enim ipsam Dei essentiam, puta essendi pelagus immensum, ex quo nostro modo concipiendi (nam in se, puta in ipsa Dei essentia, omnia sunt una res simplicissima) omnia Dei attributa ordine suo manant et profluunt, sicut ex essentia angeli, hominis, equi, omnes ejus dotes et proprietates ordine suo emanant. Igitur quia Deus est ipsum esse, sive plenitudo entis, hinc necessario sequitur eum esse unum, perfectissimum, simplicissimum, infinitum, independentem, univer-

salissimum, immutabilem, æternum, omniscium, omnipotentem, sanctum, optimum, providentissimum, causam rerum omnium non tantum existentium et futurorum, sed et possibilium. Ideo enim res possibilis est, quia Deus eam facere, eique suum esse communicare potest, sive quia Dei esse ab ea participari potest. Radix enim possibilitatis creaturæ est in Deo, non in ipsa creatura. Radix enim hæc est divinæ essentiæ imitatio, commendatio et participatio, quod scilicet divina essentia creaturæ se tali modo communicare, et ab ea tali modo participari possit, utpote quæ illam eminenter in se contineat. Si enim Dei essentia tali modo participari nequeat, res est plane impossibilis. Quod enim Deus facere nequit, sive cui se communicare non potest, hoc prorsus est impossibile: sic homo est possibilis, quia Dei essentia ab homine participabilis est, Deusque hominis habet ideam practicam in sua essentia, juxta quam eum formare, eique suum esse communicare potest; chimæra vero est impossibilis, quia Dei essentiam participare nequit, nec Deus ejus habet ideam, juxta quam eam formet eique suum esse communicet; quia scilicet Dei essentia chimæram in se non continet, nec formaliter, nec eminenter. Quare nonnulli Theologi τὸ *ego sum qui sum*, omnis Theologiæ principium, imo summam et compendium statuunt.

Nota. Siculi nomen Dei est *esse*, ita è contrario creaturarum nomen est *non esse;* ut si rogetur homo, lapis, angelus: Quis es? qui vocaris? respondere possit et debeat: Meum nomen est non esse; ego vocor, non sum, idque primo, quia omnis res creata plusquam crearetur, habuit æternum non esse. Secundo, si corruptibilis est, habebit rursum æternum non esse; sin incorruptibilis est, uti est angelus, potest semper habere non esse, quia ipsius esse, est in potestate Dei libere ipsum conservantis, et potentis omni momento illud annihilare. Tertio, quia dum est, variabilis et mutabilis est, ac proinde admixtum habet non esse; in omni enim mutatione, ratio quædam ipsius non esse includitur. Quarto, quia quælibet res creata, ait Plato in Theæteto, plus habet non entis quam entis, v. g. homo tantum habet esse hominis, sed habet non esse cœli, terræ, lapidis, angeli, aliarumque rerum omnium. Itaque homo habet tantum unum esse, et innumera non esse. Quam sapiens est qui se, et suum non esse cognoscit? Ita S. Joannes Baptista rogatus: Es tu Christus? es tu Propheta? respondit: Non sum. Jactant se homines, et volunt esse quod non sunt, dicuntque: Ego sum dives, ego sum nobilis, ego sum sapiens; qui vero humiles sunt et sapientes, qui se et Deum cognoscunt, dicunt, Deus est bonus, est dives, est sapiens, est sanctus, ego non sum; et per hoc merentur divinæ sapientiæ, bonitatis, sanctitatis, omnisque boni et esse participes fieri. Quocirca Christus Dominus apparens B. Catharinæ Senensi, eidem dixit: *Nostin, filia, qui sim ego, quæ tu? beata eris, si id scias. Ego sum is qui sum; tu es illa, quæ non es.* Et rursum: *Filia, cogita de me, et ego cogitabo de te, semperque curam tui geram;* fecit id ipsa humilians se, et annihilans, habitansque in suo nihilo; itaque elevabatur ad pelagus immensum esse divini, omniumque ejus perfectionum, totaque accendebatur in ejus amorem et laudem continuam.

Pulchre et fuse idipsum *non sum*, pertractat D. Henricus Suso serm. 2. *Deus*, inquit S. Basilius, *fecit mundum; ut bonus, utilem; ut sapiens, pulcherrimum; ut potens, maximum. Si hæc didicerimus, nos ipsos agnoscemus, Deum cognoscemus, conditorem adorabimus, Domino serviemus, patrem glorificabimus, nutricium diligemus, benefactorem reverebimur, auctorem præsentis et futuræ vitæ colere nunquam desinemus.*

Hanc Dei notionem et Theologiam ab Hebræis, ut videtur, hauserunt et cognoverunt Gentiles. Refert Eugubinus in templis Ægyptiorum illud Dei emblema inscriptum fuisse: *Ego sum quod fuit, quod est, quodque futurum est, velum meum nemo unquam revelavit.* Sic et Plutarchus lib. de Iside refert in Ægypto signum, quod Sai est Minervæ, quam eamdem putat Isin esse, inscriptionem habere ejusmodi: *Ego sum universum quod fuit, quod est, et quod est futurum; flammeumque meum nullus mortalium aperuit unquam.* Vide Goropium in Hermathena lib. 5. fol. 106. ubi contendit ex Plutarcho per Isidem divinam Sapientiam intelligi, Isidisque nomen idem sonare, quod, *est, est.* Thales quoque rogatus quid esset Deus? respondit: *Quod semper est, neque principium habens neque finem.* Hoc et spectasse videtur Parmenides, cum ait *omnia esse unum ens immobile.* Hinc etiam in Apollinis Delphici templi foribus inscriptum erat primo, γνῶθι σεαυτόν, *cognosce teipsum*, quo Deus templum intrantes quasi salutans admonebat, ut seipsos noscerent. Secundo, εἰ, id est, *tu es*, qua voce ingredientes templum, quasi Deum ipsum resalutantes, solum ipsum vere esse confitebantur. De qua re vide ex Plutarcho Eusebium lib. 11. de Præpar. Evang. cap. 7. ubi inter cætera docet solum Deum esse; cætera enim cum in fluxu sint, continue mutari, magisque corrumpi quam esse. *Corrumpitur enim*, ait, *juvenis in virum, vir in senem, puer in juvenem, infans in puerum; et qui heri fuit, in eum qui est hodie, quique hodie est, in crastinum; manet autem nullus idem. Nullus enim est idem; sed omni momento circa phantasmata commutatur. Quomodo enim, si sumus iidem, aliis nunc quam antea gaudemus? Alia modo amamus atque odimus, aliis passionibus movemur, non eamdem figuram, non eamdem de rebus sententiam habentes?* Denique Plato in Timæo docet solum Deum proprie esse; cætera vero quæ oriuntur et commutantur, verius non esse quam esse.

Qui est, misit me ad vos.] Hebraice rursum est אהיה *eie*, id est, *ero*, sive sum, *misit me ad vos.* Noster et Septuag. personam primam in tertiam commutando, clarius vertunt, *qui est.* Huic nomini Deus mox aliud addit, quod ceu notam Hebræis tesseram Moses afferat, dum subdit:

15. Dominus Deus patrum vestrorum.] Pro *Dominus*, hebraice est nomen tetragrammaton יהוה *iehova*, pro *Deus* hebraice est אלהים *elohim*; prius nomen est naturæ, posterius gratiæ, curæ et providentiæ, q. d. Ego Deus, qui ita sum ipsum esse (quod est *Jehova*), ut nolim hominibus deesse, sed velim iis adesse, præesse et prodesse (quod est *Elohim*). Ita S. August. tract. de hoc Dei nomine: *Ego sum qui sum.* Hinc probabiliter colligit Eugubin. Cajetanus, Genebrard, Bellarm. et alii nomen tetragrammaton esse idem cum eo: *Ego sum qui sum.* Primo, quia Deus, qui ante filiis Israel per Mosen dici jus-

serat : *Qui est misit me;* jam iisdem dici jubet : *Jehova misit me.* Certum autem videtur, uno et eodem nomine jussisse se vocari ; ergo nomenclaturam suam, quam prius per verbum expresserat Deus, dicens : Sic dices filiis Israel : *Qui est misit me;* hic per nomen exprimit dicens : *Jehova misit me.* Secundo, quia hoc cap. Moses studio semper Deum vocavit *Elohim*, donec Deus ipse nomen : *Ego sum qui sum*, sibi indat ; deinceps vero usurpat tetragammaton Jehova, quasi Deo jam inditum, idemque cum : *Ego sum qui sum.* Idem magis patebit c. 6. v. 3.

Hoc nomen mihi est in æternum, et hoc memoriale meum,] quo scilicet memorabuntur mei ; invocabunt et laudabunt me filii patriarcharum secundum carnem, et post eos Christiani, qui sunt veri Israelitæ, et filii Abrahæ secundum fidem et spiritum, quibus per Christum veritas fœderis icti cum Abraham est exhibita ; ita ut per Christum non deleta, sed renovata potius et illustrata videatur Abrahæ, Isaac et Jacob memoria.

In generationem et generationem.] Hebraice, *in seculum seculi*, id est per omnia secula, quovis seculo.

16. Visitans visitavi vos,] respexi et vidi vos. Ita vertit Noster cum Septuag. melius quàm Chaldæus, qui vertit, *recordatus sum vestri;* nam præsentium malorum non tam est memoria quam visio; hic Deus visitat in bonum ; alias in malum ut psal. 88. *Visitabo* (id est castigabo) *in virga iniquitates eorum.*

17. Et dixi,] mecum statui et decrevi.

18. Et audient vocem tuam,] tam læta et optata de eorum liberatione nuntiantem ; memores compleri jam hoc liberationis tempus Abrahæ prædictum. Genes. 15. v. 16. ibi enim dicitur : *Generatione autem quarta revertentur huc*, jam autem exinde est generatio quarta.

Vocavit nos.] Hebraice est, *occurrit nobis*, id est, sponte se obtulit et apparuit nobis vocans nos, videlicet ad sacrificium. Alienus vertit Chald. *Invocatus est super nos.* Hanc speciem sacrificii voluit Deus Hebræos apud Pharaonem prætexere celandæ fugæ; ne Pharao abitum populi palam factum, et aperte postulatum statim abnueret. Ut ergo Moses populum educat, ad idque veniam à Pharaone impetret, jubetur ei dicere, Deum velle ad Hebræis coli extra Ægyptum in deserto; quod verum erat, dixerat enim Deus v. 12. *Immolabitis Deo super montem istum* (Sina).

Ibimus.] Hebraice, *et nunc eamus quæso*, id est liceat ire nobis.

Viam trium dierum,] moderata petitio; nam si longius iter et tempus peteret, excusari merito videretur rex negans abitum, tanquam qui jure de fuga Israelitarum suspicaretur et metueret. Nec mendacium hic, sed silentium integræ veritatis, intervenit : ituri enim erant itinere trium dierum, et hoc dixerunt ; sed longius deinde ituri erant in Chanaan, et hoc tacuerunt.

Mystice, via trium dierum est via fidei, spei et charitatis. Rursum via contritionis, confessionis et satisfactionis, quibus præparamus nos, et tendimus ad sacrificium Eucharistiæ.

Anagogice, via trium dierum in cœlum est via Christi, cujus prima dies est dies Passionis et mortis ejus ; secunda dies, est descensus ad inferos ; tertia, est dies resurrectionis ejusdem. Ita S. August. serm. 90. de Temp.

Sed ego scio quod non dimittet vos.] Præmunit Mosen et Hebræos Deus, ne repulsam apud Pharaonem passi animis concidant, cœptisque desistant.

Nisi per manum validam,] per decem plagas, et maxime per cædem primogenitorum, quam ego iis inferam. Chaldæus vertit, *nisi per timorem fortem*, quem ego iis hisce plagis incutiam.

19. A vicina sua et ab hospita sua.] Hinc patet Ægyptios fuisse permistos Hebræis in terra Gessen.

Spoliabitis Ægyptum.] Chald. ותרוקנון *et evacuabitis Ægyptum;* radix enim ריק *ric* hebraice et Chald. significat esse vacuum.

Nota. Hebræi abeuntes Ægypto, eam spoliarunt non rapina, sed justo donationis Dei (qui omnium est dominus) titulo. Donavit eis hæc spolia Deus, primo, ut castigaret luxum et injustitiam Ægyptiorum. Secundo, ut Hebræis, qui gratis servierant Ægyptiis, hæc spolia loco pretii redderet. Tertio, ut eis daret materiam, quam postea in tabernaculi fabricam offerrent. Hinc Sapientiæ 7. v. 7. de Hebræis dicitur : *Reddite justis mercedem laborum suorum.* Unde et Tertull. lib. 4. contra Marcion. c. 24. *Instincti sunt*, inquit, *Hebræi non ad fraudem, sed ad mercedis compensationem, quam aliàs à dominatoribus exigere non poterant.* Licet enim regis unius imperantis, et Hebræos opprimentis hæc fuerit tyrannis, multorum tamen ei obsequentium, et abblandientis ei plebis injuriam sensere Hebræi ; et vero, etiamsi solus rex vim fecisset, juste tamen, justoque bello ejus subditi fuissent appetiti.

Tropologice, spolianda est Ægyptus, id est, ea quæ in Ethnicis Philosophis et Oratoribus elegantia sunt, tanquam ab injustis possessoribus, in nostrum usum sunt vindicanda. Ita S. August. lib. 2. Doctrin. Christ. 40. Rupert. Nyssenus et Prosper. lib. 1. de Promiss. et prædic. c. 37. *Nonne aspicimus quanto auro, argento et veste suffarcinatus de Ægypto exierit Cyprianus doctor suavissimus, et Martyr beatissimus? quanto Lactantius? quanto Victorinus, Optatus, Hilarius?* inquit S. Augustinus.

CAPUT QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Moses accipit a Deo suæ missionis tria signa triplicis conversionis : Primum, virgæ in colubrum ; secundum, manus in lepram ; tertium, aquæ in sanguinem. Secundo, Moses ab hac missione varie se excusat : tandem irascente Deo acquiescit, reditque in Ægyptum cum uxore et filiis. Tertio, v. 24. Angelus minatur Mosi mortem : hinc uxor circumcidit filium : mox Angelus Mosen dimittit. Denique v. 27. Aaron Dei monitu fratri Mosi occurrit.

1. Respondens Moyses ait : Non credent mihi, neque audient vocem meam ; sed dicent : Non apparuit tibi Dominus. 2. Dixit ergo ad eum : Quid est quod tenes in manu tua ? Respondit : Virga. 3. Dixit Dominus : Projice eam in terram. Projecit, et versa est in colubrum, ita ut fugeret Moyses. 4. Dixitque Dominus : Extende manum tuam, et apprehende caudam ejus. Extendit, et tenuit, versaque est in virgam. 5. Ut credant, inquit, quod apparuerit tibi Dominus Deus patrum suorum, Deus Abraham, Deus Isaac, et Deus Jacob. 6. Dixitque Dominus rursum : Mitte manum tuam in sinum tuum. Quam cum misisset in sinum, protulit leprosam instar nivis. 7. Retrahe, ait, manum tuam in sinum tuum. Retraxit, et protulit iterum, et erat similis carni reliquæ. 8. Si non crediderint, inquit, tibi, neque audierint sermonem signi prioris, credent verbo signi sequentis. 9. Quod si nec duobus quidem his signis crediderint, neque audierint vocem tuam : sume aquam fluminis, et effunde eam super aridam, et quidquid hauseris de fluvio, vertetur in sanguinem. 10. Ait Moyses : Obsecro, Domine, non sum eloquens ab heri et nudiustertius ; et ex quo locutus es ad servum tuum, impeditioris et tardioris linguæ sum. 11. Dixit Dominus ad eum : Quis fecit os hominis ? aut quis fabricatus est mutum et surdum, videntem et cæcum ? 12. Perge igitur, et ego ero in ore tuo ; doceboque te quid loquaris. 13. At ille : Obsecro, inquit, Domine, mitte quem missurus es. 14. Iratus Dominus in Moysen, ait : Aaron frater tuus Levites, scio quod eloquens sit : ecce ipse egreditur in occursum tuum ; vidensque te lætabitur corde. 15. Loquere ad eum, et pone verba mea in ore ejus ; et ego ero in ore tuo, et in ore illius, et ostendam vobis quid agere debeatis. 16. Ipse loquetur pro te ad populum, et erit os tuum ; tu autem eris ei in his quæ ad Deum pertinent. 17. Virgam quoque hanc sume in manu tua, in qua facturus es signa. 18. Abiit Moyses, et reversus est ad Jethro socerum suum, dixitque ei : Vadam et revertar ad fratres meos in Ægyptum, ut videam si adhuc vivant. Cui ait Jethro : Vade in pace. 19. Dixit ergo Dominus ad Moysen in Madian : Vade, et revertere in Ægyptum : Mortui sunt enim omnes qui quærebant animam tuam. 20. Tulit ergo Moyses uxorem suam, et filios suos, et imposuit eos super asinum, reversusque est in Ægyptum, portans virgam Dei in manu sua. 21. Dixitque ei Dominus revertenti in Ægyptum : Vide ut omnia ostenta quæ posui in manu tua, facias coram Pharaone : ego indurabo cor ejus, et non dimittet populum. 22. Dicesque ad eum : Hæc dicit Dominus : Filius meus primogenitus Israel. 23. Dixi tibi : Dimitte filium meum ut serviat mihi ; et noluisti dimittere eum : ecce ego interficiam filium tuum primogenitum. 24. Cumque esset in itinere, in diversorio occurrit ei Dominus, et volebat occidere eum. 25. Tulit illico Sephora acutissimam petram, et circumcidit præputium filii sui, tetigitque pedes ejus, et ait : Sponsus sanguinum tu mihi es. 26. Et dimisit eum postquam dixerat : Sponsus sanguinum, ob circumcisionem. 27. Dixit autem Dominus ad Aaron : Vade in occursum Moysi in desertum. Qui perrexit obviam ei in Montem Dei, et osculatus est eum. 28. Narravitque Moyses Aaron omnia verba Domini quibus miserat eum, et signa quæ mandaverat. 29. Veneruntque simul, et congregaverunt cunctos seniores filiorum Israel. 30. Locutusque est Aaron omnia verba quæ dixerat Dominus ad Moysen, et fecit signa coram populo, 31. et credidit populus. Audieruntque quod visitasset Dominus filios Israel, et quod respexisset afflictionem illorum : et proni adoraverunt.

1. Non credent,] populus et plebs Hebræorum: quia inter eos multi sunt duræ cervicis. Nam de senioribus prædixerat Deus cap. 2. vers. 18. eos credituros, cui sine dubio Moses fidem habebat. Tertia est hæc Mosis excusatio ob populi incredulitatem: hinc Deus ad signa descendit.

2. Quid est quod tenes in manu tua?] Deus rogat Mosen non quasi ignorans, sed ut ei det occasionem respondendi ejus, quod volebat ab eo audire.

Respondit: Virga] pastoralis qua oves regebat. In Hebræo pulchra est paronomasia: quæsierat Deus מזה *mazze, quid hoc?* respondet Moses: מטה *matte, est virga*

Quæres quid ad litteram significet hæc virga? Respondet R. Abraham: Virga est Pharao, qui tempore Josephi erga Hebræos fuit instar virgæ mollis, et ad nutum Josephi flexilis; sed mortuo Josepho, versus est in colubrum insidiando Hebræis, eisque exitium machinando, verum in fine rursum factus est quasi virga, dum per plagas Mosis domitus, Hebræos Ægypto exire permisit, imo compulit.

Verum dico: Hac virga ejusque metamorphosi, significabantur vices et vicissitudo Hebræorum, sive tres eorum status in Ægypto. Hebræi enim virgam, id est sceptrum et principatum tenebant, vivente et regente Josepho: eo vita functo virga hæc in terram projecta est et versa in colubrum; quia Hebræi prius cari, post mortem Joseph exosi fuere Ægyptiis, ac si essent colubri, qui insidias et necem machinarentur Ægyptiis: rursum hic coluber in virgam reversus est in manu Mosis, ut habent Hebræa, quia Moses populo suo rursum sceptrum, libertatem et dominationem attulit. Ita Lyran. Abulens. Perer.

Symbolice, hac virga significabatur ducatus et summa potestas, quam Mosi mox daturus erat Deus qua Ægyptios percussit et punivit, Hebræos vero texit, duxit et gubernavit; virga enim hæc fuit Mosi instar sceptri, quod Ægyptiis formidabile fuit et exosum instar serpentis; Hebræis vero amabile instar virgæ et baculi pastoralis. Mittitur ergo à Deo Moses armatus, non lancea, sed baculo, verum thaumaturgo, eoque debellat Ægyptum. Hic est typus Christi mittentis Apostolos cum baculo, eosque armantis potestate patrandi miracula, quibus orbem sibi subigant, Marci ult. v. 17. Unde S. Bernard. *Insonat, ait, tuba salutaris, coruscant miracula, et mundus credit: cito persuadetur quod dicitur, dum quod stupetur ostenditur.* Hujus virgæ Mosaicæ partem inventam esse anno Christi 1008, ad eamque ex Gallia, Italia, aliisque provinciis confluxisse plurimos narrat ex Glabro Baron. anno jam dicto.

Allegorice, virga est crux Christi lignea, quæ in serpentem est versa Judæis et impiis: hi enim crucem quasi supplicium malefactorum exhorrescunt; sed per caudam, id est in fine mundi eam apprehendent, scientque non colubrum esse, sed virgam, id est Dei virtutem et sapientiam. Ita S. Cyrill. Origen. homil. 4. S. August. serm. 86. de Temp.

Rursum Cyrillus in Collectan. in Exodum: Virga, inquit, est humana natura, quæ recta à Deo condita est, et posita in paradiso, ubi erat in manu Mosis, id est in cura et protectione Dei: per peccatum hæc virga projecta est in terram, cum ei dictum est: *Terra es et in terram reverteris:* hic versa est in colubrum, quia serpenti tentanti credidit, consensit et cohæsit; et, sicut serpens innatum habet venenum, ita nos peccatum originale ab Adamo per naturalem propaginem contrahimus, per quod quasi serpentes humi serpimus, et non nisi terrena sapimus: Christus hunc serpentem apprehendit non in capite ubi habet venenum, sed in cauda; quia humanam naturam sine peccato assumpsit. Rursum *in cauda*, id est in ultima ætate mundi, humanam naturam assumpsit; itaque eam sibi et Deo univit, imo pulchriorem et augustiorem effecit. Ita Pererius.

Anagogice, idem Cyrill. l. de Incarnat. c. 14. Virga, inquit, est Christus, qui est potentia Patris, quique tenet virgam sive sceptrum regni et æquitatis. Hæc in serpentem versa est in incarnatione; humana enim natura per peccatum Adæ facta est maligna ut serpens: peccatoris autem naturam et similitudinem induit Christus; hinc serpens in deserto exaltatus, significabat Christum in cruce exaltatum, ut dicitur Joan. 3. 14. Serpens hic per resurrectionem rursum factus est virga, id est dominus, rex, judex, triumphator, et princeps cœli et terræ.

Pari modo Cyrill. ibidem cap. 15, sequens signum lepræ Mosis, de Christo nato, passo et resurgente interpretatur.

Tropologice, virga est disciplina, correctio et castigatio; quæ initio pueris, imperfectis et immortificatis horrida videtur ut serpens; sed in fine, cum ejus fructum experiuntur, agnoscunt esse virgam paternam et pastoralem: nam, ut ait Apostolus Hebr. 12. 11. *Omnis disciplina in præsenti quidem videtur, non esse gaudii, sed mœroris; postea autem fructum pacatissimum exercitatis per eam reddet justitiæ.*

Ita ut fugeret Moyses.] Erat enim hic coluber ex magna virga productus magnus horridusque: unde Philo eum vocat draconem serpentum principem.

Ut credant.] Subaudi, hoc signum virgæ facies coram eis; ut scilicet eam mutes in colubrum, ac rursum in virgam: hoc fine, ut credant te à me esse missum.

6. Quam cum misisset in sinum, protulit leprosam.] Secundum est hoc signum manus leprosæ et sanatæ.

Symbolice ad litteram, Moses manum mittens in sinum, significabat se habere curam populi, eumque quasi sinu suo gestare, Numer. 11. 12. Manus enim significabat populum Hebræum, unde in sinu Mosis manus facta est leprosa: quia cum viderent Ægyptii populum habere ducem Mosen, ab eoque foveri, erigi et defendi, cœperunt eum durius tractare et affligere; sed Moses eam secundo mittens in sinum, id est plenam et perfectam populi curam suspiciens eum per plagas Pharaoni immissas vindicando, manum reduxit sanam et integram; quia populum ex Ægypto salvum eduxit.

Symbolice et tropologice, hoc signo significabatur causa afflictionis Hebræorum: manus enim in sinu, sunt Hebræi in cultu ac religione, et consequenter in cura et sinu quasi Dei: hic manus facta est leprosa, quia Hebræi prolapsi sunt ad idola et vitia Ægyptiorum; sed hæc eluit Deus, manumque à lepra expurgavit, cum rursum Hebræos per Mosen, in sinu suo quo condidit,

acceptans eos in suum populum, suamque Ecclesiam. Ita S. Cyrillus et Theodor.

Addit Theodor. Deum voluisse hoc signo Mosen admonere perpetuæ humilitatis, quando manum ejus futuram thaumaturgam, et ipsa etiam elementa commutaturam, prius lepra infecit.

Allegorice S. August. serm. 86. de temp. Manus, inquit, leprosa est Synagoga Judæorum, quæ lepra, id est infidelitate in Christum, infecta, rejecta fuit à Deo; huic successit manus nitida, id est Ecclesia fidelis Gentium, à Deo electa.

Secundo Pererius: Manus Mosis, inquit, est Christus Filius Dei, qui est quasi manus Patris: per ipsum enim Pater fecit omnia. Hic erat ab æterno in sinu Patris, sed cum foras prolatus est per incarnationem, visus est leprosus, id est laboribus doloribusque obrutus. Unde Isaias c.53. ait: *Non est species ei, neque decor, et nos putavimus eum quasi leprosum.* Sed retractus rursus per resurrectionem et ascensionem, in sinum Patris, sedensque ad dexteram Dei, gloriosus apparuit.

8. Neque audierint vocem signi prioris,] id est vocem signo priore confirmatam: signum enim muta voce loquebatur, sermonem Mosis esse sermonem Dei, hujusque rei signum hoc sigillum erat.

9. Sume aquam fluminis,] Nili.

Et vertetur in sanguinem.] Tertium hoc signum, quo Moses vertit aquam in sanguinem, appositum fuit: eo enim Ægyptiis infanticidium Hebræornm quasi exprobravit; eorumque sanguinem hoc sanguine vindicavit, portenditque illorum in aquis et mari rubro suffocationem, qui parvulos Hebræorum aquis merserant. *Dignum enim fuit ut is fluvius, cui parvulos Hebræorum crudeli nece mergendos tradiderant, auctoribus sceleris poculum sanguinis redderet, et cruorem polluti gurgitis, quem parricidali cæde macularant potando sentirent,* inquit Origen. homil. 4. et ex eo S. August. serm. 87. de Temp. Putat Josephus Mosen hoc tertium signum, æque ut duo priora, expertum esse, et fecisse hic coram Domino. Verum melius Philo censet Mosen tantum duo priora signa hic coram Domino expertum esse, tertium vero hoc signum distulisse, et reservasse ut illud faceret coram Pharaone: hoc enim significat hic Scriptura.

Tertullianus lib. de Resurr. carnis cap. 28. per tria hæc signa, mystice accipit trinam virtutem Dei: hæc enim primo, colubrum, id est diabolum, subegit; secundo, carnem leprosam, imo corruptam, de sinu mortis in resurrectione extrahet; tertio, omnem sanguinem, inquit, exsequetur judicio, id est justo judicio à morte vindicabit, et suscitabit omnem sanguinem in martyrio aut morte effusum, per communem omnium resurrectionem.

10. Obsecro, Domine.] Subaudi, parce mihi, noli me mittere. Hoc enim intelligitur per aposiopesin.

Non sum eloquens.] Symmachus, *non sum* ευλαλος, id est disertus; hebr. *non sum vir verborum*, qui scilicet multa facunde loquar, ut Pharao oratorem tam jejunum non sit auditurus.

Ab heri et nudiustertius,] à superiori tempore, est hebraismus.

Et ex quo.] Hebræa, *etiam ex quo mecum locutus es,* q. d. Nec alloquio tuo evasi facundior, ut ex verbis meis nosse potes; quare minus est consona expositio Philonis, quæ talis est: Cum meam eloquentiam tuæ, ô Domine, comparo, me mutum et elinguem agnosco: alia enim est mens Mosis, uti mox demonstrabo.

Impeditioris et tardioris linguæ sum.] Nota. Hæc verba pendent à præcedentibus; q. d. Etiam ex quo mecum locutus es, Domine, impeditioris linguæ remansi, nec evasi eloquentior, cum tamen tu linguas infantium facias sæpe disertas. Male ergo Biblia Regia hæc dirimunt per hypocolon, positum post *servum tuum*, ut nova deinde sententia incipiat, hæc scilicet, *impeditioris et tardioris linguæ sum.* Ex priori lectione, quæ germana est, putant aliqui defectum hunc linguæ in Mose fuisse auctum ex visione et colloquio Dei, propter summam divinæ majestatis admirationem, et reverentiam Mosis. Verum contrarium innuunt Hebræa; sic enim habent: *Mi Domine, ego non sum eloquens, etiam ab heri, etiam à nudiustertius, etiam ex eo tempore quo locutus es ad servum tuum; quia gravis oris, et gravis linguæ sum ego.* q. d. Nunquam fui eloquens, ne quidem ab eo tempore quo tu mecum locutus es, qui à natura impeditam et tardam habeo linguam. Chald. vertit, *quia gravis loquelæ et profundæ linguæ ego sum.* q. d. Difficulter et tarde loquor, ita ut videar ex profundo et imo pectore verba trahere. Impedimentum aliud gracilitatis exprimunt Septuag. dum vertunt, ισχνοφωνος και βραδυγλωσσος εγω ειμι, gracili voce et tarda lingua ego sum: idque de gracili voce secuti sunt Origenes homil. 3. S. Hieronymus Jerem. 1. Philo, Theodor. August. quæst. 10. et 16. ubi ait: *Forte fastus regius non permittebat accedentes de proximo loqui*, ut merito timeat Moses se, ob gracilitatem vocis, à Pharaone non audiendum.

Est hæc quarta Mosis excusatio, qua missionem ad Pharaonem detrectat, petita ab impedimento linguæ. Ubi nota quintuplex illud in Mose fuisse. Primum, quod, ut indicant Hebræa, esset homo paucorum verborum, id est dicendi jejunus et inops; secundum, quod in dicendo non esset eloquens, sed rudis, inconditus et inelegans; tertium, quod in sermone non esset promptus, sed tardiloquus; quartum, quod voce esset gracili et exili; quintum, quod lingua esset impedita, ut aliquas litteras et voces bene pronuntiare non posset; forte etiam quod esset balbus, vel blæsus. Ob hosce defectus Moses c. 6. vocat se incircumcisum labiis.

Nota hic humilitatem Mosis, qua sua vitia confitetur, legationem tam honorificam detrectat; hinc meruit ut, per vocem ejus infimam, Deus confunderet eloquentes et sapientes Ægyptiorum, ait Theodor.

Quæres an hoc vitium linguæ Mosis fuerit naturale, an ex accidente ei obvenerit? Aliqui apud Hugonem Victor. putant hoc tantum linguæ vitium in Mose fuisse, quod scilicet per 40 annos quibus vixerat in Madian, oblitus esset linguam Ægyptiacam. Verum non hoc idiomatis, sed aliud linguæ vitium, imo vitia in Mose ponit hic Script. Secundo, Hebræi tradunt quod Moses, cum esset triennis, prunas candentes ori admoverit, et extremam linguam adusserit, indeque linguæ hoc vitium contraxerit; sed hæc Judæorum est fabella. Tertio, Origenes homil. 3. S. Gregorius homil. 8. in Ezech. et Rupert. l. 1. in Exod. c. 18.

putant Mosen per se fuisse disertum, sed postquam cœpit colloqui cum Deo, comparatione divinæ sapientiæ et eloquentiæ, visum sibi se esse infantem et mutum; idque *ab heri, et nudiustertius,* id est ab hoc triduo quo tecum, Domine, locutus sum: hinc enim patet, hæc inter Deum et Mosen non uno, sed tribus diebus esse acta et dicta.

Verum hæc expositio refellitur, ex eo quod Moses post hoc colloquium cum Deo manserit infacundus et tardiloquus, et, ut ipse ait c. 6. v. 12. incircumcisus labiis, unde ibidem ei Deus socium et interpretem addit Aaronem, qui pro Mose loquatur ad populum.

Dico ergo hoc vitium linguæ naturale fuisse Mosi, et à natura ei insitum, non autem ex accidenti ei obvenisse. Mosen ergo ita indisertum elegit Deus ad hanc legationem, tum ut Mosen in humilitate per hunc defectum contineret, tum ut Hebræorum liberatio non eloquentiæ Mosis, sed Dei potentiæ tribueretur; infirma enim mundi elegit Deus, ut confundat fortia. Pari modo elegit Deus rudes et indisertos Apostolos, per quos orbem convertit. Ita Theodor.

Nota. Moses infacundus fuit exterius apud homines, sed interius facundus fuit apud Deum; quia efficacia suæ orationis et sanctitatis impetravit à Deo quidquid voluit, ut patet Exodi 32. v. 11. et 14.

11. Quis fecit os hominis? aut quis fabricatus est mutum et surdum? nonne ego?] q. d. Ego sum qui sensus, sensuumque usum do et adimo, cum mihi libuerit, ut et balbis linguam expediam, et lingua agiles cum placet constringam: cum ergo te nunc mittam, et legatum meum designem, os quoque et facundiam tibi dabo.

Disce hic facundiam et gratiam sermonis esse donum Dei, vel naturale, vel supernaturale. Hinc Platoni, cum adhuc infans dormiret in cunis, apes mellis copiam in os instillare sunt visæ; quod præsagium erat, ex Platonis ore, Dei dono, fluxuram orationem melle suaviorem. Hinc et Xenophon ab elegantia sermonis vocatus est Musa Attica. Sic et in S. Ambros. cum adhuc infans esset, ore examen apum consedit, quod divinam viri eloquentiam præmonstrabat, inquit Paulinus in ejus Vita. S. Dominici mater gravida, sibi visa est in quiete continere in alvo catulum ore præferentem facem, qua, editus in lucem, orbem terrarum incenderet, quo somnio significabatur, fore ut S. Dominicus sua concione facunda et fervida, piaque cunctos ad Dei amorem inflammaret. Simile quippiam contigit matri S. Bernardi, qui vere fuit mellifluus. Mirum vero est quod subinde videmus homines tetricos alias et inficetos, facundia à Deo donari, multaque gratiose et eleganter proloqui. Ita cum Xenocrates, natura durus et tetricus, gratiose et festive loqueretur, ac mirarentur audientes, dixit Plato: *Quid miramini? nonne inter carduos et urticas lilia plerumque et rosas enasci cernitis?*

13. Obsecro Domine, mitte quem missurus es.] q. d. Alium mitte, quem tu missurum præscivisti. Hebraice est, *mitte, quæso, per manum* (scilicet alterius) *quem mittes*, q. d. Ad legationem hanc tantam alio, meque aptiore utere instrumento; hoc enim Hebræis est manus.

Notat Cajetanus quintam hanc esse excusationem Mosis: Prima enim fuit cap. 2. v. 11. ex sua inhabilitate, quod ad tantum manus esset ineptus et impar. Secunda, cap. 2. 13. ex ignoto Dei nomine. Tertia, cap. 3. v. 1. ex incredulitate Hebræorum. Quarta, cap. 3. 10. ex suo linguæ vitio. Cumque videret has excusationes non acceptari à Deo, quintam hanc addit interpellationem et supplicationem, qua omnino conatus est à se excutere, et in alium rejicere hanc missionem, obsecrans: *Mitte quem missurus es,* q. d. Mitte quemcumque volueris, modo ne me mittas inidoneum ad tantum munus. Ita Vatablus.

Quare non recte Lyranus putat, his verbis Mosen orasse Deum, ut definite Aaronem fratrem suum mitteret, utpote qui se esset eloquentior, quique, ut addunt et fingunt aliqui Rabbini, hactenus prophetam egerat in Israel. Non recte etiam R. Solomon putat Mosen petiisse mitti Josue, de quo sibi revelatum erat, quod post mortem suam induceret Hebræos in Chanaan. Verba enim Mosis generalia et indefinita sunt. Secundo, multi Patres, ut S. Justinus, Tertull. Cyprian. Euseb. scribentes contra Judæos, et Rupert. putant Mosen hic petiisse adventum Messiæ; hujus enim nomen erat *missus* vel *mittendus*, ut patet Genes. 49. 10. q. d. Quandoquidem, ô Domine, statuisti mittere Messiam, eumque ut nos peccato liberet, aliquando missurus es, eum nunc potius mitte, ut populum tuum eadem opera ex Ægypto liberet. Hic sensus valde probabilis et accommodatus est, quidquid objiciat Abulensis et audacter nimis tantis Patribus obstrepat Eugubinus. Ita enim olim alii Patriarchæ in gravibus causis, semper ad Christum promissum respiciebant; et ad eum suspirabant, ut patet de Jacob Genes. 49. v. 10. et 18.

Quæres an Moses peccarit toties renitendo vocationi et missioni Dei? Aliqui Hebræi censent Mosen peccasse mortali incredulitate, diffidentia et inobedientia; ideoque punitum esse in eo quod Hebræos non induxerit in terram promissam. Sed hæc nimis dura, et fundamento carens est censura: nec ob hanc, sed ob aliam diffidentiam ad aquas contradictionis, Moses exclusus est terra sancta, ut patet Numer. 20. Magis insulsum, est quod ait R. Salomon, Mosen ob hoc peccatum privatum esse sacerdotio, illudque translatum esse ad Aaron. Secundo, S. Basilius, Gregor. Hieron. eosque citans Perer. omnino excusant Mosen, ejusque excusationem quasi ab humilitate profectam laudant; tum quia Moses sciebat cor pervicax et inexorabile Pharaonis, atque duram cervicem Hebræorum, ait Basilius, quam se putabat frangere non posse: tum quia veri obedientis est, honorifica (qualis erat hæc missio) refugere et detrectare; ad dura vero et aspera se ultro et alacriter offerre, uti docet S. Gregor. 35. Moral. c. 13. Pari modo Saul se quasi indignum excusavit à regno, 1. Reg. c. 9. et Jer. c. 1. à Prophetia et prædicatione. *Moyses*, inquit S. Gregor. *quia apud se mente humilis extitit oblatam protinus tanti regiminis gloriam expavit. Paulus vero cum ab Agabo, quanta se adversitas in Hierosolymis maneret, audivit; protinus respondit: Ego non solum alligari, sed et mori in Jerusalem paratus sum pro nomine Jesu. Præeunte ergo utrorumque ducum infracta virtute instituimur, ut si obedientiæ palmam apprehendere veraciter nitimur prosperis hujus seculi ex sola jussione, adversis autem etiam ex devotione militemus.*

Verum dico cum Cajetano et Abulensi, Mosen

peccasse veniali pusillanimitate et inobedientia; cum enim suam infirmitatem perpenderet, illi nimis inhæsit, arbitrans se infirmiorem esse quam qui tantum onus à Deo impositum sustinere posset; non cogitans Deum, qui se vocabat, sibi quoque vires et animos suppeditaturum. Licet ergo Moses directe non repelleret, nec detrectaret voluntatem Dei, cupiebat tamen Deum aliud velle, aliumque mittere, et ad hoc nimis, adeoque quinto Deum ursit; quare merito ei, quasi nimis tergiversanti iratus est Deus: vel, ut hebraice est, יחר *iichar*, id est subito excanduit, salva tamen amicitia cum Mose: unde mox hanc iram clementia temperavit, Mosenque jam acquiescentem ad Pharaonem misit, addens ei socium Aaronem.

Dices: Moses sciebat jam ante se electum à Deo ad hoc munus; ideoque tam animose, quam periculose Ægyptium illum occidit, uti ex S. Stephano ostendi c. 2. 12. quomodo ergo hic factus est pusillanimis, ut hoc munus jam detrectet.

Resp. Id ex eo accidit, quod res ardua eminus ostensa, et diu post futura, quasi absens, mentem non feriat, nec percellat; eadem tamen cum præsens est, et executioni mandanda, tunc hominem percellit, ut trepidet et sudet: tunc enim longe vivacius apprehenditur rei moles, difficultates omnes et pericula, quam ante. Id in nobis nostrisque militibus belli inexpertis experimur: qui cum extra teli jactum sunt, leones videntur, quidquid ausuri; sed ubi cominus cum hoste pugnandum est, clangentibus tubis, et aciebus utrimque conclamantibus, tunc pallent, pavent et palpitant, et ut ille ait, in pace leones, in prælio sunt cervi. Ita ergo Moses, cum oraculum de futuro suo ducatu acciperet, non timuit; cum vero illum sibi imponi vidit, ejusque onera et difficultates cominus perspexit, tunc trepidare, omniaque effugia quærere cœpit, salva tamen amicitia et obedientia Dei; unde cum vidit Deum absolute id velle, nec excusationes ullas admittere, sed irasci, statim paruit, onusque acceptavit.

14. Aaron frater tuus Levites.] Τὸ *Levites*, additur nomini Aaron, quasi cognomen ex tribu petitum more Judæorum: illi enim à sua tribu cognominabantur, uti Hollandi à parente, et alii passim à familia cognominantur. Porro *Levites*, erat cognomen honorabile, ob sacerdotium addictum tribui Levi, in quo primus et princeps futurus erat Aaron.

15. Ego ero in ore tuo.] Ex Hebræo verti potest, *ego ero cum ore tuo*, q. d. Ego ero moderator oris tui, suggeram, moderabor et dirigam linguam et sermones tuos; *Domini* enim *est gubernare linguam*, ut ait Sapiens Prov. 16. v. 1. idque cum Sanctis, assidue à Deo efflagitandum est, præsertim ei qui aliis præest; sic Esther c. 14. 13. orat ad Deum: *Tribue*, inquit, *sermonem compositum in ore meo*, et Apostolus Ephesiis 6. 29. cupit orari pro se, *ut detur*, inquit, *mihi sermo in apertione oris mei.*

Philo putat balbutiem Mosi naturalem, hic à Deo fuisse curatam et sublatam, q. d. ei Deus: *Meo nutu articulate omnia edisseres, facundia mutata in melius, nec aliter cogitationes promente, quam manant fontes limpidissimi.* Sed hoc non videtur verum; nam ob Mosis infacundiam, et facundiam Aaronis, hunc Mosi socium addit, ut sequitur. Rursum c. 6. 12. Moses diserte ait se adhuc esse incircumcisum labiis.

16. Erit os tuum.] Aaron erit interpres tuus, q. d. Tu mandabis et ordinabis ea quæ agenda sunt, tanquam intellectus concipiens; Aaron vero eadem loquetur, tanquam os exequens, et eloquens.

Moraliter disce hic quantum sit bonum socius et societas, cum enim omnis homo defectus habeat, alter alterius defectus supplet; quia in adjutorium mutuum homo generatus est: hinc tantopere celebratur à sapientibus Græcis factum illud cæci pedibus integris, qui sublatum in collum ferebat truncum pedibus, bene oculatum; ex quo uterque utriusque auxilio fruebatur; alter pedum, alter oculorum socii commodum percipiens, quo carebat. Unde illud Ausonii epigram. 123.

Quo caret alteruter, sumit ab alterutro.

Sic Moses ab Aarone eloquentiam, Aaron à Mose sapientiam accepit. Prudenter ergo Sapiens: *Frater*, ait, *qui adjuvatur à fratre, quasi civitas firma.* Prov. 18. 19. Eccles. 4. 10. *Melius est duos esse simul, quam unum; habent enim emolumentum societatis suæ. Si unus ceciderit, ab altero fulcietur, væ soli! quia non habet sublevantem se. Et si quispiam prævaluerit contra unum, duo resistent ei. Funiculus triplex difficile rumpitur.* Hac de causa religiosi vadunt bini, et Christus binos misit discipulos evangelizare, tum ut socium laborum, tum ut vitæ testem habeant. Hinc S. Thomas Aquinas dicere solebat: *Monachum solum esse dæmonem solitarium.* Nam, ut ait Seneca epist. 25. *Omnia nobis mala solitudo persuadet.* Et epist. 11. *Magna pars peccatorum tollitur, si peccaturis testis assistat.* Justinianus imper. Novel. const. 133. monachos clam testibus vivere, scelus ducit; vult ergo eos *invicem testes esse mutuæ honestatis* et castitatis; nam, ut ait Theodorus Studita in suo testamento, §. 15. *Unius facilis est calumnia.* Ita Joseph ab hera passus est calumniam stupri, quia solus erat; ita et Susanna calumniam senum subiit quia sola. Merito ergo S. August. in regul. c. 12. ita sancit: *Quando simul estis in Ecclesia, et ubicumque feminæ sunt, invicem pudicitiam vestram custodite. Deus enim, qui habitat in vobis, etiam isto modo custodiet vos ex vobis.* Audiant Religiosi soli sententiam D. Thomæ Cantiprat. l. 2. c. 11. §. 1. audiant et timeant: *Quàm vera*, inquit, *sit hæc sententia: Væ soli! ego novi, qui triginta annis vices Episcopi in diversis provinciis habui: qui in hoc articulo, quo Religiosi soli vadunt in viis, vel soli manent in curiis, horrenda mala, horrenda scandala, horrendaque pericula frequenter audivi quæ nunquam sustinuissent adjuncto socio, vel fecissent.*

Tu autem eris ei in his quæ ad Deum pertinent,] tu eris ei internuntius Dei: hebraice est, *tu eris ei* לאלהים *lelohim, in Deum*, pro Deo, vice Dei, ut scilicet ex te Dei, puta meam, voluntatem intelligat, et te quasi me consulat et audiat: nam, ut ait Christus Apostolis: *Qui vos audit, me audit*; et Psaltes principibus et judicibus: *Ego dixi, dii estis.* Chaldæus vertit, *tu eris ei in principem*; sed hoc frigidum est, et improprium. *Elohim* enim proprie Deum significat.

18. Vadam et revertar ad fratres meos in Ægyptum, ut videam si adhuc vivant.] Visionem Dei celat socerum suum Moses, modestiæ

studio, aliamque veram et justam abeundi causam ei objicit, ut urbane ab eo discedendi veniam impetret.

Imposuit eos super asinum.] R. Salomon dicit hunc eumdem esse asinum, cum eo qui ligna Abrahæ tulit ad immolandum Isaac Genes. 22. v. 3. Eodem quoque asino vehendum esse Messiam, juxta prophetiam Zachar. c. 9.9. Quia hebraice, inquit, hic asinus habet *he* demonstrativum, quasi illustris sit et celebris; et quia, nisi mirus et inusitatus fuisset, non potuisset ferre matrem cum filiis jam grandioribus. Quis non videat, et rideat hanc fabellam? et tamen huic R. Salomoni, quasi suo Pythagoræ, credunt per omnia Judæi, hasque fabellas pro certis habent traditionibus. Vide hic justum Dei judicium in Judæos. *Eo quod charitatem veritatis non receperunt, ideo mittet illis Deus operationem erroris, ut credant mendacio*, inquit sanctus Paulus 2. Thes. 2. v. 10. Tales enim sunt hæ nugæ et fabellæ, quibus scatet R. Salomon; ut mirum sit Lyranum tantum illi et illis subinde tribuere. Ad argumentum ejus superius, respondi filios hos natos esse sub hoc tempus, ac proinde parvulos fuisse, non autem grandiores.

Portans virgam Dei in manu sua.] Virga hæc fuit baculus Mosis pastoralis, quo pascebat et minabat oves Jethro, quæ versa fuit, et rursum coram Pharaone, vertenda erat in colubrum; per quam Moses fecit omnia portenta, et plagas Ægypti: hinc vocatur *virga Dei*. Addunt, vel fingunt Hebræi, hanc virgam fuisse quadrilateram, atque in ea fuisse inscriptum nomen Dei tetragrammaton, sive quadriliterum ita ut singulis virgæ lateribus una nominis littera esset incisa.

Artapanus apud Eusebium l. 9. de Præpar. cap. ult. ait hanc Mosis virgam postmodum ab Ægyptiis in veneratione habitam esse, atque in ejus memoriam in templo Isidis baculum poni et coli. Isidem enim putant illi terram esse, quæ baculo Mosis percussa tot prodigia produxit.

21. Vide ut omnia ostenta quæ posui in manu tua, id est in potestate tua; scilicet illa tria portenta, quæ hoc cap. tibi assignavi, et alia quæ deinceps tibi assignabo: vide et cura, ut ea omnia facias coram Pharaone.

22. Ego indurabo,] quomodo induret Deus dicam. c. 7. v. 3.

Filius meus primogenitus Israel,] filius per adoptionem, non per naturalem generationem, q. d. Ego Deus Israelitas quasi Abrahæ, Isaaci et Jacobi posteros, mihi in filios adoptavi, illos mihi in populum elegi, ut mihi serviant, me colant, ego vicissim eis sim pater, protector et provisor.

Nota τὸ *primogenitus*, id est dilectus præ cæteris gentibus et electus, habitusque ut primogenitus; ad hæc primus inter populos Dei fide et cultu adunatus, in eaque fide genitus et nutritus: talis enim fuit populus Israel.

23. Ecce ego interficiam filium tuum.] Ultimam tantum ponit comminationem et plagam: quia eousque obduratum mansit cor Pharaonis; per illam autem emollitum fuit, ut dimitteret Hebræos.

24. Occurrit ei Dominus,] angelus, humana forma gerens Dei personam. Unde Septuag. vertunt, *occurrit illi angelus*, vide dicta c. 3. v. 2.

Et volebat occidere eum,] vel præfocatione, ut vult Tertull. vel potius, ut Theodor. et Diodor. gladio evaginato mortem intentans, non puero, sive filio Mosis incircumciso (ut vult Tertullian. l. contra Judæos c. 3. et S. August.); hic enim infans non peccarat, nec mortem erat meritus: culpa enim omissæ circumcisionis non in ipso, sed in parentibus residebat. Mosi ergo mortem hanc intentat angelus; pronomen enim *eum*, designat Mosen, de quo hactenus continuus fuit sermo.

Nugatur R. Salomon angelum hunc apparuisse specie draconis, et hianti ore Mosen absorbuisse usque ad membrum quod circumcidendum erat: id videns Sephora intellexit id Mosi accidisse, eo quod filium non circumcidisset; quocirca illa mox eum circumcidit, statimque draco Mosen revomuit.

Quæres cur Angelus voluerit Mosen occidere? Resp. primo, S. August. serm. 86. de Tempore, et Eusebius uterque, scilicet Emissenus et Cæsariensis, eo quod secum duceret uxorem, quæ Mosi, ejusque missioni impedimento erat futura: quæque, ait Euseb. Hebræis suspectam ejus missionem fecisset; dixissent enim Mosi: Si venis ut nos educas ex Ægypto in Chanaan, cur non reliquisti uxorem et proles, utpote tot remoras, in Madian? per Madian enim (puta per Sina montem, cui adjacet Madian), nobis eundum est in Chanaan. Sed recte Mosen hic excusat Theodor. quod non potuerit relinquere uxorem in Madian, sine gravi soceri sui offensione, et suspicione quod eam vellet repudiare. Verum aliam causam mortis intentatæ Mosi suggerit Scriptura.

Secundo, Theodor. et Diodor. putant Angelum comminatum esse mortem Mosi, ut hoc timore ex animo ejus metum Pharaonis, quasi clavum clavo pelleret, q. d. Tu, ô Moses, nimis formidas Pharaonem; etenim me timere magis deberes, quippe qui, ut vides, possum te subito nullo negotio occidere.

Verum dico Angelum voluisse occidere Mosen eo quod non circumcidisset filium, ut jusserat Deus Genes. 17. v. 12. Ipse enim futurus erat legislator populi; debebat ergo ipse primus legem servare: hanc enim causam intelligens uxor Mosis, statim filium circumcidit, moxque Angelus, quasi sibi jam satisfactum esset, Mosen dimisit. Ita Isidorus Pelusiota, Rupert. Lyran. Abulens. Cajetan.

Quæres secundo, cur Moses vir sanctus secundum legem filium suum non circumcidit? Resp. Rupert. et Chald. eo quod Jethro socer et Sephora uxor, utpote Gentiles et Madianitæ, non permitterent puerum eo dolore et vulnere affici. Verum obstat quod seniorem filium jam circumciderant: unum enim, puta minorem, tantum circumcidit Sephora, quia nimirum senior jam erat circumcisus; alioqui enim et hunc circumcidi coegisset angelus. Rursum obstat quod Sephora statim ex se, et per se circumcidens infantem, satis indicavit se istius ritus esse peritam, illumque peregisse in seniore filio circumcidendo.

Hinc verius censent Hebræi, Lyran. Abulensis et Perer. quod minor hic filius, Eliezer scilicet, recens jam esset natus, cui proinde vel Moses, vel potius mater gravia damna itineris metueret, si eum circumcideret: distulit ergo rem Moses, donec veniret in Ægyptum; hac enim

eadem de causa Hebræi peregrinantes in deserto, per 40 annos non sunt circumcisi, ut patet Josue 5. cap. Verum, angelus mortem minitans Mosi, hunc nimium timorem illi excussit, idque ne Moses legislator futurus, remissior in lege servanda fuisse videretur. Moses enim quasi dux, cæteris perfecto in lege implenda exemplo præire debebat. Vidit ergo Sephora angelum minitantem mortem Mosi marito; propter puerum incircumcisum, eumque forte digito ostendentem.

Intellexit ergo Sephora Mosen esse in vitæ periculo, ob neglectam filii circumcisionem, partim ex eo quod angelus phantasiam ejus regens hanc speciem et causam ei objiceret et suggereret, partim ex eo quod angelus vel vultu, vel digito puerum incircumcisum notaret; partim ex eo quod Moses eam docuerat præceptum circumcisionis, à Deo latum sub interminatione mortis. Addit quarto, Cajetan. intercessisse sermonem angeli de incircumciso filio, licet eum hic non exprimat Scriptura.

25. TULIT ILLICO SEPHORA ACUTISSIMAM PETRAM.] Non quod cultro petrino necessario fieri deberet circumcisio, uti sensit S. August. sed quia consternatæ et festinanti matri talis culter primus occurrit; præsertim quia hæc circa Arabiam Petræam, ubi est Sina et Madian, contigerunt in qua major petrarum quam ferri est copia et usus, unde petras ibi exacuunt instar ferri; ex eisque cultros efficiunt acutissimos: nam alioqui Genes. 17. ubi lex de circumcisione fertur, nulla petræ fit mentio, qua de re plura dicam Josue 5. Interim vide D. Thom. 3. p. q. 70. a. 4. ad 2.

ET CIRCUMCIDIT PRÆPUTIUM FILII SUI,] id est filiorum suorum, ait Cajet. putat enim utrumque Mosis filium hic à Sephora circumcisum esse. Secundo, Hugo de S. Victore putat unum filium hic tantum esse circumcisum; quia mater, inquit, utpote Gentilis, unum sibi filium, quasi proprium et incircumcisum retinuerat; alterum vero Mosi circumcidendum reliquerat, vel unum tantum filium ducebat secum Moses, alterum vero apud socerum quasi obsidem amoris et benevolentiæ suæ, reliquerat. Sed hisce obstat S. Scriptura, quæ expresse v. 20, ait Mosen revertentem duxisse secum filios suos; hic vero v. 25, ait filium, puta alterum tantum è duobus, esse circumcisum.

Hinc ergo apparet solum Eliezer, utpote recens natum, esse circumcisum; seniorem vero Gersam jam ante fuisse circumcisum, uti dixi.

TETIGITQUE Sephora (ut patet ex Hebræo) quasi deprecabunda pro vita mariti Mosis, PEDES EJUS.] Septuag. vertunt, *procidit ad pedes ejus*, scilicet angeli invadentis Mosen, inquit Cajet. ut supplici prece eum placaret. Secundo, Chaldæus vertit, *projecit præputium filii ad pedes angeli*, q. d. Si propter incircumcisum puerum irasceris Mosi, en tibi pueri præputium circumcisum; quare placatus desine persequi virum meum. Tertio, alii, *pedes ejus*, id est pueri, inquiunt, q. d. Pueri pedes mater, vel sanguine fuso, vel ipso præputio projecto, tetigit vel tinxit.

Verum dico Sephora *tetigit pedes ejus*, scilicet Mosis: huic enim dixit id quod sequitur: *Sponsus sanguinum tu mihi es*. Tetigit ergo ipsa mariti pedes, eosque aspersit sanguine et præputio filii coram angelo, ut hoc quasi pretio eum à morte servaret et redimeret, dicens: *Sponsus sanguinum tu mihi es ob circumcisionem*, quasi dicat: Ego te, ô marite, certæ morti destinatum ab angelo, rursum sanguine filii mei, quem circumcidendo eum effudi, mihi sponsum coemo.

Male ergo Rupert. sic explicat: tetigit pedes ejus, id est importune supplicavit Mosi, ut se domum ad patrem redire permitteret; exterrita enim erat visione angeli. Unde sequitur: *Et dimisit eum*. Verum sic dicendum fuisset: Et dimisit eam, puta Moses Sephoram.

Nota. Tangere pedes inter Judæos tum amoris, tum reverentiæ et adorationis erat signum; præsertim mulierum erga viros. Sic Sunamitis orans Elisæum pro filio jam mortuo, pedes ejus tangit 4. Reg. 4. 27. Sic Magdalena, aliæque piæ mulieres post resurrectionem tenuerunt Christi pedes, Matth. ult. v. 9. Sic (ut ex antiquis Conciliis, liquet) moris fuit in Ecclesia vetere, ut qui Episcopos salutarent, eorum genua manu tangerent. Hic etiam fuit Gentilium mos; unde illud apud Homer. Iliad. α v. 499.

Καὶ ῥα παροιθ' αυτοιο καθεζετο, και λαβε γουνων.

Sic Sidon. Appolinar. lib. 1. ep. 5. *Apostolorum*, ait, *liminibus affusus*: et carmine 7. *Genibus primum est affusa Tonantis*, qui à Plinio lib. 9. epist. 21. *advolutis genibus* dicitur. Qui vero delicti veniam precabantur, supplices pedibus advolvebantur. Unde Petrus Chrysolog. serm. 93. *Ad pedes*, ait, *tendat, citam veniam qui requirit*. Salvian. Massil. epist. ad Hypatium et Quietam: *Advolvor vestris, ô parentes charissimi, genibus: illa ego vestra Palladia*. Filiique supplices parentum pedibus affusi pedes osculabantur, ait idem Salvianus. Causam hujus ritus naturalem dat Plinius lib. 11. c. 45: *Hominis*, inquit, *genibus quædam religio inest, observatione gentium: hæc supplices attingunt, ad hæc manus tendunt, hæc ut aras adorant; forte quia eis inest vitalitas. Antiquis Græcis in supplicando mentum attingere mos erat.*

Secunda causa est, quia genua misericordiæ dicata sunt. Servius in illud Æneid. 3.

Dixerat et genua amplexus, genibusque volutans.
Hærebat;

Physici, ait, *dicunt esse consecratas numinibus singulas corporis partes, ut aurem Memoriæ, frontem Genio, dexteram Fidei, genua Misericordiæ.* Et Pierius hierogl. 35. *Genu*, ait, *misericordiæ sedem esse, antiqua omnis superstitio confitetur, uti memoriæ auris, irrisionis nasus habetur.* Facientes ergo vota tenebant genua, ut de illorum misericordia, cujus illa sunt sedes, sibi quæ poscerent, polliceri significarent. De diis Gentium, ait Arnob. lib. 6. *Ita enim non ridetis hæc signa, quorum plantas et genua contingitis, et contrectatis orantes?* Inde mox signandi vota, et incerandi deorum genua. Votum enim quisque suum ceratis inscriptum tabulis, deorum genibus affigebat. Juvenal. sat. 10:

Propter quæ fas est genua incerare deorum.

Tertia causa est, quod in genibus posita sit motus et progressionis virtus, quodque ipsa, roboris et vigoris integri symbolum sint. Nam uti flectere genua, professio est imbecillitais et indigentiæ. Ita non flectere, dignitatis et potentiæ; unde elephas Ægyptiis symbolum erat regiæ potentiæ quod genua non flectat, id est

alterius ope non egeat, nec habeat necesse alteri supplicare; tangere ergo genua, nihil est aliud quam agnoscere alterius robur atque potentiam, qua ferre opem possit, si velit et confirmare labantem.

Quartam causam dat Goropius lib. 5. Origin. Antverp. Olim, inquit, supplices ad genua provolvebantur. ut femur oscularentur, quasi vitam sibi inde quærere significarent, unde accepissent. semen enim, et consequenter proles et posteritas, è lumbis et femore ortum habent. Sic ergo Sephora tangendo pedes mariti, amorem et reverentiam illi, ac consequenter angelo quem hac ratione placare, et marito conciliare volebat, exhibuit ejusque misericordiam et potentiam imploravit, ut vitam marito impetraret pro angeli enim pedibus (quos tangere non audebat) mariti pedes amplexa est.

Sponsus sanguinum tu mihi es.] Mirum cur Septuag. verterint, *stetit sanguis filii mei.* Clare Chaldæus vertit, *obtulit*, Sephora, *præputium coram eo*, angelo, et *ait : Propter sanguinem circumcisionis hujus* (scilicet neglectum et non effusum) *condemnatus erat ad mortem sponsus meus.*

R. Abraham hæc verba refert ad puerum circumcisum, quasi etiam circumciso applaudens mater dixerit : Tu es mihi sponsus sanguinum; tradunt enim Hebræi, moris fuisse Hebræis matribus, ut filios, cum erant circumcisi, vocarent sponsos suos.

Secundo, Rabanus putat Sephoram hæc dixisse ex ira ; q. d. Tu, ô marite, causa es cur fundere debuerim sanguinem filii mei; unde merito indignor, et te voco sponsum sanguinum.

Tertio alii sic explicant, quasi dicat : Video te mihi fore sponsum laboriosum et sanguinarium, multoque majora mihi tecum perpetienda esse in Ægypto : dimitte ergo me, ut redeam domum ad parentes; unde putant Sephoram hoc loco cum filiis domum rediisse.

Quarto, et optime, quasi diceret : Nisi ego sanguinem filii mei in circumcisione effudissem, tu ab angelo interfectore periisses; te igitur ego mihi denuo sponsum acquisivi et coemi, non dote pecuniaria, sed profusione sanguinis filii mei, ut v. seq. plenius explicabo.

Nota. Nuptiæ tam apud Hebræos quam Romanos, fiebant coemptione : maritus enim pecunia data tum uxori, tum parentibus ejus, ab eis illam sibi uxorem coemebat; vicissim subinde uxor maritum sibi dato pretio coemebat. Sic David centum præputiis Philistinorum emit à Saule filiam ejus Michol sibi in uxorem, 2. Reg. 3. 14. Sic Osee fornicariam sibi in uxorem emit quindecim argenteis, Osee 3. 2. Sic olim Saxones et Burgundiones trecentis solidis sibi uxores à parentibus coemebant. Hinc et illud Poetæ :

> Teque sibi generum Thetis emat omnibus undis, etc. :
> Rex tibi conjugium, et quæsitas sanguine dotes
> Abnegat.

Vide Riberam in Osee 3. v. 2.

26. Et dimisit eum.] Puta Sephora Mosen reliquit, rediitque in patriam, ait Lyran. Verum obstat Hebræum ירף *iireph*, quod non significat remittere in alium locum, sed quiescere, cessare, dimittere in pace, non vexare alium.

Tertio, alii, *dimisit eum*, scilicet Mosen morbus, quo eum percusserat angelus.

Quarto et genuine, *dimisit eum*, scilicet angelus Mosen, nec amplius ei mortem intentavit, cum vidit filium ejus jam esse circumcisum; unde LXX. vertunt, *et abiit angelus ab eo.* Ita S. August.

Sponsus sanguinum tu mihi es, ob circumcisionem.] Aliqui sic explicant : Tu, ô marite, vel sponse, reus eras sanguinis et mortis, erasque occidendus ob omissam filii circumcisionem. Verum dico: sensus est, ob circumcisionem, id est, ob sanguinem filii mei, quem in ejus circumcisione effudi; tu, ô Moses, es mihi sponsus sanguinum : quia hoc sanguine, te morti addictum à morte redemi. q. d. Ante circumcisum filium, tu eras mihi sponsus sanguinum, cædis et interfectionis, inquit R. David Kimchi, quia eras occidendus, sanguisque tuus effundendus erat ab angelo : jam vero circumciso filio es mihi sponsus sanguinis circumcisionis, quia, sanguine circumcisionis filii mei, tuam vitam teque mihi sponsum coemi.

Symbolice, Moses junctus alienigenæ, est Doctor Christianus deditus humanæ philosophiæ. Hæc gignit proles, id est dogmata vera, sed vanis et falsis commista; quæ nisi circumcidantur mortem afferunt homini Christiano. v. g. dogmata Philosophorum sunt Deum esse primum motorem, sed non esse omnipotentem; non posse aliquid facere ex nihilo, sed tantum ex materia sibi coæterna : non agere libere, sed fato et ex necessitate naturæ. Hæc omnia circumcidenda sunt per cultrum petrinum, id est per fidem Christi.

Rursum disce hic, non esse satis patrifamilias si ipse sit religiosus et sanctus, sed debere curare, ut et filii et familia tota talis sit. Audi quam recte et pie familiam suam instituerit S. Elzearius comes Ariani, ex vita ejus c. 18. *Primo* enim *constituit ut omnes è domo sua quotidie Missam integre audirent. Secundo, ut viverent caste et pure : qui secus facerent, eos domo sua expellebat. Nolebat enim, ut quisquam pane suo vesceretur, quem sciret peccato mortifero implicatum, ne alios inficeret, et ne ejus peccatum fovere videretur. Tertio, ut nobiles et milites, itemque virgines et matronæ semel in hebdomade confiterentur, et semel in mense communicarent. Quarto, ut eædem virgines et matronæ mane usque ad prandium precibus et piis exercitiis vacarent : à prandio manuariis operibus sese occuparent. Quinto, ut nemo auderet blasphemare Deum, B. Virginem, aut aliquem Sanctorum, vel jurare temere, vel inhonesta proferre; corrumpunt enim bonos mores colloquia prava : eum qui secus fecisset, in pane et aqua jejunare cogebat. Sexto, ut nemo luderet tesseris aut alio lusu turpi et inhonesto. Septimo, ut omnes pacem, amicitiam et concordiam colerent : si quis alium offendisset mox cum offenso rediret in gratiam. Octavo, ut quotidie à prandio aut vespere inter illos, ipso præsente, fieret collatio et collocutio de rebus piis et salutiferis.* Lege et Tobiam cap. 4. ubi ipse filium instruit ad omnem virtutem. Hoc quoque seculo B. Thomas Morus Angliæ Cancellarius et Martyr, ita proles et familiam suam tam in litteris, quam in virtute et pietate Christiana instituit, ut de ea scribat Erasmus : *Domus Mori schola est et gymnasium Christianæ religionis.* Testis est D. Staplet. in Vita Mori.

Allegorice, hoc dicat Christo verus Christianus præsertim Religiosus : *Sponsus sanguinum tu mihi es, ô Christe*, tum quia tuo sanguine ani-

mam meam ubi coemisti et desponsasti. Unde S. Agnes dicebat tyranno : *Sanguis Christi sponsi mei tinxit genas meas* : tum quia à me vicissim, ut sim sponsa te digna, exigis sanguinem meum, imo carnem et vitam meam ; dum doces iis qui te sequi, tibique placere volunt, circumcidendas et mortificandas esse concupiscentias carnis et sanguinis, dum ais : Nemo potest meus esse discipulus, nisi qui abnegat semetipsum, et tollit crucem suam ; nisi qui odit et perdit animam suam in hoc mundo, nisi qui carnem suam crucifigit cum vitiis et concupiscentiis ; nisi qui diabolo, carni et mundo resistit usque ad sanguinem, usque ad mortem et martyrium : atque hæc est *circumcisio cordis in spiritu, non littera*, non Judaica, sed Christiana, non exterior, sed interior, *cujus laus non ex hominibus, sed ex Deo est*, Rom. 2. 29. Martyri ergo Christus est sponsus sanguinum. Unde S. Cyprianus de Laude martyrii : *Sanguini*, inquit, *nostro patet cœlum, ingreditur miles vulneribus suis gaudens.* Idem lib. 2. epist. 4. *Vos*, ait, *de vinea Domini racemi pingues, et jam maturis fructibus botri, pressuræ seculari infestatione calcati, torcular nostrum sentitis, vini vice sanguinem funditis ad passionis tolerantiam fortes, martyrii poculum libenter hauritis.*

Denique non suffecit Mosi unum circumcidere filium seniorem, nisi et secundum circumcideret : ita Prælato, et cuivis Christiano non sufficit circumcidere intellectum ab errore, nisi et affectum circumcidat à cupiditate. Ita Pererius.

27. In montem Dei,] in montem Sina. Videtur Moses, cum comitatus jam fratre suo Aarone, plane se accingeret ad suam legationem tam arduam obeundam, remisisse in Madian uxorem cum filiis, ut liberior esset et expeditior : nam Sephoram à Mose recessisse ad suos, patet ex eo, quod illa postmodum ad Mosen ex Ægypto cum Hebræis egressum, in Sina redierit, ut dicitur cap. 18. v. 2.

30. Locutusque est Aaron.] Ecce Aaron hic est os et interpres Mosis, uti prædixerat Deus v. 16.

Et fecit signa coram populo.] *Fecit*, non Aaron, sed Moses qui immediate præcessit : ita enim partita erant à Deo munia Mosis et Aaronis, ut Moses suo imperio mandaret et faceret signa, Aaron mandata Mosis et Dei eloqueretur, tanquam dux verbi.

Signa,] tria illa, de quibus initio capitis.

31. Visitasset,] respexisset ad eos liberandum et educendum ex Ægypto ; hoc enim posterius verbum explicatio est prioris.

CAPUT QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Moses cum fratre legationem Dei apud Pharaonem obit : contemnit ille, graviusque Hebræos premit : qui hac de causa cum Mose expostulant ; Moses denique ad Deum recurrit.

1. Post hæc ingressi sunt Moses et Aaron, et dixerunt Pharaoni : Hæc dicit Dominus Deus Israel : Dimitte populum meum ut sacrificet mihi in deserto. 2. At ille respondit : Quis est Dominus, ut audiam vocem ejus, et dimittam Israel ? Nescio Dominum, et Israel non dimittam. 3. Dixeruntque : Deus Hebræorum vocavit nos, ut eamus viam trium dierum in solitudinem, et sacrificemus Domino Deo nostro, ne forte accidat nobis pestis aut gladius. 4. Ait ad eos rex Ægypti : Quare, Moses et Aaron, sollicitatis populum ab operibus suis ? ite ad onera vestra. 5. Dixitque Pharao : Multus est populus terræ ; videtis quod turba succreverit : quanto magis, si dederitis eis requiem ab operibus ? 6. Præcepit ergo in die illo præfectis operum et exactoribus populi, dicens : 7. Nequaquam ultra dabitis paleas populo ad conficiendos lateres, sicut prius, sed ipsi vadant, et colligant stipulas. 8. Et mensuram laterum, quam prius faciebant, imponetis super eos, nec minuetis quidquam ; vacant enim, idcirco vociferantur, dicentes : Eamus et sacrificemus Deo nostro. 9. Opprimantur operibus, et expleant ea, ut non acquiescant verbis mendacibus. 10. Igitur egressi præfecti operum et exactores, ad populum dixerunt : Sic dicit Pharao : Non do vobis paleas ; 11. ite, et colligite sic ubi invenire poteritis, nec minuetur quidquam de opere vestro. 12. Dispersusque est populus per omnem terram Ægypti ad colligendas paleas. 13. Præfecti quoque operum instabant, dicentes : Complete opus vestrum quotidie, ut prius facere solebatis, quando dabantur vobis paleæ. 14. Flagellatique sunt qui præerant operibus filiorum Israel, ab exactoribus Pharaonis, dicentibus : Quare non impletis mensuram laterum sicut prius, nec heri, nec hodie ? 15. Veneruntque præpositi filiorum Israel, et vociferati sunt ad Pharaonem, dicentes : Cur ita agis contra servos tuos ? 16. Paleæ non dantur nobis, et lateres similiter imperantur : en famuli tui flagellis cædimur, et injuste agitur contra populum tuum. 17. Qui ait : Vacatis otio, et id-

circo dicitis : Eamus, et sacrificemus Domino. 18. Ite ergo, et operamini, paleæ non dabuntur vobis, et reddetis consuetum numerum laterum. 19. Videbantque se præpositi filiorum Israel in malo, eo quod diceretur eis : Non minuetur quidquam de lateribus per singulos dies. 20. Occurreruntque Mosi et Aaron, qui stabant ex adverso, egredientibus à Pharaone ; 21. et dixerunt ad eos : Videat Dominus et judicet, quoniam fœtere fecistis odorem nostrum coram Pharaone et servis ejus, et præbuistis ei gladium, ut occideret nos. 22. Reversusque est Moyses ad Dominum, et ait : Domine, cur afflixisti populum istum ? quare misisti me ? 23. Ex eo enim quo ingressus sum ad Pharaonem ut loquerer in nomine tuo, afflixit populum tuum, et non liberasti eos.

1. Post hæc ingressi sunt Moses et Aaron,] cum senioribus populi, inquit Lyran. ita enim præceperat Dominus c. 3. 18. Melius censet Tostatus et Pererius, solum Mosen cum Aarone hanc legationem obiisse, illi enim soli nominantur hic et v. 4. Pro senioribus enim, quos initio Mosi timido addidit Deus, substituit postea Aaronem, qui Mosi comes esset, et dux verbi, ut patet c. 4. 14.

Nota hic alium genium et spiritum fuisse Mosis quàm sit Calvini, qui obtentu religionis reformatæ populum ad arma et rebellionem contra suos principes concitando, suum Evangelium propagat : Moses enim nil tale facit, sed jussu Dei regem ipsum adit, monet et obsecrat, ut Deo jubenti pareat, populumque dimittat. Ubi nota secundo, insignem fortemque Mosis, tum obedientiam erga Deum, tum charitatem erga populum : juste enim metuere poterat, ne à tyranno exploderetur, et tamen eum adit, Dei jussa pandit, populique missionem petit.

Ut sacrificet.] Hebraice ויחגו *vejachoggu*, id est ut festum celebret, puta solemniter sacrificando : sacrificiis enim solemnibus vel maxime festa celebramus.

2. Quis est Dominus ?] Superbam diaboli contumaciam exprimit Pharao, inquit Raban; cæca enim superbia ita mentem ejus excæcarat, ut diceret insipiens : Non est Deus, non est me potentius, præsertim alienæ precario huc admissæ, et abjectæ Hebreæ gentis numen, quod me cogat Hebræos dimittere, ut illi obsequi debeam.

Nescio Dominum,] nescio Deum vestrum, ô Moses et Hebræi. Rursum nescio Deum quemlibet, qui mihi tanta auctoritate imperet, ut Hebræos dimittam. Fuit ergo Pharao hic superbissimus, ideoque atheus. Ita Perer. Licet enim Deum esse per se notum sit, si rem in se spectemus, non tamen nobis id per se notum est, sed ex effectis id nobis demonstrari debet: alioquin enim non tam multi essent pagani et athei. Ita D. Thom. 1. p. q. 2. a. 9.

3. Deus Hebræorum vocavit nos.] Addit Artapanus apud Euseb. lib. 9. de Præpar. c. ult. quatuor miracula Mosi adeunti Pharaonem contigisse. Primo ignem è terra erupisse cum voce quæ diceret, brevi ab ipso liberandos esse Hebræos, et in patriam antiquam reducendos. Secundo, Mosen à Pharaone carceri inclusum fuisse, sed inde nocte, custodibus mortuis, januisque confractis exivisse ad ipsum regem. Tertio, ipsum regem, pronuntiato in aurem ejus nomine tetragrammato à Mose mutum factum esse, sed mox à Mose sanatum esse. Quarto, sacerdotes Pharaonis omnes ad idem nomen spasmo expirasse. Sed hæc Judæorum commenta esse videntur.

Ne forte accidat nobis pestis aut gladius.] Heb. *ne forte incurrat in nos* (Deus) *peste aut gladio;* si videlicet ei non pareamus, ut exeamus Ægypto, et in deserto ei sacrificemus. Unde patet explicationem B. Cyrilli l. 1. de Adorat. in spir. et ver. fol. 21. non esse genuinam; sic enim explicat, q. d. Moses : Sacrificandum est nobis in deserto, non autem in urbibus aut agris, ne forte ibi occurrat nobis cadaver peste gladiove occisum, quod apud vos aliosque idololatras, in sacrificando tanquam impurum caveri solet. Hebraice enim non est ne forte occurrat nobis pestis, sed incurrat in nos peste, id est, ne peste nos feriat Deus.

4. Sollicitatis.] Hebraice, cessare facitis.

5. Dixitque Pharao,] ad suos præfectos operum.

Videtis quod turba succreverit.] Hinc patet infanticidii legem, uti infamem et execrabilem, jampridem fuisse abrogatam. Ita Cajetanus.

7. Nequaquam ultra dabitis paleas populo ad conficiendos lateres.] Paleæ adhibentur ad lateres, non ut ignem accendant quo lateres coquantur, uti explicat S. Bernard. mox citandus : sed concisæ luto immiscentur, ut lutum contineant, sibique astringant et uniant : itaque lateres tenaciores et firmiores sint, ait Lyranus; ideo enim miscentur paleæ argillæ, qua incrustantur parietes argillacei, et forte Ægyptia terra minus cohæret, minusque coagula est quam sit nostra, ut proinde paleis jungi et consolidari debeat in lateres.

Symbol. S. Bernardus serm. 34. inter parvos : *Sub jugo,* inquit, *Pharaonis fiunt opera lutea, id est dissoluta et sordida ; ab ipso dantur paleæ, id est leves cogitationes, palearum est leviter accendi, et in momento consumi; sic et malæ cogitationes à diabolo immissæ, cito in mentibus nostris accenduntur, carnis mollitie consentiente; sed si viriliter studeamus resistere, Deo juvante protinus extinguuntur : paleis accensis coquebatur lutum, et solidabatur in lateres : similiter pravæ cogitationes, quæ sunt quasi lutum* (ut docet S. Gregorius lib 34. Moral. 9.) *paleis delectationis accenduntur : quæ cum transeunt in actum, tunc decoquuntur; cum vero ducuntur in consuetudinem, tunc tanquam in lateres solidantur.*

8. Et mensuram laterum, quam prius faciebant, imponetis super eos.] q. d. Cogetis eos persolvere quotidie solitum demensum laterum et pensum, sive quoad numerum, sive quoad struem et molem ; unde Septuag. vertunt, συνταξιν της πλινθειας, ut constructionem, sive struem latericii solitam reddatis.

Vacant enim,] pigri sunt et remissi, otio torpent. Ita Hebræa.

9. Ut non acquiescant verbis mendacibus.]

Ecce non audit Pharao Mosen, nec credit enim à Deo esse missum, sed vel hoc mentiri, vel hoc somniasse, uti prædixerat Dominus cap. 3. v. 19.

10. Non do,] non dabo vobis paleas : est enallage temporis. En subtilem hic Pharaonis tyrannidem, qua Hebræos gravat, et pene ad restim ac desperationem adigit, ut de exitu, deque Deo eos evocante cogitare non libeat. Sed vehementissima ingruente tentatione, proxima erat salus ; ita facere solet Deus. Unde mystice notat Procopius, Pharaonem, id est diabolum, peccatoribus, qui se Deo dare student, negando paleas commoditatum, difficilem præbere malitiam, ne ejus satietas fastidium pariat suo cultori : nam nitimur in vetitum semper, cupimusque negata.

Dispersusque est populus.] Pars enim miscebat terram formabatque lateres, pars eos disponebat, pars coquebat, pars colligebat paleas; pensum enim laterum non à singulis viritim (hoc enim longissimæ fuisset operæ, et ad hoc opus fuisset magna præfectorum turba), sed in communi et generatim à præfectis Hebræis exigebatur; quorum erat suos urgere ad opus et pensum præstandum, quique, si quid penso deerat, luebant apud præfectos Ægyptios.

16. Injuste agitur.] Ne regem offendant, ejus injuriam aliorum, puta præfectorum, culpæ et crudelitati tribuunt : unde non aiunt : Injuste agis, sed, Agitur; hebraice est : *Peccatur in populum tuum.*

17. Vacatis otio.] Hebraice, otiosi vos otiosi, vel pigri pigri, id est pigerrimi estis. *Otium*, inquit ille, *corpus, mentem necat socordia : exercitatio utrumque pulcherrimum facit.* S. Chrysost. hom. 15. in Genesim : *Grave*, inquit, *malum est otium, facitque ut facilia omnia videantur difficilia; sicut studio et vigilantia etiam ardua et difficilia, facilia nobis sunt.* Et hom. 54. in Acta. *Curæ*, inquit, *ac sollicitudines gymnasium et schola sunt philosophiæ*, etc. *ferrum si jaceat, corrumpitur; si exerceatur, splendet : similiter se habet anima quæ movetur et laborat.* S. Bernard. de Consid. lib. 2. *Cavendum est*, inquit, *otium in otio; fugienda otiositas mater nugarum, noverca virtutum.* S. Ambr. serm. 11. in psal. 118. *Tentant*, inquit, *otia, quos bella non fregerant; periculosa igitur et pacis otia.* Idem de seipso dicebat epist. 41. ad Sabinam : *Nunquam minus solus sum quàm cum solus esse videor; nec minus otiosus quàm cum otiosus.* Vide S. Aug. lib. de Opere monachorum. Solitudinis tædio affectus S. Antonius exclamabat : Servari cupio, Domine, et cogitationes meæ mihi adversantur. Mox ubi de cella prodiit, conspexit hominem (erat is angelus), monachali habitu succinctum, nunc calathos texentem, nunc ad orandum procumbentem, qui ad eum dixit : Sic et tu age, Antoni, et tentationes vinces. Quare otium aversabatur S. Antonius, et qui præclare vitam esset acturus, tum ad laborandum hortatus est, tum ad secum considerandum sedulo, quid noctu, quid interdiu egerit, inquit Sozomen. lib. 1. histor. c. 13. Idem censuit Theodosius monachus apud Theodor. in histor. SS. Patrum cap. 10. Quin et Alexander Magnus dixit : *Regium est laborare, servile est otio et luxui vacare.* Denique priscorum monachorum hæc erat sententia : *Operans uno dæmone, otiosi multis pulsantur.* Testis est Cassian. cap. 23. lib. 10. Instit.

19. Videbant se in malo,] in malis, in angustiis. Hic expressus est typus vocationum et illustrationum Dei, quas statim comitatur tentatio, sed fortiter persistentibus liberatio est proxima. Primo ergo à Deo ex Ægypto per Mosen evocantur Hebræi; secundo, vocationi credunt, et statim crudelissime flagellantur; tertio, paulo post admirandis portentis liberat et educit eos Deus. Refert Æneas Silvius in histor. Bohem. Capnionis hoc fuisse dictum : *Quando duplicabantur lateres, tunc venit liberator Moses*, quo significabat, Dei auxilium præsto esse, cum res adversæ ingruunt. Eadem Ecclesiæ totius Christianæ fuit ratio et progressio; eadem est et vocationis cujusque; ut qui in secundo versatur gradu, de vocatione sua non dubitet, sed sciat potius se recto ordine à Deo statuto progredi, tertiumque certissimo exspectet. Ita S. Greg. 29. Moralium capite 14. *Cum lux*, inquit, *divina cor humanum illustrat, mox à diabolo consurgunt tentamenta, ut plus tentationibus se urgeri sentiant, quam dum lucis internæ radios non videbant.* Et Origen. hic hom. 3. *Nisi buccinet*, inquit, *tuba verbi Dei, non committitur bellum; ubi vero signum belli tuba prædicationis insonuit, ibi omnis tribulationum pugna consurgit. Hinc quotidianis discimus experimentis*, ait S. Bernardus, *eos qui converti deliberant, tentari acrius à concupiscentia carnis; et urgeri gravius in operibus luti, qui Pharaonis imperium effugere moliuntur.* Ita ipse de Conversione ad cleric. cap. 18.

Cassianus quoque collat. 21. cap. 28. tradit seniores Patres in eremo explorate observasse, in diebus quadragesimæ, quibus solent homines ad meliora, et monachi ad perfectiora converti, tunc solito acrius et molestius infestari à dæmonibus monachos, et incitari ad egrediendum è monasteriis, deferendamque solitudinem.

Nota secundo. Vult Deus in beneficiis ab ipso promissis, paratos nos esse ad tentationes : ideoque cum magnam cuipiam spem dat, mox eum tentat per illa quæ videntur afferre desperationem, et videtur spem quam dedit demoliri velle, aut dubiam et incertam facere. Ita Deus Abrahæ per Isaac promisit prolem numerosissimam, et mox jussit ipsum Isaac sibi immolari. Ita jussit Hebræos pugnare cum Benjaminitis, et mox permisit eos ab illis secundo cædi, Judic. 20. Sic Mosi hic et Hebræis promisit liberationem à Pharaone, et mox permisit eos ab eodem gravius affligi.

20. Occurreruntque Moysi et Aaron, qui stabant ex adverso, egredientes a Pharaone.] Το *egredientes*, non ad Mosen et Aaronem, sed ad *occurrerunt* referendum est, et ad præfectos Hebræorum, quos Pharaonem adeuntes et ab eo revertentes, certo loco exspectabat Moses, avidus scire quid responsi tulissent. Hoc et noster Interpres satis insinuat, cum ait Mosen et Aaronem stetisse; egredientes enim stare in rigore est impossibile. Sensus ergo est, præfecti Hebræorum post suam querelam egredientes à Pharaone occurrerunt Mosi et Aaron, qui stabant ex adverso, ut totam rem spectarent et cognoscerent.

21. Videat Dominus et judicet.] Hebraice additur : *Super vos*, id est, vindictam sumat de vobis. Ita Chald. Hebræi enim sæpe per metonymiam, judicium sumunt pro termino et fine judicii, ut judicare idem sit quod vindicare, et judi-

cium idem sit quod vindicta. En infirmam ingratamque populi fidem: Mosen et Aaronem, quos paulo ante liberatores crediderat, jam homicidas calumniatur.

Foetere fecistis odorem nostrum coram Pharaone,] invisos et abominabiles nos fecistis Pharaoni, est metaphora. Eadem phrasis est Genesis 34. v. 30. in Hebræo. 2. Cor. 2. v. 15. *Christi*, inquit, *bonus odor sumus*, quia videlicet bonam Christi et christianismi famam spargimus; ut homines bene de nobis deque Christo sentiant et loquantur. *Habent enim mores suos colores, habent et odores; colorem in conscientia, odorem in fama*, inquit S. Bernardus serm. 71. in Cantica.

Et præbuistis ei gladium ut occideret nos.] Occasionem ei dedistis, ut nos oneribus opprimeret, cum eum furentem in nos concitastis. Ubi nota. Gladius in Script. vocatur omne quod pungit, percutit, torquet aut cruciat, inquit S. Hieronymus in Isaiæ 66. Hinc Amos 9. 10. dicitur: *In gladio morientur omnes peccatores populi mei.* Et Psalm. 7. v. 13. *Nisi conversi fueritis, gladium suum vibrabit.*

Disce hoc cap. quàm dura fuerit servitus Hebræorum in Ægypto, ac consequenter quantum beneficium eis fecerit Deus, cum eos inde eduxit; quod proinde passim eis inculcat, ut grati sint Deo, eumque ament et colant: *Ego*, inquit, *Dominus Deus vester, qui eduxi vos de terra Ægyptiorum, ne serviretis eis, et qui confregi catenas cervicum vestrarum, ut incederetis erecti.* Levit. 26. v. 13. Est enim servitus mors quædam, puta amissio vitæ civilis, scilicet libertatis: hinc pro ea pugnant gentes, maluntque mori quàm servire. Philippus rex irrumpens in agrum Spartanum, dixit cuidam Spartano: Quid nunc facietis, Lacones? respondit eis: *Quid aliud, quàm moriemur fortiter? soli enim Græcorum nos liberi esse, et non obedire aliis didicimus.*

Post cladem duce Agide acceptam, cum Antipater obsidum loco posceret 50 pueros: Eteocles tum Ephorus se eos daturum negavit, ne male educarentur, et ab institutis patriæ desciscentes civitati incommodi fierent: senum autem aut mulierum duplum, si vellet, numerum obtulit. Cumque Antipater atrocia minaretur, nisi darentur, publico nomine respondit: *Si difficiliora morte imperas, facilius nobis erit mori.* Hinc Laco interrogatus quid sciret, ait: *Scio liber esse:* ita Plutarch. in Lacon.

22. Reversusque est Moyses ad Dominum.] Septuaginta vertunt, *conversus est ad Dominum;* quia enim Moses præfectos Hebræorum dure à Pharaone exceptos, afflictos, et passione nimia agitatos, ideoque correptionis incapaces vidit; hinc tacuit, et in secretum suum sese recepit, atque ad Deum unicum in arctis præsidium, suo more se orando convertit. Hinc prudenter S. Basilius sermone de gratiis Deo agendis, modum consolandi afflictos præscribit, dicens: *Eum quem consolari cupis, prius parumper queri sinas. Deinde dolore paululum per lacrymas ejulatumque sedato, tunc leniter et humaniter castigabis; itaque ad patientiam et animi tranquillitatem sensim revocabis. Nam et equorum domitores equos fræno minime audientes, non statim habenis compescunt, aut calcaribus impellunt: sic enim sessores exagitare et excutere discunt; sed eis obtemperando ab initio, ac minime resistendo postquam iram et impetum paulatim consumptum deficere viderint, tunc arte quadam obtemperantes et ad omnia dociles reddunt.*

Rursum vide hic quàm Mosis patientia et constantia invicta vicerit Hebræorum murmura, eosque sibi obsequentes reddiderit. Audiant fideles monitum S. Augustini sermone 18. de Verbis Domini: *Cum quisque*, inquit, *Christianus cœperit bene vivere, fervere bonis operibus, mundumque contemnere; in ipsa novitate operum suorum patitur reprehensores et contradictores frigidos Christianos. Si autem perseveraverit, et eos superaverit perdurando, et non defecerit à bonis operibus; iidem ipsi nobis obsequentur, qui ante prohibebant.*

Domine, cur afflixisti populum istum.] Cur ei occasionem afflictionis dedisti, mittendo me ad Pharaonem, nec tamen ab eo liberando populum, sed potius permittendo eum gravius onerari?

Quare misisti me?] Calvinus Mosen hic graviter culpat, quasi ab officio desciverit, et amarulento tædio missionem et absolutionem ab officio petierit. Durus itaque criticus: mitior censor est S. Augustinus quæst. 14. dum ait: *Hæc non contumaciæ verba sunt vel indignationis, sed inquisitionis et orationis.* Idque ita esse patet ex responso Domini, qui non arguit infidelitatem Mosis, sed eum quid facere oporteat, instruit. Sciebat Moses jam ante à Deo doctus, Pharaonem obduraturum cor, neque dimissurum populum; tamen de hac afflictione populi nihil à Deo cognoverat, sperabatque Pharaonem monitum licet non dimitteret populum, mitius tamen cum eo acturum; contra vero jam accidisse videt, unde pie cum Deo expostulat.

CAPUT SEXTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Deus animat Mosen : eique revelat nomen suum Jehova. Secundo, v. 14. recensetur genealogia Ruben, Simeon, et Levi usque ad Mosen et Aaron.

1. Dixitque Dominus ad Moysen : Nunc videbis quæ facturus sim Pharaoni ; per manum enim fortem dimittet eos, et in manu robusta ejiciet illos de terra sua. 2. Locutusque est Dominus ad Moysen, dicens : Ego Dominus 3. qui apparui Abraham, Isaac et Jacob, in Deo omnipotente ; et nomen meum Adonai non indicavi eis. 4. Pepigique fœdus cum eis, ut darem eis terram Chanaam, terram peregrinationis eorum, in qua fuerunt advenæ. 5. Ego audivi gemitum filiorum Israel, quò Ægyptii oppresserunt eos ; et recordatus sum pacti mei. 6. Ideo dic filiis Israel : Ego Dominus, qui educam vos de ergastulo Ægyptiorum et eruam de servitute : ac redimam in brachio excelso, ut judiciis magnis. 7. Et assumam vos mihi in populum, et ero vester Deus ; et scietis quod ego sum Dominus Deus vester, qui eduxerim vos de ergastulo Ægyptiorum, 8. et induxerim in terram super quam levavi manum meam ut darem eam Abraham, Isaac, et Jacob : daboque illam vobis possidendam, ego Dominus. 9. Narravit ergo Moyses omnia filiis Israel, qui non acquieverunt ei propter angustiam spiritus, et opus durissimum. 10. Locutusque est Dominus ad Moysen, dicens : 11. Ingredere, et loquere ad Pharaonem regem Ægypti, ut dimittat filios Israel de terra sua. 12. Respondit Moyses coram Domino : Ecce filii Israel non audiunt me : et quomodo audiet Pharao, præsertim cum incircumcisus sim labiis ? 13. Locutusque est Dominus ad Moysen et Aaron, et dedit mandatum ad filios Israel, et ad Pharaonem regem Ægypti, ut educerent filios Israel de terra Ægypti. 14. Isti sunt principes domorum per familias suas. Filii Ruben primogeniti Israelis : Henoch et Phallu, Hesron et Charmi. 15. Hæ cognationes Ruben. Filii Simeon : Jamuel et Jamin, et Ahod, et Jachin, et Soar, et Saul filius Chananitidis, hæ progenies Simeon. 16. Et hæc nomina filiorum Levi per cognationes suas : Gerson et Caath et Merari ; anni autem vitæ Levi fuerunt centum triginta septem. 17. Filii Gerson : Lobni, et Semei per cognationes suas. 18. Filii Caath : Amram, et Isaar, et Hebron, et Oziel ; anni quoque vitæ Caath, centum triginta tres. 19. Filii Merari : Moholi et Musi. Hæ cognationes Levi per familias suas. 20. Accepit autem Amram uxorem Jochabed patruelem suam, quæ peperit ei Aaron et Moysen. Fueruntque anni vitæ Amram, centum triginta septem. 21. Filii quoque Isaar : Core, et Nepheg et Zechri. 22. Filii quoque Oziel : Misael, et Elisaphan, et Sethri. 23. Accepit autem Aaron uxorem Elisabeth, filiam Aminadab, sororem Nahason, quæ peperit ei Nadab, et Abiu, et Eleazar, et Ithamar. 24. Filii quoque Core : Aser, et Elcana, et Abiasaph. Hæ sunt cognationes Coritarum. 25. At vero Eleazar filius Aaron accepit uxorem de filiabus Phutiel : quæ peperit ei Phinees. Hi sunt principes familiarum Leviticarum per cognationes suas. 26. Iste est Aaron et Moyses, quibus præcepit Dominus ut educerent filios Israel de terra Ægypti per turmas suas. 27. Hi sunt, qui loquuntur ad Pharaonem regem Ægypti, ut educant filios Israel de Ægypto : iste est Moyses et Aaron, 28. in die qua locutus est Dominus ad Moysen, in terra Ægypti. 29. Et locutus est Dominus ad Moysen, dicens : Ego Dominus ; loquere ad Pharaonem regem Ægypti, omnia quæ ego loquor tibi. 30. Et ait Moyses coram Domino : En incircumcisus labiis sum, quomodo audiet me Pharao ?

1. Dixitque Dominus ad Moysen,] orantem et invocantem Deum, ut patet cap. præc. v. 22. Dixit, inquam, vel per angelum visibili specie apparentem, et sonora voce loquentem : familiariter enim agebat Deus cum Mose, ut patet Num. 12. vel per occultam et internam inspirationem, uti prophetis loqui et respondere solet. Idque verius videtur ; tum quia nulla species, forma, aut symbolum Dei hic exprimitur, uti fit c. 3. v. 2. et c. 4. v. 24. tum quia non est credibile Deum hic toties, puta in singulis plagis, visibiliter apparuisse Mosi : tum quia Deus hic respondit Mosi, eo modo quo Moses dicitur adiisse et consuluisse Dominum cap. præced. v. 22.

Moses autem non adiit Dominum visibiliter apparentem, sed vel in cubiculo et oratorio suo Deum spiritaliter adiit et consuluit.

Nunc videbis.] q. d. Non morabor, en accingo me ad opus, ut liberem vos à Pharaone.

Quæ facturus sum Pharaoni,] quæ mala, quas plagas ei illaturus; hinc ipse *in manu robusta*, id est, per manum robustam Dei coactus, *ejiciet,* non tantum dimittet, sed exire compellet Hebræos, idque festinato, ut à se manum Dei vindicem amoliatur.

2. et 3. Ego Dominus qui apparui Abraham, Isaac et Jacob in Deo omnipotente.] Hebraice est בלא שדי *beel saddai*, id est, *in Deo robusto et largo,* sive *liberali,* jam *in Deo*, est instar Dei, vel tanquam Deus liberalis; *bet* enim Hebræi sæpe sumunt pro affini *caph*, quod est nota similitudinis.

Nota. *Saddai* significat Deum quasi mammeum, qui omnem sufficientiam et abundantiam quasi omnipotens tribuat, uti fuse dixi Gen. 17. v. 1. Quibus adde Saddai, Secundo, posse derivari à שדד *scadad,* id est prædari, ut Deus dicatur Saddai, id est prædans et vastans quodcumque ei libuerit, quo alludit Isaias c. 13. v. 6. cum ait : *Quasi vastitas ab omnipotente* (hebr. quasi שד *scod à Saddai*, id est, quasi vastitas à Deo vastante) *veniet;* et Job cap. 23. 16. cum ait in Hebræo, *Saddai conturbavit me.* Jam sensus hujus loci est, q. d. Ego Deus cum patribus vestris, puta Abraham, Isaac et Jacob, egi, et conversatus sum tanquam Deus *saddai*, id est omnipotentem et munificum me eis exhibui, ostendi eis mihi abunde esse divitiarum ut illos ditarem : abstuli enim opes Chananæis, Gerraritis, Sodomitis, Labano, Esau et aliis, easque dedi Abrahæ, Isaac et Jacobo, uti patet ex Genesi.

Notat S. Hieron. epist. 136. ad Marcellam apud Hebræos decem esse nomina Dei. Primum est אל *el*, id est fortis, ut vertit Aquila. Secundum est אלוה *Eloha*, quod Deum qua providentem, gubernantem, judicantem et vindicantem significat, ut dixi Gen. 1. 1. Tertium est הלוהים *Elohim*, quod est plurale nominis *Eloha*. Quartum est צבאות *Sabaoth*, id est exercituum vel copiarum, ut vertit Aquila : hoc non est nomen, sed cognomen Dei; unde semper cum alio Dei nomine conjungitur : Dicitur enim אדני עבאות *Adonai sabaoth*, id est, Dominus virtutum vel exercituum. Quintum est עליון *Elion*, id est excelsus, Gen. 14. 22. Triplicem porro celsitudinem ac sublimitatem veneramur in Deo : primam Entis; quia Deus est primum et summum ens; secundam causalitatis, quia Deus est prima causa, à qua omnes cæteræ causæ dependent; tertiam perfectionis, quia Deus est summa et infinita perfectio. Sextum nomen est אהיה אהיה אשר *eie azer eie*, id est sum qui sum, vel qui est. Unde Exodi 3. dicitur. *Qui est misit me.* Septimum est, אדני *Adonai*, id est Dominus. Octavum est יה *ja*, quod est abbreviatum *Jehova*, sonatque in Halleluia. *Halleluia* enim est compositum ex *Hallelu*, id est laudate, et *ia*, id est Deum. Nonum est, שדי *Saddai*, id est munificus, liberalis, omnipotens. Decimum est tetragrammaton et ineffabile, quod vulgo *Jehova* pronuntiant.

Mystice, Deus Saddai apparet Sanctis, quos facit sua sorte, etiam misera esse contentos, quosque sua gratia et donis spiritualibus cumulat, ac præsertim quos facit esse liberales in alios. S. Ægidius, socius S. Francisci, rogatus quis esset beatus, respondit : *Qui amat, et non desiderat amari : qui servit, et serviri sibi non cupit : qui se bene erga alios gerit, non tamen eo fine, ut se erga illum vicissim bene gerant.* Hic enim imitatur Deum Saddai, de quo ait Psaltes Psalm. 15. 2. *Dixi Domino : Deus meus es tu, quoniam bonorum meorum non eges.* Deus enim omnibus se suaque communicat, et à nemine quidquam recipit, vel expectat.

Et nomen meum Adonai non indicavi eis.] In Hebræo non est *Adonai*, sed nomen tetragrammaton, יהוה constans quatuor litteris, scilicet, *jod, he, vau,* et *he.* Quod quia est ineffabile, hinc Interpres more veterum pro eo substituit nomen *Adonai;* nam alioqui Deus in Genesi patriarchis revelavit nomen *Adonai*, et se vocat *Adonai.* Obiter hic nota, *Adonai*, esse trisyllabum, non quadrisyllabum; ultima enim est diphthongus *ai*, ac proinde hoc nomen sic pronuntiandum est *A, do, nai,* non autem *A, do, na, i.*

Quæritur hic primo, cur nomen tetragrammaton à veteribus et S. Hieronymo vocetur ἀνεκφώνητον, id est ineffabile, à Theodoreto ἄφραστον, id est indicibile, et à Damasceno ἄρρητον, id est ineloquibile. Putant aliqui, hoc nomen vere fuisse ineffabile, quod solis quatuor consonantibus constet, careatque vocalibus, sine quibus litteras consonantes pronuntiare et effari non possumus. Verum hoc est improbabile; nam Deus hic nomen hoc suum pronuntiavit, cum illud revelavit, et effatus est coram Mose. Rursum Moses illud ipsum effatus est coram Israelitis, et coram Pharaone, ipseque Pharao sæpius hoc nomen à Mose prolatum, respondendo repetiit : Denique frustra hoc nomen quatuor litteris distingueretur, nisi illæ sua tacita haberent puncta, sive vocales, ut iis legi, efferri, pronuntiari posset, perinde ut fit in aliis nominibus Dei, hominum et angelorum.

Dico ergo hoc nomen dici ineffabile, eo quod ab Hebræis haberetur sacratissimum, et summe venerabile, tanquam nomen Dei primarium, proprium et essentiale, quod esset fundamentum et radix aliorum omnium nominum Dei, eo quod hoc nomen significat ipsam immensam essentiam et majestatem Dei incomprehensibilem et ineffabilem, à qua cætera omnia promanant. Qua de causa et Plato, teste Eusebio lib. 11. de Præpar. cap. 8. dixit, nomen Dei non esse effabile. Deus enim, ait Plato, est ἀσώματος, καὶ ἄρρητος, καὶ ἀνωνύματος, id est *incorporeus, indicibilis, et innominabilis.* Rursum Plato in Parmenide : *Deo,* ait, *nullum inditum est nomen, Deus non potest definiri, non scientia capi, non in sensus nostros incurrere, nulla de eo haberi opinio; quocirca neque nominari, neque dici, neque cognitione comprehendi, neque cognosci, neque ab ullo ente sentiri potest.* Et S. Dionysius : *Deus*, ait, *est omni sermone ineffabile, super omne verbum, bonum.*

Hinc tot fuerunt Philosophorum de Deo sententiæ et errores. Anaximander stellas et astra deos esse putavit. Anaximenes Deum putavit esse infinitum aerem. Democritus : Deus, ait, est mens ignea et mundi anima. Prodicus quatuor elementa deos statuit. Diogenes Apolloniates : Deus, ait, est aer compos divinæ rationis :

Chrysippus censuit Deum esse fatum sive necessitatem divinam. Parmenides putavit Deum esse coronam, sive orbem qui cingit cœlum. Xenophanes : Omne, inquit, infinitum mente præditum, Deus est. Straton naturam dixit esse Deum. Epicurus ex atomis deos suos constituit, eosque corporeos et humanæ figuræ. Heraclides terram et cœlum deos esse dixit. M. Varro mundum censuit esse Deum. Plinius vel solem, vel nullum putavit esse Deum. Heraclitus deos ex igne esse credidit : unde Anaxagoram, quod solem dixisset esse Lapidem ignitum, morte mulctarunt Athenienses. Cleanthes æthera posuit esse summum Deum. Denique hac de causa, inquit Pierius hierogl. 17. ciconia Dei est hieroglyphicum ; ciconia enim lingua carens significat Deum omnia tacito perficere silentio, nec debere nos super eo loqui, quem nulla humani ingenii vis sat queat admirari. Eadem est ratio, cur Deus per crocodilum fuerit adumbratus, inquit idem hierogl. 29. Vere ergo meritoque Chrysost. hom. 28. in Matthæum : *Sicut, inquit, qui innavigabile Oceanum navigare usurpat, dum non potest eum transire, necesse est per eamdem viam redeat, ubi ingressus est : sic antiqui Philosophi de Dei natura quærere contendentes, victi sunt ingenio, defecerunt sermone, in ultimo nihil se amplius invenire potuisse confessi sunt, nisi quod Deus sit incognoscibilis.*

Hinc ergo factum est ut Hebræi religionis et reverentiæ causa nomen Dei effari et pronuntiare non auderent ; excipe sacerdotes sive pontifices, qui in sacris, puta in sacrificiis, et in solemni benedictione populi, et maxime in ingressu in Sancta sanctorum, illud pronunciabant, ait Philo lib. de Vita Mosis. Unde et Josephus ait sibi hoc nomen eloqui, nec jus, nec fas esse. Cum ergo in Scriptura legentibus hoc nomen occurreret, Hebræi pro illo legebant *Adonai;* vel, si cum *Adonai* concurreret, pro eo legebant *Elohim.* Hinc factum est ut Massoretæ qui Bibliis Hebraicis puncta, sive vocales subjecerunt, nomini tetragrammato יהוה subjecerunt puncta aliena nominis Adonai (uti quatuor rationibus demonstrat Bellarminus in exercitat. grammatica psalm. 33. ad v. 1.) scilicet *sceva* (quod in nomine *Adonai* est compositum cum *patach*, ob gutturalem aleph) *cholem et camets* ; ut indicarent ex reverentia non tetragrammaton, sed *Adonai* legendum et pronuntiandum esse, quem morem suorum temporum secuti sunt, non tantum Septuag. vertentes κυριος, et noster Interpres, æque ac Origenes in suis tetraplis et hexaplis, pro tetragrammato substituens hic nomen Adonai ; sed et Christus et Apostoli, qui quoties citant Scripturam Hebræam in qua habetur nomen tetragrammaton, pro eo nomen *Dominus* substituunt. Unde factum est ut Judæi ignorent quomodo illud nomen pronuntiandum sit, sive quomodo illud pronuntiarint Deus, Moses et sacerdotes, traduntque ultimum sacerdotem, qui hoc nomen Dei pronuntiavit, fuisse Simeonem justum, qui Christum in templo in ulnas accepit, postea à nemine hoc nomen pronuntiatum esse, seque ignorare quomodo pronuntiari debeat ; sed cum venerit Messias, ab eo edocendos esse veram illius pronuntiationem. Ita ipsi. Ob hanc hujus nominis reverentiam et religionem summus pontifex illud in tiara sua, in lamina aurea insculptum gestabat, quod Alexander Magnus occurrens Jaddo pontifici, procumbens humi reverenter adoravit, teste Josepho. Hinc etiam Lucanus agens de Deo Hebræorum, ait : *Incerti Judæa Dei,* quod scilicet Deum incognitum coleret, cujus nomen nesciret.

Vide hic quanta Hebræis olim fuerit reverentia nominis divini, quod multi Christiani per juramenta temeraria passim nominando profanant ; quin et moderni Judæi nunquam audent expresse jurare per nomen tetragrammaton, sed hac formula per illud jurant, idque raro et nonnisi adacti : *Juro per jod, he, vau, et jod* (quæ sunt 4 litteræ nominis tetragrammati) quod juramentum apud eos summum et sacratissimum habetur : sic Gentilibus non licebat nomen falsi sui Dei, Demogorgonis nominare ; quod si quis fecisset, numen, vel potius dæmon, se offensum, per terræ tremorem ostendebat, uti testatur Lucanus lib. 6. et Bocacius lib. 1. de Geneal. deorum cap. 2.

Quæritur secundo, quomodo hoc nomen pronuntiari debeat, sive quæ illi vocales substituendæ sint?

Græci quidam, inquit S. Hieronym. ad Marcellam, in Græcis libris hoc nomen Hebræum legentes, juxta Græcas litteras, quibus hæ quatuor hebrææ litteræ similes sunt, *pipi* legerunt. Secundo, S. Justinus contra Tryphonem sol. 58. pro nomine tetragrammato nomen Jesus legit et intelligit. Tertio, Isidorus hoc nomen pronuntiat *Jodiod.* Ait enim hoc nomen confici ex duplici littera *jod.* Verum hi omnes à litteris Hebraicis nominis tetragrammati vel abeunt, vel aberrant. Quarto, Irenæus illud effert *Jaoth,* quod, inquit ipse, significat præfinitam mensuram, vel, si per omicron scribatur, eum qui dat fugam malorum. Sic et gentiles hoc nomen pronuntiasse videntur. Unde Diod. Siculus l. 3. ait Mosen legem accepisse à Deo *Jao :* et Apollo Clarius rogatus quis esset Deus *Jao?* respondit :

Summum cunctorum divum tu dicito JAO.

Testis est Macrobius libr. 1. Saturnalium cap. 18. Quinto, Theodoret. hic quæst. 15. Nomen tetragrammaton, inquit, à Samaritis vocatur *Jave,* ab Hebræis autem *Ja.* Sexto, recentiores aliqui à centum annis, hoc nomen juxta puncta ei à Massoretis subjecta, pronuntiant *Jehova.* Verum hæc puncta, ut superius dixi, non sunt puncta nominis tetragrammati, sed nominis Adonai : unde et ipsi Massoretæ, omnesque Hebræi pro nomine tetragrammato legunt *Adonai.* Errant ergo qui à *Jehova* sive *Jova* (per crasin) Jovem summum Gentilium deum deducunt : hic enim Latinum habet nomen non Hebræum, et à juvando dicitur. Erravit et Varro, qui teste S. Augustino lib. 1. de Consensu Evangelist. cap. 22. putavit Judeos coluisse Jovem Deum Romanorum ; putavit autem id Varro, non quod ab Hebræis audisset Deum appellari Jehova, vel Jovem ; sed quia censuit à Judæis coli summum Deum, quem ipse non alium esse putabat, quam Jovem.

Dico ergo, verisimillimum est hoc nomen pronuntiandum esse *iive,* vel *iehere,* id est *est* vel *erit.* Probatur, quia hoc nomen est idem cum eo quod Deus sibi imposuit c. 3. v. 14. dicens : *Sic dices filiis Israel : Qui est misit me ad vos;* atqui, *qui est,* hebraice dicitur *iie* sive *iive,* vel *ieheve :* ergo illud idem est nomen tetra-

grammaton ; non enim est credibile, Deum sibi duo hic dedisse nomina, sed unum tantum, ac proinde illud, *qui est*, sibi inditum cap. 3. hic repetere, ut Mosen animet, utque eum doceat illud præferre legationi suæ ad Pharaonem, et ad Hebræos. Ita censent Bellarm. supra, Genebrardus præfatione in psalmos, et Pererius hic, idque magis patebit ex quæstione sequenti. Noster tamen Alcazar in Apocal. c. 1. 4. multis contendit *Jehova* esse conflatum ex quatuor litteris, quarum singulæ integram dictionem significant. *Jehova* ergo idem est, ait, quod הוה יהיה והיה *iihie, hoie, vehaia*, id est, *qui erit*, *qui est*, *qui fuit*. Unde *Jehova* idem est cum eo quod dicit Joannes Apoc. 1. 4. *Qui est, et qui erat, et qui venturus est*, ideoque vocatur hoc nomen tetragrammaton et ineffabile : quia singulæ ejus litteræ non possunt effari integram dictionem, quam repræsentant. Verum hoc etymon non litterale est, uti ipse contendit, sed symbolicum, aut potius cabalisticum, de quo plura Apoc. 1. 4.

A nomine *Jehova* detractum esse nomen Jovis, censent Marinus in dictionario, Masius in epistola ad Ariam Montanum, ipsius Ariæ Psalmis præfixa, et Marianus Victorius in scholiis ad S. Hieron. epist. 136. Verum ab hac conjectura abhorret S. August. l. 6. de Civit. c. 6. et l. 7. c. 5. et Galatinus l. 2. c. 10.

Notandum tamen, nomen *Jeheva*, non tam esse verbum, quam nomen à verbo deductum: est enim *Jeheva*, nomen proprium Dei ; sicut ergo passim in aliis nominibus à verbo, puta à tertia futuri, formatur nomen significans qualis sit, sive qualis sit futurus ille, cui hoc nomen inditur; ut Jacob significat supplantatorem, eumque qui supplantabit Esau; Israel significat dominantem, eumque qui dominabitur Deo : Isaac significat ridentem, eumque qui ridere faciet parentes : ita et *Jeheva* est nomen, habens eamdem terminationem cum futuro cal, verbi היה *haia*, significatque *ens, eumque qui est et erit*. Est enim littera *jod*, prima in nomine *Jeheva*, heemantica, sive formativa nominis, uti est in nominibus jam dictis aliisque pluribus : licet enim idem *jod* sit littera *etan*, sive characteristica verbi in futuro, tamen in nominibus est heemantica, id est formativa nominis, adeoque futurum verbi transfert in nomen.

Idipsum confirmatur ex eo quod nomen vel verbum *Jeheva*, præcise non c. 3. 14. sed hoc capite reperiatur in Hebræo. Nam c. 3. 14. ubi nos habemus, *qui est misit me*; hebraice non est *Jeheva*, sed אהיה *eie*, id est, *sum*. q. d. Cujus nomen est *Sum qui sum*, hic misit me. Hinc rursum sequitur potius dicendum esse *Jeheva*, quam *Jeheve* : sic enim nomen distingui solet à futuro verbi par punctum camets, ut patet in nomine *Israel*, quod distinguitur à futuro ישרה *iisre*, id est dominabitur, per camets : nomina enim non in segol, sed in camets terminari solent.

Quæritur tertio, quid significet nomen tetragrammaton ?

Oleaster illud deducit à radice הוה *hava*, id est conterere, unde הווה *hova* est contritio quasi *Jehova*, idem sit quod contritor, scilicet Pharaonis et Ægyptiorum. Hæc allusio nominis est, sed non origo : ad hoc enim etymon alludit Moses cap. 15. 3. cum ait : *Dominus* (hebraice est nomen tetragrammaton *Jeheva*) *quasi vir pugnator ; omnipotens nomen ejus*.

Alii vero passim et recte et genuine hoc nomen deducunt à radice היה *haia*, id est, *est* vel *fuit*, ut *Jeheva* sit idem quod *qui est*, sed vario sensu. Primo, R. Salomon, Lipomanus et Vatablus sic exponunt, *qui est*, scilicet constans, servans fidei verax in promissis. q. d. Ego jam sum *Jeheva*, id est, jam faciam esse quod promisi, ut nimirum vos educam ex Ægypto in Chanaan, unde sequitur : *Pepigique fœdus cum eis, ut darem eis terram Chanaan*. Secundo, Rupertus et Burgensis sic explicant, *qui est*, scilicet terribilis, gloriosus et miracula patrans. Tertio, Hieron. Prado in Ezech. cap. 1. pag. 47. censet nomen *Jeheva*, id est, *qui est*, non significare essentiam Dei : hanc enim cognovit Abraham aliique Patriarchæ; sed operationem Dei ad extra, scilicet liberationem Hebræorum ex Ægypto. q. d. Ego sum qui sum, id est, qui futurus sum scilicet redemptor Israelis, ego sum quem jam experiemini vestræ libertatis vindicem ; hoc enim est quod sequitur v. 6. *Ego Dominus qui educam vos de ergastulo Ægyptiorum*. Similia sunt Isaiæ 52. 3. et psalm. 67. 5.

Verum dico hoc nomen tetragrammaton *Jeheva* significare essentiam Dei, ipsamque essentiæ divinæ abyssum, et pelagus immensum; hoc enim significat nomen, *qui est*, uti dixi c.3. quod idem est cum nomine tetragrammato. *Jehova* ergo, ait Masius, idem est quod, *qui ab æterno existit, ipseque sibi essentia est, et à quo pendet rerum omnium essentia*. Sic Aristoteles l.1. de Cœlo, Deum vocat αιωνα quasi αει οντα, id est semper entem et existentem ; quia Deus est pelagus essentiæ, et principium omnis essentiæ, quod omnibus dat esse. Et Trismegistus : *Deus*, inquit, *unus nomine non eget, est enim* ο ων ανωνυμος, id est, *ens sine nomine*.

Notat Vilalpando in cap. 28. Ezech. nomen *Jehova* vel *Jeheva* significare essentiam Dei in se, sive ad intra, sicut *Adonai* significat eamdem ratione operum ad extra : hac de causa utrumque hoc nomen conjungere solent Prophetæ, dicentes : *Hæc dicit Dominus Deus;* hebraice, *Adonai Jeheva. Jeheva*, id est Deus, scilicet Dei in se majestas : *Adonai*, id est Dominus ac sustentator omnium quæ creavit.

Rogabis an nomen tetragrammaton significet essentiam Dei, sicuti est in se, Scotus et Gabriel in 1. sent. dist. 22. censent quod homines, præsertim docti et acuti, possint cognoscere Deum in se sicuti est, ac consequenter possint eidem imponere nomen significans eum sicuti est, ac tale esse nomen tetragrammaton, quod proinde proprium, essentiale et adæquatum sit Deo. Verum melius D. Thomas 1. p. qu. 13. censet homini in hac vita impossibile, Deum in se cognoscere et nominare. Ratio est: Primo, quia in hac vita nemo potest Deum cognoscere intuitive ; ergo nemo potest eum cognoscere in se sicuti est, plene et perfecte. Secundo, etiamsi quis cognosceret Deum in se sicuti est; hoc ipsum tamen tantum cognosceret in ipso Deo, videndo et intuendo eum : nomen autem quod eidem inderet esset extra Deum Deique essentiam, qui nullo creato signo cerni, nominari, significari et cognosci potest sicuti est in se. Verum tamen est, quod inter omnia nomina Dei quæ habemus, nullum tam proprium, tamque substantiale ei sit quam *Ens*, sive *Jeheva*,

id est, *qui est*, uti docet Damascenus lib. 1. de Fide cap. 12. et D. Thomas 1. p. q. 13. ac S. Dionysius lib. de Divin. nom. c. 1.

Quæritur quarto, quis sit sensus hujus loci: *Ego Dominus qui apparui Abraham, Isaac et Jacob in Deo omnipotente, et nomen meum Adonai non indicavi eis?*

Primo, Beda legit interrogative, *non indicavi eis*. q. d. Omnino indicavi eis hoc meum nomen; sed hoc dissentit à communi lectione omnium codicum Hebræorum, Græcorum et Latinorum, qui carent nota interrogationis, et assertive hæc legunt, quod scilicet asserat Deus, se non indicasse eis hoc suum nomen.

Secundo, alii sic explicant, *non indicavi eis nomen meum Adonai*, id est Dominus. q. d. Non ostendi eis plenum et altissimum meum in res omnes dominium, quo possum res omnes ad libitum vertere et convertere per miracula et prodigia, in res alias quascumque voluero; hoc autem jam per te, ô Moses, ostendam in plagis quas inferam Ægypto. Verum hi errant: Primo, in nomine Adonai, id est Dominus; hebraice enim non est Adonai, sed nomen tetragrammaton Jeheva. Secundo, quia hoc suum dominium Deus ante Mosen, patribus satis ostendit in diluvio, in eversione Sodomæ, in dispersione Babel.

Tertio, R. Salomon, Vatabl. et Lipoman. hunc dant sensum: Patribus non indicavi nomen meum tetragrammaton, *Jeheva*, id est, Sum qui sum; puta sum constans et verax in promissis, quia patribus non exhibui mea promissa, de Chananæa eis tradenda, sed ea jam tibi, ô Moses, tuisque præstabo: unde tibi ostendam reipsa me esse *Jeheva*, id est, me esse fidelem in promissis. Verum nomen tetragrammaton non significat fidelitatem, sed ipsum *esse* Dei.

Quarto, Rupertus et Burgensis sic explicant: *Non indicavi patribus nomen Adonai*, quantæ scilicet illud sit potentiæ et virtutis, quam terribile, quam gloriosum, quam miraculosum, et plagarum sit operativum, uti jam indicabo et ostendam per te, ô Moses, multiplicando prodigia et plagas.

Quinto, Oleaster: Nomen tetragrammaton, inquit, *Jeheva* idem est quod contritor. q. d. Patribus non ostendi me esse *Jeheva*, id est, contritorem Pharaonis et Ægyptiorum, hoc autem jam tibi, ô Moses, ostendam.

Sexto, Lyranus secutus S. Augustinum censet Mosen in raptu, Exodi 33. vidisse Dei essentiam, tuncque revelatum et declaratum ei esse nomen tetragrammaton; hoc enim significat Dei essentiam; sed verius est Mosen non vidisse Dei essentiam, ut dicam, cap. 33. Adde: illa visio posterior fuit revelatione nominis tetragrammati; hoc enim hic, et cap. 3. revelatum fuit Mosi. Moses autem, si vidit Dei essentiam, non vidit eam nisi, cap. 33.

Dico ergo, planus et genuinus hujus loci sensus est hic: Ego Deus cognitus et cultus fui à patribus, tanquam *El saddai*, id est, Deus fortis et liberalis; nomen vero proprium meum *Jeheva* non indicavi eis, sed illud primum tibi, ô Moses, revelo, simulque cum nomine clariorem rei significatæ, puta essentiæ meæ et divinitatis, tibi cognitionem communico; idque facio hoc fine, ut te et populum à Pharaone afflictum, in spem erigam auxilii mei jamjam affuturi; utpote qui jam me tibi et Hebræis tam familiarem, et ex nomine proprio compellandum noscendumque exhibeam, ut sciatis vos mihi jam magis curæ et cordi esse quam ante.

Hinc patet nomen tetragrammaton, primo, revelatum esse Mosi. Patet secundo, Mosen clariorem divinitatis cognitionem hic accepisse, quam acceperint Abraham, Isaac et Jacob. Sensus ergo est, quasi diceret: Ego Deus patribus cognitus vocatusque fui *Adonai, Elohim, El Saddai*, id est Dominus, Gubernator, fortis, liberalis, omnipotens (quæ nomina significant certam aliquam formam et perfectionem instar qualitatis in Deo); tibi vero, ô Moses, nomen meum essentiale revelo, quod significat ipsam meam substantiam in se, et essentiæ meæ quæ omnium rerum fons est et causa, et pelagus immensum. Hunc esse sensum probatur primo, quia hoc nomen tetragrammaton est idem cum illo, cap. 3. *Ego sum qui sum*, uti jam ostendi. Loquitur enim hic Deus de hoc nomine, non quasi hoc loco primum indito; sed de eo quasi jam Mosi cognito ex prima apparitione, cap. 3. v. 14. et 15. Ergo hoc nomen non significat Deum ut veracem, vindicem aut contritorem, sed ut continentem omnem entis plenitudinem, sive ut ipsum esse subsistens, immensum, immutabile, æternum et infinitum.

Probatur secundo, quia falsum est Deum non apparuisse patribus ut contritorem in diluvio et Sodoma; aut ut veracem; verax enim apparuit Deus Noe, cum impedivit deinceps diluvium, uti Noe promiserat, Genes. c. 9. v. 15. Verax item apparuit in tutela Abrahæ, Genes. 17. v. 7. et 10. In partu Saræ, ibidem, v. 16. et 21. in benedicendo Isaac, Genes. 28. v. 15.

Probatur tertio, quia alias idem videbitur dici, ideoque posterior pars sententiæ pugnabit cum priori, si sic exponas, apparui patribus ut fortis, sed non ut conterens; apparui patribus ut liberalis, sed non ut fidelis et verax; si enim Deus est liberalis, multo magis est fidelis, et promissi tenax.

Probatur quarto, quia ex hac revelatione Moses ita evasit cupidus deitatis cognoscendæ, aut etiam videndæ, uti videbimus, cap. 33. v. 18. Hinc etiam ex hac peculiari nominis hujus revelatione Mosi facta, nomen hoc augustissimum et sanctissimum semper est habitum, quod in Scriptura nulli nisi Deo vero, vel tali æstimato tribuitur. Unde hoc nomen passim in Scriptura solo Deo tribuitur, cum cætera Dei nomina etiam angelis et hominibus principibus tribuantur.

Probatur quinto, quia hæc est simplicissima et planissima interpretatio; unde et Patres hunc locum de clariore divinitatis et essentiæ divinæ revelatione, sive aperta, sive ænigmatica, Mosi facta explicant. Ita S. Gregor. hom. 16. in Ezech. Procopius, Theodor. Cyrillus, Philo, Abulens. Cajet. Pererius, et alii hic.

Dices: Multo ante Mosen hoc nomen patribus fuit revelatum; nam in Genesi sæpissime iteratur, et patres hoc nomine Deum invocarunt, uti fecit Henoch, Gen. 4. 26. et Abraham, Gen. 15. 8.

Respondent aliqui, ut Cajet. Lyran. et Perer. hoc nomen quidem quoad vocem et litteras patribus fuisse revelatum, sed quoad claram et plenam significationem, primo illud fuisse revelatum Mosi. Verum Scriptura hic plane significat hoc nomen non tantum quoad significationem, sed etiam quoad ipsam vocem et nomen,

primo revelatum fuisse Mosi, idque clarius significant Hebræa, quæ sic habent: *Et nomine meo Jeheva non fui cognitus eis.*

Respondeo ergo patres ante Mosen non scivisse, nec usos fuisse nomine *Jeheva*, sed Deum nominasse *Adonai, Elohim, Saddai*, quemadmodum etiamnum Judæi pro *Jeheva* ubique legunt *Adonai* vel *Elohim:* Mosen vero, qui Genesim conscripsit, post acceptum hoc nomen, eo usum esse in Genesi, quia eumdem Deum significat, estque Deo quasi proprium; non enim verba, sed sensum precum Henoch et Abrahæ reddidit Moses. Sic urbs Bala vocatur Segor, quæ non tunc, sed postea dicta est Segor; et Dan vocatur urbs, quæ postea vocata est Dan, tunc autem vocabatur Lais. Vide can. 3.

Quæritur quinto, quid symbolice hoc nomen *Jeheva* significet, adeoque cur sit tetragrammaton?

Respondent Hebræi hoc nomine significari SS. Trinitatem, simulque Verbi incarnationem. Prima enim littera *jod*, quæ est index et principium numeri denarii, significat primam personam, scilicet Patrem. Secunda *he*, significat secundam, scilicet Filium; *he* enim significat essentiam et substantiam (à radice היה *haia*, quæ esse significat) quam Filius habet communem cum Patre; est enim Patri consubstantialis. Rursum, per Filium omnes res creatæ sunt, suamque essentiam acceperunt. Tertia *vau*, significat tertiam, scilicet Spiritum sanctum; est enim *vau* apud Hebræos copula significans, *et, atque:* sicuti Spiritus sanctus est copula, unio et amor notionalis Patris et Filii. Unde Græcus Scholiastes pro eo quod habemus: *Et nomen meum Adonai non indicavi eis*, vertit, *non indicavi eis nomen Patris, et Filii, et Spiritus sancti.* Hinc etiam Hebræi nomen tetragrammaton scribunt per triplex iod, cui subjiciunt camets intra circulum, hoc modo (’,ָ,): cum enim iod significet principium, et tota Trinitas sit unum principium rerum extra se, in una essentia et natura; hinc trinitas personarum repræsentatur triplici iod; unitas vero essentiæ repræsentatur tum uno eodemque iod, tum unica vocali camets. Rursum secunda littera *he*, geminata in hoc nomine significat duas naturas in Filio, divinam et humanam; unde et hæc littera *he*, quæ Filii est index in nomine tetragrammato, addita fuit Abrahæ et Saræ, cum ille pro Abram dictus est Abraham; hæc pro Sarai dicta est Sarah; quia ex Abraham et Sara prognatus et incarnatus est Christus.

Sed cur hoc nomen est quadrilitterum? Respondeo, grammaticalis et propria causa est, quod Hebræa nomina perfecta sint quadrilittera; habent enim tres litteras thematis, cui addunt quartam heemanticam, sive formativam nominis. Symbolica causa est, quod quaternarius sit primus numerus perfectus par, qui constat principio, medio et fine. Secundo, hic numerus constituit quadrum et quadratum geometricum, quæ est figura solidissima: unde de civitate cœlesti ait S. Joannes, Apocal. 20. v. 16. quod in quadro sit posita. Tertio, hic numerus virtute est omnia, puta omnis numerus, omnis musica, omnis quantitas, omnia elementa, omnis virtus; hinc sacer est in Scriptura, ut patet in quatuor Cherubim, Ezech. 1. et quatuor animalibus, Apocal. 4. Hæc et plura habet Philo de plantatione Noe, lib. 2. post medium, et lib. 3. de Vita Mosis post initium, atque Macrobius, lib. 1. in somnium Scipionis, c. 6. ubi inter cætera, ait: Pythagoræi adeo ad perfectionem animæ quaternarium inter arcana venerantur, ut ex eo et jurisjurandi religionem sibi fecerint, scilicet hanc:

ου μα ταμετερα ψυχα παραδοντα τετρακτυν.

Non equidem per eum, qui animæ nostræ tradidit quaternarium.

Instar hujus nominis tetragrammati, pleræque aliæ gentes quadrilitterum nomen Deo indiderunt; sic enim Ægyptii Deum vocant ϑωυδ, Persæ συρη, Hetrusci εσαρ, Arabes αλλα, Assyrii ωδαδ, Turcæ αγδι, Græci ϑεοσ, Latini *Deus*, Germani *Godt*, Galli *Dieu*, Hispani *Dios*, etc. Ita Gyraldus de Diis Gentium syntagm. 1. Plura de hoc nomine vide apud Angelum Caninium, et Galatinum, lib. 2. c. 10. et lib. 3. fuse.

Denique omnes hæ quatuor litteræ nominis tetragrammati, sunt Hebræis litteræ quiescentes, ad innuendum, quod in Deo solo vera et solida quies, ipsaque æterna felicitas et beatitudo consistit ac conquiescit. Ipse enim est alpha et omega, principium et finis; ipse est centrum cordis nostri; ipse est saties et gaudium omnium angelorum et Beatorum.

Allegor, *Jeheva* redemptor Israelis ex Ægypto, fuit typus Jesu, qui fuit redemptor mundi à captivitate et tyrannide diaboli; hinc nomen Jesu in *Jeheva* continebatur et repræsentabatur, et hoc illius erat quasi ænigma, ipsumque nomen Jesu est quasi declaratio nominis *Jeheva:* hinc rursum nomen Jesu sanctius et venerabilius est nomine *Jeheva*, uti ex Abulensi demonstravi Philip. 2. 10. Imo noster Prado in Ezech. contendit nomen *Jehova*, potissimum referri ad incarnationis et redemptionis humanæ mysterium, illudque à futuro Verbi facinore derivari asserit. *Jeheva* enim, ait, idem est cum *Ero qui ero*, scilicet homo et redemptor mundi, hoc est Jesus, id est Salvator hominum. Hoc verum est, sed allegoricum, non litterale, ut patet ex dictis.

6. Ego Dominus qui educam vos de ergastulo Ægyptiorum.] Hebraice, *de suboneribus Ægyptiorum:* bene ergo et clare Noster vertit, *de ergastulo;* ergastulum enim locus est, in quo capti aut servi laborare coguntur; dicitur enim ergastulnm απο του εργαζεσϑαι, id est, ab operando et laborando.

Ac redimam in brachio excelso.] Hebraice, *in brachio extento*, ad feriendum videlicet, subigendumque hostes vestros Ægyptios. Anthropopatως tribuitur Deo brachium, significatque Dei potentiam et robur; hoc enim homo solet ostendere in brachio.

Mystice brachium quod à corpore promanat, est Filius à Patre procedens, sicut digitus à corpore et brachio procedens, est Spiritus sanctus à Patre et Filio procedens. Ita S. Hieron. in cap. 52. Isaiæ.

Et judiciis magnis,] magnis plagis, magna vindicta. Judicium enim metonymice sumitur pro effectu judicii, scilicet pro justa pœna et plaga, per judicium et judicem inflicta.

7. Et ero vester Deus.] Hebr. *ero vester Elohim*, id est vester provisor, gubernator, protector, conductor.

8. Super quam levavi manum meam,] quam

me vobis daturum juravi; jurantes enim solent jurare sublata in altum manu, eadem phrasis est Genes. 14. v. 22. 2. Esdræ, 9. 15. Alibi *levare manum* gestus est orantis, alibi percutientis, alibi operantis.

Ut darem eam Abraham, Isaac et Jacob,] ut darem eam posteris Abrahæ qui per Isaac et Jacob, non autem iis qui per Ismael et Esau descendunt.

9. Qui non acquieverunt ei propter angustiam spiritus.] Septuag. vertunt, απο της ολιγοψυχιας, *præ pusillanimitate.* Ita enim opprimebantur oneribus ut vix liceret respirare, ut spiritus eis intercludi videretur; ac proinde non licebat, nec libebat eis aliud aliquid cogitare, sperare aut machinari.

12. Quomodo audiet Pharao, præsertim cum incircumcisus sim labiis?] Cum laborem vitio linguæ, cum tardioris et impeditioris sim linguæ. Hebræi incircumcisum vocant corde, mente, vel lingua eum, qui vitio aliquo cordis, mentis aut linguæ laborat. Sicut enim Hebræis circumcisio primum et summum erat Sacramentum, ita esse incircumcisum, summum erat vitium et dedecus; unde per incircumcisionem, sive per præputium, quodvis vitium significant. Huic querelæ Mosis respondebit Dominus initio c.7. Nam quæ hoc capite deinceps sequuntur, alio spectant, et intertexuntur ad hoc, ut viam sternant ad genealogiam Mosis.

Hinc patet hoc vitium linguæ mansisse in Mose post ejus colloquium cum Deo, in ipsa legatione sua ad Pharaonem; idque ad exercitium humilitatis, et ut Deus ostenderet se infirmis et ineptis instrumentis uti, ne gloria instrumentis, sed soli Deo detur.

Allegorice Moses, quasi mutus, usus fuit interprete Aarone, ut significaret legem veterem quasi tacitam et mutam, esse umbram ac figuram legis novæ, quæ clare prædicat Deum et Christum.

13. Locutusque est Dominus ad Moysen et Aaron, et dedit mandatum ad filios Israel. Est hic generalis epilogus, sive omnium ante dictorum collectio, quam hic subnectit Moses, ut per eam transeat ad suam et Aaronis genealogiam; idque ad hoc, ut certior historiæ Exodi, et impletæ à Deo promissionis, de liberandis ex Ægypto Hebræis, fides constet, cum non ab extero quopiam, sed ab eo qui ex posteris Abrahæ, Isaac et Jacob, quibus facta est promissio, puta à Mose, rem gestam et confectam esse, certissimo liqueat.

14. Isti sunt principes domorum per familias suas.] q. d. Isti sunt principes familiarum Israeliticarum; domus enim vocantur familiæ, quæ alibi vocantur cognationes. Hebraice est, *isti sunt principes domus patrum suorum*, id est, isti sunt principes, qui præerant familiis majorum, sive patrum suorum; quisque enim 12 patriarcharum filius habebat et constituebat peculiarem familiam, in qua ipse erat princeps, et post eum filius ejus primogenitus, v. g. filii Ruben erant quatuor, scilicet Henoch et Phallu, Hesron et Charmi; hi singuli suas habebant familias, in quibus ipsi erant principes.

16. Et hæc nomina filiorum Levi.] Sistit Moses in genealogia Levi; quia ex Levi prognati sunt Moses et Aaron, quorum prosapiam præcipue hic pertexere intendit Spiritus sanctus, eo quod hi fuerint liberatores et duces Israelis. Ita S. Augustinus quæst. 15. Ubi Nota. Primus filius Jacobi fuit Ruben, secundus Simeon, tertius Levi, horum trium tantum genealogiam pertexit hic Moses, tum ob causam jam dictam, tum quia his maledixisse videbatur Jacob, Genes. 49. v. 3 et 5. Unde ne putarentur tres istæ Tribus à Deo rejectæ, voluit Moses illorum trium filiorum Jacob multas atque illustres familias commemorare.

Per cognationes suas.] Hebraice, *per generationes*, id est familias, *suas.* Hæc ergo tria idem sunt: generatio, familia, cognatio; ideoque una generatio est una familia, quia ab uno generante descendit.

Anni autem vitæ Levi fuerunt centum triginta septem.] Ex dictis Genes. 30. constat Levi quatuor annis fuisse seniorem Josepho. Hinc sequitur, primo, quod Levi erat 43 annorum, quando cum Jacob descendit in Ægyptum; quia tunc Joseph erat 39 annorum, ut ostendi Genes. 41. Sequitur secundo, Levi obiisse 23 annis post mortem Josephi; hic enim mortuus est anno ætatis 110, Levi autem 137. Sequitur tertio, Levi post ingressum Jacobi in Ægyptum, vixisse in Ægypto annos 94. Sequitur quarto, Levi obiisse 121 annis ante egressum Hebræorum ex Ægypto: nam ab ingressu Jacobi in Ægyptum usque ad exitum Hebræorum, fluxerunt anni 215; sed Levi, post ingressum Jacobi in Ægyptum, vixit inibi annis 94: ergo post mortem Levi usque ad exitum Hebræorum ex Ægypto, reliqui fuerunt anni 121. Sequitur quinto, Levi obiisse annis 41 ante ortum Mosis; hic enim 80 annorum erat in egressu Hebræorum ex Ægypto.

20. Jochabed patruelem suam,] cognatam, non amitam, ut dixi c. 2. 2.

Fueruntque anni vitæ Amram centum triginta septem.] Eusebius in Chronico tradit Amram, qui fuit pater Mosis, genuisse Mosen anno ætatis suæ 70; unde sequitur eum obiisse, cum Moses esset sexaginta septem annorum, puta 13 annis ante egressum Hebræorum ex Ægypto; licet Alexander Polyhistor, apud Eusebium velit Amram obiisse 20 annis ante exitum Hebræorum ex Ægypto.

Tradunt Hebræi, ut refert Genebrardus lib. 1. Chronol. septem viros metiri omnem seculorum cursum à principio mundi usque ad finem. Adamum enim vidit Mathusalem, hunc vidit Sem, Sem vidit Jacob, Jacob vidit Amram, Amram vidit Abiam Silonitem, Abias vidit Eliam qui vivit et vivet usque ad finem mundi. Sed errant in Amram; hic enim, ut dixi, obiit 13 annis ante exitum Hebræorum ex Ægypto: ergo non potuit videre Abiam Silonitem, qui post mortem Salomonis Propheta inducitur 3 Reg. 11. Nam ab egressu Hebræorum ex Ægypto usque ad annum 4 Salomonis, quo ædificatum est templum, fluxerunt anni 480, ut patet 3. Reg. 6. 1. Brevius et verius duobus hominibus metirentur omne seculum; nam Adam vidit Henoch, Henoch raptus redibit, et videbit finem mundi.

Vide hic quam exile sit omne hoc tempus nostrum, quam fugax totum hoc seculum. Audiat Christianus vere philosophantem Lælium apud Senecam lib. 6. Natural. quæst. cum enim quidam ei diceret: Sexaginta annos habeo; eleganter respondit: Hosne dicis sexaginta annos, quos nondum habes? præteritos annos, horas et ætates non habemus: neque etiam habemus fu-

turos; per momenta, punctaque temporis fugientis vivimus : ex die vitæ et horis puncta habemus quædam. Ac rursum : *Neque illud quod futurum est, meum est; nec quod fuit; in puncto fugientis temporis pendeo.* Recte enim dixit philosophus ille, nos proprie non habere tempus, sed punctum temporis, puta ipsum nunc : nam præteritum non est, sed fuit : futurum non est, sed erit : ergo solum habemus ipsum præsens, puta momentum nunc. Vide quam exile sit tempus nostrum, quam exilis voluptas, et vita hæc præsens.

20. Accepit autem Aaron uxorem Elizabeth, filiam Aminadab, sororem Nahason.] Hic Nahason in egressu ex Ægypto fuit princeps tribus Juda, ut patet Num. 1. 7.

Nota. Moses vir humilis hic studiose genealogiam Aaronis pertexit, suam pene negligit, nisi quatenus ad Dei vocationem, et missionem certæ personæ cognoscendam erat necessaria.

25. Hi sunt principes familiarum.] Hebræa, *hi sunt principes patrum*, qui scilicet inter patres fuerunt principes, et capita familiarum.

26. Iste est Aaron et Moyses,] qui scilicet missi sunt ad Pharaonem.

28. In die qua locutus est Dominus ad Moysen in terra Ægypti.] In Hebræo et Chaldæo hic incipit nova sententia, hoc modo : *Et factum est in die qua locutus est Dominus ad Moysen in hunc modum. Ego Dominus, loquere ad Pharaonem.* Unde et Latini codices hinc incipiunt v. 28.

Iste est ergo *Aaron et Moyses*, qui duces fuerunt tanti facinoris, qui quasi duo fulmina belli Pharaonem omnesque hostes prostraverunt, qui quasi sol et luna Israelem illustrarunt. Ecce quantum potest unus alterve homo, unus insignis populi dux. Ita unus Epaminondas Thebanos ad imperium evexit, ut eum videns Agesilaus, licet hostis, merito exclamarit : *ô virum magnificum!* Ita unus Scipio longum Roman. et Carthaginensium de imperio duellum diremit, illudque Romanis asseruit, ut merito de eo adhuc milite dixerit Cato : *Iste sapit solus, reliqui velut umbra vagantur;* et Metellus gratias egerit diis Romæ causa, quod alibi non exstiterit Scipio. Quin et Numantini hostes Roman. rogati cur jam Romanos duce Scipione fugerent, quos antea fugarant, responderunt : *Oves quidem eædem sunt; sed alium jam habent pastorem.* Testis est Plutarch. in Apophtheg. Roman.

Inter fideles quid non effecit unus Moyses, unus Josue, unus David, unus Josias, unus Elias, unus Eliseus, unus Daniel, unus Paulus, unus Gregorius, unus Athanasius, unus Chrysostomus, unus Hieronymus, unus Benedictus, unus Franciscus, unus Dominicus, unus Bernardus, unus Xaverius ? et nos quid facimus ? numerus sumus. Multiplicasti, Domine, gentem, non magnificasti lætitiam. Flebat Julius Cæsar legens gesta Alexandri,, dicebatque : *Ea ætate qua Alexander Darium devicit, ego adhuc nihil præclarum gessi.* Quot annos nos viximus ? quid præclari gessimus ?

29. Loquere ad Pharaonem.] Hic Moses narrationem v. 14 cœptam, et per genealogiæ suæ descriptionem interruptam, resumit et prosequitur.

30. Et ait Moyses coram Domino,] ait Domino, qui erat coram, sive coram quo stabat et agebat Moses.

Incircumcisus sum labiis,] impeditæ sum linguæ, rudis in loquendo et ineptus, ut dixi c. 4, v. 10.

CAPUT SEPTIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Mittit Dominus Mosen ad Pharaonem, eique dat signa quæ edat; virgam ergo suam Moses coram Pharaone in colubrum vertit, deinde v. 17. aquas omnes Ægypti convertit in sanguinem; similia faciunt malefici Pharaonis : v. 22. hinc obdurat se Pharao ne Hebræos dimittat.

1. Dixitque Dominus ad Moysen : Ecce constitui te Deum Pharaonis, et Aaron frater tuus erit propheta tuus. 2. Tu loqueris ei omnia quæ mando tibi, et ille loquetur ad Pharaonem, ut dimittat filios Israel de terra sua. 3. Sed ego indurabo cor ejus, et multiplicabo signa et ostenta mea in terra Ægypti, 4. et non audiet vos : immittamque manum meam super Ægyptum, et educam exercitum et populum meum filios Israel de terra Ægypti per judicia maxima. 5. Et scient Ægyptii, quia ego sum Dominus qui extenderim manum meam super Ægyptum, et eduxerim filios Israel de medio eorum. 6. Fecit itaque Moyses et Aaron sicut præceperat Dominus : ita egerunt. 7. Erat autem Moyses octoginta annorum, et Aaron octoginta trium, quando locuti sunt ad Pharaonem. 8. Dixitque Dominus ad Moysen et Aaron : 9. Cum dixerit vobis Pharao : Ostendite signa; dices ad Aaron : Tolle virgam tuam, et projice eam coram Pharaone, ac vertetur in colubrum. 10. Ingressi itaque Moyses et Aaron ad Pharaonem, fecerunt sicut præceperat Dominus, tulitque Aaron virgam coram Pharaone et servis ejus, quæ versa est in colubrum. 11. Vocavit autem Pharao sapientes et maleficos, et fecerunt etiam ipsi per incantationes Ægyptiacas et arcana quædam

similiter. 12. Projeceruntque singuli virgas suas, quæ versæ sunt in dracones; sed devoravit virga Aaron virgas eorum. 13. Induratumque est cor Pharaonis, et non audivit eos, sicut præceperat Dominus. 14. Dixit autem Dominus ad Moysen : Ingravatum est cor Pharaonis, non vult dimittere populum. 15. Vade ad eum mane, ecce egredietur ad aquas; et stabis in occursum ejus super ripam fluminis, et virgam, quæ conversa est in draconem, tolles in manu tua. 16. Dicesque ad eum : Dominus Deus Hebræorum misit me ad te, dicens : Dimitte populum meum ut sacrificet mihi in deserto, et usque ad præsens audire noluisti. 17. Hæc igitur dicit Dominus : In hoc scies quod sim Dominus; ecce percutiam virga, quæ in manu mea est, aquam fluminis, et vertetur in sanguinem. 18. Pisces quoque, qui sunt in fluvio, morientur, et computrescent aquæ, et affligentur Ægyptii bibentes aquam fluminis. 19. Dixit quoque Dominus ad Moysen : Dic ad Aaron : Tolle virgam tuam, et extende manum tuam super aquas Ægypti, et super fluvios eorum, et rivos ac paludes, et omnes lacus aquarum, ut vertantur in sanguinem; et sit cruor in omni terra Ægypti, tam in ligneis vasis quam in saxeis. 20. Feceruntque Moyses et Aaron sicut præceperat Dominus, et elevans virgam percussit aquam fluminis coram Pharaone et servis ejus; quæ versa est in sanguinem. 21. Et pisces, qui erant in flumine, mortui sunt : computruitque fluvius, et non poterant Ægyptii bibere aquam fluminis, et fuit sanguis in tota terra Ægypti. 22. Feceruntque similiter malefici Ægyptiorum incantationibus suis; et induratum est cor Pharaonis, nec audivit eos, sicut præceperat Dominus. 23. Avertitque se, et ingressus est domum suam, nec apposuit cor etiam hac vice. 24. Foderunt autem omnes Ægyptii per circuitum fluminis aquam ut biberent; non enim poterant bibere de aqua fluminis. 25. Impletique sunt septem dies, postquam percussit Dominus fluvium.

1. Dixitque Dominus ad Moysen.] Respondet hic Deus timiditati et querelæ Mosis, quam ipse proposuit c. præced. v. 12.

Ecce constitui te Deum Pharaonis.] *Deum* non natura, neque unione hypostatica : talis enim non constituitur, præsertim is qui jam ante subsistit, uti subsistebat hic Moses; sed participatione eminentiæ et potestatis divinæ contra Pharaonem : q. d. Noli, ô Moses, timere sævitiam et fastum Pharaonis; quia ego te feci quasi Deum Pharaonis, non quem ille fideliter adoret, sed serviliter timeat punientem, atque medentem obsecret; et, ut ait Rupertus : *Quoniam tu mitissimus virorum cum Pharaone dimicare indignum te ducis, teque deprimis, ecce ego sustollam te, faciamque te Deum Pharaonis; ut imperes aquis pro potestate Dei, ut ranas crees, ut imperes terræ ac cineri, faciasque in rege et exercitu ejus ciniphes et vesicas, ut imperes aeri, et pestem generet; ut imperes igni, et cum grandine mixtus feratur super peccatores; imperando elementis Deus eris Pharaonis : ecce quam gloriosa virtutum regina est humilitas, quæ in cœlum volare consuevit.* Hactenus Rupertus. Unde Chald. vertit : dedi te רב *rab*, id est principem Pharaonis.

Simili modo S. Basilius factus est Deus Valentis imp. S. Ambrosius Justinæ imp. S. Athanas. Hilarius, Hosius et Lucifer Constantii imp. dum eos liberrime coarguerunt, imo Neroni, Decio, Diocletiano et Antichristo compararunt, uti patet ex eorum verbis, quæ citavi. 2. Timoth. 1. 7. Sic S. Bernard. ad Eugenium Pontif. *Considera,* ait, *oportere te esse formam justitiæ; sanctimoniæ speculum, fidei defensorem,* etc. *virgam potentium, malleum tyrannorum, regum patrem, sal terræ, urbis lumen, sacerdotem Altissimi, vicarium Christi, Christum Domini, postremo Deum Pharaonis.* Sic Elias fuit Deus Achabo regi per suas minas et plagas : unde 3. Reg. 18. v. 17. cum ei diceret rex : *Tunc es ille qui conturbas Israel?* respondet intrepide : *Non ego turbavi Israel, sed tu, et domus patris tui, qui dereliquisti Dominum.* Vide hic quid mereatur humilitas, quàmque ipsa Mosen exaltarit, faciens eum Deum Pharaonis. Sicut Moses vicit Pharaonem, ita humilis vincit diabolum.

Legimus in Vitis Patrum lib. 7. c. 23. diabolum occurrisse S. Macario, ac voluisse eum percutere falce acuta, sed non valuisse, ideoque exclamasse, ac dixisse : *Magnam vim à te patior, Macari, qui cum cupio tibi nocere, non valeo : dum quæcumque tu facis, ego magis exuperem. Tu enim interdum jejunas, ego nunquam ullo cibo reficior. Tu sæpe vigilas, me vero nunquam sopor oppressit. Sed una re me vincis ipse fateor.* Cumque ab eo rem ipsam requisisset Macarius, ait : *Humilitas tua sola me vincit,* quo dicto, orante Macario, inter auras evanuit.

Ibidem alius Abbas ait : *Quantumcumque se deposuerit homo in humilitate, tantum proficit in altum; sicut enim superbia, si ascenderit in cœlum, usque ad infernum deducitur : ita et humilitas, si descenderit ad infernum, tunc exaltabitur usque ad cœlum.*

Ibidem alius comparat humilitatem S. Joanni Baptistæ, charitatem Christo. *Omnis labor,* inquit, *sine humilitate vanus est. Humilitas enim est præcursor charitatis. Sicut Joannes præcursor erat Jesu, omnes trahens ad eum : ita et humilitas attrahit ad charitatem, id est ad ipsum Deum, quia Deus charitas est.*

Ibidem c. 15. S. Antonio in meritis præfertur coriarius quidam mire humilis, qui jugiter dicebat : *Omnis hæc civitas ingreditur in regnum Dei propter justitias suas; ego autem solus propter peccata mea pœnam sempiternam ingrediar.*

Hinc S. Hilar. lib. 7. de Trinit. docet aliter Christum in Script. dici Deum, scilicet non constitutione, sed primo nomine, quia simpliciter et præcise vocatur Deus, ut Joan. 1. *Deus erat verbum;* secundo, nativitate; quia vocatur Deus non per adoptionem, sed per generationem : vocatur enim Filius Dei à Patre genitus;

tertio, natura, quia ipse dixit : *Ego et Pater unum sumus;* quarto, potestate; ipse enim dixit : *Data est mihi omnis potestas in cœlo et in terra;* quinto, professione; quia profitebatur coram Judæis se persequentibus, se consubstantialem et æqualem esse Patri, ut Joan. 5. *Patrem suum dicebat Deum æqualem se faciens Deo*, hancque suam professionem miraculis comprobavit, atque morte et martyrio suo obsignavit. Ita sanctus Hilarius.

Nota. Pro *Deum*, hebraice est *Elohim*, quod aliis à Deo, puta angelis et hominibus, iis præsertim quibus Deus suam potestatem judiciariam, aut principatum communicavit, tribuitur. Sic Exodi 22. 28. dicitur : *Diis* (judicibus) *non detrahes, et principi populi tui non maledices.* ps. 8. 6. *Minuisti eum paulo minus ab angelis*, hebraice *ab Elohim.* psalm. 138. 1. *In conspectu angelorum* (hebr. *Elohim.*) *psallam tibi.*

Ubi nota. Hoc nomen *Elohim* ex adjunctis tunc solet limitari, ne Deus verus intelligatur : nam quando absolute ponitur, soli Deo vero tribuitur; sic psal. 81. 1. dicitur : *Deus stetit in synagoga deorum, in medio autem deos dijudicat : deos*, id est judices; nam Deus verus, qui est summus omnium judex, à nemine judicatur, et v. 6. *Ego dixi, dii estis.* q. d. Non te vera, sed communicatione et nuncupatione mea dii estis. Hinc Christus hunc locum citans Joan. 10. 35. ait : *Si illos dixit deos, ad quos sermo Dei factus est.* q. d. Si illi vocantur dii, qui sola participatione et nuncupatione sunt dii, quanto magis ego sum Deus qui per naturam sum Deus? vide hic quantum amicos suos extollat Deus. Vere Philo l. 1. de Vita Mosis : *Cum amicorum*, inquit, *omnia sint communia, Deus potestatem et opes suas cum Sanctis communicat.* Hinc Moses ob virtutes suas, et ob ostenta sua ab Ægyptiis vocatus est Deus, uti tradit S. Cyrill. lib. 1. contra Julian. et S. Justinus oratione parænetica ad Gentes post initium et Euseb. lib. 9. de Præparat. Evang. ante finem, additque eum fuisse appellatum Mercurium, ob sacrarum litteratum intelligentiam et interpretationem. Idem tradit eum etiam vocatum fuisse Musæum. Vide hic in Mose quam verum sit vetus dictum : *Princeps probus est animata Dei in terris imago.*

Deum Pharaonis.] Perperam in Theodoreto legitur *Deum Aaronis* : sic enim jam apud eum legimus quæst. 17. *Quomodo Moses fuit Deus ipsius Aaron?* ac respondet : *Sicut Deus imperabat Mosi, ita Moses ipsi Aaroni; unde et Aaron appellatus est Propheta Mosis.* Verum manuscriptus codex Theodor. pro Aarone legit Pharaonem, et ita omnino scripsisse videtur Theodor. Sciolus vero aliquis ex eo quod Aaron propheta Mosis subjungitur, in præcedentibus quoque pro Pharaone Aaronem substituit, sed perperam.

Nota. Moses fuit Deus, non tantum Pharaonis, sed etiam Israelis; verum diversimode : Pharaonis enim Deus fuit, eum castigando; Israelis, eum protegendo, deducendo, regendo, sustinendo; quod enim de Elia dicit Elisæus 4. Reg. 2. 12. *Pater mi, currus Israel, et auriga ejus :* hoc ipsum verius de Mose dicas. Sicut ergo Deus insidens currui Cherubico Ezech. 1. auriga est mundi, ita Moses fuit auriga Israelis. Num. 11. 11. Ita legimus in Vitis Patrum, in Senten. 107. S. Macarium vocatum fuisse Deum monachorum. *Dicebant*, inquit, *de Abbate Macario Majore, quia, sicut Deus protegit totum mundum, et portat peccata hominum : ita et ille quasi quidam Deus terrenus fuit in fratribus, operiens delicta illorum, et ea quæ videbat vel audiebat, quasi non videns et non audiens.* Pari modo esto et tu angelus, imo Deus inter fratres et socios tuos.

Disce hic vanam esse gloriam quæ ab hominibus, veram quæ à Deo quæritur et accipitur. Unde S. Chrysost. hom. 2. in epist. ad Titum : *Non prohibeo*, inquit, *appeti gloriam, sed illa volo ambiatur, quæ vera est, quæ ex Deo est, cujus laus non ex hominibus, sed ex Deo est. Unum intueamur solum, ad id tota nostra dirigatur intentio, quo scilicet pacto Dei mereamur ore laudari. Si hoc intente incipiamus, humana semper omnia nihili æstimabimus. Non laudat te ille aut ille, nihil inde amittis; et si vituperet quispiam, nihil omnino te læsit. Sive enim laus, sive vituperatio, ex Deo tantum, aut emolumentum habet, aut detrimentum.* Deinde docet contemptum humanæ laudis nos Deo similes reddere. Sicut enim ab æterno fuit gloriosus, et in immensum semper glorificatus à Patre, Filio, et Spiritu sancto : ac proinde non indiget laude hominum; quæ per æternitatem antequam mundum conderet, nulla fuit : sic etiam gloriæ contemptor, unde concludit : *Quoties*, inquit, *difficile existimas contemnere gloriam, ista tecum animo versa : si hanc despexero, Deo æqualis*, id est similis, *efficiar, protinusque subibit gloriæ contemptus ex animo.*

Et Aaron frater tuus erit propheta tuus.] Sicut tu jam à me constitutus es Deus non natura, sed participatione; ita similem habebis prophetam Aaronem, non qui proprie propheta sit, id est, cui immediate futura revelet Deus; sed cui tu ea, quæ à me intelligis, reveles, ut eo seu interprete illa coram Pharaone proloquaris; uti ante explicatur; ut Hebræum נביא *nabi*, id est propheta, alludat ad rad. נוב *nub*, quæ loqui significat. Sic Apostolus 1. Cor. 14. v. 4. 5. 12. 22. 29. 30. 39. prophetas vocat præcones verbi Dei, et prophetiam vocat prædicationem, uti ibi dixi, ubi et varias nominis *propheta* significationes adduxi. Ex hoc ergo loco colligi non potest Aaronem proprie fuisse prophetam, licet idipsum ex aliis locis colligatur, scilicet ex c. 4. 27. ubi Deus ei revelavit Mosis reditum dicens : *Vade in occursum Mosi;* et 1. Reg. 2. 27. dicit Dominus Heli pontifici, prognato ex Aarone : *Numquid non aperte revelatus sum domui patris tui?*

Pulchre Rupertus : *Quoniam*, inquit, *non est dignus Pharao tecum, ô Moses, qui Deus ejus es constitutus, loqui, Aaron erit tuus propheta plagas quas tu facies pronuntiaturus, sive tanquam minister tuus illaturus : exemplo videlicet mei, qui hominibus non loquor per me, sed per prophetas meos mando ea, quæ illis vel denuntianda, vel à me facienda sunt, et isti duo homines ita profecto egerunt, alter potestatem in sermone habens, alter potestatem in faciendis coram Pharaone signis exercens.*

Ubi nota Aaronem non tantum fuisse prophetam Mosis, quia fuit ejus interpres apud Pharaonem, sed etiam quia ejus jussu faciebat signa, et plagas inferebat Ægypto, ut patet de virga versa in colubrum hoc c. v. 10. unde c. 19. ait Dominus Mosi : *Dic ad Aaron, Tolle virgam tuam, et extende manum tuam super aquas Ægypti*, etc. *ut vertantur in sanguinem.* Et c. 8. 5. *Dic ad Aaron : Extende manum tuam super flu-*

vios, etc. *et educ ranas.* Et v. 16. *Loquere ad Aaron : Extende virgam tuam, et percute pulverem terræ, et sint sciniphes.* Ergo colubros, sanguinem, ranas, et sciniphes Ægypto induxit Aaron, sed præcepto Mosis, quasi Dei sui mandantis. Unde et Moses, non Aaron, plagas hasce orans Deum revocavit et stitit, ut iisdem locis subditur. Porro plagas sequentes, utpote graviores, puta ulcerum cap. 8. 9. pestis cap. 8. v. 15. grandinis, tonitruorum et fulgurum c. 8. 23. locustarum c. 10. 12. tenebrarum cap. 10. 22. non Aaron, sed solus Moyses extendendo manus Ægypto inflixit.

Tropologice, hæc apposite duobus fratribus, scilicet S. Basilio et Gregorio Nysseno adaptat Nazianz. orat. 22. et ejus Scholiastes Nicetas. *Moses*, inquit, *fuit legislator Hebræorum; sic Basilius legislator fuit monachorum, Nyssenus vero sanctissimus fuit instar Aaronis. Basilius princeps fuit sacerdotum, Nyssenus fuit illi proximus, et quasi illius lingua alios initians : ambo decem plagis peccatum affecerunt, mare vitiorum sciderunt Ægyptios, id est hæreticos et dæmones depresserunt; Amalec, id est Julianum, typica crucis manuum extensione fugarunt; Israelitas vero pane cœlesti, et aqua cœlestis doctrinæ paverunt, atque ad regnum cœleste perduxerunt.*

3. Ego indurabo cor ejus.] Calvin. hoc loco quasi ariete, suam, de Deo active, et proprie obdurante, hæresim ita propugnat, ut eo se omnes sophistas prosternere glorietur : itaque vertit ipse, *ego constringam cor ejus.* Calvini ergo hæc est mens et sententia, licet, ut tam infame virus occulat, vel potius honestet, implexa, Deum obdurasse Pharaonem, non ei immittendo duritiem; sed tum satanæ eum addicendo et mancipando, ut cor ejus durum obduraret magis; tum quod arcano quodam motu, qui captum nostrum superet, cor ejus gubernarit, et ad pervicaciam obdurarit : neque tamen peccati auctorem fuisse Deum, eo quod justo judicio idipsum fecerit; duritiem enim Pharaonis peccatum fuisse, obdurationem vero fuisse Dei judicium. Ita ipse.

Verum hæc seculis omnibus inaudita est hæresis, et execranda blasphemia, quam tum alibi passim, tum hic redarguit ipsa S. Scriptura; quod enim Pharao non à Deo, sed à seipso, suaque malitia proprie et directe sit obduratus, demonstratur : Primo, ex eo quod Deus misso Mose Pharaoni decies præcepit dimissionem populi Judaici; ergo voluit ut missum faceret populum; non ergo eum obdurare voluit, ut eum retineret : hoc enim proprie velle, est velle efficaciter, ut Pharao nolit populum dimittere : velle autem ut dimittat, idque præcipere; ac rursum efficaciter id nolle, ideoque obdurare, manifeste inter se pugnant. Rursum, si Dei voluntas erat obdurare Pharaonem, ergo Pharao ei se conformans non peccabat : Dei enim voluntas omnis bonæ voluntatis mensura est.

Secundo, Deus reluctantem Pharaonem gravissime punivit; atqui Deus non est auctor eorum quorum est ultor, inquit S. Fulgent. lib. 1. ad Monimum cap. 3.

Tertio, Pharao ipse paulatim Deo, Mosi et Hebræis cessit, dum primo eos sine prolibus et armentis; secundo cum prolibus, sed sine armentis; tertio omnino cum suis abire permisit : ergo ipse se flectebat et obdurabat; quin vero Pharao ipse non tam impius fuit, ut duritiei suæ causam in Deum evomeret; sed sibi eam tribuit Exodi 10. 16. *Peccavi*, inquit, *in Dominum.*

Quod enim Calvinus Deum culpa liberare contendat, peccatum Pharaoni, obdurationem Deo tribuendo, tam impie quam imperite id facit. Si enim durities Pharaonis peccatum est, cur pariter peccatum non sit obduratio, quæ duritiei est causa ? Causa enim ad peccatum impellens, utique peccat, Joan. 8. 34. Rom. 1. 32. et vel maxime tunc, cum efficaciter impellit, ut ei alter resistere nequeat.

At instat Calvinus, obdurare in Deo non esse culpam, quia justum hoc Dei judicium est; sed frivola est et inanis hæc larva : si enim durities culpa est, quocumque fine, quocumque judicio ad eam impellas, culpam admittis, quod enim in se malum est et culpa, nullo fine licet : ideoque non justum est hoc, sed impium Calvini judicium, tantumque est dicere ac si aperte pronunties : Deus peccati auctor est, sed hoc fine ut judicium suum, et præcedentium peccatorum vindictam exerceat.

Quarto, non Pharao tantum sibi, sed et Scripturæ culpam et obdurationem eidem tribuit, cum jam immunem et liberum à pœna, ad ingenium sponte rediisse narrat, Exod. 8. vers. 15. *Videns*, inquit, *Pharao quod data esset requies, ingravavit cor suum*, et cap. 9. 34. *Videns Pharao quod cessasset pluvia, auxit peccatum, et ingravatum est cor ejus*, id est, ut habetur in Hebræo, יכבד לבו *jachbed libbo*, id est, *aggravavit ipse cor suum.* Idem patet c. 8. vers. ult. in Hebræo : unde quoties noster Interpres in Exodo vertit, *ingravatum est*, accipe *ingravavit se cor*, id est voluntas, *Pharaonis* : sic enim Hebræa ubique vertas, ipse ergo Pharao proprie et positive se induravit; Deus vero permissive et indirecte, uti dicam quæst. 2. Ita censent et explicant passim Patres omnes et interpretes Catholici.

Objicit Calvinus, primo : Multum interest inter agere et pati, inter agere et permittere; obdurare autem est agere, ergo non tantum est permittere obdurari, sed est efficere ipsam duritiem.

Resp. phrasi Hebræa et Latina permissio, imo et occasio, sæpe vocatur actio; unde illud tritum :

Blanda patrum segnes facit indulgentia natos.

Sicque vulgo loquimur. Rursum, agere apud Hebræos latissimum est, et amplissime sumitur, ut de Josepho Gen. 41. 13. in Hæbræo, dicit pincerna, Joseph me reddidit (scilicet per suum vaticinium, id est, reddendum me prædixit) officio; et illum, pistorem scilicet, suspendit, id est suspendendum prædixit. Sic hic cap. 5. vers. 22. Moses dicit Domino : *Cur afflixisti populum tuum ?* id est, cur ei afflictionis occasio fuisti mittendo me ad Pharaonem, eumque hac ratione magis exacerbando contra Hebræos ? Potiori ergo ratione Deus providentia sua claudens omnia, modum, tempus, gradumque et limitem ultra quem non progrediantur, omnibus omnino hominum actibus definiens, dum sinit malos male agere, seque obdurare, eisque concursu suo assistit, ut agere possint quod lubet, agere dicitur.

Instat Calvinus : Permissio, uti et aliæ negationes et privationes, non est judicium, non est vindicta, non est pœna; hæc enim positive a

judice infligitur. Atqui obduratio est judicium, vindicta et pœna præcedentium peccatorum: ergo non tantum permissive, sed et positive à Deo infligitur.

Resp. majorem esse falsam: licet enim sententia judicis debeat esse positiva, pœna tamen per eam irrogata sæpe est privativa, ut cum judex punit aliquem privatione bonorum, inhabilitate ad officia et dignitates, etc. Sic lex Julia plectit adulteras, dum eas à parentibus impune occidi permittit. Pari modo decretum permittendi hunc illumve obdurari, in Deo est positivum, et actio positiva; ipsa tamen permissio obdurationis non est positiva actio, est nihilominus ingens pœna; quis enim non videt magnam esse peccatorum pœnam, cum Deus eis permittit impune quid libet agere, et in profundum malorum ac gehennæ ruere? Adde in hac obduratione non tantum esse permissionem, sed et alias actiones positivas Dei, ut dicam quæst. 2.

Objicit secundo: Non semel, sed crebro hic dicitur quod Deus obdurarit Pharaonem, non autem quod Pharao obdurarit seipsum: atqui non videtur probabile Script. toties improprio sermone uti.

Respondeo: Pluries hic dicitur quod Pharao obdurarit seipsum, ut patet ex dictis, rarius quod Deus eum obdurarit, videlicet tantum in 6. 8. et 9. plagis, et cum Hebræos Ægypto egressos insecutus est, idque hic prædixit Mosi, ut videlicet illi animum adderet, utpote experturo tantam regis contumaciam, itaque non percelleretur Moses, cogitans non sine Dei providentia et prædictione indurari Pharaonem, sciretque cor regis esse in manu Dei, et ab eo tandem emolliendum esse, ut dimitteret Hebræos, uti et fecit post ultimam plagam primogenitorum.

Objicit tertio: Deus cap. 10. vers. 1. dicit se indurasse Pharaonem, ut signa, plagas et potentiam suam in eo ostenderet: ergo signis et flagellis suis non obduravit Pharaonem, sed potius obduravit eum hoc fine, ut occasionem haberet eum flagellandi, et justitiam potentiamque suam in eo ostendendi.

Resp. Potentiam suam ostendit Deus in Pharaone, non eum obdurando, sed obduratum flagellando et puniendo, de quo plura suis locis: alioqui enim si libere Pharao se non obduravit, sed Deus eum obduravit, quæ pugna fuit inter Pharaonem et Deum? sic enim Deus omnia, Pharao nihil effecit. Quamnam, quæso, in lapide obdurato Deus ostendit potentiam; aut quæ potest esse cum lapide pugna?

Quæres secundo, si non directe et positive, quibus ergo modis Deus dicitur indurasse Pharaonem?

Resp. primo permissive, ubi nota. Aliter et longe potentius permittit peccata Deus quam homo, v. g. princeps, eadem permittat: Deus enim omnium hominum voluntates in sua habet manu, ut eas quaquaversum flectere possit; voluntas vero hominis sine Dei nutu in nullum omnino opus, sive bonum sive malum exire potest, nisi Deus illi permissionis suæ laxet habenas, imo cum illa positive concurrat et cooperetur, ad actum et opus hoc producendum. Sicut ergo is qui leonem fune constrictum tenet, si eum laxet et dimittat, leoque solutus aliquem occidat, dicitur tenens leonem hominem illum occidisse, non per se, sed per leonem quem dimisit: Ita et Deus sinens voluntatem peccare et in peccatis se obdurare dicitur ipse eamdem obdurare; præsertim quia suo concursu ad hunc actum obdurationis concurrit.

Secundo, Pineda in Job 8. vers. 20. n. 3. sic explicat; indurabo, et, ut hebraice est, aggravabo, aut confortabo cor Pharaonis, id est cor Pharaonis, durum, forte, potens resistere, minimeque timidum aut molle efficiam: hæc enim naturalis constantia et animositas, qua fiebat ut Pharao propositi sui esset tenax, nec facile illud mutaret, erat à Deo auctore naturæ, sed ipse Pharao illa quasi armis, ut suo conditori resisteret, abutebatur. Hæc expositio vera est, sed non plena; nam hæc durities Pharaonis, non tantum erat constantia quædam naturalis, sed insuper pertinacia, protervia, et pervicacia superbi animi; quorum vitiorum Deus non erat auctor; sed vel ipse Pharao, vel innata illi concupiscentia, et corruptæ naturæ indoles.

Tertio, induravit Deus Pharaonem, subtrahendo illi gratiam suam, quæ cor ejus molliret, sicut sol indurat lutum, non positive efficiendo duritiem, sed exsugendo humorem, qui temperabat et molliebat lutum; sic et Deus, inquit S. August. *indurat cor non apponendo gratiam, non autem impellendo ad malitiam*, intellige *gratiam*, non omnem, sed copiosam, potentem et efficacem; relinquit enim Deus obduratis aliquam gratiam, qua subinde eos movet et pulsat; alioqui essent ipsi omnino desperatæ salutis, et quasi damnati, sed gratia hæc rara est, tenuis et modica.

Quarto, dando ei opes, animos, imperium, gloriam, quibus ille se in sua tyrannide obfirmavit.

Quinto et aptissime, Deus dicitur obdurasse Pharaonem, quia cum videret eum durum et obstinatum, quædam circa illum egit, ex quibus ille sumpsit occasionem magis obdurandi se. Pro quo nota. Pharao dominandi cupidus plane obfirmarat animum retinere Hebræos, ut eis dominari posset; utque gentem tam insignem et industriam operibus publicis regni applicaret; ingens enim ab eis percipiebat emolumentum. Hinc factum est ut, cum Deus illos ab eo abstrahere et educere vellet, ille eo magis eos detinere cuperet, magisque animum suum in hac voluntate, ambitione et tyrannide obfirmaret.

Deus ergo obduravit Pharaonem, primo, suis plagis et flagellis, idque ea immitendo non simul et excessive; sed paulatim, moderate et per intervalla; ita ut requiem ei daret subtracto flagello ad tempus, quo fiebat ut hæc flagella minora essent ejus tyrannide et duritie, nec mollire aut frangere possent ejus animum, ita libidine dominandi Hebræis accensum et obfirmatum, sed potius magis eum in illa accenderent et obfirmarent: cor enim ejus erat durum instar adamantis, qui quo magis tunditur, eo magis induresci; durus enim et depravatus affectus omnia in suam duritiem et pravitatem convertit, et licet durante flagello videretur subinde molliri (prout alternantibus animi affectibus, subinde ad tempus molliuntur homines duri) tamen eo cessante, mox ad ingenium et duritiem suam redibat. Unde Exodi 8.

vers. 15. dicitur : *Videns Pharao quod data esset requies, ingravavit cor suum.* Ita S. August. hic q. 36. et Anast. Nicenus q. 29. Itaque sicut pueri nequam et pervicaces verberibus fiunt duriores, sic et Pharao verberibus Dei. Unde sicut præceptor flagellando puerum pervicacem, dicitur eum flagellis suis obdurare, magisque pervicacem efficere : ita Deus suis plagis dicitur indurasse, et durius reddidisse cor Pharaonis, non immittendo illi duritiem, sed objiciendo illi flagella, quibus ipse magis seipsum obduravit, fortiusque Deo restitit.

Secundo, obduravit Deus Pharaonem per miracula, primo magorum : cum enim Pharao vidit magos suos eadem portenta facere quæ faciebat Moses, contempsit portenta Mosis et Dei ; unde tunc non tam Deus, quam magi dicuntur obdurasse Pharaonem. Postquam vero magi à Mose victi sunt, ab eoque ulceribus percussi, amplius coram Pharaone consistere, eumque obdurare non potuerunt; tunc demum dicitur Deus eum obdurasse cap. 9. v. 12. ibi enim primo dicitur, quod Deus indurarit Pharaonem ; quia scilicet hæc Dei miracula simul erant plagæ et verbera, quæ animum Pharaonis durum tundentia, non molliebant, sed duriorem efficiebant. Adde tertio, Deus post plagas objiciebat Pharaoni hasce aut similes cogitationes : Vult Deus ut illi cedas et te humilies ; vult ut animum superbum et durum deponas ; vult ut populum Hebræum, quem tyrannice opprimis, dimittas, esto ille tibi magno sit honori, utilitati et gloriæ. Quibus cogitationibus irritatus superbus Pharaonis animus, magis intumescebat, indurescebat, excandescebat et reluctabatur Deo, dicebatque : Quis mihi imperabit ? ego sum Pharao rex magnus. Quis est Deus Hebræorum qui hanc prædam mihi eripiat ? non cedam, non dimittam populum. Et hoc proprie videntur significare verba Scripturæ, quibus post plagas plerasque statim subditur : *Induravitque Dominus cor Pharaonis, et non audivit eos.* Et hoc sensu ait S. August. lib. 5. contra Julian. cap. 3. Deum non tantum sua patientia, sed et potentia (id est potenti imperio, plagis et flagellis) Pharaonem obdurasse. Obduravit ergo Deus Pharaonem, id est illo providentiæ modo in miraculis et flagellis tum immittendis, tum revocandis, in magorum artibus permittendis, in rigore rigidaque petitione Mosis, et aliis circa illum usus est Deus, quibus Pharao obduruit magis, quibusque Deus eum se ex propria malitia, proprioque voluntatis arbitrio magis obduraturum præsciebat, non autem quibus ipse eum obdurare intendebat.

Quæres tertio, quid sit durities cordis, et quæ illius sint proprietates et affectus ?

Resp. S. Bernardus lib. 1. de Consid. ad Eug. *Cor durum*, inquit, *est quod nec compunctione scinditur, nec pietate mollitur, nec movetur precibus, nec cedit minis, quin etiam flagellis duratur magis. Cor durum est ingratum ad beneficia, ad consilia infidum, ad judicia sævum, inverecundum ad turpia, impavidum ad pericula, inhumanum ad humana, temerarium ad divina : præteritorum obliviscens, præsentium negligens, futurorum improvidum : ipsum enim est, cui præteritorum, præter solas injurias, nihil omnino non præterit, præsentium nihil non perit, futurorum nulla est, nisi forte ad ulciscendum prospectio ; et ut brevi cuncta horribilis mali mala complectar cor durum est, quod nec Deum timet, nec homines reveretur.*

Jam proprietates duri cordis sunt, primo, indurati corde nolunt intelligere ut bene agant, oculos et aures claudunt salutaribus monitis, nolunt audire ea quæ sunt virtutis et salutis. Qui, ut ait Job cap. 21. 14. *dixerunt Deo, recede à nobis, scientiam viarum tuarum nolumus.* Sic Pharao Exodi 5. v. 2. *Quis est*, inquit, *Dominus ut audiam vocem ejus ? nescio Dominum*, hinc Job c. 24. ait tales esse rebelles lumini.

Hinc secundo, tales vicissim relinquit, projicit et despicit Deus Prov. 1. *Despexistis omne consilium meum, et increpationes meas neglexistis : ego quoque in interitu vestro ridebo et subsannabo.*

Tertio, tales, ut ait Sapiens Prov. 2. *lætantur cum malefecerint, et exultant in rebus pessimis ; quorum viæ sunt perversæ, et infames gressus eorum*, et cap. 12. *Quasi per risum stultus operatur scelus.*

Quarto, indurati venerunt in profundum malorum, Deumque et homines contemnunt. Proverb. 18. *Impius*, inquit, *cum in profundum venerit peccatorum, contemnit, sed sequitur eum ignominia et opprobrium.*

Quinto, peccatum eorum dicitur indelebile, et vulnus insanabile ; quia ægre et vix remittitur, hinc Jerem. 17. *Peccatum Juda*, inquit, *scriptum est stylo ferreo in ungue adamantino*, et cap. 30. *Insanabilis fractura tua.*

Sexto, non pudet illos scelerum etiam turpissimorum, sed, ut ait Jeremias, c. 3. *Frons mulieris meretricis facta est tibi, noluisti erubescere.*

Septimo, tales sunt pene incorrigibiles : unde de iis ait Sapiens Eccl. 7. *Considera opera Dei quod nemo possit corrigere quem ille despexerit*, et Sap. 12. *Nequam est natio eorum, et naturalis malitia ipsorum, et non poterat mutari cogitatio eorum in perpetuum.*

Octavo, tales percussi à Deo non sentiunt. Jerem. 5. *Domine, percussisti eos, et non doluerunt :* tales etiam non sentiant stimulos et remorsus conscientiæ, quia eam quasi exstinxerunt.

Nono, ob inveteratam et roboratam peccandi consuetudinem, fit istis quasi impossibile bene agere, et non peccare. Jerem. 13. *Si mutare potest æthiops pellem suam, aut pardus varietates suas ; et vos poteritis bene facere, cum didiceritis malum.* Et S. August. lib. 6. Confess. *Suspirabam*, ait, *ligatus non ferro alieno, sed mea ferrea voluntate. Velle meum tenebat inimicus, et inde funes mihi fecerat. Ex perversa enim voluntate facta est consuetudo, et dum consuetudini non resistitur, facta est necessitas ; quibusdam annulis sibimet annexis tenebat me stricte dura servitus.*

Decimo, S. Paulus Roman. 1. et 2. ait tales thesaurizare sibi iram, et traditos esse in reprobum sensum, et alibi vocat eos filios perditionis et diffidentiæ, et vasa apta in interitum, qui desperantes se tradiderunt in omnem operationem immunditiæ.

Undecimo, isti peccata peccatis cumulant, et in dies in pejus proficiunt, et ut dicitur Apoc. 22. qui in sordibus sunt, sordescunt adhuc. *Tunc est consummata infelicitas*, ait Seneca in Prov. *ubi turpia non solum delectant, sed etiam placent ; et desinit esse remedio locus, ubi quæ fuerant vitia, mores fiunt.* Talis fuit Cain Gen. 4. 18. filii Heli 1. Reg. 2. 22. Saul. 1.

Reg. 17. 18. Sedecias 2. Paralip. 36. 13. Judæi Jerem. 2. 20. principes sacerdotum Matth. 27. 4.

Quæres quarto, quomodo Deus tractet obduratos, et quomodo se erga eos gerat?

Respondeo: In pœnam peccatorum quæ admiserunt, primo, permittit eos sequi suas cupiditates et libidines, nec ab illis removet earum illecebras, occasiones et tentationes. Ps. 80. *Dimisi eos secundùm desideria cordis eorum, ibunt in adinventionibus suis.* Et Paulus Rom. 1. ait Deum eos tradidisse in desideria cordis eorum; hinc et psal. 72. dicitur: *Transierunt in affectum cordis;* id est, quidquid corde affectarunt et concupierunt, hoc assecuti sunt omniaque eis ex voto successerunt.

Secundo, dat eis Deus affluentiam rerum temporalium, et prosperos successus, quibus illi excæcati ruunt in omnia scelera suumque exitium. Psalm. 72. *Prodiit quasi ex adipe iniquitas eorum,* id est, ex corde adipato et pingui, ob abundantiam rerum temporalium, iniquitas eorum processit.

Tertio, aufert ab eis Deus tribulationes, quibus castigati peccatores redeunt ad sanam mentem. Psal. 72. *In labore hominum non sunt, et cum hominibus non flagellabuntur,* aut si eos flagellat, minora eis immittit, quàm ut eorum durities flecti aut frangi possit, quo fit ut ipsi flagellis Dei magis se obdurent.

Quarto, Deus vetat Sanctos orare pro talibus, Jerem. 7. *Tu noli orare pro populo hoc, et non obsistas mihi, quia non exaudiam te,* etc. 15. *Si steterint Moses et Samuel coram me, non est anima mea ad populum istum.*

Quinto, amovet Deus ab eis bonos monitores, confessarios, doctores et angelos sanctos, Jerem. 51. *Curavimus Babylonem, et non est sanata: derelinquamus ergo eam, quoniam pervenit usque ad cœlum judicium ejus,* et Paulus Act. 13. ad Judæos: *Quoniam repellitis illud* (verbum et regnum Dei), *ecce convertimur ad Gentes, sic enim præcepit nobis Dominus.*

Sexto, aufert ab eis prædicationem verbi sui, qua animus illuminatur, pascitur, flectitur, excitatur ad pœnitentiam. Amos 8. *Emittam famem in terram: non famem panis, neque sitim aquæ, sed audiendi verbum Domini.*

Septimo, Dei permissu tales incidunt in adulatores, et malos consiliarios, qui eos in mala, suamque ruinam impellant. Sic Roboam stultorum juvenum consilium sequens, magnam regni partem perdidit. Sic Absalon neglexit utile consilium Achitophel, prætulitque consilium Chusai, quod sibi fuit exitio.

Octavo, permittit Deus enasci falsos doctores et prophetas, qui suis signis, hypocrisi, blandiloquentia, induratos seducant, uti fecerunt magi apud Pharaonem, itaque faciet Antichristus, 2. Thessal. 2. 12.

Nono, laxat Deus habenas diabolo, ampliorem dans ei facultatem insidiandi et nocendi talibus hominibus, qua ille accepta, eos mire exagitat et tentat, tum seducendo eorum mentes vanis et falsis opinionibus, tum objiciendo varia objecta voluptatum, variasque illecebras vitiorum, tum etiam turbando phantasmata, et inflammando affectus, tum pseudoprophetas mittendo qui eos seducant, de qua re mira extat visio Michææ Prophetæ 3. Reg. 22. 19.

Decimo, aufert ab eis bona exempla, bonos præsides et principes, bonos socios, omniaque pene salutis subsidia, et contraria eis obijci permittit, quæ eos incitent ad omne malum, quo fit ut nusquam non offendant et cadant, quod pulchra similitudine vineæ declarat Isaias c. 5. Ita Pererius.

Denique obstinatæ voluntatis merces est obstinatum et perpetuum gehennæ incendium. Audi S. Bernard. Epist. 253. *Ob hoc inflexibilis et obstinatæ mentis malum punitur æternaliter, licet temporaliter perpetratum; quia quod breve fuit tempore, vel opere, longum esse constat in pertinaci voluntate: ita ut si nunquam moreretur, nunquam velle peccare desineret, imo semper vivere vellet, ut semper peccare posset.*

4. Immittamque manum,] percutiam, affligam, puniam.

Per judicia maxima,] per maximas plagas. Unde Septuag. vertunt συν εκδικησει μεγαλη, *cum ultione magna*, quæ omnibus justissimum Dei judicium in Ægyptios ostendat.

6. Ita egerunt.] Est pleonasmus Hebraicus. Jam enim dixit eos ita fecisse.

7. Erat autem Moses octoginta annorum.] Ergo cum Moses 40 annis præfuerit populo in deserto, Deuter. 8. 2. mortuusque sit anno ætatis 120. Deuter. 34. 7. Hinc sequitur eum statim hæc signa et has plagas coram Pharaone inchoasse, easque omnes brevi tempore complesse, cum inchoaret annum ætatis 81, eodemque anno sub initium veris, populum ex Ægypto eduxisse. Ita Rupertis et Abulensis.

8. Dixitque Dominus ad Mosen et Aaron,] ad Aaron mediate; nam immediate soli Mosi loquebatur Deus. Unde subdit: *Dices ad Aaron.*

9. Ostendite signa.] Hebraice est, *date pro vobis signum*, id est, signo probate ea quæ dicitis, scilicet Deum velle, ut ego Hebræos ex Ægypto dimittam.

Tolle virgam tuam.] Eadem virga nunc Mosis, nunc Aaronis, nunc Dei dicitur; quia horum omnium fuit instrumentum ad patranda miracula et plagas Ægypti.

10. Fecerunt sicut præceperat Dominus.] Ergo prius Moses et Aaron rogarunt Pharaonem ex parte Dei, ut dimitteret Hebræos ad tres diætas sacrificii causa; sed cum hoc abnueret Pharao, et peteret signum, mox Aaron protulit virgam, quæ versa est in colubrum: Deus enim non volebat hæc signa ultro obtrudi Pharaoni, sed tantum ea fieri illo petente, ut patet v. 9.

Tulit.] Hebr. Chald. et græce est *projecit.*

11. Vocavit autem Pharao sapientes et maleficos.] *Sapientes* hic vocantur rerum arcanarum, vel artis admirabilis periti, qui et malefici et incantatores erant. Pro *maleficos* hebraice est מכשפים *mecassephim*, quod proprie præstigiatores significat, sed extenditur ad quoslibet magos. Septuag. vertunt, *sophistas* et *pharmacos*, id est veneficos; Onkelos vertit, *magos;* Aquila κρυφιαστας, id est occultorum cognitores et patratores.

Principes horum fuerunt Jannes et Mambres, ut patet 2. Timoth. 3. v. 8. de quorum sepulcro mira narrat Palladius in Vita beati Macarii ab eo visa et comperta; scilicet sepultos eos esse in hortis, in quibus ipsi dum viverent, omnis generis arbores plantaverant, sperantes fore ut, post mortem in illo quasi paradiso, deliciis fruerentur; hic autem locus tenebatur à dæmonibus, qui proinde beatum Macarium eum ingredientem invaserunt, sed ab eo signo crucis

fugati sunt. Macarius autem singula lustrans, invenit fructum malorum punicorum, quæ nihil intus habebant: erant enim arefacta à sole; plurima item aurea donaria.

Nota. Plinius, Justinius, S. Augustinus, et alii passim tradunt inventorem magiæ fuisse Zoroastrem, qui eodem die quo natus est risit, vixitque tempore Nini et Abrahæ, fere 600 annis ante Mosen: hunc Zoroastrem nonnulli volunt esse Cham filium Noe.

Apud Cassianum vero Serenus Abbas collat. 8. cap. 21. originem magiæ priorem diluvio facit: ait enim illam cœpisse eo tempore, quo filii Dei permisti sunt filiabus hominum Genes. 6. nec periisse magiam diluvio, eo quod Cham illam didicerit ante diluvium, et promulgarit post diluvium.

Fecerunt similiter.] Quæres quot modis possint magi et dæmones mira sua efficere?

Suppono, nec dæmones, nec magos posse vera miracula efficere. Miraculum enim est id quod omnem naturæ vim, omnemque causarum naturalium ac hominum et angelorum facultatem superat: possunt tamen facere nonnulla, quæ hominum aliarumque rerum naturalium vim superant, quæ proinde hominibus mira sunt, non miracula.

Dico primo; mira pleraque quæ fecit dæmon, non sunt res veræ et reales, sed tantum præstigiæ. Potest enim dæmon phantasiam, vel oculos ita perstringere et ludificare, ut videre se putent quod revera non existit, idque primo, phantasiam hominum ita valide commovendo, ut imaginentur se videre id quod non existit, quomodo somniantes putamus non mira videre, quæ revera non sunt. Mira hujus rei exempla affert Galenus et alii, ut de illo qui per vitiatam imaginationem putabat, se nasum habere ingentem instar ulnæ; et altero, qui nolebat tangi, eo quod se diceret habere corpus vitreum; et tertio, qui edere nolebat, eo quod diceret se esse mortuum. Secundo, organum visus turbando, quomodo ophtalmici mira se videre putant quæ revera non sunt, nec videntur. Tertio, exterius medium immutando, quomodo in aquis baculus rectus videtur fractus vel reflexus. Hoc modo, per præstigias scilicet, Apollonius Tyanæus mortuum resuscitavit; nam ope dæmonis illusit oculis hominum, ut vivum putarent qui erat mortuus. Hoc modo et Circe maga Ulyssis socios in varias bestias transformavit. Sic et veneficæ illæ Italæ, quarum meminit Augustinus 18. Civit. cap. 18. viatores transformabant in jumenta quæ sua onera bajularent. Sic et hodie lycanthropi per præstigias se in lupos transformant, ovesque, quin et homines invadunt et laniant. Sic etiam dæmon sagis dat aurum, argentum, et cibos subinde, non veros, sed phantasticos; unde cum ad se redeunt, esuriunt, ac si nihil comedissent.

Dico secundo: dæmones mira possunt facere per motum localem: sunt enim celerrimi et fortissimi. Sic primo, Satan igne è cœlo demisso oves et pueros Job consumpsit, Job 1. Sic hisce annis per ventos validissimos domos et turres subvertit. Sic secundo, sustulit Simonem Magum in aera, ut volaret; sic et hodie volant sagæ nostræ. Sic ait Albertus Magnus aliquando boves pluisse, quos videlicet aliunde dæmones, vel angeli prius in aera sustulerant. Tertio, potest dæmon subito hominem, vel rem aliam è conspectu hominum subtrahere, atque ita reddere invisibilem. Sic Apollonius ex oculis Domitiani evanuit. Sic Gyges per annulum faciebat se præsentibus invisibilem. Non potest autem dæmon facere, ut unum corpus sit in duobus locis, aut duo corpora in uno loco, aut ut corpus de extremo in extremum transeat, non pertranseundo spatium medium. Rursum: *Cum dæmon*, inquit S. Thomas. 1. p. q. 114. art. 4. ad 2. *possit formare corpus ex aere, cujuscumque formæ et figuræ, ut illud assumens in eo visibiliter appareat: eadem ratione cuicumque rei corporeæ potest circumponere quamque formam corpoream, ut in ejus specie videatur.* Quarto, potest facere dæmon ut statutæ moveantur, ambulent et loquantur; quia ipse eas movet, et juxta eas sermonem humano similem in aere efformat. Simili modo, effecit ut Claudia Vestalis Romana in testimonium pudicitiæ, navem in Tiberi hærentem zona sua extraheret, et duceret quò vellet: Tuccia vero eamdem ob causam, aquam Tiberi haustam in cribro, ad capitolium perferret. Quinto, potest dæmon cadavera aut larvas hominum, leonum et animalium induere, per eaque, quasi viva essent, ludificare et terrere homines, uti conatus est facere S. Antonio. Sexto, miros affectus amoris, odii, iræ, tristitiæ, mira etiam phantasmata in homine excitat, commovendo humores in corpore, præsertim bilem atram et flavam.

Dico tertio: potest dæmon mira efficere applicando activa passivis, eaque commiscendo per causas naturales; rerum enim naturalium miras virtutes ipse penitissime cognoscit. Si enim theriacam et pharmaca faciunt Medici, quorum miras virtutes experimur: multo majora facere potest dæmon, qui longe melius vires herbarum, gemmarum, animalium, aliarumque rerum cognoscit, quique eas ex India, aliove orbe celerrime afferre, et cum aliis permiscere potest; nullam vero formam substantialem, vel accidentalem immediate producere potest dæmon; imo non potest animal perfectum producere sine semine, aut ex semine subito perfectum et justæ magnitudinis efformare: denique non potest quidvis in quodvis transformare, nec suspendere actionem causarum naturalium.

Hoc tertio modo mira posse efficere dæmones patet, tum ex eo quod hoc modo res nonnullas mira agere videamus, uti de remora pisciculo narrat Plinius lib. 31. cap. 1. quod ingentes naves si eis adhæreat, etiamsi ventis validissimis agitentur, remoretur et sistat: tum quod homines hoc modo mira agant, uti de Archimede narrat Plutarchus in Marcello, quod ipse solus per machinas mathematicas ingentem navem onerariam ad se adduxerit, et ingentem stragem in classe Romanorum ediderit. Hoc modo et Severinus Boetius in epistola quadam sive à Cassiodoro, sive à Theodorico ad eum scripta, dicitur quasi miracula quædam fecisse, scilicet ut metalla mugirent, æneus anguis sibilaret, aves simulatæ canerent dulcissime, homines aerii in aere buccinarentur. Plura vide apud Delrium de Magia.

12. Projeceruntque singuli virgas suas, quæ versæ sunt in dracones.] Aliqui putant magos hos non veros exhibuisse dracones, sed per præstigias suas illusisse oculis spectantium, vel eis objecisse tantum larvas et simulacra quædam

draconum; quomodo nostri ludiones et agyrtæ præstigiatores, per cortinam mira populo exhibent simulacra rerum quæ non sunt. Ita Nyssenus Prosper. 1. p. de Promiss. cap. 15. Justinus in Quæst. orthodox. q. 26. Rupert. et Tertul. lib. de Anima, ubi ait: *Solent dæmones phantasmata præstare, et corpora fingere, quibus exteriores oculos circumveniunt; sed Mosis veritas mendacium eorum devoravit.*

Verum verius est, quod censent S. Augustinus, Theodor. Lyran. Abulens. Burgens. Cajetan. et alii, veros hos magorum fuisse dracones.

Probatur primo: nam S. Scriptura æque hos magorum, atque illos Aaronis et Mosis, dracones vocat. Secundo, quia draco Aaronis devoravit dracones magorum: quæ sane devoratio vera fuit. Neque enim in divinis his Mosis portentis ulla fuit illusio: sic enim vanis spectris lusisset Ægyptios Moses; fuerunt ergo veri dracones, qui à magis producti à dracone Aaronis sunt devorati. Tertio, quia in tertio signo ciniphum defecerunt magi, quia non potuerunt eos producere; ergo priora duo signa vere fecerunt, alioqui etiam in ipsis defecissent. Quarto, si non fuissent veri serpentes, Moses detexisset hanc fallaciam, itaque eos confudisset. Denique dæmon hic omnem suam vim et industriam exseruit; ergo veros hic exhibuit dracones: verebatur enim ne si fictos exhiberet, Moses fraudem detegeret, magna sua et magorum ignominia et ludibrio.

Quæres quomodo hos dracones produxerint magi?

Cajetanus putat dæmones has virgas magorum per res aliquas naturales nobis ignotas, sed efficacissimas, sensim jam ante disposuisse ad formam draconum; ita ut, cum magi virgas in terram projicerent, illæ jam ultimam haberent dispositionem ad formam draconum, quæ proinde tunc statim sit inducta productique sint veri dracones.

Verum hoc parum est probabile, tum quia dracones cum sint animalia perfecta, non possunt nisi ex semine parentis (quod hic non fuit) generari: tum quia nulla causa naturalis potest virgam immediate in draconem convertere: longissime enim distant virga et draco; sed prius virgæ corrumpi, et in alias aliasque res, ac tandem in dracones converti debent. Hic autem virgæ cum magi eas projicerent, erant veræ virgæ, ac statim pro virgis apparuerunt dracones: ergo non potuerunt illi tam cito et immediate ex conversione virgarum effici; inter formas enim est ordo quidam naturalis, qui nec à dæmone, nec ab angelo, sed à solo Deo immutari potest. Tertio, quia dracones hi non erant teneri et parvi, sed magni, perfecti et longi instar virgarum: erant enim æquales virgis; alioqui non fuissent visæ virgæ mutari in dracones.

Secundo, Calvinus censet Deum virgas magorum mutasse in serpentes, eos scilicet creando, quos magi pro virgis supponerent: Deum autem id fecisse justa vindicta, ut scilicet Pharaonem et Ægyptios, impios et incredulos mendacio irretiret et obduraret. Sed apage blasphemiæ monstrum. Scriptura enim v. 11. diserte ait hæc non per Deum, sed per incantationes magorum, quibus utique invocatus dæmon aderat, effecta esse: et si Deus hic utrobique, scilicet tam apud Mosen, quam apud magos, fuit opifex draconum; ergo secum ipse pugnavit, et tam mendacii magorum, quam veritatis apud Mosen testis fuit: tam enim hoc, quam istud per opus supernaturale, perque sigillum sibi proprium, puta per miraculum, obsignavit et confirmavit.

Dico ergo dæmones aliunde hos dracones adduxisse, eosque virgis subito et imperceptibiliter subductis, earum loco substituisse: ita ut quicumque hæc videret, magiæ et fraudis ignarus, putaret magos æque ac Aaronem, virgas suas in serpentes convertisse: et hac ratione Scriptura, quæ more vulgi loquitur, dicit magos fecisse similiter ac fecerat Aaron; simili enim modo dicit cap. 3. vers. 2. rubum arsisse, quia intuentibus videbatur ardere, cum revera non arderet; sic angelos ait comedisse, quia videbantur comedere, cum revera non comederent.

Idem dico de secundo et tertio signo, nimirum de aqua in sanguinem versa, et de ranis à magis productis: videlicet tam sanguinem, quam ranas non fuisse à dæmone producta, sed aliunde adducta. Naturaliter enim verus sanguis nec alibi generari potest, quam in animali, nec aliter, quam virtute animæ, et per calorem naturalem qui est in animali. Moses vero supernaturaliter Dei virtute aquam in sanguinem vertit, et ranas subito ex aquis produxit. Hinc hebr. hi magi vocantur *Mecassephim*, id est præstigiatores, non quoad rem productam, vel potius adductam, sed quoad modum operandi. Videbantur enim virgam in draconem convertere, cum reipsa non converterent, sed draconem aliunde adducerent, et latenter pro virga substituerent.

Quæres: Cur permisit Deus magos hæc mira efficere.

Respondeo primo, ut ostenderet quantum ars magica possit, quamque sensibus hominum imponat. Secundo, ut in hisce miris magi superarentur à Mose, nec magus putaretur esse Moses, sed potius appareret magorum antagonista, victor et domitor; ac consequenter verus magnusque magni Dei servus et Propheta, ita S. Chrysost. hom. 46. in Acta Apostolorum. Tertio, ut ostenderet impios piis, pseudoprophetas Prophetis semper adversari et obluctari: ita Michaeli resistit Lucifer, Abelo Cain, Isaaco Ismael, Jacobo Esau, Josepho fratres, Mosi Dathan et Abiron, S. Petro Simon Magus, Paulo Judæi, Apostolis philosophi, magi et hæretici. Quarto, ut ostenderet dæmonem esse veluti simiam Dei; sicut enim Deus, sic et dæmon Dei æmulus vult habere suos Prophetas, sua templa, sua sacrificia, sua miracula, suos Religiosos. Quinto, ad probandam fidem et constantiam Mosis et Hebræorum, num per hæc magorum signa in veri Dei cultu, ejusque promissis sibi factis titubarent et dubitarent. Sexto, ad majorem excæcationem et punitionem Pharaonis.

Denique permissus est dæmon efficere serpentem: quia ipse est serpens antiquus, qui Evam decepit, et etiamnum multos decipit. Audi S. Cyprianum tract. de Simplic. Clericor. *Diabolus est serpens; quia cum latenter obrepit, cum per pacis imaginem fallens, occultis accessibus serpit (unde nomen serpentis accepit) ea est ejus astutia, ea est circumveniendi homini cæca et latebrosa fallacia, ut asserere videatur noctem pro die, venenum pro salute, desperationem sub obtentu spei,*

perfidiam sub prætextu fidei, Antichristum sub vocabulo Christi : ut, dum veri similia mentitur, veritatem subtilitate frustretur. Nam transfigurat se in angelum lucis. Hucusque Cyprianus, vel potius Origenes. Origenis enim hunc tractatum esse, et à Cypriano, vel ab alio ea ætate ex Græco in Latinum esse conversum, tum ex phrasi et græcismis, tum plurium Doctorum auctoritate docet Pamelius in præfatione illius libri. Et S. Gregorius lib. 32. Moral. cap. 20. *Diabolus*, ait, *dicitur jumentum, draco et avis ; Homines enim tentat tribus vitiis : luxuria, malitia, et superbia. In eis igitur quos ad luxuriam excitat, jumentum est : ad nocendi malitiam, draco est : ad superbiam, avis est.* Et S. Leo. serm. 8. de Nativit. Diabolus est vafer serpens : quia *novit cui adhibeat æstus cupiditatis, cui illecebras gulæ ingerat, cui apponat incitamenta luxuriæ, cui infundat virus invidiæ. Novit quem mœrore conturbet, quem fallat gaudio, quem metu apprimat, quem admiratione seducat; omnium discutit consuetudinem, ventilat curas, scrutatur affectus : et ibi causas quærit nocendi, ubi quemque viderit studiosius occupari.*

Sed devoravit virga Aaron virgas eorum.] *Virga*, id est serpens in quem virga erat conversa, *devoravit virgas*, id est serpentes sive dracones, in quos virgæ eorum erant conversæ. Jam enim non virga erat, sed serpens; nec virgæ, sed serpentes habent os, quo alia devorare possint; est metonymia : res enim sæpe appellantur ex eo quod fuerunt, sive nomine rei ex qua sunt conversæ. Ita Philo, S. Augustinus, Prosper supra, Ambros. lib. 3. Offic. cap. 14. Cajet. et alii. Simili, sed potiori ratione (quidquid hic Calvinus obstrepat) caro Christi in Venerabili Sacramento dicitur panis 1. Cor. 11. 26. et Joan. et 6. 31. Nam Hebræi quemlibet cibum, etiam carnem, vocant panem; præsertim cum in Eucharistia accidentia panis remaneant et videantur, ita ut homines ex oculis et sensu judicantes, recte panem nominent, quia panis species vident et tangunt. Hinc patet quod Deus permiserit magos tam mira operari eo fine, ut illustrior foret victoria sua, id est Dei veri contra deos, vel dæmones potius, Ægyptiorum; ipse enim vero miraculo falsa eorum oppressit.

Nota. Hic solet Deus detegere, aut dare indicia sufficientia fraudis et imposturæ, cum magi, hæretici vel infideles faciunt mira, quæ pro miraculis venditant. Hoc enim pertinent ad Dei providentiam curamque quam circa homines, præsertim fideles et bonos gerit, ne illi inviti et inscii in errorem inducantur. Fuit ergo hic Pharao inexcusabilis.

Quæres quibus modis soleat Deus vera miracula à falsis discernere.

Tria signa et discrimina in magis his assignat Theodor.

Primo : *Mutabant*, inquit, *illi quidem virgas in serpentes ; sed virga Mosis virgas illorum devoravit : mutabant aquam in sanguinem; sed sanguinem in priorem naturam reducere non poterant : produxerunt illi ranas; sed molestiam et incommoda ranarum Ægyptiis auferre non poterant, sicut fecit Moses. Concessit itaque Deus magis talia facere, ut etiam per ipsos castigaret Ægyptios : non tamen concessit eis, ut illatam plagam auferre possent. Non ergo fuit contentus Deus plagis à Mose illatis, sed eas per magos adauxit*, q. d. *regi : Quia puniri te delectat, tuorum etiam servorum opera te castigabo, et gravius plectam.*

Secundo : *Cum videt regem ob id magis indurari, magorum facultatem cohibuit, ut qui majora animalia, puta ranas, produxerant, parvos cinyphes producere non possent, coegitque eos confiteri suam imbecillitatem, ac dicere : Digitus Dei est hic*, c. 8. v. 19.

Tertio, *magorum corpora pustulis afflixit*, c. 9. v. 11. *ut tum illi, tum fatuus eorum rex evidenter cognoscerent, quod non volam plagas à Deo immissas auferre non possent sed etiam ipsi cum reliquis plecterentur.* Hucusque Theodoret.

Quarto : his addit S. Augustinus q. 79. inter 83. vera miracula à falsis discerni jure, id est, auctoritate et potestate qua fiunt. *Magi*, inquit, *mira faciunt per privata commercia cum dæmone : Sancti vero ea faciunt publica administratione, et jussu ejus cui omnis creatura subjecta est. Magi ergo per privatos contractus, Sancti vero per publicam justitiam hæc operantur.*

Adde quinto : qui faciunt vera miracula sunt fideles, probi et sancti ut plurimum; qui vero falsa faciunt sunt improbi, flagitiosi et sæpe malefici.

Sexto : quæ faciunt magi, sæpe sunt tantum phantastica et simulata, ideoque non sunt diuturna ; sed mox detegitur eorum falsitas et vanitas : vel sunt plane inutilia, imo etiam perniciosa; vera autem miracula sunt opera vera et solida, et ut illa hominibus, nec nisi magna quapiam utilitate aut necessitate facta.

Septimo : magi in suis utuntur multis præstigiis, mendaciis, ludificationibus hominum, variisque signis et figuris, v. g. litteris et verbis, vel nihil vel absurda significantibus, aliisque superstitiosis cæremoniis, miscentque sacra profanis, itaque ea profanant et contaminant : nihil tale faciunt Sancti, sed per preces, signum crucis, aliasque res sacras miracula operantur.

Octavo : magi et dæmones mira faciunt malo fine, puta ob lucrum, vanam ostentationem, gloriam, vel honorem, ut divinum nomen et cultum sibi concilient; vel ut pervertant veram fidem, falsamque hominibus persuadeant ; vel ad patranda maleficia et scelera, uti sunt furta, adulteria, neces hominum et animalium : Sancti vero ea faciunt, ut Deum honorent et glorificent; utque sanctam Ecclesiam ædificent et illustrent, atque homines tum in corpore, tum magis in animo et spiritu adjuvent. *Magi*, inquit S. Augustinus supra, *faciunt quæ videntur miracula, quærentes gloriam suam : Sancti vero faciunt miracula, quærentes gloriam Dei.* Magi ergo hi vanæ ostentationis causa sua signa promebant ; Aaron vero causa justæ vindictæ et increpationis. Sciebat enim Pharao injuste se premere Hebræos, justeque ideo vindicem Dei manum sentire. Ergo magi arcano carmine ac ritu, qui satis principem tenebrarum invocari monstraret, sua signa edebant : Aaron vero Dei jussu et publica manuum elatione, quasi Dei nomine, aquis, aliisque rebus imperans ; quem verum esse Deum facile agnosci poterat, tum quia natura docet primum ens, sive ens entium à quo manat omne ens, quod significat nomen Jehova à Mose semper signis prælatum, esse ipsummet Deum : tum quia ex præcedentium seculorum historia facile scire poterant, Abraham, Isaac, Jacob, Joseph, etc. ; Deum verum coluisse, ab eoque mire semper adjutos esse ; eumdem au-

tem invocabat hic Moses quasi Deum patrum suorum.

Allegor. Origenes : *Virga Mosis*, inquit, *est crux Christi, hæc postquam in terram projecta est, id est postquam ad credulitatem et fidem hominum venit, conversa est in sapientiam, et tantam sapientiam, quæ omnem Ægyptiorum, id est hujus mundi sapientiam devoraret.* Et S. Ambros. lib. 3. Offic. cap. 14. *Projecit Moses*, inquit, *virgam, et serpens facta devoravit serpentes Ægyptiorum, significans quod Verbum caro fieret : quæ serpentis dira venena vacuaret per remissionem et indulgentiam peccatorum. Virga enim est verbum directum, regale, plenum potestatis, insigne imperii. Virga serpens facta est, quoniam qui erat Filius Dei, ex Deo Patre natus, filius hominis factus est, natus ex Virgine, qui quasi serpens exaltatus in cruce, medicinam vulneribus infudit humanis. Unde et ipse Dominus ait : Sicut Moses exaltavit serpentem in deserto, ita exaltari oportet filium hominis.* Similia habet Rupertus et Prosper in Catena Lipomani. Ibidem S. Hieron. *Sicut virga Mosis*, inquit, *devoravit virgas magorum, ita mendacium Antichristi Christi veritas devorabit.* Isidorus vero : *Virga Mosis*, inquit, *in draconem conversa, magorum absorbuit virgas : et Christus postposita gloriæ suæ dignitate, factus est obediens usque ad mortem, et per ipsam mortem carnis consumpsit aculeum mortis, attestante Propheta : Ero mors tua, ô mors, ero morsus tuus, inferne.*

13. Induratumque est cor Pharaonis.] Quia vidit magos suos similia signa fecisse ac fecerat Moses, parum cogitans de devoratione, quod scilicet serpens Mosis devorasset dracones magorum.

15. Stabis in occursum.] Prævenies ejus adventum ad ripam fluminis Nili, ut veniens in te incurrat.

17. Percutiam virga.] Jam ergo serpentem ex virga factum, rursum in virgam converterat Deus, ut per eam alia deinceps miracula patraret.

Quæ in manu mea est.] Verba sunt Dei, et tamen Moses virgam manu sua tenebat, non Deus ; videlicet, quia Deus Mosen fecerat Deum Pharaonis, suamque ei potestatem dederat, ut juberet Aaroni percutere Nilum, itaque eum in sanguinem convertere. Hi ergo tres, scilicet Deus, Moses et Aaron, quasi unus censentur, sicuti causa principalis et instrumentaria, vocantur una causa efficiens. Deus enim hic fuit causa prima, Moses fuit mandans, Aaron exequens.

18. Pisces morientur.] Pisces enim extra aquam vivere nequeunt, maxime in sanguinem, qui crassus et calidus repugnat complexioni piscium.

Computrescent aquæ.] Morticinis piscium inficientur et corrumpentur. Aquas vocat, quæ fuerunt aquæ ; jam autem erant sanguis. Septuag. vertunt, υποζεσει ο ποταμος, fervebit vel effervescet fluvius : quia pro באש *baas*, id est putrescet, aliis punctis legerunt *bees*, id est in igne scilicet erit ; hoc est fervebit fluvius, ita ut videatur in igne vel igni impositus esse.

19. Affligentur Ægyptii.] Hebraice נלאו *nilu*, id est laborabunt, ut bibant q. d. Abhorrebunt à potu sanguinis, sitique cruciabuntur.

Et omnes lacus aquarum. Hebr. *omnem congregationem aquarum*, sic et Septuag. Unde patet omnem omnino aquam, etiam puteorum, fontium et cisternarum in sanguinem esse versam, idque sequentia indicant : nam alioqui non fodissent terram ad aquam eliciendam ; quod tamen fecisse dicuntur v. 24.

Et sit cruor in omni terra Ægypti.] Ergo et in terra Gessen aquæ in sanguinem sunt versæ, inquit Abulensis, sed Ægyptiis tantum. Nam Hebræis aquæ erant dulces et potabiles, inquit Josephus. Ægyptii enim in terra Gessen hac plaga erant dignissimi, utpote qui Hebræos maxime oppresserant.

Quæres cur hac prima Ægypti plaga omnes ejus aquæ sint versæ in sanguinem ? Respondeo, quia ipsi aquas suas sanguine infantium Hebræorum infecerant, submergendo eos, cap. 1. v. 22. juste ergo puniuntur in aquis, in quibus peccarant. Secundo, qui in Ægypto vix pluit ; unde ibi vix alias habent aquas quàm Nili, qui exundando fœcundat totam Ægyptum. De Nilo ergo plurimum gloriabantnr Ægyptii, seque beatos jactabant. Hinc et Nilo multas superstitiones, et pene divinos honores adhibebant, uti testatur Solinus cap. 35. et Plinius lib. 8. cap. 46. Utramque hanc causam affert Theodoret. *Flavius*, inquit, *ille mutatus in sanguinem, velut conquerebatur de cæde puerorum per Ægyptios commissa*, et ut dicitur Apocal. 16. 6. *Justus es Domine : quia sanguinem sanctorum et Prophetarum effuderunt, et sanguinem eis dedisti bibere : digni enim sunt.*

Quæres, secundo, quanta et quàm acerba fuerit hæc plaga. Respondeo primo : omnis omnino aqua Ægyptiorum versa est in sanguinem, totusque Nilus, quam longus est ab Æthiopia usque ad mare. Ubi nota non unum hic fuisse miraculum, sed multa, vel potius unum continuatum, per continuam aquarum Nili affluentium in sanguinem conversionem, idque per septem dies. Nam Nilus in Æthiopia puras ferebat aquas, ubi vero attingebat fines Ægypti, mox vertebatur in sanguinem, idque assidue et continuo per septem dies. Secundo, aquis sublatis homines et jumenta siti cruciabantur. Tertio, pisces emortui sunt. Hinc quarto, computrescente fluvio et piscibus, pestilentia exorta est, ex qua, et ex siti adeo multi enecti jacebant in triviis, ut domestici non sufficerent ad eos sepeliendos, ait Philo. Quinto, aquæ non tantum colorem, sed et naturam habebant sanguinis, erantque verus sanguis. Unde si quis siti coactus inde gustasset, confestim acri dolore corripiebatur, ait Josephus.

22. Feceruntque similiter malefici.] Quæres unde malefici habuerint aquam quam verterunt in sanguinem ? nam omnis aqua jam à Mose conversa erat in sanguinem.

Respondet S. Justinus q. 26. ad Orthodoxos, Ægyptios fodisse puteos circa flumen, et ex eis hausisse aquam. Secundo, Theodor. respondet hanc aquam à mari vicino fuisse allatam : non enim aquæ marinæ, ut voluit Genebrard. in psal. 114. sed tantum dulces et potabiles, teste Scriptura, conversæ fuerunt in sanguinem, ut scilicet siti cruciarentur Ægyptii. Tertio, alii respondent, per Dei providentiam aliquid aquæ pro magis fuisse asservatum, ut aquæ omnes, id est pene omnes, fuerint conversæ in sanguinem : exiguum enim tantæ moli nil demere videtur. Quarto, Hebræi putant solas aquas Nili versas fuisse in sanguinem : ergo ex fontibus eos habuisse aquas ; sed hi errant, ut dixi. Quinto, Cajetan. censet eos habuisse aquas eas,

quæ servatæ erant in vasis testaceis et metallicis. Nam Scriptura solum dicit aquas eas, quæ erant in vasis ligneis et lapideis, versas esse in sanguinem. Sexto, Tostatus et Lyran. putant hanc aquam celerrime à dæmone aliunde fuisse asportatam in Ægyptum. Septimo, S. Augustinus aquam hanc putat fuisse allatam ex terra Gessen. Octavo, facillime dici potest, à Mose aquam fuisse magis oblatam; Mosi enim et Hebræis erat non sanguis, sed aqua solita, dulcis et potabilis, uti dixi.

Nota sanguinem hunc magorum non fuisse præstigiosum, ut vult Justinus; nec rursum, vere ex aquis conversum, ut vult S. Augustinus; sed aliunde à dæmone adductum, et latenter pro aquis suppositum, uti dixi v. 12.

Moraliter vide hic quomodo diabolus cum Deo, magi cum prophetis, hæretici cum orthodoxis decertent imitando eorum dicta et facta. Sed frustra: illa enim in ipsosmet retorquentur. Nostra ætate, uti testatur Martyrolog. Anglic. Richardus Vitus disputabat cum impio Anglo Calvinista, potentiore ad bibendum, quam disserendum de clavibus Ecclesiæ: cumque sibi eas datas pervicaciter hæreticus assereret, lepide et ingeniose respondit Vitus: *Credo tibi perinde ac Petro eas esse datas; verum hoc discrimine, quod huic regni cœlestis, tibi vero cerevisiariæ cellæ: hoc enim rubicundum tui nasi promontorium indicat.* Ita aquas in sanguinem vertunt hæretici. Hoc est eorum miraculum.

22. Nec apposuit cor etiam hac vice,] non adjecit animum ut crederet et obediret Mosi et Deo, jubenti dimittere populum. Mira fuit hæc Pharaonis durities, cui tamen ita mens manusque à Deo ligantur, ut nil gravius in Mosen et Aaronem machinetur.

24. Foderunt autem omnes Ægyptii per circuitum fluminis aquam, ut biberent,] ut scilicet sanguis fluminis terra percolatus, in fossas illas defluens fieret liquidior et potabilior, sicuti nautæ per vas cæreum percolant et dulcorant aquam marinam, ut eam bibant. Foderunt ergo, ut invenirent aquam quam biberent: verum non aquam, sed sanguinem, percolatum tamen, et quasi aqueum invenerunt: ex quo permulti siti suæ succurrerunt, mortemque evaserunt; alioqui enim septem dierum siti fuissent enecti. Pauci enim vini, et pauci lactis, quo sitim depellerent, copiam habebant. Addit Philo è venis novis fossione apertis quasi sanguinem è vulnere emicasse ac proinde partim siti, partim potu hoc plurimos enectos esse. Ubi nota alterum et adversum miraculum: Hebræi enim ex eodem fluvio vel puteo haurientes, aquam hauriebant puram, cum ex eodem Ægyptii haurirent sanguinem, uti superius ex Josepho dixi.

25. Impletique sunt septem dies.] Non quasi plaga hæc sanguinis durarit septem dies, sed quod post primam hanc plagam, quæ uno die duravit, usque ad secundam ranarum fluxerint septem dies, inquit Eusebius in Catena. Verum Philo et alii passim censent hanc plagam durasse septem dies: pro uno enim die non fodissent Ægyptii novas fossas et puteos. Est ergo hebraismus: *Impleti sunt septem dies*, id est septem dies perduravit sanguis in fluvio: post septimum vero diem in naturam aquæ reversus est sanguis, idque non rogatu Pharaonis et deprecatione Mosis, ut vult Philo: nihil enim tale habet Scriptura; sed voluntate Dei volentis Ægyptios novis aliisque plagis punire. Inflictio ergo secundæ plagæ ranarum, fuit finis primæ plagæ sanguinis.

Tropologice, S. Augustinus fecit tractatum de convenientia decem plagarum Ægypti cum decem præceptis Decalogi, qui extat tomo ejus 9. Prima ergo hac plaga, ait ipse, aqua vertitur in sanguinem, id est Deus in idolum commutatur: homines enim carnales et insipientes indigne sentientes de majestate Dei, ejus gloriam attribuerunt animalibus et lapidibus, uti fecerunt Ægyptii: circumfodiunt puteos Philosophi, qui suo ingenio et studio parum aquæ, id est doctrinæ de Deo, adepti sunt; sed sanguineæ, id est admixtis erroribus conspurcatæ. Hinc Orosius lib. 7. Histor. cap. 27. docet has decem plagas allegorice adumbrasse decem Ecclesiæ nascentis persecutiones, id est decem plagas decem Imperatoribus Ecclesiam persequentibus immissas.

Quæres quot et quænam fuerint plagæ, Ægypto à Mose et Deo inflictæ?

Respondeo fuisse decem. Prima, fuit hæc sanguinis. Secunda, fuit ranarum c. 8. v. 3. Tertia, sciniphum c. 8. v. 17. Quarta, muscarum c. 8. v. 24. Quinta, pestis et interitus animalium c. 9. vers. 3. Sexta, vesicæ turgentes et ulcera, tam in hominibus quam in animalibus cap. 9. v. 10. Septima, tonitrua, grando et fulmina c. 9. v. 23. Octava, locustæ omnia depascentes c. 10. v. 13. Nona, triduanæ tenebræ c. 10. 22. Decima, cædes primogenitorum cap. 11. v. 5. in qua Pharao permisit Hebræos egredi, sed facti pœnitens eos insequens, in mari rubro cum omnibus suis mersus est: quæ non tam plaga, quam Pharaonis et Ægypti fuit excidium.

Sed cur fuerunt decem? Respondet Philo, quia denarius symbolum est perfectionis: sicuti ergo plena et perfecta erat mensura peccatorum, sic fuit et pœnarum Ægypti. Decem enim sunt peccata primaria: quæ totidem, puta decem, Decalogi præceptis adversantur. Unde totidem plagis punivit Deus impios Ægyptios, quod daturus erat populo suo mandata, quorum auctoritatem hac punitione prævia sancire voluit.

Ubi nota primo: Ægyptii per omnes fere creaturas puniti sunt, scilicet per terram, aquam, aerem, et ignem: per mixta, grandinem et sanguinem: per animalia, ranas, muscas, sciniphes, locustas; per solem et astra, cum se subducendo tenebras induxerunt: per homines, Mosen et Aaron, per angelos et Deum.

Secundo, in omnibus pene bonis puniti sunt, scilicet in fructibus agri, in animalibus, in filiis suis primogenitis, in auro et argento, in corporibus per ulcera.

Tertio, in omnibus sensibus puniti sunt; in visu, per tenebras et spectra; in auditu, per tonitrua; in gustu, per sitim et potum sanguinis; in odoratu, per fœtorem ranarum; in tactu, per dolorem ulcerum et morsum sciniphum; denique in phantasia et mente, per continuum mœrorem ac multiplices terrores. Hæ plagæ Ægypti fuerunt præludium et typus pœnarum gehennæ. Omnes enim hæ decem plagæ vel in se, vel in sui similibus excruciabunt Pharaonem, aliosque damnatos in inferno, cui facile est singulas adaptare. Et si ita Deus punivit Ægyptios in hac vita, quomodo puniet damnatos in gehenna? Hinc rursum *easdem plagas*, inquit Irenæus l. 4. cap. 50. *in fine mundi universaliter accipient gen-*

tes, quas tunc particulatim accepit Ægyptus, easque prævidit et prædixit S. Joannes Apocal. c. 8. et 9.

Symbolice, Deus punit peccatores decem plagis. Primo, sanguine, id est discordia : aquæ enim potabiles Ægyptiis in sanguinem conversæ significant discordiam in intima Reipubl. viscera ac venas serpentem. Secundo, ranis, id est rixis et tumultibus, qui ex discordia manant. Tertio, culicibus, id est curis et sollicitudinibus, quæ peccatores mundo et carni deditos pungunt et discruciant. Quarto, muscis caninis, id est iris et odiis, quibus æstuant, et invicem mordent ac laniant. Quinto, peste animalium, ut scilicet in rebus terrenis oblectamenta, quæ quæsierant, non inveniant, sed potius in iis fastidia, damna, dolores et tormenta sentiant. Sexto, ulceribus vesicarum, id est stimulis conscientiæ, quæ quasi ulcera dolorem simul et pudorem ac horrorem afferunt. Septimo, grandine, id est obstinatione in suis sceleribus. Octavo, locustis, id est tyrannide et inquietudine concupiscentiæ. Nono, tenebris, id est cæcitate mentis. Decimo, morte primogenitorum, id est damnatione animæ. Sicut enim primogenitus in paterna domo est princeps, sic animus est in utroque homine. Ita Alcazar in Apocal. 11. not. 8. sed de singulis agam sigillatim inferius suis locis.

Quæres secundo, ubi et quando hæ plagæ sint factæ? Respondeo primo : factæ sunt in campo Taneos, psalm. 77. 12. Tanis enim erat civitas regia, et caput Ægypti, in qua Pharao habitabat. Plaga ergo quælibet primo feriebat Tanim, in qua erat scelerum colluvies, deinde per universam Ægyptum diffundebatur, ut tradunt Hebræi. Secundo, contigerunt hæ plagæ anno 81 Mosis, id est anno mundi 2454 ; post diluvium vero 797 ; ante bellum Trojanum, quod incidit in tempora Samsonis et Heli, annis 350 ; ante Romam conditam, annis 745. Addit Paulus Orosius lib. 1. Historiarum c. 9. et 10. plagas has contigisse sub idem tempus quo contigit diluvium, non Ogygis, ut vult Africanus, sed Deucalionis; et incendium quod vocant Phaethontis.

Quæres tertio, quanto tempore hæ plagæ durarint? Respondet Torniellus et Pererius, omnes uno mense peractas esse, scilicet 27. diebus ; nam post primam plagam usque ad secundam transierunt dies septem ; die 9. ablata est secunda plaga ranarum ; die 11. immissa est tertia plaga ciniphum ; die 10. Moses minatus est muscas, et die 12. immisit eas, et die 13. removit eas ; die 15. minatus est et inflixit quintam plagam ; die 16. inflicta est sexta plaga ; die 17. minatus est plagam septimam, quæ inflicta est die 18. et sublata 19. die 20. minatus est octavam plagam, et die 21. inflixit eam, et die 22. removit ; sequentibus tribus diebus, puta 23. 24. 25. duravit plaga tenebrarum ; die 26. Pharao à se expulit Mosen, et media nocte sequente inflicta est decima plaga cædis primogenitorum, sub initium diei 27. Unus ergo fere mensis lunaris fluxit à prima plaga usque ad ultimam. Jam cum ultima plaga contigerit 15. die primi mensis Nisan, qui respondet nostro Martio; hinc sequitur primam plagam factam esse circa medium ultimi mensis qui Hebræis dicitur Adar, et respondet nostro Februario. Errant ergo Hebræi, quos sequitur Genebrardus in psalm. 104. dicentes has plagas spatio 12 mensium, per intervalla esse factas.

Quæres quarto, quis fuerit auctor harum plagarum? Respondeo : Fuit Deus, utens tamen subinde ministerio angelorum, de quibus dicitur psalm. 77. *Misit in eos iram, et immissiones per angelos malos.* Ubi, licet Genebrardus putet has plagas inflictas esse per dæmones ; tamen verius est id factum esse per angelos bonos : tum quia Moses et Deus certabat hic cum magis et dæmonibus : ergo eorum opera non utebatur ; tum quia sic Sodomitas punivit per angelos bonos : dicuntur tamen hi angeli mali, id est noxii et inferentes mala, sive supplicia. Unde hebr. est, *per angelos malorum*, scilicet opifices : Ministerium ergo suum Deo hic exhibuerunt angeli, peregeruntque plagam quintam pestis, et sextam ulcerum, et septimam tonitruorum, et nonam tenebrarum, et decimam cædis primogenitorum, forte et tertiam ciniphum, et quartam muscarum : reliquas, utpote subitaneas et miraculosas conversiones et productiones rerum solidarum et perfectarum, ut sanguinis et ranarum, forte et locustarum, per se operatus est Deus.

Porro finis harum plagarum fuit, ut Deus per eas ostenderet, tum suam curam et providentiam erga Hebræos, tum terribilem potentiam et vindictam adversus Pharaonem et Ægyptios ; eosque cogeret Hebræos dimittere ; utque omnes gentes suî metu et reverentia percelleret. Id ita contigisse fatentur Chananæi Josue 2. 9.

Hinc patet Hebræos in Ægypto ab his plagis fuisse immunes, ut patet c. 8. 22. et c. 9. v. 4. et 26. et c. 10. 23. immunes quoque fuisse advenas et peregrinos probabile est. Solis enim Ægyptiis hæ plagæ infligebantur. Unde verisimiliter censet Pererius advenas, cum tam atroces pœnas Ægypto infligi cernerent, dubitantes de totius regionis exitio, quamprimum ex Ægypto abiisse. Addit Pererius, immunes quoque fuisse Ægyptios eos, qui nihil in Judæos peccaverant : sed hoc valde incertum est; solet enim Deus ob publica regum et regni peccata omnes punire, communique clade etiam innoxios cum noxiis involvere. Denique S. August. qu. 44. putat ab hisce plagis, excepta ultima, immunes fuisse Ægyptios habitantes cum Hebræis in terra Gessen : hæc enim terra à plagis immunis fuit, ob Hebræos in ea habitantes. Verum probabilius censet Tostatus et alii, Ægyptios æque in Gessen, ac alibi, fuisse plagis hisce percussos; quia Ægyptii omnes innato quasi odio persequebantur Hebræos, maxime autem illi qui in Gessen eos opprimebant : tum quia ea re putabant illi maximam se inire gratiam apud Pharaonem, tum quia perniciem Hebræorum ingenti bono futuram sibi sperabant.

CAPUT OCTAVUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Describitur secunda plaga Ægypti, quæ fuit ranarum; et v. 16. tertia quæ fuit sciniphum; et v. 21. quarta, quæ fuit omnis generis muscarum, quodque post singulas induratus sit Pharao.

1. Dixit quoque Dominus ad Moysen : Ingredere ad Pharaonem, et dices ad eum : Hæc dicit Dominus : Dimitte populum meum, ut sacrificet mihi;
2. Sin autem nolueris dimittere, ego percutiam omnes terminos tuos ranis.
3. Et ebulliet fluvius ranas, quæ ascendent, et ingredientur domum tuam, et cubiculum lectuli tui, super stratum tuum, et in domos servorum tuorum, et populum tuum, et in furnos tuos, et in reliquias ciborum tuorum. 4. Et ad te, et ad populum tuum, et ad omnes servos tuos, intrabunt ranæ. 5. Dixitque Dominus ad Moysen : Dic ad Aaron : Extende manum tuam super fluvios, ac super rivos et paludes, et educ ranas super terram Ægypti. 6. Et extendit Aaron manum super aquas Ægypti, et ascenderunt ranæ, operueruntque terram Ægypti. 7. Fecerunt autem et malefici per incantationes suas similiter, eduxeruntque ranas super terram Ægypti. 8. Vocavit autem Pharao Moysen et Aaron, et dixit eis : Orate Dominum ut auferat ranas à me et à populo meo, et dimittam populum, ut sacrificet Domino. 9. Dixitque Moyses ad Pharaonem : Constitue mihi quando deprecer pro te, et pro servis tuis, et pro populo tuo, ut abigantur ranæ à te, et à domo tua, et à servis tuis, et à populo tuo, et tantum in flumine remaneant. 10. Qui respondit : Cras. At ille : Juxta, inquit, verbum tuum faciam, ut scias quoniam non est sicut Dominus Deus noster. 11. Et recedent ranæ à te, et à domo tua, et à servis tuis, et à populo tuo; et tantum in flumine remanebunt. 12. Egressique sunt Moyses et Aaron à Pharaone, et clamavit Moyses ad Dominum pro sponsione ranarum quam condixerat Pharaoni. 13. Fecitque Dominus juxta verbum Moysi; et mortuæ sunt ranæ de domibus, et de villis, et de agris. 14. Congregaveruntque eas in immensos aggeres, et computruit terra. 15. Videns autem Pharao quod data esset requies, ingravavit cor suum, et non audivit eos, sicut præceperat Dominus. 16. Dixitque Dominus ad Moysen : Loquere ad Aaron : Extende virgam tuam, et percute pulverem terræ; et sint sciniphes in universa terra Ægypti. 17. Feceruntque ita. Et extendit Aaron manum, virgam tenens : percussitque pulverem terræ, et facti sunt sciniphes in hominibus, et in jumentis : omnis pulvis terræ versus est in sciniphes per totam terram Ægypti. 18. Feceruntque similiter malefici incantationibus suis, ut educerent sciniphes, et non potuerunt : erantque sciniphes tam in hominibus quam in jumentis. 19. Et dixerunt malefici ad Pharaonem : Digitus Dei est hic; induratumque est cor Pharaonis, et non audivit eos, sicut præceperat Dominus. 20. Dixit quoque Dominus ad Moysen : Consurge diluculo, et sta coram Pharaone : egredietur enim ad aquas, et dices ad eum : Hæc dicit Dominus : Dimitte populum meum ut sacrificet mihi. 21. Quod si non dimiseris eum, ecce ego immittam in te, et in servos tuos, et in populum tuum, et in domos tuas omne genus muscarum : et implebuntur domus Ægyptiorum muscis diversi generis, et universa terra in qua fuerint. 22. Faciamque mirabilem in die illa terram Gessen, in qua populus meus est, ut non sint ibi muscæ, et scias quoniam ego Dominus in medio terræ. 23. Ponamque divisionem inter populum meum et populum tuum : cras erit signum istud. 24. Fecitque Dominus ita. Et venit musca gravissima in domos Pharaonis, et servorum ejus, et in omnem terram Ægypti; corruptaque est terra ab hujuscemodi muscis. 25. Vocavitque Pharao Moysen et Aaron, et ait eis : Ite et sacrificate Deo vestro in terra hac. 26. Et ait Moyses : Non potest ita fieri; abominationes enim Ægyptiorum immolabimus Domino Deo nostro. Quod si mactaverimus ea quæ colunt Ægyptii coram eis, lapidibus nos obruent. 27. Viam trium dierum pergemus in solitudinem : et sacrificabimus Domino Deo nostro, sicut præcepit nobis. 28. Dixitque Pharao : Ego dimittam vos ut sacrificetis Domino Deo vestro in deserto : verumtamen longius ne abeatis, rogate

pro me. 29. Et ait Moyses : Egressus à te, orabo Dominum ; et recedet musca à Pharaone, et à servis suis, et à populo ejus cras : verumtamen noli ultra fallere, ut non dimittas populum sacrificare Domino. 30. Egressusque Moyses à Pharaone, oravit Dominum. 31. Qui fecit juxta verbum illius, et abstulit muscas à Pharaone, et à servis suis, et à populo ejus : non superfuit ne una quidem. 32. Et ingravatum est cor Pharaonis, ita ut nec hac quidem vice dimitteret populum.

2. PERCUTIAM OMNES TERMINOS TUOS RANIS.] *Terminos*, id est, regiones tuas usque ad ultimos limites et terminos earum, est metonymia. Post primam plagam sanguinis, quæ duravit 7 dies, mox sequenti, scilicet 8 die, secuta est secunda hæc plaga ranarum plurimarum et molestissimarum, quas Deus clementi sua justitia, ita in supplicium fontium armavit, ut iisdem etiam illos pœnitentiæ admoneret. Juste puniuntur ranis aquatilibus, earumque coaxatione, qui infantes Hebræorum aquis merserant, eorumque vagitum contempserant. Infantes enim ranis tam incessu, quam vagitu assimilantur; manibus enim et pedibus repunt quasi ranæ. Ita Theodor.

3. ET EBULLIET FLUVIUS RANAS.] Hebr. שרץ *scarats*, significat prolificare, fœtumque multiplicare instar piscium et ranarum; quod Noster apte vertit, *ebulliet*, q. d. Ranæ plurimæ, instar bullarum è Nilo nascentur et prodibunt.

QUÆ ASCENDENT, ET INGREDIENTUR DOMUM TUAM.] En immutatur hic Deo vindice aquatilium, puta ranarum, locus, ut instinctu naturæ suæ contrario, divinitus sibi insito, in diversi elementi, puta aeris et terræ, coloniam ferantur, ita ut nullus in terra Ægypti locus ranis esset occlusus aut impervius, angelis ranas quaquaversum propellentibus, aut etiam transferentibus. Gravior hæc ranarum fuit pœna priori sanguinis. Prior enim solas aquas ademerat Ægyptiis, vini lactisque usu intacto : ranæ vero undique diffusæ, non tantum sua vocali et incondita musica aures eis obtundebant, sed etiam cibos omnes, vasa, ollas, lances, sedes, mensas, domos, apothecas, penuaria, cubicula, lectos, vias, cunctaque occupabant et fœdabant; multæque ex eis emorientes sua sanie et putore, tam aquas, quam vias et domos inficiebant, ait Josephus. Audi Script. *Ingredientur*, ait, *domum tuam, et cubiculum lectuli tui, super stratum tuum, et in domos servorum tuorum, et in populum tuum, et in furnos tuos, et in reliquias ciborum tuorum, et ad te, et ad populum tuum, et ad omnes servos tuos, intrabunt ranæ.* Audi et Philonem : *Ranæ*, inquit, *fora complebant, et cuncta ædificia, tam sacra quam profana, tam privata quam publica; itaque cum nec foras progredi possent homines viis oppletis, nec intus manere, refertis etiam intimis penetralibus, et ad summas quoque contignationes ranis obrepentibus, ad extremam desperationem redacti sunt.* Porro immensam fuisse earum multitudinem significat Scriptura, cum orante Mose ranis emortuis, subdit v. 14. *Congregaveruntque eas in immensos aggeres, et computruit terra.* Hæ ergo ranæ omnes sensus cruciabant : primo, visum sua magnitudine et deformitate; secundo, auditum sua assidua et molesta coaxatione; tertio, gustatum, quia esculentis et poculentis omnibus insidentes ea conspurcabant, et cum cibis in ora comedentium prosiliebant : quarto, odoratum teterrimo fœtore, quem exhalabant, præsertim mortuæ; quinto, tactum : conscendebant enim mensas, sedes, lectos, ibique sedentium vel cubantium corpora, pedes, manus, facies invadebant et occupabant. Addit Pererius plures ex ranis fuisse noxias et venenatas. Addunt, vel potius fabulantur Hebræi, ranas has intrasse corpora et viscera Ægyptiorum, per os apertum dormientium, et per alios meatus. Sic ranæ sæpius regiones integras vastarunt, populosque inde expulerunt, uti Abderitas à ranis sua patria pulsos esse docet Orosius l. 3. c. ult.

ET IN RELIQUIAS CIBORUM TUORUM.] Recte vertit Noster hebræum במשארותיך *bemisarotecha*, quod tamen, secundo, significat farinam conspersam. Unde Septuag. vertunt, ἐν τοῖς φυράμασί σου, id est massis, vel pastis tuis, Chald. vertit, *in panariis tuis*, id est in pistrino, et locis quibus panis conficitur.

5. EXTENDE MANUM TUAM,] cum virga quam tenes; virgam enim exprimunt hebræa : illa enim fuit effectrix, et causa moralis horum omnium; hoc enim signo extensionis virgæ, ceu imperio, ex aquis et earum potentia obedientiali, evocatæ à Mose et Deo sunt ranæ.

Allegorice, virga est crux, sive lignum crucis. Crux enim omnibus mirandis redemptionis nostræ operibus intervenit.

6. ET EXTENDIT AARON MANUM SUPER AQUAS.] *Super*, id est versus, vel contra aquas : non enim tetigit eas, utpote longe ab eis remotus, et existens in aula Pharaonis. Extendit ergo eminus virgam, hac extensione significans se Ægyptios ferire, suoque mandato plagam ranarum infligi.

Tropologice, ranæ sunt garruli et clamosi; hi enim quietis amatoribus sunt molesti, ut ranæ, turbantque pacem domus aut collegii. Unde Pythagoras dixit, *hirundinem in domum non esse suscipiendam*, id est garrulos et verbosos homines in familiam non esse admittendos, uti explicat S. Hier. in Apol. contra Ruffinum. Maxime vero ranæ sunt loquaces philosophi et hæretici, qui, ait S. Aug. l. de Convenient. decem præcept. cum 10. plagis, *superbiam et inanes contentiones, quasi strepitum vocum habere possunt, sed doctrinam veræ sapientiæ non possunt insinuare : qui enim Christianæ veritati contradicunt, et in sua vanitate decepti decipiunt, ranæ sunt; tædium quidem afferentes auribus, nullos autem præbentes cibos mentibus;* atque ut ait Tertull. lib. contra Hermog. c. 1. tales *loquacitatem facundiam existimant, impudentiam constantiam deputant, et maledicere singulis officium bonæ conscientiæ judicant.* Rursum, sicut ranæ face noctu accensa obmutescunt, ita et sophistæ ac hæretici visa veritatis luce. Unde Poeta :

> Lumine perculsæ cessant maledicere ranæ,
> Et victus veri luce sophista taces.

Idem S. August. serm. 87. de Tempore, Origenes, Raban. et Rupert. per ranas intelligunt inflata, modulata, fabulosa et impura carmina poetarum, quæ multis fuerunt exitio. Secundo, Gregor. Nyssenus : Ranæ, ait, typus sunt voluptuosæ et luxuriosæ vitæ; nam primo, rana ani-

mal est ancipitis vitæ, in aquis et in terra vivens, in cœno et luto commorans : sic homo voluptuosus ambiguus est inter hominem et bestiam : figuram enim hominis gerit, sed vitam bestiæ agit. Secundo, rana deformis est aspectu, et tetri fœtoris, quæ aquis non mundatur, sed magis inquinatur : sic fœdi et fœtentes sunt ventri et Veneri addicti ; nam gula et libido omnia eorum cogitata, dicta et facta, mentem corpusque commaculant. Tertio, ranæ sunt loquaces : sic libidinosi turpia exhalant. Quarto, ranæ hæ omnia penetrabant, et conspurcabant : sic gula et libido omnia penetrat et fœdat ; in mensis gulosorum abundat, in lectulis et penetralibus assidet, muros et aulas eorum obscenis imaginibus, vasa fœdis sculpturis, corpus putredine, mentem corruptione obducit et inquinat. Ita Nyssenus.

7. Fecerunt autem et malefici per incantationes suas similiter.] Nimirum non tot quot Aaron, quæ scilicet operirent omnes urbes et villas ; sed paucas aliquas ranas ex aquis eduxerunt, quas prius aliunde occulte eo transtulerunt dæmones, vel etiam quas naturaliter produxerant ex aquis, applicando activa passivis : ita enim naturaliter ex aquis ranas gigni videmus.

Orate Dominum, ut auferat ranas.] Hinc patet graviorem hanc fuisse plagam ranarum priore sanguinis. Hæc enim compulit Pharaonem orare Mosen pro liberatione, quod prior non fecerat.

9. Constitue mihi, quando deprecer pro te.] Hebr. est : *Gloriare super me quando orem pro te*, q. d. hunc tibi honorem defero, ut tempus constituas et definias, quo orem, ut ranis libereris tu cum tuis Ægyptiis. Nota τὸ *quando*, q. d. Ne me certum et naturale tempus cessationis ranarum ex horoscopo, id est ex inspectione horæ, vel ascendentis novi sideris, venari et rimari quasi astrologum, vel magum autumes, ipse tu tempus definito. Sciebat Moses se datum esse Deum Pharaonis, liberatoremque Israelis : itaque de signis ad liberationem hanc necessariis ex Dei fiducia et promissione certus audacter promittit Pharaoni, se quolibet tempore ranas ablaturum ; maxime quia nitebatur tanta sua cum Deo familiaritate, et occultis a Deo agebatur stimulis ad hoc audendum, quasi Deus assisteret, certoque succurreret, ut quolibet tempore posset plagam hanc ranarum auferre : nulla ergo hic fuit Dei tentatio, fuit tamen hoc opus magni animi et virtutis. Unde Chald. vertit : *Pete tibi potentiam*, id est rem magnam, ad quam conficiendam opus est magna vi et potentia.

10. Qui respondit, cras,] non statim hoc die et momento, tum ut tibi spatium dem orandi pro amovendis ranis, tum ut experiar an naturaliter per se deficiant ranæ, quasi casu huc illatæ, an potius tanquam divina virtute inductæ, non sine eadem tuis precibus implorata amoveri possint.

12. Clamavit,] non voce, sed desiderio, et magna animi in Deum elevatione et contentione : sic cap. 14. v. 15. Deus dicit ad Mosen tacentem : *Quid clamas ad me?*

14. Congregaveruntque eas (ranas) in immensos aggeres.] Non statim orante Mose evanuerunt ranæ, ne præstigiæ fuisse putarentur, neve flagelli hujus oblivisceretur Pharao. Unde Philo et Josephus tradunt ex ranis mortuis fœtorem intolerabilem exhalasse.

17. Percussit pulverem terræ, et facti sunt sciniphes in hominibus, et in jumentis.] Tertia est hæc plaga sciniphum, per quam in terra et pulvere puniti sunt Ægyptii, qui Hebræos in luto et lateribus oppresserant.

Nota : hæc plaga fuit in omni terra Ægypti, non simpliciter, sed ubicumque erant Ægyptii, vel eorum jumenta : ad hæc enim tantum crucianda missi sunt sciniphes. Unde quando dicitur : *Omnis pulvis terræ versus est in sciniphes ;* intellige, per hyperbolen, *omnis*, id est plurimus, quasi omnis, qui erat apud homines et jumenta. Idque ita esse patet ex v. 21.

Nota secundo : hæc animalia nova dicuntur sciniphes, et græce à Septuag. et Philone σκνῖπες, (quod in singulari dicitur σκνὶψ, vel κνὶψ) à voce Hebræa כנים *kinnim* nonnihil immutata, vel potius à Græco κνίζειν, id est pungere, pruritum excitare : hoc enim faciunt ciniphes, qui et sciniphes vocantur.

Quæres quales fuerint hi sciniphes ? Josephus, Hebræi, Cajet. et Oleaster Hebræum *kinnim* vertunt pediculos, sed errant ; tum quia pediculi non è pulvere, sed è corpore generantur, tum quia Septuag. Noster, et Philo vertunt *sciniphes*, non pediculos.

Secundo, Torniellus vult sciniphes fuisse pulices ; quia, si fuissent culices, fuissent producti non hac, sed sequenti plaga, quæ fuit omnis generis muscarum. Verum pulices non involant in oculos, et pulices vocantur, non sciniphes. Adde culices proprie non esse muscas, cum alioqui varia sint genera muscarum : est enim musca, alia canina, alia equina, alia bovina ; alia communis, alia Hispanica ; alia nigra, alia aurea, alia flava, etc.

Dico ergo sciniphes fuisse culices (κνὶψ, ait Etymologicum Græcum ἐστι κωνωποειδής, cnips est culicis speciem gerens) eorumque infinita examina (ut velut extensa nubes, totam obumbrarent Ægyptum, ait Philo) qui et corpora aculeatis stimulis terebrarent, et, ut ait Philo, nares etiam auresque pervaderent, et in oculos involarent. Quare hoc animal licet minutissimum sit, est tamen molestissimum. Unde S. Jacobus Nisibites in Saporem regem Persarum, Nisibim obsidentem, execrationem sciniphum jaculatus, mox iis equos et elephantos ejus disjecit, teste Theodor. in Philotheo.

Hinc Albertus Magnus lib. 16. de Animalibus, sciniphes ait corpore esse vermes, capite autem et alias esse muscas, habere in ore aculeum, quo pungunt et sugunt, palustribus nasci locis, et animantium spiritus, sed maxime humanos consectari. Hi autem Mosaici acriores, et quasi miraculosi fuerunt : neque volabant gyrando in aere, uti faciunt culices, sed homines et jumenta invadebant.

Tropol. sciniphes sunt sophismata dialectica hæreticorum, quæ minutis et subtilibus verborum et argumentorum stimulis animas terebrant, et tanta calliditate circumveniunt, ut deceptus nec videat, nec intelligat. Ita Origen. et ex eo S. Aug. serm. 87. de Tempore.

Recte Diogenes sophistam retudit : cum enim ille suis argutationibus colligeret, quod Diogenes haberet cornua ; Diogenes frontem et tempora manu contrectans : Atqui, ait, ego illa non video. Idem alteri sic colligenti : Quod ego sum,

tu non es: ego sum homo: ergo tu non es homo, respondit: A me incipe, et recte collegeris: Quod Diogenes est, hoc non est sophista: Diogenes est homo; ergo sophista non est homo. Quare merito Ariston dicebat Dialecticorum argutias similes esse telis aranearum, quod plurimum haberent artificii, minimum utilitatis.

S. August. in conven. decem præcept. cum 10 plagis, docet hanc plagam opponi tertio præcepto, quo jubemur sabbatum sanctificare, id est requiem habere mentis: sciniphes enim significant homines inquietos contentiosos et rixosos, qui pacem suam et alienam interturbant.

18. FECERUNTQUE SIMILITER MALEFICI.] *Fecerunt*, id est facere conati sunt per suas incantationes. Ita S. August.

ET NON POTUERUNT.] Cur magi, qui ranas et majora fecerant, non potuerunt parvos sciniphes producere? Respondent Hebræi apud Lyran. causam esse, quod dæmones non possint producere animal minus grano hordei, minores autem esse sciniphes. Sed hæ sunt næniæ: licet enim arte subinde possint fieri maxima, non minima; tamen per naturam, et per causas naturales (per quas agunt dæmones) facilius fiunt minora et viliora animalia, quam majora: hæc enim pluribus rebus egent, ut experientia patet. Secundo, Rupertus putat magos effecisse sciniphes, non tamen veros, qui scilicet pungerent, essentque aculeati. Sed unde hoc didicit Rupertus? imo repugnat Scripturæ, quæ simpliciter ait, eos non potuisse efficere sciniphes. Tertio, Cajet. hanc causam dat, quod incantationes illæ non essent appropriatæ ad talem effectum, scilicet ad sciniphes producendos: certum enim est dæmones posse sciniphes producere. Verum non dubium est quin dæmon, qui hic omnem suam vim contra Mosen exserebat, incantationes proprias et accommodatas suggesserit suis magis.

Dico ergo à Deo impeditos fuisse dæmones, ne sciniphes possent efficere; hoc enim ipsi magi fatentur, dicentes: *Digitus Dei est hic;* idque ut sic Dei potentia, et dæmonum imbecillitas magis appareret, quodque non dæmon, sed Deus nobis timendus sit, qui dæmonis vires cohibet, ut etiam in rebus parvis nocere non possit, ni Deus id ei permittat. Denique hic impotentiæ arguuntur mendaces magi et dæmones; atque omnibus patuit eorum mira, quæ prius fecerant, non fuisse vera miracula, eosque à Mose victos et prostratos esse; ac consequenter Mosen verum veri Dei Prophetam et servum, ipsos vero magos esse et dæmonis servos.

Allegoricam causam dat S. August. q. 25. in Exod. In tertia, ait, sciniphum plaga defecerunt magi, ut significaretur quod Philosophi Gentium non agnoverint mysterium SS. Trinitatis. Licet enim Plato et alii de Patre et Filio non tacuerint, tamen non agnoverunt Spiritum sanctum, qui digitus est Dei.

Moraliter hinc disce, si fortiter et constanter cum Mose relucteris dæmoni, maxime eum reddes imbecillem, ita ut nec sciniphem possit efficere.

19. DIGITUS DEI EST HIC,] qui scilicet Mosi assistit, eumque juvat, sed nos invadit et compescit, cogitque ei cedere. Hic Deus, et Moses ab hostibus etiam invitis veram verorum, et à Deo manantium signorum Mosis confessionem extorquet.

Quæres quid significet hic digitus. Respondent aliqui, digitum significare plagam, quam Deus levi motu, et quasi digito suo inflixit: et sicut decem digitos habet homo, ita decem fuerunt plagæ Ægypti; unde Chaldæus vertit, *à facie Dei plaga hæc est.*

Secundo et aptius, digitus Dei est Dei potentia, virtus et operatio: brachio enim et digitis, quæ actionis sunt instrumenta; potentiam actionemque significant Hebræi. Licet enim in Deo una sit virtus operativa, eadem tamen multiplex est et multiformis, ratione multorum effectuum, unde vocatur digitus vel digiti. Hinc Isaiæ 40. dicitur Deus tribus digitis appendere molem terræ, et Psalm. 8. *Videbo cœlos tuos opera digitorum tuorum*, ita Rupertus. Cajet. Lyran. Lipoman. Rursum τὸ *Dei* significat ingentem potentiam. q. d. Virtus, qua operatur Moses, est eximia et insuperabilis; sic enim vocantur montes Dei, cedri Dei, id est maximæ.

Mystice, ex mente non magorum, sed Dei, digitus Dei est Spiritus sanctus: nam primo, sicut digitus à brachio et manu, ita Spiritus S. à Patre et Filio procedit. Secundo, sicut multi sunt digiti, ita multa sunt dona Spiritus S. Tertio, tot sunt digiti dexteræ manus, quot sunt sinistræ; quia pari fortitudine et gratia Spiritus S. indigemus ad sustinenda prospera, atque adversa. Ita S. Aug. Hieron. et Nissenus. Hinc quod Lucæ 11. v. 20. Christus dicitur in digito Dei ejicere dæmonia, Matth. cap. 12. 28. id explicat, dicens, eum id facere in Spiritu Dei.

DEI.] Perperam Lyran. per Deum hic dæmonem superiorem intelligit, qui per magiam impediebat magorum, et inferiorum dæmonum operationem. Si enim, ait, magi cognovissent verum Deum adesse Mosi, non ausi fuissent illi amplius resistere: atqui restiterunt illi post hæc, cap. 9. 11. Verum hoc est contra omnes Interpretes, et contra ipsa plana Scripturæ verba. Neque mirum magos postea ad ingenium rediisse, et restitisse Mosi. Sic enim Pharao subinde pœnitens, mox ad ingenium rediit. Adde, sicut dæmones Deo resistunt, licet eum cognoscant, sic resistunt et magi, aliique maximi peccatores.

INDURATUM EST COR PHARAONIS.] Tum ex eo quod magi similia ac Moses se posse et scire dicebant, similiaque facturos, ni à Deo impedirentur: tum etiam quia majora jam eos fecisse viderat.

21. IMMITTAM IN TE, ETC. OMNE GENUS MUSCARUM.] Hebraice est ערוב *arob*, quod si radicem spectes, significat mixtum sive miscellaneum, quod aliqui determinant ad feras, quasi variarum bestiarum genera mistim in Ægyptios hac quarta plaga immiserit Deus. Ita Josephus. Unde Chald. vertit, *mixtura bestiarum noxiarum;* Pagnin. *omne genus ferarum;* R. Salomon, *turbam serpentium et scorpionum;* Aben Ezra, *incursionem leonum, et pardorum, et luporum.* Melius S. Hieron. Septuag. et Aquila interpretantur *arob*, miscellam muscarum, sive turbam variarum muscarum: Aquila enim vertit παμμηαν, id est omnis generis muscam; Septuag. quoque vertunt κοινομυιαν, id est communem muscam, puta omne genus muscarum. Unde et Latinus Interpres retinens nomen Græcum *cœnomyiam*

(sic enim legendum cum Romanis, non *cynomyiam*) vertit Ps. 77. 45. et Ps. 104. 31. Unde S. Hieron. ep. ad Suniam et Fretellam, putat vitiose legi in Sept. κυνομηιαν per υ, id est caninam muscam, pro κοινομηιον per οι, id est communem muscam; κυνομηιαν tamen legunt Origen. Aug. et Theod. quin et Philo, qui κυνομυιαν vocari dicit à duobus impudentissimis animalibus, scilicet cane et musca. q. d. Moses: Musca hæc instar canum fuit impudentissima, audacissima, mordacissima. Ita Ægyptii impudentiam indicantes pingebant muscam, quæ, licet crebro abacta, identidem tamen inverecunde redit. Ita Horus Apollo lib. 1. hierogl. 48.

Mystice, S. August. hanc quartam plagam opponit quarto præcepto, quod est de honorandis parentibus; qui enim parentes non honorant, puniuntur per muscam caninam, id est per nequitiam diaboli: caninum enim est parentes suos non agnoscere. Unde canum catuli cæci nascuntur.

Secundo, S. August. serm. 87. et Origen. per cynomyiam accipiunt sectam cynicorum, ob publicum et inverecundum libidinis usum.

Alii accipiunt hæreticos, qui initio pie blandiuntur, sed deinde ringunt et mordent, ut canes. Verissime enim dixit B. Thomas Morus: *Hæretici nostri hypocrisin sustulerunt; sed impudentiam substituerunt, ut qui ante religionem simulabant, nunc in impietate glorientur.*

Tertio, Pererius cynomyiæ comparat causidicos, aliosque homines litigiosos, qui tanquam canes se invicem mordent et lacerant.

Rursum cynomyiæ sunt maledici; nam, ut ait Plutarch. in moral. sicut amici detestantur canem incurrentem, qui eos dirimat; sic execrari deberent homines caninos, qui maledicentia sua dirimunt amicorum benevolentiam. Hinc Alcibiades canem ingentem abscissa cauda per urbem dimisit: hoc cum multis stultum et ineptum visum esset, monentibus eum amicis, ac sermones qui de eo circumferebantur enarrantibus, ridens Alcibiades: Sic, inquit, res ut intenderam successit. Hoc enim Atheniensibus loquendi argumentum præbere volui, ut eos à pejoribus, quæ de me et aliis conviciose loquuntur, novis his averterem, testis est Plutarch. in Alcibiade.

Quarto, S. Gregorius per omne genus muscarum, accipit inquietas et insolentes desideriorum carnalium curas, quibus agitantur et feriuntur mundi et voluptatum sectatores. Vide eum l. 18. Moral. c. 28.

22. Faciamque mirabilem in die illa terram Gessen.] Potest hebr. הפלתי *hiphleti* cum Chald. verti, *dividam terram Gessen*, ut scilicet illa sola in Ægypto sit immunis ab hac plaga muscarum. Unde Tertio, *hiphleti* sic verti potest, miraculose agam cum terra Gessen. Radix enim *pala* significat, separavit, vel mirabilem fecit, q. d. Faciam terram Gessen *pele*: id est mirabilem, et orbis miraculum. Sic Angelus apparens Manue patri Samsonis, roganti quo nomine vocaretur? *Cur*, inquit, *quæris nomen meum, quod est pele*, id est, *mirabile?* Judic. 13. 14. Sic Christus Isaiæ 9. v. 6. vocatur *pele*, id est *admirabilis*. Simili modo apposite in excidio Hierosolymæ per Titum, cum Christiani Dei monitu exierunt et evaserunt in urbem Pellam, teste Eusebio l. 3. c. 5. apposite urbs illa, vel anterius, vel posterius, puta ex mira hac evasione, à Christianis dicta est Pela, vel Pella, id est mirabilis separatio; quia sicut olim Deus terram Gessen fecit *pele*, id est mirabilem, ac separavit eam à plagis Ægypti: ita pariter separavit in Pella Christianos à plagis Judæorum in Jerusalem excisorum à Tito. Ita Alcazar. Apoc. 7. sub initium pag. 468.

Et scias quoniam ego Dominus in medio terræ,] id est, dominans in terra lata et ampla. Sic Hebræi medium, vel cor maris, vocant ipsum mare latum et profundum; adde, sicut rex in medio regni residens, circumquaque totum regnum circumspicit et administrat; ita et Deus antropopathῶs dicitur in medio terræ, quasi rex residere, et quaquaversum latissime dominari.

23. Ponamque divisionem.] Hebr. est ponam פדות *pedut*, id est redemptionem. q. d. Redimam, eximam et liberabo meos Hebræos à communi plaga, quæ totam Ægyptum affliget.

24. Et venit musca gravissima.] Quartam hanc plagam muscarum sine sensili signo, sine extensione virgæ, se solo inflixit Deus, ne quis suspicaretur quid numinis virgæ inesse, aut non esse Deum, qui hæc patraret.

Musca gravissima.] *Gravissima*, id est plurima. Sic enim per metalepsin, et per enallagen quantitatis continuæ pro discreta, sumunt Hebræi τὸ *gravis* pro multus, copiosus. Sic Ps. 34. 18. dicitur: *In populo gravi*, id est multo, *laudabo te*. 1. Machab. 1. 18. *Intravit Antiochus Ægyptum in multitudine gravi*, id est copiosa. Nahum. 3. 3. *Vox gravis ruinæ*, id est vox multæ cædis; nam præcedit *vox multitudinis interfectæ*. Sic et Latini usurpant *gravis*, ut Varro apud Nonium Marcellum, cum ait: *Ubi graves pascantur et alantur pavonum greges; graves*, id est multi; et Sallustius: *Cœpit per omnem provinciam grave pretium frugibus esse.* Grave, id est magnum et multum.

Secundo, *gravissima*, id est molestissima et nocentissima, tam hominibus quam jumentis. Unde sequitur: *Corruptaque est terra ab hujusmodi muscis.* Hinc Abulens. putat has muscas morsu suo venenatas fuisse. Sic olim muscas gentes et regiones integras perdidisse tradit Plinius, l. 10. c. 28. ideoque, ait, Elisæi Deum myjodem, sive myjagrum, quasi Jovem muscarium coluerunt ad abigendam pestem muscarum; sicuti Accaronitæ coluerunt Beelzebub, id est deum muscam, quem multi putant eumdem esse cum myjode sive myjagro, id est Jove muscario.

26. Abominationes enim Ægyptiorum immolabimus Domino Deo nostro?] Interrogative noster Interpres vertit ad emphasim, uti vertit et Chaldæus et Pagninus. q. d. Nullo modo expedit ut in Ægypto coram Ægyptiis mactemus et sacrificemus oves et boves; hæc enim ipsi colunt. Unde, si ea jugulemus, lapidabunt nos; patet ex sequentibus.

Quæres quæ sint abominationes Ægyptiorum? Nota abominationem poni pro re abominabili, vel abominata. Vide can. 21. Jam, primo, aliqui sic accipiunt, ut *abominationes* vocentur ea quæ diis suis sacrificabant Ægyptii, quæ Hebræis erant abominanda; apud veteres enim porcus immolabatur Cereri, anser Veneri, asinus Priapo, Dianæ canis, Phœbo equus. Hæc vero animalia Hebræis immolare erat nefas.

Secundo et genuine, ut patet ex Hebræo et ex sequentibus, abominationes hic vocantur pecudes sacræ, quarum cædem quasi sacrilegam

Ægyptii abominabantur, utpote qui eas colerent quasi numina, vel quid numinis habentia. Unde quæ hic vocantur *abominationes*, paulo post vocantur *ea quæ colunt Ægyptii*. Sic enim Jovem Hammonium colebant ipsi in ariete, Apin in vitulo et bove. Ita Philo. Hanc etiam ob causam pastores ovium detestabantur Ægyptii, quia scilicet ipsi jugulare solent oves, quas colebant Ægyptii, uti dictum est Gen. 46. Licet enim lex Levitici de victimis necdum esset lata, sciebat tamen Moses partim ex traditione et exemplo majorum, partim Dei instinctu, Deum velle sibi oves et boves immolari, non porcos, aliaque animalia immunda. Quod nota contra Rupert. qui hic litteralem sensum excludere, et pro eo tropologicum substituere conatur.

Tropologice, abominationes Ægyptiorum sunt fides, justitia, pietas, pœnitentia, mortificatio carnis et cupiditatum, aliæque virtutes quarum sacrificium Deo est gratissimum, quas impii horrent et aversantur.

Audi S. Gregor. 10. Moral. 23. *Quid hic peccator totis cogitationibus sperat, nisi ut potestate cæteros transeat, cunctos rerum multiplicitate transcendat, adversantes dominando subjiciat, obsequentibus mirandus innotescat, iræ ad votum satisfaciat; benignum se cum laudatur, ostendat; quidquid gula appetit, offerat. Bene ergo spes illorum abominatio dicitur; quia ea quæ carnales ambiunt, spiritales quique judicio rectitudinis aversantur; et quod illi voluptatem æstimant, hi pœnam putant; quia ut caro mollibus, sic anima duris nutritur, et sicut carnem dura sauciant, sic spiritum mollia necant. Spes itaque carnalium abominatio animæ dicitur; quia inde in perpetuum spiritus interit, unde ad tempus caro suaviter vivit*, et, c. 27. *Quod abominantur Ægyptii, hoc Israelitæ Deo offerunt; quia simplicitatem conscientiæ, quam injusti quique despiciunt, hanc justi in virtutis sacrificium vertunt, et excolentes recti puritatem ac mansuetudinem Deo immolant, quam abominantes reprobi fatuitatem putant.*

32. Et ingravatum est.] Hebraice, *et aggravavit Pharao cor suum*. Sic et Septuag.

CAPUT NONUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Describitur quinta plaga pestis, et sexta ulcerum, v. 8. et septima grandinis, tonitruorum et fulminum. v. 23. Quibus emollitus Pharao missionis Hebræorum spem dat, sed plagis cessantibus rursum se obdurat.

1. Dixit autem Dominus ad Moysen : Ingredere ad Pharaonem, et loquere ad
eum : Hæc dicit Dominus Deus Hebræorum : Dimitte populum meum, ut
sacrificet mihi. 2. Quod si adhuc renuis, et retines eos, 3. ecce manus mea
erit super agros tuos, et super equos, et asinos, et camelos, et boves, et oves,
pestis valde gravis. 4. Et faciet Dominus mirabile, inter possessiones Israel
et possessiones Ægyptiorum, ut nihil omnino pereat ex his quæ pertinent ad
filios Israel. 5. Constituitque Dominus tempus, dicens : Cras faciet Dominus
verbum istud in terra. 6. Fecit ergo Dominus verbum hoc altera die : mortuaque sunt omnia
animantia Ægyptiorum, de animalibus vero filiorum Israel nihil omnino periit. 7. Et misit
Pharao ad videndum : nec erat quidquam mortuum de his quæ possidebat Israel. Ingravatum-
que est cor Pharaonis, et non dimisit populum. 8. Et dixit Dominus ad Moysen et Aaron :
Tollite plenas manus cineris de camino, et spargat illum Moyses in cœlum coram Pharaone.
9. Sitque pulvis super omnem terram Ægypti : erunt enim in hominibus, et jumentis ulcera,
et vesicæ turgentes in universa terra Ægypti. 10. Tuleruntque cinerem de camino, et stete-
runt coram Pharaone, et sparsit illum Moyses in cœlum : factaque sunt ulcera vesicarum tur-
gentium in hominibus, et jumentis ; 11. Nec poterant malefici stare coram Moyse propter
ulcera quæ in illis erant, et in omni terra Ægypti : 12. Induravitque Dominus cor Pharaonis,
et non audivit eos, sicut locutus est Dominus ad Moysen. 13. Dixitque Dominus ad Moysen :
Mane consurge, et sta coram Pharaone, et dices ad eum : Hæc dicit Dominus Deus Hebræo-
rum : Dimitte populum meum, ut sacrificet mihi. 14. Quia in hac vice mittam omnes plagas
meas super cor tuum, et super servos tuos, et super populum tuum : ut scias quod non sit si-
milis mei in omni terra. 15. Nunc enim extendens manum percutiam te, et populum tuum peste,
peribisque de terra. 16. Idcirco autem posui te, ut ostendam in te fortitudinem meam, et nar-
retur nomen meum in omni terra. 17. Adhuc retines populum meum, et non vis dimittere
eum ? 18. En pluam cras hac ipsa hora grandinem multam nimis, qualis non fuit in Ægypto à
die qua fundata est usque in præsens tempus. 19. Mitte ergo jam nunc, et congrega jumenta
tua, et omnia quæ habes in agro ; homines enim et jumenta, et universa quæ inventa fuerint

foris, nec congregata de agris, cecideritque super ea grando, morientur. 20. Qui timuit verbum Domini de servis Pharaonis, fecit confugere servos suos, et jumenta in domos; 21. qui autem neglexit sermonem Domini, dimisit servos suos, et jumenta in agris. 22. Et dixit Dominus ad Mosen : Extende manum tuam in cœlum, ut fiat grando in universa terra Ægypti super homines, et super jumenta et super omnem herbam agri, in terra Ægypti. 23. Extenditque Moyses virgam in cœlum, et Dominus dedit tonitrua, et grandinem, ac discurrentia fulgura super terram : pluitque Dominus grandinem super terram Ægypti. 24. Et grando et ignis mista pariter ferebantur : tantæque fuit magnitudinis, quanta ante nunquam apparuit in universa terra Ægypti, ex quo gens illa condita est. 25. Et percussit grando in omni terra Ægypti cuncta quæ fuerunt in agris, ab homine usque ad jumentum : cunctamque herbam agri percussit grando, et omne lignum regionis confregit. 26. Tantum in terra Gessen, ubi erant filii Israel, grando non cecidit. 27. Misitque Pharao, et vocavit Mosen et Aaron, dicens ad eos : Peccavi etiam nunc : Dominus justus ; ego et populus meus, impii. 28. Orate Dominum, ut desinant tonitrua Dei, et grando ; ut dimittam vos, et nequaquam hic ultra maneatis. 29. Ait Moyses : Cum egressus fuero de urbe, extendam palmas meas ad Dominum, et cessabunt tonitrua, et grando non erit, ut scias quia Domini est terra : 30. Novi autem, quod et tu, et servi tui necdum timeatis Dominum Deum. 31. Linum ergo, et hordeum læsum est, eo quod hordeum esset virens, et linum jam folliculos germinaret : 32. triticum autem, et far non sunt læsa, quia serotina erant. 33. Egressusque Moyses à Pharaone ex urbe, tetendit manus ad Dominum; et cessaverunt tonitrua et grando, nec ultra stillavit pluvia super terram. 34. Videns autem Pharao quod cessasset pluvia, et grando, et tonitrua, auxit peccatum ; 35. et ingravatum est cor ejus, et servorum illius, et induratum nimis : nec dimisit filios Israel, sicut præceperat Dominus per manum Moysi.

3. Ecce manus mea erit super agros tuos.] *Manus*, id est flagellum meum, sive, ut postea per appositionem explicatur, *pestis valde gravis ;* quam ego manu et potestate mea sola, non Mosis, nec Aaronis, uti et præcedentem plagam, immittam, inficiendo aerem et corpora. Est enim pestis venenosus quidam vapor in aere concretus, vitali spiritui inimicus, qui omnem humorem inficere potest ; sed potissimum sanguinem, secundo choleram, tertio phlegma, quarto melancholiam : ideo prius sanguinei periculo contagii pestis subjiciuntur, deinde cholerici, postea phlegmatici, denique melancholici; quia humor frigidus et siccus ad inflammationem et putredinem ineptus est, et strictos habet meatus, ait Marsil. Ficinus, Epidemiarum antidot. c. 3. et seq. ubi et remedia pestis assignat, scilicet fugam aeris infecti, recreationem et lætitiam, cibum solidum, potumque roborantem cor et spiritus, cavere à cibis qui facile corrumpuntur et putrescunt ; purgare sæpe humores putrescentes per aloen, myrrham et crocum ; uti theriaca, zedoaria, citro; suffumigare juniperium, terebinthinam, thus; vestes crebro mutare, et mundas induere ; os et manus sæpe abluere aceto, et aliquando vino potente.

Super agros tuos, et super equos.] Τὸ *et* significat, *id est*, q. d. Plaga hæc erit pestis super agros tuos, id est super equos, oves et boves tuos qui sunt in agris ; nec enim ipsos agros pestis hæc tetigit. Ita Hebr. Chald. et Septuag. Hinc patet hac peste percussa esse, et periisse non homines, sed animalia, non quidem omnia, sed ea tantum, quæ erant in agris.

Tropologice, quinta hæc pestis plaga significat, quinti præcepti : *Non occides*, transgressoribus, quales erant hi infanticidæ, Deum solere pestem, aliaque mortis genera infligere. Ita Rupert. et Prosper. lib. 1. de Promiss. cap. 36.

Oves et boves,] quos nutriebant Ægyptii non ad mactationem et esum, sed ad servitia, lanam et mercimonia. Nam bobus arabant, ex ovibus lac et lanam accipiebant.

Notat Origenes, Ægyptios in suis animalibus puniri, quia ea pro diis colebant, ut dementiæ suæ admonerentur, cum videbant ea interire.

4. Inter possessiones,] inter pecora quæ possidebant Hebræi, et Ægyptii.

Ut nihil omnino pereat ex iis quæ pertinent ad filios Israel.] Ecce hic mira Dei providentia circa Hebræos et Ægyptios ; ut, cum mista sint utrorumque animalia, sola tamen Ægyptiorum, peste tangantur, et nulla vicini pecoris contagia lædant ea quæ sunt Hebræorum. Unde liquet in terram Gessen, in qua multi Ægyptiorum habitabant, hanc quoque plagam fuisse immissam, ita tamen ut Hebræos non tangeret. Idem de cæteris omnibus plagis censent Philo, Josephus, et Abulens. videlicet aquas in Gessen quoque fuisse versas in sanguinem, et ranas ibidem fuisse, sed Ægyptios tantum exagitasse ; similiter et sciniphes et muscas, ideoque, c. 8. 22. signanter dici : *Faciam mirabilem terram Gessen, in qua populus meus est*, q. d. Ubi populus meus est, inde arcebo muscas ; ubi vero Ægyptii erunt, faciam ut eo convolent ; hoc enim valde fuit mirabile ; sic de nona plaga tenebrarum dicitur : c. 10, 23. *Ubicumque habitabant filii Israel lux erat*, q. d. In eadem domo, in cubiculis Ægyptiorum erant tenebræ, in cubiculis vero Hebræorum erat lux. Sic ultima plaga primogenitos Ægyptiorum, etiam in terra Gessen occidit, illæsis ibidem Hebræis Et ratio est, quia par erat ut illi Ægyptii vel maxime plecterentur, qui Hebræos oppresserant. Tales autem erant incolæ Gessen, maxime præfecti operum.

Dices : cur ergo Pharao non ante in præceden-

tibus plagis, sed jam tantum in hac quinta misit exploratores in Gessen, ad hanc discriminationem Hebræorum et Ægyptiorum in hac plaga cognoscendam.?

Respondeo, quia ante viæ erant imperviæ ob ranas, muscas et sciniphes omnia occupantes, et Pharao istis flagellis ita distinebatur, ut de exploratione hac non cogitaret, ne quidem in præcedenti plaga, qua tamen Hebræos discriminandos fore ab Ægyptiis, illi prædixerat Moses, c. 8. 22.

6. Mortuaque sunt omnia animantia,] scilicet quæ tum erant in agris, ut patet ex dictis, v. 3. idque exprimitur in sequenti plaga grandinis, v. 19. Ibi enim reliqua Ægyptiorum animalia, quæ nunc erant in stabulis, ideoque intacta manserant; tunc vero exierant pabulatum ad agros, ibidem grandine percussa interierunt.

7. Ingravatumque est cor Pharaonis.] Non orat hic Pharao ut plaga cesset, sicut ante fecerat; quia jam mortua erant animalia, ideoque cum nulla ei esset spes amovendæ plagæ, cor ejus durum hac plaga magis induruit, nimirum, tantus Hebræis imperitandi, suasque per tyrannidem opes augendi amor, animo Pharaonis insederat, ut flagella jam præterita, flagella non duceret; aut ob tyrannidem ea sibi immissa non cogitaret, malletque incertæ Dei vindictæ deinceps se exponere, quam certam prædam relinquere.

8. Dixit Dominus ad Moysen (immediate) et ad Aaron,] mediate, scilicet per Moysen; soli enim Mosi loquebatur Deus, uti superius dixi.

Tollite plenas manus cineris de camino.] Hebraice est, *accipite vobis volas plenas fornacis*, id est cineris, qui in camino et fornace ex igne et carbonibus defluxit; proprie autem hebr. פיח *piach*, significat albam illam favillam, quæ necdum plane versa est in cinerem, qua semimortui carbones conteguntur. Apposite favilla hac ardentes pustulæ demonstrantur; hæ enim instar cineris fiunt ex calore; apteque factum est ut Ægyptii, qui Hebræos fornace lateritia torserant, acerbissime eadem torquerentur, qua de causa de Ægyptia servitute loquens Moses, Deut. 4. 20. ait: *Eduxit vos de fornace ferrea Ægypti.*

Et spargat illum Moyses.] Nota. Uterque, scilicet tam Moses, quam Aaron jubetur ferre cinerem è camino, sed solus Moses eum spargere in aerem, Aaron enim in aquis producendo sanguinem et ranas, atque è terra educendo sciniphes sua signa jam ediderat: hic vero et deinceps Mosi majora servantur, quæ in igne, cœlo et aere patret miracula, ut ait Philo. Spargit ergo hic Moses cinerem in cœlum, ut significet hanc plagam cœlitus à Deo evocari et emitti, utque cinis hic sparsus, et in pulverem conversus, partim per ventum, partim per angelos delatus in homines et animalia, vertatur in vesicas et ulcera.

9. Sitque pulvis super omnem terram Ægypti.] *Sit pulvis*, id est, fiat pulvis, vertatur in pulverem. Ita Hebr. Chald. Septuag.

Nota. Favilla hæc sparsa versa est in pulverem, non talem, qualis est pulvis terræ; hic enim non habet vim urendi aut gignendi pustulas, sed qualis ex favilla resoluta generari solet. Pulvis ergo hic est cinis ardens. Secundo, non plus favillæ sparsit Moses quam manibus suis hauserant, et attulerant ad Pharaonem Moses et Aaron, quod fuit exiguum; sed Deus ipsum sparsum in aere multiplicavit, ut in modum densæ nivis, vel pruinæ jugiter caderet super Ægyptios eorumque animalia. Tertio, huic cineri Deus impressit vim igneam et adustivam, ut per ventum et angelos in omnem Ægyptum delatus, et hominibus jumentisque inspersus, ulcera pustulasque noxio suo calore cogeret et generaret.

Erunt enim in hominibus et jumentis,] non omnibus, sed plurimis, ait Cajet. nam reliqua sequenti grandinis plaga percussa perierunt.

Ulcera et vesicæ turgentes.] Vesicæ, ait Pererius, sunt quidam tumores excitati in cute à calore elevante ac resolvente, qui continent humores aqueos resolutos à calore ignis ex partibus carnis subtilioribus et delicatioribus; deinde calore magis siccante cutis hominum et animalium consumebatur et contrahebatur, ac denique rumpebatur; quæ ruptio carnis aperta dicebatur vulnus; post rupturam autem cutis caro illa aperta et hians, paulatim putrescens et consumpta fiebat ulcus. Verum tales vesicæ aqueæ parvum afferunt dolorem et parvæ sunt pœnæ. Rursum, hæ vesicæ Ægyptiorum non generarunt ulcera, sed potius ulcera generarunt vesicas, ut patet ex Hebræo textu, qui sic habet: *Erit ulcus*, vel *apostema germinans* vesicas, vel *inflationes*, vel *effervescentias*, id est, erit ulcus vel apostema inflatum, turgidum et effervescens. Unde Noster paulo post vertit: *ulcera vesicarum turgentium.* Vesicæ ergo hæ non erant aliud, quam ipsa ulcera ardore et sanie turgida et tumentia, quæ magno dolore cruciabant Ægyptios. Unde Josephus ait exulcerata fuisse intus in cute corpora Ægyptiorum; hinc et Script. ait hic, v. 11. *Nec poterant malefici stare coram Mose, propter ulcera quæ in illis erant.* Addit Philo: *Videbatur*, ait, *unum ulcus à vertice usque ad fines pedis, his, quæ membratim sparsa erant continua serpigine in unum coeuntibus.* Hinc Moses, Deut. 28. hanc plagam quasi gravissimam violatoribus legis intentat, dicens: *Percutiat te Dominus ulcere Ægypti, et partem corporis, per quam stercora egeruntur, scabie quoque ac prurigine, ita ut curari nequeas.*

Tropol. hæc plaga, ait Origenes, habet ulcera et vesicas cum fervore; in ulceribus arguitur; dolosa malitia; in vesicis turgens et inflata superbia; in fervore, iræ ac furoris insania.

Vere enim superbia turgidus et furens insanus est. Sapor rex Persarum vocavit se regem regum, participem siderum, fratrem solis et lunæ, teste Herodoto, l. 2. et Plinio, l. 2. nonne stolidus fuit? Menecrates medicus hanc unam ab eis quos curabat mercedem petebat, ut liberati se ipsius servos faterentur, eumque Jovem dicerent. Hinc scripsit ille ad regem hoc titulo: *Jupiter Menecrates Agesilao regi salutem;* cui rescripserit ipse hac forma: *Agesilaus rex Menecrati sanam mentem.* Nestorius hæreticus factus Præsul Constantinopol. postero die habuit orationem ad populum arrogantiæ plenam, qua cœlum se unicuique daturum promittebat: orthodoxi stultitiam ejus explauserunt. Primus Domitianus Imper. Dominum et Deum se appellari jussit, ait Euseb. Riserunt Romani hominis fastum. Merito Æsopus rogatus à Chione, *quid faceret Jupiter?* respondit: *Excelsa deprimit, extollit humilia.* Et Innocent. III. Pont. l. de Vilit.

homin. *Superbia*, inquit, *turrim Babel evertit, linguam confudit, prostravit Goliath, suspendit Aman, interfecit Nicanorem, peremit Antiochum, Pharaonem submersit, Sennacherib interemit. Heu! unde iste hominis fastus? cujus vitam laboriosa devolvit pœnalitas, cujus pœnalitatem pœnalior mortis concludit necessitas; cui esse momentum, vita naufragium, mundus exilium est, cui mors aut instat, aut minatur instantiam.*

Secundo, S. Prosper, 1. part. Promiss. c. 36. et Rupertus: Qui violant, ait, sextum præceptum, *Non mœchaberis*, ardentque libidine, hi et igne sulphureo ardentes et ulcerosi, æternum in anima et corpore portabunt incendium. *Omnes enim adulterantes sunt quasi clibanus succensus à coquente*, ait Oseas, c. 7. S. August. vero hanc plagam adaptat homicidis, qui ira ardent, sed ipse invertit hic ordinem præceptorum Decalogi. *Non occides* enim non sextum, sed quintum est præceptum Decalogi.

11. Nec poterant malefici stare coram Moyse propter ulcera.] Tertia est hæc victoria Mosis contra magos. Primo enim vicit eos, cum ejus serpens devoravit serpentes eorum. Secundo, cum produxit sciniphes, quos magi producere non potuerunt. Tertio, hic ulceribus cruciando eos omnino superavit. Ita Rupert. Hinc videtur quod magi licet victi, hucusque tamen verbis et calumniis, omnique conatu suo restiterint Mosi, itaque Pharaonem magis magisque semper obdurarint: licet enim Deum in tertio signo agnoverint, non tamen eum sicuti Deum glorificaverunt, aut coluerunt. Addit Calvinus magos omnia signa, quæ fecerat Moses hucusque suis incantationibus pariter effecisse, scilicet sanguinem, ranas, sciniphes, vel, ut Calvinus mavult, pediculos, cœnomyiam, pestem et ulcera. Unde hoc dicit Calvinus, nisi ex suo vertiginis spiritu? contrarium enim prorsus asserit Scriptura; scilicet eos defecisse in tertio signo, nec potuisse sciniphes producere, quo satis insinuat eos nullum signum ulterius efficere aut producere potuisse.

12. Induravitque Dominus cor Pharaonis.] Hic primum Deus dicitur indurasse cor Pharaonis, cum scilicet magi, qui eum hucusque animaverant et induraverant, jam plane victi et afflicti defecissent. Vide dicta c. 7. 3.

14. In hac vice mittam omnes plagas meas super cor tuum.] q. d. Cœpi te, ô Pharao, urgere, pergam jam; fixum enim apud me est non desistere, sed alteram post alteram in te immittere plagam, usque dum te magis semper rebellem et reluctantem aquis mergam in mari rubro.

omnes plagas,] non quas possum, sed quas destinavi immittere ad te perdendum.

Super cor tuum.] q. d. Præcedentia te non pupugerunt; age, telis meis ipsum cor tuum petam, eaque immittam quæ cor tuum saucient, tangant et angant.

15. Nunc extendens manum percutiam te et populum tuum peste.] *Peste*, qua occidam in ultima plaga primogenita tua, ait Pererius. Verum incertum est an primogenita hac peste occisa sint, et illa plaga non nunc, sed post tres alias contigit. Adde Pharaonem hac plaga non periisse, hoc autem hic dicitur; sequitur namque: *Peribisque de terra.*

Secundo, alii ex Hebræo vertunt: *et quidem si voluissem, potuissem te occidere peste* (qua occidi pecora tua) *et periisses de terra; verum ideo posui et servavi te, ut ostendam in te fortitudinem meam.* Ita Chald. Verum Hebræa non habent τὸ *si*, et assertive, non autem conditionate minantur Pharaoni pestem et interitum. Dico ergo: pestis hic significat omne excidii genus, quod deinceps in Pharaonem immisit Deus. q. d. Plagas plagis addam, donec excidaris à terra. Patet ex præcedentibus, quibus hæc connectit vocula causalis *enim;* præcessit enim, v. 14. *In hac vice mittam omnes plagas meas super cor tuum: peste* ergo, id est exitio et morte; ita enim hebr. דבר *deber*, id est pestem, vertit noster Interpres, Ps. 77. 50. cum ait: *Jumenta eorum in morte* (hebraice in peste) *conclusit*, et Osee, 13. 14. *Ero mors* (hebraice *deber*, id est pestis) *tua, ô mors.* Sic vulgo proditores vocamus pestes Reipubl. Sic Terentius in Adelphis, leonem illum vocat *adolescentum pestem.* Simili modo *gladius* Hebræis significat quodlibet exitii et mortis genus, ut dixi, c. 5. 21.

Peribisque de terra.] Hebræa hæc omnia habent in præterito: *Ecce nunc extendi manum, percussi, et periisti.* q. d. Ita certo te perdere decrevi, ac si jam percussissem te, tumque perisses. En quam gravi comminatione durissimum Pharaonis cor tentat et tundit Deus, ut emolliatur; sed frustra: quasi enim esset adamas, ita tunsione magis obdurit.

16. Idcirco autem posui te, ut ostendam in te fortitudinem meam.] Nonnulli sic explicant: Idcirco obduravi te, ut occasionem haberem te assidue puniendi, itaque ostendendi potentiam meam. Verum hæc est hæresis blasphema Calvini.

Dico ergo: pro, *posui te*, hebr. est העמדתיך *heemadticha*, id est, feci te stare, quod duo significat. Primo, statui te, unde Noster vertit *posui te*, et Paulus, Rom. 9. 17. *excitavi te.* Secundo, *sustentavi te;* qui enim alium sustentat, eumdem stare facit et statuit, ut firmus consistat. Unde Chald. vertit, *sustinui te;* et Septuag. *servatus es.* Utrovis modò legit S. Aug. hic q. 32. et S. Ambr. in c. 9. ad Rom. Et utraque lectio vera est; posterior enim priorem complet hoc modo: Primo, *posui te, et statui te*, regem videlicet. Secundo, *sustinui te*, scilicet regem, ut in regno tuo perdurares. Sensus ergo est. q. d. Ego Deus, te, ô Pharao, regem constitui, sustinui, conservavi, permisique ut in populum meum tyrannus insurgeres; ut ego vicissim in te quasi hostem tot plagis potentissimis insurgerem, tandemque te mergerem in mari Rubro, ut sic omnes meam justitiam ac potentiam agnoscant, timeant et colant. Ita Chrysost. et Phocius in cap. 9. ad Rom.

Ut ostendam in te fortitudinem meam.] Nota: hæc non prima et præcipua, sed una inter alias, eaque ultima causa fuit, cur Deus Pharaonem regem statuerit. Prima enim causa fuit, ut Pharao bene ageret, et bene regeret populum, itaque bene agendo præmiis præsentibus et æternis ornaretur; ad hæc enim creatus est omnis homo. Unde et Pharaonem peccantem Deus sustinuit in multa patientia, ut suam duritiem, vitam et mores corrigeret. Nam, ut ait Apostolus, Rom. 2. *Patientia et benignitas Dei ad pænitentiam te adducit*, id est, adducere conatur. Ideo ergo Deus Pharaonem flagellavit, ut ille flagellis hisce molle fieret, et se flecteret ad Dei obsequium. Verum, quia ipse per duritiem suam

obluctatus est Deo, idcirco Deus plagis plagas addere decrevit, et tandem mergere eum cum suis in mari Rubro, ad hoc ut hæ plagæ et clades Dei potentiam omnibus ob oculos ponerent, atque impiis et rebellibus Dei metum incuterent, sicuti illæ hunc metum incusserunt Chananæis, Josue 2. 9. et Philistæis, 1. Reg. 4. 8. Nunquam enim tantum et tam longam Pharaonis pertinaciam passus fuisset Deus, nisi ex ejus malitia tantum vindictæ bonum cogitasset elicere; nam, ut ait Boetius, l. 4. de Consolat. prosa 6. *Sola est divina vis, cui mala quoque bona sunt, cum competenter eis utendo, alicujus boni elicit effectum; ordo enim quidam cuncta complectitur, ut quod ab assignata ordinis ratione discesserit, hoc idem, licet in alium, tamen in ordinem relabatur; ne quid in providentiæ regno liceat temeritati.*

Nota. Deus diu sustinuit Pharaonem aliosque obduratos et in dies sustinet. Primo, ut ostendat in iis quantum malum sit obduratio, quamque illi ad omnia sint duri et inflexiles. Secundo, ut longius det eis spatium resipiscendi, Rom. 2. 4. Tertio, ut ostendat suam in eis potentiam et longanimitatem, Sapientiæ 12. 10. Quarto, ut eorum comparatione appareat mira Dei misericordia erga electos, Rom. 9. 22.

17. Adhuc retines?] Hebraice: *adhuc calcas*, id est ut Chald. subjectum retines, tam inique fixeque illi insides, illumque arctas, ut ne ad triduum laxare velis.

18. En pluam cras hac ipsa hora.] Non differt Deus supplicium peccati. En tibi hora vindictæ horam culpæ excipit, horaria ergo est omnis peccati voluptas; horaria est et vita nostra; horaria est et occasio, tempusque merendi æterna præmia. Hinc hora Gentilibus fuit dea providentiæ, quæ negligentes socordesque esse non pateretur: indeque ab hortando et incitando dicta est et Horta. Horta enim dea, cum viveret, Hersilia nuncupata, fuit uxor Romuli. Hujus deæ ædem nunquam claudi solitam, tradit Plutarch. ea scilicet causa, quod semper aliquid præclari fieri hortaretur, nunquamque cessandum esse admoneret. Ita Girald. syntag. 1.

Grandinem multam nimis (id est plurimam) qualis non fuit in Ægypto, a die qua fundata est,] qua habitari cœpit à Mesraim (inde enim Ægyptus hebraice vocatur *Mesraim*, et hodie à Turcis et incolis vocatur *Mesra*) filio Cham primo conditore, vel potius colono Ægypti. Ita enim explicatur, v. 24. ubi dicitur: *Ex quo gens illa condita est*, puta à 627 annis; nam Ægyptus habitari cœpit mox à dispersione gentium facta in Babel, Genes. 11. Illa autem dispersio facta est sub annum 170 à diluvio, ut ibi dixi, puta 122 annis ante ortum Abrahæ; natus est enim Abraham anno 292 à diluvio; anno 100 Abrahæ natus est Isaac; ab ortu Isaac ad exitum Hebræorum ex Ægypto fluxerunt 405 anni, ut dixi Gen. 15. v. 13. Ergo à dispersione in Babel, quando habitari cœpit Ægyptus, usque ad hunc annum, quo Hebræi exierunt ex Ægypto, fluxerunt anni 627. Adde enim annos 122 à Babel ad Abraham, et centum ad Isaac, et 405 ad exitum, habebis 627. Apposite ad Ægyptios addit hoc Moses; Ægyptii enim suam antiquitatem jactabant, et fabulose tredecim millium annorum ætatem sibi arrogabant, adeoque, ut, ait Diodorus Siculus, l. 1. c. 2. venditabant primos homines creatos esse in Ægypto, ob Nili fertilitatem et commoditatem.

Aliqui sic exponunt: nunquam fuit talis grando in illa terra, ex quo illa vocata est Ægyptus, et incolæ Ægyptii; sed errant: nam terra illa vocata est Ægyptus ab Ægypto Danai fratre et filio Beli Ægyptii, cui defuncto successit ille in regnum, ejecto fratre suo Danao, qui concessit in Græciam, qui inde dicti sunt Danai, quod Euseb. et S. August. 18. Civit. 11. contigisse tradunt, imperante apud Hebræos Josue, qui successit Mosi, id est 800 annis post diluvium. Ergo non jam, sed post hæc tempora, vocata est Ægyptus.

Nota. Alibi, et post hæc tempora, non minor subinde, sed major fuit grando. Ludovicus Clavitellius, fol. 260. narrat, anno Domini 1514, die 5. Augusti, Cremonæ pluisse grandinem magnitudine ovi gallinacei. In Septentrionalibus regionibus pluere subinde grandinem instar humani capitis docet Olaus Magnus, l. 1. c. 22. et Conimbric. in Meteora, c. de grandine. Rursus, Clavitellius scribit, in agro Bononiensi, anno Domini 1537, mense Augusto, pluisse grandinem sanguine mistam, ex qua grana ponderata, inventa sunt librarum 28.

Historia Tripartita, l. 7. c. 22. narrat anno Domini 369, quarto calendas Junias, Constantinopoli grandinem pluisse magnitudine saxorum.

Sic, anno Domini 406, ultima septembris, cum S. Joannes Chrysost. actus est in exilium, terribilis grando in Constantinopolim depluit. Ita Tripart. lib. 10. c. 20.

In fine mundi depluet grando magna sicut talentum, quod continet 1500 uncias, Apocal. 16. 21. Sic lapidibus grandinis Amorrhæi oppressi sunt tempore Josue, c. 10. 11.

19. Congrega jumenta tua.] Ecce clementiam Dei, qui etiam irascens iram clementia diluit, eaque pœnam temperat et mitigat. Ita S. Aug. q. 33.

23. Dominus dedit tonitrua.] *Dominus* non per se, sed per angelum; suavis enim providentiæ divinæ dispositio suo gaudet ordine, ut administratoriis utatur spiritibus, puta angelis, quantum illorum vires ferunt, scilicet ubi quid fieri vult quod naturæ limites non transcendit, quale erat hoc tonitru, grandinem et fulgura efficere per causas naturales, sive applicando activa passivis. Cum enim exhalatio calida et sicca in nubibus occurrit humidæ et frigidæ, illam violenta eruptione perrumpit, atque ex hac collisione fragor oritur, qui tonitru dicitur, atque accensio et inflammatio exhalationis, quæ fulgur nominatur. Ita Aristot. l. 2. Meteor. c. 1. et 8.

Et grandinem ac discurrentia fulgura super terram.] Septima hæc fuit in Ægypto plaga grandinis; nam ut dicitur Psalm. 148. *Ignis, grando, nix, glacies, spiritus procellarum, quæ faciunt verbum ejus*, et licet illa naturalibus causis proveniant, sæpe tamen numine irato causas illas ordinante et acuente, grassantur acrius.

Nota. Pro *fulgura*, hebraice est אש *es*, id est ignem, per quem intellige ignitas exhalationes, etiam fulgura, quæ coruscando, urendo, aliquando dividendo, diruendo obvia quæque, noxam gravissimam dederunt Ægypto. Hinc Ovidius fulgura vocat trifida et trisulca, quasi tres habeant acies quibus omnia secent et scindant, ut Metamorph. 2.

> Ille pater rectorque Deûm, cui dextra trisulcis
> Ignibus armata est, qui nutu concutit orbem.

24. Et grando et ignis mista pariter ferebantur.] Hebraice est, *erat ignis recipiens se*,

vel *receptus in grandine;* Septuag. *erat autem grando et ignis ardens in grandine.* Hoc ergo fuit insigne prodigium, quod simul cum grandine et pluvia, ut dicitur v. 34. ignis permisceretur. Unde Sap. 16. de eo dicitur : *Mirabile erat, quod in aqua quæ omnia extinguit, plus ignis valebat, et supra virtutem ignis exardescebat; nix autem et glacies sustinebant vim ignis, et non tabescebant.*

In hac ergo plaga tria elementa sævierunt in Ægyptios, aer per tonitrua, aqua per grandinem, ignis per fulgura, ut vel inviti cogerentur Ægyptii agnoscere, se obluctari præpotenti elementorum et mundi Domino. Nam, juxta dictum, Sap. 5. orbis terrarum pugnabat pro Deo adversus insensatos, et omnis creatura armabat se adversus impios; Deus ergo hic ostendit non esse alios deos cœlestes, alios aereos, alios aquaticos, alios terrenos, uti Gentiles putabant, et Syri, dicentes Deum Israel esse Deum montium, non convallium; sed se verum esse creatorem et Dominum omnium, ait Theodor.

Nota quinque mira et horrifica in hac Plaga.

Primo, quod in Ægypto hæc facta sint, ubi raro et modica est pluvia, tonitru et grando.

Secundo, quod hæc grando inusitatæ fuerit magnitudinis, instar lapidum, ait Philo, et densa instar pluviæ, ut patet hic, v. 18.

Tertio, quod, ut ait Philo, grando intermixta erat ignibus, quibus tamen nec ipsa liquescebat, nec extinguebat fulmina, sedutraque simul eodem deferebantur impetu.

Quarto, tonitrua hæc insolita erant et horrifica, quæ mire præcellebant Ægyptios. Grando segetes, fruges et fructus, quin et animalia, non quæ domi, sed quæ in agris erant, sternebat et elidebat; fulmina arbores et duriora quæque, atque animalia et homines feriebant. Ex quibus, ait Philo, si quæ supererant, combusta circumferebant vulnera terrorem videntium. Sed hoc non videtur verum; nam Dominus, v. 19. prædixit omnia esse moritura. Unde et v. 25. dicitur: *Et percussit grando in omni terra Ægypti cuncta quæ fuerunt in agris, ab homine usque ad jumentum, cunctamque herbam agri percussit grando, et omne lignum regionis confregit.*

Quinto, quod terra Gessen sola ab hac plaga fuerit immunis.

Mystice, S. Aug. *Septimum*, inquit, *præceptum est, Non furaberis, et plaga septima fuit grando in fructibus : quod per furtum contra Dei præceptum subducis, de cœlo perdis; nemo enim habet injustum lucrum sine justo damno; qui furatur acquirit vestem, sed cœlesti judicio perdit fidem : ubi lucrum, ibi damnum; visibiliter lucrum, invisibiliter damnum. Lucrum sua cæcitate, damnum, quia vivit sine æquitate; ergo, qui suo judicio forinsecus furantur, justo judicio Dei intrinsecus grandinantur : quia scilicet reatu mortis æternæ in anima feriuntur.*

Unde secundo, grando hæc ignea, sive ignis hic grandinans typus fuit ignis infernalis, qui grandinabit et afflabit damnatos. Quis non timeat hunc ignem, hanc grandinem? Eum horrebat S. Hieron., ideoque omnes voluptates abjecit, et in eremum veluti portum salutis se recepit. *Ille ego*, ait ipse ep. 22. ad Eustoch. *qui ob gehennæ metum, tali me carcere damnaveram, scorpionum tantum socius et ferarum.* Eum horrebat Cyrill. Alex. in orat. de exitu animæ : *Gehennam*, ait, *timeo quippe interminatam : exhorreo tartarum, ut cui nimium insit caloris; paveo tenebras, quoniam nihil admittant lucis : formido pestiferum vermem, quoniam est perennis.* Merito ergo pueris nos confert Chrysostom. qui larvas timent, non ignem : ita enim nos larvas malorum, puta temporalia damna et ærumnas timemus; ipsum vero malum, id est peccatum, ignemque æternum quo nos ducit, non formidamus. Ita ipse hom. 5. ad popul.

TANTÆQUE FUIT MAGNITUDINIS, QUANTÆ ANTE NUNQUAM APPARUIT IN UNIVERSA TERRA ÆGYPTI.] Hinc colligas falsum esse quod quidam fabulantur, nunquam in Ægypto visam esse pluviam, nunquam grandinem. Si enim recta hic sit comparatio, inferre licet: ergo visa est aliquando grando, et multo magis pluvia in Ægypto, sed non tanta quanta hæc. Hinc et Diodorus Siculus lib. 1. c. 2. in Ægypto docet esse pluvias, sed rarissimas, et Philo : *Ægyptus*, inquit, *hiemem nescit, hiemalesque tempestates; hæc circa brumam irroratur parvis rarisque pluviis in locis dumtaxat maritimis : supra Memphim autem nullas omnino sentit;* et causam subdit : *Quod Ægyptus non longe absit à zona torrida* (tantum enim abest 25 gradibus ab æquinoctiali) *ac consequenter æstuet, quodque restagnationes Nili arva satis fœcundent, ut naturæ de imbribus Ægypto providere non sit opus.* Mirum vero est et quasi incredibile, quod addit Philo, Nilum inundantem nubes è quibus fit pluvia, absumere : neque enim ad nubes intumescit Nilus, nisi velit dicere Nilum exundantem sua violentia impedire, quo minus vapores ascendant, et densentur in nubes, aut quod occulta sympathia eas ad se attrahat.

Nota. Nili exundatio incipit solstitio æstivo, deficit æquinoctio autumnali, juvatque agros tum inundando, tum oblimando et pinguefaciendo. Addit Senec. l. 4. Natur. qu. c. 2. naturam ita disposuisse, ut eo tempore Nilus inundet Ægyptum, quo terra maximo æstu usta aquam profundius hauritet imbibit; ut tantum tunc hauriat, quantum annuæ siccitati sufficere possit.

Hujus exundationis causam varii variam dant : Solinus eam tribuit soli et astris. Secundo, Eporus eam tribuit terræ et raræ et aridæ et in Ægypto desudanti. Tertio, Herodotus eam tribuit naturæ Nili, quasi hic natura sua aquas ad se attrahat, itaque exundet. Quarto, et alii eam tribuunt subterraneis sinibus, qui pleni aquis in Nilum se effundant. Quinto, Thales et Ælianus eam tribuunt Etesiis, qui ex adverso flantes, descendenti Nilo resistant, eumque reverberent, ut exundet. Verum experientia compertum est augmentum Nili effici non ex adverso, sed ex paludibus, ex quibus Nilus descendit.

Dico ergo causam exundationis Nili esse immensam pluvialis aquæ vim (adde et nivium colliquationem) quæ ad paludes, et loca illa superiora, et quibus Nilus fluit, stato anni tempore colligitur et in Nilum influit, eumque ita adauget, ut exundet magis minusve, pro imbrium et rivulorum in Nilum influentium copia vel raritate. Ideo vero hæc inundatio in Ægypto æstate accidit; quia paludes illæ et fontes, ut nostro hoc seculo compertum fuit, in ea mundi parte sunt, ubi hiems est eo tempore, quo Alexandriæ, et in Ægypto est æstas : unde imbribus tunc abundant, concurrente forte ad idipsum cœlesti vi alicujus sideris inibi dominantis, un

vult Scaliger exercit. 47. in Cardanum; et Conimbricens. in Meteora tract. 9. cap. 10.

26. Tantum in terra Gessen, ubi erant filii Israel grando non cecidit.] q. d. Tota Ægyptus percussa est grandine, excepta Gessen, in qua multi fuere ab ea immunes, scilicet Hebræi, cum suis jumentis et agris. Nam Ægyptios æque ibi ac alibi grandine tactos esse dixi v. 6.

30. Novi autem quod et tu, et servi tui necdum timeatis Dominum,] timore scilicet pietatis, ex reverentia et religione in Deum manantis. Ita S. August. q. 35. vel etiam timore servili pœnarum, tali videlicet, ut eo permanente cessantibus flagellis dimittatis populum. Unde hebr. est: *Novi quod non timebitis Dominum.* Nam aliqui eos ad tempus, quo plagæ durabant, timuisse Dominum, omnes hæ eorum preces testantur; quæ ita eorum cor ad breve saltem tempus immutarunt, ut serio cogitarunt populum dimittere: ideo enim paulo post Pharao liber à pœna ad ingenium rediens, rursum induratus dicitur.

32. Triticum autem et far non sunt læsa.] Hebræi, et Lyranus, per *far* accipiunt speltam, quæ extra aristam thecis etiam includitur, cum triticum sola arista claudatur.

Quia serotina erant.] Hebr. *quia erant tenebrosa*, id est, quia nondum prodibant, et latebant adhuc sub terra, vel tenui gramine; nam circa finem Februarii hæc contigerunt, ut patet ex dictis c. 7. sub finem quæst. 3.

Et ingravatum est cor ejus.] Toties ictum cor Pharaonis, tot editis signis, tot plagis immissis non est mollitum, sed induruit semper, ideoque durius in dies evasit, hebr. est, *aggravavit Pharao cor suum.*

Per manum moysi,] per Mosen; manus enim est organum organorum, ait Aristoteles; est hebraismus.

CAPUT DECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Describitur octava plaga Ægypti, quæ fuit locustarum, et v. 21. nona, quæ fuit densissimarum tenebrarum, quibus mollitus Pharao Hebræos abire permittit; sed omnium, etiam pecorum, missionem urgente Mose, se rursus obdurat, Mosique mortem minatur.

1. Et dixit Dominus ad Moysen: Ingredere ad Pharaonem; ego enim induravi
cor ejus, et servorum illius: ut faciam signa mea hæc in eo,
2. et narres
in auribus filii tui, et nepotum tuorum, quoties contriverim Ægyptios, et
signa mea fecerim in eis, et sciatis quia ego Dominus.
3. Introierunt
ergo Moyses et Aaron ad Pharaonem, et dixerunt ei: Hæc dicit Dominus
Deus Hebræorum: Usquequo non vis subjici mihi? dimitte populum
meum, ut sacrificet mihi.
4. Sin autem resistis, et non vis dimittere eum,
ecce ego inducam cras locustam in fines tuos:
5. quæ operiat superficiem terræ, ne quidquam
ejus appareat, sed comedatur quod residuum fuerit grandini; corrodet enim omnia ligna quæ
germinant in agris.
6. Et implebunt domus tuas, et servorum tuorum, et omnium Ægyptio-
rum: quantam non viderunt patres tui, et avi, ex quo orti sunt super terram, usque in præ-
sentem diem. Avertitque se, et egressus est à Pharaone.
7. Dixerunt autem servi Pharaonis ad
eum: Usquequo patiemur hoc scandalum? dimitte homines, ut sacrificent Domino Deo suo.
Nonne vides quod perierit Ægyptus?
8. Revocaveruntque Moysen et Aaron ad Pharaonem,
qui dixit eis: Ite, sacrificate Domino Deo vestro: quinam sunt qui ituri sunt?
9. Ait Moyses:
Cum parvulis nostris, et senioribus pergemus, cum filiis et filiabus, cum ovibus et armentis;
est enim solemnitas Domini Dei nostri.
10. Et respondit Pharao: Sic Dominus sit vobiscum,
quo modo ego dimittam vos, et parvulos vestros. Cui dubium est quod pessime cogitetis?
11. Non fiet ita, sed ite tantum viri, et sacrificate Domino: hoc enim et ipsi petistis. Statim-
que ejecti sunt de conspectu Pharaonis.
12. Dixit autem Dominus ad Moysen: Extende ma-
num tuam super terram Ægypti ad locustam, ut ascendat super eam, et devoret omnem her-
bam quæ residua fuerit grandini.
13. Et extendit Moyses virgam super terram Ægypti, et
Dominus induxit ventum urentem tota die illa et nocte; et mane facto, ventus urens levavit
locustas.
14. Quæ ascenderunt super universam terram Ægypti, et sederunt in cunctis finibus
Ægyptiorum innumerabiles, quales ante illud tempus non fuerant, nec postea futuræ sunt.
15. Operueruntque universam superficiem terræ, vastantes omnia. Devorata est igitur herba
terræ, et quidquid pomorum in arboribus fuit, quæ grando dimiserat: nihilque omnino virens
relictum est in lignis, et in herbis terræ, in cuncta Ægypto.
16. Quam ob rem festinus Pha-

rao vocavit Moysen et Aaron, et dixit eis : Peccavi in Dominum Deum vestrum, et in vos. 17. Sed nunc dimittite peccatum mihi etiam hac vice, et rogate Dominum Deum vestrum, ut auferat à me mortem istam. 18. Egressusque Moyses de conspectu Pharaonis, oravit Dominum. 19. Qui flare fecit ventum ab Occidente vehementissimum, et arreptam locustam projecit in mare Rubrum : non remansit ne una quidem in cunctis finibus Ægypti. 20. Et induravit Dominus cor Pharaonis, nec dimisit filios Israel. 21. Dixit autem Dominus ad Moysen : Extende manum tuam in cœlum, et sint tenebræ super terram Ægypti, tam densæ, ut palpari queant. 22. Extenditque Moyses manum in cœlum, et factæ sunt tenebræ horribiles in universa terra Ægypti tribus diebus. 23. Nemo vidit fratrem suum, nec movit se de loco in quo erat : ubicumque autem habitabant filii Israel, lux erat. 24. Vocavitque Pharao Moysen et Aaron, et dixit eis : Ite, sacrificate Domino, oves tantum vestræ et armenta remaneant, parvuli vestri eant vobiscum. 25. Ait Moyses : Hostias quoque et holocausta dabis nobis, quæ offeramus Domino Deo nostro. 26. Cuncti greges pergent nobiscum : non remanebit ex eis ungula; quæ necessaria sunt in cultum Domini Dei nostri; præsertim cum ignoremus quid debeat immolari, donec ad ipsum locum perveniamus. 27. Induravit autem Dominus cor Pharaonis, et noluit dimittere eos. 28. Dixitque Pharao ad Moysen : Recede à me, et cave ne ultra videas faciem meam; quocumque die apparueris mihi, morieris. 29. Respondit Moyses : Ita fiet ut locutus es, non videbo ultra faciem tuam.

1. Ego enim induravi,] eo modo quo dixi c. 7. v. 3.

Ut faciam signa mea hæc in eo,] non quasi captans supplicii materiam, puta culpam, sed positam jam ejus culpam justissime ordinans ad meritam pœnam, et justitiæ meæ gloriam. Captare enim puniendi materiam alienum est : Primo, à divina bonitate; triste enim est, et dedecus principi multa exercere supplicia, æque ac Reipublicæ est multa videre civium funera, ait Seneca. Secundo, à Dei veritate, quæ toties Pharaonem ad pœnitentiam hortata est, tot intentatis plagis, quæ significabant Deum serio, et ex animo ejus resipiscentiam et salutem cupere. Tertio, à justitiæ ordine, qui habet, ut pœna non infligatur, nisi prævia culpa, utque pœna sit propter culpam non contra.

2. Et narres,] tu et gens tua, cujus tu dux es, caput et liberator.

4. Inducam cras locustam,] locustarum multitudinem. Hebræum enim ארבה *arbe* et locustam, et locustarum multitudinem significat : dicitur enim *arbe* à multitudine; nam radix רבה *raba* significat multum esse.

Octava fuit hæc plaga Ægypti, scilicet locustarum plurimarum, quæ ita terram operuerunt, ut nihil terræ appareret. *Ecce*, inquit Rupertus, *quales acies instruxit Dominus, pugnando pro Israel in Ægyptios, puta ranas, sciniphes, muscas, locustas : à locusta victus est fortis rex, sed in sua infirmitate superbiens; qui cervicem erexerat contra Deum, eam nunc pulici subjicit.* Hæ enim locustæ devorarunt quidquid erat virens in terra, ut dicitur v. 15. scil. omnes fructus, frondes, germina, herbas, semina, ligna etiam tenera : quin et domos ingressæ eas impleverunt, ut dicitur v. 6. in oculos et corpora insilientes, hominesque morsu suo necantes, ut dicitur Sap. 16. 9. Unde Plinius l. 11. c. 29. ait locustas esse deorum pestem. *Nam et grandiores*, inquit, *cernuntur, et tanto volant pennarum stridore, ut aliæ alites credantur, solemque obumbrant, sollicite spectantibus populis, ne suas operiant terras : longinqua maria transeunt, continuata plurium dierum fame, ut externa pabula petant : dira messes contegunt nube, multa contactu adurentes, omnia vero morsu erodentes.* Hæc plaga locustarum etiamnum frequens est in Æthiopia, sive Abyssia, quæ Ægypto adjacet. Illud enim clima locustarum est ferax.

Hæ ergo locustæ domos, lectos, cibos, omniaque Ægyptiorum invadebant, et fœdabant; in viis quoque conculcatæ, et in saniem conversæ horrorem et fœtorem excitabant.

Tropol. octava hæc locustarum plaga significat culpam et pœnam eorum, qui violant octavum præceptum : *Non dices falsum testimonium.* Lingua enim mendax et detractoria dente locustæ est nocentior, tum aliis, tum sibi, uti in gehenna patebit. Unde Apoc. 9. 7. mendaces hæretici comparantur locustis. Ita Aug. Prosper. Rupert. et alii.

Rursum S. Gregor. 31. Moral. c. 20. (ubi multa habet de locustis) per locustas intelligit linguas adulantium, quæ omnem virorem virtutum sua adulatione corrumpunt, dum ad appetendas laudes transitorias cor operantis inclinant.

7. Usquequo patiemur hoc scandalum?] Heb. quamdiu erit hoc nobis in scandalum, quia scilicet detinendo Hebræos in durissima mala continuo impingimus?

Nonne vides quod perierit Ægyptus?] Hebr. hic dupliciter vertit Vatablus : Primo, et planissime sic, *visne prius experiri Ægyptum esse perditam?* q. d. Nunquam dimittes populum hunc, quin tota Ægyptus perierit, aut, dimitte populum istum, alioqui actum est de tota Ægypto. Secundo, sic : *nondum scis quod periit Ægyptus?* aut, ut Chald. *adhuc non scis, quod perierit Ægyptus?* Hebræum enim טרם *terem*, non tantum *antequam*, sed etiam *adhuc non* significat, ut patet c. 9. 30. de quo enim dicitur *antequam*, illud adhuc non est.

8. Quinam ituri sunt.] q. d. Non est opus omnes ire : pauci enim ad sacrificium sufficiunt : saltem ad id feminis et pueris non est opus; eos ergo mihi obsides relinqui volo, ut certus sim vos non fugituros, sed redituros in Ægyptum. Vides hic Pharaonem ex parte se emolliisse, quando dimidia quasi pactione cum Mose decidit; pote-

rat ergo etiam omnino se emollire, uti et obdurare. Plagæ enim hæ à Deo immissæ, non tantum ad dimidium, sed ad totum eum emolliendum satis erant efficaces.

9. Est enim solemnitas,] quam omnes omnino Hebræos celebrare par est, ideoque omnes oves et armenta nobiscum ducere debemus : nescimus enim quæ, et quot Deo nostro sacrificare oporteat, quæve et qualia Deus delecturus et postulaturus sit. Verum dicebat Moses : evocabantur enim à Deo Hebræi ad agendam celebritatem in monte Sina, ubi multas immolarunt victimas in confirmatione legis, dedicatione tabernaculi, et sacerdotum consecratione, ut patet c. 24 et 29. multa tamen hic subticet Moses, quæ silere erat prudentiæ.

10. Sic Dominus sit vobiscum.] Est mycterismus, id est, sermo cum naso et sanna, sive simulatus risus, sed tamen non latens puta subsannatio cum suspensione nasi; jam sensus est : Sic Deus vos adjuvet, sicut ego dimittam vos. q. d. Nullo modo vos adjuvabit, vel adjuvare poterit Deus vester : uti nullo modo vos dimissurus sum cum parvulis et pecoribus vestris.

Cui dubium est quin pessime cogitetis?] Videmini enim machinari seditionem et rebellionem, ut ficta sacrificii specie, populum Hebræum mihi subditum à me abducatis, eumque contra me concitetis.

11. Hoc enim petistis.] Hic Pharao mentitur, sed regia licentia, cui nemo contradicere ausit.

Statimque ejecti sunt.] Intelligitur per hebraismum historicum, quod et Moses iterum Pharaoni roganti, ut soli viri irent ad sacrificium, idipsum negarit, volueritque omnes etiam parvulos missos fieri, atque inde exacerbatum regem jussisse eos expelli.

Discant hic confessarii, consiliarii aliique monitores principum, gratiam principum non aucupari, sed parare se ad opprobria, exilia, atque cum Mose ex aulis expelli, ut fideles sint Deo et justitiæ.

Rursum vide hic miram patientiam et longanimitatem Dei et Mosis, dum toties et tanto tempore, leniter et patienter ferunt dura, perfida et minacia responsa Pharaonis tyranni, eumque nunc per preces, nunc per minas, nunc per plagas ad æquitatem flectere conantur. Sane Moses hic angelus fuit potius, quam homo. Legimus in Vitis Patrum l. 7. c. 19. de Joanne Thebæo, discipulo Abbatis Ammonis, quod seni huic infirmanti duodecim annis studiose servierit : senex autem nunquam ei blandum aut placidum verbum locutus sit. *Senex ergo moriturus coram aliis senibus tenuit manus ejus; et dixit ei tertio : Salveris, salveris, salveris. Et tradidit illum senibus, dicens : Ille non homo est, sed angelus, qui tot annis mihi infirmanti serviens, nec bonum sermonem audiens, fecit tamen obsequium cum magna patientia.* Si serviens patienter uni ægro et moroso seni est angelus, quid erit Moses, qui Pharaoni, et moroso et duro ac minaci, toties tam leniter et blande obsecutus est, deprecando, et auferendo plagas ei à Deo immissas? qui tres milliones Hebræorum, hominum durorum, rebellium et intractabilium, per 40 annos solus sustinuit, pavit, rexit, duxit, protexit? sane ipse et angelus, et Deus fuit, tam Pharaonis, quam Hebræorum, ut dixi c. 7. 1.

Patientia ergo juncta clementiæ hominem efficit sapientem, excelsum, angelicum, divinum. Viderunt id quoque per umbram Gentiles. Ita Plato in dialogo cui nomen *Crito*, Socratem disserentem inducit : *Nullo modo injuriandum est, neque ulciscendum, quidcumque ipse passus fueris.* Et Plutarch. l. de Utilitate ab inimicis capienda : *Oblata*, inquit, *occasione ulciscendi inimicum, eum missum facere, æquanimitatis est : qui vero et miseratur inimicum afflictum, et opem fert indigenti, hunc omnes amant et laudant, ob animi humanitatem et bonitatem.* Hinc Diogenes rogatus : Quomodo ulciscar inimicum? respondit paucis, sed apposite : *Probus esto.*

Quid, quod laudare etiam inimicum majorem sæpe conciliat laudanti laudem, quam laudato? Tullium de Cæsare dixisse affirmant : *Cæsar cum statuas Pompei everti vetuit, suas stabilivit.*

Graves auctores referunt S. Elisabetham, Hungariæ regis filiam, aliquando orasse Deum, ut quoslibet qui eam injuria aliqua affecissent, afficeret ipse peculiari aliquo beneficio, ita ut injuriæ beneficium responderet, tuncque de cœlo significatum illi esse, nunquam se suis precibus adeo Deo placuisse, atque tunc : in ejus vero tam propensæ in inimicos dilectionis compensationem, omnium ei peccatorum condonationem fieri.

12. Et devoret (locusta) omnem herbam quæ residua fuerit grandini.] Grando enim summam fere tantum herbam percusserat, tenuia vero germina, sive tum, sive si quæ postea ex hordeo, lino, tritico et farre enata, locustæ servata sunt : quæ eo major Ægypto fuit plaga, quo illa fertilior mundi pars, adeoque orbis horreum olim habita fuit.

13. Ventum urentem.] Heb. ventum Orientalem, qui calidus est et urens : hic enim contrarius est Occidentali, scilicet Favonio, frigido et humido, qui locustas has ex Ægypto ejecit in mare Rubrum. Ita Abul. Verum Septuag. et Philo Austrum vertunt; hic enim calidus et humidus, imperfectis animalibus uti sunt ranæ, generandis est aptissimus : atque locustas Austro, non Borea; calore, non frigore enasci docet S. Hier. in Joel. 2. Sed dico Austrum, licet à Meridie flantem, Orientalem vocari. Solemus enim mundum in duas tantum plagas aliquando, videlicet Orientem et Occidentem, dividere, sicut et Cosmographi faciunt, quando gradus longitudinis penes illas tantum assignant : qua ratione Meridies et Auster Orienti, Septentrio et Aquilo Occidenti annumeratur. Posset, secundo, dici hunc ventum Euronotum, id est, partim Orientalem, partim Australem fuisse. En quomodo omnis creatura contra insensatos insurgit, obeditque vindici creatori suo.

Tota die illa et nocte,] ut calore suo fotuque locustas produceret, et productas in Ægyptum perflaret. Ubi duplex rursum fuit prodigium, vel miraculum. Primum, quod subito Deus tantum tamque calidum ventum produxerit, qui totam perflaret Ægyptum. Secundum, quod singulari suo concursu cum eo innumerabilem locustarum multitudinem produxerit et afflarit. Unde sequitur : *Et mane facto, ventus urens levavit locustas;* mane enim ad hoc aptius est tempus, quando quæ inter locustas allatæ sunt, et nocturno frigore torpuerunt, matutino calore excitatæ, factæque vividæ et vigorosæ, avolare solent etiam naturali instinctu.

14. Quales ante illud tempus non fuerant,

NEC POSTEA FUTURÆ SUNT.] Dixit hoc Moses spiritu non historico, sed prophetico.

Dices : Post Mosen Joelis 1. v. 2. et 4. dicitur: Residuum erucæ comedit locusta, residuum locustæ comedit bruchus, et bruchi rubigo : additque Joel nunquam visum fuisse simile exemplum.

Respondeo Joelem metaphorice per hæc quatuor, scilicet erucas, locustas, bruchum et æruginem significare exercitum Chaldæorum, qui quater Jerusalem vastarunt; primo, dum Joakim regem, cum quo captus est et Daniel, ceperunt; secundo, cum ejus filium Joachim abduxerunt; tertio, cum Sedeciam captivarunt; quarto, cum templum in cineres redegit Nabuzardan : quæ vastatio proinde recte rubigini comparatur. Ita S. Hieronymus, quem passim Catholici omnes, præter Theodoretum et Lyranum sequuntur. Ita enim se explicat Joel v. 6. cum ait : *Gens enim ascendit fortis et innumerabilis.* Vide ibidem Riberam.

15. OPERUERUNTQUE UNIVERSAM SUPERFICIEM TERRÆ,] cultæ scilicet, et vestitæ germine; quid enim pascerent locustæ, quidve vastarent in terra arenosa et glabra? Hebr. est, obtenebrata est terra, id est, occulata est, ita ut non videretur.

QUIDQUID POMORUM IN ARBORIBUS FUIT.] Pomum vocant Hebræi fructum omnem, tam qui tenero, quam qui duro est cortice : potuisse enim tum esse fructus, licet necdum forte plane maturos, in Ægypto regione ita calida, non mirum est ; agebatur enim jam tum Martius : nam in frigido hoc climate Maius sæpe eos nobis exhibet. Possunt, secundo, poma hic accipi metonimice pro gemmis, sive baccis in poma protuberantibus. Sic enim vulgo florente arbore dicere solemus : In hac arbore poma (id est gemmæ) sunt plurima, florem pro fructus spe æstimantes.

17. UT AUFERAT A ME.] Hebr. additur, tantum. q. d. Tantum hac vice parcat Deus, amplius non offendam.

MORTEM,] plagam hanc, videlicet locustam, quæ plantis omnibus mortem affert, ac consequenter hominibus omnibus mortem afferet : hi enim fame morientur, si seges omnis quæ in germine est, lædatur.

19. VENTUM AB OCCIDENTE.] Hebr. ventum maris, quia enim mare Mediterraneum est ad Occidentem terræ Sanctæ, ut et Ægypti : hinc Hebræi per mare significant Occidentem.

ET ARREPTAM LOCUSTAM PROJECIT IN MARE RUBRUM.] Quæres unde dicatur mare Rubrum, et an vere sit rubrum? Primo, Strabo et Uranius, quem citat Stephanus lib. de Urbibus, vult mare hoc rubrum dici et effici ex repercussu solis; quod scilicet vicinorum montium ruborem, quem radiorum solis objectu reciprocatum undæ excipiunt, repræsentare videatur. Secundo, alii volunt talem illius aquæ et maris esse naturam, ut rubrum sit. Tertio, Ctesias Gnidius putat hoc mare rubrum effici ex fonte quodam, qui aquam rubicundam et minio plenam in illud mare emittat. Unde et Solinus cap. 36. Varro, inquit, in littore maris Rubri ait esse fontem, ex quo si oves bibant, mutant colorem, ut ex albis fulvæ fiant et subnigræ. Quarto : Mare hoc, inquit Plinius lib. 6. c. 23. græce dicitur Erythræum, id est rubrum, à rege Erythra Persei filio, cujus sepulchrum in Tirina insula maris Rubri ostendi ferunt. Idem sentit Perer. in fine capitis 14. Ita et Q. Curtius, Philostratus l. 3. Vitæ Apollonii, qui mare ipsum ait in se non rubrum, sed cæruleum esse; quin et Arianus l. 8. gestorum Alexandri : Rubrum, ait, hoc mare dicitur à Rubro, primo ibidem rege.

Verum dico hoc mare non esse in se rubrum, sed rubrum dici ab arena rubra, quæ est in fundo hujus maris. Id ita esse docuit experientia : nam nautæ ex eo aquam haurientes hoc seculo, non rubram sed pellucidam viderunt; et plane intellexerunt rubrum colorem in hisce aquis repræsentari ex arenis rubeis, seu coralliis (corallium enim in hoc sinu gigni docet Plinius lib. 32. c. 2.) quibus maris illius fundus scatet. Ita ex Joanne Barrio Conimbricenses tract. 8. in Meteora c. 2. et Andr. Masius in Josue c. 2. et alii.

Nota. Hebr. hoc mare dicitur סוף *suph*, id est termini; quia Ægyptum ab Arabia, et terra Sancta disterminat. Secundo, alii *suph* vertunt turbinosum, alii algosum et junceum : est enim caricum et juncorum ferax. Ita Vatablus, et S. Hieron. epist. 127. ad Fabiolam.

PROJECIT.] Hebraice defixit, id est acervatim dejecit et mersit.

21. SINT TENEBRÆ SUPER TERRAM ÆGYPTI TAM DENSÆ, UT PALPARI QUEANT.] Loquitur vulgari hominum more Script. Ita enim in tenebris palpitantes incedimus, ac si tenebrosus aer crassissimus appareret, palparique posset. Addunt Abulensis, Burgensis et Pererius, has tenebras vere fuisse palpabiles; quia ipsæ erant nebula crassissima. Secundo, alii vertunt, *sint tenebræ, ut noctis tenebras auferant*, id est, obruant et obscurent. Tertio, Chaldæus vertit, *sint tenebræ, etiam postquam recessit caligo noctis.* Hebraicum enim ימיש *iamos* potest deduci à מוש *mos*, id est recedere, removere ; sed Noster, et Septuag. deducunt à משש *masas*, id est palpare.

Est hæc nona plaga, scilicet tenebrarum, eaque congrua. Primo, quia Ægyptii Hebræos filios lucis arctando ergastulis, ad opera dura concluserant. Tenebris ergo et carcere juste puniuntur, quia alios injuste eodem concluserant. Secundo, eis immissa fuit plaga tenebrarum, ut agnoscerent se luce hac indignos esse, et ut præsentiscerent in hac quasi imagine tenebras infernales. Utramque hanc causam dat Sapiens toto cap. 17. maxime v. ult. et c. 18. v. 4. Ita et S. Bernardus serm. 72. in Cantica.

Quæres quæ fuerit causa harum tenebrarum?

Respondet Philo fuisse eclipsin. Sed hæc solem, non autem stellas obscurat; hæcque non triduum, sed horam tantum perdurat. Secundo, Jansen. in c. 17. Sapientiæ, innuit tenebras illas non esse factas in aere, sed in oculis tantum Ægyptiorum : hos enim, æque ut Sodomitas, percussos esse cæcitate, sive ἀορασίᾳ ; sed repugnat Script. quæ tenebras has ait fuisse palpabiles, cum lux esset Hebræis. Tertio, verisimilius Cajetanus putat causam harum tenebrarum fuisse subtractionem radiorum solis, aliorumque siderum ; ita ut versus Ægyptios ubivis locorum manentes, radios suos non emitterent sed tantum versus Hebræos.

Quarto et optimo, Philo, Burgensis, Abulens. et Perer. censent causam tenebrarum fuisse nubes et nebulas densissimas, constipationemque aeris tantam et nullo lumine, ne radiis quidem solis esset penetrabilis. Hoc enim est quod dici-

tur Sap. 17. *Nec siderum limpidæ flammæ illuminare poterant noctem illam horrendam.*

Nota. Hæ tenebræ cœperunt, non 10, ut vult Torniellus, sed 11 die mensis primi; durarunt enim triduum, scilicet usque ad 14 diem, quo Moses evocatus à Pharaone, ei prædixit cladem primogenitorum proxima nocte futuram, ut patebit c. 11. v. 4. Decimo ergo die Hebræi compararunt agnum paschalem, ut jussit Deus c. 12. 3. Sequenti vero die, puta undecimo, inflicta est plaga tenebrarum Ægyptiis : cessavit ea die 13. Postero die 14, Moses minatus est Pharaoni cædem primogenitorum, eamque proxima nocte diei 15 (puta in paschate), inflixit Deus.

22. Tenebræ horribiles.] Hebraice *tenebræ caliginis*, id est maxime caliginosæ et densissimæ, ideoque horribiles. Nam, primo, erant tantæ, ut essent palpabiles; secundo, durarunt tres dies et noctes; tertio, fuerunt in universa terra Ægypti; quarto, in eis non viderunt sese invicem Ægyptii, nec moverunt se lecto vel loco suo, quasi essent vinculis in carcere constricti, ut ait Sapiens c. 17. 16; cum interim reliqui homines toto orbe, quin et Hebræi in Ægypto, clarissima luce fruerentur; quinto, non audebant præ pavore Ægyptii loqui, comedere aut et cubili surgere, sed per silentium fame cruciabantur, nulli vacantes sensui, nisi ut præsens malum sentirent, ait Philo; sexto, audiebant Ægyptii horribiles sonitus, et videbant per flammas intermicantes spectra et monstra terrifica, quæ illos tantum non exanimabant : *Apparebat enim illis subitaneus ignis timore plenus; et timore percussi illius, quæ non videbatur faciei, æstimabant deteriora esse, quæ videbantur*, ut dicitur Sapient. 17. v. 6; septimo, ex conscientiæ male sibi consciæ remorsu omnia pavebant et horrebant, ait Sapiens, sive sonum avium, sive mugitum bestiarum, sive strepitum arborum, sive fragorem aquarum, lapidum aut montium audirent, putabant omnia hæc in necem suam conjurasse : *Nam etsi nihil illos ex monstris perturbabat, transitu animalium, et serpentium sibilatione commoti tremebundi peribant*, ut dicitur Sap. 17. v. 9. Vide hic quàm pavida, quàm anxia sit mala conscientia; nam, ut ait ibidem Sapiens : *Semper præsumit sæva perturbata conscientia.* Et Cicero in Pisonem : *Sua*, inquit, *quemque fraus, suum facinus, suum scelus, sua audacia de sanitate ac mente deturbat. Hæ sunt impiorum furiæ, hæ flammæ, hæ faces*, et Macrobius lib. 1. in Somnium Scipionis c. 10. *Vulturem*, inquit, *jecur immortale rodentem nihil aliud intelligi voluerunt* (sapientes Poetæ) *quam tormenta malæ conscientiæ, obnoxia flagitio viscera interiora rimantis, et ipsa vitalia indefessa admissi sceleris admonitione laniantis, semperque curas, si requiescere forte tentarint, excitantis, tanquam fibris renascentibus inhærendo, nec ulla sibi miseratione parcentis lege hac, qua se judice nemo nocens absolvitur, nec de se suam potest vitare sententiam.* Sententiam intellige, arguentis et condemnatis conscientiæ; octavo, addunt Septuag. cum tenebris fuisse turbinem, procellam et tempestatem.

23. Nemo vidit fratrem (proximum) suum nec movit se de loco in quo erat.] Hebr. *et non surrexit vir de subter se*, q. d. De sede, vel loco, cui insidebat. Septuag. *et non surrexit ullus ex cubili suo :* nimirum attoniti tanto prodigio, præsertim in tenebris tam horrendis positi, omnia formidabant, ut se loco movere non auderent. Metuebant enim ne, si se moverent, in spectra et monstra, aut præcipitia incurrerent; nam ex tam insolitis tenebris putabant totum mundi ordinem perverti et dissolvi. Unde Sap. 17. et 18. dicitur Ægyptios fuisse tunc quasi catena quadam vinctos, et in carcere reclusos, ideoque miserabiles tunc emisisse voces, quæ ab Hebræis audirentur : omni enim solis, cœli, ignis, candelæ, omnique omnino lumine orbati erant. Unde Philo : Ignis, ait, quo utimur, vel aere turbato extinguebatur, vel vincebatur à crassissimis tenebris. Et Sapiens c. 17. ait : *Et ignis quidem nulla vis poterat illis lumen præbere.*

Quare errat Cajetanus, dum ait Ægyptios fuisse tantum lumine cœlesti, non autem domestico ignis aut candelæ privatos; hoc enim refellit Scriptura, cum ait has tenebras fuisse palpabiles : rursum, neminem vidisse alium, neminem movisse se loco, solos Israelitas fruituros esse luce. Et vero parva alioqui fuisset hæc pœna : nam multi, qui ad polum vergunt, lumine cœlesti naturaliter ad multos menses, imo ad dimidium annum orbantur, natura eis aliud lumen domesticum ex ligno oleato, quod ardet instar candelæ, subministrante. Ecquid curo, sive lumine solis, sive ignis aut candelæ videam, dummodo videam?

Addit Burgensis tantam tunc fuisse nebulam et crassitiem aeris, ut non modo aspectum omnem lucis auferret, sed et motum progressivum impediret. Verum hoc videtur incredibile; sic enim nebula hæc debuisset esse densa, solida, et resistens instar lapidis aut ferri.

Ubicumque habitabant filii Israel, lux erat.] Hebraice est, *in sedibus suis.* q. d. Non tantum in vicis, plateis, vel domibus vicinis, sed in eadem domo, Hebræi in suis cubiculis luce gaudebant, in qua Ægyptii in Gessen habitantes, suis in locis, cimmeriis tenebris involvebantur, Deo radios solares porrigente ad Hebræos, non ad Ægyptios; et crassissimam nebulam offundente Ægyptiis, non Hebræis. Sap. 18. dicitur Hebræos hoc triduo audivisse quidem voces Ægyptiorum, sed neminem eorum vidisse.

Tropol. hæ tenebræ significabant cæcitatem mentis Pharaonis et Ægyptiorum, ait Origenes, qui tot plagas experti Deo tamen credere et obedire noluerunt. Diabolus enim excæcabat corda eorum, qui in hac re facit ut aquila. Aquila enim, ut tradit Plinius l. 19. c. 4. ut cervum supplantet et devoret, solet collectum volutatu pulverem, in oculos cervi cornibus insidens excutere, ac pennis ora verberare, donec eum quasi excæcatum et furentem præcipitet in rupes : ita facit dæmon, terreno pulvere homines excæcat, itaque quasi furentes in rupes tartari præcipitat. Secundo, hæ tenebræ significabant idololatriam et errores eorum ; an non enim tenebræ sunt adorare vitulum? Tertio, significabant obdurissimas et inscrutabiles esse divinæ providentiæ rationes. Deus enim *posuit tenebras latibulum suum*, psalm 17. Quarto, nona hæc plaga, ait S. Aug. respondet nono præcepto : *Non concupisces uxorem proximi tui ;* qui enim eam concupiscit, in magnis versatur tenebris incontinentiæ et immunditiæ. Hinc quinto, tenebræ hæ erant imago tenebrarum inferni, de quibus S. Bernard. serm. 16. in Cant. *Paveo gehennam, contremisco à dentibus bestiæ infernalis, horreo vermem rodentem, et ignem torrentem, fu-*

mum et vaporem et sulphur, et spiritum procellarum : horreo tenebras exteriores. Quis dabit capiti meo aquam et oculis meis fontem lacrymarum, ut præveniam fletibus fletum, et stridorem dentium? Quis hic non paveat? Si pavet, cur non cavet? *Tempus breve est*, inquit Paulus, *præterit figura hujus mundi.* Ergo ita vive in mundo, ac si non esset mundus : mox enim præteribit et evanescet. E converso, ita vive, ut in æternum vivas, ut æternas pœnas mortemque evadas. In gehenna enim *miseris mors sine morte, finis sine fine ; quia tibi mors vivit, et finis semper incipit*, inquit S. Gregor. lib. 9. Moral. c. 48.

24. Vocavitque Pharao Moysen,] triduo tenebrarum expleto ; nam eo durante nullus ausus fuit se loco movere, quod et ex verbis Pharaonis patet : neque enim, uti solet, plaga liberari rogat, utpote quæ jam cessasset ; sed timens diriora : *Ite* inquit, *sacrificate* Deo. Ita Lyran. Abul. Perer.

Oves tantum vestræ et armenta remaneant,] pignoris vice, ne fugiatis, et non redeatis,

25. Hostias quoque dabis.] Das ut abeamus, sed oportet des et hostias, scilicet oves et pecora nostra ad immolandum, et hoc sequentia indicant : sequitur enim : *Cuncti greges pergent nobiscum.*

27. Induravit autem Dominus cor Pharaonis,] tum amovendo plagam tenebrarum; tum petendo per Mosen non tantum Hebræos, sed et omnia eorum pecora dimitti ; tum non dando ei gratiam mollientem, quam toties demeritus erat Pharao. Unde hoc capite post tot plagas maxime hac phrasi utitur Scriptura, scilicet, quod Deus Pharaonem indurarit, ut significet indurationem ejus fuisse pœnam peccati.

29. Non videbo ultra faciem tuam,] sponte te non accedam, non urgebo, sed tu potius me videre desiderabis, quando in proxima et ultima plaga primogenitorum nos exire compelles, c. 12. v. 31.

CAPUT UNDECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Prædicit, et describit ultimam plagam Ægypti, scilicet stragem primogenitorum, antequam Hebræi v. 2. monentur a Domino ut spolient Ægyptum : spoliatio tamen hæc non ante (ut volunt aliqui) sed post stragem primogenitorum peracta est, ut patet c. 12. v. 35. et hoc c. v. 1. et 2.

1. Et dixit Dominus ad Mosen : Adhuc una plaga tangam Pharaonem et
Ægyptum, et post hæc dimittet vos, et exire compellet. 2. Dices ergo
omni plebi, ut postulet vir ab amico suo, et mulier à vicina sua vasa ar-
gentea et aurea. 3. Dabit autem Dominus gratiam populo suo coram Ægyp-
tiis. Fuitque Moyses vir magnus valde in terra Ægypti coram servis Pha-
raonis et omni populo. 4. Et ait : Hæc dicit Dominus : Media nocte
egrediar in Ægyptum, 5. et morietur omne primogenitum in terra Ægyp-
tiorum ; à primogenito Pharaonis qui sedet in solio ejus, usque ad primogenitum ancillæ,
quæ est ad molam, et omnia primogenita jumentorum. 6. Eritque clamor magnus in universa
terra Ægypti, qualis nec ante fuit, nec postea futurus est. 7. Apud omnes autem filios Israel
non mutiet canis ab homine usque ad pecus, ut sciatis quanto miraculo dividat Dominus Ægyp-
tios et Israel. 8. Descendentque omnes servi tui isti ad me, et adorabunt me, dicentes : Egre-
dere tu, et omnis populus qui subjectus est tibi : post hæc egrediemur. 9. Et exivit à Pharaone
iratus nimis. Dixit autem Dominus ad Moysen : Non audiet vos Pharao, ut multa signa fiant
in terra Ægypti. 10. Moyses autem et Aaron fecerunt omnia ostenta quæ scripta sunt, coram
Pharaone. Et induravit Dominus cor Pharaonis, nec dimisit filios Israel de terra sua.

1. Et dixit Dominus.] Dixit hæc Dominus Mosi, cum Moses adhuc consisteret coram Pharaone c. præc. in fine; nam Moses hanc ultimam plagam primogenitorum, ex Dei revelatione hic acceptam, ipsi Pharaoni prædixit, et denuntiavit : deinde iratus ab eo exiit, ut patet hic v. 9. Constat autem ex fine capitis præced. Mosen nunquam amplius Pharaonem adiisse. Hinc patet Deum non corporali, sed imaginaria, vel potius intellectuali locutione hæc Mosi dixisse, cum eoque toties ante simili modo locutum esse, uti dixi cap. 6. initio; neque enim dignum aut decens erat, ut Deus Mosi coram Pharaone corporali specie se videndum exhiberet.

Dimittet vos.] Hebr. additur כלה *cala*, id est consummate, sive omnino. q. d. Nullam rem jam excipiet, uti hactenus fecit, sed oves et omnia vestra vobiscum plene dimittet.

2. Postulet,] cum scilicet post plagam primogenitorum, Pharao vos Ægypto ad sacrificium exire compellet; *postulet* autem non dono, sed mutuo quasi mutuaturus, verum nunquam rediturus, sed mutuum ex donatione mea retenturus : hoc enim mutuum ego vobis dono et condono.

Ab amico suo,] à proximo, vicino, aut socio suo ; hoc enim est Hebræum רע *rea :* hinc patet non solos Hebræos, sed et Ægyptios habitasse

in Gessen. Unde et cap. 12. jubentur Hebræi sanguine agni tingere domos suas, ut eas, angelus vastans discernat ab Ægyptiis. Petierunt ergo Hebræi hæc vasa à suis vicinis, ab amicis, ab heris : multi enim ex eis erant servi et servæ Ægyptiorum.

VASA ARGENTEA ET AUREA,] quasi iis indigeatis ad sacrificium, quod molimini, in iisque sanguinem hostiarum, similam, sal, ignem, thus, aliaque quæ ad sacrificium pertinent, sitis excepturi. Addunt Septuag. ex c. 12. v. 35. *et vestes*, quasi iis ornandi sitis in tanta solemnitate et sacrificio.

3. DABIT GRATIAM,] ut Hebræi hæc vasa et vestes petentes ab Ægyptiis, iis placeant, videanturque rem æquam, congruam, quæque eis concedi debeat, petere : corda enim hominum in manu Dei sunt, ut hostes qui ante oppresserant, jam non tantum repente cicures et comes, sed et liberales reddat.

FUITQUE MOYSES VIR MAGNUS,] q. d. Ideo eum tam libere loquentem et minantem tangere aut lædere non est ausus Pharao ; rursum ideo facilius Ægyptii vasa sua commodarunt Hebræis.

4. ET AIT,] Moses inspiratus à Deo dixit Pharaoni. Redit ad id quod factum est in fine c. 10. ut dixi v. 1.

MEDIA NOCTE,] proxima nocte, quæ scilicet secuta est decimam quartam diem mensis primi Nisan. Illa enim decima quarta die ad vesperam celebrarunt pascha, in quo cæsis noctu primogenitis, Hebræi liberi Ægypto egressi sunt. Dixit ergo hæc Moses decima quarta die Nisan mane, antequam egrederetur ex aula Pharaonis: Monemur hic, ait Rupert. non dormire, sed sobrii esse, et vigilare ; quia pari modo ex improviso, cum minime putamus, veniet Dominus ad judicium. Nam, ut dicitur Matth. 25. *Media nocte clamor factus est: Ecce sponsus venit, exite obviam ei.* Proinde per os David Ecclesia dicit: *Media nocte surgebam ad confitendum tibi.* Quinimo vere Jesum Christum venturum nocte ad judicium, ut perdat Ægyptios, id est reprobos ex hac figura, et ex Matth. 25. 6. docent S. Chrysostom. Theophyl. Hieron. ibidem, qui addit hanc esse Apostolicam traditionem. Alii tamen Christum putant venturum mane. Sed de hac re alibi dicendum est.

EGREDIAR IN ÆGYPTUM,] non locum mutans, sed actionem : quos enim hactenus in vivis servavi, perdam et occidam ; qui ergo ut ultor ab Ægypto abfui, jam ut victor ingrediar, eosque visitabo vindicta mea. Licet enim inter eos plerique parvuli innocentes sint, nocentium tamen sunt filii, ideoque quasi pars aliqua sunt patrum noxiorum et rebellium, quos filiorum morte plectere decrevi. Deus enim est sontium et insontium, vitæ et mortis dominus, ut insontibus non injuste vitam adimat, ut dominus ; sontibus vero justissime etiam eripiat, ut vindex malorum.

5. ET MORIETUR OMNE PRIMOGENITUM A PRIMOGENITO PHARAONIS, QUI SEDET IN SOLIO EJUS,] qui simul cum patre regnat, vel, post patrem in solio sessurus et regnaturus est.

USQUE AD PRIMOGENITUM ANCILLÆ QUÆ EST AD MOLAM,] quæ molas, puta trusatiles, versat in pristino, quasi dicat: Clades hæc in omnes, et à nobilissimo usque ad vilissimum pervadet. Juste cæde primogenitorum puniuntur, qui Hebræos primogenitum Dei populum oppresserant, et proles eorum masculas interemerant, ait Theodor.

6. ERITQUE CLAMOR MAGNUS.] Generalis enim hæc plaga omnes tetigit : nam, cum postea mersus est Pharao cum suis, plaga illa non omnes tangebat domos, sed tantum militum Pharaonis : neque valde Pharaonem sublatum doluerunt Ægyptii, utpote cujus culpa tantas incurrerant clades et calamitates.

7. APUD OMNES AUTEM FILIOS ISRAEL NON MUTIET CANIS AB HOMINE USQUE AD PECUS.] Est proverbium Hebræum. q. d. Nemo hominum, nullum pecus mutiet aut mugiet, ne canis quidem, qui minimo strepitu allatrat; sed apud omnes erit summa pax.

Verum quia τὸ *ab homine* in Hebræo habet articulum dativi, et quia non recte canis numeratur inter homines; hinc secundo, et genuine cum Chaldæo et Vatablo sic explices : Neque hominibus, neque jumentis filiorum Israel allatrabit ullus canis ; quia apud eos nulla erit plaga mortis, ac consequenter nullus luctus et planctus, in quo præ aliis bestiis ejulare et latrare solent canes, sed summa erit apud eos quies.

8. DESCENDENTQUE SERVI TUI,] imo et tu, ô Pharao, quod tamen tuo deferens honori subticeo, ut patet c. 12. v. 31.

Decima hæc fuit plaga, nimirum cædes primogenitorum, tam hominum, quam jumentorum omnium, inflicta c. seq. v. 29. fuitque acerbissima. Primo, quia primogeniti summe cari et pretiosi sunt parentibus, præsertim quia inter hos primogenitos multi erant unigeniti, unicique parentum hæredes. Secundo, quia singulæ familiæ hac plaga afflictæ luxerunt. Tertio, quia et Pharao hac plaga primogenitum suum perdidit. Quarto, quia media nocte hæc cædes contigit ; unde hæc plaga permovit Pharaonem, ut absolute Hebræos dimitteret, qui eadem ipsa nocte sua convasantes egressi sunt. Quinto, simul cum hac plaga Apis, aliique dii Ægyptiorum eversi sunt, ut patet c. 12. v. 12.

Quæres an hæc cædes facta sit per angelum bonum, an per malum. Per malum eam factam esse putant Lyranus et Abul. Probant ex c. 12. v. 23. ubi dicitur : *Non sinet* (Dominus) *percussorem ingredi domos vestras et lædere :* hic ergo percussor fuit malus : voluit enim lædere Hebræos, qui erant populus Dei (quod angelus bonus non fecisset) ; sed Deus id non permisit.

Verum Pererius, et alii probabilius censent eam factam esse per angelum bonum : per hunc enim reliquæ plagæ inflictæ sunt, uti dixi cap. 7. sub finem quæst. 4. Ad argumentum respondeo : pro *non sinet*, hebraice est *non dabit.* q. d. Deus hæc omnia ordinans et præscribens angelo, jubebit illi, ut Ægyptios feriat, vestras autem domos, ô Hebræi, pertranseat : itaque non dabit illi potestatem vos lædendi ; unde non sequitur angelum hunc voluisse lædere Hebræos, sed tantum eum non accepisse à Deo ordinationem illos lædendi. Ita Cajet. Adde, inter Hebræos fuisse aliquos impuræ et improbæ vitæ, quos angelus juste ferire potuisset et voluisset, si Deus permisisset.

Nota non unum, sed plures fuisse angelos, qui hanc cædem peregerunt, ut patet psal. 77. v. 49. Hæc enim cædes eodem instanti facta est undique in singulis urbibus et pagis per totam Ægyptum : idem autem angelus non poterat eodem instanti esse in tot locis, ibique tantam

stragem tam discrete operari : secus fuit in exercitu Sennacherib, in quo, utpote conjuncto, unus angelus, una nocte occidit 185 millia, 4. Regum 19. Unde Pererius probabiliter putat, in qualibet civitate fuisse unum angelum, qui occiderit primogenita Ægyptiorum.

Quæres secundo, qui intelligantur hic primogeniti? Respondeo : omnes illi, qui primo nati erant ex suis parentibus, sive haberent filios, sive non, et sive viverent eorum parentes, sive non ; quare omnes patresfamilias qui erant primogeniti, hic cæsi sunt, rursum eorum parentes, quin et filii, si erant primogeniti. Unde, quia Pharao hic non fuit cæsus, hinc liquet, eum non fuisse primogenitum, sed primogenito mortuo, vel præterito in regnum successisse. Addit Abulens. primogenitos hic intelligi tam feminas quam mares, idque sive primogeniti essent respectu utriusque parentis, sive unius tantum. Quo posito, fieri poterat, ut in una domo plures essent primogeniti, verbi gratia, ut paterfamilias esset primogenitus parentibus suis, et uxor primogenita esset suis, et utriusque filius primogenitus; et, si pater ille plures haberet uxores, atque ex singulis liberos, respectu cujuslibet uxoris erat unus primogenitus, ita ut in una familia quinque, et plures subinde essent primogeniti, quos omnes in hac plaga cæsos esse censet Abul. atque ita facile fieri potuit id quod ait Script. c. 12. 30. *Neque enim erat domus in qua non jaceret mortuus.* Deus tamen pro hisce primogenitis Hebræorum hic servatis, solos eorum mares primogenitos sibi offerri depoposcit, c. 13. v. 12.

Audi de hac cæde Sapientem c. 18. *Cum quietum*, inquit, *silentium contineret omnia, et nox in suo cursu medium iter haberet, omnipotens sermo tuus, Domine, exiliens de cœlo à regalibus sedibus, durus debellator in mediam exterminii terram prosilivit, gladius acutus insimulatum imperium tuum portans, et stans replevit omnia morte, et usque ad cœlum attingebat stans in terra.* Hinc videtur quod angelus non peste, sed gladio occiderit hæc primogenita. Verum *gladius* in Script. omne instrumentum, omnia arma, omne genus mortis significat, ut alibi dixi : nec angelus indiget gladio; facillime enim frangendo cor, aut collidendo partes vitales, aut suffocando, aliisque similibus modis se solo potest homines occidere, perinde ut nos pulices digito comprimimus et occidimus.

Tropol. S. August. in lib. de Convenientia decem præcept. cum 10 plagis Ægypti : Qui peccant, ait, contra decimum præceptum : *Non concupisces*, per fraudes, rapinas, aliasque injustitias hi puniuntur morte primogenitorum ; quia non relinquuntur hæredes bonorum male partorum, ac non raro eorum filii et hæredes, etiam primogeniti emoriuntur ; nam male parta male dilabuntur, et *de male quæsitis non gaudet tertius hæres.*

Secundo, primogenita Ægyptiorum sunt diabolus, et angeli ejus, quos Christus adventu suo perdidit. Rursum sunt hæresiarchæ, et inventores falsarum religionum, quas Christi veritas cum suis extinguit auctoribus. Ita Origenes S. Augustinus, sermone 87. de Tempore.

Tertio, Pererius : Ægyptii, inquit, sunt hostes fidelium, puta diabolus et mundus. Diaboli primogenita sunt peccatum, maxime originale, ait Rupertus, et mors. Primus enim parens peccati fuit Lucifer et serpens in paradiso, ejusque invidia mors introivit in orbem terrarum. Hæc occidit Christus, cum mortem nostram moriendo destruxit, et vitam resurgendo reparavit. Mundi primogenita sunt concupiscentia carnis, concupiscentia oculorum, et superbia vitæ hæc occidit Christi gratia per munditiam carnis et cordis, paupertatem spiritus, ac humilitatem mentis. Nonne mundi primogenita sunt divitiæ, honores, voluptates, inanis gloria ? hæc percussit Christus concubia nocte nascendo. Divitias enim admirabili paupertate præsepii, honores inaudita humilitate tenebrarum, voluptates ipsius stabuli asperitate contrivit. Unde jam paupertas divitiarum nomen sibi vindicat; divitiæ, inopia appellantur; ignominiæ, ludibria et opprobria, quæ Christi causa tolerantur, honores dicuntur; crux, gloria; mors, vita; carcer, libertas nominatur.

9. Et exivit a Pharaone iratus nimis,] tantæ tergiversationi, pervicaciæ et rebellioni Pharaonis.

Dixit autem Dominus ad Moysen.] Est epilogus et summa præcedentium capitum. q. d. Dixerat autem Dominus ad Moysen, puta ante plagas Ægyptiis immissas c. 3. 19.

10. Nec dimisit filios Israel,] hucusque scilicet, usque ad decimam plagam : nam in decima eos dimittet, uti videbimus caput seq. v. 30.

CAPUT DUODECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Præscribitur hic ritus immolandi et comedendi agnum paschalem. Secundo, v. 29. Angelus vastans percutit primogenita Ægyptiorum, intactos relinquens Hebræos. Tertio, v. 33. Hebræi exeunt Ægypto cum spoliis et opibus Ægyptiorum.

Nota. De agno paschali sex hic pertractat Moses : Primo de qualitate agni v. 5. Secundo, de tempore illum immolandi v. 6. Tertio, de sanguine ejus illinendo postibus ad evadendum percussorem angelum v. 7. et 13. Quarto, v. 8. de ritu et modo illum comedendi. Quinto, de nomine tam agni, quam festi, quod est phase vel pascha v. 11. Sexto, de personis ad edendum agnum idoneis v. 43.

1. Dixit quoque Dominus ad Mosen et Aaron in terra Ægypti : 2. Mensis
iste, vobis principium mensium; primus erit in mensibus anni. 3. Loqui-
mini ad universum cœtum filiorum Israel, et dicite eis : Decima die mensis
hujus tollat unusquisque agnum per familias et domos suas. 4. Sin autem
minor est numerus ut sufficere possit ad vescendum agnum, assumet vici-
num suum qui junctus est domui suæ, juxta numerum animarum quæ suf-
ficere possunt ad esum agni. 5. Erit autem agnus absque macula; masculus,
anniculus: juxta quem ritum tolletis et hœdum. 6. Et servabitis eum usque ad quartam decimam diem
mensis hujus; immolabitque eum universa multitudo filiorum Israel ad vesperam. 7. Et sument
de sanguine ejus, ac ponent super utrumque postem, et in superliminaribus domorum, in
quibus comedent illum. 8. Et edent carnes nocte illa assas igni, et azymos panes cum lactu-
cis agrestibus. 9. Non comedetis ex eo crudum quid, nec coctum aqua, sed tantum assum igni :
caput cum pedibus ejus et intestinis vorabitis. 10. Nec remanebit quidquam ex eo usque mane.
Si quid residuum fuerit, igne comburetis. 11. Sic autem comedetis illum : Renes vestros ac-
cingetis, et calceamenta habebitis in pedibus, tenentes baculos in manibus, et comedetis festi-
nanter; est enim Phase (id est transitus) Domini. 12. Et transibo per terram Ægypti nocte
illa, percutiamque omne primogenitum in terra Ægypti ab homine usque ad pecus; et in cunc-
tis diis Ægypti faciam judicia, ego Dominus. 13. Erit autem sanguis vobis in signum in ædibus
in quibus eritis; et videbo sanguinem, et transibo vos : nec erit in vobis plaga disperdens,
quando percussero terram Ægypti. 14. Habebitis autem hunc diem in monumentum, et cele-
brabitis eam solemnem Domino in generationibus vestris cultu sempiterno. 15. Septem diebus
azyma comedetis : in die primo non erit fermentum in domibus vestris; quicumque comederit
fermentatum, peribit anima illa de Israel, à primo die usque ad diem septimum. 16. Dies
prima erit sancta atque solemnis, et dies septima eadem festivitate venerabilis : nihil operis
facietis in eis, exceptis his, quæ ad vescendum pertinent. 17. Et observabitis azyma : in eadem
enim ipsa die educam exercitum vestrum de terra Ægypti, et custodietis diem istum in genera-
tiones vestras ritu perpetuo. 18. Primo mense, quarta decima die mensis ad vesperam, come-
detis azyma, usque ad diem vigesimam primam ejusdem mensis ad vesperam. 19. Septem diebus
fermentum non invenietur in domibus vestris : qui comederit fermentatum, peribit anima ejus
de cœtu Israel, tam de advenis quam de indigenis terræ. 20. Omne fermentatum non comedetis :
in cunctis habitaculis vestris edetis azyma. 21. Vocavit autem Moyses omnes seniores filiorum
Israel, et dixit ad eos : Ite, tollentes animal per familias vestras, et immolate Phase. 22. Fas-
ciculumque hyssopi tingite in sanguine qui est in limine, et aspergite ex eo superliminare, et
utrumque postem : nullus vestrûm egrediatur ostium domus suæ usque mane. 23. Transibit
enim Dominus percutiens Ægyptios : cumque viderit sanguinem in superliminari et in utroque
poste, transcendet ostium domus, et non sinet percussorem ingredi domos vestras et lædere.
24. Custodi verbum istud legitimum tibi et filiis tuis usque in æternum. 25. Cumque introieri-
tis terram, quam Dominus daturus est vobis ut pollicitus est, observabitis cæremonias istas.
26. Et cum dixerint vobis filii vestri : Quæ est ista religio? 27. dicetis eis : Victima transitus

Domini est, quando transivit super domos filiorum Israel in Ægypto, percutiens Ægyptios, et
domos nostras liberans. Incurvatusque populus adoravit. 28. Et egressi filii Israel fecerunt
sicut præceperat Dominus Moysi et Aaron. 29. Factum est autem in noctis medio, percussit
Dominus omne primogenitum in terra Ægypti; à primogenito Pharaonis, qui in solio ejus sede-
bat, usque ad primogenitum captivæ, quæ erat in carcere, et omne primogenitum jumento-
rum. 30. Surrexitque Pharao nocte, et omnes servi ejus cunctaque Ægyptus, et ortus est
clamor magnus in Ægypto : neque enim erat domus in qua non jaceret mortuus. 31. Vocatis-
que Pharao, Moyse et Aaron nocte, ait : Surgite et egredimini à populo meo, vos et filii
Israel : ite, immolate Domino sicut dicitis. 32. Oves vestras et armenta assumite ut petieratis,
et abeuntes benedicite mihi. 33. Urgebantque Ægyptii populum de terra exire velociter, di-
centes : Omnes moriemur. 34. Tulit igitur populus conspersam farinam antequam fermenta-
retur : et ligans in palliis, posuit super humeros suos. 35. Feceruntque filii Israel sicut præ-
ceperat Moyses; et petierunt ab Ægyptiis vasa argentea et aurea, vestemque plurimam.
36. Dominus autem dedit gratiam populo coram Ægyptiis ut commodarent eis, et spoliaverunt
Ægyptios. 37. Profectique sunt filii Israel de Ramesse in Socoth, sexcenta fere millia peditum
virorum, absque parvulis. 38. Sed et vulgus promiscuum innumerabile ascendit cum eis, oves
et armenta et animantia diversi generis multa nimis. 39. Coxeruntque farinam, quam dudum
de Ægypto conspersam tulerant; et fecerunt subcinericios panes azymos : neque enim poterant
fermentari cogentibus exire Ægyptiis et nullam facere sinentibus moram; nec pulmenti quid-
quam occurrerat præparare. 40. Habitatio autem filiorum Israel qua manserunt in Ægypto,
fuit quadringentorum triginta annorum. 41. Quibus expletis, eadem die egressus est omnis exer-
citus Domini de terra Ægypti : 42. Nox ista est observabilis Domino, quando eduxit eos de
terra Ægypti : hanc observare debent omnes filii Israel in generationibus suis. 43. Dixitque
Dominus ad Moysen et Aaron : Hæc est religio Phase; omnis alienigena non comedet ex eo.
44. Omnis autem servus emptitius circumcidetur, et sic comedet. 45. Advena et mercenarius
non edent ex eo. 46. In una domo comedetur, nec efferetis de carnibus ejus foras, nec os
illius confringetis. 47. Omnis cœtus filiorum Israel faciet illud. 48. Quod si quis peregrino-
rum in vestram voluerit transire coloniam, et facere Phase Domini, circumcidetur prius omne
masculinum ejus, et tunc rite celebrabit : eritque sicut indigena terræ; si quis autem circum-
cisus non fuerit, non vescetur ex eo. 49. Eadem lex erit indigenæ et colono qui peregrinatur
apud vos. 50. Feceruntque omnes filii Israel sicut præceperat Dominus Moysi et Aaron. 51. Et
eadem die eduxit Dominus filios Israel de terra Ægypti per turmas suas.

1. Dixit quoque Dominus:] eodem mense primo, puta Nisan, id est Martio, aliquot diebus ante exitum ex Ægypto et ante cædem primogenitorum; hæc enim contigit 15 die mensis, hic vero jubentur die decimo mensis ejusdem tollere agnum, 14 die immolandum. Ergo ante cædem, adeoque ante decimum diem hæc dicta sunt à Deo, et promulgata à Mose. Quare et ante ultimum Mosis cum Pharaone colloquium, de quo in fine c. 10. et initio c. 11. hæc dicta sunt. Est ergo hic hysteronproteron; voluit enim Moses omnium signorum et plagarum Ægypti historiam simul prius pertexere; ac deinde enarrare egressum Hebræorum ex Ægypto, cui præmittit ritum phase sive agni paschalis, qui egressus et liberationis fuit symbolum et tessera.

2. Mensis iste, vobis principium mensium : primus erit in mensibus anni.] Hic Mensis est Nisan, qui Martio nostro respondet, vel partim Martio, partim Aprili : Josephus eum à Græcis Xanticum, ab Ægyptiis Pharmuti appellari asserit. Utebantur enim mensibus lunaribus Hebræi, puta, quos luna suo cursu describit; hic autem cursus lunæ non est peragrationis Zodiaci; hunc enim peragrat luna 27 diebus : nec illuminationis; nam hic peragitur 28 diebus, sed conjunctionis lunæ cum sole : numerando enim dies, qui ab una conjunctione lunæ cum sole interfluunt usque ad aliam conjunctionem, quando luna rursus relicta à sole apparere incipit, facitque neomeniam sive novilunium, qui primus mensis est dies, efficitur mensis lunaris, qui constat 29 diebus, et 12 insuper horis, quæ 12 horæ alternis mensibus junguntur, ut integer dies conflетur, v. g. si huic mensi dentur 29 dies : sequenti dabuntur 30, tertio rursus 29, quarto 30, et ita consequenter. Hinc fit ut annus lunaris, constans duodecim lunationibus sive mensibus, habeat dies 354, sitque minor anno solari undecim diebus. Quare ut annum lunarem solari æquarent, nunc tertio, nunc secundo anno decimum tertium addebant mensem, geminando ultimum Adar, id est Februarium, quem proinde *Veadar*, quasi secundum Adar vocabant, perinde ac annus ille vocabatur embolismalis sive excrescens : ita fiebat ut singulis 19 annis plane idem esset exordium anni solaris et lunaris; nam septies geminato Adar, videlicet anno tertio, sexto, octavo, undecimo, decimo quarto, decimo septimo, et decimo nono, dies 209 qui in anno solari supra lunarem per 19 annos succreverant, ad unum omnes reddebantur per septem hosce menses insertos, ut facile vide-

bis, si numeros subducas, et sex mensibus, qui intercalantur, tribuas 30 dies, septimo vero mensi et ultimo anni decimi noni des dies 29. Ita Beda lib. de Rat. temporum cap. 43. et Abul. in 23. Levit. quæst. 19. Vide Riberam lib. 5. de Templo c. 2.

Unde Hebræorum hic est canon embolismi sive intercalationis : ter, ter, bis, ter, ter, ter, bis, q. d. Mensis intercalandus est anno tertio, et sexto, et octavo, et 11. et 14. et 17. et 19. Ergo annis 19, inserebant septem menses intercalares; cadebat ergo embolismus tertio quolibet anno vel secundo : itaque annos lunares suos æquabant annis solaribus, quibus aliæ gentes communiter utebantur, ut iis se et sua tempora accommodarent.

Primus erit.] Ergo ante non fuerat primus, itaque ante phase, et ante hanc liberationem Hebræorum ex Ægypto, primus mensis erat Tisri; (quæ vox apud Chaldæos significat initium, ait Josephus), qui partim Septembri, partim Octobri nostro respondet, idque clare colligitur ex c. 23. 16. ubi loquens Dominus de festo tabernaculorum, quod in mense septimo, puta Tisri, celebratur, ait : *Custodies solemnitatem quæ in exitu anni;* atque ubi exit et desinit annus præcedens, ibi sequens incipit : ergo in Tisri, puta in Septembri, desinebat et incipiebat olim annus. Unde et cap. 24. v. 22. eamdem vocat solemnitatem, qua vel *quando redeunte anni tempore cuncta conduntur.* Hinc et S. Hier. in 1. Ezech. scribit mensem Octobrem apud omnes Orientales esse primum.

Ubi obiter nota. Athenienses inchoabant annum à solstitio æstivo, Asiani ab æquinoctio autumnali, Arabes et Damasceni ab æquinoctio verno, à quo etiam Romani ante Numam Pompilium initium anni faciebant, 10 tantum mensibus annum definientes; Numa vero addidit Januarium et Februarium : unde Ovidius 1. Fast.

Qui Janum sequitur, veteris fuit ultimus anni.

Post Numam vero Julius Cæsar redegit annum ad eum computum, quo jam utimur, ut scilicet inchoetur annus mox à solstitio hiberno, puta à Januario. Vide Solinum Polyhist. lib. de diebus intercalaribus cap. 1.

Cœpit ergo hic in exitu Hebræorum distingui annus vulgaris sive communis à sacro : vulgaris incipiebat à Tisri, sive Septembri, serviebatque jubileo, ut patet Levitici 25. v. 9. 10. item contractibus et negotiis secularibus, ut docet Joseph. 1. Antiq. 4. Sacer vero à Nisan, id est Martio (hoc enim mense tam judæi, quam Christiani celebrant pascha) ut incipiat, hic instituitur et præcipitur, ad hoc ut festis serviat, idque in memoriam salutis acceptæ, et liberationis ex Ægypto. Voluit enim Deus initium anni esse initium salutis et beneficiorum suorum : sicut enim novi post Noe et diluvium seculi auspicium, voluit esse iridem, quæ perenne esset monumentum fœderis, misericordiæ et gratiæ divinæ, quod nunquam deinceps diluvio orbem obrueret, sic et nunc à circumcisione Christi, puta ab inchoata ejus redemptione, annum ordimur.

Scriptura autem semper utitur anno sacro, ut patet Zachar. 7. v. 1. 1. Machab. 4. 52. Esther 3. 7. Vide Riberam Aggæi 2. initio.

Nota elogia mensis Nisan. Primum est, quod in Nisan celebratur pascha festum celeberrimum. Secundo, in Nisan Hebræi ingressi sunt terram promissionis, ut patet Josue 4. Tertio, in Nisan mundus creatus est. Quarto, in Nisan Christus conceptus est, passus est et resurrexit. Quinto, Nisan vocatur mensis novarum frugum : eo quod circa Martium in Palæstina segetes, maxime hordei, maturescere incipiant. Atque hæ sunt causæ, cur in vere puta in Nisan, Phase celebrari voluerit Deus. Audi S. Ambrosium de Paschæ myst. c. 2. Est inquit, *pascha in vere anni principium, primi mensis exordium, novella germinum reparatio, ac terræ hiemis nocte discussa, primi veris restituta jucunditas. Hoc tempore visibilium, et invisibilium conditor Deus, defixa humo cœli machinam suspendens, diem solis ardore radiavit,* etc.

Quæres unde cognosci et discerni possit, quis sit primus mensis sive Nisan, in quo celebrandum est pascha.

Respondeo, mensis primus et paschalis est is, cujus 14 dies, sive plenilunium, incidit vel in ipsum æquinoctium vernum, vel primo post ipsum quo fit ut novilunium primi mensis, nec ante diem octavum Martii, nec post 5 diem Aprilis esse queat æquinoctium vernum, tempore Nicenæ Synodi incidebat in diem 15 Martii, ubi etiamnum nunc post Gregorianam Calendarii correctionem locum habet; hinc fit ut Nisan nunquam possit esse totus intra Martium, sed semper in Aprilem excurrat; licet fieri possit ut aliquando totus sit extra Martium, nunquam tamen potest esse totus extra Aprilem; potest tamen aliquando totus esse intra Aprilem; ut plurimum tamen partim cum Martio, partim cum Aprili concurrit, et interdum in Maium excurrit, si nimirum sit annus embolismalis, sive uno mense *Veadar*, qui Nisan antecedit, adauctus. Ita ex Clavio Pererius. Denique audi S. Ambros. epist. 83. ad Episcopos Æmiliæ : *Si,* inquit, *inciderit decima quarta dies in diem Dominicam; quia neque die Dominica jejunare debemus; neque decima tertia luna, die sabbati, incidente, jejunium solvere, quod maxime die passionis Christi est exhibendum; in alteram hebdomadam celebritas paschæ est differenda. Si quidem sequitur decima quarta luna, qua passus est Christus, et erit secunda feria : tertia quoque feria erit decima sexta luna qua caro Domini in sepulcro quievit; cum quarta ejus feria decima septima luna futura sit, qua Dominus resurrexit.*

In mensibus anni.] Nota. Primus mensis Hebræorum est Nisan, qui congruit Martio; secundus Iiar, qui cum Aprili convenit; tertius Sivan, qui cum Maio; quartus Tammus qui cum Junio; quintus Ab, qui cum Julio; sextus Elul, qui cum Augusto; septimus Tisri, qui cum Septembri; octavus Marchesuam, qui cum Octobri; nonus Kislu vel Kasleu, qui cum Novembri; decimus Tevet, qui cum Decembri; undecimus Shebet, qui cum Januario, duodecimus Adar, qui cum Februario congruit.

Nota Hæc nomina, Nisan, Iiar, Sivan et cætera, non esse Hebræa, sed Chaldæa, quæ Hebræi à Chaldæis acceperunt in captivitate Babylonica; unde non nisi in libris post captivitatem scriptis, puta in Zacharia, Esdra, Esther, et Machabæis reperiuntur : nam ante vocabantur ordine numerali, Mensis primus, secundus, tertius, et cætera, incipiendo à Martio; sicut et Romani vocant Quintilem, Sextilem, Septembrem,

Octobrem, Novembrem, mensem quintum, sextum, septimum, octavum, nonum à Martio, qui olim apud Romanos quoque fuit primus anni mensis.

3. LOQUIMINI AD UNIVERSUM COETUM FILIORUM ISRAEL.] Loquimini vos senioribus, ut ipsi sigillatim cuique è populo illud idem edicant; nam cœtum omnem Hebræorum congregari nunquam passus fuisset Pharao: secreto vero eo inscio cœtum hunc congregare erat impossibile. Sic c. 4. v. 29. dicitur Moses congregasse seniores Israel, et mox tamen, v. 30. dicitur locutus populo, videlicet quem referebant seniores: quod enim senioribus dicebat, hoc toti populo censebatur dicere.

DECIMA DIE MENSIS HUJUS TOLLAT UNUSQUISQUE AGNUM,] puta quatuor diebus ante agni immolationem, quæ fieri debebat 14 die. Jussit hoc Deus, primo, ut hisce quatuor diebus vitium, si quod esset in agno, se proderet: debebat enim esse anniculus, integer, omnis maculæ expers; secundo, quia ipsa decima quarta die toti ad exitum se comparantes Hebræi, non habuissent otium agnum conquirendi; tertio, ut agni aspectu et voce monerentur comparare sese ad ejus sacrificium et epulum, simulque ad exitum ex Ægypto. *Quoties enim agnus balatum emittebat, toties quasi tubæ sonitus exituras castrorum acies excitabat*, ait Rupert. Quarto, ut ex frequenti aspectu agni, occasionem haberent inter se sermocinandi de redemptione sua ex Ægypto, Deoque pro ea gratias agerent, in eumque spe tota defixi non formidarent Ægyptios. Addit S. Epiphanius hæresi 50. Judæos ab hac decima die usque ab decimam quartam, per quinque dies jejunare solitos.

Porro non tantum hoc primo egressûs anno, ut vult Perer. sed deinceps singulis annis hoc decimo die comparari solere agnum hunc à Judæis indicat Epiphan. jam citatus, S. Chrysost. in catena, S. Thom. et Lyran. in Joan. 12. Rupert. in c. 10. et 11. Joan. Anselmus in 21. Matthæi, Beda hom. in Dominica palmarum. Unde et hac die decima, puta, Dominica palmarum, Christus hoc agno figuratus, ingressus est Jerusalem cum ramis palmarum, immolandus post quartum diem, puta, die Veneris, ut Toletus in c. 12. Joannis; et alii observarunt.

TOLLAT UNUS QUISQUE,] paterfamilias, nisi tam exigua sit familia, ut alteri jungi debeat, eo quod non sufficiat ad totum agnum comedendum: nil enim ex agno relinqui poterat. Tradunt Rabbini, et Josephus l. 7. Belli, c. 17. non pauciores quam decem adhiberi solere ad esum unius agni. Unde ex agnis 256500, in paschate immolatis tempore Cestii Præsidis, sub quo Romanis rebellare cœperunt Judæi, colligit Josephus tunc Hierosolymæ fuisse Judæorum trigesies centena et septuaginta millia, præter impuros, hi enim ab esu agni arcebantur.

AGNUM.] Hebr. שה *seh*, significat pecudem tam ovinam quam caprinam, id est, tam hœdum quam agnum; tam ergo hœdus, quam agnus poterat immolari, et esse phase, uti dicam v. 5. et 21. idque ut significaret Christum, qui in se est agnus, sed nobis est hœdus, quia nostra peccata in se luenda suscepit. Ita Rupertus.

Quæres: Cur agnum vel hœdum potius quam vitulum aut porcam elegit Deus ad phase? Respondet Lyranus, ut destrueret idololatriam Ægyptiorum, ab eaque Hebræos avocaret: Ægyptii enim colebant Jovem in figura arietis; jussit ergo Deus agnum sive arietem parvum occidi et immolari. Verum sic potius vitulum elegisset; Ægyptii enim colebant maxime Apim in specie bovis aut vituli.

Dico ergo Deum elegisse agnum; quia is parvi erat pretii, et à qualibet etiam paupere familia emi poterat. Secundo, quia agnus est animal mundum et simplex; hinc Festus Pompeius: *Agnus*, inquit, *dicitur à Græco* ἁγνός, *quod significat castum; eo quod agnus sit hostia pura et immolationi apta.* Unde et S. Cyprian. tract. de Livore: *Christus*, inquit, *plebem suam agnos vocat, ut agnorum naturam simplicem simplicitas mentis imitetur.* Tertio, quia agnus expressus erat typus Christi, qui in paschate quasi agnus mansuetus, innocens et purissimus immolatus est pro nobis, Isaiæ 53. 7. et Jerem. 11. 19. unde et Joannes-Baptista, Joannis 1. *Ecce*, inquit, *agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi.* Denique apposite immolarunt agnum in Nisan, cum sol est in ariete: aries enim animal respondet arieti siderii in cœlo; aries autem animal parens est agni. Ita Burgensis.

PER FAMILIAS ET DOMOS.] In eadem enim domo poterant esse plures familiæ quarum quælibet, si erat magna, suum habebat et comedebat agnum.

5. ERIT AUTEM AGNUS ABSQUE MACULA, MASCULUS, ANNICULUS.] *Absque macula*, non coloris, sed deformitatis, claudicationis, scabiei, alteriusve vitii aut morbi; debet enim esse תמים *tamim*, id est integer, ut habent Hebræa; hoc enim est quod de victima qualibet dicitur Levit. 22. *Omnis macula non erit in eo: si cæcum fuerit, si fractum, si cicatricem habens, si papulas, aut scabiem, aut impetiginem, non offeretis ea Domino.*

Tropolog. victima Dei debet esse pura et innocens. *Nihil*, inquit Lactantius lib. 6. Divin. instit. *sancta et singularis illa majestas aliud ab homine desiderat, quam solam innocentiam, quam si quis obtulerit Deo satis pie religioseque litavit.* Pie S. Greg. l. 2. Moral. *Sic vixi*, ait, *ut accusatorem exterius non timerem: utinam sic vixissem, ut intra me ipsum accusatorem conscientiam non haberem.* Socrates ad mortem damnatus Apollodoro comploranti, dicentique: *Innocens morieris? Quid*, inquit, *num me nocentem mori malles?* Ea igitur mors libenter subeunda est, in qua criminis innocentia homo excusatur, testis ex Xenophon in Apolog. pro Socrate. Sic enim innocentes moriuntur agni. *Christus*, inquit S. Cyprianus supra, *suos oves nominat, ut innocentia Christiana ovibus æquetur*, et S. Laur. Justinianus de Discipl. monast. cap. 7. *Delectatur*, inquit, *Dominus Jesus in gravitate vitæ, in cordium puritate, et in perfectione servorum suorum*, et S. Chrysost. hom. 6. in Matth. *Sicut*, inquit, *in conspectu hominum gratiosa est facies pulchra, sic in oculis Dei speciosa est conscientia munda.* Quin et Xistus Pythagoricus: *Templum*, inquit, *sanctum est Deo, mens pii; et altare est optimum ei cor mundum et sine peccato.* Et Titus Imp. *Nemo*, ait, *me injuria aut contumelia afficere potest: quia nihil ago quod alios lædere possit.* Agis rex ad mortem damnatus lictori comploranti ait: *Omitte pro me has lacrymas; nam injuste moriens melior sum iis qui me morte damnarunt.* Et Phocion socio comploranti: Non tu...

inquit, *Evippe, satis est cum Phocione mori?* scilicet innocente.

Secundo, debet esse masculus, quia hic præstantior est femella; præstantiora autem Deo sunt immolanda. Rursum qui est typus Christi Domini, qui masculus est ille invisus draconi, Apoc. 12. hic enim nihil habet feminei, id est molle, fluxum et instabile. Unde dicitur recturus gentes in virga ferrea, inquit Rupert.

Tropol. masculos animos, et mascula opera offerri sibi vult Deus, tales victimas sibi deposcit, viros optat, non feminas. *Vir*, inquit Cassiodor. in psal. 1. *vocatus à viribus est, qui nescit in adversis tolerando deficere, aut in prosperis aliqua elevatione se jactare, sed animo stabili defixus, et cœlestium rerum contemplatione firmatus manet semper impavidus.* Et S. Gregor. l. 5. Mor. *Fortitudo*, ait, *non nisi in adversitate ostenditur; tanto enim quisque ad fortitudinem profecisse se demonstrat, quanto aliena mala robustius tolerat. Nam minus in se convaluit, quem aliena iniquitas sternit, qui in eo quod ferre non valet, pusillanimitatis suæ gladio confossus jacet.* Idem rursum: *Fortes*, ait, *facti sunt Sancti, carnem domant, virtutibus coruscant, spiritum roborant, terrena despiciunt, cœlestia appetunt; occidi possunt, flecti autem nequeunt; nec sustinere falsa per infirmitatem metuunt, nec læsi unquam à veritate conticescunt.*

Addit Moses masculum agno; licet enim agnus ab agna apud Grammaticos genere distinguatur, tamen apud Rhetores sæpe agnus non sexum, sed speciem animalis discriminat, ut, cum dicimus: Agnus est, non vitulus, id est, est speciei agninæ, sive agnus sit sive agna, maxime, quia Hebræum שה *seh* utrumque sexum, et tam agnam quam agnum significat.

Tertio, hic agnus debet esse anniculus, hebr. *filius anni*, id est, habens vel agens annum, puta talis, ut non excedat annum ætate, etiamsi annum non compleverit; poterat enim post octavum à nativitate diem immolari, ut patet Levit. 22. 27. Exigit Deus agnum unius anni, quia, ut ait Nicetas in Nazianzen. orat. 2. de pascha, agni unius anni spatio in perfectam ætatem adolescunt, ita ut generare possint, ait Hesychius in Levit. 14.

Symbolice, sicut sol per annum cursum suum absolvit, omnia progignit, et ad suî exordium redit; ita Christus, qui est sol justitiæ, suî semper similis, in se rediens, virtutum orbem progignit. Ita Nazianz. ibidem.

Tropol. vult Deus nos à teneris sibi servire, sibique primam ætatem dicare, uti fecit Christus, B. Virgo, S. Joannes-Baptista, S. Nicolaus, S. Agnes, et alii illustres Sancti. Audi Hugon. victor. lib. 3. de Claustro animæ cap. 10. *In illa ætate quando flavescunt crines, caro nitescit eburnea, oculorum gemmis facies rosea decoratur, valetudo corporis vires subministrat, juvenilis ætas longioris vitæ spatium repromittit: quando viget ratio, vigent etiam corporis sensus, visus acutior, auditus promptior, incessus rectior, vultus jucundior: qui in hac ætate se domant et Deo sociant, præmium Joannis expectant.* Et Rursum: *Tales*, ait, *offerunt hostiam viventem, Deo placentem, immaculatam, non aure, non oculo, non pede, non cauda carentem. Audiat hoc senum sera conversio, quibus ex defectu senectutis aures obturantur, oculi turbantur, et, ut cuncta breviter perstringam, ipsi in se per se deficiunt. Hi non offerunt agnum immaculatum, sed, ut ita dicam, porcum curatum. Sicut enim porcus in immunditiis, sic senex jacens in vitiis; et sicut porcus siliquis pascitur, sic senex fabulis et rumoribus delectatur.*

Nota. Judæi in paschate adhuc hoc nostro tempore vescuntur azymis; sed non immolant agnum, quia agnus secundum legem Deut. 16. v. 2. immolari debet Hierosolymæ, ubi erat templum: jam autem Judæi et templo et Hierosolyma carent.

Ubi adverte Judæos non servare ea cæremonialia, quæ jussit Deus in templo fieri, seu quæ ordinem dicunt ad templum: tales sunt oblationes, sacrificia, decimæ, annus jubilei, purificationes et purgationes, immolatio primogenitorum, eorumque redemptio; hæc enim omnia debebant fieri in templo: cum ergo templo careant Judæi, non possunt ea modo præstare. Alia vero quæ non sunt jussa fieri in templo, illa etiam hodie servant Judæi; talia sunt circumcisio, esus azymorum, jejunia, quies sabbati et aliorum festorum: festa enim servant Judæi, quoad quietem, non autem quoad sacrificia, quæ ex lege illis festis fieri deberent; hæc enim non nisi in templo fieri possunt. Judiciaria etiam præcepta observarent Judæi, sicubi ex sua gente haberent tribunal et judices, qui secundum legem Mosis judicarent et punirent.

Juxta quem ritum tolletis et hædum.] Si nimirum desit agnus, tunc loco agni tolletis hædum instar agni immaculatum, masculum, anniculum; neque enim jubet Deus ut agnum accipiant simul et hædum (neque hoc unquam fecerunt Hebræi) sed vel agnum, vel hædum. Id patet ex Hebræo, qui sic habet: *Erit pecus mascula, ex agnis, et* (id est) *ex capris accipietis eam.* Et ex Septuag. qui sic habent: προβατον εσται τελειον, αρρεν, αμωμον, απο των αρνων, και απο των εριφων ληψεσθε, id est, *agnus erit perfectus, masculus, immaculatus, ab agnis et* (id est *aut*) *hædis accipietis eum.* Neque enim unum eumdemque agnum poterant ab hædis simul et ab ovibus accipere. Ita Theod. Rupert. Hugo, Abul. Cajet. Lipoman. Errant ergo Primo, Hebræi nonnulli, qui in magnis familiis putant pro agno immolari potuisse vitulum, idque probant ex illo Deut. 6. *Immolabis Domino phase de ovibus et de bobus*; sed alius illius loci est sensus, uti ibi dicam.

Errat secundo Burgensis, qui negat pro agno immolari potuisse hædum Hebræa, inquit, sic habent, *ex arietibus et capris accipietis eum.* q. d. Agnum accipietis è grege, in quo de more sunt arietes et capræ associati. Hoc enim refellit noster Interpres diserte hic, cum vertit, *juxta quem ritum tolletis et hædum:* omnesque interpretes tam Latini quam Hebræi id ipsum confutant.

Errant tertio, alii, qui putarunt agnum à singulis familiis decima quarta die, hædum vero à toto populo decima quinta die debuisse immolari: quos pluribus refutat Abul. et Lyran.

6. Immolabitque eum universa multitudo filiorum Israel ad vesperam.] Ergo agnus fuit victima, ejusque immolatio fuit sacrificium, ut patet c. 13. 5. et Num. 9. 7.

Nota primo, *Immolabit*, scilicet decima quarta die, uti præcessit; Judæi ergo ipsa 14. luna, in quamcumque diem incideret, immolabant suum

phase; Christiani vero post Concilium Nicænum non decima quarta luna, sed Dominica illam proxime sequente suum pascha celebrant, in honorem resurrectionis Christi. Pascha enim nostrum non est transitus de vita ad mortem, qualis erat agni veteris, sed de morte ad vitam, qui sacrificii Christi in cruce fuit terminus. *Pascha enim nostrum non passionis, sed lætitiæ est et resurrectionis*, ait S. Ambrosius epist. 83.

Nota secundo: traditio fuit apud priscos Hebræos, Messiam eodem die illaturum plenam libertatem Hebræis, quo ipsi per phase liberati erant ex Ægypto, uti refert Andr. Masius in Josue 5. 10. Sicut ergo illo die fuit plenilunium, quo luna opposita soli toti lucebat orbi; ita Christus tunc moriens toti illuxit orbi; unde, etiamnum Judæi, teste Eugubino hic, Messiam suum eodem die venturum putant, ac redempturum Israel.

Allegorice, Rupert. Agnus immolatur in plenilunio, id est, Christus venit, et immolatus est in plenitudine temporum, ad Galat. 4. 4. Secundo, agnus immolatus est post æquinoctium vernum, cum lux et dies crescunt, noctemque et tenebras superant, id est, ab immolatione Christi cœpit justitiæ lux peccatorum tenebras superare. Tertio, *ipse mensis Nisan, id est, Aprilis verna temperies, cum tellus reflorescit, totusque post hiemem, quasi post senium rursus juvenescit orbis, nonne sensatum hominem docet, quatenus spiritus mentis suæ renovatus, et fide viridis, speque lætus, et charitate floridus, spiritualibus agni paschalis intersit epulis?* inquit Rupertus.

Universa multitudo.] Hinc patet sacerdotes non immolasse hos agnos paschales in templo, uti sensit Claudius Sainctes 1. repetit Eucharist. cap. 7. Abul. in Exodi 16. et ex eo Serarius in Josue 5. q. 22. sed quemque patremfamilias nomine totius familiæ, domi suæ agnum immolasse: hoc enim tempore necdum legales sacerdotes Aaronici eorumque sacrificia erant instituta. Idque expresse docet Philo lib. 3. de vita Mosis, et Josephus quos sequitur Franc. Suarez 3. p. tom. 2. disp. 40. sect. 2. et licet postea instituti sint sacerdotes Aaronici, tamen patresfamilias in antiquo suo jure et ritu immolandi phase permanserunt, eaque ex parte priscum jus sacerdotii, quod primogenitis vel patribusfamilias competebat, retinuerunt. Id confirmatur ex eo, quod plures erant familiæ, et consequenter plures agni paschales quam Levitæ; nam sub Cestio, uti jam dixi, agni paschales numerati sunt 256500; clarum autem est Levitas longe pauciores fuisse.

Dices: 1. Esdræ 6. 20. dicuntur sacerdotes et Levitæ purificati, ad immolandum pascha universis filiis transmigrationis.

Respondeo: *Pascha* ibi sumitur pro omni sacrificio paschali, tam agni, quam aliarum victimarum: alias enim victimas soli sacerdotes immolabant, etiam in paschate; agnum vero paterfamilias immolabat, nisi immunditia legali pollutus foret: tum enim videtur Levitis id negotii ab Esdra datum fuisse, uti et iisdem idipsum datum est 2. Paral. 30. v. 17. et 18.

Ad vesperam,] *ad solis occasum*, ut dicitur Deuter. 16. 6. Hebr. est, *inter duas vesperas*, Chald. *inter duos soles*. Nota. Vespera proprie est tempus diei, quod est post occasum solis, et ante principium noctis. Unde Judic. 19. dicitur: *Considera quod dies ad occasum declivior sit, et propinquet ad vesperam.* Hinc Levit. 23. v. 32. præcipitur, ut festos dies agant à vespera in vesperam, id est, solis occasu ad alterum solis occasum. Verum vulgari et communi usu vespera non tantum tempus post solis occasum, sed etiam tempus ante occasum, cum sol jam ad eum vergit, significat.

Quæres ergo quod sit tempus *inter duas vesperas*, quo immolandus erat agnus, ut habent Hebræa?

Primo, Lipom. respondet tempus inter duas vesperas esse noctem, quæ inter vesperam diei decimæ quartæ, et inter crepusculum matutinum (quod dici potest vespera) diei decimæ quintæ interjecta est. Verum sic agnus non vespere, sed nocte pertinente non ad decimam quartam, sed ad decimam quintam diem immolatus fuisset, quod repugnat S. Scripturæ.

Secundo, Hebræi, Chald. Lyran. et Abulens. Prima vespera, inquiunt, est declinatio solis à meridie versus occasum: secunda, est ipse solis occasus; inter has duas immolandus erat agnus. Verum insolens est totum tempus pomeridianum vocare vesperam.

Tertio, Oleaster, Aben Esra, et alii putant primam vesperam esse solis occasum, secundam esse initium noctis sive tenebrarum; inter has enim intercedit crepusculum, puta aliquid temporis quo lumen aliquod solis post ejus occasum in aere adhuc apparet, perinde ut fit mane ante solis ortum (quod proinde dicitur crepusculum matutinum). Verum hoc tempore non immolandus, sed comedendus erat agnus: nam, ut patet Levit. 23. 5. et Num. 28. 16. agnus immolandus erat decima quarta die ad vesperam, sed comedendus cum azymis decima quinta, quæ incipiebat à solis occasu, quo finiebatur decima quarta: idem patet hic v. 6. et 8.

Dico ergo primam vesperam esse, cum jam sol declinat ad occasum, secundam esse ipsum solis occasum; et hoc voluit Chaldæus, cum vertit, *inter duos soles*, scilicet declinantem et occidentem. Idem diserte docet Josephus, qui lib. 7. de Bello Judaico c. 17. et lib. 16. Antiq. c. 10. docet Hebræos immolare solere paschales hostia ab hora nona usque ad undecimam; nona autem respondet nostræ tertiæ pomeridianæ, et Cajetanus: *Inter duas vesperas*, inquit, id est inter occasum solis, quæ est una vespera; et inter declinationem solis ad occasum, quæ est prior vespera: ita ut tempus hoc circiter duas horas contineret ante solis occasum. Ita et Masius in c. 5. Josue v. 10. Jansenius c. 145. Concordiæ, Pererius, Ribera, et alii. Duabus ergo horis circiter ante occasum solis immolabatur agnus et assabatur: post occasum vero nocte cum jam inciperet decima quinta dies, comedebatur, ita ut ante mediam noctem esus agni, et cœna omnis absolveretur.

Quæres secundo, an agnus immolari debuerit priore vespera decimæ quartæ diei, an posteriore?

Aliqui neoterici in Hispania, quos fuse refellit Ribera l. 5. de Templo c. 3. et Suarez in tractatu de Eucharistia in azymo conficienda, senserunt agnum immolari debuisse priore vespera diei decimæ quartæ (quæ erat posterior vespera diei decimæ tertiæ, sive decima tertia luna ad vesperam) non autem posteriore, quæ erat pridie

sive initium decimæ quintæ diei, puta festi azymorum : ita ut inter paschæ vesperam et primam diem azymorum intercesserit dies, quo Hebræi ex Ægypto egressi sint, quo an comederint azyma, incertum est, ac proinde incertum etiam esse, an Christus eos sequens in azymo agnum cœnarit, et in azymo Eucharistiam instituerit, an vero in fermentato, uti volunt Græci.

Verum hæc sententia plane falsa est. Probatur primo, quia τὸ *ad vesperam* finem diei significat, non principium ; ergo decima quarta luna ad vesperam, de decima quarta finiente in secunda vespera, non inchoante à priore vespera intelligenda est. Antecedens patet Genesis 30. 16. Exodi 18. 14. Levit. 23. 32.

Secundo, Num. 33. 3. dicuntur Hebræi decima quinta die, et altera paschæ profecti de Ramesse, id est, exiisse ex Ægypto; ergo pascha incidebat in vesperam præcedentem, puta secundam decimæ quartæ diei : alioqui enim non altera paschæ, sed tertia die à paschate, fuissent profecti ex Ramesse et Ægypto.

Tertio, ipse historiæ contextus hoc capite omnino convincit Hebræos eadem nocte qua comederunt agnum, fuisse egressos ex Ægypto, neque potuisse diem interjici : nam statim ab esu agni cæsis primogenitis Ægyptii coegerunt Hebræos egredi, ita ut panem coquere ipsis non liceret. Unde subdit Moses : *Hæc nox observabilis.*

Quarto, Scriptura tantum numerat septem dies azymorum, eosque integros, videlicet à decima quinta die usque ad vigesimam primam ad vesperam, ita ut primus dies esset is, quo agnus paschalis immolabatur. Ita enim ait S. Marcus c. 14. 1. *Erat pascha et azyma post biduum*, et Matth. c. 26. et Lucas c. 22. *Primo die azymorum, quando pascha immolabant*, idque expresse dicitur hoc c. v. 18. et 19. Imo ut Talmudici narrant tract. *pesachim* (de paschate) nocte agni immolati. Hebræi lumine lucernæ scrutabantur fermentum, ne quid ejus in domo remaneret. Atqui juxta priorem neotericorum illorum sententiam, non septem, sed octo forent dies azymorum, et agni immolatio non incideret in primum diem azymorum, sed uno die præcurreret ; hoc autem repugnat Scripturæ.

Dices : Josephus numerat octo dies azymorum.

Respondeo : Josephus diem incipit à mane, ita ut decima quinta dies ad vesperam festa, sola et seorsim loco unius computetur : inde mox incipiat decima quinta, et post eam decima sexta, et ita consequenter : tunc enim sunt octo.

Quinto, Christus Dominus decima quinta die in plenilunio, id est, primo azymorum die festo passus est, ut habet communis Patrum sententia : atqui certum est ex Evangelio, Christum pridie passionis ultimum celebrasse pascha, et ejus loco instituisse Eucharistiam : ergo id fecit decima quarta die ad vesperam posteriorem, sive secundam; Christus autem servavit tempus à lege præscriptum; ergo lex præscripsit vespera non prima, sed secunda immolandum esse phase.

Sexto, idem probari potest ex Pentecoste : hæc enim celebrabatur 50 die à secundo die et festo tam paschæ, quam azymorum; pluribus id probat Ribera, et Suarez supra.

Dices : Scriptura numerat dies festos, incipiendo à prima vespera, ut patet Levit. 23. 32. sic numerat et dies creationis mundi, cum ait Gen. 1. *Factum est vespere et mane dies unus* : ergo pariter hic vespera prima, non secunda intelligi debet.

Resp. primo, nego antecedens. Licet enim dies festi post legem in Levitico datam, celebrarentur à vespera in vesperam ; Scriptura tamen dies etiam festos jam inde ab initio mundi, à mane in mane numerat, primusque dies mundi ita intelligitur, ut vespere finiente diurnam lucem, et mane finiente noctem præcedentem, factus sit dies primus uti dixi Genes. 1. Vides ergo, et ibi, vesperam accipi non principium, sed finem diei. Resp. secundo, etiamsi ibi vespera præcedens accipienda esset, inde tamen non concludes eamdem hic accipi debere; aliud enim est dicere à vespera incipere festa, aliud phase incipere decima quarta die ad vesperam.

Dices secundo : Josephus hic ait, instante, vel, ut Gelenius vertit, illucescente decima quarta luna, Hebræos sacrificasse agnum : ergo id fecerunt non in fine, sed in initio, puta prima vespera diei 14.

Respondeo : Græce in Josepho est ενστάσης in aoristo, non ενιςάσης in præsenti, ac proinde vertendum est, Astante, præsente, vel postquam adfuit decima quart dies. Deinde etiamsi verteres, Instante decima quarta die, intelligendum id esset juxta legem, ad vesperam secundam jam dictam : nam de mente Josephi dubium non potest esse legenti l. 3. c. 10. Aliam objectionem solvam v. 42.

Dico ergo hanc vesperam fuisse posteriorem decimæ quartæ lunæ, sive decima quarta die jam desinente, decima quinta inchoante, ita ut ritus hic agni fieret partim decima quarta, partim decima quinta die ; immolatio enim agni fiebat decima quarta, comestio vero præcise fiebat decima quinta die. Vespera enim hæc erat confinium decimæ quartæ et decimæ quintæ diei, et una suî parte ad decimam quartam, altera ad decimam quintam spectabat. Unde Judæi et Christus dicuntur immolasse pascha nunc decima quarta, nunc decima quinta die, uti mox dicam.

Ubi nota. Licet cætera festa à vespera in vesperam per diem integrum celebrarentur, pascha tamen solum celebrabatur in fine, puta in vespera decimæ quartæ diei, non autem decimoquarto die incohante. Ergo dies decimus quartus non erat sacer, nec festum, sed tantum ejus vespera secunda, sive finis.

Allegor. vergente mundi vespere in consummatione seculorum oblatus est Christus, ait Hesychius in cap. 23. Levitici, idque in plenilunio, quando luna recepta sui luminis plenitudine, sole jam occidente, in Oriente exoritur, quia moriente Sole justitiæ, Ecclesia quæ in luna intelligitur; caliginem peccati discutiens nova luce exoritur, et ad vitam consurgit. Ita Rupert. et Radulphus in Levit. 10. Tertio, sicut Hebræi noctu agnum comederunt, sic et Christus Sacramentum corporis sui eadem nocte nobis manducandum dedit. Quarto, sicuti sequenti luce, id est primo azymorum solemni die holocausta immolabantur, ita et Christus in cruce Deo Patri vivam hostiam se obtulit : uno ergo die, nimirum, primo paschali utrumque obtulit sacrificium, cruentum videlicet, et

incruentum. Hinc Patres docent immolationem agni non minus exhibuisse typum sacrificii Eucharistici, quod fit in Missa, quam sacrificii crucis. Ita S. Leo serm. 7. de Passione, Cyprian. serm. de cœna, Gregor. hom. 22. in Evangelia. Nazianz. or. 2. de pascha, Chrysostomus homil. de proditione Judæ, Rupert. et alii.

Anagogice, S. Hier. in Marci c. 14. *Vespera diei, ait, finem mundi indicat; circa undecimam namque horam venient novissimi, qui primi denarium vitæ æternæ accipient.*

7. Et sument de sanguine ejus, ac ponent super utrumque postem, et in superliminaribus domorum, in quibus comedent illum,] ut viso hoc sanguine agni, angelus percutiens domos illas Hebræorum pertranseat, nec percutiat eorum primogenita, ut patet v. 23. S. Hier. in Isaiæ. 66. agens de signo crucis, ait: *Hoc et postes domorum in Ægypto signabantur, quando pereunte Ægypto solus Israel mansit illæsus:* quasi sanguis agni postibus illitus fuerit in formam crucis.

Nota τὸ *domorum, in quibus comedent illum.* Hinc enim videtur, quod illi qui alteri domui se junxerant, eo quod pauciores essent numero, in eaque comederant agnum; in eadem quoque domo pernoctarint: nam si redissent ad domum propriam, quæ non erat tincta sanguine agni, in ea percussi fuissent ab angelo. Tales autem erant fere Hebræi illi, qui in domibus Ægyptiorum habitabant: hi enim omnes ad Hebræorum domos iverunt; si qui vero Ægyptii primogeniti erant tunc in domibus Hebræorum, hi ante noctem foras emissi sunt: alioqui enim vel omnes primogeniti Ægyptii non fuissent percussi, vel aliqui fuissent percussi in domibus Hebræorum sanguine agni tinctis: quorum utrumque erat contra Dei decretum et mandatum.

Narrat Epiphan. hæres. 18. Ægyptios memores illius diei, quo à cæde angeli liberati sunt Israelitæ, qui agni sanguine postes domorum illinierant, solitos esse intrante æquinoctio vernali, accipere rubricam, et illinere omnes arbores domosque, clamantes: *Quia in tempore hoc ignis vastavit omnia,* contra quam luem remedium putant ignicolorem sanguineum rubricæ.

8. Et edent carnes nocte illa assas igni, et azymos panes cum lactucis agrestibus.] Nota. Agnus hic repræsentabat duplex beneficium liberationis, primo, ab angelo percutiente; secundo, ex Ægypto, ex qua Ægyptii timentes majores plagas, festinanter exire compulerunt Hebræos. Rursum in esu agni duo repræsentabantur Judæis. Primo, dura servitus, qua servierunt in Ægypto; hujus symbola erant panes azymi, ideoque insipidi; assatio agni, et lactucæ agrestes. Secundo, festinatio qua egressi sunt: hujus symbola erant primo, panis azymus, quia non habebant tempus eum fermentandi; secundo, assatio agni; tertio, quod non poterant ejus ossa frangere (festinantibus enim non vacabat id facere) ad exugendam medullam; quarto, quod comederent agnum accincti, tenentes baculos in manibus; quinto, quod non possent residuum servare, sed illud igne comburerent.

Nota hic primo, nocte comedendum fuisse agnum: hæc autem nox erat 15 diei. Secundo, per carnes accipe quoque nervos, viscera, et quidquid in agno erat comestibile.

Assas igni.] Nota. Hic erat ritus immolationis agni. Primo, jugulabatur agnus; secundo, sanguine ejus aspergebantur postes et superliminare; tertio, detracta pelle intestina vel exempta ex agno, et mox reposita, ut vult Abulens. vel relicta in ipso agno, ut vult Cajet. lavabantur, ut possent cum agno et in agno torreri. Omnia enim tosta comedenda erant præter fel, et ilia fæces continentia quæ abjiciebantur. Quarto, integer agnus, non dissectus (ne os aliquod læderetur) cum capite et pedibus torrebatur. Quibus adde, non potuisse comedi agnum, nisi à circumcisis, ut patet v. 48. et non nisi certo loco ubi erat tabernaculum, et postea templum, puta Hierosolymæ. Deuter. 16. 6. Denique eo ritu qui sequitur.

Cum lactucis agrestibus.] Hebr. על מררים *al merorim*, id est, *cum amaris;* scilicet herbis quibuslibet amarulentis. Ita Chald. Lyran. Pagnin. Verum Septuag. certam speciem vertunt, nimirum πικρίδες: quod Theodorus Gaza nunc amaraginem, nunc lactucam agrestem vertit (ita ipse in lib. 9. Aristot. de histor. animal. c. 6. quæ, teste Dioscoride, amaro est gustu: unde licet Ruellius lib. de Herbis S. Script. putet hanc lactucam esse endiviam, tamen verius videtur proprie fuisse hanc lactucam silvestrem, quæ, inquit Abulens. est instar lactucæ hortensis, minor tamen illa, et asperi amarique saporis; hunc enim amarorem significat vox Hebræa et Græca: nam endivia non est amari, sed potius suavis et grati saporis. Jussit Deus has lactucas amaras cum agno adhiberi, ut per eas recordarentur. Hebræi, inquit Theodor, amarissimæ in Ægypto servitutis, ex qua eos educebat; quo sic excitarentur ad Dei laudem, et gratiarum actionem. Unde S. Ambrosius legit, *cum amaritudine*, quasi præceptum esset Hebræis, ut agnum ederent cum amaritudine quadam animi; et sic hunc locum explicat Oleaster.

Tropol. præcipit Dominus amaros mandatorum Christi sermones, cum ipso Sacramento Dominicæ passionis devorari (ait S. Ambros. serm. 2. de grano sinapis) ac nominatim contritionem et pœnitentiam præmittendam esse Eucharistiæ, præsertim in ipsa hebdomade sancta paschali. De qua S. Epiphan. hæresi 70. *In diebus, ait, paschatis, quando apud nos fiunt humi cubationes, castitates, afflictiones, siccorum esus, preces, vigiliæ, jejunia, et omnes animarum salutes per sanctas afflictiones,* et S. Chrys. hom. 30. in Genes. *Nunc, ait, fideles et jejunium intendunt, et vigilias, et pernoctationes sacras et eleemosynas faciunt, ut hebdomadæ huic honorem habeant,* et S. Bern. serm. feriæ quartæ hebdomadæ pœnosæ: *Universi,* inquit, *Christiani hac septimana, aut præ solito, aut præter solitum pietatem colunt, modestiam exhibent, humilitatem sectantur, induunt gravitatem; ut Christo patienti quodam modo compati videantur. Quis enim tam irreligiosus, qui non compungatur? quis tam insolens, ut non humilietur? quis tam iracundus, ut non indulgeat? quis tam deliciosus, ut non abstineat? quis tam malitiosus, ut non pœniteat his diebus?*

9. Non comedetis ex eo crudum quid, nec coctum aqua, sed assum tantum igni.] *Crudum*, ita vertunt et Septuag. et passim Hebræi ac Latini: temere ergo Oleaster Hebr. נא *na* vertit *fractum* vel *dissectum*. Vetat Deus crudum agnum comedi, tum quia hoc inhumanum est: horret enim homo comedere carnes crudas,

tum quia cruda caro insalubris est et vix ab homine digeri potest: tum ne postea inter edendum carnem crudam fastidientes abjicerent. Est enim in aliquibus, licet paucis, hominibus et gentibus, ferus et barbarus hic appetitus comedendi carnem crudam, quem Deus hic vult frænari et aboleri: rudibus enim Hebræis quasi pueris, singula etiam vulgaria, solita et obvia minutim et exacte præscribit.

Tropol. cruda caro, inquit S. Gregor. hom. 22. in Evang. est inconsiderata et irreverens divinæ bonitatis et excellentiæ consideratio, aut potius oblivio: sic crudum comedunt in Eucharistia, qui non considerant excellentiam tanti Sacramenti, et dignationem, ac præsentiam Dei Domini nostri, qui nos suo corpore et sua deitate pascit.

Nec coctum aqua, sed assum tantum igni.] Tum quia citius assantur carnes, quam lixantur; assatio ergo festinationis Hebræorum, parantium se ad exitum, fuit symbolum; tum quia assatio significabat Hebræos in Ægypto in æstu, latere et luto fuisse quasi assos et tostos, jamque inde per esum agni hujus assi liberari; quia assæ carnes solidioris sunt nutrimenti; ideoque magis roborant laborantes, quales erant Hebræi iter ingens facturi; carnes enim elixæ resolvuntur in humorem jurulentum, ideoque multum substantiæ ex se in eum emittunt et deperdunt.

Allegorica et potissima causa fuit, ut assus agnus significaret Christum amore nostri in cruce tostum; nam agnus in crucis formam expansus assabatur: alter enim erectus paxillus ab imo usque ad caput trajiciebatur; alter vero transversus armos agni assandi distendebat, inquit S. Justin. contra Tryphon. Christus enim in cruce nihil habuit aquæ, id est nihil mitigationis, nihil solatii in pœnis, sed tam dolore, quam amore nostri fuit assus et tostus. Rursum Judæi negantes Christi deitatem, et crude accipientes, quæ de Messiæ regno et gloria tradit Scriptura, comedunt Christum crudum. Hæretici Christum comedunt aqua coctum, quia omnia ejus mysteria suo ingenio et humana ratione (hæc enim est aqua) scrutari et comprehendere volunt: itaque per humanam sapientiam sacramenta humanitatis et deitatis evacuant. Catholici vero sobrie et pie mysteria Christi meditantes, et per ea fidem et charitatem accendentes, Christoque ferventer servientes, comedunt Christum assum. Ita ex S. Gregor. Perer.

Caput cum pedibus ejus et intestinis vorabitis.] Id exprimit Deus, quia caput, intestina et pedes, utpote ossea et cartilaginosa, vulgo assare non solemus; in agno vero hæc assari voluit Deus, tum quia Hebræi festini non habebant tempus ea lixandi; tum quia Deus agnum integrum manere voluit; tum quia significabat Christum, in quo hæc maxime assa sunt, nimirum viscera compassione et amore nostri, pedes clavis, et caput spinea corona.

10. Nec remanebit quidquam ex eo usque mane: si quid residuum fuerit, igne comburetis,] quia festini summo mane discedetis. Hinc ne agni reliquiis comedendis, aut convasandis occupemini, aut ne illas à profanis profane extra tempus sacrificii comedi contingat, vel à canibus vorari, vel etiam putrescere; eas igne in Dei honorem consumi volo, sicut igne Deo assatæ fuerunt; idque sequentibus deinceps annis eodem modo observari volo: ut primi hujus exitus et festinationis jugem recolatis memoriam.

11. Sic autem comedetis eum: renes vestros accingetis, et calceamenta habebitis in pedibus, tenentes baculos in manibus, et comedetis festinanter.] Omnia hæc festinationem indicant, suntque viatorum ad iter longum et laboriosum accinctorum; hinc calceos induere jubentur. Adde: calceus erat signum libertatis, uti dixi ad Ephes. 6, 15. Hactenus enim Hebræi quasi mancipia in Ægypto nudis iverant pedibus ad agros, et opera sua durissima: nunc jubentur calceati incedere, instar ingenuorum et liberorum. Nota hypallagen Hebræam, *habebitis calceamenta in pedibus*, id est, habebitis pedes in calceamentis, sive calceatos. Sic dicunt Hebræi: Miserant civitatem in ignem, id est, miserunt ignem in civitatem, eam succendendo.

Addunt aliqui, veteres olim non assedisse mensæ, sed discubuisse, ut patet Esther 1. v. 6. Tobiæ 2. 3. 1. Regum 19. 22. utque thoros non macularent, et commodius cœnarent, cœnatique quiescerent in suis thoris, sive lectulis cœnatoriis, calceos exuebant, quin et pedes lavabant, ut patet Judicum 19. v. 21. Unde et Magdalena Christo accumbenti lavit pedes. Hebræi vero hic, quia non ad quietem, sed ad exitum parantur, hinc calceare se jubentur. Verum, an hoc tempore usus accumbendi, in mensa fuerit in usu, incertum est: imo Pererius contendit, usum sedendi antiquiorem esse usu accumbendi; nam in mensa Joseph fratres sedebant, non accumbebant, Gen. 43. v. 33.

Nota. Ex eo quod dicitur: *Tenentes baculos in manibus*, videtur quod Hebræi stantes, utpote festini, agnum comederint, idque diserte docet Philo l. de Caini et Abelis sacrificio, et innuit Nyssen. licet id neget Ribera l. 5. de Templo c. 3. in fine; quorsum enim baculos tenentes manibus, succincti lumbos, et calceati, si non ad iter expediti stabant? Huc sane allusisse, vel, potius allegoricum hujus loci sensum dedisse videtur Apostolus Ephes. 6. 14. cum ait: *State succincti lumbos vestros in veritate, et calceati pedes in præparationem Evangelii pacis.*

Dices, Matth. 26. 20. Christus celebrans pascha discubuisse dicitur; ergo non stetit. Respondet Maldonatus ibidem; discumbere significat mensæ adesse, quovis situ, sive sedeas, sive stes, sive accumbas; nam quia olim discumbendo prandebant, hinc mansit usque hodie illa phrasis, ut accumbere mensæ dicamur, cum illi assidemus.

Verum, quia diserte de Christo dicitur, Joannis 13. *Surgit à cœna, et ponit vestimenta sua*, et paulo post: *Cum recubuisset iterum, dixit eis;* hinc aptius dici potest Christum de more stetisse in cœna agni, sed discubuisse in cœna communi, quæ cœnam agni secuta est, indeque surrexisse ad lotionem pedum, atque ea peracta, mox iterum recubuisse. Denique multi putant hanc et alias agni cæremonias in primo tantum hoc Hebræorum paschate, non autem deinceps servatas esse. Verum quid in hac re sit verius, dicam inferius v. 13.

Symbolice, Philo: Qui tendunt, inquit, ad culmen virtutum, sint accincti lumbos, id est, expediti ad Deo ministrandum, et in virtutum exercitio laborandum, sintque induti calceis, quibus carneam molem ratione contineant:

stentque recti firmatis pedibus ; et disciplinam habeant, quasi virgam in manibus, ad dirigenda citra errorem omnia vitæ negotia, atque festinent in hoc virtutis studio.

Tropologice, S. Gregor. hom. 22. in Evang. qui vult phase Christianum comedere, accingat renes, id est voluptates edomet, carnem à luxuria restringat, calceos habeat in pedibus, id est, Sanctorum mortuorum vitam et exempla conspiciat, ut sua vestigia à peccati vulnere custodiat; tertio, teneat baculum in manu, id est, pastoralem curam gerat eorum, qui sibi commissi sunt; quarto, comedat festinanter, id est, ad solemnitatem patriæ cœlestis anhelet. Audi quoque B. Algerum l. 1. de Sacramento altaris c. 22. *Lex*, inquit, *dedit in calceamentis cautelam*, *ne à vitiis fallamur : in baculo disciplinam, qua perpetrata corrigamus : in lactucis compunctionem : in festinatione desiderii ardorem, quo ad cœlestia suspiremus; in accinctis renibus continentiam et castitatem; quia Christo agno immaculato, et Virginis filio crucifixo, ejusque unitioni nihil ita adversatur, ut voluptas, et fornicariæ societatis unitas.*

Denique calceus continentiam significat, cingulum modestiam, baculus spem, ait Nyssenus in vita Mosis. *A spinis*, inquit, *peccatorum calceus defendat continentissimæ, tenuis ac duræ vitæ : talaris vestis et effusa*, *hoc est voluptuosa vivendi ratio, cingulo quodam, id est modestia, coarctanda est, quæ moneat ad necessitatem, non ad voluptatem rebus uti : baculus vero, quo et feras hæreticorum repellimus, et sustentamur, spes est.*

11. et 12. Est enim phase, id est transitus Domini, et (id est quia) transibo per terram Ægypti nocte illa, percutiamque omne primogenitum.] q. d. Comedetis agnum festinanter, quia hic esus agni significat celerem et præproperum transitum Angeli, ut percutiat primogenita Ægypti.

Nota primo. Pro *phase*, hebraice est, *pesach*; Theodotion vertit, φασεχ; Syri et Chaldæi more suo addentes aleph, vertunt *pischa*, vel *pascha*: hoc secuti sunt Septuag. vertentes *pascha*, vel ut Hebræo nomini Græcam terminationem darent, vel quia populus Babylone rediens Chaldæum nomen *pascha*, præ Hebræo *pesach*, usu vulgari terebat. Noster vertit *phase*, quia ultima gutturalis *chet* in Hebræo *pesach*, cum sit difficilioris pronuntiationis, apud Græcos et Latinos supprimi solet. Unde Septuag. Noster, et alii *chet* in dissyllabis in *e* vertunt, ut pro Hebræo Noach, vertunt Noe; pro Corach, Core; pro Therach, Thare; pro Jephtach, Jepthe; sic et pro pesach, phase.

Nota secundo. *Pesach*, *pascha* et *phase*, significat transitum, vel magis proprie transultum; radix enim פסח *pasach* significat transilire, uti vertit noster Interpretes, v. 23. et 3. Reg. 18. 26. Unde et פסח *pisseach*, vocatur claudus, eo quod quasi saltitans incedat. Hinc et Symmachus ac Josephus pascha vertunt υπερβασιν, id est transcensum, et S. Hieron. in Nominibus Hebræis transgressum, transcensionem. Noster hic generalius transitum vertit, ut Angeli duplicem transitum, primum per Hebræos, eis parcendo, secundum per Ægyptios, eos percutiendo, significaret. Dicitur ergo *pascha*, il est transultus, quia pascha significabat, quod Angelus transiliret domos Hebræorum, eas intactas relinquendo, et insiliret in domos Ægyptiorum, eorum primogenita occidendo.

Dices : Tertullianus l. contra Judæos videtur dicere pascha non esse Hebræum, sed Græcum nomen ; illud enim απο του πασχειν, id est à patiendo, deducit ; et quod hic dicitur : *Est enim pascha* (juxta Septuag.) *Domini*, putat prophetice esse dictum, quasi dicat: *Est enim passio Domini*, quia scilicet eodem hoc die patietur Christus. Idem indicant Irenæus lib. 4. cap. 23. et Nazianz. orat. 2. de pascha : idque probat Nazianz. ex eo, quia si pascha esset Hebræum, non Græcum, dicendum esset phascha, non pascha. Veteres enim Hebræi non habebant *pe* durum, sed *phe* molle sive Arabicum, uti testatur S. Hieron. in c. 11. Daniel; hinc enim dicimus : Phares, Pharao, Pharisæus ; non autem Pares, Parao, Parisæus.

Respondeo : Patres hos non ad litteram, sed mystice loqui, et symbolice hunc locum explicare : volunt enim, non sine Dei consilio hanc vocem *pascha* inventam esse, quæ tam græce, quam hebraice etymologiam habet rei maxime consentaneam. Argumentum Nazianzeni exile est; nam non tantum Græci, Syri et Chaldæi, sed et ipsi Hebræi posteriores pro *phe* initio dictionis semper usurpant *pe* : semper enim *pe* initiali infigunt *dages* durum, ut patet ex eorum Grammatica.

Nota tertio. Triplex hic fuit transitus. Primo, Angeli vastatoris ; secundo, Hebræorum ex Ægypto in Chanaan ; tertio, eorumdem per mare Rubrum : hunc tertium significari nomine *pascha* putat S. August. tract. 55. in Joan. Secundo, Philo, Josephus l. 17. Antiq. et Nazianz. supra putant pascha significare transitum Hebræorum ex Ægypto, idque innuitur Deuter. 16. vers. 1. Verum dico, pascha primo et proxime significare transitum Angeli vastatoris : id enim hic dicitur, mediate tamen et finaliter significare transitum Hebræorum ex Ægypto ; ad hunc enim quasi ad finem dirigebatur hic transitus Angeli. Ita S. Hieron. et Josephus hic lib. 2.

Nota quarto. Phase vel pascha proprie significat transitum, vel potius transultum ; inde secundo, significat metonymice agnum immolatum pro hoc transitu : sic sæpe in Scriptura dicitur immolari vel comedi pascha, id est agnus paschalis. Tertio, inde traductum est ad festum paschale : festum enim, quo immolabatur hic agnus paschalis, vocatur pascha : imo et septem dies azymorum illi contigui, vocantur pascha, Actor. 12. 4. quia solemnitas hæc septem dierum cum paschate incipiebat, eratque propter ipsum pascha. Quarto, pascha significat victimas quaslibet ovium et boum, quæ illis septem diebus immolabantur, de quibus Numer. 28. hæc enim à prævio paschate phase, sive pascha dicebantur, quæ Judæi in passione Christi comesturi, ingredi noluerunt Pilati (utpote Ethnici) prætorium, ne contaminarentur, ut patet Joannis cap. 18. 28.

Allegorice, agnus est Christus, qui de morte transivit ad vitam, de terra in cœlum, ut nos à peccato ad gratiam, ab inferno ad cœlum transiremus. Unde tropologice, phase, id est transitum, celebrat anima, cum egreditur à cogitationibus Ægypti, id est à molimine peccati, inquit S. August. tract. 55. in Joan. *Pascha*, inquit S. Ambros. lib. 1. de Cain, cap. 8. *transitus est à passionibus ad exercitia virtutis*, et clarius

lib. 1. Hexaemeron cap. 8. *Pascha Domini quotannis celebratur, hoc est animarum transitus à vitiis ad virtutem, à passionibus carnis ad gratiam sobrietatemque mentis, à malitiæ nequitiæque fermento ad veritatem et sinceritatem regenerationis.* Et S. Gregor. hom. 10. in Evangel. *A regione*, inquit, *nostra superbiendo, inobediendo, visibilia sequendo, cibum vetitum gustando discessimus: sed ad eam necesse est flendo, obediendo, visibilia contemnendo, atque appetitum carnis refrenando redeamus. Per aliam ergo viam ad regionem nostram regredimur; quoniam qui à paradisi gaudiis per delectationem recessimus, ad hæc per lamenta revocamur.*

Hinc quinto, argutatur Zuinglius: Si hæc propositio est vera: *Agnus est Phase*, in eaque admittenda est metonymia jam dicta; ergo eadem admittenda est in hisce Christi verbis: *Hoc est corpus meum*, ut sensus sit: Hoc est figura corporis mei; additque Zuinglius hoc argumentum sibi revelatum esse à spiritu, qui an ater an albus fuerit ignorat, eoque se convicisse Helvetios, ut in Eucharistia non revera, sed typice tantum esse corpus Christi faterentur.

Sed respondeo primo, antecedens esse falsum; agnus enim dicitur phase, id est hostia paschalis, proprie, non metonymice: agnus enim hoc nomen sibi à Deo impositum, proprium possidet; unde sic proprie in usu communi loquebantur Judæi, ut agnum vocarent phase: licet hæc impositio, et hic usus originem habuerit à metonymia; quia hostia pro transitu immolata dicta est *phase*, id est transitus: nusquam autem usus habet, et proprietas sermonis, ut corpus passim vocetur ipsa figura corporis.

Respondeo secundo, negando consequentiam: agnus enim non potest proprie esse phase, id est transitus; quia transitus et agnus sunt duæ res prorsus disparatæ, quarum una non potest esse alia; cum autem dico: *Hoc est corpus meum*, *hoc* et *corpus* non sunt disparata; sed pronomen, *hoc*, in confuso idem significat quod determinate significat *corpus:* in hac ergo propositione: *Agnus est phase*, id est transitus, necessario admittenda est metonymia, non autem in hac: *Hoc est corpus meum.*

Et in cunctis diis Ægypti faciam judicia.] Septuag. *faciam ultionem.* Hinc videtur, ait Cajetanus, quod Apis sive Serapis, omniaque alia deorum simulacra in Ægypto nocte paschali dejecta et comminuta sint, vel terræ motu, vel fulminibus, uti ex traditione Hebræorum asserit S. Hieron. ad Fabiol. de 42. Mansion. in prima. Idem factum esse docet Artapanus antiquus historicus apud Eusebium l. 9. de Præparatione cap. ult. et huc alludit Isaias c. 19. v. 1. Sic ab arca Dei dejectus fuit Dagon. 1. Reg. 5. Tradunt insuper Hebræi, idola Ægypti lapidea fuisse tunc comminuta in pulverem; lignea esse putrefacta, vel in cinerem redacta; metallica vero esse resoluta et liquefacta.

Mentitur ergo Justinus historicus, qui lib. 36. ex veteri Ægyptiorum fabula scribit, Mosen idola Ægypti furatum ea secum exportasse.

13. Erit autem sanguis vobis in signum.] q. d. Sanguis hic vobis vestræ salutis erit signum et tessera, quod non percutiet vos angelus vastator; non quod angelus hoc signo corporeo indigeat; ipse enim per se satis videt, quæ sint domus Hebræorum, in quibus comeditur phase, quæ Ægyptiorum; sed quod vos hoc signo tutelam, custodiam et salutem expectare velit, idque ob typum agni ejus, qui sanguine suo liberabit vos ab ira ventura, et morte æterna. Per hunc ergo ritum implicite profitebantur Hebræi, ab æterna morte se liberatum iri per sanguinem Messiæ; unde et postes cum superliminari, quod utrique posti superius incumbit (quæ omnia sanguine agni tingenda erant) typum et formam crucis exhibebant, ut docet S. Cyprianus lib. 2. testim. contra Judæos c. 22. Sic Ezech. 9. Angelus jubetur omnes occidere præter eos, qui signati erant signo Tau, quod figuram gerebat crucis.

Jubentur ergo Hebræi hic, non tantum in primo hoc paschate suæ liberationis et exitus, sed et in aliis deinceps quotannis celebrandis postes et superliminare sui ostii sanguine agni aspergere, ut recordentur, quod jam olim simili aspersione liberati sint à vastante angelo: nam non tantum in primo hoc paschate, sed et in aliis deinceps hunc ritum servatum esse, patet ex v. 25. ubi dicitur: *Cum introieritis in terram, quam Dominus daturus est vobis, observabitis cæremonias istas:* puta ut 10 die quæratis agnum, quem decimo quarto die immoleris, eumque comedatis tenentes baculos, accincti, calceati, sanguine ejus aspergentes postes, etc. Licet enim alibi horum expressa non fiat mentio, hic tamen fit, idque sufficit; alibi enim Scriptura huc lectorem remittit, ut phasa cæremonias hinc petat, et discat. Hæ ergo cæremoniæ sicut in primo paschate, ita et in aliis deinceps præscriptæ, et à Judæis observatæ sunt; adeoque azyma septem dierum, aliaque quæ à v. 14. et deinceps præscribuntur, non tam pro primo hoc paschate, quam pro futuris à Deo præscripta esse, satis patet ex v. 14. uti dicam v. 15.

15. Septem diebus azyma comedetis.] *Azyma* vocantur panes sine fermento: ζύμη enim est fermentum. Dicitur fermentum quod quasi fervendo crescat: hinc panis azymus statim coquitur; nam in fermentato expectare oportet, dum fermentum digerat et attenuet pastam, ex qua fit panis; ergo *comedetis azyma*, ut scilicet quotannis recolatis prima azyma paschæ, quæ comedistis exituri in Ægypto: cum enim nocte illa pastam fecissetis ad panem coquendum, præ festinatione non habuistis tempus eam fermentandi, cogentibus Ægyptiis illico vos egredi: unde Deuter. 16. 3. dicitur: *Septem diebus comedes azyma, afflictionis* (quia azymus panis est insipidus, gravis, insalubris, ægreque concoquitur) *panem, quoniam in pavore egressus es de Ægypto, ut memineris diei egressionis tuæ de Ægypto, omnibus diebus vitæ tuæ.*

Tropol. per azyma, inquit Theodor. significatur non tantum diligentia et instantia proficiscendi, et cibi parandi facilitas et promptitudo; sed etiam quod nullum Ægyptiacæ vitæ vestigium tenere ipsos conveniebat: hinc dicit Christus Matth. 16. *Cavete à fermento Pharisæorum.* Septem vero dierum azymorum hanc tropologicam causam dat Ven. Beda in Lucæ 22. *Quia*, ait, *Christus semel pro nobis in plenitudine temporum passus in carne, per omne nobis hujus seculi tempus quod septem diebus agitur, in azymis sinceritatis et veritatis præcepit esse vivendum, totoque semper nisu desideria seculi, quasi Ægypti retinacula, fugere, et quasi à mundana conversatione secretam solitudinem, iter nos admonet subire virtutum.*

Nota. Tradit Josephus Hebræos ex Ægypto exeuntes per 30 dies comedisse azyma; tamdiu enim pastam eorum, quam secum extulerant, durasse, ex qua in Socoth et deinceps coxerunt panes subcinericios, qua deficiente Deum dedisse eis manna de cœlo; sicut vice versa defecit manna, cum filii Israel ingressi Chanaan comederunt de frugibus terræ, ut dicitur Josue 5. Deus enim non deest homini in necessitate, nec vicissim superest aut superfluit, ubi non est opus; non enim par erat cibum cœlestem cum terrestri commisceri. Unde et qui delicias carnales quærunt, privantur cœlestibus, et contra.

Hinc et ex v. 14. patet hos 7 dies azymorum non pertinuisse ad primam hanc phase celebrationem in Ægypto factam, sed ad alias omnes deinceps singulis annis faciendas. Ubi nota ea, quæ hic præcipiuntur de celebratione phase usque ad v. 14. pertinuisse et observata fuisse in primo illo phase Ægyptiatico; reliqua vero, quæ deinceps sequuntur non ad primum illud phase, sed ad sequentia singulis annis celebranda pertinuisse. Hos ergo 30 dies azymorum, quæ Hebræi comederunt in egressu, repræsentarunt ipsi quotannis per 7 dies comedentes azyma in paschate; septenarius enim multitudinis et universitatis est symbolum; sicuti peregrinationem Hebræorum in deserto, quibus per 40 annos habitarunt in tabernaculis, jussit Deus repræsentari quotannis per septem dies festi Tabernaculorum.

Dices: Dies azymorum incipiebant à decimo quarto die, et finiebantur vigesimo primo; ergo durabant per 8, non per 7 dies. Ita Rupertus.

Respondeo: Decimum quartum diem debere excludi; incipiebant enim dies azymorum decimo quarto die, non mane, ut vult Rupertus, sed ad vesperam, puta incipiente die decima quinta, quæ proinde vocatur prima azymorum. Ubi nota dies azymorum incepisse cum paschate: unde, quia vespera paschatis referri poterat ad 14 diem, cujus erat finis, et etiam ad 15, cujus erat initium; hinc hic v. 18. et ab Evangelistis describentibus ultimam Christi cœnam, decimus quartus dies vocatur primus azymorum: Levitici vero 23. v. 6. et alibi decimus quintus dies vocatur primus azymorum. Unde et hic dicitur: *Observabitis azyma, in eadem enim die educam exercitum vestrum de terra Ægypti;* constat autem Numer. 33. 3. Hebræos egressos esse ex Ægypto 15 die mensis primi. Verum, quia agnus licet ante immolatus et assus, non tamen comedebatur nisi nocte, quæ proprie pertinebat ad 15 diem, cum esu autem agni incipiebat et esus azymorum; hinc præcise loquendo esus azymorum incipiebat non à 14, sed à 15 die, qui proinde communiter vocatur primus dies azymorum. Fallitur ergo Tostatus, qui putat azyma cœpisse ab immolatione agni, et consequenter 14 die, non 15; nam, ut dixi, esus azymorum incipiebat non ab immolatione agni, quæ fiebat 14 die ad vesperam, sed ab agni comestione, quæ fiebat noctu incipiente jam 15 die, ut patet v. 8. Hinc patet Christum legis observantissimum instituisse Eucharistiam in pane azymo; nam instituit eam post cœnam agni, in qua incipiebat esus azymorum, qui durabat per septem dies. Recte ergo, et ad exemplum Christi Ecclesia Latina præscribit suis ut Eucharistiam celebrent in pane azymo.

QUICUMQUE COMEDERIT FERMENTUM, PERIBIT ANIMA ILLA DE ISRAEL.] *Peribit* scilicet sententia judicum si res constiterit, quasi dicat: Per judices condemnetur ad mortem: si illi id negligant, vel nesciant, ego Deus vindex eum puniam morte, vel præsenti, vel æterna, vel utraque. Hinc patet Hebræis fuisse capitale, comedere fermentum in diebus azymorum: licet enim hæc res in se parva videretur, et in se non mala, sed indifferens, Deo tamen tam severe eam vetante erat mortale peccatum.

16. DIES PRIMA ERIT SANCTA ATQUE SOLEMNIS, ET DIES SEPTIMA EADEM FESTIVITATE VENERABILIS: NIHIL OPERIS FACIETIS IN HIS.] Hinc patet ex 7 diebus azymorum, quibus singulis varia offerebantur sacrificia, ut patet Numer. 28. 24. celebriores fuisse primum et ultimum, eosque solos proprie fuisse festos, idque æque, sive æquali gradu et cultu, ut hic dicitur; illis enim non licebat operari, quod aliis quinque intermediis diebus licebat; unde dies prima vocatur sancta, id est, cultui Dei dicata: sabbatum tamen erat sanctius, quia eo non licebat cibos coquere, nec ignem accendere, ut dicitur Numer. 15. 32. quod tamen omnibus diebus azymorum, et quibuslibet aliis festis licebat. Dicitur et prima hæc dies solemnis, quia festa erat ob publica et solemnia sacrificia, quæ illo die fiebant, ut patet Numer. 28. v. 16. et seq. unde et Judæi tunc veste elegantiore, et cibo lautiore utebantur. Hinc eis ait Nehemias l. 2. Esdræ cap. 8. *Ite, ait, et comedite pinguia, et bibite mulsum, et mittite eis qui non præparaverunt sibi, quia sanctus dies Domini est; et nolite contristari: gaudium enim Domini est fortitudo nostra.* Pro *sancta et solemnis*, hebr. est מקרא קדש *micra codes*, id est convocatio sancta, puta sancta solemnitas, qua convocetur populus ad audiendam Dei legem, et ad sacrificia.

ET DIES SEPTIMA EADEM FESTIVITATE VENERABILIS.] Tunc enim erat festum cœtus, sive collectæ, de quo dicam Levitici 23. 36.

17. CUSTODIETIS DIEM ISTUM IN GENERATIONES VESTRAS RITU PERPETUO,] quamdiu scilicet vestræ generationis et gentis Judaicæ ritus, cultus et religio, puta judaismus, perdurabit: cum enim ille ab alia Christi superveniente religione abolebitur, tunc et ritus phase abolebitur. Vide can. 4. Duravit ergo hic ritus per annos 1530; tot enim sunt ab exitu ex Ægypto usque ad passionem Christi, qui ritum hunc, aliosque veteres implevit et abolevit. Unde S. Justinus contra Tryphon. *Præceptum*, inquit, *agni paschalis fuisse temporaneum ex eo apparet, quod Deus non permiserit eum immolari, nisi in loco in quo invocatur nomen ejus*, puta Hierosolymæ, ubi erat templum; *nimirum quia scivit dies venturos post passionem Christi, quando Hierosolyma tradenda esset hostibus, cessantibus simul omnibus victimis.* Aliter respondet Abul. et S. August. phase et cæremonias veteres dici æternas, non quod ipsa signa rerum, sed quod res, quæ signis illis significatur, puta Christus, Christique mysteria æterna essent futura. Verum ista responsio mystica est, non litteralis.

Errant ergo Armeni Christiani, qui agnum sacrificant, ejus sanguine limina inungunt, ossa exurunt, cinerem cum sanguine servant ad expiationem, uti refert S. Nicon libro de Erroribus Armenorum.

Superstitiosi erant et illi Christiani, qui agni

carnes in paschate juxta altare ponentes, propria benedictione consecrabant, et in die paschæ ante alios cibos de agni carnibus comedebant, uti refert Walfridus Strabo de Rebus Eccles. c. 18. nam, ut ipse ait, pascha nostrum immolatus est Christus : hinc Paulus vult nos epulari, non in fermento veteri, sed in azymis sinceritatis et veritatis.

Tropol. qui signatus est agni sanguine, id est, baptizatus est in sanguine Christi, et vult celebrare pascha, id est Christum colere, eumque sumere in Eucharistia, ut tendat ad terram promissam in cœlis; hic debet per septem dies, id est, ætates vitæ suæ (quæ sunt infantia, pueritia, adolescentia, juventus, ætas virilis, senilis et decrepita) in azymis, id est, in puritate vivere, et abstinere à fermento peccati. Primus dies azymorum, id est conversionis à peccato, est festus et celebris coram Deo et angelis. Matth. 18. v. 13. et 14. similiter et ultimus, cum ex hac vita mortali transit pœnitens ad æternam in cœlis. *Beati enim mortui qui in Domino moriuntur.* Ita Rupertus, et Apostolus 1. Corinth. 5. et seq.

20. In cunctis habitaculis vestris edetis azyma.] Nota τὸ *habitaculis*, quia in itinere constituti non poterant semper habere, ac consequenter nec edere azyma. Ita Cajetanus.

21. Tollentes animal.] Hebr. *extrahite pecudem*, scilicet ex ovili; ecce non solus agnus, sed et hœdus (hic enim hebraice vocatur שׂה *seh*, æque ut agnus) immolari poterat loco agni.

22. Fasciculumque hyssopi tingite in sanguine, qui est in limine.] Septuag. *qui est ad januam.* Debebat ergo agnus, ait S. August. vel occidi juxta januam domus, vel potius ad ostium deferri ejus sanguis, ut eo recenti et liquido intingerent hyssopum, quo aspergerent postes et superliminare. Hyssopus enim erat hic loco aspergilli, uti dicam Levit. 14. 4. Hebræum סף *saph* non tantum limen, sed et pelvim significat : unde aliqui cum Chaldæo vertunt, *cum sanguine, qui est in vase*, vel *pelvi*, qua scilicet exceptus est, cum agnus jugularetur. Melius tamen Noster *saph* vertit *limen*; hoc enim communiter significat, à rad. סף *soph*, id est finire : haud secus quam Latinis limen dicitur, quasi luminis limes, id est finis et terminus, atque umbræ causa; quamvis Festo limen dicatur à limus, id est obliquus, seu transversus, eo quod ingredientibus quasi ex obliquo stet.

Nullus egrediatur usque mane,] vel certe donec constet angelum percussorem transisse : monuit enim hoc Moses, ut caverent egredi, ne in percussorem hunc inciderent; itaque postquam Ægyptii percussionem et cædem hanc ab eo factam sua comploratione testati sunt, urseruntque Hebræos ad exitum, mox ipsi eadem nocte egressi sunt, ut patet v. 31. scilicet post mediam noctem, ante mane.

23. Et non sinet percussorem.] Hinc putant aliqui hunc percussorem angelum fuisse malum : dicitur enim, *non sinet* Deus, quasi angelus hic vellet etiam Hebræos occidere, si Deus sineret; hoc autem alienum erat à bono angelo : hic enim Dei populum amabat et tuebatur. Unde Rupert. *Recte percussori traduntur angelo malo, postquam subjici noluerunt per semetipsum corripienti, et decem plagis ad pœnitentiam invitanti Deo.* Verum æque probabile, vel probabilius est hanc plagam, uti et præcedentes, inflictam fuisse per angelos bonos. Unde pro, *non sinet*, hebraice est *non dabit*, scilicet ordinem, vel ordinationem, non ordinabit, non præscribet illi Deus, ut percutiat Hebræos, sed tantum Ægyptios. Vide dicta c. 7. in fine q. 4.

26. Quæ est ista religio?] Hebr. *quis est iste cultus?* ad quid, quare celebratis pascha hoc?

29. Factum est autem in noctis medio, percussit Dominus omne primogenitum.] Media enim nocte vel ipsa cæca silentia terrent, eo ergo terribilior fuit hæc pœna; talis erit et adventus Christi ad judicium, uti dixi cap. 11. 5.

Omne primogenitum,] quod primo natum est, etiamsi sit unigenitum, etiamsi annorum; hinc in una domo plures subinde cæsi sunt, puta avus, pater, filius, uxor, si omnes erant primogeniti : idem dico de servis et jumentis. Vide cap. 11. v. 8.

A primogenito Pharaonis.] Punitur hic in filio Pharao, sed ipse majori dolori et vindictæ servabatur, mergendus cum suis omnibus in mari Rubro.

Usque ad primogenitum captivæ,] ancillæ captivæ ad pistrinum damnatæ, ut patet c. 11. vers. 5.

30. Surrexitque Pharao, etc., vocatisque Moyse et Aarone nocte ait : Surgite et egredimini.] Verisimile est ipsummet Pharaonem tanta strage perculsum, timentemque pejora surrexisse, ut Mosen adiret, quem suaviter quiescentem domi suæ inveniens vocando excitarit, dixeritque : Surgite, egredimini; id clarius significant Hebræa.

32. Benedicite mihi,] orate pro me, ut vertit Chald.

Moral. disce hic dura et obstinata corda non blanditiis, non minis, non flagellis, sed morte, dirisque cladibus frangi et molliri : sicut adamas non mollescit nisi hircino sanguine, ita strage primogenitorum omnium fractus et flexus est Pharao, omnesque Ægyptii. Ita superbus Nabuchodonosor cervices demisit, cum mutatus est in bestiam. Ita Saulus prostratus in terram factus est Paulus, dixitque : *Domine, quid me vis facere?* Ita Magdalena possessa à dæmonibus septem, Christum medicum requisivit.

Mirum apud Gentiles exemplum narrat Plutarchus lib. de Sera numinis vindicta sub finem : Thespesius, inquit, homo fuit sceleratæ et deploratæ vitæ; de eo consultum oraculum, num quæ emendationis ejus foret spes? respondit : *Melior erit postquam fuerit mortuus.* Paulo post Thespesius gravi lapsu et casu collisus, exanimis jacuit, tertio die ad se rediens, rogatus, ubi fuisset, quomodo rediisset? dixit, in casu hoc animam suam eductam è corpore, alia omnia vidisse et sensisse, ideoque mox totam aliam esse factam, perinde ac si quis è navi in mare corruat, alia prorsus sentit et sapit; itaque aiebat se vidisse bonorum felicitatem; impiorum, ut Neronis, quin et propriis suis parentis, pœnas (in qua tamen visione fabulæ Gentilium admiscentur, vel à dæmone visionis auctore, vel ab ipso Thespesio) ac quemdam è cognatis suis vita functis ad eum accessisse, et salutasse : *Salve, Thespesi*; cui ille : *Non Thespesius vocor, sed Aridæus*; mox anima cognati replicavit : *Aridæus hactenus fuisti; sed deinceps eris Thespesius* : quæ vox græce divinum significat, ita factum est; qui enim antea erat

impius, libidinosus, ebriosus, etc., hoc casu et raptu factus est pius, castus, sobrius, justus, speculumque virtutum. Ita duro nodo durus quærendus est cuneus, acrique supplicio frangenda est malæ mentis obfirmata consuetudo.

33. Urgebantque Ægyptii populum de terra exire velociter,] timore scilicet ex tanta suorum strage perculsi. Hinc videas fabulas et calumnias Gentilium, uti Cornelii Taciti lib. 5. et Trogi Pompeii, vel potius Justini lib. 36. asserentium Hebræos ob scabiem et pruriginem, oraculi monitu ab Ægyptiis Ægypto esse pulsos. Simile est quod tradunt Manethon, Chæremon, et Lysimachus Ægyptii historici apud Josephum lib. 1. contra Apionem, scilicet Mosen idola Ægyptiorum abstulisse, ideoque eum persecutos fuisse Ægyptios, sed tempestatibus domum redire compulsos: cum è contrario sacra Scriptura nos doceat omnes ad unum mari Rubro esse absorptos.

Tale est et illud Taciti, Judæos dici quasi Idæos, eo quod ex Ida Cretæ monte descenderint; secundo, Judæos sue non vesci, quia sues æque ut Judæi, scabiei sunt obnoxii; tertio, asinos Judæis Ægypto egredientibus viam montrasse, ideoque eos colere asinos.

Tale est et illud Justini, Joseph magum fuisse, ejusque filium fuisse Mosen: reges Judæorum fuisse Joseph, Mosen, et Israel, qui avitum regnum in decem diviserit. Unde videas quàm Gentiles Judæis fuerint infensi et iniqui, vel Judaicarum rerum ignari et imperiti.

34. Tulit igitur populus conspersam farinam, antequam fermentaretur.] *Conspersam*, et magno labore manibus vel pedibus subactam, puta massam, vel pastam, uti mox habent Hebræa; quia scilicet non habebant spatium eam fermentandi et coquendi, cocturi illam prima occasione.

Et ligans in palliis.] Chald. et Septuag. *in vestibus*, Hebræum שמלה *simula* proprie significat involucrum, vel amiculum, quo aliquid tegitur aut involvitur, quemadmodum pallium Ulpiano et Ciceroni commune est vestis genus. *Dionysius*, ait Cicero lib. 3. de Natura deorum, *Jovi aurium abstulit amiculum, deditque ei laneum pallium.* Imo pallium proprie significare quoque sindonem, sive linteum, docet Lazarus Baysius lib. de Re vestiaria ex Juvenali Sat. 6. ubi de mœcha sic ait:

Advocat Arcichenen onerosaque pallia jactat.

Sic et pallia hæc Hebræorum videntur fuisse sindones, sive lintea; illis enim pasta involvi solet: alioqui proprie pallium Græcorum erat extima longior vestis, perinde ac toga erat Romanorum.

36. Dominus autem dedit gratiam populo coram Ægyptiis.] Ergo hæc bona sua commodarunt Ægyptii Hebræis, non tam ex timore, quo perculsi erant ob stragem primogenitorum, quam quia Deus dedit eis gratiam coram Ægyptiis. Ita S. August. Perer. et alii. Gratia hæc, ait Tostatus, vel fuit qualitas quædam producta à Deo in Hebræis, mirifice lucens in vultu totoque corpore, et in verbis moribusque eorum, quæ Hebræos faciebat amabiles, jucundos et gratiosos Ægyptiis: talem enim gratiam et eximiam pulchritudinem dedit Deus Judith. cap. 10. Hac de causa Plato monebat Xenocratem discipulum suum, qui tristem severumque vultum præ se ferebat, *ut Gratiis sacra faceret;* illud videlicet significans, ut quantum gratiositati naturæ defectus, ruditas et acerbitas demeret, tantum grata comitatis elegantia, partim à Deo postulata et impetrata, partim proprio conatu et exercitio parta, adjiceret ad homines sibi conciliandos. Idem Dionem Syracusanum virum doctissimum, sed duriorem, monuit, ut magis comem et gratiosum se formaret, dicens: *Durities et pervicacia non urbium, sed silvarum solitudinisque sodalis est.* Ita Xenophon condiscipulus Platonis, qui scripsit Pædiam Cyri, fuit mire gratiosus et suavis: indeque vocatus est *Musa Attica.* Testis est Laertius, et alii in vita Platonis et Xenophontis.

Vel potius, *dedit Deus gratiam*, id est inflexit Deus corda Ægyptiorum (omnium enim corda sunt in manu et arbitrio Dei) ad tenerum quemdam amorem Hebræorum, eisque benevolendum et benefaciendum, ita ut Hebræi viderentur Ægyptiis non solum commiseratione, verum amore, honore, quin etiam quibuslibet beneficiis muneribusque dignissimi, quo factum est ut libenter sua eis commodarint, imo obtulerint, ait Cajet. incitantes eos, ut confidenter peterent, quidquid vellent; nam pro eo, quod nos habemus, *ut commodarent eis*, hebraice est וישאילום *vajascilum*, id est, *et fecerunt petere eos*, scilicet vasa quibus usuri erant in sacrificio, ad quod eos evocari à Deo dixerat Moses; ut nimirum hac ratione Deum sibi offensum placarent Ægyptii.

Ut commodarent eis.] Errat ergo Josephus, qui ait hæc Hebræis dono fuisse data ab Ægyptiis, tum ut celerius discederent, tum ob vicinitatis consuetudinem, et pristinam familiaritatem: Scriptura enim ait hæc non donata, sed commodata esse, atque Hebræos hæc sibi usurpantes spoliasse Ægyptum.

Vide hic opum mutabilitatem, ut quasi commodatæ ab uno ad alium transeant. Fabulæ Plutum, sive Ditem divitiarum deum in adventu claudum, in recessu alatum esse fingunt; quia divitiæ claudis velut pedibus lente accedunt in vita, in morte aquilinis avolant alis. Saladinus magno labore imperium Ægypti et Syriæ pepererat: is moriens interulam suam hastæ præfixam per castra circumferri jussit, atque per præconem proclamari: *Hæc una tunica Saladino principi ex tantis opibus imperioque superest.*

Et spoliaverunt Ægyptios.] Dices: ergo spolium, id est furtum et rapinam, commiserunt Hebræi.

Resp. Spolium, jussu Dei admissum, justum et sanctum est. Deus enim jubens tibi aliquem spoliare, hoc ipso tibi jus et dominium in ejus bona largitur. Ita S. August. Rupert. S. Thom. Abulens. et alii.

Secundo, secluso Dei jussu poterant Hebræi bona Ægyptiorum per spolium accipere, tum titulo mercedis: servierant enim eis laboriosissime, tum titulo justi belli: hostes enim publici Hebræorum erant Ægyptii, qui eos usque ad mortem persecuti fuerant, et miris modis divexaverant: poterant ergo eos tanquam publicos suos hostes spoliare Hebræi. Unde Sap. 10. dicitur. *Reddidit Deus justis mercedem laborum suorum.* Ita Philo. Addit S. August. lib. 22. contra Faustum cap. 71. *Ægyptii*, inquit, *sacrilegi et iniqui erant, qui et auro illo, hoc est, Dei creatura, male utentes ad creatoris injuriam, suis idolis serviebant, et homines peregrinos la-*

bore gratuito injuste et vehementer afflixerant : digni ergo erant et Hebræi, quibus talia juberentur, et Ægyptii, qui talia paterentur.

Dices : Saltem mentiti sunt Hebræi petentes commodato ea, quæ rapere et nunquam reddere intendebant.

Resp. non esse mentitos, quia commodatum, in quantum commodatum erat, reddere intendebant; sed quia illud commodatum simul erat donatum eis à Deo, hinc illud idem retinere intendebant, non titulo commodati, sed donati. Astute ergo titulo commodati usi sunt, illumque prætenderunt suæ justæ spoliationi; alioqui enim illud ipsum, quod sibi debitum, et à Deo donatum erat, assequi nequivissent : nunquam enim sua commodassent Ægyptii, si Hebræos illa retenturos scivissent.

Secundo, respondent alii : Qui inter Hebræos erant boni, cogitabant bona fide hæc reddere Ægyptiis; sed cum illi contra fidem datam abeuntes hostiliter sunt insecuti, censuerunt Hebræi se officio reddendi ea solutos esse, et Ægyptios esse indignos, quibus ea redderentur.

Verum ex dictis verius videtur Hebræos primitus, antequam eos persequerentur Ægyptii, ea commodato accepisse cum animo nunquam reddendi, et spoliandi Ægyptum; hoc enim eis prædixerat et concesserat Deus, ut patet hic. Vers. 2.

Tertio, addit Tertull. lib. 2. contra Marcion. cap. 20. quasi antiqua traditione acceptum, quod Ægyptii miserint ad Mosen et Hebræos jam transgressos mare Rubrum legatos, qui hæc bona repeterent : respondisse Hebræos, se id facturos, dummodo ipsi sibi tam duræ et longæ servitutis in Ægypto, totque laborum mercedem persolverent : cumque ab Ægyptiis mercedis persolvendæ computatio fieret, subducta ratio in tantam summam evasit, ut satius esse duxerint Ægyptii, bona illa remittere Hebræis, quam debitam illis mercedem persolvere. Cujus traditionis fides sit penes Tertullian. certe mihi suspecta est : Ægyptiis enim mari Rubro mersis, et Hebræis illud transgressis omnis eorum societas omneque commercium divulsum fuisse videtur.

Tropol. Patres et Doctores Catholici spoliarunt Ægyptum, cum sapientiam et eloquentiam ab Ethnicis haustam, transtulerunt ad fidem et Ecclesiam Christi illustrandam. Hinc Porphyrius, hostis Christianorum, dictitabat Origenem divitias omnes Græcorum ad locupletandam Judaicæ, et Christianæ sectæ paupertatem contulisse, testis est Eusebius lib. 6. histor. cap. 13, Et sane videmus jam omnem eloquentiam, scientiam, sapientiam apud Ethnicos, Turcas, Saracenos defecisse, et ad Christianos transisse, qui soli jam in toto orbe florent in omni arte, scientia, eloquentia, disciplina.

37. Profectique sunt filii Israel de Ramesse in Socoth sexcenta fere millia peditum.] *Profecti* sunt Deo duce, iterque monstrante per columnam nubis de die, et columnam ignis de nocte, ut patet cap. seq. v. 21.

Nota. Hebræi, ex Ægypto tendentes in Chanaan, egerunt 42 stationes sive mansiones in deserto, de quibus tractatum scripsit S. Hieron. ad Fabiolam. Prima mansio vel statio fuit in Ramesses : illuc enim ex tota Ægypto convenerunt Hebræi exituri : unde apte Ramesses hebraice significat tonitruum gaudii, ait S. Hier. Miro enim, novo et insolito ibi gaudio perfusi sunt Hebræi, quod jam ex dura servitute Ægypti in libertatem se evasisse viderent. Valerius Maximus lib. 4. cap. 8. *Philippo*, inquit, *Macedonum rege superato, cum ad insigne spectaculum tota Græcia convenisset, Q. Flaminius per præconem jussit edici : Senatus populusque Romanus omnes Græciæ urbes, quæ sub ditione Philippi regis fuerunt, liberas et immunes esse jubet : quibus auditis maximo et inopinato gaudio homines perculsi, primo veluti non audisse se quæ audierant credentes, obticuerunt. Iterata deinde pronuntiatione præconis, tanta cœlum clamoris alacritate compleverunt, ut certo constet aves, quæ supervolabant, attonitas paventesque concidisse.* Quinta ergo fuit Hebræorum exultatio, ex ergastulo et fornace ferrea in campum hunc plenæ libertatis exeuntium? *Libertatis*, ait Justinianus, *incomparabile est pretium :* nam Jure civili servi pro nullo habentur, nec caput habent. Etenim quid miserius, quam addici alicui, qui vitæ et necis in te habeat potestatem? Unde Cicero. *Mors*, ait, *est servitute potior ;* et Homerus Odiss. 7. et 10. docet dimidium ei perire virtutis, quem servilis obvallarit necessitas : hinc servi fuerunt furciferi.

In Socoth.] Secunda ergo mansio fuit in Socoth, quæ sita erat inter mare Rubrum, et Ægyptum tunc cultam; nam omnia ab Ægypto usque ad mare Rubrum, olim pertinuisse videntur ad Ægyptum, licet inculta essent et deserta. Dicta est *Socoth*, id est tabernacula, quod prima ibi Hebræi exeuntes Ægypto fixerint tabernacula, ait S. Hieron. ad Fabiol.

Sexcenta fere millia peditum.] *Fere*, id est plus minus, Hebræa, quasi sexcenta millia; unde Josephus ait eos explesse numerum 600 millium.

Nota. Hæc sexcenta millia erant peditum armatorum, sive militum, qui scilicet attigerant vel excesserant annum 20; ab anno enim vigesimo et supra solent Hebræi suos conscribere ad militiam. Abulensis putat hic non numerari Levitas, qui à trigesimo anno, quo incipiebant servire tabernaculo, numerantur octo millia, quingenti, octoginta. Numer. 4. 48. Sed videtur falli; nam tribus Levi necdum erat secreta ab aliis, et addicta sacerdotio : videtur ergo ipsa hic cum aliis numerari; postea vero, cum sacerdotium accepit, tunc non fuit numerata inter alias tribus, ut patet Num. 2. 33. Non numerantur hic ergo parvuli et adolescentes, qui necdum attigerant annum vigesimum, nec mulieres, nec decrepiti, qui omnes simul solent alteram et insuper dimidiam populi partem efficere; solent enim bellatores ad totum populum se habere, sicuti se habent quadraginta ad centum; quo computu totus populus Hebræorum hic habuisset decies et quinquies centena millia hominum. Quin et Hebræi tradunt fuisse decies et octies centena millia, quibus accessit Ægyptiorum vulgus innumerabile, qui Judæis adhærentes, vel ad judaismum conversi comitari voluerunt; ita ut multi putent universim egredientium fuisse tricies centena millia, sive tres milliones hominum, quos omnes Deus aluit manna cœlesti in deserto per 40 annos. Hi omnes una die non confuse, sed ordine per turmas suas dispositi, quasi instructo agmine exierunt, quod vers. 41. instar miraculi notat et celebrat Moses.

Ægyptii suos Ægyptios Hebræis permistos

exire permiserunt ; quia morte suorum consternati, vel non advertebant, vel non curabant eorum egressum.

Absque parvulis.] Septuag. πλὴν τῆς ἀποσκευῆς, id est, *præter suppellectilem* non tantum motam, sed etiam se moventem, puta parvulos et mulieres, inquit S. August. q. 47.

39. Quam dudum de Ægypto conspersam tulerant.] *Dudum*, nam plusquam die integro conspersa fuerat, nec fermentata.

Nec pulmenti.] Pulmentum est obsonium, puta caro, pisces, olera, et quidquid cum pane comeditur ; veteres enim pulte pro pane utebantur.

40. Habitatio autem filiorum Israel qua manserunt in Ægypto, fuit quadringentorum triginta annorum.] Certum est, et consentiunt omnes Doctores Hebræi et Latini, excepto Eugubino et Genebrardo, Hebræos non habitasse in Ægypto totos 430 annos. Id patet vel ex eo ; nam cum primitus Jacob, pater Hebræorum, cum suis descendit in Ægyptum, descendit pariter cum eo et Caath, filius Levi. Caath autem vixit tantum annos 133, cujus filius Amram vixit tantum annos 137. Amram genuit Mosen, qui Moses anno 81, ætatis suæ cum Hebræis egressus est ex Ægypto, quæ omnia patent Exodi 6. et Exodi 7. vers. 7. Nunc adde hos singulorum annos, etiam integros, puta 133, 137, 81, non conficies 430, sed tantum 351. Quod enim respondet Genebr. aliquos annos Caath, vel Amram desiderari, aut aliquos nepotes inter eos medios subticeri, gratis omnino dicitur, aut potius fingitur.

Quæres ergo unde hi 430 anni inchoandi, et quomodo computandi sint ?

Dico breviter cum S. Augustino quæst. 47. in Exod. cum Athanasio, vel potius Anastasio in Synopsi S. Scripturæ in Exodo, cum Eusebio in Chronico, cum Salviano, lib. 1. Antikimenon, cum Rupert. Abulens. Cajet. in Exodi 12. eosdem esse annos, quos Moses hic numerat, cum iis quos Paulus computat. Galat. 3. 17. ac utrosque inchoandos esse non à descensu Jacobi in Ægyptum, sed ab anno 75 Abrahami, quo anno Abraham evocatus à Deo, cœpit à domo ac patria sua, Haran scilicet, peregrinari versus terram Chanaan : hoc enim anno benedictiones et promissiones illas, de quibus ad Galat. 3. agit Apostolus, accepit, uti habetur Genes. 12. v. 4.

Patet hoc primo : nam clarum est Hebræos à descensu Jacobi, non habitasse 430 annos in Ægypto, uti jam ostendi ex annis Caath, Amram, et Mosis : quos annos si simul omnes jungas, non summam 430 sed 351, tantum conficient ; ab hisce vero annis demendi sunt anni Caath, quibus vixit, postquam genuit Amram ; et anni Amram, quibus vixit, postquam genuit Mosen : illi enim anni Caath in annis Amram, et reliqui illi anni Amram in annis Mosis, quibus patri suo Amram convixit, continentur. Hinc sequitur hos annos 430 non à descensu Jacob, sed longe anterius, à peregrinatione scilicet Abrahæ ex Haran versus Chanaan arcessendos et inchoandos esse, idque diserte exprimunt LXX hoc loco, cum vertunt : *At habitatio filiorum Israel quam habitarant ipsi et patres eorum in terra Ægypti et Chanaan, fuit 430 annorum.*

Secundo, quia Apostolus Galat. 3. post 430 annos non à Jacobi, sed ab Abrahæ vocatione, peregrinatione, promissione numerandos, factam ait legem ; atqui lex eodem anno est data, quo egressi sunt Hebræi ex Ægypto, mense videlicet tertio post egressum, ut dicitur Exodi 19. v. 1.

Tertio, quia sic commodissime numerum hunc inibimus, si ab egressu Abrahæ ex Haran incipiamus : nam erat ipse tum 75 annorum, Genes. 12. 4. Hinc ad nativitatem Isaac 25 anni interfluxerunt Genes. 21. 4. Centenario enim Abrahæ natus est Isaac ; ab Isaac ad nativitatem Jacob sunt anni 60. Genes. 25. vers. 26. Jacob vero 130 ætatis anno in Ægyptum descendit, Genes. 47. 9. Jam collige 25. 60. 130. habebis 215 annos, mediam scilicet partem annorum quos quærimus, ita ut totidem, id est 215 ab ingressu Jacob, ad egressum Hebræorum ex Ægypto supersint (uti diserte numerat sanctus Athanasius in Catena Franc. Zephyri initio Exodi.) quos facile est adaptare ; si enim ponas Caath esse natum eodem anno quo ipse cum Jacob descendit in Ægyptum, et genuisse Amram 65 ætatis suæ anno, uti tradit Epiphan. in Ancorato, accipies ex annis Caath. 65. Rursum des Amram genuisse Mosen anno ætatis suæ 70, uti vult Epiphan. adde alios 80 vitæ Mosis (80 enim annorum erat Moses, cum eduxit Hebræos ex Ægypto) explebis annos 215 ; quibus junge priores 215, colliges 430 : quot numerat tam Moses, quam Apostolus. Ita passim interpretes. Unde sequitur, minus recte Hebræos, Lyranum, et Cajetanum ab ingressu Jacobi in Ægyptum usque ad exitum Hebræorum numerare annos 210, cum numerandi sint anni 215, uti patet ex dictis.

Dices : quo sensu ergo hic Moses asserit Hebræos in Ægypto habitasse 430 annis ? Respondeo, quia potiorem partem in Ægypto hæ habitantes transegerunt, ubi et dirissima sunt passi : deinde quia prima peregrinatio Abrahæ fuit in Ægyptum, Genes. 12. 10. et ultima pariter Hebræorum fuit in Ægypto ; à principio autem et fine denominatio sumitur, quia cætera hæc interjiciuntur ; hos enim annos 430 numerat Scriptura, ut indicet totidem interfluxisse à data promissione Dei, de terra Chanaan possidenda, usque ad eam expletam et præstitam, nam post 400 annos peregrinationis et servitutis, simili modo numerandos à nativitate Isaac, Deus promisit Abrahæ terram Chanaan, Genes. cap. 12. v. 13. et 14. hic autem idipsum præstat et explet : nam 430 anno (numerando à vocatione Abrahæ) quo Hebræi legem acceperunt in Sina, fuerunt redacti in populum et Ecclesiam Dei, cœperuntque tendere in Chanaan Abrahæ promissam ; in eamque statim inducti fuissent à Deo, nisi ipsi Deo obmurmurassent : ob murmur enim 40 annis vagati sunt per desertum Arabiæ, quod interjacet inter Ægyptum et Chanaan. Adde, non dici hic habitasse eos 430 annos in Ægypto, sed habitationem fuisse 430 annorum : quod commode accipias hoc sensu, ut dicere velit Moses, habitationem eorum pervenisse ad 430 annum peregrinationis Abrahæ, videlicet de Haran, quem sensum melius Hebræa patiuntur, ut recte advertit Cajetanus. Sic Judith cap. ult. vers. v. 28. dicitur mansisse in domo viri sui annos 105, id est usque ad ætatis suæ annum 105. Non enim verisimile est, Judith annos 105 peregisse post matrimonium

in domo viri sui. Similia ostendi in chronologia Judicum et Regum.

Nota. Contigit exitus Hebræorum ex Ægypto anno mundi 2454 à diluvio, anno 797 à nativitate Abrahæ, anno 505 à descensu Jacobi in Ægyptum 215 à morte Joseph 144, ante ædificationem templi Salomonis anno 480, ante Christum anno 1496, ante bellum Trojanum anno 356. Plura vide in tabula chronologica, quam initio Geneseos proposui.

Falluntur ergo Justinus Martyr, Clemens et Africanus, qui hunc exitum consignant tempore Inachi regis, et diluvii Ogygis; hoc enim contigit tempore Jacobi patriarchæ. Rursum sub hoc tempus, puta 15 annis ante exitum Hebræorum ex Ægypto, puta anno 65 Mosis condita est Troja: primus ejus rex fuit Dardanus, qui regnavit 64 annis. Ita Eusebius. Denique audi S. Augustinum 18. Civit. 11. *Eduxit*, ait, *Moses ex Ægypto populum Dei novissimo tempore Cecropis Atheniensium regis, cum apud Assyrios regnaret Ascatades, apud Sicyonios Marathus, apud Argivos Triopas.* Cecrops enim primus Athenis regnare cœpit anno vitæ Mosis 35, et regnavit 50 annos, uti docet Euseb. in Chronico, et ex eo Torniellus.

41. Eadem die,] qua ante 430 annos Abraham cœpit peregrinari in Ægyptum. Ita aliqui. Secundo et genuine, *eadem die*, paschæ scilicet, de qua v. 17. nisi malis hoc ad totum Hebræorum exercitum referre, q. d. Omnes simul, licet essent tanto numero, eadem die ordinata acie ex Ægypto egressi sunt. Ita Abulensis. Hoc enim miraculi instar fuit.

Nota. Dies hæc paschæ, sive prima azymorum, qua Hebræi egressi sunt ex Ægypto, fuit dies Veneris, Deo ita disponente, ut congrue significaret diem Veneris, quo Christus, phase nostrum, immolatus est, nosque peccato et inferno eduxit et liberavit. Id ita esse patet ex eo quod trigesimo primo die ab egressu Hebræorum ex Ægypto cœperit eis pluere manna: ille autem dies fuit Dominicus, ut patebit c. 16. v. 1. et 5. Jam si trigesimus primus dies fuit Dominicus; ergo primus (scilicet paschæ, quo egressi sunt) fuit dies Veneris, ut patet retro ascendenti et computanti. Ita Torniellus. Unde sequitur Hebræos primum hoc suum phase typicum immolasse pridie, puta die Jovis, perinde ac Christus suum phase et Eucharistiam die Jovis paulo ante mortem celebravit.

Nox ista est observabilis Domini, quando eduxit eos de terra Ægypti.] Hebræis ליל שמרים *lel scimmurim*, id est *nox custodiarum*, hoc est custodienda, quam omnes custodire, id est observare et celebrare debent: *Quando eduxit eos*, id est, quando fecit ut educerentur, cum videlicet Pharaonem per cladem primogenitorum coegit Hebræos dimittere; noctu enim ad omnes Hebræos missi sunt nuntii ut egrederentur; tumque ipsi supellectilem jam paratam et collectam convasantes, compararunt se ad exitum, ita ut sub auroram ad Ramesses civitatem omnes, uti edictum erat, convenirent: jam enim ante ut ait Josephus, præmonuerat eos Moses, ut essent parati ad exitum; unde ipsi ex tota Ægypto sub diem 14, congregarunt se circa urbem Ramesses, ibique per turmas et sodalitia à præfectis et patribus familias distributi sunt, indeque signo dato statim ordinata acie mane profecti sunt, exeuntes ex Ægypto; nam mane, non autem noctu, eos exisse clare dicitur Numer. 33. 3. *Profecti sunt*, inquit, *de Ramesse mense primo, decima quinta die mensis primi, altera die phase* (paschatis) *videntibus cunctis Ægyptiis et sepelientibus primogenitos*, quod utique mane, non noctu factum est: noctu ergo exierunt inchoate, id est, exire cœperunt, ad exitum se compararunt; mane vero reipsa complete egressi sunt.

Mystice, hac nocte significabatur, quod Christus populum Dei transferret ex regno noctis et tenebrarum, id est peccati et mortis, in regnum lucis vitæ æternæ.

In Ramesses ergo omnes Hebræi 15 die pervenerunt, ibique aliquot horas substiterunt. Unde ibi à S. Hier. prima ponitur mansio, vel statio. Deinde eadem die 15 inde egressi sunt in Socoth, Num. 33. 5.

Habuerunt ergo abunde temporis, ut eadem die qua agnum immolarunt, et sua convasarent, et in Ramesses convenirent, et inde egrederentur, ut frustra ideo nonnulli permoti sint ad ponendam agni immolationem decima tertia luna ad vesperam, sive inchoante vespera decimæ quartæ lunæ.

Dices Deuter. 6. v. 6. dicitur: *Immolabis vespere phase ad solis occasum, quando egressus es de Ægypto:* ergo non noctu, nec mane, sed sole occidente sunt egressi.

Resp. τὸ *quando* confuse sumitur, scilicet pro eodem tempore ample accepto, ideoque significat noctem ejusdem vesperæ decimæ quartæ diei; noctu enim egressos esse Hebræos dixerat vers. 1. Unde v. 6. tantum rationem reddit, cur vespere immolaretur agnus: hoc enim factum est, ut per agnum hunc egressus Hebræorum noctu procuraretur hoc primo egressus anno, sequentibus vero significaretur: neque enim subito eadem noctis hora hæc omnia fieri poterant, scilicet agnus occidi, excoriari, lavari, assari et comedi, etc. itaque vespera hic et nox tanquam idem sint tempus, confuse sub vocula *quando* intelliguntur, ut recte dici possint Hebræi eodem tempore mactasse agnum, eumque comedisse, eoque servatos à nece primogenitorum jussos esse Ægypto egredi, statimque egredi cœpisse: ad hunc enim egressum immolatio agni, et reliqua omnia quasi præambula dirigebantur; itaque censebatur exitus hic Hebræorum inchoari in immolatione agni, puta in vespera decimæ quartæ diei.

43. Dixitque Dominus,] aliquanto post egressum tempore.

Hæc est religio,] hic est ritus phase: ita Chaldæus vel, ut Septuaginta, hæc est lex phase.

Omnis alienigena,] qui est alterius gentis, qui non est Hebræus. Chald. hic judaizat: vertit enim, *omnis filius destructus*, id est omnis Christianus. Destructos enim Judæi vocant eos, qui à Judaismo ad Christum convertuntur.

Non comedet ex eo,] nisi per circumcisionem in vestram coloniam et gentem transeat, fiatque proselytus; hic enim comedere poterat phase, ut patet v. 48.

Nota. Sicut Eucharistia non datur nisi baptizato, ita phase nemo comedebat, nisi circumcisus; erat enim phase primarium Sacramentum Judæorum, sicut Eucharistia est Christianorum: unde, sicut hæc non datur nisi Christianis per baptismum christianismo initiatis, ita illud

non dabatur, nisi Judæis judaismo per circumcisionem initiatis; per phase enim recolebant magnum illud beneficium redemptionis Ægyptiacæ suæ genti collatum. Hinc, qui sequenti anno ab egressu celebrarunt phase, Numer. 9. hi omnes jam ante circumcisi erant in Ægypto: inde vero per 39 annos peregrinantes in deserto non celebrarunt phase; quia omnes deinceps nati manserunt incircumcisi, donec pervenirent in Chanaan, ibique in Galgalis circumcisi sunt, et comederunt phase, ut patet Josue 5. Excipe feminas : hæ enim non circumcidebantur, et tamen cum viris comedebant phase. Quare Paulus Burgensis putat, quod, antequam primus hic paschalis agnus comederetur, generalis facta sit circumcisio Hebræorum, qui ob negligentiam, vel aliam causam non fuerant circumcisi; et hanc vocari primam circumcisionem; secundam vero illam quæ facta est Josue 5. v. 4. ut ibi dicitur, de qua re ibidem agendum erit.

44. Omnis servus emptitius circumcidetur,] id est circumcidi debet, jubeo ut circumcidatur; itaque comedat ex agno. Id ita esse patet : nam Script. hic servum distinguit ab advena et mercenario, ut recte notavit Abulensis, licet id neget Pererius; statuitque ut servus edat ex agno, non autem mercenarius : ergo jubet servum circumcidi, non autem advenam, vel mercenarium, nam si servi arbitrio relinqueretur circumcidi (ut vult Pererius) et consequenter agni esse participem, nulla differentia foret hic inter servum et advenam ac mercenarium; nam et hi, si volebant, fieri poterant proselyti petendo circumcidi, itaque poterant agno vesci, ut patet v. 49. Deinde, quia Genes. 17. 12. id diserte exprimitur, maxime in Hebræo textu, qui sic habet: *Omnis vernaculus et emptitius, qui non est de semine vestro, circumcidendo circumcidetur*, neque id mirum; Deus enim omnium dominus, qui Hebræis hosce ritus præcepit, potuit et eorum servis, sive mancipiis eosdem præcipere, præsertim cum servus sit, ut ait Aristoteles lib. 5. Ethicor. Possessio domini, et, ut Hebræa hic habent, pretium aut possessio pecuniæ domini, quasi qui pecunia emptus possideatur à domino, uti pecunia. Vide dicta Gen. 17. 12. Circumcisio ergo servis sive mancipiis Hebræorum non fuit libera et arbitraria, ut volunt aliqui, sed præcepta, et necessario subeunda, idque non tantum quatenus ipsa erat abscissio præputii, et signum distinctivum populi Dei, puta Judæorum ab aliis gentibus, ut vult Cajet. sed etiam, quatenus erat Sacramentum, et professio judaismi; nec enim hæc duo reipsa dividi aut secerni possunt, quæ nimis subtiliter Cajetan. dividere et secernere conatur.

45. Advena (Gentilis mercator, verbi gratia, Chananæus, qui inter vos commoratur) et mercenarius (famulus, vel operarius, qui suam vobis operam locat) non edent ex eo,] nisi circumcidi velint; his enim circumcisio est libera et arbitraria.

46. In una domo comedetur, nec efferetis de carnibus ejus foras.] Hinc patet agnum non in templo, sed in domo immolatum fuisse, tum hac prima vice, tum deinceps. Debebat ergo agnus in ea domo totus comedi, in qua erat immolatus et assatus, nec ejus pars mitti poterat ad eos, qui erant in aliis domibus, idque in signum, quod nocte illa transeunte angelo percutiente, nullus domo egressus sit, uti docet Scriptura.

Allegorice vero, ut significaretur agnum verum puta Christum in Eucharistia, comedendum esse in una Ecclesia, nec fas esse eis, qui sunt extra Ecclesiam, vel ab ea per schisma, aut excommunicationem sunt separati, hac sacra synaxi vesci et frui. Ita S. Cyprianus, libro de Unitate Ecclesiæ post init. Procopius, Rabanus, Rupertus.

Nec os illius confringetis.] Ad litteram accipe *os*, vel ossa agni, non Christi Domini, uti quidam voluerunt : de agno enim ad litteram est omnis hic sermo.

Dices: Joan. 17. 36. de Christo crucifixo dicitur: *Facta sunt enim hæc, ut Scriptura impleretur, os non comminuetis ex eo;* ergo hæc verba ad litteram significant ossa et crura Christi non fore frangenda in cruce.

Resp. hanc Exodi Scripturam impletam dici in Christo, sensu et significatione non litterali, sed typica et allegorica, quo modo Christus dicitur omnes veteris legis typos implesse.

Ubi nota. Jussit Deus in agno nullum os confringi ad litteram, ut per hoc festinatio, et festinatus angeli transitus significaretur, qui festinare cogeret Ægyptios, ut Hebræos festinato exire compellerent, quasi idcirco Hebræi in esu agni ita essent festinabundi, ut tempus non haberent ossa agni contundendi ad medullam ejus excipiendam. Mystica vero causa fuit, ut significaretur sacrosanctum Christi Domini corpus infractum et integrum in passione mansurum, nec milites ipsius, uti aliorum crucifixorum, crura de more fracturos, quod quia præcipue intendebat significare hac figura Spiritus sanctus; hinc Joan. 19. 36. in Christi passione hæc Scriptura impleta dicitur : typus enim et figura proprie ipsa rei veritate impletur, cum scilicet illud fit, quod figura futurum præsignabat.

Tropologiam vide apud S. Bernardum serm. de cute, carne et ossibus animæ.

47. Faciet illud,] id est, sacrificabit illud per suum patremfamilias, rituque hic præscripto illud comedet et celebrabit.

Allegor. ut summatim omnia simul complectar, immolatio agni apertus fuit typus Christi in cruce immolandi, per quem à captivitate Pharaonis, id est diaboli, liberati sumus, et per ejus sanguinem ac crucem (quam significabant postes et superliminaria sanguine agni tincta) vindictam divinam effugimus, et liberamur ab angelo percutiente; hoc enim est, quod ait Apostolus 1. Corinth. 5. *Pascha nostrum immolatus est Christus.* Nam primo vespere immolabatur agnus: quia diu exspectatus tandem in consummatione seculorum immolatus est Christus. Hinc et multi ægri à Christo sanati sunt vespere, quando immolabatur agnus et quo Christus passus expiravit, ut patet Matth. 8. 16. et Marci 1. 32. Secundo, tota multitudo filiorum Israel eum immolat; quia omnes Judæi à Pilato petierunt Christum crucifigi. Tertio, die 14, cum plenilunium est immolatur agnus; quia Christus occisus totam illuminavit Ecclesiam. Quarto, Christus fuit quasi agnus ob puritatem, mansuetudinem, patientiam plusquam agninam, unde dicit Isaias cap. 53. *Quasi agnus coram tondente se obmutescet, et non aperiet os suum.* Quinto, masculus est ob fortitudinem; anniculus, quia in flore erat ætatis, immacu-

latus, ob innocentiam. Sexto, Christus fuit etiam quasi hædus, quia inter iniquos reputatus est: hædus enim peccatorem significat; deinde, quia ipse hostia pro peccato fuit; denique, quia peccata nostra suscepit. Septimo, hunc agnum immolamus et manducamus in Eucharistia. Unde S. Andreas Ægeæ Proconsuli Achaiæ crucis supplicium minanti, nisi idolis sacrificaret, respondit: *Ego omnipotenti Deo, qui unus et verus est, omni die sacrifico, non thuris fumum, nec taurorum mugientium carnes; sed immaculatum agnum, cujus carnes posteaquam omnis populus credentium manducaverit, agnus qui sacrificatus est integer perseverat et vivus.* Octavo, sanguine agni tingitur postis uterque, cum memoria passionis Christi in corde per fidem, et in ore per professionem imprimitur; *corde* enim *creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem:* tingitur et superliminare, cum cor nostrum ad spem cœlestium per meritum passionis Christi elevatur. Nono, sanguis postibus illitus ab exterminatore liberat; quia omnes, qui Christi meritis non salvantur, mors æterna condemnat. Decimo, carnes ejus nocte comeduntur; quia Christum in Eucharistia non videmus, sed in fidei obscuritate credentes quiescimus. Undecimo, non comeduntur crudæ aut lixæ, sed assæ: crudas carnes comedit, qui Christum solum hominem credit; lixas aqua, qui humana ratione et sapientia mysteria passionis et Eucharistiæ examinat, ut, qui in Eucharistia verum Deum et hominem latere non credit: assas comedit, qui igneam charitatem, qua Christus pro nobis tostus est, considerat et amplectitur. Christus enim, ut canit D. Thomas,

Se nascens dedit socium,
Convescens in edulium,
Se moriens in pretium,
Se regnans dat in præmium.

Duodecimo, si quid remanserit ex eo usque mane, igni comburitur; quia quod de Christi mysteriis intelligere non possumus, potestati Spiritus sancti humiliter reservamus, inquit S. Gregorius homil. 22. in Evang. Decimo tertio, totus agnus comedi debet; quia totus Christus cum omnibus, quæ de eo docet Ecclesia, credi debet, nec ullus fidei articulus rejici potest. Decimo quarto, soli Hebræi et circumcisi, id est Christiani et baptizati, ex eo comedunt, et qui peccati præputium contraxit, debet illud circumcidere, antequam eo vescatur. Decimo quinto, agnus comedi debet cum azymis panibus et lactucis agrestibus; sic Eucharistia cum animi puritate, et dolore de peccatis sumenda est: rursum Christi passio cum magna mentis puritate et compunctione ruminanda est. Audi S. Ambros. in orat. ante Missam dicenda: *Quanta cordis contritione, et lacrymarum fonte, quanta reverentia et tremore, quanta corporis castitate, atque animi puritate illud divinum et cœleste mysterium celebrandum est, Domine Deus, ubi caro tua in veritate sumitur, ubi sanguis tuus in veritate bibitur, ubi summis ima, humanis divina junguntur? ubi adest sanctorum præsentia angelorum, ubi tu es sacerdos et sacrificium mirabiliter et ineffabiliter? Quis digne hoc mysterium celebrare post, nisi tu Deus omnipotens offerentem feceris dignum?* Decimo sexto, caput cum pedibus et intestinis vorandum est: caput, Christi divinitatem; pedes, humanitatem; interiora, secretiora mysteria significant; quæ omnia debemus vorare, id est credere: *Sacramentum Dei altissimi*, inquit S. Bern. in epist. *suscipiendum est, non discutiendum; venerandum, non dijudicandum; fide sortitum, non innatum; traditione sancitum, non adinventum.* Et serm. 20. in Cantic. *Christus*, ait, *tangi potest; sed affectu, non manu; voto, non oculo; fide, non sensibus. Tangis manu fidei, desiderii digito, devotionis amplexu, tangis oculo mentis.* Decimo septimo, agnus in multis domibus comeditur: quia in multis Ecclesiis Christus immolatur et sumitur. Decimo octavo, non licet particulam agni extra domum efferre: quia Eucharistiam non licet dare infidelibus, schismaticis, et aliis qui sunt extra Ecclesiam. Decimo nono, os non confringitur: quia crura Christo in cruce pendenti frangenda non erant, sicut latronibus, Joannis 19. 36. Rursus os, id est, fortitudo virtutis et excellentiæ Christi passione non erat frangenda, sed tantum caro ejus infirma. Vicesimo, qui comedit agnum, renes accingat; qui comedit Christum in Eucharistia, libidinem et delectationes carnis restringat, inquit S. Gregorius. Vicesimo primo, idem teneat baculum, quasi viator tendens in cœlum: est enim Eucharistia viaticum peregrinantium et morientium: rursum baculo iter peragrat, id est, bonis operibus et laboribus insistat, et in virtutibus crescat. Ita de S. Ambrosio narrat Paulinus in ejus vita, eum jam moriturum ab Honorato Vercellensi Episcopo, divinitus monito, Eucharistiam tanquam viaticum accepisse. Audi et S. Chrysost. lib. de Sacerdotio: *Quidam*, inquit, *mihi narravit, qui id viderat et audierat, quod qui de hac vita migraturi sunt, si mysteriorum hujusmodi, cum pura conscientia fuerint participes, spiritum afflaturi, ab angelis, illorum corpora satellitum more stipantibus propter assumptum illud Sacramentum, hinc recta in cœlum abducantur.* Hac de causa Eucharistia à Patribus vocatur *Pharmacum immortalitatis;* quia ejus virtute non tantum anima beatur, sed et corpus à morte resurget ad gloriam. Vicesimo secundo, calceatus sit, ut per lapides et spinas, id est difficultates omnes, inoffenso pede in cœlum penetret. Vicesimo tertio, cum festinatione comeditur agnus; quia in Eucharistia non tam quæritur voluptas, quam nutrimentum et vires ad labores in via Dei perferendos, et ad festinandum in patriam cœlestem. Vicesimo quarto, primogeniti Ægyptiorum, quia de agno non comederunt, mortui sunt: sic qui Eucharistiam neglexerit morte æterna peribit. Unde ait Christus Joan. 6. *Nisi manducaveritis carnem filii hominis, et biberitis ejus sanguinem, non habebitis vitam in vobis.* Ita ex S. Gregorio, Beda, et aliis Abulensis quæst. 50. et Ribera lib. 5. de Templo cap. 4.

CAPUT DECIMUM TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

JUBET DEUS SIBI OFFERRI PRIMOGENITA HOMINUM ET PECORUM. SECUNDO, V. 17. DEUS EDUCIT HEBRÆOS NON PER PHILISTHÆAM, SED PER VIAM DESERTI. HEBRÆI SECUM DEFERUNT OSSA JOSEPH. TERTIO, V. 21. DESCRIBITUR COLUMNA IGNIS ET NUBIS, QUÆ FUIT DUX ITINERIS.

1. LOCUTUSQUE est Dominus ad Moysen, dicens : 2. Sanctifica mihi omne
primogenitum quod aperit vulvam in filiis Israel, tam de hominibus quam
de jumentis : mea sunt enim omnia. 3. Et ait Moyses ad populum : Me-
mentote diei hujus in qua egressi estis de Ægypto et de domo servitutis;
quoniam in manu forti eduxit vos Dominus de loco isto, ut non comeda-
tis fermentatum panem. 4. Hodie egredimini mense novarum frugum.
5. Cumque introduxerit te Dominus in terram Chananæi et Hethæi et
Amorrhæi et Hevæi et Jebusæi, quam juravit patribus tuis ut daret tibi, terram fluentem lacte
et melle, celebrabis hunc morem sacrorum mense isto. 6. Septem diebus vesceris azymis, et
in die septimo erit solemnitas Domini. 7. Azyma comedetis septem diebus : non apparebit
apud te aliquid fermentatum, nec in cunctis finibus tuis. 8. Narrabisque filio tuo in die illo,
dicens : Hoc est quod fecit mihi Dominus, quando egressus sum de Ægypto. 9. Et erit quasi sig-
num in manu tua, et quasi monumentum ante oculos tuos, et ut lex Domini semper sit in ore
tuo; in manu enim forti eduxit te Dominus de Ægypto. 10. Custodies hujuscemodi cultum sta-
tuto tempore à diebus in dies. 11. Cumque introduxerit te Dominus in terram Chananæi, sicut
juravit tibi et patribus tuis, et dederit tibi eam : 12. separabis omne quod aperit vulvam Domino,
et quod primitivum est in pecoribus tuis : quidquid habueris masculini sexus, consecrabis Do-
mino. 13. Primogenitum asini mutabis ove : quod si non redemeris, interficies. Omne autem
primogenitum hominis de filiis tuis, pretio redimes. 14. Cumque interrogaverit te filius tuus
cras, dicens : Quid est hoc? respondebis ei : In manu forti eduxit nos Dominus de terra Ægypti,
de domo servitutis. 15. Nam cum induratus esset Pharao, et nollet nos dimittere, occidit Do-
minus omne primogenitum in terra Ægypti, à primogenito hominis usque ad primogenitum ju-
mentorum : idcirco immolo Domino omne quod aperit vulvam masculini sexus, et omnia pri-
mogenita filiorum meorum redimo. 16. Erit igitur quasi signum in manu tua, et quasi appensum
quid, ob recordationem, inter oculos tuos : eo quod in manu forti eduxit nos Dominus de
Ægypto. 17. Igitur cum emisisset Pharao populum, non eos duxit Deus per viam terræ Phi-
listhiim quæ vicina est : reputans ne forte pœniteret eum, si vidisset adversum se bella consur-
gere, et reverteretur in Ægyptum. 18. Sed circumduxit per viam deserti, quæ est juxta mare
Rubrum; et armati ascenderunt filii Israel de terra Ægypti. 19. Tulit quoque Moses ossa Jo-
seph secum, eo quod adjurasset filios Israel, dicens : Visitabit vos Deus, afferte ossa mea
hinc vobiscum. 20. Profectique de Socoth, castrametati sunt in Etham in extremis finibus solitu-
dinis. 21. Dominus autem præcedebat eos ad ostendendam viam, per diem in columna nubis,
et per noctem in columna ignis; ut dux esset itineris utroque tempore. 22. Nunquam defuit
columna nubis per diem, nec columna ignis per noctem, coram populo.

2. SANCTIFICA MIHI OMNE PRIMOGENITUM.] q. d. Separa à communi usu omne primogenitum, ut mihi dicetur et offeratur.

Nota. Non præcipit hic Deus, ut id fiat hoc tempore, quo omnes occupati erant in egressu, sed ut fiat postea, cum opportunum fuerit, videlicet, cum possederint terram Chanaan, ut patet v. 11. subnectit tamen Deus hanc legem præcepto de agno; quia, sicut agni immolatio, ita et primogenitorum oblatio, Hebræis jugiter refricare debebant memoriam suæ liberationis ex Ægypto : hanc enim effecit et procuravit Deus per cædem primogenitorum totius Ægypti; quia ergo tunc cecidit Deus primogenita Ægypti, ut Hebræos quasi primogenitos suos inde liberaret, et quia tunc intacta servavit primogenita Hebræorum habitantium in Ægypto; hinc hac lege eadem sibi offerri, ac quasi sua, et à se conservata sibi reddi depoposcit. Unde hæc agni æque ac primogenitorum oblatio sunt primæ legis veteris, sive Mosaicæ cæremoniæ.

OMNE PRIMOGENITUM QUOD APERIT VULVAM,]

quod primo vulvam matris reserando, naturali more in lucem hanc egreditur, quodque principium est generationis maternæ. Unde Cyril. Hierosol. homil. de occursu Domini, negat hoc Christo convenire: Christus enim nascens non reseravit vulvam matris, sed clausum matris virginis uterum penetrando, prodiit in lucem; ideoque hac lege non tenebatur, licet sponte sua illi se subjecerit, eamque servarit. Ita Cyrillus et Hormisda Papa epist. 1. cap. 3. quanquam contrarium doceant Rupert. Abulens. Jansen. qui putant aperiri vulvam non significare aliud, quam primo nasci, et sic Christum quoque aperuisse vulvam matris suæ. Verum plus significat apertio vulvæ, uti patet ex terminis. Tertio, plane ex adverso Origenes, S. Ambrosius, S. Chrysost. S. Hieron. Theoph. Euthym. in Lucæ 2. putant hac lege solum Christum comprehendi, eo quod ipse solus natus sit ex virgine, ideoque solus in partu matris uterum aperuerit; id est, ex eo hactenus clauso prodierit; nam in aliis mulieribus uterus aperitur primo, non in partu, sed in congressu maritali ante conceptum. Verum hic sensus subtilior est, et litteram videtur evertere. Præcipitur hic enim Hebræis, ut singuli suos primogenitos Deo offerant: non ergo lex hæc Christum solum spectat, sed potius eum excludit.

Itaque dico, τὸ *quod aperit vulvam*, hic additur primogenito: Primo, ut ab hac lege excludatur Christus. Secundo, ne quis patris solius primogenitos offerendos putaret: nam in pecoribus manifestum est primogenitum matris, non patris, debere spectari et offerri: idem est in hominibus. Unde notat S. August. q. 23. primogenitum hic à Septuaginta vocari πρωτοτόκον à primo matris partu, non autem πρωτογενῆ à prima patris generatione. Hic vice versa Script. cum de æterna et increata Filii à Patre generatione loquitur, eum vocat non μονοτόκον, sed μονογενῆ, id est unigenitum Patris. Quare ex hac lege primogenitus non erat, si pater virgo viduam aliunde jam habentem proles duxisset, ex eaque primum sibi filium generasset; hic enim primus ejus filius non primo aperuisset matris vulvam, utpote ex qua alii jam ante prodiissent. E diverso, qui plures habebat uxores, singularum primogenitos ex hac lege Deo offerre debebat. Unde Hebr. Chald. et Septuag. habent, *aperiens omnem vulvam*, et Lucas c. 2. 23. *Omne masculinum adaperiens vulvam, sanctum Domino vocabitur.* Hinc et Christus quasi matris suæ primogenitus Deo oblatus est; esto hac lege non teneretur, ut dixi.

Rursum primogenitus hic aperiens vulvam matris Deo consecrandus, debebat esse masculus (ut patet v. 12. qui primo ex ea nascebatur; nam si femina primo ex ea fuisset nata, deinde masculus, is masculus non censebatur hac lege primogenitus; quia is non primo aperiebat vulvam matris, utpote quæ per sororem feminam jam ante fuerat aperta.

Discant hic parentes novi Testamenti, non obsistere filiis, etiam primogenitis, si Religionem ingredi, Deoque se consecrare velint; in veteri enim lege parentes omnes ex Dei lege primogenitos; etiamsi unigeniti essent futuri, Deo offerre tenebantur. Si id fecerunt Judæi, Deo jubente, quidni idem faciant Christiani Deo consulente et vocante? Libenter parentes primogenitos suos offerunt regibus et principibus, ut iis in aulis ipsorum serviant: quidni libentius offerant eos Regi regum, et Domino dominantium ut sint cives Sanctorum, domestici, imo aulici Dei? Imitentur B. Annam, quæ suum Samuelem Deo tam libenter obtulit, ideoque quinque proles pro uno Samuele, à Deo remuneratore recepit.

Allegorice, Christus primogenitus omnis creaturæ Deo sanctificatus et consecratus est; et per eum omnis creatura.

Tropol. primogenita damus Deo, cum ipsi primordia operum nostrorum offerimus, ut cedant in ejus laudem et honorem, utque ab eo prosperentur et benedicantur, quod sane non tantum mane, sed et per diem sæpe in initio operis cujusque viri sapientes et pii faciunt, ita Rabanus. Rursum, primogenitum nostrum est cor: quia illud ante alia membra primo in embryone formatur. Accipitribus dari solet cor avium, quas prædantur. Christus è cruce prædatus est cor nostrum: ipsi ergo illud offeramus: ipse illud nobis reddet purum, sanctum, quietum, lætum et beatum. Socrati (ait Seneca l. 1. de Benefic. c. 7.) cum multa multi pro suis quisque facultatibus offerrent, Æschines pauper auditor: *Nihil, ait, dignum te, quod dare tibi possim invenio, et hoc modo pauperem me esse sentio. Itaque dono tibi, quod unum habeo, me ipsum: hoc munus rogo qualecumque est boni consulas, cogitesque alios cum multum tibi darent, plus sibi reliquisse.* Cui Socrates: *Quidni tu, ait, magnum munus dederis? nisi forte parvo te æstimes: curabo ergo ut te meliorem tibi reddam, quam accepi.* Hæc Seneca. Tu vero Æschinem imitare, non Socrati, sed Deo totum dona teipsum. Si donaveris, multo te tibi meliorem reddet.

In filiis,] inter filios. Secundo, littera *bet*, id est *in*, ponitur pro בין *ben*, id est inter.

Mea sunt enim omnia,] non tantum titulo creationis et dominii, quod in omnia à me creata habeo et possideo, sed etiam, et vel maxime, titulo liberationis et redemptionis, qua ab exterminatore primogenita vestra tutatus, ea quasi à morte redemi, eaque vobiscum ex Ægyptiaca servitute eduxi: hinc tertio, mea sunt, titulo justi hujus præcepti, quo ea à vobis æquissime exigo, imo repeto.

3. Egressi estis,] egredimini: est enallage temporis, eaque huic loco congrua; non enim possumus meminisse, nisi præteritorum.

In manu forti,] magno robore et potentia suis plagis affligens Pharaonem, itaque potenter eum cogens vos missos facere; per hanc ergo potentem suam vindictam eduxit vos Deus.

4. Hodie egredimini mense novarum frugum.] Ita Hebr. Chald. et Septuag. unde mirum est Pagnin. vertere: *hodie egredimini mense Julio.* nam pascha, quo Judæi egressi sunt, non in Julio, sed semper in Nisan, id est Martio, celebratum est. Fefellit Pagninum, quod ipse אביב *abib*, pro אב *ab* acceperit: hæc enim licet voce sint affinia, re tamen et significatione plurimum differunt. *Ab* enim certum mensem, scilicet Julium, significat; *abib* vero non proprium mensis, sed appellativum est nomen, significans *virens*, sive culmus id sit sive spica. Ita enim noster Interpres alibi vertit, ut patet Exodi 9. 31. Extenditur *abib* etiam ad segetes in grana maturescentes, necdum tamen plane maturas, ut patet Levit. 2. 14. Illarum enim manipulus altera die azymorum offerebatur, to-

tis primum granis, deinde in farinam contusis, vocaturque *abib :* unde ulterius translatum est *abib*, ut significet mensem quo primæ hæ fruges hordeaceæ progignebantur, et Deo offerebantur : qui erat mensis pascha, sive Nisan; qua de causa Septuag. passim vocant *mensem novorum*, et Noster *mensem novarum frugum*, vel, *primum verni temporis*, quia continebat æquinoctium vernum, Deut. 16. 1.

5. Cumque introduxerit te Dominus in terram Chananæi.] Hinc patet hanc legem comedendi phase et azyma, uti et præcedentem de offerendis primogenitis, non obligasse Hebræos totis 40 annis, quibus vagabantur in deserto instabiles, et rebus omnibus incompositis : idem de sacrificiis in Levitico præscriptis dicendum est. Idem patet Deuter. 12. v. 1. et 9. ubi quoque causam hujusce rei dat Deus dicens : *Neque enim usque in præsens tempus venistis ad requiem et possessionem quam Dominus Deus daturus est vobis.*

Dices : Num. 3. vers. 10. 11. 12. in Sinai sub finem anni hujus, quo egressi erant Hebræi ex Ægypto, Deus exigit ab eis primogenita.

Resp. novum id esse præceptum, et diversum ab hoc, quod tamen ab hoc occasionem et originem accepit. Unde et nova ibidem oblationis primogenitorum fuit forma : nam ibi v. 43. Moses jussu Domini recensuit primogenitos filiorum Israel, invenitque eos esse numero viginti duo millia et 273; quorum loco Deus ascivit sibi et suo cultui Levitas omnes, qui inventi sunt pene totidem, scilicet viginti duo millia, cæteros 273 primogenitos, qui in populo supererant, et numerum Levitarum superabant; jussit Deus redimi persolutis in singula capita quinque siclis; primogenita vero pecorum voluit Deus dari Levitis, qui jam sui erant, suoque cultui addicti. Ibi ergo non præscribitur proprie oblatio, sed tantum numeratio primogenitorum Israelis, idque eo fine ut eorum vice substituantur Levitæ, qui totidem erant, ad serviendum Deo in tabernaculo. Tunc ergo primo hæc lex impleta, et in Levitas commutata est : deinceps vero singuli primogeniti Deo offerri, et quinque siclis redimi debuerunt Num. 18. 16.

9. Et erit quasi signum in manu tua, et quasi monumentum ante oculos tuos.] Corrige cum Bibliis Roman. Hebræis et Chald. *inter oculos tuos;* Septuag. tamen vertunt, *ante oculos tuos;* sed eodem res redit.

Judæi hæc crasse accipiunt, utque huic Dei præcepto satisfaciant, legem decalogi membranulis inscriptam brachio, fronti, fimbriis, aut ostiis domus affigunt; et hæc sunt phylacteria ac fimbriæ, quæ dilatabant Pharisæi, quæque carpit Christus Matth. 23. 5. Non enim hoc voluit hic Deus, nec loquitur de lege decalogi, sed paschatis et azymorum. Præcepit ergo tantum hac phrasi Deus Hebræis, ut jugem beneficii, et legis jam dictæ servent memoriam, ut illa tanquam res pendula inter oculos iis perpetuo obversetur, idque ad hoc ut ejus intuitu et consideratione ad Dei reverentiam, amorem, gratitudinem accendantur : hunc sensum significat τὸ *quasi*, cum ait : *Erit quasi signum, et quasi monumentum.* Unde S. Hieron. in Matth. 23. sic explicat : *Præcepta erunt in manu tua, ut compleantur ; erunt ante oculos tuos, ut die et nocte mediteris in eis.*

10. A diebus in dies,] id est, ab anno in annum. q. d. Certa et continua annorum serie. Hebræum enim ימים *iamim*, id est dies in plurali, significat annum.

11. Chananæi.] Sub hoc cæteras intelligit gentes in terra promissa habitantes; harum enim omnium pater fuit Chanaan. Gen. 10. 5.

12. Separabis,] Hebr. העברת *haabarta*, id est transire facies, ad Dominum scilicet, hoc est, offeres Domino omne quod aperit vulvam tam in hominibus, quam in jumentis.

Et quod primitivum est in pecoribus tuis.] Hebr. est בהמה *behema*, q. d. Jumentis tuis; jumenta proprie sunt animalia bajula, quæ homines, vel sarcinas portant, ut equi asini, cameli : pecora sunt, quæ pastum et cibum præbent, uti sunt oves, boves, capræ. Verum Scriptura non semper hoc discrimen observat, sed subinde hæc confundit. Hinc putant aliqui, lege hac primogenita non tantum pecorum, sed et jumentorum omnium, puta equorum, mulorum, camelorum, debuisse Deo offerri; idque docet Philo initio lib. de Sacerdotum honoribus; ubi addit primogenita equorum, asinorum, camelorum redimenda esse pretio, idque jure divino, unde aliqui putant ea quinque siclis æque ac primogenitos hominum, fuisse redempta. Verum nil tale exprimit Scriptura, sive jus divinum, imo primogenitum, v. g. capræ, vel ovis, non valebat illo tempore quinque, sed tantum duos, vel tres siclos.

Dico ergo hic tantum præcipi oblationem primogenitorum pecorum, id est ovium, caprarum et boum, non autem jumentorum, puta equorum, camelorum, etc. Id patet : nam v. 15. significat omnia hæc primogenita jumentorum, id est pecorum, Deo immolari, et, ut Hebræi habent, sacrificari solere; atqui Hebræi poterant tantum sacrificare oves, capras et boves, non autem equos, mulos, camelos, ut patet Levit. 1. v. 2. et 10. Ergo ovium tantum, caprarum et boum primogenita Deo erant offerenda ; offerebantur enim ad sacrificium. Adde, de solo primogenito asini statuit Deus v. sequenti, illum cum ove commutandum esse; ergo equorum, camelorum, aliorumque jumentorum primogenita hic neglexit et exclusit. Objici hic posset aliquid ex v. 15. sed illud ibi dissolvam.

Rursum objici posset id quod dicitur Numer. 18. 15. *Omne animal immundum redimi facies ;* sed bene respondet Abulens. animal immundum ibi vocari non id quod tale est secundum speciem, uti est equus, camelus, etc. sed quod tale est ex accidente, puta quod immundum est, quia cæcum, claudum, morbidum, ut proinde Deo immolari non possit, juxta legem Levit. 22. 22. Hinc sequitur quinque tantum animalium, puta ovis, bovis, capræ, hominis, et asini primogenita debuisse Deo offerri, uti docet Abulensis. Plura vide apud Franc. Suar. et Sebast. Barradium tractat. de Purificat. B. Virginis.

Quidquid habueris masculini sexus, consecrabis Domino.] Masculi enim digniores sunt feminis.

Tropol. S. Ambros. l. 1. de Cain et Abel c. 10. *Mentis*, inquit, *generationes et proles aliæ sunt femineæ, ut malitia, petulantia, luxuries, intemperantia, aliaque hujusmodi vitia, quibus animi nostri quædam enervatur virilitas, aliæ sunt masculinæ, ut castitas, patientia, prudentia, temperantia, fortitudo, justitia, quibus mens nostra et caro ipsa firmatur, et ad impigre obeunda virtutis munia erigitur, et ideo ait Isaias ; In utero accepi-*

mus, et peperimus spiritum salutis : masculum ergo parturivit et peperit, qui spiritum salutis effudit.

13. PRIMOGENITUM ASINI MUTABIS OVE.] *Asini*, id est asinæ : hujus enim aperitur vulva, et asinus tam mas est quam femina ; unde agno paschali additur τὸ *masculus*, ut dixi c. 12. 5.

Quæres : cur præ cæteris jumentis voluit Deus asinum, puta primogenitum asini, sibi offerri, ut scilicet pro eo offerretur ovis?

Resp. Quia ita ipsi placuit : causa tamen motiva videtur fuisse, quod Hebræi in Ægypto fere tantum habuerunt boves, et oves, et capras è pecoribus, et asinos è jumentis (ita Hebræi et Abulens.) quorum primogenitis pepercit Deus, quæque ipsi ex Ægypto salva eduxerunt : itaque horum omnium primogenita, titulo quasi compensationis postulavit sibi Deus, ut quibus tam familiaris esset asini usus, quibusque primogenita asinorum conservasset Deus, ab eis eadem deinceps reciperet. Secundo, voluit forte Deus sibi dari asinum, ut Hebræos hac ratione absterreret à cultu Priapi ; huic enim immolabatur asinus : hinc illud Ovidi, de asino, Fastor 1.

Hellespontiaco victima grata Deo.

idque ob genitalia asinina, et ingentia, de quibus ait Propheta : *Quorum carnes sunt uti carnes asinorum :* quam ob causam et Commodus Imp. ὄνος, id est asinus, est dictus. Verum quia stupidum hoc animal indignum erat quod Deo immolaretur, hinc jussit Deus ut illud cum ove commutaretur. Tertio, noluit Deus asellos à matre avelli, ne matrem affligeret : nullum enim animal ita amat proles suas, ut asinus et simia.

Tropol. S. Gregor. lib. 27. Moral. cap. 15. Asini, inquit, primogenita ove mutare, est immundæ vitæ primordia in innocentiæ simplicitatem convertere. Ita et Rupertus.

Nota. Asinis (qui in Palæstina veloces et fortes sunt, ut equi) uti solent Judæi præ equis et camelis. Hinc principes eorum asinis inequitabant, ut patet Judic. 10. vers. 4. et cap. 12. v 14. unde et Christus rex Sionis asino vectus ingressus est Jerusalem : quin et equorum usus, uti volunt aliqui, vel verius equorum copia Judæis vetita fuit, ut patet Deut. 17. 16. psal. 71. 7. Isaiæ 2. 8. idque in Isaiæ 2. scribentes S. Hieron. Basilius et Procopius diserte docent.

Atque hæc Gentilibus fabulæ occasionem dederunt, ut asinos in deserto Judæis aquam ostendisse, et Judæos asinum adorare affinxerint. Horum Gentilium antesignanus fuit Apion, contra quem scribit Joseph. lib. 2. cap. 10. Apionem secuti sunt Corn. Tacitus lib. 5. Plutarch. in Sympos. l. 4. quæst. 5. Rursum, quia à Judæis prodiere Christiani primi ; hinc in eos eadem calumnia derivata est, ut de ononychite, id est asino ungulato pictoris illius refert Tertull. Apolog. cap. 16. erat is, inquit, auribus asininis, altero pede ungulatus, librum gestans, et togatus, cum hac inscriptione, Deus Christianorum. Idem apud Minutium Felicem Cæcilius exprobrat Octavio. Quanquam Christianis calumnia hæc atque probrum ex Gnosticis sit conflatum ; Gnostici enim, teste Epiphanio hæresi 62, dicebant Dominum sabaoth asini formam habere, eo quod Judæ dictum et promissum sit : *Ligabit ad vitem asinam suam*, Genes. 49. 11. Et Numer. 22. asina Balaam pro Judæis, et Dei populo steterit, et cum equos ab hostibus captos subnervari jussisset Deus Josue, 11. 6 ; asinas tamen præcepisset servari Num. 31. 28.

QUOD SI NON REDEMERIS, INTERFICIES.] Si vilior sit primogenitus asini, quam ut eum pretio stato, puta ove, redimere velis, tunc eum non immolabis quidem, decervicabis tamen, et cervice præcisa interimes ; hoc enim significat Hebr. ערף *araph*, ut vel sic primogenitorum Ægypti, tuî gratia interemptorum habeas monumentum. Mirum est in Septuag. pro *interficies*, legi *redimes*. Sic enim habent εαν δε μη αλλαξης λυτρωση αυτο, id est, si vero non commutaveris, redimes illud : forte voluerunt, si ovis, cum qua commutandus erat pullus asini, non esset ad manum, tunc pullum hunc redimendum esse pretio ovis. Ita videtur exponere S. Ambros. lib. 2. de Cain cap. 2 ; sed tunc deest altera conditionis pars, scilicet hæc : Si nec ove, nec pretio ovis, pullum hunc asini redimere volueris, tunc eum interficies, uti habent Hebræa, Chald. et noster Interpres.

OMNE AUTEM PRIMOGENITUM HOMINIS IN FILIIS TUIS, PRETIO REDIMES,] quinque siclis, ut patet Num. 18. 16. Voluit Deus eos sibi oblatos iterum redimi. Primo, ut hæc redemptio refricaret eis memoriam redemptionis primogenitorum, cum hæc ab angelo et morte liberata sunt. Secundo, quia solos Levitas suo tabernaculo et cultui Deus destinaverat ; alioqui enim nimis magna fuisset turba sacerdotum et ministrorum Dei, qui proinde otiosi sæpe fuissent, et tamen ali debuissent à populo : quod ingens fuisset gravamen populi.

14. CRAS,] futuris temporibus, est synecdoche.

15. USQUE AD PRIMOGENITUM JUMENTORUM.] Omnia enim primogenita, etiam jumentorum, puta equorum, asinorum, camelorum, cæsa sunt in Ægypto in cujus rei memoriam Deus non jumentorum omnium, sed pecorum tantum primogenita sibi ab Hebræis offerri depoposcit, idque quia sola pecora sibi ad sacrificium delegit in Levitico. Pari modo licet in Ægypto feminæ quoque, quæ erant primogenitæ, sint cæsæ, Deus tamen ab Hebræis solos exigit masculos primogenitos, ut dignior sexus Deo dicaretur.

16. ERIT IGITUR QUASI SIGNUM IN MANU TUA, ET QUASI APPENSUM QUID.] Pro *appensum*, alii vertunt *frontale*. Judæi hoc rursum crasse accipiunt de scheda, fronti super oculos affixa, et ab aure una ad aliam porrecta, cui inscriptum erat : *Sanctifica omne primogenitum*, et : *Audi, Israel, Deus tuus unus est*, etc. In hoc frontali mira est Judæorum superstitio : dicunt enim ejus membranulam accipi debere ex corio animalis mundi, debere verba jam dicta illi inscribi ea parte qua carni animalis adhæsit, idque manu dextera, lineis rectissimis, charta integra non habente ullum foramen : si ea sit in cubili, non licere conjugio uti, nisi illa intra tertium scrinium recludatur, etc. Denique signa hæc, quæ ipsi inter suos singulis diebus cum capiti, tum sinistro brachio alligant, ut admoneantur præceptorum Dei, vocant תפלין *tephillin* à rad. תפל *taphal*, id est conjungere, alligare, appendere ; vel à תפלה *tephilla*, id est oratio, q. d. Oratoria quia ipsi in suis precibus iis quotidie utuntur, iisque se ab omni malo tutos putant. Ita referunt P. Fagius, Oleaster, Lipom. et alii. Verum hujus versus genuinum sensum dedi v. 9.

NON EOS EDUXIT DEUS PER VIAM TERRÆ PHILISTHIIM, QUÆ VICINA EST.] Hoc iter à Chanaan in Ægyptum per Philistinos, communiter dicitur esse decem dierum; Philo ait esse trium dierum.

NE FORTE POENITERET EUM, SI VIDISSET ADVERSUM SE BELLA CONSURGERE.] Dices: Etiam alia via pugnandum fuit cum Amalec, cap. 17. Resp. Illud prælium fuit unicum, post 40 dies ab exitu ex Ægypto initum, quod non tam Hebræorum armis, quam Dei singulari ope confectum est: si autem transissent Hebræi per Philistinos, statim et assidue eis pugnandum fuisset cum hostibus bellicosissimis; tales enim erant Philistini.

Spiritualiter, inquit Rupertus, *hoc Deus agit in omnibus electis suis in Ægypti exitu, id est, in principio conversionis; ut novitiis pacatam à vitiis paret viam, ut tranquille et delectabiliter egrediantur, ne subitis tentationibus pulsati à sancto proposito vix incepto deterreantur.* Pulchre quoque S. Gregor. l. 24. Moral. c. 12. *Tres*, inquit, *modi sunt hominum conversorum ad Deum, inchoatio, medietas atque perfectio: in inchoatione, inveniunt illi blandimenta dulcedinis; in medio tempore, certamina tentationis: ad extremum vero, perfectionem plenitudinis. Prius ergo illos dulcia suscipiunt, quæ consolentur, postmodum amara, quæ exerceant; et demum suavia atque sublimia, quæ confirment, nam et sponsam suam vir quisque prius dulcibus blandimentis fovet: quam tamen jam conjunctam asperis increpationibus probat: probatam vero securis cogitationibus possidet. Unde et plebs Israelitica cùm despondente se Deo, ad sacras mentis nuptias ex Ægypto vocaretur, quasi arrharum vice prius accepit blandimenta signorum: conjuncta autem, probationibus exercetur in eremo; probata vero, in repromissionis terra virtutis plenitudine confirmatur; ita quoque vitam uniuscujusque conversi, et inchoatio blanda permulcet, et aspera medietas probat, et plena post perfectio roborat.* Subdit S. Greg. *Sæpe tam diutina sunt tentationum certamina, quam longa inchoationum fuerant blandimenta; sæpe etiam non: nunquam tamen laborem tentationis dispar sequitur perfectio firmitatis: quia juxta summam certaminis, remuneratur quisque plenitudine perfectionis.* Additque novitios in eo plerumque labi, quod, dum initio aliqua dona et consolationes à Deo accipiunt, mox se perfectus putant: unde dum subita tentationis procella tanguntur, consternantur et pene se perditos putant, qui si primæ dulcedini non nimis tribuissent, didicissentque in prosperis cogitare de adversis, prævidissent hæc ita futura, nec fuissent turbati, cogitantes hunc esse Dei morem, et ordinem.

18. ET ARMATI ASCENDERUNT FILII ISRAEL DE TERRA ÆGYPTI.] Pro *armati*, hebr. est חמשים *chamuschim*, id est quini et quini. Unde Calvinus carpit nostrum Interpretem, qui vertit, *armati*, vertique vult, *dispositi*. Verum passim Hebræi, ut R. Abraham, Aben Esra, Andr. Masius in Josue, 1. 14. et alii *chamuschim* accipiunt pro חלוצים *chalutsim*, id est armati, vel succincti lumbos. Aquila quoque et Symmach. vertunt, καθωπλισμένοι, id est armati; itaque recte versum esse ab Aquila, consonant universa synagogarum subsellia, ait S. Hieron. ad Damasum q. 2; quia enim quini incedunt in acie milites armati: hinc *chamuschim*, id est quini, idem est quod armati, per metalepsin Hebræis usitatam.

Aliter Cajet. *chamuschim*, inquit, idem est quod quintati, id est armati, sive accincti gladiis et armis in loco quinque costarum: ibi enim solemus gladium appendere. Negat Calvinus Hebræos hic habuisse arma; unde enim, inquit, ipsi inopes tot et tanta sibi comparassent? Resp. honestiores jam ante ea domi suæ habuisse; alios jam ante præmonitos de egressu, ea sibi comparasse; alios ab Ægyptiis ea commodato accepisse: nam eos habuisse arma patet ex bello, quod paulo post cum Amalecitis gesserunt.

Septuag. pro *armati* vertunt, *quinta generatione. Chamuschim* enim significat quintam, scilicet generationem, uti subaudiunt Septuaginta. Estque id quoque verum, si generationes tribus Judæ computes. Judas enim genuit Phares; Phares genuit Esron; Esron genuit Aram; Aram genuit Aminadab; Aminadab genuit Naason, qui fuit princeps tribus Juda in deserto. Alioqui si generationes Levi supputes, invenies tantum quatuor: nam Levi genuit Caath; Caath genuit Amram; Amram genuit Aaron; Aaron genuit Eleazar, qui cum patre egressus est ex Ægypto. Et hoc computu promisit Dominus Abrahæ, generatione quarta Hebræos exituros ex Ægypto, Genes. 15. 16. Ita S. Hieron. ad Damasum. Aliter S. August. q. 49. Generatio, inquit, est seculum, puta spatium centum annornm: jam quarta generatione, id est quarto centenario annorum completo, et quinto inchoato, Hebræi egressi sunt ex Ægypto, uti promiserat Deus Abrahæ, Genes. 15. 16.

Nota τὸ *armati*: hactenus Hebræi inermes servierant Ægyptiis, lateres et lutum tractaverant; tunc liberi exituri Ægypto armantur ad bella.

Sic tropol. Qui è servitute et regno mundi et diaboli eripere se cupit, armare se debet ad prælia: memento, ô Christiane, et Christi esse militem, ad bellum vocari, arma tractare debere. Paulus Æmilius militibus res non necessarias curantibus, jussit ut quiescerent, nec aliud facerent, quam enses acuere, cætera sibi curæ fore. Idem *militi dicebat hæc tria esse curanda: corpus, ut quam validissimum et pernicissimum habeat; arma apta; animum ad subita imperia paratum; reliqua diis et imperatori curanda relinquere.* Testis est Livius lib. 4. C. Crassus militem videns sine gladio currentem: *Heus*, inquit, *commilito, pugno uteris pro gladio?* Multis Othonem Imp. rogantibus ne, deposito imperio, exercitum ac Remp. desereret, quidam è gregariis militibus sublato ense dixit: *Scito, Cæsar, sic pro te omnes animatos esse;* moxque seipsum jugulavit: testis est Suetonius in Othone. Cum Antonius pararet classem cum Cæsare conflicturus, quidam tribunus militum, vir fortis et in armis exercitatus, Antonio prætereunti corpus suum multis cicatricibus insignitum ostendit dicens: *O imperator, cur his vulneribus, aut huic gladio parum fidis, inque lignis fragilibus spem reponis? Sine Phœnices et Ægyptii classe pugnent: nobis Romanis terram da, in qua consuevimus vel hostem vincere, vel mortem oppetere.* Testis est Plutarchus in Antonio. Præclare Cicero, 3. Tuscul. *Necesse est*, ait, *qui fortis sit, eumdem esse magni animi; qui magni animi, invictum; qui invictus, eum humanas res despicere.*

atque infra se positas arbitrari. Despicere autem nemo potest eas res, propter quas ægritudine affici potest, nisi fortis. Ex quo efficitur fortem virum ægritudine nunquam affici, omnes autem sapientes fortes esse. Applicet sibi hæc miles Christianus.

19. Tulit quoque Moyses ossa Joseph secum.] Historia Scholastica narrat quod Nilus, exundans eo anno quo Hebræi egressi sunt, operuerit loculum Joseph; cum ergo eum invenire non posset Moses, scripsit nomen Dei tetragrammaton in lamina aurea; illa autem mox enatavit ad loculum Joseph, eumque detexit. Alii hunc loculum per ovem ostensum tradunt, ovem, inquam, quæ Hebræos et loculum hunc comitata sit per desertum, illudque significari putant, psal. 79. v. 1. *Qui deducis velut ovem Joseph.* Sed hæc sunt fabellæ Thalmudicorum.

Nota. Verisimile est Mosen etiam aliorum Patriarcharum, puta fratrum Joseph, ossa secum extulisse. Nam Actor. 7. 16. constat eos omnes in Palæstinam translatos esse, et sepultos in Sichem; neque apparet, quo alio tempore, quam hoc, transferri potuerint. Hic tamen tantum ossium Joseph fit mentio, quia Joseph adjurarat Hebræos, uti id facerent, ipseque hunc eis egressum prædixerat. Voluit autem Hebræos sua ossa efferre; quia cura pii inter suos sepulcri eum tangebat, et ut posteri horum ossium intuitu vaticinii memores, certa fide et spe iter in terram promissam capesserent. Vide dicta Gen. 47. v. 29. et 30.

20. Profectique de Socoth castrametati sunt in Etham.] Hebræi castra secunda fixerunt in Etham, sicuti prima fixerunt in Socoth. Etham situm erat in ultima solitudine, vicina mari Rubro, et montibus prærupta; unde forte et nomen accepit. Etham enim hebr. fortem, indeque asperum et præruptum significat.

Nota hic quatuor miracula Hebræis data et continuata per 40 annos. Primum fuit, quod in tanta eorum turba nemo esset æger aut debilis, ut vellet aut deberet remanere in Ægypto, sed omnes essent sani ac valentes ad iter alacriter et constanter peragendum; Deus enim omnibus illis robur et alacritatem suggerebat, ne laborem itineris gravate ac moleste ferrent, et hoc est quod dicitur Psalm. 104. *Et non erat in tribubus eorum infirmus*, hebraice חושל *chosel*, id est nutans, vacillans. q. d. Inter eos nullus erat æger, imo ne debilis quidem aut imbecillis, sed omnes erant alacres et expediti. Secundum, quod calcei et vestes eorum cum pueris creverint, et per quadraginta annos non fuerint attrita, nec consumpta, uti dicitur, Deuter. 8. 1. et cap. 29. 5. Tertium fuit manna. Quartum fuit columna ignis et nubis, de qua jam sequitur.

21. Dominus autem præcedebat eos ad ostendendam viam per diem in columna nubis.] *Præcedebat eos* non in ipsa castrorum metatione; ibi enim sistebat, sed in profectione; eduxit enim eos ex Ægypto, et deinceps semper proficiscentes deduxit et præcessit. Unde sequitur columnam hanc itineris ducem, primo apparuisse non in Etham, sed in Ramesses; inde enim primo egressi sunt Hebræi. S. Hieron. videtur contrarium dicere, scilicet quod columna hæc primo visa sit in Etham; sed vult dicere, quod S. Scriptura primo hujus columnæ faciat mentionem in Etham, sic et in Etham tantum facit mentionem ossium Joseph asportatorum, cum tamen constet ex Ramesses ea esse exportata.

Rursum, hæc columna præcedebat castra Hebræorum, mota non motu circulari cœlorum; ita enim in orbem raptata fuisset: non etiam ventorum flatu; sed ducente eam angelo, qui erat quasi motor et auriga columnæ, ut patet cap. 14. 19. Angelus ergo impellebat eam, ut primam tribus Judæ aciem proficiscentem præiret, quando castra erant mutanda et movenda; quando vero erant locanda et figenda, angelus eam super castra, puta supra primam aciem tribus Juda, uti volunt aliqui, vel potius supra medium castrorum, ut volunt alii, quasi defixam detinebat; fabricato autem postea tabernaculo, illi incumbere faciebat, ut patet cap. ult. v. 34.

Nota novem proprietates hujus columnæ. Primo, hæc columna Hebræos præcessit per 40 annos, eosque ex Ægypto in Chanaan deduxit. Secundo, hæc columna viam ostendebat, ut scirent qua esset eundum per deserta avia et invia. Tertio, columna hæc jam movebatur, jam quiescebat; cum movebatur, movebant se castra Hebræorum; cum quiescebat, et incubabat tabernaculo, quiescebant et castra. Quarto, columna hæc erat ingens, longa, lata, et crassa instar magnæ turris, ut à tantis castris ubilibet videri posset, puta à tricies centenis millibus hominum, quæ facile occupabant locum decem milliarium Italicorum, inquit Pererius. Quinto, motor et stator columnæ erat angelus. Sexto, per diem apparebat, ut columna nubis, per noctem, ut columna ignis ad illuminandum castra; idque vicissim et assidue singulis diebus et noctibus. Septimo, in hac columna sæpe Deus apparebat ac loquebatur Mosi et Hebræis, suamque ostendebat gloriam et magnificentiam. Octavo, hæc columna nubis tota obumbrabat castra, eaque ab æstu solis protegebat, uti dicam inferius. Nono, hæc nubes dispescuit Hebræos ab Ægyptiis, hos obtenebrando, illos illuminando, atque Dominus per eam prospiciens interfecit exercitum Ægyptiorum, c. 14. v. 24.

Hinc Sapient. 10. v. 17. de hac columna duce viæ dicitur: *Deduxit eos in via mirabili, et fuit illis in velamento diei, et in luce stellarum per noctem.*

Allegorice hæc omnia facile est adaptare Christo, et Spiritui sancto; Christus enim est columna propter rectitudinem et stabilitatem, et quia ipse fulsit Ecclesiam, et infirmitates nostras, facitque ut et ipsa Ecclesia sit columna et firmamentum veritatis, ipsique Sancti sint columnæ. Hinc Apocal. 3. 12. dicitur: *Qui vicerit, faciam eum columnam in templo Dei mei.* Rursum, Christus est columna ob crucem. *Est enim crux Christi humani generis columna,* inquit S. Hieron. in psalm. 95. Secundo, Christus est nubes, qua homo; est ignis, qua Deus: nam, ut ait S. Ambros. in psal. 118. nubes est nebula corporis nostri, sed in Christo levis, id est, cœlesti Spiritus sancti operatione sancta, nullaque sorde gravis, Isaiæ 19. 1. Sol ergo, ut tolerari posset, venit in nube, id est, Deus, ut cum hominibus versaretur, venit in carne, qua deitatem suam velavit et vestivit. Tertio, Christus instar columnæ hujus fideles suos obumbrat, protegit, et ad terram viventium, quam electis suis pro-

misit, deducit; ipse enim est dux noster, qui de se ait: *Ego sum via, veritas et vita.*

Sed cur est hæc columna ignis per noctem, nubis per diem? Resp. S. Gregor. hom. 21. in Evang. ut significetur Christum in die, id est, in vita justi, esse nubem, id est blandum; sed in nocte, id est vita peccatoris, quasi igneum, id est terribilem apparere. Rursum, Christus in die, id est in hac vita, ostendit se lenem, ut nubes, sed in nocte, id est in morte, et altera vita, puta in judicio et gehenna, se quasi ignem formidabilem ostendet. *In fulgure*, inquit sanctus Gregorius, *terror timoris est, in nive autem blandimentum candoris: Hinc in resurrectione Christi angelus talis apparuit, ut sua specie et terreret reprobos, et mulceret pios. Unde Hebræos per deserta gradientes columna ignis in nocte, et columna nubis præibat in die; in igne enim terror est, in nube visionis lene blandimentum; dies autem vita justi, et nox accipitur vita peccatoris: in die igitur columna nubis monstrata est, et in nocte columna ignis; quia Deus in judicio veniens per lenitatis mansuetudinem blande justos demulcebit, peccatores autem per justitiæ districtionem terrebit.*

Potest secundo, columna ignis Christum, qui lux est mundi; columna vero nubis Spiritum sanctum, ejusque obumbrationem et sanctificationem significare; Christus enim, et Spiritus sanctus sunt una columna, id est, una deitas. Ita S. Ambros. lib. 2. de Sacram. c. 6. et ex eo multi Interpretes in 1. Corinth. 10. v. 1.

Recte S. Greg. *Spiritus sanctus*, inquit, *monet, movet et docet: monet memoriam, movet voluntatem, docet rationem; nec minimam paleam intra cor quod possidet residere patitur, quam non igne circumspectionis et compunctionis exurat, contra stultitiam suggerit sapientiam, contra hebetudinem intellectum, contra præcipitationem consilium, contra timorem fortitudinem, contra ignorantiam scientiam, contra duritiem pietatem, contra superbiam Dei timorem.*

Et S. Bernard. serm. 2. de Pentecoste: *Spiritus sanctus*, inquit, *dat pignus salutis, robur vitæ, scientiæ lumen, pignus salutis, ut ipse reddat testimonium spiritui tuo, quod sis filius Dei; robur vitæ, ut quod per naturam tibi est impossibile, per gratiam ejus non solum possibile, sed et facile fiat; lumen scientiæ, ut, cum omnia bene feceris, te servum inutilem putes, et quidquid boni in te inveneris, illi tribuas à quo omne bonum est. In his tribus Spiritus sanctus docebit te omnia quæ pertinent ad salutem.* Et serm. 5. *Ad fervorem in cordibus perfectorum vehementius spirans, validum ignem charitatis accendit, ut non solum in spe filiorum Dei, sed etiam in tribulationibus glorientur, contumeliæ gloriam reportantes.*

Et S. Basilius de Spiritu sancto: *Sicut*, inquit, *corpora illustria perlucidaque contacta radio solis, fiunt et ipsa splendida; et aliam fulgorem ex se profundunt; sic et animæ Spiritu sancto afflatæ et illustratæ, fiunt et ipsæ spirituales, et in alios gratiam emittunt. Hinc futurorum præsentia, arcanorum intelligentia, occultorum comprehensio, donorum distributiones, cœlestis conversatio, cum angelis chorea: hinc gaudium nunquam finiendum, hinc in Deo perseverantia, hinc similitudo cum Deo, et, quo nihil sublimius expeti potest, hinc est ut Deus fias.*

Utinam hanc columnam in cœlum nos ducentem quotidie intueamur, et studiose sectemur! S. Carolus Borromæus cuidam è suis petenti documentum aliquod, qua ratione ad cœlum pervenire et Deo placere posset, hoc dedit: *Qui quotidie in via Dei progredi cupit, oportet* primo, *ut incipiat quotidie; hoc est quotidie debet conari ut Deo serviat eo fervore, ac si eo die primum inciperet;* secundo, *ambulet actualiter in præsentia Dei;* tertio, *solum Deum statuat sibi finem omnium et singularum actionum suarum.* Hisce tribus complexus est totam vitam spiritualem, totumque statum et progressum interioris hominis. Ita refert auctor Vitæ ejus, lib. 8. c. 18. in fine.

Tropol. ergo columnæ lucis sunt fortes et illustres Sancti. *Venit aliquando Abbas Hilarion ad Abbatem Antonium, et dicit ei Abbas Antonius: Bene venisti, Lucifer, qui mane oreris. Et respondit Abbas Hilarion: Pax tibi, columna lucis, qui sustines orbem terrarum;* uti habetur in Vitis Patrum, l. 5. tract. 17. n. 4.

Talis columna lucis fuit quoque Simeon Stylites, qui, ut omnes à terra traheret ad cœlum, stetit in columna per octoginta annos, vix comedens et dormiens, semperque vel orans, vel accedentibus dans monita salutis. Et Angelus Apocal. 10. v. 1. habebat pedes quasi columnas ignis.

Sic Petrus, Jacobus, Joannes in Ecclesia *videbantur esse columnæ*, ait Paulus, Galat. 2. 9.

Hac de causa Christus, Apocal. 3. 12. angelo, id est Episcopo Philadelphiæ promittit: *Qui vicerit*, ait, *faciam illum columnam in templo Dei mei.*

AD OSTENDENDAM VIAM.] Licet enim via communis ex Ægypto in Chanaan trita esset, et vulgo cognita; nemo tamen noverat eam viam, qua Deus Hebræos per deserta Arabiæ volebat deducere in Chanaan. Addit Genebr. in Psal. 104. v. 39. Deum ostendisse eis viam, eo quod in Saracenicis illis desertis nulla extent viarum vestigia, ob arenas levi ventorum flabello mobiles et delebiles; ideoque viatores in illis, ut nautæ in mari, uti coguntur instrumentis quibusdam, quasi nauticis quadrantibus, ad indicandas mundi plagas, et juxta eas dirigunt suas profectiones.

Quæres an hæc columna tantum ostenderit viam, an vero etiam castra obumbrarit, et ab æstu protexerit? Cajetan. et Abulens. quæst. 13. censent eam tantum ostendisse viam; ratio est, quia una columna, utpote parva et gracilis, non poterat obumbrare tota et tanta castra. Secundo, si castra tota obumbrasset, ademisset eis aspectum aeris, cœli et luminis cœlestis, quod hominibus est jucundissimum.

Verum alii probabilius censent hanc columnam non tantum ostendisse viam, sed etiam castra ab æstu solis protexisse; nam, cum Hebræi iter facerent per Arabiam, quæ radiis et caloribus solis torretur, præsertim in vallibus in quibus oppositorum montium objectu radii solis reflexi, magnos calores excitant; habuissent iter molestissimum, ni Deus hos calores temperasset, radiis solis opponendo hanc nubem columnæ. Probatur; nam id dicitur, psal. 104. *Expandit*, inquit, *nubem in protectionem eorum*, et Psaltes, psal. 120. huc alludit dicens: *Dominus custodit te; Dominus protectio tua; per diem sol non uret te neque luna per noctem.* Sap. 10. *Deduxit eos in via mirabili, et fuit illis in velamento diei*, et cap. 19. *Castra obumbrabat nu-*

bes, et cap. 18. *Solem sine læsura boni hospitii præstitisti eis.* q. d. Fecisti ut columna illa Hebræis esset dux, et quasi sol præfulgens ad peregrinationem, et bona hospitia, id est bonas et commodas stationes in deserto per 40 annos indicandas, sol, inquam, sine læsura, id est, innocuus, non lædens, non urens Hebræos. Hinc denique Apostolus, 1. Cor. 10. 1. ait patres omnes sub nube fuisse. Ita B. Nyssenus, Ambros. in psal. 118. Justinus contra Tryphon. Lyranus, Perer. et alii.

Dices : Quomodo parva columna poterat obumbrare tota castra?

Respondeo : Columna hæc, cum iter agerent Hebræi, præibat castra, et simul expandebat se, et quasi aliam nubem, quæ castra obumbraret, ex se spargebat. Ubi nota nubem hanc in sublimiore parte aeris fuisse soli è regione objectam, eique, quocumque movebatur, oppositam, ita ut ejus obtentu solis ardor, et radii in ea refracti et repressi ita modici pervenirent ad Hebræos, ut Hebræis lucem, non autem æstum afferrent : id ita esse patet Num. 14. 14. ubi sic dicitur : *Nubes tua protegat illos, et in columna nubis præcedat eos;* ubi manifeste nubes à columna castra præeunte distinguitur, diciturque protexisse eos, ab æstu scilicet; orat enim Moses ut Deus hanc suam protectionem continuet. Idipsum significatur quoque Num. 10. 34. ubi dicitur : *Nubes quoque Domini super eos erat per diem cum incederent.* Ubi Septuag. vertunt, και η νεφελη κυριου εγενετο σκιαζουσα επ' αυτοις, id est, *et nubes Domini fuit obumbrans super eos.* Unde sequitur nubem hanc soli oppositam, ingentem et immanem fuisse. Erat enim major totis castris, quæ, ut superius dixi, extendebant se ad decem milliaria Italica; ad totidem ergo milliaria extendi debebat et nubes, utpote tota castra velans, obumbrans, et à radiis solis protegens.

Rursum, cum castra consisterent, nubes hæc quadrata erat. Castra enim fixa erant quadrata, ut patet Num. 2. cum vero castra moverentur, et Hebræi longo agmine se expandentes, per tribus singulas ordinata serie proficiscerentur; tunc nubes hæc, quæ antea quadrata fuerat, pariter se in longum supra omnia agmina expandebat, illisque in longitudine æque ac in latitudine æquabatur. Ambulabant enim omnes Hebræi sub nube hac quasi sub velamine, vel Umbella, ideoque Deus dicitur eos deduxisse in via mirabili; Sapiens 10. 17. Plura de hac columna dicam, Num. 9. 15.

CAPUT DECIMUM QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pharao cum suis insequitur Hebræos; illi timent, roborat eos Moses. Secundo, angelus in columna nubis interponit se inter Hebræos et Ægyptios v. 19. Tertio, v. 21. Moses sua virga dividit mare, transeunt Hebræi. Quarto, v. 20. Ægyptii insequentes, tum ab angelo, tum ab aquis recurrentibus obruuntur.

1. Locutus est autem Dominus ad Mosen, dicens : 2. Loquere filiis Israel :
Reversi castrametentur è regione Phihahiroth, quæ est inter Magdalum et
mare contra Beelsephon; in conspectu ejus castra ponetis super mare.
3. Dicturusque est Pharao super filiis Israel : Coarctati sunt in terra,
concludit eos desertum. 4. Et indurabo cor ejus, ac persequetur vos; et
glorificabor in Pharaone, et in omni exercitu ejus. Scientque Ægyptii
quia ego sum Dominus. Feceruntque ita. 5. Et nuntiatum est regi Ægyp-
tiorum quod fugisset populus; immutatumque est cor Pharaonis et servorum ejus super populo,
et dixerunt : Quid voluimus facere ut dimitteremus Israel, ne serviret nobis? 6. Junxit ergo
currum, et omnem populum suum assumpsit secum. 7. Tulitque sexcentos currus electos, et
quidquid in Ægypto curruum fuit, et duces totius exercitus. 8. Induravitque Dominus cor
Pharaonis regis Ægypti, et persecutus est filios Israel; at illi egressi erant in manu excelsa.
9. Cumque persequerentur Ægyptii vestigia præcedentium, repererunt eos in castris super
mare : omnis equitatus et currus Pharaonis, et universus exercitus erant in Phihahiroth contra
Beelsephon. 10. Cumque appropinquasset Pharao, levantes filii Israel oculos, viderunt Ægyp-
tios post se; et timuerunt valde, clamaveruntque ad Dominum, 11. et dixerunt ad Moysen :
Forsitan non erant sepulcra in Ægypto, ideo tulisti nos ut moreremur in solitudine : quid hoc
facere voluisti, ut educeres nos ex Ægypto? 12. Nonne iste est sermo, quem loquebamur ad
te in Ægypto, dicentes : Recede à nobis, ut serviamus Ægyptiis? multo enim melius erat
servire eis, quam mori in solitudine. 13. Et ait Moyses ad populum : Nolite timere; state, et
videte magnalia Domini quæ facturus est hodie : Ægyptios enim, quos nunc videtis, nequa-
quam ultra videbitis usque in sempiternum. 14. Dominus pugnabit pro vobis, et vos tacebitis.

15. Dixitque Dominus ad Moysen : Quid clamas ad me ? Loquere filiis Israel ut proficiscantur.
16. Tu autem eleva virgam tuam , et extende manum tuam super mare , et divide illud , ut gra-
diantur filii Israel in medio mari per siccum. 17. Ego autem indurabo cor Ægyptiorum ut
persequantur vos ; et glorificabor in Pharaone, et in omni exercitu ejus, et in curribus, et in
equitibus illius. 18. Et scient Ægyptii quia ego sum Dominus, cum glorificatus fuero in Pha-
raone , et in curribus atque in equitibus ejus. 19. Tollensque se angelus Dei , qui præcedebat
castra Israel , abiit post eos , et cum eo pariter columna nubis, priora dimittens, post tergum
20. stetit, inter castra Ægyptiorum et castra Israel : et erat nubes tenebrosa , et illuminans
noctem , ita ut ad se invicem toto noctis tempore accedere non valerent. 21. Cumque extendis-
set Moyses manum super mare, abstulit illud Dominus flante vento vehementi et urente tota
nocte, et vertit in siccum ; divisaque est aqua. 22. Et ingressi sunt filii Israel per medium sicci
maris : erat enim aqua quasi murus à dextra eorum et læva. 23. Persequentesque Ægyptii in-
gressi sunt post eos , et omnis equitatus Pharaonis, currus ejus et equites per medium maris.
24. Jamque advenerat vigilia matutina, et ecce respiciens Dominus super castra Ægyptiorum
per columnam ignis et nubis, interfecit exercitum eorum : 25. et subvertit rotas curruum , fere-
banturque in profundum. Dixerunt ergo Ægyptii : Fugiamus Israelem ; Dominus enim pugnat
pro eis contra nos. 26. Et ait Dominus ad Mosen : Extende manum tuam super mare , ut re-
vertantur aquæ ad Ægyptios super currus et equites eorum. 27. Cumque extendisset Moyses
manum contra mare, reversum est primo diluculo ad priorem locum : fugientibusque Ægyptiis
occurrerunt aquæ , et involvit eos Dominus in mediis fluctibus. 28. Reversæque sunt aquæ , et
operuerunt currus et equites cuncti exercitus Pharaonis, qui sequentes ingressi fuerant mare :
nec unus quidem superfuit ex eis. 29. Filii autem Israel perrexerunt per medium sicci maris, et
aquæ eis erant quasi pro muro à dextris et à sinistris. 30. Liberavitque Dominus in die illa Israel
de manu Ægyptiorum. 31. Et viderunt Ægyptios mortuos super littus maris, et manum mag-
nam quam exercuerat Dominus contra eos ; timuitque populus Dominum , et crediderunt Do-
mino , et Moysi servo ejus.

2. Castrametentur è regione Phihahiroth, quæ est inter Magdalum et mare, contra Beelsephon.] Quarta est hæc Hebræorum statio, sive mansio, in qua à sinistris vallati erant mari; à tergo exercitu Ægyptiorum eos persequentium ; ante, et à dextris præruptis montibus. Unde eos ibi velut mures in muscipula comprehendere cogitabat Pharao.

Pro è *regione Phihahiroth*, Septuag. vertunt, απεπαντι της επαυλεως, quod Origenes interpretatur, *è regione ascensionis tortuosæ*. Non bene alii vertunt, *è regione suburbiorum* aut *villarum*, quasi Septuag. in *Phihahiroth* litteram *cheth* pro *ain* acceperint, nomenque hoc derivarint ab עיר *ir*, id est urbs ; at verbum *Phihahiroth* hebraice idem est quod os foraminum : פה *pe* enim significat os, חור *char* foramen , ut Phihahiroth idem sit, quod ingressus in speluncam rupibus inclusam , et arctam; os enim innuit *angustias ingressus.*

Sic *Magdalum* hebraice turrim sonat ; forte fuit arx monti imposita. *Beelsephon* hebraice idem est quod dominus speculæ , quæ omnia indicant loca hæc fuisse prærupta et inaccessa. Vide chorographiam horum locorum in tabulis Adrichomii.

R. Salomon et Hebræi fabulantur Beelsephon fuisse canem æneum, qui latratu prodebat fugientes Hebræos, qualem in Hispania Numantiæ fuisse testatur Abulensis.

Tropologice , à vitiis ad virtutem , à terra in cœlum enitentibus ardua calcanda est via. Ita Origenes.

Super mare,] ad mare , versus mare , juxta mare.

3. Dicturusque est Pharao.] postquam ab exploratoribus Hebræos fugere intelligens , et dimissionis eorum pœnitens, eos insequi cogitabit , ut reducat.

Super filiis Israel,] de filiis Israel. Sic Virgilius :

Multa super Priamo rogitans, super Hectore multa.

Coarctati sunt.] Hebraice נבכים *nebuchim* , id est perplexi sunt, vel confusi sunt ; quia videlicet in arctis constituti , et circumquaque rupibus , mari et armatis conclusi , exitum non invenient ; itaque vel fame , vel gladio eos conficiam , aut potius ad deditionem et servitutem pristinam eos redigam.

4. Et indurabo cor ejus, ac persequetur vos.] Sat patet ex consultatione prævia, v. 3. et 5. Pharaonem libere se obdurasse et obfirmasse, ut persequeretur Hebræos ; dicitur tamen etiam Deus eum indurasse, ut dixi c. 7. v. 3. quia sine Dei permissu et certa providentia, nunquam se obdurasset Pharao ; Deus enim, cui omnes rerum omnium ordines subjacent, hoc Pharaonem ordine, cursuque rerum statuerat, quo his quæ se obtulerunt, objectis, eum libere et sponte sua obdurandum præsciebat. Quidquid enim à Dei providentia quovismodo manat, Hebræa phrasi Deus agere dicitur ; utiturque subinde hac phrasi Scriptura, ut altissimam latissimamque rerum omnium providentiam (cui omnes etiam impiorum voluntates subjacent, et à qua reguntur et diriguntur, quocumque ipsi libuerit) in Deo commendet.

Hic vero accessit alia peculiaris Pharaonem obdurandi ratio in Deo , videlicet, quod Deus

Hebræos in loca hæc arcta adduxerit, eo quidem proprio fine, ut omnem suam spem in Deum conjicerent Hebræi, sed unde Pharaonem eos insequendi occasionem et voluntatem firmam ex pristina sua malitia, tyrannide et obstinatione concepturum prævidebat; quam ejus voluntatem malam non intendit Deus, sed solum positive voluit permittere, idque ad hoc, ut Pharaonem hac ratione pertraheret ad mare Rubrum, ibique pro anteactis suis sceleribus et rebellionibus eum puniret atque mergeret. Simili stratagemate belli quo milites, ut hostem eliciant, et ad insidias latentes pertrahant, pauci exeunt, hostique se ostentant; insequitur eos turmatim hostis; cedunt illi sensim, hostemque ad insidias pertrahunt; inde prodit agmen instructum, quod hostem cingit et conficit; sicuti ergo pauci illi elicientes hostem eum fallere dicuntur eumque pertrahere ad insidias, cum tamen proprie neque pertrahant ad insidias, neque fallant eum, sed tantum dent occasionem, qua illecti hostes eos persequantur, itaque sua culpa fallantur, et ipsi se fallant; simili modo cum Pharaone fecit hic Deus, ideoque dicitur eum obdurasse ad persequendum Hebræos.

Obduravit ergo hic Deus Pharaonem eo præcepto quod Mosi dedit, v. 2. nimirum, ut castrametaretur ad mare Rubrum, è regione Phihahiroth inter rupes et montes; unde τὸ *et obdurabo* tantumdem est, ac si dicat: *itaque obdurabo cor ejus;* sciebat enim Deus Pharaonem, ubi audisset Mosen et Hebræos jam non ad tres diætas ad sacrificium abiisse, sed absolute fugisse, eosque jam esse conclusos mari et rupibus; statim rediturum ad suum ingenium, et pristinum propositum dominandi Hebræis, ideoque obdurato et obfirmato animo eos persecuturum, eo quod certo sibi persuaderet se eos obtenturum, nec ipsos posse manus suas effugere.

Secundo, hanc occasionem objecit Deus Pharaoni tam per nuntios, quam per seipsum, objiciendo ejus phantasiæ circa rem præsentem cogitationes ex se indifferentes de Hebræorum amplitudine, fuga et facilitate eos reducendi, ex quibus sciebat eum se obduraturum ad persequendum Hebræos; idque permisit Deus, quia statuerat eum hac ratione pellicere ad mare Rubrum, ibique eum submergere; jam enim omnino conclusum erat apud Deum de Pharaone puniendo, et morte mulctando, et apud Deum lata jam erat in eum sententia mortis, quam ut commode Deus exequeretur, usus est occasione jam dicta, qua eum pertraxit ad locum supplicii; hoc ergo loco obduratio in Deo non significat aliud, nisi judicium et vindictam Dei in Pharaonem, qua eum pellexit ad carnificinam maris Rubri.

Vide hic in Pharaone, quàm vera sit sententia 42. in Sent. S. Augustini: *Nihil infelicius est felicitate peccantium, qua pœnalis nutritur impunitas, et mala voluntas, velut hostis interior roboratur.*

Et glorificabor in Pharaone,] quando eum ad mare Rubrum pellectum aquis mergam cum universo exercitu; tunc enim omnibus apparebit gloriosa mea potentia, justitia et vindicta.

Scientque Ægyptii,] et præsentes mergendi, ut patet v. 25. et reliqui, qui in Ægypto manserunt, qui ita attoniti et perculsi fuerunt suorum strage, et Dei Hebræorum metu, ut quisque opera sua quibus distinebatur eo die, ne Pharaonem sequeretur, itaque cum eo mergeretur, Deum suum vocaret, ait Apollonius Abbas apud Palladium in Lausiaca, c. 52.

5. Immutatum est cor (id est voluntas et sententia) Pharaonis super (contra) populum.] Hebræorum, præsertim iram accendente expoliatione Ægyptiorum; videbant enim jam se spoliatos iis quæ commodato tantum dederant Hebræis.

7. Tulitque sexcentos currus.] Olim enim curribus falcatis, et in curribus depugnabant; currus enim sua falce demetebant homines, animalia, segetes; milites vero in ipsis curribus prælianteš ferebantur et decurrebant in hostem: antiquissimi et primi currus, de quibus legimus sunt hi Pharaonis.

Tropologice, currus Pharaonis sunt currus vitiorum, de quibus vide S. Bernardum, serm. 39. in Cant. ubi comparans Pharaonem cum diabolo, Ægyptum cum seculo: *Ibi*, ait, *populus eductus est de Ægypto; hic homo de seculo. Ibi prosternitur Pharao; hic diabolus. Ibi subvertuntur currus Pharaonis; hic carnalia et secularia desideria, quæ militant adversus animam, subruuntur. Illi in fluctibus, isti in fletibus. Marini illi, amari isti. Puto et nunc clamare dæmonia, si forte contingat incidere in talem animam: Fugiamus Israelem, quia Dominus pugnat pro eo.* Deinde Pharaonis, id est diaboli, principes et currus ita describit: *Habet namque malitia currum suum quatuor rotis consistentem: sævitia, impatientia, audacia, impudentia. Valde enim velox est currus iste ad effundendum sanguinem; qui nec innocentia sistitur, nec patientia retardatur, nec timore frænatur, nec inhibetur pudore; trahitur autem duobus admodum pernicibus equis, et ad omnem perniciem paratis, terrena potentia et seculari pompa; præsident duobus his equis aurigæ duo: tumor, et livor; et tumor quidem pompam, livor vero potentiam agit.* Pari modo luxuriæ, inquit, rotæ quatuor sunt: otium, mollities vestium, ingluvies, et libido; equi duo sunt prosperitas vitæ, et rerum abundantia; auriga sunt ignaviæ torpor, et infida securitas. Simili modo avaritiæ rotæ quatuor sunt: pusillanimitas, inhumanitas, contemptus Dei, mortis oblivio; equi duo sunt tenacitas, et rapacitas, cum suo auriga, qui est habendi ardor; sola siquidem avaritia, quoniam conducere plures non patitur, uno contenta est servitore; hactenus S. Bernard. Idem in Sent. *In Scriptura*, ait, *inveniuntur tres currus. Primus est elatio potentiæ temporalis; cujus auriga est tumor præsumptionis et audaciæ, habens equum propriæ confidentiæ. Rotæ ejus sunt præceps mobilitas vanitatis, et felix successio prosperitatis. Hic est currus Pharaonis, in quo moritur. Secundus est altitudo conversationis et vitæ. Auriga ejus est sermo commonitionis divinæ, habens equum votum perseverantiæ. Rotæ ejus sunt horrenda terribilitas tormentorum, et mira delectabilitas præmiorum. Hic est currus in quo legit cum Philippo Eunuchus, Act. 8. Tertius currus est celsitudo contemplationis et gratiæ. Auriga ejus est amor cœlestis patriæ, habens equum desiderium beatitudinis et vitæ. Rotæ ejus sunt improbatio gloriæ mundialis, et divinæ reverentia majestatis. Hic est currus igneus in quo Elias rapitur in cœlum.*

Duces.] Hebraice שלישים *scalisim*, id est, triumviros. Unde et Septuag. Tristatas vertunt;

hinc apparet quod prisco illo tempore tres solerent prælici, esseque præfecti in exercitu et in aulis principum. Unde S. Hieron. in Ezech. 23. *Tristatæ*, ait, *qui et terni statores vocantur, nomen est secundi gradus post regiam dignitatem; de quibus scriptum est*, 2. Reg. 23. 19. *Ad tres primos non pervenit* (tres enim fortissimos milites et duces habuit David) *qui principes equitum peditumque erant, pariter et tributorum, quos nos magistratus utriusque militiæ, et præfectos annonarii tituli nominamus.* Aliter Gregor. Nyssenus in canticum Mosis, et Græcus Scholiastes: Antiqui, inquit, magnos faciebant currus, ut tres homines caperent, quorum unus erat auriga, duo reliqui milites pugnantes; hi dicuntur tristatæ; vel tristatas vocant robustos, et eos, qui adversus tres possent consistere. Hesychius vero: Tristata, inquit, est satelles regius, quia tria vibrabat hastilia. Alii: Tristata, inquiunt, idem est quod triarius.

Tropologice, tristatæ, vel terni statores sunt dæmones, qui stant in omnibus vitæ hujus viis, ut vel in factis, vel in verbis, vel in cogitationibus homines ad peccatum impellant. Ita Origenes.

10. Et timuerunt valde.] Non enim erant assueti bello et gladiis, sed oneribus et jugo; esto essent sexcenta millia armatorum; sic enim centum millia rusticorum facile à decem millibus exercitatorum militum conficiuntur.

Clamaveruntque ad Dominum,] in voces desperabundas eruperunt; unde increduli tam dure cum Mose expostularunt; nil enim nisi mortem, vel servitutem expectabant, uti sequitur. Quare non videtur verum, quod ait Josephus, Hebræos parasse se ad prælium, ut confligerent cum Ægyptiis. Nimirum talia ipse subinde historiæ affingit, quæ faciunt ad honorem suæ gentis.

13. Nolite timere.] Moses duro et incredulo populo mansuete respondet, memor vocationis Dei, et salutis populi potius, quam injuriarum. Josephus ait Mosen populum tumultuantem placasse et animasse hac oratione: Deus vos in arctum hunc locum concludi voluit, ut hic suam in vos curam et potentiam ostenderet: hic ergo locus magis vos ad spem excitare debet; Deus enim maxime adest in arduis, quando spei superest minimum. Ille vos ex Ægypto vocavit, ille viam et exitum dabit, ipse potest hosce montes in planitiem, et hoc mare in terram vertere.

Magnalia.] Hebr. ישועת *iescua*, id est salutem.

14. Dominus pugnabit pro vobis, et vos tacebitis,] vos quiescetis, otiose et jucunde hanc Dei pro vobis pugnam et prælium spectando.

Moraliter vide hic quàm fortiter in arctis sperare in Deum, eumque invocare debeamus, quàmque intrepide eum vocantem, per avia et invia sequi debeamus, ac contra spem in spem cum Abrahamo credere, quod ipse nos tutabitur, et ad felicem exitum perducet. Ita Psaltes, psal. 26. 3. *Si consistant*, inquit, *adversum me castra, non timebit cor meum; si exurgat adversum me prælium, in hoc ego sperabo.* Et Job, c. 13. 15. *Etiamsi occiderit me, in ipso sperabo.* Recte S. August. in Soliloq. cap. 15. In arduis et arctis *constanter Deo crede, eique te totum committe, quantum potes; ita enim ipse te ad se sublevare non desinet, nihilque tibi evenire permittet, nisi quod tibi prosit etiamsi nescias.* Ita Psaltes, psalm. 4. v. 10. *In pace*, ait, *in idipsum dormiam, et requiescam: quoniam tu, Domine, singulariter in spe constituisti me.* Spes enim non confundit; quia Deus, qui jubet magna à se sperari, fidelis est, majorque et liberalior omni spe nostra. Hinc Ecclesiast. c. 2. 11. asserit: *Scitote quia nullus speravit in Domino, et confusus est.* Et Isaias, c. 40. 31. *Qui sperant in Domino mutabunt fortitudinem, assument pennas sicut aquilæ, current et non laborabunt, ambulabunt et non deficient.* Et Habacuc, c. 3. v. 18. *Ego autem in Domino gaudebo, et exultabo in Deo Jesu meo.* Deus enim, quia magnificus est, non vult spe nostra vinci, sed eam superare: hinc merita supplicum excedit et vota.

Hujus autem spei eos et basis est bona conscientia: *Quoniam si cor nostrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus ad Deum, et quidquid petierimus, accipiemus ab eo,* ait S. Joannes, epist. 1. c. 3. 21.

Rursum solerter hic adverte, et disce singulare remedium contra omnes tentationes et tribulationes esse, si quis in iis non fiat pusillanimis, nec murmuret, sed Deo generose se resignet, eique gratias agat. Audi Abbatem Sanctum, in Vitis Patrum, tractatu de fortitudine: *Frater*, inquit, *quidam erat in cella, et venit super eum tentatio, et si quis eum videbat, nec salutare eum volebat, neque in cellam recipere, et si opus habebat panem, nemo mutuabat ei; et si de messe veniebat, nemo eum, sicut erat consuetudo, ut reficeret, invitabat. Venit autem semel de messura per cauma, nec panes habuit in cella sua; et in his omnibus gratias agebat Deo. Videns autem Deus patientiam ejus, abstulit bellum tentationis ab eo. Et ecce quidam statim ostium pulsabat, trahens camelum onustum pane; quod cum vidisset frater ille, cœpit flere dicens: Domine, non sum dignus vel modice tribulari. Et cum transisset tribulatio ejus, tenebant eum fratres in cellis suis, et repausabant eum.* Qui ergo despiceris, odio pateris, rideris, angustiaris, tribularis, sequere et experire hanc praxim, Deo gratias age: Deus animos mutabit, omnesque tibi benevolos efficiet, ac tentationem auferet. Novi qui reipsa idipsum experti sunt non semel. Merito ergo S. Chrysost. tom. 5. scripsit homiliam hoc argumento: *Quod maximum lucrum in tribulationibus est gratiarum actio.*

Denique vide hic in Hebræis, quàm verum sit illud Isaiæ, 30. 15. *In spe et silentio erit fortitudo vestra.* Quid est silentium? quanti est taciturnitas? Audi Joannem Climacum, gradu 11. *Taciturnitas est mater orationis, captivitatis revocatio, ignis divini amoris observatio, cogitationum diligens inspectio, specula hostium, lacrymarum amica; memoriæ mortis operatrix, judicii indicatrix, quietis conjux, scientiæ adjectio, secretus in Deum perfectus, occultus accensus.* De silentio plura dicam Isaiæ, 30.

15. Dixitque Dominus ad Moysen: Quid clamas ad me?] Subticet Scriptura more Hebræo factum prævium, videlicet Mosen ferventi mentis in Deum elevatione coram eo orasse, esseque prolocutum ea, quæ paulo ante, v. 13. et 14. dixerat Hebræis; quem proinde Deus exaudiens dicit: *Quid clamas ad me?* non reprehendens ejus orationem, sed blandiendo eum consolans, docens, et excitans ad miraculi sequentis, puta transitus maris Rubri, spem et aggressum. Hanc enim vim sæpe apud Hebræos habet interrogatio, uti illa Christi ad matrem: *Quid mihi, et*

tibi est mulier? non castigatio, sed spei est probatio eam exacuens. Sic, Gen. 47. 19. dicunt Ægyptii Josepho: *Cur moriemur te vidente?* Et Dominus ad Mosen, Exodi 4. 2. *Quid est quod tenes in manu tua?*

Porro, *clamor*, inquit S. Bernard. serm. 16. in ps. 90. *in Dei auribus est desiderium vehemens;* contra remissa intentio est vox submissa. Sic S. August. q. 52. et S. Hieron. in ps. 5. et sanctus Chrysostomus, hom. de muliere Chananæa, ubi pulchre docet, quomodo ubivis, etiam dum cum aliis versamur, mente ad Deum clamare nos oporteat. Vere dixit ille: *Apud Deum valet non magnus clamor, sed magnus amor.* Et Cassiod. in psal. 16. *Ipsius est oratio perfecta, cujus et causa clamat, et lingua, et actus, et sermo, et vita, et cogitatio.* Et S. August. in serm. *Cum oras,* ait, *clama non voce, sed mente. Nam et tacentes exaudit Deus, nec quæritur locus, quantum sensus. Jeremias confortatur in carcere, Daniel inter leones exultat, tres pueri in fornace tripudiant, Job nudus in sterquilinio triumphat, paradisum latro de cruce invenit: non est locus ubi non sit Deus.*

Josephus Mosen ita orasse tradit: *Tuum est, Domine, hoc mare, tuus est hic mons, qui nos claudit: si vis, et potest hic te jubente aperiri, et illud in terram verti; possumus et per aerem sublimes effugere, si ita servare nos tibi placeat.*

16. Ut gradiantur filii Israel in medio mari,] per ipsum mare altum et vastum; medium ergo hic non præcise medium significat; sic ille ait: *Mediis sitiemus in undis.*

17. Ego autem indurabo cor Ægyptiorum, ut persequantur vos.] Objiciam enim oculis et menti eorum vestra vestigia (vosque sicco pede mare transeuntes) quæ ipsi fidenter et audacter insequentur, nescientes ibi sibi laqueum parari. Rursus, Deus hic ademit Ægyptiis apprehensionem et timorem incedendi per alveum maris Rubri; unde per illum, æque ac per terram animose ingressi sunt, ut persequerentur Hebræos. Sic ergo excæcavit et obduravit eos Deus, ut eos in hanc muscipulam illiceret, caperet et opprimeret.

19. Tollensque se Angelus Dei, qui præcedebat castra Israel, abiit post eos, et cum eo pariter columna nubis.] *Angelus*, scilicet in columna nubis delitescens, in eaque se ostendens: neque enim Angelum in sua essentia, aut humana aliave indutum forma, sed tantum nubis specie moventem se viderunt Hebræi. Ita Rupertus. Unde Hebræa habent: *Profectus est Angelus, et cum eo profecta est columna nubis.*

Hinc colligas cum Cajetano de die hæc contigisse: columna enim nubis per diem tantum apparebat, sicuti columna ignis tantum per noctem.

Porro spectro hoc, puta quod Angelus cum columna præiens castra, transferret se ad finem castrorum, eaque sequeretur, itaque se interponeret inter castra Hebræorum et Ægyptiorum, significabat Deus, se sollicitam populi sui curam et tutelam gerere, adeoque claudere agmen Hebræorum, ut eos omnes ab Ægyptiis tutaretur, eo modo qui sequitur.

Nota. Licet columna hic sequeretur castra à tergo, tamen simul ex se radios quosdam emittebat eminus ante primam aciem, qui viam ostenderent, qua pergerent ad mare Rubrum: proficiscebantur enim continuo Hebræi, uti jusserat Deus v. 15.

Simili modo Angelus deduxit acies Christianorum in Terra Sancta in invio errantes. Anno enim Domini 1144, cum exercitus Christianorum insidiis circumventus, et in extremas angustias conjectus ab obsidendo Bostro metropoli Arabum recederet, duce cœlesti nuntio incolumes omnes ad propria redierunt. Cum ergo in inevitabilia incidissent discrimina, et errarent omnes in invio et non in via, et angustiis locorum interclusi essent, ab ingruentibus hostibus cædendi, nec haberent ducem, qui agmina præiret et locorum, per quæ transituri erant, haberet pretium; ecce subito cohortes præcedens miles quidam ignotus, albi sessor equi, rubei coloris vexillum bajulans, lorica indutus, curtis ad cubitos manicis antecedebat exercitum. Hic tanquam Angelus Domini exercituum viarum sequens compendia, ad aquas prius incognitas congruis et commodis stationibus castra metari docebat qui illis deductis Hierosolymam usque, illo admirabili perfunctus ministerio ab omnium mox evanuit oculis. Ita Guiliel. Tyrius lib. 16. Belli sacri, cap. 12. et ex eo Baron. anno Christi 1144.

20. Et erat nubes tenebrosa, et illuminans noctem, ita ut ad se invicem toto noctis tempore accedere non valerent.] q. d. Columna hæc nubis ea parte, qua Ægyptios respiciebat, ita densabatur, itaque se instar crassæ nubis expandebat, ut Ægyptii Hebræos neque cernere, neque accedere possent; sequerentur tamen præcedentem se columnam nubis: eadem tamen columna ea parte, qua Hebræos respiciebat, habebat speciem ignis castra eorum illuminans, ut possent proficisci, et transire mare Rubrum; assidue enim hac nocte proficiscebantur Hebræi, uti jam dixi. Unde Chald. vertit, *erat nubes, et obscuritas Ægyptiis. Israeli autem erat lux tota nocte.* En quomodo eadem columna Deus suos protegat, et hostes plectat. Sic Tropologice, ait Rupert. eadem virtus, quæ piis lucet, impios excæcat; sic crux Christi virtus est credentibus, judæis vero scandalum.

21. Cumque extendisset Moses (invocato prius numine, ait Josephus) manum super mare, abstulit illud Dominus flante vento (cum simul eodem tempore afflaret ventus) vehementi et urente tota nocte, et vertit in siccum.] Putant aliqui, uti S. Basilius in Catena, hanc maris divisionem factam esse per ventum urentem, vel propellentem et extrudentem aquas, vel easdem siccantem et absumentem; sed hoc parum est credibile, neque enim idem ventus aquas impellere, aut siccare, et simul easdem sistere, ne in alveum vacuum defluerent, potuisset. Secundo, ut demus id fieri potuisse, tamen mox ut cessabat ventus, aquæ maris elevatæ refluxissent in alveum suum pristinum, et tam profundum; cessavit autem ventus, dum transirent Hebræi; quia alioqui molestissimum eis fecisset transitum.

Igitur Mose extendente virgam super mare, mox, non ventus, sed Angelus divisit mare, ita ut utrimque in modum muri intumescens consisteret, relicta in medio via, qua Hebræi transirent; ventus vero à Deo immissus est tantum ad hoc, ut alveum jam divisum, aquisque vacuatum plane siccaret et solidaret, auferendo

quicquid in eo reliquum erat humidi et lutulenti.

Divisio ergo maris in tanta latitudine, subito facta est ab Angelo; exsiccatio vero fundi maris per ventum, successive facta est, inquit Cajetan. ita et Abulensis et Pererius.

Nota: Hanc maris divisionem ingentem fuisse, tum quoad latitudinem (mare enim Rubrum habet spatium sex leucarum in latitudine, ut docet Adrichomius) tum quoad longitudinem; nam per eam transire debebant spatio unius noctis, imo mediæ tantum noctis, omnia castra Hebræorum, quæ præter currus et jumenta, facile constabant tribus millionibus hominum: ergo longitudo hujus scissuræ maris debebat esse ingens, ut per eam simul incedere et transire possent plurimi hominum et animalium ordines: si enim unus post alium transisset, impendissent in transitu plures, non solum dies, sed et septimanas. Hanc Mosis fiduciam imitatus S. Hilar. simile in mari miraculum patravit. Nam circumdatus à piratis, cunctis trepidantibus subrisit: *Modicæ*, ait, *fidei quare trepidatis? Numquid plures sunt quam Pharaonis exercitus? tamen omnes Deo volente submersi sunt: ac porrecta manu contra venientes, hucusque venisse sufficiat; statimque piratæ, quantumcumque remigarent, retro ad littus repulsi sunt*, ait S. Hier. in ejus vita.

FLANTE VENTO VEHEMENTI ET URENTE.] Hebraice est, *cum vento Orientali forti.* Orientalis autem calidus est et urens. Septuaginta et Philo putant fuisse Austrum, et consequenter per contrarium, puta Aquilonem, reductum fuisse mare, cum obruit Ægyptios; nimirum sicuti Meridies annumeratur Orienti, ita et Auster Euro Orientali. Vide dicta c. 10. 13.

Nota. Hebræi accesserunt ad mare sub initium noctis, et primæ vigiliæ: mox Moses percussit mare, illudque statim divisit Angelus, ac statim induxit ventum validum et urentem, qui ab initio noctis usque ad mediam noctem et ultra jugiter flans siccavit alveum: siccato alveo, et cessante vento, Hebræi post mediam noctem in tertia vigilia ingressi sunt maris alveum, et circa medium quartæ vigiliæ, evaserunt omnes ad alterum littus: Ægyptii vero circa finem tertiæ vigiliæ, Hebræos insequentes, ingressi sunt mare; sed mane approximante in quarta vigilia, cum jam Hebræi essent mare transgressi, Ægyptii vero omnes essent in medio mari, id est maris alveo, mox Mose per virgam percutiente aquas, illæ in pristinum alveum redeuntes operuerunt et oppresserunt Pharaonem omnesque Ægyptios.

Hoc Mosis miraculum imitari se velle finxit Pseudomoses Cretensis, tempore Theodosii Imper. sub annum Domini 433. Audi Socratem l. 7. hist. c. 37. *Judæus*, inquit, *quidam veterator se Mosen esse simulavit, deque cœlo demissum dixit, ut Judæos qui Cretam insulam incolebant, per mare in continentem in terram promissionis traduceret: se namque eumdem esse, qui olim Israelem per mare Rubrum ducens, conservasset. Ubi dies ab eo præstituta advenit, ille præcedere, subsequi omnes cæperunt. Eos ergo ad promontorium mari imminens deducit: ex eo se in mare præcipitare jubet. Primi ita faciunt; ac pars præcipitio obtriti, pars aqua demersi perierunt; ac multo plures interiissent, nisi Christiani piscatores et mercatores eos extraxissent, et alios se præcipitare volentes prohibuissent. Pseudomoses requisitus non comparuit: unde opinio fuit eum dæmonem fuisse: inde multi Judæi ad Christum conversi sunt.*

TOTA NOCTE.] Non quod tota nocte, sed quod majori ejus parte flaverit hic ventus, scilicet usque ad ingressum Hebræorum in mare, qui factus est post mediam noctem; nam ipsi ante lucem non tantum ingressi, sed et transgressi sunt maris alveum cessante jam vento: postquam enim Hebræi mare transgressi sunt, mersi sunt Ægyptii, eos insequentes in vigilia matutina.

DIVISAQUE EST AQUA.] Tradunt Hebræi, quos sequitur Origenes hic hom. 5. et Genebrardus in psal. 135. mare Rubrum divisum esse in 12 sectiones, sive partes, ita ut pari gressu per illud incederent 12. Tribus: quælibet enim in sua sectione incedebat. Probantque hoc ex psal. 135. v. 13. ubi dicitur: *Qui divisit mare Rubrum in divisiones:* plures ergo erant, nimirum 12; tot enim erant tribus.

Verum incerta est hæc traditio, cujus nulla est mentio in Script. quæ rem tam memorabilem non tacuisset; imo unicam tantum fuisse maris sectionem docent Philo, Theodoretus, Abulensis, Lyranus et Euthym. in psal. 135. et alii: atque satis innuit Scriptura, cum divisam ait esse aquam, ubi Hebræa habent יבקעו המים *iibbakeu hammaim*, et Septuaginta διεσχίσθη τὸ ὕδωρ, *diffissa est aqua*, sicuti findimus ligna, dum ea in duas partes dissecamus. Deinde vers. 22. ait murum fuisse aquæ à dextera Hebræorum, et à sinistra, eosque per medium alveum incessisse: ergo una fuit sectio, non duodecim. Favet etiam huic sententiæ id, quod dicitur psal. 105. 9. *Deduxit eos in abyssos* (græce ἐν ἀβύσσῳ, in abysso) *sicut in deserto*, id est via latissima, quales sunt in deserto, verbi gratia in myricis Campiniensibus; una ergo tantum maris fuit, eaque latissima sectio.

Ad illud psal. 135. Respondeo: Divisionem unam vocari divisiones, tum propter amplitudinem, quia una erat instar plurium, inquit Lyranus, tum quia divisiones ponuntur pro rebus, vel partibus divisis; hæ autem erant plures, id est duæ: nam Hebræi eumdem habent pluralem, et dualem numerum: unde plura vocant duo. Divisiones ergo hic vocantur duo latera maris divisi, quæ quasi duo muri utrimque consistebant, medium præbentes transitum Hebræis. Has divisiones explicat hic Moses, dum dicit quod Deus ita divisit mare, ut aquæ essent Hebræis pro muro à dextris et à sinistris.

22. ET INGRESSI SUNT FILII ISRAEL PER MEDIUM SICCI MARIS,] præeunte Mose, ait Josephus. Hebræorum traditio est tribum Juda, ejusque ducem Aminadab cæteris trepidantibus, primum ingressum esse mare, ideoque tribum Juda deinceps fuisse primam et ducem aliarum, meritamque esse regnum: et huc alludi Cantic. 6. v. 11. *Anima mea conturbavit me propter quadrigas Aminadab.* Et Osee 11. vers. ultimo: *Judas autem descendit testis cum Deo, et cum sanctis fidelis*; licet S. Hieron. ibidem hanc traditionem fabulam vocet.

Nota τὸ *sicci:* non enim ita siccus erat maris fundus, uti sicca est arena, sed uti siccus est campus per quem sicco pede amœne transeunt viatores. Hoc enim est quod ait Sapiens c. 19.

v. 7. *In mari Rubro via sine impedimento, et campus germinans de profundo nimio;* quod licet Jansenius ibi figurare explicet q. d. Ita jucunde transierunt Hebræi per alveum maris, ac si transissent per campum frondibus et floribus vernantem : tamen melius noster Joan. Lorinus ibi, et Pineda in Job. 26. v. 5. proprie accipiunt. Tradit enim Plinius lib. 13. cap. 25. Rubri maris alveum herbidum esse, oleæ laurique feracem. Addit noster Gaspar Sanchez in Isaiæ c. 63. n. 55. Deum, uti miraculo siccavit et complanavit Hebræis alveum maris Rubri, ita et miraculo effecisse ut idem alveus subito germinaret et vernaret instar amœnissimi campi ad Hebræorum consolationem et oblectationem. Celebrat enim ibi Sapiens opera non naturæ, sed miraculosa Dei.

Vide hic Dei in suos bonitatem et potentiam : *Si voluntati ejus obtemperes, si legem ejus sequaris, ipse tibi elementa, etiam contra naturam suam servire compellet*, ait Origenes. Ita servire fecit ignem tribus pueris in fornace Babylonica, ut eis immitteret suavem auram, et quasi ventum roris refrigerantem, impios vero Chaldæos combureret. Ita servire fecit aquas diluvii Noe, eum in arca vectando et conservando ; impios vero submergendo. Ita servire fecit leones Danieli in lacu; solem Josue ad prosequendam victoriam, Josue 10. 13. Jordanem Hebræis ad transeundum in Chanaan, Josue 3. 16. tonitrua Samueli, 1. Reg. 12. 18. corvos Eliæ, ut panem ei afferrent; ursos Elisæo, ut pueros ei conviciantes punirent et laniarent. Ita Christo et Apostolis servivit ignis in Pentecoste; aer et venti, cum eo jubente siluerunt; mare, cum super illud ambulavit, et cum eo jubente Petro piscanti copiam piscium dedit; terra et saxa, cum in passione scissa sunt Angeli, cum stellam Christi nati indicem Magis dederunt, cumque cecinerunt: *Gloria in excelsis Deo.* Ita servierunt pisces et aves S. Francisco, cum ei concionanti applauserunt et cantillarunt, eoque rursum jubente siluerunt. Ita Satyri et Fauni iter ad S. Paulum ostenderunt S. Antonio ; et leones unguibus effoderunt sepulcrum, in quo S. Paulum sepeliret. Ita Gregorio, Thaumaturgo servivit mons, dum loco cessit, ut Ecclesiam ædificaret; item Lycus fluvius, dum se contraxit, ne in agros exundaret. Ita Theodosio imper. pio servierunt venti, dum tela hostium in ipsosmet retorserunt, in pugna contra Eugenium tyrannum. Ita araneæ servierunt S. Felici Nolano, dum eum subito sua tela texerunt, ne à persequentibus inveniretur. Memoria ejus agitur 14. januarii.

Vestigia hujus ingressus et transitus Hebræorum, ac tractus curruum, rotarumque orbitas manere, et divinitus semper reparari, tum in littore, tum in ipso mari Rubro tradit Orosius lib. 1. c. 10. (ubi addit circa hoc tempus contigisse quoque Phaetonis incendium.) Idem insinuat Diodorus in Catena, qui fuit præceptor S. Chrysostomi, qui et addit Gentiles hunc transitum Hebræorum sicco pede per mare, ascripsisse non miraculo, sed reciprocationi maris. Idem dixerunt Memphitæ teste Eusebio l. 9. de Præpar. c. ult. quin et Josephus dubitat an divisio hæc maris miraculosa fuerit, an naturalis. *Nam et Alexandri Magni ductu*, inquit, *mare Pamphylium cessit, et iter aperuit, cum Deus ejus opera, ad destruendum Persarum imperium, uti decrevisset.*

Verum clarissimum est hanc divisionem maris fuisse ingens miraculum : nulla enim maris reciprocatio mare findit, ita ut in medio ejus fiat via amplissima ad transeundum, uti hic factum est; refluxus enim maris nudat tantum aquis littora, vel littoribus vicina loca. Rursum nullus refluxus maris efficit, ut utrimque aquæ instar muri assurgant, et consistant immobiles, donec transeat populus, et mox revolvantur in hostes eum persequentes.

Quod de mari Pamphilio, ait Josephus, illud Alexandro cessisse, fabula est; nam, ut docet Strabo l. 14. Alexander non illud penetrando et pervadendo, sed illius littus obliquando tantum, cum suis transivit umbilico tenus, prospera tamen in hac sua audacia usus est fortuna in eo quod, in hieme illud transiens, fluctibus illius redeuntibus, ab iis non sit oppressus.

Nota. Huic divisioni maris similis fuit divisio Jordanis, facta sub Josue, per quam Hebræi penetrarunt in Chanaan ; eadem tamen illi dissimilis fuit ; primo, in eo quod divisio maris facta est per Mosen, extendentem in illud suam virgam ; divisio vero Jordanis facta per præsentiam arcæ Domini. Secundo, in mari diviso aquæ utrimque quasi muri constiterunt; in Jordane vero inferior pars defluxit in mare Mortuum, superior substitit et intimuit assidue aquis affluentibus ; cum vero transissent Hebræi non subito, sed sensim detumuit et defluxit, ne ripas et campos obrueret, et hac parte mirabilior fuit divisio Jordanis quam maris Rubri. Tertio, in mari submersi sunt Ægyptii ; nullus vero mersus est in Jordane. Quarto, in mari Deus immisit ventum ad fundum limosum siccandum : id vero non fecit in Jordane, quia ejus alveus est parvus et arenosus. Hinc patet longe majorem et mirabiliorem fuisse divisionem maris, quam Jordanis. Unde Chananæi aliique Gentiles, illa audita obstupuerunt et elanguerunt, ut patet Josue 2. v. 11. et Judith. 5. v. 12.

Allegor. Apostolus 1. Corinth. 10. *Patres*, inquit, *nostri in Mose baptizati sunt in nube et in mari. Baptizati sunt,* scilicet typice, et in figura, ut ibidem ait Apostolus ; nam transitus Hebræorum per mare Rubrum significabat Christianos per baptismum et sanguinem Christi baptismo contentum, transire in novam vitam gratiæ ; nubes significabat sanctificationem Spiritus sancti, Moses Christum, virga crucem, Pharao diabolum et peccatum, manna Eucharistiam. Ita Theod. Origen. et Ambr. l. 2. de Sacram. cap. 6. Aug. serm. 90. Prosper 1. p. Prædic. c. 38. Tertul. l. de baptismo c. 9. Cypr. epist. 76. ad Magnum, et alii.

Tropologice, pulchre docet Nyssenus in vita Mosis, quomodo vitia cum armis suis mergere debeamus. *Ægyptiorum enim equites*, inquit, *pedites et currus, sunt animi passiones, quibus servitute homo subjicitur. Quid enim ab illo Ægyptiorum exercitu ira effusa, voluptas effrænata, dolor immoderatus, avaritiæ fœditas differt? nonne quasi hasta tremens iræ impetus est ? nonne quasi effrænati equi hac et illac currum trahentes, nimiæ voluptates animum vexant? Erant etiam Tristatæ in curribus, tres videlicet in singulis bellatores, quibus tripartitam animi potestatem intelligi credimus, rationalem scilicet, concupiscibilem, irascibilem, has tres potentias depravatas.* Deinde docet hæc omnia baptismo mergi, et cum ex eo emer-

gimus, nihil ex iis attrahendum esse, sed omnia in aqua submersa relinqui debere.

24. Jamque advenerat vigilia matutina, et ecce respiciens Dominus super castra Ægyptiorum per columnam ignis.] Tò *respiciens* significat columnam nubis quasi se apparuisse, ut Angelus in ea latens per lumen coruscum se ostenderet, et intueretur castra Ægyptiorum, ac mox in ea ejacularetur tonitrua, fulmina, lapides, aut ignita tela, quibus rotas et equites curribus excussit, ut dicitur. Unde et Ægyptii dixerunt: *Fugiamus Israelem, Dominus enim pugnat pro eis contra nos.* Ita Lyranus et alii. Audi et Josephum. *Accesserunt*, inquit, *et imbres de cælo, et aspera tonitrua fulguribus simul intermicantibus; fulmina quoque deferebantur; nihilque omnino deerat eorum, quæ ab irato Deo hominibus ad perniciem immitti solent, nox quippe caliginosa nimis ac tenebrosa eos comprehendit, atque ita totus ille exercitus est deletus, ut ne nuntius quidem cladis domum reverteretur.* Unde et hic v. 28. dicitur: *Nec unus quidem superfuit ex eis.* Ecce hic quam verum illud: *Fortuna vitrea est; dum splendet, frangitur.*

Interfecit exercitum,] partem exercitus, est synedoche: nam alia pars hac cœlesti suorum strage territa, dum fugam parat, ab aquis recurrentibus est absorpta.

Ubi nota hanc cladem è cœlis ab Angelo illatam contigisse, antequam revolveretur mare per Mosen; nam post Angeli cladem territi fugerunt Ægyptii, fugientibusque occurrerunt aquæ maris ad suum alveum redeuntes, jam à Mose revolutæ, quibus reliqua à priore clade exercitus pars absorpta est et submersa, ut patet v. 26. et seq.

Josephus scribit hac clade universim periisse in mari Rubro, Ægyptiorum scutatorum peditum ducenta millia, et equitum quinquaginta millia. Periit et ipse Pharao, sed ultimus, si credimus Hebræis et Abulensi, ut nimirum prius omnium suorum spectaret cladem, antequam eadem ipse periret, itaque longius et gravius cruciaretur. Euseb. in Chronico hunc Pharaonem vocat Cenchrem.

25. Et subvertit rotas curruum.] Septuag. vertunt, συνεδησε τους αξονας των αρματων, impedivit, vel colligavit rotas curruum. Unde videntur ipsi pro ויסר *vaiasar*, id est amovit, abjecit, evertit, legisse ויצר *vaiatser*, id est constrinxit, ut scilicet progredi non possent. Unde et Vatab. vertit, *constrinxit rotas curruum, et duxit eos graviter*, vel *difficulter*. q. d. Agebant ægre currus suos Ægyptii, uti solent magna difficultate agi, cum constrictæ vel detractæ sunt rotæ. Verum Hebræa habent *vaiasar*, et ita legit Chald. Noster et alii.

Ferebanturque in profundum.] Currus enim prius elati per rotas, jam rotis excussis simul cum rotis deprimebantur in profundum, id est in ipsum maris alveum jam aquis vacuatum, et mox iis rursus replendum. Hebraice est, *duxit eas*, scilicet rotas, *in gravitatem*, id est, in profundum; est metalepsis, quia gravia tendunt in imum et profundum: hinc gravitas vocatur ipsa profunditas.

Moraliter disce hic primo quam verum sit illud Sapientis: *Omnis potentatus vita brevis*, et maxime, *omnis tyrannidis vita brevis.* En tibi Pharao à Mose monitus, monitaque contemnens, cum acerrime Hebræos opprimit in latere et luto, post mensem unum vita et regno spoliatur. Julius Cæsar invasor imperii, post triennium in curia, à senatoribus confossus interiit. Cyrus à monarchia sua, puta à capta Babylone, triennium duntaxat regnavit, atque à Thomyri regina Scytharum cæsus, capiteque amputato, ac in culeum sanguine plenum conjecto, ab ea insultante audivit: *Satia te, Cyre, sanguine quem tantopere sitivisti.* Alexander Magnus sex annos tantum à cæso Dario ut monarcha imperavit. Quare Apelles pinxit eum quasi fulgur, quod uti subito apparet, ita et cito disparet.

Secundo, quàm verum sit illud Poetæ:

> Ad generum Cereris (*ad Plutonem, ad Orcum*) sine cæde et sanguine pauci
> Descendunt reges, et sicca morte tyranni.

Excubat enim in tyrannos justa Dei vindicta, ut qui alios vita et bonis spoliarunt, iisdem violenter ab aliis spolientur. Ita Pharao, ita Cæsar, ita Cyrus, ita Alexander violenta morte sublati sunt. Ita Diocletianus et Maximianus tyranni jurarunt se Christianos omnino deleturos, aut imperium deposituros: quare cum Christianos delere non possent, indignantes eodem die imperium deposuerunt; et paulo post Maximianus imperium recipere volens, à Constantino imper. ad laqueum Massiliæ adactus est; Diocletianus tabe et putredine à Deo immissa consumptus est. Ita Aurelianus imper. persecutor Christianorum, post annum à rege Persarum captus, factus est orbis ludibrium: rex enim eo pro scabello utebatur, cum equum esset conscensurus; idem Bajazeti Turcarum tyranno fecit Tamberlanes rex Tartarorum. Ita Julianus Apostata post biennium imperii, cœlesti telo confossus occubuit. Ita Valens Arrianus orthodoxorum persecutor, in paludibus à Gothis in casa, ad quam victus confugerat, combustus est. Ita Anastasius hæreticus impiusque Imper. à Deo fulmine percussus, in tartara dejectus est. Ita Nero, cum sibi manus præ debilitate inferre non posset, à suo spadone interemptus est. Ita Decius, Maxentius, Domitianus, Otho, Galba, Vitellius, aliique plurimi tyranni celeri et violenta morte perierunt.

Tertio, disce hic vanitatem regnorum pomparumque mundi. Quid est vita humana? est comœdia, in qua unus personam regis, alius personam militis, alius rustici, alius consiliarii, alius civis agit; in morte finitur hæc comœdia; tum quisque suam personam, quam gessit, suas vestes, suos titulos ponit. M. Antonius, ut refert Seneca lib. 6. de beneficiis, cap. 3. cum fortunam suam alio, ad Cæsarem, transire videret; et sibi nihil relictum præter jus mortis, dixit: *Hoc habeo, quodcumque dedi.* Augustus ipse Cæsar, qui 25 annos in tanta felicitate et gloria regnavit, moriens vocavit amicos, atque eos rogavit: *Satisne belle personam meam egi?* utique in imperio, quasi in comœdia; cumque illi annuerent: *Valete ergo*, inquit, *et plaudite;* atque reductis cortinis animam exhalavit infelix, iturus ad tartara.

Ubi jam currus, equites et aquilæ Augusti? ubi pompæ? ubi triumphi? ubi voluptates? ubi libidines? ô quàm jam mallet Augustus nunquam fuisse Augustus: quam mallet pauper fuisse rusticus Christianus! *Remanent in seculo*, inquit S. Ambros. in Luc. 12. *cuncta quæ seculi sunt;*

sola virtus comes est defunctorum. Quære ab impio in morte : Regna et opes quæ parasti, cujus erunt ? respondebit : Heu non mea amplius erunt, sed aliorum. Quære à justo : Quæ parasti, cujus erunt ? respondebit : Mea erunt in sempiternum. *Opera enim illorum sequuntur illos;* caduca bona per virtutem, per pauperes in cœlum transtuli, ex temporaneis reddidi sempiterna. Audi denique epitaphium Pharaonis.

Ubi nunc, Pharao, tua sceptra, tui currus, tua castra ? ubi tuus fastus, draco magne, qui habitabas in medio fluminum tuorum, et devorabas alias gentes ? ubi tua vox : *Non cognosco Dominum ; meus est fluvius, et ego feci memetipsum ?* quomodo cecidisti de cœlo, Lucifer, qui mane oriebaris ? spoliasti Hebræos, nunc ipsi spoliant te : mersisti infantes eorum, nunc ipse mergeris in mari Rubro, mergeris in sanguine tuo : devorasti eos, nunc pisces vorant te, et factus es esca corvis et populis Æthiopum. Sed hæc temporanea et exilia sunt : audi æterna, et in æternum lugenda. *Detracta est ad inferos superbia tua : subter te sternetur tinea, operimentum tuum erunt vermes :* descendisti in profundum laci cum damnatis, ubi vermis eorum non moritur, et ignis non extinguitur. Occurrerunt tibi gigantes, reges et tyranni, dicentes et gratulantes : *Et tu vulneratus es sicut et nos, nostri similis effectus es. Numquid iste est vir qui conturbavit terram,* qui concussit gentes? ecce jam solus est, nudus et miserabilis, uti nos. Dæmones acclamarunt tibi : Veni, Pharao, habita nobiscum cum igne devorante, cum ardoribus sempiternis, ubi fumus tormentorum ascendit in secula seculorum.

Audite hæc, reges, audite, principes :

Discite justitiam moniti, et non temnere divos.

27. REVERSUM EST PRIMO DILUCULO AD PRIOREM LOCUM.] Hebraice est, reversum est ad fortitudinem suam, vel ad robur suum, hoc est ut Chaldæus vertit, reversum est ad suum vigorem, id est ad statum et locum naturalem, in quo quasi vivit et viget mare.

Nota. Deus, id est Angelus vice Dei, aut potius Angeli plures (nec enim unus per sex milliaria, quibus latum erat mare Rubrum se extendere, ibique aquas omnes suspendere potuisset) qui aquas maris, hucusque, donec scilicet transirent Hebræi, suspenderant et detinuerant; nunc iis transgressis, et Ægyptiis ingressis, eas rursum dimittunt, ut violento impetu in pristinum alveum proruerent, serie tamen ordinata : nam primo ab eis dimissæ sunt aquæ, quæ erant juxta littus, illæque primo coierunt, deinde sequentes sensim ulterius ; unde fugientibus, Ægyptiis, et ad littus suum recurrentibus, eminus occurrerunt aquæ hoc ordine coeuntes : ut scilicet tanto terribilior esset eorum pœna et submersio, quanto longiore pavore et exspectatione erat formidabilior, cum eminus aquas ultrices, quibus mergendi erant, sensim coire et adventare, diutino intuitu conspicerent ; nam sæpe *pejor est bello timor ipse belli.*

29. FILII AUTEM ISRAEL PERREXERUNT PER MEDIUM SICCI MARIS.] Est anacephalæosis; jam enim antequam mergerentur Ægyptii, mare hoc pertransierant Hebræi : in altera enim ripa Moses consistens, manusque super et contra mare extendens, quasi hoc signo aquas revocans eas jam reduxerat, cum Hebræi jam agerent in tuto littore, Ægyptii vero in mari mergerentur.

Recapitulat ergo hic Moses anterius dicta, ut inculcet Hebræis memoriam tantæ liberationis, et tam felicis mirique transitus per mare, ut illi jugiter illud recolant, Deoque gratias agant.

Quæres an Hebræi transierint mare transversum, ita ut in partem adversam, sive littus oppositum penetrarint ?

Negant Rabbini, Abulens. et Burgens. putantque Hebræos in hoc transitu fecisse semicirculum, scilicet circuisse eos montem, sive scopulos deserti Etham, qui directum in Chanaan iter per terram impediebant, et in mare Rubrum procurrebant; ita ut per mare circumgressi sint hos scopulos, redierintque reflexo itinere ad idem littus Ægyptum spectans, per quod ingressi fuerant mare, non tamen ad eumdem littoris locum. Probant primo, quia tam vastum mare (quod Adrichomius asserit habere, ubi est latissimum, spatium sex leucarum in latitudine), non potuerunt Hebræi tantillo tempore, puta tribus vel quatuor horis, penetrare ex uno littore in adversum pervadendo, præsertim cum inter eos essent pueri, senes, oves, aliaque impedimenta plurima. Secundo, quia Hebræi post transitum viderunt Ægyptiorum cadavera fluitantia : Ægyptii autem non tam profunde ingressi fuerant mare, ut in adversum littus ejici possent. Tertio, Numer. 33. 7. Hebræi post transitum maris dicuntur venisse in solitudinem Etham : Etham autem non trans, sed cis mare erat; nam ibi fuit tertia Hebræorum mansio, uti jam ante vidimus c. 13. v. 20.

Verum contraria sententia est communis, scilicet Hebræos totam maris latitudinem transisse ab uno littore in aliud oppositum pervadendo ; hoc enim diserte tradit Josephus, Philo et Nyssen. Idem innuit Scriptura, cum narrat aquas maris esse fissas, et Hebræos per medium maris transisse ; nam juxta Rabbinorum sententiam hic non tam transitus, quam circuitus aut gyratio maris fuisset. Deinde id patet ex chorographia; ut enim ex Egypto et mari Rubro perveniatur in Sina, transiri debet mare Rubrum ; hoc enim interjacet inter Sina et Ægyptum ; licet enim ex Ramesses in Sina, et magis in Chanaan pedestris sit via directa, quæ ad latus relinquit mare Rubrum ; tamen via hæc rupibus undique in longum ita est obsepta, itaque prærupta, ut castra Hebræorum per illam transire non potuerint, sed Deo duce flexerint iter per mare Rubrum, quod necessario pervadendum erat, ut videre est in tabulis Adrichomii pag. 116. Errant ergo qui aliter sentiunt,

Ad primum, respondeo Hebræos in transitu hoc impendere potuisse quinque horas ; nam statim à media nocte mare ingredi cœperunt, et sub auroram in littus adversum penetrarunt. Rursum, potuerunt transire mare ea parte et loco, ubi est angustius, minusque latum. Adde Angelum eos roborasse, et incitasse ad accelerandum. Hinc enim dicitur psal 104. 37. *Non erat in tribubus eorum infirmus.* Et sane, ut verum fatear, tam celer transitus tot millionum hominum et animalium, tam brevi tempore naturaliter, sine miraculo fieri non potuit. Ubi enim tot alia, tam aperta et illustria miracula videmus, mirari non debemus, si et in celeritate transeundi miraculum fuerit.

Ad secundum, respondeo Ægyptiorum cadavera in adversum littus fuisse propulsa et ejecta,

eo quod mare ex altera parte eis fugientibus et redeuntibus occurreret, itaque in adversam partem eos propelleret : addit Philo et Josephus vi ventorum id effectum esse. Non dubium Angelum sive per se, sive per ventum, sive per mare Ægyptios ad littus adversum, in quo erant Hebræi, impulisse, idque ad majorem Hebræorum exultationem et consolationem, utque ipsi hostibus spolia detrahere, iisque se ditare possent.

Ad tertium respondet Cajetan. desertum Etham fuisse vastissimum. Nam eodem cap. 33. Numer. dicuntur Hebræi tribus diebus in eo iter fecisse; extendit se ergo Etham tam cis mare, quam ultra.

Aliter respondet Lyran. scilicet desertum hoc aliud fuisse ab illo Numer. 33. utrumque tamen dictum esse Etham. Sic enim plures urbes et pagi eadem habent nomina.

Denique tradunt Hebræi, in hoc egressu Hebræorum ex Ægypto et transitu maris Rubri, montes vicinos, partim quasi admirantes tantum prodigium, partim gratulantes populo Dei, exiliisse et quasi tripudiasse ; et hoc velle Psaltem psal. 113. 4. cum canit : *Mare vidit et fugit : Jordanis conversus est retrorsum. Montes exultaverunt* (græce ἐξέστη, id est, *moti sunt de loco*) *ut arietes et colles sicut agni ovium. Quid est tibi, mare, quod fugisti? Montes, exultastis sicut arietes?* Sicut enim maris fuga, sic et montium exultatio, hoc est exilitio et saltus, proprie non metaphorice accipienda videtur. Ita Hebræi, quos sequitur Cajet. et Genebrardus in psal. 113. v. 5. et 6. et noster Sanchez in cap. 64. Isaiæ vers. 1. Alii tamen cum Jansenio illum locum psalmi 113 exponunt de terræ motu qui contigit in Sina, cum ibi daretur lex, Exodi 19. 18. Solet enim Psaltes varia miracula variis locis et temporibus facta quasi perstringendo conjungere. Fides ergo hujus miraculi sit penes Hebræos.

CAPUT DECIMUM QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Moses et Hebræi canunt epinicion Deo : idem facit Maria cum feminis; v. 20. secundo, veniunt Hebræi in Mara, ubi Moses amaras aquas in dulces vertit; v. 23. inde pergunt in Elim, quæ fuit sexta mansio Hebræorum in deserto.

1. Tunc cecinit Moyses et filii Israel carmen hoc Domino, et dixerunt : Cantemus Domino ; gloriose enim magnificatus est : equum et ascensorem dejecit in mare. 2. Fortitudo mea, et laus mea Dominus, et factus est mihi
in salutem ; iste Deus meus, et glorificabo eum : Deus patris mei, et
exaltabo eum. 3. Dominus quasi vir pugnator, omnipotens nomen ejus.
4. Currus Pharaonis et exercitum ejus projecit in mare, electi principes
ejus submersi sunt in mari Rubro. 5. Abyssi operuerunt eos, descenderunt
in profundum quasi lapis. 6. Dextera tua, Domine, magnificata est in fortitudine : dextera tua,
Domine, percussit inimicum. 7. Et in multitudine gloriæ tuæ deposuisti adversarios tuos :
misisti iram tuam, quæ devoravit eos sicut stipulam. 8. Et in spiritu furoris tui congregatæ sunt
aquæ : stetit unde fluens, congregatæ sunt abyssi in medio mari. 9. Dixit inimicus : Persequar
et comprehendam, dividam spolia, implebitur anima mea : evaginabo gladium meum, interficiet eos manus mea. 10. Flavit spiritus tuus, et operuit eos mare ; submersi sunt quasi plumbum
in aquis vehementibus. 11. Quis similis tui in fortibus, Domine? quis similis tui, magnificus in
sanctitate, terribilis atque laudabilis, faciens mirabilia? 12. Extendisti manum tuam, et devoravit eos terra. 13. Dux fuisti in misericordia tua populo quem redemisti, et portasti eum
in fortitudine tua, ad habitaculum sanctum tuum. 14. Ascenderunt populi et irati sunt ; dolores
obtinuerunt habitatores Philisthiim. 15. Tunc conturbati sunt principes Edom, robustos
Moab obtinuit tremor : obriguerunt omnes habitatores Chanaan. 16. Irruat super eos formido
et pavor, in magnitudine brachii tui : fiant immobiles quasi lapis, donec pertranseat populus
tuus, Domine : donec pertranseat populus tuus iste, quem possedisti. 17. Introduces eos, et
plantabis in monte hæreditatis tuæ, firmissimo habitaculo tuo quod operatus es, Domine : sanctuarium tuum, Domine, quod firmaverunt manus tuæ. 18. Dominus regnabit in æternum et
ultra. 19. Ingressus est enim eques Pharao cum curribus et equitibus ejus in mare, et reduxit
super eos Dominus aquas maris : filii autem Israel ambulaverunt per siccum in medio ejus.
20. Sumpsit ergo Maria prophetissa, soror Aaron, tympanum in manu sua ; egressæque sunt
omnes mulieres post eam cum tympanis et choris, 21. Quibus præcinebat, dicens : Cantemus
Domino ; gloriose enim magnificatus est, equum et ascensorem ejus dejecit in mare. 22. Tulit

autem Moyses Israel de mari Rubro et egressi sunt in desertum Sur : ambulaveruntque tribus diebus per solitudinem, et non inveniebant aquam. 23. Et venerunt in Mara, nec poterant bibere aquas de Mara, eo quod essent amaræ : unde et congruum loco nomen imposuit, vocans illum Mara, id est amaritudinem. 24. Et murmuravit populus contra Moysen, dicens : Quid bibemus ? 25. At ille clamavit ad Dominum, qui ostendit ei lignum : quod cum misisset in aquas, in dulcedine versæ sunt. Ibi constituit ei præcepta, atque judicia, et ibi tentavit eum, 26. dicens : Si audieris vocem Domini Dei tui, et quod rectum est coram eo feceris, et obedieris mandatis ejus, custodierisque omnia præcepta illius, cunctum languorem, quem posui in Ægypto, non inducam super te : ego enim Dominus sanator tuus. 27. Venerunt autem in Elim filii Israel, ubi erant duodecim fontes aquarum, et septuaginta palmæ : et castrametati sunt juxta aquas.

1. Tunc cecinit Moyses et filii Israel carmen hoc,] quo exultantes de tam felici maris transitu, et Ægyptiorum submersione, gratias agunt Deo, ejusque magnificentiam et potentiam celebrant; deinde introductionem sui in Chanaan prophetant. Est ergo hoc carmen epinicium, propheticum et Eucharisticum.

Quali metro conscriptum sit hoc carmen et canticum omnium antiquissimum (nam Lini, Musæi et Orphæi hymnos et carmina plus trecentis annis antecessit) modernos Hebræos et Latinos latet: periit enim prisca Hebræorum poesis. Josephus asserit hoc carmen hexametro versu compositum esse, sed qui ejus sint pedes, quæ dimensiones, non explicat. Tantum jam in hoc carmine animadvertere possumus in Hebræo stylum alium et venam, ac schemata poetica; ita enim paronomasiis, anaphoris, similiter cadentibus, aliisque figuris abundat, ita spiritu exaltante plenum est, ut chorum subsilientem ad festivum carmen non tam audire, quam videre videaris.

Allegor. Christiani, maxime Beati, qui per baptismum et sanguinem Christi vicerunt peccatum et diabolum, ac penetrarunt in terram promissam, in cœlis cantant hoc canticum; hoc est enim, quod ait S. Joannes Apocal. 15. *Vidi*, inquit, *tanquam mare vitreum mixtum igni, et eos qui vicerunt bestiam, et imaginem illius, stantes super mare vitreum, habentes citharas Dei, et cantantes canticum Mosi servi Dei, et canticum agni, dicentes : Magna et mirabilia opera tua, Domine Deus noster omnipotens.* O quam gloriosum, quam jucundum est et erit nobis canere hoc canticum in omnem æternitatem!

Cantemus.] Hebr. est אשירה *ascira*, id est cantabo : nam Moses hoc carmen Spiritu sancto suggerente composuit, nomine non tam suo quam totius et unius populi; totusque populus cum Mose præcinente quasi una Republica et Ecclesia illud decantavit. Unde loquitur in singulari, dicens : *Fortitudo mea* (non nostra) *et laus mea Dominus, et factus est mihi in salutem: iste Deus meus*, etc.

Tradit Philo Mosen singulos versus dictasse et præcinuisse, quos deinde populus succinuit, uti fit in choris et tripudiis. Addit Abulens. Hebræos hoc carmen à Mose edoctos, postea sæpius illud ipsum cecinisse. Auctor lib. 1. de Mirab. S. Script. apud S. August. cap. 21. notat hic apertum miraculum, quod scilicet pueri, senes, viri, juvenes tanto numero; uno quasi ex ore, eodem inspirati flamine; easdem voces et sententias decantarint : licet enim Moses præcineret, is tamen in tanta turba à plurimis audiri non poterat. Idem accidit in feminis, quæ Maria præcinente toto cœtu suo idem succinuerunt.

Nota hic, et imitare priscorum Sanctorum pietatem, qui acceptis à Deo beneficiis statim in laudes et hymnos Dei prorumpere solent. Ita fecit David toto psalterio; ita fecit Anna nato Samuele : ita fecit Debora cæso Sisara : ita fecit Judith trucidato Holoferne : ita fecit Zacharias nato S. Joanne : ita fecit B. Virgo concepto Christo : ita fecit Simeon viso Christo cycnæum illud canens : *Nunc dimittis servum tuum, Domine, secundum verbum tuum in pace.*

Gloriose enim magnificatus est.] Hebr. כי גאה גאה *kigao gaa*, quia magnificando magnificatus est, id est mire magnificatus est; quia magnam potentiam et vindictam exercuit.

Equum et ascensorem dejecit in mare,] q. d. Equum, et equites Ægyptios, et præsertim Pharaonem ipsum dejecit in mare. Ita S. Hilarion audiens luporum, leonum aliarumque bestiarum rugitus, quos affingebant dæmones ut eum percellerent, signo crucis se armans, optabat eos videre quorum voces audiebat; mox vidit rhedam terribilem super se irruere, sed eo inclamante Jesum evanuit; tunc ille : *Equum*, ait, *et ascensorem projecit in mare*, inquit S. Hieron. in ejus vita.

Tropologice, equus est homo carnalis, superbus, injustus; ascensor est dæmon. *Si ergo te impius persequitur, scito, quia equus est, sed eques est diabolus; iste currit, hic lancea sua percutit : iste ducitur calcaribus, et invitus insanit; hic agit, et stimulat*, inquit S. Hieronim. in psalm. 75. Origenes. et Rupertus hic.

Rursum Philo : Equi, inquit, sunt furor et concupiscentia; ille mas, hæc femina. Auriga est intellectus, qui si equis hisce laxet habenas, equi hi tam se, quam aurigam, totamque animam in præceps agunt.

2. Fortitudo mea,] non formalis, sed causalis, id est, fortificans me, est Dominus, q. d. Non nostræ fortitudini, sed Dei hanc victoriam ascribimus : hoc enim est, quod dicitur psalm. 19. *Hi in curribus, et hi in equis; nos autem in nomine Domini Dei nostri invocabimus.*

Et laus mea Dominus.] Pro *laus* hebr. est זמרה *simra*, id est canticum, hoc est, materia et objectum cantici. q. d. Deus est, quem laudare, cui hymnum canere debeo. Pro *Dominus* hebr. est יה *ia*, quod unum est ex decem nominibus Dei, et annectitur in *halleluia*, estque ipsum nomen tetragrammaton, sed abbreviatum : ejus enim prima et ultima littera constat;

imo Theodor. quæst. 15. asserit Judæos nomen tetragrammaton pronuntiare *Iah*, scilicet per abbreviationem et compendium.

Nota. Deum assidue laudare debemus, tum lingua, tum mente, tum moribus, adeoque vita nostra non aliud esse debet quàm continua Dei laus. Primo, quia Deus est immensa et infinita majestas, liberalitas, justitia, pulchritudo, etc. Secundo, quia innumera beneficia in nos contulit, et in dies confert. Tertio, quia omnes creaturæ irrationales sua pulchritudine, ordine, et numero testantur Creatoris sui gloriam, hominesque ad eum cognoscendum et laudandum inflammant. *Invisibilia enim ipsius à creatura mundi, per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur, sempiterna quoque ejus virtus et divinitas.* Rom. 1. 20. et *Cœli enarrant gloriam Dei, et opera manuum ejus annuntiat firmamentum.* Quarto, quia hoc est opus piorum, estque nobilissimum. Ita David fecit psal. 144. *Exaltabo te, Deus meus rex, et benedicam nomini tuo in seculum seculi. Laudationem Domini loquetur os meum, et benedicat omnis caro nomini sancto ejus.* Ita fecit S. Job in afflictione serenus et laudans Deum: *Dominus*, ait, *dedit, Dominus abstulit. Sit nomen Domini benedictum.* Ita tres pueri in camino ignis omnes creaturas invitant, ut secum laudent Deum : *Benedicite, omnia opera Domini, Domino*, etc. Daniel. 3. Nam ut ait Lactant. l. 6. Divin. instit. c. ult. *Summus colendi Dei ritus est, ex ore justi hominis ad Deum directa laudatio, quæ tamen ipsa ut Deo sit accepta, humilitate et timore et devotione maxima opus est.* Quinto, quia est propria Angelorum et Beatorum in omnem æternitatem Deum collaudantium. Unde in ortu Christi cecinerunt: *Gloria in altissimis Deo* Apocal. 19. 5. *Vox de throno exivit dicens : Laudem dicite Deo nostro, omnes servi ejus, et qui timetis eum, pusilli et magni.* Idem faciunt 24 seniores, Apocal. 4. 10.

Nota. Magis vita pia quam voce, puta charitate, humilitate, puritate, confessione suæ infirmitatis, etc. laudatur Deus. S. Aug. in psalm. 34. 28. *Suggero*, ait, *remedium, unde tota die laudes Deum si vis. Quidquid egeris, bene age, et laudasti Deum.* Hæc ergo est lætitia, et perfectio Christiani, in omnibus tam adversis, quam prosperis laudare Deum, qui suis omnia operatur in bonum.

Et factus est mihi in salutem,] q. d. Laudabo Deum, quia factus est mihi salvator, quia salvavit me in mari Rubro. Nota τὸ *et*, est causale significans *nam, quia.* Tale est et Gen. 14. v. 19. in Hebræo: *Et ipse sacerdos Dei altissimi*, id est, nam ipse erat sacerdos. Isaiæ 64. 5. *Ecce tu iratus es, et* (id est quia) *peccavimus.* Sic sæpe et alibi sumitur vocula *et* pro *quia.*

Iste Deus meus.] Pronomen *iste*, ait S. Basil. demonstrat Deum verum. q. d. Iste Deus, qui nos salvavit in mari Rubro, est verus Deus : illum ergo unum glorificabimus, huic soli serviemus, non Api; non idolis, falsisque diis, quos antea coluimus in Ægypto. Addunt Hebræi, τὸ *iste* designare visibilem formam, et speciem militis et bellatoris, in qua Deus tunc apparuit Hebræis in mari Rubro, ita ut ipsi universi perfectius tunc viderint Deum, quam postea viderunt eum Prophetæ, adeoque digito eum ostenderint, dicentes : *Iste est Deus meus.*

Sed hæc sunt eorum fabulamenta : pronomen *iste* non alium designat, quam Deum per angelum prospicientem in columna, super castra Hebræorum et Ægyptiorum, qui hos perdidit, illos servavit c. 14. v. 24.

Nota. Pro *Deus* hebr. est אל *el*, id est fortis, quod unum est ex decem Dei nominibus. q. d. Dii Ægyptiorum infirmi sunt, sed iste Deus noster est Deus fortis. Rursum hunc Deum vocat Deum patris sui, scilicet Abrahæ patriarchæ, qui est pater credentium, et pater circumcisionis, puta Hebræorum.

Et glorificabo eum.] Hebr. ואנוהו *veanuehu*, quod Chald. vertit, *ædificabo in sanctuarium*, in quo scilicet eum colam; unde hanc de Pharaone victoriam, perpetuo in arca et Cherubim, quasi in curru suo triumphali, repræsentari, et in templo conservari voluit Deus, uti dicam cap. 25. v. 18. Cajetan. vertit, *habitabo eum*, id est, assistam ei mente, votis, laudibus, affectibus et operibus. Tertio, Vatablus vertit, *decorabo eum.* Hebræum enim נוה *naua*, et decorare, et glorificare, et habitare, et habitaculum construere significat : nam radix נוה *naue* significat tabernaculum speciosum et decorum.

Exaltabo eum,] eum altissimum palam confitebor, et, quantum potero, prædicabo.

Nota. Deus est altissimus. Primo, altitudine substantiæ, quia omnes essentias rerum in immensum transcendit, easque omnes eminenter in se continet. Secundo, altitudine scientiæ : hæc enim in Deo est incomprehensibilis. Rom. 11. *O altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei, quam incomprehensibilia sunt judicia ejus!* Tertio, altitudine potestatis, quia omnia, quæcumque voluit, fecit in cœlo et in terra. Quarto, altitudine majestatis et dominationis, eo quod omnia ejus imperio sint subdita, ipsumque omnes adorare et venerari debeant: *Mihi*, inquit, *curvabitur omne genu*, Isaiæ 45. Quinto, altitudine habitationis, quia habitat in cœlo empyreo, quasi throno gloriæ suæ, ubi eum celebrant omnes Angeli et Beati. Hinc monet Ecclesiasticus c. 43. 32. *Glorificate Dominum, quantumcumque potueritis; supervalebit enim adhuc, et admirabilis magnificentia ejus. Benedicentes Dominum exaltate illum, quantum potestis: major enim est omni laude, exaltantes eum replemini virtute, ne laboretis : non enim comprehendetis.*

3. Dominus quasi vir pugnator, omnipotens nomen ejus.] Chald. vertit, *Dominus est victor bellorum, Adonai est nomen ejus.* Hebraice est nomen tetragrammaton, *Jehova*, vel potius *Ieheva, vir belli* (maxime bellicosus est), *Ieheva nomen ejus.* Alludit hic *ieheva*, ad radicem הוה *hova*, quæ contritionem et confractionem significat. Unde Septuag. vertunt, *Deus conterens bella.* q. d. Vere Deus est *Ieheva*, id est, contritor Pharaonis et Ægyptiorum. Alludit rursum ad dictum Pharaonis, cap. 5. v. 2. *Quis est ieheva, ut audiam vocem ejus?* q. d. Quid potest vester ieheva? quibus armis me coget, ut illi obsequar? Sic Hebræum *Saddai*, quod Deum quasi mammeum et liberalissimum significat, alibi alludit ad שדד *scadad*, id est vastare. Ita Oleaster : imo ipse vult hoc proprium et genuinum esse significatum etymon nominis tetragrammati *ieheva*, uti dixi c. 6. v. 3.

4. Exercitum ejus projecit in mare.] Pro *projecit*, hebr. est ירה *iara*, id est ejaculatu-

est. q. d. Tam facile et valide Deus dejecit Ægyptios, quam facile et valide sagittarius sagittam emittit.

5. Abyssi (aquarum voragines) operuerunt eos, descenderunt in profundum quasi lapis,] q. d. Ægyptii aquis maris recurrentibus, sibique obviantibus, cum ascendere et enatare conarentur, vi fluctuum rejecti in profundum maris descenderunt.

6. Dextera tua magnificata est in fortitudine,] palam omnibus factum est tuam dexteram, id est robur et potentiam, esse magnam, et fortitudine fortique contritione Ægyptiorum quam exercuit. Unde Vatablus vertit, *excellenti virtute eminuit dextera tua.*

7. Et in multitudine gloriæ tuæ deposuisti adversarios tuos.] *Gloriæ*, id est fortitudinis, per quam gloriose glorificatus es, est metonymia : ponitur enim effectus pro causa. Ornatus et poeseos causa, vario schemate idem effert, idem dicit Moses, inquit Euthymius. Pro *deposuisti* hebr. est תהרוס *taharos*, id est subvertisti, dissipasti.

Misisti iram tuam,] puta supplicia ac pœnas, quæ iræ tuæ, id est divinæ justitiæ vindicis, sunt effectus, est metonymia. Ita Euthym. Apposite iram, sive ardorem et ignem (inde enim Hebræis ira dicitur) jungit stipulæ : hanc enim consumit ignis.

8. Et in spiritu furoris tui congregatæ sunt aquæ.] *In spiritu*, id est, in impetu, in impulsu, vel in indignatione : sic enim accipitur subinde spiritus, ut ps. 138. *Quò ibo à spiritu tuo?* Isaiæ 30. v. 18. *Spiritus ejus velut torrens inundans*, Zachar. 6. v. 8. *Requiescere fecerunt spiritum meum*, iram scilicet meam. Spiritus ergo furoris est indignatio furibunda, ut hac phrasi gravem et acrem Dei iram, id est, ulciscendi justissimam voluntatem, significet; ideo enim Deus divisit, et in cumulum collegit, sive congregavit aquas maris, ut, Hebræis transgressis, Ægyptios iis, quasi molibus et montibus, obrueret.

Potest secundo verti, *in spiritu nasi tui congregatæ sunt aquæ.* Nasus enim Hebræis est symbolum iræ, quia illius est index : unde illud : *Iras naribus efflant.*

Nota : *congregatæ sunt aquæ*, scilicet quæ prius à Mose divisæ fuerant : unde hoc substituunt hic Septuag. vertuntque, διέστη τὸ ὕδωρ, id est divisa est aqua : deinde aquæ jam divisæ in acervos, et quasi muros binos utrimque aggregatæ sunt.

Stetit unda fluens.] In Hebræo additur : *Sicut acervus*, unde psal. 77. 13. dicitur : *Statuit aquas, quasi in utre.*

Nota : τὸ *fluens*, quæ scilicet natura sua defluxisset in decliviorem alveum, ni à Deo detenta fuisset.

Congregatæ (Hebr. קפאו *capeu*, hoc est coagulatæ) sunt abyssi,] id est, vasta illa et profunda aquarum moles instar muri erecta, quasi glacies coagulata stare est visa. Septuag. vertunt, ἐπάγη τὰ κύματα, id est compacti, vel conglutinati sunt fluctus.

9. Implebitur anima mea,] desiderium meum saturabitur. Sic enim sæpe *anima* capitur pro desiderio, spe, voto. Unde *levare animam* est desiderare, vel sperare, ut Jerem. 22. 27. *In terram ad quam levant animam suam* (quam sperant, ad quam anhelant) *non revertentur.* psal. 142. 8. *Ad te levavi animam meam*, q. d. In te speravi.

Interficiet eos manus mea.] Hebr. est תורישמו *toriscemo*, id est *expellet*, *exterminabit*, et, ut Vatabl. *perdet*, et, ut Chald. *consumet eos*, hic enim est actus gladii; quare frigide Cajetan. vertit, *depauperabit.* Neque dubium est quin Pharao tyrannus, licet Hebræos in servitutem revocare conaretur, primo tamen furoris sui impetu et insultu plurimos eorum neci daturus fuisset.

10. Flavit spiritus tuus, et operuit eos mare,] Cajetan. semper per spiritum hic accipit ventum, quo putat divisas, et rursum revocatas esse aquas. Verum jam dixi c. 14. v. 21. nullo vento, sed virga Mosis protensa statim per Angelum fissum esse mare. Idem ergo, quod ante v. 8. dixerat, hic per anaphoram poeticam repetit et inculcat Moses, Deum scilicet immisisse suam vindictam, qua mersit Ægyptios : spiritum quippe suum potentiam ultionis nominat, ait S. Hieron. in Proverb. c. 2. de qua dicitur Job. 4. v. 9. impios *flante Deo periisse*, *et spiritu iræ ejus esse consumptos.* Quanquam verisimile est Deum cum fulminibus, tonitruis et procellis, ventum quoque validum excitasse, quo horribiliore et validiore impetu aquæ impellerentur, ut obruerent Ægyptios; hoc enim significat verbum *flavit.*

Mystice S. Aug. q. 55. et Ambr. l. 3. de Spiritu sancto cap. 4. per spiritum intelligunt Spiritum sanctum, ut mysterium Trinitatis hic insinuetur : nimirum Filius in dextera Dei, id est Patris, Spiritus sanctus in spiritu.

11. Quis similis tui in fortibus Domine ?] id est, ut Septuag. *quis similis tuî in diis, Domine;* nomen enim Dei est אל *el*, id est, fortis : inde *elim*, id est fortes, vocantur dii, id est, qui habentur dii, licet revera non sint dii, ut dicitur 1. Cor. 8. v. 5. q. d. Quis inter idola et deos Gentium tibi, ô Domine, in fortitudine comparari potest ? sane nullus, et ratio est quia tu magnificus es in sanctitate, terribilis atque laudabilis, id est, ut Symmachus vertit, *neque in sanctitate, neque in potestatibus quisquam æquiparandus est tibi;* sanctitate enim et potestate ita decoraris, ita præcellis, ut obstupescant omnes homines et angeli.

Tradunt Hebræi Machabæos hunc versiculum usurpasse, quasi insigne belli et victoriæ, cumque castris et præliis in vexillis prætulisse, eoque hostes fortissimos et numerosissimos parva manu prostravisse, indeque eos dictos esse hebraice מכבי *machabi*, id est Machabæos : nimirum à litteris Hebraicis, quæ sunt initiales singularum dictionum hujus versiculi, qui in Hebræo sic habet מי כמוך באלים יהוה *mi camocha baelim iehova :* si enim à prima dictione *mi* capias primam litteram *m*, à secunda primam *cha*, à tertia primam *b*, à quarta *i*, easque conjungas, facies *machabi*, id est Machabæus. Ita tradit R. Isaac ben Hole, Reuchlinus lib. 3. Cabalæ, Mercerus in abbreviaturis Hebraicis, Sixtus Senensis lib. 1. Biblioth. et Genebrardus in chronologia. Simili crasi Hebræi *R. Mosen ben* (id est filium) *Maeon*, quatuor initialibus litteris in unam dictionem conflatis, vocant *Rambam.*

Terribilis atque laudabilis.) Hebraice נורא תהלות *nora tehillot*, id est *terribilis laudibus*, quia laudes ejus formidini sunt non solum hominibus, sed et angelis : omnium enim lau-

dantium vires, linguas et mentes superant, ideoque magno cum timore et tremore eum laudant omnes Angeli et Sancti; unde quasi explicans quod dixerat, dictique causam assignans subdit, *faciens mirabilia.* Ita Cajetan. Vatablus, Lipoman. Hinc Dei nomen est פלא *pele*, id est admirabilis, Judic. 13. 18. Invocent ergo Deum *pele*, qui magna cogitant et moliuntur, ut per eos Deus faciat magna et mirabilia.

Devoravit eos terra.] *Terra*, id est, mare terræ immistum, puta alveus maris: terra enim et aqua unum conficiunt globum, et solet Scriptura mundum cum omnibus elementis exprimere nomine cœli et terræ. Ita Aug. q. 54.

Secundo, Vatablus proprie accipit, sicque explicat: *Non solum absorpti sunt* (Ægyptii) *aquis, sed etiam terra se aperuit, et absorbuit eos;* quod si verum est, novum fuit hic prodigium, quo non tantum mare, sed et terra Ægyptios absumpsit.

Tropol. Origenes: *Impios*, inquit, *etiam hodie terra devorat: qui semper de terra cogitant, terrena faciunt, de terra loquuntur, litigant, terram desiderant, et in ea spem suam ponunt; ad cœlum non respiciunt, futura non cogitant, judicium Dei non metuunt, nec promissa ejus desiderant; talem cum videris, dicito: Quia devoravit eum terra: et si quem videris luxuriæ et voluptatibus corporis deditum, in quo nihil animus valet, sed totum libido possidet, dicito: Quia devoravit eum terra*, et mox devorabit eum infernus.

Populo quem redemisti,] quem liberasti ex servitute Ægyptiaca.

13. Et portasti eum in fortitudine tua ad habitaculum sanctum tuum.) Hinc incipit altera carminis pars nimirum prophetica, quæ protenditur usque ad v. 16. qua prædicit et pertexit victorias Hebræis contra Idumæos, Moabitas et Chananæos obventuras, eorumque ingressum felicem in Chanaan. Hinc utitur præterito pro futuro more prophetico, ob futurorum certitudinem. Ita Euthym. in hoc canticum.

Nota. *Habitaculum sanctum*, vocat terram Chanaan, quia illa olim habitata fuit à sanctis patriarchis, Abraham, Isaac et Jacob. Secundo, quia eorum semini fideli et sancto fuit promissa. Tertio, quia in ea futurum erat templum, sanctusque Dei cultus. Quarto, quia in ea nasciturus et moriturus erat Christus, qui est Sanctus sanctorum. Quinto, quia in ea victuri erant B. Virgo, Apostoli, omnesque primi Christiani, totaque Ecclesia primitiva, quæ fuit sanctissima; unde etiamnum Judæam vocamus Terram sanctam.

14. Ascenderunt populi, et irati sunt.] Hebr. *audierunt populi, et fremuerunt*, id est, audient hunc transitum Hebræorum per mare, et Ægyptiorum submersionem, ideoque frement contra Hebræos; necdum enim præsens et recens factum gentes remotæ audisse poterant. Noster pro *audierunt*, vertit, *ascenderunt*, ut unico verbo omnia perstringat; audierunt enim hæc populi, consultarunt, et tandem ascenderunt, sive egressi sunt in prælium contra Hebræos: prophetice hæc omnia dicuntur, ideoque præterita pro futuris accipienda sunt.

15. Obriguerunt,] spiritu vitali, et viribus ex pavore evanescentibus similes effecti sunt stupentibus, et rigidis apoplecticis: hoc enim significat Hebræum נמגו *namoggu*, id est, dissoluti sunt, liquefacti extabuerunt instar ceræ igni admotæ.

16. Fiant immobiles.] Hebr. *sileant ut lapis;* Septuag. ἀπολιθωτησαν, id est, *lapidescant*, fiant ex timore et stupore immobiles, ut lapides, qui ingressu terræ promissæ nos arcere non possint, quique in præliis nos impetere, seque defendere non valeant; ita Liran. Orat Moses ne hostes Hebræorum moveantur; plus præstitit Deus, quando eos Hebræi ope Dei vicerunt, et ceciderunt pene ad internecionem.

Donec pertranseat populus tuus,] in terram promissam Chanaan.

17. Introduces eos, et plantabis (ut stabilem, firmam et naturalem instar plantarum et arborum fixis radicibus ibi figant fidem) in monte hæreditatis tuæ,] puta in monte Sion sive Moria, in quo Moses spiritu prophetico prævidebat extruendum esse Deo templum, ideoque eum vocat hæreditatem Dei. Unde Chald. vertit, *locum domus majestatis Dei;* unde et sequitur: *sanctuarium tuum, Domine,* scilicet est, vel erit hoc habitaculum, de quo loquor.

Nota. Moses hic montem Sion et Jerusalem, ac consequenter totam Judæam vocat, primo, *habitaculum Dei;* quia in eo, puta in populo suo, quasi in Ecclesia sua Deus erat habitaturus. Secundo, *montem hæreditatis Dei;* quia templum in Sione ædificandum futurum erat domus ei hæreditas Dei. Tertio, *sanctuarium Dei,* quia in eo peragenda erant omnia sacrificia, omnis populi sanctificatio, omnisque sacer Dei cultus.

Rursum præterita hic ponuntur pro futuris: *quod operatus es*, id est, quod operabis: *quod firmaverunt*, id est quod firmabunt, *manus tuæ:* stetit enim templum à Salomone ædificatum in Sion per mille et amplius annos: tot enim sunt anni à Salomone ad Titum et Vespasianum qui templum cum urbe everterunt.

Anagogice, melius hæc conveniunt Sioni et Jerusalem cœlesti, in qua est domus Dei beata et gloriosa à Deo fundata et firmata in æternum, de qua dicitur: *Beati qui habitant in domo tua, Domine, in secula seculorum laudabunt te.*

18. Dominus regnabit in æternum, et ultra.] Dices: Nil esse aut fingi potest ultra æternitatem. Respondeo primo: æternum sæpe vocatur seculum longissimum, cujus finis et terminus non pervidetur, etiamsi ipsum vere et proprie æternum non fit; hoc enim significat Hebr. עולם *olam*, ut dixi cap. 4. Quando ergo Hebræi volunt significare absolutam æternitatem, ut omne tollant dubium, æterno addunt ועד *vaed*, id est, *et ultra*, vel, ut Chal. vertit, *in secula seculorum*, et ut Septuag. *in seculum et adhuc*, et, ut Pagninus, *in seculum, et usque in perpetuum,* id est, in omnem æternitatem. Ita Lyran. Cajet. Lipoman. et alii. Unde et aliqui sic explicant: Dominus regnabit per totum præsens seculum, et ultra, scilicet per seculum futurum post diem judicii, puta per omnem æternitatem.

Secundo si quis per æternum, absolute æternum intelligere velit, dicat cum Abulensi, τὸ *ultra* addi per hyperbolen, ex abundantia cordis, et ingenti desiderio desiderantis plane perennem, immensam et interminam Dei durationem, regnum, gloriam et laudem; quasi dicat: Opto ut Deus regnet in æternum, et si dari aut fingi possit ulterior duratio, per illam

ulterius semper, et ulterius sine fine regnet; quia enim homines æternitatem concipiunt per modum alicujus finiti (infinitum enim definite concipere nequeunt) quasi æternitas sit duratio aliqua limitata, ideoque à mente nostra comprehensibilis; concipimus enim æternitatem quasi durationem maximam, quæ plurimos annorum milliones complectatur; hinc ut ostendatur æternitatem omnem nostram comprehensionem et conceptum transcendere, additur τὸ *et ultra.* q. d. ait Origenes : *Putasne in seculum seculi Deum regnaturum? regnabit adhuc, vel ultra? et quodcumque dixeris, illud de regni ejus spatiis semper tibi Propheta dicet : Et adhuc, sive ultra.*

Vide hic quanta, quàm longa sit æternitas, quamdiu regnabit Deus et Sancti? quamdiu ardebunt damnati in gehenna? in æternum. Quantum est æternum? cogita centum millia annorum, nihil cogitasti respectu æterni : cogita decies centena millia annorum, imo seculorum; nihil adhuc ex æternitate decerpsisti : cogita mille milliones annorum, æque integra adhuc restat æternitas : cogita mille cubos millionum annorum, necdum inchoasti æternum : cogita tot milliones cuborum, quot sunt guttæ in mari, necdum ad principium æternitatis pervenisti, æque æterna restat æternitas gaudiorum Sanctis, et tormentorum damnatis. Si Deus diceret damnatis : Impleatur terra arena minutissima, ita ut totus orbis hisce arenæ granulis repleatur à terra usque ad cœlum empyreum; et millesimo quoque anno angelus veniat, dematque ex hoc arenæ cumulo unum granulum, cumque post tot millenarios annorum quot sunt granula, exhauserit ea, liberabo vos à gehenna : ô quam exultarent damnati! damnatos se non æstimarent; nunc autem post omnes hos millenarios restant et alii millenarii in infinitum, in æternum et ultra. Hoc est pondus grave æternitatis, quod opprimit damnatos. Cogita, ô peccator, hoc pondus tibi imminere, nisi resipiscas. Sanctos vero hoc pondus quam recreat et dilatat! regnabunt enim cum Deo, cum Christo, cum B. Virgine, cum angelis, in omni gloria et lætitia, in omnibus deliciis et honoribus, in secula seculorum, in æternum et ultra. O felix æternitas, ô æterna felicitas, quî fit quod tam raro, tam modice, tam obiter de te cogitemus? quî fit quod de te non magis laboremus, non magis simus solliciti? stupor hic noster est, hebetudo nostra est. Si enim te penetraremus, diceremus cum S. Paulo : *Momentaneum et leve tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternum gloriæ pondus operatur in nobis.*

Tertio, S. Thom. 1. p. q. 10. art. 2. ad 2. respondet Deum dici ultra, vel supra æternitatem esse et regnare; quia habet æternitatem sine principio, et quia habet eam à se, et quia totum esse suum habet simul sine ulla varietate. Audi eum : *Dicitur*, inquit, *Deus ultra æternum regnare, quia licet aliquid aliud semper esset, sicuti motum cœli quidam philosophi faciunt æternum, nihilominus tamen Deus ultra regnat, in quantum ejus regnum est totum simul. Similiter auctor lib. de causis, dixit Deum esse ante æternitatem, intelligentias esse cum æternitate, animam vero nostram esse post æternitatem, et supra tempus : nam licet poneremus intelligentias ab æterno, tamen, quia Deus habet in se omne et totum esse simul, intelligentiæ vero habent suum esse limitatum, et participatum à Deo : idcirco vere Deus diceretur esse ante æternitatem participatam videlicet à creaturis.* Sed hæc responsio acutior est et subtilior quam germanior.

Nota. Pulchro hoc epiphonemate : *Dominus regnabit* (cum inter Ægyptios aliosque populos, tum maxime inter Hebræos, aliosque fideles, idque tum in terra, tum maxime in cœlo) *in æternum et ultra*, carmen hoc claudit Moses, quod enim sequitur : *Ingressus est enim*, etc., tantum est repetitio materiæ carminis, quam uti primo versu proposuit, ita eamdem hoc v. ult. repetit.

20. SUMPSIT ERGO MARIA PROPHETISSA.] Nota τὸ *ergo*, quasi dicat, quia Maria videbat viros Deo psallentes, hinc ne feminæ ad devotionem fere proniores, viris quidquam de Dei laudibus concederent, ipse eis carmen præcinuit, quod ipsæ succinerent.

MARIA.] Circa hoc nomen nota, primo, Massoretas corrupisse puncta, legunt enim *Miriam*, cum tam Septuag. quam S. Hieron. Syrus, et omnes veteres legerint *Mariam*, per *a*, non per *i*. Secundo, hoc nomen in Hebræo esse dissyllabum, atque habere litteram *m* in fine, dicitque *Mariam;* sic enim habent Hebr. Chald. et Septuag. Sed Græci et Latini posteriores hoc nomen ad suæ linguæ idiotismum deducentes, litteram *m* omiserunt, et ex dissyllabo *Mariam* fecerunt trissyllabum *Maria*, uti et in aliis multis nominibus fecerunt, quæ communis omnium jam terit usus.

Tertio, Angelus Caninius in Nomin. Hebr. novi Testamenti censet *m* initiale in Maria esse servile, non radicale. Radicem enim nominis Maria esse רום *rum*, id est exaltare, ut Maria idem sit, quod exaltata, excelsa. Verum sic littera *resch*, quæ est prima radicalis verbi *rum*, in nomine Maria divelleretur à sua radice, et conjungeretur cum *m* servili : dicunt enim Hebræi, *Mariam* dissyllabe, quæ radicalium, præsertim quiescentium, divisio hiulca est et insueta Hebræis.

Dico ergo : Nomen *Maria* compositum est ex מור *mor*, id est myrrha, vel potius ex מורה *mora*, id est magistra et domina, et ים *iam*, id est maris; *m* enim initiale hic posse esse radicale (quod sine ratione negat Caninius) patet ex aliis nominibus, ut Mara, Melcha, Messias, Moses, Machir, Melchisedec, in quibus patet *m* esse radicale : Maria ergo idem est quod myrrha maris; eo quod, ut tradunt Hebræi, dum nasceretur Maria, cœperit amara tyrannis Pharaonis, præcipientis mergi infantes Hebræorum. Vel potius Maria idem est, quod magistra vel domina maris : hoc enim nomen fuit quasi prognosticum in mente Dei (licet parentes in ortu Mariæ nil tale de ea scirent vel cogitarent.) Primo, quod Maria hæc futura esset dux feminarum Hebræarum, eisque præiret tum in transitu maris Rubri, tum in hoc carmine epinicio Deo decantando : unde hoc loco primum ipsa Maria vocatur; nam cap. 2. v. 4. et 7. non Maria, sed soror Mosis vocatur. q. d. Congrue vocata est soror Mosis Maria, id est domina et magistra, quia talem jam eam experimur. Secundo, quod Maria hæc virgo typus foret (uti docet S. Ambr. exhort. ad virgines) virginis matris, puta B. Mariæ Deiparæ, quæ magistra et domina est maris hujus seculi. *Mora* enim heb. et syriace *Mara*, tam dominam, quam magis-

tram significat, maximè apud Syros. Hinc enim descendit illud *Maran atha*, id est, Dominus noster venit : Syri enim magistrum vocant Dominum. Sic et Hebræi Dominum vocant Rab, Rabbi, Raboni, quæ communiter magistrum significant.

Hanc esse veram etymologiam nominis Maria, ut dominam significet, patet primo ex eo quod ita nomen Maria interpretatur Epiphan. serm. de laudibus Virginis, Damasc. lib. 4. de Fide cap. 15. Eucher. lib. 2. Instruct. Chrysologus serm. 146. Beda in cap. 1. Lucæ ; secundo, quod R. Haccados doctrina et sanctitate celeberrimus ante Christum Hebræorum doctor, Messiæ matrem (scilicet B. Mariam) dominam nuncupandam prædixit ; tertio, quod liturgiæ S. Jacobi, Basilii, Chrysost. ad etymon Mariæ alludentes, eam δεσποιναν ημων, id est dominam nostram indigitant ; quarto, quod Christiani omnes B. Virginem omni lingua, Dominam nostram, *nôtre Dame, nuestra Senora, onse Lieve Vrouwe*, quasi proprio nomine compellant. Est enim ipsa mater Christi, qui est primogenitus, et dominus omnis creaturæ ; unde et R. Haccados ipsam primam creaturarum, et primum hominem appellat.

Quare perperam Victorinus Mariam interpretatur miseram, imperitissime vero Lutherus Mariam interpretatur guttulam aquæ. Vide Canisium initio Marialis, et Matth. Galenum in suis catechesibus, fol. 48 et 119.

Prophetissa,) quia Deus cum ea collocutus, ei arcana pandebat, ut patet Num. 12. 2. Secundo, *prophetissa*, id est doctrix, magistra ; tertio, *prophetissa*, id est præcentrix. Vide dicta 1. Corint. 14. initio.

Soror Aaron,) et consequenter Mosis, dicitur tamen soror Aaron, non Mosis ; quia Aaron Mose erat senior, et proxime post Mariam natus. Hinc Greg. Nissen. lib. de Virg. cap. 6. Mariam hanc virginem fuisse docet : nam si fuisset conjugata, à marito, non à fratre agnominaretur, vocareturque, non soror Aaron, sed uxor talis vel talis mariti. Secundo, quia nusquam mariti ejus, vel liberorum meminit Scriptura. Idem docet S. Ambros. exhort. ad virg. et Apponius 6. comment. in Cantica. Fuit ergo hæc Maria typus B. Virginis Mariæ, et sicut hæc cecinit : *Cantemus Domino ;* ita B. Virgo cecinit : *Magnificat anima mea Dominum.* Josephus tamen contrarium sentit, dicitque Mariam hanc nuptam fuisse Hur, cujus fit mentio Exodi 24. 14. Sed Josephus, uti et Judæi in veteri Testamento, paucis exceptis, virgines et virginitatem non cognoverunt.

Egressæque sunt omnes mulieres cum tympanis et choris,] cum piis ad numeros tympani tripudiis ; hi enim sunt chori. Chorus enim est multitudo canentium aut saltantium, deduciturque à χαρα, id est lætitia, ait Plato lib. 2. de Legibus ; aut, ut Festus, à corona. Hunc puellarum in decantandis Dei laudibus apud Hebræos fuisse morem psallendi, et choros ducendi, patet ex psal. 67. vers. 26. *Prævenerunt principes conjuncti psallentibus in medio juvencularum* (hebr. virginum) *tympanistriarum.* Sic 1. Esdræ 2. vers. 65. inter Hebræos Babylone redeuntes fuerunt cantores et cantatrices ducenti, ad itineris videlicet molestiam levandam, et reducum captivorum animos exhilarandos. Sic Salomon : *Feci*, inquit, *mihi cantores et cantatrices*, Eccles. 2. 8. Sic Lacedæmonii trichoria utebantur saltatione, instituto Lycurgi. Constabat autem ea saltatio triplici choro, senum, puerorum, juvenum. Senum prima erat cantio : *Nos fuimus olim strenui juvenculi.* Secunda puerorum : *Præstantiores nos futuri olim sumus ;* tertia juvenum : *At nos sumus, vel experire si velis.* Testis est Plutarchus comment. de Laude suî ipsius.

Porro contra lascivas saltationes et choreas vide S. Basil. serm. de ebrietate et luxu, Chrys. hom. 49. in Matth. Ambr. lib. 3. de Virg. Aug. in psal. 32. Apte dixit quidam : *Chorea est circulus cujus centrum est diabolus, et circumferentia omnes angeli ejus.* Hinc Conc. Laodicænum sub annum Domini 364. cap. 55. ita sancit : *Non oportet Christianos ad nuptias euntes vel balare, vel saltare ; sed caste cœnare, vel prandere, sicut competit Christianis.*

Nota hic quomodo et cur egressa sit Maria ejusque sociæ, scilicet non ad leves choreas, non ad popinas, sed ad modestos piosque choros ac laudes Dei. Audiant virgines aureum dogma S. Chrys. serm. quod regulares feminæ viris cohabitent, in fine tomi 5. *Cum in publicum, inquit, se virgo recipit, oportet ut et omnis philosophiæ specimen præ se ferat, et omnes in stuporem convertat. Sicut angelus, si nunc è cœlo descenderet, et sicut Cherubim aliquis, si in terris appareret, omnes homines in stuporem converteret : sic virginem, omnes qui vident, adducere in admirationem et stuporem suæ sanctimoniæ oportet.* Si taliter egredi et progredi debet virgo, qua modestia, qua morum gravitate, qua pudicitia, instar angeli de cœlo delapsi, incedere debet Ecclesiasticus, ac præsertim Religiosus?

Cum tympanis.] Calvinus hic tympana, organa, aliaque musica instrumenta inter legales veteris Testamenti cæremonias adnumerat, quæ proinde Christus aboleverit quasi simplicitati Evangelicæ repugnantia. Verum hæc tympana et chori Mariæ et Hebræorum fuerunt ante legem cæremonialem à Deo datam ; et si tunc iis uti licuit, cur non et modo liceat ?

Secundo, si cantus instrumenta pertinent ad legem cæremonialem ; ergo pari jure et cantus ipse ac psalmodia, qua adeo gloriantur Calvinistæ, ad eamdem pertinebit.

Tertio, esto daremus hæc cæremonialia fuisse ; potuit Ecclesia eamdem cæremoniam suis etiam usibus servientem sibi asciscere, uti sibi ascivit ornamenta pontificum et sacerdotum, usum luminum, templa, oblationes, et alia, quæ erant cæremonialia in lege veteri, idque ad decorem et majestatem sacrorum legis novæ. Sic quædam judicialia legis veteris revocavit, et in lege nova sanxit : templa enim nostra, quibus tremenda illa mysteria peraguntur, potius quam vetera illa umbratica, omni decore, omni jubilo et concentu dignissima sunt, nisi Calvinus rusticus in templo videri velit, et domi aulicus, malitque musica ad suam libidinem, quam ad Dei laudem uti.

Tropol. tympanum quot fit ex corio, significat carnis mortificationem, sine qua nulla anima potest se probam Deo exhibere cantatricem, hinc dicitur : *Laudate D.um in tympano et choro ;* tympanizant enim Deo, qui carnem castigant et pulsant cum S. Paulo. Ita Origenes, Rupert. et S. Ambr. ad virgines.

Quibus præcinebat dicens : Cantemus Domino ;

GLORIOSE ENIM MAGNIFICATUS EST.] Hebr. est לחם ותען vattahan lahem, id est, et respondebat illis, scilicet Mosi aliisque viris (*lahem* enim est masculinum) præcinentibus. Ita Vatabl. et Hebræi. Unde Philo, l. de Agricultura, putat hic factos esse duos choros, unum mulierum, alterum virorum ex adverso stantes, et alternis carminibus sibi invicem respondentes; et Oleaster putat viros, Mose præcinente, singulos cantici versus cecinisse; deinde Mariam cum feminis ad singulos versus respondisse succinendo et iterando intercalare hoc carmen: *Cantemus Domino; gloriose enim magnificatus est, equum et ascensorem ejus dejecit in mare.* Illud enim solum hic Mariæ et mulieribus tribuitur; hoc enim fiebat in aliis subinde canticis, ut psal. 135. chorus canebat: *Confitemini Domino, quoniam bonus, quoniam in æternum misericordia ejus;* et deinceps prosequebatur alios versus: cœtus vero ad singulos versus succinebat et repetebat: *Quoniam in æternum misericordia ejus.* Ita et Genebrard. in psal. 67.

Hæc sententia valde probabilis est: illi enim favet masculinum לחם *lahem*, et verbum תען *taan*, quod proprie significat respondere, responsorie sive alternatim canere. q. d. Viris præcinentibus respondebant et succinebant feminæ, Maria quasi duce præeunte, et inchoante idem carmen, quod Moses et Hebræi præcinuerant: si enim seorsim à viris chorum fecissent, et cecinissent feminæ, non repetiissent carmen virorum, sed aliud occurrens cecinissent.

Alii tamen putant Mariam cum feminis seorsim à viris (hoc enim innuere videtur τὸ *egressæ sunt*) et post viros cecinisse illud idem carmen totum à capite ad calcem, quod viri cecinerant: ita ut Maria prima illud didicerit, vel à Mose, vel à Spiritu sancto (erat enim prophetissa) illaque præcinente cæteræ succinuerint, uti in choro fieri solet. Hæc sententia etiam est probabilis.

22. TULIT AUTEM MOYSES ISRAEL DE MARI RUBRO.] *Tulit* hebr. יסע *iassa*, id est proficisci fecit, movit, duxit: *Israel*, id est populum Israel, filios Israel, puta Jacobi posteros. Noster Interpres verbo *tulit*, providam Mosis erga Hebræos curam, quasi matris filios suos sinu foventis, indicat; de qua vide Num. 11. 12.

23. ET EGRESSI SUNT IN DESERTUM SUR,] in quo angelus invenit Agar ancillam Abrahæ errantem, inter Cades et Barad. Gen. 16. 7. Ita sanctus Hieron. Atque hinc forte, scilicet ab Agar, desertum hoc *Agra* vocatur à Chaldæo hic; desertum hoc Sur alio quoque nomine vocatur Etham, Num. 33. 7. de quo dixi c. præced. v. 29.

ET VENERUNT IN MARA.] Est hæc quinta Hebræorum mansio in deserto, quæ dicta est *Mara*, ab amaritudine aquarum, quæ erant מרים *marim*, id est amaræ. Hinc patet hunc locum per anticipationem vocari *Mara*: non enim vocabatur *Mara*, cum eò primum venerunt Hebræi; sed à Mose, postquam aquas ejus amaras gustavit, dictus est *Mara*, ut hic dicitur.

25. QUI (Dominus) OSTENDIT EI LIGNUM QUOD CUM MISISSET IN AQUAS, IN DULCEDINEM VERSÆ SUNT.] Hebr. est, *docuit eum lignum;* hinc apparet hoc certum ligni genus fuisse, arcana et mirifica vi dulcorandi præditum, præsertim si copiose aquis inspergeretur, illudque eas actu dulcorasse, tum salsuginem ex aquis exsugendo, tum eis dulcedinem sibi innatam suggerendo: sic enim glycerizam hordeato, vel aquæ ad potum dulcorandum adhibent medici; sed hujus ligni longe celerior et efficatior fuit vis, quam sit glycerizæ. Ita Cajetanus.

Hinc sequitur vim hanc dulcorandi in ligno hoc naturalem fuisse, qualis est in melle et cannis saccari; sed longe major et efficacior fuit in ligno hoc: si enim una gutta olei vitrioli, vel sulphuris integrum vitrum aquæ acore et sapore suo inficit, quidni idem facere potuerit in dulcorandis aquis hoc lignum efficacissimæ virtutis, nobis licet incognitum, Deo tamen notissimum? Si lignum vitæ innata sua vi poterat homini prorogare vitam in æternum, quidni lignum aliquod dare possit Deus, quod innata sua vi ingentem aquæ copiam dulcorare possit? Idque sat clare significat Ecclesiasticus cap. 38. 4. *Altissimus*, inquit, *creavit de terra medicinam, et vir prudens non abhorrebit illam; nonne à ligno indulcata est aqua amara?* scilicet hoc loco Exodi, quo sine dubio alludit Ecclesiasticus: loquitur autem ipse de naturali proprietate et virtute, quam habent herbæ, ligna et pharmaca ad medicandum hominibus. Ita Lyran. Cajet. et alii.

Licet R. Salomon, et ex eo Abulensis secus sentiant: Hoc lignum, inquiunt, est adelpha vulgo nominata, quæ ex se amara est et mortifera; voluit ergo eam Deus adhibere ad dulcorandum aquas, ut eo majus esset miraculum, quo amaritudo ejus dulcori magis est contraria, utque expressior esset typus crucis et passionis Christi amarissimæ, de qua mox dicam.

Sic Abbas Besarion ambulans juxta mare cum discipulus ejus Dulas sitiret, orans salsam maris aquam in dulcem convertit, qua sitim discipulus restinxit, ut habetur in Vitis Patrum lib. 3. numer. 215. Simili miraculo Elisæus aquas steriles sanavit per sal, quod siccare et consequenter sterilia facere solet, 4. Reg. 2. 20. Verum prius quod dixi, verius est.

Allegorice, hoc lignum significat lignum crucis Christi: illius enim virtute, memoria et meditatione Sanctis omnis labor et dolor dulcescit. Ita Origenes, Theodoret. Nyssen. Rupert. Ambros. lib. de iis qui myster. initiantur cap. 3. Cyrillus (vel potius Clictovæus: hic enim octo medios libros Cyrilli, qui interciderunt, ex suo ingenio reparavit, ut opus Cyrilli mutilum compleret et perficeret) in Joannem libr. 8. cap. 17. ubi varias sanctæ crucis figuras conglobate enumerat: et Cyprianus lib. de zelo et livore in fine; ubi docet, quomodo cruce Christi ira et amarulentia sit lenienda et dulcoranda: *Venena*, inquit, *fellis evome, discordiarum virus exclude: purgetur mens, quam serpentinus livor infecerat; amaritudo omnis quæ intus insederat, Christi dulcedine leniatur. Si de sacramento crucis et cibum sumis et potum, lignum quod apud Mara profecit in imagine ad saporis dulcedinem, tibi in veritate proficiet ad mulcendi pectoris lenitatem. Ama eos quos antea oderas, dilige illos, quibus injustis obtrectationibus invidebas.*

Audi et Cassiod. in psal. 4. *Crux*, inquit, *est humilium tuitio invicta, superborum dejectio, victoria Christi, perditio diaboli, infernorum destructio, cœlestium confirmatio, mors infidelium, vita justorum; de qua S. Chrys.: Est Chris-*

tianorum spes, crux Romanorum victoria, mortuorum resurrectio, cæcorum dux, conversorum via, claudorum baculus, pauperum consolatio, arbor resurrectionis, lignum vitæ æternæ.

Et Damasc. l. 4. de Fide 12. *Crux Christi clavis est paradisi : hæc infirmorum baculus, pastorum virga, se convertentium manuductio, proficientium perfectio, salus animæ et corporis, omnium malorum aversio, bonorum omnium datrix.*

Et Rabanus de Laude crucis : *Tu sancta*, ait, *crux peccatorum es remissio, pietatis exhibitio, meritorum augmentum, infirmorum remedium, lassorum refugium, sanorum incolumitas, desperatorum securitas, infortunatorum felicitas.*

Merito ergo S. Bernardus : *Circumire*, inquit, *possum, Domine, cælum et terram, mare et aridam, et nusquam te inveniam, nisi in cruce : ibi dormis, ibi pascis, ibi cubas in meridie. Crux enim tua fides est, cujus latitudo charitas, longitudo longanimitas, altitudo spes, profunditas timor. In hac cruce te invenit, quicunque invenit : in hac cruce suspenditur anima, et dulcia poma de ligno decerpit.*

Ibi constituit ei præcepta atque judicia.] Deus dedit Israeli in Mara aliquas leges cæremoniales et judiciales : quænam hæ fuerint, Script. non exprimit. quod enim Rabbi Salomon dicit hæc præcepta fuisse duo ; primum de sabbato servando ; secundum de vitula rufa comburenda, ut ex ejus cinere fieret aqua lustralis, qua expiarentur immundi, de qua Num. 19. Hoc, inquam, figmentum plane fabulosum et erroneum est, uti recte ostendit Abulens.

Et ibi tentavit eum.] Populum scilicet Israel tentavit Deus, leges jam dictas ferendo et sanciendo, quibus obedientiam populi tentare et experiri statueret, patet ex sequentibus.

26. Cunctum languorem,] ex ulceribus, siti, peste, aliisque plagis Ægyptiacis manantem.

Ego enim sum Dominus Deus sanator tuus.] Hebr. אני רפאך *ani ropheecha*, id est ego sum medicus tuus. Disce hic in morbis ad Deum, quasi archiatrum recurrendum, ipsoque maxime nitendum esse. Rursum Deum sæpe languores et morbos ob peccata immittere, uti hic dicitur, quæ si cessent cessabunt sæpe et morbi.

27. Venerunt autem in Elim, ubi erant duodecim fontes aquarum, et septuaginta palmæ.] q. d. Venerunt in Elim, ubi erat tum mira amœnitas arborum et fontium ; tum copiosus potus et cibus : palmæ enim suos dactylos ad cibum præbent. Est hæc sexta mansio in Elim.

Tropol. S. Hier. ad Fabiolam: *Pulcher*, inquit, *est hic ordo virtutum : post maris rubri victoriam sequitur tentatio; post tentationem refectio : de Mara, id est amaritudine, venimus in Elim, id est ad arietes et robustos principes gregis Christiani, ubi duodecim fontes doctrinæ Apostolicæ, et septuaginta palmæ victricis fidei septuaginta discipulorum Domini nos recreant.* Sic et Tertull. lib. 4. contra Marcion. cap. 24. per 12 fontes duodecim Apostolos, per septuaginta palmas 70 discipulos Christi intelligit.

Palma non cedit oneri, non flectitur pondere, sed adversus pondus sursum nititur : hinc symbolum est viri fortis, qui non cedit oneribus, irrisionibus, detractionibus ; non flectitur in inferiora, sed ad superiora enititur atque exurgit, suaque patientia vincit omnia.

Rursum, nota hic vitam fidelium esse assiduam profectionem, eosque ire debere de virtute in virtutem, ut ad terram promissam in cœlis perveniant, donec videant Deum deorum in Sion. Vidit Jacob scalam è terra in cœlum porrectam : hac nobis ascendendum est itinere longo et molesto ; festinemus ergo : grandis enim nobis restat via ad perfectionem, ad beatitudinem. Ad hoc egregia praxi usus est S. Carolus Borromæus nuper Cardin. Cum enim delicate esset enutritus, contenderetque ad insignem sanctimoniam, cœpit se in parvis mortificare et vincere, faciles pœnitentias suscipere, singularum virtutum faciles actus obire. Deinde quotidie ulterius ad graviores et difficiliores pregrediebatur ; habebatque hoc fixum animo non cessare, non sistere, sed quotidie progredi, donec summum virtutis culmen attingeret ; v. g. una septimana abstinebat vino, alia carne, tertia pisce, quarta ovis, etc., itaque eò tandem pervenit, ut ultimis vitæ annis quotidie solo pane et aqua viveret, exceptis festis, quibus aliquid obsonii addebat, non tamen carnem, nec piscem, nec ova, nec vinum : his enim semper abstinebat. In Quadragesima etiam pane abstinebat, tantumque ficubus et fabis vivebat. In hebdomade sancta non nisi lupinis (genus est pisorum amarorum) victitabat. Lectus ejus erat saccus stramineus, aut sedes ; aiebat enim Episcopum super gregem vigilare debere, ac proinde parce et sedentem dormire, uti faciunt strenui duces in bello. Cilicio duro utebatur, quod etiamnum servant Mediolanenses ; rudi disciplina corpus castigabat : labores continuos et maximos jugiter capessebat. Dicebat enim animi generosi et invicti esse, semper majora aggredi, et in vita spirituali magnis passibus progredi. Sicut enim mercatores intenti lucro, illi quotidie aliquid adjiciunt ; et sicut hortulani quotidie hortum excolunt, pictores quotidie imaginem quam pingunt, expoliunt et perficiunt; ita multo magis quotidie virtuti aliquid adjicere debet, qui ejus est studiosus. Ita fecit ipse, donec eò perveniret, ut vix ulterius quid superesset, quò progrederetur, nisi ut diceret cum S. Paulo: *Cupio dissolvi, et esse cum Christo :* unde et paulo post hac vita defunctus est. Ita narrat auctor Vitæ ejus lib. 8. cap. 21.

CAPUT DECIMUM SEXTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Deficiente pasta, famentes Hebræi murmurant. Deus eis mittit coturnices, et v. 14. ningit sive grandinat manna, eoque eos quotidie alit per 40 annos.

1. Profectique sunt de Elim, et venit omnis multitudo filiorum Israel in
desertum Sin, quod est inter Elim et Sinai, quinto decimo die mensis se-
cundi, postquam egressi sunt de terra Ægypti. 2. Et murmuravit omnis con-
gregatio filiorum Israel contra Moysen et Aaron in solitudine. 3. Dixerunt-
que filii Israel ad eos : Utinam mortui essemus per manum Domini in
terra Ægypti, quando sedebamus super ollas carnium, et comedebamus
panem in saturitate ! cur eduxistis nos in desertum istud, ut occideretis
omnem multitudinem fame ? 4. Dixit autem Dominus ad Moysen : Ecce, ego pluam vobis pa-
nes de cœlo : egrediatur populus, et colligat quæ sufficiunt per singulos dies, ut tentem eum
utrum ambulet in lege mea, an non. 5. Die autem sexto parent quod inferant ; et sit duplum
quam colligere solebant per singulos dies. 6. Dixeruntque Moyses et Aaron ad omnes filios
Israel : Vespere scietis quod Dominus eduxerit vos de terra Ægypti ; 7. et mane videbitis glo-
riam Domini, audivit enim murmur vestrum contra Dominum : nos vero quid sumus, quia mus-
sitatis contra nos ? Et ait Moyses : Dabit vobis Dominus vespere carnes edere, et mane panes
in saturitate ; eo quod audierit murmurationes vestras, quibus murmurati estis contra eum :
nos enim quid sumus ? nec contra nos est murmur vestrum, sed contra Dominum. 9. Dixit
quoque Moyses ad Aaron : Dic universæ congregationi filiorum Israel : Accedite coram Do-
mino : audivit enim murmur vestrum. 10. Cumque loqueretur Aaron ad omnem cœtum filiorum
Israel, respexerunt ad solitudinem ; et ecce gloria Domini apparuit in nube. 11. Locutus est
autem Dominus ad Moysen, dicens : 12. Audivi murmurationes filiorum Israel, loquere ad
eos : Vespere comedetis carnes, et mane saturabimini panibus ; scietisque quod ego sum Do-
minus Deus vester. 13. Factum est ergo vespere, et ascendens coturnix cooperuit castra : mane
quoque ros jacuit per circuitum castrorum. 14. Cumque operuisset superficiem terræ, appa-
ruit in solitudine minutum, et quasi pilo tusum in similitudinem pruinæ super terram. 15. Quod
cum vidissent filii Israel, dixerunt ad invicem : Manhu ? quod significat : Quid est hoc ? igno-
rabant enim quid esset. Quibus ait Moyses : Iste est panis, quem Dominus dedit vobis ad ves-
cendum. 16. Hic est sermo, quem præcepit Dominus. Colligat unusquisque ex eo quantum
sufficit ad vescendum : gomor per singula capita, juxta numerum animarum vestrarum, quæ
habitant in tabernaculo sic tolletis. 17. Feceruntque ita filii Israel ; et collegerunt, alius plus,
alius minus. 18. Et mensi sunt ad mensuram gomor : nec qui plus collegerat, habuit amplius :
nec qui minus paraverat, reperit minus ; sed singuli juxta id quod edere poterant, congrega-
verunt. 19. Dixitque Moyses ad eos : Nullus relinquat ex eo in mane. 20. Qui non audierunt
eum, sed dimiserunt quidam ex eis usque mane, et scatere cœpit vermibus, atque computruit,
et iratus est contra eos Moyses. 21. Colligebant autem mane singuli, quantum sufficere poterat
ad vescendum : cumque incaluisset sol, liquefiebat. 22. In die autem sexta collegerunt cibos
duplices, id est, duo gomor per singulos homines : venerunt autem omnes principes multitu-
dinis, et narraverunt Moysi. 23. Qui ait eis : Hoc est quod locutus est Dominus : Requies
sabbati sanctificata est Domino cras, quodcumque operandum est, facite, et quæ coquenda
sunt coquite ; quidquid autem reliquum fuerit, reponite usque in mane. 24. Feceruntque ita
ut præceperat Moyses, et non computruit, neque vermis inventus est in eo. 25. Dixitque Moy-
ses : Comedite illud hodie, quia sabbatum est Domini ; non invenietur hodie in agro. 26. Sex
diebus colligite ; in die autem septimo sabbatum est Domini, idcirco non invenietur. 27. Venit-
que septima dies, et egressi de populo ut colligerent, non invenerunt. 28. Dixit autem Domi-
nus ad Moysen : Usquequo non vultis custodire mandata mea, et legem meam ? 29. Videte

quod Dominus dederit vobis sabbatum, et propter hoc die sexta tribuit vobis cibos duplices: maneat unusquisque apud semetipsum, nullus egrediatur de loco suo die septimo. 30. Et sabbatizavit populus die septimo. 31. Appellavitque domus Israel nomen ejus Man: quod erat quasi semen coriandri album, gustusque ejus quasi similæ cum melle. 32. Dixit autem Moyses: Iste est sermo quem præcepit Dominus: Imple gomor ex eo, et custodiatur in futuras retro generationes; ut noverint panem, quo alui vos in solitudine, quando educti estis de terra Ægypti. 33. Dixitque Moses ad Aaron: Sume vas unum, et mitte ibi Man, quantum potest capere gómor; et repone coram Domino, ad servandam in generationes vestras, 34. sicut præcepit Dominus Moysi. Posuitque illud Aaron in tabernaculo reservandum. 35. Filii autem Israel comederunt Man quadraginta annis, donec venirent in terram habitabilem: hoc cibo aliti sunt usquequo tangerent fines terræ Chanaan. 36. Gomor autem decima pars est ephi.

1. Venit omnis multitudo filiorum Israel in desertum Sin.] Est hæc octava mansio Hebræorum in deserto; nam septima, quæ fuit ad mare Rubrum, reflexo ad illud itinere, ut patet Num. 33. 10. hic omittitur, quia nihil peculiare in ea contigit.

Hoc desertum Sin est inter mare Rubrum et montem Sinai, estque diversum à deserto Sin (quod et Cades dicitur) de quo Num. 20. 1. et cap. 34. 3. ubi mortua est Maria, et petra percussa à Mose dedit aquas; nam nostrum Sin hic per *samech*, illud vero in Numeris per *tsade* scribitur: in illo fuit 33 mansio, in hoc vero octava.

Sin hebraice odium sonat, et symbolice significat, quod cum Deum vocantem in desertum sequimur, è mundo exeuntes, grande odium in nos concitemus inimici, puta diaboli et mundanorum hominum. Ita S. Hieron. ad Fabiol.

Quinto decimo die mensis,] puta trigesimo die ab egressu ex Ægypto; egressi enim sunt decimo quinto die mensis primi: decimo vero quinto die mensis secundi (qui Iiar dicitur, et respondet nostro partim Aprili, partim Maio) in Sin venerunt. Pro quo, nota Hebræos habuisse menses lunares; lunaris autem mensis habet dies 29 cum dimidio: unde Hebræi primo mensi dabant 29 dies; secundo vero mensi dabant dies 30, quia duo dimidii dies, qui utroque hoc mense excreverant, faciebant unum diem; puta tricesimum. Jam si primus mensis habebat 29 dies, ergo à 15 die ad 29 et ultimum sunt 15 dies: his adde dies 15 mensis secundi, præcise pervenies ad diem tricesimum, quo Hebræi pervenerunt in Sin; et postridie, puta tricesimo primo die, cœpit pluere manna, ut patet v. 8. et 12. Ita Torniellus et Josephus, ut patebit v. 2.

2. Et murmuravit omnis congregatio filiorum Israel,] cum jam farina subacta, sive pasta, quam ex Ægypto tulerant, deficeret; illa enim duravit ad triginta dies, ait Josephus.

3. Utinam mortui essemus per manum Domini,] scilicet morte à Domino irrogata, sive naturaliter, sive violente.

Quando sedebamus super ollas carnium!] Alii vertunt, *juxta ollas carnium*: melius noster Interpres vertit: *super ollas*. Notat enim hic Script. voracem ingluviem crassæ plebis quod, ut pecora herbis, ita hi ollis incumberent. Intuere hic exemplum et schema apostatantium: Primo enim tentatione pulsante, gratiæ, etiam per miraculum acceptæ obliviscuntur, uti hic omnium plagarum et prodigiorum Ægypti obliviscuntur Hebræi; secundo, pœnitet eos se Deum vocantem ex Ægypti, id est mundi, illecebris secutos esse; tertio, de liberali Dei potestate desperant, ac demum, si possint, ollas suas repetunt.

Cur eduxisti nos in desertum istud, ut occideretis fame?] Cur educendos nos in has angustias deserti conjecistis, ut ibi moriamur fame? non enim aliter poterat eos Moses fame occidere. Hinc patet, verba activa Hebræorum, quale est, occidere, non semper actionem physicam significare.

Vide hic silentium et patientiam jugem Mosis: hæc virtus Sanctos omnes exercuit et perfecit; primo, Christum, qui in cruce pro suis crucifixoribus oravit: *Pater*, inquit, *ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt;* secundo, Job, qui à dæmone et Chaldæis ac uxore, extrema passus dixit: *Nudus egressus sum de utero matris meæ, et nudus revertar illuc; Dominus dedit, Dominus abstulit: sit nomen Domini benedictum;* tertio, David, qui persecutionem Saulis, Semei et Absalonis æquissime tulit; quarto, S. Stephanum, qui pro se lapidantibus oravit, dicens: *Domine, ne statuas illis hoc peccatum;* quinto S. Paulum, qui ait: *Maledicimur, et benedicimus; persecutionem patimur, et sustinemus; blasphemamur, et obsecramus.*

Audi et Martyres. Busiris Ancyræ sub Juliano Apostata in eculeo suspensus, manibus ad caput sublatis sua nudavit latera, et ad Præsidem dixit: *Non opus est, ut lictores me in eculeum tollendo laborent; ego enim absque ipsorum opera, quo voles modo latera mea tortoribus præbere paratus sum.* Dixit et fecit; nam cum latera ejus unguibus lacerarentur, manibus in cœlum sublatis Deo gratias egit: testis est Sozom. lib. 5. cap. 10.

Gensericus Christianos ligatis pedibus post terga quadrigarum currentium, per saxa et spinas raptari jussit, qui vale sibi invicem dicentes, aiebant: *Vale, frater, ora pro me, implevit Dominus desiderium nostrum; taliter pervenitur ad regnum cœlorum.* Ita Victor lib. 1. Wandal.

Audi et Confessores. Dæmon Jacobi eremitæ magnanimitatem non ferens, minatus est se eum virga percussurum. Tum Jacobus: *Si tibi*, inquit, *permissum est à Deo, percute, et plagam libenter accipiam, ut qui ab illo feriar. Si autem non sit tibi permissum, non percuties, licet millies insanias.* Testis est Theodor. in Vitis SS. Patrum, vita 21.

Irene à Nicephoro servo suo imperio dejecta inquit: *Ego Deo acceptum fero quod me orphanam et indignam ad imperium evexit; quod vero jam me dejici permittit, meis peccatis ascribo; in cunctis autem bonis et malis sit nomen Domini benedictum.* Ita Paulus Diacon. lib. 23.

Alfonsus, Aragonum rex, à quodam qui in via præcedebat, ramo arboris dimisso, graviter in oculo læsus, dixit: *Nihil profecto doleo, nisi percussoris dolorem ac metum.* Ita Panorm. libr. 4. Vitæ ejus.

Tertull. lib. de Patientia cap. 9. et 10. sic ait: *Si patientiæ incubabo, non dolebo; si non dolebo, ulcisci non desiderabo.* Et c. 15. *Sequester patientiæ est Deus: Si injuriam deposueris penes eum, ultor est; si damnum, restitutor est; si dolorem, medicus est; si mortem, resuscitator est.*

4. PLUAM VOBIS PANES DE COELO.] *Panes*, id est manna: ex eo enim contuso tortulas panis faciebant, ut patet Num. 11. 8. Pro carne vero et ollis, ad quas anhelabant Hebræi, dedit eis Deus coturnices, v. 8. et 13.

UT TENTEM EUM, UTRUM AMBULET IN LEGE MEA.] Humano more loquitur Deus: ipse enim homines tentat eos probando, et arcana eorum, ipsamque veritatem palam eliciendo. Verum non eo fine, quo homines: hi enim tentant ad hoc, ut sciant quod ignorant; Deus vero cardiognostes omnium conscius, imò præscius tentat, non ut ipse, sed ut alii vel se, vel alios noscant. Tentavit ergo hic Deus obedientiam et temperantiam Hebræorum, solum manna eis dando: tentavit et spem eorum, dum eis diurnum in singulos dies alimentum admensus est, præcepitque ne manna in sequentem diem reconderent (ad hanc enim legem, quæ immediate præcessit, maxime in hac tentatione respexit Deus), idque ut continuo et jugiter à Deï providentia pendere discerent, de accumulanda annona non solliciti; quomodo et nos Christiani panem quotidianum in dies à Deo petere jubemur.

5. DIE AUTEM SEXTO PARENT QUOD INFERANT,] puta die Veneris: die enim septimo, puta sabbato, jussit eos Deus quiescere; unde in sabbato non pluit manna. Hinc colligit Origen. S. Ambros. in 1. Corinth. 10. August. serm. 251. de Tempore, et Synodus Cæsareensis, quam refert Beda epist. de celebr. paschæ, diem, quo primo pluit manna, fuisse Dominicum: ab hoc enim dies sexta est parasceve, sive dies Veneris; sex ergo integris diebus continuo pluebat manna, scilicet incipiendo à die Dominico usque ad feriam sextam inclusive. Quo mystice et tacite significatum est diem Dominicum à Christo et Christianis præferendum esse sabbato, ac die Dominico panem cœlestem in Eucharistia, Deique gratiam ad fideles descensuram.

Nota τὸ *parent quod inferant.* q. d. Die Veneris condant partem mannæ in tabernaculis suis, qua vescantur sequenti die sabbati: sabbato enim à labore colligendi, molendi et coquendi manna cessandum est. Unde et feria sexta dicta est parasceve à præparatione ciborum, quæ illo die fiebat pro sabbato.

Tropologice, sex diebus vitæ nostræ cibaria comparanda sunt in septimum diem æternitatis, ut iisdem in æterna quiete cœlesti vivamus. Ita Origen. Rupert. et Cyrill. lib. 4. in Joan. c. 51.

6. VESPERE SCIETIS, QUOD DOMINUS EDUXERIT VOS DE TERRA ÆGYPTI, ET MANE VIDEBITIS GLORIAM DOMINI,] quia vespere Deus dabit vobis coturnices, et mane manna, uti patet vers. 12. et 13. per quod agnoscetis Dei gloriam, id est, gloriosam potentiam et providentiam.

7. AUDIVIT ENIM MURMUR VESTRUM CONTRA DOMINUM,] contra se; honoris causa repetit Moses nomen Domini, ponitque absolutum pro reciproco.

Nota hic quàm grave peccatum sit murmur populi contra magistratus; est enim contra Deum, qui eos constituit: hinc Deus alia peccata Hebræorum in deserto fere dissimulavit; murmur autem pene semper illico punivit. Vide S. Gregor. lib. 12. Regist. epist. 31.

9. ACCEDITE CORAM DOMINO,] accedite ad columnam nubis, qua se Dei præsentia vobis exhibet; necdum enim fabricatum erat tabernaculum (cui columna hæc postea incubuit) quod accessuri ad Dominum postea adire consueverunt.

Nota. Tribus locis Mosi, et subinde Hebræis solitus est Deus loqui: Primo, in tabernaculo intra Sancta sanctorum, postquam illa fabricata sunt, idque Mosi, vel Aaroni soli, ut patet Exodi 25. 22.

Secundo, apud ostium tabernaculi juxta altare holocaustorum, ut patet Exodi 29. 42.

Tertio, in columna nubis, ubicumque illa foret, ut patet psalm. 98. 7. Exodi 33. 9. Ita Abulens. in Levit. 1. 1.

10. RESPEXERUNT AD SOLITUDINEM,] extra castra.

ET ECCE GLORIA DOMINI APPARUIT IN NUBE.] Gloria hæc Domini erat splendor et augustum radiansque jubar, quo se quasi spectandam per angelum exhibebat majestas divina: splendor hic erat in nube, id est in columna nubis, quæ in medio castrorum quiescebat; sed justa ex causa subinde motitabat se angelo impellente, uti fecit c. 14. 19. cum se inter castra Hebræorum et Ægyptiorum interposuit. Ita et hic angelus in columna, quasi indignans manere cum populo ita murmurante, fugit extra castra ad solitudinem; eoque ad se evocavit et abduxit Mosen, ibique cum eo collocutus est, dicens: *Audivi murmurationes filiorum Israel*, etc. Fecit hoc Deus, vel potius angelus vice Dei, ut populum murmurantem terrore et fulgore sui numinis compesceret; utque eum induceret ad Mosi credendum et parendum, utpote quem cum Dei majestate colloquentem, ab eaque edoceri et instrui cernebant. Ita Lyran. Abulens. et alii.

11. LOCUTUS EST AUTEM DOMINUS AD MOYSEN] solum; nam Aarone populum alloquente, solus Moses Dominum oraturus (ab eo tacite evocatus) ad suum secretum extra castra, scilicet ad columnam nubis, se receperat.

12. VESPERE COMEDETIS CARNES (coturnices) ET MANE SATURABIMINI PANIBUS,] manna. Alleg. significabatur hic vespera, id est obscuritas legis carnes animalium immolans, transitura mane in panem cœlestem, id est Christum, qui lux et manna est mundi. Ita Cyrillus lib. 3. in Joannem c. 34. et Rupertes.

Secundo, ut Orig. et S. August. q. 60. significabatur, quod ad vesperam mundi Verbum caro fieret, moreretur et sepeliretur ex infirmitate; mane vero resurgeret ex virtute, suisque appareret discipulis cum eis vescens, eosque pascens.

13. FACTUM EST ERGO VESPERE, ET ASCENDENS COTURNIX OPERUIT CASTRA.] *Ascendens*, id est, veniens et advolans, *coturnix*, id est, coturnicum turba, idque flante vento, ut dicitur psalm. 77. et v. 26 et 27, qui eas dejiciebat, ut caderent in medio castrorum, ut patet v. 28. psalmi 77. Hæc coturnicum missio non duravit, uti manna, per 40 annos (ut dicitur v. 35.); sed

tantum hoc uno vespere contigit, quo tamen in plures dies coturnices colligere et asservare poterant Hebræi. Post hanc ergo vesperam sequentibus diebus, nullæ coturnices ad castra Hebræorum advolarunt.

Nota. Bis dedit Deus coturnices Hebræis: primo hic; secundo, Num. 11. v. 31. ad sepulcra concupiscentiæ.

MANE QUOQUE ROS JACUIT PER CIRCUITUM CASTRORUM.] Hebr. est, *mane fuit cubatio*, aut *stratum roris*. q. d. Mane tota planities strata fuit et cooperta rore, ita ut ros illi quasi lecto incubaret. Ros hic erat manna, quod ros dicitur, quia rori et crystallinæ guttæ in coriandri seminis formam conglobatæ erat simile. Ita Nyssen. Philo, Josephus. Neque enim manna simile erat humori rorulento et liquido, sed coagulo et conglaciato; unde vers. 14. in similitudinem pruinæ fuisse dicitur; erat ergo manna simile rori concreto, id est, granis grandinis, vel pruinæ, quæ frigore nocturno densante et dividente in parvula grana formatur: sic et nostrum manna (licet ab hoc cœlesti longe diversum sit) quod multis in locis hodie in foliis virgultorum coalescit, et à medicis studiose colligitur, atque à Galeno drosomeli et aeromeli, id est, mel roscidum et aereum dicitur (quod non est aliud, quàm halitus aquæ terræque, solis calore exacte attenuatus et coctus, ac frigore secutæ noctis in unum coactus densatusque) antequam sole calente liquescat, speciem habet pruinæ.

Aliter, scilicet proprie, rorem hic accipiunt Hebræi, Lyran. Vatablus, Oleaster, et Cajetan. putant enim ipsi rorem simul descendisse cum manna, qui manna operiret; cumque mane ros ad radios solis evanesceret, detegebat, et solum relinquebat manna colligendum ab Hebræis: manna ergo tam superne quam inferne rore, quasi theca erat inclusum. Quam rem Judæi adhuc hodie mensæ suæ quodam indicio repræsentant, ponentes scilicet panem inter duo mensalia. Huic sententiæ favet versio Chaldæi et Vatabli, qui vertunt, *fuit operimentum roris*, *cumque ascendisset*, id est, à sole absumptus fuisset et disparuisset (et, ut Sept. καταπαυομενης id est, cum quievisset, hoc est, cessasset, inquiunt aliqui) *ros, ecce in superficie deserti minutum quiddam et orbiculare apparebat.*

Ex hac sententia, quæ probabilis est, pulchram licet colligere allegoriam de Eucharistia; sicut enim ros hic tegebat manna, ita species panis tegunt corpus Christi: et sicut rore evanescente apparebat manna, ita speciebus panis in Eucharistia per fidem abstractis, mens fidelis ascendit ad videndum et gustandum ipsum corpus Christi.

Verum huic sententiæ repugnare videtur nostra versio v. sequenti, ubi plane hunc rorem explicat, dicitque fuisse ipsum manna: nam hebræum ותעל *vattaal*; id est, ascendebat, quod alii interpretantur: In vaporem evanescebat ad radios solis; noster Interpres vertit, *cumque operuisset superficiem terræ.* Ascendebat enim operiendo terram: simili enim modo paulo ante dixit ascendisse coturnices et cooperuisse castra.

Secundo, sole calente liquescebat et evanescebat manna, uti evanescere solet ros: unde ante solem primo mane manna colligere debebant Hebræi. Ergo non videtur verum, quod Hebræi dicunt, solem calentem absumpsisse rorem, et intactum reliquisse manna.

Tertio, ad quid hic ros texisset manna? manna enim in se mundum erat, nec superne à pluvia, nive et grandine (utpote Deo illa continente et avertente) inquinari poterat: longe ergo verius est rorem hunc non fuisse quid aliud à manna. Ita Abul.

Dices: Num. 11. 9. dicitur: *Cum descenderet nocte super castra ros, descendebat pariter et manna.*

Respondeo rorem ibi pro pruina sumi, quæ non operiebat manna, sed illi substernebatur, ne manna terræ tactu fœdaretur; unde Hebræa, Chald. et Septuag. habent *descendebat et man super eum*, scilicet rorem, puta concretum, id est pruinam jam dictam.

Notat Abulens. quod verisimiliter sic Deus depluebat manna: primo mittebat ventum, qui purgaret ab aquis, vaporibus, et similibus rebus superficiem terræ, ita ut nullæ in eo aquæ aut sordes manerent, quæ manna maculare possent. Deinde depluebat pruinam gelidam, et in granula formatam; denique super pruinam depluebat ipsum manna, ut patet Num. 11. 9.

Terra ergo erat quasi lectus, pruina sive ros conglaciatus erat quasi linteamen mundum, cui incubabat manna. Unde in Hebræo manna hic et Num. 11. dicitur cubare in terra et in rore, ita ut pruina hæc sive ros inferne esset ipsi manna quasi velamen, sicut species panis in Eucharistia sunt velamen corporis Christi.

14. APPARUIT IN SOLITUDINE MINUTUM.] Hinc patet manna non pluisse in castris Hebræorum, quia illa sordida erant; sed extra castra in deserto, sive in agro, ut dicitur v. 25. Unde v. 27. dicuntur Hebræi castris egressi, ut illud invenirent, et colligerent in deserto.

MINUTUM, ET QUASI PILLO TUSUM, IN SIMILITUDINEM PRUINÆ SUPER TERRAM.] Non quasi manna, cum è cœlo descenderet, pilo tusum, et in pulveres aut farinam redactum esset, hoc enim postmodum faciebant Hebræi, terentes illud in mortario aut mola, cum ex eo tortas facerent, ut patet Num. 11. vers. 8. sed *quasi pilo tusum*, id est, quasi pili tunsione decorticatum, et folliculis suis exutum; quasi dicat: Manna erat album instar tritici, cui vel pilo, vel mola cortex est ablatus: semper enim colore albo Scriptura commendat manna. Unde Num. 11. 7. dicitur fuisse coloris bdellii. Hinc et Septuag. pro *pilo tusum* vertunt, λευκον, id est album, et Chald. vertit, *quasi decorticatum*, et hoc Hebræo מחספס *mechuspas*, consonat. Licet enim nusquam alibi hæc vox reperiatur, tamen quia quadrilitteram radicem habet, hinc de more ad trilitteram reducenda est, scilicet ad חשף *chasaph*, id est, denudare, decorticare; unde mirum est recentiores *mechuspas* vertere, rotundum, quasi cæce divinare malint, quam S. Hieron. Septuag. et Chald. aliisque veteribus et doctissimis Hebræis assentiri.

Porro Num. 11. manna in colore dicitur fuisse simile bdellio; bdellium porro est genus gummi, sive lacrymæ pellucidæ. Unde LXX. vertunt, *simile crystallo*. q. d. Manna erat albicans ut crystallus. Hebræum בדלח *bedolach*, id est bdellium; Pagninus, margaritam, alii onychem vertunt: quasi manna colore fuerit simile margaritæ, vel onychi, id est, colore unguis. Tale enim est bdellium, præsertim Bactrianum, quod inter omnia est laudatissimum: auctor est Plinius l. 12. c. 9. et Dioscorid. l. 1. c. 69. Candidum ergo manna

significabat Eucharistiam, in qua species panis albæ candidum et immaculatum corpus Christi repræsentant, et reipsa exhibent.

15. DIXERUNT AD INVICEM, MANHU? QUOD SIGNIFICAT: QUID EST HOC?] Hinc hebraice vocatum est *man*, et chaldaice *manna*. Hebræum *man* Vatablus vertit, *donum*. Cum enim, inquit, Hebræi proprium illi nomen indere non possent, genericum *man*, id est donum, illi indiderunt, quasi dicant *man hu*, id est, hoc ingens et cœleste est donum, nobis à Deo promissum v. 4.

Secundo, Oleaster *man* vertit, numerosum: radix enim מנה *mana* significat numerare, unde *mane, tekel, phares*, Daniel. 5. v. 25. magno enim numero et copia instar nivis depluebat manna.

Longius abit et aberrat Calvinus, qui *man* vertit, paratum; et Aben Esra, qui *man* vult esse vocem, non Hebræam, sed Arabicam; non enim ab Arabibus, sed ab Hebræis hic in deserto vocatum est *man*.

Verum Septuag. Chald. et Noster, Philo, Josephus, Origenes, Theodoretus, Cyrillus lib. 3. in Joannem cap. 34. et passim tam veteres, quam recentiores τὸ *man hu*, optime et genuine vertunt, *quid est hoc*? nam res tam insolita in Hebræis ciebat admirationem, ut rogarent: Quid est hoc? idque sequentia indicant: *Ignorabant enim quid esset;* ubi pro, *quid esset*, in Hebræo est מה הוא *ma hu*: unde factum est *man hu*, addito *nun* paragogico. Similis paragoge litteræ *lamed* in eodem *ma* interrogativo, est Isaiæ cap. 3. v. 15. מלכם *mallachem*, quid est vobis? paragoge vero *nun* est usitatior; *nun* enim passim nominibus Hebræis additur, ut patet in *corban, ischon, sculchan, nechustan*. Denique Chaldæi pro *ma* dicunt *man*, id est, quis, quæ, quid, ut patet Daniel 3. et 4. Sic etiam Hebræi euphoniæ causa pro *ma* usurpant *man*, ut patet psalm. 60. v. 8. Idem convincit responsio Mosis. Moses enim Hebræis interrogantibus *man hu*, id est, *quid est hoc?* respondet: *Iste est panis quem Dominus vobis dedit ad vescendum.*

16. COLLIGAT UNUS QUISQUE EX EO,] *unusquisque*, qui scilicet pane et solido cibo vescitur: neque enim lactentes et ubera sugentes comedebant manna. Ita Cajet.

GOMOR PER SINGULA CAPITA.] *Gomor* est chœnix, puta mensura, quæ per diem cuique ad victum sufficit; unde dicitur *gomor*, quasi עומר *gomer*, id est manipulus, puta victus diurni, inquit Arias Montanus: vel, ut Vilalpando in Appar. templi par. 2. l. 3. c. 12. *gomor* idem est quod usualis, à rad. עמר *amar*, id est uti alicujus ministerio, eo quod per quadraginta annos in deserto, hæc mensura gomor maxime fuerit in usu ad metiendum manna. Erat gomor decima pars ephi (ut dicitur v. 36.) vel epha, id est, trium modiorum; ephi autem erat decima pars cori, sive homer (homer aliud est à gomor; gomor enim per *ain*, homer per *chet*, scribitur) ut patet Ezech. 45. 11. corus autem, sive homer continebat 30 modios: ita enim Noster interpres vertit Levit. 27. 16. et alibi. Sic et Septuag. qui Ezech. 45. pro *homer* vertunt, sex artabas: artaba autem, teste Galeno l. de Mensuris, capit modios, id est, mensursa Italicas 5; sex ergo artabæ sunt 30 modii.

Nota hic obiter. Tres amphoræ, tres modii, tres mensuræ, tria sata, unus batus, unum ephi, hæc omnia unum et idem sunt, inquit Lipomanus.

Josephus *gomor* vocat assaronem, id est, decimam, ita ut hæc tria, scilicet gomor, assaron et decima idem sint. Assaron autem, ut Josephus ait l. 3. Antiqu. 7. septem continebat cotylas: cotyla vero 9 continebat uncias apud Atticos, inquit Thucidides apud Athen. l. 11. quo computu gomor fuisset mensura continens 63 uncias, id est, quinque libras et tres uncias; sed in fine libri in tract. de mensuris ostendam, gomor continuisse 8 libras, sive 96 uncias. Quæ sane ingens erat portio, et cuique quantumvis avaro et edaci stomacho, etiam prisco illo et valido seculo, sufficiens ad victum diurnum. Verum, ut notat Vilalpando, manna levioris erat substantiæ, sed latioris magnitudinis, quam sit frumentum: unde ipse gomor manna plenum censet tantum panis præstitisse, quantum plenus frumento cabus: cabus autem continebat 4 sextarios, de quibus in fine libri. Sic ergo gomor manna erant 4 circiter libræ.

Nota. Deus hic de manna sex dat præcepta, totidem et assignat miracula.

Primum præceptum est hoc versu, quo jubet ut Hebræi in singula capita colligant ex manna singulis diebus mensuram gomor, id est tantum, quantum verisimiliter putant sufficere ad gomor complendum; unde alii aliis plus collegerunt, opinantes necdum se gomor collegisse: alii minus collegerunt, putantes se gomor collegisse, cum necdum illud integrum collegissent.

Aliqui putant (quod etiam probabile esse censet Abulens.) id quod hic dicitur, de colligendo gomor pro singulis, non esse præceptum datum Hebræis, sed ordinationem circa ipsum manna, ut scilicet singuli ex eo quotidie haberent, et comederent unum gomor: putant enim ipsi Hebræos, prout erant edaciores, vel minus edaces, plus vel minus collegisse ex manna, v. g. cui sufficiebat medium gomor, colligebat medium gomor; qui indigebat uno, vel duobus gomor, colligebat unum vel duo: sed cum quisque postea id quod collegerat mensuraret; omnes inveniebant unum tantum gomor, quia illis qui minus collegerant, Deus id quod collegerant, rarefaciebat et elevabat ut impleret gomor; iis vero qui plus quam gomor collegerant, condensabat et constipabat, ut gomor non excederet.

Hæc sententia quoad posteriorem sui partem de rarefactione et condensatione manna ex parte vera est, uti mox dicam; sed priori ejus parti, quod scilicet aliqui studio colligerent medium tantum gomor; alii duo gomor, videntur adversari verba Script. hoc versu: *Colligat*, inquit, *unusquisque ex eo, quantum sufficit ad vescendum, gomor per singula capita.* Ubi τὸ *colligat*, est præcipientis, pertinentque ad *gomor*: præcipit ergo colligi pro quolibet gomor, non plus vel minus. Unde subdit *sic tolletis*, scilicet gomor in singula capita. Ergo quique tantum colligere debebat quotidie, quantum sufficere putabat ad gomor implendum: die sexto vero pro eo sabbato, colligenda erant duo gomor in singulos homines, ut dicitur vers. 5 et 22. *Et mensi sunt ad mensuram gomor: nec qui plus collegerat, habuit amplius; nec qui minus paraverat, reperit minus.* Putant Dionysius, Carthus. et Emmanuel Sa ex Hebræis constitutos fuisse præfectos, qui collectum à quolibet manna metirentur, et cuique ex eo admetirentur gomor,

ita ut ei qui plus collegerat quam gomor, illud plus adimerent, darentque ei, qui minus quam gomor collegerat. Verum hoc parum est probabile; nulla enim præfectorum hic fit mentio: illique suum hoc munus obeundo, Hebræis, præsertim tenacioribus, adimendo partem suæ collectæ magnam murmuris et jurgiorum causam dedissent. Deinde Script. diserte ait eum, qui minus paraverat, non reperiisse minus; quasi occulte, aut casu, non autem à judicibus et præfectis datum sit illi aliquod additamentum; alias enim dixisset: Ei, qui minus paraverat, præfecti suppleverunt et compleverunt suum gomor.

Dico ergo hoc esse primum, illudque ingens miraculum in manna, nimirum quod et tanta copia quotidie deplueret, quæ tribus hominum millionibus alendis sufficeret, et quod singuli domum venientes, cum manna à se collectum metirentur, sive plus, sive minus collegissent; omnes tamen unum idemque gomor reperirent: angelo scilicet invisibiliter addente, si minus, quam gomor; demente, si amplius collegissent: hoc enim exigunt expressa hic et diserta Script. verba, et S. Paulus 2. Cor. 8. citans hæc ex Septuag. *Ut fiat æqualitas,* inquit, *sicut scriptum est: Qui multum, non abundavit; et qui modicum, non minoravit.*

Hinc sequitur omnes tunc quotidie ex manna comedisse unum gomor, ac consequenter unam eamdemque cibi mensuram, scilicet gomor, tunc fuisse parvulis, viris, feminis, robustis, senibus, omnibusque Hebræis: Deus enim cuique in stomacho et corpore ita concoquebat et dispertiebat suum manna, suumque gomor, ut illud attemperaret vi nutritivæ et nutritioni, ac viribus cujusque, ut æqualiter omnes satiaret; atque ex altera parte suppleret, si quid calori naturali, ac vi nutritivæ cujuspiam deerat ad consumendam gomor, aut certe efficeret, ut manna in debili stomacho esset levis et facilis digestionis, in stomacho vero valentiore esset validius: sic enim, ut postea videbimus, manna cuique suum variabat saporem; quisque enim sapiebat in manna id, quod volebat. Pari ergo modo videtur fecisse Deus, ut manna stomacho valenti saperet et ageret ut caro robusta porcina, bovina, etc. in debili vero saperet et ageret ut caro vitulina, agnina, vel ut caro piscium, ut ova, ut lac, etc. Ita Nyssen. Lyranus Abulens. Oleaster, Cajetan. Vatabl. et S. Chrys. Theophyl. Anselm. in 2. Cor. 8. 15. Quin et Hebræi, teste Genebrard. in psalm. 77. 29. tradunt manna fuisse cibum corporeum, qui in ipsis membris digerebatur (nedum in stomacho) unde non onerabat stomachum gravedine, ne caput fumis, non creabat excrementa, eratque facilis digestionis, ideoque erat typus cibi justorum in futuro seculo.

Crediderim tamen angelum in edacioribus condensasse ac constipasse manna in gomor; in senibus vero parvulis et debilibus illud rarefecisse et extendisse: ita ut gomor horum minus haberet ex manna, illorum vero haberet amplius; itaque angelum cujusque stomacho et viribus mensuram hanc gomor accommodasse et attemperasse. Hoc enim magis naturale est: Deus autem parcit miraculis, utiturque natura, cum ea sufficit, atque hoc videtur esse, quod subdit hic Moses.

18. Singuli juxta id, quod edere poterant, congregaverunt.] q. d. Quisque pro sua edacitate majus, vel minus æstimabat esse suum gomor, ideoque magis vel minus colligebat: sed cum postmodum id, quod collegerant, metirentur, singuli inveniebant unum gomor, quod singulis sufficiebat; ita tamen, ut angelus in his condensaret, in illis rarefaceret manna; quin et in iis, qui nimis multum collegerant, occulte subtraheret; in aliis, qui nimis parum collegerant, adderet partem manna. Rarefactio enim sola poterat quidem implere gomor, sed non ventrem, si is plus cibi caperet et appeteret. Ut ergo quantitas manna cujusque stomacho commensuraretur, opus erat subinde, ut angelus ex ea vel demeret aliquid, si quis nimis multum; vel adderet aliquid, si quis nimis parum collegisset.

Porro causa, cur Deus singulis præscripserit idem gomor, fuit primo, ut avaritiam, gulam, nimiamque cibi et rerum terrenarum curam hac ratione compesceret, ait S. Chrysost. et Theoph. in 2. Cor. 8. Secundo, ut doceret quantum bonum in communitate sit æqualitas, puta, æqualis cibus, vestitus, labor, onus, etc. Tertio, testari hoc continuo miraculo voluit Deus, suam cuique sufficientem victus mensuram à Domino paratam esse, etiamsi ex laboribus suis minus consequi posse videatur: ut, cum assidemus mensæ, cogitemus Deum nobis pluere manna è cœlo; sic enim et hodie non divitibus modo, sed et pauperibus, ægris etiam et debilibus, insuperque multa prole oneratis quotidianam tamen annonam, quæ satis sit vitæ omnium tuendæ, Deus suppeditat, quæ res consideranti mirabilis et incredibilis videtur, si censum et lucrum exiguum, quod faciunt, cum sumptu tanto, expensis tot capitum familiæ conferat: ut vel ex hoc solo experimento colligere liceat suavem et miram Dei in omnes providentiam. Unde S. Chrysost. hom. 40. in 1. ad Corinth. *Avarus,* inquit, *dives à paupere tantum differt, curis, neglectu Dei, corporis inquinatione, et animi perditione: nam ventrem uterque æque satiant.* Plura de hoc versu dixi 2. Corinth. 8. 15.

Allegorica causa fuit, ut idem gomor significaret eumdem Christum, quem totum, quantus quantus est, omnes comedimus in Eucharistia.

Anagog. idem gomor significat eamdem deitatem, qua in solidum pascemur et fruemur singuli in cœlo, sed alii plus, alii minus saporis, dulcedinis, gratiæ et gloriæ ex ea haurient, sicuti ex eodem manna tunc, et ex eodem cibo nunc alii plus, v. g. pueri et juvenes; alii minus, uti senes et debiles, nutriuntur et reficiuntur.

19. Nullus relinquat ex eo in mane.] Est hoc secundum præceptum, ad incredulam avaritiam cohibendam eorum qui contra Dei voluntatem et jussum, de crastino sibi providere volebant: unde et postea puniti sunt; cœpit enim manna servatum in sequentem diem scatere vermibus. Atque in hac vindicta fuit pariter secundum miraculum; neque enim hanc fuisse naturam manna, ut postridie putresceret, quis dixerit, cum sabbato illæsum servaretur id quod pridie collectum erat: sane nullum est granum aut farina, quæ tam cito putrescat. Ita Theodor.

21. Colligebant autem mane singuli.] Innuitur hic tertium præceptum, ut scilicet quisque mane, antequam sol incalesceret, colligeret

manna; quia sole calente liquescebat : idque ut discerent Hebræi, non stertere, sed mane surgere ad orandum Deum, et ad parandum sibi victum : hoc est enim quod ait Sapiens, loquens de manna ad solem liquescente cap. 16. 28. *Ut notum omnibus esset quoniam oportet prævenire solem, ad benedictionem illam* (ad te benedicendum et laudandum) *et ad ortum lucis te adorare.*

CUMQUE INCALUISSET SOL, LIQUEFIEBAT.] Est hoc tertium pariter miraculum, quod scilicet id quod ex manna manebat in agro, inquit Chald. liquescebat, cum sol incalesceret, id est, magis calefaceret (per hebraismum enim *cal* ponitur pro *hiphil*, scilicet verbum neutrum, vel passivum pro activo) cum tamen idem manna collectum jam, ita durum esset domi, ut pilo et mola tunderetur, et igne non liquesceret, sed in tortulam formaretur, út patet Numer. 11. v. 8. Simile dat Cajet. in ovo : *Sicut enim ovum*, inquit, *quamdiu est in gallina, tenerum habet corticem, qui statim genito ovo exsiccatur, et fit durus : ita grana illa manna in loco, in quo formata erant, obnoxia erant liquefactioni; segregata autem durescebant adeo, ut non essent amplius liquescentis naturæ : ita quod sicuti sustinebant postea ignem, sustinuissent etiam solem, si fuissent iterum exposita soli.*

Voluit Deus liquescere manna in agro, ne cœlestis ille cibus manens in terra putresceret aut calcaretur, itaque dehonestaretur et vilipenderetur. Rursum aliam causam dat Sapiens c. 16. 27. *Quod*, inquit, *ab igne non poterat exterminari, statim ab exiguo radio solis calefactum tabescebat : ut notum omnibus esset quoniam oportet prævenire solem, ad benedictionem tuam, et ad ortum lucis te adorare.*

Huic manna Hebræorum simile est manna Polonicum, quod in Polonia (Polonis omnibus attestantibus) mense Junio et Julio noctu depluit, herbisque instar roris incumbit. Hoc enim ante solis radios cribro colligunt, excutiunt, tundunt, aqua miscent, pultesque conficiunt, uti fiunt pultes ex farina panici, vel tritici. Si enim sol incalescat, folliculum dissolvit, itaque granum manna eo inclusum in terram decidit et deperditur; quod sane novum est et memorabile. Vidi ego grana, suntque instar milii, sed longiora et rubicunda : pultesque inde confectas gustavi, sapor est, qualis est pultis ex panico. Verum in eo manna hoc à manna Hebræorum differt, quod istud non omnino ad solem liquescat, sed tantum solvatur, ut granum vel semen in eo inclusum, quod durum est instar milii, decidat; manna vero Hebræorum totum ad solem liquescebat, et evanescebat. Adde, manna Polonicum folliculo includitur; hebræorum vero erat sine folliculo quasi pilo tusum, ut dicitur v. 14.

22. IN DIE AUTEM SEXTA COLLEGERUNT CIBOS DUPLICES.] Est hoc quartum præceptum latum v. 5. ut feria sexta duplum colligant manna, scilicet gomor unum pro feria sexta, et alterum pro sabbato, idque ad quietem et religionem sabbati commendandam.

Quartum pariter fuit hoc miraculum, quod scilicet feria 6. deplueret duplum manna, quasi duplum annonæ, quodque à collectione manna domum rediens quisque æqualiter duo gomor apud se inveniret.

ET NARRAVERUNT MOYSI,] se die 6 collegisse duplum manna, idque ad hoc, ut audirent et intelligerent quorsum hoc eis fuisset jussum : nec enim huc usque declaraverat Deus se ob sabbati religionem id præscripsisse.

23. REQUIES SABBATI SANCTIFICATA EST DOMINO CRAS.] q. d. Cras est sabbatum sanctum, et dicatum cultui Domini : unde tunc ab omni opere quiescendum, Deoque vacandum est, ideoque jussi die sexta vos colligere et parare manna in sabbatum.

Hic primo videtur sabbati cognitio et religio renovata et restituta : unde et Philo asserit Hebræos, ignoratum à suis majoribus mundi natalem, quo hoc universum absolutum est, didicisse hoc miraculo, quo scilicet pridie sabbati depluebat duplum manna, durabatque in biduum, contra ac fiebat cæteris diebus.

Renovata dico : nam sabbatum ab initio mundi institutum et cultum fuisse ostendi Genes. 2. 3. Ab origine ergo mundi institutum fuit festum et cultus sabbati; sed illud in Ægyptia servitute et idololatria Hebræorum plane fuit obliteratum; unde hic à Deo revocatur et restituitur.

QUIDQUID RELIQUUM FUERIT, REPONITE USQUE IN MANE.] Scilicet unum gomor servate in sequens mane sabbati, puta, servate panem unius gomor, quem die sexta ex manna tuso et cocto confecistis; neque enim in sabbato manna tundere aut coquere licebat; poterant tamen integrum et incoctum manna servare et comedere sabbato, si vellent, uti comeduntur grana sacchari, docet hoc contra Eugubinum Lorinus noster in c. 16. Sapientiæ.

31. APPELLAVITQUE DOMUS ISRAEL NOMEN EJUS MAN, QUOD ERAT QUASI SEMEN CORIANDRI, ALBUM, GUSTUSQUE EJUS QUASI SIMILÆ CUM MELLE.] Semen coriandri non est album, sed nigrum : ergo τὸ *album*, non ad coriandrum referendum est, sed seorsum per se sumi debet. Tria enim de manna hic dicuntur, primo, quod quantitate et figura fuerit simile coriandro; quia scilicet minutum et rotundum erat granum instar coriandri. Ita Josephus; secundo, quod colore esset lucidum et album; tertio, quod sapore esset melleum, saperetque ut simila mellita aut oleata.

GUSTUSQUE EJUS, QUASI SIMILÆ CUM MELLE.] Erat ergo manna simile granis sacchari, tum quoad colorem, tum quoad saporem, tum quoad figuram. Hic sapor ipsi manna erat quasi congenitus et naturalis, itaque sapiebat, si comedens nullum alium cibum vel saporem desideraret : si enim ipse aliud quid desideraret, mox id sapiebat in manna. Manna enim Dei dono et magno miraculo, omnem saporis suavitatem cuique exhibebat : hoc est enim, quod dicitur Sap. 16. 20. *Angelorum esca nutrivisti populum tuum, et paratum panem de cœlo præstitisti illis sine labore, omne delectamentum in se habentem, et omnem saporis suavitatem. Substantiam enim tuam* (scilicet manna, quo sustentasti Hebræos) *et dulcedinem tuam quam in filios habes, ostendebas et deserviens uniuscujusque voluntati, ad quod quisque volebat, convertebatur.* Unde et c. 19. 20. Sapiens in Græco manna vocat ambrosiam, quæ quasi delicatissima, fingitur à poetis deorum esse cibus. Aliqui putant id tantum viris piis et justis datum fuisse tanquam privilegium, ut scilicet manna saperet id, quod ipsi volebant, quod enim impiis et injustis id non acciderit, sed iis sapuerit manna tantum, ut panis mellitus, vel oleatus; probatur ex eo, quod alioqui ipsi postmodum non murmurassent contra manna, nec

petiissent carnes, porros et pepones, Num. 11. 4. si hæc omnia gustassent in ipso manna. Ita docet S. August. l. 2. Retract. c. 19. Abulens. Lipom. et alii.

Verum, quia Script. nullam hic facit distinctionem piorum et impiorum, sed absolute asserit manna exhibuisse cuique saporem, quem volebat; et quia cætera Dei beneficia, puta columna, coturnices, aqua ex petra, etc. in deserto tam impiis, quam piis erant communia; et quia per hunc saporem Deus volebat tam impios, quam pios avocare ab ollis Ægypti; hoc est enim quod subdit Sapiens: *Ut scirent filii tui* (populus tuus) *quos dilexisti, Domine, quoniam non nativitatis fructus pascunt homines, sed sermo tuus hos qui in te crediderint, conservat;* hinc verius videtur manna omnibus tam impiis, quam piis sapuisse id, quod quisque sapere volebat. Ita docent Hebræi, S. Chrysost. Nazianzen. et alii, quos citat et sequitur Lorinus in Sap. 16. v. 21.

Dices: Cur ergo nausearunt Hebræi super manna Num. 11.? Respondet Lorinus nauseam hanc et murmur provenisse, non ex nimia dulcedine manna, non etiam ex tædio unius ejusdemque per 40 annos cibi, sed ex eo quod color, odor, forma, tenuitas, et similes aliæ qualitates eædem semper perseverabant in manna, quarum qualitatum jucunda quædam diversitas allicit magis gustatum: sic enim pueri, aliique gulosi non tantum ventrem, sed et nares, et oculos, et manus cibis implere satagunt; et hoc est, quod aiunt murmurantes: *Anima nostra nauseat super cibo isto levissimo, nihil aliud respiciunt oculi nostri, nisi man.* Petebant ergo varietatem et soliditatem ciborum aliorum. Addunt aliqui manna non tantum saporem, sed et substantiam ad votum comedentium mutasse: ita ut si quis vellet comedere ovum, gallinam, saccharum, manna mox verteretur vel in ovum, vel in gallinam, vel in saccharum, illudque putant significari illis verbis Sapientiæ 16. *Ad quod quisque volebat, convertebatur,* græce μετεκιρνᾶτο, id est, transtemperabatur, quasi in hoc manna fuerit expressus typus transubstantiationis panis in corpus Christi in Eucharistia. Ita censent Greg. de Valentia tom. 4. disp. 6. q. 3. punct. 2. §. 4. Claudius de Sainctes de Euchar. repet. 7. c. 3. Thomas Bozius l. 13. de Notis Eccl. c. ult. et Nicol. Villagagnon lib. 3. contra Calvinum c. 52.

Verum hæc sententia nova est, et solido caret fundamento: verba enim Scripturæ loquuntur non de substantiali, sed de accidentali saporis conversione: alioqui enim non murmurassent Judæi ob manna, Num. 11. Atque hac parte manna fuit typus Eucharistiæ, non quoad transubstantiationem, sed quoad accidentium remanentium vim et efficaciam: ostendit enim sapor manna, quo pacto possint accidentia panis et vini remanere et nutrire sine illorum substantia: itaque implicite et consequenter sapor alius in manna typus quoque fuit transubstantiationis. Sapor enim alius aliam substantiam comitari et indicare solet.

Nota. Sapiens, uti et David psal. 77. 25. manna vocat panem angelorum, non comedentium, sed producentium manna ex materia ad id in nubibus disposita. Unde et *panem cœli*, id est nubium, vocant; quia manna in nubibus formabatur, et è nubibus depluebat. Rursum manna vocatur *panis angelorum*, id est, panis delicatissimus, ita ut si comederent angeli, non alio pane quam manna vescerentur: sic linguæ angelorum vocantur pulcherrimæ et elegantissimæ 1. Cor. 13. 1. Pro *angelorum* hebr. est אבירים *abbirim*, id est, fortium, sive robustorum, quod est epithetum angelorum, qui fortitudine et virtute præcellunt hominibus. Secundo, *fortium*, quia per manna validi et fortes fiebant, sicut Eucharistia confirmat corda nostra in vitam æternam. Johan. 6.

32. Imple gomor ex eo, et custodiatur in futuras retro generationes,] est hoc quintum præceptum, quo jubet Deus servari manna, in perpetuum divinæ alimoniæ monumentum. Sic manna pluit Atrebati, quod etiamnum ibi asservatur et ostentatur, uti ipse vidi. Hinc eorum rhythmus:

> Atrebati manna, Romæ pluit unctio sacra
> Jerusalem sanguis: hæc sunt tria dona salutis.

Quintum pariter est hic miraculum; quod scilicet, Deus tot seculis manna hoc incorruptum servarit.

33. Repone coram Domino,] coram tabernaculo et arca, cum illa ædificata fuerint, est ergo prolepsis: in Sancto enim sanctorum repositum fuit manna in urna aurea, uti ait Apostolus Hebr. 9. 4.

34. Sicut præcepit Dominus Moysi,] puta mihi, est enallage personæ: loquitur enim Moses de se, quasi de alio in tertia persona.

Posuitque illud Aaron in tabernaculo asservandum,] non jam primo hoc egressus ex Ægypto anno, sed multo post, fabrefacto tabernaculo: hoc ergo hic per anticipationem ponitur, ut omnia quæ manna tangunt, simul jungantur. Rursum posuit Moses manna in tabernaculo parvo, quod habebant Hebræi, antequam illud magnum et operosum jussu Dei construerent: tale enim tabernaculum eos jam tum habuisse, patebit cap. 33. v. 7. Ita Lyranus et alii.

35. Filii Israel comederunt Man quadraginta annis.] Sextum hic innuitur præceptum colligendi manna in singulos dies et annos, idque continuo per 40 annos. Sextum item hic exstat miraculum, quod tam vere, quam autumno, tam æstate, quam hieme, singulis diebus per 40 continuos annos manna depluerit, donec Hebræi venerunt in Chanaan, ibique de frugibus terræ comederunt. Angeli ergo manna quotidie in nubibus, è materia ad id disposita naturaliter efformabant, quomodo in nubibus nix, grando, imo et lapides generantur, quomodo et generatur manna medicum, quod tamen ab hoc nostro longe differt et distat: nostrum enim fuit miraculosum, ut patet ex dictis. Quare quod Josephus ait, suo tempore in eadem regione adhuc pluere manna, vel fabulosum est, vel de manna medico accipi debet.

An Hebræi in deserto alios cibos præter manna comederint, dicam Deuter. 2. 6.

Nota. Manna allegorice significabat Christum in Venerabili Sacramento, ut patet Joan. c. 6. v. 49. et 50; maxime vero manna significabat rem contentam, et effectum Sacramenti, ut fuse in citatum locum Joannis docet S. Chrysost. Theophyl. et Cyril. Unde et Apostol. 1. Cor. 10. ait: *Omnes eamdem escam spiritualem manducaverunt,*

et eumdem potum spiritualem biberunt, quod de sacra cœna etiam Calvinus accipit, dicitque manna fuisse typum corporis Christi, ex quo recte colligas in Ven. Sacramento vere esse carnem Christi; siquidem manna rei vere existentis, non autem chimericæ fuerit symbolum, alioqui enim tam nos, quam Judæi escam spiritalem, id est carnem typicam et symbolicam: manducabimus, neque plus veritatis significatæ habebimus, quam ipsi Judæi, imo longe minus: manna enim sapidius erat nostro pane, et longe clarius repræsentabat Christi corpus, quam aridus panis. Consequentiam hanc utpote claram, quidam nuper ex novo hoc grege Minister concessit; sed quis non videt id repugnare et S. Scripturæ, et rationi? lex enim nova præstantior est lege veteri: ergo Sacramenta nova præstant veteribus; unde Apostolus ait: *Hæc in figura facta sunt nostri;* res autem figurata sua figura nobilior est, sicut corpus sua umbra, ac homo sua imagine nobilior est: ergo Sacramenta legis novæ, et præsertim Eucharistia, quasi res figurata, nobilior esse debet Sacramentis legis veteris, ipsoque manna quod tantum typus fuit et figura Eucharistiæ nostræ. Rursum Joannis 6. Christus disertissime corpus suum in Eucharistia præfert ipsi manna v. 48 et 58. *Hic est,* inquit, *panis qui de cœlo descendit, non sicut manducaverunt patres vestri manna, et mortui sunt: qui manducat hunc panem* (scilicet divinum, consecratum, et transubstantiatum in corpus Christi) *vivet in æternum.* Quod autem manna clarius repræsentet Christi corpus, quam panis, quis non videt? id enim multis ostendi potest.

Unde nota secundo. Aptissime congruit manna cum corpore Christi in Eucharistia, illudque pulcherrime adumbravit. Primo. idem est color specierum Eucharistiæ, et manna. Secundo, sapor dulcis utriusque. Rursum sicut dulcedo in manna erat abscondita, ita et sub speciebus panis absconditur Christus. Tertio nonnisi relictis ollis Ægyptiacis, et carnis voluptatibus invenitur aut sapit utrumque. Quarto, infidelibus et avaris in vermem et judicium vertitur utrumque. Quinto, manna non datum est nisi post transitum maris; Eucharistia non datur nisi post baptismum. Sexto, post manna Hebræi cum Amalec pugnarunt, cum ante solus pro eis Deus pugnasset contra Ægyptios; pugnarunt, inquam, et vicerunt: sic vitæ cœlestis impedimenta et tentationes, quas non nisi solidioribus objici patitur Deus, Eucharistiæ virtute superantur. Quare S. Bern. serm. de baptismo in cœna Domini habito, ait: *Duo illud Sacramentum operatur in nobis, ut videlicet et sensum minuat in minimis, et in gravioribus peccatis tollat omnino consensum. Si quis vestrûm non tam sæpe modo, non tam acerbos sentit iracundiæ motus, invidiæ, luxuriæ, etc., gratias agat corpori et sanguini Domini, quoniam virtus Sacramenti operatur in eo.* Et S. Cyrillus lib. 4. in Joan. c. 17. *Eucharistia,* inquit, *sedat, cum in nobis maneat Christus, sævientem membrorum nostrorum legem pietatem corroborat, perturbationes animi extinguit, nec in quibus peccatis simus considerans, sed ægrotos curat, collisos redintegrat, et sicut pastor bonus, qui animam suam pro ovibus posuit, ab omni nos erigit casu.* Septimo, manna panis erat absque semine, absque aratione, aut alio humano opere, ab angelis factus: sic Christi corpus ex sola Virgine, et Spiritus sancti irroratione, natum est. Octavo, manna Hebræis omnem saporis varietatem dabat. Unde Sapient. 16. dicitur de manna: *Angelorum esca nutrivisti populum tuum; et paratum panem de cœlo præstitisti illis sine labore omne delectamentum in se habentem, et omnem saporis suavitatem:* ita et Christus parvulis est lac, infantibus olus, perfectis solidus cibus, ait Nyssenus. Et S. Cyprianus tract. de cœna Domini: *Hic,* inquit, *panis omnium carnalium saporum irritamenta et omnium exsuperat dulcedinum voluptates. Vide quomodo his qui Christi commemorant passionem intra sacra officia quasi per quosdam canales de interioribus fontibus egrediantur torrentes, et super omnes delicias lacrymis nectareis anima delectetur; quantam suavitatem animæ inquirenti ubi sit Deus suus, suspiria contemplationis eliciant.* Unde sequitur, inquit, *ut deinceps peccatorum pocula horreat, et omnis sapor delectamentorum carnalium sit ei quasi rancidum, radensque palatum acutæ mordacitatis acetum.* Inde sequitur mentis jubilus et ebrietas, *ut Christum,* inquit, *ferat in pectore, ipsum gerat in mente, et omni tempore habitatori suo dicta et facta jubilatione consona laudes resonent, et gratiarum actiones decantent. Hæc ebrietas non accendit, sed extinguit peccatum. Cum sopivit oblivio cuncta carnis ludibria, mira sunt quæ sentit, magna quæ videt inaudita quæ loquitur.* Chrysost. hom. 24. in 1. ad Corinth. *Hæc mensa,* inquit, *animæ nostræ vis est, nervi mentis fiduciæ vinculum, spes, salus, lux, vita nostra.* Nono, manna erat minutum, Christus parva hostia est circumscriptus. Decimo, manna pilo tusum fuit: Christus pilo crucis mortalitate exutus est. Undecimo, fideles admirabundi *man hu!* quid hoc ut nobiscum sit Deus? exclamant. Duodecimo, omnes de manna æqualem mensuram, nimirum gomor unum, colligebant; sic totum Christum æqualiter omnes recipiunt, et si species, sive hostia major sit, aut minor. Ita Rupertus. Decimo tertio, sex diebus tantum colligebatur in deserto manna: sic in sabbato æternitatis, et in terra promissionis velamen sacramenti cessabit; Christoque facie ad faciem in summa quiete perfruemur. Decimo quarto, sole liquescebat manna: sic resolutis calore speciebus Sacramentum dissolvitur. Denique S. Ambros. serm. 3. per manna putat figuratam fuisse B. virginem: hæc est enim mater misericordiæ, vita, dulcedo, et spes nostra.

Tropol. manna significat consolationes spirituales dulcissimas, quæ percipiuntur in rerum cœlestium contemplatione, et in victoria tentationum et concupiscentiarum, de quibus dicitur psalm. 30. 20. *Quam magna multitudo dulcedinis tuæ, Domine, quam abscondisti timentibus te!* et Apocal. 2. v. 17. *Vincenti dabo manna absconditum.* Est enim hæc consolatio præludium et prægustus quidam æternæ beatitudinis. Hoc manna non datur, nisi exeunti ex Ægypto, et ollas carnium relinquenti, ac vincenti suas concupiscentias: vincenti enim promittitur à S. Joanne, et a Christo Domino. Unde solet secuturæ consolationis, tentatio præcedens esse signum: nam tentatione probatis cœlestis promittitur consolatio. Experientia constat neminem heroice vincere aliquam tentationem, infirmitatem, contemptum sui, concupiscentiam, curiositatem, morbum, tædium, etc. quin mox sentiat miram animi voluptatem et gaudium; quod longe tristitiam adversam, æque ac

delicias concupiscentiæ superat. Experiatur quisque in seipso, et sentiet ita esse.

Ita S. Joannes, qui Theodosio Imp. victoriam contra tyrannos prædixit, seipso abnegato et sui oblitus, scrutabatur cœlestia, uni Deo assistens, cum eo versans, cumque assiduis hymnis celebrans, ut in cœlo esse videretur. Unde ipse de se loquens apud Palladium in Lausiaca cap. 46. *Novi*, inquit, *ego hominem in solitudine, qui decem annos cibi terreni, nihil gustavit, sed et angelus tertio quoque die cœlestem cibum ad eum afferebat* (en manna) *et ei in os injiciebat; isque erat ei instar cibi et potus.* Rursum Palladius de alio Joanne c. 16. ita scribit: *Joannes primum stans tres annos sub quadam rupe, orans perpetuo, non sedens omnino, non dormiens, nisi quantum somni stans suffurabatur, et Dominica solum sumens Eucharistia* (en manna) *afferente ei presbytero, nihil aliud comedebat.* Et c. 58. Abbas Anuph de se ait: *Ex quo Servatoris nomen professus sum, humani cibi nihil sumpsi, alente me quotidie angelo; nullius alterius cupiditas in cor meum ascendit, præterquam Dei: nihil ex rebus terrenis occultavit mihi Deus: omnem petitionem à Deo accepi. Vidi sæpe assistentes Deo myriades, vidi choros justorum, vidi Martyrum congeriem Deum laudantium, vidi justos lætantes in æternum.* Hæc et multa alia narrans, tertio die tradidit animam Deo; quam Abbas Paulus ejusque socii viderunt ab angelis hymnos canentibus, atque à Martyribus in cœlum sustolli.

Anagog. manna significat ambrosiam Beatorum, et inenarrabilem eorum in cœlis felicitatem, jucunditatem, gaudium et dulcedinem. Gloriosa enim dicta sunt de te, ô civitas Dei, sicut lætantium omnium habitatio est in te. *Ibi*, inquit S. Gregor. in psal. 7. pœnit. *est lux sine defectu, gaudium sine gemitu, desiderium sine pœna, amor sine tristitia, satietas sine fastidio, sospitas sine vitio, vita sine morte, salus sine languore. Perfecta viget in omnibus charitas, una omnium lætitia, una jucunditas.* Et S. Aug. *In civitate Dei*, ait, *rex est veritas, lex charitas, dignitas æquitas, pax felicitas, vita æternitas.* Et S. Bernard. de præmio patr. cœlest. *Præmium est videre Deum, vivere cum Deo, vivere de Deo, esse cum Deo, esse in Deo, qui erit omnia in omnibus. Et ubi est summum bonum, ibi est summa felicitas, summa jucunditas, vera libertas, perfecta charitas, æterna securitas, et secura æternitas: ibi est vera lætitia, plena scientia, omnis pulchritudo, et omnis beatitudo. Ibi est pax, pietas, bonitas, lux, virtus, honestas, gaudia, dulcedo, vita perennis, gloria, laus, requies, amor, et dulcis concordia.*

CAPUT DECIMUM SEPTIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

In siti murmurat populus: unde Moses jussu Dei percutiens petram in Raphidim, ex ea elicit aquas. Secundo, v. 8. Amalec invadit Hebræos; sed cædit eum Josue, orante Mose.

1. Igitur profecta omnis multitudo filiorum Israel de deserto Sin per mansiones suas, juxta sermonem Domini, castrametati sunt in Raphidim, ubi non erat aqua ad bibendum populo. 2. Qui jurgatus contra Moysen, ait: Da nobis aquam, ut bibamus. Quibus respondit Moyses: Quid jurgamini contra me? cur tentatis Dominum? 3. Sitivit ergo ibi populus præ aquæ penuria, et murmuravit contra Moysen, dicens: Cur fecisti nos exire de Ægypto, ut occideres nos, et liberos nostros, ac jumenta siti? 4. Clamavit autem Moyses ad Dominum, dicens: Quid faciam populo huic? adhuc paululum, et lapidabit me. 5. Et ait Dominus ad Moysen: Antecede populum, et sume tecum de senioribus Israel; et virgam qua percussisti fluvium, tolle in manu tua, et vade. 6. En ego stabo ibi coram te, supra petram Horeb; percutiesque petram, et exibit ex ea aqua, ut bibat populus. Fecit Moyses ita coram senioribus Israel; 7. et vocavit nomen loci illius, Tentatio, propter jurgium filiorum Israel, et quia tentaverunt Dominum, dicentes: Estne Dominus in nobis, an non? 8. Venit autem Amalec, et pugnabat contra Israel in Raphidim. 9. Dixitque Moyses ad Josue: Elige viros, et egressus, pugna contra Amalec: cras ego stabo in vertice collis, habens virgam Dei in manu mea. 20. Fecit Josue ut locutus erat Moyses, et pugnavit contra Amalec: Moyses autem et Aaron et Hur ascenderunt super verticem collis. 11. Cumque levaret Moyses manus, vincebat Israel; sin autem paululum remisisset, superabat Amalec. 12. Manus autem Moysi erant graves: sumentes igitur lapidem, posuerunt subter eum, in quo sedit; Aaron autem et Hur sustentabant manus ejus ex utraque parte. Et factum est ut manus illius non lassarentur usque ad occasum solis. 13. Fugavitque Josue Amalec, et populum ejus in ore gladii. 14. Dixit autem Dominus ad Moysen: Scribe hoc ob monumentum in libro, et trade auribus Josue:

delebo enim memoriam Amalec sub cœlo. 15. Ædificavitque Moyses altare, et vocavit nomen ejus: Dominus exaltatio mea; dicens, 16. Quia manus solii Domini, et bellum Domini erit contra Amalec, à generatione in generationem.

1. Per mansiones suas.] Hebr. *per suas profectiones*, vel *itinera*, id est, terminos itinerum, hoc est, mansiones sive stationes, quæ in deserto universim fuerunt 42, eæque omnes ordine recensentur Num. 33. nam alioqui tota Exodo, Numeris (excepto cap. 33.) et Deuteronomio tantum numerantur quindecim mansiones: Mosi enim non fuit animus in historia sua eas omnes enumerare, sed eas tantum, quæ aliquo casu vel re gesta fuerunt memorabiles. Sic omittit hic duas mansiones, scilicet nonam, quæ fuit in Daphca, et decimam, quæ fuit in Alus: nam undecima fuit in Raphidim, de qua hic sequitur; has ergo duas fuisse interjectas, easque hic omitti insinuat Moses, cum ait eos per mansiones suas venisse in Raphidim.

Juxta sermonem Domini.] Hebraice *juxta os Domini*, indicantis scilicet non voce sonora, sed motu columnæ nubis, quando et quò movenda essent castra. Id patet Exodi ult. in fine, et Numer. 9. 18. ubi Hebræi *ad imperium Domini;* vel, ut hebraice est, *ad os Domini*, profecti dicuntur, quia ad motum columnæ proficiscebantur, uti ibidem explicatur.

Castrametati sunt in Raphidim.] Undecima hæc mansio fuit juxta montem Sinai, in qua petra dedit aquas, et victus est Amalec: hic locus dictus quoque est *Massa*, id est, tentatio, ex tentatione et murmure Hebræorum v. 7.

2. Cur tentatis Dominum?] cur diffisi de Dei protectione et ope, quam toties experti estis, rursum per miraculum discere vultis sitne Deus in vobis? ut patet v. 7. q. d. Non murmurando, sed orando, et firmiter sperando in Deum, ab eo cum humilitate poscite aquas; nec dubitate quin ipse de more succurrat siti vestræ.

5. Sume virgam, qua percussisti fluvium,] per manum fratris tui Aaronis, cum fluvium Nilum vertit in sanguinem, c. 7. vers. 20. Ita S. August. q. 64. Alii per fluvium intelligunt mare Rubrum, quod Moses virga sua divisit. Verum mare non est fluvius.

6. En ego stabo ibi coram te supra petram Horeb.] *Stabo*, scilicet in columna nubis quam defigam supra petram Horeb. q. d. Ego ero præsens per columnam nubis, atque educam aquas ex petra Horeb, ut ex iis bibat populus sitiens, itaque cesset à murmure. Septuag. vertunt, *ego sto priusquam tu*, vel *antequam tu venias*. Hebræum enim לפניך *lephaneca*, verti potest tam, *ante te*, quam, *coram te*. q. d. Antequam tu venias ad petram, ego jam ibi consisto paratus ad tuam opem, et ad miraculum, ut scilicet ex ea vobis aquam eliciam.

Petram Horeb.] Horeb est Sinai; erat ergo petra hæc in deserto Sinai, unde dicitur petra Horeb, vel Sinai: erat tamen eadem vicinior Raphidim, quam monti Sinai; nam in Raphidim hæc contigerunt, ut patet v. sequenti, necdum enim pervenerant Hebræi ad montem Horeb, vel Sinai; sed eò pervenerunt mansione seq. quæ fuit duodecima: illa enim fuit in Sinai.

Et exibit ex ea aqua.] Petram hanc adhuc perdurare, et assidue fundere aquas tradunt Cosmographi, inquit Abul. de quo plura Num. 20. v. 8. et 11. Imo Addit Abulen. in Num c. 20. quæst. 3. Arabiam ex hac aqua et petra Mosis perennante, factam esse habitabilem, cum antea ob nimiam siccitatem esset inhabitabilis. Idem censet Gaspar Sanchez in Isaiæ c. 43. n. 28.

Allegor. petra est Christus, 1. Cor. 10. 4. virga percutiens petram est crux, qua percussus Christus vulneratusque aquam, id est sanguinem, pro nobis dedit, et in Eucharistia omnibus bibendum reliquit. Ita Theodor. Et S. Ambros. lib. 5. de Sacramentis c. 1. *Vide*, ait, *mysterium: Moses, hoc est Propheta: virga, hoc est verbum Dei: sacerdos vero Dei tangit petram, et fluit aqua, et bibit populus Dei. Tangit ergo sacerdos calicem, redundat aqua in calice, et salit in vitam æternam, et bibit populus Dei, qui gratiam Dei consecutus est.* Secundo, Tertul. lib. de Baptism. c. 9. per aquam intelligit baptismum, cujus virtus manat ex cruce Christi. Tertio, Isidorus et Rupertus per aquam intelligunt gratiam et Spiritum sanctum, ejusque dona.

Pulchre de hac petra mystica S. Bernardus serm. 61. in Cant. ad illud Cant. 2. *Columba mea in foraminibus petræ, in cavernis maceriæ. Hoc*, inquit, *audit sponsa, quod in Christi vulneribus tota devotione versetur, et jugi meditatione demoretur in illis. Inde martyrii tolerantia, inde illi magna fiducia apud Deum; non est quod vereatur Martyr exanguem nudamque levare ad eum faciem, cujus livore sanatus est: enimvero sua non sentiet vulnera, dum illius intuebitur. Stat Martyr tripudians, et triumphans, toto licet lacero corpore; et rimante latera ferro non modo fortiter, sed et alacriter sacrum è carne sua circumspicit ebullire cruorem. Ubi ergo tunc anima Martyris? nempe in tuto, nempe in petra, nempe in visceribus Jesu. In petra habitans, quid mirum; si in modum petræ duruerit; neque hoc facit stupor, sed amor; submittitur enim sensus, non amittitur: nec deest dolor, sed superatur, sed contemnitur. Ergo ex petra est Martyris fortitudo, jucunda non minus imperatori spectanti, quam militi triumphanti.*

Idem Bernard. serm. 66. inter parvos: *Quod* inquit, *de ipso fonte virtutis* (*id est, de spiritu Dei*) *hauriantur aquæ præsidii in tormentis, ostendant et illi tres pueri in fornacis æstuantis incendio positi, quibus ipsa flamma refriguit; et præcipue inclytus ille Martyr Vincentius, qui cum graviter torqueretur, non solum tolerasse, sed etiam tortorem suum constanter provocasse fertur, his verbis: Insurge, et toto malignitatis spiritu debacchare; videbis me Dei virtute plus posse, dum torqueor, quam possis ipse qui torques.*

7. Et vocavit nomen loci illius, Tentatio.] Hebr. *vocavit nomen loci illius, massa umeriba*, id est tentatio et contentio, sive jurgium. Hujus ingratitudinis Hebræorum pariter, ac loci crebra est mentio in Script. ostendens quantum ea Deo displicuerit, ut Deut. 6. 16. ps. 77. 15. ps. 98. 8. et ps. 105. 14. Porro hæc non est aqua contradictionis, de qua Num. 33. illa enim post transitum Sinai in 33 mansione apud Cades fuit.

8. Venit autem Amalec, et pugnabat contra Israel in Raphidim.] Amalec, id est Amalecitæ,

quorum rex, vel princeps dicebatur Amalec; quia prognatus erat ex Amalec filio Eliphaz, et nepote Esau, Genes. 36. 16. sicut reges Ægypti dicti sunt Ptolemæi, à primo rege Ptolemæo, Lagi filio.

Amalecitarum regio fuit in deserto, ad meridiem Judææ, trans Petram urbem euntibus Atlam, ait S. Hier. in Locis Hebraicis.

Causa belli Amalec videtur fuisse antiquum et paternum odium Esau et posterorum ejus contra Jacob ejusque posteros, ob prærepta sibi suisque primogenita, et ob præreptam patris benedictionem. Timebant enim sibi Amalecitæ à tanto exercitu Jacobæorum, verebanturque ne jam impleretur illa benedictio, quam Jacob fratri suo Esau parenti ipsorum eripuerat Genes. 27. 29. Videbant enim Jacobæos cum tanta armatorum manu ad terram promissam tendere; occurrunt ergo illis, ut transitum eorum impediant, belloque rem decernant.

Tropol. Amalec hebraice idem est, quod populus lingens: hic primo occurrit Israeli, quia iis, qui ex carne et mundo ad Deum egrediuntur, primi hostes occurrunt carnis illecebræ et blandimenta; ab his enim primæ oriuntur tentationes, cum quibus cominus cum Josue, id est, cum Jesu Christo, ejus et Sanctorum abstinentiam et continentiam intuendo, atque cum eo reipsa carnem macerando, corporis castigatione et mortificatione pugnandum est; eminus vero oratione certandum est, quam sustineat montanus Aaron (Aaron hebraice montanum significat) id est Christus, et heros Hur, id est robur Spiritus sancti. Ita Rupert et S. Gregor. lib. 6. in lib. Regum, c. 2.

11. Cumque levaret Moyses manus, vincebat Israel: sin autem paululum remisisset, superabat Amalec.] Hoc symbolo significabat Deus, Hebræis victoriam hanc non imbelli suorum turbæ, sed Deo in cœlis habitanti tribuendam esse: ideo enim in cœlum manus porrigebat Moses, ut Deum victoriæ datorem invocaret. *Stabat*, ait S. Chrysost. homil. de Mose (si tamen is est auctor tam Latini sermonis) *Moses in monte proximus jam cœlo, jam vicinus sideribus. Et quanto eum sublimitas montis extulerat, tanto oratio Deo proximum exhibebat. Oratio in ultionem inimici dirigitur, cujus scelera jam interitum provocabant*, etc. *Quis enim justorum non orando pugnavit? Quis hostem non orando devicit? Orationibus Danieli visa panduntur, sopiuntur flammæ, feræ hebescunt, cadunt hostes, inimici vincuntur. Licet colloqui cum Deo orando, licet cum eo fabulari cum velis, licet precibus mercari quod optas. Et quamvis vocem ejus audire non possis, tamen dum id quod petis accipis, colloqui tecum etsi non verbis, tamen beneficiis dignatur.*

Secundo, voluit hoc symbolo Deus significare vim orationis; nam *oratio*, inquit S. Aug. *oranti est præsidium, Deo sacrificium, dæmoni flagellum.* Elevatio enim manuum contentionem orationis, remissio manuum remissionem orationis adumbrabat. Et vero Moses vegetus et alacer elevans manus, cum iis pariter et mentem elevabat et intendebat in Deum: cum vero lassus et fessus remittebat manus, cum iis pariter remittebat animum et orationem. Cur orantes levent manus septem causas assignavi 1. Tim. 2. 8. Videtur autem Moses levasse et extendisse manus junctas, ita ut vola una alteram, qua virgam tenebat, complecteretur; nec enim virgam, utpote pastoritiam et grandem unica manu tamdiu in altum elevatam tenere potuisset. Virga hæc significabat crucem Christi: unde Patres docent Mosen hic crucis Jesu habitum et typum gessisse. Ita Tertul. l. 3. contra Marcion. c. 18. Cyril. in Collecta, cap. 16. Cypr. lib. 2. Testim. 21. Justin. contra Triphon. post medium, Prosp. 1. p. Prædic. c. ult. Denique de hac oratione et victoria Mosis pulchram habet homiliam S. Chrysost. serm. de Mose tom. 1.

Mosis exemplum secutus est S. Gregorius Thaumaturgus Episcopus Neocæsareensis. Sæviente enim persecutione, ipse pro suis civibus et Martyribus cum tyranno depugnantibus oraturus, in montem cum diacono ascendit, ibique extensis manibus orarunt. Insecuti sunt eos persecutores; sed eos videntes non agnoverunt: putarunt enim se non duos homines, sed duas arbores videre. Testis est Nyssenus in ejus vita, qui post hæc subdit dicens: *Sicut Moses, cum procul abesset ab acie Amalecitarum, per orationem popularibus vires contra hostes injecit: ita ille* (Gregorius) *quasi anima oculis intueretur ea quæ fiebant, divinum auxilium pro iis qui nomine fidei decertabant, invocabat.* Narrat deinde orationis fructum, ejusque illustre exemplum: *Cumque*, inquit, *aliquando Deum precaretur, repente angore percelli, et veluti sono quodam ad aures ejus pertingente, aures admovere videbatur: ac postquam ita multo tempore erectus et immotus permansisset; deinde quasi propositum spectaculum bonum eventum habuisset, ad statum pristinum rediit, et clara voce Deum pro victoria laudavit, dicens: Benedictus Deus, qui non dedit nos in prædam dentibus eorum. Cumque familiares rogarent quid vidisset, dixit magnam se in illa hora vidisse ruinam diabolo ab adolescente quodam nobili, in certaminibus pro pietate susceptis devicto. Adjecit et nomen, Troadium eum nominans: et quod post multa tormenta, quæ fortiter toleravisset, martyrii corona redimitus esset; obstupefactus his auditis diaconus, cum deinde in urbem perrexisset, rem prorsus eodem momento et modo, quo narraverat Gregorius, evenisse comperit.*

Symbolice, Moses hic typus fuit vitæ contemplativæ, Josue activæ: quodque hæc ab illa dirigi, omnemque suam vim et energiam, ac victoriam contra passiones, cunctosque hostes trahere et haurire debeat: sic enim Josue vires pugnandi et vincendi hausit ab oratione Mosis.

In vitis Patrum lib. 7. c. 18. simile datur schema in duobus sanctis monachis, quorum unus erat Arsenius solitarius, taciturnus et contemplativus: alter Moses familiaris, benignus et beneficus in omnes. Cumque quidam Deum rogaret, ut sibi revelaret uter esset sanctior et perfectior: *Ecce in ecstasi duæ illi naves per fluvium ostensæ sunt, et in una quidem vidit Spiritum sanctum cum silentio et requie, una cum Abbate Arsenio navigantem; in altera vero navi vidit Abbatem Mosem et angelos Dei, mel et favum in os, et in dentes ejus inserentes.*

12. Manus autem Moysi erant graves.] q. d. Manus Mosis utpote senescentis tum per se erant graves, tum extensione diuturna in altum lassatæ degravabantur: ideo Mosen super lapidem sedere fecerunt, ejusque manus sustentarunt Aaron et Hur, non dubium, quin et hi cum Mose precante precati sint. Josephus hunc Hur tradit fuisse maritum Mariæ sororis Mosis; sed

Scriptura magis innuit Mariam virginem fuisse, quam nuptam, ut dixi c. 15. 20.

Et factum est ut manus illius non lassarentur usque ad occasum solis,] Hebraice est, *fuit manibus ejus firmitas* sive *stabilitas*, id est, ut Chald. *fuerunt manus ejus firmiter extensæ in oratione;* quia, ut Septuag. vertunt, *fuerunt manus ejus sustentatæ;* scilicet ab Aaron et Hur.

Symbolice, Philo: *Hominis*, inquit, *mali actiones subventaneæ levesque sunt; Mosis vero, id est sapientis, graves sunt et inconcussæ, ideoque, fulciuntur ab Aarone, id est, à ratione, et ab Hur, id est, à lumine, hoc est à veritate; quasi dicat: Sapientis actiones fulciuntur ratione et veritate*, præsertim ea qua attente considerat res divinas et æternas.

Addit Philo, non natura, sed prodigio immissam fuisse manibus Mosis nunc levitatem, nunc gravitatem, additque: *Quoties*, inquit, *degravabantur manus Mosis, prævalebat hostilis acies, Deo significante, quod alterorum propria hæreditas sit terra, mundi pars infirma; alterorum æther sacratissimus; et sicut in rerum universitate cœlum est terra potius, sic etiam populum suum bello superaturum adversam aciem.* Denique concludit: *Cum igitur aliquantisper manus bilancis in morem, nunc sursum tollerentur, nunc deorsum vergerent, certareturque marte dubio; tandem repente velut pennas habentes pro digitis, sublatæ volitabant per aerem manentes in sublimi, donec Hebræis certa victoria contigit, hostibus internecione deletis.* Verum hæc non satis consonant narrationi S. Scripturæ, quæ non miraculo, sed per Aaron et Hur manus Mosis sustentatas fuisse asserit.

13. Fugavitque Josue Amalec, et populum ejus, in ore gladii.] Pro *fugavit*, hebr. est יחלוש *iachalos*, id est, debilitavit, dejecit, prostravit, profligavit, hos occidendo, illos in fugam agendo; inde enim חלוש *chalus* lassum, debilitatum, dejectum significat.

Narrant, vel potius more suo fabulantur Judæi, Amalecitas incantationibus suis voluisse volare, itaque involare et irruere in castra Hebræorum; sed Josue ostenso Dei nomine tetragrammato eos prostravisse. Josephus asserit plane incruentam Hebræis fuisse hanc victoriam, nemine ex ipsis desiderato. Hic primum invenitur nomen Josue; unde cum hoc loco ex hac victoria, pro Hosee vocatum esse Josue, q. d. *Salvator populi*, censent Origen. Lactant. et alii, de quo plura Numer. 13. 17.

In ore gladii,] in acie gladii: ita enim vertit noster Interpres ad Hebr. 11. 34; unde gladius biceps dicitur δίςομος quasi habens duo ora, id est duas acies, ad Hebr. 4. 12. Hinc, quia acies gladii, utpote acutissima, quidquid percutit, id penetrat, secat vel occidit, ideo, cum in Script. dicitur: *Percussit eos in ore gladii*, communiter significatur, quod eos deleverit usque ad internecionem; sic enim et Galli de strage internecina dicunt: *Il les a passés au fil de l'épée*. Ita Vatablus.

Secundo, *in ore gladii*, id est, in devoratione, vel consumptione gladii: unde Septuag. vertunt ἐν φόνῳ μαχαίρας, in occisione gladii, ut sit duplex figura, prior, qua os ponitur metonymice pro comestione, quæ ore fit; posterior, qua comestio animalis metaphorice tribuitur rei inanimæ, scilicet gladio interimenti: sicut enim nos comedimus panem; ita bellum et gladius devorant homines. Unde Hebræi bellum vocant מלחמה *milchama*, id est, comestionem. q. d. Fugavit Josue Amalec per occisionem gladii, sive gladio occidente hinc inde cum persequens.

Tertio, Franc. Ribera in Osee 10. num. 37, Os, inquit, in Scriptura sæpe pro voluntate accipitur; sic *metere in ore misericordiæ*, id est metere ad voluntatem misericordiæ, quantum misericordia voluerit, id est, metere largissime. Sic *percutere in ore gladii*, est omnes occidere, et nemini parcere, quod est, percutere quantum gladius percutere velit; quasi dicat: Percussit eos in ore (in voluntate gladii), id est, percussit eos ad satietatem, ad libitum, ad voluntatem, ad imperium gladii; tot percussit, quot libuit gladio, et gladiatori percutere.

14. Scribe hoc ob monumentum in libro, et trade auribus Josue,] q. d. Scribe in chronicis, et indica Josue, ut ipse sequentibus se populi ducibus et Judicibus, et hi sequentibus indicent voluntatem et decretum Dei de peragenda vindicta, deque delendo Amalec, idque, donec surgat ille ipse dux, vel rex Saul, qui hanc vindictam reipsa exerceat; Josue enim destinatione Dei futurus erat successor Mosis, et dux populi: unde et hoc bello contra Amalec electus ipse dux, quasi præludium futuri sui principatus dedit. Deinde indicare hoc Josue jubet Deus, ne subacta terra promissa, ipse fœdera cum Amalecitis jungeret, vel admitteret.

Delebo enim memoriam Amalec sub cœlo.] Hebraice est *delendo delebo*, id est, funditus et omnino delebo, hæc mihi stat fixa et certa voluntas, quam Samuel refricavit Sauli 1. Reg. 15. ubi Saul ob neglectam, et non plene impletam hanc Dei voluntatem rejectus à Deo, regno et vita excidit. Quare perperam Judæi aliqui Saulem excusant per ignorantiam, eo quod Hebræum זכר, si puncta camets ei substituantur, ut fiat *zachar*, significet masculum: si vero segol, ut fiat *zecher*, significat memoriam Amalec delendam et abolendam esse.

Porro tulit Deus in Amalec tam severam sententiam, eo quod Amalecitæ tam immani bello appetiissent innoxios vacillantesque Hebræos, et in vocatione sua novitios, ut eos à Dei ductu in Chanaan sequendo absterrerent, quodque, ut dicitur Deuter 25. 18. extremos agminis lassos, et fame laboreque confectos ceciderint. Ut hinc discamus quam gravis sit offensa Dei, teneros recentesque Dei asseclas ab ejus vocatione et sequela, puta, à vera fide, vel Religione statuque perfectionis avertere; qua de re vide Hieronymum, Platum lib. 3. de Bono status religiosi c. 35.

15. Ædificavitque Moyses altare, et vocavit nomen ejus, Dominus exaltatio mea.] Hebr. est אדוני נסי *adonai nissi*, quod primo, Noster vertit *Dominus* (est) *exaltatio mea*. Secundo, verti potest, *Dominus est vexillum meum*, id est, Dominus fuit mihi loco vexilli, ipse signa victricia in hostem intulit. Unde Josephus ait, Mosen hanc aram Deo victori posuisse, uti Romani ponebant Jovi victori. Tertio verti potest, *Dominus est signum*, vel *miraculum meum;* quia miraculosam victoriam, totque alia miracula mihi contulit. Ita Chald.

Hoc trophæo omnem victoriæ laudem Deo assignavit Moses; neque enim altare duntaxat sacrificii causa erexit, sed et trophæi, idque nomenclatura hæc convincit. Calvinus omne imaginum et statuarum nomen, quasi mortis umbras et larvas perhorrescens, metuensque ne hinc telum pro imaginibus in ipsum torqueamus, altari inditum esse hoc nomen impudenter negat, contra S. Script. expressam fidem, quæ altare hoc nomine vocatum esse asseverat, tanquam victoriæ trophæum : trophæis enim et titulis proprie nomina imponuntur, et nomen hoc non nisi trophæo convenire potest. Non enim, quod metuit Calvinus, Dei nomen hic altari communicatur quasi ipsum sit Deus ; sed sensus est, quasi dicat : Altari hoc quasi trophæo testor, hoc significo, quod Deus sit exaltatio mea, qui me hostibus Amalecitis superiorem fecit, ideoque illi, ut signo, rei signatæ do nomen, illudque voco : *Dominus exaltatio mea;* uti solemus de effigie Cæsaris aut Regis dicere: Iste est Cæsar, hic est Rex ; quia ista imago est Cæsaris, hæc Regis. Similes nuncupationes in Script. passim sunt obviæ. Sic enim Isaac Genes 26. 20. puteum ab eventu vocavit Calumniam, et alium v. 21. vocavit Latitudinem. Sic Gedeon Judic. 6. 24. suum altare vocat *Domini pax.* Similia sunt 1. Reg. 7. 12. 2. Reg. 18. v. 18.

Nota hic, victoriam in bellis à Deo pendere, esseque singulare donum Dei. Ita Judith conopœum Holophernis, quasi anathema, Deo victoriæ auctori consecravit, Judith 16. v. 23. Ita Jahaziel propheta, cum insignem victoriam Josaphat regi contra Moabitas esset pollicitus, subjecit: *Non eritis vos qui dimicabitis, sed tantummodo confidenter state, et videbitis auxilium Domini super vos ; nolite timere. Cras egrediemini contra eos, et Dominus erit vobiscum.* 2. Paralip. 20. 17.

Ita Judas Machabæus, cum sui timerent, utpote pauci, animans eos ait : *Facile est concludi multos in manu paucorum; et non est differentia in conspectu Dei cœli, liberare in multis, et in paucis; quoniam non in multitudine exercitus victoria belli, sed de cœlo fortitudo est*, etc. 1. Machab. 3. 17.

Ita Trajanus dux belli missus à Valente Imp. contra barbaros, cum succubuisset, ideoque à Valente ignaviæ argueretur, generose respondit : *Non ego, ô Imperator, victus sum, sed tu ipse perdidisti victoriam, qui contra Deum aciem instruere non desinis, et ita ejus auxilium barbaris concilias. Nam abs te oppugnatus, se illis adjungit. Atqui Deum sequitur victoria, et ad eos accedit quibus Deus se ducem præbet. Non nosti quos viros Ecclesiis expuleris, et quibus eas tradideris?* Ita Theodor. lib. 4. hist. c. 29.

Ita Theodosius Imp. cum ei victoria de Joanne tyranno in ludis Circensibus renuntiaretur, ad populum vociferans : *Agite*, inquit, *ludicro hoc omisso in ædem hanc precatoriam eamus, et carmina gratiarum auctori victoriæ Deo concinamus.* Dixit et fecit. Ita Nicephor. lib. 14. c. 7.

Ita Clotarius, Rex Francorum, cum Chramno filio rebelli dimicaturus: *Respice*, inquit, *Domine, de cœlo, et judica causam meam. Quia à filio injuste injurias patior. Respice, et judica juste, illudque impone judicium quod quondam inter Absalonem et patrem ejus Davidem posuisti.* Ergo prælio inito Chramnus à Clothario captus et occisus est. Ita Gregorius, Turon. lib. 4. cap. 16. et 17.

Alfonsus, Aragonum Rex, ad filium Ferdinandum contra Florentinos in bellum euntem : *Noli*, ait, *ô fili, tantum tuæ, aut commilitonum audaciæ tribuere, ut putes absque Dei auxilio victoriam ullam haberi posse. Victoria enim non hominum disciplinis aut industria paratur, sed Dei opt. max. benignitate et arbitrio : Deum igitur cole, et tibi concilia : quod si quando eum tibi iratum suspicaberis, cave contendas ; et quidquid ab eo tibi accidisse videbitur, boni consule, et patientia ac pœnitentia eum placa.* Ita Panorm. in ejus Vita.

16. Dicens : quia manus solii Domini, et bellum Domini erit contra Amalec a generatione in generationem.] Hebr. est, *quia manus super solium Domini est,* id est, quia extendit Deus manum super solium suum, hoc est, extensione manus super solium suum juravit, et id est *quod,* bellum ipsi et Hebræis contra Amalec erit æternum, hoc est, quamdiu Amalec superstes erit. q. d. Erit Hebræis cum Amalec ασπονδος πολεμος, id est, bellum irreconciliabile et internecinum.

Nota primo, τὸ *quia* non est causale, sed encliticum ; respondet enim Hebræo כי *ki*, quod sæpe redundat. Unde Vatab. vertit, *et dixit : Sublata manu per solium Dei juro.* Moses enim hic altari nomen indidit simulque juravit bellum æternum cum Amalec : sunt enim hæc disparata, nec unum est causa alterius. Secundo, manus hæc jurantis est vel Mosis, ut vult Vatablus, vel potius Dei : Noster enim vertit, *manus solii Domini;* idem clarius habet Chald. et Septuag. Tertio, τὸ *et*, vocula est non copulantis, sed confirmantis, et materiam juramenti designantis, significans, *quod, quia.* Hinc pulchre Chaldæus vertit, *cum juramento dictum est hoc à facie terribilis, cujus majestas est super solium gloriæ, ut committatur prælium à facie Domini contra viros domus Amalec, ut consumat eos à generationibus seculi.*

Septuag. manum super solium interpretantur manum occultam, vel potius, ut alii legunt, excelsam : sic enim habent, οτι ενχειρι κρυφαια (Engubinus legit κορυφαια, id est excelsa, et hoc magis respondet Hebræo) πολεμει κυριος, id est, quia in manu occulta et excelsa præliatur Dominus, quasi manus Dei in solio ejus licet abscondita, excelsa tamen operetur.

Quæres cur olim et etiamnum juretur manu sublata in cœlum ? Resp. Quia hoc ritu testamur Deum in cœlis, quasi in solio suo residentem. Secundo, quia hoc ritu significamus quod, sicut stant et perdurant cœli, sic firma erit res quam juramento promittimus. Sic ergo jurat hic Deus per thronum suum, quasi per rem sempiternam et immutabilem. Ita docent Hebræi.

Hinc S. Aug. lib. 22. contra Faust. cap. 74. Mosen contra Fausti calumnias defendit, convicitque contra eum (et contra nostros Anabaptistas et Enthusiastas) fidelibus bellum esse licitum, eo quod illud Domini voluntate Moses susceperit, dicaturque hic bellum Domini fore contra Amalec in æternum.

Tropologice, dicamus et nos tanquam resoluti milites Christi : Bellum Domini mihi erit, και ασπονδος πολεμος, contra Amalec, id est, contra carnem et mundum in æternum : hoc enim est

bellum Domini, quod scilicet Dominus nobis imperat, quodque ipse per nos gerit. Cogita illud S Francisci;

Modica hic voluptas : sed postea pœna immensa.

Modicus hic labor : sed postea gloria æterna. Elige.

Multorum vocatio, paucorum electio, omnium retributio.

Æternitatem cogita.

CAPUT DECIMUM OCTAVUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Jethro socer Mosis uxorem Sephoram cum filiis ad eum reducit; ejusque monitu v. 13. Moses cum aliis partitur regimen populi, creatque magistratus, et judices, qui minora dijudicent.

1. Cumque audisset Jethro, sacerdos Madian, cognatus Moysi, omnia quæ fecerat Deus Moysi, et Israeli populo suo, et quod eduxisset Dominus Israel de Ægypto : 2. tulit Sephoram uxorem Moysi quam remiserat, 3. et duos filios ejus, quorum unus vocabatur Gersam, dicente patre : Advena fui in terra aliena. 4. Alter vero Eliezer : Deus enim, ait, patris mei adjutor meus, et eruit me de gladio Pharaonis. 5. Venit ergo Jethro cognatus Moysi, et filii ejus, et uxor ejus, ad Moysen in desertum, ubi erat castrametatus juxta montem Dei. 6. Et mandavit Moysi, dicens : Ego Jethro cognatus tuus venio ad te, et uxor tua, et duo filii tui cum ea. 7. Qui egressus in occursum cognati sui, adoravit, et osculatus est eum : salutaveruntque se mutuo verbis pacificis. Cumque intrasset tabernaculum, 8. narravit Moyses cognato suo cuncta quæ fecerat Dominus Pharaoni, et Ægyptiis propter Israel, universumque laborem, qui accidisset eis in itinere, et quod liberaverat eos Dominus. 9. Lætatusque est Jethro super omnibus bonis, quæ fecerat Dominus Israeli, eo quod eruisset eum de manu Ægyptiorum, 10. Et ait : Benedictus Dominus qui liberavit vos de manu Ægyptiorum et de manu Pharaonis; qui eruit populum suum de manu Ægypti. 11. Nunc cognovi, quia magnus Dominus super omnes deos : eo quod superbe egerint contra illos. 12. Obtulit ergo Jethro cognatus Moysi holocausta et hostias Deo ; veneruntque Aaron et omnes seniores Israel, ut comederent panem cum eo coram Deo. 13. Altera autem die sedit Moyses ut judicaret populum, qui assistebat Moysi à mane usque ad vesperam. 14. Quod cum vidisset cognatus ejus, omnia scilicet quæ agebat in populo, ait : Quid est hoc quod facis in plebe ? cur solus sedes, et omnis populus præstolatur de mane usque ad vesperam ? 15. Cui respondit Moyses : Venit ad me populus quærens sententiam Dei. 16. Cumque acciderit eis aliqua disceptatio, veniunt ad me ut judicem inter eos, et ostendam præcepta Dei, et leges ejus. 17. At ille : Non bonam, inquit, rem facis : 18. stulto labore consumeris et tu, et populus iste qui tecum est : ultra vires tuas est negotium, solus illud non poteris sustinere. 19. Sed audi verba mea atque consilia, et erit Deus tecum. Esto tu populo in his quæ ad Deum pertinent, ut referas quæ dicuntur ad eum : 20. ostendasque populo cæremonias et ritum colendi, viamque per quam ingredi debeant, et opus quod facere debeant. 21. Provide autem de omni plebe viros potentes, et timentes Deum, in quibus sit veritas, et qui oderint avaritiam, et constitue ex eis tribunos, et centuriones, et quinquagenarios, et decanos, 22. qui judicent populum omni tempore : quidquid autem majus fuerit, referant ad te, et ipsi minora tantummodo judicent ; leviusque sit tibi, partito in alios onere. 23. Si hoc feceris, implebis imperium Dei, et præcepta ejus poteris sustentare; et omnis hic populus revertetur ad loca sua cum pace. 24. Quibus auditis, Moyses fecit omnia quæ ille suggesserat. 25. Et electis viris strenuis de cuncto Israel, constituit eos principes populi, tribunos, et centuriones, et quinquagenarios, et decanos. 26. Qui judicabant plebem omni tempore; quidquid autem gravius erat, referebant ad eum, faciliora tantummodo judicantes. 27. Dimisitque cognatum suum : qui reversus abiit in terram suam.

1. Cumque audisset Jethro Sacerdos Madian,] Chald. vertit, *princeps Madian.* Hebræum enim כהן *cohen* et sacerdotem et principem significat; quia olim, qui princeps erat, erat et sacerdos.

Cognatus Moysi,] socer Mosi : ejus enim fi-

liam Sephoram duxerat Moses c. 3. v. 1. Hebræum חתן *choten* cognatum, sive affinem in genere (qualis est socer), significat. Unde à *choten* fit התחתן *hitchatten*, id est, affinitate per matrimonium jungi.

2. Tulit Sephoram uxorem Moysi quam remiserat,] cum scilicet Moses ex Madian in Ægyptum rediens, cum Pharaone decertaturus tantam, tamque periculosam negotiorum molem susceperat, ut uxori et liberis vacare non posset; unde eam sibi à Pharaone timentem, libentem et volentem cum filiis remisit in Madian, uti dixi cap. 4. 27.

Epiphanius, hæresi 78, tradit Mosen, ex quo prophetare cœpit, uxorem non cognovisse: neque enim aliter, inquit, potuisset Deo tam esse familiaris et conjunctus.

5. Juxta montem Dei,] puta Horeb, sive Sinai, ut patet c. 3. 1. Hinc patet non in Raphidim, sed in Sinai, de qua cap. seq. venisse Jethro, ac proinde hæc per prolepsim interseri, forte quia Jethro excitus, vel maxime vicina victoria Hebræorum contra Amalec, de qua cap. præced. veniebat ad Mosen.

Unde probabiliter contra Lyranum docet et censet Abulens. Jethro post legem datam in Sina, sub finem primi anni exitus ex Ægypto, venisse ad Mosen: illudque colligit ex Deut. 1. v. 6. 7. 9. 15. ubi dicitur Moses creasse magistratus paulo antequam movenda essent castra ex Sinai: mota sunt autem castra ex Sina anno secundo, mense secundo ut patet Num. 10. 11. Atqui hi magistratus hoc c. 18. dicuntur creati, cum Jethro venit ad Mosen, Mosique suggessit et persuasit eorum creationem; ergo ipse venit ad Mosen sub finem anni primi, paulo antequam castra movenda essent ex Sina. Unde idem Abulens. censet hoc caput referri, et inseri debere ante Num. 10. 11. Ibidem enim v. 29. Hobab (qui secundum Abulensem et alios est Jethro) rogatur à Mose, ut velit esse dux viæ Hebræorum per desertum: unde et mox Num. 32. ortum est jurgium et murmur Aaronis et Mariæ, cum viderent uxorem Mosis Æthiopissam, puta Sephoram Madianitidem, quæ simul cum patre suo Jethro ad Mosen maritum suum venerat.

7. Qui egressus in occursum cognati (soceri) sui, adoravit] scilicet incurvando se; hoc enim significat Hebræa radix שחה *scacha*. Moses socero suo Jethro reverentiam more gentis exhibuit, quæ reverentia et adoratio est participatio quædam reverentiæ et adorationis Deo debitæ: parentes enim, principes et viri eminentes aliquid de potestate Dei et honore participant. Simili modo Abraham adoravit filios Heth, Gen. 23. 12. Jacob adoravit Esau, Genes. 33. 3. Fratres adoraverunt Joseph, 43. 26.

Salutarunt se verbis pacificis.] Heb. *rogarunt de pace*, vel *an pax*, id est, an salva et prospera sunt omnia; hoc enim significat Hebræa salutatio, *pax tecum.*

8. Laborem,] difficultatem et molestiam. Nota hic qualia et quam pia sint Sanctorum colloquia. Talia fuerunt inter S. Antonium et S. Paulum primum eremitam; inter S. Benedictum et Scholasticam sororem; inter Essenos, aliosque veteres eremitas et cœnobitas.

9. Lætatus est.] Septuag. ἐξέστη, obstupuit, in ecstasin quasi raptus est.

11. Nunc cognovi quia magnus Dominus super omnes deos,] q. d. Ego Jethro habui olim aliquam notitiam Dei vestri et veri, neque omnino fidem Abrahæ proavi mei abjeci, quam Madian Abrahæ filius, noster vero avus ab eo hausit, et nobis tradidit; fuit tamen hactenus ea infirma, et simulacrorum mixtione et cultu polluta: nunc vero audiens ejus prodigia, quæ fecit pro vobis in Ægypto et in mari Rubro, agnosco credoque firmiter hunc solum, qui vobis adfuit, esse verum Deum, optimum, justissimum et potentissimum; utpote qui tam potentem justamque vindictam in impios et tyrannos Ægyptios exercuit. Hanc fidem et pietatem Jethro in posteros propagavit. Ab eo enim orti sunt Rechabitæ, ut patet 1. Paral. 2. 55. quos ab abstinentia et obedientia ita laudat Jeremias c. 35. de quibus plura ibid.

Vide hic quid faciat unius patris et principis pietas. Ita Constantinus hoc nomine magnus fuit, quod magni animi et pietatis eximiæ fuerit; atque inter omnes Imperatores primus, non solum Christi fidem amplexus sit, sed Christianos etiam Imperatores reliquerit.

Theodosius junior, avi sui nomen et pietatem referens, instituit aulam suam velut scholam, in qua ad pietatem se suosque exercuit, habens ordine distributa tempora lectionum, psalmorum, jejuniorum et vigiliarum, ait Socrat. lib. 7. 22. et Theodor. lib. 5. c. 36. qua in re comes, imo dux et incentrix ei fuit soror Pulcheria, et Eudocia uxor. Vide Aulam eorum sanctam, quam edidit noster Raderus.

Tiberius excubitorum comes sub Justino II. ob pietatem erga Deum, et liberalitatem erga pauperes in tanta fuit gratia, ut à Justino Imp. successor declararetur.

Honorius Imper. veræ religionis perstudiosus fuit: unde Deus eum à multis undique insurgentibus tyrannis liberavit, uti ex Socrate, Sozomeno, et aliis docet Baronius.

Eo quod superbe egerint contra illos.] Est ellipsis, sed pleniore et perfectiore sensu, quam sit in Hebræo; sic enim est hebraice, *quia in quo superbierunt contra eos* (Hebræos) subaudi, in eodem punivit eos Deus, puta, in aquis et mari; nam sicut iis merserant infantes Hebræorum, ita iisdem ipsis à Deo remensum est, ut aquis mergerentur et ipsi. Unde Chald. ellipsin supplet: vertit enim, *quia eadem re, qua cogitarunt Ægyptii judicare* (punire et affligere) *Israel, judicati sunt* (puniti sunt.)

12. Obtulit.] Hebr. est, *accepit*, scilicet à Mose et Hebræis hostias, quas non idolis, ut olim, sed vero Hebræorum Deo offerret.

Ut comederent panem cum eo coram Deo.] Nota hic. Hostiæ Deo dicatæ, et in gratiarum actionem oblatæ (quales hic obtulit Jethro) magna parte in solemne epulum cedebant, quod proinde coram Domino fieri dicebatur, quasi ille hostiis sibi oblatis, illarumque epulo præsens adesset, maxime si epulum fieret juxta altare, in quo immolatæ erant hostiæ Deo. Si tabernaculo jam facto et erecto in fine anni, venit Jethro ad Mosen, uti vult Abulens. tunc *coram Deo*, id est coram tabernaculo, quod erat quasi domus Dei, factum est hoc epulum.

Secundo, nonnulli Hebræi *coram Deo* dici sentiunt, propter sanctos, pios et divinos homines, qui in isto convivio præsentes fuerunt, juxta illam veterum sapientum sententiam: *Qui fruitur*

convivio, in quo sapientes accumbunt, perinde est ac si fruatur gloria divinæ majestatis.

Tertio, S. August. q. 66. *coram Deo*, inquit, id est, in honorem Dei; sed uterque hic sensus paulo remotior est. Hinc patet hoc Jethro sacrificium fuisse purum veroque Deo oblatum : alias enim Moses, cæterique seniores ex eo non comedissent, ne idolothytis pollucrentur.

Tropol. Sancti, inquit Origenes, omnia sua opera faciunt coram Deo, tanquam qui Deum præsentem spectent, et ab eo spectentur; jugiter enim in conspectu Dei versantur, operantur et ambulant.

13. Ut judicaret,] ut jus diceret.

15. Venit ad me populus quærens sententiam Dei.] Hebr. *quærens Deum*, Chald. *quærens doctrinam à Deo.* Septuag. *quærens judicium à Deo*, hoc est, à lege Dei æterna (inquit S. Aug. qu.67.) quæ fuit ante omnem legem scriptam, quam Moses spiritu sancto plenus clarius quam cæteri omnes Hebræi, intuebatur, et in omnibus consulebat tum cogitando et meditando, tum orando.

17. Non bonam, inquit, rem facis.] Facis quod minus est aptum minusque conveniens ; quia quod facis, ut singula solus velis facere, tibi nimis molestum est, et populo minus utile.

18. Stulto labore consumeris.] Hebræum נבל *nabal*, significat stultum esse, item delluere, decidere, consumi, utrumque significatum hic reddidit Interpres.

Voluit Deus Mosen, virum alioqui sapientissimum, ab alienigena et Gentili, puta à Jethro, instrui, ut ostenderet nemini datum esse, ut in omnibus semper æque sapiat, ac proinde humiliter audiendos quoque esse inferiores, qui saniora consilia suggerunt.

Sæpe etenim est olitor verba opportuna locutus :

nemo enim *est bonus doctor qui non est docilis ; quia et ille melius docet, qui quotidie crescit et proficit discendo meliora*, inquit S. Cyprian. ad Pompeium in fine. Ita et S. Aug. quæst.68. Quin et Plato objicienti sibi cuidam : *Tune qui doctor es, simul es discipulus? et quamdiu disces?* respondit : *Tamdiu, donec me sapientiorem fieri non pœnitebit*, testis est Plutarch. in Platone.

Allegor. significabatur quod Jethro Mose, id est populus Gentilis Judaico foret sapientior, inquit Cyrill. in collectam, in Num. c. 9.

19. Et erit Deus tecum,] erit Deus tibi auxilio, ut tot administris adjutus, parteque oneris in eos derivata levatus, commodius omnia feras et perficias.

Esto tu populo in his quæ ad Deum pertinent.] Hebr. *esto tu populo ante Deum*, vel *coram Deo.* q. d. Esto tu populi causidicus, advocatus et internuntius apud Deum, *ut referas quæ dicuntur ad eum*, scilicet, populi dicta, vota, postulata et necessitates; τὸ enim *eum* Deum respicit, ut patet ex Hebræo, non populum, uti censuit Abulens.

20. Ostendasque populo cæremonias, et ritum colendi, viamque per quam ingredi debeant,] q. d. Sicut dixi te, ô Moses, debere esse populi advocatum apud Deum ; ita vicissim hic dico te pariter debere esse interpretem Dei apud populum, ut eum doceas quomodo Deum colere, recteque vivere debeat : alios vero constituas judices et arbitros ad lites et jurgia eorum dirimenda.

Hinc moraliter S. Gregor. 2. p. Pastor. c. 7. docet qualis debeat esse rector : *Sit rector*, inquit, *internorum curam externorum occupatione non minuens, exteriorum providentiam interiorum occupatione non relinquens : ne aut exterioribus deditus ab intimis corruat, aut solis interioribus occupatus, quæ foris debet, proximis non impendat.* Hinc et S. Aug. q. 68. *Docemur*, inquit, *hic à Jethro, nimis intentum humanis actionibus animum Deo vacuare.*

21. Provide autem de omni plebe viros potentes.] Ita legunt Hebr. Chald. Septuag. et Latina Romana ; non *sapientes*, ut habent Plantiniana : hebraice enim est *viros virtutis*, id est viros valentes animo, strenuos et magnanimos, qui magnorum et magnatum vultum non timeant, ut personas in judicio accipiant, et judicium pervertant, sed unum timeant Deum Judicem judicum, et Regem regum. Ita Fridericus tertius Imper. rogatus, quos è suis haberet charissimos? respondit : *Eos qui non magis me, quam Deum timent.* Talis judex fuit Job cap. 29. *Conterebam*, inquit, *molas iniqui, et de dentibus illius auferebam prædam.* Hoc est quod monet Eccles. c. 7. v. 6. *Noli quærere fieri judex, nisi valeas virtute irrumpere iniquitates : ne forte extimescas faciem potentis, et ponas scandalum in æquitate tua.* Quin et Epictetus judicem ita compellat : *Uti ne anser clangore, nec ovis balatu perterretur; ita nec te stolidæ multitudinis vox perterrefaciat.* Quare Trajanus Imp. magistratum et judicem constituens, illique de more porrigens gladium : *Illo*, inquit, *pro me, quandiu æqua mandavero; sin iniqua, contra me utere.* Ita aulici et duces Christiani suis Imperatoribus, idolorum cultum et sacrificia mandantibus, restiterunt usque ad mortem et martyrium. Ita S. Sebastianus restitit Diocletiano, S. Eustachius Adriano, S. Theodorus Licinio, S. Gallicanus Juliano, Mauritius et Thebæi Maximiano.

Sapientes etiam judices exegisse Mosen, patet Deuter. 1. 13. non enim omnes, quas Jethro posuit, conditiones judicum hic enarrantur: nec ulli dubium est tam scientiam et prudentiam, quam virtutem animique constantiam in judice requiri. Vere enim dixit Carolus V, audita nece Thomæ Mori, qui vir sapientissimus, Angliæ Cancellarius fuit et Martyr : *In Moro Henricus Rex* VIII *totius Angliæ caput præcidit.*

In quibus sit veritas,] non tam doctrinæ, aut etiam vitæ, quam justitiæ (de ea enim præcipue est hic sermo) id est, justos. Ita Septuag. qui scilicet neminem decipiant, sed faciant quod promiserunt, quodque æquum est et legibus præscriptum. Unde sequitur : *Odientes avaritiam*, qui scilicet munera non capiant ne iis capiantur, ut jus violent. Ludovicus XI, Galliæ rex, aiebat se in aula omnibus rebus abundare, excepta una, rogatus quænam ea esset, dixit : Veritas.

Hippocrates epist. ad Philopœmenem veritatem depingit, quasi mulierem pulchram, magnam, simpliciter ornatam, illustrem ac splendidam, cujus oculorum orbes puro lumine nitebant, ut astrorum ac stellarum fulgorem imitari viderentur. Rursum veritas temporis filia, et virtutis mater est habita. Plutar. in Quæst. ait quod Romani veritatis parentem ac Deum habuerunt Saturnum ; subdit causam : *An*, inquit, *quod ut Philosophi, putant*, Κρονον χρονον, id est *Saturnum tempus esse, veritas vero tempore invenitur : an illud potius, quod Saturnus Justis-*

simus fuerit, et veritatem imprimis coluerit? Hinc et Democritus scripsit veritatem in putei fundo delitere; et proverbium est: *Veritatem in lucem agit et adducit dies.* Giraldus syntag. 1. testatur judices olim defunctos exsculptos fuisse ita, ut ex eorum collo ad pectus penderet suspensa veritas, subnutans oculis.

Notat Cajetanus has quinque dotes maxime spectare et requirere debere principes in iis, quos aliis præficiunt, scilicet primo, magnanimitatem; secundo, timorem Dei; tertio, sapientiam; quarto, justitiam; quinto, abstinentiam à muneribus.

Ita Plato dicere solet: *Principibus nullum præstantius prædiorum genus esse quam eorum familiaritates qui cauponari nescirent.* Hinc et Isaias, c. 1. 23. arguens Hierosolymitas postquam dixit: *Principes tui infideles, socii furum;* mox causam subjicit: *Omnes diligunt munera.* E contratio Samuel optimus judex ita cum suis libera fronte disceptat: *Si de manu cujusquam munus accepi, loquimini, et contemnam illud hodie, restituamque vobis.* 1. Reg. 12. 3. Et Paulus Actor. 20. 33. *Argentum et aurum, aut vestem nullius concupivi, sicut ipsi scitis.* Ita Alcamenes Telecri filius Spartanus, rogatus cur munera à Messeniis oblata non accepisset, respondit: *Quia si accepissem, cum legibus pacem habere non potuissem;* significans munera non esse accipienda, quæ legibus et Reipubl. obesse solent: testis est Plutarch. in Lacon. Hasce judicum dotes habeant Confessarii, qui sunt judices in foro animæ. In hujus rei signum, sacerdos vetus, qui erat judex, inscriptum habebat in pectore: *Doctrina et veritas;* unde et judices apud Ægyptios sapphirum è collo gestabant, cui inscripta erat veritas, de quo c. 28. v. 30.

23. Si hoc feceris, implebis (implere poteris: est enim hoc futurum potentiale) imperium Dei, et præcepta ejus poteris sustentare.] Id est sustinere, hebraice est: *Præcipiet tibi Deus, et poteris stare,* id est, poteris satisfacere Dei præceptis circa totius populi regimen.

Sequantur hoc sapiens Jethro consilium, quicumque recte gubernare volunt; ut nimirum onus cum aliis partiantur, minoraque negotia aliis committant, quo ipsi gravioribus totique communitati invigilare, ac simul Deo et orationi vacare possint; ipsi enim sunt quasi Atlantes, qui Deo nixi onus totius populi suis humeris sustinere debent; præposterum enim est et insipiens ac iniquum, si rector ita minoribus, vel alienis, vel externis se occupet, ut majora, propria et domestica negligere, vel perfunctorie obire debeat.

24. Moyses fecit omnia, quæ ille suggesserat.] Elegit ergo Moses inferiores magistratus idoneos rebus dijudicandis; sed cum consensu populi, eosque serio officii sui admonuit. Vide Deuter. 1. à v. 9. ad 19. ubi hæc fusius enarrantur.

25. Et electis viris strenuis, constituit eos principes populi, et tribunos.] *Tribunos*, hebraice *chiliarchas*, sive principes mille, familiarum videlicet: ita enim pulchro ordine hi magistratus ad levamen Mosis instituti sunt, ut decani quinquagenariis, hi centurionibus, centuriones tribunis, sive chiliarchis subessent; sic ut tribunus quisque sub se decem haberet centuriones, centurio sub se haberet duos quinquagenarios, quinquagenarius præesset quinque decanis; ita ut à decanis ad quinquagenarios, ab iis ad centuriones, ab his ad tribunos, à tribunis demum ad Mosen appellaretur. Vocat vero Noster chiliarchas *tribunos;* quia hic summus olim erat magistratus (tribuni enim plebis erant pares consulibus, erantque quasi consules plebis) in plebe Romana, uti et in militia; sed et colonnellos nostros sive chiliarchas exercitus recte vocamus Tribunos.

CAPUT DECIMUM NONUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Hebræi veniunt in Sina, ascendit Moyses in montem, Deus jubet populum sanctificari, et præparari ad legem Dei reverenter excipiendam: ideoque v. 16. Deus montem igne, fumo, tonitruis, fulguribus, terræ motu, et buccinæ clangore replet, ut Hebræos sui metu et religione percellat.

1. Mense tertio egressionis Israel de terra Ægypti, in die hac venerunt in solitudinem Sinai. 2. Nam profecti de Raphidim, et pervenientes usque in desertum Sinai, castrametati sunt in eodem loco, ibique Israel fixit tentoria è regione montis. 3. Moyses autem ascendit ad Deum, vocavitque eum Dominus de monte, et ait: Hæc dices domui Jacob, et annuntiabis filiis Israel: 4. Vos ipsi vidistis, quæ fecerim Ægyptiis, quo modo portaverim vos super alas aquilarum, et assumpserim mihi. 5. Si ergo audieritis vocem meam, et custodieritis pactum meum, eritis mihi in peculium de cunctis populis: mea est enim omnis terra, 6. Et vos eritis mihi in regnum sacerdotale, et gens sancta, hæc sunt verba quæ loqueris ad filios Israel. 7. Venit Moyses; et convocatis majoribus natu populi, exposuit omnes sermones quos mandaverat Dominus. 8. Responditque omnis populus simul: Cuncta quæ locutus est Dominus, faciemus. Cumque retulisset Moyses verba populi ad Dominum, 9. ait ei Dominus: Jam nunc veniam ad te in caligine nubis, ut audiat me populus lo-

quentem ad te, et credat tibi in perpetuum. Nunciavit ergo Moyses verba populi ad Dominum.
10. Qui dixit ei : Vade ad populum, et sanctifica illos hodie, et cras, laventque vestimenta sua.
11. Et sint parati in diem tertium : in die enim tertia descendet Dominus coram omni plebe
super montem Sinai. 12. Constituesque terminos populo per circuitum, et dices ad eos : Cavete
ne ascendatis in montem, nec tangatis fines illius : omnis qui tetigerit montem, morte morietur.
13. Manus non tanget eum, sed lapidibus opprimetur, aut confodietur jaculis : sive jumentum
fuerit, sive homo, non vivet. Cum cœperit clangere buccina, tunc ascendant in montem.
14. Descenditque Moyses de monte ad populum, et sanctificavit eum. Cumque lavissent vesti-
menta sua, 15. ait ad eos : Estote parati in diem tertium, et ne appropinquetis uxoribus vestris.
16. Jamque advenerat tertius dies, et mane inclaruerunt ; et ecce cœperunt audiri tonitrua,
ac micare fulgura, et nubes densissima operire montem, clangorque buccinæ vehementius
perstrepebat ; et timuit populus qui erat in castris. 17. Cumque eduxisset eos Moyses in occur-
sum Dei de loco castrorum, steterunt ad radices montis. 18. Totus autem mons Sinai fumabat,
eo quod descendisset Dominus super eum in igne, et ascenderet fumus ex eo quasi de fornace ;
eratque omnis mons terribilis. 19. Et sonitus buccinæ paulatim crescebat in majus, et prolixius
tendebatur ; Moyses loquebatur, et Deus respondebat ei : 20. Descenditque Dominus super
montem Sinai in ipso montis vertice, et vocavit Moysen in cacumen ejus. Quo cum ascendisset,
21. dixit ad eum : Descende, et contestare populum, ne forte velit transcendere terminos ad
videndum Dominum, et pereat ex eis plurima multitudo : 22. Sacerdotes quoque qui accedunt
ad Dominum, sanctificentur, ne percutiat eos. 23. Dixitque Moyses ad Dominum : Non po-
terit vulgus ascendere in montem Sinai ; tu enim testificatus es, et jussisti, dicens : Pone ter-
minos circa montem, et sanctifica illum. 24. Cui ait Dominus : Vade, ascende ; descendesque
tu, et Aaron tecum, sacerdotes autem et populus ne transeant terminos, nec ascendant ad
Dominum, ne forte interficiat illos. 25. Descenditque Moyses ad populum, et omnia narra-
vit eis.

1. MENSE TERTIO EGRESSIONIS ISRAEL DE TERRA ÆGYPTI, IN DIE HAC VENERUNT IN SOLITUDINEM SINAI.] *In die hac*, id est in die eadem, sive ejusdem numeri cum mense tertio, puta tertia die mensis tertii; τὸ enim hic usurpari pro *idem*, variis exemplis docet Franc. Ribera libr. 5. de Templo cap. 7. et ita hoc loco accipiendum esse patebit v. 11. Quare non recte Patres aliqui putant Hebræos venisse in Sina die prima mensis tertii, uti docte ostendit Bellarm. lib. 3. de cultu Sanctor. c. 13.

Nota. Hebræi venerunt in Sina die tertio mensis tertii, anni primi exitus ab Ægypto; discesserunt vero ex Sina anno secundo, mense secundo, die vigesimo, ut dicitur Num. 10. vers. 11. Hæserunt ergo in Sina annum integrum, exceptis tredecim diebus. Omnia ergo, quæ ab hoc capite deinceps toto Exodo totoque Levitico, et in Numeris usque ad cap. 10. v. 11. describuntur, gesta sunt in Sina.

Unde S. Hieron. *In Sina*, ait, *fuit duodecima mansio, ubi media pars Exodi, et totus Leviticus, et Numerorum præcepta, et populi per singulas Tribus distributio et oblatio principum descripta sunt.*

3. MOYSES AUTEM ASCENDIT AD DEUM,] in montem Sina, in quo sciebat olim Deum sibi apparuisse Exodi 3. jussisseque ut, post egressum ex Ægypto sibi in eodem sacrificaret : qua de re ut Deum consuleret, Moses jam ascendit in eumdem.

4. QUOMODO PORTAVERIM VOS SUPER ALAS AQUILARUM.] Sicut enim aquilæ pullos suos non transferunt unguibus et pedibus, sed eos super alas imponunt, et vectant adeo alte, ut nullus eas vel telo petere possit : sic et Deus alas providentiæ suæ sustulerat Hebræos, quando eos ab omnibus hostibus tutissimos reddidit, et paterna sollicitudine fovit : *Omnes enim reliquæ aves*, inquit R. Salomon, *pullos suos ponunt inter pedes suos ; eo quod timeant sibi ab avibus, quæ supra se volitant. Verum aquila non timet sibi, nisi ab homine, ne forte petat eam jaculo. Cum enim nulla avis altius ipsa volet, propterea collocat pullos suos in alis, cogitans : Satius est ut in me penetret jaculum, quam in pullos meos. Ita et ego feci, inquit Deus juxta illud* c. 14. 10. *Tollensque se angelus*, etc. *stetit inter castra Ægyptiorum et castra Israel; cumque Ægyptii mitterent jacula et lapides, ipsa nubes, in qua latebat angelus, excepit ea.* Hactenus ille : Aquila ergo se quasi clypeum opponit pro pullis : Ita et facit Deus pro fidelibus et justis. Rursum, sicut aquilæ fœtus suos per ardua extollunt et assuefaciunt ad solis intuitum, ità et Deus Hebræos per maxima obstacula perduxerat ad tam claram et familiarem Dei cognitionem et cultum.

Historice, nota Dei providentiam et beneficentiam recte comparari aquilæ; nam aquilæ singularis est amor tum in pullos, tum in hominem, præsertim si is virgo sit aut beneficus. Narrat Plinius lib. 10. c. 3. in Sesto educatam à virgine aquilam, eamque libertate donatam, hanc ei duplicis beneficii gratiam retulisse, primo ut aves, mox etiam ut venatus virgini aggereret. Quid, quod cum virginem diem obiisse, jamque rogum exurendæ extructum vidisset, in accensam pyram sese injecit, et simul conflagravit; quippe quæ pari letho interire, quam altrici dominæ supervivere satius habuerit.

Ptolemæum Soterem Arsinoæ filium ferunt

Macedones expositum, et ab aquila nutritum. Hæc sublimis super infantem expansis, alis ab eo et æstum solis et pluviam avertebat, aves gregales arcebat, et coturnicum sanguine tanquam lacte infantem alebat : testis est Suidas in Lago.

Aristomenem miro modo ab aquila ex alta fovea liberatum scribit, modumque fuse narrat Pausan. l. 4.

Plutarch. in parallelis : *Cum pestis*, inquit, *Spartæ grassaretur, oracula monuerunt mali vim cessaturam, si quotannis nobilem aliquam virginem immolassent. Forte evenit ut Helenæ sors obtigerit : quæ cum mactanda duceretur, aquila devolans sacrificuli gladium abripuit, et ad armenta delatum super juvencam demisit; ejus prodigii argumento hæc virginum immolatio quam diu Spartani ex oraculo observarant, sublata est.*

Pari prorsus pacto apud Valerios virgo, cui nomen Valeriæ Lupercæ erat, sacrificio forte destinata, aquilæ beneficio servata est.

Scribit ex Philarcho Athenæus, pullum aquilæ à puero alitum, eum quasi fratrem adamasse, ægrotanti mœstum astitisse; cum non ederet, ipse pariter cibum non admittebat : eo mortuo funus prosecutus, cum cremaretur, in rogum se pullus injecit.

Scribit Ælianus lib. 17. c. 37. agricolam haustuurum aquam, aquilam cum serpente pugnantem, ex falce dissecto, victorem effecisse, moxque aquam hausisse, ex qua utpote veneno à serpente infecta, socii ejus bibentes paulo post expirarunt : cumque ipse inde bibere pararet, advolavit aquila, poculum evertit, aquam effudit, itaque eum veneno et morte liberavit.

Idem lib. 12. 21. narrat Tilgamum regem Babylonis, cum puer esset, jussu avi præcipitatum, ab aquila subvolante quæ puerum dorso excepit, liberatum, et in hortum quemdam leniter depositum : *Hoc*, inquit, *si cui fabula videtur, me quoque non approbare illi fatebor. Audio tamen Achæmenem Persam quoque, à quo nobilis Persarum prosapia descendit, aquilæ alumnum fuisse.*

Hæc profana sunt, audi sacra. Deus enim Sanctos mire sæpe per aquilas juvit.

S. Medardum, cum puer esset in campo pluviæ expositus, ab aquila alas et corpus super eum expandente, immunem servatum esse, habet ejus Vita.

S. Benedicti à latronibus occisi corpus in aquam projectum, ab aquila demonstratum est.

S. Stanislai Cracoviensis Episcopi à Boleslao regi occisi corpus, quatuor aquilæ à canibus et feris defenderunt toto biduo, donec sacerdotes disjecta membra collegerunt, quæ subito coaluisse dicuntur.

Ven. Beda de S. Cuthberto Episcopo Linsfardiensi refert, quod aquila miraculose piscem acceperit è flumine, eumque S. Cuthberto, ne fame periret, detulerit.

Tropolog. Sancti, præsertim illustres, in cœlis habitant quasi aquilæ, ibique eos Deus sibi assumit, quasi suos familiares et aulicos. Unde S. Greg. 31. Moral. 34. explicans illud Job. 39. *Numquid ad præceptum tuum elevabitur aquila, et in arduis ponet nidum suum?* S. Paulum et Sanctos comparat aquilæ. *Videamus*, inquit, *aquilam nidum in arduis sibi construentem qui ait : Nostra conversatio in cœlis est. Et rursum : Qui conresuscitavit, et consedere fecit nos in cœlestibus. In arduis habet nidum ; quia profecto in supernis figit consilium, non vult mentem in ima dejicere, non vult per abjectionem conversationis humanæ in infimis habitare. Tunc Paulus fortasse in carcere tenebatur, cum se consedere Christo in cœlestibus testaretur : sed ibi erat, ubi ardentem jam mentem fixerat ; non illic, ubi illum necessario pigra adhuc caro retinebat.* Deinde in seq. hanc mentis in cœlo positæ altitudinem ostendit esse signum divinæ prædestinationis et electionis ad gloriam. Hoc est enim quod ait Isaias cap. 58. 14. *Tunc delectaberis super Domino, et sustollam te super altitudines terræ, et cibabo te hæreditate Jacob.*

Merito ergo S. August. serm. 2. de omnibus Sanctis, ita fideles exstimulat : *Ad hanc in cœlis palmam libenter ac prompte certemus, omnes in agone justitiæ Deo et Christo spectante curramus : et qui seculo et mundo majores esse cœpimus, à cursu nostro nulla seculi cupiditate retardemur. Si expeditos, si celeres in hoc operis agone, si currentes dies ultimus invenerit, nusquam Dominus meritis nostris ad præmium deerit remunerator.*

Hac de causa Gentiles in funere Imp. aquilam è rogo emittebant, quæ animam defuncti ferret in cœlum. Audi Spartian. in funere et apotheosi Adriani Imper. *E fastigio simul cum subjecto igne ascensura in cœlum aquila dimittitur, quæ in cœlum creditur ipsam principis animam deferre.* Idem de Augusto testatur Dio in ejus funere lib. 56. testantur et nummi, qui una parte habent effigiem Divi Imp. in altera vero aquilam, cum his verbis : *Consecratio S. C.* Quin et principes post mortem aquilæ insidere, ab eaque vehi fingebantur, pingebanturque. Audi Artemidorum in suis Divin. som. l. 2. c. 20. *Aquila vehi regibus et opulentis viris obitum prædicit. Vetus enim mos est hos mortuos fingere et pingere aquilæ insidentes.*

Ita Imper. Severo signa mortis attulerunt aquilæ quatuor, à quibus sibi visus est per nocturnam imaginem in cœlum abripi. In nummo autem cujus inscriptio est : *Divus Pert. Pius pater*, aquila est pilæ insidens, quasi ipsum supra cœlum sublatum esse velit innuere. Denique epigramma in Platonis sepulcro aquilam appingit, quasi ejus specie anima Platonis in cœlum evolarit, sic enim habet :

> Cur, aquila, ad tumulum hunc volitas ! dic : numquid ab astris
> Sic habitare Deum forte aliquem intuita es?
> Imo anima extincti sum diva Platonis, olympum
> Quæ colo, sed corpus terrigenum Attica habet.

5. SI ERGO AUDIERITIS VOCEM MEAM, ET CUSTODIERITIS PACTUM MEUM, ERITIS MIHI IN PECULIUM.] q. d. Licet sitis pusillus grex, pusilla gens, eritis tamen totum pecus meum, id est, omnis substantia, totæ opes meæ; olim enim omnis substantia veterum erat in pecore, indeque dictum est peculium : peculium ergo est peculiaris et propria hæreditas. Hoc enim est quod dicit Deuter. 32. 9. *Pars Domini populus ejus, Jacob funiculus hæreditatis ejus*, id est pars hæreditaria ejus : olim enim funiculis solebant hæreditates inter hæredes dividere et dimetiri.

Pro *peculium* hebr. est סְגֻלָּה *segulla*, id est, pars sive portio electa, et dilecta, qualis est thesaurus. q. d. Licet meus sit universus orbis,

omnesque populi, vos tamen eritis mihi chari et pretiosi instar cimelii, vel thesauri; unde Sept. et ex iis S. Petrus et Paulus vertunt, *eritis mihi* λαος περιουσιος, id est *populus peculiaris*, exquisitus et eminens; unde et Symmachus vertit, *eritis mihi* λαος εξαιρετος, id est *populus selectus*, egregius, eximius. Lyranus vertit, *eritis mihi amicabiles*, id est, eritis mihi ita amici, ac si essetis ipsa mea amicabilitas. Vide dicta ad Titum 2.

Mea est enim omnis terra.] Cum tota terra sit mea jure creationis, et conservationis, possum et volo vos ex ea mihi in peculium asciscere : ita ut tota terra mea sit hæreditas, vos vero sitis meum peculium, meum segulla.

6. Et vos eritis mihi in regnum sacerdotale.] Hebr. *in regnum sacerdotum*, id est sacerdotale; Hebræi enim genitivum substantivum usurpant pro epitheto adjectivo. q. d. Vos eritis regnum meum, ut non laicum et profanum; sed sacrum meoque cultui et sacrificiis addictum. Septuag. invertunt verba : *Eritis mihi regale sacerdotium;* quos sequitur S. Petrus epist. 1. c. 2. 2. sed idem est sensus : utramque enim dignitatem, quæ in resp. est summa, scilicet regni et sacerdotii sui, hic Deus Hebræis præ cæteris gentibus tribuit. Chald. vertit, *eritis mihi reges et sacerdotes.* q. d. Vos non singuli, sed ex vobis aliqui deputati erunt reges, per quos regnabitis, et aliqui erunt sacerdotes, per quos sacrificia offeretis Deo. Potest tamen secundo, hoc de singulis accipi quasi cuique in particulari, non autem soli reip. hoc promittat Deus. q. d. Singuli eritis quasi reges, quia Chananæis, aliisque gentibus dominabimini; quomodo Pyrrhi legatus dixit se Romæ tot reges, quot senatores vidisse. Eritis et sacerdotes, quia inter alias gentes soli eritis meo cultui meisque cæremoniis addicti. Porro regnum et reges tam active quam passive accipio. q. d. Vos eritis reges, ita tamen ut ego in vobis regnem.

Quærunt hic aliqui cur Moses Judæis promittat regnum sacerdotale : S. Petrus vero epist. 1. cap. 2. 2. inverse Christianis spondeat sacerdotium regale? Ac respondent primo, quia regalis dignitas, quæ apud Judæos perfecta erat, apud Christianos imperfectior reddita est : sacerdotium vero, quod apud eos imperfectum erat, apud Christianos perfectissimum, regnisque et regibus prædominans evasit. Secundo, quia lex Mosis erat lex justitiæ, juxta illud : *Ego Deus zelotes, sive æmulator, reddens iniquitatem patrum super filios,* Deuter. 5. 9. Lex vero Christi est lex misericordiæ. Regalis auctoritas justitiam tuetur; ideo enim gladium portat : sacerdotalis autem misericordiam. Talis enim, ut ait sanctus Paulus Heb. 7. decebat ut nobis esset pontifex, qui possit condolere iis, qui ignorant et errant, ac compati infirmitatibus nostris. Apposite ergo justitiæ tempore, puta in lege veteri, regalis præeminebat auctoritas : misericordiæ vero tempore sacerdotalis dignitas effecta est præstantior; quia à regia potestate justitia, à sacerdotali pietas et misericordia expectanda est. Ita Ascanius Martinengus in Genes. tomo 1.

Alludit ad historiam Genes. 47. 22. ubi redditur ratio, cur soli sacerdotes in Ægypto non fuerunt in communi fame compulsi vendere possessiones suas; nimirum quia terra sacerdotalis tradita fuerat à rege sacerdotibus, quibus et statuta cibaria ex horreis publicis præbebantur. Itaque ingens erat honos et gratia quam rex Ægypti sacerdotibus deferebat, magnaque privilegia, immunitates et exemptiones, quibus sacerdotes Ægypti fruebantur. Porro fames, labores et ærumnæ, quæ cæteros affligebant, sacerdotes ne minimum quidem perstringebant, singulari regis in ipsos benevolentia et beneficio. Hæc enim notissima erant populo Israel ex Ægypto egredienti. q. d. Faciam vos meum peculium, uti vidistis in Ægypto sacerdotes esse peculium regis. Sic in Hispania militares ordines, ut S. Jacobi, atque alii, sunt peculium regis. Porro sacerdotes Ægypti vocantur Reges, id est regis amici; et quia erant judices populi, atque summus sacerdos erat summus judex, ut tradit Ælianus l. 14. c. 34. Ita Alcazar in Apoc. 1. v. 5.

Mystice, omnes Christiani probi et sancti sunt reges, inquit S. Gregor. 26. Moral. 26. *Nam dominantes cunctis motibus carnis, modo luxuriæ appetitum frænant, modo æstum avaritiæ temperant, modo gloriam elationis deprimunt, modo suggestionem livoris obruunt, modo ignem furoris extinguunt : reges ergo sunt, quia tentationum suarum motibus non consentiendo, non succumbere; sed dominando et regendo, præesse noverunt;* hinc in cœlo accipient regnum : *Qui vicerit,* inquit, *dabo ei sedere mecum in throno, sicut ego vici, et sedi cum Patre in throno ejus,* tunc dicent illud Apoc. 5. 10. *Fecisti nos Deo nostro regnum et sacerdotes, et regnabimus super terram,* imo super cœlum et cœlos cœlorum.

Gens sancta,] separata ab aliis gentibus profanis et idololatris, mihique soli mea vocatione et electione addicta, et quasi consecrata.

8. Cumque retulisset Moyses verba populi ad Dominum,] q. d. Cum Moses eadem die rediisset ad Dominum, et obedientiam verbaque populi ad Dominum referre cogitaret et inciperet, prævenit eum Dominus, et ait : *Jam nunc veniam ad te in caligine.* Nam post ea Domini verba Mosen nuntiasse et retulisse Domino promptam populi obedientiam, et ad eam respondisse Dominum, sequentia verba docent : id clarius est in Hebræo, ubi post populi verba, Moses ea retulisse ad Dominum dicitur, sed indefinito tempore. Nota. Hebræi factum dicunt id, quod fit, et incipit, vide can. 22. Retulit porro Moses, non quod ea nesciret Deus, sed ut obsequentem populi voluntatem Domino offerret : quomodo angeli hominum vota ad Deum referunt, cum iis et sua jungentes.

9. Jam nunc veniam ad te in caligine,] ut te legislatorem Hebræorum constituam, qui eis des legem non humanam, sed divinam : quod ut sciat credatque populus, hac de causa de cœlo loquar tecum, daboque tonitrua, fulgura, etc. coram populo. Sic enim et Gentiles legislatores, ut Zeleucus, Zoroastres, Minos (sic et Mahomet) auctoritatem aucupantes, cum Deo se collocutos, ab eoque leges se accepisse finxerunt. Ita Lycurgus legislator Lacedæmoniorum, Delphos profectus consuluit oraculum : respondit Pythia eum diis charum, magisque Deum quam hominem esse; quærentique de bona legum latione dixit dari ac sponderi à Deo eum reipubl. statum, qui omnium longe esset præstantissimus. Quare Lycurgus leges suas vocavit ρητα, quasi dicas, oracula. Ita Numa Pompil. legislator, et secundus rex Roman. cum dea Egeria se colloqui finxit. Ita Pythagoras aquilam cicuratam vocibus sistere et deducere

solebat, quasi per eam è cœlo sua dogmata acciperet, testis est Plutarch. in Numa et Lycurgo. Mercurius, qui primus Ægyptiis leges dedit, Theologus habitus fuit divinus, ideoque Trismegistus, id est ter maximus, cognominatus.

10. SANCTIFICA ILLOS HODIE ET CRAS, LAVENTQUE VESTIMENTA SUA.] q. d. Edic et jube ut hodie et cras Hebræi separent se ab omni immunditie ; utque corporalem suî et castrorum munditiem, lavando et purgando procurent. Unde Philo lib. de Decalogo asserit eos per triduum lavacris fuisse purificatos, idque ut hac ratione rudis ille populus excitaretur, ad divinæ legis tertio die accipiendæ reverentiam. Unde Chald. vertit, *præpara eos*. Hinc et jussit Moses quemque suas lavare vestes, ut hæc exterior lotio eos interioris lotionis et purificationis admoneret, ut pura mente Deo occurrerent. Sanctificatio ergo hæc et præparatio, primo, et potissimum sita erat in continentia, ut scilicet abstinerent ab uxoribus ; sic enim eam explicat Moses v. 15. Secundo, in lotione corporum et vestium ; tertio, in purgatione castrorum ; quarto, in reverenti expectatione Dei promulgaturi suam legem.

11. ET SINT PARATI IN DIEM TERTIUM : IN DIE ENIM TERTIA DESCENDET DOMINUS CORAM OMNI PLEBE SUPER MONTEM SINAI.] Dies hic tertius fuit quinquagesimus à paschate, et ab egressu ex Ægypto, fuitque pentecoste, qua legem à Deo acceperunt in Sina ; nam in memoriam datæ legis hoc 50 die à paschate, quotannis celebrabant Hebræi pentecosten, uti docet sanctus Hieron. ad Fabiol. et S. Augustinus q. 70. et passim alii.

Hic tertius dies fuit sextus mensis tertii, qui dicitur Sivan, et Maio respondet : nam tertio die Sivan venerunt Hebræi in Sina, ut patet v. 1. inde ab adventu suo die tertia, quæ erat sexta mensis Sivan, legem acceperunt. Unde Hebræi in suis Calendariis, teste Genebrardo, pentecosten consignant die sexta Sivan ; et patet, quia sexta Sivan est quinquagesima ab egressu, et paschate exclusive. Hi enim 50 dies à paschate ad pentecosten ita numerandi sunt, ut pascha, sive primus dies azymorum excludatur, et primus dies horum quinquaginta sit secundus dies azymorum, qui fuit alter à paschate, et ab egressu, ut patebit Levit. 23. vers. 11. Numera ergo à secundo die azymorum, puta à decimo sexto die mensis primi, reliquos 14 dies ejusdem mensis, et 30 dies mensis secundi (Hebræorum enim menses, utpote lunares, alterni erant 29 et 30 dierum), habebis dies 44. His adde sex dies mensis tertii, complebis 50, sive pentecosten. Errat ergo Abulensis hic quæst. 10. dum asserit legem datam esse die non 50, sed 48 ab egressu : idque ex eo, quod putet Hebræos venisse in Sina die prima mensis tertii, ac tertio post die accepisse legem. Dies enim prima mensis, inquit ipse, vocatur *dies hæc*, v. 1. Verum ibi ostendi, quod *dies hæc*, vocetur non prima, sed tertia.

DESCENDET DOMINUS,] descendam ego. Est enallage personæ crebra apud Hebræos. Descendam, inquam, non motu locali, sed revelatione gloriæ meæ, uti indicat Chald. Vide v. 18.

12. CAVETE, NE ASCENDATIS IN MONTEM, NEC TANGATIS FINES ILLIUS,] tanquam curiosi scrutatores præsentiæ et majestatis divinæ ; sed potius eam reverentes continete vos in castris et jumenta vestra.

Tropol. S. Gregor. lib. 6. Moral. 27. *Bestia*, ait, *montem tangit, cum mens irrationabilibus desideriis subdita, ad contemplationis alta se erigit ; sed lapidibus percutitur, quia summa non sustinens, ipsis superni ponderis ictibus necatur.*

12. 13. OMNIS, QUI TETIGERIT MONTEM, MORTE MORIETUR : MANUS NON TANGET EUM, SED LAPIDIBUS OPPRIMETUR.] Quia hic, qui contra præceptum meum audacter et irreverenter tangit montem, Dei præsentia jam sacrum, censendus est sacrilegus, adeoque pollutus et immundus, ut tanquam anathema vitandus sit, nec tangendus, ne quam eum attrectantibus labem allinet ; non ergo cominus eum feriri, sed eminus lapidari jubeo. Ita Rupertus.

CUM COEPERIT CLANGERE BUCCINA, TUNC ASCENDANT IN MONTEM.] Hebr. est, *cum traxerit*, vel *protraxerit buccina*, id est, ut noster Interpres vertit Josue 6. 5. *Cum insonuerit sonus longior et concisior buccinæ.* Verum quia Hebræi nulla habent verba composita, sed ea per simplex exprimunt, hinc Septuag. et Chald. *abstrahere* vel *subtrahere* vertunt contrario sensu : *Cum subtractus fuerit, cessaveritque sonus buccinæ, tunc ascendite in montem.* Sed noster Interpres usitatius verbi significatum secutus est, cum vix in altera, quam habent Septuag. significatione reperiatur. Unde et passim ita vertunt recentiores atque ad vocem tubæ, non autem ad cessationem tubæ Hebræos ascendisse in montem, patet v. 16. et 17. ex communi omnium Interpretum versione et consensu.

Buccina hæc, inquiunt Judæi, fuit cornu arietis immolati pro Isaac ; sed hæ sunt nugæ. Buccina ergo hæc non fuit cornea, sed aerea : angelus enim aerem collidens, ut sonum ederet similem inflatæ buccinæ, quasi per buccinam hic buccinare dicitur. Angelus ergo clangens de monte Sina, ut habent Chald. Septuag. et indicant sequentia, hoc clangore populum evocabat ex castris à monte dissitis, ut veniret ad radicem montis, ibique legem Decalogi, angelo quasi præcone Dei proclamante, audiret.

Mystice, sonitus buccinæ significabat gravitatem præceptorum Dei, quæ ut impleantur, homini indicitur bellum contra seipsum, inquit S. Thomas in c. 12. ad Hebr. lect. 4.

ASCENDANT IN MONTEM,] ascendant versus montem, usque ad terminos à Mose jussu Dei præfixos, in ipsa montis radice. Vide v. 17. nam v. 12. jussi sunt sub pœna mortis montem ipsum non tangere. Jubentur ergo hic tantum castris egredi, et ad radices montis Sina propius accedere. Ita Rupertus, Hugo, et alii. Adde, totus hic mons igne fumabat, ut patet Deut. 5. 4. ergo non poterant ad eum propius accedere Hebræi.

14. SANCTIFICAVIT EUM,] eo modo, qui jam dictus est, quique sequitur, scilicet jubendo lavari vestimenta, et abstinere ab uxoribus, atque comparare se per munditiem, et reverentem expectationem Dei ejusque legis, in diem tertium, quo futura erat Decalogi promulgatio.

18. TOTUS AUTEM MONS SINAI FUMABAT ; EO QUOD DESCENDISSET DOMINUS SUPER EUM IN IGNE, ET ASCENDERET FUMUS EX EO, QUASI DE FORNACE.] Deuter. 4. v. 11. dicitur mons Sina arsisse usque ad cœlum. Sicut ergo in fornace partim flamma et ignis, partim fumus necdum accensus, sed

cum igne convolutus conspicitur : ita pariter ignem fumo mistum in Sina angelus vice Dei produxit, idque sive ex aere, sive ex fumosa quapiam materia, quæ facile ignem concipit, puta ex thure, resina, sulphure, etc.

Nota. Ignis est insigne divinæ ac regiæ majestatis : hinc Deus in rubo Mosis, in columna, in monte Sina, in templo, et alibi, cum ejus regia aut judiciaria potestas exprimitur, in igne apparuit. Ignis enim præit illum, tanquam verum regem et judicem maximum. Psalm. 49. *Deus manifeste veniet*, etc. *ignis in conspectu ejus exardescet*, id est, prælucebit regi vero, ps. 96. agens de Christi judicio : *Ignis*, inquit, *ante ipsum præcedet.* Ita Imperatoribus olim præferebatur ignis, teste Herodiano, quia ignis est symbolum tum principatus, ut qui primus ac princeps inter elementa virtute ac splendore emineat : tum vitæ, doctrinæ, felicitatis, potentiæ et gloriæ, quibus rebus Deus Divique pollent, et post eos principes, reges ac judices. Hinc Varro : Ignis, ait, dicitur à gignendo et nascendo, quod ab igne omnia nascantur, et ignis animantibus vim indat mirificam.

Symbol. Cyprianus lib. 3. Testimon. ad Quirinum, hoc igne, uti et igne rubi, Exodi 3. et linguis igneis in pentecoste Actor. 2. significatum putat Spiritum sanctum. Porro ignis hic fumans, ipseque fumus, minax erat incendii, si legem Dei violarent, uti de facto ob legis violationem, urbs et templum primo à Chaldæis, deinde à Tito et Romanis incensa, et in fumum cineresque redacta sunt.

Eratque omnis mons terribilis.] Bene vertit Noster si aliis punctis in Hebræo legas in hiphil ויחרד *vaiachared*, id est, et terruit, sive perterrefecit Hebræos hic mons. Jam aliis punctis in cal legunt *vaiecherad*, id est, ut Chald. *et contremuit totus mons*, ideoque pariter erat terribilis.

Terræ motu fuisse hic concussum montem Sina patet quoque psalm. 67. 9. *Terra mota est; etenim cœli distillaverunt à facie Dei Sinai, à facie Dei Israel.* Unde patet, simul cum terræ motu, inter ignes et fulgetra, de quibus v. 16. hic extitisse pluviam, quod et Josephus testatur. Septem ergo fuerunt terribilia in Sina, cum ibi daretur lex. Primo, totus mons tremebat. Secundo, totus mons igne et fumo ardebat. Tertio, horrenda erant tonitrua et fulgura. Quarto, erat caligo densissima. Quinto, erat pluvia et procella, ut ait Apostolus Hebr. 12. 18. Sexto, sonus buccinæ perstrepebat. Septimo, angelus è Sina voce tubali et horribili Decalogum proclamabat. Omnia hæc eo spectabant, ut Hebræos sacro quodam horrore, timore et reverentia tum numinis, tum legis, quam accepturi erant, observandæ percellerent. Apte quoque pluvia legem, quasi doctrinam è cœlis descendentem significabat. Unde illud Mosis Deut. 32. v. 2. *Concrescat in pluviam doctrina mea, fluat ut ros eloquium meum, quasi imber super herbam.*

Allegor. tonitru significabat terrorem prædicationis Evangelii, unde Paulus à S. Hieronymo vocatur tonitru Gentium; fulgura significabant claritatem miraculorum; vox buccinæ fortem prædicationem Apostolorum. Dominus descendit in igne et fumo, quia fideles suæ claritatis et Evangelii ostensione illuminat, et infidelium oculos fumo et caligine erroris obscurat, inquit Isidorus.

19. Deus respondebat ei.] Hebraice additur *per vocem*, q. d. Non per phantasmata aut visiones, sed exterius clara voce Deus respondebat Mosi, ut Hebræi Deum cum Mose legislatore suo loquentem audirent.

Nota. Qui hic passim cum Mose loquitur, quique sequenti cap. Decalogum ex Sina proclamavit, fuit angelus, ut patet Actor. 7. 38. et Gal. 3. v. 19. ubi diserte dicitur legem datam esse per angelos; dicitur tamen hic angelus Deus, quia Dei personam gerebat, ejusque legem tradebat, tanquam Dei præco et legatus.

20. Descenditque Dominus super montem Sinai in ipso montis vertice, et vocavit Moysen.] Descenderat jam Deus per angelum vers. 18. super montem in igne, sed quasi sursum adhuc elevatus super montem, et in aere consistens; hoc enim innuit τὸ *super :* hic vero ulterius descendit ad ipsum verticem, eoque Mosen evocat : Moses enim infra verticem consistebat, ibique cum Deo, audiente populo vicino, et ad radices montis consistente, colloquebatur : unde hic jubetur à Deo in cacumen montis ascendere, ad quod pariter Deus densiore nube, et majore gloria descendit. Perperam ergo Calvinus hic carpit nostrum Interpretem, dum vult vertendum esse, non, *descendit*, sed, *descenderat autem*, scilicet jam ante v. 21.

Ne forte velit transcendere terminos.] Hebraice est, *ne destruant, ne dissipent*, subaudi terminum à me statutum. Unde colligi videtur limitem hunc et terminum sepe aliqua, vel palis obductum fuisse, quæ accedenti ad montem disjicienda foret.

22. Sacerdotes quoque qui accedunt ad Dominum, sanctificentur, ne percutiat eos.] Necdum Aaron ejusque filii creati erant sacerdotes : sacerdotes ergo hic intelligit eos, qui ante Aaronem in populo, ex lege naturæ erant sacerdotes, quos multi putant fuisse primogenitos familiarum. Ita Cajetan. Lipomam. et alii. Tales sane fuisse videntur juvenes illi, quos Moses c. 24. 5. misit immolare holocausta.

Nota τὸ *qui accedunt ad Dominum*, q. d. Quorum munus est accedere ad Dominum, ut orando et sacrificando sint mediatores inter Deum et populum. Jubet ergo Deus sacerdotes cum cæteris, imo præ cæteris sanctificari, id est, se emundare ab omni sorde et macula, vestimenta lavare, abstinere ab uxoribus, et reverenter expectare Deum Decalogi promulgatorem.

23. Dixitque Moyses : Non poterit vulgus ascendere in montem.] q. d. Non præsumet populus id, quod scit à te vetitum sub pœna mortis, consuetudinis et colloquii divini avidior Moses deprecatur, et excusat se, ne jubeatur redire ad populum.

Testificatus es,] protestatus es.

Sanctifica illum.] q. d. Montem Sina termino, vel sepe aliqua separa ab accessu populi, ut mihi soli mons hic quasi dicatus videatur.

24. Vade, descende,] ut sacerdotibus etiam denunties ne transeant terminos montis, à me populo præstitutos : de sacerdotibus enim priore præcepto v. 21. nihil attigi. Deinde *descende*, ut severiore interdicto et pœna idipsum firmes et sancias, videlicet non à populo, sed à me Deo vestro eum, qui secus faxit, terminosque montis transierit, interficiendum esse. Tertio, *descende*, ut Aaron destinatum jam sacerdotem, tecum in montem ad me adducas, idque hoc fine, ut hac ratione ejus sacerdotium à me po-

pulo commendetur, illique fiat venerabile et reverendum, cum hunc à me honorem Aaroni deferri videbit, ut eum mea vocatione et praesentia digner. Quarto et maxime, *descende*, ut tu, ô Moses, sub vertice montis pene cum populo constitutus, velut unus ex eo legem meam, puta Decalogum (quem cap. seq. ex Sina proclamabo) cui tu quoque subjectus es, audias; sed hanc rationem subticet hic Deus.

Allegor. promulgatio legis veteris significabat promulgationem legis novæ: utraque enim facta est die quinquagesimo à paschate, puta in pentecoste, ibi terræ motu contremuit mons; hic domus discipulorum: ibi inter flammas ignium et micantia fulgura fragor tonitruorum personabat; hic cum ignearum visione linguarum sonitus pariter de cœlo tanquam spiritus vehementis advenit: ibi clangor buccinæ verba legis perstrepebat; hic tuba Evangelica Apostolorum ore insonuit. Ita Beda in homilia vigiliæ pentecostes, et S. Hieron. ad Fabiol. quin et Apostolus Hebr. 12. 18. *Non enim accessistis*, inquit, *ad tractabilem montem, et accensibilem* (accensum) *ignem, et turbinem, et caliginem, et procellam, et tubæ sonum; sed accessistis ad Sion montem, et civitatem Dei viventis, Jerusalem cœlestem, et multorum millium angelorum frequentiam*, etc. *videte, ne recusetis loquentem.*

25. Descenditque Moyses ad populum,] ut præceptum de non transgrediendo limite montis populo promulgaret: quo facto statim rursus cum fratre Aarone, uti ei jusserat Deus vers. 24. ascendit aliquousque, ita ut à populo ad radices montis stante distaret, ut patet c. 20. 19. ibique Moses stans audivit Decalogum proclamari ab angelo, indeque postea evocatus in verticem ascendit, c. 20. 21. accepturus ibidem à Deo leges alias cæremoniales et judiciales, tumque Aaronem et populum ad castra remisit, ut patet Deuter. 5. 30.

CAPUT VIGESIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Angelus ex Sina toti populo Hebræorum proclamat, et promulgat Decalogum. Secundo, v. 21. Moses ascendit ad Deum in caligine verticis Sina latentem, jubeturque ab eo facere altare ex terra, vel lapide insecto.

1. Locutusque est Dominus cunctos sermones hos: 2. Ego sum Dominus Deus tuus, qui eduxi te de terra Ægypti, de domo servitutis. 3. Non habebis deos alienos coram me. 4. Non facies tibi sculptile, neque omnem similitudinem quæ est in cœlo desuper, et quæ in terra deorsum, nec eorum quæ sunt in aquis sub terra. 5. Non adorabis ea, neque coles: ego sum Dominus Deus tuus fortis, zelotes, visitans iniquitatem patrum in filios, in tertiam et quartam generationem eorum qui oderunt me: 6. et faciens misericordiam in millia his qui diligunt me, et custodiunt præcepta mea. 7. Non assumes nomen Domini Dei tui in vanum. Nec enim habebit insontem Dominus eum qui assumpserit nomen Domini Dei sui frustra. 8. Memento ut diem sabbati sanctifices. 9. Sex diebus operaberis, et facies omnia opera tua. 10. Septimo autem die sabbatum Domini Dei tui est: non facies omne opus in eo, tu, et filius tuus et filia tua, servus tuus et ancilla tua, jumentum tuum, et advena qui est intra portas tuas: 11. Sex enim diebus fecit Dominus cœlum et terram, et mare, et omnia quæ in eis sunt, et requievit in die septimo, idcirco benedixit Dominus diei sabbati, et sanctificavit eum. 12. Honora patrem tuum et matrem tuam, ut sis longævus super terram, quam Dominus Deus tuus dabit tibi. 13. Non occides. 14. Non mœchaberis. 15. Non furtum facies. 16. Non loqueris contra proximum tuum falsum testimonium. 17. Non concupisces domum proximi tui: nec desiderabis uxorem ejus, non servum, non ancillam, non bovem, non asinum, nec omnia quæ illius sunt. 18. Cunctus autem populus videbat voces et lampades, et sonitum buccinæ, montemque fumantem; et perterriti ac pavore concussi, steterunt procul, 19. dicentes Mosi: Loquere tu nobis, et audiemus: non loquatur nobis Dominus, ne forte moriamur. 20. Et ait Moyses ad populum: Nolite timere; ut enim probaret vos, venit Deus, et ut terror illius esset in vobis, et non peccaretis. 21. Stetitque populus de longe. Moyses autem accessit ad caliginem in qua erat Deus. 22. Dixit præterea Dominus ad Moysen: Hæc dices filiis Israel: Vos vidistis quod de cœlo locutus sim vobis. 23. Non facietis deos argenteos, nec deos aureos facietis vobis. 24. Altare de terra facietis mihi, et offeretis super eo holocausta et pacifica vestra, oves vestras et boves in omni loco in quò memoria fuerit nominis mei: veniam ad te, et benedicam tibi. 25. Quod si altare lapideum feceris mihi, non ædificabis illud de sectis lapidibus: si enim levaveris cultrum super eo, polluetur. 26. Non ascendes per gradus ad altare meum, ne reveletur turpitudo tua.

1. Locutusque est Dominus cunctos sermones hos.] Buccina, quæ hactenus confusum buccinæ sonum dederat, jam angelo voces distinguente, articulatum dedit sonum verborum sequentium, puta Decalogi. Decalogum enim hic angelus Deum repræsentans, quasi legislator tubali voce, quæ à toto populo (à tribus millionibus hominum) exaudiri posset, promulgavit. Ita Nyssen. Philo, et alii.

Angelus ergo dicit : *Ego sum Dominus Deus tuus*, etc. quia loquitur in persona Dei ; perinde ut Prorex Neapolis in suis edictis dicit et scribit : *Nos Philippus Rex mandamus*, etc. quia nomine Regis Philippi edicit et imperat.

Hinc Prosper. lib. 1. Promiss. ult. Judæos inde dictos putat, quod receperint jus Dei, id est legem Dei. Verum hæc tantum apta est allusio ad nomen Latinum ; nam alioqui certum est Judæos hebraice vocari et denominari à Juda patriarcha, Genes. 49. 8.

2. Ego sum Dominus.] Hic incipit Decalogus, quem totum commodius explicabo Deuteron. 5. vers. 6. ibi enim totus reperitur meliori ordine.

18. Cunctus autem populus videbat voces.] *Videbat*, id est, percipiebat non visu, sed auditu, id est audiebat. Hebræi enim sæpe sensum unum cum altero commutant, ac præsertim visum pro quolibet sensu sumunt, quia visus est omnium sensuum præstantissimus et certissimus, inquit S. August. q. 72. vide canon. 5. Videre ergo voces hic idem est, quod voces cognoscere : nam, ut ait Philo lib. de Decalogo, vox hæc Hebræis tam clare et sonore se ingerebat, ut videre magis eam quam audire se putarent.

Et lampades,] fulgura lucentia et flammantia instar lampadum. Vide c. 19. 16.

Et sonitum buccinæ.] Buccina, quæ ante Decalogi promulgationem quasi tuba clanxerat, et evocaverat Hebræos ad legem Dei audiendam ; illa, angelo Decalogum voce articulata proclamante, siluerat ; sed peracta Decalogi promulgatione, mox rursum quasi tuba clangere et strepere cœpit. Unde timens populus, ne rursus Deus voce sua sonora et terribili loqueretur, rogavit Mosen, ut ipse foret internuntius, et vice Dei loqueretur, Deique jussa ac voces ad populum perferret ; quin et hoc buccinæ sonitu et timore perculsum populus retrocessit à Sina, eminusque stetit, uti hic dicitur.

20. Ut probaret,] ut experiretur vestrum timorem, reverentiam et obedientiam.

21. Stetitque populus de longe.] Intellige ex cap. præcedenti v. 24. Mosen cum Aarone ascendisse ultra radices montis Sina ; populumque sive principes populi voce Dei perterrefactos, ad Mosen vociferatos esse ac rogasse, ut Deus eis non loqueretur, sed Moses ; quod audiens Dominus probavit petitionem populi, jussitque eum redire ad tentoria sua cum Aarone ; Mosen vero jussit manere in monte, et in ejus cacumen conscendere, ut ibi alia, quæ sequuntur, Dei mandata audiret, eaque ad populum referret. Vide Deuter. 5. 23. et seq.

Moyses autem accessit ad caliginem, in qua erat Deus.] Significabatur hac caligine Deus et natura divina, quæ cognitionem omnem hominum et angelorum in immensum transcendit. Deus ergo sibi ipsi est summa lux, nobis autem est summa caligo : sicut sol in se lucidus est, idem tamen oculo noctuæ infirmo et debili opacus est, caliginosus et invisibilis, vide S. Dionys. de Mystica Theolog. c. 1. Nyssen. hic et D. Thomas in illud 1. Timoth. 6. *Qui lucem habitat inaccessibilem.* Ita Ægyptii divinæ naturæ immensam obscuritatem significantes, dictitabant primum omnium principium tenebras esse, super omnem intellectum positas. Adhæc in sacris Deum ter vocabant *incognitam caliginem*, uti ex Damascio Platonico docet Nicol. Causinus in Polyhistore Symbolico l. 1. cap. 1. Vere Psaltes psalm. 17. 12. *Posuit* (Deus) *tenebras latibulum suum. Præ fulgore in conspectu ejus nubes transierunt.*

23. Non habebis deos argenteos.] Hebr. additur *mecum*, quos videlicet una mecum colas. Refricat Deus primum Decalogi præceptum hic, et alibi sæpe, unumque Deum inculcat ; quia Hebræi in Ægypto idolis assueti, ad idola valde erant proclives. Docet Lactantius l. 1. 15. veteres retulisse in deos homines de Republ. bene meritos, tum ut eis se gratos ostenderent, tum ut hoc exemplo et præmio acuerent aliorum virtutem. Hinc Apollinem cithara, Æsculapium medicina, Saturnum et Cererem agricultura, Liberum sive Bacchum vitis et vinum, Vulcanum fabrica deos fecit. Hinc Ægyptus Isidem, Athenæ docta urbs Minervam coluere : quod illa lini, hæc olei usum artemque lanificii reperisse feratur. Idem c. 22. apud Romanos auctorem hujus superstitionis tradit fuisse Sabinum, qui ut eam populo persuaderet, finxit se cum dea Egeria nocturnos habere congressus. Vide S. Aug. l. 4. de Civit. et seq.

Tropol. dii aurei et argentei avaris sunt opes et nummi aurei : unde avaritia ab Apostolo vocatur idolorum servitus. Nam, ut ait Innoc. III. Pont. lib. de Vilit. cond. humanæ : *Sicut idololatra servit simulacro, sic avarus servit thesauro. Nam ille cultum idololatriæ diligenter ampliat, et iste cumulum pecuniæ libenter augmentat. Ille cum diligentia colit simulacrum, et iste cum omni cura custodit thesaurum. Ille spem ponit in idololatria, et iste spem constituit in pecunia. Ille timet mutilare simulacrum, et iste timet minuere thesaurum.*

Altare de terra facietis mihi.] q. d. Non facietis altare ex auro vel argento, ex quo faciunt gentes suos deos et suas aras, sed ex terra, sive rudi, sive potius cocta et formata in lateres. q. d. Altare non elegans, non aureum, non pretiosum, sed simplex et lateritium facietis mihi. Ita Cajetanus, et hoc innuit vox Hebræa : in Hebræo enim non est ארץ *erets*, sed אדמה *adama*, quod terram rufam et luteam significat, ex qua fiunt lateres.

Talia fuere et prisca Romanorum altaria, de quibus Tertull. in Apologetico : *Nam etsi à Numa concepta religio est, nondum tamen aut simulacris aut templis res divina apud Romanos constabat, et nulla Capitolia cœlo certantia, sed temeraria de cespite altaria, et vasa adhuc Samia, et deus ipse nusquam.* At postea, qualia Romæ templa ! quales aræ, audi Silium, apud quem Jupiter prædicit de illo Domitiano :

> Aurea Tarpeia condet Capitolia rupe,
> Et junget nostro templorum culmina cœlo.

Quæres cur altare ex terra, vel ex lapide impolito, non autem ex marmore, auro vel argento sibi erigi voluerit Deus ?

Respondet primo, R. Abraham, Deum lapides altaris levigari, aut poliri, et omnino attingi ferro vetuisse; quia nefas, inquit, erat, eorum lapidum qui ad rem tam sacram erant adhibendi, particulas scalpello abrasas in terram aut sterquilinium decidere. Secundo, R. Moses Maimonius causam dat hanc, ne scilicet ex frustis sacrorum lapidum simulacra sibi formarent idololatræ, ad superstitiosos cultus, aut magicas artes. Tertio, R. Simeon, et R. Moses Gerundensis, quin et Diodorus, atque ex eo Theodor. q. 44. hanc dant causam : Altare, inquiunt, comparatum est ad salutem, et ad extendendam prorogandamque hominis ætatem, at hæc ferro amputatur : ferro enim multi hominum trucidantur; ferrum ergo, quod tantam perniciem hominibus affert, non decuit adhiberi; hinc et in templo Salomonis nullus ferri fuit usus sive pro materia, sive pro instrumento, adeo ut ne clavi quidem ferrei sint adhibiti, sed æneі, cæteroqui ex ferro aptiores futuri. Unde et Cicero l. 2. de Legibus, æs et ferrum arcet à delubris, ut duelli instrumenta, non fani. Quarto, Latini aliqui hanc dant causam. Jussit, inquiunt, Deus ea altaria, quæ interea fierent, dum ipse habitaret in tentoriis, id est, ante ædificatum à Salomone templum, loco in perpetuum electo, vel ex terra congesta, vel rudibus tantum lapidibus construi; ut vel cito dilaberentur, vel temere accumulatæ moles potius, quam altaria viderentur, ne religionum confusio scilicet ex diversis altaribus, in quibus majores sacrificassent, consequeretur apud posteritatem : cujusmodi malum metuebant Israelitæ, cum audissent Rubenitas ingens altare erexisse apud Jordanem, Josue 22. Hæc expositio vera est, sed non plena nec adæquata. Quis enim dubitet in politissimo Salomonis templo, ubi secti et politissimi erant cæteri lapides, sectos et politissimos quoque fuisse lapides altaris? præsertim cum de ipso templi pavimento expresse dicat Scriptura : *Stravit quoque* (Salomon) *pavimentum templi pretiosissimo marmore, decore multo*, 2. Paralip. 3. 6. ac de ipso atrio dicatur : *Ædificavit atrium interius lapidum politorum* 3. Reg. 6. 36. et c. 7. vers. 12. *Et atrium majus rotundum trium ordinum de lapidibus sectis.* Si atrium fuit ex lapide scito et polito, multo magis altare. Quinto Andr. Masius in Josue 8. n. 13. Veteres, inquit, tam Judæi, quam Christiani simplicissima faciebant altaria, ut in iis nihil nisi hostiam, puta corpus et sanguinem Christi à Christianis oblatum, à Judæis vero adumbratum admiraremur. Unde, inquit, et detestabantur, si imago ulla in altari poneretur. Verum hic unus est locus è duobus, quos censores Masii notarunt, et censuerunt corrigendos et castigandos. Certum enim est olim in templis et altaribus Christianorum fuisse imagines; id enim docet Prudentius in hymno de S. Cassiano, ubi scribit se in templo Cassiani vidisse super altare ejus imaginem. Sic Valentinianus junior admonitus à Sixto Papa (ut habet Anastasius in vita Sixti, Platina, et alii) posuit in Ecclesia S. Petri supra tumulum, id est, supra altare B. Petri, imaginem auream Salvatoris. Similia habent S. Basil. orat. in Barlaam circa finem, Nyssen. orat. in Theodorum, Paulinus in vita Felicis, Lactantius in carmine ad crucifixum, Evodius l. 2. de miraculis S. Stephani, Athanasius ad Antiochum q. 6. Citat Masius pro se Aug. et Optatum, sed perperam, ut patet loca ipsa intuenti. Vide Bellarm. l. 2. de Imagin. c. 9. Masium tamen interpretatur et excusat Serarius in Josue 8. q. 16.

Dico ergo : vera causa, cur Deus altare sibi fieri voluerit ex terra, vel lapide insecto et impolito, fuit, ut Hebræos ad idola pronos quam longissime ab idolorum sculpturis et picturis, atque à gentium cultu rituque avocaret. Gentes enim ex marmore aut metallis solebant splendida et magnifica construere idolis suis altaria (quale fecit Achaz rex idololatra 4. Reg. 16. 10. et 15.) semoto et sublato altari Salomonis; in iisque sculpere vel pingere imagines, aut symbola, aut characteres suorum idolorum. Ab his ergo hac lege Hebræos avocare voluit Deus; hæc enim lex est appendix pertinens ad primum Decalogi præceptum, de non faciendis idolis et sculptilibus : unde et illi immediate subnectitur, ut patet v. 23. et 24. Ne ergo Hebræi crassi putarent, vel in ipsis sculpturis altaris affabre factis, vel in ipsa materia pretiosa, puta auro vel argento, latere aliquid numinis, idcirco voluit Deus altare fieri rude ex terra, vel ex lapide insecto : hac enim de causa Baruch cap. 6. tam impense elevat et vilipendit materiam, elegantiam et ornamenta idolorum et altarium, quæ Hebræi captivi visuri erant in Babylone, ne iis abrepti deflecterent ad ea veneranda et colenda. Ita S. Thomas 1. 2. q. 102. art. 4. ad 7. Abulens. Cajetan. Lipom. et alii.

Huic causæ alias probabiles addit Serarius in c. 8. Josue q. 16. Deus, inquit, recte voluit altare fieri ex terra, vel ex rudi lapide : Primo, ut significaret veteris Testamenti sacrificia et victimas rudes ac informes fuisse; typos nimirum et figuras unici Christi Jesu sacrificii, quod in crucis ara semel cruente factum, incruente quotidie repeti sólet. Secundo, ut ostenderet quam rudis ac impolita et dura futura esset ejusdem Christi Domini ara, ipsa inquam crux, ut indicat Procopius. Tertio, ut altarium veterum nullum fore perpetuum innueret; sed sicut ex terra et scabris lapidibus facile construerentur, ita et facile destructum iri. Quarto, ut subito et ubique, cum voluisset Deus, occasio esset altaris ipsi erigendi, cum minime operosum artificiosumve postularet. Quinto, ut se victimas potius quam altaria intueri, magnisque illarum puritate ac sanctitate, quam horum pretio et arte oblectari, monstraret Dominus.

Symbolice, R. Levi Ben Gerson censet in temploet altari tam Mosis, quam Salomonis, vetita esse scalpta ad hoc, ut ex eo homines intelligerent Deum suapte natura perfectum optimumque esse, neque ad sui absolutionem perfectionemque limam, vel externum aliquid accipere, sicuti Dei altare nullo opere, lima vel artificio, sed suapte materia perfectum erat : altare enim Deum ipsum repræsentabat.

Allegorica causa datur à Gregor. l. 3. Moral. 20. et Rupert. Per terram, inquiunt, incarnatio Dominica designatur : quidquid enim offerimus Deo, in altari terreo, id est, in fide Dominicæ incarnationis solidamus. Idem significat altare ex lapide nativo et inserto. Itaque *altare de terra Deo facere, est incarnationem Mediatoris expectare. In altari ergo de terra allatum munus offerimus, si actus nostros Dominicæ incarnationis fide so-*

damus, ait ex S. Gregorio Ansber. l. 5. in Apocal. sub initium.

Tropologice, Isidorus: Lapides insecti, inquit, sunt fideles in fide, morumque integra et sancta unitate solidati, ac nullo schismate scissi et divisi; de quibus dicit Apostolus: *Vos estis lapides vivi, qui coædificamini in domos spirituales.*

Et offeretis super eo holocausta, et pacifica.] *Pacifica* sunt hostiæ oblatæ pro pace et incolumitate domus aut reip. de quibus Levit. 3.

In omni loco, in quo memoria fuerit nominis mei.] Hebr. *in quo memorari fecero nomen meum:* ipse enim Deus certum sibi locum templi, altaris et sacrificii delegit, ne, si passim ubilibet liceret cuique sacrificare, facile schisma, nova religio, idololatria, aut superstitio inter Hebræos surreperet.

Locus ergo altari et sacrificio à Deo deputatus erat is, ubi illo tempore arca vel tabernaculum consistebat; aliquando autem et alibi per Dei dispensationem et instinctum, vel ob gravem aliquam causam erecta sunt à nonnullis Prophetis, vel regibus altaria ad sacrificandum. Sic enim Samuel sacrificavit in Maspha 1. Reg. 7. 9. et in Ramata, ibidem v. 17. et in Bethlehem, 1. Reg. 16. v. 5. Sic et Absalon sacrificavit in Hebron, 2. Reg. 15. v. 7. et 12. cum tamen arca tunc non esset in Hebron, Maspha, Ramata, vel Bethlehem, sed in Caritiarim, 1. Reg. 7. 1. tabernaculum vero esset primo in Silo, deinde in Nobe, 2. Reg. 21. v. 4. et 7. destructa vero per Saulem Nobe translatum est tabernaculum in Gabaon; unde à Salomone advectum est ad templum ab eo exstructum, ibique una cum arca repositum, ut dicitur 2. Paralip. 1. 3. 5. et 13. et c. 6. v. 11.

Veniam ad te, et benedicam tibi.] Recte hoc præcedentibus annectemus cum Chaldæo, qui hæc sic interpretatur: *In omni loco, in quo habitare fecero gloriam meam* (puta in tabernaculo, sive templo, arca et altari) *ibi mittam benedictionem meam, et benedicam tibi*, preces scilicet tuas exaudiens, tuisque dubiis et quæstionibus respondens, ac docens quid in hac illave re faciendum sit: loquitur Deus hic non Mosi, sed populo.

25. Quod si altare lapideum feceris mihi, non ædificabis illud de sectis lapidibus.] Est hic exceptio à v. 12. ibi enim jussit Deus altare fieri ex terra; hic vero excipit lapidem insectum, jubetque altare fieri vel ex terra, vel ex lapide insecto et impolito: verum hunc lapidem, vel terram, puta ipsum altare, ære obduci jubet Exodi 27. 2. unde et altare, quod fecit Salomon, Scriptura vocat æneum.

Intus ergo altare vetus plenum erat vel terra, ut vult Abulensis in Exodi 29. q. 6. Hugo et Richard. l. de Tabernac. cap. 11. vel (quod verisimilius est) lapidibus insectis; nam 1. Machab. 4. 47. Judas Machabæus reædificans altare ab Antiocho destructum prout fuerat prius, dicitur reposuisse in eo lapides integros secundum legem; lex autem hic insectum jubet accipi lapidem, sive intonsum, ut habent Hebræa, id est impolitum, quem Machabæorum liber vocat integrum. Sic et Sancti, qui præter ordinem alibi altaria Dei instinctu erexerunt, ea fecerunt ex lapide impolito, uti patet de altari Eliæ 3. Reg. 18. vers. 31. et 32. et de altari Manue Judicum 13. 19. unde et idem de reliquis intelligendum est. Ita Ribera lib. 2. de Templo cap. 20.

Si enim levaveris cultrum super eo (super illud) polluetur.] Per *cultrum* intelligit limam, vel aliud quodvis instrumentum aptum ad lapidem scindendum, dolandum, poliendum: cultrum enim Hebræi usurpant pro quolibet instrumento ferreo, ait Vatablus. *Polluetur*, id est contaminabitur ob præceptum, et causam jam dictam, v. 24. ac proinde ad victimas et sacrificia ineptum erit.

26. Non ascendes per gradus ad altare meum, ne reveletur turpitudo tua,] ne scilicet in ascensu verenda tua, inquit Vatablus, vel ipsa etiam subligacula tua linea (hæc enim sola gestabant sacerdotes, eaque usque ad genua tantum protendebantur: pedibus ergo nudis erat sacerdos sacrificans, ut patet Exodi 28. 42.) ô sacerdos, conspici possint, ut per hoc tum populus, tum sacerdos admoneatur castitatis, et castissimæ reverentiæ, quæ in sacris est adhibenda. Igitur cum sacerdotes communes sub tunica linea extima, de qua c. 28. 29. tantum induerentur subligaculis lineis, facile in ascensu graduum videri potuissent eorum subligacula, aut etiam iis apertis vel passis, ipsa verenda, hac de causa hosce gradus vetat hic Deus.

Hujus contrarium fiebat in impuris sacris Priapi, ad quæ Judæi valde fuerunt proclives, ut patet 3. Reg. 15. v. 12. et v. 13. Unde D. Thomas 1. 2. q. 102. art. 4. ad 6. et ex eo Lyranus, putant hic vetari gradus in altari, ad excludendam idololatriam. Nam in sacris, inquiunt, Priapi sua pudenda Gentiles populo denudabant: Hanc causam fuse prosequitur Vilalpando l. 4. de Templo cap. 79.

Imo ipse hæc verba: *Non ascendes per gradus ad altare meum, ne reveletur turpitudo tua*, sic explicat, q. d. *Non ascendes per gradus*, more Gentilium, *ne*, id est, hoc fine et modo, ut ex altis gradibus altaris reveles et ostendas tuam turpitudinem, puta genitalia, ut faciebant incesti et nefandi Ithyphalli in sacris Priapi, teste Athenæo l. 14. c. 8. Verum sic, pro *ne reveletur*, dicendum fuisset, ne reveles. Hæc enim duo opposita videntur: hoc enim est affirmativum; illud negativum. Porro hujus fœditatis æque ac Priapi cultus, proximum hoc Mosis tempore erat Hebræis periculum, eaque de causa hac sanctione vetatur et cavetur. Nam transituri erant Hebræi cum Mose per Moabitidem, ubi impense colebatur Beelphegor, id est Priapus, ipsique à Moabitis sollicitandi erant ad ejus cultum. Sic enim legimus Numer. 25. Hebræos à puellis Moab, pellectos ad fornicationem, initiatos fuisse Beelphegor, id est, coluisse Priapum: qua de causa plaga in eos desæviit, quam stitit Phinees occiso principe tribus Simeon, hujus sceleris chorago.

Dices, 2. Paral. 4. 1. dicitur de Salomone: *Fecit quoque altare æneum decem cubitorum altitudinis*: atqui ad hanc altitudinem ascendenti necessarii erant gradus; ergo Salomon fecit hosce gradus, qui tamen hic vetantur.

Respondet Abulensis et Ribera l. 2. de Templo cap. 20. in fine, in altari Salomonis non fuisse gradus ligneos aut lapideos, sed continuum ascensum de terra, qui paulatim uniformiter tollebatur in altum: itaque non erant ibi aliqui gradus in quorum ascensione posset sacerdotis turpitudo nudari, et videri à populo. Cajetanus

vero putat hic non omnes omnino gradus prohiberi in altari, sed multos et altos, per quos scilicet videri possit turpitudo sacerdotis: paucos ergo hic permitti, præsertim si sensim et modice ascendebant; itaque Deus vetando gradus in altari, simul vetuit, ne nimis altum et excelsum facerent altare; debebat tamen altare mediocrem habere altitudinem, ut sacrificia in eo oblata à populo conspici possent.

Verum respondeo hoc præceptum fuisse temporaneum, et durasse tantum tempore tabernaculi Mosaici; quando scilicet Deus cum Hebræis habitabat in tentoriis, id est ante ædificatum à Salomone stabile templum, loco in perpetuum electo. Cum enim Moses cum Hebræis continuo peregrinaturus esset per desertum quadraginta annis usque in Chanaan, ideoque Deo fabricaturus esset, non solidum templum, sed mobile, et quasi castrense tabernaculum; voluit pariter Deus altare esse mobile, ideoque parvum, altum scilicet tres cubitos, ut gradu et ascensu ad illud opus non esset. Salomon vero in summa reip. pace ædificans Deo magnificum templum, sicut illud longe majus et magnificentius ædificavit quàm Moses tabernaculum; ita pariter majus et magnificentius ædificavit altare, altum decem cubitos, ad quod proinde gradibus ascendere oportebat. Id ita esse patet Ezechiel. 43. v. 17. quod loco de templo Ezechielis, quod adinstar Salomonici expressum est, dicitur: *Gradus ejus* (altaris) *versi ad Orientem*, ubi licet R. David et R. Salomon respondeant gradus hosce fuisse planos, puta acclivitatem plane et æquabiliter ascendentem ad similitudinem pontis; alii vero dicant gradus hos fuisse extra atrium, fuisseque ipsos gradus atrii, quibus ad illud ascendebatur: tamen alii passim veros et magnificos censent hos fuisse gradus, non atrii, sed altaris magnifici et decem cubitos alti; idque liquet ex textu. Videre est eos egregie expressos in effigie apud Vilalpan. pag. 388. Sicut ergo templum Salomonis in Cherubinis, porticibus, atriis, columnis, mari æneo, mensis, candelabris et multis aliis; ita et in altari, ejusque gradibus diversum fuit à tabernaculo, et altari Mosaico, eoque longe præstantius, licet adinstar Mosaici, quantum fieri potuit, servata debita fabricæ proportione, templum suum, altare, etc. ædificarit Salomon.

Similia temporalia præcepta dedit Christus primitivæ Ecclesiæ, id est Apostolis, cum eos primum misit Evangelizare per Judæam, scilicet ut irent bini, ut irent ad Judæos, non ad Gentes, nec ad Samaritanos, ut non ferrent virgam, etc. Matth. 20. v. 5. et seq. quæ Christo mortuo constat eos non servasse, nec servare potuisse, cum missi sunt evangelizare omnibus gentibus per totum orbem.

Porro verisimile prorsus est Salomonem ita latos, vicinos et appositos fecisse hos altaris gradus, ut sacerdoti nullum in eis esset cadendi periculum, et si quo casu cecidisset, non tamen revelanda fuisse ejus verenda, nec à populo cerni potuisse graduum amplitudine eum obtegente, et visum populi excludente. Denique nonnulli hæc loca ita conciliant, ut dicant altare Salomonis præcise sumptum trium tantum fuisse cubitorum altitudinis, uti fuit Mosaicum, ideoque nullos habuisse gradus, quibus ad illud ascenderetur. Dicitur tamen in Paralipom. octo fuisse cubitorum altitudinis, si videlicet altare mensures cum suis substructionibus, quibus quasi basibus incumbebat, et supra quas magnifice eminebat. Quàre ad ipsas substructiones per gradus ascendere oportebat, ex substructionibus vero ad ipsum altare præcise sumptum gradibus non erat opus. Sed ut hoc verum sit, hæc responsio non evitat difficultatem causæ. Nam in gradibus substructionis potuissent videri verenda sacerdotis, æque ac in gradibus altaris.

Hinc altare dicitur ab altitudine, ait Festus, quasi alta ara. Veteres enim diis superis sacra faciebant in ædificiis à terra exaltatis; diis vero terrestribus sacra faciebant in terra, diis denique infernalibus sacra faciebant in effossa terra.

Allegorice in SS. Trinitate nulli inæqualitatis gradus sunt constituendi, uti fecit Arrius, docens Filium esse minorem Patre, ac Macedonius, negans divinitatem Spiritus sancti: hi ergo per gradus ascenderunt ad altare, id est, ad Deum, ideoque à Deo rejecti et reprobati sunt.

Tropol. *In altari cordis tui non facias gradus, id est, non extollaris de tuis profectibus, alioqui revelabitur turpitudo tua; quia superbiam mentis comitatur contumelia carnis*, inquit Rupertus. Solet enim Deus superbiam punire per lapsus carnis et libidinis, ut per eam tam pudendam et probrosam, se suamque infirmitatem agnoscant, et humilientur qui nimis alta de se sapiebant.

CAPUT VIGESIMUM PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Moses in Sina a Deo accipit præcepta judicialia circa servos et ancillas, circa furta, homicidia, parentum maledicta et rixas : ac v. 24. et seq. fert talionis legem tam homini lædenti, quem bovi cornupetæ.

Nota. Sicut cap. præcedenti sanxit Deus præcepta moralia, puta Decalogum, ita hoc cap. et duobus sequentibus sancit præcepta judicialia : capite vero 25. et quinque sequentibus sancit cæremonialia, puta fabricam tabernaculi, et cætera quæ eo spectant.

1. HÆC sunt judicia quæ propones eis. 2. Si emeris servum Hebræum, sex
annis serviet tibi ; in septimo egredietur liber gratis. 3. Cum quali veste
intraverit, cum tali exeat : si habens uxorem, et uxor egredietur simul.
4. Sin autem dominus dederit illi uxorem, et pepererit filios et filias, mulier
et liberi ejus erunt domini sui ; ipse vero exibit cum vestitu suo. 5. Quod
si dixerit servus : Diligo dominum meum et uxorem ac liberos, non egre-
diar liber, 6. offeret eum dominus diis, et applicabitur ad ostium et postes,
perforabitque aurem ejus subula ; et erit ei servus in seculum. 7. Si quis vendiderit filiam suam
in famulam, non egredietur sicut ancillæ exire consueverunt. 8. Si displicuerit oculis domini sui
cui tradita fuerat, dimittet eam; populo autem alieno vendendi non habebit potestatem, si spre-
verit eam. 9. Sin autem filio suo desponderit eam, juxta morem filiarum faciet illi. 10. Quod si
alteram ei acceperit, providebit puellæ nuptias, et vestimenta, et pretium pudicitiæ non nega-
bit. 11. Si tria ista non fecerit, egredietur gratis absque pecunia. 12. Qui percusserit homi-
nem, volens occidere, morte moriatur. 13. Qui autem non est insidiatus, sed Deus illum tradi-
dit in manus ejus, constituam tibi locum in quem fugere debeat. 14. Si quis per industriam
occiderit proximum suum, et per insidias, ab altari meo evelles eum, ut moriatur. 15. Qui
percusserit patrem suum aut matrem, morte moriatur. 16. Qui furatus fuerit hominem, et
vendiderit eum, convictus noxæ, morte moriatur. 17. Qui maledixerit patri suo, vel matri,
morte moriatur. 18. Si rixati fuerint viri, et percusserit alter proximum suum lapide vel
pugno, et ille mortuus non fuerit, sed jacuerit in lectulo : 19. si surrexerit, et ambulaverit
foris super baculum suum, innocens erit qui percusserit, ita tamen ut operas ejus, et impensas
in medicos restituat. 20. Qui percusserit servum suum, vel ancillam virga, et mortui fuerint
in manibus ejus, criminis reus erit. 21. Sin autem uno die vel duobus supervixerit, non
subjacebit pœnæ, quia pecunia illius est. 22. Si rixati fuerint viri, et percusserit quis mulierem
prægnantem, et abortivum quidem fecerit, sed ipsa vixerit ; subjacebit damno, quantum ma-
ritus mulieris expetierit, et arbitri judicaverint. 23. Sin autem mors ejus fuerit subsecuta,
reddet animam pro anima, 24. oculum pro oculo, dentem pro dente, manum pro manu, pe-
dem pro pede, 25. adustionem pro adustione, vulnus pro vulnere, livorem pro livore. 26. Si
percusserit quispiam oculum servi sui aut ancillæ et luscos eos fecerit, dimittet eos liberos pro
oculo quem eruit. 27. Dentem quoque si excusserit servo vel ancillæ suæ, similiter dimittet eos
liberos. 28. Si bos cornu percusserit virum aut mulierem, et mortui fuerint, lapidibus obrue-
tur ; et non comedentur carnes ejus, dominus quoque bovis innocens erit. 29. Quod si bos cor-
nupeta fuerit ab heri et nudius tertius, et contestati sunt dominum ejus, nec recluserit eum,
occideritque virum aut mulierem ; et bos lapidibus obruetur, et dominum ejus occident.
30. Quod si pretium fuerit ei impositum, dabit pro anima sua quidquid fuerit postulatus.
31. Filium quoque et filiam si cornu percusserit, simili sententiæ subjacebit. 32. Si servum,
ancillamque invaserit, triginta siclos argenti domino dabit; bos vero lapidibus opprimetur.
33. Si quis aperuerit cisternam, et foderit, et non operuerit eam, cecideritque bos aut asinus
in eam, 34. reddet dominus cisternæ pretium jumentorum : quod autem mortuum est ipsius
erit. 35. Si bos alienus bovem alterius vulneraverit, et ille mortuus fuerit, vendent bovem

vivum, et divident pretium; cadaver autem mortui inter se dispertient. 36. Sin autem sciebat quod bos cornupeta esset ab heri et nudius tertius, et non custodivit eum dominus suus; reddet bovem pro bove, et cadaver integrum accipiet.

1. HÆC SUNT JUDICIA QUÆ PROPONES EIS.] *Judicia* vocat præcepta judicialia, quæ Deus hisce tribus capp. puta 21. 22. 23. præscribit ad populum juste et pacifice gubernandum, atque ad lites inter Hebræos dirimendas; sicut cæremonialia præcepta vocantur ea, quæ populo ad Deum rite colendum per sacrificia, aliosque sacros ritus et cæremonias, à Deo præscripta sunt: in duobus ergo proprie consistit ratio judicialium præceptorum, inquit S. Thomas 1. 2. qu. 104. art. 1. Primo, ut pertineant ad ordinationem hominum ad invicem. Secundo, ut non habeant vim obligandi ex sola ratione, sed ex institutione Dei.

Nota inter hæc judicialia præcepta, quædam etiam moralia, quæ sunt juris naturæ, permisceri, maxime quæ ad judices spectant, quæ idcirco etiam recte *judicia* vocantur: tale est illud c. 23. 1. *Non suscipies vocem mendacii;* et v. 2. *Non sequeris turbam ad faciendum malum*, et v. 7. *Mendacium fugies;* et v. 9. *Peregrino molestus non eris*, etc.

Denique in fine, puta cap. 23. v. 14. adjungit quædam cæremonialia præcepta, puta de tribus primariis festis celebrandis, de phase, de fermento, de primitiis, etc.

2. SI EMERIS SERVUM HEBRÆUM, SEX ANNIS SERVIET TIBI.] *Servum* vocat, non mercenarium, sed mancipium: ille enim conduci, hoc emi et vendi solet. q. d. Si emeris Hebræum, ut sit tibi quasi mancipium, hic sex tantum annis tibi serviet, nec ultra servire poterit: nam septimo anno (ita me volente, et dicente hic) liber dimittendus est.

IN SEPTIMO (anno) EGREDIETUR LIBER GRATIS.] Nota hunc septimum annum non esse numerandum ab emptione servi, sed unum atque eumdem omnibus fuisse annum remissionis, sicut unus et idem dies erat sabbatum omnibus Hebræis; ergo statum fuit septennium liberatis, continuo unum alteri succedens (sicut unus jubilæus continuo succedebat alteri), ita ut septimo quolibet anno hoc recurrente, omnes servi Hebræorum manumittendi essent: quapropter Hebræus, qui primo anno septennii hujus vendebatur in servum, ille sex annos servire debebat; qui vero sexto anno hujus septennii vendebatur, ille sequenti anno, utpote septimo, exibat liber, simile erat in jubilæo, uti dicam Levit. 25. Mysteria septenarii recensebo Deuteronom. 5. vers. 12.

EGREDIETUR LIBER,] ut scias eum non tam servum esse, quam liberum, utpote liberatum à me servitute Ægyptia, meæque servituti addictum. Vide Levit. 25. 39.

3. CUM QUALI VESTE INTRAVERIT, CUM TALI EXEAT.] Septuag. Chald. Vatabl. et recentiores passim vertunt, *si cum corpore*, id est, solus et solutus, *venerit*, *cum corpore suo*, id est solus, *exeat*, illudque apte opponitur ei quod sequitur: *Si habens uxorem, et uxor egredietur simul.*

Verum S. Hier. hebraice peritissimus, rectius et plenius vertit, acutiusque vidit, non unum, ut priores volunt, sed duo hic præcipi, scilicet servum non lacerum aut nudum, nec sine uxore dimitti debere, ita ut et uxor cum eo fiat libera, et vestis ipsi exeunti tam honesta detur, quam habuit dum intraret: hoc enim plane decens erat et congruum. Adde in Hebræo non esse גוף *guph*, id est corpus, sed גף *gaph*, id est *ala*, hoc est vestis, quæ instar alæ corpus tegit; quales metaphoræ Hebræis sunt usitatæ.

4. SIN AUTEM DOMINUS (herus) DEDERIT ILLI UXOREM, ET PEPERERIT FILIOS ET FILIAS; MULIER ET LIBERI EJUS ERUNT DOMINI SUI, IPSE VERO EXIBIT CUM VESTITU SUO,] q. d. Uxor manebit serva hero, à quo uxor data fuerat servo: consequenter hero manebunt et proles ejus; partus enim sequitur ventrem, uti habet axioma Juristarum in hac materia. Ita Oleaster, Cajetanus, Lipomanus.

Videtur hic inter servum et servam dissolutum fuisse matrimonium; tum quia servus faciebat divortium ab uxore et prolibus: servus enim exibat liber, serva vero cum prolibus manebat serva domini sui; tum quia subditur: *Quod si dixerit servus, diligo dominum meum, et uxorem ac liberos* (nolo ab iis per divortium divelli) *non egrediar liber, offeret eum dominus diis* (judicibus) qui scilicet perforent aurem ejus subula, itaque fiat servus in perpetuum.

Hinc patet in lege veteri valde imperfecta fuisse matrimonia, quando conjuges tam facile separabantur, marito exeunte libero, soluto et expedito à cura uxoris et liberorum; uxore vero manente serva ejusdem domini: cui domino proinde tam servæ, quàm prolium ejus educatio et cura incumbebat, nec id mirum: tum enim matrimonium non habebat rationem Sacramenti, ob quam maxime jam in lege nova est plane indissolubile, ex sanctione Christi, Matth. 19. v. 5. et 9.

6. DIIS.] Hebr. אלהים *Elohim*, quod Deum qua judicem et gubernatorem omnium; indeque angelos ac judices, qui judiciariam et gubernatoriam hanc Dei potestatem participant, significat. Sic dicitur Exodi 22. 28. *Diis* (judicibus) *non detrahes, et principi populi tui non maledices*, et psal. 81. 1. Deus ad judices ait: *Ego dixi, dii estis, et filii Excelsi omnes.* Cogitent hoc judices, sciantque se esse deos, ut homines non timeant, sed unum Deum, cujus vices obeunt, et cujus auctoritate funguntur.

APPLICABITUR AD OSTIUM ET POSTES,] scilicet domus heri; ibi enim, non autem in portarum urbis ostio; ubi considere solent judices, id fieri debere, patet Deuter. 15. 12. Per hanc applicationem servi ad ostium et postes heri significabatur, servum hunc domui heri quasi jugiter et fixe mancipari, ut nunquam domo illa exire posset sine venia heri: ita Theodoretus. Addunt D. Thomas et Cajetanus hanc applicationem aurisque perforationem statutam esse servo huic in pœnam et ignominiam neglectæ libertatis, ideoque eum perpetuæ servituti addici.

PERFORABITQUE (dominus) AUREM EJUS SUBULA,] ut hoc symbolo admoneatur servus perpetuæ obedientiæ, qua heri mandata excipere et exequi debet. Ita Theodor. Rursum hoc symbolo admonebatur servus, se multa dura, gravia et molesta heri imperia teneri audire et obire, quæ

non secus ac subula terebrarent aures ejus. Idem de ancilla statutum est Deut. 15. 12.

Et erit ei servus in seculum.] *Seculum* non tantum æternitatem, sed etiam spatium longissimum significat, quod Hebræis erat 50 annorum. *Erit* ergo *servus in seculum*, id est, erit servus usque ad annum 50 jubilæi: in jubilæo enim omnes servi Hebræi manumittebantur, ut patet Levit. 25. 40. ita S. Hieron. in c. 1. ad Galatas, ubi addit עלם *olam*, id est seculum, hic sine *vau* scribi, ut significetur seculum jubilæi: nam quando cum *vau* scribitur, sæpe significat æternitatem.

Tropolog. servus hic est, qui in activa vita manere vult in hac vita, ut liber fiat in anno septimo, et in jubilæo cœlesti: hujus auris subula perforatur, dum mens illius timoris Dei subtilitate à prædicatore percutitur, qua de re vide plura apud sanctum Gregorium homil. 3. in Ezechiel.

7. Si quis vendiderit filiam suam in famulam,] scilicet cum promissione desponsationis, qua herus filiam Hebræam emens in famulam, promisit se eam ducturum in uxorem, saltem secundariam.

Non egredietur sicut ancillæ exire consueverunt,] puta, sicut servæ ex Gentilibus, v. g. Moabitis, vel Idumæis, natæ; hæ enim semper manebant servæ, nec servitute liberabantur in jubilæo, nisi pretio redimerentur; ut patet Levit. 25. 46. aut certe nisi illi ab hero excussus esset oculus aut dens: tunc enim ob injuriam et læsionem illi illatam libera exibat; hoc enim hic sancit Deus in favorem fidei et gentis Hebræorum, ut ita filiabus Hebræis pauperculis de nuptiis et statu provideret.

8. Si displicuerit oculis domini sui cui tradita fuerat.] Hebraice est, *qui sibi eam desponderat*. Recentiores prorsus contrarie vertunt, *qui non desponderat eam;* quia hebraice est לא *lo*, per *aleph*, quod est adverbium negandi. Verum familiaris est litterarum *ehevi*, ac consequenter *aleph*, cum *vau*, commutatio; et Massoretæ plura, puta quindecim, Scripturæ loca notarunt, in quibus לא *lo*, per *aleph* positum dicunt pro לו *lo* per *vau*, id est, *ei*, vel *sibi;* et ex illis hunc locum esse unum consentiunt Chald. et Septuag. quin et Vatabl. ac doctiores Rabbini. Sensus ergo est, quasi dicat: Si dominus qui emit filiam Hebræam, eam sibi desponderit, sed postea ei displicuerit; tunc dominus dimittere eam debet gratis, vel, ut habent Hebræa et Septuag. debet eam redimere, id est servitute eximere, si quidem ea usus sit quasi conjuge: sin autem, redimi faciet eam, id est, vendet vel tradet eam alteri Hebræo, ea tamen lege ut ipse eam ducat: nec enim populo alieno, id est Gentibus, eam vendere poterit, ut sequitur. Ita Abulens.

10. Quod si alteram ei (filio suo uxorem) acceperit, providebit puellæ nuptias, et vestimenta, et pretium pudicitiæ non negabit.] q. d. Si pater præter filiam quam emit filio, tum in famulam, tum in uxorem aliam insuper filio uxorem dederit, tum providebit ut priori filiæ, scilicet servæ, jus suum constet in conjugio; itaque providebit illi primo, nuptias, id est usum matrimonii; sic enim subinde auctores distinguunt nuptias à matrimonio, easque metonymice sumunt pro actu nuptiali vel matrimonii. q. d. Providebit pater, ut filius huic suæ uxori servæ non neget jus copulæ conjugalis, sed reddat ei debitum conjugii; patet ex Hebræo. Secundo, providebit illi vestes congruas. Tertio, providebit pretium pudicitiæ, id est, victum et sustentationem uxori debitam. Unde Hebræa, Chald. et Septuag. clare habent: *Victum, vestitum et concubitum ei non minues*. Jubet enim Deus ut, licet secunda ab hero, filio suo superinducatur uxor, priori tamen suæ vices, suumque jus constet, in hisce tribus conjugii bonis jam dictis; quod si nolit illa tria præstare, tunc gratis dimittet eam, ut sequitur.

11. Si tria ista non fecerit (non tam herus, quàm heri filius) egredietur (filia Hebræa empta ab eo in famulam) gratis absque pecunia.] Conjunctim hæc tria accipe. Itaque si filius alimoniam et vestitum præberet filiæ Hebrææ servæ, negaret tamen eidem tertium, libera dimitti debebat filia quam emerat, idque gratis; similiter, si secundum et tertium præstaret, negaret vero primum; aut dato primo recusaret secundum, pari modo filiam debebat dimittere liberam.

12. Qui percusserit hominem, volens occidere, morte moriatur.] Hebræa plenius habent, *qui percusserit hominem ita ut moriatur, morte plectatur*. Statuitur enim hic pœna talionis et mortis in homicidam voluntarium. Nota. *Percutere* passim in libris Regum, aliisque historicis, accipitur in actu consummato, juxta can. 22. pro percussione lethali, idemque est quod occidere. Nota secundo, *τὸ hominem*, scilicet tam Gentilem quam Judæum: falsum enim est quod ait. R. Salomon, eum solum qui occidit Judæum, legis hujus et mortis reum esse; nam et qui servum occidebat, reus erat mortis, ut patet v. 20.

13. Qui autem non est insidiatus, sed Deus illum tradidit in manus ejus, constituam tibi locum in quem fugere debeat.] Egit v. 12. de homicidio voluntario, hic agit de casuali, imo Abulensis putat agi de plane casuali, quod scilicet sine occisoris culpa evenit. Verum hoc non satis consentit antecedentibus et sequentibus.

Dico ergo hic agi de casuali homicidio, in quo tamen aliqua culpa vel negligentiæ, vel imprudentiæ, vel etiam vindictæ intervenit: huic enim dabatur jus asyli. Similem in locis sacris asyli legem et gratiam homicidæ casuali Canones apud Christianos sanxere, uti et vice versa eamdem negarunt homicidæ voluntario, cumque de altari extrahi jusserunt, uti hic jubetur vers. 14. ut patet c. *Inter alia*, tit. de immunit. Eccles.

Nota. Pro *Deus illum tradidit in manus ejus*, hebraice est: *Deus fecit illum occurrere in manus ejus*, quasi illo qui occidit non cogitante, fecerit Deus impium in manum aut telum ejus incurrere, ut meritas scelerum suorum daret pœnas. Sermo enim est hic de homicidio casu, aut ex occasione improvisa admisso, ubi prius machinata non fuit cædes aut intenta: tunc enim Scriptura more suo cædem quæ contigit, refert in altissimam Dei providentiam, quæ omnes res humanas ordinat ad justam vel pœnam vel præmium. Unde consequens fit, in ejusmodi casibus justam Dei vindictam, præsertim in lege veteri excubare solitam, ac procurare ut in noxios et sceleratos casus hic et cædes incideret. Recte ergo hæc cædes tribuitur, non tam

occidenti, quàm Deo, quia effectus non solet tribui causæ per accidens, sed causæ per se, id est non casui fortunæ, aut casuali agenti, qui hunc effectum, puta cædem non intendit; sed Deo, qui omnes causas, etiam fortuitas, dirigit, quique cædem hanc quasi pœnam intendit, et per casum hunc irrogavit impio. Ita Abulensis.

15. QUI PERCUSSERIT PATREM SUUM, AUT MATREM (etiam non lethaliter, ob atrocem impietatem in parentem) MORTE MORIATUR.

Post hanc legem, nonnulli Codices et Interpretes subdunt immediate legem de maledicente parentibus. Verum Hebræa anteponunt legem de plagio; ita et Chald. et Latina Complut. et Romana. Neque mirum in hisce legibus non tam congruum servari ordinem: id enim in multis fieri videmus, uti patet in Proverbiis, Ecclesiaste, Ecclesiastico: scriptæ enim sunt hæ leges miscellanee, et quasi stylo castrensi.

16. QUI FURATUS FUERIT HOMINEM ET VENDIDERIT EUM, CONVICTUS NOXÆ, MORTE MORIATUR.] Hæc est pœna plagii, id est, furti hominis, sive is liber sit, sive servus; præsertim si is sit Hebræus: servi enim, æque ac liberi, cædes morte vindicabatur; ergo et plagium, maxime quia Hebræi tantum ad tempus erant servi: nam vel anno septimo, vel 50 jubilæi fiebant liberi.

18. LAPIDE VEL PUGNO,] id est quovis telo, vel modo: communiter enim rixantes lapide, quem obvium habent, vel pugno feriunt.

19. SI SURREXERIT ET AMBULAVERIT FORIS SUPER BACULUM SUUM, INNOCENS ERIT QUI PERCUSSERIT.] *Innocens*, id est, immunis et liber à talione et pœna mortis; quia hoc indicio, quod percussus post acceptam plagam foris ambulaverit, præsumitur mors ejus non ex percussione, sed aliunde obvenisse.

ITA TAMEN UT OPERAS EJUS, ET IMPENSAS IN MEDICOS RESTITUAT.] Hebraice est שבתו *scibto*, id est *sedere ejus*, id est cessationem et operas perditas, puta lucrum laborum quod læsus perdidit, *solvet, et curabit eum sanari*. Hebræum enim *scibto* est infinitivus cum affixo, à radice ישב *iascab*, id est, sedit. Pagninus tamen *scibto* vertit cessationem, à radice שבת *scabat*, id est, cessavit; sed sensus eodem redit: sedere enim est cessare.

20. QUI PERCUSSERIT SERVUM, ETC. CRIMINIS (homicidii, ac consequenter pœnæ mortis) REUS ERIT.

21. SIN AUTEM UNO DIE VEL DUOBUS SUPERVIXERIT, NON SUBJACEBIT PŒNÆ, QUIA PECUNIA ILLIUS EST.] q. d. Quia possidetur ab hero percutiente, tanquam servus pecunia emptus. Misera erat servorum et servarum conditio, præsertim apud duros heros: unde lex percussionis pœnam hic moderatur, ut si herus non tam enormiter percusserit servum, ut certa statim sequatur mors, pœnæ non subjaceat; quia occidit suum mancipium, quod ipse possidet sicut bovem, vel equum. Hinc et modo Jura civilia corpus servi, perinde ut corpus animalis, dicunt esse pretio æstimabile; corpus autem liberum nullam recipere æstimationem, ut patet l. ult. ff. de his qui effud. vel dejec.

22. SI RIXATI FUERINT VIRI, ET PERCUSSERIT QUIS MULIEREM PRÆGNANTEM,] quæ inter rixantes intercedere, vel maritum suum adjuvare voluit.

SIN AUTEM MORS EJUS (mulieris prægnantis) FUERIT SUBSECUTA, REDDET ANIMAM PRO ANIMA (vitam suam pro vita mulieris, quam occidit) OCULUM PRO OCULO, DENTEM PRO DENTE, etc.] Idem erat judicium, si percutiens non occidisset prægnantem, sed illi prolem jam animatam excussisset, itaque eam necasset. Hic enim, utpote infanticida, perinde reus erat mortis atque matricida. Id diserte significant Septuag. qui pro Hebræo אסון *ason*, quod Noster *mortem* vertit, videntur legisse אישון *ischon*, id est virunculus (uti flandrice puerum vocamus *manneken*); vertunt enim, ἐὰν ἐξεικονισμένον ᾖ, scilicet τὸ παιδίον, id est, *si effigiatus* vel *efformatus sit puer*, quasi dicant: Si proles perfecta habeat membra, ita ut sit plene effigiatus, et quasi parvus quidam vir, sive virunculus; tunc qui illam matri prægnanti sua percussione excutit, animam dabit pro anima, id est vitam suam, cujus anima est causa, dabit pro vita prolis, ut, sicut eam excussit et occidit, ita occidatur et ipse. Ex hisce verbis Septuag. patet fœtum, simul atque formatus est, animari; ideo enim censetur et punitur hic ut homicida, qui eum excusserit: idem docent Medici.

Tropologiam de doctoribus rixosis, qui per suas quæstiones et lites Ecclesiam et fideles lædunt et scandalizant, vide apud Origenem et Ambrosium in c. 22. Lucæ.

Ex hac lege à pari, deinceps generalem in cæteris omnibus infert Deus talionis legem, dicens: *Oculum pro oculo*, etc. q. d. Si quis alteri oculum effoderit, exoculetur et ipse; qui dentem excusserit, dentem perdat; qui manum, etc. Quæ lex, ait S. August. lib. 12. contra Faust. c. 25. *Vindictæ et furoris non fomes, sed limes est justus;* nam, ut ait Tertul. l. 2. contra Marc. c. 18. *Licentia retributionis prohibitio erat provocationis;* justum enim pronuntiat Rhadamantus apud Aristot. l. 5. Ethiocor. *Si quæ quis fecit injuste, eadem et patiatur;* si videlicet personæ sint ejusdem sortis, et æqualis conditionis: nam alioqui si rex rusticum percutiat, non potest juste ab eo repercuti. Unde et hac lege proxime, v. 26. excipitur percutiens servum. Sic inter leges, 12. tabularum erat et hæc: *Si membrum rupit meum, ex pacto talio esto.* Vide Gellium, l. 20.

26. ET LUSCOS EOS FECERIT,] scilicet eruto altero oculo coclites, vel unoculos fecerit. Unde Septuag. vertunt, ἐκτυφλώσῃ, id est *excæcarit*. Idem sigificant Hebræa. Quare aliter hic capitur luscus, quam capiatur vulgo, et in vulgari hoc carmine:

Luscus in obliquum, sed strabo cernit in altum,
Orbe carent orbi, privantur lumine cæci.

28. SI BOS CORNU PERCUSSERIT VIRUM AUT MULIEREM, ET MORTUI FUERINT, LAPIDIBUS OBRUETUR,] non ob bovis culpam (hæc enim esse non potest in bruto), sed ad terrorem et exemplum hominum, ut eo scilicet homines magis ab homicidio absterreantur. Unde etiamnum hodie porci aliæque bestiæ, si pueros hominesve occidant, suspenduntur aut necantur. Similem legem statuit Deus, Gen. 9. 5. Eadem de causa vetuit Deus hoc versu, ne carnibus bovis homicidæ vescerentur, ne videlicet animali cæde hominis polluto aut fœdarentur, aut feritatem ejus esu induerent. Porro, quod de bove hic et in seq. dicitur et sancitur, idem de ariete cornupeta, equo calcitroso, omnique bestia, quæ hominem occidisset, intellige; hic enim valet argumentum à pari et proportione.

29. Ab heri et nudius tertius,] à præcedenti tempore; est synecdoche. Ita S. Augustinus, locut. 95.

Contestati sunt] bovem esse cornupetam, q. d. Edixerunt bovem esse cornupetam, itaque periculi herum admonuerunt, ut bovem hunc recluderet, ne is aliquem feriret. Romani, teste Plutarcho in Quæst. Roman. ad cornua boum cornupetarum fœnum alligabant, quo obvii monebantur ut sibi ab eo caverent; idque quia ob satietatem luxuriant, petulantesque sunt boves et equi; unde proverbium : *Fœnum habet in cornu, cornu ferit ille, caveto*, quod dicitur de homine parato ad ulciscendum, et oppugnatu difficili, qualis fuit M. Crassus, antequam Cæsar ei se opponeret.

Nec recluserit.] Hebr. *nec custodierit.*

30. Quod si pretium fuerit ei impositum] à judice, qui causa cognita ob levem ejus negligentiam vel culpam, illi non capitis, sed pecuniæ mulctam imponat, maxime quia parentes et cognati talem mulctam desiderant; tunc herus hic bovis homicidæ dabit et solvet hanc mulctam, sibi à judice impositam.

33. Si quis aperuerit cisternam et foderit.] Hebr. est *aut foderit* : perinde enim reus est, qui fossam tectam retegit et aperit, atque qui recenter eam fodit, si eam rursus non operiat. Hæc uti et aliæ leges hujus capitis et sequentis transcriptæ sunt in jus canon. ut patet, lib. 5. Decret. tit. 36. de injuriis et damno dato; sunt enim consentaneæ juri, et æquitati naturali.

35. Si bos alienus bovem alterius vulneraverit, et ille mortuus fuerit, vendent bovem vivum, et divident pretium; cadaver autem mortui inter se dispertient.] Nota. Hæc lex loquitur tantum eo casu, quo bos bovem occidisset, non autem eo, quo bos ovem aut vitulum occidisset; tunc enim non erat æquum bovem dividi pro ove aut vitulo, qui minoris est pretii, quam bos; unde tunc judices mulctam decernebant pro rata damni illati. Quod hic de bove dicitur, idem à pari de ariete, equo, et de quovis animali intellige.

Tropologiam vide apud Rabanum, qui hæc omnia de discipulo malo ejusque magistro, vel negligente vel insonte interpretatur.

CAPUT VIGESIMUM SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit sancire leges judiciales de furto, v. 1. de deposito, v. 7. de commodato, v. 14. de fornicatione, v. 15. de maleficiis, v. 18. de caritate erga peregrinos, viduas et pupillos, v. 21. de usura et pignore, v. 25. de decimis et primitiis, v. 29.

1. Si quis furatus fuerit bovem, aut ovem, et occiderit vel vendiderit, quinque boves pro uno bove restituet, et quatuor oves pro una ove. 2. Si effringens fur domum sive suffodiens fuerit inventus, et accepto vulnere mortuus fuerit, percussor non erit reus sanguinis. 3. Quod si orto sole hoc fecerit, homicidium perpetravit, et ipse morietur. Si non habuerit quod pro furto reddat, ipse venundabitur. 4. Si inventum fuerit apud eum quod furatus est, vivens sive bos, sive asinus, sive ovis, duplum restituet. 5. Si læserit quispiam agrum vel vineam, dimiserit jumentum suum ut depascatur aliena, quidquid optimum habuerit in agro suo, vel in vinea, pro damni æstimatione restituet. 6. Si egressus ignis invenerit spinas, et comprehenderit acervos frugum, sive stantes segetes in agris, reddet damnum qui ignem succenderit. 7. Si quis commendaverit amico pecuniam, aut vas in custodiam, et ab eo, qui susceperat, furto ablata fuerint, si invenitur fur, duplum reddet : 8. si latet fur, dominus domus applicabitur ad deos, et jurabit quod non extenderit manum in rem proximi sui, 9. ad perpetrandam fraudem, tam in bove, quam in asino, et ove ac vestimento, et quidquid damnum inferre potest, ad deos utriusque causa perveniet ; et si illi judicaverint, duplum restituet proximo suo : 10. Si quis commendaverit proximo suo asinum, bovem, ovem, et omne jumentum ad custodiam, et mortuum fuerit, aut debilitatum vel captum ab hostibus, nullusque hoc viderit : 11. jusjurandum erit in medio, quod non extenderit manum ad rem proximi sui ; suscipietque dominus juramentum, et ille reddere non cogetur. 12. Quod si furto oblatum fuerit, restituet damnum domino. 13. Si comestum à bestia, deferat ad eum quod occisum est, et non restituet. 14. Qui à proximo suo quidquam horum mutuo postulaverit, et debilitatum aut mortuum fuerit domino non præsente, reddere compelletur. 15. Quod si impræsentiarum dominus fuerit, non restituet, maxime si conductum venerat pro mercede operis sui : 16. Si seduxerit quis virginem necdum desponsatam, dormieritque cum ea; dotabit eam, et habebit eam uxorem : 17. Si pater virginis dare noluerit, reddet pecuniam juxta modum

dotis, quam virgines accipere consueverunt. 18. Maleficos non patieris vivere. 19. Qui coierit cum jumento, morte moriatur. 20. Qui immolat diis, occidetur, præterquam Domino soli. 21. Advenam non contristabis, neque affliges eum : advenæ enim et ipsi fuistis in terra Ægypti. 22. Viduæ et pupillo non nocebitis. 23. Si læseritis eos, vociferabuntur ad me, et ego audiam clamorem eorum ; 24. et indignabitur furor meus, percutiamque vos gladio, et erunt uxores vestræ viduæ, et filii vestri pupilli. 25. Si pecuniam mutuam dederis populo meo pauperi qui habitat tecum, non urgebis eum quasi exactor, nec usuris opprimes. 26. Si pignus à proximo tuo acceperis vestimentum, ante solis occasum reddes ei. 27. Ipsum enim est solum, quo operitur, indumentum carnis ejus, nec habet aliud in quo dormiat : si clamaverit ad me, exaudiam eum, quia misericors sum. 28. Diis non detrahes, et principi populi tui non maledices. 29. Decimas tuas et primitias tuas non tardabis reddere : primogenitum filiorum tuorum dabis mihi. 30. De bobus quoque, et ovibus similiter facies : septem diebus sit cum matre sua, die octava reddes illum mihi. 31. Viri sancti eritis mihi : carnem, quæ à bestiis fuerit prægustata, non comedetis, sed projicietis canibus.

1. Si quis furatus fuerit bovem aut ovem, et occiderit vel vendiderit, quinque boves pro uno bove restituet, et quatuor oves pro una ove.] Quæres : Cur fur bovis quinque boves, fur autem ovis non quinque, sed quatuor tantum oves restituere jubetur? Respondet Theodor. quia majus furtum majori pœna et mulcta plectendum est; majus autem est furtum bovis quam ovis, quia bos majoris est pretii, quam sit ovis. Cui adde furem bovis juste adigi ad quintum bovem reddendum, ut per illum sarciat damnum, quod bovis dominus ob ejus furtum passus est in agricultura; ad hanc enim non servit ovis, sicuti servit bos et equus. Huc allusit Strabo in Glossa, et ex eo S. Thomas, 1. 2. quæst. 105. art. 2. ad 9. Jubet Deus, inquit, ut fur quinque boves pro uno reddat, quia bos quinque habet utilitates; nam primo, immolatur; secundo, pascit sua carne; tertio, arat; quarto, dat lac; quinto, dat corium. Ovis vero quatuor tantum affert commoda; nam primo, immolatur; secundo, pascit sua carne; tertio, dat lac; quarto, dat lanam. Hæc congruentia est, non causa.

Mystice, bos doctorem plebis, ovis auditorem et discipulum significat : hinc qui aufert aut pervertit doctorem, gravius plectitur, quam qui auditorem. Vide Rabanum.

3. Quod si orto sole hoc fecerit (furem occiderit) homicidium perpetravit, et ipse morietur.] Nota. Hic sancit Deus ut is, qui diurnum furem occidit, reus sit mortis; qui vero nocturnum occidit, minime : hunc ergo licebat occidere, non illum. Ratio disparitatis est, quia nocturni furis incerta est vis et intentio; nescitur enim an ad furandum tantum, an vero etiam ad occidendum veniat. Rursum, quia noctu fur agnosci non potest, ut dominus rem suam ab eo ablatam judicio repetere possit. Tertio, quia fur nocturnus non potest tam secure repelli aut apprehendi, quam diurnus; de die enim paterfamilias auxilia domestica et vicinorum ad manum habet, eaque statim advocare potest. Eadem distinctio furis diurni et nocturni, quoad ejus occisionem, habetur in jure canonico, extrav. de homicidiis, c. *Si perfodiens*, ex S. Augustino, quæ ex hac Dei sanctione derivata est.

Intellige hæc, si fur tantum agat furem, si enim ulterius gladio aut armis furtum tueretur, æque occidi poterat diurnus fur ac nocturnus. Ita August. q. 84. quod etiam sanxit lex civilis, uti videre est l. *Furem*, ff. ad legem Cornel. de sicariis.

Et ipse morietur,] scilicet qui furem diurnum occidit, hebr. est, *sanguines ei reddendo reddet :* q. d. Sanguinem suum dabit pro fuso à se sanguine furis; cæso enim (ob injuriam per cædem illi factam) quodam modo sanguis cæsoris debetur. Chald. hæc ad furem refert, vertitque, *solvens solvet fur*, id est furtum suum restituet. Verum melius Noster et Septuag. hæc referunt non ad furem, sed ad furis percussorem.

Si non habuerit (scilicet fur) quod pro furto reddat, ipse venundabitur.] Hebræi enim suppositum (quale hic est τὸ *fur*) sæpe subticent, et ex antedictis quasi notum intelligendum relinquunt.

4. Si inventum fuerit apud eum quod furatus est, vivens, sive bos, sive asinus, sive ovis, duplum restituet.] Nota τὸ *vivens* et *apud eum*. Nam, si bovem vel ovem occidisset aut vendidisset, pro uno bove non duos, sed quinque, pro una ove quatuor restituere debebat, uti dictum est, v. 1. Sin autem vivens animal apud furem reperiebatur, tunc fur pro uno duo tantum restituere debebat. Ratio disparitatis erat, quia in priori casu major erat culpa et injuria, tum quia in eo fur animal non tantum furatus erat, sed et illud occiderat aut vendiderat; tum quia nulla apud eum erat restitutionis spes, quorum utrumque secus erat apud furem, qui animal furto ablatum vivens adhuc detinebat ; facile enim multisque modis illud domino restitui, et ad eum redire poterat. Jam vero apud Christianos, utpote quibus majus est crimen furari, ad coercendam furandi licentiam, atque ad necessariam reipublicæ pacem, fures etiamsi rem furatam viventem, aut integram servent, juste suspendio plectuntur.

Alexander Severus imperator adeo vindex furti fuit, ut, si quem talium videret, paratum haberet digitum, quo ei oculum erueret : imo, quemdam ex honoratis in furto deprehensum mox ex lege crucifigi jusserit. Idem per præconem edixit : *Nemo salutet principem qui se furem esse noscit.* Idem furti suspicione infames nec intueri sustinebat : adeo ut, cum Septimus Arabinus, qui famosus crimine furtorum sub Heliogabalo fuerat liberatus, inter senatores principem salutatum venisset, exclamarit : *O numina, ô Jupiter, ô dii immortales ! Arabinus non solum vivit, sed etiam in senatum venit. Fortassis de me sperat.*

tam fatuum, tam stultum me esse judicat? testis est Lamprid. in ejus Vita. Diogenes apud Laert. l. 6. videns duci furem qui phialam ex ærario sustulerat, dixit : *Magni fures parvum ducunt.* Utinam hoc non possit vere dici in magistratus aliquos Christianos, à quibus interdum ad laqueum adigitur, qui decem drachmas sustulit, ipsi impune magnis furtis, vel peculatu potius ditescunt!

Nota, quod dicitur, *sive bos, sive ovis:* sub his enim à paritate rationis omnia pecora et pecudes, omniaque animalia, tam magna quam parva, intelligenda sunt, inquit Cajetanus.

5. Si læserit quispiam agrum vel vineam, et dimiserit (id est ita ut dimiserit, sive dimittendo, ut patet ex Hebræo) jumentum suum, ut depascatur aliena, quidquid optimum habuerit in agro suo, aut vinea, restituet.

6. Si egressus (proserpendo) ignis invenerit spinas, et comprehenderit acervos frugum, sive stantes segetes in agris, reddet damnum qui ignem succenderit.] Nota τὸ *spinas.* Ita enim legendum est, non *spicas*, ut patet ex Hebr. Chald. Septuag. et Roman. Jubet enim hæc lex, ut, si quis negligentia sua igni à se excitato male advigilarit, nec caverit ne proserperet, itaque factum sit ut ignis spinas quæ segetem sepiebant, atque exinde ipsam segetem corripuerit, teneatur de damno; par judicium erat, si ignis corripuisset linum, aut cannabem, vel arbores, etc.

8. Si latet fur (qui furatus est commendatum, id est depositum), dominus domus (in qua depositum fuit furto sublatum) applicabitur ad deos (ad judices) et jurabit, quod non extenderit manum in rem proximi sui.] q. d. Si fur aliquis depositum surripuerit, depositarius apud quem res deposita, et cui commendata erat, vocatus in jus veniet ad judices, et juramento purgabit se, probabitque suam à furto innocentiam.

9. Et quidquid damnum inferre potest.] Hebr. est, *super omni re perdita quam dixerit, quia ipsa est*, scilicet quam ego per depositarium perdidi, quasi dicat: Super omni culpa quam depositario imponit.

Ad deos (id est judices) utriusque (tam deponentis qui rem suam perdidit, quam depositarii apud quem fuit res furto sublata) causa perveniet, et si illi judicaverint, duplum restituet proximo suo.] Hebr. est, *is quem judices damnaverint, duplum restituet proximo suo*, quod Cajetanus et alii nonnulli intelligunt de alterutro, quasi dicat : Alteruter, puta vel depositarius qui est reus, vel deponens qui est accusator, si condemnetur, debet luere duplum : depositarius quidem, quia maligne et fraudulenter rem depositam custodivit, imo eam vel furatus est, vel cum fure divisit; deponens vero (si is condemnetur) quia calumniam furti et infidelitatis falso irrogavit depositario, cum is esset innocens.

Verum noster Interpres melius de solo depositario, qui reus agitur, hunc locum explicat. q. d. Depositarius qui à judicibus fuerit furti, vel collusionis cum fure condemnatus, solvet duplum ejus quod sua culpa perditum, et furto sublatum est. Agitur enim hic de depositario qui reus est: ejus enim est restituere rem depositam, uti hic dicitur; de deponente vero hic non agitur : illi enim si accusator sit, falsoque depositarium calumnietur, eamdem ex lege talionis subeundam esse pœnam, non hic, sed Deut. 19. 19. sancitur.

10. Nullusque hoc viderit,] qui cavere posset, nullus etiam qui testis esse posset. q. d. Si testibus suam innocentiam probare non possit, purget se juramento, finisque controversiæ sit juramentum per sanctissimum Dei nomen; hebraice enim additur nomen Dei tetragrammaton.

11. Suscipietque dominus (herus vel possessor, ut habent Hebræa, ovis, vel animalis perditi) juramentum.

12. Quod si furto ablatum fuerit, restituet damnum domino.] Si nimirum ejus, puta depositarii, culpa aut negligentia, res furto ablata sit. Unde hebr. additur : *si de cum ipso*, id est, si ipso sciente vel vidente, vel cum ipse facile scire aut videre et cavere posset (sic enim accipitur τὸ *cum ipso*, v. 15. uti omnes ibidem vertunt et explicant), res furto ablata sit, tunc rem furto sublatam restituere tenebitur : opponitur hic versus præcedenti, in quo addebatur, *nullusque hoc viderit :* loquebatur enim de eo, cui sine culpa res ablata erat; is enim erat insons.

Triplex ergo hic circa depositum est casus, et lex. Primo, si depositarius per fraudem rem depositam interverterit, reddet duplum, uti decernitur v. 9. Secundo, si non admiserit fraudem, sed per ejus negligentiam res deposita sublata sit furto, reddet simplum, puta rem ipsam, aut pretium rei restituet, uti decernitur hoc v. 12. Tertio, si sine ejus scitu et negligentia, res secreto furtim sublata sit, censebitur innocens, nihilque restituet, uti decernitur v. 10. et 11.

13. Si comestum a bestia, deferat ad eum quod occisum est, et non restituet.] Hebraice hæc est sententia : *Si rapiendo raptum, aut rapiendo laniatum sit, adducet ipsissimum testem, videlicet id quod laniatum est, et non restituet.* Ita Chald. et consentiunt Septuag. Unde Noster brevissime et optime vertit.

15. Quod impræsentiarum dominus fuerit, non restituet,] quia domino animalis præsente, minuitur cura et vigilantia commodatarii (de eo enim hic est sermo) qui animal *mutuo*, id est, ut juridice et distincte loquar, commodato accepit ad usum; quia dominus præsens suæ rei curam habere debet : si ergo ipse perire eam sinat, id ei imputetur. Quod si ipse omni sua cura et conatu non possit rem servare, sed ipsa casu pereat, hujusce casus ipse sit testis, videatque commodatarium esse innocentem. Sin denique commodatarii culpa, quam ipse impedire non valeat, res pereat, judices dijudicent an, et quantum restituere teneatur; hoc enim æquitas et justitia postulant.

Maxime si conductum veneratpro mercede operis sui.] Hebr. est, *si mercenarium*, id est *conductum fuerit, veniens pro mercede sua*, id est, si commodatarius, vel potius conductor non gratis acceperit animal, sed ejus usum mercede conduxerit, et moriatur animal præsente domino, ad nihil tenebitur. Sin gratis erat animal commodatum in favorem commodatarii, fieri poterat ut is teneretur ad restitutionem; levior enim culpa obligasset commodatarium, saltem ad partem aliquam rei pereuntis præstandam, quæ non obligasset conductorem, qui non suo

solius, sed alterius etiam, puta locantis, commodo contractum talem iniit, quemadmodum et jam leges civiles graviorem in conductore, quam in commodatario culpam requirunt, ut is ad restitutionem teneatur; in illo enim levem, in hoc tantum levissimam culpam requirunt. Quamquam jus hoc nostrum veteri illi non respondeat per omnia; sunt enim hic multa mere positiva illius temporis, ut quod hic passim ingeritur de præsentia domini, cum res perit; illa enim nunc est impertinens, nec quidquam juvat commodatarium aut conductorem.

Tropologiam superiori similem vide apud Rabanum.

17. Reddet pecuniam juxta modum dotis, quam virgines accipere consueverunt.] q. d. Dabit virgini quam vitiavit tantam dotem, quantam ipsa à patre juxta suam conditionem accepisset; ditioribus enim major dos erat assignanda, quam pauperibus.

Dices : Deut. 22. 29. Qui vitiavit virginem ad 50 siclos, id est florenos, præcise damnatur; ergo æqualis omnibus dos erat danda.

Respondeo : Deut. de alio casu loquitur, nimirum si injuria et vis illata esset puellæ, ac per consequens patri ejus; tunc enim ob injuriam parenti illatam, 50 siclos non puellæ, sed parenti pendere debebat stuprator, atque insuper tenebatur vitiatam ducere, eamque retinere sine ulla repudii spe, uti ibi dicitur, ita Abulens. ibi ergo de stupro et vi, hic de simplici fornicatione agitur.

18. Maleficos non patieris vivere.] Hebr. *maleficam non vivificabis*, id est vivere non sines, vel in vita non conservabis, sed vitam ei adimes; sexus enim femineus magis maleficiis sive veneficiis est obnoxius, quam virilis; à pari tamen per maleficam intellige et maleficum.

25. Si pecuniam mutuam dederis populo meo pauperi qui habitat tecum, non urgebis eum quasi exactor, nec usuris opprimes.] Hebr. *non eris ei ut exactor* vel *fenerator, et non pones super eum morsum*, id est, usuram; Hebræi *enim* usuram vocant נשך *nesech*, id est *morsum*, quia usuram magis quam canis mordet et rodit pauperes.

26. Si pignus a proximo tuo acceperis vestimentum, ante solis occasum reddes ei.] Pro *vestimentum* hebr. est *operimentum*; maxime enim videtur loqui lex de cooperculis nocturnis, sive vestes eæ sint, sive stragula. Est hæc lex non justitiæ, sed caritatis et misericordiæ, jubetque ut creditores pauperum debitorum misereantur, ut vesperi pignus ab eis acceptum reddant, ut eo noctu uti, seque cooperire possint, mane, si libeat, illud pro pignore relaturi. Ita Cajetanus.

Tropol. S. Gregor. l. 16. Moral. 2. Pignus, ait, ante solis occasum reddere jubemur, quia priusquam in nobis per dolorem cordis sol justitiæ occidat, debemus ei confessionem veniæ reddere, à quo confessionem accepimus culpæ.

28. Diis non detrahes.] Hebr. *Elohim*, id est judices, *non vilipendes*, aut viles tuis verbis reddes. Ita Chald. Ita Eccles. 10. 20. *In cogitatione*, ait, *tua regi ne detrahas, et in secreto cubiculi tui ne maledixeris diviti*; quia magnatibus nihil est occultum : *quia*, inquit, *et aves cœli portabunt vocem tuam, et qui habet pennas annuntiabit sententiam.* q. d. Fama perferet tua maledicta ad ejus aures; facile enim hæc emanant. Nam, ut ait Juvenal. satyra 9.

Secretum divitis ullum
Esse putas? Servi ut taceant jumenta loquentur,
Et canis, et postes, et marmora.

Multæ, inquit Xenophon. l. 8. Pædiæ Cyri, *principis sunt aures, multi oculi; et ubique dicere metuunt ea quæ principi non expediunt, quasi ipsus audiret : et metuunt facere ei non conducentia, quasi ipsus adesset.*

Et Veget. l. 2. c. 5. *Imperatori*, ait, *cum Augusti nomen accipit, tanquam præsenti et corporali Deo fidelis est præstanda devotio, et impendendus pervigil famulatus; Deo enim vel privatus, vel militans servit, cum fideliter eum diligit, qui Deo regnat auctore.*

29. Decimas tuas et primitias tuas non tardabis reddere.] Clare expressit Interpres, quod hebr. generatim et confuse dicitur : *Ne tardes offerre plenitudinem tuam et lacrymam tuam*, id est spicas tuas plenas, et vinum tuum, omneque liquidum, quod pressum lacrymam, id est liquorem, distillat; hoc est, ut Chald. Septuag. et Noster vertunt : *Offeres decimas et primitias tuas*; non enim jubet Deus offerri omnes fruges, sed tantum earum decimas et primitias, uti alibi textus Hebræus exprimit, idque hac de causa, ait Philo, lib. de Sacerdotum honoribus; ut, dum Hebræi assuescunt semper alimenti sui partem Deo decidere, nunquam in ejus oblivionem veniant, sed recordentur hæc sibi à Deo donata esse, utque hoc testentur, dent, imo reddant Deo frugum ejus decimas et primitias.

30. Septem diebus sit cum matre sua : die octava reddes illum mihi.] Jubet hic Deus primogenita boum et ovium sibi offerri, octavo die à nativitate eorum, non ante; quia ante octavum diem fœtus nimis est tener, et quasi immaturus ac imperfectus, nec satis plene formatus. Ita D. Thomas.

Anagogice, septem diebus manemus in hac vita cum matre Ecclesia, sed in octava die resurrectionis sistemur Domino, remunerationem bonorum ab eo accepturi. Ita Rabanus.

31. Viri sancti eritis mihi,] tum animo, tum corpore, sancte videlicet servando præcepta mea, et cavendo ab omni inquinamento, etiam carnis à bestiis devoratæ, uti sequitur.

Carnem quæ a bestiis fuerit prægustata, non comedetis.] Jubet hoc Deus primo, ut Hebræos decentiam et sanctitatem quamdam externam et corporalem doceat. Secundo, ut illos vitam ex ratione degere doceat, quæque nihil feritati aut barbariei præ se ferat, ait Theodor. Tertio, ut illos à cæde et furto longius arceat, eorumque aversionem et horrorem eis ingerat. Ita Cajet. Unde S. Ambros. serm. 12. citans et mystice explicans hanc legem : *Tetrior*, ait, *bestia est, quisquis sumit quod bestiæ superavit. Dic igitur mihi, tu Christiane, cur prædam relictam à prædonibus præsumpsisti?* etc. *Aiunt plerique lupos leonum subsequi solere vestigia; scilicet ut rabiem suam rapina satient aliena, et quod leonum saturitati remanet, id luporum rapacitate consumatur, sic ut isti avaritiæ lupi prædonum vestigia subsecuti sunt; ut quod illorum rapacitati superavit, horum cederet feritati.*

Tropol. carnem à bestiis prægustatam edere non licet, id est conservationem et doctrinam animalem hæretico vel diabolico opere lania-

tam, Christiano imitari non licet. Ita Rabanus. Rursum, homo captus à diabolo, vel hominibus qui ferinis sunt moribus, et à cultu pietatis extranei, comedendus non est, id est, non est imitandus, sed arguendus. Ita Radulphus in c. 3. Levit. et Rabanus.

CAPUT VIGESIMUM TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit sancire leges judiciales, præsertim de personarum et munerum acceptione. Secundo, v. 11. subdit cæremoniales de sabbato septimi anni, deque tribus præcipuis anni festis. Tertio, v. 20. promittit eis Angelum ducem et custodem, aliaque bona, si legibus suis obediant.

1. Non suscipies vocem mendacii, nec junges manum tuam ut pro impio dicas
falsum testimonium. 2. Non sequeris turbam ad faciendum malum : nec in
judicio, plurimorum acquiesces sententiæ, ut à vero devies. 3. Pauperis
quoque non misereberis in judicio. 4. Si occurreris bovi inimici tui, aut
asino erranti, reduc ad eum. 5. Si videris asinum odientis te jacere sub
onere, non pertransibis, sed sublevabis cum eo. 6. Non declinabis in judi-
cium pauperis. 7. Mendacium fugies. Insontem et justum non occides ;
quia aversor impium. 8. Nec accipies munera, quæ etiam excæcant prudentes, et subvertunt
verba justorum. 9. Peregrino molestus non eris : scitis enim advenarum animas ; quia et ipsi
peregrini fuistis in terra Ægypti. 10. Sex annis seminabis terram tuam, et congregabis fruges
ejus. 11. Anno autem septimo dimittes eam, et requiescere facies, ut comedant pauperes populi
tui ; et quidquid reliquum fuerit, edant bestiæ agri : ita facies in vinea, et in oliveto tuo.
12. Sex diebus operaberis : septimo die cessabis, ut requiescat bos et asinus tuus ; et refrige-
retur filius ancillæ tuæ, et advena. 13. Omnia quæ dixi vobis, custodite. Et per nomen exter-
norum deorum non jurabitis, neque audietur ex ore vestro. 14. Tribus vicibus per singulos
annos mihi festa celebrabitis. 15. Solemnitatem azymorum custodies. Septem diebus comedes
azyma, sicut præcepi tibi, tempore mensis novorum, quando egressus es de Ægypto : non ap-
parebis in conspectu meo vacuus. 16. Et solemnitatem messis primitivorum operis tui, quæ-
cumque seminaveris in agro. Solemnitatem quoque in exitu anni, quando congregaveris omnes
fruges tuas de agro. 17. Ter in anno apparebit omne masculinum tuum coram Domino Deo
tuo. 18. Non immolabis super fermento sanguinem victimæ meæ, nec remanebit adeps solem-
nitatis meæ usque mane. 19. Primitias frugum terræ tuæ deferes in domum Domini Dei tui.
Non coques hædum in lacte matris suæ. 20. Ecce ego mittam angelum meum, qui præcedat te,
et custodiat in via, et introducat in locum quem paravi. 21. Observa eum, et audi vocem ejus,
nec contemnendum putes ; quia non dimittet cum peccaveris, et est nomen meum in illo.
22. Quod si audieris vocem ejus, et feceris omnia quæ loquor, inimicus ero inimicis tuis, et
affligentes te. 23. Præcedetque te Angelus meus, et introducet te ad Amorrhæum, et Hethæum,
et Pherezæum, Chananæumque et Hevæum, et Jebusæum, quos ego conteram. 24. Non
adorabis deos eorum, nec coles eos : non facies opera eorum, sed destrues eos, et confringes
statuas eorum. 25. Servietisque Domino Deo vestro, ut benedicam panibus tuis et aquis, et
auferam infirmitatem de medio tui. 26. Non erit infœcunda, nec sterilis in terra tua : numerum
dierum tuorum implebo. 27. Terrorem meum mittam in præcursum tuum, et occidam omnem
populum, ad quem ingredieris : cunctorumque inimicorum tuorum coram te terga vertam ;
28. emittens crabrones prius, qui fugabunt Hevæum, et Chananæum, et Hethæum, antequam
introeas. 29. Non ejiciam eos à facie tua anno uno : ne terra in solitudinem redigatur, et
crescant contra te bestiæ. 30. Paulatim expellam eos de conspectu tuo, donec augearis, et
possideas terram. 31. Ponam autem terminos tuos à mari Rubro usque ad mare Palæstinorum,
et à deserto usque ad fluvium : tradam in manibus vestris habitatores terræ, et ejiciam eos de
conspectu vestro. 32. Non inibis cum eis fœdus, nec cum diis eorum. 33. Non habitent in terra
tua, ne forte peccare te faciant in me, si servieris diis eorum : quod tibi certe erit in scan-
dalum.

1. Non suscipies vocem mendacii.] Hebr. *non suscipies auditionem falsitatis*, ut videlicet audias calumniatorem, conantem te in partem et testem calumniæ pertrahere.

Vatabl. vertit, *ne assumas rumorem vanum* vel *falsum*. q. d. Ne sis auditor falsi rumoris contra proximum tuum, aut fingas in corde tuo quippiam, quo illius fama lædi possit : rursum non audias, nec admittas talem rumorem.

Dicunt Hebræorum sapientes, non minus peccare eum qui falso delatori auscultat, quam qui falso aliquem defert. Unde eorum hæc est sententia : *Omnis qui maligne traducit aliquem, et quicumque recipit delatorem, omnisque qui falsum testimonium dicit contra proximum suum, dignus est ut canibus projiciatur.*

Nec junges manum tuam,] non confœderaberis, non associabis te ei, ut sis testis iniquitatis et calumniæ, dicendo falsum testimonium. Ita Hebræa.

Sic Pericles amico falsum à se testimonium, quod jurejurando erat sanciendum, exigenti, *amicum se usque ad aram esse* respondit. Testis est Plutarchus in Lacon. Et Phocion injustum quid postulanti : *Non potes*, inquit, *Antipater*, *Phocionem amicum habere et adulatorem.*

Testis falsidicus, inquit Isidorus, l. 3. de Summo bono, *tribus personis est obnoxius : primo Deo, quem pejerando contemnit ; consequenter judici, quem mentiendo fallit : postremo innocenti, quem falso testimonio lædit.* Talis falsus testis contra Davidem fuit Doeg. 1. Reg. 22. 9. et contra Miphiboseth Siba, 2. Reg. 16. 3. contra Naboth duo subornati, 3. Reg. 21. 13. contra Jeremiam, Jerias, Jerem. 37. 12. contra Susannam duo senes, Daniel. 13. 54. contra Christum duo illi, Matth. 26. 61. contra Stephanum illi, Actor. 6. 11.

Nec in judicio plurimorum acquiesces sententiæ, ut a vero devies.] Hebr. est pulchra paronomasia : *Et non respondebis in lite, ut declines post multos ad declinandum* sive *torquendum*, intellige judicium verum et rectum.

Socrates, inquit Laert. l. 2. c. 5. eos qui multitudini imperitæ fidem habent, aiebat perinde facere, ac si quis tetradrachmum unum contemnens rejiceret, et acervum è similibus congestum probaret reciperetque. Cui non fideres soli, ei nihilo magis fidendum est in turba similium : nec enim refert quam multi sint, sed quam graves. Nummus adulterinus etiam quamvis in magno acervo, adulterinus est.

3. Pauperis quoque non misereberis in judicio.] Hebr. *non decorabis pauperem in lite sua*, id est non proteges pauperem, ex præpostera erga eum misericordia, in causa injusta, vel cum ipse revera reus est criminis. Bona enim est misericordia, sed non debet illa evertere judicium : utrumque enim diligit Dominus. Unde ait Psaltes ; *Misericordiam et judicium cantabo tibi, Domine ;* et : *Honor regis judicium diligit.* Unde et de Christo rege justitiæ prædictum est, cum venturum *judicare populum tuum in justitia, et pauperes tuos in judicio*, psal. 71. 2. Ita S. August. q. 88. et Hieron. in psal. 32.

5. Si videris asinum odientis te jacere sub onere, non pertransibis, sed sublevabis cum eo.] Hebræa hic obscura sunt, et varie à variis vertuntur; sed omnium sensus eodem recidit, et cum eo quem reddidit Noster coincidit. Ad verbum genuine Hebræa sic vertenda videntur : *Si videris asinum odientis te jacere sub onere, num cessabis relinquere ei ?* (onus videlicet, eum pertranseundo. q. d. Minime, quin vero) *relinquendo relinqueris ei.* q. d. Apud eum subsistes, eique ad eum sublevandum, et in pedes erigendum assistes.

Posset etiam quis suspicari in Hebræo mendose legi לו *lo* per *vau*, pro לא *lo* per *aleph*, tumque clarior esset sensus hic : *num cessabis relinquere?* (eum gementem sub onere) *relinquendo non relinques cum ipso*, onus scilicet, sub quo gemit. Vides hic, dilectionem inimicorum non tantum Christianis, sed et Judæis fuisse præceptam.

6. Non declinabis in judicium (id est condemnationem : est metonymia) pauperis.]Hebr. est, *non declinabis* (perverles) *judicium pauperis in causa ejus ;* ubi *judicium* proprie sumitur. Deus ergo qui prius pauperis personam, contra æquitatem in judicio accipi vetuit, hic pariter æquam ejus causam judicio iniquo perverti prohibet.

7. Mendacium fugies.] Hebr. *à verbo mendacii procul eris.*

Insontem et justum non occides.) Hinc recte colligunt doctiores Theologi, judicem non posse occidere eum quem scit esse innocentem, qui tamen in judicio per falsos testes probatur esse nocens. Alii tamen contrarium docent atque sic exponunt : *Non occides innocentem et justum*, qui scilicet in foro tuo est justus ; quia juridice probatur esse innocens, vel saltem non probatur esse nocens : quibus Chald. favet dum vertit, *et eum qui fuerit justificatus, et exierit justus à judicio, non occides.*

Quia aversor impium.] Hebr. est, *quia non justificabo impium*, id est, *quia condemnabo et aversabor impium*, qualis est qui insontem occidit, est liptote, cui similis est Exodi 20. 7. q. d. Si impie justum et insontem occideris, licet hominibus videaris esse justus, mihi tamen eris impius, teque aversabor ut impium.

8. Nec accipies munera, quæ etiam excæcant prudentes (hebr. videntes, qui scilicet apertos habent oculos mentis, id est sapientes), et subvertunt verba justorum.] Hæc verissima et usu probatissima est sententia, unde ænigma :

Mutnegra cum *murua* faciunt rectissima curva.

lege retrograde, et videbis *mutnegra* esse argentum, *murua* esse aurum.

Id ipsum censuerunt Gentiles. Audi Poetam :

Vincta est etiam sapientia lucro.

Et Plutarch. lib. de Iside : Thebis, inquit, judicum imagines visuntur absque manibus, et summi judicis oculi connivent ; eo quod justitia nec muneribus capiatur, nec hominum vultu flectatur. Et Themistium : Verus, inquit, princeps est, qui auro est inexpugnabilis. Hinc et Bion dixit oportere principem magistratu discedentem, non ditiorem, sed clariorem evadere.

Memorabile exemplum præbuit Martius Curius Dentatus, senator Rom. cui ad focum sedenti, cum Samnites ingens auri pondus attulissent, eo repudiato, libere asseruit : *Mementote me nec acie vinci, nec pecunia corrumpi posse : neque enim præclarum est aurum habere, sed iis qui aurum habent imperare*, testis est Cicero in Catone, et Plutarch. in Apophtheg. qui et addit Curium tunc, cum legati venerunt, rapa coxisse, illisque demonstratis dixisse se auro opus non habiturum, quamdiu tali cibo contentus vixerit.

Huic similes fuerunt Fabii, qui legati ad Ptolemæum regem missi, munera quæ ab eo privatim acceperant, in ærarium prius quam legationem referrent ad senatum, detulerunt.

Inter fideles illustres fuit Samuel judex populi, ut patet 1. Reg. 12. 3. E contrario filii ejus *declinaverunt post avaritiam, acceperuntque munera, et perverterunt judicium*, 1. Reg. 8. 3. ideoque officio privati sunt, judiciumque et regnum in Saulem translatum est.

Hoc seculo eminuit B. Thomas Morus, judex æquissimus, munerum et opum contemptor. Quadam vice vidua, cui litem adjudicarat, obtulit ei poculum aureum : ille accepit quidem, sed vino replens ei præbibit, et reddidit, atque ut alia omittam quæ cap. 3. et 8. vitæ ejus narrantur, illud admirabile est, quod, cum à prima ætate magnis in rep. muneribus esset perfunctus, adeoque totius regni fuisset Cancellarius, cumque amplam haberet familiam, tamen tota vita annuum censum non auxit ultra septuaginta aureos annuos. Quid hic dicent illi, qui paucis annis augent ad decem, imo viginti millia?

9. PEREGRINO MOLESTUS NON ERIS : SCITIS ENIM ADVENARUM ANIMAS,] quis scilicet animus; quis affectus sit peregrino, cum se à suis destitutum, inter exteros et ignotos invenit, quam scilicet arcto, timido, dejecto, pavido, suspenso, verecundo, tristi sit animo : ut proinde afflicto afflictionem addere non debeatis, cui satis pœnæ est quod sit peregrinus.

QUIA ET IPSI PEREGRINI FUISTIS IN TERRA ÆGYPTI,] quia scilicet experti estis quam sit miseranda conditio peregrini : nemo enim ita misero succurrere paratus est, quam qui fuit miser; hinc aiebat Dido :

Non ignara mali miseris succurrere disco.

10. et 11. SEX ANNIS SEMINABIS TERRAM TUAM, ET CONGREGABIS FRUGES EJUS : ANNO AUTEM SEPTIMO DIMITTES EAM, ET REQUIESCERE FACIES] à messe, non autem à semente, inquiunt aliqui. q. d. Anno septimo seminabis agrum, sed non metes. Ita S. August. q. 89. Verum dico utrumque hic vetari anno septimo, scilicet tam seminationem quam demessionem terræ : hoc enim clare dicitur Levit. 25. 4. *Septimo*, inquit, *anno agrum non seres*. Itaque observatum fuisse apud Hebræos, testantur Josephus et Hebræi. Idem indicant hic Hebræa. Erat enim hic annus septimus sabbatum terræ, id est plena quies terræ, uti septima dies erat sabbatum, id est, quies hominum.

Sanxit hoc Deus, ut scilicet annus septimus esset sabbatum terræ; primo, ad hoc, ut Hebræos clementiæ admoneret etiam erga inanima, quales sunt agri, utque à nimia hujus vitæ cura, et avaritia eos abduceret; secundo, ut terra hoc septimo quietis anno, quasi resumpto vigore, deinceps feracior foret; illa enim de causa etiam nostri rustici, statis temporibus quiescere sinunt agros, ut postea majori cum fenore fruges referant; tertio, ut septimus ille quietis annus esset symbolum et memoriale creationis terræ rerumque omnium, uti erat et dies septimus, puta sabbatum, Gen. 2. 3. utque ipsa vacatio terræ esset velut merces habitationis, et quasi redemptio ab eo cujus est, id est, ab ejus creatore Deo, inquit S. August. q. 83. in Levit. Sicut enim feudatarius pro feudo domino feudi hominagium et stata jura persolvit, ita Hebræi quasi pro feudo terræ suæ, Deo hominagium hoc sabbati terræ persolvebant; quarto, ut pauperes septimo illo anno agri fructibus gauderent : eo enim anno fructus agrorum erant communes, ut patet hoc versu.

Dices : Si anno septimo nihil licebat serere, quid metere poterant pauperes?

Resp. Metebant id quod ex granis deciduis, sexti anni segetis succreverat, et quidquid olerum et herbarum per se terra profert : unde Levit. 25. 5. *Quæ sponte*, ait, *nascuntur non metes*, id est non omnino resecabis, idque ad hoc, ut et servus et peregrinus, et animalia, ut ibi dicitur, et pauperes, uti hic dicitur, partem ejus colligant. Ita Abulensis. Atque hac parte lex hæc sabbati terræ alias cæremonialis erat et judicialis : ordinabatur enim ad commodum pauperum.

Tropologia anni septimi eadem est quæ sabbati, de qua Deut. 5. 12.

13. ET PER NOMEN EXTERNORUM DEORUM NON JURABITIS, NEQUE AUDIETUR EX ORE VESTRO.] Jubet non ut eos non nominemus, sed ne eos deos vocemus, et quasi deos in testes invocemus jurando per eos, inquit Tertull. lib. de Idololat. cap. 19.

Judæi hic superstitiosi, imo blasphemi sunt; nolunt enim legere aut pronuntiare nomen Salvatoris nostri *Jesus* : quod si forte casu illud vel legere, vel sonare contingat, seipsos mulctant, colaphumque ori impingunt; aut si sonant legunt, vel scribunt, dicunt ישו *Iiscu*, illudque per litteras initiales ita exponunt : ימחה שמו יכרו *immach schemo uzichro*, id est, deleatur nomen ejus et memoria ejus. Hoc est odium istorum cæcorum et miserorum in Jesum Christum, quod proinde merito luunt perenni exilio et excidio.

15. SEPTEM DIEBUS COMEDES AZYMA, TEMPORE MENSIS NOVORUM,] puta in mense Nisan, quo egressus es ex Ægypto, quando in terra sancta et Ægypto novæ fruges hordeaceæ maturescunt. Vide supra cap. 13. 4.

NON APPAREBIS IN CONSPECTU MEO VACUUS.] Præcipit hic Deus oblationem cuique accedenti ad tabernaculum vel templum, tanquam religionis actum, pertinentem tum ad cultum sibi debitum, tum ad Levitarum sustentationem. Verum quia Judæa erat vasta, et multi remoti à Jerusalem et templo habitabant, tradit Lyran. cum remotis dispensatum aliquando fuisse in pentecoste, et in festo tabernaculorum. Vide Istellam in Exodi 34. ubi ait : Lex hæc solos viros obligabat, non feminas, ut patet ex τῷ *omne masculinum* : ergo et filios et servos. Unde Christus duodennis ascendit ad templum, ut hanc legem servaret. Lucæ 2. v. 42.

Tropolog. accedentes ad Deum plenos misericordiæ, et virtutum aliarum manipulos afferre decet; ita exaudientur. Vide S. Chrysost. in 2. ad Timoth. 1. hom. 1.

16. ET (custodies, celebrabisque) SOLEMNITATEM MESSIS PRIMITIVORUM OPERIS TUI, QUÆCUMQUE SEMINAVERIS IN AGRO,] id est, ut Vatabl. *servabis diem festum messis præcocium fructuum operis tui, quos seminasti in agro*, hoc est, celebrabis festum pentecostes, illoque panes ex prima messe triticea factos mihi offeres, sicut in paschate obtulisti spicas hordei maturescentes; in pentecoste ergo exigit Deus primitias omnium

frugum, id est, totius messis triticeæ, de quo plura Levit. 23. 17.

Panis primitiarum allegor. significabat Eucharistiam, inquit S. Iren. lib. 4. contra hær. 32.

SOLEMNITATEM QUOQUE IN EXITU ANNI, QUANDO CONGREGAVERIS OMNES FRUGES TUAS DE AGRO.] Hæc solemnitas ea est quæ postea dicta est scenopegiæ, qua tabernacula figebant, in iisque habitabant per septem dies in memoriam et gratiarum actionem protectionis divinæ, qua Deus Hebræos duxerat et protexerat in deserto peregrinantes, et habitantes in tabernaculis per 40 annos.

Celebrabatur hoc festum 15 die mensis septimi, durabatque per septem dies.

Ex hoc loco patet aliud fuisse anni sacri, aliud vero anni vulgaris ante egressum ex Ægypto initium, quo deinceps etiam usi sunt Hebræi in rebus civilibus, ut dixi cap. 12. 1.

Cœpit ergo annus vulgaris à mense vel novilunio, quod proximum erat æquinoctio autumnali (sicut annus sacer incipiebat à Nisan, puta à mense æquinoctii verni); quod si septimus mensis, qui Tisri dicebatur, proximior erat æquinoctio huic autumnali, tunc illi erat anni principium: sin autem octavus mensis qui Marchesuan dicebatur, proximior esset illi æquinoctio, is erat primus anni mensis; hoc autem facile fieri poterat: v. g. si æquinoctium vernum incideret in plenilunium, vel paulo ante illud, tunc Nisan, sive primus mensis erat illa eadem lunatio, et 14 dies Nisan erat in æquinoctio pariter et plenilunio: nam quia menses lunares minores sunt solaribus, hinc in multis mensibus (puta 32) solaribus excrescit insuper unus lunaris; cum ergo sol sex mensibus suis ab uno æquinoctio ad aliud decurrat, hinc casu jam posito fiebat ut mensis septimus solaris, in quem incidebat æquinoctium, concurreret cum mense octavo lunari.

Unde dicit, *in exitu anni*, id est, circa exitum anni: poterat enim scenopegia ante finem anni vulgaris celebrari, si nimirum annus inciperet ab octavo mense; poterat et post finem anni veteris, et sub initium novi anni celebrari, si videlicet annus inciperet à mense septimo.

Maluit autem dicere Moses *in exitu*, quàm in principio anni (quod utique dicere potuisset: quod enim finis est anni præcedentis, illud et initium est anni sequentis) ut causam festi indicaret, quæ erat gratiarum actio pro omni frugum genere, tam ex agris quàm hortis et vineis percepto, anno illo elapso. Accessit postea et alia causa, videlicet memoria protectionis divinæ in deserto, ubi in tabernaculis habitaverant; unde et postea nomen tabernaculorum festo est inditum, de quo plura Lev. 23. 42.

17. TER IN ANNO APPAREBIT OMNE MASCULINUM TUUM CORAM DOMINO,] nimirum tribus jam dictis solemnioribus anni festis, puta in paschate, pentecoste, et festo tabernaculorum, Deut. 16. 16.

Allegorice, S. Basil. in cap. 1. Isaiæ: Fidem, inquit, SS. Trinitatis exigit Deus; nam, ut ait Glossa, in paschate immolatur Filius, in Pentecoste datur Spiritus sanctus, in collecta frugum potentia creatoris Patris signatur.

Tropologiam pete à Rabano.

CORAM DOMINO, id est coram arca) vel coram tabernaculo, si arca ab eo separata esset, uti factum est cum Philistini tempore Heli arcam ceperunt; et post reductam arcam, multo deinceps tempore arca fuit separata à tabernaculo, tumque Hebræi non coram arca, sed coram tabernaculo sacrificabant, suaque festa celebrabant.

18. NON IMMOLABIS SUPER FERMENTO,] cum fermento, sed cum azymis tantum, ut purum et infermentatum sit sacrificium; de quo plura in Levitico.

NEC REMANEBIT ADEPS SOLEMNITATIS MEÆ USQUE MANE.] *Adeps solemnitatis meæ*, id est adeps sacrificii in honorem meum, vel in solemnitate mihi dicata oblati: illa enim mea est solemnitas qua mihi sacrificatur; jubet ergo hic Deus ut, cum sacrificatur et mactatur victima, simul statim quod in ea præcipuum et pinguissimum est, adeps videlicet recens, sibi adoleatur et comburatur.

19. NON COQUES HÆDUM IN LACTE MATRIS SUÆ.] Chald. vertit, *non comedes carnem cum lacte*: unde et aliqui Hebræi, teste Georgio Veneto problem. 442. more suo sic vertunt, *non comedes caseum post carnem*; quia carnium in caseo mala est concoctio.

Secundo, alii apud Vatabl. per hypallagen sic interpretantur, q. d. *Non coques*, *nec comedes hædum cum matre lactante*. q. d. Satis tibi sit comedere hædum, abstineas à matre: hoc enim videtur crudele; sic præcepit Deus comprehendenti pullos in nido dimittere matrem, Deut. 22. 6.

Tertio, Abulensis, Lyran. Cajet. et S. Thomas 1. 2. quæst. 102. art. 6. ad 4. simpliciter hoc præceptum ut sonat accipiunt, ut scilicet prohibeatur hædus coqui, sive, ut hebraice est, lixari in lacte materno, ne quod hædo erat in deliciis, vertatur in tormentum.

Quarto et optime, Vatabl. et Oleaster sic exponunt: Ne coquas hædum in lacte matris, id est, ne occidas et coquas hædum lactentem, quamdiu fugit lac matris: hoc enim significat ille hebraismus. Probatur hæc expositio: nam nusquam consuetudo fuit, hædos proprie in lacte materno lixare, ut Judæis hoc prohibendum foret: ergo hæc verba eo sensu quem jam dedi, accipienda sunt; secundo, quia hic sensus optime respondet allegoriæ, uti mox dicam; tertio, quia ita intelligunt S. Chrysost. hom. de Innocentib. S. August. q. 90. Ad litteram ergo vetuit Deus occidi ad esum teneros hædos vel agnos (agnum enim vertunt Septuag. et par videtur esse ratio hædi et agni), ut Hebræos doceret humanitatem et benignitatem erga homines, quando etiam circa bruta eam præcipiebat, jubebatque eos compati pecudibus suis, et aversari ac horrere crudelitatem in eas, præsertim in tenellos agnos et hædos, qui sui commiserationem omnibus movent, dum jugulantur.

Dico *ad esum*: nam Levit. 22. 27. dicitur quod octavo die poterat hædus, agnus et vitulus offerri Domino; atque omnino loqui videtur de oblatione per jugulationem et immolationem: in sacrificiis enim victimarum etiam tenellarum, Deo per sacerdotes immolatis, nulla erat species crudelitatis; hanc enim purgabat et excludebat religio.

Judæi ita superstitiose hanc legem observant, ut in eadem olla carnes et lac coquere nolint, imo nec eodem cultro carnes et caseum scindere sibi licere putant, sed diversis utuntur; atque

de hac cæremonia justum librum conscripserunt, quo docent quid liceat, quid non liceat in esu carnis et lactis.

Allegorica, et præcipua causa hujus legis fuit, ut significaretur Christum infantem et lactentem non posse occidi, sive ab Herode, sive à Judæis, ante ætatem maturam, et tempus præfinitum à Patre. Ita S. Aug. et Chrysost. supra. Moraliter docet hæc lex teneris et infirmis compati, eorumque infirmitatem tolerare.

Tropologice, hæretici coquunt hædos in lacte matris. Lac enim capræ fœtidæ, id est hæreseos, est eorum impia doctrina : in hac coquunt illi hædos, id est discipulos suos, æternis postea ignibus in inferno recoquendos. Lac enim hoc vertitur eis in æternum tormentum. Ita aliqui : quanquam hæc tropologia non satis consonet allegoriæ jam datæ.

20. Ecce ego mittam angelum meum, qui præcedat te.] Per angelum hunc primo, Cajet. intelligit ipsum Mosen ; secundo, alii intelligunt Josue, quia hic introduxit Hebræos in terram promissam. Ita Justinus contra Typhonem folio 58. et Eusebius lib. 4. Demonst. evang. cap. 28. et Raban. ; tertio, Rupertus hic, et S. Athanas. lib. de Communi essentia Patris et Filii et Spiritus sancti, ante finem, et Hesychius lib. 7. in Levitici, c. 26. folio 653, putant filium Dei hic angelum vocari, quia additur : *Et est nomen meum* (puta Dei) *in illo*. q. d. Æque dicitur Deus ut ego. Sed hæc allegorico potius sensu quam litterali dixit Rupertus, uti solet ; æque ac Hesychius, et Athanas. ; quarto ergo et genuine, angelus hic verus fuit et merus angelus, præses nimirum exercitus Hebræorum ; ille enim præibat eis viam in columna nubis per diem, et ignis per noctem ; ille etiam nomine Dei præcipiebat Mosi et Hebræis ; ille denique puniebat rebelles. Hunc angelum probabile est fuisse Michaelem, qui Daniel. 10. vers. ult. vocatur princeps populi Israel. Hic enim olim præerat Synagogæ Judæorum, uti nunc præest Ecclesiæ Christianorum.

Et custodiat in via.] Nota hic nomen angeli custodis totius populi, ejusque quinque officia : primum est, *præcedet te ;* secundum, *custodiet in via ;* tertium, *introducet in locum quem præparavi*, puta in Chanaan ; quartum, *non dimittet cum peccaveris*. q. d. Si pecces puniet te ; quintum, *est nomen meum in illo*. Eadem applicari possunt angelo custodi cujusvis hominis.

Vis rara exempla custodiæ et opis angelicæ ? Accipe omnia S. Scripturæ suo ordine ; primo, Cherubim custodiunt paradisum, ejecto Adamo peccatore, versantque gladium flammeum Gen. 3. 24. angeli enim purissimi summe vel fugiunt, vel fugant impuros peccatores. *Sicut fumus apes, et fœtor columbas fugat : sic miserabile et putidum peccatum repellit vitæ nostræ custodem angelum*, inquit S. Basilius, et ex eo Maximus serm. de peccato ; secundo, angelus profugam Agar reduxit ad Saram heram suam. Gen. 16. vers. 7 ; tertio, angeli tres Abrahæ promiserunt filium Isaac, Gen. 18. vers. 10 ; quarto, duo angeli eduxerunt Lot ex Sodomis, et Sodomitas igne cœlesti concremarunt, Gen. 19; quinto, angelus consolatus est Agar, et Ismaeli siti morienti puteo ostenso, vitam servavit, Gen. 21. 17 ; sexto, angelus stitit gladium Abrahæ, volentis immolare Isaac, Gen. 22. v. 11 ; septimo, Jacob vidit ascendentes angelos et descendentes per scalam, ad suam opem, Gen. 28. 12; octavo, angelus docuit Jacob modum, per virgas varicolores producendi fœtus sibi ex pacto debitos, Gen. 31. 11 ; nono, angeli deduxerunt Jacob ex Mesopotamia in Chanaan, Gen. 32. 1; decimo, angelus interposuit se inter castra Hebræorum et Pharaonis, illa illuminans et deducens per mare Rubrum, hæc obtenebrans et submergens, Exodi 14. 19 ; undecimo, angelus deduxit Hebræos per desertum in Chanaan, Exodi 23. 20 ; duodecimo, angelus locutus est per os asinæ, et corripuit Balaam, Num. 22. 22; decimo tertio, angelus consolatus est Hebræos ab hostibus afflictos, Judic. 2. 1 ; decimo quarto, angelus roborat Gedeonem ad bellum contra Madian, Judic. 6. 11 ; decimo quinto, angelus promittit Manue filium Samsonem Nazareum, Judic. 13. 3 ; decimo sexto, angelus percussit Jerusalem peste, ob numeratum à Davide populum, 2. Reg. 24. 16 ; decimo septimo, angelus confortavit Eliam pane, ut ambularet per quadraginta dies ad montem Dei Horeb, 3. Reg. 19. 5 ; decimo octavo, angelus misit Eliam ad Ochoziam regem, ut ei prædiceret mortem ob cultum Beelzebub, 4. Reg. 1. 3 ; decimo nono, angelus percussit 185 millia Assyriorum, 4. Reg. 19. 35 ; vigesimo, Raphael Tobiam deduxit et reduxit, curavitque ei Saram uxorem, ut patet ex Tobia ; vigesimo primo, angelus Judith custodivit, et direxit ad cædem Holophernis, Judith. 13. 20 ; vigesimo secundo, angelus tres pueros in fornace Babylonia ab igne defendit, Daniel. 3. 49 ; vigesimo tertio, angelus conclusit ora leonum, ne devorarent Danielem, Daniel. 6. 22 ; vigesimo quarto, angelus Gabriel ostendit Danieli, 70. hebdomade occidendum esse Christum, Daniel. 9. 21. Idem varia futura circa reges Syriæ et Ægypti eidem revelavit, cap. 11 ; vigesimo quinto, angelus tutatus est, et vindicavit pudicitiam Susannæ, Dan. 13. vers. 55 et 59 ; vigesimo sexto, angelus rapuit Habacuc, ut ferret prandium Danieli in lacu leonum, Dan. 14. 33 ; vigesimo septimo, angelus Zachariæ cap. 2. 3. 4. 5. 6. 12. varia mysteria revelavit ; vigesimo octavo, angelus hastam vibrans præcessit castra Judæ, deditque victoriam. 2. Machab. 11. 8.

Jam in novo Testamento angeli Christo nato cecinerunt : *Gloria in excelsis Deo*, suaserunt fugam in Ægyptum, indeque reditum, ministrarunt Christo post tentationem, confortarunt Christum in agonia, Christi resurrectionem nuntiarunt : angelus Petrum è carcere eduxit, rapuit Philippum apud eunuchum, Cornelio jussit vocare Petrum, Paulum cum suis naufragio liberavit, denique S. Joanni crebro apparens Apocalypsin revelavit.

21. Nec contemnendum putes.] Hebraice, *nec eum ad amaritudinem provoces*, vel, ne amarus sis, inobediens et rebellis in eum.

Et est nomen meum in illo.] Hebr. *in medio ejus*. q. d. Angelus hic meum nomen, personam, auctoritatem, et voluntatem præfert ; unde Chald. vertit, *quoniam in nomine meo est verbum illius*. q. d. Quidquid angelus hic præcipit, hoc nomine meo præcipit. Merito ergo Abbas ille in Vitis Patrum lib. 7. cap. 44. rogatus, quænam esset quotidie ejus exercitatio, respondit : *Ego angelum meum assistentem mihi juxta me expecto, et custodio memetipsum, quod scriptum est reminiscens : Providebam Dominum in conspectu meo*

semper, quoniam à dextris est mihi ne commovear. Timeo ergo eum, ut custodientem vias meas, et quotidie ascendentem ad Deum, et insinuantem actus meos et verba.

24. NON FACIES OPERA EORUM.] Hebr. *non facies secundum opera eorum*, ut nimirum excites iis lucos, fana, aras, statuas, adinstar eorum quæ invenies et videbis in Chananæa, sed ea inventa destruas.

25. BENEDICAM PANIBUS TUIS ET AQUIS.] q. d. Affatim cibi et potus vobis præbebo; tales enim erant promissiones veteris Testamenti, ait sanctus August. quæst. 92.

26. NUMERUM DIERUM TUORUM IMPLEBO.] q. d. Faciam ut sanam longamque habeatis senectam, et moriamini saturi et pleni dierum; è contrario de impiis dicitur psal. 54. vers. ult. quod *non dimidiabunt dies suos.*

28. EMITTENS CRABRONES PRIUS, QUI FUGABUNT HEVÆUM.] Per *crabrones* S. August. locut. 101. et Euseb. Cæsar. intelligunt aculeos formidinis et timoris quibus prostrati sunt Chananæi, adventantibus Hebræis, tam facile, ac si vespæ et crabrones eos dejecissent. Verum quia timoris hic aperta mentio præcessit, hinc distinctius et melius per *crabrones*, veros crabrones accipiemus, quia ita etiam vocantur Deut. 7. 20. et tales immissos fuisse Chananæis, docet Josue cap. ult. 12. Idem patet Sap. 12. 8. ubi sic ait Sapiens: *Misisti antecessores exercitus tui vespas, ut illos* (Chananæos) *paulatim exterminarent: non quia impotens eras bestiis sævis eos exterminare.* Præmisit ergo Deus ante Hebræos crabrones, qui infestarunt, debilitarunt et attriverunt Chananæos, ut ipsi postea ab Hebræis facilius vincerentur et delerentur.

29. NON EJICIAM EOS A FACIE TUA ANNO UNO, NE TERRA IN SOLITUDINEM REDIGATUR.] Hinc patet amplam et fertilem fuisse Chananæam, utpote quæ à sexcentis millibus Hebræorum ita coli non potuerit, qui magna adhuc restaret ejus solitudo bestiis implenda, et feris hominibus nocituris, ni Chananæi in ea multis in locis remansissent.

Fuit et alia causa, cur non statim gentes illæ exterminatæ sint à Deo: videlicet quod Deus voluerit in eis erudire Israelem, ut dicitur Judic. 3. 1. ne scilicet Israel otio torperet, sed bellum assidue gerens non diffflueret luxu, idolorum cultura et societate cum Gentibus; disceretque Deum colere metu hostium, illi soli servire, et in eum ut victoriæ datorem sperare. Sed hanc causam tacet hic Deus, ne imbellem populum, pacique assuetum hoc belli timore dejiciat.

Allegoriam horum omnium de Ecclesia Gentium domitrice, vide apud Rupertum.

31. PONAM AUTEM TERMINOS TUOS A MARI RUBRO USQUE AD MARE PALÆSTINORUM, ET A DESERTO USQUE AD FLUVIUM.] Deus hic secundum quatuor mundi plagas, terram promissionis Hebræis à se dandam limitat: nam ipsa ad Meridiem habet mare Rubrum, quasi limitem, ad Occidentem habet mare Palæstinorum, sive cujus accolæ sunt Philistini, quod est mare Mediterraneum: unde et Occidentem Scriptura sæpe per mare significat. Versus Orientem habet deserta Arabiæ, quæ inter eam et Ægyptum interjacent. Ad Septentrionem denique habet fluvium Euphratem, qui per antonomasiam dicitur fluvius.

Ponit Deus hoc terminos Hebræis, ut sciant amplitudinem terræ promissæ, et ad eam anhelent: quanquam sua culpa et demerito ea tota potiti non sint, nisi pauco Salomonis regni tempore, quo tamen non fuerunt ab eis cultæ et habitatæ, sed tantum subactæ et vectigales factæ illæ regiones eorum, quæ ab hostibus jam pridem fuerant occupatæ et inhabitatæ.

33. SI SERVIERIS DIIS EORUM.] Moraliter dii sive idola cujusque, sunt ejus cupiditates. Ergo disce hinc peccatores servire peccato miseram servitutem. Audi Claudianum:

> Si metuis, si prava cupis, si duceris ira;
> Servitii patiere jugum, tolerabis iniquas
> Interius leges, tunc omnia jura tenebis,
> Si poteris rex esse tuî.

Et alium:

> Solus peccator servit male qui licet amplo
> Utatur regno, sat miser est famulus:
> Cum mens carnalis, nimirum dominante tyranno,
> Tot servit sceptris, dedita quod vitiis.

Et Senecam epistola 47. *Alius*, inquit, *libidini, alius avaritiæ, alius ambitioni servit, omnes timori, nulla servitus turpior est quàm voluntaria.*

Et S. Hieron. epist. ad Simplician. *Stultus*, ait, *esto imperet, servit propriis passionibus, servit suis cupiditatibus, quarum dominatio nec nocte, nec die fugari potest; quia intra se dominos habet, intra se servitium patitur intolerabile.*

Et S. Ambros. de Jacob et vita beata lib. 2. *Servit*, ait, *quicumque metu frangitur, vel delectatione irretitur, vel cupiditatibus ducitur, vel indignatione exasperatur, vel mærore dejicitur. Servilis enim est omnis passio.*

Et S. Augustinum lib. 4. de Civit. 3. *Bonus*, ait, *etiamsi serviat, liber est: malus autem, si regnat, servus est; nec unius hominis, sed, quod gravius est, tot dominorum, quot vitiorum.*

QUOD TIBI CERTE ERIT IN SCANDALUM,] quod scilicet peccare, sive peccatum idololatriæ Chananæorum erit tibi in scandalum, hebr. *in laqueum*, id est, in ruinam et interitum: erit enim causa tuæ ruinæ et excidii.

Potest etiam pronomen *quod*, referri more Hebræo ad id quod præcessit, videlicet *non habitent in terra tua:* hoc enim proprie Judæis erat scandalum culpæ, non pœnæ; quia erat eis occasio idololatriæ.

CAPUT VIGESIMUM QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

MOSES LEGES DOMINI AD POPULUM REFERT, EAS ACCEPTAT, IISQUE SE OBLIGAT POPULUS. HINC MOSES SANCIT FOEDUS INTER DEUM ET POPULUM, ASPERSO SANGUINE VICTIMARUM IN POPULUM. RURSUM V. 12. JUBETUR MOSES IN MONTEM ASCENDERE, UT TABULAS LEGIS A DEO ACCIPIAT; ASCENDIT ILLE, MANETQUE IN MONTE QUADRAGINTA DIEBUS.

1. MOYSI quoque dixit : Ascende ad Dominum tu, et Aaron, Nadab, et Abiu,
et septuaginta senes ex Israel, et adorabitis procul. 2. Solusque Moyses
ascendet ad Dominum, et illi non appropinquabunt : nec populus ascendet
cum eo. 3. Venit ergo Moyses, et narravit plebi omnia verba Domini, at-
que judicia. Responditque omnis populus una voce : Omnia verba Domini,
quæ locutus est, faciemus. 4. Scripsit autem Moyses universos sermones
Domini, et mane consurgens ædificavit altare ad radices montis, et duo-
decim titulos per duodecim tribus Israel. 5. Misitque juvenes de filiis Israel, et obtulerunt ho-
locausta, immolaveruntque victimas pacificas Domino, vitulos. 6. Tulit itaque Moyses dimi-
diam partem sanguinis, et misit in crateras; partem autem residuam fudit super altare. 7. As-
sumensque volumen fœderis, legit, audiente populo; qui dixerunt : Omnia quæ locutus est
Dominus, faciemus, et erimus obedientes. 8. Ille vero sumptum sanguinem respersit in popu-
lum, et ait : Hic est sanguis fœderis quod pepigit Dominus vobiscum super cunctis sermonibus
his. 9. Ascenderuntque Moyses et Aaron, Nadab, et Abiu, et septuaginta de senioribus Israel,
10. et viderunt Deum Israel, et sub pedibus ejus quasi opus lapidis sapphirini, et quasi cœ-
lum, cum serenum est. 11. Nec super eos qui procul recesserant de filiis Israel, misit manum
suam, videruntque Deum, et comederunt, ac biberunt. 12. Dixit autem Dominus ad Moysen :
Ascende ad me in montem, et esto ibi; daboque tibi tabulas lapideas, et legem ac mandata
quæ scripsi, ut doceas eos. 13. Surrexerunt Moyses et Josue minister ejus; ascendensque
Moyses in montem Dei, 14. senioribus ait : Expectate hic donec revertamur ad vos. Habetis
Aaron et Hur vobiscum : si quid natum fuerit quæstionis, referetis ad eos. 15. Cumque ascen-
disset Moyses, operuit nubes montem, 16. et habitavit gloria Domini super Sinai, tegens
illum nube sex diebus; septimo autem die vocavit eum de medio caliginis. 17. Erat autem spe-
cies gloriæ Domini, quasi ignis ardens super verticem montis, in conspectu filiorum Israel,
18. Ingressusque Moyses medium nebulæ, ascendit in montem; et fuit ibi quadraginta diebus,
et quadraginta noctibus.

1. ASCENDE AD DOMINUM.] Ascenderat jam Moses ad Dominum in Sina, et ab angelo vice Dei mandante præcepta capitis 21. 22. et 23. audierat; sed descendere jussus fuit, ut leges has populo proponeret, quod licet hic taceat more Hebræo Scriptura, innuit tamen vers. 3. unde rursum jubetur hic ascendere, postquam scilicet habuerit responsionem et assensum populi de lege Dei observanda, idque ad hoc, ut in monte Sina legis tabulas, tanquam signum fœderis inter Deum et populum, ejusque quasi instrumentum et obsignationem accipiat : multa ergo hic præterit et silet Scriptura studio brevitatis, quæ interpreti aliunde supplenda sunt.

TU ET AARON, NADAB ET ABIU.] Hi duo ultimi erant filii seniores Aaronis, qui postea ignem alienum sacris et sacrificiis adhibentes, eo exusti sunt à Deo vindice, Levit. 10. 1.

ET SEPTUAGINTA SENES EX ISRAEL.] Putant aliqui hos septuaginta esse illos, in quos Moses suum regendi onus et spiritum partitus est, quosque præfecit populo, qui proinde et prophetabant; è quibus Eldad et Medad etiam absentes spiritum eumdem acceperunt. Sed hoc ab historia sacra est alienum : nam illi in sepulcris concupiscentiæ diu postea, non vero in Sinai delecti sunt, uti videre est Num. 11. 16. Non etiam hi septuaginta fuerunt decuriones, aut chiliarchæ omnes consilio Jethro constituti, de quibus Exodi 18. sed ex hisce (si tamen illi jam erant constituti), vel ex aliis etiam populi primoribus à Mose evocati sunt, ut cum in Sina comitantes, tabularum legis acceptionem sua præsentia decorarent.

ET ADORABITIS PROCUL] Deum in caligine, in cacumine montis Sina, per angelum se ostendentem et loquentem cum Mose.

2. SOLUSQUE MOYSES ASCENDET AD DOMINUM,] ad caliginem verticis Sina. Solus, inquam, Moses comitatus uno suo famulo Josue : septuaginta autem seniores cum Aarone, jussi sunt remanere inferne cum populo ad eum gubernandum.

3. VENIT ERGO MOYSES, ET NARRAVIT PLEBI OMNIA VERBA DOMINI.] Sane sine miraculo fieri

non potuit, ut vox Mosis à tot centenis millibus populi audiretur et intelligeretur; quod idem certius liquet in iterata promulgatione legis Deuter. 1. et Deuter. 29. vers. 10. et 11. Voluit autem Deus hæc præcepta sigillatim populo, id est Hebræis omnibus, proponi, antequam cum eis fœdus iniret et tabulis firmaret, ut ostenderet quàm humanitèr cum eis ageret, neque velle se eis legem ferre nisi assentientibus; deinde ut firmius eam retinerent, quam tam libere amplexi essent, neque ullam deinceps detrectandi haberent ansam.

JUDICIA,] leges judiciales cap. 21. 22. 23.

4. ÆDIFICAVIT ALTARE AD RADICES MONTIS, ET DUODECIM TITULOS PER DUODECIM TRIBUS ISRAEL.] q. d. Moses duodecim rudia saxa in titulos et statuas erexit; ut sacrificia hæc, quibus fœdus inter Deum et populum sanciebatur, pro duodecim tribubus offerri significaret. Unde et aliqui probabiliter putant ex duodecim hisce lapidibus ipsum altare fuisse constructum. Ita Abulensis et Cajet. licet Andr. Masius in Josue 8. n. 31. et alii contrarium sentiant.

5. MISITQUE JUVENES DE FILIIS ISRAEL, ET OBTULERUNT HOLOCAUSTA.] Chald. *misit primogenitos filiorum Israel*: hi enim in lege naturæ erant sacerdotes, necdum enim Aaron ordinatus erat sacerdos. Ergo principum Israelis filii primogeniti hæc sacrificia offerebant: licet S. Aug. q. 20. in Levit. hos putet fuisse filios Aaron, qui postea creati sunt sacerdotes.

VITULOS DUODECIM.] Expunge τὸ *duodecim* cum Rom. Hebr. Chald. et Septuag. cum enim plures essent primogeniti, nihil obstat quo minus plures victimas eos obtulisse dicamus. Apostolus Hebr. 9. vers. 19. addit hircos quoque tum oblatos fuisse.

6. TULIT ITAQUE MOYSES DIMIDIAM PARTEM SANGUINIS, ET MISIT IN CRATERAS; PARTEM AUTEM RESIDUAM FUDIT SUPER ALTARE.] Nota. Solebant veteres fœdera victimis et sanguine sancire. Unde Livius lib. 1. loquens de fœdere inter Romanos et Albanos inito: *Positis*, inquit, *fœderis legibus, aiebat fecialis: Populus Romanus prior non deficiet; si prior defecit, publico consilio, dolo malo: tu, illo die, Jupiter, populum Romanum sic ferito, ut ego hunc porcum hodie feriam, tantoque magis ferito, quanto magis potes, pollesque*: et Virgil. 8. Æneid. de Romulo et Tatio:

Armati Jovis ante aram, paterasque tenentes
Stabant, et cæsa jungebant fœdera porca.

Unde et putant nonnulli fœdus dictum à fœdo, scilicet animali, puta porco, qui in fœdere mactabatur, indeque phrasim manasse, qua fœdus ferire, percutere, icere dicimur. Idem et multo ante inter fideles, et veri Dei cultores usu receptum fuit. Hinc Gen. 15. vers. 9. 10. 17. Dominus in signum et confirmationem fœderis cum Abraham initi, jussit immolari bovem, arietem et capram, dividique per medium; quo facto lampas Deum significans per medias divisiones transiit, indicans ita dividendum fore qui fœdus rumperet. Vide Jerem. cap. 34. vers. 18. unde ברית *berit*, id est fœdus hebraice, plerique à בתר *batar*, id est dividere, per metathesin deducunt. Hinc Cyrillus lib. 10. contra Julianum sub finem, ex Sophocle docet apud posteriores id servatum, scilicet ut euntes per medium ignem, et ferrum manibus ferentes facerent juramenta. Idem factum est in hoc fœdere Dei cum Mose et Judæis: sanguis enim victimarum divisus est, ut significaretur eum, qui pactum violaret, simili modo sanguine violatam fœderis fidem luiturum: quia vero pactum feriebatur inter Deum et populum, oportebat ut tam Deus, quàm Israel sanguinem dividerent, eoque aspergerentur, et cum Deus sit incorporeus, ut sanguine aspergi non possit; hinc altare sacrificiorum ejus vice sanguine tinctum fuit.

Simili modo Christus Dominus novum fœdus et testamentum sancivit se ipso; et sanguine suo quasi victima, et sanguine victimæ fœderalis; præsertim quia hac victima et sanguine promeruit nobis redemptionem, gratiam, hæreditatem, et omnia bona quæ in hoc fœdere suo nobis promisit, ad Hebræos, cap. 9. 15. et seq. idque expressit in institutione Eucharistiæ, dicens: *Hic sanguis novi Testamenti*. Unde contra Sacramentarios validum pro veritate corporis Christi intorqueas argumentum: si enim vero sanguine vetus sancitum est fœdus, isque intelligitur cum dicitur hic vers. 8. *Hic est sanguis fœderis, quod pepegit vobiscum Deus*; utiqu et vero sanguine sancitum est fœdus novum; isque intelligitur, cum dicitur: *Hic est sanguis novi Testamenti*; hic enim vetus, novi et veri erat typus, ad quem certum est Christum in verbis jam dictis respexisse.

Dices: Christus vocat sanguinem novi Testamenti, non fœderis, uti suum vocat Moses hic; ergo dissimilis est hæc sanguinis lustratio.

Respondeo: Christus testamentum vocat fœdus testamentarium, adeoque fœdus et testamentum in Script. sæpe idem sunt, ut ostendi 1. Cor. 11. 25. Vide et dicta Hebr. 9. 19.

7. ASSUMENSQUE VOLUMEN FOEDERIS, LEGIT, AUDIENTE POPULO.] *Volumen* hoc erat libellus, quem recenter Deo dictante Moses in Sina scripserat, de quo, v. 4. qui continebat jam dicta Dei præcepta, universosque sermones Domini à c. 20. usque ad hoc c. 24. Legit ergo Moses hoc volumen continens præcepta Dei (hæc enim erant conditiones fœderis ineundi cum Deo) populo; populus deinde promisit se ea servaturum: Moses denique quasi fecialis, fœdus inter Deum et populum sanciens et confirmans, sanguine victimarum populum respersit.

8. ILLE VERO SUMPTUM SANGUINEM RESPERSIT IN POPULUM.] Sanguis in populum aspersus significabat sanguinem Christi in nos aspersum. Addit Apostolus, Hebr. 9. 19. nonnulla quæ hic subticet Moses; sic enim habet: *Accipiens sanguinem vitulorum et hircorum cum aqua, et lana coccinea et hyssopo, ipsum quoque librum et omnem populum aspersit*. Succincte enim hæc narrat Moses, quæ Paulus partim instinctu Spiritus sancti, partim ex consuetudine ritus legalis, quem in lustrationibus ejusmodi usurpari solitum, tum ex S. Scriptura; tum ex ipsa praxi didicerat, hæc ipsa supplevit et expressit; nam aquam sanguini misceri solitam in sacris aspersionibus, patet Exodi, 12. 22. Idem patet de cocco sive de lana coccinea, atque hyssopo, Num. 19. v. 6. et 18. Rursum, cum vitulis oblatos quoque fuisse hircos patet; quia hircus, utpote suo fœtore apte peccatum repræsentans, offerri solet pro peccato ut patet; Levit. 9. v. 3. et 15. Unde apte figurabat Christum, qui nostra peccata in se luenda suscepit.

Nota. In priscis Hebræorum lustrationibus aqua sanguini adhibebatur, ne sanguis concresceret, sed fieret liquidior et sparsilis, ideoque

aspersioni in tantum populum idoneus. Rursum, allegorice hæc aqua et sanguis victimarum figura erant et typus sanguinis et aquæ ex latere Christi effluentis, ac consequenter typus erant baptismi et Eucharistiæ; aqua enim baptismum, sanguis Eucharistiam repræsentat.

Secundo, in lustrationibus adhibebatur lana coccinea et hyssopus, ut ex eis fieret aspergillum; ad hoc enim peridonea sunt tum ob suam densitatem, tum ob vim retentivam quam habent; sunt enim humoris bibula æque ut spongia. Rursum, allegorice lana significabat candorem et innocentiam Christi, sive carnem Christi per se candidam, sed ob peccata nostra coccineam, id est sanguine passionis rubricatam.

Hyssopus vero typus erat, primo, charitatis et gratiæ Christi; est enim hyssopus natura sua calida: unde servit mysterio, suoque calore et fervore Spiritus sancti ardentissimos æstus, quibus ignescunt piorum mentes, denotat. Secundo, hyssopus typus erat humilitatis et humanitatis Christi, per quam Deus nostram superbiam, aliaque peccata sanavit; est enim hyssopus herba humilis, et, ut docet Dioscord. lib. 3. c. 28. medetur pulmonis tumori, qui superbiæ est symbolum, ut annotavit Rupertus.

10. Et viderunt Deum Israel,] non per essentiam, sed per umbram, id est in specie aliqua sensibili, quam Dei voluntas elegit, et humana fragilitas ferre potuit. Unde Chaldæus vertit, *et viderunt gloriam Dei Israel.* Longius abeunt Septuag. qui nomen aliud remotius subaudiunt, scilicet *locum: Et viderunt locum,* inquiunt, *ubi stetit Deus Israel.* Idque ut obvolvant hanc Dei visionem, ne putentur hi seniores Deum in sua essentia et forma divina vidisse.

Quæres in qua forma hic se videndum Deus, id est Angelus vice Dei, senioribus exhibuerit? Resp. Abul. Deum hic apparuisse in forma nubis lucidæ, intra quam Dei majestas latere videbatur, ita ut rudes Judæi putarent in hujus nubis infima parte consistere pedes Dei; in parte vero superiori versus cœlum cæterum corpus, et hoc respectu dici hic sub pedibus Dei, id est sub infima parte nubis, in qua credebantur esse pedes Dei, fuisse quasi opus lapidis sapphirini; quod enim forma hominis, aut animalis, alteriusve rei hic Deus non apparuerit, patet ex Deut. 4. 15. ubi dicitur: *Non vidistis aliquam similitudinem in die, qua locutus est vobis Dominus de Horeb, in medio ignis; ne forte decepti faciatis vobi sculptam similitudinem,* etc.

Alii tamen, ut Lyran. Cajet. Prado in Ezech. 1. verius censent Deum hic humana forma, nimirum specie magnifici principis, et regis legislatoris sese ostendisse; unde in Hebræo pro *Deum* non est nomen Dei tetragrammaton, sed est *Elohim*, quod Deum qua principem et judicem significat; hinc et visus est Deus hic habere pedes, et sub pedibus habere scabellum sapphirinum: voluit enim Deus hac specie et legislatoris majestatem et timorem senioribus, et per hos populo demonstrare et imprimere. Addit Hieron. Prado in c. 1. Ezech. et alii nonnulli, Deum hic apparuisse tam senioribus, quam Mosi specie humana currui Cherubim, quem quatuor animalia, puta quatuor Cherubim, bovis, aquilæ, leonis et hominis speciem habentes, stipabant, insidentem: qua specie Deum vidit Ezechiel. c. 1. et S. Joan. Apoc. 4. ita ut ad hujus speciei et visionis exemplum ac formam Moses fabricarit arcam, et Cherubim quasi currum gloriæ Dei; non est enim dubium quin horum typum Mosi in Sina ostenderit Deus, ut secundum illum illa fabricaretur; hoc enim est quod dicitur c. 25. v. ult. *Fac secundum exemplar quod tibi in monte monstratum est.* Sed de hoc plenius dicam, c. 25. 18.

Allegorice, species hæc humana Dei legislatoris veteris, significabat incarnationem Verbi legislatoris novi. Ita Lyran. et alii.

Ad argumentum Abulens. Resp. Deut. 4. sermonem esse non de hac visione secreta et privata, quæ facta est Mosi et senioribus, sed de publica, quæ facta est toti populo, cum Deus illi ex Sina promulgaret Decalogum, cap. 19. 18. et c. 20. 18. populus enim pronus erat ad idololatriam; unde noluit illi Deus se exhibere specie aliqua hominis vel animalis, ne illius formaret idolum: hoc autem periculum non erat in Mose et senioribus, utpote viris sapientibus et selectis. Unde constat ex c. 25. v. ult. Deum de facto Mosi exhibuisse ideam arcæ, Cherubim, totiusque tabernaculi.

Et sub pedibus ejus.] Deus enim apparebat hic quasi homo et princeps magnificus. Nota. In Scriptura tribuuntur Deo membra hominis, non quod revera Deus habeat corpus, ut voluerunt Anthropomorphitæ, sed ut hominum phantasiæ et sensibus se accommodet; utque mysticum et spiritale quid, eis apte respondens, significet. Unde S. August. epist. 111. quæ est de videndo Deo, sic ait: *Alas cum in Deo audimus, protectionem intelligimus; cum manus, operationem; cum pedes, præsentationem; cum oculos, visionem; cum faciem, notitiam qua innotescit.* Et ibid. citat sanctum Hieronymum in psal. 93. dicentem: *Deus totus oculus est, quia omnia videt; totus manus est, quia omnia operatur; totus pes est, quia ubique est. Ergo videte quid dicat: Qui plantavit aurem, non audiet? aut qui finxit oculos, non considerat? Et non dixit: Qui plantavit aurem; ergo ipse aurem non habet: Qui finxit oculos; ergo ipse oculos non habet. Sed quid dixit? Qui plantavit aurem, non audiet? qui finxit oculos, non considerat? membra tulit, efficientias dedit.* De his fuse agit in libro de Essentia divinitatis, et divus Thomas, 1. p. q. 3. a. 1.

Et sub pedibus ejus quasi opus lapidis sapphirini, et quasi coelum cum serenum est.] q. d. Sub pedibus Dei apparebat quasi pavimentum ex sapphiro constratum. Signabatur hoc symbolo splendidissima et præstantissima Dei majestas, quæ omnem cœli et gemmarum fulgorem et splendorem longe transcendit, et pedibus premit. Est enim *sapphirus gemma gemmarum*, inquit Abulensis. *Unde apud Gentilium deos in magna fuit sapphirus reverentia; quod sine eo responsa non dabantur.* Et Pierius, hieroglyph. 41. *Sapphirus*, ait, *apud veteres magna semper in veneratione fuit; siquidem per eum imperium et summum sacerdotium significari manifestum est.* Unde Ælianus, l. 14. 34. docet, apud Ægyptios summum sacerdotem (qui et supremus erat judex) gestare solitum collo appensam imaginem è sapphiro, quæ appellabatur *Veritas.* Modo quoque summus Pontifex cuilibet Cardinali recens creato sapphirum mittit. Et Rueus, qui asserit: *Supremam olim sapphirum apud homines auctoritatem habuisse, et apud divos gratiam, ipsa perhibet antiquitas.* Sapphirus enim pulcherrimus est; quia aureis punctis quasi stellis coilucet. Unde hebr.

vocatur ספיר *sappir*, à ספר *sepher*, id est à numero, scilicet stellarum; vel, ut S. Hieron. à שפיר *scaphir*, id est pulcher. Rursum, sapphirus valet *contra melancholiam, et quartanam, et humores melancholicos*, teste Avicenna, Alberto Magno, et Mathiolo, l. 5. 66. Denique sapphirus, ait Galenus et Dioscorides, *percussis à scorpione haustus prodest, et contra intestinas exulcerationes bibitur, et ruptas membranas cogit, et excrescentia in oculis pustulasque inhibet.* Sapphirus ergo vigoris et lætitiæ divinæ est sympolum.

Anagogice, hæc regni cœlestis, in quo nobis Deus promittitur, soliditatem, puritatem et altitudinem adumbrabant. Ita Rupertus, et sanctus Augustinus quæst. 102. Sapphiri enim color est cæruleus, aureis stellulis conspersus, ita ut cœli ipsius speciem referat. Jam cæruleus color, quem in cœlo suspicimus, nihil est aliud. quam altissimæ lucis profunditas: hic ergo apte immensum deitatis, quasi lucis incomprehensibilis pelagus, in cujus conspectu et cogitatione, humanæ mentis acies videtur plane evanescere, significat. Rursum, significat beatitudinis divinæ serenitatem et æternitatem.

Allegorice, scabellum hoc Dei sapphirinum significabat claritatem purissimam B. Virginis, in qua quasi in scabello sedere dignatus est Dei Filius, dum in ea conceptus et natus est. Ita R. Moses et R. Haccados apud Galatin. l. 7. c. ult.

In Hebræo et Septuag. pro *lapidis* est *lateris*; habent enim, *et sub pedibus ejus quasi opus lateris sapphirini.* Verum later hic pro lapide sumitur; unde Vatabl. Chald. R. David, et alii hic vertunt, *quasi opus lapidis sapphirini.* Hic ergo later erat lapis, id est gemma, quoad naturam et splendorem; idem vero erat et later, quoad formam quadratam, vel potius quadrangulam; erat enim hic imago propitiatorii futuri.

Adde: lapis hic apparebat esse later, quoad candorem; inde enim *later* hebr. vocatur לבנה *lebena*, id est albus, eo quod in fornace coctus albescat. Denique per laterem, inquit R. Salomon, significabat Deus se memorem esse afflictionis Hebræorum in latere et luto Ægyptio, eamque jam in sapphirum commutasse. Denique ex hoc loco tradunt vel conjiciunt Hebræi, tabulas lapideas, quibus Deus legem inscripsit, fuisse ex sapphiro, uti dicam; c. 31. v. ult.

11. Nec super eos qui procul recesserant de filiis Israel, misit manum suam, videruntque Deum, et comederunt ac biberunt.] Ita legunt Romana, omniaque alia exemplaria, præter Complutensia, quæ perperam legunt: *Necnon super eos*, etc. contrario sensu. Sensus est: Super seniores qui à plebe recesserant, et cum Mose ascenderant in montem, non misit Deus manum suam, id est, Deus non percussit, non læsit principes Israel qui illum viderant; biberunt enim et comederunt postea, quasi læti et exultantes hac augusta et delectabili visione Dei, quod argumentum fuit illos non fuisse à Deo occisos, aut læsos, cum tamen scriptum sit: *Non videbit me homo, et vivet.* Unde olim communis fuit sensus et timor, eum qui Deum videret, à Deo morte percutiendum esse; cujus rei exemplum est in Manue Judic. 13. 22. et in populo audita lege; Deut. 5. 24. Recte ergo dicit hic Moses, seniores hos Deum vidisse, et tamen non esse mortuos aut læsos. Unde Chald. vertit: *Principibus autem filiorum Israel nullum fuit incommodum;* vox enim Hebræa אצילי *atsile*, significans separatos et procul recedentes, significat etiam magnates et principes, qui à plebe honore et gradu separati sunt. Jam *mittere manum* super aliquem significat percutere, vel lædere aliquem. Chaldæum sequitur Vatabl. et passim recentiores. q. d. Moses plebi, et iis qui cum plebe erant non fuit fas videre Deum in effigie aliqua sensibili, ne ejus idolum sibi fabricarent; senioribus vero à plebe separatis, et, ut Septuag. vertunt, *electis filiorum Israel*, fas fuit ita Deum videre; hi enim erant viri prudentes, fideles, constantes, et timentes Deum. Aliter hæc explicat Abulens. videlicet sic: Seniores populi viderunt Deum Israel, nec tamen Deus ipse misit manum suam super eos qui longe recesserant; id est, nec a populo longe remoto occultavit se, sed potius ei se manifestavit, uti et senioribus; *ponere* enim *manum* subinde apud Hebræos significat occultare, uti patet Exodi, 33. 22. Verum hic sensus remotior est et obscurior; prior ergo est genuinus.

13. Ascendens Moyses in montem Dei,] puta in altiora montis Sina: unde postea ad ipsum ejus cacumen, tabulas legis accepturus, septimo die evocatus est. Ita Hugo.

Et Josue minister ejus.] Vide hic Mosen uno ministro contentum. Igitur Moses populi princeps, dux, legislator et pontifex in principatu pauperem egit vitam, uno ministro utens Josue; noluit ergo famulorum, equorum, rhedarum turbam. Eodem quoque cibo, imo eadem portione cibi qua cæteri Hebræi, puta uno gomor manna, dietim vixit, ut daret posteris et principibus exemplum modestiæ, frugalitatis, continentiæ, qua populo se æquarent, quoad possent, nec eos gravarent tributis ad proprium luxum; neque inter eos ambitiose se extollere, eisque superbe dominari satagerent.

14. Senioribus ait: Expectate hic.] Hic scilicet, cum populo; τὸ enim *hic* ample accipitur, et forte digito ostendebat Moses ipsa castra populi. q. d. Suffecerit, ô senes, vos hucusque me comitatos esse, et adorasse Dominum; hic subsistite, ne ascendatis mecum, sed redite ad castra, ut populo præsitis, eumque in officio contineatis; in castris enim paulo post Aaron vitulum populo conflavit, ideoque à Mose, qui solus cum Josue descendebat de monte, inventus et increpitus est.

Si quid natum fuerit quæstionis, referetis ad eos.] Hebr. *vir verborum*, id est causarum, vel litium, qui videlicet causam aliquam vel litem habet, hic *accedet coram eis*, puta coram Hur et Aaron, ut illi causam decidant: populus ergo è castris ad seniores, hi ad Hur et Aaron, quæstiones exortas Mose absente referre hic jubentur.

16. Et habitavit gloria Domini super Sinai.] *Gloria*, id est majestas Domini patefaciens se per spectra admiranda, puta caliginem et ignem.

Tegens illum nube sex diebus.] Voluit Deus per hos sex dies Mosen abstrahi, et emundari ab omni terrena cogitatione et cura, speque et oratione elevari ad supernorum contemplationem, itaque ad Dei, vel angeli potius, colloquium præparari

17. Erat autem species gloriæ Domini, quasi ignis ardens.] Τὸ *quasi*, hic non similitudinem, sed rei veritatem significat, uti et Joan. 1. 14. *Vidimus eum quasi unigenitum.* Et 1. Cor. 3. 15. *Salvus erit, sic tamen quasi per ignem.* Et 1. Petri 2. 13. *Sive regi quasi præcellenti;* hic ergo erat vera species ignis, verusque ignis.

Alia est hæc visio ab ea seniorum, v. 10. Hic enim omnis populus speciem tantum ignis vidit, uti et c. 20. 18. Nubes ergo totum tegebat montem, sed in ejus cacumine ignis species, quæ Dei erat index, eminebat, mansitque hæc visio integros 40 dies, quibus in monte fuit Moses, idque ne Israelitæ de ejus reditu desperarent.

18. INGRESSUSQUE MOYSES MEDIUM NEBULÆ ASCENDIT IN MONTEM.] Relicto Josue in monte, Moses altius in cacumen montis ascendit, cum angelo Dei vices gerente collocuturus, et tabulas legis accepturus.

Tropologice, qui Deum quærit, et cum eo colloqui cupit, ad nebulam, id est ad cordis secretum se recipiat, omnia quæ videntur contemnat, alta petat, mentem ad invisibilia transferat. Ita Nycenus et Rupertus.

Ita in Vitis Patrum, l. 6. sub finem, dicunt seniores: *Quando intrabat Moses in nube, cum Deo loquebatur; quando autem exibat de nube, cum populo: Sic et monachus, quando in cella sua est, cum Deo loquitur; egrediens autem de cella, cum dæmonibus est.* Rursum, l. 5. c. 7. n. 38. dicit senex: *Cella monachi est caminus ille Babylonis, ubi tres pueri Filium Dei invenerunt; sed et columna nubis est, ex qua locutus est Deus Mosi.* Aurea vero est illa B. Nili, qui fuit discipulus sancti Chrysostomi, sententia: *Imperforabilis manet à sagittis inimici, qui amat quietem; qui autem miscetur multitudini, crebra suscipiet vulnera.*

ET FUIT IBI QUADRAGINTA DIEBUS.] Additur Deut. 9. 9. Mosen quadraginta illis diebus nihil comedisse, nihil bibisse; vivebat enim Moses tunc verbo et colloquio Dei, atque Dei virtute eum sustentante. Totidem diebus expectans reditum Mosis, mansit Josue in suo illo loco (unde ad cacumen evocatus discesserat ab eo Moses) contemplationi, ut par est credere, Mosis exemplo, deditus; sed an Josue, similiter ac Moses, sine cibo et potu quadraginta diebus vixerit, incertum est. Censet Abulens. Josue manna inibi cadente, et torrente, qui Deut. 9. 21. de monte descendere dicitur, alitum fuisse.

Putant aliqui Mosen præter sex dies, de quibus, v. 16. insuper alios quadraginta dies in monte cum Deo fuisse, ita ut universim ibi fuerit quadraginta sex diebus. Sed verius est eum omnino tantum quadraginta diebus in monte fuisse, idque colligitur ex Deut. 9. v. 9. 11. et 18. Sex ergo dies, de quibus v. 16. comprehenduntur inter hos quadraginta.

Nota. *Quadraginta* numerus in Scriptura frequens et sacer est jejunio Mosis, Eliæ, Christi. Rursum, 42 mansionibus, sive stationibus Hebræorum in deserto, ad hæc 40 annis peregrinationis in eodem, quibus jugiter cibo terreno carentes, cœlesti manna sunt aliti, usque dum venerunt ad terram promissionis: sicuti Christiani 40 diebus jejunii àd resurrectionem tendunt; qui jejuniorum dies, ob veterem illam peregrinationis et stationum Hebræorum in deserto figuram, stationes etiam à Patribus appellantur, uti à Cassiano, collat. 21. c. 28. et 29. ubi et Quadragesimam vocat anniversariam decimam, quia scilicet ipsa est decima pars anni, itaque per eam quasi decimas anni Deo dependimus. Ita etiam vocantur ab Herma, qui et Pastor dicitur, l. 3. c. 5. *Quid est,* inquit, *jejunium? Est statio;* quia est quasi status dies ad jejunandum; et ab Ambrosio, serm. 25. *Stationes,* inquit, *vocantur jejunia, quod stantes et commorantes in eis, inimicos insidiantes repellimus;* et à Tertull. l. de Orat. in fine, ubi ait: *Statio solvenda est accepto corpore Domini* (Olim enim pene quotidie conveniebant Christiani vespere ad orationem, quasi ad stationem, in eaque jejuni cœnam Christi peragebant, ac communicabant; jejunabant enim usque ad vesperam, puta usque ad cœnam Eucharistiæ). *Quod si statio, de militari nomen accipit* (*nam et militia Dei sumus*) *utique nulla tristitia aut lætitia castris obveniens, stationes militum rescindit; nam lætitia libentius, tristitia sollicitius administrabit disciplinam.* Ita Tertull. idem lib. de Jejunio: *Quartæ,* inquit, *sextæque feriæ stationes,* id est jejunia. Vide notationem Pamelii in librum Tertulliani de Oratione in fine.

Ita Simeon Stylites, qui perdius et pernox octoginta annos in columna stetit, viginti octo Quadragesimas integras sine ullo cibo aut potu transegit, ut merito portentum orbis, nec tam homo quam angelus esse visus sit. Sed plures audi, eosque homines: Lucianus in Philopatro testis est, Christianos sic solitos servare jejunium Quadragesimæ, ut decem soles sine cibo transigerent. Gregor. Nazianzen. ad Hellenium scribit plures ex monachis in Ponto fuisse, qui totos viginti dies et noctes cibo abstinerent, dimidium Christi et Mosis jejunium imitantes, ex eisque unum sibi subditum fuisse testatur. Sanctus Augustinus, epist. 86. ad Casulanum, tradit se aliquos novisse, qui ultra hebdomadam perpetuum servarent jejunium, additque: *Ad ipsum quadragenarium numerum pervenisse quemdam, à fratribus fide dignis nobis asseveratum est.* S. Hieron. epist. 7. ad Lætam, de institutione filiæ, prohibens in tenella ætate onera abstinentiæ: *In Quadragesima tamen,* inquit, *continentiæ vela pandenda sunt, et tota aurigæ retinacula equis laxanda properantibus.* Idem scribens ad Marcellam de Asella: *Cum,* inquit, *per omnem annum jugi pasceretur jejunio, biduo triduoque sic permanens; tum vero in Quadragesima navigii sui vela tendebat, omnes pene hebdomades vultu lætante conjungens, itaque ad quinquagenariam pervenit ætatem, ut non doleret stomachum, non viscerum cruciaretur injuria.* Justinianus imperator duram agebat in Quadragesima vitam: *Per duos dies cibis abstinebat; cibi appetens, vinum, panem, et id genus alia cibaria abesse voluit; brassicam solum, et agrestes herbas sale et aceto maceratas edebat; in potu aqua erat sola, neque his ad saturitatem utebatur; sed petitam cibum paulisper degustatum mox dimisit, non eo sumpto qui naturæ satis erat,* inquit Procopius, l. 1. de Ædific. Justiniani imperatoris; atque ita jejunio armatus Persas, Gothos, Wandalos, et alios barbaros superavit. Prisci monachi in Quadragesima in eremum secedebant, toti jejuniis et contemplationibus intenti, uti narrat Zozymas in Vita S. Mariæ Ægypt. S. Franciscus præter Quadragesimam paschalem, duplicem aliam jejunabat: unam ante festum Assumptionis, in honorem B. Virginis; alteram post illud festum, in honorem SS. Angelorum: unde in fine hujus jejunii præmii loco, sacra Christi stigmata, per Seraphim sibi impressa, accepit. Ita S. Bonaventura in ejus Vita.

Quadragesimam transigebant monachi Tabennesiotæ cibis igne non coctis; Paulus Abbas Galata cum sextario lentis et vasculo aquæ; Ado-

lius post quinque tantum dies comedens; Macarius Alexandr. nihil comedens præter pauca cruda crambes folia die Dominico, nunquam genu flectens, nunquam accubans, semper stans. Ita habetur in Vitis Patrum.

Symbolice Beda : Fuit, inquit, Moses cum Domino quadraginta diebus; ut hoc numero disceret, quod illi tantum Decalogum implere possint, quos Evangelicæ gratia veritatis, quatuor describenda libris (Evangeliis) juvaret; quater enim ducta in decem faciunt quadraginta. Rursum, hoc numero quadraginta significabantur decem præcepta, quæ hisce quadraginta diebus Moses à Deo accepit, in quatuor mundi plagas, id est omnes gentes, tempore Evangelii divulganda.

CAPUT VIGESIMUM QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Jubet Deus fieri arcam, v. 10. et propitiatorium cum duobus Cherubim, v. 17. Secundo, mensam panum propositionis, v. 23. Tertio, candelabrum septiceps ex talento auri, v. 31.

Nota. Triplices fuerunt leges veteris Testamenti, scilicet morales, judiciales, et cæremoniales : morales præscripsit Deus, c. 20. judiciales, c. 21. 22. 23. cæremoniales hic incipit præscribere.

Hoc ergo capite cum tribus sequentibus, describitur forma tabernaculi cum suis vasis, suaque suppellectile. De tabernaculo hoc vide Abulensem hic, Bedam et Richardum Victorin. lib. de Tabernaculo, et exacte Riberam l. 5. de Templo, ac Vilalpando in descriptione Templi.

1. Locutusque est Dominus ad Moysen, dicens : 2. Loquere filiis Israel,
ut tollant mihi primitias ab omni homine qui offeret ultroneus, accipietis
eas. 3. Hæc sunt autem quæ accipere debetis : Aurum, et argentum,
et æs, 4. hyacinthum et purpuram, coccumque bis tinctum, et byssum,
pilos caprarum, 5. et pelles arietum rubricatas, pellesque ianthinas, et
ligna setim : 6. oleum ad luminaria concinnanda : aromata in unguentum,
et thymiamata boni odoris : 7. lapides onychinos, et gemmas ad ornan-
dum ephod, ac rationale. 8. Facientque mihi sanctuarium, et habitabo in medio eorum :
9. juxta omnem similitudinem tabernaculi quod ostendam tibi, et omnium vasorum in cultum
ejus; sicque facietis illud : 10. Arcam de lignis setim compingite, cujus longitudo habeat duos
et semis cubitos : latitudo, cubitum et dimidium : altitudo, cubitum similiter ac semissem.
11. Et deaurabis eam auro mundissimo intus et foris; faciesque supra, coronam auream per
circuitum : 12. et quatuor circulos aureos, quos pones per quatuor arcæ angulos; duo circuli
sint in latere uno, et duo in altero. 13. Facies quoque vectes de lignis setim, et operies eos
auro. 14. Inducesque per circulos qui sunt in arcæ lateribus, ut portetur in eis : 15. qui sem-
per erunt in circulis, nec unquam extrahentur ab eis. 16. Ponesque in arca testificationem
quam dabo tibi. 17. Facies et propitiatorium de auro mundissimo; duos cubitos et dimidium
tenebit longitudo ejus, et cubitum ac semissem latitudo. 18. Duos quoque Cherubim aureos
et productiles facies, ex utraque parte oraculi. 19. Cherub unus sit in latere uno, et alter in
altero. 20. Utrumque latus propitiatorii tegant expendentes alas, et operientes oraculum,
respiciantque se mutuo versis vultibus in propitiatorium quo operienda est arca, 21. in qua po-
nes testimonium quod dabo tibi. 22. Inde præcipiam, et loquar ad te supra propitiatorium, ac
de medio duorum Cherubim, qui erunt super arcam testimonii, cuncta quæ mandabo per te
filiis Israel. 23. Facies et mensam de lignis setim, habentem duos cubitos longitudinis, et in
latitudine cubitum, et in altitudine cubitum ac semissem. 24. Et inaurabis eam auro purissimo;
faciesque illi labium aureum per circuitum, 25. et ipsi labio coronam interrasilem altam qua-
tuor digitis; et super illam, alteram coronam aureolam. 26. Quatuor quoque circulos aureos
præparabis, et pones eos in quatuor angulis ejusdem mensæ per singulos pedes. 27. Subter co-
ronam erunt circuli aurei, ut mittantur vectes per eos, et possit mensa portari. 28. Ipsos
quoque vectes facies de lignis setim, et circumdabis auro ad subvehendam mensam. 29. Para-
bis et acetabula, ac phialas, thuribula, et cyathos, in quibus offerenda sunt libamina, ex auro

purissimo. 30. Et pones super mensam panes propositionis in conspectu meo semper. 31. Facies et candelabrum ductile de auro mundissimo, hastile ejus, et calamos, scyphos, et sphærulas ac lilia ex ipso procedentia. 32. Sex calami egredientur de lateribus, tres ex uno latere, et tres ex altero. 33. Tres scyphi quasi in nucis modum per calamos singulos, sphærulaque simul, et lilium : et tres similiter scyphi instar nucis in calamo altero, sphærulaque simul, et lilium. Hoc erit opus sex calamorum, qui producendi sunt de hastili : 34. in ipso autem candelabro erunt quatuor scyphi in nucis modum, sphærulæque per singulos, et lilia. 35. Sphærulæ sub duobus calamis per tria loca, qui simul sex fiunt procedentes de hastili uno. 36. Et sphærulæ igitur et calami ex ipso erunt, universa ductilia de auro purissimo. 37. Facies et lucernas septem, et pones eas super candelabrum, ut luceant ex adverso. 38. Emunctoria quoque, et ubi quæ emuncta sunt extinguantur, fiant de auro purissimo. 39. Omne pondus candelabri cum universis vasis suis habebit talentum auri purissimi. 40. Inspice, et fac secundum exemplar quod tibi in monte monstratum est.

2. Tollant mihi primitias.] Quia prima fuit hæc communis Hebræorum oblatio, quæ facta est pro fabrica tabernaculi.

Aliter Theodor. q. 70. et Abulens. *primitias*, inquiunt, id est prima et præstantissima ; hæc enim Deo offerenda sunt.

Qui offeret ultroneus.] Hebr. *quem spontaneum et liberalem fecerit cor suum.*

4. Hyacinthum.] Proprie Hyacinthus est genus violæ : inde gemmam significat violæ colore similem ; hæc enim hyacinthus dicitur. Tertio, significat lanam hyacinthini, id est violacei et cœlestis coloris, quæ lana veteribus in deliciis fuit. Unde Homerus in Odyssæa, 4. loquens de Helena ait :

At super ipsum colus extensa est ἰοδνεφές.

id est *violaceam lanam habens.* Hic passim hyacinthus lanam hanc violaceam significat.

Tropologice, hyacinthus cœlestem mentem et conversationem repræsentat. Hinc Ecclesia, et sancta quælibet anima, calceatur calceo violaceo, id est cœlesti. Ezech. 16. 9. *Calceavi te ianthino*, vel, ut Septuag. *hyacinthino*, id est violacei et cœlestis coloris, calceo ; ut hoc symbolo significaret Deus, Sanctorum, qui in Ecclesia sunt, conversationem esse cœlestem. Ita calceatus ianthino S. Paulus, ac mentis pedibus cœlos et sidera calcans, dicebat : *Nostra conversatio in cœlis est.* Ita calceatus S. Hieron. dicebat illud Socraticum : *Æthera conscendo, et solum hoc cœlumque despicio.* Nam, ut ait Apostolus : *Jam non estis hospites et advenæ, sed estis cives Sanctorum, et domestici Dei.* Et iterum : *Accessistis ad Sion montem, et civitatem Dei viventis, Jerusalem cœlestem, et multorum millium angelorum frequentiam, et Ecclesiam primitivorum, qui conscripti sunt in cœlis, et judicem omnium Deum, et spiritus justorum perfectorum, et Testamenti novi mediatorem Jesum*, Hebr. 12. v. 22. Quare S. Martinus, uti in vita, ita et in morte cœlum assidue suspiciens, cum in ardente febri supinus vultu in cœlum erecto jaceret, rogarentque discipuli, ut converso corpore tantisper, dum vis morbi remitteret, pronus conquiesceret : *Sinite*, inquit, *me cœlum potius quam terram aspicere, ut suo jam itinere iturus ad Dominum spiritus dirigatur.* Oculis ergo ac manibus in cœlum semper intentus, invictum ab oratione spiritum non relaxabat. Quare merito de eo canit Ecclesia : *Martinus Abrahæ sinu lætus excipitur; Martinus hic pauper et modicus, cœlum dives ingreditur, hymni cœlestibus honoratur.*

Pari modo S. Stephanus inter crepitantium saxorum turbines interritus : *Video*, inquit, *cœlos apertos, et Jesum stantem à dextris virtutis Dei*, et mox exclamans : *Domine Jesu, suscipe spiritum meum*, ad eum in cœlum coronandus evolavit.

Et purpuram.] Purpura piscis est, vel potius concha, cujus sanguine tingunt lanam, quæ hoc rubeo colore nigricante infecta, inde pariter purpura dicitur : ex qua olim fiebant, et etiamnum fiunt regiæ vestes ; unde et ejus usus fuit hic in tabernaculo.

Cabalistæ, ut refert Valverdius in alphabeto Salomonis, notant ארגמן *argaman*, id est purpura, ex quatuor primis litteris esse compositum, à quibus quatuor angelorum nomina initium sumunt, nempe Raphael, Gabriel, Michael, Nuriel ; quæ asserunt eorum animalium esse nomina, quæ vidit Ezechiel, c. 1. Eo enim splendore, veluti regali purpura amiciebatur Deus, juxta illud : *Amictus lumine sicut vestimento.* Vide quam facile angelos suos hi nugarum textores ex purpura contexant, facilius utique quam aranea suam telam pertexat !

Coccumque bis tinctum.] Coccus est granum tinctorium (unde et granum subinde vocatur), nascens ex frutice fullonia, quæ illici similis est : hoc granum intra se progignit vermiculum rubei coloris, ejus sanguine rubricantur lanæ, quæ idcirco coccus, et hebr. vermis, vel vermiculus vocantur. De hoc vermiculo, sive cocco, dicitur Isaiæ, 1. 18. *Si fuerint peccata vestra rubra quasi vermiculus.* Solebat autem lana, ut magis puberet, bis hoc sanguine vermiculi imbui, scilicet primo, cum adhuc tantum esset lana ; et secundo, cum nendo in fila esset deducta : unde dicebatur bis tincta, et hebraice תלעת שני *tolaat scani*, id est coccus vel vermiculus iteratus. Hinc etiam τὸ *scani*, unde positum, coccum bis tinctum seu dibaptum significat, quem Septuag. διπλοῦν, id est duplum vocant.

Et byssum.] Byssus, inquit Hieron. Prado in Ezech. 16. 10. pag. 186. est linum candidissimum et mollissimum, sive est lanugo arboris, quæ medium quid est inter lanam et linum ; nam origine est linum, mollitie vero est lana, et texta linum refert, ait Pollux : est, inquam, lanugo arboris nuci inclusa, quam vulgo gossypium vel xylon, Flandri et Galli *coton* vocant,

ex qua fiebat tela gossypina sive byssina, in Ægypto et Palæstina; et etiamnum fit in Creta, Sicilia et Hispania. Ita ex Polluce et Plinio, l. 10. cap. 1. Prado loco jam citato.

Unde notat secundo, Prado ibidem hanc lanuginem, puta gossypium, sive byssum, tinctam fuisse colore aliquando purpureo, illamque vocari hic purpuram, aliquando ianthino, eamque vocari hic hyacinthum, aliquando coccineo, eamque vocari hic coccum; byssum vero esse et vocari, cum nullo colore tingitur, sed nativo suo candidissima æque ac mollissima est. Probat id ipse ex Deut. 22. v. 11. ubi vetatur, ne tela fiat ex lana et lino; ergo hic in cortinis et vestibus tabernaculi, non potuit lana lino intexi; ac consequenter byssus hæc tabernaculi non fuit linum, sed lana sive gossypium jam dictum. Secundo, si byssus fuit linum, lana inde confecta non fuisset tersa et pura; nec enim fila ex lino ita bibunt succum hyacinthi, vel purpuræ ut luceant; ita autem bibit lana sive gossypium, quod colore saturatum splendescit.

Verum, byssum à gossypio distinguit Plinius, l. 19. cap. 1. ubi cum primum egisset de lino gossypino, postea agit de lino byssino, tanquam de re diversa; ergo byssus hæc non fuit lanugo gossypii. Rursum, byssus hic vocatur linum, ut patet c. 39. 28. in Hebræo: coccus autem, hyacinthus et purpura fuerunt lana, uti omnes interpretes docent, imo Script. ipsa plane byssum ab hyacintho, cocco et purpura distinguit; ergo alia byssi, alia trium reliquorum fuit materia, puta byssi materia fuit linum; aliorum vero materia fuit lana.

Dico ergo byssum hic non esse bombycinum, quod à vermibus, puta bombycibus, netur, quod vulgus jam byssum et sericum vocat; non etiam esse gossypium, uti jam ostendi; sed esse genus candidissimi et subtilissimi lini, adeoque optimum linum esse byssum; optimum autem linum est, ait Plinius, in quo est primo, eximius candor et splendor; secundo, mira tenuitas; tertio, æqualis fili densa nervositas et constantia. Hujusmodi linum, quacumque ex provincia sit, byssus erit, inquit Alcazar in Apocal. 1. 13. notat 11. hoc enim pretiosum est: unde Achaica byssus auri pondere vendebatur; et Judaica byssus Achaica fuit præstantior, inquit Pausanias. Byssus ergo hæc erat linum nascens in Ægypto, et Palæstina, in plantæ cujusdam folliculis (qui similes sunt folliculis papaverum) indeque ferunt fieri telam, quæ instar amianti igne non consumitur, sed purgatur (unde et Plinius byssum hanc comparat asbesto lapidi, qui ardet et non comburitur) quæ etiamnum hodie Venetis nota est, similisque est candore et subtilitate telæ nostræ Cameracensi. Ita Delrio in Genes. 43. 42. et alii.

Hinc hebraice byssus hæc vocatur שש *sces*, id est candidissima: unde et marmor vocatur *sces*, Esther 1. 6. quia est candidissimum; latine vero et græce vocatur byssus ab Hebræo בוץ *buts*. Hinc etiam byssus hæc, quia erat subtilissima, fuit retorta et duplicata, ut habent Septuag. hic et Hebræa, et noster Interpres in sequentibus.

Ad argumenta Prado respondeo, Deut. 22. tantum privatis vetari, ne faciant vestem ex lana et lino; non autem sacerdotibus ad publicum Dei cultum. Rursum vetari, ne in tela vel panno misceantur fila lanea et linea in subtegmine; hic autem illa non miscebantur in subtegmine: nam stamen erat byssinum; subtegmen vero erat laneum, puta hyacinthinum, coccineum et purpureum.

Quæres quid hæc quatuor, puta byssus, coccus, purpura et hyacinthus, ex quibus factum est tabernaculum, symbolice et mystice significent?

Resp. significant quatuor elementa totumque mundum; hujus enim typus erat tabernaculum. Nam byssus significat terram, quia ex ea gignitur; purpura significat mare, quia maris cochleolis tingitur; hyacinthus significat aerem, quia aerii est coloris; eadem de causa coccus significat ignem et ætherem: omnia enim hæc majestatem Dei repræsentant, et monent qua reverentia et puritate tabernaculum et templum sit adeundum. Secundo, hæc omnia significant sacerdotem Creatoris esse ministrum, eumque in tabernaculo pro universa creatura, totoque mundo supplicare. Ita S. Hieron. ad Fabiolam de vestibus sacerdotum, Philo, Josephus, Theodoretus et Beda.

Tropol. in nostro tabernaculo, id est Ecclesia, alii afferunt coccum bis tinctum, id est geminam charitatem; alii purpuram, id est mortificationem corporis; alii byssum, id est castitatem; alii hyacinthum, id est contemplationem cœlestium; alii pilos caprarum, id est habitum pœnitentiæ et patientiæ; alii pelles ianthinas, id est spem supernorum; alii pelles arietum rubricatas, id est fortitudinem et martyrium, uti fecerunt Apostoli et Martyres; alii ligna setim, id est munditiem cordis; alii oleum misericordiæ; alii thymiama boni et pii exempli. Vide Bedam in c. 27. Audi et Origenem hic hom. 9. Fides, inquit, auro conferri potest, sermo prædicationis argento, patientia æri, lignis imputribilibus scientia, bysso virginitas, cocco confessionis gloria, purpuræ charitatis vigor, hyacintho spes regni cœlorum.

Pilos caprarum,] è quibus fiunt telæ, camelotæ dictæ, imbribus ferendis accommodæ: neque enim cito aquam imbibunt. Ita Arias, tract. de arca Noe. Hæ telæ, quia è pilis erant, hinc cilicinæ dicebantur; erant tamen pulchræ et concinnæ exterius: unde et mulieres peritæ nendi hos pilos nevisse dicuntur, c. 35. 25. Ita Cajetanus.

5. Et pelles arietum rubricatas pellesque ianthinas.] Pro *ianthinas* hebraice est תחש *tachas*, quod quid sit, incertum est; Judæi putant esse melim. Melis, qui et taxus dicitur, animal est asperum, mordax, mellis avidum, magnitudine vulpis, alvearibus infestum. Sed quis non videt eos Hebræam vocem *tachas* Latinam facere, et ex litteris tantum divinare esse taxum, cum pelles taxorum sive melium sint colore felino, non hyacinthino? Quare magis credendum est Septuaginta, qui *tachas* vertunt, hyacinthinas, et S. Hieron. qui vertit, *ianthinas*, id est violaceas; et Josepho, qui ait tam has pelles, quam præcedentes non melium: sed arietum et ovium fuisse, partim hyacinthino, partim rubro colore tinctas: sicut enim eadem lana tingebatur hyacinthino colore, et dicebatur hyacinthus; vel purpureo, et dicebatur purpura, ut dixi v. 4. Ita pelles arietum aliæ erant rubricatæ; aliæ hyacinthinæ, quæ hebraice dicebantur *techascim*.

Et ligna setim.] Kimchi, aliique Rabbini per *setim* intelligunt cedrum; sed errant. Nam

S. Hieron. in 41. Isaiæ : *Setim*, inquit, *est genus arboris nascentis in eremo* (in deserto Arabiæ, et forte in loco qui dictus est Setim, ubi filii Israel fornicati sunt cum Beelphegor, Num. 25. 1.) *spinæ albæ habens similitudinem ex qua omnia ligna arcæ, et tabernaculi facta sunt instrumenta;* estque lignum imputribile, ut vertunt Septuag. et levissimum, omniaque ligna tam in fortitudine et soliditate, quam in nitore et pulchritudine superat.

Dixi lignum setim esse spinæ albæ simile, puta quoad folia et colorem ; unde et factum est ut setim à Latinis et Græcis vocetur spina. Hinc et Theodotion, et S. Hieron. Isaiæ 41. 19. et Joelis 3. v. 18. *setim*, spinam transtulit : nam alioqui *setim* differre à spina magnitudine, patet ex eo quod setim sint grandes arbores, ex quibus tabulæ latæ ceduntur, ut patet hic in fabrica tabernaculi; spina vero alba pollicari tantum est crassitudine, altitudine vero bicubitali, uti experientia patet, et docet Dioscor. lib. 3. c. 12.

Fabulatur R. Salomon, dum ait apud Lyran. *Jacob vidit in Spiritu S. quod filii sui erant facturi tabernaculum in deserto, et secum portavit semina in Ægyptum, et radices arborum setim, et ibi plantavit, et nutrivit, præcipiens filiis suis, ut exeuntes de Ægypto secum portarent.* Nam ut dixi ex S. Hieron. setim sponte nascitur in deserto.

Allegorice et anagog. tabernaculum factum ex lignis setis imputribilibus significat Ecclesiam, tum militantem, tum magis triumphantem ; quæ omni suî parte incorruptibilis est, et æterna : ita Beda, Augustus Cæsar, Pisone domum à fundamentis usque ad tectum accurate exædificante : *Animum, inquit, meum exhilaras, ita ædificans, ac si Roma sit futura sempiterna.* Ita verissime Deus Ecclesiam ædificavit, quæ futura esset æterna. Sept. addunt vel potius anticipant, lapides Sardios. Verum de iis audiemus inferius.

7. Gemmas ad ornandum ephod.] Hebr. *lapides* מלאים *millinim*, id est plenitudinum, qui scilicet, ut ait Chald. cælaturas ephod et Rationalis impleant, uti gemma palam annulli implere solet.

8. Facientque mihi sanctuarium.] Puta tabernaculum, quod sit quasi templum sanctum, in quo mihi sacra et sacrificia peragantur ; quod sit quasi domus mea, in qua solemni et publico omnium cultu colar, quærar et inveniar.

9. Juxta omnem similitudinem tabernaculi quod ostendam tibi.] Hinc et ex v. ult. patet Deum Mosi in monte Sina ostendisse ideam tabernaculi, ut secundum illam tabernaculum construeret.

Disce hic quanta reverentia debeatur templis, locisque Deo dicatis. Primo, ex eo quod Deus jusserit Mosi et Salomoni templum sibi erigi et dicari ; cumque à Babyloniis esset incensum, jussit per Aggæum et alios illud reædificari : perinde ut B. Virgo à Joanne Patricio, tempore Liberii Pontificis, voluit institui hæres, ædificato templo in loco, quem illa quinta Augusti, cum Romæ magni sunt calores, per miraculum nive contexerat, quæ modo Ecclesia S. Mariæ Majoris dicitur.

Secundo, quod templum sit domus Dei habitantis inter homines : sicut cœlum est domus Dei habitantis inter Angelos et Beatos. Sicut ergo Deum, ita et templum ejus revereri oportet, et dicere : *In conspectu angelorum psallam tibi.* Unde psaltes ait ps. 64. 5. *Sanctum est templum tuum : mirabile in æquitate.* Et hoc loco dicit Deus : *Facient mihi sanctuarium, et habitabo in medio eorum.* In templo ergo coram Deo simus quasi angeli.

Tertio, quod templum sit domus orationis, ibique orationes exaudiat Deus. Illud enim Salomoni oranti, templumque dedicanti promisit, 3. Regum 8.

Quarto, quod in templis reis et sontibus constitutum sit asylum. Unde Joiada pontifex vetuit Athaliam in templo occidi; sed jussit eam foras educi, 4. Reg. 11. 15. Sic et Banaias occisurus Joab, jussit illum è tabernaculo Domini egredi, 3. Reg. 2. 30. Sic et S. Chrysost. Eutropium confugientem ad templum, à morte tutatus est.

Quinto, quod templum vocetur sanctuarium : *Sanctuarium meum metuite, ego Dominus*, Lev. 19. v. 30. Rursum hebr. vocatur Hechal, id est basilica, palatium augustum, potens, splendidum, in quo habitat Omnipotens.

Sexto, quia Deus polluti et violati templi acer est vindex. Hinc ipse ait Isaiæ 31. 9. *Dixit Dominus, cujus ignis est in Sion, et caminus ejus in Jerusalem ;* ut scilicet è templo ab hostibus violato, in eos quasi ignis insiliat, eosque comburat. Sic Christus è templo vendentes et ementes columbas flagello ejecit, mensasque evertit, nec alias tantum zelum ostendit, dicens : *Domus mea domus orationis vocabitur ; vos autem fecistis eam speluncam latronum.* Matt. 21. 14. et Paulus: *Si quis templum Dei violaverit, disperdet illum Deus,* 1. Cor. 3. 17.

Septimo, quod in templo constituit oraculum et propitiatorium, ex eoque consultus à Mose et pontifice dabat responsa, ut patet hic v. 22. Unde admirans Salomon aiebat : *Ergone credibile est, ut habitet Deus cum hominibus super terram ? Si cœlum et cœli cœlorum non te capiunt, quanto magis domus ista quam ædificavi ?* 2. Paralip. 6. 18.

Octavo, quod Gentiles magna religione sua fana et templa coluerint. Templum enim eis erat locus notatus ab augure vel in cœlo, vel in terra. Unde templum dicitur à tuendo, id est conspiciendo, quod ex omni parte, vel quod ex eo omnis pars aspici possit, ut ait Donatus. Primo autem cœlum ipsum dixerunt templum ; quia ipsum primo aspectu intuemur. In terris templum dictus est quilibet locus inauguratus religiosi cultus gratia. Rursum templum vocarunt fanum, à fando, quod in eo Apollo, aliusve eorum deus consultus faretur, daretque responsa.

Nono, id patet exemplis Sanctorum et Regum. Primo, David ait : *Introibo in domum tuam, adorabo ad templum sanctum tuum in timore tuo.* psal. 5. 8. Et *introibimus in tabernaculum ejus, adorabimus in loco ubi steterunt pedes ejus*, psalm. 131. 7. Secundo, Jacob. de Bethel. Gen. 28. 17. ait : *Quam terribilis est locus iste ! vere non est hic aliud nisi domus Dei et porta cœli.* Tertio Isaias c. 2. 3. ait : *Venite, ascendamus ad montem Domini, et ad domum Dei Jacob ; et docebit nos vias suas, et ambulabimus in semitis ejus.* Quarto, Constantinus Magnus, et S. Helena tam Romæ, quam Hierosolymis et alibi, plurima magnificentissima ædificarunt templa : ipseque Constantinus deposito diademate, et humi jacens, vim-

que lacrymarum profundens, accepto ligone terram eruit, indeque 12 terræ cophinis in honorem duodecim Apostolorum ablatis, loco basilicæ Principis Apostolorum designato, Ecclesiam miri operis ædificavit, quam S. Sylvester dedicavit, cujus memoria nunc agitur in Ecclesia 18 Novemb. Quinto, Constantinum hac in re imitati sunt Theodosius, Carolus Magnus, Pulcheria, aliique Christianissimi Imperatores et Principes. Ut alios omittam, audi Crantzium lib. 3. Metropol. cap. 8. Erat, inquit, in Mindensi Episcopatu nobilis matrona, nomine Hilburgis, quæ dum maritum ex voto in Palæstinam profectum, inde rediturum desperaret, totam substantiam uni cœnobio et novem Ecclesiis ædificandis insumpsit. Revertitur non ita diu post maritus, eumque placatura, obviam procedit, ac salute prævia: *Novem*, ait, *filias tibi absenti peperi; at nondum in Christo renatæ sunt.* Intellexit vir pius novem Ecclesias exstructas, necdum tamen consecratas, factumque uxoris gratum et ratum habuit. Sexto, S. Ambrosius pro templo Dei stetit usque ad mortem et martyrium. Cum enim Arriani per Justinam Imperatricem Arrianam illud sibi dari deposcerent, idque Justina persuasisset Valentiniano Imp. filio suo, in faciem ei restitit Ambrosius dicens: *Ad Imperatorem palatia pertinent et mœnia; ad Episcopum Ecclesiæ.* Vide eum fuse hac de re scribentem ad Marcellinam sororem. Septimo, S. Chrysostomus, cum Imperator ab eo postularet, ut Gainæ duci Arriano unum è Catholicis templis concederet, respondit: *Ne, Imperator, hoc ei polliceare, neque sanctum dari canibus mandes. Nunquam enim patiar eos qui Deum nocturnis diurnisque hymnis laudant, templo expelli, illudque eis tribui, qui contra eum loquuntur blasphemias.*

10. Arcam de lignis setim compingite.] Nota primo: Arca erat instar parvæ cistæ quadratæ; vel potius quadrangulæ. Erat enim arca alta cubitum cum dimidio, et lata cubitum cum dimidio; longa vero duos cubitos cum dimidio. Secundo, arca erat facta ex lignis setim auro obtectis, ad hoc ut in ea reponerentur tabulæ Decalogi, à Deo datæ Mosi. Has enim solas in arca fuisse repositas patet 3. Regum. 8. 9. ideoque summa erat religio et veneratio arcæ, indeque dicta est arca fœderis, vel testamenti, ut dicam v. 16. Ideoque reposita fuit arca in Sancto sanctorum. Erat enim arca gloria Israel: unde uxor Phinees ait 1. Reg. 4. 21. *Translata est gloria de Israel, quia capta est arca Dei.* Rursum arca vocatur virtus et pulchritudo Israel psal. 77. 61. *Et tradidit in captivitatem virtutem eorum, et pulchritudinem in manus inimici*, scilicet arcam in manus Philistinorum tradidit. Tertio, arca superne patebat; sed supra se habebat propitiatorium, quasi operculum, factum non ex lignis setim, sed ex solido auro. Quarto, duo Cherubini erant supra propitiatorium, ita ut per alas suas expansas et conjunctas exhiberent quasi sedem Deo; propitiatorium vero cum arca esset quasi scabellum pedum ejus. Quinto, arca superne cingebatur corona circumcirca, de qua dicam v. 11. ad latera vero utrimque habebat duos circulos aureos, per quos inserebantur duo vectes aurati, quibus portabatur arca à sacerdotibus in humeris, cum movenda essent castra. Sexto, arca posita erat in pavimento Sancti sanctorum.; verisimile tamen est pavimentum hoc fuisse instratum peristromate aliquo: vel potius arca hæc habuit suos pedes, puta quatuor globulos, sive sphærulas in quatuor angulis, quibus quasi quatuor rotis incumbebat. Ita enim verti potest ex Hebræo v. 12. Unde arca erat quasi biga Dei, sive currus regalis et triumphalis Dei, de debellatis Ægyptiis, et hunc currum vidit Ezechiel cap. 1. Ita Hieron. Prado ibid. de quo plura v. 18.

Atque hac de causa arca vocatur gloria Domini; quia in ea Deus Hebræis suam præsentiam, opem et triumphum gloriosum exhibebat; atque hoc est quod dicitur Deut. 4. 7. *Non est alia natio tam grandis, quæ habeat deos appropinquantes sibi, sicut Deus noster adest cunctis obsecrationibus nostris*, et psal. 25. *Dilexi decorem domus tuæ, et locum habitationis gloriæ tuæ.* Hinc et Heli non gemina filiorum morte, non tanta populi clade, sed arcæ captæ nuntio perculsus corruit, nurusque ejus parturiit dicens: *Translata est gloria de Israel.* Septimo, hæc arca postea ædificato à Salomone templo, in eo reposita est in Sancto sanctorum, in eoque mansit quamdiu illud stetit, scilicet usque ad captivitatem Babylonicam. Tunc enim Jeremias arcam et tabernaculum extulit in montem Nebo, è quo Moses vidit terram promissionis, et abscondit eam cum altari thymiamatis in spelunca quadam, ut dicitur 2. Machab. 2. v. 4. et seq. dicens: *Quod ignotus erit locus, donec congreget Deus congregationem populi.* Unde Epiphanius in vita Mosis, Dorotheus in Synopsi cap. de Jeremia, et alii tradunt, arcam non fuisse in secundo templo, quod ædificarunt Judæi post reditum è Babylone, sed eam occultandam fore usque ad finem mundi, tumque manifestandam esse ad conversionem Judæorum. Certe Josephus suo tempore, cum templum eversum est à Romanis, diserte asserit l. 6. de Bello c. 6. in Sancto sanctorum nihil omnino fuisse; verba Josephi sunt: *Intima templi pars viginti cubitorum erat. Discernebatur autem similiter velo ab exteriore, nihilque prorsus in eá erat positum;* ergo nec arca, nec Cherubim: *inaccessa vero et inviolata, et invisibilis omnibus habebatur, Sanctumque sanctorum vocabatur.* Errant ergo, qui arcam à Tito in triumphum ductam, et Romæ etiamnum in templo Lateranensi servari putant ex eo, quod Romæ in arcu Titi triumphali depicta videatur arca in pompa triumphi; illa enim non est arca, sed mensa panum propositionis, uti asserit Josephus, qui triumphi Titi fuit spectator. Denique Epiphan. in vita Jeremiæ hæc habet de arca: In resurrectione, inquit, primo resurget arca, et prodibit à saxo. atque in Sina monte locabitur: reserabit eam Moses; et omnes Sancti ad eam confluent, ut illic suscipiant Dominum, et fugent inimicum. Saxum hoc est in solitudine, ubi primitus fabricata est arca in medio montium, in quibus jacent Moses et Aaron sepulti, ibique in noctibus nubecula nitet instar ignis. Horum fides sit penes S. Epiphan.

Quæres quid allegorice significarit arca. Respondet Rupertus arcam significare Christi humanitatem, et S. Greg. homil. ult. in Ezech. *Arca*, inquit, *intra velum est redemptor noster in cœlo*, sic et Cyrillus lib. 4. in Joannem c. 28.

Verum dico: proprie et genuine arca, quæ erat in Sancto Sanctorum, quod cœlum repræsentabat, significabat Beatos in cœlo, inter quos

eminet B. Virgo: hinc non incongrue ipsa à S. Bern. serm. de B. Maria, et ab aliis vocatur arca testamenti. Audi eumdem in Sentent. *Auctor*, inquit, *mirabilium Deus tria quædam mirabilia operatus est in Maria. Primum integritatem munditiæ mirabiliter suscitavit, ut arca testamenti auro purissimo tegeretur. Secundum puritatem virgineam potentialiter fecundavit, ut rubus ardens non combureretur. Tertium ima supernis ineffabiliter copulavit, ut scala Jacob mediante terrena cœlestibus unirentur.* Longitudo arcæ est longanimitas et sapientia Sanctorum; latitudo, charitas; altitudo, contemplatio et desiderium æternorum bonorum. Hæc habent mensuram cubiti quæ perfecta est; quia in Beatis omnia quaquaversum integra et perfecta sunt.

Secundo, arca facta erat ex lignis setim; quia Beati post resurrectionem habebunt corpora immortalia: auro erat obtecta; quia et animæ Sanctorum ineffabili divinæ visionis claritate, et corpora admirabili splendore fulgebunt. In ea sunt tabulæ legis; quia Sancti olim meditati sunt in lege Dei die et nocte, in eaque nunc jugiter delectantur. Audi S. Hieron. ad Eustochium de virg. *Sponsa Christi*, inquit, *est arca testamenti, intrinsecus et extrinsecus deaurata, custos legis Domini sicut in illa nihil aliud fuit, nisi tabulæ testamenti, ita in te nullus sit extrinsecus cogitatus. Super hoc propitiatorium, quasi super Cherubim, sedere vult Dominus.* Et S. Gregor. l. 7. regist. epist. 30. *Quid est*, inquit, *sacerdotale cor, nisi arca testamenti? in qua quia spiritalis doctrina viget, procul dubio tabulæ legis jacent.*

Tertio, arca supra se habebat propitiatorium; quia Sancti supra se habent Christum redemptorem, Rom. 3. 21.

Quarto, arca vallatur Cherubinis, quia Beati cinguntur sanctis angelis.

Quinto, corona arcæ significabat coronas Sanctorum, quasi qui victores sint, triumphatores, reges et sacerdotes Dei: item aureolas Virginum, Martyrum et Doctorum. Annuli et vectes arcæ significabant dona Spiritus sancti, quibus anima sancta fit mobilis et agilis ad omne bonum: quatuor ergo annuli aurei sunt quatuor dona, quæ ad intellectum pertinent, puta sapientia, intellectus, scientia et consilium: duo vectes sunt reliqua tria, puta pietas, timor et fortitudo, quæ ad voluntatem pertinent. Vectes annullis debent inseri; quia nisi voluntas moveatur, parum juvat motus et illuminatio intellectus.

Denique coram arca erat urna cum manna; quia Beati semper meminerunt cœlestis panis Eucharistiæ, quo aliti sunt in deserto hujus vitæ. Ante arcam erat virga Aaron, quæ frondens Aaroni consignavit sacerdotium; quia Beati semper meminerunt sacerdotii Christi, qui sui corporis sacrificio sustulit peccata mundi, pro eoque jugiter Christum et Deum laudant: hæc et plura Ribera l. 2. de Templo c. 3.

Quin ergo ad hanc arcam, ad hasce coronas anhelamus. *Patriam nostram*, inquit S. Cypr. tract. de Moral. *paradisum computamus; parentes patriarchas habere jam cœpimus. Magnus illic nos charorum numerus expectat, parentum, fratrum, filiorum frequens nos turba desiderat; jam de sua immortalitate secura, et adhuc de nostra salute sollicita. Illic Apostolorum gloriosus chorus, illic Prophetarum exultantium numerus, illic Martyrum innumerabilis populus ob certaminis et passionis victoriam coronatus; triumphantes illic virgines, quæ concupiscentiam carnis continentiæ robore subegerunt.*

Et S. Bernard. de præmio cœlest. patr. *Videbit Beatus Deum ad voluntatem, habebit ad voluptatem, fruetur ad jucunditatem. In æternitate vigebit, in veritate fulgebit, in bonitate gaudebit. Sicut habebit permanendi æternitatem, sic cognoscendi facilitatem, requiescendi felicitatem. Civis siquidem erit sanctæ illius civitatis, cujus angeli cives sunt, Deus Pater templum est, Filius ejus splendor, Spiritus sanctus charitas est.* Idem in serm. *O beata regio paradisi, ô beata regio deliciarum, ad quam suspiro de valle lacrymarum! ubi sapientia sine ignorantia, ubi memoria sine oblivione, ubi intellectus sine errore, ubi ratio sine obscuritate fulgebit. Beati qui habitant ibi! laudabunt Deum in secula seculorum*, amen. *Regnum Dei conceditur, promittitur, ostenditur, percipitur: conceditur in prædestinatione, promittitur in vocatione, ostenditur in justificatione, percipitur in glorificatione.* Et S. Aug. *Ibi*, inquit, *hymnidici angelorum chori, ibi societas civium supernorum, ibi dulcis solemnitas peregrinationis hujus tristi labore redeuntium, ibi festivitas sine fine, æternitas sine labe, serenitas sine nube.*

Symbolice, S. Thom. 1. 2. q. 102. artic. 4. ad 6. Tria, inquit, quæ erant in arca, vel juxta arcam, significabant tria Dei attributa, scilicet tabulæ legis sapientiam, virga potentiam, manna bonitatem Dei. Rursum arca, id est Ecclesia et respubl. ejusque præses habeat tabulas legis, virgam disciplinæ et correctionis, manna dulcedinis in gubernatione. Ita S. Greg. epist. 25. lib. 1. hinc Samaritanus, inquit, vulnerato infundit oleum et vinum, *ut per vinum scilicet mordeantur vulnera, per oleum foveantur. Sit ergo amor, sed non emolliens: sit vigor, sed non exasperans.* Vide eumdem 2. p. Past. c. 6. et lib. 20. Moral. 8. Habent apes mel, habent et aculeum, quo defendant alvearia. Sic qui regit rempub. habeat mel, id est clementiæ dulcedinem; habeat et aculeum justitiæ, quo adversus sceleratos remp. tueatur. Hoc prudentissimus ille rex indicavit, qui insigne sibi esse voluit gubernationis punicum malum, quod dulcedinem habet acori permixtam. *In regimine*, ait S. Greg. *miscenda est lenitas severitati; quatenus arridens timeri debeat, et iratus amari, ut eum nimia lætitia vilem non reddat, aut immoderata severitas odiosum.* Nunc ad textum redeamus.

Cujus longitudo habeat duos et semis cubitos.] Cubitus hic accipi debet, non major, sive regius, qui 27 digitos continet, teste Herodoto lib. 1. multo minus maximus, id est geometricus, qui sex communes cubitos continet, uti docet ex Orig. S. Aug. 15. Civit. 27. sed vulgaris, qui est ea longitudo quæ à flexu brachii porrigitur usque ad extremum digiti, qui index vocatur; continetque 24 digitos, sive duas spithamas; spithama autem est spatium, quod distenta manu inter pollicem et indicem interjacet, continetque 12 digitos transversos. Patet hoc ex Josepho lib. 3. Antiq. 6. et Beda lib. 1. de Tabern. c. 4. *Longitudo arcæ*, ait Josephus, *erat quinque palmorum, altitudo vero et latitudo trium palmorum;* pro palmo Græce est σπιθαμή, quam

dixi 12 continere digitos. Ita ut duo cubiti cum dimidio quinque palmos, vel spithamas efficiant.

11. Et deaurabis eam auro,] laminis aureis, non vero foliis aureis ; id satis patet ex eo quod in Hebræo pro *deaurabis*, est absconde, cooperies et vesties eam auro : idque *intus et foris*, ut tropol. significet animam justi tam interius, quam exterius debere esse sanctam, et undequaque auro charitatis circumdari. Ruffino objicit S. Hieron. quod *intus sit Nero*, *foris Cato*, quod privatim vivat in deliciis, publice vero severitatem in habitu et incessu ostentet ; hæc est hypocrisis Deo et hominibus displicens. Sanctus tam intus, quam foris, sit non Cato, sed Paulus, sed Joannes, sed angelus.

Faciesque supra coronam auream per circuitum.] Corona hæc arcæ non erat rotunda, sed quadrata ; quadrata enim erat ipsa arca, quam hæc corona circumcirca instar limbi ambiebat. Ita Hugo. Hic ergo limbus exterior erat, surgebatque et attollebatur supra arcam. Septuag. vertunt, *facies et cymatia aurea versatilia*, vel potius *tortilia;* quod miror interpretem in Complutens. vertere, *facies et undulas aureas :* nam cymatia non tantum parvas undas et fluctus, sed et, metaphora ab undis ducta, significant apud Vitruvium supremam in columnis epistilii, sive capitelli partem ; quod significatum apposite hic imitati Septuag. limbum arcæ eminentem vocaverunt cymatia, eaque tortilia, id est fixa quidem, sed tortili opere, veluti tortiles torques elaborata. Ita S. August. q. 104. et hoc forte voluit Complut. interpres, nova undularum metaphora Latina, Græcam usitatam in cymatiis affectans.

12. Et quatuor circulos aureos.] Erant hi circuli ad quatuor angulos arcæ, iisque inserebantur vectes, ut iis arca humeris quatuor sacerdotum ad magnificentiam gestari posset : non enim decebat arcam plaustro trahi aut vectari. Porro vectes secundum longitudinem arcæ extensos fuisse, non vero secundum latitudinem ; arcamque in longum gestatam et portatam fuisse, non vero in latum sive transversum, ut Cajetan. vult, satis significat Josephus, cum ait : *Ex utroque longiori latere intrant annuli*, per quos scilicet vectes immittebantur ad gestandam arcam. Cavit autem Deus v. 15. ne vectes unquam his circulis extraherentur, ne unquam sacerdotes se arcæ ferendæ cura et onere liberatos esse putarent, inquit Arias.

Quos pones per quatuor arcæ angulos.] Pro *angulos* hebr. est פעמותיו *paamotaf*, quod proprie gressus et pedes significat ; unde videtur quod arca non fuerit humi, sed habuerit quatuor pedes, id est globos et sphærulas, quibus insisteret, quæque haberent speciem rotularum : erat enim arca currus gloriæ Dei, uti dicam v. 18.

16. Ponesque in arca testificationem,] id est legem, sive tabulas legis : lex enim sæpe dicitur *testimonium*, aut *testificatio;* quia attestationem continet voluntatis divinæ, eaque Deus testatum reliquit quid velit ab hominibus fieri.

Hinc dicta fuit *arca testimonii*, id est legis, et *arca testamenti*, id est fœderis : continebat enim legem, quæ erat conditio fœderis inter Deum et Hebræos initi ; consequenter tarbernaculum ab arca quam continebat, vocatum est *tabernaculum fœderis* et *tabernaculum testimonii :* imo hinc et ipsa arca vocatur *testimonium*, c. 30. 6. Num. 17. 4. Levit. 24. 3. idque metonymice ; quia scilicet arca in se continebat testimonium, id est tabulas legis. Porro solas legis tabulas in arca illa, cujus tanta apud Hebræos erat religio, fuisse, non autem urnam cum manna, aut virgam Aaronis, expresse docet Script. 3. Reg. 8. 9. et 2. Paralip. 5. 10. et Josephus 8. Antiq. 2. Hinc tam urna cum manna, quam virga Aaron in Pentateucho non in arcam, sed in tabernaculum coram Domino, id est ante arcam, deposita narrantur, ut patet Exodi 16. 33. Num. 17. 4. Vide dicta ad Hebr. 9. 4.

17. Facies et propitiatorium de auro mundissimo.] Nota primo. Propitiatorium erat arcæ operculum sive tabula operiens et tegens arcam, ut patet v. 20. unde paris cum arca erat longitudinis et latitudinis : hinc et à Septuag. vocatur ἐπίθεμα, id est superpositum, puta supra arcam, hoc est arcæ operculum, quod arcæ per cardines aureos jungebatur, uti docet Josephus l. 3. Antiq. 6. *Habebat*, inquit, *arca tegmen aureis cardinibus coaptatum, nulla ex parte prominens.*

Secundo, propitiatorium erat tabula facta, non ex lignis setim auro obductis, uti erat arca, sed ex puro auro.

Tertio, propitiatorium hebr. dicitur כפרת *capporet*, quod tam propitiatorium, quam operculum arcæ significat. Unde Septuag. vertunt ἱλαστήριον ἐπίθεμα, id est placatorium, sive propitiatorium operculum.

* Quarto, dictum est propitiatorium, quasi locus placationis, eo quod ibi Deus Mosi apparens, et cum eo loquens, placabatur et propitiabatur populo ; in propitiatorio ergo erat oraculum Dei, ut patet v. 18. et c. 37. 6. et Num. 7. v. ult. *Cumque*, inquit, *ingrederetur Moses tabernaculum fœderis, ut consuleret oraculum, audiebat vocem loquentis ad se de propitiatorio, quod erat super arcam testimonii inter duos Cherubim;* atque ideo Deus dicebatur sedere super Cherubim : nam hi tegebant propitiatorium. Hinc illa pars templi, sive Sancti sanctorum, in qua erat propitiatorium, dicta est oraculum; quia inde Deus dabat oracula.

Quinto, propitiatorium cum duobus Cherubim erat quasi sedes et thronus Dei ; arca vero erat scabellum pedum ejus, id patet psal. 98. ubi dicitur : *Adorate scabellum pedum ejus ;* id est, adorate arcam, procidite coram arca. Unde probabiliter censent aliqui, ut D. Thom. Cajetan. Delrio, et à Castro in Thren. 2. 1. propitiatorium fuisse elevatum, et in altum à Cherubinis sublatum supra arcam : alioqui enim non potuisset esse sedes Dei ; ita ut arca esset scabellum pedum ejus. Ratio etiam et dignitas et propitiatorii hunc situm exposcere videtur : erat enim ipsum totum aureum, quasi thronus Dei, ideoque longe nobilius erat ipsa arca lignea, et rem longe nobiliorem repræsentabat.

Verius tamen censent Abul. Alcazar, Ribera et alii propitiatorium immediate et proxime impositum fuisse, tetigisse et texisse ipsam arcam : tum quia id docet Josephus 3. Antiq. cap. 6. tum quia Script. v. 20. diserte propitiatorium vocat operculum et tegumentum arcæ : tum quia alioqui arca fuisset aperta et hiasset; non decebat autem eam patere, seque, et ea quæ in ea erant nuda ostentare, præsertim cum arcæ et cistæ nostræ claudi soleant, ne pulve-

ribus impleantur; tum quia alioqui fulcris, v. g. columnis aut cardinibus longis debuisset sustineri propitiatorium supra arcam, et per illos arcæ conjungi (ad hoc enim non sufficiebant alæ parvæ et graciles Cherubinorum); horum autem fulcrorum non meminit uspiam Script. cum tamen exacte arcam cum propitiatorio describat. Fictitia ergo sunt hæc fulcra et cardines.

Dices: Quomodo ergo arca dicitur scabellum Dei sedentis in propitiatorio?

Resp. id dici, quatenus propitiatorium includebat Cherubinos, in quorum alis sedebat Deus: alioqui enim propitiatorium præcise non erat thronus, sed scabellum throni Dei. De quo plura inferius.

Allegor. propitiatorium significat Christum: *quem proposuit Deus propitiationem per fidem in sanguine ipsius*, Rom. 3. 21. ubi pro *propitiationem*, alii legunt *propitiatorem*. Utrumque significat Græcum ἱλαστήριον, quo nomine Septuag. semper hic vocant propitiatorium: unde non dubium est quin Paulus, qui solet sequi Septuag. huc alluserit. Primo, ergo propitiatorium erat supra arcam; quia Christus omnes Beatos gratia et gloria transcendit; illi tamen jungitur arca per cardines, quia omnis Sanctorum gratia et gloria à Christo, Christique meritis descendit. Secundo, totum erat ex auro; quia Christi humanitas non per se, sed in deitate, puta in Verbo, subsistit; ideoque in ea *inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter*. Et, ut ait S. Joannes: *Vidimus gloriam ejus, gloriam quasi unigeniti à Patre, plenum gratiæ et veritatis*. Tertio, Christus est operculum arcæ: quia gloria et coronis Sanctorum cingitur, inquit Orig. ipsique Sancti coronas subjiciunt et offerunt Christo, perinde ac arca suam coronam quasi offerebat propitiatorio. Quarto, Christus est oraculum Patris, enarrans ea quæ vidit in sinu Patris abscondita à constitutione mundi. Quinto, humanitas Christi fuit quasi sedes et thronus, imo, scabellum divinitatis Verbi. *Christus*, inquit S. Bernardus serm. 22. *factus est nobis sapientia in prædicatione, justitia in peccatorum absolutione, sanctificatio in conversatione, redemptio in passione*. Et S. Greg. hom. 4. in Ezech. *Redemptor*, ait, *noster factus est homo nascendo, vitulus moriendo, leo resurgendo, aquila ad cœlos ascendendo*. Hæc sunt quatuor stemmata Christi, quæ ei præferunt Cherubini, ut patet Ezech. 1. 10. Quare S. Ambr. *Omnia*, ait, *habemus in Christo, et omnia in nobis Christus. Si à vulnere curari desideras, medicus est: si febribus æstuas, fons est: si gravaris iniquitate, justitia est: si indiges auxilio, virtus est: si mortem times, vita est: si tenebras fugis, lux est: si cœlum desideras, via est: si cibum quæris, alimentum est*. Hinc et Claudianus:

Christe potens rerum, redeuntis conditor ævi,
Vox summi sensusque Dei, quem fudit ab alta
Mente Pater tantique dedit consortia regni,
Impia tu nostræ domuisti crimina vitæ.

Christus enim fuit verus Noe, qui nos requiescere fecit à laboribus, et oneribus nostris.

Merito ergo S. Bernardus serm. 20. in Cantic. *Super omnia*, ait, *reddit te mihi amabilem, bone Jesu, calix quem bibisti, opus nostræ redemptionis: hoc enim amorem nostrum sibi vindicat. Hoc, inquam, nostram devotionem blandius allicit, justius exigit, arctius stringit, et vehementius afficit*. Propitiatorium ergo nostrum, ad quod in omni difficultate confugere debemus, est Christus patiens et crucifixus. *Passio Christi cœlum sustentat, mundum regit, tartarum perfodit; in ea confirmantur angeli, redimuntur populi, conteruntur inimici: stabiliuntur subsistentia, animantur viventia, consentiunt sententia, illustrantur intelligentia*, ait Rabanus de laude crucis.

Itaque spes nostra, amor noster, refugium nostrum semper et ubique sit Christus. Ita Theodorus Martyr Publio roganti: *Mavisne esse cum tuo Christo, an vero nobiscum?* respondit: *Cum Christo meo et sum, et fui, et ero: ideoque non timeo tormenta tua*. Ita Carolus Quintus illud Julii Cæsaris: *Veni, vidi, vici*, invertit dicens: *Veni et vidi, sed vicit Christus*. Ita Paulus: *Mihi*, inquit, *vivere Christus est, et mori lucrum*.

18. DUOS QUOQUE CHERUBIM AUREOS ET PRODUCTILES FACIES EX UTRAQUE PARTE ORACULI.

Quæritur hic primo, quidnam fuerint hi duo Cherubini? Nota. Moses vix exprimit, vel significat speciem horum Cherubim, idque ne Judæi in idola proni illorum idolum facerent et colerent. Primo, ergo Philo l. de Cherubim ait, Cherubim esse symbola vel signa quæ extimam universi cœli circumferentiam significant et repræsentant, in qua eodem modo semper divinas choreas fixæ stellæ agitant: ubi videtur Philo sensisse octavam sphæram, sive cœlum stellatum esse extimum et ultimum, significatum per Cherubim; ac proinde Cherubim esse symbola potestatis et bonitatis divinæ; sed quænam hæc signa fuerint, qua specie et forma, silet Philo. Philonem sequitur Theodor. in Genes. quæst. 40. ubi docet nomine Cherub in Scriptura semper significari horribilem potentiam. Hoc, si etymon Cherubim spectes, falsum est; si rem ipsam, verum: quia Deus Cherubinis, utpote summis ferè suæ aulæ principibus, non utitur nisi ad res excelsas et arduas.

Secundo, Josephus lib. 3. Antiq. 6. *Cherubim*, ait, *animantia sunt volucria, nova specie, nec unquam cuiquam hominum visa, quæ Moses in Dei solio viderat figurata*.

Verum, dico primo, duos hosce Cherubim habuisse humanam speciem et formam. Ita docent communiter Hebræi et Christiani; idque patet 2. Paral. 3. 13. ubi de Cherubim dicitur: *Ipsi autem stabant erectis pedibus*. Secundo, quia Cherubini Ezechielis c. 1. qui facti sunt ad instar horum Cherubim, habuerunt speciem hominis, sive alati juvenis: nam habebant manus hominis, quibus accipiebat ignem, ut dicitur cap. 10. Ezech. v. 7. Id fuse et erudite ostendit Hieron. Prado in cap. 1. Ezech. scilicet quatuor illa Ezech. animalia habuisse formam quidem quatuor animalium; sed maxime toto corpore et facie hominem repræsentasse, indeque dici Cherubim, sive alatos juvenes, puta angelos. Tertio, quia Cherubini hi habebant facies hominis; nam de eis hic dicitur in Hebræo: *Et facies viri versa erat ad fratrem suum*. Erant ergo Cherubini effigies aureæ, specie alati et imberbis juvenis, ut scilicet hac specie repræsentarent vigorem, vivacitatem et æternitatem angelorum, qui sunt quasi principes semper stipantes et astantes Deo; sicut eadem de causa Imperatores olim pingebantur imberbes, quasi dii quidam terrestres qui nunquam senescerent.

Dico secundo: Verisimile est hosce Cherubim præter speciem hominis, etiam aliam aliorum animalium habuisse. Prob. primo, quia et Josephus, et S. Hier. in 10. Ezech. et ep. 13. ad Marcellam, hisce Cherubim animalium formam attribuunt. Secundo, quia diserte Ezechiel c. 1. docet Cherubim habuisse speciem quatuor animalium, scilicet hominis, aquilæ, leonis et vituli. Idem c. 10. v. 14. faciem Cherub, vocat faciem vituli; illi autem Cherubini Ezechielis fuerunt similes, imo iidem cum hisce Mosaicis, uti communiter docent doctores, quos citat Viegas in Apoc. 4. sect. 12. et Vilalpando in 41. Ezechiel. c. 41. pag. 318. Unde Ezechiel c. 10. 20. loquens de quatuor animalibus, quæ viderat c. 1. *Intellexi*, inquit, *quod essent Cherubim*, scilicet illi vulgo celebres apud Judæos (quos Moses jussu Dei fecit in tabernaculo. Hæc sententia verisimilior videbitur, si dicamus cum Hieron. Prado, quatuor facies Cherubim apud Ezech. non fuisse facies proprie dictas. Hebræum enim פנים *panim*, et Græcum μορφη vel χημα, significat speciem, formam, habitum: ita ut facies proprie dicta Cherubinorum fuerit tantum humana; facies vero improprie dicta, id est species, fuerit quadruplex. Prima enim et præcipua facies et species totius pene corporis, fuit hominis. Secunda fuit aquilæ, quia habebant alas aquilæ. Tertia fuit leonis, quia habebant jubas leonis. Quarta fuit vituli, quia habebant pedes, id est ungulas, vituli.

Verum Sebast. Barradius, Alcazar, et passim alii hanc sententiam, quasi novam et difficilem rejiciunt, censentque hasce quatuor facies Cherubim apud Ezech. fuisse facies proprie dictas. Id enim verba Script. plane significant, cum distinguunt facies ab alis sive pennis, et à pedibus Ezech. 1. 6. *Quatuor*, inquit, *facies uni, et quatuor pennæ uni. Pedes eorum recti, et planta pedis eorum quasi planta pedis vituli.* Et v. 11. *Facies eorum et pennæ eorum extentæ desuper.* Rursum, quod unam faciem dicat fuisse à sinistris, aliam à dextris. Et ita hosce Cherubinos per quatuor facies, sat commode et concinne depingit Alcazar in Apocal. 4. pag. 392.

Quidquid sit de hac re, de qua plenius disseram Ezech. 1. videntur hi Cherubini Mosis habuisse speciem illorum Ezechielis; quia illorum videntur fuisse typus et exemplar. Unde tam ab Ezech. quam à Mose non aliter quam Cherubim vocantur, quasi iidem, et ex eodem nomine noti. Adde Cherubim tam hic quam Ezech. 1. quadruplici sua specie, debuisse significare quatuor stemmata Dei sedentis in propitiatorio, uti mox plenius explicabo. Hinc rursum S. Joannes Apocal. 4. 7. hosce Cherubim quatuor animalium specie describit. Hinc etiam Apostolus Cherubim vocat *obumbrantia propitiatorium*, in genere neutro; quia respicit ad animalia illa Ezech. quorum speciem habebant Cherubini. Hinc tertio, in Script. *opus Cherubim* vocatur opus varium, et varie depictum, sicuti hi Cherubini variam quatuor animalium habebant speciem et formam. Hinc denique scilicet ab hisce Cherubim Hebræorum, *Ægyptii mutuati sunt suos sphinges*, inquit Clemens Alexandrinus l. 5. Stromaton, *eosque in suis sacris posuerunt, quippe quod de Deo oratio sit ænigmatica et obscura; forte autem quod oporteat Deum amare et timere: amare quidem, ut sanctis benignum et propitium; timere autem, ut qui impiis sit justus inexorabiliter: feræ enim simul et hominis imaginem sphinx significat*, hactenus Clemens: ex quo liquet sphinges Ægyptiorum fuisse simias Cherubinorum. Sicut enim Cherubini, ita et sphinges, et divinam arcanam rerum obscurarum et sublimium cognitionem repræsentabant. Unde Hortensio oratori, qui accepta mercedis loco à Verre sphinge aurea, sibi obscurius aliquid dicenti, se ænigmatum solvendorum imperitum esse dicebat, salse respondit Cicero: Atqui *sphingem domi habes;* testis est Plutarch. in Cicerone. Erat denique sphinx multiformis æque ac Cherubim. Unde Poeta:

> Sphinx volucris pennis, pedibus fera, fronte puella:
> Sphinx ergo alata est volucris, leo, virgo, triformis.

Addit R. Salomon duos Cherubim fuisse sexu distinctos, unumque fuisse marem, alterum feminam: idem censet Arias Montanus l. de Noe, titulo de propitiatorio. Verum hoc tam ridiculum est, quam indecorum et inhonestum: nam angeli sexu carent. Nostri Cherubinos vestiunt talaribus tunicis, eosque zonis cingunt: sed hæc affinxerunt eis pictores ad ornatum: nam nulla hic fit vestis mentio; nudi ergo erant hi Cherubini, alis tamen ex parte se velabant, unde et à nemine conspiciebantur: nemo enim ingredi poterat Sanctum sanctorum, nisi pontifex, idque semel tantum in anno, tumque nebula et fumus incensi tegebat Cherubinos, ut videri non possent.

Quæritur, secundo, quis et qualis esset horum Cherubim situs circa arcam et propitiatorium.

Dico primo: Hic erat eorum situs, ut partim alis, partim corpore suo totum propitiatorium tegerent. Nam unus Cherub erat ad Meridiem propitiatorio, alter ad Septentrionem, ita ut crassitudine corporum suorum tegerent latera illa latitudinis propitiatorii: latus vero Orientale et Occidentale, quæ erant latera longitudinis propitiatorii tegebant et velabant alis suis expansis ad invicem; sicuti si duo homines sese invicem aspiciant, et manibus teneant: sic enim et hi duo Cherubim facies habebant versas ad invicem versus propitiatorium, et ala sua expansa unus alam alterius expansam, ab utroque latere contingebat. Alius erat situs et dispositio Cherubim, quos in templo fecit Salomon: illi enim non erant sibi obversi, sed contigui et laterales, unus enim erat ad latus alterius positus; hinc secundo, non habebant facies versas ad se mutuo, sed uterque faciem habebat ad Orientem, tergum vero ad Occidentem. Tertio non ambiebant arcam et propitiatorium, uti faciebant hi Mosaici; sed expandebant alas per totam latitudinem Sancti sanctorum, ita ut unus Cherub extremitate unius alæ suæ tangeret parietem Meridionalem; alter vero ei contiguus extremitate unius alæ suæ tangeret oppositum parietem Septentrionalem Sancti sanctorum. Denique Salomon duplices fecit Cherubim, scilicet primos in Sancto sanctorum jam dictos: secundos ad altare thymiamatis, similes prioribus, qui altare velarent, uti priores velabant arcam, ut patet 1. Paral. 28. v. 18. quibus adde tertios hos Cherubim quos fecit Moses, et quos Salomon cum arca intulit in suum templum, et Sanctum sanctorum. Triplices ergo Cherubim, jam dicti, fuerunt in templo Salomonis.

Dico secundo : Hi duo Cherubini non fuerunt affixi propitiatorio, sed ex ipso propitiatorio per malleationem fuerunt producti ; hoc enim significat τὸ *productiles*, et clarius Hebræa quæ habent, *ex propitiatorio facies eos*. Unde sequitur Cherubim fuisse factos ex solido auro ; et tali enim auro factum erat propitiatorium.

Sed dubium est an hi Cherubini in aere fuerint penduli, an limbo arcæ insistentes ; an supra propitiatorium, an vero in terra pedibus constiterint ?

Primo, ii qui putant propitiatorium fuisse alte supra elevatum, illique per longos cardines affixum cohæsisse, censent Cherubim ex propitiatorio prodeuntes in aere fuisse pendulos, specie genuflectentium, et adorantium Deum sedentem in propitiatorio. Ratio est : quia hic situs decet angelos respectu Dei ; et quia, si propitiatorio ita alte elevato, Cherubini in terra constitissent, nimis longi et alti fuissent : erexissent enim se à terra supra propitiatorium, itaque cum eo, et cum arca, quæ parva erant, justam non habuissent proportionem : adde, tam vastos difficile fuisset malleatione produci ex propitiatorio.

Hæc sententia posito illo fundamento de propitiatorio ita alte supra arcam elevato, satis probabilis est : verum alii hoc fundamentum rejiciunt, uti superius dixi.

Secundo, alii censent Cherubinos uno vel utroque pede institisse limbo arcæ, itaque sinuato nonnihil corpore elevasse se, et suis duntaxat manibus vel alis, sine cardinibus sustentasse propitiatorium. Sed hoc parum probabile est ; primo, quia Script. expresse dicit Cherubim non ex arca, sed ex propitiatorio prodiisse ; secundo, ille situs Cherubim sinuatus indecens fuisset, molestus et incommodus ; tertio, manus parvæ Cherubinorum ita curvatorum, non suffecissent ad tantum pondus proditiatorii (quod erat ex solido auro, et habebat in longitudine duos cubitos cum dimidio, in latitudine vero cubitum cum dimidio) sine cardinibus, aliisve fulcris sustentandum.

Tertio, S. Thomas 1. 2. q. 102. art. 4. ad 6. Cajet. Ribera, et alii putant Cherubinos stetisse in pavimento Sancti sanctorum : inde enim erigebant se, ita ut alis suis sustinerent propitiatorium. Probatur, quia alii situs indecentes, vel incommodi fuissent, uti jam dixi ; secundo, quia sic Cherubini qui erant in templo Salomonis, stabant in pavimento ; tertio, quia Cherubini Ezechielis erant stantes, imo ambulantes. Unde Vilalpando in suis ideis templi, stantes Cherubinos tam tabernaculi, quàm templi depingit. Verius ergo videtur Cherubim stetisse in terra, indeque erigentes se sustentasse propitiatorium ; quia scilicet manibus suis illud tenebant, et alis suis illud velabant. Hosce enim Cherubinos præter alas habuisse manus patet ex eo, quod habebant speciem hominis, quodque Ezech. cap. 10. vers. 7. expresse eis tribuat manus.

Ubi nota hos Cherubinos non tantum habuisse speciem stantium, sed volantium : habebant enim alas expansas ; quia hisce significabant angelos, qui celerrime volant, de quibus ait Psaltes, et S. Paulus : *Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos flammam ignis.* Hinc etiam dicitur Deus volare super Cherubim, psal. 17. vers. 11. Rursum, hi Cherubim licet vultibus sibi invicem essent obversi, vultus tamen dimittebant ex reverentia, non audentes respicere propitiatorium, nec Deum in eo sedentem ; sed alis suis eum quasi velabant. Erant ergo hi Cherubini inferiore suî parte, scilicet à pectore deorsum, sub propitiatorio ; capite vero, humeris et alis erant supra propitiatorium, ut ait hic Scriptura, præsertim in Hebræo ; quia iis Deum, ut dixi, quasi velare debebant.

Verum in hac sententia difficile est explicare quomodo arca, utpote proxime subjecta propitiatorio et Cherubinis, fuerit scabellum Dei sedentis in eis. Rursum quomodo Deus potuerit sedere in propitiatorio, alis Cherubim elatis sustentato ; hæ enim alæ altiores erant propitiatorio (illud enim velabant), ac proinde in alis hisce, non in propitiatorio, sedebat Deus.

Dico ergo : verius videtur Cherubinos non tetigisse, nec sustentasse propitiatorium, sed illi pedibus institisse ; ita ut alis suis expansis partim tegerent propitiatorium, instar tecti vel umbraculi, unde ab Apostolo vocantur *obumbrantia propitiatorium*, Hebr. 9. 5. partim ut iisdem alis sedem præberent Deo, qui inde dicitur sedere super Cherubim ; ita ut arca cum suo operculo, puta propitiatorio, esset scabellum pedum Dei. Id ita esse probatur primo, ex Josepho, qui, utpote Hebræus et sacerdos doctissimus, Hebraicarum rerum fuit peritissimus : ipse enim diserte hoc asserit lib. 3. Ant. 6. *Erant*, inquit, *operculo* (arcæ, id est propitiatorio) *impositæ effigies duæ, quas Hebræi Cherubos vocant ;* secundo, ex eo quod psal. 79. 2. Daniel. 3. 55. et alibi, Deus dicitur sedere, non in propitiatorio, sed super Cherubim : rursum, quod Cherubim alis suis superne texerint et velarint arcam, ac consequenter ipsum propitiatorium, quod erat arcæ operculum. Ideo enim vers. 22. et alibi, Cherubim dicuntur fuisse super arcam, et vicissim arca dicitur fuisse subter alas Cherubim, 2. Paral. 5. vers. 7. et 8. licet enim ibi sit sermo de Cherubim quos fecit Salomon, non Moses, tamen hoc ipsum rem hanc confirmat : suos enim Cherubim fecit Salomon adinstar Mosaicorum ; tertio, ex eo quod psal. 98. 5. dicitur arca fuisse scabellum pedum Dei : sic arca, ergo et propitiatorium (utpote arcæ operculum) fuit scabellum pedum Dei ; quarto, quia hic situs videtur maxime concinnus : tum quia hoc modo arca erat instar currus velati, et instar domus suum habens quasi tectum, puta alas Cherubim : tum quia sicut propitiatorium et arca significabant Christum hominem, ejusque Sanctos ; ita Cherubim significabant angelos, quibus insidet et præsidet Deus. Sicut ergo natura tam angelica quàm divina, præeminet naturæ humanæ Christi et Sanctorum ; ita Cherubim cum suis alis eminebant insistentes arcæ et propitiatorio, positi in ejus summitate, ut dicitur cap. 37. 8.

Dices : Propitiatorium vocatur oraculum Exodi 25. 18. et cap. 37. 6. ergo erat quasi thronus Dei loquentis, et oracula dantis.

Respond. Propitiatorium erat oraculum, non se solo præcise, sed quatenus complectebatur Cherubinos cum alis suis. Hi enim toti aurei erant æque ac propitiatorium, erantque ex eo malleatione producti : unde cum eo unum quid in genere artis esse videbantur, puta unus thronus Dei. Thronus enim Dei integer, et undique, scilicet tam inferne quàm superne perfectus,

erant Cherubim cum propitiatorio. Nam alæ Cherubim insistentium propitiatorio erant quasi sedes Dei : propitiatorium vero erat quasi scabellum ejusdem. Unde Deus proprie et præcise dicitur sedere super Cherubim, quasi thronum suum, indeque loqui et dare oracula. Hoc enim est quod dicitur vers. 22. *Inde præcipiam et loquar ad te supra propitiatorium, ac de medio duorum Cherubim, qui erunt super arcam.* Et Num. 7. vers. ult. *Audiebat* (Moses) *vocem loquentis ad se de propitiatorio, quod erat super arcam inter duos Cherubim, unde et loquebatur ei.* Loquebatur ergo proprie Deus ex alis Cherubim, quibus insidebat, ac consequenter dicebatur loqui ex propitiatorio, quasi oraculo; quia hoc erat basis et sustentaculum Cherubinorum, et consequenter throni Dei, eratque scabellum pedum Dei. Ita Abul. Alcazar, et alii.

Quæritur tertio, quo fine positi sint Cherubini cum arca et propitiatorio, quidque significarint ?

Respondeo hæc omnia ad hoc fuisse posita, ut essent currus gloriæ, id est belli, victoriæ et triumphi, quem Deus egit de Amalec, aliisque hostibus, et maxime de Pharaone et Ægyptiis. Hoc enim curru suo divino et angelico quasi processit Deus in aciem contra Pharaonem. Habacuc 3. 8. et psal. 67. vers. 18. *Currus Dei decem millibus multiplex*, et psal. 76. v. 19. *Vox tonitrui tui in rota*, eoque currus Pharaonem subvertit in mari Rubro, Exodi 14. v. 25. Unde post hanc victoriam de Pharaone, mox hunc currum Cherubim Mosi Deus in Sina ostendit, eumque fabricari, et in tabernaculo quasi trophæum poni jussit, ut scilicet esset æternum monumentum, tum victoriæ et liberationis Hebræorum ex Ægypto, tum per illam parti regni et populi, id est institutæ Ecclesiæ veteris, quod scilicet Deus in Sina Hebræos à se ex Ægypto redemptos sibi in populum, Ecclesiam et regnum adoptasset, unde consequenter, currus hic significabat Synagogam ipsam, sive Hebræos, qui erant hoc regnum. Arca ergo erat quasi currus; habebat enim quatuor globos sive sphærulas, quasi quatuor rotas, ut dixi v. 12. Propitiatorium erat quasi solium, aut potius scabellum Dei triumphantis. Stipant eum angeli, puta Cherubini, gestantque insignia victoriæ Dei, scilicet primo, speciem vituli : vitulus enim repræsentat symbolice sacrificium agni, cujus immolatione Hebræi liberati sunt ex Ægypto, Exodi 12; secundo, species hominis in Cherubinis significat ipsos Hebræos agnum immolantes; tertio, species aquilæ symbolum est agilitatis, æternitatis (diutissime enim vivit aquila) et sublimis spiritus, puta angeli percutientis Ægyptum; quarto, species leonis significat Deum quasi regem, fortitudine sua sævientem in Ægyptios; est enim leo rex ferarum, et princeps animalium omnium.

Id ita esse patet primo, ex eo quod Salomon Cherubim templi faciens adinstar Cherubim tabernaculi, fecerit eos quasi quadrigam, ut dicitur 1. Paral. 28. 18; secundo, ex eo quod Ezechiel cap. 1. viderit quatuor animalia, scilicet Cherubim stipantes currum Dei, adinstar Cherubim templi et tabernaculi, huncque currum vocet currum gloriæ Dei; tertio, quia *Cherubim* per metathesin dicuntur quasi *recubim*, id est currus; quia stipant currum Dei, uti mox dicam.

Dico secundo. Hi Cherubini significant angelos, qui sunt quasi stipatores Dei. Hinc gestant quatuor stemmata, et insignia Domini Dei sui, species enim aquilæ significat Dei sapientiam; species hominis significat Dei bonitatem, mansuetudinem et clementiam; bos significat Dei justitiam, religionem et cultum illi debitum, quod scilicet bobus, aliisque victimis, illa summa majestas sit colenda et adoranda; leo significat Dei fortitudinem et potentiam. Hæc attributa à Deo ipsi Cherubini, id est angeli, in se participant et repræsentant. Illi enim sunt aquilæ per celeritatem et contemplationem; sunt leones per fortitudinem; sunt homines per mansuetudinem; sunt boves per patientiam et labores. Ita S. Dionys. Cœlest. hierarch. cap. 15. Hinc patet Cherubim hic significare non tantum secundum ordinem angelorum primæ hierarchiæ, qui proprie dicitur Cherubim; sed etiam omnes alios angelorum ordines. Unde Patres subinde hos Cherubim vocant Seraphim, uti ostendit Vilalpando lib. 4. cap. 96. pag. 132. ubi pro hac re citat Cyrillum utrumque, Clement. Alexand. et Tertull. quin et S. Thomam.

Dico tertio Alleg. hic currus Cherubim, et gloriæ Dei triumphatoris et redemptoris Hebræorum ex Ægypto, significat currum triumphantem Christi redemptoris hominum; qui currus est Ecclesia, de qua dicitur Cantic. 1. vers. 4. *Equitatui meo*, id est quadrigæ vel carrucæ meæ *assimilavi te.* Quatuor rotæ sunt Apostoli, Pastores et Doctores, qui currum Evangelii et Ecclesiæ fortiter et velociter, instar fulguris agunt, et propagant per totum orbem. Hinc Cherubini gestant quatuor insignia Christi : species enim hominis significat Christi incarnationem; species vituli significat Christi mortem et immolationem in cruce; species leonis significat Christi fortitudinem, quam ostendit in resurrectione; species aquilæ significat Christi ascensionem in cœlum hæcque suis Christianis et Sanctis communicat, uti paulo ante dixi Deum angelis sua stemmata communicare.

Anagogice, hæc sunt quatuor stemmata Ecclesiæ triumphantis, et regni cœlestis, ubi Deus regnat in solio gloriæ : nam aquila significat visionem Dei homo mutuum Sanctorum amorem et concordiam; leo potentiam et immortalitatem; vitulus oblationem, Deique adorationem; rotæ æternitatem eorumdem.

Tropolog. S. Greg. hom. 6. in Evang. *Unusquisque*, ait, *si in quantum sufficit proximum à pravitate revocat, si exhortari ad bene operandum curat, si æternum regnum vel supplicium erranti denuntiat, cum verba sanctæ annuntiationis impendit, angelus existit.* Idem homilia 34. *Qui secretorum cœlestium summa capere prævalent, et nuntiare, isti in Archangelorum numero deputantur. Et sunt nonnulli qui tanta Dei ac proximi dilectione pleni sunt, ut Cherubim jure nominentur. Quia enim Cherubim plenitudo scientiæ dicitur : et Paulo dicente didicimus, quia plenitudo legis est charitas; omnes qui Dei et proximi charitate cæteris amplius pleni sunt, meritorum suorum sortem inter Cherubim numeros perceperunt. Et sunt nonnulli qui supernæ contemplationis facibus accensi, in solo conditoris sui desiderio anhelant : nihil jam in hoc mundo cupiunt, solo æternitatis amore pascuntur, terrena quæque abjiciunt, temporalia cuncta mente transcendunt, amant et ardent, atque in ipso suo ardore re-*

quiescunt, amando ardent, loquendo et alios accendunt; et quos verbo tangunt, ardere protinus in Dei amore faciunt: hi inter Seraphim numerum sortem suæ vocationis acceperunt.

Quæritur, quarto, quare hi Cherubini positi sint ad oraculum, sive propitiatorium; et quo sensu Deus dicatur sedere, vel vehi super Cherubim.

Respondeo: Deus dicitur sedere super Cherubim, quia ipsæ alæ Cherubim junctæ, speciem quamdam sedis exhibebant. Illius enim throni species hæc erat: aurea tabula (quæ propitiatorium appellatur) erat pro pedum scabello; duo Cherubim parvi, pro sella. Nam è regione positi, et invicem oppositi, extentas alas, et inter se vicissim collatas habebant; perinde ac si duo homines sibi invicem obversi, brachia utrimque extenderent, et conjungerent, ut sedem cuipiam efficerent qua ille consederet: itaque Cherubinorum capita erant veluti sellæ latera; alæ vero extensæ erant sedes. Jam hoc symbolo, et hac phrasi, qua Deus dicitur vehi et sedere super Cherubim, significatur primo, Deum sapientissimos spiritus angelicos longe præscientia, et futurorum prævisione et prædictione, omnique scientia et sapientia transcendere, eosque quasi pedibus suis premere: solet enim Scriptura Dei potentiam et sapientiam maxime commendare ex eo, quod sit Deus exercituum, puta angelicorum; quia ei millia millium ministrant, quod faciat angelos suos spiritus, etc.; secundo, hi Cherubini respiciunt partim Deum suis alis insidentem; partim propitiatorium: quia angeli non sibi, sed Deo suas alas, id est, vires et virtutes, omneque bonum quod habent, attribuunt. Ita S. Augustin. q. 105. Rursum, hoc ipso significant Deum esse finem legis, legemque, quæ in arca erat, servandam esse propter Deum; tertio, duo Cherubini in Sancto sanctorum, qui versis ad se mutuo vultibus, invicem (demisso licet vultu) semper respiciebant, significabant Deum beatis tam angelis, quàm hominibus, summa inter se charitate flagrantibus) quod binario; et faciebus ad se invicem versis significatur) videndum se exhibere, hacque gloriosa suî visione eos beare. Ita S. Aug. et S. Thomas.

Dico secundo: Tempore Mosi quo Deus habitavit, non in templo, sed in tabernaculo, quasi proficiscens, et armata manu ducens populum suum per medios hostes in Chanaan, dicebatur Deus vehi et equitare super Cherubim, tanquam dux belli et victoriæ Hebræis contra Chananæos, aliosque hostes; postquam vero populum suum collocavit in Chanaan, cum eoque pacifice habitavit in templo, dictus est Deus sedere super Cherubim, ut patet Isaiæ 37. 16. quia in iis parta jam victoria et quiete, quasi victor et triumphans residere videbatur, iisque imperium, quod sua scientia et providentia asseruerat, eadem conservare. Nam, *non minor est virtus, quàm quærere, parta tueri.* Unde Augustus Cæsar audiens Alexandrum, annos natum 32, pleraque subegisse, ideoque anxium fuisse de materia, quid scilicet deinceps esset acturus: *Miror*, inquit, *Alexandrum non existimasse, majoris esse operæ imperium partum bene constituere, quàm parare;* testis est Plutarch. in Augusto.

Symbolice, Sanctum sanctorum repræsentabat cœlum; duo Cherubim, duo hemisphæria; sex alæ (tot enim sunt, si duas manus pro duabus alis capias, uti dixi Ezech. 1.) in unoquoque, id est 12 in duobus, significabant 12 signa Zodiaci, et tempus quod per illa describitur et decurrit; arca significabat quietem, quam habent Cherubim, id est spiritus cœlestes, in Deo. Ita Clemens lib. 5. Stromatum. Rursum satis concinne Barrad. tom. 1. lib. 5. cap. 31. Sicut, inquit, arca testamenti est B. virgo, propitiatorium Christus; ita Cherubinus est Joseph, tum quia Christi fuit tutor et protector in pueritia, tum quia brachia ejus sæpe fuerunt sedes Dei, scilicet Christi, juxta illud psal. 79. *Qui sedes super Cherubim:* tanquam pater enim et nutritius cum Christo agebat.

Alleg. S. Greg. hom. 26. in Evang. Duo, ait, angeli quos vidit Magdalena in sepulcro Christi, et duo Cherubim arcæ sunt duo testamenta: propitiatorium est Christus incarnatus. *Et dum testamentum vetus hoc faciendum denuntiat; quod testamentum novum de Domino factum clamat, quasi utraque Cherubim se invicem aspiciunt, dum vultus in propitiatorium vertunt; quia dum inter se positum incarnatum Dominum vident, à suo aspectu non discrepant, quæ dispensationis ejus mysterium concorditer narrant*, hactenus S. Greg.

Quæres, quinto, unde dicantur Cherubim, et quid heb. significet Cherubim. Respondeo: Dicuntur Cherubim, non à Chaldæo *rab*, vel *rabio*, id est *puer*, quasi *cherub* idem sit, quod כרוב *kerub*, id est tanquam puer, ut vult R. Kimchi, et noster Alcazar Apoc. 4. pag. 383. ubi sic explicat: *Cherub*, ait, id est, *quasi puer*, hoc est *quasi filius*, vel *quasi minister* jugiter astans Deo, paratus ad omne ejus obsequium: constat enim Cherubim non Chaldæum, sed Hebræum esse nomen. Sed dicuntur Cherubim à multitudine roboris, gloriæ, scientiæ et sapientiæ, uti Docet S. Dionys. cap. 7. Cœlest. hierar. et ex eo S. Hieron. et passim alii in Ezech. 28. Philo lib. de vita Mosis, Origenes homil. 5. et 11. in Num. Anastas. sermone de Deipara, August. in psalm. 17. et 89. Theodoret. in Ezech. cap. 10. vers. 20. Philastrius hæresi 102. Sophoronius in encomio angelorum, tomo 2. Bibl. SS. Patrum, Isidorus, Beda, aliique passim, tam Patres quàm S. Scripturæ interpretes, æque ac Doctores Scholastici communi omnium consensu. Hi enim secundum angelorum ordinem à scientia dictum esse Cherubim, constanter asseverant. Id ipsum satis insinuat sacra Scriptura Ezech. 28. vers. 17. ubi alloquens regem Tyri, eumque appellans *Cherub*, ait: *Perdidisti sapientiam tuam*, et vers. 3. irridens ejus fastum, quo sibi *Cherub* arrogat scientiam: *Ecce*, inquit, *sapientior tu es Daniele, omne secretum non est absconditum à te. In sapientia et prudentia tua fecisti tibi fortitudinem*, etc. Porro *Cherub* significat multitudinem scientiæ, à radice, ut vult Pagninus; נכר *nachar*, id est scivit vel cognovit, et רב *rab*, id est multum. Unde Abbas Besarion moriens dicebat: *Debet monachus totus oculus esse, sicut Cherubim et Seraphim.* Vel potius et simplicius à כ רב *ke* et *rab*, id est, sicut rabbi, hoc est, sicut sapiens, potens, honoratus et gloriosus. *Rab* enim, sive *Rabbi* significat virum magnum, qui pollet opibus, viribus, scientia, gloria. Unde de rege Tyri dicitur Ezech. 28. vers. 16. *Tu Cherub extentus*, q. d. Tu, ô rex Tyri, qui est *rab*, et gloriosus ut Cherubim, quique alis potentiæ et ditionis

tuæ extentis, plurimos populos subditos protegis, sicuti Cherubini protegunt arcam et propitiatorium.

Alludit quoque nomen Cherub per metathesin, ad radicem כביר *cabbir*, id est multiplex, scilicet scientia, robore, forma et figura: habebant enim Cherubini quatuor facies, ut dixi Ezech. 1.

Tertio, per metathesin alludit Cherub ad רכב *recheb*, id est currus: Cherubim enim stipabant et decorabant currum gloriæ Dei, et ad רוכב *rocheb*, id est equitans, hoc est princeps, moderator et gubernator. Ili enim olim equis vehebantur, et sicut equum habenis regimus, sic hi populum suis legibus gubernant. Tales sunt angeli, qui mundum regunt, eumque quasi currum divinæ providentiæ moderantur, movent et agunt. Ita Mercerus, Goropius Becanus, et post eos noster Hier. Prado in Ezech. 1. imo ipsi censent hoc primarium et genuinum esse Cherubim etymon.

Quarto, Cherub per metathesin, et per commutationem litterarum affinium *beth* et *pe*, alludit ad *caphar*, et *capporeth*, id est ad propitiatorium: hujus enim pars, et quasi umbella erant Cherubim. Denique alludit Cherub ad quatuor animalia in Cherub expressa, scilicet ad leonem, vitulum, hominem et aquilam. *Cherub* enim per metathesin, et per commutationem litteræ *beth* in affinem *pe* (utraque enim est labialis, et ejusdem pene soni) idem est quod כפר *kephir*, id est leo; idemque est quod כפר *kepar*, id est sicuti vitulus, vel similis vitulo; idemque est quod כרב *kerab*, id est sicuti vir potens, et princeps. Denique, per anagrammatismum Hebraicum *ethbas* (quo litteræ alphabeti inter se ordine retrogrado commutantur, puta *aleph*, quæ prima est ab initio, commutatur cum *tau*, quæ prima est à fine; et *beth*, quæ secunda est ab initio, commutatur cum *schin*, quæ secunda est à fine: quomodo Jeremias cap. 51. vers. 41. *Sesah* vocat ipsam *Babel*,) *kerub* idem est quod כשר *kescer*, et *kescer* per aphæresin litteræ *nun*, quæ solet esse in verbis incipientibus à *nun*, idem est quod כנשר *kannescer*, id est sicut aquila. Sic ergo Cherub, uti sua forma, ita et suo nomine, quatuor animalium species in se includit et exprimit.

Moral. Cherubim sunt symbolum sapientiæ, quæ cæteris rebus præstat, et sola apta est ad regimen. Sapientia enim Dei, in gubernando hoc universo, *attingit à fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter*. Hæc est forma optimi regiminis. Vis optime regere? rege ut Deus fortiter et suaviter. Unde hanc sapientiam impense postulat Salomon à Deo Sapient. 9. Audi Horat. lib. 1. epist. 1.

> Ad summum sapiens uno minor est Jove: dives,
> Liber, honoratus, pulcher, rex denique regum.

Beatas fore respubl. dixit Plato, si vel sapientes eas regerent, vel earum rectores sapientiæ studerent. Et Aristot. ait: *Sapere principantis est*. Vis ergo esse Cherubim? vis esse sapiens, ut te et alios regere possis? audi primo, Apuleium: *Sapiens*, inquit, *nec in secundis rebus effertur, nec contrahitur in adversis*. Et Senecam epist. 60. *Sapiens*, ait, *ad omnem incursum munitus et intentus est: non si paupertas, non si luctus, non si ignominia, non si dolor impetum faciat, pedem referet. Interritus contra illa ibit, et inter illa. Sapiens plenus est gaudio, hilaris, placidus et inconcussus, cum diis ex pari vivit.* Et epist. 72. *Sapiens vincit virtute fortunam.* Et epist. 77. *Præcogitati mali mollis ictus venit. Sapiens assuescit futuris malis, et quæ alii diu patiendo levia faciunt, hic levia facit diu cogitando.*

Secundo, Isocrates ad Nicoclem de regno: *Sapientes*, ait, *sunt qui et negotia dextre obire, et inter homines versari commode possunt: nec in vita mutationibus perturbantur; moderate ferre norunt tam adversa, quàm prospera.*

Tertio, Lactantius lib. 3. cap. 30: *Qui vult*, inquit, *sapiens et beatus esse, audiat Dei vocem, discat justitiam, sacramentum nativitatis suæ noscat, humana contemnat, divina suspiciat, ut summum illud bonum, ad quod natus est, possit adipisci. Summa ergo sapientia est in hoc uno, ut homo Deum cognoscat et colat.*

Quarto, S. Greg. Nazian. in Apolog. *Prima*, ait, *sapientia est vita laudabilis, et apud Deum pura mens, per quam puri puro junguntur, et sancti sancto sociantur.*

Quinto, Apollo Delphicus, et Cicero lib. 1. de Legibus: *Sapientia*, inquit, est γνῶθι σεαυτον, *nosce teipsum.*

Sexto, Cicero lib. 1. de Finib. *Sapientia*, ait, *est ars vivendi, quæ mœstitiam pellit ex animis, quæ exhorrescere metu non sinit; qua præceptrice in tranquillitate vivi potest, cupiditatum ardore restincto.* Item. *Sapientia est vincere iram, vincere seipsum.*

Septimo, Cicero 3. Tuscul. *Sapientia*, ait, *nihil potest videri magnum in rebus humanis, cui æternitas omnis, totiusque mundi nota sit magnitudo.* Vis ergo esse sapiens? tempus et temporalia despice, æterna et æternitatem cogita. Idem Cicero paradox. 4. *Sapiens animus*, ait, *magnitudine consilii, tolerantia rerum humanarum, contemptione fortunæ, virtutibus omnibus ut mœnibus septus, vinci aut expugnari non potest.* Et Tuscul. 4. *Vir temperatus, constans, sine metu, sine ægritudine, sine libidine, is est sapiens.* Recte poeta: *Virtus cui sapit, ille sapit.*

Octavo, Architas: *Sapientia*, ait, *est cognitio rerum divinarum, et prudentia humanarum rerum, et eorum quæ ad vitam spectant.*

Nono, S. Greg. 10. Moralium cap. 27. *Justorum*, ait, *sapientia est, nihil per ostentationem fingere, sensum verbis aperire, vera ut sunt diligere, falsa devitare, bona gratis exhibere, mala libentius tolerare quàm facere, nullam injuriæ ultionem quærere, pro veritate contumeliam lucrum putare. Sed hæc justorum simplicitas deridetur. Quid namque stultius videtur mundo, quàm mentem verbis ostendere? nihil machinatione callide simulare? nullas injurias contumeliæ reddere? pro maledicentibus orare? paupertatem quærere? possessa relinquere? rapienti non resistere? percutienti maxillam alteram præbere?*

Jam vis exempla sapientiæ? Alexander Magnus videns Diogenem in dolio recumbentem: *O vas*, ait, *sapientia refertum!* Diogenes vero sapienti nihil deesse, hoc syllogismo colligebat: *Amicorum omnia sunt communia. Diis nihil deest: sapientes sunt eorum amici; ergo sapientibus nihil deest, sed eorum, æque ac deorum, sunt omnia.* Sed eodem syllogismo rejici poterat petens aliquid. Cur petis, habens omnia? at respondisset: *Non peto, sed repeto.* Ita Laert. lib. 6.

Aristoteles dicebat sapientem sibi sufficere, eo quod omnia quæ sunt aliorum sunt et hujus, qui cum omnibus habet amicitiam et communionem.

Alfonsus Aragonum rex aiebat se pluris facere sapientiam, quam opes et regnum : illam enim esse Dei filiam, solamque rerum omnium immortalem, atque ex omni genere animantium soli homini concessam. Testis est Panorm. in ejus Vita.

Thales rogatus, *quomodo quis sapienter et optime viveret? Si*, ait, *quæ in aliis reprehendit, ea non faciat ipse.* Ita Laert. l. 1.

Carolus V, felix et sapiens, in bellis pietate et Deo nitebatur, addebatque nervos belli esse pecuniam, commeatus, milites : verum si ex iis aliquo carendum esset, se militem veteranum electurum esse, cujus industria et fortitudine reliqua duo ex hoste se comparaturum confideret. Hinc, ipse in comparando exercitu se caput sumere ab Italis, brachia et manus ab Hispanis, pectus à Germanis, ventrem et pedes à reliqua gentium turba dicebat.

Socrates aiebat, *mentem sapientis esse templum, ejusque os ostium.* Sicut enim templi ostio aperto pulcherrima simulacra perspiciuntur; sic ex ore sapientis animi simulacra illustria pervidentur.

Philo lib. de Abraham : *Sicut*, ait, *gubernator in navi, magistratus in civitate, imperator in exercitu, anima in corpore, mens in anima : sic revera primus est sapiens in humano genere*, estque quasi sol in mundo.

Porro documenta ac indicia sapientiæ, accipe. Primo, sicut mundus undique teres ac rotundus sibi constat; ita sapiens nihil extra se quærit, seipso contentus. Rursum, ut alcyones, teste Plinio. l. 10. c. 32. media etiam hieme mare tranquillum præstant, non sibi solum, sed aliis quoque : ita sapiens turbatissimis rebus, non solum ipse tuebitur animi tranquillitatem; sed et alios concitatos componet ac sedabit.

Secundo, sicut teste Plinio l. 11. cap. 2. in culice non minus admiranda vis est, quam in elephante : ita sapientia in maximis pariter ac minimis negotiis magnum virum ostendit; ingenii enim vis etiam in ludicro ac humili argumento elucet. Uti enim bonus artifex è quavis materia simulacrum fingit : ita sapiens quamvis fortunam sapienter administrat.

Tertio, ut cochleæ, teste Plinio l. 9. c. 32. lente ingrediuntur, nec quidquam attingunt, aut usquam se movent, nisi cornibus prætentarint : ita sapientem oportet esse cunctabundum, minimeque præcipitem, et pedetentim aggredi, gustu quodam prius sumpto. Sicut enim Aquilo initio vehemens, desinit lenior; contra Auster initio lenior, desinit vehementior; ita qui præcipites magno impetu aliquid aggrediuntur, frigescunt in processu; contra, qui consilio aliquid suscipit, magis ac magis accenditur operis progressu.

Quarto, sicut quo directius nos ferit sol radiis suis, hoc minor est umbra nostri; quo vero obliquius, hoc magis increscit umbra corporis : ita quanto plus quisque assecutus est veræ sapientiæ, hoc minus magnifice de se sentit; quo longius abest ab ea, hoc se magis dilatat stultissima persuasione sapientiæ.

Quinto : *Uti indomita*, ait Plinius l. 37. c. 4. *vis est adamanti, unde et nomen accepit, adeo ut nec calescat igni, nec ferro cedat, quin et ictum ita respuit, uti ferrum simul et incudes dissiliant :* sic sapientis animus adversus omnem fortunæ sævientis impetum invictus est. Ut grando illisa tectis dissultat magno quidem fragore, sed nulla noxa : sic insultus fortunæ nihil potest in sapientem. Hinc veteres sicut fortunam rotundo lapidi insistentem pinxerunt; ita sapientiam in quadrato statuerunt: ex hoc hieroglyphico volubilem illam, hanc vero firmam et inconcussam significantes. Ita Pierius hieroglyphico 39.

Sexto, ut Deus plurimum sapiens et intelligens minimum loquitur : ita sapiens nonnisi necessaria loquetur. Gentiles, ut vides lector, subinde cito, non tam meo, quam aliorum nonnullorum præsertim secularium, qui libris et tempore carent, sensu et desiderio; quia Plato et Stoici, quos secuti sunt Aristoteles, Seneca, Cicero, Philo, cæterique Philosophi, suam sapientiam hausere à Mose. Unde Plato dictus est Moses atticus. Mosi ergo reddantur gnomæ Gentilium, quasi ab eo acceptæ, ideoque illi debitæ. Concionatores tamen, et qui res sacras tractant, cum grano salis discrete et sobrie iis utantur, ne sacra profanis temere miscendo eadem vilipendant et profanent.

21. In qua pones testimonium.] Hoc est legem, puta tabulas legis. Vide dicta v. 16.

22. Inde præcipiam et loquar ad te supra propitiatorium.] Hinc patet Mosen ducem et legislatorem populi sæpius intrasse in Sancta sanctorum, ut Deum de dubiis consuleret, vel inibi audiret Deum monentem et præcipientem, ut hic dicitur. Quare quod Levit. 16. præcipit Deus, ut pontifex semel tantum in anno ingrediatur in Sanctum sanctorum, hoc Mosen non tangit, qui non erat pontifex; sed legatus et internuntius Dei.

23. Facies et mensam de lignis setim.] Nota. Hæc mensa facta erat, ut exciperet 12 panes Deo proponendos; hinc hæc mensa erat ante Sancta sanctorum, in Sancto, juxta altare thymiamatis: nam Sanctum hæc tria habebat, scilicet altare thymiamatis, quod ad latus Septentrionale sive sinistrum habebat hanc mensam; ad latus vero Meridionale sive dextrum habebat candelabrum. Unde et mensa hebraice dicitur שלחן *schulchan*, quasi missio vel emissio, quod in ea panes hi immitterentur Deo. Consimili forte agnominatione, inquit Vilalpando, mensam quasi missam vocarunt Latini, eo quod in mensa fercula mitterentur; unde primam dicebant, et secundam mensam; sed et fercula singula *missus* vocabant : licet Varro mensam dictam putet quasi mesam, eo quod inter duos media poneretur. Secundo, erat hæc mensa facta ex lignis setim auro obductis. Tertio, longa erat duos cubitos, lata unum cubitum, alta cubitum et dimidium : hinc patet mensam fuisse non rotundam, sed quadrangulam. Quarto, mensa hæc habebat labium, id est limbum aureum per circuitum; in ipso labio erat corona interrasilis quatuor digitorum, cui alia corona minor imponebatur ad ornatum, et ut altior esset corona, utque melius panes contineret ne deciderent. Quinto, mensa hæc habebat quatuor pedes, et in summitate pedis cujusque habebat circulum aureum, ita ut per quatuor circulos positos in lateribus, non longitudinis, sed latitudinis, duo immitterentur vectes, quibus por-

taretur mensa humeris quatuor sacerdotum. Ita ex Josepho Ribera.

Allegor. Sanctum est Ecclesia in terris militans, tendensque ad Sanctum sanctorum, id est, ad cœlum, in qua alii se dedunt eleemosynis et operibus charitatis, hos significat hæc mensa panum; alii se dedunt doctrinæ et vitæ sanctæ, hos significat candelabrum; alii se dedunt orationi, laudi Dei et contemplationi, hos significat altare thymiamatis: coronam habet mensa, ut significet misericordes et eleemosynarios non tantum in cœlo, sed etiam in terra à Deo benedici, gloria et honore coronari. Vide Riberam l. 2. de Templo c. 11. Sicut mensa hæc erat in Sancto juxta Sanctum sanctorum, in quo erat thronus Dei, sic *eleemosyna*, inquit S. Chrysostom. homil. 9. in Matth. *amica Deo consistit, et semper ei propinqua est: pro quibuscumque voluerit, facile munus impetrat, vincula peccatorum ipsa dissolvit, fugat tenebras, extinguit ignem: huic cum multa fiducia portæ cœli aperiuntur, et veluti regina intrante nullus janitorum, nullus custodum qui assistunt, audent dicere: Quæ tu es, vel unde? sed omnes eam è regione suscipiunt. Virgo est habens alas aureas, circumscripta per omnia venustate, sed succincta, vultum habens candidum atque mansuetum, pennata est et levis, et semper ante solium regale consistit.* Recte Poeta:

> O quæ stultitia est! Deus emit sanguine servos:
> Mercari exiguo nos piget ære Deum.

Amadæus Sabaudiæ Dux rogatus à quibusdam legatis, num haberet canes venaticos, annuit ut postera die redirent. Cum vero jam adessent, Amadæus è pergulæ ingentem mendicorum copiam eis ostendit una discumbentium. Atque *Hi sunt*, inquit, *canes mei quos alo quotidie, quibusque cœlestem gloriam me spero venaturum.* De eleemosyna plura dicam Deut. 26. in fine.

Rursum mensa hæc significat mensam corporis et sanguinis Christi in Eucharistia. Ita Rupertus et S. Hieronymus in 1. Malach. et Damasc. l. 4. c. 14. et Cyrill. catech. 4. mystagogica. De hac mensa canit Psaltes psal. 115. 4. *Quid retribuam Domino, pro omnibus quæ retribuit mihi? Calicem salutaris accipiam, et nomen Domini invocabo.* Et psal. 22. 5. *Parasti in conspectu meo mensam adversus eos qui tribulant me. Impinguasti in oleo caput meum, et calix meus inebrians quam præclarus est?* Et Zach. c. 9. 17. *Quid bonum ejus est et quid pulchrum ejus, nisi frumentum electorum, et vinum germinans virgines?*

24. Faciesque illi labium aureum,] *labium*, id est limbum circumcirca.

25. Et ipsi labio coronam interrasilem altam quatuor digitis.] Hebr. *ipsi labio*, sive *limbo facies clausarum*, id est limbum altum qui claudat limites mensæ, ne ex ea panes decidant, et cujus una pars claudat aliam; quod noster Interpres exprimit per *interrasile*: in opere enim interrasili quædam plana sunt; quædam vero exsculpta sunt opere tornatili, ut ea quæ plana sunt ambiant. Opus hoc interrasile, triplicemque hunc limbum, sive coronam ita describit Vilalpando: Si ponas, inquit, tabulam crassam quatuor digitos, ex quibus duo medii ad interiora retrahantur, et variis cælaturis asperiores reddantur, est opus interrasile; reliqui vero duo digiti, scilicet unus inferne, alter superne cymatium erit ipsi tabulæ, quod Vitruvius vocat opus Lesnium, cum scilicet ipse limbus interrasilis utrimque, puta inferne et superne, cymatio quasi corona cingitur.

Et super illam, alteram coronam aureolam.] Tertius erat hic mensæ limbus, secundo impositus, ut secundus impositus erat primo et imo, idque ad ornatum magis quam ad necessitatem. Noster interpres hanc coronam vocat *aureolam*, non quasi non esset ex puro auro (Hebræa enim vocant eam coronam auream), sed quia parva erat, ideoque minus auri quam cæteræ continebat, q. d. coronulam. Hinc Scholasticos sumpsisse nomen aureolæ, ut per illud dotes quasdam accidentales beatitudinis significarent, quæ propriæ erunt Virginum, Martyrum et Doctorum, censet Ribera, et alii.

27. Ut mittantur vectes per eos.] Verisimile est vectes hosce fuisse annulis insertos et protensos, non secundum longitudinem, sed secundum latitudinem mensæ, ut scilicet ferri posset mensa gravis à quatuor viris in humeris; nam alioqui si secundum longitudinem mensæ protensi fuissent hi vectes, cum mensa tantum esset lata cubitum unum, non potuisset commode ea parte duorum bajulorum humeris inseri, secus erat in arca; hæc enim lata erat cubitum et dimidium. Ita Abulensis.

29. Parabis et acetabula, ac phialas, thuribula et cyathos, in quibus offerenda sunt libamina ex auro purissimo.] *Acetabula*, hebr. scutellas; Septuag. τρυβλία, id est paropsides, patellas vel catinos; puta ad excipiendam et continendam similam, quando illa offerri debebat; item ad excipienda sacrificia sartaginis et clibani, de quibus Levit. 2.

Phialas.] Vasa sunt parva et concava, in conviviis nobilioribus nota; hebr. vocantur כפות *cappoth*, à curvitate volæ manus, quam imitantur. Septuag. vertunt θυίσκα, id est mortaria; unde et S. Hieron. sæpe eas vocat mortariola. Erant hæ phialæ paratæ ad vinum, aliaque libamina in sacrificiis fundenda; ad idem parati erant cyathi. Vasa hæc allegorice mensuram prædicationis significant, ut scilicet singulis juxta capacitatem indolis et ingenii illa attemperetur et conferatur. Rursum S. Gregorius homil. 6. in Evang. per phialas, doctiores; per cyathos, minus doctos et sapientes accipit. *In tabernaculo*, inquit, *non solum phialæ, præcipiente Domino, sed et cyathi facti sunt. Per Phialas quippe doctrina exuberans; per cyathos vero parva atque angusta designatur scientia. In Dei ergo tabernaculo, id est in Ecclesia, positi, si per doctrinam sapientiæ ministrare phialas minime potestis: in quantum pro divina largitate sufficitis, proximis vestris boni verbi cyathos date. Etiam vobiscum alios trahite, in via Domini socios habere desiderate: si ad Deum tenditis, curate ne ad eum soli perveniatis.* Nimirum, qui concionari nequit, catechizet, confessiones audiat: si nec hoc potest, proximum consoletur, moneat, hortetur ad confessionem, ad eleemosynas, ad virtutem.

Thuribula,] scilicet ad asservandum tum thymiama quod adolendum erat, tum thus quod panibus propositionis imponendum erat, ut dicitur Levit. 24. 7. Noster alibi, *crateras*; Septuaginta, *libatoria* vertunt; quia, ut videtur, sua cavitate servire poterant utrique, scilicet tam thuri, quam libamini suscipiendo.

Nota. Hæc vasa facta sunt, ut subservirent

partim altari holocaustorum (in quo non commode, neque nitide reponi potuissent hæc vasa; unde reposita sunt in mensa hac) partim altari thymiamatis, videlicet ut pro eo ex thuribulis his thus acciperet sacerdos in thuribulum aliud, quod plenum igne exaltari holocaustorum acceperat, ut in eo thymiama adoleret in altari thimiamatis.

Dices : Exodi 37. 16. dicuntur hæc vasa facta esse in usus mensæ.

Respondeo duplicem fuisse mensæ usum; primum, ut contineret panes propositionis; secundum, ut esset quasi repositorium vasorum mundorum, et ita subserviret altari utrique, atque in hunc usum mensæ dicuntur facta esse hæc vasa, Exodi 37; non autem quasi iis libaretur, aut thus adoleretur in mensa. Ita Abulens. Hæc vasa in tabernaculo erant pauca, unde omnia una mensa capi poterant. Salomon vero eorum numerum auxit : solas enim phialas fecit centum, easque aureas; ideoque uti decem candelabra, ita et decem mensas fecit, quinque à dextris, quinque à sinistris. Joseph. l. 8. Antiq. 2. ait has mensas habuisse phialas et pateras aureas viginti millia, argenteas quadraginta millia.

Aliter respondet Vilalpando l. 4. de Templo c. 57. hæc vasa soli mensæ servivisse; nam per acetabula intelligi crateres aureos, quibus singuli panes imponebantur; per thuribula eorum opercula, ne panes à pulveribus vel à muscis fœdarentur. Ita et Vatablus per phialas accipit vasa, quibus imponebatur thus supra ipsos panes : per cyathos vasa, in quibus vinum pro panibus libabatur, de quo Levit. 24. 5. Itaque hæc vasa, et hæc panum libatio fuerunt typus calicis et libationis sanguinis Christi, cum ejusdem corpore, sub specie panis, in Eucharistia : de quo rursum paulo post dicam. Hæc responsio valde probabilis est : tum quia magis satisfacit verbis S. Script. tum quia mensa erat parva et panes magni, ita ut iis plane tecta fuisse videatur; tum quia alia vasa ad altare holocaustorum, et alibi reponi potuerunt.

30. Et pones super mensam panes propositionis in conspectu meo semper.] Nota *panes propositionis*, qui scilicet proponantur, sive ponantur ante Dominum, vel coram arca et propitiatorio, in quo se præsentem exhibet Deus : hinc hebr. vocantur לחמי פנים *lachme panim*, id est panes faciei, et græce Septuag. eos vocant αρτους ενωπιους, id est panes faciales, qui scilicet positi essent ante faciem et conspectum Dei, sive, ut Septuag. ενωπιον του Θεου, id est coram Deo. Perperam ergo Judæi putant hos panes facierum vocari, eo quod duas haberent facies, id est superficies, similes puta superiorem et inferiorem, ut fit in libris nostris et hostiis : aut quod quatuor haberent angulos, quos ipsi vocant *facies*. De his panibus plura dicam Levit. 24. v. 5.

Nota. Sicut candelabro Mosaico in templis Christianorum respondent candelabra et lumina, ac præsertim lampas accensa ante Vener. Sacramentum (hoc est enim nostrum Sanctum sanctorum); et sicuti altari thymiamatis respondent nostra thuribula, et thurificatio in sacrificio Missæ : ita mensæ panum propositionis respondet mensa Spiritus sancti, quam vocant, quæ in templis diebus Dominicis, multis in locis proponitur plena panibus, ut ii in pauperes distribuantur, idque ex prisco Ecclesiæ ritu. Nam S. Paulus 1. Corinth. 16. v. 2. jubet in Ecclesia die Dominica collectam fieri eleemosynarum, quæ in pauperes erogentur.

31. Facies et candelabrum ductile de auro mundissimo.] Nota primo. Candelabrum hoc erat unum ex tribus quæ erant in Sancto, eratque ad dextram altaris thymiamatis. Hoc candelabrum ductile erat, id est malleatione productum, et efformatum ex uno auri talento : erat enim concavum et parvum, uti et mensa et altare. Secundo, hastile medium candelabri utrimque habebat tres calamos, sive ramos, id est universim sex, qui omnes cum hastili æqualiter in altum assurgebant : hinc septifidum erat candelabrum; et in summitate tam hastilis, quam cujusque calami habebat lucernam : habebat ergo septem lucernas. Hæc autem omnia non erant incerta vel affixa, sed ductilia, puta ex una auri massa et talento malleatione producta. Tertio, calami ornati erant triplici, hastile vero quadruplici ordine scyphorum, sphærularum sive globorum; et liliorum vicissim sibi succedentium ter in calamis, quater vero in hastili. Hastile enim infra calamos unum habebat ordinem scyphorum et sphærularum, uti dicam v. 35. Quarto, lucernæ hæ tabernaculum sive Sanctum, altare thymiamatis et mensam panum propositionis illuminabant, sed noctu tantum, uti pluribus dicam c. 27. v. 21. Quinto, candelabrum habebat sua emunctoria, item thuribula sive vasa, in quibus ea quæ emuncta erant, extinguebantur. Sexto, candelabrum in Sancto positum erat oblique, ita ut lucernæ ad Meridiem et Orientem respicerent. Ita Josephus. Septimo, in tabernaculo unum tantum erat candelabrum; in templo vero Salomonis fuerunt decem candelabra, quinque ad dexteram et quinque ad sinistram, ut patet 3. Reg. 7. 49. Unde corrigendus est Josephi codex l. 8. Antiq. 2. ubi ait in templo fuisse decem millia candelabrorum : corrigendum enim est, decem candelabra.

Symbolice, candelabrum hoc imago erat cœlestis sphæræ septilustris, sive septem planetarum. Tabernaculum enim typum gerebat mundi; Sanctum sanctorum vero cœli empyrei beatorum. Ita Philo et Josephus.

Allegorice, candelabrum est Christus, vel potius Ecclesia, Apocal. 1. ult. quæ lux est doctrixque veritatis. Primo, et aptissime, candelabrum est fides, et doctrina Ecclesiæ toti mundo prælucens, eumque illuminans. Secundo, septem ejus lucernæ sunt omnes doctores, qui tota nocte præsentis seculi lucent vita et doctrina : hæc omnia facta sunt ex talento auri, quod pondus plenum est et perfectum; quia eorum doctrina et vita perfecta est in sapientia et charitate. Tertio, scyphi significant sitim ad Deum et res divinas, sphærulæ contemptum terrenorum (sphæra enim sive globus terram tantum tangit in puncto), lilium pulchritudinem virtutum et odorem bonæ vitæ, quæ tria doctores habere debent. Sic Virgilius dixit virum bonum esse instar sphæræ rotundum, ne in angulis sordes resideant, cum de eo ait :

> Hic mundi instar habens totus teres atque rotundus.
> Externæ ne quid labis per devia sidat.

Hæc omnia facta sunt ex auro, quia virtutes

jam dictæ ex charitate manare debent. Rursum candelabrum ductile est, non fusile; quia doctores multis tentationibus et persecutionibus tundi et poliri debent, antequam ad culmen virtutis perveniant, ut cæteris præluceant. Quarto, hoc candelabrum illuminabat mensam, altare, totumque Sanctum noctu; quia fides et doctrina Ecclesiæ debet illuminare et dirigere orationes, opera misericordiæ, omniaque sancta opera fidelium in hac vita; nam in cœlo ea opus non erit: ibi enim omnes erunt docibiles Dei et theodidacti. Quinto, emunctoria sunt disputationes et explicationes, quibus errores auferuntur, et sua veritati lux redditur. Sexto, in tabernaculo erat unum candelabrum, in templo decem; quia major est lux doctrinæ, et cognitio mysteriorum divinorum in Ecclesia, quam fuerit in Synagoga: in templo quinque candelabra erant ad dextram, et quinque ad sinistram; quia Ecclesia tam in prosperis quam in adversis semper est luce plena, nec successibus erigitur, nec persecutionibus dejicitur. Ita ex sancto Gregorio hom. 6. in Ezech. et Beda, Ribera de Templo l. 2. c. 13.

Moraliter ergo doctores et doctrina sunt lux et candelabra Ecclesiæ: Eorum hæc sit prima lex: *Doctor*, ait S. Bernardus, *sit concha, non canalis*, hoc est, prius scientiam recipiat, eaque se impleat, ut plenus eam deinde in alios effundat, prius se doceat quam alios.

Secunda:

Quidquid præcipies, esto brevis; ut cito dicta
Percipiant animi dociles, teneantque fideles.

Tertia: non tantum intellectum, sed et affectum imbuat; nam *doctrina spiritus non curiositatem acuit, sed charitatem accendit*, inquit S. Bernardus.

Quarta: prius doceat facto quam verbo. Sic enim Jesu prius cœpit facere, deinde docere: *Doctrina*, inquit S. Gregorius, *cum omni imperio docetur, quando prius agitur quam dicatur; nam doctrina subtrahit fiduciam, quando conscientia præpedit linguam.* Et S. Chrysost. hom. 23. in Matt. *Si bene, ait, vixeris et bene docueris, omnium judex eris; si male vixeris, et bene docueris, tui solius: nam bene docendo populum instruis, sed male vivendo doces Deum, quomodo debeat te condemnare*; nam, ut idem ait serm. de compunctione: *Grandis est condemnatio componenti sermonem suum, vitam vero suam negligenti.*

Quinta: ita doceat ut delectet; itaque influat in animum audientis:

Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci.

Sexta: *quæ nosti, sine arrogantia postulanti imperties; quæ nescies, sine occultatione ignorantiæ tibi postula impertiri*, ait Seneca 4. de Virtut.

Vis exempla et dicta sapientium? Thales rogatus, *quis esset felix? Qui corpore*, inquit, *sanus est, animo vero eruditus.* Ita. Laert. l. 1.

Socrates rogatus, *quodnam esset pulcherrimum animal? Homo*, ait, *doctrina ornatus.* Demades aiebat doctos ab indoctis tantum differre, quantum dii ab hominibus. Socrates videns divitem indoctum: *Ecce*, ait, *aureum mancipium.* Et videns alium similem: *Hic*, ait, *equus est argento ornatus.* Democritus dicebat doctrinam auro prætiosiorem esse. Aristoteles rogatus, *qua re differrent docti ab indoctis? Qua vivi*, ait, *à mortuis.* Idem: *Visus*, ait, *lumen accipit ab aere; anima vero à disciplinis et doctoribus.* Glycon aiebat, *doctrinam esse sacrum asylum omnium hominum.* Cleanthes dicebat, *homines imperitos sola forma differre à bestiis.*

Theodosius Imperat. cum Arsenio filios in disciplinam traderet, ait: *Si tales se præbeant, ut mores ad disciplinam legesque Dei componant, imperium eis tradam; sin minus, utilius erit ut privati vitam agant, quam doctrina nulla cum periculo imperent.*

Carolus IV, in scholam Pragensem aliquando ingressus, cum disputantes liberalium artium magistros per horas quatuor audivisset, idque purpurati moleste ferrent, ac tempus cœnæ adesse dicerent: *Mihi*, inquit, *tempus est minime, nam cœna mea hæc est*; testis est Æneas Sylvius l. 4. comment. de gest. Alphonsi.

Alphonsus rex Aragonum asserebat malle se perdere omnia, quam studia et libros, seque ex libris arma et armorum jus didicisse. Idem divitem indoctum vocabat *vellus aureum.*

Diogenes captus à latronibus, et rogatus quis esset, quid sciret? respondit: *Philosophus sum, et hominibus præesse scio.* Idem dicebat eruditionem juvenibus afferre sobrietatem, senibus solatium, pauperibus divitias, divitibus ornamentum; propterea quod ætatem suapte sponte lubricam coerceat ab intemperantia, senectutis incommoda honesto solatio mitiget, pauperibus sit pro viatico, divitum fortunas ornet; testis est Laert. lib. 3. cap. 31.

Dionysius junior pulsus regno, et rogatus quid illi Plato et Philosophiæ studium profuisset? *Ut tantam*, inquit, *fortunæ mutationem æquo animo feram*; testis est Plutarch.

Illustris vero fuit S. Cyprianus, qui doctrinæ et prædicationi usque ad mortem insistere immorique voluit, et usque ad martyrium plebem suam docuit, et exhortatus est ad omnem virtutem; testis est Pontius in ejus Vita.

Zeugmatius monachus, quamvis cæcus esset, sedulo tamen circuibat docens, corripiens et confirmans unumquemque, ait Theodoret. lib. 4. cap. 28.

Similis ei in doctrinæ copia et facilitate fuit Asclepius Afer, episcopus, sub annum Domini 440, sub Theodosio juniore, teste Gennad. in Catal.

33. Tres scyphi quasi in nucis nodum per calamos singulos.] *Scyphos* vocat partes candelabri prominentes instar nucum, vel, ut hebraice est, amygdalorum (amygdalus enim est nucis species) quoad flexum laterum. Josephus loco nucum et scyphorum habet mala punica: *Distinctum*, inquit, *erat globulis, liliis, et malis punicis.* Sed Vilalpando aliter hæc ex Græco Josephi codice vertit sic: *Erat distinctum globulis et cytinis*, id est, *floribus malorum punicorum, quæ est species lilii*; hanc enim exprimunt erumpentes Calyculi malorum punicorum. Alcazar tamen in Apoc. 1. v. 11. censet, præter lilia, fuisse quoque cytinos in candelabro. Hi enim sunt præcipui flores, qui in Cantic. libro celebrantur, hique apposite figurant purpureos Martyres, qui mire Ecclesiam decorarunt, ejusque fœcunditatis fuerunt indices et prænuntii. Candelabrum enim fuit instar arboris pretiosæ, et valde frugiferæ, uti mox dicam.

Sphærulaque simul et lilium.] Pro *sphærula*, hebraice est כפתרים *caphtorim*, id est poma, globuli vel sphærulæ instar pomorum. Unde videtur, quod in hoc candelabro fuerit aliqua arboris similitudo, utpote quod brachia et ramos utrimque expendebat, et floribus ac pomis erat onustum. Hinc secundo, licet Vilalpando et alii passim, scyphos à sphærulis et liliis sejungant; probabile tamen valde est quod docet Alcazar, hæc tria fuisse conjuncta, ita scilicet, ut scyphis sive calyculis inserta essent poma, cum liliis et cytinis, sicut glandes suis calyculis insertæ sunt. Tales enim scyphi, pleni pomis ac liliis, pulchriores erant in candelabro, quasi in arbore; et hoc significat vox *simul*, q. d. Singulæ sphærulæ ac lilia erunt cum singulis scyphis, quibus inserentur. Verum, quia contraria sententia est communis, hinc secundum eam sequentia explicabo.

Et lilium.] Lilia hæc in summitate calamorum fuisse, liliisque hisce impositam fuisse lucernam tradit Philo libro: Quis rerum divinarum hæres, post medium. Vide horum speciem in idea et imagine candelabri affabre expressam apud Vilalpando pag. 388. Denique, ut dicitur v. 31, hæc omnia erant *ex ipso procedentia;* nam ex trunco seu hastili candelabri malleo cuncta ducebantur et fingebantur; nullæ vero partes aliunde factæ incrustabantur.

Hoc erit opus sex calamorum;] in singulis calamis primo erat scyphus amygdalatus; secundo sphærula sive globulus, ultimo lilium, post quod sequebatur pars calami continua: post hanc rursus scyphus, deinde sphærula; tertio lilium, ac consequenter iterum pars calami continua: post eam tertio redibant scyphus, sphærula et lilium; ac denique in summitate erat lucerna, seu vas ad excipiendum oleum. Vide Abulens. q. 29. Vilalpando vero l. 4. de Templo c. 60. alium ordinem ponit: censet enim lilium fuisse interjectum ubique inter scyphum et sphærulam. Hoc foret concinnius et commodius pro dispositione scyphorum, liliorum et sphærularum in ipso hastili, ut illa esset uniformis et pariformis cum calamis; nisi hic ordo inverteret ordinem quem ponit S. Script. hæc enim primo ponit scyphum, secundo sphærulam, tertio lilium.

34. In ipso autem candelabro,] in ipso hastili sive trunco candelabri, unde calami prodeunt, erunt quatuor ordines scyphorum, sphærularum et liliorum.

35. Sphærulæ sub duobus calamis per tria loca, qui (calami) simul sex fiunt, procedentes de hastili uno.] q. d. In hastili erunt tria loca, ex quibus tres ordines duorum calamorum orientur, et sub quolibet loco et ordine duorum calamorum erit sphærula, ita ut post quamque sphærulam sequatur unus ordo calamorum. Quod ut clare cernas, ecce hic erat ordo quatuor scyphorum, sphærularum, et liliorum in ipso hastili: inferne in pede hastilis erat primus scyphus, et deinde prima sphærula; post hanc duo utrimque ascendebant calami longissimi, ut possent cæteris, qui sursum, ideoque breviores erant, æquari, idque ut æquum, id est æquale esset opus, ut dicitur cap. 37. v. 19. Post primos hos duos calamos infimos, ascendendo in hastili, sequebatur primum lilium; post hoc secundus scyphus, et secunda sphærula: post hanc sphærulam sequebantur duo calami medii, unus ab uno, alius ab alio latere. Post hos erat secundum lilium; post hoc tertius scyphus cum tertia sphærula, post quæ duo ultimi calami brevissimi. Post hos tertium lilium, ac denique quartus scyphus, quarta sphærula, et quartum lilium, cum lucerna in summitate.

Tropolog. post sphærulas sequitur calamus; quia sanctus doctor est sphærula, id est rotundo et æquali semper statu et vultu in lætis et tristibus; unde quasi calamus in altum erigitur, ut aliis præluceat.

37. Ut luceant ex adverso,] versus mensam panum propositionis, quæ in adversa, puta in Aquilonari, erat parte tabernaculi: hæc enim mensa erat mensa Dei, in qua Deus quasi cœnabat; in cœna autem nocturna ponitur candela, vel lucerna illuminans mensam, ut comedentes videant qui comedant.

38. Ubi quæ emuncta sunt extinguantur.] Puta, vasa quæ favillas elychniorum emunctas recipiant, ut ibi extinguantur, ne sparsæ per tabernaculum illud fœdent, et pravo odore inficiant. Chald. vasa hæc vocat thuribula.

39. Omne pondus candelabri, etc. habebit talentum auri.] Talentum, inquit Josephus lib. 3. cap. 7, erat pondo minarum 100; quod Ribera intelligit de mina Hebræa, quæ sexaginta continebat siclos. Ezech. 45. v. 12. hoc est drachmas 240, cum Atticum talentum 60 minas, centum tantum drachmarum, contineret. Talentum ergo Hebræum hac ratione continuisset sex millia siclorum, id est, viginti quatuor millia aureorum. Verum cap. 38. v. 25. demonstrabo Hebræum talentum tantum continuisse tria millia siclorum; cumque siclus, ut dicam cap. 30. v. 13. contineret 4 drachmas Atticas, id est 4 aureos, sequitur talentum Hebræum continens tria millia siclorum, appendisse et valuisse duodecim millia aureorum: loquor de talento auri; nam talentum argenti paris erat ponderis, sed imparis pretii, ut patet. Ex talento fieri poterat candelabrum, quia ipsum parvum erat et cavum; ut significaret internum Dei Spiritum, qui se Ecclesiæ ejusque Doctoribus intime insinuat.

40. Inspice, et fac secundum exemplar quod tibi in monte monstratum est.] *Fac secundum exemplar*, hebraice additur *eorum*, scilicet candelabri et tabernaculi cum suis vasis, quod tibi hisce 40 diebus in monte Sina viva voce à Deo describitur, et simul idea aliqua sensibili intuendum proponitur. De illo enim tabernaculi veteris typo, hæc verba ad litteram esse accipienda, docet S. Stephanus Actor. 7. v. 44. et patet ex promissione quàm fecit hìc Deus Mosi v. 9. Secundo, ex Apostolo Hebr. 8. v. 5. liquere videtur, hìc etiam à Deo ostensum fuisse exemplar anagogicum, res videlicet cœlestes et tabernaculum spirituale, quod hoc materiali significabatur; quasi secundum hoc jubeatur hìc Moses fabricare suum materiale tabernaculum, videlicet ut illi spirituali quasi suo antitypo respondeat, illudque apte significet et repræsentet; quamvis Script. res illas cœlestes et spirituales hìc non explicet. Ita sentit Beda hìc. Hinc S. Justinus orat. parænet. ad Gentes ante finem, censet Platonem ex hoc loco Mosis accepisse suam opinionem de ideis.

Tropol. S. Gregorius in lib. 1. Reg. c. 10. Hæc est, inquit, forma electæ obedientiæ, ut in

omni quod foris agimus, ad potentiam Creatoris, ejusque sapientiam, quasi ideam ubique præsentem, aspiciamus. Rursum, inspice exemplar obedientiæ, patientiæ, fortitudinis, charitatis, humilitatis, contemptus mundi, omniumque virtutum, quod tibi in monte Calvariæ à Christo ostensum est, quodque Moses per suum altare holocaustorum et thymiamatis, perque tabernaculum, sacras vestes et victimas adumbravit, illudque exprime et imitare : ita tabernaculum virtutibus omnibus adornatum et perfectum Deo in anima tua construes. Nam, ut ait S. August. lib. de Vera religione c. 16. *Tota vita Christi morum disciplina fuit. Satellites voluptatum divitias perniciose appetebant : pauper esse voluit. Honoribus et imperiis inhiabant : rex fieri noluit. Carnales suos filios magnum bonum putabant : tale conjugium prolemque contempsit. Contumelias superbissime horrebant : omne genus contumeliarum sustinuit. Injurias intolerabiles esse arbitrabantur : qua major injuria quàm justum innocentemque damnari? Dolores corporis execrabantur : flagellatus atque cruciatus est. Mori metuebant : morte mulctatus est. Ignominiosissimum mortis genus crucem putabant : crucifixus est. Omnia quæ habere cupientes non recte vivebamus, carendo vilia fecit; omnia quæ vitare cupientes à studio deviabamus veritatis, perpetiendo dejecit.*

Hoc Christi crucifixi exemplar assidue inspexit S. Franciscus, ut illud in se exprimeret, ideoque non tantum in mente, sed et in corpore sacra ejus stigmata divinitus impressa accepit. Audi S. Bonaventuram in ejus Vita lib. 1. cap. 13. *Excreverat*, inquit, *in eo insuperabile amoris incendium boni Jesu in lampades ignis atque flammarum. Cum igitur Seraphicis desiderium ardoribus sursum ageretur in Deum, et compassiva dulcedine in eum transformaretur, qui ex charitate nimia voluit crucifigi; quodam mane circa festum exaltationis sanctæ Crucis, dum oraret in latere montis, vidit Seraph unum sex alas habentem tam ignitas quàm splendidas de cœlis descendere. Cumque volatu celerrimo pervenisset in aeris locum viro Dei propinquum; apparuit inter alas effigies hominis crucifixi, in modum crucis manus et pedes extensos habentis, et cruci affixos. Duæ alæ super caput ipsius elevabantur, duæ ad volandum extendebantur; duæ vero totum velabant corpus. Hoc videns vehementer obstupuit, mixtumque mærore gaudium cor ejus incurrit.* Et paucis interpositis : *Intellexit tandem ex hoc, Domino revelante, se non per martyrium carnis, sed per incendium mentis, totum in Christi crucifixi similitudinem transformandum. Disparens igitur visio mirabilem in corde ejus reliquit ardorem; sed et in carne non minus mirabilem expressit signorum effigiem. Statim namque in manibus ejus et pedibus apparere cœperunt signa clavorum, sicut paulo ante in effigie illa viri crucifixi conspexerat : manus enim et pedes in medio clavis confixæ videbantur; dextrum quoque latus quasi lancea transfixum, rubra cicatrice obductum erat, quod sæpe sanguinem sacrum effundens, tunicam et femoralia respergebat.*

Denique S. Bernardus tractatu de Vita solitaria : Domus, inquit, decoris Dei cuilibet ædificanda est, quæ ei in altitudine mentis et pia meditatione, quasi in idea, ostenditur, ut ædificet secundum formam paupertatis, non domos ad habitandum, sed tabernacula ad deserendum, ut sic in se excitet contemptum omnium exteriorum, et amorem interiorum atque cœlestium.

CAPUT VIGESIMUM SEXTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Præscribitur fabrica tabernaculi : nimirum primo, quatuor ejus tegumenta, scilicet primum decem cortinarum polymitarum ; secundum v. 7. undecim sagorum cilicinorum ; tertium ex pellibus arietum rubricatis ; quartum ex pellibus ianthinis. Secundo, v. 15. describuntur tabernaculi tabulæ cum suis basibus : et v. 26. vectes stringentes hasce tabulas. Denique v. 31. describitur velum oppansum Sancto sanctorum, et v. 36. velum oppansum sancto.

1. Tabernaculum vero ita facies : Decem cortinas de bysso retorta, et hyacintho, ac purpura, coccoque bis tincto, variatas opere plumario facies. 2. Longitudo cortinæ unius habebit viginti octo cubitos : latitudo, quatuor cubitorum erit. Unius mensuræ fient universa tentoria. 3. Quinque cortinæ sibi jungentur mutuo, et aliæ quinque nexu similis cohærebunt. 4. Ansulas hyacinthinas in lateribus ac summitatibus facies cortinarum, ut possint invicem copulari. 5. Quinquagenas ansulas cortina habebit in utraque parte, ita insertas, ut ansa contra ansam veniat, et altera alteri possit aptari. 6. Facies et quinquaginta circulos aureos quibus cortinarum vela jungenda sunt, ut unum tabernaculum fiat. 7. Facies et saga cilicina undecim, ad operiendum tectum tabernaculi. 8. Longitudo sagi unius habebit triginta cubitos, et latitudo, quatuor : æqua erit mensura sagorum omnium. 9. E quibus quinque junges seorsum, et sex sibi mutuo copulabis, ita ut sextum sagum in fronte tecti duplices. 10. Facies et quinquaginta ansas in ora sagi unius, ut conjungi cum

altero queat; et quinquaginta ansas in ora alterius, ut cum altero copuletur. 11. Facies et quinquaginta fibulas æneas, quibus jungantur ansæ, ut unum ex omnibus operimentum fiat. 12. Quod autem superfuerit in sagis quæ parantur tecto, id est, unum sagum quod amplius est, ex medietate ejus operies posteriora tabernaculi. 13. Et cubitus ex una parte pendebit, et alter ex altera qui plus est in sagorum longitudine, utrumque latus tabernaculi protegens. 14. Facies et operimentum aliud tecto de pellibus arietum rubricatis, et super hoc rursum aliud operimentum de ianthinis pellibus. 15. Facies et tabulas stantes tabernaculi de lignis setim, 16. quæ singulæ denos cubitos in longitudine habeant, et in latitudine singulos ac semissem. 17. In lateribus tabulæ, duæ incastraturæ fient, quibus tabula alteri tabulæ connectatur; atque in hunc modum cunctæ tabulæ parabuntur. 18. Quarum viginti erunt in latere meridiano quod vergit ad Austrum. 19. Quibus quadraginta bases argenteas fundes, ut binæ bases singulis tabulis per duos angulos subjiciantur. 20. In latere quoque secundo tabernaculi, quod vergit ad Aquilonem, viginti tabulæ erunt, 21. quadraginta habentes bases argenteas. Binæ bases singulis tabulis supponentur. 22. Ad occidentalem vero plagam tabernaculi facies sex tabulas, 23. et rursum alias duas quæ in angulis erigantur post tergum tabernaculi. 24. Eruntque conjunctæ à deorsum usque sursum, et una omnes compago retinebit. Duabus quoque tabulis quæ in angulis ponendæ sunt, similis junctura servabitur. 25. Et erunt simul tabulæ octo, bases earum argenteæ sedecim, duabus basibus per unam tabulam supputatis. 26. Facies et vectes de lignis setim quinque ad continendas tabulas in uno latere tabernaculi, 27. et quinque alios in altero, et ejusdem numeri ad occidentalem plagam: 28. qui mittentur per medias tabulas à summo usque ad summum. 29. Ipsas quoque tabulas deaurabis, et fundes in eis annulos aureos, per quos vectes tabulata contineant: quos operies laminis aureis. 30. Et eriges tabernaculum juxta exemplar quod tibi in monte monstratum est. 31. Facies et velum de hyacintho, et purpura, coccoque bis tincto, et bysso retorta, opere plumario et pulchra varietate contextum: 32. quod appendes ante quatuor columnas de lignis setim, quæ ipsæ quidem deauratæ erunt, et habebunt capita aurea, sed bases argenteas. 33. Inseretur autem velum per circulos, intra quod pones arcam testimonii, quo et Sanctuarium, et Sanctuarii sanctuaria dividentur. 34. Pones et propitiatorium super arcam testimonii in Sancto sanctorum, 35. mensamque extra velum; et contra mensam candelabrum in latere tabernaculi meridiano: mensa enim stabit in parte Aquilonis. 36. Facies et tentorium in introitu tabernaculi de hyacintho, et purpura coccoque bis tincto, et bysso retorta, opere plumarii. 37. Et quinque columnas deaurabis lignorum setim, ante quas ducetur tentorium: quarum erunt capita aurea, et bases æneæ.

Accipe hîc brevem synopsin totius tabernaculi, et atrii, et vasorum utriusque. Tabernaculum longum erat 30 cubitos, latum 10, altum 10. Divisum erat in duas partes, scilicet in Sanctum, quod 20 cubitos in longitudine habebat, et Sanctum sanctorum, quod reliquos decem cubitos longitudinis tabernaculi continebat: erat ergo Sanctum quadrangulum; quia erat longum 20; latum 10, cubitos: Sanctum sanctorum vero erat quadratum, quia latum erat 10 cubitos, et longum erat totidem. Sanctum dividebatur per velum à Sancto sanctorum, de quo versu 31.

Secundo, hoc tabernaculum factum erat ex 20 tabulis lignorum setim inauratis, in longum porrectis ad Meridiem, et totidem ad Septentrionem; ad Occidentem vero quæ erat pars latitudinis tabernaculi, connectens utramque partem longitudinis, scilicet meridionalem et septentrionalem, 8 habebat tabulas; ad Orientem vero patebat, tantumque habebat 5 columnas ex lignis setim inauratis; quæ velo tegebantur v. 37. hac enim parte erat ingressus in tabernaculum elevato velo. Singulæ vero tabulæ habebant duas bases argenteas: porro per tabulas hasce à quolibet ejus trium laterum, 5 immittebantur vectes, qui tabulas continerent.

Tertio, tabernaculum hoc tam superne quàm ad latera tegebatur. Primo, decem cortinis factis ex cocco, purpura, hyacintho ac bysso, quarum quæque habebat 28 cubitos longitudinis, et 4 latitudinis. Unde hæ cortinæ vocantur hîc tentoria, quia erant in modum tentorii tensæ et expansæ. Secundo, tegebatur 11 sagis, sive stragulis cilicinis, quorum quodque longum erat 30 cubitis, latum 4 cubitis. Tertio, tegebatur pellibus arietum rubricatis. Quarto, pellibus ianthinis contra pluvias et procellas. Unde hæ pelles vocantur hîc *tectum*, id est operculum tegens tabernaculum, de quibus v. 14. Hinc sequitur tabernaculum undequaque tectum et velatum fuisse, nec habuisse fenestram, sed lumen anterius per ostium admisisse, uti dicam in fine capitis.

Quarto, ante tabernaculum erat atrium longum centum cubitis, et latum quinquaginta, quod pariter suis tabulis et cortinis cingebatur ad latera; superne vero patebat, eratque sub dio.

Quinto, atrium hoc erat quasi templum laicorum; laici enim nunquam ad tabernaculum

accedere, nec illud ingredi poterant. Rursum, atrium hoc erat divisum in exterius laicorum, de quo jam dixi, et interius sacerdotum, in quo erat tum labrum æneum, tum altare holocaustorum : illud enim debebat esse in atrio sub dio propter ignem, fumum et evaporationem, ac nidorem victimarum, quæ in hoc altari cremabantur. Porro atrium hoc sacerdotum exiguo septo, vel muro trium cubitorum altitudinis, distinguebatur ab atrio laicorum, ita ut laici ex suo atrio prospicere possent ultra murum in atrium sacerdotum, ibique videre holocausta et victimas, quæ offerebantur in altari holocaustorum.

Sexto, in parte priore tabernaculi, puta in Sancto, erat altare thymiamatis obversum Sancto sanctorum et propitiatorio; ita ut eo, per hiatum in pariete, sive in velo dividente relictum, ascenderet fumus thymiamatis, quod Deo adolebatur in hoc altari : ad latus dextrum hujus altaris erat candelabrum, ad sinistrum mensa panum propositionis. In Sancto sanctorum vero erat arca, habens intra se tabulas legis, supra se propitiatorium, quod velabant duo Cherubini. Rursum, in Sancto sanctorum erat urna cum manna, et virga Aaron quæ fronduerat. In atrio autem, ut dixi, erat altare holocaustorum, et labrum æneum, ut ex eo lavarentur tum sacerdotes, tum victimæ.

Septimo, Sanctum sanctorum, id est sanctissima pars tabernaculi, erat quasi chorus, in quem solus pontifex ingredi poterat, idque semel in anno tantum, puta in festo expiationis, Levit. 16. In Sanctum vero quotidie ingrediebantur sacerdotes mane et vespere, ut adolerent thymiama, et ut vespere accenderent lucernas, mane easdem extinguerent. Atrium vero erat locus populi. Simili ratione in tres partes distribuit postea templum suum Salomon : nam prima pars respondens huic atrio erat sub dio, dicebaturque *ulam*, id est porticus Salomonis, eratque locus et templum plebis : secunda pars proprie dicebatur templum, hebraice היכל *hechal*, respondens Sancto : in quo erat altare thymiamatis, cum mensa et candelabro : tertia pars omnium intima erat דביר *debir*, id est oraculum, seu Sanctum sanctorum. Totius tabernaculi descriptionem vide apud Joseph. lib. 3. c. 5. et Abulens. hic in c. 27. et Riberam lib. 1. de Templo cap. ult.

Accipe nunc totius tabernaculi et singularum ejus partium ac vasorum appositam et connexam tropologiam. Tabernaculum hoc cum suo atrio significabat Ecclesiam et fideles Christi. 1. Timoth. 3. 15. qui per velum fidei Deum in terris contemplantur : in hoc Aaron, id est Christus Dominus, est summus Pontifex; itaque primo, atrium significabat incipientium rudimenta, et communem Christianorum vitam : unde in eo erat altare holocaustorum, quod vitiorum enecationem et mortificationem in Dei obsequium significabat; item labrum sive lavacrum æneum, id est pœnitentiæ Sacramentum, quo communes Christiani maxime indigent. Secundo, Sanctum significabat Christianos perfectiores; unde in eo erat altare thymiamatis significans jugem orationem, laudem et contemplationem Dei; et candelabrum significans doctores, qui sua sancta vita et doctrina Ecclesiæ præfulgent, et mensa panum propositionis significans eos, qui dediti sunt operibus misericordiæ. Atque hac de causa candelabrum erat ad dextram, mensa ad sinistram; quia doctrina præstat eleemosynæ, et doctores eleemosynariis. Sapientia ergo utpote specialis, pertinet ad dextram; temporale autem nutrimentum mensæ, ad sinistram, juxta illud Proverb. 3. *In sinistra illius divitiæ et gloria.* Altare vero erat in medio, tum quia contemplatio dirigit doctrinam et eleemosynam; tum quia sacerdos, cujus est altare, mediator est inter Deum et populum; tum quia potestas sacerdotalis, media est inter temporalem et spiritalem sapientiam; quia per eam et spiritalis sapientia, et temporalia dispensantur, inquit D. Thom. 1. 2. q. 102. a. 4. ad 6. Ubi et physicam, vel potius mathematicam causam addit, quod scilicet candelabrum septem habens calamos, repræsentabat septem planetas, quibus totus mundus illuminatur, et ideo ponebatur ex parte Australi; quia ex illa parte est nobis planetarum cursus; Australis enim pars est dextera pars mundi; Aquilonaris sinistra, ut dicitur lib. 2. de Cœlo textu 15. Rursum, alii per Sanctum intelligunt statum perfectionis et vitam Religiosam, triaque Religionis vota, scilicet per altare obedientiam, per mensam paupertatem, per candelabrum castitatem. Tertio, Sanctum sanctorum significat cœlum, sive Ecclesiam triumphantem : unde in eo erat arca testamenti, id est cœtus Beatorum; et propitiatorium aureum, id est humanitas Christi gloriosa; denique Cherubini, id est angeli sancti, quibus Deus gloriosus eminet, insidet et præsidet, atque Beatis omnibus, tam angelis, quàm hominibus in cœlo clare videndum se exhibet, itaque eos beat. Rursum, in Sancto sanctorum est urna cum manna; quia in cœlo est abundantia divinæ suavitatis, satietatis et consolationis. Denique ibi est virga Aaron, quæ sicca revixit, et protulit frondes, flores et fructus; quia in resurrectione et gloria cœlesti corpus resurget, gloriaque cum anima donabitur, atque proferet quatuor dotes, scilicet agilitatem, subtilitatem, claritatem, impassibilitatem. Ita Beda hic in c. 25. et alii.

Hæc omnia proportionaliter accommodari possunt cuilibet animæ Christianæ et sanctæ, quæ per pœnitentiam, charitatem, aliasque virtutes fit et est tabernaculum et templum Dei. 1. Cor. 3. v. 16. *Nescitis quia templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis?* Simile est Ephes. 3. v. 17. Rom. 8. v. 9. de quo vide Origenem hom. 9.

Huc spectat illud Philonis lib. de Cherubim : *Etiamsi*, inquit, *tota terra aurum, aut si quid auro pretiosius est, repente fieret, moxque per opificum artes in porticus, vestibula, aulas, areas, ædesque sacras impenderetur, ne scabellum quidem pedibus Dei posset fieri : dignum tamen eo domicilium anima est, modo sit idonea.*

Quapropter S. Bernardus laudat Theobaldum Comitem, quod suis Religiosis monasteria et templa ædificaret, in quibus viva et immortalia Dei templa, puta viri religiosi, habitarent, Deoque servirent, testis est auctor Vitæ ejus lib. 2. cap. 8.

Isidorus vero monachus : *Præstabilius est*, inquit, *ægrotorum fidelium corpora, quæ verius templa Dei cogitare possumus, et ob quæ pecuniæ quæruntur, convenienti cura restaurare, quàm templa lapidea ædificare.* Ita Sozom. lib. 8. c. 12.

Simili ratione motus Acacius Amidæ Episco-

pus, vasa aurea et argentea Ecclesiæ vendidit, ut pauperes captivos redimeret et aleret. Ita Socrat. lib. 7. cap. 21.

Sic et S. August. secutus S. Ambrosium, *de vasis Dominicis propter captivos, et quàm plurimos indigentes frangi et conflari jussit, atque indigentibus dispensari*, inquit Possidon. in Vita S. August. c. 24.

Hoc ergo animæ tabernaculum in introitu habet lavacrum pœnitentiæ, et altare mortificationis. In Sancto tria habet vasa pretiosa, candelabrum, mensam, altare thymiamatis. Tria enim sunt in appetitu nostro, quæ iis indigent vasis mala : tenebræ ignorantiæ ; esuries et inopia cibi salutaris ; pestiferi halitus sordidæ cogitationis et cupiditatis. Candelabrum, id est sapientia, hasce tenebras dispellit; mensa panum, puta mensa Eucharistiæ, gratiæ et influxus Dei, hanc esuriem satiat; altare thymiamatis, puta pia cogitatio et oratio, hos pestiferos halitus absumit; itaque ex Sancto, id est ex Ecclesia, imus in Sanctum sanctorum, id est in cœlum.

Atque hac de causa, scilicet ob tropologiam paulo ante datam, Ecclesiæ Christianorum ita olim ædificabantur, ut maximam haberent similitudinem cum tabernaculo Mosis et templo Salomonis : continebant enim porticum, atrium, Sancta, ac demum Sancta sanctorum; in porticu erant ejecti ex Ecclesia et infideles; in atrio erant pœnitentes; in Sancto populus; in Sancto sanctorum sacerdotes, ibique offerebant Deo sacrificia. Rursum, uti in templo Salomonis, ita et in Ecclesiis olim erat separatus locus mulierum à loco virorum, illique præerat diaconissa. Denique, sicut labrum erat in tabernaculo et templo; ita et in Ecclesiis pro foribus erat lavacrum, quo omnis populus ingressurus templum manus ablueret. Ita Baronius tom. 1. anno Christi 57. pag. 533. et 540.

Potest secundo, tabernaculum hoc allegorice significare corpus Christi. Christus enim et Ecclesia quasi unum sunt; quia Christus est quasi caput et anima Ecclesiæ. Ita Nyssenus et Hugo et colligitur Joan. 2. 19. et 21. quod pulchre prosequitur Cyrillus lib. 4. in Joannem c. 28. ubi tum tabernaculum, tum omnia quæ erant in tabernaculo, Christo adaptat. Licet enim unus sit Christus, multifariam tamen operatur et concipitur. Christus, inquit Cyrillus, est tabernaculum propter carnis tegumentum : Christus est arca habens legem Dei reconditam, prout est Verbum Patris : Christus est mensa, quia nobis est cibus et vita in Eucharistia : Christus est candelabrum, quia est lux spiritualis animæ : Christus est altare incensi, quia est odor suavitatis in sanctificatione : Christus est altare holocausti, quia est hostia pro totius mundi vita in cruce immolata : rursum est altare, quia super Christum et Christi merita offerimus Deo preces, vota et victimas nostras. Tabernaculum ergo repræsentabat corpus Christi, tum naturale, puta humanitatem Christi, tum mysticum, quod est Ecclesia. Jam textum percurramus et explicemus.

1. TABERNACULUM VERO ITA FACIES.] Tabernaculum ad hoc factum est, ait Josephus, ut esset quasi templum mobile et portatile, ambulans cum Hebræis per desertum, eratque quasi tentorium castrense, quod per partes solvi poterat et convasari, cum movenda essent castra. Tabernaculum ergo erat quasi domus Dei, in quo Deum colebant Hebræi, eoque Deus vicissim significabat, se eis esse umbraculum et protectorem, psalm. 26. 5.

DECEM CORTINAS DE BYSSO RETORTA.] *Retorta*, id est torquendo duplicata : cujus videlicet fila bina torquentur, itaque duplicantur; idque ad hoc ut fortior sit : erat enim hæc byssus stamen totius texturæ, cui coccus, purpura et hyacinthus, tanquam subtegmen intexi debebant.

VARIATAS OPERE PLUMARIO FACIES.] Hebraice, *cherubim opere cogitantis facies eas ; cherubim*, id est figuratas, et multiplici filo et imagine variatas.

Hinc putant Rabbini, et ex iis Pagninus, Ribera et alii, *cherubim* hebraice idem esse quod pictum, figuratum, sicut picti et effigiati erant Cherubini supra arcam. Unde S. Hieron. vel quisquis est auctor, lib. de Nomin. Hebr. ait *cherubim* aliquando non significare aliud quàm vermiculatam picturam. Verum cap. præcedenti vers. 18. q. 5. docui ex communi Doctorum consensu, *cherubim* significare multitudinem scientiæ, artis et industriæ : *opus* ergo *cherubim* est opus magnæ artis, ingenii et industriæ, qualia sunt opera phrygionum, pictorum, sculptorum, etc.

Nota. *Opus cogitantis* hebraice est id quod græce πολυμήτον, id est ingeniosum, multæ cogitationis, industriæ et curæ dicitur : quale est quod Hebræi *opus cherubim*, Græci πολύμιτον, id est multilix, à multis et variis liciis et coloribus vocant, quod et ab inventoribus Phrygium nuncupatur, taleque est, sive acu pingatur, sive varia insertione pertexatur, uti in nostris tapetibus fit : Phryges enim apud Gentiles hunc texturæ modum et variegationem invenerunt, primique cœperunt acu pingere, et vestes auro intexere. Sic enim in cortinis hisce tabernaculi, bysso quasi stamini supertexebant fila varia, puta hyacinthina, purpurea et coccea. Idem opus dicitur plumarium, quasi pluma pictum, vel quod esset varium et diversicor, uti sunt plumæ avium : licet sanctus August. plumarium putet dici à pluma, id est acu, inquit, qua fila aurea inseruntur panno. Hæc ergo sex sunt idem, scilicet opus חשב *choseb*, id est cogitantis, πολυμήτον cherubim, πολύμιτον, phrygium vel phrygionicum, plumarium ; quod hebraice vocatur רקם *rekem*, unde et Itali illud *recamato* vocant. Itaque opus plumarium non est topiarium, ut aliqui putarunt; sed est opus varie acu pictum vel intextum, quod scilicet æmulatur picturas ex plumis diversicoloribus avium factas. Sic enim Mexicani vestes, pileos, scuta, imagines, etc., è plumulis psittacorum, et phœnicopterorum, et aliorum diversicolorum avium elegantissime intexunt.

Subinde tamen noster Interpres polymitarium à plumario sive phrygione distinguit, et polymitarium vocat eum, qui textura ; plumarium vel phrygionem eum, qui acu varia pingit et effigiat, ut patet cap. 38. vers. 23. et cap. 35. vers. 35.

Addit Prado et Alcazar Apocal. 4. pag. 381. initio (ubi nullam aliam vocis *cherubim* significationem admittit) hoc opus vocari *cherubim*; quia vere imagines Cherubim vario colore expictæ et intextæ erant hisce cortinis, uti easdem expictas fuisse in velo et parietibus templi

patet 2. Paral. 3. vers. 7. et 14. idque ad hoc, ut significarent trophæa victoriæ, quæ è bello Ægyptiaco merso Pharaone, sponsæ suæ, puta Synagogæ, liberandæ gratia, Deus sponsus reportaverat; ut scilicet ea gestaret sponsa tam in cyclade sacerdotum varie picta, quàm in tabernaculo, tanquam insignia sui regni et sacerdotii, ut iis in admirationem et amorem tam strenui ducis et tam amantis conjugis, puta Dei optimi maximi, suam vestem suumque tabernaculum intuens, accenderentur. Josephus tamen in hisce cortinis, non hominum, aut animalium, sed herbarum, arborum, et aliarum rerum effigies pertextas fuisse dicit.

2. Tentoria,] id est, cortinæ ad modum tentorii tensæ.

3. Quinque cortinæ sibi jungentur mutuo.] q. d. Ex decem cortinis quinas et quinas vel assutura, vel alio modo conjunges, ut sint instar duarum magnarum cortinarum, quæ rursum in unam maximam cortinam 50 ansulis copulabuntur; quo fiet ut longitudine omnium cortinarum manente eadem, videlicet 28 cubitorum, latitudo secundùm quam nectuntur, sit 40 cubitorum; quater enim decem faciunt 40: quælibet enim cortina ex decem, lata erat cubitos 4, longa 28. Hinc facile est videre quomodo hæ 10 cortinæ commensæ fuerint tabernaculo, illudque totum, excepta parte Orientali qua patebat ingressus, operuerint tam superne, quam quoad tria reliqua latera. Quod, ut clare videas, nota primo, tabernaculum (puta tabulas tabernaculi) ab Orienti usque ad Occidentem longum fuisse 30 cubitis; à Meridie vero ad Septentrionem latum fuisse decem cubitis; secundo, tabulas tabernaculi altas fuisse decem cubitis ex omni latere; tertio, cortinas hasce connexas habuisse 28 cubitos longitudinis, et 40 latitudinis, uti dixi; nunc

Dico primo: Velum hoc 10 cortinarum secundùm longitudinem transversim fuit dispositum, hoc est extensum fuit à latere Aquilonari ad latus Meridianum, ita ut utrumque hoc latus, et simul superiorem partem, sive aperturam, qua hæ tabulæ superius ab invicem in latitudine distabant, instar tecti tegeret et operiret. Id ita fuisse patet; nam duo hæc latera, puta Aquilonare, et Meridianum, habebant singula decem cubitos altitudinis, quæ simul juncta faciebant 20 cubitos: latitudo vero superna, uti et inferna, erat 10 cubitorum. Ergo totum hoc spatium trium horum laterum, puta altitudinis tabularum utriumque, et latitudinis supernæ, erat 30 cubitorum, quod cortinæ longæ 28 cubitos ita cooperiebant, ut utrimque, sive hinc et hinc, cubito abessent à terra, quem explessent usque ad terram, si non 28, sed 30 cubitorum fuissent, uti erat ipsum spatium tabernaculi.

Dico secundo: Velum hoc decem cortinarum secundùm latitudinem expansum fuit ab Oriente in Occidentem. Id patet: nam longitudo tabernaculi, quæ accipiebatur ab Oriente in Occidentem, erat triginta cubitorum; altitudo vero lateris Occidentalis, uti et cæterorum, erat 10 cubitorum, qui juncti cum 30 cubitis longitudinis jam dictæ faciunt cubitos 40, qui numerus est latitudinis hujusce veli: velum enim hoc 10 cortinarum junctarum latum erat 40 cubitos, uti dixi. Sic ergo omnia latera tabernaculi hoc velo tegebantur, excepto latere Orientali, quo patebat ingressus. Ita Abulensis quæst. 4.

Simili modo dispositum fuit sagum cilicinum, de quo vers. 7. sed quia illud constabat non 10, sed 11 cortinis: quarum quæque, non 28 ut priores, sed 30 habebat cubitos longitudinis; hinc fiebat ut hoc sagum, propter 30 hosce cubitos, utrimque ad terram pertingeret; et propter undecimam cortinam, latitudo unius cortinæ ante, et latitudo alterius cortinæ retro, media suî parte reflectenda esset.

Tropol. in tabernaculo, id est Ecclesia, decem cortinæ sunt 10 præcepta charitatis, sive Decalogi: sunt quinæ et quinæ, quia tam novo quàm veteri Testamento congruunt singulæ: latæ sunt 4 cubitos; charitas enim ad 4 cardinales virtutes se distendit: longæ sunt cubitos 28 qui numerus ex quatuor in septem (qui sabbati est numerus) ductus consurgit, estque numerus compositus plenus: solus enim primis suis omnibus numeris, quasi partibus conflatur et integratur, nam si jungas 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, efficies 28; quia charitas legis divinæ longissimam, et perfectam nobis parit æternitatem; unde et ansulæ 50 extantes hyacinthinæ, id est cœlestis coloris, significant spem cœlestium cœlestisque jubilæi, in quo plenissimam habebimus libertatem et lætitiam; circuli aurei perpetuam claritatem, et claram Sanctorum charitatem, sive amorem mutuum significant. Vide Bedam lib. 2. de Tabern. cap. 2.

Aliter S. Greg. hom. 19. in Ezech. *Cortinæ*, ait, *tabernaculi, Sancti omnes sunt, qui ex diversis virtutum coloribus in sanctæ Ecclesiæ ornamento proficiunt. Qui et interiora velant, et exteriora omnimodo exornant; quia eorum vita in quantum videtur ornamentum est, et eorum intellectus intus absconditus, dum cœlestia quæ in mente servant, edicere non possunt, in eis aliquo modo velatur. Recte autem decem cortinæ sunt; quia per Decalogi studium ipsa sanctorum corda profecerunt. Hyacinthinæ vero ansulæ cortinarum fieri quinquagintæ præcepta sunt. Hyacinthus cœli speciem habet. Ansulæ ergo cortinarum sunt præcepta cœlestia, in quibus ligantur animæ, ut ab inferioribus sublevatæ superius pendeant. Quæ videlicet ansulæ habent et circulos aureos, intellectum, scilicet vera sapientia fulgentem. Qui intellectus quia esse debet per omnia circumspectus, et tantæ sollicitudinis vigilantia munitus, recte per circulos designatur. Et notandum quod à latere et summitate jubentur ansulæ, vel circuli in cortinis fieri; quia præcepta cœlestia, et intellectus spiritalis, non solum debet nos sursum in Dei amorem suspendere, sed etiam proximo in charitate sociare. In eo enim quod conditorem nostrum diligimus, quasi per superiores ansulas in aere pendemus; in eo vero quod sicut nosmetipsos proximos amamus, ansulas et circulos à latere habemus, ut cortinæ tabernaculi, id est fidelium animæ per charitatem conjunctæ sint, et non per discordiam divisæ.*

6. Facies et quinquaginta circulos,] puta circulares fibulas, ut hæc duo cortinarum quinarum vela per eos conjungi, et rursum solvi et disjungi possint, quando proficiscendum est; unde noster Interpres hos circulos vers. 11. vocat *fibulas*, et Hæbræum קרסי *karse* significat circulum et fibulam circularem, à curvitate.

7. Facies et saga cilicina undecim.] Hebraice, *facies et cortinas è pilis caprarum undecim*: nam è pilis caprarum vestes contextæ cilicinæ dicebantur, de quibus cap. 25. vers. 4. Hæc saga

sive vela eodem modo jungebantur, et spargebantur per tabernaculum, quo 10 cortinæ, uti dixi vers. 3.

Tropolog. S. August. serm. 15 in Matth. Undecim, inquit, est symbolum peccati, quia transgreditur denarium Decalogi, quod hic cilicio, sive sago cilicino plangitur: hoc ergo sagum symbolum fuit pœnitentiæ. *Pœnitentia*, inquit Isidorus lib. 3. de Summo bono, *est medicamentum vulneris, spes salutis, per quam ad misericordiam provocatur, quæ non tempore pensatur, sed profunditate luctus et lacrymarum, qua omnis cruciatur et mortificatur caro.* Et Hugo Victorinus lib. 3. de Myster. Eccles. *Pœnitentia*, ait, *dicitur, quasi punientia* (aut potius pœnæ tenentia), *eo quod ipse homo in se pœnitendo punit, quod male admisit. Tria enim quæ sunt in percussione pectoris, id est pectus, sonus et manus, significant quod pœnitentia est de his, quæ mente, voce et opere peccavimus.*

Ad operiendum tectum tabernaculi,] tectum vocat tegumentum, puta velum decem cortinarum, jam dictum, quod tegebat tabernaculum instar tecti.

Mystice hæc saga significant sanctos prædicatores; unde ter denos, id est 30 habent cubitos, qui numerus est perfectus: qui tamen sint humiles, quique, ceu numerus undecimus, Decalogum quandoque se transgredi fateantur, ideoque cilicium et lugubrem pœnitentiæ statum, quin et habitum subinde, instar sancti Joannis-Baptistæ, amplectuntur, ut sic populum ad pœnitentiam permoveant. Ita Beda.

12. Ex medietate ejus operies posteriora tabernaculi.] q. d. *Operies*, id est replicabis cortinam unam ad altitudinem duorum cubitorum, ut ita fiat duplicatum operimentum, quod operiat posteriorem partem tabernaculi ad altitudinem duorum cubitorum. Ita Abulensis.

14. Facies et operimentum aliud tecto de pellibus arietum rubricatis; et super hoc rursum aliud operimentum de ianthinis pellibus.] Tectum hic rursum vocatur operimentum primum tabernaculi, puta velum decem cortinarum, quod hebr. vocatur אהל *ohel*, id est tabernaculum; quia erat totius tabernaculi proximum tegumentum.

Nota. Quatuor erant operimenta sive tegumenta tabernaculi. Primum erat velum decem cortinarum ex bysso, purpura, cocco et hyacintho, de quo v. 1. Secundum erat stragulum ex undecim sagis cilicinis, vel caprinis, de quo v. 7. Tertium ex pellibus arietum rubricatis. Quartum ex pellibus ianthinis. An autem hæc duo ultima solum tabernaculi tectum texerint, uti volunt Beda, Cajetanus et Lipoman. an vero etiam latera tabernaculi, incertum est; nam quod v. 14. dicitur illa operuisse tectum, nil facit pro Beda; ibi enim tectum idem est quod tabernaculum: hoc enim undique tegebatur, et quæ ratio fuit tegendi tecti proprie dicti hisce duobus operimentis, eadem militat et pro toto tabernaculo; videlicet ne læderetur imbribus, ne cortinæ delicatiores, et tabulæ auratæ fœdarentur aut corrumperentur. Unde et Josephus ait tabernaculum tali colore, specie et decore fuisse venustum exterius, ut intuentes mirarentur, et cœlum esse putarent, quod vel maxime de quarto operculo ianthino latera cingente et tegente accipiendum videtur; nam tectum tabernaculi, cum planum et altum esset, videri non poterat. Similiter decem cortinæ polymitæ, cum essent infimæ, et sago cilicino undique tegerentur, nulla sui parte videri poterant. Ita Abulensis, q. 10.

Tropol. operimentum ex pellibus arietum rubricatis significat Apostolicos viros, qui sanguine suo Ecclesiam operuerunt, ejusque fidem stabiliverunt, contra omnes ingruentes infidelium procellas. Hi ergo rubricati sunt, quia sanguine suo vitam beatam, tam suam quam Ecclesiæ emerunt. Narrant historiæ Rom. de Caio Mario, quod castra opposuerit contra Cimbros et Teutones loco arido, militique sitienti et aquam petenti demonstrans amnem juxta vallum hostium: *Isthinc*, inquit, *peti à vobis potest potus sanguine venalis*, mox oraverunt milites, ut eos eo duceret. Idem Christus dixit Martyribus et Ecclesiæ. Operimentum vero ianthinum significat virgines, qui colore cœlesti, mortui carni et mundo, mortalem tantum pellem secum deferunt, animo in cœlis defixi: hi in Ecclesia eminent, eamque meritis et orationibus tutantur. Unde virgines dicuntur quasi virtute insignes, et cælibes quasi cœlites, et cœlo beati, id est cœli civium vitam in terris imitantes, inquit Beda, l. 2. de tabern. c. 3. et 4. *Quanta*, inquit S. Ambr. l. 1. de offic. *est virginitatis gratia, quæ meruit à Christo eligi, ut esset corporale Dei templum, in qua corporaliter habitavit plenitudo divinitatis? virgo genuit mundi salutem, virgo peperit vitam universorum.*

Et S. Gregor. *Flos est virginitas, flos martyrium, flos actio bona. In horto virginitas, in campo martyrium, bonum opus in thalamo.*

Et S. Cyprianus, lib. de Virginitate: *Virginitas est soror angelorum, victoria libidinum, regina virtutum, possessio bonorum omnium; flos est Ecclesiastici germinis, decus atque ornamentum gratiæ spiritualis, illustrior portio gregis Christi.* et S. Hieron. *Esse angelum, felicitatis est, esse vero virginem, virtutis; dum hoc obtinere nititur ex gratia, quod habet angelus ex natura.*

15. Facies et tabulas stantes tabernaculi.] Hæ tabulæ erant quasi parietes tabernaculi erecti à tribus ejus lateribus. Secundo, hæ tabulæ in latere Meridiano erant 20, et totidem in latere Aquilonari, quæ duo latera erant latera longitudinis tabernaculi; unde sequitur tabernaculum longum fuisse 30 cubitis: quælibet enim tabula sesquicubitalis erat 20; ergo tabulæ efficiebant 30 cubitos; distabant tabulæ Aquilonares à Meridionalibus decem cubitis, quæ erat latitudo tabernaculi; altæ erant 10 cubitis. Tertio, ad Occidentem erant tabulæ sex integræ et duæ dimidiæ, ita ut omnes octo junctæ facerent 10 cubitos (quæ rursum erat latitudo tabernaculi); jungebant enim hæ tabulæ latus Meridianum et latus Aquilonare tabernaculi. Quarto, hæ tabulæ singulæ duas habebant bases, quasi duos cardines, qui in duobus foraminibus duarum basium argentearum suscipiebantur, idque ad hoc ut basibus hisce argenteis inniterentur tabulæ, et firmius consisterent.

Allegorice, tabulæ hæ significant dilatationem Evangelii per Apostolos, et eorum successores in universo mundo, bases erant oracula Prophetarum, quibus prædicatio Evangelii nitebatur. Ita Beda et Isidorus. Verum Nyssenus per tabulas et bases angelorum multitudinem, quæ Sanctos et electos custodit, intelligit.

Vere S. August. in serm. Apost. Petri et Pauli:

Petrus, inquit, *pauper in mundo, factus est dives in Christo, cui reges et nationes famulantur in seculo. Paulus vero, dum urget gladiis sanctos, fidei suscepit jugum, et magister factus est Gentium, forma Martyrum, formido dæmonum, inductor criminum, fonsque virtutum.* Et S. Chrysost. hom. 1. de laude S. Pauli: *Paulus terram simul atque mare, Græciam simul atque Barbariam, omnemque prorsus quanta est sub sole regionem, quasi volitans circumivit; non simplici labore velut in vacuum itinera percurrens, sed peccatorum spinas pariter evellens, verbumque pietatis ubique seminans, errores fugans, veritatem reducens, ex hominibus angelos faciens, quinimo ipsos homines quasi ex dæmonibus in angelos provehens.* Et rursum: *Paulus cœli civis, Ecclesiarum columna, angelus terrestris, homo cœlestis. Sicut enim missum in ignem ferrum, totum ignis efficitur: Sic Paulus charitate succensus, totus effectus est charitas.* Idem rursum: *Misit Christus Apostolos, quasi sol radios suos, quasi rosa suavitates odoris sui, quasi ignis scintillas suas: nam sicut sol in radiis apparet, sicut rosa in odoribus suis sentitur, sicut ignis in scintillis suis aspicitur, sic in illorum virtutibus Christi potentia agnoscebatur.*

17. In lateribus tabulæ duæ incastraturæ fient, quibus tabula alteri tabulæ connectatur.] q. d. Singulæ tabulæ duabus suî partibus excavabuntur, ut vicina in eas per partem sui prominentem, quasi per manum, ut habent Hebræa, subintrare possit, itaque illi connecti. Hæ incastraturæ, vel commissuræ tabularum significant humilem charitatem, qua Apostoli et Sancti eorum sequaces invicem juncti et devincti sunt. Ita Beda.

22. et 23. Ad occidentalem vero plagam tabernaculi facies sex tabulas, et rursum alias duas, quæ in angulis erigantur post tergum tabernaculi.] q. d. Tabernaculum ad Occidentem habebit octo tabulas, uti dicitur v. 25. ita tamen ut sex integræ sint, scilicet sesquicubitales, duæ vero reliquæ sint tantum semicubitales: nam cum latitudo tabernaculi deberet esse 10 cubitorum, sex autem tabulæ tantum darent 9 cubitos; hinc illis sex additæ sunt duæ aliæ minores, videlicet utrinque una medium habens cubitum, ut ita decimus cubitus latitudinis tabernaculi per eas compleretur; quæ proinde in angulis erectæ dicuntur, quia una latus Meridianum, altera Aquilonare tangebat: ipsæ denique cum sex reliquis dicuntur fuisse post tergum tabernaculi, id est ad latus Occidentale tabernaculi, quod tegebat Sanctum sanctorum: nam pars anterior et Orientalis tabernaculi nullas habebat tabulas, sed patebat; quia ibi erat ingressus in tabernaculum.

Anagog. octo hæ tabulæ post Sanctum sanctorum significant octo beatitudines, quæ post hanc vitam merentibus easque hic prosequentibus succedent et obvenient. Ita Rupertus.

24. Eruntque conjunctæ,] sex scilicet tabulæ æquales, et quasi gemellæ sorores: nam de aliis duabus minoribus paulo post loquitur.

Et una compago retinebit.] Hebraice, *eruntque omnes perfectæ*, id est omnino æqualiter nexæ *ad caput*, id est sursum, *ad annulum unum*, id est, quasi uno annulo retinerentur; non enim vere annulo, sed incastraturis, ut dixi v. 17. quasi annulis nectebantur, quod noster Interpres clare vertit, *una omnes compago retinebit.*

26. Facies et vectes de lignis setim quinque ad continendas tabulas.] Hic agit de vectibus, qui ex omni, puta ex triplici latere erant quini, ut tabulas stringerent et continerent: hinc sequitur hos vectes universim fuisse 15; ter enim quinque faciunt 15, quindecim inquam, integri et commensi longitudini vel latitudini tabularum; sed quisque integer ex pluribus partialibus constabat, præsertim in utroque latere longitudinis tabernaculi: nam cum longitudo esset 30 cubitorum, debuisset vectis unius ligni esse pariter triginta cubitorum; quantæ longitudinis vectes aut ligna vix reperiuntur. Unus ergo vectis hic ex multis partialibus constabat, videlicet hi qui erant ad utrumque latus longitudinis, quod erat 30 cubitorum; hi singuli sex partialibus integrabantur: nam qualibet partialis erat 5 cubitorum, ait Josephus. Partiales ergo hi invicem jungebantur et inserebantur caput unius cavo alterius, uti ossa in humano corpore invicem innectuntur in modum pyxidis, inquit Josephus.

28. Qui mittentur per medias tabulas, non per ipsam spissitudinem tabularum, sed per dorsa earum transversim; nam in earum dorsis erant annuli, per quos hi vectes immittebantur, a summo usque ad summum,] id est, ab extremo usque ad extremum. Ita Hebræa, quæ sic habent: *Et vectis* quisque *medius*, supple ibit vel transibit, *in medio tabularum, transiens ab extremo usque ad extremum;* quod Noster clare vertit, *qui mittentur per medias tabulas ab extremo ad extremum.* Septuag. Chald. Vatabl. et alii hæc accipiunt de alio vecte medio transeunte ipsam crassitiem tabularum: de eo accepit et Noster, c. 36. 33. ubi in Hebræo pene eadem verba sunt quæ hic, de quo ibi dicam.

Allegor. quinque hi vectes facti non ad portandum, sed ad tabulas continendas et astringendas, significabant Pentateuchum sive quinque libros Mosis, quibus tam Judæi olim, quam Christiani nunc in præsenti vita ad fidem et virtutem, et ad spem remunerationis futuræ accenduntur. Ita Beda, l. 2. c. 7.

31. Facies et velum.] Describitur hic velum dividens *Sanctuarium* et *Sanctuarii sanctuaria*, id est dividens Sanctum à Sancto sanctorum; erat hoc velum oppansum Sancto sanctorum factum ex bysso, cocco, purpura et hyacintho, eratque appensum ad quatuor columnas factas ex lignis setim inauratis, quæ columnæ habebant capita aurea et bases argenteas. Secundo, quo spatio velum hoc sit constitutum Script. hic subticet; sed si ex templi, quod ad instar tabernaculi ædificatum est, velo conjicere licet, Sanctum sanctorum tertiam tabernaculi partem occupabat, ita ut velum hoc tertiam hanc partem à reliquis dirimeret; Sanctum ergo sanctorum undique quadratum erat: tam enim in longitudine, quam in latitudine habebat decem cubitos, hinc alludens S. Joannes Apocal. 21. 16. loquens de cœlo empyreo significato per Sanctum sanctorum: *Civitas*, inquit, *illa in quadro posita est.*

Mystice, hoc velum significabat, nos, qui sumus hic in atrio et Sancto, id est in Ecclesia militante, per fidem et ænigmaticam cognitionem speculari Deum et futura bona, quæ sunt in Sancto sanctorum, id est in cœlo. Unde in Christi passione hoc velum scissum est: quia Christus sua morte nobis aditum ad cœlum, et claram Dei visionem aperuit.

S. August. serm. 18. super Joan. *Ambula*, inquit, *per fidem, ut pervenias ad spem; spes non ædificabit in patria, quem fides non consolatur in via.* Idem rursum: *Quid est fides, nisi credere quod non vides? Unde et quomodo capitur Trinitas? recte, ô homo, interrogas; ideo bene creditur, quia cito non capitur: nam si cito caperetur, non esset opus ut crederetur, quia videretur.* Hoc est quod ait Apost. Hebr. 11. 1. *Est autem fides sperandarum substantia rerum, argumentum non apparentium.* Hinc rursum S. August. in lib. de Trinitate: *Aufer*, ait, *argumenta, ubi fides quæritur, in ipsis gymnasiis suis jam Dialectica taceat, piscatoribus credunt, non Dialecticis.* Et S. Bernard. in Cant. *Quid*, ait, *non inveniat fides? attingit inaccessa, deprehendit ignota, comprehendit immensa, apprehendit novissima; ipsam denique æternitatem suo illo vastissimo sinu quodam modo circumcludit.*

Hinc rursum Apost. Hebr. 10. v. 20. per velamen accipit carnem Christi, quæ ejus divinitatem velabat, quæque instar veli in passione scissa, viam in cœlum patefecit. Velum hoc factum est ex hyacintho, purpura, bysso, coccoque bis tincto, opere plumario; quia caro Christi ex purpureo Deiparæ Virginis sanguine, opera Spiritus sancti pulcherrima membrorum varietate est composita. Unde psal. 138. 15. quod nos habemus: *Substantia mea in inferioribus terræ;* hebraice est, *acu pictus sum*; hoc est, ut Pagninus exponit, variis membris formatus sum, scilicet instar vestis phrygionicœ; *in inferioribus terræ*, id est in matrice matris, quasi in loco recondito et subterraneo. Campensis exponit, *velut tapetium è nervis et venis contextus sum in utero matris.* Loquitur Psaltes de formatione hominis cujuslibet, sive embryonis in ventre matris. Si corpus cujusvis hominis velut phrygionica vestis acu pingitur, quid de Christi corpore dicemus, cujus phrygio fuit Spiritus sanctus? quid vero de anima? quid de tota humanitate? quam pulchra cœlestium charismatum varietate contexta, velut holoserica vel aurea vestis splendescit? Pinxit enim in ea summus artifex, primo, omnes scientias et veritates; habuit enim anima Christi triplicem scientiam, scilicet beatam, infusam et acquisitam; secundo omnem prudentiam et sapientiam, tertio, omnes virtutes, naturales, et supernaturales et theologicas; quarto, omnes gratias gratis datas; quinto, omnem gloriæ varietatem, omnesque dotes gloriosæ beatitudinis.

33. Inseretur autem velum, etc. quo et Sanctuarium et Sanctuarii sanctuaria dividentur.] q. d. Velum hoc dividet Sanctum à Sancto sanctorum, cujus deinceps vasa describit. Sanctum sanctorum expressum erat symbolum cœli empyrei, vitæque æternæ, quam pulchre describit Vigilantius, in Vita Epicteti presbyteri et Astionis monachi Martyrum, Astionis matri adhuc Gentili. Cum enim diceret mater: *Quæ dicitur regio illa, quo perrexit dulcissimus meus et unicus Astion?* Vigilantius respondit: *Regio robustorum, seu fortium virorum.* Et mater: *Sunt aliqui homines ibidem commorantes?* Vigilantius respondit: *Plures et valde nobiles habentur, quorum possessio paradisus dicitur, quorum tabernacula ex lumine sunt constructa, quorum vita Deus est, et conversatio immortalis existit, quorum vestes sanguine sunt respersæ, et in capite coronæ ex auro purissimo cum gemmis variis fabricatæ habentur. Sed et Rex nimium potentissimus, ac metuendus est in eadem regione, cujus nomen Deus deorum, et Dominus dominantium appellatur; cujus nuntii Angeli dicuntur justitiæ, quorum vestis una est omnibus, et tactus eorum igni assimilatur urenti. Sed et senatus hujus Imperatoris valde clarus habetur; et media pars Prophetæ nuncupatur, alii vero Apostoli pronuntiantur.* Deinde ipsam civitatem ita describit: *Sed et civitas istius Regis valde est præclara, nomenque ejus Christicolis pronuntiatur, cujus murus ex auro purissimo est constructus, habens portas duodecim, et in ipsis singulæ dependent margaritæ, atque singuli ex senatoribus per singulas sedent indesinenter. Et prima quidem porta dicitur Petri, secunda Pauli, tertia Andreæ, quarta Joannis, quinta Jacobi, sexta Philippi, septima Bartholomæi, octava Thomæ, nona Matthæi, decima Thadæi, undecima Simonis, duodecima Matthiæ.* Denique ejus templum et Sancta sanctorum ita depingit: *Sed et templum mirificum est in ea, habens Sancta sanctorum et altare aureum, ante cujus conspectum vir quidam astat mirificus tenens decemchordarum psalterium, ac jugiter ibi degentes ad laudem Regis illius cohortatur dicens: Laudate Dominum de cœlis, laudate eum omnes angeli ejus; laudate eum omnes virtutes ejus. Hujus itaque nomen, David Filius Jesse pronuntiatur. Sed et plateæ hujus civitatis ex auro purissimo sunt stratæ; cujus fluvius vitam æternam emanat, cujus pomifera per singulos menses reddunt fructus suos, et folia eorum ad medicamentum procedunt animarum; cujus lumen inenarrabile est, et portæ nunquam clauduntur, eo quod nunquam ibi nox erit, nec ullæ tenebræ habentur; sed semper gaudium, et perpetua lætitia ibidem jugiter commoratur.*

Quare merito S. Antonius suos hortabatur dicens: *Hoc sit autem primum cunctis in commune mandatum, nullum in arrepti propositi vigore lacessere, sed quasi incipientem augere semper debere quod cœperit, præsertim cum humanæ vitæ spatia æternitati comparata, brevissima sint ac parva.* Ita exorsus paululum siluit, et admiratus nimiam Dei largitatem, rursus adjecit, dicens: *In præsenti hac vita æqualia sunt pro rerum commutatione commercia, nec majora recipit ab emente qui vendit; promissio autem vitæ sempiternæ vili pretio comparatur. Scriptum est enim: Dies vitæ nostræ septuaginta anni; si autem multum, octoginta: quidquid reliquum est, labor et dolor est. Quando ergo octoginta, aut centum, ut multum, annis laborantes in Dei opere vixerimus, non pari tempore regnaturi sumus in futuro; sed pro annis prædictis, omnium nobis seculorum regna tribuentur. Non terram hæreditabimus, sed cœlum: corpus quoque corruptum relinquentes, idipsum cum incorruptione recipiemus. Ergo, filioli, non vos aut tædium defatiget, aut vanæ gloriæ delectet ambitio. Non sunt enim condignæ passiones hujus temporis, ad superventuram gloriam, quæ revelabitur in nobis.*

S. Mariá d'Oignies, teste Cardinali Vitriaco in ejus Vita, cum vixisset vitam angelicam, accepit revelationem suæ salutis et gloriæ, hisce verbis: *Ibis in Sancta sanctorum.* Cumque illa rem intelligeret, non verba, utpote Latina, dicebat assidue jubilans ancillæ suæ: *Ibimus in Sancta sanctorum, dulcissima Clementia* (hoc erat ancillæ nomen). *Et quid sunt Sancta sanctorum?* nec aliud dicere poterat, ebria gaudio, noctes et dies, nec comedere, nec bibere.

Hinc monasteria olim, in quibus agebant monachi, semoti à rebus terrenis, vitam cœlestem, cœlo inhiantes, vocabantur Sanctuaria; ut patet ex Vita S. Euphraxiæ. Ita S. Arsenius pannum habebat in sinu, ad tergendum juges lacrymas, quæ ob desiderium vitæ æternæ ex oculis ejus defluebant.

Unde S. Hieron. S. Paulam quinque monasteriorum in Palæstina fundatricem, imo monacham, et monacharum ductricem, recensitis miris ejus et cœlestibus virtutibus, ita in cœlum usque prosequitur: *Cæterum, illa implevit cursum suum, fidemque servavit, et nunc fruitur corona justitiæ, sequiturque Agnum quocumque vadit. Saturatur, quia esurivit; et læta decantat: Sicut audivimus, ita et vidimus, in civitate Domini virtutum, in civitate Dei nostri. O beata rerum commutatio! Flevit, ut semper rideret. Despexit lacus contritos, ut fontem Dominum reperiret. Vestita cilicio est, ut nunc albis vestimentis uteretur, et diceret: Scidisti saccum meum, et induisti me lætitia. Cinerem sicut panem manducabat, et potionem suam cum fletu miscebat, dicens: Fuerunt mihi lacrymæ meæ panes die ac nocte, ut in æternum pane angelorum vesceretur, et caneret: Gustate et videte, quoniam suavis est Dominus*, et: *Eructavit cor meum verbum bonum, dico ego opera mea regi.*

Ita S. Euphraxia tempore Theodosii imperatoris imperiali sanguine prognata, spreto mundo, monasticam vitam amplexa, cum in ea mira humilitate, obedientia et sanctitate vixisset, tricennis vocata est ad hæc Sancta sanctorum. Vidit enim Abbatissa duos viros sibi dicentes: *Assumens tecum Euphraxiam, deduc eam ante Dominum; quam mox*, inquit, *assumens, properavi cum eis. Et cum venissemus ad quamdam portam, cujus gloriam enarrare non valeo, sponte nobis aperta est. Et ingressæ sumus, et vidimus ibi inenarrabile palatium cœleste, in quo est solium nuptiale non manu factum. Ego quidem interius appropinquare non potui; Euphraxiam vero assumentes obtulerunt Domino; et procidens osculata est pedes ejus immaculatos. Vidi ibi dena millia angelorum, ac multitudinem Sanctorum innumerabilem, et omnes stabant respicientes: et vidi, et ecce mater Domini assumens Euphraxiam adduxit eam ad thalamum nuptialem, in quo decoris coronam parabat; et audivi vocem ad Euphraxiam dicentem: Ecce merces tua. Nunc itaque perge, post decem dies veniens, fruere his in seculis infinitis; et ideo quia hodie nona dies est, ex quo visionem vidi, cras morietur Euphraxia.* Sequenti ergo die Euphraxia cum Abbatissa vita functa, abiit in Sancta sanctorum. Ita habet ejus Vita.

Huc per crucem præcessit et præivit nobis Christus, qui *per proprium sanguinem introivit semel in Sancta, æterna redemptione inventa*, ut ait S. Paulus ad Hebr. 9. v. 12.

36. Facies et tentorium in introitu tabernaculi.] Describitur hic secundum velum, quod oppansum erat Sancto, sicut prius, v. 31. oppansum erat Sancto sanctorum. Velum hoc vocatur tentorium, quia quasi aulæum et tentorium castrense expansum erat pro quarta, Orientali videlicet parte tabernaculi, sive pro ejus introitu, eratque quasi janua tabernaculi quinque columnis distincta, ut quatuor viis, inter quinque columnas interceptis, pateret ingressus. Sicut enim octo tabulæ, v. 22. latus adversum Occidentale tabernaculi claudebant, ita quinque hæ columnæ cum hoc suo velo claudebant latus Orientale, qua patebat ingressus.

Nota primo. Hoc velum factum erat uti et prius v. 13. ex bysso, cocco, purpura et hyacintho, eratque appensum quinque columnis, factis ex lignis setim inauratis.

Secundo, velum hoc quod erat in ingressu tabernaculi, uti et velum quod erat in ingressu atrii, de quo c. 27. v. 16. mobile erat, cum atrii ipsius vela reliqua essent immobilia, essentque ex bysso tantum, hæc vero in ingressu tabernaculi et atrii erant polymita, uti jam dixi.

Tertio, asserit Josephus velum hoc in ingressu tabernaculi, à summo non usque ad terram, sed tantum usque ad dimidium columnarum dependisse, ibique annulis sustentum et retentum fuisse, idque ut accessum et introitum daret sacerdotibus, per illud subintrantibus in tabernaculum, utque lumen solis per hanc partem vacuam et apertam in tabernaculum admitteretur; nam in tabernaculo nullæ erant fenestræ; erat enim ipsum undique tectum, tum decem cortinis, tum sago cilicino.

Quarto, addit idem Josephus, huic velo pene contiguum fuisse aliud velum, magnitudine par, sed è lino contextum, annulis à funiculo per transversum pendens, quod aliquando adducebatur, aliquando, festis præcipue diebus, reducebatur, ut populus in tabernaculum prospicere posset; tum enim reducto velo patebant auratæ tabulæ tabernaculi, inquit Lipoman. in cap. 36. Reliquis vero diebus, et maxime cum plueret, ningeret aut grandinaret, hoc velum extimum et lineum objectu suo velum alterum interius, et picturatum à tempestatibus et aeris injuriis protegebat.

37. Et quinque columnas deaurabis.] Hoc est, aureis, non laminis, sed circulis ornabis, ut patet ex cap. 36. v. ult. in Hebræo.

CAPUT VIGESIMUM SEPTIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Describitur altare holocaustorum cum suis vasis, craticula, et vectibus. Secundo, v. 9. describitur atrium tabernaculi cum suis columnis, et velis quibus circumcirca cingebatur. Tertio, v. 20. describitur oleum lucernarum, earumque accensio.

1. Facies et altare de lignis setim, quod habebit quinque cubitos in longitudine, et totidem in latitudine, id est quadrum, et tres cubitos in altitudine. 2. Cornua autem per quatuor angulos ex ipso erunt, et operies illud ære. 3. Faciesque in usus ejus lebetes ad suscipiendos cineres, et forcipes atque fuscinulas, et ignium receptacula, omnia vasa ex ære fabricabis. 4. Craticulamque in modum retis æneam : per cujus quatuor angulos erunt quatuor annuli ænei, 5. quos pones subter arulam altaris ; eritque craticula usque ad altaris medium. 6. Facies et vectes altaris de lignis setim duos, quos operies laminis æneis : 7. et induces per circulos, eruntque ex utroque latere altaris ad portandum. 8. Non solidum, sed inane et cavum intrinsecus facies illud, sicut tibi in monte monstratum est. 9. Facies et atrium tabernaculi, in cujus australi plaga contra meridiem erunt tentoria de bysso retorta : centum cubitos unum latus tenebit in longitudine. 10. Et columnas viginti cum basibus totidem æneis, quæ capita cum cælaturis suis habebunt argentea. 11. Similiter et in latere aquilonis per longum erunt tentoria centum cubitorum, columnæ viginti, et bases æneæ ejusdem numeri, et capita earum cum cælaturis suis argentea. 12. In latitudine vero atrii, quod respicit ad occidentem, erunt tentoria per quinquaginta cubitos, et columnæ decem, basesque totidem. 13. In ea quoque atrii latitudine, quæ respicit ad orientem, quinquaginta cubiti erunt. 14. In quibus quindecim cubitorum tentoria lateri uno deputabuntur, columnæque tres et bases totidem : 15. et in latere altero erunt tentoria cubitos obtinentia quindecim, columnæ tres, et bases totidem. 16. In introitu vero atrii fiet tentorium cubitorum viginti ex hyacintho et purpura, coccoque bis tincto, et bysso retorta, opere plumarii : columnas habebit quatuor, cum basibus totidem. 17. Omnes columnæ atrii per circuitum vestitæ erunt argenteis laminis, capitibus argenteis, et basibus æneis. 18. In longitudine occupabit atrium cubitos centum, in latitudine quinquaginta, altitudo quinque cubitorum erit, fietque de bysso retorta, et habebit bases æneas. 19. Cuncta vasa tabernaculi in omnes usus et cæremonias, tam paxillos ejus quam atrii, ex ære facies. 20. Præcipe filiis Israel ut afferant tibi oleum de arboribus olivarum purissimum, piloque contusum : ut ardeat lucerna semper, 21. in tabernaculo testimonii, extra velum quod oppansum est testimonio. Et collocabunt eam Aaron et filii ejus, ut usque mane luceat coram Domino. Perpetuus erit cultus per successiones eorum à filiis Israel.

1. Facies et altare de lignis setim.] Nota. Duplex erat altare; unum thymiamatis, quod erat in Sancto, ad adolendum in eo mane et vespere thymiama Deo, alterum holocaustorum, in quo holocausta et quævis sacrificia Deo immolabantur et cremabantur. Unde hoc altare non erat in tabernaculo, sed ante illud, in atrio sub dio positum, propter ignem, fumum et nidorem victimarum.

Secundo, hoc altare factum erat de lignis setim, quæ æneis tabulis interius, et exterius tegebantur, ne ab igne læderentur.

Tertio, altare hoc longum erat cubitos quinque, totidem latum, altum tres, ut sacerdotes facile ad illud possent pertingere. Salomon vero in templo majus fecit altare; nam ut dicitur 2. Paral. 4. *Fecit altare æneum viginti cubitorum longitudinis, et viginti cubitorum latitudinis, et decem cubitorum altitudinis.* Rursum ex quatuor altaris hujus ænei angulis prodibant quatuor cornua ænea, et prominebant instar obelisci.

Quarto, altare hoc interius cavum erat, sed tamen vel terra, ut vult Abulensis et Richard. vel potius lapide insecto et impolito, ut vult Ribera, implebatur usque ad sui medium; sic enim jusserat Dominus Exodi 20. 24. Itaque Mosen et Salomonem fecisse patet 1. Machab. 4. 56. In altari ergo hoc alto tres cubitos, lapidum structura ad dimidium, id est ad cubitum cum dimidio ascendebat, deinde illi superponebatur arula craticulæ de qua jam dicam; circumcirca vero ambiebatur tabulis setim ære obductis.

Quinto, altare hoc habebat superne craticulam æneam, in modum retis foraminibus plenam;

craticula hæc totam latitudinem et longitudinem altaris superne occupabat : erat proinde longa pene quinque cubitos, et lata totidem ; hæc enim erat longitudo et latitudo altaris. Huic craticulæ victimæ imponebantur, ut à subjecto igne in altari (erat enim cavum, ut dixi) cremarentur, et eorum cinis per foramina craticulæ sub altare decideret ; unde ex craticula hac pendebat arula ænea, sive foculus æneus interius in medio altaris, puta super lapidum structuram, de qua paulo ante dixi. In hac arula per catenulas appensa ad quatuor cornua altaris, ponebantur ligna et ignis ad cremandas carnes, quæ in superiori craticula ponebantur.

Sexto, verisimile est altare hoc ad latus Orientale habuisse fenestram, per quam cineres extraherentur, et ligna super arulam sive focum ponerentur, et ad hoc aliosque usus habebat forcipes, fuscinulas, lebetes, et ignium receptacula. Ita Beda, de quo plura suo loco, v. 4.

Septimo, altare hoc habebat quatuor annulos æneos, per quos duo vectes, ex lignis setim ære coopertis, inserebantur ad portandum altare. Totidem annulos et vectes, distinctos ab annulis et vectibus altaris, habebat ipsa craticula altaris ; eximebatur enim et separabatur craticula ab altari, ut scorsim portari posset.

Octavo, in hoc altari mane et vespere quotidie, primo immolabatur agnus, quasi juge sacrificium, deinde aliæ victimæ vel votivæ, vel spontaneæ, vel ex lege ob festum incidens præceptæ. Hinc Deus ignem de cœlo misit, quem voluit in hoc altari à sacerdotibus, lignis appositis jugiter ali et foveri, ne unquam extingueretur, ut semper paratus esset ad victimas cremandas, Levit. 6. Denique altaris hujus figuram expressam vide apud Vilalpando, l. 4. de Templo, c. 75.

Allegorice, hoc altare ligneum significabat crucem Christi, in qua quasi in ara Christus est immolatus : unde altare hoc erat extra tabernaculum in atrio; quia Christus extra castra, ut ait Apostolus, Hebr. 13. puta extra Jerusalem, passus est.

Secundo, factum est ex lignis setim ; quia tam crux, quam caro Christi, non vidit corruptionem. Rursum, ære obducitur, quia æs sonorum significat prædicationem crucis Christi : est etiam æs symbolum fortitudinis crucis Christi, quæ omnes dæmonis, mundi et peccati vires contrivit.

Tertio, habet quatuor cornua ; quia crux Christi per quatuor plagas, toto orbe prædicata ab Apostolis et diffusa est : *In omnem* enim *terram exivit sonus eorum.*

Quarto, altare hoc intus vacuum erat, sed terræ vel lapidi impositum ; quia crux Christi defixa est et imposita monti Calvariæ.

Quinto, craticula, in qua igne supposito carnes victimæ cremabantur, significat acerbissimos Christi dolores, quibus in cruce pro nobis tum dolore, tum amore tostus est, juxta illud Ps. 101. *Ossa mea sicut cremium aruerunt :* Quod S. Hieron. vertit, *ossa mea quasi frixa contabuerunt ;* S. August. *ossa mea tanquam in frixorio confrixa sunt :* alii *ossa mea tanquam focus,* aut *torris adusta sunt.*

Sexto, in latere Orientali altaris erat fenestra per quam ligna et fomenta ignis in arulam immittebantur, quia à parte Orientali in qua situs erat paradisus terrestris, peccatum Adæ provenit, quod doloribus et cruciatibus Christi materiam et fomenta ministravit.

Septimo, quid sint annuli et vectes, dicam in tropologia.

Octavo, in hoc altari immolabatur quotidie agnus, quia in cruce immolatus est Christus, qui est agnus occisus ab origine mundi. In hoc altari ardet jugiter ignis divinus ; quia charitas Christi in cruce non fuit extincta, sed magis adaucta exarsit, omnesque Martyres et fideles ad crucem et mortem cum Christo, et pro Christo subeundam accendit.

Tropolog. altare holocausti est cor hominis, se per pœnitentiam macerans, vitiaque sua mortificans, et Deo immolans, altare hoc est in atrio ; quia prius exercenda est mortificatio, et passionum compressio, quam ad altare thymiamatis, quod est in Sancto, id est ad Dei amorem et unionem, possis accedere. Rursum, ignis quod thymiama in altari aureo incendebatur in Sancto, deferebatur ex altari holocausti, quia orationis fervor et ardor, ex carnis et passionum jugi mortificatione promanat. Quare qui orationi incumbit, et negligit mortificationem, perinde facit atque si quis sine igne vellet aromata incendere.

Pœnitentiæ æque ac mortificationis exemplar fuit S. Magdalena, quæ, ut ait S. Greg. hom. 33. in Evang. *Quot habuit in se oblectamenta, tot de se invenit holocausta : convertit ad numerum virtutum numerum criminum, ut totum serviret Deo in pœnitentia, quidquid ex se Deum contempserat in culpa.*

Hinc secundo, altare hoc factum est de lignis setim, id est, de puri cordis desiderio : ære obducitur, quia mortificatio non aurea est et fulgens, sed ænea, dura, tinniens ; quia tales non sunt adhuc plene mortui : unde percussi subinde sonant et murmurant.

Tertio, tres cubiti altitudinis sunt fides, spes, charitas ; quinque cubiti longitudinis sunt extensio patientiæ ; quinque cubiti latitudinis sunt extensio charitatis ad coercendos quinque sensus ut serviant patientiæ et charitati. Quatuor cornua sunt quatuor cardinales virtutes.

Quarto, cavum est, id est terræ contagio vacuum, ut sanctum Dei ignem recipiat; sed lapidi, id est duritiei et austeritati vitæ, constanter incumbit.

Quinto, arula sunt mentis penetralia igne, id est charitate, flagrantia ; ligna arulæ imponuntur, cum pias cogitationes mente concipimus ; ignis additur, cum per gratiam sancti Spiritus illis excitamur et inardescimus. Craticula in modum retis significat mortificationem debere esse jugem, et ex variis generibus connexam et contextam. Hæc namque jugis et omnimoda mortificatio, viros magnos et cœlestes, heroes et duces efficit. Laudant Gentiles Agesilaum regem Lacedæmoniorum, quod cibo et somno dominaretur, frigori æque ac æstui se assuefecisset, quodque assidue in ore haberet, *ducem non mollitie et luxu, sed tolerantia ac fortitudine debere subditis anteire.* Itaque cuidam interroganti, quid boni leges Lycurgi Spartanis attulissent, respondit : *Contemptum voluptatum.* Admiranti ejus et Spartanorum in vestitu et victu frugalitatem : *Hac*, inquit, *è semente metimus libertatem.* Hortanti ut aliquid de severitate victus remitteret, forte non habiturum eum alias occasionem mollius vivendi, respondit : *Ego*

vero me assuefacio, ut in nulla mutatione mutationem quæram. Senior etiam factus, eamdem vivendi tenuit rationem, rogatusque cur in frigore sine tunica obambularet : *Ut*, inquit, *juvenes imitentur exemplum seniorum et principum.* Thasii offerebant ei farinam, anseres, bellaria, placentas, etc. ipse tantum farinam accepit, reliqua in servos distribuit, quærentibusque causam, dixit : *Qui virtutem colunt, non admittunt tales gulæ delicias; aliena enim à liberis ea sunt, quibus servorum ingenia alliciuntur.* Idem dicebat, *malle se vincere cupiditates, quam hostium exercitum ; melius est enim conservare libertatem, quam eam aliis adimere.* Testis est Plutarchus in ejus vita.

Quid jam faciat Christianus? dicat cum sancto Paulo, 2. Corinth. 4. *Propter quod non deficimus, sed licet is qui foris est noster homo corrumpitur, tamen is qui intus est renovatur de die in diem;* Et alibi : *Propter te mortificamur tota die, æstimati sumus sicut oves occisionis*, sive *jugulationis*, ut legit Tertul. Imitetur magnum illum Arsenium, qui rogatus cur aquam rarius mutaret, cum fœtore totam cellulam inficeret, resp. *Lubens fœtorem hunc excipio in locum odoramentorum, quibus in palatiis regum fui olim oblectatus, ut in die judicii de inenarrabili illo gehennæ fœtore liberet me Dominus.* Audiat S. Bernardum, in serm. *Quod*, inquit, *Martyrium gravius est, quam inter epulas esurire, inter vestes multas pretiosas algere, paupertate premi inter divitias, quas offert mundus, quas ostentat malignus, quas desiderat noster appetitus? propterea pauperibus et pariter Martyribus regnum cœlorum promittitur, quia paupertate quidem emitur; sed in passione pro Christo absque dilatione percipitur.*

Sexto, lebetes cinerum sunt memoria passionis et mortis Christi ac Martyrum, qui exemplo suo hanc viam crucis et mortificationis præiverunt : fuscinulæ, forcipes et ignium receptacula, sunt præcones et sancti Doctores, qui hunc sacrum mortificationis ignem in nobis assidue fovent et accendunt.

Septimo, annuli et vectes sunt dona Spiritus sancti, quibus omnis labor et dolor pœnitentiæ dulcescit, ut iis ad dura et ardua quasi vehi et impelli videamur.

Octavo, victimæ hic immolatæ sunt concupiscentiæ variæ, ad quas cremandas jugiter ignem charitatis in corde fovere oportet. Ita Beda, l. 2. de Tabernaculo, c. 21.

Audi S. Greg. hom. 22. in Ezech. *Quid est*, ait, *altare? nisi mens bene viventium, qui peccatorum suorum memores lacrymis se lavant, carnem per abstinentiam macerant; ubi ex mœrore compunctionis ignis ardet, et caro consumitur juxta illud Apostoli*, Rom. 12. *Ut exhibeatis corpora vestra hostiam viventem, sanctam, Deo placentem, hostia vivens est, corpus Domino afflictum : hostia, quia jam huic mundo est mortuum; vivens, quia cuncta quæ prævalet bona operatur; sed alia compunctio est quæ per timorem nascitur, alia quæ per amorem.*

Deinde adaptans hæc utrique altari, scilicet holocaustorum et thymiamatis, sic pergit : *Unde et in tabernaculo duo altaria fieri jubentur, unum exterius, alterum interius; unum in atrio, aliud ante arcam ; unum ære coopertum, aliud auro; in æreo cremantur carnes, in aureo incenduntur aromata. Multi enim plangunt mala quæ ferunt, et incendunt vitia igne compunctionis, quorum adhuc suggestiones in corde patiuntur; quid isti nisi altare sunt æreum? in quo carnes ardent, quia adhuc ab eis carnalia opera planguntur. Alii vero à carnalibus vitiis liberi, amoris flamma in compunctionis lacrymis inardescunt, supernis jam interesse civibus concupiscunt, regem in decore suo videre desiderant, et flere quotidie ex ejus amore non cessant; quid isti nisi altare sunt aureum? in quorum corde aromata incensa sunt, quia virtutes ardent ; sed hoc altare aureum est ante velum, quia Sanctorum corda per sanctum desiderium in illum ardent, quem adhuc revelata facie videre non possunt.*

Ita sanctus Franciscus rogatus, *quænam preces Deo essent gratiores? Illæ*, ait, *quas propriæ carnis comitatur mortificatio.* Pulchre Billius in Emblem.

At tua ne fructus pede claudo vota sequantur,
  Fac tua cum vitiis ut caro morte cadat.
Ara duplex templi quondam hoc sine voce docebat,
  Thus una at cæsas altera habebat oves.
Obtulit hic cæsas pecudes qui membra necavit :
  Qui pia vota facit, thus dedit ille Deo.

De lignis setim,] quoad tabulas ambientes. Nam interius in imo, altare hoc usque ad sui medium, plenum erat lapide insecto ; superius vero per totum craticula ænea tegebatur, quare hoc altare ex setim simile erat cistæ quadratæ, quæ fundo et operculo caret, et interius vacua est.

Porro tabulæ hæ setim densis laminis æneis operiebantur, ne ab igne vicine læderentur ; imo non improbabiliter censet Lipomanus, per miraculum tam tabulas ab igne, quàm sacrificia à muscis illæsa servata fuisse. Unde et idololatræ, qui in suis sacrificiis à muscis vexabantur, ad eas abigendas colebant Deum Beelzebub. S. Hieron. in Ezech. 41. et alii apud Bedam censent ex paradiso terrestri allatum fuisse hoc lignum setim, fuisseque simile amianto lapidi, qui igne non læditur, sed purior evadit, de quo dixi superius.

2. Cornua autem per quatuor angulos ex ipso erunt.] *Cornua*, id est anguli prominentes instar cornuum, ad ornatum altaris, non aliunde, sed ex ipso altaris ære continuo opere ducentur.

3. Faciesque, etc. Forcipes.] Hebr. יעים *iaim* Septuag. *cooperimenta ;* alii *scopas* vertunt, radix יעה *iaa* significat removere : unde *iaim* instrumenta sunt quibus aliquid accipimus aut removemus, uti sunt forcipes et batilla, id est palæ, quo modo noster Interpres vertit Num. 4. 14. Putat Pagninus nostrum interpretem puta S. Hier. hoc nomen *iaim* in libris Regum et Paralip. nunc vertere scutra, nunc trullas, nunc creagras, nunc tridentes.

Verum non satis perspexit mentem et morem S. Hieron. et S. Script. quæ neque hic, neque alibi, omnino simul vasa tabernaculi aut templi distincte enumerat ; unde passim omittit opercula ollarum et lebetum, sed jam hæc, jam illa ponit. Quod videns S. Hieron. in versione sua non reddidit verbum verbo, neque se astrinxit Hebrææ vasorum enumerationi præsentis loci, præsertim si ejus alio loco meminisset ; sed indifferenter aliqua vasa quæ tabernaculi esse sciebat, expressit, reliqua generali clausula complexus, dicendo : *Et cætera vasa.*

Porro hoc loco phialas omisit, quæ in Hebræo exprimuntur, qua eas nominarat cap. 25. 29. ubi proprius erat earum locus : neque enim in altari holocaustorum, sed in mensa panum propositionis hæ phialæ reponebantur, ut inde efferrentur quando iis opus erat, ad libandum in altari holocaustorum.

Atque fuscinulas,] quibus caro olla extrahitur. Unde Septuag. vertunt, *creagras* à capienda carne, sive tridentes essent, sive unius dentis. Unde noster Interpres nomen Hebræum מזלגת *mizleget*, vertit, *fuscinulas, tridentes*, et *uncinos*, id est fuscinulas tam trium dentium, quàm unius.

Et ignium receptacula,] puta vasa ad capiendas prunas. Unde aliqui vertunt, *thuribula*; Septuag. *focum* : serviebant hæc vasa inter alia ad hoc, ut in illis ignis sanctus ex altari holocausti haustus, ad altare thymiamatis vespere et mane, ad incensum in iis adolendum, deferretur; nam, uti dicam cap. 30. incensum non immediate in ipso altari, sed in hisce thuribulis altari impositis adolebatur. Ita Beda lib. 2. cap. 11.

4. Craticulamque in modum retis æneam.] Hebræi, Abulens. et Lyranus putant hanc craticulam non immitti solitam intra altare, sed fuisse per ejus circuitum, tanquam zonam quamdam elevatam cubitum unum cum dimidio, usque ad altaris medium, idque ad altaris duntaxat decorem et pulchritudinem. Verum hæc sententia repugnat textui S. Scripturæ, quæ hanc cratibulam non intra, sed supra altare ponit.

Dico ergo : Craticula hæc tegebat superiorem partem, sive superficiem altaris, ita tamen ut commode posset intra altare inferri et extrahi, cum opus esset. In hac craticula victimarum carnes comburendæ imponebantur, ac proindè ipsa tota erat ænea, factaque in modum retis ; ab hac craticula pendebat arula, ejusdem et longitudinis et latitudinis, cujus erat craticula. Arula hæc per longos æneos clavos, vel potius virgas aut laminas, superiori craticulæ erat annexa ; ita ut inter craticulam et arulam interjectum esset spatium cubiti cum dimidio : erat enim hæc craticula in medio altaris, ut dicitur c. 38. 4. altaris autem altitudo erat trium cubitorum, unde et craticula ad medium altaris pertigisse dicitur hic v. 5. non per se, sed per arulam hanc sibi annexam ; erat enim hæc arula quasi fundus craticulæ, in quo quasi finiebatur corpus ipsum craticulæ.

Hæc arula erat tanquam focus, in quo ignis ardebat, lignaque ei imponebantur ad comburenda sacrificia craticulæ imposita ; ac proinde erat tota ænea, uti et ipsa craticula. Hinc et verisimile est fenestram, sive ostiolum in latere altaris fuisse, per quod ligna immitterentur, et cineres ac carbones extraherentur, uti ex Cassiodori descriptione tradit Beda lib. 2. cap. 12. et Richardus de S. Victore, licet Ribera hoc ostiolum neget : Quia, inquit, poterat craticula sursum extrahi, et tunc arulæ ejus ligna imponi. Sed hoc difficile et molestum fuisset, præsertim cum craticulæ jam impositæ erant victimæ ; sæpius enim iisdem victimis subjicienda erant ligna, ut illæ totæ cremarentur : unde et sæpius in eadem victima oportuisset craticulam eximere.

Rursum, in arula hæc erant quatuor annuli ænei, quibus duo vectes inserebantur, ad eam cum craticula seorsim à tabulis altaris portandam. Erant autem hi annuli in quatuor infimis arulæ extremitatibus, ideoque hic v. 5. dicuntur esse subter arulam.

Hinc patet non esse verum quod censuit Abulensis et Vilalpando l. 4. de Templo cap. 81. scilicet, ligna ipsa non arulæ seu foculo quem ipsi negant, sed altari sive craticulæ superne imponi, eisque carnes victimæ cremandas superponi debuisse. Ex dictis enim constat ligna fuisse imposita igni, qui erat sub altari in arula : non tamen nego ligna etiam ipsi altari sive craticulæ imposita fuisse; præsertim si victima esset magna, eaque ob victimarum multitudinem cito cremanda et consumenda esset ; nec enim ignis per rete craticulæ refractus et retusus sat habebat virium ; ad victimas majores statim comburendas ; satis autem virium habebat ad holocaustum juge vespertinum consumendum ; hoc enim tota nocte lento igne cremari debebat, uti patet Levit. 6. 9.

Denique, circa altare hoc erat maxima multitudo sacerdotum et Levitarum, præsertim in festis, cum multæ immolandæ essent victimæ. Alii enim eas mactabant, alii excoriabant, alii secabant, alii lavabant, etc. sed miro omnes silentio et reverentia. Audi Aristæam lib. de Septuaginta interpretibus : *Silentium vero tantum inest, ut, cum septinginti fere ministrorum continuo adsint, et offerentium libamina multitudo sit ingens, nec unum quidem hominem in loco versari putes : summa namque veneratione cuncta et magna Dei pietate perficiuntur.*

8. Cavum intrinsecus facies.] Ut scilicet in hac altaris cavitate, interius sit locus pro igne et lignis, ad cremandas carnes craticulæ superpositas. Intellige altare hoc fuisse cavum usque ad suî medium : nam inde usque ad pavimentum plenum erat terra, vel potius lapide insecto, uti jam dixi.

9. Facies et atrium tabernaculi.] Nota. Atrium hoc factum est, ut undequaque ambiret tabernaculum, et altare holocaustorum, tum ornatus, tum reverentiæ causa. Tabernaculum ergo consistebat in medio atrii, quasi habitaculum gloriæ Dei inter homines conversantis, eosque exaudientis et dirigentis, ut hac præsentia et provida gubernatione invitati Hebræi, solum Deum verum colerent, et ab idololatria abstinerent.

Secundo, hoc atrium superne non erat tectum, sed sub dio, quale cavædium vocat Daniel Barbarus in Vitruvium lib. 6. cap. 5. unde Vilalpando l. 3. de Templo c. 25. p. 201. atrium dictum putat à Græco αἴθριον, quasi dicas, aereum, in aere, sub dio : licet alii atrium dici velint eo quod à terra oriatur, quasi atterreum vel aterrium : alii vero, quod atriæ in Etruria primum atria ante ædes constructa fuerint. Hoc tamen atrium à lateribus per circuitum ambiebatur tentoriis, id est velis vel aulæis ex bysso retorta factis, hæcque vela erant instar murorum, vel parietum ipsi atrio. Porro suspensa erant hæc vela ex columnis æneis, quæ vestitæ erant argenteis laminis, et capitibus argenteis, basibus vero æneis.

Tertio, atrium erat quadratum, vel potius quadrangulum ; erat enim longum 100 cubitis, latum 50, altum 5, ut patet vers. 18. cingebatur sexaginta columnis æneis, puta 20 à latere Meri-

diano, 20 ab Aquilonari, 10 ab Occidente et 10 ab Oriente; una vero columna distabat ab alia 5 cubitis: porro in columnis eminebant paxilli, id est clavi, è quibus tentoria, id est vela, suspendebantur, uti dixi.

Quarto, atrium in ingressu habebat, inquit Philo et Abulensis, 50 cubitos longitudinis usque ad tabernaculum, et totidem latitudinis, ut caperet populum. Erat enim hoc atrium locus orationis populi: unde ab Evangelistis et à Josepho vocatur templum. In hoc enim atrio versatus est et docuit Christus, ex eoque vendentes et ementes ejecit: nec enim Christus unquam ingressus est tabernaculum, vel Sanctum; hoc enim solis sacerdotibus Aaronicis ingredi licebat. In hoc ergo atrio laici orabant, offerebant sacerdotibus suas victimas, spectabant sacrificia, et ex iis epulabantur, comedentes victimas pacificas coram Domino, id est coram tabernaculo, quod erat quasi domus Dei, ut patet Deuter. 12. v. 7. et cap. 16. 11. nunquam enim laici accedere poterant ad atrium sacerdotum, ac consequenter nec ad altare holocaustorum quod in eo erat. Denique ad ostium hujus atrii puerperæ, leprosi, aliique immundi lustrabantur et expiabantur.

Quinto, in atrio hoc erat labrum æneum et altare holocaustorum in quo omnes victimæ immolabantur.

Sexto, tabernaculum unum tantum habebat atrium, in quo tamen verisimile est sacerdotibus et Levitis proprias stationes fuisse assignatas, juxta altare holocaustorum. Unde in templo Salomonis, ubi hæc omnia pulchrius fuerunt ordinata, duplex erat atrium, unum interius juxta tabernaculum, ubi erat altare holocaustorum, labrum æneum, et statio sacerdotum; secundum exterius laicorum; quod à priori atrio sacerdotum Salomon distinxit muro alto tres cubitos, ita ut laici ex suo atrio ultra hunc murum prospicere possent in atrium sacerdotum, ac videre sacrificia quæ ibi peragebantur in altari holocaustorum, non tamen illud ingredi.

Septimo, nulli Gentilium vel immundorum licitum erat hoc atrium intrare sub pœna mortis; erat enim atrium quasi templum populi, unde pro Gentilibus et immundis Herodes aliud atrium extimum ædificavit et addidit, ut ipsi eminus possent interesse sacris et sacrificiis. Addit Vilalpando in Ezech. tom. pag. 243. in templo Salomonis altare holocaustorum constitum fuisse è regione trium portarum atrii; quia erat, inquit, in medio atrio, ita ut aperta qualibet porta, Orientali, Meridionali, Aquilonari, ipsum altare et holocausta conspicerentur à populo per tres hasce portas, et consequenter à Gentilibus ex suo atrio, quod habebat tres portas, tribus portis atrii sacerdotum et populi ex æquo respondentes.

Mystice, atrium significabat fideles incipientes Deo servire, Sanctum proficientes, Sanctum sanctorum perfectos et beatos, unde in atrio erat labrum sive lavacrum, id est pœnitentia; et altare holocausti, id est mortificatio vitiorum. Ita Beda. Vide dicta c. 26. 1.

Atrium ergo hoc, est stadium et studium virtutis. *In hac vita*, ait S. Aug. ep. ad Macedon. *virtus non est, nisi diligere quod diligendum est: id diligere, prudentia est; nullis inde averti molestiis, fortitudo est; nullis illecebris, temperantia est; nulla superbia, justitia est.* Et S. Ambr. in Ps. 118. *Nulla*, ait, *sine labore virtus est; quia labor est processus virtutis.*

Stimulus est, quem dat Seneca: *Una*, inquit, *res est virtus, quæ nos immortalitate donare possit, et pares diis facere.* Virtutis ergo præmium est beata vita: nec sine virtute aliquem posse effici beatum, docuerunt Stoici. Unde Horatius l. 3. Ode 2.

Virtus repulsæ nescia sordidæ,
Intaminatis fulget honoribus.
Virtus recludens immeritis mori
Cœlum, negata tentat iter via.

Et Ovidius l. 4. Trist. eleg. 3.

Materiamque tuis tristem virtutibus imple.
Ardua per princeps gloria vadit iter.
Hectora quis nosset, felix si Troja fuisset?
Publica virtutis per mala facta via est.

Via ad virtutem est exercitatio. Unde Hesiodus:

Ante virtutem dii sudorem posuerunt:
Longa et ardua via ad ipsam, atque aspera primum;
Postquam ad summum perveneris, facilis deinde eris.

Et Aristot. 2. Ethic. 1. *Non à natura*, ait, *neque præter naturam in nobis insunt virtutes; sed nati factique sumus ad eas, et percipiendas natura, et efficiendas consuetudine*, et cap. 3. *Virtus moralis omnis inhæret voluptatibus hac doloribus*, hisce tolerandis, illis moderandis. Et lib. 1. cap. 10. *Nulla*, ait, *in re mortalium tanta inest firmitas, ut in iis rebus quæ virtute geruntur: multo enim scientiis ipsis sunt firmiores et stabiliores; quarum ut quæque præstantissima est, ita stabilis maxime.*

Pythagoræ vox est: *Optima vita nobis est deligenda, quam mox suavem efficiet ipsa consuetudo. Divitiæ anchora sunt infirma gloria etiam infirmior, corpus itidem magistratus, honores: omnia hæc imbecilla sunt, et viribus destituta. Quæ ergo anchoræ sunt firmæ? Prudentia, magnanimitas, fortitudo; eas nulla tempestas agitat. Hæc Dei est lex, virtutem solam esse, quæ potens solidaque sit: cætera omnia nugas esse et ineptias.* Tacitus l. 4. Annal. *Virtus*, ait, *est proprium hominis bonum.* Curtius l. 7. *Nihil*, ait, *tam alte natura constituit, quo virtus non possit eniti.* Stoicorum dogma est, *nihil esse expetendum præter virtutem, nihil fugiendum præter vitium.*

Theodora meretrix Socrati insultans: *Ego*, ait, *multum te antecello. Nam cum tu neminem ex meis à me possis abalienare, ego cum libitum est, tuos omnes ad me voco.* Cui Socrates: *Non mirum est hoc: tu siquidem ad declivem tramitem omnes rapis; ego vero ad virtutem cogo, ad quam arduus et plerisque insolitus est ascensus.*

Idem respondit Thomas Morus Luthero jactanti suorum asseclarum copiam.

Antisthenes aiebat virtutem esse rem operum, non verborum.

Virtus ex viro appellata est, ait Cicero; virilis ergo animus viros et virtutem decet.

Agapetus Diaconus apud Justinianum: Sicut, ait, qui scalas conscendere cœperunt non prius desistunt ab ascensu, quàm supremum attigerint gradum; sic virtutis studiosus semper altius scandere conabitur.

Philo libro de plant. Noe: Sicut, ait, oriens

sol totum cœlum radiis illustrat : sic etiam virtutes suis in homine radiis, ubi mentem totam penetrarint, eam efficiunt lucidissimam. Idem l. 1. Allegor. Sicut, ait, in animali prima pars est caput ; secunda, pectus ; tertia, inguen : et in anima, prima pars est rationalis ; secunda, irascibilis ; tertia, concupiscibilis : ita virtutum prima est prudentia, quæ caput et rationem dirigit ; secunda, fortitudo, quæ iram componit, et pectus stabilit ; tertia, temperantia, quæ circa inguen et partem concupiscibilem occupatur.

Hæc Gentiles et Judæi de virtute morali et naturali ; quid Christianus jam dicet de virtute divina et supernaturali, quæ opus est gratiæ Dei ? sine hac enim nemo tendere potest ad Sanctum sanctorum in cœlis.

Jam ad textum veniamus, et difficultates quæ in littera occurrunt, explicemus.

Tentoria.] Ita passim hic vocantur vela vel aulæa, quibus circumquaque tegebatur hoc atrium. Unde Septuag. vertunt *aulæa.*

10. Et columnas viginti cum basibus totidem æneis.] Hebraice, *et columnas viginti, et bases viginti ex ære*, scilicet facies. Nam columnæ atrii erant non ligneæ, sed æneæ, uti et bases. Unde non exprimitur hic alia earum materia, quàm æs ; in columnis vero tabernaculi exprimitur alia earum materia, scilicet ligna setim, ut patet c. 26. v. 32. et 37. Ad hæc, æneas fuisse atrii columnas, non ligneas expresse docet noster Interpres in fabrica tabernaculi, c. 38. v. 10. et 12. Fallitur ergo Philo, qui ait has columnas factas esse ex cedro, sic et tabulas tabernaculi ex cedro factas esse asserit : putat enim ipse setim esse cedrum.

Sicut ergo inter Sanctum et Sanctum sanctorum, erant quatuor columnæ de lignis setim inauratis, sustinentes velum regens Sanctum sanctorum : rursum, sicut in ingressu Sancti sive tabernaculi, erant quinque similes columnæ, sustinentes velum tabernaculi ; ita circum tabernaculum et atrium fieri hic jubentur 60 columnæ ænææ, puta 20, à latere Meridiano, et 20 ab Aquilonari, 10 ab Occidente, et 10 ab Oriente quibus vela suspendantur, quæ atrium instar murorum ambiant et sepiant.

Quæ capita cum cælaturis habebunt argentea.] Hebr. et Chald. *argentea erunt capita columnarum cum cincturis* vel *circulis*, qui scilicet circa columnas filis argenteis ducetur : nam Hebræum וו *vau* clavum capitatum, vel caput clavi significat ; unde et litteræ *vau* nomen est inditum. Nec repugnant Septuag. qui vertunt : και οι κρικοι αυτων, και αι ψαλιδες των ςηλων περιηργυρωμεναι αργυριω, quod mirum est Complutensia biblia vertere : *Et fibulæ earum, et forcipes earum erunt deargentatæ argento* : κρικος enim circulus est, quem Noster vocat cælaturam ; ψαλιδες vero apud Vitruvium sunt prominentes seu frontati lapides, seu id quod in fornice aut domo prominet, quomodo à simili forma prominentia columnarum capita vocant Septuag. Sic ergo verto Septuag. *Et circuli columnarum, et prominentia earum capita deargentata erunt argento*, quod idem est cum eo quod habent Hebr. Chald. et Noster. Cælaturæ ergo hæ non erant incisiones aut insculpturæ, sed laminæ tenues, aut fila ambientia et gyrantia tum capita columnarum, tum corpus earum et bases ; hoc enim significat Græcum κρικοι, et Hebræum חשוקים *chascukim*, ut patet c. 38. v. 10. et 12. Ita Abulensis.

11. Similiter et in latere Aquilonis (quod est latus longitudinis atrii, æque ut latus Meridianum illi oppositum) per longum erunt tentoria (vela ex bysso) centum cubitorum.] Longitudo enim atrii erat centum cubitorum : unde vela ejus extendebantur 100 cubitis in longum, tam parte Australi, quàm Aquilonari. Ea enim parte spectabatur ejus longitudo, sicut latitudo ejus spectabatur à parte Orientali et Occidentali ; fuit ergo atrium quadrangulum : nam longitudo ejus erat dupla ad latitudinem. Erat enim longum 100 cubitis, latum vero 50. Asserit Josephus tabernaculum in medio atrii fuisse collocatum, quod aliqui præcise de medio geometrico intelligunt, ac proinde censent tabernaculum à parte longitudinis habuisse ante se, puta ad Orientem 35 cubitos atrii ; post se ad Occidentem habuisse totidem cubitos ex atrio ; bis enim 35 faciunt 70, quæ addita ad 30 cubitos, quibus longum erat ipsum tabernaculum, faciunt cubitos 100, quæ erat longitudo totius atrii.

Verum quia 35 cubiti post tabernaculum fere fuissent frustra, et accidissent valde spatium anterius atrii, quo fere confluebat populus ad sacra et sacrificia, quæ fiebant ante tabernaculum in hac anteriori sive Orientali parte atrii, nec enim spatium 55 cubitorum capere poterat tantum populum ; hinc verisimilius est quod ait Philo, Abulensis et alii, tabernaculum æquali spatio distasse à tribus atrii partibus, videlicet à duobus atrii lateribus, et à tergo. Id spatium erat 20 cubitorum ; ergo à parte anteriori habebat tabernaculum ante se atrium non 35, sed 50 cubitornm, quod ingentem capiebat populum. Adde enim ad hos cubitos 50 atrii, 30 cubitos longitudinis ipsius tabernaculi, ac denique 20 cubitos atrii post tabernaculum, complebis cubitos centum, quæ erat longitudo totius atrii.

Rursum tabernaculum in latere Aquilonari distabat ab atrii columnis et ambitu viginti cubitis, et totidem in Australi ; adde enim his 40 cubitis atrii, qui utrimque ex vicenis consurgunt, 10 cubitos latitudinis ipsius tabernaculi, complebis 50 cubitos, quæ erat latitudo totius atrii.

Nota. Quælibet columna atrii cum suo velo alta erat quinque cubitos, ut patet vers. 18. tabernaculum vero erat duplo altius : erat enim altum decem cubitos, idque ut esset in conspicuo, et eminus extra atrium conspici posset.

Tropolog. Rupertus : Sexaginta, inquit, atrii columnæ, puta 20 ab Austro, 20 ab Aquilone, 10 ab Oriente, et 10 ab Occidente significant laborem assiduum et constantem in observandis Dei præceptis, quibus ad cœlum tendimus. Sex enim significant tempus præsentis vitæ, 10 Decalogum (sexies autem decem faciunt 60, qui est numerus columnarum atrii), cujus perfecta observatione per totam vitam nostram, ad futuram in cœlis gloriæ perfectionem perveniemus.

Qui ergo eo, et ad apicem virtutis contendit, laboret et sit constans ut columna, juxta illud Horatii l. 3. Carm.

Justum et tenacem propositi virum,
Non civium ardor prava jubentium ;

Non vultus instantis tyranni,
Mente quatit solida,
Nec fulminantis magna manus Jovis.

Constantia enim opus est ad vincendam, primo, innatam nobis animi mollitiem, et pronitatem ad voluptuosa; secundo, ad superanda ardua, difficultates et tentationes, quæ in operibus virtutum, præsertim heroicis occurrunt; tertio, requiritur constantia ad perseverantiam. Multi enim bene incipiunt, sed sensim languescunt.

Diogenes, teste Laertio lib. 6. cuidam monenti, ut jam senex quiesceret à laboribus: *Quid*, inquit, *si in stadio currerem, utrum oportet, an metæ vicinum cursum remittere, an magis intendere?* q. d. Non debeo refrigescere, cum ad finem vitæ et agonis accedo, sed magis accendi.

Constantiæ speculum fuit Cato Uticensis, quem cum rebus deploratis amici hortarentur, ut ad Cæsaris clementiam confugeret, respondit: *Eorum qui victi sunt, et qui deliquerunt, est supplicare; Cato nec victus, nec captus est, qui se per omnem vitam invictum præstitit, ac Cæsarem honestate et justitia longe superavit.*

Et Socrates, qui ad mortem damnatus, ad judices conversus: *Parendum*, ait, *magis est Deo immortali, quàm vobis. Itaque quamdiu spirabo, à philosophando, et vos admonendo non desistam.* Ejus hæc erat sententia: *Sicut statua vel columna basi, ita vir bonus instituto innixus honesto, nullatenus dimoveri debet.* Unde Xantippe uxor Socratis de eo prædicabat, quod semper vidisset illum eodem vultu revertentem domum, quo exierat.

Theodor. Lysimacho minitanti mortem crudelissimam: *Minitare*, ait, *hæc purpuratis tuis; Theodori quidem nihil interest, humine an in cruce putrescat.*

Seneca: *Bonus*, ait, *vir est, qui eousque perducit affectu animum, ut non tantum peccare non velit, sed etiam non possit.*

Anaxarchus, cum à Nicocreonte Cypri tyranno, in saxo concavo tunderetur, infracto animo, ait: *Tunde, tunde, Anaxarchi vasculum; at Anaxarchi constantiam non teres.*

Zeno dicebat, *Facilius esse utrem inflatum mergere, quàm quemvis probum virum invitum ad aliquid agendum cogere. Nam invictus animus rectæ rationis placitis confirmatus, cedit nemini.*

Capta ab Alarico Roma, Gothus mulierem valde pulchram ob suî obsequium et amorem invitavit. Ubi vero eam studio pudicitiæ libidini suæ reluctari conspexit, strictum gladium jugulo intentavit, ac demum etiam feriit. Cum virgo tota sanguine perfusa, ne sic quidem de sententia cederet: tum constantiam admiratus, ad basilicam S. Petri adduxit, ac datis sex alimoniæ causa nummis aureis, eam templi custodibus commendavit. Ita Sigon. l. 10. Imper. occid.

Nota est constantia SS. Vincentii, Laurentii, Ambrosii, Athanasii, Antonii, Hilarionis, Luciæ, Agnetis, Mathathiæ, Machabæorum, etc.

S. Chrysost. homil. 77. in Matth. *Semper*, ait, *stare, et nunquam cecidisse, divinum est atque mirabile.*

S. Nazianz. orat. de seipso: *Ego*, ait, *ille idem sum, nec immutor, uti polypi à petris quibus adhærent.*

S. Cyprian. l. 4. ep. 2. *Decet graves viros, semel super petram robustam solida stabilitate fundatos, non dico aura levi, sed nec vento, nec turbine commoveri.*

S. Anselm. in Similitud. c. 173. *Quadratus*, ait, *lapis sex æqualia habet latera; in quod horum ceciderit, firmiter stabit. Sic providendum est viro justo, ut in suo persistat proposito. Hujus autem latera sex hæc sunt: prosperitas, adversitas, sui libertas, subjectio, in secreto esse, et in publico; in quibus singulis, si à diabolo impellatur, stet, nec à proposito moveatur.* Nunc redeamus ad columnas atrii.

Idem quod columnæ, significant 50 cubiti latitudinis atrii: significat enim quinquagenarius numerus initia credentium, quæ in remissione peccatorum et spe futuræ beatitudinis celebrantur. Idem significant 100 cubiti longitudinis atrii: nam centenarius, qui ex denario in se ducto consurgit (decies enim decem faciunt centum) qui duplus est ad 50, vitæ cœlestis habet figuram: unde Noe centesimo anno perfecit arcam; centenario Abrahæ nascitur filius promissionis Isaac; Abraham centenarius peregrinatur in terra promissionis; Isaac centuplum seminis in Geraris, id est in peregrinatione, jacti accepit: sic Christus relinquentibus temporalia promisit centuplum, id est gaudium amplum ex fraterna societate, et ex spe vitæ cœlestis nunc, et tunc puta in cœlo gaudium immensum ex possessione regni cœlestis. Centum ergo cubitos habet atrium, quia qui Ecclesiæ filii sunt, necesse est ut pro æterna in cœlis vita, laborem in se patientiæ et continentiæ temporalis assumant. Ita Beda.

Ita S. Franciscus, rogatus quomodo tam tenui veste hiemale frigus et gelu toleraret, respondit: *Si supernæ patriæ flamma per desiderium contegeremur, facile nos ab hoc frigore tueremur.* Et S. Dorothea à Fabricio præfecto torta, cum ad capitale supplicium duceretur: *Gaudeo*, ait, *me ad sponsum pergere, cujus paradisus omnium florum ferax amœnius vernat, quàm dici possit.* Unde et ex hoc paradiso, post mortem rosas, Theophilo eas poscenti, in Februario misit, itaque eum ad Christum convertit. Vis esse perfectus? vis esse cœlestis? cœlestia cogita, quæ sursum sunt sapias, Dei voluntatem adimple. Porro *voluntas Dei, quam Christus et fecit et docuit, est humilitas in conversatione, stabilitas in fide, verecundia in verbis, in factis justitia, in operibus misericordia, in moribus disciplina, injuriam facere non nosse, et factam posse tolerare, cum fratribus pacem tenere, Deum toto corde diligere; amare in illo quod pater est timere quod dominus est: Christo nihil omnino præponere; quia nec nobis quidquam ille præposuit*, ait sanctus Cyprianus tract. de Orat. Domin.

13. In ea quoque atrii latitudine quæ respicit ad Orientem quinquaginta cubiti erunt.] Sensus hujus versus et sequentium usque ad 17 hic est: Sicut longitudo atrii erit centum, sic latitudo erit 50 cubitorum, idque undique, tam ad Occidentem, ut dixi versu præced. quàm ad Orientem, uti hic dico. Hi 50 latitudinis cubiti in atrio ante tabernaculum, puta in Orientali parte atrii, per suas columnas et vela quæ illam cingunt, ambiunt et terminant, ita distribuentur, ut 20 mediis cubitis pateat ingressus et aditus ad atrium et tabernaculum; reliqui triginta ita dividentur utrimque, ut 15 ad Austrum, totidem ad Aquilonem cum tribus utrimque columnis et

basibus relinquantur. Hinc sequitur, inter singulas columnas 5 cubitos, seu velum 5 cubitorum fuisse interjectum. Erant enim decem columnæ in latitudine atrii: quinquies autem decem faciunt quinquaginta, quæ erat latitudo atrii.

16. In introitu vero atrii fiet tentorium cubitorum viginti ex hyacintho, et purpura, coccoque bis tincto, et bysso retorta; columnas habebit quatuor.] Hic describitur introitus et quasi porta atrii, quæ proinde splendidior erat. Habebat enim velum picturatum ex bysso, purpura, cocco et hyacintho, cum reliqua atrii vela essent ex nuda bysso. Hic ingressus habebat quatuor columnas, in quibus hoc velum appendebatur, ac proinde erat 20 cubitorum: quæque enim columna ab alia distabat 5 cubitis, ut dixi; inter has quatuor columnas, tres, ut patet, interceptæ erant viæ, quibus reducto, vel elevato velo, patebat ingressus in atrium.

17. Omnes columnæ atrii per circuitum vestitæ erunt argenteis laminis.] Non quasi hisce laminis totæ columnæ operirentur, uti arca, mensa, et tabulæ tabernaculi aureis laminis omnino tegebantur; sed quod tenuibus argenti laminis, instar filorum, columnæ hæ circumdarentur in gyrum, spatio medio inter gyros vacuo relicto, quod est quasi opus interrasile, diciturque cælatura, uti passim hic noster Interpres illud nominat: hoc enim significat Hebr. חשוק *chascuc;* quo nomine non est usus Moses in laminis arcæ, mensæ et tabularum: ibi enim usus est verbo צפה *tsippa,* quod regere vel obtegere significat. Ita Abulensis.

18. Et habebit bases æneas.] Joseph. l. 3. c. 5. ait has bases æneas fuisse mucronatas, imæ hastæ similes, itaque per hanc suam aciem fuisse in terram defixas.

19. Et cæremonias.] Hebr. *in omnem cultum*, sive *ministerium cæremoniale ad colendum Deum.* Sic Noster accepit nomen *cæremoniæ* cap. 38. vers. 21. alias fere hoc nomen *cæremoniæ* significat præcepta cæremonialia, quæ ritum colendi Deum ex placito ipsius Dei præscribunt.

Tam paxillos ejus, quam atrii, ex ære facies.] Paxilli, id est clavi, qui ad hoc tam in atrio, quam in tabernaculo facti sunt, ut infixi columnarum summitatibus foras eminerent, et impositis sibi velorum vel cortinarum funibus, sic ea levantes à terra suspenderent. Addit Josephus factos etiam esse annulos, quibus innecterentur funes, qui clavis æreis cubitalibus humi confixi columnas firmarent, et contra ventorum vim tabernaculum munirent.

20. Afferant tibi oleum de arboribus olivarum purissimum, piloque contusum.] Nota τὸ *contusum*, q. d. Non molitum, quod amurca et fæce plenum est, sed vel sponte fluens, vel certe pili tunsione ex olivæ sola carne, vel pulpa expressum.

20. et 21. Ut ardeat lucerna semper in tabernaculo testimonii.] Pro *testimonii*, hebr. est מועד *moed*, quod primo, testimonium significat, sicut העיד *heid*, à quo deducitur, testari significat. Secundo, proprie et genuine *moed*, significat conventum, congregationem, cœtum, ecclesiam, à radice יעד *iaad*, id est convenire. Dicitur ergo tabernaculum *moed*, id est conventus, eo quod ibi Deus conveniret Mosen, et cum eo loqueretur, ut patet c. 25. 22. et c. 29. 42. Noster Interpres vero *moed* vertit *testimonium*, vocatque *tabernaculum testimonii*, eo quod tabernaculum contineret legem, quæ erat testimonium voluntatis et fœderis divini.

21. Extra velum quod oppansum est testimonio.] *Testimonio*, id est arcæ continenti testimonium, id est legem, sive tabulas legis. Hinc Œcumen. in c. 9. ad Hebræos, et Elias Cretensis in orat. 3. de Theologia Gregor. Nazianz. post initium, tria numerant tabernacula; primum extimum, puta atrium, quod clausum erat cortinis per latera, sed superne patens, de quo hoc capite egit Moses; quod ab Apostolo Hebr. 9. v. 1. putant vocari *Sanctum seculare*, sive, ut græce est, κοσμικόν, id est mundanum, eo quod omnibus commune erat, inquit Chrysostomus: in hoc erat æneum altare holocaustorum sub dio. Secundum tabernaculum erat Sanctum, quod erat quasi templum Sacerdotum, quod Apostolus vocat tabernaculum primum: hoc undique clausum erat, et nexum Sancto sanctorum: in hoc erat candelabrum, altare thymiamatis, et mensa panum propositionis. Tertium tabernaculum erat Sanctum sanctorum, soli pontifici patens: in illo erat arca cum propitiatorio et Cherubim: item urna cum manna et virga Aaronis. Verum hac de re dixi Hebræos 9. vers. 1.

Usque mane luceat coram Domino.] Hinc patet de die non arsisse lucernas in candelabro, licet id putent Cajet. et Lipom. sed tantum de nocte, quare quod paulo ante dixit: *Ut ardeat lucerna semper*, id hic explicat, ut *semper* idem sit quod singulis noctibus; vespere ergo accendebant sacerdotes lucernas, ut tota nocte arderent; mane vero eas extinguebant, mundabant, componebant, et oleum infundebant. Id ita esse patet tam ex hoc loco, quàm Levit. 24. 3. et 2. Paralip. 13. v. 11. et 1. Regum 3. 3. Ita Abulensis, Oleaster et alii.

Josephus tamen l. 3. Antiq. cap. 9. asserit sacerdotem mane extinxisse quatuor lucernas, et permisisse tres reliquas ardere; vespere vero rursum quatuor, quas mane extinxerat, accendisse, ita ut omnes septem lucerent per noctem. Favere videtur huic sententiæ, quod tabernaculum tam per diem, quàm per noctem undique obvelatum erat, nec haberet fenestram, per quam lumen admitteret; ergo videtur opus habuisse etiam per diem lucerna aliqua ardente.

Verum hoc non adeo certum est: nec enim Josephus vidit hoc tabernaculum, sed templum; et Scriptura tribus quatuorve locis jam citatis, nullam lucernæ alicujus per diem lucentis facit mentionem, sed simpliciter et constanter asserit lucernam vespere fuisse accensam, et luxisse usque ad mane; quo satis innuit, mane fuisse extinctam, et per lucernam intelligit non unam, sed omnes septem, ut videtur, quæ erant in candelabro. Jam enim ante dixi tabernaculum admisisse lumen per velum anterius reflexum, et aliquousque elevatum: hoc enim velum erat loco ostii in tabernaculo.

Dices: Josephus lib. 8. Antiq. cap. 2. ait Salomonem fecisse candelabrum unum quod interdiu arderet.

Respondeo: Græce pro *interdiu*, est καθ' ἡμέραν quod verbotenus significat *per diem*, id est, quotidie, quod verum est; quia quotidie per noctem ardere debebat lucerna, alioqui enim Josephus Scripturæ omnino foret contrarius: cum dicat ex legis præscripto id fieri debuisse:

Script. enim nusquam præcipit ut per diem accendatur lucerna; imo hic et alibi tantum per noctem eam accendi jubet.

In Sancto ergo tantum nocte ardebant lucernæ, eæque omnes ad mysterium, ut scilicet significaretur, quod lucernæ vivæ, id est doctores et sacerdotes, sola nocte hujus seculi, id est in Ecclesia hac, rudiores illuminent. Hinc dixit Plato, *Viros bonos non longa vita, sed clara et illustri opus habere*); nam in die æternitatis, cum erimus in Sancto sanctorum, nulla erit lucerna, non sol, non luna; sed lucerna ejus est agnus, Apoc. 21. 23. Qua de causa etiam in Sancto sanctorum positum non erat candelabrum; sed omnia ibi erant obscura, ut Deum ibi loquentem tegerent, et significarent nos futuram in cœlo gloriam, hic per tenebras et ænigmata tantum contemplari. Ita Beda lib. 3. de Tabernaculo c. 1. et Radulphus l. 17. in Levit. 4.

PERPETUUS ERIT CULTUS.] Ritus hic accendendi vespere lucernas erit perpetuus, intellige in lege et religione vestra, quia omni tempore legis et judaismi durabit; unde additur, *per successiones eorum*, scilicet sacerdotum Aaronicorum, qui à filiis Israel jugiter recipiant oleum ad accendendas quotidie lucernas.

Mystice, populus offert oleum, id est, conscientiam puram, fœcundam et devotam, ut eam sacerdotes igne charitatis, et lumine cœlesti accendant. Ita Beda.

CAPUT VIGESIMUM OCTAVUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

DESCRIBUNTUR VESTES PONTIFICIS, ET VERS. 40. MINORUM SACERDOTUM, SCILICET PRIMO: EPHOD, V. 6. SECUNDO, RATIONALE CUM 12 GEMMIS, VERS 15. IN QUO ERAT DOCTRINA ET VERITAS, V. 30. TERTIO, TUNICA HYACINTHINA, IN QUA ERANT MALA PUNICA ET TINTINNABULA, VERS. 31. QUARTO, TIARA CUM LAMINA AUREA, CUI INSCRIPTUM ERAT: SANCTUM DOMINO, VERS. 36. QUINTO, TUNICA LINEA CUM BALTEO, VERS. 39. SEXTO, FEMORALIA, VERS. 42.

1. APPLICA quoque ad te Aaron fratrem tuum cum filiis suis de medio filiorum Israel, ut sacerdotio fungantur mihi: Aaron, Nadab, et Abiu, Eleazar, et Ithamar. 2. Faciesque vestem sanctam Aaron fratri tuo in gloriam et decorem. 3. Et loqueris cunctis sapientibus corde, quos replevi spiritu prudentiæ, ut faciant vestes Aaron, in quibus sanctificatus ministret mihi. 4. Hæc autem erunt vestimenta quæ facient: Rationale, et superhumerale, tunicam et lineam strictam, cidarim et balteum. Facient vestimenta sancta fratri tuo Aaron et filiis ejus, ut sacerdotio fungantur mihi; 5. accipientque aurum, et hyacinthum, et purpuram, coccumque bis tinctum, et byssum. 6. Facient autem superhumerale de auro et hyacintho et purpura, coccoque bis tincto, et byssa retorta, opere polymito. 7. Duas oras junctas habebit in utroque latere summitatum, ut in unum redeant. 8. Ipsa quoque textura, et cuncta operis varietas erit ex auro, et hyacintho, et purpura, coccoque bis tincto, et bysso retorta. 9. Sumesque duos lapides onychinos, et sculpes in eis nomina filiorum Israel: 10. sex nomina in lapide uno, et sex reliqua in altero, juxta ordinem nativitatis eorum. 11. Opere sculptoris et cælatura gemmarii, sculpes eos nominibus filiorum Israel, inclusos auro atque circumdatos; 12. et pones in utroque latere superhumeralis, memoriale filiis Israel. Portabitque Aaron nomina eorum coram Domino super utrumque humerum, ob recordationem. 13. Facies et uncinos ex auro, 14. et duas catenulas ex auro purissimo sibi invicem cohærentes, quas inseres uncinis. 15. Rationale quoque judicii facies opere polymito juxta texturam superhumeralis, ex auro, hyacintho, et purpura, coccoque bis tincto, et bysso retorta. 16. Quadrangulum erit et duplex: mensuram palmi habebit tam in longitudine quam in latitudine. 17. Ponesque in eo quatuor ordines lapidum: in primo versu erit lapis sardius, et topazius, et smaragdus: 18. in secundo carbunculus, sapphirus, et jaspis: 19. in tertio ligurius, achates, et amethystus: 20. in quarto chrysolithus, onychinus, et beryllus, inclusi auro erunt per ordines suos. 21. Habebuntque nomina filiorum Israel: duodecim nominibus cælabuntur, singuli lapides nominibus singulorum per duodecim tribus. 22. Facies in rationali catenas sibi invicem cohærentes ex auro purissimo; 23. et duos annulos aureos, quos pones in utraque rationalis summitate; 24. catenasque aureas junges annulis, qui sunt in marginibus ejus; 25. et ipsarum catenarum extrema duobus copulabis uncinis in utroque latere superhu-

meralis quod rationale respicit. 26. Facies et duos annulos aureos, quos pones in summitati-
bus rationalis, in oris, quæ è regione sunt superhumeralis, et posteriora ejus aspiciunt. 27. Nec
non et alios duos annulos aureos, qui ponendi sunt in utroque latere superhumeralis deorsum,
quod respicit contra faciem juncturæ inferioris, ut aptari possit cum superhumerali, 28. et
stringatur rationale annulis suis cum annulis superhumeralis vitta hyacinthina, ut maneat junc-
tura fabrefacta, et à se invicem rationale et superhumerale nequeant separari. 29. Portabitque
Aaron nomina filiorum Israel in rationali judicii super pectus suum, quando ingredietur Sanctua-
rium, memoriale coram Domino in æternum. 30. Pones autem in rationali judicii Doctrinam et
Veritatem, quæ erunt in pectore Aaron, quando ingredietur coram Domino; et gestabit judicium
filiorum Israel in pectore suo, in conspectu Domini semper. 31. Facies et tunicam superhumeralis
totam hyacinthinam, 32. in cujus medio supra erit capitium, et ora per gyrum ejus textilis,
sicut fieri solet in extremis vestium partibus, ne facile rumpatur. 33. Deorsum vero, ad pe-
des ejusdem tunicæ, per circuitum, quasi mala punica facies, ex hyacintho, et purpura, et
cocco bis tincto, mixtis in medio tintinnabulis, 34. ita ut tintinnabulum sit aureum et malum
punicum: rursumque tintinnabulum aliud aureum et malum punicum. 35. Et vestietur ea
Aaron in officio ministerii, ut audiatur sonitus quando ingreditur et egreditur Sanctuarium in
conspectu Domini, et non moriatur. 36. Facies et laminam de auro purissimo: in qua sculpes
opere cælatoris, Sanctum Domino. 37. Ligabisque eam vitta hyacinthina, et erit super tiaram,
38. imminens fronti pontificis. Portabitque Aaron iniquitates eorum, quæ obtulerunt et sancti-
ficaverunt filii Israel, in cunctis muneribus et donariis suis. Erit autem lamina semper in fronte
ejus, ut placatus sit eis Dominus. 39. Stringesque tunicam bysso, et tiaram byssinam facies,
et balteum opere plumarii. 40. Porro filiis Aaron tunicas lineas parabis et balteos ac tiaras in
gloriam et decorem: 41. vestiesque his omnibus Aaron fratrem tuum et filios ejus cum eo. Et
cunctorum consecrabis manus, sanctificabisque illos, ut sacerdotio fungantur mihi. 42. Facies
et feminalia linea, ut operiant carnem turpitudinis suæ, à renibus usque ad femora: 43. et
utentur eis Aaron et filii ejus quando ingredientur tabernaculum testimonii, vel quando appro-
pinquant ad altare ut ministrent in Sanctuario, ne iniquitatis rei moriantur. Legitimum sem-
piternum erit Aaron, et semini ejus post eum.

1. Applica quoque ad te Aaron fratrem tuum cum filiis suis.] Hebr. *accedere fac ad te fratrem tuum cum filiis,* ut scilicet eos sacerdotes consecres, et vestibus sacerdotalibus induas. Vide hic vocationem divinam sacerdotum Leviticorum ad ministeria Dei; et quam nemo præsumere debeat tale officium, nisi qui vocatur à Deo tanquam Aaron. Novatores vertiginis spiritu exciti non Deo vocante, sed sponte se ingerunt sacris.

Quod autem Moses fratrem suum sacerdotem ordinat, quid aliud mystice commendat, nisi quod omnes qui Aaron, id est sacerdotes et doctores esse volunt, tanto studio et amore debent meditationi divinæ legis (hanc enim repræsentat Moses legislator) inhærere, ut quasi germana videantur ei conjunctione devincti?

Allegorice, Aaron fuit typus Christi, qui est frater Mosis; quia Christus et Moses, id est testamentum vetus et novum, quasi fratres sibi assimilantur, conveniunt et respondent.

2. Faciesque vestem sanctam,] vestes sanctas, puta sacerdotales; est enallage numeri. Nota. Vestis sacerdotum dicitur sancta; quia oleo erat consecranda, Deique cultui dicanda, et à profanis usibus removenda, atque à solis sanctis, id est sacerdotibus Deo sanctificatis, id est consecratis, in loco sancto usurpanda.

Porro, hic inverso ordine numerantur et describuntur vestes sacerdotales: sic enim vestiebatur pontifex, ut patet Levit. 8. Primo induebat femoralia: super hæc injiciebat tunicam lineam, eamque zona stringebat: huic superinduebat tunicam hyacinthinam, super quam ephod cum rationali accingebat secunda zona: capiti imponebat tiaram, cui affixa erat lamina aurea, cum hac inscriptione: *Sanctitas Domino.*

In gloriam et decorem] sacerdotum et sacerdotalium munerum; uti in novo testamento ornamenta sacerdotalia (fremant licet hæretici) eadem de causa recte cultui divino adhibentur. Nam, ut recte argumentatur B. Ivo Carnotensis epist. 124. si in lege veteri ita ornatus fuit sacerdos: ergo multo magis in lege nova, oportuit sacerdotem uti sacris vestibus ad divinum cultum, ac præsertim ad consecrandum corpus et sanguinem Domini: hoc enim postulat decentia, æquitas et reverentia naturalis; et secus facere esset incivile, profanum, rusticum et barbarum. Fuit, et est alius quoque harum vestium usus, scilicet: Primo ut sacerdos populi memoriam semper animo, ut vestibus, inscriptam gereret, pro eoque Dominum instanter deprecaretur. Secundo, ut per eas sacerdos justitiæ et sanctitatis, æque ac doctrinæ et studii legis, atque omnis officii sui admoneretur. Vide Bedam.

3. Et loqueris cunctis sapientibus corde, quos replevi spiritu prudentiæ, ut faciant vestes Aaron.] Sapientes corde hic vocantur periti artifices, puta sartores, phrygiones, gemmarii, etc. ut patet cap. 36. 1. Sapientia enim et prudentia confunduntur apud Hebræos, et latissime accipiuntur, ut etiam artem et peritiam mechanicam significent. Porro erant hi artifices Be-

seleel et Ooliab, eorumque administri, de quibus cap. 35. 30.

Spiritu prudentiæ,] id est prudentia à me aspirata. Spiritus enim hebraice cuivis habitui, actioni et rei vitali tribuitur per metaphoram, et fere connotat rem aliunde esse acceptam et aspiratam. Sic spiritus lenitatis est ipsa lenitas à Deo aspirata, Galat. 1. 6. Sapientiæ et intellectus, est ipsa sapientia et intellectus, Eccli. 15. 5. Sic Isaiæ 11. septem dona Spiritus sancti vocantur spiritus consilii, fortitudinis, timoris, pietatis, etc. id est consilium, fortitudo, timor, pietas donata et aspirata à Spiritu sancto, ita S. Cypr. l. 1. contra Judæos cap. 20. Hilar. in Matth. c. 15. Nazianz. orat. in Pentecosten, Basil. contra Eunom. serm. 5. cap. 14. August. contra Faust. l. 12. c. 15.

Porro *prudentia* hic artem significat. *Spiritu* ergo *prudentiæ*, id est arte fabricandi vel conficiendi has vestes sacras; quæ ars est donum Dei naturale, uti sunt et cæteræ artes; aliquando tamen est donum supernaturale infusum à Deo, uti hic accidisse satis innuitur c. 35. 30. uti dicitur de Beseleel: *Implevitque eum* (Deus) *spiritu Dei, sapientia et intelligentia ad excogitandum et faciendum opus in auro et argento et ære, sculpendisque lapidibus, et opere carpentario, quidquid fabre adinveniri potest, dedit in corde ejus: Ooliab quoque*, etc.

4. Tunicam,] scilicet hyacinthinam, quæ Hebr. מעיל *meil*, et latine absolute tunica dicitur; alia vero tunica vocabatur כתנת תשבץ *ketonet tasbets*, id est tunica linea stricta. Ita Hebræi, Chald. et Septuag. radix enim Hebræa שבץ *scabats* stringere significat: hæc enim tunica instar interulæ stringebat corpus. Alii Hebr. *tasbets* vertunt tunicam inclusionis, in qua videlicet inclusæ erant 12 gemmæ. Alii, teste S. August. vertunt tunicam cum cornibus, id est cirris. Alii, tunicam ocellatam, id est opere phrygionico ocellis pictam. Hi omnes per hanc tunicam, accipiunt hyacinthinam, non lineam: verum dum ab antiquis deviant, in plurima incerti abeunt.

Magis credendum est uni S. Hieron. ad Fabiolam de vest. sacerd. ubi diserte *meil* interpretatur tunicam hyacinthinam; *ketonet* vero tunicam lineam, idque ita esse patet Exodi 39. v. 22. et 27. et Levit. 8. 7. in Hebræo.

6. Facient autem superhumerale de auro et hyacintho, et purpura, coccoque bis tincto, et bysso retorta, opere polymito.] Prima hæc est sacerdotis vestis, quæ dicitur *superhumerale*, sive, ut Septuag. ἐπωμὶς, et, ut Aquila, ἐπένδυμα hebr. dicitur אפוד *ephod*, id est pallium sive extima vestis, quæ aliis superinduitur, à radice אפד *aphad*, id est superinduit, superinduxit. Ephod autem erat vestis propria pontifici, quæ tam pectus quam humeros ejus tegebat, eratque fere instar interulæ pertextæ undique, sed superne, uti et inferne, omnino patentis. Nulla ergo pars ephod vel in pectore, vel in dorso, vel ad latera patebat, nulla quoque erat nodis aut fibulis connexa, ut iis amotis aperiri posset: erat enim ephod continua et uniformi textura undique contextum et pertextum.

Secundo, ephod porrigebatur usque ad cingulum: eo enim cingebatur.

Tertio, in ephod circa pectus patebat locus rationali inserendo; hinc licet ephod à Philone vocetur pectorale, potius tamen à Septuag. Nostro, et aliis vocatur superhumerale; quia in humeris integre pertextum erat, cum in pectore locus esset patulus pro rationali.

Quarto, ephod in humeris habebat duos lapides onychinos, in quibus insculpta erant 12 nomina filiorum Israel, ut patet v. 9.

Quinto, ephod contextum erat et variegatum ex filis aureis hyacinthinis, purpureis, coccineis et byssinis opere polymito, ut patet hoc versu.

Sexto, putant Abulens. et Sixtus Senensis l. 3. Biblioth. cap. 12. Ephod caruisse manicis, fuisseque instar scapularis monastici. Sed verius est ephod habuisse manicas: id enim diserte docet Josephus. Josephi verba si ea recte vertas, hæc sunt: *Ephod fit ex variis coloribus auro intermisto; ita contexitur deorsum cubitali mensura, ut circa medium pectus lacuna relinquatur* (rationali inserendo) *et cum manicis fabricatus, omnique figura in modum tunicæ factus est.*

Denique Philo l. 2. de Monar. docet pectorale sive ephod fuisse instar thoracis: thoraci etiam simile fuisse ephod asserit Josephus lib. 6. Belli c. 6. Sicut ergo milites ornantur et muniuntur thorace, ita sacerdotes ephod: ipsi enim sunt milites Dei et templi, uti alibi dixi.

Opere polymito,] id est, opere variorum colorum et liciorum. Unde Sept. vocant opus textile variegatoris. Nam ephod textum erat ex stamine byssino, et subtegmine tricolori, videlicet hyacinthino, coccineo et purpureo, ait S. Hieron. intermistis filis aureis. Tale erat hoc ephod, quo solus utebatur pontifex. Erat enim aliud ephod lineum, sive byssinum et toto candore purissimum, quo utebantur inferiores sacerdotes et Levitæ, quin et laici qui quoque modo cultui divino deserviebant, uti docet Abulens. in 1. Reg. 22. q. 27. Tale fuit ephod Samuelis 1. Reg. 2. 18. et sacerdotum à Saule occisorum 1. Reg. 22. v. 18. tali etiam usus est David saltans ante arcam 2. Reg. 6. 14. Ita S. Hieron. ad Fabiol. de vest. sacerd.

7. Duas oras junctas habebit in utroque latere summitatum, ut in unum redeant.] Hebraice est: *Duo humeri juncti erunt ad extremitates ejus, et sic conjungetur*. q. d. Ephod non sub axillis ad latera, uti putat Abulensis et alii; sed supra utramque humeri partem duas habebit oras, ut per eas commodius pontifex possit caput inserere, itaque ephod induere: cum autem induisset pontifex ephod, tunc hæ oræ nectebantur fibula. Addit Joseph duos lapides onychinos in humeris, de quibus v. 9. vice fibularum fuisse.

Hinc noster Interpres has duas oras vocat oras summitatum, quia non in latere ephod, sed ad caput et humeros erant, cum reliquum corpus in ephod esset textura continua, uti dixi: hinc ephod dicitur ab אפד *aphad*, quod non tantum superinduere, sed et cingere vel arctare significat, ut patet Exodi 29. 5. Levit. 8. 7. in Hebræo, eo quod ephod laxiores vestes inferiores arctaret, et omnino cingeret arcta et continua sua pertextura. Ita Oleast. Cajetan. et Arias in Aarone.

Sept. has duas oras vocant duas epomides, id est duas partes, puta anteriorem et posteriorem epomidis.

9. Sumesque duos lapides onychinos.] Ita vertunt et alii passim. Soli Sept. vertunt, *sumes*

duos smaragdos. Josephus hos onychinos vocat sardonyches, sive à patria, quod scilicet Sardis allati essent, sive à colore, quod colore sardio ruberent, inquit S. Hier. Addit Josephus onychinum qui à dextris erat, quoties pontifex sacrificabat, tanto fulgore micasse, ut etiam eminus conspiceretur.

9. et 10. Et sculpes in eis nomina filiorum Israel: sex nomina in lapide uno, et sex reliqua in altero, juxta ordinem nativitatis eorum.] Sex seniorum filiorum Jacob nomina, puta Ruben, Simeon, Judas, Dan, Nephtali et Gad, insculpta erant onychi dextro, ait Josephus; sex reliqui insculpti erant sinistro, puta Aser, Issachar, Zabulon, Ephraim, Manasses et Benjamin; vide de his filiis Genes. 29. et 30. Levi enim inter 12 Tribus non numeratur, licet eum numeret Abulensis hic: sed ejus loco et loco Joseph, duo filii Joseph, scilicet Ephraim et Manasses, successerunt adoptati in filios ab avo Jacobo, Gen. 48. 5. Ita Josephus l. 3. 11. Ipse enim sacerdos, utpote Levita, per se suam Tribum Levi repræsentabat; unde non fuisset congruum inscribere Levi vesti sacerdotis.

Mystice, significabatur sacerdotem ex officio, debere orare prc singulis populi Tribubus, easque quasi humeris suis portare, ut esset velut Atlas populi.

11. Cælatura gemmarii.] Hebr. *apertionibus*, id est sculpturis, *sigilli.* q. d. Ita exsculpes hos duos onychinos, eisque insculpes nomina filiorum Israel, sicut sigillum solet exsculpi litteris et insignibus heri sui.

Inclusos auro atque circumdatos.] Hebraice est: *Circumdatos clausuris*, vel *palis aureis.*

12. Et pones in utroque latere superhumeralis, memoriale filiis Israel.] Hebraice est: *Pones in utroque latere ephod lapides memoriæ filiis Israel*, vel *filiorum Israel*, sive, ut Chald. *lapides memoriales filiis Israel;* idque tripliciter: nam, ut docet Beda l. 3. de Tabern. c. 4. tres ob causas Aaron pontifex nomina patriarch. inter sacrificia semper in humeris, æque ac in pectore portabat. Prima erat, ut ipse fidei, probæque vitæ duodecim patriarcharum semper meminisset, eamque imitaretur. Secunda, ut 12 Tribuum, quæ ex his patriarchis prognatæ sunt, in orationibus et sacrificiis memor existeret, ita et S. Hier. Tertia, ut populus videns nomina patrum scripta in veste præsulis sui, curaret sedulo ne ab illorum meritis desciscens, ad errorum contagia declinaret, ita S. Hieron. Quarta, ut sciat pontifex populum et subditos sibi portandos esse non tantum in pectore, sed et in humeris, in pectore portantur, cum amantur; in humeris, cum illorum onera feruntur, juxta illud Galat. 6. *Alter alterius onera portate, et sic adimplebitis legem Christi.* Gemit sub onere paupertatis proximus, onus ejus eleemosynis sublevа: sub onere ægritudinis decumbit, erige: sub fasce peccati jacet, attolle: cholericus est, melancholicus, pusillanimis, fer et porta eum humeris tuæ patientiæ, charitatis, consolationis: sic adimplebis legem Dei et Christi.

Hinc allegorice, ephod significabat obedientiam charitatis Christi, qua ipse humeros suos pro peccatis nostris cruci supposuit, ait Rupert. unde duo lapides onychini significabant duo hemisphæria, ait Philo, et S. Hieron. puta totum mundum, pro quo passus est Christus. Ità Abbas ille in Vitis l. 5. c. 10. in fine, habitum priscorum monachorum explicans, ait: *Cucullum, quo utimur, signum est innocentiæ; superhumerale, quo humeros et cervicem alligamus, signum est crucis: zona vero qua cingimur, signum est fortitudinis. Conversemur ergo juxta id quod habitus noster significat: quia omnia cum desiderio facientes, nunquam deficiemus.*

Tropolog. ephod significabat onus evangelicum et jugum Domini. In hujus enim susceptione et obedientia, consistit perfectio et felicitas Christiani. Ita et Gentilis Agesilaus, rogatus quare Spartani aliis feliciores et potentiores essent: *Quia*, ait, *plus quam alii exercent se in imperando et obediendo.* Et Agis rex, rogatus quænam disciplina maxime exerceretur Spartæ: Peritia, inquit, imperandi et obediendi. Pressius vero veriusque Theopompus, cum quidam diceret Spartæ salutem inde proficisci, quod reges haberet ad imperandum idoneos, respondit, non eam esse causam, sed quod cives obedire nossent. Ita Plutarchus in Lacon.

Quid colores varii significarint dixi cap. 25. v. 3. Duæ oræ nexæ tam sinistra, quam dextra parte, idque superius ad humeros, significabant opus externum et sanctam operationem piæ intentioni jungendam esse tam inter adversa, quam inter prospera. Manicas habebat ephod; quia onus à Deo, Deique vicariis injunctum: statim utraque manu complectendum est. Ephod hoc cingendum est zona, id est voluntate Dei, ita Beda; per hanc enim omnia ardua et adversa, quæ Deus nobis quasi ephod imponit, facile sustentantur et superantur. Audi S. Hier. ad Paulam de obitu Blesillæ: *Bonus est Deus, et omnia quæ bonus facit, bona sint necesse est. Mariti orbitas irrogatur, plango quod accidit; sed quia sic placet Domino, æquo animo sustinebo. Unicus raptus est filius; durum quidem, sed tolerabile; quia sustulit ille qui dederat. Si cæcus fuero, amici lectio me consolabitur. Si auditum quoque surdæ aures negaverint, vacabo à vitiis, nihil aliud nisi Dominum cogitabo. Imminebit super hac et dura pauperies, frigus, languor et nuditas: extremam expectabo horam, et breve putabo malum, quod finis melior subsequatur. Sanus sum, gratias refero Creatori. Langueo, et in hoc laudo Domini voluntatem: quando enim infirmor, tunc fortis sum: et virtus spiritus in carnis infirmitate perficitur. Cur autem durum sit, quod quandoque patiendum est?*

Moraliter ergo disce hic primam et præcipuam vestem, quæ sacerdotem, id est, fidelem Deo addictum, vestit et ornat, esse ephod, id est obedientiam. Obedientia, ait S. Greg. l. 35. Moral. c. 10. *Sola virtus est, quæ virtutes cæteras menti inserit, insertasque custodit.* Et: *Melior est obedientia quam victimæ; quia per victimas aliena caro, per obedientiam vero voluntas mactatur.*

Secundo: *Si vis esse sapiens, esto obediens, sic enim scriptum est: Concupiscis sapientiam, serva mandata, et Dominus dabit illam tibi*, ait S. Bern. in serm. de Epiph.

Tertio: *Bonus obediens*, ait S. Bern. *dat suum velle et suum nolle, ut possit dicere: Paratum cor meum, Deus; paratum quodcumque præceperis facere, paratum ad nutum citius obedire, paratum tibi vacare, proximis ministrare, meipsum custodire, et in cœlestium contemplatione requiescere. Obediens est amabilis sociis, omnibus officiosus, et nulli onerosus, devotus ad Deum, benignus ad prox-*

mum, sobrius ad mundum, Domini servus, proximi socius, mundi dominus. Superiora habet ad gaudium, æqualia ad consortium, inferiora ad servitium.

Quarto, S. Cyprianus tractatu de Duodecim abusionibus: *Adolescens*, ait, *sine obedientia, est adolescens sine disciplina.*

Quinto, S. Gregor. l. 35. Mor. et habetur 11. q. 3. c. *Quid ergo: Quid*, ait, *mirum est, si homo se obedientiæ in præsentis vitæ brevitate subjicit, quando hanc mediator Dei et hominum tenuit, et tenendam præcepit; et cum obedientes remunerat, non relinquit?*

Sexto, Justinus Martyr. l. de recta confess. *Cedendum*, ait, *est voluntati Dei, sicut lutum obsequitur suo figulo:* Et Procopius in Levit. *Sicut*, ait, *decet ut jumenta nobis obsequantur, ita rationem nostram oportet obtemperare Deo.*

Septimo S. Laurent. Justin. l. de ligno vitæ c. 3. *Sicut*, ait, *sine duce non confiditur de victoria, ac sine gubernatore non pervenitur ad portum; ita et absque obedientia impossibile est in vitæ hujus pelago non periclitari. Illa enim facit hominem triumphare.*

Octavo, Abbas Pambo in Vitis Patrum l. 5. c. 14. de obedientia, oblatis ei quatuor Religiosis, primo jejunante, secundo paupere spiritu, tertio diligente, quarto obediente, obedientem omnibus prætulit: *Quia*, ait, *alii tres virtutem quam possident, voluntate propria retinent; hic autem voluntatem suam abscindens, alienæ voluntatis se servum fecit. Tales autem veri confessores sunt, si usque ad finem ita permanserint.* Ibidem n. 9. Abbas quidam vidit quatuor ordines in cœlo; primum, infirmorum, et gratias agentium Deo; secundum, hospitalitatem sectantium; tertium, solitariorum; quartum, obedientium, qui ornati torque aurea et corona, majorem quam alii gloriam habebant, eo quod, ait, suam voluntatem abjecerint, eamque Deo in manu Superioris resignarint, ac concludit: *Obedientia salus est fidelium; obedientia genitrix est omnium virtutum; obedientia regni cœlestis inventrix est; obedientia cœlos aperit, et homines de terra elevat: obedientia cohabitatrix angelorum est; obedientia Sanctorum omnium cibus est: ex hac enim ablactati sunt, et per hanc ad perfectionem venerunt.*

Nono, ibidem celebratur obedientia Marci litteram imperfectam, dum vocatur, relinquentis, et Mutii filium in flumen projicientis, pag. 547. (sequor editionem nostri P. Heriberti) ac Joannis leænam ligatam ad Abbatem adducentis, p. 502. Euphraxiæ in arduis, p. 355. Joannis aridum lignum per annum integrum aqua longe petita irrigantis, quod tandem fronduit p. 546. Ejusdem saxum ingens multo tempore movere conantis p. 547.

Decimo, S. Antonius aiebat velocem et compendiosum modum perveniendi ad perfectionem esse obedientiam, quod ut nos doceret Christus, ait se venisse ut faceret voluntatem non suam, sed Patris. Unde Paulus Simplex ex hac doctrina S. Antonii, obedientiæ, et simplicitatis merito ad tantum gratiarum culmen ascendit, ut multo plura et potentiora faceret miracula, quam ipse S. Antonius; testis est Ruffinus in ejus vita.

Undecimo, Joannes Lycius per obedientiam obtinuit donum prophetiæ, cui ita confidebat Theodosius Imperator, ut non prius ad bella procederet, quam illius animaretur oraculis, quibus fretus velut cœlitus sibi delatis, trophæa de desperatis bellis et hostibus semper reportavit. Testes sunt Sulpitius et Cassianus, l. 4. In Vitis Patrum cap. 25.

Audi Gentiles. Solon percontatus qua ratione salva possit esse civitas, respondit: *Si cives obtemperent suis magistratibus, magistratus autem legibus.*

Zeno Ziticus celebratissimam Hesiodi sententiam solebat invertere. Cum enim ille primas tribuat ei qui per se sapiat, secundas qui recte admonenti obtemperet, Zeno ordine inverso sic pronuntiabat:

> Optimus ille quidem qui paret recta monenti,
> Sed probus ille quoque est, qui noverit omnia per se.

Addebat causam, quod qui nosset ex se omnia, nihil haberet præter intelligentiam: at qui recte monenti pareret, præter intelligentiam haberet etiam effectum. Nam parere dicitur, qui quod didicit optimum esse, facit. Testis est Laert. l. 7. c. 1.

13. Facies et uncinos ex auro, et duas catenulas ex auro.] Ut videlicet per eas rationale, alligetur superhumerali, puta ipsi ephod: nam rationale alligabatur proxime ad ephod quatuor annulis, existentibus in quatuor ejus angulis; sed quia magnum erat gemmarum in rationali pondus, additæ sunt hæ duæ catenulæ, quæ exterius rationali in duobus ejus annulis inserebantur, idque per occultas fistulas, ne apparerent, ut ita una ephod et rationalis textura esse videretur, ait Josephus et Hier. Ascendebant autem hæ catenulæ usque ad humeros et annectebantur circulis, vel, ut Noster melius vertit, uncinis aureis, in summitate ephod à tergo existentibus. Harum catenularum et uncinorum rursum meminit Moses in rationali v. 24 et 25. Nam has cum illis esse easdem facile est videre ex consensione textus Hebræi utrobique, et ex Josepho ac S. Hieronymo, qui tantum harum catenularum in rationalis fabrica meminerunt. Ita Abulensis.

14. Sibi invicem cohærentes.] q. d. Fac catenulas duas quarum singularum circuli invicem innexi cohæreant. Ita Abulens. Hugo Victorinus, et alii. Neque enim catenula sinistra cohærere poterat dextræ aut contra, sed tam dextra, quam sinistra, implexa, vel potius innexa et contexta erat suis circulis, vel ansulis, uti fieri solet in catenis. Unde hebraice est: *facies eas opere plectili;* et Sept. *facies eas commixtas in floribus;* id est instar florum, ut scilicet sicut flos flori inserto et corona innectitur et implectitur, ita implectas hos annulos catenularum sibi invicem, ut fiat catena.

Hebræi addunt, *terminatas* vel *conterminatas*, hoc est æquales, *facies has catenulas*, ut scilicet æqualiter in fine rationalis terminentur, ejusque annulis extremis inserantur; sed hoc satis explicatur in ipsius rationalis descriptione v. 24. et 25. Unde noster Interpres id omisit, ut vitaret hanc repetitionem.

15. Rationale quoque judicii facies opere polymito.] Hæc est secunda vestis pontificis, quæ sacratissima erat pars ipsius ephod, id est, superhumeralis, omniumque vestium sacerdotalium. Dicta est ab Hebræis חשן *chosen*, à Græcis λογιον, à Latinis rationale, idque primo, quia pontificem, et consequenter populum admonebat eorum, quæ summa prudentia et ratione ip-

sius in suo officio, sacrificiis et sacerdotio consideranda erant, quæque significabantur per nomina filiorum Israel, perque *urim* et *tummim*, id est, per doctrinam et veritatem, quæ rationali inscripta erant.

Secundo, quia rationale hoc dabat oracula, quasi mente aut ratione provida et prophetica præditum foret, unde rationale posset et vocale et verbale vocari; utrumque enim significat Græcum λογιον, ait S. August. q. 116. Utrumque etiam significat Hebræum *chosen*. Nam à radice חשה *chasa*, id est tacuit, dicitur *chosen* per antiphrasin, quasi minime tacens, vel quod taceus licet, daret tamen oracula per sacerdotem.

Secundo, alludit *chosen* ad חסן *chosen* per *samech*, id est fortitudo et protectio; quia rationale hoc muniebat et protegebat pectus sacerdotis instar loricæ.

Tertio, alludit *chosen*, per metathesin ad נחש *nachas*, id est divinavit, oraculum dedit. Hinc dicitur *rationale judicii; judicii*, inquam, partim humani, hoc est debiti (hoc enim Hebræis significat judicium) et officii sacerdotis, et populi Israel, cujus, ut dixi, eos admonebat; partim divini, quo scilicet Deus sententiam suam dicebat per pontificem. Pontifex enim rationali indutus de rebus dubiis consulebat Dominum et ab eo de iisdem erudiebatur, tanquam fungens munere pontificio nomine totius populi, ac mox ipse Dei judicium, id est, sententiam et oraculum, populo enuntiabat.

Tropol. rationale judicii significat munditiam cogitationum, item prudentiam et circumspectionem, atque rationem examinis nostri tam interni quam externi, puta tam conscientiæ, quam operum externorum, quæ maxime sacerdotem ornant, vide Bedam l. 3. de Tabern. c. 5. et Gregor. 2. p. Past. c. 2. et seq. Ita Abbas ille in Vitis Patr. l. 5. c. 11. n. 39. dicebat; *Debet monachus quotidie mane et sero cogitare in semetipso, quid fecit eorum quæ vult Deus, et quæ non fecit. Et ita tractantem omnem vitam suam pœnitentiam agendo, monachum esse oportet: sic enim Abbas Arsenius vixit.* Idem examen mane et vespere magno sensu et spiritu compunctionis faciebat S. Ephraim, uti ipse fatetur in Vita S. Mariæ meretricis, in fine.

16. Quadrangulum erit,] non geometrice, sed physice, q. d. Quadrum erit: neque enim rationale hoc erat altera parte longius; sed omnibus sui partibus erat æquilaterum: nam habebat palmum sive spithamam, hoc est duodecim digitos in longitudine, et totidem in latitudine.

Et duplex,] puta duplicatum, et duplici tela constans ad hoc ut sustinere possit lapides, sive gemmas in eo collocandas.

17. Ponesque in eo quatuor ordines lapidum.] Ad mysteria hos lapidum ordines expressit et descripsit ipse Dominus: Hos lapides, inquit, S. Hier. legimus in diademate principis Tyri, Ezech. 28. (licet ibi tantum novem legantur lapides, qui significant novem angelorum ordines, inquit S. Hier. ex singulis enim aliqui cum Lucifero, quem rex Tyri repræsentat, ceciderunt) et in Apoc. S. Joannis c. 21. sed alio ordine: in Apoc. enim duodecim lapides significant duodecim Apostolos, qui fundamenta sunt Ecclesiæ militantis et triumphantis: unde sub horum lapidum nominibus et specie, virtutum vel ordo vel diversitas indicatur, ait S. Hier.

Ubi nota, in nominibus horum lapidum, uti et herbarum, arborum, avium et animalium, cæcutire et divinare recentiores Hebræos; proinde ne fallamur, tutissimum erit sequi S. Hieronym. Septuaginta, et Chaldæum qui mire hic consentiunt.

Tropolog. quatuor ordines gemmarum sunt quatuor virtutes cardinales, ait S. Hier. ad Fabiol. quæ dum invicem miscentur, duodecim efficiunt combinationes, ut patet si quis singulas ordine cum aliis tribus combinet, verbi gratia primo, prudentiam cum fortitudine; secundo, prudentiam cum temperantia; tertio, prudentiam cum justitia; rursum quarto, fortitudinem cum prudentia; quinto, fortitudinem cum temperantia; sexto, fortitudinem cum justitia, et ita consequenter temperantiam et justitiam combinet cum aliis tribus.

Tres lapides in singulis ordinibus sunt tres virtutes theologicæ, ait Beda.

Allegorice Tertull. libr. 4. contra Marc. c. 13. hisce duodecim gemmis docet significatos esse duodecim Apostolos: iisdem enim significantur Apostoli Apoc. 21.

Quæres cur in 12 hisce gemmis omittatur adamas, qui inter gemmas primatum tenet? Primo, Alcazar in Apoc. 21. 19. disputans de calcedonio, censet calcedonium S. Joannis esse carbunculum Mosis hic, et carbunculum Mosis esse adamantem: Sunt enim, inquit, carbunculi candicantes, ideoque adamantini, qui scilicet in adamantes transeunt, sicuti carbones (ex quorum similitudine carbunculus nomen accepit); dum nimis ardent, non rubent, sed candent, uti apparet in ferro candenti, quod ubi maxime ignitum est, candet: unde à fabris ferrariis vocatur argentum. Verum hoc refutavi Apocal. 21. 19.

Secundo, alii censent Deum hic in rationali pontificis omisisse adamantem; quia adamas, utpote durus et intractabilis, symbolum est hominis præfracti et tyranni. Verum et hoc refutavi Ezech. 3. 9. ibi enim Ezechiel à Deo comparatur adamanti, fitque adamas.

Dico ergo genuinam hujus rei causam litteralem esse duplicem. Prior, quia adamas nimii est pretii. Videmus enim parvos adamantes instar fabæ Romanæ, æstimari 40 aut 50 millibus aureorum. Quare adamas tantæ magnitudinis, ut in eo inscribi posset nomen *Jehuda*, aut alterius Tribus, constitisset plusquam centum millibus aureorum. Unde hoc pretium, imo habito pretio, unde adamantem tantum sibi comparassent pauperes Hebræi Ægypto exeuntes? Ita primi Pontifices et Christiani religionis, sanctitatis et paupertatis magis studiosi quam pompæ et splendoris, templa et calices, aliasque res sacras malebant mediocres et simplices, quam splendidas nimis et pretiosas: *Olim*, ait ille, *sacerdotes aurei celebrabant in calicibus æneis, nunc sacerdotes ænei celebrant in calicibus aureis.* Hæc videtur causa, cur Constantinus Imper. magnificentissimus, æque ac religiosissimus in templo S. Petri, Pauli, et aliis mediocritatem servarit, quia scilicet S. Silvester eam depoposcit in initiis illis templorum, et dominantis christianismi; alioquin enim novum Pantheon, imo Salomonium templum ædificasset.

Posterior, ne nimia esset inæqualitas inter tribum, cui daretur adamas, et cæteras, quibus aliæ gemmæ viliores darentur, quæ illi occasi

esset superbiæ et ambitionis, cæteris invidiæ et odii; uti Joseph ob tunicam polymitam à parte acceptam, cæteris fratribus exosus et invisus fuit. Adamas enim est regina gemmarum, et incomparabiliter cæteras omnes claritate, duritie, soliditate et pretio superat. Addit S. Epiph. tr. de lapid. et gemmis (penes quem sit fides, nec enim Moses aut Script. ejus meminit) pontificem tempore Salomonis ingredientem in templum, tribus anni solemnitatibus, puta in Paschate, Pentecoste et festo Tabernaculorum, præter gemmas rationalis, in pectore gestasse adamantem, inter duos smaragdos, qui splendebat, si populus, à peccatis immunis, Deo erat charus; sin per peccata ejus iram provocasset, obscurus evadebat aut sanguineus, quasi comminans Dei vindictam et gladium. Sic apud Christianos Summus Pontifex in pectore gestat adamantem, uti dixi Ezech. 3. 9.

Symbolica causa fuit, ut significaretur vetus sacerdotium, adeoque veterem legem et synagogam non fore adamantina, id est invicta, infrangibilia, constantia et perpetua; frangenda enim et abolenda erant per Christi sacerdotium, legem et regnum.

In primo versu (id est ordine) erit lapis sardius, et topazius, et smaragdus.] Describamus hic nomina singulis lapidibus inscripta, singulosque lapides adaptemus tum suo Patriarchæ, tum suo Apostolo. Sequar in hac re tum alios, tum præsertim Franc. Riberam, l. 3. de Templo c. 11. et in Apocal. c. 21. qui præ cæteris egregie singula hæc adaptat. Porro servatur hic in Patriarchis ordo nativitatis et ætatis, ut qui prior est ætate præcedat, et priorem sortiatur gemmam; postponuntur hic ergo Judas, Joseph, et Benjamin, qui virtute et dignitate alios antecedebant. Recte Agesilaus, aliis se inferioribus postpositus, dixit: *Ostendam non loco virum, sed viro locum cohonestari;* testis est Plut. Porro Abul. et Alcazar in Apoc. 21. 20. notat. 35. contendunt hic numerandum esse Levi, ideoque ut tribus sint 12, non tredecim, Ephraim et Manasse contrahendas esse in unam, scilicet Joseph, qui fuit pater utriusque. Accedit Chald. qui Cant. 5. nomen Levi in una gemma apponit. Verum verius est omittendum esse Levi, ac consequenter tribum Joseph dividendam in duas, scilicet Ephraim et Manasse. Ratio est primo, quia pontifex ipse seipso repræsentabat tribum Levi; erat enim ipse ex Levi et Levita. Secundo, quia 12 tribus positæ hic in rationali, erant populi, puta laicorum, pro quibus sacerdos oraturus erat; gestat enim eos in pectore, ut jugiter eorum in precibus recordetur. At tribus Levi non erat laica, sed Deo consecrata, ac proinde una cum pontifice, quasi capite suæ tribus, Deo pro cæteris tribubus laicis supplicabat. Censetur ergo esse una cum capite, suo scilicet pontifice: eum enim stipabat, eumque adjuvabat in sacrificiis et sacris pro populo obeundis. Non decebat ergo pontificem gestare in pectore tribum Levi, utpote cujus ipse erat caput et princeps; illam enim seipso repræsentabat, sicut princeps repræsentat remp. rex regnum, primogenitus totam familiam et stirpem.

Ad Chaldæum respondeo, parvam esse Chaldæi illius paraphrastæ auctoritatem: habet enim ibidem falsa et commentitia, et repugnat Onkelos, id est Chaldæo paraphrastæ quem habemus in Exodo, uti ipse Alcazar fatetur.

In primo ergo gemmarum ordine primus est sardius, qui ignis specie translucet, significatque Ruben primogenitum Jacobi: cujus libido se prodidit, tum patri, tum aliis, cum ad Balam patris uxorem accessit, Genes. 35. 22. Sed quia sardius tardius suffuso humore hebetatur, hinc convenit constantiæ et amori ejusdem Ruben, quo tam impense conatus est Josephum è manibus fratrum liberare, Gen. 37. 21.

Tropol. sardius fervidam significat doctrinam et pro ea martyrium; est enim colore sanguineo et igneo, quo feris terrorem incutit. Hinc Apoc. 21. tribuitur S. Bartholomæo, qui pro Christo excoriatus, totus sanguineus, ideoque dæmonibus terribilis fuit; nec mirum est eamdem gemmam nunc vitium, nunc virtutem significare; sic enim in Scriptura tam dæmon quam Christus vocatur leo, sed Christus ob fortitudinem, diabolus ob crudelitatem et furorem: *Sicut milites vulnera, quæ in præliis sibi inflicta sunt, regi monstrantes fiducialiter loquuntur: ita et Martyres manibus absecta capita gestantes, et in medium afferentes, quæcumque voluerint, apud regem cælorum impetrare possunt,* ait S. Chrysost. serm. in Juventinum et Maximum.

Secundus est topasius, qui partim cæruleo, partim aureo est colore, imo omni colore resplendet, ait Isidor. l. 16. 7. Quidam topazium dictum putant à Topazio insula maris Rubri, quæ quoniam est nebulosa, cum à navigantibus sæpe quæsita esset, hinc nomen accepit; nam τοπάζειν, lingua Troglodytarum quærere significat. Topazius congruit Simeoni audaci et imperterrito, uti patuit in vindicta stupri sorori suæ Dinæ illati, Gen. 34. 25. Audaces enim et vafri non raro sunt cærulæi et pallidi. Unde Julius Cæsar, cum quidam male suspicarentur de Antonio et Dolabella, et ab iis ut sibi caveret, monerent: *Non hos*, ait, *metuo rubicundos, ignavos et pingues, sed graciles istos ac pallidos,* Brutum monstrans et Cassium, idque merito; nam ab iis postea in curia dolose occisus est.

Tropol. topazius significat animum cœlestem, et ad omnia infractum, omnibusque adversis superiorem; est enim topazius cærulæus et fulvus, atque flammescit impensius, dum radiis solis verberatur. Hinc Apoc. 21. tribuitur Jacobo fratri Domini, qui cœlesti charitate irradiatus, per illam Judæos omniaque terrena supplantavit: *Animus,* ait Seneca ep. 66. *intuendus est, ut pariter fugiendorum ac petendorum, non ex opinione, sed ex natura pretia rebus imponens, asperis blandisque pariter invictus, neutri se fortunæ submittens, supra omnia quæ contingunt acciduntque eminens, imperturbatus, intrepidus consistat, quem nulla vis frangat, quem non attollant fortuita, nec deprimant. Talis animus virtus est; hæc est ejus facies.* Et Rursum: *Nihil,* ait, *magnum est in rebus humanis, nisi animus magna despiciens. Cyrus,* inquit Xenophon. l. 1. *et forma fuit pulcherrimus, et animo humanissimus, et discendi adipiscendique honores cupidissimus; adeoque nullum non laborem pertulit, nullum non periculum laudis gratia sustinuit.* Quid jam faciet Christianus pro laude et gloria æterna?

Tertius est smaragdus, qui maxime viret, ita ut res alias, quin et aerem suo virore inficiat; unde hebr. vocatur ברקת *bareket*, id est fulgurans; hinc et à Symmacho, teste S. Hier. vocatur Ceraunius, Smargadus congruit Levi, ait Abulens. sed fallitur: Levi enim non computa-

tur inter duodecim Tribus, uti supra ostendi. Ergo smaragdus est Judas, qui, si Levi excludas, fuit tertius Jacobi filius; smaragdus enim significat Judæ fortitudinem, et sceptrum perenne, semperque virens usque ad Christum, Geneseos 49. 10.

Tropolog. smaragdus significat virginitatem, hinc Apoc. 21. tribuitur S. Joanni, qui semper virgo mire viruit sua virginitate. Unde Pierius hierogl. 41. *Sunt*, ait, *qui smaragdi perpetuum clarumque virorem signum virginitatis esse velint : idque insuper argumento addunt, in patranda re venerea, si quis lapidem attingat, eum sponte frangi.* Hoc posterius falsum esse per experientiam asserunt matronæ conjugatæ; multæ enim annulos habent cum smaragdo, quos nec die nec nocte deponunt ; qui tamen integri semper et illæsi, etiam post copulam perdurant. Sic Catullus virginem comparat flori vernanti :

> Ut flos in septis secretus nascitur hortis,
> Ignotus pecori, nullo contusus aratro :
> Sic virgo dum intacta manet, etc.

18. In secundo carbunculus, sapphirus et jaspis.] In secundo ordine primus est carbunculus, græce ἄνθραξ, id est carbo ignitus, hujus enim speciem refert; unde et ignem non sentit, qua de causa apyrotus dicitur à Plinio l. 37. Hic congruit Dan et Danitis, qui sua fortitudine exusserunt Lais, Judic. 18. 27. et Samsoni Danitæ, qui ignitos titiones alligans caudis vulpium, iis succendit segetes Philisthiim. Judic. 15. 5.

Tropolog. carbunculus significat ardentem charitatem; carbunculo in Apocal. respondet chalcedonius, qui carbunculo colore est similis, tribuiturque Jacobo fratri S. Joannis, qui ardens charitate Christi, primus Apostolorum pro Christo Martyr occubuit.

Martyrium, ait S. Cyprian. *est delictorum finis, periculi terminus, dux salutis, iter patientiæ, magister domus vitæ. Magna sublimitas est, ante ora Domini, aspectumque Christi, potestatis humanæ tormenta contemnere.* Rursum Laur. Just. de Ligno vitæ c. 4. *Charitas*, ait, *est impenetrabilis lorica, respuit gladium, jacula excutit, periculum insultat, mortem irridet, postremo vincit omnia.* Egregie S. August. de laude charitatis : *Hæc*, ait, *in adversitatibus tolerat, in prosperitatibus temperat, in duris passionibus fortis est, in bonis operibus hilaris, in temporalibus ditissima, in hospitalitate latissima, inter bonos fratres lætissima, inter falsos sapientissima. In Abel per sacrificium læta ; in Noe per diluvium secura ; in Abrahæ peregrinatione fidelissima; in Mose inter injurias lenissima; in David tribulationibus mitissima. In tribus pueris blandos ignes fortiter tolerat : casta in Susanna super virum, in Anna post virum, in Maria præter virum : libera in Paulo ad arguendum, humilis in Petro ad obediendum : humana in Christianis ad confitendum, divina in Christo ad ignoscendum. Ipsa est fidei fructus, divitiæ pauperum, vita morientium.*

Secundus est sapphirus, qui cæruleus est, id est, cœlestis coloris, et aureis punctis collucet, quique radiis solis percussus ardentem emittit fulgorem. Hic congruit Nephtali, à quo plerique Apostolorum prognati, aurea et cœlestis Evangelii verba, et (ut Jacob vaticinatus est, Genes. 49. 21.) eloquia pulchritudinis orbi dederunt.

Tropol. sapphirus significat eos qui corpore in terris, mente et vita in cœlis versantur; unde in Apoc. tribuitur S. Paulo, ut vult Aretas, vel potius S. Andreæ, qui amore cœli et radiis Christi, biduo apud eum manens, percussus, in ejus amorem exarsit, et terrena omnia, prospera æque ac adversa calcavit. Virilis ergo Andreas juxta nomen suum fuit ἀνήρ, id est vir. *Vir*, inquit Cassiod. in psalm. 1. *vocatus à viribus, est qui nescit in adversis tolerando deficere, aut in prosperis aliqua elatione se jactare ; sed animo stabili defixus, et cœlestium rerum contemplatione firmatus, manet semper impavidus.* Et S. Gregor. l. 7. Mor. *Justorum*, ait, *fortitudo est carnem vincere; propriis voluptatibus contraire, delectationem vitæ præsentis extinguere, hujus mundi aspera pro æternis præmiis amare, prosperitatis blandimenta contemnere, adversitatis metum in corde superare.*

Tertius est jaspis, gemma firmissima et virens, ideoque smaragdo subsimilis, ait Isidor. l. 16. cap. 7. Jaspis congruit Gad : Tribus enim Gad fortissima præivit alias Tribus ad terram promissam, fortissimeque pro iis dimicavit, Num. 32. 25. et Josue 4. 12. unde et Gad hebraice idem est quod instructus, accinctus, armatus, felix, Gen. 40. 19. in Hebræo.

Tropolog. jaspis significat fortitudinem fidei : unde in Apoc. tribuitur S. Petro, qui est petra et fundamentum Ecclesiæ post Christum, ideoque feliciter hæc petra in suis successoribus Pontificibus perdurat et perdurabit. Augustus Cæsar Caio Cæsari, Juliæ filiæ suæ filio, cum eum in Armeniam mitteret, precatus est à diis *gratiam Pompeii, audaciam Alexandri, fortunam suam concedi*, inquit Plutarch. Christus suam gratiam, fortitudinem et felicitatem apprecatus est, et apprecando contulit S. Petro, ejusque, imo suis hæredibus.

19. In tertio ligurius, achates, et amethystus.] In tertio ordine primus est ligurius, quem alii vocant lyncurium, putantque esse gemmam ex urina lyncis coagulam; λύγξ enim est lynx, οὖρον est urina, sed id rejicit Plin. l. 37. c. 3. potiusque si tali materia coalescat, succinum sit, quam gemma, et ita Franciscus Rueus ligurium ait esse succinum, non ex urina lyncis, sed ex pino arbore distillans. Alcazar quoque in Apocal. 21. notat. 31. censet ligurium esse electrum, vel succinum durius, pretiosius et rarius. Verum hic non succini, sed gemmarum ponuntur ordines.

Incertum ergo est quis sit ligurius : verisimile tamen est esse hyacinthum. Primo, quia ita interpretatur S. Hieron. Secundo, quia hyacinthus est lapis pretiosissimus, unde non est verisimile eum solum hic esse prætermissum. Tertio, quia Apoc. 21. 20. pro ligurio ponitur hyacinthus. Quarto, λιγύριον eum primo vocavere Septuag. inde Josephus et S. Hieron. λιγυρὸν autem Græcis suave, jucundum significat : hyacinthus vero, teste Plinio, l. 37. 9. fulgore suo violaceo ita pascit oculos rapitque ut evanescat antequam satiet, adeoque non implet oculos, ut pene non attingat. Josephus quoque ligurium ab admiranda pulchritudine commendat. Quid mirum ergo si ab etymo ligurius dicatur antonomastice, qui proprie hyacinthus? Hic congruit tribui Aser, quæ cæteris ditior fuit et delicatior, Genes. 49. 20. Hinc et Rueus scribit persuasionem fuisse quorumdam, hyacintho-

divitias afferre, quod tamen vir sapiens non facile credat.

Tropolog. hyacinthus significat contemptum terrenorum, et amorem cœlestium : hinc in Apocalypsi congruit Simoni Chananæo, qui cœlestibus et suavissimis fuit moribus. Est enim hyacinthus violaceus, et cœlestis coloris instar sapphiri, et instar floris, qui dicitur hyacinthus.

Titus Imper. ob suavitatem et benevolentiam, dictus est *deliciæ orbis;* hic admonitus ab amicis, quod plura polliceretur, quam præstare posset, respondit : *Non oportet quemquam à Cæsaris colloquio tristem abscedere.* Ita Sueton. in ejus Vita.

Hadrianus Imp. teste Dione, in colloquiis etiam humillimorum mire civilis erat, eosque detestari solebat, qui hanc humanitatis voluptatem ipsi inviderent, hoc prætextu, quod dicerent principis majestatem ubique servandam.

Illustre est exemplum Religiosi, qui fratrem divagantem, et in apostasiam proclivem suo obsequio et suavitate servavit, in Vitis Patrum l. 5. c. 5. n. 28.

E contra Dionysius tyrannus ab Aristippo interpellatus pro amico, preces non admisit : Aristippus prostratus cœpit amplecti pedes regis et impetravit. Id factum cum quidam velut abjectius, quam ut philosophum deceret, reprehenderet : *Non ego*, ait, *sed Dionysius est in culpa, qui aures habet in pedibus;* testis est Laert. l. 2. c. 8.

Secundus est achates, ita dictus ab Achate fluvio Siciliæ, juxta quem primo est repertus, ait Plinius : aut, ut alii, dictus est ἀχάτης, id est sociabilis; quia multæ in eo figuræ, et colores varii associantur. Nam, ut tradit Isidorus l. 16. c. 11. niger est habens circulos nigros et albos junctos et variatos, similisque est hæmatiti : ejus species est corrollachates, qui aureis guttis inspersus est. Scribit Anselm. Bœthius insignis medicus, et gemmarius Rudolphi II. Imp. l. 2. de Gemmis c. 97. *Omnem achatem venenis pestiferis, viperarum atque scorpionum ictibus adversari. Cor enim recreat, ac adversus omne genus contagii tuetur. Sitim achates ore contenta, manuque detenta, febrientium æstus non obscure compescit* (omnes enim gemmæ frigidæ sunt et siccæ, uti idem ait c. 66.) *Narratur aquilam nido suo achatem imponere, ut pullos contra venenatorum animalium morsus tueatur. Scribunt aliqui rubram achatem visum acuere.* Ex achate faciunt coronas precatorias. Hic significat Tribus Issachar inter medios peccatores sitæ, sanctitatem, quam proinde laudat Moses Deuter. 33. 19. In Apocal. achati respondet chrysoprasus, ita dictus, quod porri succum colore suo referat; idem pallore suo ad nigredinem accedit, aureis intervenientibus guttis, unde corallachati affinis est, tribuiturque in Apoc. Judæ Thadæo : cujus aurea sapientia et acrimonia (hanc enim symbolice et tropol. significat chrysoprasus) in hæreticos, patet ex ejus epistola.

S. Pachomius ex fœtore teterrimo agnovit Origenistas, eisque minatus est gehennam ni resipiscerent, et libros Origenis in flumen demergerent, ut patet ex Vita ejus cap. 44. Sic Aphraates monachus eremo exiit in urbem, ut Arrianis resisteret; cumque Valens Imper. eum argueret, dicens monachi esse solitudinem, respondit : *Teipsum reprehende, qui flammam in domum Dei injecisti, non me, qui egressus sum ut eam extinguam;* testis est Theodor. in Philotheo. Sic acer in hæreticos fuit S. Hier. S. Hilar. S. Athanasius et alii.

Tertius est amethystus, qui purpureus est, roseus et violaceus, sculptura facilis, leniterque flammulas fundit. Dictus est amethystus ἀπὸ τοῦ μεθύσκειν, id est inebriari, et α privativo, eo quod non inebrietur, id est, vini colorem non integre accipiat, aut quod ebrietati resistere credatur. Ita Isidor. et Plinius. Differt ab hyacintho, quod fulgor violaceus in hyacintho sit dilutus, in amethysto vero sit micans, ait Plin. l. 37. c. 9. Amethystus congruit Zabulon, ex quo nonnulli Apostoli prognati sunt, cœlesti virtutum splendore radiantes.

Tropol. amethystus significat humilitatem : unde in Apoc. datur Matthiæ, qui nomine (Matthias enim significat hebr. donum Dei) et in oculis suis parvus, nunquam superbia inebriatus fuit : hinc divina sorte et vocatione, in Apostolum loco Judæ electus, magnus evasit.

Interrogatus est quidam senex : Quid est humilitas? et resp. dixit : *Humilitas magnum opus est et divinum; via autem humilitatis hæc est, ut labores corporales assumi debeant, et adscribat seipsum homo peccatorem, et ponat se subjectum omnibus.* Et dixit frater : *Quid est esse subjectum omnibus?* Resp. senex : *Hoc est esse subjectum omnibus, ut non attendat quis aliena peccata, sed sua semper aspiciat, et deprecetur sine intermissione Deum.* In Vit. Part. l. 5. c. 15. n. 82.

Interrogavit quidam frater senem, dicens : Dic mihi unam rem quam custodiam, et vivam per eam. Et dixit ei senex : *Si potueris contumeliam pati et sustinere, magnum est hoc, et super omnes virtutes.* Ibid. n. 83.

20. In quarto chrysolitus, onychinus, et beryllus.] In quarto ordine primus est chrysolitus, qui partim aurei, partim marini est coloris : unde hebraice vocatur tharsis, id est marinus, inquit S. Hier. Hic congruit tribui Ephraim, qui regiam potestatem in Jeroboam adepta, eam diutissime tenuit.

Tropolog. chrysolitus significat pœnitentiam; unde in Apoc. tribuitur Matthæo, qui pœnitens fuit, et fervens amore Christi.

Præclare S. Gregor. *Plerumque*, ait, *gratior est Deo fervens post culpam vita, quam securitate torpens innocentia.* Hoc verum esse patet in S. Matthæo, Petro, Paulo, et aliis. Narrat Pallad. in Lausiaca c. 140. de quadam virgine lapsa, quæ pœnitens per 30 annos mancipavit se obsequio ægrotorum, mancorum ac mutilatorum, itaque placuit Deo, ut cuidam sancto presbytero revelaretur, illam magis placuisse Deo in pœnitentia quam in virginitate.

Secundus est onyx, ita dictus ab unguis humani similitudine. Hic significat Manassem, ob morum candorem et humanitatem : unde et in Apocal. datur Philippo. De onyche ita scribit Anselm. Boetius l. 2. de Gemmis c. 91. 92. et 93. *Sardonyx est, dum onychi sardius adjunctus est. Calcedonius, dum abest rubicundus et niger color distinctus. Onyx, dum adest niger, et abest rubicundus. Varia enim sunt onychum genera. Aliæ enim nigræ prorsus, aliæ cum albedine, cum fusco, flavo, lacteo, subcæruleo corneoque colore, miram varietatem ostentant : omnes zonas, vel lineas habent, quibus colores à sese mutuo distinguuntur. Tantæ interdum est magnitudinis, ut*

columnulæ inde fieri possint. Romæ enim in basilica S. Petri sex columnulæ onychinæ conspiciuntur. Appianus testatur Mithridatem Ponti regem, duo millia poculorum ex onyche in suo thesauro habuisse. Sub onyche et sardonychem et chalcedonium intellige. Nam et hi apud veteres, pro onyche habebantur. Onychina pocula apud Romanos, myrrhina vocabantur. Onyx ceram non recipit, ideo ad sigilla aptissima est. Onyx et sardonyx hodie à gemmariis *nicolus* vocantur.

Tropol. onyx significat candorem et innocentiam. Recte Chrysost. hom. 6. in Matth. *Sicut*, ait, *in conspectu hominum gratiosa est facies pulchra : sic in oculis Dei speciosa est conscientia munda.* Et S. Bern. *Non mediocris est titulus virtutis inter pravos vivere bene, et inter malignantes retinere innocentiæ candorem, et morum lenitatem.* Et Lact. l. 6. *Nihil*, ait, *sancta et singularis illa majestas aliud ab homine desiderat, quam solam innocentiam : quam si quis Deo obtulerit, satis pie religioseque, litavit.* Quin et Poeta Horat. l. 1. oda. 22.

Integer vitæ, scelerisque purus
Non eget Mauri jaculis, nec arcu,
Nec venenatis gravida sagittis,
Fusce pharetra.
Sive per Syrtes iter æstuosas,
Sive facturus per inhospitalem
Caucasum, vel quæ loca fabulosus
Lambit Hydaspes.

Tertius est beryllus, qui instar aquæ solis fulgore percussæ, rubicundus est et decorus; sed non fulget, nisi in sexangulas formas poliatur : repercussione enim angulorum fulgor acuitur, tenentisque manum adurere dicitur : affertur ex India, unde in Apoc. tribuitur Thomæ, Indiæ Apostolo, qui tentationibus et adversitatibus in fide probatus, et roboratus mire refulsit. Hic vero tribuitur Tribui Benjamin, qui primum Hebræis dedit regem Saulem; sed statim eo mortuo regno privata est : rursum tempore Michæ accisa est ad sexcentos viros. Judic. 20. 47. Unde postea ex afflictione resurgens, et propagata fulgere cœpit, solaque adhæsit Tribui Judæ tempore schismatis sub Jeroboam, ipsa denique dedit Paulum Apostolum ita inter labores et adversa fulgentem et triumphantem.

Tropologice beryllus significat animum fortem et heroicum, adversa quæque vincentem, qui dicat :

Etiamsi fractus illabatur orbis,
Impavidum ferient ruinæ.

Sicut fumus, ait S. Chrysost. in Matth. hom. 49. *ante ignem præcedit, ante victoriam pugna; sic et ante gloriam Christi, tentatio Antichristi.* Ita S. Thom. tentatus et nutans in fide, per Christum confirmatus, solidior quam ante evasit, adeoque præ aliis Apostolis per plurimas et maximas gentes, perque multa adversa fidem Christi propagavit, uti docet Thomas Staplet. in ejus Vita. Alexander Magnus audiens Darium Persarum regem, multas parare militum myriades, respondit : *Unus lupus non timet multas oves.* Benjamin fuit lupus rapax : ita S. Thomas Indos aliasque gentes, quasi oves non timuit, sed rapuit eas Christo et Ecclesiæ.

Nota. Hæ duodecim gemmæ non minus sunt pontificis eas in pectore gestantis, quam 12 Tribuum eis inscriptarum. Quare sicut Tribuum, ita et pontificis dotes et virtutes quas habet, vel habere debet, significant. Unde allegorice, Christus per pontificem veterem adumbratus, primo, est sardius, quia timores expellit, et Apostolos ac fideles dæmonibus terribiles facit. Secundo, est topazius, quia cœlesti et infracta charitate mundo irradiavit. Tertio, est smaragdus, quia visum delectat tam Angelorum quam Sanctorum. Quarto, est carbunculus, quia lux mundi, eum illuminans et inflammans. Quinto, est sapphirus, quia cœlestis est ejus doctrina et vita. Sexto, est jaspis, qui petra Ecclesiæ fortissima, et quia juvat ad partum bonorum operum. Septimo, est hyacinthus, quia mitis et humilis corde, et quia infirmitati animi resistit, eamque à suis expellit. Octavo, est achates, quia acer in infideles et impios, et quia abortivum peccati per confessionem nos expellere facit. Nono, est amethystus, quia resistit somno, ebrietati, omnemque accediam fugit. Decimo, est chrysolitus, quia venit vocare non justos, sed peccatores ad salutem. Undecimo, est onyx, quia moribus candidus, et quia bellum movet in vitia. Duodecimo, est beryllus, quia in omni tentatione et passione ac cruce constans permansit, imo clarior effulsit. Ita fere Salmeron tom. 7. tr. 11.

21. HABEBUNTQUE NOMINA FILIORUM ISRAEL, DUODECIM NOMINIBUS CÆLABUNTUR, SINGULI LAPIDES NOMINIBUS SINGULORUM PER DUODECIM TRIBUS.] Hebr. est, *sculpes eos sculptura sigilli secundum nomen suum;* et Chald. *sculpe eos sculptura distincta, sicut sculptura annulli*, vel *sigilli*, *singulos juxta nomen suum.* Idem clarius dicitur de onychinis in ephod v. 10. hebr. Chald. et sept. scilicet nomina filiorum Israel in iis sculpta esse sculptura sigilli, על שמות *al scemoth*, id est, secundum nomina, vel pro nominibus filiorum Israel. Unde censet Hieron. Prado in Ezechiel 1. pag. 45. tam in duobus onychinis, quam in duodecim gemmis rationalis, duodecim nomina filiorum et tribuum Israel insculpta fuisse, non per litteras, sed per notas et signa hieroglyphica more Ægyptio : scilicet iis fuisse insculpta insignia (quæ Galli vocant *les armoiries*) repræsentantia stemma cujusque Tribus, ejusque principem et caput. Sicut ergo nobiles in suis annulis et sigillis sculpunt insigne suæ nobilitatis, ut clypeum, galeam, leonem, etc. ita Tribus Judæ signabatur per leonem, Dan per aquilam, Ephraim per bovem, Ruben per caput humanum, etc. hæc enim cujusque Tribus erant insignia, uti dicam Num. 2. Id ita factum esse probatur. Secundo, ex Sap. 18. 24. ubi dicitur : *Parentum magnalia in quatuor ordinibus lapidum erant sculpta;* pro *magnalia* græce est δόξαι, id est gloriæ, excellentiæ, victoriæ, trophæa, nobilitatis insignia, stemmata parentum, de quibus jure gloriabantur : ergo stemmata hæc non autem ipsa nomina Tribuum insculpta erant hisce gemmis. Sic Cicero poculum aureum diis dedicans, prænomen suum nomenque litteris insculptis, cognomen vero Ciceronis cicere cælato indicavit; cicer enim erat insigne et stemma Ciceronis. Ita Plutarch. in Cicerone.

Hæc sententia in speciem probabilis et plausibilis est : verum si quis solide rimetur verba Script. apparebit non esse vera; nam diserte tam Hebr. quam Septuag. Chald. et Noster dicunt, ipsa nomina fuisse insculpta gemmis, ut patet v. 9. 10. 11. 12. 21. 29. unde quod dicitur

in Hebr. Chald. Septuag. *sculpes eos sculptura sigilli*, nihil aliud est, quam quod Noster vertit: *opere sculptoris, et cælatura gemmarii sculpes eos nominibus filiorum Israel.* q. d. Insculpes iis nomina filiorum Israel, sicuti sculptores et gemmarii suis sigillis et gemmis insculpunt characteres et notas quas volunt. Ita enim explicant Lyran. Abul. Vatabl. et alii passim. Sic enim hæc phrasis accipitur tum alibi, tum v. 36. ubi dicitur: *Facies laminam, in qua sculpes opere cælatoris* (hebr. sculptura sigilli, id est, sicuti sigilla solent exsculpi et cælari) *Sanctum Domino.*

Ad locum Sapient. respondeo, in gemmis fuisse scripta parentum magnalia, græce δόξας, id est gloriosa et magnifica nomina patriarcharum : ab his enim duodecim quasi patriarchis, duodecim Tribus omnesque posteri denominati sunt; pari enim modo ibidem subdit Sapiens, magnificentiam Dei, id est, magnificum Dei nomen tetragrammatum, puta *Jeheva,* scriptum fuisse in diademate pontificis.

22. Facies in rationali catenas.] Hæ eædem sunt cum illis v. 13. ut ibi dixi.

26. Facies et duos annulos aureos, quos pones in summitatibus rationalis.] Hoc v. 6. et sequentibus duobus, describitur aliud ligamen rationalis cum ephod, aliud, inquam, à duabus catenulis ad humeros ascendentibus, de quibus v. 13. et 22. catenulæ enim exterius erant; ligamen vero hoc erat internum et immediatum : rationale enim in quatuor angulis et oris suis, puta in duobus, qui erant sursum, et in duobus qui erant deorsum, habebat quatuor annulos aureos, quibus totidem annuli in ephod ex adverso respondebant; ita ut annulus quisque rationalis cum annulo ephod sibi respondente necteretur vitta hyacinthina. Insinuat Josephus vittam hanc non omnino arcte strinxisse duos hos circulos : ait enim ne quid inter circulos hiaret, filo hyacinthino id expletum fuisse. Porro, ut Hebr. hic indicant, rationale ita superponebatur texturæ ephod, ut oras ejus pariter et annulos excederet et cooperiret.

Et posteriora ejus respiciunt,] *posteriora*, id est interiora. Ita hebr. pars enim anterior exterior erat, et visui patens : posterior vero erat interior, abscondita et tecta ab excrescente ora rationalis ; uti dixi, sic c. 3. vers. 1. dicitur Moses duxisse gregem ad interiora deserti, hebr. est post desertum, vel ad posteriora deserti.

27. Contra faciem juncturæ,] hebr. *è regione juncturæ ejus, super texturam ingeniosam ephod.*

29. Portabitque Aaron nomina filiorum Israel in rationali judicii super pectus suum.] Hebr. *super cor suum;* sed *cor* hebraice etiam pectus significat. Jubetur ergo pontifex, uti prius v. 12. in humeris, ita nunc in pectore gestare nomina Tribuum Israel rationali insculpta, ut salutis animarum sibi commissarum admoneatur, easque non tantum humeris gestet, sed intimo cordis sinu cura et oratione sua foveat. Vide supra v. 11. Unde subditur : *Memoriale coram Domino,* id est in memoriam vel monumentum, quod coram Domino duodecim Tribus in pectore gestet, idque *in æternum*, id est semper, quando videlicet et quoties ingressurus est Sanctuarium.

S. Bernard. epist. 42. ad Archiepiscopum Senonensem docet munus Episcopi in duobus consistere; scilicet ut in omnibus suis actibus non quærat aliud, nisi primo gloriam Dei, secundo, salutem sui populi : *Hoc*, ait, *agens pontifex, implebit non solum pontificis officium, sed et etymologiam nominis, pontem seipsum faciens inter Deum et proximum. Pertingit pons iste usque ad Deum ea fiducia, qua non suam, sed Dei gloriam quærit. Pertingit usque ad proximum illa pietate, qua ipsi, non sibi, prodesse desiderat.*

30. Pones autem in rationali judicii Doctrinam et Veritatem, quæ erunt in pectore Aaron, quando ingredietur coram Domino, et gestabit judicium filiorum Israel in pectore suo in conspectu Domini semper.] Pro *doctrinam et veritatem*, heb. est אורים תמים *urim* et *tummim.* Aliqui (quibus favet Card. Bellarm. lib. 4. c. 3. de Pontifice) *urim* deducunt à rad. ירה *iara* id est docere, eo quod Noster *urim* vertit *doctrinam; tummim* vero deducunt ab אמן *aman*, id est credidit ; quia Noster *tummim* vertit *veritatem,* hæc enim est objectum fidei et assensus nostri, puta id quod credimus. Alii deducunt ab אור *or*, id est, lux, ut *urim* idem sit quod luces vel illuminationes : *tummim* vero à radice תמם *tamam*, id est, perfecit, complevit; ut *tummim* idem sit quod integritates, vel perfectiones; *urim* ergo et *tummim* idem sunt, quod *illuminatio et integritas :* sive, ut Noster vertit, sensum magis quam verba spectans, *doctrina et veritas;* per enallagen enim in Hebræo *urim*, ponitur numerus pluralis pro singulari, ad auxesim.

Quæstio est hic gravis admodum, quidnam in rationali fuerit *urim* et *tummim*, id est *doctrina et veritas*? Primo R. Salomon et Judæi respondent fuisse nomen tetragrammaton; hoc enim includit mysterium Trinitatis et Incarnationis Verbi, uti dixi c. 6. v. 3. quo mens illuminatur et perficitur.

Secundo, Cyrillus in Collect. c. 24. putat hæc non fuisse aliquid arte factum : alioqui enim Scriptura diceret quomodo illa constructa fuissent ; sed fuisse cognitionem spiritualem, quæ ingrediebatur cor sacerdotis, quando pectori suo imponebat rationale. Sic et Origen. *Quomodo*, ait, *femina aut textor potuit texere doctrinam et veritatem?. sapientia ergo est quæ utrumque facit.*

Tertio, Hugo putat hæc fuisse characteres inscriptos rationali per diversas litteras, quas litteras cum projecisset vel commiscuisset pontifex, eæ Dei nutu ita combinabantur, ut significarent id de quo sacerdos consulebat Deum, puta quid in bello aliave re faciendum aut vitandum erat.

Quarto, Arias Montanus putat hæc fuisse duos lapides lucidissimos, immediate productos à Deo, Mosique ab eo datos. Sic fere et Procopius in Deuteron. 33. *Inter duodecim*, inquit, *lapides in pectorali positos, erat claritas et veritas, per alios duos lapides repræsentata.* Huc referri potest sententia Anastasii Niceni q. 38. in S. Script. qui putat *urim* et *tummim* fuisse adamantem, qui, cum pontifex ingrederetur in Sancta Sanctorum, si populus peccato pollutus esset, nigresceret; si Deus illum punire decrevisset, sanguinei coloris efficeretur; si non peccasset, albesceret ut nix, atque tempore Zachariæ patris S. Joannis Baptistæ insigniter splenduisse.

Quinto, Oleaster putat duodecim gemmas rationalis vocari *urim* et *tummim*, id est illuminationes et perfectiones, eo quod lucidissimæ essent et perfectissimæ; sæpe enim Hebræi po-

nunt abstracta pro concretis. Addit Christ. à Castro loco mox citando, in lapidibus hisce Deum scripsisse suum responsum et oraculum litteris expressis, aut per figuram et imaginem illud in eo depinxisse, sicut in oppido Lusitaniæ Santareno assiduo miraculo in pellucida crystallo visitur Christus, pro cujusque devotione nunc puer tenellus, nunc duodecim annorum, nunc triginta, nunc crucifixus, nunc judex rigidus.

Sexto, Christ. à Castro Comment. in Minores Prophetas l. 3. c. 3. Prolegom. censet *urim* et *tummim* fuisse *theraphim*. Nam Osee 3. 4. Sept. pro *theraphim* vertunt δηλωσιν et αληθειαν, quo modo vertunt *urim* et *tummim*. Exod. 28. 30. *theraphim* autem erant imagunculæ, seu idola, quæ interrogata dabant responsa, voce manifesta. Erant ergo, ait ipse, *urim* et *tummim* duo parvula simulacra affabre facta, vel Dei manu, vel artificum, quæ ferebat sacerdos intra plicas rationalis, et quoties aliquid erat interrogandum, efferebat, et per illa Deus, vel angelus nomine Dei, clare et perspicue quid agendum esset, vel non agendum respondebat; et propter sermonis perspicuitatem, quo manifestabantur responsa, unum vocabatur *urim*, id est illuminationes, perspicuitates; et propter veritatem dicti aut promissi certo complendi, alterum vocabatur *tummim*, id est consummationes, completiones, veritates. Dum autem sacerdos ea idolula ostenderet, verisimile est ea coruscare solita, ad captandam populi attentionem et admirationem. Verum quis credat Deum hostem idolorum idola inseruisse rationali apud populum tum in idola maxime proclivem?

Septimo et cæteris verisimilius, Lyranus, Abul. Lipoman. et Ribera censent *urim* et *tummim* non fuisse aliud quam 12 lapides rationalis, qui dicti sint *urim* et *tummim*, id est, illuminatio et perfectio, sive veritas: quia per hosce lapides Deus perfectissime illuminabat pontificem, et per eum populum, respondebatque consulentibus de rebus agendis, quid facto esset opus; si enim hæ gemmæ splendorem emitterent, significabant Deum Hebræis esse placatum, eisque adfore, ac daturum felicem belli aliarumque rerum eventum, si non fulgerent, sed obscurarentur, significabant Deum Hebræis iratum esse, sinistrumque fore rei eventum.

Addunt Hebræi et R. Salomon, litteras duodecim Tribuum hisce lapidibus insculptas prominuisse, vel coivisse, ita ut sacerdos ex illis dictiones concinnare, et quæsitis respondere posset: ut cum David rogaret 2. Reg. 2. Num ascendam in unam civitatem Juda? Respondit ei Dominus: עלה *ale*, id est ascende, ibi dicunt istas tres litteras prominuisse, *ain* ex nomine Simeon, *lamed* ex nomine Levi, *he* ex nomine Jehuda. Ingeniosum videtur hoc figmentum.

Ut in re tam obscura aperiam id quod sentio, dico primo: Satis patet ex Scriptura Deum per *urim* consultum solere respondere, et dare oracula, vel potius *urim* hoc alibi non usurpari, nisi ubi Dei responsum sciscitantur per pontificem, vestibus pontificalibus et rationali maximeque *urim* indutum; ita enim Num. 27. 21. dicitur: *Eleazar consulet Dominum*, hebr. est, *Eleazar interrogabit Dominum in judicio urim.* Similia sunt 1. Reg. 22. 15. in Hebræo, et c. 23. 2. et 4. et cap. 28. 6. et 1. Esdræ 2. 63. et 2. Esdræ 7. 65. et alibi. Sicut enim Deum consulebant per Prophetas, ita et per pontificem pontificalibus urimque vestitum.

Dico secundo: Mihi verisimilius videtur hæc duo nomina *urim* et *tummim*, id est doctrina et veritas, inscripta fuisse rationali, ita ut cum dicit Script. *Pones in rationali doctrinam et veritatem*, sensus sit, inscribes in rationali hæc duo nomina: doctrina et veritas; sicuti tiaræ pontificis inscripta fuerunt duo verba: *Sanctitas Domino*, uti videbimus v. 36.

Hæc sententia probatur primo, quia hic planus et simplicissimus est sensus verborum Script. quæ vix alium patiuntur: nam cum fuse descripsisset Moses duodecim gemmas rationalis, et immediate ante hoc præceptum de ponendo urim et tummim in rationali, rursus duodecim gemmarum clare meminisset: quorsum, quæso, paulo post, easdem tam obscure nominibus *urim* et *tummim* inculcaret?

Dices eas denuo per urim inculcari, ut usus et finis harum gemmarum significetur, videlicet quod illæ erunt instar oraculi, per quod Deus consultus respondebit, quasi dicat: Pones urim et tummim in rationali, id est, pones oraculum in rationali.

Sed contra: Primo, hoc satis significatum est nomine rationalis judicii, uti dixi v. 13. idque clarius vel æque clare, quam nomine *urim* et *tummim*; ergo si Scriptura rationale judicii volebat exponere, aliis et clarioribus usa fuisset verbis, quam *urim* et *tummim*.

Secundo, Mosis non erat facere, vel ponere oraculum in hisce lapidibus, sed Dei: ergo non bene dicitur, *pones*, vel, ut hebraice est, *dabis in rationali*, doctrinam, id est oraculum, sed dicendum erat: *Ego ponam, ego dabo per lapides hosce oraculum.*

Tertio, τὸ *autem*, cum ait: *Pones autem in rationali urim*, id est doctrinam, plane significat hic novum quid, et omnino diversum præcipi ab eo quod præcessit, puta fabrica 12 gemmarum.

Dices secundo: Hæ duodecim gemmæ vocantur מלאים *milluim*, id est plenitudines, Exod. 25. 7. ergo non mirum, si eædem vocentur *urim*, id est illuminationes.

Respondeo: gemmæ istæ Exod. 27. non vocantur *milluim*, id est plenitudines, sed אבני מלאים *abne milluim*, id est lapides plenitudinum, hoc est, quibus impleretur et ornaretur rationale, per phrasin Hebræis usitatam, quam omnes ibidem explicant eo modo quem jam dixi, unde tam Chald. quam Noster ibidem vertunt, *ad ornandum rationale*: hic vero non vocantur *lapides illuminationum*, sed illuminationes sive lux et doctrina: ita enim Hebræum *urim* Noster, et alii omnes vertunt. Unde

Secundo, hanc sententiam suadent Septuag. qui *urim* et *tummim* vertunt δηλωσιν και αληθειαν, id est manifestationem et veritatem, et noster Interpres, qui *veritatem*: quis enim non videt, plane detorte 12 gemmas, licet ad oraculum positas in rationali, vocari *doctrinam* et *veritatem?* si id voluit Spiritus sanctus, cur id non expressit in Hebræo, aut saltem cur per aliquem Interpretum id non explicavit, dicendo: *Pones urim* et *tummim*, id est, pones oraculum, *in rationali?* Jam vero dum passim vertunt: *Pones in rationali doctrinam et veritatem*, quid aliud significant, quam hæc ipsa inscripta fuisse rationali? idque sat significat *he* demonstrativum

quod in Hebræo additur, et præponitur *urim* et *tummim*, q. d. τὸ *urim* et τὸ *tummim* pones et scribes in rationali.

Tertio, quia hanc sententiam aliis præfert S. Aug. q. 117. Philo lib. 3. de Vita Mosis, Rupertus, Hugo Card. et Victorinus hic, Radulphus l. 6. in Levit. c. 1. Alcazarius in Apoc. 11. notat. 7. Bellarm. l. 4. de Pontifice cap. 3. Favet etiam S. Hier. ad Fabiolam, et S. Gregor. 2. p. Pastor. c. 2. et Rabanus hic; item Cyrillus in expositione Symboli Niceni, ubi sic ait : *In pectore summi sacerdotis fuere lapides duodecim, in quorum medio figuratum erat, manifestatio et veritas, duo iterum alii lapides; cæterum per hos duodecim, Apostolorum chorus enigmatice demonstrabatur, quasi in circulo Emmanuelem, qui est manifestatio et veritas, cingens.*

Nec obstat Josephus lib. 3. Antiq. c. 9. ex quo auctores sextæ sententiæ suam opinionem hauserunt : tantum enim eo c. narrat Josephus, has duodecim gemmas rationalis tempore belli solere fulgere, et fulgore suo prænuntiare victoriam Hebræorum, ideoque *essen* (*chosen* hebraice) id est, rationale, à Græcis dictum esse λογιον, id est oraculum, eo quod contineret has gemmas suo fulgore prænuntiantes victoriam. Sed hoc vaticinii genus cessavit jam à ducentis annis, inquit Josephus. Itaque non asserit Josephus, in omni re dubia gemmis præsignatum fuisse eventum, qui futurus erat : neque vero fieri poterat, ut gemmæ fulgore suo loquerentur, et prænuntiarent modum, tempus, aliasque rei futuræ circumstantias : unde, ut jam ante vidimus, responsum vel oraculum *urim*, in Script. vocatur oraculum per sacerdotem, vel vocem sacerdotis. Secundo, in priscis illis vacillat subinde fides Josephi; sed esto demus, quod ipse ait, lapides hos tempore belli mutasse colorem aut fulgorem, itaque significasse futurum belli eventum, quod tamen ridet S. Augustinus, imo demus Josephum dicere non tantum in bello, sed in qualibet alia re id accidisse; inde tamen non effeceris Josephum dicere *urim* et *tummim* fuisse has duodecim gemmas rationalis : neque enim Josephus lapides illos radiantes *urim* et *tummim* nominat, aut Josephum negare quod *urim* et *tummim* inscripta fuerint rationali : potuerunt enim ei inscribi, ut indices et significativæ miraculi, sive oraculi, quod per lapides, eorumque fulgorem dabatur.

Objicies primo, nulla fit mentio hujus scripturæ *urim* in rationali Exodi 39. ubi tamen fabrica ephod exacte describitur.

Respondeo hic satis eam exprimi, et ex hoc loco satis intelligi, eam juxta præceptum Domini factam et insertam fuisse rationali, maxime, quia eo loco ea tantum fere recensentur, quæ ad ingenium artificis Beseleel, vel ad materiam, partesque fabricæ spectant. Talia autem sunt lapides, catenulæ, vectes, tabulæ, annuli, etc. non autem scriptura vel textura duorum nominum, quæ non à Beseleel, sed à phrygione quopiam vel phrygionissa contexta esse, est verisimile. Unde et multa alia compendii causa præteriit ibidem Moses, quæ fuse hic enarrat, ut patet de compositione olei et thymiamatis, cap. 37. 29. de modo inscriptionis nominum in lapidibus onychinis, c. 39. 6. E contrario quædam ibi supplentur, quæ hic subticentur, ut patet de vecte medio, c. 36. 33. de coronulis mitræ, c. 39. 27. de speculis mulierum, ex quibus factum est labrum æneum, cap. 38. 8. de metalli pondere in fabricam insumpto, c. 38. 24. Non mirum ergo *urim* et *tummim* subticeri et subaudiri. Exodi 39. præsertim cum vice versa Levit. 8. 8. illa exprimantur, et subticeantur gemmæ rationalis : *Rationale*, inquit, *aptavit in quo doctrina et veritas*, ubi in rationali 12 ejus lapides per compendium intellexit; expressit vero et nominavit doctrinam et veritatem, quæ maxime sacerdotem ornare debent.

Objicies secundo : Rationale erat valde parvum ; ergo non videtur capere potuisse 12 lapides cum hac scriptura : *urim* et *tummim*.

Respondeo : Rationale ad hoc satis erat magnum ; nam tam in longitudine quam in latitudine habebat spithamam; potuisse ergo multo plures lapides capere. Deinde, in rationali interstitium erat inter singulos ordines lapidum, ipsosque lapides, in quo facile exarari poterant decem hæ litteræ *urim* et *tummim*, non tantum minusculæ, sed et magnæ ac conspicuæ.

Itaque verisimile est has duas voces, opere phrygionico acu pictas fuisse in rationali, inter duodecim gemmas, quamquam Cyrillus verbis ante citatis innuat eas inscriptas fuisse in duobus lapidibus, distinctis à duodecim gemmis.

Denique potuerunt hæ duæ voces inscribi alicui telæ, vel membranæ, et appendi ad ipsum rationale, idque insinuatur Levit. 8. 8. in Hebræo.

Quæres secundo, cur *urim* et *tummim*, id est, doctrina et veritas, inscripta fuerint rationali?

Respondeo primo : Historica et litteralis causa fuit, ut per hoc sacerdotii dignitas commendaretur populo, quando pontificem rationali urimque indutum edoceri à Deo de futuris eventis, et vice Dei oracula fundere cernebat, non quod per has voces *urim* et *tummim*, in rationali acu pictas, Deus responderet; sed quod per pontificem, iis quasi pontificalibus indutum, et fungentem jam munere pontificio, Deus revelaret illa, de quibus consulebatur, idque hæc script. *urim* et *tummim* significabat, scilicet pontificem rationali indutum, esse in *urim* et *tummim*, id est, accipere à Deo doctrinam et veritatem dubiorum, de quibus eum consulebat. *Urim* ergo non oraculum, sed index erat oraculi; et cum Scriptura dicit Deum per *urim* consultum esse, aut respondisse, id metonymice explicandum est, ut significetur, Deum respondisse per sacerdotem rationali, in quo erat *urim*, indutum. Quod ergo dicitur, 1. Esdræ 2. v. 63. et Nehemiæ 7. 66. *Dixitque Athersata eis* (sacerdotibus non invenientibus suam genealogiam) *ut non manducarent de sanctis sanctorum, donec surgeret sacerdos doctus atque perfectus;* hebraice est, *donec surgeret sacerdos in urim et tummim*, hoc est, donec surgeret pontifex aliquis, qui per rationale et urim, modo jam dicto, doceretur, perfecteque intelligeret à Deo; an illi quorum incerta erat genealogia, habendi essent sacerdotes, nec ne.

Simili modo apud Ægyptios, inquit Ælianus l. 14. 34. Summus sacerdos (qui et supremus erat judex) gestabat collo appensam imaginem ex sapphiro, quæ appellabatur *Veritas*, atque innuit Ælianus hanc veritatis effigiem in ipso sapphiro fuisse impressam.

Secundo, allegorica causa fuit, ut pontifex *urim* gestans, et oracula fundens, typus esset Christi summi Pontificis et Prophetæ, per quem veritas facta est, et ad nos delata è sinu Patris, Joan. 1. 17. et 18. Consequenter ut idem esset typus Vicarii Christi, puta Pontificis Romani, qui per assistentiam Spiritus sancti habet infallibilem auctoritatem ad universalis Ecclesiæ administrationem, circa decisiones, tam fidei, quam morum. Unde instar urim gestat, aliisque Archiepiscopis gestandum communicat pallium; hoc enim significat plenitudinem auctoritatis et potestatis. Ita Alcazar Apocal. 11. p. 586.

Christi ergo et Christianorum pectus ornet veritas, quasi monile divinum et speciosissimum. Nam, ut ait S. Aug. ep. 9. *Incomparabiliter pulchrior est veritas Christianorum, quam Helena Græcorum : pro ista enim fortius Martyres nostri adversus hanc Sodomam, quam pro illa mille heroes adversus Trojam dimicaverunt.* Est enim veritas quasi sol mundum illustrans. Erat apud Ethnicos Fidii simulacrum, quo honor forma viri expressus, veritati, quæ virginis specie effingebatur, manum porrigebat; in medio autem locabatur amor. Qua effigie significabant, primo, veritati honorem deberi et amorem; secundo, Fidium, id est, fidem niti veritate, amore et honore. Nam *hominum fidem* (ut quidam ait) *veritas parit, honor sustinet, amor nutrit.*

Symbol. honor est Deus Pater, veritas est Filius, amor est Spiritus sanctus : hæc tria conspirant in unum, gignuntque in nobis fidem, gratiam et salutem. Dixit Pythagoras, *veritatem post Deum colendam esse, utpote quæ homines Deo proximos facit;* testis est S. Hier. contra Ruffinum.

Tertio, moralis causa fuit, ut sacerdos gestans *urim* et *tummim*, id est illuminationem, sive doctrinam, et veritatem atque perfectionem, admoneretur jugiter sui officii, videlicet eum debere habere primo, *urim*, id est illuminationem et doctrinam, tum studio, tum magis pietate et oratione acquisitam, Deut. 17. 9. et Malachiæ, 2. v. 7. Rursum *urim*, id est, inflammationem et zelum, quo populum ad Dei legem et amorem accendat. *Urim* enim hebraice et lucem et ignem lucentem significat: unde Abraham dicitur eductus de Ur, id est, de igne Chaldæorum. Hinc ab Hebræo Ur deducunt aliqui Latinum *uro :* lux enim illuminat, calefacit et urit. Talis *urim* erat S. Joannes Baptista; erat enim ipse *lucerna ardens et lucens.*

Secundo, eum debere habere *tummim*, id est, veritatem, tum in corde, tum in ore, tum maxime in vita, puta integritatem et perfectionem vitæ: hanc enim significat *tummim.* Sicut enim os cordi, ita vita ori et cordi respondere debet, perinde ac Verbum Dei (quæ æterna est veritas) est imago Patris : sic hominis verbum et vita debet esse imago cordis, in quo gignitur, ita ut id indicet ac repræsentet quod in corde est, non aliud quippiam fallax ac diversum. Hinc veteres teste Pierio lib. 54. veritatem pingebant quasi malum persicum, cui folium unum adhærebat. Pomum enim persicum simile est cordi : folium simile est linguæ. Sicut ergo pomo folium adhæret; ita cordi adhæreat lingua et vita, idque tantum proferat sermone et operibus, quod continetur corde, non aliud quippiam falsum et ementitum.

Denique eum debere esse interpretem et tutorem veritatis publicæ, id est, justitiæ, ea enim magis Remp. conservat, quàm fortitudo. Unde Agesilaus princeps rogatus utra virtutum harum esset præstantior, respondit: *Nullus usus est fortitudinis, nisi adsit justitia ; omnibus autem justitiam colentibus nihil opus est fortitudine.* Pontifex ergo fit Melchisedec, id est, rex justitiæ.

Tropol. quomodo in sacerdotibus nostris requiratur, tam *urim*, quàm *tummim*, id est, tam doctrinæ splendor, quàm veritas et integritas vitæ, vide apud S. Hier. de vestibus sacerd. et Gregor. 2. p. Pastor. c. 3.

Caveant ergo pastores et doctores, æque ac principes, ne vitiorum exemplo populum inficiant. Nam ut ait Quintilianus declam. 3. *Hæc est superiorum conditio, ut quidquid faciunt præcipere videantur; et perniciosissimus est, malæ rei quisque maximus auctor :* utque ait Claudianus panegyr. 4. Honorii.

Componitur orbis
Regis ad exemplum, nec sic inflectere sensus
Humanos edicta valent, ut vita regentis.
Mobile mutatur semper cum principe vulgus,

Et Horat. satyra 14.

Velocius et citius nos
Corrumpunt vitiorum exempla domestica, magnis
Cum subeunt animos auctoribus.

Altera ex parte, ut ait S. Greg. hom. 26. in Evang. *Durum est, ut qui nescit tenere moderamina vitæ suæ, judex fiat alienæ,* et ut ait S. Amb. ep. 76. *Quid tam divinum quàm ista sententia, ut is peccata puniat, qui peccati exors sit ; quomodo enim feras alieni ultorem, et proprii criminis defensorem?* Quare recte Cassiod. l. 6. Var. hanc formam rectori præscribit: *Esto,* ait, *vita continens, ut possis in alios esse judex. Prima æquitas est, à se Præsules inchoare, ut debeant criminosi metuere, quem nequeunt similem reperire. Nullas in se culpas timet reus, quas in se habere perspexerit cognitorem. O quale est, liberum tribunalibus insidere!*

Et gestabit judicium filiorum Israel.] *Judicium,* id est, rationale judicii, de quo v. 15. est metonymia. Sic c. 27. 21. et alibi *testimonium* vocat ipsam arcam, in qua erat testimonium, id est lex, sive tabulæ legis.

31. Facies et tunicam superhumeralis totam hyacinthinam.] Hæc est tertia vestis pontificis. Prima enim erat ephod, secunda erat rationale, tertia est hæc tunica, quæ proinde tunica ephod, id est superhumeralis, dicitur; quia ipsi proximè incumbebat ephod cum rationali, ita ut ephod immediate supra hanc tunicam indueret pontifex. Ita S. Hier.

Nota primo : Hæc tunica erat laxior quàm tunica stricta, sive linea, de qua v. 40, atque ad talos usque descendebat. Unde à Septuaginta vocatur ποδήρης, ἀπὸ τοῦ ποδός, quod usque ad pedes esset promissa.

Secundo, erat hæc tunica hyacinthina, id est, facta ex lana hyacinthina, sive violacei coloris; significabat enim sacerdotis vitam debere esse cœlestem, idque usque ad finem: ipsa ergo monebat sacerdotem, ut ipse hoc suo colore conspecto, mentem in cœlestia sublevaret, ait

Theodor. ac proinde curaret corpus habere leve et aereum ex sobrietate et victus tenuitate, ait Nyssenus.

Tertio, tunicam hanc manicas habuisse docet S. Hier. nec repugnat Josephus, si bene examinetur.

Quarto, hæc tunica inferne in limbo, qui erat juxta pedes, habebat 72 mala punica, et totidem tintinnabula, ut horum pulsu vocalis incederet pontifex, ingrediens Sancta sanctorum, alioqui moriturus, de quibus v. 35.

Quinto, habebat capitium cum ora, sive limbo textili, de quo jam sequitur.

32. In cujus medio supra erit capitium.] *Capitium*, id est apertura, hebr. est *os capitis*, id est, foramen in summo, per quod caput transmittatur: *Erat*, ait, S. Hier. *hæc tunica in superiori parte qua collo inducitur, aperta, quod capitium dicitur.*

Et ora per gyrum ejus textilis.] *Ora* hæc erat fimbria vel limbus aperturæ jam dictæ, sive capitii latera, ne rumperentur, tegens et firmans per circuitum. Unde hebr. est, *sicut limbus loricæ erit ei ne rumpatur.* q. d. Muniet eam instar limbi loricæ, ne rumpatur.

Erat hæc *ora textilis*, id est facta non acu, sed opere textili. Sept. vertunt, *opus textorii, copulationem textam ex ipso.* Unde S. Aug. q. 118. et S. Hieronymus docent hanc oram vel fimbriam attextam fuisse capitio unica contextura, non vero fuisse illi assutam: Josephus tamen eam assutam dicit; sed forte tantum vult dicere eam fuisse annexam, quod tam de textura, quam de sutura accipi potest.

33. Deorsum vero ad pedes ejusdem tunicæ, per circuitum quasi mala punica facies ex hyacintho, et purpura, et cocco bis tincto, mistis in medio tintinnabulis.] Josephus hæc sic describit: *Ima*, ait, *vestis ornabatur limbo effigie malorum punicorum distincto, à quo et tintinnabula aurea sic dependebant, ut medium esset quodque malum punicum inter duo tintinnabula situm, et vicissim tintinnabulum inter duo mala punica:* erant ergo alternatim sita malum punicum et tintinnabulum, Ecclesiasticus c. 45. 10. plurima ea fuisse dicit, S. Hieron. et Isidorus l. 1. Etymol. 21. præcise numerant 72 mala punica, et totidem tintinnabula.

35. Ut audiatur sonitus, quando ingreditur et egreditur sanctuarium in conspectu Domini, et non moriatur,] id est, ut non moriatur propter inobedientiam: volo enim et jubeo sonitum pontificis, puta pulsum tintinnabulorum ejus audiri in ingressu et egressu tabernaculi, ad excitandam in eo et in populo reverentiam mihi debitam, videlicet ne domum meam intret nisi prævio pulsu, non quem ego audire cupiam, sed quem ipse uti et populus audiens, admoneatur majestatis meæ, cujus templum ingreditur, simul et reverentiæ officiique sui.

Hinc ait Sapiens c. 18. 24. *In veste poderis* (in tunica hæc hyacinthina, sub qua cum Lyrano, Dionysius et Hugone omnes alias pontificis vestes intellige per synecdochen) *totus erat orbis terrarum.* Nam primo femoralia linea figurabant terram, ex qua linum nascitur. Secundo, zona figurabat oceanum, qui quasi zona terram cingit. Tertio, tunica hyacinthina figurabat aerem, in qua sunt mala punica, id est fulgura, et tintinnabula, id est tonitrua. Quarto, ephod varium figurabat cœlum sidereum; duo onychini erant duo hemisphæria, vel sol et luna: duodecim gemmæ in pectore erant duodecim signa in Zodiaco. Quinto, tiara figurabat cœlum empyreum: lamina tiaræ aurea habens inscriptum nomen tetragrammaton, figurabat Deum omnibus præsidentem. Idque primo, ut hoc suo vestitu et ornatu pontifex ostenderet, se Creatoris mundi esse ministrum, et indicaret omnem creaturam Dei misericordia indigere, ipseque pro ea tam habitu et veste, quam voce et mente precaretur. Secundo, ut considerata universi, quam gestat, imagine, vitam præstaret à natura non degenerem; sed, sicut elementa aliaque creata Deo per omnia obediunt, ita obediret et ipse. Ita Philo. Tertio, ut operando sacris totum mundum, quem in veste quasi gestat, deprecatorem secum apud Deum allegaret. Hæc omnia pene ex Josepho et Philone habet S. Hier. et brevissime S. Thom. 1. 2. q. 102. a. 5. ad 9 qui et Tropologiam addit pari brevitate. Femoralia, ait, significant castitatem: tunica linea significat vitæ universæ puritatem et innocentiam; zona moderationem discretionis: tiara rectam intentionem, et hæc communia sunt omnibus sacerdotibus. Pontifici vero insuper propria erat lamina aurea cum nomine *Jehova;* significans jugem Dei memoriam in contemplatione, quam debet habere pontifex. Secundo, ephod, id est compassio, qua suis quasi humeris ferat infirmitates populi. Tertio, tunica hyacinthina, id est conversatio cœlestis. Quarto, rationale, id est cura, et charitatis viscera erga subditos.

Ubi nota. Totus mundus est quasi templum quoddam sanctissimum, et Deo dignum, ut aiebat Diogenes, et Philo l. 2. de Monarchia, et Lactant. l. de Ira Dei c. 14. Hinc et Baruch. ait c. 3. 24. *O Israel, quam magna est domus Dei!* scilicet hic mundus in quo quasi divini templi antistes, sacerdotio functurus pro universis creaturis homo est constitutus: ideoque Hebræorum pontifex in sua veste totum repræsentabat orbem.

Sed ut ad tintinnabula revertamur, hæc allegor. prædicationem Christi, mala vero punica ejusdem miracula significabant. Ita Rupertus quem vide reliqua omnia Christo, accommodantem. Prosper hæc Pentecostæ attribuit, in qua fuerunt tintinnabula (quæ Prosper numerat 50 in tunica hac Aaronis) et mala punica, id est, linguæ igneæ Apostolorum personantes magnalia Dei.

Tropol. S. Hier. *Tanta*, ait, *debet esse scientia et eruditio Pontificis Dei, ut et gressus ejus et motus, et universa vocalia sint. Veritatem mente concipiat, et toto eam habitu resonet et ornatu; ut quidquid agit, quidquid loquitur, doctrina sit populorum: absque tintinnabulis enim, et diversis coloribus, et gemmis floribusque, virtutum, nec sancta ingredi potest, nec nomen antistitis possidere.*

Et S. Chrys. hom. 73. in Matth. *Sicut*, ait, *homo ubicumque fuerit, cæteris animantibus præstat: ita doctorem decet, sive loquatur, sive sileat, sive in conviviis, sive alibi sit, cæteris hominibus præcellere: adeo ut incessu, et aspectu, et habitu, omnibusque simpliciter aliis in rebus præstantior esse videatur.* Nam, ut idem ait hom. 3. in 1. ad Corinthios: *Hæc est ratiocinatio cui contradici non potest, quæ fit per facta.* Quare, ut idem ait hom. 5. 2. ad Thessal. *Magis debet esse doctor*

vitæ, quam sermonis. Et S. Aug. l. 4. de Doctrina Christiana c. 27. *Ut obedienter, ait, audiatur concionator, quantacumque granditate dictionis, majus pondus habet vita dicentis.*

Rursum, tintinnabula sunt aurea, ut significetur omnem sermonem pontificis debere esse aureum, de charitate, sanctitate, rebusque divinis.

Eodem modo hæc non tantum de Pontifice, sed et de quovis sacerdote nostro (qui sanctior esse debet pontifice Judaico, eo quod sanctiora tractet et consecret mysteria) accipiunt S. Aug. q. 119. et S. Greg. lib. 1. Regist. epist. 24. *Ideo,* ait, *in incessu sacerdos habet tintinnabula, ut vitæ viam cum linguæ sonitu, ipsa quoque bona opera sacerdotis clament; diciturque: Mala punica jungite, quasi dicat: Per omne quod dicitis unitatem fidei teneatis.* Nam malum punicum, quod uno cortice multa grana complectitur, unitatem fidei designat; vel, ut ait Beda, multifariam virtutum operationem uno charitatis munimine tectam. Vide Bedam hæc omnia simili ratione adaptantem.

Tale tintinnabulum, talis gratia et efficacia dicendi resonabat in S. Antonio; nam S. Athanasio teste: *Sermo ejus sale conditus consolabatur mœstos, docebat inscios, concordabat iratos, omnibus suadens nihil amori Christi anteponendum; proponebatque ante oculos bonorum magnitudinem futurorum, et Dei clementiam, et beneficia retexebat indulta.* Postea declarans effectus secutos: *Quis non,* ait, *tristitiam apud Antonium mutavit in gaudium? quis non iram vertit in pacem? quis orbitatis luctum non ad ejus temperavit adspectum? quis non mœrore paupertatis, quo premebatur, abjecto, statim et divitum despexit opulentias, et in sua lætatus est paupertate? quis post lassitudinem monachus, non ejus est juvatus hortatu? quis adolescentis ætatis accensus ardoribus non ex ejus admonitu pudicitiæ amator fuit? quis vexatus à diabolo sine medela rediit? quis inimici cogitationibus distractus, cæca tempestate sopita sereno non regressus est animo?*

Nec S. Martinus Antonio fuit inferior. De eo, præter alia, scripsit in genere Sulpitius l. de Vita S. Martini c. 26. *Jam vero in verbis et in confabulatione ejus, quanta gravitas, quanta dignitas erat? quàm alacer, quàm efficax, et quàm in exsolvendis Scripturarum quæstionibus promptus ac facilis? et quia multos ad hanc partem incredulos scio; quippe quos viderim, me ipso etiam inferente, non credere; Jesum testor, spemque communem, me ex nullius nunquam ore tantum scientiæ, tantum ingenii, tam pueri et tam boni sermonis audisse. Quamquam in Martini virtutibus, quantula est ista laudatio? nisi quod mirum est homini illiterato ne hanc quidem gratiam defuisse.* Hæc Sulpitius.

Eminebat hoc idem donum in S. Joanne Chrysostomo, summo concionatore, qui animos etiam privato sermone permovebat. Audi in ejus Vita Georgium Alexandrinum: *Subinde,* inquit, *commeminit vitæ sanctorum Patrum et Anachoretarum, eorumque conversationis et virtutis; ita ut ejusmodi sermonibus compungerentur non pauci, atque ex eorum oculis elicerentur uberrime ac defluerent lacrymæ, et ingenti desiderio caperentur solitariam exercendi vitam.*

Non defuit eadem gratia S. Fulgentio, de quo discipulus ejus Vitæ scriptor c. 9. 17. 21. hæc prodidit: *Et revera sacerdotis officium laudabiliter etiam tunc implebat, non tantum aliquos reconciliando, sed omnes quos attingere poterat, ad reconciliationem salutaribus monitis invitando: cujus sermo dulcis et rectus, quia dura quoque corda molliebat.* Et postea: *Cum verbo loqui quippiam, cogente interdum ratione, voluisset, in ore ejus omni turba pendebat, ex locutione familiari considerans qualis esset spiritualis magistri futura doctrina.* Paulo post: *Tanta fuit B. Fulgentio facundi sermonis suavitas, tanta in vultu ejus micabat hilaritas, ut certatim fideles universos sancta charitas traheret, vel interrogare doctissimum virum, vel audire, quoties ad interrogata responderet.* Hæc ille. Unde colligas integrum fuisse B. Fulgentio conversandi talentum, quando cum gratia privati sermonis, alacritatem vultus, doctrinarum copiam, morum suavitatem, atque vim trahendi conjungebat.

Posterioribus seculis habuimus B. Platonem Abbatem eodem dono locupletatum; de quo B. Theodorus Studita orat. fun. in B. Platonem hæc habet: *Quamdiu cum iis qui in urbe Bysantio erant versatus fuit, domos totas in aliam vitæ formam mutavit, et ad virtutis statum converit. Quidnam est hoc, quod dico? suæ, inquam, linguæ admonitionibus, jurandi consuetudinem ab ejus loci hominibus abstulit, nimios ornandi corporis cultus modesta sua doctrina repressit: sæpius de morum probitate disserens, ut charitatem exercerent in pauperes, hominibus persuasit. Quare factum est ut abunde pecuniæ conferrentur, et in ea loca, in quibus pietas exercebatur, publice distribuerentur: eosdem ad lectionem composite exercendam instituit, atque ad quodvis aliud bonum induxit.* Eamdem gratiam et efficaciam movendi, et accendendi animos ad pietatem habuit noster fundator S. P. Ignatius, ut patet ex ejus gestis, et ex Vita quam scripsit noster Ribadeneira.

Denique notat Origenes hom. 9. pontificem in ora et fine vestis habere hæc tintinnabula, ut de extremis temporibus et fine mundi nunquam sileat, sed inde semper sonet, inde loquatur, inde disputet, secundum eum qui dixit: *Memorare novissima tua, et in æternum non peccabis.* Illud sane efficiunt præstantissimi et efficacissimi concionatores, ut nullam habeant concionem, in qua novissimi alicujus commminatione, vel terrore, auditores non percellant.

Hinc et Gregorius Nyssenus videtur per hæc tintinnabula accipere novissimam tubam Archangeli, quæ canet: *Surgite, mortui, venite ad judicium.* Ideoque, inquit, per hæc sua tintinnabula monetur sacerdotes, ut corpus habeat leve et aereum ex cibi potusque tenuitate, ut exiliat ad novissimam turbam, feraturque sublimis per aera obviam Christo venturo ad judicium. Videant ergo sacerdotes ne ipsorum corpora unquam graventur crapula et ebrietate.

36. Facies et laminam de auro purissimo, in qua sculpes opere cælatoris Sanctum Domino.] Lamina hæc erat affixa tiaræ in fronte pontificis, ut sequitur. Pro *Domino*, hebr. est nomen tetragrammaton. Fuit ergo illud nomen laminæ inscriptum, ut docet S. Augustinus, Hier. Beda et patet ex Hebræo: *Sculpes*, inquit, ליהיה קדש *codes laihena* (ita ut dicam), id est, *sculpes sanctitas Jeheva.* q. d. Insculpes laminæ hoc emblema: Deus sanctissimus est, et ipsa sanctitas Deo propria et essentialis est, ut scias sanctis eum sacrificiis et actibus à te coli oportere. Rursum, ut nomen Dei pontificis pulchritudinem

coronet et protegat, inquit S. Hieron. Tertio, ut pontifex sit typus Christi, cujus nomen in fronte gerit, ideoque instar Christi portet omnes omnino iniquitates, etiam in ipsa oblatione commissas, easque expiet invocato nomine Dei, unde sequitur: *Portabitque iniquitates eorum*, etc.

Nota. Præcipuum Dei attributum est sanctitas: *Sanctitas* enim, ut ait S. Dionys. *est ab omni inquinatione libera, incontaminatissima et perfectissima puritas;* unde et Spiritus S. à sanctitate nomen accepit: quia sanctitas omnia superat, non quidem in Deo, in quo attributa omnia sunt æqualia, imo unum et idem, sed in nobis. Summum enim bonum et perfectio hominis et angeli est sanctitas. Hinc Seraphini Isaiæ 6. ter sanctum Deum inclamant, dicentes: *Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Deus exercituum.* Sic et sancta illa quatuor animalia Apocal. 4. *Requiem non habebant die ac nocte, dicentia: Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus, Deus omnipotens.* Sic et Deipara canit: *Quia fecit mihi magna qui potens est, et sanctum nomen ejus.* Sic Trisagion puero in sublime rapto traditum fuit sub Theodosio Juniore Imp. anno Christi 446. Cum enim Constantinopolis ingenti terræ motu quateretur, Imperator, Patriarcha, et populus urbe egressi in campo degebant, supplicesque Deum orabant: et ecce puer quidam è plebe in sublime raptus ab angelis didicit hunc hymnum: *Sanctus Deus, sanctus fortis, sanctus immortalis, miserere nobis;* cumque ad suos depositus rediisset, atque id quod didicerat retulisset, totus populus eumdem hymnum cecinit, atque ita terræ motus cessavit, puerque statim vita defunctus est. Ita habent Græcorum menologia 24. Septembris, Damascen. lib. 3. de Fide cap. 10. Nicephor. Baronius et alii.

38. Portabitque Aaron iniquitates eorum quæ obtulerunt et sanctificaverunt filii Israel.] q. d. Ideo pontifex in fronte nomen Dei sanctum, in lamina sculptum præferat et portet, ut quasi in humeros suos tollat et auferat per nomen, virtutem et auctoritatem sanctitatis divinæ, quam hoc ornatu tacite invocat, iniquitates earum rerum, id est in iis rebus admissas, quas offerent, et offerendo sanctificabunt filii Israel. Patet hic sensus ex Hebræo.

Vide hic quam sacerdotes et viri pii humiles esse debeant, verecundi et pudibundi coram Deo, quod in ipsis etiam precibus et sacrificiis distractiones, curiositates, aliasque indecentias et culpas admittant, quas inibi confiteri et agnoscere, veniamque pro iis petere debent invocato nomine Domini.

Erit autem lamina semper in fronte ejus, ut placatus sit eis (ita legendum est cum Hebr. Septuag. Chald. et Rom. non *ei*, uti legunt Plantiniana.) Dominus,] q. d. Sacerdos præferens in lamina τὸ *Sanctum Domino*, hac quasi protestatione laudis et sanctitatis Dei; hocque actu latriæ et obedientiæ, vel maxime exorabit Deum, ut populo reconcilietur, et hoc modo portabit et auferet peccata populi.

39. Stringesque tunicam bysso.] Est hæc quarta vestis sacerdotis, scilicet tunica linea et stricta: hoc enim significat τὸ *stringes;* unde et Septuag. vertunt κοσυμβους; κοσυμβοι autem sunt vincula, ait Suidas, et succingula, ait Hesychius. Perperam ergo R. Abraham, R. Salomon, R. Sabadias, Vatablus, aliique recentiores Hebræum שבצת *scibbatsta*, id est, *stringes*, vertunt *oculabis*, id est ocellis, sive oculorum figuris tanquam scutulatam vestem ornabis. Sed oculos hos non viderunt oculatissimi. Interpretes Septuag. Chald. S. Hier. Philo et Josephus, qui tamen, utpote sacerdos, sæpe hac tunica induebatur: hi enim omnes constanter τὸ *scibbatsta*, vertunt *stringes* vel *cinges*, itaque alibi hoc vertunt ipsi quoque Judæi; solo hoc loco novitate abrepti, cæcam hanc occulorum significationem ei affingunt. Denique, tunicam hanc lineam zona accinctam fuisse patet Levitici 8. 7. Unde liquet pontificem duplicem habuisse zonam, unam qua tunicam hanc lineam, alteram qua hyacinthinam cingeret, ut patet Levit. 8. 7.

Jubet ergo hic Deus tunicam hanc lineam stringi bysso, id est zona byssina, quam Josephus ait latam fuisse quatuor digitos, et intus inanem fuisse, ita contextam ut serpentis exuvium videri posset; floribus quoque puniceis, purpureis, hyacinthinis et byssinis picturatam fuisse; denique stamen ejus fuisse ex sola bysso.

Tunicam.] Tunica hæc jam dicta interior erat, quæ hebr. כתנת *ketonet* dicitur; unde et à Septuag. græce vocatur χιτων, quasi dicas linea: nam docet Josephus et S. Hieron, *chiton*, sive *ketonet* hebr. linum significat, licet in Bibliis ea significatio non reperiatur.

Hanc tunicam Josephus ita describit: *Super femoralia*, inquit, *induit sacerdos lineam interulam, byssinam, ex duplicata tela confectam, ea est tunica talaris* (ποδηρης, de qua paulo post) *corpori astricta, habens manicas circa brachia, et ipsas strictas, quæ accingitur circa pectus paulo axillis inferius, zona lata quatuor digitos, tunica hæc nusquam sinuatur* (id est, nullas habet rugas; erat enim corpori astrictissima) *habetque circa collum amplam aperturam, cujus oræ uncinis à pectore et tergo committuntur.*

Unde patet tunicam hanc lineam fuisse eam, quam proxime super femoralia induebat sacerdos.

Secundo, eam factam fuisse ex lino præstantissimo, quod Scriptura byssum vocat, de quo c. 25. v. 4.

Tertio, eam nullas habuisse rugas, nullos sinus, rursum suam habuisse zonam qua cingeretur.

Quarto, arctissime eam strinxisse corpus, idque ad hoc, ait S. Hier. ut sacerdotes essent expediti ad ministeria sua. Nam minores sacerdotes, qui quotidie et ubique in tabernaculo ministrabant, hac sola tunica utebantur.

Hinc quinto, eam ad crura tantum pertigisse tradit S. Hieron. fuisseque instar camisiæ qua milites utuntur, ut sint expediti ad cursum, ad pugnam, omneque opus. Unde mirum est eamdem à S. Hieronymo et Josepho vocari poderem; sed videntur ipsi per poderem intelligere vestem non talarem, sed usque ad pedes, id est ad crura, demissam.

Tropolog. Beda: Tunica, ait, linea vel byssina corpori proxima castitatem sacerdoti adeo necessariam significat; ideo totum pectus, ventrem et femora stringit. Zona cæteras virtutes castitatem incitantes, et ne superba sit comprimentes, prudentiam insuper significat et fortitudinem; armata enim debet esse castitas gladio pudicitiæ, inquit S. Hieron. ad Principiam. Ita D. Thom. 1. 2. q. 102. art. 5. ad 9.

Hinc etiam apud Gentiles, præsertim Ægyp-

tios, tunica byssina, vel linea, erat religionis symbolum; eratque vestis sacerdotum; unde Apuleius in Apologia de lineo textu: *Sacerdotalis*, inquit, *est vestitus et amictus.* Et Herodotus lib. 2. nu. 46. *Sacerdotes Ægyptii vestem tantum lineam gerunt, nec aliam eis induere fas est.* Linum enim apte significat sanctimoniam sacerdotum; nam primo, est mundissimum, tum quia multo melius detergit sordes, quam lana, tum quia lavari sæpe potest. Secundo, quia lanea et serica tingi et fucari possunt: at linum simplicitatis amans, tincturam omnem et fucum respuit: est ergo symbolum animi simplicis et candidi, qui omnem fictionem respuit; qualis debet esse in sacerdote. Tertio, linum licet tenue, nervosum tamen est et robustum, adeo ut apros, in ejus retia se induentes, concidat, tale debet esse robur et nervi sacerdotis. Quarto: *Linum*, ait Plinius, *semper injuria fit melius*; sic vera sanctitas sacerdotum adversis augetur. Injuriæ quas linum tolerat, donec ad optatum candorem et splendorem perveniat, plurimæ sunt, scilicet *evelli, siccari, macerari fluvio, iterum siccari, tundi malleo stupario, decorticari, scindi spatha lignea, pecti ferreis hamis, neri, in filo poliri, illidi crebro in silice ex aqua, texi, et tundi clavis.* Hinc linum est optimum patientiæ, et consequenter sanctitatis (quæ illustris in sacerdote esse debet) symbolum. Has ob causas Apostoli lineam albam in sacris Aaronis imitatione retinuerunt.

Porro sicut linea tunica totum corpus ambiebat; ita patientia sacerdotis et cujusvis fidelis, qui spiritalis est sacerdos, totam hominis vitam, omnesque actus et difficultates complecti et superare debet. Hoc enim est opus Philosophi Christiani, quem ad vivum depingit Nazianzen. orat. 28. ubi ait fidelem quemque ex ignobili genere puta ex luto, esse prognatum; nobilitatem vero ejus consistere in virtute, et præsertim in quieta et constanti ubique patientia. Unde ait: *Morbo laborat? pugnabit; quod si victus fuerit, vincet: hoc scilicet assecutus, ut jam non amplius pugnet. Pauper est? pro divitiis Deum habebit; divites irridebit, ut qui, licet facultates suas quotidie augeant; semper tamen pauperes sint, quia pluribus indigent, bibuntque ut majori siti inflammentur. Fame vexatur? cum avibus aletur, quibus victus sationis et arationis expers est. Siti angitur? fontes ei et flumina potum suppeditabunt, et quidem potum non inebriantem, nec dimensum. Algebit? idem quoque Paulo accidit; est quoddam cavernæ indumentum. Maledictis lacerabitur? vincet maledicta non regerendo. Persecutionem patietur? sustinebit. Blasphemabitur? obsecrabit. Calumniis premetur? orabit. Percutietur in dexteram maxillam? præbebit et alteram, tertiam etiam (si haberet) objecturus, quo magis lenitatem percussorem erudiat, opere docens quæ sermone non potest. Probris impetetur? et Christus quoque afflictionis societate cruciabitur, quamvis etiam Samaritanus vocetur, quamvis hoc ei objiciatur, quod dæmonis intemperiis agitetur, cum Deo omnia suscipiet. Multa adhuc, quamvis multa pertulerit, restabunt, acetum, fel, corona spinea, sceptrum arundineum, chlamys coccinea, crux, clavi, latrones simul cruci affixi, prætereuntium contumeliæ. Superiora enim Deum habere oportet, eo nomine in contemptum venientem, quod plures cruciatus ferat. Omnia prius cedent, quàm ut manus det philosophus Christianus.*

Et tiaram byssinam facies.] Tiara est ea quæ cidaris et mitra dicitur; hanc ita ex Josepho describit S. Hieron. *Quartum*, inquit, *vestimenti genus est pileolum rotundum, quale pictum in Ulysse conspicimus, quasi sphæra media sit divisa, et pars una ponatur in capite; hoc Græci et nostri tiaram, nonnulli galerum vocant, Hebræi mitsnephet nominant; non habet acumen in summo, nec totum usque ad comam caput tegit, sed tertiam partem à fronte inopertam relinquit, atque ita in occipitio vitta constrictum est, ut non facile labatur ex capite; est autem byssinum, et sic fabre opertum linteolo, ut nulla acus vestigia extrinsecus appareant.*

Addit Beda tiaras has sive galeros habuisse coronulas, idque patet ex Exodi 39. 27; eæ autem coronulæ in tiara pontificis erant aureæ, in tiara vero aliorum sacerdotum erant byssinæ, et quasi orbes quidam byssini, sive quasi vitta linea sæpe in orbem replicata, uti insinuat Josephus. Rursum tiara pontificis habebat laminam auream annexam, cui insculptum erat nomen tetragrammatum, quam non habebant tiaræ aliorum sacerdotum.

Tiara ergo pontificis differebat à tiaris aliorum sacerdotum, unde et in Hebræo nomine discriminatur: tiara enim pontificis vocatur מצנפת *mitsnephet*, ab involutione; tiaræ vero aliorum sacerdotum vocantur מגבעות *migbaot*, ab altitudine.

Audi Josephum tiaram pontificis describentem, et ab aliorum sacerdotum tiaris discriminantem: *Pileolo*, inquit, *quali et cæteri sacerdotes utebantur, super quem alius extabat ex hyacintho variatus, hunc aurea corona triplici ordine circumdabat, in qua spectantur calyculi* (folliculi florum) *aurei, quales videmus in herba quæ hyosciamus* (jam corrupte jusquiamus) *dicitur.*

Vilalpando in cap. 44. Ezech. putat tiaram sive cidarim pontificis non fuisse pileum, sed fasciam seu vittam, qua sacerdotes et reges olim coronabantur; olim enim Imperatorum diadema non erat aliud, quàm fascia byssina cingens et stringens caput, et à tergo in dorsum dependens: uti videre est in imaginibus veterum Impp. Rom. nam pileus ipse sacerdotalis, ait Vilalpando, dicebatur *migba*, quasi colliculus, galea, galerus; quia formatus erat in modum collis vel galeæ: huic vero pileo circumvolvebatur fascia byssina propria pontificis, quæ *mitsnephet*, id est involucrum, et פאר *pear*, id est ornatus dicebatur.

Verum hæc non consentiunt cum verbis Josephi jam citatis: ille enim in tiara pontificis, præter pileum communem aliis sacerdotibus, agnoscit alium pileum confutilem ex hyacintho, qui erat proprius pontificis. Josephus autem hæc optime scivit, utpote qui quotidie pontifices cum suis tiaris spectabat.

Crediderim tamen tiaram pontificis habuisse diadema, sive fasciam byssinam circumvolutam et dependentem; uti habent infulæ nostrorum pontificum: inde enim videtur vocari hebr. *mitsnephet*, id est involucrum. Unde Pagninus: *mitsnephet*, inquit, erat instar turbanti sive pilei Turcici, qui longa fascia involvitur; nisi dicas tiaram pontificis vocari *mitsnephet*, eo quod in ea pileus unus communis, alteri pileo pontificio quasi esset involutus, uti innuit Josephus.

Tropolog. tiara monebatur pontifex omnes

sensus consecrare Deo, illique per vittam, id est per continentiam, suique abnegationem devinctos astringere. Lamina Dei nomine inscripta significabat Dei cognitionem et professionem fidei crucisque Christi; vide Bedam et Orig. hom. 6. in Levit.

Rursum tiara roborans et coronans pontificem, significabat sapientiam et prudentiam (hujus enim symbolum est tiara) eumdem roborare et decorare. Vera enim prudentia maximam affert fortitudinem et gloriam. Unde Agesilaus in pugna ad Mantineam hortatus est Lacedæmonios, ut omissis reliquis in solum pugnarent Epaminondam: *Solos*, inquiens, *prudentes esse fortes*, et illo necato facilem fore de reliquis victoriam, utpote fatuis et nullius pretii hominibus, idque consilium exitus probavit: Epaminonda enim læso, instare cœperunt Lacedæmonii, cedere Thebani; ac moriens Epaminondas (quasi moriente Thebanorum prudentia, æque ac fortitudine et gloria), suasit Thebanis, ut pacem cum hostibus facerent. Ita Plutarchus in Lacon.

Tertio, tiara monebat pontificem puræ intentionis, ut omnes actiones suas in Deum dirigeret: sic enim fiunt ipsæ utiles, sanctæ, divinæ, meritoriæ, quæ alias sæpe inutiles sunt et vanæ (quod utinam scirent et adverterent omnes Christiani!) *Vani*, inquit Sapiens cap. 13. 1. *sunt omnes homines* (pariter et actiones) *in quibus non subest scientia Dei*, puta Dei cognitio, intentio, amor et cultus. Unde S. Gregorius l. 28. Moral. c. 6. *Per bonæ*, inquit, *intentionis radium merita illustrantur actionis.* Et Richard. Victor. l. 1. de Statu inter hom. c. 7. *Quod*, inquit, *est corpus sine vita, hoc opus sine intentione bona.* Et S. August. in psal. 31. *Non valde*, ait, *attendas quid homo faciat, sed quid aspiciat cum facit.* Et S. Bernard. serm. 13. in Cant. *Fidelis*, ait, *Dei servus es, si de multa gloria Domini tui transeunte per te, nihil tuis manibus adhærere contingat;* sed ei eam reddas à quo manavit, et cujus est omne bonum.

Triplex corona significabat pontificem esse eminentiorem omnibus regibus, ait Philo; tria enim universitatem significant: nam tria sunt omnia (scilicet prima omnia) ut ait Aristoteles l. 1. de Cœlo c. 1.

Rursum, fuit hæc typus triplicis coronæ Christianorum et Rom. Pontificum, quali usus est S. Petrus et cæteri deinceps post eum. Petri enim effigies triplici corona in ipsis capillis insignita, antiquissima servatur Romæ in ejus templo, estque illa quam Silvester Pontifex Constantino Imper. ostendit.

Et balteum,] puta zonam extimam, quæ rationale, et consequenter omnes alias vestes cingat.

Alleg. Christus Pontifex induit tunicam hyacinthinam cum ephod et rationali, in quo depictæ sunt omnes Tribus Israel, id est omnes gentes Christianæ; tunicam, inquam, carnis nostræ assumpsit, atque eam, et in ea omnes Christianos arctissime et inseparabiliter sibi astrinxit, idque renibus et lumbis suis (hi enim cinguntur zona) ubi sedes est amoris et concupiscentiæ, id est, ardentissimo amori et affectui suo. Sic Jeremias c. 13. v. 1. populum Israel vocat *lumbare*, id est cingulum, Dei; eo quod Deo per fidem et religionem intime copulatus adhæreret quasi cingulum.

Hinc Apoc. 1. 13. vidit S. Joannes Christum vestitum podere, et præcinctum zona aurea, quæ charitatem Christi repræsentat, quam paucis nervose describit S. August. serm. 18. in Matth. *Dixit*, inquit, *Christus homini ægro: Bibe calicem tentationum et tribulationum, ut saneris et vivas. Et ne responderit ei languidus: Non possum, non fero, non bibo; prior bibit medicus sanus, ut bibere non dubitaret ægrotus. Quid enim amarum est in tali poculo quod ille non biberit? Si contumelia, prior audivit, cum dæmones expelleret: Dæmonium habet, et quod in Beelzebub ejicit dæmonia. Unde ut et ipse consolaretur ægros, ait: Si patrem familias Beelzebub vocaverunt, quanto magis domesticos ejus? Si dolores amari sunt, ligatus, flagellatus, crucifixus est. Si mors amara est, etiam mortuus est. Si genus mortis exhorrescit infirmitas, nihil illo tempore fuit ignominiosius, quàm mors crucis.*

Tropol. S. Greg. l. 34. Moral. 8. *Zona aurea*, inquit, *cingi est cunctos mutabilium cogitationum motus per solius amoris vincula restringere.* Jam duplex zona pontificis, puta una qua cingebat tunicam lineam, alia qua cingebat hyacinthinam, significabat duplicem charitatem, duplicemque virtutum congeriem, scilicet internam pro conscientia, et externam pro aliorum auxilio et ædificatione. Ita Orig. hom. 6. in Levit. Moralia plura de zona congessi, Ephes. 6. 14. et Jerem. 13. 1.

Opere plumari,] opere polymito variorum colorum et liciorum, videlicet eorum quibus ephod erat contextum, uti Exodi 38. v. 28. explicatur. Addit Josephus huic balteo fuisse additas aureas fistulas, ambientes utramque ejus oram. Unde et hoc c. et seq. v. 5. balteus hebr. vocatur *ingeniosa textura.*

40. Porro filiis Aaron tunicas lineas parabis.] Hic numerantur vestes minorum sacerdotum. Ipse enim non omnes illas habebant quas summus Pontifex, sed aliquas tantum. Minores ergo sacerdotes 4 tantum habebant vestes, scilicet primo, feminalia; secundo, tunicam lineam; tertio, zonam; quarto, tiaram: carebant ergo tunica hyacinthina, ephod rationali, et lamina aurea cum nomine tetragrammato, quæ habebat pontifex, uti dixi initio capitis.

Nota. Sacerdotes has vestes induebant, cum ingrediebantur tabernaculum sacrificaturi, vel alio munere sacerdotali functuri; non autem cum tabernaculum adibant, ut illud deponerent, ob castrorum metationem; tum enim tam pontifex, quàm alii sacerdotes illud intrabant suis vestibus vulgaribus induti. Rursum, cum pontifex aliquod munus sacerdotale obibat, octo jam dictis vestibus, alii vero quatuor tantum vestiebantur. Excipe festum expiationis: tum enim pontifex ingrediens Sancta sanctorum, ut omnia expiaret, induebatur ut communis sacerdos quatuor ejus vestibus: erat enim ille dies afflictionis, uti apud nos fit in die parasceves, Levit. 16. v. 4. Ex dictis liquet sacerdotes in templo non nudo capite, sed tiara tecto orasse et sacrificasse; idque ornatus et majestatis causa. Idem fecerunt Romani Gentiles, teste Plutarcho in Quæst. Rom. ex institutione et imitatione Æneæ. Unde Virgil.

Et capita ante aras Phrygio velatus amictu.

Nota secundo. Munia communia pontifici et aliis sacerdotibus erant tria: Primum, ponere

novos panes propositionis, et tollere veteres, quolibet die sabbati, Levit. 24. 8. Secundum, aptare lucernas candelabri quotidie mane et vespere, Exod. 27. Sed, ut dixi, vestibus differebant; pontifex enim suis octo, alii vero sacerdotes suis quatuor tantum vestibus induebantur. Proprium vero erat pontificis, semel in anno in die expiationis ingredi in Sancta sanctorum; alia vero sacerdotum communia munia; ordinarie aliis inferioribus relinquebat; sed tamen, ut ait Josephus l. 6. Belli c. 6. ascendebat ipse in templum sabbato, calendis, vel si quando patria festivitas atque annua ab omni populo ageretur.

42. Facies et feminalia linea,] ex lino non quovis, sed byssino, eoque retorto, et duplicato firmitatis causa, ita diserte Josephus. Feminalia hæc femora tegebant : causam adfert S. Hieron. scilicet reverentiam et decentiam sacerdotalem; ne, si sacerdotem labi in labore mactandi et offerendi victimas contigisset, passa tunica linea, nuditas ejus videretur. Simili de causa jussit Deus, ne sacerdos per gradus ad altare ascenderet, Exodi 20. 26.

Tropologice feminalia, ait Beda et alii passim, significant castitatem unice in sacerdote requisitam. Unde et hebr. vocantur מכנסים *michnesaim;* à radice כנס *canas*, id est collegit, quasi dicas, constrictoria duorum lumborum et femorum. Ita Josephus : hinc fiunt è lino varie carminato et præparato; quia castitas gignitur et conversatur per jugem carnis et sensuum mortificationem. Rursum fiunt ex lino byssino retorto; quia castitas mollis et delicata est: unde magis quàm aliæ virtutes muniri et conduplicari debet, ut sit firma. Feminalibus ergo lineis, à renibus usque ad femora tecti erant sacerdotes, ut significaretur, debere sacerdotes novi testamenti, aut virgines esse, aut contracta cum uxoribus fœdera dissolvisse, inquit Beda.

A renibus usque ad femora,] inclusive. Feminalia enim, uti docet S. Hieron. à lumbis pertingebant usque ad genua, et à contegendo femur sive femen, vocabantur feminalia, vel femoralia. Nulla hic caligarum vel tibialium fit mentio; unde videtur quod sacerdotes iis caruerint, nudisque pedibus ministraverint tabernaculo, de quo c. 39. 19. *Ne iniquitatis* (inobedientiæ contra hoc meum præceptum) *rei moriantur.*

43. Legitimum sempiternum erit Aaron, et semini ejus.] q. d. Volo ut hoc statutum de vestibus sacris servet Aaron, et posteri ejus in perpetuum : quamdiu scilicet durabit sacerdotium Aaronicum, et lex hæc vetus typica.

Alleg. lex veteris sacerdotii fuit sempiterna, quia significavit res sacerdotii Christi, quæ in æternum durabunt. Sic ergo lex illa fuit sempiterna, non in se, sed in veritate Christi, quam adumbravit. Ita S. August. q. 124.

Moraliter, hic omnis ornatus exterior sacerdotum significat qualis debeat interior esse ejus ornatus, quamque præ populo eminere et effulgere eum oporteat. Idipsum docet S. Ambros. ep. 6. ad Irenæum, ubi juxta illud Pythagoræ mandatum, quo discipulos suos communem atque usitatam populo prohibuit ingredi viam : *Vides*, inquit, *nihil in sacerdotibus plebeium requiri, nihil populare, nihil commune cum multitudine? sobriam à turbis gravitatem, seriam vitam, singulare pondus dignitatis sibi vindicat dignitas sacerdotalis. Quomodo enim potest observari à populo, qui nihil habet secretum à populo, dispar à multitudine? Quid enim in te miretur, si sua in te recognoscat? si nihil in te aspiciat, quod ultra se inveniat? si quæ in se erubescit, in te, quem reverendum arbitratur, offendat? Supergrediamur igitur plebeias opiniones, et strata quædam gregalis conversationis, et quæramus nobis viam inaccessam sermonibus insolentium.* Et infra : *Sit nostra via angustior, virtus exuberantior, trames pressior, fides sublimior, callis arctior, vigor mentis exundans, semitæ rectæ sit egressus ad superiora.*

S. Chrysost. l. 2. de Sacerd. *Prodeant*, inquit (ad functionem pastoralem, ad Episcopatum) *qui longe omnibus præstant, quique virtute animi tantum reliquos excellunt, quantum corporis magnitudine Saul Hebræorum gentes excelluit; seu potius multo etiam magis.* Auctor imperfecti homil. 43. *Audiant*, inquit, *te homines parva mandantem, et grandia videant facientem.*

S. Gregor. 1. p. Pastor. cap. 3. *Sit pastor*, inquit, *operatione præcipuus, ut vitæ viam subditis vivendo denuntiet; et grex, qui pastoris vocem moresque sequitur, per exempla melius, quam per verba gradiatur. Illa vox libentius auditorum corda penetrat, quam dicentis vita commendat; et optima ovium pascua sunt exempla pastoris.*

Talis fuit S. Malachias Archiep. Hiberniæ, qui S. Bernardo teste dicere solebat suis: *Non recuso mori, ut vos vitæ meæ teneatis exemplum.* Erat enim ipse, inquit Bern. *regula Fratrum, legebant in vita ejus quomodo conversarentur. Sibi pauper, sed dives erat pauperibus; pater erat orphanorum, maritus viduarum, pius ad compatiendum, ad corripiendum liber*, etc.

CAPUT VIGESIMUM NONUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

JUBET DEUS UT MOSES AARONEM ET FILIOS EJUS CONSECRET SACERDOTES HOC RITU : PRIMO, LAVET EOS ; SECUNDO, INDUAT EOS VESTIBUS SACERDOTALIBUS ; TERTIO, OFFERAT VITULUM PRO PECCATO ET DUOS ARIETES, UNUM IN HOLOCAUSTUM, ALTERUM IN HOSTIAM PACIFICAM CUM PANIBUS AZYMIS ; QUARTO, UT PER DIES SEPTEM QUOTIDIE UNGAT, TAM IPSOS, QUAM ALTARE, V. 35. QUÆ OMNIA MYSTICE RECTE EXPONAS, ET ADAPTES CONSECRATIONIBUS ET PRIMITIIS SACERDOTUM NOVI TESTAMENTI. DENIQUE V. 38. PRÆSCRIBIT SACRIFICIUM AGNI TAM MANE QUAM VESPERE QUOTIDIE IMMOLANDI.

1. SED et hoc facies, ut mihi in sacerdotio consecrentur : Tolle vitulum de armento, et arietes duos immaculatos, 2. panesque azymos, et crustulam absque fermento, quæ conspersa sit oleo, lagana quoque azyma oleo lita : de simila triticea cuncta facies. 3. Et posita in canistro offeres ; vitulum autem et duos arietes. 4. Et Aaron ac filios ejus applicabis ad ostium tabernaculi testimonii. Cumque laveris patrem cum filiis suis aqua, 5. indues Aaron vestimentis suis, id est linea et tunica, et superhumerali, et rationali, quod constringes balteo. 6. Et pones tiaram in capite ejus, et laminam sanctam super tiaram, 7. et oleum unctionis fundes super caput ejus ; atque hoc ritu consecrabitur. 8. Filios quoque illius applicabis, et indues tunicis lineis, cingesque balteo, 9. Aaron scilicet et liberos ejus, et impones eis mitras, eruntque sacerdotes mihi religione perpetua. Postquam initiaveris manus eorum, 10. applicabis et vitulum coram tabernaculo testimonii. Imponentque Aaron et filii ejus manus super caput illius, 11. et mactabis eum in conspectu Domini, juxta ostium tabernaculi testimonii. 12. Sumptumque de sanguine vituli, pones super cornua altaris digito tuo, reliquum autem sanguinem fundes juxta basim ejus. 13. Sumes et adipem totum qui operit intestina, et reticulum jecoris, ac duos renes, et adipem qui super eos est, et offeres incensum super altare ; 14. carnes vero vituli, et corium, et fimum combures foris, extra castra, eo quod pro peccato sit. 15. Unum quoque arietem sumes super cujus caput ponent Aaron et filii ejus manus. 16. Quem cum mactaveris, tolles de sanguine ejus, et fundes circa altare. 17. Ipsum autem arietem secabis in frusta, lotaque intestina ejus ac pedes pones super concisas carnes, et super caput illius. 18. Et offeres totum arietem in incensum super altare : oblatio est Domino, odor suavissimus victimæ Domini. 19. Tolles quoque arietem alterum, super cujus caput Aaron et filii ejus ponent manus. 20. Quem cum immolaveris, sumes de sanguine ejus, et pones super extremum auriculæ dextræ Aaron et filiorum ejus, et super pollices manus eorum ac pedis dextri, fundesque sanguinem super altare per circuitum. 21. Cumque tuleris de sanguine qui est super altare, et de oleo unctionis, asperges Aaron et vestes ejus, et filios et vestimenta eorum. Consecratisque ipsis et vestibus, 22. tolles adipem de ariete, et caudam, et arvinam, quæ operit vitalia, ac reticulum jecoris, et duos renes, atque adipem, qui super eos est, armumque dextrum, eo quod sit aries consecrationis : 23. tortamque panis unius, crustulam conspersam oleo, laganum de canistro azymorum, quod positum est in conspectu Domini : 24. ponesque omnia super manus Aaron et filiorum ejus, et sanctificabis eos elevans coram Domino. 25. Suscipiesque universa de manibus eorum ; et incendes super altare in holocaustum, odorem suavissimum in conspectu Domini, quia oblatio ejus est. 26. Sumes quoque pectusculum de ariete, quo initiatus est Aaron, sanctificabisque illud elevatum coram Domino, et cedet in partem tuam. 27. Sanctificabisque et pectusculum consecratum, et armum quem de ariete separasti, 28. quo initiatus est Aaron et filii ejus, cedentque in partem Aaron et filiorum ejus jure perpetuo à filiis Israel : quia primitiva sunt et initia de victimis eorum pacificis quæ offerunt Domino. 29. Vestem autem sanctam, qua utetur Aaron, habebunt filii ejus post eum, ut ungantur in ea, et consecrentur manus eorum. 30. Septem diebus utetur illa qui pontifex pro eo fuerit constitutus de filiis ejus, et ingredietur tabernaculum tes-

timonii ut ministret in Sanctuario. 31. Arietem autem consecrationis tolles, et coques carnes ejus in loco sancto, 32. quibus vescetur Aaron et filii ejus. Panes quoque, qui sunt in canistro, in vestibulo tabernaculi testimonii comedent, 33. ut sit placabile sacrificium, et sanctificentur offerentium manus. Alienigena non vescetur ex eis, quia sancti sunt. 34. Quod si remanserit de carnibus consecratis, sive de panibus usque mane, combures reliquias igni: non comedentur, quia sanctificata sunt. 35. Omnia, quæ præcepit tibi, facies super Aaron et filiis ejus. Septem diebus consecrabis manus eorum, 36. et vitulum pro peccato offeres per singulos dies ad expiandum. Mundabisque altare, cum immolaveris expiationis hostiam, et unges illud in sanctificationem. 37. Septem diebus expiabis altare, et sanctificabis, et erit Sanctum sanctorum. Omnis, qui tetigerit illud, sanctificabitur. 38. Hoc est quod facies in altari: Agnos anniculos duos per singulos dies jugiter, 39. unum agnum mane, et alterum vespere, 40. decimam partem similæ conspersæ oleo tuso, quod habeat mensuram quartam pertem hin, et vinum ad libandum ejusdem mensuræ in agno uno. 41. Alterum vero agnum offeres ad vesperam juxta ritum matutinæ oblationis, et juxta ea quæ diximus, in odorem suavitatis. 42. Sacrificium est Domino, oblatione perpetua in generationes vestras, ad ostium tabernaculi testimonii coram Domino, ubi constituam ut loquar ad te. 43. Ibique præcipiam filiis Israel, et sanctificabitur altare in gloria mea. 44. Sanctificabo et tabernaculum testimonii cum altari, et Aaron cum filiis suis, ut sacerdotio fungantur mihi. 45. Et habitabo in medio filiorum Israel, eroque eis Deus, 46. et scient quia ego Dominus Deus eorum, qui eduxi eos de terra Ægypti, ut manerem inter illos, ego Dominus Deus ipsorum.

2. Crustulam,] tortam, collyridam, vel placentam; hoc enim est Hebr. חלות *challot.*

Quæ conspersa sit oleo.] Hebræa, *quæ commista sit oleo*, puta cum pinseretur farina, oleo subigebatur, idque ad innuendam unctionem Aaronis; hoc enim significat Græcum πεφυραμενους, apud Septuag.

Lagana quoque oleo lita.] *Lagana* sunt liba tenuia; hæc enim significat Hebræum רקיקי *rekike.* Lagana hæc aqua erant commista cum pinserentur, sed cum offerrentur, oleo frigebantur; hoc enim significat Hebr. משיחי שמן *mesciche scemen*, id est oleo lita vel uncta, puta ut eo frigantur. Ita Abulensis et Oleaster.

Vitulum autem et duos arietes,] scilicet offeres, id est sistes et applicabis ad tabernaculum, ut postea v. 10. immolentur. In vitulo sive tauro, inquit Lipom. notatur cervix superbiæ, in ariete ducatus gregum signatur. Sacerdotes ergo qui futuri sunt populi rectores, jubentur immolare taurum et arietem, ut per hoc symbolice admoneantur interficere quidquid tumidum de superbo ducatu sapiebant; atque sanctificari per 7 dies, ut moneantur in sanctitate per omnem vitam persistere.

5. Indues Aaron, etc. linea (quæ hebraice *ketonet* dicitur) et tunica,] scilicet hyacinthina. Feminalium nulla hic fit mentio, quia ea jam induerat Aaron et filii, ut honeste lavarentur. Ita Beda.

Quod constringes balteo.] Hebræa *stringes illud ingeniosa textura ipsius ephod.* Ubi nota. Balteus vocatur textura, aut opus ingeniosum ipsius ephod; quia balteus hic ipsum ephod stringebat, eratque ejusdem materiæ cum ephod. Ita Vatablus.

6. Et laminam sanctam.] Hebr. *coronam sanctitatis.* Ita vocatur lamina aurea, cui inscriptum erat *Sanctum Domino*; hæc enim frontem instar coronæ cingebat et ornabat.

7. Et oleum unctionis (oleum quo quis ungitur, est pleonasmus) fundes super caput ejus.] Hoc oleum, ait Cyprianus tract. de unctione Chrismatis, significabat primo, spiritualem sacris mysteriis inesse pinguedinem. Secundo, quod, sicut oleum liquidis omnibus supernatat, ita sacerdotalis dignitatis excellentia omnes status et gradus transcendat, atque regimen et munimen tam activæ, quam contemplativæ vitæ obtineat. Tertio, hoc oleum consecrationis sacerdotum, typus erat Sacramenti Ordinis, in quo spiritus pinguedo datur ordinatis.

Postquam initiaveris (Hebræa, *postquam impleveris oleo*, id est unxeris, et ungendo consecraveris) manus eorum.] Per *manus* significatur potestas res alias consecrandi, quam hac unctione manuum accipiunt hic novelli sacerdotes. Ita S. August. quæst. 125. Manibus enim victimas, resque alias tractare, Deo offerre et consecrare debebant. Hinc moraliter sciat sacerdos se manus debere habere sanctas, id est castas et puras, tum à Venere, tum à sanguine, tum ab avaritia. Audi Philonem l. de Victimis: *Postulat*, inquit, *Deus à sacrificante primum bonam mentem sanctam, et in pietate exercitam. Deinde vitam benefactis* (præsertim eleemosynis) *ornatam; ut dum manus imponit, possit libera conscientia dicere: Manus hæ nec mulieribus corruptæ, nec innocenti sanguine pollutæ sunt, noxam, injuriam, vulnus, vim intulerunt nemini, nulli rei turpi præbuerunt ministerium; sed rebus honestis ac utilibus, quæ viris justis, honestis, sapientibusque probantur.*

Igitur sacerdotum omnium manus inungebantur; pontifici vero erat peculiare ut et caput ejus ungeretur v. 7. ut significaretur quod ab ipso quasi à capite derivaretur potestas offerendi et consecrandi ad alios; hoc autem mystice figurabat pontificale munus legis novæ. Ita D. Thomas 1. 2. q. 102. art. 5. ad 8. Hinc dicitur psal. 132. 2. *Sicut unguentum in capite, quod descendit in barbam, barbam Aaron.*

10. Imponentque Aaron, et filii ejus manus super caput illius.] Ut hoc ritu contestentur se peccatores, et peccata sua vitulo imponere, illumque ut victimam pro suis peccatis offerre, ut

sic emundati digni reddantur, qui pro aliorum peccatis intercedant et sacrificent. De hoc ritu plura dicam Levit. 1. 4.

11. Et mactabis eum in conspectu Domini.] *Mactabis*, tu scilicet, ô Moses. Fungebatur ergo hic Moses munere sacerdotali, adeoque sacerdotes, ipsumque pontificem quasi hierarcha consecrabat. Unde Nazianzenus orat. 22. Mosem vocat sacerdotem sacerdotum, sic et S. August. quæst. 20. In Levit. unde psal. 98. 6. dicitur : *Moses et Aaron in sacerdotibus ejus.* Vide Levit. 8. Moses ergo primus populi tam pontifex, quàm dux et princeps fuit. Verum postquam Moses sacerdotium consignavit Aaroni et posteris, deinceps Mosis posteri non inter sacerdotes, sed inter Levitas annumerati sunt; ut patet 1. Paralip. 23. v. 14.

13. Sumes et adipem, ac duos renes, etc. et offeres incensum super altare.] q. d. Hæc omnia instar thuris accendes et adolebis, ut evaporent in fumum, et incendantur in honorem Dei: adeps ergo et renes hic vocantur *incensum*, id est victima incensa, patet ex Hebræo.

Notant Hebræi Deum potissimum exigere pro suo sacrificio animalia illa et membra, quæ concupiscentiis subjiciuntur; requirit renes, quæ concupiscentiæ prima sunt officina; vult habere hepar, quod roborat libidinem; et adipes, qui effrænem faciunt concupiscentiam, juxta illud : *Impinguatus est Israel, et recalcitravit.* Hæc omnia Dominus vult habere in suo sacrificio; non quod illum delectent renes, sed quod hæc significent mortificanda esse membra nostra super terram, idque tum cuilibet, tum maxime sacerdoti, Prælato et principi faciendum esse, de quo rursum v. 22.

Alfonsus, Aragonum rex, dicebat *nihil inconvenientius esse, quàm si quis aliis imperaret, qui suis affectibus propriis imperare non potest*; quomodo enim alienos coercebit, qui à suis vincitur, iisque indulget? Demosthenes aiebat esse sapientis, nunquam animo connivere, neque affectibus quoquo modo licentius indulgere, ne effrænati rationis imperium deserant. Thales rogatus *quis esset felix? Qui corpore*, inquit, *sanus est, et animo castus.* Libido enim et concupiscentia sunt animi morbi. Cato, teste Plutarcho, dicebat optimum esse imperatorem, qui suis affectibus imperare posset. Cicero in orat. pro Sylla : *Regium*, ait, *est ita vivere, ut non modo homini, sed ne cupiditati quidem ulli servias; contemnere omnes libidines; non auri, non argenti, non cæterarum rerum indigere; populi utilitati magis consulere, quàm voluntati; nemini cedere, multis obsistere.*

14. Carnes vero vituli, et corium, et fimum combures foris extra castra; eo quod pro peccato sit.] *Extra castra*, ad significandam magnitudinem peccati sacerdotum (utpote qui sanctissimi esse, aliosque verbo, exemplo et sacrificiis sanctificare debent); ad ejus ergo detestationem, cremabantur carnes victimæ eorum extra castra. Similiter pro sacerdotum peccatis solum, immolabatur vitulus; pro peccatis vero principum et plebeiorum immolabantur minora animalia, puta capræ, arietes vel aves. Tertio, eadem de causa fimus vituli cremabatur; in aliis vero victimis etiam pro peccato, id non fiebat excepta vitula rufa, quæ pro peccatis omnibus totius populi offerebatur, Num. 19. Vide de his plura Levit. 4. et 5. et seq. Hinc et Christus extra castra, id est extra Jerusalem, passus est. Vide dicta ad Hebræos 13. 11.

16. Quem cum mactaveris, tolles de sanguine ejus, et fundes circa altare,] ut significetur quod Deus, qui altari repræsentatur, hunc sanguinem pecoris pro peccato hominis suscipiat, eoque placetur.

18. Oblatio est Domino.] Hebraice עולה *ola*, id est holocaustum est Domino; holocaustum dicitur *ola*, id est ascensio, eo quod in illo tota victima per ignem et fumum ad Deum ascendat.

Odor suavissimus victimæ Domini.] Hebraice est, *odor quietis*, in quo scilicet suavissime et jucundissime odoratus conquiescit; quod Deo hic tribuitur metaphorice, quia sacrificium hoc Deum placatum reddebat (unde Chaldæus vertit, *ut suscipiatur cum beneplacito*) et peccata expiabat per fidem in Christum; cujus sacrificium hoc suo, suisque victimis, puta vitulo et ariete, adumbrabant. Erat ergo hoc eorum sacrificium Deo gratum et jucundum, non ex opere operato, uti est sacrificium legis novæ, sed ex opere operantis; erat enim actus latriæ et obedientiæ.

Victimæ Domini.] Hebraice, *ignitio*, id est oblatio ignita, *est Domino*, puta est holocaustum, in quo omnia comburuntur et consumuntur.

Nota. In consecratione hac Aaronis et filiorum in sacerdotes, oblatum fuit omne genus sacrificiorum, scilicet holocaustum, pacificum, et pro peccato: ad illa enim offerenda ordinabantur et consecrabantur ipsi. Nam aries unus primario oblatus est in holocaustum, licet et comitanter pro peccatis offerretur; alter aries oblatus est in hostiam pacificam; vitulus denique oblatus est pro peccato. Simili ratione in lege nova, in ordinatione et consecratione sacerdotum et pontificum celebratur et offertur sacrificium Missæ, tanquam actus et oblatio ad quam ordinantur sacerdotes.

Allegorice, Radulphus in Levit. cap. 9. Moses, inquit, significat legem, vitulus significat Christum, Aaron et filii ejus significant doctores et prædicatores Evangelicos. Moses ergo, id est lex, coram Aarone ejusque filiis, vitulum pro peccato mactat, cum doctorum scientiam de Christi passione informat. Offert secundo, arietem in holocaustum, quia docet eosdem offerre se in holocaustum perfectæ conversationis, ut aliis fidei et bonorum operum sint duces. Offert tertio, arietem in victimam pacificam; quia docet eos Christi vitam fidelibus passim imitandam proponere.

19. Tolles quoque arietem alterum.] Est hæc victima ordine tertia. Prima enim erat pro peccato, puta vitulus. Secunda erat in holocaustum, puta aries. Tertia hic est aries alter, qui offertur in victimam pacificam, ut scilicet prospere sacerdotium novelli sacerdotes susciperent, utque illud eis et populo pacificum, id est faustum et fortunatum, foret.

20. Quem cum immolaveris,] quem cum jugulando sacrificaveris Deo. Nam postea aries hic ad plenam sacrificii consummationem comburendus erat.

Et pones (sanguinem arietis) super extremum auriculæ dextræ Aaron, et filiorum ejus, et super pollices manus eorum, ac pedis dextri.] Sicut Isaiæ vaticinaturo c. 6. os tactu carbonis igniti, per angelum mundatum est, quasi deinceps Spiritu sancto assistente mundissima et

sanctissima locuturo; ita hic sacerdotibus aures, manus et pedes sanguine tinguntur, ut innuatur hæc in eis purissima, et optime composita esse debere atque ad id à Deo vocante eos gratiam petere, et orationibus sacrificiisque obtinere oportere.

Porro extremum auriculæ dextræ tingitur sanguine, ut teneras habeant aures, promptissimamque obedientiam ad legem et doctrinam (tum veterem, tum novam et Evangelicam, quæ sanguinem Christi, quasi lustralem nobis propinat) audiendam et implendam. Rursum, ut significetur obedientiam hanc perpetuam esse, et ad finem usque porrigi debere. Hoc enim significat τὸ *extremum*, ait sanctus Cyrillus l. 11. de Adorat. in spirit. et verit. fol. 229.

Pollex vero manus dexteræ (singulis enim ille solus aspergebatur sanguine) sanguine tingitur ad firmam obedientiæ legis executionem; item et pollex pedis dextri, ad celerem motum exequendi eam, in eaque ambulandi, ait Radulphus in c. 8. Levitici.

Dextera autem auris et pollex unguntur, non sinistra: tum quia dextera præstantior est sinistra; tum ut hoc symbolo tacite petatur, ut hæc unctio, omniaque eis sint dextra, fausta et felicia.

Fundesque sanguinem super altare per circuitum,] puta per parietes altaris circumcirca, ab omnibus quatuor ejus lateribus; non ergo fundebatur sanguis hic super cornua altaris superne, quia hoc in nullis fiebat hostiis pacificis, ut patet Levit. 3. non etiam super pavimentum juxta altare; sed per quatuor ejus parietes; hoc enim peculiare habebat hæc hostia pacifica, ut significaretur hoc sacrificio peti, ut contactus altaris novellis hisce sacerdotibus foret prosper et salutaris.

21. De oleo unctionis (de cujus compositione dicetur cap. 30. 23.) asperges Aaron et vestes ejus.] Sanguine ergo et oleo, sive seorsim quolibet eorum, sive, quod verisimilius est, inter se commistis lustrabantur tam sacerdotes quàm eorum vestes, itaque quasi consecrabantur, ut essent accommodatæ eorum functionibus, et expiationi peccatorum; sicuti et modo vestes sacerdotales ab Episcopo benedicuntur. Fuit ergo hoc oleum cum sanguine vestibus inspersum, itaque levis macula vestibus aspersa fuit, ut significaretur sacerdotem istis vestibus indutum emaculaturum et expurgaturum sordes et peccata populi. Eadem unctio adhibenda fuit, quando aliæ novæ vestes sacerdotales, veteribus hisce detritis, postea confectæ fuerunt.

22. Tolles adipem de ariete et caudam.] Hæc enim sunt pinguiora et delicatiora in animali. Vult ergo hic Deus omnia pinguia, et quidquid operit vitalia, ut dignissima et optima, sibi adoleri.

Tropologice. S. Gregorius, lib. 1. Moralium, cap. 40. *Cauda*, ait, *jubetur adoleri Deo, ut omne bonum quod incipimus, etiam perseverantiæ fine compleamus.* Rursum, adeps significat gulam, renes significant libidinem, fibra jecoris significat bilem et vim irascibilem, jecori in corpore junctam. Hæc omnia emori, Deoque per mortificationem à sacerdote consecrari debent. Ita Theodoretus et S. Basilius, lib. de vera Virginitate.

Huc plurimum juvat crebra mortis meditatio. *Caro*, inquit S. Gregorius, 18. Moralium, *cum concupiscitur, penset ur quid sit exanimis, intelligetur quid ametur. Nil quippe sic ad edomandum desideriorum carnalium appetitum valet, quam ut quisque hoc, quod vivum diligit, quale sit mortuum penset.* Ita in Vitis Patrum, l. 5. c. 1. n. 7. Abbas Joannes ait: *Mane de omne virtute cogita, deque omni vitio mortificando, includens te sepulcro, tanquam jam mortuus, ut videatur tibi proxima esse mors omni die.* Ibidem, c. 10. n. 63. Abbas Moses rogatus, *qualis homo mortificat se?* ait: *Nisi posuerit homo in corde suo, quia triennium habet in sepultura, non pervenit ad hoc verbum.*

Eo quod sit aries consecrationis,] puta oblatus in consecratione sacerdotum, pro eorum prosperitate, q. d. In hostiis pacificis armus dexter, uti et pectusculum, cedit sacerdoti: ut ergo hæc hostia consecrationis sacerdotum habeat aliquid peculiare præ aliis, volo ut præter caudam, armus quoque mihi adoleatur, solum vero pectusculum tibi, ô Moses, quasi sacerdoti et consecratori cedat, ut illud cum tua familia comedas; reliqua vero caro cedat Aaroni offerenti, uti fieri solet in oblatione hostiæ pacificæ. Ita Hugo.

23. Quod positum est in conspectu Domini,] puta coram altari holocaustorum.

24. Ponesque omnia super manus Aaron et filiorum ejus, et sanctificabis eos elevans coram Domino.] Hæc ergo sacerdotum sanctificatio non erat aliud, quam elevatio manuum eorum cum muneribus, facta per Mosen: qua elevatione vel oblatione significabatur munera illa ad Deum pertinere, ac deinceps similia Deo sanctificanda esse, et offerenda per manus sacerdotum. Cum enim hic Moses obtulit manus sacerdotum Deo, consequenter obtulit quoque Deo ea, quæ ipsi suis manibus tenebant. Hinc rursum sanctus habebatur sacerdos, et ad Dei, qui est ipsa sanctitas, familiam ac possessionem, tanquam ei dicatus et oblatus pertinens.

Nota. Sanctificare passim hic idem est quod offerre, de quo rursum, v. 27 Hebraice est, *pones omnia super manus Aaron et filiorum ejus*, et *elevabis ea elevatione coram Domino.* Hebræum enim נוף *nuph*, significat elevare, vel agitare; unde תנופה *tenupha*, vocatur elevatio; indeque ipsa oblatio, ab hoc ritu elevandi, dicitur *tenupha.* Tradit R. Salomon et Hebræi, certam fuisse elevationis et oblationis hujus *tenupha* cæremoniam et ritum, quod videlicet Moses supponebat manus suas manibus sacerdotum novellorum, et elevabat eas sursum, ac deinde deprimebat deorsum: mox ab Oriente in Occidentem, ac demum à Meridie ad Septentrionem easdem ducebat; itaque formam exprimebat trinæ crucis, quasi indicaret Deum cui sacrificabat, cœli et terræ universæ esse Dominum (hinc et נוף *noph*, unde descendit *tenupha*, regiones et climata mundi significat) simulque sacrificium crucis Christi præsignaret.

Eamdem cæremoniam *tenupha*, ac ritum elevandi hostiam, adhibitam fuisse in sacrificio zelotypæ patet, Num. 5. 25. et in sacrificio Nazaræi. Num. 6. v. 20. et in quavis alia hostia pacificorum, Levit. 7. v. 30. ubi noster Interpres vertit, *cum ambo oblata Deo consecraverit;* hebraice est, *cum ambo Deo elevaverit*, imo Hebræi ipsam oblationem vocant *teruma*, vel *tenupha*, de quo v. 27. Denique S. Hieronymus ad Fabiol. *tenupha*, id est elevationem, etiam ad rem sacrificatam refert. q. d. Offeres Deo rem elevatam, cui-

nentem, egregiam, primam et præcipuam, quæ proinde merito elevanda et offerenda sit Deo solemni ritu.

26. Quo initiatus est Aaron.] q. d. Qui aries scilicet, immolatus est pro felici consecratione Aaron. Hebræa et Septuag. habent, *qui Aaronis est*, quasi dicant : Qui deinceps in sacrificando cedet in jus Aaronis.

27. Sanctificabisque pectus cultum,] id est, offeres pectusculum Deo. Omnia enim quæ Deo offeruntur, non physice, sed moraliter sancta sunt, et offerendo sanctificantur; quia Deo dicantur, et omnino deputantur.

Sanctificabisque et pectusculum consecratum, et armum quem de ariete separasti.] Statuitur hic lex generalis de sacrificio pacifico, non eo quod hic offertur pro consecratione sacerdotum; sed de omni eo quod in posterum oblaturi erant filii Israel, ut videlicet ex eo pectusculum et armum dent sacerdotibus; sicut ipsi sacerdotes in suo hoc sacrificio utrumque dederunt Deo. *Sanctificabis* ergo id est segregabis, dicabisque mihi ac meis ministris pectusculum victimæ, ideoque ipsum sanctum erit, et sanctificatum hac oblatione sacerdotibus facta. Hebraice est, *sanctificabis*, sive *consecrabis mihi pectusculum* תנופה *tenupha, et armum* תרומה *teruma, quod agitatum est, et qui in altum sublatus est propter Aaron et filios ejus.*

Ubi nota. Oblatio vel victima *tenupha* est illa, quæ certo ritu Deo elevabatur agitatione manuum versus omnes mundi plagas, uti tradere Hebræos dixi v. 24. Oblatio vero *teruma* à nonnullis ita distinguitur à *tenupha*, ut *teruma* sit oblatio à sursum usque deorsum descendens et agitata; *tenupha* vero sit oblatio versus quatuor mundi plagas. Verum S. Hieronymus hæc duo non distinguit, et *teruma* semper separationem vertit, qua videlicet victima separabatur ab usibus profanis, Deoque offerebatur. Sic et Septuaginta *teruma* vertunt ἀφαίρεμα, et Chald. אפרשותא *aphrascuta*, id est separationem, à radice פרש *peras*, id est separavit, quamquam ad verbum *teruma* idem est quod elevatio, à radice רום *rum*, id est elevavit; unde enim dicitur *teruma*, quasi dicas oblatio, vel levanda, quæ levatur, tollitur et offertur Deo. Sensus ergo est, pectusculum elevationis, et armum elevationis, quæ mihi solemni ritu elevasti et obtulisti eadem (non numero, sed specie) recipies à filiis Israel; cum illi per se suas victimas pacificas mihi offerent.

Tropol. S. Greg. 2. p. Pastor, c. 3. Recipit, inquit, sacerdos à populo pectus et armum dextrum, ut meminerit se Deo debere reddere pectus suum, ut nonnisi quæ recta sunt cogitet; et armum, id est brachium, dextrum, ut fortissime prospera et adversa omnia contemnendo, generose ea quæ Dei sunt exequatur, ut in eo verum sit illud Julii Cæsaris apud Sallustium in Catilinam: *In maxima fortuna, minima est licentia.*

Ita fecit inter alios S. Carolus Borromæus, qui nulli labori, nulli austeritati, nulli periculo parcebat, pro Dei gloria et suorum salute promovenda; adeoque talibus immori optabat, talem mortem in lucro reponens. Unde ad Archiepiscopum Valentinum, qui eum monebat, ut sibi parceret, nec nimiis laboribus et pœnitentiis vitam abreviaret, ita respondit : *Quod si etiam, dum Ecclesiæ, pro qua Christus acerbissimam mortem pertulit, opera navatur, virium quas debilitari, vitæ quam interire necesse est, jactura fiat; id vero maximi lucri atque emolumenti loco ponendum est. Nimis delicati hominis, nedum Episcopi est, à muneris sui, quo nullum amplius, nullum præstantius est, administratione et cura, aut valetudinis studio retardari, aut mortis formidine deterreri.* Testis est auctor vitæ ejus, lib. 8. cap. 21.

S. Silverius Pontifex et Martyr, ab Augusta Eutychiana per Bellissarium ejectus in Pontiam insulam, ita scribit ad Amatorem Episcopum : *Sustentor pane tribulationis, et aqua angustiæ, nec tamen dimisi, aut dimitto officium meum.* Unde ibidem coacto Concilio Eutychetem damnavit, et ærumnis confectus, Martyr occubuit.

S. Joannes Chrysostomus in exilium, ob vitia carpendi libertatem, pulsus, cum et itineris nocturni molestias, et Isaurorum incursus, et febrim validam, vomitus, capitis dolores, cibi fastidia, aliaque dirissima pateretur, sic scribit, epist. 130. *Nec obsidione, nec latronum incursibus, nec loci solitudine, nec sexcentorum adversorum casuum turba dejicior aut conturbor, sed ingenti securitate et otio fruor.*

Rursum, laicus sacerdoti, inferior suo superiori offerre debet pectusculum, id est voluntatem humilitate et obedientia plenam; atque armum, sive humerum, ad portanda onera ab eo imposita paratissimum. Obedientiæ ergo debetur tam pectus, quam armus, nec unum sine altero sufficit; quia non sola voluntas, nec sola executio operis injuncti, sed utrumque offerendum est, scilicet prompta voluntas ad opus præceptum currens et prosiliens.

28. Cedentque in partem Aaron et filiorum ejus, quia primitiva sunt et initia de victimis eorum pacificis, quæ offerunt Domino.] q. d. E victima pacifica primo loco cedet sacerdoti pectus et armus dexter; quia hæ sunt partes primæ, quæ initio è victima pacifica separantur Deo, Deique nomine offeruntur sacerdoti; ideoque hæ partes nobilissimæ sunt. Maxima enim earum est nobilitas et dignitas, quod primo Deo separentur, et vice Dei sacerdoti offerantur : deinde, secundo is qui è populo offert victimam pacificam, accipiat ex ea portionem reliquam.

29. Vestem autem sanctam qua utetur Aaron, habebunt filii ejus post eum, ut ungantur in ea, et consecrentur manus eorum.] q. d. Vestes pontificis sanctis usibus deputatas, mortuo patre pontifice, accipiet filius senior, qui patri in pontificatu succedet, ut iis indutus ungatur et consecretur pontifex, ne quis putet pontificem, cum moritur, in suis pontificalibus sepeliendum esse, novasque vestes pontificales filio successori conficiendas esse. Ita vestibus Aaron, eo mortuo, indutus est Eleazar ejus filius, Num. 20. v. 26. et 28.

Nota. Unctio hæc, et consecratio novi pontificis post mortem Mosis fiebat ab aliquo è minoribus sacerdotibus; neque enim erat major aliquis qui eum consecraret. Sic apud nos Pontifex Romanus consecratur ab Episcopo Ostiensi. Ita Abulensis.

Septem diebus utetur illa (veste sacra) qui pontifex pro eo fuerit constitutus.] Numero septenario, utpote pleno, consummabatur consecratio sacerdotis; illis enim septem diebus fiebant unctiones quotidianæ, item oblationes atque expiationes altaris, tanquam cæremoniæ

consecrationis, ut patet v. 35. et seq. nec poterat sacerdos consecrandus, illis septem diebus à tabernaculo recedere, Levit. 8. 33. Hæc omnia ad hoc fiebant, ut illustrior esset sacerdotii auctoritas et sanctitas.

31. et 32. ARIETEM AUTEM CONSECRATIONIS TOLLES, ET COQUES CARNES EJUS IN LOCO SANCTO, QUIBUS VESCETUR AARON ET FILII EJUS.] q. d. Hujus victimæ pacificæ, puta arietis in consecratione sacerdotum oblati, carnes reliquas (nam armus ejus Deo erat incensus et combustus, pectusculum vero jusserat Deus dari Mosi tanquam consecratori) *coques in loco sancto*, non in altari, sed juxta illud in atrio sancto, quod erat ante tabernaculum, ubi carnes hostiæ pacificæ coqui solebant igne ex altari sumpto. Ita Cajetanus.

32. PANES QUOQUE QUI SUNT IN CANISTRO, IN VESTIBULO TABERNACULI COMEDENT.] q. d. Iidem novelli sacerdotes comedent panes, et lagana quæ reliqua sunt in canistro; nam crustula cum panibus et laganis, quæ imposita sunt manibus sacerdotum, crementa jam erant v. 25. Itaque non omnes panes qui erant in canistro impositi fuerunt manibus sacerdotum, sed in eo remansit portio offerentium, quæ jam ab eisdem comedi jubetur.

33. UT SIT PLACABILE SACRIFICIUM.] Hebr. *quibus*, scilicet panibus, *propitiatum est*, id est, quibus expiatus est Aaron, et placatum est numen. Noster ad finem sacrificii, qui in Hebræo intelligitur, respexit : ideo enim jubentur novelli sacerdotes, qui hic sunt offerentes carnes pacificas, quibus propitiatum est, comedere, ut sit placabile sacrificium, seu ut Deus ostendat se hoc sacrificio placatum esse : quandoquidem eos tam benigne ad mensam suam, puta ad suas victimas, invitatos admittat.

ET SANCTIFICENTUR OFFERENTIUM MANUS.] Scilicet, ut ex contactu hujus sancti cibi, et ex hac cæremonia, sanctoque convivio; magis quodam modo consecrentur et sanctificentur manus eorum.

ALIENIGENA (qui non est de stirpe Aaron, etiamsi sit de stirpe Levi) NON VESCETUR EX EIS, QUIA SANCTI SUNT,] quia scilicet hi panes Deo oblati sunt pro consecratione, non Levitarum, sed sacerdotum.

34. QUOD SI REMANSERIT DE CARNIBUS CONSECRATIS, SIVE DE PANIBUS USQUE MANE, COMBURES RELIQUIAS IGNI; NON COMEDENTUR, QUIA SANCTIFICATA SUNT.] Rationem hic dat Deus, cur lege hac cæremoniali statuat, ne altero die comedantur ea quæ sibi sanctificata, id est, oblata sunt. q. d. Sancta ut à profanis distent, peculiarem exigunt cæremoniam; quod discrimen ut aliqua observantia congrua designem et definiam, volo et sancio ut carnes et panes sancti eodem die, quo Deo oblati sunt à sacerdotibus, iisque solis comedantur; si quid restet secundo die, id non comedatur, sed comburatur; neque enim decet eas canibus dari aut profanis hominibus : neque etiam è dignitate mea, aut carnium sanctarum est, si illæ secundo die jam marcidæ sacerdotibus, qui præcedenti die recentibus usi sunt, cum nausea aliqua, vel certe cum minori reverentia apponantur. Secus, statutum fuit in plebeiorum sacrificiis; poterant enim carnes illorum secundo die comedi, sed non tertio, Levit. 7. v. 16. Verum, quia hæ sacerdotum carnes sanctiores habebantur, atque ad majorem sacerdotum sanctimoniam commendandam; hinc ne quidem secundo die eis vesci permittit Deus. Simile dictum est de agno paschali, cap. 12. 10.

Anagog. S. Cyrillus, 11. de Adorat. in spiritu, f. 230. Ex sacrificiis, inquit, nihil servatur in secundum diem, quia in futuro seculo alium, quam per sacrificia, modum habebimus nos offerendi et uniendi Deo, cum Christus nobiscum erit, et evacuabitur id quod ex parte est ; tunc enim erit Deus omnia in omnibus.

35. SEPTEM DIEBUS CONSECRABIS MANUS EORUM, etc.] Præcipitur hic, ut in consecratione sacerdotum per septem dies, hæc quatuor quotidie fiant. Primo, ungantur manus sacerdotum; secundo, immoletur vitulus; tertio, mundetur altare; quarto, altare ungatur. Hæc sanxit Deus tum ad sacerdotum consecrationem complendam, tum etiam ad initiandum et quasi consecrandum novum altare holocaustorum.

Addit Josephus, hisce septem diebus, factas fuisse iteratas aspersiones vestium sacerdotalium, tabernaculi item et vasorum sacrorum, per oleum et per sanguinem taurorum et arietum; qui alternis diebus mactabantur. Verum, hæc non satis consonant Scripturæ hic, quæ singulis diebus vitulum solum, non autem alternis taurum et arietem immolari præcipit.

36. UNGES ILLUD IN SANCTIFICATIONEM,] unges illud ut sit sanctum, et Deo consecratum.

37. ET ERIT SANCTUM SANCTORUM,] erit sanctissimum.

OMNIS QUI TETIGERIT ILLUD, SANCTIFICABITUR.] Hoc est sanctificari debet, ne profanus res tam sanctas attingat. Nam quod aliqui dicunt altare sanctificasse ea quæ ipsum contingebat, universaliter falsum est; imo res polluta, si rem sanctam tangeret, eam polluebat; non vero è contrario, res sancta rem pollutam tangens, suo contactu eam santificabat. Vide Num. 19. v. 13. 14. et 22. ubi præscribitur aqua lustrationis ex cinere vitulæ rufæ, qua expiare et sanctificare se debebant immundi, antequam res sacras tangerent vel tractarent.

38. HOC EST QUOD FACIES IN ALTARI.] q. d. In hunc maxime usum erigi volo hoc altare holocaustorum; ut silicet in eo *facias*, id est, immoles (hoc enim Hebr. עשה *asa* significat, uti et Latinum *Facio* subinde, ut, *Cum faciam vitula pro frugibus, ipse venito*) perenne et juge sacrificium sive holocaustum duorum agnorum quotidie, puta unius mane, et alterius vespere : unde à digniori et frequentiori hoc sacrificio, dictum est altare holocaustorum, licet in eo aliæ etiam victimæ, tum pacificæ, tum pro peccato immolarentur.

Describitur hic ergo sacrificium, quod quotidie immolabant Hebræi, videlicet agnum mane et agnum vespere, de quo, Num. 28. v. 3. ut tam mane quam vespere hac victima Deum colerent, eique tam primitias quam finem diei offerrent; indeque sacrificium hoc vocatur matutinum et vespertinum, cujus sæpe meminit Psaltes et Prophetæ.

Nota primo. Agnus hic debebat esse similis agno paschali, puta esse anniculus et immaculatus, ut patet Num. 28. 3.

Secundo, cum agno offerebatur decima pars ephi similæ conspersæ oleo, quod oleum debebat esse quarta pars mensuræ hin : eadem mensura vini, puta quarta pars hin, cum agno li-

banda, id est, effundenda erat in honorem Dei. Erat enim hoc sacrificium quasi juge quotidianum convivium Dei constans carne agni, pane ex simila et vino; in convivio enim tam potus, quam cibus requiritur.

Tertio, hoc juge sacrificium publicis expansis offerebatur, inquit Josephus, l. 3. Antiq. 10.

Quarto, nullo die intermittebatur, etiamsi illo die festum aliquod, ut neomenia, sabbatum, pascha, etc. incideret, quo pro ratione festi aliæ victimæ immolandæ erant, ut patet Num. 28. 9.

Ubi nota. Quotidie primo immolabatur sacrificium juge matutinum; post illud vero immolabantur alia. Juge vero vespertinum ultimo post alia omnia immolabatur; unde tota nocte cremabatur in altari, uti sancit Deus, Levit. 6. 9.

Alleg. juge sacrificium significabat juge sacrificium Christi in Eucharistia, quod omnibus diebus offertur et offeretur usque ad Antichristum, qui illud auferet, saltem ne publice fiat in regnis sibi subditis, ut patet Daniel, 11. 31.

Primo ergo, Christus est agnus hic jugis, sed qui tollit peccata mundi, quod facere non potuit agnus jugis et legalis. Hinc Christus ab Isaia, Jeremia et aliis Prophetis vocatur agnus. *Agnus eligitur*, ait S. Augustinus, *ut simplicitas et innocentia designetur; masculus quæritur, ut virtus comprobetur; immaculatus, ut sine crimine.*

Secundo, Christus est agnus, qui mane mundi, id est ab ipsa mundi origine, occisus est pro peccatis veterum patrum; et qui vespere, ab adventu scilicet Christi usque ad finem seculi immolatur, tanquam in sacrificium, pro filiis novi Testamenti.

Tertio, cum agno offerebatur simila et vinum, quia Christus non solum occidi voluit pro nobis; sed etiam in ipso sacrificio reliquit nobis Sacramentum corporis et sanguinis sui sub specie panis et vini, quo mirifice animæ nostræ aluntur, confirmantur et recreantur. Simila hæc mixta est oleo, quia Christus hoc Sacramentum Eucharistiæ ex suavissima charitate et misericordia instituit; olei et vini par erat mensura, quia tanta est Christi misericordia, quanta est virtus sanguinis ejus pro nobis effusi.

S. Bernardus, serm. 2. et 4. de Purific. per agnum matutinum intelligit Christum infantem in templo præsentatum et oblatum in festo Purificationis; per agnum vero vespertinum intelligit Christum jam virum, in fine vitæ immolatum in cruce. Ita S. Cyprianus, lib. 2. epist. 3. ad Cæcilium, docet vespertinum agnum figurasse, non tantum Christi mortem in cruce, sed et tempus mortis; sub vesperam enim Christus mortuus est.

Tropol. juge sacrificium est matutina et vespertina oratio, quam quilibet fidelis quotidie Deo offerre debet: item sacrificium Missæ, quam quotidie audiant, qui possunt; ut in ea Christum, verum agnum, immolatum Deo Patri offerant. Ita S. Clemens, lib. 2. Constit. Apost. c. 36. monet Christianos, ut tam mane, quam vespere Ecclesiam oraturi adeant. *Ab Ecclesia*, inquit, *Christi ne absis; surgens ad eam mane, antequam ullum opus aggrediaris, et rursus adi ad eam vespere, ut gratias agas Deo de iis, propter quæ vitam tibi largitus est.* Id etiamnum Christiani religiosiores observant, qui mane statim ut surrexerint, antequam opus aggrediantur, ad Ecclesiam adeunt, et si possint Missam audiunt. Idem quotidie factitabat S. Monica, uti habet ejus Vita ex S. Augustino desumpta.

Quinque hujus rei fructus paucis assignat noster Toletus, lib. 6. Summæ, c. 10. *Primus*, inquit, *est gratiæ augmentum; qui enim in gratia est, Sacrum audiendo, gratiæ augmentum consequitur, tum quia offert, tum quia pro ipso etiam Sacrum offertur. Secundo, consequitur pœnæ temporalis pro peccatis debitæ, remissionem. Tertio, quod petit, facilius impetrat: nam Deo Patri oblationem acceptissimam, puta Christum offert. Quarto, actus virtutum exercentur, et præcipue trium, quæ sunt magni meriti, scilicet Fidei, Charitatis, et Religionis. Quinto, comparet homo in præsentia Christi; et eo quo potest modo, puta per fidem, præsentem videt Christum, et habet atque impetrat, quod impetraret si videret, si debito modo petat, ut cæcus impetravit.* Eosdem fusius tradit noster Suarez, tomo 3. in 3. p. disp. 79. sect. 8. §. 4. qui præterea pie et probabiliter opinatur, assistentes Missæ (quos et offerentes esse censet) ex opere operato consequi proprium fructum suum, etiamsi sacerdos intentione sua nullum illis talem fructum applicet.

Hisce de causis S. Anselmus Cantuar. Archiepisc. cum ob senium facere Missam non posset delatus in oratorium quotidie Missam audiebat, ait Edinerus in ejus Vita, lib. 2. S. Thomas Aquinas in summis etiam studiis quotidie Missam faciebat, et alteram audiebat, et eidem sæpe ministrabat. In Chronicis Hispaniæ celebris est capitaneus Pascalis Vivas, qui tempore prælii contra regem Cordubæ Maurum, dum audiret Missas in templo S. Martini, visus est in prælio fortiter pugnare, et vexilliferum occidere, esseque causa victoriæ; cum tamen pugnæ non interfuisset, angelo sub ejus forma pugnante. Multos à periculis, à morte, à paupertate liberatos, quod Missam quotidie audirent, collegit Pinellus noster, lib. de Fruct. Miss. ecquid mirum! ipsi angeli Missæ assistunt et ministrant. Unde in Canone orat sacerdos: *Jube hæc perferri per manus sancti angeli tui.* Vidit S. Chrysostomus, teste B. Nilo ejus discipulo, presbyteris Eucharistiam distribuentibus, angelos auxilium ac robur ferre. Scribit Cyrillus in Vita S. Euthymii, sæpe ab eo visam terribilem angelorum multitudinem una secum Deo ministrantem, et sacra contrectantem. Unde S. Bonaventura: *Ad Missas*, inquit, *libenter ministra, quia hoc est officium angelorum; ipsi enim Deo suo ministrant devotissime.* Et S. Ephrem: *Angeli mundi*, inquit, *cum tremore ministrant, faciemque obtegentes non audent respicere*, S. Ambrosius in c. 1. Lucæ: *Non dubites*, ait, *assistere angelum, quando Christus immolatur.* S. Chrysost. lib. 6. de Sacerdot. ait altare angelorum choris plenum esse qui clamores excitant, dum Christus immolatur.

40. Decimam partem (ephi, uti additur Num. 28. 5.) similæ conspersæ oleo tuso, quod habeat mensuram quartam partem hin, et vinum ad libandum ejusdem mensuræ in (id est cum) agno uno.] Repete *facies*, id est, offeres et sacrificabis.

Decima pars ephi est gomor, uti dixi c. 16. v. ult. quod in frumento Palæstinæ erat 8 librarum, in farina vero circiter 4 librarum. Secundo, simila hæc debebat esse conspersa, id est subacta, oleo loco aquæ, vel simul cum

aqua, qua subigi solet farina. Tertio, oleum hoc debebat esse non attritu molæ expressum, quod impurius est, sed pilo bene tusum, vel certe sponte defluens, quod purius et limpidius est. Quarto, mensura hin, inquit Josephus, continet duos choas atticos; duo choæ faciunt sextarios 12. Hebræi dicunt quartam partem hin esse mensuram 18 ovorum; ita ut hin contineat 72 ova, sive 12 *logim : log* enim est mensura 6 ovorum, scilicet Palæstinæ, quæ majora sunt nostris; quarta ergo pars hin erant tres libræ olei circiter.

41. Alterum vero agnum offeres ad vesperam.] Hebr. *inter duas vesperas*, scilicet unam solis occidentis, alteram tenebrarum et noctis post solis occasum, quo tempore immolandus quoque erat agnus paschalis, ut dixi c. 12. 6.

42. Ad ostium tabernaculi testimonii.] Puta super altare holocaustorum, quod erat ante ostium tabernaculi, et juxta illud, ad partem ejus Aquilonarem. Ita Abulensis.

Coram Domino,] in altari Domini vel coram tabernaculo Domini, ubi videtur esse quasi domus Dei. Ita Abulensis.

Ubi constituam ut loquar ad te.] Hinc patet Deum non tantum respondisse ex propitiatorio, quod erat in Sancto sanctorum, sed etiam ad ostium tabernaculi. q. d. Æquum est ut ubi ego præsentem me exhibeo, et ubi loquor, ibi mihi offeratur juge sacrificium, ut ibidem quasi fructum sacrificii assignem meam præsentiam et colloquium. Sic ante oraculum et Sanctum sanctorum, jussit Deus adoleri juge thymiama, scilicet semel mane, et semel vespere, idque quotidie; quia in Sancto sanctorum præsens esse, et residere videbatur super arcam, indeque dabat oracula. Ita Cajetanus.

43. Ibique præcipiam filiis Israel,] scilicet per te internuntium meum. Pro *præcipiam*, hebraice idem est verbum, quod paulo ante noster Interpres vertit, *constituam*, scilicet יעד *iaad*, quod significat primo, convenire, et constituere locum vel tempus ad conveniendum; secundo, testificari et præcipere. Hinc patet tabernaculum, quod hebraice vocatur *moed* (à radice *iaad*) quod Noster vertit, *testimonii*, alludere tam ad conventum Dei cum hominibus, quam ad testificationem et legem, quæ in tabernaculo, puta in publico populi conventu, legebatur et proponebatur. Dicitur ergo tabernaculum primo, עדות *edut*, id est, *testimonii*, quia in eo erat testimonium, id est lex, et tabulæ legis, ut patet Exodi, 25. 21. Secundo, מועד *moed*, id est conventus, ad quod scilicet populus ad statuta festa et solemnitates, quasi ad Deum orandum et celebrandum, Deique legem audiendam conveniebat. Vel *moed*, id est testimonii, id est legis, uti jam dixi. Rursum, *testimonii*, quia Dei præsentia et oraculis, quasi testimonio confirmatum et stabilitum erat. In tabernaculo enim, et maxime in Sancto sanctorum, sive in oraculo, Deus ostendebat et testabatur se esse præsentem, præsidem et tutorem suæ Ecclesiæ, suique populi, ejus vota audiendo et exaudiendo, eum protegendo, eum instruendo, tum interius, tum exterius per vocem sacerdotum, et per vocem suam ex oraculo, etc. Ita Alcazar in Apocal. 15. v. 5. Ubi tamen perperam priorem expositionem *testimonii*, id est legis, rejicit, solamque posteriorem hanc stabilire conatur, cum expresse Scriptura docet in tabernaculo et arca positum fuisse testimonium, id est legem, sive tabulas legis, indeque dici arcam testimonii. Exodi 25. 21. et 22. et c. 31. 18. tabulas legis vocat *tabulas testimonii*. Et clarum est arcam testamenti (æque ac testimonii) sive fœderis dici, non à conventu populi, sed quia continebat tabulas legis, quæ erant conditio fœderis inter Deum et populum initi.

Et sanctificabitur altare in gloria mea.] Hoc est, sanctum declarabitur altare, cum gloria mea circa illud apparuerit, ac præsertim cum ignem de cœlo in illud immittam octavo die consecrationis sacerdotum, ad consumenda sacrificia mea, Levit. 9. v. 24. Sic *mundare*, pro mundum declarare; et *contaminare* vel *polluere*, pro contaminatum et pollutum judicare, sumitur sæpe in Levitico, ut Levit. 13. v. 6. 11. 20. 25. 27. 34. 59.

44. Sanctificabo et tabernaculum,] sanctum illud declarabo, et quasi sanctum à profanis tuebor, quando miraculosa eruptione ignis vetabo in illud inferri ignem alienum, Levit. 10. 2. Tunc etiam sanctificabo *Aaron cum filiis suis*, puta Ithamar et Eleazar, deputando et designando eos mihi in sacerdotes, eosque conservando ab incendio, quo consumam Nadab et Abiu, fratres eorum et sacerdotes, sed reprobandos à me, quia offerent ignem alienum.

45. Et habitabo in medio filiorum Israel,] scilicet habitabo in tabernaculo meo, quod est inter filios Israel, in eoque quasi in domo mea versabor, ibique præsentem me exhibebo, dirigens et protegens populum meum, quem eduxi ex Ægypto. Chald. vertit, *ponam præsentiam divinitatis meæ*, scilicet in tabernaculo et propitiatorio; hoc enim ipse et Hebræi vocant שכינה *sechina*, id est quietem, quod in eo quasi in sede sua Dei majestas quiesceret et resideret.

CAPUT TRIGESIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Describitur altare thymiamatis. Secundo, v. 12. in censu populi jubetur quisque solvere dimidium siclum. Tertio, v. 18. jubetur fieri labrum æneum pro lotione sacerdotum. Quarto, v. 23. describitur compositio unguenti, quo ungendi sunt sacerdotes et vasa sacra. Quinto, v. 34. describitur compositio thymiamatis, quod adolendum erat in altari thymiamatis.

1. Facies quoque altare ad adolendum thymiama de lignis setim, 2. habens
cubitum longitudinis, et alterum latitudinis, id est, quadrangulum,
et duos cubitos in altitudine. Cornua ex ipso procedent. 3. Vestiesque
illud auro purissimo, tam craticulam ejus, quam parietes per circuitum et
cornua. Faciesque ei coronam aureolam per gyrum, 4. et duos annulos
aureos sub corona per singula latera, ut mittantur in eos vectes, et altare
portetur. 5. Ipsos quoque vectes facies de lignis setim, et inaurabis. 6. Po-
nesque altare contra velum, quod ante arcam pendet testimonii, coram propitiatorio quo tegi-
tur testimonium, ubi loquar tibi. 7. Et adolebit incensum super eo Aaron, suave fragrans,
mane. Quando componet lucernas, incendet illud; 8. et quando collocabit eas ad vesperum,
uret thymiama sempiternum coram Domino in generationes vestras. 9. Non offeretis super eo
thymiama compositionis alterius, nec oblationem, et victimam, nec libabitis libamina. 10. Et
deprecabitur Aaron super cornua ejus semel per annum, in sanguine quod oblatum est pro pec-
cato, et placabit super eo in generationibus vestris. Sanctum sanctorum erit Domino. 11. Lo-
cutusque est Dominus ad Moysen, dicens: 12. Quando tuleris summam filiorum Israel juxta
numerum, dabunt singuli pretium pro animabus suis Domino, et non erit plaga in eis,
cum fuerint recensiti. 13. Hoc autem dabit omnis qui transit ad nomen, dimidium sicli
juxta mensuram templi. Siclus viginti obolos habet. Media pars sicli offeretur Domino. 14. Qui
habetur in numero, à viginti annis et supra, dabit pretium. 15. Dives non addet ad medium
sicli, et pauper nihil minuet. 16. Susceptamque pecuniam, quæ collata est à filiis Israel, trades
in usus tabernaculi testimonii, ut sit monimentum eorum coram Domino, et propitietur ani-
mabus eorum. 17. Locutusque est Dominus ad Moysen, dicens: 18. Facies et labrum æneum
cum basi sua ad lavandum, ponesque illud inter tabernaculum testimonii et altare. Et missa aqua,
19. lavabunt in ea Aaron et filii ejus manus suas ac pedes, 20. quando ingressuri sunt taberna-
culum testimonii, et quando accessuri sunt ad altare, ut offerant in eo thymiama Domino,
21. ne forte moriantur: legitimum sempiternum erit ipsi, et semini ejus per successiones.
22. Locutusque est Dominus ad Moysen, 23. dicens: Sume tibi aromata, primæ myrrhæ et
electæ quingentos siclos, et cinnamomi medium, id est, ducentos quinquaginta siclos, calami
similiter ducentos quinquaginta, 24. casiæ autem quingentos siclos in pondere sanctuarii, olei
de olivetis mensuram hin; 25. faciesque unctionis oleum sanctum, unguentum compositum
opere unguentarii, 26. et unges ex eo tabernaculum testimonii, et arcam testamenti, 27. men-
samque cum vasis suis, candelabrum, et utensilia ejus, altaria thymiamatis, 28. et ho-
locausti, et universam supellectilem quæ ad cultum eorum pertinet. 29. Sanctificabisque om-
nia, et erunt Sancta sanctorum: qui tetigerit ea, sanctificabitur. 30. Aaron et filios ejus unges,
sanctificabisque eos, ut sacerdotio fungantur mihi. 31. Filiis quoque Israel dices: Hoc oleum
unctionis sanctum erit mihi in generationes vestras. 32. Caro hominis non ungetur ex eo, et
juxta compositionem ejus non facietis aliud; quia sanctificatum est, et sanctum erit vobis.
33. Homo quicumque tale composuerit, et dederit ex eo, alieno, exterminabitur de populo
suo. 34. Dixitque Dominus ad Moysen: Sume tibi aromata, stacten et onycha, galbanum
boni odoris, et thus lucidissimum, æqualis ponderis erunt omnia; 35. faciesque thymiama
compositum opere unguentarii, mixtum diligenter, et purum, et sanctificatione dignissimum.
36. Cumque in tenuissimum pulverem universa contuderis, pones ex eo coram tabernaculo

testimonii, in quo loco apparebo tibi. Sanctum sanctorum erit vobis thymiama. 37. Talem compositionem non facietis in usus vestros, quia sanctum est Domino. 38. Homo quicumque fecerit simile, ut odore illius perfruatur, peribit de populis suis.

1. FACIES QUOQUE ALTARE AD ADOLENDUM THYMIAMA.] Describitur hic altare thymiamatis, in quo nullæ victimæ, sed solùm thymiama Deo incendebatur, non tantum à pontifice, sed etiam à minoribus sacerdotibus, qui ordinarie hoc munere fungebantur, idque quotidie bis, scilicet mane et vespere, instar jugis sacrificii.

Nota primo. Altare hoc factum erat ex lignis setim inauratis, eratque longum cubitum unum, latum cubitum unum, et altum cubitos duos.

Nota secundo. Altare hoc erat in Sancto, in medio candelabri et mensæ, eratque obversum propitiatorio sive oraculo, quod erat in Sancto sanctorum supra arcam, sustentatum à duobus Cherubim; hinc vocatur hoc altare oraculi: erat enim ita obversum oraculo, ut per aperturam quæ erat superne in pariete dividente Sanctum à Sancto sanctorum, fumus aromatum incensorum in altari thymiamatis ascenderet, et evaporaret in ipsum oraculum, ut scilicet hoc suffitu honoraretur Deus residens in oraculo.

Tertio, voluit Deus hos odores sibi adoleri, non quod odoratu thymiamatis delectetur, cum nullum habeat odoratum, uti nec nares, nec corpus; sed quia magnus inter homines censetur honor, suaves cuipiam apponere vel suffumigare odores: hinc Deus, qui cum hominibus humano more agit, voluit eosdem ad sui cultum coram se adoleri. Sic omnium gentium consuetudine et ritu, thuris et odorum incensio attributa est Deo; hinc Poetæ *thuris honores* vocant honores divinos, et tres Magi hæc tria munera dederunt Christo, scilicet: *Aurum regi, thura Deo, myrrhamque sepulto.* Unde et nos Christiani thurificamus Deo: inde ergo altare hoc vocatum est thymiamatis, sive, ut hebraice est, altare suffitus incensi.

Quarto, altare hoc habebat quatuor cornua, et coronam auream per gyrum: in medio habebat craticulam reticulatam, per quam favillæ et cineres aromatum incensorum deciderent sub altare, indeque suis temporibus eximebantur.

Quinto, habebat hoc altare quatuor annulos, per quos duo inserebantur vectes, quibus ferebatur et bajulabatur à sacerdotibus per desertum.

Tropol. *Altare hoc,* ait Beda, *significat perfectorum vitam, qui quasi in vicinia oraculi sunt positi; quia desertis infimis delectationibus, de solo regni cœlestis ingressu curam omnem impendunt. Unde bene in hoc altari non carnes animalium, sed sola incendebantur thymiamata; quia tales non adhuc peccata carnis, et illecebras cogitationum in se mactare opus habent, sed tantum fere orationum spiritualium, et cœlestium desideriorum odoramenta per ignem interni amoris in conspectu sui conditoris offerunt.*

Hinc altare hoc est de lignis setim, quia tales decet esse pulchros virtutibus, et ad vitia imputribiles; est etiam quadratum, quia tales sunt firmi et immobiles, ut dicant: Quis nos separabit à charitate Christi? Secundo, est deauratum, quia tales debent fulgere insigni charitate. Novem, teste Plinio, lib. 33. c. 3. sunt excellentiæ et dotes auri, scilicet *mira generatio, splendor, pondus, facilitas materiæ* (est enim aurum ductile in tenuissimas quasi superficies, lineas et puncta) *constantia, munditia, medicinæ, miracula, pretium;* quæ fuse persequitur, et charitati sigillatim adaptat Alcazarius in Apocal. 1. v. 13. notat. 12. Tertio, hi habent cubitum longitudinis et latitudinis; quia æquam servant longanimitatem in quibusvis adversis undecumque immissis; quia in omnibus unum cogitant, id est Deum, à quo sibi hæc immitti sciunt, et pro cujus honore et voluntate omnia libenter perpetiuntur, habent et duos cubitos in altitudine; quia tam corpore quam mente in cœlestia feruntur, dicuntque cum Psalte, psal. 83. *Cor meum et caro mea exultaverunt in Deum vivum.* Quarto, hi quatuor habent cornua, id est quatuor virtutes cardinales ex altari, id est ex ipso cordis sinu et habitu, manantes. Quinto, craticula est cor eorum, in quo aromata illa Deo incenduntur, in quibus si quid sit cineris terreni decidit, ut pura sit oratio et laus Dei, puraque sint cordis desideria. Sexto, corona aurea significat coronam illis præparatam in cœlis. Septimo, quatuor annuli cum vectibus dona sunt Spiritus sancti, quibus ab eo justi facile moventur, et ad præclara facinora excitantur. Octavo, eodem tempore offerebatur thymiama quo et juge sacrificium, quia hæc duo, scilicet mortificatio, quam repræsentat juge sacrificium sive immolatio agni, et contemplationis ardor, quem repræsentat thymiama, jungenda sunt; unum enim sine altero esse nequit; unde Cant. 5. ait sponsus: *Messui myrrham cum aromatibus meis.* Ubi per myrrham mortificatio, per aromata divinus amor et contemplatio intelligitur. Quo loco

Nota Christum se in passione comparare messori, tum ut significet animi lætitiam qua patiebatur, tum ut indicet copiosum passionis suæ fructum, quem jam tunc patiendo quasi metere et colligere videbatur: itaque ipsa Christi passio velut quædam fuit messis, fructuumque collectio. Utinam cor nostrum sit altare thymiamatis, quod juge thymiama, puta pia et crebra vota, desideria ac suspiria ad Deum exhalet! Ita S. Joannes vidit angelum accipere ignem de altari thymiamatis, et Deo offerre phialas plenas odoramentorum, quæ sunt orationes Sanctorum, Apoc. 8. vers. 3. et 5. Hinc Urbanus IV. Pontifex explicans illud psalm. 50. *Tunc imponent super altare tuum vitulos: Hæc est ara, inquit, templi sancti tui, quod sum ego juxta quam stat angelus ad custodiam deputatus, habens thuribulum aureum in manu sua, ut cum incenso multo orationes coram te, Domine, fusas cum lacrymis repræsentet. Hoc est altare concavum et inane, à cunctis scilicet terrenis affectibus vacuatum, quod tibi fieri mandavisti, ad reponendum cineres memoriæ nostræ mortis.*

Multi, ait S. August. in psalm. 65. *languescunt in orando, et in novitate conversionis suæ ferventer orant, postea languide, postea frigide, postea negligenter, quasi securi sint; vigilat hostis, dormis tu?* Idem ad Probam: *Dicuntur*, ait, *fratres in Ægypto crebras quidem habere oratio-*

nes, *sed eas brevissimas*, *et raptim jaculatas : ne illa vigilanter erecta*, *quæ oranti plurimum necessaria est*, *per productiores moras evanescat atque hebetetur intentio.* Idem rursum : *Oratio*, ait, *est animæ sanctæ præsidium*, *angelo bono solatium*, *diabolo supplicium*, *gratum Deo obsequium*, *et pœnitentiæ ac religionis laus tota*, *perfecta gloria*, *spes certa*, *sanitas incorrupta.* Idem ad Dioscor. *Hoc*, ait, *negotium plus gemitibus quàm sermonibus agitur*, *plus fletu quàm affatu.* Nam, ut ait S. Chrysostomus : *Deus non est vocis*, *sed cordis auditor.*

Et S. Hieron. in epist. *Egredientes*, ait, *de hospitio armet oratio*, *regredientibus de platea occurrat : sessione prius corpusculum ne requiescat*, *quàm illa animam pascat.*

Et S. Isidorus lib. 3. de Summo bono cap. 8. *Qui*, ait, *vult cum Deo semper esse*, *frequenter debet orare et legere. Nam cum oramus*, *ipsi cum Deo loquimur : cum vero legimus*, *Deus nobiscum loquitur.* Et mox : *Hoc est remedium ejus qui vitiorum testamentis æstuat*, *ut*, *quoties quolibet vitio tangitur*, *toties orationem subdat ; quia frequens oratio impugnationem vitiorum extinguit.* Et rursum : *Duobus*, ait, *modis oratio impeditur*, *ne impetrare valeat postulata*, *si aut orans adhuc mala committit*, *aut si delinquenti in se debita non dimittit.*

Quærit S. Basilius lib. 1. Hexam. *Quomodo obtinebit quis*, *ut in oratione sensus ejus non vagetur ?* ac respondet : *Si cogitet se assistere ante oculos Domini.*

Oratio, inquit Cassiodor. *serenat cor*, *abstrahit à terrenis*, *mundat à vitiis*, *sublevat ad cœlestia*, *reddit cor capacius et dignius ad accipienda bona spiritualia.*

Abbas Joannes dicebat : Sicut vir videns feras fugit, scanditque in arborem ; ita cum veniunt pravæ cogitationes, fuge per orationem ad Dominum, et salvaberis. Nam sicut aqua extinguit ignem, ita oratio extinguit tentationem. In Vitis Patr. lib. 3. cap. ult. n. 208.

Alius aiebat : Orandum est purgata à peccatis et passionibus anima : quia sicut in aqua turbida nihil conspicitur ; ita anima turbata videre nequit Deum.

Vis exempla orantium et impetrantium? Notæ sunt orationes Mosis, Eliæ, Davidis et aliorum in Scriptura.

Ruffinus in Vitis Patr. lib. 3. num. 194, narrat de Religioso psallente, quod, cum psalleret, ex ejus ore per singulos versus fax ignis egressa ascendebat ad cœlum.

S. Antonius et Arsenius sæpe totas noctes orabant, et mane inveniebantur stantes in eodem vestigio, quo vespere stare cœperant, intendentes in cœlum ; per orationem omnes diaboli tentationes et insidias superarunt.

Abbas Besarion oravit per 14 dies continuos, manibus in cœlum extensis. Unde aquam maris dulcem reddidit, ut habet Ruffinus lib. 3. in Vitis Patr. n. 215. et lib. 5. cap. 12. n. 3.

Jacobus Nisibites oratione Nisibim urbem contra Saporem defendit, omnesque ejus molitiones irritas reddidit, teste Theod. in ejus Vita.

Publius oratione stitit diabolum emissum à Juliano Apostata, ut habetur in Vitis Patrum. lib. 6. cap. 2. num. 12.

Simeon Stylites oratione aquam impetravit, plurimaque miracula patravit, teste Theodor.

Theonas Abb. oratione latrones reddidit immobiles, Zachæus pestem Cæsarea avertit, S. Hilarion dæmones ejecit.

Oratione et jejunio septem dierum, Macarius Ægyptius ejecit dæmonem gulosum, ut habet ejus Vita.

Est ergo oratio cum Deo colloquium, futuræ beatitudinis præludium, angelorum opus, omnium difficultatum victoria, infirmo in via Dei medicina, mentis correctio, animæ fœcunditas, spiritus ignitio, gaudium et jubilus.

2. Quadrangulum,] id est, quadratum erit ; habebat enim cubitum tam in longitudine, quam in latitudine. Noster ergo quadratum vocat *quadrangulum* ; quia 4 habebat cornua et angulos.

Cornua ex ipso procedent.] Hæc ergo cornua non erant adititia, sed ex tigillis quatuor angularibus, officio pedum fungentibus, surgebant in obelisci modum affabre elaborata. Erant ergo quasi quatuor quidam radii elegantes, sursum erecti super quatuor angulos altaris, ita ut è tignis quatuor, quæ altare sustinebant, prodirent et erigerentur. Ita Cajet. Lipoman. Ribera, et Vilalpando, apud quem vide eorum figuram et ideam p. 336. in fabrica templi. Lyranus tamen et Hæbræi putant hæc cornua fuisse quædam pomella, in quatuor illis angulis collocata, ad pulchritudinem et decorem altaris ; sed hæc pomella non sunt cornua.

Notat Abulensis quæst. 2. in hisce cornibus nihil fuisse appensum ; sed omnia vasa pertinentia ad altare thymiamatis, fuisse apud altare holocaustorum reposita, illique appensa.

3. Craticulam ejus.] Ita et Septuag. vertunt Hebr. גגו *gaggo*, id est tectum vel operimentum ejus. Craticula hæc erat reticulata, ut per ejus foramina thymiamatis, sive aromatum incensorum cinis decidens in humum, sub altare delaberetur. Craticula ergo hæc, cui ignis imponebatur cum thymiamate, aurea erat ; reliqua pars mensæ altaris, etsi lignea esset, erat tamen crassioribus auri laminis ita obducta, ut nullus igni ad tabulas ligneas pateret accessus : licet S. Hier. in c. 41. Ezech. dicat tabulas has fuisse ex ligno allato ex paradiso, quod igne non læditur, sed eo fit purius instar amianti. Sed quis ex paradiso hoc lignum attulit ? Adamne, an postea quis alius, venia impetrata à Cherubinis paradisi custodibus ?

Nota. Thymiama cum igne non immediate ponebatur super hac craticula (sic enim aurum igne fuisset liquefactum, et cinere obscuratum) sed in thuribulo æneo, quod ipsi craticulæ imponebatur, uti patet Levit. 10. v. 1.

Faciesque ei coronam,] limbum, vel circulum similem illi, quem habuit mensa panum propositionis, de quo dixi cap. 25. 25. Corona hæc quadrata erat, uti et ipsum altare : dicitur tamen corona, quia totum altare per gyrum ambiebat.

6. Ponesque altare contra velum, (quod dirimit Sanctum à Sancto sanctorum,) quod ante arcam pendet testimonii, (puta ante arcam testamenti), coram propitiatorio quo tegitur testimonium,] id est, quo tegitur arca testimonii sive testamenti, est metonymia. Hinc patet altare thymiamatis non fuisse in Sancto sanctorum, uti putavit S. August. sed in Sancto, uti pluribus ostendam cap. 40. v. 4. et 5.

8. Uret thymiama sempiternum.] Non quod toto die accendatur vel ardeat thymiama, sed quod singulis diebus mane semel, semel ves-

pere adolendum sit jugiter. Porro hic erat oblationis thymiamatis modus et ritus, uti recte docet Abulens. q. 7. Primo ibat sacerdos ad altare holocaustorum, ex cujus cornibus pendebant thuribula, igniumque receptacula, indeque capiebat unum thuribulum, atque in eo prunas ignis, quas ex altari holocaustorum accipiebat, reponebat. Deinde intrabat Sanctum, ibique accipiebat thymiama ex thuribulis, quæ erant supra mensam panum propositionis, illudque imponebat suo thuribulo et igni : mox hoc suum thuribulum cum igne et thymiamate ponebat super altare thymiamatis, atque ibidem adolebatur et comburebatur thymiama : quo consumpto tollebat sacerdos suum thuribulum, atque egrediens extra castra illud evacuabat, cineresque loco mundo effundebat, ac denique referebat thuribulum ad altare holocaustorum, suspendebatque rursum ex cornibus illius, unde illud sustulerat.

9. NON OFFERETIS SUPER EO THYMIAMA COMPOSITIONIS ALTERIUS.] *Alterius*, scilicet quàm præscribam vobis v. 34. In altari ergo thymiamatis non licebat offerre victimam, nec libare libamen, nec etiam offerre thymiama aliud, licet pretiosissimum, hominis industria compositum, sed tantum illud quod componi jubet Dominus vers. 34.

10. ET DEPRECABITUR AARON SUPER CORNUA EJUS SEMEL PER ANNUM.] Transit hic Moses, inquit Cajet. ab officio quotidiano altaris hujus, ad officium anniversarium super idem altare peragendum, quod non ad minores sacerdotes, sed ad solum Aaronem, id est pontificem, spectabat ; peragendum, inquam, in die expiationis, qui celebrabatur decima die mensis septimi. Illo enim die pontifex post expiationem Sancti sanctorum, inde regrediens ad Sanctum et altare thymiamatis, ibi precabatur pro peccatis suis, atque tingebat cornua altaris sanguine, quem ferebat secum in vasculo, quo etiam jam asperserat Sancta sanctorum, Levit. 16. 18. et hoc est quod hic ait : *Deprecabitur in sanguine* (id est, per sanguinem, vel tingendo cornua altaris sanguine ejus, scilicet animalis, puta vituli et hirci (*quod* animal) *oblatum est pro peccato*. Fiebat enim hæc altaris lustratio per sanguinis aspersionem ad hoc, ut per eam expiaretur altare, tanquam peccatis totius populi in cujus medio erat, per totum annum commissis contaminatum, ideoque lustrandum et reconciliandum hac lustratione et expiatione.

ET PLACABIT], puta Aaron pontifex Deum.

SANCTUM SANCTORUM ERIT DOMINO.] q. d. Sanctissimus erit hic ritus expiationis : sanctissimum etiam erit altare, quod sic expiatur. Tam enim ad altare, quàm ad ritum expiationis referri potest τὸ *Sanctum sanctorum*. Ita Abulensis.

Nota. Hebræi exaggerationem, vel gradum superlativum exprimunt per nomen abstractum, vel per concretum geminatum, ut, Sanctitas est, vel Sanctum sanctorum est, id est sanctissimum est.

12. QUANDO TULERIS SUMMAM (hebr. *caput*, id est capita, id est summam capitum), FILIORUM ISRAEL JUXTA NUMERUM, DABUNT SINGULI PRETIUM PRO ANIMABUS SUIS DOMINO : ET NON ERIT PLAGA IN EIS, CUM FUERINT RECENSITI.] q. d. Quoties numerum inibis populi, non ex vanitate vel superbia (uti fecit David, cujus proinde numeratio sive census populi fuit peccatum, graviterque à Deo punitum), sed vel me jubente, vel publicæ necessitatis, ut tributi, belli, aliave justa de causa ; toties singuli numerati pendent pretium pro animabus suis, quo scilicet animam, id est vitam, suam à Deo quasi redimant, ut videlicet Deus eos in vita conservet, nec eis pestem plagamve aliam immittat, ex hac quasi lege et condicto : nam si non redemeris te, ô Hebræe, pretio, cum recensitus fueris, Dominus te quasi prævaricatorem hujus legis et pacti plaga aliqua puniet, uti fecit tempore Davidis, cum scilicet ille recensuit populum, nec tamen censum ab eo hic præscriptum accepit. Quanquam ibi et alia, videlicet superbiæ, fuerit culpa, uti jam dixi. Hoc ergo census pretio, ex lege hac et quasi pacto cum Deo, redimebant Hebræi suam vitam, ut pestem aliasque lethiferas plagas evaderent, in quas incurrebant ii, qui pretium hoc census Deo et templo subtrahebant. Sic et hodie qui decimas suffurantur templo et Deo, in graves non raro incidunt plagas et calamitates, quibus depauperantur vel consumuntur.

Voluit Deus in censu pretium hoc sibi à quolibet Hebræo solvi ; primo, ad hoc, ut scirent et meminissent Hæbræi illam populi sui multiplicationem esse à Deo, et ex promissione patribus facta ; Deumque curam populi suî gerere, eumque quasi sibi in numerato vel habere. Hoc enim significatur tributo, quod templo pendebatur.

Secundo, ut doceret neminem sui capitis, suæque vitæ esse dominum, sed omnes unum habere dominum, scilicet Deum, inquit sanctus Cyrillus lib. 2. in Joannem cap. 92.

Tertio, ut per hoc temporale significaretur spiritale tributum legis novæ, quod est adorare Deum in spiritu et veritate, quod quilibet à Deo numeratus, id est Christianus, illi pendere debet. Ita S. Cyrillus.

Vespasianus Imperator idem pretium Judæis devictis indixit : *Stipendium*, inquit Josephus lib. 7. Belli cap. 27. *Judæis ubicumque degerent, indixit, binasque drachmas singulis annis deferre in Capitolium jussit, ita ut antehac Hierosolymæ templo pendebant.*

Anagogice, Beda lib. 3. de Tabern. cap. 13. Summa, ait, filiorum Israel significat summam omnium electorum, qui pretio decem obolorum, id est observatione Decalogi, redimunt animas suas, et merentur denarium vitæ æternæ, vespere, id est in fine vitæ, accipiendum.

13. HOC AUTEM DABIT OMNIS QUI TRANSIT AD NOMEN, DIMIDIUM SICLI JUXTA MENSURAM TEMPLI.] *Omnis qui transit ad nomen*, hebr. *omnis qui transit ad numeratos*, id est, omnis qui numeratur, sive cujus nomen recensetur, puta à vigesimo anno et supra, ut patet versu 14, ab ea enim ætate censebantur et numerabantur Judæi, quasi apti ad bellum. Unde noster Interpres cap. 38. 25. ubi primum populi censum enumerat, pretium hoc census oblatum dicit à se sexcentis millibus *armatorum*, licet τὸ *armatorum* in Hebræo non habeatur : recte enim intellexit Interpres eos tantum censeri, qui armis ferendis essent idonei, ac consequenter essent armati in exercitu hoc, et acie Hebræorum.

DIMIDIUM SICLI.] *Siclus* moneta fuit olim usitatissima Hebræis, quæ et stater dicebatur ; *siclus* hebr. dicitur שקל *sekel*, id est appensum, ponderatum. Radix enim שקל *sakel* appendere

et ponderare significat. Prisci enim Judæi, uti et Romani, rudem massam æris, argenti vel auri ad certum pondus, vice pretii et pecuniæ adhibebant: postea etiam consignarunt conflaruntque pecuniam signatam, sed quam justo semper appenderent pondere. Ita testatur Plinius lib. 33. cap. 3. Romanos primum argento signato uti cœpisse post Pyrrhum devictum, quod fuit anno Urbis 585, ideoque ante primum bellum Punicum; aureum deinde nummum post annos 62 cusum fuisse.

Æs vero prius signatum est, scilicet apud priscos à Saturno, apud Latinos à Numa Pompilio secundo rege Romano qui illud imaginibus notavit, et titulo nominis sui inscripsit, indeque à Numa numus, sive nummus nomen accepit, ait Isidorus lib. 16. cap. 17. Cedrenus, et Epiphan. lib. de Ponder. in fine.

Pondus sicli erat 4 drachmarum Atticarum, sive semunciæ, teste Joseph. libr. 3. Antiqu. 9. Argenteus ergo siclus appendebat et æquivalebat 4 regalibus Hispanicis, puta valebat unum florenum Brabanticum. Erat et æreus et aureus siclus, paris omnes ponderis, sed pro materia inæqualis pretii. Nam drachma una auri valet 10 vel 12 drachmas argenti: pretium enim auri est decuplum vel duodecuplum ad pretium argenti. Siclus ergo aureus valebat decem siclos argenti. Sicli consignationem describit Arias Montanus libro de Mensuris: scilicet siclum in uno latere habuisse urnam cum manna, cum hac inscriptione (per litteras priscas Samaritanas) שקל ישראל *sekel Israel*, id est siclus Israel: in altero vero latere habuisse virgam Aaronis floridam, cum hac inscriptione: ירשלם קדשה *Jerusalem kedesca*, id est, Jerusalem sancta.

Vide hic quàm exiguum tributum, scilicet medium siclum, cumque raro pendendum, sibi deposcat Deus. Id imitentur Principes.

Constans Imp., teste Eutropio, dicere solebat *opes publicas melius à privatis pluribus haberi, quam intra unum principis claustrum reservari.*

Trajanus Imperator fiscum vocabat lienem, quod eo crescente reliqui artus omnes tabescerent. Fabricius Romanus, Cinea Epirorum legato magnam vim auri offerente, recusavit accipere dicens, *se malle aurum habentibus imperare, quàm aurum habere.*

Juxta mensuram templi.] Multi putarunt siclum sanctuarii differre pondere et pretio à siclo communi. Alii enim censuerunt eum fuisse minorem communi. Ita R. Salomon et Lyran. communi siclo dant 24 obolos, sacro vero 20. Alii vero opinati sunt siclum sacrum esse majorem communi. Ita Pagninus siclo sanctuarii dat 40 obolos, communi vero 20. Vatablus vero, et ex eo Lipoman. et Covarruv. lib. de Monetis c. 2. num. 9. communi siclo dant 10 obolos, sacro vero 20.

Verum hæc distinctio sicli sacri et communis veteribus, puta Josepho, S. Hier. et aliis fuit incognita; imo æquales fuisse hos siclos patet Ezech. 45. 12. ibi enim dicitur siclus communis habere 20 obolos, quot dicitur hic habere sacer. Ezechielem enim loqui de communi laicorum, divitum et pauperum siclo, patet ex antecedentibus. Ita Ribera in Amos 8. n. 15. et sequent. Vilalpando p. 2, de Apparatu templi l. 2. c. 28.

Dices: Septuaginta passim hic, Levit. 23. Num. 3. et alibi siclum interpretantur didrachmum; ergo hic siclus sacer minor erat siclo communi: hic enim, teste Josepho, appendebat quatuor drachmas. Unde Epiphan. siclum sacrum vocat dimidium stateris, id est sicli communis. *Siclus*, inquit Epiphan. *qui et quadrans dicitur, quarta pars est unciæ, dimidium stateris, habens drachmas duas*, et paulo ante: *Libra est duodecim unciarum; uncia habet stateres duos: stater dimidium est unciæ; habet autem duo didrachma.*

Respondeo: Septuaginta didrachma accipiunt more Hebræo, non Attico: didrachmum autem Hebræum fuit tetradrachmum Atticum: una enim drachma Hebræa faciebat duas Atticas. Septuaginta ergo didrachmum vocant duos argenteos Hebræos, quorum quisque duas pendebat drachmas Atticas, teste Budæo lib. 5. de Asse: licet argenteus etiam alius fuerit major, ejusdem cum siclo et statere valoris et pretii, scilicet valens didrachmum, ut patet ex versione Septuag. collata cum nostra Gen. 20. 16. ibi enim Noster vertit, *mille argenteos;* Septuag. vero, *mille didrachma.* E contrario Matthæi 17. 24. tributum exterum quod publicani petebant à Christo, didrachma Atticum erat, videlicet media pars sicli; solvit enim ibi Christus unum siclum sive staterem, scilicet dimidium pro se, et dimidium pro Petro.

Dices: Si idem erat siclus sacer et communis, cur ergo hic et alibi Script. siclum limitat, vocatque siclum sanctuarii?

Respondeo id ideo fieri, quod in sanctuario, quasi in loco sacro et tuto, servaretur siclus justissimi ponderis, ad quem appendi possent et examinari reliqui omnes, ne fraudi, puta decurtationi et diminutioni, locus pateret: sicut apud Romanos publica extabat pedis mensura, velut prima et certissima reliquorum, et amphoræ mensura publica extabat in Capitolio, de qua Priscianus:

> Amphora fit, cujus vim ne violare liceret,
> Sacravere Jovi Tarpeio in monte Quirites.

Vocat ergo Script. hic siclum *juxta mensuram templi*, siclum justissimi ponderis, id patet Levit. ult. vers. 25. ubi dicitur: *Omnis æstimatio siclo sanctuarii ponderabitur* (non, computabitur, quomodo tamen dicendum fuisset, si siclus hic sacer pluris valuisset) ubi Septuag. vertunt, *et omne pretium erit mensuris sanctis.* q. d. Omnis siclus, et omne pondus ac pretium ponderabitur siclo, et mensura justissima, quæ servatur ad hoc in sanctuario. Ad Epiphan. Respondeo, eum memoria esse lapsum, vel in codicem ejus irrepsisse mendum: nam aperte Epiphan. contradicit Septuag. qui didrachmum vocant staterem vel siclum.

Siclus viginti obolos habet.] Judaicos scilicet: nam Atticos habebat 24; tot enim obolos efficiunt 4 drachmæ Atticæ, quas valet siclus. Erat ergo obolus vigesima pars sicli, id est floreni Brabantici, qui valet 20 stuferos; obolus ergo erat stuferus, et siclus valens 20 obolos, valebat 20 stuferos.

Tropol. Radulphus lib. 3. in Levit. cap. 8. Dimidium sicli, ait, sive denarius obolorum significat integritatem fidei. Hic debet habere mensuram templi, quia non hæreticorum, sed sanctorum Patrum doctrinæ conformis sit oportet. Est dimidium, quia licet totum habeat quod humanæ saluti necessarium est, tamen ad ple-

nitudinem visionis Dei non pertingit : in hac nec pauperi, nec diviti quicquam detrahere licet.

15. DIVES NON ADDET AD MEDIUM SICLI,] ut scilicet ex siclis constet populi numerus; secundo, ut diviti non detur occasio superbiæ, ac despiciendi pauperem contribulem suum ; tertio, quia una est anima omnium hominum, sive Crœsus fueris sive Irus ; quarto, quia apud Deum non pluris sunt divitiæ quàm paupertas ; quinto, quia æque pretiosa est Deo uniuscujusque vita et anima, utpote pro quibus singulis redimendis, Dei Filius pretiosum sanguinem in ara crucis effudit ; sexto, quia homo, quicumque ille sit, æquas Deo, quantum in se est, agere debet gratias, sive divitias ab eo acceperit, sive laboret inopia, cujus æquitatis speculum fuit S. Job, qui è ditissimo factus pauperrimus, gratias Deo rependens : *Dominus*, inquit, *dedit*, munificum se et liberalem ostendens : *Dominus abstulit*, quod suum erat, cum mihi minus proficuum fore judicasset. Ob vitam ergo et animam, ab eo inter tot mortis pericula servatam, dabo ei didrachma sacrum, pretium animæ meæ, scilicet laudem et gratiarum actionem, dicens : *Sit nomen Domini benedictum.*

16. SUSCEPTAMQUE PECUNIAM TRADES IN USUS TABERNACULI.] Magni erant sumptus tabernaculi, et majores fuerunt templi, in fabrica tam ampla, in alendis et vestiendis tot millibus sacerdotum et Levitarum, in victimis, in comportandis lignis, aqua, etc. Unde tradunt Hebræi, singulis annis in festo expiationis factam esse hanc medii sicli à singulis collectionem. Ita Lipomanus.

UT SIT MONUMENTUM (memoriale) CORAM DOMINO.] q. d. Dabitis hoc census pretium, puta dimidium sicli, templo et Deo, ut per hoc Deus vestrî recordetur, sitque vobis propitius.

18. FACIES ET LABRUM ÆNEUM CUM BASI SUA AD LAVANDUM.] Pro *labrum*, hebr. est כיור *kiior*, id est concha : Septuag. λουτηρ, quasi dicant lavatorium, απο του λουειν, id est à lavando. Erat enim hoc vas factum ad aquam continendam, qua lavarentur primo sacerdotes, antequam ad sacra accederent ; secundo, partes victimarum quæ immolabantur. Ita Abulensis et Lipoman. Hinc labrum hoc positum erat inter tabernaculum sive Sanctum, et altare holocaustorum, uti sequitur : tam enim in Sancto, quàm in altari holocaustorum sacra sua munia obire debebant sacerdotes, quod facere non poterant nisi prius lavarentur.

Huic simile vas ad eumdem finem fabricavit Salomon, sed majus multo, quod à capacitate ingenti, *mare æneum* est appellatum ; erat enim quasi semisphæra ingens, cujus peripheria sive ambitus superior et latior erat triginta cubitorum, ita ut totum hoc vas contineret tria millia metretarum : metreta autem continet 72 sextarios, sive congios 12.

Porro concham hanc, seu labrum fabricavit Moses de speculis æneis mulierum, quæ excubabant ad ostium tabernaculi. Exodi. 38. 8.

Mystice, aliqui per hoc labrum et lavacrum intelligunt baptismum ; sed quia hoc lavacrum erat in atrio, quod Ecclesiam significabat, non vero ante atrium vel in ejus ingressu, cui assimilatur baptismus : hinc melius cum S. Gregor. homil. 17. in Evang. et Beda lib. 3. de Tabern. cap. ultim. per labrum hoc accipiemus pœnitentiam, vel pœnitentiæ Sacramentum. Primo enim labrum hoc fit ex speculis mulierum, id est ex intuitu novissimorum, et ex præceptis Dei, in quibus se aspiciunt fideles animæ, et maculas suas deprehendunt ac corrigunt.

Audi S. Gregor. *Labrum æneum Moyses ponit, in quo sacerdotes lavari debeant, et Sancta sanctorum ingredi ; quia lex Dei prius nos lavari per compunctionem præcipit ut nostra immunditia ad penetrandam secretorum Dei munditiam non sit indigna.* Subdit deinde cur labrum hoc factum sit de speculis mulierum : *Specula quippe mulierum sunt præcepta Dei, in quibus se sanctæ animæ semper aspiciunt, et si quæ in eis sunt fœditatis maculæ, deprehendunt. Cogitationum vitia corrigunt, et quasi renitentes vultus, velut ex reddita imagine componunt ; quia dum præceptis Dominicis solertes intendunt, in eis procul dubio, vel quid in se cœlesti viro placeat, vel quid displiceat agnoscunt.* Addit cur mulieres hæ excubent ad ostium tabernaculi : *Quia sanctæ animæ etiam cum infirmitate adhuc carnis gravantur, amore tamen continuo ingressum æterni introitus observant. Moyses ergo labrum sacerdotibus de speculis mulierum fecit ; quia lex Dei lavacrum compunctionis peccatorum nostrorum maculis exhibet, dum ea per quæ sanctæ animæ superno sponso placuerunt, intuenda nobis cœlestia præcepta præbet. Quibus si diligenter intendimus, internæ nostræ imaginis maculas videmus : videntes autem maculas in pœnitentiæ dolore compungimur ; compuncti vero, quasi in labro de speculis mulierum lavamur. Est autem valde necessarium, ut cum de nobis compunctione afficimur, etiam commissorum nobis vitam zelemus.*

Lysimachus Rex cum exercitum ob sitim hosti tradidisset, postquam captivus aquam accepit, et bibit: *Proh*, inquit, *Deum fidem, quam exiguæ voluptatis gratia, quantum bonum, quantum regnum perdidi ; meque ex Rege servum effeci!* hoc dicat pœnitens : Bone Deus, pro gula, pro venere unius quadrantis horæ, quantum bonum, quantas cœli delicias perdidi, meque diaboli, mortis, et inferni mancipium effeci, idque in perpetuum!

Secundo, in hoc labro lavari debent sacerdotes nostri oblaturi sacram hostiam, et alii fideles, qui etiam quadamtenus sacerdotes sunt, offeruntque vitulos labiorum et manuum, laudes videlicet et sancta opera, participesque fiunt sacræ hostiæ.

Tertio, ponitur hoc labrum inter altare holocaustorum, et inter tabernaculum sive Sanctum, in quo erat altare thymiamatis ; quia, ut ad altare interius, puta thymiamatis, introeatur, non sufficit mortificatio exterior, sed etiam requiritur interior pœnitentia, qua affectus ipsos expurgemus. Vide Riberam l. 2. de Templo cap. 17. minutim singula adaptantem.

19. ET MISSA AQUA LAVABUNT IN EA.] Ita legendum, non *in eo*. Nec enim in labro lavabunt se sacerdotes (sic enim illud fœdassent), sed in aqua ex labro per fistulam, quæ epistomio aperiri et claudi poterat, defluente. Quod ergo hebr. est, *lavabunt ex eo,* intellige ex aqua quæ ex labro per fistulam defluit. Ita Cajetan. Sic dicimur bibere vinum ex vase, id est ex poculo, quod ex vase depromptum est.

MANUS SUAS AC PEDES.] Hinc probabiliter censent Cajetan. Lipoman. et Ribera, sacerdotes nudis pedibus in tabernaculo ministrasse (quod bis faciebant in die, scilicet mane et vespere,

uti superius dixi.) Ad hoc enim videntur lavisse pedes, ne iis sordidis tabernaculum fœdarent. Si enim postea rursum pedibus induissent calceos et caligas, quid opus erat eos lavare? lotio enim hæc tantum fiebat ad munditiem et decorem tam pedum, quam tabernaculi. Hujus rei symbolo jussus fuit Moses in Sina, quasi in loco sancto, collocuturus cum Deo, deponere calceamenta, Exod. 3. v. 5. Nimirum voluit Dominus hac cæremonia nudipedum, sacerdotes docere decorem et reverentiam in cultu Divino, etiam exterius, servandam esse.

Secundo, per hoc voluit eosdem admonere internæ puritatis, ut meminissent sacerdotes sibi deinceps non humi, sed per æthera incedendum esse, ait Philo, libro de Victimis. Id imitati sunt Gentiles in suis profanis sacris. Unde illud Hesiodi : *Illotis manibus sacra tractare est nefas.* Hinc et sacerdotes novæ legis in Missa lavant manus, quin et omnes Christiani olim ingressuri Ecclesiam, et communicaturi lavabant manus, tum ut puritatis internæ admonerentur, tum quia manibus excepturi erant sacram Eucharistiam : eaque de causa pro foribus Ecclesiæ positum erat vas aquæ, ad purificationem; cujus loco postea remansit vasculum aquæ benedictæ, positum in ingressu Ecclesiæ, uti ostendi I. Timoth. 2. Quin et Pythagoræ fuit dogma : *Nudis pedibus sacrifica ;* quod tum alii, tum Lacedæmonii susceperunt.

Scribit et Josephus Berenicem regis Agrippæ sororem, cum Hierosolymam profecta esset voti causa, rem sacram facturam idem fecisse, atque ita nudipedem ante Flori præsidis tribunal stetisse. Hinc illa quoque D. Leonis in quodam de jejunio sermone exclamatio de Hebræorum jejunio loquentis : *Habeant illi nudipedalia sua, et in tristitia vultuum ostendant otiosa jejunia.*

Nunc quoque Mauri et Saraceni templa, in quibus sacra facturi sunt, non ingrediuntur nisi calceis depositis. Ergo Pythagoram monuisse puto, ut inter sacrificandum mundi, et mundanis relictis curis, et à scelerum inquinamentis expiati, rei divinæ operam darent.

Nam et lavare pedes mystice, expurgare mentem dicimus. Qua de re et nostri Theologi mandatum Domini de pedum lotione exponunt, et simul illud, excutiendos pulveres de pedibus. Euthymius quoque *pedes* pro cogitationibus in psal. 72. exponit : *Per pedes,* inquit, *cogitationes intelligit veluti quæ animæ nostræ religionem, pedum instar, regunt ac sustinent.*

Nostri tamen sacerdotes celebrant calceati, non nudipedes, tum ob castitatem et verecundiam, tum quia sunt milites et duces (quos decet esse calceatos, imo ocreatos) Christi, parati semper ad bellum contra dæmones, et ad evangelizandum ubique : hinc debent esse *calceati pedes in præparationem evangelii pacis,* ut ait Apostolus Ephes. 6. 15. Vide ibi dicta.

21. Ne forte moriantur,] ne puniam eos morte (si hanc lotionis cæremoniam à me præceptam negligant) tanquam inobedientes et irreligiosos. Idem puta, si alias quasvis omitterent cæremonias à Deo præceptas, maxime si id fieret ex contemptu.

Legitimum,] id est, lex hæc vobis erit æterna, ut jugiter eam observetis.

23. Sume tibi aromata, primæ myrrhæ et electæ.] Ita et Chald. et Septuag. sed recentiores Hebræi suos codices aliter distinguunt, leguntque hoc modo : *Sume tibi aromata capitis,* id est prima et præstantissima, puta *myrrhæ electæ.* S. Hier. vero Chald. et Septuag. sic interpungunt et vertunt : *Sume tibi aromata, caput myrrhæ liberæ,* id est libere fluentis vel distillantis. Porro *caput myrrhæ liberæ* est stacte, quæ est flos myrrhæ, (uti vertunt Septuag. et S. Hieron. ad Principiam) id est lacryma myrrhæ, puta liquor sponte à myrrha defluens et distillans, quæ myrrha est purissima, electissima et præstantissima. Unde hebr. vocatur *caput myrrhæ,* id est, id quod in myrrha est primum et præstantissimum.

Describitur hic compositio unguenti, quo ungendi et consecrandi erant sacerdotes, item tabernaculum, ejusque vasa, jubeturque illud confici ex stacte, cinnamomo, calamo, casia et oleo olivarum, certa mensura hic præscripta inter se commistis.

Calami.] Calamum hic odoratum, sive aromaticum intellige, ut patet ex Hebræo, Chald. et Septuag. de quo Theophrastus lib. 9. histor. plant. c. 7. Plinius l. 12. c. 22. Galen. l. 8. Med. simplic. Dioscorid. l. 1. c. 17.

24. Casiæ quingentos siclos in pondere sanctuarii,] q. d. Siclum hic accipio illius ponderis cujus erat siclus sanctuarii, sive siclum qui tanto sit pondere, quantum appendit siclus sanctuarii, non quod is communi siclo sit major, sed quod ipse justissimæ sit mensuræ, uti dixi vers. 13. Neque enim necesse est ponere cum Aria Montano, alium hic siclum ponderis, diversum à siclo monetæ, quasi siclus hic fuerit genus ponderis, quod monetæ sicli non fuerit æquilibre, sed diversum ab eo pondus habuerit : nam Script. hujus diversitatis sicli nullam dat significationem : Quare verisimilius est Hebræos pondus monetæ sicli ad alias etiam res transtulisse : ut et nos subinde in familiari phrasi facimus, dum res raras et pretiosas dicimus appendere duos, tres aut quatuor regales; præsertim quia prisci utebantur moneta, verbi gratia, siclo non cuso, sed ad pondus appenso, eoque merces et res suas appretiabant, ut dixi v. 13. Siclus ergo sui origine, uti et etymo, mensura erat ponderis, æque ac monetæ.

26. Et unges ex eo tabernaculum testimonii.] Hebr. *moed,* id est conventus vel testimonii, de quo dixi c. præced. v. 43.

29. Erunt sancta sanctorum,] erunt sanctissima ex hac consecratione.

Qui tetigerit ea, sanctificabitur,] q. d. Contactu vasorum sanctorum sanctificabitur ille qui ea tangit, inquit R. Salomon : sed hoc falsum esse ostendi cap. 29. 37. *Sanctificabitur* ergo, id est sanctificari debet, ita ut si sit immundus, expiet se aqua lustrationis, de qua Levit. 14. et Num. 19. antequam altare vel alia vasa sancta tangat, inquit Abulens.

33. Homo quicumque tale composuerit, et dederit ex eo, alieno, exterminabitur de populo suo.] *Alieno,* id est alicui qui non est sacerdos, vel generis sacerdotalis : uti enim prius vetuit, ne quis in suum usum tale unguentum sacerdotale componat, ita hic vetat ne id fiat in usus alienos. Ita August. q. 135.

34. Sume tibi aromata, stacten, etc.] Sicut v. 23. descripsit compositionem unguenti, quo ungendi erant sacerdotes, et vasa sacra : ita hic describit compositionem thymiamatis, quod adolendum erat in altari thymiamatis. Jubet ergo thymiama hoc confici et commisceri ex

stacte, onycha, galbano et thure. Sicut enim Deus pasci voluit victimis anthropopathῶς ita voluit et recreari odoribus, itaque placari; quia iræ et indignationis indicium est in naribus. Unde Job. 41. v. 11. dicitur : *De naribus ejus procedit fumus;* nares autem mulcentur suavi odore. Unde hic placationis aptum est symbolum. Ita Arias Montan. et Alcazar in Apocal. 5. v. 8. not. 3.

Nota primo. Stacte est lacryma myrrhæ, uti dixi v. 23.

Secundo, *Galbanum succus est,* ait Dioscor. l. 3. c. 81. *ferulæ nascentis in Syria, quem nonnulli metopium vocant : maxime laudatur cartilaginosum et pingue* (unde forte heb. vocatur חלבנה *chelbana;* חלב *cheleb* enim significat pinguedinem.) *galbanum menses et partus trahit vel apposita, vel suffita; adversatur toxicis, necat serpentes, devoratur ad tussim veterem, difficultatem spirandi, aliasque sedandas.* De galbano scribit et Plinius l. 12. 25. et l. 24. 5. et Galen. l. Simplic. medicam. Addit Script. et requirit, ut galbanum sit *boni odoris*, heb. סמים *sammim*, id est aromaticum, ut selectum significet et odoratum. Nam Dioscor. asserit galbanum esse gravis odoris; et Plinius ait galbanum fœtere, et castoreum olere; quod forte intelligit de partibus galbani magis terrestribus, non vero de subtilioribus, uti statim dicam de onycha, ideoque noster Interpres addit τὸ *boni odoris.*

Tertio onycha, inquit Glossa, est ostreola parva redolens instar unguis humani; equidem puto onycham esse illam, quam Dioscor. unguem odoratum vocat, l. 2. c. 8. dicitque esse conchylii tegumentum in nardiferis Indiæ paludibus : ideoque suavem spirare odorem, eo quod conchylia inibi nardi pabulo vescantur : odoris gratia suffitur onycha, sed nonnihil castoreum olet; intellige cum Mathiolo, si partibus ejus tenuibus odoratis exhalatis, testa relicta cremetur : nam alioqui de onycha sic canit Propertius.

Et crocino nares myrrheus ungat onyx.

Onycham pharmacopœi vocant blattum Byzantium, teste Amato et Mathiolo in Dioscoridem.

Tropolog. S. Greg. l. 1. Moral. 39. *Thymiama,* ait, *ex aromatibus compositum facimus, cum in altari boni operis virtutum multiplicitate redolemus.* Atque commode per thus religionem orationemque acceperis, per stactem mortificationem, per galbanum (utpote calidum et pingue) charitatem et misericordiam, per onycham (utpote colore similem ungui, et odore nardo) castitatem.

Hinc symbolice, S. Basilius in c. 1. Isaiæ ante medium : Thymiama hoc, inquit, est corporis sanctimonia per temperantiam, et frænum rationis in corpus, quod quatuor elementis constat; stacte ad aquam refertur, thus ad aerem, onyx ad terram ob ariditatem, galbanum ad ignem ob calorem præfervidum. Hæc ergo inter se contemperat et moderatur sanctimonia, quasi thymiama sanctum. Maxime vero thymiama est oratio.

Ad hoc thymiama alludens S. Joan. Apoc. 5. 8. ait sanctis illis quatuor animalibus datas fuisse *phialas plenas odoramentorum, quæ sunt orationes sanctorum*, et cap. 8. v. 3. *Data, ait, sunt illi incensa multa.*

Ubi nota. Orationes Sanctorum comparantur hic suffitui non cuivis sed odoramentorum. Primo, quia oratio instar thuris sursum ascendit, psal. 140. *Dirigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo.* Secundo, quia sicut thus est odoratum, ita orationes Sanctorum Deum oblectant. Tertio, uti thus fœtorem, ita oratio peccatum abigit, Deique iram mitigat. Quarto, thymiama fiebat ex aromatibus contusis : sic oratio ex animo mortificato et humili procedere debet. Quinto thymiama in igne adolebatur; ita oratio in igne tribulationum exardescit. Unde cantic. 4, ait sponsa : *Vadam ad montem myrrhæ, et ad collem thuris.*

35. Faciesque thymiama, etc. mistum diligenter, et purum, et sanctificatione dignissimum.] Hebr. *in sanctificationem.* q. d. Facies thymiama tam bene, pure et diligenter commistum et compositum, ut dignum sit quod Deo sanctificetur, id est adoleatur, offeratur, incendatur.

36. Cumque in tenuissimum pulverem universa contuderis,] ut perfectior fiat commistio, indeque odoratius thymiama.

Tropolog. S. Gregor. in fine l. 1. Moral. *In tenuissimum,* inquit, *pulverem aromata universa conterimus, cum bona nostra, quasi in pilo cordis, occulta discussione tundimus, et si veraciter bona sint, subtiliter retractamus.* Hinc apud veteres, cor in thuribulo positum hieroglyphice significabat orationes precesque puro, humili, contrito et ardenti corde prolatas ad Deum, inquit Pierius, hieroglyphico 34.

Pones ex eo (thymiamate) coram tabernaculo testimonii,] puta in altari thymiamatis, quod est coram vel ante tabernaculum testimonii, id est, ante Sanctum sanctorum. Duplex enim erat quasi tabernaculum, ob duas ejus partes : unum vocabatur Sanctum, alterum Sanctum sanctorum; de secundo hic loquitur Scriptura.

In quo loco (puta in tabernaculo jam dicto, id est, in Sancto sanctorum) apparebo tibi. Sanctum sanctorum (id est sanctissimum) erit hoc thymiama.

38. Homo quicumque fecerit simile (thymiama) ut odore illius perfruatur, peribit de populis suis.] Hebr. est, *exscindetur de populis suis;* quia scilicet Deus illum, ut inobedientem et sacrilegum, occidet plaga aliqua hujus vitæ, aut certe in gehenna æternaliter illum puniet. Sic enim è contrario *aggregari ad populum suum*, significat jungi consortio Sanctorum et Beatorum. Vetuit Dominus sub tam gravi pœna ne quis in usus profanos adhibeat compositionem thymiamatis, ad hoc ne res sacræ et res templi profanarentur, aut ecclesiasticum ministerium vilesceret et contemneretur.

Insuper voluit eos mollitiem unctionis dedocere; hæc enim sacra non ad mollitiem, sed ad symbolum et significationem sacram, atque ad reverentiam sacerdotii adhibebatur.

Idem monuerunt Gentiles. Socrates aiebat unguenta relinquenda feminis; in juvenibus, nullum unguentum melius olere, quam oleum quo inter exercendum utebantur. Nam amaracino, aut foliato, protinus idem olent servus et ingenuus. Rogatus quid senes olere deceat : Probitatem, inquit. Rogatus ubi hoc

unguentum venderetur? recitavit Theognidis carmine :

Εσθλων μεν γαρ απ'εσθλα διδαξεται.

Qui bonus est, ab eo bona discito.

Hujus generis quædam congerit Xenophon in convivio. Erasm. l. 3. Apophth.

Idem, quum taxaret unguentis delibutos, Phædon interrogatus quisnam adeo unguentis delibutus esset? respondit Aristippus : *Ego, ait, infelix : sed me multo infelicior Persarum rex. At te vide*, inquit, *ut quemadmodum hac parte nullo cæterorum animalium est superior, ita nec hominum nullo sit præstantior.* Quo dicto sensit unguentis et odoribus hominem nihil fieri meliorem cum et equus balsamo oblitus, idem oleret quod rex; et mendicus unguento simili delibutus non minus bene oleat quam summus pontifex. Laert. l. 2.

Anacharsis oleum dicebat esse venenum insaniam gignens, eo quod athletas videret unctos in se invicem insanire. Nec olei usum, ut arbitror, noverant Scythæ; ut quod nec apud illos proveniret, nec aliunde importaretur. Athletæ non pugnant nisi uncti : putant enim corpus fieri robustius; ac Scytha simulabat se credere illis oleum esse causam insaniæ. Laert. l. 1. cap. 9.

Diogenes nactus unguentum, eo pedes inunxit præter morem publicum. Id demirantibus dixit : Quoniam unguentum capiti infusum exhalatur in aerem; à pedibus autem ascendit ad nares. Similiter alius reprehendit publicam consuetudinem, qua coronas capiti imponunt; cum magis conveniat infra nares ponere, quod fragrantiæ vapor non tam descendat, quam ascendat. Laert. lib. 6.

Idem, cuidam habenti capillos unguento delibutos : *Cave*, inquit, *ne capitis suaveolentia vitæ maleolentiam adducat* ; nam Græcarum vocum jucundam affinitatem utcumque reddere studuimus, ευωδιαν et δυσωδιαν. Unguentum enim in viro arguit vitæ mollitiem ; fama porro velut odor est hominis. Simile quiddam dixit Martialis :

Posthume, non bene olet, qui bene semper olet.

Ita Laert. lib. 6.

Idem aiebat faciles esse deos ad donandum hominibus vitam : cæterum hanc ignorari ab his qui quærunt unguenta. Laert. ibid.

Lycurgus unguenta ejecit è repub. tanquam olei corruptelam ac perniciem. Nam oleum, inquit, odoribus vitiatum nullum habet usum, nec ad esum, nec ad membrorum unctionem ; atque dum rem necessariam ad delicias corrumpunt, fit ut minor sit copia. Plutarchus in Lacon. apophthegmat.

Fl. Vespasiano quum adolescens quidam gratias ageret pro impetrata præfectura, quoniam unguento fragrabat, et nutu contemptus est, et graviter increpitus : *Mallem*, inquit Vespasianus, *allium oboluisses.* Mox et litteras concessas revocavit. Suetonius in ejus vita.

CAPUT TRIGESIMUM PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Beseleel et Ooliab designantur a Deo architecti tabernaculi ; secundo, vers. 13. Deus iterat et inculcat cultum sabbati ; tertio, vers. 18. Deus Mosi dat duas tabulas legis lapideas.

1. Locutusque est Dominus ad Moysen dicens : 2. Ecce, vocavi ex nomine
Beseleel filium Uri, filii Hur, de tribu Juda, 3. et implevi eum spiritu
Dei, sapientia, et intelligentia, et scientia, in omni opere, 4. ad ex-
cogitandum quidquid fabrefieri potest ex auro, et argento, et ære,
5. marmore, et gemmis, et diversitate lignorum. 6. Dedique ei socium
Ooliab filium Achisamech de tribu Dan. Et in corde omnis eruditi posui
sapientiam ut faciant cuncta quæ præcepi tibi, 7. tabernaculum fœ-
deris, et arcam testimonii, et propitiatorium, quod super eam est, et cuncta vasa tabernaculi,
8. mensamque et vasa ejus, candelabrum purissimum cum vasis suis, et altaria thymiamatis,
9. et holocausti, et omnia vasa eorum, labrum cum basi sua, 10. vestes sanctas in ministe-
rio Aaron sacerdoti, et filiis ejus, ut fungantur officio suo in sacris. 11. Oleum unctionis, et
thymiama aromatum in Sanctuario, omnia quæ præcepi tibi, facient. 12. Et locutus est Domi-
nus ad Moysen, dicens : 13. Loquere filiis Israel, et dices ad eos : Videte ut sabbatum meum
custodiatis ; quia signum est inter me et vos in generationibus vestris, ut sciatis quia ego Do-
minus, qui sanctifico vos. 14. Custodite sabbatum meum ; sanctum est enim vobis : qui pollue-
rit illud, morte morietur : qui fecerit in eo opus, peribit anima illius de medio populi sui.
15. Sex diebus facietis opus ; in die septimo sabbatum est, requies sancta Domino. Omnis qui
fecerit opus in hac die, morietur. 16. Custodiant filii Israel sabbatum, et celebrent illud in
generationibus suis. Pactum est sempiternum 17. inter me et filios Israel, signumque perpe-

tuum. Sex enim diebus fecit Dominus cœlum et terram, et in septimo ab opere cessavit. 18. Deditque Dominus Moysi, completis hujuscemodi sermonibus in monte Sinai, duas tabulas testimonii lapideas, scriptas digito Dei.

2. VOCAVI EX NOMINE BESELEEL.] q. d. Ego Deus nominatim præ cæteris omnibus delegi et designavi Beseleel, ut ipse fabricet tabernaculum, omnemque ejus supellectilem; per catachresin ponitur *vocavi* pro *designavi* : qui enim ab hominibus designantur magistratus vel præfecti, solent ad hunc statum nominatim evocari; unde Hispani eos vocant *criados*.

BESELEEL FILIUM URI, FILII HUR.] Hur hic avus Beseleel, videtur fuisse ille de quo cap. 17. v. 14. et c. 24. 14. Erat enim ille ex senioribus Israel, et proximus dignitate Aaroni fratri Mosis, ideoque in eo Moses sistit genealogiam Beseleel, quasi ipse ab avo Hur, cujus superius mentionem fecit, sat sit cognitus; potuitque facile fieri, ut Beseleel etiam grandævus simul cum Hur avo suo vixerit, verbi gratia, si demus Beseleel annos 60; Hur vero centum, vel centum et decem. Negat hoc Abulensis, censetque Beseleel hoc tempore fuisse 92 annorum. Sed quis credat tam senem ad tantam et tam laboriosam fabricam fuisse delectum?

Porro Hur hic fuit filius Caleb (non exploratoris illius celebris, qui solus cum Josue murmurantibus restitit, ut vult R. Salomon; ille enim hoc tempore non attigerat annum 40, ut patet Josue 14. 10.) sed alterius multo senioris, filii videlicet Esron, filii Phares, filii Judæ patriarchæ. Vide 1. Paral. 2. v. 6. 9. 19.

Symbolice, Strabus, sive Glossa ordinaria : *In constructione*, inquit, *tabernaculi mysterium Trinitatis ostenditur, sicut in baptismo et transfiguratione Christi. In baptismo enim voce sonuit pater, et Filius baptizatus est, atque in specie columbæ Spiritus sanctus apparuit. Pari modo hic Ooliab, qui interpretatur protectio mea Pater, Patris personam significat. Beseleel, qui idem est quod in umbra Dei, significat Spiritum sanctum de quo dicitur: Virtus Altissimi, id est Spiritus S. obumbrabit tibi. Jussio autem, id est verbum, quo tabernaculum fieri jussum est, est Filius, per quem Pater in virtute Spiritus sancti omnia operatur.* Sancta enim Trinitas tam tabernaculum hoc materiale, quam ejus antitypum Ecclesiam, et animas sanctas sibi in templum ædificat et efformat.

Tropolog. *Hur* hebraice *candorem* significat, lucemque candidam, qualis est fides. *Uri* significat *ignem*, qualis est charitas. *Beseleel* significat *in umbra Dei*, qualis est spes : hæc enim in ope Dei, quasi in umbra secure requiescit. Jam hæc tria, puta fides, spes, charitas, ædificant tabernaculum, id est domum animæ, ut sit templum Dei.

3. ET IMPLEVI EUM SPIRITU DEI,] puta spiritu meo. Loquitur enim Deus more Hebræo, de se tanquam de aliquo tertio. Similis enallage personæ est v. ult. et Gen. 19. 25. et Num. 12. v. 6. et 8. Amos 4. 11. et alibi. Porro spiritus Dei est qui sequitur, videlicet sapientia, intelligentia, et scientia in omni opere fabrili, à Deo data et aspirata. Est enim appositio : *Spiritu Dei* (qui est) *sapientia, intelligentia, et scientia in omni opere.* Vide dicta c. 28. v. 3.

6. DEDIQUE EI SOCIUM OOLIAB FILIUM ACHISAMECH.] *Ooliab* hebraice idem est quod *tabernaculum meum*, vel *protectio mea est Pater*, scilicet cœlestis, *Achisamech* idem est quod *fratres conjungens*. Hic ergo significat Apostolos virosque Apostolicos, qui per spem in Deum, Deique opem et protectionem, quam significat Ooliab, perque opem mutuam et fraternam, quam significat Achisamech, ædificarunt Ecclesiam, quæ est tabernaculum Dei. Ac nominatim, inquit Glossa: *Beseleel et Ooliab sunt Petrus et Paulus, qui duo post Christum ædificaverunt Ecclesiam Judæorum et Gentium. Beseleel enim, qui interpretatur umbra Dei, significat Petrum : nam ad tactum umbræ ejus virtute divina sanabantur infirmi, Actor. 5 Ooliab, qui interpretatur protectio vel habitatio mea Pater, est Paulus, qui mente habitabat in Deo Patre omnium; unde ait ipse Philip. 3. Nostra conversatio in cœlis est.*

ET IN CORDE OMNIS ERUDITI POSUI SAPIENTIAM, UT FACIANT CUNCTA QUÆ PRÆCEPI TIBI,] q. d. Peritis artificibus minoribus et inferioribus dedi etiam industriam suam et peritiam, ut ipsi juvent Beseleel et Ooliab in fabrica tabernaculi.

Disce hinc artes omnes, etiam mechanicas, esse dona Dei, saltem naturalia, neque in iis ut suis, suaque industria inventis aut partis, homini gloriandum esse, sed illas Deo adscribendas, ab eoque petendas, et in ejus obsequium expendendas esse. Ita Rupert. in c. 35. Exod. in fine.

13. VIDETE UT SABBATUM MEUM CUSTODIATIS : QUIA SIGNUM EST INTER ME ET VOS.] Abulens. et Lipoman. putant hic interjici mentionem sabbati hac de causa, ne scilicet Hebræi putarent licere sibi tabernaculum fabricare die sabbati. Verum hæc ratio angustior est, et Scriptura nullam ejus dat significationem.

Dico ergo, solius sabbati præceptum hic repetit Deus, illudque adjecta pœna mortis denuo sancit, tum quia præcipua erat cæremonialis lex hæc sabbati, recurrens singulis hebdomadis; tum quia sabbatum erat cultus Dei maxime publicus et solemnis, unde subdit : *Quia signum est inter me et vos.* q. d. Quia sabbatum signum est quod vos mihi sitis populus, et ego sim vobis Deus, utpote in cujus honorem, et ob cujus obedientiam colitis septimum diem, puta sabbatum, sacro otio quasi protestantes me creatorem esse omnium, quæ sex diebus facta sunt, meque septimo hoc die ab omni opere meo cessasse, ideoque vobis annitendum est, ut illo die mens per orationem, aliaque pia exercitia in Deo quiescat, hic per gratiam, et in futuro per gloriam.

UT SCIATIS QUIA EGO DOMINUS, QUI SANCTIFICO VOS,] qui scilicet vos ad cultum meum applico, mihique quasi dico et consecro per hanc festivitatem meam sabbati, ut in ea me sancte colatis.

14. SANCTUM EST ENIM VOBIS.] q. d. Sabbatum vobis est solemne festum, sancto Dei cultui dicatum. Vide Deuter. 5. 12.

QUI FECERIT IN EO OPUS, PERIBIT ANIMA (id est vita) ILLIUS DE MEDIO POPULI SUI.] q. d. Qui laborando violat quietem sabbati, morte plectatur per sententiam judicis, si crimen, puta sabbati violatio, constet; si non constet, tum homo ille aliis modis vindicante Deo, sive per homines quasi fortuito, sed fortuitum hoc intendente et

dirigente Deo, uti dixi c. 21. 13. sive per alias creaturas Dei administras morte punietur, et, quod maximum est, peribit in æternum in gehenna, tanquam reus maximi criminis.

15. Sabbatum est requies, etc.] Hebr. est, *sabbaton est sabbat.* Hebræi per *sabbaton*, id est sabbatulum, accipiunt parvum additamentum ad sabbatum; quia enim ipsi non sciunt præcise momentum, quo incipit sabbatum, ut illi satisfaciant, horam unam citius illud auspicantur, et horam unam tardius finiunt, et hoc tempusculum putant vocari *sabbaton*, id est sabbatulum. Verum hæc nimis arcta et anxia est religio. Optime ergo vertit et dispunxit noster Interpres, quem passim alii sequuntur.

17. Pactum est sempiternum inter me et filios Israel.] Sabbatum vocat pactum, id est conditionem pacti. Septuag. vertunt, *testamentum* sive *fœdus æternum est in me et filiis Israel*, ut scilicet filii Israel in me, puta in Deo, Deique visione et fruitione, per requiem æternam, quam eis promisi, quiescant, inquit S. Aug. q. 139. Sed hic sensus non respondet Hebræo, in quo non est *in*, sed, *inter*; et ita præpositio *in*, quam habent Septuag. exponenda est per *inter*.

In septimo ab opere cessavit.] Hebr. וינפש *iinnaphes*, id est respiravit à labore, et respirando quievit. Loquitur Scriptura de Deo anthropopathωs.

18. Deditque Dominus Moysi, etc. duas tabulas testimonii (id est decalogi sive legis, quæ testimonium est voluntatis divinæ, quid scilicet Deus velit à nobis fieri) lapideas scriptas digito Dei,] digito suo, hoc est à se, non ab homine vel angelo, est enallage, de qua dixi v. 3. Nota τὸ *dedit*, non quasi Deus ante non dederit Decalogum: insevit enim omnibus cum natura hanc legem, uti docent S. Irenæus l. 4. 30. Cyrill. l. 1. in Joan. 1. c. 1. S. Hier. in c. 24. Isaiæ, Ambr. de Fuga seculi c. 3. Sed *dedit* eam denuo scriptam tabulis lapideis, idque ad oblivionem, quæ ex illius neglectu et socordia hominum irrepebat, avertendam; atque ad acuendas mentes hoc signo ad legis firmam et arctam custodiam; ideoque eam non chartæ, sed lapidi inscriptam dedit.

Porro lapidem hunc pretiosum fuisse, utpote adeo nove ad divinam hanc scripturam formatum et destinatum, conjicere licet. Hebræi censent fuisse sapphirum, teste Lyrano in Exodi 24. 12. Ubi idem de iisdem testatur Abulens. recteque confutat eosdem dicentes Mosen, fractis sapphirinis hisce tabulis ob peccatum populi, fragmenta earum collegisse, indeque se ditasse. Ex sapphiro quoque fuisse has tabulas diserte docent Suidas verbo *Moyses*, S. Epiphan. l. de 12. Gemmis, Anastasius Nicænus quæst. 38. in S. Script. et Nilus Metropolita de Lapidum theorica. Favet, quod Deus legem Mosi daturus apparuit cum suppedaneo sapphirino c. 24. 10. Vide quæ de sapphiro notavi ibidem, et Apocal. 21. 21. Verum hac de re nihil certi statuere licet, cum Scriptura speciem lapidis non exprimat. Porro quod Chaldæus et Rabbini tradunt, sapphirum tabularum legis excisum fuisse è throno sapphirino Dei, Exodi 24. 12. crassa eorumdem est fabella.

Mystice, hæ tabulæ significabant tabulas cordis, in quibus scribenda sunt Dei mandata, 1. Corinth. 3. v. 3. et sequent.

Notant Isidor. Abulens. Hugo, Lipoman. Hebræi, et alii passim, in prima tabula fuisse scripta præcepta, quæ Deum Deique dilectionem et cultum spectant, quæ Hebræi numerant quatuor; dividunt enim primum præceptum in duo, scilicet: Unum Deum cole, et, Non facies sculptile vel idolum. Catholici vero hæc duo in unum conjungunt, tantumque numerant tria primæ tabulæ præcepta, de quo Deuter. 5. In secunda vero tabula scripta fuisse præcepta, quæ spectant proximum proximique dilectionem, quæ Hebræi numerant sex: conjungunt enim duo ultima præcepta de concupiscentia uxoris et rei alienæ, in unum; Catholici vero melius ea dividunt, ac consequenter numerant septem secundæ tabulæ præcepta. Compendium ergo utriusque tabulæ totiusque legis est: *Dilige Deum, et dilige proximum*, uti docet Christus.

CAPUT TRIGESIMUM SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Hebræi, Mose absente, vitulum aureum conflant et adorant: hinc Deus vult eos disperdere; orat pro eis Moses, ac v. 15. descendens de monte tabulas legis frangit, vitulum comburit, idololatras occidit, Deumque iterato pro populo precatur, dicens: v. 32. Aut dimitte eis hanc noxam, aut dele me de libro tuo.

1. Videns autem populus quod moram faceret descendendi de monte Moyses, congregatus adversus Aaron, dixit: Surge, fac nobis deos, qui nos præcedant; Moysi enim huic viro, qui nos eduxit de terra Ægypti, ignoramus quid acciderit. 2. Dixitque ad eos Aaron: Tollite inaures aureas, de uxorum filiorumque et filiarum vestrarum auribus, et afferte ad me. 3. Fecitque populus quæ jusserat, deferens inaures ad Aaron. 4. Quas cum ille accepisset, formavit opere fusorio, et fecit ex eis vitulum conflatilem, dixeruntque: Hi sunt dii tui Israel, qui te eduxerunt de terra Ægypti. 5. Quod cum vidisset Aaron, ædificavit altare coram eo, et præconis voce clamavit, dicens: Cras solemnitas Domini est. 6. Surgentesque mane, obtulerunt holocausta, et hostias pacificas, et sedit populus man-

ducare, et bibere, et surrexerunt ludere. 7. Locutus est autem Dominus ad Moysen, dicens :
Vade, descende ; peccavit populus tuus, quem eduxisti de terra Ægypti. 8. Recesserunt cito
de via, quam ostendisti eis ; feceruntque sibi vitulum conflatilem, et adoraverunt, atque im-
molantes ei hostias, dixerunt : Isti sunt dii tui Israel, qui te eduxerunt de terra Ægypti.
9. Rursumque ait Dominus ad Moysen : Cerno quod populus iste duræ cervicis sit ; 10. dimitte
me, ut irascatur furor meus contra eos, et deleam eos, faciamque te in gentem magnam.
11. Moyses autem orabat Dominum Deum suum, dicens : Cur, Domine, irascitur furor tuus
contra populum tuum, quem eduxisti de terra Ægypti, in fortitudine magna, et in manu ro-
busta? 12. Ne, quæso, dicant Ægyptii : Callide eduxit eos, ut interficeret in montibus, et de-
leret è terra ; quiescat ira tua, et esto placabilis super nequitia populi tui. 13. Recordare
Abraham, Isaac, et Israel, servorum tuorum, quibus jurasti per temetipsum, dicens : Mul-
tiplicabo semen vestrum sicut stellas cœli ; et universam terram hanc, de qua locutus sum,
dabo semini vestro, et possidebitis eam semper. 14. Placatusque est Dominus ne faceret malum
quod locutus fuerat adversus populum suum. 15. Et reversus est Moyses de monte, portans
duas tabulas testimonii in manu sua, scriptas ex utraque parte, 16. et factas opere Dei : scrip-
tura quoque Dei erat sculpta in tabulis. 17. Audiens autem Josue tumultum populi vociferantis,
dixit ad Moysen : Ululatus pugnæ auditur in castris. 18. Qui respondit : Non est clamor adhor-
tantium ad pugnam, neque vociferatio compellentium ad fugam ; sed vocem cantantium ego
audio. 19. Cumque appropinquasset ad castra, vidit vitulum, et choros ; iratusque valde,
projecit de manu tabulas, et confregit eas ad radicem montis : 20. arripiensque vitulum quem
fecerant, combussit, et contrivit usque ad pulverem, quem sparsit in aquam, et dedit ex eo
potum filiis Israel. 21. Dixitque ad Aaron : Quid tibi fecit hic populus, ut induceres super
eum peccatum maximum? 22. Cui ille respondit : Ne indignetur dominus meus ; tu enim nosti
populum istum, quod pronus sit ad malum. 23. Dixerunt mihi : Fac nobis deos, qui nos præ-
cedant ; huic enim Moysi, qui nos eduxit de terra Ægypti, nescimus quid acciderit. 24. Qui-
bus ego dixi : Quis vestrûm habet aurum? Tulerunt, et dederunt mihi ; et projeci illud in
ignem, egressusque est hic vitulus. 25. Videns ergo Moyses populum quod esset nudatus
(spoliaverat enim eum Aaron propter ignominiam sordis, et inter hostes nudum constituerat),
26. et stans in porta castrorum, ait : Si quis est Domini, jungatur mihi. Congregatique sunt
ad eum omnes filii Levi ; 27. quibus ait : Hæc dicit Dominus Deus Israel : Ponat vir gladium
super femur suum ; ite, et redite de porta usque ad portam per medium castrorum, et occidat
unusquisque fratrem, et amicum, et proximum suum. 28. Feceruntque filii Levi juxta sermo-
nem Moysi, cecideruntque in die illa quasi viginti tria millia hominum. 29. Et ait Moyses :
Consecrastis manus vestras hodie Domino, unusquisque in filio, et in fratre suo, ut detur vo-
bis benedictio. 30. Facto autem altero die, locutus est Moyses ad populum : Peccastis pecca-
tum maximum, ascendam ad Dominum, si quo modo quivero eum deprecari pro scelere vestro.
31. Reversusque ad Dominum, ait : Obsecro, peccavit populus iste peccatum maximum, fe-
ceruntque sibi deos aureos ; aut dimitte eis hanc noxam, 32. aut si non facis, dele me de libro
tuo quem scripsisti. 33. Cui respondit Dominus : Qui peccaverit mihi, delebo eum de libro
meo ; 34. tu autem vade, et duc populum istum quo locutus sum tibi ; angelus meus præce-
det te. Ego autem in die ultionis visitabo et hoc peccatum eorum. 35. Percussit ergo Dominus
populum pro reatu vituli, quem fecerat Aaron.

1. SURGE, FAC NOBIS DEOS, QUI NOS PRÆCEDANT.] *Deos*, id est deum; unum enim aliquem tantum petierunt. Unde et Aaron eis satisfaciens unum tantum fecit vitulum. Sed in Hebræa lingua nomina Dei, puta *Elohim*, *Adonai*, *Saddai*, pluralia sunt, eisque modo singularia verba et adjectiva, modo pluralia jungunt Hebræi, uti videre est Josue 24. 19. Deuteron. 5. 26. in Hebræo.

Hebraismum imitatus est hic Latinus interpres vertens *deos*, non deum; idque ut clarius idololatriam populi ob oculos poneret; idololatriæ enim præter unum Deum verum, credunt et colunt alium, ita ut secundum illos plures ponendi sint dii : et quia ipsi, sicut ab uno Deo ad secundum deflexerunt, ita facile ab hoc in multos alios devolvuntur. Notavit hoc S. Hieron. in Daniel 3. *Hanc*, ait, *dicunt S. Scripturæ consuetudinem, ut unum idolum appellet pluraliter.*

Nota hic miram populi erga Mosen et Deum ingratitudinem, pariter et cæcitatem ; nam Mosen ducem suum tam benignum et beneficum, moræ impatientes contemnunt : deos quærunt duces, sed eos qui nondum sunt, quosque faciat Aaron : aspernantur Deum verum, qui eos per tot tantaque miracula, è dura Ægypti servitute liberaverat, qui eos ducebat in Chanaan, qui-

cum paulo ante solemne fœdus inierant c. 24. qui illis spolia Ægyptiorum dederat, illaque nunc secum, contempto Deo, idolo, puta vitulo, consecrant.

Dices : Hebræi columnam habebant ducem viæ; ad quid ergo quærunt alios duces, puta deos qui eos præcedant?

Respondeo : Columna hæc fixa steterat toto tempore, quo Moses fuerat in monte, neque movebatur, ut Hebræis viam præiret; ipsi autem castra movere, et in terram promissam festini tendere cupiebant. Petunt ergo non mortales duces, qui ut Moses ab eis auferantur, sed deos, quales in Ægypto viderant, ut videlicet Aaron fabricet eis simulacrum vituli aut bovis, puta Apis, in quod se numen insinuet, detque responsa, et præeat in Chanaan.

Moysi enim huic viro.] Loquuntur Hebræi de Mose contemptim, quasi de incognito viro. Josephus asserit aliquos eorum putasse Mosen à bestiis comestum esse, alios eum à Deo raptum esse.

Fabulatur R. Salomon dæmonem pheretrum Mosis in aere ostendisse Hebræis, ut putarent eum esse mortuum.

2. Tollite inaures.] Hebraice, *frangite inaures;* apte : *amissuri enim erant in judicium sibi, vera ornamenta aurium Dei voces*, scriptas in tabulis legis, ait Tertull. Scorpiaci c. 3. Et S. Ambros. ad Romulum, explicans hunc locum : *Congrue*, ait, *inaures auferuntur mulieribus, ne iterum Eva vocem serpentis audiret. Et ideo quia sacrilegium audierant, conflatis earum inauribus conflata est imago sacrilegii :* similiter et annulis, *quia nec fidei signaculum habere poterant.*

De uxorum, filiorumque et filiarum vestrarum auribus.] Facinus hoc, puta idolum, recusare omnino non audebat Aaron, ne occideretur à tumultuante plebe; sed hac postulatione divertere conatus est, flagitando inaures uxorum et filiarum aureas, quas ægerrime avaras et ornatus studiosissimas feminas sibi detracturas, idoloque daturas putabat; sed vicit hæc omnia earum improbitas et præpostera liberalitas, aliàs avarissimarum. Ita Theodor. Abulens. Cajetan. Lipoman. Similes subinde videmus Christianorum mores, ut in carnis voluptates, pompam et luxum censum omnem profundant, Christo vero teruncium ægre largiantur; ideoque sæpe quod non capit Christus, hoc rapit fiscus.

4. Formavit opere fusorio.] Plastes ergo formam vituli composuit è terra, argilla, aut simili materia, in eaque stylo (ut habent Hebræa) efformavit oculos, aures, os et cætera membra vituli: deinde in hanc formam infudit aurum inaurium liquefactum, et sic ex ea expressus est aureus vitulus.

Et fecit ex eis vitulum.] Hinc patet vanitas fabellæ Rabbinorum, qua ipsi Aaronem suum à crimine idololatriæ liberare conantur, dicentes vitulum hunc non arte ab Aarone conflatum esse, sed opera magorum Ægyptiorum, quorum multi in tanta colluvie secuti erant Hebræos Ægypto exeuntes; Aaronem enim coactum à populo tantum injecisse aurum in ignem; ita enim se coram Mose excusat Aaron v. 24. magos vero ope dæmonis illud in vituli formam effinxisse. Placuit ex parte hæc opinio Monceio, qui ingeniose nuper Aaronem ab idololatria excusare contendit in suo Aarone purgato; sed liber hic ejus (uti præmonueram) Romæ notatus, et in classem librorum prohibitorum relatus est.

Hæc enim sententia diserte repugnat Scripturæ hic, quæ asserit Aaronem fecisse vitulum, id est fieri curasse per aurificem. Sic enim habet : *Quas cum ille* (Aaron) *accepisset formavit opere fusorio, et fecit ex eis vitulum conflatilem.* Rursum v. 5. *Quod cum vidisset Aaron, ædificavit altare coram eo* (vitulo) *et præconis voce clamavit, dicens : Cras solemnitas Domini* (vituli) *est.* Non ergo idolum tantum, puta vitulum, sed et altare eidem ædificavit, dedicavit, festumque indixit Aaron. Quid clarius? Denique Moses Deuter. 9. 20. fratris crimen confitetur dicens : *Deprecatus sum Dominum pro fratre meo, quia volebat eum conterere.* Cessit ergo Aaron timori et populo furenti, nec ausus fuit illi obluctari ex metu mortis. Verius et cordatius R. Moses Gerundensis apud Lipomanum, non Ægyptios, sed Aaronem et suos Hebræos accusat dicens : *Non accidit tibi, ô Israel, ultio aliqua, in qua non sit vel uncia de iniquitate vituli.*

Vitulum.] Fuit hic vitulus Apis Ægyptius bos, alio nomine Serapis dictus : ita Clemens l. 6. Const. 20. et Lactant. lib. 4. c. 10. quem ita depingunt : Apis, inquiunt, erat nigro corpore, candida fronte, et in tergo alba nota insignis, quem certos vitæ annos excedere non licebat; atque ideo demersum in lacum defunctumque plangebant, et alio invento mirifice lætabantur. Vide Alexandr. ab Alexand. lib. 6. Genial. c. 2.

Porro Hebræos hic non integrum vitulum conflasse, sed tantum vituli caput, expresse tradit S. Cyprian. lib. de Bono patientiæ sub finem, ubi eum vocat *bubulum caput.* Ambros. epist. 62. Lactant. lib. 4. 10. August. psalm. 73. Hieron. in Amos 5. et alibi sæpe : indeque aliqui dictum putant hebr. *serapim*, quasi bovis faciem ; *schor* enim hebr. bovem, *appaim* vel *appim* faciem significat. Quare et vitulos, quos Jeroboam fecit et constituit in Dan et Bethel, contra quos ita detonant Prophetæ omnes, cum ad hujus vituli Aaronici imitationem facti sint, ut patet 3. Regum. 12. 28. verisimile est vitulorum tantum capita fuisse, ideoque nunc vituli, nunc vitulæ nominantur : nam è capite sexus vix discerni potest.

Quamquam, si quod sexus indicium dederit hoc vituli caput, verisimile est vitulæ potius dedisse, quam vituli; nam Herodotus lib. 2. boves feminas maxime, docet sacras fuisse Isidi apud Ægyptios : unde et Josephus lib. 8. 3. vitulos Jeroboam vitulas fuisse dicit; vitulas quoque vocant Septuag. 3. Reg. 12. v. 28. et seq. vitulus ergo hic non mas, sed femina accipitur; siquidem sexum prodiderit, uti dixi. Sic enim bos tam femina, quam mas dicitur. Ita Ribera in Osee 10. n. 12. Altum hujus vituli silentium est apud Josephum; nimirum noluit ipse apud Ethnicos, quibus gentem suam commendare volebat, eam tam stolido idololatriæ crimine infamare.

Conflatilem.] Hic rursum explodas nugas R. Salomonis, qui fingit vitulum hunc fuisse animatum, ambulasse et comedisse; quod cum vidisset Aaron, ædificasse ei altare. Probat hoc ex Psalm. 106. ubi dicitur : *Mutaverunt gloriam suam in similitudinem vituli comedentis fœnum.* Sed homo insulsus non advertit, non dici, *in*

vitulum, sed *in similitudinem*, id est idolum, *vituli comedentis fœnum*. Erat enim hoc idolum vituli conflatum ex auro, uti hic dicitur : erat ergo aureum et inanime, non animatum et vivens. Ita Lyran. et Abulens. qui multis et operose eum confutant.

Hi sunt dii tui, Israel.] Chald. *hi sunt timor tuus, Israel.* q. d. Isti sunt dii tui, quos timere et colere debes. Ita stolidi aurum et saxa timent, Deum non timent, qui habet flatum eorum et animam in manu sua, ut eam præcipitet in tartara, aut ad cœlum sustollat.

5. Quod cum vidisset Aaron,] scilicet non vitulum ambulantem, uti exponit R. Salomon, sed turbam ita congratulantem acclamantemque vitulo : *Hi sunt dii tui, Israel.*

Ædificavit altare coram eo,] idolo vituli. Mirus hic fuit Aaronis lapsus, ut ad favorem plebis, et forte quia absente Mose principatum, et ducatum populi ambiebat, non jam metu, sed sponte sua altare ædificet vitulo, ejusque dedicationem et festum decernat : quin et vitulo nomen tetragrammaton (hoc enim est in Hebræo) quod incommunicabile est, et soli vero Deo proprium, attribuat et imponat. Quis sibi et suæ sanctitati fidat? quis non cum metu et tremore suam salutem operetur, cum videt Aaronem, Origenem, Tertullianum, similesque cedros Libani cadentes, et tam turpiter ac profunde cadentes?

Objiciunt hæretici : Ergo tota Ecclesia cum suo capite potest deficere et apostatare à Deo ; ita enim defecit hic Aaron pontifex, et totus populus.

Respondeo Aaronem necdum creatum fuisse pontificem : Moses ergo erat populi caput et pontifex, qui non defecit; etiam Levitæ non defecerunt, ut patet vers. 26. Ergo nec caput, nec corpus Ecclesiæ defecit. Adde Aaronem non defecisse in fide, sed in professione fidei : sicut Petrus, negans Christum, non perdidit fidem, sed peccavit contra ejus confessionem.

6. Sedit populus manducare,] ex hostiis pacificis vitulo immolatis, ut ita ejus festum et solemnitatem communi, et sacro convivio celebraret.

Et surrexerunt ludere,] saltando, canendo, choros agendo; hos enim descendens è monte vidit Moses, v. 19. Vide hic quam gulæ filia sit inepta et impura lætitia; uti docet S. Gregor. 1. Moral. 5. Eumdem abusum sacrificiorum apud Gentiles deplorat Epicharmus apud Athenæum libr. 2. *Ex sacrificio*, inquit, *epulum, ex epulo facta est potatio, ex potatione comus, ex como ludus, ex ludo judicium, ex judicio condemnatio, ex condemnatione compedes, sphacelus et mulctatio.* Inde ebrietates vocarunt μεθας quod κατα το θυειν id est post sacrificia, genio et ebrietati indulgerent. S. Ambros. epist. 36. ad Sabinum : *Ubi cœperit*, ait, *quis luxuriare, incipit deviare à fide vera. Ita duo committit maxima crimina, opprobria carnis et mentis sacrilegia*, etc. *qui se ingurgitaverit atque immerserit ejusmodi voluptatibus, perfidiæ laqueos incurrit. Sedit enim populus manducare, et bibere, et fieri sibi deos poposcit.*

Porro hunc lusum impurum fuisse colligunt nonnulli ex eo, quod in honorem vituli (quod maxime lascivum et libidinosum est animal) lusisse videantur. Pro vitulo ergo et cum vitulo vitulati sunt. Ita Tertull. lib. de jejunio, quem contra Psychicos (id est animales : ita rigidus ipse et severus vocabat Christianos et Catholicos, quasi laxius viventes) jam hæreticus et Montanista existens conscripsit ; sic enim ait : *Surrexerunt ludere ; intellige*, inquit, *S. Scripturæ verecundiam, lusum nisi impudicum non denotasse* (unde et Rabbini crasse exponunt *ludere*, id est fornicari). Sic enim Gentiles Romani et Græci in honorem deorum suorum ludos agebant, et quidquid libuisset, ac obscœnissima quæque dicebant et agebant. Edebant et spectacula, quæ, utpote idolis dicata, æque ac idolothyta Christianis adire illicitum esse, docet Tertull. lib. de Spectaculis, quem hac de causa conscripsit.

Vide hic carnalium hominum cæcitatem, qui in peccatis suis securi deliciantur, ludunt et exultant, cum eis imminet vindicta Dei. Ita deliciabatur securus Balthasar, cum vidit manum scribentem in pariete, *mane, tekel, phares :* quæ eadem nocte exitium ei attulit. Vis recentius exemplum? Audi memorabile. Ugolinus factionis Guelphorum princeps, cum Gibellinis vel pulsis, vel perculsis, omnia regeret, die suo natali omnes suos ad convivium invitavit, ubi se suamque fortunam prædicans, unum ex suis rogavit, num quid sibi deesset? Ille quasi præsagus respondit : *Sola ira Numinis procul diuque abesse à tam secundis rebus non potest.* Itaque Guelphorum viribus consenescentibus, Gibellini armis correptis ædes ejus circumsistunt, oppugnant, unum ex filiis, unumque nepotem vim arcere conatos occidunt : ipsum et duos filios, tres nepotes in turrim includunt, obseratis foribus, clavibusque in Arnum flumen dejectis. Ibi fame in oculis suis, in gremio suo, charissima pignora, parens moriens morientia vidit. Vociferanti exposcentique, ut humanis suppliciis hostes essent contenti, sacræ confessionis et sancti viatici potestas facta non est, ut refert Paulus Æmil. lib. 8. hist. Francor.

Ita S. Ambrosius Mediolano Romam proficiscens, cum in hospitem impium incidisset, qui inter alia affirmabat, adversam fortunam nunquam se esse expertum, ad comites conversus ait : *Propere hinc discedamus, ne divina vindicta hic nos obruat. Deus enim non moratur in hisce ædibus.* Cumque paululum cum suis progressus esset Ambrosius, terra dehiscens ædes istas cum hospite, et tota ejus familia absorpsit.

7. Locutus est autem Dominus ad Moysen.] Satis patet ex fine præcedentis cap. hæc contigisse post acceptas legis tabulas, cum Moses jam descenderet de Sina, atque in ipso descensu hæc ad eum locutum esse Dominum. Ita Cajetanus.

Peccavit populus tuus.] *Tuus*, non jam meus qui tam graviter in me peccavit, qui me relicto ad vitulum accessit. Ita S. Hieron. in cap. 9. Daniel. Pro *peccavit* hebr. est שחת *schichet*, id est corrupit, infregit, scilicet fœdus meum, ac consequenter fidem, viam, vitamque suam.

10. Dimitte me, ut irascatur furor meus contra eos.] Quæres : Cur, si irasci et punire plebem volebat Deus, Mosi id impedituro revelat? Julianus Apostata ex hoc loco calumniatur, Deum Hebræorum varium esse, inconstantem, et pœnitentem sui consilii. Verum ei bene respondet S. Cyrill. lib. 5. contra eum, et Theodor. hic, ac S. Gregor. lib. 9. Moral. 11. et 12. Id fe-

cisse Deum non mutabilitate animi, sed primo, ut ostenderet quanti faciat Sanctos suos et preces eorum : *Sententia enim Dei Sanctorum precibus frangitur*, ait S. Hieron. in 13. Ezechiel. Hoc significat τὸ *dimitte me*, id est : ut Chald. vertit, *intermitte deprecationem*, quæ scilicet mihi ligat manus. Secundo, ut ostenderet immensam clementiam suam; non enim absoluta et efficaci voluntate decreverat delere Hebræos, sed conditionata, si videlicet nullus se sequestrum et deprecatorem pro eis interponeret, quam conditionem ipse poni voluit, ut clementiam suam patefaceret, ideoque Mosi revelavit peccatum populi, ut Moses oraret pro eo, ipseque exoratus populo parceret. *Quid est aliud*, ait, S. Gregor. *Dimitte me, quam deprecandi ansam præbere*, et, ut Theodor. *dicere : Prohibe me?*

Voluit hic nos docere Deus, ut in ira nihil præcipitanter agamus, cujus nos postea pœniteat, sed sinamus eam subsidere, animumque ad quietem et clementiam componamus, antequam aliquid dicamus vel agamus. Ita Athenodorus ob senium valedicens Augusto Cæsari, hoc ei monitum reliquit : *Cum irasceris, Auguste, nihil ante vel dixeris vel feceris, quam tecum viginti quatuor litterarum elementa repetieris.* Mox Augustus, manu ejus arrepta : *Etiamnum*, inquit, *tua mihi opus est præsentia*, ac per totum porro annum eum secum detinuit, dicens : *Silentii tutum est præmium.* Testis est Plutarch. in Apophtheg. Roman.

Non ergo mutatur hic Deus, sed res ab eo dispositæ mutantur, juxta ipsius providam dispositionem : neque rursum mutatur Dei sententia, in peccatores lata, in ipsomet Deo, cum illa in Deo æterna sit, ipsique essentialis; sed mutatur ipsa in ipsis peccatoribus, puta in eorum à pœna, ad quam eos damnaverat, absolutione : idque fit non vanitate vel levitate judicii, sed deprecatione Sanctorum, vel conversione eorum in quos lata fuit hæc sententia. Ita S. Hieron. in 5. Daniel. et S. Gregor. lib. 20. Moral. c. 24. *Consilium*, inquit Gregor. *Deus non mutat, sed rem.*

Nota. Ira, furor, indignatio, aliæque passiones cum in Script. tribuuntur Deo, non significant ullam perturbationem, sed puram Dei operationem et energiam. Ita S. August. lib. 1. contra advers. legis c. 20. *Pœnitentia*, inquit, *non est post errorem ; ira Dei non habet perturbati animi ardorem : misericordia Dei non habet compatientis miserum cor, unde in Latina lingua nomen accepit : zelus Dei non habet mentis livorem, sed pœnitentia Dei dicitur, rerum in ejus potestate constitutarum hominibus inopinata mutatio : ira Dei est, vindicta peccati : misericordia Dei, est bonitas opitulantis; zelus Dei, est providentia, qua non sinit eos quos subditos habet, impune amare quod prohibet.*

Faciamque te in gentem magnam,] non tam ex te nascituram, quam tibi subjiciendam, et te duce gubernandam. Id patet Num. 14. 12. ubi similis promissio iteratur Mosi, ut patet ex Hebræo, ergo *in gentem*, idem est, quod *super gentem.* Ita Abulensis.

Moyses autem orabat.] *Tales*, inquit sanctus Chrysost. hom. 12. in c. 1. S. Joann. *esse oportet eos, quibus animarum cura commissa est, ut perire malint cum his qui sibi crediti sunt, quam sine illis salvi esse.*

S. Ambros. quoque lib. 2. Offic. c. 7. miratur mansuetudinem Mosis. Primo, absorbentis, devorantis et obliviscentis omnes injurias sibi à populo illatas; secundo, respuentis ducatum alterius gentis majoris à Deo sibi oblatum; tertio, orantis tam enixe pro ingratis Hebræis, idque factum ait, ut Hebræi eum plus ob mansuetudinem diligerent, quam ob facta et portenta admirarentur. Nam, ut ait S. Greg. 27. Moral. 7. *Charitas in sancto ejus pectore ex persecutione ignescebat magis*, ac velut per antiperistasin magis se acuebat, sicut se acuit et intendit calor cum à frigore cingitur et oppugnatur.

Similis fuit charitas Abraamis monachi et Episcopi, qui pro affligentibus se infidelibus intercessit et fidejussit, uti refert Theodor. in Philotheo cap. 17. Et Religiosi insontis, qui ut fratrem sontem lucrifaceret, cum eo pœnitentiam egit, de quo Ruffinus lib. 9. in Vitis Patr. n. 12. Et alterius, qui, ut fratrem à lapsu præservaret, ei mira lenitate per omnia obsecutus est, de quo ibidem lib. 5. c. 5. n. 28. Et Serapionis Sindonitæ, qui teste Pallad. in Lausiac. c. 83. Manichæo cuidam nobili in servum se vendidit, ut eum cum tota familia ab hæresi converteret, quod et intra biennium præstitit. Et sancti illius monachi, qui ut fratrem lapsum, et assidue fornicantem converteret, longam pro eo subivit pœnitentiam, de quo Joannes Moschus in Prato spirit. c. 97.

12. Callide (hebr. *cum malitia* aut *malignitate*, id est callide et dolose) eduxit eos,] ut scilicet eis malefaceret, eosque disperderet in deserto.

Esto placabilis.] Hebr. *pœniteat te super malo*, id est muta et revoca sententiam, qua decrevisti Hebræis malum inferre, eosque ob idololatriam punire.

14. Placatusque est Dominus,] ne scilicet deleret populum, uti destinarat; sed ut alia plaga eum castigaret, de qua v. ult. Vide quid unius Mosis preces hic apud Deum effecerint, quæ totius populi salutem impetrarunt. Augustus Cæsar, teste Plutarcho, capta Alexandria, cum cives extrema expectarent, urbi se parcere dixit : Primo, propter ejus magnitudinem et pulchritudinem ; secundo, propter conditorem Alexandrum; tertio, propter Arium amicum. Præclarius longe hic Deus toti populo pepercit, propter unum Mosen, amicum suum.

15. Et reversus est Moyses de monte.] Hebraice, *et respexit*, vel *et vertit se, descenditque de monte.* Unde videtur quod Moses, prius colloquens cum Deo, impetrata jam populo venia et finito colloquio, ad montem et populum respexerit, verteritque faciem ad descensum.

Portans duas tabulas testimonii in manu sua, scriptas ex utraque parte,] hebr. *scriptas à duobus lateribus hinc et hinc.* Erant enim parvæ tabulæ, utpote quas Moses manu gestaret, et quæ in arca testamenti exigua depositæ, neque magnæ, neque graves esse poterant; alias perfregissent eam sensim suo pondere. Litteræ vero tabularum erant magnæ, ut eminus legi possent à populo, ideoque ab utraque parte tabularum scribendum fuit, ut in iis integer Decalogus scriberetur. Ita Abulens. Alii putant in tabulis hisce bis scriptum fuisse Decalogum, scilicet ab utroque latere semel, ut decalogus in tabulis scriptus, ab utraque parte, à consistentibus utrimque legi posset. Ita Lipomanus.

18. NON EST CLAMOR ADHORTANTIUM AD PUGNAM, NEQUE COMPELLENTIUM AD FUGAM.] Chald. *non est vox clamandi : Fortiter, neque clamandi : Debiliter;* vel, *neque robustorum eorum, qui vincunt, neque debilium eorum, qui vincuntur, clamor est.* Qui enim prælio vincunt, lætas instantis, aut plenæ jam victoriæ voces edunt; qui vincuntur, tristes, inconditos et lugubres ejulatus, dum alii vulnerantur, alii animam agunt, alii pedibus proteruntur, alii alios in fuga protrudunt; unde clare R. Salomon vertit : *Vox hæc, non est virorum clamantium : Victoria, victoria; neque debilium vox, vociferantium : Væ, væ!* aut, *fugite, fugite;* Septuag. *non est vox præcinentium fugam;* Oleaster, *non est vox respondentium fortitudinem,* id est jactantium suas vires, *neque respondentium succisionem,* id est se esse succisos. Qualis ergo vox est? *sed vocem,* ait, *cantantium;* Chald. *ludentium;* Septuag. *præcinentium vinum ego audio.*

19. IRATUSQUE VALDE PROJECIT DE MANU TABULAS, ET CONFREGIT EAS.] Fecit hoc Moses incitatus sancto zelo adversus publicam impietatem, absurdum ratus si legem Dei populo ebrio, legemque tam nefarie per suum idolum infringenti afferet. Ita S. Chrysost. Hier. l. 2. contra Jovin. et Ambros. lib. de Elia et jejunio cap. 6. *Tabulas,* inquit, *legis quas accepit abstinentia, conteri fecit ebrietas.* Mystice significabatur priorem legem, veterem videlicet, abolendam esse, succedente alia, puta lege Evangelica. Ita S. Ambros. in Psalm. 28. August. quæst. 144. et alii.

Ob hanc tabularum legis confractionem indictum postea Judæis statumque fuit jejunium 17 die quarti mensis, quo hæc confractio contigit; uti patet ex Calendario Hebræorum, quod Genebrardus in Latinum transtulit, suisque comment. in Psalmos præfixit; quod enim illo die hæc confractio contigerit, patet ex eo quod Moses statim à promulgatione legis, quæ per angelum in Sina facta est sexto die mensis tertii, uti ostendi cap. 19. v. 11. et 16. ascenderit in montem, ibique manserit 40 diebus; unde sequitur eum descendisse de monte ad populum ac consequenter tabulas confregisse 17 die mensis quarti : numera enim 40 dies à die sexta mensis tertii, pervenies ad decimum sextum diem mensis quarti; postero autem die, puta 17, descendit Moses, tumque confregit tabulas.

Hinc S. Hieron. Rupert. Ribera et alii, illud Zachar. 8. 19. *Jejunium quarti, et jejunium quinti, et jejunium septimi, et jejunium decimi erit domui Juda;* ita interpretantur, ut jejunium quarti mensis fuerit id, quod Judæis indictum est ob tabulas legis confractas : jejunium quinti indictum fuerit, eo quod quinto mense Hebræi jussi sint montem non ascendere, sed per 40 annos longis ad terram sanctam circuire dispendiis, ut omnes qui murmurarant in solitudine morerentur, Num. 14. Jejunium septimi fuerit id, quod indictum est ob cædem Godoliæ, de qua 4. Reg. 25. 25. Jejunium decimi indictum fuerit, eo quod illo mense Ezechiel et cæteri, qui erant in captivitate Babylonica, audierint Jerusalem esse captam, templumque incensum.

20. ARRIPIENSQUE VITULUM QUEM FECERANT, COMBUSSIT,] conjecit vitulum in ignem certis admistis herbis, ut liquaretur in massam, et quasi in carbonem redigeretur.

ET CONTRIVIT,] heb. *et moluit usque ad tenuitatem.* q. d. Moses carbonem illum, vel massam igne extractam contudit, et contrivit in minutum pulverem.

QUEM SPARSIT IN AQUAM, ET DEDIT EX EO POTUM FILIIS ISRAEL.] Moses pulverem vituli aurei sparsit in torrentem qui descendebat de Sina, et transibat per castra Hebræorum, eo tempore quo veniebant Hebræi ut inde haurirent aquam, adeoque in ipso aquæ haustu, quin ut videtur, etiam coegit eos inde bibere. Fecit id Moses ex zelo, ut idolum suum vorent apostatæ, et ut contemnere discant quod in secessum projici vident, ait S. Hieron. ad Fabiolam.

Mystice, S. Aug. l. 22. contra Faustum c. 93. Vitulus, ait, est idololatria Gentium, quæ per ignem zeli Christi Domini, et aciem verbi, et aquam baptismi, ab eis potius quos absorbere conatur, puta à Gentibus ipsis absorpta est.

22. TU ENIM NOSTI POPULUM ISTUM, QUOD PRONUS SIT AD MALUM.] Sept. σὺ γὰρ οἶδας τοῦ λαοῦ τούτου τὸ ὅρμημα, id est, tu nosti populi hujus impetum, aviditatem, et quasi furentem impulsum, cui scilicet ego unus resistere non potui.

24. PROJECI ILLUD IN IGNEM (ut inde liquefactum flueret in formam fusoriam vituli) EGRESSUSQUE EST HIC VITULUS.] Non ergo negat Aaron crimen, sed verbis extenuat, ut leniat fratris iram.

25. VIDENS ERGO MOYSES POPULUM QUOD ESSET NUDATUS.] Targum Hierosolym. sic vertit : *Videns Moses quod Hebræi denudati erant corona aurea, quæ fuerat in capitibus eorum cum nomine tetragrammato,* quasi libertatis et obedientiæ insigne. Videntur enim Hebræi, maxime principes, post legem acceptam in Sina, in signum fidei et obedientiæ Deo promissæ, ornasse capita sua coronis decoris, cum nomine tetragrammato illis inscripto, quod anno sequenti cum erectum est tabernaculum, soli Aaroni concessum est, uti præceperat Dominus Mosi in monte. Exodi 28. 39. ita R. Salomon, et Hier. Prado in 24. Ezech. p. 312. *Nudatus,* ait, id est excæsariatus, spoliatus sua cæsarie, privatus sua corona et diademate, quam gestarat quasi libertatis insigne.

Verum hoc est divinare, inquit Abul. Script. enim harum coronarum, habentium nomen tetragrammaton, nullam facit mentionem : imo nomen tetragrammaton soli pontifici consignat in lamina, illique soli hoc nomen tribuerunt Hebræi omni tempore. Secundo ornatus hic quo nudati fuerunt Hebræi, fuit ablatus ab Aarone uti sequitur, ait enim : *Spoliaverat enim eum Aaron.* Aaron autem non abstulit Hebræis coronas, sed inaures ad vitulum efformandum. Tertio, Hebræi post peccatum non deposuerunt suum ornatum, ergo nec coronas si quas habuerunt : nam ornatum hunc demum, jubente Deo, deponunt cap. seq. v. 6. Rursum Vatablus vertit, *videns Moyses quod detectus esset populus,* id est, quod detecta esset ejus infamis idololatria, qua Deum suum eductorem et protectorem deseruerant, apud gentes vicinas, quæ proinde Hebræos invadere et opprimere potuissent. Verum et hæc expositio minus congrua est, minusque respondet Hebræo פרע *para,* quod non detegere, sed nudare, enervare, imbellem et infirmum efficere significat.

Dico ergo nudatum fuisse populum tum suis inauribus, quas dederat Aaroni ad faciendum vitulum, tum consequenter et potius (inaurium enim parva erat jactura) honore suo, atque ope et auxilio Dei, quem per hoc scelus suum deseruerat : ita ut si hostes in eum tunc irruissent, Deo irato subducente suum patrocinium, prostratus sine dubio, et cæsus fuisset populus, uti accidit Num. 14. v. 45. Atque facile id fieri poterat, cum vicini hostes scirent Hebræos jam per hunc vitulum deseruisse suum Deum, ac proinde ab eo vicissim esse desertos, à quo tam miraculose educti et protecti semper fuerant, ideoque facillime eos à se posse prosterni, vinci et deleri.

SPOLIAVERAT ENIM EUM AARON (tum inauribus, ut dixi, tum ope Dei) PROPTER IGNOMINIAM SORDIS.] Heb. *in ludibrium hostibus suis*. Heb. enim vox שִׁמְצָה *scimtsa* significat sibilum, susurrum, irrisionem, ludibrium. Ita Septuag. Noster interpres utrumque malum quod populo ex vitulo Aaronis obvenit, distinctius explicat, dicitque primo, quod propter sordem, id est idolum hoc suum vituli (Hebræi enim idola vocant גללים *gillulim*, id est stercora, quia ut sordes et stercora abominanda sunt, uti dicitur Deuter. 7. v. ult.) spoliatus erat populus honore pristino, qui erat, quod populus hic esset et haberetur populus Dei. Honor enim ille jam per vitulum versus erat in ignominiam, ita ut Hebræi jam ludibrio forent vicinis hostibus. Dicit secundo, quod populus hic desertus à Deo, quasi nudus et inermis inter tot et tam diros hostes consisteret. Unde ait : *Et inter hostes nudum constituerat.*

26. STANS IN PORTA CASTRORUM,] in ingressu castrorum : nec enim castra Hebræorum erant muro circumdata instar urbis, ut proprie dictas haberent portas.

AIT : SI QUIS EST DOMINI, JUNGATUR MIHI.] q. d. Qui non est vituli, sed *Jehova*, id est Domini, servus et cultor, quique zelum habet Domini, ut injuriam illi per hunc vitulum illatam ulciscatur, hic mihi societur.

CONGREGATIQUE SUNT AD EUM OMNES FILII LEVI.] Hinc videtur, quod plerique Levitæ non consenserint in populi peccatum, et cultum vituli, quodque ille eis displicuerit. Imo R. Salomon et Abulens. putant nullum ex tribu Levi consensisse huic idololatriæ. Sed hoc falsum est : nam Aaron consensit, fecitque vitulum ; Aaronem autem quasi caput tribus Levi, multi ex Levitis secuti sunt. Rursum multi Levitæ hic à suis occisi sunt : ergo fuerant illi participes criminis et vituli. Antecedens patet v. 29. ubi Moses Levitis ultoribus dicit : *Consecrastis manus vestras hodie Domino, unusquisque in filio, et in fratre suo, ut detur vobis benedictio.*

Dices : Quomodo ergo hic dicuntur congregati ad Mosen omnes filii Levi, si aliqui ex eis occisi sunt?

Respondeo : Dicuntur *omnes*, id est plerique omnes, pene omnes, permulti congregati sunt ad Mosen. Vox enim *omnis* in Scriptura subinde non absolute omnes, sed magnam multitudinem significat, ut patet Judic. 20. 11. ubi dicitur universus Israel congregatus, cum tamen deessent viri Jabes Galaad, uti dicitur cap. seq. v. 8. Simile est 2. Reg. 16. et c. 17. 14.

Nota hic zelum Mosis et Levitarum pro gloria Dei, contra idolum et idololatras. Similis fuit, sed in modo dispar, zelus militum Christianorum, quos Julianus Apostata dolo ad idololatriam voluit inducere. Cum enim eos invitaret, ut de manu sua munus acciperent, utque recedentes thuris grana quædam, honoris gratia, in focum conjicerent, coram se et suis, qui cæremoniam hanc ut idolis factam, et christianismi abjurationem tacitam interpretabantur : milites hi mente Imper. et fraude post factum comperta, frementes Julianum adierunt, exclamaruntque : *Non dona accepimus, Imperator, sed morte damnati sumus; non honoris causa vocati, sed ignominia notati sumus. Da hoc beneficium militibus tuis : Christo nos macta atque obtrunca, cujus unius imperio subjicimur. Ignem igni repende : pro illo in cinerem nos redige. Manus amputa, quas scelerate porreximus; pedes, quibus male cucurrimus. Alios auro dona, quos recepisse postea non pœniteat. Nobis satis superque est Christus, quem instar omnium habemus.* Julianus ira accensus, invidensque eis martyrii gloriam, eos exilio mulctavit. Rem fuse narrat Nazianzenus orat. 1. contra Julianum. Simili zelo Gedeon evertit altare Baal. Judic. cap. 6. 31. Gedeonem imitatus est Wolfredus Martyr Sueciæ, qui concionatus ad populum : *Si, inquit, potens est Deus vester Tostan, se vindicet;* et arrepta securi simulacrum in frusta concidit : quare ab astantibus mille confossus gladiis, occubuit. Ita Crantzius Metropol. lib. 4. c. 8.

27. HÆC DICIT DOMINUS DEUS ISRAEL.] Habebat Moses uti populi rector et dux, potestatem gladii in eum, idque à Deo : ab eo enim, non autem à populo constitutus erat dux ; sed accedit hic voluntas et jussio Domini, ut ea magis incitet Levitas ad offensam Dei vindicandam.

OCCIDAT UNUSQUISQUE FRATREM, etc.] q. d. Occidat quisque quemlibet occurrentem, etiamsi arctissime sibi conjunctum : plerique enim omnes in populo rei et conscii erant idololatriæ vituli, idque satis tum voce, tum ornatu, tum choreis, tum ebrietate, aliisque modis prodebant. Alii apud Rupert. et Abulens. volunt nocentes ab innoxiis fuisse discretos potu cineris vituli : inde enim noxios auream barbam, vel aurea labra, alios etiam morbum contraxisse. Sed hæc Judæorum sunt fabulamenta.

Ecce quomodo Moses mansuetissimus mortalium, pro Deo severitatem et iram induit, ut paucorum pœna Deum toti populo reconciliet. Hæc est enim sancta ira, quæ irascitur peccato. *Ira* enim *est cos virtutis;* et : *Mentem non habet, qui iram non habet.* Ita Archidamus laudanti Charilaum, quod ex æquo omnibus esset mitis : *Qui potest, inquit, juste laudari, qui etiam malis se mitem præbet?* Vide S. Basil. serm. de Ira, et Greg. 20. Moral. 6. et p. 3. Pastor. c. 23. *Ecce,* inquit Gregor. (Moses) *qui vitam omnium cum sua morte petivit, paucorum vitam gladio extinxit : intus ignibus amoris, foris accensus est zelo severitatis : utrobique legatus fortis, causam populi apud Deum precibus, causam Dei apud populum gladiis allegavit : intus amans divinæ iræ supplicando obstitit, foris sæviens culpam feriendo consumpsit. Succurrit citius omnibus in offensa paucorum; sed idcirco Deus eum citius audivit agentem pro populo, quia vidit quid super populum acturus esset pro Deo. In regimine ergo populi utrumque Moses miscuit, ut nec disciplina deesset misericordiæ, nec misericordia disciplinæ.*

Tropolog. S. Ambros. ad Romulum : *Ille,* ait,

est verus Levita, Dei ultor et vindex, qui carnem, et passionum ac vitiorum corpus interimit, ut servet animam, ut jam non sit caro peccati, sed Dei. Quis enim magis frater aut proximus est animæ, quam caro? et paulo ante : *Sanctiora cæteris ad hoc eliguntur ministeria Levitarum, quorum portio Deus. Nesciunt enim suis parcere, qui nihil suum norunt : quoniam Sanctis omnia Deus est.*

28. Ceciderunt in die illa quasi viginti tria millia hominum.] Ita constanter legunt Biblia Romana, et passim antiquiora Latina; item S. Greg in 1. Regum 14. Rupertus et omnes pene post S. Hier. veteres Commentatores. Ita quoque legit S. Paulus 1. Corinth. 11. unde et verisimile est et Septuag. (hos enim sequi solet Paulus) ita legisse, videlicet εικοσι τρεις χιλιαδας, pro εις τρισχιλιους, uti jam legitur, et certe in tanta turba peccantium pauca sunt tria millia, præsertim cum alibi, ut Num. 25. ob similem idololatriam cæsa sint 24 millia.

E contrario *tria millia*, non autem 23 *millia*, legunt Hebr. Chald. Latina Complutens. et Regia, Tertull. Scorpiaci 3. S. Ambros. epist. 56. ad Romulum, Isidor. Rabanus et Philo. Unde varietas aut error inciderit incertum est. Lyranus putat, quod noster Interpres complexus sit eos, qui v. 35. dicuntur à Domino percussi, eosque fuisse viginti millia. Sed hoc est divinare, neque Interpres noster hic illum locum vertit, sed hunc præsentem, in quo Hebræa jam habent tantum tria millia; illi enim v. 35. non hac die, sed postea percussi sunt. Forte in Hebræo primitus inde error acciderit, quod scriba aliquis pro *viginti* scripserit per compendium litteram כ *caph*, quæ est nota vicenarii apud Hebræos, quod *caph* alii postea quasi notam similitudinis, acceperint pro *quasi*.

Vide hic quid possit unus dux magnanimus. Vere dixit Chabrias : *Terribilior est exercitus cervorum duce leone, quam leonum duce cervo.* Instar cervi timidus Aaron cessit idololatris, castraque perdidit populi fidelis et fortis instar leonum : instar leonis interritus Moses castra invadit, subigit, et 23 millia trucidat; itaque iræ Dei restitit, et ex cervis rursum leones effecit. Ita Thebani quasi cervi timidi, ante et post Epaminondam semper servierunt, sed quamdiu vixit Epaminondas dux eorum leoninus, aliis dominati sunt; ut unus Epaminondas pluris fuerit quam tota resp. Thebanorum, inquit Plutarchus in ejus Vita. Talis fuit apud Aragones Alfonsus rex, cujus hæc erat vox : *Non abhorreo pericula quantacumque sine quibus nemo unquam gloriam consecutus est.* Ita Panormit. in ejus Vita. Hinc et Heraclius Patriarcha Hierosol. veniens ad Henricum Regem Angliæ, ut eum incitaret ad bellum pro terra sancta, cum rex ad id ingens ei auri pondus offerret, respondit : *Non pecunia, sed imperatore nobis opus est;* itaque regi suasit, sed non persuasit, ut ipse quasi dux belli præiret cæteris in terram sanctam. Ita P. Æmil. lib. 6. Histor. Francor.

29. Consecrastis manus vestras hodie Domino.] Hinc Levitæ meruerunt benedictionem et sacerdotium. Audi Deuter. 33. 9. *Qui dixit patri suo et matri suæ : Nescio vos; et fratribus suis : Ignoro illos, et nesciverunt filios suos; hi custodierunt eloquium tuum, et pactum tuum servaverunt, judicia tua, ô Jacob, et legem tuam, ô Israel: ponent thymiama in furore tuo, et holocaustum super altare tuum.* Sic et Phinees ob similem zelum, quo occidit fornicantes et colentes Beelphegor, meruit summum sacerdotium, Num. 25. 15.

30. et 31. Facto autem altero die, etc. reversusque ad Dominum.] Hinc colligitur Mosen altero die à suo descensu de monte, in quo fuerat per 40 dies, rursum ascendisse in montem, ibique mansisse alios 40 dies, ut secundas legis tabulas acciperet, uti patebit cap. 34. v. 28.

30. Si quomodo quivero deprecari.] Nam quod v. 14. dictum est : *Placatus est Dominus*, intellige ad hoc, ut non unica cæde et clade universum deleret populum, uti cogitarat. Igitur jure metuebat Moses ne Deus, tantæ offensæ memor, carptim per partes populum disperderet; quod ne faciat, oraturus et deprecaturus rursus ascendit in montem. Nota. Moses suæ orationi præmittit justitiam, justamque vindictam peccati : hæc enim est efficax dispositio ad exorandum Deum, uti ex sancto Gregorio docui v. 27.

31. et 32. Aut dimitte eis hanc noxam, aut si non facis, dele me de libro tuo quem scripsisti.] Quæres quo sensu optarit Moses de libro vitæ deleri? et an hoc votum sit licitum et sanctum? Primo Cajetanus intelligit de libro, id est decreto principatus. q. d. Moses ; Aut dimitte, aut dele me de libro tuo, quo me designasti principem alterius gentis, si hanc meam perdis.

Secundo, S. Hieron. ad Algas. et Gregor. 10. Moral. 7. accipiunt de libro viventium, non in cœlo, sed in præsenti vita. q. d. Aut dimitte, aut occide et tolle me de hac vita.

Tertio, Hugo Victorinus respondet Mosen hoc dixisse non ex ratione, sed ex impetu humanæ affectionis : nec enim quis deleri potest de libro vitæ.

Quarto, alii librum legis vel potius legislaturæ accipiunt. q. d. Aut dimitte, aut dele et tolle me de hoc officio, ne scilicet sim legislator populi.

Verum hæc non satisfaciunt incensæ charitati et petitioni Mosis, neque verbis hisce ac sequentibus, ipsique responsioni Domini, qui respondet se non Mosen, sed eos qui peccaverint deleturum de libro suo, utique libro æternæ vitæ et regni cœlorum. Nam liber vitæ aut liber Dei, ubique in Script. significat conscriptionem eorum, qui electi sunt vel absolute, vel inchoate ad vitam æternam, conscriptionem, inquam, et consignationem in mente et memoria divina, qui est liber æternæ prædestinationis. Id patet Daniel. 12. 1. Apoc. 13. 8. et 17. 8. et cap. 21. 27. Philipp. 4. 3. Ita docet S. August. 20. Civit. 15. S. Ambros. in Psalm. 68. Ansbertus et Haymo in Apoc. 3. Rupert. hic, S. Bernard. serm. 12. in Cantica.

Quinto, ergo S. August. q. 147. Lyran. Abul. Lipomanus et alii probabilius censent hic esse hyperbolen, quæ tantum significat vehemens desiderium salutis populi in Mose : perindeque esse, ac si filius videns servum sibi charissimum juste domo ejici, dicat patri : Noli hunc ejicere, aut si eum ejicis, me quoque ejicito : sic enim et Moses ait : Aut dimitte populo, aut dele me, non quod vere deleri optet (illud enim erat impossibile) sed ut hac phrasi desiderium suum ingens aliqua ratione patefaciat, quod aliter efficaciter patefacere non poterat. Unde

non ait Moses : Dele me, modo illis dimittas, quasi cuperet commutationem sui facere pro populo, populique absolutione ; sed, si id non facis, dele me. Hinc et S. Augustinus q. 147. ait Mosen hoc dixisse securum. q. d. Aut dimitte populo, aut dele me de libro tuo; sed scio quod me non delebis: ergo restat ut dimittas et parcas populo.

Verum pulchre Rupert. Non debemus, ait, nos serio et gravissime à Mose dicta in sensum exilem coarctare, eo quod inopes et frigidi nos, divitias animi Mosis charitate flagrantis ignoremus; nec oportet excessum hunc charitatis Mosis ad nostras ordinarias charitatis et prudentiæ leges exigere. Dico ergo: Verba Mosis explicite significant hoc quod quinta expositione recensui ; implicite tamen plus continent. Sensus itaque est : Si non dimittis populo, dele me de libro tuo, q. d. Si non dimittis, nolo scribi in libro tuo; malo enim deleri quam populo non dimitti, aut ergo dimitte, aut dele me ; nam intolerabile mihi est scribi in libro tuo, et populum meum ex eo deleri : populum enim pluris facio, plus diligo, quam meipsum. Itaque implicite cum Paulo opto fieri anathema pro populo, et deleri de libro tuo, ut illi, remissione à te accepta, in eo scribantur : malo enim ut ego unus delear, quam ut tot hominum milliones deleantur. Hic sensus magis ex Hebræo elici potest; sic enim habet : *Si dimittis, et si non, dele me de libro tuo quem scripsisti.* Quæ verba ob vehemens pathos abrupta et concisa, sic expleri possunt: *Si dimittis, dele me de libro tuo.* q. d. Opto deleri ut eis dimittas, puni me ut illis parcas, offero me in lytrum et piaculum pro populo meo : *et si non* dimittis, rursum oro et dico: *Dele me de libro tuo ;* quia non possum videre me scriptum in libro, et populum meum ex eo deleri, ut scilicet ego salver et populus meus pereat; aut ergo utrumque scribe et salva; aut si alterutrum vis delere et perdere, me unum potius dele et perde quam totum populum. Malo enim ut tua gloria à toto populo celebretur, quàm à me solo : malo ut tot millia præsentium et futurorum ex eis gignendorum te colant, laudent, ament, quàm ego solus per te sim felix : malo etiam totum populum salvari et beari, quàm me solum. Hoc enim quasi dilemmate urget Moses et pene cogit Deum ut populo dimittat. Unde S. Chrysost. in c. 9. ad Rom. docet Mosen et Paulum transcendisse cogitatione, non tantum omnes præsentis vitæ agones et mortes ; sed etiam pro Deo, quem magis quàm se ipsum diligebant, cœlos et angelos supergredientes omnia invisibilia sprevisse, ac pro Dei amore ab ipsa Dei fruitione, beatitudine et ineffabili gloria (hanc enim significat liber vitæ, vel liber Dei) excidere non tantum petiisse, sed revera et serio optasse, q. d. Moses : Dele me de libro tuo, ut scilicet non perveniam ad æternam beatitudinem, ad quàm me conscripsisti : inde, inquam, dele me potius, quàm populum hunc tuum et meum deleas et perdas. Ita S. Chrysost. Theophyl. OEcumen. in cap. 9. Epist. ad Roman. Cassian. collat. 23. cap. 6. S. Bernard. serm. 12. in cantica.

Dices : Optare privari æterna beatitudine est contra charitatem, estque peccatum ; ergo id non optavit Moses. Antecedens probatur, quia optare carere beatitudine et visione Dei, est implicite optare carere amore beatifico, seu optare minus amare Deum, minusque ei placere, minus eum laudare ; hæc enim sequuntur ex carentia visionis Dei : nam charitas patriæ excedit omnem charitatem viæ. Adde, charitas valde inclinat ad præsentiam, et fruitionem sui amati, puta Dei : ergo hoc votum Mosis fuit præter vel contra inclinationem charitatis; ergo fuit inordinatum.

Respondeo Mosen hic tantum comparasse suam gloriam, ut sua propria erat beatitudo et bonum, cum gloria Dei et salute tanti populi, maluisseque sua carere quàm Dei gloriam periclitari ; tum apud Gentiles, qui populo et Deo obtrectassent, si Deus populum suum in deserto delevisset ; tum apud ipsos Hebræos, qui omnes in æternum periissent, blasphemassentque Deum in inferno, neque ulterius quid spectavit Moses, sed totus abreptus charitate Dei et gloriæ ipsius, non considerabat alia huic suo voto annexa, vel certe si id quod objicitur considerabat, cogitabat charitatem in via eamdem esse quæ in patria, neque illic essentialiter fore perfectiorem aut intensiorem quàm sit hic : accidentalem autem charitatis perfectionem ex Dei fruitione manantem, uti et inclinationem ad Deo fruendum seponebat, eaque se hoc voto suo excidere permittebat, utpote pro qua reponeretur tum sibi major gratia, et charitas essentialis, per istum actum tam heroicum, quo tantopere Deum diligebat : nec dubitabat quin Deus eum per alias gratias copiosissime remuneraretur ; tum etiam reponeretur major gloria Deo, per tot millia hominum spargenda, quàm proinde à Deo fervide desiderabat, ut ad illius, et simul populi, cujus pro Deo dux erat constitutus; incolumitatem, à Deo impetrandam, cuperet sua beatitudine privari, imo, ut ait Chrysostom. homil. de cruce et latrone, particeps esse cuperet supplicii idololatræ populo irrogandi, perdique cum iis optaret, ut idem ait homil. de amore erga persequentes. q. d. Moses : Aut dimitte populo, aut si eum à te domoque tua ejicis, ejice me simul cum ipso : non enim possum à populo hoc meo et tuo avelli aut separari, videre non possum ut populus hic meus et tuus pereat; quin si perit, cum eo peream et ego, ut ita tester charitatem quam erga populum tuum, et consequenter erga te, ô Domine, in pectore meo incensam gero. Hoc ergo Mosis votum manavit ex charitate, putabatque Moses charitatem tam Dei quàm populi, hoc votum à se quasi efflagitare. Moses enim hoc votum suum dirigebat ad hoc, ut per illud veniam populo impetraret, itaque magis Dei gloriam in populo promoveret; ideoque illud ipsum ipsimet Deo placiturum non ambigebat. Itaque nullum hic fuit peccatum : licet enim Moses petierit implicite carere amore beatifico, non tamen amicitiæ cum Deo aut charitatis imminutionem petiit; quin vero hæ ejus preces maximæ charitatis indicium, et incensum desiderium, ostendunt. Aliqui tamen huc quoque, scilicet ad gratiæ imminutionem, vel privationem, votum Mosis extendunt. Dicunt enim licuisse ei optare privari sua unius gratia, ut per hoc tot millia populi gratia donarentur. Charitas enim inclinat ad majorem Dei gloriam petendam, et procurandam. Major autem Dei gloria est si multa millia Dei gratia potiantur, Deumque ament et colant, quam si ego solus id præstem. Ergo si alterutrum eligendum sit, prius eligendum videtur. Verum quidquid de hac re,

an licita sit necne, sit; liber vitæ in Scriptura non est liber gratiæ, sed gloriæ, puta prædestinationis ad æternam felicitatem. Gloriæ ergo, non gratiæ privationem optavit hic Moses.

Dices secundo: Moses hic petiit rem impossibilem; impossibile enim est aliquem scriptum in libro Dei, ex eo deleri.

Respondeo primo: Qui inchoate tantum scriptus est in libro Dei, potest ex eo deleri. Sic omnes justi scripti sunt in libro vitæ, quia inchoant viam ad beatitudinem, in qua si perseverent, revera ad eam pervenient; sed quia multi non perseverant, hinc ex eo delentur. Unde dicitur psal. 68. *Deleantur de libro viventium.* Verum quia Moses videtur loqui de scriptione absoluta et perfecta in libro vitæ; hinc

Respondeo, secundo, formaliter neminem sic scriptum posse deleri de libro vitæ, sic enim præscientia et prædestinatio Dei falleretur, aut mutaretur; materialiter tamen sive objective aliquem ex eo deleri posse. Sensus ergo est, q. d. Aut dimitte, aut priva me æterna beatitudine, ad quam me consignasti et conscripsisti: seposita enim præscientia et prædestinatione Dei, à qua abstrahebat Moses, absolute possibile erat Mosen privari sua beatitudine, quod est deleri de libro vitæ.

Dices tertio: Hoc votum Mosis videtur inordinatum et imprudens: nam privatio beatitudinis suæ non erat medium ordinatum ad remissionem peccati, et salutem populi.

Respondeo: Moses tantum, rei, puta medii hujus naturam in se spectavit, non autem consideravit, an medium illud esset congruum et aptum secundum ordinem et dispositionem jam à Deo constitutam: hac enim positivum erat ex libera electione Dei, quæ rerum naturam non mutat. Licet ergo carentia beatitudinis neque ex se, neque ex Dei dispositione esset medium ordinatum ad gratiam populo impetrandam, non tamen in se suaque natura erat illicitum, aut impossibile, aut peccatum. Unde Moses illud optavit non ut medium connaturale et ordinarium, sed quod ei libera pietas et arcta necessitas, amorque populi suggerebant. Necessarium enim putabat summa vi conniti apud Deum: videbatur enim salus populi apud eum in summo esse discrimine, cumque aliud efficacius medium ad eam tuendam non occurreret, hoc usus est, excessu summi amoris ac cæcæ cujusdam charitatis, qui communes ordinariæ prudentiæ leges transcendit. Hoc autem non erat peccatum, sed maxime heroica virtus. Hinc patet quàm gloria Dei nostris commodis, ipsique beatitudini nostræ anteferenda sit, quamque peccatum quodvis lethale ipsi è diametro repugnans, magis detestandum sit, quàm privatio beatitudinis, aut ipse etiam ignis infernalis. Rursum, quanti cum Mose facienda et procuranda sit animarum salus. Sic simili modo ac motivo quo Moses, optavit Paulus pro Judæis fieri anathema à Christo, Rom. 9. 3. Ex dictis sequitur licitum, pium ac sanctum fuisse hoc votum Mosis, ac consequenter licere cuique illud ipsum concipere et imitari, uti docet Lud. Molina. Vide dicta ad Rom. 9. 3. sub finem.

Dele me de libro tuo quem scripsisti,] in quo scilicet me cum aliis electis, absolute et perfecte scripsisti: hoc enim significabat illa iteratio et inculcatio, *quem scripsisti.* Unde videtur quod Moses acceperit revelationem de sua electione et beatitudine: atque hac de causa tam fidenter cum Deo, tanquam amicus cum amico expostulet. Mosis charitatem et zelum imitati sunt heroes Gentilium, sed eam minime assequi et adæquare potuerunt; quia corpus tantum pro populo et patria ad temporalem mortem devoverunt. Ita se devovit Codrus Rex Atheniensium: cum enim oraculum edixisset eos victores fore contra Thraces, si rex caderet; Codrus vili amictu incognitus ad hostes venit, falcem gerens, et uno interfecto, mox ab alio occisus est: itaque vicerunt Athenienses. Ita P. Decius Romanus contra Albanos belligerans, per quietem imaginatus est, se sua morte Romanis vires additurum; itaque in medios hostes irruit, multisque occisis interfectus est. Eodem modo filius ejus Decius bello Gallico rem Romanam conservavit. Ita Junius Brutus duos suos filios securi percuti jussit, quod cum Tarquiniis contra patriam et libertatem Romanam conspirassent. Ita tergemini Horatii pro patria duello se offerentes, in eoque tergeminos Curiatios Albanos trucidantes, imperium Romæ in Albam asseruerunt. Idem prorsus fecerunt tergemini Tegeatæ pugnantes in tergeminos Pheneatas. Ita Curtius Rom. in hiatum armatus juxta oraculum insiliens, patriam calamitate liberavit. Idem prorsus apud Græcos fecit Anchurus. Ita Horatius Cocles solus impetum hostium sustinuit, dum sui pontem in Tiberi rescinderent, hostemque transitu prohiberent. Ita trecenti Fabii duce Fabio Maximo in castra Hannibalis irruerunt, multisque cæsis occubuerunt. Ipse dux in Hannibalem irruit, diadema ei detraxit, cum eoque mortuus est. Ita Leonidas cum trecentis Spartanis in innumerabilem exercitum Xerxis irruit, atque in ipsum Xerxem contendit, eique diadema avellit, cum eoque hastis confixus occubuit. Agesilaus Themistoclis filius se pro patria devovit, ac castra Xerxis ingressus Mardonium interfecit, putans esse Xerxem: errore cognito, manum igni imposuit, cruciatumque absque ullo pertulit gemitu. Vinculis proinde solutus, dixit: *Tales sunt omnes Athenienses: quod si non credis, etiam sinistram imposuero.* Xerxes metu concepto, eum in custodia jussit asservari. Idem pro Romanis fecit Mutius Scævola apud Porsennam Regem Etruscorum. Hæc omnia enarrat Plutarch. in Parallelis. Verum quid hi ad Mosen, qui non corpus tantum, sed et animam pro populo devovit, cupivitque deleri de libro vitæ, ac in æternum affligi? Similis Mosi fuit S. Paulus, optans anathema fieri pro fratribus; et beatus Jacoponus, qui ex amore Christi desiderabat sustinere in hac vita omnes labores, ærumnas, angores et dolores, qui verbis exprimi, aut animo concipi possunt: quinimo post hanc vitam trudi in infernum, ut ibi sua, et hominum, etiam damnatorum, et dæmonum (si fieri posset) peccata lueret et expiaret. Quid nos ad hæc?

Laudamus veteres, nos nostris utimur annis.

34. Tu autem vade,] q. d. Non cures de eo quod petiisti pro populo, sed obtempera huic mandato meo. Hinc videtur non omnino populo reconciliatus fuisse Deus hac vice, cum adhuc se ulturum minetur: sed in fine 40 dierum, quibus Moses cum Domino secundo fuit in monte, cumque pro venia oravit, placatus fuit De-

minus, ut patet Deuter. 9. 19. et hic cap. seq. v. 14.

ANGELUS MEUS PRÆCEDET TE,] in columna ignis et nubis, quam movet, quaque vobis quasi dux viam præit et ostendit.

EGO AUTEM IN DIE ULTIONIS VISITABO ET HOC PECCATUM EORUM.] *In die ultionis*, non captivitatis Babylonicæ, aut Romanæ sub Tito, non etiam in die judicii, aut alias quando alia Hebræorum peccata Deus punivit; non etiam hoc ipso die quo hæc dixit Deus : sed eo die de quo proxime sequitur, dum ait:

35. PERCUSSIT ERGO DOMINUS POPULUM.] Hinc verisimile est Deum paulo post ob idolum vituli, Hebræis consistentibus adhuc in Horeb, plagam aliquam, v. g. pestem, immisisse. Hæc enim est ultio, quam ipsis v. præcedenti comminatus est, et sic optime respondet hic versus præcedenti, tanquam executio suæ sententiæ et comminationis; nam alioqui rumpitur hic series orationis Domini : quæ enim cap. sequenti de colloquio Mosis cum Domino narrantur, eadem serie cum colloquio Mosis et Dei, quod hic recensetur, uti contigerunt, pertexenda et connectenda sunt. Ita R. Salomon et Abulensis.

CAPUT TRIGESIMUM TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

MINATUR ADHUC DEUS POPULO, ILLE LUGET; MOSES ORANS TANDEM OMNINO DEUM POPULO RECONCILIAT, IMPETRATQUE UT NON ANGELUS, SED DEUS IPSE SIT VIÆ DUX. SECUNDO, V. 18. PETIT MOSES VIDERE GLORIAM DEI, AUDITQUE : VIDEBIS POSTERIORA MEA, FACIEM AUTEM MEAM VIDERE NON POTERIS.

1. LOCUTUSQUE est Dominus ad Moysen, dicens : Vade, ascende de loco
isto tu, et populus tuus quem eduxisti de terra Ægypti, in terram quam
juravi Abraham, Isaac, et Jacob, dicens : Semini tuo dabo eam, 2. et
mittam præcursorem tui angelum, ut ejiciam Chananæum, et Amorrhæum,
et Hethæum, et Pherezæum, et Hevæum, et Jebusæum, 3. et intres in
terram fluentem lacte et melle. Non enim ascendam tecum, quia populus
duræ cervicis es; ne forte disperdam te in via. 4. Audiensque populus
sermonem hunc pessimum, luxit; et nullus ex more indutus est cultu suo. 5. Dixitque Dominus ad Moysen : Loquere filiis Israel : Populus duræ cervicis es, semel ascendam in medio tui,
et delebo te. Jam nunc depone ornatum tuum, ut sciam quid faciam tibi. 6. Deposuerunt ergo
filii Israel ornatum suum à monte Horeb. 7. Moyses quoque tollens tabernaculum, tetendit
extra castra procul, vocavitque nomen ejus, Tabernaculum fœderis. Et omnis populus, qui
habebat aliquam quæstionem, egrediebatur ad tabernaculum fœderis, extra castra. 8. Cumque
egrederetur Moyses ad tabernaculum, surgebat universa plebs, et stabat unusquisque in ostio
papilionis sui, aspiciebantque tergum Moysi, donec ingrederetur tentorium. 9. Ingresso
autem illo tabernaculum fœderis, descendebat columna nubis, et stabat ad ostium, loquebaturque
cum Moyse, 10. cernentibus universis quod columna nubis staret ad ostium tabernaculi. Stabantque ipsi, et adorabant per fores tabernaculorum suorum. 11. Loquebatur autem Dominus
ad Moysen facie ad faciem, sicut solet loqui homo ad amicum suum. Cumque ille reverteretur
in castra, minister ejus Josue filius Nun, puer, non recedebat de tabernaculo. 12. Dixit autem Moyses ad Dominum : Præcipis ut educam populum istum; et non indicas mihi quem missurus es mecum, præsertim cum dixeris : Novi te ex nomine, et invenisti gratiam coram me.
13. Si ergo inveni gratiam in conspectu tuo, ostende mihi faciem tuam, ut sciam te, et inveniam gratiam ante oculos tuos; respice populum tuum gentem hanc. 14. Dixitque Dominus :
Facies mea præcedet te, et requiem dabo tibi. 15. Et ait Moyses : Si non tu ipse præcedas,
ne educas nos de loco isto. 16. In quo enim scire poterimus ego et populus tuus invenisse nos
gratiam in conspectu tuo, nisi ambulaveris nobiscum, ut glorificemur ab omnibus populis qui
habitant super terram; 17. Dixit autem Dominus ad Moysen : Et verbum istud, quod locutus
es, faciam; invenisti enim gratiam coram me, et teipsum novi ex nomine. 18. Qui ait : Ostende mihi gloriam tuam. 19. Respondit : Ego ostendam omne bonum tibi, et vocabo in nomine Domini coram te; et miserebor cui voluero, et clemens ero in quem mihi placuerit. 20. Rursumque ait : Non poteris videre faciam meam; non enim videbit me homo, et vivet. 21. Et
iterum : Ecce, inquit, est locus apud me, et stabis supra petram. 22. Cumque transibit

gloria mea, ponam te in foramine petræ, et protegam dextera mea, donec transeam; 23. tollamque manum meam, et videbis posteriora mea: faciem autem meam videre non poteris.

1. Locutusque est Dominus ad Moysen,] scilicet, quando jam secundo Moses ascenderat in montem Sina, ut dictum est c. 32. v. 31. in quo mansit continue totidem diebus quot manserat prius, videlicet 40, petens veniam pro peccato populi, et in fine horum secundorum 40 dierum accepit secundas tabulas legis (priores enim jam confregerat c. 32. 19.) ut patet c. 34. 28. et Deuter. 9. 18. et c. 10. 1.

Vade, etc. in terram quam juravi Abraham, Isaac et Jacob.] Soli Abraham expresse juravit Deus se daturum ei Chanaan; Isaac vero et Jacob tantum eam promisit, sed simili forma qua Abrahamo, seu remittendo se ad id quod cum Abrahamo gestum erat: ergo promittendo eis idem quod Abrahæ promiserat, illudque ratificando et confirmando, implicite jurabat eis idem quod juraverat Abrahamo.

2. Mittam præcursorem tui angelum.] Est apostrophe Dei ad populum; nam paulo ante Mosi locutus erat Deus: hic vero se convertit ad populum, loquiturque Mosi quasi internuntio populi ejusque personam sustinenti.

Præcursorem angelum,] qui te præeat in columna nubis et ignis, quique ante te præcedens exterreat Chananæos, et tibi contra eos viam sternat ad victoriam; ita scilicet ut angelus hic non Dei, uti hactenus fecit, sed suam personam repræsentet, voceturque angelus non Deus, ac consequenter angelico tantum modo, et simplici custodia te comitetur, ut custos tuus; non autem illustria illa patret miracula, quæ hactenus Dei virtute et potestate patravit, tanquam Dei nomen et personam sustinens et repræsentans.

3. Non enim ascendam tecum,] non comitabor te, non ero tibi præsens uti hactenus fui, videlicet per singulare illud patrocinium, perque operationem tot signorum et miraculorum. Res enim spirituales maxime præsentes esse sentiuntur per operationem sibi propriam et commensuratam. Ita Abulensis et colligitur ex Chaldæo v. 16.

Populus duræ cervicis es,] q. d. Es populus cervicosus, inobediens, refractarius: hinc ne ad iram me concites, nolo te comitari, sed mittam angelum qui te ducat. Hæc enallage personarum et commutatio sermonis, apud Hebræos passim est obvia.

Ne forte disperdam te,] ne vindicem maximam tuam ingratitudinem, et irreverentiam in me meamque majestatem, ut habet Chald. admissam, si videlicet ego, per tot miracula me tibi præsentem, et tam clementem, tuique amantem et curam gerentem ostendens, tamen à te negligar, spernar, et idolis postponar, uti jam vitulo postpositus fui.

4. Audiensque populus sermonem hunc pessimum (tristissimum) luxit: et nullus ex more indutus est cultu suo.] Quæ hic de populo dicuntur, ordine non suo inserta sunt. Abrumpunt enim continuum Dei cum Mose colloquium, quod fuit secundis illis 40 diebus in monte. Itaque Moses hic more suo, colloquio Dei historiam verbis Dei consonam interjicit, videlicet quid ad Domini verba dixerit et fecerit populus, quando ea audivit: quod factum est non eodem die, quo hæc Mosi dixerat Dominus, sed post 40 dies colloquii Mosis cum Deo in Sina, quando videlicet iis evolutis Moses de monte descendit, et narravit populo quid cum Domino egisset, quidquid dixisset Deus. Hisce enim auditis, cognoscens populus Deum adhuc sibi esse infensum ob idolum vituli, luxit, et deposuit ornatum suum, et, ut Septuag. vertunt: κατεπενθησαν εν πενθικοις, id est, *luxerunt in lugubribus*, scilicet vestibus. Est ergo hic histeron proteron: Moses enim integros 40 dies mansit in monte cum Domino; nec inde descendit nisi die 39, ut tabulas legis dolaret, ac mox eodem die rursum in montem ascendit; ac sequenti die 40, Deus tabulis Decalogum inscripsit, uti patebit cap. sequenti. Ita Abulensis.

5. Dixitque Dominus ad Moysen.] Eadem scilicet vice, qua v. 1. 2. 3. locutus est ad Mosen, unde et eadem quæ ibi dixerat hic repetit et inculcat Deus, ut ad pœnitentiam Hebræos magis inflectat, patet ex dictis v. 4.

Semel ascendam, et delebo te.] Est gravis objurgatio, q. d. Si semel in te irruam, omnino delebo te.

Jam nunc depone ornatum tuum.] Hinc patet Hebræos paulo ante v. 4. non deposuisse ornatum suum, sed illud per anticipationem ibi dici; alioqui enim postea hoc versu non juberentur ornatum suum deponere; si eum jam deposuerant. Ornatus hic fuerunt vestes mundæ et festivæ, quas accepturi legem in Sina induerant, cap. 19. v. 10. et huc usque non deposuerant, utpote Deo adhuc cum illis per Mosen loquente. Unde Septuag. vertunt, *auferte stolas gloriarum vestrarum*. Ita Oleaster et alii. Chaldæus tamen sic explicat: *Depone ornatum tuum*, id est tua arma bellica.

Addit Hieron. Prado in Ezech. 24. pag. 312, et alii, uti dixi c. 32. v. 25. per ornatum hic accipi aureas byssinasve corollas, quas sibi in Sina Hebræi imposuerant, ut essent symbolum suæ desponsationis cum Deo. Unde Hebræum עדי *adi, stolas*, vela, pepla serica, monilia, coronas, similemque ornatum, qui vestibus affigitur et applicatur, magis significat quàm ipsas vestes ornatas, id est elegantes, pretiosas et festivas.

Nota. Sicut herus servum peccantem quem verberare constituit, nudari præcipit: sic hic voluit Deus, ut Israel se quasi nudaret, et nudum Deo flagris cædendum præsentaret, ut hoc humilitatis et pœnitentiæ habitu, veniam impetraret. Sic qui olim pœnitentiam publicam agebant in Ecclesia, posito ornatu ciliciis induti, sacerdotibus quasi reos ad pœnam et disciplinam se offerebant.

Ut sciam quid faciam tibi.] Ut visa tua pœnitentia decernam qualem pœnam, an levem, an graviorem ulterius tibi infligere debeam.

6. Deposuerunt ergo filii Israel ornatum suum,] tum ex spontaneo suo luctu, tum præcepto Domini incitati. Rursus hic interrumpitur colloquium Dei cum Mose, per historicam narrationem ejus quod præceperat Deus: nam hæc depositio ornatus contigit post 40 dies, cum Moses à monte et Deo rediit ad populum.

A MONTE HOREB,] ad montem Horeb, (est enallage præpositionis) puta consistentes juxta Horeb sive Sinai, ubi Deus propter vitulum offensus apparebat.

MOYSES QUOQUE TOLLENS TABERNACULUM, TETENDIT EXTRA CASTRA.] Nota hæc quoque et sequentia usque ad vers. 12. per anticipationem dici, et suo ordine inserenda esse post cap. 34. Id ita esse patet primo, ex eo quod hæc præcedenti ornatus depositioni annectantur, quasi simul hæc facta sint: ornatus autem depositio contigit post 40 diem, cum videlicet Moses jam descendisset de monte. Voluit enim Moses hæc simul narrare et jungere, tanquam pœnitentiæ signa, quibus se idoli sui pœnitere ostendit populus. Nam hoc ipso quo tabernaculum extra castra figebatur, castra summo suo decore spoliabantur, videbanturque esse quasi excommunicata. Idem secundo, patet ex eo quod dicitur hic eo tempore vocatum fuisse hoc tabernaculum fœderis, puta à secundis tabulis legis, quibus fœdus denuo sancitum est, quas Moses in hoc tabernaculo, tanquam Dei domicilio deposuit. Nam has secundas tabulas fœderis confirmatrices, certum est Mosen non accepisse ante 40 diem jam dictam. Tertio, quia Moses ascendit secundo in montem cap. præc. v. 31. ibique mansit per 40 dies continuos, uti patet cap. seq. v. 28. Ergo quæ hic interjiciuntur, post hosce 40 dies, cum Moses jam de monte descendisset, contigerunt; nisi dicas hosce 40, dies fuisse interruptos per unum diem, quo Moses de monte descendit, egitque cum populo ea quæ hic enarrantur à v. 4. ad 12. Verum hoc non est verisimile: nam Moses cap. seq. v. 28. indicat satis se continuis 40 diebus et noctibus fuisse cum Deo in monte. Ita Abulensis.

TABERNACULUM.] Tabernaculum hoc non fuit illud quod jussit Dominus fieri cap. 26. quodque post hæc factum et erectum narratur c. 40. in quo urna cum manna, arca et Cherubim deposita fuerunt: nihil enim horum hoc tempore fabricatum erat; sed erat hoc tabernaculum parvum, tentorium Mosis, quatenus ipse erat dux populi: unde eò convenire solebant seniores acturi concilium cum Mose: huic etiam tabernaculo incubabat columna nubis, quæ erat dux itineris. Denique Deus ad ostium hujus tabernaculi se per nubem videndum exhibebat, ibique colloquebatur cum Mose spectante populo, ac dabat responsa, uti hic dicitur. Quando tabernaculum hoc factum sit, incertum est. Ex dictis credibile est factum esse sub idem tempus, quo columna nubis à Deo data est castris Hebræorum, cap. 13. 21. Cessavit usus hujus tabernaculi fabricato altero illo splendido, quod Dominus jussit fieri cap. 26. quodque factum et erectum est c. 40.

8. CUMQUE EGREDERETUR MOYSES AD TABERNACULUM, SURGEBAT UNIVERSA PLEBS,] quasi surgendo et stando reverentiam exhibens Deo, et Mosi Dei vices gerenti, suoque capiti et rectori.

9. LOQUEBATURQUE CUM MOYSE,] scilicet columna nubis quæ præcessit, id est angelus, qui columna nubis tegebatur, et hic vices Dei gerebat. Unde v. 11. dicitur Dominus locutus, puta non per se, sed per angelum hunc columnæ præsidem. Id autem fiebat ad hoc, ut populus Mosen revereretur, sciretque eum non sua, sed Dei mandata promere.

10. ADORABANT PER FORES TABERNACULORUM SUORUM,] q. d. Adorabat quisque Deum stans, vel potius procumbens in genua in ostio tabernaculi sui, convertendo se ad tabernaculum Mosis in quo angelus vice Dei cum Mose, per columnam nubis loquebatur.

11. LOQUEBATUR AUTEM DOMINUS AD MOYSEN FACIE AD FACIEM.] Chald. *verbum ad verbum;* Septuag. ενωπιος ενωπιω, *præsens præsenti, facialis faciali.* Quare verisimile est, angelum hunc specie corporea et humana apparuisse Mosi, et cum eo collocutum esse, quem tamen Mosen agnoscens non hominem esse, sed angelum Dei vices gerentem, summa humilitate et reverentia audivit; eique respondit.

Tropol. S. Hieron. in psal. 133. Habet, inquit, Dominus Jesus qui quasi ad faciem suam sibi ministrant, puta monachos et virgines: habet alios quasi in agris sibi servientes, puta seculares.

MINISTER EJUS JOSUE, FILIUS NUN, PUER, NON RECEDEBAT DE TABERNACULO.] Josue vocatur hic *puer*, non ætate, jam enim præfuerat bello contra Amalec c. 17, sed obedientia, innocentia et disciplina; erat enim discipulus Mosis, ab eoque erudiebatur tanquam futurus ejus in regimine populi successor. Sic passim in Script. discipuli et famuli vocantur pueri; quia minores et inferiores sunt magistro vel hero; et vice versa heri et magistri vocantur patres. Sic Elisæus Eliam vocat patrem dicens: *Pater mi, currus Israel* (tu es) *et auriga ejus;* sic servi Naaman eum vocant patrem, 4. Reg. 5. v. 13. sic Abrahæ servus vocatur puer, Genes. 18. 7. sic Giezi vocatur puer Elisæi; sic David loquitur pueris, id est famulis suis, et passim in libris Regum famuli vocantur pueri.

Josue ergo non recedebat de tabernaculo, ut locum sacrum quasi custodiret absente Mose, utque servaret legis tabulas, simul interim vacabat orationi et contemplationi.

De recessu Mosis à tabernaculo ad castra tropologiam vide apud S. Gregorium p. 2. Pastor. c. 5. *Qui*, inquit, *præsunt aliis, Dominum sæpe consulant oportet, neque ita tamen Dominum contemplando appetant, quin deorsum quoque ad membra illius miserando descendant.* Unde Chaldæus hoc tabernaculum vocat domum doctrinæ; quia in eo à Deo docebatur Moses in negotiis et causis, de quibus eum consulebat.

12. DIXIT AUTEM MOYSES AD DOMINUM.] Redit Script. ad intercisam narrationem colloquii Domini cum Mose; igitur hæc connectenda sunt cum v. 5.

PRÆCIPIS UT EDUCAM POPULUM ISTUM, ET NON INDICAS MIHI QUEM MISSURUS ES MECUM.] Dixerat Dominus Mosi: *Angelus meus præcedet te*, sed certum aliquem non designaverat. Verum Moses ductu et comitatu angeli non contentus, volebat ut Deus ipse comitaretur, essetque dux castrorum: hoc hic verecunde, ideoque ambigue et in terminis generalibus petit Moses, dicens: *Non indicas mihi quem missurus es;* idque crescente sermone simul et animo ac libertate clarius explicat cum subdit v. 13. *Ostende mihi faciem tuam.* q. d. Illam mitte nobiscum, facies tua nos ducat, iterque præeat. Rupert. et Lipoman. putant Mosen petere ut Deus mittat Christum: hic enim est ille qui mittendus est. Sed hoc non est litterale.

PRÆSERTIM CUM DIXERIS: NOVI TE EX NOMINE.] Septuag. *novi te præter omnes*, q. d. Præ omnibus te elegi et diligo, mihique places.

13. OSTENDE MIHI FACIEM TUAM.] Hebr. *Ostende*

mihi viam tuam, ut scilicet tu teipso et facie tua viam nobis præeas, et ostendas: hæc enim est via tua. Unde Septuag. vertunt, *ostende mihi teipsum manifeste*, aut, *cognoscibiliter*. Quare immerito Eugubinus hic carpit Septuag. et Interpretem nostrum. Hinc patet non petiisse hic Mosen visionem Dei, vel essentiæ divinæ, uti videtur velle S. August. epist. 112. et lib. 2. Trin. 16. et S. Greg. 18. Moral. 36. et D. Thom. in 2. Corinth. 12. nam paulo post Moses clariorem petet Dei visionem, quam eidem Deus negabit, cum prioribus hisce ejus petitionibus annuat.

Ut sciam te,] ut cognoscam te mihi et populo placatum, propitium et præsentem.

14. Dixitque Dominus : Facies mea præcedet te,] id est, ego ipse præcedam te; hoc enim petierat Moses v. 13. scilicet ut non angelus, sed Deus ipse adesset, et præcederet castra Hebræorum. Illud hic Moysi annuit Deus, unde Chald. vertit, *majestas mea præcedet te.*

Aliena ergo à mente Script. est expositio Ruperti et Abulens. qui per *faciem* intelligunt angelum aliquem primarium, qui dicatur *angelus facierum*, eo quod proxime assistat Deo.

Utitur vero Deus faciei nomine; non enim dicit *ego*, sed, *facies mea præcedet te.* Primo, quia, ut ait S. Gregor. 18. Moral. 2. per faciem designatur notitia et familiaritas. q. d. Ego facie mea te præibo familiariter et jugiter per quævis ardua, iterque quamvis invium videatur, facile et patens ostendam. Secundo, quia nomine faciei respectus gratiæ designatur, quæ Hebræos in terram promissam feliciter erat perductura. Hic ergo Deus Mosi annuit id quod petierat, atque adeo hic omnino se populo reconciliatum ostendit, conceditque pristinam suam præsentiam ad victorias illustres, et ad opera magnifica et miraculosa ac divina pro Hebræis patranda; hæc autem præstitit Deus non immediate per se, sed per angelum præsidem columnæ, ducemque exercitus Hebræorum, cui suas vices delegavit, quemque ita sua potentia et auctoritate instruxit, ut non angelus, sed Deus castra præire dicatur et videatur; hoc enim solum petiit Moses hoc et impetravit,

Et requiem dabo tibi,] ut inter medios hostes mea nixus præsentia, signis et miraculis, in mea ope securus quiescas, tandemque ad terram promissam victor pervenias, eamque quiete possideas.

15. Et ait Moyses : Si non tu ipse præcedas, ne educas nos de loco isto.] Pro *si non tu ipse præcedas*; Hebr. Chald. et Septuag. habent : *Si facies tua non præcedat*; unde patet Mosen hic non aliud petiisse quam confirmationem ejus quod Dominus jam concesserat; sed id fusius et urgentius explicare, tum quia illectus colloquio divino, eo diutius frui cupiebat, de quo vide S. Ambros. lib. 3. epist. 11. ad Irenæum, pie et pulchre disserentem; tum quia ad hoc incitabat eum vehementia desiderii salutis populi : verebatur enim Moyses ne quo modo Dominus rursum irritatus negaret et revocaret id quod promiserat; unde et c. seq. v. 9. rursus idem petit; tum denique quia Moses parturiebat aliam petitionem v. 18. cui ut viam sternat, hinc insistit diutius.

16. In quo enim scire poterimus, invenisse nos gratiam in conspectu tuo, nisi ambulaveris nobiscum.] Chaldæus vertit, *in quo sciemus quod invenimus gratiam coram te, nisi cum ambulaverit majestas tua nobiscum, ut fiant nobis miracula, et dividamur ab omni populo terræ?* Vides hic Mosen per *faciem Dei* non aliud petiisse quàm illustria miracula et opera Dei : unde et sequitur,

Ut glorificemur ab omnibus populis.] Hebr. נפלינו *nipplinu*, tripliciter verti potest. Primo, ut glorificemur; secundo, ut dividamur; tertio, ut mirificemur; unde apte et pulchre Chald. vertit, *ut fiant nobis miracula*; ad hoc enim petebat Moses non angelum, sed Deum ipsummet ducem viæ : idque ei concessit Deus dans ei angelum, qui non angeli, sed Dei nomen, personam et potestatem gereret et exerceret.

17. Et verbum istud quod locutus es faciam.] q. d. Expressius hic confirmo quod expressius petebas et repetebas, licet tacite idem concesserim ante, videlicet ut glorificem vos per signa et miracula, in conspectu omnium gentium, idque ex nunc, ut non discedatis ex hoc loco nisi me duce, directore et protectore, sed per angelum, cui meas vices demando.

Moraliter discant hic principes et Prælati, singulique fideles quàm in omnibus Dei ducatum et directionem exposcere debeant, uti facit hic Moses : sic enim eis omnia prospere cedent. Ita David orat psal. 118. 133. *Gressus meos dirige secundùm eloquium tuum :* et psal. 24. 4. *Vias tuas, Domine, demonstra mihi, et semitas tuas edoce me;* unde 1. Reg. 18. 14. de eo dicitur : *In omnibus quoque viis suis David prudenter agebat, et Dominus erat cum eo.* Saule vero eum persequente multos composuit psalmos, quibus à Deo protegi et dirigi postulat; itaque Saulis manus evasit, rex creatus est, Syros, Philistinos, Ammonitas, omnesque hostes suos felicissime debellavit.

Ita Salomon à Deo dirigi postulat : *Da mihi, Domine, sedium tuarum assistricem sapientiam; quoniam servus tuus sum ego, et filius ancillæ tuæ, homo infirmus*, etc. Sap. 9. 4. Idem monet dicens : *In omnibus viis tuis cogita illum* (Deum), *et ipse diriget gressus tuos*, Prov. 3. v. 6. et c. 16. v. 9. *Cor hominis disponit viam suam, sed Domini est dirigere gressus ejus.*

Ita Josaphat rex cinctus ab hostibus, orat : *Cum ignoremus quid agere debeamus, hoc solum habemus residui, ut oculos nostros dirigamus ad te;* itaque insignem à Deo victoriam impetravit, 1. Paral. 20. 12. Hunc imitemur in periculis, in arctis, in dubiis et perplexitatibus positi, totoque corde ad Deum recurramus, et similem Dei opem, lumen et directionem experiemur.

Hac de causa Tobias docet filium, dicens cap. 4. v. 20. *Omni tempore benedic Deum ; et pete ab eo, ut vias tuas dirigat, et omnia consilia tua in ipso permaneant :* itaque faciens filius Raphaelem angelum viæ ducem, Saram uxorem, opes amplas, omniaque prospera impetravit : quin et patri visum restituit.

Hinc et Cassianus monet ut ante singulas actiones oremus : *Deus, in adjutorium meum intende: Domine, ad adjuvandum me, festina.* Unde illud ipsum orat Ecclesia initio singularum Horarum canonicarum; atque mane quotidie ad Primam cum Davide orat : *Sit splendor Domini Dei nostri super nos, et opera manuum nostrarum dirige super nos, et opus manuum nostrarum dirige.* Atque ad Primam, Tertiam, Sextam, Nonam, recitat psal. 118. quo orat Psaltes ut Deus vias nostras in lege sua dirigat.

Ratio est, primo, quia, ut ait Salomon Sap. 9. v. 14. *Cogitationes mortalium timidæ, et incertæ providentiæ nostræ* : ergo à suprema prudentia Dei dirigendæ sunt, ejusque directio efflagitanda est.

Secundo, quia ad Dei providentiam spectat, omnium creaturarum, præsertim hominum, actiones dirigere : hocque ejus est objectum. Quare Dei munus invadit, eique injuriam facit, qui hoc sibi arrogat, quasi sine Deo solus sapere, seque et suas actiones sapienter dirigere possit.

Tertio, quia solus Deus novit eventus futuros, tam absolute, quam conditionate, quid scilicet eveniet, si hoc vel illud egero, aut non egero; quid ego in hac illave re, hoc aut illo loco, tempore, statu conditione essem acturus, ac præsertim an bene victurus, perseveraturus, ac salvandus; an male victurus et damnandus. Ergo qui sapit, ad Deum recurrat, oretque assidue : Domine, qui omnium habes præscientiam et providentiam, dirige me recte ad salutem, per illas vias quæ peccati non habent scandalum, per illas semitas quibus præscis me certo perventurum ad gloriam, ad quam me creasti; atque diverte et arce à me vias illas, quas si ingrediar, præscis me peccaturum et damnandum; in hoc enim cardo salutis vertitur, inde pendet mea electio vel reprobatio, mea gloria vel damnatio. Sic directus fuit à Deo pius Abraham, per omnes peregrinationis suæ vias sóspes et felix. Sic directus fuit Jacob, unde de eo ait Sapiens c. 10. *Hæc* (sapientia Dei) *justum deduxit per vias rectas, et ostendit illi regnum Dei* (in Bethel) *et dedit illi scientiam sanctorum, et honestavit* (id est ditavit) *illum in laboribus, et complevit labores illius.* Sic directus fuit à Deo Joseph, de quo eodem cap. dicitur : *Hæc venditum justum non dereliquit*, etc. *donec afferet illi sceptrum regni*, etc. *et dedit illi claritatem æternam.* Sic directus fuit Moses cum Hebræis per mare Rubrum, per desertum duce angelo columnæ præside 40 annis, donec pervenirent in terram promissam. Sic directus fuit Josue in omnibus bellis, quibus Chananæos delevit. Sic directus fuit Judas Machabæus cum paucis contra plurimos dimicans, semperque vincens; quia Dei ductum ante prælium semper implorabat, excepto ultimo in quo occubuit. Sic directus fuit Gregorius Thaumaturgus, qui fide in Deum nixus, omnia quæ aggrediebatur feliciter perficiebat, idque sæpe per miracula : ideoque cum Neocæsaream ad episcopatum veniens 17 tantum fideles invenisset, moriens, 17 tantum in ea infideles reliquit. Sic directus fuit Theodosius, Carolus Magnus, Carolus V, aliique pii reges et principes in bellis, quæ contra Ecclesiæ suosque hostes felicissime gesserunt,

18. Qui ait : Ostende mihi gloriam tuam.] Petierat Moses v. 13. dicens : *Ostende mihi faciem tuam*, concessit hoc ei Deus : hic ulterius petit dicens : *Ostende mihi gloriam tuam;* sed hoc abnuit et recusat Deus.

Quæres quam Dei gloriam videre petit hic Moses? Philo, de monarchia, per gloriam intelligit ideas et potestates quæ sunt in Deo et mente Dei. Secundo, Tertul. intelligit gloriam humanitatis Christi, quam ipse ostendit in transfiguratione, in monte Thabor coram Mose et Elia, de quo paulo post plura. Tertio, alii per gloriam intelligunt essentiam divinam, quasi hanc videre petierit Moses. Ita S. Hieron. vel quisquis est auctor comment. in S. Marcum, capite ult. Rupert. Lipoman. ac S. Augustin. lib. 12. de Genes. ad lit. cap. 27. et Suarius de Deo trino et uno l. 2. c. 30. num. 13. Imo S. Amb. in ps. 118. ser. 8. videtur sentire, quod Moses petierit Dei essentiam videre oculis corporeis : *Norat*, ait, *sanctus vates Domini, quòd invisibilem Deum facie ad faciem videre non posset; sed devotio sancta mensuram supergreditur. Putavit ergo Deo etiam hoc esse possibile, ut corporeis oculis faceret, id quod est incorporeum comprehendi. Grata cupiditas atque inexplebilis, quod Dominum suum manu tenere, et obtutu oculorum videre cupiebat.* Verum S. Amb. videtur loqui de visione essentiæ divinæ, non in se, sed in aliqua idea, specie vel figura corporata. Videtur enim ipse sensisse, Dei substantiam à nemine, ne à Beatis quidem, immediate ut in se est videri posse, sed tantum mediante aliqua luce, umbra, velo, specie quod etiam videntur sensisse S. Chsysost. contra Anomæos, et S. Basilius. l. 1. contra Eunomium; reprehendit enim eum, quod doceret Dei substantiam uti in se est, ab homine videri posse : licet aliqui hoc limitent, addantque *viribus naturæ*, *et in hac vita.* Hoc enim volebat Eunomius, nimirum se similesque viros sapientes sua acie ingenii, et suis viribus in hac vita posse videre, imo comprehendere Deum uti est in seipso, quod merito impugnant S. Basil. Chrysost. et Ambros.

Verum dico Mosen hic tantum petiisse, ut Dominus, id est angelus Domini personam sustinens, qui caligine tectus cum eo loquebatur, illam amoveret, ut clare gloriam ejus, id est speciem exteriorem gloriæ illius, videre posset; idque ad hoc, ut clariorem divinæ majestatis cognitionem ex hac visione perciperet, utque populo gloriam hanc Dei referre et deprædicare posset. Sic vidimus c. 3. v. 13. eumdem Mosen petiisse à Deo revelari sibi nomen Dei, ut illud populo proponeret. Loquebatur enim Dominus cum Mose voce corporea, sed ab eo ob caliginem non videbatur : cupiebat ergo Moses formam ejus, qui secum loquebatur, videre. Id tantum Mosen petiisse patet ex responsione Domini dicentis : *Non poteris videre faciem meam*, scilicet gloriam meam, quam tantopere tu, ô Moses, videre postulas. *Gloria* ergo est facies gloriosa, vel corpus gloriosum Dei, quod Moses non potuit videre in facie, sed tantum in tergo, uti mox dicam. Ita Abulens. Oleaster et alii.

19. Respondit : Ego ostendam omne bonum tibi.] Hebr. *ostendam bonum meum.* Multi per hoc *bonum* intelligunt divinam essentiam (hæc enim est omne bonum) quam Mosen in hac vita vidisse putant. Ita sentiunt S. Aug. ep. 112. c. 12. et 13. Basil. hom. 1. Hexam. qui tamen illud revocat lib. 1. contra Eunon. Ambr. 1. Hexam. c. 2. Lyran. Abulens. Beda, Hugo, S. Thom. 2. 2. q. 134. art. 3. Durand. in 4. de 46. q. 6. Sixtus Senensis lib. 5. c. 41. Verum, ut in fine capitis ostendam, ex hoc loco nihil pro hac eorum sententia colligi potest. Unde

Dico : Deus hic concedit Mosi id quod ipse petierat dicens : *Ostende mihi gloriam tuam;* hanc enim hic vocat *bonum Dei*, vel *omne bonum; bonum* ergo hic idem est quod præstantia, excellentia et pulchritudo, hoc est gloria Dei apparens in corpore assumpto, quæ Dei majestatem aliquo modo referat, quæque sit tanta, quantam capere possit mortalis Mosis oculus. q. d. Petis, ô

Moses, videre corpus meum gloriosum; ego illud tibi ostendam, non in facie, sed in tergo. Unde Chald. vertit, *ego transire faciam omnem gloriam meam super faciem tuam;* Hebr. habent, *transire faciam omne bonum meum ante faciem tuam*, quod sine dubio non est aliud quam illud quod paulo post subditur: *Cum transibit gloria mea, ponam te in foramine petræ, et videbitis posteriora mea.* Ita Abul. Oleaster, et Molina, qui sic explicat: *Ostendam tibi omne bonum*, id est perfectissimum et excellentissimum quiddam.

Et vocabo in nomine Domini.] Aliqui legunt, *et vocabor*, id est, et vocari me faciam vestrum Deum et ducem ex miraculis, quæ pro vobis faciam, inquit Hugo. Verum Hebr. Chald. Septuag. et Romana Latina habent, *et vocabo*, hæcque est vera lectio, q. d. *Ego vocabo in nomine Domini*, id est ego inclamabo nomen Domini; cum videlicet transibo ante te in petra tectum et absconditum; inclamabo, ut scias me transire, ac respicias, meaque posteriora videas; inclamabo, inquam, epitheta nominis Dei, dicendo, ut dicitur c. 34. 6. *Dominator, Deus misericors et clemens, patiens et verax,* etc. idque ut doceam te modum invocandi et deprecandi me, meque his epithetis compellandi. Id patet ex Septuag. qui vertunt, *vocabo Dominus coram te;* et ex c. 34. v. 6. ubi Dominus præstat Mosi id quod hic ei promittit, quod maxime liquet in Hebræo, in quo utrobique eadem est phrasis: *Vocabo*, ergo *in nomine Domini*, id est vocabo et inclamabo epitheta jam dicta nominis Domini, et vocando eadem invocare te tuosque docebo.

Miserebor cui voluero.] Hebr. Septuag. et ex iis S. Paulus Rom. 9. 15. habent: *Miserebor cui miserebor,* id est miserebor cui voluero, cui mihi placuerit vel libuerit. Hoc primo, sic exponit Abulensis, Vatabl. et Lipoman. q. d. Ostendam tibi omne bonum, non ob tua merita, sed ex liberali mea clementia et misericordia. Secundo, S. Chrysost. Theoph. Theod. Œcum. in c. 9. ad Rom. sic exponunt, q. d. Ego vituli adoratores, quos volo, per Levitas vel meipsum mactabo; aliis vero, quibus volo condonare, miserebor et parcam.

Verum dico: genuinus hujus loci sensus est hic: Ego Deus transiens ante te, ô Moses, vocabo et inclamabo nomen Domini, dicendo: *Dominator Domine,* aliaque Dei epitheta, sed maxime hoc: *Miserebor cui voluero,* id est, ego et clemens et misericors sum, sed liberrime; misereor enim ei cui voluero. Hoc enim epithetum clementiæ pluribus vocibus exprimitur in hoc Dei transitu c. 34. v. 6. ubi hæc vox sive vocatio Dei enarratur; ibi enim impletur id quod hic promittitur, vult enim Deus maxime hoc nomine clementiæ à nobis invocari, utque illa nitamur, non autem nostris meritis. Principem enim, regium et divinum animum maxime decet et ornat clementia. Τὸ ergo *et miserebor cui voluero, et clemens ero in quem mihi placuerit,* technice sive materialiter accipiendum est: pendet enim quasi objectum à verbo *vocabo.*

Moral. nota hic magnum et divinum quid esse clementiam: *Nullum magis decet clementia, quam principem,* ait Seneca l. de Clementia apud quem vide multa præclara de hac re; et Cicero libr. 1. Offic. *Nihil,* ait, *est laudabilius, nihil magno et præclaro viro dignius placabilitate atque clementia.* Et Ovidius libr. 3. Trist. eleg. 5.

> Quo quisque est major, magis et placabilis iræ,
> Et faciles motus mens generosa capit.
> Corpora magnanimo satis est prostrasse leoni,
> Pugna suum finem, cum jacet hostis habet.
> At lupus, et turpes instant morientibus ursi,
> Et quæcumque minor nobilitate fera est.

Julius Cæsar tanta clementia erga hostes et rebelles usus est, ut Marius non semel dixerit: *Cæsar, qui apud te audent dicere, magnitudinem tuam ignorant; qui non audent humanitatem et clementiam.*

Augustus Cæsar Cinnam necem sibi machinantem, vocans: *Ego,* ait, *te servavi in castris hostium repertum; ego tibi patrimonium omne concessi, ego te ornavi sacerdotio, cur me occidere voluisti?* Perturbato Cinna, sic finit orationem: *Vitam tibi, Cinna, iterum do, prius hosti, nunc insidiatori et parricidæ. Ex hodierno die inter nos incipiat amicitia; contendamus utrum ego meliori fide vitam tibi dederim, an tu mihi debeas.* Et consulatum obtulit. Vis exitum? Cinnam habuit perpetuo amicissimum, solus ille Cinnæ fuit hæres. Ita Sueton. in vita August.

Alexander magnus tam clemens victor, quam acer bellator fuit, ait Plutarchus.

Nero Imper. initio imperii ita clemens fuit, ut cum sententiæ cujusdam capite damnati subscribere deberet, exclamarit: *Utinam litteras nescirem!*

Titus Imp. fratrem Domitianum insidias molientem non est ultus, sed his verbis admonuit: *Quid opus te parricidio petere, quod me volente obventurum est, imo quod jam habes imperii particeps?* Nonne recte ait Claud. *Cum vincamur ab omni*

> Munere, sola Deos æquat clementia nobis?

Aurelianus Imper. teste Vopisco, cum Tyanam venisset, eamque occlusam reperisset, iratus dixit: *Canem in hoc oppido non relinquam.* Hac voce erecti milites in spem prædæ; urbe autem capta, militibus respondit: *Agite; canem me negavi relicturum, canes omnes occidite,* et sic promissis satisfecit, et clementer hostes suos tractavit.

Galieni junioris Imper. uxori quidam gemmas vitreas pro veris vendiderat, re comperta mulier flagitavit vindictam. Cæsar jussit hominem corripi, quasi leoni objecturus. Dein in arenam, dum impostor et populus expectant terribilem leonem, prosiliit caper. Cunctis rem tam ridiculam mirantibus, per præconem dici jussit: *Imposturam fecit, et passus est.* Eadem opera refellit impostorem, et derisit uxorem. Ita Trebel. Pollio.

Alexander Severus Imper. cum uxor Memmia, et mater Mammæa ei objicerent, *quod nimia clementia ejus potestas vilesceret*, respondit: *Sed securior est et diuturnior.* Idem Ovinium Camillum senatorem rebellantem, et tyrannidem affectantem, consortem imperii fecit, Cæsaremque creavit, ait Lamprid.

Rudolphus Imper. cum post morum mutationem clementior æquo suis videretur, ait: *Severum et immitem fuisse me aliquando pœnituit, lenem et placabilem nunquam.* Ita Æneas Sylvius lib. 2. comment. de gestis Alfonsi.

Alfonsus rex, teste Panorm. dicebat: *Malo multos mea clementia servare, quam paucos mea*

severitate perdere. Et rigidioribus : *Vultisne*, ait, *ut leones et ursi regnent?* Idem : *Mali*, ait, *citius benevolentia, quam severitate in viam virtutis revocantur. Ego,* ait, *justitia bonis gratus sum, malis autem clementia.* Sigismundus Cæsar, teste Ænea Sylvio in ejus Vita, *eos reges beatos dicebat, qui ejectis ex aula superbis mansuetos sibi asciscerent.*

20. NON POTERIS VIDERE FACIEM MEAM : NON ENIM VIDEBIT ME HOMO ET VIVET.] Loquitur de facie corporea et assumpta (hanc enim videre petebat Moses, uti dixi) qua se aliquatenus majestas et gloria Dei repræsentat, et videndam exhibet. De ea enim, non autem de facie, id est essentia, deitatis hic sermonem esse, patet ex eo quod sequitur : *Videbis posteriora mea, faciem autem meam videre non poteris.* Sensus ergo est, q. d. Cupis, ô Moses, videre fulgorem faciei meæ, ut in facie videas eum qui tecum loquitur, cujusque voces audis; verum scito id fieri non posse ; nam fulgor hic faciei meæ, licet corporeus et assumptus, quia tamen aliquo modo fulgorem essentiæ et majestatis meæ referre, adumbrare et repræsentare debet; hinc talis tantusque est, ut illum ferre non possit mortalis oculus, quin protinus hoc fulgore homo excæcetur, imo exanimetur et moriatur; hoc enim est quod ait : *Non videbit me homo et vivet.* Ita Abulensis.

Symbol. Nyssen. *non videbit me homo et vivet;* quia cognitio præsens, inquit, est finita, Deus autem est infinitus.

Tropolog. S. Gregorius 18. Moral. 37. nullus unquam Deum spiritualiter videt, et mundo carnaliter vivit : non enim possumus simul Deo frui et mundo. Quomodo videatur Deus à castis mentibus in hac vita, vide S. Bern. serm. 31. in Cant. et S. Ambros. lib. de Bono mortis c. 11.

21. ECCE, INQUIT, EST LOCUS APUD ME, ET STABIS SUPRA PETRAM; CUMQUE TRANSIBIT GLORIA MEA, PONAM TE IN FORAMINE PETRÆ, ET PROTEGAM DEXTERA MEA, DONEC TRANSEAM : TOLLAMQUE MANUM MEAM, ET VIDEBIS POSTERIORA MEA; FACIEM AUTEM MEAM VIDERE NON POTERIS.] S. August. q. 154. in Exod. negat hic corporalem Dei, vel angeli speciem promissam fuisse à Deo, aut visam à Mose, sed meram fuisse prophetiam, eo quod postea Mosen reipsa corporaliter vidisse Deum non legamus. Posteriora ergo Dei visa à Mose, censet esse mysteria Christi post ejus ascensionem credita à Judæis. Prædicante enim Petro dixerunt : Quid faciemus? et baptizati sunt, et acceperunt Spiritum sanctum, Actor. 2. 37. Denique in fine mundi omnis Israel salvus fiet. S. August. sequitur Cajet. dicens : Non promittitur res gerenda, sed parabola est; petra significat erectam ac fixam mentem, qua elevatus est Moses, ut intelligibiliter cognosceret Deum; manus Dei apposita petræ, significat quædam attributa ei velata fuisse, et tantum ea ostensa quæ Deus voluit, per manum transparente quasi luce sua, ei demonstrare. Verum hic mysticus est sensus. Certum est ad litteram promitti Mosi visionem Dei, id est angeli vicarii Dei in corpore assumpto, eamque illi reipsa obtigisse patebit c. seq. v. 5. et 6. Porro hanc petram esse illam ipsam, è qua Moses jussu Dei aquam populo eliciuit, Exodi 17. 6. censet S. August. hic quæst. 154; ita ut aqua ex petra in Sina, per quatuor milliaria fluxerit in Raphidim, ubi erant castra Hebræorum. Idem censet Fernand. visione 7. sect. 2. qui et addit petram hanc comitatam esse Hebræos in deserto per 40 annos, aut per se, aut per fluxum aquæ. Verum hæc incerta sunt.

Allegorice, petra est Ecclesiæ fideique soliditas, sine qua nemo Deum cognoscere potest, de qua Christus Petro Matth. 16. *Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam.* Ita Theod. et S. Greg. 35. Moral. c. 6. Nyssenus vero: *Christus,* ait, *currentibus est locus et via, infirmis lapis, domus quiescentibus.* Insuper S. Thomas 2. 2. q. 171. art. 2. per applicationem manus ad foramen, putat significari modum quo Prophetæ communicatur lumen propheticum, tantum scilicet, quantum Deus vult. Unde sæpe Prophetæ dicunt : Facta est super me manus Domini; quia lumen propheticum non est permanens, nec plenum, sed transiens, et manu Dei attemperatum. Hoc mysticum est, uti paulo ante dixi in expositione Cajetani, qui eam à S. Thoma hausisse videtur. Rabbini fingunt in tergo Dei scripta fuisse ejus epitheta : *Dominator Domine Deus, misericors,* etc. quæ recensentur c. 34. v. 6.

Dicit ergo Deus : In Sina est petra cava, in cujus cavitate latere potes, ô Moses, quæque tegi potest anterius; ego igitur in ea te collocabo, nubeque contegam, donec transeat facies mea gloriosa, tuncque nubem amovebo, ut possis videre posteriora, id est tergum meum; nam faciem meam videre non poteris, quin protinùs vibrantibus ex ea majestatis meæ splendoribus exanimeris. Id ita factum esse patet c. 34. v. 5. et 6.

22. PROTEGAM DEXTERA MEA, DONEC TRANSEAM.] q. d. Dextera mea nubem, vel corpus aliud opacum apponam, et opponam cavernæ, in qua latebis, ô Moses, idque ne videas gloriam faciei meæ, transeuntis ante te, et moriaris.

23. TOLLAMQUE MANUM MEAM, ET VIDEBIS POSTERIORA MEA.] q. d. Cum facies mea transierit, amovebo nubem quæ tegit te in caverna, ut tergum meum intuearis. Hinc videtur corpus hoc in quo Deus apparuit Mosi, non ab angelo, sed à solo Deo fuisse compositum, ornatumque tanto lumine anterius, ut solem longe vinceret : in tergo vero ita fuit lux hæc attemperata, ut eam Mosis aspectus ferret, eaque mirifice recrearetur; ita tamen hac luce aspersa et perfusa fuit facies Mosis, ut ex ea radiare, et cornuta esse cœperit, uti dicam c. seq.

Dico à solo Deo formatum esse hoc lucidum corpus, non ab angelo; quia non est verisimile angelos posse per se immediate lucem producere, aut tantum luminis coacervare quod solari æquiparetur.

Nota. Hoc corpus lucidum à Deo ita compositum subiit et ingressus est angelus, illudque movit, ut transiret ante cavernam in qua latebat Moses.

Secundo, angelus hic idem fuit cum eo, qui Hebræos ex Ægypto eduxit, prævitque in columna nubis, quique præerat tunc populo et Synagogæ; nunc autem præest Ecclesiæ, puta S. Michael.

Hunc esse litteralem hujus loci sensum, tota series orationis loquitur, item quod c. seq. v. 5. et 6. Dominus adimplens id quod hic promittit Mosi, revera et corporaliter transeat ante Mosen, ostendens ei tergum suum. Simili quodam modo S. Pachomius corporeis oculis vidit gloriam Domini, ut habet ejus Vita.

Allegor. tamen sensus hic est potior, et magis intentus à Spiritu Sancto. Unde S. Aug. q. 154. dicit hic esse prophetiam de Christo : facies enim Domini significat divinitatem Christi : hanc non viderunt Judæi cum Christum crucifixerunt, sed postquam Christus transivit per mortem et resurrectionem ad Patrem ; tunc multi eorum posteriora hæc ejus viderunt, et crediderunt.

Tropol. Nyssen. In hac, inquit, vita Deum videre non possumus ; iste tamen videt posteriora Dei, qui supra petram, id est Christum, stat, quique corde et animo semper Deum sequitur, quocumque ducat. Juxta illud Psaltis : *Adhæsit anima mea post te, me suscepit dextera tua*, et Christi : *Si quis vult venire post me, abnegat semetipsum.* Rursum : *Veni, sequere me.* Sequi enim Deum mente, voluntate et actione, semper et ubique quocumque ducat, idipsum est Deum videre.

Symbolice, posteriora Dei sunt effectus et creaturæ Dei, è quibus solis Mosi et nobis in hac vita, Deum speculari conceditur. Ita Philo, Anastasius in Quæst. S. Scriptura quæst. 23. Irenæus lib. 4. 37. Hilar. in Psal. 113. *Ex perpetuitate*, ait S. Augustinus, *creaturarum intelligitur Creator æternus, ex magnitudine omnipotens, ex ordine et dispositione sapiens, ex gubernatione bonus.*

Symbolice quoque, alii putant hic præsignatam et promissam esse Mosi visionem humanitatis Christi in transfiguratione, in monte Thabor; humanitas enim inferior et posterior est Christi pars, divinitas vero est prior et potior. Ita Tertul. l. 4. contra Marc. c. 22. Nazianz. orat. 2. de Theologia, Origenes hic homil. 12. et homil. 7. in Num. de quo vide S. Augustinum l. 2. de Trinitate cap. 17. et Bernard. serm. 61. in Cantica.

Rursum S. Ambr. in Psal. 43. v. 24. Moses, inquit, vidit posteriora Christi; vidit splendorem ejus ut homo est, vidit ejus gloriam passionis, per quam regnum nobis cœleste reparavit. Unde colligit Fernandius, visione 7. Sect. 3. Mosen vidisse Christum flagellis cæsum, et spinis coronatum, qualem Pilatus populo exhibuit, dicens: *Ecce homo;* item vidisse eum cruci affixum. Unde exclamavit c. 34. 6. *Misericors, clemens, multæ miserationis*, etc. Et huc allusisse S. Petrum epist. 1. c. 1. v. 11. cum Prophetas Spiritu Dei prænuntiasse ait eas, *quæ in Christo sunt passiones, et posteriores glorias;* ubi *et* significat *id est*, q. d. Passiones Christi sunt posteriores ejus gloriæ, quæ scilicet in tergo Domini glorioso ostensæ sunt Mosi. Verum hoc symbolicum est et mysticum, non litterale, ideoque incertum et conjecturale.

Ex dictis patet nullo modo ex hoc capite colligi posse quod Moses viderit divinam essentiam; neque enim Moses hoc petiit, neque si petiit, impetravit. Nam Dominus ei diserte respondet dicitque : *Faciem meam videre non poteris;* estque hæc aliorum Patrum pene omnium sententia, quos citat L. Molina, Valentia et alii 1. p. quæst. 12.

CAPUT TRIGESIMUM QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

MOSES REPARATIS TABULIS REDIT IN MONTEM : DEUS CORAM EO TRANSIT ; VIDET MOSES DEI POSTERIORA SIVE TERGUM. HINC SECUNDO, V. 10. RENOVAT DEUS FOEDUS CUM HEBRÆIS, LEGESQUE SUAS ITERAT. TERTIO, V. 28. TABULIS A MOSE ALLATIS DEUS DECALOGUM INSCRIBIT. QUARTO, V. 29. MOSES CORNUTA FACIE CUM TABULIS AD POPULUM REDIT, TIMET ILLE ET FUGIT : HINC MOSES VELAT FACIEM, ITAQUE IPSE VELATUS CUM POPULO, POPULUS CUM EO LOQUITUR.

1. Ac deinceps : Præcide, ait, tibi duas tabulas lapideas instar priorum, et scribam super eas verba, quæ habuerunt tabulæ quas fregisti. 2. Esto paratus mane, ut ascendas statim in montem Sinai, stabisque mecum super verticem montis. 3. Nullus ascendat tecum, nec videatur quispiam per totum montem : boves quoque et oves non pascantur è contra. 4. Excedit ergo duas tabulas lapideas, quales antea fuerant ; et de nocte consurgens ascendit in montem Sinai, sicut præceperat ei Dominus, portans secum tabulas. 5. Cumque descendisset Dominus per nubem, stetit Moyses cum eo, invocans nomen Domini. 6. Quo transeunte coram eo, ait : Dominator Domine Deus, misericors et clemens, patiens et multæ miserationis, ac verax, 7. qui custodis misericordiam in millia, qui aufers iniquitatem, et scelera, atque peccata, nullusque apud te per se innocens est. Qui reddis iniquitatem patrum filiis ac nepotibus, in tertiam et quartam progeniem. 8. Festinusque Moyses, curvatus est pronus in terram, et adorans 9. ait : Si inveni gratiam in conspectu tuo, Domine, obsecro ut gradiaris nobiscum (populus enim duræ cervicis est) et auferas iniquitates nostras atque peccata, nosque possideas. 10. Respondit Dominus : Ego inibo pactum videntibus cunctis, signa faciam quæ nunquam visa sunt super terram, nec in ullis gentibus : ut cernat populus iste, in cujus es medio, opus Domini terribile quod facturus sum. 11. Observa cuncta

quæ hodie mando tibi : ego ipse ejiciam ante faciem tuam Amorrhæum, et Chananæum, et Hethæum, Pherezæum quoque et Hevæum, et Jebusæum. 12. Cave ne unquam cum habitatoribus terræ illius jungas amicitias, quæ sint tibi in ruinam ; 13. sed aras eorum destrue, confringe statuas, lucosque succide : 14. noli adorare deum alienum. Dominus zelotes nomen ejus, Deus est æmulator. 15. Ne ineas pactum cum hominibus illarum regionum : ne, cum fornicati fuerint cum diis suis, et adoraverint simulacra eorum, vocet te quispiam ut comedas de immolatis. 16. Nec uxorem de filiabus eorum accipies filiis tuis : ne, postquam ipsæ fuerint fornicatæ fornicari faciant et filios tuos in deos suos. 17. Deos conflatiles non facies tibi. 18. Solemnitatem azymorum custodies. Septem diebus vesceris azymis, sicut præcepi tibi, in tempore mensis novorum : mense enim verni temporis egressus es de Ægypto. 19. Omne quod aperit vulvam generis masculini, meum erit. De cunctis animantibus, tam de bobus, quam de ovibus, meum erit. 20. Primogenitum asini redimes ove : sin autem nec pretium pro eo dederis, occidetur. Primogenitum filiorum tuorum redimes ; nec apparebis in conspectu meo vacuus. 21. Sex diebus operaberis, die septimo cessabis arare et metere. 22. Solemnitatem hebdomadarum facies tibi in primitiis frugum messis tuæ triticeæ, et solemnitatem quando redeunte anni tempore cuncta conduntur. 23. Tribus temporibus anni apparebit omne masculinum tuum in conspectu omnipotentis Domini Dei Israel. 24. Cum enim tulero gentes à facie tua, et dilatavero terminos tuos, nullus insidiabitur terræ tuæ, ascendente te et apparente in conspectu Domini Dei tui ter in anno. 25. Non immolabis super fermento sanguinem hostiæ meæ, neque residebit mane de victima solemnitatis Phase. 26. Primitias frugum terræ tuæ offeres in domo Domini Dei tui. Non coques hædum in lacte matris suæ. 27. Dixitque Dominus ad Moysen : Scribe tibi verba hæc, quibus et tecum et cum Israel pepigi fœdus. 28. Fuit ergo ibi cum Domino quadraginta dies et quadraginta noctes : panem non comedit, et aquam non bibit, et scripsit in tabulis verba fœderis decem. 29. Cumque descenderet Moyses de monte Sinai, tenebat duas tabulas testimonii, et ignorabat quod cornuta esset facies sua ex consortio sermonis Domini. 30. Videntes autem Aaron et filii Israel cornutam Moysi faciem, timuerunt prope accedere. 31. Vocatique ab eo, reversi sunt tam Aaron quam principes Synagogæ. Et postquam locutus est ad eos, 32. venerunt ad eum etiam omnes filii Israel : quibus præcepit cuncta quæ audierat à Domino in monte Sinai. 33. Impletisque sermonibus, posuit velamen super faciem suam. 34. Quod ingressus ad Dominum, et loquens cum eo, auferebat donec exiret, et tunc loquebatur ad filios Israel omnia quæ sibi fuerant imperata. 35. Qui videbant faciem egredientis Moysi esse cornutam, sed operiebat ille rursus faciem suam, si quando loquebatur ad eos.

1. Ac deinceps,] supple locutus est Mosi Deus, atque sermonem suum prosequens, eum tandem complevit inscriptione secundarum tabularum.

Præcide (hebr. dola) tibi duas tabulas lapideas.] Priores tabulas dederat Deus, easque inscripserat Decalogo ; verum quia eas Hebræi violarant et infregerant fabricando vitulum aureum ; hinc in pœnam peccati jubet hic Deus, ut secundas has ipsimet comparent, easque Deo inscribendas offerant, supplicesque postulent in iis sibi denuo scribi legem à Deo.

2. Esto paratus mane, ut ascendas statim in montem Sinai.] Hinc videtur quod Deus Mosi hæc pridie ascensus dixerit sub tempus matutinum, quodque tum statim descenderit Moses de monte ad castra, ibique præciderit et dolaverit per artifices duas tabulas lapideas, atque edixerit populo, ne quis ad montem accederet ; deinde sequenti nocte rursus in montem conscenderit, ut mane proximo se Deo cum tabulis sisteret, ut eis Deus sua manu Decalogum inscriberet ; quod et mox eodem die, qui fuit quadragesimus ab ascensu Mosis in montem, Deus fecit ; unde sequitur, præcedenti die, qui fuit trigesimus nonus, Mosen descendisse de Sina, ut tabulas legis præcideret, et ad Deum afferret, uti ei hic præcipit Deus. Ita Abulensis.

3. Boves quoque et oves non pascantur e contra,] è regione montis. Voluit hæc omnia Deus, ut duro et rudi populo sui timorem et reverentiam incuteret.

5. Cumque descendisset Dominus per nubem, stetit Moyses cum eo.] *Stetit*, scilicet Moses inclusus cavernæ, tectusque nube, in qua descendebat Deus, ut eum tegeret dum transiret, ne Moses videret faciem, sed tergum Domini, uti in fine capitis præcedentis Deus Mosi promiserat.

5. 6. Invocans nomen Domini. Quo transeunte ait : Dominator Domine Deus, misericors, etc.] *Ait*, quis, incertum est, an Moses, an Dominus, Hebræa utrique aptari possunt ; sic enim habent ad verbum : *Et descendit Dominus in nube, et stetit cum eo, et invocavit nomen Domini* (quod noster Interpres de Mose accepit : vertit enim, *stetit Moses cum eo invocans nomen Domini*), *et transivit Dominus ante faciem ejus, et clamavit : Domine, Domine*, etc.

Verum melius hæc aptentur Domino, ut Dominus ipse clamarit, dicens : *Dominator Domine*, etc. Unde in Hebræo et Sept. verba sunt tertiæ personæ, non autem secundæ, licet noster Interpres in secunda transtulerit claritatis causa. Quod enim Dominus hæc clamarit et dixerit,

patet ex c. præced. v. 19. ubi dixit Dominus : *Vocabo in nomine Domini*, id est inclamabo nomen Domini, dicens : *Dominator Domine*, etc. Idem patet Num. 14. 17. ubi dicitur : *Sicut jurasti dicens : Dominus patiens, et multæ misericordiæ.* Ubi hoc dixit Deus ; nisi hic? unde et Moses hic v. 8. demum post hæc Domini verba corruens in terram, orare cœpit Dominum. Ita Abulensis, Oleaster, Vatablus, Cajetanus et Lipomanus.

Quare quod noster Interpres vertit, *quo transeunte ait ; ait*, intellige Dominus, idque ex Hebræorum more, qui suppositum verbi non semper accipiunt substantivum illud, proximum est, sed sæpe remotius revocant, uti videbimus hoc capite v. 28. et alibi.

Dominus ergo inclamavit Mosi dicens : *Dominator Dominus*, ut vertunt Septuag. vel, uti clarius vertit Noster : *Dominator Domine*, non quasi seipsum invocaret aut oraret Deus, sed ut formulam invocandi se Mosi traderet; sicut fecit Christus Apostolis, cum dixit : *Sic ergo orabitis : Pater noster, qui es in cœlis*, etc. Pari modo fecit hic Deus Mosi, q. d. Sic me tu cum tuis invocabis, sic me deprecaberis : *Dominator Domine, qui custodis misericordiam in millia*, etc. Ita Abulensis.

Secundo, si verba nostri Interpretis de Mose velis accipere, tanquam ab eo prolata, dicito Deum transeuntem coram Mose hæc verba primo protulisse, deinde Mosem Deum secutum secundo illa pronuntiasse, ut ab eo hæc Dei verba iterata fuerint. Unde dixi c. præc. τὸ *vocabo in nomine Domini*, sic intelligendum esse, q. d. Vocando nomen Domini, illud idem invocare te docebo; itaque noster Interpres utrumque significare voluit, scilicet et Deum protulisse hæc verba, idque capite præcedenti satis expressit versu illo 19. et deinde Mosen ex Dei doctrina eadem repetiisse et recitasse; idque hoc loco dicit. Qua forte de causa Hebræa hic ambigua sunt, ut utrique, scilicet tam Mosi quam Deo aptari possint. Simile est Matth. 21. 41. ubi principes sacerdotum et seniores dixisse narrantur: *Malos male perdet, et vineam suam locabit aliis agricolis*, cum tamen Marci 12. 9. et Lucæ 20. 16. Dominus ipsemet hæc verba dixisse narretur; ubi Matth. et Marcus ita conciliandi sunt, ut dicamus verba ista prius dicta esse à senioribus, ut ait Matth. deinde Christum eadem repetiisse, ut eos suo responso coargueret, quod aiunt Marcus et Lucas. Ita Lipomanus.

Dominator Domine.] Duodecim nomina quasi epitheta hic Deus sibi dat, quibus vult à nobis compellari et invocari ; quia, ut aiunt Hebræi, hæc epitheta in Deo dicunt ordinem ad homines, hominumque salutem. Primum est : *Dominator Domine*, pro quo hebraice est, *Jehova* vel potius *Jeheva*, quod est nomen tetragrammaton. Secundum, *Deus*. Tertium, *misericors*. Quartum, *clemens*. Quintum, *patiens*. Sextum, *multæ miserationis*. Septimum, *verax*, scilicet in promissis. Octavum, *qui custodis misericordiam in millia*. Nonum, *qui aufers iniquitatem*. Decimum, *nullus apud te per se innocens est*. Undecimum, *qui reddis iniquitatem patrum filiis*. Duodecimum, *ac nepotibus in tertiam et quartam generationem*, de quo dicam Deut. 5. 9.

Misericors et clemens.] Hanc Dei misericordiam deprædicat S. Chrysost. homil. in Psal. 50. *Impius*, inquit, *es? Magos tibi propone* : hos enim infideles Christus per stellam ad se vocavit : *Raptor es? publicanum cogita. Impurus es? animo tuo meretrix sese objiciat. Sicarius es? latro ille ante oculos tuos versetur. Flagitiosus es? in mentem tibi veniat Paulus, qui prius blasphemus erat, postea Apostolus ; prius persecutor, postea Evangelista ; prius lupus, postea pastor. Peccasti? resipisce. Millies peccasti? millies resipisce.*

Et S. Bernard. serm. de triplici misericordia : *Magnus*, ait, *peccator magna misericordia opus habet; ut ubi abundavit delictum, superabundet et gratia. Hujus tres sunt gradus : Primus, cum tardat ferire Deus, ignoscere paratus. Secundus, quando dat gratiam resipiscentiæ. Tertius, quando peccati jugum à conscientia excutit.*

Idem de Evang. septem panum serm. 2. et 3. *Misericordias*, ait, *Domini in æternum cantabo*, maxime septem. Primo, à multis peccatis adhuc in seculo positum me custodivit ; fateor et fatebor, nisi quia Dominus adjuvit me, paulo minus cecidisset in omne peccatum anima mea. Secundo, ego peccabam, et tu dissimulabas ; non continebam à sceleribus, et tu à verberibus abstinebas ; prolongabam ego multo tempore iniquitatem meam, et tu, Domine, pietatem tuam. Tertio, visitavit cor meum, et immutavit ut amara fierent quæ male dulcia prius erant. Quarto, pœnitentem misericorditer suscepit. Quinto, emendatius vivendi præstitit virtutem, ne recidivum paterer, et esset novissimus error pejor priore. Sexto, odium creavit in me præteritorum malorum, contemptum præsentium bonorum, et desiderium futurorum. Septimo, spem dedit obtinendi vitam æternam.

Prima misericordia consistit in occasionis subtractione, resistendi data virtute, affectionis sanitate. Secunda complectitur longanimitatem quam Deus exhibuit, electionem prædestinationis suæ quam impleri voluit, et immensam charitatem qua nos dilexit. Tertia, Deus concussit cor meum, excitans illud, ut adverteret suorum vulnera peccatorum, et vulnerum sentiret dolorem ; terruit, deducens ad portas inferi, et præparata iniquis supplicia monstrans ; mihi consolationem inspirans spem indulgentiæ dedit. Quarta, Deus non damnat ulciscendo, non confundit improperando, nec minus diligit imputando. Quinta, Deus tuetur nos adversus carnis, mundi, Satanæ insidias omnes. Sexta exposita est. Septima, nulla penuria meritorum, nulla consideratio propriæ vilitatis, nulla æstimatio cœlestis beatitudinis, me ab altitudine spei dejicere possit in ea firmiter radicatum. Hæc et plura sparsim S. Bernardus loco citato.

Idem serm. 52. inter parvos : Quando, inquit, ad Deum convertimur, pedes Domini osculamur. Duo sunt autem pedes Domini, misericordia et veritas. Et serm. 6. in Cantic. Alterum, inquit, sine altero osculari non licet; quia et recordatio solius judicii in barathrum desperationis præcipitat, et misericordiæ fallax assentatio pessimam generat securitatem.

Patiens.] Hebr. est ארך אפים *erech appaim*, *longus*, id est latus, *naribus*, hoc est tardus ad iram, sive μακρόθυμος et longanimis. Nam qui angustis sunt naribus, fumos ex corde ascendentes et choleram citius concipiunt, ac tardius efflant ob meatuum angustias, ideoque in bilem sunt procliviores : è contrario qui latis sunt naribus, meatus habent amplos, quibus choleram

et fumos expirant, quibusque multum frigidi aeris admittuntquo temperatur ille æstus et bilis: unde hi placidiores sunt, magis patientes et longanimes. Ita Ribera in Nahum. 1. n. 9.

Moraliter disce hic Deum summe potentem, summe quoque esse patientem. Nam impatientia magna est animi impotentia; patientia vero est potentia. Audi Boetium lib. 3. metro 5.

Qui se volet esse potentem,
Animos domet ille feroces,
Nec victa libidine colla
Fœdis submittat habenis.
Etenim licet Indica longe
Tellus tua jura tremiscat,
Et serviat ultima Thule :
Tamen atras pellere curas,
Miserasque fugare querelas
Non posse, potentia non est.

Diogenes adolescenti conquerenti, quod à multis turbaretur : *Desine*, ait, *et tu perturbationis indicia per te ferre.* Idem, cum aliquis ei dixisset: Vituperant te multi : *Oportet*, ait, *sapientem ab insipientibus feriri ; esse meliorem indicat lingua quem carpit.* Xenophon, teste Seneca, maledicenti sibi cuidam ; *Tu*, ait, *maledicere didicisti, eg conscientia teste didici maledicta contemnere.* Antisthenes dicebat, *virtutem sibi sufficere ad felicitatem, nec ulla re opus habere nisi robore Socratico.* Socrates autem ad omnium rerum patientiam obduruerat.

Nullusque apud te per se innocens est.] q. d. Ergo omnes egent tua, ô Domine, misericordia, venia et gratia. Num. 14. 18. Noster interpres eadem verba quæ hic sunt in Hebræo, ita vertit, *nullumque innoxium derelinquens*, id est qui omnes censes noxios, reos, tibique reatu aliquo obnoxios et obstrictos, ob culpam originalem, vel mortalem, aut venialem, intellige per se, seu quantum est ex parte hominis : nam si aliquem Deus sua gratia præservet (uti de B. Virgine pie credit Ecclesia), innocens omnino quis esse poterit. Ita Abul. Posset secundo, ex Hebræo sic verti, *nullumque innoxium*, id est impunitum, *derelinquens.* Hebr. enim נקה *naka* significat et innocentem esse, et impunitum esse : hoc enim ex illo sequitur.

9. Obsecro ut, etc., auferas iniquitates nostras.] Prævidebat Moses Judæos cervicosos deinceps sæpius Deum offensuros ; rogat ergo eum ut illis propitius sit, nec eos omnino deserat aut abjiciat propter peccata futura ; sed eos, tanquam hæreditatem suam, ut habent Hebræa, firmiter possideat et tueatur ; unde hic Judæos docet eodem nomine Deum compellare, invocare, et crebro ab eo veniam peccatorum petere.

10. Respondit Dominus : Ego inibo pactum videntibus cunctis, signa faciam quæ nunquam visa sunt,] hebr. est, *ego ferio fœdus coram omni populo*, qui scilicet videt te hac (fœderis) causa ascendere in montem, et jam scit te hic mecum in monte eadem de causa versari, et nubem, atque alia forsan signa similia illis quæ edita sunt in priori fœdere, cap. 24. 17. intuetur, intuebiturque faciem tuam cornua lucis vibrantem, quando fœderis conditiones, videlicet has meas leges, et tabulas digito meo inscriptas ei propones.

Rursum, *inibo pactum videntibus cunctis*, scilicet sequentibus temporibus continue pactum hoc confirmando signis admirandis, quæ deinceps ea de causa in populi tutelam edam ; ut maxime patuit tempore Josue in ejus bellis, et me victoriis portentosis.

Fœdus porro Dei cum populo hic renovatum, fuit idem cum priori fœdere, ut scilicet Deus esset populi dominus et protector : populus vicissim soli Deo serviret et obediret, quorum utrumque significabatur datione et acceptione, sive acceptatione legis : Deus enim dabat tabulas legis, populus vero eas accipiebat et acceptabat.

Nota. Moses die 40 ab ascensu suo in montem, summo mane vidit illam visionem et gloriam Dei transeuntis, sed à tergo, de qua hic v. 6. et cap. præc. vers. 19. et 22. inde Deus rursum nube se tegens, collocutus est cum Mose, ac fœderis conditiones, puta leges suas, ei v. 11. et seq. proponit, atque hoc ipso fœdus cum Mose et populo init, ac tandem dat Mosi tabulas Decalogi à se inscriptas, quasi symbolum et confirmationem fœderis : quibus acceptis Moses eodem die quadragesimo, ex monte ad populum cum tabulis descendit.

11. Observa cuncta quæ hodie mandavi tibi.] *Tibi*, ô popule meus : loquitur enim hic Deus Mosi, ut internuntio populi, ejusque personam sustinenti.

14. Dominus zelotes nomen ejus,] τὸ *ejus*, per hebraismum redundat, et ejus loco substituendum est τὸ *Dominus* in genitivo, ut dicas : *Domini nomen est zelotes*, id est ut sequitur : Dominus est zelotes, æmulator honoris sibi debiti, nec patitur suum populum ad idola, quasi ad amasios deflectere.

Nota hebraismum, habere nomen vel vocari, significat esse, ut jure hoc nomine vocari possit ; sic de Christo dicitur : *Et vocabitur nomen ejus Emmanuel, admirabilis, consiliarius, fortis.* Item : *Accelera spolia detrahere, festina prædari*, Isaiæ 8. et 9. hoc est, Christus erit Emmanuel, id est nobiscum Deus, erit consiliarius, erit fortis, celeriter spolia detrahet, festine prædabitur. Vide can. 18.

15. Ne cum fornicati fuerint cum diis suis.] *Fornicati fuerint*, id est, deos sive idola coluerint. Sæpe Script. maxime in Prophetis, idololatriam vocat fornicationem, eò quod homines divitiarum, voluptatum et licentioris vitæ spe ac libidine cæci, à Deo recedentes, idolis quasi amatoribus se corrumpendos subjicerent et traderent. Vide cap. 2. et 3. Jeremiæ, et cap. 16. Ezech.

E contrario Apostolus 2. Corinth. 11. 2. fidelibus rite Deum colentibus ait : *Despondi vos uni viro virginem castam exhibere Christo.*

Ut comedas de immolatis,] itaque alliciaris ad immolandum ; nam comedere idolothyta non est per se malum, nisi fiat eo modo, v. g. inter ipsa sacrificia in idoliis, ut censeatur quis hoc ipso consentire ipsi sacrificio idolis immolato : est tamen malum et illicitum per accidens, videlicet propter periculum, aut conscientiam errantem, aut scandalum : quod maxime locum habebat apud Judæos. Vide de idolothytis dicta initio cap. 8. epist. 1. ad Cor. Reliquæ leges hic summatim iterantur ex c. 23. ubi eas explicui.

21. Die septimo cessabis arare et metere.] q. d. Etiamsi tempus messis aut arationis sit, quod præ aliis maxime operosum esse solet,

sabbato tamen cessabis, nec eo metes vel arabis. Patet ex Hebræo.

22. SOLEMNITATEM HEBDOMADARUM FACIES TIBI IN PRIMITIIS FRUGUM.] q. d. Celebrabis festum Pentecostes post hebdomadem hebdomadarum, id est post 7 hebdomadas, puta post 49 dies, quinquagesimo die à paschate, in eoque offeres primitias panum Deo.

ET SOLEMNITATEM, QUANDO REDEUNTE ANNI TEMPORE CUNCTA CONDUNTUR,] scilicet festum collectæ in mense 7 quo annus priscus et vulgaris incipiebat, de quo c. 23. 16.

24. CUM DILATAVERO TERMINOS TUOS,] cum latos quos promisi tibi dedero terminos: quod factum est statim tempore Josue post primam quietem à bellis; itaque, ut hinc colligitur, ante hanc quietem non obligabantur Hebræi hoc præcepto, eundi ter in anno ad tabernaculum, idque quia iter periculosum erat, et quia ipsi adhuc bellis cum indigenis distinebantur.

NULLUS INSIDIABITUR TERRÆ TUÆ, ASCENDENTE TE, ET APPARENTE IN CONSPECTU DOMINI DEI TUI TER IN ANNO], hebr. est *nullus concupiscet terram tuam*, ut videlicet eam te absente invadat, eique insidietur; q. d. Ne metuas hostes, cum obedis legi meæ, ut ascendas, id est eas ad Sanctuarium meum, quasi illi te absente urbes, masculis et bellatoribus vacuas invasuri sint: ego enim illos frænabo et divertam, ut eam nec concupiscant, nec cogitent. Ita Abulensis.

25. NON IMMOLABIS SUPER FERMENTO,] cum fermento. Vide dicta cap. 23. 18.

NEQUE RESIDEBIT MANE DE VICTIMA SOLEMNITATIS PHASE.] q. d. Non remanebit quidquam ex agno paschali in crastinum, sive in posterum mane, sed eodem die quo agnum immolabitis, eumdem totum comedetis. Vide dicta cap. 12. 20.

27. SCRIBE VERBA HÆC,] hæc præcepta cæremonialia jam à me repetita, cum descenderis de monte, scribe in libro quopiam, in perpetuam memoriam cultus mei et fœderis. Ita scripsit ea Moses hic in libro Exodi.

QUIBUS.] Hebr. *juxta quorum os*, id est tenorem et rationem, inii tecum et cum populo tuo fœdus, ut videlicet illi sint populus mihi devinctus hoc cultu, et his cæremoniis; ego vicissim sim eorum Deus, tutor et provisor.

28. FUIT ERGO IBI CUM DOMINO QUADRAGINTA DIES.] Est secunda hæc Mosis mansio et statio in monte Sina per 40 dies. Prima enim totidem dierum fuit, cap. 24. vers. ult. in qua dicta et gesta sunt ea, quæ narrantur à cap. 24. v. ult. ad cap. 32. vers. 15. Secunda vero hæc cœpit postridie quàm Moses ex prima descenderat: postridie enim rursus ascendit in Sina, ibique mansit 40 dies. Hæc secunda Mosis statio continet dicta à vers. 31. cap. 32. hucusque colloquia ergo præcedentia Dei cum Mose, quæ hactenus narrata sunt, contigerunt spatio horum 40 dierum, quibus secundo Moses mansit in monte, ut ex hoc loco patet.

Nota. Moses primo ascendit in montem, statim à data lege in pentecoste, puta postera die (uti colligitur Exodi 24. vers. 12.) quæ fuit septima mensis tertii; data est enim lex die sexta mensis tertii: inde Moses mansit cum Deo in monte 40 dies; mox descendit cum tabulis legis, quas à Deo acceperat, easque viso vitulo confregit 17 die mensis quarti: postera, scilicet 18 die rursum ascendit ad Deum in Sina, ut patet cap. 32. vers. 30. et 31. ibique rursum mansit alios 40 dies, ut patet cap. 34. 28. quibus evolutis accepit à Deo secundas legis tabulas, cum iisque cornutus descendit ad populum 28 die mensis quinti.

PANEM NON COMEDIT, ET AQUAM NON BIBIT,] id est, nihil omnino cibi sumpsit, sola oratione et Dei alloquio vivens. Solent enim Hebræi duabus partibus, sive rebus necessariis et sufficientibus ad famem et sitim levandam, videlicet aqua et pane, significare omnem cibum. Ita August. q. 165. et S. Hieron. in Isaiæ 3. Jejunavit ergo Moses bis 40 dies, videlicet semel ante primam, et secundo ante secundam tabularum legis conscriptionem et acceptionem: de qua jejunii dispositione et virtute, vide S. Maximum hom. 3. de jejunio Quadragesimæ, S. Hieron. lib. 2. contra Jovin. Chrysost. serm. 1. de jejunio, Cyprian. tract. de jejunio et tentationibus Christi, et præ omnibus S. Basil. serm. 1. de jejunio, et ex eo S. Ambros. lib. de Elia et jejunio. Audi pauca è multis.

Jejunium, ait S. Hieron. ad Demetriad. *non solum perfecta est virtus, sed et cæterarum virtutum fundamentum est, et sanctificatio, et pudicitia atque prudentia, sine qua nemo videbit Deum.* S. Ambr. serm. de Quadra. *Fames*, ait, *amica est virginitati, inimica lasciviæ; saturitas vero prodigit castitatem, nutrit illecebram.* Et rursum: *Ille*, ait, *quadragesimam facit, qui jejunando et vigilando ascendit ad pascha. Nam sicut reliquo anno jejunare præmium est, ita in Quadragesima non jejunare peccatum est. Illa enim voluntaria sunt jejunia, ista necessaria: illa de arbitrio veniunt, ista de lege: ad illa invitamur, ad ista compellimur.* Nota præceptum jejunii Quadrag. tempore S. Ambr. Chrysost. in c. 6. Matth. *Sicut*, ait, *nec miles sine armis est aliquid, nec arma sine milite: ita nec oratio sine jejunio, nec jejunium sine oratione.* S. Basil. *Jejunium*, ait, *est similitudo hominum cum angelis.* Rursum Chrysost. *Jejunium est alimentum animæ.* S. Aug. *Jejunium*, ait, *purgat mentem, sublevat sensum, carnem spiritui subjicit, cor facit contritum et humiliatum, concupiscentiæ nebulas dispergit, libidinum ardores extinguit, castitatis lumen accendit.* S. Athanas. tr. de Virg. *Vide*, ait, *quid faciat jejunium: morbos sanat, distillationes exsiccat, dæmones fugat, malas cogitationes expellit, mentem reddit nitidiorem, cor purgatius, et corpus salubrius.* S. Ambr. de Elia et jejunio: *Jejunium*, ait, *est mors culpæ, excidium delictorum, remedium salutis, radix gratiæ, fundamentum castitatis, hoc gradu tanquam curru Elias ascendit.* Petrus Ravennas ser. de jejunio: *Jejunium*, ait, *scimus esse Dei arcem, Christi castrum, murum Spiritus sancti, vexillum fidei, castitatis signum, sanctitatis trophæum.* S. Greg. *Quoniam*, ait, *à paradisi gaudio per cibum cecidimus, quantum possumus, per abstinentiam resurgamus.* Exempla et præmia jejunantium attuli Gen. 9. 21. et hic c. 24. vers. 18.

ET SCRIPSIT IN TABULIS VERBA FŒDERIS DECEM.] Puta, 10 præcepta Decalogi in tabulis lapideis scripsit, non Moses, uti voluit S. Cyprian. tract. de Spiritu S. August. qu. 116. sed Deus. Nam licet de Mose proximus præcesserit sermo, hic tamen de Deo est, quod licet Latinis novum videatur, tamen Hebræis non est, qui sæpe vel intelligunt verbi suppositum, vel remotius

aliquod asciscunt, maxime si id notum sit, aut alias nominatum. Sic hic ex eo quod v. 1. dixit Dominus se scripturum in tabulis hisce legem, manifestum relinquitur, id quod hic dicitur *Scripsit ergo*, de Domino, non de Mose accipiendum esse. Deinde id ita esse omnino patet Deut. 10. vers. 1. 2. 3. 4. ubi eadem hæc historia repetitur, diciturque Dominus scripsisse legem, non Moses.

29. CUMQUE DESCENDERET MOYSES DE MONTE SINAI, TENEBAT DUAS TABULAS, ET IGNORABAT QUOD CORNUTA ESSET FACIES SUA EX CONSORTIO SERMONIS DOMINI.] Nota primo. Deus Mosi et Hebr. tabulas legis daturus, et cum Mose hac de re in Sina colloquens, quasi sol radiantissimus Mosi suam gloriam, id est radios suæ lucis afflavit adeo fulgidos, ut Hebræi in faciem Mosi, quasi in alterum solem intueri non possent, sed ab eo facies suas avertere cogerentur. Hinc Moses, ut cum eis loqui posset, velo faciem et gloriam suam velabat; unde ait: *Ignorabat quod cornuta esset facies sua.*

Ubi nota secundo. Bene Interpres noster vertit, *cornuta*; verbum enim קרן *karan*, significat proprie cornutum esse; non vero radiare, ut quidam confingunt: sicuti nomen קרן *keren*, significat tantum cornu, idque pene in omnibus linguis.

Nota tertio. Cornutum hic metaphorice accipitur: non enim cornua habebat in fronte Moses, uti ei affingunt pictores; sed ita lucida erat facies ejus, ut radios luminis vibraret, ejusque quasi cornua emitteret. Unde Chaldæus non verba, sed sensum reddens ait: *Ignorabat Moses quod multiplicatus esset splendor gloriæ vultus sui:* et Septuag. ουκ ηδει οτι δεδοξασται η οψις του χρωματος, vel, ut alii legunt, χρωτος του προσωπου αυτου, id est, *non sciebat Moses quod glorificatus fuerat aspectus coloris*, vel *cutis faciei suæ*. Septuag. sequitur S. Paulus 2. Cor. 3. 7. qui hæc cornua vocat *gloriam vultus Mosis*. Ex iisdem Septuag. in officio Ecclesiastico transfigurationis Christi canitur: *Glorificata est facies Mosis*. Unde conjicias priscam editionem S. Scripturæ, qua usa fuit Ecclesia ante S. Hier. fuisse Sept. Interpretum. Porro hi radii Mosis vocantur *cornua*; quia ita perstringebant et siderabant oculos Hebræorum, ut quasi cornibus feriri et transfigi viderentur. Adeo enim iis percellebantur, ut præ terrore retrocederent, et radiis hisce quasi repercussi, vim eorum non sustinentes, diffugerent. Idque hoc fine, ut Mosen legislatorem legemque ei à Deo datam revererentur et formidarent, nec eam amplius transgredi auderent. Cornua enim sunt symbolum, primo, principatus et regni, juxta illud Psalm. 131. 17. *Illuc producam cornu* (id est robur et regnum) *David*. Et de Josephi posteris, puta regibus nascituris ex Ephraim, ejus filio, ait Moses Deut. 33. 17. *Cornua rhinocerotis cornua illius, in illis ventilabit gentes*. Hisce ergo cornibus Deus Mosen in ducem et legislatorem auctoravit, et quasi principatus insignibus decoravit:

Flammea cornula librantem lumina vultu,
Gestantemque sacris jura superna libris.

Hinc et cornua hæc fuere non ossis, sed lucis; quia *lex* quam ex Deo quasi legislator daturus erat, est *lux*, eaque cœlestis et divina. Prov. 6. 23.

Secundo, cornua Mosis significarunt legem ejus minacem fore et terribilem, quasi Moses cornutus, cornibus suis impetiturus esset eos, qui legem violarent, infligendo eis pœnam mortis. Lex enim vetus fuit rigoris et terroris: sicut nova è contrario est gratiæ et amoris.

EX CONSORTIO SERMONIS DOMINI.] Hinc patet hæc lucis cornua, id est hos radios afflatos esse Mosi ex consortio Dei, maxime quando transivit gloria Dei ante foramen petræ, et inclamavit: *Dominator Domine*, hoc c. v. 6. Petierat enim Moses videre faciem Domini, secum loquentis per nubem; sed respondet Deus: *Posteriora mea* (id est dorsum meum in corpore per angelum assumpto) *videbis; faciem autem meam* (utpote nimis radiantem) *videre non poteris*. Posuit ergo Deus, vel potius angelus Dei vices gerens; Mosen in spelunca, eamque nube texit, sicque coram Mose transivit in corpore glorioso et lucidissimo à se assumpto; et cum jam transisset, amovit nubem, ut Moses Domini, vel potius angeli tergum (in quo lux erat temperatior quàm in facie) conspiceret; tunc ergo tergum Domini mirifice radians, Mosen intuentem ita perstrinxit, ut quasi cornua luminis ei affixerit.

Nam inde vel maxime radiasse faciem Mosis patet, quod prima vice, quando totidem diebus collocutus cum Domino accepit primas tabulas, Exodi 32. 15. nihil de ejusmodi radiis legamus, similiter nec in secundo hoc colloquio proxime ante illam Dei visionem, cum Moses descenderet de monte tabulas ad Deum allaturus v. 3. et 4. quod contigit die 39 mansionis secundæ in Sina, nihil tale narretur. Verisimile est ergo in splendidissima et eminentissima illa jam dicta visione, Mosen eos contraxisse, eique afflatos fuisse, scilicet ultimo et 40 die quo cum Deo fuit in Sina, quoque ab eo secundas legis tabulas accepit, idque primo, ut amorem suum erga Mosen declararet Deus, amoremque amori rependeret. Secundo, ut legem Israelitis promulgandam, certissimo hoc charactere divinam, et à Deo manantem ostenderet, terroremque incuteret, ne eam deinceps violare auderent; hanc causam assignat Apostolus 2. Cor. 3. 7. Tertio, ut auctoritatem Mosi apud populum conciliaret. Quarto, ut vim et fructum orationis ostenderet.

Quamdiu durarit hic vultus ejus splendor, Scriptura non exprimit. Abul. iisdem rationibus jam dictis putat ad mortem Mosis perdurasse, ideoque Mosen post primum cum populo colloquium, deinceps usque ad mortem velasse faciem suam cum populum alloqueretur. Sic etiam sentit Ambr. in Psalm. 118. qui et allegoricam prosequitur causam: Moses, ait, id est lex vetus, semper habuit velamen; Jesus, seu Josue, ejus successor nullum habuit: Christus enim abstulit omne legis velamen, ut ait Apost. 2. Cor. 3. 14. Hanc sententiam innuit quoque illustriss. Bellarm. lib. 2. de Reliq. Sanct. cap. 4.

Moral. nota. Deus est lux immensa et increata, fons omnis lucis et luminis; hinc lux nobilissima et cœlestis est qualitas, qua Deus, cum apparuit, suam majestatem repræsentavit. *Lumen*, ait S. Dionys. de Divin. nomin. *ex ipso bono est, et bonitatis imago. Ideo ipsum bonum luminis cognomento laudatur, tanquam imagine quadam exemplar expressum*. Hinc qui cum Deo versantur, et orantes cum eo sæpe colloquun-

tur, instar Mosis radiis Dei afflantur, fiuntque lucidi in anima, et subinde in facie et corpore. Ita Christus in oratione transfiguratus est, et resplenduit facies ejus sicut sol, ita ut suis radiis collustraret non tantum Eliam et Mosen, sed et Petrum, Jacobum et Joannem. Petrus enim hoc splendore et gaudio exultans, et quasi ebrius clamabat: *Domine, bonum est nos hic esse, faciamus hic tria tabernacula: tibi unum, Mosi unum, et Eliæ unum.* Ita S. Antonii in oratione pernoctantis facies assidue splendebat, ut ex sola vultus luce et lætitia, inter tot millia monachorum agnosceretur Antonius: videbatur enim esse quasi quidam sol inter stellas. Ita S. Franciscus oratione ferventi sublatus in aera, radiabat et fervebat, adeoque ex se flammas et ignes vibrare videbatur. Ita S. P. N. Ignatius à S. Philippo Nerio, et aliis sæpe visus est vultu supra humanum augusto et fulgido. Ita radiabat facies augusta B. Virg. ex assidua conversatione cum Deo, et Verbo incarnato, ut dea quædam esse videretur, teste S. Dion. Porro hi lucis radii habebant speciem cornuum, ut significarent, per orationem Sanctos luce divina, non tantum collustrari, sed et fieri cornutos, id est constantes, fortes, robustos, invictos ad toleranda omnia dura, æque ac ad aggrediendum ardua quælibet. Ita per orationem roborata fuit S. Anna mater Samuelis, de qua dicitur 1. Reg. 1. 18. *Vultusque illius non sunt amplius in diversa mutati.* q. d. Eodem sibi semper constanti vultu deinceps excepit tam laudes Helcanæ, quàm sannas Phenennæ; tam dura, quàm dulcia; tam adversa, quàm prospera.

30. Videntes autem Aaron et filii Israel cornutam Moysi faciem, timuerunt prope accedere,] quia scilicet non valebant figere aciem oculorum, in vultum ejus ita fulgidum, sive in jubar hoc faciei ejus, et quia reverebantur Mosen, quasi divinum jam hisce radiis effectum: latebant vero hi radii ipsum Mosen, quia ipse absorptus erat visione et colloquio Dei, nec poterat intueri vultum suum nisi in speculo, quod si intuitus fuisset, vidisset utique et hos sui vultus radios.

31. et 32. Et postquam locutus est ad eos, (puta Moses ad Aaron et principes populi), venerunt ad eum etiam omnes filii Israel,] jam ex timore confirmati, cum vidissent Aaronem et principes cum Mose colloqui.

33. Impletisque sermonibus posuit velamen super faciem suam.] Ex hoc loco colligitur, quod Moses præcepta Dei populo promulgavit, primo colloquio aperta facie et radiante, ob majestatem, reverentiam et testimonium legis; sed post primam illam promulgationem, deinceps quando loquebatur cum populo, velabat faciem, ut colloquii liberioris daretur copia: quando vero tabernaculum adibat, de quo c. 33. v. 8. collocuturus cum Domino, velum auferebat.

Allegoricam hujus velationis causam dat Apostolus 2. Cor. 3. vers. 14. 15. 16. Judæis enim vetus testamentum est velamine obductum, ut non videant internam ejus lucem novi Testamenti et Christum, eo contenta et repræsentata: hoc velamen nobis in lege nova Christus abstulit, et auferet in fine seculi à Judæis, ad fidem Christi convertendis.

Tropol. S. Gregorius pag. 3. Pastor. cap. 5. ut prædicator, inquit, auditori se attemperet necesse est; alta enim quæque debent multis audientibus contegi, et vix paucis aperiri.

CAPUT TRIGESIMUM QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Refert Moses ad populum mandata Dei de sabbato, primitiis, et maxime de oblatione et fabricatione tabernaculi. Hinc vers. 20. Israelitæ liberaliter offerunt omnem materiam tabernaculo necessariam. Denique v. 30. designantur artifices tabernaculi Beseleel et Ooliab.

1. Igitur congregata omni turba filiorum Israel, dixit ad eos: Hæc sunt quæ jussit Dominus fieri. 2. Sex diebus facietis opus; septimus dies erit vobis sanctus, sabbatum, et requies Domini: qui fecerit opus in eo, occidetur. 3. Non succendetis ignem in omnibus habitaculis vestris per diem sabbati. 4. Et ait Moses ad omnem catervam filiorum Israel: Iste est sermo quem præcepit Dominus, dicens: 5. Separate apud vos primitias Domino. Omnis voluntarius et prono animo offert eas Domino: aurum et argentum et æs, 6. hyacinthum et purpuram coccumque bis tinctum, et byssum, pilos caprarum, 7. pellesque arietum rubricatas, et ianthinas, ligna setim, 8. et oleum ad luminaria concinnanda, et ut conficiatur unguentum, et thymiama suavissimum, 9. lapides onychinos, et gemmas ad ornatum superhumeralis et rationalis. 10. Quisquis vestrûm sapiens est, veniat, et faciat quod Dominus imperavit: 11. Tabernaculum scilicet, et tectum ejus, atque operimentum, annulos, et tabulata cum vectibus, paxillos et bases: 12. Arcam et vectes, propitiatorium et velum, quod ante illud oppanditur: 13. Mensam cum vectibus et vasis, et propositionis panibus: 14. Candelabrum ad luminaria sustentanda, vasa illius et lucernas, et oleum ad nu-

trimenta ignium : 15. Altare thymiamatis, et vectes, et oleum unctionis et thymiama ex aromatibus ; tentorium ad ostium tabernaculi : 16. Altare holocausti, et craticulam ejus æneam cum vectibus et vasis suis ; labrum et basim ejus : 17. Cortinas atrii cum columnis et basibus, tentorium in foribus vestibuli : 18. Paxillos tabernaculi et atrii cum funiculis suis : 19. Vestimenta, quorum usus est in ministerio sanctuarii, vestes Aaron pontificis ac filiorum ejus, ut sacerdotio fungantur mihi. 20. Egressaque omnis multitudo filiorum Israel de conspectu Moysi, 21. obtulerunt mente promptissima atque devota primitias Domino, ad faciendum opus tabernaculi testimonii. Quidquid ad cultum et ad vestes sanctas necessarium erat, 22. viri cum mulieribus præbuerunt armillas et inaures, annulos et dextralia : omne vas aureum in donaria Domini separatum est. 23. Si quis habebat hyacinthum, et purpuram, coccumque bis tinctum, byssum et pilos caprarum, pelles arietum rubricatas, et ianthinas, 24. argenti ærisque metalla, obtulerunt Domino, lignaque setim in varios usus. 25. Sed et mulieres doctæ, quæ neverant, dederunt hyacinthum, purpuram, et vermiculum, ac byssum, 26. et pilos caprarum, sponte propria cuncta tribuentes. 27. Principes vero obtulerunt lapides onychinos, et gemmas ad superhumerale et rationale, 28. aromataque et oleum ad luminaria concinnanda, et ad præparandum unguentum, ac thymiama odoris suavissimi componendum. 29. Omnes viri et mulieres mente devota obtulerunt donaria, ut fierent opera quæ jusserat Dominus per manum Moysi. Cuncti filii Israel voluntaria Domino dedicaverunt. 30. Dixitque Moyses ad filios Israel : Ecce, vocavit Dominus ex nomine Beseleel filium Uri, filii Hur de tribu Juda. 31. Implevitque eum spiritu Dei, sapientia et intelligentia, et scientia et omni doctrina, 32. ad excogitandum, et faciendum opus in auro et argento et ære, 33 sculpendisque lapidibus, et opere carpentario, quidquid fabre adinveniri potest, 34. dedit in corde ejus : Ooliab quoque filium Achisamech de tribu Dan : 35. Ambos erudivit sapientia, ut faciant opera abietarii, polymitarii, ac plumarii, de hyacintho ac purpura, coccoque bis tincto, et bysso, et texant omnia, ac nova quæque reperiant.

2. Septimus dies erit vobis sanctus, Sabbatum, et requies Domini.] Disce hic quanta fuerit sabbati cura et religio, quam toties hic inculcat Deus, quantaque Dominicæ et festorum religio debeat esse Christianis.

Qui fecerit opus in eo, occidetur.] Hebr. יומת *iumat*, id est morietur, scilicet per sententiam judicis, vel per Deum, qui occulto vel casuali modo illi mortem asciscet.

3. Non succendetis ignem in omnibus habitaculis vestris per diem sabbati.] *Non in omnibus*, id est nullis. Tanta religio et quies erat sabbati, ut eo ne vel ignem struere et accendere liceret, intellige ad coquendum cibos ; nam in paschate et aliis festis licebat cibos coquere, ideoque ignem accendere, ut patet cap. 12. vers. 16. hoc autem non licebat in sabbato. Ita Abulens. Cajet. et R. Abraham Ben Esra, contra quem alii Rabbini librum scripserunt, quem vocarunt Sabbatum, eo quod sabbati contra eum loquentis, eumque quasi hæreticum damnantis personam inducant. Censent enim Rabbini, sabbato non licuisse accendere ignem ulla de causa, etiam frigoris, ad se calefaciendum. Sed hi nimis religiosi vel superstitiosi videntur. Unde addunt ipsi, non solum non esse struendum ignem die sabbati, sed neque ex lapide aut metallo eliciendum, neque fovendam lampadem, nisi forte propter infirmum, et ut nunquam nugari desinant, interpretantur, si propter vim frigoris ignis accendi debeat, non esse folle, sed arundine sufflandum. Vide hic quàm lex vetus servorum fuerit dura et rigida, lex vero nova filiorum sit blanda et facilis.

5. Separate apud vos primitias Domino.] *Primitias*, id est, primam vestram oblationem (nullam enim publicam et communem hactenus fecistis), et prima vestra dona, quæ Domino oblaturi estis pro fabrica tabernaculi. Horum donorum omnium tropologiam pete à S. Greg. 30. Moral. 10. et Origene hom. 13. Vide dicta c. 25.

Nota. Deus hic ab oblatione sua, et ab obsequio tabernaculi neminem, quantumvis pauperem vel miserum, excludit. Qui enim non poterat aurum, argentum, poterat saltem pelles, vel pilos caprarum offerre : qui nec hoc, poterat saltem eos nere, afferre et referre, aliisque modis artificibus et fabris tabernaculi subservire. Pulchre B. Ægydius socius S. Francisci : *Si gratiam, ait, in precibus sentis, ora ut augeatur : si non sentis, ne cesses idcirco à precibus ; gratos enim habuit Deus etiam caprarum pilos, qui ei justa præceptum legis offerebantur.*

8. Et ut conficiatur.] Subaudi : offerat quilibet materiam cap. 25. præscriptam, puta aromata, ut hic dicitur in Hebræo, et Noster exprimit vers. 28. ad conficiendum unguentum consecrationis sacerdotum, et ad thymiama componendum ; nam thymiama non fiebat ex oleo, sed ex stacte, onycha, galbano et thure, Erat ergo oleum pro lucernis : erat et oleum in unguento consecrationis sacerdotum et tabernaculi. Hoc enim unguentum fiebat ex myrrha, cinnamomo, calamo, casia et oleo olivarum. Vide Exodi 30. v. 23. et seq.

10. Quisquis sapiens est,] quisquis peritus et industrius artifex.

10. et 11. Et faciat quod Dominus imperavit ; tabernaculum scilicet, et tectum ejus, atque operimentum.] *Tabernaculum* vocat ipsum Sanctuarium cortinis decem, factis ex bysso, pur-

pura, cocco et hyacintho, obvelatum et obtectum, quod hebr. dicitur משכן *miscan*. *Tectum* vero, quod hebr. dicitur אהל *ohel*, vocat secundum velum, sive sagum cilicinum, quod factum erat ex pilis caprinis. Denique *operimentum*, quod hebr. dicitur מכסה *michse*, vocat tertium velum ex pellibus arietum rubricatis, et quartum ex pellibus ianthinis. Ita Cajetanus et Lipomanus.

11. TABULATA,] tabulas connexas instar tabulati, idque à triplici latere tabernaculi; in longum enim erat tabulatum, sive connexio tabularum ad triginta cubitos, in latum vero erat tabulatum ad decem cubitos.

PAXILLOS.] Hebr. *columnas*, quæ hic à Nostro vel paxilli vocantur, quia parvæ erant, et acuminatas habebant bases instar paxillorum, ut possent terræ infigi; vel certe eas sub paxillis comprehendit: columnis enim affixi erant paxilli, et ex paxillis vela suspendebantur.

17. TENTORIUM,] id est velum.

25. SED ET MULIERES DOCTÆ, QUÆ NEVERANT, DEDERUNT.] *Doctæ*, id est nendi peritæ et sapientes artifices, puta netrices et textrices; hæc enim est doctrina et sapientia mulierum.

HYACINTHUM,] netum seu filatum hyacinthi, puta lanæ violaceæ. Sic et purpuram, vermiculum et byssum intellige, non lanam, vel linum, sed netum, sive stamen talis lanæ vel lini.

29. VOLUNTARIA,] ultronea et spontanea dona.

34. DEDIT IN CORDE EJUS.] Hoc est, docuit eum, vel *dedit in corde ejus*, intellige scientiam, aut potius artem et cognitionem, ac praxin artificialem fabricandi, suendi, texendi, etc. Hebraice est, *et ad docendum dedit in corde ejus*, id est tam perfecte docuit eum, ut et alios posset docere. Alii vertunt, *facilem et propensum eum fecit ad docendum alios*. Contra ac faciunt plerique insignes artifices, qui suas artes et praxes ægerrime aliis communicant, easque secum intermori sinunt, itaque et se merito ac gloria, et remp. suis commodis et ornamentis privant.

OOLIAB QUOQUE.] Intellige quod de Beseleel socio ejus dixit, videlicet, vocavit et implevit sapientia.

35. UT FACIANT OPERA ABJECTARII.] Hebr. *ut faciant opera fabri*, scilicet lignarii, ut superius dixi.

POLYMITARII AC PLUMARII.] Hic distinguit hæc duo, quæ superius indifferenter usurpavit, ut scilicet phrygio vel plumarius sit, qui acu varie pingit: polymitarius, vel, ut hebraice est, *cogitans cogitationes*, sit, qui textura ingeniosa varia intexit et efformat, ut fit in tapetibus. Ita Abulensis et Lipomanus.

CAPUT TRIGESIMUM SEXTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PLUS OFFERUNT HEBRÆI QUAM OPUS SIT AD TABERNACULUM: UNDE VETAT MOSES PLURA OFFERRI. SECUNDO, V. 8. FABRICATUR TABERNACULUM, PUTA DECEM CORTINÆ POLYMITÆ, SAGA CILICINA, OPERIMENTA EX PELLIBUS, ET V. 20. TABULÆ, V. 31. VECTES, V. 35. VELA ANTE SANCTUM SANCTORUM ET ANTE SANCTUM.

1. FECIT ergo Beseleel, et Ooliab, et omnis vir sapiens, quibus dedit Dominus sapientiam et intellectum, ut scirent fabre operari quæ in usus Sanctuarii necessaria sunt, et quæ præcepit Dominus. 2. Cumque vocasset eos Moyses, et omnem eruditum virum, cui dederat Dominus sapientiam, et qui sponte sua obtulerant se ad faciendum opus, 3. tradidit eis universa donaria filiorum Israel. Qui cum instarent operi, quotidie mane vota populus offerebat. 4. Unde artifices venire compulsi, 5. dixerunt Moysi: Plus offert populus quam necessarium est. 6. Jussit ergo Moyses præconis voce cantari: Nec vir nec mulier quidquam offerat ultra in opere Sanctuarii. Sicque cessatum est à muneribus offerendis, 7. eo quod oblata sufficerent et superabundarent. 8. Feceruntque omnes corde sapientes ad explendum opus tabernaculi, cortinas decem, de bysso retorta, et hyacintho, et purpura, coccoque bis tincto, opere vario et arte polymita: 9. quarum una habebat in longitudine viginti octo cubitos, et in latitudine quatuor. Una mensura erat omnium cortinarum. 10. Conjunxitque cortinas quinque, alteram alteri, et alias quinque sibi invicem copulavit. 11. Fecit et ansas hyacinthinas in ora cortinæ unius ex utroque latere, et in ora cortinæ alterius similiter, 12. ut contra se invicem venirent ansæ, et mutuo jungerentur. 13. Unde et quinquaginta fudit circulos aureos, qui morderent cortinarum ansas, et fieret unum tabernaculum. 14. Fecit et saga undecim de pilis caprarum ad operiendum tectum tabernaculi: 15. unum sagum in longitudine habebat cubitos triginta, et in latitudine cubitos quatuor; unius mensuræ erant omnia saga, 16. quorum quinque junxit seorsum et sex alia separatim. 17. Fecitque ansas quinquaginta in ora sagi unius, et quinquaginta in ora sagi alterius, ut sibi invicem jungerentur; 18. et fibulas æneas quinquaginta, quibus necteretur tectum, ut

unum pallium ex omnibus sagis fieret. 19. Fecit et operlorium tabernaculi de pellibus arietum rubricatis, aliudque desuper velamentum de pellibus ianthinis. 20. Fecit et tabulas tabernaculi de lignis setim stantes. 21. Decem cubitorum erat longitudo tabulæ unius, et unum ac semis cubitum latitudo retinebat. 22. Binæ incastraturæ erant per singulas tabulas, ut altera alteri jungeretur. Sic fecit in omnibus tabernaculi tabulis, 23. è quibus viginti ad plagam meridianam erant contra Austrum, 24. cum quadraginta basibus argenteis. Duæ bases sub una tabula ponebantur ex utraque parte angulorum ubi incastraturæ laterum in angulis terminantur. 25. Ad plagam quoque tabernaculi, quæ respicit ad Aquilonem, fecit viginti tabulas, 26. cum quadraginta basibus argenteis, duas bases per singulas tabulas. 27. Contra Occidentem vero, id est, ad eam partem tabernaculi, quæ mare respicit, fecit sex tabulas, 28. et duas alias per singulos angulos tabernaculi retro : 29. Quæ junctæ erant à deorsum usque sursum, et in unam compaginem pariter ferebantur. Ita fecit ex utraque parte per angulos : 30. ut octo essent simul tabulæ, et haberent bases argenteas sedecim, binas scilicet bases sub singulis tabulis. 31. Fecit et vectes de lignis setim, quinque ad continendas tabulas unius lateris tabernaculi, 32. et quinque alios ad alterius lateris coaptandas tabulas; et extra hos, quinque alios vectes ad occidentalem plagam tabernaculi contra mare. 33. Fecit quoque vectem alium, qui per medias tabulas ab angulo usque ad angulum perveniret. 34. Ipsa autem tabulata deauravit, fusis basibus earum argenteis. Et circulos eorum fecit aureos, per quos vectes induci possent : quos et ipsos laminis aureis operuit. 35. Fecit et velum de hyacintho, et purpura, vermiculo, ac bysso retorta, opere polymitario, varium atque distinctum ; 36. et quatuor columnas de lignis setim, quas cum capitibus deauravit, fusis basibus earum argenteis. 37. Fecit et tentorium in introitu tabernaculi ex hyacintho, purpura, vermiculo, byssoque retorta, opere plumarii ; 38. et columnas quinque cum capitibus suis, quas operuit auro, basesque eorum fudit æneas.

3. VOTA (voluntaria munera) POPULUS OFFEREBAT.] Ita Chaldæus.

9. JUSSIT ERGO MOYSES PRÆCONIS VOCE CANTARI.] Hebr. *transire fecit Moses vocem per castra*, id est præconis tuba et voce edixit.

14. AD OPERIENDUM TECTUM TABERNACULI,] id est, ad fabricam tecti, sive ad integrandum tectum, quod operiret et tegeret tabernaculum : nam, ut dixi cap. 35. v. 11. *miscan*, id est tabernaculum, præcise vocatur hic infimum tabernaculi, puta cortinarum polymitarum, velum ; secundum vero è pilis caprinis, quod primum polymitum operiebat, vocatur tectum, hebr. *ohel*, sicut tertium vocatur *michse*, quod erat operimentum è pellibus.

Est hic Hebraica repetitio minuta et particularis omnium quæ Dominus jussit fieri, cap. 25. 26. 27. 28. 30. ut ea hic facta et perfecta esse doceat. Similis repetitio usitata est apud Orientales, aliosque populos, ut videre est apud Moscovitas, qui quoties Ducem vel Principem alloquuntur, toties seriatim longo ordine omnes ejus titulos iterant et repetunt.

Nota. Noster interpres in hac repetitione non reddit verbum verbo, sed sensum, repetitionemque Hebræam breviter complectitur, quædam etiam per explicationem è supradictis accersit; hoc enim permittitur libertati, ingenio et dispositioni interpretis.

18. QUIBUS NECTERETUR TECTUM.] *Tectum*, id est secundum velum, sive sagum cilicinum tegens tabernaculum, uti dixi v. 14.

33. FECIT QUOQUE VECTEM ALIUM.] Hujus vectis nullam mentionem fecit Interpres noster, cap. 26. 28. Septuag. tamen et alii ejus mentionem ibi fecerunt; nam in Hebræo eadem pene sunt verba ibi, quæ hic, nisi quod ordo verborum nonnihil sit immutatus, et hic addatur articulus את *et*, quasi certum alium designans vectem. Est ergo hic alius à præcedentibus vectis, qui transibat per ipsas tabulas, scilicet earum crassitiem interius penetrando ; erant enim hæ tabulæ crassiores : unde Septuag. eas vocant columnas. Ita Lyranus, Hugo, Abulensis, Carthusius. Reliqui enim vectes non interius, sed exterius dorsa tantum tabularum transibant, per annulos ad hoc dorso tabularum affixos. Fuit autem hic vectis, ut recte advertit Abul. à latere Occidentali tabernaculi, quod tegebat Sanctum sanctorum ; illud enim latus solum habebat angulos ; positus ergo est hic vectis, ut omnia latera tabernaculi firmius simul astringeret sibi. Hujus vectis meminit et Josephus ; lib. 3. cap. 5. ubi enumeratis tabernaculi vectibus, ait præterea post tergum unum fuisse ordinem vectium, puta qui per omnes tabulas iret, quo per uncinos utriusque parietis latera continebantur.

34. IPSA AUTEM TABULATA (id est tabulas, quæ connexæ erant instar tabulati) DEAURAVIT.]

36. QUAS CUM CAPITIBUS DEAURAVIT,] ita ut columnæ tantum obducerentur auro, sive laminis aureis, capita vero essent aurea, uti Deus jusserat Mosi, c. 26. 32.

37. FECIT ET TENTORIUM.] *Tentorium* hic et in seq. idem est quod velum.

38. QUAS OPERUIT AURO.] Intellige similiter ex eodem cap. 26. 37. ita ut columnæ tegerentur aureis laminis, capita vero essent aurea, nimirum ut clavi vel capita columnarum essent ex auro, columnæ vero tegerentur cælaturis, sive circulis aureis in gyrum euntibus; sicuti columnæ atrii argenteis ejusmodi gyris circumdabantur. Patet ex Hebræo; atque sic justa erat omnium proportio, cum scilicet columnæ atrii argenteis spiris ornarentur, tabernaculi aureis ; Sancti sanctorum vero (utpote quæ intimæ et

vicinissimæ erant oraculo) aureis, non spiris, sed laminis tegerentur.

Regia Biblia in fine habent hæc ultima capitis verba : *Quas et operuit auro.* Verum hoc redundat; neque enim bases columnarum æneæ deauratæ fuerunt, reliqua vide c. 26.

CAPUT TRIGESIMUM SEPTIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Fabricatur arca, propitiatorium, Cherubim. Secundo, vers. 10. mensa, et vers. 17. candelabrum, et v. 25. altare thymiamatis, ac pro eo thymiama componitur.

1. Fecit autem Beseleel et arcam de lignis setim, habentem duos semis cubitos in longitudine, et cubitum ac semissem in latitudine; altitudo quoque unius cubiti fuit et dimidii, vestivitque eam auro purissimo intus ac foris. 2. Et fecit illi coronam auream per gyrum, 3. conflans quatuor annulos per quatuor angulos ejus : duos annulos in latere uno, et duos in altero. 4. Vectes quoque fecit de lignis setim, quos vestivit auro, 5. et quos misit in annulos, qui erant in lateribus arcæ ad portandum eam. 6. Fecit et propitiatorium, id est, oraculum, de auro mundissimo, duorum cubitorum et dimidii in longitudine, et cubiti ac semis in latitudine; 7. duos etiam Cherubim ex auro ductili, quos posuit ex utraque parte propitiatorii : 8. Cherub unum in summitate unius partis, et Cherub alterum in summitate partis alterius : duos Cherubim in singulis summitatibus propitiatorii, 9. extendentes alas, et tegentes propitiatorium, seque mutuo et illud respicientes. 10. Fecit et mensam de lignis setim in longitudine duorum cubitorum, et in latitudine unius cubiti, quæ habebat in altitudine cubitum ac semissem; 11. circumdeditque eam auro mundissimo, et fecit illi labium aureum per gyrum, 12. ipsique labio coronam auream interrasilem quatuor digitorum, et super eamdem, alteram coronam auream. 13. Fudit et quatuor circulos aureos, quos posuit in quatuor angulis per singulos pedes mensæ 14. contra coronam; misitque in eos vectes, ut possit mensa portari. 15. Ipsos quoque vectes fecit de lignis setim, et circumdedit eos auro; 16. et vasa ad diversos usus mensæ, acetabula, phialas, et cyathos, et thuribula, ex auro puro, in quibus efferenda sunt libamina. 17. Fecit et candelabrum ductile de auro mundissimo. De cujus vecte calami, scyphi, sphærulæque ac lilia procedebant : 18. sex in utroque latere, tres calami ex parte una, et tres ex altera : 19. tres scyphi in nucis modum per calamos singulos, sphærulæque simul et lilia; et tres scyphi instar nucis in calamo altero, sphærulæque simul et lilia. Æquum erat opus sex calamorum, qui procedebant de stipite candelabri. 20. In ipso autem vecte erant quatuor scyphi in nucis modum, sphærulæque per singulos simul et lilia; 21. et sphærulæ sub duobus calamis per loca tria, qui simul sex fiunt calami procedentes de vecte uno. 22. Et sphærulæ igitur, et calami ex ipso erant, universa ductilia ex auro purissimo. 23. Fecit et lucernas septem cum emunctoriis suis, et vasa ubi ea quæ emuncta sunt extinguantur, de auro mundissimo. 24. Talentum auri appendebat candelabrum cum omnibus vasis suis. 25. Fecit altare thymiamatis de lignis setim, per quadrum singulos habens cubitos, et in altitudine duos : è cujus angulis procedebant cornua. 26. Vestivitque illud auro purissimo, cum craticula ac parietibus et cornibus. 27. Fecitque ei coronam aureolam per gyrum, et duos annulos aureos sub corona per singula latera, ut mittantur in eos vectes, et possit altare portari. 28. Ipsos autem vectes fecit de lignis setim, et operuit laminis aureis. 29. Composuit et oleum ad sanctificationis unguentum, et thymiama de aromatibus mundissimis, opere pigmentarii.

7. Duos etiam Cherubim.] Hinc patet duos tantum fuisse Cherubim juxta arcam, non quatuor, videlicet unum ab uno latere, alium ab alio, unde et Salomon in suo templo duos tantum fecisse legitur, 3. Reg. 6. 23. Quod ergo hic dicitur, duos Cherubim in singulis summitatibus, id est extremitatibus (hoc enim significat Hebræum קצה *katse*) propitiatorii esse positos, intellige ex eo quod præcessit, in singulis unum, non duos fuisse positos. Id patet ex Hebræis quæ

habent, *ex propitiatorio fecit Cherubim à duobus ejus lateribus.* Ita Abulensis.

17. VECTE,] hastili, seu scapo candelabri.

19. ÆQUUM ERAT OPUS SEX CALAMORUM,] scilicet calamis, vel brachiis candelabri omnibus in eamdem altitudinem surgentibus: reliqua vide c. 25. et 30.

CAPUT TRIGESIMUM OCTAVUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

FABRICATUR ALTARE HOLOCAUSTI, ET V. 8. LABRUM ÆNEUM EX SPECULIS MULIERUM, ET V. 9. ATRIUM CUM SUIS COLUMNIS ET VELIS; DENIQUE V. 24. NUMERANTUR TALENTA AURI ET ARGENTI ET ÆRIS, IN FABRICAM TABERNACULI OBLATA ET INSUMPTA.

1. FECIT et altare holocausti de lignis setim, quinque cubitorum per quadrum,
et trium in altitudine; 2. cujus cornua de angulis procedebant, operuit-
que illud laminis æneis. 3. Et in usus ejus paravit ex ære vasa diversa,
lebetes, forcipes, fuscinulas, uncinos, et ignium receptacula. 4. Craticu-
lamque ejus in modum retis fecit æneam, et subter eam in altaris medio
arulam, 5. fusis quatuor annulis per totidem retiaculi summitates, ad
immittendos vectes ad portandum, 6. quos et ipsos fecit de lignis setim,
et operuit laminis æneis: 7. indixitque in circulos, qui in lateribus altaris eminebant. Ipsum
autem altare non erat solidum, sed cavum ex tabulis, et intus vacuum. 8. Fecit et labrum
æneum cum basi sua de speculis mulierum, quæ excubabant in ostio tabernaculi. 9. Fecit et
atrium, in cujus australi plaga erant tentoria de bysso retorta, cubitorum centum, 10. colum-
næ æneæ viginti cum basibus suis, capita columnarum, et tota operis cælatura, argentea.
11. Æque ad septentrionalem plagam, tentoria, columnæ, basesque et capita columnarum,
ejusdem mensuræ, et operis, ac metalli, erant. 12. In ea vero plaga, quæ ad Occidentem respi-
cit, fuerunt tentoria cubitorum quinquaginta; columnæ decem cum basibus suis æneæ, et capita
columnarum, et tota operis cælatura, argentea. 13. Porro contra Orientem, quinquaginta
cubitorum paravit tentoria, 14. è quibus quindecim cubitos columnarum trium, cum basibus
suis, unum tenebat latus; 15. et in parte altera (quia inter utraque introitum tabernaculi fe-
cit) quindecim æque cubitorum erant tentoria, columnæque tres, et bases totidem. 16. Cuncta
atrii tentoria byssus retorta texuerat. 17. Bases columnarum fuere æneæ, capita autem earum
cum cunctis cælaturis suis, argentea; sed et ipsas columnas atrii vestivit argento. 18. Et in
introitu ejus opere plumario fecit tentorium ex hyacintho, purpura, vermiculo, ac bysso re-
torta, quod habebat viginti cubitos in longitudine; altitudo vero quinque cubitorum erat,
juxta mensuram, quam cuncta atrii tentoria habebant. 19. Columnæ autem in ingressu fuere
quatuor cum basibus æneis, capitaque earum et cælaturæ argenteæ. 20. Paxillos quoque ta-
bernaculi et atrii per gyrum fecit æneos. 21. Hæc sunt instrumenta tabernaculi testimonii,
quæ enumerata sunt juxta præceptum Moysi in cæremoniis Levitarum per manum Ithamar filii
Aaron, sacerdotis; 22. quæ Beseleel filius Uri, filii Hur, de tribu Juda, Domino per Moysen
jubente, compleverat, 23. juncto sibi socio Ooliab filio Achisamech de tribu Dan; qui et ipse ar-
tifex lignorum egregius fuit, et polymitarius atque plumarius ex hiacintho, purpura, vermiculo et
bysso. 24. Omne aurum quod expensum est in opere sanctuarii, et quod oblatum est in dona-
riis, viginti novem talentorum fuit, et septingentorum triginta siclorum, ad mensuram Sanc-
tuarii. 25. Oblatum est autem ab his qui transierunt ad numerum à viginti annis et supra, de
sexcentis tribus millibus, et quingentis quinquaginta armatorum. 26. Fuerunt præterea centum
talenta argenti, è quibus conflatæ sunt bases Sanctuarii, et introitus ubi velum pendet. 27. Cen-
tum bases factæ sunt de talentis centum, singulis talentis per bases singulas supputatis. 28. De
mille autem septingentis et septuaginta quinque, fecit capita columnarum, quas et ipsas vestivit
argento. 29. Æris quoque oblata sunt talenta septuaginta duo millia, et quadringenti supra
sicli, 30. ex quibus fusæ sunt bases in introitu tabernaculi testimonii, et altare æneum cum
craticula sua, omniaque vasa, quæ ad usum ejus pertinent; 31. et bases atrii tam in circuitu
quam in ingressu ejus, et paxilli tabernaculi atque atrii per gyrum.

8. Fecit et labrum æneum cum basi sua de speculis mulierum.] Pro *de speculis*, hebr. est. במראת *bemarot*, id est in visionibus, vel in speculis. q. d. Fecit labrum ita tersum et politum, ut esset in speculum, quo scilicet intueri se possent mulieres, aliique convenientes ad tabernaculum. Ita Cajet. Verum Hebræum ב *beth* id est *in*, sæpe sumitur pro מן *min*, id est *ex, de*. Unde alii passim vertunt, *de speculis*, quod primo, sic aliqui exponunt, non quod labrum factum esset ex speculis, sed quod haberet specula circum se pendentia, in quibus se specularentur et intuerentur sacerdotes, an maculis essent aspersi. Alii censent labrum factum esse ex speculis, id est ex integumentis æneis speculorum. Ita Abul. Sed inania sunt hæc omnia; nam Septuag. vertunt ἐκ κατόπτρων, et Chald. aliique passim per *marot* accipiunt specula, ex eisque proprie factum esse hoc labrum lavatorium censent. Neque mirum videri debet specula hæc facta fuisse ex ære: nam Plinius l. 33. c. 9. et l. 34. cap. 17. docet olim optima specula fuisse Brundusina ex stanno et ære, diligentissime terso et polito, sed postea prælata fuisse argentea. Aliqui probabiliter censent specula hæc non confecisse totum labrum, sed ei circumcirca affabre fuisse inserta, et quasi intexta, quod satis facile concinnum videtur et elegans, dummodo fateamur ex his speculis constitisse labrum, non autem illa labro appensa fuisse dumtaxat vel annexa: simili enim modo calices aurei intexuntur adamantibus, aliisque gemmis magno tum pretio, tum ornatu et elegantia; de iis enim vere dici potest, quod facti sint vel constent adamantibus, esto majori ex parte constent auro.

Nota hic priscam devotionem et ritum, quo sanctæ mulieres, præsertim cum se totas Dei obsequio dicabant, sua specula et ornamenta, per quæ ante vanitati et mundo servierant, jam conversæ, secum pariter Deo consecrabant.

Ita Sophia socrus, et Constantina uxor Mauritii Imper. coronam in ecclesia Deo obtulerunt.

Ita S. Ludgardis matrona sanctissima, juxta ac castissima, præter patrimonium, totum etiam mundum muliebrem, quem in divite copia possidebat, ecclesiæ obtulit, ut divinus cultus inde promoveretur.

Ita Pulcheria, Arcadii filia, è patrimonio suo Virgini Deiparæ nobile templum ædificavit, in quo B. Virginis vestes cultu magnificentissimo asservari curavit, easque gemmis, monilibus, ac etiam vestibus propriis adornavit; itaque ipsa tam sua, quam se, suamque virginitatem B. Virgini devovit, atque in aula religiosam egit vitam, cum sororibus reginis, et cum fratre Theodosio Imp. ac postea cum Marciano marito Imp. illæsa semper virginitate; indeque ipsa imperium sub utroque piissime et felicissime administravit, tanti dux femina facti, testis est Cedrenus, et alii.

De Paula Romana scribit S. Hieron. in ejus epitaphio, eam ubi primum se Deo dicasset, ornamenta sua omnia, atque adeo totum mundum muliebrem, in suppellectilem sacram commutasse.

Idem fecit S. Elisabetha, filia Andreæ regis Hungariæ, et uxor Lantgravii Thuringiæ, miræ sanctitatis matrona, pauperum mater et ancilla, uti videre est in ejus Vita.

Audi et Gentiles. Livia Augusti in Capitolio crystallum librarum circiter 50 dicavit, testis Plinius l. 37. cap. 2. Cum Romani pro decima prædæ parte, craterem aureum Delphos mittere decrevissent, nec aurum eis ad manum esset, statim matronæ ultro aurea ornamenta corpori suo detracta, omnia octo talentorum pondere, ad donum accommodaverunt. Ideoque à senatu decretum est, ut in earum laudibus, funebris haberetur oratio; testis est Plutarchus in Camillo.

Virgines ergo et feminæ Deo se dicantes abjiciant sua specula, quæ inserviunt vitreæ carnis pulchritudini, eaque quasi anathemata Deo devoveant. Recte virginitas apud Nazianzen. in carmine ita suum habitum depingit:

> Sordida cæsaries decor est mihi, vilis amictus.

Hinc S. Paula teste S. Hieron. si vidisset virginem aliquam comptiorem, contractione frontis, et vultus tristitia arguebat errantem, dicens: *Munditiam corporis atque vestitus, animæ esse immunditiam.*

Quare virgines aliud sibi proponant speculum, quo mentem moresque suos imitando comant, videlicet B. Virginem, in qua, ut ait S. Ambros. l. 2. de Virg. *velut in speculo refulget species castitatis, et forma virtutis.* Vere S. Bernard. epist. 113. *Filiæ Babylonis*, inquit, *induuntur purpura et bysso, conscientia pannosa jacet; fulgent monilibus, moribus sordent. Contrà, tu Sophia virgo, foris pannosa, intus speciosa resplendes, sed divinis aspectibus, non humanis, intus est quod delectat; quia intus est quem delectat.* Sileni imagines erant, quæ foris clausæ, ridiculam tibicinis speciem, apertæ, numen ostendebant. Talis fuit Socrates, inquit Alcibiades. Talis sit et virgo, foris vilis, intus formosa et divina.

Quæ excubabant in ostio tabernaculi.] Pro *quæ excubabant*, Septuag. vertunt, *quæ jejunabant*; Chald. *quæ orabant*; Cajet. vertit, *exercituantes*. Hebræum צבאת *tsobeoth* proprie significat *quæ militabant*, vel *excubabant*. Erant ergo, inquit R. Abraham, in Israel mulieres Deum colentes, quæ spreta mundi vanitate, soli Deo placere studentes, sua specula Domino offerebant, veniebantque per singulos dies ad ostium tabernaculi, ut orarent, et audirent Dei præcepta, quod postea fabricato solemni hoc tabernaculo, et præsertim exstructo templo magis in usu fuit: tunc enim certa ad ostium, vel in atrio tabernaculi habitatio constructa fuit hujusmodi piis mulieribus, deditis orationi, jejunio et servitio tabernaculi: qualis fuit Anna prophetissa, Lucæ 2. 37. et de hisce loquitur Script. 1. Reg. 2. 22. et 2. Machab. 3. 20. Inter has vixit et educata fuit B. Virgo, postquam triennis præsentata fuit in templo. Erat hic quasi cœtus religiosus feminarum devotarum illius temporis, qui quasi typus erat et umbra nostrarum Religiosarum, quæ merito ab hisce originem et antiquitatem suam arcessere possunt. Quin et Gentiles similem instituerunt cœtum virginum, quæ excubarent in fanis, et sacrum Vestæ ignem custodirent: unde et Vestales dicebantur.

Ergo militantium exercitus est, virginum religiosarum multitudo, quæ in cœnobiis templisque in ipso ætatis flore præsentatæ, Deiparæ Virginis vexillum sequuntur. Nam, ut ait sanctus

Chrysost. hom. 8. in Matth. *Communis feminis et viris adversus diabolum pugna est, sæpeque in hujusmodi acie fortius viris feminæ decertarunt, ac trophæis insignibus claruerunt.* Atque ut alia taceam, femina infirma in se majorem habet hostem, puta inconstantiam et petulantiam mentis æque ac carnis, quam vir : victoria ergo feminæ nobilior est, quam viri. Quis non miretur Teclam, Agnetem, Catharinam, Ursulam? *Hæc,* inquit S. Ambr. l. 1. Virg. *est militia illa cœlestis, quam laudantium exercitus angelorum promittebat in terris.* Hinc illud Cant. 7. *Quid videbis in Sulamite, nisi choros castrorum?* Castris similes sunt virginum congregationes, quia bellum cum hoste gerunt; choris, quia divinas laudes canunt, inquit Theod. unde S. Ambr. supra : *Quid,* ait, *de virginibus Bononiensibus loquar, quæ relicto parentum hospitio, tendunt in tabernaculis Christi indefessæ milites castitatis; nunc canticis spiritualibus personant, nunc victum operibus exercent?*

9. TENTORIA.] Ita vocat passim hic vela atrii v. 10. 11. 12. 13. 15. 16. 18.

17. BASES COLUMNARUM FUERE ÆNEÆ, CAPITA AUTEM EARUM CUM CUNCTIS CÆLATURIS SUIS ARGENTEA.] *Capita,* recte : hoc enim Hebræum ו *vau,* significare bene docet Oleaster ex c. 27. v. 10. et 11. ibi enim omnes *vauim,* vertunt capita. Verum quia hic alia in Hebræo vox ponitur, quæ caput significat, ideo Septuag. et Chald. *vauim,* hic vertunt uncinos : utrique recte; nam *vau* clavum significat, ejusque caput, qualis est character litteræ Hebrææ ו *vau,* quem Sept. et Chald. vocant uncinum ; et verisimile est talia fuisse columnarum capita, ut instar clavi inferius in cuspidem, superius in tuber desinerent, quod tuber erat capitum horum, sive uncinorum caput. Hebræa ergo sic vertas, *fixit columnarum capita cum suis cœlaturis argentea, et operimentum,* seu *tuber capitum argenteum.* Sic intellige et versum 19.

21. HÆC SUNT INSTRUMENTA TABERNACULI, etc. IN CÆREMONIIS (id est *in ministerium,* ut habent Hebr. et Septuag.) LEVITARUM.] Levitæ enim deserviebant tabernaculi dissolutioni et translationi, cum movenda essent castra; et rursus ejusdem compositioni, quando castra erant figenda, et his præerat Ithamar junior Aaronis filius, cui proinde singulorum tabernaculi instrumentorum annumerandus erat computus : sicut Levitis aliis ipsa vasa, et suppellectilem tabernaculi deferentibus, qui soli erant Caathitæ, sive posteri Caath. filii Levi, præerat Eleazar frater Ithamar senior, de his plura Numer. 4.

25. et 26. OBLATUM EST AUTEM AB HIS QUI TRANSIERUNT AD NUMERUM (qui numerati sunt) A VIGINTI ANNIS ET SUPRA, DE SEXCENTIS TRIBUS MILLIBUS, ET QUINGENTIS QUINQUAGINTA, ARMATORUM FUERUNT PRÆTEREA CENTUM TALENTA ARGENTI.] *Oblatum est,* non aurum quod præcessit : illud enim jam dixit non ex censu populi, sed ex spontaneis donariis fuisse collectum; sed id quod in censu ex lege c. 30. 13. jussum erat offerri, videlicet medius siclus argenti à singulis capitibus; ita ut oblata fuerint argenti centum talenta et 1775 sicli à sexcentis tribus millibus et 550 Hebræis (tot enim censebantur et numerabantur); sed noster Interpres id intelligendum reliquit ex cap. 30. 13. et ne eadem toties repeteret, omisit, ut solet, maxime cum sequatur proxime illa argenti per censum collecti distributio; quod ergo vertit, *fuerunt præterea centum,* etc. idem est ac si dicat, *fuerunt ergo,* vel *unde fuerunt præterea.* q. d. Oblatum fuit in censu à sexcentis tribus millibus et 550 ; id quod erat præceptum, videlicet medius siclus à quolibet capite : unde factum est ut *præterea,* id est præter illa 29 talenta auri, de quibus dixi v. 24. collecta fuerint ex censu populi argenti talenta centum. Hoc ita esse, huncque esse sensum patet ex Hebræo, qui sic habet ad verbum, *et argenti,* scilicet numerus et pondus, quod oblatum fuit *à numeratis Synagogæ,* fuit *centum talenta, mille septingenti septuaginta quinque sicli juxta pondus sanctuarii; dimidium sicli in singula capita,* vel *à singulis capitibus,* scilicet oblatum fuit. Pari modo habent Sept. et Chald. sed noster Interpres multa ex iis, ob causam jam dictam omisit. Ita Abul. Lipom. et Hebræi.

Hinc manifeste colligitur (ut recte advertit Vilalpando et pauci alii) talentum Hebræum continuisse tria millia siclorum. Id demonstro : nam Hebræa, Chald. et Sept. hic dicunt primo, eos qui fuerunt hic censi, et obtulerunt census pretium, fuisse sexcenta et tria millia cum 550; cumque quisque eorum obtulerit dimidium siclum, sequitur summam oblatam, sive summam siclorum fuisse dimidium numeri offerentium; ita ut tot fuerint integri sicli, quod erant offerentes dimidia ex parte; itaque cum offerentes medium siclum, fuerint sexcenta et tria millia et 550, sequitur siclos integros ab eis oblatos fuisse ad trecenta millia et 1775. Secundo, Hebræa, Chald. et Septuag. dicunt summam ab eis oblatam fuisse 100 talentorum et 1775 siclorum : summa autem oblata fuit, uti jam dixi, trecenta millia siclorum et 1775 sicli; ergo trecenta millia siclorum et 1775 sicli faciunt 100 talenta et 1775 siclos. Jam tolle 1775 siclos utrimque communes, ecce tunc remanent 100 talenta æquivalentia trecentis millibus siclorum; divide ergo trecenta millia siclorum per 100 talenta, habebis pro quolibet talento tria millia siclorum. Hic ergo clara demonstratione arithmetica concluditur talentum Hebræum continuisse tria millia siclorum, sive argenti, si argenteum esset; sive auri, si aureum esset talentum.

Dices : Josephus talento assignat sex millia siclorum; nam l. 3. c. 7. ait candelabrum (quod erat factum ex talento auri) fuisse pondo minarum 100; mina autem habebat siclos 60, ut patet ex Ezech. 45. 12. et ex Josepho lib. 14. Antiq. c. 12. Jam multiplica centum minas per sexaginta siclos, invenies sex millia siclorum pro 100 minis, et consequenter pro talento. Aliqui, ut Arias Montanus, Didacus Covarruvias, Torniellus, Rober. Cenalis l. de Mensuris, et alii ob hoc argumentum putant fuisse duplex talentum apud Hebræos, unum minus et commune jam dictum trium millium siclorum, alterum majus et sacrum sex millium siclorum, ex quo factum sit candelabrum. Verum ex Script. hæc diversitas et varietas talenti probari nequit; neque verisimile est Mosen æquivoce et varie sumere talentum. Adde Mosen siclos oblatos hic à populo jussisse appendi ad siclum sanctuarii, Exodi 30. 24. ergo et talentum ad talentum sanctuarii appendit : talentum autem sanctuarii magnum erat, et secundum illos qui duplex ponunt, majus fuit profano et vulgari; majus ergo

hic accipi debet, non minus, id ipsum pluribus demonstrat Vilalpando in Apparatu urbis et templi p. 2. l. 2. disp. 4. c. 33. fol. 409.

Ad Josephum respondeo, vel in numeris ejus hic, uti et alibi sæpe, irrepsisse errorem; vel Josephum minam hic minorem accipere, scilicet quæ non 60, sed 30 tantum siclos contineat: tunc enim 100 minæ facient tria millia siclorum. Cum ergo talentum Hebræum continuerit tria millia siclorum; siclus autem continuerit 4 drachmas, hoc est appenderit 4 regales Hispanicos 5 stuferorum in argento, et 4 coronatos Francicos in auro: sequitur quod talentum auri continuerit et valuerit 12 millia coronatorum Francicorum; talentum vero argenti continuerit et valuerit tria millia florenorum.

Hinc sequitur primo, talentum Hebræum majus fuisse Euboico, quod 400 aureos, et Attico quod 600 valebat.

Sequitur secundo, talentum Hebræum appendisse nonaginta tres libras auri, cum duodecim unciis, libram hic accipio majorem sedecim unciarum. Id patet; nam siclus continebat quatuor drachmas, sive semiunciam (octo enim drachmæ faciunt unciam): quare 32 sicli (qui faciunt 128 coronatos Francicos) faciunt unam libram auri; ergo per multiplicationem, talentum continens tria millia siclorum continebat 93 libras auri cum 12 unciis. Si vero libram accipias minorem, sive vulgarem duodecim unciarum, tunc talentum continebat 125 libras.

Sequitur tertio, facile ex uno talento, id est ex 93 libris majoribus fieri potuisse candelabrum templi, Exodi 25. 39. Rursum, Davidem coronam Melchom unius talenti non potuisse gestasse, sed tantum ex ea, id est ex ejus parte, fecisse sibi diadema, uti exponitur 1. Par. 20. 2. non enim decuisset regem sanctum ipsam idoli coronam gestare.

Sequitur quarto, Giezi duobus talentis argenti facile potuisse emere agros, vineas, pecora et ancillas, ut dicitur 4. Reg. 5. v. 23. et 26. nam talentum argenti erant tria millia siclorum argenti, id est, tria millia florenorum: duo ergo talenta argenti valebant sex millia florenorum.

Sequitur quinto, cum mina continuerit 60 siclos Ezech. 45. 12. quod talentum continuerit 50 minas; mina ergo fere continebat duas libras, quare peltæ 300 minarum quas fecit Salomon 3. Reg. 10. 17. sexcentarum fere erant librarum, ac proinde ab uno homine vix ferri poterant, erantque magis magnificentiæ causa quam usus, unde alia scuta fecit ipse 600 siclorum.

Sequitur sexto, cum David Salomoni pro templo reliquerit, ut habetur 1. Par. 22. 14. centum millia talenta auri, et argenti mille millia talenta, eum reliquisse ipsi bis mille et quadringentos milliones auri; millionem voco decies centena millia aureorum; nam centum millia talenta auri faciunt mille ducentos milliones auri: tantumdem præcise in auro efficiunt mille millia talenta argenti; nam argenti ad aurum proportio est decupla: unus enim siclus auri valet 10 (et hoc tempore 12) siclos argenti. Quæ summa auri vix jam in tota Europa reperiretur; quare David eam non tam sua industria, quam Dei benedictione comparavit, ut discant reges si Deo servierint, se cum Davide et Salomone gloriosos et divites fore. Modum ea colligendi ex Ophir, ex tributis, ex bellis et spoliis, ex muneribus colligit Vilalpando et Pineda tract. de Salomone. Undecumque ea habuerit, certum est è Scriptura tantum auri et argenti illum habuisse: unde et Scriptura ait tempore Salomonis tantam fuisse auri copiam in Jerusalem, quanta est lapidum, et argentum non fuisse æstimatum. Sed de talento et ponderibus plura dicam in fine Pentateuchi.

25. Armatorum.] Hæc vox non est in Hebræo, sed intelligitur: soli enim apti ad bella, et qui ferre poterant arma, censebantur, ut dixi c. 38. 14.

27. Centum bases.] Erant enim 40 ad Austrum, 40 ad Aquilonem, 16 ad partem Occidentalem, 4 sub quatuor columnis dividentibus Sanctum à Sancto sanctorum, uti præceptum erat c. 26. vers. 19. et 36. ita Abul. Cajet. et alii.

28. De mille autem septingentis et septuaginta quinque.] Intellige, siclis, uti exprimunt Septuag. et Chald. et patet ex præcedentibus.

Fecit capita columnarum, quas et ipsas vestivit argento.] q. d. Id quod supra 100 talenta argenti, ex censu collecta, reliquum erat, puta 1775 siclos, impendit Moses capitibus columnarum et columnis inaurandis; non quasi hi 1775 sicli ad hoc sufficerent, sed quod ii ad hoc expensi fuerint; reliquum vero quod deerat, suppletum fuerit ex pecunia alia sponte à populo oblata, quæ hic non numeratur, cujus meminit Script. cap. 55. 24. tantum enim voluit Moses hic recensere, in quem usum expensa fuerit pecunia ex censu collecta.

Nota. Pro *fecit capita*, hebr. est *texit capita*, q. d. Tuber capitum fecit ex argento; Septuag. vertunt, *deauravit capita earum;* sed plane videtur in eis mendum irrepsisse, ut pro κατηργυρωσε, id est deargentavit, irrepserit illi affine κατεχρυσωτε, id est deauravit: nam deargentata, non vero deaurata, fuisse hæc columnarum capita, docent Hebræa, Chald. et Noster, et patet v. 19.

Nota secundo. Pro *vestivit*, hebraice est חשק *chissac*, id est circulavit, gyravit, id est vestivit per circuitum et gyrum,

29. Æris quoque oblata sunt talenta septuaginta duo millia, et quadringenti supra (alterius) sicli.] Hebr. et Chald. sic habent: *æs oblatum fuit septuaginta talenta, et duo millia, et quadringenti sicli.* Quod Sept. uti nunc eos habemus sic accipiunt ut duo millia non ad talenta, sed ad siclos referant: eos sequuntur Cajet. Lipom. Vatablus, et alii recentiores. Verum sic plura fuissent argenti talenta oblata et expensa, quam æris. Adhæc, tam pauco ære non potuerunt fieri 60 columnæ æneæ, ne quibus dixi cap. 27. 10. item bases, altare, ollæ, pax illi, etc. cum solæ bases argenteæ tabularum singulæ talentum continerent, ut vidimus cap. 27. Quare optime omnia consentient, si sic distinguas et interpungas: *oblata sunt æris talenta septuaginta, duo millia* (supple talenta, neque mirum majorem numerum hic postponi minori; hoc enim solemne est Hebræis) *et quadringenti sicli;* ita ut fuerint duo millia talentorum æris, et 70 talenta, et 400 insuper sicli. Porro in Septuag. plurimos irrepsisse errores in numeris nemo nescit, uti et hic trecenta supra alios numeros irrepserunt.

Nota. Duo millia talentorum cum 70 talentis et 400 siclis, faciunt 258766 libras; quare hæc omnia non potuerunt vehi sex plaustris, datis

Gersonitis et Meraritis ad subvehenda vasa tabernaculi, Numer. 7. 3. Nam unum plaustrum cum duobus bobus non potest vehere tria millia librarum; sed ut summum duo millia cum medio, uti aurigæ testantur : quare ad 258766 libras subvehendas, opus fuit centum plaustris. Ergo quæ sex plaustris imponi non potuerunt, partim aliis imposita sunt, partim ab ipsis Levitis portata sunt : denique pars æris, quæ in vasa tabernaculi insumpta non fuit, sed superfuit, utpote profana, non à Levitis, sed à laicis aliarum tribuum curribus devecta fuit.

CAPUT TRIGESIMUM NONUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

VESTES SACERDOTALES CONFICIUNTUR, COMPLETURQUE TOTA FABRICA TABERNACULI CUM SUA SUPELLECTILE.

1. De hyacintho vero et purpura, vermiculo ac bysso fecit vestes, quibus indueretur Aaron, quando ministrabat in sanctis, sicut præcepit Dominus Moysi. 2. Fecit igitur superhumerale de auro, hyacintho, et purpura, coccoque bis tincto, et bysso retorta, 3. opere polymitario, inciditque bracteas aureas, et extenuavit in fila, ut possent torqueri cum priorum colorum subtegmine, 4. duasque oras sibi invicem copulatas in utroque latere summitatum, 5. et balteum ex iisdem coloribus, sicut præceperat Dominus Moysi. 6. Paravit et duos lapides onychinos, astrictos, et inclusos auro, et sculptos arte gemmaria nominibus filiorum Israel; 7. posuitque eos in lateribus superhumeralis, in monimentum filiorum Israel, sicut præceperat Dominus Moysi. 8. Fecit et rationale opere polymito juxta opus superhumeralis, ex auro, hyacintho, purpura, coccoque bis tincto, et bysso retorta : 9. quadrangulum, duplex, mensuræ palmi. 10. Et posuit in eo gemmarum ordines quatuor. In primo versu erat sardius, topazius, smaragdus. 11. In secundo, carbunculus, sapphirus, et jaspis. 12. In tertio, ligurius, achates, et amethystus. 13. In quarto, chrysolithus, onychinus, et beryllus, circumdati et inclusi auro per ordines suos. 14. Ipsique lapides duodecim, sculpti erant nominibus duodecim tribuum Israel, singuli per nomina singulorum. 15. Fecerunt in rationali et catenulas sibi invicem cohærentes, de auro purissimo, 16. et duos uncinos, totidemque annulos aureos. Porro annulos posuerunt in utroque latere rationalis, 17. è quibus penderent duæ catenæ aureæ, quas inseruerunt uncinis, qui in superhumeralis angulis eminebant. 18. Hæc et ante et retro ita conveniebant sibi, ut superhumerale et rationale mutuo necterentur, 19. stricta ad balteum, et annulis fortius copulata, quos jungebat vitta hyacinthina, ne laxa fluerent, et à se invicem moverentur, sicut præcepit Dominus Mosi. 20. Fecerunt quoque tunicam superhumeralis totam hyacinthinam, 21. et capitium in superiori parte contra medium oramque per gyrum capitii textilem; 22. deorsum autem ad pedes mala punica ex hyacintho, purpura, vermiculo, ac bysso retorta; 23. et tintinnabula de auro purissimo, quæ posuerunt inter malogranata in extrema parte tunicæ per gyrum : 24. tintinnabulum autem aureum, et malum punicum, quibus ornatus incedebat pontifex quando ministerio fungebatur, sicut præceperat Dominus Moysi. 25. Fecerunt et tunicas byssinas opere textili Aaron et filiis ejus, 26. et mitras cum coronulis suis ex bysso : 27. feminalia quoque linea, byssina; 28. cingulum vero de bysso retorta, hyacintho, purpura, ac vermiculo bis tincto arte plumaria, sicut præceperat Dominus Moysi. 29. Fecerunt et laminam sacræ venerationis de auro purissimo, scripseruntque in ea opere gemmario, Sanctum Domini; 30. et strinxerunt eam cum mitra vitta hyacinthina, sicut præceperat Dominus Moysi. 31. Perfectum est igitur omne opus tabernaculi et tecti testimonii, feceruntque filii Israel cuncta quæ præceperat Dominus Moysi. 32. Et obtulerunt tabernaculum et tectum et universam supellectilem, annulos, tabulas, vectes, columnas ac bases, 33. opertorium de pellibus arietum rubricatis, et aliud operimentum de ianthinis pellibus, 34. velum, arcam, vectes, propitiatorium, 35. mensam cum vasis suis et propositionis panibus; 36. candelabrum, lucernas, et utensilia earum cum oleo; 37. altare aureum, et unguentum, et thymiama ex aromatibus, 38. et tentorium in introitu tabernaculi; 39. altare æneum, retiaculum, vectes, et vasa ejus omnia, labrum cum basi sua, tentoria atrii, et columnas cum basibus suis; 40. tentorium in introitu atrii, funiculosque

illius et paxillos. Nihil ex vasis defuit, quæ in ministerium tabernaculi, et in tectum fœderis jussa sunt fieri. 41. Vectes quoque, quibus sacerdotes utuntur in Sanctuario, Aaron scilicet et filii ejus, 42. obtulerunt filii Israel, sicut præceperat Dominus. 43. Quæ postquam Moyses cuncta vidit completa, benedixit eis.

4. DUASQUE ORAS,] supple fecit. De his oris vide c. 28. 10.

29. SCRIPSERUNTQUE IN EA OPERE GEMMARIO (id est in lamina insculpserunt, uti gemmarii insculpere solent in sigillis) SANCTUM DOMINI.

31. TECTI,] tegumenti ex sagis ciliciuis, quod hebr. *ohel* vocatur, de quo c. 26. 7.

43. BENEDIXIT EIS,] scilicet Moses filiis Israel, qui tam liberaliter sua obtulerant Domino, et qui tam studiose operi tabernaculi insudarant, obedientes promptissime voci Domini. Patet ex Hebræo. Non recte ergo Abul. sic explicat : *Benedixit illis*, scilicet instrumentis tabernaculi, quasi hæc benedictio fuerit eorum consecratio; nam illa non hic, sed postea c. 40. 9. in tabernaculi erectione per unctionem consecrata sunt. Tropol. qui in anima sua tabernaculum Dei, per humilitatem, charitatem, orationem, aliasque virtutes ædificant, eo completo benedicentur à Domino, quia gratia et gloria cumulabuntur : *Benedictio super caput justi; os autem impiorum operit iniquitas*, inquit Sapiens Proverb. 20. Sic benedictus fuit Abraham : *Per memetipsum juravi, dicit Dominus, quia fecisti hanc rem, et non pepercisti filio tuo unigenito, benedicam tibi, et benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ*. Gen. 22. 16. Hinc Eccl. cap. 11. 24. *Benedictio Dei in mercedem justi festinat*. Et c. 39. 27. *Benedictio illius quasi fluvius inundabit*, præsertim in die judicii, cum suis electis dicet : *Venite, benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi.*

CAPUT QUADRAGESIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

MOSES ERIGIT TABERNACULUM, ILLUDQUE PER OMNES PARTES ET MEMBRA APTE DISPONIT. SECUNDO, V. 32. NUBES GLORIÆ DOMINI OPERIT TABERNACULUM, ILLIQUE DEINCEPS INCUMBIT.

1. LOCUTUSQUE est Dominus ad Moysen, dicens : 2. Mense primo, prima die mensis, eriges tabernaculum testimonii, 3. et pones in eo arcam, demittesque ante illam velum ; 4. et illata mensa, pones super eam quæ rite præcepta sunt. Candelabrum stabit cum lucernis suis, 5. et altare aureum in quo adoletur incensum, coram arca testimonii. Tentorium in introitu tabernaculi pones, 6. et ante illud altare holocausti ; 7. labrum inter altare et tabernaculum, quod implebis aqua. 8. Circumdabisque atrium tentoriis, et ingressum ejus. 9. Et assumpto unctionis oleo unges tabernaculum cum vasis suis, ut sanctificentur; 10. altare holocausti et omnia vasa ejus : 11. labrum cum basi sua omnia unctionis oleo consecrabis, ut sint Sancta sanctorum. 12. Applicabisque Aaron et filios ejus ad fores tabernaculi testimonii, et lotos aqua 13. indues sanctis vestibus, ut ministrent mihi, et unctio eorum in sacerdotium sempiternum proficiat. 14. Fecitque Moyses omnia quæ præceperat Dominus. 15. Igitur mense primo anni secundi, prima die mensis, collocatum est tabernaculum. 16. Erexitque Moyses illud, et posuit tabulas ac bases et vectes, statuitque columnas, 17. et expendit tectum super tabernaculum, imposito desuper operimento, sicut Dominus imperaverat. 18. Posuit et testimonium in arca, subditis infra vectibus, et oraculum desuper. 19. Cumque intulisset arcam in tabernaculum, appendit ante eam velum, ut expleret Domini jussionem. 20. Posuit et mensam in tabernaculo testimonii ad plagam septemtrionalem extra velum, 21. ordinatis coram propositionis panibus, sicut præceperat Dominus Mosi. 22. Posuit et candelabrum in tabernaculo testimonii è regione mensæ in parte australi, 23. locatis per ordinem lucernis, juxta præceptum Domini. 24. Posuit et altare aureum sub tecto testimonii contra velum, 25. et adolevit super eo incensum aromatum, sicut jusserat Dominus Moysi. 26. Posuit et tentorium in introitu tabernaculi testimonii, 27. et altare holocausti in vestibulo testimonii, offerens in eo holocaustum, et sacrificia, ut Dominus imperaverat. 28. Labrum quoque statuit inter tabernaculum testimonii et altare, implens illud aqua. 29. Laveruntque Moyses et Aaron ac filii ejus manus suas et pedes, 30. cum ingrederentur tectum fœderis, et accederent ad altare sicut præceperat Dominus Moysi. 31. Erexit et atrium per

gyrum tebernaculi, et altaris, ducto in introitu ejus tentorio. Postquam omnia perfecta sunt, 32. operuit nubes tabernaculum testimonii, et gloria Domini implevit illud. 33. Nec poterat Moyses ingredi tectum fœderis, nube operiente omnia, et majestate Domini coruscante, quia cuncta nubes operuerat. 34. Si quando nubes tabernaculum deserebat, proficiscebantur filii Israel per turmas suas : 35. si pendebat desuper, manebant in eodem loco. 36. Nubes quippe Domini incubabat per diem tabernaculo, et ignis in nocte, videntibus cunctis populis Israel per cunctas mansiones suas.

1. Locutusque est Dominus ad Moysen,] hoc eodem primo anno egressus Hebræorum ex Ægypto, cum adhuc Hebræi morarentur in Sina, cumque jam quasi completa esset fabrica tabernaculi, puta sub finem anni primi, et instante anno secundo. Ita Abul.

2. Mense primo.] Intellige secundi anni egressus ex Ægypto, ut patet v. 15.

Eriges tabernaculum testimonii.] Hebr. eriges *miscan ohel*, id est, tabernaculum tentorii testimonii : *miscan* enim, tabernaculum, vocatur infimum aulæum picturatum, quod supra se habebat *ohel*, id est tentorium, sive sagum è pellibus caprinis.

Alleg. tabernaculum erectum est, cum corpus Christi in utero B. Virginis efformatum, et post 33 annos rursum à mortuis excitatum est, inquit S. Cyrill. l. 4. in Joan. 28. Rursum, cum Ecclesia Christi formata et collecta est; vide dicta c. 26. 1.

4. Candelabrum stabit cum lucernis suis.] Pro *stabit* hebr. est העלית *haaleta*, id est ascendere facies, quod Septuag. et Noster vertunt, *elevabis*, ut stet erectum in altum. Secundo, Chald. et recentiores vertunt, *accendes*, id quoque aptum est, si intelligas, *accendes*, scilicet vespere, juxta id quod præceptum est cap. 27. 11. utrumque enim factum est à Mose; sic et mensa posita est cum suis panibus. Vide Numer. 4. initio.

5. Tentorium (id est velum) in introitu tabernaculi pones,] puta ante Sanctum, de quo cap. 26. 36. passim enim hic tentoria vocantur vela, ut v. 8. 26. 31.

13. Unctio eorum in sacerdotium sempiternum proficiat.] q. d. Ista consecratio faciet eos sacerdotes quamdiu vivent : sicut in novo testamento sacerdotes per characterem Ordinis, quem semel in consecratione acceperunt, permanent sacerdotes in æternum. Ita Abul. unde Septuag. et Hebræa pro *proficiat*, habent *erit;* Chald. vertit, *unges eum*, *sanctificabisque illum, ut ministret coram me.*

15. Mense primo anni secundi, prima die mensis collocatum est tabernaculum.] Nota. Moses descendit de monte cum tabulis legis die 28 mensis quinti anni primi egressus ex Ægypto, uti ostendi c. 34. 28. ab illa ergo die usque ad finem anni per septem menses fabricavit Moses tabernaculum cum suis vasis, ita ut initio sequentis anni, puta primo die, erexerit tabernaculum.

Nota secundo. In hac collocatione sive erectione tabernaculi finitur Exodus : unde patet Exodum finire et terminare historiam Hebræorum in anno secundo, mense primo, egressus eorum ex Ægypto, cum ipsi versarentur in 12 mansione in Sina, quod fuit anno mundi 2455, à diluvio anno 798.

17. Tectum,] secundum aulæum caprinum, quod hebr. vocatur *ohel*, et super istud stravit tertium tabernaculi operimentum ex pellibus, quod hebr. vocatur מכסה *michse.*

18. Posuit et testimonium (id est legem, puta tabulas legis) in arca.

24. Posuit altare aureum sub tecto testimonii,] sub tecto continente arcam, in qua erat testimonium, id est lex, sive tabulæ legis.

Contra Velum.] Gravis hic est quæstio, ubinam situm fuerit altare hoc aureum, puta thymiamatis, an intra Sanctum sanctorum, an extra? nam fuisse intra Sanctum sanctorum censet Orig. hom. 9. in Lev. S. August. q. 173. et alii, quos sine nomine refert Theoph. in cap. 9. ad Hebr. unde S. Aug. τὸ *contra velum* ita accipit, ac si dictum esset, *intra velum.* Et probatur primo ex eo quod c. 30. 10. dicitur : *Et deprecabitur Aaron super cornua ejus* (altaris thymiamatis) *semel per annum in sanguine;* hoc autem videtur accipiendum de Sancto sanctorum : nam in illud semel tantum in anno ingrediebatur pontifex; in Sanctum vero quotidie. Secundo, quia 3. Reg. 6. 22. dicitur : *Sed et totum altare oraculi texit auro*, quod non aliud esse potest, quam altare thymiamatis : erat ergo hoc altare oraculi, id est intra oraculum, et Sanctum sanctorum. Tertio, Hebr. 9. 3. Sancta sanctorum dicuntur habuisse aureum thuribulum; hoc autem non videtur aliud esse quam altare thymiamatis : nam Apostolus hujus altaris alio nomine non meminit, cum describit ea quæ erant in tabernaculo; nec Moses thuribuli istius meminit, quod ab altari thymiamatis distinctum, positum fuerit intra Sanctum sanctorum.

Accedit et ratio : altare enim illud factum erat ad thymiama coram Deo adolendum; ergo ponendum erat intra Sancta sanctorum ante arcam, ubi maxime Deus suam præsentiam exhibebat.

Verum dico cum S. Hieron. Theoph. in Hebr. 9. Beda l. 3. de tab. cap. 11. et 12. S. Thom. 1. 2. quæst. 102. art. 4. ad 6. Lyran. Abul. Cajetan. Lipom. Ribera, et aliis, altare thymiamatis fuisse extra Sanctum sanctorum, ideoque inter illud et altare hoc medium fuisse velum. Est hæc expressa sententia Josephi 3. Antiq. 7. et 8. cap. 2. Probatur primo ex eo quod cap. 30. v. 6. dicitur : *Pones altare contra velum, quod ante arcam pendet*, ubi hebraice est, *coram velo*, vel *ante velum*, non autem, intra velum.

Secundo, quia hoc c. 40. v. 4. et 5. ubi ordo tabernaculi describitur, dicitur quod Moses posuit arcam in tabernaculo, et appendit ante eam velum; deinde posuit mensam in tabernaculo, et candelabrum, et altare thymiamatis contra velum : ergo non erat hoc altare post velum, intra Sanctum sanctorum, sed ante, videlicet cum mensa et candelabro.

Tertio, quia, ut c. 30. v. 8. dicitur, quotidie debebat adolere sacerdos incensum in hoc al-

tari; Sanctum vero sanctorum tantum semel in anno ingredi poterat : ergo hoc altare non erat intra Sanctum sanctorum. Unde Lev. 16. 18. loquens de die expiationis (de qua et cap. 30. v. 10. loquitur Moses), quando sacerdos, post ingressum in Sanctum sanctorum, expiabat altare thymiamatis, sic ait : *Cum autem exierit* (Sancto sanctorum) *ad altare quod coram Domino est;* ergo egredi debebat ex Sancto sanctorum ad altare thymiamatis : non ergo altare hoc erat intra Sanctum sanctorum.

Quarto, in Sanctum sanctorum ingredi tantum licebat summo sacerdoti : atqui ad altare incensi ingrediebantur, et apponebant incensum minores etiam sacerdotes, ut patet de Zacharia Luc. 18. qui cum esset de vice Abia, quæ erat octava sors sacerdotum, 1. Paralip. 14. de qua non erat summus sacerdos, forte exiit ut poneret incensum. Quod enim dicunt aliqui semel introisse pontificem in Sanctum sanctosum cum effuso sanguine, alias vero sæpe introisse, sed eo non effuso, plane repugnat Apostolo ad Hebr. 9. vers. 6. et 7. et Lev. 16. 2.

Ad primum respond. non loqui Dominum de incenso quod adolebatur quotidie, sed de expiatione altaris thymiamatis, quod, ut dixi argumento tertio, semel in anno cum universo tabernaculo, post ingressum in Sanctum sanctorum, à sacerdote expiabatur.

Ad secundum respondeo dici altare oraculi, quia factum erat ad hoc, ut incensum evaporaret versus oraculum : unde et velum, quod interpositum erat inter Sanctum sanctorum, et Sanctum, non pertingebat à deorsum ad tectum omnino, sed superne aliqua pars relinquebatur vacua, qua fumus aromatum ingrediebatur oraculum : quanquam et altare oraculi dici possit, quia contiguum erat oculo, non vero dissitum ab eo, uti erat altare holocaustorum, imo altare hoc thymiamatis plane respondens erat oraculo, soloque velo ab eo dissidebat, clarius id Hebræa insinuant, quæ habent, *altare ad oraculum;* quod LXX. vertunt, *altare ante faciem oraculi.*

Ad tertium, interpretes multi, ut Anselmus, S. Thom. et Lyran. in 9. ad Hebr. thuribulum, de quo Apostolus, esse volunt illud, quo pontifex intrans Sanctum sanctorum adolebat incensum : sed S. August. et Orig. hom. 9. hic bene docent thuribulum hoc non aliud fuisse quam altare thymiamatis ; idque valide confirmat Abul. qu. 6. nam præter illa quæ argumentum proposuit, si illud thuribulum pontificis intrantis Sanctum sanctorum erat in Sancto sanctorum ; ergo ter ut minimum ingrediebatur pontifex Sanctum sanctorum, videlicet primo, ut efferret thuribulum ; secundo, quando cum eo thure et igne impleto redibat, ut adoleret incensum, et suffumigaret in Sancto sanctorum ; tertio, cum rursum egrediendum illi erat ad cineres et ignem exponendum, et regrediendum ad reponendum thuribulum ; cum tamen tantum semel illi licuerit ingredi Sanctum sanctorum, idque non nisi cum thuribulo et suffitu ; nam moriturus alioqui erat pontifex, qui sine his ingrederetur, ut patet Levit. 16. v. 12. et 13.

Resp. ergo thuribulum hoc esse idem cum altari thymiamatis : neque mirum altare thuribulum dici, quia magni thuribuli instar erat, nec alium habebat usum, quam thuribulum, videlicet ut contineret ignem et incensum. Clarius hoc est in Græco ad Hebr. 9. nam ibi hoc thuribulum dicitur θυμιατήριον, quo prorsus eodem nomine, Josephus altare thymiamatis nominat lib. 3. Antiq. 7. et 6. Belli 6. et, si etymon spectes, suffumigatorium sonat : quod tam de thuribulo proprie dicto, quam de altari accipi potest. Simili terminatione θυσιαστήριον altare dicitur, quasi sacrificatorium.

Ad argumentum respondeo quod dicit Apostolus Sanctum sanctorum habuisse aureum thuribulum, id est altare thymiamatis, intellige, non intra se, sed extra velum habuisse illud sibi obversum ; et ob suî cultum et reverentiam erectum : unde et altare oraculi dicitur, ut dixi in responsione ad secundum. Varii enim sunt habendi modi, ait Aristot. in Postprædicamentis, sic domus habet atrium ; flumen habet ripam ; templum habet turrem, non utique intra se, vide Riberam l. de Templo c. 7. Erat ergo hoc altare coram velo directe vergens ad propitiatorium, ait Cajetan. ac consequenter erat in medio latitudinis tabernaculi, ita ut sacerdos super illud incendens thymiama et orans, faciem suam directe haberet ad propitiatorium, intercedente tamen velo, ut sic se quasi Deo obverteret. Vide Vilalpando p. 341.

Ad quartum respondeo erectum esse hoc altare ad adolendum thymiama coram Deo, sed non à Beatis in cœlo in clara Dei præsentia, qui significabantur Sancto sanctorum ; sed ab Ecclesia militante, quæ per Sanctum significabatur : hæc enim per velum in ænigmate Deum cognoscit, colit et adorat ; unde in Sancto, id est Ecclesia militante, non vero in Sancto sanctorum, id est in cœlo, constituendum fuit hoc altare.

31. Postquam omnia perfecta sunt, operuit nubes tabernaculum testimonii, et gloria Domini implevit illud.] *Gloria Domini* vocatur augusta illa nubes, quæ licet esset densa, erat tamen lucida et coruscans, Deique majestatem quasi velabat et significabat. Ita S. Aug. q. 173. Sic *gloria* pro luce, claritate et splendore sæpe accipitur, ut Exodi 24. 17. et cap. 33. 18. et 22. Levit. 9. 23. Num. 4. 10. 3. Reg. 8. 11. Ecclesiastici 45. 3. Ezech. 44. 4.

33. Nec poterat Moyses ingredi tectum fœderis,] tum ob reverentiam majestatis Domini, inquit Cajet. tum quia nubes illa densa omnia operiebat, ita ut Moses videre non posset. Simile accidit in dedicatione templi, 3. Reg. 8. 11. Idque prima tantum vice factum est, cum dedicaretur tabernaculum ; nam alias illud ingressus est Moses.

Allegoricam causam dat S. August. et Raban. Moses enim Judæorum personam gerebat, quibus gloria Domini, quæ in tabernaculo est, id est gratia Christi quæ in Ecclesia est, tanquam nubes opponitur, ut eam non intelligant, non credant, ac proinde nec capiant, nec in eam intrent.

34. Proficiscebantur filii Israel per turmas suas.] Hebr. *per profectiones suas*, quibus scilicet turmatim sive per turmas proficiscebantur.

Si quando nubes tabernaculum deserebat, proficiscebantur filii Israel.] Hebr. est, *si quando nubes ascendebat, et elevabatur supra tabernaculum :* tum enim ipsa nubes, puta columna nubis, prima iter inibat, illudque Hebræis præibat, ut ipsi eodem sequerentur, de quo plura Num. 9.

Mystice, columna hæc dux viæ, non in Chanaan, sed in cœlum, est fides, gratia et illuminatio Spiritus sancti : hanc fixe intueamur, hanc studiose nocte et die sequamur, ut ea nos illustres in cœleste et æternum Dei regnum deducat. Zeuxis celebris pictor, rogatus cur tam morose et exacte suas imagines quaquaversum depingeret, respondit : Pingo æternitati. Et nos ergo studiose et exacte per omnia vitam nostram depingamus. Pinge, imo vive, Deo, vive cœlo, VIVE ÆTERNITATI.

O stupor, ô amentia, ô insania filiorum Adæ! Ad æternorum infinitorumque bonorum possessionem conditi estis; ut quid vos tanto affectu ad fugaces vanissimasque reculas abjicitis? Deus vos cœli hæredes, æternitatis possessores scripsit ; quid tam avide terram, temporanea et caduca affectatis? Sapite, sapite, VIVITE ÆTERNITATI.

Vos, ô præcones verbi Dei, satores, inquam, æternitatis, clamate, quasi tuba exaltate vocem, vocate omnes ad æternitatem, insonate cum Christo : Pœnitentiam agite, appropinquat regnum cœlorum, appropinquat ÆTERNITAS, et vita æterna; ut quid diligitis vanitatem? VIVITE ÆTERNITATI.

DOXOLOGIA

DEI SALVATORIS

EX GESTIS ET EPITOME EXODI.

Lauda, Jerusalem, Dominum : lauda Deum tuum, Sion,

Quis loquetur potentias Domini : auditas faciet omnes laudes ejus?

In exitu Israel de Ægypto : domus Jacob de populo barbaro.

Facta est Judæa sanctificatio ejus : Israel potestas ejus.

Intravit enim Israel in Ægyptum : et Jacob accola fuit in terra Cham.

Auxit ibi Deus populum suum vehementer : et firmavit eum super inimicos ejus.

Convertit cor eorum, ut odirent populum ejus: et dolum facerent in servos ejus.

Misit ad Pharaonem Mosen servum suum, et Aaronem electum Domini.

Posuit in eis verba signorum suorum, et prodigiorum in terra Cham.

Convertit aquas eorum in sanguinem : et occidit pisces eorum.

Edidit terra eorum ranas : in penetralibus regum ipsorum.

Dixit, et venit cœnomyia : et ciniphes in omnibus finibus eorum.

Posuit pluvias eorum grandinem, ignem comburentem in terra ipsorum.

Et percussit vineas eorum, et ficulneas eorum : et contrivit lignum finium eorum.

Dixit, et venit locusta : et bruchus, cujus non erat numerus.

Et comedit omne fœnum in terra eorum, et omnem fructum terræ eorum.

Misit tenebras, et obscuravit : perculit eos igne, et spectris in nocte horrenda.

Percussit omne primogenitum in terra eorum: primitias omnis laboris eorum.

Eduxit Hebræos cum argento et auro : quibus spoliaverunt Ægyptum.

Egressus est populus Dei in exultatione : et electi ejus in lætitia.

Lætata est Ægyptus in profectione eorum : quia incubuit timor eorum super eos.

Expandit Dominus nubem in protectionem eorum : et ignem, ut luceret eis per noctem.

Audivit Pharao eos concludi mari Rubro, dixit : Persequar, et interficiet eos manus mea.

Ingressus est post eos cum curribus, et equitibus suis in mare : et reduxit super eos Dominus aquas maris.

Filii autem Israel ambulaverunt per siccum : in medio ejus, quasi in deserto.

Cantemus Domino; gloriose enim magnificatus est : equum et ascensorem dejecit in mare.

Beatus es tu Israel, quis similis tuî? popule, qui salvaris in Domino.

Ascensor cœli auxiliator tuus : ipse est scutum auxilii tui, et gladius gloriæ tuæ.

Dominus quasi vir pugnator : omnipotens nomen ejus.

Currus Pharaonis, et exercitum ejus projecit in mare : electi principes ejus submersi sunt in mari Rubro.

Abyssi operuerunt eos : descenderunt in profundum quasi lapis.

In spiritu furoris tui, Domine, congregatæ sunt aquæ; stetit unda fluens utrimque instar murorum : donec pertransiret populus tuus, quem possedisti.

Flavit spiritus tuus, et operuit Ægyptios mare : submersi sunt quasi plumbum, in aquis vehementibus.

Quis similis tuî in fortibus, Domine? quis similis tuî? magnificus in sanctitate, terribilis atque laudabilis, et faciens mirabilia.

Maria prophetissa duxit chorum mulierum, eisque cum tympano præcinuit : Cantemus Domino gloriose.

Prælusit illa B. Mariæ Deiparæ, matri Jesu, qui nos inferno liberavit : quam proinde beatam dicent omnes generationes.

Petierunt Hebræi carnes, et venit coturnix : dedit eis Deus manna, et pane cœli saturavit eos.

Panem angelorum manducavit homo : cibaria misit eis in abundantia.

In Raphidim eduxit aquam de petra : et adaquavit eos, velut in abysso multa.

Venit Amalec, pugnans contra Israel : orante Mose, contrivit eum Josue.

In Sina descendit Deus in igne, fumo, procellis et buccina : voce tubali Decalogum promulgavit.

Dedit Mosi præcepta, judicia, et cæremonias : quibus fœdus sanxit cum Hebræis.

Jussit fabricare arcam fœderis, Cherubim, et propitiatorium : mensam panum propositionis, et candelabrum aureum.

Tabernaculum, cortinas, vectes, atrium : et in eo altare holocaustorum, cum labro æneo.

Altare quoque thymiamatis, cum incenso : Aaroni dedit sacerdotium gentis.

Circumcinxit eum zona : et induit eum stolam gloriæ.

Femoralibus, tunica, humerali, et rationali vestivit eum : posuit in eo duodecim gemmas, quasi stemmata, et magnalia duodecim tribuum Israel.

Urim et tummim insculpsit ei : ut veritas doctrinæ, et perfectio vitæ conderentur in pectore sacerdotis.

In veste poderis totus erat orbis terrarum : cinxit illum tintinnabulis aureis, plurimis in gyro.

Dare sonitum in incessu suo, auditum facere pulsum in templo, in memoriam filiis gentis suæ.

Coronam auream dedit super mitram ejus : expressam signo sanctitatis, et gloria honoris : sanctum Domino.

Hæc omnia operati sunt Beseleel, et Ooliab : quos implevit Dominus spiritu sapientiæ, ad fabricandum ea.

Tardante Mose in Sina, Hebræi fecerunt vitulum aureum : et adoraverunt sculptile.

Et mutaverunt gloriam suam in similitudinem vituli comedentis fœnum.

Obliti sunt Deum, qui salvavit eos, qui fecit magnalia in Ægypto : mirabilia in terra Cham, terribilia in mari Rubro.

Et dixit, ut disperderet eos : Si non Moses electus ejus stetisset in confractione, in conspectu ejus.

Dicens : Dimitte eis hanc noxam; aut dele me de libro tuo quem scripsisti.

Stetit Moses in petra : vidit tergum, et gloriam Domini.

Cornua lucis afflavit ei Dominus : dedit ei duas tabulas inscriptas Decalogo.

Fecit Moses tabernaculum cum vasis suis : erexit illud in templum Domino.

Laudate Dominum de cœlis : laudate eum in excelsis.

Laudate eum in tympano, et choro : laudate eum in chordis et organo.

Laudate eum in cymbalis jubilationis : omnis spiritus laudet Dominum.

Gloria Patri, et Filio, et Spiritui sancto : sicut erat in principio, et nunc, et semper, et in secula seculorum Amen.

COMMENTARIA
IN LEVITICUM.

ARGUMENTUM.

DICITUR hic liber hebraice ויקרא *vaiicra*, id est, *et vocavit*, à suo exordio : Græcis et Latinis vocatur Leviticus, à materia quam tractat; tractat enim de sacrificiis aliisque muniis Levitarum. Nam Levitæ, id est, qui erant prognati ex parte et tribu Levi, electi fuerunt à Deo ad munus sacerdotale, et ad ministrandum ei in tabernaculo : sed hac partitione, ut Amramitæ, sive posteri Amram, hoc est Aaron ejusque filii, sacerdotio fungerentur, solique sacrificarent; cæteri, puta posteri Caath, Merari et Gerson (qui omnes fuerunt filii Levi) hisce subservirent, uti sacerdotibus nostris diaconi. Vide c. 3. et 4. Numer. Quod factum est ut priores, sacerdotes, posteriores, Levitæ, nomine communi inferioribus appropriato, vocarentur : solet enim species imperfectior sibi nomen generis appropriare; sic brutum vocamus animal. Hic tamen contrarium accidit; nomen enim generis datur hic dignioribus; nam per Levitas hic sacerdotes intelliguntur, cum Leviticum vocamus hunc librum.

Leviticus ergo idem est quod sacerdotalis, aut sacrificatorius : continet enim præcepta cæremonialia, quibus proprie Israeliticus populus Deo, Deique familiæ et cultui allectus est, circa oblationes et sacrificia, qui excellentissimi sunt cultus quos exterius Deo deferimus.

Quare prima caussa sanciendorum horum sacrificiorum, fuit debitus Deo exterior cultus et veneratio. Secunda, ut à pernicioso otio et idololatria hac ratione Judæos, pie occupatos semper Deus avocaret. Hanc caussam dat S. Clemens lib. 1. Recog. sub medium, Chrysostom. hom. 6. in Matth. Hieron. in 1. Isaiæ, et Tertul. lib. 2. contra Marcion. c. 18. ubi sic ait : *Per sacrificiorum onera, et operationum ac oblationum negotiosas scrupulositates, religioni suæ voluit eos Deus astringere, ne simulacris faciendis delinquerent.* Tertia, ut variis typis dignitatem, variamque rationem sacrificii Christi in cruce peracti, adumbrarent. Omnia enim hæc sacrificia Christum adumbrasse, Christique immolationem, docet S. August. lib. 1. contra adversar. legis et Prophet. c. 18. et l. 17. de Civit. c. 2. Euseb. l. 1. Demonst. 10. Concil. Trident. sess. 22. c. 1. in fine, et S. Leo. serm. 8. de Passione. Ubi sic ait : *Nunc carnalium sacrificiorum varietate cessante, omnes differentias hostiarum una corporis et sanguinis Domini implet oblatio; ut, sicut unum est pro omni victima sacrificium, ita unum de omni gente sit regnum.* Unde et in Collecta Ecclesiæ dicitur : *Deus qui legalium differentiam hostiarum unius sacrificii perfectione sanxisti.* Quarta, ut significarent ea quæ nos agere convenit, itaque mores nostros instruerent, uti docent S. Aug. 10. Civit. 5. Clemens Alexand. l. 5. Strom. Theodor. lib. de Sacrificiis, ante medium, et alii. Hinc patet vetera hæc sacrificia fuisse bona et sancta, Deoque placuisse, utpote ab eo instituta et in honorem illius oblata; erant enim actus religionis et latriæ.

Dices : S. Cyrill. lib. 9. contra Julian. ante finem, S. Hieron. Rupert. in c. 1. Isaiæ, Tertul. lib. 2. contra Marcion. cap. 18. et 21. Chrysost. orat. 1. contra Judæos, et alii, videntur dicere, hæc sacrificia non fuisse grata Deo, nec ejus destinata voluntate fuisse instituta, sed tantum ad vitandum majus malum, ne scilicet Hebræi in Ægypto sacrificiis assueti, ad ea relaberentur, eaque Api aliisque idolis offerrent.

Respond. Isti Patres tantum dicere volunt ea non fuisse grata Deo secundum se, sive quatenus externa erant sine cultu interno : opponunt enim ea sacrificio Christi, et actionibus virtutum, quæ secundum se Deo placent. Atque hoc est quod aiunt Theologi, sacrificia et Sacramenta novæ legis Deo placere, nosque justificare ex opere operato; vetera vero id fecisse ex opere operantis; unde displicebant illa Deo, si impuro corde à sceleratis offerrentur. Et hoc est quod ait Deus Isaiæ 1. 11. *Quo mihi multitudinem victimarum vestrarum? plenus sum, holocausta arietum, et adipem pinguium, et sanguinem vitulorum et agnorum et hircorum nolui : incensum abominatio est mihi;* quia scilicet à vobis impiis impio corde mihi adoletur : vos enim in externis illis sacrificiis omnem sanctitatem ponitis; itaque internam sanctitatem, quæ vera est, negligitis, et rapinis, stupris, aliisque sceleribus vos inquinatis.

Leviticum in tres sectiones partiri possumus : Prima agit de ipsis sacrificiis, eorumque varietate et distinctione, à cap. 1. ad 8. Secunda agit de personis offerentibus, earumque præparatione et dispositione, à cap. 8. ad 23. Tertia agit de temporibus oblationi destinatis, puta de festis, à cap. 23. ad finem, cui nonnulla de votis eorumque redemptione junguntur.

Porro hæc omnia acta et dicta sunt in duodecima mansione Hebræorum in deserto, puta in monte Sinai, uti dicitur in fine hujus libri. In Sinai enim gesta sunt omnia quæ narrantur à cap. 19. Exodi ad finem Exodi; quæque toto Levitico et Numeris usque ad cap. 10. narrantur. Numer. enim 10. 11. ex Sina moverunt Hebræi castra : præcepta tamen hæc Levitici, non in ipso monte Sina uti Decalogus, sed in tabernaculo recens fabrefacto, Mosi data sunt à Deo, ut patet cap. 1. 1.

Hinc sequitur Leviticum Mosi à Deo dictatum esse anno secundo egressus Hebræorum ex Ægypto, quod fuit anno mundi 2455; à diluvio

798 (quod fuit ante nativitatem Christi 1496 annis) imo totus Leviticus uno mense, puta primo anni hujus secundi, dictatus est à Deo, quod clare videbis si Levitici initium et finem conferas cum cap. ult. Exodi vers. 15. et cum cap. 1. Num. v. 1. Ex quo patet Numerorum librum, qui Leviticum sequitur, incipere à die primo mensis secundi. Certe non potuisse Leviticum dictari post vigesimum diem mensis secundi, certum est; nam ultra illum diem non fuerunt Hebræi in Sinai, ut patet Num. 10. vers. 11. Nota hæc Levitici præcepta non fuisse simul uno die data, sed successive per varios mensis primi dies, ut patet cap. 9. v. 1. c. 10. v. 1. et 2. c. 16. v. 1.

Leviticum mystice explicarunt primo, Origenes, cujus in Leviticum extant sedecim homiliæ. Eædem reperiuntur inter opera S. Cyrilli, et non homiliæ, sed libri vocantur. Verum eas non esse Cyrilli, sed Origenis, patet tum ex stylo, tum quia in quibusdam redolent errores Origenis, tum quia ab olim Origeni semper adscriptæ sunt. Secundo, scripsit in Levit. Isychius presbyter Hierosolym. S. Gregorii Nazianz. discipulus. Clarius hic sub Honorio Imp. sub annum Domini 400. Tertio, scripsit in Leviticum S. Cyrillus lib. 17. de Adoratione in spiritu et veritate, quibus pleraque Levitici mysteria interpretatur, et Christianis tropologice adaptat. Edidit eos nuper Romæ Antonius Agellius anno Domini 1588. Quarto, egregie in Leviticum scripsit Radulphus monachus Flaviacensis, vel, ut alii volunt, Fuldensis, sub annum Domini 910. Fuit vir solide doctus, imitatur phrasin S. Gregorii, apteque singula explicat sensu mystico et tropologico. Hoc seculo in Leviticum scripsit tam mystice, quam litteraliter Petrus Serranus Canonicus Complutensis.

CAPUT PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Præscribit Deus Mosi ritum holocausti triplicis, scilicet primo, boum, v. 3; secundo, ovium et caprarum, v. 10; tertio, avium, puta turturum et columbarum, v. 14.

Pauca hic de sacrificio ejusque speciebus præmittenda sunt.

Unde nota primo. Sacrificium est oblatio rei sensibilis, a legitimo ministro facta Deo, per realem immutationem, ad testandum supremum illius dominium et nostram subjectionem. Dico per realem immutationem: quia in hoc distinguitur sacrificium ab oblatione, quod in hac res integra offerebatur Deo, uti patet in oblatione decimarum et primitiarum; in sacrificio vero res oblata occidebatur, si esset animata; sin esset inanima, conscindebatur, conterebatur, comburebatur, vel effundebatur; itaque immutabatur et interimebatur.

Hinc sacrificare græce dicitur θύειν hebraice, זבח zabach, quorum utrumque significat occidere, mactare: zabach enim nomine et significatione consentit cum טבח tabach, id est mactare: et Latinum sacrificare, licet dicatur a re aliqua sacrificanda, tamen sæpissime accipitur pro occidere, quod signum est sacrificium vel in ipsa rei interemptione fieri, vel cum ea conjunctum esse.

Ratio est, quia cum res perimitur, eripitur usibus humanis, et perfectius videtur tota in honorem Dei cedere, et significare supremum ejus in omnia dominatum, omniaque ab ipso pendere, ac præsertim ipsum esse vitæ necisque omnium dominum; hæc enim omnia significamus, et protestamur ipso sacrificio.

Ubi nota secundo. Res inanimæ quæ sacrificabantur, vel erant liquidæ, ut sanguis, vinum, oleum; hæc effusione offerebantur: vel erant solidæ, ut panis, simila, sal, thus, manipulus spicarum virentium, et triticum; hæc levabat sacerdos in altum, varieque conficiebat et immutabat: in qua immutatione consistebat ratio sacrificii; nam panis in frusta dissecabatur, simila sartagine, clibano vel craticula coquebatur, sal urebatur, thus adolebatur, manipulus spicarum torrebatur, triticum conterebatur.

Nota tertio. Ex animalibus sola munda jussit sibi Deus offerri, eaque octo tantum, scilicet, ovem, capram, hædum, bovem, vitulum, columbam, passerem et turturem, nec aliud animal licuit Judæis Deo sacrificare.

Nota quarto. Sacrificiorum tres erant species: prima, erat holocaustum; secunda, victima pacifica; tertia, hostia pro peccato: quibus adde quartam, scilicet mincha, seu sacrificium ex simila aut pane; quæ omnia in se continet sacrificium Christi, quod hisce figurabatur. Hæc eo ordine prosequitur Moses, ut de holocausto agat, cap. 1; de mincha, c. 2; de victima pacifica, c. 3; de hostia pro peccato, cap. 4. 5. et 6.

1. Vocavit autem Moysen, et locutus est ei Dominus de tabernaculo testimonii,
dicens: 2. Loquere filiis Israel, et dices ad eos: Homo, qui obtulerit ex
vobis hostiam Domino de pecoribus, id est, de bobus et ovibus offerens
victimas, 3. si holocaustum fuerit ejus oblatio, ac de armento, masculum
immaculatum offeret ad ostium tabernaculi testimonii, ad placandum sibi
Dominum; 4. ponetque manum super caput hostiæ, et acceptabilis erit,
atque in expiationem ejus proficiens. 5. Immolabitque vitulum coram Domino,
et offerent filii Aaron sacerdotes sanguinem ejus, fundentes per altaris circuitum, quod est
ante ostium tabernaculi, 6. detractaque pelle hostiæ, artus in frusta concident, 7. et subjicient
in altari ignem, strue lignorum ante composita; 8. et membra quæ sunt cæsa, desuper ordinantes,
caput videlicet, et cuncta quæ adhærent jecori, 9. intestinis et pedibus lotis aqua:

adolebitque ea sacerdos super altare in holocaustum et suavem odorem Domino. 10. Quod si de pecoribus oblatio est, de ovibus sive de capris holocaustum, masculum absque macula offeret ; 11. immolabitque ad latus altaris, quod respicit ad Aquilonem, coram Domino : sanguinem vero illius fundent super altare filii Aaron per circuitum ; 12. dividentque membra, caput, et omnia quæ adhærent jecori : et ponent super ligna, quibus subjiciendus est ignis ; 13. intestina vero et pedes lavabunt aqua. Et oblata omnia adolebit sacerdos super altare in holocaustum et odorem suavissimum Domino. 14. Si autem de avibus holocausti oblatio fuerit Domino, de turturibus, aut pullis columbæ, 15. offeret eam sacerdos ad altare ; et retorto ad collum capite, ac rupto vulneris loco, decurrere faciet sanguinem super crepidinem altaris ; 16. vesiculam vero gutturis, et plumas projiciet prope altare ad orientalem plagam, in loco in quo cineres effundi solent, 17. confringetque ascellas ejus, et non secabit, neque ferro dividet eam, et adolebit super altare, lignis igne supposito. Holocaustum est et oblatio suavissimi odoris Domino.

1. VOCAVIT AUTEM MOYSEN, ET LOCUTUS EST EI DOMINUS.] *Locutus est*, non imaginaria, sed sensibili voce, ex tabernaculo prodeunte, et formata in aere ab angelo, Dei vice loquente : quæ locutio non propria, aut vitalis humanave erat locutio, cum angelus corpore et corporeis organis, puta ore, lingua et dentibus ad loquendum necessariis careat, sed erat ei similis. Unde analogice locutio dicitur *Dominus*, id est angelus, Domini personam sustinens, uti dixi Exodi 3. v. 2.

DE TABERNACULO TESTIMONII,] id est de tabernaculo in quo erat testimonium, id est lex sive tabulæ legis. Vide dicta Exodi 27. v. 20. Potest secundo verti, de tabernaculo conventus, aut constitutionis, quod scilicet erat quasi locus statutus conventioni populi et Mosis cum Deo. Ita Vatab. utrumque enim significat Hebræum מועד *moed*.

2. LOQUERE FILIIS ISRAEL,] omnibus, etiam Levitis. Nota. Quando in Scriptura nominantur filii Israel, si sit sermo de re temporali, excluduntur Levitæ; si de spirituali, comprehenduntur, ut patet Deuter. 27. 12. Apocal. 7. 7. ubi tribus Levi numeratur inter signatas à Deo: Levitis enim et personis sacris incumbit, non temporalia curare et sapere, sed spiritualia.

HOMO QUI OBTULERIT,] supple sponte; erant enim aliæ oblationes non spontaneæ, sed præceptæ, ideoque necessariæ. Talis erat oblatio primogenitorum, de quo Exodi 22. 29. et oblatio pro peccato, de qua hic cap. 4. et 5. atque hæc quæ necessaria erant, non poterant à quoquam transferri ad alium modum oblationis, ut patet cap. 27. 26. *Primogenita*, inquit, *quæ ad Deum pertinent, nemo sanctificare poterit et vovere.*

HOMO QUI OBTULERIT EX VOBIS HOSTIAM DOMINO.] Soli enim Deo est sacrificandum, idque omnium gentium usu receptum est, ut scilicet nulli sacrificarent, nisi qui Deus esset, aut Deus ab iis haberetur, quemque scirent, putarent, vel fingerent esse Deum, ait S. Aug. l. 10. Civitat. 4. idque ob causam, quam initio cap. dedi.

DE PECORIBUS.] Interpres noster non distinguit inter pecora et pecudes, perinde ut grammatici faciunt, qui pecudes vocant animalia minora, pecora majora. Interpres enim omnia animalia, tam minora quam majora, vocat tam *pecudes quam pecora.*

DE BOBUS ET OVIBUS OFFERENS VICTIMAS,] sub ovibus et capras intellige; his enim communis est Hebræa vox צאן *tson*. Seligit sibi hic Dominus in sacrificium, ex animalibus terrestribus bovem, ovem et capram, ex volucribus columbam et turturem; nullum vero piscem. Cujus prima ratio, est libera Dei voluntas, quæ ita sanxit. Secunda, quia hoc congruum erat : illa enim animalia magis sunt in communi hominum usu, præbentque homini sua carne et lacte cibum, suo vellere et corio vestitum; boves etiam arant et triturant. Rursum hæc animalia sunt mansueta, ideoque mundiora. Ita Theod. q. 1. et Philo lib. de Victimis. In piscibus etiam hoc peculiare fuit, quod vix viventes adduci, ideoque nec immolari potuissent; utrimque enim verum est illud S. Antonii : *Quod piscis est extra aquam, hoc monachus est extra cellam;* Adde pisces, quia humore et semine abundant, symbolum esse ignaviæ et luxuriæ. Pierius vero hierogl. 31. ait pisces esse hieroglyphicum innocentiæ, cum omnino sint innocui, nec elementum suum ad insidias aliis inferendas transgrediantur : ideoque Pythagoram cavisse, abstinendum esse piscibus, ne insontes persequerentur. Idem docet Lilius Giraldus in symbolis Pythagoræ. Quocirca Pythagoras, teste Plutarcho, à piscatore retis jactum emisse fertur, ut quidquid piscium eo jactu caperet, statim emitteret; quod et fecit.

Tertia caussa est, quod pisces valde imperfecta et ignobilia sunt animalia. Audi Philonem l. de Constit. mundi. Primi inter cætera animalia pisces creati sunt, quod eorum videlicet sit anima ignobilissima, ut hominis est acutissima. *Animarum*, inquit, *aliqua quidem est tardissima, et minus expressa, quæ generi piscium obvenit: aliqua vero acutissima, quæ hominis est. Quæ autem ambarum est intermedia, terrestribus et volucribus data est. Magis enim hæc sensilis, quam in piscibus; hebetior vero, quam quæ in hominibus. Quamobrem Deus inter animantes pisces primos condidit, magis corporis substantiæ, quam animæ participes, et quodammodo animalia et non animalia, ac mobilia inanima : atque ad ipsam solam corporis conservationem, Deus illis indidit spiritum animalem : ceu (ut dicitur) sal carnibus inspergitur, ne facile putrescant.* Quocirca Ægyptii, teste Herodoto, piscibus quasi impuris et inquinatis abstinebant. Quin et cum nefas, inquinamentumque idem significare volunt, piscem pingunt, quod pisces mutua carne vescantur, et inter se esca sint, ut Horus Ægyptius scribit. Sane præter Ægyptios, et Syros etiam piscibus abstinuisse legimus. Unde apud

eos Atergatis dea celebratur, quæ interpretatur sine pisce : quippe Syrorum lingua, *Ater*, privativa est dictio, et *Gatis* piscem significat.

Alias tamen gentes de thynno, et de anguilla rem sacram fecisse tradit Athenæus lib. 7. Quin et M. Varro lib. 3. Rei rusticæ, de certis piscibus rem sacram apud Lydios fieri scribit.

Quartam causam dat Abulens. *Voluit*, inquit, *Deus sibi immolari bovem, ne Hebræi putarent Apim, bovem Ægyptium, esse Deum : arietem, ne Hammonem Ægyptium, habentem cornua arietis, censerent esse Deum : hircum, quia dæmones culti ab Ægyptiis, hirci specie sæpe se videndos exhibebant*, uti etiamnum exhibent.

Hinc sequitur omnia animalia munda ad sacrificium, fuisse quoque munda ad cibum, potuisseque comedi : non tamen è converso. Nam cervus, pygargus, et cætera erant munda ad cibum et esum, ut patebit c. 11. non tamen ad sacrificium; nec enim ea licebat immolare. Ita Abulensis.

Allegor. causa fuit, quia hæc animalia aptissime significabant Christum, qui est unica victima legis novæ, ad quam significandam præcipue erant instituta, Heb. 10. v. 1. Bos enim significabat Christi fortitudinem et labores; ovis, innocentiam; hædus, formam peccatoris; turtur, arctam cum Deo conjunctionem; pipiones sive pulli columbarum, mansuetudinem. Ita S. Syrill. lib. 15. de Adoratione in spiritu et veritate p. 304. Procop. in c. 4. Levit. et Beda hìc.

Idem significant hæc eadem tropol. nam, ut ait Origen. hom. 2. *Offert Deo vitulum, qui carnis superbiam labore vincit; ovem offert, qui irrationales iræ motus insipientesque corrigit* (*nam si ex corde remiseris peccatum fratri tuo, et iracundiæ tumore deposito, mitem intra te et simplicem recollegeris animum, immolasse te arietem vel agnum puta*) *hædum offert, qui lasciviam superat; par turturum, qui mentem suam verbo Dei ut conjugi sociat : pullos qui oculos columbinos sponsæ imitatur*. Ita et Isychius, et Radulphus.

Hinc Philo lib. de Victimis ait animalia hæc immolanda debuisse esse integra, illæsa partibus omnibus, vitiis nævisque carentia, ideoque sacerdotes solere ea diligenter ante immolationem scrutari, à capite ad pedes usque nunquam labem haberet victima : idque ut per hoc monerentur offerentes, nitidam et immaculatam in conspectu Dei producere animam, eamque cum victima sua Deo offerre.

3. SI HOLOCAUSTUM FUERIT EJUS OBLATIO.] Holocaustum vox Græca est, q. d. ὁλοκαυστον, id est, totum combustum, quod in eo tota victima Deo combureretur. Unde heb. vocatur כליל *calil*, id est totum, vel consummatum, quia totum in Dei honorem igne consumebatur, vocatur et עולה *ola*, id est, ascensio, quod in eo tota hostia per ignem et fumum ascenderet ad Deum. Hinc rursum græce vocatur ὁλοκάρπωμα, quod totum in Dei fructum cederet. Holocaustum ergo erat sacrificium Deo oblatum pure ad laudem Dei, et honorem supremæ majestatis ejus, atque amorem summæ bonitatis ejusdem, etsi ab ea nihil expectaremus gratiæ, ait Philo.

Hac enim de causa in holocausto tota victima, excepta pelle, cremabatur, ut per hoc significaretur summum Dei dominium in res omnes, omniaque referenda ad ipsum, ipsiusque gloriam. Secundo, offerentes per hoc protestabantur se totos esse Dei, seque quasi cum holocausto totos Deo consecrabant, ut quasi corpore pessumdato, animum cum hostiæ suæ fumo in cœlum sustollerent, atque in Deum transferrent. Hinc Gentiles Græci, si cœlestibus diis immolarent, ita caput victimæ statuebant, ut cœlum spectaret : si vero inferis, ut despiceret terram, ait Gyraldus syntag. 17.

Nota primo : Victima holocausti debebat esse mascula et immaculata. Divites offerebant bovem, vel vitulum : alii qui vitulum habere non poterant, offerebant agnum aut hœdum ; denique pauperes, qui nec agnum nec hædum, offerebant turturem aut pullum columbæ. Secundo, debebat adduci ad ostium tabernaculi. Tertio, offerens imponebat capiti victimæ manus. Quarto, sacerdos eam mactabat et jugulabat, sanguinem phiala excipiebat, eumque fundebat per altaris circuitum, mox pellem detrahebat, deinde victimam in frusta concidebat, eaque altari imponebat, ac supposito igne et lignis comburebat. In hisce autem sacerdos sacrificans aliorum sacerdotum et Levitarum opera juvabatur; nec enim hæc omnia unus sacerdos præstare potuisset, præsertim cum simul multæ victimæ essent offerendæ.

Tropolog. Holocaustum, inquit Radulphus, efficitur qui corde et corpore jugiter divinis mancipatur obsequiis; estque triplex : primo, bovis, id est, corpore robustorum, qui labores suos fraternis substernunt commodis ; secundo, ovium, id est eorum qui imbecilles corpore operum innocentia, et morum simplicitate alios pascunt; tertio, avium, id est, eorum qui scientiæ et contemplationi vacant, ut Deum agnoscant; sic fere Isychius, et Rupertus qui primos comparat cum Job, secundos cum Noe : Noe enim inter peccatores effulsit innocentia ; tertios cum Daniele mortalium sapientissimo. Secundo, apposite Ribera lib. 4. de Templo c. 3. per holocaustum vituli accipit Christum, *qui*, ut ait Paulus, *tradidit semetipsum pro nobis oblationem et hostiam Deo, in odorem suavitatis.* Secundo, per holocaustum agni vel hædi, accipit oblationem et mortem Martyrum, quæ dignitate fuit proxima victimæ Christi. Tertio, per holocaustum turturis et columbæ accipit eos, qui per jugem carnis macerationem, et voluntatis abnegationem, se quasi hostias vivas Deo immolant, Rom. 12. 1.

Jam primo, hi omnes sunt masculi per fortitudinem; immaculati per sanctitatem. Secundo, Christus ad ostium tabernaculi, id est juxta et extra urbem, immolatus est. Tertio, Christus qui simul offerens est et victima (seipsum enim obtulit) Christus, inquam, offerens manus super caput hostiæ imposuit; quia peccata generis humani imposuit super caput suum, ait Origen. Quarto, Christus offerendo se Patri, sanguinem fudit in circuitu altaris, id est crucis, ut sciremus omnes orbis terræ nationes participes fore crucis et sanguinis Christi : pellis detracta est hostiæ, cum vestibus omnibus spoliatus est Christus : artus in frusta sunt concisi, cum Christi corpus flagris et clavis concisum, in cruce ita distentum est, ut ossa suis locis emota sint, juxta illud psal. 21. *Foderunt manus meas et pedes meos, et dinumeraverunt omnia ossa mea.* Ignis quo immolatus, et mystice crematus est Christus, fuit ignita ejus charitas : ligna, miseriæ nostræ, quæ ejus amorem excitarunt. De

reliquis, puta de ove et avibus, dicam inferius suis locis.

De armento,] de bobus. Ita habent Hebræa: aut vitulis; nam ii soli è majoribus animalibus immolabantur.

Masculum,] quia holocaustum erat nobilissimum sacrificium, quod directe Deo ad ejus honorem et laudem tantum offerebatur; unde nobilissimam decebat in eo adhiberi victimam; talis autem est mascula. Secus erat in sacrificio pacifico, quod pro salute alicujus offerebatur; in eo enim, utpote minus nobili, offerri poterat femina. Ita Abulensis.

Immaculatum offeret,] bovem, sive vitulum. Victimam immaculatam vocat, quæ nullas habet maculas, non coloris (bos enim maculosus, id est, nigro vel varicolori vellere, censebatur immaculatus, poteratque immolari), sed deformitatis et vitii: maculam enim hanc explicat Levit. 22. 22. dicens: *Immaculatum offeret, ut acceptabile sit; omnis macula non erit in eo, si cæcum fuerit, si fractum, si cicatricem habens, si papulas aut scabiem, aut impetiginem:* et talis macula intelligitur Cantic. 1. cum de sponsa dicitur: *Tota pulchra es, et macula non est in te.* Unde pro *immaculatum* hebraice est תמים *tamim*, id est, *perfectum*, ut vertit Aquila; et integrum, ut Symmachus. Has maculas perscrutari solebant sacerdotes; uti superius dixi ex Philone. Gentiles vero cornua victimæ inaurabant. Unde Ovidius:

> Indutaque cornibus auro
> Victima, vota facit,

et Virgilius:

> Et statuam ante aras aurata fronte juvencum;

ubi Servius: *Si minor*, inquit, *hostia esset immolanda, illius de fronde coronabatur, cui sacra fiebant, laneaque infula et candida vitta circumdata, ante aras nullo vinculo ligata sistebatur.*

Offeret ad ostium tabernaculi testimonii.] Dixi Exodi 26. tres fuisse partes tabernaculi et templi: primam intimam, scilicet Sanctum sanctorum; secundam ei conjunctam, scilicet Sanctum. Hæ duæ propriè erant ipsa fabrica tabernaculi; tertiam extimam, videlicet atrium quoddam undique cingens tabernaculum, erantque hæc quasi tria tabernacula, primum pontificis, secundum sacerdotum, tertium laicorum: in hoc enim atrio quasi in templo suo conveniebant laici, in eoque comedebant victimas pacificas.

Porro atrium erat bipartitum: anterior enim pars erat atrium sacerdotum, in quo erat altare holocaustorum; posterior pars septo ab anteriore divisa, erat atrium laicorum. Laici ergo offerentes victimam in holocaustum, eam adducebant ad ostium tabernaculi, id est ad introitum atrii sacerdotum; ibi enim illi eam excipiebant, ducebantque ad altare holocaustorum, ubi eam immolabant: nec enim ad hoc altare, vel atrium sacerdotum ingredi poterant laici.

Ad placandum sibi Dominum.] Proprius holocausti finis erat colere et honorare Deum, non autem eum placare; hoc tamen ex illo sequebatur, etsi offerens nihil de placatione cogitaret. Heb. est לרצונו *lirtsono*, quod recentiores vertunt, *secundum voluntatem suam.* q. d. Offeret id quod ei libuerit; sed melius *lirtsono*, vertas, *ad favorem ejus* coram Domino. q. d. Offeret ad favorem Domini sibi conciliandum. Nomina enim et affixa Hebræorum sæpe passive capiuntur, juxta can. 25. sic hic vocatur *favor ejus*, scilicet non qui faveat, sed cui faveatur, quod noster vertit, *ad placandum sibi Dominum;* et Septuag. *acceptabile erit ei ad propitiandum pro eo.* Hinc sequitur:

4. Ponetque manum super caput hostiæ.] Primo, ut hoc ritu offerens significet se victimam è sua manu et potestate in Dei jus transferre. Simili cæremonia prisci Romani servis se abdicabant, eosque manu mittebant; nam tenentes caput, dicebant: *Hunc hominem liberum esse volo*, et mittebant eum manu sua. Unde et ea cæremonia adhibita est in oblatione et consecratione Levitarum, num. 8. 19. Secundo, ut hac cæremonia significet offerens se peccata sua imprecari, et quasi imponere victimæ immolandæ, eamque pro se offerre; per manus enim significantur actiones et peccata, quæ manibus fiunt, ait Theod. et Euseb. 1. Demonst. Evang. c. 10. *Manuum impositio*, ait Eusebius, *symbolum oblationis erat, et testimonium reatus in hostiam translati.* Licet enim holocaustum primario offerretur ad honorem Dei, secundario tamen offerebatur pro peccatis ad placandum Deum, uti dixi. Sic Ægyptii Gentiles capiti victimæ imprecabantur, si quid forte esset, quod vel sacrificantibus, vel Ægypto nociturum esset, ut id omne in caput hoc converteretur: moxque caput victimæ resecabant, et in flumen abjiciebant, ut refert Girald. syntag. 17. Tertio, ut hoc ritu significet offerens, se totum semetipsum cum victima in holocaustum offerre Deo, totumque se impendere velle Dei obsequio. His de causis et nostri sacerdotes in sacrificio Missæ, manus superponunt hostiæ, ut annotavit Durand. in Rationali divinorum Officiorum, Suarez et alii.

Hac eadem de causa sanxit Numa apud Romanos, *adorantem in orbem sese circumagere debere;* ut hoc gestu significet, in humanis nihil esse stabile, ideoque conveniens esse ut quocumque modo vitam nostram torqueat Deus atque revolvat, boni consulamus, inquit Plutarch. in Numa.

Et acceptabilis erit.] Hebr. est נרצה לו *nirtsalo*, id est, *placebit*, vel *accepta erit ei*, scilicet Deo. Secundo, verti potest, *accepta erit pro eo*, scilicet offerente. Id signo externo ostendisse Deum docet Joseph. lib. 3. Antiq. c. 9. *Nam ex duobus*, inquit, *onychinis, qui in humeris pontificis positi erant, dexter micabat, quoties litabatur, eo fulgore ut procul etiam videretur.* Simili modo micasse lapides rationalis, idem asseverat.

In expiationem proficiens.] Ex hoc loco, et ex c. 4. Calvinus infert, per hæc sacrificia vetera, modo sacramentali reconciliatos fuisse Israelitas, solutosque culpa et reatu in Dei judicio, sicut hodie abluimur et solvimur per baptismum. Hæc sententia sequitur ex alio principio Calvini, quo docet Sacramenta legis novæ non conferre gratiam ex opere operato; sed fidem quam Sacramenta excitant, gratiam conferre, at Sacramenta tantum esse sigilla gratiæ collatæ per fidem; quia ergo tam vetera quam nova Sacramenta et sacrificia non justificant nisi per fidem, quam pari modo excitant

hinc secundum Calvinum par est modus justificandi utrorumque.

Verum hic est error manifestus, et clare repugnat S. Scripturæ psal. 50. 18. *Si voluisses sacrificium, dedissem utique, holocaustis non delectaberis.* Psal. 39. 7. *Sacrificium et oblationem noluisti.* Gal. 4. 9. *Quomodo convertimini iterum ad infirma et egena elementa?* ut expresse refutatur à Paulo Hebr. 10. 4. et seq. Secundo, hic error adversatur Concil. Flor. tract. de Sacram. et damnatur à Trid. sess. 7. can. 2. idque merito, nam hæc hæresis ita legis novæ gratiam et Sacramenta extenuat, ut Judæos Christianis, et legem veterem novæ æquet, utque secundum eam tam optabile fuerit esset Judæum, quam Christianum, ut merito Hunnius et alii librum scripserint in Calvinum hoc titulo: *Calvinus judaizans.* Unde tertio, refellunt eum S. Clemens lib. 6. Constit. 22. Irenæus lib. 4. 32. Hier. in c. 5. Matth. et in Isaiæ c. 1. et 60. Chrysost. hom. 9. in Matth. et alii.

Dices: Quomodo ergo hic dicitur vetus hostia proficere in expiationem?

Resp. Primo, quia valebat ad expiationem pœnæ temporalis, et ad punitionem hujus vitæ, quam Deus alias eis irrogasset, avertendam. Secundo, quia tollebat ex se immunditiem legalem sive carnis, qua censebantur immundi inter suos, et arcebantur sacris: quæ immunditia figura erat peccati; sic ergo hæc hostia conferebat justitiam quamdam legalem et externam, quæ figura erat veræ justitiæ et renovationis internæ. Tertio, quia auferebat culpam et pœnam æternam, non vi sacrificii aut ex opere operato (hoc enim ne sacrificio quidem legis novæ, sed tantum ejus Sacramentis concessum est) verum ex opere operantis; puta ex contritione et charitate offerentis, neque enim alia sacrificiis et Sacramentis veteribus annexa fuit spiritualis promissio.

5. Immolabitque vitulum coram Domino.] *Immolabit,* offerens scilicet, per eum cujus est immolare, puta per sacerdotem, sive summum sive inferiorem; omnes enim et soli hi sacerdotes poterant sacrificare, uti et adolere thymiama, ut patet c. 10. 1.

Notat Vilalpando l. 3. de Templo cap. 37. p. 232. tam Judæos, quam Gentiles victimas suas jugulasse expansas, videlicet divaricatis cruribus et toto earum corpore expanso; idque primo, quia talis expansio victimæ super lapidibus, demisso collo et erecto corpore, commoda erat ad faciliorem et copiosiorem sanguinis effusionem. Secundo, ut per hanc victimæ compositionem externam, significaretur internus, offerentis animus quasi totus coram Deo effundi. Tertio, ut significaretur Christus, qui quasi victima expansus, mactatus est in cruce pro redemptione hominum; in qualibet ergo hostia ita distenta quasi in imagine viva repræsentabatur Christus crucifixus, et in cruce pari modo distentus.

Vitulum.] Heb. *filium bovis;* bovem quem v. 3. offerri jussit, hic vocat vitulum. Bovem ergo Deus delegit aliisque prætulit, non annosum, sed juvenem; quia is tenerior et delicatior; optima enim Deo sunt offerenda. Hac de causa eumdem masculum et immaculatum esse voluit. Licet et alia mystica hujus rei, eaque potior fuerit causa, quam dat S. Cyrill. l. 15. de Adoratione in spiritu et veritate, pag. 300. videlicet primo, quod masculus simul et immaculatus, juvenisque fuerit filius hominis, Emmanuel noster, hisce victimis præsignatus; in flore enim juventutis immolatus est Christus. Secundo, quod Deus à nobis requirat animum masculum, robustum, et à vitiis liberum; mollities enim et muliebris animus, atque interior mentis, atque intellectus debilitas prorsus à Deo respuitur, ait Cyrillus. Sic et apud Ægyptios feminas immolare non licebat, teste Herodoto lib. 2. Ex adverso aliæ gentes feminas præferebant maribus in sacrificio, ait Servius in lib. 8. Æneid. Nota. In solo holocausto Deus requirit victimam masculam, quia hoc præcise offerebatur ad laudem et honorem Dei, qui cum perfectus sit, perfectam poscit victimam, ideo masculam, qua ejus perfectionem protestemur et repræsentemus, inquit Abulensis. Quare in sacrificio pacifico victima poterat esse femina, ut patet cap. 3. 1. Idem videtur de hostia pro peccato. Nam. c. 4. lex non requirit in eo hostiam masculam. Ita Radulphus et Abulensis.

Coram Domino, coram altari et tabernaculo ubi singulariter præsens est Deus, auditque vota, et sacrificia offerentium excipit. Ex hoc loco, et clarius ex v. 11. ubi dicitur: *Immolabitque ad latus altaris,* colligitur animalia non fuisse jugulata super altare, sed juxta illud, sive ad latus ejus; altare enim igne erat plenum, neque potuisset sacerdos elevare bovem super altare tam altum. Unde et aspergebatur altare sanguine victimæ, postquam illa alibi esset immolata; membra vero victimæ jugulatæ concisa imponebat sacerdos super altare, ut in eo cremarentur. Ita Abulensis.

Et offerent filii Aaron sacerdotes sanguinem ejus, fundentes per altaris circuitum.] *Filii Aaron* vocantur hic quilibet sacerdotes, qui sacerdoti sacrificanti ministrant, etsi alioqui illi dignitate pares sint: tunc enim non erant alii sacerdotes, qui Aaroni pontifici sacrificanti ministrarent, quam ejus filii. Sola enim familia Aaron à Deo electa et evecta est ad sacerdotium.

Sanguinem ejus fundentes.] Nam, ut ait Apostolus Hebr. 9. v. 22. *sine sanguinis effusione non fit remissio.* Holocaustum autem secundario ad remissionem peccatorum referebatur. Itaque quia peccata faciebant homines dignos, morte et sanguinis effusione; anima enim, id est vita, consistit in sanguine, Levit. 17. 14. Hinc ipsi vice sanguinis sui, fundebant sanguinem victimarum, in quas manuum impositione, sua peccata protestando quasi transtulerant; fundebantque sanguinem circa altare, quia Deus altari repræsentabatur. Unde hoc signo se ei offerri sanguinem bestiæ pro suo testabantur, petentes ut eum loco proprii reciperet Deus, eoque tanquam peccatoris, et hostis sui supplicio justæ ejus vindictæ satisfieret. Vide cap. 17. v. 11. et Abulens. c. 3. q. 3.

Censet Abulensis per miraculum continuum omnem sanguinem victimarum mox exhalasse, idque ad decentiam et reverentiam sacrificiorum; alioqui enim intolerabilem fœtorem induxisset, præsertim cum multæ victimæ simul mactabantur. Huic incommodo occurrit Salomon in templo suo: fecit enim piscinas, meatus et canales subterraneos, per quos sanguis emitteretur, et aqua superfusa abstergeretur, uti testatur Aristæas tractat. de LXXII. Interpr.

6. Detractaque pelle hostiæ.] Pellis detrahebatur, tum ob munditiam sacrificii, tum quia sacrificium erat quasi cibus Dei. Pellis autem comedi non solet. Excipe vitulam rufam, et sacrificia pro peccato, in quibus comburebatur pellis, fimus, et cornua victimæ extra castra; idque ad indicandam et inducendam peccati detestationem, de quo c. 4. Porro sacerdotum erat detrahere pellem; unde et pellis sacerdoti cedebat, ut patet c. 8. 7. Intellige, nisi necessitas urgeret: tunc enim etiam Levitæ huic excoriationi serviebant, ut patet 2. Paral. 19. 34. Ita Cajetan. Oleaster et alii.

Artus in frusta concident.] Hebraice, *et incidit* (scilicet sacerdos) *eam juxta incisiones* vel *partes suas :* et Septuag. μελιουσι αυτο μετα μελη, *concident eam membratim.* Josephus addit frusta hæc sale fuisse conspersa, itaque aræ imposita.

Symbolice, hac membrorum concisione significabatur, ait Philo, quod oporteat Deum laudare, eique gratias agere pro cœlo, sole, luna, terra, mari, aere, et omnibus universi partibus. Hæ enim sunt quasi frusta et membra orbis, qui est quasi integra Dei victima.

Tropolog. Diligenter inspicitur unumquodque membrum ejus, qui Deo dicatus est à sermone Dei, qui pertingit usque ad divisionem animæ et spiritus, compagum et medullarum cui omnia nuda et aperta sunt, inquit. Procop. Radulphus, et S. Gregor. 1. Moral. ult. *Pellem*, inquit Gregor. *hostiæ detrahimus, cum à mentis nostræ oculis superficiem virtutis amovemus; cujus artus in frusta concidimus, cum distinguentes subtiliter ejus intima membratimque cogitamus*, etc.

7. Subjicient in altare ignem,] facient ut ignis sit subjectus; ergo in primo sacrificio subdent ignem, quem postea jugiter fovebunt sub altari, ut dicetur c. 6. v. 13.

Nota τὸ *in altari*, id est *sub altari*. Altare enim erat cavum interius ad ignem et ligna recipienda, ut dixi Exod. 27. 8. sed tegebatur craticula cancellata instar retis, cui victimæ comburendæ imponebantur, ut patet ibidem v. 4. Hebraice est: *Dabunt super*, vel *ad altare ignem*. Unde infert Abul. ignem et ligna non fuisse sub, sed super altare. Verum respondeo: *Dabunt ignem ad altare*, id est ad locum sub altari constitutum, vel *super altare*, ut vertunt Septuag. id est super partem altaris internam, puta super lapides à terra elevatos, qui pertingebant ad medium altaris interius, quibus foculus cum igne et lignis imponebatur.

Hinc *altare* dictum est quasi *alta ara*, ait Isidor. l. 15. Origen. c. 14. *ara* vero dicta est ab ardendo, quod in ea arderent victimæ. Ara, inquit Varro, dicitur quod areæ in urbe puræ sint, vel ab ardore victimarum. Alii aras putant à precationibus, quas Græci ἀρὰς vocant.

8. Caput videlicet, et cuncta quæ adhærent et jecori.] Nominat partes de quibus poterat esse dubium; nam de reliqua carne manifestum est, eam omnem in holocausto comburi debuisse, patet ex Septuaginta, Hebræo et Chaldæo.

Mystice, maxime Deo offerre debemus partes vitales, caput et jecur, id est intellectum et affectum; jecur enim est sedes amoris. Hinc Gentiles, putantes singulas in homine partes et membra singulos deos obtinere, Jovi caput, Minervæ oculos, Junoni brachia, Neptuno pectus, Marti lumbos et cingulum, Veneri renes et inguina, Mercurio pedes attribuerunt, uti ex Democrito et Placiade docet Gyraldus symtagm. 1.

9. In holocaustum et suavem odorem Domino.] Anthropopathωs hoc de Deo dicitur. Sensus est, ut Chaldæus vertit, *holocausti oblatio est, quæ suscipitur cum beneplacito coram Domino.* Unde pro *odorem suavem* vel *suavitatis*, hebraice est, *odorem quietis*, in quo scilicet suaviter quiescit et delectatur Deus, tanquam in sacrificio sibi accepto. Abulens. uti sanguinis, ita carnium nidorem et fœtorem censet divinitus fuisse sublatum, eisque inditum fuisse suavem odorem; alioquin enim in continuis sacrificiis fuisset gravissimus odor, et intolerabilis fœtor.

Tropologiam omnium jam dictorum affert Radulphus: Altare, inquit, est cor nostrum; ligna sunt sanctæ cogitationes: offertur hostia ad ostium tabernaculi, id est, ad et prope ingressum cœli; manus impositio est devotio offerentis; sanguinis effusio est parvarum cupiditatum expulsio; pellis detractio est interioris voluntatis examen; membrorum concisio est operum charitatis discreta distributio; ignis est charitas; caput est operis intentio; intestina, id est animæ interiora, et pedes, id est actiones externæ lavanda et purganda sunt, ut victimæ simus dignæ Deo. Hæc tropologia servit quoque holocausto ovium, avium, aliisque sacrificiis, ideoque eam deinceps in aliis non repetam.

10. Quod si de pecoribus oblatio est.] *Pecora* vocat pecudes, sive greges ovium et caprarum; has enim significat Hebræum צאן *tson.* Transit enim hic Moses à prima specie holocausti, puta à bobus, ad secundam, scilicet ad oves et capras.

Agnum masculum absque macula offeret.] Pro *masculum* Biblia Plantiniana habent *anniculum.* Verum legendum esse, *masculum*, patet ex Hebr. Chald. Septuag. et Roman. Et licet Josephus dicat: *Agnum et hædum anniculos, bovem vero licet mactare etiam grandiorem;* tamen Scriptura et lex divina nil tale habet, forte Judæi interpretati sunt talem oportere esse agnum in holocausto, qualis erat paschalis, qui debebat esse anniculus, Exodi 12. 5.

11. Immolabitque ad latus altaris quod respicit ad Aquilonem.] Jussit id Deus ad hoc, ut mactatio et immolatio hæc fieret coram ostio tabernaculi, sive Sancti, quod erat quasi templum et domus Dei. Nam altare holocaustorum erat ostio huic ad Meridiem; ergo ut immolatio fieret coram ostio, debebat eadem fieri ad latus Aquilonare altaris. Ita Isychius. Causam allegoricam dat S. Cyrillus l. 16. de Adoratione, scilicet ut significaretur Christi passionem Gentibus profuturam; quia enim Judæa erat ad Austrum, hinc Gentes Judæis oppositæ per Aquilonem significantur.

Sanguinem vero illius fundent super altare.] super latera altaris, seu super parietes altaris circumcirca, ut dixi v. 5. nam si super craticulam reticulatam fusus fuisset sanguis, extinxisset ignem illi subjectum.

12. Et ponent super ligna,] vel immediate, vel mediante craticula; uti dixi Exodi 27. 4.

Tropolog. Ribera hæc omnia quæ spectant holocaustum ovium, sigillatim adaptat Martyribus. Vide eum l. 4. de Templo, c. 3.

Talis ovis, imo aries gregis et Martyrum Christi fuit S. Polycarpus, qui cum in stadium martyrii ingrederetur, vox cœlitus audita est: *Confortare, Polycarpe, ac viresto.* Quocirca constanter pro fide Christi decertans coram Præside, ab eo damnatus ductusque ad rogum, *manibusque post tergum ligatis, instar insignis arietis, holocaustum Deo omnipotenti acceptum obtulit dicens : Pater dilecti ac benedicti filii tui Jesu Christi, per quem cognitionem tuî accepimus : Deus angelorum ac virtutum, omnisque creaturæ et omnis generis justorum, qui vivunt coram te, tibi gratias ago, quod hac me die et hora dignatus es, ut partem accipiam in numero Martyrum, in poculo Christi, ad resurrectionem vitæ æternæ, animæ simul et corporis, in incorruptione Spiritus sancti : in quibus suscipiar in conspectu tuo hodie in sacrificio pingui, et accepto, sicut præparasti, jam antea patefecisti, et adimplesti, qui mentiri nescis, Deus verax. Quapropter et de omnibus te laudo, te benedico, te glorifico per æternum Pontificem Jesum Christum filium tuum dilectum, per quem tibi una cum ipso et Spiritu sancto, fit gloria nunc et in futuris seculorum seculis. Amen.* Ita narrant Smyrnenses oculati testes, apud Euseb. lib. 4. historiæ cap. 15. Vis non unum, sed plures?

Imperante Diocletiano Christiani Nicomediæ in templum die Christi natali convenerant; tyrannus misit eò qui templum clauderent, et ignem circumcirca accederent. Mox per præconem proclamari jussit, ut qui vivere vellet, ex templo exiret, et in proxima Jovis ara thura adoleret; alioqui nisi hoc fecisset, cum templo conflagraturus. Tum vero unus è templo pro omnibus libere respondit : *Omnes nos Christiani sumus, unum eumque solum Deum et regem credimus esse Christum ; et ipsi, Patrique ejus, et Spiritui sancto sacrificare, atque nos omnes unà offerre parati sumus.* Vix hæc ille dixerat, cum ignis succenditur, qui quasi in momento templum omne complexus, illos omnes (erant autem viginti hominum millia) quasi holocausta combussit, et in cinerem redegit, uti refert Niceph. l. 7. hist. c. 6. Audi et tres pueros martyres in camino ignis : *Sicut in holocausto arietum et taurorum, et sicut in millibus agnorum pinguium ; sic fiat sacrificium nostrum in conspectu tuo hodie, ut placeat tibi,* Domine, Daniel. 3. 40. Audi et heroinam inter feminas.

Illustris fuit matrona et Martyr sub Dunaan tyranno Homeritarum, quæ cum ei blasphemiam et perjurium exprobrasset, ab eo audivit : Ego te, audacissima mulier, discerpam, et canibus devorandam tradam ; videbo an Nazarenus tuus possit tibi auxiliari. Quæ verba non ferens prima filiarum Martyris, annum jam agens duodecimum, tyranni oculos consputavit : mox astantes tyranno eam cum sorore ense confodiunt, sanguinemque matri offerunt. Illa vero eum gustans, et in cœlum suspiciens : *Tibi,* inquit, *Christe Domine, hoc meum offero sacrificium, et tibi Martyres exhibeo castas virgines, quæ egressæ sunt ex utero meo, cum quibus quoque me connumeratam introduc in tuum thalamum, et, ut dicit divinus David, ostende matrem propter filias lætantem.* Quare rex eam ad mortem damnavit. Ita ex Procopio narrat Baronius anno Christi 522. pag. 91.

Denique S. Ambrosius jussus à Justina et Valentiniano ejus filio Imp. Ecclesiam, tradere Arianis, recusavit, dicens : *Quæ Dei sunt, imperatoriæ potestati non sunt obnoxia. Si patrimonium affectatis, invadite ; si corpus, accurite; vultis in vincula ducere? vultis ad necem? ludus est ; non ego me vallabo stipatione populorum, nec altaria tenebo vitam deprecans, sed pro altaribus victimam me præbebo.* Vide eum epist. ad Marcellinam sororem.

14. Si autem de avibus holocausti oblatio fuerit Domino, de turturibus aut pullis columbæ.] Est hæc tertia species holocausti scilicet avium, puta turturum, vel pullorum columbarum. Turtures enim majores selegit Deus, quia hi sunt meliores ; ex columbis vero selegit pullos, quia in columbis pulli sunt meliores et pinguiores. Ita Philo. Adde columbas majores cæteris avibus esse salaciores ; singulis enim mensibus generant. Ita Theodor.

Nota. Ab Hebræo *tor* geminato dicitur *turtur.* Sic ab Hebr. *rab.* Chald. *rabrabbim* vocantur principes. Sic à Syro *bar,* id est extra, geminato, dicitur *barbar* sive *barbarus.*

Hoc erat holocaustum pauperum, ut patet Levit. c. 12. 8. Unde Numer. c. 7. ubi principum victimæ enumerantur, nullæ memorantur aves.

Tropol. Ribera, tertium holocaustum avium ait significare Confessores et Virgines qui per carnis macerationem et mundi contemptum, per scientiam et contemplationem, perque orationem in cœlum evolant : *Quis dabit mihi pennas sicut columbæ, et volabo, et requiescam?* inquit Psaltes psal. 54. columba enim velocis ac diuturni volatus est ; rursum fœcunda est, mansueta et felle carens. Turtur castitatem et solitudinem amat, et gemit. Unde Poeta :

> Nec gemere aerea cessabit turtur ab ulmo.

Sic justi volant celeriter, nec labore defatigantur, et fœcunditatem bonorum operum habent, mansueti sunt, felle carent, vicem injuriis referre nesciunt, castitatis studiosi sunt, solitudinem ad orationem et ad vacandum Deo quærunt : pro cantu gemitum edunt, quia dum alii lætantur in suis voluptatibus, ipsi pœnitentiæ gemitibus sua et aliorum peccata deflent; de quibus dicitur : *Beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur.* Hoc est quod ait S. Hieron. in psalm. 95. *Virginitas hostia Christi est.* Et S. Ignatius epist. ad Tharsenses, virgines vocat sacerdotes Christi : *Eas,* inquit, *quæ in virginitate degunt, in pretio habete, tanquam Christi sacerdotes.*

15. Retorto ad collum capite, ac rupto vulneris loco.] Hinc apparet primo, in holocausto non amputatum ; sed retortum fuisse collum turturis : secundo, illud ipsum non ferro vel cultro, sed ungue apertum fuisse. Ita Abulens. Ribera et Vatablus.

Allegor. S. Gregor. homil. 1. in Ezech. *Caput,* inquit, *turturis incisum olim inhæsit corpori : quia pro nobis quidem passus est Christus, sed à nobis per passionem separatus non est, quin imo nos sibi conjunxit.*

Tropol. A voluptate carnis mens sublimis incisa sit oportet, et tamen non sit abscissa ; fovevere enim carnem debemus ut vivat, non ut luxu diffluat. Ita idem Gregorius.

Decurrere faciet sanguinem super crepidinem altaris,] id est, super summitatem parie-

tum, ut inde ad terram decurrat. Unde hebraice est, *super parietem altaris.*

16. Vesiculam vero gutturis, et plumas projiciet prope altare, ad orientalem plagam, in loco in quo cineres effundi solet.] Pro *vesiculam* hebraice est מראה *mura*, quod Vatablus vertit *ventriculum.*

Verum tam Septuag. quam Chald. et Noster vertunt, *vesiculam gutturis;* ita et Theodotion, qui vertit φυσαν, id est folliculum; et Aquila, qui vertit σιτιζουσαν, id est alimentarem partem, quæ recipit cibum, eumque reliquis corporis partibus suppeditat. Hinc Septuag. vertunt προλοβον; προλοβος dicitur hæc vesicula gutturis, απο του λοβου, id est à sinu sive folliculo, qui primus cibum à gutture comestum excipit.

Theodor. pro προλοβον legit προβολον. Προβολος, inquit, dicitur hæc vesica, quasi προλαμβανουσα την τροφην, id est quæ prima cibum assumit. Eadem hebraice dicitur *mura,* quasi *conspicua,* à rad. ראה *raa,* id est, *vidit :* est enim hæc vesica gutturis protensa omnibus conspicua.

Quæres: Cur in holocausto avium, vesicula gutturis et plumæ non fuerunt crematæ in altari cum ipsa ave?

Respondet R. Salomon: Quia aves, inquit, plumis volant ad segetes alienas, easque rapiunt et vastant; quia ergo plumæ sunt rapiendi instrumentum: hinc noluit eas Deus sibi adoleri; Deo enim non placent oblationes de rapina. Sed hac ratione nec rostrum, nec pedes, nec stomachus avium debuisset cremari.

Dico ergo : Noluit Deus sibi adoleri vesicam gutturis, quia immunda est; nec plumas, quia hæ non comeduntur, ideoque sacrificio, quod est quasi cibus Dei, inutiles sunt; voluit itaque ea projici in locum juxta altare, in quo cineres servabantur; sacri enim censebantur, quia ex sacris carnibus supererant. In eodem loco vesica hæc, et plumæ turturis comburebantur, eorumque cineres à sacerdote extra castra efferebantur, ut patet Levit. 6. v. 11. Ita Abulens. Ribera et alii.

Tropol. In avibus, id est in scientia et contemplatione doctorum et sanctorum, abjicienda est vesica, id est tumor et fastus. Item plumæ, id est levitas et curiosa superfluorum inquisitio, mensque defigenda est in pulverem et cinerem ex quo orti et in quem reversuri sumus. Ita Isychius et Radulphus.

Aptius S. Cyrillus l. 16. de Adorat. fol. 324. et Ribera per vesicam gutturis accipiunt ventris ingluviem; cibi enim voluptas non sentitur, nisi in ore et in hac vesica gutturis; cum eam transiit cibus, transiit et voluptas. Unde Philoxenus optabat sibi collum et guttur gruis, ut longius et diutius cibi voluptatem sentiret. Hæc ergo quasi immunda, et peccatorum stercora conservans, projicienda est sapientiæ studiosis. Plumæ molles significant vestes pretiosas et delicatas, quas abjicere debet qui holocaustum Dei fieri vult. Ita fecit S. Joannes Baptista Matt. 3. 4.

Ad Orientalem plagam,] id est versus atrium, non autem versus tabernaculum sive Sanctum. Has enim sordes versus sanctum projici, indecens plane fuisset, id ita esse patet ex eo quod altare erat ad Orientem tabernaculo sive Sancto; erat enim ante tabernaculum, sive inter tabernaculum et inter ingressum in atrium. Atrii autem introitus erat ad Orientem; uti Moses dixit Exodi 27. 13. Ut ergo hæ sordes projicerentur versus introitum in atrium, non autem versus Sanctum, debebant projici versus Orientem.

17. Confringetque ascellas ejus.] Hebraice, *et scindat,* vel *findat illam in alis suis, et non separabit.* q. d. Alas ejus ita findat sive confringat, ut tamen eas non resecet, aut abrumpat. Ita Oleaster, Cajetanus et Vatablus.

Cujus rei litteralis ratio est congrua compositio victimæ; sic enim confringuntur et intorquentur ascellæ nostrorum altilium, dum assantur vel lixantur.

Tropologica causa est, ut significetur virtutem altæ et sublimis scientiæ et contemplationis, non omnino resecandam, findendam tamen eam, itaque retorquendam et reprimendam esse, ut altiora non præsumat, suæ infirmitatis semper memor. Ita Radulphus: *Ascellas,* inquit, *frangere est acumen ingenii, non sibi tribuere, sed sub divino munere humiliter infirmitatem proprium cogitare.*

Holocaustum est et oblatio.] Hebraice, *holocaustum est et ignitio,* id est ignita oblatio, qua totum per ignem pure in honorem Dei consumitur, ideoque suavissimi odoris est, et summe Deo placens.

Quare tam sacerdotes quam populus, mira religione et silentio hisce sacrificiis aderant, uti testatur Aristæas, l. de 72. Interpretibus. Sic apud Romanos. Numa sanxit, ut sacrificia præco ingenti voce præcedens clamaret: *Hoc age,* animos scilicet sacrificio adhiberi jubens. Atque ut scribit Cicero l. 1. de Divin. et Seneca l. de Vita beata, clamando: *Favete linguis,* indicebatur silentium, ut rite perageretur sacrificium, nulla mala voce obstrepente. Quid nunc faciant nostri sacerdotes et Christiani? cum et Virgilius Poeta indicat *fida silentia sacris,* et mysteria à μυειν το στομα, id est ab occludendo ore, sint dicta.

Audiant in Ecclesia garruli, audiant immodesti S. Ambrosium lib. 3. de Virgin. *Estne quidquam,* inquit, *indignius, quam oracula divina circumstrepi, ne audiantur, ne credantur, ne revelentur? circumsonare Sacramenta confusis vocibus, ut impediatur oratio pro salute deprompta omnium, cum Gentiles idolis suis reverentiam tacendo referant? unde illud exemplum proditur: Alexandro Macedonum rege sacrificante, puerulum barbarum, qui ei lumina accenderet, excepisse ignem brachio, atque adusto corpore mansisse immobilem, nec dolorem prodidisse gemitu, nec tacito pœnam indicasse fletu. Tanta in puero barbaro fuit disciplina reverentiæ, ut naturam vinceret. Atque ille non deos, qui nulli erant, sed regem timebat.* Deinde aliud fidelium affert exemplum. *Frequens,* inquit, *sermo est, cum plurima ranarum murmura religiosæ plebis auribus obstreperent sacerdotem Dei præcepisse, ut conticerent, ac reverentiam sacræ deferrent orationi; tunc subito circumfusos strepitus quievisse. Silent igitur paludes, homines non silebunt?*

Si cœlum est templum, ut S. Chrysost. ait, vide quid in cœlo agant angeli. In ipso templo hæc audis, si Sacro auscultas: *Majestatem tuam laudant Angeli, adorant Dominationes, tremunt Potestates; cœli cœlorumque Virtutes, ac beata Seraphim, socia exultatione concelebrant.* Id ipsum et tu in templo age, lauda, ora Deum, juxta illud psal. 28. *In templo ejus omnes dicent gloriam*

et psal. 64. *Te decet hymnus Deus in Sion*, id est in templo, hebr. est : *Tibi silentium est laus, ô Deus, in Sion.* Silentium enim laus est quædam, tum interna animi Deum venerantis, tum externa; quia alios excitat ad Dei laudem, dum in sacris vident tantam modestiam et religionem.

S. Cyprianus lib. de Orat. Domin. *Sacerdos*, inquit, *parat fratrum mentes, dicendo : Sursum corda. Et dum respondet plebs : Habemus ad Dominum, admoneatur se nihil aliud quàm Deum cogitare debere.*

B. Cassius Narniensis Episc. quotidie cum lacrymis, Missam celebrans à Deo per visionem cujusdam presbyteri audivit: *Age quod agis, operare quod operaris.* Dicat ergo sibi sacerdos : *Ad quod venisti, hoc age :* dicat idem populus assistens.

Ob hanc sacrificiorum religionem et reverentiam, sacerdotes sacrificaturi ad ea se præparare debebant: Primo, purificando se, et lavando se aqua cinerali vitulæ rufæ, de qua Num. 19. si essent immundi. Idem fecerunt Gentiles. Unde Æneas sacrificare noluit: *Donec me flumine vivo abluero*, inquit ipse 2. Ænæid. Secundo, abstinendo à vino et omni potu qui inebriare potest, juxta legem Levit. 10. v. 8. Sic apud Gentiles, initiandi sacris Isidis per decem dies carnibus et vino abstinebant. Tertio, abstinendo ab usu conjugii omnique libidine : *Plus placet Deo latratus canum, mugitus boum, grunnitus porcorum, quam cantus clericorum luxuriantium*, ait S. Aug. Sic Numa Pompilius, cum pro frugibus sacrificaret, esu carnium et venere abstinebat. Constat sacerdotes Matris deorum Samia testa sibi virilia amputasse, atque illos qui maxima sacra obibant, ut in casta religione manerent, et procul à contagio mulierum vitam agerent, herbis quibusdam se evirasse, ut toti deo rebusque divinis intenderent. Hinc illa sanctio : *Ad divos adeunto caste, pietatem adhibento, opes amovento ; qui secus faxit, Deus vindex erit.* Hinc Agesilaus rex aiebat, *deos non minus religiosis operibus, quàm castis sacrificiis delectari.* Hierophantæ Atheniensium post sacerdotium, ut caste sancteque sacrum facerent, cicutæ sorbitione se castrabant. Ægyptii sacerdotes negotiis omissis, mulieribus nunquam indulgebant, carnibus et vino abstinebant. Gymnosophistæ ita erant continentes, ut pomis solum, oriza et farina alerentur. Quin etiam ab antiquis observatum invenimus, eum qui rem divinam facturus esset, ad suas levandas culpas, se imprimis reum dicere solitum, et noxæ pœnituisse, et admissa fassum, vultusque submisisse, et ad omnem modestiam finxisse. Quarto, nudis pedibus ad sacrificia accedebant, iisque æque ac manibus lotis, ut dixi Exodi 30. 19. Insuper pura et religiosa veste induebantur. Idem imitati sunt Gentiles. Audi Platonem : *In sacrificiis pulchra veste, aureisque coronis ornatus sacerdos rem divinam facit.* Eratque in pura veste et candida, plerumque in textili tela, nonnunquam in purpura et auro. Triumphales viri et qui magistratum gesserant, in triumphi ornatu, aut in prætexta, lotis manibus, et fronde coronati, sancti et venerabiles nudis pedibus adorabant et sacrificabant, teste Plutarcho. Addit Virgilius :

> Fontemque ignemque ferebant
> Velati lino, et verbena tempora vincti.

Sic et Ægyptii sacerdotes vocabantur erantque linigeri. Apud Græcos sacerdos sacrificaturus præfabatur : *Quis hic?* qui sacris intererant respondebant: Πολλοι κἀγαθοι, id est, *multi et boni.* Unde Virgilius :

> Procul hinc, procul este profani.

Porro inter sacrificandum Levitæ canebant et ludebant organis, cymbalis, psalteriis, etc. Sic apud Gentiles tibicines et citharædi sacrificiis præcinebant, mox sacerdos Romanus lanea infula velatus, et fronde coronatus, puraque veste indutus, aram manibus tenens, mane, versus ad Orientem, meditato carmine, priscisque verbis, numina precabatur, votaque effundebat, quam precem ter repetebat. Deinde se ad dexteram volvebat et circumvertebat, manumque ori admovebat, ac sedebat, velut diis ratas preces habentibus : tum setas inter cornua victimæ excerpens in ignem mittebat; ac tandem obliquum cultrum ferreum à fronte ad caudam victimæ ducebat, et se ad Orientem vertebat. Interim alii vasa cadenti hostiæ supponebant, ut cruorem exciperent, quæ σφαγεια dicebantur : alii victimam decoriabant : mox aruspex, flamen, aut sacerdos cultro ferreo viscera et exta rimabatur, et extispicium faciebat, id est per exta deos consulebat, et an perlitatum esset attente explorabat ; et tunc exta reddi dicebantur, cum probata aræ supponebantur. Prima enim sacrificii pars erat libare, secunda immolare, tertia reddere, quarta litare. Litare enim erat rite sacrificare et impetrare. Exta vero vocabant, quæ in victimis interiora extant : ut cor, pulmo, lien, jecur. Extis porro inspectis, ex omni viscere et membro primitias partesque desectas farina farris involvebant, et in calathis sacrificanti offerebant; et tunc hostia perfecta dicebatur : has sacerdos aris imponens accensis, igne comburebat, addito thure, costo, aliisque odoramentis. Ex reliquis autem hostiæ partibus cœnam apparabant, quibus vescebantur ii qui sacris interfuerant : licebat et ad domesticos portiunculam afferre, extraneos adhibere erat nefas : vescebantur vero stantes, cum panibus rotundis, in deorum honorem adhibitis. Inter vescendum canebant laudes et hymnos diis, quibus sacrificatum erat, quod apud Virgil. de Hercule diligenter observatum videmus. Re divina peracta, sacerdos proclamabat : *Ilicet*, q. d. Abire licet. Græcis vero et Ægyptiis, teste Apuleio, concinebatur, λαοις αφεσις, hoc est, *populis missio.* Sic Christiani, sacrificio peracto, audiunt : *Ite, Missa est.* Hæc omnia fusè tradit Girald. syntag. 17.

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

DESCRIBITUR SECUNDA SPECIES SACRIFICII, SCILICET MINCHA, ID EST SACRIFICIUM FARREUM, ILLUDQUE TRIPLEX : SCILICET PRIMO SIMILÆ, V. 1 ; SECUNDO PANUM, ILLUDQUE RURSUM TRIPLEX : SCILICET PANUM CLIBANI, SARTAGINIS, ET CRATICULÆ, V. 4 ; TERTIO SPICARUM, V. 14.

1. ANIMA cum obtulerit oblationem sacrificii Domino, simila erit ejus oblatio, fundetque super eam oleum, et ponet thus, 2. ac deferet ad filios Aaron sacerdotes : quorum unus tollet pugillum plenum similæ et olei, ac totum thus, et ponet memoriale super altare in odorem suavissimum Domino ; 3. quod autem reliquum fuerit de sacrificio, erit Aaron et filiorum ejus, Sanctum sanctorum de oblationibus Domini. 4. Cum autem obtuleris sacrificium coctum in clibano, de simila, panes scilicet absque fermento, conspersos oleo, et lagana azyma oleo lita. 5. Si oblatio tua fuerit de sartagine, similæ conspersæ oleo et absque fermento, 6. divides eam minutatim, et fundes super eam oleum. 7. Sin autem de craticula fuerit sacrificium, æque simila oleo conspergetur : 8. quam offerens Domino, trades manibus sacerdotis. 9. Qui cum obtulerit eam, tollet memoriale de sacrificio, et adolebit super altare in odorem suavitatis Domino ; 10. quidquid autem reliquum est, erit Aaron, et filiorum ejus, Sanctum sanctorum de oblationibus Domini. 11. Omnis oblatio, quæ offertur Domino, absque fermento fiet, nec quidquam fermenti ac mellis adolebitur in sacrificio Domino. 12. Primitias tantum eorum offeretis ac munera ; super altare vero, non imponentur in odorem suavitatis. 13. Quidquid obtuleris sacrificii, sale condies, nec auferes sal fœderis Dei tui de sacrificio tuo. In omni oblatione tua offeres sal. 14. Si autem obtuleris munus primarum frugum tuarum Domino de spicis adhuc virentibus, torrebis igni, et confringes in morem farris, et sic offeres primitias tuas Domino, 15. fundens supra oleum, et thus imponens, quia oblatio Domini est. 16. De qua adolebit sacerdos in memoriam muneris, partem farris fracti, et olei, ac totum thus.

1. ANIMA CUM OBTULERIT OBLATIONEM SACRIFICII DOMINO, SIMILA ERIT EJUS OBLATIO.] *Anima*, id est homo per synecdochen. Ita capitur anima c. 4. et 5. et sæpe alibi. Simili figura *caro*, quæ est altera pars hominis, sæpe totum hominem significat, ut Genes. 6. *Omnis caro*, id est homo, *corruperat viam suam*. Joannis 1. 14. *Verbum caro*, id est homo, *factum est*. Isaiæ 40. 5. et 6. *Omnis caro*, id est homo, *fœnum*. Ubi nota Scripturam uti nomine *animæ*, cum actuum animæ, vel dignitatis humanæ habetur ratio ; *carnis* vero, cum hominis vilitatem spectat.

OBLATIONEM SACRIFICII.] Hebraice est *oblationem mincha*, quod Aquila, teste Isychio in c. 10. vertit, *donum de frumento;* Vatablus vertit, *sacrificium cibarium ;* Andreas Masius in c. 22. Josue v. 23. vertit, *fertum*. Mincha enim Hebræis proprie est sacrificium, quod ex farre aut simila fit, sive pura simila sit, sive cocta clibano, sartagine aut craticula. Et quia alia sacrificia peculiare habent nomen : hinc noster Interpres passim per Leviticum sacrificium ex simila, sive *mincha* vocat absolute *sacrificium ;* quod diligenter observa.

Quæres : Cur hoc sacrificium *mincha*, id est farreum, instituit Deus?

Resp. Primo, propter pauperes : non enim omnium erat emere et offerre animalia. Ita Lycurgus, legislator Spartanorum, rogatus cur ita parca et tenuia sacrificia instituisset, respondit : Ne unquam deorum apud nos cultus deficiat; testis est Plutarch. in Lycurgo. Secundo, ut sacerdotibus de pane et annona provideret; magna enim pars hujus sacrificii cedebat sacerdotibus. Tertio, ut, sicut animalibus Deum colebant Hebræi, eique gratias agebant, ita et colerent frugibus terræ, discerentque in omni egestate et alimonia ad Deum respicere. Quarto, quia sacrificium erat quasi convivium, quo Deus epulabatur cum hominibus, victimæque erant quasi cibus Dei ; panis autem, cujus materia est far aut simila, necessarius est hominum cibus. Unde similam vel panem in suo sacrificio pariter exegit Deus. Id ita esse patet primo, ex eo quod victima vocatur panis, id est cibus Dei, Levit. 21. v. 21. et c. 22. v. 25. Secundo, ex eo quod altare vocatur mensa Dei. Malach. 1. v. 7. et 12. Voluit enim Deus, cujus deliciæ sunt esse cum filiis hominum, hac ratione dignationem suam erga homines ostendere, exhibendo se iis tam familiarem, ut eamdem cum ipsis habeat mensam et prandium. Hinc apud Gentiles Romanos in epulo Jovis, quod in Capitolio septemviri Epulonum celebrabant, Jupiter in lectulum, Juno et Minerva in sellas ad cœnam invitabantur : ex quo illud colligit Valerius Maximus, quod viri antiquitus in lectulis duntaxat, mulieres vero in sellis discumberent.

Tertio, ex eo quod Septuag. passim sacrificium vocent καρπωσιν, vel καρπωμα, id est fructus, quo scilicet vescitur et fruitur Deus. Unde ολοκαρπωμα vocant holocaustum, eo quod totum cedat in fructum, et esum Dei. Quarto, quia hac de causa jussit Deus in omni sacrificio animalis offerri similam et vinum, ut patet Num. 15. v. 4. 7. et 10. item sal, ut patet hoc cap. v. 13. ut scilicet plenum et perfectum esset Dei convivium: nam in omni convivio requiritur caro et panis ad cibum, vinum ad potum, sal ad condimentum.

Idem imitati sunt Gentiles in suis sacrificiis, qui farre molito (quod proinde *molam salsam* vocabant) tosto et sale consperso victimæ caput aspergebant: à qua mola et ritu deductum est verbum *immolo*, id est sacrifico; hujus molæ testis est Lucanus lib. 1.

Jam fundere Bacchum
Cœperat, obliquoque molas inducere cultro.

Et Virgil. ecloga 8. *Sparge molas.* et Horat. lib. 2. Serm. satyr. 3.

Tu cum pro vitula statuis dulcem Aulide natam
Ante aras spargitque mola caput improbe salsa.

Et Plautus Amphit. *Aut mola salsa hodie, aut thure comprecatum oportuit.* Idque ab olim. Numa enim Pompilius, qui Romulo in regno Romano successit, sanxit *non litandum esse sine farina*, causamque symbolicam addidit, ut, inquit, hoc symbolo significem, *non minimam pietatis partem in moribus cicurandis, et ad mansuetudinem componendis sitam esse.* Farina enim mollis et tractabilis, symbolum est mansuetudinis. Ita Plutarch. in Numa. Plura vide apud Plinium lib. 12. cap. 18. et Ciceronem lib. 2. de Divinat. Ab hoc ritu deductum est verbum *mactare*, id est magis augere; et victima *macta*, id est magis aucta. Quoties enim farina, vinum, aut thus super victimam fundebatur, dicebant: Mactus est taurus thure vel vino, hoc est, cumulata est hostia et magis aucta thure vel vino. Ita Isidor. l. 10. et Girald. Syntag. 17.

Allegorica causa hujus sacrificii farrei fuit, ut significaretur Christi carnem et sacrificium, etiam panis uti et vini, rationem habuisse et habere in Eucharistia. Unde et caro Christi vocatur *panis*, Jerem. 11. 19. Joannis 6. v. 35. 47. 51. 58. Hoc est enim sacrificium mincha, quod à Gentibus Christianis in omni loco, totoque orbe offerendum prædixit Malachias c. 1. v. 11. Sicut enim victimæ animalium jugulatorum significabant sacrificium Christi in cruce occisi: ita sacrificium mincha significabat sacrificium Christi in Eucharistia, sub speciebus panis et vini.

Hinc sequitur oblationem hanc mincha, sive panis aut similæ, fuisse verum et proprie dictum sacrificium, quod licet neget Abulens. convincit tamen vox *mincha*, quàm tam Malachias, quàm Septuag. et noster Interpres vertunt *sacrificium.* Et patet ex ritu mincha, quo panis aut simila cremabatur, aut alio modo immutabatur ad Dei honorem; hoc enim plane arguit mincha fuisse verum sacrificium, non tantum simplicem oblationem: in hac enim res non destruebatur aut consumebatur, sed integra offerebatur, verbi gratia integræ fruges, poma, nuces, panes fermentati et pulmenta, ut patet Num. 15. 19. et Levit. 19. 24.

Dices: Mincha non erat holocaustum, nec sacrificium pacificum, nec sacrificium pro peccato: ergo non erat sacrificium. Ita Abulensis.

Respondeo negando consequentiam; nam illa tria, scilicet holocaustum, pacificum, et pro peccato, sunt tantum divisio et species victimæ animalis, sive animatæ, non autem inanimæ. Itaque sacrificium in genere dividendum est in animatum et inanime; animatum deinde dividendum est in holocaustum, pacificum, et pro peccato: inanime vero aliud erat solidum, puta farris et panum; aliud liquidum, puta libamen olei et vini.

Addo tamen similam illam, quæ cum victima carnea semper offerri debebat, non fuisse distinctum ab ea sacrificium, sed fuisse quasi libamen, sive additamentum et ornamentum sacrificii, de quo Numer. 15.

SIMILA ERIT EJUS OBLATIO,] q. d. Similam puram sine furfuribus offeret, si, ut præcessit, sacrificium quod dicitur *mincha*, offerre voluerit.

Tropol. simila est puritas conscientiæ, ait Radulph. hæc enim est sacrificium Deo gratissimum.

FUNDETQUE SUPER EAM OLEUM.] Similæ infundi jussit Deus oleum, velut quoddam saporis condimentum; oleatus enim panis est sapidior: sapidissimus autem et lectissimus cibus Deo est offerendus.

Allegorica causa fuit, ut oleum significaret charitatem et misericordiam Christi, quàm ipse in suo sacrificio, tum crucis, tum Eucharistiæ, nobis exhibuit. Ita s. Bernardus in illud Cantic. 1. *Oleum effusum nomen tuum.*

Tropologice, eadem est nobis imitanda cum hilaritate (oleum enim faciem exhilarat); non enim tristes et lugentes, sed lætos et hilares decet nos inhærere Christianæ conversationi, ait Cyrill. l. 11. de Adoratione, fol. 233. et l. 15. fol. 315. Est enim olea et oleum symbolum, primo, reconciliationis; secundo, misericordiæ; tertio, pacis et fœderis; quarto, hilaritatis, uti dixi Gen. 8. v. 11. Id imitati sunt Gentiles, et dii sive dæmones eorum. Nam, ut ait Plutarch. in parallelis in fine: *Cum Hegesistratus Ephesius civili nece perpetrata Delphos fugisset, sciscitatus est Deum, ubinam locorum sedem poneret. Respondit Apollo, ibi, ubi rusticos visurus esset choreas ducere frondibus olivæ coronatos. Quod cum ille in quadam Asiæ regione deprehendisset, urbem ibi condidit, et ab oleis Eleuntem* (ελεος enim Græcis est oleum) *appellavit; perinde ac Ulysses juxta oraculum condens urbem in Italia eo loco, ubi colonos ramis ilignis coronatos viderat, eam Prinistum* (quæ jam vocatur Præneste) *vocavit; πρινος enim Græcis est ilex.* Ita Plutarchus.

Refert Leontius in Vita S. Joannis Eleemosynarii, quod ipsi noctu in somnis apparuerit Misericordia, specie puellæ ornatissimæ et sole splendidioris, quæ coronam de ramis olivarum in capite gestabat; dixitque ei: *Ego sum prima filiarum regis. Si me possederis amicam, ego te ducam in conspectu Imperatoris. Etenim nemo habet potestatem apud eum, sicut ego. Ego quippe feci eum in terris hominem fieri, et salvare homines.* Ad hæc refert vidisse Sabinum monachum, quod eadem puella ita splendens et olea coronata, morientem Joannem exceperit, et ad Deum deduxerit, indeque cognoverit Joannem eadem

hora esse defunctum, et propter eleemosynas ad superos translatum.

Et ponet thus.] Similæ offerendæ jubet Deus thus superponi, ut in hoc Dei quasi convivio non tantum gratus sapor, sed et suavis adsit odor. Secundo, quia thus ex communi hominum sensu Deo, eique pene soli adoleri solet, ideoque totum illud hic sibi adoleri præcipit Deus. Hinc Ovidius lib. 14. Metamorph.

Templa tibi statuam, solvam tibi thuris honores,

puta divinos, q. d. Thure te ut Deum colam et honorabo. Hinc etiam nonnulli *thus*, à θύειν, id est à sacrificando, deducunt, quod thus Deo sacrificari, et inter ejus sacrificia adhiberi soleat. Ita tres Magi Christum adorantes Matth. 2. v. 11. thure Christo puero oblato, ejus divinitatem significarunt et professi sunt, uti docent S. Ambros. Basil. Gregor. Hieron. et Juvencus dum canit:

Thus, aurum, myrrham regique hominique Deoque
Dona ferunt.

Censent nonnulli olim à priscis hominibus in sacrificio oblatam fuisse Deo odoratarum arborum evaporationem, quam Græci thymiasin vocant: unde derivata sit θυσία, id est sacrificium, eo quod prima θυσία, sive primum sacrificium, fuerit thymiasis, id est thurificatio et odorum incensio. Verum thus à vetustissimis adhibitum fuisse in sacris negat Arnobius; nam heroibus Hetruscis, Romulo et Numæ thurificationem ignoratam, sed exta observata, deinde assa vel elixa diis cremari solita legimus, idque ex Apuleio docet Giraldus syntagm. 17. Neque id mirum, cum tam longe distarent ab Arabia, quæ sola thuris est ferax. Ergo inventum thuris Deo offerendi Mosi, imo Deo hic præcipienti est ascribendum, versabatur enim Moses cum Hebræis in Arabia. Ita Hieron. Prado in Ezech. 8. pag. 119.

Nota. Thus cum simila et mincha colore et luce consentit: est enim thus candidum, unde ab Hebræis vocatur לבונה *lebona*, et à Græcis λίβανος, id est album et candidum; hinc Scriptura thus vocat purum lucidissimum, Exodi 30. 34. indeque tum ob evaporationem, tum ob lucem, aptissimum est quod adoleatur Deo, cui lucidissima quæque grata sunt.

Notat secundo Plinius lib. 12. c. 14. thus nasci in Arabia Felice, illudque quasi parturiri et coqui in æstate æstivis caloribus, colligique in autumno jam concoctum, candidum et purissimum. Nam quod hieme colligitur, aut vere, ex corticibus arboris thuriferæ incisis, rufum est, nec priori, quod ex æstus calore emanavit, comparandum.

Hinc Tropologice, thus et thurificatio significat opera sancta, fervore charitatis quasi liquefacta et fumigantia, quæ in igne ejusdem charitatis adolentur Deo, ideoque odorem emittunt suavissimum Deoque gratissimum.

Secundo, thus significat virtutem religionis et orationis psalm. 140. 2. *Dirigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo.* Unde in sacris adhibetur thurificatio, ut præsentes moneantur devotionis et orationis internæ. Ita Isychius, Radulphus, Beda, et alii.

Tertio, thus significat odorem bonæ vitæ: *Thus*, ait S. Cyrillus lib. 12. de Adoratione, *et simila oleo madens odoratam illam nitidamque vitam innuunt.*

2. Tollet pugillum similæ et olei,] puta plenum similæ oleo conspersæ, sive similæ oleatæ; est hendyadis.

Et ponet memoriale super altare.] Hebraice est, *incendet* sive *adolebit memoriale ejus*, id est, pugillum similæ quem accepit, cum toto thure cremabit, ut sit hoc velut memoriale et signum, similam hanc quasi mincha, id est sacrificium farreum, non sacerdoti, sed Deo esse oblatam. Secundo, ut hæc mincha similæ Deo renovet memoriam offerentis, impetretque ab eo id quod ipse petit: ita enim hanc phrasin explicat Interpres noster cap. 5. 12. Pugillus ergo hic ex simila cremabatur Deo; reliquum vero similæ cedebat sacerdoti. Unde sequitur:

3. Quod autem reliquum fuerit de sacrificio (mincha sive similæ), erit Aaron et filiorum ejus, Sanctum sanctorum de oblationibus Domini.] Hebraice est, *sanctitas sanctitatum erit de ignitionibus*, id est de oblationibus ignitis Domino. q. d. Reliquum similæ Deo oblatæ erit et habebitur sanctissimum, quia pars est rei, puta similæ per ignem Deo sacrificatæ. Unde non poterat comedi nisi à personis sacris, puta à familia sacerdotis, ut patet Levit. 22. 10. et 11.

4. Cum autem obtuleris sacrificium coctum in clibano, de simila,] supple, offeres illud. Ita Vatabl. Huc usque descripsit Moses mincha, sive sacrificium ex simila pura et incocta: hic describit mincha ex simila subacta et cocta, quæ secunda erat species mincha. Ubi nota. Quot modis coquitur simila et panis, totidem modis sibi illum sacrificari voluit Deus: sicut ergo panis tripliciter coquitur, scilicet clibano, sartagine et craticula, ita et mincha panum erat triplex: scilicet clibani, sartaginis et craticulæ.

Allegorice, mincha est caro Christi primo, in clibano, id est utero B. Virginis in incarnatione, cocta; secundo, in sartagine, id est passione crucis, frixa: tertio, in craticula ejusdem crucis mortua, ut percoctum nobis in Vener. Sacramento Eucharistiæ, præbeat panem et alimentum. Ita Isychius. Secundo, mincha sive similago est Ecclesia Christi, inquit Beda, quæ est corpus illius ex multis membris, velut ex multis granis collectum, per legis et Evangelii molam comminutum, per aquam baptismi tinctum, chrismatis oleo perunctum, Spiritu sancto solidatum. Unde idem Beda et Origenes hom. 5. per craticulam, sartaginem, et clibanum intelligunt tres S. Scripturæ sensus, scilicet litteralem, moralem, mysticum, quibus coquitur hic Ecclesiæ panis.

Tropolog. clibanus est pressura hujus mundi, puta afflictio et persecutio tyrannorum. Unde Deus Hebræos liberasse dicitur de fornace ferrea, id est servitute et afflictione Ægypti, qui clibano hoc coquuntur, panes Christi fiunt. Talis fuit S. Ignatius, qui audiens leones ad se devorandum præparatos, rugientes: *Frumentum*, inquit, *Christi sum, dentibus bestiarum molar, ut panis mundus efficiar.* Secundo, sartago est mentium frixura, et zelus Sanctorum ob peccata hominum, vel ærumnas proximorum, quæ eos per compassionem frigunt et excruciant. Tertio, craticula est quotidiana cujusque crux, cui superpositus vir justus lento, sed assiduo æstu cruciatur? verum oleum, id est charitas erga

Deum et proximum, hæc omnia fortiter excipit, offertque inde Deo sacrificium, dicens cum Paulo Philip. 2. 17. *Sed etsi immolor super sacrificium, et obsequium fidei vestræ, gaudeo et congratulor omnibus vobis*, et 1. Cor. 15. 31. *Quotidie morior per vestram gloriam, fratres*. Ita Radulphus, Beda et S. Gregor. hom. 12. in Ezech. *Simila*, inquit, *in sartagine, est munda mens justi in zeli spiritalis afflictione, quæ per sollicitudinem animarum frigitur, et non solum sacrificium, sed etiam holocaustum Domino esse deputatur.*

Porro victimæ sartaginis ad litteram fuerunt septem fratres Machabæi, ab Antiocho pro fide et lege Dei in sartagine frixi, 2. Machab. 7. Victimæ clibani fuerunt tres pueri, in fornacem Babyloniam propter unius Dei cultum à Nabuchodonosore injecti, Daniel. 3. Item S. Eustachius in bovem æneum candentem immissus, quod fuit tormentum Phalaridis tyranni. Item Antipas, Episcopus Pergami, cujus meminit S. Joannes Apocal. 2. 13. qui sub Domitiano Imper. in bovem æneum similiter conjectus gloriosum obiit martyrium, cujus memoriam recolit Ecclesia die undecima Aprilis. Item Martyres trecenti, qui in fornacem calcariam pro Christi fide insilierunt, Carthagine sub Valeriano, indeque dicti sunt Massa candida, in Martyrol. 24. Augusti. Victima craticulæ fuit S. Laurentius, qui castus et purus instar similæ, oleo misericordiæ et amoris divini accensus, viva fuit ardensque hostia Deo, ut jure in eum intuens Psaltes dixerit: *Igne me examinasti, et non est inventa in me iniquitas*, psal. 16. 3. Durum sane examen et acre, sed ignito Laurentii animo leve et suave. Nam, ut ait S. Leo serm. de Laurentio: *Superari charitatis Christi flamma non potuit; segnior fuit ignis, qui foris ussit, quam qui intus accendit*, imo quod prodigii est instar, externus ignis internum in mente Laurentii accendit, internus externum restinxit. Magis enim sitiebat hunc ignem Laurentius, quàm cervus anhelus sitiat aquam; imo magis quàm Valerianus sitiret ejus cruorem et incendium. O quàm potens est flamma Christi! *Adhæsit anima mea post te, quia caro mea igne cremata est pro te Deus meus.*

Conspersos oleo,] subactos oleo vice aquæ; hoc enim significat Hebræum בלולת *belulot*.

Et lagana azyma lita oleo.] *Lagana* sunt liba non crassa, sed tenuia et extensa, qualia sunt liba nostra ex panico: hoc enim significat Hebr. רקיקי *rekike*, alibi vocantur חלות *challot*, quasi primitiæ vel initia massæ subactæ, uti matres dum pinsunt, ex pasta solent primo, antequàm panes conficiant et coquant, pueris liba conficere, quæ coquant super prunas. Ita Oleaster et Ribera.

Nota. Lita oleo vocat, non mixta oleo, sed desuper inuncta oleo. Ita enim hæc distinguit Scriptura, ut alia vocet conspersa, id est subacta, oleo instar aquæ; alia vocet uncta vel lita oleo, quæ non subacta, sed superne delibuta sunt oleo. Ita Abul. et Ribera, et patet ex Heb. Chald. et Sept.

5. Si oblatio tua fuerit de sartagine, divides eam minutatim, et fundes super eam oleum.] *Minutatim*, ut scilicet partes ita divisæ, melius oleum eis superfundendum imbibant. Secundo, ut aliquot ex illis Deo sacrificentur.

9. Qui cum obtulerit eam.] Heb. *accedere faciet*, vel *adducet eam ad altare*, scilicet ipse offerens, ut patet ex Hebræo, et maxime ex Sept.

Tollet memoriale de sacrificio.] Tollet, scilicet is cujus est tollere, puta sacerdos. Tollet autem de omnibus sacrificiis jam dictis, puta clibani, sartaginis et craticulæ. Rursum *memoriale* passim hic vocatur, pars illa sacrificii farrei, quæ Deo comburebatur et sacrificabatur, per quam testabantur totum mincha Deo esse oblatum; totum enim per hanc suî partem censebatur Deo sacrificari. Vide dicta v. 2.

11. Omnis oblatio quæ offertur Domino absque fermento fiet.] Licet panis fermento conditus, ob acorem quem habet, sit sapidior, et digestu facilior, eo tamen uti Hebræos in sacrificio non voluit Deus, sed azymo. Primo, ob puritatem sacrificii; azymus enim panis est purior. Secundo, ut Hebræi perpetuam haberent memoriam liberationis suæ ex Ægypto, quando ob festinationem azymis sunt usi. Exodi 12. 34. quare azyma Deut. 16. 3. vocantur *panis afflictionis.*

Tropol. fermentum significat vetustatem, nequitiam, et omne vitium ac corruptelam, quæ procul debet abesse à sacris Dei, 1. Cor. 5. 3. Hinc et apud Plautum, jacens in fermento, vocatur mulier inflata et irata.

Secundo, S. Cyrill. l. 15. de Adoratione, fol. 302. per fermentum intelligit astutiam, quæ indifferens est ad bonum et ad malum. Ideoque fermentum offerri poterat, sed non adoleri, aut incendi et sacrificari; quia probæ animæ astutia, ait Cyrill. licet à Deo non repudietur, si opportune pietatis causa adhibeatur, non tamen pro spirituali sacrificio, et odore suavitatis censetur.

Nec quidquam fermenti, aut mellis adolebitur in sacrificio.] Mel hic, æque ac fermentum vetatur in sacrificio; sed cur? R. Salomon per mel intelligit fructus dulces, uti sunt ficus et dactyli; sed hoc alienum est et contortum. Philo l. de Victimis, mel putat in sacris esse vetitum à Deo, eo quod apis collectrix mellis sit animal impurum, natum ex putribus boum cadaveribus; sed hoc absolute verum non est. Constat enim apes ab apibus in alvearibus progigni, idque pure et caste sine concubitu.

Dico ergo: mellis vetiti eadem est causa, quæ fermenti; est enim mel pani instar fermenti: nam mel coctum acorem contrahit, panemque cui miscetur fermentat. Secundo, mel stomacho est inimicum, tum quia flatulentum, tum quia bilem auget; nam ut ait Horat. *Dulcia se in bilem vertunt.* E contrario absinthium stomacho prodest; omnem enim intestinorum fæcem expurgat.

Tertio, mel vetatur Judæis, quia Gentiles Baccho offerebant mel et dulcia: audi Ovidium, l. 3. Fast.

> Liba Deo fiunt, succis quia dulcibus ille
> Gaudet, et à Baccho mella reperta ferunt.

Adde ex Plutarcho lib. 5. Sympos. quæst. 5. mellis admixtione vinum corrumpi, quod mel vino maxime adversam naturam habeat; unde et gustato melle vinum desipit, vino autem utendum erat in sacrificiis, eoque libandum: erat enim vinum quasi potus Dei; ergo par erat ut mel ab iis arceretur.

Allegorica et præcipua causa fuit, ut signifi-

caretur in sacrificio crucis Christi omne mel, id est omnis suavitas et lætitia defutura.

Tropologica causa fuit, ut significaretur ab sacris debere abesse mel, id est voluptatem vanam et carnalem, tanquam Deo displicentem, quodque resoluti blandimentis deliciarum, aut dulcedine voluptatum, non possint mysteriorum Dei esse participes. Unde phase comedi debebat cum lactucis agrestibus, vel, ut hebr. est, amaris, *quia semper austera est districtio veritatis*, ait Eucherius; nam ut ait Psaltes Ps. 50. 19. *sacrificium Deo* (est) *spiritus contribulatus.* Est enim mel symbolum primo, hominis voluptuarii; secundo, adulatoris, qui mel in ore habet, sed in occulto caudæ gerit spiculum, quod ferit et vulnerat. Unde Sapiens labia meretricis comparat favo mellis, Proverb. 5. 3. Ita Procop. Eucher. Radulph. Rupert. Beda, et Cyrill. l. 15. de Adorat.

12. Primitias tantum eorum offeretis ac munera.] Hebraice est *munus*, id est oblationem, *primitiarum offeretis;* ex fermento puta et melle, idque in cibum sacerdotum, ut dicetur Numer. 15. Cujus mystica causa est, quia sacerdotum est peccata populi per confessionem comedere, coquere, digerere, ut pro iis deprecentur, iis consulant, eos per Sacramentum pœnitentiæ absolvant: ita Serranus, qui per primitias fermenti et mellis accipit confessionem peccatorum restitutionem bonorum male partorum, pœnitentiam, etc. Peccata enim ipsa sunt mel et fermentum, quia melleam ingerunt homini voluptatem, quæ in fel et fermentum mox convertitur. Huc alludit et Radulphus.

13. Quidquid obtuleris sacrificii (mincha ut est in Hebræo) sale condies,] omnis enim cibi condimentum est sal. Itaque ut sacrificium, quod est quasi Dei convivium, rite sit instructum, jubet Deus ut panes et simila non insulsa, sed sale condita offerantur. Sic et Gentiles nulla sacra faciebant sine mola salsa, ut dixi vers. 1. Sine sale enim vita humana consistere nequit. Nam sal carnem servat, ne putrescat; vinum, ne stupescat, aut in acetum degeneret: defuncta ac putrescentia corpora ita à corruptione vindicat, ut durent per secula: cibum reddit sapidum et gratum. Unde veterum axioma: *Corporibus nihil utilius est sale et sole.*

Rursum, *sal est vita artificialis carnium exsanguium;* nam eas corrodendo et exsiccando præservat à corruptione; et mystice apte significat vitam spiritus, quæ respectu vitæ animalis est adventitia. Hinc et Ovidius in Fastis:

> Ante Deis homines quod conciliare valeret
> Far erat, et puri lucida mica salis.

Sane ebrios et delirantes oleo et sale perungere solebant antiqui, quod in Nebulis Aristophanes innuit.

Tropol. sal symbolum est sapientiæ, prudentiæ et discretionis, quæ in omni sacrificio omnique opere, etiam pœnitentiæ et mortificationis, quod ad Dei obsequium fit, est adhibenda. Hinc Apostolus Rom. 12. 1. monet, ut rationabile sit obsequium nostrum; et Christus Marci 9. 48. *Omnis*, ait, (victima spiritualis et Deo grata) *igne salietur, et omnis victima sale salietur*, nimirum igne tribulationis et sale sapientiæ. Ita Theocor. Procop. Radulph. Beda, Rupertus, Eucher. et Cyrill. lib. 15. de Adoratione; nam, ut ait S. Bern. serm. 49. in Cantica: *Discretio est moderatrix et auriga virtutum, affectuum, morum: omni virtuti ordinem ponit; ordo modum tribuit et decorem, et perpetuitatem; tolle hanc, virtus vitium erit.*

Hinc secundo, sal symbolum et typus fuit doctrinæ Evangelicæ et prædicationis Apostolicæ: hæc enim summa est sapientia, qua omnes nostras actiones et oblationes condire debemus. Omnis enim actio nostra huic sapientiæ, quasi normæ respondeat, illique per omnia conformetur oportet. Hinc Christus Apostolis dixit: *Vos estis sal terræ.*

Tertio, sale significatur æterna durabilitas: sal ergo est symbolum tum æternitatis Dei, quam per salem protestabantur offerentes victimas salitas, tum integritatis et incorruptionis animæ et corporis, quam Deus in offerente exigit. Nam, ut ait Philo l. de Victimis, primus conservator corporum est anima; secundus est sal, sal enim corpora diutissime tuetur, redditque quodam modo immortalia: ideo, ait Philo, altare vocatur θυσιαστηριον, παρα το διατηρειν τας θυσιας, id est, à conservandis victimis, atqui carnes victimarum igne consumuntur: unde colligitur victimam hanc sale conditam et conservatam, mysticam accipi debere, scilicet offerentis mentem et alacritatem virtutibus confirmatam: hæc enim animæ puritatem et incorruptionem tuetur et conservat. Ita Philo.

Hinc allegor. et anagog. cœlestis sal est Christus, qui sua gratia et gloria tam corpora, quàm animas condit et servat æternitati, ut resurgant ad vitam immortalem.

13. Nec auferes sal fœderis Dei tui de sacrificio tuo.] Cur vocetur *sal fœderis*, insulsam et stultam causam dat R. Salomon, scilicet hanc: Aquæ, inquit, terrestres in principio creationis rerum omnium, ægre tulerunt se ab aquis cœlestibus separari per interpositum firmamentum: ut ergo Deus illas placaret, promisit se effecturum, ut aquarum sacer usus esset in tabernaculo fœderis; deinde ut sal quod ex aquis fit, sacrificiis perpetuo adhiberetur. Ita iste ludio, qui hic nec micam salis habet, et carens cerebro indiget elleboro.

Dico ergo: vocatur *sal fœderis*, id est sal legis hujus, qua sal in *mincha* adhiberi præcipio. Lex enim erat ratio, conditio et conciliatio fœderis et pacti inter Deum et Hebræos. Unde tabulæ legis vocabuntur *tabula fœderis;* et sæpe alibi lex ipsa vocatur *fœdus.* Dicitur autem peculiariter de lege hac salis, quod sit sal fœderis; quia sale significabatur firmitas legis et fœderis: ideoque in fœderibus sal adhibere solebat; nam victimæ cum mola salsa immolabantur ad sanciendum fœdus. Et verisimile est ita factum esse in fœdere Hebræorum cum Deo, Exodi 24. 5. unde 2. Paral. 13. 5. et Numer. 18. 19. vocatur *pactum salis*, pactum firmum et stabile. Sicut enim sal à putrefactione carnes conservat; ita pactum salis metaphorice significat pactum alienum à corruptione et violatione, pactum firmum et perpetuum. *Sal* ergo *fœderis* idem est, quod sal firmativum fœderis, aut symbolum fœderis firmi et stabilis.

Eadem de causa olim hospitibus, ante alios cibos apponi solebat sal, ut scilicet sale significaretur amicitiæ firmitas ac perseverantia, quare multi Gentiles ominosum habebant, si sal in mensam profundi contigisset quasi per

hoc amicitiæ eversio, vel rescissio portenderetur. Ita Pierius in hieroglyph. salis.

Nota. In omni carneo sacrificio, quo immolabatur, v. g. bos, ovis aut capra, adhibebatur et sacrificium farreum; sed non è converso: poterat enim mincha, sive far et simila offerri sola sine carne. In omni ergo sacrificio carneo adhibendum erat oleum, thus, simila et sal; nullum vero fermentum aut mel adhiberi poterat in sacrificio, sive illud carneum esset, sive farreum.

Ritus ergo sacrificiorum carneorum erat hic: Sacerdos carnes victimæ cremandæ imponebat altari; deinde ex simila oleo et sale condita et commista, pugillum tollebat, eumque victimæ cremandæ imponebat, simulque super victimam vinum effundebat: denique thus similæ imponebat, mox subjiciebat ignem, et victimam cum hisce suis libaminibus Deo adolebat et concremabat, uti patebit Num. 15. 4. et seq.

14. Si autem (cum autem) obtuleris munus primarum frugum tuarum (adhuc in spica existentium, ut patebit ex sequent.) Domino de spicis adhuc virentibus, torrebis igni, et confringes in morem farris.] Est hæc tertia species mincha sive sacrificii farrei: prima enim species erat oblatio similæ; secunda erat oblatio panum; tertia hæc erat oblatio spicarum virentium.

Loquitur hic Deus de primitiis frugum, sive messis hordeaceæ, cujus manipulus offerebatur in paschate secundo die azymorum: nec enim Hebræi quidquam hordei, aut segetum demetere poterant, nisi prius hunc manipulum spicarum, quasi primitias Deo obtulissent.

Nota. Triplices primitias debebant Hebræi offerre Deo. Primo, has spicarum in paschate; secundo, primitias panum ex messe triticea in pentecoste, ut patet c. 23. 15. et 17. Tertio, primitias omnium frugum in festo tabernaculorum, ut patet Exodi 23. 16. et 19.

Nota secundo spicas has fuisse virentes, non omnino, sed simul albicantes et maturescentes; alioqui non potuissent in far confractum comminui, utpote cum nulla adhuc farris grana essent formata. Septuag. pro *virentes*, hic et alibi vertunt νέα, id est *nova*.

Confringes in modum farris,] hebr. est גרש כרמל *geres carmel*, quod Vatabl. vertit, *quas profudit fertilissimus ager;* hic enim hebraice vocatur *carmel*. Verum melius noster Interpres, Sept. et Chald. vertunt, *contusionem* vel *confractionem spicæ*, aut frumenti, id est contusum frumentum, vel far, supple offeres, ut sequitur; non enim poterat esse farina, cum spicæ adhuc essent virentes.

Nota. Hæc omnia faciebat non sacerdos, sed laicus offerens. Ipse enim primitias spicarum suarum conterebat instar farris, inde super eas fundebat oleum, ac denique thus eis imponebat, itaque offerebat eas sacerdoti, ut is partem earum adoleret Deo, et reliquum sibi servaret; unde sequitur:

16. De qua adolebit sacerdos in memoriam muneris, partem,] ut scilicet pars hæc Deo cremata memoriale sit et signum, totum hoc munus, id est sacrificium, oblatum esse Deo. Vide dicta, v. 2.

Allegorice, primitiæ frugum in paschate, est Christus resurgens in paschate, quasi primogenitus mortuorum. Ita Cyrillus, l. 17. de Adoratione, cap. 23.

Tropologice, oblatio spicarum virentium, significat neophytos in Dei obsequio, et perfectionis via; hi torrent spicas igne, cum corpus macerant, et spiritui subigunt: confringunt eas in far, cum voluntatem propriam abnegant; imponunt oleum, id est cordis hilaritatem; et thus, id est preces: denique memoriale Dei, id est timorem Dei, semper animo gestant, ideoque ad eum omnia referunt. Ita Radulphus.

Cassianus, l. 4. de Instit. Renunt. c. 8. Novitius *renuntiaturus seculo, in monasterio,* inquit, *primitus docetur suas vincere voluntates, et ea illi sæpius imperare student, quæ senserint animo ejus esse contraria. Pronuntiant enim nullatenus posse monachum prævalere iræ, vel tristitiæ, aut spiritui fornicationis, nisi prius didicerit mortificare per obedientiam suas voluntates; sed non humilitatem quidem cordis veram, nec cum fratribus concordiam firmam posse retinere, nec in monasterio diutius permanere eum, qui voluntates suas non didicerit superare.*

Rursum novitii, ait Ruffinus, est studere puritati cordis, eique quod ait Psaltes, psal. 45. *Vacate et videte, quia ego sum Deus,* denique conari ut ad infantiam, et primam innocentiam redeat.

Pachomius, ex regula sibi ab angelo tradita, jussit novitios operari manibus, et opera sua facere simpliciter, eosque à studiis sacratioribus arceri.

Pinufius Abbas apud Cassianum, l. 4. de Instit. c. 32. novitium docet eum debere imitari et induere Jesum crucifixum, ut timor Dei sit ei jugis crux, qua crucifigat suos appetitus, præsertim excellentiæ et superbiæ, per veram et assiduam humilitatem et humiliationem.

Cassianus, l. 4. c. 41. novitium docet ut in monasterio, juxta Psalmistæ sententiam, *sit tanquam surdus non audiens, et sicut mutus non aperiens os suum, nihil discernens, nihil dijudicans ex his quæ ei fuerint imperata. Ergo,* inquit, *patientiam tuam non debes sperare de aliorum virtute, id est, ut tunc tantum eam possideas, cum à nemine fueris irritatus.*

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

DESCRIBITUR TERTIA SPECIES SACRIFICII, SCILICET HOSTIA PACIFICA ; EAQUE TRIPLEX : PRIMO, BOVIS, VERS. 1 ; SECUNDO, OVIUM, V. 6; TERTIO, CAPRÆ, V. 12. DENIQUE VERSU ULTIMO, OMNEM ADIPEM ET SANGUINEM SIBI DEPOSCIT DEUS.

1. QUOD si hostia pacificarum fuerit ejus oblatio, et de bobus voluerit offerre,
marem sive feminam, immaculata offeret coram Domino. 2. Ponetque
manum super caput victimæ suæ, quæ immolabitur in introitu tabernaculi
testimonii, fundentque filii Aaron sacerdotes sanguinem per altaris circui-
tum. 3. Et offerent de hostia pacificorum in oblationem Domino, adipem
qui operit vitalia, et quidquid pinguedinis est intrinsecus : 4. duos renes
cum adipe quo teguntur ilia, et reticulum jecoris cum renunculis. 5. Ado-
lebuntque ea super altare in holocaustum, lignis igne supposito, in oblationem suavissimi
odoris Domino. 6. Si vero de ovibus fuerit ejus oblatio, et pacificorum hostia, sive masculum
obtulerit, sive feminam, immaculata erunt. 7. Si agnum obtulerit coram Domino, 8. ponet
manum suam super caput victimæ suæ, quæ immolabitur in vestibulo tabernaculi testimonii ;
fundentque filii Aaron sanguinem ejus per circuitum altaris. 9. Et offerent de pacificorum hos-
tia sacrificium Domino, adipem et caudam totam, 10. cum renibus, et pinguedinem quæ ope-
rit ventrem atque universa vitalia, utrumque renunculum cum adipe qui est juxta ilia, reticu-
lumque jecoris cum renunculis; 11. et adolebit ea sacerdos super altare in pabulum ignis et
oblationis Domini. 12. Si capra fuerit ejus oblatio, et obtulerit eam Domino, 13. ponet ma-
num suam super caput ejus ; immolabitque eam in introitu tabernaculi testimonii. Et fundent
filii Aaron sanguinem ejus per altaris circuitum. 14. Tollentque ex ea in pastum ignis Domi-
nici, adipem qui operit ventrem, et qui tegit universa vitalia ; 15. duos renunculos cum reti-
culo, quod est super eos juxta ilia, et arvinam jecoris cum renunculis; 16. adolebitque ea
super altare sacerdos, in alimoniam ignis, et suavissimi odoris. Omnis adeps, Domini erit
17. jure perpetuo in generationibus, et cunctis habitaculis vestris ; nec sanguinem, nec adi-
pem omnino comedetis.

1. QUOD SI HOSTIA PACIFICORUM FUERIT EJUS OBLATIO.] *Hostia pacificorum,* subaudi animalium, hoc est eorum quæ offeruntur pro pace, id est salute, incolumitate et prosperitate (hoc enim est Hebræis pax) sive jam obtenta, sive obtinenda : erat enim duplex hostia pacifica, una quæ offerebatur in gratiarum actionem pro prosperitate obtenta; altera quæ offerebatur ad prosperitatem, vel beneficium alicui impetrandum, vel homini, vel familiæ, vel Reipublicæ. Septuag. vertunt, θυσια σωτηριου, id est *hostia salutaris,* id est *salutis,* hoc est, hostia oblata pro salute; Chald. vertit, hostia sanctificationum. Hebraice hæc hostia vocatur זבח שלמים *Zebach scelamim,* quod primo verti potest, *hostia pacificorum,* id est pacifica, ob causam jam dictam; et quia hæc hostia pacem quasi faciebat inter Deum, sacerdotem et offerentes, eo quod in ea sua victimæ pars cuique tribuebatur. Secundo, verti potest, *victima tranquillorum,* id est, victima oblata pro quiete et tranquillitate. Tertio, verti potest, *victima retributionum,* id est victima gratiarum actionis, ut vertit Josephus. Quarto, verti potest, *victima perfectorum,* id est, victima oblata pro integritate et perfectione, vel hominis, vel domus et familiæ. Hebræum enim שלם *scalam* significat primo, pacificare; secundo, esse quietum et tranquillum; tertio, retribuere; quarto, finire, complere et perficere.

Nota. Hæc hostia pacifica non ex præcepto, sed vel ex voto, vel sponte offerebatur; unde ad libitum offerentis poterat esse masculus, vel femina. Si quis tamen vovisset pecus è grege suo melius, ideoque masculum, offerre debebat, juxta illud Malachiæ 1. 14. *Maledictus dolosus, qui habet in grege suo masculum, et votum faciens immolat debile Domino.*

Nota secundo. Hostia pacifica dividebatur in tres partes. Prima, puta adeps et sanguis, Deo adolebatur; secunda, puta pectus et armus dexter, cedebat sacerdoti sacrificanti; tertia, puta reliqua caro cedebat laicis eam offerentibus, de quo c. 7. In holocausto vero tota victima cedebat Deo; in hostia pro peccato pars cedebat Deo, pars sacerdoti, nihil vero offerenti, ut patet c. 7. 6.

Hinc nota tertio. Hostia pacifica, uti et pro peccato, debebat esse bos, ovis aut capra, non autem aves, puta turtur aut columba ; quia hæ minores sunt, quam ut in tres portiones commode dividi possint. Aves tamen offerebantur in holocaustum ; quia hoc totum Deo cremabatur.

Tropol. Radulphus et Isychius : In holocausto, inquiunt, perfectorum vita, in hostiis pacificis mediocrium conversatio designatur ; qui licet summa bona non expleant, mala tamen summa devitant. Hi quædam distribuunt altari; nonnulla sacerdotibus, reliqua ad corporis usum concedunt, ait Theodoretus, q. 1.

Bovem ergo *immolat*, ait Radulphus, *quisquis in seculari vita mundi actibus deditus, de ipsis laboribus suis Deo ministrat. Ovem offert, qui laborare non sufficiens, et infirmitate ac ætate, seu paupertate à misericordiæ actibus revocatus, per solam innocentiam Deo placet. Capram litat, quisquis veterem conversationem melioris propositi castigatione immutat. Avium nulla hic fit mentio, quia contemplationis virtus perfectioribus tribui solet.*

Secundo, Rupertus hic, cap. 27. per hostiam pro peccato accipit fidem; per hostiam pacificam, spem ; per holocaustum, charitatem, quæ major est omnium ; sed hoc non tam tropologicum, quam accommodatitium est.

Hostia ergo pacifica est continentia et misericordia. *Vere continens est, qui perturbatione superior est, et nullam voluptatis irritamentum admittit ; sed animo est sobrio, et nusquam cedente voluptati*, ait S. Basilius, et ex eo Maximus, serm. de Continentia.

Anacharsis statuis suis inscribi jussit : *Linguæ, ventri et pudendis temperandum ;* quod maximorum malorum causa sit lingua effrænis, luxu nil turpius, libido ex homine pecudem reddat, inquit Laert. l. 1. c. 9.

Socrates rogatus quo pacto quis dives evaderet? *Si*, inquit, *continens et cupiditatum fuerit exsors.*

Archidamus, cum ei quispiam promisisset suavissimum vinum : *Quorsum*, ait, *opus est ? nam quo melius est, eo plus absumetur; et ad ea quæ fortes decent viros, reddet inutiliores.* Testis est Plutarch. in Lacon.

Alcamenes dives, cum parcius viveret, mirantibus aliis dixit : *Decet eum qui multa possidet, pro ratione, non pro libidine vivere;* significans perniciosas esse opes, nisi adsit animus eis superior. Plutarchus ibidem.

Alexander Magnus invitatus ut Darii filias pulcherrimas captas viseret, noluit ire, dicens :*Non committam ut qui viros vici, à mulieribus vincar.*

Idem in Jovis ara mulieris effigiem pulcherrimam spectans, cum Hephæstion diceret æquum esse ut ipse amatam caperet : *An non*, inquit, *hoc indignissimum esset, ut qui in aliorum incontinentiam animadvertere volumus, ipsi incontinentiæ servire ab exteris deprehendamur?* Refert Maximus, serm. 3.

Menedemus, adolescente quodam dicente, magnum esse si quæ quis concupiscat, assequatur : *Multo*, inquit, *majus est, nihil eorum quæ non decent concupiscere.*

Audi Christianos, S. Ephrem in Vita S. Abrahæ. *Continentia*, ait, *est vitæ spiritualis fundamentum.*

Abbas Isaac in Vitis Patrum ita studuerat continentiæ, ut diceret quadraginta annos esse, ex quo sentiret quidem motum in mente sua, nunquam tamen concupiscentiæ aut iræ consentiret. Ibidem, prior jussus à S. Antonio sororem suam salutare, id præstitit, sed clausis oculis : Ita continens erat oculorum. Et Marcus clausis oculis matrem salutavit. Simeon Stylites matrem videre renuit. Eusebius, teste Theodoreto, nec vicinos campos, nec cœlum videre voluit, sed ferro degravatus, curvus et terram spectans incedebat. Nota est continentia Arsenii, qua nec fami satisfacere, nec mulierem ullam videre sustinuit. Dorothæus apud Pallad. in Lausiaca, c. 2. labore et æstu se macerabat : rogatus cur? *Occidendum* (mortificandum), ait, *est corpus ne illud nos occidat.*

Abbas Pambo rogavit abbatem Antonium : *Quid faciam ut salver? Esto*, inquit, *continens ventris et linguæ.* Continentes ergo sunt victimæ pacificæ sibi et Deo.

IMMACULATA.] Hebr. תמים *tamim*, id est *integra, perfecta.* Vide dicta, c. 1. 3.

OFFERET CORAM DOMINO,] coram altari, quo colitur et repræsentatur Deus.

2. PONETQUE MANUM SUPER CAPUT VICTIMÆ.] Hujus ritus causa dedi, c. 1. v. 4.

QUÆ IMMOLABITUR IN INTROITU TABERNACULI TESTIMONII. Hebraice, *quæ immolabitur apud ostium tabernaculi testimonii*, puta apud altare holocaustorum (quod erat juxta tabernaculum, in quo erat testimonium, id est lex sive tabulæ legis in arca) scilicet ad latus altaris quod respicit Aquilonem, ut patet c. 1. v. 11.

FUNDENTQUE SANGUINEM PER ALTARIS CIRCUITUM.] Tropolog. sanguinem circum altare fundunt, qui vitiosos affectus et cupiditatem, circa crucem Christi (dum videlicet Christi virtutes mente revolvunt) à se ejiciunt : altare enim nostrum est Christus, cui quidquid Patri gratum futurum est imponimus, et per eum offerimus.

3. ET OFFERENT DE HOSTIA PACIFICORUM IN OBLATIONEM DOMINO, ADIPEM QUI OPERIT VITALIA.] *Vitalia*, hebr. *interiora*, puta cor et præcordia, quæ maxime faciunt ad vitam tuendam, et quibus læsis vita excidimus.

4. ET RETICULUM JECORIS.] Hoc *reticulum* est pinguedo, quæ instar retis hepar circumdat. Unde v. 15. vocatur *arvina jecoris.*

Allegor. Origenes, et Beda : Adeps tegens vitalia est anima Christi, tegens ejus divinitatem ; renes sunt caro Christi : Christus enim est omnis hostia nostra, tam pacifica, quam holocaustum et pro peccato.

Tropol. Radulphus : *Adeps*, inquit, *qui operit vitalia, significat affectum quem habemus ad hanc vitam ; pinguedo quoque quæ intrinsecus est, eorum innuit amorem quæ in hac vita possidentur, ut est domus, ager, pecunia, pater, mater et propinqui, quæ omnia, si in hac vita abundent, beatos facere videntur : verum Deus hæc sibi offerri et adoleri præcipit;* quamvis id fiat ægre et cum dolore, ut scilicet quis malit illa perdere, et ab illis averti, quam à Deo et pietate recedere. *Qui enim amat patrem aut matrem plusquam me, non est me dignus*, ait Dominus.

CUM RENUNCULIS,] cum renibus jam nominatis hoc eodem versu. Est pleonasmus, sive hebraica repetitio ejusdem rei ; nam per renunculos hic semper intelligi renes duos, qui in lumbis sunt ; adeoque renes lumbares hic Deum sibi adoleri velle, patet ex Hebr. Septuag. Josepho et Philone, qui constanter hic et alibi vertunt, νεφρους, id est renes. Ita legit et S. Basilius, lib. de Virginitate, Origenes hic, hom. 3. Theodoretus hic et q. 61. in Exod. Isychius, Radulphus, Beda, Vatablus et alii, imo, et Interpres noster, qui quos hoc versu vocavit *renes* et *renunculos*,

v. 10. et 15. tantum vocat *renunculos*. Iidem ergo sunt renes et renunculi.

Tropolog. iidem, puta S. Basilius, Theodoretus, Isychius, Radulphus, per renes intelligunt appetitum concupiscibilem, maxime libidinis; renes enim sunt vasa genituræ, ait Philo. Unde Ecclesia orat: *Ure igne sancti Spiritus renes nostros, et cor nostrum, Domine, ut tibi casto corpore serviamus, et mundo corde placeamus.* Iidem per reticulum jecoris intelligunt vim et appetitum irascibilem; hepar enim est fons sanguinis, id est crudelitatis: hæc, ait Radulphus, offerentes victimam pacificam, id est mediocres et conjugati, non omnino abjicere debent, sed partim Deo offerre, rebusque divinis impendere, partim mortificare et restringere, uti docent S. Basilius et Theodoretus.

8. In vestibulo tabernaculi,] in introitu tabernaculi, ut dixi v. 2. puta ante Sanctum, apud altare holocaustorum.

9. et 10. Et caudam totam cum renibus.] Recte Interpres noster Hebræa vertit, quidquid recentiores cum Chaldæo aliter vertant: nam sic ad verbum habent Hebræa: *Caudam integram ad oppositum spinæ dorsi auferent*, id est, ita auferent caudam et eousque, ut simul renes oppositos spinæ dorsi auferant; nam spina dorsi illa parte qua caudæ conjungitur, renes sustinet. Ita Cajetanus. Et hoc videntur voluisse Septuag. hic, et c. 8. v. 25. qui pro cauda habent lumbum; sic enim vertunt, καὶ τὴν ὀσφὴν ἄμωμον σὺν ταῖς ψόαις, quod interpres bibliorum Regiorum non bene vertit, *et lumbum immaculatum cum ilibus*; vertendum enim est, *et lumbum immaculatum cum musculis* (hi enim vocantur ψόαι) *internis*, vel carne interna, cui nimirum adhærent renes, quod idem est ac si diceret: Lumbum cum renibus auferant et offerant Deo. In hostia ergo pacifica ovis, puta agni et arietis, ut patet Levit. 9. 19. peculiare erat quod cauda adolebatur Domino; hoc enim non fiebat, si hostia pacifica esset bos aut capra. Cujus rei causam tropologicam dat Radulph. Cauda, ait, quia finis est corporis, symbolum est consummationis et perseverantiæ in sanctis et bonis operibus; hanc in ove sola offerri præcipit Deus; quia revera ovibus, id est simplicibus, incogitantibus et desidiosis de inconstantia timendum est; non autem victimis caprarum, id est peccatoribus pœnitentibus; nec victimis boum, id est laboriosis, qui videntes fructum laborum suorum, voluptate magna saginantur; itaque acuuntur et roborantur ad labores. Hinc S. Greg. hom. 25. in Evangel. *Præcepto*, inquit, *legis cauda hostiæ in sacrificio jubetur offerri: in cauda quippe finis est corporis, et ille bene immolat, qui sacrificium boni operis usque ad finem debitæ perducit actionis.*

Perseverantia, ait S. Bernard. epist. 129. *nutrix est ad meritum, mediatrix ad præmium, soror patientiæ, constantiæ filia, amica pacis, amicitiarum nodus, unanimitatis vinculum, sanctitatis propugnaculum. Tolle perseverantiam, nec obsequium mercedem habet, nec beneficium gratiam, nec laudem fortitudo. Sola est, cui æternitas redditur, vel potius quæ æternitati hominem reddit, dicente Domino: Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit.*

16. et 17. Omnis adeps Domini erit jure perpetuo in generationibus, et cunctis habitaculis vestris.] Ita scilicet, ut nulla generatio nullaque domus ab hac lege sese excipere possit.

17. Nec sanguinem, nec adipem omnino comedetis.] Nota. Judæis vetus fuit omnis sanguis, non tantum immolatitius, puta sanguis victimæ, de quo propriè hic agitur, uti mox patebit ex adipe; sed etiam quivis alius, v. g. ovis, capræ, cervi, quem domi ad esum mactabant. Eorum enim sanguinem non edere, sed in terram effundere debebant, ut patet Deut. 12. v. 16. et hic, c. 17. 13. ubi et v. 11. ratio hujus legis insinuatur; videlicet, quia anima carnis in sanguine est; id est, quia sanguis est vehiculum, nutrimentum et tutela vitæ, vitaliumque spirituum; vita autem solius est Dei: ergo par est et sanguinem soli Deo cedere, etiamsi non sit sanguis victimæ: nam si sit victimæ, clarum est justissimum esse, ut is omnis in sacrificio Deo auctori vitæ libetur. Ita Theodoretus. Secunda causa est, quia voluit Deus Judæos mansuetudinem docere, et longissime avocare à crudelitate in homines exercenda. Itaque vetuit esum sanguinis bestiarum, in quo vita animalis consistit; concessit autem esum carnis exanguis et exanimis. Ita Isychius et Abulensis. Vide dicta Gen. 9. 4. et seq. Hinc et Apostoli primis Christianis, Actor. 15. 29. vetuerunt esum sanguinis, ut sic facilius Judæi cum Gentibus consuescerent, in unamque Ecclesiam coalescerent. Judæi enim aversabantur Gentes quasi barbaras, eo quod sanguinem comederent.

Nec adipem omnino comedetis.] Omnem adipem hic edi vetat, eumque sibi deposcit Deus. Adipem intellige, non eum qui carni adhæret, eique immistus est, sed qui seorsum in intestinis confertus et condensatus est. Rursum, adipem intellige hostiæ immolatæ, aut quæ poterat immolari. Nullum ergo adipem ovis, capræ, bovis, etsi is domi mactatus ad esum esset, poterant comedere Hebræi; quia hæc animalia munda erant ad sacrificium, Deoque immolari poterant; adipem verò aliorum animalium mundorum, quæ Deo non immolabantur, comedere poterant Hebræi. Itaque poterant comedere adipem capræ, cervi, bubali, tragelaphi, pygargi, orygis, camelopardi; hæc enim munda erant ad esum, sed non ad sacrificium, ut patebit c. 7. Ita S. August. hic q. 2. Judæi tamen ut exactius legem hanc servarent, omni omnino adipe, etiam cervi, bubali, etc. abstinebant, eumque abjiciebant, uti etiamnum facere perhibentur. Verum lex hoc non præcipit.

Ratio hujus legis erat, quia adeps igni est aptissimus, estque optima portio hostiæ: hanc ergo Deo cedere par erat, si esset adeps victimæ immolatæ; sin autem esset adeps victimæ non immolatæ, sed quæ immolari poterat, par erat ut ob Dei reverentiam, adipe hoc etiam non immolato abstinerent; quia adeps hic erat ex hostiis quæ Deo immolari poterant. Idque voluit Deus, ut sic semper haberent Hebræi religionis et cultus Dei exercitium, utque eum etiam domi jugiter hac ratione colerent et venerarentur. Ex adipe hoc Deo sacro manavit illa Scripturæ phrasis, ut sacrificium Deo gratum et dignum vocet sacrificium pinguium, oretque ut holocaustum nostrum pingue fiat. Victimæ enim carnosæ et bene saginatæ, abundant pinguedine et adipe.

Tropologice, ut Isychius et Radulphus, adeps

animæ est animæ desiderium, affectus, devotio et intentio, quæ in omni opere quo Deo placere, Deique gratiam demereri cupimus, ad Deum est dirigenda; quisquis ergo in bono opere quod agit, gloriam non Dei, sed suam, aut lucrum temporale quærit, hic adipem Domino subtrahit et comedit. Mediocres ergo et conjugati (qui per hostiam pacificam significantur) in suis negotiosis operibus hunc saltem adipem, puta hanc sinceram intentionem Dei offerre debent; per eam enim opera indifferentia, ut fabricare, arare, fodere, etc. fiunt sancta et meritoria, actusque religionis, charitatis, etc. Hoc pauci milites, rustici, mecanici sciunt, vel advertunt: hinc pro lucro multa tolerant, multum laborant, sed frustra; quia apud Deum mercede carebunt, cum ad eum labores suos non retulerint. Hoc ergo doceant eos Pastores et Catechistæ, ut uno eodemque opere, ob hanc piam intentionem, qua opus Deo offerunt, illudque suscipiunt ob Dei honorem et amorem, lucra tam æterna quam temporalia acquirant. *Sicut fabrica*, ait S. Gregorius, *columnis, columnæ autem basibus innituntur: ita vita nostra in virtutibus; virtutes autem in intentione intima subsistunt.* Et rursum: *Si semel*, inquit, *cor intentione corrumpitur, sequentis actionis medietas et terminus ab hoste callido secure possidetur: quoniam totam arborem sibi fructus ferre conspicit, quam veneni dente in radice vulneravit. Summa cura vigilandum est, ne vel bonis operibus serviens mens, reproba intentione polluatur.* Et sanctus Bernardus, tract. de Præcept. et dispens. *Ut interior*, ait, *oculus vere simplex sit, duo illi arbitror esse necessaria, charitatem in intentione, et veritatem in electione; quomodo enim simplex erit oculus, qui ex ignorantia veritatis malum nescius agit? Hujus enim bonus est oculus, quia pius; non tamen simplex, quia cæcus. Et est qui bonum et libenter agit, et prudenter intelligit, illius oculum simplicem dixerim, utpote cui neutrum bonum desit, nec zelus scilicet bonus; nec scientia, ille vero oculus nequam est, qui perversus, pariter cæcus, bonum agit, et malum credit.*

Tropologias horum trium primorum capitum etiam sequentibus applica.

Denique nota. Sicut in holocausto, ita et in hostia pacifica adhibebatur libamen thuris, salis, olei, vini et farinæ, idque certa mensura, atque eo ritu quem dixi capite præcedenti, v. 13. de quo plura, Num. 15. 4.

CAPUT QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

DESCRIBITUR QUARTA SPECIES SACRIFICII, SCILICET HOSTIA PRO PECCATO, EOQUE PER IGNORANTIAM COMMISSO. HÆC HOSTIA ERAT QUADRUPLEX: PRIMA, PRO PECCATO PONTIFICIS, QUÆ ERAT VITULUS, V. 3; SECUNDA, PRO PECCATO POPULI, QUÆ ERAT VITULUS, V. 13; TERTIA, PRO PECCATO PRINCIPIS, QUÆ ERAT HIRCUS, V. 22; QUARTA, PRO PECCATO PLEBEII, QUÆ ERAT CAPRA, V. 27. VEL OVIS, V. 32.

1. LOCUTUSQUE est Dominus ad Mosen, dicens: 2. Loquere filiis Israel: Anima quæ peccaverit per ignorantiam, et de universis mandatis Domini, quæ præcepit ut non fierent, quidpiam fecerit: 3. si sacerdos qui unctus est, peccaverit, delinquere faciens populum, offeret pro peccato suo vitulum immaculatum Domino; 4. et adducet illum ad ostium tabernaculi testimonii coram Domino, ponetque manum super caput ejus, et immolabit eum Domino. 5. Hauriet quoque de sanguine vituli, inferens illum in tabernaculum testimonii. 6. Cumque intinxerit digitum in sanguine, asperget eo septies coram Domino contra velum Sanctuarii. 7. Ponetque de eodem sanguine super cornua altaris thymiamatis gratissimi Domino, quod est in tabernaculo testimonii. Omnem autem reliquum sanguinem fundet in basim altaris holocausti in introitu tabernaculi. 8. Et adipem vituli auferet pro peccato, tam eum qui vitalia operit, quam omnia quæ intrinsecus sunt: 9. duos renunculos, et reticulum quod est super eos juxta ilia, et adipem jecoris cum renunculis, 10. sicut aufertur de vitulo hostiæ pacificorum; et adolebit ea super altare holocausti. 11. Pellem vero et omnes carnes, cum capite, et pedibus, et intestinis, et fimo, 12. et reliquo corpore, efferet extra castra in locum mundum, ubi cineres effundi solent; incendetque ea super lignorum struem, quæ in loco effusorum cinerum cremabuntur. 13. Quod si omnis turba Israel ignoraverit, et per imperitiam fecerit quod contra mandatum Domini est, 14. et postea intellexerit peccatum suum, offeret pro peccato suo vitulum, adducetque eum ad ostium tabernaculi. 15. Et ponent seniores populi manus super caput ejus coram Domino. Immolatoque vitulo in conspectu Domini, 16. inferet sacerdos, qui unctus est, de sanguine ejus in tabernaculum testimonii; 17. tincto digito aspergens septies contra velum. 18. Ponetque de eodem sanguine in cornibus altaris,

quod est coram Domino in tabernaculo testimonii; reliquum autem sanguinem fundet juxta basim altaris holocaustorum, quod est in ostio tabernaculi testimonii. 19. Omnemque ejus adipem tollet, et adolebit super altare : 20. sic faciens et de hoc vitulo quo modo fecit et prius, et rogante pro eis sacerdote, propitius erit eis Dominus. 21. Ipsum autem vitulum efferet extra castra, atque comburet sicut et priorem vitulum; quia est pro peccato multitudinis. 22. Si peccaverit princeps, et fecerit unum è pluribus per ignorantiam, quod Domini lege prohibetur; 23. et postea intellexerit peccatum suum, offeret hostiam Domino, hircum de capris immaculatum. 24. Ponetque manum suam super caput ejus : cumque immolaverit eum in loco ubi solet mactari holocaustum coram Domino, quia pro peccato est, 25. tinget sacerdos digitum in sanguine hostiæ pro peccato, tangens cornua altaris holocausti, et reliquum fundens ad basim ejus. 26. Adipem vero adolebit supra, sicut in victimis pacificorum fieri solet; rogabitque pro eo sacerdos, et pro peccato ejus, et dimittetur ei. 27. Quod si peccaverit anima per ignorantiam, de populo terræ, ut faciat quidquam de his quæ Domini lege prohibentur, atque delinquat, 28. et cognoverit peccatum suum, offeret capram immaculatam. 29. Ponetque manum super caput hostiæ quæ pro peccato est, et immolabit eam in loco holocausti. 30. Tolletque sacerdos de sanguine in digito suo; et tangens cornua altaris holocausti, reliquum fundet ad basim ejus. 31. Omnem autem adipem auferens, sicut auferri solet de victimis pacificorum, adolebit super altare in odorem suavitatis Domino; rogabitque pro eo, et dimittetur ei. 32. Sin autem de pecoribus obtulerit victimam pro peccato, ovem scilicet immaculatam. 33. Ponet manum super caput ejus, et immolabit eam in loco ubi solent cædi holocaustorum hostiæ. 34. Sumetque sacerdos de sanguine ejus digito suo, et tangens cornua altaris holocausti, reliquum fundet ad basim ejus. 35. Omnem quoque adipem auferens, sicut auferri solet adeps arietis qui immolatur pro pacificis; cremabit super altare in incensum Domini, rogabitque pro eo, et pro peccato ejus, et dimittetur ei.

1. Locutus est Dominus ad Moysen.] Incertum est an eodem tempore, quo locutus est ea quæ præscripta sunt c. 1. 2. et 3, an alio; nam quod verbum *locutus est* hic repetatur, arguere potest tantum novitatem materiæ, non autem temporis. Ita Abulensis.

2. Anima,] homo. Vide dicta, c. 2. 1.

Quæ peccaverit per ignorantiam,] sive legis et juris, sive facti, eamque crassam et culpabilem. Pro *ignorantiam* hebr. est שגגה *segaga*, quod recentiores vertunt errorem et lapsum ex passione, v. g. ex vehementi cholera. Verum *segaga* proprie significat ignorantiam, et ita vertit Chald. Philo, S. Hier. et alii.

Et de universis mandatis Domini, quæ præcepit ut non fierent, quidpiam fecerit.] *De universis*, ergo tam naturalibus, quam cæremonialibus et judicialibus; tam affirmativis, quam negativis mandatis. Ita Ribera contra Abulensem qui de solis cæremonialibus hic agi putat. Ratio est, quia in omnia omnino cadere potest error, saltem facti, qui sacrificio expiandus erat. Si enim quis, non per ignorantiam, sed scienter violasset ea quæ in Decalogo mandantur, idque publicum fuisset; hic culpam non sacrificio, sed pœna et mulcta à judice inflicta luisset, ut patet Deuter. 19. 12. et ultimo, et alibi : unde sequitur hic agi de peccato occulto, non publico, uti docet Josephus, l. 3. c. 10. et ex eo Ribera; publicum enim per judicem punitum fuisset; judex enim non admisisset excusationem ignorantiæ : nam in judicio cum agitur de crimine, præsumitur reus scivisse legem, et facti sui speciem, nisi ipse contrarium doceat.

Mandatis,] id est, mandato aliquo prohibitis. Unde sequitur : *Quæ præcipit ut non fierent;* sicut enim Hebræi sæpe actus ponunt pro objecto, ut amorem pro re amata, timorem pro re timenda (quomodo Deus dicitur amor et timor noster, vide can. 21.) ita pariter legem aut mandatum ponunt pro re, quæ lege vel mandato vetatur. Ita Cajetanus.

Quæ præcepit ut non fierent.] Hebr. est, *quæ non fient*, id est, quæ ex Dei lege fieri non debent; q. d. Qui fecerit aliquid lege prohibitum, sive qui contra legem aliquid fecerit, et peccaverit, vel commissione vel omissione : nam non tantum præcepta negativa, sed et affirmativa, sicuti præcipiunt rem quam mandant; ita contrarium ejus ejusque omissionem prohibent; v. g. cum dicitur : *Honora patrem*, præcipitur honor patris, et simul prohibetur contumelia, et omissio honoris patri debiti.

3. Si sacerdos, qui unctus est, peccaverit.] *Sacerdos*, id est pontifex : nam Septuag. habent ἀρχιερεὺς, et Chald. *sacerdos magnus;* illius enim peccatum ob personæ dignitatem erat maximum. Unde primo loco hic ponitur, et hostia maxima, puta vitulo, expiari jubetur.

Qui unctus est,] postquam consecratus est. Ita Septuag. qui vertunt ὁ κεχρισμένος; nam si designatus pontifex peccasset antequam consecraretur, tunc victima plebeii aut principis expiabat se. Ita Ribera.

Derelinquere faciens populum,] hebr. *Si peccet ad peccatum populi*, ut scilicet suo peccato scandalizet, et peccare faciat populum. Potest secundo verti, *si peccet secundùm peccatum populi*, vel sicut populus peccare solet; quo tacite significat lex pontificis non esse peccare, sed populi; pontificis enim est intercedere pro peccatis populi.

4. Et immolabit eum Domino.] Puta ipsemet pontifex qui peccavit, uti præcessit; neque enim alius hic nominatur sacerdos inferior qui

id faciat, sicuti nominatus est c. 1. 5. in sacrificio laici, de quo tamen minus erat dubium quin per Aaronem et filios ejus fieri deberet. Rursum, pontifex qui peccaverat, debebat imponere manus suæ victimæ, uti sequitur, et eamdem immolare; omnia enim hæc eodem spectant, et eumdem pontificem qui peccavit respiciunt. Ita ex Philone Ribera contra Abulensem.

Moraliter, Origenes : Admonetur, inquit, hic pontifex infirmitatis suæ, ut humiliter agnoscat et intelligat peccatum suum; nunquam enim se emendat, qui peccasse se non putat. Simul docetur facile indulgere peccantibus; nam, ut aiebat Dido :

Non ignara mali miseris succurrere disco.

6. ASPERGET EO (sanguine vituli à se et pro se immolati) SEPTIES CORAM DOMINO CONTRA VELUM SANCTUARII,] puta contra velum Sancti sanctorum, ubi præsentiam suam exhibet Deus propitiatorio. Aspergendo ergo sanguinem coram velo Sancti sanctorum, dicebatur eum aspergere coram Domino.

Nota. *Asperget septies*, ut scilicet perfecta fiat expiatio. Septenario enim significatur perfectio, sic septem peccata capitalia, omnia peccata comprehendunt.

Nota multa fuisse peculiaria in sacrificio hoc, uti et in sacrificio pro peccato totius populi, sicut patet textum legenti et conferenti, idque ad hoc, ut per ea significaretur gravitas peccati tum sacerdotis sive pontificis, tum totius populi.

7. IN BASIM (juxta basim, patet v. 18.) ALTARIS quod est IN INTROITU (juxta introitum) TABERNACULI.

8. ET ADIPEM VITULI OFFERET.] Corrige *auferet*, scilicet à vitulo, ut offerat et adoleat cum Deo. Ita Hebræa, Chaldæa, Græca, Romana.

TAM EUM QUI VITALIA OPERIT QUAM OMNIA QUÆ INTRINSECUS SUNT.] q. d. Auferet et offeret adipem omnem, tam eum qui operit vitalia, puta cor et præcordia, quam eum, qui est intra ipsa vitalia et viscera. Ita Hebræa.

10. SICUT OFFERTUR.] Corrige *aufertur*, juxta ea quæ dixi v. 8.

11. et 12. PELLEM VERO ET OMNES CARNES, CUM CAPITE ET PEDIBUS ET INTESTINIS ET FIMO, ET RELIQUO CORPORE EFFERET EXTRA CASTRA IN LOCUM MUNDUM, UBI CINERES EFFUNDI SOLENT, INCENDETQUE EA.] Nota. Hic erat ritus hostiæ pro pontificis peccato. Primo, pontifex ipse adducebat ad altare suam hostiam, scilicet vitulum, eique suas manus imponebat, quasi imprecans et imponens ei peccatum suum. Secundo, ibidem eam jugulabat et immolabat. Tertio, cratere ejus sanguinem excipiebat, quem inferebat in tabernaculum, septies eo aspergens velum oppositum Sancto sanctorum, eodemque tingens cornua altaris thymiamatis; reliquum vero sanguinem referebat in atrium, eumque effundebat juxta basin altaris holocaustorum. Quarto, in altari holocaustorum cremabat adipem et renes hujus hostiæ, puta vituli. Quinto, reliquum hostiæ, puta totum vitulum, cum pelle, intestinis et fimo ferebat extra castra, eaque omnia cremabat in loco mundo, ubi cineres victimarum effundi solebant.

Quæres : Cur jussit Deus hunc vitulum oblatum pro peccato pontificis, uti et vitulum oblatum pro peccato totius populi, totum cum pelle comburi, non in altari, sed extra castra?

Resp. Litteralis causa hujus cæremoniæ fuit, primo, ut illa excitaret in Judæis ingens peccati odium et horrorem; tacite enim significabat, quod sicut victima pro peccato extra castra cremabatur; ita multo magis peccatum ipsum, et peccatores extra mundum cremandi essent in inferno. Secundo, nemo, inquit Philo, lib. de Victimis, et pontifice aut toto populo præstantior, qui pro eo peccante deprecator apud Deum allegari possit, ut hac ratione ex lege quæ hic, c. 6. v. 26. præscribitur, eorum victimas pro peccato comedat : restat ergo ut illæ extra castra crementur. Addit Theodoretus, quæst. 3. totam hostiam cum pelle comburi, ut demonstretur sacerdotem, sive pontificem non aliquatenus, sed totum se omniaque sua dedicasse Deo universorum, cumque per peccatum aliquid suî Deo subtraxerit, hinc pro se totum vitulum Deo consecrare et immolare. Tertio, et proprie, hæc cæremonia tacita erat oratio, qua pontifex rogabat Deum, ut peccata ista pontificis, vel totius populi, id est pœnæ peccatis eorum debitæ, ipsum populum non tangerent nec læderent, sed cum victima hirci et vituli quasi extra castra populi offerrentur, cremarentur et abolerentur.

Ubi nota peccata pontificis, utpote personæ communis, et principis totius populi, æquari peccatis totius populi : nam tam victima pro peccato pontificis, quam victima pro peccato populi cremanda erat extra castra; ut significaretur peccatum pontificis, quasi principis, tota populi castra contaminare; alia enim peccata privatorum hominum expiabantur victima immolata in ipsis castris, et in ipso atrio tabernaculi, neque censebantur tota castra contaminare, maculare aut polluere.

Causam allegoricam hujus cæremoniæ dat Apostolus Hebr. 13. 12. scilicet hac cæremonia significatum fuisse, quod *Christus extra castra*, id est extra portam urbis Jerusalem (castra enim habebant suas portas, erantque quasi urbs cum suo tabernaculo et templo ambulans et mobilis per desertum) torquendus erat in cruce, et abolito castrorum Judaicorum tabernaculo et templo, Ecclesiam Gentium per totum orbem diffundendam morte sua erat instituturus : hoc est enim quod ait S. Leo serm. 9. de passione : *Nec intra septa civitatis ob meritum sui sceleris diruendæ, sed foris et extra castra crucifixus est Christus, ut veterum victimarum cessante mysterio, nova hostia novo imponeretur altari, et crux Christi non templi esset ara, sed mundi.* Unde et S. Joan. cap. 11. 53. ait Christum morti destinatum esse *pro gente* Judaica, *et non tantum pro gente, sed ut filios Dei qui erant* toto orbe inter Gentes *dispersi, congregaret in unum.* Denique sanguis victimarum expians Sanctum et Sanctum sanctorum, ut patet cap. 16. 15. significabat Christum sanguine suo expiaturum Ecclesiam, et cœlum ipsum; non quasi cœlum in se immundum sit, sed quod legaliter et symbolice censeretur immundum, et quasi aspergine quadam peccati (peccatum enim morali quadam æstimatione censetur, et in Scriptura dicitur contaminare ipsam terram, cœlum totumque mundum) maculatum, ideoque clausum, perinde ac templum pollutum clauditur; Christus ergo suo sanguine peccata nostra ex-

pians, etiam cœlum ipsum peccatis nostris quasi contaminatum, quodam modo expiasse et reconciliasse censetur, dum illud nobis aperuit et reseravit. Ita Radulph. hic in cap. 16.

Tropologicam causam hujus cæremoniæ dat Apostolus Hebr. 13. vers. 13. scilicet hanc cæremoniam significasse nos omnes, qui ad Christum et altare Eucharisticum accedere cupimus, exire debere *extra castra* pompæ, voluptatum, luxus et legum tabernaculi, id est mundi hujus caduci et mobilis, ut portemus improperium crucis Christi, imitando scilicet et voluntarie amplectendo Christi ignominiam, paupertatem, abstinentiam, humilitatem, contemptum, persecutiones, tormenta et martyrium; hisce enim verbis Apostolus excitat Hebræos, ut Judæorum persecutiones, contumelias, et dira quæque pro Christi fide fortiter sustineant, et in iis glorientur, tanquam qui cum Christo extra castra Judaismi, et mundanæ felicitatis egrediantur portantes improperium crucis ipsius. Sic *apostoli ibant gaudentes à conspectu concilii, quoniam digni habiti sunt pro nomine Jesu contumeliam pati.* Exeamus ergo et nos cumulati opprobriis, consputi, milleque probris oppleti, portantes crucem nostram cum Christo: exeamus, inquam, læti, fidentes et animosi, tanto duce Christo nobis præeunte, dicamusque cum Paulo: *Mihi mundus crucifixus est, et ego mundo.* Ita Procop. et Cyril. lib. 15. de Adoratione, atque Theodor. S. Thom. Ansel. et Theophil. in cap. 13. ad Hebræos.

Anagogicam causam dat ibidem Paulus v. 14. scilicet hac cæremonia adumbratum fuisse, quod in hac vita et mundo non habeamus manentem civitatem, sed quod in eo degamus quasi in castris et tabernaculis, ut sciamus nos hic esse peregrinos et milites, qui futuram civitatem in cœlis inquirere, et pro ea generose contra carnem, mundum et dæmonem dimicare, ad eamque omnibus viribus tendere et conniti debeamus. Addit Beda: Christus, ait, in cœlo oblatus est pro munere Angelorum et Beatorum, quos visione suæ humanitatis et divinitatis beat; in terris vero oblatus est pro peccato, id est passus est extra castra Angelorum et Beatorum, de quibus dixit Jacob: *Castra Dei sunt hæc*, Gen. 32. 2.

12. Efferet extra castra in locum mundum.] Licet enim hoc sacrificium esset pro peccato pontificis, ideoque victima cremaretur extra castra, tamen quia sacrificium hoc expiatorium, sanctum et mundum erat; hinc locus mundus debebatur ei, victimæque cineres, quasi reliquiæ sacrificii, mundo loco erant reponendi, ne à populo calcarentur, vel irreverenter tractarentur.

Ubi cineres effundi solent.] Nota. Cineres victimarum primo in atrio, juxta altare holocaustorum effundebantur, indeque ad locum mundum, de quo hic agitur, extra castra efferebantur, in quo vitulus hic pro pontificis peccato jugulatus jubetur cremari.

Tropolog. significatur hic non licere peccata sacerdotum in publicum jactare, neque in locum immundum, id est in detractorum conventicula, et in profanas ac maledicas linguas, sed curandum esse ut taceantur, et omnes eorum reliquiæ charitatis igne consumantur, ac perpetuo silentio contegantur; utque nihil remaneat quod trahi possit in exemplum. Ita Ribera lib. 4. de Templo cap. 7. qui cætera omnia tropologice applicat, et sigillatim adaptat.

13. Quod si omnis turba Israel ignoraverit.] q. d. Si totus populus Judæorum, vel certe maxima ejus pars peccaverit per ignorantiam. Est hæc secunda hostia pro peccato, scilicet totius populi.

Nota. Eadem præscripta est hostia in peccato populi, quæ præscripta est in peccato pontificis, puta vitulus. Idemque erat ritus immolandi utriusque, quem descripsi vers. 11. nisi quod in peccato populi, non pontifex, sed seniores populi pro toto populo manus hostiæ imponebant.

15. et 16. Immolatoque vitulo in conspectu Domini, inferet sacerdos qui unctus est,] puta pontifex; nam peccatum totius populi erat valde grave: hinc illud solus expiabat pontifex; maxime quia hoc sacrificium pro peccato populi, typus erat expiationis culpæ totius generis humani, quam solus potuit facere Christus Pontifex noster.

18. Altaris quod est coram Domino,] puta altaris thymiamatis, quod in Sancto obversum erat propitiatorio, in quo residebat Deus.

Quod est in ostio (*in*, id est, juxta ostium) tabernaculi.]

20. Rogante pro eis sacerdote (pontifice) propitius erit eis Dominus.] q. d. Dominus placatus hoc sacrificio, non inferet populo pœnam in hac vita, quam alioqui inflixisset; nam quoad culpam et pœnam alterius vitæ, hæc non tollebatur sacrificio aut prece sacerdotis, sed contritione eorum qui peccaverant: cujus contritionis signum et protestatio erat hoc sacrificium, quod pro peccato suo offerebant.

21. Ipsum autem vitulum efferet extra castra, atque comburet; quia est pro peccato multitudinis.] q. d. Si hæc victima fuisset oblata pro peccato principis, aut privatæ personæ, non cremaretur extra castra, sed de more in altari holocaustorum. Rursum, non inferretur ejus sanguis in tabernaculum, ut eo aspergeretur altare thymiamatis: hæc enim duo tantum fiebant in peccato pontificis, et totius populi. Et hoc est quod ait Apostolus Hebr. 13. 11. *Quorum animalium infertur sanguis pro peccato in Sancta per pontificem, horum corpora cremantur extra castra.* Vide dicta vers. 11.

22. Si peccaverit princeps.] Est hæc tertia hostia pro peccato, scilicet principis. *Princeps* hic vocatur is, qui erat dux, caput et primus in familia, aut tribu, aut exercitu; hunc enim significat hebr. נשיא *nasi*, id est elevatus, qui dignitate inter suos eminet, ut patet Num. 1. v. 4. et c. 7. v. 2.

Principis peccati et hostiæ legem specialem Deus hic sanxit, ut sciant principes se homines esse, errare et peccare posse, dicantque: Homo sum, humani à me nihil alienum puto: ac proinde si quid male promiserint, fidem rescindant: si quid mali imperarint, retractent, nec mordicus in eo quod semel statuerunt, persistant, sive fas sit, sive nefas. Ita Agesilaus rex Lacedæm. urgenti verbum regis, dicentique: Assensus es: *Omnino*, inquit, *assensus sum, si res justa est; sin minus, dixi: Sane, verum assensus non sum*; inferentique: At vero *reges par est implere quod capite annuerint*, respondit: *Non magis, quàm æquum est ut qui regem accedunt, petant dicantque justa, considerato quod occasio et decorum regis ferat.* Ita Cato Major

aiebat : *Malo nullam ob beneficium collatum gratiam adipisci, quàm ob delictum non dare pœnam; omnibusque peccantibus, me uno excepto, ignosco.* Ita Agesipolis Cleombroti filius objicienti quod, cum rex esset, datus fuisset obses : *Quia*, inquit, *justum rectumque est nosmetipsos nostra peccata luere.* Ita Plutarch. in Apophteg.

23. Offeret hostiam Domino hircum de capris], hebr. *hircum caprarum*, id est hircum filium alicujus capræ. Ubi duplex est hebraismus : prior, quod numerus pluralis ponatur pro singulari, puta *caprarum* pro *capræ ;* posterior, quod hac phrasi Hebræi significent hircum novellum, et adhuc matrem sequentem : quando enim animali cuipiam additur genitivus femininus pluralis, tunc significatur animal illud tenerum esse, ita ut necdum à matre sit avulsùm. Unde Alexander Macedo, quia juvenis erat, vocatur *hircus caprarùm*, Daniel. 8. v. 21. Similia sunt Gen. 37. 17. 1. Esdr. 6. 17. psal. 113. 4. Ezech. 45. 23. in Hebræo.

Sept. pro *hirco* et *capra*, vertunt *chimarrus* et *chimarra*, id est fœtus caprarum chimerini, hoc est hyberni : bis enim in anno pariunt capræ, semel in æstate, semel in hieme. Per hyemem ergo et capram hybernam, videtur significari pœnitentia. Ita Isychius et Radulphus.

Rursum princeps, id est vir sanctus et heroicus, pro peccato offert hircum, id est fortem et duram subit pœnitentiam ; anima vero de populo terræ, id est homo infirmus, qui est ex grege vel fæce hominum, pro peccato offert capram, id est levem, remissam et quasi femineam, quam sustinere possit, obit pœnitentiam, ita Radulphus.

24. et 25. Cumque immolaverit (non princeps, sed sacerdos ad quem spectatimmolare), quia pro peccato est, tinget sacerdos digitum in sanguine hostiæ pro peccato, tangens cornua altaris.] q. d. Si non esset hostia pro peccato, non tingeret sacerdos sanguine cornua altaris ; illa enim tinctio tantum fiebat in sacrificiis pro peccato : altare enim Deum repræsentabat, itaque tingebat illud sanguine sacerdos, quasi significans se sanguinem peccatoris Deo debitum, in hac victima illidare, itaque placari Deum.

Nota, hoc vers. et vers. 3. 25. 26. *hostia pro peccato*, vocatur hebr. חטאת *châttat*, græce ἁμαρτία, id est *peccatum*, metonymice; peccatum enim hominis, impositione manus in hostiam, morali æstimatione quasi transferebatur. Sic Paulus. 2. Cor. 5. vers. ult. *Eum*, inquit, *qui non noverat peccatum* (Christum), *pro nobis peccatum* (id est hostiam pro peccato) *fecit*, *ut nos efficeremur justitia* (justi) *Dei in ipso* (per ipsum.)

27. Quod si peccaverit anima per ignorantiam de popupo terræ.] *Anima de populo terræ*, est homo plebeius, vulgaris et gregarius. Est hæc quarta hostia pro peccato, scilicet plebeii : hujus hostia erat capra.

Tropolog. Beda : Anima, ait, quæ peccat, est de populo terræ, quia terrenis bonis inhiat ; nam ea quæ non peccat, est ex iis de quibus dicitur : *Nostra conversatio in cœlis est.*

32. Si autem de pecoribus,] de pecudibus (vide dicta cap. 1. 10.) puta de ovibus ; nam de capris jam præcessit. Unde hebræa clare habent: *Si ovem adduxerit oblationem pro peccato, femellam, integram adducet eam.*

Notat Philo principem pro peccato offerre hircum ; plebeium capram, quæ minoris pretii est victima, quia mas magistratui, femina plebeio competit : minus enim virilitatis et sapientiæ habet plebeius, quàm princeps. Rursum capra et ovis tacite admonebat offerentes, ut in posterum innocentiæ studerent, darentque operam, ut quibus injuria aliqua, aut exemplo nocuerant, omni ratione prodessent; sic enim oves et capræ suo lacte, lana, carne, corio omnibus prosunt.

33. Immolabit eam (per sacerdotem) in loco, etc., holocaustorum,] scilicet juxta altare, ubi immolari solent holocausta. Ita Septuaginta.

35. Cremabit super altare incensum Domini,] id est, ut hebræa habent, *adolebit sacerdos ea ad incensa*, vel incensa, *Domini ;* ut scilicet sint incensa Domini. Itaque sicut in victimis pacificis, sic et in hostia pro peccato, solus adeps cum renibus et sanguis Deo cedebant. Quid faciendum sit de carnibus hujus hostiæ pro peccato plebeii, uti et hostiæ pro peccato principis, dicet Moses c. 6. v. 26.

Nota. In sacrificio pro peccato, uti et in quolibet alio, victimæ imponebatur sal, uti præscriptum est cap. 2. vers. 13. non vero alia libamina vini, olei et farris ; hæc enim tantum addebantur holocausto, et victimæ pacificæ : cujus differentiæ causam assignabo Num. 15. 3. Hinc sequitur nec thus impositum fuisse victimæ pro peccato. Thus enim non victimæ, sed ejus libamini, puta farri, imponebatur, ut patet Levit. 2. vers. 1. Sacrificium autem pro peccato non habebat libamen farris, uti jam dixi : ergo nec thus, imo si, deficiente victima, offerenda esset simila, sive far pro peccato, illi non imponebatur thus, uti diserte præcipit Deus c. 5. v. 11.

Denique audi hìc decem miracula in sacrificiis, quæ recensent Judæi; primum, inquiunt, erat, quod cum statis festis innumera vis hominum ad templum conflueret, nulli unquam defuerit hospitium ; secundum, cum in templo stabant, se invicem comprimebant : cum vero in terram procumberent confessionem peccatorum facturi, omnes satis spatii habebant, quod ne alius alium sua delicta confitentem audiret, quatuor cubitorum esse oportebat ; tertium, ignis sacrificiorum cum esset sub dio, nunquam à pluvia fuit extinctus ; quartum, fumum victimarum nulli venti dimovere poterant, quin semper recta in cœlum ascenderet ; quintum, nunquam malus casus aliquis accidit summo sacerdoti in die expiationis ; sextum, nullum unquam vitium inventum fuit in panibus propositionis, vel primitiarum ; septimum, nulla unquam mulier gravida abortiit, ob odorem carnium sanctificatarum ; octavum, nunquam fœtuit caro sanctificata ; nonum, nulla musca visa fuit in eo loco, ubi mactabantur victimæ ; decimum, nullus unquam læsus fuit à serpente, vel à scorpione. Verum hæc crassa miracula illis fabulonibus relinquamus.

Mystice, sacrificium pro peccato est pœnitentia et contritio. Psalmus 50. *Sacrificium Deo spiritus contribulatus ; cor contritum et humiliatum Deus non despicies.* Barruch 2. 18. *Anima quæ tristis est super magnitudine mali, et incedit curva et infirma, et oculi deficientes* (lacrymis,

jejuniis et vigiliis), *et anima esuriens dabit tibi gloriam et justitiam Domino.* Dan. 3. *In animo contrito et spiritu humilitatis suscipiamur, sicut in holocausto arietum*, etc., *sic fiat sacrificium nostrum. Ad pœnitentiam*, ait S. August. de Pœnit. *agendam non sufficit mores immutare in melius, nisi etiam de his quæ facta sunt, satisfaciat per pœnitentiæ dolorem, per humilitatis gemitum, per contriti cordis sacrificium, cooperantibus eleemosynis.* Notent hoc Lutherus et Novantes, qui pœnitentiam aliam non agnoscunt, quam resipiscentiam et novam vitam. Adjicit S. August. *O humilis lacryma, tuum est regnum, tua est potentia, aspectum judicis non vereris: inimicis accusantibus silentium imponis. Sola intras ad regem, sed sola non recedis: vincis invincibilem, et ligas omnipotentem.* S. Greg. lib. 21. Mor. *Quo uberius*, ait, *culpa fletur, eo altior cognitio veritatis attingitur; quia ad videndum internum lumen, polluta dudum conscientia, lacrymis baptizata renovatur.* Et mox: *Vis compunctionis poros cordis aperit, et pennas virtutum fundit; cumque se studiose mens de pigra vetustate redarguit, alacri novitate juvenescit.* Idem lib. 3. Dialogorum docet compunctionem hanc primum ex timore gehennæ, deinde ex amore Dei et regni ejus promanare: *Qui prius*, inquit, *flebat, ne duceretur ad supplicium; postea amarissime flere incipit, quia differtur à regno.*

S. Bern. in Cant. serm. 10. *Unguentum*, inquit, *est contritionis, est unguentum devotionis, est unguentum pietatis: primum pungitivum, dolorem faciens; secundum temperativum, dolorem leniens; tertium sanativum, morbum expellens.*

S. Chrys. lib. de Compunctione cordis: *Sola*, inquit, *compunctio est, quæ facit animam horrescere purpuram, desiderare cilicium, amare lacrymas, fugere risum. Sicut impossibile est, ut ignis inflammetur in aqua: ita impossibile est compunctionem vigere in deliciis. Illa enim mater est fletus, hæc risus: illa cor constringit, ista dissolvunt.*

Scimus quàm Christo gratum fuerit sacrificium compunctionis S. Magdalenæ, S. Petri, S. Pauli, S. Matthæi, S. Mariæ Ægyptiacæ, S. Pelagiæ pœnitentis, et S. Thaidis, quæ pœnitens triennio cellæ se inclusit, dixitque: *Testor Deum, quia ex quo huc ingressa sum omnia peccata mea velut sarcinam statui ante oculos meos, et flebam semper illa conspiciens.* Unde Paulus discipulus S. Antonii vidit lectum pretiosum in cœlo illi præparatum; quem tres virgines clara facie fulgentes custodiebant. Hoc meruit ejus humilis pœnitentia, qua ex institutione B. Paphnutii, non audebat Deum nominare, nec manus in cœlum expandere, sed una ejus vox hæc erat: *Qui plasmasti me, miserere mei.*

Merito dixit Abbas ille sanctus: *Ut umbra corpus, sic compunctio te ubique comitetur.* Et alius: *Filii Israel post quadraginta annos intraverunt in terram promissionis. Lacrymæ sunt terra promissionis, ad quas si perveneris, jam non timebis bellum.*

Nota: est contritio Arsenii assidue lacrymantis, et Fabiolæ publice pœnitentis, apud S. Hier. et alterius apud Ruffin. lib. 2. c. 1. qui sepulcro se inclusit, et tanquam vivens sepultus, de inferno mugitum cordis gemitumque assidue edebat; unde audivit dæmones clamantes: *Vicisti, vicisti.* Vere ergo ait Damascenus in Vita Barlaam: Contritio, et *fons lacrymarum est baptismus.* Narrat Palladius in Lausiaca cap. 46. de quodam monacho lapso: qui in se reversus speluncæ se inclusit, sibique saccum et cinerem substravit, nec prius è terra surrexit, nec cessavit flere, quàm angelum audivit dicentem: *Accepit Deus pœnitentiam tuam, et tui misertus est; vide ne deinceps decipiaris.*

CAPUT QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Hoc capite et initio sequentis specificantur aliqui casus circa peccata aliena, ne quis propria putet duntaxat expianda sacrificio. Censet Benedictus in suis Bibliis hoc cap. agi de expiatione peccati ex passione commissi; capite vero præced. de expiatione peccati ex ignorantia: et cap. sequenti, puta 7. de expiatione peccati ex certa scientia facti. Verum repugnant verba Scripturæ, vers. 3. 4. 15. 17. 18. ex quibus patet, hoc capite agi etiam de expiatione peccati ex oblivione, errore et ignorantia admissi.

1. Si peccaverit anima, et audierit vocem jurantis, testisque fuerit quod aut
ipse vidit, aut conscius est; nisi indicaverit, portabit iniquitatem suam.
2. Anima quæ tetigerit aliquid immundum, sive quod occisum à bestia
est, aut per se mortuum, aut quodlibet aliud reptile, et oblita fuerit im-
munditiæ suæ, rea est et deliquit; 3. et si tetigerit quidquam de immunditia
hominis, juxta omnem impuritatem qua pollui solet, oblitaque cognove-
rit postea, subjacebit delicto. 4. Anima, quæ juraverit, et protulerit labiis
suis ut vel male quid faceret, vel bene, et idipsum juramento et sermone firmaverit, oblitaque
postea intellexerit delictum suum, 5. agat pœnitentiam pro peccato, et 6. afferat de gregibus
agnam sive capram, orabitque pro ea sacerdos, et pro peccato ejus: 7. sin autem non potue-
rit offerre pecus, offerat duos turtures, vel duos pullos columbarum Domino, unum pro pec-

cato, et alterum in holocaustum; 8. dabitque eos sacerdoti, qui primum offerens pro peccato retorquebit caput ejus ad pennulas, ita ut collo hæreat, et non penitus abrumpatur. 9. Et asperget de sanguine ejus parietem altaris; quidquid autem reliquum fuerit, faciet distillare ad fundamentum ejus, quia pro peccato est. 10. Alterum verò adolebit in holocaustum, ut fieri solet; rogabitque pro eo sacerdos et pro peccato ejus, et dimittetur ei. 11. Quod si non quiverit manus ejus duos offerre turtures, aut duos pullos columbarum, offeret pro peccato suo similæ partem ephi decimam, non mittet in eam oleum, nec thuris aliquid imponet, quia pro peccato est. 12. Tradetque eam sacerdoti, qui plenum ex ea pugillum hauriens, cremabit super altare, in monimentum ejus qui obtulerit, 13. rogans pro illo et expians; reliquam vero partem ipse habebit in munere. 14. Locutusque est Dominus ad Moysen, dicens: 15. Anima si prævaricans cæremonias, per errorem, in his quæ Domino sunt sanctificata, peccaverit, offeret pro delicto suo arietem immaculatum de gregibus, qui emi potest duobus siclis, juxta pondus Sanctuarii; 16. ipsumque quod intulit damni restituet, et quintam partem ponet supra, tradens sacerdoti, qui rogabit pro eo offerens arietem, et dimittetur ei. 17. Anima si peccaverit per ignorantiam, feceritque unum ex his quæ Domini lege prohibentur, et peccati rea intellexerit iniquitatem suam, 18. offeret arietem immaculatum de gregibus sacerdoti, juxta mensuram æstimationemque peccati: qui orabit pro eo, quia nesciens fecerit; et dimittetur ei, 19. quia per errorem deliquit in Dominum.

1. Si peccaverit anima,] eo modo quo sequitur. Casus et leges hujus capitis et sequentis ad omnes, etiam pontifices, pertinere videntur; nulla enim hic fit personarum distinctio, uti facta est cap. 4.

Et audierit vocem jurantis.] *Jurantis*, hoc est, ut Chald. Vatablus et alii vertunt. *adjurantis*, puta judicis. Unde et nonnulla Biblia manuscripta legunt *adjurantis*: quin et Radulphus utramque lectionem, scilicet *jurantis* et *adjurantis*, adfert et exponit. Vilalpando quoque in cap. 17. Ezech. p. 3. *jurantis*, ait, id est judicis prævio juramento interrogantis, q. d. Si quis testis à judice adjuratus, ut vere dicat id quod vidit, aut scit de re in judicio controversa: si is eam non indicet, sed palliet vel neget, dicatque se nihil de illa re scire, hic portabit iniquitatem suam.

Secundo, τὸ *jurantis* simpliciter et propriè accipi potest. Hebraice enim est אלה *ala*, id est *juramenti*, præsertim execratorii. q. d. Si quis audierit vocem jurantis, id est juramento aliquid confirmantis, puta promittentis rem aliquam, aut contractum aliquem ineuntis, aut quid aliud asserentis et stabilientis juramento (Hebræi enim juramento suos contractus et promissa firmabant), hujusque rei testis citatus sit in judicio, ut dicat id quod de re vidit aut cognovit; si is juridice requisitus ad testandum veritatem, eam non indicet, hic portabit iniquitatem suam. Ita S. Augustin. q. 1. Procop. Isychius, Origen. Radulphus et Abulens. Aliter exponunt Rabbini aliqui, quasi hic loquatur Script. de eo qui audit aliquem dejerantem, execrantem, maledicentem et abutentem nomine Dei, et non indicat illud magistratui, ut is puniatur: illum enim reum fieri, et debere pro hoc suo silentio, quasi delicto, offerre oblationem hic præscriptam.

Nota hic cæcitatem et perversitatem Judæorum, qui nullam sibi juramenti et perjurii conscientiam faciunt, nisi jurent manu imposita super librum legis; quod si alio ritu jurent, audacter jurabunt falsum. Quare imprudenter cum magna Christianorum injuria faciunt magistratus, qui Judæos in rebus forensibus ad jusjurandum contra Christianos admittunt. Quam perfidiam cum Norinbergenses, aliæque Resp. olim intellexissent, Judæos ad nullum admiserunt juramentum, nisi admota manu ad librum legis suæ Synagogæ jurarent. Adde quod ipsi, in die expiationis, à Rabbinis suis ab omnibus votis et juramentis, si quæ malignius fecerunt, absolvuntur. Denique Judæus licitum sibi putat, Christiano homini, quacumque ratione possit, damnum inferre. Unde et quidam eorum magnus Rabbi sic scribit: *Optimus qui inter gentes est, dignus est, ut caput illi conteratur tanquam serpenti.*

Portabit iniquitatem suam.] *Iniquitas* hic ponitur metonymice, pro pœna iniquitatis; quasi dicat: Talis punietur à Deo, etiamsi scelus perpetuo lateat homines; talis sustinebit pœnam iniquitatis suæ, quam tamen amoliri poterit pœnitentia, et sacrificio quod præscribitur. v. 6. Illa enim sanctio quæ habetur vers. 6. ad omnes casus præcedentes referenda est: Deo enim per hoc sacrificium satisfiebat; proximo tamen si læsus esset, nihilominus damnum omne sarciendum erat.

2. Anima quæ tetigerit aliquid immundum, etc., aut quodlibet aliud reptile (omnia enim reptilia et lege Levit. 11. vers. 42. erant immunda), et oblita fuerit immunditiæ suæ, (ac consequenter neglexerit eam tollere per sacrificium à lege statutum) rea est.] Hebr. *immunda* vel *polluta est*, quia videlicet rem immundam tetigit, ideoque *rea est*, quia contra legem Levit. 11. vers. 43. quæ vetat tangi immundum, fecit.

Et deliquit,] quia immunditiam hanc per sacrificium, sive lustrationem lege præscriptam, non expiavit. Ita Abulensis.

Theodotion et Aquila vertunt, *anima quæ se inquinarit verbo impuro*, id est re impura vel immunda, *rea est*. *Verbum* enim sæpe pro re sumitur metonymice.

Tropol. Procop. qui alium quam Dei sectatur sermonem (hic enim solus purus est, cæteri sunt impuri) reus est et deliquit.

3. Et si tetigerit quidquam de immunditia hominis, juxta omnem impuritatem qua pollui solet (id est, de omnibus illis in quibus homines

ex lege Mosis pollui solent, sicut v. 5. legaliter polluebatur is, qui tangebat mortificum) SUBJACERIT DELICTO.] Hebr. *deliquit*, ideoque pœnæ, uti et culpæ, rea est et subjecta, ac consequenter tenebitur ad sacrificium v. 6. præscriptum, ut se expiet.

4. ANIMA QUÆ JURAVERIT, etc. UT VEL MALE QUID FACERET.] *Male facere* Hebr. est affligere. Unde ipsi per *male facere* hic intelligunt jejunare. Ita et S. Greg. Cajetan. Vatablus et alii; jejunium enim est carnis afflictio. Verum quia *male facere* hic opponitur *benefacere;* hinc melius hæc non ad ipsum jurantem, sed ad tertium referas, q. d. Homo qui juraverit aliquem affligere, intellige juste, ut cum parentes jurant se castigaturos filios; loquitur enim Deus hic de malo pœnæ, non culpæ: nam malum culpæ non est materia juramenti, quod tamen hic requiritur, ut patet ex Hebræo, qui sic habet: *Ad omne quod loquetur homo in juramento*, vel *effutierit;* בטא *bata* enim effutire, vel temere et inconsiderate proloqui significat.

OBLITAQUE (ita ut non impleverit juramentum) POSTEA INTELLEXERIT DELICTUM SUUM,] juramenti sui obliti et neglecti. Hebr. est, cum cognoverit quod deliquerit in aliquo horum. Unde patet sacrificium, quod sequitur, ad omnes præcedentes casus referendum esse; idque docet S. Aug. q. 1.

5. AGAT POENITENTIAM PRO PECCATO.] Ut scilicet illud agnoscat, de eo doleat et conteratur; alioquin enim sacrificium quod offert parum ei proderit, sed ut ei prosit, ex contritione procedat necesse est. Unde idem intellige in omnibus aliis sacrificiis, etiamsi non exprimatur. Hebræus et Chald. habent: *Confiteatur peccatum in quo peccavit.* Unde Hebræi tradunt specialem hic requisitam fuisse peccati confessionem; istam videlicet, ut offerens manus suas habens inter victimæ cornua diceret: *Obsecro, Domine, peccavi, inique egi, prævaricatus sum, sic et sic feci, ecce pœnitet me, et pudet me operum meorum, nunquam revertar ad rem istam.* Traduntque nihil profuisse sacrificia, nec expiasse peccata, nisi תשובה וידוי *tescuba veiiddui*, id est pœnitentia et confessio hæc accessissent, juxta id quod præcipitur Numer. 5. v. 7. *Confitebuntur peccatum suum quod fecerunt.* Hebræi etiamnum hanc specialem peccatorum confessionem faciunt in die expiationis, et loco satisfactionis sibi plagas infligant, uti ex ipsismet audivi. Vide ergo quàm particularis fuerit Judæorum confessio, cum hæretici apud Christianos generalem esse volunt.

6. et 7. OFFERAT DE GREGIBUS AGNAM SIVE CAPRAM, etc. SIN AUTEM NON POTUERIT OFFERRE PECUS (pecudum, hebr. est, *si manus ejus non potuerit tangere sufficientiam ovis*, id est, si tam pauper sit ut non suppetat ovis) OFFERAT DUOS TURTURES, VEL DUOS PULLOS COLUMBARUM DOMINO: UNUM PRO PECCATO, ET ALTERUM IN HOLOCAUSTUM.

Nota. Prius debebat offerri turtur unus pro peccato; deinde alter in holocaustum, quia non est speciosa laus Dei in ore peccatoris. Carnes turturis immolati pro peccato cedebant totæ sacerdoti, nihil Deo, uti fiebat in aliis sacrificiis pro peccato, ut patet Levitici 6. v. 26. Ita Abulensis.

Tropolog. S. Gregor. Isychius et Radulphus per ovem, turturem, columbam varios pœnitentiæ modos accipiunt. *Si pecus*, aiunt, *offerre, id est pœnitere in carnis afflictione nequeas, da turturem, id est contritionem et gemitum, quod non possis digna satisfactione peccatum abluere: da duos pullos columbarum, id est consecra mentem tuam contemplationi, et cœlesti conversationi, ac plenissime te Deo trade; retorque caput ut collo hæreas; quia qui vitam in deliciis egit, si morte vicina et ætate fessa vanitatem studiorum suorum intelligit, si jam scit plangere quod vitam perdidit, caput à corpore secernat, mentis scilicet intentionem à procurandis carnis voluptatibus avertat: nec tamen caput ipsum penitus abrumpendum est; quia cura quæ carnis desideriis negatur, sustentandis necessitatibus debetur*, inquit Radulphus.

Paulo aliter hæc accommodat S. Gregor. l. 32. Moral. 2. *Juramentum*, ait, *proferre, est nos voto divinæ servitutis alligare; et cum bona opera promittimus, nos bene facere spondemus; cum vero abstinentiam cruciatumque carnis nostræ vovemus, male ad præsens nos nobis facere juramus; sed quia nullus quamlibet devotus est, qui inter ipsa pia vota non peccet, pro peccato agnam, id est activæ vitæ innocentiam, offerat, aut capram quæ in rupibus pascitur, id est ad pastum contemplationis se accingat. Si hæc non possit, det duos turtures, vel duos pullos columbarum, id est duplicem pœnitentiæ gemitum, quia scilicet et recta non fecit, et prava operatus est.*

11. QUOD SI NON QUIVERIT MANUS EJUS OFFERRE TURTURES, etc. OFFERET PRO PECCATO SUO SIMILÆ PARTEM EPHI DECIMAM.] Decima ephi est gomor, quæ erat mensura quotidiani victus est manna, ut dixi Exodi 16. v. ult. Hæc omnia ad omnes præcedentes hoc capite casus pertinent, uti superius dixi.

Allegor. Christus est decima ephi, seu trium modiorum; quia Christus habet in se SS. Trinitatis plenitudinem, sed ut decima, quia humanitas multo minor et inferior est deitate. Rursum ut decima, quia Christus perfectissime Decalogum adimplevit, inquit Isychius.

Tropologice, Radulph. per decimam ephi accipit integram peccatorum confessionem; denarius enim est numerus plenus et perfectus.

NON MITTET IN EAM OLEUM,] quod de more ex lege Levit. 2. v. 1. in mincha, id est sacrificium similæ, immitti solet. Vetatur ergo hic oleum in sacrificio pro peccato, cujus sanctionis, uti et aliorum cæremonialium causa prima fuit, voluntas et electio Dei. Secunda causa mystica fuit, ut scilicet significaretur peccatorem expertem esse lætitiæ et lucis; oleum enim lætitiæ et lucis est symbolum. Ita Theod. Procop. et Cyril. l. 15. de Adoratione in spiritu; nam, ut ait Cyprian. serm. 5. de lapsis: *Hoc sunt peccata lapsis, quod grando frugibus, quod turbidum sidus arboribus, quod armentis pestilens vastitas, quod navigiis sæva tempestas.* Et S. Martialis ep. ad Burdegal. *Peccata*, ait, *sunt spinæ, quæ per multas amaritudines, invidias et dolositates, non sinunt gaudium et oleum Spiritus sancti in vobis dominari.* Aliter Isychius et Radulph. *Peccator*, ait, *non debet se mulcere oleo*, id est non debet præsumere de peccati venia et indulgentia, sed anxiari et timere ne forte eam non assequatur.

NEC THURIS ALIQUID IMPONET, QUIA PRO PECCATO EST.] Thus hic vetatur in victimis pro peccato, ut per hoc designetur peccatum non bene ut

thus, sed pessime olere, et esse abominabile coram Deo. Ita S. Cyrillus l. 15. de Adoratione, Procop. et Theodor. Secundo, deest hic thus, id est oratio; quia, ut inquit Radulph. *peccator libera fronte veniam petere non debet, cum dignam non exhibeat satisfactionem; petat, quasi non petendo; speret, sed quasi desperando, dum et se indignum venia confitetur, et tamen sola Dei misericordia fieri posse credit, ut salvetur. Unde Ecclesia orare Deum nos docet, ut dimittat quæ conscientia metuit, et adjiciat quæ oratio non præsumit.* Et Isychius : *Thus,* ait, *hic non opponitur; quia nescit peccator utrum boni odoris sit ejus oratio, quam frequenter prævaricatus est.* Unde Joel c. 2. *Convertimini,* ait, *ad Dominum, quia benignus est; quis scit si convertatur et ignoscat, et relinquat post se benedictionem?*

12. In monumentum ejus qui obtulerit.] Ut scilicet Deus recordetur offerentis. Vide dicta cap. 2. v. 2.

13. Rogans et expians,] rogans ut remittatur ei, patet ex Hebræo.

Reliquam vero partem (ex simila oblata pro peccato) ipse (sacerdos offerens) habebit in munere.] Hebr. *Sicut munus*, quo scilicet eum vult remunerari Deus, pro labore et ministerio tabernaculi; *mincha* enim Hebr. subinde quamvis oblationem, et quodvis donum significat. Sept. vertunt : *reliquum erit sacerdoti, sicut sacrificium similæ,* quod scilicet ex lege ei cedere debet, de quo c. 6. v. 16.

15. Anima si prævaricans cæremonias per errorem.] Nam si scienter eas prævaricata esset, non expiabatur per sacrificium arietis quod hic præscribitur, sed morte puniebatur, ut patet Numer. 15. 3. Unde v. 18. hic dicitur : *Orabit pro eo, quia nesciens fecit.* Pari modo Gentilium hæc erat sanctio : *Sacrum, sacrove commendatum qui clepserit rapseritve, parricida esto,* uti refert Cicero l. 2. de Legibus.

In his quæ Domino sunt sanctificata,] v. g. si laicus comedat de carnibus Deo immolatis, ut dicitur, c. 22. v. 14.

Offeret pro delicto suo arietem, qui emi potest duobus siclis.] Hebr. *juxta æstimationem*, vel *pretium argenti siclorum*, puta minimum duorum. Ita Vatablus. Adde verisimile esse in Hebræo non legendum esse in plurali שקלים *scekalim*, id est siclorum, sed in duali שקלים *scekalaim*, id est duorum siclorum. Siclus continebat 4 regales Hispanicos; duo ergo sicli argentei faciebant 8 regales Hispanicos, id est duos florenos Brabanticos. Radulphus asserit Septuag. vertisse arietem pretii 50 siclorum, idque ad mysterium, inquit, ut scilicet significaretur confessionem fidei quam siclus significat, qua aries, id est Christus, acquiritur, per quinquagesimam, id est Spiritum sanctum in pentecoste effusum, hominibus dari. Verum Græca, Regia et Romana carent jam omni numero; et certum est τὸ 50 irrepsisse; nil enim tale habent Hebræa, Chald. et Latina ; et constat 50 siclis non arietem, sed bovem tunc emi solitum. Aries enim duobus siclis emi poterat, uti dicitur hoc versu.

Juxta pondus sanctuarii,] id est justi ponderis, ut siclo qui in sanctuario asservatur, tanquam justissimi ponderis, æquiponderet, uti dixi Exodi 30. 24. et patet Levit. ult. v. 25. ubi dicitur : *Omnis æstimatio siclo sanctuarii ponderabitur.*

16. Ipsumque quod intulit damni restituet, et quintam partem ponet supra.] Ut scilicet hæc quinta pars superaddita, sit in compensationem injuriæ, quam præter damnum irrogavit Domino, ejusque sacris. Hinc patet, si quis per errorem usurpasset res sanctificatas et oblatas Deo, puta carnem vel adipem, qui soli Deo in victima cedebat; hic debebat primo offerre arietem in sacrificium; secundo, restituere rem usurpatam, et insuper quintam, ut, v. g. si quinque usurpasset, restitueret sex : Deus enim hic privatæ personæ vicem subit : hæc enim sanctificata Deo specialiter, quasi privatæ personæ erant propria, erantque quasi peculium Dei. Unde restitutio eorumdem eidem erat debita. Hæc ergo præscribitur hic, addita insuper mulctæ loco quinta parte.

Nota. Hæc restitutio facienda erat in pecunia, quæ cedebat sacerdotibus (hi enim Dei vices in terra gerunt) idque insinuatur hic; nam alioqui ii qui holocausti partem per errorem comedissent, debuissent integrum animal restituere, quod Deo offerretur in holocaustum; nec enim pars animalis offerri poterat in holocaustum, sed totum animal : ergo ne totum animal restituere cogerentur, partis usurpatæ pretium persolvebant sacerdoti. Ita Abulensis. Græce pro *quintam partem*, est ἐπιπέμπτον, *quod nos*, ait Orig. *possumus dicere super quintas, nisi diceretur istud specialis cujusdam numeri apud illos esse vocabulum, quo indicaretur pro quinque alios, quinque dandos, et unum super; ut, verbi gratia, intelligatur, qui furatus sit vel usurparit in necessitate quinque nummos de sanctis, ipsos quinque restituere, et insuper alios quinque, uno etiam super addito.* Verum melius τὸ ἐπιπέμπτον exponas juxta Hebr. Chald. et Latina, quæ habent, *quintam partem;* loquitur enim Moses de pœna non furti, de quo Exodi 22. v. 1. sed abusus sanctificatorum.

17. Anima si peccaverit per ignorantiam, feceritque unum ex his quæ Domini lege prohibentur,] omittendo in sacris cæremoniam aliquam nulli damnosam; de hoc enim casu hic agi patet ex eo quod subditur : *Deliquit in Dominum ;* et ex eo quod peccans juxta mensuram peccati jubetur arietem majoris, vel minoris pretii offerre. Ita Cajetan. Hæc ergo lex distinguitur à præced. v. 15. quod illa agat de sanctificatis sive oblatis Deo; hæc agat de ipsis sacris et cæremoniis. Distinguitur etiam ab illa c. 4. v. 27. quia illa generalis est, agitque de quibuslibet peccatis contra præcepta Dei commissis; hæc vero specialis est.

18. Juxta mensuram æstimationemque peccati,] q. d. Pro majori peccato meliorem et pretiosiorem offeret arietem; pro minori vero minorem et vilioris pretii. Aliter Abulensis, q. d. Tantus erit valor istius arietis qui offertur, quanta fuit æstimatio, vel mensura posita in ariete pro peccato, id est duorum siclorum. Sed non advertit Abul. ubi pretium duorum siclorum constituitur, non addi, *juxta mensuram æstimationemque peccati;* quia jam per legem certum pretium definiebatur; hic vero, ubi dicit : *Juxta mensuram æstimationemque peccati*, non constitui, nec definiri pretium duorum siclorum, sed illud arbitrio et æstimationi sacerdotis relinqui, ut ipse pro majori peccato majoris pretii arietem, pro minori minoris pretii injungat. Ita Ribera. Unde hebraice est, *juxta æstimationem tuam*, scilicet, ô

Moses, et consequenter tuam, ô Aaron et sacerdos; hæc enim sacra spectant ad Mosen, quatenus ipse erat princeps sacrorum et sacerdos. Unde in iis Aaron et sacerdotes ei successerunt.

ORABIT PRO EO, QUIA NESCIENS FECERIT.] q. d. Orabit pro eo, dicens : Parce, Domine, huic qui deliquit in adhibendis cæremoniis à te præscriptis; quia nesciens id fecit.

CAPUT SEXTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

DESCRIBITUR HOSTIA PRO PECCATO INJURIÆ IN PROXIMUM. DEINDE QUID EX SINGULIS HOSTIIS CREMANDUM SIT, QUID COMEDENDUM, UNDE V. 9. DESCRIBITUR IN HAC RE LEX ET RITUS HOLOCAUSTI, ET IGNIS PERPETUI, V. 14; RITUS MINCHA, V. 20; RITUS HOSTIÆ IN CONSECRATIONE SACERDOTUM, V. 25; RITUS HOSTIÆ PRO PECCATO.

1. LOCUTUS est Dominus ad Moysen, dicens : 2. Anima quæ peccaverit, et contempto Domino, negaverit proximo suo depositum quod fidei ejus creditum fuerat, vel vi aliquid extorserit, aut calumniam fecerit, 3. sive rem perditam invenerit, et inficians insuper pejeraverit, et quodlibet aliud ex pluribus fecerit, in quibus solent peccare homines, 4. convicta delicti, reddet 5. omnia quæ per fraudem voluit obtinere, integra, et quintam insuper partem domino cui damnum intulerat. 6. Pro peccato autem suo offeret arietem immaculatum de grege, et dabit eum sacerdoti, juxta æstimationem mensuramque delicti : 7. qui rogabit pro eo coram Domino, et dimittetur illi pro singulis quæ faciendo peccavit. 8. Locutusque est Dominus ad Moysen, dicens : 9. Præcipe Aaron et filiis ejus : Hæc est lex holocausti : Cremabitur in altari tota nocte usque mane ; ignis ex eodem altari erit; 10. vestietur tunica sacerdos et feminalibus lineis ; tolletque cineres, quos vorans ignis exussit, et ponens juxta altare, 11. spoliabitur prioribus vestimentis, indutusque aliis, efferet eos extra castra, et in loco mundissimo usque ad favillam consumi faciet. 12. Ignis autem in altari semper ardebit, quem nutriet sacerdos subjiciens ligna mane per singulos dies, et imposito holocausto, desuper adolebit adipes pacificorum. 13. Ignis est iste perpetuus, qui nunquam deficiet in altari. 14. Hæc est lex sacrificii et libamentorum, quæ offerent filii Aaron coram Domino, et coram altari. 15. Tollet sacerdos pugillum similæ, quæ conspersa est oleo, et totum thus, quod super similam positum est ; adolebitque illud in altari in monumentum odoris suavissimi Domino; 16. reliquam autem partem similæ comedet Aaron cum filiis suis, absque fermento, et comedet in loco sancto atrii tabernaculi; 17. ideo autem non fermentabitur, quia pars ejus in Domini offertur incensum. Sanctum sanctorum erit, sicut pro peccato atque delicto. 18. Mares tantum stirpis Aaron comedent illud. Legitimum ac sempiternum erit in generationibus vestris de sacrificiis Domini; omnis, qui tetigerit illa, sanctificabitur. 19. Locutusque est Dominus ad Moysen, dicens : 20. Hæc est oblatio Aaron, et filiorum ejus, quam offerre debent Domino in die unctionis suæ. Decimam partem ephi offerent similæ in sacrificio sempiterno, medium ejus mane, et medium ejus vespere : 21. quæ in sartagine oleo conspersa frigetur. Offeret autem eam calidam in odorem suavissimum Domino 22. sacerdos, qui jure patri successerit ; et tota cremabitur in altari. 23. Omne enim sacrificium sacerdotum igne consumetur, nec quisquam comedet ex eo. 24. Locutus est autem Dominus ad Moysen, dicens : 25. Loquere Aaron et filiis ejus : Ista est lex hostiæ pro peccato : In loco ubi offertur holocaustum, immolabitur coram Domino. Sanctum sanctorum est. 26. Sacerdos qui offert, comedet eam in loco sancto, in atrio tabernaculi. 27. Quidquid tetigerit carnes ejus, sanctificabitur. Si de sanguine illius vestis fuerit aspersa, lavabitur in loco sancto. 28. Vas autem fictile, in quo cocta est, confringetur; quod si vas æneum fuerit, defricabitur, et lavabitur aqua. 29. Omnis masculus de genere sacerdotali vescetur de carnibus ejus, quia Sanctum sanctorum est. 30. Hostia enim quæ cæditur pro peccato, cujus sanguis infertur in tabernaculum testimonii ad expiandum in Sanctuario, non comedetur, sed comburetur igni.

1. ANIMA QUÆ PECCAVERIT, ET, CONTEMPTO DOMINO, NEGAVERIT PROXIMO SUO DEPOSITUM.] *Et*, significat, *id est*, ut et v. 14. et c. 5. 1. et Matth. 13. 41. ubi dicitur : *Colligent de regno ejus omnia scandala, et* (id est) *eos qui faciunt iniquitatem*. Et Colos. 2. 8. *Videte ne quis vos seducat per philosophiam, et inanem fallaciam*, q. d. Non damno veram philosophiam, quæ nil falsum docet, sed eam quæ sit captiosa et inanis fallacia, damno erroneam, damno errores philosophorum adversantium veritati.

Nota τὸ *contempto Domino*, q. d. Qui falso negat depositum occultum et secretum, hic peccat in Dominum, qui solus vidit illud deponi, eo quod res ageretur sine testibus. Contemnit enim Domini præsentiam, omniscientiam, judicium et vindictam. Non ergo agitur hic de eo, qui formaliter contemnit Dominum, dicendo per superbiam : Nolo obedire Deo; talis enim occidendus erat, juxta legem Num. 15. 30. Vide Abulens. ibidem quæst. 43.

AUT CALUMNIAM FECERIT,] puta per calumniam et fraudem aliquem læserit (ita Septuag.] damnum videlicet dando, et bona alterius fraude occupando. Unde Aquila, Symmachus et Theodotion, teste Isychio, vertunt : *Si calumniatus est aliquid*.

3. ET QUODLIBET ALIUD.] Hebr. additur *ex illis*, scilicet quibus solet fieri fraus, aut damnum aliud irrogari proximo, uti fit in omnibus casibus hic enumeratis.

Calvinus vult hoc sacrificium, de quo hic loquitur Scriptura, per synecdochen etiam ad alia peccata sponte et scienter admissa extendi : adeoque nullam peccati cujuspiam expiationem fuisse apud Judæos, nisi per sacrificium, idque ad hoc, ut ea ratione opera satisfactionis elidat et enervet. *Unde*, ait ipse, *refellitur diabolicum figmentum de satisfactionibus, quibus se à Dei judicio redimi imaginantur Papistæ. In hunc finem fabricantur opera supererogationis, quæ meritoria sint ad pœnam redimendam; inde et Purgatorium emersit*.

Verum id falsum esse aperte convincitur (ut alia taceam) ex hac clausula, quæ pro similibus injuriis et damnis proximo illatis tantum, hoc sacrificium præcipi aperte docet. Unde pro idololatria voluntaria, divinatione, schismate, cæde parentum, etc. nulla particulatim erant indicta sacrificia; similiter pro peccatis internis nullæ hic statuuntur victimæ, sed tantum pro externis; certum tamen est omnia hæc actu contritionis potuisse expiari, ad quem omnes prophetæ peccatores adhortantur, eis veniam promittentes. Porro hæc nihil faciunt ad satisfactionem, quæ pro pœna tantum temporali redimenda valet; imo hinc argumentum pro satisfactione retorqueo : Sacramenta illa vetera non valebant ad expiationem culpæ per se, sed tantum pœnæ temporalis, ut ostendi c. 1. v. 4. ergo valebant per modum satisfactionis. Satisfactionem enim Catholici doctores vocant, redemptionem pœnæ temporalis, quæ manet, remissa culpa. Vide Bellarminum, et Suarez in illa materia.

4. CONVICTA DELICTI.] Hebr. est, *cum deliquerit*, sic et Septuag. sed *delinquere* accipiunt ipsi abusive, pro eo quod est *delictum suum agnoscere*. Ita Vatabl. Ita et Chald. exponit cap. 5. v. ultimo. Pari abusione *delinquere* significat delictum expiare, et *delictum* ipsum passim hic vocatur ipsa hostia delicti expiatrix; sic *mundare* significat mundum declarare cap. 13. v. 14. 25. 27. Pari modo intellige quod vertit Noster, *convicta delicti*; scilicet non à testibus, sed à seipsa et sua conscientia, qua pungente sacerdoti delictum istud confitetur. Id clarius exprimitur Num. 5. 7. ubi idem hic casus repetitur; nam de occulto peccato hic agi patet, ex eo quod de publico peccato jam egerit, legesque sanxerit Moses toto c. 22. Exodi, ac nominatim v. 8. ubi fraudator, convictus de fraude, jubetur solvere non simplum, uti hic dicitur, sed duplum. Idem patet ex Josepho, qui, cum esset sacerdos, optime hæc scire potuit. Ipsius hæc sunt verba lib. 3. Antiq. c. 10. *Qui sciens peccavit, nemine conscio, arietem offert, lege ita jubente;* ergo is qui sciens peccat, licet occulte, jubetur hic adire sacerdotem, et peccatum illi detegere, ut pro ejus arbitrio aries deligatur, et ipse pro peccatore oret. Sic et Philo : *Si quis*, ait, *mentitus fuerit de societate, aut deposito, aut rapina, aut inventione rei perditæ; deinde ad vitandam suspicionem jurare non recusarit; et tandem arguente se intus conscientia, perjurium suum abnegationemque ipse damnans, confessus fuerit, ac veniam petierit, merebitur delicti oblivionem*.

Unde videas hic rursum confessionis sacerdotalis legis novæ typum et figuram, uti et satisfactionis, in eo quod subditur : *Juxta mensuram æstimationemque delicti*, ut scilicet si delictum esset grave, daret offerens arietem meliorem; sin esset leve, daret viliorem et minoris pretii, pro sacerdotis, cui confitebatur delictum, judicio et arbitrio, ut ait Josephus; nam verba illa non patiuntur alium sensum, nisi torqueantur. Vide dicta cap. 5. vers. 18. Erat ergo sacerdos hic quasi judex, peccator erat reus et suî accusator, aderat ejus satisfactio, aderat et oratio sacerdotis, quæ erat vice absolutionis.

Qui abscondit scelera sua, non dirigetur; qui autem confessus fuerit, et reliquerit ea, misericordiam consequetur, ait Sapiens Proverb. 28. S. August. in illud Ps. 31. 5. *Delictum meum cognitum tibi feci : Non operui*, ait, *sed aperui, ut operires; non celavi, ut tegeres. Nam quando homo detegit, Deus tegit; cum homo celat, Deus nudat; cum homo agnoscit, Deus ignoscit. Gehennam*, ait Tertull. lib. de Pœnitent. *exomologesis extinguit*. Et infra : *Peccator restituendo sibi institutam à Domino exomologesin sciens, præteribit illam, quæ Babylonium regem in regna restituit? Cum te ad fratrum genua protendis, Christum contrectas, Christum exoras*. Audi quid de S. Ambrosio confessiones suorum privatim audiente scribat Paulinus in ejus Vita : *Quotiescumque illi aliquis ob percipiendam pœnitentiam, lapsus suos confessus esset, ita flebat, ut et illum flere compelleret; videbatur etiam sibi cum jacente jacere. Causas autem criminum, quas illi confitebantur, nulli nisi Domino soli, apud quem intercedebat, loquebatur*. S. Pacianus in Parænesi ad pœnitent. *Vos, fratres*, ait, *appello, post impudentiam timidos, post peccata verecundos, qui peccare non erubescitis, et erubescitis confiteri. Rogo vos per illum Dominum, quem occulta non fallunt, desinite vulneratam tegere conscientiam; prudenter ægri medicos non verentur, ne in occultis quidem partibus, etiam secaturos, etiam perusturos*.

S. Chrysost. hom. 33. in Joann. *Vos*, ait, *hortor, dilectissimi, ut, etsi nemo opera nostra videat,*

singuli suam conscientiam ingrediantur, et judicem sibi rationem constituant, errata sua in medium adducant, nisi velint in die illa horrenda universo orbi ea manifeste patere. Joannes Climachus gradu 4. *Ante omnia*, ait, *culpas nostras præclaro judici nostro soli confiteamur, omnibusque si ille jusserit, confiteri simus parati.* Additque sine confessione quæ sit homini, nullum posse consequi remissionem.

Vis fructum confessionis et exempla? Astion Martyr, ut habet ejus Vita, per confessionem curatus fuit à turpi cogitatione, et diabolus ab eo in specie pueri nigri cum ignea facula recessit, dicens : *Confessio tua, ô Astion, magnas meas vires contrivit, et inermem me reddidit.*

S. Macarius Theopemptum verecundantem confiteri sua peccata, ei confitendo, ad confessionem impulit, atque à blasphemiæ tentatione, et diabolo liberavit. Idem fecit S. Ignatius. Nam Parisiis confitendo peccata juventutis suæ cuidam sacerdoti impuro, magna contritione, multisque lacrymis, eum pariter ad lacrymas et confessionem impulit.

Serapion apud Cassianum collat. 2. 11. solitus furari paximatium ad explendam gulam, publice hoc ipsum confessus, omni tentatione gulæ, et furti in perpetuum liberatus est. Dæmon enim specie lampadis de sinu ejus egredi visus, imo fœtore totam cellam replevit. *Nihil ergo*, inquit Cassianus, *sic noxium est monachis, et lætificat dæmones, quam si patres spirituales celent suas cogitationes.*

Alius tentatus fornicatione per 14 annos, cum assidua abstinentia eam superare non posset, publice tandem confitendo eam, superavit. *Confessio*, ait S. Isidorus l. 1. c. 12. *sanat, confessio justificat, confessio peccatis veniam donat. Nulla tam gravis est culpa, quæ per confessionem non habeat veniam.* Quin et Hugo lib. de Claustro animæ, audet dicere : *Si veniret dæmon ad capitulum confessionis* (si videlicet serio pœnitere, conteri et confiteri posset) *impetraret indulgentiam remissionis. Satan expulsus est à capitulo cœli, Adam à capitulo paradisi, Judas à capitulo Christi. In primo fuit culpa superbiæ, in secundo inobedientiæ, in tertio avaritiæ*, quam nemo eorum agnoscere et confiteri voluit.

Audi et Gentiles. Seneca libro de Moribus : *Ubi*, ait, *est confessio, ibi est remissio.* Pythagoras dicebat peccata non esse verbis tegenda, sed detegenda ut reprehensionibus curentur. Aristoteles dicebat non multum ab impeccabili distare eum, qui peccatum, ut decet, confiteretur. Testis est Maximus, sermone de confessione.

Attila rogatus à S. Lupo Trecensi Episcopo, quis esset, qui tot regibus devictis cuncta sibi subderet, confessus est, dixitque : *Ego sum Attila Hunnorum rex, Dei flagellum.*

Creusa apud Euripidem in Jone, ut flagellantis conscientiæ stimulos confessione leniret, detexit occultum suum stuprum.

4. et 5. REDDET OMNIA QUÆ PER FRAUDEM VOLUIT OBTINERE.] *Obtinere*, id est retinere ; si enim tantum voluit et concupivit rem alienam, nec obtinuit, non tenetur ad restitutionem : pro actu enim interno nulla est restitutio facienda, aut unquam fuit ; sed tantum pro re aliena sublata, vel damno alteri reipsa allato, patet ex Hebr. Imperatur hic alieni restitutio, ne quis putet se posse solo sacrificio placare Deum, eoque facto alienum retinere, seque ex præda locupletare ; qui fuit error Græcorum aliquorum, teste Guidone Carmelita.

ET QUINTAM INSUPER PARTEM.] Hanc addere jubetur peccans, tum pro injuria, tum pro damno, quod ex absentia rei suæ interim passus est dominus.

6. PRO PECCATO AUTEM SUO OFFERET ARIETEM.] Nota. Moses in peccatis per ignorantiam admissis, plebeio jussit offerre capram; hic vero eidem in peccatis scienter admissis, jubet offerre arietem, qui melior et pretiosior est capra; sicut peccatum ex scientia admissum majus est peccato ex ignorantia facto. Non meminit autem Moses hic pontificis, aut principis, aut populi totius ; quia præsupponit hos ex scientia non peccaturos. Sic Solon, rogatus cur non constituisset pœnam parricidio, respondit se id neminem facturum putasse, ne non tam prohibere quam admonere videretur. Si tamen pontificem, principem, aut totum populum ex scientia peccare contigisset, voluit Deus eos infimorum quoque hominum pœnis affici, et eadem atque illos offerre sacrificia, ut pares essent pœna iis, quibus virtute non erant superiores. Ita Ribera l. 4. de Templo c. 6.

9. HÆC EST LEX HOLOCAUSTI,] jugis scilicet ; jussit enim Deus quotidie sibi duos agnos jugiter offerri in holocaustum, unum mane, alterum vespere, ut patet Num. 28. 3. Unde unum dictum est matutinum, quia mane primo loco ante omnia sacrificia alia offerebatur ; aliud vespertinum, quia vespere et ultimo loco offerebatur ; illud pro diurnis, hoc pro nocturnis Dei beneficiis, ait Philo. Vide dicta Exodi 29. 38.

Nota. Sicut c. 1. 2. 3. 4. descripsit Moses ritum immolandi. Primo, holocaustum ; secundo, mincha ; tertio, hostiam pacificam ; quarto, hostiam pro peccato ; ita hoc cap. describit quid de victima qualibet sit faciendum, scilicet quid cremandum sit, quid comedendum ; hoc ergo versu id describit in holocausto ; v. 14. vero id describit in mincha ; v. 25. in hostia pro peccato ; cap. seq. v. 11. in hostia pacifica.

Tropol. Isychius : Sacerdos, inquit, et qui perfecte sapere vult, juge et continuum debet esse perfectionis holocaustum, ut à perfecta sapientia incipiens in mane ætatis et juventutis, in eadem vesperam senectutis et vitæ suæ finiat.

CREMABITUR IN ALTARI TOTA NOCTE USQUE MANE.] *Cremabitur*, scilicet vespertinum juge holocaustum, ideoque necesse erat holocausti hujus partes successive imponi altari, ut sacrificium duraret à vespera usque mane. Hebraice enim est, *hoc holocaustum erit ad adustionem*, vel *in adustione super altare tota nocte.* Quare necesse erat sacerdotem id tabernaculo vigilare tota nocte, qui hasce holocausti partes vicissim poneret, et disponeret in altari, ut sic sensim tota nocte cremarentur ; idque ad hoc, ut hac ratione jugiter hisce sacrificiis, tam die quam nocte tota coleretur et honoraretur Deus, indeque vocatum est juge sacrificium. Cæteris ergo dormientibus, invigilare sacris debebat sacerdos, uti jam Religiosi in canendis Matutinis, Deique laudibus pervigilant. Secus erat in matutino holocausto ; hoc enim sequebatur legem communem, ideoque sicut alia holocausta, totum simul cremabatur ; post illud enim alia holocausta et sacri-

ficia erant offerenda et cremanda. Ita Abulensis et alii. Quin et nonnulli, quod hic dicitur de jugi sacrificio vespertino, à pari vel simili intelligunt de matutino, ut similiter tota die lento igne cremetur usque ad tempus sacrificii vespertini, nisi scilicet alia holocausta jugi matutino succederent; tunc enim illa lento igne cremata, totum diem usque ad tempus sacrificii vespertini occupabant. Idque congruum videtur, nimirum ut tota die et nocte altare fumaret, et sacrificium evaporaret, quo scilicet perenni ejus crematione et suffitu coleretur summa Dei majestas, semper à nobis adoranda, perpetuisque victimis honoranda. Quod si verum est, duplici titulo hoc sacrificium erat juge. Primo, quia jugiter, id est per totam diem et noctem in altari ardebat, vel in se, vel in victimis sibi succedentibus juxta modum jam explicatum. Ita Lyran. Dionys. Cajetanus et noster Lorinus, ac insinuant Septuag. qui juge sacrificium Exodi 29. 38. vocant καρπωμα ενδελεχισμον, id est oblationem assiduitatis sive continuationis, quæ assidue et continue Deo adoleretur. Rursum licet per holocaustum proprie hic intelligatur juge, uti docet Hesychius, Abulensis et Hugo Victor. tamen Radulphus lib. 4. c. 1. quodlibet accipit, vultque sanciri hic, ut cujuslibet holocausti qualibet hora, etiam matutina oblati incensique caro, tota sequenti nocte super altare relinquatur, ut sensim evaporans in fumum et cinerem abeat. Nimirum hoc ritu monebat Deus fideles, ut mysticis charitatis, orationis, aliarumque virtutum victimis, jugiter illi succedentibus Deum colerent, nec ullum tempus, imo nec ullum momentum hac victima Deique cultu vacuum esse debere. Unde S. Bernard. *Omne tempus*, inquit, *quo de Deo non cogitas* (cum amando, laudando, invocando) *te perdidisse existima;* ac S. Dominicus, et ex eo S. Thomas Aquinas: *Religiosus*, inquit, *semper cum Deo aut de Deo loquatur.*

Tropologice : *Vir perfectus tota nocte hujus seculi et præsentis vitæ, ignis sui, id est charitatis et fervoris sui flammam illustrem servare debet; ut vero mane* (æternæ gloriæ) *illucescente, sub Dei præsentia in æternum fulgeat*, inquit Radulphus.

10. Ignis, quo scilicet comburetur juge holocaustum jam dictum, in (ita legendum non *ex*, uti legunt Biblia Plantini) eodem altari erit,] q. d. Ignis hic erit ipsius altaris, non alienus, non aliunde illatus. Unde hebr. est : *Ignis altaris ardebit* vel *accendetur in eo*, scilicet altari; q. d. Aliunde non inferetur ignis in altare, sed in ipso jugiter erit ardens. Hoc Gentiles imitati sunt impulsu dæmonis, qui est simia Dei et divini cultus; nam in sacrificiis religioso igne ex certa materia utebantur. Unde in iis ignem ex olea, lauro, vel crassioris corticis quercu, aut cujus caudex cavus fungosusque foret, accendere, vel adolere nefas erat ; hæc enim ligna habebant ut ominosa et detestata. Porro hunc ignem victimarum subdita face accendebant, et cum partim ex fumo quos globos volveret, quantumve se attolleret, partim ex flamma, si lucidior, aut obtusior, et qua specie foret, ii qui Capnomantes dicebantur, observabant, indeque divinabant, teste Giraldo syntag. 17. Hinc rursum apud Persas et Romanos sacer ignis jugiter ardebat, cujus cura demandata fuit virginibus Vestalibus, de hoc igne plura cap. 9. v. 23. et 24.

Tropologice : Altare est cor, fidelis Christianus est sacerdos, ignis lucens et ardens, inquit Origen. hom. 4. est lucerna fidei et charitatis, de qua dicitur Lucæ 12. 35. *Lucernæ ardentes* (sint) *in manibus vestris.* Hic ignis, inquit S. Greg. 25. Moral. 7. lignis, id est exemplis Patrum, et præceptis Dominicis, quotidie fovendus et excitandus est, idque *mane*, id est matutina oratione et meditatione (quod quam utile sit, utinam intelligant et reipsa in praxi experiantur omnes, præsertim Ecclesiastici) estque in cordibus electorum inextinguibilis; nam etiam post hanc vitam fervor charitatis eorum mentibus accrescet, quisque huic semel quotidie holoçaustum imponit; quia omne vitium quod in se male vivit, exurit : imponit et adipes pacificorum, quia interna novæ charitatis impinguatio, pacem inter nos et Deum faciens, odorem de nobis suavissimum reddit. Ita et Rupertus.

11. Spoliabitur prioribus vestimentis.] Quia licet oblatio cinerum ex altari, esset functio sacra in loco sacro, tamen elatio eorumdem extra castra non erat sacra. Unde eos offerens sacerdos, vestes sacras quas sacrificans induerat, exuebat, easque relinquebat in loco sancto sive tabernaculo, et induebat vestes suas vulgares.

Et in loco mundissimo usque ad favilam consumi faciet,] non cineres, sed cineribus mistas partes lignorum, necdum omnino in cinerem resolutas, et si quæ partes adipis carnium, vel ossium, igne non omnino consumptæ remanserint, quæ omnia sub cineribus comprehendit hic Moses : hæc enim extra castra iterum comburenda erant, ut nil nisi cineres superesset, in cineres enim meros redigendum erat holocaustum.

Hæc minima etiam à sacris hominibus fieri vult lex, ut ostendat nil eorum quæ ad Dei cultum pertinent, exiguum æstimari debere, inquit S. Cyrill. l. 12. de Adoratione.

12. Et imposito holocausto de super adolebit adipes pacificorum,] puta adipes cum renibus, quæ ex hostia pacifica jussit Deus sibi offerri et cremari, cap. 3. v. 3. Sensus ergo est : mane compone struem lignorum in altari, et impone illi omnes carnes holocausti, et si quæ prætereà sint hostiæ pacificæ offerendæ, accipe ex iis adipes earum, eosque pone super juge holocaustum, ut simul cum eo crementur. Nolo enim seorsim solum adipem cremari.

14. Hæc est lex sacrificii et libamentorum.] *Sacrificii*, scilicet farrei, non carnium; hebr. enim est *mincha*, de quo c. 2. Unde Noster se explicans subdit : *Et libamentorum ; et*, hic significat *id est.* Libamenta enim hic vocantur, non à libando, sed à libis et panibus qui ex libamentis, id est ex simila et farre conficiuntur vel confici possunt. Unde quæ hic libamenta, versu seq. similam vocat.

16. Reliquam autem partem similæ comedet Aaron cum filiis suis.] Intellige, nisi polluti essent et contaminati : hi enim arcebantur sacris tam epulis, quam locis, ut patet c. 22. 6.

Nota. Ex mincha, id est sacrificio farreo, poterant comedere soli masculi, scilicet soli sacerdotes eorumque filii, ut patebit v. 18. Ex hostia vero pacifica pars illa quæ cedebat sacerdoti, poterat comedi ab omnibus qui de familia erant sacerdotis, etiam feminis et servis emptitiis,

non tamen mercenariis, ut patet c. 22. 11. Unde filia sacerdotis, quæ nupserat viro alterius Tribus, non poterat ea vesci, nisi mortuo marito redisset ad domum et familiam patris, ut patet c. 22. 13.

Denique hæ sacræ epulæ comedi debebant, *in loco sancto*, puta, *in atrio tabernaculi*, uti habent hic Hebræa, Græca, Chald. et Latina Romana; male enim legitur in Plantino : *In loco sanctuarii tabernaculi.*

17. IDEO AUTEM NON FERMENTABITUR, QUIA PARS EJUS IN DOMINI OFFERTUR INCENSUM, q. d. Pars similæ Deo oblata fermentari non potuit, juxta legem Levitici 2. v. 11. ergo nec decet reliquam ejus partem, quæ sacerdotibus comedenda cedit, fermentari ; quia hæc etiam pars est sacrificii Domino oblati, et censetur illi oblata per suî partem seu pugillum, qui Domino incensus est : ideoque SANCTUM SANCTORUM ERIT, id est, sanctissimum erit ac separatum à profanis, cedetque solis sacerdotibus : SICUT PRO PECCATO ATQUE DELICTO,] q. d. Sanctissimum erit, sicut sanctissimum est sacrificium pro peccato, et pro delicto : hoc enim peccata expiat, et sanctificat offerentes. Gravis hic est difficultas, quomodo distinguatur delictum à peccato, quam resolvam c. 7. v. 1.

18. MARES TANTUM STIRPIS AARON COMEDENT ILLUD.] Putat Abulensis Mosen hic loqui de mincha, sive sacrificio pro peccato, illud enim à solis masculis debuisse comedi. Verum hoc arctius est; Moses enim loquitur in genere de mincha, sicut locutus est de holocausto v. 9. nam de hostia pro peccato agit v. 25. Rursum minchæ pro peccato non poterat imponi thus, quod tamen hic minchæ imponi jubetur; ergo non agitur hic de mincha pro peccato : quælibet ergo mincha, id est simila Deo oblata habebatur admodum sancta, perinde ac sacrificium pro peccato et delicto; ideoque non poterat comedi, nisi à sacerdotibus, eorumque filiis masculis. Ita Cajetanus. Unde mincha, utpote puræ similæ sacrificium, purius et sanctius erat hostia pacifica : hæc enim comedi poterat etiam à feminis, et à servis familiæ sacerdotis, uti dixi v. 16.

LEGITIMUM SEMPITERNUM ERIT,] quasi dicat : Hæc lex et sanctio erit sempiterna, id est tamdiu durabit quamdiu durabit lex vestra ; durabit semper, sive toto tempore legis veteris, donec ei lex nova succedat.

OMNIS QUI TETIGERIT ILLA, SANCTIFICABITUR,] id est sanctificari debet et mundari, ne immundus sacra contingat et fœdet. Futurum ergo hoc accipiendum est imperative, non indicative; alioqui enim falsam redderet sententiam, ut patet Aggæi 2. 14. Ita Abulensis.

20. HÆC EST OBLATIO AARON ET FILIORUM EJUS,] id est, pontificis et minorum sacerdotum, sic sæpe inferius Aaron appellative sumitur pro pontifice quolibet. Nam de Aaronis persona hæc accipi non possunt, utpote qui jam erat consecratus pontifex, antequam Leviticus à Deo dictaretur, ut patebit c. 8. v. 1. Ita aliqui.

Verum nihil prohibet Aaronem hic simpliciter capi pro ipso Aarone, ejusque successoribus; nam valde probabile est in ejus consecratione, non tantum victimas carnium præscriptas Exodi 29. sed etiam mincha hic præscriptum, fuisse Deo oblatum ; in omni enim victima adhibebatur mincha, ut dixi c. 2.

Deinde consecratio Aaronis fuit perfectissima, et exemplar consecrationis aliorum pontificum illi succedentium : ergo hoc mincha aliis adhibitum, multo magis Aaroni adhibitum fuit.

Dico ergo hic esse hysterologiam, atque hanc legem latam esse ante consecrationem Aaronis, et ante Leviticum : hoc tamen loco reponi, quia Moses hoc loco simul pertractare voluit, quid de qualibet hostia esset faciendum, an illa cremanda esset an comedenda, ut dixi cap. 6. vers. 9.

DECIMAM PARTEM EPHI OFFERENT,] puta unum gomor similæ, quod totum igne comburebatur ; nam, ut dicitur v. 23. *Omne sacrificium sacerdotum igne consumetur*, secus erat in mincha laicorum ; in illa enim tantum pugillus Deo adolebatur, reliquum vero cedebat sacerdoti, ut dixit Moses v. 15. et 16.

SACRIFICIO SEMPITERNO,] quod semper deinceps in consecratione sacerdotum offerri debeat.

21. OFFERET AUTEM EAM SACERDOS QUI PATRI JURE SUCCESSERIT,] puta sacerdotis filius primogenitus, nisi is deformitate aliqua impediente munus pontificium ab eo arceatur, de qua c. 21. v. 18. tunc enim ejus loco succedebat secundo genitus, et eo deficiente tertio genitus. Apud Hebræos enim pontificatus ad seniorem pontificis filium, sacerdotium ad reliquos ejus filios jure hæreditario devolvebatur.

22. TOTA CREMABITUR.] Hebr. erit כליל *calil*, id est holocaustum, ut vertunt Septuag. et ut holocaustum tota cremabitur. Holocaustum ergo fieri hic idem est, quod totum cremari ; nec enim mincha proprie erat holocaustum : holocaustum enim erat victima, puta animal; mincha vero erat simila.

23. OMNE ENIM SACRIFICIUM SACERDOTUM IGNE CONSUMETUR.] *Sacrificium*, scilicet similæ, vel farreum, hebr. enim est *mincha ;* nam de victimis suis pacificis potuisse sacerdotes comedere : patet Exodi 29. 28.

25. SANCTUM SANCTORUM EST,] quasi dicat : Hostia pro peccato valde sancta est; est enim peccati legalis expiatrix, ac propterea eam immolari volo eodem loco quo holocaustum, scilicet ad Septentrionalem plagam altaris holocausti, ac comedi in loco sancto, id est in atrio tabernaculi; denique sancio sanctum esse, quicquid eam tetigerit. Hinc latine *sanctum* à sancio venit; sancire enim proprie est consecrare aliquid sub sanguine hostiæ; unde *sanctum* dicitur quasi sanguine consecratum, et *sanctio* proprie vocatur lex quæ suo decreto terrorem pœnæ adjungit : sic sanctæ erant victimæ pro peccato, quia pro sanguine peccatoris suum sanguinem Deo offerebant.

Mystice, voluit significare Deus hostiam pro peccato, id est contritionem et pœnitentiam (qua peccator se totum, suamque vitam et sanguinem Deo offert) sacrificium esse sanctissimum, sibique gratissimum instar holocausti. Ita Isychius.

26. SACERDOS QUI OFFERT COMEDET EAM.] Ergo hostia pro peccato pertinebat ad solum offerentem, illique soli jure cedebat, ab eoque et filiis ejus masculis comedenda erat; poterat tamen offerens et alios sacerdotes, eorumque filios masculos ad ejus esum advocare, ut patet v. 29. Et hoc est quod dicitur Osee 4. de sacerdotibus :

Peccata populi mei comedent; peccata, id est, *hostias pro peccatis oblatas :* est metonymia. Ita Cyrill. Theoph. et Theod. ibi : idque ut significaretur muneris sacerdotum esse, ut precibus et oblationibus suis peccata populi deleant, et comedant, id est consumant. Ita Alexander Papa epistol. 2. et habetur 1. quæst. 1. c. *Ipsi sacerdotes.* Anastas. Nicen. lib. Quæst. in Script. sub finem, Ruffin. in Osee 4. Theodor. hic q. 10. hæcque causa effertur c. 10. v. 17.

Averso et contrario sensu hæc accipiunt, et in malos sacerdotes intorquent S. Hieron. Greg. homil. 17. in Evang. Bernard. serm. 77. in Cantic. *Sacerdotes*, inquiunt, *pravi peccata populi comedunt, quia peccata delinquentium fovent, ne temporalia stipendia amittant.* Verum hoc est præter mentem Scripturæ; sic enim Patres subinde ludunt in verbis Scripturæ, dum ea aliis etiam contrariis rebus accommodant.

27. QUIDQUID TETIGERIT CARNES EJUS, SANCTIFICABITUR,] id est, aliquo modo sanctum habebitur, ut non possit nisi certa præmissa cæremonia ad usum profanum rursus converti; ut si vestis erat, debebat lavari prius : non tamen transfundebat suo contactu similem sibi sanctitatem in res alias quas tangebat, ut patet Aggæi 2. v. 13. quia sic processus fuisset in infinitum.

Tropol. Radul. *Carnes*, ait, *hostiæ pro peccato tangentem sanctificant, quia pœnitentiam gemitus imitantem emundant.*

SI DE SANGUINE ILLIUS VESTIS FUERIT ASPERSA, LAVABITUR IN LOCO SANCTO,] puta in atrio tabernaculi, ut sic lota ad profanos usus redire, et à profanis hominibus indui possit. Abulensis pulchram hic dat regulam : *Si res*, ait, *sacra, quæ contingebatur, talis erat, ut per contactum aliqua ejus pars, humor, vel succus adhæreret rei tangenti, tunc res tangens aliquo modo sanctificabatur, alias non.* Verbi gratia, si sanguinem hostiæ, si carnes Deo oblatas tangeret, sanctificabatur, non autem si tangeret altare, vasa sacra, aut vestes sanctas.

28. VAS AUTEM FICTILE, IN QUO COCTA EST (hostia pro peccato) CONFRINGETUR,] quia vas fictile cum sit porosum, facile humorem aliquem carnium sanctificatarum imbibit : quare illud confringi jubeo, ne deinceps profanis usibus serviat, itaque caro sancta, vel humor sanctus profanis rebus misceatur indecenter et irreverenter. Aliam causam dat Theodoretus q. 12. *Vasa*, inquit, *viliora, utpote fictilia, conteri præcipit Deus ; alia vero quæ pretiosiora sunt lavari jussit, ut illa viliorum confractione legem immunditiæ sanciret, doceretque quantum malum sit peccatum, quod hac hostia figuratur.* Hostia enim pro peccato licet sancta sit, tamen quia pro peccato est, aliquid habet abominabile et adolendum.

QUOD SI VAS ÆNEUM FUERIT, vel metallinum, à quo omnis caro sancta defricari possit, et effundi in locum mundum, DEFRICABITUR.

29. OMNIS MASCULUS DE GENERE SACERDOTALI VESCETUR DE CARNIBUS EJUS.] Hostia ergo pro peccato à solis masculis, iisque sacerdotibus, aut eorum filiis comedi poterat.

30. HOSTIA ENIM QUÆ CÆDITUR PRO PECCATO, CUJUS SANGUIS INFERTUR IN TABERNACULUM (quod fiebat in hostia pro peccato pontificis, et totius populi, uti dictum est c. 4. v. 6. et 18.) NON COMEDETUR, SED COMBURETUR IGNI.] Talis enim tota cremanda erat extra castra, uti jussit Deus cap. 4. 12. et 21. quod etiam notat et citat Apostolus Hebr. 13. vers. 11. uti dixi c. 4.

CAPUT SEPTIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

DESCRIBITUR LEX ET RITUS HOSTIÆ PRO DELICTO, ET VERSU 11. HOSTIÆ PACIFICORUM, SCILICET A QUIBUS, ET QUANDO UTRAQUE COMEDI DEBEAT. DEINDE, VERSU 23. VETAT DEUS ESUM ADIPIS VICTIMARUM, OMNISQUE SANGUINIS. DENIQUE, V. 30. EX HOSTIA PACIFICA PECTUSCULUM, ET ARMUM DEXTRUM CONSIGNAT SACERDOTI SACRIFICANTI.

1. HÆC quoque lex hostiæ pro delicto, sancta sanctorum est : 2. idcirco ubi immolabitur holocaustum, mactabitur et victima pro delicto ; sanguis ejus per gyrum altaris fundetur. 3. Offerent ex ea caudam et adipem qui operit vitalia, 4. duos renunculos, et pinguedinem quæ juxta ilia est, reticulumque jecoris cum renunculis ; 5. et adolebit ea sacerdos super altare : incensum est Domini pro delicto. 6. Omnis masculus de sacerdotali genere, in loco sancto vescetur his carnibus, quia Sanctum sanctorum est. 7. Sicut pro peccato offertur hostia, ita et pro delicto, utriusque hostiæ lex una erit : ad sacerdotem, qui eam obtulerit pertinebit. 8. Sacerdos qui offert holocausti victimam, habebit pellem ejus. 9. Et omne sacrificium similæ quod coquitur in clibano, et quidquid in craticula, vel in sartagine præparatur, ejus erit sacerdotis à quo offertur : 10. sive oleo conspersa, sive arida fuerint, cunctis filiis Aaron mensura æqua per singulos dividetur. 11. Hæc est lex hostiæ pacificorum quæ offertur Domino. 12. Si pro gratiarum actione oblatio fuerit, offerent panes absque fermento conspersos oleo, et lagana azyma uncta oleo, coctamque similam, et collyridas olei admistione conspersas ; 13. panes quoque fermentatos, cum hostia gratiarum, quæ

immolatur pro pacificis : 14. ex quibus unus pro primitiis offeretur Domino, et erit sacerdotis
qui fundet hostiæ sanguinem. 15. Cujus carnes eadem comedentur die, nec remanebit ex eis
quidquam usque mane. 16. Si voto, vel sponte quispiam obtulerit hostiam, eadem similiter
edetur die; sed et si quid in crastinum remanserit, vesci licitum est : 17. quidquid autem tertius
invenerit dies, ignis absumet. 18. Si quis de carnibus victimæ pacificorum die tertio comederit,
irrita fiet oblatio, nec proderit offerenti : quin potius quæcumque anima tali se edulio conta-
minaverit, prævaricationis rea erit. 19. Caro, quæ aliquid tetigerit immundum, non comedetur,
sed comburetur igni : qui fuerit mundus, vescetur ex ea. 20. Anima polluta quæ ederit de
carnibus hostiæ pacificorum, quæ oblata est Domino, peribit de populis suis. 21. Et quæ teti-
gerit immunditiam hominis, vel jumenti, sive omnis rei quæ polluere potest, et comederit de
hujuscemodi carnibus, interibit de populis suis. 22. Locutusque est Dominus ad Moysen, di-
cens : 23. Loquere filiis Israel : Adipem ovis, et bovis, et capræ, non comedetis. 24. Adipem
cadaveris morticini, et ejus animalis quod à bestia captum est, habebitis in varios usus. 25. Si
quis adipem, qui offerri debet in incensum Domini, comederit, peribit de populo suo. 26.
Sanguinem quoque omnis animalis non sumetis in cibo, tam de avibus quam de pecoribus.
27. Omnis anima, quæ ederit sanguinem, peribit de populis suis. 28. Locutusque est Domi-
nus ad Moysen, dicens: 29. Loquere filiis Israel, dicens : Qui offert victimam pacificorum
Domino, offerat simul et sacrificium, id est, libamenta ejus. 30. Tenebit manibus adipem
hostiæ, et pectusculum ; cumque ambo oblata Domino consecraverit, tradet sacerdoti, 31. qui
adolebit adipem super altare ; pectusculum autem erit Aaron, et filiorum ejus : 32. armus
quoque dexter de pacificorum hostiis cedet in primitias sacerdotis. 33. Qui obtulerit sangui-
nem et adipem, filiorum Aaron, ipse habebit et armum dextrum in portione sua. 34. Pectus-
culum enim elevationis, et armum separationis tuli à filiis Israel de hostiis eorum pacificis, et
dedi Aaron sacerdoti, et filiis ejus lege perpetua, ab omni populo Israel. 35. Hæc est unctio
Aaron et filiorum ejus in cæremoniis Domini die qua obtulit eos Moyses, ut sacerdotio funge-
rentur, 36. et quæ præcepit eis dari Dominus à filiis Israel religione perpetua in generationibus
suis. 37. Ista est lex holocausti, et sacrificii pro peccato atque delicto, et pro consecratione et
pacificorum victimis, 38. quam constituit Dominus Moysi in monte Sinai, quando mandavit
filiis Israel ut offerrent oblationes suas Domino in deserto Sinai.

1. HÆC QUOQUE LEX HOSTIÆ PRO DELICTO.] Gravis hic est difficultas, quomodo distinguantur sacrificium pro peccato, et sacrificium pro delicto. *Peccatum* hebraice vocatur חטאת *chattat* LXX. αμαρτια : *Delictum* vero, hebr. vocatur אשם *uscam ;* Septuag. vertunt πλημμελεια; Hebræi *peccatum* interpretantur esse illud, quod est contra præcepta affirmativa, quæ ipsi in S. Scriptura tot esse asserunt, quot sunt ossa in corpore humano, nempe 248. *Delictum* vero esse illud quod est contra præcepta negativa, quæ ipsi tot numerant quot sunt dies in anno, videlicet 365. Utraque sigillatim enumerat Genebrard. in fine Chronologiæ ult. editionis. Secundo, è converso S. August. hic quæst. 20. per *peccatum* intelligit culpam commissionis, per *delictum* culpam omissionis. Ita et S. Gregor. homil. 21. in Ezechiel. *Hoc*, ait, *inter peccatum et delictum distat, quod peccatum est mala facere, delictum vero est bona derelinquere, quæ summopere tenenda sunt.* Addit S. Gregor. *Vel certe peccatum in opere est, delictum in cogitatione.* Ita et plerique recentiores, ut Lyranus, Abulens. Isidor. Clarius, Petrus Serranus. Alii aliter hæc distinguunt. Verum dico *peccatum*, cum à delicto distinguitur (nam sæpe hæc duo pro eodem accipiuntur, ut patet cap. 4. 5. 6.), esse illud quod prudenter et scienter committitur ; *delictum* vero quod ignoranter fit, puta per imprudentiam, oblivionem, vel etiam inscientiam, maxime juris : uti fit cum quis legem ignorat, vel ejus est oblitus.

Probatur primo, quia ita ea distinguunt Procopius hic et S. Hieron. in cap. 40. Ezech. v. 39. imo et Septuag. ibidem; nam hi omnes *delictum* vertunt, αγνοιαν, id est, *ignorantiam*. Secundo, quia ita vertit noster Interpres c. 5. v. ult. dicens : *Quia per errorem deliquit* (hebr. אשם *ascam) in Dominum.* Tertio quia LXX. hic *delictum* vertunt πλημμηλειαν, quod idem est ac si dicas πλεν μελειαν, id est *præter curam*, vel αμελεια, id est *negligentia*, uti hic nonnulli vertunt ; uti fit, cum quis per negligentiam ignorat, vel obliviscitur id quod lex præscribit, quodque ipse facere debet. Quarto, quia hanc sententiam etiam affert S. August. eamque probat ex Ps. 18. 13. et Ps. 68. 6. Jacobi 4. 17. Quæ sane loca videntur peccatum tribuere scientiæ, delictum ignorantiæ.

Dices : Quomodo ergo Moses cap. 6. v. ult. hostiam pro culpa pontificis, vel totius populi vocavit hostiam pro peccato, cum tamen c. 4. v. 2. 3. et 13. dixerit hanc culpam esse ignorantiam.

Resp. Id fecit, ut ostenderet peccati pontificis, et totius populi gravitatem, ignorantiamque illorum qui legem scire debent, et facile possunt, quique alios eam docere tenentur, non habendam esse ignorantiam, sed scientiam. Adde tam hic quàm alibi sæpe pec-

catum cum delicto confundi, ac pro eodem sumi.

Aliter respondet Ribera l. 4. de Templo c. 6. scilicet in peccato pontificis et populi de quo cap. 4. intervenire ignorantiam facti duntaxat, ut cum quis nescit, alienum esse quod capit, aut sacrum esse quod edit, aut pollutum esse quod tangit : in delicto vero intervenire ignorantiam juris aut potius delictum vocari juris et legis oblivionem ; verbi gratia, cum quis facit aliquid quod nescit lege esse prohibitum, aut certe legis non recordatur. Hæc responsio subtilis et probabilis est, sed probatu difficilis.

3. OFFERENT EX EA (hostia pro delicto) CAUDAM.] Hac cauda tropologice monetur peccator, *qui lubricos affectuum motus corrigere cupit, ut huic proposito suo perseverantiæ finem jungat*, ait Radulphus.

6. OMNIS MASCULUS DE SACERDOTALI GENERE IN LOCO SANCTO VESCETUR (vesci poterit) IIS CARNIBUS.] Proprie hostia pro delicto erat sacerdotis offerentis, uti et hostia pro peccato. Eadem enim utriusque est ratio et lex ut dicitur v. 7. Poterat tamen offerens, partem hostiæ comedendam dare aliis sacerdotibus, eorumque filiis masculis, non autem feminis.

Tropol. in agenda pœnitentia nihil decet esse femineum, sed forti opus est sensu et virili intentione, inquit Isychius. Viriles et heroicas veterum pœnitentias lege apud Climachum gradu 5. qui est de pœnitentia.

8. SACERDOS QUI OFFERT HOLOCAUSTI VICTIMAM, HABEBIT PELLEM EJUS,] quia ex holocausto, quod totum Deo comburitur, nil aliud est reliquum, quod sacrificanti rependatur, nisi pellis.

Tropolog. pellis est symbolum patientiæ, ut patet Job 2. 4. et Job. 19. 20. quæ sacerdotis propria est virtus et vestis. Ita Isychius. *Si mens*, ait S. Greg. lib. 5. Moral. *forti intentione in Deum dirigitur, quidquid in hac vita sibi amarum sit, dulce æstimat : omne quod affligit, requiem putat.* Unde patiens est perfectus, qualis debet esse sacerdos : *Ille enim*, ait S. Gregor. lib. 5. c. 14. *vere perfectus est, qui erga imperfectionem proximi impatiens non est. Nam qui alienam imperfectionem ferre non valens, patientiam deserit, ipse sibi testis est, quod perfecte necdum profecit. Hinc in Evangelio Veritas dicit : In patientia vestra possidebitis animas vestras. Patiens ergo animam possidet, quia cunctis mentis motibus ex virtute dominatur. Et quo se laudabiliter vincit et frangit, infractum se fortiter exserit ; quia cum in suis se voluptatibus superat, sese ad contraria invictum parat.*

10. SIVE OLEO CONSPERSA, SIVE ARIDA FUERINT, CUNCTIS FILIIS AARON MENSURA ÆQUA PER SINGULOS DIVIDETUR,] id est, æqualiter per singulos dividetur, ut habent Hebræa, Chaldæa, Septuaginta. Ita videlicet, ut cuique suus dies, suæ vices obtingant, quibus ministrans et fungens sacerdotio omnia quæ offeruntur, sibi vindicet, perinde ut faciunt alii sacerdotes suis vicibus. Ita optime hæc cohærent cum versu præcedenti, quo jussit Deus mincha cedere sacerdoti offerenti. Ita Radulphus, Lyranus, Abulensis.

Alii, ut Isychius, hunc versum accipiunt de simila non cocta, quasi illa fuerit omnibus sacerdotibus æqualiter dividenda ; versum vero præcedentem accipiunt de simila cocta, sive libis et panibus, qui omnes cedebant offerenti. Verum hanc distinctionem difficulter patitur nostra versio, et ipsa rei natura : nam juxta eam contrarium est convenientius, scilicet panes, ne arescant, statim in singulos æqualiter distribui : similam vero crudam à singulis offerentibus ad pinsendum asservari.

12. COCTAMQUE SIMILAM ET COLLYRIDAS,] *et* hic sumitur pro, *id est :* nam simila conspersa et subacta cum est cocta, hoc est, ut habent Hebr. *frixa in sartagine*, est collyrida, sive libum frixum. Ita Chaldæa et Septuaginta. Noster Interpres collyridam, alibi *crustulam* vocat.

13. PANES QUOQUE FERMENTATOS,] non ut ex iis aliquid inferatur altari : hoc enim vetitum est c. 2. 11. sed ut ii sacerdotibus offerantur tanquam donaria quibus ipsi vescantur.

CUM HOSTIA GRATIARUM, QUÆ IMMOLATUR PRO PACIFICIS.] Hebr. *cum hostia gratiarum actionis pacificorum ejus*, id est, cum hostia quæ immolatur in gratiarum actionem pro pace, id est salute et beneficiis à Deo obtentis. Hostia enim pacifica erat duplex : una pro pace, id est salute, impetranda, altera pro ea impetrata, quæ proinde vocatur תודה *toda*, id est confessio, laus, gratiarum actio: unde Græci vertunt θυσίαν αἰνέσεως, id est sacrificium laudationis, quo Deus, Deique majestas et beneficentia laudatur et celebratur : utravis harum rursum erat spontanea vel votiva.

14. EX QUIBUS (panibus fermentatis) UNUS PRO PRIMITIIS OFFERETUR DOMINO,] ut scilicet cedat non Deo in sacrificium, sed sacerdoti vicem Dei gerenti in cibum. Cæteri panes per hunc unum primum, etiam Domino oblati censebantur.

16. SI VOTO VEL SPONTE QUISPIAM OBTULERIT HOSTIAM, EADEM SIMILITER EDITUR DIE.] Cujus legis causa prima fuit, ne quid sacri cibi corrumperetur, ne, si rancidæ aut putridæ fierent hæ carnes, vilesceret religio victimarum. Secunda, quia sacer cibus non est in penum retrudendus, sed omnibus indigentibus proponendus, inquit Philo et Theod. q. 7.

Sed cur victima pro gratiarum actione oblata eodem die comedi debebat, ex voto vero vel sponte oblata comedi poterat die secundo?

Respondeo : Quia prior gratiarum actionis dignior erat, quàm secunda ex voto vel sponte oblata, hoc nomine, quod hæc eliciebatur ex voti necessitate, vel ex spe impetrandi aliquod beneficium ; illa vero ex animo grato, liberali, pio, et in laudes Dei effuso prorumpebat.

Allegorica causa fuit, ut per varias figuras et observantias idem significaretur, videlicet eodem die hujus vitæ consummanda et peragenda esse omnia fidei et bonorum operum sacrificia, nihilque in tertium diem resurrectionis et æternitatis servandum esse. Hoc enim significat id quod hic dicitur : *Quidquid tertius dies invenerit, ignis absumet.* Idipsum est quod monet Sapiens Eccles. 9. v. 10. dicens : *Quodcumque facere potest manus tua, instanter operare ; quia nec opus, nec ratio, nec sapientia, nec scientia erunt apud inferos, quo tu properas.* Ita Procop. Beda, Radulph. Origen. Aliquando enim omne tempus, omnisque duratio dividitur in duos dies, unum præsentis vitæ, alterum futuræ : aliquando in tres, per allusionem ad passionem et resurrectionem

Christi, ut duo sint dies præsentis vitæ, tertius dies sit æternitatis et resurrectionis. Rursum Origenes et Beda per duos dies accipiunt duo Testamenta, novum et vetus, puta tempus legis Mosaicæ et Evangelicæ, per tertium diem accipiunt æternitatem.

18. Si quis de carnibus victimæ pacificorum die tertio comederit, irrita fiet oblatio.] q. d. Per posteriorem hanc prævaricationem legis hujus, qua reservat carnes sacras in tertium diem, perdet gratiam quam priori sacrificio, et hostia pacifica promeruit apud me. Unde Hebræa habent: *Non placebit mihi offerens.*

19. Caro quæ aliquid tetigerit immundum, non comedetur, sed comburetur igni.] *Caro*, scilicet oblata Deo, quæ post immolationem aliquo modo polluitur, non comedetur, sed comburetur; idque ob reverentiam sacrificiorum, igne non sacro, sed profano; quia jam amplius non est caro victimæ et sacrificii, cum ab eo ob immunditiem rejiciatur. Dico *caro Deo oblata;* nam alia carne non sacra, etiamsi quid immundi tetigisset, licebat vesci, ut patet Deuter. 12. v. 15. 22. Dico, *post immolationem;* nam si ante eam cum deferretur ad altare, polluta fuisset caro victimæ, non licebat quidem eam offerre et immolare; poterat tamen ipsa in quosvis profanos usus converti.

Qui fuerit mundus, vescetur ex ea,] non carne immunda jam dicta: hæc enim jussa est comburi, sed hostia pacifica; videlicet si non sit polluta, sed munda et talis qualis oblata est; de hostia enim pacifica egit à v. 11. hucusque.

20. Anima polluta (homo pollutus) quæ ederit de carnibus hostiæ pacificorum quæ oblata est Domino, peribit de populis suis.] q. d. Homo pollutus, si ausus fuerit carnes Deo sacras comedere, Deo ultore in mortem incurret, vel in hac vita præsentem, vel in futura æternam, si videlicet sciens id fecerit: sin ignorans comederit, expiabitur sacrificio quod præscriptum est c. 5. v. 3.

21. Et quæ tetigerit immunditiam hominis,] puta fæces et stercora: hic ergo homo tam pollutus in se, quàm si quid pollutum tetigerit, arcetur esu pacificorum.

23. Adipem ovis, et bovis, et capræ non comedetis,] quia hæc tria sunt quæ Domino immolantur, unde eorum adipem mihi deposco, etiamsi illa domi mactetis ad esum, patet ex v. 25.

24. Adipem cadaveris morticini, et ejus animalis quod a bestia captum est, habebitis in varios usus.] Loquitur hic de adipe animalis immundi ad sacrificium, sed mundi ad esum.

Pro quo nota. Animalia munda ad sacrificia erant tria tantum jam dicta, videlicet ovis, capra et bos; animalia vero munda ad esum, præter hæc tria, erant alia septem, scilicet bubalus, cervus, caprea, tragelaphus, oryx, pygargus et camelopardalis, de quibus c. 11. Jam adipe animalium mundorum ad sacrificium, etiamsi illa non sacrificarentur, vesci omnino erat illicitum, ut dixi v. præced. Adipe vero aliorum, quæ munda tantum erant ad esum, si illa morticina erant, id est sponte mortua, vel capta et occisa à bestia, vesci quoque erant illicitum, ut patebit cap. 11. 31. eo tamen ad alios usus uti licebat, uti hic dicitur: aliàs eorum adipe vesci licitum fuisse videtur, ut dixi c. 3. 17. Ita Abulensis.

25. Si quis adipem qui offerri debet,] puta adipem capræ, ovis et bovis, quæ sola offerri debent; nulla enim alia offerre licet. Patet ex Hebræo et Chaldæo, qui habent: *Si quis comederit adipem pecoris, ex quo offertur oblatio coram Domino, exterminabitur de populo suo;* nullum enim adipem animalis immolabilis, etiam si actu non immolaretur, comedere poterant Hebræi; sed is totus Deo adoleri debebat, si animal occideretur Hierosolymæ, ubi erat templum de quo Deut. 12. v. 21.

29. Qui offert victimam pacificorum Domino, offerat simul et sacrificium, id est libamenta ejus,] puta, offerat mincha sive libamen ex simila, ut ita Deo plenum ex carne et simila, vel pane exhibeat convivium, uti dixi c. 2.

30. Tenebit manibus adipem hostiæ et pectusculum: cumque ambo oblata Domino consecraverit (non sacerdos, sed laicus offerens) tradet sacerdoti.] Laxius enim erat sacrificium pacificorum præ aliis: unde et magna ejus pars partim sacerdotibus, partim offerentibus cedebat.

Oblationis hostiæ pacificæ hic erat ritus, uti tradit R. Salomon et Hebræi. Primo, sacerdos jugulabat animal, et in partes conscindebat. Secundo, accipiebat pectusculum animalis occisi, et adipes ejus, eaque ponebat super manus laici offerentis. Tertio, manibus hisce suas manus supponebat sacerdos, iisque eas elevabat, mox deprimebat; ac rursum transversim ducebat à dextra in sinistram in modum crucis, versus quatuor mundi plagas, ut significaret Deum totius mundi esse dominum. Hic enim est ritus *tenupha*, de quo dixi Exodi 29. 26. Quarto, adipem cum renibus in altari Deo cremabat; mox armum dextrum et pectusculum sibi accipiebat sacerdos offerens. Denique reliquam carnem reddebat laicis eam offerentibus, qui eam comedebant in atrio tabernaculi. Erat enim hæc comestio complementum et consummatio sacrificii pacifici, perinde ac sumptio Eucharistiæ est consummatio sacrificii Eucharistici. Simili modo quælibet alia victima, utpote Deo sanctificata, comedenda erat in atrio templi, ut patet cap. 6. 16. et c. 7. 6. Idem significat hæc lex et phrasis crebro repetita: *Epulaberis coram Domino*, id est in atrio templi, ut patet Deuter. 12. v. 12. et 18. et c. 14. 26. et c. 16. v. 11. et 14. epulum enim hoc sacrum maxime fiebat ex hostiis pacificis. Audi clarum hac de re textum Deuter. 27. 7. *Immolabis hostias pacificas, comedesque ibi, et epulaberis coram Domino Deo tuo.*

34. Pectusculum enim elevationis (quod scilicet per elevationem *tenupha* jam dictam, in altum est Deo oblatum), et armum separationis (Deo scilicet separatum, ut sacerdotibus vice Dei detur) dedi Aaron sacerdoti et filiis ejus.] Cur ex hostia pacifica pectusculum, et armus dexter cesserint sacerdoti, symbolica causa fuit, quod pectusculum significet fidem, sanam doctrinam, et cordatam sapientiam: armus sive brachium dextrum significet constantem secundum fidem et virtutem operationem: quibus utrisque fulgere, et populum erudire debet sacerdos. Ita Isychius, Radulph. et aptissime Origenes hom. 5. in fine, ubi sic ait: *Quod ergo*

sacerdotis pectus, aut quale? plenum sit sapientia, plenum scientia, plenum omni divina intelligentia, imo plenum Deo: Quale brachium? multa sollicitudo, labor, vigiliæ, quibus convertat peccatorem, qui proinde offerat hostiam salutaris, Deo gratias agat: in qua hostia pars sacerdotis efficitur pectusculum, ut sit indicium quod pectus et cor, quod ante mala cogitabat, sacerdotis labore conversum, recepit bonas cogitationes, et ita mundatum est, ut Deum possit videre; similiter et brachium indicium est, quod mala ejus opera et sinistra convertit in dextram, ut essent secundum Deum. Et S. Gregor. 2. p. Pastoral. c. 3. *Divina*, ait, *lege armum sacerdos dextrum in sacrificium accipit et separatum, ut non solum sit ejus operatio utilis, sed et singularis; nec inter malos tantum quæ recta sunt faciat, sed bene quoque operantes subditos sicut honore ordinis superat, ita etiam morum virtute transcendat; cui in esu quoque pectusculum cum armo tribuitur, ut quod de sacrificio præcipitur sumere, hoc de seipso dicat immolare, et non solum pectore qua recta sunt cogitet, sed et spectatores suos ad sublimia arma operationis invitet: nulla prospera præsentis vitæ appetat, nulla adversa pertimescat.* Quin et Gentilis Persius sat. 2. pontifices vult dare superis:

> Compositum jus, fasque animi, sanctosque recessus
> Mentis, et incoctum generoso pectus honesto.

35. Hæc est unctio Aaron et filiorum ejus in cæremoniis Domini.] Hebraice est, *de* (id est *in*, et *in*, id est *cum*) *ignitionibus Domini*, id est oblationibus ignitis, sive igne crematis Domino, juxta ritum et cæremoniam præscriptam c. 6. 20. et fusius Exodi 29. Est hic Epilogus omnium præcedentium.

36. Religione perpetua.] Hebraice, *sanctione*, sive, *lege perpetua.*

37. Ista est lex holocausti.] Sex hic sacrificiorum genera jam descripta enumerantur: videlicet primo, holocaustum; secundo, mincha sive sacrificium farreum; tertio, sacrificium pro peccato; quarto, sacrificium pro delicto; quinto, sacrificium pro consecratione sacerdotum; sexto, sacrificium pacificum. Verum ut dixi c. 2. proprie tantum erant quatuor species sacrificii, nam sacrificium pro delicto refertur ad sacrificium pro peccato; sacrificium vero pro consecratione sacerdotum ad omnia refertur; nam in ea omnis generis sacrificia offerebantur.

38. Quam constituit Dominus Moysi in monte Sinai,] id est in deserto montoso, et juxta montem qui proprie Sinai dicitur. Nam non in hoc monte, sed in tabernaculo Deum dedisse has leges Mosi, dixi c. 1. v. 1.

CAPUT OCTAVUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Aaron consecratur a Mose pontifex, et filii Aaronis consecrantur sacerdotes; hinc primo, lavantur, et induuntur vestibus sacerdotalibus, v. 6. Secundo, v. 14. offertur vitulus pro peccato, et v. 18. aries in holocaustum; et v. 22. aries alter in hostiam pacificam. Tertio, v. 24. ungitur eorum auris dextra et pollices. Quarto, v. 33. jubentur per septem dies manere in tabernaculo.

1. Locutusque est Dominus ad Moysen, dicens: 2. Tolle Aaron cum filiis suis, vestes eorum, et unctionis oleum, vitulum pro peccato, duos arietes, canistrum cum azymis, 3. et congregabis omnem cœtum ad ostium tabernaculi. 4. Fecit Moyses ut Dominus imperaverat, congregataque omni turba ante fores tabernaculi, 5. ait: Iste est sermo, quem jussit Dominus fieri. 6. Statimque obtulit Aaron et filios ejus. Cumque lavisset eos, 7. vestivit pontificem subucula linea, accingens eum balteo, et induens eum tunica hyacinthina, et desuper humerale imposuit, 8. quod adstringens cingulo aptavit rationali, in quo erat Doctrina et Veritas. 9. Cidari quoque texit caput; et super eam, contra frontem, posuit laminam auream consecratam in sanctificatione, sicut præceperat ei Dominus. 10. Tulit et unctionis oleum, quo linivit tabernaculum cum omni supellectili sua. 11. Cumque sanctificans aspersisset altare septem vicibus, unxit illud, et omnia vasa ejus, labrumque cum basi sua sanctificavit oleo. 12. Quod fundens super caput Aaron, unxit eum, et consecravit: 13. filios quoque ejus oblatos vestivit tunicis lineis, et cinxit balteis, imposuitque mitras, ut jusserat Dominus. 14. Obtulit et vitulum pro peccato; cumque super caput ejus posuisset Aaron et filii ejus manus suas, 15. immolavit eum; hauriens sanguinem, et tincto digito, tetigit cornua altaris per gyrum, quo expiato et sanctificato, fudit reliquum sanguinem ad fundamenta ejus. 16. Adipem vero qui erat super vitalia, et reticulum jecoris, duosque renunculos cum arvinulis suis, adolevit super altare: 17. vitulum cum pelle et carnibus, et fimo, cremans extra castra, sicut præceperat Dominus. 18. Obtulit et arietem in holocaustum: super cujus ca-

put cum imposuissent Aaron et filii ejus manus suas, 19. immolavit eum, et fudit sanguinem ejus per circuitum altaris. 20. Ipsumque arietem in frusta concidens, caput ejus, et artus, et adipem adolevit igni, 21. lotis prius intestinis et pedibus, totumque simul arietem incendit super altare, eo quod esset holocaustum suavissimi odoris Domino, sicut præceperat ei. 22. Obtulit et arietem secundum, in consecratione sacerdotum; posueruntque super caput ejus Aaron et filii ejus manus suas : 23. quem cum immolasset Moyses, sumens de sanguine ejus, tetigit extremum auriculæ dextræ Aaron, et pollicem manus ejus dextræ, similiter et pedis. 24. Obtulit et filios Aaron; cumque de sanguine arietis immolati tetigisset extremum auriculæ singulorum dextræ, et pollices manus ac pedis dextri, reliquum fudit super altare per circuitum; 25. adipem vero, et caudam, omnemque pinguedinem quæ operit intestina, reticulumque jecoris, et duos renes cum adipibus suis et armo dextro separavit. 26. Tollens autem de canistro azymorum, quod erat coram Domino, panem absque fermento, et collyridam conspersam oleo, laganumque posuit super adipes, et armum dextrum, 27. tradens simul omnia Aaron, et filiis ejus. Qui, postquam levaverunt ea coram Domino, 28. rursum suscepta de manibus eorum, adolevit super altare holocausti, eo quod consecrationis esset oblatio, in odorem suavitatis sacrificii Domino, 29. Tulitque pectusculum, elevans illud coram Domino, de ariete consecrationis in partem suam, sicut præceperat ei Dominus. 30. Assumensque unguentum, et sanguinem qui erat in altari, aspersit super Aaron et vestimenta ejus, et super filios illius, ac vestes eorum. 31. Cumque sanctificasset eos in vestitu suo, præcepit eis, dicens : Coquite carnes ante fores tabernaculi, et ibi comedite eas. Panes quoque consecrationis edite, qui positi sunt in canistro, sicut præcepit mihi Dominus, dicens : Aaron et filii ejus comedent eos : 32. quidquid autem reliquum fuerit de carne et panibus, ignis absumet. 33. De ostio quoque tabernaculi non exibitis septem diebus, usque ad diem quo complebitur tempus consecrationis vestræ. Septem enim diebus finitur consecratio : 34. sicut et impræsentiarum factum est ut ritus sacrificii compleretur. 35. Die ac nocte manebitis in tabernaculo, observantes custodias Domini, ne moriamini : sic enim mihi præceptum est. 36. Feceruntque Aaron et filii ejus cuncta quæ locutus est Dominus per manum Moysi.

Hoc caput idem est cum c. 29. Exodi; Ritus enim consecrationis Aaronis et sacerdotum qui ibi præscribitur, hic factus et completus narratur. Repetit ergo Moses hæc in Levitico, ut omnes sacrificiorum cæremonias, et maxime in sacerdotum consecratione adhiberi solitas, simul hoc libro complectantur. Itaque paucis notis caput hoc expediam : reliqua vide cap. 29. Exodi.

1. LOCUTUSQUE EST DOMINUS AD MOYSEN.] Verisimile est hæc omnia quæ hoc cap. narrantur, per anacephalæosin sive recapitulationem hic recenseri : nam tabernaculum jam ante erat erectum, ut patet Exod. ult. v. 16. simul autem cum erectione tabernaculi facta est hæc Aaronis et sacerdotum consecratio, ut patet ibidem v. 12.

5. ISTE EST SERMO, QUEM JUSSIT DOMINUS FIERI.] Narrat Josephus Israelitas voluisse Mosen creare pontificem, sed eum se excusasse præcepto hoc Domini, jubentis Aaronem consecrari pontificem, eo quod ipse occuparetur colloquio Domini, et regimine populi.

6. STATIMQUE OBTULIT AARON ET FILIOS EJUS.] Pro *obtulit* hebr. est יקרב *iacreb*, id est *accedere fecit*; Septuag. *adduxit*; Chald. *applicavit*; sic et vertit Noster Exod. 29. 4. dicens : *Applicabis Aaron et filios ejus ad ostium tabernaculi*, sistendo videlicet eos Domino, offerendoque eos ad Dei ministerium : sic enim solemni ritu Domino oblati sunt Levitæ in sua consecratione, num. 8. v. 11. et 21.

7. VESTIVIT PONTIFICEM.] Octo vestibus hoc ordine vestiebatur pontifex. Induebat primo, femoralia linea; secundo, super ea tunicam lineam; tertio, hanc tunicam cingebat cingulo; quarto, huic tunicæ lineæ injiciebat tunicam hyacinthinam; quinto, huic superinducebat ephod cum rationali; sexto, ephod cingebat cingulo polymito; septimo, caput operiebat tiara; octavo, tiaræ appendebat laminam auream, cui inscriptum erat : *Sanctitas*, vel *sanctum Domino*. Minores vero sacerdotes quatuor tantum induebant vestes, scilicet primo, femoralia; secundo, tunicam lineam; tertio, zonam; quarto, tiaram : carebant ergo ipsi tunica hyacinthina, ephod cum rationali, ejusque singulo, ac lamina aurea inscripta nomine tetragrammato. Vide dicta Exodi 28.

Nota. Aaron quasi pontifex et vicarius Dei, vestibus pontificalibus indutus repræsentabat tabernaculum, id est Ecclesiam, et consequenter Deum tabernaculi præsidem, et in eo quasi in domo sua residentem. Nam primo, pectorale, sive rationale judicii repræsentabat arcam : sicut enim arca tabulas lapideas continebat, ita rationale continebat 12 gemmas. Secundo, sicut arca in tabulis continebat legem scriptam, ita rationale continebat scripturam urim et tummim : nam in eo scripta erant *doctrina et veritas*. Tertio, ephod rationalis repræsentabat propitiatorium arcæ. Quarto, arca habebat duos cherubim : sic tunica pontificis duos habebat onychinos. Quinto, lamina pontificis cui inscriptum erat : *Sanctitas Domini*, repræsentabat gloriam Domini quæ habitavit in tabernaculo. Sexto, tunica pontificis significabat velum et cortinas, quæ totum interius tabernaculum clau-

quam septimo, sicut tabernaculum repræsentabat cœlum omniaque elementa : sic in veste poderis totus erat orbis terrarum, inquit Sapiens.

Nota secundo. Pontifex ab aliis sacerdotibus differebat quinque prærogativis. Primo, pontifex erat primogenitus, vel senior Aaronis, ejusque successorum filius : alii ætate erant inferiores. Secundo, ille per totam vitam unus erat : alii plures erant. Tertio, in sanctuarium, puta in Sanctum sanctorum, solus semel in anno, puta in die expiationis, ingrediebatur : aliis illud nunquam licebat. Quarto, alias vestes et ornatum majorem habebat pontifex, quàm alii. Quinto, moriente pontifice homicidæ fugitivi redibant ad suos; quod non fiebat in morte aliorum sacerdotum.

Subucula linea,] quæ Exodi 28. vocatur tunica linea et stricta.

9. Laminam auream consecratam in sanctificatione.] q. d. Laminam auream olei unctione consecratam ad usus sanctos. Hebraice est נזר הקדש *nezer haccodes*, id est, *coronam* vel *diadema sanctitatis*, id est sanctum.

11. Cumque sanctificans,] scilicet tabernaculum et supellectilem ejus, ungendo illa oleo sancto. Sanctificatio ergo hæc non erat aliud, quàm unctio tabernaculi et vasorum ejus, qua consecrabantur Deo.

14. Obtulit et vitulum pro peccato.] Exodi 29. vers. 35. et 36. jubetur quotidie per 7 dies, offerri vitulus; ergo id ita factum est, licet hic non exprimatur : satis tamen innuitur vers. 34.

15. Quo (altari) expiato et sanctificato fudit reliquum sanguinem ad fundamenta ejus.] Hebraice est: *Ita expiavit altare, et sanguinem fudit ad fundamentum altaris et expiavit illud ad sanctificandum in eo*, hoc est, ut Septuag. *ad propitiandum super eo*, ut videlicet deinceps altare hoc eo ritu consecratum serviret hostiis, quibus propitiatur et placatur Deus. Ergo hac cæremonia consecratum est altare.

30. Assumensque unguentum et sanguinem qui erat in altari, aspersit super Aaron.] Nota. Unguentum hoc erat compositum ex myrrha, cinnamomo, calamo, casia et oleo olivarum, ut patet Exod. 30. vers. 23. et 30. Unctio ergo, vel potius effusio unguenti in capite, erat consecratio pontificis, ut patet hic vers. 12. et Exod. 29. 7. Unctio vero communis pontifici et minoribus sacerdotibus, erat aspersio unguenti sanguine misti super eos, et vestes eorum : adhæc unctio auris dextræ et pollicum, ut patet Exod. 29. 20. In pontificis ergo consecratione triplex erat lustratio : scilicet effusio, unctio et aspersio, tam olei, quàm sanguinis; in minorum vero sacerdotum consecratione tantum erat duplex, scilicet unctio et aspersio. Effusio enim denotans plenitudinem gratiæ, spiritus et potestatis, propria erat pontifici. Voluit Deus hic docere in Ecclesiastica hierarchia debere esse ordinem, sive subordinationem cum mutuo respectu et concordia. Apte S. Hieron. ad Nepotianum : *Esto*, ait, *subjectus Pontifici tuo, et quasi parentem animæ ama. Sed Episcopi sacerdotes sciant se esse, non dominos : honorent clericos quasi clericos, ut ipsis Episcopis quasi Episcopis à clericis honor deferatur. Scitum est illud oratoris Domitii : Cur ego*, inquit, *te habeam ut principem, cum tu me non habeas ut senatorem?*

Secundo, hæc unctio monebat pontificem, quàm misericordia (cujus symbolum est oleum) charitate, aliisque virtutibus pollere, et cæteris antecellere debeat. *Lux gregis*, inquit S. Gregor. *est flamma pastoris. Decet enim Dominicum Pastorem, et sacerdotem moribus et vita clarescere, quatenus in eo tanquam in vitæ suæ speculo plebs sibi commissa et eligere quod sequatur, et videre possit quod corrigat.* Idem in Pastoral. *Ab imperitis*, inquit, *pastorale magisterium quanta temeritate suscipitur?* cum sit ars artium regimen animarum. Hoc est *disciplinæ, ut culpis discrete noverit parcere, et pie resecare.* Et rursum : *Tantum*, ait, *debet populi actionem actio transcendere Præsulis, quantum distare solet à grege vita pastoris.* Nam ut ait Claud. 1. Stilicon.

Scilicet in vulgus manant exempla regentum;
Utque ducum lituos, sic mores castra sequuntur.

Idem Honorium Imperat. ita monet Consul. 4.

Hoc te præterea crebro sermone monebo,
Ut te totius medio telluris in orbe
Vivere cognoscas, cunctis tua gentibus esse
Facta palam, nec posse dari regalibus usquam
Secretum vitiis.

Mystice de unctione et oleo triplici, primo compunctionis, secundo devotionis, tertio pietatis, vide S. Bernard. serm. 10. in Cantic. Unguentum, ait, contritionis bonum est, quo unguntur pedes Domini : unguentum devotionis melius, quo ungitur caput; unguentum pietatis optimum, quo totum ungitur corpus Domini. Unguentum contritionis est in peccatorum recordatione; devotionis, in beneficiorum Dei consideratione; pietatis, in proximorum sublevatione.

Idem serm. 22. in Cantic. Quatuor, ait, unguenta Christi Pontificis sunt : sapientia, justitia, sanctificatio, redemptio; sapientia, in prædicatione; justitia, in absolutione peccatorum; sanctificatio, in conversatione; redemptio, in passione. Ibidem, quatuor unguenta Christi ait esse quatuor virtutes cardinales : hisce enim imbui et roborari contra adversa et prospera debet Pontifex et quivis fidelis qui Deo militat, ejusque obsequio se addicit.

Idem toto serm. 2. in Cant. tract. de unctione et oleo misericordiæ, et inter alia ait : *O quæcumque es anima sic affecta, sic imbuta rore misericordiæ, sic affluens pietatis visceribus, sic te omnibus omnia faciens, sic facta tibi ipsi tanquam vas perditum, ut cæteris præsto ubique semper occurras atque succurras : sic denique mortua tibi, ut vivas omnibus : tu plane tertium optimumque unguentum felix possides, et manus tuæ distillaverunt totius suavitatis liquorem. Memor erit Deus omnis sacrificii tui, et holocaustum tuum pinguescet.*

Adfert deinde exempla. *Talis erat Paulus, cum ait : Quis infirmatur, et ego non infirmor? quis scandalizatur, et ego non uror? Et Job dicens c. 29. et 31. Oculus fui cæco, et pes claudo : pater eram pauperum, conterebam molas iniqui. Si comedi buccellam meam solus, etc. Et Joseph, qui postquam universam Ægyptum post se fecit currere in odorem unguentorum suorum, etiam suis venditoribus eamdem demum fragrantiam propinavit. Et Samuel lugens Saul qui se quærebat occidere. Et Moses dicens : Dimitte populo huic; sin*

autem, dele me de libro tuo quem scripsisti. O vere hominem unctum unctione misericordiæ! Et David: Memento, ait, Domine, David, et omnis mansuetudinis ejus. Et Jeremias, de quo dicitur 2. Machab. 15. Hic est fratrum amator, et populi Israel: hic est qui multum orat pro populo, et universa sancta civitate. Hoc unguento pietatis Magdalena unxit Christum.

33. SEPTEM ENIM DIEBUS FINITUR CONSECRATIO.] Hebr. *septem diebus implebit*, supple oleo, id est consecrabit per unctionem olei manus vestras; ita Septuag. idque primo, ad hoc, ut per septem hosce dies discant novelli sacerdotes oblivisci rerum terrenarum, et cum Deo versari in tabernaculo, id est atrio tabernaculi. Secundo, ad hoc, ut per septem hosce dies admoneantur, se in totam vitam consecratos esse Deo, et in ejus familiam et domum transisse. Septem enim dies sunt omnes dies septimanæ. Ita Cyril. libro 2. de Adorat. *Septem diebus*, inquit, *id est semper et perpetuo.*

34. SICUT IMPRÆSENTIARUM FACTUM EST UT RITUS SACRIFICII COMPLERETUR.] q. d. Sicut sanguine victimæ aspersi estis vos, et vestes vestræ hac die, ad complendum ritum sacrificii pro consecratione oblati; ita oportet facere, hancque aspersionem iterare per septem dies, quibus perficitur sacerdotum consecratio.

36. FECERUNTQUE CUNCTA QUÆ LOCUTUS EST DOMINUS PER MANUM MOYSI,] id est, per Mosen, quasi per instrumentum et manum suam. Est enim manus organum organorum, ait Aristot. l. 2. de Anima. Hic hebraismus passim occurrit in Scriptura.

CAPUT NONUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

AARON CELEBRAT PRIMITIAS. UNDE PRIMO, V. 8. OFFERT VITULUM PRO PECCATO SUO, ET ARIETEM IN HOLOCAUSTUM. SECUNDO, V. 15. OFFERT VICTIMAS POPULI, SCILICET HIRCUM PRO PECCATO, VITULUM ET AGNUM IN HOLOCAUSTUM, BOVEM ET ARIETEM IN HOSTIAM PACIFICAM. TERTIO, V. 23. POPULO BENEDICIT, AC MOX IGNIS DE COELO DESCENDIT, OMNESQUE EJUS VICTIMAS DEVORAT.

1. FACTO autem octavo die, vocavit Moyses Aaron et filios ejus, ac majores natu Israel, dixitque ad Aaron: 2. Tolle de armento vitulum pro peccato, et arietem in holocaustum, utrumque immaculatum, et offer illos coram Domino, 3. et ad filios Israel loqueris: Tollite hircum pro peccato, et vitulum atque agnum anniculos et sine macula, in holocaustum, 4. bovem et arietem pro pacificis; et immolate eos coram Domino, in sacrificio singulorum similam conspersam oleo offerentes: hodie enim Dominus apparebit vobis. 5. Tulerunt ergo cuncta quæ jusserat Moyses ad ostium tabernaculi; ubi cum omnis multitudo adstaret, 6. ait Moyses: Iste est sermo, quem præcepit Dominus: facite, et apparebit vobis gloria ejus. 7. Et dixit ad Aaron: Accede ad altare, et immola pro peccato tuo; offer holocaustum, et deprecare pro te et pro populo, cumque mactaveris hostiam populi, ora pro eo, sicut præcepit Dominus. 8. Statimque Aaron accedens ad altare, immolavit vitulum pro peccato suo: 9. cujus sanguinem obtulerunt ei filii sui; in quo tingens digitum, tetigit cornua altaris, et fudit residuum ad basim ejus. 10. Adipemque et renunculos, ac reticulum jecoris, quæ sunt pro peccato, adolevit super altare, sicut præceperat Dominus Moysi: 11. carnes vero et pellem ejus extra castra combussit igni, 12. Immolavit et holocausti victimam; obtuleruntque ei filii sui sanguinem ejus, quem fudit per altaris circuitum, 13. ipsam etiam hostiam in frusta concisam, cum capite, et membris singulis obtulerunt, quæ omnia super altare cremavit igni, 14. lotis aqua prius intestinis et pedibus. 15. Et pro peccato populi offerens, mactavit hircum: expiatoque altari, 16. fecit holocaustum, 17. addens in sacrificio libamenta, quæ pariter offeruntur, et adolens ea super altare, absque cæremoniis holocausti matutini. 18. Immolavit et bovem atque arietem, hostias pacificas populi; obtuleruntque ei filii sui sanguinem, quem fudit super altare in circuitum; 19. adipem autem bovis, et caudam arietis, renunculosque cum adipibus suis, et reticulum jecoris, 20. posuerunt super pectora; cumque cremati essent adipes super altare, 21. pectora eorum et armos dextros separavit Aaron, elevans coram Domino, sicut præceperat Moyses. 22. Et extendens manus ad populum, benedixit ei. Sicque completis hostiis pro peccato, et holocaustis, et pacificis, descendit. 23. Ingressi autem Moyses et Aaron in tabernaculum testimonii, deinceps egressi bene-

dixerunt populo. Apparuitque gloria Domini omni multitudini : 24. et ecce egressus ignis à Domino, devoravit holocaustum, et adipes qui erant super altare. Quod cum vidissent turbæ, laudaverunt Dominum ruentes in facies suas.

1. FACTO AUTEM OCTAVO DIE,] à consecratione Aaronis et tabernaculi, ut patet ex cap. præced. v. 33, qui dies octavus fuit mensis primi, anni secundi exitus ex Ægypto; qui fuit annus mundi 2455, à diluvio 748. Hoc ergo anno et die Aaron suas quasi primitias celebravit.

Allegorice, dies octava est tempus legis Evangelicæ, quo octavam resurrectionis Christi colimus, et ad eamdem tendimus, et quo apparuit gloria, id est magnifica et gloriosa gratia Christi Salvatoris nostri, qui se obtulit pro peccato suo, id est hominum, in se suscepto; obtulit et victimas Ecclesiæ suæ, puta hircum, id est pœnitentiam; agnum, id est innocentiam; bovem et arietem, id est labores et patientiam populi sui Christiani. Ita ex S. Greg. Radulphus.

VOCAVIT MOYSES AARON ET FILIOS EJUS,] ut hi novelli sacerdotes sua prima sacrificia offerrent; hac de causa convocati sunt et majores natu populi, ad honorandas videlicet sui pontificis primitias, et ut victimas suas per eum Deo sacrificarent.

TOLLE DE ARMENTO VITULUM PRO PECCATO.] Licet enim paulo ante Moses hostiam pro peccato tuo, ô Aaron, obtulerit; tamen et te jam recens creatum pontificem omnis generis victimas, ac consequenter etiam hostiam pro peccato offerre volo, tum ut hoc symbolo doceam, neminem sibi certo persuadere debere peccata sibi esse remissa, vel ita esse remissa, ut nihil pœnæ pro iis luendum supersit, tum ut usquequaque incipias exercere tuum quasi characterem ordinis, id est, potestatem offerendi quamvis victimam.

3. AD FILIOS ISRAEL LOQUERIS.] *Loqueris*, scilicet tu, ô Aaron novelle pontifex. Nam tibi jam incumbit auctoritas pontificia, ut præcipias victimas populo.

TOLLITE HIRCUM PRO PECCATO.] Licet enim pro certo et determinato populi peccato, jusserit Deus immolari vitulum cap. 4. v. 14. hic tamen, quia interminate pro peccato populi in communi fit sacrificium; præcipitur immolari non vitulus, sed hircus, ideoque nec sanguis ejus inducitur in Sanctum, ad aspergendum altare thymiamatis, uti in vitulo præceptum est c. 4. v. 12. et 20.

ANNICULOS.] Ita legendum est cum Hebr. Septuag. et Roman. Ita ut tam vitulus, quam agnus præcipiatur esse anniculus.

4. IMMOLATE EOS, (adducite ad me, ut ego eos immolem pro vobis) CORAM DOMINO,] coram altari holocaustorum, sive coram ostio tabernaculi.

IN SACRIFICIO,] puta farreo. Hebr. enim est, *in mincha*. Ad omnem enim victimam adjungebatur mincha, id est sacrificium farris vel panis, ut patet Num. 15. quia sine pane aut farre non prandetur.

HODIE DOMINUS APPAREBIT,] mittens ignem de cœlo, qui sacrificia vestra combureret.

5. TULERUNT ERGO CUNCTA,] postquam Aaron jussus à Mose id præcepit, uti dixit v. 3.

10. ADIPEMQUE ET RENUNCULOS AC RETICULUM JECORIS, QUÆ SUNT (partes hostiæ, puta vituli) PRO PECCATO, ADOLEVIT,] id est, adolenda et cremanda imposuit altari : nam igne cœlesti hæc, et sequentes victimæ postea consumptæ sunt; v. 24.

11. CARNES VERO ET PELLEM EJUS EXTRA CASTRA COMBUSSIT IGNI,] juxta legem latam cap. 4. 12.

15. EXPIATOQUE ALTARI,] per hoc sacrificium pro peccato, cujus sanguine unctum et aspersum est altare. Unde hebraice est, *et expiavit eo*, scilicet hirco, id est, ut Chald. *in sanguine hirci*, uti ante fecerunt sanguine vituli v. 9.

Nota. Peculiariter sacrificio pro peccato tribuitur expiatio et consecratio altaris; quia per illud altare expiabatur, id est aspergebatur per cornua sua sanguine : itaque dedicabatur ad expianda deinceps peccata, per sacrificia in eo offerenda.

Nota secundo, hic subintelligi, in hoc sacrificio facta esse illa quæ solent, quæque præscripta sunt cap. 7. v. 2. 3. 4. videlicet adipes esse Deo incensos, et reliquum sanguinis fusum fuisse ad basim altaris.

17. ADDENS IN SACRIFICIO (mincha) LIBAMENTA,] olei et vini, de quibus Num. 15. 4. quam legem jam fuisse latam, ex hoc loco patet; licet posterius, Num. 15. referatur.

ABSQUE CÆREMONIIS HOLOCAUSTI MATUTINI,] id est, absque eo quod omitteretur, vel impediretur juge sacrificium, matutinum et vespertinum.

19 et 20. ADIPEM, CAUDAM, etc. POSUERUNT SUPER PECTORA,] non sua, sed pecorum jam immolatorum, quæ postea separavit Aaron; adipem et caudam Deo comburens, pectusculum vero et armos elevans coram Domino, ut dicitur, v. seq. Patet ex Hebr. Pectusculum enim et armus dexter non cremabantur, sed elevata et oblata Domino cedebant sacrificanti, uti dictum est c. 7. v. 31. et 32.

22. ET EXTENDENS MANUS AD POPULUM, BENEDIXIT EI.] Aaron scilicet novellus pontifex. Forma benedictionis fuit illa quæ habetur Num. 6. 24. scilicet : *Benedicat tibi Dominus, et custodiat te, ostendat Dominus faciem suam tibi, et misereatur tuî ; convertat Dominus vultum suum ad te, et det tibi pacem.* Hujus benedictionis exemplum et fructus extat 2. Paralip. 30. 27. cujus figuræ veritas in Christi benedictione tum alias, tum in ascensione ad cœlos paruit.

Nota. Videtur hic duplex fuisse benedictio; Aaron enim videtur bis benedixisse populum : primo, cum ipse composuisset hostias super altare ; secundo, post egressum ex tabernaculo, tum enim cum Mose benedixit populo v. 23.

SICQUE COMPLETIS HOSTIIS, id est hostiarum jugulatione, concisione et impositione in altare, DESCENDIT] Aaron sacrificans; restabat enim hostiarum crematio, quæ postea facta est per ignem cœlitus missum. Quare quæ vers. 10. 13. 17. 20. de ea dicuntur, per anticipationem accipienda sunt, ut patet v. 24. Hic ergo videtur fuisse ordo et series rei; primo, Aaron jugulavit et immolavit omnes hasce victimas; secundo, compositis simul holocaustis, et adipibus pacificorum et victimæ pro peccato super altare holocaustorum, Moses et Aaron ingressi sunt tabernaculum, oraturi

Deum ut mitteret ignem de cœlo, qui hasce hostias consumeret (id enim futurum scivit et prædixit Moses, ut patet v. 4.) simul ut incensum adolerent super altare thymiamatis. Tertio, post eorum preces advenit ignis divinus è cœlo, victimasque consumpsit. Quarto, hoc videns populus laudavit Deum, cui deinde Moses et Aaron benedixerunt, eumque domum dimiserunt. Quinto, vitulus oblatus pro peccato Aaronis, elatus est extra castra, ibique totus cum pelle combustus est, uti dicitur v. 11.

23. Et deinceps egressi.] Ita legendum cum Hebr. Chald. Sept. Roman. male ergo in aliis, etiam Plantinianis, legitur *ingressi.*

Apparuitque gloria Domini,] puta *ignis egressus*, id est productus et emissus, *à Domino*, qui devoravit holocaustum et adipes pacificorum, ut sequitur. Hunc ignem in victimas Aaronis misit Deus, ut ordinem sacerdotalem legis veteris à se institutum, et suas de sacrificiis leges hoc miraculo confirmaret, et quasi obsignaret; atque ut populi reverentiam erga sacerdotes et sacrificia accenderet. Sic ignis è cœlo descendens probavit sacrificium et religionem Eliæ certantis contra Baal, ejusque sacerdotes, 3. Reg. 18. v. 24. et 38. Idem ignis probavit sacrificia Salomonis in dedicatione templi. 2. Paral. 7. 1. vide dicta Exodi 3. vers. 2. Sic Gentiles fabulati sunt de suo igne divino : sicut de Seleuco proditum est, qui cum Jovi in Pella victimam immolaret, ligna aris imposita ultro arsisse feruntur. Et Servius in illud Æneid. 12. *qui fœdera fulmine sancit.* Quia, inquit, apud majores aræ non incendebantur, sed ignem divinum precibus eliciebant, qui incendebat victimas ; indeque Jupiter Elicius appellatus est. Sed hæc vel fabulosa sunt, vel dæmonis arte et ope peracta.

Nota primo. Ignis hic octavo die ab erectione tabernaculi, et consecratione sacerdotum, missus fuit à Deo in altare, ejusque victimas ; nam primis septem diebus consecrationis sacerdotum, Moses in sacrificiis suis communi usus est igne ; post diem vero octavum et ignem hunc è cœlo lapsum, deinceps eo usi sunt sacerdotes in sacrificiis ; quem quia Nadab et Abiu non adhibuerunt, sed externum et profanum intulerunt in altare; idcirco igne Domini afflati et consumpti sunt, ut dicetur c. 10.

Nota secundo. Hic ignis debebat à sacerdotibus summa cura, appositis lignis, aliisque fomentis jugiter foveri et conservari, ut patet Levit. 6. 12. unde deinceps ab eis semper in tabernaculo, et deinde in templo servatus est, usque ad tempus captivitatis Babylonicæ, et conflagrationis templi ; ea enim imminente, sacerdotes ignem hunc divinum ex altari et templo extulerunt, atque in puteo absconderunt ; quem soluta captivitate requirentes jubente Nehemia, non ignem, sed loco ignis aquam crassam repererunt, quæ in eumdem ignem rursum, sacrificante sacerdote, est conversa, quo igne postmodum usi sunt sacerdotes in secundo templo Zorobabelis, atque in hujus rei et miraculi memoriam, instituerunt festum dati, vel potius redditi ignis ; hæc omnia patent 2. Mach. 1. 19. et seq.

Tradunt Hebræi in igne isto sacrificia absumente leonis faciem conspectam fuisse, ut repræsentaretur Christus, qui est leo de tribu Juda, quique immensæ charitatis suæ igne pro nobis in cruce hostia factus, omnia nostra peccata absumpsit, nosque Deo Patri reconciliavit. Addunt et alia multa, scilicet primo, quod ignis hic non poterat extingui aquis, etiamsi flumina inciderent et obruerent eum. Secundo, quod non indigebat nutrimento ; Deus tamen volebat ut sacerdos illum nutriret. Tertio, quod servabatur panno purpureo involutus. Sed hæ sunt fabulæ Judaicæ ; cur enim tanta cura jussit ignem hunc nutriri Deus, nisi quia non tantum aquis, sed et deficiente fomite et lignis, extinctus fuisset ? Errant secundo Judæi, dum censent ignem hunc cœlestem in secundo templo semper defuisse ; contrarium enim patet ex 2. Machab. 1. 19. Hallucinatur tertio Abulensis, dum censet ignem hunc post octavum diem defecisse, eo quod deinceps in deserto per 38 annos non sacrificarint Hebræi ; ac proinde eos in Chanaan, cum rursum sacrificare cœperunt, ignem non è cœlo, sed è cilice naturaliter elicuisse, eoque sacrificia cremasse. Ignem enim hunc nunquam defecisse, patet tum ex loco Machab. jam citato, tum ex eo quod jussit Dominus eum perpetuo nutriri et conservari, cap. 6. 13. Ita Ribera l. 5. de Templo c. 17. et alii passim. Pari modo jussit Deus in mensa panes propositionis jugiter, etiam in deserto sibi apponi, ut patet Num. 7. 7.

Mystice, ignis symbolum est castitatis et puritatis divinæ, quam homines, maxime sacerdotes imitari debent. Hinc Romæ virgines Vestales, pari observantia ignem sacrum et pudicitiam conservabant ; sed et ignem ipsum, vitæ pariter et castitatis symbolum, Vestam vocabant : sic enim de ea canit Ovidius in Fastis :

> Nec tu aliud Vestam, quam puram intellige flammam,
> Nataque de flamma corpora nulla vides.
> Jure igitur virgo est, quæ semina nulla remittit,
> Nec capit ; et comites virginitatis amat.

De hoc igne sacro, ejusque custodibus canit et Virgil. 4. Æneid.

> Vigilemque sacraverat ignem,
> Excubias divum æternas.

Hunc ignem dum servaverint et auxerint Christiani, non metuent ignem illum, de quo scriptum est Deut. 32. *Ignis succensus est in furore meo, et ardebit usque ad inferni novissima.*

Secundo, ignis est spiritus sanctus, qui in die Pentecostes specie ignis descendit in Apostolos et Ecclesiam, semperque cum ea permanet, uti jam ante descenderat in Christum, Joan. 1. 33. Ita Isichius et Radulphus. Quomodo hic ignis nutriri debeat, dixi cap. 6. 11.

Porro quam ignis Dei, Spiritus sancti, et charitatis aptum sit symbolum audi. Primo, ignis est quasi omnipotens, quia ferrum emollit, et omnia metalla liquefacit. Talis est Deus, et charitas. Secundo, ignis si hostis est, terribilis est ac formidandus, ut patet in incendiis et fulminibus ; sin vero amicus, summe beneficus est : ignis enim cibos coquit, et omnia etiam durissima homini emollit. Tertio, ignis in tenebris ducatum præstat, et perfugium. Quarto, ignis contrectantem adurit, astantem calefacit ; ita eminus et reverenter cum Deo agendum est. Quinto, ignis nunquam est otiosus ac languens, sed vividus et activus. Sexto, ignis in abstrusis silicis venis delitescit ; ita Deus in rebus creatis intimus est et abditus. Septimo, ignis est clarus et fulgidus, præsertim in caligine. Octavo, ignis

ab omni alia re secretus et purissimus est, nec in eo quicquam est, quod non sit ignis ; quinimo aurum, argentum, et alia metalla purificat. Nono, ignis aliis se communicat, et integer in se persistit, imo eo magis augetur. Decimo, summæ Dei sapientiæ, bonitatis et potentiæ conjunctio in ignis luce, calore et efficacitate mirifice exprimitur. Undecimo, ignis alia confringit et obdurat ; alia laxat et resolvit : sic Deus *cujus vult miseretur, et quem vult indurat,* Rom. 9, v. 18. Duodecimo, ignis plura inter se divisa liquefaciendo unit et coagmentat; ita Deus gentes omnes in sua fide et spiritu unit. Decimo tertio, ignis aquam etiam sibi contrariam calefacit; sic Deus, etiam suis hostibus benefacit. Decimo quarto, ignis sursum tendit, q. d. Cœlestis sum ; hinc major ei efficacitas inest sursum, quam deorsum. Decimo quinto, ignis alia liquefacit, alia non calefacit, ut adamantem et carbunculum ; alia in fumum, alia in favillam, alia in cineres, alia in calcem convertit : ita varia est Dei, et Spiritus sancti operatio. Decimo sexto, sicut ab igne manat lux et calor, ita à Patre Filius et Spiritus sanctus, ait Damasc. l. 1. de Fid. 9. Denique, ignis hic altaris tam victimas, quam offerentes, quasi consecrabat et sanctificabat. Recte ergo dixit Heraclitus Deum esse ignem intelligibilem.

Denique notent hic sacerdotes quantæ dignitatis sint sacrificia, utpote quibus se insinuat et ostendit gloria Domini, ac consequenter quam reverenti, sublimi et cœlesti mente ea offerre debeant. Audi S. Chrysost. lib. 6. de Sacerdotio : *Per id tempus* (sacrificii) *angeli sacerdoti assident et cœlestium potestatum universus ordo clamores excitat, et locus altari vicinus in illius honorem qui immolatur, angelorum choris plenus est. Vidit enim senex quidam admirabilis, eo tempore angelorum multitudinem fulgentibus vestibus indutorum, altare ipsum circumdantium, atque sic capite inclinatorum, ut si quis milites præsente rege stantes videat.*

Ita S. Euthymius Abbas, sub annum Christi 503, sacrificans sæpe vidit angelos, secum Deo ministrantes, et sacra contrectantes. Aliàs vidit ignem, et lucem immensam desuper descendentem, quæ ipsum cum ministro usque ad finem sacrificii complectebatur : testis est Cyrillus in ejus Vita. Ita Spiritus sanctus ignis specie sanctum Anastasium sacrificantem circumdedit, ut habetur in Vita S. Basilii.

Ita S. Basilius sacrificium non peragebat, nisi divina visio ei ostenderetur ; quæ cum quadam vice ob lascivum diaconi aspectum ei negaretur, eum ab altari amovit, ac mox visione redeunte sacrificium consummavit. Aliàs visus est sacrificans candidissimo lumine et candidatis angelis circumdari : testis est Amphil. in ejus Vita.

Ita S. Gudwalus ante annos 500 Archiepiscopus existens, assidue præmissis jejuniis, vigiliis et precibus, celebrans cœlos vidit aperiri, angelos descendere, laudes Deo canere cum ingenti reverentia, ipse vero ceu splendida lucis columna stabat, Sancta sanctorum tractans, et agnum Dei immolans.

Ita super caput S. Martini, dum sacrificaret, globus igneus apparuit, teste Severo.

Ita S. Plegilus presbyter sacrificans vidit Christum instar pueri in hostia consecrata, offerentem se illi ad implexus et oscula ; testis est Paschasius Corbeiensis libro de Corp. et sang. Domini cap. 40.

Mira quoque sunt, quæ refert S. Gregor. hom. 37. in Evang. de S. Cassio Narniensi Episcopo celebrante assidue.

Joannes Moscus in Prato spirituali cap. 199. commemorat senem, qui sacrificans videbat angelos dextra lævaque sibi assistere. Idem c. 4. refert Abbatem Leontium vidisse angelum stantem ad dextrum altaris cornu, eique dicentem: *Ex quo sanctificatum est altare istud, ego jugiter illi astare jussus sum.* Idem prorsus vidit et audivit Barnabas Abbas ; ibidem c. 10.

Palladius in Lausiaca cap. 72. scribit Ammonam vidisse angelum signantem eos, qui digne accedebant ad S. Synaxin, et eos qui fuerant ab eo deleti, post triduum obiisse.

CAPUT DECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Nadab et Abiu igne alieno thurificantes, a Deo igne afflantur et occiduntur. Plangi eos a sacerdotibus vetat Deus. Secundo, v. 8. vetat Deus vinum et siceram sacerdotibus tabernaculum ingressuris. Tertio, v. 12. reliquias sacrificii a sacerdotibus comedi jubet.

1. Arreptisque Nadab et Abiu filii Aaron thuribulis, posuerunt ignem, et incensum desuper, offerentes coram Domino ignem alienum, quod eis præceptum non erat. 2. Egressusque ignis à Domino devoravit eos, et mortui sunt coram Domino. 3. Dixitque Moyses ad Aaron : Hoc ait Dominus : Sanctificabor in iis qui appropinquant mihi, et in conspectu omnis populi glorificabor. Quod audiens tacuit Aaron. 4. Vocatis autem Moyses Misaele et Elisaphan filiis Oziel, patrui Aaron, ait ad eos : Ite et tollite fratres vestros de conspectu Sanctuarii, et asportate extra castra. 5. Confestimque pergentes, tulerunt eos sicut jacebant, vestitos lineis tunicis, et ejecerunt foras, ut sibi fuerat imperatum. 6. Locutusque est Moyses ad Aaron, et ad Eleazar, et Ithamar, filios ejus. Capita ves-

tra nolite nudare, et vestimenta nolite scindere, ne forte moriamini, et super omnem cœtum
oriatur indignatio. Fratres vestri, et omnis domus Israel, plangant incendium quod Dominus
suscitavit ; 7. vos autem non egrediemini fores tabernaculi, alioquin peribitis : oleum quippe
sanctæ unctionis est super vos. Qui fecerunt omnia juxta præceptum Moysi. 8. Dixit quoque
Dominus ad Aaron : 9. Vinum, et omne quod inebriare potest, non bibetis tu et filii tui,
quando intratis in tabernaculum testimonii, ne moriamini ; quia præceptum est in generationes
vestras, 10. Et ut habeatis scientiam discernendi inter sanctum et profanum, inter pollutum et
mundum, 11. doceatisque filios Israel omnia legitima mea quæ locutus est Dominus ad eos
per manum Moysi. 12. Locutusque est Moyses ad Aaron, et ad Eleazar, et Ithamar, filios
ejus, qui erant residui : Tollite sacrificium, quod remansit de oblatione Domini, et comedite
illud absque fermento juxta altare, quia Sanctum sanctorum est. 13. Comedetis autem in loco
sancto : quod datum est tibi et filiis tuis de oblationibus Domini, sicut præceptum est mihi.
14. Pectusculum quoque quod oblatum est, et armum qui separatus est, edetis in loco mun-
dissimo tu et filii tui, et filiæ tuæ tecum : tibi enim ac liberis tuis reposita sunt de hostiis saluta-
ribus filiorum Israel : 15. eo quod armum et pectus, et adipes qui cremantur in altari, ele-
vaverunt coram Domino, et pertineant ad te, et ad filios tuos, lege perpetua, sicut præcepit
Dominus. 16. Inter hæc, hircum, qui oblatus fuerat pro peccato, cum quæreret Moyses, exus-
tum reperit ; iratusque contra Eleazar et Ithamar filios Aaron, qui remanserant, ait : 17. Cur
non comedistis hostiam pro peccato in loco sancto, quæ Sancta sanctorum est, et data vobis ut
portetis iniquitatem multitudinis, et rogetis pro ea in conspectu Domini, 18. præsertim cum
de sanguine illius non sit illatum intra Sancta, et comedere debueritis eam in Sanctuario, si-
cut præceptum est mihi ? 19. Respondit Aaron : Oblata est hodie victima pro peccato, et ho-
locaustum coram Domino ; mihi autem accidit quod vides, quomodo potui comedere eam, aut
placere Domino in cæremoniis mente lugubri ? 20. Quod cum audisset Moyses, recepit satis-
factionem.

1. Arreptisque Nadab et Abiu filii Aaron thuribulis.] Hebr. *et acceperunt thuribula*, videlicet quæ suspensa erant ad altare holocaustorum, ut ea implentes incenso ingrederentur Sanctuarium, et adolerent super altare thymiamatis, uti præceptum erat Exod. 30. v. 8. et 20. Videntur hi seniores et digniores Aaronis filii voluisse suas etiam, post patrem, ministerii sui primitias inire, et pro gratiarum actione adolere incensum. Unde videntur hæc contigisse octavo die, puta eodem die quo Aaron celebravit suas primitias, aut certe paulo post; nam sicut primum sacerdotis munus erat immolare, quod jam fecerat Aaron ; ita secundum erat adolere thymiama, quod hi jam facere cogitabant ; tertium erat accendere lucernas.

Offerentes coram Domino ignem alienum.] Erat in atrio tabernaculi, puta in altare holocaustorum, ignis sacer è cœlo lapsus, quem Deus jusserat foveri, ut eo solo uterentur ad sacrificia et thymiamata, uti dixl cap. præced. v. 24. Erat in eodem atrio ignis profanus et communis, quo utebantur ad coquendas carnes hostiæ pacificæ, et hostiæ pro peccato, quibus vescebantur in atrio partim sacerdotes, partim laici offerentes. Eodem usi fuerant ad domesticos usus Aaron, Nadab et Abiu, septem diebus consecrationis suæ, quibus continuo in tabernaculo versati sunt. Hoc ergo igne profano, qui à sacris debebat esse alienus, pro sacro in thurificatione sua usi sunt Nadab et Abiu, *coram Domino*, id est, coram altari holocaustorum, et coram ostio tabernaculi. Secundo et verlus, *coram Domino*, id est, in altari thymiamatis (in hoc enim per thuribula adolendum erat thymiama) quod erat coram Domino residente in propitiatorio et Sancto sanctorum.

Quæres unde contigerit hic Nadab et Abiu lapsus, ut igne profano uterentur ad adolendum thymiama ?

Hebræi putant id eos fecisse ex temulentia, eo quod ebrii nescirent quid facerent. Ita R. Simeon, R. Moses, R. Salomon. Huic sententiæ favet, quod Dominus post necem Nadab et Abiu, mox vers. 8. Aaroni et sacerdotibus, ingressuris tabernaculum, vinum et omne quod inebriare potest, prohibeat. Hæc enim cautio et lex suspicionem movet, eos fuisse temulentos, non tamen omnino ebrios : hoc enim non tacuisset Script. et si plane fuissent ebrii, impotes et inepti fuissent ad concinnandum et adolendum thymiama.

Secundo, dici posset id eos fecisse ex inconsideratione et perturbatione : sic enim videmus novellos sacerdotes inexpertos, timidos et turbatos, in suis primitiis multos errores committere.

Tertio, et probabilissime dici potest eos, cum vi subiti ignis è cœlo labentis, victimas cap. præced. v. 24. devoratas conspicerent, novitate miraculi partim exultantes, partim perculsos et perturbatos, non ausos fuisse accedere ad altare, ut inde ignem sacrum acciperent, sed allunde festinanter rapto igne, incensum Domino pro gratiarum actione obtulisse : ad hanc enim incitabat eos gaudlum ex dato cœlitus igne, sed metus terrebat eos, ut eum attingere non auderent ; hoc enim significat τὸ *arreptisque* quod hanc historiam cum historia ignis divlni cap. præcedenti connectit. Unde hi Aaronls filii inobedientiæ quidem non caruerunt reatu, crimen vero damnabile magis significarunt, quam admiserunt, inquit Radulphus. Juventus enim ut fervens est, ita præceps est et inconsiderata, u

recte rogatus Socrates, quænam sit juvenum virtus, dixerit : *Nihil nimis.*

Tropol. ignis alienus significat hæreses, et aliena à fide dogmata Novantium. Ita Isychius, et S. Cyprianus lib. de unitate Ecclesiæ. Unde Nadab hebraice significans *spontaneum*, et Abiu significans *patrem ejus*, eos notant, qui non vocante Deo, sed sponte se sacris ingerunt, vel carnalis posteritatis obtentu, aut propinquorum potentium commendatione, sacerdotale munus usurpant. Ita Radulphus.

Secundo, ignis alienus est quævis cupiditas, quæ igni sacro, id est charitati, est contraria ; Charitas enim est ignis è cœlo missus, et animæ à Deo inditus ; ignis vero alienus est, cum anima ardet ira, avaritia, luxuria, inquit Radulp. hæc enim non Deus, sed caro, vel dæmon animæ suggerit et indit.

Quod eis præceptum non erat,] id est, *quod eis vetitum erat :* alioquin enim non peccassent, nec morte puniti fuissent, est liptote ; vide Can. 26. Hinc constat legem de non utendo igne alieno in sacris, à Deo fuisse latam, etiamsi hactenus Scriptura eam nusquam expresserit. Satis tamen eam insinuat c. 6. v. 9. cum ait : *Ignis in eodem altari erit*, uti ibidem dixi. Licet enim ea lex diserte tantum de victimis loquatur, tamen à pari, aut potius à majori, ad thus et thymiama extendenda videtur. Hoc enim *Sanctum sanctorum* vocatur Exodi 30. 36. Unde et victimæ in atrio ante Sanctum ; thymiama vero in Sancto ante Sanctum sanctorum adolebatur.

2. Egressusque ignis a Domino.] q. d. A Domino ex altari holocaustorum in eos immissus est ignis, cum ipsi tenderent ad Sanctuarium et ad altare thymiamatis : nam antequam eò pervenirent et adolerent, occisi sunt ante tabernaculum, sive Sanctum, in ejus atrio ; hoc enim significat τὸ *mortui sunt coram Domino*, id est, coram ostio tabernaculi.

Secundo et verius, Abul. et Vilalpando, *à Domino*, inquiunt, id est altari thymiamatis, quod erat obversum propitiatorio (quod erat quasi thronus Dei) egressus est ignis, qui devoravit Nadab et Abiu ; ipsi enim cum thuribulis jam ingressi erant Sanctum, et in altari thymiamatis obtulerant et adoleverant ignem alienum, ut dicitur v. 1. unde ex eodem altari ultor in eos ignis erupit ; puniti enim sunt ob sacrilegium, non mente destinatum, sed opere perpetratum.

Ubi nota. Ignis de cœlo lapsus, ex altari holocaustorum in thuribulis deferebatur ad altare thymiamatis, quotidie mane et vespere, ad adolendum thymiama ; unde idem ignis cœlestis censebatur tam esse altaris thymiamatis, quam holocaustorum, et forte jam actu delatus erat ad altare thymiamatis ; ut thymiama vespertinum adoleretur : hæc enim peractis omnibus Aaronis sacrificiis, quæ totum diem octavum facile occuparunt, sub ejus vesperam contigisse videntur, quando tempus erat adolendi thymiama. Ex hoc ergo altari ignis sacer, non ferens consortium ignis alieni, prosiliit, eumque cum offerentibus absorbuit. Adverte : juste puniuntur igne, qui igne peccaverant ; in quo enim quis peccat, per hoc et punitur.

Hinc patet figmentum esse, quod aiunt Rabbini, scilicet Nadab et Abiu igne esse consumptos, eo quod manus et pedes non lavissent juxta præceptum Exodi 30. 19. quod non omnes vestes sacras induissent, sed tantum tunicas, quod uxores accipere noluissent, quod contra Mosen ipso præsente de lege docuissent.

et vindictæ, 1. Cor. 3. 13. [illegible] ignis divini examinis ignis hic est excommunicatio Ecclesiæ, [illegible] chius.

Devoravit eos,] non omnino eos concremando et consumendo, sed instar fulminis afflando et occidendo ; nam postea eorum integra corpora sepulta sunt : idque fecit Deus ad consolationem Aaron, et ut pœnam eorum mitigaret. Voluit Deus recentem legem, et sacerdotii religionem tam severa vindicta sancire, in posterorum exemplum. Simile exemplum statuit S. Petrus Christianis, puniens Ananiam et Sapphiram, Act. 5. Unde probabiliter opinatur Abul. Deum Nadab et Abiu morte præsenti punisse, ut æternam evaderent ; itaque eos vel venialiter tantum peccasse, vel, si mortaliter peccarant, antequam efflarent animam, illud contritione delesse : cujus rei signum est primo, quod corpora eorum manserint illæsa ; secundo, quod Moses jusserit eos in vestibus sacris tumulari ; tertio, quod Deus jusserit toti populo, ut eos plangeret : unde Radulphus : *Mors*, ait, *eorum æternæ mortis figuram potius, quam veritatem exhibuit.*

Ubi nota : Juste Deus potest peccata venialia, etiam cessante scandalo, punire morte, quod facere nequit judex inter homines. Est enim Deus absolutus omnium Dominus, qui summum in vitam et necem omnium jus habet et imperium. Cujus rei illustre exemplum est 3. Reg. 13. 24. ubi vir Dei et propheta sanctus occisus est à leone jussu Dei, quia deceptus ab alio propheta in ejus domo cibum sumpserat, quod Deus illi vetuerat. Simili modo Deus occidit Ozam, eo quod arcam labentem suffulsisset et tetigisset, 2. Reg. 6. 6.

Hoc est quod locutus est.] Ubi et quando dixerit Deus id quod sequitur, non constat ; quia nusquam expressum aut scriptum est. Simile notavi vers. 1. Hinc patet multa à Deo dicta et jussa esse Mosi et Hebræis, quæ non sunt scripta, sed tradita per manus.

3. Sanctificabor in iis qui appropinquant mihi.] Id est, in sacerdotibus, qui ad mea sacra accedunt, ostendam me esse sanctum, ac proinde et eos ministrantes mihi sanctos esse, me velle declarabo, puniendo profanos et sacrilegos. Punitione ergo et justitia, æque ut clementia sanctificatur, id est, sanctum se ostendit Deus. Hinc S. Augustinus. q. 31. *Sanctificatus est*, inquit, *Deus in eis, quia aliis per hanc vindictam commendatus est timor ejus.* Hac de causa Numa Pompilius apud Romanos instituit, ut sacrificantibus aliquis inclamaret : *Hoc age*, quo monerentur ipsi et astantes, ut summa attentione et reverentia interessent rei divinæ ; ne Dei offensam et vindictam incurrerent.

4. Fratres,] cognatos ; erant enim in tertio gradu consanguinitatis. Simile est Genes. 13. 8. ubi Abraham vocat Lot fratrem, id est, nepotem ex fratre.

6. Capita vestra nolite nudare.] Septuag. vertunt, τας κεφαλας υμων ουκ αποκιδαρωσετε, *capita vestra non decidarabitis*, id est, *cidara non nudabitis.* q. d. Non plangetis mortem fratrum vestrorum Nadab et Abiu, nec dabitis signa luctus, nec ad funus eorum prodibitis. Mirum est

Chaldæum vertere contrario sensu, *non multiplicabitis*, vel *non nutrietis comam capitis vestri;* forte ipse Hebræum תפרעו *tiphrau*, accepit in contraria significatione, quod פרוע significet comam vel congeriem; sic et in aliis vacillat subinde versio et fides Chaldæi, dum ipse cum Talmudicis rabbinizat.

Mos erat lugentium vestimenta scindere, et capitibus nudatis pulverem aspergere, ut patet Job 1. 20. 1. Reg. 4. 12. ergo cum hîc vetatur ne vestes scindant, et capita nudent, vetatur ne mortem fratrum plangant. In recenti enim eorum consecratione, maxime ipsorum et publico honori ac sanctificationi consulendum et parcendum fuit, ne aut sacras vestes novas scinderent, aut pontifex capiti suo, quod sacro perfuderat unguento (pulvere forsitan, præ doloris nimietate, illud aspergendo) tiaræ ornatum detraheret, itaque festum hoc funestarent, hanc causam dat ipse Deus v. 7.

Mystice, cum ignis alienus, id est hæresis, exsurgit, non oportet nudare caput intelligibili cidare, id est, non oportet fidem integram de Christi divinitate (hæc enim Christi est caput) seponere, neque vestimenta scindere, id est stolam humanitatis Christi, ejusque gesta infirmare aut resecare: huc enim omnes fere tendunt hæreses, scilicet ut vel divinitatem, vel humanitatem Christi oppugnent. Ita Isychius.

Ne forte moriamini,] τὸ *forte* non est dubitantis; certo enim morituri erant, si facerent quod hîc vetatur, scilicet si fratres suos plangerent. Utitur tamen Scriptura subinde in rebus certis phrasi hac dubitationis, ut ostendat homines esse liberi arbitrii, et eventum esse liberum ac dubium; licet enim conditionalis hæc propositio esset certa: *Si plangatis moriemini;* eventus tamen, puta mors erat dubia, quia dubium erat an essent facturi planctum, ob quem morte erant puniendi. Ita S. Greg. hom. 9. in Ezech. Chrysost. et Hier. in 21. Matthæi.

Et super omnem coetum oriatur indignatio.] q. d. Ne populus puniatur à Deo, propter pontificis et sacerdotum peccatum, tanquam principum et capitum suorum.

7. Vos autem non egrediemini fores tabernaculi,] puta fores atrii tabernaculi; in atrio enim manebant sacerdotes, non autem in ipso tabernaculo, sive Sancto: sic sæpe in Levitico et alibi, tabernaculum sumitur pro atrio tabernaculi; hoc enim erat quasi tabernaculum et templum, tam sacerdotum, quam laicorum.

Oleum quippe sanctæ unctionis est super vos.] q. d. Recenter jam inuncti et consecrati estis sacerdotes, et in reverentiam hujus novæ consecrationis, volo vos abstinere ab omnibus inquinamentis, etiam funerum; item à planctu et pulvere, quia, ut ait Radulphus: *Indignum est ut terrena dispendia immoderatius defleant, quibus cœlestium gratiarum compensatio tanta refusa est.* Unde populo hîc permittitur plangere, non autem sacerdotibus necem fratrum suorum. Notent hoc sacerdotes, et Religiosi novi Testamenti.

9. Vinum et omne quod inebriare potest (hebraice כל שכר *col sechar, omnem ciceram*, id est omne inebriativum) non bibetis tu et filii tui, quando intratis in tabernaculum testimonii, ne moriamini.] Sub pœna mortis vetatur hîc sacerdoti sacris operaturo vinum et sicera, ut scilicet ipse effugiat pigritiam, oblivionem, somnum, amentiam: hæ enim sunt proles et partus vini et siceræ, inquit Philo l. 2. de Monarchia, utque compos habeat scientiam discernendi inter sanctum et profanum, inter pollutum et mundum, ut dicitur v. 10. q. d. ut sacer ministrandum non erret, seu secernat sacrum à profano; itaque doceat filios Israel. Hinc aliqui suspicantur Nadab et Abiu punitos esse, quod non cavissent sibi à nimio potu, ex eoque pro igne sacro profanum accepissent; cur enim alioqui hæc una lex abstinentiæ à vino, hic mox à morte eorum ingereretur et sanciretur? cur alioqui juberentur secernere sanctum à profano?

Audi Petrum Chrysologum: *Vini odor odorem fugarat incensi, et ebrietatis ignis flammas provocarat altaris. Unde, quia alienati vino, alienum portaverunt ignem, mox divino igne referuntur extincti. Ebrietas in alio crimen est, in sacerdote sacrilegium.* Hinc et S. Hier. ad Nepotianum: *Nunquam vinum redoleas. Hoc non est osculum porrigere, sed vinum propinare. Vetus lex dicit: Qui altari deserviunt, vinum et siceram non bibant.* Et infra: *Facile contemnitur clericus, qui sæpe vocatus ad prandium, ire non recusat. Nunquam petentes, raro accedamus rogati. Nescio enim quomodo ipse etiam qui deprecatur ut tribuat, cum acceperis, viliorem te judicat, et mirum in modum si eum rogantem contempseris, plus te posterius veneratur.*

Denique clericus vino et gulæ deditus, sacerdos est non Dei, sed Bacchi; tali enim, ut ait Tertull. l. de Jejuniis: *Deus venter est, et pulmo templum, et aqualiculus altare, et sacerdos cocus, et Spiritus sanctus nidor, et condimenta charismata, et ructus prophetia*, etc. *cui agape in cacabis fervet, fides in culinis calet, spes in ferculis jacet.*

Audi Gentiles: Apud Trœzenios qui ad Aridalicarum rem divinam faciebant, et deorum responsa expetebant, per integrum diem cibo, à vino autem per triduum abstinebant, teste Alexandro ab Alex. l. 6. c. 2.

Ampharatus summus vates jussit sacerdotes, qui responsa clara accipere, et sincere reddere vellent, integrum diem à cibo, triduum à vino abstinere, inquit Volaterr. l. 13. c. 4.

Qui volebant sacris Isidis initiari, illis jejunium 10 dierum indicebatur, teste Apuleio l. 11.

Quin et laici Christiani olim ante et post sumptionem S. Eucharistiæ jejuniis et abstinentiis sese exercebant, teste S. Chrys. in cap. 11. ad Cor. Ludovici Pii Imper. ægrotantis cibus per quadraginta dies non erat alius, quàm Dominicum corpus, testis est Aimoin. lib. 5. cap. 29.

Zeno imper. in electione Episcop. Constantinopolitani toti populo jejunium quadraginta dierum indixit, teste Niceph. l. 16. 18.

Porro de vino extat Alciati emblema 24.

> Prudentes vino abstinent:
> Quid me vexatis rami? sunt Palladis arbor,
> Auferte hinc botros, virgo fugat Bromium.

Et Homer. 1. Epigram.

> Vinum et balnea et circa venerem amor,
> Per velociorem viam mittit in infernum.

Et Horat. 1, epist. 5.

> Quid non ebrietas designat? operta recludit,
> Spes jubet esse ratas, in prælia trudit inermem.

Putat S. August. q. 31. Aaronem, et quemlibet pontificem ei succedentem, nunquam potuisse bibere vinum et siceram, eo quod pontifex, inquit, singulis diebus debebat intrare tabernaculum, ut adoleret incensum. Sed nititur falso fundamento : putavit enim S. Augustin. altare thymiamatis fuisse in Sancto sanctorum, in quod solus pontifex ingredi poterat, ac consequenter putat ipse solum pontificem potuisse adolere thymiama.

Verum Exodi ult. demonstravi altare thymiamatis non fuisse in Sancto sanctorum, sed in Sancto, ac consequenter quemlibet sacerdotem potuisse in eo offerre thymiamata, uti expresse dicitur 1. Paral. 6. 49. et 2. Paral. 26. 18. Ita Radulphus.

11. Per manum Moysi,] per Mosen.

12. Tollite sacrificium] farreum. Hebr. enim est *mincha*, quod Aquila teste Isychio vertit, *donum de frumento*; vide dicta c. 6. v. 16. et 17.

13. Quod datum est tibi et filiis tuis de oblationibus.] Hebr. *de ignitionibus*, id est de victimis ignitis, vel igne crematis Domino.

14. Edetis in loco mundissimo.] Hebr. *mundo*, id est *sancto*, ut vertunt Septuag. et sacrificiis dicato ; videlicet in atrio tabernaculi juxta altare holocaustorum.

Tibi enim ac liberis tuis reposita sunt (hebraice *data sunt*, scilicet à Deo qui ita sanxit) de hostiis salutaribus,] id est de hostiis pacificis, quæ pro pace, id est salute et prosperitate, offeruntur.

15. Eo quod armum et pectus, et adipes qui cremantur in altari, elevaverunt coram Domino,] q. d. Quia ex hostia pacifica sacerdotes speciali cæremonia elevarunt mihi armum, et pectus cum adipibus (hebr. *cum ignitionibus*, id est cum oblationibus adipum, qui igne Deo cremandi sunt) ita ut hæc tria mea sint, cum reliquæ carnes hostiæ cedant ipsis laicis offerentibus ; hac de causa volo ut propter hanc elevationem, et ministerium sacerdotum, hæc tria nobis utrisque cedant; sed ita ut adipes mihi adoleantur, armus vero et pectus cedant sacerdotibus in cibum.

16. Inter hæc, hircum qui oblatus fuerat pro peccato (populi, c. 9. 15.) cum quæreret Moyses, exustum reperit,] eo quod Aaron et filii ejus, recenti suorum clade perculsi et mœsti, hircum hunc pro peccato comedere non possent, uti debebant juxta legem latam c. 6. 26. Ideoque censerent hircum comburendum esse, uti et carnes alias Deo oblatas ipsis residuas Deus comburi jusserat c. 7. 17.

Iratusque contra Eleazar et Ithamar.] Aaron parentem omittit, quia magis eum quam fratres tangebat mors filiorum, videbatque eum mœrore absorptum.

17. Cur non comedistis hostiam pro peccato in loco sancto, quæ Sancta sanctorum (valde sancta] est, et data vobis ut portetis iniquitatem multitudinis ?] ut scilicet cum hostiis populi pro peccato simul etiam populi peccata in vos quasi recipiatis, ut illa expietis, et pro eorum venia Deum deprecemini.

18. Præsertim cum de sanguine illius non sit illatum intra sancta.] Vox *præsertim*, hic non est exceptiva, sed expositiva et rationalis. Patet ex Hebr. Chald. Sept. q. d. Omnino oportuit vos, ô sacerdotes, comedere hircum pro peccato oblatum : nam de sanguine illius non est illatum intra sanctuarium, nec aspersum altare thymiamatis. Talis enim hostia comedi debebat à sacerdotibus ; illa vero cujus sanguis inferebatur intra Sanctum, non comedebatur, sed tota comburebatur extra castra, ut dictum est cap. 6. v. 30.

19. Quomodo potui comedere eam ? Hebr. *si comedissem hodie sacrificium pro peccato, an bonum fuisset ?* id est an placuisset in oculis Domini ? q. d. Minime placuisset, si hoc tempore hanc cæremoniam comestionis servassem : nam in tanta meorum strage et ira Dei, potius tempus est mœroris et jejunii, quam lætitiæ et epuli, vel convivii ; quam excusationem et satisfactionem ut justam probavit et acceptavit Moses. Recte enim Agesilaus, cum subito nocte movens castra cogeretur amicum ægrum à tergo relinquere, dixit : *Tali casu difficile est simul miserere et sapere.*

Moraliter, discamus hîc à Mose in ira et injuria facile excusationem admittere, misereri, animumque lenire, et ad indulgentiam componere. Est enim hæc iræ victoria, mansuetudo et clementia animi principis et regii. Ita Seneca l. 2 de Ira c. 30. hortatur ut, si quid ab aliquo patimur, excusemus. *Puer*, inquit, *est? ætati donetur, nescit an peccat. Pater est? aut tantum profuit, ut illius jam injuria jus sit ; aut fortassis ipsam hoc meritum ejus est, quo offendimur. Mulier est? errat. Jussus est ? necessitati quis nisi insipiens succenset. Læsus est? non est injuria pati quod prius feceris. Judex est? plus illius credas sententiæ, quam tuæ. Rex est? si nocentem punit, cede justitiæ : si innocentem, cede fortunæ. Mutum animal est, aut simile muto? imitaris illud, si irasceris. Morbus est, aut calamitas? ergo levius transiliet sustinentem. Deus est ? tam perdis operam, si irasceris, quam cum illum alteri precaris iratum. Bonus vir est, qui injuriam fecit? noli credere : malus? noli mirari.*

Symbol. S. Ambros. ad Simplicianum, explicans hoc Aaronis dictum, docet errari excusationem esse pronam, pœnitentiam vero difficilem. *Nihil*, inquit, *peccare, solius Dei est : pœnitentiam gerere peccati, sapientis est. Id tamen difficile est ; repugnat enim natura, repugnat verecundia.* Et mox : *Præponderant enim futuris præsentia, et violenta moderatis, et plura paucioribus, et jucunda seriis, et asperis mollia, et tristibus læta, illecebrosa rigidioribus, et præpropera tardioribus. Velox enim est iniquitas; quia opere cogitationem antevertit : Lenta autem virtus, et diuturna cunctatrix ; quia adorienda inspicit, et prius examinat quid decorum et honestum. Pigra igitur et verecunda est pœnitentia : solis enim intendit futuris, quorum spes sera, tardior fructus.*

CAPUT UNDECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Sancit Deus legem de animalibus mundis, quibus vesci licet, et immundis quæ comedi vetat. Primo ergo terrestria munda esse decernit ea tantum, quæ ungulam habent divisam, et simul ruminant. Secundo, v. 9. ex piscibus mundos vult haberi eos solos, qui pinnulas habent et squamas. Tertio, v. 23. designat viginti aves immundas; locustas vero, quia saliunt, mundas esse statuit. Quarto, v. 29. reptilia omnia immunda esse; eorumque morticina tangentem contaminare decernit.

1. Locutusque est Dominus ad Moysen et Aaron, dicens : 2. Dicite filiis Israel : Hæc sunt animalia quæ comedere debetis de cunctis animantibus terræ. 3. Omne quod habet divisam ungulam, et ruminat in pecoribus, comedetis. 4. Quidquid autem ruminat quidem, et habet ungulam, sed non dividit eam, sicut camelus et cætera, non comedetis illud, et inter immunda reputabitis. 5. Chœrogrillus qui ruminat, ungulamque non dividit, immundus est. 6. Lepus quoque : nam et ipse ruminat, sed ungulam non dividit. 7. Et sus qui, cum ungulam dividat, non ruminat. 8. Horum carnibus non vescemini, nec cadavera contingetis, quia immunda sunt vobis. 9. Hæc sunt quæ gignuntur in aquis, et vesci licitum est. Omne quod habet pinnulas et squamas, tam in mari quam in fluminibus et stagnis, comedetis. 10. Quidquid autem pinnulas et squamas non habet eorum quæ in aquis moventur et vivunt, abominabile vobis, 11. execrandumque erit : carnes eorum non comedetis, et morticina vitabitis. 12. Cuncta quæ non habent pinnulas et squamas in aquis, polluta erunt. 13. Hæc sunt quæ de avibus comedere non debetis, et vitanda sunt vobis : Aquilam, et gryphem, et haliæetum, 14. et milvum ac vulturem juxta genus suum, 15. et omne corvini generis in similitudinem suam, 16. struthionem, et noctuam, et larum, et accipitrem juxta genus suum; 17. bubonem, et mergulum, et ibin, 18. et cygnum, et onocrotalum, et porphyrionem, 19. herodionem et charadrion juxta genus suum, upupam quoque et vespertilionem. 20. Omne de volucribus quod graditur super quatuor pedes, abominabile erit vobis. 21. Quidquid autem ambulat quidem super quatuor pedes, sed habet longiora retro crura, per quæ salit super terram, 22. comedere debetis, ut est bruchus in genere suo, et attacus atque ophiomachus, ac locusta, singula juxta genus suum. 23. Quidquid autem ex volucribus quatuor tantum habet pedes, execrabile erit vobis; 24. et quicumque morticina eorum tetigerit, polluetur, et erit immundus usque ad vesperum; 25. et si necesse fuerit ut portet quippiam horum mortuum, lavabit vestimenta sua, et immundus erit usque ad occasum solis. 26. Omne animal quod habet quidem ungulam, sed non dividit eam, nec ruminat, immundum erit; et qui tetigerit illud, contaminabitur. 27. Quod ambulat super manus, ex cunctis animantibus quæ incedunt quadrupedia, immundum erit : qui tetigerit morticina eorum, polluetur usque ad vesperum. 28. Et qui portaverit hujuscemodi cadavera, lavabit vestimenta sua, et immundus erit usque ad vesperum; quia omnia hæc immunda sunt vobis. 29. Hæc quoque inter polluta reputabuntur de his quæ moventur in terra, mustella et mus et crocodilus, singula juxta genus suum; 30. mygale et chamæleon, et stellio, et lacerta, et talpa : 31. omnia hæc immunda sunt. Qui tetigerit morticina eorum, immundus erit usque ad vesperum; 32. et super quod ceciderit quidquam de morticinis eorum polluetur tam vas ligneum et vestimentum, quam pelles et cilicia; et in quocumque fit opus, tingentur aqua, et polluta erunt usque ad vesperum, et sic postea mundabuntur. 33. Vas autem fictile, in quod horum quidquam intro ceciderit, polluetur, et idcirco frangendum est. 34. Omnis cibus quem comedetis, si fusa fuerit super eum aqua, immundus erit; et omne liquens quod bibitur de universo vase, immundum erit. 35. Et quidquid de morticinis hujusmodi ceciderit super illud, immundum erit : sive clibani, sive chytropodes, destruentur, et immundi erunt. 36. Fontes vero et cisternæ, et

omnis aquarum congregatio munda erit. Qui morticinum eorum tetigerit, polluetur. 37. Si
ceciderit super sementem, non polluet eam. 38. Si autem quispiam aqua sementem perfuderit,
et postea morticinis tacta fuerit, illico polluetur. 39. Si mortuum fuerit animal, quod licet vo-
bis comedere, qui cadaver ejus tetigerit, immundus erit usque ad vesperum; 40. et qui come-
derit ex eo quippiam, sive portaverit, lavabit vestimenta sua, et immundus erit usque ad ves-
perum. 41. Omne quod reptat super terram, abominabile erit, nec assumetur in cibum.
42. Quidquid super pectus quadrupes graditur, et multos habet pedes, sive per humum trahitur,
non comedetis, quia abominabile est. 43. Nolite contaminare animas vestras, nec tangatis
quidquam eorum, ne immundi sitis. 44. Ego enim sum Dominus Deus vester: sancti estote,
quia ego sanctus sum. Ne polluatis animas vestras in omni reptili quod movetur super terram.
45. Ego enim sum Dominus, qui eduxi vos de terra Ægypti, ut essem vobis in Deum. Sancti
eritis, quia ego sanctus sum. 46. Ista est lex animantium ac volucrum, et omnis animæ vi-
ventis, quæ movetur in aqua, et reptat in terra, 47. ut differentias noveritis mundi et immundi,
et sciatis quid comedere et quid respuere debeatis.

2. HÆC SUNT ANIMALIA QUÆ COMEDERE DEBETIS,] quæ comedere licet, patet ex Hebr. Chald. Sept.

Quæres: Cur hanc ciborum observantiam, et animalium mundorum ab immundis discretionem sanxit et præcepit hìc Deus?

Respondeo. Prima causa fuit, ut in iis populus iste rudis haberet continuum exercitium, tum temperantiæ, tum obedientiæ, tum religionis et latriæ; mundis vescendo, immundis abstinendo ob honorem et reverentiam Dei ita jubentis, itaque semper Deum coleret: nam ut ait Tertull. l. de Cibis Judaicis c. 4. *Multa à Judæis ciborum genera sublata sunt, non ut illa damnarentur, sed ut isti coercerentur servituri uni Deo; quia ad hoc assumptos frugalitas decebat, et gulæ temperantia, quæ semper religioni deprehenditur esse vicina, imo (ut ita dixerim) consanguinea potius atque cognata; sanctitati enim inimica luxuria est.* Secunda, ut corporali munditiei populus iste assuescens ab immunditiis idololatrarum, et immundis eorum sacrificiis epulisque longius avocaretur. Tertia, ut per hæc ad munditiem mentis excitatus assurgeret, et Christo ex se nascituro purissime se compararet. Quarta, quia hæc immunda tropologice vitiorum, à quibus cavere debemus, erant symbola. Hanc causam Eleazarus pontifex dedit legatis Ptolomæi Philadelphi, petentis sibi mitti LXXII. Interpretes, qui sacram Scripturam ex Hebræo in Græcum converterent, ut dixi can. 27. Hanc causam passim quoque Patres assignant, ut Tertullianus vel potius Novatianus lib. de Cibis Judaicis, quem ipse adhuc Catholicus existens scripsit, in quo fuse et minutim animalia hìc vetita, per vitia eis significata explicat, afferam ejus verba v. 30. Clemens Alexand. l. 2. Pædag. 10. Cyrill. lib. 9. contra Julian. ante finem, Origen. hìc homil. 7. Euseb. lib. 8. de Præpar. Evang. c. 3. et S. Aug. libr. contra Adimantum cap. 15. Cum enim Adimantus, utpote Manichæus, oppugnaret vetus Testamentum, tanquam à deo malo datum, ac nominatim hanc abstinentiæ legem argueret ex illo Matth. 15. *Quod intrat in os non coinquinat hominem*, respondet S. Aug. hos cibos Judæis non fuisse vetitos, quod per se mentem coinquinent; sed hæc de eis præcepta populo carnali fuisse posita, ad significationem humanorum morum, et ut futuram disciplinam spiritualis populi Christiani prophetarent. Hinc etiam, ut notat S. Cyrill. libr. 14. de Adoratione, quædam hìc vetantur quæ comedi non solent, quæque omnes naturaliter respuimus et abhorremus, ut stellio, mustela, mus, etc.

Porro hæc omnia apposite ad naturam sancita et discreta sunt; nam animalia hìc immunda censentur, edique vetantur, quæ natura sua vel sunt venenosa, uti sunt omnia reptilia, quæ semper humi repunt, itaque ex terra humiditatem viscosam, fœtidam et noxiam imbibunt, eamque in cute demonstrant; vel quæ immundis cibis vescuntur, ut porci et upupæ, quæ inter stercora vivunt; et ciconiæ, quæ serpentes comedunt: sic et vespertiliones, noctuæ, bubones, quæ omnia immundis aluntur alimentis: vel quæ distemperatæ sunt complexionis, ut pisces hìc vetiti, qui omnes mali sunt nutrimenti: vel quæ feræ sunt et rapaces, uti gryphes, milvi, vultures. Sic Pythagoras suis interdixit ne faba vescerentur, eo quod is cibus magnam habeat inflationem, ideoque stomachum ac caput distendat, et tranquillitatem mentis interturbet, ait Cicero l. 1. de Divin.

Hæc ergo immunditia horum animalium duplex est: puta formalis jam dicta, qua ipsa animalia in se aliquid immundi et distemparati continent; altera causalis, qua immunditiam similem causant in homine; quia cum in se sint malæ complexionis, malique et noxii alimenti; hinc si comedantur, in homine intemperiem humorum generant, morbos creant, imo aliquando enecant.

Potissima tamen causa fuit symbolica, ut nimirum hæc animalia immunda significarent immunditiam peccatorum et vitiorum, quorum ipsa apposite sunt symbola, ut dixi.

Nota. Hæc animalium immunditia erat corporalis et legalis, quæ animam non inquinabat (nisi quis per inobedientiam, sciens contra legem ea comedisset) sed tantum arcebat Judæos à ministratione et oblatione sacrificiorum, atque ab introitu Sanctuarii? ab his enim abstinere debebat, qui cibos hìc vetitos etiam inscius comedisset, donec se expiasset: perinde ac lepra arcebat leprosos à convictu hominum, totisque castris.

3. OMNE QUOD HABET DIVISAM UNGULAM, ET RUMINAT IN PECORIBUS, COMEDETIS.] Ut ergo animal sit mundum, quo vesci licuerit Judæis, debebat habere hæc duo: Primo ungulam, eamque divisam et bisulcam; nam quæ non habent un-

gulam, nimis humidæ sunt complexionis: quæ habent ungulam, sed eam non habent fissam, uti sunt equi, asini, cameli: nimis sicci et duri sunt temperamenti et alimenti, nec corpori humano nutriendo conveniunt: quæ vero ungulam habent, eamque dividunt, uti oves, boves, capræ, homini alendo congruunt, quia temperatæ sunt complexionis, ideoque munda censentur. Ita Abul. Secundo, debebat ruminare; nam quæ ruminant, melioris sunt digestionis, ideoque et melioris sunt complexionis, quod si alterum horum desit, puta si animal non habeat ungulam fissam, aut non ruminet, censetur immundum. Unde immundorum exempla subjicit, camelum, leporem, suem, etc.

Tropologice, ruminant sancta animalia, puta viri sancti, qui verbum Dei quod aure percipiunt, in ventrem memoriæ recondunt, hocque sæpius quasi ad os cordis revocantes, frequenti retractatione comminuunt. Ità S. Greg. in cap. 7. Cant. S. Cyrillus vero lib. 9. contra Julian. docet ruminare esse prudentiæ symbolum. Pedem dividunt, qui in actione bonum à malo secernunt. Utrumque ergo requiritur ad munditiem et sanctitatem, videlicet et ruminare verba Dei, et ea opere explere. Ita Radulphus, Isychius, Euseb. lib. 8. de Præpar. cap. 3. Cyril. l. 14. de Adoratione, qui et addit aliam tropologiam: bifidus, ait, unguis perspicua figura est, qua significatur posse nos in utramque partem recte incedere, videlicet quoad nos et quoad alios.

Ruminare ergo symbolum est prudentiæ: prudens enim est cogitabundus, et singula mente ruminans, videt quid in quaque re expediat, quomodo Deo et hominibus etiam impiis satisfaciat.

Narrat Plutarchus in Lacon. de Acrotato viro prudente, quod parentibus postulantibus ejus operam in re injusta, negarit, cumque ii urgerent, dixerit: *Vos me educastis ad justitiam, patriæque legibus tradidistis; conabor ergo his potius, quam vobis obsequi, ac quoniam vultis me optima agere: optimum autem est cum privato, tum multo magis principi, id quod est justum: agam quæ vultis, quæ vero dicitis detrectabo.* Ita prudenter et suaviter rem illicitam negavit, simulque intentioni et voluntati parentum satisfecit. Ruminatio enim mille modos et media ad quidvis, ac præsertim ad odia declinanda, et gratiam hominum conciliandam, suggerit. Idem narrat (quod Aristo audiens Cleomenis dictum, quo rogatus, quod esset regis boni officium (dixerat: Amicis bene, inimicis male facere; illud ruminans correxerit dicens: *Quanto, mi homo, rectius erat amicis benefacere; inimicos autem amicos efficere!*

In pecoribus,] in quadrupedibus animalibus.

4. Sicut camelus,] camelus immundus est, quia ungulam habet, sed eam non dividit. Moses, inquit Cyrillus l. 14. de Adorat. ponit exempla camelum et leporem, id est maximum et minimum, ut media inter hæc non ruminantia, vel non dividentia ungulam, immunda et vetita intelligamus.

5. Choerogryllus.] Quod et quale animal est chœrogryllus? Primo, Clemens Alexand. lib. 2. Pædag. 10. intelligit hyænam. Secundo, Abulens. Lyran. Cajet. Oleast. et alii recentiores intelligunt cuniculum.

Nota. Hebræa vox שפן *saphan* tria significat: Primo, chœrogryllum; secundo, leporem; tertio, hericium; ita ex Philone S. Hieron. in Nominib. Hebraicis in Jerem. שפן *saphan* enim par ש vel צ *tectum, absconditum* et *latitans* significat. Unde *saphan* generale est nomen, et commune multis animalibus fugacibus, et in latebris degentibus: sicut et pleraque alia Hebræa animalium vocabula multis competunt, uti demonstrat Ribera in c. 5. Zachar. n. 21. Idque patet ex eo quod idem nomen à variis, puta à Septuag. Chald. et Nostro varie, imo et à Nostro aliter hic, aliter ibi vertatur: sic *saphan* hic et Deut. 14. 7. Noster vertit *chœrogryllum*, uti et vertunt Septuag. alibi vertit *leporem*, ut Proverb. 30. 26. alibi vertit *herinaceum*, ut Psal. 103. 18.

Chœrogryllus ergo, vel herinaceus est animal magnitudine mediocrium cuniculorum, de cavernis petrarum gregatim procedens, pascensque in Palæstina juxta mare mortuum, ait Eucherius lib. de Nomin. Hebraice. cap. 12. atque inde forte græce dictus est chœrogryllus à χοιρας, id est *rupe*, et γρυλλος, id est *porcus*, quasi dicas *porcellus rupium*. Ita fere et S. Hier. vel quisquis est auctor commentariorum in Proverb. cap. 30. nam hæc comment. non esse S. Hieron. ex eo colligitur quod hoc ipso loco auctor citet S. Hieronymum. Potius videntur esse Ven. Bedæ, cui ea attribuit Trithemius. Hic ergo auctor sic ait: *Pro lepusculo antiqua translatio chœrogryllum posuit. Est autem hoc animal non majus hericio, habens similitudinem muris et ursi, cujus in Palæstinæ regionibus magna est abundantia, semperque in cavernis petrarum et terræ foveis habitare consuevit.*

Unde et Origenes hic pro chœrogryllo vertit *herinaceum*. Chœrogryllus ergo distinctum est animal à cuniculo et hericio, licet id neget Petrus Serranus: quorsum enim Sept. et Noster vocaret eum chœrogryllum, tam obscura et ignota voce, si esset cuniculus vel hericius? hæc enim nomina et animalia nobis notissima sunt. Unde et Eucher. ac S. Hier. distinguit herinaceos sive chœrogryllos ab hericiis sive echinis, qui spinosos undique habent aculeos ut vix contingi possint, quos ad libitum exserunt, vel remittunt et contrahunt, iisque pomis se in hortis onerant, quæ ad latibula sua deferunt.

6. Lepus quoque (immundus est) nam et ipse ruminat, sed ungulam non dividit.] Nam lepus non habet ungulam, seu basin pedum osseam et continuam quam dividat, sed loco ejus habet ungues varios et aculeatos. Sub lepore cuniculum intellige: nam cuniculus est lepus parvus, ut ait Plinius l. 8. 55. Clemens Alexand. leporem vetitum putat ob libidinem, cui valde obnoxium est hoc animal. Unde et tot fœtus simul concipit et parit.

Hac etiam de causa leporibus multis uterque inest sexus. Audi Gesnerum varia ex variis more suo colligentem tomo de Quadrupedibus, in lepore: *Lepus quadrupes hebraice* ארנבת arnebet *vocatur, voce feminini generis, eo quod lepores omnes (uti doctissimi plerique testantur) utrumque sexum habeant. Archelaus de leporibus scribit utramque vim, et utramque sexum singulis inesse, ac sine mare æque gignere. Quod idem lepus aliquando mas, aliquando femina sit, et naturas*

transmutet, et quandoque velut masculus generet, quandoque velut femina pariat, manifestum esse Democritus tradit in Geoponicorum 19. 4. *Ideoque à physicis, ait Donatus, lepus dicitur incerti sexus, ac esse modo mas, modo femina. De lepore ait Niphus : Illud verum est, quod sit mas et femina, et ad alterum incubus, et ad alterum succubus. Unde tradunt venatores, in genere leporum inveniri eum, qui est femina tantum; sed nullum esse marem qui non sit femina, quod sensibus subjacet : nam inventus est lepus testibus atque mentula præditus, qui lepusculos ferebat in utero, nec non et lepus ferens lepusculos, testibus carens et mentula: quæ contra adversariorum objectiones dilutio manifestissima est. Nos vero testamur vidisse leporem solum marem, et leporem tantum feminam, et leporem utriusque sexus, idque apud nostros venatores probatissimum habetur. Hæc Niphus.* Et iisdem pene verbis Ælianus, qui idem se vidisse testatur. Idem docent Patres, quos citabo versu 30. in fine. Hæc jure et more Judæorum. Nam Gentilibus lepus in deliciis fuit, et mensæ decus. Audi Martialem libr. 13. Epigram.

> Inter aves turdus, si quis me judice certes ;
> Inter quadrupedes gloria prima lepus.

Tropologice, hisce quatuor animalibus significantur quatuor vitia, quatuor virtutibus cardinalibus contraria. Primo, camelus gibbosus symbolum est superbi et superbiæ, quæ prudentiæ et sapientiæ est contraria. Vera enim sapientia est humilis : è converso camelus gibbosus est et stolidus. Nota est fabula : camelus petebat à Jove, ut cornibus armaretur, cujus ille stolidis precibus irrisis, etiam aures mutilavit, ut non solum inermis, sed etiam deformis de cætero esset. Secundo, lepus timidus significat acediam et pusillanimitatem, quæ formidini et constantiæ repugnat. Tertio, chœrogryllus, qui vastat et depascitur agros alienos, significat injustitiam justitiæ contrariam. Quarto, sus sordida significat gulam et libidinem, quæ temperantiæ adversatur, horum ne morticinis quidem, id est malis actionibus externis, communicare licet. Ita Isychius.

7. ET SUS (immundus est,) QUI CUM UNGULAM DIVIDAT, NON RUMINAT.] Per suem porcum accipe, tam marem quam feminam : hoc enim est Hebræum חזיר *chasir ;* omnis enim porcina caro vetita fuit Judæis : unde etiamnum omni porcina abstinent Judæi. Pari modo *sus* apud Priscianum et Latinos communis est generis, et tam porcum quam porcam significat; hinc illud Virg. 3. Georg.

> Ipse ruit, dentesque Sabellicus exacuit sus.

Ridicule nonnulli apud S. Polycarpum epist. ad Philippenses suis esum hic vetari putarunt, eo quod sus cum comedit ita vorat, ut non agnoscat dominum suum, quodque cum esurit grunnitum edat ad dominum : hæc enim est natura et naturalis musica suis. Veriorem causam dat Cicero l. 2. de Natura deorum : *Sus, ait, quid habet præter escam? cui quidem ne putresceret, animam pro sale datam esse, dicit Chrysippus.* Hinc sanctus ille Abbas in Vitis Patr. l. 6. c. 1. n. 8. *Sicut, ait, oculi porci semper intendunt in terram, ita anima delapsa in voluptatum et luxuriæ cœnum, vix potest respicere ad cœlum, aut sapere aliquid dignum Deo.* Porro errat Plutarch. lib. 5. Sympos. qu. 5. ubi docet Judæos abstinere suilla ex reverentia : eos enim suem revereri, eo quod sus fuerit sationis et arationis magistra, præsertim in Ægypto; sus enim rostro terram effodiens, vestigium arationis impressit, et veneris opus submonstravit. Similiter errat, dum ait Judæos abstinere lepore, *eo quod æmulatione Ægyptiorum ducti, velocitatem leporis divinam reputant, itemque sensus instrumentorum subtilitatem. Nam leporum oculi adeo sunt indefessi, ut etiam apertis iis dormiant. Celeritate autem videndi videntur cæteris anteire : cujus admiratione ducti Ægyptii in suis sacris litteris, picto lepore auditum significant.* Probabilior causa est quam subdit : *Suillam abominantur Judæi, quod abhorrent à vitiligine et lepra, quas putant esu harum carnium adscisci.*

Alii porcum immundum putarunt, ex eo quod terram suffodiat, itaque semina et messem subvertat; qua de causa Romani immolabant porcum Cereri mense Aprili, cum lampadibus et tædis accensis in vestibus albis. Audi Ovidium :

> ——— Prima putatur.
> Hostia sus meruisse mori, quia semina pando
> Eruerit rostro, spemque interceperit anni.

Et alibi ;

> Prima Ceres gravidæ gavisa est sanguine porcæ,
> Ulta suas merita cæde nocentis opes.

Denique Hadrianus Imper. ut Judæos sua urbe abigeret, porcum insculpsit Hierosolymæ, eamque ex suo nomine Æliam nuncupavit. Audi Euseb. in Chron. *Ælia ab Ælio Hadriano condita, et in fronte ejus portæ qua Bethlehem egredimur, sus sculptus in marmore, significans Romanæ potestati subjacere Judæos ;* ut hoc simulacro quasi titulo significaret, Judæos propria civitate, patrioque solo esse interdictos, ac Jerusalem jam non esse Judaicam, sed Gentilitiam et Romanam : Romani enim porcum ob infractum animi robur in vexillis præferebant, teste Festo in verbo *porcus.* Quocirca Judæi Vitellium iturum contra Arabes deprecati sunt, ne castra et signa effigie porci insignita, per Judæam traduceret, teste Josepho lib. 5. Belli cap. 1. Denique, hac sculptura porci significabat, Judæos esse hominum scelestissimos. Nam, ut ait Horus, et ex eo Pierius Hierogl. l. 9. porcus symbolum est hominum veritatem spernentium, profanorum, perniciosorum, et eorum qui à Deo penitus sunt aversi. Ita Baronius anno Christi 137.

8. HORUM CARNIBUS NON VESCEMINI, NEC CADAVERA CONTINGETIS.] Unde nec adipem eorum eximere, eove uti poterant : secus erat de animalibus mundis ; illa enim mactare, et mactata tangere, ex iisque adipem eximere, eoque uti licebat, nisi essent morticina sponte mortua, vel diu occisa : vel laniata à bestia : tum enim etiam hæc immunda erant et vetita.

9. OMNE QUOD HABET PINNULAS ET SQUAMAS TAM IN MARI, QUAM IN FLUMINIBUS ET STAGNIS, COMEDETIS.] Pro *pinnulas*, Biblia Regia legunt *pennulas ;* unde et Septuag. vertunt πτερύγια, id est *alas :* Tertull. l. de Cibis Judaicis legit *remigia ;* omnia hæc eodem recidunt: pisces enim qui pinnulas habent, eas gestant quasi pennulas et alas ut iis natent et librent se in aquis, sicut aves in aere. Ut ergo pisces sint mundi quibus vesci liceat, duo debent habere : primo pinnulas, secundo,

squamas, quæ totum pene corpus contegant; quod si alterutrum desit, immundi censentur: pisces enim carentes pinnulis vel squamis, uti anguillæ, nimis humidi, viscosi, et insalubres sunt: squamæ enim et pinnulæ siccitatis sunt indices. Unde caro talium densior, albior et sanior est; ideoque tales mundi censentur: pisces enim humiditate abundant; eaque facile nocent stomacho et corpori humano; unde sale conditi vel siccati saniores sunt recentibus.

Tropologice, squamæ gravitatem morum et firmitatem bonæ conversationis in medio seculi significant; pinnulæ significant sensus superna cogitantes. Pisces namque qui pinnulas habent, saltus dare super aquas solent; ait S. Greg. Squamas ergo habent, qui rigore virtutis muniti, secularis occupationis appetitum non admittunt; pinnulas vero habent, qui subinde secretum contemplationis petunt, et undis secularium curarum supernatant, quique mentis saltibus ad superna conscendere sciunt, ut eos amoris summi, quasi liberi aeris, aura contingat, ait S. Greg. l. 5. Mor. 6. Radulphus, Beda, Cyrillus l. 9. contra Julian. ante finem, et Tertull. vel potius Novatianus lib. de Cibis Judaicis.

10 et 11. Quidquid autem pinnulas et squamas non habet, abominabile vobis execrandumque erit.] Quasi dicat: Ab iis abhorrebitis et fugietis, quasi à re immunda et fœtida. Quare peccabant Judæi aliter facientes, non quod animal immundum, sed quod inobedientia mentem pollueret, quæ culpa non expiabatur lustratione externa: per eam enim tantum immunditia legalis et corporalis eluebatur, sed contritione et pœnitentia. Hinc Machabæi dirissima pati, ac martyrium gravissimum subire maluerunt, quam carnem suillam hic vetitam comedere. 2. Machab. 7. Hinc etiam S. Petrus eadem ita exhorruit, ut diceret Act. 10. v. 10. *Nunquam manducavi omne commune et immundum.*

13. Hæc sunt quæ de avibus comedere non debetis, et vitanda sunt vobis: aquilam, et gryphem, et haliæetum.] Egit Moses, primo de mundis et immundis quadrupedibus, v. 3; secundo, de piscibus, v. 9; tertio, de avibus hîc agit. Has avium species ex Hebræo aliter et varie vertunt Hebræi: verum nostro Interpreti tum hîc, tum Deut. 14. 12. per omnia consentit Chald. et Sept. excepto eo quod pro *onocrotalo* Sept. substituunt *pellicanum*, de quo v. 18.

Aquila est immunda, quia in alias aves pugnax et rapax est avis. Unde Cicero, audiens in Pharsalica pugna fugisse Pompeium, cum Nonius diceret septem adhuc adesse aquilas, ideoque bene sperandum: *Recte*, inquit, *moneres, si adversus graculos esset pugnandum; at jam Cæsar est hostis et victor.* Ita Plutarchus in Cicerone. Aquila ergo Judæis vetatur, quia, ut ait Isidorus, *qui aquilam, milvum et accipitrem odit, odit raptores et scelere viventes.* Unde S. Augustinus in Psalm. 123. docet aquilam esse symbolum dæmonis: hic enim est prædo animarum, qui circuit quærens quem devoret. Rursum aquila vocatur Nabuchodonosor, similesque tyranni, uti dicam Deuteron. 28. v. 49.

Et gryphem.] Quæres an et quid sit gryps sive gryphus? Gryphes existere docent è Græcis Herodotus, Pausanias, Ctesias, Ælianus: è Latinis Mela, Solinus, Apuleius, et alii, ponuntque eos in Scythia Asiana, vel in montibus Riphæis. Ctesias ait gryphes esse aves quadrupedes lupi magnitudine, cruribus et unguibus leoninis, pennis in pectore rubris, in collo cæruleis, in reliquo corpore nigris, oculis igneis. Addit Leonicenus equo similem esse avem. Volaterranus, vultu non multum ab humano distare. Abulensis hîc et Joannes de Montevilla aiunt gryphem antrorsum aquilæ speciem præ se ferre, leonis retrorsum; magnitudine æquari octo leonibus, tantarum esse virium, ut duos boves, aut equum cum equite in aera asportet. Hæcque vulgo multorum est opinio.

E contrario gryphes non existere, sed esse fabulosos contendit Plinius, qui pene phreneticos vocat eos, qui aves tales esse asserunt. Item Origenes, qui nimis temerariè Mosen reprehendit, quod gryphes manducari Hebræis vetuerit. Item Matthias Michonius et Perottus Decembrius in Sarmathia Asiana, qui nec avem inveniri in Septentrione, nec in montibus Riphæis, ait experientia constare.

Dico primo: De fide est gryphes esse, esseque aves patet ex hoc loco Scripturæ: Hebræum enim פרס *peres gryphum* significat, uti vertunt Septuag. Chald. et Noster. *Peres* enim avem significat curvas et ingentes habentem ungulas (à פרסה *parsa*, id est *ungula*) uti et rostrum. Talis est ergo gryphus, indeque *gryphus* Græcis et Latinis aduncum, curvum, ungulatum significat. Inde Antiochus Gryphus, et alii ab adunco et aquilino naso, dicti sunt *gryphi.*

Dico secundo: Gryphes uti à veteribus jam dictis describuntur, fabulosi sunt; experientia enim constat avem nullam reperiri, quæ partim sit avis, partim leo vel equus; hinc et veteres gryphes pingendo, eos jungebant sphingi, constat autem sphingem esse fabulam.

Dico tertio: Qui sint gryphes certe definiri nequit. Probabilis tamen est sententia Ulyssis Aldrovandi lib. 10. cap. 1. et Goropii, Mosen per gryphem hic significare aves, et, ut videtur aquilæ genus maximum, quod maxime aduncum habet rostrum et ungues, estque fortissimum et rapacissimum, cujus magnitudo, robur et rapacitas occasionem fabulæ veteribus dedisse videntur. Probatur id primo, quia id significat Hebr. פרס *peres.* Rursum, quia gryphus hic ponitur post aquilam, ante haliæetum; sicut ergo haliæetus est species aquilæ, ita videtur esse et gryphus; secundo, quia Aristophanes gryphem speciem aquilæ ponit, vocatque γρυπαίετον, quasi dicas, *gryphem aquilam*: sicut *haliæetos* vocatur, quasi dicas, *aquila marina.* Gryps ergo est grypæetos, hoc est aquila rapacissima, quæ grypho, id est maxime adunco, est rostro et unguibus; tertio, quia Sigismundus Heberstainius legatus Cæsaris ad Ducem Moscoviæ, scribit apud Moscos aquilis similes aves, sed multo majores esse, quas Mosci *kreutzet* vocant; quarto, quia aquilæ quædam in maximam quantitatem excrescunt. Narrat Georgius Fabricius anno 1550 inter Misniam et Dresdam Germaniæ oppida, inventum esse aquilæ nidum per tres quercus extensum, in eo vitulorum et ovium coria reperta, et hinnulum recens allatum. Pullus unus habebat alas septem ulnis longas, cum per transversum erant expansæ, ungues erant digitis viri magni æquales, crura leoninis majora. Aldrovandus narrat in Æthiopia aquilas esse tam magnas et fortes, ut bovem vel equum integrum pedibus abripiant.

Paulus Venetus scribit se ultra Madagascar de ave *ruc* dicta frequenter ab incolis audiisse, quæ alas tantas habebat, ut pennæ duodecim passus longæ essent; ipsa autem tam fortis, ut elephantem elevet et asportet, aitque se putasse quod gryphus esset : sed audiisse, quod bipes esset, nec ulli bestiæ similis ; quamquam gryps revera, si avis est et aquila, bipes est.

Tropol. gryphes sunt principes avari, injusti et rapaces. *Remota justitia*, ait S. Aug. lib. 4. de Civit. cap. 4. *quid sunt regna nisi magna latrocinia? quia latrocinia quid sunt, nisi parva regna? hoc malum tantum crescit, ut et loca teneat, sedes constituat, civitates occupet, populos subjuget, et evidentius regni nomen assumit. Quod etiam in manifesto confert non dempta cupiditas, sed addita impunitas. Ideo eleganter et veraciter Alexandro Magno quidam pirata comprehensus respondit, cum ab eo interrogaretur, quid sibi, ut mare haberet infestum? ille libera voce : Quid tibi, inquit, ut orbem terrarum? Sed ego, quia exiguo navigio facio, vocor latro ; quia tu magna classe, imperator.*

Nero nunquam cuipiam officium delegavit, nisi hæc adjiceret : *Scis quibus mihi est opus, et hoc agamus, ne quis quid habeat.* Vox prædone, quàm principe dignior.

Flavius Vespasianus, quoniam rapacissimum quemque promovere solebat, ut mox ditatos condemnaret, vulgo dictus est officiarios suos habere pro spongiis : quod (veluti spongias) et siccos madefaceret, et humentes exprimeret. Ita Suetonius.

Batto Dalmata, à Tiberio rogatus cur toties cum suis à Romanis defecisset, eisque tantam cladem intulisset, respondit : *Vos in causa estis, qui ad greges vestros custodiendos, non canes dedistis aut pastores, sed lupos.* Ita Dion in Augusto.

C. Caligula, cum eum Antonia avia moneret, ut quædam secus ageret : *Memento*, ait, *mihi omnia in omnes licere.*

Ludovicus XII rex Franciæ dicere solebat, ut habent Annales, *Plebem et rusticos esse pascua tyrannorum et militum, tyrannos autem et milites esse pascua diabolorum.*

Phalaris dicere solebat : *Ego qui expertus sum utrumque, tyrannidi malim subesse, quàm præesse. Subditus enim aliorum malorum securus, unum tyrannum metuit; tyrannus autem et eos qui foris insidiantur, et illos per quos servatur.*

Haliæetum.] Græce ἁλιαίετος, idem est quod *aquila marina*, à mari et piscatoribus sic appellata; ἁλς enim est *mare*, et ἁλιεύω est *piscor*; αἐτος vero est *aquila* : de qua Plinius lib. 10. cap. 3. *Haliæetus*, ait, *est species aquilæ clarissima oculorum acie, librans ex alto sese, visoque in mari pisce præceps in eum ruens, et discussis pectore aquis rapiens.*

14. Juxta genus suum], juxta species suas, per species suas : multæ enim sunt vulturum et milvorum species.

15. In similitudinem suam,] id est secundum similitudinem suam, q. d. Omnes aves similes corvo vel corvinas, quasi immundas habeo et censeo, edique veto. Id patebit versu 19.

16. Larum.] Larus sive gavia, ut eam vocat Aristotel. natat in aquis, et volat in aere, ait Isych. pisciumque est prædo. Ita Oppianus lib. de Aucupio, puta in Ixeuticis, id est in viscatoria, sive in arte capiendi aves visco. Unde proverbium : *larus hians*, pro rapace et furace. Hinc et orta est fabula, laros olim fuisse homines, qui primi venationem et prædam marinam exercuerint ; deinde à diis in aves mutatos, juxta urbes et portus volitantes, veteris etiamnum artis et prædationis meminisse. Ita Oppianus. Larus quoque est symbolum gulæ, unde Alciatus in emblemate gulæ, gulosum ita depingit :

Gurgulione gruis, tumida vir pingitur alvo,
Qui larum aut manibus gestet onocrotalum.

Vere Juvenalis sat. 1.

Sunt quibus in solo vivendi causa palato est.

Et Socrates : *Alii*, ait, *vivunt, ut comedant; ego comedo, ut vivam.* Et Seneca 10. Rhetor. *Quidquid*, ait, *avium volitat, quidquid piscium natat, quidquid ferarum discurrit, nostris sepelitur ventribus : quære nunc cur subito moriamur? quia mortibus vivimus.*

Audi S. Hier. contra Jovin. et in ep. *Semper saturitati juncta est lascivia : vicina sunt venter et genitalia, pro membrorum ordine est et ordo vitiorum.* Et rursum : *Cor habet in ventre gulosus, lascivus in libidine, cupidus in lucro.* Et rursum : *Hippocrates in Aphorismis docet, crassa et obesa corpora, quæ crescendi mensuram impleverunt, nisi cito ablatione sanguinis minuantur, in paralysin et pessima morborum genera erumpere. Non enim in uno statu manere naturam corporum, sed aut crescere aut decrescere ; non posse vivere alias, nisi crescendi capax sit. Et Galenus ait, quorum vita et ars sagina est, nec vivere posse diu, nec sanos esse, animasque ita nimio sanguine et adipibus, quasi luto involutas nihil tenue, nihil cœleste, sed semper de carnalibus eructare, et ventris ingluviem cogitare.*

Hugo Victorin. tr. de Claustro animæ : *Superstitiosum nimis, ait, quidam in suis præparandis cibis adhibent studium, infinita decoctionum, frixurarum et condimentorum genera excogitantes ; modo mollia, modo dura, modo frigida, modo calida, modo cocta, modo assa, modo pipere, modo allio, modo cymino condita, secundum consuetudinem prægnantium mulierum desiderantes ; ita ut eis desudent cocorum artes, quæstiones et sollicitudo. Isti videntur colere ventrem tanquam Deum.*

Et rursum : *Solent diis templa construi, altaria erigi, ministri ad serviendum ordinari, immolari pecudes, thura concremari ; ita Deo ventri templum est coquina, altare mensa, ministri coci, immolatæ pecudes coctæ carnes, fumus incensorum ordo saporum.*

Audi et D. Alanum tr. de Complanctu naturæ : *Hæc, ait, pestilentia non vulgari humilitate contenta, profundius se porrigit in Prælatos, qui salmones, lucios, cæterosque pisces variis decoctionum cruciatos martyriis, baptismi adulterantes officium, sacro piperis fonte baptizant, ut ex tali baptismate multiformem saporis gratiam consequantur. In eadem mensa terrestre animal piperis inundatione submergitur, piscis natat in pipere, avis ejusdem viscositate ligatur, dumque tot animalium genera uno ventris ergastulantur in carcere ; aquatile animal secum pedestre aereumque genus in eodem sepulchro intumulari miratur, quibus si detur licentia exeundi, egressis vix portæ sufficiet amplitudo.*

Alius :

Est calicum remex, et navita symposiorum.

17. Ibin.] Ibis, Ægyptia est avis, serpentibus et scorpiis infesta, iisque vescens, quæ rostri aduncitate salsuginem adhibens, per eam partem se perluit, qua reddi ciborum onera maxime est salubre, quod advertentes Ægyptii clystere sunt imitati : Ibis ergo homines docuit clysterem. Ita Plinius lib. 8. cap. 27. et Plutarchus dialogo: An bestiis aliquid rationis insit; merito ergo ibis ex lege immunda erat avis.

Solinus tradit ibin ore generare et concipere. Idem de corvo nonnulli putarunt et putant. Sed hæc est fabella, quam valide refutat Aristoteles lib. 3. de Generat. animal. 6. unde enim semen ex ore in matricem permearet? deberet enim prius transire stomachum : ibi autem concoqueretur. Fabula inde nata est, quod corvi raro videantur uti venere, sed sæpe rostris jungi.

18. Onocrotalum.] Sept. vertunt *pelicanum*. Forte eamdem intelligunt avem. Nam et Oppianus in Ixeuticis onocrotalum vocat eumdem quem pelicanum; et Gesnerus lib. de Avibus, in onocrotalo, speciem onocrotali recenset pelicano congenerem; quin et S. Hieronymus Ps. 101. 7. cum Septuag. Hebr. קאת *kaa* pelicanum vertit, et in comment. ejusdem loci, asserit pelicanum vocari onocrotalum. Porro onocrotalus dicitur ab ονος, id est *asinus*, et κροταλον, id est *crepitaculum*, eo quod absona voce crepitando rudentem asinum referat. Dicitur nonnullis *gutturosa*, ab ingluvie, quæ in gutture ejus, instar strumæ propendet; atque in nonnullis tanta est, ut quinquilibres vivos pisces vorent sorptu uno; imo ex Francisco Sanctio narrat Aldrovandus Ornith. lib. 19. cap. 2. in onocrotalo quodam, cum præ gravedine cecidisset, et captus esset, parvulum puerum Æthiopem inventum esse. Hebraice vocatur קאת *kaa*, à vomitu, tum quia aquam quam ingluvie illa continet, revomit, ut prædam ex ea seligat et comedat, teste Plinio lib. 10. cap. 47. tum quia conchas devoratas, et calore gurgulionis, vel stomachi sui apertas revomit, ut ex eis carnem ab ostreis seligat et devoret. Merito ergo hæc Judæis immunda fuit avis : quin et Christiani et abstinent, quia carnem habet duram, excrementitiam, et vix ferendi odoris, maxime cum annosior est, ait Aldrovandus.

Ob alias tamen ejus proprietates, hæc avis in bonum capitur : nam ob rudem et lugubrem ejus vocem, pœnitentes et gementes assimilantur pelicano, sive onocrotalo, Psalm. 101. 7. Sic et aquilæ, herodii, milvi, pro diversis earum qualitatibus nunc in bonum, nunc in malum capiuntur. Sic leoni comparatur tam Christus, ob fortitudinem Apoc. 5. 5. quàm diabolus, ob crudelitatem, 1. Petrus 5. 8. Ita Radulphus et Isychius.

Porphyrionem.] Porphyrio avis est in capite habens veluti cristam, magnitudine par gallinis, sed crura ei longiora, à colore nomen invenit; rostrum enim habet rubicundum, uti et crura. Hinc græce dicitur porphyrio, id est purpureus. Ita Oppianus in Ixeuticis, Gesnerus et Aldrovandus. Rapinæ piscium inhiat, ait Procopius, et solus morsu bibit, omnem cibum aqua subinde tingens, deinde pede ad rostrum velut manu afferens. Ita Plinius lib. 10. 46. et Aristot. lib. 8. Histor. animal. cap. 6. Addit ex Polemone Aldrovandus, porphyrionem indocilem esse, nec unquam mansuescere, et ex Æliano ac Callimacho, eum nullius aspectum pati dum comedit; itaque secedere et in occulto comedere. His de causis immundus habitus est. Alia tamen ex parte mire ejus pudicitia laudatur. Refert ex Polemone Athenæus lib. 9. de Cœnis sapientum cap. 12. porphyrionem in omnibus nutritum, mulierum pudicitiæ esse custodem, earumque adulterium sagacissime deprehensum, suo suspendio et nece indicare ac prodere. Sed quomodo per se avis laqueo se suspendat? Quare rectius per abstinentiam à cibo, et per inediam se necando, cum id facere dixit Polemon, et ex eo Aldrovandus, qui et ex Tzetze addit, eum tam esse pudicum, ut viso scorto expiret.

19. Herodionem.] Hujus avis Aristot. Plinius, Oppianus, et alii non meminerunt : quis ergo est herodius vel herodion? Primo, S. Augustinus in Psalm. 103. 18. intelligit fulicam; secundo, Albertus Magnus tract. de Avibus, putat esse aquilæ speciem nobilissimam, quæ chrysaëtos et stellaris dicitur, quasi herodius sit heros, id est rex et dux, avium, uti vocatur Psalm. 103. 18; tertio, Radulphus, Lyranus, Gesnerus, et alii multi putant herodium esse falconem, adeoque præstantissimam ejus speciem, quæ hierofalco, vulgo *girfalco* dicitur. Unde et S. Hier. in Psalm. 103. dicit herodium aquilas vincere, eisque dominari : ita et Glossa ibidem; quarto, Theod. Gaza in lib. 9. Aristot. de Hist. anim. cap. 1. et 18. et alii censent esse ardeam. Eadem enim quæ ibi Aristoteles de herodio, Plinius scribit de ardea, lib. 10. cap. 60; quinto, probabilius videtur herodium esse ciconiam. Ita Suidas, R. David, et passim Hebræi. Probatur primo; nam herodius hebraice vocatur חסידה *chasida*, à pietate : חסד *chesed* enim est pietas; ciconiæ autem pietas in parentes ubique celebratur.

Dices : *Chasida* significat etiam *milvum*. Respondeo : Milvus vocatur *chasida* per antiphrasin, quasi minime pius, sed rapax et vorax.

Secundo, quia Suidas herodium dici ait, quasi ελωδιον, id est palustrem (ελος enim est palus) in paludibus autem versatur ciconia, ibique ranas et serpentes depascitur. Tertio, quia Psalm. 103. herodius vocatur dux avium, scilicet cicurum, talis autem est ciconia; nam licet aquilæ et falcones superent ciconiam, tamen eorum nidi (de quibus agitur Psalm. 103.) et hominibus, et avibus aliis incogniti sunt.

Charadrion.] Charadrius dicitur à charadris, id est præruptis et cavernosis riparum locis, in quibus degit. Ita Aristot. lib. 9. Hist. animal. cap. 11. Avis hæc est stupida quæ mures venatur, noctisque est amica instar noctuæ. Unde proverbium *Charadrium imitans*, de eo qui latet et lucem fugit; hinc immunda Hebræis est habita : quin et Aristoteles eam vocat pravam avem.

Nota. Viginti avium species hìc quasi immundæ nominantur, et comedi vetantur; quia omnes fere sunt rapaces; quædam etiam quia lucifugæ sunt et nocturnæ, uti bubo, charadrius, vespertilio; quædam quia amphibiæ sunt, ut larus et mergulus; quædam quia sordidæ, ut upupa, ibis, noctua; quædam quia bestiæ potius sunt quàm aves, ut struthio : quædam quia melancholicæ sunt, ut herodius sive ciconia; multæ etiam ingluviosæ sunt, unde longiore sunt collo, cibumque de profundo aquarum limo exquirunt et expiscantur : quædam dem-

que quia intemperie sunt nimis calida, ut corvus et cygnus, cujus plumæ licet albæ sint et molles, caro tamen est dura, nervosa et nigra: unde et excrementa habet albiora. Aves enim calidæ suum phlegma per album stercus ejiciunt; bilem vero retinent. Contrarium faciunt eæ quæ frigidæ sunt. Ex quibus patet has aves parum esui esse aptas, meritoque ex lege censeri immundas.

Tropolog. Radulphus: Viginti hæ aves, inquit, notant viginti vitia potentium, et eorum qui sublimes habent spiritus; primo, aquila notat potentium superbiam. Unde Ezech. 17. 7. Nabuchodonosor comparatur aquilæ grandi magnarum alarum; secundo, gryphes significant potentium crudelitatem; tertio, haliæetus, qui non est tantis viribus, sed tamen prædo, significat violentos in pauperes; quarto, milvus significat potentium insidias; quinto, vultur castra et cadavera assectans, significat eos qui quasi vultures principum et aularum sunt asseclæ, ad hoc ut eorum ope alios exspolient, quos Alfonsus rex Aragonum solebat vocare Harpyas aulæ suæ. Sic et Seneca epist. 96. *Qui*, inquit, *amico ægro assidet hæreditatis causa, vultur est, cadaver expectat.* Rursum vultures sunt voraces et gulosi. Nam, ut scribit Epiphanius in Physiol. *Vultur cunctis avibus voracior est: quadraginta enim diebus cibo abstinet, quem cum invenit, totidem sese ex illo libere ingurgitat; itaque quadragenariam abstinentiam quadragenaria ingluvie compensat.* Vultures ergo sunt, qui, post jejunium quadragesimæ à paschate ad pentecosten, se infarciunt et ingurgitant; sexto, corvi sunt, qui mortibus pascuntur alienis; septimo, struthio, qui herodio similis est pennis, sed non volatu, Job 39. vers. 16. notat hypocritas, qui sub religionis specie aliis nocent. Qui intus est Nero, foris Cato, inquit S. Hieronymus, monstrum est simile illi poetico:

> Prima leo, postrema draco, media ipsa Chimæra.

Tales sunt,

> Qui Curios simulant, et bacchanalia vivunt.

Diogenes apud Laert. lib. 6. cap. 2. cuidam sibi placenti, quod leonis exuvio tectus ingrederetur: *Non tu desines*, inquit, *virtutis stragula pudefacere?* indecorum enim esse censuit, quod homo mollis Herculis amictum sibi vindicaret.

Alexander nonnullis Antipatri frugalitatem laudantibus, quod austeram vitam ageret: *Foris*, ait, *Antipater albus est, intus vero totus est purpureus;* notans fictam illius parcimoniam, cum esset alioqui ambitiosissimus. Ita Plutarch. in Apophth. Reg.

Achilles apud Homerum Iliad. 1. sic ait:

> Is mihi juxta invisus, ut atri limina Ditis,
> Qui verbis aliud prodit quàm mente volutat.

Trojanus equus à Græcis concinnatus Trojanos fefellit, quia Minervæ formam mentitus est, inquiebat Diogenes; ita facit et hypocrita.

Qui muscum redolentem circumferunt, iis anima fœtet; sic et hypocritæ qui, plurimam pietatis speciem exhibent, intus fœdissime sordent. Recte ergo comparantur struthioni. Nam, ut ait S. Gregor. 7. Mor. 1. *Struthio volandi speciem habet, sed usum volandi non habet: sic hypocrisis cunctis intuentibus imaginem de se sanctitatis insinuat, sed tenere viam sanctitatis ignorat.*

Octavo, noctua noctu acutum cernens notat sapientes in malo. Unde S. Ambr. serm. in Malachiam Proph. in fine tom. 2. *Nolo*, ait, *te imitatorem esse noctuæ, quæ licet per noctem vigilet, per diem tamen pigra vel cæca est, quæ grandibus oculis tenebrarum caligines diligit, splendorem solis horrescit: illuminatur obscuritate, luce cæcatur. Illud animal hæreticorum figura est atque Gentilium, qui tenebras amplectuntur diaboli, lucem Salvatoris horrescunt, et grandibus disputationum oculis cernunt vana, non respiciunt sempiterna. De his ait Dominus Psalm. 113. Oculos habent, et non videbunt. Et Psal. 81. In tenebris ambulant: Sunt enim acuti ad superstitiosa, hebetes ad divina.*

Nono, larus amphibius significat milites, qui in terra quasi aridi et cælibes, utpote uxore carentes, vagæ tamen luxuriæ aquis et fluxu volutantur; decimo, accipiter rapax, qui, ubi mansuefactus est, possessoribus ad prædas et rapinas servit, significat famulos ad dominorum nutum pauperes deprædantes; undecimo, bubo significat eos qui, fœdissimis sceleribus oppleti, lucem et homines fugiunt; duodecimo, mergulus significat eos, qui voluptatibus carnis absorbentur; decimo tertio, ibis significat eos, qui in se, id est corpora et animas suas, iniqui et crudeles sunt; decimo quarto, cygnus significat eos, qui de solis vestibus et terrena affluentia gloriantur; decimo quinto, onocrotalus significat avaritiam inexplebilem; decimo sexto, porphyrio significat contumaces, qui nihil nisi tinctum aqua propriæ voluntatis et delectationis suscipiunt; decimo septimo, ciconia significat stoliditatem ad capienda cœlestia; decimo octavo, charadrius avis garrula significat loquacitatem; decimo nono, upupa gemitum in cantu inter stercora simulans, significat tristitiam seculi; in hanc enim, atque in sordes et dolores, seculi deliciæ et lætitia desinunt; vigesimo, vespertilio significat secularem scientiam, sola naturalia et terrena sapientem. Ita Radulphus et S. Th. 1. 2. q. 102. a. 6. ad 1.

Juxta genus suum,] juxta speciem suam, quasi dicat: Omnes species harum avium veto; sunt enim multæ accipitrum species, sicut et aliarum avium. Sept. vertunt, *et his similia.* Hebr. enim למינו *min*, etiam similitudinem significat, et ita vertit Noster vers. 15. una enim, verbi gratia, accipitrum species alteri speciei accipitrum similis est.

20. Omne de volucribus quod graditur super quatuor pedes, abominabile erit vobis,] quia quatuor pedes signum sunt, illud non tam esse volucre, quàm in terrestre animal degenerare: ideoque illud immundum haberi volo.

21. Habet longiora retro crura per quæ salit.] Quia tale non omnino terreum est, sed ignei aliquid se habere, per saltum ostendit. Unde mundum censeri volo.

Tropol. hi sunt Sancti, qui in carne et pompa seculari constituti, non secundum illam militant, sed à seculi sordibus resiliunt, et in æternitatis cogitationem et desiderium exsiliunt. Ita Isychius et Radulphus.

22. Ut est bruchus in genere suo), hæc munda sunt quia saliunt) et attacus, atque ophiomachus, ac locusta.] Probabile est hæc quatuor

esse locustarum species, uti Rabbini et Catholici plerique consentiunt; Abulensis ita illa distinguit, ut locustam dicat esse et dici bruchum, quando nascitur; attacum, cum incipit habere alas; locustam, cum jam omnino perfecta est. Hinc etiam ophiomachus non est ciconia, aut pelicanus, vel avis alia, cum hic dicatur esse quadrupes; sed est certa locustarum species, uti sunt præcedentes. Hanc enim significare videtur vox Hebræa, הרגול *hargol*. Ita Vatablus, Oleaster et alii, alioqui lacerta à Græcis vocatur *ophiomachus*, eo quod cum serpentibus pugnet; verum lacerta nominatur et vetatur vers. 30. Porro ophiomachum, esse locustæ speciem, æque ac bruchum, et attacum (vel attelabum), diserte asserit Suidas et Isychius in lexicis, ac Aldrovandus lib. de Insectis, cap. de locust. p. 408. qui et addit ex Aristot. Plinio, et alio quodam oculato teste, locustas quasdam pugnare cum serpentibus, indeque vocari *ophiomachos*. Sic et Isychius hîc, qui et tropolog. addit ophiomachum significare viros strenuos, qui sepes difficultatum transiliunt, mentem attollentes ad cœlestia, pugnantque cum serpente infernali, cogitantes illud Pauli: *Non est nobis colluctatio adversus carnem et sanguinem, sed adversus principes et potestates, et adversus mundi rectores tenebrarum harum, contra spiritalia nequitiæ in cælestibus.* Hinc Ægyptii, ait Pierius hierogl. 28. per ophiomachum denotabant modestiam, temperantiam et continentiam: quippe quæ virtutes nequitiæ oppositæ sunt. Illæ siquidem serpentem oppugnant, dum voluptatem prorepentem terræ allidunt, per meditationem saliendo ad res divinas, easque degustando per affectum et desiderium.

Nota. Locustas comederunt Judæi, uti et multæ aliæ gentes, ut Æthiopes, Libyi, Parthi, aliique Orientales, qui inde ακριδοφαγοι, id est *locustivori*, sunt dicti, teste Diodoro Siculo lib. 3. cap. 3. et Plinio lib. 6. 30. et Hieron. l. 2. contra Jovin. Ita S. Joannes Baptista locustas comedit. Porro locustas comedebant vel elixas, vel tostas et in pollinem redactas, imo etiam sale et fumo duratas in totum annum servabant. Quomodo, et quale homini alimentum sit locusta docet Hieronymus Mercurialis lib. 2. Variarum lectionum cap. 20. ubi inter alia docet locustas cibum esse siccum, qui vitam abbreviet, pediculos gignat, et morbos creet.

23. Quidquid autem ex volucribus quatuor tantum habet pedes, execrabile vobis erit.] Pedes intellige æquales; nam si posteriores habet longiores quibus saliat, mundum erit, ut dictum est v. 21.

24 et 25. Et quicumque morticina eorum tetigerit, polluetur, etc., et si necesse fuerit ut portet quippiam horum mortuum (verbi gratia, ut illud efferre debeat ex urbe aut via, ne aerem inficiat), lavabit vestimenta sua, etc.

26. Omne animal quod habet quidem ungulam.] Est anacephalæosis, et repetitio præcedentium. Unde subdit: *Qui tetigerit illud*, cadaver, vel morticinum illius, uti explicuit vers. 24. 25. 27. *contaminabitur:* nam viva animalia immunda, ut equos, camelos, asinos, tangere, iisque inequitare poterant Hebræi. Ita Vatablus, Abulensis et alii.

27. Quod ambulat super manus. (q. d. Animal, cujus pedes anteriores sunt quasi manus, ut simia et ursus) immundum erit.]

Tropologice, notantur hic ii qui, quæstûs causa, cito manus aliis, etiam indignis, imponunt. Ita Isychius.

Qui tetigerit morticina eorum, polluetur usque ad vesperum.] Vespera enim aptissimum est tempus ad discriminandam et obliterandam quasi immunditiem.

Vespera Tropol. pœnitentiam significat: *Ad vesperam enim demorabitur fletus, et ad matutinum lætitia.* Ita Isychius.

Allegorice, vespera sive solis occasus significat necem Christi, qua omne peccatum, omnisque immunditia ablata est in mundi vespera, id est in novissima mundi ætate. Ita Abulensis in cap. 22. quæst. 8.

29 et 30. Hæc quoque inter polluta reputabuntur, mustela, et mus, et crocodilus, mygale, et chamæleon, et stellio, et lacerta, et talpa.] Hæc hic vetantur Judæis, quia gentes nonnullæ, et Barbari hisce et similibus vescebantur. Ita Stuckius lib. 2. Convivalium cap. 9. docet, quod Germani milites olim comederint bombyces frixos, Itali mustelas, Hispani testudines domiportas; quin et hodie multi fungos, ostrea et conchylia, etiam cruda comedunt, quæ tamen ex putredine procreari scimus. Vetatur ergo hic Judæis *mustela*, quia furax est, et naturam habet muris, videturque esse longus mus; mus autem immundus est, quia terreus et fetidus.

Tropolog. mus et mustela significant pauperum fraudes, et pauperes fraudulentos. Ita Radulphus; unde et Cyrillus, n. 9. contra Julianum: *Mustela, ait, et mus designant timida et minus virilia, obstreperaque furum genera.* Quare Brasidas murem in caricis à se deprehensum morsus ab eo dimisit, addens: *Nihil ita est exiguum, quod salvum esse non possit, si se tueri, vel vim inferentes ulcisci audeat;* testis est Plutarchus in Lacon.

Crocodilus immundus est; quia amphibius est, durus et rapax.

Tropolog. crocodilus latrones publicos significat. Ita Radulphus.

30. Mygale] est mus araneus, qui muris est magnitudine, mustelina specie, ore oblongo, cauda gracili, ut ait Aetius. Abundat his insula Britania: dicitur mygale, quasi μυς, id est *mus;* et γαλη, id est *mustela;* quia ex utroque animali participat et qaasi componitur mygale, ex quibus utrumque pariter trahit vitium edacitatis et furti. Ita Isychius et Radulphus.

Demochares furem ab undecim viris abduci videns; *Vah miser*, ait, *cur tantula furatus es, et non potius magna, ut tute etiam abduxisses alios?* indicans à parvis furtis debere nos absterreri parvitate et vilitate rei, cui tanta conjuncta est infamia; à magnis enim scelus ipsum et furca satis absterrent.

Quæsitum est à Socrate, *cur rideret?* respondit: *Video magnos latrones ducentes parvum ad suspendium, qui digniores sunt suspendio. Sacrilegia*, ait, *minima puniuntur, sed magna in triumphis feruntur.* Ita Valerius Maximus, l. 7.

Zeno servum in furto deprehensum cædi jussit, cumque is se excusaret, ut diceret, *sibi fuisse in fatis ut furaretur: Et cædi*, ait, *in fatis erat.* Ita Laertius, lib. 7. c. 1.

Chamæleon.] Græce χαμαιλεων, dicitur, quasi *humilis*, sive *parvus leo*, animal est figura et magnitudine lacertæ, colorem sæpe toto corpore

mutans : nam ad colores quos videt conversione facillima variatur, præterquam ad rubrum et album. Hinc parœmia : *Chamæleonte mutabilior*, significans versipellem, inconstantem, et pro tempore sese vertentem in omnem habitum. Unde

Tropolog. chamæleon significat parasitos, qui os et verba omni vento accommodant, ait Radulphus.

Hinc Greg. Nazianz. scribens in Julianum apostatam, eum comparat chamæleonti; sicut enim chamæleon, ait, facile variatur, omnesque assumit colores præter candidum; ita et ille ex Christiano factus est ethnicus : ineratque ei humanitas, sed inhumana, suadelaque ejus nil aliud erat quam violentia, et immanitatis excusatione, probitas, ut videretur jure ad violentiam confugere, cum persuadendo nil proficere posset. Recte Seneca in Proverb. *Maximum*, inquit, *indicium malæ mentis est fluctuatio, et inter simulationem virtutum et amorem vitiorum assidua jactatio.*

Rursum, chamæleon rostrum habet simile suillo, cauda est prælonga, ungues habet aduncos, motum tardiorem ut testudo, corpus asperum ut crocodilus, ipse celsus, hianti semper ore, solus animalium nec cibo nec potu alitur, nec alio quam aeris alimento, inquit Plinius, l. 28. 8. Aristot. lib. 2. de animal. c. 2. Solinus et alii.

Ubi nota primo : Abulensis in c. 14. Deut. censet chamæleontem proprie non mutare colorem, sed speciem; color enim rei objectæ non potest producere in eo colorem, sed sui speciem : itaque chamæleontis colorem, ex se speciem emittere, sed debilem et tenuem; eumdem vero in se suscipere fortiorem speciem coloris ex re objecta, eamque reflectere ac si esset speculum; ita ut ejus proprius videatur esse color. Verius alii censent chamæleontem mutare colorem, per contractionem sanguinis et spirituum : unde Aristoteles ait quod inflatus mutet colorem, sicut nos in pudore, metu, vel lætitia mutamus colorem; cum enim chamæleon colorem objectum videt, illum ita phantasiæ suæ imprimit, ut per dilatationem vel contractionem sanguinis et spirituum jam dictam, eumdem in corpore suo exprimat. Vide Simonem Portium, lib. de Coloribus, qui extat inter opera Aristotelis.

Nota secundo, quod Plinius et alii tradunt, chamæleontem sine cibo ex solo aere vivere; absolute non est verum : nullum enim est animal quod sine cibo ex aere vivat.

Unde Theophrastus docet chamæleontem ex rore vivere, et sæpe deprehensum esse muscas comedere; atque hinc forte orta est illa vulgi opinio eum ex aere vivere, scilicet ex eo quod chamæleon cum sit tardæ digestionis, diu sine cibo vivat, cumque eum sumit, tenuem et levem sumat, uti rorem, muscas, etc. Ita Augustinus Niphus, Gesnerus et alii. Pari modo quod de salamandra falso jactatum est eam in igne vivere, coque non comburi; inde ortum habuit, quod salamandra propter frigiditatem et crassitiem pellis, non tam cito consumatur igne, quin et eum subinde, si parvus sit, extinguat.

Hinc symbolice chamæleontes sunt, qui vento honoris et muscis deliciarum se pascunt. Domitianus imperator, teste Suetonio, solebat quotidie per duas horas oblectare se captando muscas; ut in proverbium abierit : *ne musca quidem*; quia ipse solus nec muscam reliquam sinebat. Domitiane, totius orbis negotia geris et regis, quid ergo captas muscas? Quam multi Christiani stolidiores sunt Domitiano, qui cum salutem suam et æternitatem procurare debeant, quotidie non duabus, sed omnibus horis captant muscas! Ambis opes, muscam ambis. Ambis sponsam divitem et speciosam, muscam ambis. Ambis vina et delicias, muscas ambis, quæ carnem, quæ palatum titillant, non satiant, quæ brevi in sordes et cadavera versæ, fetorem et nauseam parient. Ambis præbendam, ambis officium, muscam ambis, rem exilem ambis, quæ brevi à te ad successorem avolabit. Vis honorari, vis præcellere, vis amari, vis coli, muscam ambis; quasi chamæleon populi auram captas, ventum hauris, vento vivis, vento deliciaris. O curas hominum, ô quantum est in rebus inane! Miseri, cæci mortales, curritis quasi gallinæ sine capite, sine cerebro ad escam, ad vermes, ad papiliones, ad muscas; curritis ad præbendas, ad dignitates; curritis ad mensas, ad convivia, ad pocula; curritis ad merces et opes, et non semel cogitatis : Et quid tandem? quo hæc omnia? quid post hæc erit? cur hîc sum? cur à Deo animam rationalem et immortalem accepi? cur solem cœlumque suspicio? quis locus, quis status animam meam, post hæc omnia brevi finienda, excipiet? Ito nunc, adolescens, salta, lætare, inebriare, ventri et veneri indulge; sed scito quod pro his omnibus adducet te Deus in judicium, quod ibis in domum æternitatis tuæ. Vive ergo, non ut chamæleon muscis, sed ut leo escis solidis, vive Deo, vive ÆTERNITATI : esto aquila : *Aquila non captat muscas; noli ambire primas inter graculos, cum aquila esse possis.*

STELLIO.] Animal est non dissimile lacertæ, multo tamen minus, tergum habens lucentibus quibusdam guttis depictum ad modum stellarum, vescitur rore et araneis, morsus ejus hominem semistupidum facit, varieque afficit, nullum animal stellione homini fraudulentius invidet; cutem enim quam quotannis exuit, protinus devorat, ut præripiat homini præsentissimum comitialis morbi remedium. Unde stellio significat fraudulentum, et crimen stellionatus vocatur crimen doli et imposturæ. Ita Plinius, l. 30. c. 10. Stellionis vox erat illa Lysandri, qui, cum culparetur quod multa per dolum ageret, respondit : *Ubi leonina pellis non sufficit, ibi assuenda est vulpina.* Testis est Plutarchus in Apophth.

Numerantur hîc septem reptilia; quia licet omnia reptilia sint immunda, ut patet v. 41. hæc tamen præ reliquis. Ita Isychius.

Verum, cur lex hæc comedi vetat? præter litteralem causam datam. v. 29. symbolica est quam assignat Novatianus, lib. de Cibis Judaicis, c. 3. ubi sic ait : *Quis mustelæ corpus cibum faciat? sed furta reprehendit; quis lacertam? sed odit vitæ incertam varietatem; quis stellionem? sed maculas execratur prædam de aliena morte quærentes; quis corvum? sed versutas execratur voluntates; quis passerem?* (ita enim ipse vertit, quod habent Septuag. στρουθὸν sed male : constat enim ex Hebræo, Chaldæo, et Nostro vertendum esse struthionem; nam passer non immundum, sed mundum erat animal, aptumque etiam ad expiationem, ut patet hîc, c. 15. 5.) *cum eum interdicit, intemperantiam coarguit; quando noctuam, odit lucifugas veritatis; quando cygnum, cervicis altæ superbos; quando charadrium, gar-*

rulam nimis linguæ intemperantiam; quando vespertilionem quærentes tenebras noctis simul et erroris : sic in camelo vitam damnat enervem, et criminibus tortuosam; cum suem, vitam reprehendit bonum suum in sola carne ponentem; cum leporem, accusat reformatos in feminam viros. Tradunt enim Physici, lepori utrumque inesse sexum, uti et hyænæ. Ita et Cyrillus, lib. 9. contra Julianum, Radulphus et Isychius jam sæpius citati.

Potest quoque lepus esse symbolum usurarii; nam, ut ait Plutarchus, lepus simul parit et aliud alit, et rursum superfœtat : ita fœnerator æs alienum, priusquam conceperit, parit. Nam dans mutuum, statim petit fœnus, illudque tollens, rursum fœnerat quod pro fœnore accepit.

Peccata ergo et vitia bestiarum sunt, hominemque quasi in bestiam commutant.

Præclare Boetius, l. 4. prosa 3. *Quem*, ait, *transformatum vitiis vides, hominem æstimare non potes; sed fuisse hominem, adhuc ipsa humana corporis relicta species ostentat. Avaritia fervet alienarum opum violentus ereptor? similem lupi dixeris. Ferox atque inquietus, linguam litigiis exercet? cani comparabis. Insidiator occultus surripuisse fraudibus gaudet? vulpeculis exæquetur. Iræ intemperans fremit? leonis animum gestare credatur. Pavidus ac fugax non metuenda formidat? cervi similis habeatur. Segnis ac stupidus torpet? asinum vivit. Levis atque inconstans studia permutat? nihil ab avibus differt. Fœdis immundisque libidinibus immergitur? sordidæ suis voluptate detinetur. Ita homo probitate deserta vertitur in belluam.*

31. OMNIA HÆC (reptilia) IMMUNDA SUNT,] non tantum quoad esum, sed etiam quoad tactum, ita ut ea tangere non liceat, ut patet v. 41. et 43. et c. 5. 2. ubi reptile æquatur morticino; quia venenosum est utrumque.

32. CILICIA.] Hebr. est שק *sac*, id est, *saccus*, per quem Hebræi significant vestes è pilis duras, quales sunt rusticorum, mendicorum, pœnitentium.

IN QUOCUMQUE FIT OPUS.] q. d. Vas quodcumque, quo ad opus aliquod utimur.

ET POSTEA MUNDABUNTUR,] id est erunt munda; non enim alia lotione vel mundatione erat opus, sed adveniente vespera expirabat hæc legalis immunditia, ut rursum censerentur munda. Patet ex Hebr. Chald. Septuag.

33. VAS AUTEM FICTILE, IN QUOD HORUM QUIDQUAM INTRO CECIDERIT, POLLUETUR.] Hebr. *omne quod est in eo*, scilicet vase tali, *polluetur et idcirco frangendum est;* quia scilicet fictile est : nam si foret ligneum aut metallinum, non esset frangendum, sed abluendum, ut dixit v. præced. Simile audivimus de vase fictili, in quo coquitur caro sacrificii pro peccato, c. 6. 28.

34. OMNIS CIBUS, etc. SI FUSA FUERIT SUPER EUM AQUA, IMMUNDUS ERIT.] *Aqua*, intellige immunda vel fluens ex immundo vase; unde Chald. vertit, *aqua quæ aliquid horum*, puta pollutorum jam dictorum, *tetigerit.*

Tropolog. aqua immunda mollitiem animi significat; est enim hæc aqua cupiditatis, quæ inficit illud cui miscetur. Sicut ergo tentatio immunda tali aqua madidos molles et languidos necat; sic aridos et fortes exercet, roborat et coronat. Ita Radulphus.

ET OMNE LIQUENS QUOD BIBITUR DE UNIVERSO VASE, IMMUNDUM ERIT.] *Vase*, intellige immundo. Nota. Tantum de liquidis dicitur, quod ea polluantur; unde videtur quod sicca, v. g. panis in tali vase immundo positus, non fuerit pollutus : cujus ratio congrua est, quod sicca non tam facile sordes recipiunt, ut humida.

35. ET QUIDQUID DE MORTICINIS HUJUSCEMODI CECIDERIT SUPER ILLUD (vas) IMMUNDUM ERIT,] scilicet illud vas, in quo aliquid de morticinis cecidit.

SIVE CLIBANI, quibus panes coquuntur, SIVE CHYTROPODES,] id est ollæ habentes pedes, ut sunt dipodes, tripodes, etc. quia fictiles sunt et lutei, juxta dicta v. 33.

Tropolog. clibanus est patientia Martyrum. chytropodes sunt Doctores, in quibus cibi sanæ doctrinæ, supposito igne operationis Spiritus sancti, coquuntur; quia hæc nihil prosunt, nisi omnia immunda declinent. Ita Isychius et Radulphus.

36. FONTES VERO, ET CISTERNÆ, ET OMNIS AQUARUM CONGREGATIO MUNDA ERIT.] Intellige, etiamsi quid immundum in ea ceciderit : ita statuit Deus ob necessitatem aquarum, quibus carere nequit homo. Eadem ratio est de semine, ut sequitur v. 37. nisi illud esset aqua perfusum; tunc enim, quia humidum, facilius sordes contrahebat, ideoque censebatur immundum, dandumque erat bestiis; quia nulla expiationis hîc fit mentio.

Tropologice, fonte et semine significatur doctrina veritatis, quæ etiam de morticinis, id est vitiis, disputans aut disserens, non polluitur, neque polluit, nisi animam aqueam et mollem, quæ turpia per consensum attrahit et imbibit. Ita Radulphus.

40. QUI COMEDERIT EX EO (morticino) QUIDPIAM, SIVE PORTAVERIT, intellige nesciens, IMMUNDUS ERIT USQUE AD VESPERAM;] nam si sciens comedisset quis, graviter peccasset, et supplicio fuisset dignus.

41. OMNE QUOD REPTAT SUPER TERRAM, ABOMINABILE ERIT;] quia terrestre, fœdum, et venenosum est, ut dixi v. 31.

Tropolog. reptilia sunt et reptant, qui cœlum et cœlestia negligunt, qui corpus et mentem per terram trahunt; quorum omnia desideria sunt terrena, quorum mens non est in æthere, sed in ære, quorum Deus venter est, aut mammona, aut ambitio. Similis tropologia est sequentium.

42. QUIDQUID SUPER PECTUS QUADRUPES GRADITUR, (quia pedes habet breves : unde necesse est, ut in motu innitatur ventri et terræ, uti serpentes. Tropolog. significantur gastrimargiæ, sive gulæ dediti; ita Isychius) ET MULTOS HABET PEDES, ut vermes; SIVE PER HUMUM TRAHITUR, uti sunt reptilia, NON COMEDETIS, QUIA ABOMINABILE EST.

43. NOLITE CONTAMINARE ANIMAS VESTRAS,] id est vos ipsos, contrahendo immunditiam legalem, per esum animalium hîc vetitorum : quamquam poterant contaminare animam etiam peccato, si scilicet scienter, contra præceptum hoc ea comedissent.

NEC TANGATIS QUIDQUAM EORUM,] quæ maxime præcesserunt : nam alia saltem tangere licebat, v. g. camelis insidere poterant, uti dixi v. 26. Hinc patet ex hac lege non licuisse Judæis tangere reptilia, ita ut, si ea scientes tangerent, peccarent.

Judæi ergo per reptilium contactum, non tantum incurrebant immunditiam legalem, ut

vult Abulensis, sed et spiritalem, puta peccatum. Violabant enim hoc præceptum Dei : *Nec tangatis quidquam eorum ;* et rursum : *Ne polluatis animas vestras in omni reptili.* Jubet enim hîc Deus, ea quasi immundissima nec comedi, nec tangi : Ne, ait, *immundi sitis,* scilicet tam legaliter, quam spiritaliter. Ratio est quæ sequitur.

44. SANCTI, id est mundi, ESTOTE (sic *sanctus* pro mundo capitur, Deut. 23. 14. ubi dicitur : *Ut sint castra tua sancta,* id est munda) QUIA EGO SANCTUS, id est mundus SUM,] qui detestor immunditiem Gentilium in sacrificiis et epulis, de quibus S. August. l. 6. et 7. de Civitate, quique volo vos sanctitatem meam spiritalem hac corporali vestra imitari et repræsentare.

Nota. Temperantia et abstinentia à cibis vetitis, vocatur hic sanctitas, id est puritas ; quia cibi vetiti censebantur immundi, polluti et execrabiles, ac comedentem polluere et contaminare, uti sæpius hîc inculcat Deus. Audi S. Bernardum, serm. 22. in Cant. *Usitatum*, ait, *in Scriptura sanctificationem pro continentia, seu munditia poni. Denique quid ille apud Mosen tam crebræ sanctificationes aliud erant, quam quædam purificationes hominum temperantiam se à cibo, à potu, à concubitu, hisque similibus? Sed audi Apostolum : Hæc est, ait, voluntas Dei, sanctificatio vestra, ut sciat unusquisque vestrûm vas suum possidere in sanctificatione, et non in passione desiderii. Item : Non enim vocavit nos Deus in immunditiam, sed in sanctificationem. Liquet quod sanctificationem pro temperantia ponit.* Notent id hæretici, discantque hîc, jejunia et abstinentiam lege Dei et Ecclesiæ sancitam, vocari et esse sanctitatem.

NE POLLUATIS ANIMAS VESTRAS IN OMNI REPTILI.] Audiant hoc et intelligant tropologice Christiani, ut iis qui humi repunt, quæque ima terræ sunt bona, non se polluant, sed animam sanctam Deo et cœlo conservent.

45. EGO ENIM SUM DOMINUS (Hebr. *ego sum Jehova,* scilicet in me ipso per essentiam, et *elohim*, scilicet vobis per providentiam, imperium et gubernationem), QUI EDUXI VOS DE TERRA ÆGYPTI, UT ESSEM VOBIS IN DEUM.] q. d. Ideo eduxi vos, ut essetis mihi populus separatus ab aliis gentibus, earumque ritibus, et peculiariter cultui meo addictus. Hoc beneficium, quia primum, maximum, et fundamentum cæterorum, passim inculcat Deus.

CAPUT DUODECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRÆSCRIBITUR PURIFICATIO, ET OBLATIO, FACIENDA PUERPERÆ 40 DIE A PARTU EXPLETO, SI MASCULUM ; 80 DIE, SI FEMINAM PEPERIT : VIDELICET UT OFFERAT AGNUM IN HOLOCAUSTUM, ET PULLUM COLUMBÆ VEL TURTUREM PRO PECCATO : SIN PAUPER SIT, OFFERAT DUOS PULLOS COLUMBARUM, VEL DUOS TURTURES.

1. LOCUTUSQUE est dominus ad Moysen, dicens : 2. Loquere filiis Israel, et
dices ad eos : Mulier si suscepto semine peperit masculum, immunda erit
septem diebus, juxta dies separationis menstruæ. 3. Et die octavo cir-
cumcidetur infantulus ; 4. ipsa vero triginta tribus diebus manebit in san-
guine purificationis suæ. Omne sanctum non tanget, nec ingredietur in
Sanctuarium, donec impleantur dies purificationis suæ. 5. Sin autem fe-
minam pepererit, immunda erit duabus hebdomadibus, juxta ritum fluxus
menstrui, et sexaginta sex diebus manebit in sanguine purificationis suæ. 6. Cumque expleti
fuerint dies purificationis suæ, pro filio, sive pro filia, deferet agnum anniculum in holocaus-
tum, et pullum columbæ sive turturem pro peccato, ad ostium tabernaculi testimonii, et
tradet sacerdoti, 7. qui offeret illa coram Domino, et orabit pro ea, et sic mundabitur à
profluvio sanguinis suis : ista est lex parientis masculum aut feminam. 8. Quod si non invenerit
manus ejus, nec potuerit offerre agnum, sumet duos turtures vel duos pullos columbarum,
unum in holocaustum, et alterum pro peccato ; orabitque pro ea sacerdos, et sic mundabitur.

2. MULIER SI SUSCEPTO SEMINE PEPERERIT MASCULUM, IMMUNDA ERIT SEPTEM DIEBUS.] Pro *suscepto semine,* hebraice est תזריע *tazria*, quod Oleaster, Cajetan. hic, et Jansen. in Concord. Evangel. c. 10. vertunt, *si fecerit semen*, id est prolem, hoc est, si generarit. Est enim *tazria* in hiphil activum ; et *semen* passim in Scriptura capitur pro prole.

Verum melius vertisse nostrum Interpretem, *suscepto semine*, patet primo, ex eo quod sequitur, *Et pepererit ;* inde enim patet תזריע *tazria* quod præcedit, vertendum esse, *si susceperit semen, sive conceperit,* formaritque fœtum : alioqui enim idem diceretur, essetque tautologia dicendo : Si generarit, et pepererit.

Secundo, quia cum nostro Interprete consentiunt Septuag. qui vertunt ἐὰν σπερματισθῇ, *si susceperit semen ;* et Chald. *si conceperit ;* et Hebræi, Lyranus ac Vatablus qui vertit, *si suscepto semine marem pepererit.*

Tertio, quia Hebræum *tazria,* proprie significat, si *seminificaverit*, si *semen fecerit et emiserit*, more scilicet naturali et ordinario, hoc est, si suscepto viri semine, suum quoque emittens,

conceperit. Mulier enim in conceptu viri semen suscipiens, suum quoque emittit in matricem, *quod mox à virili semine retinetur, coagulatur, atque fortificatur, itaque crescit, et tandem in membra consurgit ; sicque concipitur embryo, sive infans*, inquiunt Hebræi et Vatablus qui addunt : *Ex virili semine formantur nervi et ossa, ex mulieris vero semine producuntur caro, sanguis, et pili infantis.* Sed hoc ultimum negant Medici, asseruntque membra omnia mistim formari ex semine, tam mulieris quam viri.

Hinc communis Patrum et Doctorum olim, uno excepto Abulensi, fuit sententia, Beatam Virginem parientem Christum hac lege non fuisse comprehensam ; eo quod ipsa non ex suscepto viri semine suum emittens, sed ex Spiritu sancto, Christi corpus ex purissimis ejus sanguinibus efformante, Christum conceperit, quasi singulari Spiritus sancti providentia, hanc Virginem excipere volentis, factum sit, ut Moses hoc loco non sit usus verbo הרה *hara*, quod absolute concipere ; sed *tazria*, quod suscepto viri semine suum emittere, itaque concipere significat. Ita docent Origenes, Rupertus et Radulphus hic, atque Eusebius, Emissenus, S. Ildefonsus, S. Elisius, Laurentius, Justinus, serm. de Purificatione B. Virginis, S. Bernardus, de eadem, serm. 3. Euthymius, Theophilus, Anselmus, Beda in Lucæ 2. Chrysost. homil. de occursu Domini ; gravissime vero S. Cyrillus Alexander, lib. 2. de Fide ad Reginas sub initium, contra Arrianos idipsum confirmat. *Clare patet*, ait, *in quantam impietatem prolabantur Arriani qui Deiparam Mariam iis sacrificiis, quæ pro puerperis ex lege offerri mos erat, opus habuisse asserunt.*

Unde et nostri hæretici Melanchthon, Artopœus, Sarcerius, et alii aliàs in B. Virginem iniqui, idipsum confitentur, uti ostendit Petrus Canisius, l. 4. Martial. c. 12. Simili modo Exodi 13. 2. ex Patribus ostendi lege illa primogenitorum non fuisse comprehensum Christum ; eo quod Christus non aperuit vulvam matris, sed ea clausa ex Virgine natus est.

Dices : Hæc lex purificationis statuitur puerperis propter fluxum sanguinis, qui eis naturaliter contingit in pueperio, ut dicitur, v. 4. ob hunc enim immundæ censebantur puerperæ, et purificari debebant : atqui iste fluxus fuit etiam in Beata Virgine : ergo et illa hac lege comprehensa fuit, debuitque purificari. Ita Abulensis.

Respondeo minorem esse falsam, esseque contra communem Patrum sententiam, qui asserunt partum B. Virginis fuisse purissimum, omnisque sordis et fluxus sanguinis expertem. Ita diserte Sophronius in VI Synodo actione 2. *Partus*, ait, *Virginis fuit incorruptibilis, quia sine fluxu sanguinis, aut simili passione perfectus est.* Ita et Epiph. l. 3. contra hæres. in fine, sanctus Cyprian. serm. de Nativit. Christi, S. August. l. de Quinque hæres. 5. hæres. *Stulte*, inquit, *unde sordes in Virgine matre, ubi non est concubitus cum homine patre ? unde sordes in ea, quæ nec concipiendo libidinem, nec pariendo passa est dolorem ?* Ita et synodus Trullana plusquam 200. Patrum can. 70. partum Virginis absque secundinis (licet alii vertant, absque dolore) fuisse definit. Voluit ergo Spiritus sanctus excellentiam Virginis hic indicare, quo magis eluceat ejus humilitas et obedientia, qua licet legi huic non obnoxia, eam tamen adimplevit, uti una cæterarum puerperarum immundarum. *Esto*, ait S. Bernardus, serm. 3. de Purificatione, *ô Virgo, inter mulieres tanquam una earum ; nam et filius tuus sic est in numero puerorum.*

Nota. Hæc lex purificationis jam est abolita, uti et reliquæ cæremoniales veteris Testamenti ; nostræ ergo puerperæ eâ non obligantur, possuntque sine peccato statim à partu gratias acturæ templum ingredi, uti respondit Innoc. III. c. unic. de Purific. post partum : tamen ob venerationem imitationemque B. Virginis, multæ ab Ecclesiæ introitu 40 diebus post partum abstinent, ait Radulphus, l. 8. c. 6. sub initium. Unde et Innocentius addit : *Si tamen ex devotione aliquandiu voluerit abstinere ab Ecclesia, devotionem earum non ducimus improbandam.*

Dices : In Missa Æthiopum dicitur in benedictione puerperæ : *Tu, Domine, docuisti Mosen constitutionem mundam*, etc. *quæsumus ergo pro ancilla quæ servavit constitutionem tuam* : ergo hæc Mosis constitutio etiam Christianas obligat.

Respondeo : *quæ servavit constitutionem tuam*, intellige, quoad ipsam cæremoniam purificationis, non autem quoad ipsam rationem et obligationem legis, sive constitutionis ; nostræ enim puerperæ huic constitutioni se conformant, non quia illa obligantur, sed sponte et ex devotione sua jam dicta.

Tropolog. hæc purificatio symbolum erat pœnitentiæ, qua puritatem animi recuperamus.

Præclare Nazianz. orat. 6. Nihil, ait, Deus purus tanto in pretio habet ac puritatem, aut purgationem. Et Barlaam moriturus discipulo suo Josaphat commendat animi puritatem, quasi ingentis pretii thesaurum, teste Damasceno. Hinc ad purgandas criminum sordes balneum ex sanguine suo nobis Christus præparavit. Nam, ut ait S. Joannes Apoc. 1. *Lavit nos à peccatis nostris in sanguine suo.* Et Paulus ad Titum 2. *Dedit semetipsum pro peccatis nostris, ut nos redimeret ab omni iniquitate, et mundaret sibi populum acceptabilem.* Quare Tertull. l. de Pœnit. docet statim esse pœnitendum, et animam peccato læsam statim curandam et purificandam esse ostendit exemplo brutorum. *Cervus enim transfixus, ut ferrum et irrevocabiles moras ejus de vulnere expellat, scit sibi dictamno medendum. Hirundo si excæcaverit pullos, novit illos oculare rursus de sua chelidonia. Peccator restituendo sibi institutam à Domino exomologesin sciens, præteribit illam ?* Idem habet Pacianus Exhort. ad pœnit. unde subdit Tertull. *Pœnitentiam tu peccator ita invade, ita amplexare, ut naufragus alicujus tabulæ fidem : hæc te peccatorum fluctibus mersum prolevabit, et in portum divinæ clementiæ prolevabit.*

S. Ephrem l. de die judicii : *Compunctio*, ait, *sanitas animæ est, illuminatio mentis est ; compunctio remissionem delictorum nobis acquirit.* S. Hier. in epitaphio Fabiolæ, agens de ejus contritione : *Quæ peccata*, ait, *fletus iste non purget ? quas inveteratas maculas hæc lamenta non abluant ?* Et infra : *O felix pœnitentia, quæ ad se Dei trahit oculos !* S. Amb. l. 2. de Pœnit. *Evidentissime*, ait, *Domini prædicatione mandatum est etiam pravissimi criminis reis, si ex toto corde, et manifesta concessione peccati pœnitentiam gerant, Sacramenti cœlestis refundendam gratiam.* S. Chrysost. serm. de pœnit. *O pœnitentia*, ait, *quæ peccatum miserante Deo remittis, et paradisum reseras, quæ*

contritum sanas hominem, et tristem exhilaras, vitam de interitu revocas, statum restauras, honorem renovas, fiduciam das, reformas vires, gratiamque abundantiorem refundis! O pœnitentia, quid de te novi referam? Omnia ligata tu solvis, omnia soluta tu reseras, omnia adversa tu mitigas, omnia contrita tu sanas, omnia confusa tu lucidas, omnia desperata tu animas. O pœnitentia rutilantior auro, splendidior sole, quam non vincit peccatum, nec defectio superat, nec desperatio delet! Pœnitentia respuit avaritiam, horret luxuriam, etc. *O pœnitentia misericordiæ mater, et magistra virtutum! magna opera tua, quibus reos resolvis, ac reficis delinquentes, lapsos relevas, recreas desperatos. Per te subito rapuit latronem Christus ad regnum, per te David post flagitium, felix iterum recepit Spiritum sanctum,* etc.

Rursum S. Amb. l. 2. de Pœnit. *Facilius,* ait, *inveni qui innocentiam servarint quam qui congrue egerint pœnitentiam.* Si quæras, quam ergo, Ambrosi, congruam vocas pœnitentiam? respondet ibidem: *Renuntiandum seculo est, somno ipsi minus indulgendum quam natura postulat, interpellandus est gemitibus, interrumpendus est suspiriis, sequestrandus orationibus: vivendum est ita, ut vitali huic moriamur usui, seipsum sibi homo abneget, et totus mutetur, sicut quemdam adolescentem fabulæ ferunt post amores meretricios peregre profectum, et abolito amore regressum postea veteri occurrisse dilectæ: quæ ubi non interpellatam se mirata, putaverat non recognitam, rursus occurrens dixerit: Ego sum; responderit ille: Sed ego non sum ego. Unde bene Dominus ait: Qui vult venire post me, abneget semetipsum sibi, et tollat crucem suam et sequatur me.* Loquitur Ambrosius de exacta et perfecta pœnitentia, quam pauci agunt: communem enim, quæ præsertim accedente Sacramento pœnitentiæ, sufficit ad remissionem peccatorum et ad salutem, multi amplectuntur et agunt.

Immunda erit septem diebus,] ita ut nemini, ne marito quidem, cum ea versari liceat per septem dies: reliquis deinde 33 diebus qui supersunt usque ad 40, arceatur quidem sanctuario, sed tamen cum ea loqui, vesci et versari (non tamen copulam habere, ait Abul. erat enim instar menstruatæ) liceat: idcirco hisce septem diebus dicebatur separata, erantque hi dies separationis; reliqui vero 33 erant dies purificationis.

Juxta dies separationis menstruæ.] q. d. Hisce septem diebus tam immunda erit, quam mulier menstruata, et eodem modo se separatam et immundam gerere debebit, ac menstruata, de qua c. 15. 19.

4. Ipsa vero triginta tribus diebus manebit in sanguine purificationis suæ,] id est, in sanguine quo assidue purgatur, inquit Jansen. in c. 10. Concord. Evang. Secundo, per hypallagen, q. d. Manebit in purificatione sanguinis sui donec scilicet à fluxu sanguinis purgetur, de quo plura v. 5. Similis hypallage est Exod. 12. 11. Jerem. 11. 19. et alibi.

Tropolog. in sanguine purificationis manere, est ærumnam mortalitatis sustinere, in quam peccando lapsi sumus, per quam tamen ab his quæ commisimus emundamur: ut quadragesimo die resurrectionis, Domino in templo cœlesti immortales et gloriosi sistamur. Ita Rudulphus.

Rursum symbolice et proprie, sanguis hic et sordes puerperii, effectus, pœna et indices erant libidinis, quam habuit femina in conjugali copula et conceptu. Quod enim concipitur turpi cum amore, hoc paritur cum dolore, purgatur cum fœtore. Ita justa et æterna Dei lege sancitum est. Voluit ergo Deus hac purificatione significare, castitatem conjugii non accedere ad cœlibatum, sed impuram esse; et conjuges in conjugio egere purificatione. Recte Cassianus collat. 21. c. 33. *In lege,* ait, *in qua conjugiorum jura servantur, quamvis cohibita luxuriæ evagatio; uni tantum feminæ tamen mancipatur. Hinc nequaquam possunt carnalis concupiscentiæ aculei non vigere, et difficile est ut ignis, cui etiam studiose pabula suggeruntur, ita præfixis terminis includatur, ut non etiam extra vagatus amburat, quidquid attigerit.* Plena ergo puritas est in castitate et continentia, cujus candorem, decus et elogia ita depingit S. Cyprianus l. de Bono pudicitiæ: *Pudicitia,* ait, *est honor corporum, ornamentum morum, sanctitas sexuum, vinculum pudoris, fons castitatis, pax domûs, concordiæ caput. Pudicitia sollicita non est cui placeat, nisi sibi. Pudicitia semper verecunda, dum innocentiæ mater est. Pudicitia semper ornatur solo pudore, bene sibi tunc conscia de pulchritudine, si improbis displicet. Pudicitia nihil ornamentorum quæri, decus suum ipsa est. Hæc nos commendat Domino, connectit Christo; beata ipsa, et beatos efficiens apud quoscumque habitare dignatur: quam nunquam accusare possunt, nec qui eam non habent: venerabilis etiam hostibus suis, dum illam multo magis mirantur, qui eam expugnare non possunt.*

S. Ephrem serm. de castitate: *O castitas mater dilectionis, et angelicæ vitæ ratio! O castitas quæ mundo es corde, ac dulci gutture, hilarique aspectu! O castitas quæ homines angelis similes reddis! O castitas quæ Dei amicum ita exaltasti in patria externa, ut et eos qui emerant ipsum redimeret! O castitas donum Dei, benignitatis, disciplinæ cognitionisque pœna! O castitas, portus tranquillus, in summa pace ac securitate constitutus,* etc. Et auctor libri de Singul. clericorum apud S. Cyprian. (hunc enim librum non esse Cypriani patet ex stylo:) *Castitas,* ait, *munimen invictum est sanctimoniæ, et expugnatio fortis infamiæ: fortitudinis firmitas, et lasciviæ petulantis infirmitas: probitatis præsidium, et improbitatis excidium: animæ victoria, et corporis præda: ubertas gloriarum, et sterilitas criminum; pronuba sanctitatis, et repudium turpitudinis: sinceritatis indicium, et abolitio scandalorum: exercitium continentiæ, et evacuatio tota luxuriæ: pax secura virtutum, et debellatio inquieta bellorum: puritatis culmen, et libidinis carcer: honestatis portus, et ignominiæ naufragalis locus: virginitatis mater, et hostis immunditiæ: lorica pudoris, et spolium probrositatis: corruptionis exitium, murus rigoris, et destructio vulgaritatis: severitatis gladius, triumphator et dissolutionis occisor: armatura virium, et exarmatura fluxorum: integritatis dignitas, et fornicationis addictio: claritatis fastigium, et dedecoris præcipitium: voluntas bonorum operum, et afflictio vitiorum: refrigerium pudicitiæ, et pœna petulantiæ: acquisitio triumphorum, et facinorum detrimentum: requies salutis, et perditionis exitium: vitæ spiritus, et carnis interitus: status qualitatis angelicæ, et funus humanæ substantiæ. Hujus retinaculis omnis obscœnitas frenatur, et compedibus ejus calces furentis libidinis statuuntur.*

S. Ephrem serm. de Castitate: *O castitas oculorum frenum, quæ à tenebris ad lucem totum corpus transfers! O castitas quæ carnem castigas, et in servitutem redigis, et ad cœlestia velocissime penetras! O castitas quæ cor possidentis te lætificas, et animæ ad cœlestia alas adjungis! O castitas quæ spiritale gaudium paris, et mœrorem aufers! O castitas quæ passiones minuis, et animum à perturbationibus liberas! O castitas, quæ justos illuminas, et diabolo tenebras offundis! O castitas quæ pigritiam depellis, et patientiam affers! O castitas currus spiritualis possessorem suum in sublime evehens! O castitas quæ rosæ instar in medio animæ et corporis flores, universamque domum odoris fragrantia reples! O castitas præcursor atque cohabitator Spiritus sancti!* Ut hanc puritatem assequerentur conjuges nonnulli illustres, continentiam in conjugio ex mutuo consensu servarunt. Ita fecerunt S. Ammon cum uxore, Eupharaxia ex familia Theodosii Imp. oriunda cum Antigono marito, Anastasius cum Theognia, Eucharistus cum Maria, Magna cum marito, Olympia cum Nebridio, ut patet ex eorum Vita. Plures citavi 1. Cor. 7. 6.

Quare hoc tantum castitatis donum nemini sine peculiari Dei gratia, et multa oratione obtingit. Testis est S. Aug. de seipso 10. confess. 19. *Tota spes*, ait, *mea non nisi in magna valde misericordia tua. O amor qui semper ardes et nunquam extingueris, charitas, Deus meus, accende me. Continentiam jubes, da quod jubes, et jube quod vis.* Hinc etiam solet Deus virgines et castos tueri, ut instar amianti sint ab igne inviolabiles. Nec enim ignis in eis invenit viscus aut sordes, quas adurat. Ita S. Cunegundis uxor Henrici Imp. ut suam virginitatem marito probaret, nudis et illæsis pedibus super ferrum candens ambulavit. Ita Theognia jussu S. Basilii excipiens in sinum carbones ignitos, illæso sinu eos gestavit, eo quod in conjugio cum Anastasio marito continentiam servaret: testis est Amphiloch. in Vita S. Basilii. Ita et Abbas ille qui Porphyriam meretricem convertit, cum in suspicionem fornicationis cum ea venisset, ab ea se purgavit igne, quem in veste illæsa portavit, ut habetur in Vita S. Joannis Eleemosynarii.

5. SIN AUTEM FEMINAM PEPERERIT, IMMUNDA ERIT DUABUS HEBDOMADIS, JUXTA RITUM FLUXUS MENSTRUI (puta 14 diebus, quod erat duplum dierum separationis, si peperisset masculum, v. 2.) ET SEXAGINTA SEX DIEBUS MANEBIT IN SANGUINE PURIFICATIONIS SUÆ.] Ita ut additis prioribus 14 diebus, quibus omnino fuit separata, fiant 80 dies purificationis, qui sunt duplum purificationis in partu masculi: in eo enim tantum statuti sunt 40 dies, v. 4.

Quæres: Cur in partu masculi tantum 40, in partu vero feminæ statuuntur 80 dies purificationis?

Respondent Isych. et Cyrill. lib. 15. de Adoratione, et Maldon. in Luc. 2. 22. tot dies apposite ad naturalem maris et feminæ formationem, constitutos esse: nam marem formari et perfecte organizari 40 diebus, ideoque 40 die animari. Mox enim ut fœtus perfecte formatus est, animatur, uti docent medici: feminam vero formari et organizari per dies 80, idque ob debilitatem caloris et virtutis seminalis. Jam hanc formationem maris et feminæ fieri ex sanguine menstruo: unde nec tunc mulierem gravidam menstrua pati, ob quæ ex lege Num. 15. 19. immunda fuisset, ideoque post partum tot diebus censeri immundam quot retinuit menstrua, et ex sanguine menstruo fœtum efformavit; eo quod menstrua hæc per partum effuderit.

Moralem vero causam esse, quia quot diebus prolem efformavit, totidem quasi in eamdem peccatum originale transmisit; unde totidem diebus purificari debere.

Verum huic sententiæ repugnant medici: nam Lævinus Lemnius lib. de Occultis naturæ miraculis c. 11. docet maris formationem absolvi aliquando die 30, aliquando 35, aliquando 40, aliquando 45; feminæ vero nunc 35, nunc 40, nunc 45, nunc 50. Hippocrates vero lib. de Natura fœtus nu. 10. docet masculum ut longissime 30 diebus formari; feminam ut longissime 42 diebus: idque probat ex purgatione, quæ post masculi partum durat 30, post feminæ 42 diebus, ut longissime.

Hinc secundo, alii censent hic spectari tempus non formationis nec animationis fœtus, sed motus quo se fœtus in utero prodit: nam, ut docet Aristot. l. 7. Histor. animal. c. 3. masculi ut plurimum circa 40 diem in dextero uteri latere movere se incipiunt, feminæ vero circa nonagesimum diem, idque in sinistro matricis latere. Verum nec hoc per omnia huic legi et tempori respondet, neque certum aut usquequaque verum est: nam Hippocrat. lib. de Alimento, et alii docent, neque formationis, neque motus, neque partus hominis simplex et commune omnibus statutum esse tempus, sed varium et multiplex. Adde hanc purgationem non tam ex formatione vel motu, quam ex immunditia partus spectandam esse.

Unde tertio, probabilius respondet Franc. Valesius, medicus Philippi II. Regis Hispan. lib. de Sacra Philos. c. 18. *Notandum*, inquit, *est duplicem ex utero post partum vacuationem fieri: primam sanguinis copiose fluentis, ut singulis mensibus mulieribus fieri solet; secundam aliorum excrementorum, cum exiguo sanguine fluentium paulatim. Utraque est ei quæ marem peperit brevior; nam cum feminæ humidiores et excrementosiores sint quam viri, necesse est earum principia in ortu humidiora esse, quam sint virorum. Unde experientia constat, non mares, sed feminas ab iis mulieribus concipi, quæ aut natura sunt, aut quas ex accidente in conceptu contigerit esse excrementosiores; indigebunt ergo tales purgatione diuturniori. Et licet Hippocrates lib. de Genitura, longissimam expurgationem ejus quæ peperit marem, censeat esse 30 dierum; ejus quæ feminam 42, tamen ex hac S. Scripturæ auctoritate et lege, colligitur priorem vacuationem in maribus posse fieri ad septem dies, in feminis ad quatuordecim, posteriorem in maribus ad 40 dies, in feminis ad 80, posse extendi.* Hucusque Valesius.

Hoc enim innuunt verba Mosis dicentis: *Sexaginta sex diebus manebit in sanguine purificationis suæ*, quamquam hic locus non plane convincit; nam dici posset cum Vatablo, eam quæ parit feminam, per 80 dies censeri immundam: eique juberi ut maneat in sanguine purificationis suæ; non quod tamdiu fluat sanguis post partum, sed quia legaliter ex hac lege tamdiu habetur immunda, propter fluxum sanguinis quem passa est per septem dies a partu, ideoque per 33 dies consequentes adhuc censeri esse in sanguinis sui fluxu, ejusque purificatione legali, quam ex hac lege peragere jubetur.

Dico ergo : Propria et genuina causa hujus sanctionis et disparitatis est voluntas et beneplacitum Dei, qui in partu maris statuit 40 dies purificationis, in feminæ 80; idque apposite ad naturam, ob majorem scilicet in partu feminæ humorum fluxum, et sanguinis corruptionem, ac parientis majorem languorem : nam, ut docet Theodor. gravius laborare solent mulieres dum feminam pariunt, quam dum masculum. Huic junge congruentiam Valesii jam dictam, quod scilicet fluxus sanguinis in partu maris durare possit ad quadragesimum diem; in feminæ ad 80, aut potius quod hos terminos nunquam excedat : ita ut hi termini definiant, non tam maximum sive plurimum quod sic, quam plurimum et maximum quod non, uti loquuntur Physici.

Tropolog. mulier pariens masculum est anima perfecta, perfectas excolens virtutes ; hæc una quadragesima, id est pœnitentia hujus vitæ ante mortem purgatur, ut statim post eam evolet ad cœlum ; sed feminam pariens, id est, quæ remissior ad virtutum culmina non contendit, hæc post hanc quadragesimam pœnitentiæ, aliam in Purgatorio subibit. Ita Radulphus.

6. Cumque expleti fuerint dies purificationis suæ, pro filio sive pro filia, deferet agnum anniculum in holocaustum, et pullum columbæ sive turturem pro peccato.] Quæstio hic est, quònam referendum sit τὸ *pro filio, sive pro filia*, an ad sequens *deferet agnum in holocaustum*, an ad præcedens *dies purificationis*. Alii enim et plures erant dies purificationis pro partu filiæ, quam filii. Ex hac quæstione pendet et resolvenda est alia quæstio, an sacrificia hic præscripta oblata sint pro prole, an tantum pro matre pariente, an pro matre et prole simul ? Variæ hic sunt interpretum et Doctorum sententiæ.

Multi censent hæc sacrificia fuisse oblata in holocaustum et pro peccato, tum matris, tum prolis. Ita S. August. q. 40. Hugo, Rupert. hic Beda et Euthym. in Lucæ 2. Barradius l. 10. c. 4. 5. 6. et S. Eligius hom. de Purificatione : licet enim per Sacramentum circumcisionis fuerit infans purgatus à peccato originali, tamen adhuc cum matre censebatur esse immundus legaliter; erat enim adhuc quasi unum cum matre. Unde cum matre per sacrificium hoc expiabatur et sanctificabatur magis, Deoque hac legali cæremonia consecrabatur. Huic sententiæ favet id quod canit Ecclesia in Respons. 2. et 3. primi nocturni in festo Purificationis : *Obtulerunt pro eo* (puero Jesu) *par turturum, aut duos pullos columbarum.*

Verum probabilius Jansen. c. 10. Concord. Toletus et Maldon. in Luc. 2. 22. et alii, censent mulierem parientem hæc obtulisse pro purificatione non prolis, sed suî solius : id enim diserte dicitur v. 7. *Offeret* (sacerdos) *illam coram Domino, et orabit pro ea* (non pro eo, scilicet puero) *et sic mundabitur à profluvio sanguinis sui.* Rursum v. ult. *Orabitque pro ea sacerdos, et sic mundabitur.* Quare quod canitur in festo Purificationis : *Obtulerunt pro eo,* intellige indirecte et concomitanter, q. d. Obtulerunt pro partu ejus, sive quia eum beata Maria peperit. Proles ergo non hoc sacrificio, sed circumcisione purgabatur à peccato originali : deinde si erat primogenita, sistebatur Domino, et redimebatur quinque siclis, ut patet Num. 3. 47. collato cum Exodi 13. 13. quæ lex redemptionis prolis primogenitæ, alia est ab hac lege purificationis : hæc enim solam matrem puerperam spectat. Unde v. 7. dicitur : *Ista est lex parientis masculum aut feminam.*

Hinc sequitur τὸ *pro filio sive pro filia* referendum esse, non ad *deferet*, sed ad *dies purificationis*, qui alii erant in partu filiæ, puta 80, alii in partu filii, puta 40 explendi, antequam mater ad templum veniret, ibique se per sacrificia hic præscripta expiaret. Id clarius significant Hebr. et Sept.

Deferet agnum anniculum in holocaustum,] ut gratias agat Deo, quod pericula partûs evaserit, utque prolem cum agno in holocaustum offerat Deo, qui eam benedicat, eique agninam innocentiam tribuat et conservet.

Et pullum columbæ sive turturem pro peccato,] puta pro immunditia et irregularitate legali in partu contracta, tollenda. Hæc enim immunditia vocatur *peccatum*, scilicet legale; præsertim quia ipsa ex peccato originali orta vitiatam in Adamo propaginem nostram clare significat, inquit Isychius et S. August. Sic immunditia legalis contracta ex lepra vel menstruis, vocatur *peccatum* c. 14. 12. et c. 15. 30. Secundo, simul etiam hæc offeret puerpera pro peccatis proprie dictis, si quæ in puerperio, vel alias admisit.

Apposite conjugatæ et puerperæ victima purificatoria præscribitur turtur aut columba : nam turtur gemens symbolum est luctûs et pœnitentiæ. Nam, ut ait Poeta :

Nec gemere aerea cessabit turtur ab ulmo.

Sic gemere non cesset pœnitens donec purificetur. Vox ergo turturis audita in terra nostra, est vox Magdalenæ gementis.

Rursum : *Physiologi*, inquit S. Hier. l. 1. contra Jovinian. *tradunt hanc turturis esse naturam, ut, si parem perdiderit, alteri non jungatur ; et intelligamus bigamiam etiam à multis avibus reprobari.* Christus tamen non reprobat secundas nuptias, sed eis præfert viduitatem et continentiam.

Columbæ vero symbolum sunt castimoniæ, et fidei conjugalis. Nam ut ait Plinius l. 10. 34. *Pudicitia columbis prima est, et neutri nota adulteria, tori fidem non violant, communemque servant domum, imperiosos mares, subinde etiam iniquos ferunt.* Sic conjugatis pudicitia sit prima ut columbis, neutri nota sint adulteria, conjugii fidem communemque domum servent, filios diligant, et in Dei lege erudiant; uxor viri imperium, etiamsi difficile sit, toleret.

Tales turtures et columbæ etiam apud Gentiles fuerunt. Valeria rogata cur, defuncto Servio marito, nollet denuo nubere ? *Quia*, inquit, *Servius meus licet aliis defunctus sit, apud me vivit, vivetque semper.* Annia florens ætate et forma, monita ab amicis ut, mortuo marito, secundum acciperet, tum ob spem prolis, tum ob amorem mutuum, respondit : *Nullo pacto hoc factura sum. Si enim bono viro nupsero, nolo posthac timere ne amittam : sin vero malo, quæ me caperet dementia, ut post optimum talem admitterem ?* Martia Catonis filia, rogata cur post mortem mariti nollet alteri nubere, respondit : *Quia non facile invenero virum, qui me magis velit quam meus*, et rursum : *Felix*, inquit, *ac pudica matrona non nubit nisi semel.* Eadem cum diutius lugeret maritum, rogata, *quem esset habitura*

diem luctûs ultimum? Respondit: *Quem et vitæ.* Recte Propertius, Epig. 15.

> Exemplo junctæ tibi sint in amore columbæ,
> Masculus et totum femina conjugium.

Denique S. Ambros. 5. *Hexam.* c. 19. *Hanc avem,* inquit, *Dei lex, velut castæ hostiæ, manus elegit: quæ cum Dominus præsentaretur, oblata est; quia scriptum est in lege Domini, ut darent par turturum, aut duos pullos columbarum. Hoc est enim verum Christi sacrificium, pudicitia corporalis, et gratia spiritalis: pudicitia ad turturem refertur, ad columbam gratia.*

Sed audi miram historiam, ex qua disces quàm columba symbolum sit castitatis et pietatis. Rem narrat Gregorius Turon. de Gloria Confes. cap. 34. et ex eo Baron. anno Christi 480.

Fuit Arverni puella quædam religiosa, atque devota Deo, quæ in rure commanens, quo ab urbica turba semota, liberius dignas Deo laudum hostias exhiberet, quotidie jejuniis et orationibus insistebat. Factum est igitur, ut migrans ab hoc mundo, ad basilicam oppidi, causa sepeliendi portaretur. Verum ubi levato feretro corpus per viam ferri cœpisset, adveniens grex magnus columbarum super eam volare cœpit, atque huc illuc volitando sequi, quò hæc à proximis ferebatur. Qua in basilicam delata, grex totus super tectum ædis ipsus visus est consedisse; illaque sepulta ad cœlos evolavere columbæ. Unde non immerito Georgia nuncupata est, quæ sic exercuit mentem cultura spiritali, ut adepto virginitatis sexagesimi fructus proventu, egrediens de seculo cœlestibus honoraretur exequiis, inquit Gregorius.

Refert Ado, et ex eo Baronius anno Christi 440, Juliam sanctam virginem et Martyrem à Felice principe excarnificatam, et tandem crucifixam, de cujus ore columba exivit et in cœlum evolavit.

S. Gregorius lib. 4. Dialog. c. de Spe Abbate moriente ita scribit: *Omnes fratres ex ore ejus exisse columbam viderunt, quæ mox aperto tecto oratorii egressa, penetravit cœlum. Cujus idcirco animam in columbæ specie apparuisse credendum est, ut omnipotens Deus ex hac ipsa specie ostenderet, quàm simplici corde ei vir ille servisset.*

7. Et sic mundabitur a profluvio sanguinis sui,] puta immunditia legali quam contraxit ob fluxum sanguinis puerperii (est metonymia, vel catachresis) ut deinceps sanctuarium adire, sacra tangere, offerre victimas alias, iisque vesci possit.

8. Quod si non invenerit manus ejus, nec potuerit offerre agnum.] Hebr. *si non invenerit manus ejus sufficientiam agni,* id est pretium quod sufficit ad emendum agnum (ita Chald. et Sept.) puta si sit pauperior, sumet duos turtures, vel duos pullos columbarum; unum in holocaustum, et alterum pro peccato. Divites ergo puerperæ debebant offerre agnum in holocaustum, et turturem, vel pullum columbæ pro peccato; pauperes vero tantum duos turtures, vel duos pullos columbarum: unum in holocaustum, alterum pro peccato, uti fecit Beata Virgo et spiritu et censu pauper; licet ipsa id fecerit, non quia spiritu erat pauper, puta quia amans erat paupertatis, ut vult Abulens. sed quia revera censu erat pauper et indiga; de talibus enim lex hæc loquitur.

Moraliter disce hîc quod ait sanctus Gregorius Nazianzen. orat de S. baptismo: *Nihil,* inquit, *magni æstimatur apud Deum, quod non pauper quodque donare possit.* Deus enim non tam donum, quam donantis affectum poscit; et, ut ait S. Gregorius hom. 5. in Evang. *ante oculos Dei nunquam est vacua manus à munere, si fuerit arca cordis repleta bona voluntate, nihil enim Deo offertur ditius bona voluntate.* Hinc D. Gerson Cancellarius Parisiens. *Deus,* ait, *non quærit nomina, sed adverbia,* id est, *non attendit quid facias, sed quomodo,* ut ait S, Bernard. Hinc Christo præ omnibus aliis magna offerentibus placuit vidua duo tantum offerens minuta. Si ergo multum habes, multa da; si parum, da parum, sed magna et liberali voluntate dandi plura, si haberes; ita liberalitas cordis tui provocabit liberalitatem Dei erga te ut plura accipias; non enim patitur Deus se liberalitate vinci. Narrat Leontius de S. Joanne Eleemosynario Patriarcha Alexandr. rem miram: *Multas,* inquit, *benedictiones mittit ei Deus, sed non dimittit quidquam, quod non statim det pauperibus. Multoties in exultatione invenerunt eum quidam dicentem Deo: Sic, sic, aut tu mittendo, aut ego dispergendo, videbimus quis vincat. Liquet enim quoniam tu Dives Domine, et vitæ nostræ miserator es.*

Nota. Cum purificatione puerperæ, simul offerebatur infans Deo, si erat primogenitus, ut patet Lucæ 2. 22. et redimebatur quinque siclis, ut patet Num. 18. 16. Porro verisimile est prius purificatam fuisse matrem, deinde obtulisse suum infantem, uti censet Franciscus Lucas in Lucæ 2. Ubi nota. Utriusque hujus cæremoniæ hic erat ritus et ordo.

Primo, puerpera veniebat ad atrium immundorum, ibique consistebat; nec enim atrium mundorum ingredi poterat, utpote immunda, ante purificationem.

Secundo, offerebat turtures, vel pullum columbæ pro peccato: verisimile est eam quoque aspersam fuisse aqua cinerea vitulæ rufæ: illa enim erat quasi aqua lustralis in omni purificatione.

Tertio, offerebat infantem Deo, eumque redimebat.

Quarto, peractis omnibus, in gratiarum actionem offerebat Deo agnum vel turturem, aut pullum columbæ in holocaustum. Sed de his plura Lucæ 2. Hæc duo ultima fiebant puerpera (utpote jam purificata) existente in atrio mundorum. Ibi enim offerebat infantem ad ostium tabernaculi, ibique eminus spectabat holocaustum suum quod offerebatur in atrio sacerdotum; nam inter atrium sacerdotum et laicorum, tantum intererat murus, sive septum altum tres pedes, ita ut laici ex suo atrio spectare possent victimas, et alia quæ fiebant in atrio sacerdotum.

CAPUT DECIMUM TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Describuntur signa et septem species lepræ : Prima est lepra alba et lucens, v. 3. Secunda est lepra recurrens, v. 7. Tertia est lepra inolita, v. 10. Quarta est lepra mundissima, v. 13. Quinta est lepra capitis et barbæ, v. 29. Sexta est lepra in calvitio, v. 42. Septima est lepra vestis, v. 47. Denique, v. 44. quinque mandantur leproso : Primo, ut habeat vestes dissutas; secundo, caput nudum; tertio, os tectum; quarto clamet se sordidum; quinto, solus habitet extra castra.

1. Locutusque est Dominus ad Moysen et Aaron, dicens : 2. Homo, in cujus cute et carne ortus fuerit diversus color sive pustula, aut quasi lucens quippiam, id est plaga lepræ, adducetur ad Aaron sacerdotem, vel ad unum quemlibet filiorum ejus. 3. Qui cum viderit lepram in cute, et pilos in album mutatos colorem, ipsamque speciem lepræ humiliorem cute et carne reliqua, plaga lepræ est, et ad arbitrium ejus separabitur. 4. Sin autem lucens candor fuerit in cute, nec humilior carne reliqua, et pili coloris pristini, recludet eum sacerdos septem diebus, 5. et considerabit die septimo; et si quidem lepra ultra non creverit, nec transierit in cute priores terminos, rursum recludet eum septem diebus aliis, 6. et die septimo contemplabitur : si obscurior fuerit lepra, et non creverit in cute, mundabit eum, quia scabies est; lavabitque homo vestimenta sua, et mundus erit. 7. Quod si postquam à sacerdote visus est, et redditus munditiæ, iterum lepra creverit, adducetur ad eum, 8. et immunditiæ condemnabitur. 9. Plaga lepræ, si fuerit in homine, adducetur ad sacerdotem; 10. et videbit eum. Cumque color albus in cute fuerit, et capillorum mutaverit aspectum, ipsa quoque caro viva apparuerit : 11. lepra vetustissima judicabitur, atque inolita cuti. Contaminabit itaque eum sacerdos, et non recludet, quia perspicuæ immunditiæ est. 12. Sin autem effloruerit discurrens lepra in cute, et operuerit omnem cutem à capite usque ad pedes, quidquid sub aspectum oculorum cadit, 13. considerabit eum sacerdos, et teneri lepra mundissima judicabit: eo quod omnis in candorem versa sit, et idcirco homo mundus erit. 14. Quando vero caro vivens in eo apparuerit, 15. tunc sacerdotis judicio polluetur, et inter immundos reputabitur : caro enim viva, si lepra aspergitur, immunda est. 16. Quod si rursum versa fuerit in alborem, et totum hominem operuerit, 17. considerabit eum sacerdos, et mundum esse decernet. 18. Caro autem et cutis in qua ulcus natum est et sanatum, 19. et in loco ulceris cicatrix alba apparuerit, sive subrufa, adducetur homo ad sacerdotem : 20. qui, cum viderit locum lepræ humiliorem carne reliqua, et pilos versos in candorem, contaminabit eum : plaga enim lepræ orta est in ulcere. 21. Quod, si pilus coloris est pristini, et cicatrix subobscura, et vicina carne non est humilior, recludet eum septem diebus, 22. et si quidem creverit, adjudicabit eum lepræ : 23. sin autem steterit in loco suo, ulceris est cicatrix, et homo mundus erit. 24. caro autem et cutis quam ignis exusserit et sanata albam sive rufam habuerit cicatricem, 25. considerabit eam sacerdos, et ecce versa est in alborem, et locus ejus reliqua cute est humilior : contaminabit eum, quia plaga lepræ in cicatrice orta est. 26. Quod si pilorum color non fuerit immutatus, nec humilior plaga carne reliqua, et ipsa lepræ species fuerit subobscura, recludet eum septem diebus, 27. et die septimo contemplabitur; si creverit in cute lepra, contaminabit eum; 28. sin autem in loco suo candor steterit non satis clarus plaga combustionis est, et idcirco mundabitur, quia cicatrix est combusturæ. 29. Vir, sive mulier, in cujus capite vel barba germinaverit lepra, videbit eos sacerdos, 30. et siquidem humilior fuerit locus carne reliqua, et capillus flavus, solitoque subtilior, contaminabit eos, quia lepra capitis ac barbæ est. 31. Sin autem viderit locum maculæ æqualem vicinæ carnis, et capillum nigrum, recludet eum septem diebus, 32. et die septimo intuebitur. Si non creverit macula, et capillus sui coloris est, et locus plagæ carni reliquæ æqualis : 33. radetur homo absque loco

maculæ, et includetur septem diebus aliis. 34. Si die septimo visa fuerit stetisse plaga in loco suo, nec humilior carne reliqua, mundabit eum, lotisque vestibus suis mundus erit. 35. Sin autem post emundationem rursus creverit macula in cute, 36. non quæret amplius utrùm capillus in flavum colorem sit immutatus, quia aperte immundus est. 37. Porro si steterit macula, et capilli nigri fuerint, noverit hominem sanatum esse, et confidenter eum pronuntiet mundum. 38. Vir, sive mulier, in cujus cute candor apparuerit, 39. intuebitur eos sacerdos, si deprehenderit subobscurum alborem lucere in cute, sciat non esse lepram, sed maculam coloris candidi, et hominem mundum. 40. Vir, de cujus capite capilli fluunt, calvus et mundus est; 41. et si à fronte ceciderint pili, recalvaster et mundus est. 42. Sin autem in calvitio, sive in recalvatione albus vel rufus color fuerit exortus, 43. et hoc sacerdos viderit, condemnabit eum haud dubie lepræ, quæ orta est in calvitio. 44. Quicumque ergo maculatus fuerit lepra, et separatus est ad arbitrium sacerdotis, 45. habebit vestimenta dissuta, caput nudum, os veste contectum, contaminatum ac sordidum se clamabit. 46. Omni tempore quo leprosus est et immundus, solus habitabit extra castra. 47. Vestis lanea sive linea, quæ lepram habuerit 48. in stamine atque subtegmine, aut certe pelli, vel quidquid ex pelle confectum est, 49. si alba vel rufa macula fuerit infecta, lepra reputabitur, ostendeturque sacerdoti, 50. qui consideratam recludet septem diebus; 51. et die septimo rursus aspiciens si deprehenderit crevisse, lepra perseverans est: pollutum judicabit vestimentum, et omne in quo fuerit inventa; 52. et idcirco comburetur flammis. 53. Quod si eam viderit non crevisse, 54. præcipiet, et lavabunt id in quo lepra est, recludetque illud septem diebus aliis. 55. Et cum viderit faciem quidem pristinam non reversam, nec tamen crevisse lepram, immundum judicabit, et igne comburet, eo quod infusa sit in superficie vestimenti vel per totum, lepra. 56. Sin autem obscurior fuerit locus lepræ, postquam vestis est lota, abrumpet eum, et à solido dividet. 57. Quod si ultra apparuerit in his locis, quæ prius immaculata erant, lepra volatilis et vaga, debet igne comburi, 58. si cessaverit, lavabit aqua ea, quæ pura sunt; secundo, et munda erunt. 59. Ista est lex lepræ vestimenti lanei et linei, staminis, atque subtegminis, omnisque supellectilis pelliceæ, quomodo mundari debeat, vel contaminari.

. Quæritur quænam et qualis fuerit hæc lepra Judæorum.

Dico primo lepram hanc fuisse morbum, sive vitium sæpe naturale, sæpe etiam ex speciali Dei providentia Judæis immissum, maxime ad punienda graviora eorum peccata; vel simoniæ, ob hanc enim Giezi ab Eliseo percussus est lepra, 4. Reg. 5. 27; vel sacrilegii: ob hoc enim Ozias rex usurpans sacerdotium, et volens adolere incensum, lepra tactus est à Deo, 2. Paral. 6. 21; vel homicidii: ob hoc enim David imprecatur Joab occidenti Abner lepram, 2. Reg. 3. 29; vel murmuris et rebellionis, præsertim contra sacerdotes: ita enim Maria soror Mosis, murmurans contra Mosen, correpta est lepra, Num. 12. 10. Qua de re illustris est locus Deuter. 24. 8. ubi Deus diserte comminatur lepram iis, qui sacerdotibus obedire nolunt. *Observa*, inquit, *diligenter ne incurras plagam lepræ, sed* (ut eam evites) *facies quæcumque docuerint te sacerdotes Levitici generis, juxta id quod præcepi iis, et imple sollicite. Mementote quæ fecerit Dominus Deus vester Mariæ.* Lepra ergo hæc sæpe non tam fuit naturalis morbus, quam plaga divina, uti fusius ostendam v. 47.

Atque hæc fuit causa, cur Deus lepræ judicium et expiationem detulerit sacerdotibus, curque voluerit leprosos se sacerdotibus sistere et ostendere, ut ab eis lepra vel mundati vel adhuc inquinati, pronuntiarentur. Nimirum, ut cogerentur sacerdotibus se humiliare, contra quos superbe se erexerant, itaque superbiæ suæ culpam et pœnam hac humiliatione expiarent. Ita Maria erigens se contra Mosen percussa est lepra, à qua non nisi Mosis ope et precibus sanata est, Numer. 12. 11. Fuit et alia causa, nimirum quod leprosi in lege veteri erant quasi irregulares: erant enim immundi non tantum naturaliter, sed et legaliter, ita ut arcerentur non tantum convictu hominum, sed et templo ac sacris. Hanc autem irregularitatem tollere non poterat medicus, sed sacerdos. Ergo ut ea tolleretur, sacerdoti se sistere et supplicare debebant; qui eos expiabat, ac sacris restituebat juxta ritum quem Deus præscribit c. 14.

Dico secundo: Lepra hæc Judæorum dissimilis et alia fuit à lepra nostra, quæ magis est elephantia, quam lepra. Negat hoc Abulens. censetque eamdem esse lepram nostram cum lepra Judæorum, sed nunc esse magis arrosivam, quam fuerit tunc. Verum non fuisse eamdem patet primo, quia, ut mox dicam, lepra Judæorum erat fere tantum in cute; nostra vero carnes et ossa depascitur. Secundo, lepra Judæorum etiam vestes et muros ac domos invadebat, ut patet v. 29. nulla autem jam est lepra, quæ vestes aut domos corripiat. Tertio, lepra nostra est incurabilis; lepra autem Judæorum erat curabilis, sæpeque curabatur, ut patet hoc c. et seq. Neque id mirum videri debet; sic enim videmus sæpe quamque regionem, et quodque clima proprias habere, uti qualitates et affectiones, ita et morbos, imo unum eumdemque morbum in alio climate alium esse, aliaque habere symptomata. Atque hæc fuit causa, cur tempore belli sacri tot Belgæ, Franci, Germani ex Judæa domum redeuntes, leprosi inde redierint, ideoque tot ubique erecta fuerint lepro-

soria, quæ etiamnum extant, sed sine leprosis.

Dices tertio: Lepra Judæorum similis fuit veteri lepræ Græcorum, de qua Hippocrates l. de Affectionib. ita ait: *Lepra, et pruritus, et scabies, et impetigines, et vitiligo, et alopecia, à pituita fiunt; sunt autem turpitudo magis quàm morbi.* Ratio est: nam vetus Judæorum lepra, ut ait S. Aug. l. 2. Quæst. Evang. q. 40 sæpe coloris vitium fuit magis, quàm valetudinis, aut integritatis sensuum atque membrorum, eaque de causa leprosi à Christo non sanati, sed mundati dicuntur. Talis autem fuit lepra Græcorum, sive communis: nam, ut recte Joannes Mainardus Medicus insignis lib. 6. epist. ex Galeno probat, lepra est vitium cutis leviculum, adeo scabiei simile, ut vix ab eo discernatur. Pari modo, ait Cajetan. lepra hæc Judæorum fuit morbus, aut potius vitium in cute magis quàm carne residens, idque multiplex et varium, adeoque ipsa scabies hîc vocatur lepra, si gravior sit, et communem simplicemque superet. Quare hanc lepram accurate discutiens Franc. Valesius medicus illustris lib. de Sacra Philosoph. cap. 19. censet per lepram hanc varia vitia cutis, et turpitudines externi corporis accipienda esse, quorum unum nascitur ex alio, idque ex redundantia pituitæ vel melancholiæ, per variam alterutrius intentionem aut remissionem. Unde putat ipse hoc cap. vers. 6. et 39. describi vitiliginem; vers. 3. et 7. scabiem cum squamis, quæ lychen, seu impetigo dicitur; vers. 9. elephantiam vel ejus initium; vers. 29. achorem, v. 38. alopeciam vel ophyasin, uti singulis versiculis fusius ex ipso dicam: hinc

Dico quarto lepram hîc non unum esse morbum, sed varium et multiplicem, non tantum specie, sed et genere differentem, adeoque analogice extendi ad vitia vestium et domorum. Hæ enim lepræ quæ hoc capite describuntur, non tam morbi sunt, quàm deformitates seu putrescentiæ quædam cutis, eæque variæ et multiplices. Unde non mirum est, si non tantum animatis, sed et inanimatis conveniant, præcipue ubi à causa aliqua communi gignuntur, et populariter grassantur: aer enim, qui solus communis popularium morborum potest esse causa, tangit undique atque circumstat inanima, æque ut animata; licet diversimode afficiat, non tantum inanimata, sed et ipsa animata. Differentia enim est inter lepram hominis, bovis, ovis et suis. Est tamen omnium lepra eadem analogice: hæque omnes lepræ sibi invicem affines sunt et propinquæ, adeo ut mutuum sit contagium, et animata lepram inanimis affricare possint. Lepra enim hæc, ut dixi, non tam morbus, quàm corrosio, corruptio, et putrescentia quædam est; nam putrescere omnia possunt, præter ignem, ægrotare autem sola viventia, hucusque Valesius cap. 19. et 20. Cui tamen addendum puto, lepram hanc Judæorum non per omnia similem fuisse lepræ Græcorum, quæ vulgo à medicis lepra vocatur, et in cute residet; sed potius eam medium quid fuisse inter lepram et elephantiam, atque non tantum cutem, sed et halitum, ac consequenter interiora vitiasse; ideo enim vers. 45. jubentur leprosi os tegere, ne halitu suo pravo alios inficiant. Licet enim hæc lex cæremonialis sit, tamen ipsa, uti et aliæ, in natura et naturali hac causa fundata est. Rursum, eam sæpe non tam naturalem fuisse, aut ex naturalibus causis ortam, quàm à Deo specialiter Judæis instar plagæ fuisse inflictam, ac proinde hujus lepræ physicas et medicas causas, ac symptomata per omnia a medicis jam assignari non posse, paulo ante ostendi, et fusius ostendam vers. 47.

2. Homo in cujus cute et carne ortus fuerit diversus color, sive pustula, aut quasi lucens quippiam, id est plaga lepræ,] sic et Chald. Verum in Hebræis alius est ordo; sic enim habent: *Cum fuerit tumor sive pustula, aut macula carni adhærens* (quod Noster vertit, *diversus color*) *aut candicans quippiam, ut sit in carne ejus in plagam lepræ*, id est ut videatur esse lepra, vel lepræ suspicionem ingerat. Septuag. vertunt οὐλὴ σημασίας, ἢ τηλαυγής, *cicatrix significationis, vel lucens. Significationis*, id est significans esse lepram. Ita Isych. Nota τὸ *lucens*, scilicet, ut videantur esse quasi fulgentes furfures, aut squamæ; nam hæc possunt esse initia vitii abeuntis in malignum, et in aliquod lepræ genus, inquit Valesius.

Adducetur ad Aaron sacerdotem.] Quia sacerdotis est judicare an quis aptus, id est mundus sit, ut ei liceat ingredi sanctuarium, an immundus et ineptus, ut ab eo arcendus sit: ac consequenter ejus est judicare de lepra, an et qualis sit. Secundo, quia sacerdotes veteres judicantes inter lepram et lepram, typus erant sacerdotum legis novæ, quibus communicata est à Christo potestas ligandi et solvendi peccatores. Ita S. Hieron. in c. 16. Matth. et Chrysost. lib. 3. de Sacerd.

3. Qui cum viderit lepram in cute, et pilos in album mutatos colorem.] Albor enim pilorum carnis, ex qua nascuntur, corruptionem et vitium arguit. *Nam lepra*, ait S. Cyrill. lib. 15. de Adorat. fol. 309. *fit ex eo, quod caro emoriatur: excavatur enim ulcus illico absumpta cute, et in profundum semper serpens; quo fit ut pilus, qui in illis partibus exoritur, languescens exalbescat, ac velut stirps una cum subjecta terra corrumpatur.*

Est hæc prima lepræ species illa, quæ à medicis, inquit Valesius supra, vocatur lychen, vel impetigo, vel lepra volatilis, quia serpit et quasi volat per partes, ab Arabibus vocatur *barras*, vel *albarras* album, gigniturque ex pituita salsa vel melancholia. Ejus duo hîc dantur signa; primum, pilos qui ex leprosa cute nascuntur, in album colorem mutari; secundum, ipsam lepram humiliorem esse reliqua cute, quorum causam hanc dat Valesius: *Cum enim*, ait, *lychenes illi maligni à salsa pituita nascantur, vel sola, vel mista cum atra bile, necesse est, ubi partis temperies admodum labefactata est, et in ipsius excrementi naturam velut mutata, salitam admodum esse cutem, ac proinde siccam et contractam, ac reliqua cute, quæ sana est, humiliorem.* Rursum: *Cum orta consentiat iis ex quibus oriuntur, ubi cutis ob pituitam ita erit facta candida, ut ipsum substantiæ modum mutaverit in candidiorem, pilos quoque ex sese nascentes candidos reddet.*

Ipsamque speciem lepræ.] Hebr. *aspectum plagæ*, id est, apparentem speciem lepræ. Vide can. 30.

Humiliorem.] Lepra enim et cutem et carnem excedit.

Et ad arbitrium ejus separabitur.] Hebr. *et*

inspiciet eum sacerdos, et pollutum judicabit eum; ac consequenter separandum et emittendum extra castra. Describuntur hoc cap. notæ quibus discerni possit, qui lepra gravi, qui levi infecti sint; qui facile curari possint, qui sint incurabiles; ut qui simplici tantum scabie deprehenderentur laborare, mundi judicati dimitterentur, quos spes esset fore ut mundarentur, recluderentur; qui vero viderentur desperatæ emundationis, omnino separarentur, et extra castra rejicerentur.

4. SIN AUTEM LUCENS CANDOR FUERIT IN CUTE.] *Albor*, ait S. Cyril. lib. 15. *infirmitas est carnis* (vel potius cutis) *lepræ persimilis, nisi quod malum illud non in profundum agit, sed pullulat in summo corpore, neque mutat pilum in album colorem; neque tam late funditur, ut reprimi nequeat, sed levibus remediis curatur.*

5. RECLUDET EUM SEPTEM DIEBUS ALIIS.] Jubet hîc Deus leprosum per hebdomadam secundo recludi; qua exacta, si obscurior fuerit lepra, neque creverit in cute profundius vel latius serpendo, hoc est, si non se dilataverint maculæ, et signa lepræ facta sint obscuriora, ita ut albor qui movebat suspicionem lepræ, jam immutatus sit in nigredinem, vel obscuratus esse desierit: scire jubet lepram veram non esse, sed psoram, seu scabiem, ac dimitti hominem lotis vestimentis. Mundus enim est, hoc est, non est leprosus, sed scabiosus solum; quod est leve, et solo vestium mundissimarum, linearum et lanearum usu, et probo victu liberabitur, præmissa, si opus sit, aliqua corporis evacuatione. Ita Valesius.

Nota, hîc, et inferius passim vocari lepram, illam quæ esse videbatur, vel de qua erat suspicio quod esset lepra, etiamsi postea deprehenderetur non esse lepra.

6. MUNDABIT EUM,] id est mundum declarabit et pronuntiabit: simile est vers. 34. et Gen. 41. 13. ubi dicit pincerna: *Ego redditus officio, ille* (pistor) *suspensus;* pro quo hebr. est, *me reddidit officio, illum suspendit,* scilicet Joseph vaticinio suo.

7 et 8. QUOD SI POSTQUAM A SACERDOTE VISUS EST, ET REDDITUS MUNDITIÆ, ITERUM LEPRA CREVERIT, ADDUCETUR AD EUM, ET IMMUNDITIÆ CONDEMNABITUR.] Est hæc secunda species lepræ repetitæ, sive recurrentis. Talis enim lepra condemnabitur, quia apparuerunt in eo signa permanentis et radicatæ lepræ; nam iteratus morbus magnum corporis apparatum, et in eum propensionem significat, subesseque in vitiosa corporis natura morbi velut radicem: morbus vero in quem corpus valde propensum est, facile abit in habitum; itaque ut incrementum macularum, ita et repetitio suspectum et malum signum est, censeturque merito quæ semel repetiit, sæpe repetitura lepra, neque unquam futurus homo tutus ab immunditia, quare immunditiæ condemnabitur. Ita Valesius.

Tropologice, lepra est quodlibet peccatum, ait Theod. et præsertim hæresis, inquit Rupert. et Beda, (quamquam hæresis proprie est lepra capitis, ut dicam vers. 29.) cutis colorque ejus est conversationis humanæ visibilis species; caro est conscientia interna; pili sunt cogitationes se prodentes, cum in his apparuerit lepra, puta defectus pristini situs et coloris; aut pustula, id est conscientiæ corruptio; aut lucens quippiam, id est reatus evidenter elucescens; sacerdos separet eum à cœtu fidelium ad septem dies, usque ad plenam lepræ vel cognitionem, vel emendationem; si obscurior appareat, et non creverit, scabies est, id est levior culpa: sin iterum creverit, lepra est, id est vivens et perseverans deliberatio peccandi. Ita Radulphus.

Quæsivit aliquando S. Ludovicus Franciæ rex ex Senechalco Campaniæ, malletne lepra infici an peccato? cumque is respondisset: Peccato; acriter eum perstringens: *Toto*, inquit, *cœlo erras; ecquæ lepra peccato fœdior, quod etiam post mortem affligit? Tu itaque si me amas, eam mentem mutato.* Ita refert Jonvil. in ejus Vita cap. 94.

Ejusdem sensus et sententiæ fuit alter S. Ludovicus, regio stemmate natus, qui ex Franciscano factus est Episcopus Tolosanus; aiebat enim: *Prius mihi pereat, non dico regnum hoc caducum, sed orbis totus, quàm in Deum meum semel peccem, cujus honorem omnibus anteponendum novi.* Ita habet ejus Vita cap. 10.

10 et 11. IPSA QUOQUE CARO VIVA APPARUERIT, LEPRA VETUSTISSIMA JUDICABITUR.] Est hæc tertia species lepræ, scilicet lepra inolita, quæ in viva est carne, cum prior fuerit in cute et capillis: minus enim est grave mutari colorem solius cutis, quàm capillorum etiam; gravius vero quàm utrumque est, ipsam jam vivam sub cute carnem lepra respersam esse, ita scilicet ut ipsa sit alba, et modum substantiæ carneæ amiserit: id enim lepræ vetustissimæ, et cuti inolitæ esse constat; quia oritur ex pituita salsa, quæ excreta à vi expultrice non solum cutem, sed et subjectam carnem pervasit, eamque in vitiosi succi naturam mutavit. Hoc autem an ita sit, an scilicet subjecta caro sit leprosa, medici explorant fricatione et acu: si enim caro fricata non rubeat, et si puncta acu non sanguinem, sed lacteam aut aquosam humiditatem reddat, signum est eam esse lepra infectam: hæc lepra est elephantia, præsertim si carnem depascatur et exedat. Ita ex Galeno, Avicenna et Paulo Ægineta Valesius.

Tropologice, Radulph. lepra carnis non vivæ est mala deliberatio, quæ licet vivat, cito tamen mortificatur; sed lepra carnis vivæ est illa, quæ pertinax vehementius radicatur, et sacerdotalis admonitionis clausuram non recipit, quare antequam radicetur et serpat, confessione et pœnitentia deleatur. Nam, ut ait S. Chrysostomus homil. 36. ad populum, acer instat diabolus, ingressum aliquem capere volens: qui, si vel brevem arripuerit vacationem et dilationem, magnum inducit torporem. Et Theodoricus rex apud Cassiod. epist. 14. lib. 3. Variarum: *Malum*, inquit, *cum perseverat, augetur; et remediabile bonum in peccatum, est accelerata correctio.*

11. CONTAMINABIT ITAQUE EUM SACERDOS.] *Contaminabit*, id est contaminatum judicabit: ita passim accipitur hoc capite τὸ *contaminabit*, vers. 11. 20. 25. 27. 30. Vide can. 11.

12 et 13. SIN AUTEM EFFLORUERIT DISCURRENS LEPRA IN CUTE, ET OPERUERIT OMNEM CARNEM A CAPITE USQUE AD PEDES, QUIDQUID SUB ASPECTUM OCULORUM CADIT, CONSIDERABIT EUM SACERDOS, ET TENEBIT LEPRA MUNDISSIMA JUDICABIT.] Est hæc quarta species lepræ, quæ dicitur mundissima, id est minime contagiosa scabies. Unde Hebr. Chald. et Græca habent (quod et paulo post in

Latinis sequitur) judicabit eum mundum à lepra, quia videlicet hæc scabies discurrens per totum corpus, tantum est purgatio naturæ, valide se undequaque purgantis, et vitiosos humores ejicientis: secus est cum in una parte considens, vitium illius partis interius arguit, aut certe debilem vim expultricem. In vitiosis enim corporum dispositionibus, et cacochymiis optimum censent medici, si illa per variolos, scabiem, aliaque excrementa abundanter foras erumpant: quod enim non erumpit, interius manet, et cor aliaque vitalia afficit et inficit. Ita ex Hippocrate Valesius.

Tropolog. lepra discurrens in cute, est infamia falsa criminum, qualibus Christus et Sancti, maxime in primitiva Ecclesia aspersi, ideoque afflicti sunt: hæc discurrit, quia nusquam locum invenit ubi vere stabiliatur; in candorem vertitur, id est in laudem cognita rei veritate, ideoque lepra mundissima censetur; quippe per eam homo potius in patientia, meritis et gloria accrescit, cum sine criminis perpetratione criminis laborat suspicione. Ita Radulph. Hinc dicitur de Christo Isaiæ 53. 4. *Et nos putavimus eum quasi leprosum, et percussum à Deo, et humiliatum.* Vides quomodo hæc lepra-, puta infamia, realiter cutem Christi tetigerit et afflixerit.

14 et 15. QUANDO VERO CARO VIVENS (lepra aspersa) IN EO APPARUERIT (consumpta cute), TUNC SACERDOTIS JUDICIO POLLUETUR,] pollutus declarabitur. Vide vers. 6. et 11.

16 et 17. QUOD SI RURSUM VERSA FUERIT IN ALBOREM, ET TOTUM HOMINEM OPERUERIT, CONSIDERABIT EUM SACERDOS, ET MUNDUM ESSE DECERNET,] quia hoc signum est carnem sanari, et pelle rursum undequaque obduci.

18 et 19. CARO AUTEM ET CUTIS, IN QUA ULCUS NATUM EST ET SANATUM, ET IN LOCO ULCERIS CICATRIX ALBA APPARUERIT, SIVE SUBRUFA.] Nihil hic aliud dicitur, quàm lepram jam dictam vers. 3. et seq. posse innasci ulceribus (sive ea sponte nata sint, sive inusta) sanatis puta cicatricibus, neque id mirum, quia ulcera sponte nascuntur in partibus debilibus, ob pravos succos in eas missos, et quæ semel ulceratæ sunt, licet cicatrice obducantur, manent tamen debiliores; quapropter et ipsa ulcera solent sæpe in ipsis partibus novari, et materia lepræ in eamdem partem emergere. Orta vero lepra hic easdem notas habet, quas in reliquis partibus, nimirum prima ejus nota est, macula serpens; secunda, locus profundior reliqua cute; tertia, pili mutati in candidum; hæ enim veræ ac malignæ lepræ notæ sunt: contraria, mundæ scabiei signa sunt.

Nota, *subrufa*, id est subrubra; quia licet macula lepræ in reliqua cute candida sit, in cicatrice tamen relicta ex ulceribus fit aliquando subrubra; eo quod sanguis quo pars nutritur, male ob ejus debilitatem mutetur, quæ causa macularum est. Ita Valesius.

23. SIN AUTEM STETERIT IN LOCO SUO ULCERIS EST CICATRIX, ET HOMO MUNDUS ERIT,] quia si lepra esset, non sisteret, sed serperet; ergo id quod videtur in tali cicatrice album vel subrufum, est ex ulcere præcedente, non autem est lepra.

24. ALBAM SIVE RUFAM,] quia si esset ex combustione, esset nigra; ergo cum sit alba vel subrufa, suspicio est esse lepram.

28. SIN AUTEM IN LOCO SUO CANDOR STETERIT NON SATIS CLARUS (obscurus, uti paulo ante dixit), PLAGA COMBUSTIONIS EST,] combustione inflicta et relicta.

Tropol. ulcus significat flagitiorum saniem, per quam honestatis humanæ species violatur; plaga combustionis significat iram et invidiam, hæc si sanata rursum recruduerint, et maculam albam, id est voluptatum blandimenta, aut rufam, id est cruentam speciem discordiarum, ostenderint, considerabit sacerdos ut supra, etc.; utraque enim macula ab alterutro vitio oriri potest. Ita Radulphus.

VIR SIVE MULIER, IN CUJUS CAPITE AUT BARBA GERMINAVERIT LEPRA,] ita ut lepra cutis et carnis in barba vel capillis se prodat: nam in cute esse hanc lepram patet ex eo quod sequitur, eam humiliorem esse carne reliqua.

Est hæc quinta species, non formalis, sed materialis lepræ: scilicet lepra barbæ et capitis, quæ ejusdem formæ et rationis est cum lepra aliarum partium. Unde hujus signa sunt eadem, quæ aliarum jam dictarum, nimirum lepra quæ humilior est cute reliqua, et capillorum mutat colorem, et sese effundit ac serpit, maligna est, aut etiam quæ cum videretur esse mundata et curata, rursum emergit, redit et proserpit: quæ vero hisce contraria habet, non est maligna. Illud tantum interest, quod in reliquis partibus lepra pilos in albos commutat, in barba vero et capite mutat eos in flavos et tenues; cujus rei causa est, quod capitis lepræ innasci solent achores (quæ vulgo vocatur *tinea*) puta ulcuscula quædam, quæ manant et stillant succum quemdam liquidiori melli similem: quod aperte indicat tali etiam sanie imbutam esse illis capitis cutem. Merito ergo tales inde capilli nascuntur, tenues, inquam, et flavi, uti et reliquis partibus, quæ salsa pituita imbutæ sunt, nascuntur albi. Causa illius saniei est bilis flavæ tenuis cum salsa pituita permistio. Unde iis mulieribus, quæ tinea laborant, auro similes capilli oriuntur. Ita Valesius.

Tropolog. superiores lepræ hucusque morum vitia fuerunt: hæc vero est fidei, estque hæresis, quæ ut lepra et ut cancer serpit, sicut unius pecudis scabies totum commaculat gregem; statim ergo hæc tollenda et separanda est, ut ait S. Hieron. in cap. 5. ad Galat. *Scintilla statim ut apparuerit extinguenda est, et fermentum à massæ vicinia semovendum, secandæ putridæ carnes, et scabiosum animal à caulis ovium repellendum; ne tota domus, massa, corpus et pecora ardeant, corrumpantur, putrescant, intereant. Arius in Alexandria una scintilla fuit, sed quia statim non oppressa est, totum orbem ejus flamma populata est.*

Refert Gregorius Turon. lib. 1. mirac. S. Martini cap. 11. et ex eo Baron. anno Christi 560, quod rex Galliciæ cum subditis Ariana hæresi infectus à Deo punitus sit; nam regio illa lepra percussa est, et filius ejus Charraricus graviter ægrotare cœpit, ut solo spiritu palpitaret. Quare pater misit vota et dona ad S. Martinum, ejusque fidem orthodoxam amplexus est: inde filius ejus sanatus est, et plaga lepræ cessavit: *Nec unquam usque nunc*, inquit Gregor. *lepræ morbus super aliquem apparuit.*

Lepra ergo in capite, est error circa divinitatem Christi; lepra in barba, est blasphemia in humanitatem Christi, ejusque Apostolos aut Prophetas: per barbam enim homines perfecti

significantur, qui Christo capiti cohærent quasi barba, ejusque influxum proxime suscipiunt; de quo dicitur : *Sicut unguentum in capite, quod descendit in barbam, barbam Aaron.* Capillus flavus et solito subtilior, est superba cogitatio et sui fiducia : sicut niger, est humilitas et obedientia; humilior carne locus, est erroneus articulus, qui veritate Ecclesiæ longe est inferior. Si cutis et locus æqualis sit, radendus est, id est, ei subtrahenda est facultas disputandi, ne infirmo adhuc ingenio tanta mysteria discurrere præsumat, agnita jam veritate Ecclesiæ, in qua conquiescere, et qui suum judicium subdere debet. Locus autem maculæ radi prohibetur, ut erroris sui memoria homini relinquatur. Ita Radulphus et Isychius.

Rursum : Lepra in capite est arrogantia in mente; hæc enim est origo hæresis. *Septempliciter,* inquit, S. Bernardus serm. 3. de resurrect. Dom. *occupavit nos lepra superbiæ : primo, in proprietate possessionum; secundo, in gloria vestium; tertio, in voluptate corporum : in ore quoque dupliciter, similiter et in corde; in ore, quarto, cum in adversis murmuramus; et quinto, cum in prosperis arroganter commendamus : in corde, sexto, propria voluntas; et septimo, proprium consilium* et judicium, quod est pater hæresis. Porro hæc lepra maxime viles et abjectos invadit, cum ad dignitates et fastigia evehuntur, uti experientia docet. *Compertum habeo humillimos quosque, maxime ubi alta accesserunt, superbia atque ambitione immodicos esse. Hinc C. Marius patrum memoria, hinc Diocletianus nostra, communem habitum supergressi sunt, dum animus potentiæ expers, tanquam inedia refecti, insatiabilis est,* inquit Aurelius Victor de Cæsar. Præclare S. August. de Catechiz. rudib. *Magna,* inquit, *miseria est, superbus homo; sed major misericordia est humilis Deus.* Et l. 14. de Civit. *Audeo,* ait, *dicere, superbis utile esse cadere in aliquod apertum et manifestum peccatum, unde sibi displiceant, qui jam sibi placendo ceciderant? Salubrius enim Petrus sibi displicuit, quando flevit, quam sibi placuit, quando præsumpsit. Hinc ait Psaltes : Imple facies eorum ignominia, et quærent nomen tuum, Domine.* Et S. Bern. in epist. *Humilitas,* ait, *homines similes angelis facit, et superbia ex angelis dæmones facit : et ut evidenter ostendam, ipsa omnium peccatorum initium, finis, et causa; quia non solum peccatum est ipsa superbia; sed etiam nullum peccatum potuit, aut potest, aut poterit esse sine superbia.*

33. RADETUR,] ut clarius appareat post septem dies, an serpserit lepra.

39. VIR SIVE MULIER, IN CUJUS CUTE CANDOR APPARUERIT.] Describitur hic vitiligo, id est macula simplex coloris candidi lucentis in cute, quæ non est lepra. Unde heb. vocatur בהק *bohac*, id est lentigo, vel vitiligo in cute germinans.

40 et 41. VIR DE CUJUS CAPITE CAPILLI FLUUNT, CALVUS ET MUNDUS EST : ET SI A FRONTE CECIDERINT PILI, RECALVASTER ET MUNDUS EST.] *Recalvaster* hic dicitur is, cui versus frontem capilli fluunt : *calvus*, cui toto capite; ita ut superne totus depilis fiat. Ita Isychius et Radulphus; et patet v. 55. ita etiam hæc distinguunt et vocant Chald. et Septuaginta.

42 et 43. SI AUTEM IN CALVITIO, SIVE IN RECALVATIONE, ALBUS VEL RUFUS COLOR FUERIT EXORTUS, ET HOC SACERDOS VIDERIT, CONDEMNABIT EUM HAUD DUBIE LEPRÆ.] Hæ enim maculæ albæ vel rufæ, significant malignos succos, qui corrumpunt radices capillorum, et tales subinde sunt in maligna alopecia, sive ophiasi, id est profluvio capillorum, ex abundantia pituitæ, vel melancholiæ. Unde maligna hæc alopecia inter species lepræ numeratur. Ita Valesius.

Est hæc sexta species lepræ, quæ scilicet est in calvitio.

Tropol. capilli terrenam substantiam significant. Calvus ergo est, qui eam omnino dat pauperibus; recalvaster, qui eam retinet non ad voluptatem, sed ad necessitatem : in his color albus, id est cupido gloriæ; vel rubeus, id est crudelitas rapinarum, oriri possunt : hæc enim lepra oritur ex ipsis virtutibus, sicuti præcedentes ex vitiis. Ita Radulphus.

44. QUICUMQUE ERGO MACULATUS FUERIT LEPRA.] Quinque res hic præcipiuntur leproso, ut iis quasi signis dignoscatur, aliique eum cavere possint, ne ab eo inficiantur : primo, *habebit vestimenta dissuta;* secundo, *caput nudum;* tertio, *os veste contectum;* quarto, *contaminatum ac sordidum se clamabit;* quinto, *solus habitabit extra castra.*

Nota. Quædam horum præcipiuntur propter leprosum, quædam propter alios; quædam propter utrosque. Propter leprosum, ut habeat vestes dissutas, nudum rasumque caput; ut scilicet hac ratione exspirent putidi corporis et capitis vapores. Propter alios, ut habeat os tectum, et clamet se leprosum : nulla enim re magis inficere potest homo immundus, quàm anhelitu et exspiratione quæ per os agitur. Propter utrosque, ut habitet extra castra, solus scilicet, ne aliis noceat; atque in libero aere, ut eo recreetur, et sensim curetur.

45. HABEBIT VESTIMENTA DISSUTA.] Hinc Abulensis censet Judæorum vestes olim fuisse undique consutas, ita ut eas induerent injecto desuper per caput capitio, eo modo quo hiacinthinam tunicam induebat pontifex. Exodi 28. vers. 32. ideo enim leproso assignatur hic vestis dissuta, quia sani habebant consutas. Sed hæc ratio non concludit : poterant enim sani habere vestes consutas à lateribus, sed in pectore apertas, et nodis, uncinis, vel ligulis adstrictas; leprosi vero variis in locis et lateribus eas dissuere debebant.

CAPUT NUDUM.] Hinc censet Abul. Judæos tecto capite incessise etiam in templo, itaque orasse (unde et pontifex in templo caput cidari tegebat), ut capite tecto significarent suum timorem et subjectionem legis, legique quasi pileo se caput subjicere et involvere debere. E contrario in lege nova nudamus capita, in signum libertatis Christianæ. Unde Paulus 1. Cor. 11. 4: *Omnis vir,* ait, *orans velato capite, deturpat caput suum.*

OS VESTE CONTECTUM.] Chald. vertit, *os ejus involvetur panno sicut lugens,* non quando est solus, sed quando appropinquat aliis, quos halitu inficere possit, tuncque, non aliàs, faciet id quod sequitur.

SORDIDUM SE CLAMABIT.] Abulensis putat non juberi, ut clamet voce, sed signis quatuor jam datis. Verum hoc non est proprie clamare. Unde Chald. diserte vertit, *clamabit; non contaminemini, neque immundi sitis.*

46. SOLUS HABITABIT EXTRA CASTRA] in deserto, et extra urbes in Judæa; intellige nisi sit per-

sona valde eminens. Nam Ozias lepra percussus permissus est, utpote rex, habitare in domo libera seorsim, 4. Reg. 15. 5. erat enim hæc domus ejus plane separata à populo, ut dicitur 2. Paral. 26. 21. Unde perinde erat ac si extra urbem habitasset. Quamquam S. Chrys. hom. 4. et 5. in cap. 6. Isaiæ, docet Judæos peccasse, quod reveriti regalem dignitatem, regem Oziam procul extra urbem non expulerint : ideoque Deum illis subtraxisse prophetiam et prophetas usque ad mortem Oziæ ; tum enim cœpit prophetare Isaias : nam in anno quo mortuus est Ozias, vidit Isaias illam illustrem visionem quam describit cap. 6. ut patet ibidem vers. 1. Sed de hac re in Isaia dicendum.

Hinc patet falsum esse quod scribit Manethon, et alii Gentium historici, teste Josepho, lib. 3. Antiq. et lib. 7. Belli, Hebræos fuisse colluviem scabiosorum ac leprosorum, quos proinde Ægypto pulsos Moses duxerit in Chanaan, præcipiens eis ut peregrinis non communicarent, ne videlicet eadem de causa Chananæis invisi fierent. Si enim ipsi fuissent tantum colluvies leprosorum, quomodo Deus jussisset eis leprosos à convictu suo separare ?

Voluit Deus leprosos extra castra degere, tum ne alios inficerent, tum ut in hac solitudine ab omnibus destituti discerent ad Deum recurrere, eique dicerent : *Tibi derelictus est pauper, orphano tu eris adjutor.* Didicit hoc sanctus ille Abbas in eremo, qui, ut legimus in Vitis Patrum, cum sexaginta annos fuisset leprosus, atque afferretur ei à quodam pecunia, qua se sustentaret, eam rejecit, dicens : *Tu post 60 annos venis auferre nutritorem meum? Ecce tantum temporis habens in infirmitate mea nihil indigui, Deo tribuente et pascente me.* Atque hinc forte factum est ut leprosi etiamsi divites sint, pane non proprio, sed mendicato vivant, tumque minus lepra sua crucientur (si verum est quod ipsimet asserunt). Est enim panis emendicatus, panis Dei et angelorum (ut ait S. Franciscus) instigantium eleemosynarios ad eum dandum, et pauperes ad petendum.

Tropologice, Radulphus corpus leprosorum discooperitur, cum eorum iniquitas revelatur ; caput nudatur, cum perversitatis illorum origo et radix exponitur ; contaminatos se clamant, etsi non sua confessione, utpote pertinaces, certe operum suorum confessione; ora eis clauduntur, dum omnibus confabulationem eorum execrantibus propinandi veneni facultas subtrahitur. Hæc omnibus peccatis, sed maxime hæresi conveniunt. Unus enim Lutherus, unus Calvinus, quia non fuit separatus, nonne multa regna sua lepra et hæresi infecit? Sic fornicator, sic ebriosus, suam lepram et vitium iis quibuscum versatur affricat. *Qui tetigerit picem inquinabitur ab ea; et qui communicaverit superbo, induet superbiam*, inquit Ecclesiastes c. 13. Et : *Qui cum sapientibus graditur, sapiens erit; amicus stultorum similis efficietur.* Audi insigne Senecæ consilium, epist. 104. *Si vis*, inquit, *vitiis exui, longe à vitiorum exemplis recedendum est.* Item : *Hærebit tibi tumor, quamdiu cum superbo conversaberis; hærebis avaritia, quandiu avaro convixeris; incendent libidines tuas adulterorum sodalitia. Cum Catonibus vive, cum Socrate, cum Zenone versare.*

47. VESTIS LANEA SIVE LINEA QUÆ LEPRAM HABUERIT.] Est hæc septima lepræ species, sed analoga, scilicet lepra vestis vel domus, de qua c. seq. v. 35.

Quæres quænam hæc fuerit lepra, et unde orta? Respondet Vales. lepram morbum contagiosum esse, non minus quam pestem ; sicuti ergo videmus pestis semina solere adhærere vestibus, cubiculis, domibus, poculis, lancibus (per hæc enim omnia accidit fieri infectionem) ita constat et lepram posse adhærere vesti et domui, esseque posse domum et vestem uti pestilentem, ita et leprosam. Rursum, sicut domus aut vestis fit pestilens, ita et fit leprosa altero duorum modorum. Primo, ex aeris infectione et corruptione; sicut enim vestes contrahunt tineam ex aere, ubi situ sunt obsitæ et non ventilantur; ita et pestem et lepram. Pari modo videmus vestes, ligna, parietes, flante Austro putrescere, flante vero Aquilone à putredine liberari : eaque de causa mulieres solent ad flantem Aquilonem vestes suspensas distendere, ut incorruptæ serventur. Secundo, ex contactu vel contagio leprosi : omnis autem contagio vel fit anhelitu, vel exhalatione et evaporatione vaporum putridorum, quæ fit per poros totius corporis, maxime per sudorem. Sic videmus speculum à muliere menstruata infici sanguineo colore, eo quod ab oculis ejus exeant spiritus quidam ,et cum iis humiditates tenues sanguineæ, quæ in speculo condensantur, ut appareat in eo sanguineus color.

Hisce ergo modis leprosi inficere possunt vestes et domos, eisque lepram afflare. Unde expediet eis et vestes et domos mutare, versarique in aere puro et libero; licet enim res animatæ diversæ sint naturæ et temperiei ab inanimis ; tamen ob communem naturam, qua utraque putredini sunt obnoxia, possunt sibi invicem communicare et affricare putrescentias non omnino similes, sed analogas, puta qualitates aliquas corrosivas, aut putrefactivas, quæ sicut hominem, ita et vestem ac domum exedant et corrumpant.

Quare ad omnia cutis vitia servanda optimum remedium est, ait Vales. uti vestibus novis, mundissimis aut lotis crebro, usque adeo ut, sola mundities satis esse soleat ad curationem : hinc capite sequenti iterata lotio præscribitur in purificatione leprosi, v. 8. et 9. Sicut è contrario qui sordidis et putrescentibus jam vestibus utuntur, raro sunt liberi à scabie, prurigine, pediculis; nimirum potest uti vestis à cute, ita cutis à veste infectionem recipere, et utrumque seorsim putrescere, et ambo sordida cum sunt, computrefaciunt se mutuo.

Denique vestibus laneis aut pelliceis, peculiaris quædam est causa, ob morbos animalium, ex quibus lana aut pelles detractæ sunt; nam scitum est illud, vestes ex lana morticinorum, pediculos facere : pari modo et alias morborum infectiones efficiunt.

Secundo, melius alii cum Theodoreto, quæst. 17. aliter de hac lepra sentiunt, scilicet Deum olim dum peccarent Judæi, lepram hanc infligere solitum vestibus, aut domibus eorum, ut per eam possessores ad sanitatem mentis revocaret; itaque lepram hanc non tam naturalem fuisse, quam plagam à Deo immissam. Videtur ergo lepra hæc fuisse tinea, vel qualitas quædam corrosiva (qualis est in sale, nitro, vitriolo, quæ et vestes, et stannum, et ferrum exedunt et perforant) vel corruptiva, eaque

proserpens, vestibus et domibus Judæorum à Deo vel per se vel per causas secundas inflicta, ideoque videtur Judææ, et Judæis fuisse pene propria, aliisque gentibus fere incognita. Id ita esse probatur : Primo, quia jam nullam novimus lepram in domibus aut vestibus; nec enim domus et vestes naturaliter lepra infici solent, adeoque lepræ non sunt capaces. Secundo, quia experimur jam lepram quæ est in leproso non diffundere se in ejus vestes et domum ; alioquin enim omnes leprosorum vestes essent lepra infectæ, arrosæ et putrefactæ, cujus contrarium videmus. Tertio, pestis non inhæret, nec inficit vestem aut domum, ita ut eam interimat, consumat, uti interimit hominem, sed vesti et domui tantum adhæret, eamque reddit homini pestilentem ; ita ut homo ex ea vapores pestilentes, qui ei adhærent, contrahat, pesteque inficiatur et consumatur : ergo pariter lepra non inhæret, sed adhæret tantum vesti aut domui, nec eam facit leprosam, sed homini tantum lepram afflare potest ; olim autem lepra inhærebat domui et vesti, eamque vere leprosam faciebat; alia ergo ratione domus dicebatur tunc pestilens, alia leprosa; pestilens enim dicebatur causaliter, leprosa vero formaliter. Quarto, quia cap. seq. v. 34. hæc lepra domorum vocatur *plaga*, scilicet à Deo immissa; hoc enim expresse significant ibi Hebræa, quæ sic habent : *Si dedero* (scilicet ego Deus) *plagam lepræ.* Denique, licet jam cariem in lignis, calce et lapidibus experiamur, nullam tamen jam in iis lepram agnoscimus talem, quæ etiam novos solidosque lapides invadat, erodat et absumat, uti faciebat hæc lepra Judæorum., ut patet cap. seq. v. 44. uti jubentur omnes lapides lepra infecti ex domo eximi, et novi substitui, qui si postea lepra infecti inveniantur, jubetur domus dirui.

Unde hæc novorum lapidum infectio? utique non affricatione veterum, qui jam circumcirca sublati sunt; ergo à Deo et à vindicta divina; ergo lepra hæc non tam naturalis fuit, quam opus et plaga Dei : fateor tamen Deum in hac plaga infligenda uti potuisse (more suo) causis secundis, puta aere corrupto, leprosi contactu, et similibus uti explicuit paulo ante Valesius; sed ita ut hæc omnia vim propriam et adæquatam gignendi lepram in vestibus et domibus non habuerint, nisi singulariter concurrente et inoperante Deo. Loquor de lepra propria et perfecta; nam si lepram tantum intelligas tineam aliquam vestium vel cariem lignorum et lapidum, scimus hæc ex solis naturalibus causis provenire posse : atque hæc ipsa lepra hic quoque intelligitur, eratque secundum notas et signa hic præscripta dijudicanda. Magis tamen de lepra perfecta, et à Deo immissa hic loquitur Scriptura, uti dixi.

Tropologice, leprosa vestis, id est liber et script. hæretica, est comburenda et exterminanda. Ita Radulphus. Secundo, generalius ac pulchrius idem Radulphus : vestis nostra sunt opera justitiæ, de quibus dicitur psal. 131. 9. *Sacerdotes tui induantur justitiam*, quibus anima et honestam foris comparat famam, et intus coram Deo fovet conscientiam ; estque duplex, linea, id est, spiritalis, uti sunt meditatio, oratio, lectio ; et lanea, id est corporalis, uti sunt opera misericordiæ. Vestis nostræ stamen (de quo v. ultim. et v. 55. juxta Septuag.) est intentio, quæ stat cum ad Deum et cœlestia dirigitur. Subtegmen est operum instantia, quibus sub hac intentione diversis temdoribus insudatur : hæc quippe more subtegminis diversa subinde petit latera, nunc in dextram contemplationis; nunc vero in actionis sinistram se transferens. Pellis est carnis mortificatio. In his omnibus potest oriri lepra alba, id est inanis gloria; vel rufa, id est malitiosa invidia.

Denique lepra carnis est libido et gula : hujus remedium est meditatio mortis et inferni, ut cogitet homo illud S. August. tractat. de Honestate mulier. c. 3. *Cito præterit quod delectat, et permanet sine fine quod cruciat.* Lepra vestis, est vestium splendor et luxus ; nam in vestibus quærendus est calor, non color ; necessitas, non pretium ; utilitas, non subtilitas : remedium est cogitare ornatum hominis esse mores bonos, et modestiam vestitus. Unde Clemens Alexand. ex Cæo, lib. 2. 10. hasce virtutis et vitii pingit imagines : virtutem facit simpliciter stantem, candida veste indutam et pura, sola verecundia ornatam. Improbitatem contra pingit superflua et varia veste indutam, atque alieno colore exultantem. Laudo, ait Clemens, Spartanos, qui solis meretricibus floridas vestes, et aureum mundum gestare permisere, à probis mulieribus ornatus studium auferentes; quod solis meretricibus concederent se ornare. Lepra domus sunt filiorum et famulorum pravi mores : hi à patrefamilias disciplina coercendi sunt, et bona institutione virtus in domum inducenda est ; nam, ut ait S. Cyprianus, lib. de Habitu virginum : *Disciplina est custos spei, retinaculum fidei, dux itineris salutaris, fomes ac nutrimentum bonæ indolis, magistra virtutis, hæc facit in Christo manere semper, ac jugiter Deo vivere.* E contrario, *repressa disciplina sævit impunita nequitia*, inquit S. August. serm. 15. de Verbis Domin.

Lepra reputabitur,] si manserit postquam ostensa fuit sacerdoti.

55. Faciem pristinam non reversam.] *Pristinam* quam scilicet habebat vestis, antequam esset infecta lepra; permanens enim in ea nota, indicat esse lepram : alias enim aliquo modo mutasset colorem. Unde sequitur :

Eo quod infusa sit in superficie vestimenti, vel per totum lepra.] Lyranus putat hic corruptam esse nostram versionem : nam pro *in superficie, vel per totum*, hebraice est, *in calvitio vel recalvatione.* Verum dico esse metaphoram Hebræam. Hebræi enim domui tribuunt, ea quæ sunt hominis, puta manus, pedes, caput, calvitium : sicut ergo calvitium vocant, cum tota superficies capitis est depilis ; recalvationem vero, cum tantum anterior pars circa frontem est calva, ut patet v. 41. Ita et in vestibus recalvatio significat superficiem ejus extimam ; hæc enim nobis est quasi anterior; calvitium vero significat superficiem ejus intimam, quæ nobis est quasi posterior. Unde Septuag. vertunt, *in flamine vel subtegmine*, uti et habent Hebrea, Latina et Chald. v. ultim. in anacephalæosi lepræ vestium; hinc et Vatabl. vertit, *in parte anteriore vel posteriore vestis;* et Chald. *in vetustate vel novitate sua ;* anterior enim pars vestis, quia teritur et tractatur, fit vetustior ; interior vero, quia non tangitur, nec teritur, manet quasi nova.

56. Sin autem obscurior fuerit locus lepræ (si lepra in domo videatur obscurari) abrumpet

EUM.] Sic tropolog. expedit homini, ut eo munere privetur, ob quos lepra superbiæ obscuratur. Unde S. Benedictus in Regula jubet ut, si monachus arte aliqua aut officio extollitur, inde avellatur, et alteri mancipetur, inquit Radulphus.

57. QUOD SI ULTRA APPARUERIT, etc. LEPRA VOLATILIS ET VAGA (similis illi in homine, de qua v. 12.) DEBET IGNE COMBURI.] Ex hujus loci sensu mystico Tertull. lib. de Pudicitia, c. 21. conatur probare mœchos, qui relapsi sunt, non esse recipiendos ad pœnitentiam; hoc enim mystice esse quod hîc dicitur, vestem, si rursum in ea apparuerit lepra, esse comburendam; quia indicium est perseverantis lepræ, id est perseverantiæ in peccato mœchiæ: hæc enim est lepra.

Verum hinc tantum colligi potest mœchum non esse recipiendum quandiu apparet in eo lepra, id est mœchia. Si enim hæc per resipiscentiam tollatur, jam amplius in eo non erit lepra comburenda, sed pœnitentiæ puritas ab Ecclesia amplectenda.

59. QUOMODO MUNDARI DEBEAT VEL CONTAMINARI,] id est, quomodo censeri et judicari debeat munda, vel contaminata; sic enim hæc duo verba toto capite accipiuntur.

Symbolice, lepra hoc capite descripta, fuit typus carnis Christi, flagellis et plagis dilaniatæ et defiguratæ. Christus enim lepram nostram, id est peccatum, in se luendum suscepit, unde in cruce factus est quasi leprosus. Sic enim ait Isaias, c. 53. 4. *Nos putavimus eum quasi leprosum, et percussum à Deo, et humiliatum,* idque primo, quia sicut leprosus toto corpore lepra maculatus, suî horrorem intuentibus incutit: ita Christus toto corpore flagellis et vulneribus lividus, horrorem simul et commiserationem aspicientibus commovebat, ut merito Pilatus eum Judæis proponens, dixerit: *Ecce homo.*

Secundo, leprosus habebat vestes dissutas: ita milites sciderunt vestes, quin et carnem Christi.

Tertio, leprosus habebat caput nudum: ita Christus nudo fuit capite, sed spinea corona coronato.

Quarto, leprosus habebat os veste contactum; de Christo ait Isaia: *Quasi absconditus vultus ejus;* rursum: *Quasi agnus coram tondente se obmutescet, et non aperiet os suum.*

Quinto, leprosus se leprosum et sordidum clamare debebat; Christus totus cruentus quid clamat? nisi: *O vos omnes, qui transitis per viam, attendite, et videte si est dolor sicut dolor meus!*

Sexto, leprosi caro erat vilissima et abjectissima; Christus ait: *Ego sum vermis, et non homo; opprobrium hominum, et abjectio plebis.* Similis fuit Christus S. Job qui, sedens in sterquilinio, non fuit agnitus ab amicis; quia *non erat ei aspectus,* eratque despectus, et novissimus virorum.

Septimo, lepra solebant puniri superbi; et Christus nostræ superbiæ, quasi lepræ speciem gessit, eamque curavit sua hac abjectione; ejus enim livore curata est plaga superbiæ nostræ.

Octavo, leprosi urbe pellebantur, nemo eos aditu, congressu, sermone dignabatur, omnes illos aspernabantur, et quasi pestem fugiebant: ita Christus, quasi leprosus, extra portam ejectus et crucifixus est, Hebr. 13 12. et psal. 37. 12. *Amici mei et proximi mei adversum me appropinquaverunt* (hebr. est, *ex adverso plagæ meæ:* Sanctus Hieronymus vertit, *quasi contra lepram meam steterunt*) *et qui juxta me erant, de longe steterunt.*

CAPUT DECIMUM QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

DESCRIBITUR RITUS LUSTRATIONIS, QUO LEGALITER EXPIANDUS EST LEPROSUS, ET LEPRA JAM CURATA IN HOMINE, V. 2. ET IN VESTIBUS AC DOMIBUS, V. 34.

RITUS ERAT HIC : PRIMO, EXPIANDUM ASPERGEBAT SACERDOS SANGUINE PASSERIS, PER ALIUM PASSEREM ALLIGATUM BACULO CEDRINO, CUM COCCO ET HYSSOPO : MOX PASSEREM VIVUM AVOLARE SINEBAT, V. 5; SECUNDO, EXPIANDUS LAVABAT VESTES SUAS, RADEBAT PILOS CORPORIS, AC LAVABAT SEIPSUM, V. 8; TERTIO, DIE OCTAVO OFFEREBAT AGNUM PRO DELICTO, ET AGNUM PRO PECCATO, ET OVEM ANNICULAM IN HOLOCAUSTUM CUM TRIBUS DECIMIS SIMILÆ, ET OLEI SEXTARIO, V. 10. SI MUNDUS ESSET PAUPER, PRO HISCE JAM DICTIS OFFEREBAT AGNUM PRO DELICTO, ET DUOS TURTURES, VEL DUOS PULLOS COLUMBÆ, UNUM PRO PECCATO, ALTERUM IN HOLOCAUSTUM CUM TRIBUS DECIMIS SIMILÆ, ET OLEI SEXTARIO, V. 21; QUARTO, SANGUINE AGNI TINGEBAT SACERDOS AUREM DEXTRAM MUNDANDI, ET POLLICES DEXTRÆ MANUS ET PEDIS; QUINTO, EX OLEO ASPERGEBAT SEPTIES CORAM TABERNACULO, RELIQUUM OLEI FUNDEBAT SUPER EXTREMUM AURICULÆ DEXTRÆ, ET SUPER POLLICES MANUS AC PEDIS DEXTRI, ET SUPER CAPUT EXPIANDI.

1. LOCUTUSQUE est Dominus ad Moysen, dicens : 2. Hic est ritus leprosi,
quando mundandus est : Adducetur ad sacerdotem; 3. qui egressus de
castris, cum invenerit lepram esse mundatam, 4. præcipiet ei qui purifi-
catur, ut offerat duos passeres vivos pro se, quibus vesci licitum est, et
lignum cedrinum, vermiculumque et hyssopum, 5. et unum ex passeribus
immolari jubebit in vase fictili super aquas viventes; 6. alium autem vivum
cum ligno cedrino, et cocco et hyssopo, tinget in sanguine passeris immo-
lati, 7. quo asperget illum, qui mundandus est, septies, ut jure purgetur, et dimittet passe-
rem vivum, ut in agrum avolet. 8. Cumque laverit homo vestimenta sua, radet omnes pilos
corporis, et lavabitur aqua, purificatusque ingredietur castra, ita duntaxat ut maneat extra
tabernaculum suum septem diebus, 9. et die septimo radet capillos capitis, barbamque et su-
percilia, ac totius corporis pilos. Et lotis rursum vestibus et corpore, 10. die octavo assumet
duos agnos immaculatos, et ovem anniculam absque macula, et tres decimas similæ in sacrifi-
cium, quæ conspersa sit oleo, et seorsum olei sextarium. 11. Cumque sacerdos purificans
hominem, statuerit eum, et hæc omnia coram Domino in ostio tabernaculi testimonii, 12. tollet
agnum, et offeret eum pro delicto, oleique sextarium, et oblatis ante Dominum omnibus,
13. immolabit agnum, ubi solet immolari hostia pro peccato, et holocaustum, id est in loco
sancto. Sicut enim pro peccato, ita et pro delicto ad sacerdotem pertinet hostia : Sancta sanc-
torum est. 14. Assumensque sacerdos de sanguine hostiæ, quæ immolata est pro delicto, po-
net super extremum auriculæ dextræ ejus qui mundatur, et super pollices manus dextræ et
pedis, 15. et de olei sextario mittet in manum suam sinistram, 16. tingetque digitum dextrum
in eo, et asperget coram Domino septies. 17. quod autem reliquum est olei in læva manu,
fundet super extremum auriculæ dextræ ejus qui mundatur, et super pollices manus ac pedis
dextri, et super sanguinem qui effusus est pro delicto, 18. et super caput ejus. 19. Rogabit-
que pro eo coram Domino, faciet sacrificium pro peccato; tunc immolabit holocaustum, 20. et
ponet illud in altari cum libamentis suis, et homo rite mundabitur. 21. Quod si pauper est,
et non potest manus ejus invenire quæ dicta sunt, pro delicto assumet agnum ad oblationem,
ut roget pro eo sacerdos; decimamque partem similæ conspersæ oleo in sacrificium, et olei
sextarium, 22. duosque turtures sive duos pullos columbæ, quorum unus sit pro peccato, et
alter in holocaustum; 23. offeretque ea die octavo purificationis suæ sacerdoti, ad ostium ta-
bernaculi testimonii coram Domino : 24. qui suscipiens agnum pro delicto et sextarium olei,
levabit simul : 25. Immolatoque agno, de sanguine ejus ponet super extremum auriculæ dex-

træ illius qui mundatur, et super pollices manus ejus ac pedis dextri ; 26. olei vero partem
mittet in manum suam sinistram, 27. in quo tingens digitum dextræ manus asperget septies
coram Domino : 28. tangetque extremum dextræ auriculæ illius qui mundatur, et pollices
manus ac pedis dextri, in loco sanguinis qui effusus est pro delicto ; 29. reliquam autem par-
tem olei, quæ est sinistra manu, mittet super caput purificati, ut placet pro eo Dominum ;
30. et turturem sive pullum columbæ offeret, 31. unum pro delicto, et alterum in holocaus-
tum cum libamentis suis. 32. Hoc est sacrificium leprosi, qui habere non potest omnia in
emundationem sui. 33. Locutusque est Dominus ad Moysen et Aaron, dicens : 34. Cum
ingressi fueritis terram Chanaan, quam ego dabo vobis in possessionem, si fuerit plaga lepræ in
ædibus, 35. ibit cujus est domus, nuntians sacerdoti, et dicet : Quasi plaga lepræ videtur mihi
esse in domo mea. 36. At ille præcipiet ut efferant universa de domo, priusquam ingrediatur
eam, et videat utrum leprosa sit, ne immunda fiant omnia quæ in domo sunt. Intrabitque pos-
tea ut consideret lepram domus ; 37. et cum viderit in parietibus illius quasi valliculas pallore
sive rubore deformes, et humiliores superficie reliqua, 38. egredietur ostium domûs, et statim
claudet illam septem diebus. 39. Reversusque die septimo, considerabit eam; si invenerit
crevisse lepram, 40. jubebit erui lapides in quibus lepra est, projici et eos extra civitatem in lo-
cum immundum ; 41. domum autem ipsam radi intrinsecus per circuitum, et spargi pulverem
rasuræ extra urbem in locum immundum, 42. lapidesque alios reponi pro his qui ablati fuerint,
et luto alio liniri domum. 43. Sin autem postquam eruti sunt lapides, et pulvis erasus, et alia
terra lita, 44. ingressus sacerdos viderit reversam lepram, et parietes respersos maculis, lepra
est perseverans, et immunda domus, 45. quam statim destruent, et lapides ejus ac ligna,
atque universum pulverem projicient extra oppidum in locum immundum. 46. Qui intraverit
domum, quando clausa est, immundus erit usque ad vesperum ; 47. et qui dormierit in ea, et
comederit quippiam, lavabit vestimenta sua. 48. Quod si, introiens sacerdos, viderit lepram
non crevisse in domo, postquam denuo lita fuerit, purificabit eam reddita sanitate, 49. et in
purificationem ejus sumet duos passeres, lignumque cedrinum, et vermiculum atque hyssopum :
50. et immolato uno passere in vase fictili super aquas vivas, 51. tollet lignum cedrinum, et
hyssopum, et coccum, et passerem vivum, et tinget omnia in sanguine passeris immolati,
atque in aquis viventibus, et asperget domum septies, 52. purificabitque eam tam in sanguine
passeris quam in aquis viventibus, et in passere vivo, lignoque cedrino et hyssopo atque ver-
miculo. 53. Cumque dimiserit passerem avolare in agrum libere, orabit pro domo, et jure
mundabitur. 54. Ista est lex omnis lepræ et percussuræ, 55. lepræ vestium et domorum,
56. cicatricis et erumpentium papularum, lucentis maculæ et in varias species, coloribus immu-
tatis, 57. ut possit sciri quo tempore mundum quid, vel immundum sit.

2. Hic est ritus leprosi, quando mundandus est.] q. d. Hanc cæremoniam adhiberi jubeo, cum leprosus, id est is qui ante judicatus fuerat à sacerdote leprosus, postea apparuerit mundus à lepra, sive quia male judicavit sacerdos, sive quia naturaliter aut miraculose curatus est à lepra, uti multi à Christo curati sunt. Nota. *Mundandus est*, id est legaliter expiandus est, et restituendus communioni aliorum hominum. Unde hebraice est, *in die purificationis suæ :* nam à lepra præsupponitur jam esse purgatus, ut patet v. 3. Sacerdos enim Aaronicus lepram curare non poterat, sed tantum curatam esse declarabat, ac deinde eum qui leprosus fuerat legaliter purificabat, ac restituebat convictui hominum et tabernaculo. Major est potestas sacerdotum Christi, qui lepram spiritalem, id est peccatum, in Sacramento pœnitentiæ curare et abolere possunt. Ita S. Chrysost. lib. 3. de Sacerd.

4. Ut offerat duos passeres vivos pro se, quibus vesci licitum est.] Hebr. טהרות *tehorot*, id est, *mundos;* passeres enim non sunt numerati cap. 11. inter immundas aves : erant ergo mundi, *quibus vesci licitum est.*

Symbolice, passer expiatorius est Christus, et quivis justus, idque primo, propter prudentiam quoad partem rationalem. Passer enim nidificat in tectis domorum, et non in imo, ne fœtus rapiantur à serpentibus : sic justi mente habitant non in terra, sed in cœlo. Secundo, justus dicitur passer ob temperantiam quoad vim concupiscibilem. Passer enim non facile laqueis irretitur, nec per ingluviem ventris escarum ambitione decipitur : sic justi escis non indulgent, sed carnem macerant jejunio. Tertio, propter patientiam quoad vim irascibilem : nam, ut ait Philosophus, passer non albescit nisi in infirmitate ; sic justi in adversis albescunt : nam, *virtus in infirmitate perficitur*. Quarto, Christus et justus ait cum Davide : *Vigilavi, et factus sum sicut passer solitarius in tecto.* A vita enim mundi se subducit ad secretum conscientiæ, orationis et compunctionis. Quinto, idem cum eodem dicit : *Anima nostra sicut passer erepta est de laqueo venantium*, scilicet dæmonum et persecutorum. Sic anima Martyris per martyrium è laqueis diaboli eripitur, inquit S. August. in illud, Psal. 123. 7.

5. Et unum ex passeribus immolari jubebit.] Hebr. est *jugulari* : neque enim erat hìc proprie sacrificium quod Deo offerretur, cum fieret extra castra, longe ab altari; sed tantum hæc occisio passeris fiebat ad excipiendum ejus sanguinem, ut eo tingeretur leprosus expiandus. Unde non à sacerdote, sed sacerdotis jussu fiebat hæc occisio, ut patet ex verbo *jubebit.*

Super aquas viventes,] id est, fontanas vel fluviales, quæ moventur et fluunt : quia enim in viventibus motus est signum vitæ; hinc per catachresin aquæ quæ moventur et fluunt, vocantur vivæ; è contrario quæ non fluunt, sed stant, vocantur mortuæ, ut paludes et stagna. Jubetur ergo hic passer expiatorius leprosi, immolari super aquas vivas, quæ sunt in vase fictili; quia hæ sunt puriores, ideoque purificationi aptiores.

6 et 7. Alium autem (passerem) vivum cum ligno cedrino et cocco, et hyssopo tinget in sanguine passeris immolati, quo asperget illum, qui mundandus est, septies.] Aspergillum hoc quo expiabatur leprosus erat tale; virgæ cedrinæ alligabatur in summo passer vivus, ita ut cauda emineret in extremo, caput vero esset aversum, versumque versus manubrium : huic virgæ simul cum passere alligabatur coccus et hyssopus; ita summitas virgæ, id est passeris cauda et alæ cum cocco et hyssopo mergebantur in aquam vivam sanguine passeris occisi infectam; deinde educebatur hæc summitas virgæ, eaque aspergebatur purificandus.

Quæres quid hæc omnia ad litteram et symbolice significent ?

Respondeo primo lignum cedrinum hîc adhiberi, quia est incorruptibile : unde apte significabat leprosum à corruptione lepræ mundatum esse; sic secundo, et vermiculus, sive coccus bis tinctus (et, ut Septuag. addunt, *retortus*) qui vivacissimi est coloris rubei, significabat sanguinem et sanitatem carni ejus esse restitutam : idem tertio, significabat passer vivus, qui avolare sinebatur, scilicet vitam carni redditam esse, hominemque liberum factum à lepra, ad viventium et mundorum consortium jam admitti. Quarto, adhibebatur hyssopus; quia ipsa aptissima est aspersioni sanguinis, quæ hìc facienda erat.

Quæres secundo quid hoc aspergillum significet allegorice ?

Respondeo : Lepra est peccatum; hæc expiatur primo, per lignum cedrinum quod est fortissimum et imputribile, id est per crucem Christi, quæ omnia vicit et superavit; secundo, per coccinum, id est per sanguinem passionis Christi; tertio, per hyssopum quæ boni odoris est, id est per gratiam Spiritus sancti, quæ cooperatrix est emundationis nostræ; quarto, per passerem vivum, id est per divinitatem Christi; quinto, per passerem morientem, id est per humanitatem Christi immolatam : hujus enim morte vivificatur peccator; sexto, per aquas vivas baptismi. Ita Isychius, Radulphus et Theodoretus, q. 19. Unde Jansenius in psal. 50. 9. hæc omnia complectens, Christoque crucifixo adaptans : *Christus*, inquit, *in ligno crucis charitatis vinculo ligatus, vera est hyssopus, ligno cedrino per filum coccineum colligata; Christus enim sua humilitate inflationem cordis nostri sanat, sicut hyssopus herba humilis prodest purgandis et sanandis præcordiis : hæc hyssopus tincta in cruce proprio sanguine, aspergit per fidem credentes in ipsum juxta illud Isaiæ*, 52. 15. *Ipse asperget gentes multas; hinc et David orat : Asperges me hyssopo, et mundabor; cupiens scilicet perfecte mundari : in veteri enim lege purificabantur immundi, vel aspersione, vel ablutione.* Hactenus Jansenius.

Quæres tertio quid hoc aspergillum significet tropologice ?

Respondeo : Hyssopus est fides, cedrus est spes, coccinum est charitas, passer vivus est humilitas, passer moriens est mortificatio, aquæ vivæ sunt lacrymæ pœnitentis; hisce enim à lepra peccati emundamur. Ita S. August. q. 33. in Num. Radulphus et Rupertus. Hyssopus namque herba humilis radicibus hæret in petra; unde apte fidem quæ Deo Deique veritate infallibili nititur, significat : cedrus altissime se erigit; hinc spei est symbolum : coccinus rubet instar ignis, talis est charitas. Porro hæc omnia tinguntur sanguine; quia per passionis Christi vim, efficaciam, memoriam hæ omnes virtutes excitantur. Ita Radulphus. Vere dixit Abbas Pastor in Vitis Patrum : *Humilitas est terra, in qua Dominus sacrificium fieri demandavit*, et Abbas Hyperichius : *Arbor vitæ est in excelsum, et ascendit ad eam humilitas*, et Abbas Sisois : *Non est magnum si mens tua sit cum Deo; sed magnum est, si te videas infra omnem creaturam.*

7. Quo asperget illum, qui mundandus est (qui legaliter expiandus est, ut dixi v. 2.) septies.] Passim in hisce lustrationibus, septies fiebat adspersio, ut patet c. 4. 13. et hoc cap. v. 7. 16. 15. et c. 16. v. 16. et 19. ut per hoc plena significaretur purgatio, expiatio et remissio peccatorum. Unde et septenarius hebdomadum signat et efficit pentecosten, in qua Spiritus sanctus plenam in Apostolis effecit peccatorum et vitiorum emundationem. Ita Isychius.

Ut jure purgetur,] ut rite et legitime, puta juxta legem et ritum hìc sancitum, purgetur.

Et dimittet passerem vivum, ut in agrum avolet,] ut hac avis libertate significetur homo liber à lepra, ut dixi v. 6. Sic allegorice deitas in Christi passione libera fuit. E contrario S. Antonius dæmonem comparat passeri capto et irretito : *Dæmon*, ait, *sicut passer irretitus, tenetur et constringitur à Christo. Christiani ergo Christo nixi dæmonem non timeant, sed rideant.*

8. Cumque laverit homo vestimenta sua, radet omnes pilos corporis, et lavabitur aqua.] Causam physicam et medicam hujus lotionis dedi, c. 13. 47.

Tropolog. peccator lavat vestimenta, cum exteriorem conversationem sanctificat; pilos radit, cum carnis concupiscentias resecat; lavat corpus, cum operibus illicitis consensum in conscientia non præbet. Ita Radulph. et Rupert. sic et Isychius : *Pilos*, ait, *radere, est cogitationes omnes veteres secludere; vestimenta lavare, est actiones suas depurare.*

Purificatusque ingredietur castra, ita duntaxat ut maneat extra tabernaculum suum (domum suam) septem diebus.] Idque ad hoc, ne, si forte adhuc quid lepræ lateat, illud in alios, et maxime in uxorem per usum matrimonii, aliumve contactum transmittat.

9. Et die septimo radet capillos.] Secunda est hæc rasio, uti lotio; prima enim facta est v. 8.

10. Assumet duos agnos immaculatos, et ovem

ANNICULAM ABSQUE MACULA, ET TRES DECIMAS SIMILÆ, etc. ET OLEI SEXTARIUM.] Nota. Leprosus hic jubetur in purificatione offerre tres oviculas; primam pro delicto, secundam pro peccato, tertiam in holocaustum. Hinc et tres decimas, sive tria gomor similæ jubetur offerre; nam cum quoque animali efferenda erat decima una, sive unum gomor similæ in mincha, id est in sacrificium farreum.

Nota. Sextarius hebr. לֹג log, erat mensura liquidorum, eratque duodecima pars hin, sex ovorum capax, sati pars vicesima quarta. Sextarius enim Hebræorum æqualis erat sextario Attico, ac proinde continebat sesquilibram, id est, 18 uncias, ut vult Robertus Cenalis; aut potius libram cum quarta parte, ut vult Vilalpando de Apparatu templi, p. 2. lib. 3. c. 7. Unde gomor continens 7 sextarios cum quinta parte, continebat 8 libras circiter, ut dixi Exodi, cap. 16. 16. Quare sextarius frumenti in Judæa appendebat uncias 20. Frumenti dico: nam sextarius farinæ non appendebat tot uncias, eo quod moles farinæ major sit mole frumenti, ex quo facta est; sextarius vero vini appendebat uncias 20, olei autem 18, inquit Vilalpando, lib. 3. c. 21. Verum verius est sextarium Hebraicum minorem fuisse Romano et Attico, et tantum continuisse uncias 13 cum dimidia aquæ, aut vini, uti ostendam in fine libri.

12. OFFERET EUM PRO DELICTO, OLEIQUE SEXTARIUM.] Nota. Τὸ *offeret* hic non est idem quod *sacrificabit*; nec enim olei sextarius Deo sacrificabatur. *Offeret* ergo idem est quod elevabit ea ritu *tenupha*, uti mox dicam, coram Domino; ac deinde, ut dicitur v. seq. agnum eidem jugulabit et immolabit.

ET OBLATIS ANTE DOMINUM OMNIBUS.] Hebraice est, *et agitabit ea* תְּנוּפָה *tenupha coram Domino*. Erat *tenupha* cæremonia, sive ritus certus offerendi victimam, et mincha ante immolationem, qualis jam est in offertorio Missæ ante consecrationem, de quo dixi Exodi, 29. v. 24. 26. 27.

13. IN LOCO SANCTO,] in atrio tabernaculi juxta altare holocaustorum, ante Sanctum.

SICUT ENIM PRO PECCATO, ITA ET PRO DELICTO AD SACERDOTEM PERTINET HOSTIA, SANCTA SANCTORUM EST.] Est hysterologia, sive inversus ordo: nam τὸ *enim* dat causam præcedentium, cur scilicet jugulari et immolari debeat hostia pro delicto in loco sancto. Causa hæc est: quia hostia pro delicto Sancta sanctorum est. Hæc ergo sic ordinanda et connectenda sunt. q. d. Ideo volo immolari hostiam pro delicto in loco sancto; quia Sancta sanctorum, id est sanctissima, est: unde et eam, uti et hostiam pro peccato, à sacerdote comedi volo, non à laicis, uti fiebat in hostia pacifica. Id ita esse patet ex c. 6. 25. ubi idem prorsus ordine jam dicto, dicitur de hostia pro peccato. *Ista, ait, est lex hostiæ pro peccato: in loco ubi offertur holocaustum, immolabitur coram Domino, Sanctum sanctorum est: sacerdos qui offert eam, comedet eam in loco sancto.*

14. DE SANGUINE HOSTIÆ PONET SUPER EXTREMUM AURICULÆ DEXTRÆ EJUS QUI MUNDATUR,] ut mystice significet aurem ejus purgandam esse, itaque præparandam ad obedientiam legis Dei. Pari modo unguntur manus et pedes, ad promptam et facilem ejusdem legis Dei executionem.

16 et 17. ASPERGET CORAM DOMINO (coram ostio tabernaculi) QUOD AUTEM RELIQUUM EST OLEI, FUNDET SUPER EXTREMUM AURICULÆ, ET SUPER SANGUINEM,] qui scilicet adhæret, seu quo tinctæ sunt aures et pollices mundandi. Id patet ex Hebr. Chald. et Septuag. unde v. 28. clarius id exprimit, cum ait: *In loco sanguinis qui effusus est pro delicto.* q. d. Non in alio loco, vel latere auris, sed directe super eam partem quæ tincta est sanguine, fundet et oleum.

Mystice, hac unctione olei quasi orabat sacerdos, ut Deus misereretur sanguinis, id est vitæ et sanguinis leprosi jam mundati et juxta legem purificandi.

18. ET SUPER CAPUT EJUS.] Ut hoc ritu, puta hac effusione olei, tacite imprecaretur misericordiam Dei super caput ejus; oleum enim est symbolum misericordiæ.

Nota. Sicut victimæ pro peccato, et pro delicto cedebant sacerdoti, ut dicitur v. 13. ita et eidem cedebat sextarius olei, excepto eo quod aspergebatur coram altari, et quo tingebatur auris et pollices purificandi: sic et sacerdoti cedebat mincha, excepto pugillo ex qualibet decima, qui cremabatur Domino. Secus erat in hostia pacifica; hæc enim maxima ex parte cedebat offerentibus, ut patet ex dictis, c. 2. 3.

19. FACIET SACRIFICIUM PRO PECCATO.] q. d. Secundum agnum sacrificabit pro peccato, sicut primum sacrificavit pro delicto, uti dixi v. 10. Quomodo distinguantur delictum et peccatum, dixi c. 7. v. 1.

TUNC IMMOLABIT HOLOCAUSTUM,] puta ovem anniculam, de qua dixit v. 10. prius enim per sacrificium pro peccato et delicto expiari debebat anima, ut deinde purum et gratum Deo offerret holocaustum.

20. PONET ILLUD IN ALTARI CUM LIBAMENTIS SUIS,] puta cum oblatione similæ, olei et vini; hæc enim sunt libamenta: similia libamenta intellige in sacrificio pro peccato, et pro delicto. Vide Num. 15. 20.

Allegor. duo agni et ovis annicula significabant perfectionem sacrificii Christi (animalia enim annicula perfecta sunt, et ad generandum idonea); sed quia mundandus fidem totius SS. Trinitatis profiteri debet, hinc cum tribus oviculis tres decimæ offeruntur, eæque oleo conspersæ; quia sacrificium hoc Filii Dei ob compassionem nostram gestum est. Sextarius, utpote una et æqua mensura, significat integritatem et sinceritatem fidei: sanguine Christi et oleo gratiæ ejus tingitur auris, ut auditum muniat: et manus, ut actiones; et pedes, ut motus et gressus dirigat et corroboret; denique reliquum super caput effunditur, ut sanctificationem toti corpori præstet, Christumque Domini mundatum efficiat. Ita Isychius.

21. QUOD SI PAUPER EST,] pauperi qui mundatur à lepra; præcipit hic Deus, ut pro tribus oviculis offerat agnum pro delicto, et duos turtures aut duos pullos columbæ, unum pro peccato, alterum in holocaustum, eo ritu quem in oviculis præscripsit v. 13.

30 et 31. ET TURTUREM, SIVE PULLUM COLUMBÆ OFFERET, UNUM PRO DELICTO.] *Delictum* hic noster Interpres confundit et sumit pro peccato; agnus enim proprie pro delicto, turtur vero non pro delicto, sed pro peccato offerebatur, ut patet ex v. 22. et ex Hebr. Chald. et Sept. hic.

34. CUM INGRESSI FUERITIS TERRAM CHANAAN, QUAM EGO DABO VOBIS, SI FUERIT PLAGA LEPRÆ IN ÆDIBUS.] Nam in deserto, ubi hoc tempore peregrinabantur Hebræi, non habebant ædes quæ

possent infici; sed pelles, vestes et tabernacula, quæ si inficerentur lepra, servandæ erant etiam in deserto hæ leges et cæremoniæ circa lepram præscriptæ. Unde Numer. 5. 2. in deserto jubentur à castris separari leprosi.

Si fuerit plaga.] Hebr. *si dedero plagam lepræ.* Unde patet hanc lepram à Deo fuisse domibus, ob peccata in eis admissa, inflictam; ita Theodoret. q. 17. Erat hæc lepra domorum non proprie, sed analogice lepra: erat enim qualitas vitiosa in domibus, eas arrodens et depascens, uti lepra in homine; unde eam simili modo et cæremonia, qua hominem, legaliter expiari jubet hîc Deus. Vide dicta c. 13. v. 47.

Tropologice, lepra domus est corruptio fidei, vel morum in aliqua congregatione: hinc ex ea sacerdos et Parochus vasa ejicit, quia quoscumque potest ab illius societate disjungit, ideoque et claudere dicitur domum; cætera eadem sunt cum iis, quæ de aliis lepris dicta sunt cap. 13. Vide Radulphum.

37. Cum viderit in parietibus illius quasi valliculas, pallore sive rubore deformes, et humiliores superficie reliqua.] Hæc signa lepræ in domibus eadem sunt quæ in homine cap. 13. v. 3. *Valliculas* vocat fossas, sive cavitates erosas à lepra.

Nota. Pro *pallore*, Hebr. et Septuag. habent *subvirides.*

39 et 30. Reversusque die septimo, etc. si invenerit crevisse lepram, jubebit erui lapides.] Jubetur hîc ut domus leprosæ lapides infecti lepra eruantur, et novi pro iis substituantur, utque domus radatur, et nova calce obducatur: hoc facto si postea reversa videatur lepra, jubetur domus tota destrui, et lapides ac ligna projici extra oppidum; sin lepra non revertatur, jubetur v. 48. purificari domus.

Tropol. vitiosi ex congregatione sunt ejiciendi, et probi substituendi; si et illi inficiantur, congregatio tota abscindenda et evertenda est.

48. Quod si introiens sacerdos, viderit lepram latentem interius non crevisse (exterius se non extendisse, ac proinde nec apparere, nec esse vere lepram) purificabit eam.] Idem ritus purificationis præscribitur hîc in lepra domûs, qui præscriptus est in lepra hominis, v. 4. et seq.

52. Purificabit eam in passere vivo,] utendo scilicet passere vivo et aspergillo ad expiationem, uti dictum est v. 6.

53, 54 et 56. Et jure (rite, legitime) mundabitur. Ista est lex omnis lepræ (de omni lepra) et percussuræ; hebr. נתק *netec*, id est *fractionis;* Septuag. θραύσματος, id est, *convulsionis*, vel *rupturæ:* q. d. Quando in percussuram, vel ex percussura aut convulsione lepra irrepserit, et cicatricis,] quando scilicet in cicatrice ulceris, aut vulneris innata fuerit lepra, uti dictum est cap. 13. 18. inde enim hæc repetit et supplet noster Interpres, quæ hîc Hebræa subticent et subaudiunt.

CAPUT DECIMUM QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Describitur immunditia et purificatio. Primo, seminiflui; secundo, v. 16. concumbentis; tertio, v. 19. menstruatæ; quarto, v. 25. hæmorrhoissæ.

1. Locutusque est Dominus ad Moysen et Aaron, dicens: 2. Loquimini filiis
Israel, et dicite eis: Vir qui patitur fluxum seminis, immundus erit.
3. Et tunc judicabitur huic vitio subjacere, cum per singula momenta
adhæserit carni ejus, atque concreverit fœdus humor. 4. Omne stratum,
in quo dormierit, immundum erit, et ubicumque sederit. 5. Si quis ho-
minum tetigerit lectum ejus, lavabit vestimenta sua; et ipse lotus aqua,
immundus erit usque ad vesperum. 6. Si sederit ubi ille sederat, et ipse
lavabit vestimenta sua; et lotus aqua, immundus erit usque ad vesperum. 7. Qui tetigerit car-
nem ejus, lavabit vestimenta sua; et ipse lotus aqua, immundus erit usque ad vesperum. 8. Si
salivam hujuscemodi homo jecerit super eum qui mundus est, lavabit vestimenta sua; et lotus
aqua, immundus erit usque ad vesperum. 9. Sagma, super quo sederit, immundum erit; 10. et
quidquid sub eo fuerit qui fluxum seminis patitur, pollutum erit usque ad vesperum. Qui por-
taverit horum aliquid, lavabit vestimenta sua; et ipse lotus aqua immundus erit usque ad ves-
perum. 11. Omnis, quem tetigerit, qui talis est, non lotis ante manibus, lavabit vestimenta
sua; et lotus aqua, immundus erit usque ad vesperum. 12. Vas fictile quod tetigerit, confrin-
getur; vas autem ligneum lavabitur aqua. 13. Si sanatus fuerit qui hujuscemodi sustinet pas-
sionem, numerabit septem dies post emendationem sui, et lotis vestibus et toto corpore in aquis
viventibus; erit mundus. 14. Die autem octavo sumet duos turtures aut duos pullos columbæ,
et veniet in conspectum Domini ad ostium tabernaculi testimonii, dabitque eos sacerdoti, 15. qui
faciet unum pro peccato, et alterum in holocaustum; rogabitque pro eo coram Domino, ut
emundetur à fluxu seminis sui. 16. Vir de quo egreditur semen coitûs, lavabit aqua omne corpus
suum; et immundus erit usque ad vesperum. 17. Vestem et pellem, quam habuerit, lavabit

aqua, et immunda erit usque ad vesperum. 18. Mulier cum qua coierit, lavabitur aqua, et immunda erit usque ad vesperum. 19. Mulier, quæ redeunte mense patitur fluxum sanguinis, septem diebus separabitur. 20. Omnis qui tetigerit eam, immundus erit usque ad vesperum; 21. et in quo dormierit vel sederit diebus separationis suæ, polluetur. 22. Qui tetigerit lectum ejus, lavabit vestimenta sua, et ipse lotus aqua immundus erit usque ad vesperum. 23. Omne vas, super quo illa sederit, quisquis attigerit, lavabit vestimenta sua; et ipse lotus aqua, pollutus erit usque ad vesperum. 24. Si coierit cum ea vir tempore sanguinis menstrualis, immundus erit septem diebus; et omne stratum, in quo dormierit, polluetur. 25. Mulier, quæ patitur multis diebus fluxum sanguinis non in tempore menstruali, vel quæ post menstruum sanguinem fluere non cessat, quamdiu subjacet huic passioni, immunda erit quasi sit in tempore menstruo. 26. Omne stratum in quo dormierit, et vas in quo sederit, pollutum erit: 27. quicumque tetigerit ea, lavabit vestimenta sua; et ipse lotus aqua, immundus erit usque ad vesperum. 28. Si steterit sanguis, et fluere cessaverit, numerabit septem dies purificationis suæ; 29. et die octava offeret pro se sacerdoti duos turtures, aut duos pullos columbarum, ad ostium tabernaculi testimonii: 30. qui unum faciet pro peccato, et alterum in holocaustum, rogabitque pro ea coram Domino, et pro fluxu immunditiæ ejus. 31. Docebitis ergo filios Israel ut caveant immunditiam, et non moriantur in sordibus suis, cum polluerint tabernaculum meum quod est inter eos. 32. Ista est lex ejus, qui patitur fluxum seminis, et qui polluitur coitu, 33. et quæ menstruis temporibus separatur, vel quæ jugi fluit sanguine, et hominis, qui dormierit cum ea.

2. VIR QUI PATITUR FLUXUM SEMINIS, IMMUNDUS ERIT.] *Vir*, hebr. *vir vir*, id est *omnis vir*: geminatio enim apud Hebræos significat collectionem universalem, et distribuitur pro omni.

QUI PATITUR FLUXUM SEMINIS,] scilicet perdurantem, per morbum gonorrhϾ (uti vocant Medici) qui oritur ex debilitate naturæ, et potentiæ retentivæ, uti docet Galenus de Locis affectis l. 6. sicut eadem de causa accidit pollutio in somnis: illa enim obvenit vel propter imaginationem turpem, et seminis abundantiam, vel propter debilitatem jam dictam; præsertim si quis tum biberit aquam, maxime calidam, paulo antequam incumberet: quia ista aqua laxat, dissolvit et debilitat potentiam digestivam et retentivam; quare iis consulendum est, ut paulo ante somnum nihil bibant, vel bibant potius vinum, inquit Abulens. Abbas Moses in Vitis Patr. lib. 7. c. 1. num. 6. dicebat: *Per has quatuor res pollutionis passio gignitur: Primo, per abundantiam escæ et potus; secundo, per satietatem somni; tertio, per otium et jocum; quarto, per ornatum vestium*; hic enim gignit mollitiem tum in corpore ipso, tum in imaginatione, quæ pollutionem provocat. Quando pollutio sit peccatum, quando non, vide inter alios nostrum P. Lessium l. 4. de Justit. c. 14. docte enodantem.

4. OMNE STRATUM, IN QUO DORMIERIT IMMUNDUM ERIT.] Quisquis, vel quidquid tangebat laborantem fluxu seminis polluebatur, fiebatque immundum.

Nota hîc canonem: In lege veteri, qui vel quæ in se immunda erant, immunditiem suam transfundebant in tangentes: tales erant leprosi, seminiflui, menstruatæ, reptilia: quæ vero non in se, sed tantum per contactum rei immundæ immunda fiebant, hæc suam immunditiem non transfundebant in tangentes se: ut qui tetigerat reptile immundus erat, non tamen polluebat alium quem tangebat.

8. SI SALIVAM HUJUSCEMODI HOMO FECERIT SUPER EUM QUI MUNDUS EST, LAVABIT VESTIMENTA SUA.] *Lavabit*, non is qui jecit salivam, sed mundus qui eam excepit; hic enim hac saliva seminiflui quasi pollutus lavari et purificari debet.

9. SAGMA, SUPER QUO SEDERIT, IMMUNDUM ERIT.] *Sagma*, id est sella vel stratum. Unde Septuag. vertunt, ἐπίσαγμα ὄνου, id est *stragulum asini*, olim enim asinis, vice equorum in Palæstina utebantur: hinc passim in Scriptura legimus de proficiscentibus: *Stravit asinum*. Chald. vertit: *Omnis equitatura super quam equitaverit, erit immunda.*

13. SI SANATUS FUERIT.] Curatus à gonorrhœa, sive fluxu seminis, jubetur hîc ad legalem suî expiationem lavare se et vestes, et die octavo offerre duos turtures, vel duos pullos columbæ, unum pro peccato; secundum in holocaustum.

15. QUI FACIET (immolabit) UNUM PRO PECCATO,] legali scilicet, puta ad legalem immunditiem ex fluxu hoc seminis contractam, expiandam, vide can. 31. Rursum secundo, *pro peccato*, etiam vero et proprie dicto, si quod habeat necdum expiatum; hujus enim symbolum erat prius peccatum legale.

ROGABITQUE PRO EO CORAM DOMINO, UT EMUNDETUR A FLUXU SEMINIS SUI.] Hebr. est: *Et expiabit eum sacerdos coram Domino à fluxu ejus*, id est, ab immunditia legali contracta ex fluxu seminis, qui jam transierat et desierat, uti hîc supponitur. Eadem phrasis est v. 30.

16. VIR DE QUO EGREDITUR SEMEN COITUS, q. d. Vir qui polluitur coitu, sive legitimo in matrimonio, sive illegitimo et illicito extra matrimonium, LAVABIT AQUA OMNE CORPUS SUUM.] Aliqui lotionem hîc præcipi putant, non absolute, sed conditionate, si videlicet talis ita pollutus vellet ingredi sanctuarium: nam omnes istæ immunditiæ statutæ sunt in ordine, et per respectum accessus ad sanctuarium, aliasque res sacras. Unde Hebræi ita polluti modo non lavant se, quia modo non habent sanctuarium. Verum hoc recte refutat Abul. nam pari modo in aliis

omnibus quæ hîc præcipiuntur, immundi potuissent expectare, et deferre purificationem usque ad diem quo ingressuri erant sanctuarium. Quod falsum esse patet, vel ex eo qui tetigerit mortuum; hic enim certis diebus, puta tertio et septimo, debebat aspergi aqua lustrationis, Num 19. 19. Itaque hæc expiatio post coitum statim postero mane debebat fieri, scilicet debebant ita polluti totum corpus abluere. Sancit hoc Deus modestiæ et continentiæ causa, ut assiduitatem congrediendi etiam in conjugibus, cohiberet sui purificandi molestia et pigritia, inquit Theodoretus.

22. Et ipse lotus aqua immundus erit usque ad vesperum,] non propter peccatum, quod hîc nullum est, si usus sit legitime uxore sua, sed propter immunditiem legalem ortam ex actu conjugali, qui immundus est naturaliter, ideoque et legaliter.

Ubi nota duplicem fuisse immunditiem Hebræorum: una erat peccatum, quia præcepto Dei vetita; talis erat comedere carnes immundas, sanguinem, adipem; hæc enim vetita sunt Levitici 11. Rursum talis erat comedere morticinum, vel laniatum à bestiis, Exodi 22. 31. hoc enim peccatum fuisse, patet Levit. 22. 9. Talis etiam erat tangere morticina immundorum, et tangere reptilia, uti dixi c. 11. 43.

Altera immunditia erat quæ non erat vetita, sed solum indicata et statuta; talis erat tangere leprosum, mortuum, seminifluum. Talis etiam erat pati lepram, fluxum seminis, menstrua; nam de his non dicitur: Ne tangatis ea; sed, Qui tetigerit ea, immundus erit. Unde hæc non erant peccata, sed tantum inducebant irregularitatem quamdam legalem talibus, ut non possent ingredi sanctuarium ante suî expiationem, quæ expiatio præcepta eis erat; itaque tales non peccabant in ipso contactu, et contaminatione suî, sed in neglectu expiationis præceptæ, si videlicet stato tempore se non expiarent. Hinc patet quas immunditias et expiationes etiamnum observent Judæi; quas non: nam priores adhuc servant, posteriores non: hæ enim tantum irregularitates quædam erant, arcentes eos à sanctuario; jam autem ipsi nullum habent sanctuarium; unde nulla jam eis est irregularitas, ac consequenter nec purificatio ad eam tollendam: itaque Judæi jam in suo errore, et conscientia erronea (qua putant se adhuc judaismo, et legibus hisce obstringi) permanentes ex hac sua conscientia non obligantur hisce posterioribus, sed tantum prioribus. Atque hæc de seminifluo.

Tropolog. Seminifluus est doctor et concionator impurus, verbosus et importunus. *Semen enim est verbum Dei*, Lucæ 8. 12. omnis ergo hæreticus, et pseudopropheta, et quisquis verbo Dei abutitur, seminis profluvium patitur; quia verbis sacris luxuriat ad suam laudem, et ad plausum populi; sic Epicurei dicebant de Paulo: *Quid vult seminiverbius* (græce ὁ σπερμολόγος *hic dicere?* Actor. 17. 18. Stratum ejus, est favor humanus; sedes, est voluptas, quam ex eo percipit; saliva, est carnis prudentia: quæ omnia coinquinant, tam ipsum, quàm ejus discipulos. Semen coitus est sana et legitima doctrina: nam sicut vir et mulier una sunt caro; ita in collatione spiritali, doctor et auditor in uno spiritu copulantur. Vir ergo de quo hoc semen egreditur, lavet corpus suum, id est irreprehensibilem se in omnibus actibus faciat, utpote cujus officii est aliorum vitia corrigere et reprehendere: sic et mulier, id est auditor, debet pro viribus vitiorum sordes abjicere. Ita Radulphus et S. Gregor. 23. Moral. c. 15. Secundo. S. August. lib. de Bono conjugali c. 20. Cyril. lib. 15. de Adoratione, et Rupertus generalius hæc accipiunt. *Per seminifluum*, inquit S. August. *lex significare voluit animum, suæ disciplinæ forma indecenter fluidum ac dissolutum, quem formari oportere significat, cum talem fluxum corporis jubet purificari.* Et Cyril. *Corporis*, ait, *fluor qui suppeditationem seminis ad nihilum perducit, et partium illarum firmitatem enervat, significat mentem, quæ nullum justitiæ fructum profert, sed assidue ad id quod officit dilabitur, et præcipiti lapsu ad res turpes corruit.* Particularius vero Rupert. *Quid est*, ait, *fluxum seminis aut sanguinis pati, nisi detractoriis, aut etiam criminosis fluere verbis?*

Consequenter seminiflui sunt verbosi et garruli. Vere Plutarchus in moralib. *Sicut semen*, ait, *quod statim effunditur, inutile est ad genituram: ita sermo garrulorum ad nihil conducit.*

Zeno audiens adolescentem nimis garrulum: *Aures*, inquit, *in linguam defluxere.* Ostendit autem adolescentis esse audire multa, pauca loqui. Ita Laertius lib. 7.

Isocrates, cuidam loculeleio quærenti cur duplicem mercedem ab eo oratoriæ artis studioso postularet, respondit: *Alteram peto ut loqui, alteram vero ut tacere discas.*

In garrulo verborum flumen est, mentis gutta. Homines enim magnum possident vallum dentium ad coercendos leves sermones, inquit Stob. serm. 36.

Zeno rursum multa garrientem ita corripuit: *Ob id binas habemus aures, et os unicum, ut plurima audiamus, loquamur autem paucissima.*

Idem è discipulis suis aliquos dicebat esse φιλολόγους, id est variæ rerum cognitionis studiosos; alios vero λογοφίλους, id est loquendi tantum studiosos.

Idem de frivolis garrienti dixit: *Nisi lingua in mentem intincta disserueris, adhuc multo amplius dicendo delinques.*

Clearchus dicebat: *Quæ nolis audire, ea etiam ne dicito; quæ nolis dicere, ea ne audito quidem.* Aurium enim et linguæ magnum est periculum.

Apollonius dicebat *Loquacitatem multos habere errores, silentium autem tutum esse.* Idem rogatus: *Qui sunt optimi hominum? Qui*, ait, *in dicendo sunt brevissimi.*

Demosthenes cuidam in convivio multa loquenti: *Si tam multa*, ait, *sapuisses, nunquam tam multa locutus esses.*

Idem rogatus, *cur unam habeamus linguam, duas aures? Quia*, inquit, *duplo plus audiendum est, quàm loquendum.*

Lycon aiebat: *Sicut hirundines perpetuo garritu familiaritatis voluptatem perdunt, sic garrulos perpetuo obtundentes molestos esse auditoribus;* unde proverbium: *Hirundines* (id est garrulos) *tecto ne excipe.*

Archelaus tonsori garrulo roganti: *Quomodo te radam, ô rex? silendo*, inquit.

Alius Jurisconsulto loquaci dixit: *Non oportet multis verbis pauca dicere, sed paucis multa.*

Ausonius : *Sicut*, ait, *vascula inania maxime tinniunt, ita quibus minimum inest mentis et crisis, hi sunt loquacissimi.*

Æsopus dixit : *Loquacitatis finis est infortunium.*

Græci tradunt cornicem repulsam esse à Pallade, id est garrulitatem à meditatione et sapientia. Ita Pierius hierogl. 20.

Apud Romanos Citeria effigies erat quædam arguta et loquax, quæ ridiculi gratia in pompa vehebatur. Unde M. Cato in Cæcilium : *Quid ergo*, ait, *dicerem amplius? quem ego denique credo in pompa vectitatum iri in ludis pro Citeria, ac spectatoribus sermocinaturum.*

Scripsit Plutarchus lib. de Garrulitate, in quo inter alia hæc habet : *Alii sermones continent, garruli autem pleni sunt rimarum et perfluunt deinde tanquam vasa, mente cassi, sono pleni obambulant. In eo sunt infelices, quòd neque audiunt, neque audiantur. Sermonis finis est, ut fidem faciat audientibus : nemo autem fidem habet loquacibus, etiamsi vera loquantur. Quod in corde sobrii est, id est in lingua ebrii ; garrulitas periculosa est, odiosa et ridicula. Dicendi magistros habemus homines, tacendi autem deos, silentium in initiationibus mysteriisque, quasi per manus accipientes. Ægyptiorum rex cum Pittaco victimam misisset, jussissetque optimam ac pessimam carnem eximere, linguam exemptam remisit ; quasi lingua tam malorum quàm bonorum maximum sit instrumentum. Qui ingenuam regiamque adepti sunt eruditionem, primum silere, deinde loqui didicerunt. Discipuli Pythagoræ quinquennium tacebant. Locutum esse sæpe me pœnituit, ait Simonides, tacuisse nunquam. Silentium non solum sitim non conciliat, ut ait Hippocrates, verum neque tristitiam, nec dolorem.* Seminiverbii ergo sunt seminiflui.

19. Mulier quæ, redeunte mense, patitur fluxum sanguinis (menstrui) septem diebus separabitur,] non extra castra ; nam ejus rei nulla fit hìc mentio, uti fit de polluto in somnis ; hic enim jubetur egredi castra, Deut. 23. 10. sed separabitur à communicatione hominum : idque per septem dies, non quòd omnibus illis diebus sanguis fluat, sed quòd non possit fluere ultra.

Nota. Menstrua sunt mulierum profluvium, et purgatio frigidi et indigesti humoris, quem natura quasi noxium expellit. Dicta sunt menstrua, quòd quolibet mense mulieribus quæ ejus ætatis sunt ut possint concipere, soleant accidere ; unde etiam menses appellantur. Menstruorum virus describit Plinius lib. 7. c. 15. *Nihil*, ait, *reperitur mulierum profluvio magis monstrificum ; acescunt ejus superventu musta, sterilescunt tactæ fruges, moriuntur insita, exuruntur hortorum germina, fructus arborum quibus insedere decidunt, speculorum fulgor ipso aspectu hebetatur, acies ferri perstringitur eborisque nitor, alvei apum emoriuntur, æs etiam atque ferrum rubigo protinus corripit, odorque dirus aera, et in rabiem aguntur eo gustato canes, atque insanabili veneno morsus infigitur.* Merito ergo hìc menstrua, et menstruata immunda censentur. Vide hìc quid sit mulier etiam speciosissima, scilicet vas sordium, esca vermium. *Mulier speciosa*, inquit Diogenes, *est templum ædificatum super cloacam.*

Ita casta illa matrona monachi cujusdam tentationem libidinis sapienter elisit, dicens : *Nunc ego sum in menstruis, et nemo mihi appropinquare potest, neque odorari præ fætore.* Testis est Joannes Moschus in Prato spirituali cap. 115. Mulier ergo pulchra est sepulcrum dealbatum, splendidum exterius, sed interius sanie et sordibus plenum : has enim tegit et continet pellis ejus rosea et rubicunda.

20. Omnis qui tetigerit eam, immundus erit,] si sit grandior, et compos rationis ; nam infans tangens matrem puerperam, sugensque ejus ubera, non contaminabatur ejus contactu : hìc enim excusat necessitas, et naturæ pietas, ætasque infantilis.

23. Omne vas,] omne instrumentum : sic sanctus Paulus dicitur *vas electionis*, id est, instrumentum electum ; sic Sacramenta dicuntur vasa, id est instrumenta, gratiæ.

24. Si coierit cum ea vir tempore sanguinis menstrualis, immundus erit septem diebus,] si videlicet res lateat, tunc enim occulte expiari poterit ; sin autem res prodatur, ipseque accusetur et convincatur, tunc unà cum femina occidendus est, uti præcipitur c. 20. 18.

25. Mulier quæ patitur multis diebus fluxum sanguinis,] puta hæmorrhoides, qualis fuit Hæmorrhoissa illa sanata à Christo, Marci 5. vers. 26. hæc immunda est et naturaliter et legaliter.

27. Quicumque tetigerit ea,] *ea*, scilicet stratum et vas. Ita Romana, Heb. Chald. male ergo Plantiniana legunt *eam.*

Qui (sacerdos) unum (turturem, vel pullum columbæ) faciet (immolabit) pro peccato.] Non quòd fluxus ille menstruorum vere peccatum sit, sed quòd sit legalis immunditia, et legale peccatum : tale peccatum erat et lepra, et fluxus seminis. Vide can. 31.

Rogabitque pro ea coram Domino, et pro fluxu immunditiæ ejus,] ut scilicet liberetur ab immunditia legali quàm ex hoc fluxu contraxit. Unde hebraice est : *Expiabit eum à fluxu ;* passim enim hoc capite et præced. purgatio hæc a peccato, de tali immunditia legali accipienda est. Quare non recte Abulensis hæc hoc versu et similia vers. 15. sic exponit, q. d. Orabit pro fluxu sanguinis et seminis, ut scilicet ille sistatur et non redeat.

Tropolog. fluxus tam menstruorum, quàm sanguinis significat partim idololatriam ; tum quia in ea, anima relicto Deo per innumera deorum portenta dilabitur, tum quia idolis sanguine etiam humano litabatur. Ita Isychius : partim eos, qui per terrena et carnalia desideria quibus æstuant, diffluunt in varias concupiscentias ; hic fluxus enerves nos facit, et ne diabolo præcipitanti resistere possimus, invalidos reddit : hinc de tali anima dicit Jerem. c. 2. v. 24. *Omnes qui quærunt eam, non deficient, in menstruis ejus invenient eam.* Ita Radulph.

Abulensis in c. 21. Levitici q. 2. aliter hæc adaptat : *Leprosi*, ait, *fluentes semine, et menstruatæ significant excommunicatos excommunicatione majori ; qui vero eos tangunt, significant eos qui minorem excommunicationem cum eis conversando contrahunt.* Unde et lepræ, id est excommunicationis, judicium tantum ad sacerdotes pertinet.

31. Docebitis ergo filios Israel, ut caveant immunditiam, et non moriantur in sordibus suis, cum polluerint tabernaculum meum,] q. d. Caveant immundi ingredi tabernaculum meum ; alioqui ego eos morte puniam propter sordes

suas, quòd scilicet, laborante sordido fluxu seminis vel sanguinis, ausi fuerint ingredi meum tabernaculum, illudque hoc ingressu suo, suaque immunditia inficere et polluere.

Septuag. vertunt, ευλαβεις ποιησατε απο των ακαθαρσιων αυτων, id est religiose caventes facietis filios Israel ab immunditiis suis; ευλαβης enim et *religiosum*, et *cautum caventemque* significat.

CAPUT DECIMUM SEXTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Præscribitur ritus servandus in festo כפורים kippurim, id est expiationis. Expiationis hujus ritus et ordo (qui hoc capite satis est intricatus) erat hic: Primo, decima die mensis septimi, Pontifex veniebat ad sanctuarium adducens suum vitulum pro peccato, et arietem in holocaustum. Secundo, lotis manibus et pedibus induebat vestes minorum sacerdotum, ac præsentabat vitulum et arietem Domino ad ostium tabernaculi. Tertio, aliqui è senioribus populi, nomine totius populi offerebant duos hircos pro peccato, et unum arietem in holocaustum. Quarto, Pontifex mittebat sortem super hircos uter offerretur, et uter esset emissarius. Quinto, sorte facta jugulabat Pontifex vitulum suum pro peccato oblatum et hircum populi in quem ceciderat sors, ut esset victima pro peccato. Sexto, hujus vituli et hirci sanguinem commistum accipiebat, et ingrediens cum thuribulo thurificando Sanctum sanctorum, aspergebat sanguinem septies contra propitiatorium, orabatque pro peccatis tam suis, quam populi; interim carnes, et pelles ac fimus tam vituli, quam hirci ab alio quopiam elata extra castra ibidem comburebantur. Septimo, ex Sancto sanctorum regrediebatur in Sanctum, illudque expiabat tingendo eodem sanguine cornua altaris thymiamatis, et orando pro se et populo. Octavo, ex Sancto rediens ad atrium, sive ad ostium tabernaculi, caprum emissarium offerebat Domino, confitendo et capiti capri imprecando omnia peccata Israelitarum; mox caprum per certum hominem in desertum emittebat. Nono, deponebat vestes, lavabat corpus, induebat vestes pontificales, itaque immolabat arietem suum, et arietem populi in holocaustum Domino: sicque complebat cæremonias festi expiationis.

1. Locutusque est Dominus ad Moysen post mortem duorum filiorum Aaron,
quando offerentes ignem alienum interfecti sunt; 2. et præcepit, ei di-
cens: Loquere ad Aaron fratrem tuum, ne omni tempore ingrediatur
Sanctuarium, quod est intra velum coram propitiatorio quo tegitur arca,
ut non moriatur (quia in nube apparebo super oraculum) 3. nisi hæc ante
fecerit. Vitulum pro peccato offeret et arietem in holocaustum. 4. Tunica
linea vestietur, feminalibus lineis verenda celabit: accingetur zona linea,
cidarim lineam imponet capiti: hæc enim vestimenta sunt sancta; quibus cunctis, cum lotus fuerit,
induetur. 5. Suscipietque ab universa multitudine filiorum Israel duos hircos pro peccato, et unum
arietem in holocaustum. 6. Cumque obtulerit vitulum, et oraverit pro se et pro domo sua, 7. duos
hircos stare faciet coram Domino in ostio tabernaculi testimonii; 8. mittensque super utrum-
que sortem, unam Domino, et alteram capro emissario: 9. cujus exierit sors Domino, offeret
illum pro peccato; 10. cujus autem in caprum emissarium, statuet eum vivum coram Domino,
ut fundat preces super eo, et immittat eum in solitudinem. 11. His rite celebratis, offeret
vitulum, et rogans pro se et pro domo sua, immolabit eum; 12. assumptoque thuribulo, quod
de prunis altaris impleverit, et hauriens manu compositum thymiama in incensum, ultra ve-
lum intrabit in Sancta, 13. ut positis super ignem aromatibus nebula eorum et vapor operiat
oraculum, quod est supra testimonium, et non moriatur. 14. Tollet quoque de sanguine vi-
tuli, et asperget digito septies contra propitiatorium ad Orientem. 15. Cumque mactaverit
hircum pro peccato populi, inferet sanguinem ejus intra velum, sicut præceptum est de san-
guine vituli, ut aspergat è regione oraculi, 16. et expiet Sanctuarium ab immunditiis filiorum

Israel, et prævaricationibus eorum, cunctisque peccatis. Juxta hunc ritum faciet tabernaculo testimonii, quod fixum est inter eos in medio sordium habitationis eorum. 17. Nullus hominum sit in tabernaculo, quando Pontifex Sanctuarium ingreditur, ut roget pro se, et pro domo sua, et pro universo cœtu Israel, donec egrediatur. 18. Cum autem exierit ad altare quod coram Domino est, oret pro se, et sumptum sanguinem vituli atque hirci fundat super cornua ejus per gyrum; 19. aspergensque digito septies, expiet, et sanctificet illud ab immunditiis filiorum Israel. 20. Postquam emundaverit Sanctuarium, et tabernaculum et altare, tunc offerat hircum viventem; 21. et posita utraque manu super caput ejus, confiteatur omnes iniquitates filiorum Israel, et universa delicta atque peccata eorum: quæ imprecans capiti ejus, emittet illum per hominem paratum, in desertum. 22. Cumque portaverit hircus omnes iniquitates eorum in terram solitariam, et dimissus fuerit in deserto, 23. revertetur Aaron in tabernaculum testimonii, et depositis vestibus, quibus prius indutus erat cum intraret Sanctuarium, relictisque ibi, 24. lavabit carnem suam in loco sancto, indueturque vestibus suis. Et postquam egressus obtulerit holocaustum suum ac plebis, rogabit tam pro se quàm pro populo; 25. et adipem, qui oblatus est pro peccatis, adolebit super altare. 26. Ille vero, qui dimiserit caprum emissarium, lavabit vestimenta sua et corpus aqua, et sic ingredietur in castra. 27. Vitulum autem et hircum, qui pro peccato fuerant immolati, et quorum sanguis illatus est in Sanctuarium ut expiatio compleretur, asportabunt foras castra, et comburent igni tam pelles quàm carnes eorum ac fimum: 28. et quicumque combusserit ea, lavabit vestimenta sua et carnem aqua, et sic ingredietur in castra. 29. Eritque vobis hoc legitimum sempiternum: Mense septimo, decima die mensis, affligetis animas vestras, nullumque opus facietis, sive indigena, sive advena qui peregrinatur inter vos. 30. In hac die expiatio erit vestri, atque mundatio ab omnibus peccatis vestris; coram Domino mundabimini: 31. sabbatum enim requietionis est, et affligetis animas vestras religione perpetua. 32. Expiabit autem sacerdos, qui unctus fuerit, et cujus manus initiatæ sunt ut sacerdotio fungatur pro patre suo: indueturque stola linea et vestibus sanctis, 33. et expiabit Sanctuarium et tabernaculum testimonii atque altare, sacerdotes quoque et universum populum. 34. Eritque vobis hoc legitimum sempiternum, ut oretis pro filiis Israel, et pro cunctis peccatis eorum semel in anno. Fecit igitur sicut præceperat Dominus Moysi.

1. Locutus est Dominus ad Moysen, post mortem duorum filiorum Aaron,] q. d. Mox à morte et strage sacerdotum novellorum, et hæc de festo expiationis sanxit Deus, ut hoc exemplo et vindicta cautiores deinceps redderet sacerdotes, in exequendo officio suo, et lege quam hîc statuit.

Quæres quando, et cur institutum sit hoc festum expiationis?

Hebræi, quos sequitur Lyranus et S. Thomas 1. 2. q. 102. art. 4. ad 10. et Ribera lib. 5. de Templo c. 11. putant hoc festum institutum esse in memoriam remissionis idololatriæ, qua Judæi vitulum aureum conflarant. Exodi 32. 4. ideoque celebrari decima die Septembris, eo quòd illo die Moses descenderit de Sina, ferens secundas legis tabulas, et denuntians populo peccati remissionem, Deumque eis jam esse placatum: putant enim ipsi, Mosen ter fuisse in monte per 40 dies, ita ut universim ibi cum Deo fuerit 120 dies, hæseritque in monte usque ad 10 diem mensis septimi; nam Moses ascendit in montem septima die mensis tertii, uti dixi Exodi 24. 12. et Exodi 32. 19. inde numera 120 dies, pervenies ad 10 diem mensis septimi.

Verum hæc sententia falso nititur fundamento: nam primo, Mosen non ter, sed bis tantum fuisse in monte per 40 dies, scilicet semel ante primas tabulas, et secundo, ante secundas, ostendi Exodi 34. 28. Idem magis patebit Deut. 9. 25. Secundo, quia diu post descensum Mosis de monte, ac promulgatam peccati veniam (quæ contigerunt anno primo egressus ex Ægypto, die 28. mensis quinti, uti ostendi Exodi 34. 28.) occisi sunt filii Aaron, videlicet fabricato jam tabernaculo, sub initium anni secundi; institutio autem hujus festi contigit post occisionem horum filiorum, uti hîc dicitur.

Itaque cum erectum sit tabernaculum, et Aaron, filiique ejus consecrati sint sacerdotes die primo mensis primi, anni secundi egressus Hebræorum ex Ægypto; ut patet Exod. 40. vers. 12. et 15. inde die octavo occisi sint filii Aaron, offerentes ignem alienum, ut patet Levit. 10. 1. collato cum cap. 9. 1. Deus autem hoc festum instituerit mox post cædem horum filiorum, uti hîc dicitur; hinc sequitur Deum circiter die nono mensis primi instituisse hoc festum expiationis, jussisseque illud celebrari die decimo mensis septimi.

Respondeo ergo primo: Occasio hujus festi instituendi fuit peccatum irreverentiæ, in tabernaculo admissum à filiis Aaron, offerentibus ignem alienum, ut hîc insinuatur. Ad illud enim præcavendum, et ad reverentiam tabernaculi et sacrorum sanciendam et inculcandam, jubet hîc Deus, ut non nisi semel in anno Pontifex Sancta sanctorum ingrediatur, ad tabernaculum expiandum, idque non nisi cum summa reverentia, et præmissis multis ritibus et sacrificiis.

Respondeo secundo: Causa festi fuit, ut eo fieret generalis expiatio omnium peccatorum, toto anno tam à sacerdotibus, quàm à populo admissorum; sicuti apud Christianos in festo paschæ fit communis omnium expiatio; per confessionem omnibus indictam; cujus rei hoc festum expiationis apertissimum fuit symbolum et figura, de quo plura v. 29.

Nota. Judæi hoc festum non celebrarunt toto tempore 40 annorum, quo peregrinati sunt in deserto; nam post dedicationem tabernaculi, nulla amplius ab eis in deserto oblata fuerunt sacrificia, quæ tamen hoc festo hìc jubentur offerri.

2. Ne omni tempore ingrediatur sanctuarium quod est intra velum,] puta intra sanctiorem tabernaculi partem, quæ ab interiori dirimitur velo, diciturque Sanctum sanctorum. Ex v. 2. 19. et 33. et clarius ex epist. ad Hebr. 9. 7. colligitur semel tantum in anno, scilicet decima die mensis septimi in festo expiationis, licuisse pontifici ingredi Sancta sanctorum, idque non nisi cum incenso, et præviis sacrificiis quæ hìc præscribuntur; ut hac ratione loci, Deique ibi habitantis, reverentia et religio tam pontifici, quàm populo, incuteretur.

Opinantur aliqui id quod sancitur hìc, ut nemo nisi summus Pontifex intret in Sanctum sanctorum, idque semel in anno in festo expiationis, limitandum esse ad solemnem ingressum, quo solemniter res divina facienda erat in Sancto sanctorum: nam transacto illo tempore licuisse iis, qui sanctitate erant insignes, ingredi Sanctum sanctorum. Sic enim S. Jacobum illud ingressum esse testatur Epiph. hær. 78. et Hegesippus lib. 5. et ex eo Euseb. lib. 2. hist. cap. 23. Ità censet noster Christoph. à Castro in Hist. Deiparæ cap. 3. p. 123. additque B. Virginem præsentatam in templo habitasse, vel certe orasse in Sancto sanctorum. Hoc enim diserte asserit Evodius successor S. Petri in cathedra Antioch. apud Niceph. lib. 2. c. 23. et Germanus Constant. Patriarch. orat. de oblatione Mariæ. Accedunt Andreas Cretensis de dormit. Deiparæ, et Gregorius Archiepisc. Nicomediæ orat. de oblatione Mariæ, qui dicunt B. Virginem in adytis seu penetralibus templi habitasse. Verum hæc limitatio videtur esse nimia legis laxatio: lex enim diserte dicit sancitque, ne summus Pontifex (multo minus quilibet alius sacerdos vel Judæus) unquam ingrediatur Sanctum sanctorum, nisi cum sacra peracturus est in eo, ad illud expiandum in die expiationis. Unde Abulensis hoc loco expresse docet nulli omnino nisi pontifici licuisse ingredi Sanctum sanctorum, excepto unico Mose, qui erat supra pontificem, utpote legislator et dux populi. Hic enim jussu Dei in dubiis ad consulendum Dei oraculum ingrediebatur Sanctum sanctorum, ibique Deum sibi ad singula ex propitiatorio respondentem audiebat: ut patet Num. 8. 79. Secundo, quia virgines Deo devotæ, inter quas habitavit B. Virgo Deipara, degebant in atrio ad ostium tabernaculi, ut patet Exodi 38. 8. et 1. Reg. 2. 22. Quis ergo dicat illas omnes habitasse, vel orasse in Sancto sanctorum? Idem videtur dicendum de B. Virgine præsertim cum illo tempore arcana et incognita esset ejus sanctitas et dignitas, quod scilicet futura esset mater Dei; atque ipsa ex humilitate suam sanctitatem celans cæteris virginibus sese æquabat, imo submittebat, juxta illud: *Respexit humilitatem ancillæ suæ.* De S. Jacobo ingrediente Sanctum sanctorum quid sentiendum sit, dixi in proœmio ejus epist. Patres qui dicunt B. Virginem habitasse in adytis, vel in Sancto sanctorum, omnes excepto uno Germano, qui nimis clare loquitur de Sancto sanctorum strictim accepto, per adyta et Sanctum sanctorum videntur accipere sanctuarium, sive templum: hoc enim vocatur Sanctum sanctorum, id est Hebræa phrasi sanctissimum; comparatione facta cum domibus locisque profanis. Igitur B. Virgo habitavit in Sancto sanctorum, id est in templo, quod erat sanctissimum; puta in atrio: hoc enim erat templum laicorum; in eoque erat penetrale, id est habitaculum intimius et semotius, in quo habitabant virgines Deo et templo addictæ. Aut certe vocatur Sanctum sanctorum, quia illi forinsecus obversum erat, aut cohærebat, sicut etiamnum habitacula annexa templo, templi nomine censentur. Orantes enim in templo, præsertim virgines sacræ, spectabant Deum in Sancto sanctorum residentem.

Allegorice, significabatur Christus hìc suo sanguine ingressurus in Sanctum sanctorum, et cœlum reseraturus. Ita Apostolus Hebr. 9. 12. Semel enim in anno illuc ingressus est Christus: nam annus in hoc legali sacrificio omnium temporum exprimit cursum et circuitum. Ita Radulphus.

Tropologice, in persona summi pontificis, omnis cum capite suo Christo, electorum Ecclesia designatur; ingredimur enim et nos qui vivimus Sanctum sanctorum, puta cœlum, non adhuc reipsa, sed per spem, meritum, desiderium et contemplationem: nubes humanitatem Christi, vel divinæ visionis profunditatem significat. Ita Radulphus.

Quia in nube apparebo super oraculum,] super propitiatorium. Nota. In Sancto sanctorum tam tabernaculi, quàm templi nulla erat fenestra, nulla lucerna aut lux, idque ad reverentiam tantorum arcanorum quæ erant in Sancto sanctorum, quæ proinde Deus à nemine, ne à pontifice quidem, conspici volebat. Hinc quia pontifice illud ingrediente, et valvas vel cortinas aperiente, aliquod lumen ex lucernis quæ ardebant in Sancto, vel ex radiis solaribus per has valvas diffundebatur in Sancta sanctorum, hac de causa jussit Deus ad illud offuscandum, pontificem adolere thymiama, et suffitu nubem fumosam toti loco induci, ne quid videre posset, ut aspectum Sanctorum quem pontificis revelarat ingressus, nubes velaret incensi, inquit Origenes; et maxime ne pontifex videret corpus angeli, secum loquentis vice Dei ex propitiatorio, sive oraculo. Licet enim non sit certum, tamen satis probabile est, angelum ita loquentem, corpus humanum æque ac vocem assumpsisse; idque probatur primo, quia hoc significant hæc verba: *In nube apparebo super oraculum*, q. d. Ex nube crassa formabo mihi corpus, illudque assumam et collocabo inter Cherubim super arcam, ut ex propitiatorio respondeam, et fundam oracula: hac de causa vicissim corpus illud incensi fumo quasi nube contegi volo, ut per illud quasi per velum appaream et loquar. Secundo, quia hoc naturalius est, ut scilicet vox humana à corpore humano, quàm à puro aere

procedat. Tertio, quia Ezechiel cap. 1. vidit Deum specie humana insidentem currui Cherubim: simile autem, imo idem fuit in Cherubim arcæ Mosaicæ, uti ibi dixi. Quarto, quia ideo volebat Deus pontificem ingredi Sancta sanctorum cum incenso, ut ejus fumo hoc suum corpus tegeret, ne à pontifice conspici posset: ad vocem enim Dei loquentis legendam, non erat opus fumo; vox enim non videtur, sed auditur, et vocem hanc suam audiri volebat Deus. Quinto, quia ob hanc causam dicitur Daniel. 3. 55. Deus sedere super Cherubim in propitiatorio, indeque loqui (loqui enim est oris et corporis humani; nemo enim sedens loquitur nisi homo) Exod. 25. 22. Num. 7. 89. quia scilicet corpus hoc à Deo, id est ab angelo Dei personam sustinente, assumptum, sedebat in propitiatorio, ita ut arca esset scabellum pedum ejus, psal. 98. 5. Est hæc sententia Abulensis q. 22. in Exod. Vilalpando l. 4. de Templo, c. 34. et aliorum.

Contrarium tamen sentit Cajetanus scilicet Deum hîc non assumpsisse corpus, sed apparuisse tantum per nubem et fumum incensi: *Conspici*, inquit, *Deum in nube super propitiatorium, est eum in nube thymiamatis super propitiatorium repræsentari.*

3. Nisi hæc ante fecerit, vitulum pro peccato offeret, et arietem in holocaustum.] *Ante*, etc. *offeret* partim immolando, ut vitulum pro peccato; hujus enim sanguinem inferre debet in Sanctum sanctorum, partim præsentando Deo ut arietem; hîc enim aries non ante, sed post pontificis in Sanctum sanctorum ingressum, et rursum egressum, immolabatur in holocaustum.

Vitulum pro peccato offeret.] Hunc vitulum offerebat pontifex pro suis et suæ familiæ peccatis, toto anno scienter vel ignoranter admissis, ut patet vers. 6. nam pro peccatis populi non vitulum, sed hircum offerebat, ut patet v. 7. et 15.

Allegorice, Christus obtulit vitulum, id est seipsum pro peccatis suis, id est nostris, quæ ipse in se luenda transtulit: oravit pro se et domo sua, id est pro Apostolis et omnibus credentibus, Joan. 17. v. 9. Obtulit et hircum, id est pœnitentiam populi sui. Ita Radulphus.

4. Tunica linea vestietur, feminalibus lineis, etc.,] puta femoralibus, tegentibus utrumque femen, sive femur.

Nota. Pontifex hoc festo expiationis non utebatur vestibus pretiosis sibi propriis, et pontificalibus, uti tiara, tunica hyacinthina, ephod, rationali et balteo; sed tantum communibus minorum sacerdotum: quia supplicabat pro venia peccatorum tam suorum, quàm populi, eratque hoc festum non lætitiæ, sed mœroris, pœnitentiæ et afflictionis: unde peracta expiatione oblaturus holocausta, tunc demum assumebat vestes pontificales. Simile jam videmus in die parasceves, cujus hoc festum erat typus; Ecclesia enim denudatur, sacerdos, imo et Episcopus, solum diaconorum albis induitur, cum peragit officium passionis: quo peracto ad perficiendum Missæ sacrificium proprias et pretiosiores, puta sacerdotales vel pontificales, induit.

5. Suscipietque ab universa multitudine filiorum Israel duos hircos pro peccato.] Hæc est hostia pro peccatis totius populi, toto anno scienter vel ignoranter admissis.

Dices, Hebr. 9. 7. dicitur pontifex hæc obtulisse tantum pro sua et populi ignorantia; ergo non pro peccatis scienter admissis.

Respondeo: Ignorantia ibi, uti et alibi sæpe significat omne peccatum; nam ut ait Sapiens Proverb. 14. 22. et Aristoteles, 3. Ethic. *Omnis peccans est ignorans, quia imprudens.*

6. Pro domo sua,] pro tota familia sacerdotum omnium et Levitarum: nam hi non continentur nomine populi, sed ad pontificis domum pertinent.

8 et 9. Mittensque super utrumque (super ambos hircos copulatim) sortem, unam Domino, et alteram capro emissario: cujus exierit sors Domino offeret illum pro peccato.] Super populi hircos talis jubetur hîc jaci sors, ut pontifex duas, v. g. chartulas accipiat, uni inscribat nomen Dei, alteri nomen capri emissarii, mox utramque misceat, vel abscondat in urna aut sinu: et inde educat unam, eamque imponat uni hirco, alteram vero alteri; cui imposita fuerit chartula Dei, hic immoletur Deo pro peccato populi; alter vero, cui obtigit chartula capri emissarii, dimittatur liber.

Hinc Judæi fabulantur Deum hoc die expiationis sedere, ut distribuat sortes cuique hominum, utque quæcumque unicuique eventura sunt toto anno, disponat et constituat. Unde aliqui ex eis fundunt sanguinem avis, vel bestiæ super capita eorum quos diligunt, ut eis propitient Deum, ut scilicet Deus, si eo die judicet et decernat eorum sanguinem esse effundendum, pro eo suscipiat sanguinem hujus bestiæ. Refert et refutat hoc Abulensis. Sapit enim superstitionem gentilitiam; nam Gentiles dies habebant fastos et nefastos, faustos et infaustos, hos cavebant, illos ambiebant. Ita Lucullus cum Tigrane dimicaturus pridie nonas octobris, quæ dies nefasta erat, quod illo die Cimbri copias Cæpionis deleverant, dicente tum quodam istam diem abominari Romanos et formidare: *Pugnemus ergo*, ait, *hodie strenue, ut hanc diem quoque ex nefasta et tristi fastam lætamque Romanis reddamus.* Ita factum est; nam quinque tantum Romanorum amissis, ultra centum hostium millia interemit: testis est Plutarchus in Lucullo.

Allegorice, hircus pro peccato significat Christum patientem et morientem in cruce; hircus emissarius significat Christi divinitatem; quæ in passione pati non potuit, et libera mansit, ita Theod. Isychius, et Cyrillus l. 9. contra Julian. ante medium: aut, ut Procopius, emissarius significat Christi animam et spiritum, qui à morte liber evasit, et tertio die in corpore glorioso resurrexit. Secundo, hircus pro peccato significat Christum immolatum: emissarius significat genus humanum, quod per Christi mortem à morte liberatum et manumissum est; ita Cyrillus ibidem. Tertio, distinctius et aptius ad tropologiam, Origenes et Beda hîc, atque S. Hieron. (vel quisquis est auctor: videtur enim ipse græce et hebraice fuisse imperitus, ac consequenter non esse S. Hieron.) in cap. 15. Marci, per hircum pro peccato intelligunt Christum morti adjudicatum; per emissarium Barabbam (unde et Rupertus per duos hos hircos accipit Christum, et antichristum per Barabbam præsignatum) qui dimissus est liber

quasi in eremum, peccata secum ferens populi clamantis et dicentis : *Crucifige, crucifige.*

Tropologice, hircus pro peccato sunt electi et salvandi; hircus emissarius sunt reprobi et damnandi : sors est divina reprobatio et prædestinatio, qua Deus electos certissimis itineribus ad vitam æternam perducit, de qua dicitur Psalm. 30. *In te speravi, Domine, dixi : Deus meus es tu ; in manibus tuis sortes meæ.* q. d. Cujus sortis ego sim necdum scio, tuæ tamen potestatis hoc esse scio, ut tibi sors mea exeat, et in electorum tuorum partem me transferat : Hircus enim Dei, non manet hircus, sed Deo occiditur; ita pœnitentes vitia sua trucidant, et vitam commutant, adeoque omnes Sancti et electi propter Deum mortificantur tota die, imo et occiduntur, uti Martyres, ut puri et gloriosi resurgant : alter vero emissarius manet hircus, et ut hircus dimittitur in solitudinem ; id est in terram tenebrosam, ubi nullus est ordo, sed summa desolatio, puta in infernum, ut ibi lanietur à feris, id est dæmonibus. Ita Radulphus et Beda.

Male ergo Gentiles hanc sortem dixerunt esse fatum, quod omnibus rebus et actionibus hominum necessitatem imponeret. *Fatum*, inquit Chrysippus apud Gell. lib. 6. cap. 2. *est sempiterna quædam et indeclinabilis rerum series, et catena volvens semetipsa sese, et implicans per æternos consequentiæ ordines ; ex quibus aptata connexaque est.* Et Seneca in OEdipod.

> Fatis agimur, cedite fatis.
> Non sollicitæ possunt curæ
> Mutare rati stamina fati ;
> Quidquid patimur, mortale genus,
> Quidquid facimus, venit ex alto.

Et Solon dicebat : *Fatum mortalibus adducere mala simul et bona.* Verum S. Scriptura contrarium docet, scilicet bona quidem ex gratia Dei oriri, sed cooperante libero arbitrio : mala vero, uti sunt peccata, obduratio, etc. ac consequenter ipsa reprobatio et damnatio, oriri ex mala hominis voluntate, quam Deus permittit et ordinat ad justam pœnam.

10. CUJUS AUTEM IN CAPRUM EMISSARIUM, STATUET EUM VIVUM CORAM DOMINO, UT FUNDAT PRECES SUPER EO, ET EMITTAT EUM IN SOLITUDINEM.] Alter est hic hircus sive caper, scilicet emissarius, sive emissus in solitudinem, ut eo quasi secum deferat peccata populi, quæ sacerdos illi imprecatus est, et quasi capiti ejus imposuit.

Nota. Pro *emissarius*, hebr. est עזאזל *Azazel*, quod primo, recentiores Rabbini, et eos secuti Vatablus et Oleaster, putant esse nomen montis, in quem hic hircus ducebatur, et ex quo præcipitabatur. Addunt Judæi filum vel funiculum rubrum ad cornu hujus hirci alligatum, fuisse versum in album, si Deus peccata populi condonaret ; sin autem, mansisse rubrum. Unde vir ducens hircum in solitudinem, cum hanc coloris mutationem in filo videbat, mox inflabat cornu : inde alii ordine suo dispositi Jerusalem usque, similiter buccina insonabant, ut omnis populus terræ sciret sibi esse dimissa peccata. Fabellam hanc refert Oleaster.

Secundo, R. Abraham putat *Azazel* significare dæmonem, quia fortis est. Unde quod nos habemus *in caprum emissarium*, hebr. est לעזאזל *lauzazel*, quod R. Abraham vertit, *pro forti.* q. d. Statuet pontifex hunc secundum hircum, sistetque Domino, ut ipse populum liberet à forti, id est à diabolo : sic et Valentiniani apud Irenæum lib. 1. cap. 12. ponunt *Azazel* esse nomen dæmonis. Idem sensit Julianus Apostata, quem refutat Cyrillus libr. 9. contra eumdem. Hinc et Cornel. Agrippa insignis magus libr. 2. de Occulta philosophia, asserit *Azazel* esse nomen unius dæmonis ex eis qui elementis præsunt, quique suas operas magis et sagis impendunt : eumdem quoque meridiei regem esse, Amaymonque vocari ex Hebræorum Cabala tradit, aut potius nugatur. Sic et Reuchlinus libr. 3. de Arte Cabalist. tradit *Azazel* in exercitu Satanæ latissime imperare.

Credibile est ex hisce Judæorum et hæreticorum figmentis, dæmonem aliquem postmodum hoc nomen Azazel assumpsisse, ut magos et sagas in hoc eorum errore confirmaret. Unde et eisdem in hirci specie apparet, et in eadem ab iis adoratur, fierique potest ut hic hircus pariter ab eis vocetur *Azazel.* Nam ab olim dæmones hirci speciem induisse, eo quòd animal hoc lascivum sit superbumque, patet ex eo quòd ipsi in Scriptura vocantur שעירים *seirim*, id est pilosi et hirsuti instar hirci, uti inter alios annotavit noster Delrio de Magia lib. 2. q. 27. sect. 3.

Ita legimus in vitis Patrum lib. 6. tom. 2. numer. 12. Julianum Apostatam Imperat. suum habuisse dæmonem Azazel, sive emissarium, quem ipse ex Perside misit in Occidentem, ut ei inde responsum aliquod afferret ; cumque pervenisset dæmon ad locum in quo habitabat Publius monachus, stetit ibidem per dies decem immobilis, quia monachus ille continuo orabat, itaque impediebat ejus transitum. Regressus ergo dæmon, et rogatus à Juliano : Quare tardasti ? Respondit : Publius monachus transitum meum impedivit, itaque re infecta redeo. Julianus indignans minatus est Publio ; verum intra paucos dies Dei nutu interemptus est.

Tertio, alii *Azazel*, vertunt *depulsorium*, scilicet vindictæ divinæ, hoc est expiatorium ; talis enim erat hic hircus.

Verum dico caprum *Azazel*, hebr. idem esse quod caprum *abeuntem*, vel *emissarium* : ita enim vertit Noster, et Septuag. qui eum vocant αποπομπαιον χιμαρρον. Unde et Simmach. et Aquila vertunt, *caprum qui emittitur in solitudinem*, teste Theodoreto. Componitur enim *azazel* ex עז *es*, id est caper, et אזל *azal*, id est *abiit*, *ablatus est ;* dicitur caper *es*, eo quòd obfirmatam frontem cornibus gerat à radice עזז *azaz*, id est *firmavit*, *roboravit :* porro *lamed* præfigitur *azazel*, ut significet discretionem et terminum sortis, idemque est quod præpositio *pro :* sors enim unius hirci erat *ladonai*, id est pro Domino, ut scilicet illi immolaretur : alterius vero erat *lauzazel*, id est pro capro emissario, ut scilicet emitteretur quasi piaculum populi in desertum.

De hoc ergo capro dicitur : *Statuet* (pontifex) *eum coram Domino, ut fundat super eo preces ;* ut scilicet confiteatur peccata sua et populi, Deumque roget ut illa transferat in hircum. Unde hebr. est *ad expiandum in eo*, hoc est per eum. Hæc per prolepsin dicuntur : nam emissio hirci hujus fiebat peracta expiatione Sancti sanctorum, postquam pontifex inde rediisset, ut patet v. 20. et 21.

Hic ergo hircus emissarius erat quasi anathema, catharma et piaculum populi, cui populus per pontificem omnia sua peccata imponebat, ut ille iis onustus, ea secum extra castra efferret in desertum : perinde ac Romani et Græci tempore communis pestis aut luis homines piaculares seligebant, eosque necando diis devovebant ad cladem avertendam : quale piaculum fuit Curtius qui in hiatum urbis sese præcipitem dedit. Qua de re plura dixi 1. Corinth. 4. 13.

Hinc etiam apud Gentiles erant dii ἀποπομπαῖοι, ἀλεξίκακοι, ἀποτρόπαιοι, λύσιοι, φύξιοι, id est emissarii, depulsores malorum, avertentes, solventes, fugantes mala; hinc et *depulsoria sacra* dicta sunt, quæ diis depellentibus et mala averruncantibus fiebant, de quibus Giraldus synt. 1.

11. Offeret vitulum.] Non erat hæc vitula rufa de qua Num. 19. illa enim extra castra, pro peccato populi, hic vero in tabernaculo, pro peccatis sacerdotum immolabatur.

12. Assumptoque thuribulo, et hauriens manu compositum thymiama,] *compositum* ex stacte, onycha, galbano et thure, uti præscriptum est Exodi 30. v. 34 et 35.

12 et 13. Intrabit in Sancta (in Sanctum sanctorum; quod pluraliter vocatur Sancta, ad emphasin : erat enim sanctissimum) ut positis super ignem aromatibus, nebula eorum et vapor operiat oraculum, quod est supra testimonium (id est supra arcam, in qua est testimonium, id est lex sive tabulæ legis, ut dixi Exodi 25. 21.) et non moriatur.] Quia si non adoleverit thymiama, quod fumo suo operiat oraculum sive propitiatorium, et corpus illud à me assumptum in eo residens, morietur, eo quòd illud videre præsumpsit.

Thuribula sunt corda Christi et Sanctorum; ignis est Spiritus Sanctus, thymiama sunt virtutes : suffitus sunt orationes Sanctorum, Apocal. 8. 4. Quod ergo Aaron jubetur thuribulum de igne altaris implere, præsignificat potestatem Christi, qui mentem humanam, quam pro nobis assumpsit auro justitiæ radiantem, spiritualis amoris facibus inflammavit, pari modo qui Christi sunt, et ipsi thuribulis suis ignem imponunt, et incensum adolent; quia ex amore divino virtutes concipientes, ad cœlestium promissorum beatitudinem desideria sua extendunt, sed adhuc cum mœrore et in ænigmate. Unde nebula hìc ex iis ascendere dicitur, quam aliquando secutura est flamma, cum videbunt ea facie ad faciem : atque hi vitam inveniunt, et mortem evadunt, inquit Radulphus.

Pulchre S. Ambr. explanans illum v. Ps. 118. *Ignitum eloquium tuum nimis, et servus tuus dilexit illud : Quem*, ait, *Dominus ignem novo sparsit testamento, qui secretos mentium divinæ ardore cognitionis inflammaret affectus, qui vaporem fidei et devotionis adoleret, qui cupiditatem virtutis accenderet. Hoc igne calefactus dicit Jeremias : Et erat ignis flammigerans in ossibus meis. Hoc sermonum igne cœlestium vaporati Cleophas et ille alius, qui simul cum Domino ab Jerusalem usque ad castellum confecerant iter, dicebant : Nonne cor nostrum ardens erat in nobis, cum aperiret nobis Scripturas?*

Et rursum : *Fortis ut mors dilectio, dura sicut infernus æmulatio. Durus zelus, quem vitæ hujus nulla vincit illecebra. Durus sicut inferi, per quem peccato morimur, ut vivamus Deo.*

Et S. Chrysost. hom. 52. in Acta: *Qui igne Christi*, ait, *captus fuerit, talis fit, qualis esset homo solus super terram habitans. Adeo nihil curæ est ei gloria et ignominia. Tentationes autem sic contemnit, et flagella et carceres, quasi in alieno corpore pateretur, vel quemadmodum si adamantinum possideret corpus. Quæ autem suavia sunt in hac vita, ita ridet, et non sentit sicut nos ipsi mortui corpora mortua. Et sicut muscæ in medium flammæ non incidunt, sed fugiunt, ita et affectiones ad illos accedere non audent.*

14. Tollet quoque de sanguine vituli, et asperget digito septies contra propitiatorium,] versus propitiatorium (non enim sanguis hìc tangebat vel attingebat ipsum propitiatorium, ut recte advertit Abulensis.) Causa erat, non quòd propitiatorium peccasset, sed quòd ipsum peccatis populi, in cujus medio erat, toto anno commissis quasi pollutum et contaminatum videretur, ut ergo hæc pollutio tolleretur, sacerdos et populus qui causam pollutionis dederat, dabant sanguinem hirci et vituli pro sanguine suo, cujus uti et mortis, rei erant. Expiatio autem hæc fiebat, non in altari holocaustorum, quia illud satis quotidianis sacrificiis expiabatur; sed in altari thymiamatis, et in Sancto sanctorum : quæ duo quasi sanctissima, maxime Deum, qui offensus et placandus erat, repræsentabant.

Ad Orientem,] id est, versus anteriorem partem propitiatorii primo sibi ingredienti occurrentem; nam illa respectu posterioris erat ad Orientem, sicut Sanctum sanctorum per consequens erat ad Occidentem. Unde absolute loquendo, sacerdos expiabat eo situ quo Judæi orabant, scilicet conversus ad Occidentem, puta conversus ad Sanctum sanctorum; quod erat ad Occidentem, dicitur tamen hìc expiare *ad*, vel potius *contra Orientem*, non mundi, sed propitiatorii, id est contra vel versus anteriorem partem propitiatorii : hæc enim spectabat Orientem, illique obversa erat. Ita Cajetanus, Abulensis, Vatablus.

Allegorice, aspergitur sanguis hic septies contra propitiatorium; ut significetur quod sanguine et morte Christi, intercedente divina propitiatione, septiformis Christi gratia confertur fidelibus, qua cœlum introeant: sic aspergitur versus Orientem, id est Christum, qui lucem justitiæ contulit nobis, ut jam mutati audiamus illud Apostoli Ephes. 5. *Eratis aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino.* Ita Radulphus.

15. Cumque mactaverit hircum pro peccato populi, inferet sanguinem ejus intra velum,] puta intra Sanctum sanctorum; *inferet*, nimirum simul cum sanguine vituli, de quo v. 11. et 14. alioqui enim bis eodem die debuisset pontifex ingredi Sancta sanctorum, cum tantum semel id ei liceret, ut patet Hebr. 9. 7.

Allegorice, Christus per sanguinem vituli, id est suî ipsius et per sanguinem hirci, id est per mortificationem et pœnitentiam populi, expiat sanctuarium, non quasi illud in se immundum sit, sed ut significetur futuræ vitæ sanctificatio præsenti contritione acquirenda, inquit Radulphus.

17. Nullus hominum sit in tabernaculo, quando pontifex sanctuarium ingreditur.] *In tabernaculo*, id est in priore tabernaculi parte,

quæ dicitur Sanctum : nam in Sanctum sanctorum, nulli unquam, nisi pontifici intrare fas erat. Præcipitur hic ergo, ne ullus aliorum sacerdotum sit in Sancto, eo tempore quo pontifex ingreditur Sanctum sanctorum, idque ad reverentiam majestatis Dei, et ne Deum ex Sancto sanctorum loquentem pontifici, alii sacerdotes in Sancto audire possent.

Allegorice, omnes discipuli Christi in ejus passione (per quam ingressus est in Sanctum sanctorum, puta in cœlum) ab eo recesserunt et fugerunt : rursum vix ullus aliorum tunc salutis suæ curam gessit. Ita Isychius et Radulphus.

Nota. Tabernaculum significat totum sanctuarium, constans Sancto et Sancto sanctorum ; synecdochice tamen nunc unam, nunc alteram partem significat ; subinde enim singulæ partes vocantur tabernaculum ; hinc tabernaculum quadrupliciter sumitur : Primo, pro atrio tabernaculi, ipsoque tabernaculo ; secundo, pro toto tabernaculo, excluso atrio ; tertio, pro Sancto, uti hic sumitur ; quarto, pro Sancto sanctorum, uti accipitur v. 16. præced. Ita Abulensis.

18. Cum autem exierit ad altare (thymiamatis) quod coram Domino (propitiatorio, in quo residet Dominus) est, oret pro se,] et pro toto populo, uti præcessit : erat enim hæc una communis omnium expiatio. Ita Abulensis.

20. Postquam emundaverit sanctuarium (Sanctum sanctorum) et tabernaculum,] id est Sanctum, quod expiatur per hoc, quod expiatur altare thymiamatis quod in eo situm est per ritum qui jam præscriptus est v. præcedenti.

Tropologice, Sanctum sanctorum significabat cœlum : Sanctum, viros perfectos hujus vitæ ; unde altare thymiamatis, quod erat in Sancto, significabat Sanctos deditos contemplationi, et rebus cœlestibus : atrium significabat communem laicorum vitam, ut dixi Exodi 26. sub initium. Atrium ergo quotidie expiabatur, quia in altare holocaustorum, quod erat in atrio, quotidie sacrificabatur : imperfecti enim ob frequentes lapsus, frequenti et quasi continua indigent pœnitentia. Sanctum vero semel in anno expiabatur : quia viri perfecti, licet inculpate videantur vivere, tamen ex hac vita egredi non debent sine pœnitentia, uti docuit et exemplo suo ostendit S. Augustinus, teste Possid. in ejus Vita, et S. Fulgentius cujus in morbo hæc erat vox : *Domine, da mihi hic modo patientiam, et postea indulgentiam.* Sanctum sanctorum denique expiabatur, quia cœlum pœnitentia aperitur. Ita ferè Radulphus.

Hoc est quod dicebat Abbas Menas apud Joan. Moscum in Prato spirit. c. 159. *Omnis ætas pœnitentiam agere debet, juvenes simul ac senes, ut æterna vita frui cum gloria et laude mereantur : juvenes quidem, quia in flore ætatis, cum fervet concupiscentia, cervicem suam sub jugum pudicitiæ miserunt ; senes vero, quia inolitam sibi ex multis temporibus malorum anticipationem transferre ad meliora potuerunt.*

20 et 21. Tunc offerat hircum viventem, et posita utraque manu super caput ejus, confiteatur omnes iniquitates filiorum Israel, et universa delicta atque peccata eorum : quæ imprecans capiti ejus, emittet illum per hominem paratum, in desertum.] Hic est caper emissarius, cui sacerdos imprecabatur peccata populi non ut culpa (hoc enim fieri nequit), sed ut pœna à populo in hircum transiret ; pœna, inquam, qua Deus hic temporaliter eum in communi affligere solebat pro peccatis : nam alioqui pœnæ integræ cuilibet peccatori sigillatim luendæ, vel hic, vel in Purgatorio, aut inferno remanebant et restabant, nihilque hæc cæremonia ex illis demebat. Ita Abulensis. Judæi tradunt, aut potius fabulantur pontificem hoc die alias quoque preces effudisse, petiisseque primo bona et felicia tempora ; secundo, ne à tribu Juda sceptrum auferretur ; tertio, ne quis egeret in populo ; quarto, ne Deus stultas hominum particularium preces exaudiret, quæ bono communi sunt noxiæ, ut qui proficiscuntur serenam auram optant et petunt, cum forte terræ et bono communi magis pluvia conveniat. Refert hæc Oleaster.

21. Per hominem paratum.] Hebr. est, *dimittet cum per manum viri* עתי *itti*, id est temporis, puta hoc tempore ad id paratum. Ita Septuag. Chald. et noster. Aliter vertit Oleaster : *Per virum temporis*, ait, *id est per virum senem, aut multo tempore in solitudine versatum.*

In desertum,] ubi hic caper emissarius devoretur à feris, itaque quasi piaculum, luat pœnas peccatis populi debitas, et in ipsum translatas. Sic et Gentiles Pani, Deo pastorum qui in desertis agunt, sacrificabant hircum, qui ad specum agebatur in quo Pan ipse diversari putabatur, uti docet Lucianus.

Tropologice, confitetur sacerdos peccata populi super caput hirci emissarii ; quia confiteri debent electi, quod et ipsi natura fuerint filii iræ, et digni similia pati, ni gratia subvenisset : et sic in æternum cantent misericordias Domini, dicantque : *Misericordia Domini, quia non sumus consumpti ;* et : *Nisi Dominus exercituum reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuissemus.* Rursum imprecabatur Pontifex peccata populi capiti hirci ; quia orat Christus, ut ira divinæ indignationis, cui etiam electi fuerunt obnoxii, illis per gratiam absolutis, in caput reproborum tantum retorqueatur, non ut illi aliquid ultra meritum sustineant, sed ut communem reatum soli portent. Homo ducens hunc hircum in eremum pariter est Christus, qui in die judicii reprobis dicet : *Ite, maledicti, in ignem æternum.* Ita Radulphus. Misera et horrenda erit horum sors ; sicut enim cadaverum omnium caro, cibus est vermium, ita animarum damnatarum vita, erit mortis esca, idque in æternum. Rursum, sicut bos herbam in pratis depascitur, non à radice, ubi illius est vita, eam convellendo, sed carptim tondendo et incidendo : ita anima in pœnis illis infinitis posita, absque suæ substantiæ consumptione, à perpetuo quasi vulture morsu dilaniatur, sed non absumitur.

22. 23 et 24. Cumque portaverit hircus omnes iniquitates eorum in terram solitariam, revertetur Aaron in tabernaculum (qui emittens hircum erat extra illud, erat enim ad ostium tabernaculi) et depositis vestibus lavabit carnem suam (totum corpus, ut hæc lotio symbolum sit munditiei, per expiationem jam peractam adeptæ) in loco sancto (in atrio tabernaculi, puta in labro æneo juxta ostium tabernaculi, unde egredi debebat ex Sancto : nam in sancto, se hoc festo exuebat et induebat pontifex) indueturque vestibus suis] pontificalibus : nam deinceps hæc solemnitas erat læta, jamque cum expiatione transierant signa luctus. Unde

immolanda erant festiva holocausta, et pontifex hic ministrare, eaque immolare debebat; non poterat autem pontifex ministrare, nisi in pontificalibus; induere ergo debebat primo vestes communes sacerdotum, quas exuerat ut se lavaret, et insuper eis superinduere vestes suas, puta pontifici proprias.

Tropologice, Christus, postquam emiserit damnatos in solitudines æternas gehennæ, revertetur in tabernaculum, id est cœlum: deponet vestes, quia non apparebit in corruptione carnis, sed eam lavabit, id est mundam ab omni vulnere et contagione passionis exhibebit: indueturque vestibus suis, id est stola immortalitatis sibi debita se indutum ostendet electis: offeret holocaustum, id est totam redemptionis suæ laudem et gloriam Deo tribuet, omnesque electos Deo offeret; cum in cœlis nil remanebit mortale in carne, nec culpabile in spiritu eorum, sed omnes divinis laudibus occupabuntur: orabit pro se et suis, id est meritum orationis suæ, quantum vel sibi vel amicis profuerit, manifestabit: adipes hostiæ pro peccato adolebit, quia tunc voluntaria mors, in qua animam suam pro electis amicis suis posuit, ipsimet videnti tantum fructum, et tantum populum, tantamque gloriam electorum, gaudium ineffabile pariet. Ita Radulphus.

26. Ille vero qui dimiserit (mendose Biblia Plantiniana habent *demiserit*) caprum emissarium, lavabit vestimenta sua et corpus aqua, et sic ingredietur in castra.] *Lavabit*, scilicet ad abluendam immunditiem legalem, quam contraxit ex contractu hirci tot peccatis onusti, secundum pontificis imprecationem et plebis æstimationem.

27 et 28. Vitulum autem et hircum, qui pro peccato fuerant immolati, et quorum sanguis illatus est in sanctuarium, asportabunt foras castra, et comburent igni, tam pelles, quam carnes eorum ac fimum, ob causam dictam c. 4. v. 12. et quicumque combusserit ea, lavabit vestimenta sua et carnem aqua.] *Quicumque*, scilicet ex populo; nam sacerdotis tantum erat vitulum et hircum immolare, sanguinem effundere, et aspergere: hæ enim erant functiones sacerdotales, quibus peractis aliquis ex populo carnes, pellem et fimum vituli et hirci efferebat extra castra, ibique ea cremabat usque ad pulverem.

Allegorice, fimus et pellis vituli est crucis Christi ignominia; extra castra hæc comburuntur, quia extra urbem passus est Christus, et extra Judæam in Gentes fructum et gloriam suæ crucis extendit: unde et hircus pro peccato ibidem comburitur, ut significetur Christus extra Synagogam in Gentibus, Gentiumque pœnitentia et conversione glorificatus; quicumque ergo combusserit, id est combustum et tostum in cruce crediderit, lavet se, id est sanctificet seipsum, ut castrorum supernorum mereatur ingressum, inquit Radulphus.

29. Eritque vobis hoc legitimum sempiternum.] q. d. Hæc lex erit vobis perpetua et semper observanda.

29 et 30. Mense septimo, decima die mensis, affligetis animas vestras. In hac die expiatio erit vestri.] Hinc et ex v. 32. patet hoc festum expiationis, ejusque cæremonias peractas fuisse decima die mensis septimi; quando scilicet Judæi frugibus jam collectis, otium habebant Deo vacandi, se expiandi, Deoque gratias agendi. Unde totus fere mensis septimus erat festus et sacer, ut patet Levit. 23.

Hinc Allegorice, mensis septimus est tempus gratiæ, in quo septem spiritus Dei missi sunt in omnem terram, Apocal. 5. in quo Christus sanctuarium æternum ingressus est, trahens post se omnia secula, inquit Radulphus.

Nota. Festum expiationis incipiebat à vespera diei nonæ, et durabat usque ad vesperam diei decimæ mensis septimi, ut patet Levit. 23. 32. Judæi enim sua festa celebrabant à vespera in vesperam: expiatio autem hæc fiebat per pontificem, qui non tantum populum, sed et seipsum aliosque sacerdotes, quin et templum adeoque Sanctum sanctorum expiabat, ut patet v. 33.

29. Affligetis (Hebr. תענו *teannu*, verti quoque potest, *humiliabitis*) animas vestras,] tum jejunando, tum aliis modis carnem macerando.

Tradit Joseph lib. 3. c. 10. hoc die expiationis Judæos jejunare solitos usque ad vesperam. Secundo, Abulensis in Levit. 23. q. 22. ex eo quòd hìc dicitur: *Affligetis animas vestras*, colligit Judæis hoc die omnem delectationem fuisse vetitam; unde tertio, tradunt Judæi, et adhuc servare dicuntur, eodem die abstinendum fuisse à potu, ab uxoribus, à balneis, calceos præterea abjiciendos esse; quin imo hoc die singuli speciatim confitentur peccata sua, et pro eis sibi plagas et verbera infligunt; uti ego ex iis ipsis audivi. Erat enim hic dies pœnitentiæ ad expiationem promerendam, uti apud nos est Quadragesima et Parasceve.

Hinc, ut summatim omnes sensus mysticos hujus loci complectar, allegorice, hoc festum expiationis significabat expiationem sacrificii crucis Christi. Tropologice significabat emundationem animarum, tum quotidianam et particularem, tum annuam omnibus communem in paschate.

Audi Origenem hìc hom. 33. *O mira festivitas, dies festus vocatur afflictio animæ. Vide ergo si vis diem festum agere: si vis ut lætetur Deus super te, afflige animam tuam, et humilia eam; non ei permittas explere desideria sua, nec concedas ei lasciviis evagari; cum enim afflicta fuerit anima, et humiliata in conspectu Domini, tunc repropitiatur ei Deus, et tunc ad eam venit ille quem proposuit Deus propitiatorem, Christus Jesus, Dominus et Redemptor ejus.* Compunctio enim expiat et sanctificat animam; hæc autem acquiritur meditatione novissimorum, et duplicis sortis, de qua v. 8.

Ita Abbas Ammon in Vitis Patrum lib. 5. tit. de compunct. rogatus ut diceret verbum ædificationis: *Cogita*, ait, *quasi reus in carcere tibique dic: Væ mihi quomodo habeo astare ante tribunal Christi; et quomodo habeo actuum meorum reddere rationem? si sic semper meditatus fueris, poteris salvus esse.*

Et Abbas Elias: *Ego*, ait, *tres res timeò: Primam, quando egressura est anima mea de corpore; secundam, quando occursurus sum Deo; tertiam, quando adversùm me proferenda est sententia.*

Theophilus Archiepiscopus moriturus dixit: *Beatus es, Abba Arseni, quia semper hanc horam ob oculos habuisti.*

Abbas Agathon, moriturus, tres dies mansit

immobilis oculos apertos tenens; pulsaverunt autem eum fratres, dicentes, Abba, ubi es? et ille respondit: *In conspectu divini judicii assisto.* Dicunt ei: Et tu times? Et ille dixit: *Interim laboravi virtute qua potui, in custodiendis mandatis Dei; sed homo sum, et nescio utrùm placuerint opera mea coram Deo.* Dicunt ei fratres: Et non confidis de operibus tuis, quia secundùm Deum sint? Et dixit senex: *Non præsumo, nisi venero ante Deum; aliter enim sunt judicia Dei, aliter hominum.* Ibid cap. 11. de sobrietate.

Abbas Evagrius dixit: *Memor esto semper exitus tui, et non obliviscaris æterni judicii, et non erit delictum in anima tua.* Ibidem.

Insignis quidam Abbas in eremo rigide vivens, rogatus: *Quomodo sustines laborem hunc?* respondit: *Totus labor temporis mei quem hic sustineo, non est idoneus comparari ad unam diem tormentorum quæ peccatoribus in futuro seculo præparantur.* Ibidem c. 7. de patientia.

Alius senex dicit: *In omni re increpet homo animam suam, dicendo ei: Memor esto, quoniam oportet te Deo occurrere.* Ibidem l. 7. 21.

Anagogice, hoc festum significabat expiationem totius mundi, et discretionem electorum à reprobis in die judicii faciendam.

31. Sabbatum enim requietionis est.] Hebraice est, *sabbatum sabbati, sive quies quietis est.* q. d. Summa quies hoc die vobis colenda et adhibenda est: celeberrima enim festa Judæis erant hæc duo: Primo, sabbatum; secundo, dies hic expiationis. Unde nec in eis licebat cibos parare, quod tamen aliis festis permissum erat, ut patebit c. 23. 27.

32. Sacerdos qui unctus fuerit.] q. d. Qui consecratus fuerit pontifex per unctionem capitis et manuum; hac enim unctione initiatur et consecratur ipse.

34. Ut oretis.] Vos, ô pontifices, deinceps secuturi; soli enim pontifices poterant expiare, et solemniter orare hac die.

Fecit igitur (Moses) sicut præceperat Dominus Moysi.] *Mosi*, id est sibi, est hebraismus. Porro *fecit*, non celebrando festum expiationis, ut vult Lyran. hoc enim celebrandum erat mense septimo; hæc autem gesta sunt mense primo, uti ostendi initio capitis: *Fecit* ergo, id est promulgavit Moses populo hanc Dei legem de festo expiationis, suo tempore, puta mense septimo, in Chanaan servando; hoc enim præceperat ei Deus v. 2.

CAPUT DECIMUM SEPTIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Præcipit Deus ut Judæi non dæmoni, sed sibi soli sacrificent, idque non in agro, sed tantum in tabernaculo: secundo, v. 10. vetat eis esum sanguinis et morticini.

1. Et locutus est Dominus ad Moysen, dicens: 2. Loquere Aaron et filiis
ejus, et cunctis filiis Israel, dicens ad eos: Iste sermo quem mandavit
Dominus, dicens: 3. Homo quilibet de domo Israel, si occiderit bovem,
aut ovem, sive capram, in castris vel extra castra, 4. et non obtulerit ad
ostium tabernaculi oblationem Domino, sanguinis reus erit; quasi si sanguinem
fuderit, sic peribit de medio populi sui. 5. Ideo sacerdoti offerre
debent filii Israel hostias suas, quas occident in agro, ut sanctificentur
Domino ante ostium tabernaculi testimonii, et immolent eas hostias pacificas Domino. 6. Fundetque
sacerdos sanguinem super altare Domini ad ostium tabernaculi testimonii, et adolebit
adipem in odorem suavitatis Domino, 7. et nequaquam ultra immolabunt hostias suas dæmonibus,
cum quibus fornicati sunt. Legitimum sempiternum erit illis et posteris eorum. 8. Et ad
ipsos dices: Homo de domo Israel, et de advenis qui peregrinantur apud vos, qui obtulerit
holocaustum sive victimam, 9. et ad ostium tabernaculi testimonii non adduxerit eam,
ut offeratur Domino, interibit de populo suo. 10. Homo quilibet de domo Israel, et de advenis
qui peregrinantur inter eos, si comederit sanguinem, obfirmabo faciem meam contra
animam illius, et disperdam eam de populo suo, 11. quia anima carnis in sanguine est: et
ego dedi illum vobis, ut super altare in eo expietis pro animabus vestris, et sanguis pro animæ
piaculo sit. 12. Idcirco dixi filiis Israel: Omnis anima ex vobis non comedet sanguinem, nec ex
advenis qui peregrinantur apud vos. 13. Homo quicumque de filiis Israel, et de advenis qui peregrinantur
apud vos, si venatione, atque aucupio ceperit feram vel avem, quibus vesci licitum
est, fundat sanguinem ejus, et operiat illum terra. 14. Anima enim omnis carnis in sanguine
est; unde dixi filiis Israel: Sanguinem universæ carnis non comedetis, quia anima carnis in
sanguine est; et quicumque comederit illum, interibit. 15. Anima quæ comederit morticinum,

vel captum à bestia, tam de indigenis, quàm de advenis, lavabit vestimenta sua, et semetipsum aqua, et contaminatus erit usque ad vesperum: et hoc ordine mundus fiet. 16. Quod si non laverit vestimenta sua et corpus, portabit iniquitatem suam.

3 et 4. HOMO QUILIBET DE DOMO ISRAEL, SI OCCIDERIT BOVEM, AUT OVEM, SIVE CAPRAM IN CASTRIS VEL EXTRA CASTRA, ET NON OBTULERIT AD OSTIUM TABERNACULI OBLATIONEM DOMINO, SANGUINIS REUS ERIT.] Aliqui hoc accipiunt de quavis occisione, non tantum ad sacrificium, sed etiam ad cibum, quasi hîc jubeat Deus, ut laniones et alii privati qui mactant boves, oves et capras ad esum, ea non alibi mactent, quàm in tabernaculo, nec mactent nisi ea prius obtulerint Domino. Id videtur velle Theodor. dicens pontificem Judæorum ex hac lege immolare adhuc eorum esculenta animalia. Verum sic pontifex vere fuisset lanio, et tabernaculum fuisset locus lanienæ. Adde impossibile fuisse in tanta Judæorum multitudine, ut omnes oves, boves et capræ, quæ per totam Judæam (nam de iis quæ Hierosolymis ubi erat templum, cædebantur, alia erat ratio, ut dicam Deut. 12. vers. 21.) mactabantur, adducerentur Hierososymam, ibique in templo jugularentur, ac postea domum ad alias urbes reveherentur. Quare certum et clarum est hîc non agi de occisione ad cibum, sed tantum ad sacrificium; agitur enim hîc de immolatione victimarum, ut patet ex versu sequenti. Sensus ergo est, q. d. Quicumque immolaverit et sacrificaverit ovem, bovem aut capram extra tabernaculum, reus est mortis.

Dupliciter ergo sic immolans peccabat; primo, occidendo victimam si erat laicus; sic enim sacrificando usurpabat munus sacerdotale; secundo, idipsum faciendo extra tabernaculum. Uno enim in loco sibi immolari volebat Deus, idque ad arcendum periculum et suspicionem idololatriæ, et ne Judæi deos Gentium in montibus, lucis et cavernis colerent. Quapropter hisce causis cessantibus aliqui viri sancti Deo inspirante extra tabernaculum immolarunt, inquit S. August. qu. 16. Ita fecit Manue pater Samsonis Judic. 13. 19. sic et Samuel, qui sacrificavit in Masphath. 1. Reg. 7. 9. et in Galgala, 1. Reg. 11. 15. et in Bethlehem, 1. Reg. 16. 2. sic et David immolavit in area Ornan, 1. Reg. 24. 18. et Elias in monte Carmelo, 3. Reg. 18. 23.

Allegorice, tabernaculum est Ecclesia, extra quam nullum sacrificium, aut etiam martyrium Deo placere potest. Ita Radulphus.

4. SANGUINIS REUS ERIT, q. d. Mortis reus erit, morte à judice plectetur, si res constet; sin res lateat, à Deo punietur. Unde sequitur, QUASI SI SANGUINEM FUDERIT, SIC PERIBIT DE MEDIO POPULI SUI.] q. d. Occidetur perinde ac homicida occiditur. Ob hanc legem Israelitæ bellum appararunt contra Rubenitas, qui aliud altare erexerant, Josue 22. vers. 12.

5. IDEO, ne rei fiant sanguinis et mortis, SACERDOTI OFFERRE DEBENT FILII ISRAEL HOSTIAS, (vides hîc tantum agi de hostiis et sacrificiis, uti dixi vers. 3.) SUAS, QUAS OCCIDENT IN AGRO.] Puta quas more aliarum gentium occidere et immolare solent in agro, idque non Deo, sed dæmoniibus, ut dicitur vers. 7. vel quas alias in agro occiderent et immolarent, nisi lex hæc vetaret. Id patet ex eo quod sequitur. *Ut sanctificentur* (offerantur et consecrentur) *Domino ante ostium tabernaculi testimonii, et immolent* (non ergo jam occisæ aut immolatæ, sed immolari solitæ erant hæ victimæ in agro) *eas hostias pacificas Domino.* Sub pacificis et holocausta, et victimas pro peccato intellige. Solas tamen pacificas hîc nominat: nam tales fere dæmoniis immolabant, quia pacificæ ad offerendum faciliores erant et crebriores, eo quòd magna earum pars offerentibus cederet in epulum. Unde Deus ut Judæos ad se suaque sacrificia invitet, pacificas tantum illis hîc proponit et nominat.

6. FUNDET SANGUINEM SUPER ALTARE,] per circuitum altaris, ut patet cap. 3. 2.

7. ET NEQUAQUAM IMMOLABUNT HOSTIAS SUAS DÆMONIBUS, CUM QUIBUS FORNICATI SUNT.] *Dæmonibus*, puta à Satyris, inquit Vatablus. Hisce enim congruit vox Hebræa שעירים *scirim*, quod à שער *sear*, id est pilo, deducitur. Unde proprie significat eos qui pilosi sunt et hirsuti, instar hircorum; tali enim specie et forma apparebant olim dæmones in sylvis, agris et montibus: et hi sunt Fauni et Satyri, quibus Gentiles ibidem sacrificabant, quod hîc Judæis prohibet Deus.

CUM QUIBUS FORNICATI SUNT,] id est, quibus adhæserunt et sacrificarunt.

Nota Idololatria in Scriptura vocatur fornicatio, et idololatræ dicuntur fornicari cum idolis; quia relicto Deo vero sponso suo, dant se amori et cultui alterius, videlicet dæmonis. Hinc patet Judæos ante hæc tempora, cum adhuc in Ægypto agerent, coluisse idola, et dæmonibus sacrificasse; idem patet ex Ezech. 16. 22. et seq.

HOMO DE DOMO ISRAEL (homo Judæus) ET DE ADVENIS (de Gentilibus ad judaismum conversis, sive proselytis; hi enim passim in Pentateucho vocantur advenæ) QUI PEREGRINANTUR, hebr. יגור *iagur*, id est qui morantur, INTER EOS, tanquam advenæ et peregrini, SI COMEDERIT SANGUINEM, OBFIRMABO FACIEM MEAM CONTRA ANIMAM ILLIUS, ET DISPERDAM EAM DE POPULO SUO,] scilicet occidam eum, et celeri morte puniam in hac vita, et reprobabo eum in futura, ut videlicet non censeatur, nec sit in populo patris sui Abrahæ, nec in cœtu sanctorum: sed cum inter præputium habentes et alienigenas, inquit Isych. ac consequenter inter reprobos et damnatos constituam; sic enim è contrario dicitur Abraham congregatus ad populum suum, Genes. 25. 8. et Isaac, Genes. 35. vers. 29. et Jacob, Genes. 46. vers. ultimo. Vetatur hîc Judæis esus sanguinis sub pœna mortis et damnationis (ut patet ex vers. 4.) ob causam quam Deus subdit dicens:

11. QUIA ANIMA CARNIS IN SANGUINE EST.] Non quasi sanguis ipse sit animatus, sive informatus anima, itaque in se sit vivus et vivat; hoc enim refutant Philosophi; sed sensus est, q. d. Quia anima, et per consequens vita carnis, id est animalis maxime consistit et conservatur in sanguine, quasi dispositione et vehiculo; eo quòd sanguis præ aliis humoribus calorem naturalem, et humidum radicale ministret et foveat, atque spiritus vitales formet et suggerat: sicut enim oleum alit ignem in lampade, ita sanguis alit vitam, ait S. Augustin. q. 57.

Rursum, quia sanguis visibilis significat ani-

mam invisibilem, ita idem S. August. mox citandus. Sensus ergo est, q. d. Veto vobis sanguinis esum, quia vita animalis est in sanguine: volo autem ut vitam non comedatis, ne vitam alicui adimere discatis, atque ut longius vos arceam à crudelitate.

Tertio, quia, ut sequitur, sanguine victimarum fit expiatio pro animabus vestris: cum ergo sanguis mihi quasi sit sacer, volo vos ob meî reverentiam omni omnino sanguine, etiam non immolatitio abstinere. Vide dicta cap. 3. 17. Hac etiam de causa, ait Theodoretus q. 23. vetuit Deus Judæis esum morticinorum, eo quòd sanguis ab eis non fuerit separatus; quod intellige de morticinis sponte mortuis: nam alioqui alia etiam morticina, imo omnia cadavera Judæis fuere vetita, verbi gratia, quæ jugulata et occisa in agris projecta jacebant, in quibus non habet locum hæc ratio Theodoreti, cum per jugulationem sanguis eorum effusus sit.

Tropologice, sanguis est cupiditas latens, caro est vitium; quia ex cupiditate omne vitium nascitur et vivit: morticinum est opus externum inde procedens. *Sanguis*, ait Radulphus, *significat carnalem appetitum: Deus autem non solum quid agam, sed etiam quid appetam discernit; antequam ergo quidquam mali exterius operemur, si sanguinem sorbuimus, si iniquitatem corde concepimus, mente à Deo alienati inimicitias ejus incurrimus, quod est sanguinem comedere.*

Quare prudenter Abbas ille in Vitis Patrum cap. de fornicat. *Cogitatio fornicationis*, ait, *fragilis est, velut papyrus. Si ergo jactetur in nobis, et non acquiescentes projiciamus illam à nobis, facile rumpitur; iis ergo qui consentiunt ei, non est spes salutis: illis autem qui non consentiunt, reposita est corona.* Optimum ergo remedium concupiscentiæ est, si statim ut advertis, generose eam excutias, et mentem oculosque alio divertas. Hinc vere dixit Abbas Hyperichius: *Sicut leo terribilis est onagris, sic monachus probatus cogitationibus concupiscentiæ.*

13. Si venatione atque aucupio ceperit feram vel avem.] Non videntur Judæi, inquit Abulensis, canibus venati, quia si canes in venatione occidissent aut lacerassent feram, illa non potuisset comedi, juxta legem Exodi 22. vers. ult. venati ergo sunt retibus, fossis, lanceis, sagittis. Verùm hoc de canibus non videtur verum; nam lex illa Exod. 22. non loquitur de canibus, sed de bestiis agri (id est feris) uti habet Chaldæus, Septuag. et Noster. Captum ergo et laniatum à fera comedere non poterant Judæi; poterant tamen comedere captum à cane.

14. Anima enim omnis carnis in sanguine est.] Hebraice, *anima omnis carnis est sanguis ejus*, non quòd proprie anima sit ipse sanguis, uti voluerunt nonnulli Philosophi, teste Aristotele lib. 1. de Anima; sed causaliter et concomitanter hoc accipi debet. q. d. Vita omnis carnis causatur, sustentatur et declaratur per sanguinem. Unde sequitur in Hebræo: *Sanguis est* (reputatur) *pro anima*, ut si illum tollas, tollas et animam et vitam. Audi S. August. lib. 2. contra adv. legis et Proph. cap. 6. *Sic*, ait, *dictum est: Anima omnis carnis est sanguis, quomodo dictum est: Petra erat Christus, scilicet non quia hoc erat, sed quia hoc significabatur: non autem frustra lex animam voluit significare per sanguinem, rem scilicet invisibilem, per rem visibilem; quia sanguis per venas omnes ab ipso corde diffusus, in nostro corpore plus cæteris humoribus principatur: ita ut ubicumque fuerit vulnus inflictum, non humor alius, sed ipse procedat: ita quoque anima, quia omnibus quibus constamus invisibiliter prævalet, illo melius significatur, quod omnibus quibus constamus visibiliter prævalet.* Adde ex sanguine fieri spiritus vitales et animales, ut docent Medici. Sanguis ergo spiritui servit, spiritus sensibus, sensus rationi.

15. Anima quæ comederit morticinum, per se mortuum, vel captum a bestia] à fera aliqua discerptum et prægustatum: ita enim vertit Noster, Septuag. et Chald. Exod. 22. 31. Sed quia ordinarie id quod capiunt feræ, hoc discerpunt et comedunt; hinc idem est captum à bestia, quod à bestia discerptum et prægustatum.

Lavabit vestimenta sua,] si ignorans tale quid comederit (nam si sciens comedisset, gravius mulctatus fuisset), insuper offeret sacrificium præscriptum cap. 4. 27.

Et hoc ordine mundus fiet.] Hebr. *et mundus erit*, factis scilicet hisce cæremoniis quas hic præscripsi.

16. Quod si non laverit vestimenta sua, vel corpus, portabit iniquitatem suam,] id est, pœnas iniquitatis et inobedientiæ suæ feret, et dabit: et si quidem omiserit hanc suî expiationem per oblivionem, offeret sacrificium sancitum cap. 5. vers. 2. atque hinc dicitur Deus peccatum transferre in victimam. cum pœnam peccati condonat offerenti, eamque in victimam transfert: sin sciens omiserit, graviter peccavit, nec sacrificio expiabitur, sed pœnitentia et satisfactione Deo facta.

Tropologice, bestiæ sunt dæmones et homines ferinis moribus, à cultu pietatis extranei. Capti à bestia sunt ii, qui ab illis sunt decepti et impulsi ad peccatum. Tales non sunt comedendi, id est, imitandi, sed arguendi; si comedere, id est imitari, quem contigerit, hic lavet vestes et carnem, id est, per pœnitentiam conversationem purget ab opere, et conscientiam à prava voluntate; atque immundus erit usque ad vesperam; quia, donec æstus tentationis deferbuerit, plenam suî emundationem obtinere non potest: si non laverit se et correxerit, pœnam, quam promeruit, non evadet. Ita Radulphus.

Prudenter dixit Abbas ille in Vitis Patrum tractatu de Sobrietate, quòd tres sint præcursores Satanæ, scilicet oblivio, negligentia et concupiscentia. *Etenim*, ait, *si oblivio venerit, generat negligentiam: de negligentia vero concupiscentia nascitur; de concupiscentia vero corruit homo. Si enim ita est sobria mens, ut oblivionem respuat, ad negligentiam non venit: et si non neglexerit, concupiscentiam non recipit; si vero concupiscentiam non recipit, nunquam cadet opitulante gratia Christi.* Et Abbas Achilles rogatus: *Quomodo adversùm nos pugnant dæmones?* Resp. *Per voluntates nostras: nam ligna, sunt animæ; securis, diabolus; manubrium, voluntas nostra est. Per malas ergo voluntates nostras incidimur.* Abbas vero Pimenius: *Dæmones*, ait, *nobiscum non pugnant, quia voluntates eorum facimus; sed nostræ nobis voluntates, dæmones facti sunt, et tribulant nos.* Ibidem lib. 7. cap. 25.

Verissimum enim est illud S. Ambros. de Vita beata: *Non est quòd cuiquam nostram ascribamus ærumnam, nisi voluntati. Voluntarium sibi militem eligit Christus: voluntarium sibi servum diabolus auctionatur. Neminem jugo servitutis a-*

trictum possidet, nisi se ei prius peccatorum ære vendiderit.

Nota : Apte diabolus vocatur bestia et fera ; nam primo, ut S. Petrus ait : *Ipse quasi leo rugiens circuit, quærens quem devoret ;* secundo, quia, ut ait S. Basilius, sicut pardalis in hominem ita furit, ut, si vel ejus imaginem pictam videat, eam concerpat et dilaceret : ita diabolus, cum Deo, quem odit, nocere non possit, ejus imaginem, scilicet hominem, insectatur; tertio, auctor de Simplicit. Prælatorum apud S. Cyprianum : *Diabolus*, ait, *dictus est serpens, quia cum latenter obrepit, cum per pacis imaginem fallens occultis accessibus serpit (unde et serpentis nomen accepit) ea est ejus astutia, ea est circumveniendi hominis cæca et laboriosa fallacia, ut asserere videatur noctem pro die, venenum pro salute, desperationem sub obtentu spei, perfidiam sub prætextu fidei, Antichristum sub vocabulo Christi : ut dum verisimilia mentitur, veritatem subtilitate frustretur. Nam transfigurat se in angelum lucis ;* quarto, S. Martinus, teste Sulpitio in ejus Vita, *Cordatensem diœcesin visitaturus profectus, cum discipulis, vidit mergulos in flumine piscari, piscium prædam sequi, et rapacem ingluviem assiduis urgere capturis. Tum dixit : Forma hæc dæmonum est, qui insidiantur incautis, capiunt nescientes, captos devorant, exsaturari non queunt devoratis.*

CAPUT DECIMUM OCTAVUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRÆSCRIBUNTUR GRADUS CONSANGUINITATIS ET AFFINITATIS, IN QUIBUS MATRIMONIUM CONTRAHERE NON LICET. PRIMO ERGO, IN GRADIBUS CONSANGUINITATIS, VETAT MATRIMONIUM ET COPULAM CUM PATRE ET MATRE, V. 7. CUM NOVERCA, V. 8. CUM SORORE, V. 9. CUM NEPTE, V. 10. CUM SORORE PRIVIGNA, V. 11. CUM AMITA ET MATERTERA, V. 12 ET 13. SECUNDO, IN GRADIBUS AFFINITATIS VETAT MATRIMONIUM ET COPULAM CUM UXORE PATRUI, V. 14. CUM NURU, V. 15. CUM UXORE FRATRIS, V. 16. CUM FILIA ET NEPTE PRIVIGNA, V. 17. CUM SORORE UXORIS, V. 18. TERTIO, V. 20. VETAT ADULTERIUM, SODOMIAM, BESTIALITATEM, ET NE SEMEN SUUM OFFERANT MOLOCH, UTI FECERUNT CHANANÆI, QUOS PROINDE DEUS TERRA SUA SE EXPULSURUM MINATUR.

1. LOCUTUS est Dominus ad Moysen, dicens : 2. Loquere filiis Israel, et dices
ad eos : Ego Dominus Deus vester : 3. juxta consuetudinem terræ Ægypti,
in qua habitatis, non facietis ; et juxta morem regionis Chanaan, ad quam
ego introducturus sum vos, non agetis, nec in legitimis eorum ambulabitis.
4. Facietis judicia mea, et præcepta mea servabitis, et ambulabitis in eis. Ego
Dominus Deus vester. 5. Custodite leges meas atque judicia, quæ faciens
homo, vivet in eis. Ego Dominus. 6. Omnis homo ad proximam sanguinis
sui non accedet, ut revelet turpitudinem ejus. Ego Dominus. 7. Turpitudinem patris tui, et tur-
pitudinem matris tuæ non discooperies : mater tua est, non revelabis turpitudinem ejus. 8. Tur-
pitudinem uxoris patris tui non discooperies : turpitudo enim patris tui est. 9. Turpitudinem sororis
tuæ ex patre sive ex matre, quæ domi vel foris genita est, non revelabis. 10. Turpitudinem filiæ
filii tui vel neptis ex filia non revelabis : quia turpitudo tua est. 11. Turpitudinem filiæ uxoris
patris tui, quam peperit patri tuo, et est soror tua, non revelabis. 12. Turpitudinem sororis
patris tui non discooperies : quia caro est patris tui. 13. Turpitudinem sororis matris tuæ non
revelabis, eo quod caro sit matris tuæ. 14. Turpitudinem patrui tui non revelabis, nec accedes
ad uxorem ejus, quæ tibi affinitate conjungitur. 15. Turpitudinem nurus tuæ non revelabis,
quia uxor filii tui est, nec discooperies ignominiam ejus. 16. Turpitudinem uxoris fratris tui
non revelabis, quia turpitudo fratris tui est. 17. Turpitudinem uxoris tuæ, et filiæ ejus non
revelabis. Filiam filii ejus et filiam filiæ illius non sumes, ut reveles ignominiam ejus : quia
caro illius sunt, et talis coitus incestus est. 18. Sororem uxoris tuæ in pellicatum illius non
accipies, nec revelabis turpitudinem ejus adhuc illa vivente. 19. Ad mulierem quæ patitur
menstrua, non accedes, nec revelabis fœditatem ejus. 20. Cum uxore proximi tui non coibis,
nec seminis commistione maculaberis. 21. De semine tuo non dabis, ut consecretur idolo Mo-
loch, nec polluces nomen Dei tui. Ego Dominus. 22. Cum masculo non commiscearis coitu fe-
mineo, quia abominatio est. 23. Cum omni pecore non coibis, nec maculaberis cum eo. Mulier
non succumbet jumento, nec miscebitur ei : quia scelus est. 24. Nec polluamini in omnibus

his, quibus contaminatæ sunt universæ gentes, quas ego ejiciam ante conspectum vestrum,
25. et quibus polluta est terra : cujus ego scelera visitabo, ut evomat habitatores suos.
26. Custodite legitima mea atque judicia, et non faciatis ex omnibus abominationibus istis,
tam indigena quàm colonus qui peregrinantur apud vos. 27. Omnes enim execrationes istas
fecerunt accolæ terræ, qui fuerunt ante vos, et polluerunt eam. 28. Cavete ergo ne et vos
similiter evomat, cum paria feceritis, sicut evomuit gentem, quæ fuit ante vos. 29. Omnis
anima, quæ fecerit de abominationibus his quippiam, peribit de medio populi sui. 30. Custo-
dite mandata mea. Nolite facere quæ fecerunt hi qui fuerunt ante vos, et ne polluamini in eis.
Ego Dominus vester.

3. Nec in legitimis eorum ambulabitis.] *Legitima* vocantur leges, maxime cæremoniales : has enim proprie significat Hæbræum חקות *chuckot*, q. d. Gentium ritus et cæremonias quibus ipsi colunt sua idola et dæmones, aversabimini.

4. Facietis judicia mea et præcepta.] *Judicia*, id est, præcepta judicialia, quæ justitiam et honestum convictum inter te et proximum statuunt. Unde sequentes leges matrimoniales ad hæc judicia pertinent, *et præcepta*, scilicet cæremonialia, quibus rite colatis me. Hæc enim sunt *chuckot*, uti rursum habent Hebræa.

5. Quæ faciens homo, vivet in eis.] q. d. Servans hasce meas leges, à me vita diuturna et prospera donabitur, ut diu *in eis*, id est, per ea; vel *in eis*, id est, in eorum observatione ad ea rursus complendum, et in eis ambulandum vivat. Ita Abulensis, Oleaster, Vatablus; imo idipsum innuit Apostolus Rom. 10. vers. 4. 5. et 13. ubi hoc discrimen Testamenti novi et veteris insinuat, quòd vetus promitteret vivere in eis (suis legibus), id est, promitteret vitam temporalem, ad eas rursum continue perficiendas; novum vero absolute promittat vitam et salutem æternam. Judæi tamen qui pii erant et sancti, hasce leges veteres servabant ex charitate : unde per hoc merebantur quoque vitam æternam. Sed de ea hic ad litteram non agitur : nam et alibi passim bona, quæ Judæis promittuntur, et terrena sunt et temporalia, non cœlestia et æterna, ut patet Exodi 23. 26. Deut. 7. 13. Isaiæ 1. 19. Aggæi 2. 20. Malach. 3. 10. Idem voluit Chaldæus vertens : *Vivet vita seculi*, id est diuturna, quamquam Interpres Bibliorum Regiorum verterit : *Vivet vita sempiterna*.

Anagogice : Sancti, inquit Radulphus, per Spiritum edocti, hanc vitam ad terram viventium in cœlis referebant, uti ille qui canebat : *Credo videre bona Domini in terra viventium*, et Tobias cap. 2. *Filii sanctorum sumus, et vitam illam expectamus, quam Deus daturus est his, qui fidem suam nunquam mutant ab eo.*

6. Omnis homo ad proximam sanguinis sui, non quamlibet, sed eam solam, quàm sequens sermo determinabit, inquit Radulphus, non accedet, ut revelet turpitudinem ejus.] *Turpitudo* vocantur membra inhonesta, quæ hæbraice vocantur *nuditas*, per antiphrasin, eo quòd minime deceat illa esse nuda. Revelare ergo turpitudinem alicujus, est illam cognoscere, et cum ea rem habere, sive in matrimonio, sive extra illud. Est Hebraica et verecunda metalepsis.

Ego Dominus,] qui amo honestatem et verecundiam, cui illam hic mandanti obtemperandum est, ni eum vindicem experiri velitis.

7. Turpitudinem patris tui, et turpitudinem matris tuæ non discooperies.] Vetatur hic matrimonium et copula cum patre et matre : nam tanta fuit corruptela Gentilium, ut de Persis Theodor. q. 24. hoc asserat : Persæ, inquit, in hunc usque diem non sororibus solum, sed etiam matribus et filiabus nuptiarum lege permiscentur. Pari modo apud Ægyptios usitata fuisse conjugia fratris cum sorore, auctor est Diodor. lib. 1. cap. 2. Hinc Theocritus celebrat nuptias Ptolemæi Philadelphi cum Arsinoe sorore, tanquam nuptias Junonis et Jovis. Denique hic vers. 3. satis significat Moses, tam Ægyptiorum quàm Chananæòrum in hisce connubiis et libidinibus corruptissimos fuisse mores. De aliis gentibus barbaris audi Euripidem in Andromede :

Tale est omne barbarum genus,
Pater cum filia, filius cum matre,
Miscetur soror cum fratre.

Indos, Æthiopes ac Medos cum matribus et filiabus concumbere solitos, testis est S. Hieronymus lib. 2. contra Jovinianum.

Quin et de Romanis audi S. Gregorium ad interrog. August. cap. 6. *Quædam*, ait, *terrena lex in Romana republ. permittit, ut sive frater, sive soror seu duorum fratrum germanorum, vel duarum sororum filius et filia misceantur : sed experimento didicimus, ex tali conjugio sobolem non solere succrescere.*

8. Turpitudinem uxoris patris tui non discooperies.] q. d. Non habebis rem cum noverca tua.

Turpitudo enim patris tui est.] Hebraice, *nuditas enim patris tui est.* q. d. Eam nudavit et cognovit pater tuus : unde omnino indecens et inhonestum est, ut tu eam cognoscas.

9. Turpitudinem sororis tuæ ex patre (quæ eumdem tecum habet patrem, sed aliam matrem.) Sive ex matre (quæ eamdem tecum habet matrem, sed alium patrem) quæ domi vel foris nata est, non revelabis.] *Domi nata est*, quæ nata est ex legitimo matrimonio et conjuge : conjux enim sola legitime ad domum viri pertinet; hinc *foris nata* dicitur, quæ nata est ex pellice vel concubina. Ita Radulph. et Abulens. Verum simplicius verba ut sonant accipies; ne quis enim putaret vetari tantum contagium sororis quæ domi nata est, lex addidit, *vel foris nata est* : talis est, verbi gratia, illa quam de priori marito mater susceperat, et cum qua in domum venerat, quando secundo huic marito nupsit. q. d. Uterinam sororem, etiam foris et extra domum natam nemo ducet. Ita S. August. cujus et hæc præclara est vox lib. 17. de Civitate. *Commistio sororum et fratrum quanto est antiquior compellente necessitate, tanto postea facta est damnabilior religione prohibente.* Ita Am-

non incestum cum Thamar sorore morte luit, 2. Reg. 13. vers. 32.

10. TURPITUDINEM FILIÆ FILII TUI, VEL NEPTIS EX FILIA NON REVELABIS, QUIA TURPITUDO TUA EST,] quia scilicet à te recta linea descendit neptis, ideoque tecum quasi una censetur, ut, si ejus turpitudinem reveles, tam tuam quàm ejus turpitudinem reveles: et si ejus partibus inhonestis abutaris, tam indigne agas, quàm si tuis abutereris. Ita Abulensis et Oleaster.

11. TURPITUDINEM FILIÆ UXORIS PATRIS TUI, QUAM PEPERIT PATRI TUO, ET EST SOROR TUA, NON REVELABIS.] q. d. Filiam novercæ tuæ, quæ tibi quasi est soror agnata, non duces, nec cognosces.

12. TURPITUDINEM SORORIS PATRIS TUI NON DISCOOPERIES, q. d. Non duces, nec cognosces amitam tuam, QUIA CARO EST PATRIS TUI,] quia scilicet est consanguinea patris tui. Hebraice est, *quia reliquiatum est patris tui :* nam pater et amita ab uno parente, et una carne decisi sunt, cujus unam partem habet parens, alteram soror ejus, quæ est amita nepotis. q. d. Quia amita proxime contingit patrem tuum, ita ut una videatur esse caro cum eo: hinc non decet ut ejus turpitudinem reveles, sicut non decet ut reveles turpitudinem patris tui. Abulensis putat hîc à pari prohiberi matrimonium patrui cum nepte, sicuti prohibetur amitæ cum nepote: est enim idem utrobique gradus consanguinitatis. Verum melius censet Cajetanus illud non prohiberi, quia non exprimitur, uti cætera omnia, quæ tam exacte et minutim hîc à Mose describuntur. Unde talis matrimonii exemplum est in Othoniele et Axa, Judic. 1. 13.

Quæres: Cur potius vetuit Deus matrimonium cum amita, quàm cum patruo?

Respondeo: Causa est, quòd cum vir caput sit uxoris, si nepos duceret amitam, oporteret eam subesse nepoti; hoc autem indecens est: in altero autem, patruo subest neptis, quod decentius est.

14. TURPITUDINEM PATRUI TUI NON REVELABIS, ut scilicet uxorem ejus ducas aut cognoscas, ipso etiam mortuo. Unde explicando subdit Moses: NEC ACCEDES AD UXOREM EJUS.] Præcedentes gradus hucusque vetiti fuerunt consanguinitatis, hîc incipiunt gradus affinitatis olim vetiti, qui à copula carnali promanant, uti priores consanguinitatis derivantur ab eadem communi origine, puta ab eodem patre, avo, vel abavo.

15. TURPITUDINEM NURUS TUÆ NON REVELABIS,] non habebis rem, nec jungeris matrimonio cum uxore filii tui, etiam eo mortuo.

NEC DISCOOPERIES IGNOMINIAM EJUS,] id est turpitudinem, hebraice *nuditatem*, scilicet nurus, non filii, ut vult Abulensis. Patet ex Hebræo.

16. TURPITUDINEM UXORIS FRATRIS TUI NON REVELABIS: QUIA TURPITUDO FRATRIS TUI EST.] Excipe, nisi frater moriatur sine liberis: tum enim non tantum potest, sed et debet eam frater mortui accipere uxorem, ut suscitet semen et liberos fratri suo, uti præcipitur Deuteron. 25. 5. Tantum ergo vetatur hîc ne frater fratriam, id est fratris uxorem, ducat, si ex ea supersint liberi, vel si illa per repudium à fratre adhuc vivente discesserit. Ita S. August. q. 58. Hinc patet quàm perperam Henricus VIII, Angliæ rex, ex hac lege voluerit repudiare Catharinam uxorem suam, quasi matrimonium cum ea initum esset irritum, ex eo quòd ipsa prius nupta fuisset Arcturo fratri Henrici; nam Arcturus ex Catharina prolem non susceperat, itaque juxta legem Deuter. 25. 5. debuisset Henricus ducere Catharinam, ut ex ea suscitaret semen Arcturo fratri suo. Hanc enim legem esse juris naturæ, ac proinde etiamnum Christianos obligare prætendebat Henricus: quod an verum sit disputabo vers. 18. Perperam quoque Tertullianus lib. de Monogamia cap. 7. per fratrem hîc quemvis Judæum, sive non allophylum intelligit, quasi lex hæc vetet, Judæi mortui uxorem ab alio quolibet Judæo duci, præcipiatque ei monogamiam; nam certum est fratrem hîc proprie accipi: sic enim proprie capiuntur pater, mater, soror, aliaque cognationum vocabula quæ hîc recensentur.

17. TURPITUDINEM UXORIS TUÆ, ET FILIÆ EJUS NON REVELABIS,] τὸ *et* copulatim accipe. q. d. Non contrahes matrimonium cum matre et filia ejus, id est privigna tua, ut vel simul, vel successive utramque habeas uxorem.

FILIAM FILII EJUS, ET FILIAM FILIÆ ILLIUS NON SUMES, UT REVELES IGNOMINIAM (hebraice *nuditatem*) EJUS, QUIA CARO ILLIUS SUNT; quia scilicet conjunctæ sunt et sanguine proximæ uxori tuæ, ac proinde omnino indecens est, ut tu earum turpitudinem reveles: ET TALIS COITUS INCESTUS EST.] Hebraice, *nefas est ;* Septuag. *impietas est ;* Chald. *consilium peccatorum est.*

Porro incestus est consanguinearum vel affinium abusus, ideoque est distincta species luxuriæ triplici de causa, inquit D. Thomas 2. 2. q. 154. art. 9. *Primo, quia naturaliter homo debet quamdam honorificentiam parentibus et cognatis, in tantum quòd apud antiquos, ut Valerius Maximus refert, non erat fas filium simul cum patre balneari, nec se invicem nudos conspicere; secundo, quia personas sanguine conjunctas necesse est ad invicem simul conversari, sicque continuo haberent occasionem luxuriæ, nimisque emollescerent; tertio, quia per hoc impediretur multiplicatio amicorum, ut docet S. August. lib.* 15. *de Civitate cap.* 16. *Addit, quarto, Aristoteles in* 2. *Politic. quia, cum naturaliter homo consanguineam diligat, si adderetur amor qui est ex commistione venerea, fieret nimius ardor amoris, et maximum libidinis incentivum, quod castitati repugnat.*

Hinc incestus dicitur quasi non castus: licet alii deducant à cesto, id est cingulo, quo uxor, cum maritalis illi fides dabatur, à marito cingebatur, vel potius discingebatur, dicente Phillide apud Ovidium in epistola ad Demophoonta:

> Cui mea virginitas avibus libata sinistris,
> Castaque fallaci zona recincta manu.

Sic ergo incestus est concubitus illegitimus, cui cingulum legitimarum nuptiarum insigne, ob consanguinitatem, adhiberi nequit.

Denique S. August. et habetur 32. q. 7. cap. Adulterii: *Adulterii*, ait, *malum vincit fornicationem; vincitur autem ab incestu. Pejus est enim cum matre, quàm cum aliena uxore concumbere.*

18. SORORĘM UXORIS TUÆ IN PELLICATUM ILLIUS NON ACCIPIES.] Hebraice additur, *ad affligendum illam*, si videlicet videat sororem sibi superin-

duci velut pellicem, itaque oriatur inter eas simultas et æmulatio.

NEC REVELABIS TURPITUDINEM EJUS ADHUC ILLA VIVENTE,] quia illa mortua potes accipere uxoris tuæ sororem in conjugem : hoc enim lege veteri licuit, sed in nova jam non licet. Jam enim affinitas usque ad quartum gradum dirimit matrimonium, sicut et consanguinitas.

Quæres an hi gradus omnes, qui hoc capite recensentur, jure naturæ ita absolute sint prohibiti, ut irritent matrimonium, nec Pontifex in iis dispensare possit.

Affirmavit Henricus VIII, qui hanc legem prætendit suo divortio cum Catharina ; affirmarunt idem eodem tempore nonnulli Doctores in variis Universitatibus, sed Angelottis Henrici corrupti. Ratio eorum erat, quòd Chananæi contra has leges peccantes, puniti sint à Deo, ut patet vers. 24. atqui Chananæi non habebant aliam legem quàm naturæ : ergo leges hæ sunt leges naturæ.

Verum contrarium est de fide : probatur primo, ex definitione Concilii Tridentini sess. 24. can. 3. *Si quis*, ait, *dixerit eos tantum consanguinitatis et affinitatis gradus, qui Levitico exprimuntur, posse impedire matrimonium contrahendum, et dirimere contractum, nec posse Ecclesiam in nonnullis illorum dispensare, aut constituere, ut plures impediant ; anathema sit.*

Secundo, Jacob duas sorores Rachel et Liam uxores habuit, quod tamen hîc vetatur v. 18.

Tertio, si quod hîc dicitur, ut nullus fratris sui uxorem ducat, absolute sit præceptum naturale; ergo non licuisset pariter ex lege naturæ, eamdem ducere eo casu, quo frater sine liberis erat mortuus ; quod tamen licuit, ut patet Deuter. 25. vers. 5. quod enim absolute jure naturæ est vetitum et malum, nullo casu licet. Rursum si hæc lex esset naturæ, debuisset hîc tam prohiberi matrimonium patrui cum nepte, quàm amitæ cum nepote. Illa enim causa discriminis et disparitatis quam dedi vers. 12. exilis est, neque sufficit ad jus naturæ evertendum, neque tollit consanguinitatis, in pari gradu vinculum æquale.

Quarto, idipsum patet ex communi praxi Ecclesiæ, quæ sæpe in gradibus hîc prohibitis dispensavit et dispensat, uti dispensavit Pontifex cum Catharina Arcturi conjuge, ut eo mortuo nuberet Henrico VIII, fratri Arcturi Angliæ regi.

Denique communis Doctorum sententia est, solos gradus consanguinitatis lineæ rectæ inter ascendentes et descendentes, et ut summum primum gradum in linea transversa, qui est fratris cum sorore (quamquam hoc ipsum neget Cajetanus) jure naturæ irritum facere matrimonium.

Hi ergo gradus vetiti sunt Judæis lege divina positiva, quæ jam abolita est, et Christianos non obligat : Ecclesia tamen hanc legem renovavit, et eosdem gradus in connubiis Christianis vetuit (atque alios insuper addidit); idque primo, quòd natura et naturalis verecundia ab eis abhorreat, cui sine justa causa contraire peccatum est : unde et Gentes Chananæorum contra facientes, hîc à Deo punitæ et expulsæ dicuntur vers. 24. Ubi tamen nota Gentes illas magis ob idololatriam, sodomiam, aliaque scelera expulsas fuisse, uti dicam vers. 28.

Secundo, quia lex naturæ huc inclinat, ut talia matrimonia irritentur per legem positivam, in quam proinde cadit dispensatio, quando aliunde majus bonum commune id exposcit, et facile rependit tegitque indecentiam, et quidquid naturali pudori alias videretur in hac conjunctione contrarium. Atque hinc patet, quid respondendum sit ad rationem in contrarium allatam. Atque hoc tantum voluit Concilium Toletanum sess. 2. cap. 5. cum ad hasce Levitici leges alludens ait : *Sancimus ne quis fidelium propinquam sanguinis sui, usquequo affinitatis lineamenta generis successione cognoscit, in matrimonio sibi desideret copulari ; quoniam scriptum est : Omnis homo ad proximam sanguinis sui non accedat, nec sine denuntiatione sit sententiæ ; nam infert : Anima quæ fecerit de abominationibus istis quippiam, peribit de medio populi sui.*

19. NEC REVELABIS FOEDITATEM (id est, turpitudinem) EJUS,] hebr. enim est ערות *eruat*, id est nuditatem, quam Noster interpres passim hîc *turpitudinem* vertit.

21. DE SEMINE TUO NON DABIS, UT CONSECRETUR IDOLO MOLOCH : NEC POLLUES NOMEN DEI TUI.] Quæres quodnam fuerit idolum Moloch. Nota. *Moloch*, idem esse cum *Moloch* (uti jam punctant et pronuntiant Hebræi) et cum *Melech*, id ex rex ; et cum *melchom*, id est rex eorum. Unde S. Hieron. in Isaiæ 57. Moloch vocat regem, et LXX hîc Moloch vertunt ἄρχοντα, id est, principem. Vocatus est ergo *Moloch*, id est, rex et princeps, scilicet hominumque Deûmque, ob insignem observantiam cultumque illius idoli, quasi ipse summus esset omnium Deus. Sic et Æthiopes etiamnum Deum vocant אמלך *emlach*, id est regem, ab Hebræo *Melech*, id est rex.

Dico primo : Moloch fuit Baal, id est Deus Ammonitarum, cui Judæi non tantum semen suum per mollitiem et idololatriam, sed et filios suos per parricidium et idololatriam, eos igne comburentes, offerebant. Patet hoc 4. Regum 23. vers. 10. ubi Josias edixit, *ut nemo consecraret filium suum aut filiam per ignem Moloch.* Et Jerem. 22. 35. *Ut initiarent filios suos et filias suas Moloch* ; et Psalm. 105. vers. 37 et 38. *Et immolaverunt filios suos et filias suas dæmoniis*, puta Moloch.

Dico secundo : Hebræi, et ex iis Lyranus, Abulensis, Adrichomius, A Castro, et passim recentiores tradunt quòd idolum Moloch fuerit statua concava manus habens latas, in quibus ponebatur puer immolandus, qui igne statuæ intrinsecus subjecto comburebatur, vel traducebatur per ignem, id est impellebatur per ignem in brachia Moloch, ut ejus quasi amplexu cremaretur, itaque gratum fieret Deo Moloch sacrificium, et tunc dicebant puerum à diis ad æthera raptum. Talis enim describitur statua Saturni (qui vel similis, vel idem fuit cum Moloch) à Diodoro lib. 20. licet alii, sed pauci, putent puerum per os Moloch injectum fuisse in ejus ventrem, ibique combustum. Verum vastum nimis et horrendum fuisset hoc os. Sin autem filias et filios non comburendos, sed sacris Moloch initiandos offerrent, tunc eos per medium duarum pyrarum adigebant ad idolum. Vide Plutarchum libro de Superstitione. Jam ne puerorum vel ita adactorum, vel ardentium et morientium ejulatus audiretur à parentibus, sacerdotes aliique idoli ministri pulsabant תף *toph*, id est tympanum : inde locus dictus est

tophet, sicut à possessoribus, puta à filiis Hennom, dictus est *gehennom*, id est, vallis Hennom. Unde à simili crudelitate et incendio, infernus à Christo vocatur gehenna, Matth. 5. 23. Porro certum est Judæos in deserto coluisse Moloch, ut patet Actor. cap. 7. vers. 43. Et sane eos illi valde fuisse addictos conjicitur, ex eo quòd studiose tum hìc, tum cap. 20. præ cæteris idolis illius cultus eis vetetur. Forte Judæi ad hoc incitati sunt per exemplum Abrahæ parentis sui, qui filium suum Isaac Deo immolavit; sed perperam. Abraham enim id fecit ex peculiari et expresso Dei mandato, atque suum Isaac non idolo, sed Deo vero immolavit. Hac enim ex causa multi censent Moloch Judæorum habuisse caput vituli, eo quod Judæi in deserto Seraphim, id est vitulum, coluerint.

Dico tertio, Œcumen. in Actor. 7. et Arias Montanus in Amos 1. putant Moloch esse Mercurium: hunc enim dictum esse Moloch, à מלאך *malach*, id est nuntius, eo quod ipse haberetur animarum ductor, et deorum nuntius. Cajetanus putat Moloch fuisse Priapum. Alii censent Moloch fuisse Jovem: hic enim est Melech, id est, rex deorum. Alii, inter quos est Christophorus A Castro in Jeremiæ 22. vers. 35. opinantur, et forte verisimilius, Moloch fuisse Saturnum: licet enim Gentiles non tantum Saturno, sed et Jovi, Dianæ, Baccho, Marti, Palladi, Agraulidi, Diomedi humano sanguine litarint, uti testatur Cyrillus lib. 4. contra Julianum post initium, et fuse Eusebius lib. 4. de Præparatione cap. 7. ex Diodoro, Dionysio Halicarnass. Manethone et aliis idipsum docet: tamen Phœnices sive Chananæos (quibus vicini erant Judæi) et ab eis prognatos Carthaginenses, proprio Saturno immolare solere homines amicissimos et pueros suos, præsertim in gravi aliqua calamitate ad eam avertendam, docet Eusebius supra, et Philo lib. 1. histor. Phœnicum, Curtius lib. 4. et Diodorus lib. 20. Unde Imilce, Annibalis uxor, cum Aspar filius ejus esset mactandus:

Me me, *ait*, quæ genui vestris absumite votis.

Ita Silius Ital. lib. 4. Punicorum.

Hinc et Plato, Plutarchus et Dionysius Halicarn. docent apud Phœnices, Carthaginenses, Rhodios et Cretenses moris fuisse, ut infantes principali honore insignes, quos sors jacta designasset, in regio ornatu Saturno immolarentur: à quibus sacris cum postea descivissent Carthaginienses, victi ab Agathocle, ac deos propterea subiratos arbitrantes, ducentos nobilium filios mactarunt, diisque immolarunt, ait Festus apud Lactant. lib. 1. de Falsa religione cap. 21. Atque hac de causa finxerunt Poetæ Saturnum voluisse devorare Rheæ parentis filios, sed sonitum et vocem matris, atque Jovis pueri vagitum eum avertisse et deterruisse. Ita S. August. lib. 7. de civit. 9.

Similis idololatria hoc nostro seculo viguit apud Indos: Mexicani enim quotannis ad 20 hominum millia immolabant dæmoni; et in Mechoacan urbe dæmon sibi offerri postulabat id quod civibus erat charissimum, uti sponsam, vel infantem speciosum, ea de causa indigenæ tam truculentum Deum perosi, Christi fidem obviis ulnis sunt amplexi, ut P. Antonio Mendozio Provinciali Societatis nostræ, Mechoacani proceres testati sunt. Disce hìc crudelitatem dæmonis, qui pro suis exiguis donis quæ suis largitur, tam pretiosas, calamitosas et funestas sibi deposcit victimas. Idem hodie experiuntur sagæ, imo peccatores omnes, qui pro vili voluptate animam suam diabolo vendunt ad æterna tormenta.

Audi ex adverso pietatem et benignitatem Constantini Imper. qui lepra percussus, cum consilio quorumdam, puerulorum sanguine lavandus esset, audiens matres ejulantes, et causa tanti luctus cognita, illacrymans dixit: *Romani imperii dignitas et amplitudo fontem et radicem habet veram pietatem. Ut igitur ex ea me provenisse ostendam, valetudinem meam innocentium puerorum vitæ posthabeo.* Ita Nicephorus lib. 7. historiarum c. 34. Hinc Deus illi rependit sanitatem per baptismum, tantumque imperii decus et gloriam.

Tropologice, Moloch semen suum dant, qui boni aliquid operantur vanæ laudis, vel honoris terreni acquirendi gratia, inquit Radulphus.

Longe verius semen suum dant Moloch, qui proles suas dæmoni devovent, qui eas in hæresi, libidinibus, rapinis, aliisque peccatis educant.

Sed cui? Moloch, id est, regi crudelissimo, tyranno maximo, scilicet diabolo. *Injustum est*, ait S. Gregor. *servire diabolo, qui nullo placatur obsequio.* Et S. August. serm. 4. *Quid*, ait, *pravius? quid malignius? quidve nostro adversario nequius? qui posuit in cœlo bellum, in paradiso fraudem, odium inter primos fratres, et in omni opere nostro zizania seminavit. Nam in comestione posuit gulam, in generatione luxuriam, in exercitatione ignaviam, in conversatione invidiam, in gubernatione avaritiam, in correctione iram, in præsulatu sive dominatione superbiam. In corde posuit cogitationes malas, in ore locutiones falsas, in membris operationes iniquas: in vigilando movet ad prava opera, in dormiendo ad somnia turpia. Lætos movet ad dissolutionem, tristes autem ad desperationem. Sed ut brevius loquar, omnia mala mundi ejus pravitate sunt commissa.* Hic est ignis concupiscentiæ, quo suos hìc Moloch adurit, ut eos secum igne gehennæ comburat.

Nec polluES nomen Dei tui.] Hoc enim mihi meoque nomini esset dedecori, si me relicto, vel in meî injuriam coleres idola, et maxime Moloch tam infami cultu.

23. Cum omni pecore non coibis.] q. d. Cum nullo pecore coibis. Nota *omnis non*, idem est quod *nullus*, etiam juxta regulas æquipollentiarum apud nostros Dialecticos. Secus est *non omnis*: hoc enim apud Dialecticos idem est quod *aliquis non*; apud Hebræos vero sæpe idem est quod *nullus*. Unde sequitur:

24. Nec polluamini in omnibus iis,] id est, in nullo eorum polluamini.

25. Quibus polluta est terra.] Hinc disce vitia, præsertim enormia, esse tam horrenda et putida, ut non tantum ipsos peccatores polluant, sed et terram in qua ipsi habitant, hac infamia aspergant, ut à sceleratissimis incolis scelerata ipsa et polluta vocetur.

Cujus, scilicet terræ, id est *quorum*, scilicet in terra ista habitantium, ego scelera visitabo,] id est puniam, est metonymia. Terra enim, quæ immediate ante proprie capiebatur, hìc metonymice pro terræ incolis capitur. Ita S. Augustinus q. 58.

26. Tam indigena quam colonus.] *Colonus* vocatur hìc incola, qui in Hæbræorum coloniam

et legem transiit et inter eos *peregrinatur*, id est habitat.

28. Cavete ergo ne et vos similiter evomat, cum paria feceritis, sicut evomuit gentem quæ fuit ante vos.] Nota τὸ *evomuit*. q. d. Cum Deus Chananæos sua terra per Hebræos expulit, etiam ipsa terra quasi gaudens et probans, neque retinens, sed dimittens eos, quodammodo ejecit ipsos. Loquitur de futuro quasi de præterito prophetice, *evomuit*, id est, certo et brevi evomet. Rursum est hic metaphora Hebræa, qua ad majorem emphasin, vita et actio animalis tribuitur rei inanimæ.

Simili tropo dicitur terra gemere, clamare, irasci et expetere vindictam, ut : *Excandescet in illos* (reprobos) *aqua maris*, Sapient. 5. *Omnis creatura ingemiscit et parturit usque adhuc*, Rom. 8. Hoc enim tropo vult significare Scriptura enormitatem criminum, quod scilicet ipsæ creaturæ irrationales suo creatori semper obedientes, et pro illo pugnantes detestentur peccatores tales, eosque terra quasi evomat, cum illi expelluntur ab ea : detestentur, inquam, detestatione et appetitu naturali, quo in ordinem suum, totiusque universi, ac Dei voluntatem implendam feruntur, atque aversantur ea quæ sunt his contraria : idem facturæ appetitu rationali, si eum haberent. Scelera ergo Chananæorum causa fuerunt, cur ipsi ab Hebræis possessione sua depulsi sunt.

Ubi nota scelera hæc Chananæorum fuisse adulteria, idololatrias, sodomias, bestialitates, etc. de quibus vers. 20. et seq. potius quàm connubia cum neptibus, affinibus et cognatis, superius recensita ; quia hæc jure naturæ non erant irrita, sed tantum habebant indecentiam et inverecundiam quamdam, ob quam videntur tantum venialia fuisse peccata ; quod enim jam sint mortalia, quodque irritent matrimonium, id habent ex jure positivo humano. Ita Cajetanus, Bellarminus, et Sanchez tom. 2. de Matrim. lib. 7. q. 52.

Hujus expulsionis Chananæorum aliam quoque causam dant S. August. serm. 105. de Temp. et Epiphan. lib. 2. contra hæres. cap. 66. et Andreas Masius in Josue 1. scilicet Chananæam in divisione orbis cessisse Sem ejusque posteris ; sed Chananæos, posteros Cham, vi nepotes Sem inde expulisse, ac proinde jure à Deo Hebræis, nepotibus Sem, eam restitutam esse, hujus rei argumentum esse, quod Melchisedec, qui vel Sem fuit, vel ex Sem natus in Chananæa habitarit. Verum Chananæam in sortitione orbis cessise Chananæis, non Semitis, ostendi cap. 9. et 10. Gen. Rursus, Melchisedec non fuisse Sem, vel Semitam, sed potius ex Cham et Chanaan prognatum, ostendi Genes. 14.

CAPUT DECIMUM NONUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Sanciuntur promiscue præcepta quædam moralia et cæremonialia, partim ante recensita, partim nova ; quale est de non serendo agro diverso semine, de veste ex lana et lino non induenda, v. 19. de præputiis arborum circumcidendis, v. 23. de coma in rotundum non attondenda, de non radenda barba, v. 27. de non incidenda carne, v. 28.

1. Locutus est Dominus ad Moysen, dicens : 2. Loquere ad omnem cœtum filiorum Israel, et dices ad eos : Sancti estote, quia ego sanctus sum, Dominus Deus vester. 3. Unusquisque patrem suum et matrem suam timeat. Sabbata mea custodite. Ego Dominus Deus vester. 4. Nolite converti ad idola, nec deos conflatiles faciatis vobis. Ego Dominus Deus vester. 5. Si immolaveritis hostiam pacificorum Domino, ut sit placabilis; 6. eo die quo fuerit immolata, comedetis eam, et die altero; quidquid autem residuum fuerit in diem tertium, igne comburetis. 7. Si quis post biduum comederit ex ea, profanus erit et impietatis reus, 8. portabitque iniquitatem suam, quia sanctum Domini polluit, et peribit anima illa de populo suo. 9. Cum messueris segetes terræ tuæ, non tondebis usque ad solum superficiem terræ, nec remanentes spicas colliges. 10. Neque in vinea tua racemos et grana decidentia congregabis, sed pauperibus et peregrinis carpenda dimittes. Ego Dominus Deus vester. 11. Non facietis furtum. Non mentiemini, nec decipiet unusquisque proximum suum. 12. Non perjurabis in nomine meo, nec pollues nomen Dei tui. Ego Dominus. 13. Non facies calumniam proximo tuo, nec vi opprimes eum. Non morabitur opus mercenarii tui apud te usque mane. 14. Non maledices surdo, nec coram cæco pones offendiculum ; sed timebis Dominum Deum tuum, quia ego sum Dominus. 15. Non facies quod iniquum est, nec injuste judicabis. Non consideres personam pauperis, nec honores vultum potentis. Juste judica proximo tuo. 16. Non eris criminator, nec susurro in populo. Non stabis contra sanguinem proximi tui. Ego Dominus. 17. Non oderis fratrem tuum in corde tuo, sed publice argue eum,

ne habeas super illo peccatum. 18. Non quæras ultionem, nec memor eris injuriæ civium tuorum. Diliges amicum tuum sicut teipsum. Ego Dominus. 19. Leges meas custodite. Jumentum tuum non facies coire cum alterius generis animantibus. Agrum tuum non seres diverso semine. Veste, quæ ex duobus texta est, non indueris. 20. Homo si dormierit cum muliere coitu seminis, quæ sit ancilla etiam nubilis, et tamen pretio non redempta, nec libertate donata; vapulabunt ambo, et non morientur, quia non fuit libera; 21. pro delicto autem suo offeret Domino ad ostium tabernaculi testimonii arietem: 22. orabitque pro eo sacerdos, et pro peccato ejus coram Domino, et repropitiabitur ei, dimittetur que peccatum. 23. Quando ingressi fueritis terram, et plantaveritis in ea ligna pomifera, auferetis præputia eorum: poma, quæ germinant, immunda erunt vobis, nec edetis ex eis. 24. Quarto autem anno omnis fructus eorum sanctificabitur laudabilis Domino. 25. Quinto autem anno comedetis fructus, congregantes poma quæ proferunt. Ego Dominus Deus vester. 26. Non comedetis cum sanguine. Non augurabimini, nec observabitis somnia. 27. Neque in rotundum attondebitis comam, nec radetis barbam. 28. Et super mortuo non incidetis carnem vestram, neque figuras aliquas aut stigmata facietis vobis. Ego Dominus. 29. Ne prostituas filiam tuam, ne contaminetur terra, et impleatur piaculo. 30. Sabbata mea custodite, et Sanctuarium meum metuite. Ego Dominus. 31. Non declinetis ad magos, nec ab ariolis aliquid sciscitemini, ut polluamini per eos. Ego Dominus Deus vester. 32. Coram cano capite consurge, et honora personam senis; et time Dominum Deum tuum. Ego sum Dominus. 33. Si habitaverit advena in terra vestra, et moratus fuerit inter vos, non exprobretis eis; 34. sed sit inter vos quasi indigena, et diligetis eum quasi vosmetipsos: fuistis enim et vos advenæ in terra Ægypti. Ego Dominus Deus vester. 35. Nolite facere iniquum aliquid in judicio, in regula, in pondere, in mensura. 36. Statera justa, et æqua sint pondera, justus modius, æquusque sextarius. Ego Dominus Deus vester, qui eduxi vos de terra Ægypti. 37. Custodite omnia præcepta mea, et universa judicia, et facite ea. Ego Dominus.

2. Sancti estote.] *Sancti*, id est mundi et puri ab omni immunditia carnis et spiritus, ab omni peccato et irregularitate legali.

3. Matrem suam timeat,] revereatur.

4. Nolite converti ad idola.] Pro *idola* hebr. est, אלילם *elilim*, id est vanitates, res vanæ et nihili, qualia sunt idola, quæ vanam et mendacem umbram divinitatis præ se ferunt; secundo, *elilim*, est diminutivum ab אל *el*, id est *Deus*, qua fortis, quasi dicas: Deiculi, forticuli; quod flandrice dicimus *Godekens;* tertio, *elil* idem est quod אל אל *al el*, id est, *non Deus:* idola enim non sunt vere dii; quarto, *elil* idem est quod אל ליל *el lail*, id est *Deus noctis*, hoc est nocturnus, lucifugus, qui in tenebris ambulat; tales sunt dæmones qui in idolis coluntur; quinto, *elil* alludit ad rad. אלה *ala*, id est *exsecratus est:* sunt enim idola res execrandæ. Ita Oleaster.

Nec deos conflatiles facietis vobis.) Est synecdoche; ex parte enim totum intelligitur: nam per deos conflatiles accipit omnia idola, sive fusilia sint et conflata, sive ductilia, sive sculptilia. Ita S. August. et ex eo Radulphus.

Tropologice, avari pro diis habent massas auri; hi enim sunt eorum dii conflatiles, hi sunt *elilim:* quàm sapiunt qui non *elilim*, id est vanitates et insanias falsas, sed *el*, id est Deum fortem et verum, colunt, qui veras opes tribuit non in ista terra morientium, sed in supera illa terra viventium! Felices, quibus solus, tu Domine, es spes et res, et omne opus eorum oratio, ut dicant: *In pace in idipsum dormiam et requiescam.*

5. Ut sit placabilis.] Hebr. est לרצנכם *lirtsonechem*, id est secundùm voluntatem vel beneplacitum vestrum, quasi dicat: Sponte et voluntarie immolate eam. Ita Chald. Verum Noster, Septuag. et Vatabl. Hebræum רצון *ratson*, accipiunt passive, q. d. Ad favorem, gratiam, beneplacitum, et benevolentiam vobis conciliandam apud Deum. Vide can. 25.

7. Si quis post biduum comederit ex eo (hostia pacifica), profanus erit et impietatis reus,] quia sacram hanc cæremoniam à Deo sancitam violavit, ideoque abominabilis erit, ut vertit Chald. Septuag. vertunt, ἄθυτον ἐστι, id est, *insacrificabile est*, quasi dicat: Talis caro et hostia, quasi profana et polluta, Deo offerri et sacrificari nequit.

8. Peribit,] sententia judicis, si rex constet; sin autem, puniente et vindicante Deo.

9. Non tondebis usque ad solum superficiem terræ.] q. d. Non demetes omnino agrum tuum, sed aliquas, verbi gratia, humiliores et solo pene incubantes spicas, in agro relinques carpendas pauperibus. Ita Abulensis in cap. 23. vers. 22. unde hebr. est: *Non consummabis metere angulum*, vel *extremitatem agri tui.* q. d. Non secabis omnes fruges, sed dimittes aliquid in extremitate, vel angulo agri tui, ut pauperes illud colligere possint. Ita Oleaster, et alii.

10. Neque in vinea tua racemos, post vindemiam remanentes, congregabis.] Ita Chald. Hebr. est: *Ne facias racemationem vindemiæ tuæ;* Septuag. *Non revindemiabis vinetum tuum;* racematio ergo, uti et spicilegium, hic pauperibus relinquenda præcipitur, uti et fructus anni septimi, de quo cap. 25. 6.

11. Non mentiemini.] Hebr. *non negabitis*, scilicet veritatem, in deposito, credito, aliove quovis contractu et debito.

12. Non perjurabis in nomine meo,] per nomen meum.

Nec pollues nomen Dei tui,] quantum in te est : nam alioqui nomen Dei in se pollui nequit.

13. Non morabitur opus mercenarii tui apud te usque mane.] *Opus*, id est merces operis, est metonymia : simili modo capitur *opus* Isaiæ 32. 17. et cap. 40. 10. 62. 11. Job. 34. 11. Ps. 127. 2. q. d. Non differes solutionem mercedis in alteram diem, sed eadem die ante noctem operario, sive mercenario persolves ; quia hi operarii fere pauperes sunt, vivuntque in diem ex diurno pretio.

14. Non maledices surdo,] quia hoc valde inhumanum est, ut ei qui se defendere nequit, injuriam irroges.

Tropologice S. Gregor. 3. p. Pastor. admon. 36. *Surdo, ait, maledicere, est absenti, et non audienti derogare.*

Nec coram cæco pones offendiculum.] Hebræi censent etiam hic prohiberi ne quis viro simplici male consulat. Sed hic sensus est mysticus.

Tropologice S. Gregor. supra : *Coram cæco ponere offendiculum, est discretam quidem rem agere, sed tamen ei qui lumen discretionis non habet, scandali occasionem præbere.*

15. Non consideres (in judicio, uti præcessit) personam pauperis,] ut iniqua ejus miseratione commotus, judicium pervertas.

16. Non eris criminator, nec susurro.] In Hebræo his duobus respondet unum nomen רכיל *rachil*, id est, detractor, susurro. Septuag. vertunt : *Non ambulabis dolo in gente tua.*

Ita Vespasianus Imp. fiscales calumnias magna calumniantium pœna repressit, ferebaturque ejus vox : *Princeps qui delatores non castigat, irritat.* Et Antoninus Pius Imper. delatores, si non probarent crimen, capitali pœna affecit ; si probarent, oblato præmio dimisit infames. Aristoteles, cum judiciorum metu Athenis profugisset, roganti cuipiam : *Qualis est civitas Atheniensium?* resp. *Pulcherrima, sed in ea pyrus super pyrum, et ficus super ficum consenescit.* Quo dicterio notavit Atheniensium sycophantas et calumniatores, perniciosissimos bonis viris. Ita Ælian. lib. 3.

Thearidas cum gladium cote acueret, rogatus à quopiam num esset acutus : *Acutior*, ait, *calumnia*, indicans calumniam rem esse nocentissimam. Demosthenes orat. 1. contra Aristogiton. *Viperam, ait, ubi conspexeritis, mox interficitis : itidem cum delatorem et crudelem hominem videritis viperinam habere naturam, ne expectate donec vestrûm aliquem mordeat, sed cum primum occurrerit, puniatur.*

Pelopidas, cum fortis quidam miles per calumniam apud ipsum deferretur, ut qui ei conviciatus esset : *Equidem, ait, facta ejus respicio, verba autem non audivi.* Ita Xenophon in Œconom.

Denique S. Athanas. apol. 1. *Qui lapide, inquit, ictus est, quærit medicum : ictus autem calumniæ gravius quàm lapides feriunt. Est enim calumnia clava, et gladius, et jaculum incurabile, ut ait Salomon.*

Non stabis (Septuag. *non conspirabis*) contra sanguinem proximi tui,] ut videlicet contra eum falsum testimonium dicas, vel alias injuste eum occidentes juves. Sanguis hic vitam significat : anima enim et vita est in sanguine, ut dixit Moses cap. 17. 14.

17. Non oderis fratrem tuum in corde tuo.] Hinc patet Judæis in veteri Testamento non tantum actionem externam, verbi gratia, homicidii, aut læsionis, uti Josephus et Rabbini nonnulli (quos proinde corrigit Christus, legemque explicat, Matth. 5. 23.) putarunt, sed etiam internam, puta malum voluntatis actum, qualis est odii, vetitam fuisse. Ita Cassian. l. 8. de capital. vitiis cap. 14.

Sed publice argue eum.] Hebr. *arguendo argue.* q. d. Ne foveas odium in corde tuo contra proximum, et ne occulte machineris ei malum ; sed ostende publice, id est in manifesto, ei qui te læsit te offensum esse, et petere satisfactionem pro injuria, vel damno tibi illato. Non præcipit ergo eum qui offendit, publice et coram tota multitudine objurgari, sed ne offensus odium servet occultum ; ideoque injuriam sibi factam manifestet ei qui illam intulit, petatque satisfactionem. Unde Tertull. lib. 4. contra Marcion. cap. 35. hunc locum accipit de correptione fraterna, quasi ea Judæis hic fuerit præcepta.

Ne habeas super illo peccatum,] moliendo occulte ejus læsionem vel perniciem.

18. Non quæras ultionem,] ut privatim te ulciscaris. Secundo et potius, nec privatim, nec publice in judicio petes ultionem ex rancore procedentem : omnis enim talis est peccatum in foro animæ et coram Deo. Hæc ergo lex supplet et perficit legem talionis, latam Num. 35. 19. et Deut. 19. 12. quæ permittit ut quis in judiciali foro vindictam expetat, quando illa in re est justa, licet malo animo, et ex vindicta illam accusator petat, v. g. ut propinquus occisi homicidam interficiat : hoc enim licet in se justum sit, tamen si fiat ex vindicta, iniquum et peccatum est. Quare jubet hic Deus ut in talibus non quærant ultionem, sed tantum jus suum, ut justitiæ vel privatæ vel publicæ satisfiat.

Præclare Plutarch. *Cibo, ait, utitur, juxta naturam is, qui esurit : at vindicta debet uti, qui nec sitit eam, nec esurit. Ut pater videns puerum volentem incidere quippiam, arrepto ferro id facit ; ita ratio vindictam eripiens iræ, utiliter castigat.* Et Juvenalis satyra 3.

> Infirmi est animi exiguique voluptas
> Ultio : continuo sic collige, quod vindicta
> Nemo magis gaudet quàm femina.

Et Franc. Petrarcha dialogo 101. *Nobilissimum, ait, vindictæ genus est parcere. Ultionis momentanea delectatio est, misericordiæ sempiterna. Multos vindicasse pœnituit, neminem pepercisse.* Sed quid illustrius hac voce Christi Matth. 5. 39. *Ego dico vobis non resistere malo ; sed si quis te percusserit in dexteram maxillam tuam, præbe illi et alteram.* Et Pauli ad Rom. 12. *Nulli malum pro malo reddentes. Noli vinci à malo, sed vince in bono malum.*

Nec memor eris injuriæ.] Chaldæus : *Non servabitis inimicitias.*

Diliges amicum tuum sicut teipsum.] Hinc Judæi à contrario sensu colligebant : ergo inimici odio habendi sunt, uti refert Christus Matth. 5. 43. Verum illud argumentum omnino est invalidum ; nec enim consequentia valet ; nec antecedens est verum, prout ipsi intelligebant : nam amicus non significat hic eum, qui nobis benevolus est, sed omnem proximum. Id patet ex Septuag. qui vertunt τῶν πλησίον, id est, proxi-

mum, et ex Chald. qui vertit חברך *chabrach*, id est *socium tuum*, et ex Hebræo רע *rea*, quod non tantum amicum significat, sed et per metaphoram Hebræis usitatam transfertur ad eum, qui nobiscum quavis ratione conjunctus est, sive cui nobiscum quippiam intercedit negotii: talis autem est omnis homo; nam ut minimum omnis homo alteri amicus, et cum alio conjunctus est communi ex primo parente origine, communi creatione et similitudine Dei, communi redemptione, communi Ecclesia et Sacramentis, communi gratia, charitate, ordinatione et cursu ad vitam æternam. Ita S. Aug. Hieron. Theoph. in Matth. 5. nam dilectionem inimicorum præceptam fuisse Judæis patet Exodi 23. 4.

Qualis et quanta debeat esse hæc dilectio, suo exemplo docuit nos Christus, de quo sanctus Bernard. serm. 20. in Cant. *Dilexit*, ait, *me simul Deus fortiter, sapienter, et dulciter. Dulciter, quia carnem induit, sapienter, quia culpam vitavit; fortiter, quia mortem sustinuit.*

Rursum S. Gregor. libr. 10. Moral. cap. 6. *Proximi*, ait, *dilectio ad duo præcepta derivatur, cum et per quemdam justum* (Tobiam cap. 4. 16.) *dicitur: Quod ab alio tibi oderis fieri, vide ne tu alteri facias. Et per semetipsum Veritas dicit: Quæ vultis ut faciant vobis homines, et vos facite illis*, scilicet in rebus licitis et salutaribus: hæc enim tantum quisque proximo æque ac sibi, secundum rectam rationem velle et optare debet, uti pluribus et particularibus exemplis declarat ibidem S. Gregorius.

Ita proximum, Agrippam regem, amavit S. Paulus. Cum enim rex diceret: *In modico suades me Christianum fieri*, subjecit: *Opto apud Deum et in modico et in magno, non tantum te, sed et omnes qui audiunt, hodie fieri tales, qualis et ego, exceptis his vinculis*, Actor. 26. 29.

Et S. Joannes, qui senex in Collectis non aliud dicebat, quàm: *Filioli, diligite alterutrum.* Rogatus cur idem semper ingeminaret, respondit: *Quia præceptum Domini est, et si solum fiat, sufficit;* testis est S. Hieron. in epist. ad Galat.

Et S. Dominicus, cujus hæc erat vox: *Plus in charitatis codice didici, quàm in universa sancta Script.* Ex hoc codice prædicabat, multosque convertebat, et suos ex eodem prædicare volebat.

Et S. P. N. Ignatius, qui ut obscœnum euntem ad amasiam corrigeret, aquis se immergens dixit: *Perge, miser, ad fœdissimas tuas voluptates; impendentem capiti tuo ruinam non vides? ego hîc me tuî causa tamdiu macerabo, donec justissimum Dei furorem in te paratum avertam.* Testis est Ribadeneira in ejus Vita.

Et S. Xaverius, qui amicis Chinam ob pericula dissuadentibus ait: *Non aliud mihi in votis est, quàm ut vel morte mea Sinarum salutem repræsentem.* Testis est Tursellinus lib. 3. Vitæ ejus cap. 15.

Sicut teipsum.] Vox *sicut* non æqualitatem, sed similitudinem significat: nam ordinata charitate magis diligit se homo quàm proximum: similia tamen dilectionis signa exhibere debet proximo atque sibi ipsi. Sic accipitur τὸ *sicut* Deut. 18. 15. Joannis 17. vers. 21 et 22. Isaiæ 1. 26. Malach. 3. 4. ubi Malachias copiam bonorum spiritualium in lege nova confert cum ubertate legis veteris et priorum temporum, cum tamen in lege nova multo sit major.

Ego Dominus,] qui scilicet idipsum licet arduum, jure meo exigo et præcipio.

19. Jumentum tuum non facies coire cum alterius generis animantibus.] Hebræi, et Cajetan. hanc legem et duas sequentes putant non litteraliter, uti sonant, sed symbolice accipiendas esse, ut scilicet tantum prohibeant studium novitatis et novæ curiositatis, inquit Cajetan. atque perturbationem et confusionem, ut inter Hæbræos nulla sit mala lingua et simultas, sed unitas perfecta et charitas, inquiunt Hebræi: rationem afferunt, quod constet Judæos habuisse mulos, qui ex diversis speciebus, puta ex equa et asino, generantur. Mulo enim insedit David, Salomon, Absalon, aliique filii Davidis 2. Reg. 13. 29 et 1. Esdræ 2. 66. dicitur Judæos Babylone redeuntes habuisse mulos ducentos. Verum alii passim ad litteram, uti sonant, hæc accipiunt: hoc enim plane et simpliciter verba ipsa significant. Itaque hac lege vetabantur Judæi procurare congressum asini cum equa ad generandum mulos. Muli ergo quos habuerunt Judæi, vel casu geniti sunt, sponte sua commistis asino et equa; vel ab aliis gentibus, commistionem hanc et mulorum procreationem procurantibus, eosdem emerunt.

Causa hujus legis fuit, prima, quia Deus volebat honestissime juxta naturam institui Hebræos: congressus autem iste animalium diversæ speciei est contra naturam; secunda, quia nolebat Deus species animalium ab Hæbræis permisceri et confundi; sed quamque simplicem et integram in sua essentia permanere; tertia, ne ipsi Hebræi curantes ideoque spectantes hunc animalium congressum, similia discerent et imitarentur. Ita Theod. q. 27. Unde in Traditionibus Hebræorum præceptum invenitur (ut R. Moses dicit) ut homines avertant oculos ab animalibus coeuntibus: facile enim in hoc conspectu excitatur in homine motus concupiscentiæ, inquit D. Thomas mox citandus.

Tropologice, Radulph. Cum alterius generis animantibus, dominorum impulsu coeunt jumenta, cum humanæ mentes ad vitia pronæ, pastorum suorum exemplo seductæ, mundi amatoribus conformantur.

Allegorice, Isychius sic explicat, q. d. Non permittes fideles sectari circumcisionem et baptisma.

Agrum tuum non seres diverso semine.] Hujus et sequentis legis causa litteralis fuit, prima, ut per eas Deus Hebræis novitatis et confusionis ansam præcideret, eosque admoneret simplicitatis et ordinis.

Secunda, quia voluit Deus hac cæremonia, videlicet simplicitate seminis et vestis, coli potius, quàm duplicitate: quia ita placuit ei instituere, ut simplicitatem hominibus commendaret in victu, vestitu, omnique alia re. Deus enim cum in se sit simplicissimus, sitque ipsa simplicitas, ideoque unitas, primitas et causalitas rerum omnium, amat simplicia, et adulterinas mixtiones sive carnis, sive spiritus in suo cultu odit et vetat, inquit Theodorus.

Unde symbolice, S. Cyril. l. 8. de Adoratione ait hac lege biformes mores vetari. *Omnibus nobis in conversionis initio nulla virtus magis necessaria est quàm simplicitas verecunda*, ait sanctus Bern. Ita S. Job laudatur quòd fuerit vir simplex et rectus: *simplex, quia nullum lædere, imo prodesse desiderabat; rectus, quia se à nullo*

corrumpi permittebat, ait Beda lib. 1. de Templo Salomon. Hinc Sapiens Prov. 11. 20. *Abominabile*, ait, *est cor pravum, et voluntas ejus in his qui simpliciter ambulant.* Et cap. 20. 7. *Justus qui ambulat in simplicitate sua, beatos post se filios derelinquet. Simplex*, ait S. Augustinus hom. 2. in Joan. *eris explicando te à mundo; implicando, duplex eris. Quid*, ait S. Hieron. *simplicitate divinius? quæ sicut bonus paterfamilias satis sibi abundat, et sua puritate contenta, non quærit alienum: nec abrodit, sed se de cæteris fingit: nec se in varias partes commutat, sicut astutia, quæ ut sit cauta, timet omnia, nec suis consiliis credit: versat ipsa suas sententias; simplicitas autem timere nil novit.* Et rursum: *Prudentia absque simplicitate malitia est, et simplicitas absque ratione stultitia nominatur.* Hinc Christus ait: *Estote prudentes sicut serpentes, et simplices sicut columbæ.*

Audi et Gentiles, Cicero lib. 1. de Officiis: *Compendiaria*, ait, *via ad gloriam est, ut qualis quisque haberi vult, talis sit.* Et lib. de Amicitia: *Aperte odisse vel amare est magis ingenui, quàm fronte occultare sententiam.* Seneca epist. 10. *Virtutem*, ait, *bona sequitur fide, qui se non exornat et pingit; sed idem est sive ex denuntiato videtur, sive imparatus et subito; veritas in omnem partem suî semper eadem est.* Idem ad Neronem: *Nemo*, ait, *potest personam fictam diu ferre, ficta in naturam suam cito recidunt.* Idem in Prov. *Malus*, ait, *ubi se bonum simulat, tunc est pessimus.*

Tertia, vetuit Deus hanc seminum commixtionem in agricultura, *ad detestationem idololatriæ, qua Ægyptii in venerationem stellarum diversas commixtiones faciebant, et in seminibus, et in animalibus, et in vestibus repræsentantes diversas conjunctiones stellarum. Rursum, omnes hujusmodi commixtiones prohibentur ad detestationem coitus contra naturam*, inquit D. Thom. 1. 2. q. 102. art. 6. ad 9.

Tropologice, agrum non seres diverso semine, id est, non docebis contraria divinis doctrinis in Ecclesia, inquit Isych. Secundo, Radulph. Diversum, inquit, semen seminat ecclesiastes, qui bona loquitur, et mala operatur; qui verbo triticum spargit, sed exemplo peccati sementem discipulorum cordibus injicit.

Veste quæ ex duobus texta est, non indueris.] Non ait, veste quæ ex duobus pannis consuta est: hæc enim non fuit vetita Judæis, inquit Abulens. sed quæ ex duobus, puta lana et lino, contexta est. Ita Chald. et ita explicatur hæc lex Deuter 22. 11. Excipe ab hac lege vestes pontificis: hæ enim erant variegatæ, contextæ ex lino sive bysso, cocco, purpura et hyacintho. Imo Josephus asserit ea de causa laicis hìc vetari vestem bìlicem, puta ex lino lanaque contextam, ne scilicet ipsi vestirentur ut pontifex, sed veste, uti et statu, ab eo discriminarentur.

Tropol. Radulph. Lana, quia crassior est, opus visibile; linum, quia subtilius est, occultam malitiam significat; vestem ergo ex lana et lino contextam induunt, qui loquuntur pacem cum proximo suo, mala autem in cordibus eorum, Psalm. 27. Sic et S. Cyrillus lib. 7. de Adoratione pag. 144. figurate, ait, lex vetat duplicitatem, videlicet hominibus placendi cupiditatem, quæ ex duobus componitur studiis et voluntatibus, scilicet ex velle esse malum, et velle hominibus videri bonum. Similia habet Rupertus lib. 1. in Deuter. cap. 18. et Procop. in Deuter. 22. v. 11.

20. Etiam nubilis.] Ita legendum cum Roman. non *nobilis*, uti habent Plantiniana. Hebr. enim est נחרפת *necherephet*, hoc est *desponsata*, id est desponsabilis viro: participia enim passiva apud Hebræos sæpe capiuntur pro nominibus verbalibus.

Vapulabunt ambo.] Hebr. *Vapulatio eis erit loris bubulis:* hoc enim significat בקורת *biccoret*, à בקר *bacar*, id est bos, deductum. Ita Vatablus.

22. Et repropitiabitur ei,] ne eum puniat in hac vita, uti dixi cap. 1. vers. 4. Et rursum *repropitiabitur ei* per gratiam et infusionem charitatis, si vere contritus hoc sacrificium obtulerit.

23. Auferetis præputia eorum.] Jubet hìc Deus ut arborum fructus qui primis tribus annis ex iis nascuntur, quasi immundi abjiciantur, fructus vero quarto anno nati, Deo consecrentur; itaque demum fructus quinti anni censeantur mundi, quibus vesci liceat: *Præputia* ergo vocat primos trium annorum fructus, uti explicant Hebræa; vocantur hi præputium, allusione ad circumcisionem pueri: Sicut enim puer immundus erat, donec in circumcisione auferretur ab eo præputium, et abjiceretur: ita et arbores censebantur immundæ, donec fructus trium primorum annorum circumcisi et abjecti essent: hinc hebr. hi fructus vocantur incircumcisi, id est immundi. Et S. Chrysost. serm. de Ascensione Domini, ubi ex hoc loco docet primitias, quæ à Deo expetuntur, esse fructum non imperfectum et imbecillem, sed validum et fortem. Ait enim: *Vide legislatoris prudentiam; fructum primum nec manducari permittit, ne ante Deum quisquam eum percepisse videatur: nec offerri concessit, ne Deo immaturus offeratur; sed, Dimitte, ait, quia primus est, nec offeras, quia oblatione necdum dignus est.*

Voluit Deus hac cæremonia coli, perinde ac circumcisione puerorum, congrue tamen ad arborum naturam; nam earum fructus primi magis aquosi et indigesti, ideoque insalubres sunt posterioribus. Ita Abulensis.

Allegorice, tres primi anni fuerint tria tempora prima, quibus adhuc lex impura, utpote historiæ crassitudine prægravata, et umbram tanquam inutilem corticem circumpositum habens. Hæc tria tempora fuerunt, quo Moses, quo Josue, quo Judices præfuerunt: deinde secutum est quartum, quo illustris Prophetarum chorus exortus est: tum fructus legis factus est sanctus et laudabilis; quia Christi adventus cœptus prædicari. Demum quinto tempore, puta Christi, facta est lex esui apta, utilissima et purissima per Christi Evangelium. Ita Cyrillus lib. 8. pag. 167.

Tropologice, S. Gregor. lib. 8. Moral. cap. 35. *Ligna*, inquit, *pomifera sunt opera virtutibus fœcunda: præputia earum auferimus, cum de ipsa inchoationis infirmitate suspecti, primordia nostrorum operum non approbamus, ne, dum accepta laus suaviter carpitur, fructus operis intempestive comedatur*, idque usque ad quartum annum quo Deo consecrentur, id est, dum mens in quadro posita et solidata, non sibi sed Deo bona omnia adscribere discat. Ita Radulphus.

Poma quæ germinant,] quæ producunt, scilicet ipsæ arbores.

24. Quarto autem anno omnis fructus sanctificabitur laudabilis Domino.] Hebr. *quarto*

anno omnis fructus sanctitas laudum erit Domino, id est, quarto anno fructus consecrabitur Domino in laudem ejus, ut videlicet offeratur sacerdotibus, sicut primitiæ et decimæ, et in eorum jus cedat; quarto ergo anno hosce fructus comedere poterant sacerdotes, non laici.

26. Non augurabimini,] non exercebitis magiam, aut magicam divinationem.

Nota : Augurium dicitur quasi avium garritus, eratque ex avibus divinatio, eaque triplex. Nam avium aliæ volatu, aliæ cantu futura prædicere putabantur : et illæ quidem præpetes, istæ oscines dicebantur. Erat et tertium genus ex illarum pastu, cum pullis gallinaceis è cavea depromptis esca porrigebatur; de quibus fuse Alexand. Ab Alexand. Verùm noster Interpres passim accipit augurium generatim, pro quavis divinatione. Sic Joseph dicitur augurari solitus in suo scypho, Genes. 44. vers. 5. Sic Latini subinde capiunt augurium. Hebræum enim נחש *nachas*, absolute significat divinare : cui affine est לחש *lachas*, id est mussitavit, susurravit. Susurris enim et mussitationibus utuntur divini. Vanitatem hujus artis agnovit M. Cato, qui aiebat se demirari quòd non rideret aruspex, quoties aspiceret aruspicem, sentiens totum hoc divinationum genus imposturam esse, qua populo fiebat fucus : solent enim inter se impostores ridere multitudinis stultitiam. Testis est Cicero lib. 2. de Divinat.

Nec observabitis somnia.] Hebr. est עונן *onen*, quod Noster alibi, et Septuag. hîc vertunt : Οὐκ ὀρνιθοσκοπήσεσθε, id est, *non augurabimini ex avibus*; secundo, Rabbini et Oleaster vertunt : *Non eritis præstigiatores*, ut *onen* alludat ad עין *ain*, id est oculus, et ad ענן *anan*, id est nubes, q. d. *Oculos non nubilabitis præstigiis*; tertio, melius Noster hîc et Deut. 18. 10. vertit : *Non observabitis somnia*; Hebræum enim עונן *onen* varium est et generale : significat enim oculis aliquid observare. Unde *meonenim* vocantur observatores, sive temporum, sive astrorum, sive somniorum, sive avium. Jam quia augurium, quod proprie fit ex avibus, hîc immediate præcessit; temporum vero et astrorum observatio sæpe est licita; hinc noster Interpres prudenter censuit taxari hîc somniorum observatores et divinatores (quæ superstitio tunc erat frequens et familiaris multis) : *onen* enim recte somniis convenit, sive radicem עין *ain*, id est oculum, spectes; somnia enim sunt visa nocturna, quæ oculis animæ videntur, quæque somnians sibi videtur oculis corporeis cernere : sive spectes radicem ענן *anan*, id est nubes; quod enim nubes sunt in aere, hoc somnia et phantasmata sunt in anima.

Porro Gentiles multum tribuisse somniis docet Chrysippus, qui somnium sic definit : *Somnium est vis cernens, et explanans quæ à diis hominibus significantur in somnis.* Quin et Cicero in lib. 1. de Divinat. *Cum*, ait, *somno sevocatus est animus à societate et contagione corporis, tum meminit præteritorum, præsentia cernit, futura prævidet; jacet enim corpus dormientis ut mortui : viget autem et vivit animus; quod multo magis faciet post mortem, cum omnino è corpore excesserit.*

Vanitatem vero hujus superstitionis irridebat Diogenes dicens : *Quæ vigilantes agitis, ea non curatis; quæ vero dormientes somniatis, sollicite perquiritis. Ad felicitatem enim vel infelicitatem hominis non tam refert quid patiatur in somniis, quàm quid agat vigilans. Ibi quoties aliquid turpe committit, oportebat metuere deorum iram, ac tristem eventum; non, si quid dormientibus sit visum.* Testis est Laertius lib. 6.

Heraclitus dixit, *vigilantibus unum communem esse mundum, sopitos in suum quemque discedere; at superstitiosus ne vigilans quidem communi cum aliis mundo fruitur, semper somniante cogitatione*, inquit Plutarch. in moral.

Comicus dixit : *Cum dii nobis somnum dederint curarum et laborum delinimentum, superstitiosus sibi illum reddit carnificinam.*

Recte ergo Ecclesiast. cap. 34. 2. *Quasi qui apprehendit umbram, et qui persequitur ventos : sic et qui attendit ad visa mendacia. Hoc secundum hoc visio somniorum, et v.* 5. *Somnia malefacientium vanitas est*, et vers. 7. *Multos enim errare fecerunt somnia, et exciderunt sperantes in illis.*]

27. Neque in rotundum attondebitis comam. Quia hoc, uti et sequentia, faciebant Gentiles, ut patet Jerem. 9. 26. et cap. 25. 23. et cap. 49. 32. præsertim Ægyptii, inter quos hactenus vixerant Hebræi. Unde Vatablus sic exponit : Non attondebitis in rotundum comam vestram, Ægyptiorum sacerdotum more. Quin et Radulphus asserit Gentiles, cum se dæmonibus consecrabant, capita sua in rotundum totundisse : censebant enim deos gaudere figura rotunda et orbiculari, utpote omnium capacissima et perfectissima. Hinc Empedocles, rogatus quid esset Deus, resp. : *Deus est circulus, cujus centrum est ubique, circumferentia nusquam*; quia scilicet nusquam terminantur Dei majestas et immensitas. Hanc suî rotunditatem Deus in mundo, quasi in suî imagine expressit : cœlos enim et elementa creavit sphærica et rotunda.

Hac de causa veteres diis suis templa rotunda ædificabant : sic rotundam ædem Numa Pompilius Romæ consecrasse fertur Vestæ; quòd eamdem esse terram, qua vita hominum sustentaretur, crederet, ut hac ratione dea suî simili templo coleretur : terra enim est rotunda. Sic Augustus Cæsar, Agrippæ nomine, omnibus diis templum rotundo ambitu dedicavit, eaque de causa Pantheon appellavit, idque nunc B. Virgini dedicatum, à rotunda forma quam retinet, nomen habet. Aristoteles testatur veteres gavisos esse diis templa rotunda dedicare, cujusmodi Romæ adhuc multa, vel magna ex parte diruta, vel à Christianis in honorem Sanctorum instaurata visuntur. Hac eadem de causa cum diis suis se devovebant, cæsariem in rotundum attondebant : Gentiles enim capillos suos diis, id est dæmonibus, dedicasse tradit Lucianus in dea Syria in fine, Theodoretus hîc quæst 28. Cyrillus lib. 16. de Adoratione, et Athanas. vel potius Anastasius in quæst. S. Script. quæst. 64. Merito ergo idipsum Judæis hîc vetat Deus, q. d. Nolo vos, ô Judæi, sequi Gentiles et dæmones, sed naturam potius et dispositionem vultus, in capitis vestri attonsione, voloque vos docere omnem, etiam in vestibus et capillitio, munditiem et decentiam. Hinc et apud Græcos nonnullos, circumtondere comam, in proverbio erat, pro eo quod est ludibrio habere. Nam ita stupidis et fatuis non sentientibus circumtonderi solet cæsaries, ludibrii causa. Unde Lucianus in Misanthropo : *Sedebas*, ait, *cum tibi cæsaries ab illis circumtonderetur.* Hoc præ-

ceptum fuit cæremoniale, ideoque jam abolitum est : quare inepte illud torquent hæretici contra tonsuram monachorum, uti ostendit Bellarm. lib. 2. de Monachis, cap. 40. Septuag. vertunt : Οὐδὲ ποιήσετε σισόην ἐκ τῆς κόμης, non facietis sisoen ex coma vestra. Videntur Septuaginta vocem sisoen accepisse ab Hebr. ציצת *tsitsit*, id est cincinnus, uti patet Ezech. 8. 3. nam Suidas sisoen interpretatur πλεξείδιον, id est, capillum plicatum; et Cyprianus lib. 3. Testimon. testimon. 83. sisoen vertit cirrum. S. Petrus epist. 1. cap. 3. vers. 3. sisoen videtur vocare τριχῶν πλοκήν, id est, capillorum plicationem, quod noster Interpres vertit *capillaturam*. S. Paulus 1. Timoth. 2. 9. vocat πλέγματα, id est, intortos crines : Latini vocant capillitium calamistratum, sive calamistris in cincinnos reflexum.

Censent ergo Septuag. cincinnos hîc vetari, et de iis accipi possunt Hebræa, quæ sic ad verbum sonant : Non circulabitis, non facietis rotundam, vel *non concinnabitis extremitatem capitis vestri.* Ratio est, quia cincinnati et calamistrati capilli signum sunt mollis et effeminati animi, ideoque viros dedecent.

Sint procul à nobis juvenes ut femina compti.

Hinc illa gravis Archesilai sententia apud Plutarchum; qui, cum videret juvenem castum, sed cincinnatum, vocem fractam, et oculos ludibundos, dixit : *Nihil interest*, ait, *quibus membris cynædi sitis, posterioribus, an prioribus;* et Plautus in Asinar. *Quisnam istuc tibi credat, cynæde calamistrate?* et Synesius apud Cælium lib. 15. Antiquit. 8. *Nullus comatus, qui idem non sit cynædus;* et S. Ambros. libr. 3. de Virgin. *Cincinni*, ait, *non ornamenta, sed crimina sunt; lenocinia formæ, non præcepta virtutis.* Cincinnos fuisse quasi titulum meretricium docet Clemens Alexand. lib. 3. Pædag. cap. 3. Merito ergo Tiburtius in Vita S. Sebastiani, Torquatum cincinnatum, se Christiano nomine censentem increpat; cumque ambo religionis causa judici sisterentur, ac quæsitus de fide Torquatus respondisset se esse Christianum : *Credisne*, ait Tiburtius, *vir illustrissime, hunc esse Christianum, qui in suâ lenocinio moliendo, capitis fimbrias admittit*, etc., *nunquam tales pestes Christus dignatus est habere servos suos.* Adeo sibi dæmon in cincinnis placet, ut Cincinnatuli nomen aliquando usurparit. Cœlius libr. 8. cap. 10. eum se, et totam fere Italiam audivisse de mulieris utero loquentem, memoriæ prodidit. *Cincinnatulus dæmoni nomen erat, hac ille appellatione gestiens inclamanti respondebat : si de præteritis aut præsentibus sciscitareris quæ reconditissima forent, responsa dabat mirifica, si de futuris, semper mendacissimus.* Ite nunc, adolescentes, ite, nobiles, capillos religate, inungite, crispate, ite, nova gloria dæmonum, inferorumque deliciæ : vos ille amat, ad vestrum nomen exultat ac gestit : prostituite pudorem ac formam. *Decalvabit* aliquando *Dominus verticem filiarum Sion, et erit pro crispanti crine calvitium.* Isaiæ. 3.

Facessant ergo isthæc virorum opprobria, masculæ virtutis dedecora, nobilissimi sexus maculæ, libidinis testes, infamiæ nota, atque ab equis et armis ad colum et pensa trudantur.

Audiant virgines illud S. Hier. ad Demetriadem : *Cincinnatulos pueros et calamistratos, et peregrini muris olentes pelliculas, quasi quasdam pestes et venena pudicitiæ virgo devitet.*

Nec radetis barbam.] Barbam tondere non erat vetitum Judæis, sed radere, superducta, verbi gratia, novacula, ut fit in coronis quam sacerdotes gestant in vertice; hebr. est : *Non destrues extremitatem barbæ tuæ;* voluit enim Deus in populo suo barbam, quasi virilitatis insigne apparere; barba enim virum significat. Unde Diogenes barbam se ideo gestare respondebat, ut se virum esse subinde recordaretur : et Artemidorus filios tantum ornamenti patribus afferre dixit, quantum ori barba decoris addit. Cynicus quoque apud Lucianum, tam deforme putat esse ornatum barbæ auferre viris, quàm leoni jubas attondere.

Laco quidam, interrogatus cur tam prolixam aleret barbam, respondit : *Ut canos videns nihil iis indignum in me admittam.* Testis est Plutarchus in Laconic. qui et ibidem addit Lacones comam alere solitos, Lycurgi memorantes dictum, qui comam formosis pulchritudinem augere, deformes terribiliores reddere pronuntiasset.

Theseum denique perhibent tondere barbam nunquam voluisse, ut virtutem ipse suam eo profiteretur indicio. Barba ergo primo, est insigne viri; secundo, virtutis; tertio, perfectionis, ait Isychius; quarto, fortitudinis, inquit Eucherius; quinto, sapientiæ, inquit Radulphus. Barbam ergo reservare jubentur Hebræi, ut etiam in vultus habitu, virtutis et sapientiæ formam ferre videantur. Excipiuntur ab hac lege leprosi jam mundati; hi enim in legali sua purificatione omnes corporis pilos radere debebant, juxta legem Levit. 14. 9. Porro apud Christianos clerici non radunt, sed tondent barbam, ex veteri ritu; monachi vero, quasi mundo mortui, radunt, licet in diversis Ecclesiis hujusce rei diversus fuerit mos. Vide Baronium anno Christi 58.

Fallitur ergo, fallitque Martinus Polonus in Chronico, et Petrus de Natalibus l. 4. c. 57. qui Anicetum Pontificem barbam æque ac comam Clericis vetuisse scribunt. Nam in decretis Aniceti, 23. distinct. cap. *Clericis*, nulla Barbæ fit mentio. Ex traditione enim Apostolorum est, ut Clerici barbam alant, uti docent Clem. Alexand. l. 3. Pædag. c. 3. Cyprian. l. 3. ad Quirin. Epiphan. hæres. 80. præterquam quòd Apostolorum icones omnem dubitationem abstergunt. Clerici ergo uti comam tondebant, ita barbam alebant. Hinc illa sanctio Concilii Carthag. iv. can. 44. *Clericus neque comam nutriat, neque barbam radat;* sic enim legit Codex Vatican. M. S. Perperam ergo aliquis misopogon, ut barbam sacerdotibus eraderet, τὸ *radat* erasit, uti erasum est in decreto Burchardi lib. 2. c. 174. et c. 5. Extrav. de vita et honest. Cleric. Sane Sidonius Apollinar. l. 4. epist. 24. ad Turnum Maximum olim palatinum, nunc sacerdotem, ita pingit et celebrat : *Habitus viro, gradus, pudor, color, sermo religiosus; tum coma brevis, barba prolixa.*

28. Et super mortuo non incidetis carnem vestram.] Deuter. 14. 1. etiam vetatur depilatio capillorum : idque primo, ne nimio luctu Judæi prosequantur mortuos, sed potius spe resurrectionis luctui modum ponant. Pulchre et vere S. Hieron. ad Paulam super obitu Blæsillæ : *Cur*, ait, *dolemus quemquam mortuum? an ad hoc nati sumus, ut maneamus æterni? Abraham, Moses, Isaias, Petrus, Jacobus, Joannes, Paulus, elec-*

tionis vas, et super omnia Filius Dei moritur : et nos indignamur aliquem exire de corpore, qui ad hoc forsan raptus est, ne malitia mutaret intellectum ejus? lugeatur mortuus, sed ille quem gehenna suscipit, quem tartarus devorat, in cujus pœnam æternus ignis æstuat. Nos quorum exitum angelorum turba comitatur, quibus obviam Christus occurrit, gravemur magis, si diutius in tabernaculo isto mortis habitemus; quia quandiu hic moramur, peregrinamur à Domino, etc.

Secundo, quia idololatræ, maximè Syri Judæis vicini, indeque ipsi Judæi, hæc faciebant in luctu, carnemque incidebant, ut patet 3. Reg. 18. 28. Idem de sacrificiis matris deorum testatur S. Aug. l. 2. de Civit. 27. et l. 7. 26. ubi sic ait : *Credita est mater magna vires Roman. adjuvare, exsecando virilia virorum; unde et sacerdotes ejus festo profundebant se sanguine, incidentes carnes brachiorum: summus autem sacerdos amputabat sibi virilia, in honorem primi sacerdotis istius deæ, dicti Atis.*

Audi et de Scythis Herodotum l. 4. *Scythæ*, ait, *in funere regum aurem deciduunt, crinem circumtondent, brachia circumcidunt, sinistram manum sagittis trajiciunt.* Lucianus quoque de suis Syris (fuit enim ipse Syrus) ita ait l. de Dea Syria : *Certis notis compunguntur omnes, alii quidem in vola manus, alii in cervice; et inde est quòd cuncti Assyrii notas inustas habent.* Idem libro de Luctu meminit dilaniationis comæ, et cruentationis genarum in luctu. Sic et Virgil. 4. Æneid. loquens de Anna Didonis mortem deplorante :

> Unguibus ora soror fœdans, et pectora pugnis.

Et Ovidius. l. 3. Trist. eleg. 3.

> Parce tamen lacerare genas, nec scinde capillos :
> Non tibi nunc primum, lux mea, raptus ero.

Et Servius in 3. Æneid. sic ait : *Varro dicit mulieres in exequiis et luctu ideo solitas ora lacerare, ut sanguine ostenso inferis satisfaciant.* Quocirca id vetitum fuit leg. XII. tabul. ubi, teste Cicerone l. 2. de legibus, hæc erat sanctio : *Muliebres genas ne radunto.* Insuper capillos in luctu solvisse et laniasse, docet Ovid l. 6. Metamorph. fabula 7. de Philomela :

> Mox ubi mens rediit, passos laniata capillos.

Et Tibull. l. 1. eleg. 1.

> Tu manes ne læde meos, sed parce solutis
> Crinibus, et teneris, Delia, parce genis.

Clare vero Cicero Tuscul. 3. *Ex hac*, ait, *opinione sunt illa varia et detestabilia genera lugendi, pædores muliebres, lacerationes genarum, pectoris, capitis percussiones. Hinc ille Agamemnon Homericus, et idem Accianus, scindens dolore identidem intonsam comam. In quo facetum illud Bionis : Perinde stultissimum regem in luctu capillum sibi evellere, quasi calvitio mœror levaretur*, cum potius vulsionis dolore augeatur. Audi et Plutarchum in Consolatoria ad Apollonium : *Barbarorum*, inquit, *nonnulli corporis partes abscindunt, nares scilicet et aures, reliquum quoque corpus plectentes.*

30. Sabbata mea custodite.] Sabbatum hîc quodlibet festum significat per synecdochen : erat enim sabbatum omnium festorum maximum.

Et Sanctuarium meum metuite.] q. d. Tabernaculum et templum meum reveremini, tum ne immundi irreverenter eo accedatis, tum ne curiose illud scrutemini, neve ulterius illud ingrediamini quàm à me præscriptum est : non enim poterant laici ingredi Sanctum, imo nec atrium sacerdotum. Est hæc alia lex à præcedenti de sabbatis.

31. Non declinetis ad magos.] Hebraice *ad pythones*, qui dæmonem habent familiarem, maxime ventriloquum. Hi enim vocantur אובות *obot*, ab אוב *ob*, id est utre, eo quòd ex eorum ventre, quasi ex utre voce confusa loqueretur dæmon ; quos Græci vocant εντερομαντεις, id est, *ex intestinis vaticinantes*, inquit Theodor. quæst. 29. unde et Septuag. hîc et alibi eos vocant εγγαστριμυθους, id est, *ventriloquos.*

Nec ab ariolis aliquid sciscitemini.] *Arioli* proprie vocantur, qui ex victimis immolatis divinant. Ars hæc primo inventa est à quodam qui Teges vocatus, quem ferunt inter arandum de terra prosiliisse, teste Lucano l. 1. de Bello civili, et Boccacio l. 1. de Geneal. deorum. Hujus rei etiam meminit Jus Canonicum 24. q. 5. c. *Episcopi.* Pro *ariolis* hebr. est ידענים *iidonim*, id est, *divinis.*

32. Honora personam senis, et time Dominum.] q. d. Si senes non times, time saltem Deum, et propter timorem Domini senes honora : jubet enim hîc Deus eos honorari. Idque primo, quia juvenes gerere se debent cum senioribus, tanquam discipuli cum magistris ; at magistrorum est sedere, discipulorum eis adstare et auscultare. Unde Theodosius Imper. jussit filios suos adstare coram Arsenio, magistro suo.

Secundo, quia, ut ait Aristoteles lib. 9. Ethic. 2. *Omni seniori honor pro ætate reddendus est, assurgendo, et sessione cedendo*, etc. Idem docet Plato dialog. 9. de legibus, et Cicero l. 1. Offic. *Est*, inquit, *adolescentis majores natu vereri.*

Tertio, quia in senibus præter excellentiam ætatis, est excellentia experientiæ et prudentiæ, ex ætate longiore. Hinc senes olim regebant remp. et à senibus nomen accepit senatus, perinde ac απο των γεροντων apud Spartanos γερουσια, qui erat magistratus regi assidens. Unde S. Thomas ait senectutem esse signum virtutis, ideoque honorandam, licet quandoque virtus deficiat. Hinc Chald. pro eo quod nos habemus, *coram cano capite consurge*, vertit, *coram eo qui doctus est in lege consurge.*

Quarto, quia omnes pene nationes instinctu naturæ senes honorarunt. Spartani, teste Plutarcho, in theatro venientibus senibus consurgebant omnes, et eos sessum recipiebant. Romani adolescentes in curiam deducebant seniores, extra curiam eos præstolabantur, ut domum reducerent. Audi Juvenal. sat. 13.

> Credebant hoc grande nefas et morte piandum,
> Si juvenis vetulo non assurrexerat.

Hispanis hæc vox *senior*, nonnihil detorta in *Sennor*, et Italis in *signore*, significat dominum. De Essenis ait Philo : *Reverentia erga seniores et cura talis est, qualis esse potest germanorum liberorum erga parentes.*

Quinto, quia senes sunt instar parentum, Deumque parentem omnium repræsentant. Unde Teleclus, rogatus quare Spartani juniores senioribus assurgerent, respondit, *Eo id fieri, ut assueti hoc honoris deferre alienis, tanto magis*

venerentur parentes. Testis est Plutarchus in Lacones.

Sexto, quia, ut ait S. Basilius l. de Abdic. rerum, si honores senes, *ob istam animi tui submissionem, gloria te afficiet Deus ;* atque, ut ait Isychius hîc, faciet, cum senueris, ut eadem reverentia tibi à junioribus rependatur : si negligas senes, pœna talionis te senem puniet, ut à junioribus quasi delirus contemnaris.

34. SI HABITAVERIT ADVENA,] puta circumcisus proselytus, de quo c. sequenti v. 2.

35. NOLITE FACERE INIQUUM ALIQUID IN JUDICIO, IN REGULA,] qua scilicet aliquid mensuratis, qualis est ulna. q. d. Justa mensura utimini in mensurando.

36. ÆQUA SINT PONDERA.] Hebr. *æqui sint lapides ;* olim enim lapidibus utebantur pro ponderibus : unde Prov. 16. 11. hæc pondera vocantur *lapides sacculi*, non sæculi, uti quidam perperam legunt.

JUSTUS MODIUS.] Hebr. *justum sit epha.* Epha continebat tres modios : verum noster interpres pro *epha*, usitatum et commune apud Græcos et Latinos mensuræ nomen, puta *modium*, substituit : pari modo pro *æquusque sextarius*, scilicet sit, hebr. est, *æquum sit hin.* Hin autem Judæorum erat mensura continens 12 sextarios. Verum quia apud nos non est mensura una, quæ illi Hebræorum respondeat, hinc apposite Interpres pro *hin* supposuit sextarium. Hæc enim mensura nobis est notissima : tantum enim vult dicere et præcipere hîc Deus, ut justa mensura utantur Hebræi tam in liquidis, quàm in aridis ; sicut enim hin et sextarius liquidorum, ita et epha et modius aridorum erat mensura.

Scribunt Hebræi eum qui injustis utitur mensuris et ponderibus, quinque scelerum et malorum causam esse. Primo polluit terram. Secundo, violat sive profanat nomen Dei. Tertio, facit recedere majestatem, gloriam et præsentiam divinitatis. Quarto, in gladium cadere facit Israel. Quinto, efficit ut in exilium ejiciatur ex terra ipsorum.

CAPUT VIGESIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

DECERNITUR POENA MORTIS, PUTA LAPIDATIONIS, IDOLOLATRIS, CONSULENTIBUS MAGOS, MALEDICIS IN PARENTES, INCESTÆ ET PRÆPOSTERÆ LIBIDINI ; HÆ ERGO LEGES SUNT JUDICIALES ET CAPITALES.

1. LOCUTUSQUE est Dominus ad Moysen, dicens : 2. Hæc loqueris filiis Israel :
Homo de filiis Israel, et de advenis qui habitant in Israel, si quis dederit de
semine suo idolo Moloch, morte moriatur; populus terræ lapidabit eum.
3. Et ego ponam faciem meam contra illum ; succidamque eum medio po-
puli sui, eo quod dederit de semine suo Moloch, et contaminaverit Sanc-
tuarium meum, ac pollucrit nomen sanctum meum. 4. Quod si negligens
populus terræ, et quasi parvipendens imperium meum, dimiserit hominem
qui dedit de semine suo Moloch, nec voluerit eum occidere; 5. ponam faciem meam super ho-
minem illum, et super cognationem ejus, succidamque et ipsum, et omnes qui consenserunt ei
ut fornicaretur cum Moloch, de medio populi sui. 6. Anima, quæ declinaverit ad magos et ario-
los, et fornicata fuerit cum eis, ponam faciem meam contra eam, et interficiam illam de medio
populi sui. 7. Sanctificamini et estote sancti, quia ego sum Dominus Deus vester. 8. Custodite
præcepta mea, et facite ea : Ego Dominus qui sanctifico vos. 9. Qui maledixerit patri suo, aut
matri, morte moriatur : patri matrique maledixit, sanguis ejus super eum. 10. Si mœchatus
quis fuerit cum uxore alterius, et adulterium perpetraverit cum conjuge proximi sui, morte
moriantur et mœchus et adultera. 11. Qui dormierit cum noverca sua, et revelaverit ignominiam
patris sui, morte moriantur ambo : sanguis eorum sit super eos. 12. Si quis dormierit
cum nuru sua, uterque moriatur; quia scelus operati sunt : sanguis eorum sit super eos.
13. Qui dormierit cum masculo coitu femineo, uterque operatus est nefas, morte moriantur :
sit sanguis eorum super eos. 14. Qui supra uxorem filiam, duxerit matrem ejus, scelus
operatus est : vivus ardebit cum eis, nec permanebit tantum nefas in medio vestri. 15. Qui
cum jumento et pecore coierit, morte moriatur : pecus quoque occidite. 16. Mulier, quæ
succubuerit cuilibet jumento, simul interficietur cum eo, sanguis eorum sit super eos.
17. Qui acceperit sororem suam, filiam patris sui, vel filiam matris suæ, et viderit turpitudinem
ejus, illaque conspexerit fratris ignominiam, nefariam rem operati sunt : occidentur in cons-
pectu populi sui, eo quod turpitudinem suam mutuo revelaverint, et portabunt iniquitatem
suam. 18. Qui coierit cum muliere in fluxu menstruo, et revelaverit turpitudinem ejus,

ipsaque aperuerit fontem sanguinis sui, interficientur ambo de medio populi sui. 19. Turpitudinem materteræ et amitæ tuæ non discooperies : qui hoc fecerit, ignominiam carnis suæ nudavit, portabunt ambo iniquitatem suam. 20. Qui coierit cum uxore patrui, vel avunculi sui, et revelaverit ignominiam cognationis suæ, portabunt ambo peccatum suum ; absque liberis morientur. 21. Qui duxerit uxorem fratris sui, rem facit illicitam, turpitudinem fratris sui revelavit ; absque liberis erunt. 22. Custodite leges meas, atque judicia, et facite ea ; ne et vos evomat terra quam intraturi estis et habitaturi. 23. Nolite ambulare in legitimis nationum, quas ego expulsurus sum ante vos. Omnia enim hæc fecerunt, et abominatus sum eas. 24. Vobis autem loquor: Possidete terram eorum, quam dabo vobis in hæreditatem, terram fluentem lacte et melle ; ego Dominus Deus vester, qui separavi vos à cæteris populis. 25. Separate ergo et vos jumentum mundum ab immundo, et avem mundam ab immunda ; ne polluatis animas vestras in pecore, et avibus, et cunctis quæ moventur in terra, et quæ vobis ostendi esse polluta. 26. Eritis mihi sancti, quia sanctus sum; ego Dominus, et separavi vos à cæteris populis, ut essetis mei. 27. Vir, sive mulier in quibus pythonicus, vel divinationis fuerit spiritus, morte moriantur. Lapidibus obruent eos : sanguis eorum sit super illos.

2. Homo de filiis Israel et de advenis,] puta de Gentilibus conversis ad judaismum, et circumcisis : hi enim per circumcisionem transierant in legem et Ecclesiam Judæorum, ac consequenter omnibus præceptis cæremonialibus et judicialibus Judæorum obligabantur. Ita Abulensis.

Populus terræ (plebs) lapidabit eum.

3. Succidamque eum de medio populi sui.] Si videlicet judices eum plectere et lapidare neglexerint (ut sequitur), tunc ego quasi vigil ultor casuali morte eum plectam et succidam. Vide dicta c. 17. v. 10.

Eo quod dederit de semine suo Moloch, et contaminaverit sanctuarium meum (talis enim tabernaculum, et templum meum habuit ut contaminatum ; illudque vilipendit, et gravem injuriam et ignominiam illi irrogavit, dum ab eo, ejusque cultu ad Moloch et Topheth se convertit) ac polluerit nomen sanctum meum,] nomen Dei dando ipsi idolo Moloch. Quantum peccatum sit profanare nomen Dei docent Hebræi hisce duobus axiomatibus; primum : *Quicumque violat nomen Dei in occulto, de illo pœna sumetur in propatulo.* Secundum : *Alia peccata, eorumque punitio suspenduntur per pœnitentiam, et diem expiationis ; in quocumque vero inventa fuerit violatio nominis divini, pœnitentia, dies expiationis et castigationis suspendunt, mors vero expurgat.*

4. Quod si negligens populus terræ.] Repetit, explicat et inculcat id quod dixit v. præced. q. d. Quod dixi, *succidam eum*, intellige si populus eum punire neglexerit, tunc enim ego id non negligam, sed succidam eum. Ita Vatablus.

6. Anima (homo) quæ declinaverit ad magos et ariolos,] Hebr. ad pythones et divinos. Vide dicta c. 19. 31.

Et fornicata fuerit cum eis,] eis adhæserit, et per consequens dæmoni, me vero Deo, et animæ sponso relicto.

8. Ego Dominus qui sanctifico vos,] qui jubeo et volo vos esse sanctos : ponitur enim hîc verbum reale pro mentali, juxta can. 11.

9. Qui maledixerit patri, sanguis ejus sit super eum.] *Sanguis*, id est, reatus et pœna sanguinis, hoc est mortis quam meruit. q. d. Sua culpa pereat, et morte puniatur per judicis sententiam.

10. Morte moriantur et mœchus et adultera.] Statuitur hîc in adulteros pœna mortis nimirum lapidationis, uti exprimitur Deut. 22. v. 23 et 24. Pœna enim lapidationis quæ in dantes semen Moloch sancitur v. 2. utpote primo loco posita, ad alios sequentes casus, et consequenter ad adulteros hos referenda videtur, eo quòd alia deinceps non apponatur, nec exprimatur, uti clarius ostendam v. ult. Et hoc est quòd Judæi de adultera dicunt Christo Joan. 8. 5. *In lege Moses mandavit nobis hujuscemodi lapidare.* Idem patet Ezech. 16. v. 38. juncto cum v. 40. Idque diserte docet Hieron. Prado ibidem.

11. Qui dormierit cum noverca sua, et revelaverit ignominiam patris sui.] Turpitudo enim novercæ est turpitudo patris; per matrimonium enim facti sunt quasi una caro. Vide dicta cap. 18. v. 8.

Sanguis,] pœna sanguinis, id est mortis, uti dixi v. 9.

14. Qui supra uxorem filiam duxerit matrem ejus, scelus operatus est, vivus ardebit cum eis,] puta cum filia et matre quas duxit, si videlicet utraque consenserit ut altera superinduceretur, vel si simul illi nupserint: nam si una prius nupta repugnasset secundo matrimonio, cum matre vel filia ineundo, insons erat, nec puniri poterat. Incendii pœna statuitur huic incestui, cum aliis etiam gravioribus criminibus statuatur tantum pœna lapidationis; quia magis ad hunc incestum proclives erant Judæi : unde ille eis graviori pœna interdicendus erat.

Audi Gentiles virgines, quæ incestum vindicarunt per parricidium : tragœdiam narrat ex Aristide Plutarchus in Parallelis : *Romæ*, ait, *cum celebrarentur Liberalia, Aruntius, qui ab ortu fuerat abstemius, vim Liberi despicatui habuit. A quo in ebrietatem conjectus, filiæ suæ Medullinæ virginitatem per vim eripuit. Ea ex annulo violatorem agnoscens, majus ætate sua facinus meditata, patrem inebriavit ac coronavit ; adductumque ad aram Fulminis, illacrymans interfecit eum, qui suæ virginitati insidias struxerat.* Addit Plutarchus similem, imo duplicem tragœdiam : *Cyanippus*, ait, *Syracusanus ebrius filiam Cyanem compressit. Peste obortâ, cum Apollo Pythius respondisset incestum hominem esse diis averruncatoribus malorum immolandum, Cyane sensum oraculi alios fallentem percipiens, crinibus arreptum patrem protraxit, ac cum seque insuper jugulavit.* Addit tertiam de Valerio, qui

cum filia, aliam putans, congressus, re cognita, se præ mœrore de præcipitio dejecit. Item quartam: *Papirius*, ait, *Romanus Canuliam sororem amore victus gravidam fecit. Papirius Tolucer pater, re cognita, gladium filiæ misit; ea se confodit, idemque fecit Romanus.* Pari modo: *Macareus*, ait, *cum sorore corpus miscuit; ea, cum puerulum peperisset, pater misit ei ensem ad necandum prolem: illa hoc impium rata interfecit seipsam.*

17. QUI ACCEPERIT SORORAM SUAM (etiam ex altero tantum parente: hoc enim est quod sequitur) FILIAM PATRIS SUI, VEL FILIAM MATRIS SUÆ, ET VIDERIT TURPITUDINEM EJUS, etc. OCCIDENTUR,] quia ista demonstratio membrorum horum inhonestissima est, et præludium ac incitamentum ad copulam. Secundo, recte S. August quæst. 72. τὸ *viderit*, explicat per tetigerit et concubuerit. Præcedit enim, *Qui acceperit;* et sequitur: *Eo quòd turpitudinem suam mutuo revelaverint;* quæ phrasis passim hîc et c. 18. non solum aspectum, sed et congressum significat. Vide dicta Exodi 20. 18.

PORTABUNT INIQUITATEM SUAM,] iniquitatis suæ pœnam, scilicet lapidationem et mortem.

18. QUI COIERIT CUM MULIERE IN FLUXU MENSTRUO, IPSAQUE APERUERIT FONTEM SANGUINIS SUI, id est, membrum genitale, per quod sanguis menstruus fluit, INTERFICIENTUR AMBO,] quia hîc congressus est inhonestus, et proli noxius. Nota: Congredi cum menstruata, non videtur ex solo jure naturæ tam grave esse malum et peccatum, nec proli generandæ ita noxium, ut morte plectendum sit. Unde Theologi graviores (licet aliqui contrarium sentiant) docent jam in lege nova non esse mortale peccatum, si maritus congrediatur cum uxore in menstruis constituta. Ita docet Navarrus c. 16. Enchir. n. 32. idem docent D. Antoninus, Paludan. Abulens. Soto, Cajetanus et alii quos citat et sequitur Thom. Sanchez lib. 9. de Matrimon. disp. 21. Unde sequitur congressum cum menstruata Judæis hîc vetari tam severe, lege non tam naturali, quàm positiva et cæremoniali, perinde ac eadem vetitus fuit eis esus adipis et sanguinis sub pœna mortis cap. 7. v. 25. et 27. Pari ergo modo menstruatæ et congredienti cum ea intentatur hîc pœna mortis, non tam ob prævaricationem legis naturalis, quàm cæremonialis ità rigide hanc immunditiem vetantis, eo quod Deus vellet Judæos corpore esse purissimos.

Dices: Si hæc lex est cæremonialis, cur ergo ponitur hîc inter alia naturalia præcepta?

Respondeo: Quia hæc omnia congressum et libidinem spectant, et quia congressus hic cum menstruata jure naturæ malus est et vetitus, ac peccatum saltem veniale; accedente vero hoc præcepto Dei positivo, erat peccatum mortale: nec mirum, naturale præceptum cum positivo permisceri; sic enim hæc præcepta permiscentur cap. præced. Exodi 20. et alibi.

19. QUI HOC FECERIT, IGNOMINIAM CARNIS SUÆ (consanguineæ suæ, puta materteræ vel amitæ, ut patet ex Hebr. et Chald.) NUDAVIT.

20. COGNATIONIS SUÆ,] patrui scilicet vel avunculi, uti præcessit.

ABSQUE LIBERIS MORIENTUR.] Hebr. est, *orbi morientur*, q. d. Hi incestuosi non sinentur in hoc scelere permanere, donec liberos habere possint, sed statim ut scitum fuerit, per judicis sententiam occidentur. Hoc enim significat τὸ *portabunt iniquitatem suam*, id est, pœnam iniquitatis suæ, scilicet mortem; quod versu et casu sequenti, ubi pariter dicitur: *Absque liberis erunt*, pari modo repetendum est; tam enim illi incestui, quàm huic decernitur pœna mortis, idque statim, ita ut proles quam quærunt ex eo, non sinatur concipi. Ita Abulens. Cui adde videri hîc Deum peculiariter incestuosis pœnam orbitatis intentare, quasi ipse peculiari sua providentia facturus sit, ne ex tali incestu proles succrescat. Sic enim et hodie tales illiberos manere sæpe experimur, idemque se expertum esse asserit S. Gregorius, ad interrogat. S. Augustini Anglorum Episcopi. c. 6.

Aliter S. Augustinus, Radulphus et Cajetanus explicant τὸ *absque liberis erunt*, q.d. Si qui eis nati fuerint filii, spurii reputentur, non filii, et nullo jure parenti succedant.

21. REM FACIT ILLICITAM.] Hebr נדה *nidda*, id est, fugiendam, aversandam, abominandam.

23. NOLITE AMBULARE IN LEGITIMIS NATIONUM (in ritu vivendi Gentium) QUAS EGO EXPULSURUS SUM ANTE VOS,] coram vobis, in terram eorum, puta Chananæam, subintrantibus.

24. TERRAM FLUENTEM LACTE ET MELLE,] terram fertilissimam; est hyperbole.

25. SEPARATE ERGO ET VOS JUMENTUM (animal vel pecus. Ita Hebr. et Chald.) MUNDUM AB IMMUNDO.] Vide de hac animalium distinctione dicta. c. 11.

NE POLLUATIS (partim per inobedientiam, partim per irregularitatem legalem) ANIMAS VESTRAS,] id est vos ipsos.

26. ERITIS MIHI SANCTI, QUIA SANCTUS SUM EGO DOMINUS.] Loquitur hîc Deus omnibus Israelitis, non solum sacerdotibus, sed et laicis. Pie hanc sententiam pertractat Adamus Sasbout homil. 1. et 2. eamque in prima laicis, in secunda sacerdotibus adaptat.

Nota: Sanctus hebr. vocatur קדיש *cados*, id est segregatus ab usibus profanis, et Dei cultui destinatus, et quasi consecratus, qui proinde purus à vitiis, castus, incontaminatus, et purus à sordibus esse debet. Secundo, sanctus græce dicitur αγιος, vel οσιος. Origenes αγιες dici putat quasi αγη, id est, *sine terra*. Verum α privativum, id est *sine*, caret aspiratione quæ est in ἅγιος. Quare melius alii, αγιος et οσιος deducunt ab αζομαι, id est colo, veneror, quasi dicas: Ob virtutem et puritatem colendus et venerandus. Tertio, Latini *sanctus* deducunt à sancio, quòd à sanguine dicitur, eo quòd mactatæ hostiæ sanguine fœdera solerent sanciri, id est confirmari. Unde Servius explicans illud Æneid. 12.

Audiat hæc genitor qui fœdera fulmine sancit:

Sanctum, ait, dicitur, *quasi sanguine sancitum et consecratum.* Unde et *sanctio* vocetur lex, qua violantibus pœna præscribitur. Hinc sanctum dicitur quod religiosum est, ita ut violari non liceat. Sanctum ergo primo dicitur, quod purum est et impollutum. Unde Virgil. 12. Æneid. *Sancta*, ait, *ad vos anima, atque istius nescia culpæ descendam.* Et: *Tuque, ô sanctissima* (id est purissima) *conjux.* Secundo, quod religiosum est et divinum, ideoque inviolabile. Tertio, quod firmum est et perpetuum. Inde enim fœdera sanguine sancita habebantur sancta, quòd ea usque ad sanguinem et mortem rata et firma, sancte et inviolabiliter essent conservanda.

Sic ergo Judæi, et multo magis Christiani, coram Deo sancti in omnibus actibus et moribus

esse debent; sancti, inquam, juxta omnia etyma, omnesque modos jam dictos. Tam enim Judæis à Mose dicitur Exodi 19. 6. quàm Christianis à S. Petro ep. 1. c. 2. 9. *Vos genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis.* Sic Christus est Sanctus Sanctorum. Daniel 9. v. 14. Sic sanctissima, id est purissima, fuit B. Virgo Deipara. Sic ait David Psal. 85. 2. *Custodi animam meam, quoniam sanctus sum.* Sic Jeremiæ c. 1. v. 5. dicitur: *Antequam exires de vulva, sanctificavi te.* Sic S. Joannes Baptista sanctificatus fuit in utero, qui ut hanc sanctitatem illibatam tueretur, successit in eremum, *ne levi saltem maculare vitam famine posset.* Sic virgo est sancta, id est pura, corpore et spiritu. 1. Corinth. 7. 34. Sic sanctæ, id est castæ, fuerunt S. Agnes, Lucia, Agatha, aliæque sanctæ Virgines. Secundo, sancti, id est à mundo separati, Deoque devoti et consecrati fuerunt S. Eremitæ, Religiosi, Sacerdotes. Tertio, Sancti, id est ob pietatem et virtutem venerabiles, fuerunt S. Patriarchæ, Prophetæ, Episcopi et Doctores. Quarto, sancti, id est Deo fideles usque ad mortem, fuerunt Apostoli et Martyres.

Lapidibus obruent eos.] Probabiliter censet Abulens. pœnam hanc lapidationis ad omnes casus et crimina hujus cap. (excepto illo incestus v. 14. ubi pœna alia, scilicet ignis, assignatur) pertinere, eo quod lapidatio hîc ponatur et exprimatur, tam initio capitis, quàm in fine. Unde videtur omnes cæteros casus medios (in quibus proinde certum supplicii genus non exprimitur) quasi compendio complecti; idque confirmatur ex v. 10. collato cum Joan. 8. 5. ubi adulteræ juxta legem Mosis dicuntur esse lapidandæ. Nec id mirum; omnes enim hi casus, et crimina enormia sunt, ita ut duram lapidationis pœnam mereantur.

Nam in minoribus criminibus commune supplicii genus, ubi aliud non exprimitur, fuisse suspendium, sive crucem censet Abulens. idque innuitur. Deuter. 21. 22. Verum hæc sententia parum est probabilis: crux enim enormium tantum criminum pœna apud Judæos fuisse videtur; nam Deuter. 21. v. 23. dicitur maledictus à Deo suspensus. Unde Judæis summe execrabilis erat crux, et crucifixi; ideoque eodem die terra contegi debebant et sepeliri. Hinc et Christus est crucifixus, ob summum crucis tormentum, pariter et infamiam; hoc enim est quod Judæi dicunt Sapient. 2. *Morte turpissima condemnemus eum.* Vide Jansenium in c. 143. Concordiæ Evang.

Verius ergo est minorum criminum commune supplicium fuisse gladii aut securis, licet id nusquàm in lege veteri expressum et decretum inveniamus; hoc enim mortis genus levissimum est, et plurimis gentibus usu receptum: et sic Joannes Baptista ab Herode decollatus est. Denique notat Carolus Sigonius l. 6. de Rep. Heb. c. ult. lege veteri hæc supplicia decreta inveniri, mulctam, talionem, verberationem, exilium, venditionem et mortem; mortis autem tria tantum genera, scilicet lapidationem hîc, combustionem v. 14. et crucifixionem Deuter. 21. Sic apud Romanos octo pœnarum genera in legibus contineri Tullius scripsit, scilicet damnum, vincula, verbera, talionem, ignominiam, exilium, servitutem et mortem, inquit Isidor. l. 2. Etymol.

CAPUT VIGESIMUM PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Sancit Deus ut sacerdotes abstineant funeribus et planctu, imo ut pontifex nec patrem nec matrem plangat; secundo, ut pontifex non ducat uxorem, nisi virginem et nobilem, v. 13; tertio, ut sacerdotes careant maculis, id est vitiis corporis, v. 17.

1. Dixit quoque Dominus ad Moysen: Loquere ad sacerdotes filios Aaron,
et dices ad eos: Ne contaminetur sacerdos in mortibus civium suorum,
2. nisi tantum in consanguineis ac propinquis, id est, super patre et ma-
tre, et filio et filia, fratre quoque, 3. et sorore virgine quæ non est nupta
viro, 4. sed nec in principe populi sui contaminabitur. 5. Non radent
caput, nec barbam, neque in carnibus suis facient incisuras. 6. Sancti
erunt Deo suo, et non polluent nomen ejus: incensum enim Domini, et
panes Dei sui offerunt, et ideo sancti erunt. 7. Scortum et vile prostibulum non ducent uxo-
rem, nec eam quæ repudiata est à marito, quia consecrati sunt Deo suo, 8. et panes proposi-
tionis offerunt. Sint ergo sancti, quia et ego sanctus sum, Dominus, qui sanctifico eos.
9. Sacerdotis filia si deprehensa fuerit in stupro, et violaverit nomen patris sui, flammis exu-
retur. 10. Pontifex, id est, sacerdos maximus inter fratres suos, super cujus caput fusum est
unctionis oleum, et cujus manus in sacerdotio consecratæ sunt, vestitusque est sanctis vesti-
bus, caput suum non discooperiet, vestimenta non scindet; 11. et ad omnem mortuum non
ingredietur omnino, super patre quoque suo et matre non contaminabitur. 12. Nec egredie-
tur de sanctis, ne polluat Sanctuarium Domini, quia oleum sanctæ unctionis Dei sui super

eum est. Ego Dominus. 13. Virginem ducet uxorem ; 14. viduam autem et repudiatam , et sordidam , atque meretricem non accipiet, sed puellam de populo suo : 15. ne commisceat stirpem generis sui vulgo gentis suæ , quia ego Dominus qui sanctifico eum. 16. Locutusque est Dominus ad Moysen , dicens : 17. Loquere ad Aaron : Homo de semine tuo per familias qui habuerit maculam , non offeret panes Deo suo , 18. nec accedet ad ministerium ejus : si cæcus fuerit , si claudus , si parvo vel grandi vel torto naso, 19. si fracto pede , si manu , 20. si gibbus , si lippus , si albuginem habens in oculo , si jugem scabiem , si impetiginem in corpore , vel herniosus. 21. Omnis qui habuerit maculam de semine Aaron sacerdotis , non accedet offerre hostias Domino , nec panes Deo suo : 22. vescetur tamen panibus qui offeruntur in Sanctuario , 23. ita duntaxat, ut intra velum non ingrediatur, nec accedat ad altare , quia maculam habet , et contaminare non debet Sanctuarium meum. Ego Dominus qui sanctifico eos. 24. Locutus est ergo Moyses ad Aaron , et ad filios ejus , et ad omnem Israel , cuncta quæ fuerant sibi imperata.

1. Loquere ad sacerdotes filios Aaron ;] loquere ad minores sacerdotes : nam pontifex neminem omnino , ne patrem quidem poterat plangere, uti dicitur v. 10. quod tamen hic permittitur minoribus sacerdotibus.

Ne contaminetur sacerdos in mortibus civium suorum.] q. d. Caveat sacerdos ne immunditiam legalem contrahat tangendo cadaver, aut curando funus , aut illud sequendo , aut luctum faciendo , aut domum mortui ingrediendo.

In mortibus.] Hebr. *super anima* , id est super cadavere ; Chald. *super mortuum :* anima enim hic per antiphrasin , vocatur cadaver inanime. Aliam hujus nomenclaturæ rationem dat S. Aug. q. 78. *Nomen* , ait , *rectricis animæ etiam corpus accepit anima destitutum, quoniam reddendum illi est in resurrectione; sicut ædificium quod appellatur ecclesia, etiam cum inde exierit Ecclesia, qui homines sunt, nihilominus ecclesia dicitur,* per metonymiam.

Civium suorum.] Cives suos hic plangere vetatur sacerdos ; ergo multo magis alienigenas et extraneos plangere ei non licebat. Ratio hujus legis est : primo, quia sacerdotum erat tractare divina , et ministeria sanctuarii obire , ac proinde eos longissime abesse decebat ab omni funerum et mortuorum communicatione , impuritate ac irregularitate ; illorum enim vetus sanctitas et puritas corporalis erat , jam inter corpora impurissima sunt cadavera , utpote quæ in putredinem abeant, fiantque esca vermium , bufonum et serpentum : ergo ab iis remotissimi debebant esse sacerdotes veteres. Secundo , quia sacerdos populo debebat esse exemplar vitæ cœlestis , et fidem spemque resurrectionis , non lugendo mortuos reipsa ostendere. Tertio, quia sacerdos typus erat Christi, qui mortem dissolvit sui immolatione : Christi ergo unius immolationem , per sua sacrificia adumbrare debebat sacerdos. Ita Cyrillus l. 12. de Adoratione pag. 248.

2. Nisi tantum in consanguineis.] Excipiuntur hic à lege jam lata pater , mater, filius , filia , frater et soror, si sit virgo : hos ergo defunctos lugere poterat sacerdos , non autem uxorem , nepotem , et neptem ; quia illi hic non excipiuntur.

Dices : c. 10. v. 6. vetantur Ithamar et Eleazar sacerdotes , lugere Nadab et Abiu fratres suos jam mortuos.

Resp. Peculiaris fuit illa prohibitio eis facta, eo quod ipsi recenter tum erant consecrati sacerdotes ; unde nolebat Deus ut ipsi lugerent fratres suos , à se jure meritoque occisos ; alioqui secundum hanc legem lugere potuissent.

4. Sed nec in principe populi sui contaminabitur.] Vatablus et alii ex Hæbræo vertunt : *Non contaminetur princeps in populo suo , ut profanet se.* Verum non agitur hic de contaminatione principis , sed sacerdotum. Melius ergo noster Interpres vertit , *in principe* : recte enim in Hebr. intelligitur præpositio בי, id est *in* , uti sæpe solet , maxime quia hic aliud ב proxime sequitur.

Tropol. cadavera sunt peccata ; tactus cadaverum est communicatio peccatorum : sacerdos ergo cavere debet ne criminum civium suorum particeps efficiatur , et vitam agat popularem . imo neque principi peccanti consentire potest : sed tantum contaminatur in patre et matre , id est offensa primorum parentum , Adæ et Evæ , et filio ac filia , fratre ac sorore ; quia post peccatum originis in multis offendimus omnes : et in his necesse est ut etiam justi excusationem accipiant, sine quibus vivere non possunt, nec ipsi, nec illi qui eis in religione succedunt, ut filii ; nec qui cum eis tanquam fratres , viam sanctitatis incedunt. E contrario de summo sacerdote , id est Christo , dicitur , quod in nullo omnino , ne patre quidem et matre contaminabitur ; quia nullam Christus vitiatæ originis contagionem aut labem aliam sensit. Ita Radulphus.

5. Non radent caput , nec barbam , neque in carnibus suis facient incisuras.] Hæc in luctu faciebant Gentiles , ideoque ea vetita sunt Judæis , etiam laicis , uti dixi cap. 19. 27. hic tamen peculiariter eadem vetantur sacerdotibus , quia magis hæc eos dedecent.

Tropologice , sacerdotes non debent caput radere , sed tondere tantum ; quia cogitationes carnis de vita subditorum et cognatorum (quæ capillis significantur) , nec à se funditus amputare , nec rursum ad crescendum nimis , ut oculos mentis claudant , relaxare debent : sic ut barbam , id est virtutis speciem , in vultu præferant ; pari modo non facient incisuras in carne, ne ipsi fidem resurrectionis videantur evacuare, si mortuorum suorum luctum non studeant temperare , inquit Radulphus.

Quid jam facient fideles in suorum funeribus ? Docebunt te viragines et heroinæ. Audi S. Ambr. lib. 1. Officiorum cap. 41. *Quid de matre Machabæorum loquar? quæ spectabat læta filiorum quot*

funera, tot trophæa, et morientium vocibus, tanquam psallentium cantibus delectabatur, pulcherrimam ventris sui citharam in filiis cernens, et pietatis harmoniam omni lyræ numero dulciorem. Idem dici potest de S. Felicitate spectatrice martyrii septem filiorum, de qua S. Gregorius hom. 3. in Evangel. et de S. Symphorosa item septem filiorum Martyrum matre, de qua in Vita S. Getulii Martyris ejus mariti : item de S. Melania juniore, de qua S. Hieron. epist. ad Paulam super obitu Blæsillæ : *Præsentia*, ait, *exempla sectare. S. Melania nostri temporis inter Christianos vera nobilitas, cum qua tibi Dominus mihique concedat in die sua habere partem, calente adhuc mariti corpusculo, et necdum humato, duos simul perdidit filios. Rem sum dicturus incredibilem, sed, teste Christo, non falsam. Quis illam tunc non putaret more lymphatico, sparsis crinibus, veste conscissa lacerum pectus invadere? Lacrymæ gutta non fluxit, stetit immobilis, et ad pedes involuta Christi, quasi ipsum teneret, arrisit. Expeditius, inquit, tibi servitura sum, Domine, quia tanto onere me liberasti. Sed forsitan superatur in cæteris? Quinimo, qua illos mente contempserit, in uno postea filio probavit, cui omni quam habebat possessione concessa, ingruente jam hyeme Hierosolymam navigavit.*

Vis exempla Gentilium? Audi S. Hieronymum epist. 3. ad Heliodorum in epitaphio Nepotiani : *Ubi*, ait, *Anaxagoræ ac Telamonis semper laudata sententia : Sciebam me genuisse mortalem;* ita responderunt nuntiata morte filii. *Cicero, Plato, Diogenes, Clitomachus, Carneades, Posidonius proponunt innumerabiles viros, et maxime Periclem et Xenophontem Socraticum, quorum alter amissis duobus filiis coronatus in concione disseruit : alter, cum sacrificans filium in bello audisset occisum, deposuisse coronam dicitur, et eamdem capiti reposuisse, postquam fortiter in acie dimicantem reperit concidisse. Pulvillus Capitolium dedicans, mortuum, ut nuntiabatur, subito filium se jussit absente sepeliri. L. Paulus septem diebus inter duorum exsequias filiorum triumphans urbem ingressus est. Prætermitto Maximos, Catones, Gallos, Pisones, Brutos, Scævolas, Metellos, Scauros, Martios, Crassos, Marcellos atque Aufidos, quorum non minor in luctu, quàm in bellis virtus fuit, et quorum orbitates in consolationis libro Tullius explicavit, ne videar potius aliena, quàm nostra quæsisse. Quamquam et hæc in flagellationem nostri breviter dicta sint ; si non præstet fides, quod exhibuit infidelitas.*

6. Sancti erunt Deo suo,] puta remoti ab omni contaminatione, immunditia, ritu, et cæremoniis turpibus et profanis, quas Gentiles in funeribus adhibent.

Et non polluent nomen ejus.] q. d. Itaque non polluent nomen, famam et dignitatem sacerdotalem ; ac proinde nec famam Dei, cujus ipsi sunt ministri et sacerdotes.

Incensum (hebraice est *ignitiones*, quod Septuag. vertunt *sacrificia*, Noster vero *incensum*, quod igne adoletur) et panes propositionis Dei sui offerunt, et ideo sancti erunt.] Hebr. *ideo sanctitas erunt.* q. d. Ideo sanctissimi erunt et purissimi, ut videantur esse ipsa sanctitas.

Tropolog. incensum est oratio; panes Dei sunt Sancti, qui fide et bonis operibus Deum pascunt, ac seipsos in Christi corpus trajiciunt : hos sacerdotes Deo offerunt, quia doctrina sua ad credulitatem illos perducunt. Justum ergo est ut ipsi sancti sunt, qui alios ad sanctitatem invitant. Ita Radulphus.

7. Scortum et vile prostibulum non ducent (sacerdotes) uxorem.] *Prostibulum* tam hic, quàm Deuter. 23. 18. et Joelis 3. vers. 3. est meretrix, quæ corpus et pudicitiam suam prostituit. Septuag. vertunt βεβηλωμένην *profanatam*, id est violatam et pollutam.: hoc enim significat Hebr. חללה *chalala.* Sic apud Plautum, et alios Latinos scriptores, *prostibulum* non tantum locum turpitudinis, puta lupanar, sed et ipsam meretricem, vilissimam et abjectissimam significat.

Tropolog. uxor est vivendi forma, accipit eam generis sui, qui Deum creatorem, et Patres sanctos respicit, atque ex illorum forma vivit. Scortum vero, vile prostibulum, et repudiatam ducit, qui mundi hujus amatoribus conformatur. Ita Radulphus.

8. Sint ergo sancti, quia et ego sanctus sum, Dominus, qui sanctifico vos,] qui sanctitatem meam vobis communico, designando et consecrando vos mihi sacerdotes. Secundo, *sanctifico*, id est, jubeo vos esse sanctos.

9. Sacerdotis filia, si deprehensa fuerit in stupro, et violaverit nomen patris sui, flammis exuretur.] Propter dignitatem patris, sacerdotis, punitur fornicatio simplex filiæ ejus, morte ignis ; non vero punitur fornicatio aliarum : nam filias civium fornicantes non fuisse punitas colligitur Exodi 22. 16. nisi se vendidissent postea ut virgines, et hac ratione sponsum decepissent ; tum enim re comperta lapidabantur, sicut adulteræ, ut patet Deut. 22. 20. Hoc discrimen verba legis hujus significant, cum causam afferunt, eo quod *violaverit nomen patris sui*, quasi dicant : Quia fornicatione sua gravem inussit notam et ignominiam patri sacerdoti, ideo comburetur. Sic et Gentiles Romani Vestales virgines in fornicatione deprehensas vivas defodiebant : adulteras autem feminas licet aliqua damnatione, nulla tamen morte plectebant : *Usque adeo gravius putabant adyta divina, quàm humana cubilia esse vindicanda*, ait S. Augustinus lib. 3. de Civit. cap. 5.

10. Pontifex, super cujus caput fusum est unctionis oleum, caput suum non discooperiet.] Sept. τὴν κεφαλὴν οὐκ ἀποκιδαρώσει, *caput suum non decidarabit*, id est, cidari sua non nudabit, scilicet ad plangendum mortuum, ut hac ratione allegorice significet imperturbabile, immobile et æternum Christi sacerdotium, quod nunquam auferetur, inquit Cyrill. lib. 12. de Adorat. pag. 249.

Nota : Solus pontifex ungebatur in capite, et ideo non lugebat ullos mortuos, ne quidem parentes. Minores sacerdotes ungebantur tantum in pollicibus manuum et pedum, et super aures, vestesque eorum aspergebantur sanguine arietis immolati, mixto cum oleo sacræ unctionis ; et ideo poterant quidem lugere consanguineos designatos vers. 2. non tamen alios. Reges vero nec in capite, nec in manibus, nec in vestibus ungebantur oleo sacro, sed tantum oleo simplici et vulgari ; et ideo poterant lugere omnes mortuos quos volebant.

11. Ad omnem mortuum non ingredietur.] *Ad omnem non*, id est, *ad nullum*, q. d. Non ingredietur domum in qua est cadaver quodcumque. Ita Vatablus.

Super patre quoque suo et matre non con-

taminabitur,] q. d. Si moriatur pater aut mater, non planget eos pontifex exteriori ritu et signo, nec funus eorum comitabitur. *Postulat enim*, ait Philo lib. 2. de Monarchia, *lex in eo viro præstantiorem homine indolem, quippe qui Deo sit familiaris præ cæteris, situs in quodam divinæ humanæque naturæ confinio, ut hoc mediatore Deus propitietur hominibus.* Id imitati sunt Gentiles. Unde apud Romanos flamini Diali non licebat, *locum in quo bustum erat ingredi vel mortuum attingere*, teste Agellio lib. 10. cap. 15. imo *nec tibias funebres audire*, teste Festo. Quid? quòd flaminicæ non licebat habere soleas aut calceos morticinos, id est, factos ex pecudibus sponte mortuis, teste Servio in 4. Æneid. *Quoniam*, ait, *sua morte exstincta omnia funesta sunt.* Hinc etiam pontifex si quando funebrem haberet orationem, velum ante mortuum expandebatur, quod oculos ipsius à funere arceret. Audi Senecam Consolat. ad Martiam cap. 15. *Tiberius Cæsar et quem genuerat, et quem adoptaverat, amisit; ipse tamen pro rostris laudavit filium, stetitque in conspectu posito corpore, interjecto tantum velamento, quod pontificis oculos à funere arceret.*

Idem fecit Augustus Cæsar in funere Agrippæ, teste Dione lib. 54. nam ipsi Cæsares erant et pontifices usque ad Constantinum Imper. qui se pontificatu hoc gentilitio jam Christianus abdicavit. Idem Dio loquens de Tiberio in funere Augusti: *Tiberio*, ait, *impunitas data, quòd cadaver (prohibitum enim hoc erat) tetigisset, ac comitatus fuisset.*

Alleg. S. Bern. serm. 1. de Circumcis. initio, *Christus*, ait, *est summus sacerdos, quem nec super patre, nec super matre contaminandum, prophetatum est potius, quàm mandatum; est enim illi Pater ab æterno, sed Deus, in quem peccatum non cadit: est et mater, sed virgo, nec parere potuit incorruptio corruptelam.*

12. Nec egredietur de Sanctis,] de sanctuario, si, quando ibi constitutus est, contingat mori etiam patrem aut matrem. Nec enim pontifex domi existens debebat ire ad sanctuarium, si quis suorum moreretur; sed si existeret in sanctuario, non licebat ei ob mortem patris aut matris illud, ejusque sacra munia relinquere, et exire ad funus; ratio subditur.

Ne polluat sanctuarium Domini.] q. d. Ne injuriam et ignominiam inferat sanctuario, illud deserendo, ut super mortuo indecenter plangat. Rursum *ne polluat*, quia si ipse pollutus super mortuo rediret ad sanctuarium pollueret illud.

Notat hic Abulens. ab Hebræis peregrinantibus in deserto per 40 annos non fuisse sacrificatum, nisi in monte Sinai, ac proinde eos deinceps in deserto non fuisse obligatos ullis præceptis cæremonialibus, sed tantum moralibus et judicialibus. Ratio est, quia cæremonialia præcepta tantum sancita erant in ordine ad sacrificia; cessantibus ergo sacrificiis cessabant et alia cæremonialia. Excipe ea quæ Deus specialiter excepit Numer. 5. vers. 2. videlicet leprosum, seminifluum, et immundum super mortuo: hi enim immundi erant, et separandi juxta ritum et cæremoniam præscriptam cap. 13. Quare ut hi expiarentur, opus erat cinere vitulæ rufæ, de qua Num. 19. hanc ergo in deserto crematam fuisse dicere necesse est: nam polluti super mortuo hoc cinere expiabantur. Hinc sequitur sacerdotes etiam in deserto debuisse servare legem hic præscriptam, ut scilicet non plangerent mortuos. Pari modo in deserto non servarunt Hebræi festa, nisi sabbatum; nam sabbatum violans lapidatus est in deserto, Num. 15. 35.

13. Virginem ducet (pontifex) uxorem.] Jussit id Deus, ob honestatem et dignitatem summi sacerdotii: idque primo, quia non decuisset summum pontificem ab alio vitiatam et cognitam ducere; secundo, *ut sacrum semen intacta puraque virginis alvo caperetur, nec ullo modo miscerentur hujus natales cum aliis familiis*, inquit Philo lib. 2. de Monarchia; tertio, ut inita cum nondum depravatis animis consuetudine, facilius eas suis moribus pontifices accommodarent. Sequaces enim et flexiles ad virtutem sunt mentes virginum, et ad disciplinam promptissimæ.

Tropolog. S. Cyrillus lib. 12. de Adorat. *Significabatur*, ait, *per hoc conjugium pontificis cum virgine, quòd Christus non cum impiis et corruptis animis, sed cum castissimis et purissimis, tanquam virginibus spiritualiter versaretur, easque fœcundas redderet ac sibi genere junctas appellaret.*

Allegorice Christus, inquit Radulphus, despondit sibi, non Synagogam corruptam, et à se repudiatam, sed Ecclesiam ex Gentibus; quam, cum esset meretrix, adamavit, et ut digne eam sibi conjungeret, virginem fecit; et nobilem, nunc moribus, postea mansionibus.

14. Sordidam.) Chald. *profanatam*, id est, vitiatam et pollutam. Ita Septuag. puram enim plane decebat esse uxorem pontificis. Ita Julius Cæsar dimisit Pompeiam uxorem, quam corruptam esse à Clodio rumor ferebat, quo nomine cum Clodio esset dictus dies, citatus ipse testis nihil de ea sinistri dixit; et interroganti actori: Cur ergo eam dimisisti? respondit: *Quia Cæsaris uxorem ab omni sinistra suspicione liberam planeque puram esse oportet.* Idem dicendum erat hic pontifici. Tertul. lib. de Monogamia, hic addit: *Sacerdotes mei non plus nubent;* quasi secundæ nuptiæ eis hic interdictæ fuerint, debuerintque ipsi esse monogami. Forte editio Theodotionis, aut Symmachi aliquid tale habuerit, ut suspicatur Pamelius. Nam nec Septuag. nec Hebræa id habent: quamquam hic vacillèt fides Tertulliani; scripsit enim ipse hunc librum in hæresi: contendit enim ipse hoc libro secundas nuptias Christianis esse illicitas; qui est error exploratus.

Sed puellam de populo suo.] Addit Philo pontificem non potuisse ducere uxorem nisi sacerdotalis generis; sed hoc non liquet ex lege divina, imo contrarium potius insinuant historiæ: ex iis enim constat solere pontifices ducere filias principum et regum, qui non erant ex Levi, sed ex Juda. Sic Joiadas duxit Josabet filiam Joram regis Juda, ut testatur Josephus lib. 9. Antiq. cap. 7.

15. Ne commisceat stirpem generis sui vulgo gentis suæ,] q. d. Non accipiat uxorem de vulgo, sed nobilem. Septuag. vertunt. *Non profanabit semen suum in populo suo*, idque primo, ob dignitatem sacerdotii; secundo, ut pontifex reges et principes quibuscum affinitate jungitur, tanto liberius et melius cultum Dei, et veram religionem edoceat.

Ego Dominus qui sanctifico eum,] qui jubeo eum esse sanctum, et abstinere à contamina-

tione vulgaris et plebeiæ uxoris; ita accipitur *sanctifico*, vers. 8 et 23. et cap. præc. vers. 8.

17. HOMO DE SEMINE TUO QUI HABUERIT MACULAM (deformitatem talem quales sequuntur) NON OFFERET PANES (propositionis, quos minores etiam sacerdotes per singula sabbata offerunt recentes, ablatis prioribus) DEO SUO, NEC ACCEDET AD MINISTERIUM EJUS.] Hæc verba non sunt in Hebræo, sed intelliguntur: habentes enim maculam arcebantur tam ab altari holocaustorum, thymiamatis, et candelabro, quàm à mensa panum propositionis.

18. SI CÆCUS FUERIT (ecce hæ sunt maculæ quæ faciunt irregularem, ut habens aliquam ex eis, sacerdos Aaronicus esse nequeat), SI CLAUDUS, SI PARVO, VEL GRANDI, VEL TORTO NASO.] Pro *si parvo* hebraice est חרום *charum*, quod Hebræi *simum* vertunt, licet, si originem et radicem spectes, proprie non nasum, nec simum, sed excisum significet. Sic pro *grandi vel torto naso*, hebraice est שרוע *sarva*, quod proprie significat excrescentem, qualis est grandis vel retortus nasus, cui proinde hoc nomen appropriarunt Hebræi. Hebræi præter has maculas, assignant alias centum et quadraginta, quæ hominem inhabilem faciunt ad sacerdotium: vide libellum præceptorum præcepto negativo 308.

19, 20 et 21. SI FRACTO PEDE, SI MANU, SI GIBBUS (gibbosus), SI LIPPUS (ita et Septuag. et Chald. Hebraice est דק *dac*, id est, qui tenuibus vel tenerioribus est oculis, uti sunt lippi), SI ALBUGINEM HABENS IN OCULO, SI JUGEM SCABIEM; SI IMPETIGINEM IN CORPORE: (impetigo genus est scabiei siccæ, per cutem pruritu proserpens) VEL HERNIOSUS. OMNIS QUI HABUERIT MACULAM (aliquam ex jam dictis) NON ACCEDET OFFERRE HOSTIAS DOMINO, NEC PANES DEO SUO.] Repetit id quod præcessit; panes ergo hîc idem sunt quod hostiæ et sacrificia, quæ sunt quasi panis, id est, cibus Dei. Ita Chald. et Septuag. Unde sequitur: *Vescetur tamen panibus, qui offeruntur in sanctuario*, id est, comedet de carnibus et sacrificiis Deo oblatis. Ita Abulens. et alii. Itaque à pari ex phrasi Hebræa, recte caro Christi in Eucharistia Deo oblata vocatur *panis* à sancto Joanne cap. 6. et à S. Paulo 1. Corinth. 11. maxime, quia sub speciebus panis delitescit; non autem è contrario, recte ipse panis vocatur corpus et caro, ut de pane dicas: *Hoc est corpus meum*, id est, hic panis est corpus meum. Sic quoque accipitur *panis* pro victimis, cap. seq. vers. ult.

23. ITA DUNTAXAT, UT INTRA VELUM (intra tabernaculum vel sanctum) NON INGREDIATUR, ut adoleat thymiama, accendat lucernas, et ponat in mensa panes propositionis, NEC ACCEDAT AD ALTARE,] holocaustorum, ut offerat victimas.

EGO DOMINUS QUI SANCTIFICO EOS,] qui jubeo eos esse sanctos, et puros ab omni indecentia et macula. Hæc omnia, ait Philo, referenda figurate sunt ad perfectionem animæ; nam si mortale corpus sacerdotis inspici oportet, ne quo contactum sit vitio; quanto magis immortalem animam formatam ad Dei imaginem? Ita ipse lib. 2. de Monarchia.

Tropologice, S. Gregor. 1. p. Pastor. c. ult. et ex eo Radulphus: *Cæcus est, qui tenebris præsentis vitæ pressus, quo gressum operis porrigat, nescit: claudus, qui videt quidem, sed per infirmitatem mentis quæ videt, perfecte implere non valet: naso est parvo, cui parva est discretio.* Unde Cantic. 7. dicitur. *Nasus tuus sicut turris, quæ est in Libano; quia S. Ecclesia, quæ ex singulis causis tentamenta prodeant, per discretionem conspicit, et ventura vitiorum bella ex alto deprehendit; nasus grandis et tortus est, discretionis subtilitas immoderata, quæ dum plusquam decet excreverit, actionis suæ rectitudinem ipsa confundit. Est fracto pede vel manu, qui bonorum operum exors vacat;* vel, ut S. Cyrillus lib. 12. de Adoratione, qui non integre ad probas actiones graditur, sed opus Dei facit imperfecte et negligenter. *Gibbosus est, quem terrena sollicitudo deprimit, ne unquam superna respiciat: lippus est, cujus sensum et mentem natura exacuit, sed conversationis pravitas confundit; albuginem habet, qui candorem justitiæ vel sapientiæ sibi tribuens, à luce supernæ cognitionis se per arrogantiam excludit; jugem habet scabiem, cui carnis petulantia dominatur; impetiginem, cui avaritia: herniosus est, qui in abditis, id est in mente, pondus turpitudinis gestat.* Ita et Theodoretus q. 30. et Cyrillus supra.

Jam, si tantam munditiem exegit Deus à Judæis bestias immolantibus, quantam exigit à sacerdotibus, et Christianis corpus Domini offerentibus et manducantibus? Narrat Joannes Moschus in Prato Spirituali cap. 150. Episcopum Rumeliæ celebrantem coram Agapito Papa, cum sisteret, eo quòd de more non videret Spiritum sanctum in hostiam visibiliter descendere, rogatum ab Agapito moræ causam, respondisse: Diaconum qui flabellum tenet, removete ab altari. Eo remoto solita signa apparuerunt, ipseque sacrificium perfecit. Ecce Diaconi improbitas retardavit sacrificium tam sancti Episcopi. Idem S. Chrysostomo contigisse, ob Diaconum conjicientem oculos in mulierem, narrat Metaphrastes in Vita S. Chrysost. Hanc ergo herniam fugiant Christiani.

Narrat Palladius in Lausiac. cap. 20. presbyterum quemdam in fornicationis statu celebrantem, à Deo fuisse percussum cancro, qui caput ejus ita exederat, ut ipsum os totum appareret in vertice; hunc B. Macarius manus impositione curavit, cum ante spopondisset se non amplius peccaturum, neque altari ministraturum, sed sortem laicam amplexurum.

E contrario, puris et sanctis Christus et angeli in sacrificio assistunt et ministrant, quin et subinde sacram hostiam deferunt.

Ita S. Catharinæ Senensi virgini sanctissimæ, concupiscenti communionem, nec ob quorumdam murmurationes sumere valenti, Christus ipse particulam hostiæ consecratæ detulit ex altari, uti testatur Raymundus Capuanus, è cujus manibus sacra hostia erepta est, lib. 2. Vitæ ejus cap. 32.

Ita S. Barbaræ, inter duos angelos cubiculum intrantis, ductu, Eucharistiam ex ipsorum manibus lætissimus accepit (quod in periculoso morbo maxime concupierat) S. Stanislaus Kostka, novitius nostri Ordinis, uti refert noster Sacchinus in ejus Vita, et P. Ribaden. lib. 3. Vitæ Franc. Borgiæ cap. 6.

B. Macarius narravit Palladio, ut ipse ait in

Lausiaca cap. 20. *Se observasse tempore communionis, se Marco exercitatori nunquam dedisse oblationem, sed ei angelum dedisse ex ara; solam autem se vidisse digitum manus ejus qui dabat.*

S. Onuphrius in eremo singulis septimanis Eucharistiam ex manibus angelorum percipiebat, indeque tam cœlestis et angelicus evasit, ut patet ex ejus Vita. Plura afferam Num. 4. in fine.

CAPUT VIGESIMUM SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRÆSCRIBITUR UT IMMUNDI ET ALIENIGENÆ AB ESU VICTIMARUM ABSTINEANT. SECUNDO, V. 18. DESCRIBUNTUR MACULÆ QUIBUS VICTIMA CARERE DEBET.

1. LOCUTUS quoque est Dominus ad Moysen, dicens: 2. Loquere ad Aaron et ad filios ejus, ut caveant ab his quæ consecrata sunt filiorum Israel, et non contaminent nomen sanctificatorum mihi, quæ ipsi offerunt; ego Dominus. 3. Dic ad eos, et ad posteros eorum: Omnis homo, qui accesserit de stirpe vestra ad ea quæ consecrata sunt, et quæ obtulerunt filii Israel Domino, in quo est immunditia, peribit coram Domino; ego sum Dominus. 4. Homo de semine Aaron, qui fuerit leprosus, aut patiens fluxum seminis, non vescetur de his quæ sanctificata sunt mihi, donec sanetur. Qui tetigerit immundum super mortuo, et ex quo egreditur semen quasi coitus, 5. et qui tangit reptile, et quodlibet immundum, cujus tactus est sordidus, 6. immundus erit usque ad vesperum, et non vescetur his quæ sanctificata sunt; sed cum laverit carnem suam aqua, 7. et occubuerit sol, tunc mundatus vescetur de sanctificatis, quia cibus illius est. 8. Morticinum et captum à bestia non comedent nec polluentur in eis; ego sum Dominus. 9. Custodiant præcepta mea, ut non subjaceant peccato, et moriantur in Sanctuario, cum polluerint illud; ego Dominus qui sanctifico eos. 10. Omnis alienigena non comedet de sanctificatis, inquilinus sacerdotis et mercenarius non vescentur ex eis. 11. Quem autem sacerdos emerit, et qui vernaculus domus ejus fuerit, hi comedent ex eis. 12. Si filia sacerdotis cuilibet ex populo nupta fuerit, de his quæ sanctificata sunt, et de primitiis non vescetur: 13. sin autem vidua, vel repudiata, et absque liberis reversa fuerit ad domum patris sui, sicut puella consueverat, aletur cibis patris sui. Omnis alienigena comedendi ex eis non habet potestatem. 14. Qui comederit de sanctificatis per ignorantiam, addet quintam partem cum eo quod comedit, et dabit sacerdoti in Sanctuarium. 15. Nec contaminabunt sanctificata filiorum Israel, quæ offerunt Domino: 16. ne forte sustineant iniquitatem delicti sui, cum sanctificata comederint; ego Dominus qui sanctifico eos. 17. Locutusque est Dominus ad Moysen dicens: 18. Loquere ad Aaron et filios ejus, et ad omnes filios Israel, dicesque ad eos: Homo de domo Israel, et de advenis qui habitant apud vos, qui obtulerit oblationem suam, vel vota solvens, vel sponte offerens, quidquid illud obtulerit in holocaustum Domini, 19. ut offeratur per vos, masculus immaculatus erit ex bobus, et ovibus, et ex capris: 20. si maculam habuerit, non offeretis, neque erit acceptabile. 21. Homo qui obtulerit victimam pacificorum Domino, vel vota solvens, vel sponte offerens, tam de bobus quam de ovibus, immaculatum offeret, ut acceptabile sit: omnis macula non erit in eo. 22. Si cæcum fuerit, si fractum, si cicatricem habens, si papulas, aut scabiem, aut impetiginem; non offeretis ea Domino, nec adolebitis ex eis super altare Domini. 23. Bovem et ovem, aure et cauda amputatis, voluntarie offerre potes; votum autem ex eis solvi non potest. 24. Omne animal, quod vel contritis, vel tusis, vel sectis ablatisque testiculis est, non offeretis Domino, et in terra vestra hoc omninone faciatis. 25. De manu alienigenæ non offeretis panes Deo vestro, et quidquid aliud dare voluerit; quia corrupta et maculata sunt omnia: non suscipietis ea. 26. Locutusque est Dominus ad Moysen, dicens: 27. Bos, ovis et capra, cum genita fuerint, septem diebus erunt sub ubere matris suæ; die autem octavo, et deinceps offerri poterunt Domino. 28. Sive illa bos, sive ovis, non immolabuntur una die cum fœtibus suis. 29. Si immolaveritis hostiam pro gratiarum actione Domino, ut possit esse placabilis, 30. eo-

dem die comedetis eam, non remanebit quidquam in mane alterius diei; ego Dominus. 31. Custodite mandata mea, et facite ea; ego Dominus. 32. Ne polluatis nomen meum sanctum, ut sanctificer in medio filiorum Israel; ego Dominus qui sanctifico vos, 33. et eduxi de terra Ægypti, ut essem vobis in Deum; ego Dominus.

2. LOQUERE AD AARON ET AD FILIOS EJUS UT CAVEANT (ut abstineant: hebraice, *ut separentur*, quando videlicet ipsi sunt immundi) AB IIS QUÆ CONSECRATA SUNT,] quæ Deo quomodolibet oblata sunt. Secus erat de iis quæ nude offerebantur, non Deo in sacrificium, sed Levitis et sacerdotibus in alimoniam, uti erant decimæ et primitiæ: hæc enim Deo solemni ritu non erant oblata, nec eorum pars erat Deo sacrificata; unde iis poterant vesci Levitæ etiam immundi, imo poterant ea vendere laicis, et commutare rebus aliis.

ET NON CONTAMINENT NOMEN SANCTIFICATORUM MIHI.] q. d. Ne contaminent sacra mea, ne mihi sanctificatis et oblatis notam impuritatis aspergant: noster Interpres in Hebræo legit קדשי *kadascai*, id est sanctificatorum mihi; jam aliis punctis legunt *kodsci*, id est, sanctitatis meæ, q. d. Nomen sanctum meum.

Verum melius Noster legit *kadascai;* quia sequitur, *quæ mihi offerunt*, hæc enim sunt sanctificata Deo.

3. DIC AD EOS ET AD POSTEROS EORUM,] manda ut hæc lex servetur apud posteros; maxime quia illi soli eam reipsa implebunt et exsequentur: nam præsentes tantum eam audiunt et recipiunt, non vero eam implebunt. Ratio est, quia cæremoniales hæ leges non sunt observatæ in deserto, tum quia in eo non erat stabile tabernaculum nec domicilium; tum quia in eo non habebant commercia cum Gentibus, ut emerent thus, vinum, mel, animalia, aliaque quæ Deus sibi offerri et sacrificari jussit: unde et ex solo manna ibidem vixerunt per 40 annos. Vide dicta cap. præced. vers. 12.

OMNIS HOMO QUI ACCESSERIT, comedendi causa, AD EA QUÆ CONSECRATA SUNT, IN QUO EST IMMUNDITIA (quæ explicatur vers. 4. scilicet si sit leprosus, semine pollutus, si tetigerit mortuum, vel reptile, si comederit morticinum), PERIBIT CORAM DOMINO.] Hebr. *exscindetur anima illa à facie mea*, id est à me, ut vertunt Septuag.

Nota: Deus hic tam graviter et severe sancit, ne immundi ad res sacras, et sacrificiorum carnes comedendas accederent, partim ob reverentiam sacrorum et suî cultus, partim Alleg. ad præsignandum, quàm stricte exacturus esset puritatem animæ, in sumentibus communionem corporis et sanguinis Domini, quod unicum est sacrificium legis novæ, veteribus hisce omnibus adumbratum. Ita Abulensis de quo vide S. Basilium serm. 2. de baptis. cap. 2 et 3.

Merito ergo in impuros sacerdotes et clericos vindicta Dei desævit. Audi exempla.

Gregor. Turonensis lib. 5. hist. Francor. cap. 5. Cum per mortem, inquit, Sylvestri sedes Ecclesiæ Lingonicæ vacaret, Lingonici Episcopum flagitantes, Pappolum, qui quondam Archidiaconus Augustodunensis fuerat, accipiunt, qui multa, ut asserunt, egit iniqua, quæ à nobis prætermittuntur, ne detractores fratrum esse videamur: tamen qualem habuerit exitum non omittam. Anno octavo Episcopatus sui, dum diœceses ac villas Ecclesiæ circumiret, quadam nocte dormienti apparuit illi B. Tetricus vultu minaci, cui ita: *Quid tu*, inquit, *hîc Pappole, ut quid sedem meam polluis? ut quid Ecclesiam pervadis? ut quid oves mihi creditas sic dispergis? cede loco, relinque sedem, abscede longius à regione.* Et hæc dicens, virgam quam habebat in manu, pectori ejus cum ictu valido impulit. In quo ille evigilans, dum cogitat quid hoc esset, fixe in loco illo defigitur ac dolore maximo cruciatur. Abhorret cibum potumque, et mortem jam sibi proximam præstolatur. Quid plura? tertia die cum sanguinem ore projiceret, expiravit. Exinde elatus Lingonas est sepultus.

Audi Petrum Damiani Ostiens. Episc. in epist. ad Hildebrandum Papam tom. 3. Bibliot. SS. Patrum: *Istud nunc, ait, ad memoriam redit, quod in Beneventana olim urbe constitutum me audire contigit. Princeps ejusdem civitatis presbyterum sanctæ conversationis virum, et in divinis officiis, ac præcipue in solemnitate Missarum indesinenter assiduum excolebat: qui cum quotidie sacris mysteriis reverenter insisteret, angelus Domini ex consuetudine veniebat, et vidente principe Sacramentum Dominici corporis ex offerentis manibus assumebat. Sed, ô criminalis vitæ hujus lubrica et incerta conditio! Nam qui angelicis fruebatur obsequiis, in fœdæ luxuriæ voraginem repente prolapsus est. Quid plura? Peragendi mysterii sacri tempus advenit: consuetudine foris exigente presbyter compellitur, sed graviter intus conscientia remordente torquetur: ornatur, accedit, trepidat, palpitat, tamen offerre præsumit. Jam ecce angelus, ut assuetus fuerat, venit, et inspectante principe spongiam infectam aqua super caput illius expressit, omnesque sordes atque squalores, quos ex corpore illius ante contraxerat, membris ejus omnibus iterum superfudit. Hoc viso princeps admiratus obstupuit, presbyterumque semotis omnibus secrete convenit. Inquisitus itaque presbyter si noviter aliquid criminis admisisset, primo quidem perhorrescens, facinus abnegat; deinde male sibi conscius, ac principis auctoritate compulsus, tandem corruisse se nocte præterita in quamdam ejusdem principis cubiculariam confitetur.*

Audi eumdem in epist. ad Taurinensem Episcopum, et ex eo Baronium tom. 11. anno Christi 1057: *Cum Stephanus Papa, cui zeli Phinees æmulabatur ardorem, omnes clericos Romæ, qui post interdictum Papæ Leonis incontinentes exstiterant, de conventu clericorum, et choro Ecclesiæ præcepisset exire; ut quanquam relictis feminis per pœnitentiæ lamenta se corrigerent; tamen quia sancto viro inobedientes fuerant, et de sacrario ad tempus exirent, et celebrandæ Missæ licentiam de cætero non sperarent. Juxta Canonicam B. Cæciliæ trans Tiberim constitutam presbyter habitabat, qui nec feminam ullo modo quiescebat abjicere, nec unquam poterat hæc statuta nisi vana prorsus et frivola judicare. Quadam itaque die dum incolumis, vegetus ac robustus existeret, vespertinis horis ad quiescendum se in lecto composuit; sed repentina divinæ ultionis animadversione percussus. Mane repertum est cadaver exanime. Illico præfatæ canonicæ religiosi duos ad me*

clericos direxerunt, quid tali deberent mortuo, consulentes. Nos, si rem recte tenemus, consilium dedimus, ut eum quidem, quia presbyter fuerat, penes Ecclesiam sepelirent, sed nullum ei vel hymnorum, vel psalmodiæ officium redderent, quatenus et incestis terror accresceret, et castitatis gloria germinantius pullularet, et certe dignus videretur ut mortuus (juxta Prophetam) sepulturam possideat asini, qui dum viveret, humana contempsit lege constringi.

S. Epiphanius (ut ex Metaphraste refert Surius in Vita ejus cap. 18. die 12. Maii) *Constantiæ Episcopus hoc tempore oblationis servabat: nunquam eam perficiebat, donec vidisset visionem. Consueveratque præfari verba quædam, et ei statim revelabatur. Cum itaque aliquando ter dixisset sermonem, nulla ei sese obtulit visio. Cum is autem lugeret, et oraret ut sibi causa significaretur, primus observat Diaconum, quia à sinistris tenebat ventilabrum ministratorium. Quem cum observaret, considerat Epiphanius in ejus fronte apparere lepram. Nulli autem erat manifestum Diaconum eo morbo laborare; Epiphanius itaque manum extendit, et instrumentum levavit ministratorium, ei benigne dicens: Vade, fili, in domum tuam, et ne modo sumas divina mysteria. Ipse autem statim egressus est, et ivit in domum suam, datque Epiphanius officium alii Diacono. Deinde ex priore sciscitatur causam; cumque is diceret quòd illa nocte dormierat cum uxore, accersito toto ordine sacrato, eis benigne dixit Epiphanius: Quicumque, ô filii, clero digni estis habiti, solvite calceamenta vestra, ut non in iis ingrediamini, et ut colatis virum sanctum, qui in Ecclesia prædicat et dicit: Et habentes uxores tanquam non habentes. Exhinc ergo non amplius ordinabat Epiphanius eos qui habent uxorem, sed viros sanctos, qui vitam exercebant monasticam, et viduos viros probatos; licebat tunc vere videre Ecclesiam, tamquam pulchram sponsam ornatam sacerdotio.*

Ausculta Willelm. Malmesbur. de gestis Anglor. lib. 2. *Henricus Imp. habebat clericum in curia sua, qui et litterarum peritiam, et vocis elegantiam vitio corporis deformabat, quod meretriculam villæ vehementer ardebat: cum qua nocte solemni volutatus mane ad Missam Imperatoris aperta fronte adstabat. Dissimulata scientia, mandat ei Cæsar ut se paret ad Evangelium quod ejus melodia delectaretur: erat enim Diaconus. Ille pro peccati conscientia, multis præstigiis subterfugere: Imperator contra nuntiis urgere, ut probaret ejus constantiam, ad extremum prorsus abnuenti. Ego, inquit, Cæsar, quia non vis parere mihi in tam facili obsequio, extorrem te totius terræ meæ præcipio. Clericus amplexus sententiam abscessit continuo; missi pedissequi qui eum persequerentur, ut, si perseverandum putaret, jam urbem egressum revocarent. Ita cunctanter compilatis omnibus suis, et in sarcinulas compositis, jam profectum magnaque violentia retractum Henrici præsentia sustinuit. Qui lætus subridens: Probe, ait, fecisti, et gratulor probitati tuæ, quòd pluris penderis Dei timorem, quàm patriam: respectum cœlestis iræ, quàm minas meas; quapropter habeto Episcopatum, qui primus in Imperio meo vacaverit; tantum indecenti amori renunties.*

Denique nota est tragœdia infelix et terribilis Udonis Marpurgensis Episcopi, quam fuse refert S. Antoninus, Naucler. et Fulgos. *Cum Udo, Episcopus,* inquiunt, *ne signis quidem ac divinis vocibus commonitus, ab impudicitia sibi temperaret, viri religiosi Deum in Episcopum aut corrigeret, aut tolleret, rogaverunt. Inter eos cum noctu in Ecclesia S. Mauritii Fredericus Canonicus ejusmodi precibus operam daret, vehementioris venti afflatu omnia, quæ in templo erant lumina extingui perspexit: nec multo post, duos juvenes venire duo candelabra accensis cereis ferentes, et Christum cum parente ejus atque Apostolis subsequi. A quibus cum essent vocati sancti homines, quorum corpora in templo quiescebant, visus est inter eos Mauritius venire, qui longa atque gravi oratione Udonem Episcopum accusavit: quem haud multo post Christus nudum adferri à duobus jussit, atque damnavit. Is autem pugno ab ipsorum altero, qui eum portarunt, graviter in mediis renibus ictus, Christianam hostiam, quam in communione ejus diei pridie sumpserat, revomuit in calicem, qui altari impositus fuit, atque securi percusso Udone, rerum illarum omnium visio evanuit. Quare vehementer territus Fredericus, cum ad altare accessisset, calicemque in eo esse cum Christiana hostia inspexisset, et simul Episcopum mortuum humi jacentem, alios religiosos viros excitavit, qui ablatum inde Episcopi corpus in agro sepeliverunt.*

4. Qui tetigerit immundum super mortuo.] q. d. Immundus erit, qui tetigerit immundum propter mortuum, vel qui mortuum, puta cadaver aliquod, tetigit, curavit, sepelivit, aut funeri ejus interfuit. Hic enim immundus erat, et qui sic immundum tetigisset, pariter fiebat immundus, ut carnibus Deo immolatis vesci ei non liceret.

Septuag. vertunt: *Qui tetigerit immunditiam animæ*, id est cadaveris, hoc est, qui tetigerit cadaver; unde aliqui censent solos tangentes cadaver hîc arceri ab esu sacrarum carnium, non autem eos qui vicissim hos tangentes tetigissent, nec enim eos suam immunditiam in alios transfudisse. Sed priorem sensum postulat versio nostra, et eodem inclinant Hebr. et Chald. uti fatetur Vatabl. huic etiam favet id quod sequitur:

5. Qui tangit reptile et quodlibet immundum (hebr. *qui tangit reptile, et hominem qui contaminare potest*, uti est leprosus, menstruata, seminifluus), cujus tactus est sordidus,] quia eum quem tangit polluit, et immundum reddit, ita ut non liceat ei de carnibus sacris comedere.

7. Quia cibus illius est,] id est, quia pertinet ad eum comedere de cibis Deo oblatis.

8. Morticinum et captum a bestia non comedent;] morticinum, ait S. Hier. est corpus in quo moritur sanguis, id est anima, puta quod moritur sine effusione sanguinis: nam sanguis vocatur anima, quia est animæ vehiculum et sustentaculum; hac ergo de causa, morticina hac lege censentur immunda, uti et lacerata à bestia.

9. Custodiant præcepta mea, ut non subjaceant peccato, et moriantur in sanctuario (ne occidantur à me in sanctuario, uti occisi sunt Nadab et Abiu), cum polluerint illud.] Hoc enim ipso quo contra hasce leges, comedunt carnes in sanctuario Deo oblatas, cum sunt immundi, et carnes ipsas, et consequenter sanctuarium ipsum in quo illæ oblatæ sunt, polluunt et contaminant.

Ego Dominus qui sanctifico eos,] qui volo et jubeo eos esse sanctos.

10. Omnis alienigena non comedet de sanctificatis.] Pro *alienigena*, hebr. est *extraneus*, id est, qui non est de genere sacerdotali; nam solis iis qui erant de stirpe Aaron, puta filiis et filiabus, atque eorum servis et vernaculis, licebat comedere carnes Deo oblatas, illas scilicet, quæ cedebant in jus sacerdotum: nam ex hostia pacifica quæ magna ex parte cedebat offerenti, laici quilibet cum eo comedere poterant.

Nota: Alienigena tripliciter sumitur. Primo, alienigena dicitur is, qui non est de genere Judæorum. Secundo, qui non est de stirpe Levi, Numer. 18. 4. Tertio, qui non est de stirpe Aaron. Ita capitur hîc.

Inquilinus sacerdotis mercenarius non vescentur ex eis.] *Inquilinus*, hebr. תושב *toscab*, vocatur is, qui moratur cum sacerdote, sed non est de stirpe ejus; moratur, inquam, quasi hospes, mercenarius vel peregrinus: hîc ergo non poterat edere de sanctificatis, quia non pertinebat ad stirpem sacerdotis vel familiam, uti pertinebant servus et vernaculus, id est servus dominatus, qui cum toti sint sui domini et heri, possunt vesci sanctificatis, uti dominus ipse cum suis filiis.

12. Si filia sacerdotis cuilibet de populo nupta fuerit, de his quæ sanctificata sunt, et de primitiis non vescetur,] quia per nuptias jam in aliam familiam popularem commigravit; uxor vero sacerdotis iis vesci poterat, quia una caro et una persona censetur cum marito sacerdote. Nota, *primitiæ* hîc vocantur prima et electa, quæ Deo offeruntur et sanctificantur, ut patet ex Hebr. sic etiam capitur hæc vox Exodi 25. 1.

13. Sin autem vidua, vel repudiata, et absque liberis reversa fuerit ad domum patris sui, sicut puella consueverat, aletur cibis patris sui.] Talis enim repudiata licet liberos habeat, illi tamen sequuntur patrem: nam matres in lege veteri non succedebant in bona et hæreditates parentum: unde nec filii habebant bona materna, utpote quæ nulla erant, sed tantum paterna; patri enim soli succedebant: unde et patri incumbebat eorum alimentatio, itaque cum mater repudiata redit ad domum patris, redit sine liberis et alenda est à patre, perinde uti alita fuit existens puella ante nuptias.

Tropol. S. Cyrillus l. 12. de Ador. pag. 245. Si anima, ait, ut damnabilis repudiata fuerit, et destituta viro, id est spirituali sponso, fructumque ex virtute nullum habeat, illico ad priorem statum redeat, celeriterque ad domum patris sui revertatur per pœnitentiam, repetatque priorem illam cum Deo cognationem, tum denique vescetur panibus illius.

14. Qui comederit de sanctificatis per ignorantiam, addet quintam partem (pro injuria irrogata tabernaculo vel sacerdoti: debebat etiam dare arietem Deo in sacrificium, uti dictum est c. 5. 15.) cum eo quod comedit, et dabit sacerdoti in sanctuarium,] ut scilicet inferatur in sanctuarium, ad usus vel sacerdotis, vel sanctuarii: si enim sanctificata quæ comederat offerens, erant ex partibus quæ Deo cedebant, ut si sanguinem, caput, caudam, in hostia pro delicto comedisset, restitutio facienda erat ipsi sanctuario, id est sacerdoti ad usus sanctuarii: sin autem comederat ex iis quæ sacerdoti cedebant, restitutio facienda erat ipsi sacerdoti ad ejus usus. Ita Abul.

15. Nec contaminabunt sanctificata,] comedendo illa, cum non sint de genere sacerdotali.

18. Homo de domo Israel,] de stirpe et posteris Jacob. Vide dicta Exodi 2. 1.

De advenis qui habitant apud vos,] de proselytis, qui ex Gentibus ad vos commigrarunt, ut Deum verum vobiscum colant, ideoque circumcisi sunt et facti Judæi.

18 et 19. Quidquid illud obtulerit in holocaustum Domini, masculus erit.] Poterat enim offerre aliam victimam, non in holocaustum, sed pro peccato, vel pacificam, etiam feminam; sed qui offerebat victimam in holocaustum, debebat offerre masculum. Si quis ergo vovisset feminam in holocaustum, debuisset pro ea dare masculum; si quidem habuisset intentionem absolute vovendi holocaustum: tunc enim debebat in voto suo sequi determinationem legis, quæ jubet offerri masculum, non feminam; sin autem tantum certum hoc animal, puta feminam, ex ignorantia vovisset in holocaustum, nec voluisset aliud vovere, tunc ut summum fuisset obligatus vendere eam, et ex pretio emere masculum in holocaustum. Dico, ut summum: nam si vovisset feminam in holocaustum, ex affectu tali, ut feminam determinate, quia bellam, vel pinguem, offerri vellet in holocaustum, ita ut absolute nollet aliud, tunc ad nihil tenebatur: quia hoc ejus votum circa materiam omnino illicitam versabatur, et ipse noluit vovere licitam.

21. Homo qui obtulerit victimam pacificorum.] Describitur hîc qualis debeat esse victima pacifica, sicut v. 18. descripta fuit victima holocausti, omittitur hîc victima pro peccato, quia de ea actum est fuse cap. 5. præscriptumque quid quisque offerre debeat.

Omnis macula non erit in eo,] id est, nulla erit.

Tropologia harum macularum eadem est quæ in maculis sacerdotum c. 21. 18. Ita Radulphus.

Si fractum,] si fractos habeat pedes, vel lumbos, vel oculum.

22. Si cicatricem habens.] *Si incisum*, id est, si incisuram cicatrice ostendit. Septuag. ει γλωσσα τμητεν, *si lingua truncatum sit.* Recentiores vertunt: *Si membrum resectum habeat;* sed hoc satis vetitum est præcedenti particula: si enim fractum vetitum est, ergo et resectum.

Si papulas, id est, si verrucas habeat. Ita Vatablus.

23. Bovem et ovem aure et cauda amputatis voluntarie offerre potes.] Pro *aure et cauda amputatis*, Chaldæus et recentiores vertunt, *superfluum et diminutum*, id est, qui enormibus et contractis est membris. Verum Septuag. tam hîc quam Levit. 21. 18. vertunt ut Noster, ω τετμητος η κολοβοκερκος, id est, aure vel cauda truncatus. Generalia enim nominum Hebræorum significata, sæpe ex usu ad aliquid particulare determinantur, uti vidimus c. 21. 18. ubi פסח *pisseach*, id est saltitans, claudum significat: דק *dac*, id est *tener*, lippum; חרום *charum*, id est, *succisum*, significat simum, cui quasi incisus est nasus: sic *excrescens* (si id radix Hebræa,

quæ alibi non reperitur, significat) significare potest auribus truncum, cui caput eminet et quasi excrescens apparet, vel cui nasus excrescit, quique magno aut retorto est naso, uti Noster vertit c. 21. 18. sic *diminutus* est, qui cauda minutus est : sic enim explicant Septuag. et Noster. Bos ergo et ovis, aure et cauda amputatis, poterant esse victimæ voluntariæ sive spontaneæ, non autem votivæ, ac consequenter nec pro peccato; quia sacrificium pro peccato non erat voluntarium, sed obligatorium, æque ac votivum : idem dico de aliis ad quæ Hebræi stato tempore obligabantur; hæc enim non spontanea erant, sed necessaria et lege præscripta. Ratio est, quia major est obligatio in votivis et præceptis sacrificiis, quàm in spontaneis. Unde in his permittitur major libertas, quàm in illis; illis etiam major inerat dignitas : unde purior, et magis integra victima in iis merito exigitur.

Tropologice, in aure obedientia, in cauda signatur perseverantia : sine his opus liberum et supererogationis, puta opus illius, qui non vovit statum perfectionis, placere potest, non autem opus ejus qui vovit. Unde in votis sicut major est reatus, nisi opere consummentur; ita major erit corona, si compleantur, ut utrimque qui voverunt ad profectum constringantur, inquit Radulph. Præclare S. Bernardus homil. de duobus discipulis euntibus in Emmaus : *Patiens*, inquit, *in tribulatione, et gaudens ad laborem obedientiæ, potest dici potens in opere. Videat aliquem frequenter in oratione devotum, cujus oculi sunt sicut piscinæ in Hesebon, præ multitudine lacrymarum, sed recusat ferre jugum obedientiæ : votum suum offerre se æstimat, offerendo hostiam amputata aure; suam plangit in oratione superbiam, sed hora compunctionis transacta, ita superbus est, sicut ante*, etc. *Tales potentes videntur in sermone, sed non in opere. In opere et sermone sunt potentes, qui habent in moribus honestatem, in operibus virtutem, in sermone scientiam, devotionem in orationis assiduitate, gravitatem in conversatione, perseverantiam in amore.*

Recte dicebat Chilon tarde quidem esse aggrediendas res magnas; sed cum semel inceperis, constantissime in agendo perseverandum esse. Nihil enim est tam arduum et insolitum, quod non evincat perseverantia. *Perseverantia vi est efficacior, teste Sertorio, multaque quæ uno impetu confici non possunt, paulatim absolvuntur. Est enim assiduitatis vis invicta, quæ omnem superat exscinditque potentiam; et tempus, quod plurimum auxilii fert iis, qui prudenter occasionem captant, idem infestissimum est iis, qui importuna festinatione utuntur*, inquit Plutarchus in Sertorio.

Turpe, inquit Seneca, *est cedere oneri, et luctari cum officio, quod semel recepisti. Non est vir fortis et strenuus, qui laborem fugit, nec crescit illi animus ipsa rerum difficultate.*

Idem epistola 1. *Nihil*, ait, *est quod non expugnet pertinax opera, et intenta ac diligens cura.* Et epist. 16. *perseverandum est, et assiduo studio robur addendum, donec bona mens sit, quod bona voluntas est.* Et epist. 65. *In excelso est vita beata, sed perseverantia penetrabilis.*

24. Omne animal, quod vel contritis, vel tusis (ita legendum cum Rom. non *tunsis*, uti legunt Plantiniana) vel sectis ablatisque testiculis est, non offeretis.

Tropologice, testiculis significatur facultas generandi et producendi bona opera, quorum pater est ratio, mater voluntas; quæ si effecta sit sterilis aut infœcunda, inepta est ad Dominicam oblationem. Ita Radulphus et Cyrillus lib. 15. de Adoratione.

25. De manu alienigenæ, Gentilis manentis in sua superstitione; hìc enim hebr. vocatur בן נכר *ben nechar*, id est, *filius alieni*, non offeretis panes Deo vestro.] *Panes*, id est, sacrificia quæ sunt quasi panis, id est, cibus Dei. Unde Septuaginta vertunt δῶρα, id est, *dona*, vide dicta c. 12. 22. neque enim possunt hìc intelligi panes propositionis; quia eos conficiebant sacerdotes, non laici, multo minus alienigenæ, ut patet c. 24. 5.

Et quidquid aliud dare voluerit,] alienigena scilicet, ut offeratur immediate et adoleatur Domino uti thus, oleum, vinum; hæc enim ab eo accipi non poterant, cætera vero accipi poterant. Unde non vetatur hìc ne sacerdotes à Gentilibus accipiant pecuniam ad emendas victimas : eas enim tum ab aliis acceperunt, tum à Seleuco rege Asiæ, 2. Machab. 2. 3.

Quia corrupta et maculata sunt omnia,] puta munera et victimæ Gentilium; eo quòd ipsi offerentes corrupti, id est idololatræ, sunt. Rursum, quia ipsi apud Judæos immundi censebantur; unde arcebantur à sacris, et non poterant ingredi Sanctuarium; quia hæc erant propria status Judaici, ad quem ipsi non pertinebant : sicuti nunc illi qui non sunt baptizati, non admittuntur ad sanctam communionem : ad templa et sacrificia Christianorum. Ita Abulensis.

27. Bos, ovis, et capra, cum genita fuerint, septem diebus erunt sub ubere matris suæ; die autem octavo et deinceps offerri poterunt Domino,] quia septem primis diebus fœtus et nimis tener. Vide dicta Exodi 22, 30. ubi idem dicitur de primogenitis.

Tropologice, Radulphus septem diebus, id est, quandiu quis non aliud nisi res hujus mundi, et temporalia cogitare potest, tamdiu doctrina simplici nutriatur : die vero octava, id est, cum fuerit spiritualis effectus et spiritu renovatus, Domino poterit præsentari.

Allegorice, septem diebus hujus vitæ sub Ecclesia matre sumus; octava vero die resurrectionis sistemur Domino in gloria. Ita Radulphus.

28. Sive illa bos, sive ovis, non immolabuntur una die cum fœtibus suis,] quia hoc crudele videtur. Voluit Deus hac lege Judæos docere humanitatem; ut scilicet in bestias præmeditata humanitas, in hominum refrigeria erudiretur, inquit Tertull. l. 2. contra Marcion. 17. Eadem de causa Deut. 22. 7. vetatur is qui nidum invenit, accipere matrem cum pullis.

Tropologice, Radulphus : *Mater*, ait, *est voluntas, quæ fœtus suos Deo immolat, cum in exterioribus actibus quidquid legi Dei contrarium est, pro posse suo trucidat, sed tunc circa seipsum gravis ei labor est; quia voluptatum memoriam quibus sponte se subdidit cum ad Deum tendere nititur, etiam invita gemensque molestam sentit : non ergo terreatur, quia fieri nequit, ut una die mater cum fœtibus immoletur, id est, ut præscindatur actus simul et affectus, incitans et tentans ad actum.*

Hoc enim sensim fit per exercitium. Hinc ait

Apostolus 1. Timoth. 4. 7. *Exerce teipsum ad pietatem.* Huic exercitio vacantes monachi dicti sunt Ascetæ, id est exercitantes; unde S. Basilius suas constitutiones monasticas, vocavit Ascetica, id est, exercitamenta. *Omnis enim res,* inquit S. Ambrosius lib. 1. de Officiis, *propriis ac domesticis exercitiis augetur. Quomodo sine exercitio doctrina, aut sine usu profectus? Qui disciplinam bellicam vult assequi, quotidie exercitatur armis, et tanquam in procinctu positus præludit prælium. Et qui viribus corporis, legitimoque luctandi certamine coronam petunt, quotidiano usu palæstræ durantes membra, nutrientes patientiam, labori assuescunt.* Aristoteles dicebat, *ad sapientiam parandam tria requiri, naturam, doctrinam, exercitationem.* Idem est de virtute, quæ est sapientia practica. Plato monebat, *ut neque corpus sine animo exerceamus, neque animum sine corpore; ut pariter utriusque curam habeamus. Nam alterum athletarum est, alterum inertium.* Ita Laertius lib. 3. Hercules ad laborum patientiam quotidianis exercitationibus se confirmabat, sentes omnes, qui pullularent eo in loco, vellere ac eradere solitus. ita Pausan. lib. 6.

Lycurgus, quærenti cur corpora virginum cursu, lucta, jaculatione fatigaret, Ut, inquit, assuescant pati dolores partus aliosque, et pugnare pro patria, si opus sit.

Cato aiebat, *hominis ingenium esse simile ferro quod ex usu splendescit, in otio rubigine obducitur; exercendum autem esse eruditione et virtute.*

Sic et Plutarch. *Uti æs*, ait, *usu fulgescit, sic exercendis negotiis enitescit animi vigor, qui otio hebetatur et obscuratur.*

S. Chrysost. hom. 3. in Matth. *Sicut*, ait, *omne artificium corporea usitatione servatur et augetur: sic et gratia omnis per exercitationem augetur, et per desidiam minoratur.*

Pius Pontifex in Epist. *Cæca*, inquit, *est sine disciplina natura; utraque parum habet momenti, si subtraxeris exercitium; sed hisce tribus absolutio comparatur.*

32. Ne polluatis nomen meum,] ne per inobedientiam et infamem vitam faciatis, ut Gentes blasphement nomen meum.

Ego Dominus qui sanctifico vos,] qui jubeo vos esse sanctos.

Vide hic ut Deus sacerdotibus inculcet sanctitatem, jubeatque eos esse sanctos. Idque primo, quia ipsi in terris Dei personam repræsentant. Dei ergo sanctitatem in se exprimere et referre debent: hoc est enim quod ait Deus Levit. 20. *Sancti estote, quia ego sanctus sum.* Hac de causa summus sacerdos in tiara inscriptum gestabat: *Sanctum Domino.* Hinc et Deus ipse ait psalm. 131. v. 16. *Sacerdotes ejus induam salutari, et sancti ejus exultatione exultabunt.*

Secundo, quia sacerdotes comparantur angelis, imo officio eos superant; nec enim angelus potest peccata condonare, aut consecrare corpus Christi, uti possunt sacerdotes novæ legis. *Labia sacerdotis*, ait Malach. c. 2. *custodient scientiam, et legem requirent ex ore ejus; quia angelus Domini exercituum est.*

Tertio, quia ipsi alios omnes sanctificare debent. *Vos estis sal terræ, et lux mundi,* ait Christus. Unde S. Dionysius docet sacerdotes debere esse instar crystalli pellucidi et radiantis, in quod radii solis incidentes, in cætera quæ vicina sunt refunduntur, et S. Chrysost. ait sacerdotem cæteris tanta virtute præstare debere, ut sit quasi homo inter bruta, quasi vir inter pueros, imo quasi angelus inter homines. S. Hilarius et Gregorius asserunt sacerdotes debere esse satores æternitatis.

Quarto, quia ipsi mediatores sunt inter Deum et homines, ideoque populi peccata comedunt et consumunt. Hinc olim sacerdos acturus cum Deo, nomina 12 Tribuum inscripta rationali gestabat in pectore, cum urim et tummim, id est, doctrina et veritate. Merito ergo eis dicitur: *Vos genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis.*

Quinto, quia eorum munia sunt sanctissima, scilicet baptizare, à peccatis absolvere, sacrificare, consecrare, inungere, etc. *Quadripartitum,* ait S. Bernardus in Sentent. *est officium sacerdotale: primo, vivam carnem immolare, quod Leviticum est; secundo, virtutum chrismata Deo offerre, quod est incendere aromata, et filiorum Aaron est; tertio, cum fervore martyrii cœlum intrare, quod est introire cum sanguine Sancta sanctorum; quarto, gratiæ et precum vota cœlo transmittere, quod est panem et vinum Deo offerre.*

Sanctissima est caro et humanitas Christi, quam sacerdotes ore consecrant, manibus tangunt, oculis aspiciunt, licet velatam speciebus panis et vini. Unde S. Chrysost. hom. 60. ad populum sic infert: *Quo igitur non oportet esse puriorem tali fruentem sacrificio? quo solari radio non splendidiorem manum, carnem hanc dividentem? os quod igni spiritali repletur? linguam quæ tremendo nimis sanguine rubescit?*

Hinc viri sancti sacerdotium, quasi eo indigni, tantopere refugerunt. S. Franciscus nunquam sustinuit fieri sacerdos, dicebatque: Si hinc angelus, inde sacerdos mihi occurreret, relicto angelo ad sacerdotem accederem, ejusque manus oscularer: ille enim et panem, et verba vitæ mihi ministrat. Idem scribens ad sacerdotes sui Ordinis (quæ epistola exstat tomo 5. Biblioth. SS. Patrum in fine.) *Videte*, ait, *dignitatem vestram sacerdotes, et estote sancti, quia ipse sanctus est. Magna miseria, et miseranda infirmitas, quando ipsum sic præsentem habetis, et aliquid aliud in toto mundo curatis. Totus homo paveat, totus mundus contremiscat, et cœlum exultet, quando super altare in manibus sacerdotis est Christus filius Dei vivi. O admiranda altitudo, ô stupenda dignatio, ô sublimitas humilis! quod Dominus universitatis, Deus et Dei filius, sic se humiliat, ut pro nostra salute sub modica panis formula se abscondat. Videte, fratres, humilitatem Dei, et effundite coram illo corda vestra, et humiliamini, ut et vos exaltemini ab eo. Nihil ergo de vobis retineatis vobis, ut totos vos recipiat, qui se vobis exhibet totum.* S. Marcus, non Evangelista, sed Anachoreta, pollicem sibi abscidit, ne fieret sacerdos; ita sacerdotium detrectavit S. Antonius. S. Hilarion, et plurima monachorum millia, adeo ut in multis Ægypti cœnobiis ne unus quidem monachus inveniretur qui esset sacerdos, ut patet ex Vitis Patrum.

Sexto, quia propria sacerdotis dos est sanctitas: inde enim dicitur sacerdos, quasi sacer et sanctus; secundo, quia sancta consecratione Deo consecratus et sanctificatus est; tertio, quia cæteri laici et profani sunt, ipse vero sanctus est, et quasi divinus, quem tan-

gere et violare non licet : hinc rursum sanctus, id est, integer et illibatus ab omni vitio, præsertim libidinis et gulæ, sit oportet. Sanctitas enim, ait S. Dionys. est ab omni inquinatione libera, incontaminatissima et perfectissima puritas. Et Orig. αγιος, ait, id est sanctus, dicitur quasi αγη, id est, sine terra, qui scilicet à terrenis fæcibus est secretus, purus, cœlestis, ac Deo cohærens et addictus : talis sit sacerdos, ut ejus conversatio sit in cœlis, cum Angelis et Sanctis. Hac de causa pene quotidie in Horis canonicis, Martyris alicujus, aut Sancti illo die occurrentis sancta et heroica facta perlegit Ecclesia, ut eadem imitetur, etiam usque ad mortem et martyrium.

Dicat ergo sacerdos cum S. August. Da, Domine, ut illic tenear mente, ubi vera haberi gaudia certissimum est : tene cor meum apud te ; quia sine te ad altiora non rapitur. Dirigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo : suscipe propitius meum populique, imo Christi tui juge sacrificium. Da ut in præsenti vita nullam recipiam consolationem, donec ad tuum regnum perveniam, ubi exultans dicam : Illi sum junctus in cœlis, quem in terra tota virtute dilexi.

CAPUT VIGESIMUM TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Præscribit Deus festa Hebræis : primo, sabbatum, v. 3; secundo, pascha et festum azymorum, v. 5; tertio, pentecosten, v. 15; quarto, festum tubarum, v. 24; quinto, expiationis, v. 27; sexto, tabernaculorum, v. 34; septimo, coetus sive collectæ, v. 36.

1. Locutusque est Dominus ad Moysen, dicens : 2. Loquere filiis Israel, et
dices ad eos : Hæ sunt feriæ Domini, quas vocabitis sanctas. 3. Sex
diebus facietis opus : dies septimus, quia sabbati requies est, vocabitur sanc-
tus; omne opus non facietis in eo, sabbatum Domini est, in cunctis habita-
tionibus vestris. 4. Hæ sunt ergo feriæ Domini sanctæ, quas celebrare
debetis temporibus suis. 5. Mense primo, quarta decima die mensis ad ves-
perum, phase Domini est ; 6. et quinta decima die mensis hujus, solemni-
tas azymorum Domini est. Septem diebus azyma comedetis, 7. dies primus erit vobis celeber-
rimus, sanctusque ; omne opus servile non facietis in eo. 8. Sed offeretis sacrificium in igne
Domino septem diebus : dies autem septimus erit celebrior et sanctior, nullumque servile opus
facietis in eo. 9. Locutusque est Dominus ad Moysen, dicens : 10. Loquere filiis Israel, et
dices ad eos : Cum ingressi fueritis terram, quam ego dabo vobis, et messueritis segetem, fe-
retis manipulos spicarum, primitias messis vestræ, ad sacerdotem : 11. qui elevabit fasciculum
coram Domino, ut acceptabile sit pro vobis altero die sabbati, et sanctificabit illum. 12. At-
que in eodem die quo manipulus consecratur, cædetur agnus immaculatus anniculus in holocaus-
tum Domini. 13. Et libamenta offerentur cum eo, duæ decimæ similæ conspersæ oleo in in-
censum Domini, odoremque suavissimum : liba quoque vini quarta pars hin. 14. Panem et
polentam, et pultes non comedetis ex segete, usque ad diem qua offeretis ex ea Deo vestro.
Præceptum est sempiternum in generationibus cunctisque habitaculis vestris. 15. Numerabitis
ergo ab altero die sabbati, in quo obtulistis manipulum primitiarum, septem hebdomadas ple-
nas, 16. usque ad alteram diem expletionis hebdomadæ septimæ, id est, quinquaginta dies ;
et sic offeretis sacrificium novum Domino, 17. ex omnibus habitaculis vestris, panes primi-
tiarum duos de duabus decimis similæ fermentatæ, quos coquetis in primitias Domini. 18. Offe-
retisque cum panibus septem agnos immaculatos anniculos et vitulum de armento unum, et
arietes duos, et erunt in holocaustum cum libamentis suis, in odorem suavissimum Domino.
19. Facietis et hircum pro peccato, duosque agnos anniculos hostias pacificorum. 20. Cumque
elevaverit eos sacerdos cum panibus primitiarum coram Domino, cedent in usum ejus. 21. Et
vocabitis hunc diem celeberrimum atque sanctissimum : omne opus servile non facietis in eo.
Legitimum sempiternum erit in cunctis habitaculis, et generationibus vestris. 22. Postquam
autem messueritis segetem terræ vestræ, non secabitis eam usque ad solum : nec remanentes
spicas colligetis, sed pauperibus et peregrinis dimittetis eas. Ego sum Dominus Deus vester.
23. Locutusque est Dominus ad Moysen, dicens : 24. Loquere filiis Israel : Mense septimo,
prima die mensis, erit vobis sabbatum, memoriale, clangentibus tubis, et vocabitur sanctum ;

25. omne opus servile non facietis in eo, et offeretis holocaustum Domino. 26. Locutusque est
Dominus ad Moysen, dicens : 27. Decimo die mensis hujus septimi, dies expiationum erit
celeberrimus, et vocabitur sanctus, affligetisque animas vestras in eo, et offeretis holocaustum
Domino. 28. Omne opus servile non facietis in tempore diei hujus ; quia dies propitiationis est,
ut propitietur vobis Dominus Deus vester. 29. Omnis anima, quæ afflicta non fuerit die hac,
peribit de populis suis ; 30. et quæ operis quippiam fecerit, delebo eam de populo suo. 31. Nihil
ergo operis facietis in eo ; legitimum sempiternum erit vobis in cunctis generationibus, et
habitationibus vestris, 32. sabbatum requietionis est, et affligetis animas vestras die nono
mensis. A vespera usque ad vesperam celebrabitis sabbata vestra. 33. Et locutus est Domi-
nus ad Moysen, dicens : 34. Loquere filiis Israel : A quinto decimo die mensis hujus septimi,
erunt feriæ tabernaculorum septem diebus Domino. 35. Dies primus vocabitur celeberrimus at-
que sanctissimus : omne opus servile non facietis in eo. 36. Et septem diebus offeretis holocausta
Domino ; dies quoque octavus erit celeberrimus atque sanctissimus, et offeretis holocaustum
Domino : est enim cœtus atque collectæ : omne opus servile non facietis in eo. 37. Hæ sunt
feriæ Domini, quas vocabitis celeberrimas atque sanctissimas, offeretisque in eis oblationes
Domino, holocausta et libamenta juxta ritum uniuscujusque diei, 38. exceptis sabbatis Domini,
donisque vestris, et quæ offeretis ex voto, vel quæ sponte tribuetis Domino. 39. A quinto
decimo ergo die mensis septimi, quando congregaveritis omnes fructus terræ vestræ, celebrabitis
ferias Domini septem diebus, die primo et die octavo erit sabbatum, id est requies. 40. Sume-
tisque vobis die primo fructus arboris pulcherrimæ, spatulasque palmarum et ramos ligni
densarum frondium, et salices de torrente, et lætabimini coram Domino Deo vestro ;
41. celebrabitisque solemnitatem ejus septem diebus per annum, legitimum sempiternum
erit in generationibus vestris. Mense septimo festa celebrabitis, 42. et habitabitis in umbraculis
septem diebus : omnis, qui de genere est Israel, manebit in tabernaculis, 43. ut discant pos-
teri vestri, quod in tabernaculis habitare fecerim filios Israel, cum educerem eos de terra Ægypti.
Ego Dominus Deus vester. 44. Locutusque est Moyses super solemnitatibus Domini ad filios
Israel.

2. HÆ SUNT FERIÆ DOMINI, hæc sunt festa, quibus vacandum est ab omni opere servili, et insistendum cultui divino. Hebr. est *hæc stata festa, quæ vocabitis* מקראי קדש *micrae kodes* (Septuag. κλητὰς ἁγίας, id est, *convocationes sanctas* ; hisce enim festis convocabatur populus ad audiendam legem, et ad sacrificia ac preces. Unde de his dixerunt Hebræorum sapientes : *Qui contemnit solemnitates, seu publicos Ecclesiæ conventus, is non habebit partem futuri seculi.*

Hinc Ecclesia ex institutione S. Sylvestri Pontificis omnes dies vocat ferias. Primo, quia Christiano omni die à vitiis feriandum et cessandum est. Secundo, quia quantum ad officia Ecclesiastica et Ecclesiæ ministros, omnes dies feriæ, id est, festa sunt ; illis enim non alteri rei, quàm divino cultui vacandum est. Ita Abulensis. Sicut ergo Gentiles dies nuncuparunt à planetis septem, quasi unus ex iis cuilibet diei dominaretur, ut dicant dies Solis, Lunæ, Martis ; Judæi verò hosce dies indigitarunt à sabbato, ut dicant primam, secundam, tertiam, quartam sabbati, pro prima, secunda, tertia, quarta die hebdomadæ : ita Christiani suos dies vocant ferias, ut dicant feria prima, secunda, tertia, quarta.

Simili modo Diogenes, videns hospitem se tanto studio parantem ad quoddam festum : *Annon*, inquit, *vir probus quemvis diem festum censet? et quidem, si sobrie vivimus admodum illustrem. Est enim sanctissimum templum ac divinissimum hic mundus ; in hunc inducitur homo cum nascitur, ut jugiter spectet, non muta simulacra, sed vivas et mobiles effigies, puta solem, lunam, sidera, fluvios, plantas, animalia*, etc. Testis est Plutarch. l. de Animi tranquillitate.

Quàm ergo à scopo festorum aberrant Christiani, qui Gentilium more in festis à labore feriantur, et luxui vacant! Vidit hoc sapiens Epaminondas, Gentilis licet, qui, civitate festum agente omnibusque vino et conviviis deditis, occurrit cuidam, squalidus et cogitabundus; rogatus cur ; *Ut vobis*, inquit, *liceat otio et symposiis vacare.* Testis est Plutarchus in ejus Vita.

Præclare S. Nazianz. orat. 44. *Feriari*, inquit, *nostrum, non est aliud quàm animæ aliquid eorum aggerere, quæ firma et stabilia sunt.* Et S. Hieron. epist. ad Eustochium : *Nobis*, ait, *sollicitius providendum est ut solemnem diem non tam ciborum abundantia, quàm spiritus exultatione celebremus; quia valde absurdum est, nimia satietate velle honorare Martyrem, quem scias Deo placuisse jejuniis.* Vide S. Bernardum serm. 3. de Adventu. Denique audi Isaiam c. 58. 13. *Si averteris*, inquit, *à sabbato pedem tuum, facere voluntatem tuam in die sancto meo, et vocaveris sabbatum delicatum*, etc. *dum non facis vias tuas, et non invenitur voluntas tua, ut loquaris sermonem, tunc delectaberis super Domino*, etc. Ethnici ergo festa colunt ventre, Christiani mente, colentes Deum in spiritu et veritate. Merito Ethnicus Antisthenes rogatus, *Quid est festum ? Est*, inquit, *gulæ irritamentum, et luxuriæ occasio*, testis est Maximus serm.

Nota. Feriæ sive festa Judæorum fuerunt duplicia : alia enim instituta sunt à Deo, alia ab ipsis Judæis. A Deo instituta sunt septem festa : Primo, sabbatum ; secundo, pascha ; tertio,

pentecoste; quarto, festum tubarum; quinto, festum propitiationis, sive expiationis; sexto, festum tabernaculorum; septimo, festum cœtus sive collectæ. Omittitur hic octavum festum Neomeniæ, de quo Num. 28. 11. A Judæis instituta sunt quatuor festa: primo, festum sortium, 15. Adar, sive Februarii, in memoriam liberationis Judæorum per Esther, Esther 9. v. 17. 26. 28. 29. Secundo, festum encæniorum, seu purgationis templi, quæ facta est sub Juda Machabæo. 1. Machab. 4. 49. Tertio, festum recepti è cœlo ignis sacri, 2. Machab. 1. 18. Quarto, festum ob cæsum Nicanorem, 1. Machab. 7. 49. et 2. Machab. ult. v. 37. de quibus vide Riberam l. 5. de Templo cap. 17. et seq. et Genebrardum in Calendario Hebraico.

Nota. Festa à Deo instituta habebant hæc tria: primo, vacationem à laboribus; secundo, oblationem sacrificiorum festis singulis propriam, et ab aliis diversam; atque à Deo præscriptam, ut patet numer. 28. et 29. Tertio, cæremonias cuique festo peculiares, ut in festo paschæ sive azymorum fiebat oblatio manipuli spicarum: in pentecoste fiebat oblatio novorum panum: in festo tubarum, erat clangor tubarum; in die expiationis, indicebatur afflictio et jejunium: in festo tabernaculorum, habitabant in tabernaculis; ibique exultabant cum ramis et fructibus.

3. Dies septimus sabbati requies est.] Hebr. *dies septimus est sabbat sabbati*, id est, *requies quietis*. q. d. Summa quies et cessatio ab opere erit die septimo, indeque hic dies vocabitur sabbatum, id est, requies. Ita Plato dicebat Deos, miseratos labores hominum, instituisse festa, ut iis à laboribus quietem et relaxationem aliquam obtinerent. Hoc primum et summum fuit festum Judæorum, cujus causas et significationes afferam Deut. 5. 12.

Vocabitur sanctus,] id est, erit sanctus hic dies sabbati; ita ut jure sanctus, id est meo cultui dicatus, vocari possit. Sic sæpe *vocari*, pro esse sumitur, ut Isaiæ 9. 6. *Vocabitur* (id est erit) *admirabilis*. Rom. 9. 25. et 26. *Vocabo non plebem, plebem meam*. q. d. Gentiles qui antehac non fuerunt plebs mea, erunt deinceps plebs mea, quia erunt Christiani: unde eos habebo et fovebo ut plebem meam.

Omne opus non facietis in eo,] id est, nullum omnino. Unde sabbato non licebat accendere ignem, nec coquere cibos, nec aliud quidquam operis facere, uti nec in die expiationis, uti dicitur v. 31. in aliis autem festis omnibus ista licebant. Unde de iis hic dicitur: *Omne opus servile non facietis in eis;* de sabbato autem et de festo expiationis absolute et generatim dicitur: *Omne opus non facietis in eo*. Poterant tamen Judæi in sabbato edere, bibere, adaquare jumenta, uti asserit Christus Lucæ 13. 15. facere medicinas, et in necessitate colligere et parare cibum: quia ista necessaria sunt.

Sabbatum Domini est.] *Domini*, id est domino dicatum, vel secundo, *Domini*, id est quo Dominus requievit in prima rerum omnium creatione. Tertio, *Domini*, quo scilicet quiescendum est in honorem et ad cultum Domini Dei, idque in cunctis habitationibus vestris, quia in tabernaculo sive templo die sabbati non erat quies; tunc enim sacerdotes ibidem sacrificabant; id est victimas mactabant, excoriabant, secabant, coquebant, et hoc est quod Christus Judæis objicit Matt. 12. 5. *Non legistis in lege quia sabbatis sacerdotes in templo sabbatum violant* (materialiter) *et sine crimine sunt?*

5. Mense primo, Nisan, qui partim Martio, partim Aprili nostro respondet, quarta decima die mensis ad vesperum, phase Domini est.] Pro *ad vesperum* hebr. est *inter duas vesperas*, id est inter occasum solis et noctem, puta in crepusculo vespertino, antequam oriatur stella, quæ Vesper, sive hesperus dicitur; nam ab ortu hujus stellæ incipit nox, et dies 15; agnus autem paschalis debebat immolari ante 15 diem, in fine 14 diei: ergo 14 dies non erat festa, sed tantum ejus vespera, in qua phase immolabatur. Hoc secundum est festum, puta paschæ et azymorum, quod ob suî celebritatem celebrabatur per septem dies, idque in memoriam magni illius beneficii, quo Deus Hebræos ex Ægypto liberarat et eduxerat.

Phase Domini est.] Paschæ festum est Domino dicatum. Phase enim hebr. transitum vel potius transcensum significat: inde secundo, phase significat agnum paschalem, qui pro transitu angeli percutientis immolabatur. Denique tertio, phase significat ipsum festum quo agnus hic immolabatur. Vide dicta Exodi 12. 11.

Hoc ergo paschæ festum celebre fuit apud Judæos; celebrius est apud Christianos, qui in eo non à servitute Pharaonis, sed diaboli et mortis per Christum resurgentem liberati sunt. Hinc Deus illud magnis illustravit miraculis. Refertur in Vita S. Marcellini Ebredunensis Episcopi, cujus meminit Ado in Martyrol. 12. Kalend. Maii, baptisterium quod ipse juxta Ebredunum condidit, in sanctis paschæ vigiliis, Dei virtute singulis annis aquis subitis inundari, idque per septem ejusdem solemnitatis dies continuari solitum. Atque ex hoc miraculo collegerunt pascha non esse celebrandum ipsa 14 luna cum Judæis, uti volebant Quartodecimani, sed in Dominica sequente. Tunc enim contingebat hoc miraculum.

Pari modo anno Domini 417 cum erratum fuisset in die paschatis celebrando: error hic à Deo per miraculum declaratus est; nam nocte vera paschali ipsa baptizandi hora, baptisterium ecclesiæ per miraculum aqua repletum est, uti testatur Paschasius Episcopus Lilybæi, apud S. Leonem post epist. 63. et ex eo Baronius anno Christi 417, qui et in alio fonte Lucaniæi idem miraculum fieri solitum ex Cassiodoro docet. Et in alio fonte Lusitaniæ idem fieri solere testatur Greg. Turonensis l. 1. de Gloria Martyr. c. 24. et 25. Idem in fonte Lyciæ fieri, aquamque in eo usque ad pentecosten perseverare tuncque evanescere docet Sophronius in prato spirituali c. 214.

Sic et Brittonum error de die paschatis, per miraculum, quo S. Augustinus Anglorum Episcopus cæcum illuminavit, confutatus est, ut refert Ven. Bed. l. 2. Historiæ Anglorum c. 2.

In Vita S. Maurilii Andegavensium Episcopi (qui fuit discipulus S. Martini) 5. Septemb. narratur de quodam, cui nomen erat Belgicus: hic die paschæ mandaverat servis, ut segetes mundarent; replicant illi esse diem paschæ: ipse urget, et invitos cogit; sed cum illi segetes sarrire tentarent, mox Belgicus oculorum cæcitate percussus, clamavit ut cessarent. Cum autem tres annos in ea cæcitate permansisset, tandem tangens S. Maurilii pertranseuntis vestes, sanatus est.

In Vita S. Mauritii narratur, ipsa nocte resurrectionis, tres servos ex ejus monasterio piscationi vacasse, atque cepisse quidem piscium copiam, sed duos ex ipsis manuum et pedum officio privatos, toto corpore contritos fuisse : tertium vero et claudum et surdum effectum esse, qui tandem in nocte resurrectionis visitans monasterium S. Bertini eumque cum lacrymis invocans, per ejus merita sanitati restitutus est.

Hinc et imperatores diem paschæ magnis privilegiis celebrarunt, et reos libertate donarunt. Anno Christi 367, Valentinianus, Valens et Gratianus Augusti sanxerunt, et ad Lampadium urbis præfectum ita rescripserunt : *Ob diem paschæ, quem intimo corde celebramus, omnibus quos reatus astringit, carcer inclusit, claustra dissolvimus; ubi primum dies paschalis extiterit, nullum teneat carcer inclusum, omnium vincula solvantur.* Extat hoc rescriptum l. 8. de indulg. crim. C. Theodos. Eamdem indulgentiam reis eodem festo dedit in Oriente Theodosius Imperator, uti testatur S. Chrysostomus orat. de Flaviano Episcopo.

6. Et quinta decima die mensis hujus (primi et paschalis, puta Nisan) solemnitas azymorum Domini est.] Nota : Dies azymorum incipiebant cum paschate, videlicet 14 die mensis primi ad vesperam secundam, id est, initio 15 diei : durabant autem per 7 dies, qui proinde paschales dicebantur, quibus pane, non fermentato, sed azymo vescebantur. Unde finiebantur hi dies, vigesima prima die mensis primi ad vesperam secundam ; quæque enim dies festa duplicem habebat vesperam, scilicet primam et secundam, sive inchoantem et finientem, excepto festo paschæ : hoc enim unam tantum habebat vesperam, scilicet secundam 14 diei. Itaque 14 die ad vesperam immolabatur phase, sive agnus paschalis, quem nocte comedebant cum azymis : postero mane, quod erat mane 15 diei, erat solemnitas azymorum, quia illo die azymorum esus incipiebat; nam nox præcedens ad hanc 15 diem, non autem ad 14 pertinebat. Eadem 15 die immolabant victimas alias paschales, quæ proinde etiam pascha dicebantur. Joan. 18. 28. ideo solemnis erat hic dies.

Nota : Horum 7 dierum azymorum quatuor erant observantiæ. Primo enim per omnes hos septem dies comedebant azyma. Secundo, cessabant ab omni opere servili, sed primo tantum et septimo die; reliquis enim quinque intermediis operari et laborare poterant. Unde sequitur ex dictis v. 1. solum primum diem et ultimum proprie fuisse festa, non autem quinque medios. Tertio, singulis diebus offerebantur sacrificia, holocausta videlicet, ut vertunt Septuag. quæ noster Interpres vocat *sacrificia in igne* : Hebr. enim vocantur *ignitiones*, id est, sacrificia quæ tota per ignem in honorem Dei consumuntur. Victimæ ergo quotidianæ hisce diebus erant duo vituli, unus aries, agni anniculi septem, et unus hircus pro peccato, ut patet Numer. 8. 19. quibus adde agnum alium, qui die secundo cum spicis immolabatur, ut patet v. 12. Quarto, offerebantur spicæ hordei maturescentes, idque tantum fiebat secundo die, non aliis. Ita Abulens. Ribera, et alii.

7. Dies primus erit vobis celeberrimus.] Ex his 7 diebus azymorum, celebriores erant prima et septima, erantque hæ duæ æque celebres. Nam quod noster Interpres diem primum vocat celeberrimum, septimum vero celebriorem, eodem recidit : sicut et quod septimum vocat sanctiorem, primum vero sanctum. Tantum enim vult dicere primum diem et septimum celebres et valde sanctos præ cæteris fuisse. Unde in Hebræo utrobique est eadem vox, videlicet מקרא קדש *micra kodes*, id est, convocatio sancta. Sic apud Latinos comparativus subinde non habet vim comparationis, sed pro positivo, vel superlativo ponitur, ut

Tristior, et lacrymis oculos suffusa nitentes.

10. et 11. Cum ingressi fueritis terram quam ego dabo vobis, Chanaan (hinc patet hasce leges cæremoniales, et hæc festa non obligasse Judæos, nec ab eis servata fuisse in deserto) et messueritis segetem, feretis manipulos spicarum, primitias messis vestræ, ad sacerdotem : qui elevabit fasciculum coram Domino.] *Spicarum* scilicet hordei, quod illo tempore, puta in Martio vel Aprili, sub pascha maturescit in Palæstina.

Nota : Non erant istæ spicarum primitiæ universales, ita ut omnes obligarentur earum manipulum offerre ; sed offerebant quotquot volebant offerre sponte sua, et ex devotione. Ex quibus omnibus sacerdos accipiebat unum, quem Deo offerebat, oblatum torrebat et siccabat, siccatum excutiebat, granaque excussa comminuebat, atque ex farina comminuta, imposito simul thure et oleo, pugillum accipiebat, quem cremabat et adolebat Domino ; reliqui vero manipuli spicarum, earumque grana et farina, cedebant in jus et usum sacerdotum.

Tropologice, manipulus spicarum significat Christi resurrectionem : unde et altero sabbati, puta post immolatum phase offertur ; quia duo hi fuere Christi dies, unus passionis, alter resurrectionis. Unde et Christus, qui fasciculus est myrrhæ propter passionis amaritudinem, ipse idem et botrus Cypri dicitur ; propter resurrectionis dulcedinem, ait Rupertus. Dum ergo Christum resurrexisse credimus, in fide et spe nostra quasi spicas recentes Domino offerimus. Ita Isychius et Radulphus.

11. Altero die sabbati,] q. d. Altero, sive secundo die azymorum offeretur hic manipulus spicarum ; sabbatum enim hîc non significat sabbatum proprie dictum, uti putavit Isychius et Rupert. nec rursum significat omnes dies azymorum et festa paschalia, uti aliqui opinati sunt ; sed tantum significat ipsum festum primi diei azymorum, quia in eo indicta erat plena quies (hæc enim hebr. vocatur sabbatum) ob solemnitatem festi ; hoc ergo festum quia tam solemne erat, hinc vocatur sabbatum : sabbatum enim primum et summum erat festorum. Censet Abul. non primo, sed secundo die oblatum fuisse hunc manipulum spicarum, eo quod primo die, utpote solemni, non liceret eas metere, ne quidem ad sacrum hunc usum oblationis : potius dixerim primam diem sua solemnitate, et sacrificiis paschalibus ita impeditam fuisse, ut non vacaret, nec deceret eo spicas has torrere.

Et sanctificabit illum,] manipulum spicarum consecrabit Domino, eo ritu, qui præscriptus et explicatus est c. 2. v. penult.

12. et 13. Atque in eodem die quo manipulus consecratur, cædetur agnus, et libamenta

(Hebr. *mincha*, id est, sacrificium farreum) OFFERENTUR.

13. LIBA, id est, libamina, QUOQUE VINI QUARTA PARS HIN,] id est, tres sextarii. Nam hin continebat duos congios, sive duodecim sextarios, ut dixi cap. 14. 10. Quod hîc de vino dicitur, tantumdem de oleo intellige, scilicet quartam partem hin ex oleo, ad mincha hoc additum fuisse. Nam oleum in omni mincha addi debuisse patet cap. 2. v. 1. unde et Num. 15. semper eadem mensura olei et vini, sacrificiis quibusque adjungitur. Porro liba, puta vina ipsa, effundebantur in honorem Domini, uti hîc dicitur; oleum vero cum farina mistum per ignem Deo adolebatur, quod intellige de pugillo, qui ex farina hac oleata Deo cremabatur: reliqua enim farinæ vel minchæ pars cedebat sacerdoti, uti dictum est c. 23. et c. 6. 16. Ita Abulensis.

14. PANEM ET POLENTAM ET PULTES NON COMEDETIS EX SEGETE USQUE AD DIEM, QUA OFFERETIS EX EA DEO VESTRO,] manipulum spicarum jam dictum; eum enim quasi primitias frugum sibi deposcit Deus.

Nota: *polentam*, id est, tostum far sive hordeum. Ita Septuag. et Hebr. Pro *pultes*, hebr. est *spicas;* sed certum est spicas non puras et crudas hîc intelligi: illæ enim comedi non solent; nec etiam spicas totas, sive far tostum aut tusum et formatum in panem, quia panis hîc præcessit. Apte ergo noster Interpres spicas hîc accepit tusas, puta farinam in pultes diductam et coctam: igitur enim hîc de farina non cruda, sed cocta; hæc enim sola comedi solet, coquitur autem farina vel in panem, vel in polentam, vel in pultes.

15 et 16. NUMERABITIS ERGO AB ALTERO DIE SABBATI, IN QUO OBTULISTIS MANIPULUM PRIMITIARUM (spicarum) SEPTEM HEBDOMADAS PLENAS, USQUE AD ALTERAM DIEM EXPLETIONIS HEBDOMADÆ SEPTIMÆ, ID EST QUINQUAGINTA DIES, ET SIC OFFERETIS SACRIFICIUM NOVUM DOMINO.] Describitur hîc tertium festum, scilicet Pentecoste, quod celebrabatur quinquagesimo die à Paschate. Itaque ab altero sabbati, non proprie dicti, sed sabbati, id est paschatis, et solemnitatis azymorum, hoc est, à secundo die azymorum (uti paulo ante dixi), quo obtulerant manipulum spicarum, numerabant Hebræi septem hebdomades, id est 49 dies, ita ut sequens, puta quinquagesimus, dies esset Pentecoste. Id ita esse patet primo, ex Josepho, qui id clare docet l. 3. Antiq. 10. cum ait: εβδομης εβδομαδος διαγεγενημενης, μετα ταυτην την θυσιαν, αυται δε εισιν αι των εβδομαδων ημεραι τεσσαρακοντα εννεα, τη πεντηκοστη προσαγουσιν αρτον, quæ verba Josephi interpres obscure et confuse sic vertit: *Post paschale sacrum elapsis septem septimanis est pentecoste;* clare enim et distincte sic vertenda sunt: *Post hoc sacrificium* (spicarum virentium et agni) *septima septimana elapsa* (*hi enim septem septimanarum dies sunt quadraginta novem*) *est Pentecoste, sive quinquagesima dies, qua offerunt panem.* Secundo, idem patet ex praxi Judæorum, et ex prima pentecoste, quam celebrarunt Hebræi die sexto tertii mensis, uti ostendi Exodi 19. 11. Nam à secundo die azymorum, qui erat dies secundus ab egressu ex Ægypto, eratque decimus sextus mensis primi, usque ad diem sextum mensis tertii, qui fuit dies pentecostes, numerantur 50 dies. Unde et in Judæorum Calendariis adhuc hodie, consignatur pentecoste die sexto mensis tertii. Ita Abulens. Cajet. Oleast. Ribera l. 5. de Templo cap. 7. et Genebrardus in Calendario Hebræorum, quod psalmis præfixit.

Ubi nota Judæos habere statum pascha et pentecosten: nam cum utantur mensibus lunaribus, celebrentque pascha 15 die mensis primi lunaris, puta in plenilunio; hinc numerando 50 dies, necessario celebrant pentecosten sexto die mensis tertii. Christiani vero, quia non lunares, sed solares habent menses, hinc uti pascha habent mobile, ita et pentecosten, ut eam jam celebrent decima Maii jam vigesima, jam trigesima, jam decima Junii, jam duodecima.

Ex dictis patet hosce dies 50 pentecostes numerandos esse à secundo die azymorum, non exclusive, ut vult Radulphus et Ribera lib. 5. de Templo c. 7. sic enim non 50, sed 49 essent dies, sed inclusive. Si enim à 16 die mensis primi inclusive, numeres reliquos 15 dies ejusdem mensis, mensis vero secundi numeres dies 29 (Hebræorum enim menses, utpote lunares, alternatim erant 29 et 30 dierum). His denique addas sex dies mensis tertii (sexto enim die erat pentecoste) præcise reperies dies 50.

Nota: Nos Christiani, uti non celebramus pascha eo die quo Judæi, scilicet 14 die mensis Nisan, sed Dominica eam sequente, idque in memoriam resurrectionis Christi, quæ in Dominica facta est: ita consequenter non celebramus pentecosten eo die quo Judæi, sed quinquagesimo die à Dominica paschatis, sive resurrectionis Christi, qui necessario pariter incidit in Dominicam: die enim Dominica, quæ fuit pentecoste, sive quinquagesima dies à paschate, descendit Spiritus S. in Apostolos, et lex nova promulgata est in Sion, Act. 2. uti lex vetus olim in Sina, eadem die quinquagesima à paschate promulgata fuit. Hinc S. August. serm. 154. de Tempore, Clemens Roman. l. 5. Constitut. c. ult. Isidor. Albinus, et alii qui scribunt de officiis Eccles. atque S. Leo serm. 1. de pentecoste, numerant dies 50 pentecostes, non à paschate Judæorum, nec à die passionis Christi (sic enim non 50 sed 52 essent dies); sed ab ipsa Dominica resurrectionis Christi. Ulterius, ne coincideret pentecoste Christianorum cum pentecoste Judæorum, ne scilicet videremur nos Christiani antiquam servare Judæorum pentecosten; hac de causa prima pentecoste Christiana, qua descendit Spiritus Sanctus in Apostolos, non videtur coincidisse cum pentecoste Judæorum. Quod probatur: nam eo anno quo Christus est passus et resurrexit, pascha Judæorum incidebat in diem Jovis, et prima azymorum in diem Veneris, qua passus est Christus; ac consequenter secunda azymorum incidebat in diem sabbati: jam numera ab hac die sabbati 50 dies, et invenies diem 50, sive pentecosten Judæorum tunc pariter in sabbatum incidisse, quod proxime præcedebat Dominicam pentecostes Christianæ, qua Spiritus Sanctus descendit. Tunc ergo pentecosten celebrarunt Judæi in sabbato; Apostoli vero et Christiani in Dominica. Ita Hugo, Lyran. Abul. Cajet. vel hîc, vel Act. 2. Josephus l. 3. Antiq. 13. et Franc. Suarez. 3. p. q. 53. disp. 46. sect. 1. idem docent Rabbini.

Dices, Actor. 2. v. 1. dicitur: *Dum complerentur*-

tur, vel, ut græce est, *dum compleretur, dies pentecostes, factus est repente de cœlo sonus, tanquam advenientis spiritus vehementis.* Atqui sanctus Lucas ibi omnino videtur loqui de pentecoste tunc communi, puta Judæorum, necdum enim eousque Christiana pentecoste instituta aut celebrata fuerat : ergo Spiritus Sanctus descendit in pentecoste Judæorum, ac consequenter prima pentecoste Judæorum, et Christianorum fuit eadem, puta Dominica. Ob hoc argumentum, revera eamdem tunc fuisse utrorumque pentecosten censent nonnulli. Unde putant eo anno quo passus est Christus, primum diem azymorum incidisse quidem in diem Veneris, sed translatum fuisse ex 15 die mensis in 16, puta in sabbatum, idque ne duo festa, puta primus azymorum et sabbatum, quibus operari non licebat, simul concurrerent, ac consequenter putant secundam azymorum eo anno incidisse in Dominicam paschæ, à qua usque ad Dominicam pentecostes præcise sunt quinquaginta dies.

Verum hæc translatio festorum solide ex Scriptura, aut Patribus probari nequit : imo repugnat Evangelistis, qui asserunt Christum cum Judæis celebrasse pascha secundum legem, puta 14 luna ad vesperam, ita ut 15, quæ fuit prima azymorum, puta die Veneris, passus sit Christus, ac consequenter 2 azymorum, à qua numerandi sunt dies 50 pentecostes, inciderit in sabbatum.

Alii censent quod, eo anno quo passus est Christus, oblatio hæc spicarum, à qua numerandi erant dies 50 pentecostes, translata sit à secunda die azymorum in tertiam, idque ea de causa, quod secunda azymorum incideret in sabbatum, quo spicas metere non licebat : messas ergo et oblatas eas fuisse die tertia, puta Dominica paschatis, à qua usque ad Dominicam pentecostes præcise sunt 50 dies.

Verum idem huic sententiæ objici potest, quod priori. Adde fundamentum ejus, scilicet sabbato non licuisse metere has spicas, non videri verum : nam sabbato licebat mactare, excoriare, secare, cremare agnum mane et vespere, aliasque victimas ; ergo multo magis licebat metere aliquot spicas, ad oblationem et sacrificium. Secundo, si non licuit eas metere sabbato, poterant et debebant eas metere uno vel altero die ante, potius quàm transferrent festum et sacrificium hoc à die ex lege præscripto, puta à sabbato, in alium, puta Dominicum. Tertio obstat quod Judæi celebrarint suam pentecosten, adinstar primæ illius, qua legem acceperunt in Sina, Exodi 19. v. 11. illa enim prima fuit norma et exemplar sequentium omnium, quæ ad primæ hujus memoriam et formam institutæ et conformatæ sunt. Atqui prima illa celebrata est die 50 à secunda azymorum, quæ tunc incidebat in sabbatum ; nam prima azymorum, qua egressi sunt ex Ægypto, incidebat in diem Veneris, uti ostendi Exodi 12. v. 41. ergo secunda azymorum tunc incidebat in sabbatum. Si enim ab hac secunda azymorum, sive à 16 die primi mensis, quæ tunc incidebat in sabbatum, numeres 50 dies, incides in sextam diem tertii mensis, qua celebrarunt pentecosten. Jam si tunc à sabbato numerare potuerunt 50 dies primæ pentecostes, ergo et deinceps aliis annis id ipsum facere potuerunt.

Respondeo ergo et dico S. Lucam loqui de pentecoste Christiana, non Judaica. Christiana enim à Christianis colebatur, et vigebat, non tantum cum S. Lucas hæc scribebat, sed etiam à suî initio, puta mox à prima pentecoste, quæ fuit quinquagesima die à resurrectione Christi. Id ita esse probatur. Primo, quia sanctus Lucas Christianus scribit Christianis, non Judæis, (unde scribit græce, non hebraice) originem Christianismi, ejusque sacrorum et festorum : ergo agit de pentecoste Christiana, non Judaica. Secundo, quia c. 1. plane ostendit se tractare de mysteriis et gestis Christi, quæ Christiani in paschate, pentecoste, aliisque festis recolunt et celebrant. Legatur attente c. 1. et ita esse deprehendetur ; ergo sicut cap. 1. à resurrectione Christi usque ad ejus ascensionem numerat 40 dies ; ita mox c. 2. ab eadem resurrectione, non autem à paschate Judæorum, numerat 50 dies pentecostes. Tertio, quia Christiani suam pentecosten celebrant ad imitationem primæ, quam describit Lucas Actor. 2. ergo ea fuit Christiana. Quarto, quod S. Lucas describat hîc originem Christianæ pentecostes, sentit Ecclesia, quæ hanc ejus de pentecoste narrationem quotannis in festo pentecostes legit et recolit. Sensus ergo ejus est : *Dum complerentur dies pentecostes*, id est, dum compleretur dies quinquagesima, qua à Christo Christianis instituenda et sancienda erat pentecoste Christiana, per missionem Spiritus sancti, quem ipse promiserat Actor. 1. et per promulgationem legis novæ. Alludit enim S. Lucas ad figuram, puta ad institutionem pentecostes Mosaicæ, Exodi 19. 16. ubi de ea dicitur : *Jamque advenerat dies tertius* (qui erat quinquagesimus à paschate) puta pentecoste, *et ecce cœperunt audiri tonitrua, ac micare fulgura, et nubes densissima operire montem, clangorque buccinæ vehementius perstrepebat.* Pari enim modo de antitypo, puta de pentecoste Christiana, ait S. Lucas : *Dum* advenirent, sive *complerentur dies pentecostes*, etc. *factus est repente de cœlo sonus tanquam advenientis spiritus vehementis*, etc. *Et apparuerunt illis dispertitæ linguæ tanquam ignis, seditque supra singulos eorum.* Sicut ergo Moyses Exodi 19. loquitur de pentecoste Judaica, ejusque institutione, ita S. Lucas loquitur hîc de Christiana, ejusque institutione. Quinto, quia mox ab hac ejus institutione cœpit coli à Christianis Christiana pentecoste, uti mox ostendam ; ergo de ea agit Lucas, non de Judaica.

Fundamentum horum omnium est, quod Christus per legem novam voluerit legem veterem cum suis sacris et festis abolere, ac pro eis nova et Christiana surrogare. Unde et voluit ut pentecoste prima Christiana postero die succederet Judaicæ, ut significaretur quod, ea exclusa et abolita, ex tunc ipse novam institueret et sanciret. In prima enim pentecoste, puta quinquagesima die à Christi resurrectione, misit Spiritum sanctum in Apostolos, ac per eos eodem die promulgavit legem suam Evangelicam, quod nimirum abolita jam lege Mosis, lex Evangelica ab omnibus ex tunc acceptanda et servanda foret. Quare tunc pariter abolito paschate, pentecoste, aliisque festis Judæorum, tacite suum pascha, pentecosten et festa instituit, ac mox per Apostolos particulatim et expresse, eadem ubique terrarum sanciri et institui voluit.

Porro Christianos jam inde ab initio, puta à prima hac pentecoste Christiana, cœpisse quotannis eam, non Judaicam, colere et nominare, uti eam hìc nominat Lucas, dicens : *Dum complerentur dies pentecostes;* probatur primo, quia in prima hac pentecoste facta est abrogatio legis veteris, omniumque ejus sacrorum et festorum, et facta est publica promulgatio legis novæ, ejusque sacrorum, consequenter et festorum : ergo Apostoli et Christiani huic promulgationi obedientes, deinceps coluerunt pascha et pentecosten Christianam, non Judaicam; alioqui enim peccassent in legem Evangelicam. Simili modo, eodem anno quo in die quinquagesima à paschate primo data est Hebræis à Deo lex in Sina, ex præcepto Dei hoc loco Levitici edito, sancita, et deinceps à Judæis culta fuit pentecoste. Hoc enim hujus capitis præceptum editum est eodem anno, quo data est lex, ut patet ex dictis Exodi 19. initio c. et procemio in Leviticum. Secundo, quia Apostoli euntes prædicatum Gentibus, mox iis conversis instituebant et tradebant sacra et festa Christi (nec enim religio Christiana, ut nec quævis alia, potest esse sine festis et sacris); non enim poterant eis tradere pascha et pentecosten Judaicam. Sic enim Gentes coegissent judaizare, et pro christianismo tradidissent eis judaismum : quod fuisset grande peccatum, pugnans ex diametro cum eorum officio, ad quod à Christo missi et legati erant. Rursum, quis dubitet Apostolos et primos Christianos amore Christi fervidos, quotannis diem ejus resurrectionis, ascensionis, et missionis Spiritus sancti, tantaque ejus in Ecclesiam merita et beneficia, anniversaria memoria recoluisse? colebant ergo pascha et pentecosten Christianam, non Judaicam. Tertio, quia Apostoli mox post Christi ascensionem mutarunt sabbatum in diem Dominicum, eumque colere cœperunt in honorem resurrectionis Christi (Christus enim in Dominico resurrexit); ergo multo magis pascha Moysis statim in pascha Christi, id est in diem Dominicum transtulerunt; pascha enim Christianum proprie est dies resurrectionis Christi, magis quàm Dominicus ; si pascha transtulerunt, ergo et pentecosten ; hæc enim illud sequitur, et ab illo supputandum est. Antecedens probatur primo, ex Apoc. 1. 10. ubi Joan. ait : *Fui in spiritu in Dominica die ;* ergo tunc à Christianis colebatur Dominica dies, non sabbatum. Secundo, Apostolus 1. Cor. 16. v. 2. jubet fieri collectas eleemosynarum *per unam sabbati*, id est, prima die septimanæ, puta die Dominica ; ergo tunc fiebant conventus Ecclesiastici in Dominico. Porro Apostolus loquitur de hac die, non quasi nova, aut à se recenter instituta, sed quasi de usitata, et apud Christianos celebri ; ergo jam diu ante cœperat à Christianis pro sabbato coli Dominica : epistola autem 1. ad Corinthios scripta est anno Chisti 57, puta 23 annis post mortem Christi. Ergo mox post Christum Christiani pro sabbato celebrarunt Dominicum. Sic et Act. 20. 7. dicitur quod una sabbati, id est Dominico, Paulus magnum egerit Christianorum conventum, in quo protrahens concionem, obdormiscentem et corruentem juvenem ac exanimatum in vitam revocavit. Denique S. Paulus insectatur neomeniam, sabbatum, aliaque festa Judaica, Gal. 4. 9. dicens : *Convertimini iterum ad infirma et egena elementa, quibus denuo servire vultis? dies* (judaicos) *observatis, et menses, et tempora, et annos.* Et Coloss. 2. 16. *Nemo vos judicet in cibo et potu* (à quo ex lege abstinent Judæi) *aut in parte diei festi, aut neomeniæ aut sabbatorum, quæ sunt umbra futurorum, corpus autem Christi.* Ergo non Judaica, sed Christiana festa à Christianis celebrari voluit jam inde à christianismi initio.

Denique pascha ab initio per Apostolos translatum esse in Dominicum, ac consequenter et pentecosten, patet ex hæresi Quartadecimanorum, qui volebant pascha cum Judæis servari 14 luna, sive die primi mensis, non autem in Dominico. Hos enim damnavit Ecclesia, et Victor Pontifex, definiens ex traditione Apostolica pascha Christianis celebrandum esse, non 14 luna, sed Dominica eam sequente, uti illud primitus celebrarunt Christiani et Apostoli, teste Eusebio lib. 5. Hist. c. 22. Sic et pascha die Dominico celebrandum esse S. Petrum Romæ docuisse, et idem ab eo acceptum S. Marcum Ægyptiis tradidisse testatur Protherius apud Bedam lib. de Ratione temporis c. 42. et S. Ignatius, qui vixit tempore Apostolorum, epist. ad Magnesian. ait, *colendum diem Dominicum, ut dierum principem, et resurrectioni Domini consecratum.* Et Ep. ad Philip. *Si quis*, ait, *cum Judæis celebrat pascha, particeps est eorum qui Dominum occiderunt et Apostolos ejus.* Cum ergo constet ab initio à Christianis cultam fuisse pentecosten Christianam, quis dubitet S. Lucam de ea loqui, non de Judaica? Itaque S. Lucas nominans pentecosten, non tantum respicit ad tempus quo ipse hæc scribebat (non enim dubium est quin tunc culta et nominata fuerit pentecoste Christiana, non Judaica), sed etiam proprie respicit tempus ipsum, quo hæc ipsa quæ scribit et enarrat contigerunt, quasi dicat : *Dum compleretur dies pentecostes*, id est, dies quinquagesima à resurrectione Christi et primo paschate Christiano, qua pro veteri nova à Christo instituenda et sancienda, æque ac nominanda erat pentecoste, cujus originem et institutionem hìc enarro, quæ cæterarum sequentium foret exordium, exemplar et causa, eisque nomen suum inderet, ut ab ea pariter vocaretur pentecoste, id est, dies quinquagesima à die resurrectionis Christi.

Denique si quis omnino velit S. Lucam respexisse quoque ad pentecosten Judæorum, quæ tunc vigebat et erat in communi usu ; resp. idipsum hoc sensu admitti posse, quasi dicat S. Lucas : *Dum compleretur*, id est, dum pridie completa esset et transacta pentecoste Judæorum ; ita ut compleretur, id est, compleri inciperet ei succedens pentecoste Christianorum. Vox enim *compleretur*, quatenus respicit pentecosten Judæorum, in actu perfecto accipienda est; quatenus vero respicit, terminatur et desinit in pentecosten Christianorum, in actu inchoato sumenda est. Utrumque enim innuit et obiter perstringit, ideoque uno verbo complectitur et convolvit S. Lucas ; atque hic sensus videtur plenior, quasi dicat : *Cum complerentur dies pentecostes*, tam veteris quam novæ, ut veteri pridie completa et transacta postridie compleri inciperet nova. Fuit enim vetus et nova quasi una eademque pentecoste : illa enim in hanc desiit et transiit, sicut typus in antitypum desinit et transit ac proinde cum eo unum idemque esse censetur. Hæc mea est de pentecoste sententia salva

meliori ; non enim video quid probabilius solide dici possit. Nam quod Gabriel Vasquez 3. p. tom. 3. disp. 172. c. 12. cum Radulpho et Ribera τὸ *ab altero die Sabbati*, exclusive accipit, non inclusive, plane repugnat computui Mosis et omnium Hebræorum, uti paulo ante ostendi : idque satis insinuat τὸ *ab altero die*. Cum enim tempus exclusive describere volumus, non solemus dicere : *Ab altero die* (hoc ipsum enim præcedentis diei exclusio est), sed, *à tali die*, v. g. primo, secundo, tertio, etc. Res ergo ipsa docet non à primo die paschatis exclusive, sed à secundo die inclusive, inchoandos fuisse quinquaginta dies pentecostes.

16 et 17. Et sic offeretis (in pentecoste) sacrificium novum Domino, ex omnibus habitaculis vestris, panes primitiarum duos.] Pro *sacrificium*, hebraice est מנחה *mincha*, id est *oblationem*, à rad. נחה *nacha*, id est, *adduxit, obtulit;* neque enim hæc panum oblatio proprie erat sacrificium. Nam hi panes fiebant ex simila fermentata, quæ sacrificari non poterat, ut patet cap. 2. v. 11. unde nec ulla libamina cum hisce panibus offerebantur. Erant ergo hi panes tantum primitiæ messis triticeæ, quæ dabantur sacerdotibus, et in eorum esum et usum cedebant.

Nota : Singulæ familiæ hasce panum primitias in pentecoste offerre debebant, uti hîc dicitur : secus erat de manipulo spicarum in paschate, et licet Abulensis id ita intelligat, non quod singuli ex proprio agro, vel domo hosce panes afferrent Hierosolymam, sed quod singuli Hierosolymæ duos panes tales emerent, eosque in templo offerrent, sicut et columbas, et victimas alias (unde horum omnium erant venditores Hierosolymæ, quos Christus ejecit è templo) ; tamen Script. Hebræa hîc contrarium docet ; sic enim habet : *Ex omnibus habitaculis vestris adducetis panes elevationis duos;* quæ verba satis significant quemque proprios panes ex sua domo adducere debuisse ad templum, ut videlicet singuli suarum frugum primitias, in gratiarum actionem Deo dependerent. Hæc enim una fuit causa cur festum pentecostes sit institutum, scilicet ut in eo primitias panum Deo offerrent. Ita Josephus l. 3. Antiq. 10. Altera causa fuit, ut Hebræi recordarentur legis datæ in pentecoste, pro eaque Deo gratias agerent, legemque illam recolerent, ut exactius eam observarent. Ita S. Hier. ad Fabiolam de 42. mansionib. in 12. *Dedicatio*, inquit, *legis est Pentecoste*. Idem docet S. August. quæst. 95. in Quæst. ex novo Testamento. Ingens enim Dei beneficium est lex, festoque celebrandum : est enim ipsa radius legis æternæ manans à rationibus ideisque æternis, quæ vivunt in mente Dei, quibus ipse omnia regit et moderatur. *Duo sunt*, inquit Nazianz. *quibus regimur, natura et lex ;* et S. August. l. 9. de Civit. *Omnium legum*, inquit, *inanis est censura, nisi divinæ legis imaginem gerat.* Plato dicebat, *necesse esse leges hominibus ponere, ut secundùm eas vivant, alioqui nihil à feris discreparent. Causam esse, quod nullius hominis ingenium ita à natura institutum est, ut quæ ad publicum humanæ vitæ commodum conferunt, sufficienter cognoscat; et si cognovit, ut optimum id quod novit, semper agere possit ac velit.* Ita ipse l. 4. de Legibus.

Demosthenes aiebat, *civitatis animam esse leges.* Heraclitus dicebat, *cives non minus oportere pugnare pro legibus, quàm pro mœnibus, quod absque legibus nullo pacto possit esse civitas incolumis, absque mœnibus possit.* Ita Laert. l. 9. c. 1. Archidamus, roganti *quinam essent Spartanæ urbis præfecti : Leges*, inquit, *ac legitimi magistratus.* Graviter censuit in republ. bene instituta auctoritatem supremam legibus esse deferendam ; nec ulli magistratui fas esse quidquam contra leges publicas tentare. Ita Plutarch. in Lacon.

Agesilaus, roganti *quid Spartæ contulissent Lycurgi leges : Voluptatum*, ait, *contemptum.* Plutarch. ibidem.

Cyrus, rogatus *quosnam putaret esse injustos : Lege*, inquit, *non utentes.* Ita Maxim. serm. 58.

Barbari Brasilii in sua lingua carent tribus litteris, scilicet F. L. R. idque apposite ; nam carent fide, lege, rege. Testis est Osorius et Maffeius in historia Indica.

Philo lib. de Josepho : *Quod medicus*, ait, *est ægro, hoc lex est civitati.* Corona priscis fuit hieroglyphicum legis : quia certis est vinculis complicata, quibus vita nostra velut religata coercetur. Ita Pierius Hierogl. 41.

Denique *lex est lux vitæ. Lucerna*, inquit Psaltes, *pedibus meis verbum tuum, et lumen semitis meis*, Psalm. 118. qui psalmus non est aliud quàm legis elogium. Rursum : *Eloquia Domini eloquia casta, argentum igne examinatum, probatum terræ, purgatum septuplum*, Psalm. 11. 7.

Porro *Lex non est aliud, nisi recta, et à numine deorum ratio, imperans honesta, prohibensque contraria*, Cicero Philip. 1. et pro Cluent. *Fundamentum*, ait, *libertatis, fons æquitatis, mens, et animus, et consilium, sententiaque civitatis, posita sunt in legibus.* Peculiare vero fuit Dei erga Hebræos beneficium, quod eis ipsemet legem dederit, idque primo, et ante leges aliarum gentium. Primus enim in orbe legislator fuit Moyses, id est, Deus per Mosen. Eum secuti, leges dedere Indis Gymnosophistæ, Ægyptiis sacerdotes, Babyloniis Chaldæi, Persis Magi, Gallis Druidæ, Locrensibus Zaleucus, Atheniensibus Solon, Lacedæmoniis Lycurgus, Cretensibus Minos, Corinthiis Philo, Getis Zamolxis, Rheginis Androdamus, Milesiis Hippodamus, Thuriis Charondas, Thebanis Philolaus, Carthaginensibus Phaleas. Apud Romanos primus, P. Papirius regias leges in unum contulit. Deinde Appius Claudius decemvir duodecim tabularum leges conscripsit. Hunc secuti sunt Appius Claudius Cæcus, Sempronius Sophus, Scipio Nasica, Q. Fabius, M. Cato, et alii.

17. Panes primitiarum duos de duabus decimis.] Ex dictis c. 14. v. 10. et dicendis cap. seq. v. 5. patebit duas decimas similæ, et duos panes inde confectos, fuisse quasi tredecim librarum cum dimidia.

18. Offeretis cum panibus septem agnos immaculatos,] scilicet in holocaustum, quia hoc, quasi præcipuum, semper intelligitur, cum nominatur sacrificium; nisi alia ejus species exprimatur. Ita Abulensis.

Nota. Num. 28. v. 27. adduntur et aliæ victimæ, hoc festo pentecostes offerri solitæ, ob festi solemnitatem ; videlicet vituli duo, aries unus, agni septem, hircus unus pro peccato. Nam diversas esse illas ab hisce quas hîc præscribit, tum aliunde patet, tum ex eo quòd ibi

duo vituli, hîc tantum unus præcipiatur: quia illæ victimæ præscriptæ erant propter ipsum festum præcise; hæ vero, hîc præscribuntur tantum propter oblationem primitiarum cohonestandam; ut simul cum primitiarum oblatione, Deo hæ victimæ in sacrificium darentur. Ipsius ergo festi pentecostes æque ac cæterorum festorum, victimæ, non hoc cap. sed Num. 28. et. 29. (ut patet intuenti) recensentur. Ita Abulensis. Unde Josephus l. 3. c. 10. omnes pentecostes victimas enumerans sic ait: *Holocausta faciunt è tribus vitulis, arietibus duobus* (S. Scriptura tres arietes numerat: videtur ergo in Josephi numerum irrepsisse error, ut pro duobus reponendi sint tres), *agnis quatuordecim, hædisque pro peccato duobus.* Omittit hîc Josephus duos agnos oblatos in hostias pacificas. Radulphus tamen censet easdem esse victimas, quæ hîc, et quæ Numer 28. præscribuntur: antilogiam vero jam allatam ipse per mysterium solvere conatur. *Non interest*, inquit, *an duo vituli cum uno ariete, an unus vitulus cum duobus arietibus in holocaustis esse dicatur, cum tam pastores, quam doctores* (qui mystice sunt arietes et vituli) *unum sint propter fidei pacisque concordiam, et duo intelligantur, si duorum populorum, quibus prælati sunt, respiciamus distantiam.* Verum hæc litteræ non satisfaciunt, neque sensui litterali, quem Radulph. sæpe quasi Judaicum, tollere et impugnare videtur instar Origenis, et aliorum qui toti sunt in tropologiis. Porro hæc sacrificia et victimæ non erant privati cujuspiam, uti panes primitiarum: sed erant communes toti populo, et pro eo toto offerebantur ex ærario, et sumptu communi.

Et erunt in holocaustum cum libamentis suis.] Hebraice, *cum suo mincha et libamine;* libamenta ergo hîc vocat Noster quidquid cum victima offerebatur, ut oleum, vinum, farina, thus, sal.

19. Facietis et hircum pro peccato.] *Facietis*, id est, *sacrificabitis.* Pro *hircum*, hebraice est *hircum caprarum*, id est hircum novellum, vel hœdum. Vide dicta c. 4. v. 23.

20. Cum elevaverit eos sacerdos cum panibus, etc, cedent in usum ejus.] q. d. Cum hostiæ pacificæ (de his enim solis hîc agit, non de holocaustis; hæc enim tota Deo cremabantur) immolatæ et consecratæ fuerint Domino, cedent sacerdoti; licet enim hæ hostiæ alias magna ex parte cederent offerentibus, quia tamen totus populus eas hîc offerebat, nec potuissent eæ in totum populum distribui; hinc dantur hîc sacerdotibus.

Nota, quod hîc dicitur, panes primitiarum in pentecoste oblatos cedere sacerdoti, non ita intelligendum esse, quasi sacerdos ministrans tabernaculo in pentecoste, solus per se reciperet omnes hosce panes; hi enim cum à singulis offerrentur, erant innumeri; sed tantum quod ipse reciperet eos, quos elevasset et obtulisset Domino, puta tres aut quatuor: reliqui enim cedebant in jus omnium, et æqualiter per omnes sacerdotes dividebantur, uti et aliæ primitiæ.

21. Et vocabitis hunc diem (pentecostes) celeberrimum atque sanctissimum.] *Celeberrimum*, id est valde celebrem et festum, ut ab omni opere servili in eo cessetis; *sanctissimum*, quia mihi, meis sacrificiis et cultui dicatus est. Hebraice est, *vocabitis os* (id est substantiam) *hujus dici*, id est diem hanc, *convocationem sanctitatis*, id est festam et solemnem; nam, ut docet Joseph. lib. 3. c. 10. nullum festum apud Judæos agebatur sine holocautomate, et laborum vacatione: et hoc respectu noster Interpres hoc festum vocat celeberrimum et sanctissimum, uti jam explicui.

Allegor. pentecoste Hebræorum significabat pentecosten Apostolorum, qua Spiritus sanctus in eos per linguas igneas descendit, legemque novam promulgavit in Sion, quo recepto statim metere cœperunt regiones albas ad messem, ut inquit S. Chrysost. hom. 2. in Acta, et offerre Domino duos panes primitiarum, de duobus populis Judæorum et Gentium; tumque Deo immolati sunt multi Martyres, partim agni, id est innocentes; partim arietes, id est Doctores et principes Ecclesiæ; partim vituli, qui scilicet olim superbi fuerant in sæculo; partim hœdi, qui videlicet prius in sordibus et fœtore peccatorum vixerant.

Tropol. quinquagenarius numerus pentecostes index est et symbolum perfectæ pœnitentiæ, ac remissionis peccatorum, uti fuse docet S. Hieron. sub initium lib. 2. in Isaiam. Unde et psalm. 50. maxime est pœnitentialis. Idem patet in anno 50. sive jubilei, qui est annus plenæ remissionis: tunc ergo offerimus duos panes, id est, amorem Dei et proximi. Jam ergo pascha, pentecosten, aliaque festa celebramus, non judaice, sed christiane, id est non tantum littera, sed et spiritu. Audi Nazianz. orat. 4. in Julianum: *Festa*, inquit, *celebremus non corporis nitore, non vestitus mutatione ac magnificentia, non comessationibus et ebrietatibus, quorum fructum cubilia et impudicitias esse didicistis*, etc. *sed animi puritate, et mentis hilaritate, et lucernis totum Ecclesiæ corpus illustrantibus, hoc est, divinis contemplationibus, quæ super sanctum candelabrum excitentur, atque universum terrarum orbem luce perfundant.* Et S. Greg. hom. 33. in Evang. *Quid prodest*, ait, *interesse festis hominum, si contingat deesse festis angelorum?* Idem in Registro: *Dominico*, ait, *die à labore terreno cessandum est, atque omnimodo orationibus insistendum, ut, si quid negligentiæ per sex dies agitur, per diem resurrectionis Dominicæ precibus expietur.* Et Orig. hom. 69. in Exod. *Si desinas*, ait, *ab omnibus secularibus operibus, et nihil mundanum geras, sed spiritualibus operibus vaces, ad Ecclesiam convenias, lectionibus divinis aurem præbeas, de cœlestibus cogites, de futura spe sollicitudinem geras, venturam judicium præ oculis habeas, non respicias ad præsentia et visibilia, sed ad invisibilia et futura: hæc est observatio sabbati Christiani.* B. Thomas Morus tanta religione colebat festa, ut iis etiam, dum in carcere solus degeret, vestibus melioribus sibi allatis indueretur; mirantibus vero cur, solus cum esset, id faceret, respondit: *Non ad conspectum populi, sed ad Dei honorem festa colo, et honeste induor.* Idem accepta mortis sententia cum diutius quàm vellet, ejus executio differretur, tandem instante festo Translationis S. Thomæ Cantuar. *Cras*, aiebat in vigilia festi, *vehementer gestio ad Deum migrare; esset enim ille dies mihi admodum conveniens;* eumque quem optabat diem, Martyri suo congrue concessit Deus, in quo et patroni, cujus nomen gerebat, simili de causa martyrio laureati; et S. Apostoli (incidit enim illud festum in octavam

SS. Petri et Pauli), pro cujus primatu sanguinem fundebat, celebris memoria fit in Ecclesia. Ita Stapleton. in ejus Vita.

Anagog. pentecoste, sive hebdomada et sabbatum (id est festum) hebdomadarum, significabat universalem requiem sanctorum omnium in cœlo, ut sicut secundo die azymorum præcessit oblatio manipuli spicarum, id est Christo resurrectio; ita septima exinde hebdomada, et die 50, omnes qui per fidem et dilectionem Christo adhæserunt, ad eum quasi ad caput suum congregentur, æternam cum illo requiem habituri, tuncque offerent duos panes primitiarum, gloriam scilicet animæ et corporis, eaque Deo, Deique laudibus æternis consecrabunt. Ita Radulphus.

22. Nec secabitis eam (terram) usque ad solum] non omnino eam demetetis, ut aliquid pauperibus colligendum relinquatis. Vide dicta cap. 19. v. 9.

24. Mense septimo prima die mensis erit vobis sabbatum (id est festum solemne) memoriale, clangentibus tubis. Quartum est hoc festum, scilicet tubarum, prima die mensis Tisri, id est Septembris.

Nota. Septenarius erat sacer apud Hebræos: nam primo, septimus dies erat festus, eratque sabbatum; secundo, septima hebdomada dierum erat pentecoste; tertio, septimus mensis magna ex parte erat sacer, et, ut inquit Origen. hom. 23. in Num. erat quasi sabbatum mensium, sicut septimus dies erat sabbatum dierum: mense enim septimo quatuor, imo quinque celebrabantur festa, scilicet Neomeniæ, Tubarum, Expiationis, Tabernaculorum, idque per septem dies; et Cœtus sive Collectæ. Quarto, septimus annus erat annus sacer libertatis et remissionis, ac quietis terræ. Quinto, septima hebdomada annorum, puta annus 50 totus erat festus, eratque jubilæum.

Prima die mensis,] erat ergo illo die duplex festum: primo, neomeniæ, sive novilunii à quo ipsi mensem inchoabant; primus enim dies mensis erat novilunium; secundo, tubarum. Unde et duplicia illo die offerebant sacrificia, scilicet tam neomeniæ, quàm tubarum, ut patet Num. 29. vers. 1. et seq.

Memoriale clangentibus tubis.] Hebr. *memoriale clangoris*, vel, ut Septuag. *tubarum*. Tradunt Hebræi et Latini festum tubarum institutum fuisse in memoriam Isaac patriarchæ, ab immolatione et gladio patris sui Abrahæ liberati, ac pro eo surrogati arietis, Gen. 22. 11. ideoque eo die cornibus arietinis clangere solitos, licet insuper et tubis argenteis eodem die clangerent ob neomeniam et sacrificia, uti præcipitur Num. 10. 10. Imo tradunt Hebræi Isaac eodem die, videlicet primo mensis septimi, ab hac immolatione fuisse liberatum. Clangor ergo hic memoriale erat liberationis Isaac, simulque erat oratio tacita, ut Deus eorum etiam recordaretur, atque sicut liberaverat Isaac, ita et posteros ejus à mortis periculis liberaret.

Mystice, septimus mensis est tempus gratiæ, puta legis novæ, in quo septem spiritus Dei missi sunt in omnem terram, Apoc. 5. quoque septiformem Spiritus sancti gratiam et spiritum recipimus: prima ejus festivitas est lætitia clangoris et tubarum, id est, prædicationis Apostolorum (hi enim quasi cœlestes quædam tubæ toto orbe insonuerunt) et conversionis Gentium. Ita Origenes, Radulphus et Isychius. Hos enim Christus ex hoc mundo ad Patrem iturus, in totum orbem buccinatum misit, dicens: *Ite in mundum universum, et prædicate Evangelium omni creaturæ. Qui crediderit et baptizatus fuerit, salvus erit*, Matth. ult. Hujus præcepti memores S. Petrus et Joannes, dum jubentur silere, respondent: *Si justum est in conspectu Dei, vos potius audire quàm Deum, judicate. Non enim possumus quæ vidimus et audivimus non loqui*, Actor. 4.

Benjamin diaconus in carcere biennium detentus, dum ea lege solutus esset, ne amplius Dei Evangelium prædicaret, memor suæ vocationis dicebat: *Neque possum, neque debeo talentum fidei meæ commissum in terram abscondere*; testis est Theod. lib. 5. cap. 28.

S. Franciscus suos rogavit: *Quid vobis consultius videtur, an quòd orationi, an vero quòd prædicationi vacem?* Enumeratis utrimque commodis, conclusit tandem: *At tamen prædicationis officium suis potissimum commendare voluit Redemptor noster, dum ipse cum peccatoribus conversatus est; cujus vestigio cum nobis insistendum sit, utilius Deoque gratius erit, si intermissa quiete foras egrediamur ad laborem*: quod et præstitit. Ita Bonav. in Vita ejus lib. 1. cap. 12.

Hinc S. Thom. 3. p. q. 67. art. 1. *Prædicare*, inquit, *est principalissimus actus, et proprius Episcopi, et dignior quàm baptizare.*

Idem in 1. ad Corinth. cap. 9. Prædicator, ait, in Script. habet octo nomina, scilicet Miles, Vinitor, Pastor, Bos, Arator, Triturator, Seminator et Architectus templi.

Hinc et Isaias cap. 52. ait: *Quàm speciosi pedes evangelizantium pacem, evangelizantium bona!* S. August. prædicatorem vocat Angelum. Sanctus Gregor. hom. 3. in Ezech. *Vita*, inquit, *prædicantium et sonat, et ardet. Ardet desiderio, sonat verbo. Æs ergo candens est prædicatio accensa; sed de candenti ære scintillæ prodeunt: quia de eorum exhortationibus verba flammantia ad aures audientium procedunt. Recte ergo verba prædicatorum appellata sunt scintillæ; quia eos quos in corde tetigerint, incendunt.* Idem. 30. Mor. explicans illud Job 39. 1. *Numquid nosti tempus partus ibicum in petris? Oportet*, ait, *ut prædicatores sint fortes in præceptis, compatientes infirmis, terribiles in minis, in exhortationibus blandi, in ostendendo magisterio humiles, in rerum temporalium contemptu dominantes, in tolerandis adversitatibus rigidi.* S. Clemens l. 8. Recogn. prædicatores comparat radiis solaribus, qui orbem illuminant, omnesque videre faciunt.

Porro qualis debeat esse hæc tuba et concio docet ipse Ecclesiastes cap. 12. 11. *Verba*, ait, *sapientum sicut stimuli, et quasi clavi in altum defixi*; ubi Olympiod. *Sicut stimuli*, inquit, *boves pungunt, urgentque aratro sulcum proscindere: ita et Theologorum verba excitant nos, qui spe bona aramus, proscindere sulcum spiritualem, ut, cum purgatus fuerit ager cordis nostri, pulchros in eo virtutis surculos conseramus. Similia quoque sunt clavis ignitis atque candentibus, qui altius ac facilius lignis infiguntur: ita enim et sapientum verba in penitissimos sinus intellectus nostri altius figuntur.* Et sanctus Hier. *Verba*, ait, *sapientum pungere dicuntur, non palpare, nec molli manu attrahere lacrymam; sed errantibus tardis pœnitentiæ dolores et vulnus*

infligere. Si cujus ergo sermo non pungit, sed oblectationem facit audientibus, iste sermo non est sapiens. Idem ad Nepotianum : *Docente te*, inquit, *in Ecclesia, non clamor populi, sed gemitus suscitetur; lacrymæ auditorum laudes tuæ sint.* Et alibi : *Ille est doctor Ecclesiasticus, qui lacrymas, non risum movet; qui corripit peccatores, qui nullum beatum, nullum dicit esse felicem.*

Quisquis ergo prædicator es, quisquis es tuba, imo os Dei, *clama, ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuam, et annuntia populo meo scelera eorum, et domui Jacob peccata eorum,* Isaiæ 58. 1.

27. Decimo die mensis hujus septimi dies expiationum erit.] Quintum est hoc festum, כפרים *kippurim*, id est expiationis sive propitiationis, quo fiebat expiatio peccatorum populi toto anno commissorum, per jejunium et sacrificia, ideoque pontifex non tantum populum expiabat, sed et ipsum Sanctum, et Sanctum sanctorum, iis cæremoniis, quæ præscriptæ fuerunt cap. 16. Vide ibi dicta. Erat hic dies sanctissimus : unde nec cibos in eo, sicut nec in sabbato, coquere licebat, ut colligitur ex versu 30.

Affligetis animas vestras,] per jejunia, aliaque dicta cap. 16. 29.

32. Sabbatum requietionis est,] quasi dicat : Festum est, et requies omnimoda, quo omnino ab omni opere, etiam non servili, uti est coquere cibos, cessandum est.

Affligetis animas vestras die nono mensis.] Scilicet à vespere, sive ab occasu solis diei noni, usque ad vesperam diei decimi : nam, ut sequitur:

33. A vespera usque ad vesperam celebrabitis sabbata (festa) vestra,] puta ab uno solis occasu usque ad alterum, cum scilicet apparere incipit stella Veneris (uti Hebræi tradunt) quæ vesper, vesperugo et hesperus dicitur. Unde et vespera ab hac stella nomen accepit, ait Isidorus lib. 5. Etymol. cap. 3. q. d. Ne afflictio hæc die expiationis, quasi ingrata et molesta differenda putetur in ipsum diem decimum, hinc edico et jubeo ut illam inchoetis, uti et alia festa, à vespera præcedentis noni diei. Id clarius significant Hebr. Chald. et Septuag. in quibus est apertior distinctio, uti et in Roman. et aliis correctoribus Latinis. Unde et Ecclesia Christiana quoad officium Ecclesiasticum festa celebrat à vespera in vesperam; hoc enim est quod sancitur cap. 1. de feriis, in decretal. *Omnes dies Dominicos à vespera in vesperam, omni veneratione decernimus observari :* populo tamen festa à media nocte in mediam noctem celebranda, indicta sunt.

34. A quinto decimo die mensis hujus septimi erunt feriæ tabernaculorum septem diebus Domino.] Sextum est hoc festum scilicet tabernaculorum per septem dies, quod græce dicitur scenopegia, à figendis tabernaculis : σκηνη enim est *tabernaculum;* πηγια est fixio sive *compactio.* Ridiculum enim est, quod putant Abulensis et Radulphus scenopegiam dici à φαγια, id est *comestio*, et κοινη, id est *communis :* quod hoc festo Judæi comederent in publico, sive loco communi. Institutum est hoc festum in memoriam protectionis divinæ, quæ Hebræos in deserto ita protexit, ut sine domibus in tabernaculis per 40 annos hieme et æstate vixerint. Quare in deserto nunquam celebratum est hoc festum, quia ibi agebatur ipsa rei veritas, et continuum quasi festum tabernaculorum; sed postea in ejus memoriam quotannis celebratum est in Chanaan : ita ut partim in urbe, puta in atriis, foris, plateis, hortis, quin et domatibus, id est tectis domorum, ut patet Nehem. 8. vers. 16. partim extra urbem, cum tutum esset, tabernacula construerent ex lignis sive palis, quibus alii ramos, alii pelles et lintea circumducebant; uti fit in tentoriis castrensibus, in iisque ad septem dies habitarent. Cum enim ex tota Judæa Hebræi Hierosolymam convenirent hoc festo, et singulæ familiæ singula tabernacula construerent, ut ait Joseph. 3. Antiq. 10. nequaquam tot in urbe construi poterant, quot omnibus sufficerent. Estque verisimile ita fuisse disposita tabernacula, ut quasi urbe quædam fieret, et singulæ familiæ seorsim, omnesque per vicos et plateas distinctæ et ordinatæ habitarent; ita enim faciebant, cum per desertum peregrinabantur : cujus rei memoriam tunc recolebant.

Secundo, hoc festum institutum est in fine anni, puta in Septembri, post collectas omnes fruges, ut de iis gratias agerent Domino, ideoque omnes masculi hoc festo templum adire, suaque dona offerre debebant, uti præscribitur Exodi 23. 14. et seq. De holocaustis et victimis, quæ singulis hisce septem diebus mactabantur, vide Num. 29, vers. 12. Denique Hebræi septimo die hujus festi circumeunt altare septies, portantes ramos, in memoriam expugnatæ Jericho à Josue septeno urbis circuitu, Josue 6. 16.

36. Dies quoque octavus erit celeberrimus, est enim coetus atque collectæ.] Septimum est hoc festum cœtus atque collectæ, quod erat quasi octava festi tabernaculorum. Erat hoc festum solemne, unde à S. Joanne cap. 7. 37. vocatur *dies magnus festivitatis.*

Nota hoc festum dici cœtus et collectæ, non tam pecuniarum aut eleemosynarum, uti volunt Abulens. Lyran. Cajetan. Oleast. quàm hominum et populi, qui congregabatur octavo die in tabernaculo, et postea in templo, ut simul adunatus gratias ageret Deo solemnibus sacrificiis, quod post longam illam in deserto peregrinationem, omnes Tribus salvæ venissent in terram promissam, quasi terminum et sedem suam, eamque quiete possiderent. Simili ratione dies septimus azymorum, vocatur dies cœtus et collectæ, eo quòd omnes eo die simul convenirent ad agendum gratias Deo, quòd eos in Ægyptiaca servitute dispersos adunasset, et simul inde eduxisset. Quòd autem de collecta, non pecuniæ, sed populi hîc agatur, indeque festo inditum sit nomen cœtus, sive collectæ, patet primo, quia in Hebr. hoc festum vocatur עצרת *atseret*, quod significat *cœtum*, sive *congregationem*, non pecuniæ, sed populi; secundo, quia Chaldæus apertissime hanc vocem *atseret* vertit כנישין תהין *keniscin tehon*, id est, *collecti eritis;* tertio, quia Septuag. semper hanc vocem vertunt ἐξόδιον : exodium autem teste Theodoreto q. 32. finem festorum indicat; et *exodium* apud Livium lib. 7. Juvenal. sat. 6. Pollucem lib. 4. Suidam et alios carmen erat, quod in exitu alicujus rei, maxime comœdiæ aut scenæ, canebatur. *Juventus*, inquit Livius, *histrionibus fabellarum actu relicto, ipsa inter se more antiquo, ridicula intexta versibus jactare cœpit, quæ inde exodia appellata*, con-

sertaque fabulis, potissimum Atellanis sunt. Unde eò alludentes Septuag. festum hoc *exodium* vocarunt, eo quòd clauderet solemnitatem festi tabernaculorum publica et communi gratiarum actione et plausu, quo peracto tabernaculis exeuntes, quisque ad suas sedes et urbes remeabat; quarto, quia similem collectam fecit rex Salomon, non pecuniæ; erat enim ipse ditissimus et liberalissimus; sed populi in octava dedicationis templi, 2. Paral. 7. 9. Non nego tamen potuisse hoc festo fieri collectam pecuniæ pro templo et ministris Dei ante discessum populi; sed illa poterat fieri, et aliis festis, et maxime septimo die azymorum. Verum non inde vocatur hoc festum Cœtus vel Collectæ, neque hic fuit præcipuus festi hujus finis.

37 et 38. OFFERETISQUE IN EIS OBLATIONES DOMINO HOLOCAUSTA, EXCEPTIS SABBATIS DOMINI, DONISQUE VESTRIS.] q. d. Hæc quæ descripsi sacrificia offeretis singulis festis, præter sacrificia quæ sabbato offeruntur, videlicet quatuor agnorum, quorum bini mane, et bini vespere offeruntur in holocaustum die sabbati, ut patet Num. 28. 9. item præter dona et vota vestra, id est, præter victimas quas sponte aut ex voto offertis.

40. SUMETISQUE VOBIS DIE PRIMO (festi tabernaculorum, uti præcessit) FRUCTUS ARBORIS PULCHERRIMÆ, SPATULASQUE PALMARUM, ET RAMOS LIGNI DENSARUM FRONDIUM, ET SALICES DE TORRENTE, ET LÆTABIMINI CORAM DOMINO.] Nota: In festo tabernaculorum jubentur Judæi manibus gestare quatuor arborum ramos, vel fructus; primo, *arboris pulcherrimæ*, id est citri. Ita Chaldæus. Unde et Josephus fructus hujus arboris vocat mala Persica; mala enim citria, auctore Dioscoride, vocantur Persica et Medica, quia ex Persia et Media in Italiam sunt advecta, teste Plinio. Citrum fuisse hanc arborem docet etiam R. Moses Ægyptius lib. 3. Mor. cap. 44.

Dices: S. Hier. in cap. 14. Zachar. dicit fuisse cedrum.

Respondeo: Per cedrum, citrum intelligit; nam mala citria etiam cedromela, quasi mala cedri vocantur, teste Dioscoride supra.

Secundo, *spatulas*, id est ramos palmarum. Ita Septuaginta.

Tertio, *ramos ligni densarum frondium*, id est myrti. Ita Josephus, Chald. et R. Moses supra.

Quarto, *ramos salicis.* Harum ergo quatuor arborum pulchrarum, diuque virentium atque odoratarum (citrus enim et myrtus boni odoris sunt) ramos in festo tabernaculorum gestare debebant Hebræi, ut recordarentur se à solitudine in terram feracem et arboribus optimis abundantem translatos esse; gestare, inquam, non tantum primo die festi, ut censuit Abul. sed per septem continuos festi dies; hoc est enim quod hîc dicitur: *Celebrabitis solemnitatem septem diebus.* Et ita intellexit R. Moses, Burgensis, Ribera, et alii; idque ut per septem dies significaretur Hebræos multis annis commoratos fuisse in deserto, indeque plenum gaudium in terra promissa eis obvenisse; hoc est enim quod sequitur:

ET LÆTABIMINI CORAM DOMINO. q. d. Gestantes ramos hos et fructus, saltabitis in sanctuario coram Domino. Tripudiis enim solebant veteres celebrare sua festa, ut patet 2. Reg. 6. 14. Exodi 32. 19. Exodi 19. 20. Ita Abul. qui et addit: *Dicunt aliqui quòd, quando Judæi habebant istos ramos in manu, habebant cum eis colligatos et fructus, et sic saliebant elevantes et deprimentes illos fructus ad omnem differentiam positionis; quo significabant id esse ad laudem Dei: qui erat Dominus omnium positionum mundi.* Simile fiebat in *theruma*, sive oblatione sacerdotum, uti dixi Exodi 29. 24. Levit. 7. 30.

Mystice, septimus mensis est tempus gratiæ; primum ejus festum est Tubarum, id est, prædicatio Apostolorum; secundum expiationis, id est, pœnitentiæ et contemptus illecebrosarum voluptatum, cui studere debent omnes vere ad Deum conversi; tertium tabernaculorum; quia tertius vitæ Christianæ gradus est vivere hîc uti in tabernaculo per septem dies, id est tota vita, ut scilicet utamur rebus hujus seculi quantum necesse est, non amplius, et tota mente per desertum hujus mundi festinemus ad cœlestes mansiones, ut dicamus cum Psalte: *Incola ego sum et peregrinus, sicut omnes patres mei; in casulis enim habitavit Abraham, cum Isaac et Jacob cohæredibus repromissionis ejusdem.* Vide dicta Hebr. 11. vers. 9 et 10. Celebratur 15 die, cum luna decrescere incipit; quia qui bona seculi fluxa et caduca (quorum luna est symbolum) esse cognoscit, hic festinat ad æterna. Septem ejus diebus continue offerimus holocausta, quia totos nos nostraque omnia Deo consecramus. Gestamus primo, citrum, qui colore est aureo, id est ardentem charitatem, qua toti Dei gloriæ, et fratrum utilitati incumbimus; secundo, spatulas palmarum, quia quasi victores terrena omnia calcamus, dum nostra conversatio in cœlis est; tertio, lignum densarum frondium, puta myrtum, id est, odoriferam virtutum omnium densitatem, et continuum earum exercitium; quarto, ramos salicis virentis, quia stabili firmitate in nostro virtutum statu et vigore perseverare debemus; hi de torrente sumuntur, quia nisi crebro in lege Dei meditemur, Deique gratiam imploremus, marcescet in nobis ille animi vigor. Vide psalm. 1. vers. 3. Hæc qui fecerit lætabitur coram Domino, et hilarem semper in eodem vitam aget.

Rursum S. Hieron. in cap. 14. Zachariæ per lignum pulcherrimum accipit sapientiam, per palmas victoriam, per myrtum mortificationem, per salices castitatem. Nam *Medici*, inquit, *et Physici tradunt quòd, si quis salicis florem mistum aqua biberit, omnis in eo frigescat calor, et libidinis vena siccetur, ut ultra filios generare non possit.* Hisce ornati in tabernaculis hujus vitæ, pariter et armati, tendimus ad domum nostram paratam in cœlis. Salices ergo, æque ut lactucæ, agnus castus, etc., humorem venereum minuunt, et castitatem fovent ac tuentur.

Quartum festum sequens et finiens festum Tabernaculorum, puta ejus octava, est festum Cœtus et Collectæ; hoc significat octavam resurrectionis, quando ex tabernaculis hisce exeuntes colligemur ad concilium et congregationem Sanctorum in cœlis, de qua canit Psaltes: *Beati qui habitant in domo tua, Domine, in secula seculorum laudabunt te.* Tunc nullum opus servile faciemus, quia tunc cessabit omne peccatum, omnis etiam labor et dolor; offeremus holocaustum Domino, quia totis viribus, totaque contentione animæ, Deum speculabimur et amabimus: ibi enim implebimus illud: *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota fortitudine tua;* et illud: *Benedic, anima mea, Do-*

mino, et omnia quæ intra me sunt nomini sancto ejus. ita Radulphus, et ex parte Isychius atque ex iis Ribera lib. 5. de templo cap. 10. et sequenti.

Allegor. etiam Rupertus apposite et eleganter hæc accommodat festis natalitiis Christi Domini. Sicut enim pascha et pentecoste Judæorum, inquit, significabat pascha et pentecosten Christianorum; ita festum Tabernaculorum, quod in exitu anni celebrabatur, significabat festum natalis Domini, quod in fine anni celebratur. Tum enim lætabundi terræ nostræ virgineæ, puta B. Mariæ, fructum, scilicet Christum in Bethlehem colligimus, et fructum arboris pulcherrimæ, id est Virginis intemeratæ filium, in Eucharistia, ter offerimus et sumimus. Christus enim in stabulo et hospitio natus est, ut hic nobiscum quasi in tabernaculo versaretur, nosque ex eo ad patriam cœlestem deduceret; adsunt et palmæ: hoc enim Christi festum comitatur et sequitur S. Stephani martyrium et victoria; adest et lignum densarum frondium, videlicet sanctus Joannes densa et altissima mysteria eructans: adsunt et parvuli innocentes, qui quasi salices de torrente fructum operum non habentes, subito per solam Dei gratiam ad viriditatem salierunt æternæ patriæ, et paradisi cœlestis.

CAPUT VIGESIMUM QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Præscribitur oleum quod ardeat in lucernis candelabri: item panes propositionis, qui et quales esse debeant, v. 5; secundo, v. 14. blasphemus jussu Dei lapidatur.

1. Et locutus est Dominus ad Moysen, dicens: 2. Præcipe filiis Israel, ut afferant tibi oleum de olivis purissimum, ac lucidum, ad concinnandas lucernas jugiter, 3. extra velum testimonii in tabernaculo fœderis. Ponetque eas Aaron à vespere usque ad mane coram Domino, cultu rituque perpetuo in generationibus vestris. 4. Super candelabrum mundissimum ponentur semper in conspectu Domini. 5. Accipies quoque similam, et coques ex ea duodecim panes, qui singuli habebunt duas decimas: 6. quorum senos altrinsecus super mensam purissimam coram Domino statues; 7. et pones super eos thus lucidissimum, ut sit panis in monumentum oblationis Domini. 8. Per singula sabbata mutabuntur coram Domino suscepti à filiis Israel fœdere sempiterno; 9. eruntque Aaron et filiorum ejus, ut comedant eos in loco sancto: quia Sanctum sanctorum est de sacrificiis Domini jure perpetuo. 10. Ecce autem egressus filius mulieris Israelitidis, quem pepererat de viro Ægyptio inter filios Israel, jurgatus est in castris cum viro Israelita. 11. Cumque blasphemasset nomen, et maledixisset ei, adductus est ad Moysen. (Vocabatur autem mater ejus Salumith, filia Dabri de tribu Dan.) 12. Miseruntque eum in carcerem; donec nossent quid juberet Dominus. 13. Qui locutus est ad Moysen, 14. dicens: Educ blasphemum extra castra, et ponant, omnes qui audierunt, manus suas super caput ejus, et lapidet eum populus universus. 15. Et ad filios Israel loqueris: Homo, qui maledixerit Deo suo, portabit peccatum suum; 16. et qui blasphemaverit nomen Domini, morte moriatur: lapidibus opprimet eum omnis multitudo, sive ille civis, sive peregrinus fuerit. Qui blasphemaverit nomen Domini, morte moriatur. 17. Qui percusserit et occiderit hominem, morte moriatur. 18. Qui percusserit animal, reddet vicarium, id est, animam pro anima. 19. Qui irrogaverit maculam cuilibet civium suorum: sicut fecit, sic fiet ei; 20. fracturam pro fractura, oculum pro oculo, dentem pro dente restituet, qualem inflixerit maculam, talem sustinere cogetur. 21. Qui percusserit jumentum, reddet aliud. Qui percusserit hominem, punietur. 22. Æquum judicium sit inter vos, sive peregrinus, sive civis peccaverit; quia ego sum Dominus Deus vester. 23. Locutusque est Moyses ad filios Israel: Et eduxerunt eum, qui blasphemaverat, extra castra, ac lapidibus oppresserunt. Feceruntque filii Israel sicut præceperat Dominus Moysi.

2. Præcipe Filiis Israel ut afferant tibi oleum.] Nota: Quatuor erant functiones sacerdotum in tabernaculo; prima et præstantissima, de qua hactenus actum est, erat immolatio sacrificiorum; secunda, incensio thymiamatis in altari ad id deputato intra Sanctum, de qua functione dictum est Exodi 30. 7; tertia, propositio panum propositionis; quarta, accensio lucernarum in candelabro: de duabus hisce postremis agitur hoc capite. Porro filii Israel, sive

totus populus debebat sumptus præbere, ad has quatuor functiones necessarios; quia nomine totius populi eas obibant sacerdotes.

Ideoque primo, in censu populi quisque solvebat in hunc usum dimidium siclum, Exodi 30. vers. 13; secundo, in festis tribus quotannis offerebant singuli aliquid ad eumdem usum, quantum scilicet ex devotione volebant. Nam præceptum erat Exodi 23. 15. *Non apparebis* (quod ter fiebat in anno) *in conspectu meo vacuus*; tertio, erat gazophylacium, in quod injiciebat quisque quod volebat pro sumptibus templi, de quo Lucæ 21. 1; quarto, sicut sumptu publico debebat populus certas victimas pro peccato adducere, uti patuit cap. 4. 14. et c. 16. vers. 5. ita similiter debebat afferre oleum ad lucernas, et similam ad panes propositionis coquendos, uti hîc præcipitur; non quòd cuilibet in particulari id præcipiatur, sed quòd toti populo: unde principes et magistratus ex communi ærario hæc dependebant. Nam primitiæ, decimæ et aliæ oblationes cedebant in jus et alimentum sacerdotum: nullam enim ipsi aliam partem, aut hæreditatem à Deo inter suos populares acceperant. Accidebat tamen non raro, ut aliqui subinde religiosiores, maxime principes sive Hebræi, sive Gentiles, vel omnino, vel magna ex parte hos sumptus præstarent, uti fecit Ezechias rex 2. Paral. 31. 3. et Seleucus rex Asiæ 2. Machab. 3. 3. et Artaxerxes Rex Persarum 1. Esdræ 7. 23.

Oleum de olivis purissimum ac lucidum.] Hebr. *oleum purum contusum in lumen* (ut vertunt LXX), id est oleum pili tunsione defluens, liquidum et lucidum, amurca remanente et fæcibus.

Ad concinnandas lucernas (id est ad accendendas lucernas. Ita Septuag. Chald. et Hebr.) jugiter (id est singulis noctibus, ut explicatur vers. seq. nam ardebant lucernæ à vespere usque ad mane; mane autem extinguebantur. Vide dicta Exod. 27. 20.) Extra velum testimonii,] quod scilicet oppansum est *testimonio*, id est arcæ quæ continet testimonium, id est legem sive tabulas legis, quæ testantur quid à nobis fieri velit Deus. Est metonymia. q. d. Ardeant hæ lucernæ in Sancto ante Sanctum sanctorum.

Tropolog. lucernæ sunt Apostoli et Doctores, quibus ait Christus: *Vos estis sal terræ, et lux mundi.* Audi S. Paulinum epist. 31. compellantem S. August. Ecclesiæ doctorem: *O lucerna digne super candelabrum Ecclesiæ posita, quæ latè Catholicis urbibus de septiformi lino, pastum oleo lætitiæ lumen effundens, densam licet hæreticorum caliginem discutis, et lumen veritatis à confusione tenebrarum splendore clarifici sermonis enubilas! Os tuum fistulam aquæ vivæ, et venam fontis æterni merito dixerim; quia fons vivæ aquæ salientis in vitam æternam Christus effectus est. Cujus desiderio sitivit in te anima mea, et ubertate tui fluminis inebriari terra mea concupivit.*

5. Accipies quoque similam, et coques ex ea duodecim panes.] Nota: Hi sunt panes propositionis, id est propositi Domino, ad quos similam dabat populus; ex qua non laici, sed ipsi Levitæ, puta Caathitæ, panes hos conficiebant et coquebant, ut patet 1. Paral. 9. 32. et cap. 23. vers. 29. Pari modo Levitæ præerant aromatibus, ex quibus ipsi sacerdotes, ut patet 1. Paral. 9. 30. conficiebant sacra unguenta, præscripta Exod. 30. 23. et seq. Porro hi panes fiebant ex simila purissima, cui subigendæ pro aqua infundebatur olei purissimi quarta pars hin, id est olei libræ tres, puta unciæ 36. Deinde simul cum panibus apponebant quartam partem hin vini (quod, ut mox dicam, postea Deo libabant), id est vini libras tres, cum 4 unciis. Est enim vinum oleo gravius.

Nota secundo: Panes hi erant duodecim, ut scilicet quæque Tribus suum quasi panem Deo offerret: hisce enim panibus duodecim Tribus protestabantur se jugiter à Deo ali; et vicissim Deus hac gratitudine oblationis eorum quasi illectus, ostendebat se eorum meminisse, eorumque memoriam et memoriale semper ante se habere, ut eos alere et curare pergeret.

Hinc tertio, hisce panibus imponebant thus, ut significarent se omnia Deo debere, seque omnia Deo accepta referre per panes propositionis, quos cum thure semper ponebant ante Dominum: thus enim significabat panes oblatos esse Domino, tanquam qui Domini sint, illique debeantur. Porro thus hoc elapsa hebdomade, cum panes auferrentur, et novi surrogarentur, adolebatur Deo cum sacrificiis, uti jussum est Levit. 2. vers. ult.

Quarto, addunt Septuag. Chald. et Philo panibus hisce impositum fuisse salem: hæc enim erat quasi mensa Dei; sal autem in omni mensa apponi solet, ut cibos condiat, et sapidiores faciat; nam Levit. 2. 13. ita præcipitur: *In omni oblatione tua offeres sal.*

Quinto, singulis sabbatis panes novi, recentesque et calidi ponebantur in mensa, ut patet vers. 8. veteres vero tollebantur, eosque comedebant sacerdotes; iis enim solis hisce panibus vesci licebat, ut patet Matth. 12. 4.

Sexto, erant hi panes azymi, et quisque eorum ponderabat duas decimas, id est libras tredecim cum dimidia, ut mox patebit; erant ergo magni hi panes. Unde

Septimo, in mensa ponebantur seni et seni panes *altrinsecus*, id est alteri contra alteros, ita ut sex sibi invicem imponerentur, instar duarum turrium; vel potius, et concinnius, ut bini singuli jungerentur, quorum unus alteri imponebatur; ita ut duo essent ordines panum, ut scilicet primo ordine, inferne in mensa ponerentur tres panes consequenter, qui singuli haberent alium sibi superpositum: deinde juxta eos poneretur alius similis ordo trium panum, cum tribus aliis eis impositis. Probabile est panes singulos impositos fuisse magnis acetabulis, sive crateribus inferne, superne vero tectos fuisse (ne à pulveribus et à muscis fœdarentur) aliis vasis, quæ thuribula vocantur Exodi 25. 29. inquit Vilalpando et Vatablus. Denique utrique panum ordine utrimque apponebatur: primo, una phiala, id est universim duæ phialæ plenæ thure; secundo, vasculum sale plenum; tertio, cyathus cum vino utrimque, id est duo cyathi, qui pariter cooperti fuisse videntur, tum ob muscas et pulveres, tum ne vini vis evanesceret et acesceret.

Octavo, hi panes ex publico offerebantur, scilicet populus offerebat similam optimam, eamque pinsebant Levitæ. Addit S. Hieron. in Malach. 1. *Panes*, inquit, *propositionis juxta traditiones Hebraicas, ipsi sacerdotes serere, ipsi demetere, ipsi molere, ipsi coquere debebant.* Verum hæc traditio non convenit cum Scriptura, nec cum Josepho.

Denique cum panibus etiam vinum in hac mensa Deo oblatum fuisse, ut integrum in ea Deo jugeque proponeretur convivium, docet ex Josepho, et ex mensa in arcu triumphali Titi Romæ sculpta, Vilalpando lib. 4. de Templo cap. 57. Unde et verisimile est vinum, ne accesseret, singulis sabbatis cum panibus renovatum fuisse, veteri in honorem Dei libato, id est effuso coram oraculo, et Sancto sanctorum. Vinum enim Palæstinum, cum sit potentissimum, facile ad 8 dies servari poterat: id enim experimur in vino Hispanico. Vilalpando tamen censet vinum, eodem die quo inferebatur, libatum fuisse.

Tropologice, hi panes significant opera misericordiæ, quibus ad Sanctum sanctorum, id est ad cœlum, accedimus, qui semper debent esse in conspectu Domini; quia semper ad ea parati esse debemus.

Secundo, debent esse duodecim, id est copiosi et liberales, ut non una die aut hebdomade, sed qualibet largam eleemosynam demus: duodenarius enim est symbolum universitatis.

Tertio, imponitur eis thus lucidissimum; quia hæc charitatis opera fieri debent, non ad vanam gloriam aucupandam, sed solius Dei intuitu, utque ei soli sacrificium hoc charitatis offeramus.

Quarto, imponitur eis sal, ut significetur cum discretione hæc opera esse peragenda; ut magis indigenti, et utili ea impendamus. Rursum, sal mortificationem, quæ jejunio, aliisque modis fit, thus orationem significat: nam, ut ait Angelus ad Tobiam cap. 12. *Bona est oratio cum jejunio et eleemosyna.*

Quinto, per singula sabbata mutantur; quia in die Dominica solent Christiani facere collectas eleemosynarum, ut patet 1. Cor. 16. vers. 1. Rursum, cum novum sabbatum venit, id est cum novum beneficium accepimus, aut receptum recordamur, novas eleemosynas facere, Deoque per eas gratias agere debemus.

Sexto, panes erant azymi: quia eleemosyna jungi debet cum puritate vitæ, erantque panes magni; quia magna debet esse eleemosyna: nam, ut ait S. Chrysost. *Eleemosyna non depauperat, sed ditat; promissum est enim: Date, et dabitur vobis.*

Septimo, seni erant à dextris, et seni à sinistris; quia tam in inimicos, quàm in amicos benefici esse debemus, ut vincamus in bono malum.

Octavo, fiebant è simila optima; quia non vilia, sed meliora Deo et pauperibus sunt danda. Ita Ribera lib. 2. de Templo cap. 11. Audi illustre misericordiæ et beneficentiæ apud Gentiles exemplum, quod refert Valer. Max. lib. 4. cap. 8. *Erat*, inquit, *opibus excellens Gillias; sed multo etiam animo, quàm divitiis locupletior, semperque in eroganda potius, quàm in contrahenda pecunia occupatus: adeo ut domus ejus quædam munificentiæ officina crederetur. Alimenta inopia laborantibus, dotes virginibus paupertate pressis, subsidia detrimentorum incursu quassatis erogabantur. Hospites quoque benignissime excepti, variis muneribus ornati dimittebantur. Quodam tempore quingentos simul Gelensium equites, vi tempestatis in possessiones suas compulsos, aluit ac vestivit. Quid multa? non mortalem aliquem, sed propitiæ fortunæ benignum diceres esse sinum, quod Gillias possidebat, omnium quasi commune patrimonium erat.*

Quid jam faciat Christianus, quid Ecclesiasticus? sane domus ejus eleemosynæ officina sit oportet, nisi ab Ethnico Gillia vinci velit. Habeat mensam pauperibus semper paratam, panes egenis semper propositos aut proponendos, ita cum S. Joanne Eleemosynario à Deo benedicetur, et quo plus dabit, eo plus recipiet. Scriptum enim et promissum est ab ipsa Veritate: *Date, et dabitur vobis.* Audiat S. Chrys. hom. 53 et 68. ad popul. *Quo plura*, inquit, *dederis Deo, eo plus te diligit; quibus majora debet, plus tribuit et gratiæ, cum aliquem videt cui nihil debet, eum fugit et aversatur; cum vero intuetur eum cui aliquid debet, continuo ad eum accurrit. Omnia ergo tibi facienda sunt, ut Deum habeas debitorem.* Dices: Quomodo id efficiam? Respondet Chrysost. *Nunc hujusce rei tempus est: nunc enim esurit, nunc sitit, nunc nudus est in pauperibus, cum vero hæc vita elapsa fuerit, tuì non indigebit; et nunc indigere vult propter te. Cibari à te vult, ut te cibet; indui, ut te induat. Pecuniam ergo contemne, ne contemnaris; ut dives sis, tua largiter da; ut colligas, disperge: imitare seminantem. Semina in benedictionibus, ut de benedictionibus et metas.* Quod si dicas: Proles mihi sunt ditandæ, occurrit Chrysost. *Si filiis*, inquit, *omnia dimittas, periculosæ custodiæ tua cuncta commendasti. Si vero Deum eis relinquas hæredem et tutorem, innumeros reliquisti thesauros. Si vis filios divites in tuto relinquere, Deum ipsis relinque debitorem, et hoc eis chirographum trade: Deus centuplum quod promisit rependet. Deo ergo fœnerare.*

Alleg. panes hi significant Eucharistiam, in qua sub specie panis corpus Christi proponitur. Ita S. Hieron. in 1. Malach. Cyrill. catech. 4. mystagog. Damasc. lib. 4. cap. 14. Isych. et Rupert. Hic panis est duarum decimarum, id est duarum naturarum: Christus enim et Deus est et homo, suntque 12 panes; quia primi cœnam hanc Eucharisticam cœnaverunt duodecim Apostoli: imponitur eis thus, id est gratiarum actio et oblatio, quæ principatum tenet in Dominica cœna, inquit Isychius, non licet eos comedere nisi in loco sancto, id est, in pura et sancta anima ac conscientia.

QUI SINGULI HABEBUNT DUAS DECIMAS.] Decima erat decima pars ephi, sive trium modiorum. Ephi enim erat decima pars cori, id est 30 modiorum. Josephus lib. 3. cap. 3. decimam vocat assaronem, dicitque eam continuisse 7 cotylas. Cotyla autem, inquit Ribera, 9 unciarum erat mensura; ergo decima habuit 63 uncias, id est 5 libras et 3 uncias; duæ vero decimæ, et singuli panes inde confecti erant decem librarum cum dimidia. Verum in fine Pentateuchi ostendam gomor, sive assaronem fuisse mensuram continentem 8 libras sive 96 uncias aquæ, aut vini, aut frumenti Palæstini. Hæc enim omnia æque ponderant, teste Vilalpando. Porro vas continens 8 libras frumenti Palæstini, tantum continebat 5 libras farinæ ejusdem cum 4 unciis. Frumentum enim Palæstinæ nostro longe est melius, densius et ponderosius. Cum ergo tritici nostri vas aliquod, v. g. gomor, det farinæ (farina enim molendo fit rarior, itaque levior frumento) gomor, et insuper tertiam partem gomor, uti nostri molitores, qui id studiose observarunt, testantur;

tritici Palæstinæ gomor unum dabit farinæ gomor cum dimidio. Quare cùm gomor cum dimidio farinæ æquiponderet suo gomor tritici, ex quo molitum est, hinc sequitur quod gomor tritici ponderans 8 libras, dederit sesquigomor farinæ, ita ut gomor farinæ ponderarit 5 libras cum 4 unciis : sic enim sesquigomor farinæ ponderabat 8 libras sui tritici, ex quo molitum est. Gomor ergo, sive assaron tritici Palæstinæ, continebat 5 libras farinæ cum 4 unciis : duo gomor, et panis inde confectus continebat 10 libras cum 8 unciis. His adde pondus aquæ, quæ miscetur farinæ, ut fiat panis ; quod pondus facile est quarta pars ponderis farinæ : nam 3 unciæ farinæ facile, ob aquam immistam, dant 4 uncias panis, uti nostri pistores testantur; quare 10 libræ, cum 8 unciis duorum assaronum farinæ, dabant ob aquam immistam panis libras 13 cum dimidia. Singuli ergo hi panes erant 13 librarum cum dimidia. Magni ergo erant hi panes, et totam pene mensam (utpote parvam) occupabant : nimirum, magno Deo, et magna danti, magna reddenda sunt, præsertim à tota aliqua tribu et populo.

Denique censet Vilalpando singulos hosce panes habuisse duo gomor farinæ, in memoriam ejus, quòd Deus feria sexta, pro ea, et pro sabbato sequente (quo quiescendum erat) depluebat duo gomor manna. Exodi 16. vers. 22. Addit ipse et alii duas decimas similæ continuisse 12 libras, et addita aqua in pane 16 libras. Verum sic nimis magni et immanes fuissent hi panes ; quod ut evitent alii, ut Robertus Cenalis, et Alcazar, qui exacte de priscis Hebræorum mensuris scripserunt, hìc et alibi decimam accipiunt, non ephi, sed gomor, cujus decima pars erant unciæ pene 10, quæ duæ decimæ, confecissent panem 19 circiter unciarum, id est unius libræ, ac 7 unciarum. Verum huic sententiæ obstat, quòd S. Scriptura et Josephus asserant et exprimant hanc decimam esse assaronem, esseque decimam non gomor, sed ephi, Exodi 16. vers. ult. Adde : sic satis exigui fuissent hi panes. Maneat ergo quod dictum est, panes hos fuisse 13 librarum cum dimidia.

6. Super mensam purissimam,] super mensam auream.

7. Ut sit panis in monumentum oblationis Domini.] q. d. Ut panis iste sit juge memoriale oblationis jugis, quam hoc pane Hebræi Domino faciunt ; unde ex Hebræo ita vertas : *Pones super eos thus, et thus sit pani in memoriale ignitionis*, id est, *ignitæ oblationis Domini*. q. d. Impones panibus thus, ut thus significet panem Deo oblatum, et jugem hanc panum oblationem Domino fieri : thus enim soli Deo per ignem adoletur. Aliter vertunt et explicant Vatablus et Cajetanus, sic videlicet, *ut thus sabbato vice panis fiat ignitio*, id est, in igne adoleatur Domino ; nam *memoriale* c. 2. et alibi vocatur illa pars minchæ, quæ Domino adolebatur loco totius minchæ.

8. Per singula sabbata mutabuntur,] ne scilicet nimis desiccentur, aut corrumpantur, fiantque inepti ad esum. Ita Abulensis.

Suscepti a filiis Israel,] q. d. Quorum materia, id est farina, data sit à filiis Israel, sed pista à Levitis.

Fœdere sempiterno,] quia hi panes sunt quasi symbolum perpetuum fœderis initi inter me et populum, illiusque memoriam continuo ingerunt. Simile dixi de sale fœderis c. 2. 13.

Hinc censet Abulensis etiam tempore schismatis sub Jeroboam, semper panes hosce fuisse Domino oblatos, eosque num. 12. uti præscriptum est v. 6. tum quia multi ex 12 Tribubus in hoc schismate adhæserunt duabus Tribubus, Deo et templo : tum quia hìc dicitur hosce panum ritus servandos esse fœdere sempiterno, id est quamdiu duratura erat lex vetus et judaismus. Simili modo 12 lapides in rationali manserunt tempore schismatis, imo post eversionem decem Tribuum: nam Josephus testatur se eos vidisse in rationali.

9. Eruntque Aaron et filiorum ejus, ut comedant eos in loco sancto,] in atrio tabernaculi. Non est verisimile, crescente numero sacerdotum, 12 hosce panes fuisse dispertitos per omnes omnino sacerdotes : sic enim quisque ex eis non habuisset frustulum ; sed cum sacerdotes distributi essent in 24 classes, ut patet 1. Paral. 24. quarum quæque suam septimanam ministerii per vices obibat in tabernaculo ; verisimile est quamque classem panes suæ septimanæ inter se distribuisse. Ita Abul. Ex hoc loco colligitur solis masculis filiis sacerdotum edere licuisse hos panes ; atque hoc est quod ait Christus Matth. 12. 5. *Quos* (panes propositionis) *non licebat ei edere, nisi solis sacerdotibus.* Hoc etiam indicant hìc sequentia : *Quia Sanctum sanctorum est de sacrificiis Domini*; q. d. Panes hi comedentur tantum à sacerdotibus, eorumque filiis, quia sanctissimi habentur, et sunt inter oblationes Domini; offeruntur enim in ipso sancto, cum ipsæ victimæ offerantur extra Sanctum in atrio, quæ autem valde sancta erant, hæc à solis masculis stirpis sacerdotalis comedi poterant, ut colligitur Num. 18. 10.

Nota : Panum horum oblatio non erat sacrificium proprie dictum ; nulla enim in iis fiebat immutatio. Vocantur ergo hìc sacrificium, id est oblatio, per catachresin. Noster tamen Gabriel Vasquez 3. p. disp. 220. n. 28. censet hosce panes fuisse sacrificia ; quia, inquit, coquebantur à sacerdotibus in clibano, idque in loco sancto, puta in atrio, quasi hæc coctura fuerit eorum immutatio et sacrificatio. Verum hoc et incertum est, uti jam dixi, et insufficiens ; nam in clibano farina immutabatur, non panis, Adde : hæc coctura et immutatio fiebat in clibano, non in altari ; altare autem est proprius locus sacrificii : unde et mincha, sive panis coctus in sartagine, craticula aut clibano non erat sacrificium, nisi cum in altari pars ejus adolebatur Deo, ut patet Levit. 2.

10. Ecce autem egressus, etc. jurgatus est.] q. d. Ecce autem cœpit jurgari Ægyptius : sic enim *egredi* subinde capitur, pro aggredi et incipere quippiam, ut Exodi 2. v. 1. Deut. 13. v. 13. Intexitur hæc historia hìc, quia contigit sub idem tempus, quo datæ sunt præcedentes leges. Causa jurgii non exprimitur. Judæi dicunt eum jurgatum esse, eo quòd esset ebrius. Verum hoc refutat Abul. nam Hebræi in deserto carebant vino et sicera, atque solo manna et aqua vivebant, neque excedebant in cibo et potu, sed æque multum quotidie comedebant, videlicet unum gomor. Alii suspicantur eum voluisse figere tabernaculum cum Danitis, eo quod esset ex matre Danita, licet patrem haberet Ægyp-

tium, indeque ortum esse jurgium : verum et hi divinant.

11. Cum blasphemasset nomen Domini, et maledixisset.] Judæi vertunt : *Protulit illud nomen* (Dei scilicet tetragrammaton, quod antonomastice vocatur השם *hasscem*, id est nomen) *et maledixit.* Unde putant ipsi eum duo peccata admisisse : primum, quòd pronuntiaverit nomen Dei tetragrammaton, quod Judæis est ineffabile; secundum, quòd maledixerit. Verum errant, unum enim tantum fuit ejus peccatum, scilicet blasphemia seu maledictum in Deum. Unde Hebræa ita vertenda sunt, *perforavit*, id est blasphemavit, *illud nomen* (sanctum et augustum Dei) *et maledixit*, נקב *nakab* enim sive קבב *kabab* significat *cavare*, *perforare*, et inde per metaphoram evacuare honorem, id est, maledicere et blasphemare.

Fabulantur Rabbini blasphemum hunc fuisse filium illius Ægyptii quem occidit Moses, Exodi 2. v. 12. quodque ipse Deum primo blasphemarit, deinde Mosi maledixerit, volens ulcisci mortem patris sui ; Deus vero, curam habens suorum, magis voluit ulcisci injuriam Mosi, quàm propriam, ideo dixit : Educ maledicum, et non, Educ blasphemum; ita isti fabularum figuli.

Alleg. blasphemus hic significat Antichristum, ait Radul. erat enim de tribu Dan, ex qua pariter nascetur Antichristus; unde omnes Danitæ Antichristo, quasi cognato suo, adhærebunt, et vix ullus ex iis Christo crediturus est, ideoque Apoc. 7. ubi è singulis Tribubus electi signantur et enumerantur, sola tribus Dan omittitur, uti exponunt ibidem Aretas, Beda, Haymo, Anselm. Rupertus et Irenæus lib. 5. 30. Mater blasphemi vocatur *Salumith*, id est *retributio*, filia *Dabri*, id est, *loquelæ;* quia damnatio cui Antichristus destinatus est, blasphemiis ejus retribuetur : lapidabit eum omnis populus, quia omnes electi in die dejectionis ejus, eum condemnabunt, et sententia sua in abyssum præcipitabunt.

14. Ponant omnes qui audierunt (blasphemiam ejus) manus suas super caput ejus, et lapidet eum populus universus.] Moris erat apud Judæos, ut testes super caput rei manus imponerent, quasi significantes hoc caput esse impium contra quod ferant testimonium, ideoque mortis esse reum. Addit Lyranus eos dicere solitos : *Malitia tua te adduxit ad mortem, non nos;* quasi dicerent : Tuo capiti mortem tuam imputa, non nobis. Unde super caput alicujus manus imponere, est contra eum ferre testimonium, ut patet Dan. 13. 34. Aliam causam dat Oleaster, videlicet imposuisse veteres manus super caput rei, tanquam super hostiam piacularem : huic enim manus imponebantur, ut patet ex dictis c. 4. 4. et 24. et c. 16. v. 21. Blasphemia enim, idololatria, et similia gravia crimina, nisi vindicentur, videntur sui enormitate assistentes et vicinos, adeoque totam regionem polluere, et reddere obnoxiam divinæ vindictæ : quam ut avertant, Deo nocentem et reum dedunt, manusque ei imponunt, quasi hoc ritu reipsa precentur, ut Deus in eum omnem peccati pœnam devolvat, nec in regionem aut populum crimen admissum vindicet. Simili modo idololatræ manus imponi jussit Deus, Deut. 17. v. 7. Vide et Deut. 21. v. 6. 7. 8. 9. Merito autem, inquit Theod. q. 33. blasphemiæ aptavit legem et pœnam homicidii, ejusque reum lapidari jussit, quia blasphemator Creatorem cum interficere non possit, lingua ferit. Unde S. Aug. in illud Matth. 26. 65. *blasphemavit : Non minus*, ait, *peccant qui blasphemant Christum regnantem in cœlis, quàm qui crucifixerunt ambulantem in terris;* ut non mirum sit leges omnes civiles, canonicas et divinas tam severe in blasphemos animadvertere.

Nota : est etiam pœna blasphemi Sennacherib, qui ob blasphemiam cum 185 millibus cæsus est : sic et Paulus blasphemum tradidit Satanæ, 1. Tim. 1. v. ult.

Disce hìc quantum crimen sit blasphemia, quamque acriter illud puniat Deus, etiam in hac vita. Nam de futura stat sententia Christi : *Omne peccatum et blasphemiæ remittetur hominibus : spiritus autem blasphemiæ non remittetur. Et quicumque dixerit verbum contra filium hominis, remittetur ei; qui autem dixerit contra Spiritum sanctum, non remittetur ei, neque in hoc sæculo, neque in futuro.* Ità blasphemus Pharao, dicens : *Non novi Dominum*, mersus est in mari Rubro. Ita Syri dicentes : *Deus montium est Dominus eorum, et non est Deus vallium;* multi à paucis Israelitis in valle prælio cæsi sunt 3. Reg. 20. Ita blasphemus Antichristus dejicietur in tartara, Apoc. 13. 6. et c. 19. 20.

Narrat. Greg. Turon. lib. 2. Hist. c. 7. et Sidonius lib. 8. epist. penult. quòd, cum Aureliam obsiderent Gothi, Anianus urbis Episcopus cum Clero Litanias per muros decantabat : audiens id sacerdos apud Gothos captivus exclamavit : *Cassa spe duceris, Aniane, si verbis adversarios abigi posse credis, eædem precationes aliis urbibus non profuerunt.* Audierunt Sancti, et illico blasphemum vita spoliaverunt.

Julianus Apostata in bello Persico, divinitus lancea inter costas percussus, sanguinem suum manu in cœlum jaculatus : *Exple*, inquit, *iram tuam, Galilæe* (ita Christum vocabat), *vicisti, vicisti.* Ita Sozom. Ruffinus, Eutropius.

Arius in Filium Dei blasphemus, alvum purgaturus, viscera effudit, et expiravit.

Nestorii lingua à vermibus erosa est, eo quòd dixisset B. Virginem esse Christi param, non Deiparam.

Olympius Episcopus Arianus, Carthagine in Elyanensium balneo lavans, cum Trinitatem publice blasphemaret, tribus ictus jaculis, tanquam fulminibus consumptus est, anno Christi 510. Testis est Paulus Diaconus lib. 15. in Anastasio.

Fredericus II. Imp. dicebat : *Tres fuère insignes impostores, qui humanum genus seduxerunt, Moses, Christus, Mahomet;* unde ab Innocentio IV. in Concilio Lugdun. damnatus, imperioque spoliatus est. Refert hanc ejus blasphemiam Lipsius 1. Monit. Politic. 4. Ista vetera, hæc nostri sunt ævi et soli.

Hæretici Hallas (oppidum id est prope Bruxellas statua B. Virginis miraculosa celebre) capere cogitabant. Ex illis unus accedens ad urbem : *Ego*, ait, *meis manibus Hallensi mulierculæ* (ita vocabat statuam B. Virginis) *nasum abscindam.* Audit Virgo et procurat ut eidem plumbea grande ex urbe missa nasus auferatur. Vixit ille miser, nomine Johan. Zwickius, fuitque ipsismet Hollandis assiduo ludibrio multos annos, et forte etiamnum vivit : res est notissima.

Decem sunt anni, ex quo Hollandi B. Virginis Sichenensis sacellum expilarunt: ab illo tempore Ostendam perdiderunt, omniaque illis infeliciter (cum prius feliciter) cesserunt. Fuit inter eos eques habens equum cæcutientem, qui veniens ad sacellum irridens dixit: *Si Maria hîc miracula facit, illuminet meum equum.* Audiit Virgo blasphemiam, moxque equo visum restituit, ipsum vero equitem blasphemum excæcavit. Id ante mortem, et in morte confessus fuit socius ejus, qui ob aliud crimen Weerteti extremo supplicio affectus est, uti ipsemet Weertensis Prætor, qui supplicio et quæstioni præfuit, scripsit ad me, qui tum ad B. Virginem Sichenensem in missione degebam, et mira Virginis ope manus Hollandorum effugi.

Peccatum,] pœnam peccati.

15 et 16. Qui blasphemaverit morte moriatur, etc. sive civis ille, sive peregrinus fuerit,] etiam Gentilis et incircumcisus. Hic enim ex more et jure gentium, sortietur forum Judaicum ratione delicti ibi commissi, sicut blasphemus hic, licet Ægyptius, à Mose tamen et Judæis supplicio affectus est.

18. Reddet vicarium, id est animam pro anima,] puta animal vivum vice animalis à se occisi.

19. Qui irrogaverit maculam,] id est cicatricem, aut mutilationem, ut sequitur.

20. Fracturam pro fractura,] ut si fregerit alteri pedem vel manum eidem frangatur pes vel manus.

21. Qui percusserit (occiderit) hominem, punietur.] Hebr. *morietur*, puta occidetur; repetit enim hîc generatim legem talionis v. 17. propositam, quam hucusque variis exemplis illustravit. Probabile est, inquit Abul. quod nonnulli DD. asserunt, scilicet pœnam talionis debuisse irrogari à judice, si læsus illam peteret; quod si non peteret eam, sed mallet pecuniam, tunc judex non tenebatur, imo non poterat infligere pœnam talionis.

CAPUT VIGESIMUM QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Describitur annus septimus remissionis, et v. 8. annus quinquagesimus jubileus, quo omnes redibant ad pristinas suas hæreditates, et servi Judæi manumittebantur, fiebantque liberi, v. 39.

1. Locutusque est Dominus ad Moysen in monte Sinai, dicens: 2. Loquere filiis Israel, et dices ad eos: Quando ingressi fueritis terram quam ego dabo vobis, sabbatizes sabbatum Domino. 3. Sex annis seres agrum tuum, et sex annis putabis vineam tuam, colligesque fructus ejus; 4. septimo autem anno sabbatum erit terræ, requietionis Domini: agrum non seres, et vineam non putabis. 5. Quæ sponte gignet humus, non metes; et uvas primitiarum tuarum non colliges quasi vindemiam: annus enim requietionis terræ est; 6. sed erunt vobis in cibum, tibi et servo tuo, ancillæ, et mercenario tuo, et advenæ, qui peregrinantur apud te: 7. jumentis tuis et pecoribus, omnia quæ nascuntur, præbebunt cibum. 8. Numerabis quoque tibi septem hebdomadas annorum, id est, septies septem, quæ simul faciunt quadraginta novem; 9. et clanges buccina mense septimo, decima die mensis, propitiationis tempore in universa terra vestra. 10. Sanctificabisque annum quinquagesimum, et vocabis remissionem cunctis habitatoribus terræ tuæ: ipse est enim jubileus. Revertetur homo ad possessionem suam, et unusquisque rediet ad familiam pristinam; 11. quia jubileus est quinquagesimus annus. Non seretis, neque metetis sponte in agro nascentia, et primitias vindemiæ non colligetis, 12. ob sanctificationem jubilei, sed statim oblata comedetis. 13. Anno jubilei redient omnes ad possessiones suas. 14. Quando vendes quippiam civi tuo, vel emes ab eo, ne contristes fratrem tuum, sed juxta numerum annorum jubilei emes ab eo, 15. et juxta supputationem frugum vendet tibi. 16. Quanto plures anni remanserint post jubileum, tanto crescet et pretium: quanto minus temporis numeraveris, tanto minoris et emptio constabit; tempus enim frugum vendet tibi. 17. Nolite affligere contribules vestros, sed timeat unusquisque Deum suum, quia ego Dominus Deus vester. 18. Facite præcepta mea, et judicia custodite, et implete ea, ut habitare possitis in terra absque ullo pavore, 19. et gignat vobis humus fructus suos, quibus vescamini usque ad saturitatem, nullius impetum formidantes. 20. Quod si dixeritis: Quid comedemus anno septimo, si non severimus, neque collegerimus fruges nostras? Dabo benedictionem meam vobis anno sexto, et faciet fructus trium annorum, 22. seretisque anno octavo, et comedetis veteres fruges usque ad nonum annum: donec nova nascantur, edetis vetera. 23. Terra quoque non vendetur in perpetuum; quia mea

est, et vos advenæ et coloni mei estis. 24. Unde cuncta regio possessionis vestræ sub redemptionis conditione vendetur. 25. Si attenuatus frater tuus vendiderit possessiunculam suam, et voluerit propinquus ejus, potest redimere quod ille vendiderat. 26. Sin autem non habuerit proximum, et ipse pretium ad redimendum potuerit invenire, 27. computabuntur fructus ex eo tempore quo vendidit; et quod reliquum est reddet emptori, sicque recipiet possessionem suam: 28. quod si non invenerit manus ejus ut reddat pretium, habebit emptor quod emerat, usque ad annum jubileum. In ipso enim omnis venditio redibit ad dominum, et ad possessorem pristinum. 29. Qui vendiderit domum intra urbis muros, habebit licentiam redimendi, donec unus impleatur annus. 30. Si non redemerit, et anni circulus fuerit evolutus, emptor possidebit eam, et posteri ejus in perpetuum, et redimi non poterit, etiam in jubileo. 31. Sin autem in villa fuerit domus, quæ muros non habet, agrorum jure vendetur: si ante redempta non fuerit, in jubileo revertetur ad dominum. 32. Ædes Levitarum, quæ in urbibus sunt, semper possunt redimi: 33. si redemptæ non fuerint, in jubileo revertentur ad dominos, quia domus urbium Levitarum pro possessionibus sunt inter filios Israel. 34. Suburbana autem eorum non veneant, quia possessio sempiterna est. 35. Si attenuatus fuerit frater tuus, et infirmus manu, et susceperis eum quasi advenam et peregrinum, et vixerit tecum, 36. ne accipias usuras ab eo, nec amplius quam dedisti. Time Deum tuum, ut vivere possit frater tuus apud te. 36. Pecuniam tuam non dabis ei ad usuram, et frugum super abundantiam non exiges. 38. Ego Dominus Deus vester, qui eduxi vos de terra Ægypti, ut darem vobis terram Chanaan, et essem vester Deus. 39. Si paupertate compulsus vendiderit se tibi frater tuus, non eum opprimes servitute famulorum; 40. sed quasi mercenarius et colonus erit: usque ad annum jubileum operabitur apud te, 41. et postea egredietur cum liberis suis, et revertetur ad cognationem et ad possessionem patrum suorum. 42. Mei enim servi sunt, et ego eduxi eos de terra Ægypti; non veneant conditione servorum. 43. Ne affligas eum per potentiam, sed metuito Deum tuum. 44. Servus et ancilla sint vobis de nationibus quæ in circuitu vestro sunt. 45. Et de advenis qui peregrinantur apud vos, vel qui ex his nati fuerint in terra vestra, hos habebitis famulos, 46. et hæreditario jure transmittetis ad posteros, ac possidebitis in æternum; fratres autem vestros filios Israel ne opprimatis per potentiam. 47. Si invaluerit apud vos manus advenæ atque peregrini, et attenuatus frater tuus vendiderit se ei, aut cuiquam de stirpe ejus, 48. post venditionem potest redimi. Qui voluerit ex fratribus suis, redimet eum, 49. et patruus, et patruelis, et consanguineus, et affinis. Sin autem et ipse potuerit, redimet se, 50. supputatis duntaxat annis à tempore venditionis suæ usque ad annum jubileum; et pecunia, qua venditus fuerat, juxta annorum numerum et rationem mercenarii supputata. 51. Si plures fuerint anni qui remanent usque ad jubileum, secundum hos reddet et pretium: 52. si pauci, ponet rationem cum eo juxta annorum numerum, et reddet emptori quod reliquum est annorum, 53. quibus ante servivit mercedibus imputatis: non affliget eum violenter in conspectu tuo. 54. Quod si per hæc redimi non potuerit, anno jubileo egredietur cum liberis suis. 55. Mei enim sunt servi, filii Israel, quos eduxi de terra Ægypti.

2. QUANDO INGRESSI FUERITIS TERRAM QUAM EGO DABO VOBIS, SABBATIZETIS SABBATUM DOMINI,] id est, observate sabbatum seu quietem terræ, facite ut terra septimo anno quiescat. Unde hebræa, Chald. Septuag. et nonnulla Latina habent: *sabbatizet*, id est quiescat, *terra sabbato Domini*, id est, quiete ordinata ad honorem et cultum Domini. Erat enim hæc lex cæremonialis spectans cultum divinum, jubensque celebrari communiter ab omnibus annum septimum sicut diem septimum: annus ergo septimus quisque erat sabbatum, id est quies terræ; inde hi anni vocati sunt sabbatici. Hoc terræ sabbatum instituit Deus, ut ipsa vocatio terræ, ait S. Aug. q. 89. esset velut merces habitationis, et quasi pretium redemptionis ab illo cujus est, id est ab ejus creatore Deo, ut scilicet Hebræi pro terra sibi à Deo data, illi hoc sabbatum, quasi cultum et hommagium quoddam rependerent.

Nota τὸ *quando ingressi fueritis terram:* nam ante ingressum, puta in deserto, hæc lex anni septimi, uti et jubilei, observata non fuit. Annus enim septimus, et jubileum, sunt inducta ad solvenda debita, labores et servitutes; jam nulla erant debita in deserto, cum nulla ibi esset inopia; nec ibi laborabant, aut terram colebant, cum omnes è cœlo æqualiter alerentur manna, et vestirentur iisdem semper vestibus manentibus integris et incorruptis, ut patet Deuteron. 8. 4. In deserto quoque non erant servitutes, quæ propter hæc debita et necessitates corporales, apud Judæos inductæ sunt, ut innuitur v. 39.

QUANDO INGRESSI FUERITIS TERRAM,] supple et possederitis, ut eam colere possitis; nam, ut sequitur: *Sex annis seres agrum tuum, septimo autem anno sabbatum*, id est quies, *erit terræ.* Non poterat ergo anni tam sabbatici quàm jubi-

lei, (nam ex annis sabbaticis dependet, et computandus est annus jubilei, uti mox dicam) numeratio inchoari prius, quàm terræ promissæ possessionem acciperent Hebræi, nactaque pace et quiete colere eam possent: quomodo enim colerentur agri nondum occupati? aut à nondum cultis numeraretur annus sabbaticus? Unde patet inchoationem annorum sabbaticorum et jubileorum incboandam esse ab anno, quo terra à Josue Hebræis per sortem est divisa; tunc enim populus in possessionem illius introductus, colere agros cœpit; id vero accidit anno ab exitu ex Ægypto 47, ut colligitur Josue 14. vers. 10. qui fuit Josue post Mosis obitum septimus; mundi vero 2500; ergo ab ejusdem anni mense 7, die 10. numeratio annorum sabbaticorum et jubileorum est inchoanda. Ita Serarius in Josue 13. q. 14. in fine, ubi refellit Rabbinos in Seder olam, qui hos annos inchoant à posteriore terræ divisione, quæ facta est anno, non 7, sed 14 in Silo. Ab hoc ergo anno mundi 2500 computando deinceps, 105 annus sabbaticus incidit in annum 15 Ezechiæ regis, ut patet tum ex chronologia, tum ex 4. Reg. 19. 29. collato cum 4. Reg. 18. 13. Et consequenter 121 annus sabbaticus incidit in annum 9 Joakim filii Josiæ, ita ut annus primus Sedeciæ fuerit annus quartus hebdomadæ sabbaticæ 121, ut patet Jerem. 28. 1. Ita Vatablus ibi et Scaliger in Emend. temp.

Male ergo quidam annos sabbaticos inchoant ab anno primo Josue, quo Hebræi ingressi sunt Chananæam, pugnantes contra Jericho, cum inchoandi sint ab anno septimo Josue quo subacta tot bellis terra, eam dividere et colere cœperunt: inde enim sequens annus septimus fuit sabbatum terræ, colique debuit ut sabbatum, et ab eo consequenter septimus quisque annus erat sabbaticus; atque post septem annos sabbaticos, puta post 49 (septies enim septem sunt 49) annos completos, annus sequens quinquagesimus erat jubileus, ut patet v. 8. Primum ergo jubileum numerari cœpit ab anno mundi 2500 qui annus fuit jubileus mundi quinquagesimus; quinquagies enim 50 faciunt 2500; hoc ergo anno mundi 2500, exit jubileus mundi 50 et incipit 51. Exeunte ergo jubileo mundi quinquagesimo, succedit numeratio annorum jubileorum Mosis, ita ut quinquagesimus primus jubileus mundi sit initium et exordium primi jubilei Mosaici; ita ut exinde anno quinquagesimo, puta anno mundi 2550 celebratum sit primum jubileum Mosaicum. Hinc sequitur Christum natum esse in fine vigesimi noni jubilei Mosaici. Nam primus jubileus Mosis cœpit anno mundi 2500 à quo, si jubileos per 50 annos numeres, usque ad annum mundi 3950 quo natus est Christus, invenies usque ad Christum fluxisse præcise jubileos 29.

5. Uvas primitiarum tuarum non colliges.] *Uvas primitiarum*, quas scilicet anno septimo, quasi primo septennii sequentis, velut primitias Domino, ut scilicet à pauperibus colligantur, in Dei honorem relinquis. Unde hebr. hæ uvæ vocantur נזירך *nezirecha*, id est nazareatus, hoc est *sanctificationis*, ut vertunt Septuaginta, vel *separationis*, ut Chaldæus, quas videlicet anno hoc septimo intactas relinquebant, Deoque quasi separabant. Quatuor ergo erant insignia et privilegia anni septimi, sive sabbatici. Primum, quod eo anno Judæi non poterant serere, non metere, non putare, non vindemiare, sed quies dabatur agris et vineis, atque fructus ex iis sponte enati, erant communes omnibus hominibus et animalibus; vide dicta Exod. 23. 11. Secundum, quod anno hoc septimo fiebat remissio omnium debitorum, si is, qui debebat, genere Judæus erat, non autem si peregrinus et Gentilis; id patet Deuter. 15. 2. et sequent. Quæ sane lex insolita et mira fuit. Unde Deut. 25. 9. dicitur: *Cave ne dicas in corde tuo: Appropinquat septimus annus remissionis, et avertas oculos tuos à paupere fratre tuo, nolens ei quod postulat mutuum commodare, sed dabis ei, nec ages quippiam callide in ejus necessitatibus sublevandis*, et mercedem addit, dicens: *Ut benedicat tibi Dominus Deus tuus in omni tempore, et in cunctis ad quæ manum miseris.* Si hanc legem remissionis debitorum serves, Deus tibi debitum omne sua benedictione abunde compensabit. Nam, ut ait Sapiens Prov. 19. v. 17. *Fœneratur Deo, qui miseretur pauperis, et vicissitudinem suam reddet ei.* Tertium, quod hoc anno erat remissio et solutio servitutis: servi enim Hebræi manumittebantur, ut patet Exodi 21. 2. Vide ibi dicta. Sin servus non esset Hebræus, sed alienigena, perpetuo manebat servus, ut hîc dicitur v. 46. Quartum, hoc anno jussum est legi Deuteronomium coram toto populo, Deuter. 31. 10. Horum annorum sabbaticorum, quod à Judæis servati vel neglecti sint, mentio est Jerem. 34. 14. et 4. Reg. 19. 29. et 1. Machab. 6. 53. et apud Josephum lib. 13. cap. 15. et lib. 14. cap. 28.

8, 9 et 10. Numerabis quoque tibi septem hebdomadas annorum, etc. et clanges buccina mense septimo, decima die mensis, sanctificabisque annum quinquagesimum.] Describitur hîc annus jubileus: jubetur hîc ergo ut anno non 50, sive jubilei, ut vult Serarius, sed 49 præcedente jubileum clangant, et promulgent, sequentem annum quinquagesimum fore jubileum, ut quisque ad eum se disponat; nam annus 49 non erat annus jubilei, sed erat annus sabbaticus.

Errare ergo videntur Radulphus, Hugo Cardin. Gerardus Mercator in Chronolog. et Josephus Scaliger lib. 5. qui putant annum 49 fuisse jubileum, eum tamen dici, et esse quinquagesimum, si in hoc numero comprehendas annum quinquagesimum, sive jubileum præcedentem: hunc enim debere numerari, et ab eo inchoandam esse numerationem anni 50, sive jubilei sequentis. Errant, inquam, quia sic iste annus 50 bis numeraretur, scilicet primo, cum est ultimus et 50, sive jubileus; secundo, prout idem est initium jubilei sequentis. Unde hanc sententiam refutant S. Cyrillus, Ambros. Clemens, Beda, S. Hier. Cassiodorus, Isidorus, Abulensis, Oleaster, et ex iis fuse Serarius in Josue 13. q. 14.

Hinc errant iidem secundo, dum putant coincidisse annum jubileum cum sabbatico, ne duo, inquiunt, anni otii concurrerent; hinc enim sequeretur, vel jubileum celebratum esse anno non 50, sed 49, vel annum sabbaticum celebratum esse, non septimo, sed octavo anno, quorum utrumque repugnat huic sanctioni Dei. Annus ergo 49 erat sabbaticus, sequens vero 50 erat jubileus: quod intellige de primo jubileo, nam sequenti, sive secundo jubileo, inter annum sabbaticum et jubileum intercessit unus

annus; tertio vero jubileo intercesserunt duo anni: quarto tres, et ita consequenter, usque dum reditu septimi jubilei coinciderent annus sabbaticus et jubileus. Cujus rei ratio et origo erat, quòd jubileus sequens semper à præcedente jubileo, sive anno 50 numerabatur, annus vero sabbaticus semper à priore sabbatico, sive septimo computabatur. Hinc enim fit ut singuli jubilei uno anno distent à 7 sabbaticis, sive 49 annis, quod videbis ad oculum, si hosce annos duplices; bis enim 49 faciunt 98: ergo annus 98 erat decimus quartus sabbaticus, cum secundus jubileus esset annus centesimus. Pari modo si 49 triplices, efficies 147; ita ut annus 147 fuerit vigesimus primus sabbaticus, cum tertius jubileus esset 150; ubi clare vides duos annos interjici inter sabbaticum et jubileum, quod ordine fuit tertium. Octavo ergo quolibet jubileo, consequebantur sese immediate annus sabbaticus et jubileus: itaque tunc Judæi duos consequentes annos habebant otii, quibus nec serere, nec metere licebat; sed Dominus promiserat se in eos annos Hebræis daturum duplum, imo triplum messis solitæ, ut patet hìc v. 21. Idem accideret Christianis, si festa servarent, uti debent.

Symbolice, Francisc. Valesius de Sacra Philos. c. 21. Deus, inquit, jubileum per 7 annorum septennia descripsit, apposite ad annos climactericos, id est scalares. Ii sunt qui singulis septenniis clauduntur, puta annus 7, 14, 21, 28, 35, 42, sed maxime 49 et 63, eo quòd 49, ex septem septeniis, 63 novem septenniis conlletur. Hi anni vocantur scalares, eo quòd in iis vita hominis, quasi per scalæ gradus ascendat. Gradus enim sunt ipsa septennia, in quibus singulis insignes in quolibet ætatis et vitæ mutationes accidunt, multosque morbis tentari, quin et emori contingit, præsertim anno 49 et 63, quem proinde merito Augustus Cæsar ita formidabat. Jubileum ergo apposite constitutum est post septimum septennium, quasi post vitam unius hominis et generationis succedat novum seculum, novaque ætas et generatio, in qua proinde omnia renovanda, atque ad avitas possessiones reducenda sint.

Mysteria septenarii (quæ continet annus sabbaticus et jubileus) afferam Deuter. 5. v. 12.

9. Mense septimo decima die mensis.] Nota: Alia Judæorum festa incipiebant à Nisan, id est Martio; hic enim primus erat mensis anni sacri, ut patet Exodi. 12. 1. Annus vero sabbaticus et jubileus non incipiebant à Nisan, ut vult Abulens. sed à Tisri, sive mense septimo, qui erat initium anni communis et profani. Ita Burgensis, Pererius, Scaliger, et ex iis Serarius in Josue 13. q. 14. Ratio erat, quia si hi anni cum cæteris festis incepissent à Martio, tunc Judæi perdidissent messem illius anni, qui sequebatur Martium: hisce enim annis, utpote sabbaticis, erat sabbatum, id est quies terræ, ita ut nec metere, nec serere liceret; quare perdidissent tunc Judæi messem instantis, et etiam sequentis anni: cum enim illo anno serere non possent, consequenter sequentis anni æstate metere non poterant. Quare in octavo jubileo, cum concurreret annus sabbaticus et jubileus, ita ut jubileus proxime sequeretur sabbaticum, perdidissent messem trium annorum. Jam vero incipiendo à Tisri, sive mense septimo, perdebant uti sementem, ita et messem illius unius tantum anni, duorum vero si concurrerent annus sabbaticus et jubileus.

Propitiationis tempore,] puta in die et festo expiationis, quod celebrabatur decima die mensis septimi, uti dictum est c. 23. v. 27. illo enim die in universa terra Israel, uti hic dicitur, in singulis urbibus buccinatores erant, qui clangore buccinæ jubileum fore proximo anno proclamarent. Apte id fiebat in festo propitiationis, quia in jubileo futura erat plena remissio et propitiatio.

10. Sanctificabisque, id est, sanctum et mihi dicatum denuntiabis proximum annum quinquagesimum.] Vide canonem 11. Aliter Ribera, *sanctificabis*, inquit, id est præparabis populum celebritati anni 50. Sic *sanctificare* sumitur pro præparare Isaiæ 13. v. 3. *Ego mandavi sanctificatis meis*, id est, Persis et Medis, quos præparavi ut deleant imperium Chaldæorum.

Et vocabis remissionem,] id est, proclamabis illo anno fore remissionem servitutum, debitorum et bonorum alienatorum. Si enim anno septimo fiebat remissio debitorum, ut patet Deut. 15. vers. 2. multo magis ea remissio fieri debebat anno 50, sive jubileo, qui erat annus plenissimæ remissionis.

Ipse est enim jubileus.] Hebr. *Ipse est enim jobel*, vel *jobelus*. Sic enim aliis punctis suppositis legunt Josephus, S. Hier. in cap. 1. ad Galat. Chald. et Massoretæ.

Quæres unde dicatur hic annus jobel, jobelus, vel jubileus. Andreas Masius in Josue c. 6. *jobel*, à Jubal primo inventore citharæ et organorum, Genes. 4. deductum putat. Alii passim Chaldæum et Rabbinos secuti, ut Lyran. Pagnin. Vatablus et Aug. Eugub. in c. ult. Numer. censent *jobel* significare cornu arietinum, et inde jubileum annum dici, quod cornibus arietum eo anno clangerent. Addunt aliqui *jobel* esse nomen Arabicum, et significare arietem: unde Chaldæus subinde vertit דכרא *dichra*, id est, aries. Alii alia opinantur, uti recenset Serarius in Josue 13. q. 14. Verum certius multo est hac in re sequi antiquos et doctissimos Hebræos.

Dico ergo: *Jobel* vel jubileus deducitur à radice יבל *jabal*, id est afferre, adducere, idque cum gaudio et lætitia, vel ejus qui ducit, vel ejus qui ducitur, uti variis exemplis ostendit Serarius in Josue 6. q. 5. Annus ergo *jobel* idem est quod annus afferens omnia bona, et reducens quemque in pristinam libertatem et hæreditatem. Ita Oleaster, Ribera, Serarius, et alii. Favet et Cajetanus qui *jobel* à יבל *jobel*, id est germen, deducit, ut annus *jobel* idem sit, quod annus germinans omne bonum. Cajetano consentit Angelus Pientinus lib. 3. de Jubileo c. 4. et Bellarm. l. 1. de Indulgent. c. 1.

Hanc esse originem et etymon, *jobel* et jubilei, patet primo ex Josepho, qui lib. 3. Antiquit. 10. Vox, inquit, *jobeli* significat libertatem, id est, reductionem in libertatem.

Secundo, quia Septuaginta passim pro *jobel*, vertunt ἄφεσιν, id est, remissionem.

Tertio, quia Philo et ejus interpres S. Hier. l. de Nominibus Hebr. in Genes. *jobel* vertit dimittentem. Idem Hieronymus l. 2. in Isaiam sub initium, *jubileus*, ait, *id est, dimissionis annus*.

Quarto, quia hic locus omnino id convincit, sic enim habet: *Vocabit remissionem; ipse est enim jubileus* q. d. Ipse enim est annus remis-

sionis. Unde et sequitur: *Revertetur homo ad possessionem suam et familiam.* Hinc et nos annum plenissimarum Indulgentiarum vocamus jubileum, uti ostendit Serarius in Josue 6. quæst. 7.

Jobel ergo remissionem significat: inde secundo, *jobel* significat annum quo plenaria fiebat remissio, qui erat annus quinquagesimus. Tertio, *jobel* significat buccinam, vel potius clangorem buccinæ, quæ festive eo anno personabat. Unde et jubilum et jubilare Latinorum deductum videtur, uti docet Eugubinus supra. Hinc et clangor buccinæ personantis in Sina, cum daretur lex, per anticipationem vocatur *jobel* in Hebræo, Exodi 19. 13.

Buccinæ autem hæ jubilei non erant duæ illæ tubæ argenteæ, uti censuit Abulensis, quibus populus convocabatur ad festa, de quibus Num. 10. Nam Josue 6. v. 13. dicuntur septem fuisse buccinæ jubilei, quæ et aliud nomen habent in Hebræo; nec unquam aliis festis et annis eis utebantur, nisi in jubileo; ideo siquidem dicitur: *Quarum usus est in jubileo.* Erant ergo hæ buccinæ non argenteæ, sed corneæ. Nam ita interpretatur Hebraicam vocem שופר *scophar*, quæ hoc loco habetur, S. Hieron. in c. 5. Osee, et Septuaginta Ps. 97. 6. Verum non erant hæ buccinæ ex cornu arietino; quia eo tantum clangebant in festo tubarum, in memoriam arietis substituti Isaaco, à patre immolando; sed erant ex cornu bubulo. Nam S. Hier. supra, *buccina*, ait, *pastoralis est.* Pastores autem non arietum, sed boum cornua inflant; qualia et veterum fuisse cornua docet Varro lib. 4. de Lingua Latina: *Cornua*, inquit, *quæ nunc sunt ex ære, tunc fiebant ex bubulo cornu*, additque buccinam dici à bubus, vel à sono boum *bou bou*, quod bubus canat, bovesque vocet. Unde et postea tubæ æneæ et castrenses vocatæ sunt cornua, ut *Rauco strepuerunt cornua cantu.* Æneid. 8. Hinc patet sonum hujus buccinæ fuisse asperum et raucum (talis enim est cornuum) qui tamen in festis, acutos et excitatos aliorum instrumentorum sonos, quasi gravior moderaretur et temperaret.

Anagogice, sicut sabbatum et septimus annus sive sabbaticus, ita jubileum significat resurrectionem, et æternam quietem totius anni, id est æternitatis: tum enim primo omnes servi mercenarii, jumenta etiam et pecora, id est simplices quique labore vacabunt: quia Dei laus et visio otiosum Beatorum negotium erit. Secundo clangent buccina anno præcedente, puta 49; quia signa horribilia judicium proximum proclamantia, præibunt resurrectionem. Tertio, clangent etiam ipso jubileo; quia ob consummatam victoriam, per omnes vicos cœli juge alleluia cantabitur. Quarto, revertemur ad primam possessionem, id est ad paradisum, ex quo cum primo parente ejecti sumus, accepta jam plena peccatorum remissione: quod quia inæstimabile est, hinc toties hic repetitur. Quinto, non seretur terra, quia tunc nulla erit novorum meritorum satio, sed veterum fructu suavissime perfruemur. Ita fere Radulph. Isych. et Ribera l. 5. de Templo c. 25.

Tropologice, Rupert. *Hoc*, ait, *vere sanctum et pulcherrimum jubilei festum est, Evangelica clangente buccina celebrandum, ita ut revertatur homo ad possessionem et familiam suam, cum offensam in nos remittimus, ut omni discordia soluta, cuncti redeant ad pristinam familiam pacis et concordiæ, atque habeant cor unum et animam unam, canantque: Ecce quàm bonum et quàm jucundum habitare fratres in unum!*

Allegorice, jubileum est tempus Christi et gratiæ, uti prædixit Isaias, et ex eo Christus Lucæ 4. 19. et S. Paulus 2. ad Corinth. 6. 2.

Denique apud Christianos jubileum annum instituit Bonifac. Papa VIII, hoc nomine anno Christi 1295 celebrandum anno Christi 1300; eumque centesimo quoque anno renovari jussit: atque illis qui Romam venirent, viserentque sepulcra SS. Petri et Pauli, peccatorum omnium plenariam Indulgentiam concessit; idque ut populum Rom. ab inani secularium ludorum celebratione, ad verum solemne sacrum reduceret.

Quinquagesimo post instante anno, Clemens VI sanxit jubileum celebrari quinquagesimo quoque anno (eo quod ætas hominis vix jubileum illum centesimo anno attingere posset) qui verus fuit jubileus. Id sanxit anno Christi 1345, teste Volaterr. l. 22. Jubileum ergo tale primum fuit anno Christi 1350, quo anno tanta hominum copia fuit Romæ, teste Petrarcha oculato teste, ut nihil mirum fuerit inde ortam esse pestem adeo gravem in tota Italia, ut ex mille vix decem superessent, teste Crantzio lib. 9. Metrop. cap. 43. Rursum sub Nicolao V, in jubileo anno Christi 1450, tanta hominum turba fuit Romæ, ut in ea multi suffocati perierint, teste Platina et Sabbel. libr. 5. Enn. 10.

Denique Sixtus IV jubileum ad 25 quemque annum reduxit, primusque eum celebravit anno Christi 1475; id fecit, ut quæque ætas ejus muneris particeps fieret. Porro in jubileo Pontifex auream, ut vocant, portam aperit, ad quam immensa multitudo concurrit, consequendæ peccatorum remissionis causa. Preces, eleemosynæ, pœnitentiæ, aliaque pietatis exercitia, quæ eo anno tum Romæ, tum alibi fiunt, inenarrabilia sunt. Atque in iis cæteris præeunt Prælati et proceres Romani.

10. Revertetur homo ad possessionem suam,] puta ad agrum, domum, et similia bona immobilia: de his enim tantum est sermo. Nam hæc etsi millies essent vendita, tempore jubilei redibant ad primum dominum per se, sine ullo pretio. Hinc fiebat ut, quo propior esset annus quinquagesimus, eo minoris res immobiles venderentur. Horum ergo bonorum apud Judæos venditio non erat absoluta, sed tantum ad certum tempus, ita ut hæc venditio videretur esse elocatio rei ad 50 annos, potius quàm absoluta venditio, licet revera transferret dominium rei in ementem. Intellige hæc de bonis sitis in ipsa Judæa. Nam si Judæi extra eam agros emerent, etiam à suis Judæis, hi cedebant eis in perpetuum, neque in jubileo ad primum hæredem redibant. Ita Oleaster. Hinc sequitur quod in Judæa nemo erat dives in bonis immobilibus, nisi qui natus erat dives, vel nisi ea jure hæreditario, emortuis aliis hæredibus ad eum devolverentur. In mobilibus ergo tantum ditescere poterant Judæi.

Hunc regressum bonorum ad primum dominum in jubileo sanxit Deus, primo, ad hoc, ne tribus Israel confunderentur, sed per hæreditates et hæreditarias successiones, in ditionibus et possessionibus cuique Tribui assignatis, cognosceretur ex qua quisque esset Tribu; idque

propter Messiam, ut certo constaret Judæis juxta Jacobi vaticinium, Genes. 49. 10. Christum natum esse de tribu Juda. Ita Abulensis.

Secundo, ut familiæ honestæ et nobiles in sua honestate permanerent; ne quis prodigus avitos fundos et bona dilapidare, itaque familiam evertere posset. Huic enim malo provisum est per hunc regressum bonorum in jubileo.

Tertio, ut ponerent modum avaritiæ et cupiditati; ne quis avarus omnia bona coemens in immensum ditesceret.

Quarto, ut servaretur quædam æqualitas inter Judæos; ne alii fierent ditissimi, alii pauperrimi: itaque invidiæ, superbiæ, murmuri daretur locus; sed quique sua sorte, æque à Josue inter omnes divisa, contenti, socialem et amicam vitam agerent.

Quinto, ut scirent Judæi se terræ suæ non tam dominium, quàm usum habere, Deumque sibi ejus dominium reservasse, de quo v. 23. Denique hac de causa Judæi, jam à tempore sui excidii, non observant jubileum; quia scilicet discriminatio possessionum et tribuum inter eos jam sublata est, nec habent ipsi possessiones, ob quas quarumque regressum maxime institutum erat jubileum.

Et unusquisque rediet ad familiam pristinam.] Per hoc enim quod revertitur ad possessionem pristinam, uti præcessit, revertitur etiam ad familiam; quia singulis familiis possessiones erant distributæ et consignatæ à Josue in terra promissionis.

11 et 12. Non seretis obsanctificationem (sanctitatem) Jubilei, ut scilicet religiosa quiete colatis hunc annum, sed statim oblata (ita legendum cum Roman. non *ablata*), id est fructus agri sponte nascentes et obvios, anno jubilei comedetis,] carpendo tantum, non autem eos tibi soli demetendo, aut vindemiando. Hebræi hujus legis hanc dant rationem, ut scilicet divites oculos suos sustollerent in cœlos, et cogitarent necessitates pauperum, ut, cum ipsi in septimo anno querantur: Quid edemus, aut quid bibemus? recordentur quod pauperes semper sunt in illa anxietate et cura, qui nunquam serunt aut metunt, ac proinde discant eis compati et subvenire.

14. Quando vendes quippiam civi tuo, vel emes ab eo, ne contristes fratrem tuum,] ut contra legem hîc à me præscriptam emere, vel emptum ab eo retinere velis ultra jubileum, in perpetuum; aut velis pluris rem vendere, aut minoris emere quàm valeat res, sive usus et fructus rei usque ad jubileum. Hoc est enim quod sequitur: *Sed juxta numerum annorum jubilei emes ab eo, et juxta supputationem frugum vendet tibi;* ita scilicet, ut, si pauci anni supersint usque ad jubileum minoris res vendatur; si plures, pluris: vendi enim res debet juxta supputationem fructuum et frugum suarum; ergo si paucos paucorum annorum fructus emptor percepturus est, minoris rem emat; si plures, pluris. Hoc est enim quod sequitur: *Tempus frugum vendet tibi.*

20 et 21. Quod si dixeritis: Quid comedemus anno septimo? etc. Dabo benedictionem meam vobis anno sexto, et faciet fructus trium annorum.] Hinc patet fertilitatem terræ sanctæ ex parte non fuisse naturalem, sed divinam, atque ex dono Dei. Deus enim hîc promittit Judæis, si servent legem, præsertim de quiete servanda anno septimo, sive sabbatico, se eis daturum anno sexto fruges pro tribus annis, scilicet pro anno sexto, et septimo sive sabbatico, et octavo, quo rursum serebant.

Audiant hoc Christiani, discantque sua lucra non quærere violando festa per labores, venditiones, etc. Si enim Deus Judæis promittit hîc, servantibus quietem toto anno sabbatico, annonam in tres annos; multo magis Christianis servantibus quietem paucorum festorum, providebit de victu et lucris.

Hoc tanto Dei beneficio, puta tripla messe anni sexti, privati fuerunt Judæi tempore Machabæorum, ut patet 1. Machab. 6. 49 et 53.

23 et 24. Terra quoque non vendetur in perpetuum; quia mea est, et vos advenæ et coloni mei estis, unde cuncta regio possessionis vestræ, sub redemptionis conditione vendetur.] Hebr. est: *Terra non vendetur in interitum, perditionem,* aut *succisionem*, id est, ita ut perpetuo à venditore succidatur et alienetur. Chaldæus vertit: *Terra non vendetur in proprietatem;* LXX, *in confirmationem,* ut videlicet emptori approprietur et confirmetur in perpetuum. Ratio sequitur: *Quia mea est.* q. d. Ego Deus altum et transcendens in terram vestram habeo dominium; quare licet mihi, quas volo conditiones venditioni ejus apponere, maxime cum in eam ego vos tanquam advenas et colonos induxerim.

Pulchre Philo, libro de Cherubim, ex hoc loco docet solum Deum rerum omnium esse dominum et possessorem; homines vero earum tantum habere usumfructum ad vitam, non vero dominium. *Hinc liquet,* ait, *nos alienis uti possessionibus, nec gloriam, nec divitias, nec honores, nec imperia, nec aliud quippiam vel corporis vel animi proprium, ne ipsa quidem, quasi hæc juris et dominii nostri sint, possidemus, sed usumfructum, dum hîc vivimus, habemus solum.* Quare in transitu tantum nobis hoc mundo utendum est, perinde ac canes bibunt è Nilo: in Ægypto enim canes, ne à crocodilis capiantur, in bibendo moras non trahunt, sed lambunt et fugiunt, teste Plinio lib. 8. cap. 11. Unde post fugam Mutinensem, quærentibus quid ageret Antonius, quidam respondit: *Quod canis in Ægypto; bibit, et fugit.* Ita nobis necessaria è mundo raptim sumenda sunt, ne à dæmone capiamur, reliqua pertranseunda sunt. *Quidquid circa te jacet rerum, tanquam hospitalis loci sarcinas specta, transeundum est,* inquit Seneca libr. 17. epist. 103.

24. Cuncta regio possessionis vestræ, id est cuncta possessio regionis vestræ. Est hypallage, similem vidimus c. 12. v. 4. sub redemptionis conditione vendetur.] Est hæc lex alia à superiore; disponit enim et ordinat, ut in omni alienatione terræ, intelligatur apposita facultas eam redimendi; id patet ex Hebræo, qui sic habet: *Et in omni terra possessionis vestræ redemptionem dabitis terræ,* idque ut hac quoque ratione juvaretur stabilitas possessionum cujusque Tribus. Ita Cajetanus, et patet ex sequenti.

29. Qui vendiderit domum,] q. d. Qui vendit domum intra urbem sitam, potest eam intra annum redimere reddito pretio; quod si non faciat, nunquam, ne in jubileo quidem, eam redimere, aut ad se revocare poterit. Sanxit hoc

Deus, primo, ut hac ratione urbes redderentur populosæ; hoc enim allicit emptores et incolas ad urbes, si in iis sibi domum stabilem et firmam comparare possint. Secundo, ne aliquis facile et temere domum suam in urbe venderet, utpote quam sciret se nunquam recuperaturum. Tertio, quia per possessiones, sive domos quæ erant intra urbes, non distinguebantur Tribus et familiæ : unde et Levitæ illas possidere poterant, qui tamen in terra promissionis nullam dicebantur habere possessionem.

Excipiuntur ab hac lege domus Levitarum : hæ enim, si non redimebantur, in jubileo ad suos dominos redibant; quia, ut dicitur v. 33. *Domus urbium Levitarum pro possessionibus sunt inter filios Israel.* q. d. Levitæ aliam non habent possessionem quàm domos; itaque æquum est ut illæ redeant, sicut redeunt possessiones aliæ laicorum. Domus vero extra urbes sitæ in villis, cum agris suis pari jure censebantur, redibantque tempore jubilei ad primum dominum, sive illæ Levitarum essent, sive aliorum. Vide Abulensem q. 20.

Tropologice, qui est in peccato mortali, hic tempore anni, id est hujus vitæ, domum, id est charitatem, redimere potest pretio pœnitentiæ; sin omittat, eam in futuro redimere non poterit. Quod si in villa domum vendiderit, id est perfectionem, ad quam non tenebatur, reliquerit, hic in jubileo recipiet eam, id est, in cœlo recipiet merita, quæ in perfectione sua vivens sibi comparavit. Similis Tropologia est de Levitis, qui significant perfectos, et insigni charitate præditos. Ita ex Radulpho et Ruperto Ribera l. 5. de Templo c. 25.

Intra urbis muros.] Hinc patet Judæos urbes suas muris cinxisse, nec hoc repugnare fiduciæ in Deum, imo contrarium potius esset tentare Deum : sæpe enim contingit hostes et numero et viribus longe superiores invadere cives et civitates, qui nisi muris se tueantur, resistendo non sunt. Unde Aristotel. l. 7. Politic. damnat quorumdam vanam opinionem, qui censebant non esse urbes muris muniendas, sed militum robore et fortitudine. Et consilium Nestoris saluti fuit Græcis, præcipientis murum duci circum castra, ad Trojanorum incursus arcendos. Hinc et Judæi, Domino approbante, murum Jerusalem ædificarunt, 2. Esdræ cap. 4.

32. Ædes Levitarum.] Hebr. *urbes Levitarum, et ædes urbium.* Ita et Chaldæa et Septuaginta; sed noster Interpres, sub ædibus, urbes etiam intelligendas reliquit. Si enim Levitarum ædes semper redimi possunt, ergo multo magis urbes.

34. Suburbana autem eorum non veneant, quia possessio (Levitarum) sempiterna est,] q. d. Suburbana Levitarum vendi veto; quia hæ eorum sunt possessio perpetua, et necessaria ad alenda eorum pecora, nec aliam habent Levitæ inter Judæos.

Mystice et tropologice hac re significabatur Levitas præ omnibus debere vacare sibi et Deo, ideoque subinde secedere extra urbem et strepitum populi, ac vacare sanctæ quieti, solitudini et contemplationi in suburbanis; quare domus urbanas vendere poterant, non suburbanas. Hinc discant Religiosi et Clerici Mariam præponere Marthæ, orationem scilicet actioni. Qua in re errant multi : ita enim se studiis aliisque negotiis occupant, ut orationem negligant. Discant hinc satius esse vendere domos urbicas quàm suburbicas; satius esse minuere studia, conversationes et actiones, quàm statas orationes. Quidquid ergo negotiorum occurrat tempore orationis, totum id cedat orationi, meditatio matutina illæsa servetur : lædatur potius actio et studium. Quamquam non læditur, quia oratio impetrabit lumen à Deo, ut plus una hora proficiat, quàm alias fecisset duabus. Sapientia enim est donum Dei; à Deo ergo per orationem efflagitandum, ut ait S. Jacobus cap. 1. 5. Ita S. Thomas Aquinas confessus est se plus oratione didicisse quàm studio. Denique audiamus omnes et sequamur illud Christi : *Martha, Martha, sollicita es, et turbaris erga plurima. Porro unum est necessarium : Maria optimam partem elegit, quæ non auferetur ab ea*, Lucæ 10. 41.

35, 36 et 37. Si infirmus manu (Septuag. *si impotens sit manibus frater tuus* (Judæus quispiam), ut scilicet labore manuum necessaria ad victum lucrari non possit, cogaturque à te mutuum petere) ne accipias usuras ab eo, etc. et frugum superabundantiam non exiges,] q. d. Non exiges pro usura plures fruges ab eo, quàm ei dederis, id est mutuaveris.

40. Usque ad annum jubileum operabitur apud te.] Judæus, qui se alteri Judæo in servum vendidisset, poterat anno septimo, qui erat libertatis et sabbaticus, servitute è domo heri sui liber egredi; sed si hoc anno non egrederetur, egrediebatur in jubileo, nec ultra illud in servitute detineri poterat. Pro quo nota ex Exodi 21. v. 2. et sequent. si servo Judæo dominus dedisset ancillam Gentilem (nam filiam Hebræam dare non poterat : eam enim emptam vel ipse, vel filius ipsius uxorem ducere debebat), et genuisset ex ea filios, poterat servus, si volebat, liber egredi anno septimo, sed solus, ita scilicet, ut liberi cum matre cederent domino, sive hero, eique manerent servi : sin servus, captus amore uxoris et liberorum, nollet solus domo heri liber egredi anno septimo, servire debebat usque ad annum jubileum, tumque secum in libertatem educebat uxorem et filios. Vide Abulens. hic q. 21.

42. Mei servi sunt.] Hebræi videlicet, idque non tantum creatione, sed et redemptione ex servitute Ægyptiaca. Quare nolo ut eos cuipiam alteri conditione servorum, id est, ita ut servi sint in perpetuum, vendatis; sed potius eos quasi mercenarios habeatis, qui scilicet pro pretio à vobis accepto, suas operas vobis locent usque ad certum tempus, serviantque usque ad jubileum. Hic, inquit Radulphus, commonentur domini, ut servos tyrannice non opprimant, sed tanquam Dei servis reverentiam eis habere meminerint, ideoque benigne et clementer eos tractent.

M. Crassus, ait Plutarchus in ejus Vita, magnam servorum turbam domi alebat, et præcipuam eorum agebat curam, discentibus adstans interdum, et docens eos, dicebatque, *Hanc oportere præcipuam esse patrisfamilias sollicitudinem, nosse quot sint rei familiaris animata instrumenta.* Demonax videns quemdam servum suum crudeliter verberantem : *Desine*, ait, *ne servo tuo similis fias.* Judicavit vir prudentissimus revera servum esse, qui affectibus suis imperare non possit. Diogenes dicebat inter servos et dominos malos, præter vocabula

nihil interesse, nisi quod mancipia servirent dominis, domini cupiditatibus, id est multis dominis, qui turpes sunt et inclementes. Testis est Laertius lib. 6. Audi et Senecam epist. 47. *Cogita*, ait, *quem servum tuum vocas, ex eisdem seminibus ortum, eodem frui cœlo, æque spirare, æque vivere, æque mori. Nam tu illum ingenuum videre potes, ille te servum. Stare ante limen Callisti dominum suum vidi, et aliis intrantibus excludi. Mariana clade multos splendidissime natos fortuna depressit: alium ex illis pastorem, alium custodem casæ fecit. Nescis qua ætate Hecuba servire cœperit, qua Crœsus, qua Darii mater, qua Plato, qua Diogenes?* Denique Eccles. cap. 7. 27. *Servus*, inquit, *sensatus sit tibi dilectus quasi anima tua: non defraudes illum in libertate, neque inopem derelinquas illum.*

44. Servus et ancilla, qui scilicet absolute sit servus et serva, sint vobis de nationibus,] q. d. Accipite servos et servas ex Gentilibus, et ab iis eos emite; quia nolo ut Judæos, qui servi mei sunt, in servos perpetuos ematis aut habeatis. Gentiles ergo, etiamsi conversi essent ad judaismum, in æternum manebant servi; sic et eorum filii, ut dicitur v. 45. Nam non volebat Deus Gentiles proselytos, in privilegiis hisce jubilei, æquari Judæis ex genere et origine, ne oriretur inter eos invidia et seditio. Id ita esse patet: nam alioqui omnes servi Judæorum in jubileo exissent liberi; quod tamen hîc negatur. Nam, ut dixi Exodi 12. v. 44. omnis servus Judæorum, etsi Gentilis esset, tenebatur circumcidi, et fieri proselytus.

45 et 46. Et de advenis (proselytis jam dictis) habebitis famulos (servos) ac possidebitis in æternum,] id est usque ad jubileum, inquit sanctus Augustinus; et, si vera esset regula, quam aliqui ex S. Hieronymo tradunt, scilicet עלם *olam*, id est seculum vel æternum, significare jubileum cum sine *vau* scribitur, Hebræa id convincerent: nam *olam* sine *vau* hîc scribitur. Verum, uti jam dixi, contextus videtur exigere aliam et veram æternitatem, ut scilicet proselytus semper, et tota vita servus sit et maneat, ita ut mortuo hero ad ejus hæredes transeat, eisque serviat quamdiu vivit. In hoc enim distinguitur servus proselytus à servo Judæo, quod hic usque ad jubileum, ille tota vita sit servus. Atque ita etiam regula S. Hieronymi de *olam* hîc locum habet: nam *olam* hic non significat absolutam æternitatem, sed tantum tempus vitæ servi. S. Hieronymus autem tantum dicit, quod *olam* cum *vau* significet absolutam æternitatem, sed sine *vau* significet tempus finitum; tale autem est tempus vitæ hominis.

47. Si invaluerit apud vos manus advenæ,] q. d. Si advena Gentilis proselytus apud vos factus fuerit dives et potens, ita ut Judæum, qui paupertate pressus se in servum vendidit, emerit: hic eum habebit servum, non tantum usque ad annum septimum sive sabbaticum, sed usque ad jubileum: nisi servus hic pretio quo emptus est reddito redimatur. Judæus ergo serviens proselyto, anno tantum jubilei exibat liber, neque id mirum: nam si vice versa tales proselyti se venderent Judæis in servos, manebant servi tota vita.

49 et 50. Sin autem et ipse potuerit, redimet se, supputatis duntaxat annis a tempore venditionis suæ usque ad annum jubileum.] Sententia et casus horum versuum usque ad versum 54 est hic: q. d. Volo ut, sicut mercenario supputatur et solvitur merces pro ratione temporis, v. g. dierum vel annorum quibus operatus est in horto, agro, vel domo, ita et hic supputetur merces servo Hebræo, cum offert pretium hero, etiam Gentili proselyto, ut se redimat, et in libertatem asserat; supputetur, inquam, merces pro rata annorum quibus servivit, eaque pretio detrahatur, ut, v. g. si quis Judæus se in servum vendiderit 40 siclis, cum 40 anni superessent usque ad jubileum, et deinde servierit 10 annis, ac mox se redimat; pro mercede ei computentur 10 sicli pro decem annis quibus servivit, ideoque hero addat tantum 30 siclos quibus se redimat: sin 20 annis servierit, 20 sicli ei pro mercede computentur, eisque tantum addat 20 quibus hero persolutis se redimat, et liber exeat; et ita proportionaliter de aliis. Hunc esse sensum clarius patet in Hebræo, Chaldæo, et Septuag. Ita Abulensis. Ex dictis hoc capite patet hæc fuisse privilegia jubilei. Primo quod in eo remittebantur omnia debita; ideo enim vocabatur hic annus remissionis, ut patet v. 10. Secundo, quod in eo servi manumittebantur et fiebant liberi. Tertio, quod avitæ possessiones redibant ad legitimos et primos hæredes, sine ullo pretio aut compensatione.

Hac jubilei institutione præter causas allatas vers. 10. Deus primo consuluit pauperibus, ne illi bonis et hæreditate paterna perpetuo excluderentur, sed æris alieni vinculo soluto in jubileo, ad suas possessiones redirent.

Secundo, voluit Deus jubileum et annum septimum servire chronologiæ; nam secundum annos sabbaticos et jubileos omnia divendebantur, censebantur et computabantur, sicut apud Græcos secundum Olympiadas, et apud Romanos secundum lustra.

Tertio, voluit jubileum esse typum plenissimæ libertatis, gratiæ et lætitiæ, quam attulit, et in quam asseruit nos Christus Redemptor in lege nova, ut patet Lucæ 4. 19. Jubileum ergo perenne Christianorum situm est primo, in remissione peccatorum, et in bona sanctaque conscientia. *Quid ditius*, inquit S. Bernardus lib. de Consider. *Quid in corde dulcius, quid in terra quietius est et securius bona conscientia? damna rerum non metuit, non verborum contumelias, non corporis cruciatus quæ et ipsa morte magis erigitur, quàm deprimitur.* Quin et Gentilis Cicero l. 6. epist. ad Torquatum: *Conscientia*, ait, *rectæ voluntatis, maxima est consolatio rerum incommodarum.* Et Seneca epist. 24. ad Lucilium: *Nolo*, ait, *tibi unquam deesse lætitiam; volo illam tibi domi nasci. Nascitur, si modo intra teipsum sit. Cæteræ hilaritates non implent pectus, sed frontem remittunt.* Et inferius: *Veri boni aviditas tuta est. Quid sit istud interrogas, aut unde subeat? Dicam: ex bona conscientia, ex honestis consiliis, et rectis actionibus, ex contemptu fortuitorum, ex placido et continuo tenore vitæ unam prementis viam.* Hoc est ergo jubilum et jubileum mentis Christianæ continuum.

Secundo, idipsum situm est timore et cultu Dei. *Timor Domini*, inquit Eccles. cap. 8. 11. *gloria et gloriatio, et lætitia et corona exultationis. Timor Domini delectabit cor, et dabit lætitiam et gaudium, et longitudinem dierum.* Et Malach.

c. 4. 2. *Et orietur vobis timentibus nomen meum sol justitiæ, et sanitas in pennis ejus ; et egrediemini, et salietis sicut vituli de armento.* Unde S. Chrysost. homil. 18. ad pop. *Timor Domini*, ait, *stabilis est immotusque et tantam subministrat lætitiam, ut nullus nos aliorum malorum sensus capiat ; Deum enim sicut oportet timens, et in ipso confidens, voluptatis radicem lucratus est, et omnem habet lætitiæ fontem.*

Tertio, situm est in firma spe felicitatis æternæ. Hinc Christus Matth. 5. 12. *Gaudete, et exultate, quoniam merces vestra copiosa est in cœlo.* Et : *Gaudete, quòd nomina vestra scripta sunt in cœlis.* S. Basil. homil. de gratiarum actione : *Spes*, inquit, *retributionis, quæ tristia sunt in hac vita, leviora efficit. Affecit te aliquis ignominia? Quin ut ad eam suspicis gloriam, quæ reposita est in cœlis, tibi parandam merito patientiæ. Jacturam rerum tuarum adiisti? oculos imprime fixius cœlestibus divitiis, et thesauro incomparabili, quem tibi bonorum operum pretio seposuisti. Patrio solo exclusus es? at patriam habes cœlestem illam Jerusalem.* Refert Ruffinus et Palladius in Vita B. Apollonii, de ejus cœnobio et cœnobitis : *Erat*, inquit, *in eis supra modum gaudium et lætitia, et tanta exultatio, quanta haberi ab ullo hominum possit in terris. Nullus in eis tristis inveniebatur ; sed et si quis visus fuisset mœstior, Apollonius causam perquirebat, dicebatque : Non oportet nos esse tristes, quibus salus in Deo est, et spes in regno cœlorum. Tristentur Gentiles, lugeant Judæi, plangunt sine cessatione peccatores ; nos vero qui tantæ gloriæ spem, et æternitatis habemus exultationem, cur non omni exultatione lætemur?*

Quarto, situm est in amicitia et unione cum Deo. *Gaudete in Domino semper, iterum dico : Gaudete*, ait Apost. Quærit S. Basil. in Regul. brev. q. 193. *Quodnam sit gaudium in Domino ;* ac respondet : *In his quæ secundum mandatum Domini fiunt gaudere, est in Domino gaudere. Quocirca quandocumque mandata Dei exsequimur, aut propter nomen Domini aliquid patimur, gaudere et gratulari nos debemus.* S. August. de Salutar. docum. c. 10. *Si*, inquit, *aliquid in hoc seculo possidere delectamur, Deum qui possidet omnia, qui creavit omnia, expedit ut mente possideamus, et in eo habeamus quæcumque feliciter et sancte desideramus. Sed quoniam nemo possidet Deum, nisi qui possidetur ab eo, simus nos ipsi Dei possessio, et efficietur nobis possessio Deus. Et quid potest esse in mundo felicius quàm cui efficitur suus imperator et redemptor census, et hæreditas dignatur esse ipsa divinitas? Quid ultra quærit, cui omne gaudium, et omnia suus redemptor esse debet?* S. Bern. epist. 114. ad sanctimonialem quamdam : *Magnum*, ait, *est mihi gaudium, quod te ad verum et perfectum gaudium velle tendere comperi : quod non est de terra, sed de cœlo, id est, non de hac convalle plorationis, sed de illa, quam fluminis impetus lætificat, civitate Dei. Et revera illud verum et solum est gaudium, quod non de creatura, sed de Creatore concipitur, et quod cum possederis, nemo tollet à te : cui comparata omnis aliunde jucunditas, mœror est ; omnis suavitas, dolor est ; omne dulce, amarum ; omne decorum, fœdum ; omne postremo, quodcumque aliud delectare possit, molestum.*

CAPUT VIGESIMUM SEXTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Deus promittit viginti octo benedictiones Judæis, si leges ejus servent. Secundo, vers. 14. totidem et plures maledictiones eis comminatur, si illas non servent.

1. Ego Dominus Deus vester : Non facietis vobis idolum et sculptile, nec ti-
tulos erigetis, nec insignem lapidem ponetis in terra vestra, ut adoretis
eum. Ego enim sum Dominus Deus vester. 2. Custodite sabbata mea, et
pavete ad Sanctuarium meum. Ego Dominus. 3. Si in præceptis meis ambu-
laveritis, et mandata mea custodieritis, et feceritis ea; dabo vobis pluvias tem-
poribus suis, 4. et terra gignet germen suum, et pomis arbores replebun-
tur. 5. Apprehendet messium tritura vindemiam, et vindemia occupabit se-
mentem; et comedetis panem vestrum in saturitate, et absque pavore habitabitis in terra vestra.
6. Dabo pacem in finibus vestris : dormietis et non erit qui exterreat. Auferam malas bestias,
et gladius non transibit terminos vestros. 7. Persequemini inimicos vestros, et corruent coram
vobis. 8. Persequentur quinque de vestris centum alienos, et centum de vobis, decem millia :
cadent inimici vestri gladio in conspectu vestro. 9. Respiciam vos, et crescere faciam, multipli-
cabimini, firmabo pactum meum vobiscum. 10. Comedetis vetustissima veterum, et vetera novis
supervenientibus projicietis. 11. Ponam tabernaculum meum in medio vestri, et non abjiciet
vos anima mea. 12. Ambulabo inter vos, et ero Deus vester, vosque eritis populus meus.
13. Ego Dominus Deus vester, qui eduxi vos de terra Ægyptiorum, ne serviretis eis, et qui
confregi catenas cervicum vestrarum, ut incederetis erecti. 14. Quod si non audieritis me, nec
feceritis omnia mandata mea, 15. si spreveritis leges meas, et judicia mea contempseritis, ut

non faciatis ea quæ à me constituta sunt, et ad irritum perducatis pactum meum; 16. ego quoque hæc faciam vobis : Visitabo vos velociter in egestate, et ardore, qui conficiat oculos vestros, et consumat animas vestras. Frustra seretis sementem, quæ ab hostibus devorabitur. 17. Ponam faciem meam contra vos, et corruetis coram hostibus vestris, et subjiciemini his qui oderunt vos; fugietis, nemine persequente. 18. Sin autem nec sic obedieritis mihi, addam correptiones vestras septuplum propter peccata vestra, 19. et conteram superbiam duritiæ vestræ. Daboque vobis cœlum desuper sicut ferrum, et terram æneam. 20. Consumetur incassum labor vester, non proferet terra germen, nec arbores poma præbebunt. 21. Si ambulaveritis ex adverso mihi, nec volueritis audire me, addam plagas vestras in septuplum propter peccata vestra. 22. Immittamque in vos bestias agri, quæ consumant vos, et pecora vestra, et ad paucitatem cuncta redigant, desertæque fiant viæ vestræ. 23. Quod si nec sic volueritis recipere disciplinam, sed ambulaveritis ex adverso mihi, 24. ego quoque contra vos adversus incedam et percutiam vos septies propter peccata vestra. 25. Inducamque super vos gladium ultorem fœderis mei. Cumque confugeritis in urbes, mittam pestilentiam in medio vestri; et trademini in manibus hostium, 26. postquam confregero baculum panis vestri; ita ut decem mulieres in uno clibano coquant panes, et reddant eos ad pondus; et comedetis, et non saturabimini. 27. Sin autem nec per hæc audieritis me, sed ambulaveritis contra me, 28. et ego incedam adversus vos in furore contrario, et corripiam vos septem plagis propter peccata vestra; 29. ita ut comedatis carnes filiorum vestrorum et filiarum vestrarum. 30. Destruam excelsa vestra, et simulacra confringam. Cadetis inter ruinas idolorum vestrorum, et abominabitur vos anima mea. 31. In tantum ut urbes vestras redigam in solitudinem, et deserta faciam Sanctuaria vestra, nec recipiam ultra odorem suavissimum. 32. Disperdamque terram vestram, et stupebunt super ea inimici vestri, cum habitatores illius fuerint. 33. Vos autem dispergam in Gentes, et evaginabo post vos gladium, eritque terra vestra deserta, et civitates vestræ dirutæ. 34. Tunc placebunt terræ sabbata sua cunctis diebus solitudinis suæ : quando fueritis 35. in terra hostili, sabbatizabit, et requiescet in sabbatis solitudinis suæ : eo quod non requieverit in sabbatis vestris, quando habitabatis in ea. 36. Et qui de vobis remanserint, dabo pavorem in cordibus eorum in regionibus hostium, terrebit eos sonitus folii volantis, et ita fugient quasi gladium, cadent nullo persequente. 37. Et corruent singuli super fratres suos quasi bella fugientes, nemo vestrûm inimicis audebit resistere. 38. Peribitis inter Gentes, et hostilis vos terra consumet. 39. Quod si et de iis aliqui remanserint, tabescent in iniquitatibus suis in terra inimicorum suorum, et propter peccata patrum suorum et sua affligentur, 40. donec confiteantur iniquitates suas, et majorum suorum, quibus prævaricati sunt in me, et ambulaverunt ex adverso mihi. 41. Ambulabo igitur et ego contra eos, et inducam illos in terram hostilem, donec erubescat incircumcisa mens eorum : tunc orabunt pro impietatibus suis. 42. Et recordabor fœderis mei quod pepigi cum Jacob, et Isaac, et Abraham. Terræ quoque memor ero : 43. quæ cum relicta fuerit ab eis, complacebit sibi in sabbatis suis, patiens solitudinem propter illos. Ipsi vero rogabunt pro peccatis suis, eo quod abjecerint judicia mea, et leges meas despexerint. 44. Et tamen etiam cum essent in terra hostili, non penitus abjeci eos, neque sic despexi ut consumerentur, et irritum facerem pactum meum cum eis. Ego enim sum Dominus Deus eorum, 45. et recordabor fœderis mei pristini, quando eduxi eos de terra Ægypti in conspectu Gentium, ut essem Deus eorum. Ego Dominus. Hæc sunt judicia atque præcepta, et leges, quas dedit Dominus inter se et filios Israel in monte Sinai per manum Moysi.

1. NON FACIETIS VOBIS IDOLUM.] Pro *idolum*, hebraice est אלילים *elilim*, id est deiculos, de quo dixi c. 19. v. 4. sic et per *sculptile* intellige sculptile, non imaginis, sed idoli.

NEC TITULOS,] Hebr. *nec statuam*, intellige idoli alicujus, vel ut statuam illam adoretis. Ita Radulphus.

NEC INSIGNEM LAPIDEM.] Hebr. *nec lapidem picturæ aut cælaturæ*, id est lapidem pictum aut cælatum, scilicet insignibus alicujus idoli. Septuag. et ex iis Tertull. vertunt, *nec lapidem scopum*, id est nec lapidem eminentem, quem instar scopi assidue intueamini et observetis, ad colendum in eo idolum. Chald. vertit, *nec lapidem adorationis*; hic enim erat finis et usus lapidis hujus : forte etiam Chald. pro משכית *maschit* per caph, id est picturæ, legit משחית *maschit* per chet, id est adorationis, à radice שחה, id est curvavit se, et curvando adoravit : unde et sequitur : *Ut adoretis eum*, hebr. est, *ut adoretis ad eum*, vel *ante eum*, sive ut incurvetis vos ei. Ita et Sept. Vatabl. tamen et Chald.

vertunt, *ut adoretis super eum*, q. d. Ut huic lapidi innixi vel incumbentes, adoretis idolum ipsi impositum.

2. PAVETE AD SANCTUARIUM MEUM.] Heb. *timete et reveremini sanctuarium meum*, id est, reverenter tabernaculum et templum meum habete et colite.

3. SI IN PRÆCEPTIS MEIS AMBULAVERITIS, etc. DABO VOBIS PLUVIAS.] Nota : Ab hoc v. 3. ad versum 13. Deus promittit et assignat 29 (Isychius numerat 30) benedictiones, et bona obventura iis qui servant leges Dei; tot enim invenies in versione Septuag. si unam ab alia per conjunctionem discernas, numeresque omnes copulas, *et*, licet in Hebræo et in versione Latina tantum sint 28. Prima ergo benedictio est*: Dabo vobis pluvias temporibus suis;* secunda*: Terra gignet semen suum;* tertia*: Pomis arbores replebuntur*, et ita deinceps.

Refert Plutarchus in Convivio septem sapientum, eos inter se quæsivisse, *Quænam domus esset optima, quænam familia beatissima? Primus*, inquit, *Solon respondit : In qua res neque injuste est parta, neque in ea vel conservanda, diffidentiæ; vel impendenda, pœnitentiæ est locus. Secundus Bias dixit : In qua dominus sua sponte talem se gerit, qualem foris propter leges. Tertius Thales : In qua, ait, plurimum otii domino conceditur. Quartus Cleobulus : In qua plures sunt qui diligant, quàm qui metuant dominum. Sextus Pittacus : In qua neque requiruntur supervacanea, neque desiderantur necessaria. Septimus Chilon : Quæ similis est urbi in qua sapiens rex imperat.* Hæc vere, sed verius Moyses hìc : *Ea est familia felicissima, quæ Deo auscultat, ideoque ab eo benedicitur undequaque.*

5. APPREHENDET MESSIUM TRITURA VINDEMIAM, ET VINDEMIA OCCUPABIT SEMENTEM,] q. d. Tanta erit vobis abundantia frumenti et vini, ut antequam trituram absolveritis, incipiat vindemia; vindemia vicissim tanta erit, ut eam non sitis absoluturi antequam serendi tempus adveniat; quin imo illa sementis faciendæ tempus quoque occupabit : similis est phrasis Amos 9. 13.

Tropologice, Radulphus : Omnis bona actio, inquit, tam messis est quàm semen; quia jucunditas quam de transactis laboribus mens nostra concipit, novorum germinat concupiscentiam, ut multiplicato semine actionis, multiplicetur, et messis retributionis. Vide eum, uti et Isych. qui benedictiones hasce temporales spiritaliter explicat, ut quod sequitur : *Dormietis, et non erit qui exterreat;* q. d. Dum moriemini (mors enim Sanctorum est tantum somnus, propter spem resurrectionis) nec dæmon, nec conscientia vos terrebit; quia nullius eritis vobis conscii, unde terreamini. Sic pluvia est spiritus sancti perfusio, ejusque gratia.

6. GLADIUS (hostilis) NON TRANSIBIT TERMINOS VESTROS,] nec hostes, nec bella metuetis.

8. PERSEQUENTUR QUINQUE DE VESTRIS CENTUM.] Ita Gedeon cum trecentis stravit innumeros Madianitas, Judic. 7. v. 22. idem fecerunt Machabæi.

10. COMEDETIS VETUSTISSIMA VETERUM.] Hebr. *comedetis vetus inveteratum;* q. d. Multiplicabo vos, et multiplicabo simul annonam vestram, adeo ut illam præ multitudine et copia absumere non possitis, sed illam diutissime servare, adeoque abjicere cogamini, novarum frugum suavitate et copia superveniente.

12. AMBULABO INTER VOS.] Tantam vestri curam geram, ac si inter vos ambularem undequaque et circumquaque, ita ut nullus hostibus vos invadendi vel opprimendi locus detur, cum undique vos protegens, ac pro vobis pugnans, quasi custos et gladiator potentissimus inambulem. Vide dicta 2. Corinth. 6. in fine capitis.

13. CONFREGI CATENAS CERVICUM VESTRARUM,] servitute Ægyptiaca vos eripui, ut essetis liberi.

14, 15 et 16. QUOD SI NON AUDIERITIS ME, ET AD IRRITUM PERDUCATIS PACTUM MEUM, si non stetis pactis conventis, si videlicet non servetis leges meas, quas vos servaturos pacti estis et spondistis, VISITABO VOS VELOCITER IN EGESTATE et ARDORE.] Sept. vertunt : *Obfirmabo super vos festinationem* (trepidationem et fugam) *et egestatem, et scabiem, et icterum :* Hebræa enim vox קדחת *kaddachat*, significat icterum, sive morbum regium, qui oritur ex accensione, et maxime oculis insidet, inquit Isychius. Chald. vertit : *Visitabo vos in conturbatione, egestate, et ardore obscurantibus oculos, et exspirare facientibus animam;* Vatabl. *Visitabo vos terrore, tabe* vel *phthisi, et febri ardente, quæ oculos consumant, et animum contabescere faciant.*

Nota : Sicut v. 3. Deus servantibus leges suas promisit viginti novem benedictiones, ita hìc non servantibus eas, totidem, et plures ac graviores maledictiones ac mala intentat.

Præclare enim Cicero lib. 5. de Natura deorum *: Ut nec domus*, inquit, *nec resp. ratione quadam et disciplina designata videatur, si in ea nec recte factis præmia exstent ulla, nec supplicia peccatis; sic mundi divina in homines moderatio profecto nulla est, si in ea discrimen nullum est bonorum ac malorum.*

Socrates rogatus, *quænam civitas rite gubernari possit*, respondit : *Ea in qua invitantur boni præmiis, injusti dant pœnas.*

Lysander rogatus, *quam remp. maxime probaret : Eam*, inquit, *in qua fortibus viris ac meticulosis congrua utrisque reddantur.* Ita Plutarch. in Lacon.

Xenophon in Œconom. ait animalia duabus rebus adduci ad obtemperandum, scilicet delinimento, si sit generosius, ut equus; et plagis, si sit contumacius aut hebetius, ut asinus. Ita homines duri et viles pœnis, generosi præmiis ad officium incitandi sunt. *Nihil enim non*, inquit Livius dec. 1. lib. 4. *aggressuri sunt homines si magna conantibus magna præmia proponantur.*

Porro pœnæ hæ graves sunt, æque ut præmia, tum quia à Deo proponuntur, tum quia duris Judæis sanciuntur. *Pœnæ* enim *leves*, ut ait Dionys. Halicar. lib. 2. *non possunt refrenare juventutis insaniam, et ingenii ferocitatem, neque rerum honestarum contemptores ad temperantiam reducere.*

Denique Theophrastus rogatus, *quidnam vitam humanam conservaret : Beneficentia*, inquit, *honor et pœna.*

Et Lycurgus aiebat, *duabus rebus contineri remp. præmio et pœna.*

Idem dixit Solon : sicut enim ex vipera, crocodilo, cæterisque nocentissimis bestiis, medici remedia contra venena et morbos efficacia conficiunt; ita animadversio innocentes multos vel arcet, vel retinet à facinoribus.

16. Consumat animas vestras,] id est vitas.

19. Superbiam duritiæ vestræ,] superbam vestram duritiem.

Dabo vobis cœlum desuper sicut ferrum, et terram æneam.] q. d. Claudam vobis cœlum, id est nubes, ut sit durum instar ferri, suîque usum terris vestris neget, nec in eas imbrem depluat. *Dabo et terram æneam*, ut non magis quàm æs, suscipiat semina cœlique influentias; itaque vel nullos, vel paucos et tenues dabit vobis fructus. Pulchre hanc sententiam explicat S. Ambros. ep. 52. ad Romulum.

21. Si ambulaveritis ex adverso mihi,] si mihi adversi et inobedientes fueritis, est catachresis. Sept. vertunt: *Si ambulaveritis contra me obliqui*; Chald. *Si ambulaveritis coram me in duritia.* Vatablus vertit: *Si ambulaveritis mecum cum casu*, id est, si dixeritis mala quæ vobis immittam, casu accidere. Hæbræum enim קרי *keri*, id est occursus, tam adversum, quàm casum significat; unde et sequentia ita verti possunt: *Ambulabo et ego vobiscum cum casu.* q. d. Non curabo vos ultra; ita vobiscum agam, ut videantur omnes res vestræ casu accidere. Si sentiatis me mortalia non curare, ego res vestras non curabo, permittam vos rotæ fortunæ, ut cum ea rotemini, sitisque sortis et casus ludibrium.

24. Ego quoque contra vos adversus incedam,] quasi hostis vos invadens, puniens, et trucidans.

Percutiam vos septies,] percutiam vos plena, perfecta et multiplici plaga. Septenarius enim perfectionis et multitudinis est symbolum.

26. Postquam confregero baculum panis vestri.] q. d. Postquam immisero in vos famem, quæ vos cogat ad deditionem hostibus obsidentibus faciendam, uti accidit in utroque excidio Hierosolymitano, scilicet per Babylonios et per Romanos peracto.

Nota: Panis vocatur *baculus*, quia est fulcimentum vitæ, eique ut baculo vita hominis innititur. Similis phrasis est psalm. 104. 16. Isaiæ 3. 1. ubi pro *robur panis*, in Hebræo est *baculus panis*.

Et reddent eos ad pondus.] q. d. Appendent et distribuent vobis panem ad pondus, nec comedetis tantum, quantum vultis, et quantum fames exigit.

28. Septem plagis,] multis aliis plagis. Sic enim accipitur hæc phrasis vers. 21. 24. et alibi.

30. Destruam excelsa vestra.] *Excelsa* vocantur templa idolorum, quæ in locis excelsis, Gentilium ritu, ædificarunt Judæi.

Et simulacra confringam.] Hebr. pro *simulacra est* חמנים *hammonim*, quasi dicas solaria, aut simulacra solis: sol enim dicitur חמה *chamma* sive *hamma*, ab ardore; חמם *hamam* enim significat calere: unde Punicum Hammon, et Jupiter Hammonius, cui in Africa templum fuit celebre, solis simulacro nobile, teste Macrobio lib. 1. Saturn. cap. 21. Verum hîc et alibi, *hammonim*, per synecdochen capitur pro quolibet simulacro et idolo: maxime tamen respicit hîc Deus ad Jovem Hammonium, quem Judæi coli viderant, imo et coluerant in Ægypto, vetatque ne eum similesque deos deinceps colant.

31. Deserta faciam sanctuaria vestra,] sive quæ idolis, sive quod mihi dedicastis, puta meum tabernaculum vel templum.

Nec recipiam ultra odorem suavissimum,] non placebit mihi ultra immolatio sacrificiorum, et incensio thymiamatis vestri, antea suavissimi et gratissimi mihi.

34. Tunc placebunt terræ sabbata sua.] q. d. Tunc terra vestra fruetur quiete sua, cum vos qui eam vexastis et contaminastis, ex ea expellemini, et transferemini in terram inimicorum vestrorum: tunc enim terra hac quiete partim sibi suaque liberationi, partim Deo ultori suo metaphorice quasi congaudebit, perinde ac indoluit ante, se à tam impiis hominibus incoli, et pollui, ideoque vos quasi evomuit. Vide dicta cap. 18. vers. 24 et 28.

35. Et requies in sabbatis solitudinis suæ, eo quod non requieverit in sabbatis vestris.] q. d. Eo quòd illi quietem septimi anni abstuleritis, ob avaritiam et cupiditatem frugum, itaque legem meam sitis prævaricati; hac de causa Deus vos terra hac expellet, itaque terræ, soli quasi relictæ, reddet suum sabbatum, id est suam quietem illi ex lege mea debitam.

36. Dabo pavorem in cordibus eorum, etc., terrebit eos sonitus folii volantis.] Hic pavor et comes et pœna est malæ conscientiæ, sicut è contrario bona conscientia est ad omnia interrita. Hinc pavorem Deus incussit Judæis sub Tito, et alias sæpe; item Ægyptiis in triduanis tenebris, uti dixi Exodi 10. 23. item Caino, Gen. 4. 14. *Nulla pœna*, inquit Isidorus lib. 2. Soliloq. *gravior est pœna conscientiæ. Vis autem nunquam esse tristis, bene vive. Secura mens tristitiam leviter sustinet. Bona vita gaudium semper habet; conscientia autem reis semper in pœna est, nunquam securus est reus animus: mens enim mala conscientiæ propriis gyratur stimulis.* Lucanus lib. 1:

> —— Omnes in Cæsare manes;
> Hunc omnes gladii, quos aut Pharsalia vidit,
> Aut ultrix visura dies stimulante senatu,
> Illa nocte premunt; hunc infera monstra flagellant.
> Heu quantum misero pœnæ mens conscia donat!

Statius libr. 3. Thebaidos:

> —— Invigilant animo, scelerisque patrati
> Supplicium exercent curæ, tunc plurima versat
> Pessimus in dubiis augur timor.

Euripides in Oreste:

> O miser Oresta, quid morbi te perdit? Orest.
> Conscientia: sum enim mihi conscius de malis perpetratis.

Menander:

> Mortalibus omnibus conscientia Deus.

Pythagoras neminem tam audacem esse dicebat, quem mala conscientia non faciat timidissimum; omni enim vento excitatur et horret.

Plutarch. lib. de tranquill. animi: *Facinorosa conscientia*, inquit, *instar ulceris in corpore, pœnitentiam relinquit in anima lancinantem jugiter ac pervellentem.*

Seneca epist. 97. *Facinorum mala*, inquit, *flagellantur à conscientia, cui plurimum tormentorum est; eo quòd perpetua illam sollicitudo urget ac verberat, quod sponsoribus suæ securitatis non potest credere.*

Isocrates dicebat, *Omnino non sperandum, si quid turpe feceris, te latiturum. Quamvis enim lateas alios, tute tamen tibi male conscius eris.*

Epictetus : *Parentes*, inquit, *nos pueros pædagogo ; Deus autem jam viros insitæ conscientiæ custodiendos tradit.*

Nero, occisa matre, confessus est se exagitari materna specie, verberibus furiarum, ac tedis ardentibus. Ita Dion. in Nerone.

S. Basilius apud Anton. in Melissa pag. 1. serm. 16. *Sicut umbræ*, inquit, *corpora ; sic peccata sequuntur animas, et manifestas facinorum repræsentant imagines.*

S. Chrysost. homil. 22. de nequitiæ repulsa : *Sicut*, inquit, *qui carcerem habitant, capitis damnationem operientes et mortem, etiam si deliciis abunde fruantur, vitam agunt maxime molestam et anxiam; sic qui improba conscientia molestantur.* Conscientia enim mille testes.

Hic est *vermis qui non morietur*, assidue rodens conscientiam, Isaiæ 66. 24.

È contrario, bona conscientia fiduciam et exsultationem parit.

Plutarchus in moral. *Ut nepenthes*, inquit, *herba ab Homero prædicata, addita poculis, omnem discutit tristitiam convivii : ita bona mens insita nobis, omnem vitæ sollicitudinem abolet.*

Bias rogatus, *quænam res metu careret : Bona*, inquit, *conscientia.*

Periander rogatus, *quid in minimo esset maximum*, respondit : *Bona mens in corpore humano.*

Idem rogatus, *quid esset libertas : Recta*, ait, *conscientia.*

Socrates rogatus, *quinam tranquille viverent : Illi*, ait, *qui nullius absurditatis sibi conscii sunt.*

Denique Hugo Victorin. lib. 2. de Anima, c. 3. *Tranquilla conscientia*, ait, *est quæ omnibus est dulcis, nulli gravis ; utens amico ad gratiam, inimico ad patientiam, cunctis ad benevolentiam, quibus potest ad benefaciendum : cui Deus nec sua peccata imputat, quia non fecit ; nec aliena, quia non approbavit ; nec negligentiam, quia non tacuit ; nec superbiam, quia in unitate permansit.* Et rursum : *Conscientia bona est titulus religionis, templum Salomonis, ager benedictionis, hortus deliciarum, aureum reclinatorium, gaudium angelorum, arca fœderis, thesaurus regis, aula Dei, habitaculum Spiritus sancti, liber signatus et clausus, et in die judicii aperiendus.*

39. TABESCENT IN INIQUITATIBUS SUIS.] q. d. Propter peccata sua tabe sensim conficientur cum eis. Ita Hebr. Has pœnas reipsa experti sunt Judæi in Babylonica captivitate et excidio eis à Romanis illato, ac nominatim illam versus 29. *Comedetis carnes filiorum vestrorum, et filiarum vestrarum*, ut patet Jerem. 29. vers. 9. *Cibabo*, inquit, *eos carnibus filiorum suorum, et carnibus filiarum suarum, et unusquisque carnem amici sui comedet in obsidione.*

41. DONEC ERUBESCAT INCIRCUMCISA MENS EORUM.] Hebr. *donec humilietur eorum cor incircumcisum*, id est improbum, luxurians, et plenum vanis, superfluis et perversis cogitationibus. Nam per circumcisionem Judæi fiebant sancti et mundi ; præputium vero habentes et incircumcisi censebantur profani, Gentiles, et immundi. Unde nomen præputii et incircumcisi per metaphoram ad alia transfertur, et significat immundum, impolitum, ineptum, rude, durum et intractabile. Sic cap. 19. vers. 23. fructus primi arborum vocantur incircumcisi, id est immundi et inepti ad esum. Sic hic vocatur cor incircumcisum, id est immundum, et suis sceleribus non præsectum, non repurgatum ; sed iis obduratum, et intractabile. Sic Exodi 6. vers. 13. Moses ait se esse incircumcisum labiis, id est impolitum et inelegantem in loquendo. Sic rebellium aures vocantur incircumcisæ, id est ad audiendum duræ et ineptæ ; quia scilicet ipsi eas obturant, ne audiant, Jerem. 6. 10. Actorum 7. 51.

TUNC ORABUNT PRO IMPIETATIBUS SUIS.] *Orabunt*, recte vertit Interpres, si Hebræa aliter suppungas, legasque ירצו *iartsu* in activa conjugatione hiphil, non *iirtsu* in cal, uti jam suppungunt et legunt Hebræi : *iartsu* enim significat, placabunt, seu facient ut placeant ; *iirtsu* vero significat, placebunt ; unde et Chald. legens *iartsu*, vertit : *Tunc placabunt pro iniquitatibus suis ;* intelligitur enim in Hebræo de more præpositio בעד *bead*, id est *pro*. Septuag. legerunt *iirtsu* : vertunt enim τότε εὐδοκήσουσι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν, *tunc placita habebunt peccata sua*, id est pœnas quas pro peccatis patientur, placide et humiliter, quasi pœnitentes acceptabunt. Ita Isychius et Vatablus. Posset etiam τὸ εὐδοκήσουσι per antiphrasin et ironice accipi ; q. d. Tunc displicebunt illis peccata eorum, tunc ea exosa habebunt et abominabuntur.

43. COMPLACEBIT (terra) SIBI IN SABBATIS SUIS.] q. d. Tunc terra fruetur quiete sua ; vide dicta vers. 24.

44. ET TAMEN CUM ESSENT IN TERRA HOSTILI, NON PENITUS ABJECI EOS, NEQUE SIC DESPEXI.] Hæc præterita pro futuris accipienda sunt more prophetico, *cum essent*, id est cum erunt, *non abjeci, neque despexi*, id est non abjiciam, neque despiciam. Est enim toto hoc cap. continua prophetia, et comminatio in futurum. Ita Vatabl.

Hoc loco mire exsultant Judæi, pollicentes sibi liberationem ex tam longa qua premuntur servitute. Et quia prima dictio hujus periodi est אף *aph*, id est *attamen ; aph* vero Germanis significat simiam : hinc ipsi hanc periodum vocant auream simiam, et quoties eam in synagogis legunt, mire exsultant et jubilant. Hinc Fredericus III. Imp. dicebat Judæos in bibliis suis habere simiam, quam merito aureis deberent scribere litteris. Ita miseri isti inani et erronea spe se lactant. Loquitur enim Moses tempore durationis legis et judaismi : jam autem lex et judaismus per Christum abolita sunt, atque per Romanos resp. et Synagoga Judæorum eversa sunt.

45. RECORDABOR FOEDERIS MEI PRISTINI,] quia licet illud fœdus cum Hebræis à Deo initum, jam sit recens, utpote anno præcedenti in Sina sancitum ; tamen futuris generationibus peccantibus, de quibus loquor, erit antiquum.

HÆC SUNT JUDICIA (justæ minæ et pœnæ, quas Deus leges suas violantibus justo judicio infliget) ATQUE PRÆCEPTA ET LEGES,] id est pacta, inquit Chald. Pactorum enim cum Deo à Judæis initorum conditio erant leges. Unde sequitur : *Quas dedit Dominus inter se et filios Israel.* Et ita leges hic distinguemus à præceptis.

Secundo, hæc sic explicari possunt, quasi hoc versu sit epilogus, et generalis complexio Levitici, omniumque legum tam Levitico, quàm Exodo à Deo latarum. Hebræa enim sic habent : *Hæ sunt sanctiones* (id est præcepta cæremonialia,) *et judicia* (id est præcepta judicialia), *et leges sive decreta* (puta moralia et naturalia, qualia sunt Decalogi,) *quæ Dominus dedit*

inter se et inter filios Israel, in monte Sinai per manum Mosis.

QUAS DEDIT DOMINUS INTER SE ET FILIOS ISRAEL IN MONTE SINAI,] degentibus scilicet Israelitis in monte Sinai, ad sanciendum fœdus inter se et inter eos; nam hæ leges non sunt datæ Mosi in ipso monte Sinai (uti Decalogus in monte hoc datus est Exodi 19 et 20), sed in tabernaculo, ut patet ex initio hujus libri. Omnis ergo lex, aut pene omnis, Mosi data est in Sina, puta ad radices montis Sina; nam quæ sparsim in Numeris et Deuteron. enumerantur, vel explicationes, vel additiones sunt legum jam auditarum, simulque cum legibus jam auditis datæ sunt. Facta autem et dicta sunt hæc omnia, sub initium anni secundi egressus Hebræorum ex Ægypto, ut dixi in proœmio.

PER MANUM MOYSI,] per Mosen.

Ex hoc capite liquet quàm vere dixerit Psaltes psalmus 118. *Tu mandasti mandata tua custodiri nimis.* Hebr. מאד *meod*, id est *valde*, puta summa diligentia, studio et sollicitudine; idque primo, quia Deus custodientibus ea promittit hîc præmia magna nimis; secundo, quia violantibus ea intentat supplicia acerba nimis; tertio, quia Deus, qui ea imperat, colendus, metuendus et observandus est nimis; quarto, quia pericula omnia mortemque ipsam subiri vult, ne unum ejus frangatur mandatum, peccatumque committatur; quinto, quia omnia vult servari; ita ut nec unum, etiam minimum, violes: hic etiam pilus facit umbram ut vulgo dicitur; sexto, quia tota vita, à pueritia et rationis usu ad mortem usque, jubet ea custodiri. Vere, ait S. Augustinus, magna tua, ô Domine, est sapientia et charitas, qui nos cogis ad amorem tuî, bonumque nostrum; nisi enim id faciamus, minaris nobis gehennam; si faciamus, promittis immensas et æternas coronas.

CAPUT VIGESIMUM SEPTIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Sanciuntur leges de votis hominum, animalium, domorum, agrorum, anathematis; rursum de decimis, v. 30. Hasce leges hîc intricatas paucis et compendio clare ita distinguere et complecti possumus :

I. v. 2. Homo qui se devovit Deo, redimat se pretio, quod pro ætate et sexu hîc taxatur a Deo.

II. v. 9. Animal immolabile, Deo per votum oblatum, reipsa detur, non mutetur in aliud, nec redimatur.

III. v. 11. Animal quod immolari non potest, si Deo voveatur, vendatur pretio quod sacerdos statuet; quod si vovens dare voluerit, addat insuper quintam pretii partem.

IV. v. 14. Domus Deo vota, pretio a sacerdote taxato vendatur; quod si vovens eam redimere voluerit, addat pretio taxato quintam pretii partem.

V. v. 16. Hæres vovens agrum hæreditarium, redimere eum potest quinquaginta siclis solvendis pro rata annorum qui supersunt usque ad jubileum : quod si eum non redimat, sed ager alteri vendatur, nunquam ipse, ne quidem in jubileo illum recipere poterit; sed ager absolute et in perpetuum cedet in jus Dei et sacerdotum.

VI. v. 20. Si vovens agrum non sit hæres, sed emptor agri, hic redimet eum pretio, quod taxabit sacerdos juxta numerum annorum usque ad jubileum; nam in jubileo ager de more ad primum hæredem redire debet.

VII. v. 25. Omne pretium ponderandum est pondere, sive siclo, Sanctuarii.

VIII. v. 26. Primogenitum immolabile, cum totum sit Dei, voveri non potest.

IX. v. 27. Primogenitum immundum redimatur.

X. v. 28. Quod per votum cherem, id est anathematis, Deo consecratum est, non redimatur, sed moriatur aut naturaliter aut civiliter.

XI. v. 30. Decimæ fructuum et frugum omnium Deo offerantur.

XII. v. 32. Decimæ animalium, puta ovis, bovis et capræ, Deo offerantur.

1. Locutusque est Dominus ad Moysen, dicens : 2. Loquere filiis Israel, et
dices ad eos : Homo qui votum fecerit, et spoponderit Deo animam suam,
sub æstimatione dabit pretium. 3. Si fuerit masculus à vigesimo anno us-
que ad sexagesimum annum, dabit quinquaginta siclos argenti ad men-
suram Sanctuarii : 4. si mulier, triginta. 5. A quinto autem anno usque
ad vigesimum, masculus dabit viginti siclos : femina, decem. 6. Ab uno
mense usque ad annum quintum, pro masculo dabuntur quinque sicli :
pro femina, tres. 7. Sexagenarius et ultra masculus dabit quindecim siclos : femina, decem. 8. Si
pauper fuerit, et æstimationem reddere non valebit, stabit coram sacerdote; et quantum ille
æstimaverit et viderit eum posse reddere, tantum dabit. 9. Animal autem quod immolari potest
Domino, si quis voverit, sanctum erit, 10. et mutari non poterit, id est, nec melius malo, nec
pejus bono; quod si mutaverit, et ipsum quod mutatum est, et illud pro quo mutatum est, con-
secratum erit Domino. 11. Animal immundum, quod immolari Domino non potest, si quis
voverit, adducetur ante sacerdotem. 12. Qui judicans utrum bonum an malum sit, statuet
pretium; 13. quod si dare voluerit is qui offert, addet supra æstimationem quintam partem.
14. Homo si voverit domum suam, et sanctificaverit Domino, considerabit eam sacerdos
utrum bona an mala sit, et juxta pretium quod ab eo fuerit constitutum, venundabitur : 15. sin
autem ille qui voverat, voluerit redimere eam, dabit quintam partem æstimationis supra, et
habebit domum. 16. Quod si agrum possessionis suæ voverit, et consecraverit Domino,
juxta mensuram sementis æstimabitur pretium; si triginta modiis hordei seritur terra, quin-
quaginta siclis venumdetur argenti. 17. Si statim ab anno incipientis jubilei voverit agrum,
quanto valere potest, tanto æstimabitur; 18. sin autem post aliquantum temporis, supputabit

sacerdos pecuniam juxta annorum, qui reliqui sunt, numerum usque ad jubileum, et detrahetur ex pretio. 19. Quod si voluerit redimere agrum ille qui voverat, addet quintam partem æstimatæ pecuniæ, et possidebit eum. 20. Sin autem noluerit redimere, sed alteri cuilibet fuerit venumdatus, ultra eum qui voverat redimere non poterit, 21. quia cum jubilei venerit dies, sanctificatus erit Domino, et possessio consecrata ad jus pertinet sacerdotum. 22. Si ager emptus est, et non de possessione majorum sanctificatus fuerit Domino, 23. supputabit sacerdos, juxta annorum numerum usque ad jubileum, pretium; et dabit ille qui voverat eum, Domino; 24. in jubileo autem revertetur ad priorem dominum, qui vendiderat eum, et habuerat in sorte possessionis suæ. 25. Omnis æstimatio siclo Sanctuarii ponderabitur. Siclus viginti obolos habet. 26. Primogenita quæ ad Dominum pertinent, nemo sanctificare poterit et vovere; sive bos, sive ovis fuerit, Domini sunt. 27. Quod si immundum est animal, redimet qui obtulit, juxta æstimationem tuam, et addet quintam partem pretii; si redimere noluerit, vendetur alteri quantocumque à te fuerit æstimatum. 28. Omne quod Domino consecratur, sive homo fuerit, sive animal, sive ager, non vendetur, nec redimi poterit. Quidquid semel fuerit consecratum, sanctum sanctorum erit Domino. 29. Et omnis consecratio quæ offertur ab homine, non redimetur, sed morte morietur. 30. Omnes decimæ terræ, sive de frugibus, sive de pomis arborum, Domini sunt, et illi sanctificantur. 31. Si quis autem voluerit redimere decimas suas, addet quintam partem earum. 32. Omnium decimarum bovis, et ovis, et capræ, quæ sub pastoris virga transeunt, quidquid decimum venerit, sanctificabitur Domino. 33. Non eligetur nec bonum, nec malum, nec altero commutabitur, si quis mutaverit; et quod mutatum est, et pro quo mutatum est, sanctificabitur Domino, et non redimetur. 34. Hæc sunt præcepta, quæ mandavit Dominus Moysi ad filios Israel, in monte Sinai.

2. Homo qui fecerit votum, et spoponderit Deo animam suam, sub æstimatione dabit pretium.] Pro *qui fecerit votum*, hebr. est יפליא נדר *iaphli neder*, id est, *qui separaverit*, vel *qui mirabile fecerit votum:* nam, ut ait Isych. admirabile est, et valde beatitudini proximum, totum se Deo offerre, ut animam suam, vel, ut Septuag. vertunt, τιμην της ψυχης αυτου, id est, honorem vel pretium (τιμη enim et pretium et honorem significat) animæ suæ, quam à Deo accepit, Deo dedicet.

Narrat Plutarchus in Lacon. de Lacone, qui cum voto se obstrinxisset, quòd se de Leucate petra præcipitem daret, conscendit montem, et conspecta altitudine sese avertit. Id cum illi probri gratia objiceretur: *Non putabam*, inquit, *illi voto majore voto opus esse.* Etenim qui facinus arduum concipit animo, prius à diis optare debet animum facinori parem. Hucusque Plutarchus. Tale est hìc animam suam Deo devovere. Plus enim est animam Deo devovere, quàm offerre; ad hoc enim accedit votum, quod est novus est præcipuus actus religionis. In voto enim Deo datur, non tantum ipse actus, sed et potentia, puta voluntas et libertas, cui ita renuntiatur, ut qui vovit deinceps aliud velle non possit. Qui ergo actum bonum facit sine voto, Deo dat fructum arboris; qui vero eumdem vovet, et ex voto perficit, hic totam arborem cum fructibus Deo consignat, inquit S. Anselmus in Similitudinibus.

Et spoponderit animam.] q. d. Qui voverit seipsum mancipare cultui divino in tabernaculo, videlicet ut portet aquas vel ligna ad sanctuarium pro sacrificiis, ut verrat atrium, ut sarta tecta templi curet, ut subserviat Levitis, etc.; nam nemo poterat obire munia propria sacerdotum aut Levitarum, ac proinde nec ea vovere, nisi esset de genere Levi. Ita Abulens. Cajetanus et alii. Soli ergo Levitæ et sacerdotes vovere poterant, se semper in suis officiis sacris ministraturos Domino, et tum ex voto id præstare tenebantur, ut patet in Samuele qui fuit Levita, quem mater vovit Domino, 1. Reg. 1. 11. ad alia autem laicorum officia in tabernaculo, paulo ante dicta, offerre se et devovere poterat quilibet ex qualibet tribu; sed Deus hìc votum illud jubet redimi, idque primo, quia ad illa tabernaculi ministeria deputandi erant Gabaonitæ, Josue 9. vers. 21. Unde nolebat Deus, suos Hebræos ad illa ministeria servorum deputari; secundo, quia hæc vota oneri fuissent sanctuario, quòd omnes hos voventes debuisset alere. È contrario autem volebat Deus suis Levitis et ministris, quorum ingens erat numerus, de vitæ necessariis prospicere: jussit ergo ut vota hæc commutarentur, eo pretio, quod ipse hìc sancit, sicut et pretio jussit redimi primogenitos sibi debitos, illudque pretium, ut et pretium votorum horum, voluit cedere in jus sacerdotum, ut patet v. 21. et Num. 18. 14.

Secus est in votis Religionis in lege nova, quibus se homo ad nobilissima ministeria dedicat, quæ omne pretium excedunt, ideoque nullo pretio redimi possunt: quæ vota non erant in lege veteri; si tamen fuissent, obligassent Judæos, sicut obligabant alia vota, quibus aliquid aliud determinate vovebant, ut patet in Nazaræis: hi enim tenebantur determinate præstare id quod voverant. Ita Abulensis q. 8.

Allegor. homo qui vovet et spondet animam est Christus, qui in primo conceptionis suæ instanti videns placere Patri cœlesti, ut se totum pro hominibus offerret ad mortem, etiam crucis, hancque esse ejus voluntatem, imo præceptum, Philip. 2. 8. id ipsum acceptavit, ad illudque voto se obstrinxit. Ex illo enim instanti Christum se per votum consecrasse Deo ad redimendos homines, et in hunc finem omnes actiones et passiones vitæ suæ, ipsamque mor-

tem et crucem per votum Deo obtulisse, probabiliter docet Franc. Suarez in 3. p. tom. 2. q. 28. sect. 2. idemque insinuat S. Augustinus, Hieronymus, Theodoretus et Basilius in illud psalm. 21. 26. *Vota mea Domino reddam;* haec enim verba, uti et totus psalm. 21. ad litteram de Christo scripta sunt. Christus ergo, vovens animam suam, solvit ejus pretium, scilicet sanguinem quem in cruce fudit. Hic enim sanguis, cum esset Filii Dei, æquiparabatur in pretio ipsimet Filio Dei, puta Christo Domino.

Tropologice, Religiosus vovet animam, id est totum se Deo, puta corpus per votum castitatis, opes per votum paupertatis, animam per votum obedientiæ. Quare tales proxime sequuntur Christum, suntque Martyres, sponsi, templa et holocausta Dei, uti pulchre ostendit noster Platus lib. 2. de Bono status Religiosi.

Sub æstimatione, quæ hîc taxatur et præscribitur versibus seqq. Dabit pretium.] Hebræa hîc sunt involuta, ita ea cum Vatablo bene et clare reddas: *Vir cum separaverit votum animarum Domino, juxta æstimationem tuam* (ô sacerdos! eum enim alloquitur) *æstimabitur, et redimetur votum animarum quod factum est.* q.d. Cum quis emiserit votum quo se devovet Deo, juxta æstimationem tuam, ô sacerdos, dabit pretium, votumque suum, ac seipsum redimet. Votum enim animarum est illud quo quis animam, id est seipsum, Deo devovet.

3. Dabit siclos argenti, ad mensuram Sanctuarii,] qui scilicet sint justissimi ponderis, instar ponderis quod servatur in Sanctuario, uti dixi Exodi 30. 13.

Si mulier, triginta.] q. d. Quicumque vir fuerit 20 annorum aut plurium, modo non excedat annum sexagesimum, seque Deo devoverit, hic pro redemptione voti dabit 50 siclos, id est 50 florenos Brabant. si sit mulier, dabit 30. Nota: Majus pretium imponitur hîc viris, quàm feminis aut pueris; quia pluris valet vir quàm femina aut puer, idque tum in se, tum ad operas et labores. Intellige hæc de liberis, non de servis: unde quæres, quid, si quis vovisset servum suum Deo, an, et quo pretio eum redimere debebat. Respondeo cum Abulensi qu. 55. 56 et 57. talis servus redimendus erat uti alii homines, vel potius uti agri et possessiones: est enim servus possessio heri. Herus ergo pro servo Hebræo quem voverat, solvebat pretium pro rata temporis quo ille hero servire debebat, ita videlicet ut considerando quanto pretio eum emerat, simul etiam considerando quanto tempore ille adhuc servire debebat, tantum solveret, quantum ex pretio quo eum emit, respondebat annis quibus adhuc servire debebat. v. g. emit herus servum statim post annum septimum, sive sabbaticum, anno primo, 60 siclis, vovet illum anno tertio elapso; igitur cum servus adhuc tres annos servire debeat, et anno septimo, juxta legem Exodi cap. 21. vers. 2. egredi liber; dominus solvet pro ejus redemptione dimidium pretii quo eum emit, puta 30 siclos: hi enim respondent dimidio tempori, puta tribus annis quibus servus adhuc servire debet. Addet insuper herus quintam pretii partem, uti fiebat in aliorum votorum redemptione, puta 12 siclos; 12 enim sunt quinta pars 60. Quod si herus nollit servum redimere, sacerdos æstimabit et statuet servo pretium justum jam dictum, puta 30 siclorum, quo alicui alteri vendatur.

Si vero servus esset non Hebræus, sed Gentilis, ideoque perpetuo serviturus, tunc tanti vendebatur, quanti absolute valebat pro tota vita; et si herus ejus vellet eum redimere pretio jam dicto, superaddere debebat quintam pretii partem.

5. A quinto anno.] Si videlicet parentes eum devoverint: nam puer quinquennis, cum careat usu rationis, vovere non potest.

8. Coram sacerdote,] etiam minore, qui eo tempore ministrat; nam non exprimitur hîc, quòd debeat esse pontifex. Ita Abulensis.

9 et 10. Animal autem quod immolari potest Domino, si quis voverit, sanctum erit, et mutari non poterit.] q. d. Animal immolabile per votum quasi Deo consecratur; unde illud in aliud mutari nolo: itaque si quis tale animal voverit ad immolationem, illud ipsum animal quod vovit, immolari decet. Sin autem determinate non voverit animal ad immolationem, sed tantum in genere dixerit: Voveo hoc animal Domino; tunc ipsum sacerdoti dabit, tanquam rem Deo consecratam, neque poterit ipsum in aliud commutare; quòd si commutet, et ipsum quod mutatum est, et illud pro quo mutatum est, consecratum erit Domino; sacerdos tamen non tenetur illud quod in genere votum est, Deo immolare; sed sibi servare potest, vel donare aut vendere cui volet, sicut et decimas ac primitias.

Idem dico de animali immundo quod quis Deo vovisset, videlicet potuisse sacerdotum illud accipere, et sibi servare, vel donare aut vendere alteri, si vovens et offerens nollet illud redimere: omne enim quod ex voto offertur, sacerdoti cedere voluit et sanxit Deus. Num. 18. v. 14.

11 et 12. Animal immundum quod immolari Domino non potest, si quis voverit, adducetur ante sacerdotem, qui judicans utrum bonum an malum (an magni valoris an exigui) sit, statuet pretium; quod si dare voluerit is qui offert, addet supra æstimationem quintam partem,] ut per hanc quintam partem, utpote pretii auctuarium, compensetur onus sacerdotis, quo tenetur ei qui vovit et obtulit animal immundum, illud revendere, si ipse illud redimere velit; quòd si nolit redimere, tunc sacerdos animal retinebit, donabit aut vendet, uti jam dixi.

Nota: Hæc lex à pari habebat locum in quavis alia re mobili, quæ Deo vovebatur; verisimile enim est res mobiles hac lege animalis censeri, juxta ea quæ dicentur vers. 21. Ita Abulensis.

Nota secundo: Omnia animalia, omnesque res Deo votæ redimi poterant, exceptis animalibus mundis ad sacrificium.

14 et 15. Homo si voverit domum suam, et sanctificaverit (per votum consecraverit) Domino, venumdabitur; sin autem ille qui voverat voluerit redimere eam, dabit quintam partem æstimationis supra,] puta, supra pretium à sacerdote æstimatum et taxatum. Causam hujus quintæ partis assignavi vers. 11.

Malebant autem plerique quintam partem pretio superaddere, ut redimerent rem suam; quia si non redemissent domum, aliamque rem immobilem, illa nunquam ad eos reversa fuisset, ne quidem in jubileo, sed absolute transibat in dominium sacerdotum, qui eam vendebant; sed ita, ut in jubileo ad eos quasi primos domi-

nos reverteretur, ut patet versu 21. unde et res vendebatur pluris vel minoris; secundum jubileum magis minusque distans, ac proinde minoris quàm si in perpetuum vendita et alienata fuisset. Hac ergo de causa voventes rem immobilem, fere sempereaam redimebant, ac proinde paucæ possessiones in jubileo ad Levitas et sacerdotes devolvebantur. Ita Abulensis.

16. QUOD SI AGRUM POSSESSIONIS SUÆ (quem ut suum et proprium possidet) VOVERIT, JUXTA MENSURAM SEMENTIS ÆSTIMABITUR PRETIUM: SI TRIGINTA MODIIS HORDEI SERITUR TERRA, QUINQUAGINTA SICLIS VENUMDETUR ARGENTI.] Si plus minusve seminis caperet ager, proportionaliter augebatur vel minuebatur pretium, ut si 60 modiis sereretur, vendebatur centum siclis: si tantum 15, vendebatur 25, et ita consequenter. Verisimile est quod censet Abulensis hosce 50 siclos sumi pro pensione, vel reditu 50 siclorum; nam si pro tanto agro qui seritur 30 modiis, semel tantum fuissent soluti 50 sicli, ager ille nimis parvo et vili pretio venditus fuisset: videtur ergo venditus fuisse 50 siclis, non semel, sed quotannis solvendis, sive censu annuo 50 siclorum. Nam ager, qui seritur 30 modiis hordei, facile quotannis dat 50 siclos et amplius: ponamus enim modium unum seminis proferre decem modios in messe; ita ut ager 30 modiorum seminis proferat 300 modios in messe; jam demus modium quemque hordei tunc valuisse tantum 4 stuferis: hinc fiet ut 300 modii valuerint 60 florenos, sive siclos.

Nota: Pro *modiis*, hebr. est *homer*, quod Sept. et Chald. vertunt *corum*. Ex hoc ergo loco patet quòd homer sive corus continebat 30 modios. Quare non videtur verum quod dicunt Hebræi, *homer* dici à חמור *hamor*, id est asinus, quòd sit mensura quam ferre potest asinus; nec enim asinus ferre potest 30 modios.

17. SI STATIM AB ANNO INCIPIENTIS JUBILEI VOVERIT AGRUM, QUANTO VALERE POTEST, TANTO ÆSTIMABITUR.] Pro *quanto valere potest*, Septuag. et Chald. vertunt, *juxta pretium* vel *æstimationem agri*: Hebræa habent, *æstimationem tuam* (ô sacerdos): sacerdotis enim erat æstimare agri pretium, sed juxta legem jam datam, videlicet ut pro agro qui serebatur 30 modiis, penderentur 50 sicli, si videlicet statim à jubileo is venderetur, ita ut pro quolibet anno numeraretur siclus: nam ab uno jubileo usque ad alterum sunt 50 anni; vendebatur enim ager tantum usque ad jubileum: quia tunc ad primum hæredem et dominum redire debebat. Siclum hìc non simplicem, sed annuum intelligi, dixi v. præced.

Si ergo ager sereretur 15 modiis, sacerdotis erat æstimare eum 25 siclis, si integrum superesset jubileum; si integrum non superesset, sed aliquot anni inde jam elapsi essent, ita ut tantum superessent 10, 20, 30 anni, tunc pro rata temporis et annorum, sacerdotis erat minuere pretium, plus minusve. Permittit hìc Deus hero, qui hæres est, agrum suum voventi, ut eum possit redimere 50 siclis, solvendis pro rata annorum qui supersunt usque ad jubileum: quòd si non redimat, statuit ut ager nunquam, ne in jubileo quidem, ad eum redeat, sed absolute transeat in jus Dei et sacerdotum; hoc est enim quod sequitur:

20 et 21. SIN AUTEM (herus vovens et offerens agrum) NOLUERIT REDIMERE, SED ALTERI CUILIBET FUERIT VENUMDATUS, ULTRA EUM QUI VOVERAT REDIMERE NON POTERIT: QUIA CUM JUBILEI VENERIT DIES, SANCTIFICATUS ERIT DOMINO,] q. d. Ager hìc tempore jubilei nunquam redibit ad herum qui eum vovit, sed semper ad Deum, cui per votum *cherem*, sive anathematis sanctificatus, id est, consecratus fuit; ac proinde in jubileo rediens, non ad herum suum laicum, sed ad Deum, de novo quasi ipsi sanctificatur, consecratur et confirmatur: quare herus, qui voverat eum, amplius redimere non poterit; sed cedet ille sacerdotibus locum Dei tenentibus, qui eum possidebunt in perpetuum, jure quasi hæreditario. Ita Vatabl. hoc est enim quod sequitur:

21. ET POSSESSIO CONSECRATA AD JUS PERTINET SACERDOTUM.] Pro *possessio consecrata*, hebr. est *ager* חרם *cherem*, id est, ager anathematis vel succisionis. q. d. Sicut res occisa vel succisa non amplius redit ad vitam, ita ager hic Deo per votum consecratus, nec redemptus, redire nequit amplius ad dominum laicum aut profanum, sed Deo in perpetuum est consecratus, ceditque sacerdotibus, ita tamen ut ipsi agrum illum non possideant, sed singulis jubileis vendant alicui ex illa tribu, ex qua oriundus erat ille cujus erat ager, quique agrum Deo vovit et obtulit; idque ideo, ne sacerdotes possideant agros: hoc enim prohiberi videtur Num. 18. 20. et ne diminuantur possessiones tribuum, aut transeant de tribu in tribum. Ita Abulens. q. 36. Eadem lex erat, si quis agrum suum devovisset Sanctuario.

In aliis autem rebus, si quis eas Sanctuario devovisset, similis erat lex illi, quæ lata est de animalibus: nam si res erat talis, quæ usibus Sanctuarii servire posset, ut victimæ, jumenta, æs, ferrum, aurum, commutari aut redimi non poterant, sed cedebant thesauro aut ministerio Sanctuarii; sin res usibus Sanctuarii esset inepta, ut arma, libri, vestes, redimebantur à domino, addita insuper quinta pretii parte; sin ille nollet redimere, res vota aliis communi pretio vendebatur, pretiúmque cedebat Sanctuario. Ita Abulensis q. 51.

22. SI AGER EMPTUS EST, ET NON DE POSSESSIONE MAJORUM.] Hujus versus et duorum sequentium hic est sensus: si ager aliquis non sit hæreditaria sors voventis, sed emptus sit ab eo, ita ut ad hæredem et tribum suam redire debeat in jubileo; tunc si emptor primus, secundus, tertius, aut etiam vigesimus eum Deo vovebit; supputabit sacerdos quantum temporis ad jubileum supersit, et quantum pretii quo eum emptor emit; illi tempori respondeat, illudque vovens loco agri persolvet, dabitque sacerdotibus. Unde apparet emptorem agri, cum eum Deo voverat, obligatum fuisse ad pretium illud agri persolvendum (hoc enim solum hìc exprimitur), neque potuisse agrum alteri vendi, ideoque non debuisse voventem addere quintam pretii partem, uti jussum est in præcedenti casu. Cujus rei æqua et justa ratio erat, quod in præcedenti casu, hero liberum erat redimere agrum, vel non redimere; sacerdos vero tenebatur eum redimere volenti reddere: hìc autem è contrario onus subit, non sacerdos, sed vovens, qui cogitur agrum redimere. Rursum in præcedenti casu, quinta pars pretii addebatur ab hero vovente, pro absoluta et perpetua rei occupatione: nam alii emptores rei eam tantum emebant usque ad jubileum

communi pretio, ultra quod perexiguum erat hero rem redimenti, addere quintam partem pretii, pro æterna ejus possessione; in hoc vero hujus versus casu tantum fiebat agri redemptio usque ad jubileum : emens enim eum et vovens tantum emerat eum usque ad jubileum, nec ultra eum possidere poterat : in jubileo enim redibat ager ad primum hæredem et dominum. Quare, in hoc casu, recte et æque comparatur emptor rem vovens cum aliis emptoribus præcedentis casus, qui tantum commune pretium persolvebant in rei à se votæ redemptione, non vero cum hero, qui, ut dixi, quintam pretii partem superaddere jubetur, pro absoluto rei dominio, proque perpetua rei possessione, quam hac redemptione acquirit et recuperat.

24. Revertetur ad priorem Dominum.] Prior dominus hîc non est emptor, qui agrum vovit, sed est primus hæres et possessor, qui agrum primo vendidit, ac proinde ad eum ager hic in jubileo reverti debet.

25. Omnis æstimatio siclo Sanctuarii ponderabitur,] id est, ut Sept. πασα τίμη εςαι ςαθμοις ἁγιοις, *omne pretium erit ponderibus sanctis*, hoc est, omne pretium ponderabitur libra sancta, et pondere sancto. Hinc liquet siclum, qui solvebatur voti causa, appendi debuisse ad siclum Sanctuarii, non quasi is diversi esset pretii; tunc enim dicendum fuisset, *computabitur*, non *ponderabitur*, sed quod siclus qui in Sanctuario servabatur, prorsus incorruptus esset, et justissimi ponderis, de quo vide dicta Exodi 30. 13.

26 Primogenita quæ ad Dominum pertinent, nemo sanctificare poterit, et (id est) vovere, sive bos, sive ovis (sive capra, hanc enim comprehendit Hebr. שה *se*) fuerit, Domini sunt.] q. d. Hæc primogenita bovis, ovis et capræ, Domino immolari debent ratione primogenituræ, ut patet Num. 18. 17. Nolo ergo ut ea mihi voveatis, cum tota sint mea, etsi ea non voveatis.

Hinc docere videtur Abulensis non esse proprie votum, si quis voveat rem præceptam, verbi gratia, non colere deos alienos; licet arctius talis obligetur, quàm si non vovisset. Ratio Abulensis est : Quia, inquit, votum est spontanea tantum oblatio.

Verum hæc sententia absolute non est vera; possumus enim vovere omnem rem bonam et sanctam, sive ea consilii sit, sive præcepti : bonum enim et laudabile est, rem eamdem præstare ex religione et voto, quam præstare tenebaris ex obedientia. Nova enim bonitas virtutis religionis, ex voto accedit huic actui præcepti et obedientiæ. Sic Jacob Gen. 28. 21. vovit quod Dominus esset illi in Deum, hoc est quod Deum perpetuo haberet et coleret ut summum suum omniumque Dominum : ad quod tamen ex præcepto tenebatur.

Dices : Votum est spontanea oblatio. Respondeo : Id verum est respectu actus voventis; hic enim spontaneus esse debet : vovere enim cuique est spontaneum et liberum, nulli præceptum; falsum tamen id est respectu rei votæ : hæc enim sæpe non est spontanea, sed necessaria et præcepta.

Quod ergo Deus hîc noluerit Judæos vovere primogenita, sibi ex præcepto debita, et immolanda, peculiaris fuit sanctio : cujus ratio erat, quia illa jam per Dei legem Deo erant devota, et consecrata omnino; unde noluit ea Deus voveri, ne votum aliquid derogaret priori consecrationi, quasi illa non fuisset plena et perfecta, ita ut voto perfici et firmari posset.

27. Quod si immundum est animal, redimet qui obtulit.] Loquitur de animali primogenito, ut patet ex versu præced. quod nec voveri poterat, quia primogenitum, ut præcessit; nec immolari, quia immundum : redimi ergo illud jubet Deus, aut vendi. Abulensis id intelligit de animali immundo tantum per accidens, ut si bos primogenitus esset sine cauda, vel auribus; quia, inquit ipse, inter animalia immunda secundum speciem, solius asini primogenitum jussit sibi Deus offerri, ejusque loco dari ovem. qua de re dixi Exodi 13. v. 13. et rursum dicam Num. 18. 15.

Si redimere noluerit, vendetur alteri.] *Vendetur*, id est, vendi poterit : nam si dominus redimere nollet, poterat sacerdos animal immundum primogenitum sibi servare, æque ut voto oblatum, ut dixi v. 9.

28. Omne quod Domino consecratur, sive homo fuerit, sive animal, sive ager, non vendetur, nec redimi poterit.] Loquitur hæc lex de eo quod tantum consecratur, id est vovetur Deo, voto et consecratione omnino absoluta et perfecta; alioqui enim ex versu 11. et seq. patet animal et agrum simpliciter et nude votum potuisse redimi.

Unde nota : Pro *consecratum*, vel *quod consecratur*, hebr. est חרם *cherem*, id est succisio, anathema, et quasi destructio rei; radix enim חרם *charam* significat occidere, excidere, succidere : inde votum *cherem*, dicebatur votum maximum, quo res vota ita Deo consecrabatur, ut destrui vel occidi deberet, morique aut naturaliter aut civiliter.

Si ergo animal mundum (de quo maxime hîc loquitur Moses, ut patet ex sequent.) quod immolari poterat, Deo voveretur, *erat cherem*, id est vendi aut redimi non poterat, sed Deo immolari debebat; sic si homo qui poterat esse *cherem*, id est, qui poterat Deo voveri per votum *cherem*, sive anathematis, verbi gratia, Levita, aut hostes Israel, quos Deus occidi jusserat Num. 33. 52. Deut. 20. v. 13. devoverentur Deo, redimi non poterant. Sic ager hæreditarius, si hæres eum redimere nollet, fiebat *cherem*, et omnino consecrabatur Domino, ita ut amplius vendi aut redimi non posset, intellige absolute et venditione perfecta : nam post quemlibet jubileum vendebatur, sed ita ut proximo jubileo rursus rediret ad sacerdotes; de hoc ergo voto *cherem* tantum loquitur hîc Deus, de eoque subdit : *Quidquid fuerit semel consecratum* (absolute et perfecte per votum *cherem*, ut habent Hebræa) *Sanctum sanctorum erit Domino*, id est, omnino sanctum et consecratum erit Domino.

Sanctum enim est quod purum, segregatum et consecratum est Deo. Unde S. Thom. 2. 2. q. 81. art. 8. *Sanctificatio*, ait, *est munditia à peccato, vel confirmatio in bono, vel deputatio ad cultum Dei. Sanctitas* vero *est scientia colendorum deorum* ait Cicero lib. 1. de Natura deorum; aut, ut Andronicus : *Est virtus faciens homines fideles, et servantes ea quæ ad Deum sunt justa.* Et, ut ait S. Dionysius de divin. nomin. cap. 12. *Sanctitas est ab omni immunditia libera et perfecta et omnino immacu-*

lata munditia. Quod enim Deo consecratur, purum et mundum sit oportet; unde S. August. *Sanctus, ait, est, qui ordinatam habet charitatem; et sancto tria servanda sunt: pudicitia corporis, castitas animæ, et veritas doctrinæ.*

Talis fuit S. Joannes Baptista de quo Chrysost. serm. 8. de eo: *Joannes, ait, virtutum schola, magisterium vitæ, sanctitatis forma, norma justitiæ, virginitatis speculum, pudicitiæ titulus, castitatis exemplum, pœnitentiæ via, peccatorum venia, fidei disciplina, legis summa, Evangelii actio, Apostolorum vox, silentium Prophetarum, lucerna mundi, officium præconis, præco judicis, Domini testis, totius medius Trinitatis.*

Rursum Sancti ex hac unione cum Deo et consecratione fiunt deiformes, et quasi dii. Audi S. Cyprianum de Singular. Clericor. *Sicut modica aquæ gutta multo vino infusa à se tota deficit, vinique saporem et colorem induit: ferrum candens pristinâ, propriaque forma exuitur, et igni simillimum efficitur: solis radio aer perfusus in eamdem transformatur luminis claritatem: speculum radiis solaribus directe irradiatum, solis in se recipit similitudinem, idque putares alterum esse solem; ita etiam Sancti et Beati, Dei charitate in intimis suî totaliter penetrantur, sicque deiformes effecti, in Dei similitudinem transformantur.* Hi sunt *cherem* Dei.

29. Omnis consecratio (hebr. *omne cherem*) quæ offertur ab homine, non redimetur, sed morte morietur.] *Morietur* morte propria et naturali, si occidi possit, aut si illud occidere liceat, ut si sit animal mundum, vel si hostes sint morti à Deo addicti: cujus exemplum videmus Num. 21. 2. ubi Chananæi ab Hebræis voto *cherem* Deo devoti, omnino succisi et usque ad internecionem deleti narrantur, ideoque nomen loci vocatum est *Cherem* et *Chorma*, sive, ut alii pronuntiant, *Herem* et *Horma.* Sic Jericho statuta est à Deo *cherem*, id est anathema, ut omnino succendi et succidi deberet, nec liceret Hebræis ex ejus opibus quidquam contingere aut rapere. Nam hac de causa omnia castra Israel turbavit Achan, quod aliquid ex Jerichuntis præda sibi vindicasset, ut patet Josue 6. 17. et cap. 7. 1. Tale *cherem*, sive anathema, pro Judæis optabat fieri S. Paulus, ut dixi Rom. 9. 3. Si vero res per *cherem* Deo vota, mortis proprie dictæ incapax esset, *morte morietur*, id est mori debet morte civili, sicut Religiosi nostri quasi voto *cherem* Deo dicati, civiliter mortui dicuntur; quia omni civili negotio, et hæreditate ac dominio rerum temporalium sese abdicarunt, perinde ac si mortui essent. Ita olim in lege veteri tam Levitæ, quàm agri, qui tanquam *cherem* Domino erant devoti, civiliter moriebantur; quia amplius ad profanos usus redire non poterant, perinde ut jam domus Ecclesiasticorum et Religiosorum amortizantur.

Talia *cherem*, talesque devotos habuerunt et Gentiles. Ita Leonidas cum trecentis pro patria se devovit, et irrupit in castra Xerxis, dicens: *Prandete, commilitones, apud inferos cœnaturi.* Rogatus cur optimi nobilem mortem obscuræ vitæ anteponerent, respondit: *Quia hoc proprium naturæ, illud sibi esse censent.* Quare Xerxi promittenti imperium in omnes Græcos, si ab ejus partibus stare vellet, rescripsit: *Si bona vitæ cognita haberes, utique alienarum rerum cupiditatem deposuisses, mihi quidem potius est mori pro Græcia, quàm in omnes gentiles dominationem obtinere.* Ita Plutarch. in Leonida. Plura exempla citavi Exodi 32. 32.

30. Omnes decimæ terræ sive de frugibus, sive de pomis (id est fructibus, ita Hebr. Chald. Sept. non enim solorum pomorum, sed omnium fructuum et frugum decimas hîc sibi, id est suis ministris, puta Levitis, deposcit Deus, vide Abulens. q. 68. et seq.) Domini sunt; q. d. Domino ex hac lege debentur, et illi sanctificantur,] id est sanctificari, dari et offerri debent. Simili phrasi dicunt Hebræi: *Quæ non fient*, id est, quæ fieri non debent: *Virum non cognosco*, id est non possum, non licet mihi virum cognoscere.

Noluit Deus Levitas in terra Israel possidere agros, sed vivere ex decimis, primitiis et oblationibus Domini; et hac ratione dicitur *Deus esse ipsorum pars et hæreditas*, id est portio hæreditaria; quia Levitæ, quasi filii et hæredes Dei, gaudebant ejus bonis, puta decimis et primitiis, ut patet Num. 18. 21. Rursum Levitæ solvebant pontifici decimam partem omnium suarum decimarum, ut patet Num. 18. 28. pontifex ergo olim ditissimus erat.

Hinc cap. *Parochianos*, extrav. *de decimis*, asserit et sancit Alexander III. dicens: *Cum decimæ non ab hominibus, sed ab ipso Domino sint institutæ, quasi debitum exigi possunt.* Ubi videtur asserere decimas, etiam apud Christianos, debitas esse ex jure divino; quod intellige de jure tum generali: jus enim divinum, imo et naturale dictat alendos esse à populo sacerdotes et Ecclesiæ ministros, licet in particulari non dictet eos decimis, aut primitiis, aliove modo particulari alendos esse: tum speciali, quia scilicet decimæ in lege veteri erant jure divino Judæis præceptæ, quam legem et quod jus divinum innovavit Ecclesia, idemque lege Ecclesiastica sanxit; licet tota obligatio juris veteris divini, qua divini (quia jus illud erat cæremoniale) cum lege veteri desierit, sitque abrogata, et tantum jam obliget lex positiva Ecclesiæ, quæ illud jus vetus, uti et pleraque alia, in suas leges recepit, et denuo constituit ac stabilivit, plura de decimis et primitiis dicam Num. 18. v. 12 et 21 et 29.

32. Omnium decimarum bovis, et ovis, et capræ, quæ sub pastoris virga transeunt, quidquid decimum venerit, sanctificabitur Domino,] id est, offeretur et dabitur Domino pro decimis.

Nota: Tò *et capræ* legunt Romana, et Radulph. Et Hebræum צאן *tson* significat pecudes tam capras, quàm oves, eademque caprarum quæ ovium, ut in sacrificiis, ita et in decimis apud Judæos fuit ratio. Sept. ergo et Chald. qui solius ovis meminerunt, sub ove et capram intelligunt.

Nota secundo: Tò *quæ sub pastoris virga transeunt*, innuit modum decimandi, videlicet ut pastor ad portam ovilis, vel caulæ consistens, virga cohibeat suas oves, capras et boves, ne simul egrediantur, sed singula ordine, ita ut quod decimum venerit et exierit, cedat in decimas Domino, illudque cum alio mutare non liceat, sive bonum sit sive malum, sive pingue sive macrum.

Nota tertio: Sicut versu præcedenti omnium frugum et fructuum decimas exegit Deus, ita hîc exigit decimas animalium, idque tantum

trium, scilicet bovis, ovis et capræ; quia hæc sola munda erant, aptaque ad sacrificium: Abulensis tamen à pari censet aliorum quoque animalium, etiam immundorum, ut equorum, camelorum, asinorum, præceptas et datas à Judæis fuisse decimas: verùm locum aliquem S. Script. qui idipsum asserat, non affert. Hinc patet Judæos ex lege quotannis debuisse offerre Deo, tam frugum omnium, quàm animalium: primo, decimas; secundo, primitias, easque quadruplices, uti dixi Num. 18. 2; tertio, victimas et sacrificia, tum quotidie, tum singulis sabbatis et festis præscripta, Num. 28. et 29.

34. HÆC SUNT PRÆCEPTA, QUÆ MANDAVIT DOMINUS MOYSI AD FILIOS ISRAEL, IN MONTE SINA,] juxta montem Sinai, ut dixi c. præc. v. 46. *Fons sapientiæ verbum Dei in excelsis, et ingressus illius mandata æterna.* Sic vive, ut in æternum vivas. O Æternitas, quàm longa es, quàm raro versaris in mentibus hominum! Quid est æternitas? Est circulus in se recurrens, cujus centrum est *semper*, circumferentia *nusquam*, puta *nunquam finiri*. Quid est æternitas? est orbis ubique rotundus, suique similis, in quo non est principium, nec finis, in quo non est incipere, non desinere. Quid est æternitas? est rota quæ semper volvitur, et volvetur in omne volubilis ævum. Quid est æternitas? est annus jugiter revolutus, qui ubi occidit et moritur, ibi et renascitur, rursumque oritur. Quid est æternitas? est fons in quo aquæ per mæandros ad suam scaturiginem semper refluunt, ut iterum fluant; est fons perennis juges dans aquas, easque vel benedictionis suavissimas, vel maledictionis amarissimas. Quid est æternitas? est labyrinthus innumeris gyris se intorquens, qui ingressos perpetuo circumducit, circumagit et perdit. Quid est æternitas? est abyssus spirarum, est spira semper gyrans, et circulans in immensum.

Quid est æternitas? Est anguis orbiculariter in se reflexus, caudam ore complectens, qui in suî fine rursum semper incipit, et incipere nunquam desinet. Est principium sine principio, sine medio, sine fine. Est juge, interminum, semperque inchoans principium, in quo Beati vitam beatam continuo auspicantur, novisque voluptatibus perpetuo affluunt: damnati semper moriuntur, postque omnem mortem mortisque agoniam, rursum jugiter mori et agonizare incipiunt; ut sicut erat in principio, ita sit et nunc, et semper, eritque in secula seculorum. Quamdiu terra erit terra, quamdiu cœlum erit cœlum, quamdiu Deus erit Deus; tamdiu beati erunt beati, tamdiu regnabant et triumphabunt; tamdiu damnati erunt damnati, tamdiu ardebunt in pice et sulphure, et fumus tormentorum ascendet in secula seculorum.

O æterna veritas, ô vera charitas, ô chara æternitas, Deus cordis mei, da ut te agnoscamus, tibi mente et corde inhiemus, da ut nulla nos capiat vanitas, tam brevis, et in æternum lugenda vanitas: da ut multos nobiscum trahamus ad beatam æternitatem: da ut heroica virtutum opera in hoc momento designemus, quæ coram Deo et angelis quasi trophæa fulgeant, et perstent in omnem æternitatem. Amen.

DOXOLOGIA

DEI SANCTI,

ET

SANCTIFICATORIS SANCTE COLENDI,

EX SANCTIONIBUS LEVITICI.

Afferte Domino, filii Dei : afferte Domino filios arietum.

Afferte Domino gloriam et honorem : adorate Dominum in atrio sancto ejus.

Offerte holocausta, mincha pacifica, pro peccato : victimæ et holocausta vestra pinguefiant.

Holocausta medullata offerte cum incenso arietum : offerte boves cum hircis.

Verum jam holocausta, et pro peccato noluisti, Domine : cum apparuit Christus vera pro peccato victima, et dixit : Ecce venio.

In capite libri scriptum est de me, ut faciam voluntatem tuam, Deus : Deus meus, volui, et legem tuam in medio cordis mei.

Immola Deo sacrificium laudis : et redde Altissimo vota tua.

Sacrificium laudis honorificabit eum : et illic iter, quo ostendet tibi salutare suum.

Sacrificium Deo spiritus contribulatus : cor contritum et humiliatum, Deus, non despicies.

Dirigatur, Domine, oratio nostra, sicut incensum in conspectu tuo : elevatio manuum nostrarum, sic sacrificium vespertinum.

Sicut in holocausto arietum et taurorum : et sicut in millibus agnorum pinguium.

Sic fiat sacrificium nostrum in conspectu tuo, ut placeat tibi : quoniam non est confusio confidentibus in te.

Et nunc sequimur te in toto corde : et timemus te, et quærimus faciem tuam.

Ignem divinum in altari cordis nostri, Domine Jesu, jugiter inflamma : quem venisti mittere in terras, et voluisti vehementer accendi.

Elegit, et excelsum fecit Dominus Aaron ; statuit ei testamentum æternum : ut doceret Jacob testimonia, et in lege sua lucem daret Israeli.

Dedit illi sacerdotium gentis : sacrificia ejus quotidie igne consumpsit.

Complevit Moses manus illius : et unxit eum oleo sancto.

Induit eum stolam gloriæ : tiara coronavit eum, in vasis virtutis.

Quasi stella matutina in medio nebulæ, et quasi sol refulgens : sic ille effulsit in templo Dei.

Oblatio regis excelsi in manu ejus : libavit ad basin altaris de sanguine uvæ.

Tunc exclamaverunt filii Aaron, in tubis ductilibus sonuerunt : vocem magnam dederunt psallentes Domino.

Cecidit omnis populus in faciem suam, adorans Dominum : et dedit preces omnipotenti Deo excelso.

Tunc descendens manus suas extulit in omnem congregationem Israel : benedixit ei in nomine Domini.

Iteravit orationem suam, petens dari populo jucunditatem cordis, et fieri pacem in Israel, per dies sempiternos.

Nadab et Abiu obtulerunt ignem alienum : ignis egressus à Domino devoravit eos.

Separavit Dominus animalia munda ab immundis : vetuit ne immundis contaminarent animas suas.

Sanxit in partu, in lepra, in fluxu seminis et sanguinis, purificationem, dicens : Sancti estote, quia ego sanctus sum.

Sanxit in die expiationis dari sortem caprorum, et pontificem expiare Sancta sanctorum.

Sanguinem omnem et adipem sibi depoposcit : quia in manu ejus est mors et vita nostra.

Sanxit legitima matrimonii : ne quis ad proximam sanguinis accedat.

Sanxit tam sacerdotes, quàm victimas esse sine macula : quia ipse sanctus est, et sanctificans eos.

Sanxit celebrare phase, pentecosten, sabbata, et tabernacula : ferias sanctas Domino.

Buccinare in neomenia tuba : in insigni die solemnitatis Israel.

Sanxit sabbatum terræ, sanxit lætum jubileum : et in eo remissionem cunctis habitatoribus terræ.

Sanxit leges votorum, primogenitorum, decimarum : et *cherem*, sanctum sanctorum Domino.

Vovete, et reddite Domino Deo vestro : omnes qui in circuitu ejus affertis munera.

Non fecit taliter omni nationi : cæremonias, et judicia sua non manifestavit eis.

Mirabilia testimonia tua, Domine : ideo scrutata est ea anima mea.

Da mihi intellectum, et scrutabor mandata tua : considerabo mirabilia de lege tua.

Gloria Patri, et Filio, et Spiritui sancto : Sicut erat in principio, et nunc, et semper, et in secula seculorum. Amen.

COMMENTARIA

IN NUMEROS.

ARGUMENTUM.

LIBER hic hebraice à suî initio dicitur וידבר *vaiedabber*, id est *et locutus est*. Græci ἀριθμούς, et eos secuti Latini, *Numeros* eum vocaverunt, eo quòd liber hic à censu et numeratione populi incipiat, quòdque multæ capitationes et numerationes hoc libro percenseantur; uti bellatorum Israel c. 1. primogenitorum et Levitarum c. 3. mansionum in deserto c. 33. Denique eo quòd hoc libro Hebræi in suos numeros, id est ordines, turmas et acies distribuuntur: numerus enim subinde accipitur pro certa ratione atque ordine, ut apud Virgil. Æneid. 11.

> Etruscique duces equitumque exercitus omnis,
> Compositi numero in turmas.

Sic milites dicebantur referri in numeros, cum in suos ordines distribuebantur, in eorumque catalogum inscribebantur.

Materia libri est, partim historia peregrinationis Hebræorum per desertum tendentium in Chanaan: hanc enim in Exodo cœptam hic pertexit Moses; partim variæ numerationes: partim præcepta Dei positiva hinc inde immista. *Numeri,* inquit S. Hieron. prologo galeato, *nonne totius Arithmeticæ, et propheticæ Balaam, et quadraginta duarum per eremum mansionum mysteria continent?* Ob novam hanc materiam, nova est hic sectio Pentateuchi, novusque liber Numerorum, à Levitico et aliis dissectus et distinctus.

Censet Abulensis Mosen Exodo, maxime cap. 20. complexum esse præcepta moralia sive naturalia, Levitico cæremonalia, Numeris judicialia. Verum hoc per omnia verum non est: nam et judicialia pertexuit Exodi 21 et 22. atque hic in Numeris tam, imo magis cæremonialia, quàm judicialia, hinc inde immiscet.

Liber hic complectitur historiam et gesta Mosis ac Hebræorum à 2. mense anni secundi egressus eorum ex Ægypto, usque ad finem pene vitæ Mosis, sive peregrinationis 40 annorum in deserto, videlicet usque ad initium mensis undecimi anni quadragesimi. Nam ab illo mense 11 anni quadragesimi incipit sequens liber Deuteronomii, ut patet conferenti v. 1. c. 1. Numer. cum c. 1. Deuter. v. 3. Continent ergo Numeri gesta circiter 39 annorum, videlicet ab anno mundi 2455 usque ad annum 2494, quod fuit ab anno à diluvio 798 ad annum 837.

CAPUT PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

INITUR NUMERUS FILIORUM ISRAEL, A VIGESIMO ANNO ET SUPRA, PER SINGULAS TRIBUS, INVENTIQUE SUNT UNIVERSIM 603550.

1. LOCUTUSQUE est Dominus ad Moysen in deserto Sinai in tabernaculo fœ-
deris, prima die mensis secundi, anno altero egressionis eorum ex Ægypto,
dicens: 2. Tollite summam universæ congregationis filiorum Israel per
cognationes et domos suas, et nomina singulorum, quidquid sexus est
masculini, 3. à vigesimo anno et supra, omnium virorum fortium ex Israel,
et numerabitis eos per turmas suas, tu et Aaron. 4. Eruntque vobiscum
principes tribuum ac domorum in cognationibus suis, 5. quorum ista sunt
nomina: De Ruben, Elisur filius Sedeur; 6. de Simeon, Salamiel filius Surisaddai; 7. de
Juda, Nahasson filius Aminadab; 8. de Issachar, Nathanael filius Suar; 9. de Zabulon, Eliab
filius Helon. 10. Filiorum autem Joseph: De Ephraim, Elisama filius Ammiud; de Manasse,
Gamaliel filius Phadassur; 11. de Benjamin, Abidan filius Gedeonis; 12. de Dan, Ahiezer
filius Amisaddai; 13. de Aser, Phegiel filius Ochran; 14. de Gad, Eliasaph filius Duel;
15. de Nephthali, Ahira filius Enan. 16. Hi nobilissimi principes multitudinis per tribus et
cognationes suas, et capita exercitus Israel: 17. quos tulerunt Moyses et Aaron cum omni vul-
gi multitudine, 18. et congregaverunt primo die mensis secundi, recensentes eos per cogna-

tiones, et domos, ac familias, et capita, et nomina singulorum, à vigesimo anno et supra, 19. sicut præceperat Dominus Moysi. Numeratique sunt in deserto Sinai. 20. De Ruben primogenito Israelis per generationes et familias ac domos suas, et nomina capitum singulorum, omne quod sexus est masculini à vigesimo anno et supra, procedentium ad bellum, 21. quadraginta sex millia quingenti. 22. De filiis Simeon per generationes et familias ac domos cognationum suarum recensiti sunt per nomina et capita singulorum, omne quod sexus est masculini à vigesimo anno et supra, procedentium ad bellum, 23. quinquaginta novem millia trecenti. 24. De filiis Gad per generationes et familias ac domos cognationum suarum recensiti sunt per nomina singulorum à viginti annis et supra, omnes qui ad bella procederent, 25. quadraginta quinque millia sexcenti quinquaginta. 26. De filiis Juda per generationes et familias ac domos cognationum suarum, per nomina singulorum à vigesimo anno et supra, omnes qui poterant ad bella procedere, 27. recensiti sunt septuaginta quatuor millia sexcenti. 28. De filiis Issachar, per generationes et familias ac domos cognationum suarum, per nomina singulorum à vigesimo anno et supra, omnes qui ad bella procederent, 29. recensiti sunt quinquaginta quatuor millia quadringenti. 30. De filiis Zabulon per generationes et familias ac domos cognationum suarum recensiti sunt per nomina singulorum à vigesimo anno et supra, omnes qui poterant ad bella procedere, 31. quinquaginta septem millia quadringenti. 32. De filiis Joseph, filiorum Ephraim per generationes et familias ac domos cognationum suarum recensiti sunt per nomina singulorum à vigesimo anno et supra, omnes qui poterant ad bella procedere, 33. quadraginta millia quingenti. 34. Porro filiorum Manasse per generationes et familias ac domos cognationum suarum recensiti sunt per nomina singulorum à viginti annis et supra, omnes qui poterant ad bella procedere, 35. triginta duo millia ducenti. 36. De filiis Benjamin per generationes et familias ac domos cognationum suarum recensiti sunt nominibus singulorum à vigesimo anno et supra, omnes qui poterant ad bella procedere, 37. triginta quinque millia quadringenti. 38. De filiis Dan per generationes et familias ac domos cognationum suarum recensiti sunt nominibus singulorum à vigesimo anno et supra, omnes qui poterant ad bella procedere, 39. sexaginta duo millia septingenti. 40. De filiis Aser per generationes et familias ac domos cognationum suarum recensiti sunt per nomina singulorum à vigesimo anno et supra, omnes qui poterant ad bella procedere, 41. quadraginta millia et mille quingenti. 42. De filiis Nephthali per generationes et familias ac domos cognationum suarum recensiti sunt nominibus singulorum à vigesimo anno et supra, omnes qui poterant ad bella procedere, 43. quinquaginta tria millia quadringenti. 44. Hi sunt, quos numeraverunt Moyses et Aaron, et duodecim principes Israel, singulos per domos cognationum suarum. 45. Fueruntque omnis numerus filiorum Israel per domos et familias suas à vigesimo anno et supra, qui poterant ad bella procedere, 46. sexcenta tria millia virorum quingenti quinquaginta. 47. Levitæ autem in tribu familiarum suarum non sunt numerati cum eis. 48. Locutusque est Dominus ad Moysen, dicens : 49. Tribum Levi noli numerare, neque ponas summam eorum cum filiis Israel ; 50. sed constitue eos super tabernaculum testimonii, et cuncta vasa ejus, et quidquid ad cæremonias pertinet. Ipsi portabunt tabernaculum et omnia utensilia ejus ; et erunt in ministerio, ac per gyrum tabernaculi metabuntur. 51. Cum proficiscendum fuerit, deponent Levitæ tabernaculum : cum castrametandum, erigent ; quisquis externorum accesserit, occidetur. 52. Metabuntur autem castra filii Israel unusquisque per turmas et cuneos atque exercitum suum. 53. Porro Levitæ per gyrum tabernaculi figent tentoria, ne fiat indignatio super multitudinem filiorum Israel, et excubabunt in custodiis tabernaculi testimonii. 54. Fecerunt ergo filii Israel juxta omnia quæ præceperat Dominus Moysi.

1. Locutusque est Dominus,] puta angelus Dei personam gerens : nam omnia hæc per angelum esse dicta et gesta ostendi Exodi 3. v. 2. et Levit. 1. v. 1. Utitur enim Deus angelis quasi administratoriis spiritibus, ut per eos illuminet homines ; hic enim congruus et suavis est ordo divinæ providentiæ. Licet ergo populus ipsum Deum cum Mose collocutum, eique immediate hæc præcepta tradidisse existimaret ; Moses tamen ex continuo cum eo colloquio, tandem intellexit non esse Deum, sed angelum Dei. Agebat enim cum eo assidue et familiarissime. Ita Abulens. Postquam ergo Moses agnovit eum esse angelum, eum non adoravit latria, sed in adoratione hac mentem ad Deum angeli Dominum direxit. Itaque angelus hic vocatur Dominus, tum quia Dominum repræsentabat; tum quia populus putabat eum non esse angelum, sed Dominum. Vide dicta Exodi 20. 1. et 2.

In deserto Sinai.] Omnia enim hæc à c. pri-

mo usque ad c. 10. v. 11. facta sunt in 12 mansione quæ fuit in Sina, uti ostendi Exodi 19. v. 1.

In tabernaculo.] Non ergo in ostio tabernaculi in conspectu plebis (uti alias aliquando) hìc cum Mose loquebatur Deus, id est angelus Dei, sed ex ipso Sancto sanctorum, puta ex propitiatorio, ut patet c. 7. versu ultimo.

2. Tollite summam universæ congregationis filiorum Israel, q. d. Accipite, sive inite numerum omnium hebræorum, sive Israelitarum. Hebraice est, שאו את ראש *seu et ros*, id est *tollite caput*, hoc est capitate, seu numerate capita omnia Hebræorum. Septuag. vertunt, λάβετε ἀρχὴν, accipite imperium, ditionem et latitudinem populi, hoc est, numerate populum, ut videatis quousque se extendat ejus imperium et vires; nam in populi numero et multitudine consistit et terminatur populi imperium, jurisdictio et robur.

Nota : Ter in deserto numeratus est populus : primo, in Sina ante fabricam tabernaculi, pro contributione ad eamdem faciendam, Exodi 38. 25. Secundo, paucis post eam mensibus, scilicet post fabricatum et erectum tabernaculum, idque ob causam mox dicendam. De hoc secundo censu agitur hoc cap. Unde et idem populi hic est numerus cum eo, qui fuit in priore censu Exodi 38. 25. Licet enim inter utrumque censum cæsa sint 23 millia, ob adoratum vitulum aureum, tamen alii totidem interim eorum loco subintrarunt, qui videlicet paucis hisce mensibus annum vigesimum expleverant. Tertio post multos annos numeratus est Israel, non in Sinai, sed in campestribus Moab, idque ad distribuendam eis terram promissam, quam jamjam ingressuri erant, de quo agetur inferius c. 26.

Quæres cur hìc post paucos menses iteratus sit populi census. Respondeo : Id factum est primo, ad castra Hebræorum, quæ brevi ex Sina movenda erant, et aciem bellatorum melius et ordinatius instruendam. Secundo, ut census et numerus multitudinis cujusque tribus certo et exacte constaret, ad hoc, ut ordinata et apta fieret tribuum omnium, in castris, circa tabernaculum jam recenter erectum dispositio et distributio.

Nota secundo : In hac numeratione singuli numerati persolverunt dimidium siclum. Ita enim jusserat Dominus Exodi 30. v. 12.

Nota tertio : Nulli proselyti, nulli Ægyptii, aut ex aliis gentibus oriundi, quorum magna inter Hebræos erat multitudo, ut patet Exodi 12. 38. hìc numerantur; sed soli et omnes Israelitæ masculi (exceptis Levitis) qui annum vigesimum compleverant. Quare nec pueri, nec feminæ numerati sunt, quia ob imbecilliorem vel ætatem vel sexum ad bella inepti, divinis calculis apti non sunt habiti, ait Origenes homil. 1. ubi et hujusce rei hanc tropologicam causam assignat : *Donec*, inquit, *inest alicui nostrûm vel puerilis, vel lubricus sensus, vel feminea et resoluta segnities, vel Ægyptios et barbaros mores gerimus, haberi apud Deum in sancto et consecrato numero non meremur. Innumeri enim apud Salomonem dicuntur esse qui pereunt, numerati autem omnes illi qui salvantur*, puta qui cum hoste bellant, decertant et vincunt ; hinc suis ait Christus : *Vestri capilli capitis omnes numerati sunt ;* et Psaltes : *Qui numerat multitudinem stellarum, et omnibus eis nomina vocat.*

3. A vigesimo anno et supra,] quia ab hoc anno ætas bellatorum incipit, indeque porrigitur ad annum sexagesimum, et subinde ulterius ; omnes enim et soli illi hìc numerantur, qui poterant ad bella procedere, ut patet in enumeratione singularum tribuum ; quare planè decrepiti, v. g. octogenarii, non fuerunt hìc annumerati, licet id velit Abulensis.

Omnium virorum fortium.] Hinc patet omnes Israelitas mira Dei providentia in deserto fuisse fortes, neminem debilem, neminem ægrum; omnes enim numerati sunt; omnes autem numerati fuerunt fortes, ut hìc dicitur ; et hoc est quod canit Psaltes : *Non erat in tribubus eorum infirmus.*

4. Eruntque vobiscum principes tribuum.] Princeps tribus erat primogenitus, qui ab ipso capite tribus, sive à patriarcha, v. g. à Juda, directe per lineam primogenitorum descendebat : simili modo principes familiarum, de quibus c. 26. erant primogeniti istius familiæ. Sic et nunc in nonnullis regnis, maxime in Scotia, Hibernia, Anglia, principes familiarum sunt primogeniti, et qui ab his primo descendunt, eisque quasi ducibus tota familia in rebus civilibus, in bellis, imo et in injuriis ulciscendis indivulse adhæret.

In castris enim tota pene vis belli consistit in duce et principe. Unde melior et *formidolosior est exercitus cervorum duce leone, quàm leonum duce cervo.* Brasidas, apud Thucididem, *tria requirebat in bono milite : velle, vereri, obedire ;* ita *in duce tria requiruntur : sapientia, fortitudo, vigilantia.* Unde Carolus V aiebat se in castris optare ducem Italum ; Itali enim vigiles sunt, sagaces et animosi. Tales sæpe sunt, vel præsumuntur esse primogeniti : quare hìc in duces eliguntur.

Excipe hìc principes Levitarum : hi enim non erant semper primogeniti, sed ad placitum constituebantur; id colligitur ex eo quod Elisaphan princeps Caathitarum patrem habuit Oziel, minimum natu filiorum Caath, filii Levi, ut patet hìc c. 3. 19. et 30.

Allegorice et Tropolog. hi 12 principes repræsentarunt duodecim Apostolos, virosque Apostolicos, qui totum Israelem, id est omnes Gentes, ex Ægypto, id est ex angustiis peccati, eduxerunt : à Pharaone, id est diabolo, liberarunt, atque in Chanaan, id est cœlum deduxerunt. Ita Thomas duxit Indos, Andreas Achivos, Joannes Asianos, Thadæus Mesopotamios, Chananæus Ægyptios, Bartholomæus Armenios : hi nobis sint stimuli. Audiant sacerdotes, audiant Theologi, audiant Pastores et Prælati, audiant Religiosi S. Chrysostomum homil. 47. in Matth. *Si duodecim homines*, inquit, *puta Apostoli, totam pene farinam orbis fermentarunt ; animo versa quanta sit nostra malignitas atque ignavia, qui cum jam innumeri simus, has gentium reliquias convertere non possumus, qui vel mille mundis satisfacere deberemus.*

Respice nos ex alto, Domine Jesu, emitte in nos ignem, quem venisti mittere in terram, et voluisti vehementer accendi. Misisti hunc ignem, ut alios taceam, in S. Xaverium, ut duceret Indos et Japonios ; in Gasparem Barzæum, ut duceret Armuzios ; in Andream Oviedo, ut duceret Abassinos, in Matth. Riccium, ut duceret Sinas; in Josephum Anchieta, ut duceret Brasilios : emitte eumdem in nos.

O Societas Jesu (liceat enim filio matrem dulcissimam alloqui, cui se omnia sua debet), quæ regnum Jesu toto orbe propagare satagis, quæ spiritum Jesu Apostolicum à Deo accepisti, quæ terras et maria permeas usque ad Sinas et Indos; quæ cosmopolitam te reputas; quæ famem, sitim, æstus, frigora, naufragia, persecutiones, mortes, martyria pro Jesu fortiter subis; quæ aureis charitatis alis gentes barbaras, pauperes, miseras complecteris; quæ innumera animarum millia in infernum ruentia liberas, et in cœlum traducis. Macte animo: perge quo pergis: age fortiter quod agis, non parcas sudori, sanguini, vitæ tuæ: *Intende, prospere procede, et regna.* Erit fructus labori tuo: erit merces operi tuo, et merces magna nimis, cum post te greges animarum salvandarum duces, quæ tibi in omnem æternitatem, coram Deo et angelis, salutem suam acceptam ferent.

Ardua per præceps gloria vadit iter.

5. De Ruben.] Nota: Tribus et patriarchæ, puta 12 filii Jacob hìc recensentur ordine thori, ut scilicet primo numerentur filii primæ uxoris Jacob, puta Liæ; scilicet primo, Ruben; secundo, Simeon; tertio, Juda; quarto, Issachar; quinto, Zabulon: deinde Rachelis, scilicet sexto, Ephraim; septimo, Manasse; octavo, Benjamin: tertio ancillarum, scilicet nono, Dan; decimo, Aser; undecimo, Gad; duodecimo, Nephthali: ubi nota confusum esse ordinem in Nephtali; nam Nephtali, uti et Dan, filius erat Balæ, ac consequenter præponendus erat Aser et Gad, filiis Zelphæ; tertia enim Jacobi uxor fuit Bala, quam ei pro se substituit Rachel, utpote sterilis; quarta vero Jacobi uxor fuit Zelpha, quam Jacobo addidit Lia, cum parere desineret.

Alius harum tribuum est ordo paulo post, v. 20. et seq. ubi initur numerus capitum in singulis tribubus: ibi enim describitur ordo metationis castrorum, quem quæque tribus habebat circa tabernaculum. Unde ibi primi sunt Ruben, Simeon et Gad, qui ad Meridiem tabernaculi castra sua metabantur; secundi sunt Judas, Issachar et Zabulon, qui erant ad Orientem tabernaculi; tertii sunt filii Rachelis, puta Ephraim, Manasse et Benjamin, qui erant ad Occidentem tabernaculi: quarti sunt Dan, Aser et Nephthali, qui erant ad Septentrionem tabernaculi, de quo plura c. sequenti.

9. Filiorum autem Joseph: De Ephraim.] Nota. Tribus Joseph fuit à Jacobo patre in duas divisa, scilicet in Ephraim et Manasse, qui fuerunt duo Josephi filii, ab avo Jacobo adoptati, uti dixi Genes. 48. v. 5.

Rursum, Ephraim hìc præponitur Manasse, quia ei ab avo Jacobo prælatus est Genes. 48. 19. ideoque Josephus lib. 3. Antiq. c. 11. ait Ephraim successisse patri, esseque et vocari tribum Joseph: Manasse vero surrogatum esse Levi ad explendum numerum 12 tribuum, juxta 12 filios Jacobi. Hi enim fuerunt 12 Patriarchæ, id est, duodecim capita et principes tribuum ex se progenitarum. Nam Levi hìc et alibi non numeratur, ut patet v. 49.

16. Hi nobilissimi.] Hebr. קריאי העדה *kerie haeda* (quos Hispani simili voce nuncupant *criados del Re*) id est, vocati congregationis, qui scilicet è tribu à Mose evocati et selecti sunt in principes tribuum, quique ab eo evocari solebant ad concilium, in quo de communi populi et tribuum bono tractabatur. Ita Vatablus et Oleast. Chald. vertit, *hi nuncupati congregationis*, id est, hi illustres et famosi, utpote principes tribuum.

Tripliciter ergo hi 12 principes dicuntur *kerie*, id est *vocati*: primo, quia vocati fuerunt à Deo et Mose, ut essent principes et duces populi per desertum in Chanaan. Secundo, quia vocabantur ad senatum et concilium. Tertio, *vocati*, id est nominati, famosi, insignes, illustres in populo. Huc alludit S. Paulus quando Rom. 1. v. 1. et sæpe alibi ait: *Paulus vocatus Apostolus.* Hi enim 12 principes tribuum fuerunt typus duodecim Apostolorum. Unde primo, sicut hi vocati sunt à Mose ad principatum, ita Apostoli vocati sunt ad apostolatum, id est, principatum Ecclesiæ. Secundo, sicut hi erant senatus et concilium Synagogæ, ita Apostoli Ecclesiæ. Tertio, sicut hi erant vocati, id est nominati et famosi, ita et Apostoli.

17. Quos tulerunt Moyses et Aaron cum omni vulgi multitudine.] *Tulerunt*, id est, cōnscripserunt et convocarunt tanquam populi primates et principes. Hebr. Chald. et Sept. τὸ *vulgi multitudine*, ad seq. versum referunt, sed eodem fere sensu. Sic enim habent: *Et accepit Moses et Aaron viros illos, quos vocarunt*, vel *declararunt per nomina*, punctum, *et omnem congregationem congregaverunt primo die mensis*, etc.

20. Per generationes, et familias ac domos suas.] Generatio, sive cognatio hìc communis est ad familiam et domum: vox ergo *et*, hìc significat, *id est*, q. d. *per generationes*, id est, per familias et domos; familia enim amplam generationem, sive cognationem significat, et plures sub se domos complectitur: domus vero est particularis quælibet familia, sive cognatio.

Hoc ergo ordine factus est hic populi census, ut primo Moses et Aaron inirent numerum familiarum cujusque tribus; deinde numerarent omnes domos, sive particulares familias cujusque communis familiæ, sive cognationis; tertio numerarent capita cujusque domus.

47. Levitæ autem in tribu familiarum suarum non sunt numerati cum eis.] Non quod Levitis ad bellum procedere, et pugnare vetitum esset: contrarium enim patet in Machabæis, qui, cum Levitæ essent, fuerunt tamen pugnacissimi, et in Levitis qui cum Mose occiderunt adoratores vituli aurei Exodi 32. 28. Nec enim Levitæ veteris legis talia sacra tractabant, qualia tractant sacerdotes legis novæ, qui proinde bello et sanguinis effusione abstinere debent: sed quod in castrorum metatione Levitæ non collocarentur cum aliis tribubus; eo quod circa ipsum tabernaculum ejus ministeriis deputati versarentur, ut patet v. 50. ideoque à 12 tribubus secreti essent, tanquam pars et tribus Domini, ejus servitio dicata.

50. Et quidquid ad cæremonias pertinet,] id est, omnia vasa, omnisque supellex pertinens ad cultum, ritus et ministeria tabernaculi; unde hebr. est, *et quidquid ad illud*, scilicet tabernaculum, pertinet.

Ac per gyrum tabernaculi metabuntur.] Per tabernaculum hìc simul ejus atrium intellige. q. d. Levitæ circa atrium, quasi custodes et ministri ejus, castra sua metabuntur, ne alii,

utpote laici, ad atrium et tabernaculum propius castra metentur, idque ad atrii et tabernaculi, Deique ipsius cultum et reverentiam.

Erant ergo Moses et Aaron ad ostium tabernaculi, puta ad Orientem; Gersonitæ vero ad Occidentem tabernaculi; Meraritæ ad Aquilonem; Caathitæ ad Meridiem, ut dicitur c. 3. hisce deinde undequaque se circumfundebant 12 tribus.

51. Cum castra metandum,] cum castra locanda et figenda erunt; opponitur enim metatio castrorum profectioni eorumdem.

Quisquis externorum accesserit, occidetur,] q. d. Si aliquis qui non est de tribu Levi accesserit, ut figat castra cum Levitis, juxta atrium; aut tabernaculum deponere et erigere, vel portare præsumpserit, occidetur, vel à judice, vel à Deo peculiari vindicta. Statuit hoc Deus, ut dixi, ob reverentiam loci sacri, puta tabernaculi quod erat quasi templum mobile Hebræorum per desertum; unde subdit: *Ne fiat indignatio super multitudinem filiorum Israel;* si videlicet ipsi contra mandatum hocce meum ad atrium tabernaculi accedere, et castra metari præsumant.

52. Per turmas et cuneos.] Hebr. *per vexilla sua*, de quibus cap. sequenti.

53. Et excubabunt in custodiis tabernaculi testimonii,] q. d. Levitæ vigilanter custodient tabernaculum, ejusque vasa, maxime ne quis externorum accedat, aut illud polluat. Dicitur *tabernaculum testimonii*, id est legis, quia continebat tabulas lapideas divinæ legis, sive Decalogi, uti dixi Exodi 25. 16.

Allegor. Israelitæ, et duodecim eorum tribus significant fideles omnium gentium, qui numerati sunt et inscripti catalogo Ecclesiæ, ac libro vitæ, saltem inchoate. Huc alludit Christus Matth. 19. 28. ubi ait Apostolos judicaturos 12 tribus Israel, id est omnes fideles omnium gentium; et S. Paulus Rom. 9. 8. ubi docet fideles quosvis esse Israelitas, et filios Abrahæ, non secundum carnem, sed secundum spiritum. Et S. Joan. Apoc. 21. 10 et 12. ubi vidit Jerusalem novam descendentem de cœlo, habentem portas 12, et eis inscripta nomina 12 tribuum Israel; nam 12 tribus significant universitatem Sanctorum: duodenarius enim est numerus perfectus, ideoque est symbolum universitatis; de hoc plura dicam c. 2. v. 2. q. 3.

Tropol Rupert. Hæc, ait, nomina omnium nostrûm professionem significant, qui in præsenti vita currimus, atque non in nube et mari, sed in eo quod per hæc significatum est, baptizati sumus, ac spiritualem escam manducamus, et spiritualem potum bibimus de petra, quæ jam non in figura, sed in veritate est Christus. *Ruben* ergo est, qui multos Deo parit filios; Ruben enim hebr. idem est, quod, videns filios. *Elisur* idem est, quod, pater meus fortis. *Sedeur*, idem est, quod, uberum lux. *Simeon* est audiens tristitiam, vel obediens. *Salamiel* idem est, quod, retribuens mihi Deus, vel pax mea Deus. *Surisaddai* est continens ubera mea, vel fortis meus Dominus. *Judas* est confessio. *Nahasson* est serpentinus (prudens ut serpens) vel augurium. *Aminadab* est populi mei spontaneus. *Issachar* est merces. *Nathanael* est donum Dei. *Suar* est pusillus. *Zabulon* est habitaculum fortitudinis, vel doloris. *Eliab* est Deus meus pater. *Helon* est exercitus fortitudo. *Joseph* est augmentum. *Ephraim* est frugifer, vel crescens. *Elisama* idem est, quod, Deus meus audivit. *Ammiud* est populus meus inclytus. *Manasse* est oblivio. *Gamaliel* est retributio Dei. *Phadasur* est redemptio fortis. *Benjamin* est filius dextræ. *Abidan* est pater meus judex. *Gedeon* est successio iniquitatis; perperam enim Rupert. ex S. Hieron. in Nomin. Hebr. (qui liber non videtur esse S. Hier. aut certe hæc, et similia parum congrua, ei à sciolo aliquo incerta sunt) *Gedeon* putat idem esse, quod, tentatio iniquitatis. *Dan* est judicium. *Ahiezer* est frater meus adjutor. *Ammisaddai* est populus meus sufficiens. *Aser* est beatus. *Phegiel* idem est, quod occurre mihi, Deus. *Ochran* idem est, quod, turbavit eos, puta infernales potestates. *Gad* est accinctus. *Eliasaph* idem est, quod, Deus meus congregavit. *Duel* idem est, quod, cognoscite Deum. *Nephthali* est distorquens, vel luctans. Rupertus ex S. Hier. *Nephthali*, ait, idem est, quod, פתח לי *pata li*, id est dilatavit me; verum hæc non est origo nominis *Nephthali*, sed prior jam dicta, ut patet Gen. 30. 8. *Ahira* est fratris mei amicus. *Henan* est nubes. Tales debent esse veri Israelitæ, filii Abrahæ, puta fideles; maxime Principes et Prælati Ecclesiæ, quibus hæc omnia sigillatim adaptat Rabanus.

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Disponuntur castra duodecim tribuum Israel circa tabernaculum, per quatuor mundi plagas, in quatuor acies : quo tropologice significatur reges, principes, et quoslibet fideles Ecclesiam protegere et propugnare debere.

1. Locutusque est Dominus ad Moysen et Aaron dicens : 2. Singuli per turmas, signa, atque vexilla, et domos cognationum suarum, castra metabuntur, filii Israel, per gyrum tabernaculi fœderis. 3. Ad Orientem Judas
figet tentoria per turmas exercitus sui ; eritque princeps filiorum ejus Nahasson filius Aminadab, 4. et omnis de stirpe ejus summa pugnantium,
septuaginta quatuor millia sexcenti. 5. Juxta eum castrametati sunt de
tribu Issachar, quorum princeps fuit Nathanael filius Suar, 6. et omnis
numerus pugnatorum ejus, quinquaginta quatuor millia quadringenti. 7. In tribu Zabulon
princeps fuit Eliab filius Helon, 8. omnis de stirpe ejus exercitus pugnatorum, quinquaginta septem millia quadringenti. 9. Universi qui in castris Judæ annumerati sunt, fuerunt centum octoginta sex millia quadringenti, et per turmas suas primi egredientur. 10. In castris
filiorum Ruben ad meridianam plagam erit princeps Elisur filius Sedeur, 11. et cunctus exercitus
pugnatorum ejus qui numerati sunt, quadraginta sex millia quingenti. 12. Juxta eum castrametati sunt de tribu Simeon, quorum princeps fuit Salamiel filius Surisaddai. 13. Et cunctus
exercitus pugnatorum ejus qui numerati sunt, quinquaginta novem millia trecenti. 14. In tribu Gad
princeps fuit Eliasaph filius Duel, 15. et cunctus exercitus pugnatorum ejus qui numerati sunt,
quadraginta quinque millia sexcenti quinquaginta. 16. Omnes qui recensiti sunt in castris Ruben, centum quinquaginta millia, et mille quadringenti quinquaginta per turmas suas : in secundo loco proficiscentur. 17. Levabitur autem tabernaculum testimonii per officia Levitarum
et turmas eorum, quomodo erigetur, ita et deponetur : singuli per loca et ordines suos proficiscentur. 18. Ad occidentalem plagam erunt castra filiorum Ephraim, quorum princeps fuit
Elisama filius Ammiud. 19. Cunctus exercitus pugnatorum ejus, qui numerati sunt, quadraginta millia quingenti. 20. Et cum eis tribus filiorum Manasse, quorum princeps fuit Gamaliel
filius Phadassur, 21. cunctusque exercitus pugnatorum ejus qui numerati sunt triginta duo millia
ducenti. 22. In tribu filiorum Benjamin princeps fuit Abidan filius Gedeonis, 23. et cunctus exercitus pugnatorum ejus qui recensiti sunt, triginta quinque millia quadringenti. 24. Omnes qui numerati sunt in castris Ephraim, centum octo millia centum per turmas suas, tertii proficiscentur.
25. Ad Aquilonis partem castrametati sunt filii Dan, quorum princeps fuit Ahiezer filius
Amisaddai. 26. Cunctus exercitus pugnatorum ejus qui numerati sunt, sexaginta duo millia
septingenti. 27. Juxta eum fixere tentoria de tribu Aser, quorum princeps fuit Phegiel filius
Ochran. 28. Cunctus exercitus pugnatorum ejus qui numerati sunt, quadraginta millia et mille
quingenti. 29. De tribu filiorum Nephthali princeps fuit Ahira filius Enan. 30. cunctus exercitus pugnatorum ejus, quinquaginta tria millia quadringenti. 31. Omnes qui numerati sunt
in castris Dan, fuerunt centum quinquaginta septem millia sexcenti ; et novissimi proficiscentur. 32. Hic numerus filiorum Israel, per domos cognationum suarum et turmas divisi exercitus, sexcenta tria millia quingenti quinquaginta. 33. Levitæ autem non sunt numerati inter filios
Israel ; sic enim præceperat Dominus Moysi. 34. Feceruntque filii Israel, juxta omnia quæ
mandaverat Dominus. Castrametati sunt per turmas suas, et profecti per familias ac domos
patrum suorum.

2. Singuli per turmas signa atque vexilla, et domos cognationum suarum castrametabuntur.] Heb. *singuli juxta vexillum suum, in signis domus patrum suorum castrametabuntur.* Unde videtur quòd præter vexillum unum commune uni aciei, fuerint alia quoque vexilla specialia domorum, id est familiarum, vel potius tribuum singularum; quælibet ergo tribus præter unum commune et archiducale, videtur insuper aliud proprium habuisse vexillum.

Quæres primo quomodo hæc dispositio castrorum, et tribuum 12 circa tabernaculum sit facta. Pro responsione nota tabernaculum, et atrium ambiens tabernaculum, quadratum, vel potius quadrangulum fuisse. Nam atrium in longitudine habebat cubitos centum, in latitudine 50; latus ergo Meridionale et Septentrionale (quæ erant latera longitudinis) habebant singula 100 cubitos. Unde sequitur castra Hebræorum circa atrium disposita fuisse in quadrum, fuisseque quadrata, quæ castrorum figura est optima, inquit Vegetius tractans de re militari.

Tradunt Hebræi Israelitas ita castrametatos fuisse circa tabernaculum, ut unum milliare interfuerit, hoc est spatium mille passuum, idque tum reverentiæ, tum spatii et commoditatis causa; et hoc fuisse iter sabbati, quo in sabbato non licebat ulterius progredi. Quod si verum est, magna fuit et multorum milliarium hæc castrorum Israelis expansio in deserto. Sic jussit Deus ut arca præcederet castra in transitu Jordanis ad spatium cubitorum bis mille, Josue 3. 4. Intellige hæc de castris laicorum; nam castra Levitarum custodientium tabernaculum erant juxta ipsum circumcirca, uti et habitatio Mosis et Aaronis, nunc

Dico: circa atrium erat primum quadratum, seu castra quadrata Levitarum: nimirum Moses et Aaron erant ad Orientem, ad ingressum atrii; Gersonitæ erant ad Occidentem; Meraritæ ad Aquilonem, Caathitæ ad Meridiem; post hos erat secundum quadratum, seu castra quadrata aliorum Israelitarum, puta 12 tribuum, quæ distributæ erant circa atrium et castra Levitarum, ita ut ad quodque latus quadrati, sive ad quamlibet mundi plagam dispositæ essent tres tribus, ac consequenter 12 tribus, ita collocatæ, faciebant 4 terniones sive acies, atque in quolibet ternione sive acie, prima erat tribus aliqua insignior, quæ cæteris præibat, eratque quasi archiducalis, ut scilicet hac ratione 4 tribus insigniores, quasi archiduces, munirent 4 cornua et latera exercitus, à quibus cæteræ tribus, et castra omnia denominabantur, ut vexillum Ruben, verbi gratia, indicabat et denominabat omnia castra ad Meridiem sita. Ruben enim senior erat Simeone et Gad asseclis suis ad Meridiem, et ita de cæteris. Itaque ad Orientem expansum erat vexillum primæ aciei, puta archiducis Judæ, sub quo ordine suo ad idem latus consequebatur, primo Issachar, deinde Zabulon. Ad Austrum erat vexillum Ruben, sub quo pone erat Simeon, deinde Gad. Ad Occidentem erat vexillum Ephraim, sub quo pone erat Manasses, deinde Benjamin. Ad Septentrionem denique erat vexillum Dan, sub quo pone erat Aser, deinde Nephthali. Ægyptios autem et Gentiles alios, qui Hebræos ex Ægypto secuti fuerant, verisimile est his fuisse immixtos; unde simul cum eis murmurare et murmur concitare solebant.

Nota: Inter omnes archiducalis et prima tribus ad Orientem sita erat Judæ. Primo, quia hæc tribus erat numerosior et fortior, ideoque regnum illi à Jacobo consignatum est Gen. 49. 10. ut scilicet tribus hæc regia et fortissima suum regem facilius tueri posset. Secundo, quia ex hac tribu nasciturus erat Christus. Ita Theodor. hic q. 3. Tribus vero Dan fuit ad Aquilonem, quia ab Aquilone panditur omne malum: ex Dan autem nascetur pessimus Antichristus. Ita Rupertus et Radulphus in 24 Levitici.

Nota secundo: Hic quadratus tribuum situs et ordo tantum erat tunc, cum castra figebant: nam cum ea movebant, alius erat ordo; non enim agmine quadrato, sed longo et extenso singulæ tribus aliæ post alias seorsim incedebant, ut patebit v. 9.

Tropol. quomodo quisque secundum signa sua, id est ordinem et gradum vocationis, gratiæ et status sibi dati vivere, in eoque quiete sese continere debeat, docet Origenes hîc hom. 2.

Quæres secundo quæ et qualia insignia habuerint hæc quatuor archiducum tribuum vexilla. Tradunt Hebræi et Rabbini scribentes in hoc caput, vexilla hæc habuisse effigies quatuor animalium, scilicet leonis, hominis, bovis et aquilæ. Hebræos sequitur Andreas Masius in c. 6. Josue v. 9. ubi sic ait: *Tradunt Hebræi primum vexillum primipilaris tribus Judæ cum suis habuisse effigiem leonis pro insigni; secundum vexillum Rubenitarum habuisse hominis effigiem cum mandragoris, quas ad matrem attulerat Ruben Gen.* 30. 14. *Tertium vexillum Ephraim habuisse imaginem bovis; quartum Danitarum habuisse effigiem aquilæ. Quæ sane apto typo significabant propitiatorium nostrum, scilicet Christum, arcamque ejus scilicet Ecclesiam, quæ inter hæc quatuor vexilla sita erat, per quatuor Evangelistarum signa ad omnes mundi plagas diffundenda esse.* Idem docent Vilalpandus de Templo tom. 2. p. 2. l. 5. disp. 2. c. 29. et Hier. Prado in c. 1. Ezech. pag. 44. qui ex Hebræis ita hæc describit: *Singuli duces tribuum propria gestabant insignia, parentum scilicet stemmata in vexillis depicta. Ad Orientem ergo, supra papilionem Naasson primogeniti Judæ collucebat vexillum viridis coloris, quem sibi colorem assumpsit, quoniam in viridi lapillo, smaragdo scilicet, parentis Judæ nomen erat exaratum in Rationali Pontificis, hoc est in bulla ejus pectorali, in qua visebatur jus civilitatis et nobilitatis Israelitarum, puta singularum* 12 *tribuum; in quo vexillo depictus erat leo, stemma et hieroglyphicum parentis Judæ: nam hunc leoni comparaverat Jacob dicens: Catulus leonis Juda. Ad Meridiem, supra tentorium Elisur filii Ruben eminebat vexillum rubrum, referens colorem sardii, in quo erat nomen patris, puta Ruben scriptum in Rationali; symbolum autem in hoc vexillo depictum visebatur humanum caput, eo quòd Ruben esset primogenitus et familiæ caput. Ad Occidentem, surgebat in altum supra tentorium Elisama filii Ephraim vexillum aureum in quo exaratum visebatur caput vituli* (eo quòd avus ejus Joseph per visionem vitulorum, sive boum, prædixisset et providisset fami Ægypti: unde et Ægyptii eum specie bovis coluerunt, vocaruntque Apin vel Seraphin, uti dixi Gen. 41. in fine; unde et Moses postea Deut. 33. 17. benedicens tribum Joseph, puta Ephraim, ait: Primogeniti tauri pulchritudo ejus.) *Aureus vero splendor vexilli Ephraim æmulabatur fulgorem chrysolithi, in quo scriptum erat nomen Ephraim in Rationali. Ad Aquilonis plagam, fluctuabat supra tentorium Ahiezer filii Dan variegatum signum ex albo et rubro colore ad instar jaspidis* (ita Prado, sed verius est Dan in Rationali fuisse inscriptum carbunculo, uti dixi Exodi 28. 18. adde jaspides fere esse virides, non albos et rubros) *in quo cœlatum erat*

nomen Dan in Rationali : hujus stemma fuit aquila serpentibus inimica, ab archiduce vice serpentis electa; quoniam avus Jacob parentem Dan contulerat colubro, dicens : Fiat Dan coluber in via, cerastes in semita; cujus loco Ahiezer posuit aquilam, quæ unguibus arreptum gestaret colubrum, vel draconem; quod Lacedæmoniorum quoque fuit stemma, quo etiam ipsi obsignarunt litteras ad Judæos consanguineos suos transmissas, uti testatur Joseph. lib. 12. Antiq. c. 5. Sic apud Plutarchum legimus aquilam C. Mario reditum cum summa gloria et triumpho portendisse, cum anguem unguibus arreptum dilacerasset, et in aquas abjecisset, atque inde occasum versus avolasset :

Sic aquilæ clarum firmavit Jupiter omen,
Partibus intonuit cœli pater ipse sinistris.

Gestarunt ergo hæ tribus gentilitia familiæ et parentum suorum stemmata pro insigni et vexillo : unde in Hebræo hæc vexilla vocantur *signa patrum suorum.*

Porro hæc insignia quatuor animalium censet Prado significari à Psalte. Psal. 67. cum loquens de castris Hebræorum ait : *Animalia tua habitabunt* (id est habitabant) *in ea.* q. d. In tua hæreditate, in tuis castris, in tuo populo, ô Domine, visebantur olim in deserto vexilla insignita figuris quatuor animalium, puta hominis, leonis, aquilæ et vituli. Additque Prado plane videri has quatuor animalium figuras desumptas esse ex Cherubinis arcæ : Deus enim sua attributa, majestatem, gloriam et triumphos per hæc quatuor animalia, quasi stemmata sua significare voluit, ideoque suos Cherubinos ita fieri et fingi jussit, ut horum quatuor animalium speciem referrent, ut dixi Exodi 25. 18. Hinc et eadem ad castra et populum suum, eorumque vexilla traduxit. Erant enim hæc Dei castra, quorum dux et princeps erat Deus ipse.

Merito ergo castrorum horum pulchritudinem admirans Balaam, cecinit Num. 24. 5. *Quàm pulchra tabernacula tua, Jacob, et tentoria tua, Israel, ut vallis nemorosa, et horti juxta fluvios irrigui, et tabernacula quæ fixit Dominus*, etc.

Quæres tertio quid mystice hæc castra et vexilla significent? Respondet primo ex Philone Vilalpandus, symbolice in hisce castris Dei totum mundum repræsentari, atque 12 tribuum insignia significare 12 signa Zodiaci. Judas enim leonis habet speciem, Ruben aquarii, Ephraim tauri, Dan scorpii ab aquila apprehensi. Vide cætera in idea et imagine ab eo expressa f. 470 ubi et per quatuor plagas et per quatuor acies, tam Levitarum, quam castrorum, quatuor elementa significari docet, scilicet per Mosen et Aaron, qui erant ad Orientem, ignem : per Gersonitas, qui erant ad Occidentem, terram : per Caathitas, qui erant ad Meridiem, aerem : per Meraritas, qui erant ad Septentrionem, aquam.

Allegorice, castra hæc significant Ecclesiam Christi, de qua dicitur Cant. 6. 3. *Pulchra ut luna, electa ut sol, terribilis ut castrorum acies ordinata;* hinc et Deus dicitur *sabaoth*, id est acierum et exercituum; hac etiam de causa castra hæc erant circa tabernaculum, id est templum Dei, illique commensa erant, adeoque ipsa speciem templi sive Ecclesiæ exhibebant, sicuti vicissim ipsum templum speciem castrorum referebat. Unde 2. Paral. 31. 2. dicitur Ezechias constituisse Levitas, qui *canerent in portis castrorum Domini*, id est templi. Moses ergo est Christus, qui in medio duodecim Patriarcharum et tribuum, id est duodecim Apostolorum, in Judæa visus est, adoratusque ut verus creator cœli novi novæque terræ, quatuor stipatus veluti Cherubinis Evangelistis, quos ad quatuor mundi plagas evangelizare transmisit. Hinc Cherubim habebant speciem hominis, leonis, bovis et aquilæ, per quæ quatuor Evangelistas adumbrari et depingi patet Apoc. 4. v. 7. idque passim Patres omnes docent.

Archidamus teste Plutarcho in Lacon. rogatus quantum regionis Spartani possiderent, respondit : *Quantum hasta pertingimus.* Ita Ecclesia tantum regionum occupat, quantum pugnando contra dæmones, infideles et impios subjugavit, ut possit dicere cum Jacobo : *Do tibi partem unam, quam tuli de manu Amorrhæi in gladio et arcu meo*, Gen. 48. 22. hæc ergo sunt castra, hæ acies Ecclesiæ. Agis rex cum prohiberetur ad Mantineam pugnare, quòd hostes numero vincerent : *Necesse est*, ait, *contra multos pugnet, qui multis vult imperare.* Ita Apostoli 12, contra totum orbem pugnantes, eum sibi et Christo subdiderunt. Lacæna filio in bellum proficiscenti porrigens scutum : *Hoc*, ait, *pater tuus semper servavit, itaque aut tu idem facito, aut peri.* Idem dicat nunc Ecclesia cuivis fideli. Alia cum solemni pompæ coronata interesset, audiens filium in prælio victorem occubuisse, non detracta corona, sed jactabunda proximis dixit : *Multo pulchrius est, ô amicæ, vincentem in acie mortem oppetere, quàm superstitem vincere.* Idem dicat Martyr, qui patiendo, idem doctor et concionator, qui laborando pro gloria Dei occumbit.

E contrario Damatria filium ad se reversum, quòd in bello timide et indigne se gessisset, interfecit. Lacæna alia ad filium fuga servatum scripsit : *Mala de te fama spargitur, aut igitur hanc elue, aut vivere cessa.* Alia cum filii è prælio fugissent, et ad ipsam venirent : *Quo*, ait, *perfugere voluistis mala mancipia? an huc* (ventrem ostendens) *unde existis, redituri?* Alia filium è fuga adventantem cernens, rogavit quo loco essent res patriæ; cumque is responderet cives esse occisos, regula eum occidit, dicens : *Ergo te infaustæ rei nuntium illi miserunt nobis?* Cum quidam narraret matri fratrem honesta morte occubuisse : *Nonne*, ait, *turpe est te talis comitatus occasionem amisisse?* Quid jam dicat fidelis, quid miles in castris Ecclesiæ? dicat utique cum Machabæis : Moriamur fortiter in prælio, nec inferamus crimen gloriæ nostræ. Dilatemus regnum Christi, toto orbe evangelizemus; si cadamus, si occidamur, Martyres resurgemus.

Particulatim vero S. Amb. l. 2. de Salomone c. 2. Christum comparat aquilæ cum dracone pugnanti, quod fuit stemma Dan, dum ait : *Uti aquila serpentes devorat, et eorum venena calore concoquit interno : ita ēt Christus Dominus noster dracone percusso, id est diabolo lacerato, dum humanum sibi corpus assumit, peccatum illud quod hominem tenebat obnoxium, tanquam perniciosum virus extinxit, sicuti Apostolus ait : Et de peccato damnavit peccatum in carne sua.*

Verum aptius singula sigillatim ita adaptat Rabanus hic. Hæc, ait, castrorum acies est Ecclesia, tam novi, quàm veteris Testamenti.

Levitæ sunt sacerdotes et clerus; hi sacra custodiunt, et pro eis depugnant, eosque ambit et protegit populus, qui à quatuor mundi plagis ad Ecclesiam venit; à singulis quatuor lateribus est trinitas tribuum, id est fides SS. Trinitatis; 12 principes sunt 12 Apostoli, quorum precibus et doctrina munitur Ecclesia.

Ab Oriente est Judas, quia ex Juda ortus est Christus, cujus nomen est Oriens. Rursus per Orientem, ubi erat introitus tabernaculi, significatur primitiva Ecclesia, et initium conversionis fidelium ad Christum: hìc est *Judas*, id est, confessio; et *Issachar*, id est, merces; et *Zabulon*, id est, habitaculum fortitudinis: quia Confessores Christi in Ecclesiam, quæ Dei domus est fortissima, per Christum introitum habent, ut in ea pro mercede æterna laborent.

Plaga Australis antiquam Dei plebem, olim à Deo illustratam significat: hìc est *Ruben*, *Simeon* et *Gad*; quia sancti Patres, qui intuitum mentis ad voluntatem Dei Patris videndam benè exacuerunt, obedientiæ studium ritè illi impendebant, accingentes se armis justitiæ contra leonem rugientem et dæmonium meridianum, sibique quasi dicebant: Esto *Ruben*, id est, vide te esse filium patris æterni; cui debes esse Simeon, id est, obediens; ut sis Gad, id est, accinctus contra dæmones. Rursum esto *Ruben*, id est, vide ut filios Deo procrees.

Aquilo significat Gentium multitudinem, quæ usque ad Christum tenebris et frigore infidelitatis torpuerat: hìc est *Dan*, id est, judicium; *Aser*, id est, beatus; et *Nephthali*, id est, colluctans, vel dilatatus: quia spernentibus Judæis verbum Domini, justo judicio Dei, per multitudinem Gentilium credentium dilatatus, et luctans Ecclesiæ populus, æternam beatitudinem sperare et quærere non desistit.

Occidens, sive ultima pars tabernaculi, significat impletionem Ecclesiæ, quæ fiet in fine mundi, cum omnis Israel salvus fiet: hìc sunt *Ephraim*, id est, crescens; *Manasse*, id est, oblivio; et *Benjamin*, id est, filius dextræ: quia tunc in persecutione Antichristi probabuntur, et meritis accrescent electi, tumque aderit hora, qua in oblivionem mortis perpetuæ impiis traditis, justi ad dexteram Dei in æternum cum Domino regnaturi collocabuntur. Huc usque Rabanus.

Quæritur quarto quid hæc castra significent tropologice et anagogice? sensus enim litteralis hìc facilis est; sed spiritualis, qui hìc occulitur, illustris est. Respondeo: Anima quælibet fidelis et sancta est tabernaculum Dei, ut dixi Exodi 26. 1. Aspectus ad Orientem significat mentis illuminationem et purgationem, quæ perficitur Juda, id est, vera confessione; et Zabulon, id est, forti pœnitentia; et Issachar, id est, spe mercedis. Meridies significat mentis inflammationem et ardorem, quam perficit Ruben, id est, visio et procreatio filiorum in spiritu; ac Simeon, id est, obedientia; et Gad, id est, fortitudo in adversis. Aquilo dæmonis et hostium aliorum tentamenta significat, contra quæ munimur castris Dan, id est, metu extremi judicii; et Nephthali, id est, continua lucta; et Aser, id est, memoria beatitudinis æternæ. Occidens significat perfectionem animæ, quam præstat Ephraim, id est, fruges et incrementa continua bonorum operum; ac Manasse, id est, oblivio rerum temporalium; et Benjamin, id est, dextera et virtus patris nostri Dei: hæc omnia penè habet Abulensis hìc q. ult.

Anagogice, castra hæc cœlum Beatorum, et civitatem cœlestem significant. Unde Apoc. 21. v. 16. dicitur ipsa in quadro esse posita, æque ut hæc castra; atque duodecim habere portas, videlicet à quolibet latere et plaga tres, inscriptas nominibus duodecim tribuum filiorum Israel: duodecim enim tribus omnes veros Israelitas, id est, electos, qui illi civitati dominabuntur, significant. Itaque ingredietur in cœlum per portam *Levi*, vel ut Levi, sacerdos, qui bene præfuit sacerdotio; ingredietur per *Juda*, vel ut Juda, princeps, qui bene præfuit populo; ingredientur ut *Simeon*, qui suis præpositis fuerunt obedientes; ingredientur ut *Issachar*, vel *Manasse*, Monachi et Religiosi, qui voluptates præsentes calcant, spe in æternam mercedem defixi: ingredientur per portam *Ephraim*, qui fructibus misericordiæ abundarint; per *Dan* justi judices. Cætera collige et applica ex tropologia paulo ante assignata. Ita Origenes hom. 1. et ex eo Rabanus.

9. Per turmas suas primi egredientur.] Non quod simul hæ tribus pari gressu proficiscerentur: hoc enim sæpe ob viarum angustias fuisset impossibile, sed quod prognati ex tribu Juda primi essent, præirentque cæteras omnes tribus. Duodecim ergo tribus in 4 acies fuerunt distributæ, quæ hoc ordine procedebant. Prima acies, eaque fortissima erat tribus Juda: hanc non pari passu comitabatur, sed à tergo pone sequebatur proximè Issachar, deinde Zabulon: adeoque hæ tres tribus unam, videlicet primam aciem conflabant, 186 millium bellatorum, ut patet v. 9. Secunda acies erat tribus Ruben, quæ sequebatur tribum Zabulon: post Ruben incedebat Simeon, post hunc Gad: eratque hæc acies secunda, æquè ac prima, triplex, videlicet ex tribus jam dictis tribubus conflata, continebatque 150 millia bellatorum, ut patet v. 16. Post hanc secundam aciem, in medio omnium castrorum proficiscebantur Levitæ cum tabernaculo, illud in partes dissolutum, et per varios distributum portando. Post Levitas succedebat tertia acies Ephraim, cui conjuncta, et succedanea erat acies Manasse, deinde Benjamin: hæc acies continebat 108 millia bellatorum, ut patet v. 24. Post hanc sequebatur quarta acies Dan, cui à tergo conjuncta erat Aser, deinde Nephtali. Nephthali ergo claudebat totum agmen, omnesque alias tribus; hæc acies continebat 157 millia bellatorum, ut patet v. 31.

17. Levabitur autem tabernaculum testimonii per officia Levitarum,] q. d. Tabernaculum dissolutum portabitur à Levitis, secundum distincta eorum ministeria, quæ cap. sequenti singulis Deus distribuit.

Nota; Incedebant Levitæ loco tutissimo, scilicet medio in castris, cum illa proficiscebantur: nam ante se habebant duas acies, puta sex tribus jam dictas; post se habebant duas pariter acies, puta sex alias tribus, unde hebr. est: *Proficiscetur tabernaculum testimonii, et castra Levitarum in medio castrorum.* Quod sic intellige, non quasi omnes Levitæ simul essent in medio præcise, ut aliqui voluerunt, sed quod Gersonitæ et Meraritæ sequerentur primam aciem, sive primas tres tribus: Caathitæ

vero sequerentur secundam aciem, et præcise essent in medio castrorum, uti diserte narratur c. 10. v. 17. et 21. Ita Andreas Masius in c. 6. Josue.

Quomodo erigetur, ita et deponetur.] Hæc verba non sunt in Hebræo hoc loco, sed c. 4. unde ab interprete Latino huc videntur translata, lucis et claritatis causa.

29. Nephthali.] Nota: Concordiæ causa Deus aptum hunc hisce quatuor tribubus dedit ordinem, ut videlicet, cum quatuor essent ancillarum Jacobi filii, videlicet Balæ, Dan et Nephthali; Zelphæ vero, Gad et Aser; ideoque unus alteri aciei (utpote quæ ternis tantum constabat tribubus) et vexillo jungendus foret; Gad jungeretur Ruben, Dan autem et Nephthali, Balæ filii, medium Aser Zelphæ filium, amoris et unionis causa complecterentur.

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Levitas loco totidem primogenitorum Israel, suo cultui deposcit Deus. Secundo, v. 15. numerantur Levitæ ad 22 millia, et inter eos custodia rerum tabernaculi distribuitur.

1. Hæ sunt generationes Aaron et Moysi, in die qua locutus est Dominus ad Moysen in monte Sinai. 2. Et hæc nomina filiorum Aaron: primogenitus ejus Nadab, deinde Abiu, et Eleazar, et Ithamar. 3. Hæc nomina filiorum Aaron sacerdotum, qui uncti sunt, et quorum repletæ et consecratæ manus ut sacerdotio fungerentur. 4. Mortui sunt enim Nadab et Abiu, cum offerrent ignem alienum in conspectu Domini in deserto Sinai, absque liberis; functique sunt sacerdotio Eleazar et Ithamar coram Aaron patre suo. 5. Locutusque est Dominus ad Moysen, dicens: Applica tribum Levi, et fac stare in conspectu Aaron sacerdotis ut ministrent ei, et excubent, 7. et observent quidquid ad cultum pertinet multitudinis coram tabernaculo testimonii, 8. et custodiant vasa tabernaculi, servientes in ministerio ejus. 9. Dabisque dono Levitas 10. Aaron et filiis ejus, quibus traditi sunt à filiis Israel. Aaron autem et filios ejus constitues super cultum sacerdotii. Externus, qui ad ministrandum accesserit, morietur. 11. Locutusque est Dominus ad Moysen, dicens: 12. Ego tuli Levitas à filiis Israel pro omni primogenito, qui aperit vulvam in filiis Israel, eruntque Levitæ mei. 13. Meum est enim omne primogenitum; ex quo percussi primogenitos in terra Ægypti: sanctificavi mihi quidquid primum nascitur in Israel ab homine usque ad pecus: mei sunt, ego Dominus. 14. Locutusque est Dominus ad Moysen in deserto Sinai, dicens: 15. Numera filios Levi per domos patrum suorum et familias, omnem masculum ab uno mense et supra. 16. Numeravit Moyses, ut præceperat Dominus, 17. et inventi sunt filii Levi per nomina sua, Gerson et Caath et Merari. 18. Filii Gerson: Lebni et Semei. 19. Filii Caat: Amram et Jesaar, Hebron et Oziel. 20. Filii Merari: Moholi et Musi. 21. De Gerson fuere familiæ duæ, Lebnitica, et Semeitica: 22. quarum numeratus est populus sexus masculini ab uno mense et supra, septem millia quingenti. 23. Hi post tabernaculum metabuntur ad Occidentem, 24. sub principe Eliasaph filio Lael. 25. Et habebunt excubias in tabernaculo fœderis, 26. ipsum tabernaculum et operimentum ejus, tentorium quod trahitur ante fores tecti fœderis, et cortinas atrii: tentorium quoque quod appenditur in introitu atrii tabernaculi, et quidquid ad ritum altaris pertinet, funes tabernaculi et omnia utensilia ejus. 27. Cognatio Caath habebit populos Amramitas et Jesaaritas et Hebronitas et Ozielitas. Hæ sunt familiæ Caathitarum recensitæ per nomina sua: 28. omnes generis masculini ab uno mense et supra, octo millia sexcenti habebunt excubias Sanctuarii, 29. et castrametabuntur ad meridianam plagam. 30. Princepsque eorum erit Elisaphan filius Oziel; 31. et custodient arcam, mensamque et candelabrum, altaria et vasa Sanctuarii, in quibus ministratur, et velum, cunctamque hujuscemodi supellectilem. 32. Princeps autem principum Levitarum Eleazar filius Aaron sacerdotis, erit super excubitores custodiæ Sanctuarii. 33. At vero de Merari erunt populi Moholitæ et Musitæ recensiti per nomina sua: 34. omnes generis masculini ab uno mense et supra, sex millia ducenti. 35. Princeps eorum Suriel filius Abihaiel: in plaga septentrionali castrametabuntur. 36. Erunt sub custodia eorum tabulæ tabernaculi et

vectes, et columnæ ac bases earum, et omnia quæ ad cultum hujuscemodi pertinent : 37. columnæque atrii per circuitum cum basibus suis, et paxilli cum funibus. 38. Castrametabuntur ante tabernaculum fœderis, id est ad orientalem plagam, Moyses et Aaron cum filiis suis, habentes custodiam Sanctuarii in medio filiorum Israel; quisquis alienus accesserit, morietur. 39. Omnes Levitæ, quos numeraverunt Moyses et Aaron juxta præceptum Domini per familias suas in genere masculino à mense uno et supra, fuerunt viginti duo millia. 40. Et ait Dominus ad Moysen : Numera primogenitos sexus masculini de filiis Israel ab uno mense et supra, et habebis summam eorum. 41. Tollesque Levitas mihi pro omni primogenito filiorum Israel : ego sum Dominus; et peccora eorum pro universis primogenitis pecorum filiorum Israel. 42. Recensuit Moyses, sicut præceperat Dominus, primogenitos filiorum Israel, 43. et fuerunt masculi per nomina sua, à mense uno et supra, viginti duo millia ducenti septuaginta tres. 44. Locutusque est Dominus ad Moysen, dicens : 45. Tolle Levitas pro primogenitis filiorum Israel, et pecora Levitarum pro pecoribus eorum, eruntque Levitæ mei : ego sum Dominus. 46. In pretio autem ducentorum septuaginta trium, qui excedunt numerum Levitarum de primogenitis filiorum Israel, 47. accipies quinque siclos per singula capita ad mensuram Sanctuarii. Siclus habet viginti obolos. 48. Dabisque pecuniam Aaron et filiis ejus, pretium eorum qui supra sunt. 49. Tulit igitur Moyses pecuniam eorum qui fuerant amplius et quos redemerant à Levitis 50. pro primogenitis filiorum Israel, mille trecentorum sexaginta quinque siclorum juxta pondus Sanctuarii, 51. et dedit eam Aaron et filiis ejus juxta verbum quod præceperat sibi Dominus.

1. HÆ SUNT GENERATIONES (id est, hi sunt filii) AARON ET MOYSI. Est metonymia, qua actus ponitur pro effectu, scilicet generatio pro re producta et genita. Simili modo capitur generatio Proverb. 30. 12. et 13. Exodi 1. 6. Psal. 12. 8. Vide dicta Exodi 8. 26.

AARON ET MOYSI.] Dices : Hic solius Aaron filii numerantur; ergo malè additur τὸ *Moysi*. Respondeo etiam Mosis filios hîc numerari, videlicet inter Levitas; nam Levitæ, dicti Amramitæ, qui numerantur v. 27 et 28, erant Moses et Aaron (hi enim sunt filii Amram) cum filiis suis : è quibus Aaron cum posteris suis sacerdotium est adeptus; posteri vero Mosis cum reliquis Levitis Caathitis annumerati sunt. Vide 1. Paralip. 23, 13 et 14. qua de causa et Aaron hîc Moysi præponitur tanquam eo dignior, eo quod esset sacerdos et pontifex, quodque familia ejus à Deo electa et evecta esset ad sacerdotium; familia vero Mosis ad Levitas esset annumerata, eo quod ex Gentili matre, puta Sephora Madianitide, esset prognata, ait Auctor libri de Mirabilib. S. Script. cap. 25. qui extat apud S. Aug. tom. 3.

Ubi nota, et vide partim miram Dei Electionem, partim quàm posteri à parentibus sæpe degenerent : Moses enim fuit princeps et legislator; posteri vero fuerunt ignobiles Levitæ, cum vice versa posteri Aaronis patri in sacerdotio et pontificatu successerint.

3. QUORUM REPLETÆ ET CONSECRATÆ MANUS.] *Et* hic significat, *id est*. Vide canonem 32. *Replere* enim *manus*, est consecrare manus ad sacerdotium : nam in consecratione manus sacerdotum novellorum implebantur, tum donis et sacrificiis, tum unctione olei; hinc Hebræis *implere manum* est consecrare sacerdotem. Quam phrasin imitatur Latinus interpres 3. Reg. 13. 33. *Quicumque, ait, volebat, implebat manum suam* (id est ungebat eam oleo) *et fiebat sacerdos*. Simile est 2. Paral. 13. 9. et alibi.

6. APPLICA.] Heb. הק רב *hac reb*, id est accedere fac, approxima, applica. Est hîc electio, et separatio Levitarum, jussu Dei facta, ad ministerium tabernaculi, et obsequium sacerdotum. Hinc patet quàm delirum sit figmentum Plutarchi in Symposiis, Levitas fuisse sacerdotes Bacchi, quem coluerint Hebræi, et in ejus honorem porcina abstinuerint, dictosque esse Levitas, non à Levi patriarcha, sed à Lysio, seu magis ab Evio, quæ Bacchi sunt nomina.

Tropologice, Levitæ signabant statum Ecclesiasticum clericorum legis novæ : unde excubabant inter tabernaculum et castra; quia Ecclesiastici ex officio medii sunt inter Deum et populum. Horum sacra mysteria pulchrè significant ipsa eorum nomina v. 17. *Levi* enim heb. idem est quod additus et assumptus, scilicet à Deo ad ministerium tabernaculi. *Gerson* idem est quod advena. Ecclesiastici enim se gerere debent quasi peregrinos et advenas terræ, utpote cum sint cives sanctorum, et domestici Dei. *Caath* idem est, quod dolens et lugens; à כאת *caat* enim, id est doluit, fit קהת *kehat*, id est caat, per commutationem litterarum affinium, scilicet *aleph* et *he*, et *caph* in *coph* : nam Ecclesiastici lugere debent peccata populi; unde et pulla, id est lugubri, veste induuntur. *Merari* idem est, quod, amaritudo : nam Ecclesiastici mortem, aliaque novissima, quæ amara sunt, assidue mente versare debent, indeque excitare se ad carnis afflictionem, et mortificationem. *Lebni* idem est, quod, candor, puta castitas, et puritas vitæ. *Semei* idem, quod, auditio, et obedientia. *Amram* idem est, quod, populus excelsus, qui dicat : Nostra conversatio in cœlis est. *Jesaar* idem est, quod meridies vel meridianus, qui scilicet plene solis justitiæ, puta Christi, ejusque gratiæ radios excipit; nam, ut dicitur Proverb. 4. 18. *Justorum semita quasi lux splendens procedit, et crescit usque ad perfectam diem. Hebron* idem est, quod societas, puta socialis amor, et disciplina. *Oziel* idem est, quod fortitudo mea Deus. *Moholi* idem est, quod chorus, puta psallentium. *Musi* idem est, quod tangens, vel auferens, scilicet peccata in Sa-

cramento pœnitentiæ. *Eleazar* idem est, quod Deus meus adjutor. *Ithamar* idem est, quod, ubi palma? quia Ecclesiastici spectant et exspectant bravium in cœlis. Ita Rabanus hic folio 33. et duobus sequentibus, atque ex parte Rupertus.

7. OBSERVENT QUIDQUID AD CULTUM PERTINET MULTITUDINIS CORAM TABERNACULO, q. d. Levitæ metentur castra circa tabernaculum, ut illud, ejusque vasa, quibus tota populi multitudo Deum colit, custodiant. Heb. est, *ut custodiant custodiam ejus*, scilicet *Aaronis, et custodiam omnis congregationis*, quam scilicet Aaron, et tota populi congregatio custodire debent. Quasi dicat: Levitæ pro populo, proque Aarone pontifice servire debent tabernaculo, illudque custodire, uti explicatur in sequentibus. Fecerunt ergo in Dei et tabernaculi cultu Levitæ id, quod totus populus facere debuisset; sed quia id ipse per se facere non poterat, hinc loco populi delecti sunt Levitæ qui ordinate, honeste, decenter et reverenter id ipsum præstarent.

Secundo, aliqui per *custodiam congregationis* intelligunt custodiam populi. Sacerdotes enim et Levitæ sunt custodes et conservatores tam populi, quàm tabernaculi, ut scilicet curent populum in conspectu tabernaculi et Dei decenter et reverenter se gerere. Eorum ergo erat excubare, ne quid à populo contra Dei honorem et voluntatem fieret, ne falsis opinionibus implicaretur, ne præstigiis incumberet aut superstitionibus; sed è contrario eum docere quo ritu, cultu, pietate et probitate Deus esset colendus. In sacerdotibus ergo tota populi custodia posita est, eo quod omnia bona et mala populi pendent à religione: quæ si recta et pia fuerit, innumera parit bona; sin corrupta et perversa, innumera mala. Hoc est quod ait Dominus Isaiæ c. 62. v. 6. *Super muros tuos Jerusalem, constituit custodes, tota die et tota nocte in perpetuum non tacebunt.* et Cantic. 1. 6. *Posuerunt me custodem in vineis.* et cap. 5. v. 7. *Invenerunt me custodes.*

9 et 10. DABISQUE DONO LEVITAS AARON ET FILIIS EJUS. q. d. Levitas offeres Aaroni et sacerdotibus, ut eis serviant, idque gratis, et sine pretio; neque enim sacerdotes ad ministeria omnia tabernaculi sufficiunt: unde in subsidium eis Levitæ TRADITI SUNT, hebr. *datidati*, vel *dedititii sunt*, id est, absolute Aaroni dati et donati, vel potius donandi sunt: necdum enim reipsa dati erant, sed jamjam donandi erant in perpetuum, A FILIIS ISRAEL,] ut hac donatione Aaroni facta, à Deo primogenitos suos redimerent, ut patet v. 45. Erant ergo Levitæ id quod jam sunt Diaconi apud sacerdotes: unde Levita Laurentius vocatur, eo quod Sancto Sixto quasi Diaconus ministrarit.

10. AARON AUTEM, ET FILIOS EJUS CONSTITUES SUPER CULTUM SACERDOTII,] ut scilicet obeant functiones sacras sacerdotii, quæ in veteri lege erant quatuor: nimirum primo, sacrificare; secundo, adolere incensum; tertio, singulis sabbatis apponere in mensa coram Deo panes propositionis; quarto, quotidie vespere accendere lucernas.

12. EGO TULI,] ego ferre decrevi, et jam reipsa feram et tollam mihi Levitas.

PRO OMNI PRIMOGENITO QUI APERIT VULVAM,] qui primo ex matre nascitur. Vide Exodi 13. v. 12.

13. MEUM EST ENIM OMNE PRIMOGENITUM.] *Meum est*, non tantum creatione, sed proprie redemptione et liberatione, qua primogenitos vestros liberavi ab angelo percutiente primogenitos Ægyptiorum, Exodi 12. 23. Rursum *meum est*, per justam et æquam præcepti hujus mei, qui absolutus omnium sum Dominus, exactionem.

SANCTIFICAVI MIHI QUIDQUID PRIMUM NASCITUR IN ISRAEL.] *Sanctificavi*, hoc est mihi sanctificari, id est offerri et consecrari, statui et decrevi.

Nota: Deus hic pro primogenitis Hebræorum sibi debitis deposcit Levitas, deligitque tribum Levi ad sacerdotium, et cultum sui in tabernaculo, idque primo, ob zelum quo tribus hæc ulta est injurias Dei, occidendo idololatras vituli aurei, Exodi 32. v. 26 et 29. atque hoc est quod Levi et Levitis dicitur Deuter. 33. 9. *Qui dixit patri suo et matri suæ: Nescio vos; et fratribus suis: Ignoro vos; et nescierunt filios suos: hi custodierunt eloquium tuum, et pactum tuum servaverunt*, etc, *ponant thimiama in furore tuo et holocaustum super altare tuum.* Secundo, quia tribus Levi cæteris erat minor, ideoque facile ali poterat à populo; quod omnino faciendum erat, cum ipsa omnis hæreditatis esset expers: atque alia ex parte sufficiens erat ipsa, ad ministeria tabernaculi obeunda. Hisce ergo de causis jus sacerdotii, quod debebatur ipsi Ruben, utpote primogenito Jacobi, in pœnam incestus ab eo commissi, translatum est in Levi; uti jus regni et primatus inter fratres, ab eodem Ruben translatum est in Judam; et jus duplicis hæreditatis, quod proprie erat jus primogenituræ, translatum est in Joseph, puta in Ephraim et Manasse Josephi filios ut patet 1. Paral. 5. v. 1. et 2.

15. NUMERA FILIOS LEVI, etc. OMNEM MASCULUM AB UNO MENSE ET SUPRA.] *Ab uno mense*, ut scilicet hac ratione numerus major Levitarum habeatur, qui pene respondeat numero primogenitorum Israel, quibus Levitæ à Deo surrogantur: alibi vero Levitæ à 25 vel 30 anno numerantur; quia ibi agitur de ministerio eorum in tabernaculo, quod pueri obire non poterant, nec etiamsi possent, ut fieret par erat, aut decens.

17. ET INVENTI SUNT FILII LEVI PER NOMINA SUA, GERSON, ET CAATH, ET MERARI.] *Inventi sunt*, non in vita, sed in censu hoc et numero; unde hebræice est: *Et fuerunt isti filii Levi.* Nam ipsi jam pridem obierant: ingressi enim erant cum avo Jacobo in Ægyptum, ante 217 annos; nam 215 annis vixerunt Hebræi in Ægypto: hic autem Levitarum census contigit secundo anno egressus Hebræorum ex Ægypto; nemo autem ea ætate tamdiu vixit, imo Caath tantum vixit 133 annis, ut dicitur Exodi 6. 18.

23. HI POST TABERNACULUM METABUNTUR.] Posteri ergo Gerson, sive Gersonitæ post tabernaculum et atrium, ad Occidentem castra figebant, Meraritæ ad Aquilonem, Caathitæ ad Meridiem, Moses vero et Aaron ad Orientem. Nota: Simul hic degere jubentur Moyses princeps et Aaron pontifex; quia, ut ait Rupert. *ducum et consulum fascibus atque regum gladiis eget sacerdotalis sanctitas, et nihil tutius cum sibi conveniant, nil perniciosius cum dissentiunt.* Hinc Constantinus Magnus Imp. dicebat *se esse Episcopum extra Ecclesiam*; quia curabat quan-

tum poterat, ut Ecclesia conservaretur et propagaretur, nec tamen Ecclesiastica munia usurpabat. Et S. August. trac. 51. in Joan. docet quemque patremfamilias in domo sua debere exercere *Episcopale officium, ut pro Christo, et pro vita æterna suos omnes admoneat, doceat, hortetur, corripiat*, etc.

25. Et habebunt excubias in tabernaculo.] Excubiæ hîc metonymice sumuntur pro custodia, quæ excubando fit. Rursum, custodia metonymice sumitur pro re custodienda. Sensus ergo est : *Habebunt excubias*, id est custodient, vel habebunt custodienda ea quæ sequuntur, scilicet *ipsum tabernaculum, et operimentum*, etc. Patet hic sensus ex Hebræo. Unde. v. 32. noster Interpres custodes hos tabernaculi, vocat excubitores custodiæ sanctuarii.

26. Ipsum tabernaculum et operimentum ejus, tentorium quod trahitur ante fores tecti foederis.] *Tabernaculum* hîc vocatur infimum tabernaculi velum, ex decem cortinis compositum, quod proxime ipsas tabernaculi tabulas velabat et operiebat circumquaque, de quo Exodi 26. 1. et 6. *operimentum* vero tabernaculi hîc vocatur velum aliud triplex, velo priori decem cortinarum superpositum, scilicet primum sagum cilicinum, secundum sagum ex pellibus arietum rubricatis, tertium sagum ianthinum, de quibus Exodi 26. Omnia ergo vela tabernaculi portabant Gersonitæ in profectione castrorum.

Tentorium, id est velum, quod trahitur ante fores tecti,] id est tabernaculi, quod undique est tectum et velatum : loquitur enim hîc Moses de velo, quod erat in ingressu tabernaculi, eratque ejus quasi janua.

Tentorium quoque quod appenditur in introitu atrii tabernaculi.] Prius tentorium, id est velum, erat ipsius tabernaculi : hoc vero est atrii, quod erat ante tabernaculum : utrumque custodiæ Gersonitarum hîc committitur.

Et quidquid ad ritum altaris pertinet.] *Quidquid* scilicet velorum : agitur enim hîc tantum de velis altare ambientibus, ut patet ex heb. Chald. et Sept. Hæc enim inter alias causa fuit atrii et velorum ejus, videlicet ut servirent altari holocaustorum ejusque ritui, id est cultui, utque illud undequaque tegerent. Non ergo distortus in nostra versione est sensus, uti queritur Abul. nam noster Interpres, cum ait *quidquid*, τὸ *cortinarum* vel *velorum*, ex antecedentibus intelligendum relinquit. Agitur enim de Gersonitis qui nulla vasa altaris (hoc enim Caathitarum erat ministerium), sed tantum vela custodiebant et portabant, ut patet tum ex hoc loco, tum ex c. seq. v. 24.

Notandum enim ministeria Levitarum ita à Deo partita fuisse, ut Caathitæ custodirent, et in profectione portarent ipsa vasa sacra, ut labrum æneum, arcam testamenti involutam velo, quod pendebat ante Sanctum sanctorum, altaria duo, scilicet thymiamatis unum, holocaustorum alterum, candelabrum et mensam cum suis utensilibus, ut patet v. 31. Meraritæ autem et Gersonitæ custodirent, et in profectione portarent ipsas partes tabernaculi et atrii; sed Meraritæ solidas, videlicet tabulas, columnas, bases, paxillos et vectes, ut patet v. 36. Gersonitæ vero operimenta ipsa mollia, videlicet vela et cortinas cum suis funibus, ut patet hoc v. 26. Ubi adverte Caathitas cæteris Levitis fuisse prælatos, et vasa maxime sacra custodisse et portasse ; quia ex Caath, per Amram descendebat Aaron et Moses : unde et Caathitis præerat Eleazar, senior Aaronis filius, ut patet cap. seq. v. 16.

28. Habebunt excubias,] id est habebunt custodiam sanctuarii, quoad vasa quæ sequuntur. Patet ex Hebræo, vide dicta v. 25.

31. Et velum,] quod oppanditur Sancto sanctorum ; huic enim involvenda erat arca, portanda à Caathitis, ut dixi v. 26. Alia enim vela omnia, non à Caathitis, sed à Gersonitis portabantur, uti ibidem dictum est.

37. Paxilli cum funibus.] Funes intellige eos, quibus distendebantur et firmabantur columnæ tabernaculi, uti explicat Josephus : hosce enim custodiebant et portabant Meraritæ ; nam alios funes, quibus vela paxillis in terra fixis firmabantur, et cortinæ expendebantur, custodiebant et portabant Gersonitæ, ut patet v. 26. itaque nulla est hîc antilogia ; funes enim columnarum ad Meraritas, funes vero velorum et cortinarum ad Gersonitas pertinebant.

39. Omnes Levitæ viginti duo millia.] Universim erant 22300; nam Gersonitæ erant 7500, Caathitæ 8600, Meraritæ 6200, quæ conflata faciunt 22300.

Dices : Quomodo ergo numerantur hîc tantum 22 millia?

Respondeo : Id fit ideo, quia hæc 22 millia surrogata sunt pro totidem primogenitis Israelitarum, ut patet v. 41. Reliqui ergo trecenti inter Levitas primogeniti fuerunt, ac proinde inter primogenitos censentur, non inter Levitas in hac redemptione, utpote qui et ipsi, ut primogeniti, redimi deberent, non autem redimerent alios.

Numerantur hîc etiam Moses et Aaron : nam ait, *omnes Levitæ*. Nec enim Aaron erat primogenitus Amram patris sui, quia Maria soror Aaronis eo erat senior, ut colligitur Exodi 2. 7. Erat enim ipsa puella grandis, cum Moses nasceretur : tunc autem Aaron tantum erat triennis; tribus enim annis tantum Aaron senior fuit Mose.

41. Tolles pecora eorum,] q. d. Separabis ab aliorum pecoribus pecora Levitarum, non ut illa immolentur, aut ab iis auferantur, sed ut mihi cum ipsis Levitis quasi dedicentur sintque mea, sicut ipsi Levitæ mei sunt.

Nota : Deinceps in deserto non solverunt Israelitæ primogenita sua Deo, sed tantum in terra Chanaan ; cæremonialia enim ibi non sunt servata nisi in Sina, de quo plura cap. 5. 2. Levitæ autem nunquam solverunt primogenita sua, quia ipsi erant ministri, et quasi peculium Dei; unde aliorum primogenita et decimas loco Dei recipiebant. Vide c. 5. initio.

46. In pretio,] q. d. Ad redemptionem. Jubet enim hîc Deus ut pro primogenitis Israel Deo dentur et consecrentur Levitæ, cumque numerus primogenitorum excederet Levitarum numerum, personis 273. Levitæ enim erant præcisæ 22 millia : primogeniti vero Israel erant 22 millia, et insuper 273. Hinc jubet Deus ut hi 273 pretio redimantur, scilicet quinque siclis in singula capita persolutis. Porro qui ex primogenitis Israel cum Levitis commutandi essent, qui vero pretio redimendi, sorte data decisum est; unde censet Abulensis ex Rabbi

Salomone, Mosen scripsisse tot chartulas, quot erant primogeniti Israel, sed in 273 chartulis scripsisse τὸ *quinque siclis* : eas deinde commiscuisse, jussisseque ut inde quisque primogenitus unam tolleret, atque illum in quem cadebat chartula, cui inscripti erant quinque sicli, debuisse eosdem Aaroni persolvere, itaque se redimere.

48. Dabisque Aaron pretium eorum qui supra sunt, qui superant numerum Levitarum, quique proinde pretio se redimere debent.

50. Pro primogenitis filiorum Israel,] qui scilicet excedebant numerum Levitarum, ideoque cum eis non fuerant commutati, sed pretio redempti. q. d. Pecunia primogenitorum 273 se redimentium ascendit ad 1365 siclos.

CAPUT QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Numerantùr Levitæ ab anno trigesimo 8580, qui portent vasa tabernaculi cum movenda sunt castra : et Caathitis quidem assignatur altare utrumque, arca, mensa et candelabrum; Gersonitis vero vela et cortinæ, v. 24. Meraritis autem tabulæ, columnæ et bases, v. 31.

1. Locutusque est Dominus ad Moysen et Aaron, dicens : 2. Tolle summam filiorum Caath de medio Levitarum per domos et familias suas, 3. à trigesimo anno et supra, usque ad quinquagesimum annum, omnium qui ingrediuntur ut stent et ministrent in tabernaculo fœderis. 4. Hic est cultus filiorum Caath : Tabernaculum fœderis, et Sanctum sanctorum 5. ingredientur Aaron et Filii ejus, quando movenda sunt castra, et deponent velum quod pendet ante fores, involventque eo arcam testimonii, 6. et operient rursum velamine ianthinarum pellium, extendentque desuper pallium totum hyacinthinum et inducent vectes. 7 Mensam quoque propositionis involvent hyacinthino pallio, et ponent cum ea thuribula et mortariola, cyathos et crateras ad liba fundenda : panes semper in ea erunt; 8. extendentque desuper pallium coccineum, quod rursum operient velamento ianthinarum pellium, et inducent vectes. 9. Sument et pallium hyacinthinum quo operient candelabrum cum lucernis et forcipibus suis et emunctoriis et cunctis vasis olei, quæ ad concinnandas lucernas necessaria sunt; 10. et super omnia ponent operimentum ianthinarum pellium, et inducent vectes. 11. Nec non et altare aureum involvent hyacinthino vestimento, et extendent desuper operimentum ianthinarum pellium, inducentque vectes. 12. Omnia vasa, quibus ministratur in Sanctuario, involvent hyacinthino pallio, et extendent desuper operimentum ianthinarum pellium, inducentque vectes. 13. Sed et altare mundabunt cinere, et involvent illud purpureo vestimento, 14. ponentque cum eo omnia vasa, quibus in ministerio ejus utuntur, id est, ignium receptacula, fuscinulas ac tridentes, uncinos et batilla. Cuncta vasa altaris operient simul velamine ianthinarum pellium, et inducent vectes. 15. Cumque involverint Aaron et Filii ejus Sanctuarium et omnia vasa ejus in commotione castrorum, tunc intrabunt filii Caath ut portent involuta; et non tangent vasa Sanctuarii, ne moriantur. Ista sunt onera filiorum Caath in tabernaculo fœderis : 16. super quos erit Eleazar filius Aaron sacerdotis, ad cujus curam pertinet oleum ad concinnandas lucernas, et compositionis incensum, et sacrificium, quod semper offertur, et oleum unctionis, et quidquid ad cultum tabernaculi pertinet, omniumque vasorum, quæ in sanctuario sunt. 17. Locutusque est Dominus ad Moysen et Aaron, dicens : 18. Nolite perdere populum Caath de medio Levitarum; 19. sed hoc facite eis, ut vivant, et non moriantur, si tetigerint Sancta sanctorum. Aaron et filii ejus intrabunt, ipsique disponent opera singulorum, et divident quid portare quis debeat. 20. Alii nulla curiositate videant quæ sunt in Sanctuario priusquam involvantur, alioquin morientur. 21. Locutusque est Dominus ad Moysen, dicens : 22. Tolle summam etiam filiorum Gerson per domos ac familias et cognationes suas, 23. à triginta annis et supra, usque ad annos quinquaginta. Numera omnes qui ingrediuntur et ministrant in tabernaculo fœderis. 24. Hoc est officium familiæ Gersonitarum, 25. ut portent cortinas tabernaculi et tectum fœderis operimentum aliud, et super omnia velamen ianthinum, tentoriumque quod pendet in introitu tabernaculi fœderis, 26. cor-

tinas atrii, et velum in introitu quod est ante tabernaculum. Omnia quæ ad altare pertinent, funiculos, et vasa ministerii, 27. jubente Aaron et filiis ejus, portabunt filii Gerson : et scient singuli cui debeant oneri mancipari. 28. Hic est cultus familiæ Gersonitarum in tabernaculo fœderis, eruntque sub manu Ithamar filii Aaron sacerdotis. 29. Filios quoque Merari per familias et domos patrum suorum recensebis, 30. à triginta annis et supra, usque ad annos quinquaginta, omnes qui ingrediuntur ad officium ministerii sui, et cultum fœderis testimonii. 31. Hæc sunt onera eorum : Portabunt tabulas tabernaculi et vectes ejus, columnas ac bases earum, 32. columnas quoque atrii per circuitum cum basibus et paxillis et funibus suis. Omnia vasa et supellectilem ad numerum accipient, sicque portabunt. 33. Hoc est officium familiæ Meraritarum et ministerium in tabernaculo fœderis; eruntque sub manu Ithamar filii Aaron sacerdotis. 34. Recensuerunt igitur Moyses et Aaron et principes synagogæ filios Caath per cognationes et domos patrum suorum, 35. à triginta annis et supra, usque ad annum quinquagesimum, omnes qui ingrediuntur ad ministerium tabernaculi fœderis : 36. et inventi sunt duo millia septingenti quinquaginta. 37. Hic est numerus populi Caath qui intrant tabernaculum fœderis : hoc numeravit Moyses et Aaron juxta sermonem Domini per manum Moysi. 38. Numerati sunt et filii Gerson per cognationes et domos patrum suorum, 39. à triginta annis et supra, usque ad quinquagesimum annum, omnes qui ingrediuntur ut ministrent in tabernaculo fœderis; 40. et inventi sunt duo millia sexcenti triginta. 41. Hic est populus Gersonitarum, quos numerarunt Moyses et Aaron juxta verbum Domini. 42. Numerati sunt et filii Merari per cognationes et domos patrum suorum, 43. à triginta annis et supra, usque ad annum quinquagesimum, omnes qui ingrediuntur ad explendos ritus tabernaculi fœderis; 44. et inventi sunt tria millia ducenti. 45. Hic est numerus filiorum Merari, quos recensuerunt Moyses et Aaron juxta imperium Domini per manum Moysi. 46. Omnes qui recensiti sunt de Levitis, et quos recenseri fecit ad nomen Moyses et Aaron, et principes Israel, per cognationes et domos patrum suorum, 47. à triginta annis et supra, usque ad annum quinquagesimum, ingredientes ad ministerium tabernaculi, et onera portanda, 48. fuerunt simul octo millia quingenti octoginta. 49. Juxta verbum Domini recensuit eos Moyses, unumquemque juxta officium et onera sua, sicut præceperat ei Dominus.

2 et 3. TOLLE SUMMAM FILIORUM CAATH, etc. A TRIGESIMO ANNO ET SUPRA USQUE AD QUINQUAGESIMUM ANNUM, OMNIUM QUI INGREDIUNTUR UT STENT ET MINISTRENT IN TABERNACULO.] Cap. superiori v. 15. à mense primo ætatis numerati sunt Levitæ, qui surrogarentur totidem penè primogenitis; hìc vero numerantur Levitæ ab anno trigesimo; quia hìc numerantur tantum viri fortes, qui gravia onera et partes tabernaculi portare possent, cum movenda erant castra. Pari modo apud Hebræos, nemo ante annum trigesimum docere poterat : unde anno trigesimo cœpit tam Christus, quàm Joannes Baptista prædicare. Est enim hæc ætas maturi judicii, et justæ auctoritatis.

Simili modo in sacerdotibus verisimile est statam fuisse ætatem, antequam sacerdotio fungi non possent. Ita Abul. q. 42. sed quænam ea fuerit nusquam in Script. exprimitur. Quod enim Josephus tradit, Hyrcani filium anno ætatis decimo octavo pontificatu functum esse, merito dubitare licet an id recte et secundum jura sit actum. Si enim in Levitis major ætas requisita fuit, ergo multo magis in sacerdotibus et pontificibus.

3. OMNIUM QUI INGREDIUNTUR UT STENT,] heb. *omnis qui ingreditur ad militiam*, vel *exercitum*. Hunc enim significat Hebræum צבא *tsaba* : Noster tamen *tsaba*, vertit *stationem*; quia *tsaba* deducit à יצב *iatsab*, id est stetit : unde et Hebrææ linguæ periti, ut Mercerus, Forsterus et alii docent exercitum vocari *tsaba*, id est stationem, quia est statio militaris.

Militia porro, vel statio vocatur hìc ipsa ministratio Ecclesiastica Levitarum in tabernaculo, uti vertit noster Interpres v. 30. Hæc enim militia est, non humana, sed divina, qua ordinatissima serie instar militum excubabant Levitæ : primo, ad custodiam tabernaculi; secundo, ad illud portandum et protegendum; tertio, ad subserviendum sacerdotibus, ut sacrificia rite peragerentur, atque ad omnem sacrum famulatum Dei. Hunc hebraismum imitatus S. Paulus, Timotheum Episcopum hortatur, ut *militet bonam militiam, habens bonam fidem et conscientiam*, 1. Timoth. 1. 8. Clerici ergo sunt milites, quorum duces et antesignani sunt Episcopi. Militia enim Hebræis omnem famulatum significat : hinc Levitæ, angeli, cœli, sidera, omnesque creaturæ vocantur milites Dei, diciturque Deus sabaoth, id est exercituum, puta militum jam dictorum, estque Sabaoth unum ex decem nominibus Dei, quod Sept. nunc δυναμεων, id est virtutum, sive potentiarum : nunc παντοκρατωρα, id est omnipotentem, omniaque vincentem, omnibus dominantem vertunt, teste S. Hieron. epist. 136. ad Marcellam. Ubi Nota : Levitæ hìc dicuntur ingredi in militiam, scilicet Dei et tabernaculi; alii vero vulgares milites ad bellum euntes, dicuntur egredi in militiam, quia peregre ad bellum et hostes suos proficiscuntur.

4. HIC EST CULTUS,] hoc est ministerium, hæc functio sacra Caathitarum. Patet ex Hebræo.

4 et 5. SANCTUM SANCTORUM INGREDIENTUR AARON ET FILII EJUS.] Hinc patet, etiam minores

sacerdotes ingressos esse Sanctum sanctorum ad illud deponendum, cum movenda erant castra. Unde quod Levit. 16. et ad Hebr. 9. 7. dicitur, quod solus pontifex semel in anno ingrederetur Sanctum sanctorum, intellige, quando fixa erant castra, in iisque quietum consistebat tabernaculum, ad ministrandum et sacris operandum in eo : hoc enim solius erat pontificis, non autem quando in motu castrorum dissolvendum erat tabernaculum : hoc enim erat minorum sacerdotum, uti bene probat Abulensis quæst. 5 nam quando dissolvendum erat Sanctum sanctorum, tunc subducebat Deus, vel potius angelus, corpus illud sive nubem quæ incubabat et quasi insidebat propitiatorio, dabatque oracula : unde tunc non erat periculum irreverentiæ, aut quod minores sacerdotes corpus illud Deum repræsentans essent visuri. Addit Abulensis quæst. 18. ipsos Levitas, puta Caathitas, ingressos esse Sanctum sanctorum, ut ejus supellectilem, puta arcam, Cherubim et propitiatorium à sacerdotibus involuta et colligata exportarent, uti dicitur versu 15. quia iis loco suo amotis et involutis, omnis gloria Sancti sanctorum jam erat ablata, censebaturque jam locus iste non esse sacer, sed communis, et quasi profanus.

5. DEPONENT VELUM,] quod dividit Sanctum à Sancto sanctorum; itaque sacerdotes involvebant primo arcam et Cherubim hoc velo : deinde pallio coccineo pari modo involvebant mensam, altare et candelabrum, quæ erant in Sancto. Hæc enim habebantur sancta et sacra, adeo ut ne Levitis quidem ea nuda tangere, aut videre liceret sub pœna mortis, uti hîc dicitur. Omnia ergo vasa hæc involvebant et velabant sacerdotes, cum movenda erant castra, ideoque dissolvendum erat tabernaculum, deinde ea velata Levitis, puta Caathitis, portanda tradebant. Secundo accedebant Gersonitæ, convolventes et efferentes suas cortinas et vela. Ultimo veniebant Meraritæ, columnas et tabulas tabernaculi dissolventes et exportantes.

Contrarius erat ordo in erectione tabernaculi, cum figenda erant castra : tunc enim primi accedebant Meraritæ, ut figerent columnas, et compingerent tabulas tabernaculi. Secundo veniebant Gersonitæ, ut illa suis cortinis et velis obducerent. Tertio et ultimo, accedebant Caathitæ, ut tam in Sancto, quàm in Sancto sanctorum sua vasa velata deponerent : quæ deinde sacerdotes evolvebant, suisque locis collocabant.

6. ET INDUCENT VECTES,] non in arcam, quia jam in eam inducti erant, et nunquam extrahebantur, ut patet Exodi 25. 15. inducent ergo et imponent hos vectes in humeros portantium, puta Caathitarum.

7. THURIBULA.] Hæc primo loco ponit noster Interpres, cum in Hebræo ponantur ultimo loco, idque ad hoc, ut vasa propria libaminum, puta cyathos et crateras, jungat cum eo quod sequitur, *ad liba*, id est libamina (ut habent Hebræa) *fundenda ;* thus enim simul cum sacrificiis adolebatur, quod in thuribulis his servabatur : in mortariolis vero, id est scutellis, excipiebatur simila pro mincha, sive sacrificio farreo ; in cyathis denique et crateribus excipiebatur vinum, vel oleum ad libandum et effundendum. Hoc enim significat τὸ *ad liba fundenda.* Ubi nota : Licet thus et farina subinde vocentur libamina, propriè tamen sola liquida, ut vinum et oleum, libamina sunt.

PANES (propositionis) SEMPER IN EA ERUNT.] *In ea*, scilicet mensa. Intellige hæc, in terra promissionis, ubi Hebræi in quiete futuri, rite culturi erant Deum, et has cæremonias servaturi. Ita aliqui. Verum contrarium videtur verius ; loquitur enim hîc Moses de eo quod faciendum erat in deserto, cum movenda erant castra, et convasanda supellex tabernaculi.

10. ET INDUCENT VECTES.] In candelabro nulli erant vectes ; unde eos alligabant sarcinæ candelabri, deinde eos in humeros imponebant, itaque portabant candelabrum : in arca vero, mensa et altari erant vectes, unde quod mox v. 11. de altari dicitur : *Inducentque vectes*, intellige non in altare, sed in humeros portantium, uti dixi v. 6.

11. ALTARE AUREUM,] altare thymiamatis, quod factum erat ex lignis setim, sed obductum laminis aureis, cum altare holocaustorum obductum esset laminis æneis per latera.

13. SED ET ALTARE (holocaustorum) MUNDABUNT CINERE,] tum victimarum in eo combustarum in Sina, tum lignorum, quibus deinceps fovendus est ignis sacer, juxta præceptum Dei latum Levit. 6. v. 12. Nam post egressum ex Sina, deinceps non sacrificarunt Hebræi victimas ullas in deserto.

14. FUSCINULAS, AC TRIDENTES, UNCINOS.] In Hebræis pro his tribus est una vox מזלגות *mislegot*, quæ significat fuscinulam, sive ea tridens sit, sive unidens, puta uncinus unius dentis. Omittuntur hîc phialæ, quæ habentur in Hebræo, de quo dixi Exodi 25. 29.

15. NON TANGENT VASA,] nuda scilicet, et non operta. Addit S. Thomas Levitas nec ipsa vasa, licet involuta, sed tantum vectes eis impositos tetigisse.

Tropologice, Orig. hom. 4. *Plebs*, ait, *Christiana Sancta sanctorum velata super humeros portat, dum Sacramenta suscipit, et præcepta implet, quorum rationem non intelligit.*

16. SUPER QUOS (Caathitas) ERIT ELEAZAR,] utpote ex Caath oriundus. Gersonitis vero et Meraritis præerat Ithamar, junior Aaronis filius, sed ita ut super omnes superintenderet, et generalem providentiam gereret Eleazar.

AD CUJUS (Eleazari) CURAM PERTINET OLEUM, INCENSUM, ET SACRIFICIUM (juge) QUOD SEMPER OFFERTUR.] Non quod solus Eleazar sacrificaret, aut adoleret incensum, sed quod ejus erat curare et prospicere ne materia hæc, puta ne oleum, simila et incensum deesset. Hæc cura quoad aliqua, postea in Levitas partita est, videlicet cura similæ, vini, thuris, olei et aromatum, ut patet 1. Paralip. 9. 29.

18. NOLITE PERDERE POPULUM CAATH,] ne permittatis Caathitas perdi et occidi à me, quod fiet, si tangant Sancta sanctorum, id est vasa tabernaculi sanctissima.

28. HIC EST CULTUS,] hoc est ministerium Gersonitarum. Hebræum enim עבודה *aboda*, significat opus, servitium, ministerium, et quia hoc hîc sacrum erat, ideo à nostro Interprete vocatur *cultus*.

37. HOS NUMERAVIT MOYSES ET AARON, JUXTA SERMONEM DOMINI PER MANUM MOYSI.] Τὸ *per manum Moysi*, refer non ad *numeravit*, sed ad *sermonem Domini*. q. d. Numerati sunt omnes juxta sermonem et imperium Domini, qui id

fieri jussit *per manum Mosi*, id est per Mosen ministrum et instrumentum suum. Hoc enim significat manus, utpote quæ in homine est organorum.

49. RECENSUIT EOS MOYSES, UNUMQUEMQUE JUXTA OFFICIUM ET ONERA SUA,] dicendo videlicet, et singulis imperando : Hi Gersonitæ portent cortinas tabernaculi, isti sagum cilicinum, illi velum ostii, et similiter Meraritis et Caathitis, particulatim quibusque sua munia dispertiendo. Atque hæc videtur fuisse tota functio, totumque officium Levitarum ordinarium usque ad Davidem, videlicet portare et custodire vasa tabernaculi, uti indicatur 1. Paral. 23. 26. David vero, ut ibidem dicitur, officium canendi, sive psallendi, aliaque eis attribuit, et inter eos distribuit. Dico ordinarium : nam extraordinarie Levitæ in victimis excoriandis, concidendis et cremandis juvabant sacerdotes, quando ipsi ad ea non sufficiebant, ut patet 2. Paral. 29. 34.

Ex his legis veteris ministris ortum habuerunt ministri legis novæ, id est ad eorum exemplum in Ecclesia sunt constituti; puta ex Levitis diaconi, ex sacerdotibus filiis Aaron presbyteri, ex pontifice Episcopi, ex cantoribus templi cantores Ecclesiæ, ex Aaron et filiis ejus, qui componebant lucernas Exod. 27. 21. acolythi, quos ceroferarios vocant ex Nathinæis, de quibus dicendum est Josue 9. v. ultim. Subdiaconi; ex Nazaræis, de quibus c. 6. Religiosi. Ita docet Innocent. III. l. 1. de sacro Altaris mysterio, à cap. 2. usque ad 7. Jam si tantum fuit officium Levitarum veterum, qui tantum circa tabernaculum sacerdotibus subserviebant, ut Deus sigillatim hîc singulis sua munia operose assignet, quantum erit officium Diaconorum et ministrorum novi Testamenti, qui sacrificio corporis et sanguinis Christi deserviunt! sane angelicum est, et ab angelis sæpe usurpatum.

Cum aliquando die paschæ in Ecclesia sanctæ Mariæ Majoris Gregorius I. Pont. celebraret, et *pax Domini sit semper vobiscum*, dixisset, angelus Domini alta voce respondit : *Et cum spiritu tuo.* Propter quod Papæ ipsa die ibidem celebranti, et *pax Domini*, etc. dicenti nihil respondetur, inquit Joan. Diacon. in Vita S. Gregorii.

Proculus Episcopus et Martyr è Syria Romam venit tempore Justini Imp. totamque Romanam provinciam percurrens prædicabat, miraculis ac vitæ sanctitate refulgens. Is cum die quadam rem sacram faceret præsente Valentino Episcopo Interamnensi, angelus Domini acceptum de altari calicem in aera videntibus omnibus sublevavit, ac deinde in altari reposuit sanguine consecrato, sanctus autem presbyter de mandato angeli sanguinem consecratum libavit. Ita refert Petrus Episc. Aquilinus l. 1. Catal. Sanct. c. 15.

In Vita S. Oswaldi Episcopi Vigorniensis, qui vixit anno Domini 1170, narratur quod angelus ipsi sacrificanti ministrarit officiose, et ad singula responderit.

Frater Joannes de Parma Generalis Franciscanorum hora constituta venit ad sacrificandum, nec comparebat frater ministraturus : mox adest angelus, et fit minister, vultu ac veste referens Religiosum. Sacrificio finito venit frater, rogatque : Placetne, pater mi, Sacrum facere? Tum vir Dei cognovit, angelum, non Religiosum Sacro ministrasse. Ita habent eorum Chronica tomo 2. lib. 1. cap. 57.

S. Nilus Abbas, epistola ad Anastasium Episcopum, scribit de S. Joanne Chrysost. eum, quoties fere celebrabat, angelos vidisse. *Cum cœpisset*, ait, *sanctum sacrificium, plurimæ statim ex illis Virtutibus è cœlo descendentes, stolis indutæ splendidissimis, nudis pedibus, intentis oculis, pronæ altari, magno cum silentio et reverentia, quoad venerandum illud mysterium expletum fuit, circumsteterunt. Deinde huc illuc singulæ per totam domum diffusæ, presbyteris et diaconibus distributionem corporis et pretiosi sanguinis ministrantibus adhæserunt, satagentes, et sedulo adjuvantes.*

Audi magis mirandum. Christus Dominus dedit sacram communionem S. Dionysio Areopagitæ. Nam cum ipse carcere cum Rustico et Eleutherio clauderetur, nec posset celebrare, apparuit ei Christus cum angelorum multitudine, et accipiens panem sanctum dedit illi dicens : *Accipe hoc, mi care, quod mox tibi complebo una cum Patre meo; quoniam mecum est maxima merces tua, et his, quia audierint te, salus in regno meo. Nunc age fortiter, et memoria tua erit in laude.* Ita Hilduinus in Vita S. Dionysii.

S. Bonaventura ex humilitate abstinens sacra communione, quasi indignus, particulam consecratæ hostiæ de manu celebrantis per angelum accepit, qui eam illius ori immisit, significans ut omnem sæpe celebrandi scrupulum amoveret, et cum Creatore suo, à quo amabatur, familiariter conversaretur. Ita habet ejus Vita.

Idem contigit quidam sanctæ matronæ, cui nomen Bertranda, ut habetur in Vita S. Elzearii cap. 17.

In vita SS. Faustini et Jovitæ Martyrum legimus, quod, cum ipsi Secundum militem Mediolani baptizassent, et sacram communionem ei dare vellent, nec haberent panem ex quo eam conficerent, à columba delatum acceperint, eique sumendum porrexerint. Columba, quæ est symbolum Spiritus sancti, significabat in Eucharistia Spiritum sanctum quoque adesse. Nam ubi est Filius, ibi est et Pater, et Spiritus sanctus.

CAPUT QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

JUBET DEUS IMMUNDOS CASTRIS EJICI. SECUNDO, V. 12. FERT LEGEM ZELOTYPIÆ, QUA MARITI UXORES DE ADULTERIO SUSPECTAS PER AQUAS MALEDICTAS EXPLORENT.

1. LOCUTUSQUE est Dominus ad Moysen, dicens : 2. Præcipe filiis Israel, ut
ejiciant de castris omnem leprosum, et qui semine fluit, pollutusque est
super mortuo. 3. Tam masculum quàm feminam ejicite de castris, ne
contaminent ea cum habitaverim vobiscum. 4. Feceruntque ita filii Israel,
et ejecerunt eos extra castra, sicut locutus erat Dominus Moysi. 5. Lo-
cutusque est Dominus ad Moysen, dicens : 6. Loquere ad filios Israel :
Vir, sive mulier, cum fecerint ex omnibus peccatis, quæ solent homini-
bus accidere, et per negligentiam transgressi fuerint mandatum Domini, atque deliquerint,
7. confitebuntur peccatum suum, et reddent ipsum caput, quintamque partem desuper, ei in
quem peccaverint. 8. Sin autem non fuerit qui recipiat, dabunt Domino, et erit sacerdotis,
excepto ariete, qui offertur pro expiatione, ut sit placabililis hostia. 9. Omnes quoque primi-
tiæ, quas offerunt filii Israel, ad sacerdotem pertinent ; 10. et quidquid in Sanctuarium offer-
tur à singulis, et traditur manibus sacerdotis, ipsius erit. 11. Locutusque est Dominus ad Moy-
sen, dicens : 12. Loquere ad filios Israel, et dices ad eos : Vir, cujus uxor erraverit, maritumque
contemnens, 13. dormierit cum altero viro, et hoc maritus deprehendere non quiverit, sed la-
tet adulterium, et testibus argui non potest, quia non est inventa in stupro : 14. si spiritus zelo-
typiæ concitaverit virum contra uxorem suam, quæ vel polluta est, vel falsa suspicione appetitur,
15. adducet eam ad sacerdotem, et offeret oblationem pro illa, decimam partem sati farinæ
hordeaceæ : non fundet super eam oleum, nec imponet thus ; quia sacrificium zelotypiæ est,
et oblatio investigans adulterium. 16. Offeret igitur eam sacerdos, et statuet coram Domino :
17. assumetque aquam sanctam in vase fictili, et pauxillum terræ de pavimento tabernaculi
mittet in eam. 18. Cumque steterit mulier in conspectu Domini, discooperiet caput ejus, et
ponet super manus illius sacrificium recordationis, et oblationem zelotypiæ : ipse autem tenebit
aquas amarissimas, in quibus cum execratione maledicta congessit, 19. adjurabitque eam, et
dicet : Si non dormivit vir alienus tecum, et si non polluta es deserto mariti thoro, non te
nocebunt aquæ istæ amarissimæ, in quas maledicta congessi. 20. Si autem declinasti à viro
tuo, atque polluta es, et concubuisti cum altero viro, 21. his maledictionibus subjacebis : Det
te Dominus in maledictionem, exemplumque cunctorum in populo suo ; putrescere faciat femur
tuum, et tumens uterus tuus disrumpatur. 22. Ingrediantur aquæ maledictæ in ventrem tuum,
et utero tumescente putrescat femur. Et respondebit mulier : Amen, amen. 23. Scribetque
sacerdos in libello ista maledicta, et delebit ea aquis amarissimis, in quas maledicta congessit,
24. et dabit ei bibere. Quas cum exhauserit, 25. tollet sacerdos de manu ejus sacrificium ze-
lotypiæ, et elevabit illud coram Domino, imponetque illud super altare ; ita duntaxat ut prius,
26. pugillum sacrificii tollat de eo quod offertur, et incendat super altare ; et sic potum det
mulieri aquas amarissimas. 27. Quas cum biberit, si polluta est, et contempto viro adulterii
rea, pertransibunt eam aquæ maledictionis, et inflato ventre computrescet femur : eritque
mulier in maledictionem, et in exemplum omni populo. 28. Quod si polluta non fuerit, erit
innoxia, et faciet liberos. 29. Ista est lex zelotypiæ : Si declinaverit mulier à viro suo, et si
polluta fuerit, 30. maritusque zelotypiæ spiritu concitatus adduxerit eam in conspectu Do-
mini, et fecerit ei sacerdos juxta omnia quæ scripta sunt ; 31. maritus absque culpa erit, et
illa recipiet iniquitatem suam.

2. PRÆCIPE FILIIS ISRAEL, UT EJICIANT DE CASTRIS OMNEM LEPROSUM,] in Hebræo additur causa ; *quia ego*, scilicet Deus, qui mundissimus sum, *habito in medio vestrûm*. Volo ergo castra mea esse munda, ab eisque leprosos, aliosque immundos ejici. Ejiciuntur ergo hic extra castra, primo leprosi ; secundo, ii qui seminis profluvio laborabant ; tertio, polluti super

mortuo, id est qui contactu morticini, sive cadaveris humani, legalem pollutionem, id est immunditiem, contraxerant, quorum primi duo exulabant castris, donec sanarentur : sanati enim prævia lustratione præscripta Levit. 14. et 15. (exceptis tamen sacrificiis, ibidem præscriptis : hæc enim in deserto non fiebant) in castra recipiebantur ; tertii vero certis diebus se lustrabant, et post septimum diem sine alia cæremonia ad castra redibant, ut patet Numer. v. 11. et 12.

Nota : Per castra hîc cœtus populi totius, non autem Levitarum tantum intelligitur, ut patet. Quare perperam Lyranus ex Rabbi Salomone : Leprosi, inquit, extra castra populi, seminiflui extra castra Levitarum, polluti super mortuo extra castra deitatis, id est extra tabernaculum, quod erat quasi domus Dei, ejiciebantur : omnes enim hi non tantum tabernaculo, sed etiam totis castris populi arcebantur.

Nota : Præcepta moralia et judicialia servabantur ab Hebræis in deserto, æque ac in terra Chanaan ; cæremonialia vero pleraque non servabantur in deserto, uti patet de circumcisione, Josue 5. 6. et de sacrificiis Amos 5. 25. et Actor. 7. v. 42. ac de festis, saltem quoad sacrificia festo quolibet præscripta : nam quoad cessationem ab opere, festa quæ eam exigebant, servabantur in deserto, nisi movenda essent castra, uti patet de sabbato : nam illud violans, colligensque ligna in sabbato lapidatus est, Num. 15. 35. Pari modo in deserto non servabatur persolutio jurium sacerdotalium, puta primitiarum et decimarum ; nec redemptio primogenitorum, post primam illam in Sina factam Num. 3. 46. Idque merito. Nam in deserto sacerdotes suo munere sacerdotali, quod erat sacrificare, non perfungebantur ; ac proinde hæc jura, quasi stipendia sua, non merebantur. Rursum iis non indigebant, cum omnes viverent ex manna ; ita Abulensis. Excipe hic nonnulla cæremonialia : nam immundi in deserto per lustrationes præscriptas expiabantur, uti paulo ante dixi. Rursum, panes propositionis ibidem in mensa Domino proponi debebant, uti patet c. 4. v. 7. Ignis sacer insuper jugiter fovendus erat, uti patet Levit. 6. 13.

6. Vir, sive mulier, cum fecerint ex omnibus peccatis, quæ solent hominibus accidere,] scilicet cum fecerint aliquam injuriam proximo, in quale peccatum labi solent homines.

7. Confitebuntur peccatum suum (nota hîc usum, imo præceptum confessionis particularis in lege veteri), et reddent ipsum caput.] Heb. *reddent ipsum delictum in capite suo*, id est reddent ipsum caput, ipsam rem quam acceperunt. In hoc enim casu injuriæ et injustitiæ ex lege hac, et ex lege naturæ præscribitur restitutio. Vide Levitic. 6. 3. ubi idem hic casus explicatus est.

8. Sin autem non fuerit qui recipiat (Heb. si non est redemptor, id est propinquus sive consanguineus qui recipiat : ad propinquum enim defuncti pertinebat redemptio, et etiam redemptio rei), dabunt Domino, et erit sacerdotis.] Sacerdos enim est vicarius, et quasi hæres Dei.

Excepto ariete (præter arietem) qui offertur pro expiatione,] quasi in satisfactionem pro peccato. Unde Hebræi dicunt : Cum aries ducitur ad mortem, cogitare debet peccator et reputare, ac si ipse ob peccata sua duceretur ad mortem, et confiteri : *O Domine, ego reus sum mortis, ego commerui lapidari, comburi, aut strangulari propter hoc peccatum. Verum quia non vis mortem peccatoris, accipe pro me hunc arietem, quem tibi immolo.*

9. Omnes quoque primitiæ, quas offerunt filii Israel, ad sacerdotem pertinent.] *Ad sacerdotem*, id est, ad sacerdotes : nam primitiæ inter omnes sacerdotes dividebantur, secus erat de sacrificiis : hæc enim sacrificanti cedebant, uti dictum est Levit. 6. 26. et c. 7. 8.

10. Quidquid in sanctuarium offertur a singulis, et traditur manibus sacerdotis, ipsius erit.] Hebr. *uniuscujusque sancta*, id est, oblata, *et quidquid homo sacerdoti dederit, ipsius erit.* Nam si quis aliquid in gazophylacium injecisset, aut dedisset sacerdoti in manus ad usus templi vel tabernaculi, id templo vel tabernaculo cedebat : sin autem sacerdoti dabat, in ejus usus, illi cedebat.

Tropologice, Rabanus : Primitiæ, ait, bonæ voluntatis, verborum et operum, et quidquid in sanctuario, id est in Ecclesia, Domino offerunt veri Israelitæ, id est Ecclesiæ filii, sacerdotis est, id est, Christi Domini est ; quia ad ejus gratiam pertinet, ejusque meritis, impetrationi et donationi tribuendum est.

12. Vir cujus uxor erraverit.] Heb. *declinaverit*, scilicet ad alium virum per adulterium.

13. Quia non est inventa in stupro,] in adulterio.

14. Si spiritus zelotypiæ (id est, si zelotypia) concitaverit virum.] Sic spiritus prudentiæ, lenitatis, misericordiæ vocatur ipsa prudentia, lenitas, misericordia.

Nota : Uxor quæ laborabat vel culpa, vel suspicione adulterii, jubetur hîc à Deo se purgare et probare per aquas zelotypiæ. Miraculo ergo quasi stato et continuo olim apud Judæos explorabatur scelus adulterii ; idque ad hoc, ne scilicet si factum, quod suspicabantur, probare non possent zelotypi conjuges, uxores occiderent. Eadem de causa iisdem, utpote duræ cervicis hominibus, permissus est libellus repudii. Simili modo apud Christianos olim mulieres suspectæ de adulterio se purgabant tangendo ferrum candens, si ab eo non adurerentur, uti contigit S. Cunegundi : quæ proba cum à Deo non esset instituta, ideoque esset Dei tentatio, jure à Canonibus est damnata.

Disce hîc, inter tribulationes carnis quas sentiunt conjugati, non minimam esse zelotypiam. Apud Persas, non tantum qui appellasset et attigisset regis pellicem, sed et qui in itinere propius prætervectus fuisset, mulctabatur capite, inquit Plutarchus in Artaxerxe.

Excandescit Catullus in Gellium rivalem, ut puellæ suæ furem. Idem ægre fert Gellium sibi ob pulchritudinem præpositum, ubi ait :

> Gellius est pulcher, quidni? quem Lesbia malit,
> Quam te cum tota gente, Catulle, tua.

Circe venefica ægre ferens Scyllam nympham à Glauco amari, fontem in quo se lavabat infecit veneno, cujus virtute Scylla in monstrum marinum mutata est, uti apposite fingunt Poetæ.

C. Sulpitius uxorem suam repudiavit, quòd aperto capite ædes egressa esset : *Lex*, inquiens, *tibi meos unius oculos præfinit, quibus formam*

tuam approbes : his esto speciosa, non aliorum oculis placens.

Antisthenes adolescenti consulenti, cujusmodi uxorem duceret : *Si formosam duxeris*, ait, *habebis communem; sin deformem, habebis pœnam*. Græce est allusio inter κοινην et ποινην. Suadebat ergo media stataque forma ducendam, quæ nec fastidium moveret viro, nec adulterorum oculos in se provocaret.

Democritus, cum esset procerus, rogatus cur tam parvam duxisset uxorem : *Ego*, ait, *in malo eligendo, quod minimum erat elegi*. Idem respondit B. Thomas Morus.

Pittacus uxorem ducere noluit : *Quia si pulchram*, ait, *duxero, habebo zelotypiam; si non meam, certe aliorum ambientium : si turpem, habebo fastidium.*

Socrates dicebat *se tria mala assecutum : Grammaticam, paupertatem, et perniciosam uxorem; quorum duo jam effugisset, tertium effugere non posset.*

Plato, rogatus *quando ducenda esset uxor : juveni*, ait, *nondum; seni nunquam*. Græce jucundius : μηδεποτε et μηδεπωποτε, subindicans prorsus abstinendum à matrimonio.

Protagoras, rogatus cur filiam dedisset uxorem suo inimico : *Quia*, inquit, *nihil ei dare poteram deterius.*

Philoxenus, rogatus cur Sophocles bonas introduceret feminas, ipse vero malas : *Quia*, ait, *quales oporteat esse feminas, Sophocles dicit ; ego autem quales sint.* Quare Alfonsus Arag. rex dicere solebat, *matrimonium sine querelis fore et tranquillum, si maritus surdus fiat, uxor cæca;* innuens feminas obnoxias esse zelotypiæ, atque inde oriri rixas et querelas : rursum maritis permolestam esse uxorum garrulitatem, qua cariturus sit, si fiat surdus : nec illa vexabitur adulterii suspicione, si careat oculis, vel fugiat oculos aliorum.

15. Offeret oblationem pro illa, decimam partem sati farinæ hordeaceæ.] Satum, hebraice epha, Sept. ephi, mensura erat aridorum continens tres modios, erat enim decima pars cori ; corus autem continebat 30 modios. Unde Chald. pro sato uno vertit tria sata, id est tres modios, sive tria vasa minora.

Non fundet super eam (oblationem zelotypiæ) oleum : quia oleum symbolum est misericordiæ, non crudelis zelotypiæ, nec imponet thus,] quia thus est symbolum devotionis, et bonæ famæ, non autem infamiæ hoc sacrificio adulteræ irrogandæ. Adde omnia hic vilitatem spectare : unde et terra in aquam bibendam immittitur, ut significetur vilitas in quam se abjecit adultera. Ita Theodor. q. 10. et Cyrillus lib. 14. de Adoratione, pag. 284.

17. Assumetque aquam sanctam,] id est aquam deputatam ad usus sanctos in tabernaculo : eadem tamen v. 18. et 19. vocatur aqua amarissima, tum quia maledictionibus sacerdotis erat quasi onusta et gravida, tum quia epota ab adultera amaritudine magna eam afficiebat.

Et pauxillum terræ de pavimento tabernaculi mittet in eam,] ut significetur adulteram esse vilem instar pulveris, qui pedibus calcatur. Unde Eccl. 9. dicitur. *Mulier fornicaria quasi lutum conculcabitur.* Sumitur autem terra hæc ex atrio tabernaculi; quia, quando sacerdos probam hanc faciebat, erat in atrio tabernaculi. Ita Abulensis.

18. Discooperiet caput ejus.] Jubetur hic mulier rea, vel suspecta de adulterio nudo capite sisti Domino, ut significetur omnia Deo esse nuda et aperta ; nec adulterium, nec quidquam eorum quæ secreto, et in occulto fiunt, Deum latere. Ita Theodor. q. 10. et Procop. Idque ad hoc, ut videlicet mulier hoc ritu videns se sisti coram Domino, serio contremiscat, pœniteat, et culpam (si rea est) fateatur; ne negando crimen, perjurio execratorio, quod mox subitura est (uti jubetur v. 22.) duplicet, Deique vindictam et execrationem statim incurrat.

Et ponet super manus illius (mulieris de adulterio suspectæ) sacrificium recordationis.] Dicitur *recordationis*, quia pars sacrificii farrei, sive mincha offerebatur Deo in monumentum et recordationem, quòd tota farina vel mincha per hanc suî partem Deo esset oblata. Vide dicta Levit. 2. 2. Secundo, et potius dicitur *recordationis ;* quia, ut v. 15. in Hebræo additur, et sacrificium commemorans peccatum, quod Noster vertit, *investigans adulterium.*

Ipse (sacerdos) autem tenebit aquas amarissimas, in quibus cum execratione maledicta congessit.] Quæres quænam fuerint hæ maledictiones, à sacerdote super aquas prolatæ et congestæ. Verisimile est ex v. 21. has, vel his similes fuisse : Aqua maledicta sis in nomine Domini; et si mulier ista peccavit adulterio, ingrediaris uterum ejus, cumque disrumpas, atque putrescere facias femur ejus, ut sit in exemplum toti populo.

19. Adjurabitque eam : Si non polluta es, non te nocebunt aquæ istæ.] *Noceo*, antiqua syntaxi regebat accusativum : hinc dicitur Ps. 26. 2. *Judica, Domine, nocentes me*, et Luc. 4. 35. *Exiit ab eo, neque illum nocuit.* Sic et ait Plautus : *Jura te non nociturum hominem.*

20 et 21. Sin autem polluta es, etc. det te Dominus in maledictionem.] Est hæc secunda maledictio; prior enim erat aquæ, hæc est ipsius mulieris. Hebraice est: *Det te Dominus in execrationem, et in juramentum in medio populi tui. In juramentum*, id est, in imprecationem. q. d. Sis tam misera et infelix, ut publica et communis hominum imprecatio sit hæc : Contingat tibi quod illi adulteræ contigit.

22. Et respondebit mulier, Amen.] Nota : Hic erat ordo hujus probæ, ut patet ex Hebræo : Primo, sacerdos maledictiones proferebat super aquas; secundo, proferebat maledictiones super mulierem, ipsa respondente, Amen. Tertio, has secundas maledictiones scribebat in libro : mox scripturam abluebat aquis maledictionis mulieri propinandis. Quarto, accipiebat ab ea mincha, puta similam, et ex ea de more pugillum Domino adolebat et cremabat; reliquum vero sibi servabat. Quinto, potum aquæ maledictæ dabat mulieri, quæ si criminis esset rea, intumescebat venter ejus, et femur putrescebat. Addunt Judæi : et moriebatur; quod etiam satis significat noster Interpres, et LXX. v. 21. factum esse disruptione uteri : idque fiebat statim, ut videtur. Nam quod Joseph. lib. 3. c. 10. obscure innuit, hanc pœnam dilatam fuisse ad decem menses, non satis cum S. Scriptura hic, neque cum more divinæ providentiæ et vindictæ congruit. Hæc enim solet sua miracula et judicia citissime operari, maxime per signa a se instituta; præsertim cum hac vindicta detegendum

esset hic facinus uxoris, ut marito zelotypo satisfieret, qui alioqui eam perrexisset vexare, imo occidisset; ad quod tamen præcavendum hæc proba à Deo fuit instituta.

Nota: Hic tumor uteri, et putrefactio femoris, non ab aliqua vi aquis insita, sed tantum à Deo ad cæremoniam hanc adhibitam producebantur.

Porro hac lege et pœna testabatur Deus, primo, se fidei conjugalis præsidem esse ac vindicem, atque innocentiæ testem et custodem; ne videlicet zelotypia dissidium gigneret, lites, rixas et cædes; secundo, se occulta scelera videre, notare et prodere; tertio, adulterium grave esse scelus, publica et horribili pœna dignum, ut uxores continerentur in officio, et ab impudicitia coercerentur metu tam gravis pœnæ. Solent enim hæc adulteria committi in occulto, ut juridice probari vix possint: unde Deus hîc eorum sibi judicium arrogat. Ita Vatab. Addunt Judæi eamdem plagam inflictam fuisse ipsi adultero, etiamsi is occultus esset; fides sit penes eos.

24 et 25. QUAS CUM EXHAUSERIT, TOLLET SACERDOS DE MANU EJUS SACRIFICIUM.] *Exhauserit*, id est hauserit, vel hauriet. Nam fere simul et eodem tempore, mulier bibebat aquas, et sacerdos adolebat mincha, ita ut moraliter hæc duo censerentur fieri quasi eodem tempore. Ordo enim erat is quem dixi v. 22. quem noster quoque Interpres clare exprimit v. 26. scilicet, quod prius sacerdos adoleverit mincha, deinde aquas mulieri potandas dederit.

27. PERTRANSIBUNT EAM.] Hebraice, *ingredientur in eam.*

28. QUOD SI POLLUTA NON FUERIT, ERIT INNOXIA, id est impunita, non lædetur ab aquis hisce maledictionis (sic insons sumitur pro impunito Exod. 20. 7.) ET FACIET LIBEROS.] Chald. vertit, *et concipiet conceptionem;* Septuag. *et seminabit semen*, id est filium ex semine concepto producet. Videtur hîc Deus promittere uxori innocenti fecunditatem et liberos, ob suspicionem adulterii, et ignominiam probæ hujus, quam insons immerito passa est.

Addunt et fabulantur Rabbini eam per miraculum sine semine concepisse instar B. Virginis, uti referunt et refutant Abulens. Lyran. et Dionys. Carthusianus.

Vide hîc quantum crimen sit, quàmque Deo et hominibus exosum adulterium. Audi S. Job c. 31. 9. *Si deceptum est cor meum super muliere, et si ad ostium amici mei insidiatus sum: scortum sit uxor mea. Hoc enim nefas est, et iniquitas maxima. Ignis est usque ad perditionem devorans, et omnia eradicans genimina.* Et Eccl. c. 23. 25. *Omnis homo qui transgreditur lectum suum, contemnens dicit: Quis me videt? tenebræ circumdant me, et parietes cooperiunt me. Et non intelligit quoniam omnia videt oculus illius, quoniam oculi Domini multo plus lucidiores sunt super solem, circumspicientes omnes vias hominum, et profundum abyssi. Sic et mulier omnis relinquens virum suum, et statuens hæreditatem ex alieno matrimonio; primo enim in lege Altissimi incredibilis* (incredula, inobediens) *fuit. Secundo, in virum suum deliquit. Tertio, in adulterio fornicata est, et ex alio viro filios statuit sibi. Non tradent filii ejus radices, et rami ejus non dabunt fructum. Derelinquet in maledictum memoriam ejus, et dedecus illius non delebitur.*

Geradas Spartanus, rogatus qua pœna Spartani plecterent adulterum: *Nullus*, ait, *Spartæ adulter est.* Cumque instaret alter quid, si existat? Dabit, inquit, bovem tantum, ut porrecto ultra Taygetum collo, bibat ex Eurota. Risit alter dicens: Fieri non potest, ut tantus bos inveniatur. *Et quo pacto*, inquit Geradas, *Spartæ existat adulter, in qua deliciæ, divitiæ, et corporis ascititius cultus probro habentur?*

Thales adultero sciscitanti an abjuraturus esset perjurium? *Non est*, ait, *perjurium adulterio pejus.* q. d. Quid rogas de pejerando, cum facinus perjurio par non dubitaris committere?

Adde adulterium sæpe esse causam cædium et parricidiorum. Ita David ob adulterium cum Bersabee, commisit homicidium Uriæ. Clytemnestra cum Ægistho adultero in perniciem mariti Agamemnonis conjuravit: quo interempto Orestis furor in matrem concitatus est. Ita Euripides in Oreste.

Euridice Macedonum regina, Amyntæ uxor, atque Philippi mater, ut adultero regnum traderet, Alexandrum et Perdiccam filios veneno sustulit: idemque viro fecisset, nisi filia scelus detexisset. Quin et bestiæ adulterium detestantur et vindicant. Audi Guiliel. Parisiens. primæ partis de Universo par. 3. c. 8. *Tempore*, ait, *meo ciconia tanquam de adulterio convicta per olfactum masculi sui, nescio qualiter accusante masculo, vel detegente ejus crimen, à tota illa multitudine deplumata atque dilacerata est, tanquam concilio aut judicio omnium esset adulterii judicata.*

Cuculus probrum est avium et hominum, quia nidos et ova aliarum avium invadit, eis incubat, eaque excludit, teste Plinio lib. 10. c. 9. Vide dicta Gen. 38. 24.

CAPUT SEXTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

DESCRIBITUR VOTUM, CONSECRATIO ET RITUS NAZARÆORUM. SECUNDO, V. 23. DATUR FORMA BENEDICTIONIS, QUA SACERDOTES BENEDICANT POPULO.

1. LOCUTUSQUE est Dominus ad Moysen, dicens : Loquere ad filios Israel, et dices ad eos : Vir, sive mulier, cum fecerint votum ut sanctificentur, et se voluerint Domino consecrare ; 3. à vino, et omni quod inebriare potest, abstinebunt : Acetum ex vino, et ex qualibet alia potione, et quidquid de uva exprimitur, non bibent : uvas recentes siccasque non comedent ; 4. cunctis diebus quibus ex voto Domino consecrantur, quidquid ex vinea esse potest, ab uva passa usque ad acinum non comedent. 5. Omni tempore separationis suæ novacula non transibit per caput ejus, usque ad completum diem quo Domino consecratur. Sanctus erit, crescente cæsarie capitis ejus. 6. Omni tempore consecrationis suæ super mortuum non ingredietur ; 7. nec super patris quidem et matris et fratris sororisque funere contaminabitur, quia consecratio Dei super caput ejus est. 8. Omnibus diebus separationis suæ sanctus erit Domino. 9. Sin autem mortuus fuerit subito quispiam coram eo, polluetur caput consecrationis ejus : quod radet illico in eadem die purgationis suæ, et rursum septima ; 10. in octava autem die offeret duos turtures, vel duos pullos columbæ, sacerdoti in introitu fœderis testimonii, 11. facietque sacerdos unum pro peccato, et alterum in holocaustum, et deprecabitur pro eo, quia peccavit super mortuo : sanctificabitque caput ejus in die illo ; 12. et consecrabit Domino dies separationis illius, offerens agnum anniculum pro peccato : ita tamen ut dies priores irriti fiant, quoniam polluta est sanctificatio ejus. 13. Ista est lex consecrationis. Cum dies, quos ex voto decreverat, complebuntur, adducet eum ad ostium tabernaculi fœderis ; 14. et offeret oblationem ejus Domino, agnum anniculum immaculatum in holocaustum, et ovem anniculam immaculatam pro peccato, et arietem immaculatum, hostiam pacificam, 15. canistrum quoque panum azymorum qui conspersi sint oleo, et lagana absque fermento uncta oleo, ac libamina singulorum : 16. quæ offeret sacerdos coram Domino, et faciet tam pro peccato, quàm in holocaustum. 17. Arietem vero immolabit hostiam pacificam Domino, offerens simul canistrum azymorum, et libamenta quæ ex more debentur. 18. Tunc radetur Nazaræus ante ostium tabernaculi fœderis cæsarie consecrationis suæ ; tolletque capillos ejus, et ponet super ignem, qui est suppositus sacrificio pacificorum. 19. Et armum coctum arietis, tortamque absque fermento unam de canistro, et laganum azymum unum, et tradet in manus Nazaræi, postquam rasum fuerit caput ejus. 20. Susceptaque rursum ab eo elevabit in conspectu Domini : et sanctificata sacerdotis erunt, sicut pectusculum, quod separari jussum est, et femur. Post hæc potest bibere Nazaræus vinum. 21. Ista est lex Nazaræi, cum voverit oblationem suam Domino tempore consecrationis suæ, exceptis his quæ invenerit manus ejus, juxta quod mente devoverat, ita faciet ad perfectionem sanctificationis suæ. 22. Locutusque est Dominus ad Moysen, dicens : 23. Loquere Aaron et filiis ejus : Sic benedicetis filiis Israel, et dicetis eis : 24. Benedicat tibi Dominus, et custodiat te. 25. Ostendat Dominus faciem suam tibi, et misereatur tui. 26. Convertat Dominus vultum suum ad te, et det tibi pacem. 27. Invocabuntque nomen meum super filios Israel ; et ego benedicam eis.

2. VIR, SIVE MULIER, CUM FECERINT VOTUM UT SANCTIFICENTUR.] Heb. *cum separaverint*, vel *mirificaverint se ad vovendum*, id est cum voverint votum Nazaræi, ut separent se à communi hominum consuetudine et vivendi ratione (quod quid novum et mirum est), et consecrent se Domino. Sanctificatio ergo hic significat separationem à communi hominum vita, et abstinentiam à vino et sicera, id est potu omni qui inebriare potest, idque ad honorem et cultum Dei, à qua separatione Nazaræus, id est separatus, dicitur. De quo plura v. 7.

Nazaræi apud Judæos erant viri religiosi, qui ut liberius vacarent legi, et meditationi rerum divinarum, aliorum commercio se abdicabant, vel semper, vel ad tempus, et Domino se totos dedebant : vel qui, cum profusius vino et reliquis deliciis usi fuissent, postea abstinentiæ et severioris vitæ generi se mancipabant, ut corpus affligerent. Hi erant Nazaræi pœnitentes ;

priores erant quasi contemplantes. Ita Vatabl. Porro Nazaræi erant duplices : quidam enim habebant votum perpetuum, ut Samuel 1. Reg. 28. et Samson Judic. 12. 7. Alii ad certum tempus, quod non erat lege definitum, sed unusquisque pro sua devotione tempus sibi præfiniebat. Talis Nazaræus fuit S. Paulus Act. 21. 23.

3. Quidquid de uva exprimitur.] Heb. *residuum uvarum*, id est, quod ab uvis jam pressis postea vel aqua madefactis, vel coctis, reliqui humoris exprimitur. Nil enim tale comedere aut bibere poterant Nazaræi.

4. Ab uva passa usque ad acinum non comedent,] id est ne acinum quidem uvæ, seu nihil omnino quod uvæ est, comedent. Hoc enim significat hæc phrasis Hebræorum. Similis est c. 8. 4. in Hebræo, et Gen. 14. 23. ubi dicitur : *A filo subtegminis usque ad corrigiam caligæ*, id est, ne filum quidem, aut corrigiam accipiam ex omnibus quæ tua sunt. Hinc patet Nazaræos non potuisse comedere uvas passas et siccas.

5. Novacula non transibit per caput ejus,] scilicet ad radendum, vel ad tondendum crines Nazaræi.

Usque ad completum diem, quo Domino consecratur,] heb. usque dum impleantur dies, quibus separavit se Domino.

Sanctus erit crescente cæsarie capitis ejus.] q. d. Nazaræus erit et cognoscetur, si secundum hoc meum præceptum sinat promissam excrescere comam.

Jussit Deus Nazaræum alere crines, partim ut hoc signo ostenderetur eum à cultu, æque ac à deliciis corporis separatum esse, partim ut eos in termino voti sui Domino daret.

6. Super mortuum non ingredietur,] non ibit ad funus mortui, ne quidem patris aut matris. Qua in re Nazaræi perfectiores erant communibus sacerdotibus : hi enim poterant interesse funeri patris, matris, fratris et sororis, atque æquantur summo pontifici, qui nec patris, nec matris funus adire poterat. Levit. 21. 11.

Nota : Apud Hebræos contaminabatur aliquis super mortuo tripliciter ; primo, si tangeret cadaver, aut ossa, etiam reperta in agro ; secundo, si iret ad exequias plangentium mortuum, aut si esset in domo in qua jacet mortuus, vel agens animam, ait Abulens. Tertio, si aliqua ejus vasa contingeret, ut patet Num. 19. 10. et seq.

7. Quia consecratio Dei super caput ejus est,] q. d. Quia coma intonsa super caput ejus est, quæ ostendat illum Domino esse separatum, coronatum et consecratum ; et in hac cæsarie sive coma videtur præcipua, et à qua maxime dignoscebantur et denominabantur, fuisse Nazaræorum cæremonia. Unde sequitur:

9. Sin autem mortuus fuerit quispiam coram eo, polluetur caput consecrationis ejus,] id est, polluetur ejus consecratio, quæ maxime apparet in cæsarie capitis: ideoque ne capilli hi Nazaræorum quasi sacri postea profanarentur, finito voto, Dominó cui consecrati erant, comburebantur, ut patet v. 18.

Nota. נזר *nezer*, significat primo, separationem ; secundo, consecrationem ; tertio, coronam ; quarto, cæsariem, sive comam instar coronæ, quæ Deo consecrabatur. Hinc à *nezer* deductum נזיר *nazir*, id est Nazaræus, significat primo, separatum Deo ; secundo, consecratum : tertio, coronatum ; quarto, cæsarem, sive comatum.

Allegorice, Rupertus hæc omnia accommodat Christo, de quo Matth. 2. v. ult. per Prophetas prædictum dicitur : *Quoniam Nazaræus vocabitur ;* quod exponens S. Hier. Nazaræus, ait, sanctus interpretatur. Sanctum autem Dominum futurum omnis Script. commemorat, ejusque sanctitatem Nazaræi hi omnes, et nominatim Joseph patriarcha Gen. 49. 26. et Samson Judic. 13. 5. præsignarunt : cujus symbolo in Nazareth educatus est Christus, Dei providentia per hoc significante, quod ipse vita et moribus esset Nazaræus ; idque fuse probat Leo Castrius in c. 11. Isaiæ v. 1. tum ex aliis, tum ex eo quod Evangelistæ *Nazarenus* semper scribant per litteram zeta, quæ respondet Hebræo *zain*, qua littera scribuntur hi nostri Nazaræi. Si enim *Nazarenus* à נצר *netser* Isaiæ 11. v. 1. id est, flos vel surculus, deduceretur, ut multi volunt, tunc non scriberent *Nazarenus* per *z*, sed per litteram *s*. *Netser* enim ibi per *tsade* scribitur, quæ littera semper à scriptoribus sacris vertitur per *s*, nunquam per *z* ; sed de hac re exactius agendum est Matth. 2.

Tropologice, Rabanus et Cyrillus lib. 16. de Adoratione, in Nazaræis putant abstinentium continentiumque vitam signari. Qui ergo vult Deo se magno voto, id est, perfectæ justitiæ vita consecrare, hic à vino et sicera, id est omni re quæ perturbare potest, animum abducat. Hæc autem sunt sensus mundanus, terrenæ cupiditates, sollicitudines carnis, vanæ distractiones. Alat comam capitis, id est mentem non habeat nudam, sed divinis cogitationibus et scientia comptam. Ad patrem et matrem non ingrediatur, id est abdicet carnalem amorem, et sanguinis conjunctioni præferat Deum.

Quare Nazaræi Religiosorum nostrorum vitam præsignarunt, uti docet S. Greg. Nazianz. orat. in laudem S. Basilii, S. Greg. lib. 32. Mor. 17. Innocent. citatus c. 4. 46. D. Thom. 2. 2. q. 186. a. 6. Religiosi ergo sunt veri Nazaræi, id est, separati à communi hominum vita, itemque coronati in capite quasi Reges et Cæsares, tam cœli quàm terræ, de quibus dicitur Thren. 4. *Candidiores Nazaræi ejus nive, nitidiores lacte, rubicundiores ebore antiquo, sapphiro pulchriores.* In nive et lacte significatur Religiosorum castitas : in ebore antiquo jugis et fortis obedientia, in sapphiro, qui cœlestis est coloris, paupertas quæ spem in solum Deum defigit. Hinc v. 21. Nazaræatus vocatur status perfectionis et sanctificationis, scilicet legis veteris : sicut Religio in lege nova status est perfectionis, non acquisitæ (hic enim est Episcopatus) sed acquirendæ per tria vota. Nam, ut ait Eusebius Emissenus : *Religiosus debet esse neglector quietis, fugax voluptatis, appetitor laboris, patiens abjectionis, impatiens honoris, pauper in pecunia, dives in conscientia, humilis ad merita, superbus ad vitia.* Unde plane aberrant quidam ad Religionem conversi, *qui*, ut ait B. Prosper de Vita contemplativa, *ex pristinis moribus nihil abjiciunt, quia scilicet non mutantur mente, sed veste ; non actu, sed habitu ; non opere, sed sermone. In religione enim seculariter vivunt, opinionem virtutis pro virtute quærunt, prædicant magna nec faciunt, accusant vitia nec deponunt, publice sibi displicere simulant quod occulte committunt.*

Secundo, sicut Nazaræi, ita et Religiosi vino, omnique eo quod mentem turbare, vel inquinare potest, abstinere debent. Audiant ipsi S. Hieronymum Paulinum monachum instituentem : *Sit vilis et vespertinus cibus, olera et legumina : interdumque pisciculos pro summis ducas deliciis; qui Christum desiderat, et illo pane vescitur, non quærit magnopere de quàm pretiosis cibis stercus conficiat*; et infra : *Nihil in te mediocre esse contentus sum, totum summum, totum perfectum desidero.*

Tertio, Nazaræi etiam acinis abstinere debebant, ne videlicet ab acinis ad uvas, ab uvis ad vinum transirent : ita Religiosi omnem, etiam minimam et remotam occasionem gulæ et peccati præscindere debent. Nam, ut recte ait Glossa in illud Job 31. *Pepigi fœdus cum oculis meis : visum sequitur cogitatio, cogitationem delectatio, delectationem consensus, consensum opus, opus consuetudo, consuetudinem necessitas, necessitatem desperatio, desperationem damnatio.*

Audiant Religiosi, audiant Ecclesiastici, quid efficiat minimorum canonum et ordinationum neglectus, S. Antoninum docentem 2. p. hist. tit. 15. §. 2. postquam de Religionibus multis egit : *Præfatæ*, ait, *Religiones, quæ cum magno fervore et vitæ sanctimonia initium habuerunt : minima negligentes traditionum paternarum, in processu temporis paulatim defluxerunt et exinanitæ sunt, usque ad fundamentum in eis, vota scilicet substantialia; sed miseratione divina à septuaginta annis pullulantes, refloruerunt in paucis se reformantibus ad vitam regularem.*

Audiant S. Anselmum ep. 6. ad monachos : *Certissimum*, ait, *est, quod in multis Ecclesiis experimento didicimus; quia in monasterio, ubi minima districte custodiuntur, ubi rigor monachorum inviolabilis permanet : ibi pax inter fratres, et in capitulo proclamationes conquiescunt. Ubi vero minimi excessus negliguntur; ibi totus Ordo paulatim dissipatur et destruitur. Si ergo de virtute in virtutem vultis ascendere, semper timete in singulis minimis Deum offendere.*

Merito ergo Religiosos et Religiosas monet S. Greg. Naz. orat. de fuco, dicens : *Illud velim ne ignores rugam unam tibi turpiorem esse, quàm maxima vulnera iis qui in mundo vivunt : neque enim tam notabilem ac conspicuam in sordidis, quàm in puris unius coloris vestibus, labes aliqua fœditatem habet.*

Quarto, Nazaræus non poterat lugere mortuum, etiam patrem vel matrem; ita Religiosi omnes carnales affectus erga parentes truncare debent, et audire illud Christi Matth. 8. 22. *Sequere me*; et : *Dimitte mortuos sepelire mortuos suos*; et illud Psalm. 44. *Audi, filia, et vide, et inclina aurem tuam, et obliviscere populum tuum, et domum patris tui, et concupiscet rex decorem tuum.*

Quinto, Nazaræus polluebatur etiam ex sola præsentia cadaveris; ita Religiosus ab omni peccato remotissimus esse debet, de quo plura vers. 9.

Sexto, Nazaræi sanctificatio maxime sita erat in cæsarie nutrienda. Hæc autem mystice est sanctarum cogitationum germinatio, quibus homo sanctus efficitur : hasce autem fovent et nutriunt Religiosi.

Septimo, si contingeret Nazaræum pollui super mortuo, cæsaries ejus quasi polluta radebatur, ut nova succresceret : ita Religiosi, si cogitationes et affectus eorum aliqua peccati labe inquinentur, mox eas amputant, et alias sanctas de novo accersunt.

Octavo, si pollueretur Nazaræus, dies præteriti Nazaræatus irriti censebantur, cogebaturque de novo tempus voti inchoare : gaudet enim Deus maxime continua sanctitate. Ita Religiosus, si lapsus sit in negligentiam aut aliud peccatum, iterum novo conatu, ac si nihil antea egisset, viam virtutis arripere debet, ac dicere cum Psalte Psalm. 76. *Dixi : Nunc cœpi.*

Nono, peracto voti tempore radebatur Nazaræus, capillique in altari holocausti cremabantur; quo significabatur, ait Greg. 2. Mor. 39. *Tunc nos ad perfectionis summam pertingere, cum sic deteriora vitia superamus, ut etiam cogitationes superfluas à mente resecemus, quas nimirum sacrificii igne concremare, est eas flamma divini amoris incendere, ut cor totum Dei amore ardeat.* Tuncque Nazaræus offerebat primo, hostiam pro peccato, quæ significat plenam peccatorum remissionem, quam Religiosi in ingressu Religionis percipiunt. Unde et à sancto Hieron. ep. ad Demetriadem, et à S. Bern. lib. de Præc. et dispens. cap. 23. et aliis, Religionis ingressus vocatur secundus baptismus; secundo, hostiam pacificam, quæ significabat Deum Religiosorum precibus facile placari et annuere; tertio, holocaustum, quod significabat Religionem non esse aliud quàm holocaustum, uti docet D. Thom. 2. 2. q. 186. art. 7. quia, sicut in holocausto tota hostia cremabatur, ita Religiosus nihil habet quod Deo non offerat. Nam externas opes offert per votum paupertatis, bonum corporis offert per votum castitatis, bonum animæ offert per votum obedientiæ. Denique, ut religioni nullum genus sacrificii desit, ipsa quoque illustrissimum quoddam est martyrium. Nam, ut ait S. Hieronymus in epitaphio Paulæ, *devotæ mentis immaculata servitus quotidianum est martyrium*, et S. Bern. serm. 1. in festo omnium Sanctorum : *Vere*, ait, *martyrii genus est paupertas voluntaria.*

Audi qualia sint munia et martyria monachi ex S. Hier. ad Rusticum : *In monasterio*, ait, *hic te silentium, ille doceat mansuetudinem; non facias quod vis; comedas quod juberis, vestiare quod acceperis; operis tui pensum persolvas. Subjiciaris cui non vis; lassus ad stratum venias, ambulansque dormites, et necdum expleto somno surgere compellaris. Dicas psalmum in ordine tuo, in quo non dulcedo vocis, sed mentis affectus quæritur : servias fratribus, hospitum laves pedes, passus injuriam taceas, præpositum monasterii timeas ut dominum, diligas ut patrem; credas tibi salutare quidquid ille præceperit, nec de majorum sententia judices, cujus officii est obedire, et implere quæ jussa sunt, feminæ nomen tuum noverint, et vultum tuum nesciant : multo tempore disce quod doceas; nec credas laudatoribus tuis, imo irrisoribus.*

Hæc et plura Viegas in Apocal. c. 9. 2. sect. 11. vide et S. Hier. Platum de Bono status religiosi lib. 2. cap. 19. et cap. 12. et cap. 15.

9. Sin autem mortuus fuerit subito quispiam coram eo, polluetur caput consecrationis ejus.] Cur hoc? Respondet Lyranus, ut Nazaræus ejusmodi mortem suis peccatis attribueret. Tanta enim debet esse humilitas in viro religioso, ut quidquid mali contingit, suis peccatis attribuat.

Secundo, Viegas supra : Censetur, ait, Na-

zaræus pollutus, si quis coram eo moriatur; quia existimari poterat ipse esse ejus interfector: ut significaretur viro religioso vel ipsam mali speciem ac præsumptionem, etiam expertem culpæ, omnibus modis fugiendam esse, juxta illud 1. Thessal. 5. *Ab omni specie mala abstinete vos.*

Tertio et plane genuine, Abulensis: Polluebatur, ait, Nazaræus, si quis coram eo moreretur; quia ipse debebat immunis esse ab omni contaminatione; erat enim largiter sanctissimus, in mortuis autem illa lege maxima erat contaminatio. Unde perinde si in Nazaræum casu cadaver aliquod, vel ossa mortui incidissent, aut si ipse casu in domum mortui delapsus aut delatus fuisset, pollutus fuisset, idque ut per hoc significaretur virum religiosum ab omni peccato (hujus enim typus erat cadaver) etiam casuali et subreptitio, etiam alieno, remotissimum esse debere.

Quod (caput pollutum) RADET ILLICO IN EADEM DIE PURGATIONIS SUÆ. (q. d. Radet caput eodem die quo pollutum est, ut eodem die hac rasione purgetur à contaminatione mortui) ET RURSUM SEPTIMA] die radet caput, idque ad majorem munditiem. Verum Hebræi et Vatabl. putant non primo, sed septimo die tantum radendum fuisse caput Nazaræi; hoc enim innuunt Hebræa, quæ sic habent: *Radet caput suum in die purgationis suæ, in die septima radet illud.* Sed noster Interpres sagaciter intellexit, more Hebræo subaudiri copulam, *et*, q. d. *Et in die septima radet illud.* Nec enim verisimile est Nazaræum in sua pollutione permansisse usque ad septimum diem, sed illico purgari et radi debuisse, illudque satis innuit Hebræum *vau*, id est, *et*, quod Noster recte vertit *illico;* sic enim habent Hebræa, *et polluetur et radet*, id est, mox ut pollutus fuerit, radet.

Nota: Hæc rasio tantum facienda erat à Nazaræo temporali: nam perpetuus nunquam radebatur, quomodocumque pollueretur, ac consequenter nec offerebat turtures vel pullos columbarum ad suî expiationem, uti docet Abulensis q. 11. in 13. Judicum. Omnia enim hoc cap. præscripta tantum spectant Nazaræum, qui talis est ad certum tempus, ut patet vers. 4. 5. 6. 13. 18.

10. IN INTROITU FOEDERIS TESTIMONII,] id est, in introitu tabernaculi testimonii. Ita heb. Chald. Septuag. Tabernaculum ergo hîc dicitur fœdus metonymice: quia signum erat fœderis inter Deum et populum per Mosen initi.

11. FACIETQUE SACERDOS UNUM (turturem) PRO PECCATO.] *Faciet*, id est, sacrificabit et jugulabit; carnes vero ejus cedent sacerdoti. Nam in sacrificio pro peccato adipes tantum adolendi et cremandi erant juxta legem Levit. 7. 1. In turture autem et columba nullus est adeps: ergo solus eorum sanguis Deo libandus et effundendus erat.

QUIA PECCAVIT SUPER MORTUO,] quia contaminatus est super mortuo, puta quia pollutus est ex funere mortui. Peccatum enim hîc significat non culpam, sed immunditiem legalem. Vide dicta Levit. 15. 15.

11 et 12. SANCTIFICABITQUE CAPUT EJUS IN DIE ILLO, ET CONSECRABIT DOMINO DIES SEPARATIONIS ILLIUS,] hebr. *dies Nazaræatus illius*, id est, ex eo tempore incipiet rursus numerare tempus Nazaræatus illius, sive tempus quo voverat alter se fore Nazaræum: q. d. Sacerdos restituet hac lustratione caput Nazaræi pristinæ sanctitati et consecrationi, ut ab illa die lustrationis rursum incipiant dies voti, et consecrationis ejus: nam primi dies per pollutionem securam facti sunt irriti.

13. CUM DIES, QUOS EX VOTO DECREVERAT, COMPLEBUNTUR, ADDUCET (supple sacerdos: hic enim est minister tabernaculi, et omnium rerum sacrarum) EUM (Nazaræum) AD OSTIUM TABERNACULI FOEDERIS,] ut pro eo offerat omne, id est triplex, genus sacrificii, scilicet *agnum in holocaustum, arietem in hostiam pacificam, et ovem pro peccato*, non certo aliquo et determinato, sed *pro peccato*, id est, pro peccatis in genere, si quæ ante, præsertim in Nazaræatu suo, admisit. Ita Abulensis.

15. CANISTRUM QUOQUE PANUM AZYMORUM, QUI CONSPERSI, id est subacti, SINT OLEO, cum farina pinseretur et subigeretur, AC LIBAMINA SINGULORUM,) quæ præscribuntur cap. 15. 4.

18. TUNC RADETUR NAZARÆUS ANTE OSTIUM TABERNACULI FOEDERIS, ETC., TOLLETQUE (sacerdos) CAPILLOS EJUS, ET PONET SUPER IGNEM.] Comburuntur capilli Nazaræi in honorem Dei, tanquam ei jam ante sacri et consecrati: per capillos enim, qui sunt velamen capitis, significabatur caput ipsum Nazaræi Deo esse consecratum; cumque caput ipsum sine interemptione hominis Deo offerri et comburi non posset; hinc loco capitis capilli Deo dati et combusti sunt, ut hoc symbolo *perfectionem devotionis suæ Domino consecrarent*, inquit Isidorus. Pari modo Gentiles capillos suos diis, id est dæmonibus, dedicasse, cum se iis offerebant, testatur Theodoretus in cap. 19. Levit. q. 28. et Cyrillus lib. 16. de Adoratione. Aliter hæc mystice, uti dixi vers. 7. accipit S. Gregor. lib. 2. Moral. cap. 6. et Rupert. scilicet capillos significare superfluas et præsumptuosas cogitationes, ideoque eos juberi comburi et absumi ad honorem Dei.

Porro à Nazaræis cœpisse usum tonsuræ Ecclesiasticæ docet Isidor. de Divin. offic. *Hujus, inquit, exempli* (Nazaræorum) *usus ab Apostolis introductus est, ut qui divinis cultibus mancipati, Domino consecrantur, quasi Nazaræi, id est sancti Dei, crine præciso innoventur; ut hoc signo et religione vitia resecentur, et criminibus carnis nostræ, quasi crinibus exsuamur, expoliantes nos veterem hominem cum actibus suis: quam renovationem in mente oportet fieri, sed in capite demonstrari, ubi ipsa mens noscitur habitare; quod vero detonso capite superius, inferius circuli corona relinquitur, sacerdotium regnumque Ecclesiæ in eis existimo figurari. Hinc et tiara apud veteres constituebatur in capite sacerdotum, quia vos estis genus electum, regale sacerdotium.*

Cujus et alia datur causa, nimirum ob jugem memoriam spineæ coronæ Christi: idque ab Apostolis factitatum, et Ecclesiæ traditum certa assertione docet Beda lib. 5. de Gest. Anglor. cap. 22. *Neque*, ait, *ob id tantum in coronam attondemur, quia attonsus ita est Petrus, sed quia Petrus in memoriam Dominicæ passionis ita attonsus est: idcirco et nos, qui per eamdem passionem salvari desideramus, ipsius passionis signum cum illo in vertice gestamus. Sicut ergo fideles signum crucis gestant in fronte, contra malignos spiritus, et ut doceantur se carnem cum vitiis crucifigere debere: ita clerici et monachi gerunt formam coronæ, quam Christus in pas-*

sione sua spineam portavit in capite, ut spinas ac tribulos peccatorum nostrorum portaret, id est exportaret, et auferret à nobis : ut ipsi se irrisiones et opprobria pro Christo libenter ac prompto animo sufferre, ipso etiam frontispicio doceant; ut coronam vitæ, quam repromisit Deus diligentibus se, semper se exspectare, proque hujus perceptione, et adversa mundi et prospera contemnere designent. Hæc et plura Beda, atque Albinus Flacc. de Divin. offic.

Monachis vero jam à tempore S. Dionysii Areop. ut ipse testatur Eccl. hierarch. p. 2. 3. caput radi consuevit : capitis enim abrasio monitio est et symbolum; primo, lugentis et mœrentis hominis; secundo, casti et *ornatu pudicitiæ inornati*, ut ait S. Paulinus ep. 7; tertio, terrena contemnentis, et cœlestia meditantis. Plura vide apud Baron. anno Christi 58.

20. Sanctificata, id est elevata, et oblata Deo, sacerdotis erunt, sicut pectusculum, ità et femur,] armus dexter, uti habent Hebræa; hic enim armus, uti et pectusculum, in hostiis pacificis cedebant sacerdoti, eique ex hostia separabatur, uti patet Levit. 7. 31 et 32.

21. Ista est lex Nazaræi, cum voverit oblationem suam Domino, tempore consecrationis suæ,] cum scilicet voverit Nazaræatum, seu esse Nazaræus, et per consequens cum voverit oblationem faciendam in fine voti, quam ego hîc Nazaræis præscripsi : voverit, inquam, eam in die consecrationis, id est, in die qua se Deo consecravit, cœpitque esse Nazaræus.

Exceptis iis quæ invenerit manus ejus, q. d. Offeret hostias jam vers. 14. præscriptas, præter eas, quas sponte offerre voluerit, juxta opes et facultates suas; idque ad perfectionem sanctificationis suæ.] Hebraice, *juxta legem Nazaræatus sui*, quæ videlicet spectat perfectionem ejus in sanctitate status illius temporis, puta veteris Testamenti.

23 et 24. Loquere Aaron et filiis ejus : Sic benedicetis filiis Israel : Benedicat tibi Dominus,] id est, det tibi Dominus copiam omnium bonorum temporalium et spiritualium; hoc enim significat benedictio apud Hæbræos.

25. Ostendat Dominus faciem suam tibi.] hebr. *Illuminet Dominus faciem suam super te*, id est benignum, hilarem, propitium, liberalem se Deus ostendat tibi. Hoc enim significat lux et illuminatio in Script. ut Psalm. 96. 11. *Lux orta est justo, et rectis corde lætitia*; et Psalm. 43. 4. *Nec enim in gladio suo possederunt terram, et brachium eorum non salvavit eos, sed dextra tua et brachium tuum, et illuminatio vultus tui, quoniam complacuisti in eis.*

Secundo, melior magisque genuinus sensus est, q. d. Dominus sit tibi instar lucis et lucernæ, ut dirigat omnes actus tuos. Id ita esse patet ex eo quod Psalm. 66. 1. ubi hæ benedictiones iterantur, cum dixisset Psaltes : *Illuminet* (Deus) *vultum suum super nos*, mox illud explicans subjungit : *Ut cognoscamus in terra viam tuam.* Unde et Psalm. 4. 7. dicitur : *Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine*, q. d. Lucerna rationis et fidei in nobis accensa est à lumine tuo divino, ô Domine. Simili sensu dicitur Psalm. 17. 29. *Quoniam tu illuminas lucernam meam, Domine*, et Psalm. 118. 135. *Faciem tuam illumina super servum tuum, et doce me justificationes tuas*; et Luc. 1. 79. *Illuminare his qui in tenebris et in umbra mortis sedent, ad dirigendos pedes nostros in viam pacis*; et Psalm. 89. v. ult. *Sit splendor Domini Dei nostri super nos, et opera manuum nostrarum dirige super nos.*

26. Convertat Dominus vultum suum ad te,] q. d. Consoletur Dominus, adjuvet et protegat te. Metaphorice Deo tribuitur vultus conversio, uti et aversio, significans opem ejus præsentem, uti aversio significat ejus derelictionem. In hac sacerdotum benedictione, ait Raban. tripliciter formata, tertio inditum et repetitum est nomen Domini, ut SS. Trinitas, ex qua, per quam, et in qua sunt omnia bona, significetur : unde et jam apud Christianos, et Ecclesiastica benedictio per nomina personarum SS. Trinitatis confertur, dicendo : Benedicat vos omnipotens Deus, Pater, et Filius, et Spiritus sanctus; vel, ut Deus sit in corde tuo, et in ore, ut rite annunties ejus Evangelium, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti.

27. Invocabuntque nomen meum super filios Israel,] hebr. *et ponent nomen meum super filios Israel*, scilicet illud super eos invocando, unde Vatabl. et Hebræi sic exponunt, q. d. Cum benedicent sacerdotes filiis Israel, adjungent benedictioni suæ nomen meum tetragrammaton.

Et ego benedicam eis.] Nota hîc efficaciam et effectum benedictionis sacerdotalis, etiam in lege veteri. Promittit enim hîc Deus se benedictionem hanc exauditurum, ac reipsa præstiturum, atque benedicturum, id est, benefacturum populo ita à sacerdote benedicto. Ita benedictio parentum, maxime moribundorum, data filiis olim erat efficax, ideoque avide à filiis expetebatur, ut patet in benedictione Isaaci, Gen. 27. et Jacobi Gen. 49. et Mosis Deut. 31. Et hoc est quod ait Sapiens Eccles. 3. vers. 11. *Benedictio patris firmat domos filiorum; maledictio autem matris eradicat fundamenta.* Quid mirum ergo, si benedictio sacerdotum novi Testamenti sit efficax? præsertim si ea fide et devotione petatur et suscipiatur, qua par est. Unde veri Catholici religiose eam petere et excipere solent. Ita Angli plerique, etiam nobiles, ingrediente domum sacerdote, se cum tota familia in terram prosternunt, ab eoque benedictionem supplices efflagitant. Ita à sanctis Patribus et Anachoretis olim Christiani, etiam principes, benedictionem postulabant, magnumque ejus fructum experiebantur. Ita denique Christus summus sacerdos, ascendens in cœlum suis benedixit, Lucæ cap. ult. vers. 51. Plura de hac Pontificum benedictione dixi Eccles. 36. vers. 19.

CAPUT SEPTIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRINCIPES DUODECIM TRIBUUM OFFERUNT TABERNACULO RECENS ERECTO SUA DONA, SCILICET PRIMO, SIMUL SEX PLAUSTRA; SECUNDO, SEORSIM SINGULI VICISSIM SUAS VICTIMAS, ET VASA AD USUM TABERNACULI, V. 12.

1. FACTUM est autem in die qua complevit Moyses tabernaculum, et erexit
illud; unxitque et sanctificavit eum omnibus vasis suis, altare similiter et
omnia vasa ejus. 2. Obtulerunt principes Israel et capita familiarum, qui
erant per singulas tribus, præfectique eorum qui numerati fuerant, 3. mu-
nera coram Domino, sex plaustra tecta cum duodecim bobus. Unum
plaustrum obtulere duo duces et unum bovem singuli, obtuleruntque ea
in conspectu tabernaculi. 4. Ait autem Dominus ad Moysen: 5. Suscipe
ab eis, ut serviant in ministerio tabernaculi, et trades ea Levitis juxta ordinem ministerii sui.
6. Itaque cum suscepisset Moyses plaustra et boves, tradidit eos Levitis. 7. Duo plaustra et
quatuor boves dedit filiis Gerson, juxta id quod habebant necessarium; 8. quatuor alia plaustra
et octo boves dedit filiis Merari, secundum officia et cultum suum, sub manu Ithamar filii
Aaron sacerdotis; 9. filiis autem Caath non dedit plaustra et boves, quia in Sanctuario serviunt,
et onera propriis portant humeris. 10. Igitur obtulerunt duces in dedicationem altaris, die
qua unctum est oblationem suam ante altare. 11. Dixitque Dominus ad Moysen: Singuli du-
ces per singulos dies offerant munera in dedicationem altaris. 12. Primo die obtulit oblationem
suam Nahasson filius Aminadab de tribu Juda; 13. fueruntque in ea acetabulum argenteum
pondo centum triginta siclorum, phiala argentea habens septuaginta siclos, juxta pondus Sanc-
tuarii, utrumque plenum simila conspersa oleo in sacrificium: 14. mortariolum ex decem si-
clis aureis plenum incenso; 15. bovem de armento, et arietem, et agnum anniculum in ho-
locaustum, 16. hircumque pro peccato: 17. et in sacrificio pacificorum boves duos, arietes
quinque, hircos quinque, agnos anniculos quinque; hæc est oblatio Nahasson filii Aminadab.
18. Secundo die obtulit Nathanael filius Suar, dux de tribu Issachar, 19. acetabulum argen-
teum appendens centum triginta siclos, phialam argenteam habentem septuaginta siclos, juxta
pondus Sanctuarii, utrumque plenum simila conspersa oleo in sacrificium: 20. mortariolum
aureum habens decem siclos, plenum incenso; 21. bovem de armento, et arietem, et agnum
anniculum in holocaustum, 22. hircumque pro peccato: 23. et in sacrificio pacificorum boves
duos, arietes quinque, hircos quinque, agnos anniculos quinque; hæc fuit oblatio Nathanael
filii Suar. 24. Tertio die princeps filiorum Zabulon, Eliab filius Helon, 25. obtulit acetabulum
argenteum appendens centum triginta siclos, phialam argenteam habentem septuaginta siclos,
ad pondus Sanctuarii, utrumque plenum simila conspersa oleo in sacrificium: 26. mortariolum
aureum appendens decem siclos, plenum incenso; 27. bovem de armento, et arietem, et
agnum anniculum in holocaustum, 28. hircumque pro peccato: 29. et in sacrificio pacifico-
rum boves duos, arietes quinque, hircos quinque, agnos anniculos quinque; hæc est oblatio
Eliab filii Helon. 30. Die quarto princeps filiorum Ruben, Elisur filius Sedeur, 31. obtulit
acetabulum argenteum appendens centum triginta siclos, phialam argenteam habentem sep-
tuaginta siclos, ad pondus Sanctuarii, utrumque plenum simila conspersa oleo in sacrificium:
32. mortariolum aureum appendens decem siclos, plenum incenso; 33. bovem de armento,
et arietem, et agnum anniculum in holocaustum, 34. hircumque pro peccato: 35. et in hos-
tias pacificorum boves duos, arietes quinque, hircos quinque, agnos anniculos quinque; hæc
fuit oblatio Elisur filii Sedeur. 36. Die quinto princeps filiorum Simeon, Salamiel filius Surisad-
dai, 37. obtulit acetabulum argenteum appendens centum triginta siclos, phialam argenteam
habentem septuaginta siclos, ad pondus Sanctuarii, utrumque plenum simila conspersa oleo
in sacrificium: 38. mortariolum aureum appendens decem siclos, plenum incenso; 39. bo-
vem de armento, et arietem, et agnum anniculum in holocaustum, 40. hircumque pro pec-

cato : 41. et in hostias pacificorum boves duos, arietes quinque, hircos quinque, agnos anniculos quinque; hæc fuit oblatio Salamiel filii Surisaddai. 42. Die sexto princeps filiorum Gad, Eliasaph filius Duel, 43. obtulit acetabulum argenteum appendens centum triginta siclos, phialam argenteam habentem septuaginta siclos, ad pondus Sanctuarii, utrumque plenum simila conspersa oleo in sacrificium : 44. mortariolum aureum appendens decem siclos, plenum incenso ; 45. bovem de armento, et arietem, et agnum anniculum in holocaustum, 46. hircumque pro peccato : 47. et in hostias pacificorum boves duos, arietes quinque, hircos quinque, agnos anniculos quinque; hæc fuit oblatio Eliasaph filii Duel. 48. Die septimo princeps filiorum Ephraim, Elisama filius Ammiud, 49. obtulit acetabulum argenteum appendens centum triginta siclos, phialam argenteam habentem septuaginta siclos, ad pondus Sanctuarii, utrumque plenum simila conspersa oleo in sacrificium : 50. mortariolum aureum appendens decem siclos, plenum incenso ; 51. bovem de armento, et arietem, et agnum anniculum in holocaustum, 52. hircumque pro peccato : 53. et in hostias pacificorum boves duos, arietes quinque, hircos quinque, agnos anniculos quinque, hæc fuit oblatio Elisama filii Ammiud. 54. Die octavo princeps filiorum Manasse, Gamaliel filius Phadassur, 55. obtulit acetabulum argenteum appendens centum triginta siclos, phialam argenteam habentem septuaginta siclos, ad pondus Sanctuarii, utrumque plenum simila conspersa oleo in sacrificium : 56. mortariolum aureum appendens decem siclos, plenum incenso; 57. bovem de armento, et arietem, et agnum anniculum in holocaustum, 58. hircumque pro peccato : 59. et in hostias pacificorum boves duos, arietes quinque, hircos quinque, agnos anniculos quinque; hæc fuit oblatio Gamaliel filii Phadassur. 60. Die nono princeps filiorum Benjamin, Abidan filius Gedeonis, 61. obtulit acetabulum argenteum appendens centum triginta siclos, phialam argenteam habentem septuaginta siclos, ad pondus Sanctuarii, utrumque plenum simila conspersa oleo in sacrificium : 62. et mortariolum aureum appendens decem siclos, plenum incenso ; 63. bovem de armento, et arietem, et agnum anniculum in holocaustum, 64. hircumque pro peccato : 65. et in hostias pacificorum boves duos, arietes quinque, hircos quinque, agnos anniculos quinque ; hæc fuit oblatio Abidan filii Gedeonis. 66. Die decimo princeps filiorum Dan, Ahiezer filius Ammisaddai, 67. obtulit acetabulum argenteum appendens centum triginta siclos, phialam argenteam habentem septuaginta siclos, ad pondus Sanctuarii, utrumque plenum simila conspersa oleo in sacrificium : 68. mortariolum aureum appendens decem siclos plenum incenso ; 69. bovem de armento, et arietem, et agnum anniculum in holocaustum, 70. hircumque pro peccato : 71. et in hostias pacificorum boves duos, arietes quinque, hircos quinque, agnos anniculos quinque; hæc fuit oblatio Ahiezer filii Ammisaddai. 72. Die undecimo princeps filiorum Aser, Phegiel filius Ochran, 73. obtulit acetabulum argenteum appendens centum triginta siclos, phialam argenteam habentem septuaginta siclos, ad pondus Sanctuarii, utrumque plenum simila conspersa oleo in sacrificium : 74. mortariolum aureum appendens decem siclos, plenum incenso ; 75. bovem de armento, et arietem, et agnum anniculum in holocaustum, 76. hircumque pro peccato : 77. et in hostias pacificorum boves duos, arietes quinque, hircos quinque, agnos anniculos quinque. Hæc fuit oblatio Phegiel filii Ochran. 78. Die duodecimo princeps filiorum Nephthali, Ahira filius Enan, 79. obtulit acetabulum argenteum appendens centum triginta siclos, phialam argenteam habentem septuaginta siclos ad pondus Sanctuarii, utrumque plenum simila oleo conspersa in sacrificium : 80. mortariolum aureum appendens decem siclos, plenum incenso ; 81. bovem de armento, et arietem et agnum anniculum in holocaustum, 82. hircumque pro peccato : 83. et in hostias pacificorum boves duos, arietes quinque, hircos quinque, agnos anniculos quinque; hæc fuit oblatio Ahira filii Enan. 84. Hæc in dedicatione altaris oblata sunt à principibus Israel, in die qua consecratum est, acetabula argentea duodecim : phialæ argenteæ duodecim : mortariola aurea duodecim ; 85. ita ut centum triginta siclos argenti haberet unum acetabulum, et septuaginta siclos haberet una phiala, id est, in commune vasorum omnium ex argento sicli duo millia quadringenti, pondere Sanctuarii. 86. Mortariola aurea duodecim plena incenso, denos siclos appendentia pondere Sanctuarii, id est, simul auri sicli centum viginti : 87. boves de armento in holocaustum duodecim, arietes duodecim, agni anniculi duodecim, et libamenta eorum : hirci duodecim pro peccato. 88. In hostias pacificorum, boves viginti quatuor, arietes sexaginta, hirci sexaginta, agni anni-

culi sexaginta. Hæc oblata sunt in dedicatione altaris, quando unctum est. 89. Cumque ingrederetur Moyses tabernaculum fœderis, ut consuleret oraculum, audiebat vocem loquentis ad se de propitiatorio, quod erat super arcam testimonii inter duos Cherubim, unde et loquebatur ei.

1. FACTUM EST AUTEM IN DIE QUA COMPLEVIT MOYSES TABERNACULUM, ET EREXIT ILLUD,] non per se, sed per Beseleel et socios ejus : unde patet hìc esse hysteron proteron. Oblatio enim principum, quæ hoc capite narratur, facta est ante censum populi, qui descriptus est cap. 1. Nam erectio et consecratio tabernaculi expleta fuit die prima mensis primi anni secundi, ut patet Exodi 40. 18. Eademque die facta est consecratio Aaronis pontificis, et filiorum ejus sacerdotum, uti patet ex eodem cap. Exodi. Eodem quoque die cœpit oblatio principum, in tabernaculo jam erecto facta, uti hìc dicitur. Ergo juxta historiæ ordinem, caput hoc proxime subnectendum fuisset Exodo. Quare hìc non tam historiæ, quàm materiæ spectatur ordo : cum enim Moses tabernaculum et altaria descripsisset in Exodo, subtexuit in Levitico descriptionem sacrificiorum, consecrationes sacerdotum, eorumque functiones obeundas in tabernaculo ejusque altaribus; deinde in Numeris subjunxit censum populi, et Levitarum, ut eorum ministeria distingueret, mox Nazaræorum ritum et oblationem ; erant enim Nazaræi Deo consecrati, sicuti sacerdotes et Levitæ ; ac demum occasione oblationum Nazaræis præscriptarum, apposite transit, imo redit ad oblationem principum, licet ea multo ante esset facta. Simile hysteron proteron videbimus duobus cap. sequentibus.

Quod ergo R. Salomon, et ex eo Lyranus, ponunt duplicem tabernaculi erectionem : unam quotidianam, quæ quotidie facta sit primis septem diebus consecrationis sacerdotum; alteram stabilem, et permanentem, quæ facta sit octavo die à prima erectione tabernaculi, quo finiebatur consecratio sacerdotum : itaque ab hac stabili, puta ab octavo die, inchoandam esse hanc duodecim principum oblationem : hoc, inquam, commentitium videtur, et S. Scripturæ hoc loco repugnat. Illa enim quotidiana tabernaculi erectio frustranea fuisset et permolesta : imo in tot tabulis, columnis et cortinis pene impossibilis, ut recte ostendit Abulensis.

Objicit Lyranus : Ante octavum diem necdum peracta erat consecratio Aaronis et filiorum sacerdotum; ergo primis septem diebus, victimas principum immolare debuit Moses, non Aaron, nec filii ejus, utpote quorum consecratio nondum esset peracta : atqui Moses solus id facere non potuit ; quisque enim princeps quotidie offerebat viginti et unam victimas immolandas.

Respondeo : Primis septem diebus Moses solus immolabat, id est mactabat et jugulabat victimas, quod facile ipse solus facere poterat : Aaron vero et filii, post immolationem victimæ, eam excoriabant, concidebant, lavabant, aræ imponebant. Hæc enim facere quoque poterant Levitæ tunc, cum ad ea non sufficerent sacerdotes, ut patet 2. Paral. 29. 34.

Nota : Cum duodecim essent principes 12 tribuum, hæc eorum oblatio duravit per totidem dies ; quolibet enim die unus princeps sua dona offerebat. Primis ergo septem diebus, cum Aaronis et filiorum consecratio nondum erat perfecta, Moses per se obtulit septem principum sacrificia : in die autem octavo, cum obtulit princeps filiorum Manasse, scilicet Gamaliel, tunc Aaron, utpote jam consecratus pontifex, tam ejus, quàm quatuor sequentium principum reliquorum sacrificia obtulit. Ita Abulensis.

2. OBTULERUNT PRINCIPES ISRAEL, ETC., PRÆFECTIQUE EORUM QUI NUMERATI FUERANT,] q. d. Obtulerunt 12 principes, qui erant præfecti duodecim tribuum, puta Israelitarum omnium, qui recensiti et numerati fuerant, non hìc c. 1. (illa enim numeratio posterior fuit hac principum oblatione, uti jam dixi) sed anterius, nimirum in priori censu populi, qui factus est Exod. 38. v. 25. Hi ergo 12 principes, si præfecti obtulerunt simul prima die DOMINO, ad vasa tabernaculi per desertum subvehenda, SEX PLAUSTRA TECTA.] *Tecta*, ne videlicet vasa hæc sacra conspici possent à populo, neve læderentur ab imbre, grandine, etc.

3. CUM DUODECIM BOBUS.] Quodque enim plaustrum à duobus bobus trahebatur. Bobus enim et asinis, potius quàm equis usi sunt Judæi, uti dixi Exodi 13. 13.

UNUM PLAUSTRUM OBTULERE DUO DUCES,] duo principes; cum enim oblata fuerint sex plaustra à duodecim principibus, sequitur duos principes quosque obtulisse unum plaustrum. Boves vero singuli, utpote duodecim, à singulis principibus oblati sunt.

8. QUATUOR ALIA PLAUSTRA, ET OCTO BOVES DEDIT FILIIS MERARI,] quia hi graviora habebant onera, videlicet columnarum omnium, præter alia onera tabularum, basium, etc., adeo ut Abulensis putet omnia eorum onera non potuisse hisce quatuor plaustris imponi, sed quædam ab eis debuisse portari. Vide dicta Exodi 38. in fine.

CULTUM,] id est ministerium; hoc enim est hebr. עבודה *aboda*.

SUB MANU (sub cura, potestate et præfectura) ITHAMAR,] q. d. Ithamar præerat Gersonitis et Meraritis, eorumque vasis.

9. FILIIS AUTEM CAATH NON DEDIT PLAUSTRA ET BOVES, QUIA IN SANCTUARIO SERVIUNT,] *in Sanctuario*, id est, in Sancto, et in Sancto sanctorum, q. d. Caathitæ serviunt Sancto et Sancto sanctorum, custodiendo nimirum vasa quæ erant in Sancto et in Sancto sanctorum : quare hæc vasa non in plaustris, sed in humeris eorum portari volo, idque ob vasorum sanctitatem et reverentiam.

11. SINGULI DUCES (principes tribuum) PER SINGULOS DIES OFFERUNT MUNERA IN DEDICATIONEM ALTARIS,] holocaustorum scilicet, quod præter unctionem cum aliis tabernaculi vasis communem, habebat aliam specialem dedicationem per septem dies, videlicet quotidianam unctionem et sacrificia, Exodi 29. vers. 36 et 37. præscripta. Unde et quotidie in tabernaculi quidem totius, sed maxime altaris hujus dedi-

cationem offerebant principes vicissim et viritim sua munera.

Cœpit ergo hæc oblatio prima die erectionis et consecrationis tabernaculi, et duravit per 12 dies. Duodecim enim erant principes offerentes, ex quibus quotidie unus sua dona offerebat. Nam dona communia, puta sex plaustra et duodecim boves, primo die omnes principes simul obtulerunt. Porro hi principes sua dona obtulerunt eo ordine, qui erat in ipsis castris et vexillis, Num. 2. unde primo die obtulit princeps tribus Juda, secundo princeps Issachar, tertio princeps Zabulon, et ita deinceps. Denique obtulerunt eadem munera, ne qua inter eos oriretur æmulatio vel ambitio.

Nota: Jussit Deus principibus, nomine tribuum suarum, hæc dona offerre; primo, ut in eis acueret studium religionis et sacrorum; secundo, ut ostenderet laicos et populum jure naturæ divino obligari ad victimas hasce, et ad sumptus tam tabernaculo, quàm sacerdotibus alendis necessarios præstandos. Sacerdotes enim nomine totius populi sacra munia obibant: quare ab eis ali, omnesque sumptus Dei cultui necessarios accipere debebant. Denique ut doceret principes maxime decere liberalitatem. Artaxerxes Longimanus dictus, eo quòd alteram manum haberet longiorem, dicebat, *Magis regium esse addere quàm detrahere.* Longimani ergo in dando sint reges et principes. Hac de causa Hebræi principes vocant נדיבים *nedibim*, à radice נדב *nadab*, id est spontaneus, ultroneus, liberalis fuit. Nedibim ergo idem est quod εὐεργέται, id est benefici. Et hoc est quod ait Christus, Lucæ 22. 25. *Reges gentium dominantur eorum; et qui potestatem habent super eos, benefici vocantur. Benefici*, hebraice *nedibim*, id est principes; quia eos maxime decet beneficentia. Ita Ptolemæus Ægypti rex cognominatus est Evergetes, id est, beneficus, eo quòd idola patria à Cambyse ablata, armis in Ægyptum reportasset.

14. Mortariolum.]Heb. est כף *caph*, quod noster Interpres alibi *phialam* vertit; sed quia alia vox, quæ phialam significat, hîc præcessit, hinc Noster *caph* vertit *mortariolum*, quasi dicas, parvam phialam ad capiendum incensum. *Caph* enim significat parvum vas curvum et concavum (כפף *caphaph* enim significat curvare) in quo thus, vel incensum, aut aliud hujusmodi ponebatur. Ita Vatablus et alii.

15. Bovem de armento.] Nota: Præter vasa, quisque princeps obtulit 21 victimas, easque omnis generis, scilicet bovem, arietem et agnum in holocaustum; hircum pro peccato; pro pacificis vero duos boves, arietes quinque, hircos quinque, et agnos quinque: quas primis septem diebus immolavit Moses; octavo vero die Aaron cœpit fungi sacerdotio, immolavitque victimas octavi principis. Eadem die Aaron immolavit quoque populi victimas, quas scilicet populus offerebat ob novam consecrationem sacerdotum. Eadem quoque die venit ignis de cœlo, qui sacrificia Aaronis absumpsit. Eadem denique die occisi sunt Nadab et Abiu. Levit. 9 et 10.

18. Secundo die obtulit Nathanael.] *Obtulit*, eadem, sive talia, qualia primo die obtulerat Nahasson: quæ more Hæbræo hîc fuse per singulos principes recensentur et repetuntur. Unde Hebræi in suo textu hîc non substituunt puncta, utpote quæ semel initio in prima Nahasson oblatione substituerunt. Sic videmus in Exodo, omnia quæ in fabrica tabernaculi jussa sunt fieri cap. 25. 26. 27. 28. fuse repeti et narrari tanquam jam facta cap. 36. 37. 38. 39. Idem repetendi mos est apud Orientales, Moscovitas et alias gentes.

84. Hæc in dedicatione altaris oblata sunt a principibus, in die qua consecratum est.] *In die*, id est, in tempore consecrationis, vel *in die oblata sunt*, id est, offerri cœperunt: nam oblatio hæc duravit per duodecim dies; consecratio vero altaris primo die peracta est.

89. Cumque ingrederetur Moyses tabernaculum foederis, ut consuleret oraculum,] scilicet Dei sedentis in Sancto sanctorum, super propitiatorium. Hinc patet Mosi in dubiis semper patuisse accessum ad Sanctum sanctorum, cum alias pontifici tantum semel in anno pateret aditus ad Sanctum sanctorum, nimirum in die expiationis. Erat enim Moses legislator et legatus assiduus Dei ad populum: unde Deus humana et sensibili voce, manante ex propitiatorio, cum Mose loquebatur, uti hîc dicitur. Hac re significabat Deus Principes, Prælatos et Pastores, ut bene populum regant, debere sæpe recurrere ad Deum per orationem, ut ab eo in dubiis edoceantur. Ita enim Moses recurrebat ad oraculum, uti docet S. Gregor. 2. p. Pastor. c. 5. Sic Minos legislator et rex Cretensium novem annis Jovis fuit collocutor, ait Plato; hoc enim de eo finxerunt Gentiles.

Refert Plutarchus in Convivio septem sapientum, eos inter se quæsivisse, *Quis bonus ac beatus foret princeps. Primus Solon*, ait, *respondit: Qui unius imperium in popularem reipub. statum civibus convertit. Subjecit Bias: Qui primus paret legibus patriæ. Tertius Thales: Qui naturæ ordine senex moritur. Quartus Anacharsis: Qui solus est prudens. Quintus Cleobulus: Qui familiarium nemini fidit. Sextus Pittacus: Qui subditos ita condocefacit, ut non ipsum, sed ipsius causa metuant. Ultimus Chilo optime: Qui nihil mortale, sed omnia immortalia meditatur.* Hoc didicit Moses assidue versans cum Deo in tabernaculo. Ita B. Thomas Morus, sapientissimus et rectissimus Angliæ Cancellarius, quotidie multum temporis orationi, piæ lectioni et meditationi colloquens cum Deo tribuebat: adeoque cum negotium aliquod arduum tractandum erat, sumebat S. Synaxin, ut ex ea quasi oraculo dirigeretur, et corroboraretur ad rem illam rite et fideliter ex Dei lege et mente perficiendam; testis est Stapleton. in Vita Mori.

Porro, ut quis Sanctuarium et oraculum Dei adeat, tres obices removendi sunt. *Tria sunt*, ait S. Bern. serm. 5. de Assumpt. B. Virginis, *quæ oculum intelligentiæ confundunt, atque à contemplatione veri luminis excludunt: tenebræ scilicet peccatorum, recordatio eorumdem, et cura terrenorum affectuum. Contra triplicem hunc morbum triplex est remedium. Nam primus per confessionem, secundus per orationem, tertius per quietem curatur.*

Idem serm. 23. in Cantic. *In hoc arcanum*, ait, *et in hoc sanctuarium Dei*, orationis scilicet et contemplationis, *si quem forte vestrûm aliqua hora sic rapi, et sic abscondi contigerit, ut minime avocet aut perturbet vel sensus agens* (ut in ægro), *vel cura pungens, vel culpa mordens, vel ea certe quæ difficilius amoventur, irruentium imaginum corporearum phantasmata; poterit hic*

quidem cum ad nos redierit gloriari, et dicere: Introduxit me rex in cubiculum suum. Unde Cassian. collat. 10. cap. 9 et 13. monet, *ut quales orantes volumus inveniri, tales simus ante tempus orandi: necesse est enim mentem in tempore supplicationis suæ, de statu præsenti formari. Cum enim*, ut S. Gregor. ait 10. Mor. 17. *se mens ad studium orationis erexerit, earum rerum imagines reverberata patitur, quibus libenter prius otiosa premebatur.*

CAPUT OCTAVUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Præscribit Deus candelabri et lucernarum situm. Secundo, vers. 7. dat ritum consecrationis Levitarum.

1. Locutusque est Dominus ad Moysen, dicens: 2. Loquere Aaron, et dices
ad eum: Cum posueris septem lucernas, candelabrum in australi parte
erigatur. Hoc igitur præcipe ut lucernæ contra boream è regione respi-
ciant ad mensam panum propositionis, contra eam partem, quam cande-
labrum respicit, lucere debebunt. 3. Fecitque Aaron, et imposuit lucer-
nas super candelabrum, ut præceperat Dominus Moysi. 4. Hæc autem
erat factura candelabri, ex auro ductili, tam medius stipes, quàm cuncta
quæ ex utroque calamorum latere nascebantur: juxta exemplum quod ostendit Dominus Moysi,
ita operatus est candelabrum. 5. Et locutus est Dominus ad Moysen, dicens: 6. Tolle Levitas
de medio filiorum Israel, et purificabis eos 7. juxta hunc ritum: Aspergantur aqua lustrationis,
et radant omnes pilos carnis suæ. Cumque laverint vestimenta sua et mundati fuerint, 8. tollent
bovem de armentis, et libamentum ejus similam oleo conspersam; bovem autem alterum de ar-
mento tu accipies pro peccato, 9. et applicabis Levitas coram tabernaculo fœderis, convocata omni
multitudine filiorum Israel. 10. Cumque Levitæ fuerint coram Domino, ponent filii Israel ma-
nus suas super eos; 11. et offeret Aaron Levitas, munus in conspectu Domini à filiis Israel, ut
serviant in ministerio ejus. 12. Levitæ quoque ponent manus suas super capita boum, è qui-
bus unum facies pro peccato, et alterum in holocaustum Domini, ut depreceris pro eis. 13. Sta-
tuesque Levitas in conspectu Aaron et filiorum ejus, et consecrabis oblatos Domino, 14. ac
separabis de medio filiorum Israel, ut sint mei; 15. et postea ingredientur tabernaculum fœ-
deris, ut serviant mihi. Sicque purificabis et consecrabis eos in oblationem Domini, quoniam
dono donati sunt mihi à filiis Israel. 16. Pro primogenitis quæ aperiunt omnem vulvam in Is-
rael, accepi eos. 17. Mea sunt enim omnia primogenita filiorum Israel, tam ex hominibus
quàm ex jumentis. Ex die quo percussi omne primogenitum in terra Ægypti, sanctificavi eos
mihi: 18. et tuli Levitas pro cunctis primogenitis filiorum Israel; 19. tradidique eos dono
Aaron et filiis ejus de medio populi, ut serviant mihi pro Israel in tabernaculo fœderis, et
orent pro eis, ne sit in populo plaga, si ausi fuerint accedere ad Sanctuarium. 20. Fecerunt-
que Moses et Aaron et omnis multitudo filiorum Israel super Levitis quæ præceperat Dominus
Moysi; 21. purificatique sunt, et laverunt vestimenta sua. Elevavitque eos Aaron in cons-
pectu Domini, et oravit pro eis, 22. ut purificati ingrederentur ad officia sua in tabernaculum
fœderis coram Aaron et filiis ejus. Sicut præceperat Dominus Moysi de Levitis, ita factum est.
23. Locutusque est Dominus ad Moysen, dicens: 24. Hæc est lex Levitarum: A viginti
quinque annis et supra, ingredientur ut ministrent in tabernaculo fœderis. 25. Cumque quin-
quagesimum annum ætatis impleverint, servire cessabunt; 26. eruntque ministri fratrum suo-
rum in tabernaculo fœderis, ut custodiant quæ sibi fuerint commendata, opera autem ipsa non
faciant. Sic dispones Levitis in custodiis suis.

2. Cum posueris septem lucernas, candelabrum in australi parte erigatur,] q. d. Candelabro septifido impone septem lucernas, easque accende, ipsumque candelabrum colloca in australi parte tabernaculi.

Nota: Pro *posueris* hebr. est העלות *haalot*, quæ vox tam elevare et imponere, quàm accendere significat. Noster tamen Interpres cum LXX sæpius vertit ponere, collocare, concinnare. Unde videtur quòd septem hæ lucernæ, sive lampades, non fuerint ductiles, aut continuæ ipsi candelabro, sed quòd ab eo fuerint

separatæ, ita ut ei, id est ejus septem calamis, imponi possent, et de facto imponerentur, quoties accedebantur à sacerdotibus. Commodius enim erat, ut possent eximi, ad hoc, ut melius purgari, repleri et concinnari possent.

HOC IGITUR PRÆCIPE, UT LUCERNÆ CONTRA BOREAM È REGIONE RESPICIANT AD MENSAM PANUM PROPOSITIONIS.] Hæc omnia non sunt in Hebræo, sed paraphrastice à nostro Interprete et Exodo, explicationis gratia, supplentur et adduntur. In Hebræo enim tantum est id quod sequitur, scilicet: *Contra eam partem quam candelabrum respicit, lucere debebunt*, q. d. Constitue candelabrum cum suis lucernis in australi parte tabernaculi, ita ut lumen suum ejaculetur in partem borealem oppositam, in qua est mensa panum propositionis, ut eam illuminet. Hæc enim est mensa in qua quasi convivatur Deus; nemo autem convivatur in tenebris, sed in lumine; tabernaculum autem undique cortinis tectum, nullamque habens fenestram, tenebrosum erat, ideoque ad illud illuminandum positum erat in eo candelabrum: cujus proinde septem lucernas Deus hîc jubet obverti, non Sancto sanctorum, sed mensæ panum, ita ut luceant versus eam partem, quam respicit candelabrum, id est, scapus ipse medius sive truncus candelabri; ut scilicet tam truncus hîc candelabri, quàm singulæ ejus lucernæ, ex æquo respiciant hanc mensam, quo melius et copiosius eam illuminent.

3. FECITQUE AARON, ET IMPOSUIT LUCERNAS SUPER CANDELABRUM.] Imposuit et accendit lucernas Aaron octavo die, cum jam perfecta esset ejus consecratio: nam primis septem diebus, Moses tam lucernas has imposuit et accendit, quàm adolevit thymiama, et sacrificavit, uti dixi cap. 7.

Hinc patet hîc etiam esse hysteron proteron: nec enim hæc hoc loco ordine historico recensentur; quia secundum illum ponenda fuissent Levitici 9. Ibi enim primitias suas celebrat Aaron, quarum pars erat hæc lucernarum accensio et compositio. Verum quia ibi fere de sacrificiis agitur, hinc in hunc locum, post oblationem principum, quæ simul fere contigit, rejecta sunt.

4. EX AURO DUCTILI (erat) TAM MEDIUS STIPES, QUAM CUNCTA QUÆ EX UTROQUE CALAMORUM LATERE NASCEBANTUR.] q. d. Candelabrum non erat per fragmenta et membra compositum, et insertum, sed totum erat ex auro ductili, id est totum ex una auri massa malleatione erat diductum; totum, inquam, id est tam stipes, quàm terni utrimque calami, et quæ utrimque ex calamis nascebantur, puta flores, scyphi et sphærulæ tertio repetiti et in tres ordines distributi; hæc omnia ex eodem auro erant diducta: secus erat de lucernis, uti dixi vers. 2.

6. TOLLE LEVITAS ET PURIFICABIS EOS.] Hæc contigerunt simul cum electione et oblatione Levitarum loco primogenitorum Israel, de qua cap. 3. 45. Tunc enim Levitæ selecti à Deo, et simul à Mose Deo Deique cultui applicati sunt: sed ibi eorum electio, hîc consecratio, quæ tamen eodem tempore facta est, describitur.

7. ASPERGANTUR AQUA LUSTRATIONIS,] quæ mista est cineribus vitulæ rufæ, de quibus c. 19. hebr. hæc aqua vocatur *aqua peccati*, id est expiatoria peccati, per metonymiam.

Nota: Hic fuit ritus consecrationis Levitarum, ut ex textu patet: primo, Moses aspergit eos aqua lustrationis; secundo, raserunt ipsi omnes pilos carnis suæ; tertio, laverunt vestes suas; quarto, obtulerunt boves duos, unum immolandum pro peccato, alterum in holocaustum; quinto, Moses eos stitit Deo in tabernaculo, coram toto populo; sexto, filii Israel suas manus eis imposuerunt; septimo, Aaron ritu *tenupha*, de quo vers. 15. obtulit Levitas, quasi munus populi, Deo, ad serviendum ei in tabernaculo; octavo, Levitæ suis bobus duobus imposuerunt manus, quos deinde Aaron immolavit orans pro Levitis.

Tropol. S. Greg. lib. 5. Mor. 23. et ex eo Rupert. *Pili carnis*, ait, *sunt quælibet superflua humanæ corruptionis. Oportet ergo Levitas pilos carnis radere; quia is qui in obsequiis divinis assumitur, debet ante Dei oculos à cunctis carnis cogitationibus mundus apparere. Unde et Levitarum pili radi præcepti sunt, non evelli: rasis enim pilis in carne radices remanent, et crescunt iterum, ut recidantur; quia magno quidem studio superfluæ cogitationes amputandæ sunt, sed tamen funditus amputari non possunt: semper enim caro superflua generat, quæ semper spiritus ferro sollicitudinis recidat.*

8. TOLLENT BOVEM DE ARMENTIS,] ut tibi, ô Mosés, eum offerant immolandum in holocaustum, sicuti alterum offerent, quem tu pariter ab eis accipies, immolandum pro peccato.

10. CUMQUE LEVITÆ FUERINT CORAM DOMINO, PONENT FILII ISRAEL MANUS SUAS SUPER EOS,] ut hac manuum impositione significent et testentur, se Levitas contribules suos à se abdicare, et Domino quasi munus aut sacrificium offerre, in ejusque dominium et ministerium transferre. Erant enim Levitæ munus et oblatio populi, perinde ac bos erat victima. Vide dicta Levit. 1. 4. Unde sequitur:

11. OFFERET AARON LEVITAS.] Hinc colligitur Aaronem obtulisse et consecrasse Levitas, non vero Mosen. Idem patet v. 21. Hæc enim consecratio Levitarum proprie ad pontificem pertinebat; pontifex autem erat Aaron. Quod ergo dicitur Mosi v. 12. *facies*, id est, immolabis, bovem *pro peccato*, et v. 14. *consecrabis*, intellige, jubebis immolari et consecrari, scilicet per Aaronem. Obtulit ergo Moses Levitas Aaroni: Aaron autem obtulit et consecravit eos Deo, comprecante tamen simul Mose.

15. POSTEA INGREDIENTUR TABERNACULUM FŒDERIS.) Hebr. *ingrediantur ad ministerium suum in tabernaculo fœderis*, videlicet ut illud portent, ut dictum est cap. 4. nec enim aliud erat officium Levitarum; nam sacrificare, accendere lucernas, adolere thymiama, ponere panes propositionis in mensa, hæc, inquam, solorum sacerdotum erant munia.

CONSECRABIS EOS IN OBLATIONEM,] hebr. *elevabis*, vel *agitabis eos agitatione*, sive *ritu et cæremonia tenuphu*, scilicet agitando, et modice elevando eos ad quatuor plagas mundi, in modum crucis, ut significetur eos offerri Deo, qui totius mundi est dominus, de quo ritu dixi Levit. 7. 30. Hinc patet hoc certo ritu elevatos fuisse Levitas, quo et victimæ elevabantur. Idem clarius indicat noster Interpres v. 21. Hinc etiam verisimile est non omnes Levitas hoc tempore esse consecratos, sed eos tantum, qui ipso actu tabernaculo erant deservituri: cæteros vero

postea in Chanaan consecratos esse. Nam non potuisset Aaron commode tot millia Levitarum viritim Domino hoc ritu offerre, siquidem uti consecratio sacerdotum novellorum propria et peculiaris erat singulorum capitum, ut patet Exodi 29. 29. et 2. Paralip. 29. 34. ita fuit et peculiaris singulorum Levitarum, ut patet eodem loco Paralip. Excipe tempus peregrinationis in deserto : nam uti post egressum ex Sina, nunquam deinceps in deserto sacrificatum est, ita post hanc consecrationem Levitarum, nulla fuit alia in deserto ; sed succedebant Levitæ, cum trigesimum annum attigissent, ad onera portanda, etiam non consecrati, quinquagenariis emeritis. Ita Abulens.

19. Ne sit plaga,] q. d. Levitæ erunt in ministerio sanctuarii, ne populus illud in se suscipere velit, itaque plectatur à me, eo quod, cum sit laicus et profanus, sacro officio se immiscuerit contra præceptum meum.

21. Elevavitque eos Aaron.] Hebraice est, *agitavit eos agitatione*, vel *ritu tenupha*, de quo dixi v. 15.

24. A viginti quinque annis et supra, ingredientur (Levitæ) ut ministrent in tabernaculo foederis.] Nota. Cap. 4. 3. et 1. Paralip. 23. v. 3. numerati sunt ab anno trigesimo Levitæ ii, qui proprie ministrabant tabernaculo, illudque cum suis vasis portabant, quod ergo hic à 25 anno jubentur ingredi, ut ministrent in tabernaculo, intellige eos anno 25 consecratos fuisse ad hoc, ut subservirent Levitis senioribus, seque aptarent, ut anno 30 proprie ministrarent in tabernaculo, illius vasa portando; idque usque ad annum 50. Nam post annum 50 emeriti erant in hac militia tabernaculi, neque onera ferebant, sed tantum custodiebant, ut dicitur v. ult.

Porro Davidis tempore, cum quiescerent Hebræi in Chanaan, nec amplius gravia illa tabernaculi onera per desertum Levitis essent ferenda ; cumque pluribus opus esset personis ad officia janitorum, cantorum, et similium, quæ David instituit, tunc jussit David à vigesimo ætatis anno Levitas numerari, et ministrare in tabernaculo, ut patet 1. Paralip. 23. 27.

26. Sic dispones Levitis in custodiis suis,] ut scilicet custodiant vasa tabernaculi, ea ætate et modo, quo jam præscripsi. Vocat *custodias* in plurali, quia variis familiis varia custodienda dabantur, unde plures erant custodiæ. Sic Franciscani in variis provinciis varias habent Custodias, uti ipsi appellant.

CAPUT NONUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Jubet Deus Hebræos in Sina celebrare pascha, quod ordine fuit secundum (primum enim celebrarunt Hebræi in Ægypto, Exodi 12.) Secundo, v. 15. describitur nubes, quæ fuit dux itineris et quietis.

1. Locutusque est Dominus ad Moysen, in deserto Sinai, anno secundo postquam egressi sunt de terra Ægypti, mense primo, dicens : 2. Faciant filii Israel Phase in tempore suo, 3. quarta decima die mensis hujus ad vesperam juxta omnes cæremonias et justificationes ejus. 4. Præcepitque Moyses filiis Israel ut facerent Phase. 5. Qui fecerunt tempore suo quarta decima die mensis ad vesperam, in monte Sinai. Juxta omnia quæ mandaverat Dominus Moysi fecerunt filii Israel. 6. Ecce autem quidam immundi super anima hominis, qui non poterant facere Phase in die illo, accedentes ad Moysen et Aaron, 7. dixerunt eis : Immundi sumus super anima hominis, quare fraudamur ut non valeamus oblationem offerre Domino in tempore suo inter filios Israel ? 8. Quibus respondit Moyses : State ut consulam quid præcipiat Dominus de vobis. 9. Locutusque est Dominus ad Moysen, dicens : 10. Loquere filiis Israel : Homo qui fuerit immundus super anima, sive in via procul in gente vestra, faciat Phase Domino, 11. in mense secundo, quarta decima die mensis ad vesperam, cum azymis et lactucis agrestibus comedent illud : 12. non relinquent ex eo quippiam usque mane, et os ejus non confringent, omnem ritum Phase observabunt. 13. Si quis autem et mundus est, et in itinere non fuit, et tamen non fecit Phase, exterminabitur anima illa de populis suis, quia sacrificium Domino non obtulit tempore suo : peccatum suum ipse portabit. 14. Peregrinus quoque et advena si fuerint apud vos, facient Phase Domino juxta cæremonias et justificationes ejus. Præceptum idem erat apud vos tam advenæ quam indigenæ. 15. Igitur die qua erectum est tabernaculum operuit illud nubes. A vespere autem super tentorium erat quasi species ignis usque mane, 16. sic fiebat jugiter : per diem operiebat illud nubes, et per noctem quasi species ignis. 17. Cumque ablata fuisset nubes, quæ tabernaculum protegebat, tunc proficiscebantur filii Israel, et in loco ubi stetisset nubes, ibi castrametabantur. 18. Ad imperium Domini proficiscebantur, et ad imperium illius figebant tabernaculum. Cunctis die-

bus quibus stabat nubes super tabernaculum, manebant in eodem loco : 19. et si evenisset ut multo tempore maneret super illud, erant filii Israel in excubiis Domini, et non proficiscebantur 20. quot diebus fuisset nubes super tabernaculum. Ad imperium Domini erigebant tentoria, et ad imperium illius deponebant. 21. Si fuisset nubes à vespere usque mane, et statim diluculo tabernaculum reliquisset, proficiscebantur : et si post diem et noctem recessisset, dissipabant tentoria. 22. Si vero biduo, aut uno mense, vel longiori tempore fuisset super tabernaculum, manebant filii Israel in eodem loco, et non proficiscebantur ; statim autem ut recessisset, movebant castra. 23. Per verbum Domini figebant tentoria et per verbum illius proficiscebantur : erantque in excubiis Domini juxta imperium ejus per manum Moysi.

1 et 2. Locutus est Dominus ad Moysen in deserto Sinai, anno secundo postquam egressi sunt de terra Ægypti, mense primo, dicens : Faciant filii Israel phase.] Hinc patet rursum historiæ et temporis ordinem hìc non spectari : nam secundum illum hoc caput ponendum esset ante caput primum. illa enim quæ narrantur cap. 1. contigerunt mense secundo, ut ibi dicitur; hæc autem facta sunt mense primo ejusdem anni : nimirum voluit Moyses librum hunc Numer. à numeratione populi et Levitarum, quam præcipue hoc libro spectabat, inchoare et alia, etiamsi prius contigissent, deinde subtexere.

Edixit ergo Deus hæc mense primo, ante decimam quartam mensis diem, jussitque ut decima quarta die celebrent phase, sive pascha : idque ad hoc, ut sciret populus hoc festum, ejusque ritum legalem esse, neque tantum usurpatum fuisse semel pro ipso egressu ex Ægypto, sed duraturum semper in terra Chanaan.

Dico in Chanaan : nam in deserto post discessum è Sina, non videntur amplius celebrasse phase, eo quòd ibi incerti essent quando movenda essent castra. Unde nec circumcisionem, nec alia cæremonialia in deserto observarunt, exceptis iis quæ nominatim exprimuntur, uti hìc exprimitur, anno secundo mense primo celebratum fuisse phase.

Nota : Hebræi in Sina celebrarunt solum pascha, non pentecosten, non festum tabernaculorum, non tubarum, etc. quia discesserunt è Sina antequam festorum illorum tempus adveniret; nam post erectionem tabernaculi, quæ facta est die primo mensis primi anni secundi egressus ex Ægypto, manserunt tantum in Sina per 50 dies. Ex Sina enim moverunt castra die 20 mensis secundi, ut patet c. 10. 11. ergo ex Sina discesserunt ante pentecosten : hæc enim incidebat in diem sextum mensis tertii.

3. Justificationes,] Hebr. *judicia,* id est debitum et præscriptum ritum. Simile est v. 14.

5. Qui fecerunt (phase) tempore suo,] puta decima quarta die mensis primi. In hoc phase non servarunt legem de azymis panibus, quia in deserto vescebantur azymo manna quotidie innovato.

Nota : Hoc phase manducarunt tantum illi, qui egressi erant ex Ægypto. Nam qui in deserto nati erant, erant incircumcisi ; unde non licebat eis comedere phase : quamquam nec poterant per ætatem, erant enim infantes tenelli unius anni. Hæc enim contigerunt anno secundo egressus ex Ægypto.

7. Immundi sumus super anima.] *Anima,* id est, cadavere, per antiphrasin; quia videlicet tetigimus cadaver hominis. Tales enim Levit. 22. 4. arcentur ab omni sacrificio : ac consequenter ab agno paschali. Pari modo leprosi, seminifllui, et laborantes fluxu sanguinis, utpote immundi, nunquam celebrabant pascha.

Quare fraudamur,] quare privamur? hebr. cur prohibemur et arcemur à phase ?

10 et 11. Homo qui fuerit immundus super anima, sive in via procul in gente vestra, faciat phase Domino in mense secundo.] q. d. Qui immundus est in via proficiscens, remotus à Judæa, et à Jerusalem (nam in ea sola licebat facere phase, ut patet Deut. 16. 2.) tempore paschatis, hic suum pascha celebret mense secundo. Judæi ergo qui peregrinabantur mense primo, sive paschali, hi debebant se comparare, si poterant, ut ante 14 diem, quo celebrandum erat pascha, domum redirent facturi pascha. Idem judicium est de quibusvis immundis ; nam par omnium est ratio; quod si facere non poterant, debebant se parare in mensem secundum, ut ejus die decima quarta celebrarent pascha. Pari modo qui jam ob absentiam, vel aliam causam non possunt communicare in paschate, tenentur mox ubi redierint, vel potuerint, communicare et celebrare suum pascha.

Hinc patet quod, si quis Judæus vovisset toto anno à carne abstinere, hic tamen non obstante voto, debuisset in paschate carnes agni comedere; quia hoc à Deo præceptum erat, unde per votum elidi non poterat; imo si quis vovisset non comedere carnes in paschate, peccasset, irritumque fuisset ejus votum, utpote Dei præcepto repugnans. Ita Abulensis.

Nota : Tò *in gente vestra*, referendum est, non ad Tò in *via,* sed ad Tò *homo*, q. d. Homo è gente vestra, qui fuerit procul in via, hic faciat pascha mense secundo.

Quæres : Quid, si secundo mense adhuc immundi fuissent, vel procul à Jerusalem abfuissent, peregre agentes in via, licuissetne eis celebrare phase mense tertio, aut quarto ? Respondeo id non licuisse; tum quia hìc tantum præscribitur secundus mensis ad phase ; tum quia alioqui ordo festorum turbatus fuisset, atque phase fuisset celebratum cum pentecoste, aut festo tabernaculorum, tubarum, etc. tum quia temporis, quo Hebræi sunt educti ex Ægypto, id est primi mensis, aut certe proximi, in hoc paschatis festo maxima habetur ratio : quia festum paschæ expressum erat memoriale liberationis ex Ægypto, olim factæ hoc eodem tempore ; itaque practicarunt Judæi, ut patet 2. Paralip. 30. v. 15. collato cum v. 18.

Dices : S. August. hìc q. 15. immundis et peregrinantibus pascha prorogat usque ad tertium mensem.

Respondeo : S. August. disjunctive loquitur : ait enim tales aut celebrasse pascha tertio mense, aut certe si pascha illo anno non egissent, non peccasse, quod posterius verum est.

13. PECCATUM SUUM (pœnam peccati sui, est metonymia) IPSE PORTABIT.

14. PEREGRINUS QUOQUE ET ADVENA, SI FUERINT APUD VOS, FACIENT PHASE.] Pro *Peregrinus et advena*, hebr. est unica vox גר *ger*, significans eum qui peregre venit, id est advenam, intellige, si is judæus sit, aut Judaismo initiatus: hic enim solus poterat et tenebatur celebrare pascha; ideoque omnes, etiam peregrini et proselyti, qui poterant, tenebantur in paschate venire Hierosolymam: multi tamen in locis ab ea remotis habitantes, ob varia impedimenta excusabantur. Unde ait: *Si fuerint apud vos.*

15. IGITUR DIE QUA ERECTUM EST TABERNACULUM, OPERUIT ILLUD NUBES.] *Nubes*, id est columna nubis, quæ castra præibat quasi dux indicans viam per desertum in Chanaan, uti dixi Exodi 13. 12.

Quæres an columna hæc nubis creata et vera fuerit nubes. Calvinus in Exodi c. 13. insectatur execrabile Serveti discipuli sui delirium: finxit enim Servetus nubem hanc increatam fuisse, ac si esset ipsa deitas Christi, quam unam ipse pro tribus personis SS. Trinitatis, quas negabat, substituit; quasi tunc corporea fuerit deitas, quam filium figurativum ipse appellat, qui postea factus sit caro; non quòd carnem induerit, sed quia tanquam homo apparuit, ex tribus elementis increatis et semine Davidis conflatus. Quot hìc errorum sunt monstra! tales discipulos nobis dedit Calvinus; ex ovo corvum agnosce: fuit enim Servetus mali corvi (Calvini) malum ovum, quia à Calvino hæresiarcha non nisi hæreses confingere didicit.

Dico ergo primo: Certum est hanc nubem non increatam, sed creatam fuisse, quæ columnæ specie et figura porrigeretur in altum, cui ceu navi angelus quasi nauclerus assistebat, et per eam Dei nomine loquebatur, inclinando eam ad terram, vel ad tabernaculum, Num. 12. 5. Hinc dicitur Ps. 98. v. 7. *In columna nubis loquebatur ad eos.*

Dico secundo columnam hanc nubis similem fuisse nubi quoad materiam, et quoad colorem: erat enim candida et lucida, instar nubis candidæ; à nube tamen differebat, quia erat nube, primo, purior et lucidior; secundo, densior et solidior; tertio, semper retinebat figuram columnæ, cum nubes sæpissime figuram mutent. Quarto, nubes à ventis, hæc columna ab angelo movebatur. Quinto, hæc columna semper erat sui similis, cum nubes sæpissime vel colorem, vel locum, vel crassitiem mutent. Sexto, nubes resolvuntur in pluviam, hæc columna manebat columna. Septimo, nubes motu circulari moventur cum cœlo, hæc nubes movebatur motu recto, nunc antrorsum, nunc retrorsum, nunc ad latus. Nam cum castra moverentur, nubes hæc collocabat se super, vel ante vexillum tribus Judæ (hæc enim erat prima et dux cæterarum, ut patet c. 10. v. 13 et 14.) et ejus motum et ductum sequebantur omnia castra: cum autem locanda essent castra, columna hæc redibat à vexillo tribus Judæ ad tabernaculum, quod erat in medio castrorum, ut patet c. 2. 2. Octavo, columna hæc accommodabat se, suumque motum ad vires Hebræorum, ut non celerius præcederet, quam illi subsequi possent: moderabatur ergo suum motum secundum vires et gressum tot mulierum, parvulorum, senum, ovium, agnorum, etc. quot erant in castris Hebræorum, quæ lento passu procedere solent.

A VESPERE AUTEM SUPER TENTORIUM ERAT QUASI SPECIES IGNIS USQUE MANE,] q. d. Columna hæc per diem habebat speciem nubis, per noctem vero habebat speciem ignis, qui castra omnia illuminabat. Hebræi putant duas fuisse columnas, unam nubis per diem, cui altera ignis sub noctem succedebat; sed verius est unam eamdemque fuisse columnam, quæ per diem apparebat id quod revera erat, puta nubes erecta instar columnæ: noctu vero splendebat ut ignis. Nam hoc loco dicitur noctu fuisse quasi species ignis, eo quòd nubes hæc columnaris noctu flammea videretur. Quin et Philo eamdem columnam fuisse narrat, sed quæ interdiu luceret splendore solari, noctu vero flammeo. Rursum id patet ex eo quod Exodi 14. v. 20. et 24. eadem vocatur columna nubis et ignis, quæ se interposuit inter castra Hebræorum et Ægyptiorum, atque Hebræos illuminavit quasi ignis, Ægyptios vero obscuravit quasi nubes. Ita Abulens. Cajetan. Perer. et alii Exodi 13. Hinc liquet verius esse ignem hunc columnæ nocturnum non fuisse verum ignem, sed quasi ignem, id est, habuisse speciem ignis, ut dicitur cap. 15. et 16.

Dices: Quomodo ergo Exodi 13. v. 12. et 22. columna hæc nocturna vocatur ignis, si revera non erat ignis, sed nubes? Respondeo: Ignis vocatur, quia intuentibus videbatur ignis esse: splendebat enim ut ignis, et hunc splendorem nocte nubi huic indebat Deus; per diem vero subducebat. Familiare enim est Scripturæ vulgari hominum more loqui, et rem vocare talem qualis apparet, etiamsi revera in se talis non sit. Sic deos alienos vocat idola, quæ revera neque dii, neque alieni sunt, sed ab alienis, sive alienigenis Gentibus habentur dii. Sic Exodi 3. vocatur rubus ardens, qui videbatur ardere; revera tamen non ardebat. Sic enim Plato in Timæo triplicem distinguit ignem: primum, qui est in corpore ignito, puta in carbone, vel ferro candente; secundum, qui dicitur flamma estque urens et lucens: tertium, qui lucet, et non urit; talis est lux solis et stellarum. Hinc Poeta:

> Vos æterni ignes, et non violabile numen
> Testor.

Ignis ergo hic non erat aliud quam lux, et splendor mirificus noctu columnæ inditus, qui tota castra illuminabat, instar lunæ vel solis; unde et sol vocatur Sap. 18. v. 3. Ubi nota lucem hujus columnæ fuisse rubeam instar flammæ, ut ait Philo (inde enim vocatur ignis, indeque Sap. 18. 3. columna hæc ardens, id est flammea, non à calore, sed à colore nuncupatur.

Erat ergo hæc una columna, sed duplex habebat officium, ac proinde et duplicem speciem, sive figuram. Nam per diem obumbrabat castra, quasi nubes; noctu vero eadem illuminabat, quasi fax ignis.

Ita allegorice, Christus et Spiritus sanctus nos protegit ut nubes, et accendit ut ignis. *Spiritus Jesu*, ait Bernard. *Spiritus bonus, Spiritus sanctus, Spiritus rectus, Spiritus dulcis, Spiritus fortis, infirma roborans, aspera planans, corda purificans, quidquid in hoc seculo nequam, difficile et angustum videtur, leve facit: hic illatum*

opprobrium gaudium judicat, despectionem exultationem esse persuadet.

Hoc duce ascendimus ad terram promissam, quia, ut ait Ven. Beda, *Sancti per Spiritus sancti septiformem gratiam aditum vitæ cœlestis inveniunt : per timorem Dei humiles, per pietatis studium misericordes, per scientiam discreti, per mentis fortitudinem liberi, per consilium cauti, per intellectum providi, per sapientiam maturi.* Merito ergo S. Augustinus invocat Spiritum sanctum, dicens : *Sanctum semper opus in me spira, ut cogitem : compelle, ut faciam : suade, ut te diligam : confirma me, ut te teneam : custodi me, ne te perdam.*

Tropologice, columnæ lucis sunt fortes et illustres sancti. Venit aliquando Abbas Hilarion ad Abbatem Antonium, et dicit ei Abbas Antonius : *Bene venisti, lucifer, qui mane oreris.* Et respondit Abbas Hilarion : *Pax tibi, columna lucis, quæ sustines orbem terrarum.* Uti habetur in Vitis Patr. lib. 5. tract. 17. n. 4.

Talis columna lucis fuit quoque Simeon Stylytes, qui ut omnes à terra traheret ad cœlum, stetit in columna, per octoginta annos, vix comedens et dormiens, semperque vel orans, vel accedentibus dans monita salutis. Sic Petrus, Jacobus, Joannes in Ecclesia videbantur esse columnæ, ait Paulus Galat. 29.

Hac de causa Christus Apocal. 3. 12. Angelo, id est, Episcopo, Philadelphiæ promittit : *Qui vicerit*, ait, *faciam illum columnam in templo Dei mei.* q. d. Faciam ut firmus sit, magnus et gloriosus tum in Ecclesia, tum in cœlo. Alludit ad duas columnas templi Boos et Jachin. 3. Reg. 7. ut fuse ostendit ibi Viegas sect. 6. Unde Richardus de S. Victore primo, sic exponit. q. d. *Efficiam ut qui vicerit persecutiones et tentationes, sit instar columnæ in se firmus per fidem, rectus per æquitatem, erectus per intentionem, sublimis per contemplationem, sustentans alios verbo consolationis, suffragio orationis, exemplo actionis.* Et Primasius : *Columna*, ait, *in fabricis munimini congruit et decori; sic et mundi rectores in Ecclesia eminent munere dignitatis, et portant alios officio charitatis.*

Secundo Ambrosius : *Faciam illum columnam*, id est, prædicatorem in Ecclesia ; quomodo Paulus Galat. 2. Petrum, Jacobum, et Joannem vocavit columnas. Verum quia Origenes, Tertullianus, et alii qui erant quasi columnæ, ceciderunt, melius, inquit Ambros. *faciam illum columnam*, id est excelsum in cœlo, ex quo non egredietur amplius.

Tertio, Abbas Joachim : *Faciam illum columnam*, id est, Prælatum. Hic enim primo, corpore terram, mente cœlum tangit ; secundo, per vitam activam inferioribus inhæret, et tamen per contemplativam sursum aspicit; tertio, multis tunsionibus expolitur; quarto inter procellosos ventorum turbines, superpositam suæ curæ machinam infatigabiliter portat; quinto, tranquillus et immobilis est ut columna.

Notat ibidem Pererius in columna octo res spectari et laudari : scilicet rectitudinem, altitudinem, crassitiem, firmitudinem, rotunditatem, lævorem, colorem et materiam, quæ facile est accommodare prædicatori, Prælato et cuilibet excellenti Sancto in Ecclesia, et maxime in cœlo, ubi Sancti hi quasi columnæ nulli mutationi obnoxii, in æternum stabunt excelsi et gloriosi.

Quocirca S. Ephrem orans Deum, ut sibi revelaret, *qualis esset Magnus Basilius, in extasi vidit columnam ignis, cujus caput pertingebat ad cœlum, et vox de sursum dicens : Ephrem, Ephrem, quemadmodum vidisti columnam hanc ignis, talis est et Magnus Basilius*, inquit Amphiloch. in ejus Vita.

Recte ergo S. Gregor. 17. Moral. 14. *Quisquis*, ait, *in Dei opere recta intentione firmatur, columna in structura fabricæ spiritalis erigitur ; ut in hoc templo, quod est Ecclesia, positus, et utilitati sit et decori.*

18. Ad imperium Domini proficiscebantur.] *Domini*, scilicet moventis per angelum columnam nubis quæ dux erat itineris, et per hoc monentis et jubentis castra moveri et proficisci.

19. Et si evenisset ut multo tempore maneret (nubes) super illud (tabernaculum) erant filii Israel in excubiis Domini,] id est, sistebant quasi excubantes, et advigilantes ad motum nubis, quando videlicet Deus moveret nubem, et per hoc juberet eos movere castra.

Nota : Hæc columna nubis quotidie bis quiescebat, etiam in motu castrorum, nimirum in prandio, et in cœna : tum enim cibos coquere, seque iis reficere debebant, tam homines quàm animalia. Adde vespere et noctu eam semper quievisse : tum enim somnum capere debebant homines et animalia. Unde nusquam legimus eos noctu movisse castra : cum vero diutius quiesceret, figebant ibi tentoria, talisque quies vocatur mansio vel statio, quales quadraginta duas Hebræi habuerunt in deserto, ut patet c. 33.

Quæres unde sciverint Hebræi quietem hanc fore diuturniorem, ibique egenda esse castra.

Respondeo, ex eo : Si post meridiem absoluto jam prandio quiescebat columna, signum erat ibi figenda esse castra ; similiter si post nocturnam quietem, mane adhuc quiesceret columna, signum erat ibi hærendum esse saltem usque ad prandium.

20. Ad imperium Domini erigebant tentoria.] Nota : Quoties columna movebatur et præibat castra, sacerdotes elevabant et portabant arcam Domini ; Moyses autem Deum invocabat, dicens : *Surge, Domine, et dissipentur inimici tui, et fugiant qui oderunt te à facie tua*, quasi diceret : Surge, et proficiscere nobiscum, Domine, atque castra præi, hostesque nostros, æque ac tuos, fuga et dissipa, ut nos invadere non audeant. Cum vero columna rursus quiesceret, sacerdotes deponebant arcam, et Moses Dominum arcæ, quasi insidentem invitans ad inibi cum Hebræis manendum, sic eum precabatur : *Revertere, Domine, ad multitudinem exercitus Israel*, ut patet c. 10. in fine.

Putant Hebræi defecisse columnam ignis et nubis statim post mortem Aaron, quæ accidit in quinto mense anni 40 aliquot mensibus ante mortem Mosis, et ingressum Hebræorum in Chanaan. Sed errant; nam Deut. 31. v. 15. paulo ante mortem Mosis, dicitur hæc columna apparuisse Mosi et Josue. Columna ergo hæc perduravit usque ad ducatum Josue, eumque ac Hebræos deduxit in ipsam Chananæam, ibique, æque ac manna, defecit et disparuit.

21. DISSIPABANT, id est, deponebant, TENTORIA,] suaque omnia convasabant.

23. PER VERBUM DOMINI FIGEBANT TENTORIA,] q. d. Per imperium Domini datum Mosi, ut videlicet quando moveretur columna nubis, moverent castra; quando sisteret, figerent castra; Hebræi movebant vel figebant castra. Ita Tropolog. Religiosi sequentes ductum obedientiæ, et viri pii sequentes sanctas inspirationes suas agunt ex ductu et imperio Domini unde decet eos esse in excubiis Domini; ac dicere: Audiam quid loquatur in me Dominus.

ERANTQUE IN EXCUBIIS DOMINI,] excubantes ad motum columnæ, et consequenter castrorum, uti dixi v. 19.

CAPUT DECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

JUBET DEUS FIERI DUAS TUBAS, EARUMQUE USUS. SECUNDO, V. 11. AD MOTUM COLUMNÆ NUBIS HEBRÆI, INSTRUCTA ACIE, MOVENT CASTRA EX SINA IN PHARAN. TERTIO, V. 29. MOSES DETINET HOBAB SORORIUM SUUM. QUARTO, V. 35. ARCA PRÆIT CASTRA, COMPRECANTE MOSE.

1. LOCUTUSQUE est Dominus ad Moysen, dicens: 2. Fac tibi duas tubas argenteas ductiles, quibus convocare possis multitudinem, quando movenda sunt castra. 3. Cumque increpueris tubis, congregabitur ad te omnis turba ad ostium tabernaculi fœderis. 4. Si semel clangueris, venient ad te principes, et capita multitudinis Israel. 5. Si autem prolixior atque concisus clangor increpuerit, movebunt castra primi qui sunt ad orientalem plagam. 6. In secundo autem sonitu et pari ululatu tubæ, levabunt tentoria qui habitant ad meridiem, et juxta hunc modum reliqui facient, ululantibus tubis in profectionem. 7. Quando autem congregandus est populus, simplex tubarum clangor erit, et non concise ululabunt. 8. Filii autem Aaron sacerdotes clangent tubis, eritque hoc legitimum sempiternum in generationibus vestris. 9. Si exieritis ad bellum de terra vestra contra hostes qui dimicant adversum vos, clangetis ululantibus tubis, et erit recordatio vestri coram Domino Deo vestro, ut eruamini de manibus inimicorum vestrorum. 10. Si quando habebitis epulum, et dies festos, et calendas, canetis tubis super holocaustis, et pacificis victimis, ut sint vobis in recordationem Dei vestri, ego Dominus Deus vester. 11. Anno secundo, mense secundo, vigesima die mensis elevata est nubes de tabernaculo fœderis, 12. profectique sunt filii Israel per turmas suas de deserto Sinai, et recubuit nubes in solitudine Pharan. 13. Moveruntque castra primi juxta imperium Domini in manu Moysi. 14. Filii Juda per turmas suas, quorum princeps erat Nahasson filius Aminadab. 15. In tribu filiorum Issachar fuit princeps Nathanael filius Suar. 16. In tribu Zabulon erat princeps Eliab filius Helon. 17. Depositumque est tabernaculum, quod portantes egressi sunt filii Gerson et Merari. 18. Profectique sunt et filii Ruben, per turmas et ordinem suum, quorum princeps erat Helisur filius Sedeur. 19. In tribu autem filiorum Simeon, princeps fuit Salamiel filius Surisaddai. 20. Porro in tribu Gad erat princeps Eliasaph filius Duel. 21. Profectique sunt Caathitæ portantes Sanctuarium. Tamdiu tabernaculum portabatur, donec venirent ad erectionis locum. 22. Moverunt castra et filii Ephraim per turmas suas, in quorum exercitu princeps erat Elisama filius Ammiud. 23. In tribu autem filiorum Manasse princeps fuit Gamaliel filius Phadassur. 24. Et in tribu Benjamin erat dux Abidan filius Gedeonis. 25. Novissimi castrorum omnium profecti sunt filii Dan per turmas suas, in quorum exercitu princeps fuit Ahiezer filius Ammisaddai. 26. In tribu autem filiorum Aser erat princeps Phegiel filius Ochran. 27. Et in tribu filiorum Nephthali princeps fuit Ahira filius Enan. 28. Hæc sunt castra, et profectiones filiorum Israel per turmas suas, quando egrediebantur. 29. Dixitque Moyses Hobab filio Raguel Madianitæ cognato suo: Proficiscimur ad locum, quem Dominus daturus est nobis: veni nobiscum, ut benefaciamus tibi; quia Dominus bona promisit Israeli. 30. Cui ille respondit: Non vadam tecum, sed revertar in terram meam, in qua natus sum. 31. Et ille: Noli, inquit, nos relinquere; tu enim nosti in quibus locis per desertum castra ponere debeamus, et eris ductor noster. 32. Cumque nobiscum veneris, quidquid optimum fuerit ex opibus, quas nobis traditurus est Dominus, dabi-

mus tibi. 33. Profecti sunt ergo de Monte Domini viam trium dierum, arcaque fœderis Domini præcedebat eos, per dies tres providens castrorum locum. 34. Nubes quoque Domini super eos erat per diem, cum incederent. 35. Cumque elevaretur arca, dicebat Moyses : Surge, Domine, et dissipentur inimici tui, et fugiant qui oderunt te, à facie tua. 36. Cum autem deponeretur, aiebat : Revertere, Domine, ad multitudinem exercitus Israel.

2. Fac tibi duas tubas argenteas ductiles,] ut iis convoces populum : primo, ad movenda castra ; secundo, ad festa ; tertio, ad sacrificia ; quarto, ad bella ; præcipit autem Deus duas tantum tubas fieri, ne Hebræos gravet sumptu præstando, non autem quòd plures fieri vetet. Unde plures esse factas, si non tubas, certe buccinas, sive jam, sive postea, patet Josue 6. v. 4. ubi septem numerantur buccinæ, quibus clangentibus prostrati sunt muri Jericho.

Nota : Jubet Deus eas fieri argenteas, tum ob reverentiam cultus divini, tum ut sint magis sonoræ.

Formam harum tubarum describit Joseph. l. 3. Antiq. c. 11. *Canna*, ait, *erat tibia paulo crassior, longitudine paulo minus cubitali, cujus os tantum patebat quantum ad inflandum sufficeret, desinebatque in extremitatem campanulæ similem, sicut tuba.* Porro sacerdotum erat hisce tubis clangere, ut patet versu 8.

Allegorice, Rupertus per duas tubas accipit duos Christi adventus, scilicet primum in carnem, secundum ad judicium. Primo enim Christus insonuit : *Pœnitentiam agite, appropinquavit regnum cœlorum.* Secundo insonabit : *Ite, maledicti, in ignem æternum.* Unde alii per tubas accipiunt minas, verbi gratia inferni; et promissiones, verbi gratia cœli, quas populo jugiter insonare debent concionatores, ut æternitatis et metu et spe, corda hominum feriant et compungant. Ita fecit S. Chrysost. S. Antonius, S. Dominicus, S. Vincentius, et alii maximi præcones, qui non phaleratas, sed efficaces habuerunt conciones quibus homines converterunt. Maximus enim hominum stupor, et inter omnes mundi insanias maxima est, quod plerique omnes res caducas et temporarias toto studio et conatu sectentur, divinas vero et æternas negligant, et vix de iis cogitent, cum tamen ab iis omne et æternum eorum bonum pendeat. Unde S. Hilar. ait, *concionatores debere esse satores æternitatis.*

Talis præco fuit S. Joannes Baptista : *Progenies*, inquit, *viperarum quis demonstravit vobis fugere à ventura ira?* etc. *Ventilabrum in manu ejus, et permundabit aream suam ; et congregabit triticum suum in horreum, paleas autem comburet igni inextinguibili.* Vide ejus concionem Matth. 3. quæ tota huc spectat. Talis fuit vox clamantis in deserto, quæ petras et saxa contrivit, ex eisque aquas lacrymarum elicuit, quibus eos præparavit ad gratiam et justitiam Christi.

Talis præco fuit Christus: *Pœnitentiam agite ; appropinquavit enim regnum cœlorum*, Matth. 4. et c. 24. et 25. tota ejus concio est de consummatione seculi, de signis judicio præviis, de judicio, de vita æterna piis, et gehenna impiis irroganda.

Talis fuit S. Petrus : *Sol convertetur in tenebras, et luna in sanguinem, antequam veniat dies Domini magnus et manifestus. Salvamini à generatione ista prava*, Act. 2. 20 et 40.

Tales fuerunt Jacobus et Joannes, qui proinde à Christo vocati sunt *Boanerges*, id est *filii tonitrui*, Marc. 3. Hanc vocem, puta hoc tonitru, describens Psaltes Ps. 28. *Vox Domini*, ait, *super aquas, Deus, majestatis intonuit : vox Domini in virtute, vox Domini in magnificentia : vox Domini confringentis cedros : vox Domini intercidentis flammam ignis : vox Domini concutientis desertum : vox Domini præparantis cervos*, ut pavore tonitrui dilatata matrice facilius pariant ; *et in templo ejus omnes dicent gloriam.* Hæc enim novissimorum prædicatio, quasi tonitru aquas, id est, populos multos, commovit ad pœnitentiam et lacrymas cedros, id est, superbos, confregit : divisit ignem, id est, charitatem et linguas igneas in pentecoste distribuit : concussit desertas Gentium regiones : cervos, id est, timidos et tardos ad partum virtutum, pavore judicii Dei præparavit : induxit diluvium, tum baptismi tum contritionis, quo peccata merguntur; ita ibi explicant S. Basilius, Theodoretus, Augustinus, Didymus et Origenes.

Talis fuit *S. Paulus*, qui, ut ait S. Hier. fuit *tuba evangelii, tonitru Gentium, rugitus leonis.* Audi eum in Areopago : *Deus nunc annuntiat omnibus hominibus, ut omnes ubique pœnitentiam agant; eo quòd statuit diem in quo judicaturus est orbem in æquitate, in viro in quo statuit, fidem præbens omnibus, suscitans eum à mortuis.* Act. 17. v. 30. et Act. 24. v. 25. *Disputante illo* (Paulo) *de justitia et castitate, et de judicio futuro, tremefactus Felix*, etc. Et c. 26. 24. prædicans resurrectionem mortuorum, audivit à Festo præside : *Insanis, Paule : multæ te litteræ ad insaniam convertunt. Et Paulus : Non insanio, inquit, optime Feste ; sed veritatis et sobrietatis verba loquor.*

Talis fuit S. Franciscus, cujus assidua erat concio : *Labor modicus, voluptas æterna ; voluptas modica, pœna perpetua : multorum vocatio, paucorum electio, omnium retributio.*

Tropologice, Cyrillus lib. 5. de Adoratione pag. 97. per has duas tubas ductiles, duplex genus prædicationis in Ecclesia usitatum accipit; primum quod fidem roborat et dilatat, secundum quod mores corrigit. Argenteæ sunt ob splendorem, summamque sinceritatem. Ductiles sunt, quia necesse est ut hi qui venturam vitam prædicant, tribulationum præsentium tunsionibus et ductibus crescant, inquit S. Gregorius 30. Moral. 7. Sic et Procopius : Una, inquit, tuba doctrinalis est, secunda moralis.

Symbolice, pro tubis judaicis Ecclesia utitur campanis, quæ majores sunt, fortiores, magisque sonoræ ac durabiles, ideoque significant prædicationem Evangelicam toto orbe resonantem, et duraturam usque ad finem mundi : cum Judaismus uno Judææ angulo fuerit conclusus. Ita Amalarius Trevir. Episcopus anno Christi 820. lib. 3. de Eccl. offic. c. 1. Porro campanæ dictæ sunt à Nola civitate Campaniæ,

ubi primum majores campanæ formatæ sunt. Ita Walefridus Strabo libro de Rebus Eccles. cap. 5. porro campanæ usus multiplices Poeta his versibus complexus est :

> Laudo Deum verum ; plebem voco ; convoco cœtum ;
> Defunctos ploro ; pestem fugo ; festa decoro.

Vide Jodocum Coccium in Thesauro Cathol. p. 2. l. 3. a. 6.

QUANDO MOVENDA SUNT CASTRA.] Hebr. *et quando movenda sunt castra :* unde in Hebræo videntur hîc duo officia tubarum significari, videlicet primum ad cœtum populi adunandum; secundum, ad movenda castra. Verum noster Interpres τὸ *et*, non accepit copulative, sed expositive et determinative. q. d. Ad convocandam multitudinem, ut ordinata serie sub suo quisque vexillo, suo clangore excitus moveat castra.

4. SI SEMEL CLANGUERIS,] id est, *si una tuba clanxeris*, uti habent Hebr. Chald. Septuag. et Josephus, qui ait et addit : Moses duas buccinas fecit, quarum una plebs ad concionem vocabatur, altera principes ad consultandum de republ. excitabantur ; utraque vero clangente universus populus convocabatur. Sicut ergo utraque clangente duplex erat clangor, bisque clangere dici poterant : ita una clangente, semel dicuntur clangere. Denique si clangerent תרועה *terua*, id est, sonitu inciso et confracto (quem noster Interpres *ululatum* vocat) movebant castra: nam aliàs sonus harum tubarum erat planus et æquabilis. An autem in motione castrorum una, an duabus tubis clanxerint, non liquet.

6. ET JUXTA HUNC MODUM RELIQUI FACIENT,] ut videlicet, sicut primo tubæ clangore castra moverunt, et profecti sunt Judas, Issachar et Zabulon, qui erant ad Orientem tabernaculi ; secundo vero clangore profecti sunt Ruben, Simeon et Gad, qui erant ad Meridiem tabernaculi : ita tertio clangore castra moveant Ephraim, Manasse et Benjamin, qui erant ad Occidentem : quarto denique castra moveant Dan, Aser et Nephthali, qui erant ad Septentrionem, patet ex dictis cap. 2.

ULULANTIBUS, id est, concise clangentibus, TUBIS) uti est ululatus bestiarum concisus.

9. SI EXIERITIS AD BELLUM, etc. CLANGETIS, etc. ET ERIT RECORDATIO VESTRI CORAM DOMINO,] q. d. Dominus recordabitur vestrî in præliis, cum clangetis juxta hoc ejus præceptum, ut eruat vos ab hostibus, vobisque det victoriam.

10. SI QUANDO HABEBITIS EPULUM,] solemne et sacrum ex hostiis pacificis, sive epulum quod fit prævio sacrificio, illudque claudit, quale erat in consecratione regum, tunc clangetis hisce tubis. Similiter et in Calendis, id est in neomenia, sive novilunio, puta, primo die mensis lunaris : hic enim dies Judæis erat festus.

UT SINT VOBIS IN RECORDATIONEM DEI VESTRI,] ut Deus iis, vel potius obedientia vestra, quam hoc clangore præstatis, exitus recordetur vestri, id est, cogitet de vobis, benigne acceptet sacrificia vestra, et adsit vobis ope sua, uti recordantes solent facere. Anthropopathῶς enim Deus recordari dicitur, non proprie. In Deo enim, cui omnia sunt stabilia et præsentia, nulla est memoria, sed jugis omnium, tam præteritorum et futurorum, quàm præsentium visio et intuitus.

11. ANNO SECUNDO (ab egressu Hebræorum ex Ægypto) MENSE SECUNDO, VIGESIMA DIE MENSIS ELEVATA EST NUBES.] *Nubes*, id est, columna nubis, cœpit moveri et præire castra, quæ proinde mota sunt. Hinc patet Hebræos mansisse in Sina (quæ duodecima fuit mansio Hebræorum in deserto) per annum integrum, exceptis tredecim diebus. Nam venerunt in Sina tertia die mensis tertii anni primi, ut patet Exod. 19. 1. discesserunt vero ex Sina die vigesima mensis secundi, anni secundi. Omnia ergo quæ à c. 19. Exodi narrantur hucusque, gesta et dicta sunt in Sina. Quare primo, omnes leges morales, judiciales et cæremoniales latæ sunt in Sina. Secundo, ibidem fabre factum est tabernaculum quasi templum. Tertio, ibidem consecrati sunt sacerdotes et Levitæ. Quarto, ibidem ordinata sunt castra, adeoque instituta et formata est tam respub. quàm Ecclesia vetus Hebræorum ; perinde ac in Sion promulgata est lex nova, cœpitque respub. et Ecclesia Christianorum, Act. 2. v. 1. et Hebr. 12. v. 22.

Notat Torniellus, hoc anno secundo egressus Hebræorum ex Ægypto, mortuum esse S. Job : idque dicendum est, si ponamus, quod ipse et alii plures docent, S. Job vixisse 217 annos : tot enim sunt ab anno 130 Jacobi, quo natus videtur S. Job, usque ad hunc annum secundum, uti dixi Gen. 36. 33.

12. PROFECTIQUE SUNT FILII ISRAEL, etc. DESERTO SINAI, ET RECUBUIT NUBES IN SOLITUDINE PHARAN,] puta in loco, qui postea dictus est *Sepulcra concupiscentiæ.* In eo ergo fuit decima tertia Hebræorum mansio, quæ fuit in vasto illo deserto Pharan, quod in se unum est, sed multa partialia complectitur; hujus enim deserti Pharan pars desertum Sin, in quo trigesimatertia fuit mansio, de qua c. 33. v. 36. (licet S. Hieron. tr. de 42. mansion. Pharan terminet in Sin, et in Pharan ponat tantum octodecim mansiones sequentes, quæ fuerunt usque ad Sin et Cades.) Ubi intuere, mirare et celebra mirabilem Dei erga suos providentiam, utpote quæ Hebræos per hoc desertum vagabundos, per triginta octo annos deduxit, quo tempore primo, nunquam eis manna, nec aqua defecit. Secundo, columna nubis semper viam præivit. Tertio, nunquam vestimenta vel calceamenta eorum detrita sunt, imo cum parvulis crescentibus crescebant et ipsa : non enim vestes mutarunt, vel innovarunt in deserto. Quarto, hîc deccœlo acceperunt coturnices, et aquam de petra, omniaque portenta, quæ deinceps in Numeris enarrantur, hîc contigerunt. Quinto, in hoc deserto omnes egressi ex Ægypto, videlicet plusquam sexcenta millia, ob murmur perierunt et mortui sunt. Qui desertum hoc accurate lustrarunt, tradunt esse primo, solitudinem amplissimam : extenditur enim à monte Sina usque ad Cadesbarne, per iter undecim dierum ; secundo, esse inviam et inaquosam ; tertio, sterilem et inarabilem; quarto, hominibus juxta ac bestiis inhabitatam; quinto, carere herbis et arboribus : hinc inde tamen eas habet, ut patebit v. 33. Sexto, esse asperam præruptis rupibus et montibus. Septimo, esse siccissimam et ardentissimam ob solis æstum. Octavo, in ea assidue luctandum esse cum tenacissimo sabulo, quod præaltum et vestigiis cedens ingressum vehementer impedit et remoratur. Per hoc tamen desertum Hebræi, etiam parvuli, Deo duce, commode per

triginta octo annos ambularunt; vide Adrichom. Borchardum, Zieglerum, et alios in Pharan.

13 et 14. MOVERUNTQUE CASTRA FILII JUDA.] De ordine singularum tribuum, et acie horum castrorum dixi Num. 2. Ex hoc loco, puta ex v. 17. patet Gersonitas et Meraritas incessisse post primam aciem Juda; Caathitas vero post secundam Ruben, uti dixi c. 2. licet alii aliter sentiant putentque hîc esse hysteron proteron. Verum non recte: nam distincte et ordinate tota acies, tam populi quàm Levitarum, hîc describitur.

Ubi nota: Voluit Deus Hebræos per quadraginta annos in deserto, in armis et castris vitam agere, ut inter hostes positi, perpetuo excubarent, paratique essent ad pugnam, ne otio et inertia diffluerent. Ita Epaminondas cupiens Bœotos, otio dissolutos semper in armis continere, cum se Bœotarcham, id est principem suum deligerent, hortari solebat ut denuo consultarent: se enim si crearent ducem, militandum illis fore; regionemque ipsorum supinam atque apertam, belli orchestram appellabat, quòd eam tenere non possent, nisi manu clypei ansæ inserta; ita Plutarch. in Lacon.

Tropol. hæc castra significabant vitam fidelium esse militiam, ut ait S. Job, in qua armati, et assidue depugnantes tendimus ad patriam cœlestem. *Non* enim *est nobis colluctatio adversus carnem et sanguinem, sed adversus principes et potestates, adversus mundi rectores tenebrarum harum, contra spiritualia nequitiæ in cœlestibus.* Ephes. 6. 12.

JUXTA IMPERIUM DOMINI IN MANU MOYSI,] quod scilicet dedit, vel edixit per Mosen, ministrum et organum suum; hujus enim symbolum est manus.

21. CAATHITÆ PORTANTES SANCTUARIUM,] puta vasa sancta Sanctuarii, id est, Sancti et Sancti sanctorum.

TAMDIU TABERNACULUM (vasa tabernaculi, id est Sancti et Sancti sanctorum, jam dicta) PORTABATUR, DONEC VENIRENT AD ERECTIONIS LOCUM.] Hebraice est, *erexerunt tabernaculum* (Gersonitæ et Meraritæ) *donec venirent* (advenirent) *ipsi* (Caathitæ) ad vasa sacra in illud inferenda. Unde rursum patet Gersonitas et Meraritas præcessisse, ac primam aciem secutos esse, ut tabulas et cortinas tabernaculi erigerent, puta Sanctum et Sanctum sanctorum, ut Caathitæ sequentes secundam aciem, adventantes invenirent tabernaculum jam erectum, in quod sua vasa inferrent; hoc enim congrua omnium providentia, dispositio et ordo exigebat.

29. DIXITQUE MOYSES HOBAB FILIO RAGUEL MADIANITÆ, COGNATO SUO.] Quæritur an Hobab hîc fuerit ipse Jethro socer Mosis, an vero Jethronis filius? Sept. asserunt Hobab esse ipsum Jethro; ita et Abulensis. Habuit ergo Jethro quatuor nomina: Primo enim dictus est Jethro; secundo, Raguel; tertio, Hobab; quarto, Cinæus, ut patet Judicum 1. 16. Jethro enim cum filia sua Sephora, uxore Mosis, venit ad Mosen in Sina, Exodi 18. 1. Si dicas: Hobab hîc vocatur filius Raguelis, ergo non fuit ipse Raguel.

Respondent Hobab fuisse filium senioris Raguelis, sed fuisse ipsum Raguelem juniorem, qui et Jethro est dictus; patris enim nomen filio fuisse inditum, sive tanquam proprium, sive tanquam patronymicum, uti apud Hollandos et Anglos fit: inde enim vocant suos Robersonios, id est Roberti filios; Petersonios, id est Petri filios; Jansonios, Andrisonios, etc.

Alii, ut Paulus Burgensis, Cajetan. et Oleaster verisimilius censent hunc Hobab esse filium Jethronis, sive Raguelis. Nam primo expresse hîc ita vocatur: Raguel enim hîc idem esse videtur cum eo, qui ita nominatus est Exodi 2. 18. ille autem fuit Jethro, socer Mosis: neque solet Scriptura Gentilium (qualis fuit Jethro) patres, vel avos recensere.

Secundo, quia Jethro reversus est in Madian, ut patet Exodi 18. v. ult. hic autem Hobab persuasus à Mose, videtur cum eo mansisse, et profectus esse in Chanaan, ut colligitur ex v. 31. idque magis confirmatur ex eo, quòd Madianitæ omnes paulo post, puta anno ab hoc 38. qui fuit 40 et ultimus peregrinationis in deserto, ab Hebræis jam jam Chanaan ingressuris prorsus deleti sunt. Si ergo in Madian rediisset Hobab, pariter ibi cum sua familia deletus fuisset: hoc autem est falsum, uti mox ostendam. Nam quod aliqui respondent, Mosen, cum bellum illaturus esset Madianitis, prius inde evocasse Hobab cum familia sua, gratis et sine auctore, vel teste dicitur. Solus ergo Jethro, utpote senex centenarius (Moses enim gener ejus, jam erat 81 annorum) in Madian rediit, ibique paulo post mortuus est, antequam Madianitæ delerentur.

Tertio, quia Hebræa sic optime vertunt: *Et dixit Moses Hobab filio Raguelis, soceri sui*, et ita forte verterunt Sept. non autem *socero suo*, uti jam habent Græci codices. Noster tamen interpres vertit, *cognato*, id est affini, *suo*; quia Hebræum חותן *choten* et socerum, et cognatum, id est affinem, significat: tam enim Hobab, quàm Raguel, sive Jethro erat affinis Mosis. Hobab enim erat sororius, Raguel vero erat socer Mosis.

Videtur ergo quòd Jethro redeunte ex Sina in vicinam Madian, Hobab filius ejus cum sorore sua Sephora manserit cum Mose, cum eoque perrexerit in Chanaan: ibi enim fertilem terram agri Jericho accepit in sortem suam; et inde postea conniventibus Hebræis migravit in optimam sortem tribus Juda, ut patet Judic. 1. 16. ubi dicitur: *Filii Cinæi* (id est Jethro) *cognati* (id est soceri) *Mosi ascenderunt de civitate palmarum* (id est Jericho) *cum filiis Juda in desertum sortis ejus, et habitaverunt cum eo;* aliquos etiam ex eis migrasse ad sortem Nephthali, patet Judic. 4. 10. et 11. ubi Haber Cinæus (cujus uxor Johel occidit Sisaram principem) habitasse dicitur juxta Cedes, quæ erat in sorte Nephthali, ut patet Josue 19. 36. Horum quoque Cinæorum mentio fit. 1. Reg. 15. 6. Qui tandem in captivitate communi ab Assyriis, puta à Salmanasar, vastati et capti sunt. Id enim futurum prædixit Balaam, Num. 24. 22. *Assur*, inquit, *capiet te*, ô Cinæe.

Denique ab hoc Jethro et Hobab prognatus est Rechab, cujus filius fuit pius Jonadab, qui cum Jehu Baal et Baalitas evertit, 4. Reg. 10. v. 23. Ab hoc Jonadab orti sunt Rechabitæ, quos adeo abstinentia, obedientia et sanctitate dilaudat Jeremias cap. 35. Rechabitas enim esse Cinæos patet 1. Paralip. 2. 55. Rechabitæ ergo non fuerunt Judæi, sed Madianitæ, puta posteri Jethro. Rursum Rechabitarum posteri fuerunt Essæi, quos à temperantia et continentia commendant Philo, Euseb. et alii, ac Suidas. Vide

hîc sanctam progeniem, et sanctorum parentum sanctos filios, hoc facit et præstat pia parentum educatio, et cum probis conversatio.

30. Revertar in terram meam,] in Madian.

31. Noli, inquit, nos relinquere : tu enim nosti in quibus locis per desertum castra ponere debeamus.] Erat enim Madian monti Sina, et deserto huic vicina; unde Moses cohabitans Jethro in Madian, ejus oves in deserto hoc pascebat. Dixit vero hoc Moses ad Hobab, non quasi opera et ductu ejus indigeret, utpote qui columna nubis forinsecus, et intrinsecus Deo, vel angelo dicente erudiebatur, discebatque quo loco ponenda essent castra ; quique in ea regione, puta in deserto hoc, per 40 annos pascens oves, tam, vel magis versatus erat, quàm Hobab. Voluit ergo Moses Hobab apud se detinere, ut eum, utpote sororium suum, Gentilem in veri Dei religione et cultu erudiret, eumque à gentilismo ad Judaismum traduceret.

Ubi nota charitatem et prudentiam Mosis in persuadendo Hobab : nam, ut ait Rabanus, et Rupertus : *Vir providus* (Moses) *elato auditori* (Hobab) *colloquens, solatium petiit ut daret, ducem requirebat in via ut dux ei fieret ad vitam; plerumque enim persuadere elatis utilia melius possumus, si profectum eorum nobis potius quàm illis profuturum dicamus, sique id quod petimus, nobis potius quàm ipsis impendi postulemus.* Cum enim Hobab noluisset acquiescere Mosi dicenti : *Veni nobiscum, ut benefaciamus tibi;* instar Moses ut maneat, quasi eo indigeat, dicens : *Noli nos deserere.*

Eris ductor noster,] hebr. *eris nobis in oculos,* id est eris nobis dux, ut ostendas ubi sunt fontes, ubi pascua pro pecoribus nostris, ubi ligna, etc. Tacet Hobab : unde verisimile est eum acquievisse, et mansisse cum Mose, uti dixi v. 29.

33. Profecti sunt ergo de monte Domini (de Sina) viam trium dierum, arcaque foederis Domini præcedebat eos.] q. d. Profecti sunt per tres dies, nec ante castra fixerunt : quibus diebus arca in qua erant tabulæ fœderis, puta tabulæ Decalogi, antecedebat eos, arcæque incumbebat columna nubis, quæ erat dux itineris, idque ad religionem arcæ, et ad observationem Decalogi, arcæ contenti, populo commendandam.

An autem semper deinceps arca castra præcesserit non omnino liquet. Abulensis ex Josepho affirmat : si enim hîc præcessit, cur non et alias deinceps? Portabatur autem arca à quatuor Levitis Caathitis, ut patet cap. 3 et 4. et 1. Paralip. 15. 15. Licet enim subinde, in gravi causa, arca portata sit à sacerdotibus, ut transitu Jordanis, et in demolitione murorum Jericho, Josue 6. 6. tamen ordinarie portabatur à Levitis : neque enim eam continuo et semper portare potuissent sacerdotes, utpote qui tunc tantum essent duo, scilicet Eleazar et Ithamar, cum patre suo Aarone pontifice, qui arcæ, et omnibus Levitis, vasisque sacris superintendere debebant.

Providens castrorum locum,] hebr. *ad explorandum,* vel *investigandum illis requiem,* id est locum in quo commode quiescerent, et figerent castra, ubi scilicet erant gramina et pabula pro ovibus, bobus et jumentis, ubi erant fontes et aquæ, aer salubris, etc. Faciebat hoc columna nubis, utpote dux itineris, et consequenter arca, cui nubes incumbebat. Secundo, arca providebat castrorum locum ; quia præeundo tollebat serpentes, feras, et cætera viarum incommoda, ait Abulensis. Verum prior sensus genuinus est, eumque exposcit vox heb. תור *tur*, quæ proprie explorare significat, non tollere.

35. Cumque elevaretur arca,] ad portandum eam in motu castrorum. Rabbini hoc v. 35. et cap. sequent. v. 1. scripserunt duas litteras *nun* inversas in textu Hebræo, scilicet unam in verbo בנסוע *binsoa*, id est cum proficisceretur, alteram in verbo כמתאננים *kemitonenim*, id est cum murmurarent. Priori *nun* inverso significant benevolam Dei conversionem ad populum, ob preces Mosis ; posteriori impietatem et ingratitudinem populi, volentis reverti in Ægyptum. Hoc rabbinicum et cabalisticum est.

Dicebat Moyses : Surge, Domine, et dissipentur inimici tui.] Nota : Deus olim se maxime repræsentabat per arcam : orat ergo hîc Moyses ut, surgente arca, surgat etiam Deus, quasi qui hactenus cum Hebræis in arca quievisset, et jam exsurgere rogetur ad vitam præeundam et præmuniendam, dissipandosque hostes suos, id est gentes vicinas, quæ populi sui erant hostes, à facie sua, ut videlicet coram arca Domini, vel ea visa metu correpti diffugiant. Hinc ea Israelitis in arca Domini fuit confidentia, ut eam producerent ad castra tempore belli, idque magno hostium pavore, tumque Deum sibi præsentem, seque adjuvantem crederent, ut patet ex gestis tum Josue c. 6. tum Heli 1. Reg. 4. 3.

Ex hisce verbis et oratione Mosis, ait Abulensis, inolevit in Ecclesia mos, ut initio Horarum Canonicarum dicatur : *Deus, in adjutorium meum intende,* scilicet ad nos adjuvandum et dirigendum in psalmodia.

Rursum Abbas Marcellus in Prato spirituali c. 152. ait nihil ita esse utile nihilque ita contristare dæmones, ac psallere. Nam *cum psallimus,* ait, *partim nobisipsis, Deum laudando, oramus, partim dæmonem maledictis incessimus, ut cum dicimus : Exsurgat Deus, et dissipentur inimici ejus.* Magis mirabile, magisque ad praxim redigendum est, quod scribit S. Athanasius ad Antiochum quæst. 14. *Non existit,* ait, *in toto tam veteri, quàm novo Testamento verbum terribilius, atque magis nostram disperdens potestatem* (id est diabolum) *quàm initium Psalmi* 67. (quod ex hisce Mosis verbis et precibus desumptum est :) *quamprimum enim dicto verbo : Exsurgat Deus, et dissipentur inimici ejus; mox ululans evanescit et disparet diabolus, ostendens hujus orationis virtutem et operationem.*

Hinc angelus apparens, psallensque cum orationum interjectione, monachos docuit modum psallendi; indeque Psalmi duodecim in Horis nocturnis et diurnis per totam Ægyptum cantantur, inquit Cassianus lib. 2. Instit. cap. 5. Sicut angeli alternis canentes visi à S. Ignatio, docuerunt chorum alternis canere, quod Græci vocant ἀντιφώνως ψάλλειν ; unde Antiphonarum nomen et origo, ut alibi ex veteribus historicis ostendi. Ita nocte et die psallebat sine intermissione Isidorus presbyter in Vitis Patr. lib. 5. tit. 11. n. 17.

36. Cum autem deponeretur (arca) aiebat : Revertere, Domine,] ad castra videlicet, quæ arcam et Dominum sequebantur. Nam cum columna nubis sisteret, arcaque deponeretur, ibi simul castra figebantur circumcirca : in medio

enim castrorum fixorum erat arca. Orat ergo Moses ut Dominus redeat ad medium castrorum, ut omnia castra tueatur.

AD MULTITUDINEM EXERCITUS ISRAEL.] Hebraice, *ad myriades millium Israel.* Tradunt enim Hebræi tres milliones hominum cum Mose ex Ægypto exiisse, et peregrinata esse per desertum versus Chanaan.

CAPUT UNDECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

MURMURANT HEBRÆI, PETUNTQUE CARNES ET CÆPAS ÆGYPTI : HINC VERS. 10. TURBATUR MOSES, ET QUERITUR APUD DEUM ; DEUS AUTEM V. 25. ONUS ILLIUS IN SEPTUAGINTA SENIORES PARTITUR, QUI OMNES PROPHETANT. DENIQUE V. 31. DEUS POPULO COTURNICES AFFLAT, SED EIDEM OB MURMUR PLAGAM INFLIGIT ; INDE LOCUS DICTUS EST SEPULCRA CONCUPISCENTIÆ.

1. INTEREA ortum est murmur populi, quasi dolentium pro labore, contra Dominum. Quod cum audisset Dominus, iratus est. Et accensus in eos ignis Domini devoravit extremam castrorum partem. 2. Cumque clamasset populus ad Moysen, oravit Moyses ad Dominum, et absorptus est ignis. 3. Vocavitque nomen loci illius, Incensio : eo quod incensus fuisset contra eos ignis Domini. 4. Vulgus quippe promiscuum, quod ascenderat cum eis, flagravit desiderio, sedens et flens, junctis sibi pariter filiis Israel, et ait : Quis dabit nobis ad vescendum carnes ? 5. Recordamur piscium quos comedebamus in Ægypto gratis : in mentem nobis veniunt cucumeres, et pepones, porrique et cæpe, et alia. 6. Anima nostra arida est, nihil aliud respiciunt oculi nostri nisi Man. 7. Erat autem Man quasi semen coriandri coloris bdellii. 8. Circuibatque populus, et colligens illud, frangebat mola, sive terebat in mortario, coquens in olla, et faciens ex eo tortulas saporis quasi panis oleati. 9. Cumque descenderet nocte super castra ros, descendebat pariter et Man. 10. Audivit ergo Moyses flentem populum per familias, singulos per ostia tentorii sui. Iratusque est furor Domini valde ; sed et Moysi intoleranda res visa est, 11. et ait ad Dominum : Cur afflixisti servum tuum ? quare non invenio gratiam coram te ? et cur imposuisti pondus universi populi hujus super me ? 12. Numquid ego concepi omnem hanc multitudinem, vel genui eam, ut dicas mihi : Porta eos in sinu tuo sicut portare solet nutrix infantulum, et defert in terram, pro qua jurasti patribus eorum. 13. Unde mihi carnes ut dem tantæ multitudini ? flent contra me, dicentes : Da nobis carnes ut comedamus. 14. Non possum solus sustinere omnem hunc populum, quia gravis est mihi. 15. Sin aliter tibi videtur, obsecro ut interficias me, et inveniam gratiam in oculis tuis, ne tantis afficiar malis. 16. Et dixit Dominus ad Moysen : Congrega mihi septuaginta viros de senibus Israel, quos tu nosti quod senes populi sint ac magistri ; et duces eos ad ostium tabernaculi fœderis, faciesque ibi stare tecum, 17. ut descendam et loquar tibi : et auferam de spiritu tuo, tradamque eis, ut sustentent tecum onus populi, et non tu solus graveris. 18. Populo quoque dices : Sanctificamini ; cras comedetis carnes, ego enim audivi vos dicere : Quis dabit nobis escas carnium ? bene nobis erat in Ægypto. Ut det vobis Dominus carnes, et comedatis, 19. non uno die, nec duobus, vel quinque aut decem, nec viginti quidem, 20. sed usque ad mensem dierum, donec exeat per nares vestras, et vertatur in nauseam, eo quod repuleritis Dominum, qui in medio vestri est, et fleveritis coram eo, dicentes : Quare egressi sumus ex Ægypto ? 21. Et ait Moyses : Sexcenta millia peditum hujus populi sunt, et tu dicis : Dabo eis esum carnium mense integro : 22. Numquid ovium et boum multitudo cædetur, ut possit sufficere ad cibum ? vel omnes pisces maris in unum congregabuntur, ut eos satient ? 23. Cui respondit Dominus : Numquid manus Domini invalida est ? Jam nunc videbis utrum meus sermo opere compleatur. 24. Venit igitur Moyses, et narravit populo verba Domini, congregans septuaginta viros de senibus Israel, quos stare fecit circa tabernaculum. 25. Descenditque Dominus per nubem, et locutus est ad eum, auferens de spiritu qui erat in Moyse, et dans septuaginta viris. Cumque requievisset in eis Spiritus, prophetaverunt, nec ultra cessaverunt. 26. Remanserant autem in castris duo viri, quorum

unus vocabatur Eldad, et alter Medad, super quos requievit Spiritus; nam et ipsi descripti fuerant, et non exierant ad tabernaculum. 27. Cumque prophetarent in castris, cucurrit puer, et nuntiavit Moysi, dicens : Eldad et Medad prophetant in castris. 28. Statim Josue filius Nun, minister Moysi, et electus è pluribus, ait : Domine mi Moyses, prohibe eos. 29. At ille : Quid, inquit, æmularis pro me ? quis tribuat ut omnis populus prophetet, et det eis Dominus Spiritum suum ? 30. Reversusque est Moyses, et majores natu Israel in castra. 31. Ventus autem egrediens à Domino, arreptans trans mare coturnices detulit, et demisit in castra itinere quantum uno die confici potest, ex omni parte castrorum per circuitum, volabantque in aere duobus cubitis altitudine super terram. 32. Surgens ergo populus toto die illo, et nocte, ac die altero, congregavit coturnicum, qui parum, decem coros : et siccaverunt eas per gyrum castrorum. 33. Adhuc carnes erant in dentibus eorum, nec defecerat hujuscemodi cibus : et ecce furor Domini concitatus in populum, percussit eum plaga magna nimis. 34. Vocatusque est ille locus, Sepulcra concupiscentiæ : ibi enim sepelierunt populum qui desideraverat. Egressi autem de Sepulcris concupiscentiæ, venerunt in Haseroth, et manserunt ibi.

1. Interea ortum est murmur populi (Heb. est, *et erat populus murmurans mala.* Ita et Septuag. et Chald.) quasi dolentium pro labore,] præ fatigatione itineris, puta quia tres dies continuos cum parvulis, jumentis et sarcinis ambularant. Pro *quasi dolentium*, hebr. est כמתאננים *kemitonenim*, id est, quasi causantium laborem et dolorem. Unde patet eos non tam murmurasse ex vera fatigatione (lente enim ambulabant, et Deus confortabat eos) quàm eam prætexuisse suæ gulæ, et ollis Ægypti, ut patet v. 5. Quocirca Vatablus vertit : *Contigit autem, cum populus molestiam et dolorem quemdam causaretur, ut ea res displiceret in auribus Domini. Mitonenim* enim, cum sit Hitpael, significat actionem reflexam, puta *dolentium*, id est, causantium dolorem; imo aliqui, ut Forster in lexico, *mitonenim* vertunt *concupiscentiam*, scilicet carnes et cæpas, ut patet v. 5. Radix enim און *on*, et concupiscentiam significat, et dolorem : illa enim hujus est causa, uti culpa causa est pœnæ. Alii, ut R. David, Pagnin. Mercer. *mitonenim* vertunt, *mentientium*, scilicet fatigationem, et dolorem, cum revera non tam fatigati essent, quàm concupiscerent ollas Ægyptias, more suo. Marinus vertit, *perverse agentium.* Favet Deut. 8. 4. ubi dicitur : *Pes tuus non est subtritus, en quadragesimus annus est.* Adde, cum hi murmuratores causam murmuris et doloris sui exprimunt, non nominant fatigationem, sed concupiscentiam carnium et cæparum. *Quis dabit*, inquiunt v. 4. *nobis ad vescendum carnes?* etc. Denique alii passim *mitonenim* vertunt non *dolentium*, nec fatigatorem, sed *murmurantium*, hoc est causantium fatigationum, cum revera concupiscerent carnes. Et ita vertunt Septuag. et noster Thren. 3. v. 39. *Quid murmuravit* (hebr. יתאונן *iitonen*) *homo vivens vir pro peccatis suis?* q. d. Quid murmurat homo causando et incusando Dei providentiam, quasi illa prædestinarit et decreverit ejus excidium et perditionem, cum incusare debeat peccata sua, quæ vera sunt perditionis cujusque causa?

Abulensis putat hoc murmur contigisse sub annum quadragesimum ab egressu ex Ægypto : sed longe verius est illud contigisse anno secundo ab egressu. Nam contigit mox ab egressu ex Sina, in decima tertia mansione : ex Sina autem egressi sunt Hebræi anno secundo mense secundo. Rursum hoc murmur contigit ob manna; manna autem cœpit dari anno primo : ergo, paulo post illud, puta anno secundo, murmur hoc accidit, cum ex continuo ejus esu illud fastidire cœperunt.

Et accensus in eos ignis Domini,] id est à Domino. Ita Sept. et Chald. Secundo, *ignis Domini*, id est ignis ingens, vehemens et terribilis; sic enim vocantur *cedri Dei*, *montes Dei*, id est cedri magnæ, montes excelsi. Est hîc hysteron proteron. Hæc enim plaga inflicta est post murmur carnium, uti ostendam vers. 4. quare hic versus et sequens juxta historiæ ordinem, ponendi fuissent post v. 33.

Nota : Igne puniuntur et cremantur hîc murmurantes. Ita Deo displicet murmur et rebellio.

3. Vocavitque nomen loci illius, Incensio.] Locus hic ab igne vocatus est, Incensio : sed à pœna gulæ vocatus est, Sepulcra concupiscentiæ, ut patet v. 34. Est enim hic unus idemque locus, uti et murmur. Nota : Hæc non in itinere, sed in castris, seu castrorum fixione contigisse significatur v. 1. hoc enim significat Hebr. המחנה *hammachane*, id est, castrorum metatio.

4. Vulgus quippe promiscuum, etc., flagravit desiderio.] Nota τὸ *quippe* (licet enim in Hebræo sit, *et*, tamen *et* Hebræis sæpe est causale, significans *quia*, *quippe*) hæc enim vox causalis significat causam præcedentium, cur scilicet Hebræi murmuraverint, et cur puniti sint igne, videlicet, quòd nonnihil ex labore itineris fatigati, cœperint suspirare ad carnes et ollas Ægypti : unde sequitur unum idemque esse murmur, quod vers. 1. breviter, hîc vero fuse enarratur. Voluit enim Moses primo, tam murmur, quàm ejus pœnam perstringere : deinde fuse et ordinate hoc versu historiam totam rei gestæ enarrare. Id ita esse rursum ex eo confirmatur, quòd non sit verisimile Hebræos ob solum murmur, vel querelam fatigationis punitos esse igne : aut post hanc pœnam et cladem statim hîc iterum murmurasse, ob desiderium carnium. Timuissent enim rursum puniri igne. Tertio, idipsum indicat Psaltes Ps. 77. v. 20. cum hoc murmur eorum ita describit: *Numquid et panem* (id est cibum, hoc enim heb. est *panis;* unde Genebr. ex R. Kimchi, per panem intelligit carnes) *poterit dare, aut parare mensam in deserto?* deinde pœnam subjungit : *Ideo audivit Dominus, et distulit, et ignis accensus est in Jacob, et ira ascendit in Israel.* Vides hîc ignis pœnam inflictam esse, ob murmur non tam

querentium de fatigatione, quàm desiderantium cibos et carnes.

Disce hîc ingenium vulgi. Quid et quale est vulgus?

Primo, Philo lib. de Joseph. *Sicut coci, ait, omnia esculenta ad suavitatem oris comparant, utilia negligunt : sic ignobile vulgus securum de commodis, præsentem tantum voluptatem venatur. Et sicut cocus nihil aliud curat, quàm inutiles ac supervacaneas ventris voluptates : sic et vulgus*, etc.

Vulgus hominum cupiditatibus agitur, non ratione, inquit Thucydides. *Vulgus est voluptatum cupiens, et, si eò princeps trahit, lætum*, ait Tacitus lib. 14.

Secundo : *Plebs otio lascivit*, ait Livius decad. 1. lib. 2.

Tertio : *Id omni multitudini natura insitum est, ut rerum novitate et immutatione lætatur*, inquit Agathias lib. 3.

Quarto : *Omni populo inest malignum quiddam et querulum in imperantes*, inquit Plutarch. in polit.

Quinto : *Multitudo vulgi more magis quàm judicio, post alium alius quasi prudentiorem sequitur, sicut ovis ovem*, inquit Sallust. ad Cæsarem.

Sexto : *Vulgus ingenio mobili, seditiosum atque discordiosum, cupidum rerum novarum, quietis et otio adversum*, inquit idem in Jugurtha.

Septimo : Antisthenes apud Laert. lib. 6. *Vulgus*, inquit, *hominum tantum probat ea quibus assuevit* (ut Hebr. hîc ollas Ægyptias), *ab exoticis* (à manna) *abhorret, non quòd mala, sed quòd peregrina sint.*

Octavo, Ovidius lib. 1. Trist. eleg. 8. sic canit de vulgo :

Utque comes radios per Solis euntibus umbra est ;
Cum latet hic pressus nubibus, illa fugit :
Mobile sic sequitur fortunæ lumina vulgus,
Quæ simul inducta nube teguntur, abit.

Idem rursus :

Vulgus amicitias utilitate probat.

Nono, Polyb. lib. 11. hist. *Ut mare, inquit, natura sua placabile est, cum vero irruunt venti, tale est quales sunt venti quibus agitatur, ita ignobile vulgus per se placabile est, sed agitatur, et tale redditur, quales habet duces et consiliarios.*

Decimo, Plutarch. in moral. *Qui captat aves*, inquit, *earum voces imitatur ut alliciat in laqueos : sic ut multitudinem in tuam adducas sententiam, illius ingenio obsecundes et observias oportet.*

Undecimo, Themistocles affectus contumelia ab Atheniensibus, quos multis beneficiis affecerat, aiebat, *similem se esse platanis, sub quarum umbra ut lateant, accurrunt homines tempestate afflicti, et easdem, mox ut abiit tempestas, vellunt.* Sensit vir prudentissimus vulgi mores esse, ut in belli periculis implorent virorum fortium opem : in pace vero contemnant eos, imo vexent et vellicent. Ita Plutarch. in Apophth.

Duodecimo, cum Atheniensibus proditum esset oraculum, in ea civitate unum esse virum, qui cunctorum sententiis adversaretur, ac populus vociferans juberet eum inquiri ut occiderent, Phocion in medium procedens ; *Ego*, inquit, *sum ille quem designavit oraculum. Mihi enim omnia ea displicent, quæ vulgus dicit et agit.* Quo dicto ostendere voluit inconditam multitudinem, quoniam affectibus regitur, nihil sani agere aut loqui. Ita Plutarchus ibidem. Hinc Antisthenes, quodam die theatrum ingressus, adversus populum nitens progrediebatur. Rogatus cur id faceret : *Hoc*, inquit, *in omni vita facere studeo.* Sentiens hoc sapientis esse viri, in omnibus à multitudine dissidere. Ita Laert. lib. 6. Nihil enim præstantius quàm ne pecorum ritu sequamur gregem antecedentium, pergentes non quò eundum est, sed quò itur.

Decimo tertio, S. Basilius apud Antonium in Melissa p. 1. serm. 18. *Sicut nebulæ, ait, juxta mutationes statuum, nunc huc, nunc illuc feruntur : sic vulgus quovis vento nunc in hanc, nunc in illam partem sese flectit.*

Scinditur incertum studia in contraria vulgus :

est enim bellua multorum capitum.

Decimo quarto, Joannes XXIII. Pontifex Roman. interrogatus aliquando, *Quid foret à veritate remotius*, resp. *Vulgi sententia. Quidquid enim laudat, vituperio dignum est : quidquid cogitat, vanum : quidquid loquitur, falsum : quod improbat, bonum est : quod approbat, malum : et quidquid extollit, infame.*

Flagravit desiderio] carnium, et cæparum Ægypti, patet ex v. seq. Licet enim oves non comederent Egyptii, ut patet Genes. 46. 34. nec cæpas, utpote quas ut deos colerent ; unde eos ridens Juvenalis satyr. penult. ita canit :

Porrum et cæpe nefas violare, ac frangere morsu.
O sanctas gentes, quibus hæc nascuntur in hortis
Numina! lanatis animalibus abstinet omnis
Mensa, nefas illic fœtum jugulare capellæ.

Tamen alia animalia comedebant : imo oves et cæpas alii comedebant, ut patet ex hoc loco, alii ex religione iis abstinebant. Aliquorum enim tantum erat hæc religio, vel potius superstitio.

Dices : Hebræi habebant sua pecora, quæ poterant occidere et comedere ; cur ergo hîc carnes à Mose poscunt, et murmurant?

Respondeo : Illa pecora erant pauca, nec sufficissent ad tot hominum millia, vel pauco tempore alenda. Vide v. 22. Rursum pecora hæc servare volebant ad sobolem, in terra pro missa procreandam. Denique, non omnes habebant pecora, præsertim ex illa colluvie, à qua cœpit murmur. Ita Abulensis. Addit S. Aug. eos desiderasse coturnices : hisce enim datis, Deus sedavit eorum murmur. Verum Script. hoc non exprimit, sed tantum carnes, porros et cæpas : nec vulgus hoc in Ægypto assuetum fuerat coturnicibus.

Moraliter S. Bern. tr. *Ecce nos reliquimus omnia*, docet argumentum incultæ mentis esse concupiscentiam et sollicitudinem temporalium : *Ut exercitii spiritualis*, inquit, *et cura cordis indicium evidens est contemptus exteriorum ; sic corumdem sollicitudo, certum nihilominus signum mentis incultæ. Scriptum quippe est : in desideriis est omnis otiosus.*

Sedens.] Ita est in Septuag. legentes aliis punctis וישבו *vaiescebu*, id est, *et sederunt.* jam Massoretæ, et moderni Hebræi cum Chald. legunt *vaiascubu*, id est, et reversi, vel aversi sunt.

5. In mentem nobis veniunt cucumeres, etc.] Moraliter S. Gregor. 20. mor. c. 16. *Quid, ait, signatur per ollas carnium, nisi carnalia vitæ opera in tribulationum doloribus, quasi ignibus excoquenda? Quid per pepones, nisi terrenæ dul-*

cedines? Quid per porros et cæpas exprimitur, quæ plerumque qui comedunt, lacrymas emittunt nisi difficultas vitæ præsentis, quæ à dilectoribus suis et non sine luctis agitur, et tamen cum lacrymis amatur? Manna igitur deserentes, cum peponibus ac carnibus porros cæpasque quæsierunt : quia videlicet perversæ mentis dulcia per gratiam quietis dona despiciunt, et pro carnalibus voluptatibus laboriosa hujus vitæ itinera etiam lacrymis plena concupiscunt, contemnunt habere, ubi spiritualiter gaudeant : desideranter appetunt, ubi et carnaliter gemant. Horum itaque vecordiam veridica voce Job reprehendat : quia nimirum perversi judicio perturbata tranquillis, dura lenibus, aspera mitibus, transitoria æternis, suspecta securis anteponunt.

Gratis,] pretio vili, et quasi nullo.

6. Anima nostra arida est,] quasi dicant: Appetitus noster languet, nauseat, et quasi exarescit; eo quod sicco, et eodem semper manna vescamur, nihil viride, nil succulentum comedamus.

Dices: Manna exhibebat eis omnem saporem, ut dicitur Sap. 16. 20. ergo etiam saporem carnium et cæparum : cur ergo murmurant?

Respondent aliqui solos justos sensisse varietatem saporis in manna, idque ad libitum : impios autem, qui erant in peccato mortali, in manna non sensisse, nec sapuisse nisi saporem naturalem, qui erat mellis, aut panis oleati, ad quem facile nauseamus. Verum Exodi 16. vers. 31. ostendi hoc beneficium tam impiis, quàm piis, fuisse commune.

Respondeo ergo nauseam hanc et murmur ortum esse, non ex nativa dulcedine (hæc enim si crebro gustetur, nauseam movet) manna, nec ex tædio ejusdem semper cibi; utpote qui ad libitum eorum saporem variabat: sed quia odor, color, forma, tenuitas, et similes aliæ qualitates eædem semper perseverabant in manna, quarum qualitatum jucunda quædam diversitas allicit magis gustatum. Unde et gulones, præsertim pueri, sæpe non tam os et ventrem, quàm oculos, phantasiam et manus cibo saturare et implere cupiunt.

7. Coloris bdellii.] Hebr. *oculus ejus sicut oculus bdellii; oculus*, id est color, qui est objectum oculi; est metonymia : vide can. 30. Bdellium est colore unguis, teste Plinio l. 12. 9. et Dioscor. l. 1. c. 69. puta candidum est et lucidum. Unde Septuag. vertunt, *simile crystallo*; hinc et bdellium hebr. vocatur בדלח *bedolach*, quod onychem, sive lapidem onychinum significat. Vide dicta Exodi 16. 31.

8. Saporis quasi panis oleati,] ita et Sept. et Chald. Sed recentiores vertunt, *saporis quasi recentis*, vel *humentis olei*.

9. Cumque descenderet nocte super castra ros, descendebat pariter et man.] Hebr. Chald. et Septuag. addunt, *super eum*, scilicet rorem. Ros ergo hic non significat rorulentum vaporem, sed condensatum et conglaciatum, id est pruinam, quæ substernebatur ipsi manna, ne manna terræ tactu fœdaretur, uti dixi Exodi 16. 13.

10. Moysi intoleranda res visa est,] quod videlicet omnis populus ulularet, et à Moyse carnes posceret. Unde tantum ipse hic populi sensit onus, ut morte gravius ipsi videretur, optaretque mori. Hoc est ingenium pusillanimitatis: quod pulchre describens Victor Abbas apud Sophron. c. 164. *Pusillanimitas*, ait, *passio animæ est. Sicut enim capti oculis, quanto magis patiuntur, plus sibi videntur lumen intueri : qui vero sanos habent oculos, modicum; ita et pusillanimes ex modica tentatione cito perturbantur : qui vero anima sani sunt, magis gaudent in tentationibus.*

11. Et ait ad Dominum, etc. Cur imposuisti pondus universi populi hujus super me?] *Pondus* vocat onus et curam regendi populum, eique de omnibus providendi.

Quare vere sapiens ille : *Rex bonus*, ait, *servus est publicus.*

Et Pompeius : *Magnam potentiam ambit inexpertus, odit expertus.*

Sensit hoc Antiochus Syriæ rex, qui à Romanis bello victus, testatus est se magna cura liberatum, quod modicis regni finibus inclusus esset.

Themistocles dicebat se malle ad sepulcrum, quàm ad tribunal ire, inquit Ælian. l. 6.

Seleucus Asiæ rex, teste Plutarcho, dicere solebat : *Si sciret vulgus quàm laboriosum sit legere ac scribere solum tot epistolas, diadema ne humo quidem tollere dignaretur.*

Alfonso Aragonum regi in cœna importunius quidam instabat; rex nihilo commotior, *asinos tantum regibus beatiores esse* dixit : *illis enim dum comedunt, clitellas auferunt agasones, mihi vero senex iste cœnanti imponit.*

Meminerunt Belgæ Caroli V, qui senescens onerum et curarum reipubl. pertæsus cum Bruxellæ principatum Belgii in filium Philippum II transferret, illacrymans dixit : *O fili, magnum tibi onus impono. Ego enim toto tempore principatus mei, nunquam quadrantem horæ magnis curis et anxietatibus vacuum habui.* Secedens ergo, quatuor ultimos vitæ annos sibi et Deo vixit.

Adrianus Papa II, teste Petrarcha, nullum supplicium majus de hoste poscebat, quam ut Papa fieret.

Pius V, Pontifex sanctus, dicere solebat: *Cum essem Religiosus, sperabam bene de salute animæ meæ; Cardinalis factus, extimui; nunc Pontifex creatus, pene despero.* Idem sensit Clemens VIII.

Non mirum ergo si S. Gregorius, Nicolaus I, Clemens III, Cælestinus V, et alii adeo papatum fugerint.

Lucianus ait Myronis et Praxitelis colossos foris multo nitere ebore et auro, ad hæc fulmen aut tridentem dextra tenere, ut Jovem, aut numen aliquod repræsentent; cum intus nihil appareret præter picem, clavos, araneas, mures et sordes. Atque talem esse principum vitam affirmat, quorum si strepitum et apparatum inspicias, nihil felicius, nihil deorum vitæ similius; sin curas, suspiciones, odia contemplere, quibus intus discruciantur, nihil calamitosius. Merito ergo Antigonus rex ad filium insolescentem : *An ignoras*, inquit, *ô fili, regnum nostrum non esse aliud, nisi splendidam servitutem?* Principum ergo sors non ambienda, non invidenda, sed compassione digna est.

12. Ut dicas mihi.] Hebr. *quia dicis mihi;* ita et Sept. Unde patet Deum dixisse Mosi : *Esto populo huic ut nutrix et mater*, id est diligentissimam, et quasi maternam ei curam exhibe; licet id nusquam alibi expresse scribatur, aut narretur.

Porta eos in sinu tuo,] hoc est officium Pastorum, imo Sanctorum omnium. Talis fuit Elias, cui proinde ascendenti in cœlum acclamavit Elisæus : *Pater mi, currus Israel, et auriga ejus.* Hinc rex dicitur βασιλευς quasi βασις, et Adonai quasi אדן *eden*, id est fulcrum populi ; hoc est quod ait Paulus : *Alter alterius onera portate.*

Vis exempla et documenta Sanctorum? Accipe è Vitis Patr. l. 5. c. 16. de patientia (sequor ultimam editionem P. nostri Heriberti). Quidam, inquit, videns quemdam Religiosum portantem mortuum in lecto, dicit ei : *Mortuos portas? Vade, viventes porta ;* quia pacifici filii Dei vocabuntur.

Idem c. 15. de humilitate. Abbas Anuph septem fratres suos docuit modum vivendi concorditer inter se. Nam per totam septimanam faciem statuæ cujusdam mane lapidabat ; vespere autem dicebat ; Ignosce mihi. Rogatus cur id faceret, ait : Propter vos hoc feci. Quando me vidistis lapidantem faciem statuæ, num locuta est, num furuit? Et dixerunt : Non. Iterum quando apud eam pœnitentiam egi, num turbata est? num dixit : Non ignosco? Et responderunt : Non. Tum ille dixit : Ergo et nos qui sumus septem fratres, si vultis ut maneamus simul, afficiamur sicut statua hæc, quæ contumeliis affecta non turbatur. Illi autem prostraverunt se dicentes : Quod jubes faciemus; manseruntque simul per totam vitam operantes et facientes juxta verbum Anuph. Constituit autem ipse unum ex eis dispensatorem, qui quodcumque eis apposuisset, comedebant, nec quisquam dicebat : Affer aliquid aliud, aut nolo istud manducare ; et sic transegerunt vitam suam cum pace et quiete.

Ibidem Abbas Nestero, rogatus quomodo in cœnobio pacifice vixisset, atque in quavis turbatione didicisset servare silentium et patientiam, respondit : Quando intravi initio in congregatione, dixi animo meo : Tu et asinus unum estote. Sicut enim asinus vapulat, et non loquitur, injuriam patitur, et non respondet; sic et tu, sicut et in Ps. legitur : *Ut jumentum factus sum apud te, et ego semper tecum.*

Ibidem lib. 6. c. 4. Abbas Moyses dixit : Si quis portat peccata sua, non videt peccata proximi sui. Rursum Abbas Agatho dixit : Si habitas cum proximo tuo, esto sicut columna lapidea, quæ, si injuriatur, non irascitur, si glorificatur, non extollitur. Ibidem in sententiis Patrum Ægyptiorum, sent. 107. dicebant de Abbate Macario seniore : quia sicut Deus protegit totum mundum et portat peccata hominum ; ita et ille quasi quidam Deus terrenus fuit in fratribus, operiens delicta eorum, et ea quæ videbat vel audiebat, quasi non videns, et non audiens.

15. Sin aliter tibi videtur, obsecro ut interficias me.] Moses hic tantis premebatur angustiis, ut hanc sibi gratiam fieri cupiat, videlicet ut mori sibi liceat ; amarissime ergo afflictus, et perturbato animo existens, neque satis sibi præsens hæc dixit, mortemque petiit : unde vel nullum, vel leve pusillanimitatis tantum peccatum admisit, quare et à Domino non correptionem, sed consolationem accepit.

16. Et dixit Dominus ad Moysen : Congrega mihi septuaginta viros de senibus Israel,] ut videlicet in eos partiar onus tuum, ut ipsi te sublevent in populi regimine. Licet enim Exodi 18. ex suggestione Jethro Moses in populo constituisset decanos et tribunos, qui lites populi deciderent; tamen ultima appellatio semper erat ad Mosen. Adhæc, majores causæ ad Mosen referebantur. Denique ea quæ Deum, Deique cultum spectabant, solus Moses decernebat; quare grave ipse sustinebat onus : ad quod levandum Deus hìc jubet deligi septuaginta viros, qui hæc tria, æque ut Moses, præstarent : ideoque eos æque ac Mosen spiritu prophetico insignivit, ut familiariter Deum consulerent in dubiis, et ab eo edocerentur.

Nota : Hi septuaginta non fuerunt iidem cum illis septuaginta, qui non tam delectu, quàm quasi fortuito occurrentes, vel offerentes se comitati sunt Mosen, euntem ad colloquium Dei in Sina, Exod. 24. 1. sed ex iis et aliis hi septuaginta à Mose delecti, et à Deo confirmati fuerunt. Manserunt hi septuaginta deinceps, et continuos habuere successores, etiam in Chanaan, sed carentes spiritu prophetico. Nam solo consilio suo aderant pontifici, qui Deuter. 17. 9. summus Hebræorum statuitur judex, erantque ejus consiliarii. Unde concilium horum cum pontifice summum erat, et ab Hebræis vocatum est *Sanhedrim*, græce συνεδριον, de quo videri potest Josephus, et Galatinus l. 4. c. 5. Atque hi seniores fuerunt, qui in magno illo suo συνεδριῳ, sive concilio, Christum mortis reum proclamarunt, et Pilato occidendum tradiderunt, de quo Matth. 26 et 27.

Rursum Mosen communicasse hisce 70 senioribus legis sensum, præsertim secretiorem, et mysticum posteris tradendum (quem legem spiritalem et archetypum vocat Philo l. de plantat. Noe, et Nazianz. or. 1. Apol.) docent Hebræi, uti refert Geneb. l. 2. Chronol. *Moses*, inquit, *accipit legem de Sinai, et tradidit eam Josue; ipse vero senioribus, seniores Prophetis; Prophetæ vero eam tradiderunt viris magnæ Synagogæ, qui fuerunt Esdras cum reliquis.* Idem confirmat S. Hilar. in Psal. 2. *Moses*, inquit, *quamvis veteris Testamenti verba litteris condidisset, tamen separata quædam et occulta legis secretiora mysteria, septuaginta senioribus, qui Doctores deinceps manerent, intimaverat. Cujus doctrinæ etiam Dominus in Evang. meminit, dicens : Super cathedram Mosi sederunt Scribæ et Pharisæi ; doctrina vero eorum mansit in posterum.* Hisce ergo senioribus videntur successisse Scribæ in officio explicandi legem et interpretandi S. Scripturam, qui proinde in Evang. Legis periti, et Seniores vocantur. Tradunt Hebræi ab hisce celebratam esse magnam synodum 120 hominum, sub Artaxerxe Longimano, in qua constitutus est ordo 22 librorum Canonicorum : cui Synodo, si credimus Eliæ, præfatione 3, Massoreth præfuit Daniel, cum Anania, Misael, et Azaria, Esdra, Nehemia, Mardochæo, Zorobabele, Aggæo, Zacharia, et Malachia.

Nota : Secundo, sub hoc idem tempus, quo hi septuaginta judices Hebræorum constituti sunt, institutos esse apud Græcos judices Areopagitas, qui causas tum criminales, tum civiles judicabant : Areopagum enim institutum esse quinto anno ab egressu Hebræorum ex Ægypto docet Eusebius in Chronico.

Quos tu nosti, quod senes populi sint, ac magistri.] Hinc patet senes hic intelligi non

tam ætate, quàm prudentia et moribus, qui *senes populi sint*, id est, qui à populo graves et sapientes habeantur. Nam alii senes, ipsa ætate, non autem Mosis judicio et delectu secernendi fuissent, cum canities eorum omnibus esset conspicua. Ita S. Greg. 19. Moral. c. 13. Adde parvi interesse an vir quis sit ætate, an senex, modo moribus sit senex. De hac senectute ait Sap. c. 4. 8. *Senectus venerabilis est, non diuturna, neque annorum numero computata : cani autem sunt sensus hominis, et ætas senectutis vitâ immaculata.* E contrario puer dicitur, qui prudentia et vita bona destituitur, id est, qui insipiens est et impius, etiamsi centum sit annorum, de quali dicit Isaias c. 65. 20. *Quoniam puer centum annorum morietur : puer*, id est *peccator ;* posterior enim versus more Hebræo priorem explicat; ita S. Greg. l. 19. Moral. 13.

Notat Abulensis in hisce septuaginta judicibus, et aliis quibusvis tria requiri : primo, prudentiam tum humanam, tum divinam; secundo, justitiam et rectam conversationem; tertio, gravitatem et reverentiam personæ. His adde quarto, fortitudinem, et zelum boni communis, ut nec potentes vereantur, aut iis adulentur, nec sua, sed reipubl. commoda quærant. Crœsus, quia dives, putabat se felicem; cumque rogaret Solonem an non idem sentiret, respondit Solon neminem ante mortem felicem esse dicendum, eo quod opibus ac felicitate spoliari possit. Ægre hoc accepit Crœsus, sicque ac indotatum dimisit Solonem. Vidit hoc Æsopus et indoluit, dixitque: *O Solon, cum regibus aut quàm minime, aut quàm suavissime colloquendum est. Nequaquam vero*, ait Solon, *sed vel minime vel rectissime.* Captus tandem à Cyro Crœsus et rogo adjudicatus, exclamavit : ô Solon, nunc experior tuam sententiam esse verissimam.

Themistocles, cum esset prætor, Simonidi Ceo petenti aliquid iniquum, respondit : *Neque vero aut tu bonus poeta, si præter carmen aliquid caneres, aut ipse bonus prætor essem, si præterquam quod leges permittunt, tibi gratificarer.*

Pelopidas in bellum domo exiens, uxori ipsum deducenti, ac oranti cum lacrymis ut saluti suæ consuleret : *Privati*, ait, *ô mulier, de hoc monendi sunt ; magistratum vero gerens, ut suos incolumes præstet :* ita refert Plutarchus in Solonis, Themistoclis et Pelopidæ Vita.

17. Descendam,] inclinando columnam nubis, in qua quasi auriga et dux delitco et resideo.

Auferam de spiritu tuo,] non quasi partem tui spiritus diminuam et auferam, atque in hosce septuaginta transferam : hoc enim impossibile est, maxime in accidentibus et actibus vitalibus; hi enim à subjecto uno in aliud, puta ab anima una in aliam, transferri nequeunt; hoc etiam tibi, ô Moses, foret incommodum; æque ac si solus, majori et ingenti spiritu plenus populum regeres : facilius enim mille magno, quam centum parvo et exili spiritu reguntur. Sed *auferam*, id est accipiam, et noviter producam aliquid *de spiritu tuo*, id est, de spiritu qui est in te, ut habent Hebræa et Septuag. aliquid, inquam, non idem numero, sed specie, hoc est, aliquid spiritui tuo simile producam, et dabo illis septuaginta senioribus ; ita tamen ut tuus spiritus tibi integer maneat : quia æque ut prius totius populi cura tibi deinceps incumbet, etiamsi hos tibi dem adjutores. Sic accipitur, et aufertur lux à lucerna, cum candela in ea accenditur : lux enim candelæ in lucerna accensæ, nil de lucernæ luce diminuit, sed potius eam adauget et propagat. Nam spiritus in Mose erat quasi in lucerna, fonte, capite et exemplari, indeque quasi in alios septuaginta derivatus est. Unde Chald. vertit: *Augebo de spiritu qui est super te, et ponam super eos.* Ita Theod. q. 18. et S. Aug. hîc q. 18. et lib. 5. de Trinitate cap. 14. qui et addit dicens : Sic spiritus Eliæ requievit super Elisæum, 4. Reg. 2. 15. id est, datus est Elisæo spiritus Dei, qui per eum talia operaretur, qualia per Eliam operabatur.

Utitur vero Deus hac phrasi elegantiæ causa, quasi Deus, sicut partem oneris ab humeris Mosis ablatam, in alios septuaginta dispertiit; ita similiter ex spiritu Mosis, ad sustinendum illud onus comparato, aliquid acceperit, similemque spiritui Mosis spiritum in eos dispertierit.

Porro spiritus hic propheticus intelligitur, ut satis colligitur ex v. 25. Ille enim in industria regendi populi primas tenet. Prophetia enim hîc et alibi generalis est, multaque complectitur, ut dixi 1. Corinth. 14. scilicet, Primo, prudentiam regendi; secundo, doctrinam et consilium, ad dubia tam juris et justitiæ, quàm cæremoniarum et religionis, aliaque quælibet resolvenda ; tertio, occultorum cognitionem, ad decidendas lites et causas occultas ; quarto, proprie futurorum prænotionem, ad ea vel accersenda, vel præcavenda, et arcenda à populo ; quinto, Dei laudes et hymnos, uti dicam. v. 25.

18. Sanctificamini,] id est, ut Chald. præparamini, mundando videlicet, et lustrando vos ad epulum cœleste, quasi ad divinas sacrasque coturnicum carnes comedendas, quas cras vobis afflabo.

Ut det vobis Dominus carnes,] scilicet ob gulam, et murmur vestrum, ideoque dabit ille quidem vobis carnes, sed in vestram perniciem ; ita Vatablus et Abulensis. Estque enallage personæ: loquitur enim Deus de se in tertia persona ; q. d. Itaque ego Deus dabo vobis carnes.

18 et 20. Et comedatis, etc. mensem dierum,] id est mense integro, seu omnibus mensis diebus; ita Vatablus.

20. Donec exeat per nares vestras, et vertatur in nauseam.] q. d. Donec ex nimia voracitate stomachus vester carnes eructet, naresque vestræ eas efflent, tandemque carnes sint vobis in nauseam et alienationem. Hoc enim proprie significat Hebræum זרה *zara*, licet Chald. vertat *offendiculum*. Sept. *choleram* : sed hi non tam verbi propriam significationem, quam paraphrastice sensum, et rem ipsam interpretantur.

Docet Ulysses Aldrovandus Ornithol. l. 13. cap. 22. coturnices, præsertim pinguiores, si sæpius et largius comedantur, generare sanguinem putredinalem, atque crassos, pituitosos et viscosos humores, qui nati sunt epilepsiam, tetanum, similesque morbos procreare. Hinc hebræis iis se ingurgitantibus nauseam, aliosque morbos pepererunt. Ita et Hieron. Fracastorius lib. 2. de Morbo Gall. cum ait :

Vitelurque gravi coturnix tarda sagina.

Veteres coturnices à mensis removebant, quod

veneno alantur, putarentque se pariter veneno inficiendos, si eas ederent. Sed hoc refellit Aldrovandus; ubi et refutat sententiam Galeni et Plinii dicentium se multos observasse, qui ex coturnicum esu musculorum distensionibus et spasmo corriperentur, quoniam veratro, inquiunt, vescuntur aves istæ.

Est hoc singulare remedium ad aversandam libidinem, gulam et crapulam; si quis intueatur sordes, phlegmata, vomitus, nauseam, et cætera quæ ex ea sequuntur. Ita in Vitis Patr. l. 5. tit. 5. n. 22. fecit Eremita ille, qui tentatus spiritu fornicationis circa certam feminam, ubi eam mortuam audivit, adiit et aperuit sepulcrum ejus, atque pallio suo detersit saniem putrefacti cadaveris; mox rediens in eremum, ingruente fœda suggestione, fœtorem illius infecti pallii intuitus est, dicens : *Ecce habes quod quærebas, satia te ex eo.* Et ita hoc fœtido panno cruciabat se, donec recederet ista libidinosa cogitatio. Si enim corpus gulosum iis sordibus punitur, quibus punietur gulosa anima? Recte ergo dixit Aug. apud Possidon. in Vita ejus, c. 22. *Non ego immunditiem obsonii timeo, sed immunditiem cupiditatis.*

Hinc in Vitis Patr. l. 5. t. 5. n. 23. monacho cuidam, qui carnalem tentationem labore et jejunio superaverat, apparuit dæmon carnalis concupiscentiæ incentor, specie Æthiopissæ turpis et fœtidæ, ita ut fœtorem ejus ferre non posset; porro Æthyopissa hæc dicebat ei : *Ego sum quæ in cordibus hominum dulcis appareo, sed propter obedientiam tuam, et laborem quem sustines, non permisit Deus seducere te, sed innotui tibi fœtorem meum.*

Ita B. Jacoponus, orexi bubulæ carnis tentatus, eam comparavit, ac in cubiculo servavit, donec putresceret, et horrende fœteret per totum ambulacrum, quam ille deinde olfaciebat, et quasi rem odoratissimam basiabatur. Ob hunc fœtorem excitatum, à Superiore in locum fœtentissimum est dejectus, ubi Deo assidue gratias agebat. Apparuit ei Christus eum consolans, dicensque : *Posce quod optas, et impetrabis.* Tum ille : *Peto, Domine, ut me in locum isto longe fœtidiorem conjicias, ut in eo mea expiem peccata; nam hic mihi nimis tolerabilis est.* Mox Christus insolita eum perfudit consolatione, eique gratiam dedit, ut deinceps omnibus malis, ærumnis et tormentis hujus vitæ esset superior; atque in assidua quasi Dei contemplatione defixus, et quasi raptus existeret. Idem initio ut gulam domaret, absynthio, quasi sale, ad cibos utebatur, eosque inficiebat, donec eo perveniret, ut saporem cibi in unum Deum referret, ita ut tandem nihil, nisi Deus, illi saperet.

Eo quod repuleritis Dominum,] eo quod manna, utpote ingens Domini donum, repulistis, et quia liberationis, qua Dominus ex Ægypto vos eduxit, vos pœnitet.

21. Sexcenta millia peditum hujus populi sunt.] *Peditum*, scilicet armatorum Hebræorum : nam feminarum, puerorum, servorum et Ægyptiorum numerus facile excrescebat ad trigesies centena millia.

23. Numquid manus (id est potestas) Domini invalida est?] Deus hic per omnipotentiæ suæ oppositionem respondet dubitationi Mosis. Ipse enim perturbatus, motus quosdam dubitationis et diffidentiæ in Deum ostendit, licet ob perturbationem et inconsiderationem non graviter peccarit. S. August. tamen putat Mosen non de re promissa, sed de ejus exequendi modo tantum dubitasse, uti dubitavit et B. Virgo dicens : *Quomodo fiet istud, quoniam virum non cognosco?*

25. Prophetaverunt.] Quæres : Quid et quomodo? Respondent Rabbini hos septuaginta seniores prophetasse de morte Mosis in deserto, et de successione Josue in principatu populi; id conjiciunt ex eo quod Josue dixit Mosi : *Prohibe eos.* Sed hæc sunt eorum commenta, imo figmenta.

Alii verisimilius respondent eos prophetasse aliquid de eo, quod pertinebat ad gubernationem populi. Tertio et optime, Abulensis : Prophetabant, inquit, id est ex Dei instinctu Deum Deique laudes celebrabant. Sic enim Saul dicitur prophetasse, cum quasi enthusiasmo actus Dei laudes cecinit, 1. Reg. 10. Sic et cantores atque psalmistæ vocantur Prophetæ, dicunturque prophetare in citharis, psalteriis et cymbalis, 1. Paral. 16. hic enim spiritus signum erat et pars prophetiæ generalis, de qua dixi v. 17.

Nec ultra cessaverunt.] Pro *cessaverunt* Hebr. יספו *iasaphu*, id est, addiderunt; ita Septuag. Theod. hîc q. 20. et Vatablus. Unde sequitur hos septuaginta illo diè tantum prophetasse non ultra. Verum noster Interpres, et Chald. aliis punctis legerunt *iasupu*, id est, defecerunt, cessaverunt, à rad. סוף *soph*, vel אסף *asaph*, id est finivit, defecit, cessavit. Idque verius est : nam hoc spiritu (licet non quoad Dei laudes et cantum, tamen quoad alias ejus partes, de quibus dixi v. 17.) continuo indigebant hi septuaginta ad regimen, et ad lites populi decidendas. Semper ergo habuerunt spiritum propheticum, quasi in habitu sibi paratum, et assistentem; licet actu non semper prophetarent, sed tunc tantum, cum quæstionibus populi respondere debebant. Tunc enim Deus eis interius loquebatur, et inspirabat quid dicendum vel agendum esset, perinde ut inspirabat Prophetis ea quæ dicere vel agere debebant.

27. Eldad et Medad prophetant in castris.] Fabulantur Judæi hos duos fuisse fratres Mosis, ex eodem patre scilicet Amram, sed ex alia matre. Amram enim post datam legem Levit. 18. 12. repudiasse Jochadeb uxorem suam, utpote amitam suam, tuncque aliam duxisse, ex eaque genuisse Eldad et Medad. Nam ut alia taceam, quæ hic congerit Abulensis, si id esset verum, Eldad et Medad fuissent hoc tempore infantes unius anni, quomodo ergo prophetassent? nam lex illa Lev. 18. data est hoc eodem anno, qui fuit secundus ab egressu ex Ægypto.

Nota : τὸ *in castris*; alii enim sexaginta octo prophetabant præsente Mose in tabernaculo, idque videbat Josue : unde eis non invidit; quia videbat Mose volente et agente eos prophetare, nec per eos aliquid Mosis honori decedere, utpote qui Mosi conjuncti et subjecti, ab eo hunc spiritum acciperent : alii vero duo in castris prophetantes, à Mose erant disjuncti, eoque absente et inscio, saltem uti putabat Josue, prophetabant : unde timebat Josue ne auctoritati et gloriæ Mosis officerent : ita Abulensis.

Exstabat olim liber oraculorum Eldad et Medad, ex quo Hermas Pauli discipulus, in 1. libro qui dicitur Pastor, c. 2. hæc habet : *Pro-*

pe est Dominus his, qui se ad eum convertunt, sicut scriptum est in Eldad et Medad, qui vaticinati sunt in solitudine populo.

28. STATIM JOSUE FILIUS NUN, MINISTER MOYSI, ET ELECTUS E PLURIBUS;] licet enim Moses plures haberet famulos, nullum tamen fideliorem, familiariorem, magisque strenuum habebat, quàm Josue, unde et eum sibi successorem designavit.

AIT : DOMINE MI MOYSES, PROHIBE EOS.] Æmulatione aliqua, vel invidia dixit hoc Josue, timens scilicet, ne Mosis gloria et auctoritas minueretur, si alii etiam, æque ut Moses prophetarent, maxime in castris, nescio vel invito Mose, uti putabat Josue. Venialis tamen fuit hæc culpa : quia non suam, sed Mosis ducis et domini sui spectabat gloriam, et populi bonum. Patent hæc ex responsione Mosis. Chald. vertit, *mitte eos in carcerem*, et ita ex Hebræo verti potest.

29. AT ILLE : QUID, INQUIT, ÆMULARIS PRO ME ? QUIS TRIBUAT UT OMNIS POPULUS PROPHETET ?] Hunc spiritum charitatis imitentur omnes Prælati, Doctores, concionatores, qui non suam, sed Dei unius gloriam quærunt, petuntque quod Martha petiit à Christo : *Dic sorori, ut adjuvet me.*

Hic liberalis et regius est animus, qui suos honores cum amicis communicat; ita Alexander, cum Darii uxor captiva salutasse Hephæstionem pro Alexandro, illaque cognito errore pudefieret, dixit : *Non errasti, et ipse Alexander est.* Rursum Mazæi, cujus apud Darium summa fuerat gratia, filio Satrapiæ præfecto alteram adjecit ampliorem. At ille recusans, ait : *Tunc, ô rex, unus erat Darius; nunc tu multos effecisti Alexandros.* Ita Plutarchus in Alexandro.

30. REVERSUSQUE EST MOYSES IN CASTRA,] scilicet ex tabernaculo, quod erat in medio castrorum ad ipsa circumjacentia populi castra egressus est.

31. VENTUS AUTEM EGREDIENS A DOMINO,] q. d. Ventus à Domino recenter, præter naturæ ordinem, productus afflavit coturnices. Similis phrasis est Genes. 1. v. 2. Exodi 10. 19. Fuit hæc alia missio coturnicum ab ea de qua Exodi 16. v. 13. Illa enim paulo post egressum ex Ægypto, primo anno contigit in octava mansione, quæ fuit in Sin : hæc vero contigit secundo anno, in decima tertia mansione, quæ fuit in Sepulcris concupiscentiæ

ARREPTANS TRANS MARE (Rubrum, quod jam transierant) COTURNICES DETULIT.] Unde Psalm. 77. 26. ventus hic afflans coturnices dicitur fuisse Africus, sive Libycus, qui partim Occidentalis, partim Meridionalis est : nam mare Rubrum tali situ respiciebat desertum. Unde et Joseph has coturnices, non ex Ortygiis insulis, utpote quæ longe aberant (erant enim sitæ in Græcia), sed ex sinu Arabico, qui iis abundat, afflatas asserit. Hic ergo ventus non tam naturalis fuit, quàm miraculosus, et opus potentiæ Dei. Nam Plinius l. 10. 23. asserit coturnices naturaliter volare flante, non Austro, utpote humido et graviori, sed Aquilone.

Nota : Hic ventus, et consequenter hæ coturnices afflatæ sunt ab angelo, vel potius angelis pluribus : imo Abulensis putat singulas coturnices à singulis angelis esse adductas. Nam unus angelus, inquit, non poterat virtutem suam impulsivam extendere per multas, eo quod essent discontinuæ. Verum hoc est falsum : sic enim multa millia, imo milliones angelorum occupari debuissent in hac coturnicum adductione : idem ergo angelus poterat multas adducere, videlicet omnes quæ erant intra spheram suæ activitatis, esto essent discontinuæ. Si enim homines simul movere possunt plura, quæ sunt discontinua, ergo multo magis angeli.

COTURNICES.] Sept. vertunt *ortygometram;* ita vertit et noster Interpres Sapient. 16. v. 2. licet enim Ulysses Aldrovandus ortygometram à coturnice distinguat, tamen Scriptura pro eodem hic et alibi accipit.

Quæres : Cur coturnices vocantur ortygometra ?

Primo, Isidorus lib. 12. Etymol. 7. et Abulensis hanc dant causam, quod hæc avis primum sit visa in insulis Ortygiis, hinc dici ὀρτυγα; sed cur dicitur ortygometra ?

Secundo, Jansenius in Sap. c. 16. respondet ortygometram dici ducem coturnicum, quasi μετρον ορτυγος, eo quod metron, id est mensura et moderatrix, sit coturnicum; verum μετρον, per epsilon, ορτυγομητρα vero per η scribitur.

Tertio ergo et genuine, ortygometra dicitur quasi ορτυγων, id est coturnicum, μητηρ, id est mater, vel μητρα, id est matrix, unde et Aristot. l. 8. hist. anim. eam absolute μητραν vocat. Est enim ortygometra ipse rex coturnicum, qui aliis coturnicibus major et nigrior cæteris præit, quem ipsæ sequuntur ut ducem, non aliter quàm apes suum regem. Sub duce ergo totum exercitum coturnicum accipe : ubi enim est dux, ibi est exercitus; unde Isidorus : *Ortygometra, ait, est coturnix qua gregem ducit*, et Plinius eam *coturnicum ducem* vocat; unde et vulgo gallice eam vocamus : *Roi, ou mère des cailles.*

Quarto, Hesychius in Lexico, et Petr. Nannius in Sap. c. 16. Video, inquit, illud parelcon μητρα adjungi quibusdam animalibus, quando grandiora in eo genere designantur, ut echinometra est echinus grandior et spinosior, de quo Plinius l. 9. c. 21. leonimetra est leo grandior, de quo Gesnerus in leone; sic ortygometra est coturnix major. Satis enim est verisimile coturnices hasce miraculosas, quasi Dei opus, fuisse aliis majores et excellentiores. Verum sic potius vocarentur ortygometræ in plurali, jam autem vocatur ortygometra in singulari : quare tertia explicatio jam data verior est et solidior.

Quæres secundo : Cur Deus Hebræis petentibus carnes, potius coturnices dedit, quàm columbas, oves, anseres, etc. ? Respondeo primo : Quia coturnices in copia ad manum erant; abundantenim in sinu Arabico, qui Hebræis vicinus erat, teste Josepho. Secundo, quia coturnicum caro excellens et delicata est, præsertim eo loco : Deum autem decet dare excellentia. Ita Abulensis.

Addit Galenus et Aldrovandus coturnices epilepsiæ mederi, ideoque Herculem coturnices secum vexisse, quocumque iter faceret, ut per eas epilepsiæ suæ mederetur; unde Poeta :

Servavit Herculem coturnix strenuum.

Mystice S. Cyrillus l. 3. in Joan. cap. 34. docet

coturnices denotasse legem veterem. *Nunquam enim*, inquit, *avis hæc volatu effertur, sed prope terram semper volat. Nam et disciplina legis terrestris quodammodo est, animalium oblationes, et purificationes continens Judaicas, quibus illi non multum à terra levabantur.*

Rursum Beda, in cap. 23. Exodi, per coturnices intelligit prædicationes divinitus missas, quæ transcurrunt per verba sonantia, quasi per aera volatilia pennata, quibus per fidem pascantur hi, qui ad patriam regni cœlestis pervenire contendunt. Atque subjungit: *Potest*, ait, *et volucrum esca significare legis eloquia, quæ plebem carnalem tanquam carne alebat, per verba divinitus missa quasi volatilia.*

Tropologice, coturnicum ex una regione in aliam migratio significat eos qui se hîc æstimant peregrinos, et toto corde ad cœlum suspirant. Illæ enim gregatim volant et ducem eligunt itineris; hi simul degere gaudent, et ducem unum sequuntur. Illæ Austrum vitant, et Aquilonem quærunt: hi carnales hujus mundi prosperitates fugiunt, abstinentiam et pœnitentiam sectantur. Illæ duce gregis ab accipitre occiso, alieni generis alium sibi in ducem adoptant: hi, Adamo parente et duce à diabolo seducto et occiso, ducem alterius generis et naturæ, scilicet Christum, eligunt et sequuntur. Ita Aldrovandus Ornithologiæ l. 13. c. 22.

Demisit in castra,] decidere fecit in castra circumcirca, per spatium unius diætæ.

Notat Abulensis, non tantum impios murmuratores, sed etiam viros justos ex hisce coturnicibus comedisse. Erat enim hoc Dei beneficium generale omnibus, et vel maxime justis datum ad fruendum. Totus enim populus ex hisce coturnicibus comedit: neque eas comedendo ulli (etiamsi ante murmurassent) peccarunt, nisi forte gulosius eas comedendo, sed tantum peccarunt murmurando, et murmuratorie eas flagitando. Idem fuit in manna, quod pariter ob murmur datum est: illud tamen postea omnes licite comederunt per 40 annos, Exodi 16. Nam, ut ait Abulensis, populus quidem peccavit, per murmur petendo manna et carnes; causa tamen ea à Deo impetrandi, non fuit peccatum (peccatum enim murmuris hujus rei non causa fuit, sed tantum occasio), sed bonitas Dei, et bonitas quorumdam justorum non murmurantium, nec petentium escas, quibus Deus voluit compati, et liberaliter benefacere. Unde Rabanus ait: *Carnalis populus Judæorum spreto cœlesti cibo carnes desideravit, sed Deus ita judicium contemperavit, ut puniret malos, nec fragilibus alimonium denegaret.*

32. Congregavit coturnicum multitudinem; qui parum, decem coros.] Corus continebat 30 modios, sive mensuras olim communes; 10 ergo cori faciebant 300 modios Romanos: quisque enim collegit tantum, quantum ad mensem victui sufficeret; jam si quisque tantum collegerit, cogita quàm immensa fuerit coturnicum multitudo: nam colligentes eas erant facile duo milliones hominum. Demus enim in quolibet modio fuisse tantum viginti coturnices, perinde ac modius continet 20 libras frumenti: hinc sequetur quod quisque colligens 300 modios collegerit sex millia coturnicum; ac consequenter, quod unus hominum millio collegerit sex millia millionum, duo vero milliones hominum colligerint duodecim millia millionum coturnicum. Ecce quàm dives in misericordia, et liberalis in beneficiis suis est Deus; tales simus et nos in eleemosynis. Deus enim hìc Judæorum non tantum fami et gulæ, sed et oculis avaritiæque abunde satisfacere volens, tantam copiam coturnicum eis misit, quæ non tantum ad mensem, uti promiserat Moses v. 20. sed et ad multos menses sufficere posset. Divide enim sex millia coturnicum per dies, tribuendo cuique diei 25 coturnices (quis enim plures voret uno die?) invenies sex millia coturnicum suffecisse cuique ad victum per 240 dies, qui faciunt menses octo. Si enim uno mense absumpsissent sex millia, quolibet die vorare debuisset quisque ducentas coturnices, quod ne Polyphemus quidem vorare potuisset. Mensem ergo statuit esui earum v. 20. quia mense exacto statuerat hanc earum gulam et murmur castigare, et morte punire.

Et siccaverunt eas.] Hebr. *Expandendo expanderunt eas per gyrum*, scilicet siccandi causa, ut eas asservarent in futurum, ne putrescerent: nam per mensem integrum eas comederunt.

33. Adhuc carnes erant in dentibus eorum, nec defecerat hujuscemodi cibus, et ecce furor Domini concitatus in populum, percussit eum plaga magna nimis.] q. d. Continuo vescebantur Hebræi carnibus, nec deficiebant, videlicet ad mensem integrum, ut promiserat Dominus v. 20; voluit enim Deus prius præstare promissum suum, quàm punire murmuratores: quos demum in fine mensis, carnibus etiam tunc dentibus suis inhærentes, punivit plaga lethifera. Hinc videtur plerosque murmurantes gulose comedisse has coturnices, Deumque tam gulam, quàm murmur eorum punivisse morte.

Plaga magna nimis.] Fuit hæc plaga ignis, qui deinde precibus Mosis repressus et absorptus est, uti dictum est vers. 3. Illa enim ad hunc vers. referenda esse, ibidem ostendi; plaga hæc non tetigit justos, sed solos murmurantes.

34. Vocatusque est ille locus, Sepulcra concupiscentiæ: ibi enim sepelierunt populum, qui desideraverat] carnes. Visant sæpe hæc Sepulcra concupiscentiæ gulosi, et maxime ebriosi, qui uti rationem, ita et animam et corpus vino sepeliunt: quorum proinde animam cum divite epulone mox sepelietur in inferno; caro vero ita saginata sepelietur in ventre vermium et bufonum.

Audiant illud Plutarchi: *In victu luxuria mortis supplicio castigatur.* Legant crebro epitaphium Sardanapali, jam sepulti et putidi:

> Hæc habeo quæ edi, quæque exsaturata libido
> Hausit; opes, et quæ quondam me cuncta beabant,
> Non sunt, sum cinis.

Hic est ergo concupiscentiæ fructus, ut scilicet, sicut ait Apost. 1. Timoth. 6. 9. mergat homines in interitum et perditionem. Quare recte monet S. Petrus ep. 2. c. 1. 4. fugere concupiscentiæ, quæ in mundo est, corruptionem, et Eccli. 18. v. 30. *Si præstes*, inquit, *animæ tuæ concupiscentias ejus, faciet te in gaudium inimicis tuis.*

Carolus Magnus Imper. ebriosum jussit submergi: quia, inquit, hic vini perditor meretur, non vino, sed aqua sepeliri; ut qui vino se mersit, aqua mergatur, et aqua sitim suam expleat.

Alexander Magnus vino se sepelivit, et occidit: cum enim poculum ingens (duos congios capiebat) à Protea homine bibacissimo propinatum, bis exhausisset, concidit, decubuit, interiit; testis est Athen. lib. 10. cap. 11.

Ita gula Israelitas in cultu Beelphegor repentina morte mulctavit, Num. 25. gula ab Esau jus primogenituræ in Jacob transtulit, Genes. 25. gula Ela gladio Zambri interficiendum objecit, 3. Reg. 16. 9. gula per Judith caput Holofernis abscidit, gula Simonem Machabæum cum filiis in convivio occidit, 1. Machab. 16. Denique Balsasar vino sepultus vidit manum conscribentem mortis et excidii sententiam: *Mane, tekel, phares;* eademque nocte regno et vita spoliatus est, Daniel. 5. 25.

Nota: Josephus hæc subticet, aliaque aliter narrat, uti et alias sæpe; quia scribit Gentilibus, quibus suam gentem et religionem commendare cupit. Unde ea quæ gentem, vel religionem Judæorum Gentibus vilem et contemptibilem efficere poterant, vel præterit, vel palliat et colorat, uti recte advertit Abulensis hîc q. ult.

VENERUNT IN HASEROTH.] Hæc est decima quarta mansio Hebræorum in deserto.

CAPUT DUODECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

MARIA OB MURMUR CONTRA MOSEN LEPRA CORRIPITUR, ET CASTRIS EJICITUR; SED, ORANTE PRO EA MOSE, POST SEPTEM DIES SANATUR ET REVOCATUR.

1. LOCUTAQUE est Maria et Aaron contra Moysen propter uxorem ejus Æthiopissam, 2. et dixerunt: Num per solum Moysen locutus est Dominus? nonne et nobis similiter est locutus? Quod cum audisset Dominus, 3. (Erat enim Moyses vir mitissimus super omnes homines qui morabantur in terra) 4. statim locutus est ad eum, et ad Aaron et Mariam: Egredimini vos tantum tres ad tabernaculum fœderis. Cumque fuissent egressi, 5. descendit Dominus in columna nubis, et stetit in introitu tabernaculi, vocans Aaron et Mariam. Qui cum issent, 6. dixit ad eos: Audite sermones meos: Si quis fuerit inter vos propheta Domini, in visione apparebo ei, vel per somnium loquar ad illum. 7. At non talis servus meus Moyses, qui in omni domo mea fidelissimus est: 8. ore enim ad os loquor ei et palam, et non per ænigmata et figuras Dominum videt. Quare ergo non timuistis detrahere servo meo Moysi? 9. Iratusque contra eos, abiit: 10. nubes quoque recessit quæ erat super tabernaculum; et ecce Maria apparuit candens lepra quasi nix. Cumque respexisset eam Aaron, et vidisset perfusam lepra, 11. ait ad Moysen: Obsecro, domine mi, ne imponas nobis hoc peccatum quod stulte commisimus, 12. ne fiat hæc quasi mortua, et ut abortivum quod projicitur de vulva matris suæ, ecce jam medium carnis ejus devoratum est à lepra. 13. Clamavitque Moyses ad Dominum, dicens: Deus, obsecro, sana eam. 14. Cui respondit Dominus: Si pater ejus spuisset in faciem illius, nonne debuerat saltem septem diebus rubore suffundi? Separetur septem diebus extra castra, et postea revocabitur. 15. Exclusa est itaque Maria extra castra septem diebus; et populus non est motus de loco illo, donec revocata est Maria.

1. LOCUTAQUE EST MARIA ET AARON CONTRA MOYSEN, PROPTER UXOREM EJUS ÆTHIOPISSAM.] Quæres: Quænam hæc Æthiopissa? Josephus lib. 2. Antiq. 10. et ex eo Euseb. Isidorus, et alii narrant Mosen, cum adhuc in paterna Pharaonis domo ageret, gessisse bellum pro Ægyptiis contra Æthiopes, eosque subjugasse proditione Tharbis, filiæ regis Æthiopum, quam proinde Moses uxorem duxerit, et hanc esse Æthiopissam.

Verum hujus belli et victoriæ æque ac uxoris Mosis, non meminit Script. sed solius Sephoræ. Dico ergo Sephoram hîc vocari Æthiopissam: quia erat Madianitis. Madianitæ enim in Script. vocantur Æthiopes, ut patet Habacuc 3. vers. 7. et 2. Paral. 14. vers. 10. 12. Duplex enim in Script. est Æthiopia, scilicet una Occidentalis ultra Ægyptum, puta Abyssia, ubi modo regnat Preto-Joannes, quæ sola jam vocatur Æthiopia; altera Orientalis, quæ est Arabia, in qua habitabant Ismaelitæ, Amalecitæ, Madianitæ, etc., hi ergo vocantur Æthiopes. Ita S. August. hîc q. 20. Theod. q. 22. Raban. Rupert. Lyran. Abul. Eugub. Vatablus et Oleaster.

In hoc conjugio Mosis cum Æthiopissa, figurabatur allegorice conjugium Christi cum Ecclesia Gentium; tropol. conjugium Verbi cum anima peccatrice, inquit S. Bern. serm. 39. in Cantica.

Quæres secundo cur contra Mosen ob Sephoram insurrexerit Maria, et Aaron? Verisimile est quod ait Abulens. Sephoram more muliebri (hic enim sexus, cum sit imbecillis ingenii et judicii, ambitiosus est, et sui honoris studiosus) voluisse se præferre Mariæ, eo quòd uxor esset Mosis, Mosenque suum, quasi populi ducem, verbis extulisse, ac præposuisse Mariæ et Aaroni: quare primum concitata Maria, deinde

Aaron, se erigere cœperunt, volentes se non tantum Sephoræ, sed et Mosi æquare, jactitando se tam nobiles esse Prophetas quàm erat Moses. Id ita esse colligitur tum ex versu seq. tum ex versu 6. ubi Deus hanc murmuris causam indicat, et præscindit, docetque eos in ambitione sua falli; eo quòd Moses præstantissimus, fidelissimus, Deoque familiarissimus sit Propheta, cui nec quis alius comparari possit.

Nota: In hoc murmure maxime peccavit Maria, utpote mulier Sephoræ æmula, videturque ipsa concitasse Aaronem contra Sephoram et Mosen, unde et ipsa sola punita est lepra, non Aaron. Addit Abul. Aaronem non esse percussum lepra, eo quòd esset pontifex, in quo summa requirebatur munditia, auctoritas et reverentia. Gravis enim infamia fuisset in cultu Dei, si ejus pontifex Aaron fuisset aliquando leprosus. Discant hìc Principes et Prælati, à suis præfectis et Parochis arcere omnem infamiam, nec eos qui aliquando infamia laborarunt, etiamsi jam se emendarint, promovere, et præficere populos; hic enim ob præteritam infamiam tales contemnet, imo ridebit.

Alleg. S. Ambr. lib. 10. ep. 82. *Ad typum*, ait, *Synagogæ hæc Mariæ admurmuratio pertinet, quæ Æthiopissæ, id est Ecclesiæ ex Gentibus congregandæ sacramentum ignorans, quotidiano immurmurat convicio, et invidet ei plebi, cujus fide et ipsa exuetur à perfidiæ suæ lepra, in fine seculi.* Ita et S. Prosper p. 2. de Prædict. cap. 9. Rupert. et S. Hieron. ad Fabiol. in mansione 14. Ubi nota ex S. Hieron. hoc murmur contigisse, et hanc lepram inflictam esse Mariæ in decima quarta mansione, puta in Haseroth, ut patet ex cap. præced. vers. ult.

3. Erat enim Moyses vir mitissimus super omnes homines, qui morabantur in terra,] q. d. Quia Moses erat mitissimus hominum istius ætatis, hinc Mariæ et Aaron sibi obtrectantibus et jurgantibus non respondit, ideoque Deus eum tuendum suscepit, et pro eo respondit.

Nota: Moses pro sorore detractrice, rogatu Aaronis, orans et deprecans, in veteri testamento fuit mitissimus; sed in novo mitior eo fuit S. Stephanus, ait Abulensis, qui pro suis etiam lapidatoribus, et Saulo, nemine rogante, oravit; unde et Paulum Ecclesiæ impetravit, et ex Saulo Paulum effecit. Quin et hac mansuetudine, Moses meruit colloquium et familiaritatem quasi continuam cum Deo. Audi sanctum Dion. ep. 8. ad Demophilum: *Hebræorum tradit historia Mosen eximiæ mansuetudinis merito divina amicitia et familiaritate dignatum; ac si quando ipsum divino aspectu excidisse commemorat, non id ei priusquam à mansuetudine defecerit contigisse describit. Erat enim, inquit, mansuetus valde, atque ideo Dei famulus dicitur, digniorque Prophetis omnibus, cui Deus visionis suæ gratiam largiretur.*

Vide quid apud Deum impetret mansuetudo: vide quanta sit virtus, vide quàm sit magnanima. Recte Seneca in sapiente: *Affectum*, ait, *doloris movet humilitas animi contrahentis se ob factum dictumve inhonorificum; sapiens autem à nullo contemnitur, magnitudinem suam novit. Fructus contumeliæ est in indignatione, et in sensu patientis*, et lib. de ira: *Invalidum omne natura querulum est; nec quidquam magnum, nisi quod simul et placidum.*

Nimirum hæc æquanimitas, et mansuetudo in tolerandis injuriis, Christiani, et vere sapientis ac magni animi est indicium. Audi rursum Senecam in lib. de ira: *M. Catonem in balneo quidam percussit imprudens; postea satisfacienti Cato: Non memini, inquit, percussum me; melius putavit non agnoscere, quàm ignoscere. Magni animi est, injurias despicere: pusilli hominis et miseri est, repetere mordentem, ut mures et formicæ, ad quas si manum admoveris, ora convertunt, imbecilla se lædi putant, si tanguntur.* Et in consolat. ad Helviam: *Ducebatur Athenis ad supplicium Aristides; cui quisquis occurrebat, ingemiscebat, non tanquam in hominem justum, sed tanquam in ipsam justitiam animadverteretur, inventus est tamen, qui in ejus faciem spueret; at ille abstersit faciem, et subridens ait comitanti se magistratui: Admone istum, ne postea tam improbe oscitet.* De Julio Cæsare dixit Cicero: *quòd nihil oblivisci soleret, nisi injurias*, uti refert S. August. ep. 5. ad Marcellinum. Audi S. Basilium hom. de legendis libris Gentilium: *Homo quidam in foro Periclem probris omnibus incessebat; is autem minime curare visus, toto die sustinuit: deinde vesperi jam discedentem cum lumine comitatus est. Rursus quidam Euclidi mortem se illaturum juravit: ille vero contra juravit se patienter eam laturum, et ei quamvis infesto se conciliatum iri. Quidam vehementi impetu Socratis faciem cecidit; Socrates, nihil commotus, aliud non fecit, quàm quòd propriæ fronti inscripserit: Talis fecit uti statuæ nomen auctoris inscribitur.* Aristoteles, teste Æliano, Alexandro Magno, natura iracundo, consilium dedit, ut omnibus se superiorem æstimans maledicta contemneret. Hæc fecerunt Gentiles, quid facient Christiani? Verum hisce omnibus longe sublimior, purior, fortior et constantior fuit mansuetudo Mosis, per 40 annos populum tam rebellem tolerantis. Fidelium exempla aliqua mox subtexam.

Scripsit hanc de se laudem Moses tanquam calamus Spiritus sancti ad hoc scribendum impellentis: sicut S. Joannes de se scripsit, quòd erat discipulis quem diligebat Jesus. Secundo et verius, videntur hæc post Mosen, illi ab aliquo alio scriptore hagiographo, qui hæc ejus diaria digessit, esse addita, et intexta, uti dixi in proœmio Geneseos.

Moraliter, Orig. Est, ait, quædam familia mitium, cui præest Moses: quædam patientium, cui præest Job: quædam continentium, cui præest Daniel; et unusquisque in morte congregabitur ad familiam suam; mitis cum mitibus, virgo cum virginibus, iracundus cum iracundis, luxuriosus cum luxuriosis; juxta id quod dicitur Levit. 25. vers. 10. *Unusquisque redict ad familiam pristinam: quia jubileus est.* Rursum propria Sanctorum virtus est mansuetudo: *Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram.* Audi Sapientem Eccles. 3. v. 19. *Fili, in mansuetudine opera tua perfice, et super gloriam hominum diligeris.* Audi Christum: *Discite à me quia mitis sum, et humilis corde, et invenietis requiem.*

Sanctus ille senior apud Cassianum, exagitatus ab infidelibus Alexandrinis, rogatusque ecquæ mira Christus supra naturam fecisset: *Hæc*, inquit, *quòd ego conviciis et injuriis vestris lacessitus, ad indignationem non movear.*

Alter in Vitis Patrum hanc discipulo suo disciplinam, et viam ad perfectionem præscripsit; primo, ut toto triennio aliorum onera ferret;

secundo, ut altero triennio daret mercedem iis, à quibus contumeliis et conviciis appeteretur, fecit ille imperata; tum senior : Adesdum ergo, ut experiar quid profeceris. Ductus Athenas, cum ad portam contumeliis incesseretur, cœpit ridere juvenis. Miratus alter : Quid hoc rei, inquit, quòd à me irrisus, et sannis explosus rideas? Non rideam? inquit discipulus; tres annos mercedem solvi iis, qui me maledictis onerarunt; hodie gratis id abs te patior. Attonitus Atheniensis : Ingredere, inquit, urbem, dignus es cœtu sapientum.

Tertius : Doce me, Pater, inquit, unum aliquid quod custodiam, ut potiar cœlo. *Potesne*, inquit senior, *convicia pati?* perinde quasi caput salutis in miti tolerantia contemptus et despicientiæ consisteret, idque merito, cum Christus dicat : *In patientia vestra possidebitis animas vestras.*

Quarta, S. Amma in monasterio virginum quasi stulta, risibus et ludibriis omnium exposita, cum id mansuete et hilariter ferret, à S. Pitirione Dei instinctu declarata est esse totius monasterii sapientissima, æque ac sanctissima, uti refert Palladius in Lausiaca cap. 42.

Quintus, Abbas Pimenius in Vitis Patrum lib. 7. cap. 37. *Injuriam*, ait, *ferre, nec paria respondere, est animam ponere pro proximo.*

Sextus, Abbas Macarius ibidem : *Culpa*, ait, *est monachi, si læsus à fratribus, primus in charitate purgato corde non occurrit. Sicut enim Sunamitis suscepit Elisæum, quia cum nullo causam habebat : ita anima quieta recipit Spiritum sanctum, si cum nullo litem aut offensam servet.*

Septimus, Abbas Joannes ibidem lib. 6. cap. 4. n. 12. *Porta cœli*, ait, *est injuriarum perpessio, et patres nostri per multas injurias in ea gratulantes ingressi sunt.*

Octavus, senex alius rogatus à discipulo : *Da mihi, Pater, unam rem, quam custodiam, et salver per eam?* Resp. *Si potueris injuriari et affici conviciis, et portare ac tacere : magna est res hæc, et super alia mandata*, ibidem lib. 3. num. 85.

Nonus, Abbas Antonius fratrem ab aliis laudatum tentavit, et reperit quòd non sufferret injuriam, dixitque ei : *Tu similis es ædificio, quod quamvis habeat ingressum ornatum, per posticia tamen à latronibus expugnatur*, ibidem num. 88.

Decimus, Monachus post convicia alapa cæsus à philosopho, mox aliam maxillam ei præbuit; tum ille adoravit eum, dicens : *Vere monachus es.* Ibidem lib. 5. cap. 16. n. 16.

Undecimus, Ammonius audivit sibi prædici à S. Antonio : *Tu ad hanc mensuram pervenies, ut nullam tibi fieri arbitreris injuriam, sed ad omnem insensibilis fias ut lapis.* Ibidem lib. 7. c. 9.

6. Si quis fuerit inter vos propheta Domini, in visione apparebo ei, vel per somnium.] *In visione*, id est in imaginaria, vel intellectuali repræsentatione, et raptu. Tacite hic innuit Deus Mariam et Aaronem fuisse Prophetas, eosque nonnullas à Deo visiones et revelationes accepisse, sed non tot, nec tales, quales in dies accipiebat Moses.

Notat Eugubinus quinque hic distingui prophetiæ species : prima est, quæ fit בַּמַּרְאָה *bemare*, id est *in visione;* secunda per somnium; tertia in ænigmate, cum aliud videtur, aliud innuitur, uti erat cum Jeremias cap. 1. vidit ollam accensam, cum librum comederet Ezechiel. c. 2. 8. et S. Joannes Apoc. 10. vers. 10; quarta per figuras, cum rerum imagines intuemur, cum acies, cum choros, cum pompas, cum præclarissima quædam conspicimus : hæ quatuor fiunt per abstractionem à sensibus, qua fit ut neque audiamus, neque tangamus; sed tota mens in visiones has abripiatur; quinta est, cum sensu et statu corporis immutato, allocutio divina fit homini; quo modo Deus angelos alloquitur, et allocutus est Mosen et paucos alios.

In hoc ergo sui temporis Prophetas dicitur hic superasse Moses, quòd palam et ore ad os, præsens cum præsente passim et familiariter cum Deo colloqueretur, et, ut ex hoc loco videtur, corporea specie etiam Deum (id est angelum, Deum repræsentantem) videret, maxime postquam vidit ejus gloriam in Sina Exodi 34. vers. 6. cæteris vero Prophetis Deus rarius loqueretur, et non familiariter, neque per se, sed per alias species et figuras, quas Prophetis objiciebat.

Judæi in suæ fidei Symbolo, quod edidit Genebrardus in fine chronologiæ ult. edit. asserunt Mosen præcelluisse aliis Prophetis in hisce quatuor : primo, quòd Deus Mosi per se, aliis vero per angelum loqueretur; secundo, quòd aliis noctu, Mosi interdiu loqueretur; tertio, quòd omnes alii audientes angelum horrore et tremore concutiebantur, ita ut pene exanimarentur, uti contigit Danieli cap. 10. 8. Moses nil tale patiebatur; quarto, quòd Moses prophetabat quandocumque volebat, cæteri non nisi eo tempore quo afflabantur Spiritu Dei : unde sæpe multos menses et annos cessabant, quia à Spiritu non docebantur. Verum hæc partim falsa, partim futilia et Judaica sunt : quædam tamen vera iis de more permista sunt.

Ex dictis patet nullum ex hoc loco argumentum posse colligi pro eorum sententia, qui volunt Mosen hic vidisse divinam essentiam. Nam nihil novi hic de Mose dicitur, nec ulla nova ejus visio hic profertur, sed usitatum ejus cum Deo colloquium (quod Exodi 34. 6. et alibi sæpe descriptum est) iterato hic commemoratur; vide dicta Exodi 33 et 34.

7. Qui in omni domo mea fidelissimus est,] q. d. In tota Ecclesia mea, id est in toto cœtu Israel, nullus est Mose fidelior; hebr. est, *fidelis ipse*, ubi τὸ *ipse*, emphasim habet, quasi dicat : Fidelis ipse est antonomastice et per excellentiam.

8. Et (per) figuras Dominum videt.] Hæc in Hebræo fecerunt recentiores accentu distinguente à præcedentibus, vertuntque, *et similitudinem Domini videt*, q. d. Moses videt speciem Dei corpoream, in qua Deus se illi videndum exhibet. Ita et Chald. et Septuaginta, qui vertunt, *et gloriam Domini vidit*, videlicet Exodi 34. 6. Verum Hebræa non habent præteritum, sed futurum, quod hic, uti alias sæpe, pro præsenti capitur. Omnium versionum, licet verbis discrepantium, sensus eòdem redit.

10. Nubes quoque recessit,] non procedendo et præeundo : sic enim signum fuisset movenda esse castra; sed ascendendo supra tabernacu-

lum; sic enim signum erat Dei irati, et abeuntis à Maria et Aarone.

Et ecce Maria apparuit candens lepra quasi nix.] Vide hìc lepram esse pœnam rebellium et murmurantium contra Prælatos, uti dixi Levitici 13. initio. Porro congrua hæc est murmuris pœna; nam murmur instar lepræ proserpit; et inficit totum corpus, puta totam congregationem et cœtum. Unde sicut leprosi Levit. 13. jubentur è castris ejici; et seorsim extra castra habitare; ita ejicitur hìc è castris murmuratrix Maria, ne illa suo murmure suaque lepra inficiat.

Audi S. Ephrem agentem de morbo linguæ: *Ex teterrima*, inquit, *Mariæ prophetissæ lepra docemur, quàm grave ac detestabile vitium sit obtrectatio. Corpus, quod lepra infectum cernebatur, velut speculum quoddam fuit animæ, quæ non perspiciebatur, cujus indicabat maculam. Ex illa carnis corruptione patefactum est quomodo hominis detractoris corrumpatur animus; nam sicut illa defecerat à fratre suo, ita et ab ipsa proprium corpus defecit, ut ex semetipsa charitatem addisceret.* Vide Origen. hìc hom. 7. item S. Chrysost. hom. in Psalm. 100. ubi inter cætera ait: *Grave malum est detractio, turbulentus dæmon, nec unquam pacatum hominem reddens. Ex ea odia pullulant, jurgia conflantur, dissidia ortum trahunt, suspiciones malæ procreantur: sine ulla causa hostem reddit, qui paulo ante amicus erat: universas domos subvertit, et pacatas urbes ad bellum excitat: pulchræ pacis vincula dissolvit, magnæ charitatis nodum infringit. Qui detractioni studet, diabolo servit: utpote qui calumniæ opera exequatur. Quare detractor tanquam mendax et fur est propellendus.*

S. Hieron. ad Rusticum: *Nulli*, ait, *unquam omnino detrahas, nec aliorum vituperatione laudabilem te videri velis; magisque vitam tuam ordinare disce, quàm alienam carpere.*

S. Augustinus, teste Possidonio in ejus Vita cap. 22. contra pestilentiam humanæ consuetudinis, hoc distichon suæ mensæ adscripsit:

Quisquis amat dictis absentum rodere vitam,
Hanc mensam vetitam noverit esse sibi.

Unde et Coepiscopos quosdam sibi familiarissimos, illius scripturæ oblitos, et contra eam loquentes, tam aspere aliquando reprehendit, ut diceret aut delendos illos versus de mensa, aut se de media refectione ad suum cubiculum surrecturum: quod ego et alii qui mensæ illi interfuerunt, experti sumus. Ita Possidon. Vide adversus detractores eumdem S. August. ep. 137. et in Psalm. 54 et 92.

S. Joannes Eleemosynarius Patriarcha Alexandrinus, etiam publice peccantes taxari vetabat: *Nam fieri*, ait, *potest ut peccatum pœnitendo deleverint. Iniquum est autem id ab homine petulanter exprobrari, quod à Deo clementer est condonatum.*

Vere Sapiens linguam maledicam comparat serpenti: *Si mordeat*, inquit, *serpens in silentio, nihil minus habet, qui occulte detrahit*, Eccl. 10.

Detractor, et libens auditor, uterque diabolum portat in lingua, inquit S. Bern. in serm. Hoc est officium dæmonis, qui inde vocatur diabolus, id est calumniator.

Idem: *Lingua detractoris*, inquit, *est vipera ferocissima; est lancea, quæ tres penetrat ictu uno;* occidit enim animam primo, dicentis; secundo, audientis; tertio, famam ejus cui detrahit. Audi enim serm. de triplici custodia, manus, linguæ et cordis: *Numquid*, inquit, *non vipera est lingua ista? Ferocissima plane, nimirum quæ tam lethaliter tres inficiat flatu uno. Numquid non lancea est ista lingua? Profecto et acutissima, quæ tres penetrat ictu uno. Lingua*, inquit, *eorum gladius acutus. Gladius quidem anceps, imo triceps est lingua detractoris: imo deterior*, ait, *mucrone, quo Dominicum latus confossum est. Levis, quidem res sermo, quia leviter volat, sed graviter vulnerat: leviter transit, sed graviter urit; leviter penetrat animum, sed non leviter exit.*

Audi et Gentiles. Cicero in offic. *Detrahere*, inquit, *alteri, et hominis incommodo suum commodum augere, magis est contra naturam, quàm mors, quàm dolor, quàm cætera quæ possunt corpori accidere, aut rebus externis. Nam tollunt convictum hominum et societatem.*

Horatius in Serm.

Absentem qui rodit amicum,
Fingere qui non visa potest, commissa tacere
Qui nequit: hic niger est; hunc tu, Romane, caveto.

11. Ne imponas nobis hoc peccatum,] ne imputes nobis peccatum quod commisimus, ne nobis offendaris, neve punias, vel puniri nos à Deo permittas aut consentias, sed parce, et miserere et ignosce, atque ora ut Maria à lepra curetur, utque lepra ejus me, utpote murmuris ejus participem, non invadat et corripiat.

12. Ne fiat hæc quasi mortua.] Tum quia lepra serpens, et excedens Mariam, eam sensim mortuæ, vel abortivo mutilo et deformi similem efficiebat; tum quia lepra erat quasi mors quædam civilis: separabat enim hominem ab habitatione et convictu hominum.

14. Si pater ejus spuisset in faciem ejus,] etc., q. d. Si pater Mariæ sororis tuæ iratus spuisset in faciem ejus, illa præ rubore et reverentia patris, non auderet accedere ad patrem ante septem dies; quanto magis decet illam ipsam jam, cum ob peccatum à me lepra notata sit, confundi, et castris arceri, neque ad me in tabernaculum accedere ante septem dies?

Separetur septem diebus extra castra, et postea revocabitur.] Itaque reipsa per septem dies Maria, quasi leprosa, castris exclusa est: iis elapsis à Deo curata est ac revocata. Ubi nota in ejus revocatione non fuisse observatas cæremonias, et expiationes leprosis præscriptas Levit. 14. Nam ipsa Dei miraculosa sanatio et revocatio Mariæ, erat sufficiens ejusdem lustratio et expiatio, ut alia legali non indigeret. Ita Abulensis.

Vide hìc justam arrogantiæ pœnam. Erexerat se superbe Maria supra fratrem suum Mosen, ducem castrorum, eumque despexerat: ergo juste hìc humiliatur, ut quasi infamis et indigna non tantum conspectu fratris, sed et populi, à castris separetur.

Simile exemplum, et multo magis admirabile refert Raderus noster ex Patrico Græcorum tractat. de Simplicit. cap. 5. de Stylita Edesseno, qui quòd fratrem suum germanum aurum spernentem simplicem judicasset, et contempsisset; eo quòd ipse idem aurum prudenter, ut sibi videbatur, in viros Religiosos et pauperes erogasset, ab angelo redargutus, ac à fratre suo

germano in omnem vitam separatus, jussusque 49 annos stare in columna; post tam longam et duram pœnitentiam, tandem veniam meruit anno quinquagesimo, sive jubileo: tunc enim apparens ei angelus, peccatum ei remissum, cumque Dei gratiæ restitutum nuntiavit, atque insuper mira consolatione et nova Dei benedictione cumulavit.

CAPUT DECIMUM TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

MOSES MITTIT DUODECIM EXPLORATORES IN CHANANÆAM: REFERUNT ILLI IN VECTE BOTRUM; SED NARRANTES URBIUM ET INCOLARUM ROBUR, HEBRÆOS AB EA ABSTERRENT, FRUSTRA RENITENTE CALEB.

1. PROFECTUSQUE est populus de Haseroth, fixis tentoriis in deserto Pha-
ran, 2. ibique locutus est Dominus ad Moysen, dicens: 3. Mitte viros,
qui considerent terram Chanaan, quam daturus sum filiis Israel, singulos
de singulis tribubus, ex principibus. 4. Fecit Moyses quod Dominus impe-
raverat, de deserto Pharan mittens principes viros, quorum ista sunt no-
mina. 5. De tribu Ruben, Sammua filium Zechur. 6. De tribu Simeon,
Saphat filium Huri. 7. De tribu Juda, Caleb filium Jephone. 8. De tribu
Issachar, Igal filium Joseph. 9. De tribu Ephraim, Osee filium Nun. 10. De tribu Benjamin,
Phalti filium Raphu. 11. De tribu Zabulon, Geddiel filium Sodi. 12. De tribu Joseph, sceptri
Manasse, Gaddi filium Susi. 13. De tribu Dan, Ammiel filium Gemalli. 14. De tribu Aser,
Sthur filium Michael. 15. De tribu Nephtali, Nahabi filium Vapsi. 16. De tribu Gad, Guel
filium Machi. 17. Hæc sunt nomina virorum, quos misit Moyses ad considerandam terram:
vocavitque Osee filium Nun, Josue. 18. Misit ergo eos Moyses ad considerandam terram Cha-
naan, et dixit ad eos: Ascendite per meridianam plagam. Cumque veneritis ad montes,
19. considerate terram, qualis sit; et populum qui habitator est ejus, utrum fortis sit an in-
firmus: si pauci numero an plures: 20. Ipsa terra, bona an mala; urbes quales, muratæ an
absque muris: 21. Humus, pinguis an sterilis, nemorosa an absque arboribus. Confortamini,
et afferte nobis de fructibus terræ. Erat autem tempus quando jam præcoquæ uvæ vesci possunt.
22. Cumque ascendissent, exploraverunt terram à deserto Sin, usque Rohob intrantibus Emath.
23. Ascenderuntque ad meridiem, et venerunt in Hebron, ubi erant Achiman et Sisai et
Tholmai filii Enac; nam Hebron septem annis ante Tanim urbem Ægypti condita est. 24. Per-
gentesque usque ad Torrentem botri, absciderunt palmitem cum uva sua, quem portaverunt in
vecte duo viri. De malis quoque granatis, et de ficis loci illius tulerunt, 25. qui appellatus est
Nehelescol, id est, Torrens botri; eo quod botrum portassent inde filii Israel. 26. Reversique
exploratores terræ post quadraginta dies, omni regione circuita, 27. venerunt ad Moysen et
Aaron, et ad omnem cœtum filiorum Israel in desertum Pharan, quod est in Cades. Locutique
eis et omni multitudini ostenderunt fructus terræ; 28. et narraverunt, dicentes: Venimus in
terram, ad quam misisti nos, quæ re vera fluit lacte et melle, ut ex his fructibus cognosci potest;
29. sed cultores fortissimos habet, et urbes grandes atque muratas. Stirpem Enac vidimus ibi.
30. Amalech habitat in meridie, Hethæus et Jebusæus et Ammorhæus in montanis: Chananæus
vero moratur juxta mare, et circa fluenta Jordanis. 31. Inter hæc Caleb compescens murmur
populi, qui oriebatur contra Moysen, ait: Ascendamus, et possideamus terram, quoniam pote-
rimus obtinere eam. 32. Alii vero, qui fuerant cum eo, dicebant: Nequaquam ad hunc popu-
lum valemus ascendere, quia fortior nobis est. 33. Detraxeruntque terræ, quam inspexerant,
apud filios Israel, dicentes: Terra, quam lustravimus, devorat habitatores suos; populus, quem
aspeximus, proceræ staturæ est. 34. Ibi vidimus monstra quædam filiorum Enac de genere
giganteo: quibus comparati, quasi locustæ videbamur.

1. PROFECTUSQUE EST POPULUS DE HASEROTH,) ubi fuit decima quarta mansio Hebræorum) FIXIS TENTORIIS IN DESERTO PHARAN,] q. d. Pergendo figere castra in vasto illo deserto Pharan: nam in eo deinceps sequentes fuere mansiones, usque ad trigesimam tertiam; hæc porro decima quinta, in quam proxime ex Haseroth venerunt, fuit Rethma, ut patet Num. 33. 48.

2 et 3. IBIQUE LOCUTUS EST DOMINUS AD MOYSEN, DICENS : MITTE VIROS QUI CONSIDERENT TERRAM CHANAAN.] Dixit hoc Deus, postquam populus iste diffidens promissis Dei, petiisset mitti exploratores in Chanaan, qui referrent qualis esset terra, quàm fertilis, et quàm munita, ut patet Deut. 1. 22. Cum enim populus id peteret, Moses consuluit Dominum, qui Mosi annuit, jussitque ut faceret idipsum quod populus petebat, ut ex hoc loco patet : *Optimus* enim *est Imperator, qui maxime cognitas habet res hostium*, ait Chabrias; in bellis enim plurimum valet secretum. Unde Metellus rogatus à centurione, quid esset facturus, respondit : *Si scirem tunicam meam consilii mei esse consciam, eam statim exurerem*, ait Plutarchus.

3. SINGULOS DE SINGULIS TRIBUBUS, EX PRINCIPIBUS,] non primis et summis, puta ex 12 illis, quorum quisque toti tribui suæ præerat; nam illi aliter vocabantur, ut patet cap. 10. 14. sed ex aliis inferioribus, qui primis illis subordinati erant; et forte ex illis, qui consilio Jethro constituti erant, Exodi 18. 25.

12. DE TRIBU JOSEPH SCEPTRI MANASSE,] hebr. *de tribu Joseph tribus Manasse*, seu quoad tribum Manasse. Tribus enim Joseph duplex erat, scilicet Ephraïm et Manasse : ut ergo certam tribum designet, tribum Joseph determinat per tribum Manasse.

17. VOCAVITQUE OSEE FILIUM NUN, JOSUE.] Notá : Pro *Nun* LXX et passim veteres, qui eos sequuntur, legunt *Nave*, sed corrupte; nam Hebr. Chaldæa et Latina habent *Nun*, et facile Græcum ν in η depravari potuit, ut pro Νουν (quomodo videntur vertisse LXX) irrepserit Ναυη. Rursum pro *Osee*, vel ut Heb. est *Hosee*, LXX vertunt *Ausem*, et ita veteres LXX secuti, sæpe Josue vocant *Ausem*. Videntur ergo LXX legis se nomen Hebræum aliis punctis, quasi descendens ab imperativo passivo niphal, verbi ושע *iasca*, id est salvum fecit; videlicet חושע *hiuvasce*, id est salvare, salvus sis : unde crasi factum est nomen *hause*, quod Moses mutavit in activum *Iehoscua*, id est salvator, vel qui salvum faciet : nisi quis vetus mendum suspicetur cum sancto Hieronymo initio comment. in Osee, ut pro ωσεε legatur αυσε, ω depravato in αυ, quod charactere ei est affine. Noster enim et Chald. et alii, passim *Osee* vertunt, non *Ause*. Moses vero *Hosee* nomen mutavit in *Iehoscua*, addita et præfixa ad nomen *Osee* littera iod; primo, ut certiorem ipsi Josue, et populo per ipsum, salutem et victoriam de Chananæis promitteret, quam hac exploratione inchoabat : *Hosee* enim verbum significat *salva* (unde *hosanna* idem est quod salva quæso) *iehoscia* vero, quo alludit *iehoscua*, significat *qui salvabit*; secundo, ut innueret multa ei bona largiturum Deum, cui primam litteram nominis sui tetragrammati, scilicet iod, addidisset. Quo respexisse videtur S. Hieron. in Aggæi cap. 1. et Eusebius 4. Demonstr. cap. ult. dicens, *iehoscua*, idem est quod *iaho iescua*, id est Dei salus, aut salvator; hoc est, datus à Deo ad salutem populi : nam nomen tetragrammatum ipse legit hisce punctis, ut sonet *iaho*; tertio denique, quia spiritu prophetico prævidebat Moses, Josue expressum typum gesturum Jesu Christi, uti nomine, ita re ipsa, et felicissima traductione populi electi in terram promissam. Hinc Eusebius 4. Demonst. 37. docet Aaron pontificem à Mose vocatum esse Christum, quia typus erat sacerdotii Christi : Ausen vero (vitiose enim in Eusebio legitur *Nausen*) vocatum à Mose Josue, quia typus futurus erat principatus Christi; sic et Theodor. quæst. 25. et Tertullian. contra Judæos, et Clemens Alexand. in 1. Pædagogi 7. Justinus contra Tryphon. pag. 84. Lactantius lib. 4. de Vera sapientia cap. 17. Prosper. pag. 2. Prædict. 4. Origen. homil. 1. in Josue, Ambrosius in Psalmo 47. Hieron. ad Paulinum, Augustinus lib. 16. contra Faustum cap. 18. Ita Abram futurus pater multorum populorum, à Deo vocatus est Abraham. Præcursor Christi futurus primus gratiæ et Evangelii Christi præco, dictus est Joannes, id est gratiosus.

Hinc rursum notant Lactantius lib. 4. cap. 17. Origen. hom. 11. in Exod. et alii Patres Græci et Latini, quos citat Serarius præfat. in Josue, quod Moses ei mutarit nomen, cumque pro *Hosee* vocarit *Iosue*, eo tempore, quo dux militiæ contra Amalecitas est constitutus, eosque debellavit. *Iosue* enim significat Salvatorem, qui tanquam dux populi salvavit populum suum : sicut Jesus salvavit homines, pugnando et debellando dæmones, Coloss. 2. 15. Hujus rei indicium est, quòd *Josue* nomen primum legatur Exodi 17. 9. ubi Josue dux belli contra Amalec, à Mose constituitur. Alii tamen censent Osee nomen mutatum fuisse in Josue hoc tempore, quo designatus est explorator terræ sanctæ. Tunc enim anceps, et periculosum terram hostilem explorandi officium suscipiens, evidenti mortis ignominiosæ et acerbæ discrimini (ne scilicet quasi explorator, et proditor à Chananæis torqueretur et excarnificaretur) ultro pro populo se obtulit. Tunc ergo acer, magnanimus et interritus apparuit, ideoque dignus, qui novo hoc et augusto nomine donaretur. Ita censent Justin. contra Tryphon. S. August. lib. 16. contra Faustum cap. 19. Anastasius Nicen. q. 55. Abulensis et Oleaster. Addit S. August. Josue tunc gessisse typum Jesu Christi, qui abiturus in cœlum suis discipulis ait : *Et si abiero, et præparavero vobis locum, iterum venio, et assumam vos ad meipsum.* Joan. 14. 3.

Sic Antiochus primus hujus nominis Syriæ rex, ob victoriam de Galatis reportatam, σωτηρ, id est salvator, est appellatus : atque in pugna tulit in vexillo figuram pentalpha, cum verbo ὑγίεια, id est salus, ut in numismatibus cernitur : atque usus est pro militari tessera, verbo ὑγιαίνειν, quod *salvum esse* significat; eamque ab Alexandro Magno se in somnis jussum usurpare dixit : testis est Lucian. Apol. de lapsu in salut. et Pierius hierogl. 47.

Ex quibus omnibus patet, *Iehoscua*, vel per crasin *Iosue*, idem prorsus nomen esse quod *Iescua*, id est Jesus, non vero diversum, ut volunt Galatin. Pagninus, et Jansenius cap. 7. Concord. Idque convincitur ex eo quòd passim LXX, Josephus, et Philo lib. de Charitate, Hebræum *Iescua*, sive *Iosue*, vertunt Ιησους, id est Jesus : nam Ιησους Græcis trisyllabum est, eo quòd iota apud eos sit vocalis, quæ Hebræis et Latinis est consonans : deinde punctum tsere sub iod in *Iescua*, vertunt in η; olim enim η sonabat ut ε, ac tertio gutturalem ע vertunt in ς, lenioris pronuntiationis causa, uti pro *Maschiach* vertunt *Messias*. Deinde, idipsum patet ex Aggæo cap. 1. vers. 1. 12. 14. et cap. 2. vers. 3. 5. et ex Zacharia cap. 3. vers. 1. 3. 8,

nam hi duo Jesum pontificem, filium Josedec (qui etiam fuit typus Christi, qua Pontifex est summus novi Testamenti, ut patet Zachar. 3. versibus citatis) Jesum nominant, qui tamen ab Esdra lib. 1. cap. 2. 8. 9. et cap. 4. vers. 3. in Hebræo, et nostra versione vocatur Josue. Denique, utriusque hujus nominis in Hæbræo eædem sunt litteræ, et eadem radix, videlicet ישע *iasca*, id est salvum fecit: unde *Iosue* vel *Iesus* idem est, quod Salvator.

Hinc patet primo falli eos qui nomen Jesus à Græco verbo ιαω, id est, sano: vel à Syro אסא *asa*, id est sano, deducunt; quasi Ἰησους idem sit quod ιατρος, id est medicus, ita Epiph. hæresi 29. *Jesus*, ait, *Hebraica lingua curator appellatur, aut medicus et salvator.* Sic et à Græco ιαω nomen Ἰησους deducit Basil. in asceticis, et Cyrill. catechesi 10 sub finem. Ubi tamen nota quòd, licet hæc non sit vera etymi ratio, recta tamen nominis sit adaptatio et accommodatio.

Patet secundo hebraice scribendum esse ישוע *Iescua*, ut ultima sit *ain*, non vero ישו *Iesu*, uti Judæi scribunt, vel ob contemptum, vel ob Syram decurtationem: non etiam scribendum esse ישועה *Iescuah*, per *he* in fine: quia hoc salutem, Jesus autem Salvatorem significat.

Patet tertio nomen Jesus non esse idem cum nomine tetragrammato, nec ab eo sola littera *schin* inserta differre, uti quidam è Novatorum grege, puta Lucas Osiander in Matth. 1. sensit, ac proinde neque scribendum esse יהשוה *Iehescuh* per *he* in fine præcedente *vau*, ut ipse vult, quasi Christi Domini nomen *Iesus*, à *Iosue*, vel *Iescua* sit omnino diversum. Nam id jam refutatum est; et idipsum aperte convellit S. Matth. 1. 21. qui de Christo ait: *Vocabis nomen ejus Jesum; ipse enim salvum faciet*, etc. Unde patet nomen Jesus idem esse quod *Iescua*, vel *Iosue*, id est salvator; neque scribendum esse *Iehescuh* Hebraice, sed *iescua*, quia *iehescuh* non significat salvatorem, sed *Iescua; imo iehescuh* confictum est nomen, nec proprie ullam radicem Hebræam habet. Denique in titulo crucis Dominicæ, qui Romæ servatur in templo sanctæ Crucis, ישוע *Iescua*, non *Iehescuh* scribitur nomen hoc, ut testatur Pagnin. oculatus testis, in interpretatione nominum Hebræorum.

Dices: Etiam *iescua* non significat salvatorem, sed salvatum; quia habet formam participii passivi *paul.* Respondeo *Iescua* non esse *paul cal*, sed esse nomen, significans salvatorem, æque ut Josue; nomina vero multum à participiis, et punctis et significatione differunt; alludit enim *iescua* ad יושיע *ioschia*, id est qui salvabit, vel certe ad ישועה *iescuah*, id est salus, quasi dicas, ipsa salus, id est salvator per essentiam.

Dices secundo, Isaiæ 7. 14. et Matt. 1. 23. dicitur quòd Christus vocandus sit *Emmanuel*, id est nobiscum Deus: hoc autem significat *iehescuh*, non *Iescua*, vel *Iosue*: nam *Iehescuh* continet omnes litteras nominis Dei tetragrammati, inserta tantum littera *schin*. Respondeo: Etiam *Iehuda* continet omnes litteras nominis tetragrammati, uti et multa alia nomina, non tamen idcirco significat idem quod tetragrammaton. Secundo, ut fingas significare idem quod nomen tetragrammaton, neutiquam tamen significare potest, *nobiscum Deus*: quia nomen tetragrammaton hoc non significat, sed simpliciter Deum significat. Addo *Iehoscua*, quod idem est cum *Iescua*, habere omnes litteras nominis tetragrammati, easque conjunctas, non dissectas, ut *Iehescuh*. Quod ergo ad Isaiæ et S. Matthæi locum attinet, respondet Justinus in Quæst. ad orthodox. q. 135. Tertull. lib. contra Judæos cap. 9. Lactantius lib. 4. de Vera sapientia cap. 12. Cyrillus lib. de Incarnatione Unigeniti cap. 3. τὸ *Et vocabunt nomen ejus Emmanuel*, non significare Christum ita nominandum (nunquam enim Emmanuelis nomen ipsi inditum legimus, sed Jesu tantum, idque in circumcisione), sed fore Emmanuelem, ut jure Emmanuel vocari possit; nam *vocari* in Scriptura sæpe significat esse, ut Isaiæ 9. v. 6. Isaiæ 60. 14. Zachar. 8. 3. Jerem. 3. 17. Deinde, ut recte Tertull. supra: *Emmanuel et Jesus idem sunt, non sono, sed sensu.* Nam esse Deum nobiscum, est esse salvatorem: salus enim nostra et redemptio Dei ad nos descensu peracta est, nec alio modo perfici potuit.

Fateor tamen quòd, sicut Deus Abraham et Saræ addidit litteram *he* nominis sui tetragrammati, ut significaret se ex iis nasciturum hominem: ita et Josue eamdem litteram addidit, ut *Iehoscua* in se contineat omnes litteras nominis tetragrammati: quia per hoc significare volebat Jesum Christum, cujus typus erat Josue, fore *Iehova*, id est Deum.

Quapropter hoc nomen Jesu revelatum est Prophetis, qui eo appellandum fore Messiam præsignificarunt, ut patet Habacuc 3. 18. *Exultabo in Deo Jesu meo.* Isaiæ 45. 8. *Aperiatur terra et germinet salvatorem*, et passim Sept. hebr. nomen משיח *masciach*, id est Messias, vertunt σωτηρ, id est, Salvator.

Unde et prisci Rabbini ante Christi tempora, Messiæ nomen fore Jesus prædixerunt, ut ex R. Haccados docet Galat. lib. 3. 20.

Idem prophetarunt Sibyllæ, ut docet acrostichis illa versuum Sibyllæ Erythrææ, quorum primæ litteræ hæc verba reddunt: Ιεσους Χριςος υιος θεου, σωτηρ, σταυρος, *Jesus Christus filius Dei, Salvator, crux*: quæ exstat in fine Sibyllinorum oraculorum t. 2. Biblioth. SS. Patrum, et eam citat Cicero lib. 2. de Divin. indeque probat poema Sibyllæ non esse furentis, sed attenti animi, artisque et cogitationis. Eamdem citat et Constantinus Imp. apud Eusebium in fine Vitæ hujus, et fuse S. Aug. 18. Civit. 23. idem prædixit, sed ænigmatice Sibylla Cumana, quæ ut refert Sixtus Senensis lib. 2. verb. Sibylla, vaticinata est numerum litterarum nominis Messiæ fore 888, dum ita canit:

> Sed quæ sit numeri totius summa docebo:
> Namque octo monades, totidem decades super ista,
> Atque hecatontades octo, infidis significabunt
> Hominibus nomen, tu vero mente teneto.

Hunc enim numerum continent 4 litteræ Græcæ nominis Jesus, cujus numeri mysterium explicat Ven. Beda in c. 2. Luc. *Videlicet significari per Jesum resurrectionem, et viam in cælum esse patefactam. Octonarius enim sive simplex, sive multiplicatus per decem, id est octoginta, sive per centum, id est* 800, *significat octavam resurrectionis.*

Atque hinc forte dæmon, qui simia est Dei, et tantus Salvatoris nostri æmulus, apud Romanos et Græcos Jovem et Minervam Soterem, Jovem Eleuterium, Salutem deam, Minervam Sospitam, et similes deorum larvas sibi induxit, de quibus multa Giraldus de Diis Gentium,

syntagm. 1, pag. 35. et syntagm. 2. pag. 106. et 107. et syntagm. 3. p. 121. Denique Justinus Apolog. 1. pro Christianis, ante finem, scribit Christianos suo tempore energumenos curare, et à dæmonibus liberare solitos invocatione nominis Jesu; vide Gretserum l. 3. de Cruce c. 27.

Est enim hoc nomen Jesus sanctissimum et augustissimum, adeoque venerabilius nomine tetragrammato, ut recte probat Abul. q. 7. in c. 20. Exodi. Nam est proprium nomen Verbi incarnati, ut docet S. August. tr. 3. in 1. epist. S. Joan. tom. 9. ideoque alia omnia Christi nomina, quæ plurima et præstantissima ei Script. attribuit, in se complectitur. Significat enim totam incarnationis Dominicæ æconomiam (in qua præ cæteris operibus, omnia attributa Dei relucent) bonaque omnia, quæ inde nobis sive in animo, sive in corpore, tum in hac vita, tum in futura per omnem æternitatem obvenient. Vide Origen. hom. 22. hìc, et hom. 1. in Josue, Bern. serm. 15. in Cant. ubi ait veteres Jesus inanibus nominibus gloriatos esse; nec enim veram salutem præstitisse, sed adumbrasse; hanc enim solus præstitit Jesus noster. De nomine Jesu plura dixi Philip. 2. 10.

20. Urbes quales, muratæ, an absque muris.] Clare interpres vertit Hebræa, quæ sic habent: *An in castris, an in munitionibus*, sive *locis inclusis, habitent incolæ.* Castra hìc opponuntur locis muro inclusis: castra ergo hìc sunt loca patentia, sive municipia, in quibus turmatim habitant incolæ; sic enim milites in castris non includuntur muris, sed in tentoriis campestribus degunt. Ita Oleaster. Loca inclusa sunt quæ vulgo *Burgos* vocamus; unde Burgundiones sunt dicti, quòd in burgis se continerent, ut ab hostium incursione essent tuti.

21. Erat autem tempus quando jam præcoquæ (id est primo maturæ) uvæ vesci possunt,] q. d. Exploratores à Mose missi explorarunt Chanaan, quando ibi erat tempus primarum uvarum: unde et botrum inde ad Hebræos extulerunt. Exploratio ergo hæc contigit sub initium Junii (tunc enim in Palæstina, utpote regione calida, maturæ sunt uvæ), anno secundo exitus ex Ægypto. Transierat enim jam annus unus, et tres menses ab hoc exitu, tuncque post paucos dies Hebræi ingressuri fuissent Chanaan, nisi murmurassent. Hæc enim murmuratio ingressum eorum distulit ad 38 annos; ita Abulensis.

22. Exploraverunt terram a deserto Sin, usque Rohob, intrantibus Emath,] q. d. Qua itur et intratur in Emath regionem, in qua potens fuit urbs, quæ postea ab Antiocho Epiphane dicta est Epiphania, ait S. Hier. in Amos 6. eratque in Syriæ finibus, terminans ab Aquilone terram Sanctam; unde sæpe in Script. Emath inter terminos terræ promissæ commemoratur. Erat et altera Emath magna, quæ postea dicta est Antiochia, urbs Syriæ celeberrima.

23. Ubi erant filii Enac.] *Filii*, id est, nepotes et posteri Enac gigantes. Vide v. 30. unde ab hoc Enac gigante gigantes in Script. vocantur *filii Enackim.*

Nam Hebron septem annis ante Tanim urbem Ægypti condita est.] Omnes consentiunt, ait Adrichom. Cajet. et Oleaster, Tanim esse nobilem Ægypti urbem, non longe à Memphi sitam, quæ antea dicebatur Titannis, à 10, vel ut Adrichom. ait, 17 Titanibus, filiis Noe, constructa, sed præcisa prima syllaba Tanis, vel urbs Taneos dicta est, estque celebris in Scriptura, utpote in qua Moses coram Pharaone fecit sua signa, et plagas decem Ægypto immisit, ut patet Ps. 77. 12. ubi dicitur: *Fecit mirabilia in terra Ægypti in campo Taneos*, et v. 33. *Sicut posuit in Ægypto signa sua, et prodigia sua in campo Taneos.* Unde videtur quòd Tanis tunc fuerit regia regum Ægypti, idem colligitur Isaiæ 19. 11. Sita erat juxta Nili ostium, quod ab ea Taniticum dictum est, estque proximum ostio Pelusiaco. Ad Tanim hanc cæso Godolia profugerunt Judæi cum Jeremia Propheta, ibique Jeremias à Judæis, quorum idololatriam corripiebat, lapidatus est, unde et crebra Tanis, sive Taphnis, apud Jeremiam est mentio, ut c. 2. et 43. et 44. et 46.

In Tani ergo Hebræos etiam stirpem gigantum vidisse indicat conjunctio *nam*, quam noster Interpres hoc v. habet: q. d. Non mirum in Hebron esse gigantes, quales vidistis in Tani, cum Hebron antiquior sit urbe Tani, ita ut à primis gigantibus potuerint incoli, ut ait Lyran. et Abulensis.

24. Absciderunt palmitem cum uva sua.] Philo etiam diserte asserit, non plures, sed unam tantum uvam fuisse. Heb. et Chald. habent *palmitem et botrum uvarum unum*, id est unum palmitem cum botro uno; dicit autem *uvarum*, quia sunt et botri cypri, aliorumque fructuum. Quare necesse est dicere uvas in Chanaan fuisse prægrandes: utpote quarum unam in vecte à duobus viris portari opus fuerit, quod indicium erat, terram illam esse fertilissimam. Sic Plinius lib. 14. 1. ait in interiore Asia nasci uvas magnitudine uberis vaccini, ollæ, imo pueri infantis. Amplius narrant Euphorus et Metrophanes apud Stephanum lib. de Urbibus, scilicet in Eucarpia minoris Asiæ oppido tam immanes nasci racemos, ut singuli justa sint singulis curribus pondera, ita ut unius tantum racemi vectura quandoque currus confractus conciderit, atque inde urbem Eucarpiam, id est fertilem esse dictam, ideòque veteres dictitasse urbem hanc à Jove datam fuisse Cereri et Baccho ad inhabitandum; sed puto currum istum crassiore mendacio, quàm uva onustum jam pridem concidisse, et evanuisse. Ecquid mirum? Nota est Græcorum fides, Græcosque græcari et fabulari solitos scimus. Credibilius Strabo lib. 2. botros uvarum commemorat, qui singuli bipedali sunt longitudine. Idem lib. 11. et lib. 15. tradit in Mauritania et Carmania botros nasci, qui ad duos cubitos in longum extendantur.

Alleg. sicuti sponsa Christo dicit: *Botrus cypri dilectus meus mihi in vineis Engaddi*, idque ob dulcedinem et gloriam resurrectionis Christi: ita pariter hìc uva pendens in vecte, est Christus pendens in cruce: hæc nata est ex terra promissa, id est B. Virg. quam promisit Isaias c. 7. 14. *Duo bajuli sunt duo testamenta: præeunt Judæi, sequuntur Christiani; salutem hic* (Christianus) *ante conspectum suum gerit, ille* (Judæus) *post dorsum: hic obsequium præfert, ille contemptum. Laboremus ergo, ne à cervicibus nostris tam sanctam sarcinam deponamus.* Ita S. August. serm. 100. de Temp. S. Amb. serm. 72. de S. Cypriano, S. Hieron. ad Fabiol. in mansione 15. Prosper. p. 2. Præd. c. 9. Rupert. hìc, et S. Bern. in Cantic. serm. 44.

Quem portaverunt duo viri.] S. Ambr. loco jam citato ait hosce duos botri bajulos fuisse

Josue et Caleb : cui favet, quòd hi duo soli terram Chanaan Hebræis commendarint, ut patet v. 31. et cap. seq. v. 6.

26. Reversique exploratores terræ post quadraginta dies.] Per 40 ergo dies exploratores lustrarunt terram Chanaan, quibus non comederunt manna; illud enim tantum inveniebatur in Castris Hebræorum : sed frugibus terræ Chanaan vescebantur, quas vel in agris carpebant, uti hic botrum carpserunt, vel à Chananæis in villis emebant. Ita Abulensis.

27. Venerunt ad Moysen, etc. in desertum Pharan, quod est in Cades,] q. d. Venerunt exploratores redeuntes ad suos in Cades, sive Cadesbarne, quod est in deserto Pharan; est hypallage.

Dubium est an Cades hoc, ex quo missi sunt exploratores, idem sit cum Cades trigesima tertia mansione, de qua Num. 20. 1. et cap. 33. 36.

Abulensis putat esse eumdem locum, et eamdem mansionem, ac consequenter exploratores missos esse non ex decima quinta, sed ex trigesima tertia mansione, in eaque, vel juxta eam Hebræos hæsisse 38 annos, scilicet usque ad mortem Mariæ, quæ in Cades mortua est, sub initium anni quadragesimi exitus ex Ægypto, num. 20. 1. Probat idipsum ex Deut. 1. 46. ubi dicitur : *Sedistis ergo in Cadesbarne multo tempore.* Censet ergo Abul. Hebræos anno secundo citissime percurrisse omnes mansiones à Sina, quæ fuit duodecima, usque ad Cades, quæ fuit trigesima tertia, atque in Cades hæsisse ab anno secundo usque ad quadragesimum.

Verum non est verisimile Hebræos tamdiu in una mansione mansisse, præsertim cum dicat Script. eos per 40 annos vagatos esse in deserto, v. 33. Secundo, quia Num. 20. 1. demum in Cades, trigesimam tertiam mansionem, venisse narrantur ; ergo hoc c. est alia mansio. Tertio, quia Deut. 2. 14. Hebræi 38 annos ambulasse dicuntur in deserto : ergo iis non hæserunt in Cades.

Dico ergo aliam esse hanc mansionem ab illa de qua cap. 20. et 33. ac consequenter Cades hoc diversum esse ab illo Cades, uti docent Zieglerus, Wolfgangus, et Adrichomius in Descript. terræ sanctæ. Si tamen idem Cades utrobique esse velis, uti volunt Cajet. Oleast. et Andr. Masius in Josue cap. 15. dicendum est Hebræos bis venisse in Cades, scilicet primo hic, secundo Num. 20. 1. Vagabantur enim Hebræi, et à Deo circumducebantur, maxime post murmur hoc exploratorum, per inviam solitudinem perplexis gyris et mæandris. Unde eos, eo unde discesserant, puta in Cades, rursum rediisse non est mirum. Hinc et Chald. pro utroque Cades vertit *Recem*, quo nomine solet appellare Petram, nobilem Arabiæ urbem, vel certe locum urbi illi vicinum. Verum prius est verius, uti dicam. cap. 20. 1.

Missi ergo sunt hi exploratores ex decima quinta mansione, quæ fuit in Rethmat, Num. 33. 18. porro Rethmat erat juxta urbem Cades : unde exploratores hic in Cades, vel, ut dicitur Josue 14. 7. Deut. 1. 20. et 22. in Cadesbarne reversi dicuntur.

28. Quæ revera fluit lacte et melle,] q. d. Terra Chanaan est fertilissima; est hyperbole.

29. Urbes grandes atque muratas] *nimis*, uti addunt Heb. Chald. Græca et Raban. Deut. 1. 28. dicitur eas munitas, id est muratas, fuisse in cœlum, hoc est altissimos habuisse muros ; est hyperbole. Hi muri terruerunt Hebræos pusillanimes : magnanimi enim non curant muros, sed bellatores et propugnatores validos. Unde Agesilaus rex, roganti cur Sparta muris careret : *Hi*, ait, *sunt Spartæ muri*, cives armatos commonstrans. Alteri hac ipsa de re percunctanti respondit : *Urbes non lapidibus et lignis, sed virtute inhabitantium debere esse munitas.* Monstrabat ei quidam urbis alicujus muros admodum validos, et quærebat pulchrosne eos judicaret, respondit, *Ita sane, sed non ut viri, verum ut mulieres intus habitent.* Ita Agis rex eorumdem Lacedæmonum, muros Corinthiorum perambulans, cum spectasset eos sublimes et validos : *Quænam, ait, in hoc gynæceo habitant mulieres?* Ita Antalcidas muros Spartæ aiebat esse juvenes, terminos autem hastarum cuspides. Sic et Scipio Africanus militi vallum tollenti, et admodum se premi dicenti : *Non injuria*, inquit, *ligno enim huic magis fidis, quàm gladio.* Idem adolescenti pulchrum clypeum ostentanti: *Clypeus quidem*, inquit, *ô adolescens, pulcher est, cæterum Romanum virum magis decet fiduciam suam in dextra sua, quàm in sinistra collocare.* Testis est Plutarchus in eorum vita.

30. Amalec habitat in meridie.] Dicunt hoc exploratores, non quasi terra Amalecitarum pertinuerit ad terram Hebræis promissam; sed quia ei vicina erat, ita ut Amalecitæ ingressum Hebræorum in eam facile impedire, atque Hebræos bellis impetere et divexare potuissent, uti conati fuerant Exodi 17. Hanc enim difficultatem hostium fortissimorum in terra promissa, et in ejus vicinia commorantium, proponunt hic exploratores populo, ut eum ab ingressu in Chanaan absterreant.

31. Inter hæc Caleb compescens murmur populi.] Tacente Josue, unus Caleb omnibus se opponit, murmurque sedare conatur : quia Caleb erat animosior, zeloque plenus; unde eum solum Deus ab hoc heroico actu mire laudat c. seq. v. 24. dicens : *Servum meum Caleb, qui plenus alio spiritu secutus est me, inducam in terram hanc.* Ob eamdem causam eidem Deus per Mosen peculiarem quamdam terræ Chanaan partem, puta montana Hebron, ubi erant gigantes hi, promisit sub juramento, quam et ipse Caleb à Josue petiit, et obtinuit, ut patet Josue 14. 6. 9. et 12. et Josue 15. 13.

Murmur qui,] murmur quod, est antiptosis.

32. Nequaquam ad hunc populum valemus ascendere.] Hinc patet, hos exploratores in sua ad populum relatione peccasse, primo, dissuadendo et divertendo populum ab ingressu in Chanaan, itaque resistendo promissis et voluntati Dei, qui Hebræos in eam inducere volebat. Fecerunt idipsum ex pusillanimitate, et timore bellorum cum Chananæis, cum ipsi vitam quietam, inertem et deliciosam agere mallent in Ægypto, etiam sub jugo Pharaonis ; secundo, mentiendo, idque in multis :

Primo, quia asseruerunt Chananæos tam esse potentes, ut eis prævalere non possent Hebræi ; aiunt enim : *Nequaquam ad hunc populum valemus ascendere, quia fortior nobis est.*

Secundo, imponendo falsa crimina terræ Chanaan, dicendo : *Terra quam lustravimus, devorat habitatores suos.*

Tertio, amplificando ea quæ viderant, supra veritatem, ut cum dicunt : *Ibi vidimus monstra*

quædam filiorum Enac, quibus comparati quasi locustæ videbamur.

Quarto, asserendo omnes passim Chananæos proceræ esse staturæ præ Hebræis : *Populus*, inquiunt, *quem aspeximus, proceræ staturæ est*, cum tamen Chananæi ordinarie non essent proceriores quàm Ægyptii, Hebræi, et alii populi eis vicini.

Quinto, quia subticent veritatem, ut quòd tres tantum vidissent in Chanaan gigantes, aliaque multa, quæ potuissent populum in spem potiundæ Chananææ erigere, metumque Chananæorum illi adimere, vel minuere. Ita Abul.

33. Terra quam lustravimus, devorat habitatores suos.] Aliqui hoc intelligunt de bonitate terræ, quasi dicant : Terra Chanaan tam fertilis est, ut omnes illi inhient, ejusque possessores vicissim ejiciant, et occidant. Alii sic explicant, quasi dicant: Terra Chanaan tam bona est, ut nullus ex ea exire cupiat; unde quicumque in ea nascuntur, in eadem vivere et mori volunt; itaque quasi à terra sua devorantur. Verum hæc non fuisset detractio, sed potius laus terræ.

Dico ergo, *terra devorat habitatores suos*, hoc est, terra Chanaan ex aeris intemperie insalubris est, noxia et pestilens, ita ut morbos generet, et mortem citam incolis afferat. Id dixerunt, forte eo quòd lustrantes terram, invenerint tum pestem in ea grassari, eamque ipsi attribuerint conditioni, et malæ qualitati terræ, cum potius tribuenda esset Deo, qui Levit. 18. 24. promiserat Hebræis se facturum, ut terra ipsa evomeret Chananæos ob scelera eorum. Unde tradunt Hebræi nonnulli, penes quos sit fides, tunc tantam fuisse luem in Chananæa, totque morientes, ut Chananæi occupati circa suorum funera, licet viderent hosce exploratores, eos tamen non caperent, non examinarent, imo non curarent.

Ibi vidimus monstra.] Hebr. ibi vidimus נפלים *nephilim*, id est gigantes, qui dicuntur *nephilim*, id est cadentes, quia ita erant proceri, ut qui eos videbant ex terrore caderent : aut potius *cadentes*, id est cadere facientes (ut *cal* ponatur pro *hiphil*) prosternentes et occidentes passim alios homines; erant enim hi gigantes homines feri, et truculenti tyranni. Ridiculum ergo est quod ait R. Salomon, hos gigantes vocari *nephilim*, id est cadentes; quia, inquit, gigantes erant ex genere duorum angelorum cadentium de cœlo, scilicet Aza et Azael.

Quasi locustæ videbamur.] Est hyperbole nimia et mendax, ad deterrendum populum ab ingressu in Chanaan. Addit Josephus, ex suo, ut videtur, genio et spiritu paraphrastico, quo res suæ gentis ornare et colorare solet, exploratores dixisse, quòd Hebræi non possent Chananæos opibus et armis instructos superare, ob suam paupertatem, et armorum rerumque inopiam, quodque prius deberent flumina impervia, et montes insuperabiles transire. Addit insuper Hebræos ad tantum murmur his verbis concitatos fuisse, ut Mosen et Aaronem voluerint occidere, itaque in Ægyptum reverti.

CAPUT DECIMUM QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Ad relationem exploratorum murmurant Hebræi, frustra renitente Caleb et Josue : hinc Deus vult eos perdere; verum orante Mose parcit, sed cum hac poena, ut nemo murmurantium terram promissam ingrediatur. Denique, v. 40. Hebræi contra jussum Domini conscendentes in montem, cæduntur a Chananæis.

1. Igitur vociferans omnis turba flevit nocte illa, 2. et murmurati sunt
contra Moysen et Aaron cuncti filii Israel dicentes : 3. Utinam mortui essemus in Ægypto, et in hac vasta solitudine utinam pereamus, et non
inducat nos Dominus in terram istam, ne cadamus gladio, et uxores ac
liberi nostri ducantur captivi! Nonne melius est reverti in Ægyptum?
4. Dixeruntque alter ad alterum : Constituamus nobis ducem, et revertamur in Ægyptum. 5. Quo audito Moses et Aaron ceciderunt proni in terram coram omni multitudine filiorum Israel. 6. At vero Josue filius Nun, et Caleb filius Jephone, qui et ipsi lustraverant terram, sciderunt vestimenta sua, 7. et ad omnem multitudinem
filiorum Israel locuti sunt : Terra quam circuivimus, valde bona est, 8. si propitius fuerit Dominus, inducet nos in eam, et tradet humum lacte et melle manantem. 9. Nolite rebelles esse
contra Dominum : neque timeatis populum terræ hujus, quia sicut panem, ita eos possumus
devorare; recessit ab eis omne præsidium : Dominus nobiscum est, nolite metuere. 10. Cumque clamaret omnis multitudo, et lapidibus eos vellet opprimere, apparuit gloria Domini super
tectum fœderis cunctis filiis Israel. 11. Et dixit Dominus ad Moysen : Usquequo detrahet mihi
populus iste? Quousque non credent mihi, in omnibus signis quæ fecit coram eis? 12. Feriam
igitur eos pestilentia, atque consumam : te autem faciam principem super gentem magnam,

et fortiorem quam hæc est. 13. Et ait Moyses ad Dominum : Ut audiant Ægypti de quorum medio eduxisti populum istum, 14. et habitatores terræ hujus, qui audierunt quod tu, Domine, in populo isto sis, et facie videaris ad faciem, et nubes tua protegat illos, et in columna nubis præcedas eos per diem, et in columna ignis per noctem; 15. quod occideris tantam multitudinem quasi unum hominem, et dicant : 16. Non poterat introducere populum in terram, pro qua juraverat; idcirco occidit eos in solitudine. 17. Magnificetur ergo fortitudo Domini sicut jurasti, dicens : 18. Dominus patiens et multæ misericordiæ, auferens iniquitatem et scelera, nullumque innoxium derelinquens, qui visitas peccata patrum in filios in tertiam et quartam generationem. 19. Dimitte, obsecro, peccatum populi hujus secundum magnitudinem misericordiæ tuæ, sicut propitius fuisti egredientibus de Ægypto usque ad locum istum. 20. Dixitque Dominus : Dimisi juxta verbum tuum. 21. Vivo ego, et implebitur gloria Domini universa terra. 22. Attamen omnes homines qui viderunt majestatem meam, et signa quæ feci in Ægypto et in solitudine, et tentaverunt me jam per decem vices, nec obedierunt voci meæ, 23. non videbunt terram pro qua juravi patribus eorum, nec quisquam ex illis qui detraxit mihi, intuebitur eam. 24. Servum meum Caleb, qui plenus alio spiritu secutus est me, inducam in terram hanc, quam circuivit : et semen ejus possidebit eam. 25. Quoniam Amalecites et Chananæus habitant in vallibus. Cras movete castra, et revertimini in solitudinem per viam maris Rubri. 26. Locutusque est Dominus ad Moysen et Aaron, dicens : 27. Usquequo multitudo hæc pessima murmurat contra me? querelas filiorum Israel audivi. 28. Dic ergo eis : Vivo ego, ait Dominus, sicut locuti estis audiente me, sic faciam vobis. 29. In solitudine hac jacebunt cadavera vestra. Omnes qui numerati estis à viginti annis et supra, et murmurastis contra me, 30. non intrabitis terram, super quam levavi manum meam ut habitare vos facerem, præter Caleb filium Jephone, et Josue filium Nun. 31. Parvulos autem vestros, de quibus dixistis quod prædæ hostibus forent, introducam : ut videant terram, quæ vobis displicuit. 32. Vestra cadavera jacebunt in solitudine. 33. Filii vestri erunt vagi in deserto annis quadraginta, et portabunt fornicationem vestram, donec consumantur cadavera patrum in deserto, 34. juxta numerum quadraginta dierum, quibus considerastis terram : annus pro die imputabitur. Et quadraginta annis recipietis iniquitates vestras, et scietis ultionem meam : 35. quoniam sicut locutus sum, ita faciam omni multitudini huic pessimæ, quæ consurrexit adversum me : in solitudine hac deficiet, et morietur. 36. Igitur omnes viri, quos miserat Moyses ad contemplandam terram, et qui reversi murmurare fecerant contra eam omnem multitudinem, detrahentes terræ quod esset mala, 37. mortui sunt atque percussi in conspectu Domini. 38. Josue autem filius Nun, et Caleb filius Jephone, vixerunt ex omnibus qui perrexerant ad considerandam terram. 39. Locutusque est Moyses universa verba hæc ad omnes filios Israel, et luxit populus nimis. 40. Et ecce mane primo surgentes ascenderunt verticem montis, atque dixerunt : Parati sumus ascendere ad locum, de quo Dominus locutus est; quia peccavimus. 41. Quibus Moyses : Cur, inquit, transgredimini verbum Domini, quod vobis non cedet in prosperum ? 42. Nolite ascendere : non enim est Dominus vobiscum, ne corruatis coram inimicis vestris. 43. Amalecites et Chananæus ante vos sunt, quorum gladio corruetis, eo quod nolueritis acquiescere Domino, nec erit Dominus vobiscum. 44. At illi contenebrati ascenderunt in verticem montis. Arca autem testamenti Domini et Moyses non recesserunt de castris. 45. Descenditque Amalecites et Chananæus, qui habitabat in monte, et percutiens eos atque concidens, persecutus est eos usque Horma.

2. Murmurati sunt,] murmuraverunt. Deut. 1. 27. additur eos dixisse : *Odit nos Dominus, et idcirco eduxit nos de terra Ægypti, ut traderet nos in manu Ammorrhæi, atque deleret.*

3. In hac vasta solitudine utinam pereamus!] Ita hæc legunt et conjungunt Hebr. Chald. Septuaginta et Latina Romana. Tollenda ergo est negatio *non*, et distinctio quam habent Biblia Plantiniana. Optarunt enim Hebræi hic mori in deserto : unde et Dominus votum eorum exaudiens, pœnam eamdem quam postularunt, eis irrogavit v. 28. omnesque re ipsa confecit et sepelivit in deserto. Idque ita disposuit; quia omnes hi Hebræi enutriti fuerunt in Ægypto, ubi servierant quasi mancipia, ideoque timidi erant et pusillanimes, non habentes animos ad bella cum Chananæis gerenda : unde hæc filiis eorum, quos in deserto instruxit, et generose educavit, reservavit. Ita Abulensis.

4. Revertamur in Ægyptum.] Nota Hebræorum murmurantium stoliditatem. Redire enim in Ægyptum erat eis impossibile, tum ob defectum annonæ in deserto; Deus enim rebellibus suum manna subtraxisset : tum quia rursum eis

transeundum fuisset mare Rubrum, aut certe illud circumeundum per gentes hostiles, quæ Hebræos per suos fines transire non permisissent. Ita Abulensis.

Quare senior ille, apud Sophronium in Prato spirit. cap. 208. fratri qui impugnabatur à tristitia, dicens: Quid faciam? quia cogitationes meæ insurgunt contra me, dicuntque: Inutiliter et importune renuntiasti seculo, salvari non potes; prudenter respondit: *Scis, frater, quia, etsi non possumus terram promissionis ingredi, expedit nobis ut cadamus potius in deserto, quàm ut revertamur in Ægyptum.* Nam, ut ait Cassianus lib. 10. c. 25, *experimento probatum est acediæ impugnationem non declinando fugiendam (si enim fugeris, sequetur, teque gravius impugnabit), sed resistendo superandam esse.*

5. Quo (murmure populi volentis redire in Ægyptum) AUDITO MOYSES ET AARON CECIDERUNT PRONI IN TERRAM, CORAM OMNI MULTITUDINE,] videlicet ad deprecandum Dominum, ne immitteret vindictam in murmuratores, uti fecerat in Sepulcris concupiscentiæ, cap. 11. 33.

8. SI PROPITIUS FUERIT DOMINUS, INDUCET NOS IN EAM.] Vocula *si*, non est dubitantis, sed astruentis rationem et modum victoriæ, scilicet quòd Deus eam daturus esset Hebræis, si ipsi Deum sequerentur, eoque niterentur: Deus enim certo promiserat eis hanc victoriam, imo possessionem Chananeæ. Rursum, Deum esse Hebræis propitium facile ipsi videre poterant per manna, quod jugiter dabat, et per columnam quæ eos ducebat; si enim hæc eis gratis præstabat Deus, præstitisset utique et ingressum in Chanaan, quem promiserat.

9. RECESSIT AB EIS OMNE PRÆSIDIUM.] Hebr. *recessit ab eis umbra eorum; umbra*, id est præsidium, et, ut Chald. vertit, *fortitudo:* quia sicut umbra nos à sole protegit in æstu, ita et præsidium protegit à periculis et hostibus. Deus ergo, qui hactenus Chananæos conservaverat, jam ad adventum Hebræorum subducebat eis suam protectionem, ut caderent coram Hebræis. Septuaginta vertunt: *Recessit ab illis tempus*, quod scilicet datum erat impiis Chananæis ad regnandum et florendum, ait S. August. Sic numeratum et sublatum fuit tempus Balsasari, et monarchiæ Chaldæorum, Dan. 5. 26. Notat hìc S. August. Josue non dicere: *Tempus recessit ab eis*, et nostrum successit; sed *Dominus nobiscum est: Dominus* scilicet, qui temporum omnium creator, ordinator et dispensator est.

Tradunt Hebræi sub hoc tempus in Chanaan mortuum esse S. Job, cujus precibus, dum viveret, placatus Deus parcebat Chananæis; nunc autem illo mortuo, recesserat umbra eos protegens, puta merita et preces S. Job, omneque præsidium; unde S. Hieron. in Locis hebr. ait tradi in Carnea trans Jordanem fuisse domum S. Job; et Abulensis: *Sepulcrum*, ait, *S. Job alte structum in planitie Jordanis, in magno honore à Græcis et Gentibus usque hodie permanet.* Ita et Bredenbachius, Saligniacus, Borchardus, Adrichomius, et ex iis Pineda in Job 1. v. 1. n. 27. tradunt quòd terra Hus, sive Ausitis, in qua habitavit Job, fuerit in finibus Arabiæ et Idumææ in Traconitide regione, juxta Jordanem, in sorte quæ postea tribui Manasse attributa est, ibique pyramidem ad sepulcrum S. Job, more veterum erectam, etiamnum ostendi juxta Suetam urbem. Rursum S. Job paulo ante egressum Hebræorum ex Ægypto esse defunctum ostendi Gen. 36. 33. imo alii volunt eum hoc ipso anno esse mortuum, uti dixi c. 10. 11.

10. ET LAPIDIBUS EOS (Caleb scilicet, et Josue, qui murmurantibus resistebant) VELLET OPPRIMERE.

APPARUIT GLORIA DOMINI,] puta nubes lucida et gloriosa, significans Dei præsentiam et majestatem, ita LXX et Josephus.

SUPER TECTUM FOEDERIS,] super tabernaculum fœderis: est synecdoche.

11. USQUEQUO DETRAHET MIHI POPULUS ISTE? (*detrahet*, id est irritabit me; hoc enim est Hebræum נאץ *niets*) QUOUSQUE NON CREDENT MIHI IN OMNIBUS SIGNIS?] *In*, id est per, vel propter omnia signa et portenta quæ eis exhibui: hebr. enim ב *beth*, id est *in*, sæpe significat *per*.

12. TE AUTEM FACIAM PRINCIPEM SUPER GENTEM MAGNAM.] Heb. tantum est: *Faciam te in gentem magnam*, ut scilicet gens magna ex te nascatur; sic enim Abraham dicitur factus in gentem magnam. Secundo, et genuine: *Faciam te in gentem magnam*, id est, constituam te ducem super magnam multitudinem Gentilium, qui Hebræis hisce tuis meliores et fortiores sint; ita enim vertit noster Interpres.

13. UT AUDIANT ÆGYPTII,] q. d. Si, ut minaris, Domine, deleas Hebræos, consequetur ut Ægyptii id audientes blasphement nomen tuum; unde Sept. et Chal. pro *ut*, vertunt *et:* est aposiopesis ad pathos, tam Dei irati, quàm Mosis, iram Dei brevi et leni hac suggestione mollientis, significandum. Qui enim ira fervent, torrentes verborum et minarum effundunt, quibus vir prudens se non directe opponet; sed hinc inde leniter verbulum aliquod interjiciet, quod eam mitigare possit.

14. QUOD TU, DOMINE, IN POPULO ISTO SIS, ET FACIE AD FACIEM (heb. est, oculo ad oculum) VIDEARIS,] quòd scilicet Hebræi clare te, et tua præsentia fruantur, dum jugiter intuentur columnam nubis, quæ te repræsentat, qua et iter eis ostendis, et obumbras castra eorum, cùm proficiscuntur, eaque ab æstu protegis, uti ostendi Exod. 13. 21.

17. MAGNIFICETUR ERGO FORTITUDO DOMINI.] *Magnificari* duo significat: primo, magnum fieri; secundo, magnum apparere. Dei fortitudo major fieri nequit; habet enim in se omnem fortitudinem possibilem et imaginabilem, imo ultra quàm quis imaginari potest; quia in se est immensa et infinita: ergo tantum magnificatur Dei fortitudo, cum magna, vel major nobis apparet; quasi dicat: Ostende, Domine, nobis totique mundo magnam tuam fortitudinem, inducendo tuum populum in terram Chanaan, expulsis Chananæis; secundo, fortitudo hic sumi potest pro clementia, inquit Abulensis. Qui enim iram vincit, quique offensam hosti, quem punire potest, quemque in manu sua habet, ignoscit, hic magni, fortis et leonini est animi; hunc enim sensum videntur exposcere ea quæ sequuntur: *Sicut jurasti dicens, Dominus patiens, et multæ misericordiæ*, etc. Verum melius hæc ipsa, juxta priorem et proprium sensum, per aposiopesin sic expones, ut intelligantur hæc verba: *Ideoque ostende te nobis clementem et propitium;* quasi dicat: Ostende, Domine, tuam fortitudinem, inducendo nos in Chanaan, ideoque ne irascaris, et perdas nos; sed ostende te

talem, qualem te aliquando esse dixisti, imo jurasti, dicens Exodi 34. 6. *Dominus patiens, et multæ misericordiæ*, etc. In orationibus enim patheticis, ex affectu multa concise dicuntur, multaque tacentur, et in corde retinentur, dum affectus alio rapit, quæ auditori supplenda sunt.

Discant hic à Mose Principes et Prælati, quàm sæpe ingrata, mobilis et temeraria sit plebs ei subdita, quàmque ejus vitia tolerare et excusare debeant. Scipio Africanus, qui Annibalem devicit, ob calumnias tandem à suis Rom. in exilium actus, rogatus *quomodo quis se gerere debeat erga patriam ingratam*, respondit: *Sicut filius se gerit erga matrem ægram.*

Themistocles, à suis Atheniensibus expulsus, fugit ad Artaxerxem quem antea oppugnaverat, dixitque ei: *Abutere fortuna mea potius ad probandam virtutem tuam, quàm ad explendam iram; conservabis enim supplicem tuum, et perdes Græcorum hostem;* verum cum Artaxerxes eum contra Græcos mitteret, ipse ne patriam oppugnaret, hausto taurino sanguine mortem oppetere maluit, natus annos 65.

Epaminondas, qui Thebas ad imperium evexit, cum ultra tempus sibi decretum, republ. ita exigente, exercitum et imperium servasset, accusatus, et ad mortem postulatus à suis: *Occidite*, ait, *me, sed sepulcro meo inscribite, quid patriæ præstiterim tum alias, tum hac ipsa in causa;* testis est Plutarch. in eorum vita.

Præclariores fuerunt fideles. Theodosius Imp. neminem eorum à quibus læsus fuerat, ultus est unquam; miranti id cuidam, dixit: *Utinam eos in vitam revocare possem, qui jamdudum mortui sunt!* Ad alium quemdam eadem prope referentem dixit, *Nihil esse novi, si quis homo cum sit, è vita excedat; unius autem Dei esse, eum qui semel mortuus sit, per pœnitentiam ad vitam revocare.* Ita Niceph. lib. 14. c. 3.

S. Bernardus à quodam suo pugno percussus, cum alii in eum involare vellent, inhibuit, dicens: *Oportet eum aliis ignoscere, cui toties à Deo ignoscitur.* Testis est auctor Vitæ lib. 3. cap. 6.

Sicut jurasti,] sicut testificatus es, sicut certo et firmiter affirmasti: nec enim hoc proprie jurasse legitur Deus, sed tantum dixisse Exodi 34. 6. Dei enim dicere, est virtute et implicite jurare: quia jurare non est aliud, quàm Deum, qui infallibilis et prima est veritas, in testem vocare. Hæc autem prima veritas loquitur, cum Deus loquitur: cum ergo loquitur Deus, tunc ipse reipsa dictis suis testimonium perhibet, itaque se quasi in testem vocat, et consequenter implicite jurat: quia verborum suorum testis est, imo auctor et confirmator. Sic jurare sumitur pro constanter asseverare, et promittere, Ps. 88. 4. *Juravi David servo meo, usque in æternum præparabo semen tuum:* neque enim in libris Regum aut Paral. id jurasse legitur Deus, sed tantum promisisse Davidi: et Psal. 118. 106. *Juravi, et* (id est) *statui, custodire judicia justitiæ tuæ.*

18. Nullumque innoxium derelinquens,] q. d. Omnes homines noxii et peccatores et sunt, et censentur apud te: omnes ergo indigent tua misericordia. Posset secundo, innoxius hîc, uti et Exodi 20. 7. significare impunitum, ut Hebræa littera hîc, uti et alibi, duplicem habeat sensum litteralem, et priorem expresserit Interpres Exodi 34. 6. posteriorem hîc. Vide dicta Exodi 34. 6.

Qui visitas peccata patrum in filios.] Non quòd Moses hoc optet, cum contrarium postulet; sed quia Deus Exodi 34. 6. hæc sibi epitheta dedit, iisque cum invocatur nominari voluit, idque ad premendum, humiliandum, et metu Dei percellendum durum Judæorum populum.

21. Vivo ego (id est juro ego per vitam meam) et (quòd) implebitur gloria Domini universa terra,] quòd scilicet gloria Dei, quæ apparuit in mira et potenti eductione vestrî ex Ægypto, et continua ejusdem gubernatione et protectione in deserto, dando scilicet manna perenne, atque perpetuam columnam itineris ducem; gloria, inquam, hæc Dei deinceps non minuetur, sed perseverabit vobiscum, usque ad ingressum terræ promissæ: itaque omnis terra hoc audiens glorificabit nomen meum, puta meam in promissis præstandis bonitatem, fidelitatem, fortitudinem, etc. quando nimirum hæc gloria, puta gloriosus hic meus ducatus, spargetur per universam terram.

22. Attamen] heb. est כי *ki*, id est quòd, quia, quoniam. Unde Vatab. hæc jungit præcedentibus, hoc sensu, q. d. Implebitur gloria Domini universa terra, quæ est, vel potius erit, quòd omnes hi, qui viderunt signa mea, et tamen murmurarunt contra me, morientur in deserto. Verum hæc non est gloria, id est, gloriosa Dei clementia et benevolentia in Hebræos, ut patet v. 20, sed potius terror, et terribilis vindicta Dei. Melius ergo Noster vertit, *attamen.* Hebræum enim *ki* subinde adversative sumitur, et est nota exceptionis, uti probat Forsterus in Lexico Hebræo.

Qui viderunt majestatem meam,] non in se, sed per signa et portenta, quæ majestatis meæ indices et specula sunt.

Et tentaverunt me jam per decem vices.] Rabbini has decem Hebræorum tentationes Dei sic enumerant, ut prima fuerit ad mare Rubrum, instante eis Pharaone, Exodi 14. 11; secunda fuerit in Mara, ob inopiam aquæ, Exodi 15. 24; tertia in Sin deficiente cibo, Exodi 16. 3; quarta, cum contra præceptum Dei, asservarunt manna in crastinum, ibidem v. 20; quinta, cum manna quæsierunt in sabbato, contra jussum Domini, ibidem v. 27; sexta, cum in siti petierunt aquam in Raphidim, Exodi 17. 2; septima in Horeb, cum vitulum aureum conflarunt, Exodi 32. 4; octava, cum murmurarunt ob laborem itineris, Num. 11. 1; nona, cum flagitarunt carnes et delicias Ægypti in Sepulcris concupiscentiæ, ibid. v. 4; decima hîc, cum murmurarunt ob relationem exploratorum. Verum facilius et planius dici potest hunc esse modum loquendi Script. familiarem, ut ponat numerum certum pro incerto, q. d. *decem vicibus*, id est sæpius, jam murmuravit hic populus.

24. Servum meum Caleb, qui plenus alio spiritu,] bono scilicet, obedientiæ, magnanimitatis, fidei et spei, ad sperandum terram promissam, et ad confidendum bonitati et potentiæ Dei, eam promittentis; cum alii pleni essent spiritu malo inobedientiæ, pusillanimitatis, infidelitatis et desperationis.

Secutus est me.] Heb. *implevit post me*, id est plene me est secutus, dum meis promissis per omnia credidit et confisus est, atque magnitu-

dinem potentiæ meæ ad delendum Chananæos, et ad Hebræos in Chanaan inducendum, contra alios omnes asseruit et propugnavit. Hisce enim actibus fidei, spei et charitatis colimus et sequimur Deum, teste S. August.

25. QUONIAM AMALECITES ET CHANANÆUS HABITANT IN VALLIBUS, CRAS MOVETE CASTRA, ET REVERTIMINI.] Jam ante Exodi 17. incurrerant Hebræi in Amalecitas : sed quia terra Amalec secundùm longitudinem extenditur à terra Chanaan, versus mare Rubrum, hinc ex Ægypto proficiscentes in Chanaan Hebræi, sæpius in Amalecitas, vel potius Amalecitæ in Hebræos incurrerunt ; Chananæus autem populus, qui hic vocatur, non erat ex gentibus habitantibus in Chanaan, sed alius ab iis erat, habitans majori parte in vallibus, juxta desertum, in quo castrametabantur Hebræi, cujus rex fuit Arad, cum quo pugnarunt in deserto Hebræi, ut patebit c. 21. 1. Jubet autem hic Deus ut Hebræi propter Amalecitas et Chananæos recedant, eo quòd ipsi invasuri essent Hebræos, ac superaturi eos, utpote ope Dei indignos, ac proinde ruituros coram hostibus suis : id ita evenisse patet v. 45.

ET REVERTIMINI IN SOLITUDINEM PER VIAM MARIS RUBRI.] Pervenerant jam Hebræi in Rethma et Cades, atque vicini erant terræ promissæ, tantumque inter eam et ipsos intererant montes Idumææ. Verum quia Dominus ipsos pro murmure puniens, per quadraginta annos vagari, et mori volebat in deserto ; hinc jubet eos redire ad solitudinem, per viam, quæ alio itinere duceret ipsos rursum ad mare Rubrum : unde trigesima secunda mansione venerunt tandem in Asiongaber ad mare Rubrum. Graphice hæc in suis tabulis describit, et ob oculos ponit Adrichomius.

Solitudo hæc, uti superius dixi, vastissima erat, invia, inaquosa, sterilis, inarabilis, aspera, prærupta, torrida, obsitaque sabulo profundo, tenaci et lubrico : in hac pro sua pœnitentia, ob murmur à Deo inflicta, vagati sunt Hebræi per 38 annos.

Vide hìc quid mereatur murmur et rebellio, quàmque Deo displiceat; ac time ne, sicuti tot centena Hebræorum millia, ob murmur unicum, exclusa sunt terra promissa, perieruntque ac sepulta sunt in hoc deserto ; ita pariter et tu, si murmures, et inobediens sis Deo ejusque vicariis, cœlo excludaris, ac sepeliaris in gehenna.

29 et 30. OMNES QUI NUMERATI ESTIS (c. 1. v. 2.) A VIGINTI ANNIS ET SUPRA ET MURMURASTIS CONTRA ME, NON INTRABITIS TERRAM.] Hinc patet omnes numeratos, scilicet eos qui erant 20 annorum et supra, murmurasse ; ideoque omnes hìc morte in deserto plectuntur. Ita Abul. Hac sententia non comprehenduntur Levitæ, et mulieres, item pueri, qui necdum erant viginti annorum. Hi enim non fuerunt numerati, ut patet c. 1. v. 2. et c. 2. 33; hi ergo hac sententia et pœna non plectuntur, ac potuerunt ingredi terram promissam. Levitas etiam non murmurasse cum reliquis colligunt aliqui, ex eo quòd nullus ex illa tribu missus sit explorator : ita Andr. Masius Josue ult. v. 4. Ubi tamen nota: præter hosce numeratos, omnes alii, sive feminæ, sive masculi minores viginti annis, qui murmuraverunt, mortui sunt in deserto, æque ac numerati hi : hoc est enim quod dicitur v. 23. *Nec quisquam ex illis, qui detraxit mihi, intuebitur eam.* Ita Abul. Lex tamen hæc tantum fertur in masculos, qui erant 20 annorum et supra: quia hos solos sententia hæc generalis designare et determinare poterat.

Porro hæc sententia intelligitur de illis, qui erant viginti annorum, non cum lata est hæc sententia, sed cum facta est numeratio c. 1. 2. hoc enim significat τὸ *numerati;* ita Abul. Denique hi omnes ad mortem temporalem damnati fuere, non ad æternam; imo præsenti redemerunt æternam, quicumque pœnitentes in gratia obierunt in deserto, uti patet de Mose et Aarone, qui exclusi sunt à Chanaan, sed aliam ob causam, de qua cap. 20.

30. SUPER QUAM LEVAVI MANUM,] id est pro qua, quasi elata in altum manu, juravi quod eam vobis darem, Gen. 15. 18.

PRÆTER CALEB FILIUM JEPHONE, ET JOSUE FILIUM NUN.] Hi duo ergo, soli ex tot centenis armatorum millibus, ingressi sunt Chanaan; quia Deum secuti sunt.

Tropologice, S. Greg. in psalmo 7. pœnit. in expositione quinti versic. in fine : Nullus, inquit, ad cœlum veniet, *nisi prius per amorem spiritus, in novitate vitæ didicerit ambulare. Duo viri, Caleb videlicet et Josue, caput et corpus designant, Christum scilicet et Ecclesiam, qui soli ingrediuntur illam terram viventium. Caleb* enim hebr. significat *omne cor*, ait Procop. *Iephone* significat *conversionem, Iesus Salvatorem;* qui enim integrum erga Deum cor habent, filii conversionis sunt, per cohabitantem illis Jesum.

Alleg. sicut ex tot centenis millibus soli Josue et Caleb ingressi sunt terram promissam, ita ex tot centenis hominum millibus pauci salvantur, euntque ad cœlum.

Cum D. Bern. Abbas Clarevallensis ex hac vita migrasset, quod contigit anno Domini 1153, indictione 1. 13. Cal. Sept. an. ætatis suæ 64, horrenda visio Lingonensi Episcopo facta est. Apparuit ei namque Eremita quidam mortuus, quem viventem olim noverat, qui divino timore compunctus, ante aliquot annos, cum esset Decanus dives et nominatus, omnia contemnens, eremitorium pro Christi amore intravit. Quem cum de statu suo et divini judicii districtione interrogasset, ille respondit : *Ea hora, in qua ego de corpore migravi, triginta hominum millia ab hac luce transierunt. E quibus Bernardus Clarevallensis Abbas, qui eadem hora obiit, una mecum ad cœlos evolavit, tres alii ad Purgatorium missi sunt, cæteri omnes per sententiam justi judicis condemnati, ad infernum, perpetuo cruciandi descenderunt.* S. Simeon, et ex eo S. Nilus Abbas apud Baron. tom. 10. anno Christi 976. asserunt ex decem millibus vix unam animam salvari.

Ex annalibus Franciscanorum refert noster Platus lib. 1. de Bono status Relig. c. 5. Franciscanum quemdam nomine Bertoldum, concionatorem insignem, vi et spiritu dicendi mulierem peccatricem eò contritionis adegisse, ut in concione mortua conciderit; hæc postea precibus ejus resuscitata, dixit : *Cum apparui ad Dei tribunal, adducta sunt eò sexaginta animarum millia, quæ toto orbe è vita excesserant, atque ex his tres tantum addictæ fuerunt Purgatorio, reliquæ omnes ad ignem æternum damnatæ;* unum autem ex Franciscanis Fratribus eodem quoque temporis articulo defunctum, per Purgatorii

quidem locum transisse asseruit, sed tamen ibi non modo diutius non commoratum, verum etiam par animarum, quæ præcipua cum eo amicitia conjunctæ fuerant, secum in cœlum abduxisse. Quàm densi ergo flocci nivis in hieme cadunt ex aere, tam densa hominum turba quotidie descendit ad tartara. O res miranda! ô hominum stupor! Quis hæc legens non expavescat? quis toto corpore non contremiscat? quis non decernat sancte et pie vivere, suæque saluti consulere, et assecurare sibi, quoad potest, cœli auditum? præsertim cum audit illud Christi : *Intrate per angustam portam, quia lata porta, et spatiosa via est, quæ ducit ad perditionem, et multi sunt qui intrant per eam. Quàm angusta porta, et arcta via est, quæ ducit ad vitam, et pauci sunt qui inveniunt eam!* Matth. 7. 13. et iterum : *Multi sunt vocati, pauci vero electi;* hoc cogita, hoc recogita, hoc assidue meditare.

33. Filii vestri erunt vagi in deserto annis quadraginta.] Noxiorum parentum innoxii filii, pro peccato et noxa parentum, hic puniuntur quasi exilio quadraginta annorum. Verum hæc parvulorum non tam pœna fuit, quàm commodum : serviebat enim primo, ad hoc, ut interim ipsi crescerent ad justam ætatem et robur, quo cum Chananæis confligere possent; secundo, ut interim crescerent numero, quo parentibus morituris succedere, et Chananæam replere possent. Ita Abulensis.

Annis quadraginta.] Nota primo : Ab egressu Hebræorum ex Ægypto usque ad ingressum in Chanaan, fluxerunt non 42 anni, uti habent Sept. Josue 5. 6. et ex iis S. August. sed 40 tantum, ut patet Josue 3. 6. in Heb. Chal. et Latino textu. Idque rursum omnino convincitur ex Exodi 7. 7. collato cum Num. 33. 38. et Deut. ult. v. 7. imo hi 40 anni non omnino integri fuerunt. Nam Hebræi egressi sunt ex Ægypto 15 die mensis primi, ut patet Num. 33. 3. Transierunt autem Jordanem, et ingressi sunt Chanaan, decima die mensis primi anni quadragesimi primi ab egressu, ut patet Josue 4. 19. ergo desunt 5 dies ad explendum 40 annos.

Unde nota secundo : Ab hoc murmure errarunt Hebræi per desertum, tantum triginta octo annos cum medio, aut circiter. Nam hæc exploratio, ob quam murmurarunt, contigit anno secundo ab egressu in Junio, uti dixi c. 13. 21.

Dices : Quomodo ergo hic non 38, nec 39, sed 40 anni numerantur? Respondent aliqui hos annos computandos esse ab egressu ex Ægypto. Verum dico eos computandos esse à missis exploratoribus, et murmure hoc, uti satis liquet hoc loco, et Ps. 94. 10. inde enim fuerunt 38 anni completi, et 39 inchoati, qui more Script. vocantur 40; quia Script. solet numerum perfectum exprimere, etiamsi à parte rei paulo major vel minor sit numerus. Sic vocantur 70 discipuli Christi, cum fuerint 72. Vide Riberam in Amos 5. n. 64.

Adde fuisse præcise 40 annos saltem inchoatos, si annum non sacrum, sed profanum accipias, qui incipiebat à Tisri, id est, à Septembri. Nam fuerunt 38 anni completi, cum septem vel octo mensibus. Jam hi menses fracti sunt : primi enim duo præcedebant Tisri primi anni; murmur enim hoc factum est in Julio, puta quadragesimo die à missis exploratoribus : hi autem missi sunt in Junio; unde duo primi menses usque ad Tisri pertinent ad primum annum, cumque in hac numeratione constituunt : inde ab uno Tisri ad alium, continuo fluxerunt 38 anni integri. Rursum post hos 38 annos, fluxerunt à Tisri ultimo usque ad Martium, quo ingressi sunt Chanaan, sex menses, qui ad novum annum, puta quadragesimum pertinent : ita ergo 40 anni fuerunt, sed fracti tam in principio, quam in fine, juxta computum anni communis sive profani.

R. Salomon hos 40 annos præfixos esse putat, ad ætatem eorum, qui morituri erant in deserto, complendam. Censet enim ipse neminem ex eis mortuum esse ante annum ætatis sexagesimum; ita ut qui citius compleverat annum sexagesimum, citius moreretur : ideoque hic præfigi annos 40, ut illi qui exierant de Ægypto anno ætatis vigesimo, morerentur anno quadragesimo ab exitu ex Ægypto (et iste erat eis sexagesimus annus), scilicet paulo antequam alii juniores ingrederentur in Chanaan. Sed hæc ipsius de more sunt figmenta, quæ nullo fundamento nituntur : unde hæc multis refellit Abulensis.

Et portabunt fornicationem vestram,] q. d. Portabunt filii pœnam fornicationis vestræ, id est, prævaricationis, ac declinationis à Deo et lege Dei. Sicut enim mulier, à marito devians ad adulterum, fornicari dicitur; ita fornicatur et anima, si à Deo et lege Dei, cui jure plusquam maritali obstringitur, deviet, præsertim si id fiat per idololatriam. Idolum enim est quasi alius maritus, ideoque quasi adulter animæ. Similis phrasis est c. seq. v. 39.

34. Iniquitates,] pœnam iniquitatum.

Annus pro die imputabitur,] computabitur. q. d. Sicut 40 diebus morati sunt exploratores in Chanaan, eam lustrando, ita proportionaliter manebitis, vos Hebræi, 40 annis in deserto; quia ipsi vos murmurare fecerunt : esto non omnibus istis 40 diebus ipsi murmuraverint, aut peccarint. Est enim hæc proportio in numero 40, non dierum culpæ ad annos pœnæ; sed est congruitas quædam numeri dantis occasionem culpæ ad numerum infligentem pœnam; ita Abulensis.

Moral. Glossa ex Origene : *Timeo*, ait, *hoc mysterium discutere; video enim quod in hoc comprehenditur ratio peccatorum et pœnarum : si enim cuique peccatori adscribitur annus ad pœnam, pro unius diei peccato, vereor ne forte nobis, qui quotidie peccamus, nec ipsa forte secula seculorum sufficere possint ad pœnas luendas.*

36 et 37. Igitur omnes viri, etc. qui reversi murmurare fecerant multitudinem, etc. mortui sunt atque percussi in conspectu Domini.] Omnes exploratores, præter Josue et Caleb, subita morte puniti fuerunt, *coram Domino*, id est, sententia à Deo in eos lata et plaga ab eo in ipsos immissa, ut omnes viderent judicium et vindictam Dei super illos. Aliqui asserunt pestem in eos immissam esse. R. Salomon ait quod linguæ eorum, quibus detraxerant terræ promissæ, inflatæ fuerint, et venenum stillarint, ipsique subito mortui sint. An id ita contigerit, an vero alia plaga percussi sint, novit Deus. Historia hæc respondet comminationi, eaque de causa per anticipationem hic inseritur, antequam Moses minas Dei retulisset populo.

39. Locutusque est Moyses universa verba hæc ad omnes filios Israel.] *Verba*, scilicet

sententiam mortis à Deo latam in omnes murmuratores ab anno 20 et supra, v. 29.

Et luxit populus nimis,] valde, mirum in modum, tum ob sententiam hanc mortis in se latam, tum ob mortem miserabilem exploratorum, quam oculis conspexerant.

40. Et ecce mane primo surgentes, ascenderunt verticem montis] Idumææ, ut sic statim penetrarent in Chanaan. Ecce stulti, dum fugiunt vitia, in contraria currunt: Hebræi ante aversi à Chanaan, jam in eam præcipites ruunt sine consilio, nutu et ope Dei, ideoque utrobique inobedientes, utrobique mulctantur et cæduntur.

Appositum apologum narrat Cleobulus apud Plutarch. in Convivio septem sapientium: Luna, ait, à matre petiit ut sibi tunicam congruentem texeret. Cui mater: Quomodo id possim, cum jam te plenam, jam semiplenam, jam corniculatam videam? Sic homini fatuo et vitioso nulla est mensura: stultus enim ut luna mutatur; nunc animosissimus est, nunc timidissimus; nunc paret, nunc rebellat.

Vere dixit Valer. Max. l. 1. *Ducis in consilio posita est virtus militum.* Et Archidamus videns filium suum nimis temere contra Athenienses pugnantem: *Aut vires, ait, tibi sunt augendæ, aut minuenda audacia.* Et Phocion pugnaturus contra Macedones, cum multi juvenes accurrentes suaderent ei ut in colle castra collocaret: *O Hercules*, ait, *quàm multos duces, milites vero perpaucos!* notans juvenilem temeritatem, quæ duci præire conaretur; cum militis sit non dare consilium, sed exequi; testis Plutarchus in Apophtheg.

Apud Macedones injussu ducis arma capere, in ordines ire, aut hostes invadere, lege militari severe cavebatur, ait Alexander ab Alex. l. 3. cap. 20. Philippus rex Archidamum morte mulctavit, quod cum eum perseverare cum armis jussisset, ille deposuisset; testis est Ælian. l. 14. Sub Lysandro classis Lacedæmoniorum præfecto, Dercyllides accusatus quòd ordines non servasset, ignominiæ causa stare jussus est scutum præ se ferens. Hæc enim non servati ordinis pœna est, inquit Xenophon.

Parati sumus ascendere ad locum, de quo Dominus locutus est, quia peccavimus.] Quasi dicant: Fuimus inobedientes Domino, jam facti nos pœnitet, cupimus obedire Deo, nec cogitare de reditu in Ægyptum, sed statim per montes pervadere in terram promissam. Verum rursum peccant inobedientia: jusserat enim Dominus ut reverterentur per viam maris Rubri.

44. At illi contenebrati (excæcati inobedientia et cupiditate, penetrandi in Chanaan, nolentes acquiescere judicio Mosis) ascenderunt in verticem montis,] in quo habitabant Chananæi et Amalecitæ, qui invadentes Hebræos ceciderunt. Facile enim erat eis alto loco positis, Hebræos ægre ascendentes dejicere et deturbare. Hinc prudentes belli duces captant et præoccupant loca edita, item secundum ventum, solem et pulverem. Hoc faciebat C. Marius insignis dux Romanorum, qui Cimbros devicit: unde cum Popidius Silo hostium dux Mario significaret: *Si es, ô Mari, magnus Imperator, veni, et prælio decerne;* respondit Marius: *Imo si tu es magnus Imperator, coge me invitum decertare.* Ita Plutarchus in Mario.

45. Persecutus est eos usque Horma.] Est prolepsis: *Horma* enim, id est, *anathema*, vocatur hîc terra, quæ postea à strage ibi edita ab Hebræis, vocata est *Horma*, Num. 21. 3. *Horma* ergo significat hîc terminum, et limites terræ, postea percussæ ab Hebræis. Ita Abulensis. Alii putant hoc Horma alium esse locum, qui æque ut ille c. 21. 3. dictus sit Horma, à clade hac et anathemate Hebræorum.

CAPUT DECIMUM QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Statuitur certa mensura libaminum singulis hostiis. Secundo, fertur lex de dandis primitiis panum, messis et uvarum, vers. 18. Tertio, colligens ligna in sabbato jubetur lapidari, v. 32. Quarto, jubet Deus ut Hebræi gestent fimbrias, quæ eos semper admoneant legis Dei, v. 37.

1. Locutusque est Dominus ad Moysen, dicens: 2. Loquere ad filios Israel,
et dices ad eos: Cum ingressi fueritis terram habitationis vestræ, quam
ego dabo vobis, et 3. feceritis oblationem Domino in holocaustum, aut vic-
timam, vota solventes, vel sponte offerentes munera, aut in solemnitati-
bus vestris adolentes odorem suavitatis Domino, de bobus sive de ovibus:
4. offeret quicumque immolaverit victimam, sacrificium similæ, decimam
partem ephi, conspersæ oleo, quod mensuram habebit quartam partem
hin: 5. et vinum ad liba fundenda ejusdem mensuræ dabit in holocaustum sive in victimam.
Per agnos singulos 6. et arietes erit sacrificium similæ duarum decimarum, quæ conspersa sit
oleo tertiæ partis hin: 7. et vinum ad libamentum tertiæ partis ejusdem mensuræ offeret in odo-
rem suavitatis Domino. 8. Quando vero de bobus feceris holocaustum aut hostiam, ut impleas
votum vel pacificas victimas, 9. dabis per singulos boves similæ tres decimas conspersæ oleo, quod
habeat medium mensuræ hin: 10. et vinum ad liba fundenda ejusdem mensuræ in oblationem

suavissimi odoris Domino. 11. Sic facies 12. per singulos boves et arietes et agnos et hœdos. 13. Tam indigenæ quam peregrini 14. eodem ritu offerent sacrificia. 15. Unum præceptum erit atque judicium tam vobis quam advenis terræ. 16. Locutus est Dominus ad Moysen, dicens : 17. Loquere filiis Israel, et dices ad eos : 18. Cum veneritis in terram, quam dabo vobis, 19. et comederitis de panibus regionis illius, separabitis primitias Domino 20. de cibis vestris. Sicut de areis primitias separatis, 21. ita et de pulmentis dabitis primitiva Domino. 22. Quod, si per ignorantiam præterieritis quidquam horum, quæ locutus est Dominus ad Moysen, 23. et mandavit per eum ad vos, à die qua cœpit jubere et ultra, 24. oblitaque fuerit facere multitudo : offeret vitulum de armento, holocaustum in odorem suavissimum Domino, et sacrificium ejus ac liba, ut cæremoniæ postulant, hircumque pro peccato : 25. et rogabit sacerdos pro omni multitudine filiorum Israel, et dimittetur eis, quoniam non sponte peccaverunt, nihilominus offerentes incensum Domino pro se et pro peccato atque errore suo ; 26. et dimittetur universæ plebi filiorum Israel, et advenis qui peregrinantur inter eos : quoniam culpa est omnis populi per ignorantiam. 27. Quod si anima una nesciens peccaverit, offeret capram anniculam pro peccato suo : 28. et deprecabitur pro ea sacerdos, quod inscia peccaverit coram Domino, impetrabitque ei veniam, et dimittetur illi. 29. Tam indigenis quam advenis una lex erit omnium, qui peccaverint ignorantes. 30. Anima vero, quæ per superbiam aliquid commiserit, sive civis sit ille, sive peregrinus (quoniam adversus Dominum rebellis fuit), peribit de populo suo : 31. verbum enim Domini contempsit, et præceptum illius fecit irritum : idcirco delebitur, et portabit iniquitatem suam. 32. Factum est autem, cum essent filii Israel in solitudine, et invenissent hominem colligentem ligna in die sabbati, 33. obtulerunt eum Moysi et Aaron et universæ multitudini. 34. Qui recluserunt eum in carcerem, nescientes quid super eo facere deberent. 35. Dixitque Dominus ad Moysen : Morte moriatur homo iste, obruat eum lapidibus omnis turba extra castra. 36. Cumque eduxissent eum foras, obruerunt lapidibus, et mortuus est sicut præceperat Dominus. 37. Dixit quoque Dominus ad Moysen : 38. Loquere filiis Israel, et dices ad eos ut faciant sibi fimbrias per angulos palliorum, ponentes in eis vittas hyacinthinas : 39. quas cum viderint, recordentur omnium mandatorum Domini, nec sequantur cogitationes suas et oculos per res varias fornicantes, 40. sed magis memores præceptorum Domini faciant ea, sintque sancti Deo suo. 41. Ego Dominus Deus vester, qui eduxi vos de terra Ægypti, ut essem Deus vester.

2, 3 et 4. CUM FECERITIS OBLATIONEM DOMINO IN HOLOCAUSTUM, AUT VICTIMAM pacificam, etc. OFFERET QUICUMQUE IMMOLAVERIT VICTIMAM, SACRIFICIUM SIMILÆ.] Hinc et ex aliis locis patet libamina tantum addi solere in holocausto et victima pacifica, non vero in victima pro peccato, eo quòd in ea nullæ carnes Deo adolerentur. Libamina enim tantum addebantur carnibus, tanquam condimenta earum, utpote quæ erant instar cibi et convivii Dei, quod per talia condiri solet. Excipe tamen libamina hostiæ pro peccato in mundatione leprosorum, de quibus Levit. 14. 11. ubi nota : Libamina erant tanquam appendices, vel condimenta sacrificii, eruntque quinque, scilicet primo, simila ; secundo, oleum : tertio, vinum : quarto, sal : quinto, thus; sed quia sal et thus modica erant, hinc certa eorum mensura hîc non præscribitur, cæterorum autem trium præscribitur.

Nota, secundo : Olei et vini in libando, semper eadem mensura statuitur.

Quæres quoto anno post egressum ex Ægypto, et in quota mansione lata sit hæc lex, et aliæ quæ intexuntur hoc c. et seq. usque ad c. 20.

Respondeo: Id incertum est. Nam Moses prætcrit hîc septemdecim mansiones : ultima enim, cujus meminit cap. præced. fuit decima quinta in Rethma ; cap. vero 20. v. 1. narrat eos venisse in Cades, ubi fuit trigesima tertia mansio: reliquas ergo medias, puta septemdecim, silet et præterit. Verisimile tamen est omnia hæc secundo anno egressus ex Ægypto esse dicta et facta. Nam cinere vitulæ rufæ, de quo c. 19. non diu caruisse videntur, ob crebras purificationes hoc cinere necessario faciendas, post institutas in Sinai cæremonias, sacrificia, et sacerdotes.

3. ADOLENTES ODOREM SUAVITATIS,] cremantes, scilicet victimam ; quæ crematio erat in odorem suavitatis, id est, Deo erat accepta et grata, uti nobis gratus est odor aliquis suavissimus, v. g. thuris, rosæ, musci, etc.

DE BOBUS SIVE DE OVIBUS,] aut hircis, sive hœdis, ut patet v. 11.

4. QUICUMQUE IMMOLAVERIT VICTIMAM,] quicumque obtulerit victimam immolandam. Laici enim offerebant tantum victimas ; non autem immolabant : hoc enim erat sacerdotum.

5. ET VINUM AD LIBA (id est libamina) FUNDENDA.] Unde Hebr. est, *et vinum ad libationem.* Ita et Chald. et Septuaginta.

Nota : Modus et ritus libationis erat hic, uti recte annotavit Abulensis ; laicus offerens victimam et libamina domi suæ in farinam, victimæ suæ præscriptam, superfundebat oleum, idque ea mensura, quæ hîc præcipitur, scilicet pro una decima, sive pro uno gomor similæ, fundebat quartam partem mensuræ hin : pro duabus decimis fundebat tertiam partem hin : pro tribus, medietatem hin. Hin erat mensura continens duodecim sextarios Hebræos, sive

scyphos, tredecim unciarum aquæ, aut vini, ut ostendam in fine operis. Farina ergo hæc, libanda Deo, non poterat misceri aqua : sic enim habita fuisset immunda, et inepta sacrificio, uti docet Abulens. in c. 28. Num. q. 23. sed oleo miscenda erat. Deinde, farinam ita commistam afferebat offerens ad Sanctuarium, una cum vini mensura hîc præscripta, tradebatque ea sacerdoti, qui ea accipiens, effundebat vini partem in victimam cremandam, uti colligitur v. 5. et c. 28. 14. atque ex simila tollebat pugillum, quem cremabat super altare : reliquam vero similam et vinum, in suos usus servabat. Libamenta enim semper maxima ex parte cedebant sacerdoti etiam in holocaustis.

Ritus ergo sacrificandi et libandi erat hic : sacerdos victimæ carnes, vel adipem, si is solus cremandus erat, imponebat altari ; deinde ex simila, quæ sale et certa mensura olei commista et condita erat tollebat pugillum, cumque victimæ cremandæ imponebat, simulque non super similam tantum, sed et super ipsam victimam, vini portionem hîc præscriptam effundebat : denique thus victimæ imponebat, ac mox subjectis lignis ignem excitabat, eoque victimam cum libaminibus Deo adolebat et concremabat.

Per agnos singulos.] Hæc verba ad præcedentia, cum Bibliis regiis (Hebr. Chald. et Sept.) referenda sunt, non ad sequentia. Cum agno enim una decima similæ, cum ariete vero duæ decimæ similæ erant offerendæ, uti sequitur.

Ubi nota : Quo majus erat pecus aut victima, eo majus dandum erat libamen. Nam cum agno (sub quo et hœdum intellige) qui necdum excessisset annum, danda erat decima similæ, et quarta pars hin tam olei, quàm vini ; pro ariete vero, vel hirco dandæ erant duæ decimæ similæ, cum tertia parte hin olei, et vini ; denique pro vitulo, vel bove dandæ erant tres decimæ similæ, cum medietate hin olei et vini.

Hæc ita esse clare patet ex Hebr. Chald. Septuag. Ita Vatablus et Hebræi.

Anagog. Cyrill. l. 16. de Adoratione in spir. et verit. p. 327. Vinum, inquit, lætitiam ; oleum, hilaritatem designat, quæ in futura gloria inæqualiter admetietur Sanctis pro diversa mensura bonorum operum Deo oblatorum.

Pari modo tropologice majori operi pio plus olei et vini, id est, plus hilaritatis et devotionis, est dandum, quàm minori.

15. Peregrini,] id est advenæ, puta proselyti conversi ad judaismum. Hic enim Heb. vocatur גר *ger*, quod Noster nunc peregrinum vertit, nunc advenam, ut patet v. 15. 14. 26. et alibi.

16. Unum præceptum erit, atque judicium (id est statutum, sive lex : hoc enim est Heb. משפט *mispat*) tam vobis quam advenis (proselytis) terræ.

19. Separabitis primitias Domino de cibis, id est, de panibus vestris,] uti præcessit. Id clarius patebit v. 20.

20 et 21. Sicut de areis primitias separatis : ita et de pulmentis dabitis primitiva Domino.] Sub *areis* intellige et torcularia. Sicut enim ex area primitias messis, ita ex vinea vel torculari primitias vindemiæ et uvarum in exitu anni, puta in festo Tabernaculorum, Deo offerre debebant. Rursum primitiæ dandæ erant *de pulmentis*, id est, de panibus. Ita Hebr. Chald. et Septuag. Panes ergo hîc vocantur *pulmenta :* quia prisci tam Romani, quàm Hebræi pultibus pro pane utebantur ; unde et Pultiphagi sunt dicti. Nam de aliis cibis omnibus, primitias quotidie dare Deo fuisset pene impossibile. Tantum ergo cum panem pinserent Hebræi, panem aliquem primitiarum dabant sacerdotibus, aut Levitis iis, qui in illorum urbe erant, vel qui ad primitias recipiendas à pontifice et sacerdotibus erant constituti.

Adhuc hodie Judæorum mulieres quoties pinsunt, *challa*, id est, placentam aut tortellam, à reliqua pasta separant, et quasi Domino consecrant. Verum quia non habent amplius, templum, nec sacerdotes, quibus illa dabatur ; hinc eam in clibanum conjiciunt, atque comburunt : dicunt enim quod non liceat ea vesci, melius sane eam darent pauperibus. Porro formula benedictionis, qua utitur mulier in consecratione hujus placentæ, hæc est : *Benedictus sis tu, Domine Deus noster, rex mundi, qui sanctificasti nos præceptis, et præcepisti nobis separare placentam de pasta*, etc. De primitiis hisce plura dicam c. 18. 12.

Pie ergo, et juxta consilium, imo legem hanc Dei, faciunt matres familias Christianæ, quæ quoties panem pinsunt, toties panem unum in primitias Deo et pauperibus seponunt.

22 et 24. Quod si per ignorantiam præteribitis quidquam horum, etc. oblitaque fuerit facere multitudo, offeret vitulum de armento holocaustum, etc. hircumque pro peccato.] Dices : Levit. 4. 13. præcipitur ut, si tota multitudo filiorum Israel peccet, offerat vitulum pro peccato, comburendum extra castra : quomodo ergo lex hîc præcipit vitulum non pro peccato, sed in holocaustum, hircum vero pro peccato offerri ?

Respondet Cajet. Leviticum loqui de peccatis contra jus divinum naturale commissis, hanc vero legem loqui de peccatis contra jus Dei positivum commissis, ideoque aliam hîc, aliam ibi victimam ad expiationem præscribi. Verum hoc non videtur verum : nam illa lex Levitici eodem cap. 4. loquens de victimis et peccatis, tam principis quàm particularis cujusque, loquitur de quibuslibet eorum peccatis : ergo pariter cum loquitur de victimis, et peccatis totius populi de quibuslibet ejus peccatis loquitur.

Dico ergo aliam esse hanc legem ab illa Levitici : ac proinde præter vitulum pro peccato Levit. 4. præceptum, hîc juberi populo peccanti, ut insuper offerat alium vitulum in holocaustum, et hircum pro peccato. Ita Abulensis.

Nota : Hircus hîc pro peccato non cremabatur extra castra (nil enim tale hîc dicitur) uti vitulus ille Levit. 4. quia sanguis hujus hirci non inferebatur in Sanctum sanctorum, uti inferebatur sanguis illius vituli. Solus ergo adeps hujus hirci cedebat Deo, eique adolebatur, carnes vero cedebant sacerdoti : ita enim fiebat in aliis hostiis pro peccato, juxta legem Levit. 6. 26.

24. Et sacrificium ejus, ac liba. *Sacrificium*, farreum intellige : Hebr. enim est *mincha ; liba* vero sunt libamina olei et vini, quæ cum vitulo et hirco offerri, cæremoniæ hîc à me præscriptæ postulant.

25. Quoniam non sponte peccaverunt.] Quia si sponte, et per superbiam contemnens præceptum Dei peccaret quis, hic culpam hanc non expiabat sacrificio, sed à judice, si res constaret ; sin autem, à Deo puniebatur et occidebatur, ut patet v. 31.

NIHILOMINUS OFFERENTES INCENSUM DOMINO,] q. d. Dimittetur eis peccatum: quia per ignorantiam commissum est; ita tamen ut nihilominus offerant *incensum*, id est, sacrificium sive victimam jam præscriptam, quæ Deo incendatur et adoleatur. Patet ex Hebr. Chald. et Sept. Sic enim *incensum*, vel, ut hebr. est, *ignitio*, sæpe in Levitico capitur, non pro thymiamate, sed pro sacrificio et victima animalium.

30. QUONIAM ADVERSUS DOMINUM REBELLIS FUIT.] Sept. et Chald. *quoniam Dominum irritavit.*

31. PRÆCEPTUM FECIT IRRITUM,] non quoad obligationem præcepti, sed quoad ejus finem et usum, qui est obedire præcepto. Sic Hebræi sæpe dicunt: Irritam fecit legem, id est, legem transgressus est, violavit, illique inobediens fuit; talis enim quantum in se est, infringit, destruit, et irritam facit ipsam legem.

32. FACTUM EST AUTEM, CUM, etc. INVENISSENT HOMINEM COLLIGENTEM LIGNA IN DIE SABBATI.] Hinc patet in deserto servatum fuisse sabbatum, etsi alia cæremonialia ibidem servata non sint: quia sabbatum, Dei voce in Sina, toti populo promulgatum erat, Exodi 20. 8. Servarunt ergo Hebræi in deserto sabbatum, quoad vocationem ab operibus, non autem quoad sacrificia, ut scilicet in sabbato offerrent duos agnos, unum mane, alterum vespere; nec enim post discessum è Sina sacrificarunt, nisi in Chanaan.

34. NESCIENTES QUID SUPER EO FACERE DEBERENT.] Hebr. כילא פרש *kilo paras*, id est, *quia non declaratum*, vel, *ut* Septuag. *decretum erat, quid fieret ei.* Licet enim Exodi 31. 14. pœna mortis lata esset in violantem sabbatum, tamen ignorabant Hebræi an pro tantillo opere, quale erat colligere ligna, morte aliquem plecti vellet Deus, et si id vellet, ignorabant quo genere mortis eum affici cuperet. Jubet ergo hìc Deus eum lapidari. Vide hìc quàm rigide et severe præcepta et festa sua servari mandet Deus.

Greg. Turonensis l. 1. de Gloria Mart. 15. narrat mulieris cujusdam Dominica pinsentis panem, manum protinus divino igne fuisse succensam.

Rodericus Toletanus p. 4. hist. Hispan. narrat Joannem Castellæ regem victoriosum, cum Dominica die ante prandium equitationi vacaret, ab equo cespitante dejectum et obtritum occubuisse, ut discamus diem festum dare Deo, non venationibus, aut vanis ludis. In Vita S. Austregisili Archiepisc. Bitur. quæ exstat apud Surium 20. Maii. c. 9. narratur quòd, cum molitor quidam nomine Monulphus, die Dominica molam reficeret, manubrium instrumenti ejus manui ita adhæserit, ut nullus id inde posset amovere. Prorupit etiam sanguis inter digitos, qui computrescens fœtore suo omnibus movebat nauseam. Sed hic S. Austregisilo manum ejus tangente sanatus est. Eucherius in Vita S. Mauritii et sociorum Martyr. scribit aurifabrum quemdam Gentilem, quod Dominica die domi laboraret, à Thebæis Martyribus verberatum fuisse, eoque terrore Christianum effectum esse.

38. DICES AD EOS UT FACIANT SIBI FIMBRIAS PER ANGULOS PALLIORUM.] Hebr. *ut faciant sibi fimbrias ad alas*, id est, ad extremitatem, *vestium*, puta extimarum, quæ pallia vocantur: in iis ergo jubentur Hebræi fimbrias filatim assuere, vel attexere, ut exstent eo modo, quo videmus fimbrias, vel fila reliqua exstare in extremitatibus telarum.

Hinc Pharisæi, teste Christo Matth. 23. 5. ut viderentur religiosiores aliis, magnificabant hasce fimbrias: imo Christus ipse, more gentis suæ gestavit has fimbrias, ut patet Luc. 8. 44. ubi mulier hæmorrhoissa tetigisse dicitur fimbriam vestimenti Christi, et continuo sanata esse. Super has fimbrias inducebant Judæi, et extendebant circumcirca filum, vel tæniam, sive vittam hyacinthinam, idque tum distinctionis causa, ut hoc signo à Gentilibus dignoscerentur: tum pietatis ergo, ut scilicet hoc esset quasi mnemosynon mandatorum Dei.

Porro erant hæ fimbriæ ianthini, id est, violacei et cœlestis coloris, ut per hoc significaretur Judæorum conversationem et spem debere esse in cœlo, ut cogitationem habentes apud Deum, Dei timorem et præsentiam semper ob oculos haberent; hoc enim est quod sequitur: *Quas cum viderint, recordentur omnium mandatorum Domini.*

Judæi, adhuc hoc tempore, in synagogis suis hac cæremonia utuntur. Habent enim inter cæteras vestes unam similem thoraci, nisi quòd manicis careat; qua utuntur quotidie in precibus suis, eamque induunt super omnes alias vestes, illamque vocant ארבע כנפות *arba canphot*, id est, quadrangulum; habet enim quatuor alas vel angulos, in quibus pendent *zizioth*, id est, fila illa retorta, sive fimbriæ, quæ ipsi vulgo *zotten* nuncupant, dicuntque eas peculiarem habere vim contra malam concupiscentiam, idque ex eo quod hìc subditur: *Nec sequantur cogitationes suas et oculos, per res varias fornicantes.* Quare qui inter eos religiosiores vel potius superstitiosiores sunt, hac veste fimbriata semper induuntur sub aliis vestibus, inquit Oleaster et alii. Addit S. Hieron. in c. 23. Matt. Judæos fimbriis hisce inseruisse acutissimas spinas, ut ambulantes, per earum puncturam, legis divinæ semper admonerentur. Quid jam faciant Christiani? quomodo satagent, ut lex Dei eorum oculis jugiter observetur?

39. NEC SEQUANTUR COGITATIONES SUAS ET OCULOS, PER RES VARIAS FORNICANTES.] Hebr. *ne exploretis*, vel *aspiciatis*, aut *investigetis post cor vestrum, et post oculos vestros, post quos vos fornicamini.* q. d. Gerite has fimbrias, ut iis admoniti legis Dei, non sequamini cogitationes, et, ut Chald. vertit, הירהור *hirhur*, id est, curiositatem impiam cordis vestri, et concupiscentiam oculorum vestrorum, quos sequentes aberratis à præceptis Dei, et tanquam fornicarii alieno rerum concupitarum amore, et peccatis vos polluitis, ait Vatablus.

CAPUT DECIMUM SEXTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Core, Dathan, Abiron et Hon rebellant Mosi, ambiuntque sacerdotium cum aliis 250. Unde ipsi vivi a terra absorbentur; socii vero eorum 250, thurificantes igne divino afflantur. Hinc v. 41. murmurat populus: unde Deus ex eo 14700 igne consumit, ignem grassantem oratione sua cohibet Aaron.

1. Ecce autem Core filius Isaar, filii Caath, filii Levi, et Dathan atque Abi-
ron filii Eliab, Hon quoque filius Pheleth de filiis Ruben, 2. surrexe-
runt contra Moysen, aliique filiorum Israel ducenti quinquaginta viri
proceres Synagogæ, et qui tempore concilii per nomina vocabantur.
3. Cumque stetissent adversum Moysen et Aaron, dixerunt: Sufficiat
vobis, quia omnis multitudo sanctorum est, et in ipsis est Dominus. Cur
elevamini super populum Domini? 4. Quod cum audisset Moyses, cecidit
pronus in faciem; 5. locutusque ad Core et ad omnem multitudinem: Mane, inquit, notum
faciet Dominus qui ad se pertineant, et sanctos applicabit sibi; et quos elegerit, appropinqua-
bunt ei. 6. Hoc igitur facite: Tollat unusquisque thuribula sua, tu Core, et omne concilium
tuum: 7. et hausto cras igne, ponite desuper thymiama coram Domino; et quemcumque ele-
gerit, ipse erit sanctus: multum erigimini, filii Levi. 8. Dixitque rursum ad Core: Audite, filii
Levi: 9. Num parum vobis est, quod separavit vos Deus Israel ab omni populo, et junxit sibi,
ut serviretis ei in cultu tabernaculi, et staretis coram frequentia populi, et ministraretis ei?
10. Idcirco ad se fecit accedere te et omnes fratres tuos filios Levi, ut vobis etiam sacerdotium
vindicetis, 11. et omnis globus tuus stet contra Dominum? quid est enim Aaron ut murmu-
retis contra eum? 12. Misit ergo Moyses ut vocaret Dathan et Abiron filios Eliab. Qui respon-
derunt: Non venimus, 13. numquid parum est tibi quod eduxisti nos de terra, quæ lacte et
melle manabat, ut occideres in deserto, nisi et dominatus fueris nostri? 14. Revera induxisti
nos in terram, quæ fluit rivis lactis et mellis, et dedisti nobis possessiones agrorum et vinearum,
an et oculos nostros vis eruere? non venimus. 15. Iratusque Moyses valde, ait ad Dominum:
Ne respicias sacrificia eorum; tu scis quod ne asellum quidem unquam acceperim ab eis, nec
afflixerim quempiam eorum. 16. Dixitque ad Core: Tu, et omnis congregatio tua, state seor-
sum coram Domino, et Aaron die crastino separatim. 17. Tollite, singuli, thuribula vestra; et
ponite super ea incensum, offerentes Domino ducenta quinquaginta thuribula: Aaron quoque
teneat thuribulum suum. 18. Quod cum fecissent, stantibus Moyse et Aaron, 19. et coacer-
vassent adversum eos omnem multitudinem ad ostium tabernaculi, apparuit cunctis gloria
Domini. 20. Locutusque Dominus ad Moysen et Aaron ait: 21. Separamini de medio congre-
gationis hujus, ut eos repente disperdam. 22. Qui ceciderunt proni in faciem, atque dixerunt:
Fortissime Deus spirituum universæ carnis, num uno peccante, contra omnes ira tua desæviet?
23. Et ait Dominus ad Moysen: 24. Præcipe universo populo ut separetur à tabernaculis Core,
et Dathan et Abiron. 25. Surrexitque Moyses, et abiit ad Dathan et Abiron; et sequentibus
eum senioribus Israel, 26. dixit ad turbam: Recedite à tabernaculis hominum impiorum, et
nolite tangere quæ ad eos pertinent, ne involvamini in peccatis eorum. 27. Cumque recessis-
sent à tentoriis eorum per circuitum, Dathan et Abiron egressi stabant in introitu papilionum
suorum, cum uxoribus et liberis, omnique frequentia. 28. Et ait Moyses: In hoc scietis quod
Dominus miserit me, ut facerem universa quæ cernitis, et non ex proprio ea corde protulerim.
29. Si consueta hominum morte interierint, et visitaverit eos plaga, qua et cæteri visitari so-
lent, non misit me Dominus: 30. sin autem novam rem fecerit Dominus, ut aperiens terra os
suum deglutiat eos, et omnia quæ ad illos pertinent, descenderintque viventes in infernum,
scietis quod blasphemaverint Dominum. 31. Confestim igitur ut cessavit loqui, dirupta est
terra sub pedibus eorum: 32. et aperiens os suum, devoravit illos cum tabernaculis suis et
universa substantia eorum, 33. descenderuntque vivi in infernum operti humo, et perierunt de

medio multitudinis. 34. At vero omnis Israel, qui stabat per gyrum, fugit ad clamorem pereuntium, dicens : Ne forte et nos terra deglutiat. 35. Sed et ignis egressus à Domino, interfecit ducentos quinquaginta viros, qui offerebant incensum. 36. Locutusque est Dominus ad Moysen, dicens : 37. Præcipe Eleazaro filio Aaron sacerdoti ut tollat thuribula quæ jacent in incendio, et ignem huc illucque dispergat; quoniam sanctificata sunt 38. in mortibus peccatorum : producatque ea in laminas, et affigat altari, eo quod oblatum sit in eis incensum Domino, et sanctificata sint, ut cernant ea pro signo et monimento filii Israel. 39. Tulit ergo Eleazar sacerdos thuribula ænea, in quibus obtulerant hi quos incendium devoravit, et produxit ea in laminas, affigens altari : 40. ut haberent postea filii Israel quibus commonerentur, ne quis accedat alienigena, et qui non est de semine Aaron, ad offerendum incensum Domino, ne patiatur sicut passus est Core, et omnis congregatio ejus, loquente Domino ad Moysen. 41. Murmuravit autem omnis multitudo filiorum Israel sequenti die contra Moysen et Aaron, dicens : Vos interfecistis populum Domini. 42. Cumque oriretur seditio, et tumultus incresceret, 43. Moyses et Aaron fugerunt ad tabernaculum fœderis. Quod, postquam ingressi sunt, operuit nubes, et apparuit gloria Domini. 44. Dixitque Dominus ad Moysen : 45. Recedite de medio hujus multitudinis, etiam nunc delebo eos. Cumque jacerent in terra, 46. dixit Moyses ad Aaron : Tolle thuribulum, et hausto igne de altari, mitte incensum desuper, pergens cito ad populum ut roges pro eis : jam enim egressa est ira à Domino, et plaga desævit. 47. Quod cum fecisset Aaron, et cucurrisset ad mediam multitudinem, quam jam vastabat incendium, obtulit thymiama; 48. et stans inter mortuos ac viventes, pro populo deprecatus est, et plaga cessavit. 49. Fuerunt autem qui percussi sunt quatuordecim millia hominum et septingenti, absque his qui perierant in seditione Core. 50. Reversusque est Aaron ad Moysen ad ostium tabernaculi fœderis, postquam quievit interitus.

1. Ecce autem Core filius Isaar, filii Caath, filii Levi.] Hinc patet Core fuisse consobrinum Mosis et Aaronis, adeoque Mosen et Core fuisse duorum fratrum, scilicet Amram et Isaar filios. Caath enim genuit Amram et Isaar, Amram genuit Mosen et Aaron : Isaar vero genuit Core, ut patet partim hìc, partim Exodi 6. 18.

2. Surrexerunt contra Moysen,] non tam ejus principatum ambientes, quàm Aaronis sacerdotio invidentes, quasi illud inique à se, utpote primogenitis (primogenitis enim in lege naturæ competebat sacerdotium) ablatum esset, et in solum Aaronem à Mose fratre translatum; maximè vero Core, qui erat primogenitus Isaar, ut patet Exodi 6. 21. et consobrinus Aaronis, invidit eum sibi præferri, eumque electum esse in sacerdotem, se vero tantum esse Levitam. Id patet ex v. 10. ubi Moses eum ambitus sacerdotii arguit; hinc et jussit litem hanc dirimi thuribulis, adolendo thymiama, quod utique sacerdotii erat.

Permisit Deus hoc Core murmur et seditionem, ut per eam Aaronis sacerdotium confirmaretur et illustraretur. Non enim potest fidelium et sacerdotum Dei gloria resplendere, nisi eam infidelium reprobatio et pœna commendet. Quare Core hìc expressus fuit hæreticorum et pseudo-sacerdotum typus. Ita Orig. Rom. 9.

Hinc verisimile est hanc seditionem excitatam esse à Core, paulo post Aaronis consecrationem, scilicet eodem anno secundo egressus Hebræorum ex Ægypto; id magis patebit c. 20. 1.

Moraliter, hìc discant ii qui in rep. vel Ecclesia ad honores evehuntur, se multorum invidiæ et æmulationi objici, eamque modeste et generose ferant ac superent. Ita Scipio Africanus Gracchо cum suis contra eum clamante interficiendum esse tyrannum : *Merito*, inquit, *patriæ bellum facientes, me prius sublatum volunt. Roma enim Scipione incolumi cadere non potest, neque vivere Scipio Roma eversa.* Idem à duobus Petilliis de gravibus criminibus accusatus apud populum : *Hac ipsa*, inquit, *die Carthaginenses et Annibalem devici, itaque nunc coronatus ascendo ad Capitolium, rem ibi sacram facturus : qui volunt, de me ferant suffragia*, atque hæc locutus ascendit, sequente populo, destitutisque qui eum accusabant. Ita Plutarchus in ejus Vita. Nimirum alta petunt venti, feriuntque summos fulmina montes. Hinc suadebat Cato ut potentes parce sua potestate uterentur; sic enim eam diuturnam habituros, et invidiam vel evasuros, vel restincturos.

Vere dixit Clemens Alexand. l. 7. Stromatum : *Quidquid est pulchrum sequitur momus*, id est, reprehensor, præsertim æmulus et invidus. Pulchrum Aaronis sacerdotium secutus est momus Core : pulchram Magdalenæ unctionem secutus est momus Judas, sed laudavit Christus. Viri zelosi et religiosi quot hodie habent momos? quot malignos censores? Quisquis aliquid pulchri et magni moliris, scito te secuturum momum : sed eum non cura, cum opus tuum laudat Christus. Cessabunt rodere momi; virtus tua et laus tua in theatro mundi totius celebrabitur, idque in æternum.

Per nomina.] Hebr. *viri nominis*, id est, celebres, puta primores et senatores, qui ad consilium evocari solebant.

3. Sufficiat vobis,] ut privati vivatis, et vestra sorte singuli contenti sitis.

Quia omnis multitudo sanctorum est,] quasi dicant : Omnis hic Hebræorum populus sanctus est, Deoque per veram fidem, religionem, cultum et pactum in Sina initum devinctus, et quasi consecratus, æque ac vos, ô Moses et Aaron.

ET IN IPSIS EST DOMINUS.] Primo, pluens eis è cœlo manna; secundo, præiens iter in columna nubis; tertio, habitans cum eis in tabernaculo, quasi dicant: Totus hic populus est Dei, et Deus est in eo; non ergo vos, ô Moses et Aaron, gerere debetis quasi reliquis sanctiores, Deoque conjunctiores sitis, ideoque velle eis præesse.

Moraliter, disce hîc quàm tumultuosa sibi et aliis sit ambitio. Præclare S. Paulinus epist. ad Romanianum: *Blandum*, inquit, *nomen honos, sed mala servitus.* Et Philo l. de Joseph: *Cogitet*, ait, *qui honorem affectat, tempestatem se affectare.* Et S. Greg. 1. p. Pastoral. c. 9. *Quid*, inquit, *est potestas culminis, nisi tempestas mentis?* et l. 32. Mor. c. 17. vel 19. *Omne*, ait, *quod hîc eminet, plus mœroribus afficitur, quàm honoribus gaudet.* Et S. Bern. l. 3. de Consid. *Ambitio*, inquit, *ambientium crux, nihil acerbius cruciat, nihil molestius inquietat.* Et ep. 42. *Meditantibus*, ait, *honores blandiuntur, sed onera pensantibus terrori sunt ac formidini.* Et serm. 6. in Psal. *Qui habitat: Veritas*, inquit, *est, quæ sedula suggestione reducit in mentem quàm sit in ambitu frivola consolatio, grave judicium, usus brevis, finis ignotus.* Recte enim ait Seneca: Ambitio scenam et theatrum quærit.

Merito ergo S. August. asserit se inter honores et laudes tremere. Sic enim ait serm. 5. de verbis Domini: *Laudes vestræ gravant nos potius, et in periculum mittunt. Toleramus illas, et tremimus inter illas.* Et hom. 50. *Honor te quærere debet, non illum tu.* S. Hier. in Vita S. Paulæ: *Fugiendo*, inquit, *gloriam, gloriam Paula merebatur, quæ virtutem quasi umbra sequitur, et appetitores suî fugiens, sequitur contemptores.* S. Chrys. hom. 5. in Gen. *Gloria*, ait, *humana tunc multo uberius fruimur, quando eam despicimus.*

4. QUOD CUM AUDISSET MOYSES, CECIDIT PRONUS IN FACIEM,] humiliter deprecans Dominum ut seditionem hanc Core discuteret, atque in oratione responsum accepit, id quod sequitur:

5. MANE NOTUM FACIET DOMINUS, QUI AD SE PERTINEANT.] Ad hæc verba alludit Apostolus 1. Tim. 2. 19. dicens: *Cognovit Dominus qui sunt ejus*, ut ibi dixi.

ET SANCTOS APPLICABIT SIBI.] *Sanctos*, id est, à se sibi segregatos et electos ad sacerdotium, sic et infra v. 7. et alibi, *sanctus* vocatur segregatus ad sacerdotium.

7. PONITE THYMIAMA CORAM DOMINO,] coram Sancto sanctorum, in altari thymiamatis.

IPSE ERIT SANCTUS.] *Sanctus*, id est, segregatus et electus à Deo ad sacerdotium, ut dixi v. 5.

MULTUM ERIGIMINI, FILII LEVI.] Hebr. *multum vobis*, scilicet sumitis et arrogatis. q. d. Tu, ô Core Levita, cum tuis valde superbis; quia non tantum in me, et in Aaron, sed in Deum, qui hæc ordinavit et constituit, insurgis.

9. NUM PARUM VOBIS EST, QUOD SEPARAVIT VOS DEUS, etc. UT SERVIRETIS EI? Hebr. est *eis*, Chald. *pro eis*, sed eòdem hæc omnia redeunt; Core enim et cæteri Levitæ serviebant *ei*, id est, Deo pro eis, scilicet Israelitis.

Nota hîc quanta sit dignitas esse Clericum, esse Levitam, dedicari Dei cultui, servire tabernaculo. B. Thomas Morus hac re gaudebat et gloriabatur: nam in publica supplicatione ipse crucem sacerdoti præferebat, et vulgaris Clerici aut æditui munus obibat, serviebat sacerdoti sacrificanti, eique canenti ipse indutus superpellicium succinebat instar Custodis; cumque Dux Norfolciæ casu superveniens diceret hoc eum dedecere, esseque præter ejus dignitatem (erat enim tunc Morus Angliæ Cancellarius) regique Henrico displiciturum, respondit Morus: *Domino meo regi displicere non potest, quod ipsius regis Domino, Domino, inquam, dominantium, obsequium impendo.*

11. ET OMNIS GLOBUS TUUS (congregatio tua, gregales tui) STET CONTRA DOMINUM.

QUID EST ENIM AARON?] q. d. Quid fecit Aaron? nec enim ipse se ingessit sacerdotio, sed ad id à Deo vocatus est.

12. MISIT ERGO MOYSES,] scilicet legatum, ad absentes Dathan et Abiron, et etiam ad Hon; nam Core solus erat præsens Mosi.

NON VENIMUS,] nolumus venire.

14. REVERA INDUXISTI NOS IN TERRAM, QUÆ FLUIT RIVIS LACTIS ET MELLIS.] Est sarcasmus, quasi dicant: Hæccine in deserto est terra fluens lacte et melle, in quam tu, ô Moses, nos ex Ægypto inducturum promisisti? Unde Biblia Romana legunt hæc sine interrogatione. Nam Hebr. et Chald. habent assertive: *Utique non induxisti nos in terram lactis et mellis.*

AN ET OCULOS NOSTROS VIS ERUERE?] Hebr. *an oculos hominum horum*, qui videlicet nobiscum sunt, *vis eruere?* ut scilicet non videant tuas fraudes et imposturas, quasi dicant: Ideone vocas nos ad te, ut nobis perstringas, vel excæces oculos, ne videamus tuas technas, quibus per favorem Aaroni, utpote fratri tuo, sacerdotium, nobis ab eo exclusis, inique consignasti? sicut hactenus nobis per dulcia tua verba et promissa oculos perstrinxisti, nosque dementasti, ut te ex opulenta regione Ægypti, sequeremur in sterile et aridum hoc desertum. Aliqui sic interpretantur, quod effossio oculorum fuerit pœna inobedientiæ et rebellionis, q. d. Etiamsi nobis pro ista inobedientia et rebellione, quòd ad te non venimus, oculos eruere velis, non tamen veniemus ad te.

15. IRATUSQUE MOYSES VALDE, AIT AD DOMINUM: NE RESPICIAS SACRIFICIA EORUM.] *Sacrificia* vocat thurificationes: nec enim victimas obtulerunt hi rebelles, sed tantum thymiama, ut patet ex sequenti.

TU SCIS QUOD NE ASELLUM QUIDEM UNQUAM ACCEPERIM AB EIS,] q. d. Vide ergo, Domine, quàm inique me ambitus, tyrannidis, et dominatus accusent.

17. TOLLITE, SINGULI, THURIBULA VESTRA; ET PONITE SUPER EA INCENSUM, OFFERENTES DOMINO DUCENTA QUINQUAGINTA THURIBULA.] Seditiosi proceres, socii Core erant 250, ut patet v. 2. totidem hîc numerantur thuribula; quia singuli cum Aarone de sacerdotio contendebant, illudque sibi arrogabant. Hinc potius thurificatione, quàm mactatione victimarum voluit Deus explorari et declarari suam in hac lite sententiam: quia pretiosa, longa et operosa fuisset 250 victimarum immolatio: thymiama vero et thuribula ad manum erant. Adde thure omnium gentium ritu coli Deum, et thurificationem esse facillimum, æque ac dignissimum Deo sacrificium.

Nota: Hæc 250 thuribula non fuerunt accepta ex tabernaculo, et altari holocaustorum: hæc enim thuribula erant Dei, Mosis et Aaronis; non autem horum rebellium, contra Deum et Mosen certantium; sed quemque sibi suum ex ære, ut patet v. 39. levi opere fecisse thuribulum, vel antea, cum ad sacerdotium aspi-

rare, et inter se conspirare cœperunt, vel certe mox, ut Moses hanc eis facultatem dedit, edixitque ut quisque suum afferret thuribulum cum incenso. Ita Abulensis.

18. QUOD CUM FECISSENT] 250 proceres seditiosi, non vero Core, Dathan, Abiron et Hon. Hi enim 4 noluerunt venire ad Mosen, et ad tabernaculum, sed domi in suis tabernaculis manserunt ex superbia et contumacia: forte etiam, quia timebant ultionem Dei, quam viderant in Nadab et Abiu, quæque 250 eorum sociis thurificantibus postea obvenit, v. 35.

19. ET COACERVASSENT (hi 250 proceres) ADVERSUS EUM (Mosen) OMNEM MULTITUDINEM.] Hi enim 250 seditiosi convocarunt multitudinem populi contra Mosen, ut singuli viderent hoc experimentum sui sacerdotii, illique applauderent: non dubitabant enim quin facile et egregie thurificaturi essent. Atque hac de causa Dominus omnem multitudinem, quasi iis consentientem et applaudentem disperdere voluit, sed deprecante Mose illi pepercit, solique 250 proceres seditiosi perierunt.

Vide hìc quàm insipientes sint, qui vocatione sua non contenti, alienam invadunt, quàmque sapienter dictum sit, et à sapientibus domorum epistyliis inscriptum:

> Tu (*clerice*) supplex ora: tu (*miles*) protege: tuque (*agricola*) labora.

Si enim suo gradu et officio contentus fuisset Core cum suis, mortem corporis et animæ non incurrisset. Prudenter Theopompus Pyliis, majores honores ipsi deferentibus, scripsit, *Mediocres honores tempore augeri, nimios aboleri.* Ita Plutarch. in Lacon.

APPARUIT CUNCTIS GLORIA DOMINI,] scilicet mirifica lux, et fulgor radiantissimus in columna nubis, repræsentans Deum, Deique gloriam et majestatem.

20 et 21. LOCUTUSQUE DOMINUS AD MOYSEN ET AARON AIT: SEPARAMINI DE MEDIO CONGREGATIONIS HUJUS, UT EOS REPENTE DISPERDAM.] Jubet hic Deus Mosen et Aaronem separari à toto populo, ut eum disperdat; unde patet populum applausisse rebellioni Core. Hinc Moses pro eo orat, dicens:

22. FORTISSIME DEUS SPIRITUUM UNIVERSÆ CARNIS, NUM, UNO PECCANTE, CONTRA OMNES IRA TUA DESÆVIET?] q. d. Tu, Domine, es Deus creator, conservator et gubernator omnium spirituum, qui in omnibus corporibus sunt, eosque contines, et medullitus penetras, ut scias eorum intima. (Simili enim phrasi et sensu ait Moses c. 27. 16. *Provideat Dominus Deus spirituum omnis carnis hominem, qui sit super multitudinem hanc*). Cum ergo videas populum non peccasse rebellione, sed tantum Core cum suis: populum vero ab eo seductum, indirecte tantum peccasse; quia scilicet novitatis avidus, ad novum hoc thurificationis et concertationis spectaculum ex curiositate accurrit, et arrisit: hinc obsecro te ne, propter unum rebellem Core, universum populum non rebellem disperdas.

23 et 24. ET AIT DOMINUS AD MOYSEN: PRÆCIPE UNIVERSO POPULO, UT SEPARETUR A TABERNACULIS CORE, ET DATHAN, ET ABIRON,] intellige *et Hon*, quia hi quatuor erant capita seditionis, ut patet v. 1, et alios 250 ad seditionem excitarant, hique noluerant venire ad Mosen et tabernaculum, ut ibi thymiama cum 250 sociis suis adolerent; manserunt ergo hi quatuor, singuli in suis tentoriis. Unde Moses ad eos ivit, eosque cum suis tabernaculis à terra absorberi fecit. Id magis patebit v. 31.

Docet hìc Moses Prælatos, ut suam dignitatem apud alios, etiam parentes et cognatos, tueantur. Narrat Plutarchus de Fabricio Rom. qui Pyrrhum devicit, quod, cum senex equo ad filium jam consulem contenderet, jusserit eum filius equo descendere et se consulem venerari; quem pater amplexus: *Recte,* inquit, *sapis, fili, sentiens quibus præsis, et quantam imperii majestatem adeptus sis.* S. Paulus monet Timotheum Episcopum Ephesinum, ne se patiatur contemni: sic enim ait epist 1. c. 4. 12. *Nemo adolescentiam tuam contemnat,* et Titum Episcopum Cretensem c. 2. 15. *Nemo te contemnat.* Ita S. Paulus suam dignitatem contra obtrectatores defendit tota epist. 2. ad Corinthios.

Ita S. Carolus Borromæus, vir humillimus, maledicta in suam personam congesta ferebat et dissimulabat; sed cum tangeretur ejus dignitas et jurisdictio Ecclesiastica, eam intrepide contra reges et principes tuebatur, eosque excommunicabat atque pro hac causa libens se mortem et martyrium cum S. Thoma Archiepiscopo Cantuariensi subiturum asserebat.

Ita Episcopalem potestatem contra Valentinianum Imp. ejusque matrem Justinam constanter defendit S. Ambrosius, pro eaque morti non semel sese obtulit, atque eunucho minanti mortem, ni Imperatori in tradendo Ecclesiam Arianis parceret, respondit: *Tu facies quod spadones; ego patiar quod Episcopi.* Ita S. Chrysostomus suam dignitatem propugnavit contra Eudoxiam, S. Basilius contra Valentem, S. Athanasius contra Constantinum, Constantium et Julianum Apostatam, Gregorius I. contra Mauritium Imperator. Gregorius VII. contra Henricum IV.

Anno Domini 552, cum Theodora Augusta instaret, ut Vigilius Pontifex Anthemium Patriarcham, pulso Menna Catholico, restitueret, uti ante pontificatum promiserat, respondit: Malo quodvis supplicium pati, et millies mori potius quam hominem hæreticum, et à prædecessoribus suis damnatum revocare, et sententiam mutare. Et cum mulier cum suis, qui aderant, minis instaret, ad Diocletianum se, non ad Justinianum, quemadmodum arbitrabatur, venisse dixit. Quare ita cæsus est, ut paululum abfuerit, quin tunc occideretur. Fugiens itaque in templum S. Euphemiæ, quod haud procul aberat, inde à grassatoribus trahitur, et injecto in collum fune, tanquam latro per totam urbem, usque ad vesperam raptatur. Deinde carceri inclusus, pane et aqua aliquandiu ita patienter vixit, ut semper diceret se etiam majora meritum, si digna pro peccatis pœna irrogaretur. Alfonsus Ciacconus in vita Vigilii.

Anno 25 sui imperii, impurus Anastasius Episcopum Œniandum audiens disertum admodum esse, et qui ora omnibus sententiæ de passo Deo assertoribus obturaret, cum hortatus est ut ad suam factionem descisceret, pollicens eum quidquid petiisset, illico accepturum. Cui Episcopus: *Tu,* inquit, *potius ad Orthodoxos transi, ne, dum opiniones impiorum hominum Severi, Eutychis et Discori amplecteris æterno igni addicaris;* simulque apprehendens Imperatoris chlamydem: *Hæc,* ait, *vestis nequaquam te post mor-*

tem sequetur, ô Imperator; sed sola te comitabitur pietas, ac virtutum habitus. Missam fac Ecclesiam, quam Christus suo redemit sanguine. Indoctus es, et ratiocinandi ignarus, neque ullum Ecclesiæ decretum perfecte intelligis, tantum imposturis et scurrilibus calumniis fatuos terres. Satis sit tibi dignitatis, quod Imperator es: Antistites Ecclesiæ vexare noli. Ad hæc Imperator pudore suffusus obmutuit. Pauperrimus autem cum esset ille Episcopus, ne obolum quidem ab Imperatore voluit accipere; adeo liber erat, et solius in Deum fidei ac pietatis rationem habens; ita refert Zonaras l. 3. Annal.

Leontius Tripolis Lydiæ Episcopus, natione Mysus, animo fuit ingenuo adversus omnes, et ore libero. Quodam tempore Concilio indicto, cum Eusebia Constantii uxor, superbia elata, ab Episcopis adoraretur, solus eam adulationem aspernatus domi mansit. At illa irritata, et animo inflammato, mittit ad eum expostulatum, pollicitationibus etiam hominem alliciens; se Ecclesiam illi maximam exstructuram esse, et affatim pecuniæ præbituram, si se conveniret. Cui ille hoc modo respondit: *Istorum quidem si quid, imperatrix, exsequi volueris, non tam mihi te scito, quàm animæ tuæ gratum facturam; si me vero ad te venire volueris, debita Episcopis reverentia conservata, ut ego quidem ingrediar; tu autem statim de sublimi isto solio descendens, reverenter mihi obviam procedas, et caput meis manibus supponas, benedictionem acceptura; ac deinde ego sedeam, tu verecunde adstes, cum jussero signo dato, sessura. Si hæc, inquam, tibi conditiones placuerint, veniam ad te; sin alio modo, non tam multa dabis, tam magna non poteris, ut nos honore Episcopis conveniente neglecto, divinum sacerdotii institutum violemus* Quæ cum renuntiata essent, exarsit iracundia mulier, non ferendum rata Leontii responsum, et vehementer commota, et multum conquesta, multumque muliebri bile et levi ingenio minitata, rem marito exponit, eumdemque ad supplicium de illo sumendum instigat. Is vero ingenuum Leontii animum magis laudat: placataque ira uxorem in gynæceum ablegat. Ita refert Suidas hist. in Leontio pag. 526.

26. RECEDITE A TABERNACULIS HOMINUM IMPIORUM, ET NOLITE TANGERE QUÆ AD EOS PERTINENT, NE INVOLVAMINI IN PECCATIS, id est in pœnis peccatorum, EORUM,] unde heb. est: *Ne consumamini in peccatis eorum.* Vide quam Deus vitari velit peccatorum consortia, quamque peccatum sit noxium et contagiosum.

27. DATHAN ET ABIRON EGRESSI STABANT IN INTROITU PAPILIONUM SUORUM, CUM UXORIBUS et LIBERIS, OMNIQUE FREQUENTIA] famulorum scilicet, et ancillarum, eorumque parvulis. Hos enim parvulos proprie significat Hebr. טַף *tap*, quod tamen Sept. de more vertunt supellectilem.

28. IN HOC SCIETIS, QUOD DOMINUS MISERIT ME, UT FACEREM UNIVERSA,] quæ scilicet, in vestri ex Ægypto eductione, totoque meo ducatu, ac præsertim circa Aaronis et filiorum ejus in sacerdotes electionem, feci.

29. PLAGA QUA ET CÆTERI VISITARI SOLENT,] quam Deus Judæis infligere solet, puta pestem, gladium, famem, etc.

30. SIN AUTEM NOVAM REM FECERIT DOMINUS (Hebr. *si creaturam*, id est novam plagam, *creaverit Dominus*) UT APERIENS TERRA OS SUUM,] hiatum suum: hic enim metaphorice vocatur *os*. Ridicule ergo et insulse Hebræi ex hoc loco fabulantur terram proprie habere os absconditum, illudque à Deo creatum esse septimo die mundi, puta sabbato ad solis occasum: sabbato enim Deus quievit ab omni opere, uti docet Scriptura, Gen. 2.

DEGLUTIAT EOS, ET OMNIA QUÆ AD ILLOS PERTINENT, etc. SCIETIS QUOD BLASPHEMAVERINT DOMINUM.] Opus enim Dei, puta Aaronis sacerdotium, calumniati sunt, illudque non Deo, sed Mosi, ejusque favori iniquo et injusto attribuerunt; hoc autem est blasphemare: hoc enim erat ingens Dei injuria et contumelia. Blasphemia enim est, cum opus Dei tribuitur diabolo, vel homini, ut patet Matth. 12. 31. Ita Abulensis.

31 et 32. CONFESTIM IGITUR UT CESSAVIT LOQUI, DIRUPTA EST TERRA SUB PEDIBUS EORUM, ET APERIENS OS SUUM DEVORAVIT ILLOS, CUM TABERNACULIS SUIS, ET UNIVERSA SUBSTANTIA EORUM.] Nota: Eo tempore, quo 250 proceres, qui in seditione hac erant socii Core, obtulerunt thymiama in tabernaculo, ibique à Deo igne afflati sunt, eodem Dathan, Abiron, Hon et Core rebellionis duces, nolentes ire ad Mosen et tabernaculum, domi suæ cum tentoriis, totaque familia à terra absorpti sunt.

Nam Core non periisse igne cum 250 in tabernaculo, sed eum domi suæ mansisse, ibique à terra absorptum esse patet ex hoc v. et v. 27. in Hebræo, ubi expresse dicitur quod Core cum sua substantia à terra absorptus sit: idem colligitur ex v. 24. ubi Moses jubet populo, ut recedat à tabernaculo Core, quia scilicet ipse jam jam à terra absorbendus erat; idem expresse dicitur c. 26. 10.

Nota hic pœnam ambitionis, rebellionis, inobedientiæ et murmuris. Nam non tantum hi quatuor duces, sed et ipsorum uxores, liberi, famuli, ancillæ, totæque domus, cum rebus omnibus à terra absorptæ sunt, idque ad detestationem tanti criminis, et ad terrorem populo incutiendum: perinde ac in crimine læsæ majestatis, domus reorum funditus destruuntur. Erant enim hi rebelles et blasphemi, rei læsæ majestatis divinæ. Hinc videtur quod hæ uxores, liberi et famuli dominis suis rebellibus consenserint, ambientes honorem hunc sacerdotii suis dominis, et consequenter sibi, suæque familiæ: si qui non consenserunt, hi perierunt, eo quod non recesserint à tabernaculis eorum, uti jusserat Dominus v. 24. Parvuli etiam eorum, licet innoxii, absorpti sunt, quia parvuli sunt possessio parentum, ait Aristoteles l. 5. Ethicor. morte ergo parvulorum puniti sunt parentes. Est enim Deus omnium vitæ necisque dominus, qui parvulis ipsis hac morte potius benefecit. Verisimile est enim eos per remedium legis naturæ expiatos fuisse à peccato originali, itaque salvatos esse, qui si diutius vixissent, patrissassent forte, aut etiam parentibus deteriores evasissent.

Excipe hic filios Core, de quibus dicitur c. 26. v. 10. *Et factum est grande miraculum, ut pereunte Core, filii non perirent*: quia scilicet filii hi Core patris rebellioni non consentiebant; unde per miraculum Deus effecit, ut Core cum tabernaculo suo absorpto, filii ejus non absorberentur, sed penduli in aere hærerent, quoad terra absorbens tabernaculum Core, sub pedibus eorum rursum se conjungeret, et hiatum concluderet. Unde capit. 26. 58. familia Core,

quasi superstes, inter Levitas numeratur: atque hi filii Core postea sancti habiti sunt inter Levitas, psalmosque plures vel composuerunt, vel decantarunt, qui etiamnum eorum nomine, puta filiis Core, inscribuntur, ut patet psalm. 41. 43. 84. 86 et 1. Paral. c. 26. 1.

Substantia.] Hebr. רכוש *rechus*, quod opes quaslibet significat: unde ab Hebr. *rechus*, Gallicum *richesses* deducit Vatablus.

33. Descenderuntque vivi in infernum,] proprie dictum; perperam enim Abulensis per infernum sepulcrum accipit. Cogita qualis hic fuerit descendentium, cum absorberentur, clamor et comploratio, qua perculsus omnis populus fugit ab eis, ut dicitur v. 34.

Hinc satis patet eos in æternum damnatos esse, et detrusos in infernum; illud enim hîc clare dici videtur. Accedit quod hi, in flagranti delicto, à furore Dei subito absorpti sunt: unde non videntur habuisse spiritum aut tempus pœnitendi. Hæ tamen rationes non omnino concludunt: posset enim per infernum accipi Purgatorium, et limbus Patrum. Potuerunt enim ipsi in ipso descensu per tantam cladem compungi, pœnitere et resipiscere, inquit Abulensis: hoc possibile fuit; sed parum probabile est ita evenisse. Unde eos in infernum damnatorum descendisse censet Epiphan. Hieronym. Beda, et ex iis Bellarminus, libro 4. de Christi anima cap. 10. Vide hîc quam puniantur rebelles murmuratores: nam, ut ait S. Ambros. epist. 82. *Immugiens terra in medio plebis scinditur, aperitur in profundum sinus, abripiuntur noxii, et ita ab omnibus mundi hujus ablegantur elementis, ut nec aerem haustu, nec cœlum visu, nec mare tactu, nec terram contaminarent sepulcro.*

Quæres an hi descendentes vivi pervenerint in infernum. Asserunt aliqui, estque probabile: hoc enim verba Scripturæ hîc præ se ferunt. Verum probabilius est contrarium, scilicet eos vivos in infernum non pervenisse, sed vivos eo descendere cœpisse, ut τὸ *descenderunt vivi*, significet actum inchoatum, non perfectum. Nam devorante eos terra, et continuo se concludente in via mortui sunt, ibique corpora remanserunt, animabus in infernum descendentibus. Ratio est, quia universalis lex mortis lata est in omnes homines: nam, ut dicitur Hebr. 9. 27. *statutum est hominibus semel mori*, à qua lege nemo eximendus est, nisi quid aliud cogat. Rursum, lex resurrectionis omnibus mortalibus statuta est: ergo et hi aliquando resurgent; ergo mortui sunt, non vivi, alioqui enim nunc eorum corpora immortalia essent in inferno, nec resurgerent in die judicii. Tertio idipsum significat Moses, cum ait v. 29. *Si consueta hominum morte interierint.* q. d. Hi morte non consueta, sed nova et insolita interibunt, et mox: *Sin autem novam rem fecerit Dominus, ut aperiens terra os suum deglutiat eos, et omnia quæ ad illos pertinent, descenderintque viventes in infernum, scietis quod blasphemaverint Dominum.* Nec enim populus scire poterat eos vivos descendere, id est pervenire in infernum: sed ad hoc satis erat videre terram dehiscentem, et illos deglutientem, ut scilicet vivi descendere inciperent versus infernum: sic enim omnibus apparebat, omnesque videntes censebant et dicebant eos vivos descendisse in infernum. Loquitur enim Script. more vulgari hominum. Ita Abul. Lyran. Hugo, Dionysius.

Simili morte plectetur Antichristus, cujus hi rebelles præcursores et typus fuerunt. De eo enim, ejusque pseudopropheta dicitur Apoc. 19. 20. *Vivi missi sunt hi duo in stagnum ignis.* De quo vide ibidem Franc. Riberam.

Operti humo.] Humus enim sive terra, iis absorptis, mox se et suum os sive hiatum rursum conclusit.

35. Sed et ignis egressus a Domino interfecit ducentos quinquaginta viros, qui offerebant incensum.] Hi 250 viri venerunt cum suis thuribulis ad Sanctuarium, quò nolebant venire Core, Dathan, Abiron et Hon, cumque ex altari holocaustorum prunas acciperent, quibus imponerent thymiama, quod ingressi sunt in Sanctum, ponerent et adolerent in altari thymiamatis, statim antequam ipsi Sanctum ingrederentur, ex altari holocaustorum ignis à Deo immissus, in eos insiliit, eosque combussit. Unde quod hîc dicitur: *Qui offerebant incensum*, intellige, qui offerre volebant et attentabant (similis phrasis fuit v. 33.) necdum enim obtulerant, imo necdum ingressi erant Sanctum, Deo id nolente, ne illud contaminarent culpa et pœna sua tam infami. Jam eodem tempore, quo hi 250 igne afflati sunt in tabernaculo Domini; Core, Dathan, Abiron et Hon domi suæ cum tabernaculis, à terra absorpti sunt, ut dixi v. 31. Vide ut hîc puniantur, qui sacra contrectant, et sacerdotium sibi arrogant, cum à Deo ad id non sint vocati, nec electi, uti dicitur v. 40.

37. Tollat thuribula quæ jacent in incendio,] in loco incendii, ubi combusti sunt 250 proceres.

37 et 38. Quoniam sanctificata sunt in mortibus peccatorum,] q. d. Thuribula hæc asserventur in monumentum sceleris et ultionis; quia ipsa Deo oblata sunt per ignem sacrum, et thymiama, quod eis hi 250 proceres imposuerunt, ut Deo illud adolerent in altari thymiamatis, licet necdum illud adoleverint, morte præventi: oblata, inquam, sunt ipsa Deo *in mortibus peccatorum*, id est eo tempore, quo Deus hosce 250 viros peccantes et rebelles morte punivit, afflans eos igne.

Hæc ergo thuribula quasi sanctificata fuerunt. Primo, Per contactum ignis sacri, et thymiamatis, quod eis imposuerunt 250 proceres; hoc enim est quod hîc subditur: *Eo quod oblatum sit in eis incensum Domino.* Secundo, sanctificata sunt, per sanctam justitiam et vindictam, quam in proceres eis abutentes exercuit Deus, et hoc significat τὸ *in mortibus peccatorum.* Tertio, sanctificata sunt, id est jussa sunt offerri tabernaculo, ibique asservari ad sanctam et perpetuam hujus ultionis memoriam: unde ex Hebr. vertit Vatab. *acerræ*, sive *thuribula ista sint peccatorum pro animabus eorum*, ut scilicet serventur in monumentum peccatorum, qui per ea animam, id est vitam, perdiderunt.

41. Murmuravit autem omnis multitudo filiorum Israel sequenti die, contra Moysen et Aaron, dicens: Vos interfecistis populum Domini,] populi scilicet partem, puta 250 viros atque Core, Dathan, Abiron et Hon, cum suis familiis.

42 et 43. Cumque oriretur seditio, etc. Moyses et Aaron fugerunt ad tabernaculum.] Hoc enim tutum est in omni persecutione asylum: atque hic ingens est persecutionis fructus, quod

nos ad Deum ire compellat. Unde Jacobus eremita, cum ei dæmon minaretur, diceretque : *Tantam tibi inuram infamiam, ut nemo te aspicecere velit*, respondit : *Agam tibi gratias, nam invitus inimicum tuum beneficio afficies; ut qui efficies, ut magis verser in Dei recordatione. Nam quo mihi plus est otii, eo magis occupor in perpetua contemplatione divinæ pulchritudinis.* Ita Theod. in Philotheo c. 21.

45. Recedite de medio hujus multitudinis,] q. d. Vos, ô Moses et Aaron, fugite extra castra, ut circumquaque omnia murmurantium castra deleam.

Cumque jacerent in terra,] Moses et Aaron supplicantes pro populo, unde sequitur : *Dixit Moses ad Aaron: Tolle thuribulum*, etc. *mitte incensum*, etc. *ut roges pro eis.* Dixit hoc Moses ut Propheta, inspiratus à Deo, ex voluntate Dei : nam alias tantum licebat adolere thymiama in altari thymiamatis, non autem extra illud, inter populum et cæsorum cadavera, uti fecit hic Aaron, dispensante Deo.

46. Jam enim egressa est ira a Domino, et plaga desævit.] *Et* significat, *id est* : *ira* enim *egressa à Domino*, non erat aliud, quam plaga desæviens; fuit hæc plaga ignis, quæ è populo 14 millia et 700 combussit et incendit, ut patet ex v. 49. An corpora horum fuerint per ignem plane consumpta et in cinerem redacta, ut vult Abul. an vero tantum ambusta, non liquet: neutrum enim hic exprimitur. Vide ut murmur hic rursum puniatur igne.

50. Interitus,] plaga ignis et incendii jam dicta.

CAPUT DECIMUM SEPTIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Moses duodecim virgas a 12 principibus tribuum accipit : inter eas floret sola virga Aaronis, eoque miraculo et indicio, Aaroni a Deo consignatur et confirmatur sacerdotium.

1. Et locutus est Dominus ad Moysen, dicens : 2. Loquere ad filios Israel, et accipe ab eis virgas singulas per cognationes suas, à cunctis principibus tribuum virgas duodecim, et uniuscujusque nomen superscribes virgæ suæ, 3. nomen autem Aaron in tribu Levi, et una virga cunctas seorsum familias continebit : 4. ponesque eas in tabernaculo fœderis coram testimonio, ubi loquar ad te, 5. quem ex his elegero, germinabit virga ejus : et cohibebo à me querimonias filiorum Israel, quibus contra vos murmurant. 6. Locutusque est Moyses ad filios Israel : et dederunt ei omnes principes virgas per singulas tribus; fueruntque virgæ duodecim absque virga Aaron. 7. Quas cum posuisset Moyses coram Domino in tabernaculo testimonii, 8. sequenti die regressus invenit germinasse virgam Aaron in domo Levi : et turgentibus gemmis eruperant flores, qui foliis dilatatis, in amygdalas deformati sunt. 9. Protulit ergo Moyses omnes virgas de conspectu Domini ad cunctos filios Israel; videruntque et receperunt, singuli, virgas suas. 10. Dixitque Dominus ad Moysen : Refer virgam Aaron in tabernaculum testimonii, ut servetur ibi in signum rebellium filiorum Israel, et quiescant querelæ eorum à me, ne moriantur. 11. Fecitque Moyses sicut præceperat Dominus. 12. Dixerunt autem filii Israel ad Moysen : Ecce consumpti sumus, omnes perivimus : 13. quicumque accedit ad tabernaculum Domini, moritur, num usque ad internecionem cuncti delendi sumus?

2. Loquere ad filios Israel, et accipe ab eis virgas singulas, per cognationes, id est tribus suas.] Duodecim enim virgas tantum accepit hic Moses, juxta numerum 12 tribuum, scilicet à qualibet tribu unam, præter virgam Aaronis.

Nota : Ob seditionem et murmur Core cum suis, contendentis cum Aarone de sacerdotio, de quo cap. præcedenti jubet hic Deus singulas tribus, earumque principes virgas suas afferre, ut per eas novo miraculo, solius virgæ Aaronis florentis, litem hanc dirimat, eique sacerdotium consignet et confirmet. Hinc videtur hoc miraculum contigisse eodem anno, quo contigit seditio Core, scilicet anno secundo egressus ex Ægypto, ut dixi c. præced. v. 2. qui fuit annus mundi 2455.

Et uniuscujusque nomen superscribes virgæ suæ.] *Uniuscujusque*, scilicet principis in qualibet tribu. Patet ex Hebræo, qui habet : *Et quisque* (scilicet princeps) *scribat nomen suum super virgam suam.* Erant enim omnes principes primogeniti totius populi; et singularum tribuum, ideoque præ cæteris, ad eos jus sacerdotii spectare videbatur : unde ad omnem de eo litem dirimendam, principum solorum nomina inscripta sunt virgis duodecim, et decimæ tertiæ inscriptum est nomen Aaronis, qui erat primogenitus in tribu Levi; nam Levi primogenitum filium habebat Caath, hic Amram, hic

Aaronem : erat enim Aaron senior Mose, fratre suo.

3. Nomen autem Aaron erit in tribu Levi.] Hebr. est, *in virga Levi.* Ita et Septuag. Quælibet enim tribus, seu, ut sequitur, omnes familiæ unius tribus unam habebant virgam, cui inscriptum erat nomen principis, seu primogeniti illius tribus. Quare valde verisimile est virgam hanc Aaronis et Levi aliam fuisse à virga Mosis, qua ipse plagas Ægypto induxit, et mare Rubrum divisit; idque probatur primo, quia hæc virga vocatur hîc Levi, non Mosis. Secundo, quia alioqui impar fuisset virgarum sors, cæterique principes suspectum habuissent Aaronem et Mosen, si ipse fratri consignasset virgam illam, quæ tot portentorum fuerat operatrix, cum alii communem baculum, sive scipionem pro virga sua acciperent : et consequenter ipsum miraculum florentis virgæ, non Aaroni, sed ipsi virgæ tribuissent. Virga ergo Aaronis communis fuit virga et similis virgis aliorum principum. Ita Abulensis, Cajetanus et alii. Unde Hebræi tradunt omnes hasce tredecim virgas fuisse ex eadem amygdalo, et Cyrill. in Catena Francisci Zephyri : *Erant*, inquit, *omnes virgæ amygdalinæ, de more ejus gentis, quæ ex ea potissimum arbore scipionibus utebatur : gerit enim talis arbor vigilantiæ symbolum.* Amygdalus enim excellit in surculis, sive ramis rectis et proceris emittendis : quare valde apta est, ut ex ea scipiones senum, ac sceptra principum exscindantur.

Audi quid de hac virga tradat vel sentiat S. Simeon apud Galat. lib. 6. c. ult. *Virga*, inquit, *illa qua Moses et Aaron miracula faciebant in terra Ægypti, et postea in deserto floruit, ab ea arbore excisa est, quam Deus Mosi ostendit in deserto, ut aquæ amaræ dulces fierent. Et hæc arbor excisa fuit ab arbore vitæ, quæ in paradiso sita erat, angelorum manibus : quam miserunt Adæ, cum ille misisset Seth filium suum ad paradisum, misericordiam Dei imploraturum de suo peccato. Dixeruntque angeli ad Seth, ut plantaret hanc arborem, quæ quàm primum fructum faceret, misericordiæ Dei in eum descenderent, aperirenturque portæ cœli, quæ obseratæ sunt. Hanc autem arborem, seu potius ramum accepit Seth, plantavitque in deserto, quam postea Moses in deserto invenit, et ex ea virgam suam excidit, ideoque virga Dei dicta est. Cum autem venisset Israel ad Mara, neque illius aquas (erant enim amaræ) bibere posset, Deus ostendit Mosi hanc arborem, ut aquas illas redderet dulces. Et hæc est arbor illa, in qua Moses serpentem æneum imposuit, per quam Deus universum orbem salvum facere instituit, et mittere misericordiam suam super Adam, cum venerit rex Messias. Tunc enim hæc arbor fructus gestabit, quibus secundo aquæ amaræ efficientur dulces, purgabuntque primum peccatum, omniaque delicta quæ fecerunt, facturique sunt homines.* Insinuat crucem Christi ex hac arbore factam esse. Verum hæc redolent Judæorum commenta et fabulas.

4. Ponesque eas in tabernaculo fœderis coram testimonio,] id est coram arca testimonii in qua scilicet erat testimonium, id est tabulæ legis, quæ testimonium erant, tum fœderis inter Deum et populum initi, tum voluntatis Dei, quid scilicet Deus vellet ab Hebræis fieri. Hinc videtur quod omnes hæ virgæ positæ fuerint in Sancto sanctorum, coram arca : unde et in illud postmodum relata est virga Aaronis, ut patet versu 10. et Hebr. 9. 4. idque in signum et memoriale perpetuum tanti miraculi, quo Aaron designatus et confirmatus est pontifex ; sicuti in eodem Sancto sanctorum erat manna, in signum et memoriale perennę alimoniæ, Hebræis datæ in deserto : et tabulæ legis, in signum legis à Deo acceptæ. Atque hac virga Aaronis percussa videtur petra, cum dedit aquas Num. 20. ut colligitur ibidem v. 9. De virga Mosis, quonam devenerit, incertum est, maxime cum Apostolus Hebr. 9. 4. tantum virgæ Aaronis, quæ fronduerat, meminerit.

5. Quem ex iis elegero, germinabit virga ejus (causas symbolicas hujus germinationis afferam v. 8.) et cohibebo a me (id est quiescere faciam, et, ut Sept. auferam à me) querimonias filiorum Israel.

6. Fueruntque virgæ duodecim, absque virga Aaron.] Eugubinus et Hebræi hunc locum putant male esse versum. Putant enim ipsi, non 13. hîc, sed tantum 12 fuisse virgas, æque ac tribus. In Hebræo enim sic est ad verbum : *Fuerunt virgæ duodecim, et virga Aaronis in medio virgarum eorum.* Verum 12 fuisse tribus, et consequenter virgas, præter tribum et virgam Levi, et Aaronis, patet Num. 1. 5. et seq. et v. 49. Tribus enim Joseph divisa erat in duas, Ephraim scilicet, et Manasse : unde Levi non numerabatur inter 12 tribus; et hoc noster Interpres hîc significari intellexit, cum dicitur : *Et virga Aaron in medio virgarum eorum;* scilicet 12 virgarum aliarum tribuum et principum erat posita, tanquam decima tertia. Tribus enim Levi, licet in sorte et hæreditate terræ Chanaan dividenda, non numeraretur, numerabatur tamen ubi de sacris et sacerdotio (uti hîc) agebatur.

7 et 8. Quas cum posuisset Moyses coram Domino, etc. sequenti die regressus, invenit germinasse virgam Aaron qui erat primogenitus in domo, id est tribu levi.] Clarum erat hoc miraculum et indicium electionis divinæ, quod scilicet Aaron à Deo designatus esset pontifex : nam hæ virgæ erant prorsus aridæ et siccæ ; erant enim scipiones, quales habent viatores, vel pastores ovium : unde naturaliter reviviscere et revirescere non poterant.

8. Et turgentibus gemmis (baccis) eruperant flores, qui foliis dilatatis (folia enim florum dilatantur, et decidunt, cum flores in amygdala, aliosve fructus convertuntur) in amygdalas deformati sunt,] q. d. Forma florum mutata et desinente, gemmæ eorum transformatæ sunt in fructus amygdalarum. Heb. est : *Et ecce virga protulit germen, et floruit florem, et reddidit amygdalas.* Primo ergo virga hæc protulit germen, mox florem, et statim fructus, eodem pene tempore. Per germen intellige, non frondes et folia, sed baccas sive gemmas, uti vertit Noster. Hæ enim baccæ, sive calyculi, mox se aperiendo, et sua folia dilatando, in flores, ac deinde in fructus maturuerunt et conversi sunt. Amygdalus enim prius floret quàm frondeat : solet enim baccas et flores, ante frondes emittere. Hæc ergo virga amygdalina ante frondes, primo baccas, secundo flores, tertio fructus emisit, eosque maturos, idque subito. Unde hebr. est : *Et ablactavit amygdala*, id est habuit amygdala jam matura, et perducta ad justam suam grossitudinem, æque ac maturitatem, uti

sunt pueri grandiores et perfecti, cum ablactantur.

Hinc satis liquet virgam hanc Aaronis amygdalinam fuisse; alioqui enim si pomus fuisset, aut pirus, non amygdala, sed poma, vel pira produxisset.

Nota hic triplex fuisse miraculum: primum, quod virga arida germinarit baccas; secundum, quod eodem tempore baccæ hæ subito conversæ sint in flores; tertium, quod iidem flores subito conversi sint in fructus, puta in amygdala. Censet probabiliter Abulensis hanc virgam deinceps nunquam fuisse desiccatam, sed semper mansisse cum floribus, vel potius fructibus; tum quia perfecta sunt Dei opera et miracula; tum quia virga hæc perenne fuit memoriale et testimonium apud posteros rei gestæ, scilicet quod per hanc virgam florentem, Aaronis familiæ esset sacerdotium consignatum: hoc enim posteris probari non poterat per virgam siccam, sed virentem. Pari enim modo manna idem semper, suique simile et incorruptum, servatum fuit in tabernaculo, ut posteris certam faceret fidem illius manna, quod Deus patribus eorum dederat in deserto.

Apposite vero amygdalo hic, in declaratione Aaronis pontificis, usus est Deus: quia amygdalus prima inter arbores floret, primaque suas baccas et flores producit: unde hebr. vocatur שקד *scaked*, id est evigilans, quod prima inter arbores post hiemem evigilet et floreat. Huc illud Jerem. 1. 10. *Virgam vigilantem ego video;* alii vertunt: *Virgam amigdalinam ego video.* Hæc ergo virga amygdalina apposite significabat jus primogenituræ (hæc enim inter filios est instar amygdali, primo florentis inter arbores) id est sacerdotium, ad Aaronem, cujus erat hæc virga, pertinere. Fertur quoque amygdalus postrema inter arbores sua folia amittere, ait Philo, l. 3. de Vita Mosis: itaque hic significabat longum, et quasi perenne virorem sacerdotii Aaronici.

Audi S. Ambr. l. 10. epist. 82. *Virga*, inquit, illa Aaronis florens, *quid aliud ostendit, nisi quod nunquam sacerdotalis marcescat gratia, et in summa humilitate habeat in suo munere, commissæ sibi potestatis florem?* Addit Ambrosius hoc amygdali florentis signum contigisse Aarone jam sene, et vergente ad mortem (erat enim ipse hoc tempore ut minimum 86 annorum) ut significaretur, quod *populus senior et sacerdotalis*, puta Judaicus et Aaronicus, *longæva infidelitatis vetustate cariosus, ultimis mundi temporibus, initiatione Ecclesiæ reformatus, in nova studia fidei et devotionis emortuum jam tot sæculis florem, per redivivam gratiam emissurus sit.*

Symbolice et Tropolog. hæc virga significat qualis debeat esse Pontifex, et Pastor, scilicet primo, eum debere esse vigilantem: amygdalus enim, ut dixi, vigilantiæ est exemplum et symbolum. Secundo, activum, agilem, expeditum in omni opere et in profectu virtutum. Sic enim hæc amygdalus subito, et pene simul, baccas, flores et fructus produxit. Tertio, laboriosum, patientem, fortem et strenuum. Amygdalus enim, cum prima inter arbores floreat, necesse est ut prima frigora, pluvias, grandines et ventos excipiat ac superet. Quarto, austeræ vitæ et mortificationi addictum. Amygdala enim amara sunt. *Aspera*, ait Nyssen. lib. de Vita Mosis agens de hac virga, *et continens durauue debet esse exterius sacerdotis vita; intus autem in occulto, suave quodpiam edulium continere, quod tunc manifestatur, cum maturum fuerit, cumque corruptus fuerit stipticus et circumfusus cortex, et lignea nuclei testa defracta.* Amygdalus, inquit Philo, significat opus esse aspero conatu et labore, ut quis dulcem virtutis fructum assequatur: ut quis enim fructu amygdali fruatur, debet prius durum perfringere corticem quo fructus contegitur.

Talis virga fuit S. Nicolaus Episcopus Myrensis factus: licet enim pristini ejus mores accurata castigatione essent compositi, haud tamen ignorans aliam esse privati hominis rationem, aliam magistratum gerentis, vitam omnem moresque pro dignitate transformandos putavit. Igitur unica in die refectione, eaque vespertina contentus, totum diem publicis negotiis studiose impendebat. Inter cœnandum nunquam sacrorum librorum aberat lectio, vel certe aderant sacerdotes eruditione et vita probati, à quibus suaviori aliquo animi cibo alebatur. A mensa in cubiculum se recipiens, totus in cœlestium contemplationum campum diffundebatur, et animum diurnis alienisque curis distractum nocturna meditatione collectum refovebat. Inter quas delicias meliore noctis parte absumpta, tandem demissa humi membra brevi admodum somno reficiebat. Tunc etiam cœpit uti veste viliori et neglectiori, quàm antea solebat, in qua nullus omnino esset nitor aut fastus, sed castigatæ potius humilitatis et modestiæ significatio: nec enim alio quovis pacto poterat sapientius aut facilius sacerdotum in vestitu luxuriem amputare. Et tamen tantum abfuit ut ea res aliquid detraxerit de opinione, ut etiam multum auxerit. Ita habet ejus Vita.

S. Andreas Carmelitanus, cujus, cum quinquaginta octo esset annorum, unanimem in Episcopum Fesulanum Canonicorum electionem Spiritus S. per os infantis prodigioso confirmavit suffragio: ipse enim ad devotæ semel, sed semper bene tuendæ castitatis custodiam, per magnam sobrietatem corpus suum assidue macerabat, illiusque nuditatem sub vestimentis ferrea cingebat catena; nec alii lecto, quàm vitium sarmentis, indormiebat: feminarum præterea colloquia, in illa tam gravi jam ætate non aliter, quàm fecunda quædam vitabat semina vitiorum, uti habet ejus Vita.

Laudabile est quod de Pio II. Pontifice legimus, cujus tum aliæ multæ virtutes feruntur, tum hæc ipsa, quod mediocri cibo uti solitus esset, non lauto, non delicato, eoque semper fuerit contentus quod apponeretur, quodcumque esset: vino vero parcissime sit usus, eoque bene diluto. Mensam artificiosam ita contempsit, ut apparatu non Pontificio, sed humili ac prope rusticano sit usus. Inter edendum de studiis bonarum artium loquebatur, memoriam veterum repetens. Ejus voluptas omnis, quandocumque à munere publico vacabat, in lectione et scriptione frequenti reposita erat. Libros plus quam sapphiros et smaragdos charos habuit, quibus chrysolitorum magnam copiam inesse dicebat. Rara veste utebatur, et argento frugali magis quàm regio. Ita Platina et alii.

De Juliano Cæsarino Cardinale illud memoriæ proditum est, fere illum in suis vestibus cubitasse, interulam intimam, non ex lino, sed ex panno gestasse, longa exercuisse jejunia, omnibus sextis feriis pane et aqua jejunasse,

quotidie Missam celebrasse; denique ut hoc etiam addamus, ita in eleemosynis profusum fuisse, ut à suis alter Martinus appellaretur. Ita noster Platus lib. de Officio Cardin. c. 13.

Allegorice, virga frondens est Christus puer, florens est adolescens, fructificans est vir nos redimens. Rursum virga est Christus, fructus amygdalinus est Christi doctrina, quæ exterius prima fronte amara videtur, sed interius plena est suavissimo scientiæ et sapientiæ sensu. Secundo, Christus in paschate, instar amygdali primo floruit, id est primo resurrexit : ipse enim est primitiæ resurgentium. Ita S. Greg. l. 14. Moral. c. 29. Christus ergo à mortuis resurgens est virga per potentiam, flos per fragrantiam, fructus per saporis dulcedinem, frondes per sedulam protectionem, qua suos ab æstu tentationum protegit et tuetur. Ita Raban. et S. Bernard. hom. 2. super Missus. Tertio, idem Bern. et Rupert. per virgam hanc quoque accipiunt B. Virginem, per florem Christum, juxta illud Isaiæ 11. 1. *Egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet.*

Sic et S. August. serm. 3. de Temp. tom. 10. *Virga*, ait, *Aaron, virgo Maria fuit, qua nobis Christum verum sacerdotem concepit et peperit. Quod ergo hæc virga nuces produxit, imago Dominici corporis fuit. Nux enim trinam habet in suo corpore substantiæ unionem, corium, testam et nucleum. In corio caro, in testa ossa, in nucleo interior anima comparatur. In corio nucis carnem significat Salvatoris, quæ habuit in se asperitatem vel amaritudinem passionis. In nucleo interiorem declarat dulcedinem deitatis, quæ tribuit pastum, et luminis subministrat officium. In testa lignum interserens crucis, quod non discrevit id quod foris et intus fuit, sed quæ terrena et cœlestia fuerunt mediatoris ligni interpositione sociavit, ut ait Apostolus Coloss.* 1. 20.

Anagog. virga hæc florens significat resurrectionem, in qua baccæ, flores, fructus et frondes, sunt quatuor dotes corporis gloriosi, scilicet agilitas, claritas, subtilitas et impassibilitas. Ita S. August. serm. 99. de Tempore.

9. Protulit ergo Moyses omnes virgas de conspectu Domini, ad cunctos filios Israel.] Requiritur, inquit Orig. hom. 6. et refertur c. *licet*, 8. q. 1. in ordinando sacerdote populi præsentia, ut sciant omnes, quod qui præstantior est ex omni populo, qui doctior, qui sanctior, qui in omni virtute eminentior, ille eligatur ad sacerdotium.

12. Dixerunt autem filii Israel ad Moysen : Ecce consumpti sumus, omnes perivimus,] quasi dicant : Magna pars populi consumpta est hisce plagis Dei, puta plus quàm quindecim millia, ut patet c. præced. itaque omnino timendum est ne omnes pari modo consumamur et pereamus, si vel leviter aliquando Deum offendamus, aut murmuremus; maxime cum quicumque ad tabernaculum accedit, ut Deo adoleat, aut sacrificet, protinus ab eo occidatur, quasi dicant : Quid ergo consilii, ne moriamur? quibus respondet Dominus cap. seq. v. 1. scilicet, ut Aaronem, quasi pontificem à se designatum, deprecatorem apud Deum, in quavis populi offensa adhibeant, ideoque eum cum suis posteris, utpote sacerdotibus, alant dando eis decimas et primitias. Nota : Pro *peribimus*, cum Hebræis, Septuag. et Roman. corrigendum est *perivimus*, quasi dicant : Ita certo peribimus, ac si jam periissemus, ita certum est nos perituros esse, ac si jam id factum esset, ac si jam essemus in fossa sepulti.

CAPUT DECIMUM OCTAVUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pro sorte hæreditaria, alimonia, et stipendio Deus sacerdotibus consignat victimas, primitias et oblationes : Levitis vero v. 21. decimas. Secundo, v. 26. Levitis jubet ut ex decimis suis decimas dent sacerdotibus, easque meliores et selectiores.

1. Dixitque Dominus ad Aaron : Tu, et filii tui, et domus patris tui tecum portabitis iniquitatem Sanctuarii; et tu et filii tui simul sustinebitis peccata sacerdotii vestri, 2. sed et fratres tuos de tribu Levi, et sceptrum patris tui sume tecum, præstoque sint, et ministrent tibi : tu autem et filii tui ministrabitis in tabernaculo testimonii. 3. Excubabuntque Levitæ ad præcepta tua, et ad cuncta opera tabernaculi : ita duntaxat, ut ad vasa Sanctuarii et ad altare non accedant, ne et illi moriantur, et vos pereatis simul. 4. Sint autem tecum, et excubent in custodiis tabernaculi, et in omnibus cæremoniis ejus. Alienigena non miscebitur vobis. 5. Excubate in custodia Sanctuarii, et ministerio altaris, ne oriatur indignatio super filios Israel. 6. Ego dedi vobis fratres vestros Levitas de medio filiorum Israel, et tradidi donum Domino, ut serviant in ministeriis tabernaculi ejus. 7. Tu autem, et filii tui, custodite sacerdotium vestrum; et omnia quæ ad cultum altaris pertinent, et intra velum sunt, per sacerdotes administrabuntur : si quis externus accesserit, occidetur. 8. Locutusque est Dominus ad Aaron : Ecce dedi tibi custodiam primitiarum mearum. Omnia quæ sanctificantur à filiis Israel, tradidi tibi et filiis tuis pro officio sacerdotali legitima sem-

piterna. 9. Hæc ergo accipies de his, quæ sanctificantur et oblata sunt Domino. Omnis oblatio, et sacrificium, et quidquid pro peccato atque delicto redditur mihi, et cedit in Sancta sanctorum, tuum erit, et filiorum tuorum. 10. In Sanctuario comedes illud : mares tantum edent ex eo, quia consecratum est tibi. 11. Primitias autem, quas voverint et obtulerint filii Israel, tibi dedi, et filiis tuis ac filiabus tuis, jure perpetuo, qui mundus est in domo tua, vescetur eis. 12. Omnem medullam olei, et vini, ac frumenti, quidquid offerunt primitiarum Domino, tibi dedi. 13. Universa frugum initia, quas gignit humus, et Domino deportantur, cedent in usus tuos : qui mundus est in domo tua, vescetur eis. 14. Omne quod ex voto reddiderint filii Israel, tuum erit. 15. Quidquid primum erumpit è vulva cunctæ carnis, quam offerunt Domino, sive ex hominibus, sive de pecoribus fuerit, tui juris erit : ita duntaxat, ut pro hominis primogenito pretium accipias, et omne animal quod immundum est, redimi facias, 16. cujus redemptio erit post unum mensem, siclis argenti quinque, pondere Sanctuarii. Siclus viginti obolos habet. 17. Primogenitum autem bovis et ovis et capræ non facies redimi, quia sanctificata sunt Domino, sanguinem tantum eorum fundes super altare, et adipes adolebis in suavissimum odorem Domino. 18. Carnes vero in usum tuum cedent, sicut pectusculum consecratum, et armus dexter, tua erunt. 19. Omnes primitias Sanctuarii, quas offerunt filii Israel Domino, tibi dedi, et filiis ac filiabus tuis, jure perpetuo. Pactum salis est sempiternum coram Domino, tibi ac filiis tuis. 20. Dixitque Dominus ad Aaron : In terra eorum nihil possidebitis, nec habebitis partem inter eos ; ego pars hæreditas tua in medio filiorum Israel. 21. Filiis autem Levi dedi omnes decimas Israelis in possessionem, pro ministerio quo serviunt mihi in tabernaculo fœderis ; 22. ut non accedant ultra filii Israel ad tabernaculum, nec committant peccatum mortiferum. 23. Solis filiis Levi mihi in tabernaculo servientibus, et portantibus peccata populi, legitimum sempiternum erit in generationibus vestris. Nihil aliud possidebunt, 24. decimarum oblatione contenti, quas in usus eorum et necessaria separavi. 25. Locutusque est Dominus ad Moysen, dicens : 26. Præcipe Levitis, atque denuntia : Cum acceperitis à filiis Israel decimas, quas dedi vobis, primitias earum offerte Domino, id est, decimam partem decimæ, 27. ut reputetur vobis in oblationem primitivorum, tam de areis quam de torcularibus : 28. et universis quorum accipitis primitias, offerte Domino, et date Aaron sacerdoti. 29. Omnia quæ offeretis ex decimis, et in donaria Domini separabitis, optima et electa erunt. 30. Dicesque ad eos : Si præclara et meliora quæque obtuleritis ex decimis, reputabitur vobis quasi de area et torculari dederitis primitias : 31. et comedetis eas in omnibus locis vestris, tam vos quam familiæ vestræ ; quia pretium est pro ministerio, quo servitis in tabernaculo testimonii. 32. Et non peccabitis super hoc, egregia vobis et pinguia reservantes, ne polluatis oblationes filiorum Israel, et moriamini.

1. Tu et filii tui portabitis iniquitatem Sanctuarii,] q. d. Tu et tui posteri, utpote sacerdotes, dabitis pœnas, si quid peccatum fuerit à quopiam è populo, in cæremoniis Sanctuarii, aut si externus quis eis se immisceat, vestra negligentia, aut timore et dissimulatione. Jam enim vos confirmavi in sacerdotio, auctoritatemque per duo miracula enarrata c. 16 et 17 apud populum vobis conciliavi; vestrum ergo est sacra Dei et sacerdotii jura animose tueri.

2. Et sceptrum patris tui sume tecum.] *Sceptrum*, id est tribum. Hebr. enim שבט *scebet :* et sceptrum, et tribum significat. Quælibet enim tribus suam habebat virgam, sive sceptrum, uti dixi cap. 17. 3. Unde Septuag. vertunt, *populum patris tui*, scilicet Levitas oriundos ex Levi patre tuo.

3. Excubabuntque Levitæ ad præcepta tua,] ut ea impleant, ceu famuli vigiles, qui stant et quasi excubant, exspectantes herorum mandata et imperia; unde hebr. est : *Custodiant custodiam tuam*, id est exactissime et diligentissime custodient præcepta tua. Hoc enim studium et diligentiam significat hæc repetitio custodiæ.

Et ad cuncta opera tabernaculi,] ut scilicet ea custodiant et portent, cum movenda sunt castra ; deponant et erigant, cum figenda sunt castra.

Ne et illi moriantur, et vos.] Illi, propter transgressionem, puta contactum sacrorum eis vetitum; vos, propter omissionem, et negligentiam, qua eos à sacris non prohibuistis.

4. Et in omnibus cæremoniis ejus.] Cæremoniæ hìc vocantur ministrationes religiosæ Levitarum circa tabernaculum, ejusque vasa, quas commemoravi v. 3. Ubi nota : Idem, aut pene idem sunt hæc quinque, scilicet excubiæ, opera, ministrationes, custodiæ, cæremoniæ tabernaculi ; hæc enim omnia non aliud significant, quàm officia et ministeria, quæ obeunda erant Levitis et sacerdotibus circa tabernaculum. In iis enim excubare debent sacerdotes, æque ac milites in castris, atque in iis militare bonam militiam, ut ait S. Paulus.

Excubate in custodia Sanctuarii, et ministerio altaris : ne oriatur indignatio super filios Israel.] Nota : Deus hìc minatur se negligentiam sacrorum et sacerdotum ulturum in populum,

quia populus cum sacerdotibus unum facit corpus et rempublicam : et populi est alere sacerdotes ; itaque curare, ut sacra rite ab eis obeantur. Sacerdotum ergo est rite sacra tractare, itaque mediatores se inter Deum et populum interponere, atque ab eo iram Dei avertere.

Audiant hæc Christiani, et sacerdotes novi testamenti, illudque quod sequitur : *Tu, et filii tui, custodite sacerdotium vestrum, et omnia quæ ad cultum altaris pertinent;* unde recte ait S. Paulus : *Nemo militans Deo implicat se negotiis secularibus*, 2. Timot. 2. 4. multo minus otio, ambitioni, desidiæ et deliciis. Audiant vani, desides et delicati Clerici probrum, quod eis intentat S. Bernardus scribens ad Eugen. Pont. *Vides*, inquit, *nonnullorum in Ecclesia zelum omnem fervere pro dignitate tuenda; dignitati datur totum, sanctitati parum vel nihil : inter hæc tu, Pastor, incedis circumdatus varietate, et quid interim faciunt oves? Hoc quippe fateor, pascua sunt dæmonum, non hominum.*

Audiant Hugonem Cardin. in Genes. 47. ex S. Bernardo hæc in Clericos molles, qui omnium statuum delicias, nullius vero onera et labores sibi accersunt, detonantem : *Habent*, inquit, *singula hominum officia laboris aliquid, et aliquid quod delectet. Adverte quorumdam prudentiam, qui novo inter hæc artificio discurrentes, totum quod delectat eligunt et amplectuntur; quod molestum est fugiunt et declinant. Cum militibus superbiæ fastus, amplam familiam, phaleras, accipitres, aleas, et hujusmodi frequentant. A mulierculis dependentes à collo murium pelles, ornatos thalamos, balnea, et omnem mollitiem mutuantur. Caute omnino fugiunt loricæ pondus, et insomnes in castris noctes, et incerta bellorum discrimina; atque muliebrem verecundiam, et disciplinam; et, si quid sexus ille habet laboris, declinant. Cum resurgere cœperint homines in ordine suo, ubi putas generatio ista collocabitur? Si divertere voluerint ad milites, eos repellent pro eo quod secum minime labores et pericula tolerarunt; sic agricolæ, sic vinitores, et cæteri. Quid ergo restat, nisi quia omnis ordo eos expellit et accusat, ut illum sortiantur locum, ubi nullus ordo, sed sempiternus horror inhabitat.* Dixit S. Paulus ex Mose : *Non alligabis os bovi;* cuinam bovi? numquid ludenti? numquid lascivienti? numquid otio vacanti? minime, sed *trituranti*, sed in area laboranti; nam, ut idem ait 2. Thessal. 3. *Si quis non vult operari, nec manducet.* Legant Clerici, qui fructus Ecclesiæ carpunt, et laborem Ecclesiæ non impendunt, S. Bernardum in illud : *Ecce nos reliquimus omnia;* et S. Gregorium homil. 17. in Evangelium.

6. Et tradidi donum Domino.] *Domino*, id est mihi; sunt enim hæc verba Domini, qui hìc more Hebræo, de se loquitur in tertia persona.

7. Omnia quæ intra velum sunt, per sacerdotes administrabuntur.] *Intra velum*, id est intra Sanctum, et intra Sanctum sanctorum. Duplex enim erat velum : unum, dirimens Sanctum ab atrio; alterum, dirimens Sanctum à Sancto sanctorum. Levitæ ergo hìc arcentur ingressu tam Sancti, quam Sancti sanctorum.

8. Ecce dedi tibi (ô Aaron) custodiam primitiarum mearum.] *Primitiarum*, id est, oblationum : pro iis enim sæpe capitur vox *primitiæ* tam à Septuag. quàm à nostro interprete. Unde sequitur explicationis causa : *Omnia quæ sanctificantur à filiis Israel*, id est, omnia quæ mihi segregantur et offeruntur. Nam hebr. est : *Dedi tibi custodiam oblationum mearum*, puta *omnium sanctitatum*, id est, sanctificatorum filiorum Israel, ut videlicet et custodias, id est, custodiri jubeas et cures omnia quæ filii Israel Deo offerunt et consecrant; sed ea limitatione et determinatione, quæ sequitur, ut scilicet ea inter filios tuos, id est, inter minores sacerdotes, dividas et distribuas.

Legitima sempiterna,] ut scilicet tibi tuisque sacerdotibus cedant; quasi legitima, et jura tibi et sacerdotibus lege perpetua debita : unde hebr. est *lege*, sive *statuto æterno.*

9. Omnis oblatio, et sacrificium, et quidquid pro peccato atque delicto redditur mihi, et cedit (cedere solet et debet) in Sancta sanctorum, tuum erit et filiorum tuorum,] q. d. Quidquid mihi offertur, et sacrificatur, ideoque est Sanctum sanctorum, id est, est sanctissimum, hoc cedet solis sacerdotibus, non Levitis.

Prima hæc est lex, et primum donum, quasi stipendium à Deo consignatum sacerdotibus, scilicet victimæ quælibet, et sacrificia ex legis præscripto oblata.

10. In Sanctuario (in atrio Sanctuarii, sive tabernaculi, juxta altare holocaustorum) comedes illud.] Omnia enim sacrificia, sive victimæ comedi debebant in atrio tabernaculi : alia vero dona, sive oblationes, ut primitiæ et decimæ, poterant domi comedi.

Mares tantum edent ex eo,] scilicet sacrificio pro peccato et delicto, quod proxime præcessit, quodque, ut dictum est, est sanctum sanctorum, id est, est sanctissimum. Nam ex hostia pacifica, etiam feminæ comedebant, ut patet Levit. 10. 14, Deuter. 12. 18. et c. 16. 11.

Quia consecratum est tibi.] Hebr. *sanctitas erit tibi*, id est, tibi segregata erit, et ad te pertinebit hæc oblatio, utpote sancta ad sanctum, id est, consecratum Deo.

11. Primitias autem quas voverint et obtulerint filii Israel, tibi dedi, et filiis tuis.] *Primitias*, id est, oblationes; ita enim habent hebr. *Oblationem doni eorum, omnes oblationes quas obtulerint filii Israel, dedi tibi*, q. d. Dedi etiam tibi, ô Aaron, et filiis tuis sacerdotibus, quidquid ad immolandum dono dederint et obtulerint filii Israel. Nam de sacrificiis hìc agi patet ex eo quod sequitur : *Omnis mundus vescetur ex eo;* ex primitiis enim, decimis et aliis sponte oblatis, nec tamen immolatis, poterant vesci etiam immundi. Hæc est secunda lex, et secundum donum à Deo consignatum sacerdotibus, scilicet omnes victimæ sponte oblatæ.

12. Omnem medullam olei, et vini, ac frumenti, quidquid offerunt primitiarum Domino, tibi dedi.] *Medullam*, hebr. *pinguedinem*, q. d. Quod pinguissimum et optimum est inter frumenta, vina et oleum, dedi tibi. Nam Hebræi pro primitiis debebant offerre, non pessima, sed optima, uti præcipitur vers. 29 et 32. Est hæc tertia lex, et tertium donum sacerdotum, scilicet primitiæ frugum.

Nota primitias distingui à decimis : primitiæ enim sunt primi fructus; decimæ sunt decima pars fructuum : illæ immediate offeruntur Deo in gratiarum actionem, pro frugibus terræ; hæ proxime sacerdotibus dantur in stipendium sustentationis, pro ministerio quo serviunt Ecclesiæ et templo.

Nota secundo : Jure naturali nec Judæi, nec Christiani tenentur ad primitias dandas, uti nec ad decimas, nisi quantum eæ necessariæ sunt ad sustentationem ministrorum Ecclesiæ. Judæi ergo tenebantur ad primitias et decimas jure divino, quod tam hîc, quàm Levitici ultimo sancitur : Christiani vero ad decimas tenentur jure canonico.

Nota tertio : Est tamen solutio primitiarum, uti et decimarum, juri et rationi naturali valde consentanea. Ratio enim naturalis dictat decens esse ut Deo prima quæque offeramus. Hinc etiam apud veteres Romanos, non gustabant novas fruges, aut vina, antequam sacerdotes primitias libassent, ut ait Plinius lib. 18. cap. 2. Pari modo Ethnici decimas solvebant. Vide Plinium lib. 19. cap. 14. et Plutarch. in Lucullo, et in Problemat. cap. 16. Pluribus idipsum ostendam in fine cap. Hinc et ante legem, Abraham, ex Dei et naturæ instinctu, decimas dedit Melchisedeco, Genes. 14; et Jacob vovit decimas cunctorum, quæ ab eo acciperet, Genes. 28. Recta enim ratio dictat ut justa et decens portio bonorum offeratur Deo : talis autem est decima. Cui adde causam symbolicam : denarius enim significat perfectionem ; est enim terminus numerorum simplicium, omnes illos continens ; cæteri enim ex ipso semel, vel sæpius repetito, et ex alio simplici componuntur. Itaque qui decimam Deo in ministris solvit, sibi novem retinens, significat se esse imperfectum, et exspectare perfectionem à Deo per ipsius ministros.

Nota quarto : Quadruplices primitias pendebant Judæi ; primo, primitias spicarum die secunda azymorum, Levit. 23. 10 ; secundo, primitias panum in Pentecoste, Levit. 23. 17 ; tertio, primitias panum, quos hebdomadatim pinsebant, uti dixi Numer. 15. 21 ; quarto, in mense septimo, puta in festo Tabernaculorum, collectis omnibus frugibus, tam ex messe, quàm ex uvis, earum omnium primitias dabant ; et hæ quartæ passim intelliguntur, cum in Script. fit mentio primitiarum.

Ubi adverte : Licet harum quartarum primitiarum quantitas non fuerit definita à Deo, ex consuetudine tamen, vel majorum decreto definita fuit, scilicet ut darent inter quadragesimam et sexagesimam partem ; ita ut maximæ essent pars quadragesima fructuum, minimæ essent pars sexagesima, uti tradidit S. Hieron. in Ezech. 45. et Abulensis in cap. 18. Numer. quæst. 14. et Ribera libro 3. de Templo cap. 2. et satis colligitur ex cap. *decimam*, tit. de decimis. Quisque ergo, inter quadragesimam et sexagesimam, dabat eam partem quam volebat.

Ita Tropol. Christianos non tantum vitæ et studiorum, sed et operum et actionum singularum primordia, Deo offerre decet. Hinc et ab olim Imperatores mox à creatione sua, officium et obsequium suum Romano Pontifici, quasi primitias imperii deferebant. Fecit id inter alios Justinus Imper. ad quem rescribens Hormisda Pontifex : *Debitas*, inquit, *B. Petro Apostolo imperii vestri primitias reddidistis.*

13. Universa frugum initia (*initia*, id est primitia), qui mundus est in domo tua, vescetur eis,] si videlicet aliquid ex hisce primitiis fuerit Deo immolatum et sacrificatum : nam alias, si soli sacerdoti illæ offerrentur, poterant à quibusvis, etiam immundis, comedi.

14. Omne quod ex voto reddiderint filii Israel, tuum erit,] si scilicet voverint illud Deo, non ad immolationem, sed tantum ad oblationem. Est hoc quartum donum sacerdotum, scilicet vota, id est, ex voto oblata.

15. Quidquid primum erumpit e vulva, etc., tui juris erit.] Est hoc quintum donum, et stipendium sacerdotum, scilicet primogenita animalium.

Omne animal quod immundum est, redimi facias.] *Immundum* intellige, non secundum speciem, uti est equus, mulus, camelus ; sed per accidens, uti est ovis clauda, manca, cæca, etc. quæ proinde Deo immolari non potest : nam Hebræi tantum animalium mundorum, puta ovis, bovis, capræ et hominis, non autem immundorum, nisi solius asini, primogenita Deo offerebant, uti ostendi Exodi 13. vers. 12 et 13.

16. Cujus redemptio erit post unum mensem, siclis argenti quinque.] *Cujus*, scilicet hominis. Nam aliorum animalium primogenita offerri poterant post septimum diem à nativitate, uti patet Exodi 22. 30. Levit. 22. 27. atque ex iis quodque redimendum erat alio et alio pretio, pro suî valore : pluris enim valet primogenitus bovis, quàm ovis. Hominis ergo solius primogenitus post mensem offerri debebat Deo, et redimi pretio statuto, scilicet 5 siclis argenti, id est, 5 florenis Brabanticis. Hinc patet infantem primogenitum potuisse offerri Deo et redimi, ante purificationem matris (hæc enim fiebat 40 die à partu) imo debuisse offerri et redimi, si mater in partu, vel paulo post moriebatur. Communiter tamen exspectabant matres suam purificationem, ut cum ea simul suos infantes primogenitos offerrent et redimerent, uti fecit B. Virgo cum puero Jesu, Luc. 22. 2.

17. Primogenitum autem bovis, et ovis, et capræ non facies redimi, quia sanctificata sunt,] quia scilicet Deo consecrata sunt, ut ei immolentur juxta legem ; ideo redimi non possunt, uti redimuntur alia, quæ Deo non sunt immolanda. Primogenitá ergo bovis, ovis et capræ Deo immolari debebant, ita scilicet, ut sanguis eorum funderetur super altare, atque adeps eorum Deo in altari cremaretur ; carnes vero eorum cederent in usum et esum sacerdotum.

18. Sicut pectusculum consecratum,] q. d. Sicut pectusculum, et armus dexter ex hostia pacifica, ita tuus est, ut quivis mundus ex tua familia ex iis comedere possit ; ita erunt et tuæ, et ad te pertinebunt hæ carnes primogenitorum mihi immolatorum, ut à quovis mundo tuæ familiæ comedi possint ; patet ex sequenti.

19. Pactum salis est sempiternum coram Domino, tibi ac filiis tuis,] q. d. Hæc dona, et oblationes tibi do et consigno, quasi ex promissione et pacto sempiterno.

Nota primo : Hæc donatio Dei vocatur *pactum* ; quia erat conditionata, et cum onere donatarii ; vicissim enim sacerdotes hæc dona recipientes, obligabantur servire Deo et tabernaculo.

Nota secundo : *Pactum salis* vocatur pactum sempiternum ; quia sal est symbolum æternitatis, uti dixi Levit. 2. 13.

20. Dixitque Dominus ad Aaron : In terra eorum (Hebræorum, fratrum vestrorum) nihil possidebitis, nec habebitis partem (hæreditatis) inter eos,] scilicet agros, vineas, prata, etc. ; possidebant tamen Levitæ urbes 48, sed tantum

ad habitandum : et suburbana earum, ad alendum et pascendum sua pecora, ut patebit c. 35, et Josue 14. Inepte ergo Wiclef hinc probare nisus est quòd non liceat jam Clericis ullas habere possessiones ; nam hæc lex cæremonialis est, et jam abolita. Rursum Levitæ, præter urbes et suburbana, habebant decimam partem frugum terræ, cum ipsi vix essent sexagesima pars totius populi.

Ego pars, et hæreditas tua in medio filiorum Israel,] id est, ego sum pars tua, ô Aaron, ô pontifex, ô sacerdos, et sors hæreditatis tuæ, quam habiturus es inter filios Israel, hoc est, ut explicatur Josue 13. 14, sacrificia, victimæ et oblationes, quæ mihi offeruntur, sunt tua hæreditas, nec aliam te habere volo; tum quia hæc abunde tibi sufficit; tum ne culturæ agrorum et vinearum impliceris, sed totum te mihi meisque ministeriis impendas. Nam, ut ait sanctus Ambr. lib. de Fuga seculi cap. 2. *Cui Deus portio est, nihil debet curare nisi Deum, ne alterius impediatur necessitatis munere : quod enim ad alia officia confertur, hoc religionis cultu, atque huic nostro officio decerpitur*, q. d. Ego Deus vobis, ô sacerdotes, ero arva, vineta, oliveta, segetes, uvæ, olivæ. Ego absque vomere et aratro, absque fossione et pastinatione, absque labore et cura ulla vestra vobis proferam ac reddam, quæ pinguissima gleba ulla, vitis fertilissima, olea fructuosissima, ingenti labore et cultura reddere posset. Ego ero vobis ager simul et fructus ; ego vobis semper, et certo, et abunde procurabo ac largiar necessaria omnia ; bono estote animo, in me spes omnes vestras figite, à me bona manant omnia ; vobis ne quidquam desit, cura erit mea : imo efficiam ut multo plus vobis, quàm fratribus vestris, scilicet cæteris tribubus, quæ terram divident, supersit ac redundet ; uni ergo mihi vacate.

Secunda hujus sanctionis causa fuit, ut magna veneratione et charitate cæteræ tribus prosequerentur sacerdotes ; et vicissim sacerdotes in eorum salutem acrius incumberent : hinc effecit ut, in spiritalibus et sacris, omnes penderent à sacerdotibus ; hi vero in corporalibus vitæ subsidiis, penderent ab aliis tribubus, q. d. Vultis, ô Israelitæ, me Deum vestrum venerari, sacerdotibus meis date quæ ad victum et vestitum requiruntur, date ea quæ mihi à vobis debentur : vultis vicissim, ô sacerdotes, ab Israelitis pingues hostias, primitias et oblationes, sacris operamini gnaviter, populum meum sedulo leges meas docete, ipsum vobis vestra religione, doctrina, sedulitate et exemplo devincite, ipsorum liberalitatem ac munificentiam, impietate, inertia, otio, lascivia ne retundite : eorum mens vobis, vestrum iis corpus à me commendatum est.

Tertia causa fuit, quòd Deus vellet suos ministros populo dare speciem vitæ cœlestis, ut non nimis terræ terrenisque bonis more suo inhiaret, sed ea tantum haberet in usu, cœlestia vero haberet in voto et desiderio. Nam, ut ait S. August. hom. 23. de verbis Apostoli : *Temporalia bona non cessant nos inflammare ventura, corrumpere venientia, torquere transeuntia ; concupita inardescunt, adepta vilescunt, amissa vanescunt*, et S. Bernard. *Nolite*, ait, *diligere ea quæ amata inquinant, possessa onerant, amissa cruciant.*

Hoc alludit David psalm. 15. 5. dicens : *Dominus pars hæreditatis meæ, et calicis mei ; tu es qui restitues hæreditatem meam mihi*, q. d. Deus mihi est omne bonum, et omnia, præter Deum nihil requiro, ait S. August. hanc hæreditatem, quæ tu ipse es, Domine, nemo mihi auferet. Tu enim illam mihi confirmas hîc per gratiam, in cœlo vero reipsa confirmabis per gloriam. Hoc imitantur nostri Clerici, qui ideo dicuntur κλῆρος, sive clerus, id est sors et portio Domini; et vicissim quorum sors et hæreditas est Dominus. Ita S. Paulinus Nolæ Episcopus, Nola à Barbaris expugnata, captus precabatur : *Domine, non excrucier propter aurum et argentum ; ubi enim mea sint omnia, tu nosti*, nimirum tu es sors mea, et portio mea in terra viventium. Ita S. August. lib. 1. de Civit. cap. 10.

21. Filiis autem Levi dedi omnes decimas Israelis.] Hucusque sacerdotibus Deus pro eorum ministerio dedit victimas, primitias, aliasque oblationes votivas et spontaneas : hîc vero Levitis dat decimas. Hinc patet decimas non fuisse datas Levitis et sacerdotibus, ut vult Ribera lib. 3. de Templo cap. 2. sed solis Levitis : nam Levitæ ex iis rursum dabant decimas sacerdotibus, uti hic dicitur, docetque Josephus et Nehemias cap. 10. vers. 37 et 38; quod enim ibi dicit : *Erit autem sacerdos filius Aaron cum Levitis, in decimis Levitarum ;* mox explicat subdens : *Et Levitæ offerent decimam partem decimæ suæ, in domo Dei nostri ad gazophylacium, in domo thesauri*, ut scilicet in eo custodiatur, indeque distribuatur sacerdotibus.

Narrat R. Eliezer quòd Levi fuerit decimæ filiorum Jacob, incipiendo à Benjamin, ideoque oblatus sit per S. Michaelem Deo, ut huic Levitæ servirent in terra, sicut in cœlo angeli : tumque dixisse S. Michaelem Deo, æquum esse ut suos famulos alat rex, sicque Deum decimas Levitis dedisse. An historice ita factum sit novit Deus : alioqui pia et acuta est hæc contemplatio.

22. Nec committant peccatum mortiferum,] quod sit illis causa mortis, tam præsentis quàm æternæ.

23. Solis filiis Levi, mihi in tabernaculo servientibus, et portantibus peccata populi.] *Peccata*, id est, pœnas peccatorum populi, si videlicet populus insinuet se ministerio tabernaculi ; scilicet, si id fiat per negligentiam Levitarum. Levitis enim commissa est custodia tabernaculi : unde si ipsi permittant populum ad illud, puta ad Sanctum accedere, ipsos puniam pro peccato hoc populi : quia tabernaculi curam à populo in eos transtuli, eisque commisi, et pro hac cura decimas populi eis assignavi : unde quod in hac re peccatum erit, non à populo, sed à Levitis exigam. Et hoc est quod dixit Deus ad Aaron vers. 1. *Tu et filii tui portabitis iniquitatem Sanctuarii, et sustinebitis peccata sacerdotii vestri*, id est patiemini, et puniemini, si permiseritis aliquem è populo, qui non est ex genere vestro, puta ex genere sacerdotali, ministrare præter vos, q. d. Nemo cæterorum de filiis Israel accedat ad tabernaculum ; quia soli filii Levi in eo debent ministrare, et portare peccata populi ; ideoque si quid populus in hoc genere peccet, Levitæ peccatum hoc populi ferent et sustinebunt : quia illud non impedivérunt, sed dissimularunt.

Legitimum,] lex et sanctio hæc erit sempiterna.

26. Præcipe Levitis : Cum acceperitis a filiis

ISRAEL DECIMAS, QUAS DEDI VOBIS, PRIMITIAS (id est decimas) EARUM OFFERTE DOMINO: unde sequitur, ID EST DECIMAM PARTEM DECIMÆ.] Jubet hic Deus ut Levitæ decimarum suarum decimas offerant Deo, id est Dei sacerdotibus, idque ad hoc, ut in hisce decimis, Levitæ pares essent aliis tribubus, quæ ex labore suo offerebant decimas Domino, uti mox planius dicam.

27. UT REPUTETUR VOBIS IN OBLATIONEM PRIMITIVORUM, TAM DE AREIS, QUAM DE TORCULARIBUS,] q. d. Vos, ô Levitæ, ex decimis Israel quas vobis assignavi versu 21, dabitis decimam earum partem pontifici et sacerdotibus, eamque primo illis separabitis, antequam vos inde quidquam vobis sumatis. Ideoque hæ erunt veræ decimæ et primitiæ vestræ tam frugum, quàm uvarum et vini, quas offeretis mihi, dando eas sacerdotibus; easque ego ita accipiam à vobis, ac si vos essetis Israelitæ laici, et penderetis mihi primitias et decimas agrorum et vinearum vestrarum.

Putant aliqui, ut Lyranus et Abulensis hanc decimam decimæ, id est, centesimam omnium fructuum totius Israelis, à Levitis datam fuisse summo pontifici. Hoc enim videtur dici vers. 28. *Date ea Aaron pontifici.* Quod si ita est, fuit sane pontifex ditissimus, utpote quotannis recipiens centesimam partem frugum totius Judææ. Atque hinc D. Thom. 2. 2. q. 87. a. 4. ad 3. et alii docent par esse ut Clerici omnes, etiam Episcopi, decimas bonorum suorum dent Romano Pontifici. Pontifex vero eas non exigit, sed loco earum, in majoribus beneficiis annatas, id est fructus primi anni, cum illud alicui confert, exposcit.

Verum melius censent alii hanc decimam decimæ à Levitis datam fuisse, non soli pontifici, sed omnibus sacerdotibus. Alioqui enim pontifex valde dives, et sacerdotes, utpote plurimi, valde pauperes fuissent. Ita docet Josephus, oculatus testis, lib. 4. Antiquit. 4. et sanctus Hieron. in c. 45. Ezech. et Philo libro de Honoribus sacerdotum in fine, atque ex iis Ribera lib. 3. de templo cap. 2. Verisimile tamen est, ex hac decima decimæ, bonam partem, pro dignitate tantæ personæ, cessisse pontifici.

28. QUORUM ACCIPITIS PRIMITIAS, id est decimas, ita Chald. hæ enim cedebant Levitis: primitiæ vero proprie dictæ cedebant sacerdotibus, ut patet versu 11 et sequentibus.

DATE EA AARON SACERDOTI, ut ille ea inter sacerdotes distribuat: est enim ipse sacerdotum caput et princeps.

29. OMNIA QUÆ OFFERETIS EX DECIMIS, ET IN DONARIA DOMINI SEPARABITIS, OPTIMA ET ELECTA ERUNT.] Notent hoc Christiani ii qui, in decimis, primitiis, aliisque oblationibus vilissima dant Deo, ac proinde et vilissima ab eo recipiunt, meritoque frugum sterilitate et paupertate puniuntur, sicut puniti sunt Judæi, uti testatur Malachias cap. 1. 14. et c. 2. 2. atque in simili casu eosdem punitos esse docet Aggæus cap. 1. vers. 6. et sequent. È contrario Deus solventibus decimas tales, quales oportet, rependere solet fertilitatem. Audi S. August. hom. 48. inter 50. *Majores, inquit, nostri ideo omnibus copiis abundabant, quia Deo decimas dabant, et Cæsari censum reddebant: modo autem, quia discessit devotio Dei, accessit indictio fisci; noluimus cum Deo partiri decimas, modo autem totum tollitur; hoc tollit fiscus, quod non accipit Christus.* Et serm. 219. de temp. *Hæc est Domini justissima consuetudo, ut si tu illi decimas non dederis, tu ad decimam revoceris.* Vide eum toto illo sermone.

31. QUIA PRETIUM EST PRO MINISTERIO QUO SERVITIS IN TABERNACULO.] *Pretium est*, hebr. *merces est*, scilicet laboris quo quasi famuli et bajuli, vos, ô Levitæ, laboratis in portando, disponendo et dirigendo tabernaculo, etc. Hoc enim ministerium in se corporale erat, merebaturque pretium et mercedem corporalem; esto referretur ad finem spiritualem, scilicet ad cultum Dei: quæ relatio spiritualis erat, nec vendi poterat sine simonia. Secundo, *pretium*, id est stipendium sustentationis: hoc enim etiam in lege nova, ex justitia debitum est parochis, aliisque Ecclesiæ ministris.

32. NE POLLUATIS OBLATIONES FILIORUM ISRAEL. Quod faceretis, si, cum illi optimas decimas vobis dant, vos inde decimam partem pessimam seligatis, ut eam detis sacerdotibus: ET MORIAMINI,] q. d. Si id feceritis, occidemini à me. Unde patet quàm severe exegerit Deus, non tantum decimas, sed etiam ex iis meliora sibi offerri.

Circa hoc caput de decimis nota primo Gentiles quoque suis diis perennes dedisse decimas. Id docet Cicero lib. 3. de Natura deorum: *Herculi*, inquit, *quisquam decimam vovit unquam, si sapiens factus esset?* et Plautus: *Ut decimas Herculi solveret;* et Herodotus in Clio: *Siste*, inquit, *ad singulas portas aliquot ex tuis satellitibus custodes, qui vetent exportari opes, ut earum decimæ Jovi necessario reddantur.* Hæc Crœsus ad Cyrum regem Persarum, et Xenophon: *Agis*, inquit, *Delphos profectus est, ac decimam Deo obtulit.*

Notat secundo Philo libr. de Sacerdotum honore, sacerdotibus perinde ac regibus, Dei judicio, tributa esse pendenda: unde judicio legis, sacerdotes æquiparari honore ac majestate regibus, imo præferri; nam regibus coacte et invite tributa dant subditi: *Ad hæc gens* (Judaica) inquit, *debitam pecuniam lubens gaudensque depromit, quasi non daret, sed acciperet, addens faustas ominationes, et gratiarum actiones.*

Notat tertio S. Hier. in Malach. 3. primitias et decimas datas Levitis et sacerdotibus legis veteris, adumbrasse et prælusisse, quòd eædem dandæ essent sacerdotibus legis novæ; nam, ut ait Origen. hic homil. 11. *Impium est ut qui Deum colit, et scit ejus ministros assistere altari, et verbo Dei, aut ministerio Ecclesiæ deservire, de fructibus terræ quos dat Deus, solem suum producendo, et pluvias suas ministrando, primitias sacerdotibus non offerat; non enim videtur talis anima Dei habere memoriam, nec cogitare, nec credere, quia Deus dedit fructus quos cepit.* Hinc jam olim Romanum Concilium sub Damaso sanxit, ut decimæ ac primitiæ à fidelibus darentur, et qui detrectarent, anathemate ferirentur. Quin et S. Chrysostom. homil. 43. in 1. ad Corinth. jubet ut sutores, aliique artifices, cum calceos, aliaque suæ artis vendunt, aut emunt, decimam saltem pretii partem Deo dependant. Vis exempla?

Meliapore in India à Lusitanis inventum est templum, et sepulcrum S. Thomæ Apostoli, cui priscis litteris inscriptum erat, templum hoc à sancto Dei Apostolo Thoma quondam exstructum esse; in templo tuendo colendoque mer-

ctum quæ in urbem importarentur decimam, ab Sagamo rege attributam: accesserat obtestatio ad posteros, ne quid ex eo vectigali ac donatione imminutum vellent. Ita refert noster Maffeius lib. 8. histor. Indic.

Cum Carolus Martellus decimas Ecclesiæ in militum stipendia contra Saracenos convertere vellet, restitit ei S. Eucherius Aurelian. Episcopus, ideoque ab eo in exilium relegatus est, ut habet Joannes Molanus Doctor Lovan. in annal. Sanctorum Belgii, 20 Februarii.

Cum S. Stephanus Hungariæ rex Hungaros debellasset et convertisset ad fidem, mox ab eo manubiæ S. Martino, qui fuit Hungarus, cujus invocatione victoriam obtinuerat, et decimæ Ecclesiæ addictæ sunt, ut patet ex ejus Vita, quæ exstat apud Surium 20. Augustin. cap. 4 et 5.

Audi quid de Dania referat Joannes Archiepiscopus Upsalensis in historia Gothor. lib. 18. 13. Saxo Grammat. lib. 11. histor. Danor. Martyrol. Usuardi 6 Idus Julii. Joannes Molanus orat. 2 et 3. de decimis, Jacobus Meyerus lib. 3. histor. Flandror. anno Christi 1088. Canutus rex cum summo ac pio studio contenderet, ut Christi ministris liberalius et commodius de decimis et primitiis provideretur, insigni cujusdam Blacconis perfidia traditus, ab insana plebe trucidatur. Quo facto, tanta frumentorum penuria universam Daniam invasit, ut maxima populi pars alimentorum inops, inedia consumeretur. Enim vero abunde seges finitimis erat, ut privata gentis, non publica terrarum ultio videretur. Nec prius Danicis agris fecunditas restituta est, quàm populus ad cor conversus, pœnitentiam ageret, se tam sanctum regem occidisse, qui tam justa et honesta pro Christi ministris postulasset. Jamque experimento didicerant se juste novem frumentorum partes amisisse, qui decimam ex eis Deo et Dei ministris reddere noluissent.

De Polonis refert Longinus Cracoviensis Canonicus, et ex eo Baronius tomo 11 anno Christi 1022, quòd, cum nonnulli eorum nobiles ob onerosam decimarum solutionem à Christianismo resilire, et ad gentilismum redire, ideoque decimas non solvere, nec Ecclesias frequentare, sed sacerdotes de Ecclesiis pellere cogitarent; Boleslaus pius rex auctores sceleris comprehenderit, eosque partim morte, partim verberibus mulctarit.

De Italis refert ex Crantzio, Usuardo, et aliis Joannes Molanus 26 novemb. S. Bellinum Episcopum Paduanum, cum divitem quemdam nomine Thomam Capivacium cogeret ad solvendas decimas, ab eo in itinere interfectum, atque, cum post mortem miraculis multis claresceret, ab Eugenio IV catalogo Martyrum ascriptum esse; homicidam autem à Deo punitum, ad summam egestatem redactum, et ab omnibus derelictum, in carcere misere vitam finiisse: posteros vero ejus templum in honorem S. Bellini Deo dicatum nunquam ingredi potuisse, quin et paulo post omnino defecisse.

De Scotis scribit Hector Boetius lib. 13. et Joan. Magic. lib. 4. de gestis Scotor. cap. 10. Catanenses Episcopum suum Adamum, decimas de more exigentem, et ad eas anathemate cogentem, in culina ejus combussisse; id audiens rex Scotiæ Alexander, collectis copiis, auctores sceleris comprehendit, et supra quadringentos extremo supplicio affecit: Comitem vero Catanensium, quòd Adamo opem ejus invocanti non succurrisset, Comitatu privavit. Sed Deus gravius eum punivit; nam famuli ejus, quòd eos asperius æquo tractasset, post paucos annos noctu trucidatum, ac in grabatum impositum (quo facinus occultum maneret) accensis ædibus concremarunt. Periit ergo ille eodem supplicii genere, quo sui Adamum Episcopum affecerant.

De Saxonibus audi Lambertum Scafnaburg. anno Christi 1059. Halberstadiensis Episcopus Burcardus, decimationes Saxoniæ, quæ ad monasterium Hersveldense pertinebant, sibi vindicabat ratione Episcopalis regiminis. Abbas ejus cœnobii Meginherus jubet Episcopo per Fredericum Palatinum indicari, cum ad furta restituenda nullo jure adduci posset, brevi instare tempus, quo coram Deo esset hæc causa dijudicanda. Moritur paulo post Abbas. Et cum Episcopus ejus rei gratia Synodum indixisset, in itinere lapsus de equo domum relatus est: ubi tum suos domesticos, tum Episcopos se visitantes rogavit, ut decimas istas absque mora cœnobio restituerent, se enim injustitiæ pœnas jam luere.

De Noricis fame punitis, ob non solutas decimas, dicam Deuter. 14. in fine.

CAPUT DECIMUM NONUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Describitur aqua lustrationis, ex cineribus vitulæ combustæ, confecta.

1. Locutusque est Dominus ad Moysen et Aaron, dicens: 2. Ista est religio victimæ, quam constituit Dominus. Præcipe filiis Israel, ut adducant ad te vaccam rufam ætatis integræ, in qua nulla sit macula, nec portaverit jugum: 3. tradetisque eam Eleazaro sacerdoti, qui eductam extra castra, immolabit in conspectu omnium; 4. et tingens digitum in sanguine ejus, asperget contra fores tabernaculi septem vicibus, 5. comburetque eam cunctis videntibus, tam pelle et carnibus ejus, quam sanguine et fimo flammæ traditis. 6. Lignum quoque cedrinum, et hyssopum, coccumque bis tinctum sacerdos mittet

in flammam, quæ vaccam vorat. 7. Et tunc demum, lotis vestibus et corpore suo, ingredietur in castra, commaculatusque erit usque ad vesperum. 8. Sed et ille qui combusserit eam, lavabit vestimenta sua et corpus, et immundus erit usque ad vesperum. 9. Colliget autem vir mundus cineres vaccæ, et effundet eos extra castra in loco purissimo, ut sint multitudini filiorum Israel in custodiam, et in aquam aspersionis; quia pro peccato vacca combusta est. 10. Cumque laverit, qui vaccæ portaverat cineres, vestimenta sua, immundus erit usque ad vesperum. Habebunt hoc filii Israel, et advenæ qui habitant inter eos, sanctum jure perpetuo. 11. Qui tetigerit cadaver hominis, et propter hoc septem diebus fuerit immundus, 12. aspergetur ex hac aqua die tertio et septimo, et sic mundabitur. Si die tertio aspersus non fuerit, septimo non poterit emundari. 13. Omnis qui tetigerit humanæ animæ morticinum, et aspersus hac commistione non fuerit, polluet tabernaculum Domini, et peribit ex Israel; quia aqua expiationis non est aspersus, immundus erit, et manebit spurcitia ejus super eum. 14. Ista est lex hominis qui moritur in tabernaculo: Omnes qui ingrediuntur tentorium illius, et universa vasa quæ ibi sunt, polluta erunt septem diebus. 15. Vas, quod non habuerit operculum, nec ligaturam desuper, immundum erit. 16. Si quis in agro tetigerit cadaver occisi hominis, aut per se mortui, sive os illius, vel sepulcrum, immundus erit septem diebus. 17. Tollentque de cineribus combustionis atque peccati, et mittent aquas vivas super eos in vas. 18. In quibus cum homo mundus tinxerit hyssopum, asperget ex eo omne tentorium, et cunctam supellectilem, et homines hujusmodi contagione pollutos: 19. atque hoc modo mundus lustrabit immundum tertio et septimo die, expiatusque die septimo, lavabit et se et vestimenta sua, et immundus erit usque ad vesperum. 20. Si quis hoc ritu non fuerit expiatus, peribit anima illius de medio Ecclesiæ; quia Sanctuarium Domini polluit, et non est aqua lustrationis aspersus. 21. Erit hoc præceptum legitimum sempiternum. Ipse quoque qui aspergit aquas, lavabit vestimenta sua. Omnis qui tetigerit aquas expiationis, immundus erit usque ad vesperum. 22. Quidquid tetigerit immundus, immundum faciet; et anima, quæ horum quippiam tetigerit, immunda erit usque ad vesperum.

2. Ista est religio (id est cæremonia, sive lex cæremonialis: hanc enim significat Hebr. חקת *chucka*) victimæ,] scilicet expiatricis, ex cujus nimirum cineribus fiat aqua lustrationis.

Adducant ad te vaccam rufam.] Rufus, sive sanguineus color symbolum est peccati; idque ex eo quod effusio sanguinis, sive homicidium maximum sit peccatum; hinc peccata in Script. vocantur *sanguines*, et *viri sanguinum* vocantur peccatores. Vacca ergo rufa significabat peccatorem reum esse sanguinis et mortis, æque ac combustionis in igne gehennæ; hæc enim vacca comburebatur, ut ejus cineribus lustraretur et expiaretur immundus, qui tetigerat mortuum: hic autem erat typus peccatoris; contactus enim morticini significabat contractum peccati.

Ætatis integræ, hebr. *perfectam*, quod noster Interpres commode de perfectione ætatis, ac consequenter staturæ et molis accepit: nam integritas corporis sequenti conditione exprimitur, qua dicitur: in qua nulla sit macula,] videlicet nullum vitium corporis; hac enim phrasi non significatur macula coloris, sed deformitatis, uti patet Levit. 22. 22.

Nec portaverit jugum.] Neque enim decet servisse homini victimam hanc, quæ serviet Deo ad hominum expiationem.

Hanc vaccam valde verisimile est, non tantum in Chanaan, sed etiam in deserto immolatam esse, idque ad purgationem leprosorum, seminifluorum, et menstruatarum, sed maxime ad purgationem Levitarum et sacerdotum, qui tabernaculum adire, tangere et portare debebant. Hoc enim facere non poterant, si erant immundi: non est autem dubium quin in deserto sæpe Levitæ immunditiem, tum ex funeribus, tum aliunde contraxerint: illa ergo hac victima, id est, aquis lustrationis, ex cineribus hujus victimæ confectis expiari debebat.

3. Tradetisque eam Eleazaro sacerdoti, qui eductam extra castra immolabit,] quia hæc victima non erat solemnis et festiva, ut Aaron pontifex illam immolaret, sed lugubris et lustralis; unde eam immolare jubetur Eleazar sacerdos, Aaronis filius. Porro, hic eam immolare jubetur *extra castra*: quia immolanda erat pro peccatis totius populi, ut scilicet tota cremaretur usque ad cineres, qui essent expiatorii, sive ex quibus cum aqua commistis, fieret aqua expiationis. Unde hæc vacca, quasi susceptura in se omnes immunditias Hebræorum, censebatur valde immunda: nam sacerdos, qui eam immolabat, censebatur immundus usque ad vesperam, uti et ille, qui cremabat eam, et colligebat cineres ejus. Hinc extra castra jubetur immolari et comburi; simul ut per hoc allegorice significaretur Christum extra Jerusalem passurum, ut ait Apostolus Hebr. 13. 12. Sept. vertunt: *Et jugulabunt eam coram eo*, Eleazaro scilicet, quasi non ipse Eleazar, sed alii coram eo hanc vaccam immolare deberent. Verum Hebr. Chald. et Noster significant, non alium quàm ipsum Eleazarum, hanc vaccam immolasse.

4. Et tingens digitum in sanguine ejus asperget contra fores tabernaculi,] puta versus ingressum tabernaculi, idque eminus; immolans enim hanc vaccam, non erat in atrio, vel tabernaculo, ut illud posset contingere; sed erat extra castra, ibique vitulæ immolatæ sanguinem aspergens, obvertebat se versus Orientalem

partem tabernaculi, idque ut per hoc significaretur, Deo qui tabernaculo, quasi templo, repræsentabatur, lustrationem à peccatis fieri, illique nos immunditiis et peccatis nostris ad pœnam obstringi, atque per hanc victimam illi quasi satisfieri, hominesque reatu hoc apud illum exsolvi. Hinc patet immolationem et combustionem hujus vaccæ rufæ, in terra Chanaan debuisse fieri eo loco, ubi erat templum, puta Hierosolymæ, sed extra urbem : tum quia hæc immolatio erat functio sacerdotalis, quæ non poterat fieri alibi, quàm ubi erat templum : tum quia ex sanguine hujus vaccæ debebant aspergere septies versus Orientalem partem tabernaculi, vel templi ; unde non poterant longe ab eo abesse in hac immolatione ; ita Abulensis.

Allegorice, vacca rufa, inquit Theodor. hic quæst. 36. et S. August. q. 33. et Rabanus, significat corpus terrenum secundi Adami, scilicet Christi Domini : quia nomen Adæ dictum est ab Adama, id est à terra rubra ex qua corpus ipsius formatum est ; sexus femineus significat infirmitatem carnis : ætas integra et libera significat perfectam ætatem et staturam, æque ac libertatem Christi, hæc ab Eleazaro, id est à Judæis, immolata est ; lignum cedrinum est figura crucis, coccinum sanguinis, hyssopus gratiæ vivificantis.

Tropologice, vaccam rufam mactamus, cum carnem à lascivia suæ voluptatis exstinguimus, quam cum hyssopo lignoque cedrino ac cocco offerimus ; *quia cum maceratione carnis sacrificium fidei, spei et charitatis adolemus. Hyssopus quippe interna nostra mundare consuevit ; et per Petrum dicitur* (Actor. 15.) *Fide mundans corda eorum. Lignum cedrinum nulla putredine deficit : quia spem cœlestium terminus consumit. Unde et per Petrum dicitur* (1. Petri 1.) : *Regeneravit nos in spem vivam ; per resurrectionem Jesu Christi ex mortuis, in hæreditatem incorruptibilem, et incontaminatam, et immarcescibilem. Coccus vero rubro colore flammescit : quia quem implet charitas, incendit. Unde et in Evang. Veritas dicit : Ignem veni mittere in terram. Sed bis tinctus coccus offerri præcipitur, ut videlicet ante interni judicis oculos, charitas nostra, Dei et proximi dilectione coleretur : quatenus conversa mens nec sic pro amore Dei quietem diligat, ut curam proximi utilitatemque postponat, nec sic pro amore proximi occupationi inserviat, ut quietem funditus deserens, ignem in se superni amoris exstinguat ;* hucusque S. Gregor. 6. Moral. 25.

5. Comburetque eam,] non per se, sed per alios : *Comburet* ergo, id est, comburi faciet (patet v. 8.) *eam*, totam cum pelle, carnibus, sanguine et fimo, ut sequitur.

6. Lignum quoque cedrinum, et hyssopum, coccumque bis tinctum sacerdos mittet in flammam,] quia hæc erant expiatoria : causas, ob quas cedrus, hyssopus et coccus adhibita sint ad expiationem, et ad victimam expiatricem, dedi Levit. 14. vers. 4 et 5.

7. Commaculatusque erit,] immundus erit legaliter. Nota : Sacerdos immolans, et alius comburens vaccam rufam, erant immundi usque ad vesperam ; quia vacca hæc, dum comburebatur cum fimo, pelle et sanguine, erat aliquid immundum, uti erat cadaver hominis, vel morticina aliorum animalium ; ideo mundos eam tangentes faciebat immundos ; postquam vero combusta esset, cineres ejus habebant vim expiandi immundos legaliter, Deo ita ordinante. Ridiculum enim est, quod ait Rabbi Gaon apud Abulens. quæst. 14. scilicet, cineres hujus vaccæ fuisse instar mellis, quod nocet cholericis, et prodest phlegmaticis, sic enim et cinerem hunc alios inquinasse, alios emundasse.

9. Colliget autem vir mundus cineres vaccæ (combustæ), et effundet eos extra castra in loco purissimo, ut sint multitudini filiorum Israel in custodiam, scilicet, diligenter custodiatur cinis hujus vaccæ à filiis Israel, ut sit in aquam aspersionis, hebr. est, *in aquam immunditiæ*, qua scilicet se ab immunditia legali expient ; unde sequitur : Quia pro peccato vacca combusta est.] Hebr. *quia vacca hæc est peccatum*, id est, est victima expiatrix peccati.

Hinc verisimile est cineres hos vitulæ rufæ in terra Chanaan ex Hierosolymis, ubi immolata et cremata erat, delatos fuisse ad singula oppida, ut singuli contracta immunditia, purificationem ad manum haberent. Sic legimus Joan. 2. in Cana Galilææ positas fuisse sex hydrias, ad purificationem. Hydriæ enim hæ continebant aquam lustrationis : perinde ac apud nos chrisma, ab Episcopo in Cathedrali Ecclesia consecratum, ad singulas Episcopatus parœcias transmittitur et defertur. Erat enim per cinerem hunc, communis omnium immunditiarum expiatio (licet in multis casibus, aliis insuper egerent purificationibus, et lotione vestium, vel etiam corporis totius) ; nam alioqui multæ immunditiæ fuissent sublatæ sine purificatione, ut v. g. contactus animalium immundorum : huic enim nulla alia lustratio præscribitur Levit. 11. vers. 43 et 44, et quia Apostolus Hebr. 9. 13. generalem carnis emundationem huic cineri attribuit.

Contrarium tamen non est improbabile, scilicet cinerem vitulæ rufæ tantum expiasse immunditiam contractam ex contactu mortui ; nam hoc tantum hic exprimitur. Ita Abulensis quæst. 15.

Nota : Hic erat ritus purificandi, et expiandi, ut colligitur versu 19. Cinerem hunc vitulæ rufæ injiciebant in hydriam, vel vas aliud plenum aqua viva, v. g. fontana. Deinde, alius quispiam mundus hac aqua aspergebat immundum, sed ita ut ipse adhuc usque ad solis occasum censeretur immundus.

Allegorice, hæc aqua cineralis et lustralis fuit typus sanguinis Christi. Nam, *si cinis vitulæ aspersus inquinatos sanctificat ad emundationem carnis, quanto magis sanguis Christi, qui per Spiritum sanctum semetipsum obtulit immaculatum Deo, emundabit conscientiam nostram ab operibus mortuis, ad serviendum Deo viventi ?* ait Apostolus Hebr. 9. 13.

Rursum, aqua hæc cineralis et lustralis significabat aquam nostram lustralem, sive benedictam, qua utimur ad expiationem peccatorum venialium. Nam, ut recte argumentatur Alexander primus Pontifex, qui fuit sextus à S. Petro, epistol. 1. ad omnes orthodoxos : *Si cinis vitulæ aspersus populum sanctificabat atque mundabat, quanto magis aqua, quæ sale aspersa, divinisque precibus sacrata est, populum sanctificat atque emundat ?*

Scribit Clemens Rom. lib. 8. Constit. Apostol. cap. 35. S. Matthæum usum aquæ benedictæ instituisse, ritumque benedictionis ab eo præscriptum recenset. Vim vero et fructum bene-

dictionis hujus Deus multis declaravit miraculis. Nam S. Chrysost. aquam benedicens, eaque aspergens filium ægrum, eum sanum matri reddidit, ut habetur in ejus Vita.

S. Quintianus, anno Christi 506, Episcopus Arvernæ civitatis, familiam Hortensii senatoris valida febri correptam sanavit, mittendo ad eam aquam benedictam; testis est Greg. Turonensis in ejus Vita.

S. Fortunatus cuidam Gotho per aquam benedictam coxam fractam integritati restituit, ut refert S. Gregorius 1. Dial. c. 10.

S. Malachias Hibern. Episcopus filium regis Scotiæ, et mulierem cancro laborantem aqua benedicta sanavit, uti refert S. Bernardus in ejus Vita.

S. Odilo Abbas Cluniacensis, anno Domini 1048, lunaticum aqua lustrali curavit, ut refert Petrus Damianus in ejus Vita.

S. Anselmus, anno Domini 1106, cæco per aspersionem aquæ benedictæ visum restituit, uti refert Edinerus in ejus Vita lib. 2.

S. Willebrordus Episcopus Ultrajectinus, anno Domini 700, per eamdem domum à vexatione dæmonum liberavit, uti refert Albinus Flaccus in ejus Vita.

Magicas præstigias Judæorum per aquam benedictam dissipavit Josephus ex Judæo Christianus, anno Domini 327, uti ex Epiphanio refert Baronius.

S. Marcellus, Apameæ Episcopus, dæmonem impedientem demolitionem templi Jovis Apameni aqua benedicta fugavit, templumque dejecit, ut refert Theodorus lib. 5. cap. 21. et Baronius anno Christi 389.

Audi quid de hac aqua senserit S. Hubertus Leodiensis Episcopus, anno Christi 700. *Vade*, inquit, *aqua, quæ sacerdotali consecratione sale admixto benedicta, et ad effugandam inimici nequitiam orationis virtute impregnata est, liquorque olim itidem Apostolica auctoritate benedictus huc inferatur, quorum aspergine atque litura mox ita effugabuntur hinc inimici virulenta phantasmata, ut amplius non audeat sua inferre machinamenta.* Ita habet ejus Vita, quæ exstat apud Surium 3 Novembris.

Leo VI. Imper. scripsit librum de apparatu belli, ubi cap. 13. ita scribit: *Pridie ejus diei quo prælium est ineundum, curare debet dux exercitus, per sacerdotem universum exercitum* ἁγιάζειν, *id est aqua lustrali expiari;* refert hoc Baronius anno Domini 911. Hoc seculo in Indiis per aquam hanc mira facta sunt et fiunt. In Japone curantur passim ægroti ubi aquam hanc hauserint, ut patet ex epist. Japonicis.

10. Habebunt hoc filii Israel, etc. sanctum jure perpetuo.] *Sanctum*, id est, firmum et inviolabile, quasi legem jure perpetuo sancitam; patet ex Hebræo.

11 et 12. Qui tetigerit cadaver hominis, et propter hoc septem diebus fuerit immundus, aspergetur ex hac aqua die tertio et septimo, et sic mundabitur.] Cur septem diebus erat immundus? cur die tertio et septimo erat lustrandus? Respondet Aben Ezra, quia luna in septem diebus, facit quadraturam cum sole à tempore conjunctionis. Nam luna 28 diebus peragit suum cursum et ad solem à quo recesserat, redit: pars autem quarta 28 sunt septem, rursum tria sunt quasi dimidium hujus quadraturæ, puta septem: quia enim luna est mater humidorum, et ista aspersio fiebat in aqua, quæ est humida; hinc volebat Deus quòd tunc luna in eadem influeret, ad hoc, ut hæc aspersio proficeret. Sed hæc sunt frivola, et lunaticæ mentis commenta. Vera causa fuit voluntas Dei, ita ordinans: congruentia fuit, quòd septenarius sit symbolum perfectionis, in cujus medio, puta die tertio, et fine, puta die septimo, volebat Deus immundum lustrari, ut plena et perfecta censeretur esse lustratio.

Hanc lustrationem imitati sunt Gentiles: quotquot enim in funere, comburendoque cadavere ad rogum tantisper exspectassent, dum collectis conditisque reliquiis funeri finis fieret, non ante à lugubri hoc officio discedebant, quam aqua ter essent lustrati, propter contractam à funere pollutionem. Id docet Virgil. rituum scientissimus in funere Miseni, Æneid. 6.

> Ossaque lecta cado texit Chorineus aheno.
> Idem ter socios pura circumtulit unda,
> Spargens rore levi et ramo felicis olivæ.

Ubi et aspergilli meminit, quod è rore marino et oliva felici constabat.

13. Omnis qui tetigerit humanæ animæ morticinum (cadaver) et aspersus hac commistione (id est hac aqua lustrationis, cum cineribus vitulæ rufæ commista) non fuerit, polluet tabernaculum Domini, quantum in se est, illud si videlicet ingrediatur pollutus et immundus existens, antequam hac aqua lustrationis se expiet; hinc ob violatum sanctuarium, peribit ex Israel,] id est occidetur à judicibus, si res constet, sin sit occulta, me vindice in mortem improvisam incurret. Ita Abulensis.

14. Ista est lex hominis (de homine, circa hominem) qui moritur in tabernaculo: omnes qui ingrediuntur tentorium illius, et universa vasa quæ ibi sunt, polluta erunt septem diebus.] Ex hoc loco Judæi istam consuetudinem sibi induxerunt, ut quando aliquis moritur in domo, omnem aquam quæ erat domi in vasis, effundant extra domum; quia judicant eam esse immundam. Alii simpliciores id etiam agunt, ex eo quod putent animam de corpore recenter egressam, lavari in aqua domus, et illam suo contactu inficere. Addunt alii angelum mortis, id est, Satanam, gladium suum, quo illum hominem interfecit, in ea aqua rursum lavare. Sed posterius hoc utrumque est ridiculum: prius probum est, et ex hac lege faciendum, si vas non esset coopertum; tunc enim coinquinabatur, ut dicitur versu 15; sin esset coopertum, non coinquinabatur moriente homine, ideoque non erat necesse aquam eo contentam effundi; ita Abulensis.

15. Vas quod non habuerit operculum, nec ligaturam desuper, immundum erit.] Nam, uti moraliter explicat S. Gregor. 23. Moral. cap. 9. *Tegmen operculi vel ligatura est censura disciplinæ: qua quisquis non premitur, quasi vas immundum pollutumque reprobatur.*

16. Si quis in agro tetigerit cadaver, etc. sive os illius, vel sepulcrum, immundus erit septem diebus.] Summa apud Judæos immunditia erat cadaverum, adeo ut tangentes sepulcra, essent immundi septem diebus. Hinc ipsi sepulcra habebant non juxta templum, nec in urbibus, ne in ea incurrendo pollüerentur, sed extra eas (ut patet Luc. 7. 12. et Joan. 19. 41. de sepulcro Christi) in agris et locis separatis.

Hinc etiam Josias rex volens idolorum templa profanare, et omnem religionem locis adimere, mortuorum ossa in illa intulit, 4. Reg. 23. v. 14.

Sic et Gentiles non in urbe, sed extra suos sepeliebant, tum ne aer in urbe ex fœtore cadaverum putrefieret, tum *ne funestarentur sacra civitatis*, ut ait Paulus l. 2. Recep. sentent. tit. 21. et *ne sanctum municipiorum jus pollueretur*, ut inquiunt Diocletianus et Maximianus in suo hac de re rescripto : putabant enim Romani, aliique Gentiles, quidquid diis superis sacrum esset, id vel solo aspectu, aut contactu rei funestæ contaminari. Sed nec funere pollutis sacrificare fas erat : quare si utrumque ex causa gravi cuipiam faciendum esset, *elaborabat ut ante sacra efficeret, quam funus agnosceret. Unde etiam Horatius Pulvillus, in Capitolii dedicatione, cum ab inimicis ejus filius nuntiaretur exstinctus, ait : Cadaver sit, nec voluit funus agnoscere, donec templa dedicaret*, inquit Servius in 10. Æneidos. Similis fuit ritus Græcorum, ut patet ex Luciano de Dea Syria.

Denique inauspicatum omen erat, si quis forte in sepulcra incideret. Audi Livium lib. 30. *Jussus è nautis unus ascendere in malum, ut specularetur quam tenerent regionem, cum dixisset sepulcrum dirutum proram spectare, abominatus*, scilicet Annibal. Ex eodem ritu manavit, quod *deus Viduus* ab eis extra urbem colebatur, teste S. Cypriano lib. de Vanitate idolorum : *In tantum*, inquit, *deorum vocabula apud Romanos finguntur, ut sit apud illos et Viduus deus, qui anima corpus viduet, qui quasi feralis et funebris intra muros non habetur, sed foris collocatur.* Perstringit hanc veterum superstitionem Theod. lib. 8. de Curan. Græc. affect.

Secus se res habet apud Christianos, qui sepulcra juxta Ecclesias habent, ut orent pro defunctis, utque mortis et resurrectionis imaginem et spem perpetuo ob oculos habeant.

Tropologice, cadavera sunt peccata. Hinc S. Paulus Hebr. 9. v. 14. peccata vocat *opera mortua.* Unde Chrysostom. hom. 15. in Joan. *Si quis*, inquit, *tangebat olim mortuum, contaminabatur; et hic si quis tetigerit opus mortuum, id est peccatum, inquinatur per conscientiam.* Item : *Si eum qui corpus mortuum tangebat, non oportebat intrare in templum : quanto magis qui mortua opera habet? contaminatio enim est pessima;* statim ergo per confessionem se eluat, nec iterum tangat mortuum, id est, ad peccatum non redeat. Et rursum : *Dicitur*, inquit, *quia pestis, cum generatur, corrumpit corpora; tale est peccatum : à peste nihil differt; non quia aerem corrumpit primum, deinde corpora, sed quia continuo in animam transilit*, etc. Quid vomitu turpius excogitari potest, aut fœdius et horribilius ad edendum? Talis est qui redit ad peccatum. Unde Proverb. 26. *Sicut*, inquit, *canis qui revertitur ad vomitum, sic imprudens qui iterat stultitiam suam.*

17. Tollentque de cineribus combustionis, atque peccati (id est, vitulæ combustæ pro peccatis legalibus expiandis : hinc enim vitula hic vocatur *peccatum*, metonymice) et mittent aquas vivas super eos, cineres.] Aquæ vivæ sunt quæ moventur et fluunt, uti fontanæ et fluviales; mortuæ sunt quæ stant, et stagnant.

20. Si quis hoc ritu non fuerit expiatus, peribit anima illius.] Nota : Immunditia hæc tangentis cadaver durabat tantum septem dies, quibus elapsis per se expirabat et cessabat, inquit Abulensis. Hoc enim est quod dicitur v. 16. *Immundus erit septem diebus.* Verum contrarium est verius, scilicet non cessasse hanc immunditiam, nisi per expiationem aquæ cineralis. Nam v. 13. dicitur : *Qui aqua expiationis non est aspersus, immundus erit, et manebit spurcitia ejus super eum.* Debebat ergo immundus hac aqua cinerali se expiare : quod si contemneret, puniebatur morte, ob violatam Dei legem, vel à judicibus, si res constaret; vel à Deo ipso, si res esset occulta. Sin per oblivionem omisisset hanc sui expiationem, illiusque postmodum recordatus fuisset, tenebatur offerre sacrificium pro delicto suo præscriptum Levitici 5. v. 3. et 5. si non recordaretur, non imputabatur ei ad pœnam. Ita Abulensis.

Notat Abulensis quæst. 21. Judæos nullas amplius expiationes servare, nec iis obligari, etiamsi perstent in judaismo et conscientia sua erronea, qua putant se legibus veteribus adhuc teneri. Nam istæ expiationes præscriptæ erant in ordine ad Sanctuarium, ut scilicet illud non adirent nisi mundi, aut expiati : jam autem nullum habent Sanctuarium. Secundo, quia hæc vitula rufa, ex qua fiebat aqua lustrationis, debebat immolari à sacerdote, eo loco ubi erat templum, sanguisque ejus versus templum aspergi; jam autem nec habent sacerdotes, nec templum; unde non possunt hanc vitulam rufam immolare. Eadem de causa lustrationes hasce non servarunt Judæi in captivitate Babylonica : in ea enim eversum fuit templum.

21. Omnis qui tetigerit aquas expiationis, immundus erit usque ad vesperum.] *Omnis;* ergo et aspergens immundum, imo et ipse aspersus hac aqua, mundabatur quidem ab immunditia priori, v. g. cadaveris, sed aliam ex contactu hujus aquæ contrahebat, qua censebatur immundus esse usque ad vesperam, uti patet versu 17. Ita Abulensis. Erat ergo hæc aqua expiatrix, et simul immunda; perinde ut lixivium, licet sit immundum, pannos tamen emundat.

22. Quidquid tetigerit immundus, immundum faciet.] *Immundus*, non legaliter : sic enim immunditia hæc pervasisset statim omnes Judæos; sed naturaliter, uti erant soli leprosi, seminiflui, et menstruatæ. Quidquid enim hi tangebant, hoc faciebant immundum; sed si quis hæc immunda ulterius tetigisset, non ideo fiebat immundus, uti dixi in Levitico. Ita Abulensis. Verum, quia de leprosis, seminifluis et menstruatis hic non agitur, nec de eis ulla hoc capite facta est mentio, hinc verius Lyranus hæc refert ad immundum, qui immundus est ex contactu aquarum cineralium, sive expiationis. Hæc enim verba referenda sunt ad immediate præcedentia, ubi dicitur : *Omnis qui tetigerit aquas expiationis, immundus erit usque ad vesperam.* Mox enim subditur : *Quidquid tetigerit immundus* (scilicet jam dictus, videlicet ex contactu aquæ expiationis) *immundum faciet*, adeo ut immunditiam suam alteri se tangenti afflet et communicet; hoc enim est quod subditur.

Et anima quæ horum quippiam tetigerit, immunda erit usque ad vesperum.] *Horum*, scilicet quæ hoc capite dicta sunt, videlicet vitulam rufam, sanguinem ejus, cineres, aquam lustratio-

nis. Quicumque enim hæc tangebant, immundi erant usque ad vesperam, uti dictum est v. 7, 10 et 21. Ita Abulensis. Verum quia hic versus pendet à præcedenti, eique ex æquo quasi respondet; hinc secundo, genuine Lyranus: Qui tetigerit, inquit, aliquid *horum*, scilicet quæ tetigit immundus (qui immundus est ex contactu aquarum lustrationis), hic ex eorum contactu immundus erit usque ad vesperam. Aquæ enim hæ, utpote cinerales, atque ex fimi et pellis vitulæ combustione confectæ, licet expiatrices essent, censebantur tamen immundæ, adeo ut qui eas tetigisset, non tantum esset immundus, sed et immunditiam suam aspergeret rebus omnibus, quas tangebat, ita ut qui illo ab eo tacta, ideoque polluta vicissim tangeret, pollueretur, fieretque immundus usque ad vesperam. Hunc esse sensum patet, tum ex connexione sententiarum, tum ex textu Hebræo et Chaldæo, qui alium sensum non admittunt.

Nota: Hæc immunditia vespere per se, sine alia expiatione desinebat: alioquin enim in expiationibus progressus fuisset in infinitum. Ita Lyranus.

Denique tradunt Hebræi, et ex iis Burgensis, quod sex tantum vaccæ rufæ fuerint immolatæ, per totam durationem utriusque templi; scilicet prima, tempore Mosis per Eleazarum, de qua hic dicitur, ejusque cineres durasse per totum templum primum; secundam, tempore Esdræ, in principio templi secundi; alias autem duas immolasse Simeonem justum, diversis temporibus, (fuit enim ipse pontifex per annos 80); alias denique duas immolatas esse per Joannem pontificem, qui fuit pater Mathathiæ, à quo descenderunt Machabæi. Verum difficile est creditu, quod pauci unius vaccæ cineres, per tam multos spargendi, suffecerint tantæ, scilicet innumerabili pene, multitudini Judæorum: unius enim vaccæ cineres distribuebantur per totam Judæam. Singuli enim Judæi crebro iis utebantur ad sui expiationem. Quare verisimilius est, quod ait Lyranus, quotannis vaccam unam rufam immolatam fuisse.

CAPUT VIGESIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Moritur Maria. Secundo, v. 3. ob sitim murmurat populus: hinc irritati Moses et Aaron ad aquas contradictionis offendunt Deum, ideoque ingressu terræ promissæ arcentur. Tertio, v. 14. Moses a rege Edom petit transitum, negat ille. Quarto, v. 22. in monte Hor moritur Aaron.

1. Veneruntque filii Israel, et omnis multitudo in desertum Sin, mense
primo; et mansit populus in Cades. Mortuaque est ibi Maria, et sepulta
in eodem loco. 2. Cumque indigeret aqua populus, convenerunt adversum
Moysen et Aaron; 3. et versi in seditionem, dixerunt: Utinam periissemus
inter fratres nostros coram Domino! 4. Cur eduxistis Ecclesiam Domini
in solitudinem, ut et nos et nostra jumenta moriamur? 5. Quare nos fecistis
ascendere de Ægypto, et adduxistis in locum istum pessimum, qui seri non
potest, qui nec ficum gignit, nec vineas, nec malogranata, insuper et aquam non habet ad bi-
bendum? 6. Ingressusque Moyses et Aaron, dimissa multitudine, tabernaculum fœderis,
corruerunt proni in terram, clamaveruntque ad Dominum, atque dixerunt: Domine Deus,
audi clamorem hujus populi, et aperi eis thesaurum tuum fontem aquæ vivæ, ut satiati, cesset
murmuratio eorum. Et apparuit gloria Domini super eos. 7. Locutusque est Dominus ad Moy-
sen, dicens: 8. Tolle virgam, et congrega populum, tu et Aaron frater tuus, et loquimini
ad petram coram eis, et illa dabit aquas. Cumque eduxeris aquam de petra, bibet omnis mul-
titudo et jumenta ejus. 9. Tulit igitur Moyses virgam, quæ erat in conspectu Domini, sicut
præceperat ei, 10. congregata multitudine ante petram, dixitque eis: Audite, rebelles et incre-
duli: num de petra hac vobis aquam poterimus ejicere? 11. Cumque elevasset Moyses manum,
percutiens virga bis silicem, et egressæ sunt aquæ largissimæ, ita ut populus biberet et ju-
menta, 12. Dixitque Dominus ad Moysen et Aaron: Quia non credidistis mihi, ut sanctifica-
retis me coram filiis Israel, non introducetis hos populos in terram, quam dabo eis. 13. Hæc
est aqua contradictionis, ubi jurgati sunt filii Israel contra Dominum, et sanctificatus est in eis.
14. Misit interea nuntios Moyses de Cades ad regem Edom, qui dicerent: Hæc mandat frater
tuus Israel: Nosti omnem laborem qui apprehendit nos, 15. quo modo descenderint patres
nostri in Ægyptum, et habitaverimus ibi multo tempore, afflixerintque nos Ægyptii, et patres
nostros: 16. et quo modo clamaverimus ad dominum, et exaudierit nos, miseritque angelum,
qui eduxerit nos de Ægypto. Ecce in urbe Cades, quæ est in extremis finibus tuis, positi,
17. obsecramus ut nobis transire liceat per terram tuam. Non ibimus per agros, nec per vi-

neas, non bibemus aquas de puteis tuis, sed gradiemur via publica, nec ad dexteram, nec ad sinistram declinantes, donec transeamus terminos tuos. 18. Cui respondit Edom : Non transibis per me, alioquin armatus occurram tibi. 19. Dixeruntque filii Israel : Per tritam gradiemur viam ; et si biberimus aquas tuas nos et pecora nostra, dabimus quod justum est : nulla erit in pretio difficultas, tantum velociter transeamus. 20. At ille respondit : Non transibis. Statimque egressus est obvius, cum infinita multitudine, et manu forti, 21. nec voluit acquiescere deprecanti, ut concederet transitum per fines suos, quam ob rem divertit ab eo Israel. 22. Cumque castra movissent de Cades, venerunt in montem Hor, qui est in finibus terræ Edom ; 23. ubi locutus est Dominus ad Moysen : 24. Pergat, inquit, Aaron ad populos suos ; non enim intrabit terram, quam dedi filiis Israel, eo quod incredulus fuerit ori meo, ad Aquas contradictionis. 25. Tolle Aaron et filium ejus cum eo, duces eos in montem Hor. 26. Cumque nudaveris patrem veste sua, indues ea Eleazarum filium ejus : Aaron colligetur et morietur ibi. 27. Fecit Moyses ut præceperat Dominus : et ascenderunt in montem Hor coram omni multitudine. 28. Cumque Aaron spoliasset vestibus suis, induit eis Eleazarum filium ejus. 29. Illo mortuo in montis supercilio, descendit cum Eleazaro. 30. Omnis autem multitudo, videns occubuisse Aaron, flevit super eo triginta diebus per cunctas familias suas.

1. VENERUNTQUE FILII ISRAEL, ET OMNIS MULTITUDO IN DESERTUM SIN, MENSE PRIMO, ET MANSIT POPULUS IN CADES.] Hoc desertum Sin aliud est à Sin, in quo pluere cœpit manna, Exodi 16. 1. et 15. Nam in illo octava fuit Hebræorum mansio, sive statio : in hoc vero fuit trigesima tertia ; unde in Hebræo hoc *Sin* per *tsade*, illud vero in Exodo per *samech* scribitur.

MENSE PRIMO.] Intellige anni quadragesimi ab egressu Hebræorum ex Ægypto, uti communiter exponunt omnes Interpretes : nam, ut solerter advertit Abulensis, Moses tantum describit gesta trium annorum in deserto, videlicet duorum primorum, idque ab Exodi c. 12. hucusque; et quadragesimi sive ultimi, ab hoc capite et deinceps. Reliquos ergo triginta septem annos intermedios silentio obvolvit, forte quod nihil memorabile in iis contigerit. Itaque cum mensis hic primus non possit esse anni primi, vel secundi egressus ex Ægypto : de illis enim jam pridem egit in Exodo, Levitico et Numeris hucusque; consequens est hunc mensem primum accipiendum esse de anno quadragesimo : idque secundo plane colligitur ex Numeris 33. v. 37 et 38. Ubi Hebræi ex Cades (de quo hic agitur) dicuntur venisse in montem Hor, ubi trigesima quarta fuit mansio Hebræorum, ibique mortuus dicitur Aaron, anno quadragesimo egressionis filiorum Israel ex Ægypto, mense quinto. Unde plane verisimiliter colligitur Hebræos eodem anno quadragesimo non venisse in præcedentem mansionem Cades, sed mense primo, uti hic dicitur.

Ab hoc ergo capite usque ad finem Pentateuchi, describuntur gesta anni quadragesimi, qui fuit ultimus peregrinationis Hebræorum in deserto.

ET MANSIT POPULUS IN CADES.] Putant Abulensis et Andreas Masius in Josue 15. v. 3. hanc Cades eamdem esse cum Cadesbarne. Verum dico : alia est hæc Cades à Cadesbarne, juxta quam decima quinta fuit Hebræorum mansio, uti dixi cap. 13. v. 1 et 27. In hac enim Cades fuit trigesima tertia mansio, ut patet c. 33. 36. Secundo, idipsum docent Chorographi terræ sanctæ, ut Wolfgangus, Zieglerus, Adrichomius et alii; tertio, idipsum demonstrat Torniellus in suis Annalibus pag. 346, ex eo quod Cadesbarne exstiterit in confinio Australi terræ Chanaan, ut patet Num. 34. 4. et Josue 15. 3. ubi ponitur in sorte tribus Judæ. At Cades hæc longe aberat à Chanaan : erat enim posita in extremis finibus Idumææ, ad Austrum vergentibus, uti patet Numer. 20. 16. non valde procul à mari Rubro. Nam ab Asiongaber, quæ erat ad mare Rubrum, venerunt Hebræi in Cades, inde in montem Hor, qui est in finibus Idumææ ; unde hic ex Cades Hebræi v. 20. miserunt nuntios ad regem Edom, ut concederet eis transitum per terram suam; quem cum ille dare nollet, coacti sunt Hebræi longiori via circuire et transire per terminos ejus Orientales, inde per Moabitas et Ammonitas, ut tandem transito Jordane ingrederentur Chanaan, à latere ejus Orientali. Hinc S. Hieron. in locis Hebr. et ad Fabiolam de 42 mansione in 33. *Cades, inquit, est urbs in deserto, juxta civitatem Arabiæ, quæ dicta est Petra. In Cades cæsus est rex Sodomorum cum suis à Codortahomor, Gen. 14. 7. Ibi et occubuit Maria, soror Mosis : ibi et Moses ac Aaron, propter aquas contradictionis offendunt Dominum, et prohibentur transire Jordanem.* Unde et Cades hebr. dicitur per antiphrasin, quasi minime Cades, id est sancta, vel à sanctitate Mosis translata in offensam. Cades quoque vocata fuit fons judicii. Genes. 14. 7, quia ibi judicatus est rex Sodomorum cum suis ; vel per anticipationem, quia ibi judicati sunt Moses et Aaron, ut patet hoc c. v. 12.

MORTUAQUE EST IBI MARIA,] puta in Cades, mense primo anni 40. Mortua est ergo Maria quatuor mensibus ante fratrem suum Aaronem : hic enim mortuus est die primo mensis quinti anni 40, ut patet Numer. 33. 38, et undecim mensibus ante Mosen : Moses enim mortuus est sub finem ejusdem anni 40. (ut patebit Deuter. ult.) qui fuit annus mundi 2493.

Nota : Mortua est Maria anno ætatis circiter 130; erat enim ipsa facile decennio senior Mose, uti dixi Exodi 2. v. 4 et 7. Moses autem, qui hoc eodem anno mortuus est, defunctus est anno ætatis 120, ut patet Deuter. ult. v. 7.

Allegorice, videtur in Maria prophetia esse mortua, in Aarone et Mose sacerdotio et legi Judæorum finis esse impositus : eo quod nec ipsi ad terram promissionis transcendere valeant,

nec credentem populum ad eamdem de solitudine hujus seculi educere, nisi solus Jesus, id est, Salvator, verus Dei filius, inquit S. Hieron. supra, et ex eo Rabanus.

2. CUMQUE INDIGERET AQUA POPULUS.] Erant putei et fontes in Cades; hi, morantibus ibi Hebræis, dessicati fuisse videntur, ideoque Judæi siti ibidem laborantes, contra Mosen murmurarunt.

Tradunt Hebræi, et nominatim Rabbi Salomon, propter Mariam datum fuisse à Deo Judæis aquæ puteum, qui eos præcederet ubicumque consisterent: propter Mosen datum esse eis manna: propter Aaronem, columnam nubis; hinc iis mortuis ea defecisse: hinc et Hebræos impugnatos fuisse ab Arad rege, c. sequenti; eo quòd Arad videns post mortem Mariæ, subtractum esse Hebræis puteum, cogitaret eos à Deo esse desertos, ideoque facile vinci et delere posse.

Sed hæc sunt fabulæ: certum est enim, nec columnam, nec manna defecisse in morte Aaronis vel Mosis; sed diu post, cum scilicet Hebræi jam ingressi essent Chananæam gustassentque de frugibus terræ, ut patet Josue cap. 5. v. 12.

3. UTINAM PERIISSEMUS INTER FRATRES NOSTROS, CORAM DOMINO!] Hebr. utinam expirassemus cum fratribus nostris in deserto, idque *coram domino*, residente et præsidente in columna nubis et in tabernaculo! Dominus enim nos, ob murmur exploratorum, morte damnavit cap. 14. v. 19.

Vide hic rursus ingratitudinem populi, et magnam Mosis charitatem cum ea luctantem, eamque superantem. Narrat Laert. lib. 4. cap. 1. Antisthenem, cum audiret Platonem de se male loqui, dixisse: *Regium est, cum benefeceris, audire male.* Excelsi enim animi est ingratitudine hominum non deterreri à studio benefaciendi omnibus.

Diogenus rogatus, *Quid apud homines citius senesceret: Beneficium*, inquit.

Plato Aristotelem vocabat mulum; quia mulus, cum saturatus est lacte materno, calcibus petit matrem. Significabat ergo Plato ingratitudinem Aristotelis, qui edoctus à se scholam in Peripato aperuisset, ejusque ideas et dogmata vellicaret. Ita Ælianus lib. 4.

Aristoteles roganti, *cur reliquisset Athenas*, respondit; *Ne Athenienses bis peccent in Philosophiam*, subobscure taxans Socratis mortem, et suum quoque periculum. Ita Ælianus lib. 6.

Demosthenes inter fugiendum subinde respiciens ad arcem Palladis, sublatis manibus dixit: *O Pallas rerum domina, cur tribus infaustissimis bestiis delectaris, noctua, dracone et populo?* Noctua enim Palladi sacra est: eadem draconem habet pro gestamine; populus autem bellua est multorum capitum, pessimam gratiam referre solita optime de se meritis, velut Socrati, Phocioni, Scipioni, etc. Ita Plutarchus.

Epaminondas, accusatus quod imperium quatuor menses ultra tempus sibi præstitutum gessisset, cogente necessitate, catello sibi blandiente dixit: *Hic mihi pro beneficio gratiam reponit; at Thebani de quibus sæpe multumque sum præclare meritus, mortis pœnam mihi judicio constituerunt.* Ita Ælianus lib. 13.

Pompeius Marcellino, quem evexerat, hosti facto et convicianti: *Non te pudet*, ait, *Marcelline, mihi convicium facere, qui te è muto loquentem, è famelico vomentem feci?* Ita Plutarchus in Apophth.

Alfonsus rex Aragoniæ, cum objurgaretur quod in Alvarum Lunam hominem sibi plane ingratum tanta contulisset beneficia, quorum ne memor quidem jam esset: *An ignoratis*, ait, *ingenti beneficio, non nisi ingenti ingratitudine satis semper fieri?* Idem: *Malo*, ait, *multos mea clementia et mansuetudine servare, quam paucos mea severitate perdere.* Testis est Panor. in ejus Vita.

6. INGRESSUSQUE MOYSES ET AARON, DIMISSA MULTITUDINE, TABERNACULUM FOEDERIS,] ut Dominum consuleret.

Moraliter S. Gregor. 23. Moral. 21. *Relictis turbis ad tabernaculum redire, et postpositis exteriorum tumultibus, secretum mentis intrare, ibi enim Dominus consulitur; et quod foris agendum est publice, intus silenter auditur. Hoc quotidie boni Rectores faciunt; cum se res dubias discernere non posse cognoscunt ad secretum mentis, velut ad quoddam tabernaculum revertuntur, divinaque lege perspecta, quasi coram posita arca Dominum consulunt, et quod prius intus tacentes audiunt, hoc foris postmodum agentes innotescunt.*

DOMINE DEUS, AUDI CLAMOREM.] Hæc oratio Mosis non habetur jam in Hebr. Chald. et Septuaginta, vel ergo ex iis excidit, vel certe Interpres noster paraphrastice eam supplevit. Certum est enim Mosen orantem, non alia, sed hæc ipsa orasse, scilicet ut Deus populo murmuranti ob sitim, daret aquam. Ita Abulensis. Pari modo τὸ *egrediamur foras*. Genes. 4. 8. jam non habetur in Hebr. Chald. et Græco.

APERI EIS THESAURUM TUUM, FONTEM AQUÆ VIVÆ.] *Aqua viva* dicitur saliens, vel quæ fluit, sicuti mare mortuum est stagnans. Vocat autem talem fontem thesaurum, quia quæ latent, et necdum reperta sunt, dicuntur esse in thesauris Dei: hinc illud Psal. 32. 7. *Ponens in thesauris abyssos*; et Psal. 134. 7. *Producens ventos de thesauris suis*; et Deut. 28. 12. *Aperiet Dominus thesaurum suum optimum cœlum, ut tribuat pluviam*; et cap. 33. 19. *Qui inundationem maris quasi lac sugent, et thesauros absconditos arenarum.*

UT SATIATI,] scilicet, cum fuerint.

ET APPARUIT GLORIA DOMINI,] puta fulgor columnæ nubis novos et insolitos vibrans radios, columnæ, inquam, incumbentis tabernaculo.

8. LOQUIMINI AD PETRAM,] quidnam? verisimile est hoc: *Petra, in nomine Domini Dei, da aquas.*

9. TULIT IGITUR MOYSES VIRGAM, QUÆ ERAT IN CONSPECTU DOMINI,] quæ reposita erat in tabernaculo. Virga hæc erat Mosis, tot portentorum operatrix, non autem Aaronis quæ fronduerat: hæc enim tantum erat signum sacerdotii Aaroni consignati, atque ad ejus rei testimonium reposita fuit juxta arcam fœderis, ita aliqui. Verum, cum constet virgam Aaronis repositam esse in tabernaculo, de Mosis virga nesciatur, quonam devenerit, hinc certius hic intelligemus virgam Aaronis, non Mosis.

11. CUMQUE ELEVASSET MOYSES MANUM, PERCUTIENS VIRGA BIS SILICEM, EGRESSÆ SUNT AQUÆ LARGISSIMÆ.] Alia est hæc petra, et percussio, ab illa Exodi 17. 6. Illa enim in Raphidim, juxta Sinai, anno secundo; hæc in Cades anno quadragesimo contigit. Rursum Deus hic se solo

supernaturaliter aquas produxit ex petra, aerem vicinum in aquas convertendo; in Raphidim vero, venam subterraneam aquarum in lapidem à Mose percussum elicuit, quæ lapidem findens, ex eo prosiliret, idque assidue et continuo. Tradunt enim Cosmographi in Raphidim fontem hunc petræ, à Mose percussæ, perdurare, aquasque continue scaturire, inquit Abulensis. Ita Theodosius Abbas prece præmissa, virga petram percutiens, ex ea fontem perennis aquæ elicuit, qui per aquæ ductus vicinum monasterium, ab eo ædificatum in loco arido irrigabat. Hic fons postea, lavacro in monasterio exstructo, exaruit; sed, eo destructo, rursum fluere cœpit. Deus enim uti suis non deest in necessariis, ita non redundat in superfluis; testis est Theodor. in Philotheo c. 10.

Allegorice, petra est Christus, 1. Cor. 10. 5. aqua est gratia spiritualis à Christo profluens. virga est crux Christi, bis percutitur, quia duo ligna transversa sunt crux. Moses Judæorum typum gerit: sicut ergo Moses petram virga percutiens de Dei virtute dubitavit; ita ille populus, qui sub lege per Mosen data tenebatur, Christum ligno crucis affigens, cum virtutem esse Dei non credidit: sed sicut percussa petra manavit aqua sitientibus, et sanctificatus est per eam Deus; sic plaga Dominicæ passionis effecta est vita credentibus; crux ergo aquam elicit, incredulis contradictionis, credentibus sanctificationis, inquit S. Augustinus hîc q. 35. lib. 16. contra Faustum 15. et Rupertus.

12. Quia non credidistis mihi ut sanctificaretis me coram filiis Israel, non introducetis hos populos in terram quam dabo eis.

Quæres: Quænam fuit hîc incredulitas, vel peccatum Mosis? Respondent primo aliqui illud fuisse, quod bis percusserit petram, cum semel tantum debuisset.

Secundo alii quod, populo id petente, petram aliam ab ea quam Dominus designarat, percusserit; et hoc esse quod ait Moses: *Numquid de petra hac* (quam scilicet vos, ô Hebræi, designatis, non Dominus) *vobis poterimus aquam elicere?* Ita Rabbini.

Tertio alii, quod locutus sit, non petræ, uti jusserat Dominus, sed populo, cum objurgando et exacerbando, vocans eum incredulum et rebellem: unde populus irritatus, videns licet miraculum aquarum, non santificavit tamen Dominum, eum laudando, eique gratias agendo. Ita Abulensis, Theodoret. Oleast. Lyranus, estque hæc sententia satis probabilis. Durum enim est et difficile creditu, quod Moses de Dei virtute dubitarit, cum toties eam in tot portentis esset expertus.

Quarto alii, quod concitatior, et indignans populo murmuranti, ambigue protulerit interrogando: *Numquid*, etc. quæ absolute et affirmative proferre debuisset, dicendo: *Petra, da aquas*; et hoc est, quod de Mose dicitur Psal. 105. v. 34. *Distinxit in labiis suis*, id est, aliter protulit verba Dei, quam proferenda erant.

Quinto et genuine, peccatum Mosis fuit, quod ipse jam plane senescens (senes enim facile concitantur ad bilem, impatientiam, diffidentiam et pusillanimitatem), irritatus æque, ac dejectus et perturbatus novo et insolito murmure populi (hactenus enim ab anno secundo, usque ad annum quadragesimum, quo hæc gesta sunt, nullum populi murmur legimus) dubitanter petram percusserit; non quod dubitaret de Dei potentia, aut fidelitate in se; ipse enim ex fidei zelo, incredulitatem populi hîc arguit, atque in multo majoribus portentis à se editis, adeoque in simili percussione petræ in Raphidim, Deo crediderat, Exodi 17. v. 6; sed quod populum tam rebellem, Deumque ita irritantem, indignum judicaret hoc miraculo, ac proinde dubitaret an Deus illud esset facturus, et an id vere promisisset, an tantum per ironiam sarcasmum; vel conditionate, si videlicet Hebræi cessent murmurare, et credant Deum ex petra daturum aquas. Jam vero videns eos incredulos, dubitanter petram percutit, quasi impossibile aut improbabile esset ex petra aquam prodire pro tam incredulis. Hanc enim dubitationem plane significant verba Mosis: *Audite, rebelles et increduli, num de petra hac vobis aquam poterimus elicere?* quid clarius? Deus autem non ironice, nec conditionate, sed vere et absolute promiserat se ex petra eliciturum aquam, qua sitim explerent tam Hebræi, quàm eorum pecora. Rursum idipsum clare significant verba Dei ad Mosen et Aarónem v. 12 et 24. *Quia non credidistis mihi.* Peccarunt ergo aliqua incredulitate, dubitatione et diffidentia circa aquam à Deo promissam. Ita S. August. q. 19. Raban. Rupert. Cajetanus et alii.

Permisit Deus hunc Mosis lapsum, ut in tanto honoris et virtutum fastigio recordaretur se esse hominem, id est labilem et infirmum, non angelum, non Deum. Nam *omnium memoriam habere et in nullo penitus errare, divinitatis potius quam mortalitatis est*, ait Justinianus Imp. Utque hoc ejus exemplo Sancti, qui diligentissime servierunt Deo, maxime prælati, se humilient, timentes, dicentesque sibi: Qui stat, videat ne cadat; ut cum metu et tremore pergant salutem suam operari, tanquam qui de perseverantia sint incerti, etiam ipso ultimo die vitæ suæ. In senio cecidit Salomon sapientissimus mortalium, Origenes, Tertullianus, Lucifer Calaritanus; qui et quales viri! Oremus ergo assidue: *Cum defecerit virtus mea, usque in senectam et senium, Deus, ne derelinquas me.* Hoc nos docet lamentabilis hic Mosis lapsus in fine vitæ; qui, esto non fuerit culpa lethalis, eum tamen à terra sancta ita desiderata exclusit. Mors enim illi fuit irrogata non tam à sententia Dei, quam à necessitate naturæ fatiscentis et deficientis; jam enim agebat annum ætatis 120. Idem dico de Aarone ejus fratre: hic enim Mose tribus annis erat senior. Debebat ergo uterque cito mori, sed Deus fecit ut uterque moreretur ante ingressum terræ sanctæ jam instantem: quia ille utrumque per sententiam excluserat.

Secundo, permisit hunc Mosis lapsum Deus, ob causam et significationem allegoricam, quæ fuit, quod Deus animo destinarat Josue successorem Mosis, ut scilicet ipse, quasi typus Jesu Christi, induceret populum in terram promissam.

Allegorice, ergo Moses legis, Josue Christi figuram gerit; itaque sicut Moses populum eduxit ex Ægypto, Josue vero eumdem in Chanaan introduxit: ita lex ab impietate liberat credentes, Evangelica autem gratia introducit eos in regnum cœlorum. Ita Theodor. q. 43. in Deuter. et S. August. hîc q. 53. qui ait: *Cum ambobus fratribus Mosi et Aaron dicitur, ut apponantur ad populum suum, patet non esse illos in*

ira Dei, quæ separat à pace societatis æternæ. Unde manifestatur, non solum officia, sed etiam mortes eorum, signa fuisse futurorum, non supplicia indignationis Dei. Ubi plane significat S. Augustinus hoc Mosis peccatum leve et veniale fuisse, ideoque mortem ei non tam supplicium, quam castigationem fuisse, quæ magis esset signum et significatio rei futuræ, jam dictæ : idque omnino est verisimillimum.

Ut sanctificaretis me coram filiis Israel,] ut iis ostenderetis me esse sanctum, omnipotentem, veracem et clementissimum, qui etiam impiis et ingratis præstem ea (uti hactenus me sæpius fecisse meminisse potestis et debetis) quæ promisi, videlicet aquam de petra.

Nota : Fideles qui in rebus perplexis et arduis sperant in Deum, atque cum Abrahamo contra spem in spem credunt, hi sanctificant Deum; vult enim Deus magna à se sperari : hinc ait Sapient. 1. *Sentite de Domino in bonitate.*

Non introducetis hos populos in terram, quam dabo eis,] puta in ipsam Chananæam, trans Jordanem : nam alioqui Moses intravit in terram promissam, cis Jordanem sitam, videlicet in regna Og et Sehon, eaque dedit tribui Ruben, Gad, et dimidiæ tribui Manasse; sed non transivit Jordanem in Chanaan, ad terram promissam cæteris omnibus tribubus, cujus termini circumscribuntur Numer. 34. Ita Abulensis quæst. 48. et S. August. Fuit hæc insignis pœna et mortificatio Mosis, quod terram promissam lacte et melle manantem, adeo concupitam videre non potuerit, quodque ducatus sui longissimi et molestissimi fine et fructu frustratus fuerit. Ita Deus S. Xaverium, aliosque Sanctos in ipsa morte mortificavit, ut plene mundo et sibi mori, Deoque vivere discerent, utque hoc suarum levium culparum haberent purgatorium, quo expiati mox in cœlum evolarent.

13. Hæc est aqua contradictionis,] litigii et contentionis (hæc enim omnia significat Hebræum מריבה *meriba*) ubi contradixerunt et murmurârunt.

Ubi jurgati sunt filii Israel contra Dominum, et sanctificatus est in eis,] id est sanctus, verax, fidelis, clemens et liberalis declaratus est, dando eis, licet incredulis et rebellibus potum aquæ; itaque superando et confundendo incredulitatem eorum. Ita Dei sanctitatem imitantur, qui inimicos diligunt, et vincunt in bono malum.

14. Misit interea nuntios Moyses de Cades ad Regem Edom (Cades enim vicinum erat Idumææ, per quam transeundum erat Hebræis, recta ituris in Chanaan) qui dicerent : Hæc mandat (hæc nobis in mandatis dedit, ut tibi diceremus. Unde Hebr. Chald. et Septuag. habent : *Hæc dicit*) frater tuus Israel,] frater tuus Jacob, puta Jacobæi, sive posteri Jacobi, qui sunt fratres vestri : parens enim eorum Jacob fuit frater Esau, qui fuit parens vester, omniumque Idumæorum.

16. Miseritque angelum,] ducem nostrum, nos præeuntem in columna nubis.

Ecce in urbe Cades positi.] *In*, id est juxta : non enim verisimile est Hebræos in deserto urbes esse ingressos; id enim non permisissent incolæ, timentes sibi ab Hebræis : urbes etiam non cepissent tantam hominum multitudinem. Ita Abulensis.

17. Non bibemus aquas de puteis tuis,] gratis scilicet, et sine pretio, sed pretio eas ememus, ut dicitur v. 19. Est enim in desertis illis magna siccitas, et aquarum penuria : unde ne Idumæi suis aquis extra urbes existentibus, quibus ad sitim suam et pecorum indigebant, timeant, spondent Hebræi se aquas eorum non bibituros, nisi iis volentibus, et dato pretio.

19. Cui respondit Rex Edom : Non transibis per me,] per meam ditionem.

20. Statimque egressus est obvius cum infinita multitudine, hebr. *cum populo gravi*, id est denso, numeroso et plurimo, quem vulgo vocamus infinitum, et manu forti,] magno robore militum.

21. Quamobrem divertit ab eo Israel,] ita scilicet, ut reflexo cursu circuiverit Idumæam ad latus Orientale, ac consequenter partem aliquam Idumææ necessario transire debuerit, ut veniret in Moab et Ammon, et inde in Chanaan. Hoc enim est quod dicitur Deut. 2. v. 4. et 8. *Cumque transissemus fratres nostros, filios Esau.*

22, 23 et 24. Cumque castra movissent de Cades, venerunt in montem Hor, ubi locutus est Dominus ad Moysen : Pergat Aaron ad populos suos,] q. d. Moriatur Aaron, et ad patres suos justos, in limbum transeat, iisque aggregetur : hoc enim innuit illa phrasis, pergere, vel congregari ad populum suum, ideoque fere tantum de justis dicitur.

26. Cumque nudaveris patrem veste sua.] Hinc patet Aaronem induisse vestes pontificales in castris, atque inde ita indutum exivisse in montem Hor, ut cum decore et gloria occumberet, utque in monte hasce vestes exueret, iisque Eleazarum, primogenitum Aaronis filium, indueret Moses, uti et fecit; itaque Eleazarum hoc solo vestitionis ritu, sine alia unctione vel consecratione, in monte hoc consecravit pontificem, et patris successorem. Ita Abulensis.

Id factum est præter legem et morem. Primo enim, vivente patre, filius in lege veteri non poterat fieri pontifex. Erat enim hæreditarius et perpetuus pontificatus apud Judæos, ita ut ne ipsi quidem parentes eum in filios resignare possent, quamdiu officio fungi poterant. Secundo, quod extra tabernaculum et castra, idque solâ vestitione vestium pontificalium, Eleazarus consecratus sit pontifex. Eleazarus vero, utpote primogenitus, debebat suscipere pontificatum, nec poterat eum in fratrem Ithamar rejicere : quia jusserat Deus ut primogeniti patri succederent in pontificatu, eumque susciperent, sibique in eo deservirent, nisi haberent maculam, de qua Levit. 21. 17.

29. Illo mortuo in montis supercilio.] Moritur Aaron anno quadragesimo ab egressu ex Ægypto, ætatis 123, in mense quinto, ut dicitur Numer. 33. 38. idque extra castra, uti et Moses; ne Hebræi in idola proni, eos, eorumque corpora, quasi numina colerent; atque in monte Hor, id est in monte montis, ut dignus locus meritis ejus monstraretur, inquit S. Hieron. ad Fabiol. de 42 mansione in 34. Aaron enim hebraice idem est quod montanus, qui in monte recte moritur; quia ut mons, cæteros superavit, tam officio, quam virtute.

Hinc patet Aaronem in morte habuisse hæc tria privilegia : primum, quod mortuus sit nullo præveniente vulnere, morbo, aut tædio vitæ,

sed in plena sanitate (sanus enim et validus conscendit montem Hor), quasi dormiens de vita hac assumptus sit. Secundum, quod viderit filium suum Eleazarum sibi succedere, vestibusque pontificalibus indui, itaque pontificem consecrari. Tertium, quod in præsentia et quasi in gremio charissimi fratris sui Mosis, et filii Eleazari expirarit, illique ipsi oculos clauserint, nec vero Moses et Eleazarus assistentes Aaroni morienti, inde legalem immunditiam contraxerunt; quia Deus, hoc ipso quo jubebat eos assistere morienti, in hac lege et legali immunditia dispensabat. Ita Abulensis.

Addit quartum R. Salomon, cui credat qui volet, quod isti tres, scilicet Moses, Aaron et Eleazarus, ascendentes in montem Hor, invenerint speluncam, et lectum paratum, et lampadem ardentem, uti solet mortuis aptari, indeque cognoverit Moses illum locum à Deo esse paratum pro dormitione Aaronis. Exutus ergo vestibus, et induto Eleazaro, incubuit Aaron lecto, et clausis oculis susceptus est à Domino in pace : Moses autem videns mortem ita placidam, desideravit similem, quæ et ei promissa est cap. 27. 13. et Deut. 32. 50.

30. Omnis autem multitudo videns occubuisse Aaron, flevit super eo triginta diebus.] Ita et Mosen defunctum flevit triginta diebus, Deut. ult. et Joseph cum suis planxit Jacobi patris mortem 30 diebus.

Dices : Genes. 50. 3. dicitur Joseph cum planxisse 70 diebus.

Respondeo : Ex hisce 70 diebus, primi 40 pertinuerunt ad condiendum corpus aromatibus, juxta morem Ægyptiorum, ut patet ibidem v. 3. triginta vero ultimi proprie erant planctus. Ab hoc ergo tricenario dierum accepit Ecclesia morem pro defunctis faciendi tricenaria, id est triginta dierum memoriam, preces et eleemosynas. Ita Abulensis.

CAPUT VIGESIMUM PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Hebræi cædunt Arad Regem. Secundo, v. 4. murmurat populus, ideoque Deus in eum serpentes ignitos immittit, a quibus morsi sanantur per aspectum serpentis ænei. Tertio, Deus v. 17. puteum Hebræis sitientibus ostendit. Quarto, v. 21. Hebræi debellant Sehon et Og Reges.

1. Quod cum audisset Chananæus rex Arad, qui habitabat ad Meridiem, venisse scilicet Israel per exploratorum viam, pugnavit contra illum, et victor existens, duxit ex eo prædam. 2. At Israel voto se Domino obligans ait : Si tradideris populum istum in manu mea, delebo urbes ejus. 3. Exaudivitque Dominus preces Israel, et tradidit Chananæum quem ille interfecit subversis urbibus ejus : et vocavit nomen loci illius Horma, id est, anathema. 4. Profecti sunt autem et de monte Hor, per viam quæ ducit ad mare Rubrum, ut circumirent terram Edom. Et tædere cœpit populum itineris ac laboris; 5. locutusque contra Deum et Moysen, ait : Cur eduxisti nos de Ægypto, ut moreremur in solitudine ? Deest panis, non sunt aquæ : anima nostra jam nauseat super cibo isto levissimo. 6. Quamobrem misit Dominus in populum ignitos serpentes, ad quorum plagas et mortes plurimorum, 7. venerunt ad Moysen, atque dixerunt : Peccavimus, quia locuti sumus contra Dominum et te : ora ut tollat à nobis serpentes. Oravitque Moyses pro populo, 8. et locutus est Dominus ad eum : Fac serpentem æneum, et pone eum pro signo ; qui percussus aspexerit eum, vivet. 9. Fecit ergo Moyses serpentem æneum, et posuit eum pro signo : quem cum percussi aspicerent, sanabantur. 10. Profectique filii Israel castrametati sunt in Oboth. 11. Unde egressi fixere tentoria in Jeabarim, in solitudine, quæ respicit Moab contra orientalem plagam. 12. Et inde moventes, venerunt ad Torrentem Zared. 13. Quem relinquentes castrametati sunt contra Arnon, quæ est in deserto, et prominet in finibus Amorrhæi ; siquidem Arnon terminus est Moab, dividens Moabitas et Amorrhæos. 14. Unde dicitur in libro bellorum Domini : Sicut fecit in mari Rubro, sic faciet in torrentibus Arnon. 15. Scopuli torrentium inclinati sunt, ut requiescerent in Ar, et recumberent in finibus Moabitarum. 16. Ex eo loco apparuit puteus, super quo locutus est Dominus ad Moysen : Congrega populum, et dabo ei aquam. 17. Tunc cecinit Israel carmen istud : Ascendat puteus. Concinebant. 18. Puteus quem foderunt principes, et paraverunt duces multitudinis in datore legis, et in baculis suis. De solitudine, Matthana. 19. De Matthana in Nahaliel; de Nahaliel in Bamoth. 20. De Bamoth, vallis est in regione Moab, in vertice Phasga, quod respicit contra desertum. 21. Misit autem Israel nuntios ad Sehon regem Amorrhæorum, dicens : 22. Obsecro ut transire mihi liceat per terram

tuam : non declinabimus in agros et vineas, non bibemus aquas ex puteis, via regia gradiemur, donec transeamus terminos tuos. 23. Qui concedere noluit ut transiret Israel per fines suos : quin potius exercitu congregato, egressus est obviam in desertum, et venit in Jasa, pugnavitque contra eum. 24. A quo percussus est in ore gladii, et possessa est terra ejus ab Arnon usque Jeboc, et filios Ammon : quia forti præsidio tenebantur termini Ammonitarum. 25. Tulit ergo Israel omnes civitates ejus, et habitavit in urbibus Amorrhæi, in Hesebon scilicet, et viculis ejus. 26. Urbs Hesebon fuit Sehon regis Amorrhæi, qui pugnavit contra regem Moab, et tulit omnem terram, quæ ditionis illius fuerat usque Arnon. 27. Idcirco dicitur in proverbio : Venite in Hesebon, ædificetur, et construatur civitas Sehon. 28. Ignis egressus est de Hesebon, flamma de oppido Sehon, et devoravit Ar Moabitarum, et habitatores excelsorum Arnon. 29. Væ, tibi Moab! peristi, popule Chamos. Dedit filios ejus in fugam, et filias in captivitatem, regi Amorrhæorum Sehon. 30. Jugum ipsorum disperiit ab Hesebon usque Dibon, lassi pervenerunt in Nophe, et usque Medaba. 31. Habitavit itaque Israel in terra Amorrhæi. 32. Misitque Moyses qui explorarent Iazer, cujus ceperunt viculos, et possederunt habitatores. 33. Verteruntque se, et ascenderunt per viam Basan, et occurrit eis Og rex Basan cum omni populo suo, pugnaturus in Edrai. 34. Dixitque Dominus ad Moysen : Ne timeas eum, quia in manu tua tradidi illum, et omnem populum, ac terram ejus : faciesque illi sicut fecisti Sehon, regi Amorrhæorum, habitatori Hesebon. 35. Percusserunt igitur et hunc cum filiis suis, universumque populum ejus usque ad internecionem, et possederunt terram illius.

1. Chananæus rex Arad habitabat ad Meridiem,] terræ Chanaan. Chananææ enim respectu solet Scriptura situs et plagas mundi consignare.

Venisse scilicet Israel per exploratorum viam,] ita et Chald. Vatablus et alii passim. q. d. Cum intellexit Arad venisse Hebræos per viam illam, per quam olim anno secundo egressus ex Ægypto, transierant 12 exploratores eorum in terram Chanaan, Numer. 13. tunc ex eo collegit, certoque sibi persuasit eos per suam ditionem in Chanaan tendere : videbat enim illos eamdem nunc inire viam. Septuag. vertunt, *per viam Atarem :* retinent enim nomen Hebræum, tanquam proprium loci esset.

2. At Israel voto se Domino obligans, ait : Si tradideris populum istum in manu mea, delebo urbes ejus.] Hebr. est : *Succidam et anathematizabo eos.* Erat enim hoc votum *cherem* (de quo dixi Levit. cap. ult. v. 28.) quo devovebant Deo urbes hostiles, et Deo inimicas. Hinc nomen loci appellatum est *Cherem* et *Chorma*, sive, ut Noster et alii pronuntiant : *Herem et Horma*, id est anathema.

Notat Abulensis qu. 4. Hebræis triplex fuisse horma, sive anathema : primum, quo tam homines et pecora, quàm omnia quæ in urbe hostili erant, consumebantur, nihilque cedebat in usus vel populi, vel templi. Et tale anathema jussit Deus fieri urbes Hebræorum apostatantium à Deo ad idola, ut scilicet occisis omnibus hominibus et pecoribus, congregaretur omnis supellex urbis in platea, ibique tota cremaretur, Deut. 13. 15. et tale hîc videtur fuisse. Secundum, quo homines et pecora cum supellectile peribant, reservato tamen auro, argento, ferro et ære, ad usus Sanctuarii : tale horma fuit Jericho, Josue 6. v. 24; ibi enim Hebræis sibi aliquid surripere nefas erat. Tertium, quo soli homines occidebantur, pecora vero et supellex cedebant victoribus Hebræis : tale horma fuit urbs Hai, Josue 8. 27.

4. Et tædere cœpit populum itineris.] Hebr. *Et populus abbreviatus est anima*, id est, fatigatus cœpit animis cadere, languere et tædere. Est hîc novum populi murmur, ob tam longam tot annorum, puta quadraginta, peregrinationem, anhelantis ad quietem et stabilem sedem et domum. Nam alioqui, ut superius dixi, Deus laborem itineris minuebat, ut vix fatigationem sentirent.

5. Anima nostra jam nauseat super cibo isto levissimo,] super manna. Tradit R. Salomon manna fuisse cibum levissimum, qui non gravabat stomachum, nec aliquid emittebat in secessum : unde timuerunt Hebræi ne intra viscera eorum putresceret, itaque morerentur, eaque de causa murmurarunt. Sed hæ sunt solitæ ejus nœniæ. Nullus enim cibus est, qui non habeat aliquid impuri, quod natura non convertit in suam substantiam, sed rejicit, et in secessum emittit : ergo de Manna idem dicendum est. Ita Abulensis. Alia ergo fuit causa murmuris de manna, quam dedi Num. 11. 6.

6. Quamobrem misit Dominus in populum ignitos serpentes.] Dominus hîc fuit tum Deus Pater, tum Deus Filius, puta Christus, uti docet Apost. 1. Cor. 10. 9. Unde patet contra Arianos et Servetianos, Christum esse verum Deum ac Dominum omnium. Serpentes hi igniti dicuntur, non quod naturæ essent igneæ, sed ab effectu, quod morsu suo tantum calorem inducerent, ut morsi ab eis sibi uri viderentur; quos proinde Plinius *presteres* vocat, hi enim græce idem sunt quod hebr. *seraphim*; unde Vatabl. *arentes* vertit : hebr. enim est שרפים *seraphim*, quo nomine vocatur primus ordo angelorum, ab ardore charitatis. Hos serpentes suscitavit Deus ex ipso Arabiæ deserto : ibi enim, uti et in Libya, abundant. Unde Deut. 8. 15. dicitur : *Ductor tuus fuit in solitudine magna atque terribili, in qua erat serpens flatu adurens, et scorpio, et dipsas.* Hinc et Cato apud Lucanum lib. 9. de serpentibus deserti Libyæ ait :

Serpens, sitis, ardor, arenæ
Dulcia virtuti; gaudet patientia duris.

Porro serpentes, sive dracones, aliquando visos esse ignitos, id est, qui ignem vomerent, narrant Historici. Leslæus, in sua Scotia anno Domini 1558, refert apud Marchiam et Landoviam, draconem quemdam tantos ignes vomuisse, ut iis segetes et fruges incenderet; quocirca colonos pervigilare debuisse, ut eos assidue exstinguerent.

Nota: Apte serpentibus puniuntur, qui serpentum virulentiam imitantur. Murmuratores enim et detractores *acuerunt linguam suam sicut serpentis*, inquit Psaltes, ac mordent in occulto ut serpens. Juste ergo eis quasi carnifex dominatur serpens. E contrario humilem, mitem et obedientem Antonium metuebant et fugiebant serpentes, teste S. Athanasio in ejus Vita. Et Boas serpens obedivit pio et sancto Hilarioni; cum enim homines et boves deglutiret (unde Boas est dictus), jussit ei S. Hilarion *pyram præparari, et oratione ad Christum missa, evocato præcepit struem lignorum scandere; mox ignem ipse supposuit, immanemque bestiam concremavit*, inquit S. Hieronymus in ejus Vita.

Sic Abbas Paulus manibus illæsis tenebat aspides, serpentes et scorpios, eosque secabat per medium. Rogatus quomodo hanc gratiam accepisset, respondit: *Si quis possederit puritatem, omnia subjiciuntur ei, sicut Adæ quando erat in paradiso ante prævaricationem divini mandati*, ut habetur in Vitis Patr. lib. 6. tit. 2. n. 11.

8. Fac serpentem.] Hebr. fac שרף *saraph* (unde *seraphim* jam dicti v. 6.) id est serpentem ignitum, hoc est, qui habeat similitudinem serpentis igniti et urentis, qualis est serpens ex ære fabricatus: æs enim candet, vel potius rubet instar ignis. Ita Vatablus. Secundo, factus est ex ære: si enim ex auro vel argento factus esset, fuisset ingentis et immanis pretii: erat enim ingens, ut mox dicam.

Et pone eum pro signo.] Hebr. *Pone eum super vexillum* (hoc enim significat hebr. נס *nes*) quasi dicat: Pone eum super hasta, vel pertica vexillari, ut sit instar signi et vexilli, quod ab omnibus videri possit. Unde sequitur serpentem hunc æneum debuisse esse ingentem, atque alte admodum erectum, et, ut Christus ait, exaltatum fuisse, ut scilicet per tota castra, quæ vastissima erant, facileque per sex milliaria extendebantur, à vulneratis circumquaque videri posset.

Nam, qui percussus à serpentibus ignitis, aspexerit eum, vivet,] id est in vita servabitur, et sanabitur. Non quod serpens hic æneus vim aliquam naturalem eos curandi haberet: hoc enim est impossibile, uti fuse hîc demonstrat Abulensis; sed quod Deus, hoc signo viso, eos miraculose curaret. Fuit ergo hic serpens signum, simul et instrumentum morale hujus curationis.

Congruum autem signum erat serpens æneus, potius quàm bos aut ovis: quia Hebræi morsi erant, non à bobus, vel ovibus, sed à serpentibus, iisque ignitis; æneus autem colorem habet igneum, estque igne conflatus.

Allegorica et potissima causa fuit, ut serpens hic in ligno erectus significaret Christum in cruce erectum, tanquam noxium et sceleratum, cujus intuitu per fidem et contritionem, sanamur à lethalibus peccatorum morsibus. Sicut enim serpens hîc habebat formam serpentis, sed non venenum: ita Christus assumpsit formam peccatoris, sed non peccatum; hoc est enim quod Christus de se ait, Joannis 3. 14. *Sicut Moses exaltavit serpentem in deserto; ita exaltari* (in cruce) *oportet Filium hominis, ut omnis qui credit in ipsum, non pereat, sed habeat vitam æternam.* Ita Theodor. quæst. 39. et Nyssenus de vita Mosis ante finem, et S. Augustinus serm. 101. de Tempore, et Tertull. lib. de Idololatria cap. 5. *Effigies*, ait, *ænei serpentis suspensi figuram designavit Dominicæ crucis, quæ à serpentibus, id est ab angelis diaboli, nos erat liberatura, dum per semetipsam diabolum, id est serpentem, interfectum suspendit.* Unde et veteres Hebræi docuerunt quod morsus, per serpentem antiquum Adæ nobisque illatus, sanandus esset in diebus Messiæ. *Non te pigeat*, inquit S. Bernardus, *videre serpentem in patibulo pendentem, si vis videre regem in solio residentem.*

S. Antonius magnus contra dæmonum insultus athleta, rogatus à discipulis quænam arma valide et certo diabolicas impugnationes repellerent, respondit: *Signum crucis, et ardens in Christum fides, inexpugnabilis sunt viris Deo dicatis et aheneus murus, adversus dæmonum machinationes.* Testis est S. Athanasius in ejus Vita; B. Magdalena in antro suo pœnitens, tentata à spectris dæmonum, Jesum invocavit. Affuit S. Michael qui eos fugavit, et crucem in ore speluncæ erexit, dicens: *Ne extimescas, custos tui est Altissimus.* Crucem ergo complexa, et ad crucem orans, in eaque Christum salutem suam contemplans, læte et pie ibi triginta annos pœnituit.

Crux, inquit S. August. sermone in parasceve, *nobis totius causa beatitudinis est: hæc nos à cæcitate liberavit erroris; hæc à tenebris reddidit luci: hæc debellatos reddidit quieti; hæc alienos Deo conjunxit: hæc peregrinantes cives ostendit. Hæc discordiæ amputatio est, hæc pacis firmamentum, hæc donorum omnium abunda largitio. Hodie crux fixa est, et seculum sanctificatum est. Hodie crux fixa est, et dæmones dispersi sunt. Hodie crux fixa est, et mors subversa est. Hodie crux vicit, et mors victa est. Hodie diabolus vinctus est, homo solutus est, et Deus glorificatus est.* Idem lib. de Virg. *Inspicite*, ait, *vulnera pendentis, sanguinem morientis, pretium redimentis, cicatrices resurgentis. Caput habet inclinatum ad osculandum, cor apertum ad diligendum, brachia extensa ad amplexandum, totum corpus expositum ad redimendum. Hæc quanta sint cogitate, hæc in statera vestri cordis appendite, ut totus vobis figatur in corde, qui totus pro nobis fixus fuit in cruce.*

Pie S. Bernardus serm. 15. in Cantica: *Quàm dulciter*, ait, *Domine Jesu, cum hominibus versatus es! quàm abundanter multa magna bona hominibus largitus es! quàm fortiter tam indigna, tam aspera et dura pro hominibus passus es! dura verba, duriora verbera, durissima supplicia. O duri et indurati et obdurati filii Adam, quos non emollit tanta flamma, tanta benignitas, tam ingens ardor amoris, tam vehemens amator, qui pro vilibus sarcinulis tam pretiosas merces expendit!* Idem serm. de passione Dom. *In passione Domini*, ait, *tria specialiter convenit intueri: opus, modum, causam. Nam in opere quidem patientia, in modo humilitas, in causa charitas commendatur: patientia singularis, humilitas admirabilis, sed charitas inæstimabilis.*

Addit S. Augustinus serpentem hunc fuisse æneum, ut significaret primo, divinitatem et æternitatem Christi : æs enim durissimum est, incorruptibile, et quasi æternum; secundo, crucis Christi claritatem et gloriam, quæ omnes gentes pervasit. Ænea enim vasa, inter omnia metalla, maximum solent edere sonum et tinnitum. Tertio, igneam charitatem tum Dei, tum Christi in cruce, tam dolore, quàm amore nostri assi et tosti; hic enim æneus serpens erat *saraph*, id est ignitus, ut dixi. Et hoc est quod S. Joan. cap. 3. 16. mox subdit, dicens : *Sic enim Deus dilexit mundum, ut Filium suum unigenitum daret, ut omnis qui credit in eum non pereat, sed habeat vitam æternam.* Quæ verba singula novum amoris argumentum et stimulum ingerunt, uti patet ea expendenti. Expendi ea ad Titum 3. v. 4. Christus ergo crucifixus est *saraph*, id est ignitus, urens, accendens, et comburens nos sua charitate : *Apte ergo æneus serpens in ligno suspensus est, ut Dominus et in serpente mortuus, et in ære significaretur æternus; videlicet, ut et indicaretur mortuus per humilitatem, et quasi esse æneus per divinitatem*, ait S. Ambros. Ansbertus lib. 5. in Apoc. post initium.

Hac de causa Seraphinus ille specie crucifixi apparens S. Francisco, ei in manibus, pedibus, et latere quinque Christi vulnera, quasi sacra stigmata impressit, eumque totum in Christi crucifixi amorem transformavit, et seraphinum, imo Christo confixum cruci effecit, ut deinceps novo mentis ardore, novo corporis martyrio aliud pene non sentiret, aliud non cogitaret, aliud non amaret, aliud non diceret quàm, Da Domine, ut amore amoris tui moriar, qui pro amore amoris mei dignatus es mori. Vide S. Bonavent. in ejus Vita.

Hunc serpentem æneum, in memoriam tanti beneficii, Hebræi secum devexerunt per desertum in Chanaan, ibique mansit usque ad tempora Ezechiæ regis Juda, qui eum, eo quod numinis loco à plebe haberi et coli (ritum et modum eum colendi narrat Philastrius hær. de æneo serpente tomo 5. pag. 10.) inciperet, confringi jussit, eumque pro נחשת *nechoset*, id est æneo, per diminutionem et contemptum vocavit נחשתן *nechastan*, vel *noestan*, id est ænulum, quasi dicat : Quid putatis, ô miseri Judæi, parum æris habere divinitatem? ænulum hunc serpentem esse Deum? 4. Reg. 18. 4.

11. UNDE EGRESSI FIXERE TENTORIA IN JEABARIM,] hebr. est בעיי העברים *beiie haabarim*, quod Chald. accipit, non ut proprium, sed ut appellativum, vertitque, *juxta vadum transeuntium*, scilicet in desertum.

14. UNDE DICITUR IN LIBRO BELLORUM DOMINI.] Fuit hic vetus liber ante Pentateuchum conscriptus, sed intercidit, sicut et libri Henoch, Gad, Natan; addo, et multorum aliorum, quorum meminit Scriptura. Ita S. Aug. quæst. 42. et Raban. Unde patet librum hunc fuisse propheticum; prophetat enim futuram victoriam sub Mose contra Amorrhæos, ut patebit v. 24. Posset tamen quis et forsan verius dicere librum hunc posterius esse conscriptum, ut τὸ *sic faciet*, v. 14. idem sit, quod *sic fecit :* videntur enim hæc ab alio quopiam, qui Mosis diaria hæc digessit, illi esse intexta, uti dixi in proœmio Geneseos. Sic enim Proverbia Salomonis ab eo sparsim scripta, ab alio collecta, et in unum librum Proverbiorum digesta esse satis patet ex cap. 25. Proverb. v. 1. Perperam ergo Eugubinus vertit : *Ideo dicetur in commemoratione bellorum Domini.*

Allegorice Rupert. hunc librum cœlestem accipit, puta notitiam Dei, in qua conscripta est fides Evangelica ; et per oppositos illi torrentes Arnon, accipit eloquentiam hæreticorum. Arnon enim significat maledictionem eorum.

SICUT FECIT IN MARI RUBRO, SIC FACIET IN TORRENTIBUS ARNON.] Vatablus vertit: *Urbem Vaheb* (scilicet delevit, vel expugnavit Deus) *in turbine, et torrentes qui adjacent Arnon.* Favent ei Septuag. vertunt enim : *Propter hoc dicitur in libro : Bellum Domini combussit Zoob, et torrentes Arnon.* Ubi nota : Pro *Vaheb*, Septuag. legerunt *Zoob*, scilicet pro *vau* legerunt affine *zain*, idque cum aliis punctis. Verum melius vertit Noster, eique consentit Chald. nam והב *vaheb* positum est pro יהב *iaheb*, id est dedit. Sic ergo ad verbum habent Hebræa : *Quæ dedit*, vel *fecit in mari Rubro, sic* (*vau* enim copulativum, cum similia connectit, significat *sic, sicut*) *eadem in torrentibus Arnon*, supple faciet.

Jam omissa sententiarum varietate, sensus est, q. d. Sicut Dominus pugnavit pro Israele contra Ægyptios in mari Rubro : ita et faciet, id est fecit, in Arnon, pro Hebræis pugnando et devincendo Sehon Regem Amorrhæorum, q. d. Ideo recte dixi v. 13. Arnon prominere in finibus Amorrhæi; quia ibi cæsus est Sehon Amorrhæus, vosque, ô Hebræi, occupastis ejus ditionem, usque ad confinia Moab, ut patet v. 24. Nam SCOPULI TORRENTIUM ARNON INCLINATI SUNT (inclinantur) UT REQUIESCERENT (et requiescunt) IN AR (ita enim legendum est cum Hebr. Chald. Septuag. non *Arnon*, uti legunt Biblia Regia et Plantiniana) quæ civitas est Moabitarum, ut patet Deuter. 2. v. 29. ideoque recumbunt IN FINIBUS MOABITARUM,] q. d. Scopuli Arnon conterminì sunt, et prominent in Ar, urbe Moab : unde patet Arnon et Amorrhæos conterminos esse Moabitis ; ac consequenter, quod vos, ô Hebræi, occupando Arnon et ditionem Sehon Amorrhæi, pertingatis usque ad confinia Moab : omnia enim hæc pendent ab illa sententia v. 13. *Siquidem Arnon terminus est Moab, dividens Moabitas et Amorrhæos*, eamque explicant.

Secundo, Hebræi, quos sequuntur Lyranus, Abulensis, Hugo, Adrichom. et alii, tradunt, Amorrhæos in hisce scopulis Arnon fuisse Hebræis insidiatos, dum illac transirent; sed à Deo miraculose inclinatos fuisse hosce scopulos, et corruisse super ipsos Amorrhæos, itaque iis oppressis, liberos evasisse Hebræos, idque hisce verbis significari : *Scopuli torrentium inclinati sunt*, etc. Sed cuperem hujus traditionis antiquiorem habere auctorem : mirum enim videtur Mosen tantum miraculum hic silentio præteriisse, præsertim cum ipse pugnam et victoriam de Amorrhæis enarret v. 25.

Tertio, Vatablus Hebr. אשד *esced*, vertit *effusiones*, q. d. Deus expugnavit effusiones torrentium, id est regionem Amorrhæorum, per quam effunduntur, et defluunt amnes, ab Arnon usque ad Ar, defluuntque in regionem Moabitidem. Verum potius credendum est S. Hier. et Hebræis, qui *esced* vertunt *scopuli*. Primus ergo sensus planus et genuinus videtur.

16. EX EO LOCO,] intellige *digressis ;* unde he-

braice est : *Et exinde ad puteum*, scilicet venerunt.

APPARUIT PUTEUS, SUPER QUO LOCUTUS EST DOMINUS AD MOYSEN : CONGREGA POPULUM, ET DABO EI AQUAM.] Hinc videtur populum laborasse siti et aquarum penuria ; unde Mosen pro ea levanda rogasse Dominum, qui exoratus ostendit ei puteum, dicens : Congrega populum ad puteum hunc, et ex eo dabo ei aquam. Similes aposiopeses Hebrææ crebræ sunt in Scriptura.

17. TUNC CECINIT ISRAEL CARMEN ISTUD : ASCENDAT PUTEUS.] *Puteus*, id est aqua putei, q. d. Continuo ebulliat et ascendat aqua è fundo putei, ut omnes nos ex eo bibere possimus, æque ac jumenta nostra. Est hoc carmen gratulatorium exultantium de tanto beneficio et miraculo, qualia multa sunt in Scriptura.

CONCINEBANT.] Hoc per parenthesin intercipe, et accipe : nam interrumpit ipsum carnem ; quæ enim proxime sequuntur, sunt verba carminis jam inchoati, illudque complent. Chaldæus tamen, Sept. recentiores, pro ענו לה *anu la*, id est, *concinebant de eo*, aliis punctis leguntin imperativo ענו לה *enu la*, id est *concinite illi*, q. d. Huic puteo gratulamini, et applaudite, illique hymnum concinite ; et sic hæc verba ad carmen pertinent.

18. PUTEUS, QUEM FODERUNT PRINCIPES, ET PARAVERUNT DUCES MULTITUDINIS, IN, id est cum, DATORE LEGIS, id est Mose, ET IN, id est cum, BACULIS SUIS.] Hinc videtur quod Deus ostenderit Mosi fontem, sive venam aquarum, quam Moses et principes populi, suis baculis, id est ligonibus, terram circumfodientes, dilatarunt, et profundiorem effecerunt, ut esset instar putei.

DE SOLITUDINE, MATTHANA,] q. d. De solitudine in Matthana profecti sunt Hebræi, uti addunt Biblia Regia et Planiniana, et patet ex seq.

19 et 20. DE MATTHANA IN NAHALIEL : DE NAHALIEL IN BAMOTH. DE BAMOTH, VALLIS EST IN REGIONE MOAB, IN VERTICE PHASGA, id est de Bamoth incipit vallis Moab, quæ est in, id est juxta, verticem montis Phasga, QUOD (Phasga) RESPICIT CONTRA DESERTUM,] q. d. Hebræi jam venerant ad fines deserti, scilicet ad vallem regionis Moab, quæ est juxta Phasga.

Tropolog. inquit Rupertus significantur hîc ii qui meritis et gratia proficiunt. Matthana enim hebr. idem est quod donum descendens, scilicet à Patre luminum : ex quo primo ascendunt in Nahaliel, id est in hæreditatem, vel possessionem Dei, per activæ vitæ virtutem ; deinde in Bamoth, id est in excelsa, scilicet contemplativæ vitæ. De Bamoth hac vallis est, scilicet humilitatis : hæc enim nascitur ex consideratione et contemplatione tam Dei, quàm suî, eaque et juxta verticem Phasga, hoc est juxta altam sapientiam et facundiam : hanc enim docet humilitas (nam Phasga hebraice idem est quod *os multum*) idque contra desertum, id est, contra inania desertoris diaboli mendacia.

Hinc etiam proverbium est apud Hebræos, *ex Nahaliel Bamoth*, hoc est, ex virtute et pietate oritur celsitudo et gloria. Virtus enim est quasi hæreditas et possessio Dei, quam significat *Nahaliel*.

Porro, Chaldæus hæc accipit, non ut nomina propria, sed ut appellativa, refertque ad puteum, de quo v. 16. *Matthana* enim hebraice idem est, quod datum, vel donum. *Nahaliel* est torrens. *Bamoth* sunt colles ; sic ergo ipse vertit : *Ex eo tempore quo datus est eis* (puteus) *descendit cum eis ad torrentes, et de torrentibus ascendit cum eis ad collem, et de colle ad vallem, quæ est in agris Moab*, quasi hic puteus miraculosè quaquaversum secutus sit Hebræos. Chaldæum sequuntur, eoque se tuentur multi alii, qui dicunt petram dantem aquas instar fontis, vel putei, revera comitatam esse Hebræos, idque significare Apostolum 1. Cor. 10. cum ait : *Bibebant autem de spiritali consequente eos petra*, qua de re ibidem dixi. Certe doctissimo Bellarmino et aliis videtur hæc esse fabella Judaica.

21, 22 et 23. MISIT AUTEM ISRAEL NUNTIOS AD SEHON REGEM AMORRHÆORUM, DICENS : OBSECRO UT TRANSIRE MIHI LICEAT PER TERRAM TUAM, etc. QUI CONCEDERE NOLUIT.] Deuter. 2. v. 24. et seq. ubi hæc fusius narrantur, dicitur Deus indurasse Sehon, ne transitum daret. Volebat enim Deus regionem Sehon, æque ac Og regis Basan, dare Israelitis : utramque enim se Hebræis daturum promiserat Genes. 15. 20. Ibi enim per terram Raphaim, intelligit terram Og gigantis. Notandum est, ait S. Aug. q. 40. *quomodo hîc ab Hebræis justa bella gerebantur : innoxius enim transitus eis negabatur, qui jure humanæ societatis æquissimo patere debebat ;* quamquam hîc tantum belli prætextus fuit, et occasio. Nam vera causa fuit promissio et donatio Dei, de qua jam dixi.

23 et 24. PUGNAVITQUE (Sehon) CONTRA EUM, Israelem ; A QUO PERCUSSUS EST IN ORE GLADII,] id est, in acie gladii. Acies enim gladio est id, quod homini os. Secundo, *in ore*, id est in occisione ; hoc est, per occisionem gladii ; ita Septuag. Sicut enim os devorat panem, ita gladius devorat, occidit et consumit homines.

24. ET POSSESSA EST (ab Israele) TERRA EJUS (Sehon) AB ARNON USQUE JEBOC, ET FILIOS AMMON : QUIA FORTI PRÆSIDIO TENEBANTUR TERMINI AMMONITARUM.] Nota τὸ *quia*, q. d. Ideo Israelitæ, occupantes ditionem Sehon, non invaserunt Ammonitas vicinos, sed ibi stiterunt : quia Ammonitæ valido præsidio se contra Israelitas communiverant. Fuit et alia potior causa : quia scilicet Deus vetuerat eos invadi, ut patet Deut. 2. 9.

25. TULIT ERGO (à Sehon abstulit, et in suum dominium transtulit) ISRAEL OMNES CIVITATES EJUS, ET HABITAVIT IN URBIBUS AMORRHÆI, ea partitione inter duodecim Tribus, quæ recensebitur cap. 32. IN HESEBON SCILICET, ET VICULIS EJUS.] Hebr. *et filiabus ejus*. Hebræi enim urbes et vicos, metropoli subjectas vocant *filias*, per metaphoram ; eo quod à metropoli sua dependeant, uti filiæ à matre.

26. URBS HESEBON FUIT SEHON REGIS AMORRHÆI, QUI PUGNAVIT CONTRA REGEM MOAB,] et pugnando extorsit ipsi Hesebon, cæterasque urbes ejus, usque ad Arnon, patet ex Hebræo. Occurrit hîc Moses tacitæ objectioni ; dicet enim quis : Quomodo Hebræi occuparunt Hesebon, urbem Moabitarum, cum Deus eis vetuerit pugnare contra Moabitas? Respondet, quod Hesebon amplius non erat Moabitarum, sed Amorrhæorum : nam illum eis ademerat Sehon, jure belli, per quod ex jure gentium transfertur dominium, sicut per venditionem, ut patet ff. de justit. et jur. in lib. *Ex hoc jure*. Hinc tamen rex Moab, post trecentos annos captavit titulum repetendi Hesebon, cæterasque hasce urbes à Jephte ; sed recte respondit ei Jephte, primo, se eas non à Moabitis, sed ab Amorrhæis accepisse ; secundo, se

eas pacifice possedisse per trecentos annos; itaque titulo præscriptionis eas sibi vindicare: cumque rex Moab et Ammon non acquiesceret, armisque eas repeteret, à Jephte fusus et contritus est, ut patet Judic. 11. Ita Abulensis.

27. IDCIRCO DICITUR IN PROVERBIO: VENITE IN HESEBON.] Proverbium hoc est carmen proverbiale, sive epinicion, quale de urbibus, vel hostibus devictis miles aliive rhythmici solent pangere, præsertim in tragœdia, quale est illud de Davide vincente Goliath: *Percussit Saul mille, et David decem millia*, 1. Reg. 18.

ÆDIFICETUR ET CONSTRUATUR CIVITAS SEHON,] q. d. Ædificetur civitas Hesebon, quæ Moabitis adempta, capta et vastata est à Sehon rege Amorrhæorum; ut scilicet Sehon in ea sibi et Amorrhæis regiam constituat. Nam ex v. 30. liquet Moabitas dominatos esse urbi Hesebon, et in ea habuisse suos milites præsidiarios; sed Sehon illos cecidit et expulit, seque absolutum Hesebonis regem constituit, indeque quasi ignis proserpsit, et totam Moabitidem combussit, vastavit, sibique subjecit. Vide Jerem. 48. 45; unde et sequitur:

28. IGNIS EGRESSUS EST DE HESEBON, FLAMMA DE OPPIDO SEHON, ET DEVORAVIT AR MOABITARUM, ET HABITATORES EXCELSORUM (qui habitabant in locis excelsis) ARNON,] q. d. Sehonis victoria, oppressio et subversio vastans totam Hesebon, pervagata est circumquaque, usque ad urbem Ar, quæ est in Moab, et usque ad Arnon, quod est in confine. Hic ergo Hesebon vocatur oppidum Sehon, quasi victoris; more enim rhythmi Hebræi et poetici, hic versus idem dicit et repetit, sed aliis verbis; idem enim est: *Ignis egressus est de Hesebon*, quod *flamma de oppido Sehon*.

29. VÆ TIBI, MOAB! PERISTI, POPULE CHAMOS,] q. d. Peristis, ô Moabitæ, qui colitis idolum Chamos, 3. Reg. 11. 5. nec Chamos vester potuit vos ab hac clade liberare.

Nota: Sehon non perdidit, nec subegit omnes Moabitas; nam Balac eodem tempore adhuc regnabat in Moab, ut dicetur c. seq. v. 4. sed tantum perdidit Hesebon, et loca ei vicina, eorumque incolas, Moabitis antea subjectos.

Censent periti linguarum Chamos fuisse Bacchum, deum temulentiæ, indeque dici Græcum κῶμος, et Latinum comessari et comœdia. Vide dicta ad Rom. 13. 13.

DEDIT,] scilicet Chamos, id est dari, capi et occidi permisit filios Moab, sibi devotos, à Sehon rege Amorrhæorum.

30. JUGUM IPSORUM (Moabitarum, quod ipsi imposuerant incolis Hesebon) DISPERIIT AB HESEBON USQUE DIBON.] Chald. vertit: *Regnum cessavit ab Hesebon ablata est potestas à Dibon.* Hebræa habent: *Lucerna*, id est gloria regni, *eorum*, Moabitarum, periit *ab Hesebon.*

LASSI PERVENERUNT IN NOPHE,] lassi scilicet ex fuga. Nam Hebraice est: *Fugientes*, scilicet ex clade Hesebon per Sehon illata, *venerunt in Nophe.* Hebræum enim נשים *nasim*, si scribatur per *sin*, quod idem est cum *samech*, significat fugientes: sin scribatur per *schin*, significat uxores; et sic legerunt Septuag. Tertio, Chald. et recentiores *nascim* deducunt à שמם *scamam*, id est, desolavit, vastavit, vertuntque *vastavimus*, scilicet Moab usque ad Nophe. Hîc finitur rhythmus, sive carmen victoriale de capta Hesebon et Moab à Sehon.

32. MISITQUE MOYSES QUI EXPLORARENT JASER, CUJUS CEPERUNT VICULOS; ET POSSEDERUNT HABITATORES.] *Possederunt*, id est, subegerunt occidendo, vel fugando habitatores sive incolas Jaser; nam non poterant eos Hebræi in deditionem accipere. Jusserat enim Deus omnes Chananæos occidi et exterminari, Deut. 20. 16. unde Chald. et Septuag. vertunt: *ejecerunt.* Hebr. enim ירש *iaras*, est ex verbis contrariæ significationis; unde significat tam possidere et hæreditare, quàm ejicere & hæreditate depellere.

33 et 35. OCCURRIT EIS OG REX BASAN, etc. PERCUSSERUNT IGITUR ET HUNC CUM FILIIS SUIS, UNIVERSUMQUE POPULUM EJUS USQUE AD INTERNECIONEM,] ita scilicet, ut non relinquerent aliquem vivum superstitem, uti habent Hebr. et Septuag. Notat Masius in Josue 12. Chaldæum passim pro *Basan* vertere *Matan* vel *Matanan*; quia posuit litteram *mem* pro *beth* (utraque enim est littera labialis, ideoque affinis et commutabilis) quod etiam apud Græcos non est insolens. Secundo, pro *schin* posuit *tau*, quod Chaldæis est solemne.

Audi hîc, et ride lepidam, imo stolidam fabellam Thalmudicorum, de immensa magnitudine hujus Og, ejusque strage. Og, inquiunt, maximus fuit gigas, qui adventantibus Hebræis, montem duarum leucarum eradicavit, et in caput suum imposuit, ut Hebræos omnes uno montis hujus jactu obrueret: Deus autem misit formicas, quæ montem perforantes, eum descendere fecerunt usque ad humeros Og: mox crescentibus ejus dentibus ad decem cubitos, non potuit montem à se projicere. Id videns Moses, qui altus erat decem cubitos, accepit securim decem cubitorum, atque in Og insiliit ad decem cubitos, pertigitque ad juncturam tibiæ ejus cum pede, ibique eum percussit et occidit, monte simul in eum cadente. Tantæ enim molis fuit Og, ut in ejus mortui tibiam cervus ingrediens, in ea oberrarit per medium diem, quo illum in tibia hac insecutus est venator. Referunt hæc Lyranus et Abulensis, qu. 27. Vide hic quàm de Judæis verum sit illud Davidis, psalm. 68. 23. *Fiat mensura eorum coram ipsis in laqueum, et in retributiones, et in scandalum: obscurentur oculi eorum, ne videant.*

CAPUT VIGESIMUM SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

BALAC VOCAT BALAAM, UT MALEDICAT HEBRÆIS; EUM, PRIMO, PROHIBET DEUS : SECUNDO, ABIRE PERMITTIT; ABIT ILLE, SED CUM ANIMO MALEDICENDI HEBRÆIS : UNDE, V. 22. AB ANGELO, PER OS ASINÆ LOQUENTE, CORRIPITUR.

1. PROFECTIQUE castrametati sunt in campestribus Moab, ubi trans Jorda-
nem Jericho sita est. 2. Videns autem Balac filius Sephor omnia quæ fe-
cerat Israel Amorrhæo, 3. et quod pertimuissent eum Moabitæ, et impe-
tum ejus ferre non possent, 4. dixit ad majores natu Madian : Ita delebit
hic populus omnes, qui in nostris finibus commorantur, quo modo solet
bos herbas usque ad radices carpere. Ipse erat eo tempore rex in Moab.
5. Misit ergo nuntios ad Balaam filium Beor ariolum, qui habitabat super flu-
men terræ filiorum Ammon, ut vocarent eum, et dicerent : Ecce egressus est populus ex Ægypto,
qui operuit superficiem terræ, sedens contra me. 6. Veni igitur, et maledic populo huic,
quia fortior me est; si quo modo possim percutere et ejicere eum de terra mea : novi enim
quod benedictus sit cui benedixeris, et maledictus in quem maledicta congesseris. 7. Perrexe-
runtque seniores Moab, et majores natu Madian, habentes divinationis pretium in manibus.
Cumque venissent ad Balaam, et narrassent ei omnia verba Balac, 8. ille respondit : Manete
hìc nocte, et respondebo quidquid mihi dixerit Dominus. Manentibus illis apud Balaam, ve-
nit Deus, et ait ad eum : 9. Quid sibi volunt homines isti apud te? 10. Respondit : Balac
filius Sephor rex Moabitarum misit ad me, 11. dicens : Ecce populus qui egressus est de
Ægypto, operuit superficiem terræ; veni, et maledic ei, si quo modo possim pugnans abigere
eum. 12. Dixitque Deus ad Balaam : Noli ire cum eis, neque maledicas populo; quia bene-
dictus est. 13. Qui mane consurgens dixit ad principes : Ite in terram vestram, quia prohibuit
me Dominus venire vobiscum. 14. Reversi principes dixerunt ad Balac : Noluit Balaam venire
nobiscum. 15. Rursum ille multo plures et nobiliores quam ante miserat, misit. 16. Qui cum
venissent ad Balaam dixerunt : Sic dicit Balac filius Sephor : Ne cuncteris venire ad me.
17. Paratus sum honorare te, et quidquid volueris dabo tibi; veni, et maledic populo isti.
18. Respondit Balaam : Si dederit mihi Balac plenam domum suam argenti et auri, non po-
tero immutare verbum Domini Dei mei, ut vel plus, vel minus loquar. 19. Obsecro ut hìc
maneatis etiam hac nocte, et scire queam quid mihi rursum respondeat Dominus. 20. Venit
ergo Deus ad Balaam nocte, et ait ei : Si vocare te venerunt homines isti, surge, et vade cum
eis; ita duntaxat, ut quod tibi præcepero, facias. 21. Surrexit Balaam mane, et strata asina
sua profectus est cum eis. 22. Et iratus est Deus. Stetitque Angelus Domini in via contra Ba-
laam, qui insidebat asinæ, et duos pueros habebat secum. 23. Cernens asina Angelum stan-
tem in via, evaginato gladio, avertit se de itinere, et ibat per agrum. Quam cum verberaret
Balaam, et vellet ad semitam reducere, 24. stetit angelus in angustiis duarum maceriarum,
quibus vineæ cingebantur. 25. Quem videns asina, junxit se parieti, et attrivit sedentis
pedem. At ille iterum verberabat eam : 26. et nihilominus angelus ad locum angustum
transiens, ubi nec ad dexteram nec ad sinistram poterat deviare, obvius stetit. 27. Cumque
vidisset asina stantem angelum, concidit sub pedibus sedentis, qui iratus, vehementius cæde-
bat fuste latera ejus. 28. Aperuitque Dominus os asinæ, et locuta est : Quid feci tibi? cur per-
cutis me? ecce jam tertio. 29. Respondit Balaam : Quia commeruisti, et illusisti mihi; utinam
haberem gladium ut te percuterem! 30. Dixit asina : Nonne animal tuum sum, cui semper se-
dere consuevisti usque in præsentem diem? dic quid simile unquam fecerim tibi. At ille ait : Nun-
quam. 31. Protinus aperuit Dominus oculos Balaam, et vidit angelum stantem in via evaginato
gladio, adoravitque eum pronus in terram. 32. Cui angelus : Cur, inquit, tertio verberas
asinam tuam? Ego veni ut adversarer tibi, quia perversa est via tua, mihique contraria, 33. et
nisi asina declinasset de via, dans locum resistenti, te occidissem, et illa viveret. 34. Dixit

Balaam : Peccavi, nesciens quod tu stares contra me ; et nunc si displicet tibi ut vadam, revertar. 35. Ait angelus : Vade cum istis, et cave ne aliud quàm præcepero tibi loquaris. Ivit igitur cum principibus. 36. Quod cum audisset Balac, egressus est in occursum ejus in oppido Moabitarum, quod situm est in extremis finibus Arnon. 37. Dixitque ad Balaam : Misi nuntios ut vocarem te, cur non statim venisti ad me ? an quia mercedem adventui tuo reddere nequeo ? 38. Cui ille respondit : Ecce adsum ; numquid loqui potero aliud, nisi quod Deus posuerit in ore meo ? 39. Perrexerunt ergo simul, et venerunt in urbem, quæ in extremis regni ejus finibus erat. 40. Cumque occidisset Balac boves et oves, misit ad Balaam, et principes qui cum eo erant, munera. 41. Mane autem facto, duxit eum ad excelsa Baal, et intuitus est extremam partem populi.

1. PROFECTIQUE CASTRAMETATI SUNT IN CAMPESTRIBUS MOAB,] quæ olim fuerant Moab, jam autem erant Sehon, et eo occiso erant filiorum Israel. Secundo, *Moab*, id est, quæ conjecta erant Moab; unde Septuag. vertunt : *ad Occidentem Moab*, scilicet ex adverso Jericho, uti sequitur. Jam enim Jordani et Jericho, ipsique Chananææ vicinissimi erant Hebræi.

2 et 3. VIDENS AUTEM BALAC, rex Moab, ut patet v. 4. QUOD PERTIMUISSENT EUM (Israelem) MOABITÆ sibi subditi, ET IMPETUM EJUS FERRE NON POSSENT.] Hebr. *quod angustiarentur à facie Israel.*

4. DIXIT AD MAJORES NATU MADIAN.] Madianitæ enim sunt vicini Moabitis : hosce ergo concitavit Balac rex Moab, ut secum resisterent Israelitis adventantibus ; tam ergo Madianitæ, quàm Moabitæ, pugnarunt contra Judæos ; sed soli Madianitæ puniti et cæsi sunt, cap. 25. 17. et c. 21. v. 2. quia Deus nolebat tangi Moabitas et Ammonitas, propter justum Loth, cujus ipsi erant posteri, Deut. 2. v. 9.

ITA DELEBIT (hebr. ita lambendo absumet) HIC POPULUS OMNES, etc. QUO MODO SOLET BOS HERBAS USQUE AD RADICES CARPERE,] q. d. Hebræi non subjugant sibi populos, uti solent facere aliæ gentes, sed omnes occidunt et absumunt, uti bos herbas : ergo agite, ô Madianitæ, non tantum regioni vestræ, sed et vitæ omnium vestrûm consulite; agitur enim hìc de pelle omnium. Inite ergo consilia, et mecum vires conjungite, ut Hebræorum vires à nostris cervicibus avertamus. Origenes hom. 11. in Exod. legit : *Quia sicut vitulus ablingit in campis herbam virentem, ita ablinget populus hic populum qui super terram est; per quod*, ait, *ut à majoribus accepimus*, *indicatur* mystice *populum Dei non tam manu et armis, quàm voce et lingua pugnare, id est, orationem ad Deum fundendo.*

5. MISIT ERGO NUNTIOS AD BALAAM FILIUM BEOR ARIOLUM.] Pro *ariolum*, Chald. et Septuag. retinent nomen Hebr. quasi proprium loci, vertuntque : *ad Pethoram Syriæ.* Ita enim omnes Hebræi illud accipiunt, Deuter. 23. v. 4. in Hebræo; utroque enim modo hoc nomen accipi potest, ait Eugubinus.

Quæres : Qualis propheta fuit Balaam, an Dei, an diaboli ? Respondet Eugubinus fuisse Prophetam Dei, æque ac Sibyllas, et Mercurium Trismegistum apud Ægyptios ; qui tametsi pleraque vera cecinerint, idololatræ tamen fuerunt, qualis fuit et Zoroastres apud Persas, et Orphæus apud græcos, apud Hyperboreos Abaris, et Zamolxis apud Getas : quamquam de his non ita constat, sicut de Mercurio et Sibyllis. Hæ enim non Judææ, sed Gentiles fuerunt, æque ut Balaam, atque ob meritum virginitatis, obtinuerunt à Deo donum prophetiæ, uti docet S. Augustinus. Secundo, quia Balaam prophetaturus hìc quæsivit Deum ; Deus illi occurrit, et per eum oracula dedit, ut patet c. 23. v. 5. Tertio, quia Hebræi, teste Ruperto, et auctore commentariorum in Job, c. 32. qui exstat inter opera S. Hieronymi (sed non est S. Hieronym.) tradunt Balaam fuisse amicum S. Job, qui in lib. Job vocatur Eliu, eumque fuisse virum sanctum et Prophetam Dei, qui postea propter inobedientiam et desiderium munerum, dum Israeli maledicere cupit, divini, vel arioli vocabulo sit nuncupatus.

Verum dico Balaam fuisse prophetam non Dei, sed diaboli. Hunc enim significat nomen ariolus, ut patet; unde Balaam fuisse magum : docent S. Cyrillus, Theod. August. Ambros. Nyssen. Procop. et Rabanus, quorum loca citabo c. 23. 3. Secundo, quia Balaam quæsivit augurium, ut patet c. 24. 1. et ad illud captandum, septem aras exstruxit ipsi Baal, eique victimas immolavit, ut patet c. 22. v. ult. et c. 23. 1. Tertio, quia voluit ipse maledicere Israeli, et ad hoc captavit hæc auguria et vaticinia diaboli; sed Deus pro diablo ei occurrit, eumque invitum benedicere Israeli coegit. Fuit ergo ipse magus, et dæmonis alloquium quærebat, eumque consulere, et ab eo edoceri solebat. Quarto, Balaam non fuisse Eliu patet Job. 32. 2. ubi LXX. dicunt Eliu fuisse ex regione Ausitidis, id est, fuisse Idumæum ; Balaam vero fuit ex Mesopotamia, ut patet Deut. 23. 4. Denique Balaam fuisse hominem impium et perversum patet, non tantum ex mala ejus voluntate, qua maledicere voluit Hebræis ; sed etiam ex scandalo fornicationis et idololatriæ Beelphegor, quod eis objecit : unde et juste ab eis occisus est, ut patebit c. 31. v. 8 et 16.

QUI HABITABAT SUPER (juxta) FLUMEN,] Euphratem scilicet, ut vertit Chald. qui est fluvius Mesopotamiæ, quique antonomastice in Script. dicitur *flumen*, tum ob suì magnitudinem, tum quia notissimus erat Hebræis. Euphrates enim erat Hebræis à Deo datus terminus terræ promissæ, ut patet Josue, 1. 4. Nam Balaam fuit Mesopotamius, uti jam dixi : unde et cap. 23. 7. ipsemet ait se de Aram vocatum esse ; Mesopotamia autem hebr. dicitur *Aram naharaim*, id est Aram, sive Syria, quæ inter duos fluvios, scilicet Euphratem et Tigrim, interjacet, iisque cingitur. Fuit ergo Balaam ex Mesopotamia vocatus à Balac in Moab, cumque inde ad suos cogitaret redire, migravit in Madian (invitatus forte à Madianitis, uti hìc à Balac) ibique cum aliis Madianitis occisus est, eo quòd cum iis so

rursum opposuisset Hebræis, ut patet cap. 31. 8. Ita Abulensis, Vatablus et alii; licet Andreas Masius in Josue 13. 23. putet Balaam fuisse Madianitam origine, quæ sententia non est improbabilis.

SUPER FLUMEN TERRÆ FILIORUM AMMON.] Puta *super*, id est, juxta Euphratem; nam Euphrates Ammonitas præterlabitur. Hebr. pro *Ammon* est עמו *ammo*, id est, populi sui; ita Septuag. Chald. et recentiores. Sed hic sensus est inanis et tautologicus; quis enim nescit Balaam habitasse in populo suo? Melius ergo noster Interpres, ex aliis Hebr. exemplaribus, legit *Ammon*, vel per *Ammo* intellexit Ammon; littera enim *nun* in *Ammon*, non est radicalis, sed heemantica et ascititia: unde et Genes. 19. v. ult. *Ammon*, non vocatur *Ammon*, sed *ben ammi*, in hebræo.

SEDENS (castra metans) CONTRA ME,] q. d. Israel jam imminet mihi et regno meo: maledic ergo ei, itaque eum à me averte.

6. NOVI ENIM QUOD BENEDICTUS SIT, CUI BENEDIXERIS; ET MALEDICTUS, IN QUEM MALEDICTA CONGESSERIS,] q. d. Experientia didici imprecationes et divinationes tuas esse veras, et reipsa verificari, ut sicuti tu divinas, ita reipsa cuique accidat bonum vel malum. Sic enim et magi et sagæ nostræ, sæpe ope dæmonis mala infligunt, eaque rursum dum volunt, removent, hominesque et animalia sanitati restituunt. Fingit enim more suo R. Salomon, dum aït Deum quotidie unam horam habere, qua irascitur malis, et hanc horam scivisse Balaam, ideoque eadem hora imprecari solitum alicui malo Dei maledictionem, quæ mox illi obveniebat.

7. PERREXERUNTQUE SENIORES MOAB, ET MAJORES NATU MADIAN, HABENTES DIVINATIONIS PRETIUM.] Hebraice est: *habentes divinationes*; sed sicut *peccatum* sæpe sumitur pro hostia expiatrice peccati, ita *divinatio* hîc sumitur pro pretio divinationis, metonymice. Ita Chald. et alii.

Fuit ergo simoniacus tam Balaam vendendo, quàm Balac emendo hanc maledictionem, saltem ex sua mente et conscientia; siquidem eam à Baal, quem Deum verum esse putabant, exspectabant.

Moraliter, disce hîc quàm mala sit philargyria, quæ Balaam perdidit; *pecuniæ* enim *obediunt omnia*. Hinc Græci finxerunt ab Apolline responsum Philippo regi Macedonum, *illum victoria potiturum, si pugnaret hastis argenteis;* hoc est, si pecunia hostes sollicitaret ad proditionem: unde idem rex pecuniæ vim expertus, dixit *nullam arcem quantumvis munitam non expugnari posse, modo ad eam asinum auro onustum immittere posset.* Hinc illud Glabri: *Aureo pugillo ferreus murus frangitur.* Quare recte dixit Chilo apud Laertium *aurum cotibus explorari, mentes hominum auro;* et S. Ambrosius, lib. de Bono mortis, c. 5. *Laqueus est in auro, viscus in argento.*

Merito ergo viri sapientes et sancti fugerunt philargyriam. Phocio, cum ad eum Alexander centum talenta misisset, rogavit cur inter Athenienses ad se solum hæc mitteret Alexander. Responderunt legati quod eum probum putaret; tum Phocio: *Sinat igitur me talem esse et videri; remisitque totam pecuniam, rogans tantum, ut captivos quosdam dimitteret,* inquit Isidor. Pelus. l. 2. epist. 146. S. Antonius, ait S. Athanasius, ingenti auri radiantis massa in itinere conspecta, illico quasi incendium fugeret, in montem se proripuit. Abbas Pambo, ait Pallad. Lausiac. 10. trecentas auri libras à Melania datas repudiavit. B. Barlaam apud Damasc. roganti Josaphat, ut exiguum pecuniæ in victum et vestitum acciperet, respondit: *Si pecuniarum possessio bona esset, sodalibus meis eas ante impertiissem; quoniam autem eam exitiosam esse scio, nec illos, nec me talibus laqueis implicabo.* Putorem philargyriæ corporaliter odoratus est S. Hilarion, teste S. Hieronymo in ejus Vita. Pecunia quoties offerebatur S. Vincentio per castella prædicanti, vetabat à sociis suis accipi. Vidit S. Franciscus ex crumena reperta in via prodire serpentem; tum ille: *Ecce pecunia servis Dei nihil est aliud, quàm diabolus et coluber venenosus;* nam si parum capias, plus et plus cupies: *Crescit* enim *amor nummi, quantum ipsa pecunia crescit.* Sequere ergo monita Cassiani l. 7. c. 21. 28. 30. *Hæc erit summa victoria, ut ne minuto quidem nummo conscientia monachi polluatur, ne scintillæ hujus in nobis materiam, puta philargyriæ igniculum foveamus.*

8. MANETE HIC NOCTE, ET RESPONDEBO QUIDQUID MIHI DIXERIT DOMINUS.] Nocte ex more suo Balaam consulere volebat dæmonem, sibi familiarem (invocando eum vel voce, vel per magica signa, et per incantationes) illique prætexit hîc mendaciter nomen Domini, quasi Deum consuleret, non dæmonem. Verum Deus pro dæmone ei se obtulit, idque non ejus, sed Hebræorum, quibus per eum benedicere volebat, gratia. Id magis patebit c. seq. v. 4. et c. 24. v. 1.

VENIT DEUS,] scilicet angelus, Dei personam gerens: venit, inquam, sive in corpore assumpto visibiliter, sive tantum per vocem humanam, sive in phantasia Balaam, per visionem cum eo colloquens.

12. NOLI IRE CUM EIS, NEQUE MALEDICAS POPULO (Hebræis) QUIA BENEDICTUS EST.] Volebat Balaam, ut pecuniam à Balac obtineret, maledicere Hebræis; unde Deus ei vetat ne ad eum vadat: Quia, inquit, populus hic Israel benedictus est; quia scilicet, ego benedixi illi, et deinceps benedicam, id est benefaciam, dans ei omnia prospera, adeo ut vincat omnes suos hostes, et Chananæam obtineat.

Nota: Hæc gesta et dicta Balaam, non ab homine, sed à Deo revelante didicit et scripsit Moses.

18. NON POTERO IMMUTARE VERBUM DOMINI.] Balaam, licet impius et avarus, hactenus tamen Deum reveretur, quod non audeat Dei verbis et jussui resistere; timebat enim Dei iram et vindictam

20. VENIT ERGO DEUS AD BALAAM NOCTE, ET AIT EI, etc. VADE CUM EIS.] Secundo, et instantius vocabatur Balaam à Balac: unde Deus, qui primo vetuerat eum ire, ut retunderet ejus avaritiam et cupidinem maledicendi Hebræis: hîc cum jam retusum et repressum abire permittit, sed hac lege ut non alia loquatur, quàm illa quæ à Deo audiet; idque ad hoc, ut per Balaam celebraret se et populum suum et Israel, utque Balac per Balaam, quasi suo ipsius gladio, jugularetur. Voluerat enim Balac per Balaam maledici et diris devoveri Israelem, dixeratque ei: *Novi quod benedictus sit, cui benedixeris; et maledictus, in quem maledicta congesseris.* Jam Deus hoc in caput ejus retorquet, dum facit Balaam vocatum et paratum ad maledicendum,

benedicere Israeli, ut sibi persuadeat Balac certissimo eum à Deo esse benedictum.

22. Et iratus est Deus.] Licet enim concessisset Balaam abitum ad Balac, tamen vetuerat ei aliud facere aut dicere, quàm ipse juberet; Balaam autem, auri avidus, ibat ad Balac ea mente ut malediceret Hebræis, quod sciebat Deum nolle; audierat enim ab eo v. 12. *Neque maledices populo, quia benedictus est.* Contrarium autem facere voluisse Balaam hìc patet ex objurgatione angeli, v. 32. *Ego, ait, veni, ut adversarer tibi; quia perversa est via tua, mihique contraria*, quia scilicet, vadis ea mente et spe, ut meo populo, cujus ego sum custos et tutor, maledicas; hoc enim se facturum sperabat Balaam. Unde et 2. Petri, 2. 15. dicitur *mercedem iniquitatis* (id est, iniquæ maledictionis) adamasse; correctorem vero habuisse subjugale animal.

Stetitque angelus Domini in via contra Balaam.] Hebr. *in satan Balaam*, ut scilicet se ostenderet esse adversarium Balaam. Angelus hic se ostendit, non Balaam, sed tantum asinæ, cui ipse insidebat. Sic Beati in corpore glorioso, apparent cui volunt, et abscondunt se cui volunt.

27. Cumque vidisset asina stantem angelum, concidit sub pedibus sedentis,] partim consternata, partim quia non videbat transitum, nec aliud effugium. Cernebat enim angelum, gladio exerto minitantem mortem, si pergeret; ei ergo cessit, quoad potuit, ut eo magis Balaam durities et cæcitas per eam argueretur: unde et asina locuta est.

28. Aperuitque Dominus os asinæ, et locuta est.] Movit angelus linguam asinæ, ut loqueretur, sicut dæmon moverat os serpentis, ut loqueretur Evæ; et sicut angelus movit os hippocentauri et satyri, ut loquerentur S. Antonio, eique in eremo viam ostenderent ad S. Paulum Eremitam, teste S. Hieronymo in Vita S. Pauli. Fiebat ergo hæc locutio per organa asinæ, sed ea impellente apposite ad vocem articulatam efformandam, angelo, ac supplente per vicinum aerem, id quod organis asinæ deerat.

Ubi nota primo: Proprie hìc asina non fuit locuta. Loqui enim est conceptum suum voce exprimere: asina autem non poterat concipere, nec intelligere quid voces illæ, ore suo prolatæ, significarent. Hæ ergo voces, non ab asinæ anima aut mente, sed à movente extrinseco, puta ab angelo, in ore asinæ formabantur; perinde ut ab homine, dum manu sua labia et dentes alterius hominis collidit, voces quædam stridulæ efformantur. Unde sequitur hanc locutionem non fuisse vitalem asinæ; quia non vi animæ, nec phantasiæ ipsius, sed ab angelo producebatur: multo minus fuit vitalis ipsi angelo, sed in aere et ore asinæ recipiebatur. Vitalis enim actio est, quæ elicitur ab anima, et in eadem recipitur.

Nota secundo: Has tamen voces angelus non formabat in aere vicino, nec in ore asinæ, sine asinæ organis; sic enim non magis diceretur asina locuta quàm domus, in qua angelus loqueretur. Jam autem S. Scriptura et Patres, uti S. Augustinus, Origenes, Theodoretus, Ambrosius, et alii dicunt asinam esse locutam, eamque corripuisse Balaam.

Nota tertio: Sola tamen organa asinæ, uti et aliorum brutorum (exceptis avibus quibusdam, in psittaco) non sufficiunt ad formationem vocis humanæ. Ad illud enim requiritur os humanum, aut illi simile; illud enim solum habet vim et dispositionem organicam interiorem, qua colligitur aer ad formationem vocis, et qua fit debita percussio et collisio aeris ad palatum, labia, dentes, etc., ad emissionem talis, vel talis vocis, quod est articulare vocem: hisce autem caret os asinæ et aliorum brutorum; nam, ut alia taceam, os eorum cum sit longum, et lateraliter apertum, non potest aerem ab intimis progredientem colligere, et in dentibus collidere et frangere; quia aer totus lateraliter per rictum effluit. Angelus ergo per aerem vicinum idipsum, uti et cætera, quæ organis asinæ deerant, supplevit; tenuit enim aerem fortiter, ut resisteret, ne aer et vox ex ore asinæ effluerent: atque alia ex parte, aerem in ore asinæ ita collisit et allisit ad organa oris, ut articulatam vocem exprimeret. Ita Abulensis.

Nota quarto: Idem fuit Angelus, qui Balaam domi locutus fuerat, ut iret ad Balac, idem qui illi in via obstitit armatus, idem qui locutus est per os asinæ; amplam enim sphæram præsentiæ et activitatis habent angeli.

Nota quinto: Apparuit Angelus cum fulgenti gladio, ut doceret Balaam, si maledicere vellet Hebræis, à Deo benedictis, eum bellum contra Deum et angelos suscepturum. Ita S. Cyrillus, lib. 6. de Adoratione.

Nota sexto Angelum hunc fuisse Michaelem (qui præses erat Synagogæ Judæorum, uti jam est Ecclesiæ Christianorum) tradunt Procopius et alii apud Theodoretum, quæst. 42.

Simile est quod legimus in Vita S. Galgani Senis excusa, anno Domini 1572, et ex ea apud Philippum Ferrarium in Catalogo Sanctorum Italiæ ad diem 4 Decembris: Galganus enim in agro Senensi natus regnante Frederico primo Imperatore, sub anno Domini 1153, voluptuosam agens vitam, à Michaele archangelo bis in somnis monitus, ut mores in melius mutaret, Christique miles fieret, in montem sepium venit, ubi tertio ab eodem angelo monetur, ut mundum deserens Deo vacet. A quo consilio mater et propinqui illum, uxorem et elegantem et divitem proponentes, omni studio avertere conati sunt: cum vero ab eis persuasus ad sponsam videndam equitaret, sic repente constitit equus, ut calcaribus ad progrediendum stimulatus locutus feratur, dixeritque se ab angelo progredi prohibitum; cujus etiam in saxo vestigia apud eum montem monstrantur. Quare viam mutans in eremum secedens, cœlestem in orationibus, jejuniis, omnique austeritate vitam egit, ac post annum cœlesti voce ad æternam requiem hisce verbis evocatus: *Satis est quod laborasti; metes nunc quod seminasti*, obdormivit in Domino anno ætatis 33, sub annum Domini 1181, ac miraculis vivus et mortuus claruit.

Nota septimo: Usus est Deus voce asinæ, tum quia congrue bruta mens per brutum docetur, tum, ut ait Nyssenus, lib. de Vita Mosis sub finem, ut erudiretur et castigaretur vanitas auguris (Balaam) qui ruditum asinæ, et garritum avium, quasi omnia præfutura quæ significarent, observare solebat. Similia enim omnia superstitiose observasse Gentiles docet Cyrillus Alex. lib. 3. contra Julianum ubi et addit: *Co[illegible] memorabo Dodonæam quercum, quam h[illegible] aiunt usam voce.* Sic Isigonius Citiensis in Rhodo

insula scribit, Jovis taurum humano sermone locutum. Magis mirum est quod refert Alexander Magnus in epist. ad suum præceptorem de suo itinere, situque Indiæ, de duabus arboribus, una virilis roboris Solis, altera feminæ Lunæ, indice et græce sibi loquentibus, et oraculum dantibus. Arbor enim Solis primo jubare Solis orientis tacta, ei indice dixit : *Invicte bellis, Alexander, unus terrarum orbis eris dominus; sed vivus in patria non reverteris; ita enim fata de tuo capite statuerunt.* Arbor vero Lunæ, primis Lunæ noctu orientis radiis percussa, consulta ab æditiuo, ubi moriturus esset Alexander, græce respondit : *Alexander, plenum jam ætatis finem non habes, sed sequenti anno mense Maio in Babylone morieris; à quo minime speras, decipieris.* Sciscitatus est rursum ab arbore Solis Alexander, à quo occidendus esset, quemque finem mater, et sorores essent habituræ. Arbor græce respondit : *Si mortis tuæ tibi insidiatorem prodidero, instantia fata facile mutabis. Mihi quoque tres irascentur sorores* (Parcæ quæ cuique sua fata, quasi pensa distribuunt) *quod earum pensa impediverim. Igitur ad annum, et menses octo Babylone morieris, non ferro, ut suspicaris, sed veneno. Mater tua turpissimo et miserando exitu, quandoque insepulta jacebit in via, avium ferarumque præda. Sorores tuæ diu fato felices erunt. Tu modo cave ne nos ulterius sciscitcris; quin excede nostri luci terminos, et Phasicaem Porumque revertere.* Hæc si vera sunt, magica sunt, factaque ope dæmonis, qui sicut per idola, ita per arbores loqui potest.

Tropolog. S. Gregorius, 3. p. Pastor. admon. 13. et ex eo Rabanus : *Asina retardata angelum videt, quam Balaam necdum videbat; quia plerumque caro tarda, per molestias flagello suo mente indicat Deum, quem ipsa carni præsidens non videbat.* Asina ergo, id est, caro flagellata, sæpe Balaam, id est, menti cæcæ et depravatæ, Deum revelat et ostendit.

Rursum, idem Gregorius, 27. Moral. c. 1. *Sicut, ait, irrationale animal rationis verba edidit, nec tamen ad permutationem naturæ rationalis accessit; ita sæpe quilibet indignus sancta verba per prophetiæ spiritum accipit; sed tamen ad promerendam sanctitatis gloriam non pertingit, ut et supra se loquendo emineat, et infra se vivendo torpescat.*

29. Utinam haberem gladium, ut te percuterem!] Vide hîc Balaami et pravorum hominum arrogantiam et dementiam, qua suos monitores et salutis auctores insectantur verbis et verberibus. Ita Herodes suum monitorem Joannem Baptistam occidit. Ita Alexander Magnus Clitum fidissimum amicum et monitorem temulentus transfixit. Hîc verum est illud Comici : *Obsequium amicos, veritas odium parit.* Ita Cambysem, ut scribit Seneca, l. 3. de Ira, c. 14. *vino deditum Præxaspes amicissimus monebat, ut parcius biberet; turpem esse dicens ebrietatem in rege, quem oculi omnium auresque sequerentur. Ad hoc rex : Ut scias, ait, quod nunquam excidam mihi, approbabo jam, et oculos post vinum in officio esse, et manus. Bibit deinde liberalius quàm aliàs; et jam gravis ac vinolentus, objurgatoris sui filium procedere ultra limen jubet, allevataque super caput sinistra stare. tunc intendit arcum, et ipsum cor adolescentis figit, rescissoque pectore, hærens in ipso corde spiculum ostendit; ac respiciens patrem, an satis certam haberet manum interrogavit.* Ita barbarus iste. Vere dixit Sapiens, Proverb. 15. 12. *Non amat pestilens eum qui se corripit, nec ad sapientes graditur;* et c. 29. 1. *Viro qui corripientem dura cervice contemnit, repentinus ei superveniet interitus.* Ita Cambyses paulo post vita et regno privatus est; ita et Balaam paulo post ab Hebræis in pugna occisus est, c. 31. 8.

30. Dic quid simile unquam fecerim tibi : At ille ait : Nunquam.] Inde convincebatur Balaam, quod sine ratione percussisset asinam, neque illam ipsi illudere voluisse, sed compulsam fuisse ab angelo : unde mox angelus se revelans Balaam, clare ejus cæcitatem, æque ac impietatem coarguit. Mira enim fuit cæcitas et furor Balaam, quod audiens per miraculum asinam loquentem, non expaverit, non obstupuerit, nec miraculi causam et significationem investigarit; sed ira percitus minatur asinæ mortem, putans, ex eo quòd humana voce loquebatur, eam quasi rationis compotem, sibi voluisse illudere.

Tradunt, imo fabulantur Thamuldici Deum decem res creasse die sexta mundi, ad solis occasum incipiente sabbato, scilicet primo, os terræ, quod devoravit Core, Dathan et Abiron, de quo dixi c. 16. Secundo, os putei quod semper patebat Judæis, vivente Maria sorore Mosis, et præcedebat Hebræos, de quo c. 20. 1. Tertio, os asinæ Balaam ad loquendum, de quo hîc. Quartum, fuit iris, sive arcus cœlestis, de quo Gen. 9. 13. Quintum, fuit aries, quem immolavit Abraham pro Isaac, Gen. 22. 13. Sextum, fuit virga Mosis, quæ divisit mare Rubrum, Exod. 14. 21. Septimum, fuit manna. Octavum, fuerunt primæ tabulæ legis, quas Deus et dedit, et Decalogo inscripsit. Nonum, sunt ipsi dæmones, apparentes hominibus. Decimum, sunt forcipes; primas enim forcipes aiunt descendisse de cœlo, nec potuisse aliter fieri; itaque resolvunt illam vulgi quæstionem, utrum prius fuerit malleus, an forcipes? Hæc recenset, et fuse refellit Abulensis, quæst. 10. meræ enim sunt fabulæ.

31. Protinus aperuit Dominus oculos Balaam, et vidit angelum,] q. d. fecit Deus ut Balaam videret angelum, idque, quia sustulit vel aorasiam, qua eum percusserat, vel nebulam aliumve obicem, quem oculis ejus objecerat; aut quia angelus, qui speciem suî soli asinæ prius immiserat, jam etiam eamdem oculis Balaam immisit, eamque terribilem et minacem cum fulgenti gladio.

32. Perversa est via tua, mihique contraria,] scilicet, ob perversam intentionem qua proficisceris ad Balac, videlicet ut maledicas Hebræis. Nota : Hæc visio, et collocutio cum angelo contigit soli Balaam; præcesserant enim principes Balac, qui eum, uti vocarant, ita et deducebant; ac non longe post eos sequebatur ipse Balaam, qui proinde solus angelum vidit et allocutus est.

33. Et nisi asina declinasset de via, dans locum resistenti (obsistenti mihi angelo), te occidissem, et illa viveret.] Hebr. est : *illam vivificassem.* Unde colligunt Hebræi asinam hanc, mox ut locuta est, fuisse mortuam, idque ad honorem, non Balaam, sed humani generis, ne scilicet superstes maneret asina, quæ ratione hominem aliquem convicerat. Verum hoc ex hisce verbis colligi nequit; tantum enim eis significat

angelus se occisurum fuisse Balaam, non autem asinam, nisi ea declinasset. *Vivificare* enim Hebræis, sæpe idem est, quod in vita conservare, vel vitam non adimere, sed indulgere. Significatur enim actus, non inchoatus, sed continuatus; q. d. Occidendo te, non occidissem asinam, sed illam in vita servassem; tui enim solius, uti fuit culpa, ita futura erat et pœna.

38. Numquid loqui potero aliud, nisi quod Deus posuerit in ore meo?] Quod scilicet Deus mihi revelarit et jusserit ut enuntiem. Præoccupat Balaam, ut amoliatur à se indignationem Balac, si forte vaticinetur contra ejus votum et desiderium.

39. Venerunt in urbem, quæ in extremis regni ejus finibus erat.] Hebr. *venerunt in urbem Chusot*, q. d. In urbem quæ foris, vel extra regnum posita erat in confinibus. Secundo, Oleaster vertit: *Venerunt in urbem divisionum*, id est, quæ erat limes regni, dividens illud à vicinis. Tertio, Vatablus putat *Chusot* esse nomen proprium urbis.

40. Cumque occidisset Balac boves et oves, misit ad Balaam, etc., munera,] q. d. Instituit Balac, ob lætum adventum Balaam, festa, sacrificia et convivia, indeque munera et partes ad epulandum misit ipsi Balaam, suisque principibus, qui eum comitati fuerant; Gentiles enim in festis, triumphis, rebusque lætis instituebant sacra convivia, in quibus primo victimas suis diis immolabant; deinde ex iis epulum solemne, et quasi sacrum instituebant, ac denique ad absentes amicos mittebant epuli hujus partem.

41. Mane autem facto duxit eum ad excelsa Baal, et intuitus est extremam partem populi.] q. d. Mane Balac duxit Balaam ad excelsa, scilicet loca, puta ad montem continentem templum, vel sacellum, in quo colebatur Baal, idque ad hoc, ut scilicet ex hoc monte Balaam videns castra Israel, atque idolo Baal immolans, ab eo vires, spiritum, et quasi enthusiasmum acciperet, ad maledicendum Israeli. Hac enim de causa septem ibi aras erexit, in iisque immolavit Balaam, ut dicetur c. seq. v. 1. Ita Abulensis. Fuit hic mons Abarim, qui dividebat Moabitas à regno Sehon et Og, cujus una pars dicebatur Phasga, altera Nebo, in qua mortuus est Moses, ut patet Deut. 32. 49. et c. 34. v. 1. et 5. Juxta hunc ergo montem posita erant castra Israel, in locis campestribus, quæ proinde passim vocantur campestria Moab, atque ex hoc monte Balaam speculatus est castra Israel, iisque vaticinando, præter mentem suam benedixit.

CAPUT VIGESIMUM TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Balaam, maledicturus Hebræis, eis præter mentem benedicit; inde, v. 14. mutat locum, ut maledicat, sed rursum eisdem benedicit, eosque laudat a religione, fortitudine, et adjutorio Dei, eorumque victorias prædicit; hinc iterum mutat locum, v. 27.

1. Dixitque Balaam ad Balac: Ædifica mihi hic septem aras, et para totidem
vitulos, ejusdemque numeri arietes. 2. Cumque fecisset juxta sermonem
Balaam, imposuerunt simul vitulum et arietem super aram. 3. Dixitque
Balaam ad Balac: Sta paulisper juxta holocaustum tuum, donec vadam,
si forte occurrat mihi Dominus, et quodcumque imperaverit loquar tibi.
4. Cumque abiisset velociter, occurrit illi Deus. Locutusque ad eum Ba-
laam: Septem, inquit, aras erexi, et imposui vitulum et arietem desuper.
5. Dominus autem posuit verbum in ore ejus, et ait: Revertere ad Balac, et hæc loqueris.
6. Reversus invenit stantem Balac juxta holocaustum suum, et omnes principes Moabitarum;
7. assumptaque parabola sua, dixit: De Aram adduxit me Balac rex Moabitarum, de monti-
bus Orientis: Veni, inquit, et maledic Jacob; propera, et detestare Israel. 8. Quomodo ma-
ledicam, cui non maledixit Deus? Qua ratione detester, quem Dominus non detestatur? 9. De
summis silicibus videbo eum, et de collibus considerabo illum. Populus solus habitabit, et inter
gentes non reputabitur. 10. Quis dinumerare possit pulverem Jacob, et nosse numerum stir-
pis Israel? Moriatur anima mea morte justorum, et fiant novissima mea horum similia.
11. Dixitque Balac ad Balaam: Quid est hoc quod agis? ut malediceres inimicis meis vocavi
te, et tu è contrario benedicis eis. 12. Cui ille respondit: Num aliud possum loqui, nisi quod
jusserit Dominus? 3. Dixit ergo Balac: Veni mecum in alterum locum unde partem Israel videas,
et totum videre non possis, inde maledicito ei. 14. Cumque duxisset eum in locum sublimem,
super verticem montis Phasga, ædificavit Balaam septem aras, et impositis supra vitulo atque
ariete, 15. dixit ad Balac: Sta hic juxta holocaustum tuum, donec ego obvius pergam.
16. Cui cum Dominus occurrisset, posuissetque verbum in ore ejus, ait: Revertere ad Balac,

et hæc loqueris ei. 17. Reversus invenit eum stantem juxta holocaustum suum, et principes Moabitarum cum eo. Ad quem Balac: Quid, inquit, locutus est Dominus? 18. At ille, assumpta parabola sua, ait: Sta, Balac, et ausculta; audi, fili Sephor. 19. Non est Deus quasi homo, ut mentiatur: nec ut filius hominis, ut mutetur. Dixit ergo: Et non faciet? locutus est, et non implebit? 20. Ad benedicendum adductus sum, benedictionem prohibere non valeo. 21. Non est idolum in Jacob, nec videtur simulacrum in Israel. Dominus Deus ejus cum eo est, et clangor victoriæ regis in illo. 22. Deus eduxit illum de Ægypto, cujus fortitudo similis est rhinocerotis. 23. Non est augurium in Jacob, nec divinatio in Israel. Temporibus suis dicetur Jacob et Israeli quid operatus sit Deus. 24. Ecce populus ut leæna consurget, et quasi leo erigetur: non accubabit donec devoret prædam, et occisorum sanguinem bibat. 25. Dixitque Balac ad Balaam: Nec maledicas ei, nec benedicas. 26. Et ille ait: Nonne dixi tibi quod, quidquid mihi Deus imperaret, hoc facerem? 27. Et ait Balac ad eum: Veni, et ducam te ad alium locum; si forte placeat Deo ut inde maledicas eis. 28. Cumque duxisset eum super verticem montis Phogor, qui respicit solitudinem, 29. dixit ei Balaam: Ædifica mihi hic septem aras, et para totidem vitulos, ejusdemque numeri arietes. 30. Fecit Balac ut Balaam dixerat, imposuitque vitulos et arietes per singulas aras.

1. Dixitque Balaam ad Balac: Ædifica mihi hic septem aras, et para totidem vitulos.] Balaam has aras erigi jussit, primo, ad sacrificandum, non Deo vero Hebræorum, ut vult Eugubinus, id enim non permisisset Balac; sed Baal, sive dæmoni: erant enim hæc excelsa Baal, uti præcessit cap. præc. vers. ult. Secundo, ad superstitionem divinationis, et ad scrutandum per eas augurium, uti dicetur c. seq. v. 1. unde septem præcise fieri jussit aras, et in singulis cremari victimas binas, vitulum scilicet et arietem, idque cooperante Balac rege idololatra, unde et v. 3. vocat hoc ejus holocaustum; licet v. 4. præter spem occurrente sibi angelo, simulate præ se ferat se in Domini honorem has aras erexisse, ut angelum sibi conciliet.

Septem autem aras erexit, vel ob septem planetas; videtur enim ipse fuisse astrologus genethliacus, qui scilicet ex horoscopo, et astrorum inspectione divinabat, ait Abulens. vel quia septenarius est symbolum perfectionis, ideoque in sacris usurpatur: unde et septem vitulos et arietes immolari jussit, ut divinaret ex eorum extis, puta ex inspectione viscerum; hoc enim est officium arioli, qualis erat hic Balaam, ut patet c. 22. 5. Vel denique, id fecit ex superstitione. Magi enim et malefici maxime observant certos numeros; unde et nihil per parem, sed omnia per imparem numerum faciunt. Hinc Virgilius ecloga 8:

> Terna tibi hæc primum triplici divisa colore
> Licia circumdo, terque hæc altaria circum
> Effigiem duco: numero Deus impare gaudet.

Allegorice, Balac, qui hebr. idem est quod lingens et devorans, significat diabolum; Balaam, id est, populus vanitatis, significat Scribas et Pharisæos, qui impulsu dæmonis maledicere et perdere voluerunt Christum et Christianos, qui sunt veri Israelitæ: sed Deus maledictionem eorum et mortem crucis in benedictionem et gloriam convertit. Ita Rabanus.

3. Sta paulisper, si forte occurrat mihi Dominus.] *Dominus*, scilicet Baal, sive dæmon; huic enim hoc holocaustum obtulerat Balac cum Balaam; Balaam enim hic quærebat augurium, ut dicitur c. seq. v. 1. id est, divinationem, puta dæmonem ipsum, quicum de more secreto loqueretur, et à quo audiret responsa quæ ad Balac deferret. Ita Cyrillus l. 6. de Adorat. fol. 113. Theodor. q. 40. S. August. serm. 103. de Tempore, Ambr. lib. 6. epist. 37. Nyssenus de vita Mosis sub finem, Procopius et Rabanus hic.

Dices: Pro *Dominus* hebr. est *Jehova*, quod est nomen veri Dei Hebræorum.

Respondeo Balaam non dixisse Jehova (nec enim unquam hoc nomen audierat), sed fuisse usum alio nomine, quo Moabitæ solebant appellare Deum (qui eis non erat Deus verus, sed Baal, sive dæmon); Mosen vero, quia non Moabitice, sed hebraice scripsit, pro eo substituisse Hebræum nomen *Jehova*.

4. Cumque abiisset velociter.] Vatabl. et Hebræi vertunt: *Cumque abiisset in excelsa;* hoc enim etiam significat Hebræum שפי *scephi.* Alii vertunt: *Cumque abiisset solus.*

Occurrit illi Deus.] *Deus*, id est, angelus bonus à Deo missus, sive *Deus* non per se, sed per suum angelum; etiamsi enim eum non quæreret Balaam, sed dæmonem suum, tamen sponte sua ingessit se et occurrit illi angelus bonus, idque ad promovendam gloriam, tum Dei, tum Hebræorum; sicuti pythonissæ, quæ pro Saule dæmonem consulebat, non malus, sed bonus Samuelis spiritus se ingessit.

Occurrit autem ei angelus visibili forma; et, ut sequitur, *venit ex adverso ejus*, in assumpto scilicet corpore; quod videns Balaam, honoris causa prior eum salutavit, et allocutus est, dicens: *Septem aras erexi;* non dicit cui: forte quia dubitabat an dæmon, an Deus esset ille qui ei occurrebat; tamen tacite innuit se ei qui occurrebat, aras has erexisse, qua in re mentitus est. Recte ait S. August. in Psal. 63. *Simulata æquitas duplex est iniquitas.*

Rursum Jovianus Imp. vere dixit *assentatores* (qualis fuit hic Balaam) *non Deum, sed purpuram colere: Euripoque persimiles esse, qui modo in hanc, modo in illam partem præcipitatur;* testis est Socrates lib. 3. c. 21.

Bion rogatus *quod esset animal omnium maxime noxium: Si de feris*, ait, *percunctaris, tyrannus; si de mitibus, adulator.* Ita Laertius l. 1. c. 5.

Diogenes orationem blandam et adulatoriam vocabat melleum laqueum. Idem aiebat *satius*

esse incidere εις κορακας quàm εις κολακας, id est, *in corvos quàm in adulatores.* Ita Laertius.

Epictetus aiebat : *Corvi mortuorum oculos evellunt ; at adulatores viventium animos corrumpentes, omnem eis visum adimunt.*

Phavorinus dicebat : *Sicut Actæon ab alumnis suis canibus interiit ; sic parasiti eos, à quibus aluntur, pessundant.*

Ut lepori canis, sic amico adulator natura sua infestus est, ait Antonius in Meliss. p. 1. serm. 52.

Unde Aristot. l. 9. Ethic. *Qui fingit,* ait, *se amicum, et non est, pejor est eo qui fecit falsam monetam.*

5. DOMINUS AUTEM POSUIT VERBUM IN ORE EJUS,] q. d. Angelus suggessit ei, et docuit eum quæ esset dicturus ipsi Balac. Nota : Angelus hìc non arguit mendacium, hypocrisin et idololatriam Balaam, sed eam dissimulat ; quia sciebat eum esse idololatram, magum, improbum et incorrigibilem ; unde tantum ei dicit ea quæ ad rem præsentem, puta ad legationem Balac, et Hebræorum causam, spectabant.

7. ASSUMPTAQUE PARABOLA SUA DIXIT.] Prophetiam gravem, pulchram et acutam vocat *parabolam.* Hebr. enim משל *mascal*, quod Noster sæpe vertit *parabolam*, significat sententiam quamlibet, quæ eminens est et illustris, ac quasi princeps inter sententias, quales sunt sapientum gnomæ, proverbia, et parabolæ, item Prophetarum oracula. Radix enim משל *mascal* significat dominari et principari. Hinc vocantur משלי *misle,* id est, Parabolæ Salomonis, sententiæ ejus graves et morales. Adde in hac prophetia Balaam multas similitudines et parabolas proprie dictas immisceri.

DE ARAM (de Mesopotamia, quæ hebr. dicitur *Aram Naharaim*, uti dixi c. 22. 5.) ADDUXIT ME BALAC.

8. QUOMODO MALEDICAM CUI NON MALEDIXIT DEUS?] Nota, non tantum linguam, sed et mentem Balaam, saltem ad tempus quo hæc prophetavit, à Deo fuisse immutatam, ut cum antea voluisset maledicere Hebræis, jam benediceret. Nec enim Balaam hìc fuit arreptitius uti erant Sibyllæ, et puella in templo Apollinis Delphici, in quam ipse Phœbus, id est dæmon, introibat, atque eam per terram rotans, et despumare cogens, ad omnia de quibus interrogabatur, per os ejus respondebat ; ipsa tamen puella nihil horum intelligebat, sed erat quasi extra se, et in furore, atque postquam furere desinebat, non recordabatur dictorum. Vide Virgil. 6. Æneidos. Balaam vero hæc omnia intelligebat, imo jam ante hæc omnia conceperat, et memoriæ mandarat, cum scilicet ea solus audivit ab angelo sibi occurrente, v. 5. Nec enim angelus postea in ipsa vaticinatione ei, aut per eum locutus legitur. Rursum, cum ex mente et serio hæc dicere patet, ex eo quod subdit : *Moriatur anima mea morte justorum.* Deus ergo non movit os Balaam, sicut os asinæ loquentis ; movebatur enim Balaam ut homo, non ut brutum. Deus ergo impulit ejus voluntatem, et illustravit ejus intellectum, ut pie et libenter, atque ex animo hæc loqueretur. Contrarium tamen sentit Abulens. scilicet Balaam persistentem in impia voluntate maledicendi, coacte et invite benedixisse, ex eo quod Deus moveret os ejus, licet inviti, in eoque efformaret verba hæc, quibus benedixit Israeli, idque probat ex eo quod ait Balaam v. 12. *Num aliud possum loqui, nisi quod jusserit Dominus ?* Sed illud non cogit : nam *non possum*, ibi idem est quod *non licet, non est fas.* Prius ergo quod dixi verius est, idque confirmatur c. 24. v. 1. ubi dicitur : *Cumque vidisset Balaam quod placeret Domino, ut benediceret Israeli*, etc. *irruente in se spiritu Dei, ait.* Mox tamen à vaticinatione, Balaam rediit ad ingenium, quæsivitque modos satisfaciendi Balac, et Hebræis maledicendi : et hoc tantum vult S. Greg. 3. p. Pastor. admon. 13. cum ait Balaam vocem, non mentem mutasse. Nam eo modo quo dixi, se explicat S. Greg. lib. 33. Moral. 27. Simili modo Saul inter Prophetas prophetavit, et Deo laudes cecinit ; sed digressus ab eis, rediit ad ingenium, et Davidem persequi perrexit : tam ergo Saul, quàm Balaam permansit in cordis sui duritie et impietate habituali, quam uterque recedente spiritu Dei bono, paulo post æque ac prius, exseruit.

Similes Balaam et Sauli sunt Christiani, qui vivunt in concubinatu, odiis, ebrietate, possessione bonorum injuste acquisitorum : et in paschate, vel articulo mortis conteruntur, et proponunt emendationem ; sed mox à festo, aut periculo liberi, ad concubinas, odia, pocula et possessiones iniquas redeunt : hi timeant sibi, et exspectent finem et catastrophen talem, qualem habuit Saul et Balaam.

9. DE SUMMIS SILICIBUS VIDEBO EUM,] q. d. Ex prærupto hoc monte speculabor castra Israel, eaque quasi castra Dei speciosa, et pulchre per suas tribus, acies et vexilla distributa et ordinata speculando delectabor, iisque jucunde fruar.

POPULUS SOLUS HABITABIT,] q. d. Israel remotus erit, et ditione et consortio ab aliis omnibus populis, utpote Gentilibus et idololatris, atque soli Deo vero serviet propriis suis legibus et ritibus, qui plane diversi sunt ab omnium aliorum populorum legibus et moribus, unde *et inter* eos *non reputabitur*, id est, non computabitur ; quia inter Gentiles non annumerabitur, nec inter eos censebitur. Chaldæus (qui hìc, et alibi subinde judaizat) vertit : *Ecce populus solus possidebit seculum ;* id enim exspectant Judæi sub Messia, ut soli dominentur in orbe terrarum.

10. QUIS DINUMERARE POSSIT PULVEREM JACOB ? id est, ut Chald. vertit : *Quis dinumerare poterit parvulos domûs Jacob ?* de quibus dictum est Genes. 13. 16. quod *multiplicabuntur sicut pulvis terræ ;* unde explicans subdit : ET NOSSE NUMERUM STIRPIS ISRAEL ?] Hebr. est : *et nosse numerum quartæ partis Israelis.* In hoc enim carmine, uti et in aliis, more Hebræo, idem repetitur et explicatur hemistichio posteriore, quod dictum est in priore.

MORIATUR ANIMA MEA MORTE JUSTORUM, ET FIANT NOVISSIMA MEA HORUM SIMILIA.] *Anima mea*, id est ego, *anima* enim pro homine, quasi pars pro toto capitur, per synecdochen. Sic etiam accipitur à Samsone, cum ait : *Moriatur anima mea cum Philistiim ;* anima enim in se mori nequit, sed tamen corpori et homini mori quasi videtur, cum ab eo separatur. Sic dicitur 1. Mach. 2. 38. *Percusserunt mille animas*, id est mille homines, et 3. Reg. 1. 11. *Salva animam tuam*, id est teipsum, et vitam tuam, ut animam tuam in corpore tuo conserves. Similia sunt multa in Scriptura.

Nota : Castra Israel vocantur castra justorum,

à potiori et digniori parte, licet in iis plures essent impii, quàm justi. Simili modo Ecclesia dicitur sancta, licet in ea plures sint impii. Sensus ergo est, q. d. Balaam : Utinam mihi contingat mori tam læta et felici morte, quali fideles et justi Israelitæ moriuntur, scientes se ad meliorem vitam, scilicet ad beatam immortalitatem, transire! Dicunt enim hodie impii, athei et politici, cum serio et sincere statum hominis præsentem et futurum considerant; tanta est vis veritatis. Omnes ergo mali bonam mortem appetunt, sed bonam vitam fugiunt; quia bene mori felicitas est, sed bene vivere laboriosum est : unum tamen sine alio non conceditur. Æternitas à morte pendet; hæc à vita bona vel mala, elige : periisse semel, æternum est.

Nuper vir quidam princeps hæreticus, aut potius Politicus, bonæ tamen indolis et ingenii, rogatus quid de Catholicis et Calvinistis sentiret, utrorum fides esset verior, respondit argute se malle vivere cum Calvinistis, sed mori cum Catholicis, quod horum mors sit lætior et securior, illorum vita sit licentior et voluptuosior. Verum sanius et suæ saluti congruentius dixisset. Quandoquidem malo mori cum Catholicis, malo et cum iis vivere; bona enim mors à bona vita pendet, et impossibile est eum qui hæretice aut male vivit, bene et feliciter mori. Prudentius ergo sibique utilius dixisset Balaam : *Vivat anima mea vita justorum, ut moriatur morte justorum.* Qui enim vivit vita piorum, certo morietur morte piorum : et qui vivit vita impiorum, certo morietur morte impiorum, idque semel et semper.

Lamachus centurio militem erroris admissi increpabat; cumque ille culpam agnosceret, et diceret se deinceps nil tale admissurum, respondit : *In bello non licet bis peccare.* Ita Plutarchus in Lacon. At in morte non licet vel semel peccare. Hoc enim peccatum est irrevocabile, semel mortuus es, semper mortuus es; semel male mortuus es, damnatus es; per omnem æternitatem hanc mortem corrigere, hanc damnationem excutere non poteris. Iphicrates apud eumdem aiebat turpissimam esse imperatoris vocem : *Non putaram.* Christiano imprudens et stulta est hæc vox : *Non putaram* tanti interesse inter bonam et malam vitam et mortem; non putaram ab ea pendere tantam æternitatem; non putaram me ita et tam cito moriturum.

Tropol. S. Bernard. serm. 52. in Cant. *Utinam,* ait, *hâc morte ego frequenter cadam, ut evadam laqueos mortis, ut non sentiam vitæ luxuriantis blandimenta, ut non obstupescam ad sensum libidinis, ad æstum avaritiæ, ad iracundiæ et impatientiæ stimulos, ad angores sollicitudinum, et molestias curarum! Moriatur anima mea morte justorum, et nulla illam illaqueet fraus, nulla oblectet iniquitas. Bona mors, quæ vitam non aufert, sed transfert in melius. Bona, qua non corpus cadit, sed anima sublevatur. Verum hæc hominum est. Sed moriatur anima mea morte etiam* (*si dici potest*) *angelorum, ut præsentium memoriam excedens, rerum se inferiorum corporearumque non modo cupiditatibus, sed et similitudinibus se exuat, sitque ei pura cum illis conversatio, cum quibus est puritatis similitudo. Talis, ut opinor, excessus, aut tantum, aut maxime contemplatio dicitur. Rerum enim cupiditatibus vivendo non teneri, humanæ virtutis est : corporum vero similitudinibus speculando non involvi, angelicæ puritatis est. Utrumque tamen divini muneris est.*

MORTE JUSTORUM.] Vis scire qualis sit mors justorum? Audi et ambi. S. Nicolaus Tolentinas, ut habet ejus Vita c. 11 et 13. sex totis ante obitum mensibus, paulo ante nocturnas preces, singulis noctibus suavissimum angelorum concentum audivit, qui illi quasi prægustationem futuræ vitæ præbebat. Itaque quo illum ejus vitæ desiderio arsisse credimus, ad cujus jucunditatem tam jucunde invitabatur? Declaravit ipse, qui frequenter illud Apostoli dictum in ore habebat : *Cupio dissolvi et esse cum Christo.* Quin etiam, cum resolutionis tempus instaret, in extremo spiritu voces fundere cœpit lætantis atque gestientis : cujus inusitati gaudii cum Fratres, qui aderant, causam quæsissent; attonitus ille, vixque suî compos præ magnitudine rei : *Dominus meus, Jesus Christus,* ait, *sanctissimæ matri suæ, et Augustino patri nostro innixus, dicit mihi : Euge, serve bone et fidelis, intra in gaudium Domini tui;* in quibus verbis expiravit.

S. Arnulphus Suessionis Episcopus diem suæ mortis prædixit, et pridie ter magno fragore cella ejus concussa est; cæteris timentibus dixit se vocari ad cœlum : *Sub prima enim quassatione,* ait, *B. Petrus Apostolus ad me venit, significans mihi peccata remissa, et vitæ januam patere; aderat Beatorum frequens cœtus laudes divinas continenter modulantium. Sub altera quassatione cum multis angelis spiritibus S. Michael me invisit, pollicens, se duce, me ad beatam vitam ingressurum. Tertia concussione adfuit Domina nostra vera misericordiæ mater, multis stipata sanctarum virginum agminibus benignissima me voce certiorem efficiens de anima mea, inter Assumptionis ejus gaudia in cœlos transferenda.* Ita contigit; moriens enim ipso Assumpt. B. Virginis die in cœlum abiit, ut habet Martyrologium; ita refert Joannes Lisiardus tertius ejus successor in ejus Vita, et ex eo Baron. Tom. 11. anno Christi 1087.

S. Greg. l. 4. Dial. c. 11. mortem Ursini presbyteri describens, sic ait : *Cum magna cœpit lætitia clamare, dicens : Bene veniant domini mei, bene veniant domini; quid ad tantillum servulum vestrum estis dignati convenire? Venio, venio. Gratias ago, gratias ago. Cumque hoc iterata voce repeteret, quibus hoc diceret noti sui qui illum circumsteterant, requirebant; quibus ille admirando respondit, dicens : Numquid hîc convenisse sanctos Apostolos non videtis? beatos Petrum et Paulum, primos Apostolorum non adspicitis? Ad quos iterum conversus, dicebat : Ecce venio, ecce venio; atque inter hæc verba animam reddidit. Et quia veraciter sanctos Apostolos viderit, eos etiam sequendo testatus est. Quod plerumque contingit justis, ut in morte sua Sanctorum præcellentium visiones adspiciant, ne ipsam mortis suæ pœnalem sententiam pertimescant; sed, dum eorum menti internorum civium societas ostenditur, à carnis suæ copula, sine doloris et formidinis fatigatione solvantur.*

Ibidem c. 10. refert de Spe Abbate, quod, cum 40 annos fuisset cæcus, sub mortem visum receperit, quodque suis dans monita salutis, communicans, psallens, orans animam Deo reddiderit, quam specie columbæ in cœlum ferri Fratres viderunt.

Cap. 12. narrat de Probo Reatis Episcopo, quod ad eum moribundum venerint S. Juvenalis

et S. Eleutherius Martyres candidis induti, qui eum ad cœleste epulum invitarunt.

Cap. 13. narrat de S. Galla, quæ videns S. Petrum rogavit : *Suntne mihi dimissa peccata?* cui S. Petrus : *Dimissa, veni.* Unde tertio die cum alia sorore, quam S. Petrus nominaverat, defuncta est.

Cap. 14. miram narrat vitam et obitum sancti Servuli pauperis et paralytici, qui moriens audivit angelos canentes, seque invitantes et educentes ad cœlum, relicta post se mira odoris fragrantia.

Cap. 15. narrat transitum S. Romulæ et cœlestes exequias ; nam in ejus morte palam auditus est chorus virorum et feminarum psallentium, qui animam ejus in cœlum eduxit ; et quanto chori psallentium altius ascendebant, tanto psalmodia lenius audiebatur.

Cap. 16. narrat transitum amitæ suæ Tarsillæ virginis, quæ ab abavo S. Felice evocata in cœlum, ægrotare cœpit, ac moriens clamavit : *Recedite, Jesus venit.*

E contrario vis nosse qualis sit mors impiorum? Audi et perhorresce. Impia Jesabel jussu Jehu ex fenestra præcipitata ungulis equorum conculcata, à canibus comesta est, 4. Reg. 9. 33.

Balsasar se inebrians vidit manum scribentem : *Mane, tekel, phares*, et expavit; eademque nocte à Cyro vita et regno spoliatus est, Daniel. 5.

Antiochus qui multos torserat, passus dirum dolorem viscerum, fœtorem et vermes, miserabili morte in montibus vita defunctus est. 2. Machab. 9. 9. Similis fuit mors Herodis Ascalonitæ.

Hunericus rex Wandalorum, et persecutor Catholicorum sceleratissimus, ait Victor Uticensis l. 3. Wandal. *tenuit dominationem regni annis septem, mensibus decem, meritorum suorum mortem consummans; nam putrefactum et ebulliens vermibus, non corpus, sed partes corporis ejus, videbantur esse sepultæ.* Addit Greg. Turon. l. 2. de Gestis Franc. c. 3. eum arreptum à dæmone propriis morsibus se laniasse, et solem tetrum apparuisse, ita ut vix tertia ejus pars eluceret : ita infelix Hunericus mortuus est anno Christi 484.

Nota est Chrysaorii mors clamantis : *Inducias usque mane*, teste S. Gregorio hom. 12. in Evangelium.

Audi alterius similem, quam refert Greg. Turon. l. 5. Hist. Franc. c. 36. et ex eo Baron. anno Christi 583. *Funesta*, ait, *morte ex hac vita abreptus est Nantinus Comes Engolismensis, qui cum in sancta loca, Deique ministros mala multa patrasset, à morbo corripitur; qui nimia exustus febre, clamavit, dicens : Heu, heu, ab Heraclio antistite exuror, ab illo crucior; ab illo ad judicium vocor. Cognosco facinus, reminiscor injuste injurias me intulisse Pontifici; mortem deprecor, ne diutius crucier hoc tormento. Hæc cum maxima in febre clamaret, deficiente robore corporis, infelicem animam fudit, indubia relinquens vestigia hoc ei ad ultionem beati viri venisse ; nam exanimum corpus ita nigredinem duxit, ut putares eum prunis superpositum fuisse combustum. Ergo omnes hæc obstupescant, admirentur et metuant, ne inferant injurias sacerdotibus ; quia ultor est Dominus servorum suorum sperantium in se.*

Calvinus variis morbis misere excruciatus, teste Beza, insuper à pediculis corrosus est, uti refert Hier. Bolsecus medicus Lugdun. ejus olim discipulus, in ejus Vita c. 22. Ubi nota eos qui Ecclesiam persequuntur, justo Dei judicio à vermibus devorari. Ita enim contigit Hunerico, Herodi, Antiocho, Maximiano Imper. Arnulpho Imper. Caroli Crassi successori, et Calvino.

Jam, vis mori morte non impiorum, sed justorum? *Disce mori*, assiduo te moriturum cogita; dum sanus es, præpara te ad mortem.

Ita S. Bernardus suadet Eugenio Pontifici epist. 237. *In omnibus operibus tuis memento te esse hominem, et timor ejus qui aufert spiritum principum, semper sit ante oculos tuos. Quantorum in brevi Romanorum Pontificum mortes tuis oculis aspexisti? Ipsi te prædecessores tui, tuæ certissimæ et citissimæ decessionis admoneant, et modicum tempus dominationis eorum paucitatem dierum tuorum nuntiet tibi. Jugi proinde meditatione inter hujus præsentis gloriæ blandimenta memorare novissima tua, quia quibus successisti in sedem, ipsos sine dubio sequeris ad mortem.*

Cum olim coronaretur Imperator, sepulcrorum constructores quatuor aut quinque ad eum deferebant marmoris frusta, varii coloris, inquirentes ex quo vellet sibi construi sepulcrum : quo suæ mortalitatis admonebatur, et ut prudenter imperaret. Ita refert Leontius in vita S. Joannis Eleemosynarii, ubi pariter narrat S. Joannem curasse sibi fieri sepulcrum, sed imperfectum reliquisse, et in mensa assidenti sibi jussisse à suis suggeri : *Monumentum tuum usque hodie est imperfectum, Domine, jube ergo ut id finem accipiat ; incertum enim est qua hora fur ingrediatur*, nempe mors.

S. Gregorius Thaumaturgus, teste Nysseno in ejus Vita, ita mori didicit, cum tota vita æstimavit se hic esse peregrinum, nec alicujus loci possessor esse voluit : quin et moriens proprium sepulcrum habere noluit, sed in alieno sepeliri cupivit.

S. Augustinus, teste Possidonio, ad mortem se comparabat legendo assidue psalmos Pœnitentiales, flendo ubertim, orando assidue, ut per decem ultimos vitæ dies neminem nisi medicum, vel refectionem afferentem ad se admitteret ; dicebatque etiam laudatos Christianos, absque digna et competente pœnitentia, de corpore exire non debere.

Ita paravit se ad mortem S. Fulgentius mortificando se, flendo, balnea recusando, in morbis orando : *Domine, da mihi modo patientiam, et postea indulgentiam.*

Ferdinandus Castellæ et Legionis rex Catholicus et pudicus, anno Domini 1065, uti refert Lucas Tudensis et ex eo Baronius, sentiens se deficere, ab Episcopis et viris religiosis delatus est ad Ecclesiam cultu regio; ibi fixis genibus ad altare, ait : *Tua est potestas, Domine, tuum est regnum. Regnum quod te dominante accepi, et quamdiu tuæ voluntati placuit rexi, ecce reddo tibi tantum animam de voragine ipsius mundi ereptam, ut ipsam ad te suscipias, deprecor.* Et hæc dicens, exuit regalem chlamydem, qua induebatur corpus, deposuit et gemmatam coronam qua caput ambiebatur, atque cum lacrymis solo prostratus pro delictorum venia Dominum attentius exorabat. Tunc ab Episcopis accepta pœnitentia, Extremæ unctionis Sacramento perunctus, induitur cilicio pro ornamento re-

gali, et aspergitur cinere pro aureo diademate, cui vitali in pœnitentia permanenti coram prædicto altari, duobus diebus à Deo vivere datum est. Sequenti autem, qui erat S. Joannis Evangelistæ, inter manus Pontificum, cœlo tradidit spiritum, anno Christi 1065.

Carolus V. Imp. memor conditionis suæ humanæ, diu ante mortem administratione reipublicæ se sponte submovit; et cum in filium jam validum ævi et animi curas contulisset, secessit in Hispaniam, et in S. Justi monasterio, septem à Placentia milliaribus se abdidit, cum duodecim duntaxat familiaribus, Deo et quieti vacaturus; interdixit autem aliter se quàm Carolum appellari. Cæsaris atque Augusti nomina cum rebus animo exuens, et totum hoc honorari contemnens. Imo hoc amplius ferunt, diu ante imperium à se abdicatum, sarcophagum sibi construi jussisse, cum funebri supellectile deportandum, clanculum tamen, quocumque iret, quem paratum habuit apud se quinque annis, ubicumque locorum esset. Arbitrabantur autem quidam qui circa eum erant, thesaurum aliquem illic detineri et conservari; alii aliquid librorum, quibus historiæ veteres continentur; alii aliud quidpiam magni: Cæsar vero sibi conscius in quem usum secum deferret, subticendo, in rei cujusdam sibi omnium charissimæ usum id secum deferri dicebat; sic assidue mortem ante oculos sibi proposuit, et sibi semper capulum funebrem adesse voluit, ut perpetua mortis cogitatio eximeret à corde vanum hujus mundi fastum; sanctas autem actiones agendas, dum viveret, admoneret. Ita inter alios refert Lipsius l. 2. Monit. c. 14.

Idem fecit Caroli avus Maximilianus I. Imp. qui insuper hoc testamento cavit, ut exanimum corpus suum rudi linteo involutum, sine ulla exenteratione, sarcophago, quem quadriennio ante mortem parari curarat, imponeretur, naribus, ore, auribusque viva calce oppletis. Cur hoc? voluit monumentum illud assidue in oculis habere, quod diceret: Maximiliane, cogita mori; quid te dilatas et extendis? quem tot regna non capiunt, loculus iste capiet. Sed cur non aromatibus, sed calce condiri vis? ut citius redeam in terram ex qua sumptus sum. *Memento, homo, quia pulvis es, et in pulverem reverteris.* Ita refert Lipsius ibidem.

Et fiant novissima mea horum similia.] Ex hoc exemplo Balaam pulchre docet S. Greg. 33. Moral. 27. quod *virtutis pondus oratio non habet, quam nequaquam perseverantia continui amoris tenet. Balaam enim cum compunctionis tempus abscessit contra eorum vitam, quibus se similem fieri etiam moriendo poposcerat, consilium præbuit, et cum occasionem de avaritia reperit, illico oblitus est quidquid sibi de innocentia optavit.*

Nota hîc miram efficaciam gratiæ, et inspirationis divinæ, quæ, quamdiu adfuit, Balaam animum immutavit, terraque et cœlo superiorem effecit. Nam, ut ait S. Cyprianus epist. ad Donat. l. 2. epist. 2. *Ut sponte sol radiat, dies illuminat, fons rigat, imber irrorat: ita se spiritus cœlestis infundit, postquam auctorem suum, cœlum intuens anima, cognovit; sole altior, et hac omni potestate sublimior, id esse incipit, quod se esse credit.* Unde infert: *Sit tibi vel oratio assidua, vel lectio; nunc cum Deo loquere, nunc Deus tecum ille te præceptis suis instruat, ille disponat: quem ille divitem et saturum fecerit, nemo pauperem aut famelicum efficiet*; et superius: *Nihil appetere jam, nihil desiderare de seculo potest, qui seculo major est.*

Vide ergo hîc quàm subito Spiritus sanctus hominis impii cor et linguam convertat. Vere S. Gregor. *Considero*, ait, *patres novi et veteris testamenti, David, Danielem, Amos, Petrum, Paulum et Matthæum, et apertis fide oculis intueor: implet namque Spiritus sanctus puerum citharœdum, et psalmistam facit: implet abstinentem puerum, et judicem senum facit: implet pastorem armentarium, et Prophetam facit: implet piscatorem, et principem Apostolorum facit: implet persecutorem, et Doctorem Gentium facit: implet publicanum, et Evangelistam facit; quàm ergo insani sumus, qui hunc Spiritum non quærimus!*

Symbolice, mors justorum est mortificatio passionum, quam acquirunt per contemplationem et vitam cœlestem. Hanc optabat S. Bernard. serm. 52. in Cant. dicens: *Excedente anima, etsi non vita, certe vitæ sensu, necesse est etiam ut nec vitæ tentatio sentiatur. Quis dabit mihi pennas sicut columbæ, et volabo, et requiescam? Utinam hac morte ego frequenter cadam, et evadam laqueos mortis, ut non sentiam vitæ luxuriantis mortifera blandimenta, ut non obstupescam ad sensum libidinis, ad æstum avaritiæ, ad iracundiæ et impatientiæ stimulos, ad angores sollicitudinum, et molestias curarum! Moriatur anima mea morte justorum, ut nulla jam illaqueet fraus, nulla oblectet iniquitas. Bona mors, quæ vitam non aufert, sed transfert in melius.*

Triplex est mors, ait Hugo Cardinalis: *naturæ, culpæ et gratiæ; in prima moritur caro; in secunda, anima; in tertia, totus homo. Prima separat animam à carne; secunda dividit gratiam à mente; tertia sejungit totum hominem à curis seculi. Prima est omnium; secunda est malorum; tertia est bonorum. Mortui prima morte sepeliuntur in mundo; secundi in inferno cum divite epulone; tertii in cœlo cum Lazaro. De prima dicitur Eccli. 41. O mors, quàm amara est memoria tua! De secunda: Mors peccatorum pessima. De tertia: Moriatur anima mea morte justorum.*

13. Dixit ergo Balac: Veni mecum in alterum locum, unde partem Israel videas, et totum videre non possis, inde maledicito ei.] Balac hîc superstitiose loco, et visioni totius Israelis benedictionem Balaam attribuit, quasi ideo benedixisset Israeli, quia totum ejus populum viderat, aut quod ille locus præ aliis fortunatus esset, sive ex cœli et astrorum influentia, sive aliunde. Similiter Syri victi ab Israelitis dixerunt: *Dii montium sunt dii eorum, ideo superaverunt nos; sed melius est ut pugnemus contra eos in campestribus, et obtinebimus eos*, 3. Reg. 20. 33.

14. Cumque duxisset eum in locum sublimem.] Hebr. *in agrum*, id est locum, *speculatorum*, id est speculam.

Ædificavit Balaam septem aras,] similes illis de quibus quidem dictum est v. 1.

18 et 19. Sta, Balac, et ausculta, etc. non est Deus quasi homo, ut mentiatur; nec ut filius hominis, ut mutetur.] q. d. Ne putes, ô Balac, me priorem Israelis benedictionem, quam à Deo accepi, retractaturum: Deus enim, qui meam mentem et linguam regit, non est is qui mutetur. Hebraice: *Non est qui pœniteat*, id est, revocet et mutet sua dicta et promissa. Est enim ipse per essentiam immutabilis: *Stabilisque ma-*

nens dat cuncta moveri, ut ait Boetius. Unde sequitur :

Dixit ergo (Deus scilicet, ut non maledicerem Israeli) et non faciet ? q. d. Omnino faciet quod dixit, scilicet efficiet ut ego non maledicam Israeli.

Nota : Homo solet ex quatuor causis promissum negare ; primo, quando fallaciter aliquid promittit et mentitur ; secundo, quando ipsum promissi pœnitet ; tertio, quando offenditur ab eo cui aliquid promisit ; quarto, quando non est in ejus potestate, ut promissum solvat. Hæc à Deo longissime absunt. Nam primo, non mentitur ut homo ; secundo, non pœnitet ut filius hominis ; tertio, non hominis meritum aut demeritum, sed suam bonitatem, et promissionem ac fidelitatem aspicit ; quarto, habet fortitudinem ut rhinoceros, ideo potest præstare quod promittit ; et quia potest, reipsa præstat.

20. Ad benedicendum adductus sum, benedictionem prohibere non valeo.] Recte dicit : non *veni*, sed *adductus sum*; ipse enim veniebat ea mente, ut malediceret. Deus vero adducebat eum, ut benediceret. Legit noster Interpres, uti et LXX. passive in Pual לקחתי *lukachti*, id est, acceptus, adductus sum : jam in Cal legunt *lacachti*, id est, accepi. Unde Vatablus vertit ad verbum : *Ecce benedictionem accepi, et benedixit*, scilicet Deus, *non revocabo illam*, scilicet benedictionem, sed eòdem redit sensus.

Benedictionem prohibere non valeo.] Non quasi Balaam coactus, contra voluntatem hæc dixerit, Deusque illo invito, hæc verba in ore ejus efformarit, ut vult Abulens. sed quod mens ejus ita illustraretur à Deo, ac voluntas ejus ita incitaretur ad laudem et benedictionem Israelis, ut ægre et difficulter possit ei maledicere, imo vix posset non benedicere. Vide dicta v. 7.

21. Non est idolum in Jacob, etc. Dominus Deus ejus cum eo est, et clangor victoriæ regis in illo.] Pulchre et clare hæc reddit Chaldæus : *Intueor quoniam non sunt servientes idolis in domo Jacob, neque operantes falsitatem* (falsos deos, puta falsorum deorum simulacra) *in Israel. Verbum Domini Dei sui est in adjutorium eorum, et majestas regis sui est inter eos.* Nota : Idola et simulacra hîc in Hebræo, uti et sæpe à Prophetis, vocantur און et עמל *aven* et *amal*, id est, dolor et labor, vel iniquitas et labor ; quia maximorum laborum, et dolorum suis cultoribus sunt causa. Ex hoc loco patet Hebræos hoc tempore, scilicet anno quadragesimo ab egressu ex Ægypto, non coluisse idola, saltem publice. Nam antea eos in Ægypto et in deserto vitulum aureum et alia idola coluisse patet Amos 5. 25. et Actor. 7. v. 42 et 43.

Et clangor victoriæ regis in illo.] Alludit ad duas tubas argenteas, jussu Domini factas, quibus personantibus Deus jusserat Hebræos bellum inire, seque tum eis adfore, et victoriam daturum promiserat c. 10. v. 9. q. d. Inexpugnabilis et insuperabilis est Israel, utpote qui secum vehit victoriam ; habet enim Deum ducem, in duce Regem, in Rege fortem, in forti victoriam. Deus ergo est rex eorum, qui clangentibus tubis dat eis victoriam.

Vide hîc quàm Deus dissipet consilia principum impiorum, eaque in ipsorum caput retorqueat, idque per ipsosmet quos ad suam impietatem pertrahere sunt conati. Qui enim Deo sunt infidi, etiam hominibus sunt infidi. Quare prudenter Theodoricus rex Gothorum, Arianus licet, cum Diaconum quemdam orthodoxum diligeret, illeque, ut regi magis placeret, Arianus esset factus, mox eum capite truncari jussit, dicens : *Si Deo fidem non servasti, quomodo homini sinceram servabis conscientiam?* Ita refert Theodorus Lector in suis Collectionibus lib. 2. Ita nutu Dei Balaam sollicitatus à Balac ad infidelitatem, eidem infidus et adversarius fuit, atque contra eum pro hostibus ejus Hebræis vaticinatus est victoriam.

22. Deus eduxit illum de Ægypto, cujus fortitudo similis est rhinocerotis.] Chald. R. Salom. et Eugubinus vertunt : *Cujus excelsa et elevata est fortitudo.* Legunt enim רם *ram*, id est, excelsus, non *reem*, sed Noster cum Septuag. hîc et alibi legit ראם *reem*, id est, rhinoceros, vel, ut Septuag. vertunt, monoceros, id est, ut Noster alibi vertit, unicornis. Et licet utrumque hoc animal idem esse doceant Tertull. lib. contra Judæos c. 10. S. Gregorius 31. Moral. 13. Isidor. 12. Etymol. 2. et Beda in 39. Job, dicantque esse animal habens unum cornu in media fronte, quatuor pedum, ita acutum et validum, ut quidquid eo impetierit, aut ventilet aut perforet ; tamen verius est rhinocerotem, sive naricornem, à monocerote sive unicorni distingui. Distinguit enim eos Plinius, et ex eo Physici passim ; rhinoceros enim, ut docet Plinius l. 8. 20. colore est buxeo, et cornu habet ex naribus exstans, non rectum, sed reflexum et aduncum, indeque dicitur Rhinoceros à ῥὶν, id est, nasus, et κέρας, id est, cornu, eoque fortissimus est, ac pugnat cum elephanto, cui longitudine pene par est, sed cruribus multo brevioribus, cornu ad saxa limato se pugnæ præparat, in eaque alvum maxime petit, quam molliorem esse intelligit, eaque perfossa actutum superat elephantem. Ita Emmanuel rex Lusitaniæ, anno 1515, Ulysippone dedit insigne spectaculum elephantis cum rhinocerote certantis, in quo elephas succubuit. Hinc rhinoceros symbolum est fortitudinis, ac consequenter Dei, qui fortissimus est. Rursum, rhinoceros symbolum est tardæ iræ, sed terribilis. Ipse enim magna indiget irritatione, sed ubi irasci cœperit, est ferocissimus : sic et Deus tarditatem supplicii gravitate compensat ; unde proverbium : Dii laneos habent pedes, sed ferreas manus. Quocirca primus, qui in arenam produxit rhinocerotem contra taurum et ursum Domitianus Imp. in dedicatione amphitheatri, nummum cudi jussit, cum effigie rhinocerotis, ut significaret se instar rhinocerotis, primo, magnanimum esse, ac præditum fortitudine regali ; secundo, se tardum esse ad iram, sed ea concitata implacabilem. Id explicuit duplici epigrammate Martialis, qui Domitiano fuit in deliciis. Priori explicat robur incomparabile rhinocerotis, in duello taurum instar pilæ jactantis, aitque :

Præstitit exhibitus tota tibi, Cæsar, arena,
 Quæ non promisit prælia rhinoceros.
O quàm terribiles exarsit pronus in iras !
 Quantus erat cornu, cui pila taurus erat !

Altero docet eum tarde irasci, sed ubi irascitur esse furiosissimum, ac ferire hostem non uno, sed duobus cornibus. Ait enim :

Sollicitant pavidi dum rhinocerota magistri,

Seque diu magnæ colligit ira feræ;
Desperabantur promissi prælia Martis :
Sed tamen is rediit cognitus ante furor.
Namque gravem gemino cornu sic extulit ursum,
Jactat ut impositas taurus in astra pilas.

Monoceros vero, ait Plinius lib. 8. 21, est fera asperrima, reliquo corpore equo similis, capite cervo, pedibus elephanto, cauda apro, mugitu gravi, uno cornu nigro media fronte, duorum cubitorum, eminente; hanc feram vivam negant capi. Similia habet Ælianus l. 16. de Anim. c. 20. et l. 17. c. 44. qui monocerotem juba ac pilis furvum facit, pedibus celerem, cornu nigro, mansuetum erga bestias alias, ferum cum gregalibus. Hunc Pierius in hieroglyphico rhinocerotis, halicornum vocat, eumque esse putat illum, quem Septuaginta hîc monocerotem. Noster alibi unicornem vertit. Hebræa enim vox *reem* tam monocerotem, quam rhinocerotem significat: uti et alia pleraque animalium nomina apud Hebræos pluribus communia sunt. Monoceros ergo, ait S. Greg. et Isidorus supra, tantæ est fortitudinis, ut nulla venantium arte capiatur; sed, ut physici asserunt, virgo ei puella proponitur, quæ venienti sinum aperit: ille omni ferocitate deposita caput deponit, sicque soporatus, veluti inermis capitur.

Idem tradit Rupertus et Pierius supra, et Albertus Magnus l. 22. de Animal. quæ historia si vera est, apposite monoceros erit Christus, unde Rupert. *Fortissimus,* ait, *spirituum Deus, velut unicornis, id est, potentiæ singularis, Deus incomprehensibilis, et invictæ virtutis, virginei tractus odore uteri, illique inclusus est, et ex eo tantum comprehendi potuit, et occidi.* Hinc etiam Tertull. contra Jud. 10. et Justin. contra Tryphonem p. 71. illud Deut. 33. 17. *Cornua monocerotis* (ita enim habent Sept. pro *rhinocerotis*) *cornua ejus,* de cornibus crucis Christi dictum accipiunt, scilicet allegorice; Christi enim cornua, id est robur et fortitudo, quibus ventilavit dæmonem, et confixit peccatum ac mortem, fuit crux.

Verum Marcus Paulus Venetus l. 3. c. 15. Gesnerus in monocerote, et alii viri docti, hanc de monocerotis per virginem cicuratione narrationem, fabulam vocant, eamque ortam asserit Gesnerus, ex eo quod monoceros cum sit asperrimus, tantum mitescat, quando cum femella sua commiscetur; unde et Plinius, Ælianus, Aristot. et alii in historia animalium nullam hujus cicurationis faciunt mentionem. Idem asseverat Andreas Bacci medicus tr. de Halicorno pag. 67. ubi ex Æliano docet halicornum ita ferum esse, ut etiam feminam suam oderit, adeoque ab ea secedens solitarius per deserta vagetur, donec amore incalescens, dum tempus est generandi, posita feritate, blande ad eam accedit, cum eaque pascitur et commiscetur. At mox, ubi eam concepisse, et uterum intumescere sentit, ad pristinam feritatem, aversionem et solitudinem redit.

Denique Theodoret. q. 44. putat ipsum populum Hebræorum hîc monocerotem vocari; eo quod unum Deum coleret, ideoque ab eo corroboraretur, fieretque fortis ut monoceros. Melius tamen Procopius, Rabanus, Rupertus et alii censent Deum hîc vocari rhinocerotem, vel monocerotem, juxta sensum quem paulo ante dedi. Nam et alibi Script. fortitudinem Dei ex rhinocerotis fortitudine metitur, ut patet Job 39. 12. Deus vero hanc suam fortitudinem, ac consequenter et nomen rhinocerotis, Hebræis, aliisque suis clientibus communicavit et communicat.

23. Non est augurium in Jacob, nec divinatio in Israel.] Sub his omnem incantationem et maleficium intelligit, velut genus sub specie vulgatissima. Laudat ergo Balaam hîc Israelem, quod uti non colit idola, ita nec habeat auguria: sed quia Deum verum colit, ideo veras ab eo prophetias et responsa accipiat, tum per Mosen, tum per pontificem Eleazarum, urim et tummim vestitum, tum per alios Prophetas, quodque Deus Israelem tueatur, et pro eo pugnet, unde subdit: *Temporibus suis,* puta sequentibus seculis, *dicetur Jacob et Israelis,* id est, posteris Israelitarum, *quid* et quanta *pro eo operatus sit Deus.*

24. Ecce populus ut leæna consurget, et quasi leo erigetur.] Comparat Israelem leoni et leænæ, quæ cum catulos lactat, et famet, præ leone ferocit et sævit. Vide dicta Gen. 49. 9.

Non accubabit, donec devoret prædam, et occisorum sanguinem bibat.] Persistit in metaphora leonis, q. d. Non quiescet Israel, donec hostes Chananæos proterat, ex eisque prædam dividat, atque terram eorum sibi promissam capiat et partiatur, imo donec ut leo occisorum sanguinem bibat: non quasi hoc ad litteram futurum sit, aut quasi tale quid postea reipsa fecerit Israel, sed quod perfectam et lætissimam victoriam de Chananæis, aliisque hostibus relaturus sit, in qua sanguinem eorum fusurus sit tam facile, tam jucunde et sine suorum strage, ac si calicem hauriret et ebiberet: aut potius, quod in illa victoria tam copiosum hostium sanguinem fusurus sit, ut is torrentis in modum defluens potum præbere possit victoribus, itaque eorum desiderium, et quasi sitim abunde satiare. Hoc enim tantum hæc et similes phrases per catachresin et metalepsin significant, ut Ps. 57. 10. *Lavabit manus suas in sanguine peccatoris.* Isaiæ 63. v. 3. *Calcavi eos in furore meo, et aspersus est sanguis eorum super vestimenta mea.* Ps. 67. 24. *Ut intingatur pes tuus in sanguine.* Ps. 109. v. ult. *De torrente in via bibet.* Hæc enim omnia non aliud significant, quam insignem, plenam et perfectam de hostibus victoriam.

27. Et ait Balac ad eum: Veni, et ducam te ad alium locum; si forte placeat Deo, ut inde maledicas eis.] Est hæc secunda loci mutatio, quo Balac superstitiosus sperabat Balaam maledicturum Hebræis: unde ter è tribus diversis locis, Balaam vice versa benedixit Hebræis; scilicet primo, ex monte Abarim, et templo Baal, c. 22. 41. Secundo, ex vertice Phasga, c. 23. 14. Tertio, hîc ex monte Phogor, ut patet ex vers. seqq. Porro Phogor, vel Phegor, erat idolum, à quo nuncupatus est Beelphegor, æque ac mons hic, de quo c. 25. 3.

CAPUT VIGESIMUM QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Balaam tertio benedicit Israeli, et quarto. v. 15. ubi vaticinatur de regno Christi, instar stellæ ex Israele nascituri; item de Amalec, de Cinæis, de regno Romanorum, eorumque excidio.

1. Cumque vidisset Balaam quod placeret Domino ut benediceret Israeli, nequaquam abiit ut ante perrexerat, ut augurium quæreret: sed dirigens contra desertum vultum suum,
2. et elevans oculos, vidit Israel in tentoriis commorantem per tribus suas; et irruente in se spiritu Dei,
3. assumpta parabola, ait: Dixit Balaam filius Beor: dixit homo, cujus obturatus est oculus:
4. dixit auditor sermonum Dei, qui visionem Omnipotentis intuitus est, qui cadit, et sic aperiuntur oculi ejus.
5. Quàm pulchra tabernacula tua, Jacob, et tentoria tua, Israel!
6. ut valles nemorosæ, ut horti juxta fluvios irrigui, ut tabernacula quæ fixit Dominus: quasi cedri prope aquas.
7. Fluet aqua de situla ejus, et semen illius erit in aquas multas. Tolletur propter Agag rex ejus, et auferetur regnum illius.
8. Deus eduxit illum de Ægypto, cujus fortitudo similis est rhinocerotis. Devorabunt gentes hostes illius, ossaque eorum confringent, et perforabunt sagittis.
9. Accubans dormivit ut leo, et quasi leæna, quam suscitare nullus audebit. Qui benedixerit tibi, erit et ipse benedictus: qui maledixerit, in maledictione reputabitur.
10. Iratusque Balac contra Balaam, complosis manibus, ait: Ad maledicendum inimicis meis vocavi te, quibus è contrario tertio benedixisti;
11. revertere ad locum tuum. Decreveram quidem magnifice honorare te, sed Dominus privavit te honore disposito.
12. Respondit Balaam ad Balac: Nonne nuntiis tuis, quos misisti ad me, dixi:
13. Si dederit mihi Balac plenam domum suam argenti et auri, non potero præterire sermonem Domini Dei mei, ut boni quid vel mali proferam ex corde meo; sed quidquid Dominus dixerit, hoc loquar?
14. Veruntamen pergens ad populum meum, dabo consilium quid populus tuus populo huic faciat extremo tempore.
15. Sumpta igitur parabola, rursum ait: Dixit Balaam filius Beor: dixit homo, cujus obturatus est oculus:
16. dixit auditor sermonum Dei, qui novit doctrinam Altissimi, et visiones Omnipotentis videt, qui cadens apertos habet oculos.
17. Videbo eum, sed non modo: intuebor illum, sed non prope. Orietur stella ex Jacob, et consurget virga de Israel; et percutiet duces Moab, vastabitque omnes filios Seth.
18. Et erit Idumæa possessio ejus: hæreditas Seir cedet inimicis suis; Israel vero fortiter aget.
19. De Jacob erit qui dominetur, et perdat reliquias civitatis.
20. Cumque vidisset Amalec, assumens parabolam, ait: Principium Gentium Amalec, cujus extrema perdentur.
21. Vidit quoque Cinæum, et assumpta parabola, ait: Robustum quidem est habitaculum tuum; sed si in petra posueris nidum tuum,
22. et fueris electus de stirpe Cin, quamdiu poteris permanere? Assur enim capiet te.
23. Assumptaque parabola iterum locutus est: Heu, quis victurus est, quando ista faciet Deus?
24. Venient in trieribus de Italia, superabunt Assyrios, vastabuntque Hebræos, et ad extremum etiam ipsi peribunt.
25. Surrexitque Balaam, et reversus est in locum suum: Balac quoque via, qua venerat, rediit.

1. Cumque vidisset Balaam quod placeret Domino, ut benediceret Israeli.] Vidit, id est, cognovit, id Balaam, ex interna illustratione Dei. Deus enim, antequam Balaam de more pergeret ad quærendum augurium, prævenit eum, impellens ejus voluntatem, et illustrans ejus intellectum, ut clare videret qualis esset populus Israel, quàmque Deo acceptus, et quàm dignus benedictione: unde ipse non abiit ad sua auguria, sed extemplo populo benedixit

Nequaquam abiit, ut ante perrexerat, ut augurium quæreret.] Septuag. εἰς συνάντησιν τοῖς οἰωνοῖς, id est, *in occursum avibus*. Augurium enim est divinatio quæ ex avium volatu, cantu aut pastu capitur, diciturque augurium, quasi *avigerium*: quia ex gestu avium sumebatur; inde tamen transfertur ad quamlibet divinationem, ut dixi Genes. 44. v. 5. An ergo Balaam ex avibus, an ex victimarum extis, an vero à solo dæmone familiari augurium, id est, divinationem suam, quærere solitus sit, non constat: id constat ipsum vere augurem et maleficum fuisse, uti ostendi c. 22. 5.

2. Irruente in se spiritu Dei.] *Spiritus Dei*

hic est spiritus propheticæ, sive lumen supernaturale infusum intellectui Prophetæ, ad intelligendum abscondita; quia enim illud lumen est tanquam aliquod vivens, hinc vocatur *spiritus Dei*, id est, à Deo aspiratus. Spiritus enim à spirando et movendo dicitur: unde omne id quod habet vitam et motum, dicitur esse spiritus, vel habere spiritum; lumen ergo hoc non est aliud, quam illustratio et revelatio menti Prophetæ indita: hæc autem illustratio est actus vitalis, ut patet.

3. ASSUMPTA PARABOLA.] *Parabola*, id est, prophetia, q. d. Prophetans. Vide dicta c. 23. 7.

AIT: DIXIT BALAAM: DIXIT HOMO, CUJUS OBTURATUS EST OCULUS,] id est, qui unum, vel utrumque oculum perdidit, inquit R. Salomon. Putat enim ipse Balaam fuisse luscum, vel cæcum. Sed hæc sunt ejus commenta. Secundo, alii per oculum accipiunt intellectum practicum. Licet enim Balaam, in prophetia, apertum haberet oculum intellectus speculativum, ad cernendum futura: clausum tamen habebat oculum practicum, qui eum dirigeret ad bene recteque agendum; erat enim homo impius. Unde Rabanus: *Balaam*, inquit, *obturatus est oculus, ad corrigendum errorem suum, et ad venerandum ipsius prophetiæ auctorem; cum apertus ei esset oculus, ad perspicienda prophetiæ sacramenta.* Sed hic sensus potius mysticus videtur, quàm litteralis.

Dico ergo, *cujus obturatus est oculus*, sensus est, q. d. Qui in somnis, quando clauduntur oculi, accepit à Deo propheticam visionem. Nam in somnis Deum locutum esse Balaam semel et secundo patet c. 22. v. 8. et 20. Ita Rabanus et Abulensis qui, licet primo hanc expositionem refutare videatur, paulo post tamen eam probat, aliisque præfert. Posset secundo sic exponi, *cujus obturatus est oculus*, id est, qui raptus in exstasin, et alienus à sensibus, vidit visiones Dei.

Recentiores contrarie vertunt, *cujus aperti sunt oculi*, sed perperam. Hebr. enim שתם *satam*, per *sin*, æque ac סתם *satam* per *samech*, significat obturare, non aperire, uti recte ostendit Oleaster.

4. QUI CADIT, scilicet in somnum, vel alienationem à sensibus, ET SIC APERIUNTUR OCULI EJUS,] scilicet mentis, per lumen propheticum. Idem enim dicit, sed aliis verbis, cum eo quod dixit v. præced. Ita Septuag. et Philo. Secundo, Hebræi, ex Hieron. Prado in Ezech. 2. 2. *Qui cadit*, inquiunt, id est, qui incidit in deliquium animi et corporis, ita ut corpus concidat et corruat, mox ut aperti sunt oculi ejus in visione.

Tropol. S. Greg. hom. 9. in Ezech. *Cadens*, inquit, *Balaam apertos oculos habuit, qui rectum quod diceret vidit, sed recte agere contempsit; cadens videlicet in perverso opere, et apertos habens oculos in sancta prædicatione.* Nam, ut ait S. Aug. in Sent. sent. 6. *Vera confessio est benedicentis, cum idem sonus est oris et cordis: bene autem loqui et male vivere, nihil aliud est, quàm se sua voce damnare.*

5 et 6. QUAM PULCHRA TABERNACULA TUA, JACOB, etc., UT VALLES NEMOROSÆ, UT HORTI JUXTA FLUVIOS IRRIGUI, UT TABERNACULA QUÆ FIXIT DOMINUS, QUASI CEDRI PROPE AQUAS.] Pro *valles nemorosæ* hebr. est כנחלים נטיו *kinchalim nittaiu*, id est, sicut valles expandentes, scilicet arborum suarum ramos. Unde Septuag. vertunt, *sicut valles obumbrantes*. Potest secundo verti cum Chaldæo et Recent. *sicut torrentes se expandentes*, id est, spatiose et ample defluentes.

Nota: Tabernacula Israelis hîc primo comparantur valli nemorosæ, quæ scilicet multas habet arbores instar nemoris; sicut enim in illa magna est arborum, primo, viriditas et pulchritudo; secundo, convenientia; tertio, umbra: ita pariter hæc tria erant in tabernaculis castrorum Israel.

Secundo, comparantur hortis juxta fluvios irriguis: hi enim semper virent et fructum dant copiosum in tempore; talia erant tabernacula Israel, aliorumque piorum. Unde de viro justo dicitur Psal. 1. *Et erit tanquam lignum, quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo, et folium ejus non defluet, et omnia quæcumque faciet prosperabuntur.*

Tertio, comparantur tabernaculis quæ fixit Dominus, quæ scilicet solida et firma sunt, utpote à Deo erecta et stabilita: talia erant et castra Israel; ita ut nullus hostium ea concutere posset, quia Deus illa solide conservabat. Nota: Pro *tabernaculis*, verti potest cum Chaldæo et Vatablo, *cassia* vel *arbores aromaticæ, quas plantavit Dominus*: hisce enim recte comparantur Israel et viri pii.

Quarto, comparantur cedris juxta aquas; cedri enim, cum magnæ et proceræ sint, magna indigent irrigatione et alimento: ac proinde prope aquas maxime excrescunt; sic enim et Israel positus prope aquas et mare, id est, prope Deum suum, qui infundebat ei abundanter manna, et omnia quibus indigebat, mire crescebat: et hoc est quod ipsemet Moses pro eis gloriatur, dicens Deut. 4. 7. *Nec est alia natio tam grandis, quæ habeat deos appropinquantes sibi, sicut Deus noster adest cunctis obsecrationibus nostris.*

Quocirca Paraphrastes Hierosolymitanus pressius ita vertit: *Quàm bona sunt tabernacula in quibus oravit Jacob pater eorum, et tabernaculum fœderis quod fecistis nomini meo, atque tabernacula per circuitum domus Israel. Sicut torrentes prævalent, sic quoque Israelitæ prævalebunt hostibus suis. Sicut sunt horti plantati ad scaturigines aquarum, sic erunt civitates eorum proferentes, scilicet Scribas et Doctores legis. Et sicut est cœlum quod expandit verbum Domini pro domicilio quietis suæ, sic vivent et durabunt Israelitæ in æternum. Decori et celebres sunt tanquam cedri juxta aquas, quæ extolluntur crescendo.*

Anagog. per hæc tabernacula significata est pulchritudo Jerusalem cœlestis. Ita S. Fulgentius Romam veniens, vidensque, Theodorico rege Gothorum concionante, Romanæ curiæ nobilitatem, decus, ordinem, ad suos dixit: *Fratres, quàm speciosa potest esse Jerusalem cœlestis, si sic fulget Roma terrestris? Et si in hoc seculo datur tanti honoris dignitas diligentibus vanitatem, qualis honor, gloria et pax præstabitur Sanctis contemplantibus veritatem?* Ita refert Auctor vitæ ejus c. 13.

7. FLUET AQUA DE SITULA EJUS.] Situlam vocat prosapiam et posteritatem Israel, q. d. Sicuti situla plena copiosam dat aquam, ita prosapia Israelis erit fecunda, multosque gignet filios; hunc genuinum et litteralem esse sensum patet ex hemistichio sequente, quod de more

drius hoc explicat, cum ait: *Et semen illius erit in aquas multas.*

Secundo Symbolice: *Fluet aqua de situla ejus*, q. d. Sicut aqua è puteo hausta per situlam, ex ea in alia vasa transfunditur; ita aqua sapientiæ et divinæ legis hausta per situlas, id est, per libros et Prophetas Israel, transfundetur et dispergetur in alias nationes. Simili sensu ait Isaias c. 2. *De Sion exibit lex, et verbum Domini de Jerusalem.* Ita Lyranus et Cajetanus.

Hinc tertio, allegor. Hebræi hîc intelligunt Messiam, sive Christum, idque primo, quia Christus tanquam aqua profluxit de situla Israel, id est, de semine patriarcharum. Secundo, quia à Christo quasi è situla, aqua, id est, doctrina salutifera, manavit: Christus enim eam, quasi aquam effudit, tam per se, quàm per discipulos suos. Unde ait ipse Joan. 7. 37. *Si quis sitit, veniat ad me, et bibat: qui credit in me, sicut dicit Scriptura, flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ.* Ita Abulensis.

Et semen illius erit in aquas multas.] Ecce hìc situlam explicat, vocatque semen, quod *erit*, ait, *in aquas multas*, id est, in populos multos. Scriptura enim sæpe per *aquas* significat populos, ut Isaiæ 48. 1. *De aquis* (id est, de posteritate) *Juda existis*, et Jerem. 47. 2. *Ecce aquæ* (id est, Nabuchodonosor cum sua multitudine) *ab Aquilone ascendunt*, et Apoc. 17. 15. *Aquæ quas vidisti populi sunt*, q. d. Semen, id est posteritas, Israel propagabitur in multos populos, tum proprie et naturaliter per generationem, ut scilicet eorum posteri crescant in magnam multitudinem: unde Vatablus vertit: *Semen illius erit in aquis multis*, q. d. Posteritas Israel fecunda erit, et semina ejus capient magnum incrementum, uti solent germina in locis irriguis. Tum politice per imperium: unde Septuag. et Chald. vertunt: *Exibit homo de semine ejus, et dominabitur gentibus multis;* ut hìc designetur Saul, primus rex Israelis, de quo proxime sequitur.

Jam sensus symbolicus et allegoricus hîc, idem est cum eo quem dedi priore hemistichio; ita Abulensis.

Tolletur propter Agag rex ejus.] Recte vertit Interpres; in Hebræo enim ad verbum est: *Tollet propter Agag regnum ejus;* nam Hebræum רוּם *rum*, non tantum exultare, sed etiam tollere et separare significat; unde תרומה *theruma* vocatur separatio. Jam sensus est, q. d. Saul primus rex Israelis, propter Agag regem Amalec à se servatum (quia scilicet ei capto pepercit, contra jussum Domini) tolletur, ne sit regni hæres, ideoque auferetur regnum illius, ne ad stirpem ejus devolvatur, sed transferatur ad Davidem ejusque stirpem. Vide historiam 1. Reg. 15. Ita Raban. et Beda hîc, et S. Hieron. in c. 38. Ezech.

Possunt secundo Hebræa cum Chaldæo et Vatablo sic verti: *Exaltabitur magis quàm Agag rex ejus, et elevabitur regnum illius:* et hoc verum est, nam Saul prævaluit Agag, eumque bello cepit. Septuag. vertunt: *Et exaltabitur Gog* (ita enim legendum est, non *Psoch*, uti habent Regia. Gog enim legit Raban. et Cyprian. lib. 1. Testimon. ad Quirinum, testim. 10.) *regnum ejus. Gog*, id est, super tectum ait Raban. *Gog* enim hebr. tectum significat, q. d. ut legit Ambr. in Ps. 37. *Attolletur regnum ejus in altum.* Verum *Gog* hîc proprie sumitur, non appellative: hinc Euseb. l. 9. Demonstr. Evang. 3. per Gog accipit Imper. Romanum, q. d. Ejus regnum extolletur, tempore Christi. Sed Balaam hic prophetat de regno, non Romanorum, sed Judæorum.

Quare melius vertunt Symmach. et Theodot. apud Procopium: *Exaltabitur supra Gog regnum ejus*, scilicet Christi regis, ex Israel nascituri: et hoc videntur voluisse Septuag. Vertunt enim: *Exibit homo ex semine ejus, et dominabitur gentibus multis, et exaltabitur supra* (nam τὸ *supra* habent Hebræa, et sic videntur vertisse Septuag.) *Gog regnum ejus;* quasi Balaam hîc prophetet victoriam Christi contra Antichristum, ejusque duces Gog et Magog de quibus Ezech. 40.

Verum vera lectio est *Agag*, non *Gog*, ut patet ex Hebræo et Chaldæo et Nostro: quare primus sensus genuinus est.

Denique Paraphrastes Hierosolymitanus hæc de Christo ad litteram accipit; itaque vertit: *Consurget rex eorum inter filios eorum, et redemptor eorum ex ipsis. Inter eos quoque erit, et congregabit eos, nempe captivitates eorum ex provinciis inimicorum suorum: atque filii eorum dominabuntur populis. Fortior erit Saule, qui pepercit Agag regi Amalecitarùm; et multiplicabitur regnum regis Messiæ.* Verum hæc paraphrasis non est litteralis.

8. Cujus fortitudo similis est rhinocerotis.] Vide dicta c. 23. 22.

Devorabunt (scilicet Israelitæ) gentes; quæ sunt hostes illius,] scilicet Israelis, eas scilicet interimendo et consumendo. Unde clare vertit Chaldæus: *Devorabit domus Israel superbias populorum inimicorum suorum, et præda regum eorum delectabuntur, et terram eorum possidebunt.*

Nota: Scriptura cum loquitur de gente aliqua, vel populo, jam in singulari, mox in plurali de eo loquitur. Unde pro *devorabunt*, hic in Hebræo est *devorabit*, scilicet Israel, *hostes suos.*

Ossaque eorum confringent,] hebr. *ossa eorum exossabunt;* Vatabl. *ossa eorum arrodent*, scilicet Israelitæ; Septuag. vertunt: *Pinguia eorum emedullabunt.*

9. Accubans dormivit ut leo.] Est hæc prophetia, ut patet; ergo præteritum accipiendum est pro futuro, *dormivit*, id est, dormiet, hoc est secure quiescet Israel in terra promissionis, gentibusque vicinis erit terribilis, et fortis tanquam leo, ac ferox et pugnax tanquam leæna raptis catulis, ita ut nemo eum invadere audeat. Talis fuit Israel maxime tempore Davidis et Salomonis.

Qui benedixerit tibi, erit et ipse benedictus.] q. d. Qui tibi fausta imprecabitur, fausta imprecabuntur eidem: rursum, qui tibi benefecerit, benefiet eidem. E contrario, qui tibi malefecerit, vel mala precatus fuerit, eidem malefiet, et mala imprecabuntur homines; Deo ita dirigente et præmiante tuos amicos, et puniente tuos inimicos.

13. Non potero præterire (non potero transgredi) sermonem Domini.

14. Verumtamen dabo tibi consilium, quid populus tuus populo huic faciat extremo tempore.] Videbat Balaam quod coram Balac rege corriperetur spiritu Domini, et non posset maledicere populo Israel; cogitabat ergo si ab eo discederet, pergens ad populum suum, quod à spiritu Dei desereretur, itaque Balac regi con-

silium malum de perdendis Hebræis daret, ac consequenter auro ab eo promisso potiretur; ubi mira ejus impietas, et cæca avaritia clare se prodit.

Quid non mortalia pectora cogis
Auri sacra fames? auro venalia jura,
Auro venalia sacra.

Quanto celsior et sanctior fuit Liberius Pontifex, qui à Constantio Imper. in exilium missus magnam auri summam ab eo pro commeatu submissam recusavit, dicens: *Tu Ecclesias orbis terræ expilasti, et jam mihi ut damnato et egenti offers eleemosynam! abi primum, et Christianus ipse fias.* Ita Theod. l. 1. hist. c. 16. Et Eusichius eremita in finibus Biturigum, qui Childeberto regi 50 aureos offerenti dixit: *Dato eos pauperibus, ego iis non indigeo*, ut refert Greg. Turon. de Gloria Conf. 28. Et Hormisda nobilis Persa, qui ob Christi fidem nobilitate et opibus exutus, audiensque à rege: Nunc demum filium fabri negato; vili indusio, quo jussu regis amictus erat, dilacerato, et ad regem projecto, dixit: *Si me hujus causa pietatem deserturum putas, habeas tibi donum cum impietate.* Ita Theodor. l. 5. c. 38.

Quid populus tuus populo huic faciat.] Contrarie plane ex Hebræo vertunt LXX. Chald. et recentiores, videlicet: *Consulam tibi, quid populus hic faciet populo tuo, in novissimis diebus.* Quod Rabanus explicat sic, q. d. Consilium dabo tibi, id est, consilium et decretum divinum, quod in novissimis diebus implendum est, enuntiabo tibi, ut scias, quid populus hic faciet populo tuo, quod consilium exprimitur v. 17. cum dicitur: *Consurget virga de Israel, et percutiet duces Moab.* Verum, quia hanc divinationem non edidit Balaam pergens ad populum suum, sed commorans adhuc cum Balac; et quia Hebræum יעץ *iaats*, proprie significat consulere, non autem divinare, vel prædicere: hinc melius noster Interpres vertit Hebræa, quæ sic ad verbum reddas, *consiliam dabo tibi* (nam licet τὸ *tibi* non legant Biblia Romana, nec alia Latina passim, tamen illud subintelligunt) *quid faciet populo huic populus tuus:* articulus enim *lamed*, qui voci עמך *ammecha* præponitur, non semper dativi, sed subinde etiam nominativi est index, uti patet ex lexicis Hebræorum. Sensus ergo est. q. d. Video me per auguria et divinationes Israelitis nocere non posse; discedens ergo dabo tibi, ô Balac, consilium, quo per mulieres Israelitæ ad cultum Beelphegor pelliciantur, itaque perdantur. Hoc enim consilium suggessisse Balaam patet c. 31. 16. et Apocal. 2. 14. idque diserte tradit Josephus lib. 4. Antiq. c. 6. idque prospere ei successisse, patebit c. seq. Ita Theodor. q. 45. S. August. q. 60. et alii. Nam, ut pulchre docet S. Ambr. lib. 6. epist. 37. et Nyssenus lib. de Vita Mosis sub finem, et Prosper p. 2. de Prædict. c. 12. Philo et Abulensis, volebat Balaam regii favoris, aurique Balac avidus, Israelitas divino præsidio, iisque bonis, quæ de eis vaticinatus erat, orbare; ad hoc optima ei ratio visa est, si Israelitæ pertraherentur ad luxuriam: itaque Deum, qui castitatis est amator, ut rhinoceros (inquit Rupertus) offenderent, indeque à cultu Dei abducerentur ad idololatriam; itaque Deus eis irasceretur, in eosque excandesceret, et vindex insurgeret: ut vero ad idololatriam eos provocaret, suasit ut mulieres pulcherrimæ Moabitides et Madianitides collocarentur, tanquam cibos venditturæ, aut negotiaturæ, juxta castra Israel, cum idolis suis et cibis idolo consecratis, quæ Israelitas primo suâ specie, amore et complexu irretirent; deinde ad idolum sui Beelphegor, sive Priapi obscœnissimum colendum pellicerent, idque suggessit suasitque fieri Balaam toto itinere, scilicet à Phasga usque ad Galgalam, sive ad introitum Chananææ. Sed semel tantum id factum, deinceps vero impeditum esse, per acrem Dei vindictam, patebit c. sequenti: idque docet Michæas cap. 6. 5. Disce hîc quàm gravis et periculosa sit mulierum tentatio; ita Salomon à mulieribus deductus est ad idola: *Vinum enim et mulieres faciunt apostatare sapientes.* De simili mulierum tentatione, sed quæ disparem habuit exitum, pulchrum exemplum narrat Damascenus l. de Barlaam et Josaphat c. 30.

Extremo tempore,] id est, sequentibus diebus postquam à te discessero; nam Hebr. אחרית *acharit*, id est, extremum vel novissimum, in Scriptura sæpe non dicitur respectu temporis, quod sequi posset, quasi novissimum tempus sit, post quod nullum aliud sequitur; sed dicitur respectu ejus quod præcessit; estque id, quod sequitur post aliud, etiamsi post ipsum adhuc alia sequantur; extremum ergo, vel novissimum idem est, quod sequens, aut posterius. Id patet, tum ex ipsa Hebræa radice אחר *achar*, id est, posterior fuit, remoratus est; tum etiam ex exemplis. Sic enim Gen. 33. 2. in Hebræo, dicitur Jacob, Liam et filios ejus posuisse novissimos: cum tamen post Liam sequeretur Rachel cum filio Joseph. Sic passim Prophetæ tempus Messiæ vocant *novissimum*, quia posterius est. Similia sunt Gen. 49. 1. Isaiæ 9. 1. unde recte hîc cum Oleastro vertas, *posteris diebus*. Vide Riberam Michææ 4. 5.

15. Sumpta igitur parabola (prophetia) rursum ait.] Nota τὸ *igitur*, q. d. Cum jam Balaam cogitaret abitum, antequam discederet, hærens adhuc cum Balac, non potuit non benedicere Israelitis; igitur quasi valedicens, rursum et ultimo benedixit eis.

17. Dixit homo cujus obturatus est oculus,] per somnum, vel exstasin. Vide dicta v. 2.

Videbo eum (Israelem) sed non modo,] scilicet videbo eum in die judicii, quando cum eo resurgam in valle Josaphat, inquit Abulensis. Secundo, et aptius ad sequentia: *Videbo eum*, non oculis meis, sed oculis posterorum et successorum meorum. Videbunt enim illi Israelem, mire decoratum nativitate Messiæ, ex iis nascituri. De ea enim subdit: *Orietur stella ex Jacob.* Nam solet Deus et Prophetæ quædam prædicere et promittere, quæ non in eo cui promittuntur, sed in posteris ejus implenda sunt; ita S. Chrysost. hom. 8. in Matth. et Euthym. in Matth. 2. Sic terra Chanaan promittitur Abrahæ, id est, posteris ejus, Gen. 15. 7. Sic Jacob Gen. 49. filiis benedicens promittit ea quæ posteris eorum obventura sunt. Sic dicitur Aggæi 2. 24. *Assumam te, Zorobabel*, scilicet in Christo; hoc est assumam Christum, qui ex te, ô Zorobabel, nascetur. Similia sunt Gen. 12. 3. Gen. 27. 29.

Orietur stella ex Jacob.] Aliqui per stellam et virgam accipiunt Davidem, et sunt quædam quæ Davidi conveniant. David enim quasi stella

effulsit sapientia, pietate, fortitudine bellica, et gloria regni; ita ut nemo eum tam sublimem tangere auderet, sicut nemo potest stellas contingere. Adhæc David subegit Moab et Idumæos, 2. Reg. 8. quod de stella hîc dicitur. Verum præcipuus sensus ad litteram est de Christo; unde clarissime vertit Chald. *Consurget rex de domo Jacob, et ungetur Christus de domo Israel, et occidet principes Moab, et dominabitur omnium filiorum hominum.* Christus ergo hîc vocatur, uti virga, ita et *stella*: primo, quia ipse est lux mundi; secundo, ob claritatem et gloriam, tum vitæ cœlestis, tum resurrectionis et beatitudinis: qua de causa Christus vocatur stella splendida et matutina, Apoc. 22. 16. et Apoc. 2. 28. Vide ibi dicta.

Ubi nota: Dicitur Christus stella matutina, id est, lucifer; primo, quia in hac vita dispulit tenebras infidelitatis, et in futura dispellet tenebras mortalitatis. Secundo, quia uti lucifer nocti finem, diei initium præbet: ita Christus peccato et ignorantiæ finem, fidei et saluti initium attulit. Tertio, est matutina, quia *dum in scipso resurrectionis exemplum nobis præbuit, quæ lux sequatur indicavit*, ait S. Gregor. 29. Moral. 30. in illa verba Job. 38. *Numquid produces luciferum in tempore suo?* Et Beda: *Christus*, inquit, *est stella matutina, quia transacta nocte seculi, lucem vitæ sanctis promittit et pandit æternæ.* Et Rupertus: *Pro labore quo Episcopus in hac vita, quasi nocte, laboravit pervigil in animarum sibi commissarum custodia, manifestabo ei meipsum, qui sum stella splendida et matutina.* Et Haymo: *Christus*, inquit, *est stella matutina, id est, lucifer, quia in resurrectione pulsis mortalitatis tenebris, quasi lucifer apparebit, et perfectum æternitatis diem demonstrabit.* Ita quoque Pererius, Viegas et Ribera.

Rursum plenius et clarius, stella matutina est lumen gloriæ et clara visio Dei, quam anima victrix per Christi gratiam adipiscitur post mortem. Hæc dicitur stella propter claritatem contemplationis. *Domine*, inquit Psaltes, *in lumine tuo videbimus lumen.* Dicitur matutina: primo, quia post noctem hujus vitæ et seculi illucescet; secundo, propter inchoationem beatitudinis, quæ complebitur in resurrectione corporum, quando stella hæc matutina mutabitur quasi in solem meridianum; cum scilicet anima gloriam suam diffundet in corpus. Utrumque hunc sensum, scilicet de Christo, et gloria animæ beatæ, habet Richardus. Victor. Primasius, Aretas, in locum citatum Apocalypsis.

Tertio, Christus vocatur stella; quia per stellam Christi nativitas significata est. Christus enim quasi stella divina, orta ex semine Jacob, corpoream istam stellam emisit, et quasi à se sparsit, quæ Magos ad se in Bethlehem evocaret. Nam ad stellam Magorum hîc respici patet tum ex Hebræo textu, qui pro *orietur*, habet דרך *darach*, id est, incessit, et viam calcavit ac prævivit, quod proprie stellæ illi Magis præeunti convenit: tum quia communis Patrum sententia est, tres Magos, vel posteros, vel successores fuisse hujus Balaam, et ex hoc ejus vaticinio edoctos fuisse orituram aliquando stellam, quæ nativitatem magni cujusdam Regis Judæorum indicaret; atque inde Magos, visa stella, statim permotos fuisse, ad regem hunc per stellam significatum inquirendum, idque verba Magorum significant: *Vidimus stellam ejus;* quasi dicant: Vidimus non stellam aliquam incognitam, sed *stellam ejus*, notam scilicet, et à Balaam prædictam, quod scilicet foret stella ejus, scilicet Christi index. Ita docet Orig. hom. 13. 15. 18. hîc Epiphan. in epitome, Cyprian. serm. de stella et Magis, Basilius hom. de humana Christi generatione, Leo serm. 4. de Epiphania. Ambr. l. 2. in Luc. c. de Magis, Nyssen. orat. de sancta Christi nativitate, Euseb. l. 9. Demonst. 1. Prosper. p. 2. de Prædic. c. 12. Procop. et Rupert. hîc, S. Hier. Chrysost. Theop. Euthym. et alii in Matt. 2. Ex quibus Orig. et aliqui alii censent tres Magos fuisse Chaldæos, eo quod Balaam eorum parens, vel antecessor, fuerit Chaldæus, sive Mesopotamius. Alii plures censent eos fuisse Arabes: hæc enim prophetia de stella, in Arabia edita est à Balaam: unde ejus memoria ibidem, uti et apud vicinos, celebris permansit per multa secula.

Atque ex hoc oraculo Balaam de stella hac, videtur manasse pervulgata illa olim in Oriente fama, de nascituro in Judæa rege, qui rebus omnibus potiretur, cujus meminit Sueton. in vita Vespasiani, Cicero l. 2. de Divinatione, Orosius, Hegesippus, et alii. Insuper ex Hebræo *darach*, id est, *Incessit stella ex Jacob*, nonnulli probabiliter opinantur stellam hanc primo Magis in Oriente existentibus visam esse super Judæam et Bethlehem, illique quasi incumbere: inde enim videntur Magi cognovisse regem Judææ esse natum, illumque in Bethlehem esse requirendum. Deinde stellam hanc ex Judæa celeri motu evolasse in Orientem, ad evocandos Magos, ibique eatenus quievisse, donec Magi iter ingrederentur. Magi enim dicunt Matt. 2. 2. *Vidimus stellam ejus in Oriente.* Ita sentit Sebastianus Barrad. l. 9. Harm. Evang. c. 9. Accedit Procop. in Num. 24. 17. et Haymo serm. 3. de Epiphania. qui docent stellam à Magis visam perpendiculariter insistere Judææ.

Symbolice: *Stella*, inquit Hugo Card. *habet sex radios, quibus illuminat noctem, et Christus habet sex virtutes, quibus illuminat omnem.* Prima, *est humilitas;* secunda, *est mansuetudo: Matt.* 11. *Discite à me, quia mitis sum, et humilis corde.* Tertia, *est obedientia. Philip.* 2. *Christus factus est pro nobis obediens usque ad mortem, mortem autem crucis.* Quarta, *est patientia.* Quinta, *est misericordia, de qua Job* 31. *Ab infantia crevit mecum miseratio, et de utero matris meæ egressa est mecum.* Sexta, *est charitas, de qua Joan.* 3. *Sic Deus dilexit mundum, ut filium suum unigenitum daret*, etc.

Nota: Pro *orietur* כוכב *cochab*, id est, stella, R. Akiba et Judæi olim legerunt, *orietur* כזב *cosab*, vel, *cosba*, id est, mendacium. Hinc enim probare voluerunt impostorem suum, nomine *Bar cosba* (quasi dicas, filium mendacii) esse verum Messiam; quare *Bar cosba* congregato maximo exercitu, quasi rex Messias, contra Romanos rebellavit. Verum Adrianus Imp. eum obsedit in civitate Bitter, eaque capta trucidatus est Bar cosba, magnaque Judæorum strages est edita, uti inter alios narrat Galat. l. 4. c. 21.

Nota: Sicut Christi præsagium fuit stella, ita Sanctorum illustrium ortum præsaga lumina demonstrarunt. Audi exempla:

Hortulana S. Claræ mater, partui vicina orans coram crucifixo, audivit vocem: *Ne paveas, mulier, quia lumen paries quod mundum clarius*

illustrabit ; quo edocta miraculo, natam infantulam in baptismo Claram vocari jussit. Ita habet ejus Vita.

Cum S. Swibertus Werdensis Episcopus nasceretur è clarissima genitrice et Comitissa Berta, totam regalem cameram fulgor nimius replevit, mansitque irreverberatis radiis protensus, donec ipse in lucem editus est, inquit Marcellinus in ejus Vita.

Mater S. Willebrordi Episcopi Trajectensis noctu in somnis vidit quasi novam lunam crescentem ad plenitudinem ; quam diligentius intuens, repentino lapsu ruit in os ejus, qua devorata, ejus intima splendore perfusa sunt. Evigilans vero timore perterrita, cuidam religioso presbytero retulit somnum, qui ei dixit : *Luna, quam ex modica vidisti in magnam crevisse, filius est quem ea nocte concepisti, qui luce veritatis caliginosos tenebrarum errores discutiet, et quocumque perrexerit comitante superni luminis splendore, plenum suæ perfectionis ostendet globum, coruscanteque rumoris ejus candore, et morum pulchritudine, multorum in se alliciet aspectum.* Factum est post dierum circulum, et mulier peperit filium, quem in baptismo vocavit Willebrordus. Ita refert Albinus Flaccus præceptor Caroli Magni in Vita S. Willebrordi.

Mater S. Columbani Abbatis, gravida, noctu in somnis vidit è sinu suo rutilantem solem, nimioque fulgore micantem procedere, et mundo ingens lumen præbere. Nimirum Sanctus hic in Ecclesia quasi sol splenduit, juxta illud Deboræ Judic. 5. *Qui autem diligunt te, sicut sol in ortu suo splendet, ita rutilent.* Testis est Jonas Abbas in ejus Vita.

Mater S. Dominici vidit se utero gestare catulum, qui ore gestabat faculam ardentem, qua utero egressus totum mundum illuminabat et inflammabat. Hinc Sancti illustres et Doctores fulgebunt in cœlo, ut stellæ in perpetuas æternitates, Daniel. 12. Vide ibi dicta.

Et consurget virga de Israel,] q. d. Christus nascetur ex Israel, qui virga, vel, ut hebr. est, sceptro regni sui, id est potestate regia, percutiet, hebr. transfiget, duces Moab. Christus enim per se, et per Apostolos convertit, suæque fidei statim subegit Moabitas, Syros, Idumæos, aliasque gentes Judææ vicinas.

Ubi nota : Prophetæ dicunt Christum occidisse, percussisse, transfixisse gentes ; quia eorum mores, et vitia occidit, fecitque quasi novos homines, ut ex impiis pii, ex injustis justi, ex ebriis sobrii, et ex incestis casti efficerentur ; itaque quasi unum eumdemque hominem occidit, dum eum vivificavit : occidit enim Petrum, v. g. ebrium, fornicatorem, rapacem, dum eum sua gratia fecit sobrium, castum, justum, etc. Vide can. 42.

Secundo, duces Moab mystice sunt principes gentium idololatrarum, quæ colunt dæmonem. Nam Moab hebr. idem est, quod ex patre, scilicet per incestum natus ; tales autem sunt idololatræ, qui ex patre diabolo, per infidelitatem, quasi per incestum, nati sunt. Ita Abulensis.

Rursum Rabanus, per duces Moab, accipit ipsos dæmones ; hi enim sunt duces et patres Moabitarum spiritualium, id est, impiorum et idololatrarum. Hosce tranfixit Christus cum exuit dominatu suo principatus et potestates eorum, illosque affixit et confixit cruci suæ, triumphans illos in semetipso, ut ait Paulus.

Vastabitque omnes filios Seth, id est, omnes homines. Ita Chald. omnes enim homines post diluvium prognati sunt ex Noe, ac consequenter ex Seth : nam omnis Caini progenies diluvio interiit. Christus enim omnes homines vastavit, necando eorum mores et vitia, eosque sibi subigendo, ut paulo ante dixi. Unde Chald. pro *vastabit*, vertit, *dominabitur.* Rursum, in judicio vastabit Christus totum mundum, omnesque improbos.

Nota : Pro *vastabit* hebr. est קרקר *kirkar*, quod à קיר *kir*, id est paries, descendit, estque contrariæ significationis. Primo enim significat exparietare, id est parietes diruere, vastare, et, ut Septuag. vertunt, depasci et deprædari. Secundo, significat pariete concludere, captivare, incarcerare, ut Hebr. *kerker* sit idem quod Latinum *carcer :* quæ significatio hîc optime quadrat. Sensus enim est, q. d. Christus omnes homines concludet suis legibus, sua Ecclesia, sua fide et gratia ; itaque impietatem et impios quasi incarcerabit. Ita Oleaster.

18. Et erit Idumæa possessio ejus.] Meminit Balaam hîc Idumææ Christo subjiciendæ, potius quàm aliarum gentium ; tum quia respicit et alludit ad populum Israeliticum, cui Idumæi maxime fuerunt infesti, uti Esau parens eorum fratri suo Israeli, sive Jacobo, quondam infensissimus fuit : tum quia alludit ad Davidem, qui fuit parens et typus Christi ; David enim subegit Idumæos. Dicit ergo : Idumæi, id est hostes Christo maxime infesti, subjicientur ei ; q. d. Ergo multo magis cæteri omnes subdentur ei.

Tropol. Edom est caro nostra, quæ ex Adama, id est terra, sumpta est : hæc Christo et spiritui per gratiam Christi subjugatur.

Hæreditas Seir cedet inimicis suis,] *Seir*, id est Idumææ. Esau enim dictus est *Seir*, quia pilosus : dictus est et *Edom*, quia rufus. Unde ejus regio dicta est Seir, et Edom, sive Idumæa. Idem enim in carmine hoc Hebræo repetitur posteriori hemistichio, quod dictum est priore.

Israel vero fortiter aget.] *Israel*, id est David, cæterique Israelitæ. Secundo, et potius, *Israel*, id est Christus et Christiani, q. d. Christus, qui multo fortior est, et magis prævalens Deo, quàm Jacob patriarcha, qui inde Israel est dictus ; Christus, inquam, cum suis filiis Apostolis, eorumque asseclis fortiter aget, subigetque suæ fidei et legi totum orbem. Vide dicta versûs 17.

19. De Jacob erit qui dominetur, et perdat reliquias civitatis.] *Civitatis*, id est Romæ, quæ antonomastice *civitas et urbi* dicitur, quæque caput fuit Gentilismi, et Gentilium hostium Christi, q. d. Ex Christo nascetur Constantinus Imp. Christianus, aliique similes, qui conversi ad Christum, gentilismum Romanorum evertent, et reliquias Gentilium convertent ; itaque Romam totam facient Christianam, eamque Christo subjugabunt, indeque reliquæ provinciæ et civitates Romam quasi orbis dominam et caput suum sequentur, atque gentilismum et Gentiles eliminabunt, ut totus pene orbis Christum adoret et colat. Ita Abulensis.

Notat idem Abul. hîc esse prophetiam de Christo, sed cum allusione ad Davidem, itaque Davidis gesta hîc perstringi ; quare quædam hîc dici, quæ magis particulatim Davidi conveniunt, uti sunt : *Percutiet duces Moab ;* et : *Erit Idumæa possessio ejus ; Israel vero fortiter aget.*

Alia vero magis proprie competunt Christo, uti sunt : *Orietur stella ex Jacob* , *perdet reliquias civitatis* , etc. Vide can. 35.

20. CUMQUE VIDISSET AMALEC.] Erat Balaam in finibus Moab, in altissimo monte Phasga ; unde facile vicinam regionem Amalecitarum videre poterat, saltem in confuso ; unde et Moses ex eodem monte vidit et speculatus est totam terram Chanaan, secundum partes suas, scilicet generatim et in confuso, Deut. 34. 1.

ASSUMENS PARABOLAM, id est prophetiam, q. d. Prophetans, AIT : PRINCIPIUM GENTIUM AMALEC,] q. d. Nobilissima gentium, aut prima gentium illarum, quæ habitabant illo tempore juxta terram promissam, fuit Amalec. Alii : *Principium, gentium* , scilicet hostilium Israeli, fuit *Amalec ;* unde Chald. vertit : *Principium bellorum Israel fuit Amalec.* Nam primus Amalec Israeli ex Ægypto venienti armatus occurrit, Exodi 17. ideoque *extrema* ejus *perdentur* , id est, ut Septuag. *Semen ejus peribit.* Saul enim Amalecitas delevit, 1. Reg. 15.

21. VIDIT QUOQUE CINÆUM.] Cinæi sunt posteri Jethro, ut dixi cap. 10. 29. Balaam ergo, sicut ex altissimo monte Phasga vidit Amalec, Moab et Edom, ita vidit et Cinæos ; quia ipsi erant in castris Israel, simulque vidit sortem, quam in Chanaan habituri erant in tribu Juda. Unde ait :

ROBUSTUM QUIDEM EST (et erit) HABITACULUM TUUM,] quia inter 12 tribus Israel fortissimas jam degis, et in Chanaan in tribu Juda, quæ fortissima est, habitabis.

SED SI IN PETRA POSUERIS NIDUM TUUM,] q. d. Etiamsi habitaculum tuum sit futurum fortissimum, uti præcessit. Alludit ad Hebræum קן *ken* , id est nidus, et ad קני *keni* , id est Cinæus, q. d. Recte vocaris Cinæus, quia instar avium altissimè, quasi in petra, pones *ken* , id est nidum, puta habitaculum tuum ; inde tamen te detrahet Assur.

Tropol. Greg. 31. Moral. 34. nidum spei, inquit, sibi in arduis et petris construunt, qui cum illa aquila (S. Paulo) dicunt : *Nostra conversatio in cœlis est.*

22. ET FUERIS ELECTUS DE STIRPE CIN.] Hebræa, prout illis puncta subjecerunt Massoretæ (ipsi enim pro *Cin* , punctarunt *Cain*) multum hìc à nostra versione dissonant. Verum non esse legendum *Cain* (de Cain enim nulla præcessit mentio ; nec Cinæi ex Cain, sed ex Seth oriundi erant), sed *Cin* patet ex Sept. et veteribus omnibus. Unde et Vatablus legit, non *Cain* , sed *Cin* , vertitque : *Etenim Cinæus comburetur* , vel depascendo vastabitur. Rursum noster Interpres per commutationem duarum litterarum gutturalium affinium, scilicet legendo *chet* pro *ain* , puta pro לבער *lebaher* , legendo לבחר *lebachar* , recte vertit : *Si fuerit in electum Cin* , id est, *si fuerit electus Cin* , q. d. Etsi stirps Cin, sive Jethro à Deo erecta sit præ aliis Gentibus, et associata Israelitis, tam in deserto, quàm in terra promissa, tamen capietur ab Assyriis. Hinc patet Cin, unde dicti sunt Cinæi, fuisse nomen stirpis vel familiæ, ex qua prognati sunt Cinæi.

ASSUR ENIM CAPIET TE.] Cum enim Salmanasar transtulit 10 tribus Israel in terram Medorum, 4. Reg. 17. tunc cum eis eòdem transtulit Cinæos, id est progeniem Aber Cinæi, qui recesserat ab aliis Cinæis, et habitabat in sorte Nephthalim. Tunc enim Nephthalitæ translati sunt, ac consequenter Cinæi inter eos commorantes. Alii tamen Cinæi, in Juda habitantes, remanserunt : ex illis enim orti sunt Rechabitæ, quos laudat Jerem. cap. 35.

23. HEU, QUIS VICTURUS EST ?] q. d. Heu, quis desiderabit vivere, cum tantæ strages Cinæorum et Amalecitarum, vel potius Assyriorum, Hebræorum et Romanorum, de quibus sequitur, edentur ? Hæc enim verba sunt nova prophetia, unde ad sequentia pertinent, non ad præcedentia. Ita Abulensis.

24. VENIENT IN TRIERIBUS (triremibus) DE ITALIA, SUPERABUNT ASSYRIOS, VASTABUNTQUE HEBRÆOS, ET AD EXTREMUM ETIAM IPSI PERIBUNT.] Pro *Italia* , hebr. est כתים *cittim* , vel *cetim* , quod proprie Cyprum significat. Citium enim fuit urbs Cypri, ex qua ortus est Zeno Stoicorum parens : à Citio ergo tota insula Cyprus dicta videtur *Cetim.* Inde *Cetim* significat alias quaslibet insulas, atque ulterius omnes gentes, tam insulanas, quàm transmarinas. Unde hebr. ad verbum est : *Venient ex latere Cetim* , puta venient ex Italia, uti vertunt Septuag. Noster, Chald. Vatablus et alii. Cetim enim, sive Cyprus, et aliæ insulæ interjacent inter Judæam et Italiam, ita ut Italia, respectu Judææ, sit à latere Cypri, sive Cetim. Noster Gaspar Sanchez in Isaiæ cap. 2. num. 21. putat insulas omnes, quæ à Cypro ad Occidentale mare pertinent ad Gades usque, adscriptas fuisse Cethim filio Javan, Gen. 10. 4. et ab eo nomen accepisse, sive insulæ illæ ad Libycum, sive ad Italicum sive ad Græcum littus pertineant ; et ab his insulis Italiam, Macedoniam, aliasque regiones illis adjacentes vocari Cethim, quæ conjectura non caret probabilitate. Chald. diserte vertit : *Venient naves à Romanis.* Licet enim Roma, tempore Balaam, necdum esset condita (condita est enim sub Achaz rege Juda, ut docet Euseb. in Chronico, vel, ut alii, sub Joatham patre Achaz), tamen Romam et Romanos conditum iri, eosque hæc bella gesturos, spiritu prophetico prævidebat Balaam.

Prædicit ergo hìc amplissimam Romanorum potentiam, quòd scilicet ipsi subjugaturi sint Assyrios, tunc rerum dominos, et consequenter omnes alias gentes, ipsosque etiam Hebræos. Hos enim subjugavit prius Pompeius, mox Cæsar Augustus, qui Judæam subjecit Herodi Ascalonitæ, et post eum Tetrarchis et Præsidibus, ut patet Lucæ 3. 1. ac tandem Hebræos plane deleverunt Titus et Vespasianus, Romani : ac demum, quòd ipsimet Romani perituri sint, ruente imperio, sub Alarico et Genserico regibus Gothorum ; sed maxime sub decem regibus in fine mundi, qui Romam plane evertent et comburent, quos deinde partim occidet, partim subjugabit Antichristus, uti prædixit Daniel. cap. 7. 8 et 24. et S. Joan. Apoc. 17. vers. 12 et 16.

CAPUT VIGESIMUM QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Fornicantur Hebræi cum Madianitis, et colunt Beelphegor : hinc ad 24 millia, partim suspenduntur a Mose, partim a Deo occiduntur. Plagam hanc sedat Phinees, occidens Zambri et Cozbi, ideoque Deus illi sacerdotium in perpetuum consignat.

1. Morabatur autem eo tempore Israel in Settim, et fornicatus est populus
cum filiabus Moab, 2. quæ vocaverunt eos ad sacrificia sua. At illi come-
derunt et adoraverunt deos earum. 3. Initiatusque est Israel Beelphegor;
et iratus Dominus, 4. ait ad Moysen : Tolle cunctos principes populi, et
suspende eos contra solem in patibulis, ut avertatur furor meus ab Israel.
5. Dixitque Moyses ad judices Israel : Occidat unusquisque proximos suos,
qui initiati sunt Beelphegor. 6. Et ecce unus de filiis Israel intravit coram
fratribus suis ad scortum Madianitidem, vidente Moyse, et omni turba filiorum Israel, qui
flebant ante fores tabernaculi. 7. Quod cum vidisset Phinees filius Eleazari filii Aaron sacerdo-
tis, surrexit de medio multitudinis, et arrepto pugione, 8. ingressus est post virum Israelitem
in lupanar, et perfodit ambos simul, virum scilicet et mulierem, in locis genitalibus. Cessa-
vitque plaga à filiis Israel, 9. et occisi sunt viginti quatuor millia hominum. 10. Dixitque
Dominus ad Moysen : 11. Phinees filius Eleazari filii Aaron sacerdotis avertit iram meam à fi-
liis Israel; quia zelo meo commotus est contra eos, ut non ipse delerem filios Israel in zelo
meo. 12. Idcirco loquere ad eum : Ecce do ei pacem fœderis mei, 13. et erit tam ipsi quàm
semini ejus pactum sacerdotii sempiternum; quia zelatus est pro Deo suo, et expiavit scelus
filiorum Israel. 14. Erat autem nomen viri Israelitæ, qui occisus est cum Madianitide, Zam-
bri filius Salu, dux de cognatione et tribu Simeonis. 15. Porro mulier Madianitis, quæ pariter
interfecta est, vocabatur Cozbi, filia Sur principis nobilissimi Madianitarum. 16. Locutusque
est Dominus ad Moysen, dicens : 17. Hostes vos sentiant Madianitæ, et percutite eos,
18. quia et ipsi hostiliter egerunt contra vos, et decepere insidiis per idolum Phogor, et
Cozbi filiam ducis Madian sororem suam, quæ percussa est in die plagæ pro sacrilegio
Phogor.

1. Morabatur autem eo tempore Israel in Settim.] Est hæc 42, et ultima mansio Hebræorum in deserto, puta in campestribus Moab : nam ex Settim Josue misit exploratores duos, mortuo Mose, in Chanaan, Josue 2. 1. In Settim ergo gesta et dicta sunt omnia, quæ deinceps in Numeris, et quæ toto Deuteronomio describuntur. Hic locus Num. 33. 49. vocatur *Abelsatim*, addita voce Abel, id est luctus; forte ob luctum idololatrarum, qui cum essent Hebræi, hoc cap. in Settim cæsi narrantur. Ita Abulensis.

1 et 2. Et fornicatus est populus cum filiabus Moab, quæ vocaverunt eos ad sacrificia sua.] Ecce hic est exsecutio consilii Balaam, quod ipse in discessu à Balac se ei daturum promiserat cap. præced. vers. 14. Scilicet Moabitæ et Madianitæ, ut vitæ suæ consulerent, ne ab Hebræis superarentur et occiderentur, filias pulcherrimas submiserunt ad castra Hæbræorum, quæ eos ad luxuriam, et inde ad idololatriam pellicerent, ut ita Deus eis irasceretur, eosque desereret, ac à Moabitis et vinci et trucidari permitteret.

Disce hic quanta sit illecebra et vis pulchritudinis in feminis. Adversus Hebræos milites, non armatas turmas, sed pulchras feminas instrui præcepit rex Balac, idque ex consilio Balaam, quem Orig. hic ita loquentem inducit : *Non virtute militum, sed mulierum decore pugnandum est, nec armatorum vigore, sed mollitie feminarum; procul amove armatorum manum, et electam congrega speciem puellarum : forma vincit armatos, ferrum pulchritudo captivat; vincentur specie, qui non vincuntur prœlio.*

Nota hic primo vilitatem, et viles animos Moabitarum et Madianitarum, qui omnes virgines suas alienæ et hostili genti prostituebant, pro quibus et quarum pudicitia, usque ad mortem omnes pugnare debuissent. Virilius ergo fecissent, fortiter in bello occumbendo, vel cuicumque generi mortis se exponendo, quàm suadendo, imo sinendo virgines suas tam infanda pati, imo agere. Fuit hæc gentilium cæcitas, qui parvi pudicitiam, magni vitam faciebant. Ita Abulensis.

Nota secundo : Puellæ hæ tulerunt secum deos suos, puta idola Beelphegor, et idolothyta, id est, cibos illi immolatos et consecratos; ut juvenes Hebræorum, primo ad idolothyta comedenda, inde per ea ad idola ipsa colenda pellicerent. Lenocinia earum, et artes quibus deceperunt Hebræos, pulchre enarrat Josephus

l. 4. Antiq. 5. eodem etiam modo Julianus apostata Christianos Constantinopolitanos per idolothyta voluit pellicere, imo cogere ad idola colenda, uti narrat Nectarius Archiepiscopus Constantinop. in orat. quam habuit initio Quadrages. et Theodor. lib. 1. hist. 14.

Nota tertio puellas has, primo sua pulchritudine, ornatu et blanditiis pellexisse Hebræos in sui concupiscentiam: inde cum viderent eos in sui amorem exardescere, non permittebant eos sibi commisceri, quousque per blanditias illectos inducerent ad comedendum de idolothytis Beelphegor, ac tandem ad thurificandum, vel immolandum ipsi Beelphegor; itaque consummabatur iniquitas et idololatria. Aut potius, videntur hæ puellæ primo illexisse Hebræos ad concubitum; inde jam eos sibi devinctos habentes, pellexerunt eos ad idolothyta, ac tandem ad idola, puta ad suum Beelphegor colendum. Hoc posterius enim ordo verborum hic S. Scripturæ magis significat; et hic meretricum est mos, ut prius juvenes suis amoribus irretiant, deinde eos impellant quo volunt. Si enim hæ puellæ prius idololatriam Hebræis proposuissent, patuisset earum fraus, easque cum idolis suis aversati fuissent Hebræi. Atque hoc modo Salomon à complexu mulierum ad idola ab eisdem deductus est. Amor enim et libido mentes sapientum dementat; et, ut ait Plato: *Amantis animus in suo corpore moriens, in alieno est vivens.* Unde

Nota quarto: Plerique omnes Hebræi hac fraude et illecebra puellarum capti sunt; et hæc fuit causa, quare Moses eos non puniverit: quòd enim major pars populi ad eas declinarit, ita ut non timerent Mosen, patet ex eo quòd, vidente Mose et toto populo, Judæus ille ingressus est ad Madianitidem versu 6. Si enim timuisset Mosen, aut reliquum populum, vel non ivisset ad scortum, aut non fecisset palam. Moses ergo eos punire non est ausus, sed flebat, ut dicitur versu 6, et dolebat valde cum paucis habentibus zelum Dei, orabatque Deum de more ad ostium tabernaculi. Unde Deus jussit fornicantes hosce suspendi; ac mox ex Dei jussu Moses vigorem animosque resumpsit, ad eos puniendum, eosque reipsa suspendit; sciebat enim Deum, mandantem, daturum vires ad exsequendum, et facturum ut nemo resistere posset. Itaque contigit; multi enim, etiam ex primoribus, suspensi fuerunt, nemine contradicente, vel hiscere audente. Ita Abulensis.

Moraliter, Abbas ille in Vitis Patr. lib. 5. t. de fornicatione, cuidam tentato spiritu fornicationis hoc dedit remedium: *Scis*, inquit, *quid fecerint Madianitæ; ornaverunt filias suas, et statuerunt eas in conspectu Israelitarum; non tamen extorserunt aliquibus, ut miscerentur cum eis; sed qui voluerunt, incurrerunt in eis. Alii autem indignantes comminati sunt, et cum interitu eorum qui præsumpserant, ulti sunt fornicationem: ita agendum est de fornicatione. Et quando initium faciunt loqui in corde tuo, non respondeas eis; sed surgens ora, et age pœnitentiam, dicens: Fili David, miserere mei.*

Cum filiabus Moab,] et cum filiabus Madian, ut patet vers. 6 et 17; ob hanc enim fraudem et noxam, omnes Madianitæ ab Hebræis cæsi sunt, ut patebit capite 31.

3. Initiatusque est Israel Beelphegor,] q. d. Israel initiatus est sacris Beelphegor, illi se addixit, conjunxit et consecravit. Ita Hebr. Chald. et Septuag. Vatablus vertit: *Conjugatus est Israel ipsi Beelphegor.* Idololatra enim init quasi conjugium et copulam cum idolo, præsertim Priapo: hic enim colebatur copula meretricia.

Beelphegor.] Phegor et Phogor et Beelphegor idem sunt: Baal enim sive Beel, Bel, et Belus (hæc omnia enim idem sunt) generale erat nomen deorum, quod ad certum aliquem determinabatur, addendo aliud nomen, ut Beelzebub erat deus zebub, id est muscarum; quia civitatem Accaron, invocatus à civibus, à muscis liberarat. Beelsephon deus Aquilonis; Baalberith erat Baal, id est deus, fœderis; Baalpharasim erat deus Pharasim. Sic Beelphegor erat Baal, sive deus, Phegor.

Secundo, Beelphegor, sive Phegor, erat is quem Gentes voce nonnihil (Phegor enim hebraice dicitur *Peor*, unde Priapus) detorta Priapum vocarunt; ita docet S. Hier. libr. 8. in Isaiæ cap. 25. sub finem libri: *Beelphegor*, inquit, *interpretatur Priapus;* et Isidorus libr. 8. cap. de Diis Gentium: *Beelphegor*, inquit, *Latini Priapum vocant, coluntque quasi Deum hortorum; fuit enim ipse de Lampsaco, civitate Hellesponti, de qua pulsus est, eumque propter virilis membri magnitudinem, in numerum deorum suorum Græci transtulerunt, atque in nomine hortorum sacraverunt: unde et dicitur ipse præesse hortis, propter eorum fecunditatem.* Idem docent Andreas Masius, et Arias Montanus in Josue 13. 20. et alii passim.

Tertio, Priapus dictus est *Beelphegor*, id est deus desiderii, hoc est concupiscentiæ, ideoque aperto ore depictus fuit, ait Arias Montanus in Osee 9. Vel dictus est *Beelphegor*, à monte Phogor in quo colebatur; vel potius Beelphegor hebr. est, q. d. Deus apertionis, vel nuditatis; radix enim פער *paar* significat aperire et nudare. Priapus enim, utpote præses obscœnitatis, nuda membra ostentabat, æque ac ejus sacerdotes in ipsius sacris. Imo nonnulli censent ab hoc deo obscœno Phegor, sive Phogor dictum esse montem Phogor, quia in ipse colebatur. Hinc S. Hier. libr. 2. comment. in Osee 9. *Beelphegor*, inquit, *interpretatur habens in ore tentigines, id est, in summitate pellem, ut turpitudinem membri virilis ostenderet.* Idem in Nominibus Hebraicis: *Beelphegor*, inquit, *idem est quod habens os pelliceum*, quasi Beelphegor sit *Baal*, id est habens, *pe*, id est os, *or*, id est pellis. Unde

Quarto, erat Beelphegor imago viri nudi, qui habebat pellem mortui in ore, quo significabat non esse remedium mortalitatis, nec naturam fugientem retineri posse, nisi per os cibo et potu materia libidini et generationi subministretur, per quam natura fugiens teneatur, et propagetur in prole, inquit Christoph. A Castro in Jerem. 48. 7. S. Hieronymus tamen paulo ante citatus ait hanc pellem fuisse tentigines membri virilis, et Ribera in cap. 9. Osee: *Beelphegor*, inquit, *interpretatur habens in ore, id est in summitate pudendi, retectam glandem.* Vel proprie Beelphegor idem est, quod habens os pellis, id est, habens glandem ex pelle exstantem, idque verius videtur: erat enim Beelphegor præses et incentor obscœnitatis. Sic et Joannes Fernandus et alii tradunt Beelphegor ad irritandam adeuntium libidinem, detectis pu-

dendis sedisse, quæ tanta erant, ut accederent ad magnitudinem pudendi asinini. Unde et Priapo asinus immolabatur.

Quinto, cultus Beelphegor consistebat in otio, comessationibus, vacatione et libertate ab omni disciplina, honestate et pudicitia. Hinc sacerdotes habebant feminas, scilicet meretrices, Osee 4. 14. quarum princeps fuit Maacha, mater Asa regis Juda, quam Asa amovit, et Priapum evertit, 3. Reg. 15. 13. Ritus colendi Priapum turpissimos recenset Herodotus in Euterpe, et alii.

Sexto, putat à Castro, et Adrichomius in Descriptione terræ sanctæ, p. 129 et alii, Beelphegor esse Chamos: uterque enim fuit Deus Moabitarum, dicique hebraice *Chamos* à כמש *kemas*, id est, quasi palpans et contrectans; erat enim obscœnissimus, vel à כמש *camas*, id est latitare, occultare, ut Chamos fuerit Bacchus νυκτέλιος, quem noctu per epulas et effrenas libidines colebant, indeque dici comessationes κωμάζειν et κώμους, id est, cantiones et saltationes lascivas. Unde Athenæus lib. 1. c. 27. *Magno*, inquit, *in honore habetur Priapus in Lampsaco, qui ex epitheto idem est et Dionysius* (id est Bacchus) *sic dictus, ut triumphus et dithyrambus.*

Idem ergo sunt Beelphegor, Priapus, Chamos, Bacchus νυκτέλιος; hunc ergo Deum colunt bacchantes, et qui libidinibus vacant. Hoc ergo exemplum Israelitarum bacchantium, eorumque punitio, quæ recensetur vers. 4 et 9. congrue proponi potest Christianis in bacchanalibus. Fuerunt enim hi primi bacchantes: hæc enim contigerunt anno quadragesimo ab exitu ex Ægypto, qui fuit vitæ Mosis 120, mundi 2455, uti dixi cap. 20. initio.

4. Tolle cunctos principes, et suspende eos contra solem,] τὸ *eos*, Vatablus et alii referunt ad principes, quasi illi omnes, utpote criminis vel rei, vel consentientes, aut non impedientes, jubeantur hîc suspendi. Hic enim sensus planus et apertus videtur. Alii tamen et verius, τὸ *eos* referunt non ad principes, sed ad fornicatores et idololatras, de quibus dixit v. 5. q. d. *Tolle*, vel, ut hebr. est, *accipe*, id est, convoca et congrega principes, ut illi, quasi judices jubeant suspendi contra solem eos, qui fornicationis et idololatriæ Beelphegor sunt rei. Unde Chaldæus clare vertit: *Tolle omnes principes populi, et occide illum qui reus fuerit.* Jussit ergo hîc Moses congregari principes, non quasi reos ad suspendium, sed quasi judices, qui cognoscerent, quinam affines essent criminis, ut illos suspenderent, qualescumque essent, imo etiamsi principes essent. Id ita esse patet primo: nam non est verisimile omnes principes hîc apostatasse à Deo, esseque suspensos; imo contrarium constat ex eo quòd, post hæc, Zambri princeps tribus Simeon, fornicans cum Madianitide, non suspensus, sed à Phinees pugione est confossus vers. 14. Secundo, quia hi principes erant judices populi, quibus dicit Moses v. 5. *Occidat unusquisque proximos suos, qui initiati sunt Beelphegor.* Ita Abul. Eugubin. et Hebræi.

Suspende eos contra solem.] Nota: Hi fornicantes, et idololatrantes jubentur suspendi contra solem, ut facies eorum ignominiæ exponatur, qui non erubuerunt tantum nefas patrare: et ut Tropolog. hæc figura proclamet, inquit Cyril. lib. 14. de Adorat. quòd nemo possit effugere, vel manum, vel oculum illum summi judicis, qui instar solis omnia, etiam arcana, quæ in cubilibus et lectis geruntur, intuetur, quodque ipse secreto peccantes et fornicantes in publicum producet in die judicii, ad visionem omni carni, ut ait Isaias cap. ult. vers. ult. ab eisque gravissimas pœnas exiget.

Ut avertatur furor meus,] qui alioqui in totum populum, vel consentientem, vel negligentem has sordes punire, desæviret, uti sæpe alias desæviit. Discant hîc Christiani principes et judices, Deum adulteria, scortationes, aliaque peccata, præsertim publica, in totum populum, qui ea in suo cœtu, vel republica tolerat, vindicare, ac proinde si populi tutores esse velint, uti debent, sontes puniant, Deique offensæ et justitiæ satisfaciant: itaque Dei iram et vindictam tam à se, quàm à toto populo avertent.

5. Occidat unusquisque proximos suos, qui initiati sunt Beelphegor.] *Occidat*, id est suspendat. Hoc enim jussit Deus v. 4. Jubet hîc Moses ut principes in criminosos inquirant, et quos reos repererint, plectant: unde patet multos fuisse insontes. Secus erat de vitulo aureo: illum enim omnes adorarunt; unde omnes promiscue à Mose et Levitis occisi sunt. Exodi 32. 27.

Hîc ergo judicialiter res acta est, et peccantes per testes convicti, damnati sunt ad suspendium. Verisimile est quod ait Abulensis, omnes qui per testes convincebantur ingressi fuisse tabernacula harum puellarum Moabiticarum, hoc ipso damnatos fuisse. Hæc enim earum tabernacula erant lupanaria, ut patet versu 8. Sicut ergo miles, vel adolescens ex proposito vadens ad lupanar, hoc ipso de scortatione convinci et damnari potest. Hic enim ingressus vehementissimam dat præsumptionem criminis, quod in secreto fit, nec aliter quàm hoc modo probari potest; quis enim in lecto decumbentes intueatur? Sic Phinees, videns Zambri ingredientem tabernaculum Madianitidis, cum nudo pugione insecutus est, ut occideret, nec aliam criminis probationem requisivit. Adeundo ergo Moabitidas meretrices, censebantur cum eis meretricari, ac proinde esse rei mortis, eo quòd Deus gravissime prohibuerat Hebræis, Exodi 34. 16. et Deuter. 7. 3. ne cum alienigenis inirent connubia: ergo pariter vetuerat gravissime ne cum eis fornicarentur. Ratio enim legis, scilicet ne ab illis pellicerentur ad idola et vitia Gentilium, tam in his quàm in illis, locum habebat. Unde et apud Christianos eadem pœna plectuntur adulteri, sacrilegi, incestuosi, qua plectuntur ii, qui cum conjugatis, monialibus, cognatis matrimonium inire volunt. Ita Abulens.

Adde: hoc ipso quo meretrices has adibant Hebræi, magna erat præsumptio, quòd comederent earum idolothyta, et Beelphegor colerent; ad hoc enim perficiendum, hæ meretrices cum suis idolis totæ erant compositæ, atque reipsa omnes suos amasios eò perducebant.

6. Et ecce unus de filiis Israel intravit coram fratribus suis, ad scortum Madianitidem.] Erat hic princeps tribus Simeon, nomine Zambri; Madianitis vero erat filia principis Madian, ut patet vers. 14. eo major fuit zelus et fortitudo Phinees, qui utrumque occidit. Poterat enim merito timere, ne tota tribus Simeon in eum pro principe suo insurgeret, eumque lapidaret.

Addit Josephus, penes quem sit fides, Zam-

bri voluisse hanc Madianitidem ducere in uxorem, idque coram Mose professum esse, ac contra eum insurrexisse. Orationem ejus protervam enarrat idem Josephus.

Moraliter ex Phinees disce opus esse zelo ad res arduas aggrediendas. Animi ardor diligentem facit et strenuum, frigus pigrum facit et inertem, qualis est ille Prover. 26. *Dicit piger: Leo est in via, et leæna in itineribus:* formicas putat esse leones et leænas in via Dei; at fervidus homo etiam leones formicas æstimat, capitque: *Si consistant adversum me castra, non timebit cor meum.* Hinc S. Bernardus in vigilia S. Andreæ: *Adami*, inquit, *voluntas non habuit fortitudinem, quia non habuit fervorem.* Si ergo cupis nobiles victorias de carne, mundo et diabolo, esto fervidus. Palmæ fervidas amant regiones: sic victoriæ fervidos postulant homines. In cœlum navigas flumine adverso, fervoris impetus necessarius est, ut fluminis impetum vincas. Pulchre Ven. Beda in Lucæ 3. *Nisi*, inquit, *mentis contentio ferveat, unda mundi non vincitur, per quam anima semper ad ima revocatur.* Quinimo docent physici iram nobis à natura insitam esse, ut sit cos et stimulus virtutis: phlegma enim lentum est, torpidum et ignavum.

Rursum vide hîc quàm Deus et homines libidinem puniant, et castitatis vindices præmient. Refert Plutarchus in C. Mario, quòd Lusius Marii ex sorore nepos, Trebonii militis pudicitiam tentans ab eo sit interfectus; Trebonius apud Marium accusatus, facinus confessus, causamque cædis afferens pudicitiam, à Mario corona sit redimitus.

Tityus Jovis et Elaræ filius, Latonam de stupro interpellans, ab Apolline sagittis confixus est; hunc dejectum ad inferos memorant, atque ita ibi ligatum, ut nullo modo movere se possit: addunt poetæ à duobus vulturibus jecur ejus diripi.

Phaon mœchus cum Sappho deprehensus occisus est, teste Æliano de Varia historia.

Persæ temulenti, cum impudice attrectarent Macedonum concubinas, in convivio interfecti sunt ab Alexandro rege.

Livia Germanici soror, uxor Drusi, filii Tiberii Cæsaris, occiso marito, Sejano copulata, à Tiberio atrocissimis tormentis cum Sejano interempta est.

Valentinianus III Imperat. attentans uxorem Maximi, Patricii Rom. ab eo occisus est, qui et imperium invasit. Ita Zonaras.

Argivi sibi statuerant præsidium mille hominum: iis præerat dux Bryas. Is vitium virgini intulit: illa eadem nocte Bryantem somno oppressum oculis privavit. Deprehensa, ubi illuxit, supplex ad populum confugit. Deposcentibus eam mille viris, populus reddere noluit; quare ad pugnam re deducta, victor populus in milites præsidiarios omni supplicii genere grassatus est. Ita Pausan. in Corinth.

8. CESSAVITQUE PLAGA A FILIIS ISRAEL.] Hinc patet plagam pestis, ignis, aliamve similem à Deo immissam fuisse in Hebræos fornicantes et idololatrantes, idque antequam Zambri ingrederetur ad Madianitidem, ibique à Phinees occideretur: nam Phinees, videns hanc plagam, ad eam avertendam occidit Zambri, eoque occiso plaga statim cessavit. Ita Scriptura sæpe post factum, rei, quasi jam factæ meminit, eamque obiter perstringit; licet modum et historiam rei gestæ ante non enarrarit. Ecce hîc utrumque verum est illud Joannis Papæ: *Zelus purgat facinus;* et illud: *Vindicta Deum iratum lenit et placat.* Merito ergo S. Gregor. hom. 15. in Ezech. Phinees, zeli et rectitudinis statuit exemplar: *Rectitudinis*, inquit, *zelo contra vitia accendimur? Phinees ante oculos deducatur, qui coeuntes gladio transfigens, castitati populum reddidit, et iram Dei iratus placavit.*

Memorant Annales Franciæ de S. Ludovico rege, quod, cum ipse preces ex psalmis Davidis ad Deum conciperet, et aliquis, qui pro reo quodam capitalis criminis gratiam peteret, intervenisset, rexque quasi aliud agens annuisset, mox vero incidisset in illum versic. psalm. 105. *Beati qui custodiunt judicium, et faciunt justitiam in omni tempore;* protinus revocari jussit eum cui gratiam concesserat, eamque irritam fecit, memorabili edita sententia: *Principem, qui potest punire crimen, nec punit, non minus coram Deo reum esse, quàm si ipse perpetrasset; ac pietatis opus esse, non sævitiæ, justitiam facere.* Ita est sane: *Nec* (ut inquit Seneca) *pinguior mactari victima Deo potest, quàm homo sceleratus.* Recteque dicitur: *Is qui parcit malis, nocet bonis.* Hac de causa ferunt Maximilianum primum Imp. loca destinata ad supplicia sontium, venerabundum cum hoc solemni dicto: *Salve, justitia*, præterire solitum. Justitia enim est basis et columen reipub. estque quasi hesperus, inquit Aristot. imo sol mundi. M. Cato dicebat, *eos magistratus qui maleficos pœnis non coercent, non tantum non ferendos, sed lapidibus obruendos esse, ne ex pœnæ neglectu salus reipub. labefieret*, inquit Plutarchus.

Hæc est septima plaga, quæ in hoc libro Numeror. Hebræis ob peccata immissa narratur: prima enim fuit in Sepulcris concupiscentiæ, ubi cum adhuc carnes essent in dentibus eorum, furor Domini percussit eos plaga magna nimis, Num. 11. 33; secunda fuit in Core, Dathan et Abiron, quia absorpti sunt à terra, vivique descenderunt in infernum, Numer. 16. 33; tertia fuit eodem die, quando scilicet egressus ignis à Domino, occidit 250 viros rebelles, offerentes incensum, ibidem vers. 35; quarta fuit die sequenti, murmurantium contra Mosen et Aaron, atque dicentium: Vos interfecistis populum Domini, et percussi sunt 14,700 ibidem vers. 49; quinta fuit, cum ob murmur propter laborem itineris, Deus in eos immisit ignitos serpentes, Num. 21. 6; sexta fuit hîc, vers. 4. cum scilicet Deus jussit suspendi fornicantes cum Beelphegor; septima fuit hoc versu, cum Deus immisit plagam ob idem crimen, quam suo zelo avertit et discussit Phinees. Ita Rupertus.

9. ET OCCISI SUNT, puta, tam per plagam à Deo immissam, quàm per sententiam et suspendium judicum, de quo versu 5. VIGINTI QUATUOR MILLIA HOMINUM.] Si enim hoc numero non comprehenderentur suspensi à judicibus, eos utique seorsim numerasset Scriptura. Ita Abulens. Ecce hic, ait Rupertus, quàm Deus ut rhinoceros, vel potius monoceros, est castitatis amator, atque turpissimum Beelphegor, ejusque asseclas punit et profligat.

12. ECCE DO EI (Phinees) PACEM FOEDERIS MEI.] id est securitatem et certitudinem pacti mei, q. d. Hunc ob zelum Phinees firmiter decerno, et quasi paciscor, promittoque illi.

Et erit (quod erit) tam ipsi , quam semini ejus , pactum sacerdotii sempiternum ,] quod scilicet ipse cum sua stirpe , post patrem Eleazarum , in pontificatum succedet , ita ut pontificatus inviolabiliter maneat in ejus familia et posteritate semper, quamdiu scilicet Judæorum respublica , et judaismus stabit. Ita Abulensis.

Alii censent sacerdotium hîc vocari *pacem fœderis* , id est, fœdus pacis vel pacificum , per hypallagen , ob duas causas ; prima est, quòd sacerdotes præ aliis hominibus in pace , amicitia et societate Dei esse videantur. Nam quotidie in conspectu Dei versantur , cum illo colloquuntur, responsa accipiunt : illi orationes , oblationes et vota sua et populi offerunt ; secunda , quòd sacerdotium rite administratum causa erat pacis , concordiæ, omnisque tranquillitatis et felicitatis inter Deum et homines , propter preces et sacrificia sacerdotum quibus Deus orbi placatur.

Audi hîc paradoxum B. Petri Damiani, epist. 12. vel , ut alii notant, v. 11. cap. 2. ad Nicolaum II. Rom. Pontificem, ubi ait Deum voluisse, ut deinceps ipse Phinees, in præmium præclari hujus facinoris, viveret usque ad finem mundi, putatque ipsum Phinees fuisse eumdem, qui postea dictus est Elias ; idem senserunt veteres nonnulli Hebræi, teste Origene tomo 7. in Joan. Ibi enim Damianus citans hæc verba hujus cap. *Ecce do ei partem fœderis mei , et erit tam ipsi , quàm semini ejus pactum sacerdotii sempiternum* , sic ait : *Pacem quippe Dominus illi sui fœderis dedit ; quia sedata omni carnis molestia , vivere illum usque ad finem mundi in paradisi amœnitate constituit. Ipse siquidem est , nisi fallor, Elias propheta , qui videlicet igneis equis est translatus in cœlum: cui nimirum Phinees nomen est à parentibus inditum ; Elias vero nomen est accidens per eventum : Elias siquidem interpretatur Deus Dominus, quod ex hac occasione ei impositum creditur ; quia cum legatus à populo ad Ruben et Gad , qui novum altare construxerant, mitteretur , hoc ab eis responsum excusationis accepit : Fortissimus Deus Dominus ipse novit, si prævaricationis animo hoc altare construximus. Inde ergo Phinees vocatus est Elias ; ut illorum responsum, ejus videatur esse vocabulum.*

Hæc sententia nova est et improbabilis, quam multis refutat Torniellus. Probat tamen eam Damianus primo, ex S. Hier. qui in Hebr. quæst. in lib. 1. Paralip. idipsum docet.

Resp. illum librum vel non esse S. Hier. ut quidam annotarunt, vel S. Hier. hæc, uti et alia, non ex sua , sed ex Hebræorum sententia dicere. Talia enim sunt, quæ ibidem tradit de matre Mosis, quod fuerit amita mariti sui, quodque Moses post legem latam mandaverit patri, ut eam dimitteret : et quod ipse postmodum ex alia uxore genuerit Eldad et Medad, fratres Mosis , licet non uterinos.

Secundo, probat eam ex 1. Paral. 9. 19. ubi loquens Scriptura de iis qui redierant ex Babylonica captivitate, sic ait : *Hi sunt Coritæ super opera ministerii , etc. Phinees autem filius Eleazari erat dux eorum ;* ergo Phinees vixit usque, imo post captivitatem Babylonicam. Resp. illum Phinees esse alium ab hoc nostro : ille enim erat Levita ; hic erat sacerdos : ille erat ex posteris Core; hic erat nepos Aaronis : quare et alius fuit Eleazar, pater Phinees ibi ab hoc nostro.

Tantum ergo promittitur hîc Phinees pontificatus continuatio in posteris ejus.

Fuit hoc magnum præmium. Pontifex enim Judæorum in summo erat honore, atque in summis opibus : maximam enim partem oblationum , primitiarum et decimarum ; imo, ut multi volunt, decimam decimæ, id est centesimam partem omnium fructuum totius Judææ , ipse solus percipiebat. Hinc ipse erat summus omnium judex, Deut. 17. 9. jungebatque cum regibus connubia , imo et sceptrum ipsum regni tandem obtinuit. Machabæi enim simul erant pontifices, et simul duces , ac paulo post reges Israel. Aristobulus enim Joannis Hyrcani filius , et Simonis Machabæi nepos , fuit pontifex , primusque sibi imposuit diadema regni, ut docet Josephus lib. 13. Antiq. cap. 19. atque post eum regnavit Alexander filius, cui successit Aristobulus junior, qui simul fuerunt pontifices et reges : hique omnes prognati sunt ex Phinees , uti ait et gloriatur eorum parens Mathatias 1. Machab. 2. 54. Vide hîc quid apud Deum mereatur zelus et zelosi.

Dices : Ex lege et jure gentium , debebat Phinees , utpote primogenitus, succedere patri Eleazaro in pontificatu : ergo nil novi beneficii hîc ei confertur.

Respondeo nova quædam hîc ei conferri ; primo enim assecuratur hîc ipsi longior vita , quod scilicet ipse supervicturus sit patri, itaque reipsa futurus pontifex. Secundo , assecuratur ei, quod pontificatus in ejus familia permanebit.

Dices secundo : Pontificatus , paulo post Phinees , translatus est ex ejus familia ad familiam Ithamar , puta ad Heli ; nam , ut docet Josephus l. 5. Antiq. c. ult. et l. 8. c. 1. Eleazaro in pontificatu successit filius Phinees , huic filius Abiezer, huic filius Bocci , huic filius Ozi ; à quo translatus est ad Heli (qui fuit de familia Ithamar, ut patet 1. Paral. 24. 3.) cui successit ex filio Phinees , nepos Achitob, huic filius Ahias, huic frater Achimelech , huic filius Abiathar (ut docet Torniellus anno mundi 2940.) à quo rursum Salomon pontificatum transtulit ad Sadoc, qui erat de familia Eleazari et Phinees : quomodo ergo hîc Phinees promittitur pontificatus æternus?

Respondet primo Cajetanus promissionem hanc esse juris , non facti : jure enim debitum fuisse familiæ Phinees pontificatum in perpetuum ; sed de facto translatum esse ad Heli, ad breve tempus ; secundo , Dionys. Carthus. respondet promitti hîc Phinees Pontificatum æternum, non absolute, sed sub conditione, si posteri patris pietatem sequantur, nec ob peccata sua pontificatu privari mereantur : jam autem posteros Phinees peccasse, ideoque sua culpa pontificatu ad tempus excidisse; tertio , et facile dici potest promitti hîc Phinees pontificatum æternum, hoc sensu , quod eo non sit spoliandus jugiter , sicut spoliatus est Heli; sed quod pontificatus illius familiæ adhærebit usque ad finem Synagogæ judaismi, esto ad breve tempus interrumpatur et transferatur ad Heli, ejusque posteros ; paulo enim post rediit ad familiam Phinees ; in eaque jugiter mansit usque ad Christum. Sic dicitur Gen. 49. 10. quod non deficiet sceptrum de Juda , donec veniat Christus : constat autem sceptrum hoc defecisse primo anno regni Herodis , Christus vero natus est anno 35 regni Herodis; ergo ante Christum sceptrum de Juda defecerat per 35 annos. Sed

parvum hunc numerum in tanta multitudine non computat, nec æstimat sacra Script. Ita facit et hîc.

Quia zelatus est pro Deo suo, et expiavit scelus filiorum Israel.] *Expiavit*, primo, id est punivit et vindicavit sontes et sceleratos. Sic enim judices dum puniunt sontes, suam remp. quasi expiant coram Deo, et toto mundo. Justa enim scelerum vindicta est expiatio reip. Secundo *expiavit*, id est mundavit : quia effecit ne quis amplius auderet similia committere ; tertio, *expiavit*, id est abstulit scelus negligentiæ Israelitarum, quo scilicet ipsi negligebant hoc scelus corrigere et plectere ; quarto, *expiavit*, quia sanguinem Zambri, quasi victimam piacularem, Deo pro aliorum incolumitate obtulit. Ita Abulensis.

15. Madianitis, etc. vocabatur Cozbi, filia Sur principis nobilissimi Madianitarum.] Hebr. est, *Cozbi filia Sur : ipse erat caput populorum, et caput familiæ patris in Madian*. Nam in Madian regnabant quinque reges, ut patet cap. 31. 8. sed parvi, qui proinde Josue 13. 11. Principes vocantur : inter hos quinque nobilissimus et summus erat Sur, qui filiam suam hîc prostituit Hebræis, ut eos ex consilio Balaam hoc modo decipere, atque avertere, vel superare posset. Tantus erat ejus et omnium metus, tantus amor vitæ et regni. Non enim norant hi Gentiles bonum honestatis, pudicitiæ et virtutis.

16 et 17. Locutusque est Dominus ad Moysen dicens : Hostes vos sentiant Madianitæ, et percutite eos.] Hîc Deus auctores sceleris et fraudis Beelphegor, scilicet Madianitas, bello ulcisci jubet ; Moabitas autem, qui magna sceleris et cladis pars et causa fuerant, tacite excipit ; quia Moabitas conservatos volebat : idque partim ob merita Lot, ut dicitur Deuter. 2. 19. partim ob Ruth, ex qua David (fuit enim David pronepos Ruth) et Christus originem erant ducturi ; Ruth enim fuit Moabitis, et in Moab nata : unde antequam nata fuit Ruth, Hebræi non intulerant bella Moabitis; sed postquam nata fuit, et ex Moab migravit ad Judæos, David Moabitas mire castigavit et cecidit, ut patet 2. Reg. 8. 2. Ita Abulensis.

Poterant ex jure naturæ et gentium, Hebræi Madianitis, à quibus læsi fuerant, bello appetere, sed exspectarunt imperium Domini ; Dominus enim in deserto et ad stationes, et ad bella, et ad quævis alia eos dirigebat ; utpote populi dux. Unde statim à scelere Beelphegor, jussit Madianitis bellum inferri.

18. Quia et ipsi hostiliter egerunt contra vos, et decepere insidiis (fraudibus, de quibus dixi v. 1.) per idolum Phogor (id est Beelphegor, uti dixi v. 3.) Et per Cozbi, filiam ducis Madian, sororem suam, id est gentilem suam ; erat enim Cozbi Madianitis, ac consequenter Madianitarum erat soror, id est cognata et affinis. Hæc enim decepit Zambri, ducem tribus Simeon, cujus, utpote ducis, exemplum multi ex eadem, ut patebit c. seq. v. 14. et ex aliis tribubus secuti sunt. Peccata enim principum et dominorum multos habent imitatores : quæ percussa est à Phinees, in die plagæ,] nam eodem die grassabatur plaga, immissa à Deo v. 8. sed postquam Phinees occidit Cozbi cum Zambri, illico plaga cessavit.

Moraliter, disce hoc capite quàm sit periculosa conversatio cum feminis, quàmque viri feminas, et feminæ viros fugere debeant. Adamum seduxit Eva, Davidem Betsabee, Salomonem mulieres.

Præclare senior ille apud Sophronium in Prato spirit. c. 119. *Filioli*, inquit, *sal ex aqua est, et, si appropinquaverit aquæ, continuo solvitur et deficit : et monachus similiter ex muliere est ; itaque si appropinquat mulieri, solvitur et ipse, atque in id desinit, ut jam monachus non sit.*

Id omnes Sancti et verbo et exemplo docuerunt. S. Dominicus ad mortem usque virgo permansit, adeo ut et aliis virginitatem afflaret. Unde studiosus quidam osculans manum ejus, tantam inde fragrantiam et gratiam hausit, ut deinceps et mente et corpore esset castus. Et tamen S. Dominicus suadebat castitatis studiosis, ut omnes mulieres prorsus fugerent, ita quoque ipse faciebat, et insuper se jejuniis et pœnitentiis affligebat.

S. Franciscus asserebat frivolum esse colloquium cum muliere, excepta sola confessione, vel instructione brevissima.

S. Jordanes, qui S. Dominico in generalatu proxime successit, Fratrem quemdam increpuit, quod manum mulieris tetigisset ; cumque ille regereret : Mulier hæc pia et devota est, respondit Jordanes : *Pluvia bona est, et terra bona, et tamen ex horum commixtione fit lutum.*

S. Thomas Aquinas à fratribus tentatus per mulierem lascivam, eam titione fugavit, eoque signum crucis formans in pariete, et ibi orans cum lacrymis, postulansque perpetuam virginitatem, indormiit, viditque duos angelos, qui sibi renes astringerent (ita arcte, ut ex dolore exclamaret) dicentes : Ecce cingimus te cingulo castitatis, quod nunquam dissolvetur. Unde ipse omni postea libidinis sensu caruit : et tamen ille ipse deinceps omnes mulieres semper horruit et fugit quasi serpentes.

Regina Siciliæ, S. Ludovici, ex Franciscana familia Episcopi, mater, eum ad se Neapolim venientem, ut filium suum, more Gallico osculari volebat, renuit S. Ludovicus ; tum illa : *Numquid non sum mater tua?* cui ille : *Scio*, ait, *sed mulier es, quam servo Dei osculari non licet* ; nam, ait S. Bernardin. *Mulieris corpus totum est igneum.* Ita fugit Joseph lascivientem heram, relicto in manibus ejus pallio. Ita S. Augustinus, teste Possidonio, domi suæ ne quidem sororem habere voluit. Ita fugit non semel S. Bernardus, cum ob eximiam speciem, ab impuris mulierculis ad scelus sollicitaretur. Alias easdem noctu abegit, clamans : Latrones ! latrones! ac tandem ut omni tentatione se eximeret, ad claustra Cisterciensis monasterii profugit, nimirum, ut ait Sapiens : *De vestimento procedit tinea, et à muliere iniquitas viri;* et : *Melior est iniquitas viri, quàm mulier benefaciens.*

Ita denique fugit magnus ille S. Joannes Anachoreta, qui Theodosio Imp. victorias prædixit. Nam, uti narrat Pallad. in Lausiaca c. 43. ipse per 40 annos nullam mulierem vidit. Cumque 90 esset annorum, enixe rogatus à Tribuno, ut uxori suæ importune id petenti, videndum se præberet, respondit : *Hac nocte ab ipsa videbor in somnis, nec amplius pergat in carne videre faciem meam.* In somnis ergo ei per phantasma apparuit, nec aliter ab ea se videri passus est, qui et cap. 44. luctuosum Eremitæ cujusdam per mulierem lapsum enarrat. Plura attuli Gen 34. 1.

CAPUT VIGESIMUM SEXTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Hebræi terram sanctam ingressuri numerantur, a viginti annis et supra, per singulas Tribus, ut iis terra dividatur.

1. Postquam noxiorum sanguis effusus est, dixit Dominus ad Moysen et Eleazarum filium Aaron sacerdotem : 2. Numerate omnem summam filiorum Israel à viginti annis et supra, per domos et cognationes suas, cunctos qui possunt ad bella procedere. 3. Locuti sunt itaque Moyses et Eleazar sacerdos in campestribus Moab super Jordanem contra Jericho, ad eos qui erant, 4. à viginti annis et supra, sicut Dominus imperaverat, quorum iste est numerus : 5. Ruben primogenitus Israel, hujus filius, Henoch, à quo familia Henochitarum : et Phallu, à quo familia Phalluitarum : 6. et Hesron, à quo familia Hesronitarum : et Charmi, à quo familia Charmitarum. 7. Hæ sunt familiæ de stirpe Ruben : quarum numerus inventus est, quadraginta tria millia et septingenti triginta. 8. Filius Phallu, Eliab. 9. Hujus filii, Namuel et Dathan et Abiron. Isti sunt Dathan et Abiron principes populi, qui surrexerunt contra Moysen et Aaron in seditione Core, quando adversus Dominum rebellaverunt, 10. et aperiens terra os suum devoravit Core, morientibus plurimis, quando combussit ignis ducentos quinquaginta viros. Et factum est grande miraculum, 11. ut Core pereunte, filii ejus non perirent. 12. Filii Simeon per cognationes suas : Namuel, ab hoc familia Namuelitarum : Jamin, ab hoc familia Jaminitarum : Jachin, ab hoc familia Jachinitarum : 13. Zare, ab hoc familia Zareitarum : Saul, ab hoc familia Saulitarum. 14. Hæ sunt familiæ de stirpe Simeon, quarum omnis numerus fuit, viginti duo millia ducenti. 15. Filii Gad per cognationes suas : Sephon, ab hoc familia Sephonitarum : Aggi, ab hoc familia Aggitarum : Suni, ab hoc familia Sunitarum : 16. Ozni, ab hoc familia Oznitarum : Her, ab hoc familia Heritarum : 17. Arod, abhoc familia Aroditarum : Ariel, ab hoc familia Arielitarum. 18. Istæ sunt familiæ Gad, quarum omnis numerus fuit, quadraginta millia quingenti. 19. Filii Juda, Her et Onan, qui ambo mortui sunt in terra Chanaan. 20. Fueruntque filii Juda, per cognationes suas, Sela à quo familia Selaitarum ; Phares, à quo familia Pharesitarum : Zare, à quo familia Zareitarum. 21. Porro filii Phares : Hesron, à quo familia Hesronitarum : et Hamul, à quo familia Hamulitarum. 22. Istæ sunt familiæ Juda, quarum omnis numerus fuit, septuaginta sex millia quingenti. 23. Filii Issachar, per cognationes suas : Thola, à quo familia Tholaitarum. Phua, à quo familia Phuaitarum : 24. Jasub, à quo familia Jasubitarum : Semran, à quo familia Semranitarum. 25. Hæ sunt cognationes Issachar, quarum numerus fuit sexaginta quatuor millia trecenti. 26. Filii Zabulon per cognationes suas : Sared, à quo familia Sareditarum : Elon, à quo familia Elonitarum : Jalel, à quo familia Jalelitarum. 27. Hæ sunt cognationes Zabulon, quarum numerus fuit, sexaginta millia quingenti. 28. Filii Joseph per cognationes suas, Manasse et Ephraim. 29. De Manasse ortus est Machir, à quo familia Machiritarum : Machir genuit Galaad, à quo familia Galaaditarum. 30. Galaad habuit filios : Jeser, à quo familia Jeseritarum : et Helec, à quo familia Helecitarum : 31. et Asriel, à quo familia Asrielitarum : et Sechem, à quo familia Sechemitarum : 32. et Semida, à quo familia Semidaitarum : et Hepher, à quo familia Hepheritarum. 33. Fuit autem Hepher pater Salphaad, qui filios non habebat, sed tantum filias, quarum ista sunt nomina : Maala, et Noa, et Hegla, et Melcha, et Thersa. 34. Hæ sunt familiæ Manasse, et numerus earum quinquaginta duo millia septingenti. 35. Filii autem Ephraim per cognationes suas fuerunt hi Suthala, à quo familia Suthalaitarum : Becher, à quo familia Becheritarum : Thehen, à quo familia Thehenitarum ; 36. porro filius Suthala fuit Heran, à quo familia Heranitarum. 37. Hæ sunt cognationes filiorum Ephraim, quarum numerus fuit, triginta duo millia quingenti. 38. Isti sunt filii Joseph, per familias suas. Filii Benjamin in cognationibus suis : Bela, à quo familia Belaitarum : Asbel, à quo familia Asbe-

litarum : Ahiram, à quo familia Ahiramitarum : 39. Supham, à quo familia Suphamitarum : Hupham, à quo familia Huphamitarum. 40. Filii Bela, Hered, et Noeman. De Hered, familia Hereditarum : de Noeman, familia Noemanitarum, 41. Hi sunt filii Benjamin per cognationes suas, quorum numerus fuit, quadraginta quinque millia sexcenti. 42. Filii Dan per cognationes suas : Suham, à quo familia Suhamitarum ; hæ sunt cognationes Dan per familias suas : 43. omnes fuere Suhamitæ, quorum numerus erat, sexaginta quatuor millia quadringenti. 44. Filii Aser per cognationes suas : Jemna, à quo familia Jemnitarum : Jessui, à quo familia Jessuitarum : Brie, à quo familia Brietarum. 45. Filii Brie : Heber, à quo familia Heberitarum : et Melchiel, à quo familia Melchielitarum. 46. Nomen autem filiæ Aser, fuit Sara; 47. hæ cognationes filiorum Aser, et numerus eorum, quinquaginta tria millia quadringenti. 48. Filii Nephthali per cognationes suas : Jesiel, à quo familia Jesielitarum : Guni, à quo familia Gunitarum : 49. Jeser, à quo familia Jeseritarum : Sellem, à quo familia Sellemitarum. 50. Hæ sunt cognationes filiorum Nephthali per familias suas, quorum numerus, quadraginta quinque millia quadringenti. 51. Ista est summa filiorum Israel, qui recensiti sunt, sexcenta millia, et mille septingenti triginta. 52. Locutusque est Dominus ad Moysen, dicens : 53. Istis dividetur terra juxta numerum vocabulorum in possessiones suas. 54. Pluribus majorem partem dabis, et paucioribus minorem : singulis, sicut nunc recensiti sunt, tradetur possessio; 55. ita duntaxat ut sors terram Tribubus dividat et familiis. 56. Quidquid sorte contigerit, hoc vel plures accipiant, vel pauciores. 57. Hic quoque est numerus filiorum Levi per familias suas : Gerson, à quo familia Gersonitarum : Caath, à quo familia Caathitarum : Merari, à quo familia Meraritarum. 58. Hæ sunt familiæ Levi : Familia Lobni, familia Hebroni, familia Moholi, familia Musi, familia Core. At vero Caat genuit Amram, 59. qui habuit uxorem Jochabed filiam Levi, quæ nata est ei in Ægypto : hæc genuit Amram viro suo filios Aaron et Moysen, et Mariam sororem eorum. 60. De Aaron orti sunt Nadab et Abiu, et Eleazar et Ithamar, 61. quorum Nadab et Abiu mortui sunt, cum obtulissent ignem alienum coram Domino. 62. Fuerunt omnes qui numerati sunt, viginti tria millia generis masculini, ab uno mense et supra : quia non sunt recensiti inter filios Israel, nec eis cum cæteris data possessio est. 63. Hic est numerus filiorum Israel, qui descripti sunt à Moyse et Eleazaro sacerdote in campestribus Moab supra Jordanem contra Jerico, 64. inter quos, nullus fuit eorum qui ante numerati sunt à Moyse et Aaron in deserto Sinai. 65. Prædixerat enim Dominus quod omnes morerentur in solitudine. Nullusque remansit ex eis, nisi Caleb filius Jephone, et Josue filius Nun.

1. Postquam noxiorum (fornicantium cum filiabus Moab et Madian c. præced.) sanguis effusus est, dixit Dominus ad Moysen et Eleazarum.] *Dixit* scilicet per columnam nubis, incubantem ostio tabernaculi, non autem ex propitiatorio, et Sancto sanctorum : licet enim Moses illud ingredi posset, quoties de aliquo dubio Deum consulere debebat; tamen Eleazarus pontifex illud non nisi semel in anno, puta in festo Expiationis, ingredi poterat, juxta legem Levit. 16, 2 et 19.

2. Numerate omnem summam filiorum Israel, a viginti annis et supra.] Fuit hic tertius census generalis totius populi : primus enim habitus fuit in fabrica tabernaculi, Exodi 30, 12 et 38, 25. Secundus, cum ordinatæ sunt acies ad pugnandum, et ad castrametandum, Num. 1 et 2, uterque actus est anno secundo ab egressu ex Ægypto, in Sina. Tertius hoc loco factus est, anno quadragesimo, cum jamjam ingressuri essent terram promissam, ut scilicet illa inter Tribus congrue pro numero cujusque dividi et distribui posset. Ridiculum enim est, quod ait Rabbi Salomon, Deum hìc fecisse, uti facit pastor, qui gregem numerat, quem lupus vastavit, ut ex numero superstitum, sciat quot perierint, et raptæ sint.

Quare omnes qui hìc numerantur, alii sunt ab iis, qui anno secundo numerati sunt, Num. 1 et 2; nam omnes illi jam interierant, ob murmur exploratorum in Cadesbarne, de quo c. 14. ut patet ex hoc c. v. 64.

Præter hos tres, fuit quartus census, sed specialis, primogenitorum et Levitarum, de quo c. 3. v. 15 et 40.

A viginti annis et supra,] quia hi soli, apti erant ad arma et bella, jamjam cum Chananæis, in ingressu Chanaan, gerenda. Numerantur ergo hìc soli bellatores, et hi soli inter se diviserunt terram Chanaan : minores ergo viginti annis, uti non numerantur, nec apti erant ad bella, ita nec terræ Chanaan hæreditatem per se adiverunt, ut patet v. 53.

3. Locuti sunt itaque Moyses et Eleazar,] scilicet, id quod dixerat Dominus, ut videlicet disponerent se omnes numerandi per turmas et familias, ut commode possent numerari. Census hic ita videtur peractus, ut primo singularum Tribuum familias, deinde singularum familiarum domos, ac denique singularum domorum capita numerarint.

Super Jordanem,] juxta Jordanem : sic dicitur, Jesus stans super, id est juxta, eam, imperasse febri, Lucæ 4. 39.

5. RUBEN PRIMOGENITUS ISRAEL,] in hoc censu servatur ordo vexillorum et acierum, qui constitutus fuit cap. 2 ; ita tamen ut primum vexillum sit Ruben, cum suis, utpote primogeniti : secundum sit Judæ, qui senior erat cæteris ; tertium sit Ephraim, qui ex matre libera, puta ex Rachele, erat prognatus ; quartum sit Dan, cum suis, qui ex ancilla, puta Bala, erat genitus.

10. ET FACTUM EST GRANDE MIRACULUM.] Hebr. est : *Fuerunt in signum*, quod Chald. Vatablus et alii ad præcedentia referunt, quasi dicat : Core, Dathan, Abiron, etc. fuerunt in signum, id est, fuerunt exemplo, aliis filiis Israel, quo ipsi docerentur non esse murmurandum et rixandum contra Mosen et superiores.

Verum, quia sequitur in Hebræo : *Et filii Core non sunt mortui;* hinc sagacius noster Interpres, videns hæc verba connecti præcedentibus, intellexit *signum* hoc, tam ad sequentia hæc verba, quàm ad præcedentia pertinere, sensumque esse, q. d. Core, Dathan et Abiron facti sunt in signum, id est in exemplum, non quale quale, sed portentosum et miraculosum, non tantum ex eo quod terra absorbuit eos, sed etiam ex eo quod, Core pereunte, filii ejus non perierunt, sed penduli in aere hæserunt; quia scilicet patris rebellioni non consenserunt. Per miraculum enim servatos esse filios Core patet, ex eo quod omnino videantur tunc fuisse cum patre Core in tabernaculo, æque ut filii Dathan et Abiron, qui cum parentibus perierunt; cum enim Moses adiit eos, omnes filii et famuli eorum, domum ad rem et litem tantam confluxerunt : nec parentes passi fuissent, filios in hoc schismate à se avelli, aut domo abire.

De hoc miraculo, et de hisce Core filiis, dixi cap. 16. 31.

12. FILII SIMEON.] Genes. 46. 10. et Exodi 6. 15. numerantur sex filii Simeonis : hìc vero et 1. Paral. 4. 24. tantum quinque numerantur ; omittitur enim Ahod sextus; quia mortuus est sine liberis : unde non habuit familiam, nec sortem in terra Chanaan. Rursum, filius ejus primus, qui hìc vocatur *Namuel*, in Genesi et Exodo vocatur *Iamuel ;* et qui ibi vocatur *Sohar*, hìc vocatur *Zare :* ex Hebræo enim צחר *Sohar*, per metathesin, simulque mutando litteram *tsade* in affinem *zain*, fit זרח *zerach* sive *zare*, sic in aliis nominibus similis est variatio : qui enim hìc v. 30. vocatur *Iezer*, Josue 17. 2. vocatur *Abiezer :* et qui hìc v. 24. vocatur *Iasub*, alibi vocatur *Iob*.

Nota hìc valde decrevisse tribum Simeonis ; nam in censu priore, qui actus est anno secundo, numerata sunt capita hujus Tribus 59 millia et trecenta, ut patet Num. 2. 13. hìc vero tantum numerantur viginti duo millia et ducenta : diminuta ergo fuit Tribus 37 millibus et centum capitibus ; quod plerique tribuunt ultimæ plagæ, ob fornicationem cum Madianitis immissæ, cap. 25. 9. quæ maxime in hanc tribum sævierit : eo quod ex ea plurimi ducem suum Zambri, quem Phinees occidit, secuti, cum Madianitis fornicati sint : idque satis insinuatur cap. præced. v. ult. ubi jubet Deus invadi Madianitas ob insidias et scelus Cozbi, cum qua fornicatus est Zambri. Ita Abulensis.

Hinc rursum, tribus Simeon, utpote exigua, juncta fuit cum tribu Juda, atque in ejus sorte sortem suam accepit, ut patet Josue 19. 9. Tribus enim Juda fuit maxima et validissima ; continebat enim capita 76500, ut patet versu 22. Post Juda numerosissima fuit tribus Dan, 64400 capitum, vers. 43; post Dan fuit Issachar, capitum 64300. v. 25. etc.

38. FILII BENJAMIN.] Hìc tantum numerantur quinque filii Benjamin, cum tamen decem habuerit, ut patet Genes. 46. 21. Quinque ergo reliqui ejus filii mortui sunt sine liberis, aut in posteris eorum familia interiit.

44. JESSUI, A QUO FAMILIA JESSUITARUM.] Hoc loco nuper quidam apposite obstruxit os ignorantis hæretici, more solito Societatem Jesu et Jesuitas abominantis, eo quod nomen eorum non inveniretur in sacris Bibliis.

53. ISTIS DIVIDETUR TERRA, JUXTA NUMERUM VOCABULORUM, IN POSSESSIONES SUAS.] Ut scilicet pro numero familiarum et capitum quæ diversa solet habere vocabula, id est nomina, terra dividatur, et possideatur à singulis : est metonymia ; *vocabulum* enim sive nomen sumitur pro re, sive persona nominata.

54. SINGULIS, SICUT NUNC RECENSITI SUNT, TRADETUR POSSESSIO.] *Singulis*, scilicet, tum hominibus, tum tribubus, tum familiis, tum potius capitibus familiarum (hoc enim magis consonat textui Hebræo) ut ipsi ulterius, in singulos suæ familiæ, qui viginti annorum sunt, sortem acceptam dividant.

57. HIC QUOQUE EST NUMERUS FILIORUM LEVI, PER FAMILIAS SUAS.] Hìc tantum numerantur quinque familiæ Levi, cum fuerint octo, ut patet Exodi 6. v. 17. 18. 19. et 1. Paral. 23. et seq. quia præcipuas tantum hìc recenset : hìc enim familiæ Leviticæ ex professo non numerantur, uti cæteræ, eo quod non essent accepturæ sortem, cum aliis tribubus, in Chanaan, ut dicitur v. 62.

62. FUERUNTQUE OMNES (Levitæ) QUI NUMERATI SUNT, VIGINTI TRIA MILLIA, GENERIS MASCULINI, AB UNO MENSE ET SUPRA.] Nota : Ex eo quod jusserat Dominus cap. 3. 41 et 43. commutari primogenitos Hebræorum in Levitas unius mensis et supra, idque ad paucitatem Levitarum multitudini primogenitorum adæquandam, et simul ad dignitatem Levitarum declarandam : hac de causa jubet hìc eos rursum numerari ab uno mense et supra, tanquam suos, utpote qui olim eadem ætate servierant redemptioni primogenitorum : nam qui necdum mensem expleverant, non serviebant redemptioni huic ; unde non censebantur Levitæ, nec ad Deum pertinebant, ac proinde hìc non numerantur. Tribus Levi parum fuit propagata : paucissima enim inter omnes tribus habuit capita, tam in hoc censu, quàm in priore, Num. 3. 43.

65. NULLUSQUE REMANSIT EX EIS, NISI CALEB FILIUS JEPHONE, ET JOSUE FILIUS NUN.] Excipe Levitas : nam ex eis supererant Moses, Eleazar, Ithamar, et forte multi alii, qui numerati fuerant in Sina, et maturæ ætatis erant tempore exploratorum, facileque superabant annum vigesimum. Caleb hoc tempore erat 78 annorum, ut colligitur ex Josue 14. 7. Josue vero, ut minimum erat 83 annorum. Nam hæc omnia gesta sunt anno 40, et ultimo peregrinationis Hebræorum in deserto, quo mortuus est Moses, cui statim successit Josue, qui ut summum præfuit populo 27 annis : mortuus est autem Josue anno ætatis 110, ut patet Josue ult. v. 29. Deme ab his 110 annis vitæ, annos 27 principatus

ejus, habebis 83, ejus annum jam dictum, quo mortuus est Moses, ipseque Mosi in ducatu successit.

Hinc patet hisce 38 annis, emortuis patribus totidem plene filios succrevisse, qui vigesimum annum complentes, vel superantes, apti erant ad bella. Nam in hoc censu inventa sunt bellatorum sexcenta millia, et mille septingenti triginta, ut dicitur v. 51. in priore vero censu, ante 38 annos initio, inventa sunt bellatorum sexcenta tria millia, quingenti et quinquaginta, ut dicitur c. 1. 46. Prior ergo census superat hunc tantum mille octingentis et viginti capitibus.

CAPUT VIGESIMUM SEPTIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Propter filias Salphaad, Deus fert legem, ut, deficiente prole mascula, filiæ parentibus succedant in hæreditatem. Secundo, v. 12. jubetur Moses ex monte Abarim contemplari Chanaan, atque sibi in ducatu populi, substituere Josue.

1. ACCESSERUNT autem filiæ Salphaad, filii Hepher, filii Galaad, filii
Machir, filii Manasse, qui fuit filius Joseph: quarum sunt nomina,
Maala, et Noa, et Hegla, et Melcha, et Thersa. 2. Steteruntque coram
Moyse, et Eleazaro sacerdote, et cunctis principibus populi, ad ostium
tabernaculi fœderis, atque dixerunt: 3. Pater noster mortuus est in deserto,
nec fuit in seditione, quæ concitata est contra Dominum sub Core, sed in
peccato suo mortuus est: hic non habuit mares filios. Cur tollitur nomen
illius de familia sua, quia non habuit filium? Date nobis possessionem inter cognatos patris
nostri. 4. Retulitque Moyses causam earum ad judicium Domini, 5. qui dixit ad eum: 6. Jus-
tam rem postulant filiæ Salphaad; da eis possessionem inter cognatos patris sui, et ei in hære-
ditatem succedant; 7. ad filios autem Israel loqueris hæc: 8. Homo cum mortuus fuerit absque
filios, ad filiam ejus transibit hæreditas; 9. si filiam non habuerit, habebit successores fratres
suos; 10. quod si et fratres non fuerint, dabitis hæreditatem fratribus patris ejus: 11. sin au-
tem nec patruos habuerit, dabitur hæreditas his qui ei proximi sunt; eritque hoc filiis Israel
sanctum lege perpetua, sicut præcepit Dominus Moysi. 12. Dixit quoque Dominus ad Moy-
sen: Ascende in montem istum Abarim, et contemplare inde terram, quam daturus sum filiis
Israel. 13. Cumque videris eam, ibis et tu ad populum tuum, sicut ivit frater tuus Aaron:
14. quia offendistis me in deserto Sin in contradictione multitudinis, nec sanctificare me voluisti
coram ea super aquas; hæ sunt aquæ contradictionis in Cades deserti Sin. 15. Cui respondit
Moyses: 16. Provideat Dominus Deus spirituum omnis carnis, hominem, qui sit super mul-
titudinem hanc: 17. et possit exire et intrare ante eos, et educere eos vel introducere, ne sit
populus Domini sicut oves absque pastore. 18. Dixitque Dominus ad eum: Tolle Josue filium
Nun, virum in quo est Spiritus, et pone manum tuam super eum. 19. Qui stabit coram Elea-
zaro sacerdote et omni multitudine: 20. et dabis ei præcepta cunctis videntibus, et partem
gloriæ tuæ, ut audiat eum omnis synagoga filiorum Israel. 21. Pro hoc, si quid agendum
erit, Eleazar sacerdos consulet Dominum. Ad verbum ejus egredietur et ingredietur ipse, et
omnes filii Israel cum eo, et cætera multitudo. 22. Fecit Moyses ut præceperat Dominus. Cum-
que tulisset Josue, statuit eum coram Eleazaro sacerdote et omni frequentia populi. 23. Et im-
positis capiti ejus manibus, cuncta replicavit quæ mandaverat Dominus.

1 et 2. Accesserunt autem filiæ Salphaad, etc. steteruntque coram Moyse, et Eleazaro sacerdote, et cunctis principibus populi, ad ostium tabernaculi.] Quia juxta ostium tabernaculi erat tentorium Mosis, atque ad illud, vel certe ad vicinum atrium tabernaculi, conveniebant seniores populi, convocati à Mose ad concilium.

2 et 3. Atque dixerunt: Pater noster, etc. in peccato suo mortuus est,] scilicet, ob peccatum murmuris, tempore exploratorum, quod peccatum fuit commune totius populi. Omnes enim à 20 anno et supra, ob hoc peccatum mortui sunt in deserto.

3. Hic non habuit mares filios; cur tollitur nomen illius de familia sua, quia non habuit filium? date nobis possessionem inter cognatos patris nostri,] q. d. Date nobis filiabus hæreditatem in Chanaan, pro patre nostro mortuo sine mascula prole, ut per hæreditatem hanc nostram, maneat nomen et familia patris nostri in Israel: sic enim filii nostri, saltem aliqui, ab hac hæreditate Salphaad, denominabuntur pos-

teri, vel familia Salphaad: aliqui enim filii nostri sequentur nomen et hæreditatem sui patris, alii vero sequentur nomen et hæreditatem suæ matris, sive avi materni, puta nostram, et patris nostri. (Hæreditas enim inter Hebræos erat immobilis et perpetua, ac consequenter et familia cujus ipsa erat, et à qua denominabatur, erat perpetua.) Alioqui enim, si nulla detur nobis hæreditas, filii nostri, non patris nostri, sed mariti, cui nubemus, uti hæreditatem, ita et nomen sortientur; itaque nomen et familia patris nostri interibit. Ita Abulensis.

Ex hoc loco colligitur quod apud Hebræos, si proles aliqua esset mascula, illa omnium erat hæres, ita ut filiæ nullam hæreditatis partem adire possent: ratio erat, quia per masculos, non per feminas, nominantur, distinguuntur, et conservantur familiæ. Fuit autem per Dei providentiam in veteri testamento tanta cura conservationis et distinctionis familiarum; tum propter jura primogenituræ, et propter certitudines omnium familiarum, secundum successiones hæreditatum: ut scilicet certo constaret, una familia emoriente, quænam illi sanguine esset proxima, ut in hæreditatem ejus succederet: tum ut liquido constaret Christum ex Judæis, et ex Juda natum esse, uti Deus promiserat Jacobo Genes. 49. 10. Atque hæc una inter alias causa fuit, cur voluerit Deus beatam Virginem nubere Josepho, ut scilicet Judæis, qui putabant omnino eam ex Josepho concepisse et genuisse Christum, probari posset Christum descendere ex Davide et Juda. Nam ex eis descendere Joseph sciebant omnes Judæi.

4. RETULITQUE MOYSES CAUSAM EARUM AD JUDICIUM DOMINI,] q. d. Moses super hac quæstione consuluit Dominum, ad ostium tabernaculi (ibi enim Deus per columnam nubis loquebatur), vel ad propitiatorium in Sancto sanctorum.

5 et 6. QUI (Dominus) DIXIT AD EUM (Mosen): JUSTAM REM POSTULANT FILIÆ SALPHAAD; DA EIS (jube eis dari in Chanaan. Nec enim Moses ingressus est Chanaan, ac consequenter nulli in ea hæreditatem actu et reipsa dare potuit) POSSESSIONEM INTER COGNATOS PATRIS SUI.] Adierunt ergo hæ filiæ possessionem, non jure suo, sed paterno: unde dicuntur patri succedere in hæreditate, scilicet illa, quam habuisset pater in Chanaan, si vixisset eamque ingressus fuisset; quia feminæ Hebrææ nullum habebant jus ad hæreditates, nisi unico hoc casu, si videlicet pater earum defunctus esset sine prole mascula, ideoque nomen ejus periturum: tum enim filiæ patri succedebant, aliisque agnatis omnibus præferebantur (uti decernit Deus versu seq.), sed ita ut unam duntaxat haberent sortem patris sui, quæ inter omnes filias æqualiter dividebatur, cum masculi filii singuli, à 20 anno et supra, suo jure singulas in Chanaan possessiones adirent et dividerent.

Dico à vigesimo anno, quia minores anno vigesimo non adibant hæreditatem in Chanaan jure proprio, sed alieno, scilicet paterno, si pater esset mortuus: unde sicut pater, si vixisset, tantum habuisset jus ad unam sortem, ita hi filii, licet multi essent, tamen ad unam tantum sortem; quæ patris eorum fuisset, jus habebant, idque ad hoc ut haberent unde viverent, ne fratribus essent oneri, et ut nomen eorum non periret de stirpe sua. Ita Abulensis, quæst. 10.

Singulæ ergo filiæ, in patris sui sortem divisam et sibi attributam succedentes, ex filiis, qui ex se nascebantur, aliquem nomine patris sui nuncupabant; isque in ejus hæreditatem succedebat; alii vero filii mariti et nomen et hæreditatem cernebant, eamque æqualiter dividebant. Excipio primogenitos. Hi enim duplicem adibant hæreditatis portionem, ut patet Deuteron. 21. 17. Hæc intellige de hæreditate proprie dicta, seu de bonis immobilibus; nam de mobilibus Hebræi disponere poterant ad libitum, eaque dare filiabus, non masculis, uti passim ex iis dotem consignabant filiabus. Plura de juribus successionum apud Hebræos, vide apud Abulensem hîc.

11. DABITUR HÆREDITAS HIS QUI EI PROXIMI SUNT,] masculi scilicet. Loquitur enim lex de successione, quæ fit ex parte patris. Nam si quis matri, et avo materno in hæreditate successisset et moreretur sine liberis, succedebant ei cognati matris, non patris; quia bona hæc erant familiæ matris, vel avi materni (non autem patris); unde in ea manere debebant, nec poterant transferri ad aliam, puta patris, familiam, uti docet Abulensis, quæst. 33. idque ne familiarum et tribuum fieret permistio et confusio. Ad hoc enim jussit Deus hæreditates ex una familia vel tribu in aliam non transferri, ut ex hæreditate certo constaret cujus familiæ, vel tribus quisque esset.

12. DIXIT QUOQUE DOMINUS AD MOYSEN: ASCENDE IN MONTEM ISTUM ABARIM,] tum ut ex eo videas terram promissam; tum ut in eo moriaris: patet ex seq. Mons hic Abarim, saltem secundum diversas partes et juga, varia habet nomina. Nam vocatur Phasga, Phogor, excelsa Baal, Nebo; in Nebo enim dicitur mortuus esse Moses, Deuteron. ult. v. 1. Voluit Deus Mosen mori in monte, non in castris, ne Hebræi proni ad idola, ejus corpus quasi numen colerent.

CONTEMPLARE INDE TERRAM, QUAM DATURUS SUM FILIIS ISRAEL,] ut saltem aliqua voluptate fruaris in visione terræ, quam tantopere ingredi petiisti et optasti, ut patet Deut. 3. v. 24. et 25. Nam ex eo loco patet, Mosen ardentissime orasse Deum pro ingressu in terram promissam; sed Deo id abnuente, et indicente ei silentium, petiit sibi designari successorem; ut ex hoc cap. v. 16. patet.

13. IBIS ET TU AD POPULUM TUUM,] morieris, ô Moses, in Moab, et ibis ad limbum patrum, sive ad sinum Abrahæ.

16 et 17. PROVIDEAT DOMINUS DEUS SPIRITUUM, q. d. Tu qui es Deus spirituum, id est, qui solus spiritus et animas creas (hinc enim Apostolus, Hebr. 12. 9. Deum vocat *patrem spirituum*; parentes vero, patres carnis) quique nosti omnium hominum spiritus et corda, ac consequenter optime nosti quis sit aptissimus tantæ moli, ut videlicet mihi in gubernatione talis et tanti populi succedat, provide et signa HOMINEM, QUI SIT SUPER MULTITUDINEM HANC, ET POSSIT EXIRE, ET INTRARE ANTE EOS,] id est, possit esse dux et ductor eorum in omni opere, tam bellico, quàm civili. Hoc enim hebraice significat hæc metaphora, sumpta à pastoribus educentibus gregem; hi enim ante eum exeunt et intrant, itaque eum pascunt et regunt.

18. TOLLE JOSUE FILIUM NUN, VIRUM IN QUO EST

SPIRITUS DEI.] *Spiritus Dei*, id est, prudentia, pietas, fortitudo, et cæteræ virtutes tali principi necessariæ.

ET PONE MANUM TUAM SUPER EUM,] ut hac cæremonia Josue instituatur tuus successor, et dux populi, et consequenter à me majori spiritu et gratia ad id munus opportuna donetur, uti dicitur Deut. ult. v. 9. De hac cæremonia dixi 1. Timoth. 4. 14.

20. DABIS EI PRÆCEPTA,] de modo regendi populum, maxime ut eum in vera unius Dei religione ac lege conservet et promoveat.

ET PARTEM GLORIÆ TUÆ,] q. d. Communica, ô Moses, cum Josue cornua, id est, splendorem et radios vultus tui, uti sol facit lunæ, inquit Rabbi Moses. Unde Chald. vertit : *Dabitque de splendore tuo super eo.* Hinc et Hebræi passim Mosen comparant soli, Josue lunæ, quæ à sole lumen accipit; sed nusquam Scriptura aut veteres hos radios dant Josue : nec eos Josue afflare poterat Moses. Ita Abulensis qui pluribus idipsum confutat.

Alii per gloriam accipiunt mansuetudinem et humilitatem Mosis, quæ eum populo mire amabilem et laudabilem reddiderunt; ipse enim ex eo quod cum Deo loqui soleret quasi amicus cum amico, nihilo superbior factus, erga omnes pium et mitem se exhibuit. Verum nec hanc suam mansuetudinem Moses afflare poterat ipse Josue.

Dico ergo : Da Josue partem gloriæ, id est, honoris et auctoritatis tuæ apud populum, ut eum, quasi futurum populi principem, reverenter compelles, eumque ut talem toti populo proponas et commendes, ut populus eum pro te acceptet ut ducem, eumque revereatur, utpote quem à te honoratum, et auctoritate donatum viderit; unde sequitur : *Ut audiat eum omnis synagoga filiorum Israel.* Addit Cajetanus juberi hîc Mosi, ut insignia magistratus et principatus sui communicet cum Josue, v. g. ut tradat ei suam virgam, quæ erat quasi sceptrum, ideoque insigne principatus; ut partem famulorum ei consignet, ut det ei annulum signatorium, paludamentum, etc. Hisce enim insignibus solet decorari, et quasi inaugurari novus magistratus et princeps. Aliter vertit Oleaster, scilicet : *Da Josue partem dejectionis*, vel *humilitatis tuæ;* radix enim ידה *iada*, unde הודה *hoda*, significat projicere, dejicere. q. d. Doce Josue tuam humilitatem et mansuetudinem, ut illa eum populo reddat acceptum, sicut te reddidit.

Hic sensus non est incongruus; prior tamen est germanior, estque Septuag. Chald. et aliorum passim.

Cur filii Mosis ei in ducatu populi non successerint, hanc causam dat Auctor de Mirabilibus S. Scripturæ, lib. 1. c. 25. apud S. Augustinum, tom. 3. quod *ipsi*, ait, *Gentili matre* (de Sephora Madianitide) *peregrinationis* (exilii Mosis) *causæ generati sint.* Successit ergo ei Josue, qui tam ex materno, quàm paterno genere erat Hebræus. Adde : ducatus hic populi ex Ægypto unicus fuit et extraordinarius, non hæreditarius; electione ergo Dei is delatus est Mosi, ejusque ministro Josue. Denique posteri Mosis fuerunt degeneres, Judic. 18. 30.

21. PRO HOC (pro Josue) SI QUID AGENDUM ERIT, ELEAZAR SACERDOS CONSULET DOMINUM.] Hebr. *Eleazar interrogabit pro eo, in judicio Urim coram Domino*, q. d. Eleazar pontifex indutus ephod, et rationali, cui inscriptum est Urim; itaque existens in pontificalibus, et fungens quasi munere pontificio, de rebus dubiis Josue occurrentibus, interrogabit Dominum, itaque ab eo de omnibus erudietur et instruetur. De hoc oraculo Urim vide dicta Exodi, 28. 30.

AD VERBUM EJUS EGREDIETUR, ET INGREDIETUR IPSE, ET OMNES FILII ISRAEL.] *Ejus*, scilicet *Josue*, inquit Abulensis. *Hic enim*, ait, *præponitur Josue, quia erat princeps secularis, summo sacerdoti directe, ita ut teneretur Eleazarus obedire Josue in omnibus quæ juberet, sicut cæteri de populo ; et sic fuit tempore Mosis, quia ipse non erat sacerdos : Aaron tamen, quia erat summus sacerdos, obediebat illi, quia erat princeps populi, et sic fuit in veteri Testamento, quod sacerdotes summi essent sub regibus : nunc autem est è contrario; quia omnis secularis potestas obedit summo Pontifici, qui est inter omnes viros Ecclesiasticos, sicut summus sacerdos inter omnes sacerdotes et Levitas Hebræorum;* hucusque Abulensis.

Verum τὸ *ejus*, non respicere Josue, sed Eleazarum, clare patet ex Hebræo. Sensus ergo est : *ad verbum ejus*, id est, juxta oraculum ejus, scilicet Eleazari, qui præcessit, *ingredietur et egredietur*, id est, aget quidquid agendum erit, tam *ipse*, scilicet Josue, quàm *omnes filii Israel.* Licet enim Mosen speciali privilegio delegisset Deus in Prophetam, legislatorem et consecratorem sacerdotum; ita ut in Mose esset utraque potestas, scilicet civilis et sacra, sive sacerdotalis, eaque per eminentiam et superintendentiam; Moses enim erat summus sacerdos et pontifex, sed extraordinarius; erat enim dignior Aarone, imo Aaronem debebat dirigere : unde dicitur psal. 98. *Moses et Aaron in sacerdotibus ejus;* tamen postea Deus has potestates divisit, ita ut Mosi in sacerdotio succederet Eleazarus, in principatu Josue, tumque Josue et civiles principes per pontifices direxit, eosque pontificum oraculo et definitioni stare jussit, ut Ecclesiastica potestas legis novæ significaretur, quæ civili præstat, eamque non raro dirigere debet : atque ex hac causa rex Saul, quia scilicet Samueli Levitæ et Prophetæ inobediens fuit, regno æque ac vita excidit.

Discant hîc principes et Prælati officia et beneficia, non in filios et cognatos, sed in digniores conferre. Ecce Moses principatum resignavit jussu Dei in Josue oriundum ex alia tribu, scilicet Ephrahim; pontificatum vero, non in filios quos duos habebat, sed in Aaronem resignavit : idque *ut disceremus*, ait S. Hieronymus in c. 1. ad Titum, *has dignitates non sanguini deferendas esse, sed vitæ. At nunc*, ait, *cernimus plures hanc rem beneficium facere, ut non quærant eos in Ecclesia erigere columnas, quos plus cognoscant Ecclesiæ prodesse ; sed quos vel ipsi amant, vel quorum sunt obsequiis deliniti, vel pro quibus majorum quispiam rogaverit ; et, ut deteriora taceam, qui ut Clerici fierent, muneribus impetrarunt.* Idem etiam ponderavit Origenes, hom. 22. in Numer. *Nulla*, inquit, *hic populi acclamatio, nulla propinquitatis habita contemplatio est. Et certe, quid est aliud pontificatum dirigere ad familiam ditandam, quàm rem tam sacram, tamque divinam omnino profanare, et ad secularem usum adhibere, ut fecit Baltazar ille in convivio? Quod quidem sacrilegium magno luit, statim et regno exutus et vita.*

Cælestinus V, ut narrat Alvarus, cum audisset fratris filium in curiam venisse, ejici statim jussit, et cum multi Cardinales deprecatores se interposuissent, multo labore ac precibus hoc ad summum impetrarunt, ut ei simplex ac tenue quoddam beneficium concederet : quo ille accepto, statim remissus est domum. Ita Alvarus, lib. 2. de planctu, Eccles. c. 15. et Hieron. Platus de Dignitate Cardinalium, c. 25.

Nihil illustrius quoad hanc rem Clemente IV summo Pontifice, qui anno MCCLXV Ecclesiæ Pastor electus, hanc eamdem constantiam mirabiliter tenuit. Sic enim memoriæ proditum est eum duas habuisse filias ex legitimo matrimonio susceptas, et harum alteri, ut in monasterio collocaretur, 30 libras Turonenses, alteri, ut nuberet, trecentas numerari jussisse, ea lege, ut æqualis conditionis viro nuberet. Quin etiam cum nepotem haberet, cui ipse nihil unquam dederat, sed Galliæ Antistes in gratiam Pontificis tres contulerat in eum canonicatus; multis deinde rogantibus ut aliqua eum dignitate cohonestaret, non modo nunquam adduci potuit, ut id faceret, sed cum ultro compulit, ut ex tribus illis beneficiis unum, quod mallet, retineret, reliqua resignaret. Ita Platus ibidem.

Addit Platina in ejus Vita ipsum in hæc verba amicis pro nepote jam dicto intercedentibus respondisse : *Ego Deo, non autem carni et sanguini acquiescam; Deus ita vult, ut sua in pias causas erogentur. Dignus Petri successor non est, qui plus cognationi, quàm pietati et Christo tribuit.* Porro ipsius Clementis hac de re epistolam ad unum è cognatis recenset Onuphrius et Ciacconus in Clemente IV; quæ quia rara est, et æterna memoria ac imitatione dignissima, eam hìc attexere placuit; ea sic habet : *Multis de nostra promotione gaudentibus, nos soli sumus, qui certius immensitatem oneris experimur, et idcirco quod aliis gaudium, nobis metum subministrat et fletum. Sane ut scias qualiter his auditis te debeas habere, scire te volumus, quod humilior solito debeas esse. Neque enim, quod nos vehementer humiliat, debet nostros extollere, maximeque cum honor hujus seculi momentaneus sit, et sicut ros transeat matutinus : nec ad nos te vel fratrem tuum, vel ex aliis nostris aliquem venire volumus sine nostro speciali mandato, quia spe sua frustratus, si secus venire præsumeret, oporteret redire confusus. Sed nec in tuæ sororis nuptiis gradum quæras propter nos altiorem, nec enim nos habere propitios, nec in aliquo adjutores. Si tamen eam filio militis simplicis desponsaveris, in trecentis libris Turonensibus tibi proponimus subvenire. Et si altiora quæsieris, nec à nobis denarium speres; et hoc ipsum secretissimum esse volumus, et tibi et matri solummodo notum esse. Illud etiam scias, quod nullum nullamque de sanguine nostro, sub nostri sublimationis obtentu inflari volumus : sed tam Mobiliam, quam Cæciliam illos viros habere volumus, quos haberent, si essemus in simplici clericatu. Sibyllam visita, et dic ei quod locum non mutet, sed remaneat apud Susam, et omnem maturitatem, et habitus honestatem observet, et preces nobis pro aliquo non præsumat assumere. Nam et ei pro quo fierent, essent inutiles, et ipsis qui rogaverint damnosæ. Et si forte per aliquos ex hac causa munera offerrentur, ea respuat, si vult nostram gratiam retinere. Saluta matrem et fratres. Datis Perusii, in festo SS. Perpetuæ, Felicitatis.* Macte animo, Clemens, hoc facinore magis quàm ullo marmore æternasti nomen tuum ; vivet semper grata et sancta tuî memoria; hanc tuam bullam nulla ætas obliterabit; hoc tuum decus, hanc gloriam loquentur futura secula, laudabunt tuam sapientiam posteri, celebrabunt tuam integritatem cœlites coram Deo et toto orbe, in ultimo et decretorio illo magni judicii die, ac deinceps per omnem æternitatem ; qui si bona non tua, sed Christi, consignasses, obliviosis, brevi interituris, et sæpe ingratis hæredibus, jam pridem inglorius et incognitus cum tuis perpetua oblivione (ut taceam offensam Dei et hominum) sepultus jaceres ! Nec enim permittit Deus familias bonis Ecclesiasticis erectas et exaltatas diu perdurare, uti frequens docet experientia. Dicas ergo quod vivens speransque dixisti, nunc autem possidens et fruens dicis : *Dominus pars hæreditatis meæ et calicis mei, tu es qui restitues hæreditatem meam mihi.*

Marcellus Pontifex, etsi paucissimis diebus pontificatum tenuit, tamen hoc brevi tempore specimen præbuit ejus virtutis, quam deinceps sine dubio tenere decreverat. Hic enim Pontifex factus neminem suorum Romam venire passus est, ne fratrem quidem Alexandrum; cujus etiam filios duos, quos ipse Romæ educabat, à nemine salutari, raro in publicum, nec nisi ad Sacrum fere audiendum prodire permisit. Narrat etiam Onuphrius, qui fuit ei familiarissimus, ejusque intima consilia norat, fuisse ei deliberatum et fixum, tantum fratri, ejusque liberis elargiri, quantum nobili alicui eo loco nato habere convenerat; non tamen ut ultra privatam conditionem se efferrent, nec ad ullam provehe rentur dignitatem. Imo vero de Ecclesiæ fructibus ne assem quidem donare constituisse, nisi ex Cardinalium omnium sententia. Ita Platus de Dignitate Cardin. c. 25.

Exstitit etiam nostris fere temporibus memorabile factum Adriani VI quem in propinquos universos ita moderatum fuisse ferunt, ut etiam quibusdam durior videretur. Nam patruelis filium in Senensi gymnasio litteris studentem, quod non vocatus Romam venisset, confestim meritorio equo impositum remisit; et alios satis arcta affinitate conjunctos, qui ex Germania ad eum accurrerant cum singulis sagum laneum, et mediocre viaticum donasset, pedibus item uti venerant, reverti jussit. Idem ibidem.

S. Richardus Episcopus Cicestrensis consanguineos suos, etiam maturos et habiles ad beneficia Ecclesiastica admittere noluit ulla ratione, sciens Pastorum Principem Dominum nostrum Jesum Christum, non B. Joanni Evangelistæ ipsius cognato; sed B. Petro, sanguine illi minime conjuncto, regni cœlorum claves tradidisse. Ita habet Vita ejus apud Surium, 3. Aprilis.

O quàm multis hodie beneficia sunt maleficia ! quàm multi officia quasi offas lethiferas glutiunt ! Qui enim ea cognatis vel amicis indoctis, impuris, vitiosis et indignis conferunt, non beneficia, sed veneficia eis largiuntur, quibus ipsi suas et suorum animas occidunt, et ad tartara mittunt. Hi ludunt in patrimonio Christi et reipublicæ, quasi illud propria et avita foret hæreditas, neque cogitant ejus se tantum esse dispensatores, non dominos : non cogitant quod

dispensationis hujus sibi creditæ strictam ab eis rationem exigit Christus, non cogitant se, utpote pastores, pascere debere totam Ecclesiam Dei, non hunc illumve cognatum cum tanto multorum et boni communis dispendio. Væ Prælatis, væ Principibus !

23. Replicavit,] retulit, enarravit; hebr. est, *præcepit*.

CAPUT VIGESIMUM OCTAVUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Præscribit Deus statas victimas in festis offerendas : primo, ut quotidie agnus unus mane, et alter vespere immoletur; erat hoc juge sacrificium. Secundo, v. 9. ut in sabbato duo agni mane immolentur. Tertio, v. 11. ut in neomenia, in holocaustum immolentur vituli duo, aries unus, et agni septem ; pro peccato vero hircus unus. Easdem victimas jubet offerri in festo Paschatis, v. 16. et in festo Pentecostes, v. 26.

1. Dixit quoque Dominus ad Moysen : 2. Præcipe filiis Israel, et dices ad
eos : Oblationem meam et panes, et incensum odoris suavissimi offerte
per tempora sua. 3. Hæc sunt sacrificia quæ offerre debetis : Agnos anni-
culos immaculatos duos quotidie in holocaustum sempiternum ; 4. unum
offeretis mane, et alterum ad vesperum : 5. decimam partem ephi similæ,
quæ conspersa sit oleo purissimo, et habeat quartam partem hin. 6. Ho-
locaustum juge est quod obtulistis in monte Sinai in odorem suavissimum
incensi Domini, 7. et libabitis vini quartam partem hin per agnos singulos in Sanctuario Do-
mini. 8. Alterumque agnum similiter offeretis ad vesperam juxta omnem ritum sacrificii matu-
tini, et libamentorum ejus, oblationem suavissimi odoris Domino. 9. Die autem sabbati offe-
retis duos agnos anniculos immaculatos, et duas decimas similæ oleo conspersæ in sacrificio, et
liba, 10. quæ rite funduntur per singula sabbata in holocaustum sempiternum. 11. In calendis
autem offeretis holocaustum Domino, vitulos de armento duos, arietem unum, agnos agnicu-
los septem immaculatos, 12. et tres decimas similæ oleo conspersæ in sacrificio per singulos
vitulos, et duas decimas similæ oleo conspersæ per singulos arietes : 13. et decimam decimæ
similæ ex oleo in sacrificio per agnos singulos, holocaustum suavissimi odoris atque incensi est
Domino. 14. Libamenta autem vini, quæ per singulas fundenda sunt victimas, ista erunt :
media pars hin per singulos vitulos, tertia per arietem, quarta per agnum ; hoc erit holocaus-
tum per omnes menses, qui sibi anno vertente succedunt. 15. Hircus quoque offeretur Domino
pro peccatis in holocaustum sempiternum cum libamentis suis. 16. Mense autem primo, quar-
ta decima die mensis, Phase Domini erit, 17. et quinta decima die solemnitas : septem diebus
vescentur azymis. 18. Quarum dies prima venerabilis et sancta erit : omne opus servile non
facietis in ea. 19. Offeretisque incensum holocaustum Domino, vitulos de armento duos,
arietem unum, agnos anniculos immaculatos septem ; 20. et sacrificia singulorum ex simila
quæ conspersa sit oleo, tres decimas per singulos vitulos, et duas decimas per arietem, 21. et
decimam decimæ per agnos singulos, id est, per septem agnos ; 22. et hircum pro peccato
unum, ut expietur pro vobis, 23. præter holocaustum matutinum quod semper offeretis.
24. Ita facietis per singulos dies septem dierum in fomitem ignis, et in odorem suavissimum
Domino, qui surget de holocausto, et de libationibus singulorum. 25. Dies quoque septimus
celeberrimus et sanctus erit vobis : omne opus servile non facietis in eo. 26. Dies etiam primi-
tivorum, quando offeretis novas fruges Domino expletis hebdomadibus, venerabilis et sancta
erit : omne opus servile non facietis in ea, 27. offeretisque holocaustum in odorem suavissi-
mum Domino : vitulos de armento duos, arietem unum, et agnos anniculos immaculatos sep-
tem, 28. atque in sacrificiis eorum, similæ oleo conspersæ tres decimas per singulos vitulos,
per arietes duas, 29. per agnos decimam decimæ, qui simul sunt agni septem : hircum quoque,
30. qui mactatur pro expiatione, præter holocaustum sempiternum et liba ejus. 31. Immacu-
lata offeretis omnia cum libationibus suis.

Nota : Hoc capite et sequenti, passim per sacrificium, intelligitur farreum, puta mincha ; incensum vero vocatur, non thymiama, sed victima incensa et cremata Deo : holocaustum denique sempiternum vocatur juge sacrificium Agni.

1. Dixit quoque Dominus ad Moysen.] Non constat quando et ubi hæc dixerit Deus : verisimile tamen est hîc servari ordinem temporis et narrationis (nihil enim obstat eum servari) ac proinde hæc dicta esse Mosi, paulo ante mortem ejus anno 40 exitus ex Ægypto, in ultima mansione. Ita Abulensis.

2. Oblationem meam, et panes, et incensum odoris suavissimi offerte.] Per *oblationem, panes* et *incensum*, intelligit, non panes propositionis, nec thymiama, sed tantum victimas Deo oblatas, et incensas. Hæ enim sunt panis, id est, cibus Dei; id patet ex Hebræo, qui sic habet : *Oblationem meam* (scilicet) *panem meum* (id est, victimas meas) *per ignitiones meas* (quibus scilicet, hæ victimæ per ignem Deo igniuntur et cremantur) *in odorem suavitatis offerte.*

3. Agnos anniculos immaculatos duos quotidie.] Describitur hîc sacrificium quotidie bis, scilicet semel mane, secundo vespere offerendum, quod proinde *juge* dicebatur. Victima offerenda erat, non vitulus, nec hœdus (qui in paschate offerri poterat), sed agnus. Hunc enim tantum significat Hebr. כבש *kebes.*

Nota primo : Agnus hîc debebat totus Deo, quasi summo omnium Domino, cremari, fierique holocaustum. Secundo, unus cremabatur mane, alter vespere, ut tam in initio, quàm in fine diei, Deum hac latria colerent, cum eoque sicut orsi erant, ita et finirent diem. Quis ergo Christianus negligat orationem matutinam et vespertinam, qua Deo vespere pro beneficiis diurnis, mane pro nocturnis gratias agat, eique se suaque omnia commendet ? Tertio, agnus debebat esse anniculus, id est, annum non excedere ; unde putat Abulensis anniculum, sive unius anni dici, etiamsi tantum esset 8 dierum ; nam post octo dies Deo sacrificari poterant agni, hœdi et vituli, ut patet Exodi 22. 30. Quarto, debebat esse immaculatus, id est, integer, et sine vitio corporis ; poterat tamen esse albus, niger, et habere maculas albas, vel nigras. Quinto, cuilibet agno loco libaminis addi debebat decima pars, sive assaron similæ conspersæ oleo, quod habebat mensuram quartæ partis hin ; etiam quarta pars hin vini, quod pariter libandum, id est effundendum, erat super agnum et similam, cum iisque cremandum ; intellige hæc de parte vini, et de pugillo farinæ, seu mincha. Hic enim solus cremabatur cum agno ; reliquum vero similæ et vini cedebat sacerdoti offerenti, uti dixi c. 15. 5. et docet hîc Abulensis. Assaron similæ sunt circiter quatuor libræ ; quarta pars hin sunt tres scyphi tredecim unciarum aquæ vel vini.

6. Holocaustum juge est, quod obtulistis in monte Sinai.] Hinc satis colligitur Hebræos in deserto non obtulisse hos agnos, nec sacrificasse post discessum è Sina per annos 38 ; in Sinai autem oblatum esse juge sacrificium patet Levit. 9. 17. Exodi 29. 38. In Sina enim institutum est sacerdotium et sacrificia, ibique Aaron et filii ejus suas primitias sacrificando celebrarunt.

Incensi.] Hebr. *ignitionis*, id est, sacrificii igniti, et cremati Deo. Vide dicta v. 2.

9. Die autem sabbati offeretis duos agnos.] Hæ sunt victimæ pro festo sabbati, scilicet duo agni. Mane ergo sabbati tres agni immolabantur, scilicet unus pro jugi sacrificio, duo pro sabbato ; patet ex Hebræo, ut mox ostendam.

Et duas decimas similæ oleo conspersæ, in sacrificio,] ad sacrificium, puta ad mincha ; hoc enim passim in Levitico significat *sacrificium*, scilicet ut sit farreum, non carneum.

9 et 10. Et liba (libamina similæ, olei et vini) quæ rite funduntur per singula sabbata, in holocaustum sempiternum.] Hebr. et Chald. est : *Holocaustum sabbati in sabbato suo*, id est, quolibet sabbato offerentur agni duo, jam dicti, *præter holocaustum juge, et libamen ejus.* Itaque quod Noster vertit, *et liba*, etc., eodem modo intelligendum est, q. d. Præter sacrificium sabbati, offeretis et liba, id est, libamina, quæ rite funduntur juxta legem per singula sabbata, id est, per singulos dies (hos enim sæpe significat sabbatum) in, vel ad, holocaustum juge et sempiternum. Ita Abulensis. Unde patet, in sabbato, uti et in aliis festis, servatum fuisse juge sacrificium diurnum ; sed præter hoc proprium festi sabbati fuisse, ut ob sabbatum immolarentur alii duo agni, qui mane uti et cæteræ victimæ, post oblationem jugis sacrificii, simul immolabantur. Ita Abulensis.

Pari modo, si duo festa in unum diem coincidérent, fiebant eo die sacrificia propria singulorum festorum atque insuper sacrificium juge, quod primum erat, cæteraque præibat. Sic festum Tubarum incidebat semper in neomeniam, puta in calendas mensis septimi, fierique poterat ut hic primus dies esset sabbatum, et tunc victimæ tam sabbati, quàm Tubarum et neomeniæ, post juge sacrificium offerri debebant. Sic pascha et pentecoste incidere poterant in sabbatum, non tamen in calendas ; quia pascha nunquam in primum, sed semper in 14 diem mensis primi ; pentecoste vero semper in sextum diem mensis tertii incidebat.

11. In calendis autem offeretis holocaustum.] Calendæ erant prima dies mensis, quæ et neomenia sive novilunium dicitur, eo quod Hebræi menses suos computarent secundum cursum lunæ, videlicet ab uno novilunio ad aliud, ita ut prima dies mensis semper incideret in novilunium. Hæc prima dies mensis proprie non erat festum ; quia in illa non cessabatur ab opere servili ex præcepto Dei ; licet forte ex devotione multi ab opere cessarent, quod innuit S. Augustinus, cum ait : *Melius facerent Judææ mulieres, si in neomeniis nerent, quàm in iis impudice saltarent.* Unde Levit. 23. inter festa non numeratur neomenia. Erat tamen ipsa clangore tubarum et sacrificiis solemnis, ut patet ex hoc loco, et ex Num. 10. v. 10. et ex psal. 80. 4. *Buccinate*, inquit, *in neomenia tuba, in insigni die solemnitatis vestræ.*

Porro novilunium et prima dies mensis, licet in eamdem diem inciderent, tamen non semper incidebant in eamdem horam ; nam cum ab uno novilunio ad alterum, interfluant 29 dies et 12 horæ ; dies vero quælibet habeat 24 horas : hinc factum est ut mensis Hebræorum alternis vicibus haberet, nunc 29, nunc 30 dies, junctis videlicet 12 horis excrescentibus utriusque

mensis, puta præsentis et præteriti, ad conflandum trigesimum diem.

Quare si ponamus, v. g. primo mense, qui 29 est dierum, eadem hora incipere novilunium, et primam diem mensis; necesse est, sequenti mense, qui 30 habet dies, novilunium, non prima primæ diei hora, sed post 12 horas, puta vespere ejusdem diei, incipere. Duodecim enim horæ ex præcedenti novilunio et mense, in sequentem mensem, ejusque primum diem rejectæ sunt, post quas incipit novilunium sequens.

Hinc patet nullos Hebræorum menses intercalares fuisse 22 et 23 dierum, uti Sigonius et aliqui alii voluerunt; sed omnes aut 29 aut 30 dierum fuisse: nam alioqui calendæ fuissent celebratæ alia die, quàm novilunii, et prima dies mensis non incidisset in novilunium: quod ex dictis patet esse falsum.

Unde Judæi etiamnum, instante novilunio, turriculas in synagogis conscendunt, et diligenter observant lunæ ortum, ac ea exorta, statim tubæ sonitu neomeniam denuntiant. Similiter menses suos per lunationes descripserunt prisci Romani, ante reformationem anni per menses solares, uti docet Macrobius, lib. 1. Saturnalium.

Hinc patet secundo annum Hebræorum aliquando incepisse ante æquinoctium vernum, aliquando post illud; nam intercalatio quæ alternis annis, vel tertio quoque anno fiebat, faciebat ut sequentis anni primus mensis incideret post æquinoctium; cujus ratio erat, quod mensis intercalaris erat ultimus anni, ideoque non primus, sed decimus tertius, qui proinde vicinior erat æquinoctio, quàm primus mensis anni sequentis; ac proinde primus mensis anni sequentis, æquinoctium non præcedere, sed sequi debebat, uti docet Abulensis in Levit. 23.

Patet tertio menses Hebræorum non respondisse ex æquo Romanis mensibus solaribus. Sic enim et nunc videmus novilunium sæpe non concurrere cum primo die mensis, sed multo post agi, ideoque lunationem unam, unumque mensem lunarem, partim in unum mensem solarem, partim in alterum sequentem incidere.

Quæres: Quæ fuerint causæ cur Deus instituerit neomeniam?

Respondeo: Prima fuit, ad recolendum beneficium gubernationis divinæ; sicut enim sabbato celebrabant Hebræi memoriam creationis; ita neomenia gubernationis divinæ. Hæc enim apposite significatur novilunio; nam luna inferioribus hisce corporibus dominatur, eaque maxime in novilunio immutare solet. Ita Lyranus hic, et S. Thomas, 1. 2. q. 102. art. 4. ad 10. Neomeniam ergo celebrando, Judæi agebant gratas Deo de beneficio gubernationis, eoque omni, sed maxime de eo, quod Deus præstat nobis per influxum solis, lunæ et aliorum corporum cœlestium.

Hac de causa Gentiles Romani *annum Jovi, id est soli, menses Junoni, id est, lunæ, consecrarunt. Sol enim efficit annum, luna menses. Porro luna dicta est Juno à juvenescendo, et Lucina quasi lucida; putantque eam in partubus auxilium ferre mulieribus, unde illud:*

Per cæruleum astrorum polum,
Partus celerantemque lunam.

Facillime enim mulieres sub plenilunium videntur prolem eniti, inquit Plutarchus in Quæst. Roman.

Rursum, Gentiles ut gubernationem divinam profiterentur, docebant duodecim deos duodecim mensibus præsidere. Siquidem Januarii tutelam credebatur habere Juno, Februarii Neptunus, Martii Minerva, Aprilis Venus, Maii Apollo, Junii Mercurius, Julii Jupiter, Augusti Ceres, Septembris Vulcanus, Octobris Mars, Novembris Diana, Decembris Vesta, uti docet Giraldus, syntagmate 1.

Secunda, ut Hebræi primitias, tam temporis et mensium, quàm frugum Deo penderent; hinc in neomenia offerebant in holocaustum vitulos duos, arietem unum, agnos septem, cum suis libamentis, ut hoc versu dicitur; item hircum unum pro peccato, ut dicitur v. 15.

Tertia, ut à Deo per sacrificia et preces, decursum totius mensis faustum et salutarem, ipso ejus initio peterent et impetrarent.

Quarta, ad legem Dei, et ea quæ illo mense agenda erant, in tabernaculo audiendum. Hac de causa et apud Romanos in calendis populus confluebat in urbem, ut quisque disceret et intelligeret quid, eo mense, in divinis humanisque rebus faciendum incumberet; unde pontifex calata, id est, vocata in capitolium plebe, quot ad Nonas dies superessent, repetita voce *calo* significabat, indeque Calendis nomen est indutum, de quo fuse Macrobius, lib. 1. Saturnalium. Atque à calendis calendaria sunt dicta, scilicet diaria, in quibus calendæ singulorum mensium cum cæteris diebus erant descriptæ.

Hæc commode applices primæ Dominicæ mensis, qua Christiani religiosiores solent spiritum innovare, confiteri, communicare, Deo pro beneficiis mense elapso acceptis gratias agere, eique auspicia mensis ineuntis, totumque mensem offerre, atque omnia prospera in eo petere, quam ad rem iis in Ecclesiis nostris plenariæ Indulgentiæ à summis Pontificibus concessæ sunt; nec enim decet Christianos in hac pietate et gratitudine cedere Judæis.

13. Et decimam decimæ similæ ex oleo.] Decima decimæ erat una decima. Nam sicut pro vitulo tres decimas, pro ariete duas; ita pro agno unam decimam similæ, in libamen offerebant, ut patet c. 15. v. 5. Illa ergo una decima, hìc et v. 21. vocatur decima decimæ, id est, decima pars ephi, quod erat decima pars cori; corus enim continebat 10 ephi; ephi autem continebat 10 decimas sive assarones. Assaron ergo, sive decima, erat decima pars decimæ, id est ephi, sed centesima pars cori (decies enim decem sunt centum) pro *decima decimæ*, hebr. est *assaron assaron;* quod cum Chald. sic quoque verti posset: *et singulas decimas per agnos singulos;* geminatio enim Hebræa distribuit, idemque valet quod, *per singulos.*

15. Hircus quoque offeretur Domino pro peccatis, in holocaustum sempiternum cum libamentis suis.] Hucusque descripsit holocausta in calendis sive in neomenia immolanda; nunc describit victimam pro peccato, in calendis immolandam: ea erat hircus.

Talmudici fabulantur hunc hircum singulis calendis immolatum fuisse pro peccato, non populi, sed Dei, quod ipse, inquiunt, commisit, cum imminuit lucem lunæ, et fecit eam deficere, cum antea luna æquale lumen cum sole haberet, idque, quia luna dixerat Deo unum regem non

debere habere duas coronas; cupiens, ut soli Deus lumen detraheret, itaque ipsa solem suo splendore vinceret. Sed hæc tam stolida sunt et stulta, quàm blasphema.

Dico ergo hunc hircum fuisse oblatum pro peccatis totius populi, indeterminate et in genere toto anno, sed maxime præcedente mense elapso, commissis.

Quæres: Quomodo hic hircus pro peccato vocatur *holocaustum sempiternum?* Rursum, quæ habeat libamenta?

Responderi posset hircum hunc vocari holocaustum sempiternum, per catachresin; quia scilicet semper stato tempore, puta in calendis, adeps hirci debebat cremari Deo; caro enim reliqua cedebat sacerdoti, juxta legem, Levit. 6. 25. Simili modo adeps hostiæ pacificæ dicitur cremari in holocaustum, c. 3. 5.

Rursum, per *libamenta* hìc intelligi posset sal; nam mincha, id est, simila, vinum et oleum, non libabantur in victimis pro peccato, ut dictum est c. 15. 3. nec thus cum eis adolebatur, ut patet Levit. 5. 12.

Verum hæc videntur arcta et contorta. Unde dico sensum hujus loci eruendum esse ex Hebræo, quem clare et plane sic vertunt Chald. Septuag. Vatablus et alii: *Hircum pro peccato offeretis, ultra holocaustum juge, cum libamentis ejus;* q. d. In calendis offeretis hircum pro peccato, ultra et post juge sacrificium. Nam holocaustum juge, nec in calendis, nec alias unquam, esto plurimæ aliæ offerrentur victimæ, intermitti poterat, illudque sua habebat libamina similæ, olei et vini. Id ita esse secundo patet ex eo quod simili prorsus modo dixit, v. 10, in sabbato offerendos esse duos agnos ultra sacrificium juge, uti patet ex Hebræo; ibi enim eadem verba sunt, quæ hìc. Simili etiam modo, v. 23. dicit in paschate offerendas esse victimas paschales, *præter holocaustum matutinum*, uti vertit noster Interpres, idemque repetit in singulis aliis festis versu ultimo, etc., seq. v. 6. et 11. et 16. et 22. et 25. et 28. et 32. et 34. et 38. non est ergo dubium quin idem de calendis dicere voluerit. Quare nostra versio hoc loco, simili modo juxta Hebræum, Chaldæum et Septuaginta exponenda est, ut τὸ *in holocaustum*, idem sit quod *ad holocaustum*, cum holocausto, ultra holocaustum; sic vulgo dicimus: Rex dedit vestes aureas filiæ suæ in dotem, id est, ad dotem, id est, ultra dotem, cum dote: nec enim vestes in dotem ipsam dari solent; et præpositio *in*, sæpe sumitur pro *ad, cum*, etc. Forte etiam pro *in holocaustum*, legendum est, *insuper holocaustum*, uti vult Abulensis, qui censet textum Latinum hìc esse corruptum, vel mutilum vitio librariorum.

16. Phase Domini erit,] festum paschæ erit.

19. Offeretisque incensum holocaustum Domino.] Pro *incensum* hebr. est *ignitionem*, id est victimam quæ igne cremetur, fiatque holocaustum. Ex hoc v. patet, in festo paschæ, oblatos fuisse in holocaustum duos vitulos, arietem unum, agnos 7 cum suis libamentis, atque hircum unum pro peccato.

22 et 23. Ut expietur (ut fiat expiatio) pro vobis, præter holocaustum matutinum.] Intellige et vespertinum; sed illud hìc non exprimitur: quia de eo non erat causa dubitandi, uti de matutino; hoc enim videri poterat omitti posse, quando manè eodem, tam multa alia sacrificia immolabantur: unde Deus expressè jubet illud non omitti.

24. In fomitem ignis.] Hebr. ad panem, vel cibum ignis, id est ad nutrimentum ignis.

26. Dies etiam primitivorum, in qua offerebant primas fruges maturas, id est panes ex primis frugibus, puta dies pentecostes, quæ celebratur expletis septem hebdomadibus, numeratis à secundo die azymorum, venerabilis et sancta erit.

27. Offeretisque holocaustum.] Eædem victimæ jubentur hìc offerri in festo Pentecostes, quæ jussæ sunt offerri in paschate v. 19.

Nota has victimas esse alias ab iis de quibus Levit. 23. 18, ut ibi dixi.

CAPUT VIGESIMUM NONUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Jubet Deus ut in festo Tubarum offerant vitulum unum, arietem unum, agnos septem. Secundo, v. 7. eadem jubet offerri in festo expiationis. Tertio, v. 12. præscribit victimas in festo Tabernaculorum, per septem dies offerendas.

1. Mensis etiam septimi prima dies venerabilis et sancta erit vobis, omne opus servile non facietis in ea, quia dies clangoris est et tubarum. 2. Offeretisque holocaustum in odorem suavissimum Domino, vitulum de armento unum, arietem unum, et agnos anniculos immaculatos septem: 3. et in sacrificiis eorum, similæ oleo conspersæ tres decimas per singulos vitulos, duas decimas per arietem, 4. unam decimam per agnum, qui simul sunt agni septem: 5. et hircum pro peccato qui offertur in expiationem populi, 6. præter holocaustum calendarum cum sacrificiis suis, et holocaustum sempiternum cum libationibus solitis, eisdem cæremoniis offeretis in odorem suavissimum incensum Domino. 7. Decima quoque dies mensis hujus septimi erit vobis sancta atque venerabilis, et affligetis animas vestras, omne opus servile non facietis in ea. 8. Offeretisque holocaustum Domino in odorem suavissimum, vitulum de armento unum, arietem unum, agnos anniculos immaculatos septem:

9. et in sacrificiis eorum, similæ oleo conspersæ tres decimas per singulos vitulos, duas decimas per arietem, 10. decimam decimæ per agnos singulos, qui sunt simul agni septem; 11. et hircum pro peccato, absque his quæ offerri pro delicto solent in expiationem, et holocaustum sempiternum, cum sacrificio et libaminibus eorum. 12. Quinta decima vero die mensis septimi, quæ vobis sancta erit atque venerabilis, omne opus servile non facietis in ea, sed celebrabitis solemnitatem Domino septem diebus. 13. Offeretisque holocaustum in odorem suavissimum Domino, vitulos de armento tredecim, arietes duos, agnos anniculos immaculatos quatuordecim, 14. et in libamentis eorum, similæ oleo conspersæ tres decimas per vitulos singulos, qui sunt simul vituli tredecim et duas decimas arieti uno, id est, simul arietibus duobus, 15. et decimam decimæ agnis singulis, qui sunt simul agni quatuordecim: 16. et hircum pro peccato, absque holocausto sempiterno, et sacrificio, et libamine ejus. 17. In die altero offeretis vitulos de armento duodecim, arietes duos, agnos anniculos immaculatos quatuordecim, 18. sacrificiaque et libamina singulorum per vitulos et arietes et agnos rite celebrabitis: 19. et hircum pro peccato absque holocausto sempiterno, sacrificioque et libamine ejus. 20. Die tertio offeretis vitulos undecim, arietes duos, agnos anniculos immaculatos quatuordecim: 21 sacrificiaque et libamina singulorum per vitulos et arietes et agnos rite celebrabitis; 22. et hircum pro peccato, absque holocausto sempiterno, sacrificioque et libamine ejus. 23. Die quarto offeretis vitulos decem, arietes duos, agnos anniculos immaculatos quatuordecim: 24. sacrificiaque et libamina singulorum per vitulos et arietes et agnos rite celebrabitis; 25. et hircum pro peccato, absque holocausto sempiterno, sacrificioque ejus et libamine. 26. Die quinto offeretis vitulos novem, arietes duos, agnos anniculos immaculatos quatuordecim: 27. sacrificiaque et libamina singulorum per vitulos et arietes et agnos rite celebrabitis: 28. et hircum pro peccato, absque holocausto sempiterno, sacrificioque ejus, et libamine. 29. Die sexto offeretis vitulos octo, arietes duos, agnos anniculos immaculatos quatuordecim: 30. sacrificiaque et libamina singulorum per vitulos et arietes et agnos rite celebrabitis; 31. et hircum pro peccato, absque holocausto sempiterno, sacrificioque ejus et libamine. 32. Die septimo offeretis vitulos septem, et arietes duos, agnos anniculos immaculatos quatuordecim: 33. sacrificiaque et libamina singulorum per vitulos et arietes et agnos rite celebrabitis; 34. et hircum pro peccato, absque holocausto sempiterno sacrificioque ejus et libamine. 35. Die octavo, qui est celeberrimus, omne opus servile non facietis, 36 offerentes holocaustum in odorem suavissimum Domino, vitulum unum, arietem unum, agnos anniculos immaculatos septem: 37. sacrificiaque et libamina singulorum per vitulos et arietes et agnos rite celebrabitis; 38. et hircum pro peccato, absque holocausto sempiterno, sacrificioque ejus et libamine. 39. Hæc offeretis Domino in solemnitatibus vestris præter vota et oblationes spontaneas in holocausto, in sacrificio, in libamine, et in hostiis pacificis.

1. Dies clangoris et tubarum est.] Festum tubarum celebrabatur die primo mensis septimi; de hoc festo dixi Levit. 23. 24.

3. Per singulos vitulos,] id est per vitulum. Ita Hebr. Unus enim tantum vitulus quotannis offerebatur in festo tubarum, scilicet singulis annis singuli vituli; et hoc voluit noster Interpres.

6. Præter holocaustum calendarum.] Festum enim tubarum incidebat in calendas septimi mensis: unde in eo tam victimæ propriæ calendis, quàm victimæ propriæ festo tubarum, immolari debebant, post juge sacrificium agni, ut dixi c. præced. v. 10; unde idipsum hic repetitur et inculcatur in festo expiationis v. 11, et in singulis diebus festi tabernaculorum, ut patet v. 16. 19. 22. 25. 28. 31. 34. 38.

7. Decima quoque dies mensis hujus septimi erit vobis sancta.] Illa enim erat festum expiationis, de quo Levit. 23. 27.

11. Absque his quæ offerri pro delicto solent in expiationem.] Nam in die hoc expiationis, expiabatur sacerdos, populus et tabernaculum, per illationem sanguinis in Sanctum sanctorum: ad hoc autem faciendum accipiebatur et immolabatur vitulus pro peccato, et aries in holocaustum. Rursum arietes duo, quorum alter erat emissarius, alter fiebat holocaustum, de quibus Levit. 16. Illa ergo sacrificia præmittebantur ad expiationem, qua facta, ad honorem festi immolabantur holocausta hic præscripta, scilicet vitulus unus, aries unus, agni septem.

Et holocaustum sempiternum,] id est, juge sacrificium.

Cum sacrificio,] id est mincha, quod addi solet jugi sacrificio.

12. Quinta decima vero die mensis septimi, quæ vobis sancta erit.] Erat enim tunc festum tabernaculorum, quod per septem, imo per octo dies celebrabatur, de quo Levit. 23. 34. Unde hic præscribuntur victimæ singulis ejus diebus offerendæ, eæque peno eædem quolibet die, scilicet arietes duo, et agni quatuordecim, nisi quod primo die vituli 13; secundo vero 12, tertio 11, et ita consequenter diminuendo semper

offerebantur : die vero octavo, qui erat cœtus, sive collectæ, tantum offerebant vitulum unum, arietem unum, agnos septem, ut patet v. 35.

13. DECIMAM DECIMÆ,] Unam decimam ephi, quod est decima cori, ut dixi c. præced. v. 13.

35. DIE OCTAVO, QUI EST CELEBERRIMUS.] Erat enim tunc festum cœtus et collectæ, ut dixi v. 22. de quo plura dixi Levit. 23. 36.

39. HÆC OFFERETIS DOMINO IN SOLEMNITATIBUS VESTRIS, PRÆTER VOTA, ET OBLATIONES SPONTANEAS IN HOLOCAUSTO, IN SACRIFICIO, IN LIBAMINE, ET IN HOSTIIS PACIFICIS,] q. d. Has victimas jam dictas, in festis præcipio, præter ea quæ ex voto, vel sponte offeretis in holocaustum, in sacrificium, id est, in mincha, in libamen, et in hostias pacificas. Ubi nota : Libamen nunquam per se solum offerebantur, sed semper cum sacrificio ; unde quando liberum et spontaneum erat sacrificium, liberum et spontaneum censebatur esse libamen.

CAPUT TRIGESIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

SANCIT DEUS UT PATER FILIÆ, MARITUS UXORIS VOTUM IRRITARE POSSIT, SI ILLI CONTRADICAT STATIM, ID EST PRIMO DIE, QUO ILLUD RESCIVIT, NON AUTEM SI SECUNDO DIE CONTRADICAT.

1. NARRAVITQUE Moyses filiis Israel omnia quæ ei Dominus imperarat ; 2. et
locutus est ad principes tribuum filiorum Israel : Iste est sermo quem
præcepit Dominus. 3. Si quis virorum votum Domino voverit, aut se
constrinxerit juramento, non faciet irritum verbum suum, sed omne quod
promisit implebit. 4. Mulier si quippiam voverit, et se constrinxerit ju-
ramento, quæ est in domo patris sui, et in ætate adhuc puellari : si cog-
noverit pater votum quod pollicita est, et juramentum quo obligavit ani-
mam suam, et tacuerit, voti rea erit : 5. quidquid pollicita est et juravit, opere complebit ;
6. sin autem, statim ut audierit, contradixerit pater ; et vota et juramenta ejus irrita erunt,
nec obnoxia tenebitur sponsioni, eo quod contradixerit pater. 7. Si maritum habuerit, et vo-
verit aliquid, et semel de ore ejus verbum egrediens animam ejus obligaverit juramento ; 8. quo
die audierit vir, et non contradixerit, voti erit, reddetque quodcumque promiserat ; 9. sin
autem audiens statim contradixerit, et irritas fecerit pollicitationes ejus, verbaque quibus ob-
strinxerat animam suam, propitius erit ei Dominus. 10. Vidua et repudiata quidquid voverint,
reddent. 11. Uxor in domo viri cum se voto constrinxerit et juramento, 12. si audierit vir,
et tacuerit, nec contradixerit sponsioni, reddet quodcumque promiserat; 13. sin autem extemplo
contradixerit, non tenebitur promissionis rea ; quia maritus contradixit, et Dominus ei propitius
erit. 14. Si voverit, et juramento se constrinxerit, ut per jejunium, vel cæterarum rerum abs-
tinentiam, affligat animam suam, in arbitrio viri erit ut faciat, sive non faciat ; 15. quod si au-
diens vir tacuerit, et in alteram diem distulerit sententiam, quidquid voverat atque promiserat,
reddet ; quia, statim ut audivit, tacuit : 16. sin autem contradixerit, postquam rescivit, porta-
bit ipse iniquitatem ejus. 17. Istæ sunt leges, quas constituit Dominus Moysi, inter virum et
uxorem, inter patrem et filiam, quæ in puellari adhuc ætate est, vel quæ manet in parentis
domo.

2. AD PRINCIPES,] et ad totum populum, cujus potior pars erant principes : vel *ad principes*, ut scilicet eadem referrent ad populum quisque suum, seu suæ tribus.

ISTE EST SERMO QUEM PRÆCEPIT DOMINUS,] circa vota, ut sequitur. Est hîc aposiopesis Hebræa : Moses enim non enarrat hîc suum cum Deo de votis colloquium, sed illud involvit cum hac enarratione sua ad populum, qua exsecutus est præceptum divinum. E contrario cap. 28 et 29 enarravit præcepta Domini, sed siluit se eadem retulisse populo ; et tales aposiopeses familiares sunt S. Scripturæ et Hebræis.

3. SI QUIS VIRORUM VOTUM DOMINO VOVERIT, AUT SE CONSTRINXERIT JURAMENTO,] si videlicet suam promissionem et votum confirmarit juramento.

NON FACIET IRRITUM,] non violabit votum aut juramentum.

4. MULIER SI QUIPPIAM VOVERIT IN ÆTATE ADHUC PUELLARI.] Sub puella, intellige et puerum in ætate puerili : utriusque enim par est ratio. Ita Abulensis.

SI COGNOVERIT PATER VOTUM, etc. ET TACUERIT, VOTI REA ERIT,] voto erit obligata. Nota, τὸ *si cognoverit ;* quia, antequam pater cognosceret votum, illudque irritaret, tenebatur filia illud implere, si deliberate illud emiserat. Sub patre, etiam tutores intellige : hi enim, patre mortuo, quasi in jus et regimen paternum succedunt.

Nota primo : Si taceret pater, hoc ipso votum filiæ confirmabatur ; quia consentire videtur is,

qui tacet in eo, quo præjudicatur, vel subtrahitur aliquid suo juri et potestati; uti faciebat hìc puella, quæ per votum hoc patria potestate et libertate ex parte se subtrahebat; silentium tamen hoc patris, non tam ex lege naturæ, quàm ex hac lege Dei positiva, votum filiæ confirmabat, uti plenius dicam v. ult.

Nota secundo : Votum, in quod semel tacite consenserat pater, absolute fiebat ratum : unde non licebat patri illud postea irritare : si tamen puella, quæ voverat, postea nuberet, licebat marito statim post contractum matrimonium, votum ejus irritare, æque ac si votum factum fuisset in matrimonio; alioqui enim marito, etiam invito et ignoranti, per hæc vota præcedentia, gravia onera potuisset injici, quæ ipse amplecti et subire non tenebatur. Ita Abulensis q. 35.

6. Sin autem, statim ut audierit, contradixerit.] Hebr. si, statim ut audierit, irritarit, dissolverit, vel fregerit votum, *statim*, intellige, non eodem instanti, sed moraliter, scilicet eodem die; nam sequenti die contradicere non poterat, ut dicitur v. 15.

7. Si maritum habuerit et voverit.] Judæi per *maritum* intelligunt sponsum, cui puella desponsata est, ut distinguatur hic casus à casu v. 11; ibi enim agit de marito, cui puella tradita est; hìc vero de eo, cui tantum desponsata est et promissa. Verum maritum tam hìc quam v. 11. accipiendum esse, non sponsum, patet ex Hebr. Chaldæo, Septuag. qui habent, *si fuerit viro.* Hæc enim phrasis apud Hebræos significat nuptam, et viro traditam; quare, si quæ sit distinctio inter casum hujus versus, et versus 11, dixerim potius hìc agi de nupta, quæ agit cum marito in domo patris sui, ut doceat hujus voti irritationem ad maritum, non ad patrem (esto in ejus domo degat) spectare; versu vero 11, agi de nupta quæ habitat extra domum patris, in domo mariti, ut ibi exprimitur. Ita S. Aug. q. 59.

9. Propitius erit ei dominus.] Dominus non indignabitur uxori, si non servet votum à marito irritatum.

11. Cum se voto constrinxerit, et juramento.] *Et*, pro *aut* hìc capitur; in Hebræo enim est *aut.*

14. Si voverit, et juramento se constrinxerit, ut per jejunium, vel cæterarum rerum abstinentiam, affligat animam suam.] Descendit hìc Deus à thesi ad hypothesin, seu ad exemplum usitatissimum, ex quo de reliquis omnibus votis peregrinationis, orationis, eleemosynarum, pœnitentiarum, etc. simile judicium sumendum relinquit. Nam de quibuslibet votis hìc agi, non autem de votis abstinentiæ tantum patet ex v. 1. 5. 8. 10. 12. S. August. tamen q. 59. censet hìc tantum agi de votis abstinentiæ à cibis, non concubitu. Verum, quod dixi, verius videtur : verba enim Scripturæ versibus jam citatis generalia sunt; unde quælibet vota comprehendere videntur.

16. Sin autem contradixerit, postquam rescivit, portabit ipse iniquitatem ejus.] Septuag. pro *postquam rescivit*, habent, *post diem in qua audivit*, ut sensus sit, q. d. Maritus debet primo die, quo rescit votum uxoris, contradicere, si velit illud irritare : si tamen primo die taceat et differat, itaque tacite consentiat, sed sequenti die consensum revocet, et contradicat, uxor à voto excusatur, quia maritus illud irritat; peccat tamen maritus contra legem hanc, consensum suum revocans : unde hujus voti non impleti culpam et pœnam portabit ipse, non uxor. Ita S. August. qu. 56. Abulens. Rabanus, Lyranus, Oleaster, Cajetanus, probantque ex eo quia, si maritus primo die contradixisset, itaque irritasset uxoris votum, nulla iniquitas fuisset ipsi, vel uxori portanda; usus enim fuisset ipse rite jure suo. Ergo cum hìc dicatur quod contradicendo portabit iniquitatem ejus, ita ut ipse peccet, non uxor, quæ votum, cui ille contradicit, non servat; sequitur contradictionem ejus quidem esse validam, votumque uxoris irritare : sed tamen eam perperam ab eo fieri; quia scilicet fit contra legem secundo die, cum primo die fieri debuisset; ideoque dicitur ipse portaturus iniquitatem ejus.

Verum, τὸ *post diem*, non est in Hebræo, Chald. et Nostro, videturque hoc loco impertinens, imo incidere et enervare æquam et directam antithesin. Nam hoc versu idem plane dicit et sancit Deus, cum eo quod sanxit v. 5. 8. 12. 15. (tantum enim hoc v. dat exemplum dictorum, uti dixi vers. præced.) videlicet, uxorem liberam esse à voto abstinentiæ, si ei statim eodem die quo illud rescivit, maritus contradicat; sin taceat, statim votum ipsum confirmari, ita ut sequenti die contradicere, votumque irritare non possit. Id enim plane convincit antithesis hujus versus cum præcedenti, hocque fuisse veteris juris in ista lege, versus citati plane significant. Secus est in lege nova; in ea enim probabile est parentem et maritum posse revocare consensum antea datum, itaque irritare votum filiæ, vel uxoris, in quod semel consensit, licet irritando peccet, si temere id faciat, uti docte docet noster Lessius tract. de voto dub. 13.

Dices : Si maritus irritat votum uxoris, statim eodem die quo illud cognovit, rite facit; utitur enim jure suo : quænam ergo iniquitas est illi portanda, ut hìc dicitur?

Respondeo : Licet maritus utatur jure suo, potest tamen peccare in ipsa irritatione voti, si videlicet sine causa, in re pia consensum neget, votumque irritet; præsertim si ex zelotypia, concupiscentia, avaritia, aliove vitio nolit uxorem servare votum levis et brevis alicujus, verbi gratia, abstinentiæ, orationis, eleemosynæ, etc. Et tunc ipse hujus irritationis culpam, quanta quanta est, portabit.

Portabit ipse iniquitatem ejus.] *Ejus*, scilicet uxoris; patet ex Hebræo : quia videlicet culpam hujus voti uxoris suæ non adimpleti, si quæ sit, quæ alias in uxorem recidisset, ipse in se transscripsit; dum illud sine causa et inique irritavit. Hujus enim voti uxoris, temere irritati, reatum et pœnam feret, non uxor, sed maritus irritans.

Hæc dicit Deus, ad solatium uxoris, utque scrupulos ei eximat. Solent enim feminæ in vota pronæ de iis anxiæ esse et sollicitæ, ut illa adimpleant; nec sibi satisfaciunt, esto illa à maritis irritentur. Jubet ergo Deus hìc eas esse securas, docetque culpam, si quæ sit in hac re, esse mariti, non uxoris.

17. Vel quæ manet in parentis domo.] quæ necdum est emancipata, aut viro tradita, sed puella est innupta, etiamsi grandæva. Om-

nium enim harum vota quælibet irritare poterat maritus, idque licite si statim eodem die contradiceret.

Hinc patet has leges de votis, eorumque irritatione, non esse undequaque legis et juris naturæ, uti nonnullis visum fuit; sed ex parte esse positivas, scilicet cæremoniales, vel judiciales legis veteris, quæ jam est abolita. Nam lex naturæ non dictat patrem posse filiarum puberum et grandævarum vota omnia, præsertim illa, quæ patriæ potestati non præjudicant, irritare : alioqui enim id etiam in lege nova locum haberet. Hoc autem est falsum. Secundo, lex naturæ non dictat, solo silentio parentis, vel mariti, votum filiæ vel uxoris plane confirmari. Tertio, lex naturæ non jubet ut parens, vel maritus voto statim contradicat, si illud irritare cogitet; potest enim requirere tempus ad deliberandum. Sanxit ergo hæc ita Deus in lege veteri, ne populus ille crassus suorum pia vota nimis facilè quavis de causa impediret, aut retractaret.

CAPUT TRIGESIMUM PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Jussu Dei cæduntur Madianitæ, scilicet omnes masculi, et omnes feminæ corruptæ, solæ virgines reservantur. Secundo, v. 19. jubet Deus tam prædam, quam milites, utpote a cæde et a morticinis redeuntes, purificari. Tertio, v. 25. jubet dimidium prædæ dividi inter milites; ita tamen ut ipsi ex ea unum animal ex quingentis dent Eleazaro, et sacerdotibus : alterum vero dimidium jubet dividi inter eos, qui in castris remanserant; ita tamen ut ipsi ex eo quinquagesimum animal dent Levitis. Quarto, v. 48. singuli omne aurum, quod rapuerant, obtulerunt Deo, eo quod nullus Hebræorum in prælio cecidisset.

1. Locutusque est Dominus ad Moysen, dicens : 2. Ulciscere prius filios Is-
rael de Madianitis, et sic colligeris ad populum tuum. 3. Statimque Moy-
ses : Armate, inquit, ex vobis viros ad pugnam, qui possint ultionem
Domini expetere de Madianitis; 4. mille viri de singulis tribubus eligan-
tur ex Israel qui mittantur ad bellum. 5. Dederuntque millenos de sin-
gulis tribus, id est, duodecim millia expeditorum ad pugnam; 6. quos
misit Moyses cum Phinees filio Eleazari sacerdotis, vasa quoque sancta,
et tubas ad clangendum tradidit ei. 7. Cumque pugnassent contra Madianitas atque vicissent,
omnes mares occiderunt, 8. et reges eorum, Evi et Recem, et Sur, et Hur, et Rebe, quin-
que principes gentis : Balaam quoque filium Beor interfecerunt gladio. 9. Ceperuntque mu-
lieres eorum, et parvulos, omniaque pecora, et cunctam supellectilem : quidquid habere
potuerant, depopulati sunt : 10. tam urbes quàm viculos et castella flamma consumpsit.
11. Et tulerunt prædam, et universa quæ ceperant tam ex hominibus, quàm ex jumentis,
12. et adduxerunt ad Moysen, et Eleazarum sacerdotem, et ad omnem multitudinem filio-
rum Israel; reliqua autem utensilia portaverunt ad castra in campestribus Moab juxta Jordanem
contra Jericho. 13. Egressi sunt autem Moyses et Eleazar sacerdos, et omnes principes syna-
gogæ, in occursum eorum extra castra. 14. Iratusque Moyses principibus exercitus, tribunis,
et centurionibus qui venerant de bello, 15. ait : Cur feminas reservastis? 16. Nonne istæ sunt,
quæ deceperunt filios Israel ad suggestionem Balaam, et prævaricari vos fecerunt in Domino
super peccato Phogor, unde et percussus est populus? 17. Ergo cunctos interficite quidquid
est generis masculini, etiam in parvulis : et mulieres, quæ noverunt viros in coitu, jugulate;
18. puellas autem et omnes feminas virgines reservate vobis; 19. et manete extra castra sep-
tem diebus. Qui occiderit hominem, vel occisum tetigerit, lustrabitur die tertio et septimo.
20. Et de omni præda sive vestimentum fuerit, sive vas, et aliquid in utensilia præparatum,
de caprarum pellibus, et pilis, et ligno, expiabitur. 21. Eleazar quoque sacerdos, ad viros
exercitus qui pugnaverant, sic locutus est : Hoc est præceptum legis, quod mandavit Domi-
nus Moysi : 22. Aurum, et argentum, et æs, et ferrum, et plumbum, et stannum, 23. et
omne quod potest transire per flammas, igne purgabitur; quidquid autem ignem non potest
sustinere, aqua expiationis sanctificabitur : 24. et lavabitis vestimenta vestra die septimo, et
purificati postea castra intrabitis. 25. Dixit quoque Dominus ad Moysen : 26. Tollite sum-
mum eorum quæ capta sunt, ab homine usque ad pecus, tu et Eleazar sacerdos et princeps

vulgi ; 27. dividesque ex æquo prædam, inter eos qui pugnaverunt, egressique sunt ad bellum, et inter omnem reliquam multitudinem ; 28. et separabis partem Domino ab his qui pugnaverunt et fuerunt in bello, unam animam de quingentis, tam ex hominibus, quam ex bobus et asinis et ovibus ; 29. et dabis eam Eleazaro sacerdoti, quia primitiæ Domini sunt. 30. Ex media quoque parte filiorum Israel accipies quinquagesimum caput hominum, et boum, et asinorum, et ovium cunctorum animantium, et dabis ea Levitis, qui excubant in custodiis tabernaculi Domini. 31. Feceruntque Moyses et Eleazar, sicut præceperat Dominus. 32. Fuit autem præda, quam exercitus ceperat ovium sexcenta septuaginta quinque millia, 33. boum septuaginta duo millia, 34. asinorum sexaginta millia et mille : 35. animæ hominum sexus feminei, quæ non cognoverant viros, triginta duo millia. 36. Dataque est media pars his qui in prælio fuerant ovium trecenta triginta septem millia quingentæ ; 37. è quibus in partem Domini supputatæ sunt oves sexcentæ septuaginta quinque. 38. Et de bobus triginta sex millibus, boves septuaginta et duo, 39. de asinis triginta millibus quingentis, asini sexaginta unus. 40. De animabus hominum sedecim millibus, cesserunt in partem Domini triginta duæ animæ. 41. Tradiditque Moyses numerum primitiarum Domini Eleazaro sacerdoti, sicut fuerat ei imperatum, 42. ex media parte filiorum Israel, quam separaverat his qui in prælio fuerant. 43. De media vero parte quæ contigerat reliquæ multitudini, id est, de ovibus trecentis triginta septem millibus quingentis, 44. et de bobus triginta sex millibus, 45. et de asinis triginta millibus quingentis, 46. et de hominibus sedecim millibus, 47. tulit Moyses quinquagesimum caput, et dedit Levitis, qui excubabant in tabernaculo Domini, sicut præceperat Dominus. 48. Cumque accessissent principes exercitus ad Moysen, et tribuni, centurionesque, dixerunt : 49. Nos servi tui recensuimus numerum pugnatorum, quos habuimus sub manu nostra ; et ne unus quidem defuit. 50. Ob hanc causam offerimus in donariis Domini singuli quod in præda auri potuimus invenire, periscelides, et armillas, annulos et dextralia, ac murænulas, ut depreceris pro nobis Dominum. 51. Susceperuntque Moyses et Eleazar sacerdos, omne aurum in diversis speciebus, 52. pondo sedecim millia, septingentos quinquaginta siclos, à tribunis et centurionibus. 53. Unusquisque enim quod in præda rapuerat, suum erat. 54. Et susceptum intulerunt in tabernaculum testimonii, in monimentum filiorum Israel coram Domino.

2. ULCISCERE FILIOS ISRAEL DE MADIANITIS,] quia ipsi provocarunt Israelitas, prostituendo eis filias suas, ad fornicationem et ad idololatriam Beelphegor, idque ea mente et scopo, ut eos postea, utpote à me desertos, invaderent et cæderent, ut dixi c. 25. initio.

3. QUI POSSINT ULTIONEM DOMINI EXPETERE DE MADIANITIS.] *Ultio* hæc dicitur *Domini*, primo, quia fiet à Domino vos adjuvante, et ante vos pugnante, ac prosternente Madianitas, ita Sept. Secundo, *ultio Domini* erit ea, qua ulciscemini injuriam populo Domini, et per consequens ipsi Domino, à Madianitis illatam. Ita Chald.

5 et 6. DUODECIM MILLIA, etc. MISIT CUM PHINEES (quia Phinees animosissime impedivit hoc scelus et scandalum Beelphegor, occidendo Madianitidem, c. 25. 7.) VASA QUOQUE SANCTA, ET TUBAS (de quibus c. 10. 2.) AD CLANGENDUM TRADIDIT EI.] *Vasa sancta*, erant arca cum tabulis legis, Cherubim et propitiatorio; hæc enim secum deferebant Judæi euntes ad bellum, ut scilicet ita quasi Deum, propitiatorio insidentem, secum deveherent, qui castra hostium sua præsentia dissiparet et protereret. Hæc ergo cum tubis tradita sunt Phinees sacerdoti, id est curæ ejus commissa sunt. Phinees enim profectus est ad hoc bellum, non tam ut dux esset belli, quàm ut sacerdos sacris præesset.

Discant hic duces in castris probos habere sacerdotes, qui pietatem promoveant, Dei offensas et peccata cohibeant. Discant et milites sacra sacrosque, ac Deum revereri : Deus enim est qui dat victoriam. Hodie non raro aliter agitur ; hinc clades et lacrymæ. Audi Petrum Blesens. epist. 94. *Olim*, ait, *se juramento milites obligabant, quod starent pro reip. statu, quod in acie non fugerent : sed et hodie tirones enses suos recipiunt de altari, ut profiteantur se filios Ecclesiæ. Porro in contrarium res versa est ; nam ex quo hodie militari cingulo decorantur, statim insurgunt in Christos Domini, et desæviunt in patrimonium Christi : spoliant et deprædantur subjectos Christi pauperes, et miserabiliter atque immisericorditer affligunt miseros, ut in doloribus alienis illicitos appetitus, et extraordinarias impleant voluntates.* Addit secundo : *Qui contra inimicos crucis vires suas exerere debuerant, in potibus et ebrietatibus pugnant. Vacant otio, marcent crapula, vitamque degenerem in immunditiis transigentes, nomen et officium militiæ dehonestant. Hi laudant in pace prædas, inter arma fugas, inter vina victorias, cum sint in prætoriis leones, in præliis lepores.* Addit tertio : *Ordo militum nunc est, ordinem non tenere ; nam cujus os malorum verborum spurcitia polluitur, qui detestabilius jurat, qui minus Deum timet, ministros Dei vilificat, qui Ecclesiam non veretur; iste hodie in cœtu militum fortior et nominatior reputatur.* Isti sunt galeati lepores, qui fortes sunt ad furandum, potan

dum, constuprandum, abigendum pecora amicorum; sed in quibus in acie nulla est vis, nec in victoria decus, nec in fuga flagitium: exercitus lingua quàm manu promptior, prædator è sociis, et ipse hostium præda.

Allegorice, vasa hæc et Cherubim sunt angeli sancti, qui cum viris piis et probis certant contra dæmones et peccata, eosque animant et adjuvant. Tubæ sunt prædicatorum divinorum sermones et cohortationes. Phinees est Christus, qui hujus belli dux est et director. Ita Cyrill. lib. 4. de Adoratione.

Rursum arca continens manna, id est, Christum, est B. Virgo, quæ victoriam contra homines et dæmones largitur. Refert Theophanes, Anastasius et Cedrenus, atque ex iis Baronius anno Christi 625., Heraclium Imp. superasse Cosrhoem regem Persarum ope B. Virginis, qua factum est ut grando miræ magnitudinis Persas contriverit.

Anno Domini 886, Basilius Imp. Saracenorum Principem, qui Christum ejusque matrem subsannaverat, invocans B. Virginem bello superavit, ut refert Curopalatus, et ex eo Baronius.

Joannes Zemisca Imp. Græcorum Bulgaros, Roslos, etc., superavit ope B. Virginis, quæ misit S. Theodorum martyrem, qui visus est equo albo insidens in prima acie pro Romanis pugnare, et hostium vires infringere; unde Zemisca in ejus honorem templum ædificavit.

Pelagius, princeps Asturum, ope B. Virginis cum paucis Gothos superavit; tela enim hostium in ipsosmet retorta sunt vi divina, ita ut Alchaman eorum dux cum viginti millibus cæsus sit. Inde cœperunt Hispani regnum à Gothis occupatum recuperare. Exstat adhuc spelunca in qua cum suis latuit Pelagius, B. Virgini dicata, dictaque S. Maria de Covadunga: ita Tudens. Roderic. et ex iis Baron. anno Christi 718.

Narses Magnus, B. Virginis cliens et cultor, sub Justiniano Imp. ope Virginis miras et crebras contra Totilam et Gothos obtinuit victorias; solebat enim B. Virgo ei apparere, et quando prælium ineundum esset præcipere: quare ipse in aciem non descendebat, nisi ab ea tempus opportunum cognovisset, uti refert Procopius, Evagrius, et ex iis Baronius anno Christi 568.

Stephanus Hungarorum rex, iturus contra hostes, supplex opem B. Virginis implorabat, dicens: *Si placet tibi, ô Domina mundi, tuæ partem hæreditatis ab inimicis devastari, et novellam Christianismi plantationem dissipari, ne, quæso, sinas illud imputari diffidentiæ meæ, sed potius dispositioni voluntatis tuæ. Si quid commisit culpa pastoris, ipse luat: oves, quæso, insontes ne patiaris affligi.* Uti refert Ant. Bonfin. lib. 1. de Rebus Hungar. dec. 2.

Nota est celebris victoria Joannis Austriaci, quam ipse à Turcis retulit ope B. Virginis: unde ejus memoriam quotannis recolunt fideles, vocantque festum S. Maria de Victoria, quod celebrant sub initium Octobris. Contigit illa anno Domini 1571, in mari Corinthiaco.

7. Cumque pugnassent contra Madianitas, atque vicissent, omnes mares occiderunt,] qui scilicet erant in Madian: nam aliquos, audito belli instantis rumore, ex Madian in vicina loca fugisse patet, ex eo quod ipsi restituerint gentem Madian, quæ postea Judæis fuit infesta, maxime tempore Gedeonis. Ita Abulensis.

8. Et reges eorum, Evi, et Recem, et Sur, et Hur, et Rebe,] hi sunt quinque reges, id est, principes Madian, è quibus Sur pater fuit Madianitidis, quam occidit Phinees c. 25. 18.

Balaam quoque filium Beor interfecerunt gladio.] Hinc patet Balaam à Balac, rege Moab, transisse in Madian, ibique similia contra Hebræos machinatum esse, atque fecerat in Moab: ideoque jure ab Hebræis in Madian cum aliis cæsum esse.

13. Egressi sunt autem Moyses et Eleazar,] ad congratulandum victoribus, ex Madian redeuntibus.

16. Quæ prævaricari vos fecerunt in Domino, super (in) peccato Phogor.] *Phogor*, est Beelphegor, ut dixi c. 25. 3.

17. Ergo cunctos interficite, quidquid est generis masculini, etiam in parvulis.] Fuit hoc proprium in isto bello, quod parvuli jussu Dei (qui necis, vitæque omnium est dominus) et Moysis, sint occisi. Id factum est, primo, ob criminis à Madianitis contra Hebræos admissi, enormitatem et detestationem; secundo, ne parvuli, cum adolevissent, parentum suorum necem ulciscerentur.

Nota: Per judicem et potestatem humanam, non possunt occidi parvuli innocentes, propter peccatum parentum; possunt tamen occidi per jus et potestatem Dei; tum quia ipse transscendens in omnia, ac consequenter in vitam omnium habet dominium: tum quia parvuli, omnesque homines, ob peccatum originale, rei sunt mortis; illam ergo Deus eis, vel cito, vel serius sive hoc modo, sive alio pro libito inferre potest. Ita Abulensis in capite 24. Deut. q. 5.

17 et 18. Et mulieres quæ noverunt viros in coitu, jugulate: puellas autem, et omnes feminas virgines reservate.] Nota: Madianitides à viris cognitæ occidi jubentur, quia per tales decepti fuerant Hebræi fornicando cum illis, rursumque per eas decipi potuissent. Ita Theodorus, q. 49. virgines vero ab hoc crimine fuerant immunes: unde eas reservarunt Hebræi, vel ad hoc, ut eas venderent, vel ut eis quasi ancillis uterentur.

Potuerunt autem virgines à corruptis dignosci: primo, per inspectionem matronarum maxime obstetricum; quæ inspectio etiam in lege nova est recepta, ut patet c. *fraternitatis*, extrav. de frigidis. Secundo, per revelationem Dei, corruptas Mosi indicantis et designantis. Addit Abulensis tres alios modos, scilicet per gagatem gemmam: nam qui eam bibit, si non sit virgo, cogitur reddere urinam. Secundo, ex inspectione urinæ: hæc enim in virginibus clara est et lucida; in corruptis turbida. Tertio, per inspectionem horoscopi et constellationum cœli. Sed hic tertius modus, licet eum non improbet Abulensis hoc loco, alibi tamen eumdem refutat; est enim superstitiosus: duo priores modi obscuri sunt, et incerti. De gagate tamen idem affirmat Anselmus Boetius medicus et gemmarius Rodulphi II. Imper. l. 2. de Gemmis c. 165. *Virginitatem*, ait, *prodit non solum suffitu, sed potatu. Nam si pulverem bibat virgo, non urinabit: si corrupta sit, urinam retinere non poterit, multorum testimonio.* Idem asserit

Camillus Leonardus Pisaurensis medicus tract. de Lapidibus in Gagate.

19. Qui occiderit hominem, vel occisum tetigerit, lustrabitur die tertio, et septimo,] juxta legem, de eo qui tangit cadaver, latam Num. 19. 14.

20. Et de omni præda, sive vestimentum fuerit, sive vas, etc. expiabitur,] scilicet per ignem, si id fieri possit, videlicet si vas vestis ignem ferat: sin autem, expiabitur per aquas lustrationis, ex cinere vitulæ rufæ confectas, de quibus c. 19. 2 et 12. idque die tertio et septimo, uti explicatur v. seqq.

Nota: Hæc supellex Madianitarum debebat expiari, quia legaliter erat immunda, ex contactu mortuorum, juxta legem Num. 19. v. 14. et Lev. 11. v. 32, quia scilicet quædam ex hisce vasis et rebus erant in tabernaculis morientium: multa etiam ex ipsis contigerant ipsos morientes, sicut vestes mortuorum, quod si quid esset in tanta magnitudine prædæ, in quod neutrum horum competeret, quod proinde non esset immundum; id tamen, propter dubium, purificari debebat; de omnibus enim præsumebatur, quod essent immunda, ob tot occisorum sparsa ubique cadavera. Ita Abulensis.

21. Hoc est præceptum legis, quod mandavit Dominus Moysi.] Hoc præceptum hucusque scriptum non vidimus. Illud ergo hîc, vel aliàs, viva voce Deus Mosi tradidit. Solebat enim Deus Mosi omnia sua jussa edicere, et commendare, ut ipse eadem postea ad sacerdotes, et ad populum referret. Ita Abulensis.

23. Et omne quod potest transire per flammas, igne purgabitur.] Hebr. Chald. et LXX addunt: *Et aqua lustrationis expiabitur*, quasi præter ignem, debuerit hoc vas aspergi et lustrari aqua cinerali vitulæ rufæ.

27. Dividesque ex æquo prædam, inter eos qui pugnaverunt, etc. et inter omnem reliquam multitudinem.] Nota: Non Moses, non Phinees dux belli, potiorem prædæ partem sibi usurpant, sed ea tota inter milites dividitur: *Decet* enim *duces gloriam, milites pecuniam è victoria efferre*, ait Cato. Unde Scipio, cum, capta Carthagine, aliisque urbibus, milites magis quàm ullus imperator locupletasset, moriens ex tot victoriis et opibus, non nisi triginta tria argenti, duo auri pondo reliquit, ait Plutarchus.

Nota secundo, quod ait, *divides ex æquo*, intelligendum esse, non ita ut tantum cedat iis, qui in castris manserunt, et longius à belli alea et periculo abfuerunt, quantum militibus, qui suo periculo et labore victoriam pepererunt: sed ita ut tantum habeant omnes qui in castris manserunt, simul sumpti, quantum habent pauci illi qui depugnarunt; ut scilicet medietas una prædæ cedat militibus, qui pugnarunt; altera medietas cedat reliquis, qui in castris manserunt. Quare ex hac medietate, singuli in castris remanentes, utpote qui in maximo erant numero, longe minus habuerunt, quàm ex sua medietate habuerint milites, qui pugnarunt: hi enim numero erant longe pauciores, ac proinde longe amplius ex sua prædæ medietate, singuli participarunt. Porro, ex utraque medietate, quædam oblata sunt Domino, id est, sacerdotibus et Levitis, ut sequitur.

Dices: Lex bellica est ut æqua sit sors eunti ad bellum, et manenti ad sarcinas, ut dicitur 1. Reg. 30. v. 24.

Resp. Hæc lex posterius à Davide sancita est, ut ibidem dicitur. Secundo, hæc lex hîc non habet locum; intelligitur enim de iis et eo casu, quo utrique æque belli aleam et periculum subeunt, ut cum v. g. una pars fortior et numerosior vadit ad prælium, altera debilior et minoris (ut solet) numeri, tuetur sarcinas. Tunc enim tam hæc, quàm illa periculum adit, et hostis insultum exspectare et sustinere debet. Hìc vero soli pauci qui ibant ad prælium, subibant periculum. Nam reliqui omnes in castris manentes, cum maximo essent numero, non timebant hostem tam exiguum, ac consequenter nullum adibant periculum. Ita Abulensis.

28. Separabis partem Domino.] Jubet hîc Deus, primo, ut milites ex sua medietate prædæ, dent sibi, id est, Eleazaro et sacerdotibus, unam animam, id est, unum animal de quingentis, tam ex hominibus, quàm ex bobus, asinis et ovibus. Unde ex hac parte, ex præda hac cesserunt sacerdotibus oves 675, boves 72, asini 61, virgines 32, ut patet v. 37.

Secundo, ut Israelitæ, qui in castris manserant, ex sua medietate, unum animal de quinquaginta dent Levitis.

29. Dabis eam Eleazaro,] ut scilicet inde partem distribuat Ithamar, et aliis minoribus sacerdotibus. Hi enim non minus, quàm Levitæ, prædæ participes esse debent; reliquum vero sibi, tanquam pontifici servet. Simile vidimus cap. 18. 28.

Primitiæ,] id est oblatio; hebr. enim est *theruma*.

49 et 50. Ne unus quidem defuit (cecidit in pugna) ob hanc causam offerimus in (pro) donariis Domini singuli, quod in præda auri potuimus invenire.] Ecce hîc singuli totum aurum, aureaque vasa, quæ rapuerant, Deo offerunt. Causa sequitur.

50. Ut depreceris.] Hæc secundaria et accessoria erat causa oblationis auri; primaria enim erat, ut ostenderent se esse gratos Deo, qui illis hanc victoriam dederat plane incruentam. Ita quævis gentes victoriam Deo acceptam tulerunt, ideoque hostium manubias, vel arma diis suis dedicarunt.

Aristomenes in ea pugna quam contra Lacones feliciter gessit, partaque victoria cum Delphos venisset, scutum quod in prælio amiserat ibidem reperit, ac rursus eodem in templo dedicavit. Hoc scutum vidisse se scribit Pausanias in Messenicis.

Leocritus Atheniensis, cum Piræeum oppidum cum suis primus oppugnasset, et simul expugnasset, clypeum suum solemni ritu Jovi Liberatori dedicavit, cum inscriptione nominis et præclari facinoris. Ita Pausanias, libro 1.

Philistini arma Saulis regis à se interfecti, in æde Astaroth suspenderunt, 1. Reg. 31. 10.

Vexilla quæ à devictis Cremonensibus Brixiani reportarunt, in cathedrali ipsorum Ecclesia in perpetuam rei memoriam suspensa leguntur apud Bergomensem l. 12.

Angli calcaria aurata Francorum in Cortracensi prælio cæsorum, Cortraci in templo suspendère. Ita Æmil. l. 9.

Phocas Imperator Tarso et Mopsuestia urbibus Agarenorum captis, Constantinopolim reversus portas earum secum duxit, Deoque quasi suæ expeditionis primitias tribuens, in S. Sophiæ templo dedicavit.

Joannes Columna Cardinalis, ab Honorio Pontifice Christiani exercitus et ingentis classis legatus, in Ægypto Heliopolim validissimam urbem expugnavit, et victor ex ancipiti prælio sacratum Romam trophæum detulit, columnam scilicet in qua Christus deligatus et flagris cæsus fuit, quam in sanctæ Praxedis templo Deo, in spolium pretio omni pretiosius, erexit. Ita P. Jovius in Pompa Columnæ.

David gladium Goliath, quo ipsummet capite truncavit, Deo dedicavit, eumque in Dei tabernaculo suspendit, 1. Reg. 21. 9.

Denique, Titus Imper. admiratus munitiones Hierosolymæ, vidensque eas à se superatas, dixit : *Plane Deo adjuvante pugnavimus*, ait Joseph lib. 7. Belli c. 16. quin et coronari noluit, dicens Deo victoriæ hujus coronam deberi. Audi Philost. l. 6. de Vita Apollonii : *Finitimæ gentes ob victoriam coronare ipsum voluerunt ; ille vero se tali honore indignum esse respondit : non enim se talium operum auctorem, sed Deo contra Judæos iracundiam demonstranti manus suas præbuisse.*

51. OMNE AURUM IN DIVERSIS SPECIEBUS,] id est, omne aurum in diversas vasorum species conflatum. Ita Hebr. Chald. Septuaginta.

52. PONDO SEDECIM MILLIA.] τὸ *pondo*, non est in Hebræo ; ex quo patet, *pondo*, hîc non significare libram, seu pondus, scilicet siclorum, q. d. Ex præda oblata fuerunt in auro ad pondus sedecim millia siclorum, et 750 sicli, hoc est universim auri libræ 697, et 22 sicli. Ita Hebræa.

53. UNUSQUISQUE ENIM QUOD IN PRÆDA RAPUERAT, SUUM ERAT.] Intellige de auro, et similibus quæ rapi et tegi poterant ; nam alia grandiora, ut homines et pecora, in commune collata sunt, et ex æquo divisa, ut dictum est v. 25.

54. INTULERUNT IN TABERNACULUM, quod erat CORAM DOMINO,] puta coram arca, Cherubim et propitiatorio.

Lyran. hoc capite duodecim causas recenset, ob quas juste motum fuisse bellum in Script. legimus. Prima est, si bellum geratur contra terram in qua Deus blasphematur per idololatriam, ut habetur Deut. 12. 2. *Subvertite omnia loca in quibus coluerunt Gentes, quas possessuri estis, deos suos.* Secunda, si à Dei cultu recedatur, Deut. 13. 12. *Si audieris in una urbium tuarum dicentes aliquos*, etc. Tertia, si fidelitas temporalis Domini deseratur, ut patet 4. Reg. 3. de Joram et Josaphat, qui moverunt bellum contra regem Moab. Quarta, si rebellio moveatur ; ita David 2. Reg. 20. persecutus est Sebam filium Bochri. Quinta, si malefactor defendatur, ut patet Judic. 20. de bello moto contra Gabaa. Sexta, si injuria publica principi irrogetur, ut patet 2. Reg. 10. de bello David contra regem Ammon, qui fecit radi barbas nuntiorum David in contemptum ejus. Septima, si propria res repetatur, ut patet 2. Reg. 3. de bello David contra Isboseth, ad repetendum regnum quod ei datum erat à Deo. Octava, ut hostis repellatur, ut patet 2. Reg. 8. de bello David contra Philistæos. Nona, ut hostis insurgens in suis propriis oppugnetur, ut patet Num. 21. de bello filiorum Israel contra Sehon et contra Og reges Amorrhæorum. Decima, contra illum, per quem hostis roboratur, ut patet 2. Reg. 8. de bello David contra Syriam Damasci, eo quod ferebat auxilium Adarezer. Undecima, ut amicus ab hostibus eripiatur, ut patet Gen. 14. de bello Abraham contra reges, qui captivaverant Lot nepotem suum. Duodecima, si tyrannis à præsidente exerceatur, ut patet l. 1. Machabæorum, de bello Machabæorum contra Antiochum Illustrem. Hactenus Lyranus.

CAPUT TRIGESIMUM SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

RUBENITÆ ET GADDITÆ, PECORIBUS ABUNDANTES, PETUNT IN SORTEM SIBI DARI TERRAM GALAAD, UTPOTE COMPASCUAM ; OBJURGAT EOS MOSES, SED SINCERA EORUM MENTE COGNITA, ACQUIESCIT, EISQUE TRADIT GALAADITEM ; SED EA LEGE, UT IPSI ARMATI CÆTERAS TRIBUS PRÆEANT, EASQUE IN CHANAAN INDUCANT.

1. FILII autem Ruben et Gad habebant pecora multa, et erat illis in jumentis
infinita substantia. Cumque vidissent Jazer et Galaad aptas animalibus alendis
terras, 2. venerunt ad Moysen, et ad Eleazarum sacerdotem, et princi-
pes multitudinis, atque dixerunt : 3. Ataroth, et Dibon, et Jazer, et
Nemra, Hesebon, et Eleale, et Saban, et Nebo, et Beon, 4. terra,
quam percussit Dominus in conspectu filiorum Israel, regio uberrima est
ad pastum animalium : et nos servi tui habemus jumenta plurima ; 5. pre-
camurque, si invenimus gratiam coram te, ut des nobis famulis tuis eam in possessionem, nec
facias nos transire Jordanem. 6. Quibus respondit Moyses : Numquid fratres vestri ibunt ad
pugnam, et vos hîc sedebitis ? 7. Cur subvertitis mentes filiorum Israel, ne transire audeant in
locum, quem eis daturus est Dominus ? 8. Nonne ita egerunt patres vestri, quando misit de
Cadesbarne ad explorandam terram ? 9. Cumque venissent usque ad Vallem botri, lustrata
omni regione, subverterunt cor filiorum Israel, ut non intrarent fines, quos eis Dominus de-
dit. 10. Qui iratus juravit, dicens : 11. Si videbunt homines isti, qui ascenderunt ex Ægypto,

à viginti annis et supra, terram quam sub juramento pollicitus sum Abraham, Isaac et Jacob; et noluerunt sequi me, 12. præter Caleb filium Jephone Cenezæum, et Josue filium Nun : isti impleverunt voluntatem meam. 13. Iratusque Dominus adversum Israel, circumduxit eum per desertum quadraginta annis, donec consumeretur universa generatio, quæ fecerat malum in conspectu ejus. 14. Et ecce, inquit, vos surrexistis pro patribus vestris, incrementa et alumni hominum peccatorum, ut augeretis furorem Domini contra Israel. 15. Quod si nolueritis sequi eum, in solitudine populum derelinquet, et vos causa eritis necis omnium. 16. At illi prope accedentes, dixerunt : Caulas ovium fabricabimus, et stabula jumentorum, parvulis quoque nostris urbes munitas; 17. nos autem ipsi armati et accincti pergemus ad prælium ante filios Israel, donec introducamus eos ad loca sua. Parvuli nostri, et quidquid habere possumus, erunt in urbibus muratis, propter habitatorum insidias. 18. Non revertemur in domos nostras, usque dum possideant filii Israel hæreditatem suam : 19. nec quidquam quæremus trans Jordanem, quia jam habemus nostram possessionem in orientali ejus plaga. 20. Quibus Moyses ait : Si facitis quod promittitis, expediti pergite coram Domino ad pugnam; 21. et omnis vir bellator armatus Jordanem transeat, donec subvertat Dominus inimicos suos, 22. et subjiciatur ei omnis terra : tunc eritis inculpabiles apud Dominum et apud Israel, et obtinebitis regiones, quas vultis, coram Domino. 23. Sin autem quod dicitis, non feceritis, nulli dubium est quin peccetis in Deum : et scitote quoniam peccatum vestrum apprehendet vos. 24. Ædificate ergo urbes parvulis vestris, et caulas et stabula ovibus ac jumentis : et quod polliciti estis implete. 25. Dixeruntque filii Gad et Ruben ad Moysen : Servi tui sumus, faciemus quod jubet Dominus noster. 26. Parvulos nostros, et mulieres, et pecora, ac jumenta relinquemus in urbibus Galaad; 27. nos autem famuli tui omnes expediti pergemus ad bellum, sicut tu, domine, loqueris. 28. Præcepit ergo Moyses Eleazaro sacerdoti, et Josue filio Nun, et principibus familiarum per tribus Israel, et dixit ad eos : 29. Si transierint filii Gad et filii Ruben vobiscum Jordanem, omnes armati ad bellum coram Domino, et vobis fuerit terra subjecta, date eis Galaad in possessionem. 30. Sin autem noluerint transire armati vobiscum in terram Chanaan, inter vos habitandi accipiant loca. 31. Responderuntque filii Gad, et filii Ruben : Sicut locutus est Dominus servis suis, ita faciemus; 32. ipsi armati pergemus coram Domino in terram Chanaan, et possessionem jam suscepisse nos confitemur trans Jordanem. 33. Dedit itaque Moyses filiis Gad et Ruben, et dimidiæ tribui Manasse filii Joseph regnum Sehon regis Amorrhæi, et regnum Og regis Basan, et terram eorum cum urbibus suis per circuitum. 34. Igitur exstruxerunt filii Gad, Dibon, et Ataroth, et Aroer, 35. et Etroth, et Sophan, et Jazer, et Jegbaa, 36. et Bethnemra, et Betharan, urbes munitas, et caulas pecoribus suis. 37. Filii vero Ruben ædificaverunt Hesebon, et Eleale, et Cariathaim, 38. et Nabo, et Baalmeon, versis nominibus, Sabama quoque, imponentes vocabula urbibus quas exstruxerant. 39. Porro filii Machir, filii Manasse, perrexerunt in Galaad, et vastaverunt eam interfecto Amorrhæo habitatore ejus. 40. Dedit ergo Moyses terram Galaad Machir filio Manasse, qui habitavit in ea. 41. Jair autem filius Manasse abiit et occupavit vicos ejus, quos appellavit Havoth Jair, id est, Villas Jair. 42. Nobe quoque perrexit, et apprehendit Chanath cum viculis suis; vocavitque eam ex nomine suo Nobe.

1 et 2. FILII AUTEM RUBEN ET GAD HABEBANT PECORA MULTA, etc. CUMQUE VIDISSENT JAZER ET GALAAD, APTAS ANIMALIBUS ALENDIS TERRAS, VENERUNT AD MOYSEN,] ut eas sibi in sortem et hæreditatem dari postularent. Erant hæ terræ Jazer et Galaad, cis Jordanem, in terra, quam Sehon et Og regibus Amorrhæorum ademerant Hebræi c. 21. 24. Horum ergo terram, utpote compascuam, postulant Rubenitæ et Gadditæ, pecoribus abundantes, illisque cum dimidia tribu Manasse, eam possidendam tradidit Moses.

Tropolog. S. Gregor. 27. Moral. c. 10. *Quos multa*, ait, *mundi implicamenta occupant, hi Jordanem transire nolunt : quia habitationem cælestis patriæ non requirunt.* Vide apud eum cætera.

4. HABEMUS JUMENTA (id est pecora) PLURIMA.

6, 7, 8 et 9. QUIBUS RESPONDIT MOYSES (putans eos ex timore Chananæorum, et bellorum cum eis ineundorum, nolle pergere trans Jordanem in Chanaan) : CUR SUBVERTITIS MENTES FILIORUM ISRAEL, NE TRANSIRE AUDEANT, etc. NONNE ITA EGERUNT PATRES VESTRI, etc. SUBVERTERUNT, id est, averterunt, fregerunt, dissolverunt (Hebræum enim נִיא *heni*, significat frangere, avertere, dissolvere, irritare) COR FILIORUM ISRAEL,] qui parati erant ingredi in terram promissam; sed auditis exploratoribus, metu perculsi sunt, nec ausi progredi, regredi voluerunt in Ægyptum, q. d. Videte ne vos idem faciatis.

9. UT NON INTRARENT FINES, QUOS EIS DOMINUS DEDIT.] τὸ *ut*, significat, non intentionem, sed

consequentiam et eventum rei : ex exploratorum enim persuasione ortum est populi murmur, ex murmure pœna, et justa Dei sententia, ut omnes morerentur in deserto, neque aliquis eorum intraret in Chanaan.

11. SI VIDEBUNT HOMINES ISTI, QUI ASCENDERUNT EX ÆGYPTO, A VIGINTI ANNIS ET SUPRA, TERRAM, etc] τὸ *à viginti annis*, refert non ad τὸ, *qui ascenderunt ex Ægypto*, sed ad *homines isti*. Nam qui, tempore egressus ex Ægypto, necdum attigerant annum vigesimum, sed tempore murmuris eum attigerant, hac sententia continentur et mulctantur, uti dixi c. 14. 29.

NOLUERUNT SEQUI ME.] Hebraice, *non impleverunt post me*, id est, non plene me sunt secuti, ut mihi continuo et constanter obedirent, pergerentque me duce in Chanaan ; sed in via restiterunt, aversique sunt à me, volentes iter reflectere in Ægyptum.

13. IRATUSQUE DOMINUS ADVERSUM ISRAEL, CIRCUMDUXIT EUM PER DESERTUM QUADRAGINTA ANNIS.] Hanc circumductionis volubilitatem et instabilitatem significantissime exprimunt Septuag. dum vertunt, κατερόμβευσεν (ita enim legendum cum Romanis, non κατερρέμβευσεν, uti legunt Regia) αὐτοὺς, id est, *circumvolvit eos ut rhombum, per desertum quadraginta annis*, ubi gyrationes Hebræorum in deserto apte comparant rhombo, ut notat Eugub. sive rhombum piscem accipias; hic enim mire se circumvolvit ; sive rhombum mulierum trilaterum, et transversum, ad quem ipsæ glomos, quos neverunt, extricant et expandunt, ut facile à textoribus fila evolvi et contexi possint, quem Belgæ vocant *den haspel*. Tales enim gyros reflexos, et circumvolutiones plurimas fecerunt Hebræi, continuo per 40 annos, uti patet ex tabulis Adrichomii.

14. ET ECCE, INQUIT, VOS SURREXISTIS PRO PATRIBUS VESTRIS, INCREMENTA ET ALUMNI HOMINUM PECCATORUM.] Pro *incrementa et alumni*, hebr. est תרבות *tarbut*, quod ad verbum multitudinem, vel multiplicationem significat, sed metaphorice attribuitur alumnis et discipulis ; ita enim hic vertunt LXX. Chald. et Noster : unde et *rab*, sive *rabbi*, ab eadem radice deductum, significat magistrum, qui multus, id est magnus, est, suamque doctrinam per discipulos spargit et multiplicat. Sensus ergo est, q. d. Vos filii et discipuli estis hominum impiorum ad augendum peccata, et implendam mensuram patrum vestrorum ; vos egregie eorum stirpem impiam, æque ac scelera propagatis, et accrescere facitis.

17. PARVULI NOSTRI, etc. ERUNT IN URBIBUS MURATIS, PROPTER HABITATORUM, puta vicinorum, INSIDIAS.] Erant enim Rubenitæ et Gadditæ vicini Moabitis, Idumæis, Chananæis, aliisque hostibus. Itaque non dubium est quin, cum parvulis etiam, viri bellatores ad eorum tutelam remanserint, uti mox clarius patebit.

20. EXPEDITI PERGITE CORAM DOMINO,] id est, in præsentia Domini, puta coram arca et columna nubis, quæ Dominum continet et repræsentat.

Nota : τὸ *esse coram Domino*, duo significat : primo, Dominum habere inspectorem et testem. Ita sumitur 2. Reg. 3. 38. Psal. 18. 25. Eccl. 2. 26. et alibi. Secundo, *esse coram Domino*, est Dominum habere adnuentem et faventem ; ita enim vertit Noster Judic. 18. v. 6. et alibi ; ita quoque hic sumi potest.

21. OMNIS VIR BELLATOR (ex vobis) ARMATUS JORDANEM TRANSEAT.] *Omnis*, qui scilicet commode transire potest. Nam non erat tutum parvulos et pecora, reliquamque familiam sine præsidio relinquere, in tanta tot hostium vicinia. Sic alibi sæpe *omnis* capitur pro multus ; unde ex Rubenitis, Gadditis et Manassensibus, tantum 40 millia transierunt Jordanem, ad pugnam cum Chananæis ineundam, ut patet Josue 4. 13. cum tamen universim paulo ante censa essent ex eis centum et decem millia, c. 26. 18. et seq. reliqua vero 70 millia ad tutelam parvulorum, uxorum et pecorum, in Galaad remanserunt. Itaque jubet hic Moses ut hæ tres tribus domi, extra teli jactum non desideant ; sed alias ad pugnam comitentur, imo præeant, idque primo, ut aliis desidiæ et timoris suspicionem eximant, atque audaciæ et fortitudinis exemplum dent. Secundo, ne unus ille Hebræorum populus, antequam victoria bello, et resp. hæreditatis divisione, ac denique religio arcæ collocatione, sacrorumque rituum factis initiis, constituta esset, dividatur, scindaturque novella Ecclesia ; quod plane futurum erat, si illi (quod timebatur) qui cis Jordanem remanebant, trans Jordanem ad bella, atque ad tabernaculum et sacra aliarum tribuum venire detrectarent, sibique in Galaad proprium tabernaculum, altare et sacra constituerent : unde et altare postea ab eis ibidem, licet alia de causa, erectum, magnam hujus rei suspicionem cæteris injecit, et pene belli intestini occasionem dedit, ut patet Josue 22. v. 10 et 12.

23. SIN AUTEM QUOD DICITIS NON FECERITIS, NULLI DUBIUM EST QUIN PECCETIS (quin peccabitis, ita Sept. Sed Chald. et Heb. habent in præterito, *peccastis*, scilicet postquam detrectaveritis pugnam) ET SCITOTE QUONIAM PECCATUM (id est, pœna peccati) VESTRUM APPREHENDET VOS,] noxa enim caput sequitur, et pœna culpam individue, uti lictor reum, comitatur.

26. PARVULOS NOSTROS, etc. RELINQUEMUS IN URBIBUS GALAAD,] puta in terra Og et Sehon, nobis attributa. Galaad ergo hic, non pro Galaadite, sive terra, quæ proprie Galaad dicitur, accipitur sed largius ; complectitur enim totam sortem Gadditarum, Rubenitarum, et dimidiæ tribus Manasse.

29 et 30. SI TRANSIERINT FILII GAD VOBISCUM JORDANEM, etc. DATE EIS GALAAD, etc. SIN AUTEM, etc. INTER VOS HABITANDI ACCIPIANT LOCA,] q. d. Si fidem datam fefellerint, nolintque vobiscum ad pugnam progredi, compellite eos transire Jordanem, pugnare et habitare vobiscum.

31. SICUT LOCUTUS EST DOMINUS,] scilicet, Deus per Mosen, patet ex Hebræo.

34. IGITUR EXSTRUXERUNT FILII GAD, DIBON, etc. *Exstruxerunt*, id est restaurarunt ; nam ante hæ urbes exstiterant; neque potuissent Gadditæ tam cito has urbes à fundamentis ædificare ; nam paulo post mortem Mosis, quæ statim post hæc secuta est, ipsi cum aliis tribubus, profecti sunt trans Jordanem in Chanaan ; unde et v. 38. dicuntur ipsi vetera harum urbium nomina vertisse, aliaque eis imposuisse : unde patet has urbes prius exstitisse, ab eisque non fuisse ædificatas, sed restauratas.

38. VERSIS NOMINIBUS.] Hebræi hic, tanquam victores religiosi, suæ gentis nomina, Amorrhæorum urbibus indiderunt, prioribus gentilitiis abolitis ; præsertim quia quædam ex eis, ab idolis, puta à Baal, videntur fuisse desumpta,

ut Bamoth-Baal et Baalmeon; quænam ea fuerint Hebræorum nomina, Scriptura hîc non exprimit, nisi duo, scilicet Havoth-Jair et Nobe. v. 41 et 42. Cætera enim nomina pleraque eadem inveniuntur, tam ante hæc tempora, Num. 21. v. 30. et seq. quàm post ea, Josue 13. 17. et seq.

40. DEDIT ERGO MOYSES TERRAM GALAAD MACHIR, FILIO MANASSE.] *Machir*, id est, posteris Machir, seu dimidiæ tribui Manasse, prognatæ ex Machir; nam Machir filius Manasse, et nepos Joseph, jam pridem erat mortuus. Si enim hucusque vixisset, fuisset ut minimum 210 annorum: quæ ætas nulli eo seculo contigit.

41. JAIR AUTEM FILIUS MANASSE,] non proximus, sed remotus. Sic sæpe nepotes vocantur filii, ut Lucæ 1. 5. Matth. 1. 1.

Nota primo: Jair ex genere paterno fuit oriundus, non ex tribu Manasse, sed Juda; hæc enim est genealogia: Judas genuit Phares, hic Hesron, hic Segub, hic Jair. Sed quia Hesron duxit filiam Machir, filii Manasse, ex eaque genuit Segub, patrem Jair, ut patet 1. Paral. 2. 21; hinc factum est ut Jair Manassenses sit secutus; eo quod ex Manassensis Machir filii celeberrimi filia esset procreatus: et hoc sensu cum hîc Scriptura Manassis filium appellat.

Nota secundo: Jair hic fuit vir fortissimus; unde in Galaad cepit Havoth-Jair, id est villas, quas ex nomine suo vocavit Jair, atque hac de causa factum est ut, cum supra vers. 1. soli Rubenitæ et Gadditæ petierint sortem cis Jordanem, addita tamen eis fuerit dimidia tribus Manasse; utpote quæ fortissime in urbibus iis expugnandis operam suam navasset; ita Andr. Masius in Josue 13. v. 31. Porro, alius fuit hic Jair, aliaque oppida Jair, à Jair et oppidis ejus, non captis, sed subditis, de quibus post 300 annos fit mentio Judic. 10. v. 4. Vide hîc Abulensem, q. 12.

42. NOBE QUOQUE PERREXIT, ET APPREHENDIT CHANATH.] Nobe hic videtur fuisse ex tribu Manasse, æque ac Jair de quo præcessit; unde ab eo vocata est urbs Nobe, in qua postea collocatum est tabernaculum. Hinc in Nobe hanc David, fugiens Saulem, venit ad Achimelech pontificem, 1. Reg. 21. 1. Ita Abulensis.

Tropologiam hîc rigidam et metuendam affert Abulensis in fine cap. Hæ tres tribus, inquit, significant tres status Ecclesiæ, scilicet Ruben, Episcopos et prælatos: Ruben enim hebraice idem est, quod filius visionis; unde notat gradum Prælatorum, qui aliorum vitam speculantur. Gad, utpote fortissimus, significat principes. Manasse significat monachos opimos, scilicet eos qui status et vocationis obliviscuntur (hanc enim oblivionem, significat Hebr. Manasse). Hi tres citra Jordanem remanent; quia maximus numerus illorum trium statuum, citra terram viventium in cœlis promissam, in terra hac morientium remanent: dum stabula jumentorum, id est gloriosa palatia, ut vocent nomina sua in terris suis, atque delectationes pecorum, puta delectationes ex brutis, et cum brutis communes, quærunt. Hi, si quos interdum trans Jordanem, in terram promissam, id est, in cœlum, docendo et monendo ducant; ipsi tamen citra Jordanem ad sua fluxa redeunt, atque ad cœlum, ut ibi morentur, nunquam vadunt, hucusque Abulensis. Quæ commode accipienda sunt de iis, qui terræ et terrenis, cum Gadditis et Ruben. inhiant. De talibus quoque locutus est concionator ille Alberti I. Imp. qui videns proceres oscitanter sua verba excipientes, voce intenta: *Quæritur*, ait, *salvarine possint Principes.* Et re utrimque agitata, excussoque audientium somno: *Quidni*, ait, *possint? si modo baptismo suscepto in cunis vagientes moriantur*, uti refert Æneas Sylvius l. 3. de Gestis Alfons. Certum est enim Episcopos, Religiosos et Principes eximios non deesse, qui ad cœlestia aspirant, ac virtute et religione suis præstant et prælucent. Porro S. Gregorius 27. Mor. 10. hæc adaptat fidelibus, qui fidem defendunt, sed suas concupiscentias amant et sequuntur; hi enim extra promissionis terram animalia bruta nutriunt.

CAPUT TRIGESIMUM TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

RECENSENTUR 42 MANSIONES HEBRÆORUM IN DESERTO. COGITAVERAM EAS, UT ET PLURA ALIA, CURARE IN ÆRE INCIDI, HICQUE EXPRIMI; SED NE PRETIUM LIBRI NIMIS EXCRESCERET, ABSTINENDUM DUXI. VIDEAT LECTOR ADRICHOMII TABULAS.

1. HÆ sunt mansiones filiorum Israel, qui egressi sunt de Ægypto per turmas suas in manu Moysi et Aaron, 2. quas descripsit Moyses juxta castrorum loca, quæ Domini jussione mutabant. 3. Profecti igitur de Ramesse mense primo quinta decima die mensis primi, altera die Phase, filii Israel, manu excelsa, videntibus cunctis Ægyptiis, 4. et sepelientibus primogenitos, quos percusserat Dominus (nam et in diis eorum exercuerat ultionem) 5. castrametati sunt in Soccoth. 6. Et de Soccoth venerunt in Etham, quæ est in extremis finibus solitudinis. 7. Inde egressi venerunt contra Phihahiroth, quæ respicit Beelsephon, et castrametati sunt ante Magdalum. 8. Profectique de Phihahirot, transierunt per medium mare in solitudinem: et ambulantes tribus diebus per desertum Etham, castrametati sunt in Mara. 9. Profectique de Mara venerunt in Elim, ubi

erant duodecim fontes aquarum, et palmæ septuaginta : ibique castrametati sunt. 10. Sed et inde egressi, fixerunt tentoria super mare Rubrum. Profectique de mari Rubro, 11. castrametati sunt in deserto Sin. 12. Unde egressi, venerunt in Daphca. 13. Profectique de Daphca, castrametati sunt in Alus. 14. Egressique de Alus, in Raphidim fixere tentoria, ubi populo defuit aqua ad bibendum. 15. Profectique de Raphidim, castrametati sunt in deserto Sinai. 16. Sed et de solitudine Sinai egressi, venerunt ad Sepulcra concupiscentiæ. 17. Profectique de Sepulcris concupiscentiæ, castrametati sunt in Haseroth. 18. Et de Haseroth venerunt in Rethma. 19. Profectique de Rethma, castrametati sunt in Remmomphares. 20. Unde egressi, venerunt in Lebna. 21. De Lebna, castrametati sunt in Ressa. 22. Egressique de Ressa, venerunt in Ceelatha. 23. Unde profecti, castrametati sunt in monte Sepher. 24. Egressi de monte Sepher, venerunt in Arada. 25. Inde proficiscentes, castrametati sunt in Macceloth. 26. Profectique de Macceloth, venerunt in Thahath. 27. De Thahath, castrametati sunt in Thare. 28. Unde egressi, fixere tentoria in Methca. 29. Et de Methca, castrametati sunt in Hesmona. 30. Profectique de Hesmona, venerunt in Moseroth. 31. Et de Moseroth, castrametati sunt in Benejaacan. 32. Profectique de Benejaacan, venerunt in montem Gadgad. 33. Unde profecti, castrametati sunt in Jetebatha. 34. Et de Jetebatha, venerunt in Hebrona. 35. Egressique de Hebrona, castrametati sunt in Asiongaber. 36. Inde profecti, venerunt in desertum Sin, hæc est Cades. 37. Egressique de Cades, castrametati sunt in monte Hor, in extremis finibus terræ Edom. 38. Ascenditque Aaron sacerdos in montem Hor, jubente Domino : et ibi mortuus est anno quadragesimo egressionis filiorum Israel ex Ægypto, mense quinto, prima die mensis, 39. cum esset annorum centum viginti trium. 40. Audivitque Chananæus rex Arad, qui habitabat ad Meridiem, in terram Chanaan venisse filios Israel. 41. Et profecti de monte Hor, castrametati sunt in Salmona. 42. Unde egressi, venerunt in Phunon. 43. Profectique de Phunon, castrametati sunt in Oboth. 44. Et de Oboth, venerunt in Jieabarim, quæ est in finibus Moabitarum. 45. Profectique de Jieabarim, fixere tentoria in Dibongad. 46. Unde egressi, castrametati sunt in Helmondeblathaim. 47. Egressique de Helmondeblathaim, venerunt ad montes Abarim contra Nabo. 48. Profectique de montibus Abarim, transierunt ad campestria Moab, supra Jordanem contra Jericho. 49. Ibique castrametati sunt de Bethsimoth usque ad Abelsatim in planioribus locis Moabitarum, 50. ubi locutus est Dominus ad Moysen : 51. Præcipe filiis Israel, et dic ad eos : Quando transieritis Jordanem, intrantes terram Chanaan, 52. disperdite cunctos habitatores terræ illius ; confringite titulos, et statuas comminuite, atque omnia excelsa vastate, 53. mundantes terram, et habitantes in ea ; ego enim dedi vobis illam in possessionem, 54. quam dividetis vobis sorte. Pluribus dabitis latiorem, et paucis angustiorem. Singulis ut sors ceciderit, ita tribuetur hæreditas. Per tribus et familias possessio dividetur ; 55. sin autem nolueritis interficere habitatores terræ, qui remanserint, erunt vobis quasi clavi in oculis, et lanceæ in lateribus, et adversabuntur vobis in terra habitationis vestræ : 56. et quidquid illis cogitaveram facere, vobis faciam.

Tropologice, sicut Hebræi per 42 mansiones, sive stationes ibant in Chanaan : sic Christiani per 40 dies jejunii tendunt ad resurrectionem ; hinc factum est ut hi jejuniorum dies à Patribus Stationes appellentur; tum quia in iis stantes orabant et vigilabant Christiani, quasi pergentes ad terram in cœlis promissam ; tum quia hi stationum dies repræsentati fuerunt per 42 stationes Hebræorum in deserto, uti ex S. Ambr. Tertull. et aliis docui Exodi 24. in fine. Sapienter dixit Abbas ille in Vitis Patrum libr. 7. cap. 28. *Usque tunc laboret homo, usquequo possideat Christum. Adhæc, tribulationem laboris rememorans, undique custodiat semetipsum, timens ne tantos labores amittat. Nam et filios Israel ideo Deus per desertum quadraginta annis circumduxit, ut rememorantes viæ tribulationem, nollent redire retrorsum.*

1. In manu Moysi et Aaron,] per Mosen et Aaron, vel ductu Mosis et Aaronis : τὸ enim *in manu*, Hebræis significat causam instrumentalem, idemque valet quod *per*.

3. Altera die Phase,] postridie agni immolati ; 14 luna ad vesperam, puta 15 luna, sive die, mensis primi ; nam 15 hac die egressi sunt ex Ægypto.

In manu excelsa,] in magna potestate, robore et terrore Ægyptiorum, hoc est potenter, valenter et gloriose egressi sunt, utpote prostratis jam Ægyptiis, per tot plagas, et per cædem primogenitorum ; unde ipsi Hebræorum egressum amplius impedire, eosque detinere non sunt ausi. Hinc Chald. vertit : *Egressi sunt palam*, in oculis omnium Ægyptiorum.

4. Nam et in diis eorum exercuerat ultionem,] quia scilicet eadem nocte, qua egressi sunt Hebræi, Deus prostravit idola Ægypti, uti dixi Exodi 12. 12. q. d. Ideo in manu excelsa egressi sunt Hebræi, in oculis omnium Ægyptiorum : quia perterrefecerat eos Dominus strage, non

tantum primogenitorum, sed et idolorum ipsorum.

8. AMBULANTES PER DESERTUM ETHAM.] Erat ergo desertum Etham ingens tam cis, quàm trans mare Rubrum, uti dixi Exodi 14. 21 et 29. Minus ergo recte Abul. ex hisce verbis suspicatur Hebræos non transisse, sed circuisse mare Rubrum, ut sic continuo in eodem deserto Etham versarentur.

40. AUDIVITQUE, etc., ARAD, etc., IN TERRAM CHANAAN VENISSE FILIOS ISRAEL.] *Venisse*, id est, adventare (τὸ enim *venisse*, significat actum inchoatum, non completum) ad eam invadendam supple; ideo eos impedire voluit, eosque bello lacessivit, sed ab eis victus cæsusque est, ut dictum est cap. 21 initio.

Secundo, planius hebr. Chald. Sept. Vatablus et alii, τὸ *in Chanaan* jungunt præcedentibus, vertuntque: *Audivitque rex Arad, habitans ad Meridiem in Chanaan*, id est Chananææ; non enim habitabat in ipsa Chanaan, sed extra, eratque illi ad Meridiem, æque ac Amalec, ut patet cap. 14. 43 et 1. Reg. 30. 1. Hebræum enim *bet*, id est *in*, sæpe fungitur vice regiminis genitivi, et juxta hunc sensum accipienda videtur nostra Latina versio, in eaque legendum esse cum Abul. *Arad qui habitabat ad Meridiem in terra* (non *in terram*) *Chanaan*, id est, qui habitabat ad Meridiem ipsius terræ Chanaan, ait Abulensis.

49. IBIQUE CASTRAMETATI SUNT, DE BETHSIMOTH USQUE AD ABELSATIM,] non quasi castra Hebræorum se extenderint de Bethsimoth usque ad Abelsatim, per duodecim miliaria, ut vult R. Salomon: sic enim non 42, sed 41 essent mansiones. Sensus ergo est, q. d. Hebræi prius fixerunt castra in Bethsimoth, deinde in Abelsatim, ubi 42 et ultimis fuit mansio. Ita Abulensis.

52. CONFRINGITE TITULOS.] Hebr. *frangite cælaturas*, vel picturas eorum (Chananæorum) quibus se ipse deos suos depingunt, eosque colunt: vetat enim hîc idololatriam; vide dicta Lev. 26. 1.

EXCELSA, scilicet altaria, et sacella in locis excelsis, idolis consecrata, VASTATE.]

55. SIN AUTEM NOLUERITIS INTERFICERE HABITATORES TERRÆ, etc., ERUNT VOBIS QUASI CLAVI IN OCULIS, ET LANCEÆ IN LATERIBUS,] q. d. Chananæi, si eis parcatis, pungent vos instar clavorum et lancearum, bellisque vos vexabunt et dilacerabunt. Hæc una fuit causa, cur jusserit Deus deleri omnes omnino Chananæos; fuit et secunda, scilicet impietas istarum gentium; ac tertia, ne scilicet scandalo essent Hebræis, et suis idolis ac vitiis eos polluerent. Peccarunt ergo Hebræi, cum successu temporis, prævalentes Chananæis, eos non omnino deleverunt, sed vel desidia, vel commiseratione, vel spe tributi, vel alia simili de causa, eis pepercerunt, unde postea ab eis exterminari non potuerunt: Deus autem id convertit in bonum, videlicet ut hæ gentes essent quasi flagellum Judæorum, cum ipsi ad idola deflectebant, ut patet Judic. 2. 22. et ut Hebræi haberent continuum cum eis armorum exercitium, nec otio difflluerent, ut patet Judic. 3. 1. Qua de causa Scipio Carthaginem, Romæ æmulam, non esse delendam censuit, ut esset cos juventutis Romanæ.

Mystice, S. Hier. Hæ, ait, 42 mansiones, quibus Hebræi tetenderunt in Chanaan, significant 42 vias, quibus fideles tendunt in cœlum; prima est *Ramesse*, id est, tonitruum gaudii, quo scilicet tonantibus, id est prædicantibus, Apostolis aliisque, conversi sunt ad Christum infideles et impii, ideoque gavisi sunt; secunda est *Soccoth*, id est tabernacula: quia, in hac vita quasi peregrini, celebramus continuum festum tabernaculorum, tendimusque ad cœlum, quasi ad patriam nostram; tertia est *Etham*, id est fortitudo: quia fortiter in hac via ardua omnia et adversa superanda sunt; quarta est *Phihahiroth*, id est os nobilium, ut quasi nobiles et generosi, ore nostro Deum in adversis laudemus; quinta est *Mara*, id est amaritudo, scilicet pœnitentiæ; sexta est *Elim*, id est arietes, puta Apostoli, et similes. Hos enim quasi duces sequi debemus; septima est *ad mare Rubrum*: quia per fluctus et alterationes hujus seculi, quin et per martyria eundum est in cœlum; octava est *Sin*, id est odium: quia fideles grande odium, et persecutiones, tam diaboli, quàm mundi subire debent; nona est *Daphca*, id est pulsatio, puta oratio, de qua ait Christus: *Pulsate, et aperietur vobis;* decima est *Alus*, id est fermentum, scilicet evangelii, quod tollens mulier, commiscuit farinæ satis tribus, donec fermentaretur totum; undecima est *Raphidim*, id est dissolutio fortium: ibi enim orante Mose, Josue prostravit Amalec; duodecima est *Sinai*, id est rubus, hoc est asperitas vitæ, in qua Deus apparet, suamque legem et voluntatem animæ communicat; decima tertia, est *Sepulcra concupiscentiæ*, in quibus gula et gulosi sepeliuntur; decima quarta est *Haseroth*, id est atrium, scilicet vestibulum virtutum, ut ostendat eos, qui per gulam ceciderunt, posse resurgere; et eos qui stant, posse cadere. In Haseroth enim, murmurans contra Moysen Maria, lepra percussa, et sanata est; decima quinta est *Rethma*, id est sonitus, vel juniperus, qui diu ignem conservat, ita ut, si prunæ ex ejus cinere fuerint opertæ, usque ad annum perveniant; ut scilicet simus ferventes spiritu, atque claro sonitu, et exaltata voce Evangelium Domini prædicemus: decima sexta est *Rhem non Phares*, id est mali punici (id est malogranati) divisio: quia multitudinis credentium est cor unum, et anima una: in ea enim est varietas consonantiaque virtutum; decima septima est *Lebna*, id est lateres, quos scilicet faciens populus in Ægypto, ingemuit; quia in hac vita, nunc crescimus, nunc decrescimus, et post Ecclesiasticum Ordinem, subinde ad laterum opera transmigramus; decima octava est *Ressa*, id est frenum. Si enim post profectum, rursus ad luti opera descendimus, infrenandi sumus, et cursus vagi ac præcipites Scripturæ retinaculis dirigendi sunt; decima nona est *Ceelatha*, id est Ecclesia; quia vagi currentium gressus, frenis ad Ecclesiam retrahuntur; ut fores quas ante reliquerant, rursum intrare festinent. Vigesima est *Sepher*, id est pulchritudo. Vide quid prosint frena: à vitiis nos retrahunt, introducunt ad virtutum choros, ut in Christo, mente pulcherrimo, habitare faciant. Hinc vigesima prima venimus in *Arada*, id est, stuporem et miraculum: quia stupemus atque miramur Christi gratiam et virtutes, ut noster in laudibus ejus sermo superetur; vigesima secunda est *Maceloth*, id est cœtus, de quibus dicitur: *Ecce quàm*

bonum, et quàm jucundum habitare fratres in unum! vigesima tertia est *Thahath*, id est pavor; de quo Apostolus: *Noli altum sapere, sed time; Deus enim superbis resistit, humilibus autem dat gratiam;* vigesima quarta est *Thare*, quo nomine vocatus est pater Abraham, qui in apocrypho Geneseos volumine, abactis corvis, qui hominum frumenta vastabant, abactoris, vel depulsoris sortitus est nomen. Itaque et nos imitemur Thare, et volucres cœli, quæ juxta viam satum triticum devorare festinant, solliciti prohibeamus; vigesima quinta est *Methca*, id est dulcedo, illa videlicet, de qua Psaltes: *Quàm dulcia faucibus meis eloquia tua super mel et favum ori meo!* vigesima sexta est *Hesmona*, id est festinatio, qua videlicet ad ulteriora properantes, obliviscamur præteritorum, et in futura extendamus nos; vigesima septima est *Moseroth*, id est vincula, sive disciplina, de qua dicitur Isaiæ 54: *Viri sublimes ad te transibunt, et tui erunt, post te ambulabunt, vincti manicis.* In his vinculis commoramur, dum festino gradu pergimus ad magistros, et eorum terimus limina, præceptis virtutum, ac mysteriis occupati Scripturarum; vigesima octava est *Benejaacan*, id est filii necessitatis, vel stridoris, qui scilicet timore supplicii et gehennæ, diabolum deserentes, in Christo renasci festinant; de quibus dicas cum Sione: *Ego sterilis, et non pariens*, etc. *Et isti ubi erant?* Isaiæ 49; vigesima nona est mons *Gaddad*, id est expeditio, aut potius concisio, videlicet, ut non prohibeamus gladium nostrum à sanguine, dicente Propheta (Jerem. 48.) *Maledictus qui facit opera Domini fraudulenter, et qui prohibet gladium suum à sanguine*, scilicet quin carnes devoret, id est carnis vitia trucidet; trigesima est *Jetebatha*, id est bonitas, ut, cum pervenerimus ad perfectum virum, in sacerdotalem gradum, imitemur eum qui dixit: *Ego sum pastor bonus, bonus pastor animam suam ponit pro ovibus suis;* trigesima prima est *Hebrona*, id est transitus, sive transitio, ut scilicet exempla Script. colligamus, quæ doceant nos hìc non habere manentem civitatem, sed transire debere in locum tabernaculi admirabilis. usque ad domum Dei; trigesima secunda est *Asion gaber*, id est ligna viri, qualia sumus nos in manu artificis Dei nostri, vasa facientis diversa, quæ in domo magna necessaria sunt; trigesima tertia est *Cades*, id est sancta, per antiphrasin: quia hìc Moses et Aaron offendunt Dominum ad aquas contradictionis, et prohibentur ingredi Chanaan. Ubi enim præceptum, ibi et peccatum; ubi peccatum, ibi offensa; ubi offensa, ibi mors; ut meminerimus pariter nos omnes ob peccatum damnatos esse ad mortem; trigesima quarta est mons *Hor*. Hìc moritur Aaron in monte Hor, id est montis, puta in celsitudine gradus et virtutis; trigesima quinta est *Selmona*, id est imaguncula, scilicet serpentis ænei, id est Christi crucifixi, quam jugiter intueri debemus. Rursum *Selmona*, est umbra: *Videmus enim nunc per speculum in ænigmate;* trigesima sexta est *Phunon*, id est os oris: *Corde enim creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem;* trigesima septima est *Oboth*, id est Magi et pythones, quales pugnaverunt contra Mosen et Aaron; ut sciamus nos inter scorpiones habitare, et tamen eorum venena vincere debere; trigesima octava est *Jieabarim*, id est acervi lapidum transeuntium, de qualibus ait Zach. c. 9. *Lapides sancti volvuntur super terram.* Hi sunt qui eunt de virtute in virtutem. Sunt et alii lapides, quos Jerem. cap. 50. de via tolli jubet, ne per istud seculum ambulantium, et ad alias mansiones transire festinantium, pedes offendant; trigesima nona est *Dibongad*, id est fortiter intellecta tentatio, qua videlicet intelligimus, quòd non debeamus nos elevare in superbiam. Ante contritionem enim elevatur cor, et ante gloriam humiliatur; quadragesima est *Helmon Deblathaim*, id est in contemptum plagarum sive opprobriorum; quo discimus omnia dulcia, et illecebras voluptatum in hoc seculo contemnendas, nec inebriari nos debere vino, in quo sunt luxuriæ opprobria; quadragesima prima, sunt montes *Abarim*, contra faciem Nebo. *Abarim*, id est transeuntes: quia Sancti, licet sint in montibus virtutum, semper tamen alterius conscendere debent in cœlum. *Nebo* idem est, quod conclusio: ibi moritur Moses, id est finitur lex, nec invenitur ejus memoria, ut succedat gratia Evangelii, quæ sine ullo fine tenditur: *In omnem enim terra exivit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum;* quadragesima secunda, et ultima est *Abelsatim*, id est luctus spinarum, ut discamus in fine vitæ cum S. Aug. flere et antiqua et recentia peccata, nec ex hac vita exire sine pœnitentia, ut dicamus cum Psalm. 31. *Conversus sum in ærumna mea, dum configitur spina.* In Abelsatim enim Hebræi cæsi sunt, ob cultum Beelphegor; item Madianitæ, et Balaam. Rursum, hìc gesta et dicta sunt omnia, quæ Moses ab hoc cap. usque ad finem Deut. conscripsit. Ita has 42 mansiones explicat S. Hier. tr. de 42 mansionibus ad Fab. et ex eo Rupertus. Simili fere modo mystice has 42 mansiones exponit B. P. Dam. l. 2. epist. 7. ad Hildebrandum.

Disce hìc fideles tota vita debere proficere in virtute, itaque proficisci in terram promissam in cœlis. Nam, ut ait S. Bern. *Proficere est quoddam proficisci.* Et, ut ait Psalt. ps. 83. *Ibunt de virtute in virtutem.* Et: *Beatus vir cujus est auxilium abs te, ascensiones in corde suo disposuit.* In quæ verba ita scribit. S. Hier. *Ille disposuit ascensiones in corde suo, quicumque sanctus quotidie in priora extenditur, et præteritorum obliviscitur. Propterea dicuntur et in psalterio psalmi graduales quindecim, et primus dicitur: Ad Dominum, cum tribularer, clamavi. Et in secundo: Levavi oculos meos in montes, unde veniet auxilium mihi. Et in tertio: Lætatus sum in his quæ dicta sunt mihi; et semper procedit, et proficit, et ascendit in sublimiora. Quod dicit hoc est: Ascensiones in corde suo disposuit. Felix est qui quotidie proficit, qui non considerat quid heri fecerit, sed quid hodie faciat ut proficiat. Sanctus ascensiones in corde suo ponit, peccator descensiones. Quomodo qui sanctus est, quotidie proficit: ita qui peccator est, quotidie decrescit.*

Quare Salomon in Prov. suis ita justum describit: *Justorum autem semita, quasi lux splendens procedit, et crescit usque ad perfectam diem.* Causa hujus rei est prima; quod omnes teneantur ad Christianæ vitæ perfectionem aspirare, ac proinde quotidie in ea progredi. Hoc enim est edictum Christi Matth. 5. 8. *Estote perfecti, sicut et Pater vester cœlestis perfectus est.* Et cap. 22. 27. *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde, etc., et proximum tuum sicut te ipsum.*

Unde S. August. lib. 1. de Doct. Christi cap. 22. *Tunc*, ait, *optimus est homo, cum tota vita sua pergit in incommutabilem vitam, et toto affectu inhæret illi.*

Secunda, quòd quamdiu in hac vita degimus, versamur in schola; ergo, ut discipuli genuini Christi, in ea quotidie proficere debemus. Unde S. Bernardus epist. 141. *Ita*, ait, *quæso, ita facite, dilectissimi. Discipulus quippe proficiens gloria est magistri. Quisquis in schola Christi non proficit, ejus indignus est magisterio.*

Tertia causa est, quia *vera virtus*, ut loquitur idem Sanctus in epist. ad Abbatem Guarinum, Epist. 245. *finem nescit, tempore non clauditur. Unde est illud: Charitas nunquam excidit*, 1. Cor. 13. 8. *Et idem: Patientia pauperum non peribit in finem*, Ps. 9. 19. *Et: Timor Domini sanctus permanet in seculum seculi*, Ps. 18. 10. *Nunquam justus arbitratur se comprehendisse*, Philip. 3. 13; *nunquam dicit: Satis est; sed semper esurit sititque justitiam; ita ut si semper viveret, semper, quantum in se est, justior esse contenderet, semper de bono in melius proficere totis viribus conaretur. Non enim ad annum, vel ad tempus instar mercenarii, sed in æternum divino se mancipat famulatui. Audi denique vocem justi: In æternum non obliviscar justificationes tuas; quia in ipsis vivificasti me*, Ps. 118. 93. *Et rursum: Inclinavi cor meum ad faciendas justificationes tuas in æternum*, Ps. 118. 112; *non igitur ad tempus. Proinde justitia ejus non manet aliquanto tempore, sed in seculum seculi. Sempiterna itaque justi esuries sempiternam meretur refectionem. Et licet in brevi consummetur pro tempore, judicatur tamen explesse tempora multa* (Sap. 4. 13.) *pro virtutis perpetuitate.*

Idem deinde probat à contrario, cum ait: *Quo denique pacto temporis brevitas bonorum præjudicet perpetuæ devotioni, quæ pertinacem reproborum malitiam excusare non sufficit? Ob hoc enim procul dubio inflexibilis et obstinatæ mentis punitur æternaliter malum, licet temporaliter perpetratur; quia quod breve fuit tempore vel opere, longum esse constat in pertinaci voluntate; ita ut si nunquam moreretur, nunquam velle peccare desineret: imo semper vivere vellet, ut semper peccare posset. Proinde potest et de isto per contrarium itidem dici: Consummatus in brevi explevit tempora multa, quod merito multorum, imo omnium temporum receperit vicem, qui nullo tempore voluerit mutare intentionem.* Hucusque Bernardus.

Quarta causa est, quia qui non vult proficere, vel existimat sibi opus non esse ulteriore progressu, incipit deficere. *Quantumcumque hîc vixerimus*, ait S. August. in Ps. 69. *quantumcumque hîc profecerimus, nemo dicat: Sufficit mihi, justus sum; qui dixerit, remansit in via, non novit pervenire. Ubi dixerit: Sufficit, ibi hæsit. Attende Apostolum cui non sufficit: Fratres, ait, ego me non arbitror comprehendisse. Et rursum dicit: Qui se putat scire, nondum scit quemadmodum oporteat eum scire*, 1. Cor. 8. 2. *Unum autem, quæ retro sunt oblitus, in ea quæ ante sunt extentus secundum intentionem, sequor ad palmam supernæ vocationis. Ille ergo currit; tu hæsisti, ille dicit nondum se perfectum, et tu jam de perfectione gloriaris? Confundantur qui dicunt tibi: Euge, euge.* Et Doct. Mellifluus (Bernard. Epist. 341.) *Non proficere sine dubio deficere est. Nemo proinde dicat: Satis est, sic volo manere, sufficit mihi esse sicut heri et nudiustertius. In via residet, qui ejusmodi est, in scala subsistit, ubi neminem Patriarcha vidit non ascendentem*, Gen. 28. 12. *Dico ergo: Qui se existimat stare, videat ne cadat*, 1. Cor. 10. 12. *Ardua et angusta est: et non hîc, sed in domo Patris mansiones sunt multæ*, Joan. 14. 2.

Quinta causa est, quia nihil est quod in hoc mundo quiescat: *O monache*, ait idem Claravallensis Abbas, Epist. 253. *non vis proficere? non vis ergo deficere? nequaquam; quid ergo? Sic mihi, inquit, vivere volo, et manere in quo perveni; nec pejor fieri patior, nec melior cupio. Hoc ergo vis, quod esse non potest. Quid enim stat in hoc seculo? Et certe de homine specialiter dictum est: Fugit velut umbra, et nunquam in eodem statu permanet*, Job. 14. 2. Et iterum alibi, Epist. 341. *Moveat nos ipsum quoque secularis cupiditatis exemplum. Quem enim ambitiosum vidimus aliquando contentum adeptis dignitatibus, id alias non anhelare? Sic et curiosi cujusque non satiatur oculus visu, nec auris impletur auditu. Quid, eorum qui avaritiæ serviunt, aut amatores sunt voluptatum, seu vanas hominum sectantur laudes, nonne et ipsorum insatiabilia desideria arguunt nos negligentiæ et tepiditatis? Pudeat certe spiritualium nos bonorum minus cupidos inveniri.*

Porro profectum hunc procuramus, primo, per gratiam Dei, perque nostram strenuam cum ea cooperationem. Gratia hæc precibus impetranda est, ut assidue oremus cum Psalte: *Legem pone mihi, Domine, viam justificationum tuarum, et exquiram eam semper.*

Secundo, proponendo nobis exempla Christi et Sanctorum. Unde S. Bern. Epist. 253. *Ipse*, ait, *hominis seculique auctor, quamdiu in terris visus est, et cum hominibus conversatus est, numquid stetit? et quidem, teste Scriptura, pertransiit benefaciendo, et sanando omnes*, Act. 10. 38. *Pertransiit ergo, sicut non infructuose, ita non remisse, non pigre, sed bono gressu, sed quemadmodum de eo scriptum est: Exultavit ut gigas ad currendam viam*, Ps. 18. 7. *Porro currentem non apprehendit, qui et ipse pariter non currit. Et quid prodest Christum sequi, si non contingat consequi? Ideo Paulus aiebat: Sic currite ut comprehendatis*, Philip. 2. 8. *Ibi tu, Christiane, fige tui cursus profectusque metam, ubi Christus posuit suam. Factus est, ait, obediens usque ad mortem. Quantumlibet ergo cucurreris, si usque ad mortem non perveneris, bravium non apprehendis.*

Tertio, per examen conscientiæ serium et crebrum. Unde S. August. serm. 15. de verbis Apostoli: *Dicitis, ait, quid est ambulare? breviter dico, proficere, ne forte non intelligatis, et pigrius ambuletis. Proficite, fratres mei, discutite vos sine dolo, sine adulatione, sine palpatione. Non enim est aliquis intus tecum, cui erubescas, et jactes te. Est tibi, sed cui placet humilitas, ipse te probet. Proba et teipsum tu ipse. Semper tibi displiceat quod es, si vis pervenire ad id quod nondum es. Nam ubi tibi placuisti, ibi remansisti. Si autem dixeris: Sufficit, et periisti, semper adde, semper ambula, semper profice. Noli in via remanere, noli retro redire, noli deviare. Remanet qui non proficit: retro redit, qui ad ea revolvitur unde jam abscesserat; deviat qui apostatat. Melius it claudus in via, quàm cursor præter viam.*

CAPUT TRIGESIMUM QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Describuntur termini terræ promissæ, scilicet, quod ab Oriente terminanda sit mari Mortuo; ab Occidente mari Mediterraneo; a Meridie Torrenti Ægypti; a Septentrione Libano, et urbe Epiphania. Secundo, v. 17. nominat Deus 12 principes, qui Hebræis terram hanc sorte dividant.

1. Locutusque est Dominus ad Moysen, dicens: 2. Præcipe filiis Israel, et dices ad eos: Cum ingressi fueritis terram Chanaan, et in possessionem vobis sorte ceciderit, his finibus terminabitur. 3. Pars meridiana incipiet à solitudine Sin, quæ est juxta Edom; et habebit terminos contra Orientem mare salsissimum, 4. qui circuibunt australem plagam per ascensum Scorpionis, ita ut transeant in Senna, et perveniant à Meridie usque ad Cadesbarne; unde egredientur confinia ad villam nomine Adar, et tendent usque ad Asemona, 5. ibitque per gyrum terminus ab Asemona usque ad Torrentem Ægypti, et maris magni littore finietur. 6. Plaga autem occidentalis à mari magno incipiet, et ipso fine claudetur. 7. Porro ad septentrionalem plagam à mari magno termini incipient, pervenientes usque ad montem altissimum, 8. à quo venient in Emath usque ad terminos Sedada: 9. ibuntque confinia usque ad Zephrona, et villam Enan; hi erunt termini in parte Aquilonis. 10. Inde metabuntur fines contra orientalem plagam de villa Enan usque Sephama, 11. et de Sephama descendent termini in Rebla contra fontem Daphnim: inde pervenient contra Orientem ad mare Cenereth, 12. et tendent usque ad Jordanem, et ad ultimum salsissimo claudentur mari. Hanc habebitis terram per fines suos in circuitu. 13. Præcepitque Moyses filiis Israel, dicens: Hæc erit terra, quam possidebitis sorte, et quam jussit Dominus dari novem tribubus, et dimidiæ tribui. 14. Tribus enim filiorum Ruben per familias suas, et tribus filiorum Gad, juxta cognationum numerum, media quoque tribus Manasse, 15. id est, duæ semis tribus acceperunt partem suam trans Jordanem, contra Jericho ad orientalem plagam. 16. Et ait Dominus ad Moysen: 17. Hæc sunt nomina virorum qui terram vobis divident, Eleazar sacerdos, et Josue filius Nun, 18. et singuli principes de tribubus singulis, 19. quorum ista sunt vocabula: De tribu Juda, Caleb filius Jephone. 20. De tribu Simeon, Samuel filius Ammiud. 21. De tribu Benjamin, Elidad filius Chaselon. 22. De tribu filiorum Dan, Bocci filius Jogli. 23. Filiorum Joseph de tribu Manasse, Hanniel filius Ephod. 24. De tribu Ephraim, Camuel filius Sephthan. 25. De tribu Zabulon, Elisaphan filius Pharnach. 26. De tribu Issachar, dux Phaltiel filius Ozan. 27. De tribu Aser, Ahiud filius Salomi. 28. De tribu Nephthali, Phedael filius Ammiud. 29. Hi sunt, quibus præcepit Dominus ut dividerent filiis Israel terram Chanaan.

3. Pars meridiana (Chananææ) incipiet a solitudine Sin, quæ est juxta Edom, et habebit terminos contra Orientem, mare salsissimum.] *Mare salsissimum*, est lacus Sodomorum, sive Asphaltites, ubi prius fuit Pentapolis, sed ea cœlitus igne consumpta, factus est eo loco lacus ingens, qui Hebræo more dicitur mare, idque salis, id est salsissimum. Est enim in hoc lacu aqua crassa, retinens proprietatem sulphuris et salis, quo conflagravit Pentapolis: tunc enim sal urens admistum fuisse sulphuri patet Deuter. 29. 23. licet alii putent dici mare salsissimum, à fodinis salis, quas ibi esse docet Sophonias cap. 2. 9. ideoque hic lacus, nec pisces, nec aliud vivens alit: unde et *mare mortuum* dicitur. Dicitur et *mare solitudinis*, vel *deserti*: quia situm est juxta solitudinem Sin, et Cades, ubi cæsus est rex Sodomorum à Codorlahomor. Genes. 14. 7. Dicitur et vulgo *mare diaboli*: quia Sodoma, Gomorrha, Adama, et Seboim ob infanda peccata, igne et sulphure de cœlo cadente, à dæmone (ut vulgus putat) submersæ sunt, et aquis obrutæ, ait Abulens. Porro hic lacus, sive mare, est ad Orientem terræ sanctæ. Nam Jordanis, qui Chananææ est ad Orientem, in mare hoc influit, et ab eo absorbetur, ut patet ex tabulis Geographicis, et ex Josue 3. 16.

4. Per ascensum Scorpionis,] est hic locus ita dictus à præruptis montibus, qui sunt asperi instar scorpionum.

5. Ibitque per gyrum terminus ab Asemona usque ad torrentem Ægypti.] Torrens hic est rivulus, qui ex deserto (unde Theodotion vertit, *torrens Arabiæ*) veniens juxta Rhinocoruram, in mare Mediterraneum delabitur, terramque

tribus Juda et Simeon à deserto, viaque Ægypti disterminat. Unde Septuag. pro torrente hoc vertunt Rhinocoruram. Hinc passim in Script. hic torrens ponitur Australis terminus terræ promissæ, puta Chananææ. Ita S. Hieronymus in cap. 6. Amos, et epist. ad Dardanum tomo 3. vide Adrichom. in tabulis. Errant ergo, qui torrentem hunc putant esse unum è Nili rivis, ex Josue 13. 3. nam alius illius loci est sensus. Torrens enim hìc longe à Nilo et à Pelusio, Ægyptoque distat.

Et magni (id est Mediterranei) maris littore finietur.] Mare Mediterraneum hìc vocatur *magnum*, respectu duorum aliorum : nam in terra sancta triplex est mare ; primum est hoc Mediterraneum, quod illam ab Occidente alluit ; unde *mare* hìc in hebr. et alibi sæpe significat Occidentem ; secundum est mare Mortuum, seu salsissimum ; tertium est mare Cinnereth, seu Genesareth : hæc duo ultima potius lacus sunt ; primum vero est mare verum et vastum.

7. Porro ad septentrionalem plagam a mari magno termini incipient, pervenientes usque ad montem altissimum,] scilicet usque ad montem Hor, ut habent Hebræus et Chaldæus. Perperam ergo aliqui Libanum hìc intelligunt.

8. A quo venient in Emath.] Emath hæc est minor, in qua est urbs quæ postea ab Antiocho Epiphane, Epiphania est dicta. Erat hæc urbs terminus terræ sanctæ ab Aquilone. Erat alia Emath Major, scilicet Antiochia, quæ caput erat totius Syriæ. Ita S. Hieron. et ex eo Ribera in Amos 6. 8.

11. Contra fontem Daphnim.] Hebr. non habent τὸ *Daphnim*, sed tantum *contra fontem*, scilicet illum, qui juxta Reblata est notus et celebris ; hic autem est Daphnis, uti optime scivit et intellexit noster Interpres, puta S. Hier. qui accurate perlustravit terram sanctam. Daphnis fons aquis abundantissimis urbem irrigat, atque instar celebris et deliciosi illius Daphnes, Antiochiæ suburbani, frequentissimis lauris, et amœnitate inclytus est, uti ex lib. 2. Machab. Josepho, et S. Hieronymo docet Adrichomius. Audi S. Hieron. in cap. 4. Ezech. *De Sephama*, inquit, *id est de Apamia, descendent termini in Reblata, quæ nunc Syriæ vocatur Antiochia.* Additque *ut scias Reblam, sive Reblatam hanc significare urbem, dicit contra fontem ; quem perspicuum est significare Daphnem, de quo fonte lucus aquis abundantissimis fruitur.* Et 1. Machab. 3. *Onias*, inquit, *sacerdos continebat se in loco tuto secus Daphnen.* Nam cum sint plures Antiochiæ, una ad Cragum flumen in Cilicia, altera juxta Meandrum flumen in Caria, tertia Pisidiæ in Cappadocia ; ad illarum differentiam hæc cognominata est Antiochia ad Daphnem, quæ etiam aliarum comparatione, Antiochia Magna dicitur, et Antiochia ad Orontem ; quia ab Oronte fluvio secatur media. Est prolepsis ; nam postea datum est nomen Daphnes huic fonti, æque ac suburbano Antiochiæ, ei adjacenti. Unde et porta urbis eò tendens, dicta est Daphnitica, juxta quam sepultum fuisse corpus S. Ignatii Martyris testatur S. Hier. Dicta est enim Daphne, id est laurus, vel lauretum, ob lauros et cypressos à Pompeio dedicatas eo loco ; vel potius ob memoriam virginis Daphnes, quam Ladonis fluminis sui filiam Antiocheni fabulati sunt : unde et *laurum coluerunt ob memoriam virginis Daphnes*, inquit Philostr. lib. 1. et Arrianus, ac ex iis Anton. Nebriss. in Quinquagena, cap. 14.

Inde pervenient contra Orientem ad mare Cenereth.] *Cenereth*, vel, ut Hebræi legunt, *Cinnereth*, urbs erat, quæ postea corrupte Genezareth, et à Tiberio Cæsare Tiberias est dicta : juxta hanc urbem erat lacus, qui mare et stagnum Cenereth, aut Genezareth, aut Tiberiadis dicitur ; et à provincia in qua erat, mare Galilææ, juxta hoc mare erat Nazareth, Capharnaum, Bethsaida, et aliæ urbes, quæ educatione, conversatione et miraculis Christi fuerunt celebratæ.

Erat hoc mare Cenereth, uti et alterum salsissimum, sive mortuum, cum Jordane, ab Oriente limes terræ sanctæ ; Mediterraneum limes erat ab Occidente, torrens Ægypti, cum desertis Arabiæ, limes erat à Meridie : Emath, sive Epiphania, uti et Libanus, Limes erat à Septentrione. Iidem termini terræ promissæ consignantur Exodi 23. 31. nisi quòd ibi à Septentrione terminus ponatur fluvius, scilicet Euphrates. Qui sane ampli fuerunt termini, ac consequenter terra Judæis promissa perampla fuit : complexa est enim Philisthiam et Philistinos omnes, ut patet Josue 13. vers. 2 et 3. rursum complexa est totam Phœniciam, ac consequenter Tyrum et Sidonem ; hæc enim tribui Aser à Josue attributa sunt, Josue 19. vers. 28 et 29 ; sed permisit Salomon Hiram regem Tyro dominari, ejusque opera usus est in fabrica templi, alioqui eum de jure regno Tyri excludere potuisset. Ita Abul. Hinc et mulier Tyria, quæ à Christo filiæ sanitatem impetravit, à Matthæo cap. 15. 22. vocatur *Chananæa*, à Marco vero cap. 7. 26. vocatur *Syrophœnissa* : quia videlicet Phœnicia, erat pars Chananææ. Unde patet Judæos suo demerito et culpa tota terra hìc promissa, usque ad hosce terminos, non esse potitos, nisi pauco Salomonis regni tempore, quo tamen nonnullæ regiones non fuerunt ab eis cultæ et habitatæ, sed tantum subactæ et vectigales, quædam etiam amicæ tantum et sociales, uti jam dixi de Tyro.

12. Et tendent usque ad Jordanem.] Jordanes limes erat ab Oriente terræ sanctæ, id est novem tribuum. Nam tres aliæ tribus, scilicet Ruben, Gad et dimidia Manasse hìc non numerantur, nec earum termini hìc describuntur ; quia ipsi jam sortem acceperant cis Jordanem, in Galaad, ut dicitur versu 14.

Nota : Jordanes famosissimus fuit fluvius, et terminus terræ sanctæ. Oritur enim ad radices Libani, atque ex confluxu duorum rivulorum, scilicet Jor et Dan, conflatur ; indeque dicitur Jordanes : juxta quem ex planities viridissima, in qua exstat sepulcrum S. Job, alta pyramide insignitum. Jordanes, inquit Abulensis q. 5. habet septem privilegia, super alia flumina : primum, quòd dividat terram sanctam à Moabitis, Arabibus, aliisque Gentibus ; secundum, quòd arca Dei cum Hebræis transeunte, fluenta ejus steterunt : in cujus rei monumentum, tulerunt Israelitæ duodecim lapides de medio alveo Jordanis, eosque in titulos erexerunt et collocarunt in Galgalis, Josue 3. 4 et 5 ; tertium, quòd per eum Elias et Elius, siccis pedibus transierunt, cum raptus est Elias per turbinem in cœlum, 4. Reg. 2. 8 ; quartum, quod in eo Naaman Syrus à lepra mundatus est, cum

septies in eo lavaretur, 4. Reg. 5; quintum, quòd in eo ferrum securis, ad mandatum Elisei supernatavit, 4. Reg. 6. 2 et 6; sextum, quòd in Jordane Christus baptizatus est, et tactu suæ mundissimæ carnis, vim regenerativam in baptismo, omnibus aquis tribuit, Matth. 3; septimum, quòd ibi Joannes Baptista vidit cœlum apertum, et audivit vocem Patris, et vidit Spiritum descendentem in specie columbæ, super Christum, Matth. 3.

17 et 18. HÆC SUNT NOMINA VIRORUM, QUI TERRAM VOBIS DIVIDENT, etc., SINGULI PRINCIPES DE TRIBUBUS SINGULIS.] Non quod hi 12 divisores essent principes supremi singularum tribuum: nam Caleb non erat summus princeps tribus Juda; nec alii erant filii primogenitorum, id est principum suæ tribus, ut patet, si quis conferat parentum eorum nomina, quæ hìc recensentur, cum principibus tribuum nominatis c. 1. Erant ergo hi principes aliquarum familiarum in sua tribu; vel principes, id est præpositi et præfecti divisioni terræ sanctæ. Hebr. enim vox נשיא *nasi*, proprie significat *præpositum*.

Itaque hi duodecim principes terram Chanaan diviserunt, in partes æquas proportionaliter; quo facto sortem jecerunt, quæ pars cuique obtingeret; atque hinc terra hæc nunc sorte, nunc per principes dividenda dicitur, ut patet cap. præced. vers. 54. Quomodo per sortes divisa sit terra dicam Josue 14. 1.

CAPUT TRIGESIMUM QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

JUBET DEUS LEVITIS DARI 48 URBES AD HABITANDUM, CUM SUBURBANIS, AD ALENDA EORUM PECORA; ATQUE EX IIS PRO ASYLO, HOMICIDIS DESIGNARI. SECUNDO, V. 16. HOMICIDÆ CAUSA JUBETUR AGITARI, UT, SI FUERIT VOLUNTARIUS, OCCIDATUR; SIN INVOLUNTARIUS, IN ASYLO MANEAT, USQUE AD MORTEM PONTIFICIS.

1. Hæc quoque locutus est Dominus ad Moysen in campestribus Moab supra Jordanem, contra Jericho: 2. Præcipe filiis Israel ut dent Levitis de possessionibus suis, 3. urbes ad habitandum, et suburbana earum per circuitum; ut ipsi in oppidis maneant, et suburbana sint pecoribus ac jumentis: 4. quæ à muris civitatum forinsecus per circuitum, mille passuum spatio tendentur, 5. contra Orientem duo millia erunt cubiti, et contra Meridiem similiter erunt duo millia: ad mare quoque, quod respicit ad Occidentem, eadem mensura erit, et septentrionalis plaga æquali termino finietur, eruntque urbes in medio et foris suburbana. 6. De ipsis autem oppidis, quæ Levitis dabitis, sex erunt in fugitivorum auxilia separata, ut fugiat ad ea qui fuderit sanguinem: et exceptis his, alia quadraginta duo oppida, 7. id est, simul quadraginta octo cum suburbanis suis. 8. Ipsæque urbes, quæ dabuntur de possessionibus filiorum Isael, ab his qui plus habent, plures auferentur: et qui minus, pauciores; singuli juxta mensuram hæreditatis suæ dabunt oppida Levitis. 9. Ait Dominus ad Moysen: 10. Loquere filiis Israel, et dices ad eos: Quando transgressi fueritis Jordanem in terram Chanaan, 11. decernite quæ urbes esse debeant in præsidia fugitivorum, qui nolentes sanguinem fuderint: 12. in quibus cum fuerit profugus, cognatus occisi non poterit eum occidere, donec stet in conspectu multitudinis, et causa illius judicetur. 13. De ipsis autem urbibus, quæ ad fugitivorum subsidia separantur, 14. tres erunt trans Jordanem, et tres in terra Chanaan, 15. tam filiis Israel, quàm advenis atque peregrinis, ut confugiat ad eas qui nolens sanguinem fuderit. 16. Si quis ferro percusserit, et mortuus fuerit qui percussus est, reus erit homicidii, et ipse morietur. 17. Si lapidem jecerit, et ictus occubuerit, similiter punietur. 18. Si ligno percussus interierit, percussoris sanguine vindicabitur. 19. Propinquus occisi homicidam interficiet: statim ut apprehenderit eum, interficiet. 20. Si per odium quis hominem impulerit, vel jecerit quippiam in eum per insidias: 21. aut cum esset inimicus, manu percusserit, et ille mortuus fuerit: percussor homicidii reus erit, cognatus occisi statim ut invenerit eum, jugulabit. 22. Quod si fortuitu, et absque odio, 23. et inimicitiis, quidquam horum fecerit, 24. et hoc audiente populo fuerit comprobatum, atque inter percussorem et propinquum sanguinis quæstio ventilata: 25. liberabitur innocens de ultoris manu, et reducetur per sententiam in urbem, ad quam confugerat, manebitque ibi, donec sacerdos magnus, qui oleo sancto unctus est, moriatur. 26. Si interfector extra fines urbium, quæ exulibus deputatæ sunt, 27. fuerit inventus, et percussus ab eo qui ultor est sanguinis, absque noxa erit qui eum occiderit; 28. debuerat enim profugus usque ad mortem

pontificis in urbe residere : postquam autem ille obierit, homicida revertetur in terram suam.
29. Hæc sempiterna erunt, et legitima in cunctis habitationibus vestris. 30. Homicida sub testibus punietur : ad unius testimonium nullus condemnabitur. 31. Non accipietis pretium ab eo qui reus est sanguinis, statim et ipse morietur. 32. Exules et profugi ante mortem pontificis nullo modo in urbes suas reverti poterunt : 33. ne polluatis terram habitationis vestræ, quæ insontium cruore maculatur : nec aliter expiari potest, nisi per ejus sanguinem, qui alterius sanguinem fuderit. 34. Atque ita emundabitur vestra possessio, me commorante vobiscum. Ego enim sum Dominus qui habito inter filios Israel.

1. HÆC QUOQUE LOCUTUS EST DOMINUS, etc., SUPRA JORDANEM,] apud, juxta Jordanem.

2 et 3. PRÆCIPE FILIIS ISRAEL UT DENT LEVITIS DE POSSESSIONIBUS SUIS, URBES AD HABITANDUM.] *Levitis*, scilicet tam sacerdotibus, quam Levitis proprie dictis. Levita enim hic significat omnes de tribu Levi ; his enim omnibus, nulla hæreditas quidem, sed habitatio tamen danda erat. Unde assignatæ sunt eis variæ urbes, in quibus communiter et promiscue morarentur. Fuerunt eæ numero 48, ut patet Josue 21. et hic v. 7. Et in una harum fere erat tabernaculum, quo singuli, cum ipsorum ministrandi vices recurrerent, se conferebant, et expletis vicibus, domum ad suas urbes revertebantur. Lyranus censet has urbes fuisse sacerdotum tantum quoad usum ; nam dominium earum fuisse penes alios ; et probat de Hebron, quæ data est sacerdotibus, Josue 21 ; et tamen Dominus ejus erat Caleb de tribu Juda, Josue 14. 13. Verum fallitur Lyran. Nam Levit. 25. 32. et sequent. dicitur, quòd urbes et suburbana Levitarum sint eorum possessio sempiterna, quòdque possint in eis ædes suas vendere et redimere ; denique quòd illæ in jubilæo ad eos, quasi ad absolutos dominos, redire debeant, æque ac domus laicorum. Quod ad Hebron attinet, soli agri et vineæ, quæ erant in territorio Hebron, fuerunt Caleb ; urbs autem et suburbana fuerunt sacerdotum, uti dicitur Josue 21. 11. Rursum Levit. ult. 21 statuitur ut, si quis agrum Domino voverit, eum sacerdotes possideant. Sic 3. Reg. 2. dicit Salomon Abiathar sacerdoti : *Vade ad agrum tuum.* Item Jeremias sacerdos erat, et tamen cap. 32. scribit ipsemet se emisse ac possedisse agrum. Denique Actor. 4. dicitur quòd Barnabas Levites, Cyprius genere, vendiderit agrum quem habebat.

Ex quibus patet Levitas non tantum agros et suburbana in Judæa, sed et alibi agros et vineas partim emere, partim ex oblationibus et votis populi habere potuisse. Extra Judæam vero fundos, æque ut alii, hæreditare, emere et possidere poterant. Tantum enim in divisione Terræ sanctæ, facta à Josue, Levitæ cum aliis tribubus sortem suam non acceperunt. Unde Barnabas in Cypro, et alii Levitæ alibi, suas habebant possessiones.

3 et 4. ET SUBURBANA SINT PECORIBUS AC JUMENTIS, QUÆ A MURIS CIVITATUM FORINSECUS, PER CIRCUITUM, MILLE PASSUUM SPATIO TENDENTUR.] Suburbana hic Levitis dantur ad mille passus circumcirca urbes eorum, idque pro pabulo pecorum. Hic versus, in Hebr. Septuag. Chald. et aliis, videtur omnino contrariari sequenti : hic enim dantur Levitis tantum mille *amma*, id est, cubiti; sequenti vero versu dantur bis mille *amma*, id est cubiti, idque ad quamlibet mundi plagam.

Respondet primo Rabbi Salomon, Lyranus et Vatablus datos fuisse Levitis bis mille cubitos, sed prioribus mille non licuisse arare et serere; posterioribus vero id licuisse. Verum hæc responsio ex cerebro conficta videtur ; nihil enim tale innuit Scriptura.

Secundo Burgens. quem sequitur Arias Montanus in Josue 14. respondet circum urbem quamlibet Levitarum, ejusque suburbana descriptum fuisse quadratum ; ita ut ejus quasi semidiameter, à muris urbis usque ad lineam suburbanorum contineret mille cubitos ; ipsum vero latus quadrati quodlibet, contineret bis mille cubitos. Verum constat urbes fere non esse quadratas, sed rotundas ; ac proinde circa eas, suburbana ad mille cubitos, non in quadrum, sed in rotundum describi debuisse. Adde ex diametro hic eximi longitudinem urbis (nec enim à centro urbi, sed ab urbis muris, dimetienda erant forinsecus hæc suburbana), ac proinde quadratum hoc, quod utrimque semidiametrum mille cubitorum (id est, diametrum bis mille cubitorum) extra urbem, et simul diametrum urbis ipsius complectebatur, plusquam duo millia cubitorum continuisse, in quolibet latere quadrati.

Tertio, respondet Masius in Josue 14. et Serarius in Josue 21. scilicet suburbana hæc, ad quamlibet plagam habuisse tantum mille cubitos ; dici tamen eos bis mille ; quia si linea recta mille cubitorum, ad Orientem, v. g. protendatur in latus oppositum, quod est ad Occidentem, quod etiam est mille cubitorum, erunt bis mille cubiti. Verum hoc videtur adversari verbis textus, quæ hos bis mille cubitos computant non à latere opposito ad oppositum, sed ab uno eodemque latere et plaga ; aiunt enim : *Contra Orientem duo millia erunt cubiti, et contra Meridiem similiter erunt duo millia*, et totidem ad Septentrionem, totidem ad Occidentem.

Quarto, Abulensis censet hic sequendum esse, non textum Hebræum, sed nostrum Interpretem ; suburbana enim hæc continuisse mille passus ; mille autem passus faciunt bis mille cubitos. Licet enim passus sit major cubito, contineatque quinque pedes, cum passum fixum metimur, videlicet utrumque pedem mensoris, et tres pedes, inter utrumque ejus pedem, in passu interceptos, tamen si passum mobilem (qualis hic erat) et continue progredientem metiaris et accipias, invenies eum tantum quatuor pedes continere. Nam primus pes tantum in primo passu numeratur, ita ut primus hic passus habeat quinque pedes ; in sequentibus vero passibus tantum numerantur reliqui quatuor pedes, continuo sibi succedentes, ut patet experienti ; quatuor autem pedes faciunt duos cubitos, et paulo amplius. Ergo mille hi passus idem sunt quod bis mille cubiti, de quibus v. seq. Addit Vilalpando, p. 1. de urbe et templo, lib.

2. c. 2. quod cubitus communis, sit pes cum dimidio, sed cubitus sacer sit, duo pedes cum dimidio; ita ut duo cubiti sacri faciant passum, id est, quinque pedes.

Dices : in Hebræo tam hoc versu, quàm sequenti est eadem vox אמה *amma*, quæ cubitum significat : quomodo ergo noster Interpres eam hîc passum, versu vero sequenti cubitum vertit?

Responderi posset *amma* non tantum cubitum, sed et passum significare; id enim non tantum docet noster Interpres, sed et Eugubinus; quod vero Interpres eamdem vocem *amma*, primo, passum, deinde mox cubitum vertat, non est mirum; quia vidit ipse hoc exigere loci circumstantias; alioqui enim esset hîc manifesta contradictio. Cum ergo dicitur in Hebr. simpliciter *mille amma*, intellexit *amma* absolutum et majus, id est, passum significari : cum vero mox dicitur restricte, per litteram *beth*, duo millia באמה *baamma*, id est, in *amma*, intellexit *amma* contractum et minus, puta cubitum significari. Forte etiam priore loco, scilicet hoc versu, pro *amma* legit פעם *paam*, id est, gressus, passus; ut littera *pe* in codice attrita vel exesa, remanserit אם *am*, indeque descriptores fecerint *amma*. Sciebant enim non *am*, sed *amma*, certam mensuram significare. Verum, quia Hebræa constanter habent *amma*, per *aleph*, non per *ain*, quod in Scriptura semper cubitum, nunquam passum significat, itaque hîc vertunt Chald. Septuag. et omnes alii interpretes, potius dixerim nostrum Interpretem passum hîc, non majorem sive geometricum, qui quinque pedes complectitur, sed minorem, sive vulgarem accipere, ut idem sit quod cubitus. Nam in incessu passus vulgaris, qualis est lente et modeste ambulantium, æqualis est cubito, si ab eo primum pedem, utpote in quo consistis, demas, atque tantum numeres spatium inter duos pedes interjectum (quod est dimidii pedis), ipsumque pedem, quem in passu hoc extendis, et promoves. Sic enim passus hic minor continet pedem circiter cum dimidio; tantumdem autem continet cubitus.

Dices : Quomodo ergo hoc versu numerantur suburbana ad mille passus, sive cubitos : versu vero sequenti ad bis mille cubitos? Suppono, tam urbes, quàm suburbana hæc, circulari, vel ovali forma fuisse.

Nunc dico : Antilogia hæc dupliciter solvi et conciliari potest; primo, si cum Cajetano dicamus suburbana hæc fuisse mille cubitorum; sed circulum, sive peripheriam ipsorum fuisse octo circiter millium cubitorum; ita ut peripheria hæc à quolibet mundi angulo, id est, plaga, habuerit bis mille cubitos.

Pro quo nota : In circulo circumferentia habet proportionem triplam ad diametrum, et paulo amplius; ita ut diameter sit duorum millium cubitorum, circumferentia sit sex millium cubitorum. Hic vero semidiameter suburbanorum erant mille cubiti; his adde diametrum urbis ipsius, qui erat circiter sexcentorum cubitorum; ita ut diameter tam urbis, quàm suburbanorum fuerit 2600 cubitorum : ex quibus necessario sequitur circumferentiam (quæ tripla est ad diametrum) tam urbis, quàm suburbanorum horum, fuisse circiter octo millium cubitorum : ter enim 2600 faciunt octo millia, exceptis ducentis, quæ hîc addenda sunt; quia circumferentia paulo plus, quàm tripla est ad diametrum; jam divide octo millia per quatuor mundi plagas, invenies partem quartam circumferentiæ suburbanorum, quæ cuilibet plagæ obvertebatur, fuisse bis mille circiter cubitorum. Et hoc est quod dicitur v. sequenti, ad quamlibet plagam fuisse bis mille cubitos.

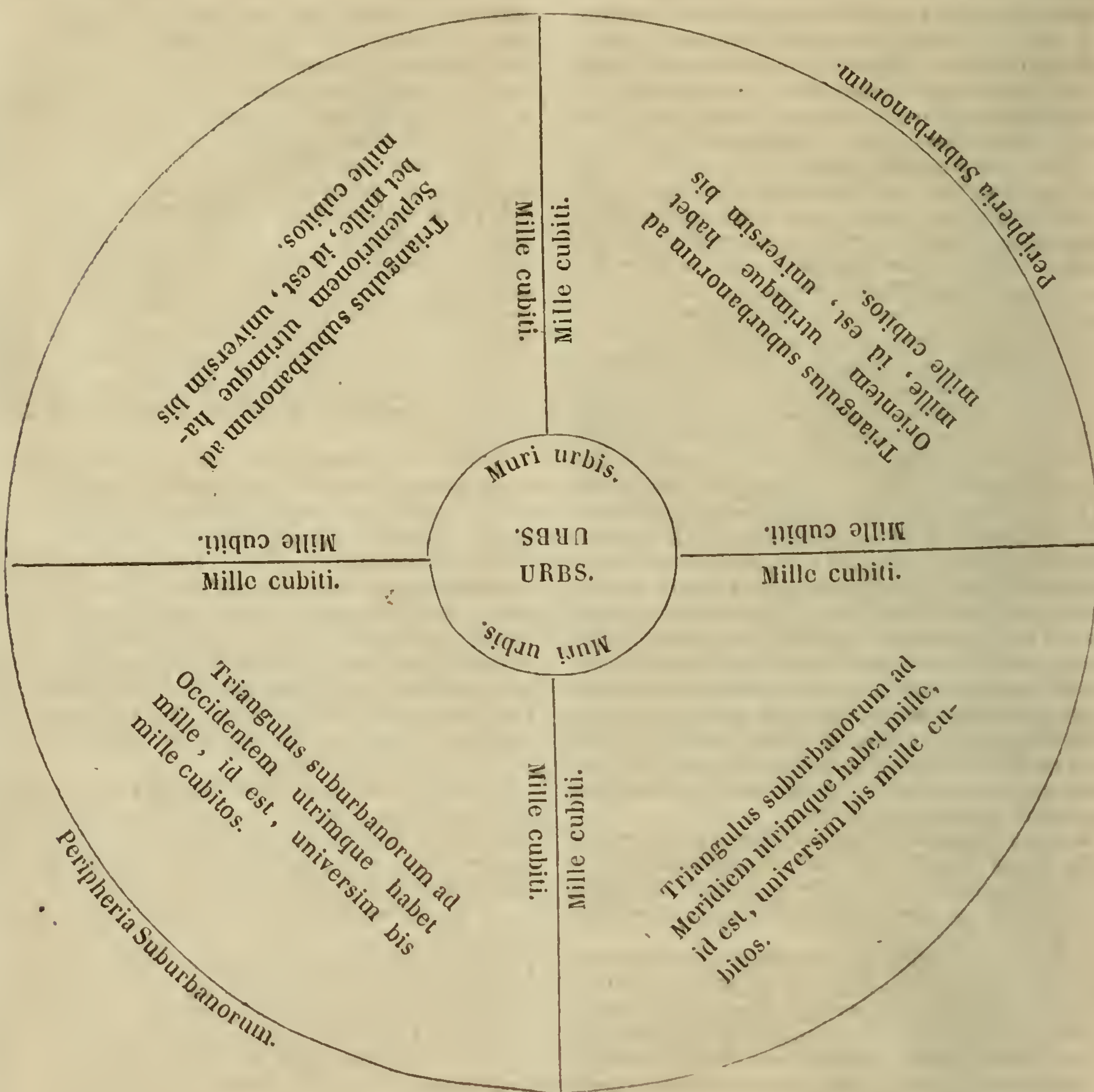
Moses, inquit Cajetanus, *circumferentiam suburbanorum, octo millium cubitorum instituit, sive civitas sit magna, sive parva; ut una esset lex communis de spatio suburbanorum. Arbitratus est enim æquum esse ut cujuslibet civitatis diameter intrinsecus haberetur sexcentorum cubitorum; quamvis enim una civitas major esset alia, pensando tamen majorem cum minore, et è converso instituit suburbana æqualia; existente enim diametro* 2600 *cubitorum, æque secundùm proportiones geometricas, circumferentia decernitur esse octo millium cubitorum, secundùm proportionem triplam, et paulo plus.* Verum, quia angulus (uti est in Hebræo) cujusque plagæ, v. sequenti protrahi jubetur ad bis mille cubitos; et quia angulus proprie, non peripheriam circuli, sed angulum, sive triangulum significat; et quia precise hîc mille passus, id est, cubitos, extra singulas urbes numerari jubet Deus; urbes autem aliæ erant magnæ, aliæ parvæ, ac consequenter aliæ minus, aliæ amplius quàm octo millia cubitorum habebant in peripheria suburbanorum.

Hinc secundo aptius, hæc duo millia cubitorum accipias, non in peripheria, sed in canthis, sive lineis à centro, puta à muris urbis ductis usque ad peripheriam suburbanorum; hæ enim lineæ, cum sint binæ ad quamlibet mundi plagam, ut eam totam inter se capiant et comprehendant, faciunt unum angulum in centro, in quo coeunt, et duos angulos in peripheria, in qua terminantur, itaque faciunt triangulum. Unde Hebræa sic ad verbum vertas : *Mensurabitis ad angulum Orientis duo millia cubitorum;* totidem ad angulum Meridiei, Occidentis, et Septentrionis.

Videtur enim Deus hîc describere circulum urbis cum suburbanis; ita ut centrum sit urbs, peripheria vero terminetur ad mille cubitos circumquaque extra muros urbis. Circulum autem hunc, ad quatuor plagas, dividit in quatuor quasi triangulos, quorum quisque est isosceles, id est, duo latera, quæ à centro ad peripheriam ducuntur, habet æqualia. Jubet ergo hîc Deus ut suburbana quaquaversum, ad quatuor mundi plagas, extendantur ad mille cubitos; utque Orientalis plaga describatur duabus lineis, ductis ab urbe ad peripheriam suburbanorum, quæ duæ lineæ comprehendant latus Orientale, instar trianguli. Pari modo, per duas lineas triangulum secundum jubet describi, ad plagam Occidentalem; et pari modo, tertium triangulum ad Meridiem, et quartum ad Septentrionem; sic ut quælibet plaga describatur per triangulum, ductis duabus lineis ab urbe usque ad peripheriam jam dictam, quarum quæque contineat mille cubitos (suburbana enim extenduntur ad mille cubitos), ita ut duæ lineæ ad peripheriam cujuslibet plagæ ductæ, quæ sunt trianguli hujus duo latera æqualia, simul contineant bis mille cubitos.

Sic ergo facile conciliamus hanc antilogiam : dicimus enim suburbana tantum extensa fuisse ad mille cubitos circumquaque, sed quamlibet

plagam fuisse descriptam quasi per triangulum; ita ut duo haberet latera, quorum quodque erat mille cubitorum, ac consequenter utrumque latus simul sumptum, erat bis mille cubitorum. Verisimile enim est octo quasi limites, vel palos horum suburbanorum, in ipsis eorum finibus fuisse positos; ita ut ad illos ab urbe totidem lineæ, scilicet octo, duci possent, quæ quatuor quasi triangulos faciunt; idque ad hoc, ut per hosce limites, statim circumquaque sciri posset, quousque Levitarum prædia se extenderent, itaque crebræ lites, quæ de confinibus incidere solent, cum vicinis tribubus vitarentur. Huic sensui favent Hebræa, quæ habent: *Numerabis duo millia in cubito;* quæ phrasis innuit hos bis mille cubitos, non directe in longum, sed lateraliter, nimirum, per duo trianguli latera numerandos esse, scilicet, ut quodlibet latus habeat mille cubitos, prout in sequenti figura est videre :

6. De ipsis autem oppidis, quæ Levitis dabitis, sex erunt in fugitivorum auxilia separata, ut fugiat ad ea quæ fuderit sanguinem,] qui aliquem occiderit, intellige nolens, vel nescius, uti dicitur v. 11. et Josue 20. 3. hæc enim urbium asyla constituta sunt ad tutelam innocentium; unde debebat homicida prætendere innocentiam, antequam ad hæc asyla admitteretur. *Stabit*, inquit Josue, c. 20. 4. *ante portam civitatis, et loquetur senioribus urbis illius ea quæ se comprobent innocentem, sicque suscipient eum, et dabunt ei locum ad habitandum.*

Nam lege veteri, ob populi illius duritiem, permissum erat cognatis occidere percussorem propinqui sui, sine alia judicis condemnatione, quocumque loco eum reperirent, ut patet v. 19 et 27. Ergo constitui jussit Deus has urbes refugii, ad quas qui cædem admiserant, se reciperent, ut ibi essent tuti, donec causa eorum examinaretur, idque vel in porta urbis, ad quam confugerant, vel eo loco ubi homicidium admiserant, uti dicam v. 25. Unde eo ducebantur, ibique cognati occisi litem eis intentabant, in qua si innocentes deprehenderentur, puta fecisse cædem, non ex proposito, sed ignoranter, casu, vel ad sui tutelam, remittebantur ad lo-

cum refugii, ut dicitur v. 25. sin nocentes deprehenderentur, puta scienter et ex proposito occidisse, occidebantur et ipsi.

Cis Jordanem, Moses designavit tres urbes refugii, scilicet Bosor, Ramoth, et Golan. Jubet vero hic v. 11. ut postquam Hebræi transierint Jordanem, in terra promissa, tres alias insuper designent; quod reipsa factum est, Josue 20. 7. Urbes ergo hæ refugii universim fuerunt sex, quibus Deus alias tres addi jussit, Deut. 19. 9. tunc scilicet, cum magis dilatati essent termini Hebræorum.

Omnes porro urbes refugii habitabantur à Levitis, nimirum, ut sacerdotii dignitate vis injusta (si cognati occisi homicidam ad necem persequerentur) facilius prohiberetur, utque à viris humani divinique juris peritis, puta à Levitis et sacerdotibus, illius modi capitalia judicia rectius sanctiusque judicarentur.

Quæres an urbs, in qua erat tabernaculum, vel ipsum tabernaculum, fuerit asylum. Negat Tostatus, q. 11; affirmat Covarruvias, c. 20. concl. 2. lib. Variar. resol. Verum dico altare et tabernaculum fuisse asylum; non vero ipsam urbem, in qua illa erant. Patet ex eo quod Joab ex urbe fugerit ad tabernaculum et altare, quasi ad asylum; est enim hic locus ex se sacer. Idem colligitur ex Exodi 21. 14. Ita Serarius in Josue, 20. q. 7. ubi pluribus id confirmat.

Mysticam explicationem sex urbium refugii, habet S. Ambrosius, lib. de Fuga seculi c. 2.; et ex eo Serarius in Josue, 20. q. 12; ac Magalianus ibidem, v. 9. annot. 4. ubi docet pœnitentibus mystica asyla esse contritionem, orationem, Dei gratiam, Sacramenta, et ingressum Religionis. *Docet*, inquit S. Ambrosius, *lex fugiendum seculum, Deum sequendum. Sex autem civitatum refugia sunt, ita ut prima civitas sit cognitio verbi, et ad imaginem ejus forma vivendi. Secunda, consideratio divinæ operationis, qua creatus est mundus. Tertia, contemplatio potestatis regiæ et majestatis æternæ. Quarta, propitiationis divinæ contuitus. Quinta, legis divinæ contemplatio, quæ præcipit quid faciendum sit. Sexta, portio legis quæ præscribit quid non faciendum sit.* Ita S. Romualdus à cæde cui interfuerat, fugiens ad monasterium, asylum litterale in mysticum commutavit, factusque monachus Ordinem Camaldulentium instituit; in quo vixit mira sanctitate ad centum annos, mortuusque est anno ætatis 120.

15. Tam filiis Israel, quam advenis atque peregrinis,] scilicet ad judaismum conversis, id est, proselytis. Hi enim vocantur advenæ et peregrini, scilicet advena, vel, ut hebr. est גר *ger* dicitur, qui nunc primo, vel certe non ita pridem advenit et accessit ad judaismum. Peregrinus vero, vel, ut hebr. est תושב *toscab* dicitur, qui pridem accessit, diuque inter Israelitas commoratus est: sicque accipiendæ sunt Græcæ voces, ο προσηλυτες και ο παροικος. Ita Serarius in Josue, 20. q. 6. Proselyti ergo gaudebant jure asyli, non vero Gentiles in gentilismo manentes. Ita Abulensis et Serarius; licet Masius et Magalianus jus asyli etiam Gentilibus hisce hîc concessum fuisse censeant: quæ sententia non est improbabilis.

Nota: Judæi ex genere tria habebant privilegia, quibus carebant proselyti: primum, servus si esset Judæus, anno septimo, et quinquagesimo fiebat liber; non autem, si esset proselytus, Levit. 25. v. 40. et 43. Secundum, Judæi gaudebant privilegio remissionis debitorum anno septimo, non proselyti, Deut. 15. 3. Tertium, Judæi non poterant dare ad usuram Judæis, sed proselytis. Deut. 23. 19. In cæteris, leges utrisque erant æquales. Ita Abulensis.

Ut confugiat ad eas, qui nolens (involuntarie, hebraice, *in ignorantia*) sanguinem fuderit.] Nota: Proprie pro solis homicidis, hæ urbes refugii statutæ sunt, non autem pro iis qui tantum læserant alium. Si tamen hi ad eas confugissent, gaudebant communi jure asyli. Rursum, homicidæ voluntarii non habebant jus asyli. Sed quid, si voluntarie quem quis occidisset, at seipsum defendens, vimque vi repellens? Respondeo: Hic habebat jus asyli, imo probata hac sua innocentia, ex asylo liber domum remittebatur; quia non erat homicida, et nocens; sed plane innocens. Ita Abulensis, q. 5. in c. 20. Josue, et ibidem Serarius, et Magalianus. Si quis vero in ipso asylo, puta in urbibus refugii, cædem fecisset, hic jure asyli non gaudebat. Ita Abulensis, ibid. q. 19.

Nota: Concessæ sunt hæ urbes refugii in asylum, primo, ut essent innocentiæ et innocentum auxilium et præsidium; secundo, ut ostenderet Deus quàm serio in homicidium, voluntarium præsertim, inquirendum et animadvertendum esset; tertio, et ejus qui occisus erat propinquis subtraheret materiam iræ, doloris et vindictæ (erant enim Judæi præfracto animo et vindictæ percupido); quarto, ut novarum rixarum et cædium offerret occasionem; quinto, ut esset in refugii latebris pœnitentiæ typus et figura.

Simili modo in lege nova, reis asyla sunt omnes ecclesiæ, cœmeteria, cœnobia, domus religiosæ et ecclesiasticæ. Quare plura sunt asyla Christianis, quam fuerint Judæis. Rursum, Judæi tantum habebant asylum pro homicidis involuntariis; quia alia peccata fere voluntarie, et dedita opera committuntur, ideoque tunc ea impunita esse noluit Deus; Christiani vero asylum habent, fere in omni crimine et periculo. Dico fere; nam cap. *Inter alia*, tit. de immunit. Eccles. asylum negat nocturnis agrorum depopulatoribus, publicis latronibus, viarumque obsessoribus. Item jus asyli non habent virginum raptores, proditores, sacrilegi, blasphemi, hæretici, apostatæ, Judæi, et quotquot in ipsis asylis delinquunt, ut Covar. et alii docent. Vide Suarez, tract. de immunit. Eccl. cap. 9. et 10. Gregorius tamen XIV, Pontifex, nova constitutione hæc ad unam tantum formam redegit, qua jus asyli negat laicis publicis latronibus, viarum grassatoribus, depopulatoribus agrorum, iis qui homicidia aut mutilationes committunt in ecclesia vel cœmeterio, iis qui proximum proditorie occidunt, assassinis, hæreticis, reis læsæ majestatis. Exstat hæc bulla edita Antverpiæ cum Synodo Antverp. Tertio, ex urbe refugii Judæi extrahi poterant ad judicium, ut in eo causa eorum ventilaretur; et, si deprehenderentur occidisse voluntarie, ac proinde non habere jus asyli, morte mulctabantur. Jam autem nec judex, nec quis alius reum Christianum ab asylo abstrahere potest. Quarto, Judæi habebant asyla jure divino, utpote à Deo præscripta. Hoc autem jus judiciale erat, et cæremoniale, ideoque jam abolitum est. Christiani vero habent asyla jure humano; quia videlicet Pontifices, et Re-

ges, vel Imperatores illa, illorumque jus constituerunt: unde quibusdam in locis illud dilatarunt, in aliis restrinxerunt.

Causa asylorum fuit, reverentia templorum et locorum sacrorum atque ipsius Dei. Dum enim domus Dei habentur sacrosanctæ, et asyla, celebratur ejus gloria et majestas. Secundo, ejus misericordia et benignitas commendatur; dum miseros reos ad se confugientes, in suam tutelam recipit. Sic Gentiles Græci statuerunt *aram misericordiæ*, teste Pausania, lib. 1. in Atticis. Sic Romulus Romæ asylum constituit, teste S. Augustino, lib. 1. de Civitate, 34. sed omnibus, etiam scelestissimis hominibus. Sic Alaricus et Gothi, capta Roma, pepercerunt Romanis fugientibus ad Ecclesias; quinimo cum Gothus quidam sacra vasa apud Virginem consecratam deprehendisset, illaque ei diceret: *Hæc vasa mihi de sacrario B. Petri sunt commissa, tange si audes; ego sacra non audeo tibi dare.* Gothus ad nomen Apostoli perterritus, hoc regi nuntiavit; is statim reportari omnia ad sacrarium S. Petri curavit, dicens *cum Romanis se bellum gerere, non cum Apostolis Jesu Christi.* Ita Rodericus Tolet. lib. 2. rerum Hispan. cap. 5.

Memorabilis fuit Agesilaus, qui Athenienses prælio victos, ad templum Minervæ confugientes, violari vetuit; etsi in eo prælio ipse aliquot vulnera accepisset, eisque valde videretur iratus. Sed plus apud eum valuit religio, quàm ira. Idem fecit apud Barbaros, dicens in templa nullum esse jus belli; addebatque se mirari eos non haberi sacrilegos, qui læderent ibi supplices, ac per Deos obtestantes, nec graviores sumi pœnas de his qui religionem minuerent, quàm qui templa spoliarent. Recte judicans diis esse chariorem hominum salutem, quàm muta templorum ornamenta. Ita Æmilius Probus.

17. Si lapidem jecerit, et ictus occubuerit, similiter punietur.] Si videlicet ictus lapide, statim expirarit; si enim ab ictu surrexisset, aut ambulasset, non occidebatur percussor, aut potius jactor, sed tantum impensas curationis læso solvebat, ut patet Exodi 21. 19.

19. Propinquus occisi homicidam interficiet,] id est, interficere poterit. Est enim hìc non præceptum, sed permissio tantum duris hominibus facta, idque ad cohibendas cædes; utpote quas omnes scirent, à tam multis propinquis statim acerbo animo vindicandas. Peccabant tamen occidentes homicidam, si ex odio et ira, ut fere fit, id facerent. Unde Levit. 19. 17. in foro animæ et conscientiæ jubet Deus Hebræis, ut injuriarum obliviscantur. Vindicta ergo, quæ hìc permittitur, culpam non sustulit, sed tantum facti, vel culpæ impunitatem dedit in foro exteriori. Id rursum patet ex eo quod hi propinqui occisi sæpe occidebant innocentem et involuntarium omnino homicidam, imo absolutum per judicem, si videlicet eum extra urbem asyli alicubi invenissent, ut patet v. 27. id autem fieri non poterat sine peccato. Tertio, idem patet ex eo quod hæc præcepta sint judicialia, quæ constituunt jus, quod servetur, et secundum quod judicetur in foro externo. Ita Abulensis et Cajetanus.

Permittitur hìc ergo cognatis occisi, ut homicidam interficiant, ubicumque eum invenerint extra urbes asyli. Nam in asylo homicidam tangere non poterant; ibi enim judices ei securitatem præstare debebant, donec causa ejus ventilaretur; in qua si condemnaretur, poterant eum cognati occidere, et, ut hìc innuitur, tradebatur homicida à judice propinquis et cognatis occisi, ut ab eis jugularetur, idque ad satiandam eorum iram et offensam: sin innocens declararetur, secure reducebatur ad asylum, ibique manere debebat usque ad mortem pontificis. Ita Abulensis.

20. Si impulerit,] intellige in ignem, aquam, foveam, etc.

22. Quod si fortuitu.] Hebr. בפתע *bepeta*, id est, subito, improviso, quod est fortuito.

25. Reducetur (homicida, qui fortuito occidit alium, et jam à judice declaratus est innocens) per sententiam in urbem, ad quam confugerat.] *Redacetur*, id est, judex per sententiam jubebit eum reduci, vel ab urbe et loco, in quo homicidium perpetravit; ibi enim causa ipsius examinata fuisse videtur, eo quod ibi testes, et alia veritatis indicia majora suppeterent, ut vult Abulensis, idque innuit vox *reducetur;* vel certe ab ipsa porta urbis refugii, reduci eum jubebit in ipsam urbem. Nam in hac porta, scilicet inter Levitas, ubi sanctior erat religio et justitia, habitum fuisse hoc judicium de qualitate homicidii, censent Masius et Serarius in Josue, 20. et alii. Utraque sententia et expositio est probabilis.

Manebitque ibi donec sacerdos magnus (pontifex) moriatur.] Quæres cur? varias causas dant Rabbini, quas recenset Serarius in cap. 20. Josue, q. 5. quibus omissis dico: Prima causa fuit, ut interim longitudine temporis, ira et acerbitas cognatorum mitigetur, ne, ubi eum viderint, occidant; sed mortuo jam pontifice, cogitent iram quoque mori et exstingui debere; eo quod mortuus sit summus sacerdos, et sacrorum expiationumque princeps, quo vivente delictum est admissum; ac proinde in ejus morte et luctu sepeliendas esse privatas omnes noxas et injurias. Ita Theodoretus, q. 51. Secunda, quia pontifex erat quasi patriæ parens, ut eo vivo vigeret respublica, eo mortuo etiam ætati illi, sive seculo finis imponi videbatur. Ita Magalianus in Josue 20. Tertia, quia pontifex personam repræsentabat Dei, in quem peccarat homicida, ac proinde homicidium in pontificis injuriam redundabat, ut merito eo vivente recludi deberet homicida, ne inter homines libere caput attolleret, dum vivit ille, qui in terris Dei interpres censetur, et divinam majestatem quasi adumbrat, contuens scilicet è summo sacerdotalis dignitatis fastigio, quæ pie aut impie geruntur. Et hoc innuit τὸ, *qui unctus est oleo sancto*, q. d. Lateat homicida, dum vivit pontifex, in quo Dei majestas violata est per illiusmodi facinus, quod interea dum ille pro Deo summo fungebatur sacerdotio, patratum est: ita Magnalius supra, et Masius in Josue, c. 20. Quarta, datum hoc fuit pontificis novi, qui mortuo succedebat, gratiæ, ut sicut ad Deum hominibus propitiandum novus accedit, ita etiam novum beneficium et salutem miseris reis, qui ea digniores videntur, præstet. Quinta, *ostendere*, inquit Oleaster, *voluit Deus, quantum abhorrere debeat sacerdos homicidia, etiam involantaria. Rursum, pontifex erat Dei vicarius, agebatque partes justitiæ divinæ, qua Deus vindictam ab hominibus expetit; et eo mortuo, videbatur pars adversa exstincta, quæ ultionem pro Deo peteret, et ideo tunc reus omnino absolvebatur.* Sexta et potissima causa fuit, ut significaretur vera libertas, quæ

per pontificis Christi mortem homicidis, id est, peccatoribus omnibus, parta est. Ita Serarius. Unde

Allegorice, Cyrillus lib. 8. de Adorat. p. 165. Homicidæ, inquit, erat genus humanum, et homines peccatores ante Christi adventum, qui peccatis occiderant animas suas, non sponte, sed illecti et impulsi à concupiscentia. Hi pœnitentes fugerunt, et abdiderunt se in urbes refugii, id est, in limbo patrum, usque ad mortem pontificis, id est, Christi, qui eorum vincula laxavit, eosque è limbo et inferno eduxit. Ita et S. Gregorius, homilia 6. in Ezechielem.

27. Ultor sanguinis,] id est, sanguine propinquus, cui competit vindicta.

Absque noxa erit,] non punietur, Hebr. *non illi sanguis*, scilicet imputabitur, ut pro eo suum pendat.

30. Sub testibus (Hebr. *ad os testium*, scilicet plurium, non unius) punietur.

33. Ne polluatis terram,] homicidio. De homicidio, ob ejus enormitatem dicitur, quod polluat terram, quæ recepit sanguinem innoxium effusum, quasi is moralem terræ labem et maculam aspergat, maxime si terra sancta sit; aut Deus in ea peculiariter se exhibeat, uti in terra filiorum Israel faciebat; quodque hæc labes tollatur justa vindicta, et nece homicidæ. Sic de aliis quibusdam peccatis, ut Sodomia, mercede operariorum defraudata, oppressione pauperum et pupillorum, dicit Scriptura quod ipsa clament in cœlum; quia suî enormitate, vindictam quasi à Deo exposcunt.

Moraliter disce hoc capite, quàm jus asyli et Ecclesiæ inviolatum servari debeat: hinc qui illud violarunt, graviter à Deo puniti sunt.

Primo, Heliodorus volens aurum depositum in templo sibi vindicare, flagellatus est ab angelo, et vix Oniæ precibus liberatus est, 2. Machab. 3.

Secundo, Nicanor, 2. Machab. 14. Deum spernens, et jurans se templum Domini Liberno patri dicaturum, nisi traderetur Judas qui ibi erat, interficitur.

Tertio, S. Augustinus, epist. 6. in Appen. Bonifacium Comitem agentem cum Gothis in Africa, ducem exercitus, quod confugientem ad Ecclesiam inde abstrahi jussisset, graviter reprehendit. *Miror*, inquit, *quomodo tam subito fidei murum aries ruperit inimici; novi enim qua religione semper sis Ecclesiam Dei veneratus. Quo instante, frater, hominem de ecclesia rapuisti? tuus si de tuo amico forte præsumeret fugitivus, posset procul dubio intercessoris causa veniam promereri; ergo si amicus intenditur, cur Deus offenditur? Sed si de potestate præsumitur, Nabuchodonosor regem intende, qui causa superbiæ in bovem est ex homine commutatus. Non ut confundam te, hæc scribo, sed ut filium meum charissimum moneo. Ecclesiæ igitur illæsum revoca, quem ut irreligiosissimus rapuisti.* Pœnam deinde ei infligit dicens: *Oblatio vero domus tuæ à clericis ne suscipiatur, indixi; communionemque tibi interdico, donec peracta pro ausibus, vel errore, à me definita tibimet pœnitentia, pro hoc facto corde contrito et humiliato dignum offeras sacrificium Deo.*

Quarto, anno Domini 606, et anno imperii Phocæ 4, Scholasticus vir religiosus, eunuchus palatii, Constantinam dominam, olim Augustam, conjugem Mauricii Imperatoris cum tribus filiabus ejus accipiens, ad magnam ecclesiam confugit. At vero tyrannus in ecclesiam ad abstrahendum mulieres destinavit. Patriarcha Cyriacus tunc restitit tyranno, minime passus è templo tyrannice abduci mulieres. Verum juramentis certo eo reddito à Phoca, quod non læderet eas, educuntur è templo, et clauduntur in monasterio. Ita ex Theophane et Cedreno Baron. anno Christi 606.

Quinto, Aspar et Ardaburius reposcentes Joannem quemdam qui fugerat ad monasterium S. Marcelli, miserunt milites qui per vim eum extraherent; sed, orante S. Marcello, fulgura in milites missa eos represserunt, ut crudelis Ardaburius Joanni pepercerit, et mores mutarit. Ita habet Vita S. Marcelli. Hujus miraculi occasione factum putat Baronius, ut Leo Imper. egregiam sanctionem de immunitate confugientium ad ecclesiam hoc ipso anno promulgaverit; ita rescribens ad Erythræum præfectum prætorio: *Præsenti lege decernimus per omnia loca valitura, nullos penitus, cujuscumque conditionis sint, de sacrosanctis ecclesiis orthodoxæ fidei expelli, aut tradi, vel protrahi consentias.*

Sexto, circa annum Domini 1000, Veremundus XI, Legionis et Asturiarum rex, à susurrone deceptus præcepit capi Gudesteum Episcopum Ovetensem; sed ut tantum nefas non procederet impunitum, facta est siccitas magna in terra, ita quod totus populus ciborum penuria arctabatur: cumque quibusdam fuisset à Domino revelatum famem propter injuriam Episcopi accidisse, et regi esset revelatio intimata, confestim absolvit Episcopum, et per Semenum Asturicensem Episcopum, cui rex Episcopum commendaverat, fecit restitui Gudesteum, et statim Dominus pluviam voluntariam segregavit, et terra attulit fructus suos. Tunc rex Veremundus corde compunctus ecclesiam B. Jacobi, et cætera loca quæ Almanzor profanarat, diripiens, prout potuit, restauravit, et bonis operibus et eleemosynis jam intentus, de commissis cum consilio Prælatorum pœnitentiam agere satagebat, et in villa quæ est in Berizo, moritur et sepelitur, inquit Rodericus, et Vasæus ad annum Domini 982, et Grantzius, lib. 5. histor. Sued. c. 21.

Septimo, de Sancio majore Navarræ atque Castellæ rege omnes fere rerum Hispanicarum scriptores ferunt, quod, cum die quadam in venatione aprum insectaretur, ille fatigatus, intra obvios parietes, qui supererant memoriæ S. Antonini Martyris, se recepit, apud relictam ibi sacram aram consistens, quasi apud tutum asylum angelorum custodia vallari consuetum, juxta illud oraculum: *Homines et jumenta salvabis, Domine.* Cum rex venabulo illum appeteret, elevatum brachium ad feriendum mox torpedine redditum sentit inutile; sed reatum agnoscens Martyrem deprecatus, ad pristinum usum sensit divinitus revocatum, didicitque suo damno quanta deberetur locis sacris immunitas, etiamsi corruisse visa fuissent, ut nec bestiam illuc fugientem lædere licuisset, inquit Rodericus et Vasæus, et ex iis Baronius, anno Domini 1032.

Octavo, Eutropius Arcadii eunuchus, omnium colluvie facinorum infamis, cum ab Imperatore legem extorsisset, qua immunitas omnis abrogaretur, liceretque etiam ad aras confugientes extrahere; ipse Imperatoris postea declinans

iram, ab ara ad quam confugerat, abstractus in exilium missus, indeque revocatus capite truncatus est, teste Suida in Eutropio, et Chrysostomo, oratione in Eutropium; atque procurante Chrysostomo iniqua lex abrogata est.

Nono, de S. Basilio scribit Nazianzenus, orat. de illo, eum viduam altare complexam à Præsidis injuria tutatum esse.

Decimo, de S. Ambrosio scribit Paulinus eum defendisse Cresconium, ne ibi comprehenderetur à lictoribus; quod cum non obtinuisset, abstractores ejus in theatro laniati sunt à feris, quæ in abstractum immissæ fuerant.

Undecimo, Orosius lib. 7. c. 36. memorat pœnam violatoris asyli Mascezilis ducis.

Denique, quod magis mirere, S. Justus, episcopatu Lugdunensi relicto, secessit in eremum Ægypti, diuque ibi latuit, pœnitentiam agens, quod hominem, qui confugerat ad ecclesiam, rejecisset, ut populi sedaret furorem, accepta prius fide à magistratu, quod nullum illi homini periculum intentaret. Ita habet ejus Vita apud Surium, tomo 5.

CAPUT TRIGESIMUM SEXTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Occasione filiarum Salphaad, fertur lex, ut ipsæ et aliæ, quæcumque hæreditatem patris adeunt, nubant contribulibus suis.

1. Accesserunt autem et principes familiarum Galaad filii Machir, filii Manasse de stirpe filiorum Joseph, locutique sunt Moysi coram principibus Israel, atque dixerunt : 2. Tibi Domino nostro præcepit Dominus ut terram sorte divideres filiis Israel, et ut filiabus Salphaad fratris nostri dares possessionem debitam patri : 3. quas si alterius tribus homines uxores acceperint, sequetur possessio sua, et translata ad aliam tribum, de nostra hæreditate minuetur, 4. atque ita fiet ut, cum jubilæus, id est quinquagesimus annus remissionis, advenerit, confundatur sortium distributio, et aliorum possessio ad alios transeat. 5. Respondit Moses filiis Israel, et Domino præcipiente, ait : Recte tribus filiorum Joseph locuta est, 6. et hæc lex super filiabus Salphaad à Domino, promulgata est : Nubant quibus volunt, tantum ut suæ tribus hominibus ; 7. ne commisceatur possessio filiorum Israel de tribu in tribum. Omnes enim viri ducent uxores de tribu et cognatione sua : 8. et cunctæ feminæ de eadem tribu maritos accipient, ut hæreditas permaneat in familiis, 9. nec sibi misceantur tribus, sed ita maneant, 10. ut à Domino separatæ sunt. Feceruntque filiæ Salphaad, ut fuerat imperatum : 11. et nupserunt Maala, et Thersa, et Hegla, et Melcha, et Noa, filiis patrui sui 12. de familia Manasse, qui fuit filius Joseph : et possessio, quæ illis fuerat attributa, mansit in tribu et familia patris earum. 13. Hæc sunt mandata atque judicia, quæ mandavit Dominus per manum Moysi ad filios Israel, in campestribus Moab supra Jordanem contra Jericho.

2. Tibi Domino nostro præcepit Dominus ut terram sorte divideres], id est dividi præciperes per tuos successores : nam Moses moriens terram non divisit, sed ejus jussu Josue, qui ei successit.

Et ut filiabus Salphaad fratris nostri dares possessionem debitam patri.] Id jussit Dominus c. 27. 7.

3. Quas si alterius tribus homines uxores acceperint, sequetur possessio sua, et translata ad aliam tribum de nostra hæreditate minuetur], ut scil. non dicatur esse hæreditas tribus Joseph, sed alterius cujus erunt futuri harum filiarum Salphaad mariti. Licet enim filius aliquis surrogandus esset avo materno defuncto, qui in nomen et hæreditatem ejus succederet, vocareturque v. g. filius Salphaad; tamen quia hic filius patrem et fratres habebat ex alia tribu, hinc facile orta fuisset confusio et permixtio nominum, ut non vocaretur filius, vel nepos Salphaad, sed patris sui : unde per longitudinem temporis in jubilæo, cum de hæreditate revocanda, si ea alienata fuisset, agendum erat; facile orta fuisset confusio et error, ut scilicet hæreditas Salphaad ad generos, eorumque cognatos et tribum transiret. Rursum, facile fieri potuisset ut obliterata maternæ successionis memoria, patris tribu et nomine absolute ea hæreditas censeretur. Hac de causa ne id fiat, sanxit Deus ut hæ filiæ extra tribum suam non nubant, sed maritos accipiant suæ tribus.

7 et 8. Omnes enim viri ducent uxores de tribu et cognatione sua : et cunctæ feminæ de eadem tribu maritos accipient, ut hæreditas permaneat in familiis.] Quæritur hic an hæc sententia de omnibus omnino viris et feminis intelligatur; ita ut omnes viri Hebræi debuerint ducere uxores tribus suæ, et vice versa omnes feminæ Hebrææ debuerint nubere maritis suæ tribus, non alterius.

Affirmant Lyranus et Abulensis, qui ab hac

generali sententia excipiunt solos Levitas, idque vel ob dignitatem tribus Levi, ut vult Lyranus; vel quia tribus Levi in Chanaan nullam habebat possessionem, quæ per connubia distrahi posset ad alias tribus, ut vult Abulensis. Favent huic opinioni verba textus, quæ plane universalia sunt.

Verum dico hanc sententiam non esse intelligendam de omnibus omnino, sed tantum de feminis, quæ succedebant in hæreditatem patris, ob defectum prolis masculæ, et vicissim de viris, qui tales feminas ducebant. Tales enim feminæ et viri debebant esse ejusdem tribus; et hoc tantum hic præcipitur. Id ita esse probatur: primo, ex quæstione proposita vers. 2 et 3. Ibi enim tantum quærebatur quomodo occurendum esset, ne hæreditas filiarum Salphaad (quæ deficiente prole mascula, erant hæredes patris sui Salphaad) ad alienam tribum devolveretur: cui quæstioni respondet Moses, modumque congruum quo id fiat, suggerit, dicens: *Nubant maritis tribus suæ;* idque deinde generali sanctione, omnibus ejusmodi feminis et viris præcipit.

Secundo, idem patet ex fine legis, quem subdit hic Moses dicens: *Ut hæreditas permaneat in familiis;* ad hoc autem sufficit feminas illas, quæ hæredes sunt, non nubere in alia tribu: impertinens vero est idipsum ad alias omnes extendere; nam aliæ cum non habeant hæreditatem, neutiquam eam in aliam tribum transferrent; viri autem suam hæreditatem ad feminas alterius tribus, ac consequenter ad aliam tribum transfundere nequeunt: proles enim sequentur nomen patris, non matris.

Tertio, idipsum clarissimum est in Hebræo; sic enim habet: *Et omnis femina, hæreditans hæreditatem, nubet uni ex tribu sua.* Sic et Chald. Septuag. et omnes Hebræi. Ergo de sola femina quæ hæreditatem adit, hæc lex est intelligenda.

Quarto, id patet exemplis: David enim, qui fuit de tribu Juda, duxit Michol filiam Saulis, qui erat de tribu Benjamin; imo extra tribum suam duxit Gentilem, scilicet filiam regis Gessuri, 2. Reg. 3. 3. Sic Mahalon et Chelion, filii Elimelech, duxerunt uxores Moabitides, ut patet Ruth 1. v. 4. Sic Booz duxit Ruth Moabitidem, Ruth. 4. v. 10. Hinc et Deut. 21. v. 11. permittitur Judæis ducere virgines alienigenas, præterquam Chanaanitides, bello captas. Sic Judic. ultim. 1. jurant aliæ tribus, quod non dabunt filias suas in conjugium Benjaminitis; ergo antea id facere licitum et consuetum erat.

Dices: Cur ergo noster Interpres id non expressit, sed generatim vertit: *Omnes viri ducent uxores de tribu sua;* et vice versa: *Cunctæ feminæ de eadem tribu maritos accipient?*

Respondeo: Quia præsupposuit ex quæstione proposita, et ex responsione versu 6. tantum hic agi de feminis quæ hæreditatem adeunt, et de viris qui tales in conjuges accipiunt. Hinc quod Noster vertit: *Omnes viri ducent uxores de tribu sua;* sic ex Hebr. cum Chald. et Septuag. vertas: *Singuli possessioni tribus patrum suorum adhærebunt,* scilicet filii masculi patribus suis succedent; feminæ vero, si hæredes sint, nubent alicui suæ tribus, ut videlicet nulla hæreditatis ex una tribu in aliam derivandæ sit occasio. Ita Burg. Cajet. Oleast. Vatablus hic, et Andreas Masius in Josue 17, v. 4.

Nota: Ex Hebr. colligitur filias, deficiente prole mascula hæredes, debuisse nubere non tantum in eadem tribu, sed etiam in eadem familia proxima, ne earum hæreditas transiret ad exteras familias, sed maneret in familia patris consanguineis, qui ad eam jus habebant. Sic enim habent Heb. v. 6. *Familiæ tribus patris sui erunt in uxores.* Et versu 8. *Omnis filia hæreditans hæreditatem*, etc. *uni de familia tribus patris sui erit in uxorem, ut accipiant hæreditate filii Israel unusquisque hæreditatem patrum suorum.* Quapropter filiæ Salphaad nupserunt in eadem familia, scilicet filiis patruorum suorum, id est, consobrinis suis, ut dicitur v. 11. Et sic conciliamus genealogiam Christi apud Matthæum et Lucam, dicendo quod uterque vere describit genealogiam Christi, eo quod B. Virgo hæres nupserit consobrino suo, scilicet Joseph: Joseph enim fuit filius Jacob, B. Virgo fuit filia Heli sive Joachim: Jacob autem et Heli fuerunt fratres germani, scilicet filii Nathan. Ergo genealogia Christi apud Matthæum vera est ab Adam usque ad Nathan per lineam paternam, scilicet per parentes Joachim, qui fuit avus Christi: Lucas vero eamdem describit, sed per lineam maternam, scilicet per parentes S. Annæ matris S. Virginis. Cum enim jam esset descripta à Matthæo series omnium generationum per lineam paternam, noluit eam repetere Lucas, sed ulterius voluit ostendere Christum et B. Virginem etiam per lineam maternam esse de domo ac familia David. Unde cum Lucas dicit, *qui fuit Heli*, nominat Christi avum, ac primum Christi progenitorem masculum, omissa B. Anna et B. Virgine, quod mulieres non solerent ingredi genealogiarum series. Rursum cum Lucas ait de Heli, *qui fuit Matthat*, intellige non filius, sed gener: Matthat enim fuit pater non Heli sive Joachim, sed S. Annæ uxoris Joachim, cum vero ulterius ait de Matthai, *qui fuit Levi, qui fuit Melchi*, etc. intellige semper τὸ *filius.* Hi enim sunt veri progenitores Matthat, cujus filia fuit S. Anna. Ita fere Franc. Lucas ibidem.

Ex hoc loco sic explicato rursum patet quomodo B. Virgo, existens de tribu Juda, cognatam habere potuerit Elisabeth, quæ erat de tribu Aaron et Levi. Hujus enim causa et fundamentum non fuit, quod Levitæ soli possent ex alia tribu uxorem ducere, ut multi volunt; sed quod omnes feminæ nubere poterant maritis, qui erant ex alia tribu, si ipsæ haberent fratres, ita ut ipsæ non essent hæredes parentum suorum. Si enim ipsæ essent hæredes, non poterant nubere in alia tribu, multo minus poterant nubere Levitis. Levitæ enim nullius hæreditatis erant capaces: quia hæreditas eorum erat Dominus; ac consequenter filii Levitarum nec patris, nec matris hæreditatem adire poterant.

Ergo dicendum hic est unum è duobus, scilicet, quod mater vel avia B. Virginis fuerit ex tribu Levi (fueritque amita, aut consobrina Elisabeth) quam, eo quod non esset hæres, in uxorem duxerit pater, vel avus B. Virginis, qui erat ex tribu Juda; ita ut B. Virgo secundum paternam stirpem fuerit ex Juda, secundum maternam ex Levi. Aut potius vice versa dicendum est, quod mater vel avia S. Elisabeth fuerit ex tribu Juda (fueritque amita, vel cognata B. Virginis) quam, eo quod non esset hæres, duxerit pater vel avus S. Elisabeth, qui erat de tribu Levi, ita ut Elisabeth quoad patrem fuerit ex

Levi, quoad matrem ex Juda : sic enim factum est ut B. Virgo et Elisabeth essent duarum sororum, aut consobrinarum filiæ, ac proinde essent cognatæ; esto patres haberent diversarum tribuum, ac consequenter et ipsæ essent diversarum tribuum : non enim ex matre, sed ex patre quisque sortiebatur familiam, tribum et nomen. Hinc salva tribuum discretione, reges in uxores ducebant filias pontificum, et pontifices filias regum, teste Josepho : atque ita Christus ex regibus Juda descendens, per avias suas descendit quoque ex Levi.

7. Et cognatione.] Cognatio hæc generalis est, quæ scilicet est inter contribules. In re ergo hîc idem sunt, cognatio, tribus et familia. Tantum enim hîc præcipitur ut ejusdem tribus uxores, vel maritos accipiant; non autem, ut ejusdem familiæ particularis, et proximæ.

12. Quæ illis fuerat attributa.] Hæc non habentur in Hebræo, sed intelliguntur : nimirum, possessio patris Salphaad, quæ his ejus filiabus à Mose attributa erat, hac ratione, per connubium videlicet contribulium suorum, mansit in tribu earum, videlicet in Manasse, hoc est, in ea manere debuit, nec ad aliam tribum transferri potuit.

Mystice, possessio nostra constans et perpetua, nec alienanda, est cœlum, et æterna Dei gloria. Dum ergo vivis, dum vales, ô homo, viator, cogita quod omnia tempus habent, et suis spatiis transeunt universa sub cœlo. *Heu, heu fugaces, Posthume, Posthume, labantur anni.* Cogita quod cuncta sub sole vanitas sunt, vanitas vanitatum, et omnia vanitas. Cogita, quod pro omnibus cogitatis, dictis, et factis adducet te Deus in judicium. *Memento* ergo *Creatoris tui in diebus juventutis tuæ, antequam revertatur pulvis in terram suam unde erat, et spiritus redeat ad Deum qui dedit illum : quoniam ibit homo in domum* æternitatis suæ. Cogita quod vita hæc sit palæstra æternitatis. O filii Adam, ut quid caduca ambitis? O curvæ in terras animæ, et cœlestium inanes, cur momentanea et mox peritura sectamini? Utinam saperent homines, utinam intelligerent, utinam sibi providerent beatam æternitatem!

DEI DUCTORIS ET DOMINATORIS,

EX GESTIS ET EPITOME NUMERORUM.

Magnus Dominus, et laudabilis nimis : in civitate Dei nostri, in monte sancto ejus.

Quàm pulchra tabernacula tua, Jacob, et tentoria tua, Israel! ut valles nemorosæ, ut horti juxta fluvios irrigui, ut tabernacula quæ fixit Dominus, ut cedri prope aquas.

Castra Dei sunt hæc : hæ sunt multitudines Juda, hæc millia Israel et Levi.

Deus eduxit illa de Ægypto: cujus fortitudo similis est rhinocerotis.

In ipsis ventilabit gentes, usque ad terminos terræ : ossaque eorum confringet.

Accubans dormivit ut leo, et quasi leæna : quis suscitabit eum?

Dominus dux ejus fuit : et clangor victoriæ regis in eo.

Quàm dilecta tabernacula tua, Domine virtutum! concupiscit, et deficit anima mea in atria Domini.

Ubi numerati et signati sunt duodecim millia, ex qualibet tribu Israel : qui amicti sunt stolis albis, et palmæ in manibus eorum.

Qui laverunt stolas suas, et dealbaverunt eas in sanguine agni.

Ideo sunt ante thronum Dei, et serviunt ei die ac nocte in templo ejus : et agnus deducet eos ad vitæ fontes aquarum.

Quàm pulchri Nazaræi ejus! candidiores nive, nitidiores lacte, rubicundiores ebore antiquo, sapphiro pulchriores.

Deduxisti, Domine, populum tuum : sicut oves, in manu Mosi et Aaron.

Fuisti ei in velamento nubis per diem : et in luce stellarum per noctem.

Confiteantur Domino misericordiæ ejus : et mirabilia ejus filiis hominum.

Qui traduxit populum suum per desertum quadraginta annis : quoniam in æternum misericordia ejus.

Vestimenta eorum non sunt attrita : non erat in tribubus eorum infirmus.

Profecti sunt de Sina instructa acie, clangentibus tubis : arca præcessit eos.

Surge, Domine, et dissipentur inimici tui : et fugiant qui oderunt te à facie tua.

Panem de cœlo præstitisti eis : omne delectamentum in se habentem, et omnem saporis suavitatem.

Concupierunt concupiscentiam in deserto : ascendit illis de mari ortygometra.

Adhuc escæ erant in ore ipsorum : et ira Dei descendit super eos.

Ignis devoravit partem castrorum : sepulti sunt in sepulcris concupiscentiæ.

Septuaginta senes implevit Dominus spiritu suo : ut cum Mose regerent populum.

Exploratores ad murmur concitarunt plebem : juravit Dominus, quod omnes murmurantes prosterneret in deserto.

Josue et Caleb secuti sunt à tergo potentis : prohibere gentem à peccatis, et perfringere murmur malitiæ.

Ideo hi soli ingressi sunt terram fluentem lac et mel : et dedit Dominus ipsi Caleb fortitudinem; ut viderent omnes filii Israel, quia bonum est obsequi sancto Deo.

Addidit Aaron gloriam, dedit illi suas victimas et primitias : ipse est enim ejus pars et hæreditas.

O Domine, tu es pars hæreditatis meæ, et calicis mei: tu es qui restitues hæreditatem meam mihi.

Quid enim mihi est in cœlo : et à te quid volui super terram?

Deus cordis mei : et pars mea Deus in æternum.

Core, Dathan et Abiron, invidentes irritaverunt Mosen in castris, et Aaron sanctum Domini.

Aperta est terra, et deglutivit Dathan : et operuit super congregationem Abiron.

Et exarsit ignis in synagoga eorum : flamma combussit peccatores.

Virga Aaron floruit, et produxit amygdalas : ut electus à Deo ostenderetur Aaron, in sacerdotem æternum.

Jussit Dominus castra esse sancta, et immundos expiari cinere vitulæ rufæ.

Irritaverunt Mosen ad aquas contradictionis, exacerbaverunt spiritum ejus.

Iratus titubavit Moses : ideo exclusus est à terra promissionis.

Aaron pariter mortuus est in Hor : murmurarunt rursum in tabernaculis suis.

Misit in eos Dominus ignitos serpentes : sed per serpentem æneum curavit eos.

Confitemini Deo, cœli : quoniam in æternum misericordia ejus.

Qui occidit Sehon regem Amorrhæorum : quoniam in æternum misericordia ejus.

Et Og regem Basan : quoniam in æternum misericordia ejus.

Et dedit terram eorum hæreditatem populo suo : quoniam in æternum misericordia ejus.

Venit Balaam, ut malediceret Israeli : asina loquens corripuit hominis insipientiam.

Pro maledictione benedixit, dicens : Quomodo maledicam cui non maledixit Deus?

Moriatur anima mea morte justorum : et fiant novissima mea horum similia.

Qui benedixerit tibi, erit et ipse benedictus : qui maledixerit tibi, in maledictione reputabitur.

Orietur stella ex Jacob : et consurget virga de Israel.

Et percutiet duces Moab : et vastabit omnes filios Seth.

Initiati sunt Hebræi Beelphegor : fornicati sunt cum filiabus Moab.

Irritaverunt Deum per ejus idolum et idolothyta : hinc multiplicata est in eis plaga et ruina.

Stetit Phinees, occidit Zambri principem : et placavit, et cessavit quassatio.

Et reputatum est ei in justitiam : dedit ei Dominus sacerdotium æternum.

Confiteantur Domino misericordiæ ejus : et mirabilia ejus filiis hominum.

Moses moriturus imposuit manus Josue : constituit eum ducem populi.

Sanxit victimas et libamina per singula festa et sabbata : sanxit leges de votis filiarum et uxorum.

Occidit quinque reges Madian, et Balaam : qui scandalum Beelphegor proposuerat filiis Israel.

Ruben et Gad dedit terram Og et Sehon : obivit quadraginta duas mansiones in deserto.

Limites Chananææ possidendæ descripsit : statuit principes, qui terram populo dividerent.

Urbes et suburbana jussit dari Levitis, et constitui homicidis urbes refugii.

Filias hæredes jussit nubere in tribu sua : ne ad aliam tribum transferretur hæreditas.

Hæc sunt judicia tua sancta, Domine, quæ dedisti Mosi : examinata, et probata instar argenti, purgati septuplum.

Revela oculos meos : et considerabo mirabilia de lege tua.

Narraverunt mihi iniqui fabulationes, sed non ut lex tua.

Omnis consummationis vidi finem : latum mandatum tuum nimis.

Gloria Patri, et Filio, et Spiritui sancto : sicut erat in principio, et nunc, et semper, et in secula seculorum.

Amen.

COMMENTARIA IN DEUTERONOMIUM.

ARGUMENTUM.

Pentateuchus integer, olim apud Hebræos, unus tantum fuit liber legis. Unde et hebr. תורה *thora*, et latine *lex* à Christo et Evangelistis vocatur; ut Lucæ ult. v. 44. *Necesse est implere omnia quæ scripta sunt in lege Mosi, et Prophetis, et psalmis de me;* et Lucæ 2. v. 23. et 24. *Sicut scriptum est in lege* (Exodi 13. 2.) *Domini: quia omne masculinum, adaperiens vulvam, sanctum Domino vocabitur; et ut darent hostiam, secundum quod dictum est in lege Domini* (Levit 12. 8.), *par turturum, aut duos pullos columbarum;* et Lucæ 10. 26. *In lege* (Deut. 6. 5.) *quid scriptum est? ille respondens dixit: Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo;* Joan. 1. 47. *Quem scripsit Moses in lege;* Matth. 7. 12. *Hæc est enim lex et prophetæ;* Matth. 22. 36. *Quod est mandatum magnum in lege?* Similia sunt Actor. 24. v. 14. Act. 28. 23. et alibi.

Postea vero Pentateuchus, secundùm quintuplicem materiam quam tractat, dissectus fuit in quinque partes, seu libros. Unde quinta hæc sectio, vel liber, à sui exordio more Hebræo vocatur אלה הדברים *elle haddebarim*, id est: *Ista sunt verba.* A Græcis interpretibus, ac primum à Septuag. ut videtur, Deuteronomium, id est, secunda lex, et à Rabbinis משנה *misne*, id est, iteratio legis, est appellatus, non quasi novam, et aliam à præcedentibus legem veterem contineat, sed quòd legis in Sina, à Deo ante 38 annos latæ, et tribus superioribus libris, scilicet Exodo, Levitico et Numeris descriptæ, sit repetitio et explicatio. Ita Theodor. hic q. 1. S. Aug. q. 49. et Athanas. in Synopsi S. Scripturæ. Unde S. Hieron. in Prologo galeato (qui quasi galea libris omnibus S. Script. præfigitur) *Deuteronomium*, inquit, *secunda lex, et Evangelicæ legis præfiguratio, nonne sic habet ea quæ priora sunt, ut tamen nova sint omnia de veteribus?*

Porro repetitio hæc legis à Mose jamjam morituro facta est anno 40 exitus ex Ægypto, paulo antequam Hebræi transirent Jordanem, et ingrederentur in Chanaan, in campestribus Moab, puta in Abelsatim, quæ fuit quadragesima secunda et ultima mansio Hebræorum in deserto.

Causa repetitionis fuit duplex: prima, quod senes omnes qui ex Ægypto egressi erant, et primam legem in Sina audierant, ob murmur exploratorum Num. 14. jam mortui erant; et populus præsens erat novus, qui priorem legem promulgari non audierat. Unde hac secunda legis promulgatione, iterato Deus novum cum Hebræis fœdus iniit, ut dicitur cap. 29. v. 1. Secunda, quia Moses jam moriturus, ultimumque suis, sibique commissis Hebræis, quos præ vita sua diligebat, valedicturus, hac repetitione legem profundius atque tenacius imprimere voluit. Ultima enim parentum, principum et doctorum verba tenacius filiis et subditis inhærent. Hinc Deuteronomium est velut incensa et perpetua quædam concio, eaque de causa Moses c. 17. v. 18. jussit ut novi reges eligendi describant sibi Deuteronomium, ut discant, ait, timere Deum. Eadem de causa cap. 31. 10. jussit ut Deuteronomium toti populo quolibet septimo anno remissionis legatur: quinimo illud ipsum lapidibus ad æternam memoriam inscribi jussit. Deuteronomi 27. 3. et Josue 8. 32.

Auctor Deuteronomii, uti et totius Pentateuchi, est Moses, qui illud primo populo viva voce promulgavit, deinde illud ipsum iis scripto reliquit, ut patet Deuter. 31. 9. *Scripsit*, inquit, *Moses legem hanc, et tradidit eam sacerdotibus.* Excipe tamen ultimum caput, quod non à Mose, sed ab Esdra, vel potius à Josue discipulo et successore Mosis, scriptum esse patet eodem c. ult. v. 5 et 6. ubi mors et sepultura Mosis describitur. Licet enim Philo in vita Mosis, et Josephus l. 4. Antiq. ultim. putent hæc prophetice ab ipso Mose ante mortem esse conscripta: tamen contrarium est verius, illudque significant tum alia, tum illa verba: *Et non congnovit homo sepulcrum ejus, usque in præsentem diem;* quæ plane de tempore, quod mortem ejus secutum est, accipienda sunt.

Dixit ergo, et simul scripsit Moses Deuteronomium anno 120 et ultimo vitæ suæ, qui fuit mundi 2493, à diluvio 836, ante nativitatem Christi 1456; idque paucis et ultimis pene anni illius septimanis, ut patet ex eo quod scriptum sit Deuteronomium post mortem Aaronis, quæ contigit eodem anno, mense quinto, ut patet Numer. 20. 28. et Numer. 33. 38; atque post victoriam de Og et Sehon, post prophetiam Balaam, post cladem Beelphegor, post censum populi, post bellum Madianiticum, et alia quæ à c. 20. Num. usque ad finem recensentur. Hæc enim omnia secuta sunt mortem Aaronis; atque post hæc omnia, Moses paulo ante mortem cœpit promulgare, ac deinde conscribere Deuteronomium, puta mense undecimo anni quadragesimi, prima die mensis, uti diserte dicitur Deut. 13. hic ergo cycneam vocem edit Moses.

CAPUT PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Hisce tribus capitibus relegit et repetit Moses iter, casus, et gesta 40 annorum, quibus vagati sunt per desertum. Hoc autem capite repetit gesta in Sina, et versu 20. in Cadesbarne, ubi ob murmur exploratorum, omnes ad mortem, et ad peregrinationem 40 annorum sunt damnati.

1. Hæc sunt verba, quæ locutus est Moyses ad omnem Israel trans Jordanem
in solitudine campestri, contra mare Rubrum, inter Pharan et Thophel
et Laban et Haseroth, ubi auri est plurimum : 2. undecim diebus de Ho-
reb per viam montis Seir usque ad Cadesbarne. 3. Quadragesimo anno,
undecimo mense, prima die mensis, locutus est Moyses ad filios Israel
omnia quæ præceperat illi Dominus, ut diceret eis : 4. Postquam percussit
Sehon regem Amorrhæorum, qui habitabat in Hesebon ; et Og regem Ba-
san, qui mansit in Astaroth, et in Edræi, 5. trans Jordanem in terra Moab ; cœpitque
Moyses explanare legem, et dicere : 6. Dominus Deus noster locutus est ad nos in Horeb,
dicens : Sufficit vobis quod in hoc monte mansistis ; 7. revertimini, et venite ad montem
Amorrhæorum, et ad cætera quæ ei proxima sunt campestria atque montana et humiliora loca
contra Meridiem, et juxta littus maris, terram Chananæorum, et Libani usque ad flumen
magnum Euphraten. 8. En, inquit, tradidi vobis, ingredimini et possidete eam, super qua
juravit Dominus patribus vestris, Abraham, Isaac et Jacob, ut daret illam eis, et semini eo-
rum post eos. 9. Dixitque vobis illo in tempore : 10. Non possum solus sustinere vos, quia
Dominus Deus vester multiplicavit vos, et estis hodie sicut stellæ cœli, plurimi. 11. (Domi-
nus Deus patrum vestrorum addat ad hunc numerum multa millia, et benedicat vobis sicut lo-
cutus est.) 12. Non valeo solus negotia vestra sustinere, et pondus ac jurgia. 13. Date ex
vobis viros sapientes et gnaros, et quorum conversatio sit probata in tribubus vestris, ut po-
nam eos vobis principes. 14. Tunc respondistis mihi : Bona res est, quam vis facere. 15. Tu-
lique de Tribubus vestris viros sapientes et nobiles, et constitui eos principes, tribunos, et
centuriones, et quinquagenarios ac decanos, qui docerent vos singula. 16. Præcepique eis,
dicens : Audite illos et quod justum est judicate ; sive civis sit ille, sive peregrinus. 17. Nulla
erit distantia personarum, ita parvum audietis ut magnum : nec accipietis cujusquam perso-
nam, quia Dei judicium est. Quod si difficile vobis visum aliquid fuerit, referte ad me et ego
audiam. 18. Præcepique omnia quæ facere deberetis. 19. Profecti autem de Horeb, transivi-
mus per eremum terribilem et maximam, quam vidistis, per viam montis Amorrhæi, sicut
præceperat Dominus Deus noster nobis. Cumque venissemus in Cadesbarne, 20. dixi vobis :
Venistis ad montem Amorrhæi, quem Dominus Deus noster daturus est nobis. 21. Vide ter-
ram, quam Dominus Deus tuus dat tibi : ascende et posside eam, sicut locutus est Dominus
Deus noster patribus tuis ; noli timere, nec quidquam paveas. 22. Et accessistis ad me omnes,
atque dixistis : Mittamus viros qui considerent terram, et renuntient per quod iter debeamus
ascendere, et ad quas pergere civitates. 23. Cumque mihi sermo placuisset, misi ex vobis
duodecim viros, singulos de tribubus suis. 24. Qui cum perrexissent et ascendissent in mon-
tana, venerunt usque ad Vallem botri ; et considerata terra, 25. sumentes de fructibus ejus,
ut ostenderent ubertatem, attulerunt ad nos, atque dixerunt : Bona est terra, quam Dominus
Deus noster daturus est nobis. 26. Et noluistis ascendere, sed increduli ad sermonem Domi-
ni Dei nostri 27. murmurastis in tabernaculis vestris, atque dixistis : Odit nos Dominus,
et idcirco eduxit nos de terra Ægypti, ut traderet nos in manu Amorrhæi, atque
deleret. 28. Quo ascendemus ? nuntii terruerunt cor nostrum, dicentes : Maxima mul-
titudo est, et nobis statura procerior : urbes magnæ, et ad cœlum usque munitæ, filios
Enacim vidimus ibi. 29. Et dixi vobis : Nolite metuere, nec timeatis eos ; 30. Dominus Deus,
qui ductor est vester, pro vobis ipse pugnabit, sicut fecit in Ægypto cunctis videntibus. 31. Et

in solitudine (ipse vidisti) portavit te Dominus Deus tuus, ut solet homo gestare parvulum
filium suum, in omni via per quam ambulastis, donec veniretis ad locum istum. 32. Et nec
sic quidem credidistis Domino Deo vestro, 33. qui præcessit vos in via, et metatus est locum
in quo tentoria figere deberetis, nocte ostendens vobis iter per ignem, et die per columnam
nubis. 34. Cumque audisset Dominus vocem sermonum vestrorum, iratus juravit, et ait:
35. Non videbit quispiam de hominibus generationis hujus pessimæ terram bonam, quam sub
juramento pollicitus sum patribus vestris; 36. præter Caleb filium Jephone: ipse enim videbit
eam, et ipsi dabo terram, quam calcavit, et filiis ejus, quia secutus est Dominum. 37. Nec
miranda indignatio in populum, cum mihi quoque iratus Dominus propter vos dixerit: Nec tu
ingredieris illuc; 38. sed Josue filius Nun, minister tuus, ipse intrabit pro te: hunc exhortare
et robora, et ipse forte terram dividet Israeli; 39. parvuli vestri, de quibus dixistis quod cap-
tivi ducerentur, et filii qui hodie boni ac mali ignorant distantiam, ipsi ingredientur: et ipsis
dabo terram, et possidebunt eam. 40. Vos autem revertimini et abite in solitudinem per viam
maris Rubri. 41. Et respondistis mihi: Peccavimus Domino; ascendemus et pugnabimus, si-
cut præcepit Dominus Deus noster. Cumque instructi armis pergeretis in montem, 42. ait
mihi Dominus: Dic ad eos: Nolite ascendere, neque pugnetis, non enim sum vobiscum; ne
cadatis coram inimicis vestris. 43. Locutus sum, et non audistis: sed adversantes imperio
Domini, et tumentes superbia, ascendistis in montem. 44. Itaque egressus Amorrhæus, qui
habitabat in montibus, et obviam veniens, persecutus est vos, sicut solent apes persequi: et
cecidit de Seir usque Horma. 45. Cumque reversi ploraretis coram Domino, non audivit
vos, nec voci vestræ voluit acquiescere. 46. Sedistis ergo in Cadesbarne multo tempore.

1. HÆC SUNT VERBA, QUÆ LOCUTUS EST MOYSES AD OMNEM ISRAEL.] Hinc miraculo factum videtur, ut Mosis vox à toto Israele, id est, à duobus, vel tribus hominum millionibus audiretur, inquit Abulensis. Idem colligitur clarius ex cap. 29. 10. *Vos, ait, statis hodie cuncti coram Domino Deo vestro,* etc. *Omnis populus Israel, liberi et uxores vestræ, et advenæ qui tecum morantur in castris, exceptis lignorum cæsoribus, et his qui comportant aquas.* Ita vox S. Antonii de Padua, S. Vincentii Fererii, et aliorum præconum Apostolicorum ad plures leucas, non tantum audita, sed et intellecta fuit à gentibus exteris, et illorum linguæ imperitis.

TRANS JORDANEM.] Moses non transierat Jordanem, sed citra eum consistebat: dicitur tamen trans Jordanem hæc locutus; quia respectu terræ promissæ (juxta quam Script. solet consignare plagas et situs locorum), regio hæc trans Jordanem erat. Hinc Scriptura eam trans Jordanem vocat, ut patet Num. 32. 32. Deuter. 4. 46. Forte Moses scripsit, *cis Jordanem;* sed Josue, vel quisquis hæc Mosis diaria digessit, in Chanaan jam consistens, pro eo substituit, *trans Jordanem.*

CONTRA MARE RUBRUM.] Hoc enim mare arcuatur: unde Hebræi vagando et gyrando per desertum, sæpius ad illud accesserunt, inquit Abulensis. Hinc Septuaginta vertunt, *prope mare Rubrum.* Verum ex tabulis Cosmographicis patet campestria Moab (in quibus hæc dicta sunt) longissime distare à mari Rubro. Melius ergo respondet Pererius, τὸ *contra,* vel *è regione,* dici de loco etiam longe dissito, modo alteri sit oppositus: sicut hìc mare Rubrum obversum erat Hebræis, consistentibus in campestribus Moab. Meminit Moses maris Rubri, ut injiciat Hebræis memoriam transitus miraculosi maris Rubri, itaque eos impellat, ad hæc Dei sui tam benefici mandata observanda. Secundo, quia mare Rubrum fuit initium, campestria vero Moab fuerunt terminus peregrinationis Hebræorum: utrumque ergo hìc consignat Moses. Hebr. est *contra mare* סוף *suph,* id est, termini, per quod accipi posset mare Mortuum, quod terminat terram sanctam ab Oriente, illique vicina et opposita sunt campestria Moab. Verum mare *suph* alibi passim significat mare Rubrum, quod Ægyptum ab Arabia disterminat, et ita hìc vertunt Chaldæus et Septuaginta.

INTER PHARAN, ET THOPHEL, ET LABAN.] Chald. et ex eo Rupertus *Thophel* accipit, non ut proprium, sed ut appellativum, ut sit idem quod murmuratio, sic et *Laban,* id est, album, significare manna. Unde vertit: *Corripuit, eo quod peccarunt in deserto; et quia irritaverunt Deum in campestribus, contra mare Rubrum; et in Pharan, ubi murmurati sunt adversus manna; et in Haseroth, ubi irritaverunt Deum super carnes, et in eo quòd fecerunt vitulum aureum.* Simili enim modo Jacob sub mortem corripuit et increpavit Ruben, Simeon et Levi, Genes. 49. et Josue Israelitas, Josue ultim. et Samuel populum. 1. Reg. 12. Verum patet hìc non materiam, sed locum locutionis Mosis describi, ac proinde Thophel et Laban, æque ac Pharan et Haseroth, esse propria locorum nomina, uti docent Septuag. quare paraphrastice hæc addidit Chaldæus, uti et illud de vitulo aureo; illius enim hìc in Hebræo nulla est mentio: Hebræus enim tantum dicit in Haseroth esse *sufficientiam,* id est abundantiam, *auri,* hoc est, ut Noster vertit, *auri plurimam.* Unde Septuag. vertunt, *auri fodinas.*

2. UNDECIM DIEBUS,] scilicet locutus est hæc Moses. Ita aliqui; sed obstant sequentia, *per viam montis Seir:* nec enim in via ambulando, et proficiscendo tantæ multitudini loqui poterat Moses. Secundo, Cajet. et Oleaster explicant, q. d. Undecim dierum, iter est ab Horeb usque ad Cadesbarne, quod vicinum est Chananææ; sed Hebræi ob murmur ab ejus ingressu dilati et circumducti sunt per 40 annos. Verum hæc expositio nec vera est, nec ad propositum. Quid enim hoc facit ad locum, vel tempus, quo hæc

locutus est Moses ?] Insulsius est quod fingit R. Salomon apud Lyranum, iter ab Horeb ad Cadesbarne esse undecim dierum, sed Hebræos illud triduo confecisse: hoc enim tridui figmentum multis hic confutat Abulensis.

Dico ergo hæc, uti et præcedentia, designare locum, in quo sequentia locutus est Moses, q. d. Campestria Moab, ubi Deuteronomium promulgavit Moses, distant ab Horeb, sive Sina, undecim diebus, eundo per viam montis Seir, qua scilicet itur versus Idumæam, progrediendo usque ad Cadesbarne, et inde circum Idumæam pergendo ad campestria Moab. Nam à Sina usque ad Cadesbarne sunt 17 leucæ unius horæ; a Cadesbarne usque ad campestria Moab sunt 34 leucæ, ut patet ex tabulis Adrichomii; à Sina ergo ad Moab sunt 51 leucæ; quare si quolibet die conficias quatuor leucas cum dimidia, undecim diebus venies à Sina usque ad hæc campestria Moab. Ita Abulensis.

Tropologice, S. Gregor. 2. Moral. 1. *Israel*, ait, *verba Dei in monte audire non potuit, sed præcepta in campestribus accepit: subsequentem nimirum infirmitatem populi indicans, qui ascendere ad summa non valuit, sed semetipsum in infimis neglecte vivendo laxavit.*

3. Undecimo mense, prima die mensis.] Deuteronomium ergo promulgavit Moses primo die mensis Sebet, qui nostro Januario respondet. Primus enim Hebræorum mensis erat Nisan, puta Martius; ac consequenter undecimus erat Januarius, duodecimus Februarius. Sic Christus prima die Januarii, circumcisione sua, nomineque Jesu legem novam condere, eamque suo sanguine sancire cœpit, ut merito hoc novi anni, et vitæ Christianis sit exordium, quod hic portendit et præfiguravit Moses, dum eodem mense et die promulgavit Deuteronomium.

7. Venite ad montem Amorrhæorum,] ad montem Galaad, et regnum Og: hoc enim eo cæso occuparunt Hebræi, Num. 21. 35.

8. Ut daret illam eis et semini eorum,] τὸ *et* significat *id est;* nec enim Abraham, Isaac et Jacob unquam per se possederunt terram promissam, sed tantum in filiis et posteris suis. Sic et alibi sumitur τὸ *et*, uti ostendi Levit. 6. 2.

10. Non possum solus sustinere vos.] Septuag. *ferre vos*. q. d. Regimen vestrum, vestrique curam, puta totius populi onus, solus sustinere non valeo. Erat enim Moses, non tantum judex populi, sed et pater, pædagogus et mater, quæ filios suos in sinu portat, ut patet Num. 11. v. 11 et 12.

11. Dominus, etc., benedicat vobis,] dando scilicet, cum prolibus copiam bonorum temporalium et spiritualium; Dei enim benedicere est benefacere; quia efficax est Dei verbum.

15. Tulique, etc., nobiles,] hebr. *tuli capita tribuum vestrarum.* Hebræi in eo qui gerit magistratum septem virtutes requirunt: primo, sapientiam; secundo, humilitatem; tertio, timorem Dei; quarto, odium avaritiæ; quinto, amorem veritatis; sexto, philanthropiam; septimo, bonum nomen.

17. Nulla erit distantia personarum (hebr. *non agnoscetis facies in judicio,* id est, personam non considerabitis, an dives sit, an pauper) ita parvum audietis ut magnum: nec accipietis cujusquam personam; quia Dei judicium est,] q. d. Quia cum judicatis, Dei vices geritis: Deus autem in judicio æquissimus est, nec personam respicit. Historia hæc descripta et explicata est Exodi 18. v. 19. Audi S. Hieron. in epist. ad Damasc. *Alienum te à personis omnium redde in judicio, ac propter justitiam in judicio pauperem defendas, nec propter gratiam diviti indecenter assistas, aut si non potes facere, cognitionem respice causarum.* Et Petrum Ravennatem in quadam epist. *Nihil adeo gloriose lucet in judice, sicut amare et exhibere justitiam sine omni acceptione personæ. Teste enim Cicerone, exuit personam judicis, quisquis amicum induit. Æquitas cui judex obsequitur, sinistram odii, vel amoris dexteram nescit. Nam talis esse debet juris minister, ut in ejus manu nullius auctoritate personæ titubet aut vacillet libra justitiæ.* Rursum S. Hieron. in Amos: *Quicumque*, ait, *consanguinitate aut amicitia, vel è converso hostili odio, vel inimicitiis in judicando ducitur, pervertit judicium Christi, qui est justitia.* Et Innocent. III. Pont. l. de Vilit. condit. hum. *Vos*, ait, *non attenditis merita causarum, sed personarum: non jura, sed munera: non quid ratio dictet, sed quid voluntas affectet: non quid sentiat, sed quid mens cupiat: non quid liceat, sed quid libeat.* Et infra: *Pauperum causam cum mora negligitis, divitum cum instantia promovetis. In illis rigorem ostenditis, in istis ex mansuetudine dispensatis. Illos cum difficultate respicitis, istos cum facilitate tractatis. Illos negligenter auditis, istos subtiliter auscultatis.* Et infra: *Clamat pauper, et nullus exaudit; loquitur dives, et quilibet applaudit. Dives locutus est, et omnes tacuerunt; pauper locutus est, et dicunt: Quis est hic? et si offenderit, subvertent eum. Clamat vim patiens, et nullus exaudit; vociferatur, et non est qui judicet. Diviti dicunt: Tu sede hic bene; pauperi vero: Tu sta illic, vel sede sub scabello pedum meorum.* Hinc Solon, teste Laertio, rogatus: *quid est lex?* respondit: *Araneæ tela;* quia si quid in eam inciderit debile, retinetur; grave autem pertransit tela rescissa: pauperes enim violantes legem plectuntur, divites impune agunt quod libet. Et Ovidius:

> Curia pauperibus clausa est, dat census honores,
> Census amicitias: pauper ubique jacet.

Vis exempla non accipientium personas. Elias libere increpavit Achab regem, Eliseus Joram, Nathan Davidem, Isaias Manassem, Daniel Nabuchodonosor et Balsasarem, Jeremias Joakim et Sedeciam, Joannes Bapt. Herodem, Christus Scribas et Pharisæos. Vis Gentilium? Papinianus Jurisconsul. à Caracalla Imp. jussus ejus parricidium, quo fratrem Getam occiderat, in senatu diluere, recusavit dicens: *Non tam facile parricidium excusari posse, quàm patrari.* Epaminondas filium corona donatum, deinde securi feriri jussit, quod præcepti paterni contemptor cum hoste conflixisset, eumque vicisset. Brutus consul et M. Torquatus filios capite mulctarunt, quod cum Tarquiniis contra patriam conspirassent. Zaleucus Locrensis cum legem tulisset de adultero excæcando, ejusque filius in adulterio deprehensus esset, se uno, filium altero privavit oculo, ne ob acceptionem personæ lex lata violaretur. Ita Valer. Maxim. l. 6. c. 5.

19, 20 et 21. Cumque venissemus in Cadesbarne, dixi vobis: Venistis ad montem Amorrhæi, etc., vide terram quam Dominus Deus tuus dat tibi,] quia Cadesbarne est juxta Chanaan; tantum

enim interest mons Idumææ. Unde ex Cadesbarne missi sunt exploratores in Chanaan, ad eam statim invadendam.

22. Dixistis: Mittamus viros, qui considerent terram.] Hinc patet ipsos Hebræos petiisse mitti exploratores, qui, eis annuente Deo et Mose, missi sunt Num. 14.

28. Urbes magnæ, et ad coelum usque munitæ,] id est, muris altissimis vallatæ et munitæ; et, ut Sept. vertunt, τετειχισμέναι, id est, muratæ: est hyperbole, similis est c. 9. v. 1.

Filios Enacim (id est, filios gigantum, puta gigantes ex posteris Enac gigantis) vidimus ibi.] Hæc historia explicata est Num. 13.

31. Portavit te Dominus Deus tuus, ut solet homo gestare parvulum filium suum.] *Portavit*, id est, deduxit, direxit, fovit, protexit, scilicet primo, per columnam nubis et ignis; secundo, dando manna; tertio, protegendo te ab hostibus, eosque debellando; quarto, conservando tuas vires et sanitatem; item vestes, et calceos singulorum. Unde cap. 2. v. 7. dicitur Deus habitasse cum Hebræis 40 annis.

33. Metatus est locum (præcedens castra in columna nubis) in quo tentoria figere deberetis.

36. Quia secutus est (Caleb) Dominum.] Hebraice, *quia perfecit* (scilicet ut iret) *post Dominum*, id est, perfecit mandata mea, sequendo me, mihique in omnibus plene et perfecte obsequendo.

39. Et filii, qui hodie boni ac mali ignorant distantiam,] puta parvuli vestri, qui nondum habent usum rationis, ut bonum a malo discernant.

43. Adversantes imperio Domini.] Hebr. *exacerbastis os Domini*, id est, repugnastis ejus verbis et jussis; itaque eum, ejusque os et vultum irritastis.

44. Amorrhæus, etc., persecutus est vos, sicut solent apes persequi,] q. d. Sicut apes irritatæ magno numero et furore persequuntur lacessentes se; ita et hostes vestri, scilicet Amorrhæi, vos persecuti sunt.

46. Sedistis ergo in Cadesbarne multo tempore.] In Hebræo additur: *secundum dies quibus mansistis*. Quod Vatablus sic explicat, q. d. Tot diebus mansistis in Cadesbarne post regressum exploratorum, quot ibidem manseratis ante eorum regressum. Secundo, Hebræi in Seder olam sic explicant, q. d. Mansistis in Cadesbarne tot diebus, quot mansistis deinceps in reliquis omnibus mansionibus simul, videlicet annos 19: bis enim novemdecim faciunt 38; quibus adde duos annos elapsos, antequam venirent in Cadesbarne, habebis 40 annos peregrinationis in deserto. Verum nil tale ex nostra versione colligi potest, nec etiam ex Hebræo: τὸ enim, *secundum dies quibus mansistis*, non aliud est, quam repetitio et explicatio Hebraica, ejus quod præcessit, scilicet, *multo tempore*. Unde noster Interpres hanc repetitionem Hebræam, quasi otiosam, et Latinis auribus inusitatam, omisit.

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Repetit transitum Hebræorum per fines Idumææ, v. 4. et Moabitidis, v. 9. et Ammonitidis, v. 18, incolis earum intactis. Denique bellum et victoriam de Sehon, v. 24.

1. Profectique inde venimus in solitudinem, quæ ducit ad mare Rubrum,
sicut mihi dixerat Dominus: et circuivimus montem Seir longo tempore.
2. Dixitque Dominus ad me: 3. Sufficit vobis circuire montem istum,
ite contra Aquilonem; 4. et populo præcipe, dicens: Transibitis per terminos fratrum vestrorum filiorum Esau, qui habitant in Seir, et time-
bunt vos. 5. Videte ergo diligenter ne moveamini contra eos, neque enim
dabo vobis de terra eorum quantum potest unius pedis calcare vestigium,
quia in possessionem Esau dedi montem Seir. 6. Cibos emetis ab eis pecunia, et comedetis:
aquam emptam haurietis, et bibetis. 7. Dominus Deus tuus benedixit tibi in omni opere ma-
nuum tuarum, novit iter tuum, quomodo transieris solitudinem hanc magnam, per quadraginta
annos: habitans tecum Dominus Deus tuus, et nihil tibi defuit. 8. Cumque transissemus fra-
tres nostros filios Esau, qui habitabant in Seir, per viam campestrem de Elath, et de Asion-
gaber, venimus ad iter, quod ducit in desertum Moab. 9. Dixitque Dominus ad me: Non
pugnes contra Moabitas, nec ineas adversus eos prælium: non enim dabo tibi quidquam de
terra eorum, quia filiis Lot tradidi Ar in possessionem. 10. Emim primi fuerunt habitatores ejus,
populus magnus et validus, et tam excelsus, ut de Enacim stirpe, 11. quasi gigantes, cre-
derentur, et essent similes filiorum Enacim. Denique Moabitæ appellant eos Emim. 12. In
Seir autem prius habitaverunt Horrhæi: quibus expulsis atque deletis, habitaverunt filii Esau,
sicut fecit Israel in terra possessionis suæ, quam dedit illi Dominus. 13. Surgentes ergo ut
transiremus torrentem Zared, venimus ad eum. 14. Tempus autem, quo ambulavimus de

Cadesbarne usque ad transitum torrentis Zared, triginta et octo annorum fuit : donec consumeretur omnis generatio hominum bellatorum de castris, sicut juraverat Dominus : 15. cujus manus fuit adversum eos, ut interirent de castrorum medio. 16. Postquam autem universi ceciderunt pugnatores, 17. locutus est Dominus ad me, dicens : 18. Tu transibis hodie terminos Moab, urbem nomine Ar ; 19. et accedens in vicina filiorum Ammon, cave ne pugnes contra eos, nec movearis ad prælium : non enim dabo tibi de terra filiorum Ammon, quia filiis Lot dedi eam in possessionem. 20. Terra gigantum reputata est : et in ipsa olim habitaverunt gigantes, quos Ammonitæ vocant Zomzommim, 21. populus magnus, et multus, et proceræ longitudinis, sicut Enacim, quos delevit Dominus à facie eorum : et fecit illos habitare pro eis, 22. sicut fecerat filiis Esau, qui habitant in Seir, delens Horrhæos, et terram eorum illis tradens, quam possident usque in præsens. 23. Hevæos quoque, qui habitabant in Haserim usque Gazan, Cappadoces expulerunt : qui egressi de Cappadocia deleverunt eos, et habitaverunt pro illis. 24. Surgite, et transite torrentem Arnon : ecce tradidi in manu tua Sehon regem Hesebon Amorrhæum, et terram ejus incipe possidere, et committe adversus eum prælium. 25. Hodie incipiam mittere terrorem atque formidinem tuam in populos, qui habitant sub omni cœlo ; ut audito nomine tuo paveant, et in morem parturientium contremiscant, et dolore teneantur. 26. Misi ergo nuntios de solitudine Cademoth ad Sehon regem Hesebon verbis pacificis, dicens : 27. Transibimus per terram tuam, publica gradiemur via ; non declinabimus neque ad dexteram, neque ad sinistram. 28. Alimenta pretio vende nobis, ut vescamur : aquam pecunia tribue, et sic bibemus. Tantum est ut nobis concedas transitum, 29. sicut fecerunt filii Esau, qui habitant in Seir, et Moabitæ, qui morantur in Ar ; donec veniamus ad Jordanem, et transeamus ad terram, quam Dominus Deus noster daturus est nobis. 30. Noluitque Sehon rex Hesebon dare nobis transitum : quia induraverat Dominus Deus tuus spiritum ejus, et obfirmaverat cor illius, ut traderetur in manus tuas, sicut nunc vides. 31. Dixitque Dominus ad me : Ecce cœpi tibi tradere Sehon, et terram ejus, incipe possidere eam. 32. Egressusque est Sehon obviam nobis cum omni populo suo ad prælium in Jasa. 33. Et tradidit eum Dominus Deus noster nobis : percussimusque eum cum filiis suis et omni populo suo. 34. Cunctasque urbes in tempore illo cepimus, interfectis habitatoribus earum, viris ac mulieribus et parvulis, non reliquimus in eis quidquam. 35. Absque jumentis, quæ in partem venere prædantium, et spoliis urbium quas cepimus, 36. ab Aroer, quæ est super ripam torrentis Arnon, oppido quod in valle situm est, usque Galaad. Non fuit vicus et civitas quæ nostras effugeret manus, omnes tradidit Dominus Deus noster nobis. 37. Absque terra filiorum Ammon, ad quam non accessimus : et cunctis quæ adjacent torrenti Jeboc, et urbibus montanis, universisque locis, à quibus nos prohibuit Dominus Deus noster.

1. CIRCUIVIMUS MONTEM SEIR,] puta Idumæam: Idumæorum enim parens fuit Esau, qui dictus est Edom, quia rufus; et Seir, quia pilosus. Vide hos Hebræorum gyros per desertum, et circa Idumæam, in tabulis Adrichomii ad vivum descriptos. Porro Idumæa dicitur *mons :* quia alta est et montosa. Unde Abdias v. 3 et 9. ait Idumæos morari in scissuris petrarum et montibus, additque : *Si exaltatus fueris ut aquila, et si inter sidera posueris nidum tuum, inde detraham te, dicit Dominus.* Ita S. Hier. de Locis Hebraicis.

3. ITE CONTRA AQUILONEM,] ite contra terram promissam, quæ est ad Aquilonem Idumææ, quam circumiistis jam longo tempore versus Meridiem et Orientem ; sed vestrî misertus, volo ut quantocius incidatis iter vestrum per extrema Idumææ, ut recta contendatis in Chanaan, videlicet inter Moabitas et Ammonitas incedendo, per regna Og et Sehon.

4. TRANSIBITIS PER TERMINOS FRATRUM VESTRORUM, FILIORUM ESAU.] Licet enim Num. 20. 21. Idumæi initio negarint transitum Hebræis; hinc tamen, et ex v. 6. et 29, patet eos Hebræis tandem transitum, saltem per extrema regionis suæ concessisse. Ita Abulensis, licet aliter sentiat Lyranus cum Rabbi Salomone.

5. NE MOVEAMINI CONTRA EOS,] hebr. *ne misceatis bellum,* scilicet cum eis.

6. CIBOS EMETIS AB EIS PECUNIA, ET COMEDETIS.] Hinc patet Hebræos carni et ventri addictos, in deserto non tantum comedisse manna, sed et alios cibos, quos vel emebant ab Idumæis, aliisque vicinis gentibus, vel venabantur, vel ex pecoribus suis accipiebant. Idem patet Josue 1. v. 11. ita Andreas Masius ibi, Perer. in Exodi 13. disp. 7. Lorinus in 16. Sapientiæ, Abulensis in Exodi 16. quæst. 12.

10. EMIM PRIMI FUERUNT HABITATORES EJUS,] scilicet Moabitidis. Nota : Erant olim diversa genera, vel progenies gigantum, ut patet Gen. 14. 5. Alii enim dicebantur *Emim*, id est, terribiles, videlicet aspectu, ob immanem proceritatem et vastitatem corporis. אימה *ema* enim hebr. est terror. Ita Chald. et S. Hieron. in Quæst. in Gen. cap. 14. Rursum Oleaster *Emim* ab אמה *amma*, id est cubitus, deducit, quasi dicas : Viri cubitorum, scilicet multorum. Se-

cundi erant *Raphaim*, qui tum alibi, tum hîc versu 11. in Hebræo nominantur, ita dicti, vel à primo gigante, eorum parente, Rappha; cujus mentio est 1. Paral. 20. 6. vel quod remissos facerent hominum animos, eosque immani sua statura et mole percellerent et dissolverent. רפא *rapha* enim significat remittere, dissolvere. R. Nehemannus, et ex eo Andr. Masius in Josue 12. v. 4. putant *Raphaim* esse cognomen Hevæorum; cum enim חוים *Chiuvim*, id est, Chevæi, sive Hevæi, dicti sint à serpentibus, quod eorum instar, in terræ cavernis habitarent: hinc pariter dicti sunt Raphaim, quasi dicas: Inferi, eo quod sub terra in specubus degerent: sic enim Isaias c. 26. 14. inferos vocat Raphaim. Tertii erant *Enakim*, scilicet filii et posteri Enac gigantis, de quo Josue 21. 11. et cap. 15. v. 13 et 14. Aliqui tamen putant Enac non esse nomen, sed cognomen, quasi dicas: Torquatus, eo quod hi gigantes torquati incederent: ענק *anac* enim torquem significat. Sic apud Romanos, T. Manlius à torque, quem in pugna apud Anienem Gallo detraxit, dictus est Torquatus.

12. In Seir autem prius habitaverunt Horræi, de quibus Gen. 14. 5. quos percussit Codorlahomor, vastans montana Seir. Andr. Masius in Josue 12. 4. censet חורים *Charim*, id est, Chorræos, sive Horræos, fuisse Troglodytas, itaque dictos à cavernis, quos incolebant (חור *chur* enim foramen, antrum, cavernam significat) æque ac Hevæi, quorum cognati fuerunt Horrhæi, quos deinde expulerunt Idumæi, ut hîc dicitur; perinde ac Amorrhæos expulerunt Hebræi, hoc enim est quod sequitur: Sicut fecit Israel in terra possessionis suæ,] puta in terra duorum regum, Og et Sehon: necdum enim cæteram terram promissam ingressi erant Israelitæ.

15. Cujus (Domini) manus fuit adversum eos,] q. d. Domini virtus, potestas et vindicta, quæ manu apud homines exerceri solet, fuit exserta contra murmuratores, ut interirent, vel, ut hebr. est, ad perdendum, vel conterendum eos in deserto.

19. Quia filiis Lot dedi eam.] Filii Lot fuerunt Ammon et Moab: unde ob merita Lot, voluit Deus posteris ejus cedere Ammonitidem et Moabitidem, æque ac posteris Esau, ob merita Isaaci et Abrahæ, avorum, voluit cedere Idumæam, expulsis Horrhæis, noluitque Hebræos ea invadere, vel occupare.

20. In ipsa (Ammonitide) olim habitaverunt gigantes, quos Ammonitæ vocant Zomzommim.] Hi sunt qui Genes. 14. 5. vocantur *Zuzim*, id est, robusti, ut ibi vertunt Septuag. inde enim heb. מזוזה *mezuze*, vocantur postes domorum, quia validi sunt et fortes. *Zomzommim* autem hebr. sonat, primo, flagitiosos et sceleratos; זימה *zimma* enim est scelus, facinus. Secundo, inusitatæ et excogitatæ magnitudinis. Tertio, famosos, celebres, qui sunt in ore et reputatione hominum: unde Chald. vertit חשבני *chusbane*, id est, spectatos, celebres: radix enim זמם *zamam*, significat cogitare, reputare, machinari et moliri. Hinc videtur quòd Ammonitæ et Moabitæ, æque ac Hebræi, usi sint lingua Hebræa: *Zuzim* enim, *Zomzommim*, *Emim*, v. 11. sunt nomina Ammonitica et Moabitica, æque ac Hebræa. Lot enim, eorum parens, versatus fuit in familia Abrahæ Hebræi, patrui sui, descenditque ab Heber, in cujus familia mansit lingua Hebræa, in divisione gentium et linguarum in Babel. Omnes enim hæ gentes, adeoque omnes Chananæi usi sunt lingua Chananæa, quam affinem esse linguæ Hebrææ docet S. Hieron. in Isaiæ c. 19. Unde et exploratores missi à Josue in Jericho locuti sunt cum Raab Chanaanitide, utique ejus linguam Chananæam intelligentes, et ab ea intellecti. Vide Serarium in c. 2. Josue q. 25.

21. Et fecit (Dominus) illos (Ammonitas) habitare pro eis (pro Zomzommim).

23. Hevæos quoque, etc., Cappadoces expulerunt,] q. d. Sicut Hevæi expulsi sunt à Cappadocibus, Horrhæi ab Idumæis, Raphaim ab Ammonitis: ita et incolæ Palæstinæ, et imprimis Sehon cum suis, à vobis, ô Hebræi, expellentur. An hi Cappadoces fuerint Græci, an Palæstini, dicam Jerem. 47. v. 4.

25. Hodie incipiam mittere terrorem atque formidinem tuam in populos, qui habitant sub omni cœlo,] ad quos videlicet fama rerum, a me pro te gestarum, perveniet, ut sequitur. Commode ergo τὸ *omni*, accipiendum est. Ita Oleaster. R. Salomon docet, vel potius fingit, terrorem Mosis fuisse sub omni cœlo: quia in victoria de Sehon et Og stetit sol, sicut stetit, quando pugnavit Josue contra multos reges in Gabaon, Josue 10. 12. Nil enim tale de Mose dicit Scriptura.

28 et 29. Tantum est (tantum requirimus) ut nobis concedas transitum, sicut fecerunt filii Esau (per extrema ditionis suæ, ut dixi v. 4.) et Moabitæ, qui morantur in Ar.] Prius ergo Moabitæ transitum aliquem in limitibus Ar dederunt Hebræis; sed paulo post, videntes cædi ab eis Sehon regem, cœperunt sibi timere, maxime cum secundo ad eos alio flexu accederent Hebræi: unde vocarunt Balaam, qui malediceret Hebræis, Num 22. 5. Ita Abulensis. Censet Andr. Masius in Josue 12. 3. Ar esse Areopolim.

30. Quia induraverat Dominus Deus tuus spiritum ejus,] subducendo ei gratiam mollientem, et ex alia parte formidinem ac metum Hebræorum ei injiciendo; regi enim Gentili jure timendum erat, ne Hebræi specie transitus dolose occuparent ejus regnum: itaque ei petitionem Hebræorum de transitu proponendo, quem ipsum omnino negaturum præsciebat; unde consecutum est ut Hebræi eumdem vi et bello tentarent, in quo Sehon succumberet, et traderetur in manus eorum. Vide de obduratione dicta Exodi c. 7. v. 3.

33. Percussimusque eum cum filiis suis, et omni populo suo.] Tradit Josephus, ex se, ut videtur, more suo rem exornans, quod in bello hoc multi ex Amorrhæis siti sint mortui, alii ruentes ad fluvium Arnon, jaculis confixi sint; alii ad mœnia fugientes, à fundibulariis præventi, usque ad internecionem deleti sint.

Ex dictis hucusque patet quod Moses, licet exclusus sit terra sancta, æque ac Aaron, multa tamen præ eo habuerit privilegia et gaudia. Primum quod in partem terræ sanctæ, quæ est ultra Jordanem scilicet in Galaaditidem, ingressus sit: Aaron vero jam ante mortuus fuerit in monte Hor. Secundum, quod debellarit Og et Sehon, eorumque regna occuparit, et suis diviserit. Tertium, quod exceperit benedictionem Balaam. Quartum, quod Madianitas deleverit.

Quintum, quod è propinquo totam terram promissam speculatus sit. Ita Abulensis.

34. INTERFECTIS HABITATORIBUS EARUM, VIRIS AC MULIERIBUS, ET PARVULIS.] Quia Deus jusserat omnes gentes, quarum urbes possessuri erant Hebræi, totaliter deleri, ut patet cap. 20. versu 16.

37. QUÆ ADJACENT TORRENTI JEBOC,] ubi Jacob luctatus est cum angelo, Genes. 32. v. 22. pertinetque ad Ammonitas.

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

REPETIT MOSES VICTORIAM DE OG, ET QUOMODO EJUS ÆQUE AC SEHON, DITIONEM DIVISERIT INTER TRIBUM GAD, RUBEN, ET DIMIDIAM MANASSE, EA LEGE UT IPSI ALIAS TRIBUS PRÆEANT, ET IN CHANAAN INDUCANT. DENIQUE, V. 23. ORAT MOSES UT SIBI DETUR INGREDI IN CHANAAN; SED DEUS EI SILENTIUM INDICIT.

1. ITAQUE conversi ascendimus per iter Basan ; egressusque est Og rex Basan in occursum nobis cum populo suo ad bellandum in Edrai. 2. Dixitque Dominus ad me : Ne timeas eum ; quia in manu tua traditus est cum omni populo ac terra sua, faciesque ei sicut fecisti Sehon regi Amorrhæorum, qui habitavit in Hesebon. 3. Tradidit ergo Dominus Deus noster in manibus nostris etiam Og regem Basan, et universum populum ejus : percussimusque eos usque ad internecionem, 4. vastantes cunctas civitates illius uno tempore ; non fuit oppidum, quod nos effugeret : sexaginta urbes, omnem regionem Argob regni Og in Basan. 5. Cunctæ urbes erant munitæ muris altissimis, portisque et vectibus, absque oppidis innumeris, quæ non habebant muros. 6. Et delevimus eos, sicut feceramus Sehon regem Hesebon, disperdentes omnem civitatem, virosque ac mulieres et parvulos : 7. Jumenta autem et spolia urbium diripuimus, 8. tulimusque illo in tempore terram de manu duorum regum Amorrhæorum, qui erant trans Jordanem ; à torrente Arnon usque ad montem Hermon, 9. quem Sidonii Sarion vocant, et Amorrhæi Sanir ; 10. omnes civitates, quæ sitæ sunt in planitie, et universam terram Galaad et Basan usque ad Selcha et Edrai civitates regni Og in Basan. 11. Solus quippe Og rex Basan restiterat de stirpe gigantum. Monstratur lectus ejus ferreus, qui est in Rabbath filiorum Ammon, novem cubitos habens longitudinis, et quatuor latitudinis ad mensuram cubiti virilis manus. 12. Terramque possedimus tempore illo ab Aroer, quæ est super ripam torrentis Arnon, usque ad mediam partem montis Galaad ; et civitates illius dedi Ruben et Gad. 13. Reliquam autem partem Galaad, et omnem Basan regni Og, tradidi mediæ tribui Manasse, omnem regionem Argob : cunctaque Basan vocatur terra gigantum. 14. Jair filius Manasse possedit omnem regionem Argob usque ad terminos Gessuri et Machati. Vocavitque ex nomine suo Basan, Havoth Jair, id est, Villas Jair, usque in præsentem diem. 15. Machir quoque dedi Galaad. 16. Et tribubus Ruben et Gad dedi de terra Galaad usque ad torrentem Arnon medium torrentis, et confinium usque ad torrentem Jeboc, qui est terminus filiorum Ammon : 17. et planitiem solitudinis, atque Jordanem, et terminos Cenereth usque ad mare deserti, quod est salsissimum, ad radices montis Phasga contra Orientem. 18. Præcepique vobis in tempore illo, dicens : Dominus Deus vester dat vobis terram hanc in hæreditatem, expediti præcedite fratres vestros filios Israel, omnes viri robusti ; 19. absque uxoribus, et parvulis, atque jumentis. Novi enim quod plura habeatis pecora, et in urbibus remanere debebunt quas tradidi vobis ; 20. donec requiem tribuat Dominus fratribus vestris, sicut vobis tribuit, et possideant ipsi etiam terram, quam daturus est eis trans Jordanem : tunc revertetur unusquisque in possessionem suam, quam dedi vobis. 21. Josue quoque in tempore illo præcepit dicens : Oculi tui viderunt quæ fecit Dominus Deus vester duobus his regibus ; sic faciet omnibus regnis, ad quæ transiturus es. 22. Ne timeas eos : Dominus enim Deus vester pugnabit pro vobis. 23. Precatusque sum Dominum in tempore illo, dicens : 24. Domine Deus, tu cœpisti ostendere servo tuo magnitudinem tuam, manumque fortissimam ; neque enim est alius Deus, vel in cœlo, vel in terra, qui possit facere opera tua, et comparari fortitudini tuæ. 25. Transibo igitur, et videbo terram hanc optimam trans Jordanem, et montem

istum egregium, et Libanum. 26. Iratusque est Dominus mihi propter vos, nec exaudivit me,
sed dixit mihi : Sufficit tibi : nequaquam ultra loquaris de hac re ad me. 27. Ascende cacumen
Phasgæ, et oculos tuos circumfer ad occidentem, et ad aquilonem, austrumque et orientem,
et aspice, nec enim transibis Jordanem istum. 28. Præcipe Josue, et corrobora eum atque
conforta : quia ipse præcedet populum istum, et dividet eis terram quam visurus es. 29. Mansimusque in valle contra fanum Phogor.

8 et 9. TULIMUSQUE TERRAM, etc., A TORRENTE ARNON USQUE AD MONTEM HERMON, QUEM SIDONII SARION VOCANT, ET AMORRHÆI SANIR.] Mons ergo Hermon vocatur *Sarion*, et *Sanir*, vocatur et *Sion*, vel *Seon*, ut patet c. 4. 48. R. Salomon putat *Sanir*, vel *Senir*, esse nomen Germanicum, æque ac Chananæum, significans nivem, qua coopertus est semper mons Hermon. Idem censet R. Nehemannus, et ex eo Masius Josue 12. 5. quin et Chaldæus *Sanir* interpretatur nivosum. Addit Masius hunc montem esse contiguum Libano, ejusque quasi partem spectantem ad Orientem, quæ ob nivem rigida est, vasta et inculta, indeque dictam esse Hermon, vel Chermon. *Cherem* enim, vel *herem*, significat rem perditam, corruptam, succisam, vastatam, quæ nulli est usui vel fructui.

11. SOLUS QUIPPE OG, REX BASAN, RESTITERAT DE STIRPE GIGANTUM,] intellige in regione illa : nam alibi adhuc exstitisse gigantes patet Num. 13. 34. Josue 15. 14 et 1. Paral. 20. 6. ibi ergo ex gigantibus remanserat sola stirps Og : nam alii percussi et deleti sunt à Codorlahomor, Genes. 14. 5. Fabulantur Judæi Og fuisse reliquum ex diluvio, et ex gigantibus, qui ante diluvium fuerunt, Gen. 6. 4. itaque Og octingentos et plures vixisset annos; qua de re dixi Genes. 7. in fine.

MONSTRATUR LECTUS EJUS FERREUS IN RABBATH (hæc postea dicta est Philadelphia, teste S. Hier. in locis Hebr.) NOVEM CUBITOS HABENS LONGITUDINIS, ET QUATUOR LATITUDINIS.] Talmudici tradunt hunc lectum fuisse cunas Og, cum esset parvulus : nam cum crevit in virum, aiunt solum pedem ejus fuisse 120 cubitorum, non communium, sed giganteorum, qualis erat Og; ac consequenter tam ipse, quàm lectus ejus, facile leucam integram occupassent, inquit Abulensis ; de qua fabella plura dixi Num. 21. 35.

Physice, vasta ista corpora sæpe parum habent mentis. Vulgo dicitur illud Sophoclis : ἄνους ὁ μακρός, *Amens longus;* dictitant enim prælongis mentem deesse, pusillis adesse animum : parvi enim sunt animosi. De valde procero dicitur : *Longurio est, et caliga Maximini*, id est, prælongus est et insulsus. Hinc et Vegetius l. 1. c. 5. *In bello*, inquit, *non tam staturæ militis rationem habere convenit, quàm virium.* Celebratur illud Athenæi : *Nullus malus magnus piscis;* diciturque de iis qui prægrandi sunt corpore, cæterum ingenio nullo. Virtus animæ unita fortior est in parvo, quàm divisa in magno.

Symbolice, Abulensis hic quæst. 3. *Og*, ait, *hebr. idem est, quod coacervans, et signat peccatorem, qui peccata peccatis superaddit, donec veniat in profundum malorum. Peccatum enim, cui per pœnitentiam remedium non adhibetur, mox sibi nequiores socios aggregat, ut fiat habitatio omnis spiritus immundi, maxime luxuriæ; in quo cum quis novem cubitos longitudinis, et quatuor latitudinis habuerit, tanquam in lecto requiescit immobilis. Primus ergo cubitus, vel gradus, est in cibis exquisitis. Secundus, in dulcibus et continuis poculis ; quia venter mero æstuans despumat in libidinem, ut ait S. Hieron. Tertius est, in spectaculis. Nam, ut ait* Poeta :

> Spectatum veniunt ; veniunt spectentur ut ipsæ.
> Iste locus casti damna pudoris habet.

Et Jerem. c. 9. *Intravit mors per fenestras nostras ;* et : *Oculus meus deprædatus est animam meam. Quartus est in cantilenis lascivis. Quintus est in aromatibus, quæ venerem provocant. Sextus est in donis et munusculis. Septimus, in mollibus lectis. Octavus, in temporali sociorum lætitia. Nonus, in turpi usu feminarum. Habet quoque iste impudicorum lectus quatuor latitudinis cubitos. Primus est turpis cogitatio. Secundus, perficiendi consensus. Tertius, consequens operatio. Quartus, diuturna assuefactio, quæ tandem facit hunc lectum ferreum, ut à nulla bona monitione, vel inspiratione superari possit.* Hucusque Abulensis.

CUBITI VIRILIS MANUS.] Hebr. secundum cubitum viri.

14. JAIR, FILIUS MANASSE, POSSEDIT OMNEM REGIONEM ARGOB.] *Filius*, id est, nepos. Vide Num. 31. 41. Hebræi enim omnes posteros vocant filios. Sic Judæi vocantur *filii Israel.* Sic Elisabeth vocatur *filia Aaronis*, Lucæ 1. 5. Asa et Ezechias vocantur *filii Davidis*, 3. Reg. 15. 11 et 4. Reg. 18. 3.

USQUE IN PRÆSENTEM DIEM.] Abulensis vult hæc verba addita esse, non à Mose, sed ab Esdra, qui Dei instinctu libros legis à Chaldæis combustos restauravit, et de novo conscripsit; æque ac illud, v. 1. *Monstratur lectus ejus*, etc., eo quod paulo ante mortem Mosis hæc contigerint. Verum non est necesse hoc dicere : nam tres et plures menses ab hisce gestis usque ad mortem Mosis fluxerunt.

Adde, si hæc addita sunt ab alio quopiam, non ab Esdra, sed ab eo qui diaria hæc Mosis paulo post digessit, esse addita. Denique, non est verisimile Esdram Pentateuchum totaque Biblia ex memoria, vel Dei instinctu, restaurasse : nec enim Chaldæi exemplaria omnia, quæ per totam Judæam, aliasque gentes sparsa erant, comburere potuerunt. De qua re alibi fusius dicetur.

15. MACHIR (id est, posteris Machir) QUOQUE DEDI GALAAD,] id est, partem Galaad. Nam Rubenitæ etiam et Gadditæ ejus partem habebant, ut sequitur.

17. TERMINOS CENERETH.] *Cenereth* est Genezareth, sive mare Galilææ, vel Tiberiadis, uti dixi Num. 34. 12.

USQUE AD MARE DESERTI,] usque ad mare Mortuum, sive lacum Asphaltitem, Numer. 34. v. 3 et 12.

18. PRÆCEDITE FRATRES VESTROS,] armati in Chanaan.

20. DONEC REQUIEM TRIBUAT DOMINUS FRATRIBUS

VESTRIS,] donec scilicet debelletis Chananæos, trans Jordanem habitantes, quod factum est per septem annos, post mortem Mosis, sub Josue: deinde ab eodem, per alios septem annos, inter Tribus divisa est terra, ab eisque pacifice possessa : ergo post quatuordecim annos Rubenitæ et Gadditæ redierunt ad sua, scilicet ex Chanaan in Galaad. Ita Abulensis.

24. DOMINE DEUS, TU COEPISTI OSTENDERE SERVO TUO MAGNITUDINEM TUAM.] Notat Abulensis, si quis ab avaro aliquid petat, ut ei persuadeat, dicat hoc et plura sibi deberi : sin autem à liberali et magnifico (qualis est Deus) petat, ut ei persuadeat, non debita, sed beneficia ejus alleget. Magnanimus enim libenter audit se dedisse, et non accepisse beneficium.

25. TRANSIBO IGITUR, ET VIDEBO TERRAM HANC OPTIMAM TRANS JORDANEM.] Quasi dicat : Transeam, quæso, et videam terram, pro qua 40 annis laboravi; sunt enim verba orantis. Patet ex Hebræo. Sic Hebræi sæpe sumunt futurum pro optativo quo carent.

ET MONTEM ISTUM EGREGIUM.] *Montem*, scilicet Moria, in quo Abraham obtulit Isaac, et in quo ædificanda est Sion, et templum, qui proinde appellatus est mons divinæ visionis, ideoque *egregius*, et hebr. *bonus*, per excellentiam vocatu Ita Cajet. Chald. vertit: *Videam montem istum b - num, et domum sanctuarii.*

29. MANSIMUSQUE IN VALLE CONTRA FANUM PHOGOR.] Hebr. *contra domum*, id est, templum Phogor.

CAPUT QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

HOC CAPITE ET SEQUENTI USQUE AD 12. MOSES, REPETITO DECALOGO ET LEGIBUS QUIBUSDAM, AD EORUM OBSERVATIONEM POPULUM EXCITAT, MAXIME COMMEMORANDO BENEFICIA DEI EIS COLLATA; UNDE, HOC CAPITE TOTO, URGET BENEFICIUM DATÆ LEGIS IN SINA, CUM IGNE ET FUMO: INDE VERSU 41. DESIGNAT TRES URBES REFUGII, PRO HOMICIDIS CASUALIBUS ET INVOLUNTARIIS.

1. ET nunc, Israel, audi præcepta et judicia quæ ego doceo te ; ut faciens ea, vivas, et ingrediens possideas terram quam Dominus Deus patrum vestrorum daturus est vobis. 2. Non addetis ad verbum quod vobis loquor, nec auferetis ex eo : custodite mandata Domini Dei vestri quæ ego præcipio vobis. 3. Oculi vestri viderunt omnia quæ fecit Dominus contra Beelphegor, quomodo contriverit omnes cultores ejus de medio vestri. 4. Vos autem qui adhæretis Domino Deo vestro, vivitis universi usque in præsentem diem. 5. Scitis quod docuerim vos præcepta atque justitias, sicut mandavit mihi Dominus Deus meus : sic facietis ea in terra quam possessuri estis, 6. et observabitis et implebitis opere. Hæc est enim vestra sapientia et intellectus coram populis, ut audientes universa præcepta hæc dicant : En populus sapiens et intelligens, gens magna. 7. Nec est alia natio tam grandis, quæ habeat deos appropinquantes sibi, sicut Deus noster adest cunctis obsecrationibus nostris. 8. Quæ est enim alia gens sic inclyta, ut habeat cæremonias, justaque judicia, et universam legem quam ego proponam hodie ante oculos vestros ? 9. Custodi igitur temetipsum et animam tuam sollicite. Ne obliviscaris verborum quæ viderunt oculi tui, et ne excidant de corde tuo cunctis diebus vitæ tuæ. Docebis ea filios ac nepotes tuos, 10. à die in quo stetistis coram Domino Deo tuo in Horeb, quando Dominus locutus est mihi, dicens : Congrega ad me populum, ut audiant sermones meos, et discant timere me omni tempore quo vivunt in terra doceantque filios suos. 11. Et accessistis ad radices montis, qui ardebat usque ad cœlum : erantque in eo tenebræ, et nubes, et caligo. 12. Locutusque est Dominus ad vos de medio ignis. Vocem verborum ejus audistis, et formam penitus non vidistis. 13. Et ostendit vobis pactum suum, quod præcepit ut faceretis, et decem verba quæ scripsit in duabus tabulis lapideis. 14. Mihique mandavit in illo tempore ut docerem vos cæremonias et judicia, quæ facere deberetis in terra, quam possessuri estis. 15. Custodite igitur sollicite animas vestras. Non vidistis aliquam similitudinem, in die qua locutus est vobis Dominus in Horeb de medio ignis : 16. ne forte decepti faciatis vobis sculptam similitudinem, aut imaginem masculi vel feminæ, 17. similitudinem omnium jumentorum quæ sunt super terram, vel avium sub cœlo volantium, 18. atque reptilium quæ moventur in terra, sive piscium qui sub terra morantur in aquis : 19. ne forte elevatis oculis ad cœlum videas Solem et Lunam, et omnia astra cœli, et errore deceptus adores ea, et colas quæ creavit Dominus Deus tuus in ministerium cunctis

gentibus, quæ sub cœlo sunt. 20. Vos autem tulit Dominus, et eduxit de fornace ferrea Ægypti, ut haberet populum hæreditarium, sicut est in præsenti die. 21. Iratusque est Dominus contra me propter sermones vestros, et juravit ut non transirem Jordanem, nec ingrederer terram optimam quam daturus est vobis. 22. Ecce morior in hac humo, non transibo Jordanem : vos transibitis, et possidebitis terram egregiam. 23. Cave ne quando obliviscaris pacti Domini Dei tui, quod pepigit tecum, et facias tibi sculptam similitudinem eorum quæ fieri Dominus prohibuit : 24. quia Dominus Deus tuus ignis consumens est, Deus æmulator. 25. Si genueritis filios ac nepotes, et morati fueritis in terra, deceptique feceritis vobis aliquam similitudinem, patrantes malum coram Domino Deo vestro, ut eum ad iracundiam provocetis : 26. testes invoco hodie cœlum et terram, cito perituros vos esse de terra, quam transito Jordane possessuri estis, non habitabitis in ea longo tempore ; sed delebit vos Dominus, 27. atque disperget in omnes gentes, et remanebitis pauci in nationibus, ad quas vos ducturus est Dominus. 28. Ibique servietis diis, qui hominum manu fabricati sunt ligno et lapidi, qui non vident, nec audiunt, nec comedunt, nec odorantur. 29. Cumque quæsieris ibi Dominum Deum tuum, invenies eum : si tamen toto corde quæsieris, et tota tribulatione animæ tuæ. 30. Postquam te invenerint omnia quæ prædicta sunt, novissimo tempore reverteris ad Dominum Deum tuum, et audies vocem ejus. 31. Quia Deus misericors, Dominus Deus tuus est : non dimittet te, nec omnino delebit, neque obliviscetur pacti, in quo juravit patribus tuis. 32. Interroga de diebus antiquis, qui fuerunt ante te ex die quo creavit Deus hominem super terram, à summo cœlo usque ad summum ejus, si facta est aliquando hujuscemodi res, aut unquam cognitum est, 33. ut audiret populus vocem Dei loquentis de medio ignis, sicut tu audisti et vidisti, 34. si fecit Deus ut ingrederetur, et tolleret sibi Gentem de medio nationum, per tentationes, signa, atque portenta, per pugnam, et robustam manum, extentumque brachium, et horribiles visiones, juxta omnia quæ fecit pro vobis Dominus Deus vester in Ægypto, videntibus oculis tuis : 35. ut scires quoniam Dominus ipse est Deus, et non est alius præter eum. 36. De cœlo te fecit audire vocem suam, ut doceret te, et in terra ostendit tibi ignem suum maximum, et audisti verba illius de medio ignis; 37. quia dilexit patres tuos, et elegit semen eorum post eos. Eduxitque te præcedens in virtute sua magna ex Ægypto, 38. ut deleret nationes maximas et fortiores te in introitu tuo ; et introduceret te, daretque tibi terram earum in possessionem, sicut cernis in præsenti die. 39. Scito ergo hodie, et cogitato in corde tuo, quod Dominus ipse sit Deus in cœlo sursum, et in terra deorsum, et non sit alius. 40. Custodi præcepta ejus atque mandata quæ ego præcipio tibi : ut bene sit tibi, et filiis tuis post te, et permaneas multo tempore super terram quam Dominus Deus tuus daturus est tibi. 41. Tunc separavit Moyses tres civitates trans Jordanem ad Orientalem plagam, 42. ut confugiat ad eas, qui occiderit nolens proximum suum, nec sibi fuerit inimicus ante unum et alterum diem, et ad harum aliquam urbium, possit evadere : 43. Bosor in solitudine, quæ sita est in terra campestri de tribu Ruben : et Ramoth in Galaad, quæ est in tribu Gad : et Golan in Basan, quæ est in tribu Manasse. 44. Ista est lex quam proposuit Moyses coram filiis Israel. 45. Et hæc testimonia et cæremoniæ atque judicia, quæ locutus est ad filios Israel, quando egressi sunt de Ægypto, 46. trans Jordanem in valle contra fanum Phogor in terra Sehon regis Amorrhæi, qui habitavit in Hesebon, quem percussit Moyses. Filii quoque Israel egressi ex Ægypto 47. possederunt terram ejus, et terram Og regis Basan, duorum regum Amorrhæorum, qui erant trans Jordanem ad solis ortum. 48. Ab Aroer, quæ sita est super ripam torrentis Arnon, usque ad montem Sion, qui est et Hermon, 49. omnem planitiem trans Jordanem ad Orientalem plagam, usque ad mare solitudinis, et usque ad radices montis Phasga.

1. Ut faciens ea vivas,] vita præsenti, diuturna et prospera. Vide dicta Levit. 18. 5.

2. Non addetis ad verbum quod vobis loquor, nec auferetis ex eo.] Hæretici hæc verba rigide et plane universaliter accipiunt, indeque inferunt non esse admittendas ullas traditiones, nec canones Pontificum, nec cæremonias Ecclesiæ.

Verum inepte et insulse hæc dicunt : nam primo, si ita est ; ergo contra hanc legem peccavit Josue, Prophetæ, Christus et Apostoli, qui multa Mosi et Pentateucho addiderunt.

Secundo, Moses non ait, *quæ scribo*, sed *quæ loquor* : ergo perverse hæretici torquent hæc ad verbum Dei scriptum, ut excludant traditum, et viva loquentis voce, id est traditione, acceptum.

Tertio, si id vult Moses, quod volunt hæretici; ergo ipse Moses pugnat secum. Nam c. 17. 10. jubet sub pœna mortis obediri decreto sacerdotis et pontificis.

Quarto, alioqui omnes Reges, Imperatores, Principes, et Magistratus peccarent contra hanc Dei legem ; multa enim ipsi edicta addiderunt hisce Dei legibus et judiciis.

Quinto, Calvinus fatetur Apostolos addidisse quosdam ritus et cæremonias, adeoque novos posse addi ; quinimo ipse cum suis novam Ecclesiæ speciem, novos ritus, novos ministros, novam docendi, concionandi, orandi, regendi, et Sacramenta administrandi formam instituit : sic et ejus Ministri quotannis novas constitutiones in suis Synodis condunt et instituunt, quas sane addunt huic Dei verbo.

Sexto, hæc verba Moses dixit Judæis, non Christianis, iisque jubet ut circumcisionem, aliaque sacra, et Sacramenta veteris legis servent, nihilque iis addant : ergo lex hæc proprie cæremonialis est, nec Christianos obligat, sed Judæos; alioqui enim hæretici deberent circumcidi, edere phase, gestare fimbrias, etc. hæc enim verba hic loquitur et præcipit Moses.

Esto ergo daremus hæreticis, hæc intelligenda esse ita, ut ipsi volunt; nihil inde concludent pro sua opinione : nam hæc dicta sunt Judaico populo, qui exiguus erat, et in parva regione conclusus, idemque rudis et crassus : unde ei data fuit lex, tot tamque variis præceptis distincta, ut aliis non videretur esse opus, secus est de lege nova, quæ spargenda erat per totum orbem ; unde in ea merito Christus, paucis universalibus præceptis traditis, alia ordinanda commisit Pastoribus et Rectoribus Ecclesiæ, uti recte advertit Gab. Vasquez 1. 2. q. 95. art. 1. disp. 152. cap. 4.

Dico ergo : Sensus hujus loci est, q. d. Ad præcepta mea, quæ ego hoc capite et sequentibus præcepturus sum vobis, ô Judæi, non addetis aliquid, scilicet eis repugnans et contrarium, præsertim quod Beelphegor, ut sequitur, vel alterius novi numinis aut idoli cultum et religionem inducat. Hæc enim nova numina, novamque religionem, et ritum sacrorum excludere toto hoc c. et passim in Deuteronomio intendit Moses. Addit itaque legi Dei, quæ præcipit unum Deum colendum esse, aliquid, qui docet colendum esse Baal, Astartem, solem, lunam, aliosque deos. Τὸ ergo *ad verbum*, idem est quod, *contra verbum* ; sic enim sumitur על *al*, id est, *ad*, pro *contra*, Psal. 2. 2. Numer. 14. 2. Sic Paulus Galat. 1. 8. anathema dicit iis qui aliud evangelizant præter id quod ipse evangelizavit : *præter*, id est, *contra* ; agit enim de iis qui judaismum addere volebant christianismo, itaque evertebant christianismum. Hisce ergo verbis : *Non addetis*, *nec auferetis*, tantum præcipit Deus ut sua lex integre servetur, ut nihil ex ea addendo, vel minuendo vitietur aut mutiletur ; sed tota sarta tecta maneat, et observetur, quod alia phrasi c. 5. v. 32. alibi dicit : *Non declinabitis ad dexteram, nec ad sinistram.* Cui tamen non obstat, qui insuper leges parentum, vel humanorum magistratuum addit et observat; nisi parentes, vel magistratus aliquid legi Dei contrarium præciperent.

Itaque hisce verbis, *non addetis*, etc. non vult dicere, non servabitis aliud, quàm id quod nunc præcipio; sed, in hoc quod præcipio nihil mutabitis, addendo, vel minuendo, sed integre facietis, ut jubeo, et non aliter. Ita Bellarm. et alii passim.

Secundo, *non addetis ad verbum quod vobis loquor*, aliquid, scilicet tanquam meum, vel à me dictum, aut justum ; nulli enim hominum licet scripta aut præcepta sua venditare pro præceptis à Deo dictatis, aut pro Scripturis sacris. Similis phrasis est Apocal. ult. v. 18. *Contestor*, ait, *omni audienti verba prophetiæ libri hujus, si quis apposuerit ad hæc, apponet Deus super illum plagas scriptas in libro isto.* Alioqui enim, non tantum Christus et Prophetæ, sed et ipsi Judæi multa addiderunt legi Dei, ut cælaturas, omnemque ornatum templi, ut festum sortium sub Esther, festum dati ignis, festum encæniorum, etc. Hæc enim non à Deo, sed à Judæis sancita et instituta sunt. Denique, hæc non sunt addita, sed potius inclusa legi Dei ; quia lex Dei jubet obediri parentibus, magistratibus, pontificibus, eorumque legibus.

3. Oculi vestri viderunt omnia quæ fecit Dominus contra Beelphegor,] de quibus dixi Numer. 25.

6. Hæc est enim vestra sapientia et intellectus.] Quasi dicat : Custodia harum legum ostendet vos esse sapientes et prudentes, atque à sapientissimo legislatore Deo, sapientissime, sanctissime et castissime edoctos, ab eodem per omnia regi, exaudiri et defendi.

Sapiens, inquit S. Bernard. *est cui quæque res sapiunt prout sunt*, scilicet divinæ ut divinæ, humanæ ut humanæ, æternæ ut æternæ, caducæ ut caducæ.

Refert Plutarchus in Convivio septem sapientum, eos inter se disputasse, quis populus, *quænam resp. foret optima et felicissima. Primus*, inquit, *Solon respondit : In qua injuriæ alicujus auctorem non minus illæsi, quàm qui læsus est, in jus rapiunt et puniunt. Secundus Bias dixit : In qua legem universi tanquam tyrannum metuunt. Tertius Thales : Ubi, inquit, neque divites nimis, neque pauperes sunt cives. Quartus Anacharsis : In qua cum reliqua habeantur, virtuti tamen potior, vitio deterior conditio defertur. Quintus Cleobulus : In qua cives reprehensionem magis metuunt, quàm legem. Sextus Pittacus : Ubi magistratum gerere non licet malis, licet bonis. Septimus Chilo : In qua maxime leges, minime oratores audiuntur.* Hæc vere, sed verius Moses hic : *In qua populus Deum timet, Deique legibus ac voluntati obedit.* Hæc nimirum sapientissima et beatissima est respublica.

7. Nec est alia natio tam grandis (tam eximia, tantæ dignitatis) quæ habeat deos appropinquantes sibi, sicut Deus noster adest cunctis obsecrationibus nostris.] Videbatur enim Deus cum Mose et Hebræis in tabernaculo habitare, cum eis conversari et colloqui, dubia omnia resolvere, præire in columna nubis, eosque per omnia dirigere, et protegere. Multo magis Deus adest Christianis, præsertim in Venerabili Sacramento, in quo corporaliter, realiter et essentialiter nobiscum habitat, non angelus, sed Christus ipse, verus Deus, et verus homo.

9. Ne obliviscaris verborum (id est, rerum, et portentorum) quæ viderunt oculi tui.] Sic *verbum* pro re, metonymice tanquam signum pro re signata, accipitur psal. 90. 3. *Liberavit me de laqueo venantium, et à verbo aspero*, id est, à re aspera et acerba, et Luc. 1. 37. *Non*

erit impossibile apud Deum omne verbum, id est, omnis res.

11. ACCESSISTIS AD RADICES MONTIS (Sina) QUI ARDEBAT USQUE AD COELUM.] Hebr. *usque ad cor cœli*, id est, usque ad medium cœli, hoc est usque ad cœlum ipsum. Cœlum hîc non sidereum, sed aereum, sive æthereum, in quo sunt nubes, intellige. Simili hebraismo dicitur Jonas, David, et alii fuisse in medio mari, in mediis fluctibus, id est, in ipso mari magno et vasto, in ipsis vastis fluctibus.

13. OSTENDIT VOBIS PACTUM SUUM, id est legem, quæ est conditio pacti inter vos et Deum initi.

DECEM VERBA.] decem præcepta, quæ fuerunt quasi decem fœderis conditiones. Græci decem hæc verba voce composita vocant δεκαλογον.

15. CUSTODITE IGITUR SOLLICITE ANIMAS VESTRAS.] Hebræa cum Vatablo ita prægnantius vertas: *Cavete ergo accurate quàm cara est vobis anima vestra*, ne scilicet legem Dei violetis, sed eam custodiatis : qui enim eam custodit, custodit animam suam.

NON VIDISTIS ALIQUAM SIMILITUDINEM, etc. IN HOREB,] quasi dicat : in Sina audistis Deum loquentem, sed non vidistis eum per essentiam, neque per effigiem ; quare nec illam imitari, effingere, vel exprimere potestis, fabricando statuam maris, feminæ, aut alterius rei, cogitando, aut fingendo quod talis sit Deus qualis in statua illa monstratur.

idem viderunt nonnulli Gentiles, inter quos Statius ita canit :

> Nulla autem effigies, nulli commissa metallo
> Forma Dei, mentes habitare et pectora gaudet.

Agesilaus monentibus ut quemdam qui belle lusciniæ vocem imitabatur, audiret, respondit se ipsam lusciniam audisse. Idem Judæis dicendum erat ad Gentes, invitantes eos ad simulacra Dei, scilicet, se Deum ipsum audisse in Sina.

16. NE FORTE DECEPTI FACIATIS, etc. IMAGINEM MASCULI VEL FEMINÆ,] uti Gentiles deos habuerunt mares alios, alios feminas. Quin et Trismegistus in Pœmandro c. 1. 3. 7. Deum vocat marem feminam, ait enim : ο θεος αρρενοθηλυς, ων ζωη και φως απεκυησε λογον ετερον νουν δημιουργον, hoc est, *Deus mas femina, existens vita et lumen, genuit Verbum, quod alteram mentem* (Spiritum sanctum) *producit*. Verum ipse vocat Deum marem-feminam, non quod revera sexum maris et feminæ habet, sed quod in generando Verbo totum fecerit solus, quod in generatione humana faciunt conjunctim mas et femina. Nam Deus Pater Verbum suum generavit quasi pater, idemque concepit quasi mater : alioqui hæc locutio insolens est, et male sonans.

19. NE ADORES EA QUÆ CREAVIT DEUS IN MINISTERIUM CUNCTIS GENTIBUS.] Pro *quæ creavit Deus*, hebr. est, *quæ divisit Deus*, ut vicissim, et quasi partito tempore, singulis gentibus et provinciis inserviant, lumenque præbeant. Vide Gen. 1. 14. Ita Rabanus. Hinc Judæi fabulantur gentes singulas à sua stella regi, se vero à Deo.

20. VOS AUTEM, etc. EDUXIT DE FORNACE FERREA ÆGYPTI,] puta de servitute durissima, quæ maxime vos afflixit, quæque quasi fornax vos adussit, et quasi ferrea vos conclusit, ne exitus, vel effugium ullum pateret. Sic Isaiæ 48. 10. dicitur : *Elegi te in camino paupertatis;* pauperes enim paupertate, quasi camino, affliguntur et uruntur. Secundo, alludit hîc Moses ad coctionem laterum, quos Hebræi in Ægypto formabant, et coquebant in fornacibus lateritiis, ex quibus liberavit eos Deus, educens in Chanaan.

24. QUIA DOMINUS DEUS TUUS IGNIS CONSUMENS EST,] q. d. Deus injuriæ sibi illatæ est vindex, eamque acerrime punit, instar ignis omnia vastantis. Vide dicta Exodi 3. 2. et Heb. 12. v. 29. Quocirca ignis vim, terrorem, aliasque dotes eximias considerantes Persæ, eum coluerunt ut numen. Audi Maximum Tyrium : *Persæ diarium ignem adorant, nimirum divinitatis signum, insatiabilem, voracem.* Huic cum sacrificant, illi alimentum præbentes dicunt : *Ede, ignis, Domine.* Erat ergo eis ignis sacer et æternus, quem quocumque rex exercitum duceret, magni numinis instar, argenteis altaribus impositum præferebant. Ita Pierius Hierogl. 46. c. 38.

Symbol. S. Greg. hom. 5. in Ezech. *Deus*, ait, *ignis consumens est; quia mentem quam repleverit, à peccatorum rubigine puram reddit.* S. Syncletica in Vitis Patrum lib. 5. tr. de compunctione : *Labor*, ait, *est et magnum certamen impiorum qui convertuntur ad Deum, et postea inenarrabile gaudium. Sicut enim qui ignem accendere volunt, prius fumantur, et ex fumi molestia lacrymantur, sicque obtinent quod volunt; etenim scriptum est : Quia Deus noster ignis consumens est; ita oportet et nos divinum ignem cum lacrymis atque laboribus in nobis ipsis accendere.*

DEUS ÆMULATOR,] q. d. Deus est zelotes, non patitur rivalem, sed solus summe vult coli de quo cap. 5. 9.

26. TESTES INVOCO HODIE COELUM ET TERRAM, CITO PERITUROS VOS.] Nota : Moses et Prophetæ per prosopopœiam, creaturis irrationalibus vitam, sensum et testimonium attribuunt, easque ad gravissimam obtestationem, qua populum compungant et commoveant, testes vel judices invocant; præsertim cœlum et terram ; quia hæ minæ et pœnæ extenduntur ad omnes secuturas generationes : unde Moses ad hujus prædictionis et comminationis memoriam, noluit testes morituros vocare, sed cœlum et terram : quia in æternum manent. Immortales ergo et æterni sunt hi testes, qui omnibus futuris temporibus perseverabunt, et mutis vocibus Deo loquentur hæc esse vera, hominibusque (præsertim hæc verba Mosis legentibus) pariter inclamabunt hæc divina præcepta, æque ac minas.

Omnes enim creaturæ tacite obediunt, consentiunt, et attestantur suo Creatori, ejusque legi et ordinationi. Unde Baruch. c. 3. 34. ait : *Stellæ dederunt lumen in custodiis suis, et lætatæ sunt, vocatæ sunt, et dixerunt : Adsumus ; et luxerunt ei cum jucunditate, qui fecit illas.* Consequenter, eadem tacite quasi applaudebant, et attestabantur hisce verbis Mosis ; ipse enim erat præco Dei creatoris, q. d. Cœlum et terram testes invoco, ut cœlum nobis dando lucem, terra nos sustinendo, dum hæc loquor et edico, reipsa muti testes sint, me hæc vobis prædixisse. Rursum, ut, cum plagæ, quas hîc vobis prædico, evenerint, iidem et testes sint, quod mea hæc prædictio et minæ fuerint veræ, et simul sint vindices ac cooperatores Dei, qui hasce plagas per cœlum et terram vobis infliget. Nam, ut ait Sapiens c. 5. 21. *Pugnabit cum illo orbis terrarum contra insensatos.* Quare, si hi testes

vitam et vocem haberent, aut si per miraculum, Deus eis vocem daret, uti aliquando dedit, omnes una voce clamarent, et condemnarent impios; quamdiu autem eam non habent, tacite et muta voce clamabunt, et condemnabunt impios.

Sic Isaias c. 1. 1. cum ait: *Audite, cœli, et auribus percipe, terra,* utitur prosopopœia ad inanimes creaturas, ut gravior sit oratio, et plena indignatione, idque primo, ut significet Judæos omnia sua bona, à cœlo et terra per Deum accepisse. Secundo, quia Judæi adorarunt solem, lunam, lapides, ideo ea nunc, quasi ipsorum judices invocat. Tertio et maxime, quia cum ipsi nollent audire Deum, invocat inanima, quæ semper obediunt Deo, ut gravissima sit querela et exprobratio; invocat, inquam, quasi testes mutos, ut quandoque sint vindices Creatoris sui, ut cœlum, ait Rupertus, Judæis se præbeat æneum, terra se præbeat ferream, sed maxime in die judicii, cœlum in eos fulmina vibret, terra vero iis dehiscat. Simili modo facit Moses hîc, et Deut. 30. 19. et cap. 31. 28. et cap. 32. 1.

Secundo, cum cœlum et terram testes invocat, invocat omnia quæ in cœlo et in terra sunt, per metonymiam, ac præsertim angelos et homines, qui proprie dicti testes sunt. Ita Theodoretus. Sic Poeta ait:

> Vos æterni ignes, et non violabile numen
> Testor.

Putabant enim Platonici ignes cœlestes, id est, stellas esse animatas à suis intelligentiis, sive angelis præsidibus, quos quasi minores deos colebant.

Simili modo cum exorcizamus et adjuramus creaturas irrationales, adjuratio non dirigitur ad illas, quia non intelligunt eam; sed ad naturam rationalem, quæ illis præsidet, easque movere potest, ut ait D. Thom. Sic exorcizatur aqua, sal, domus; partim enim invocatur virtus divina, ut in usu harum rerum assistat, et diaboli vim coerceat: partim per virtutem divinam præcipitur diabolo, ut abscedat, et in his non noceat. Sic exorcizantur locustæ, mures, ranæ, grandines, tempestates, etc. ut Deus damna eorum avertat, et diabolus per illa non noceat. Vide Dom. à Soto l. 8. de Justitia, q. 3. art. 3.

29. Cumque quæsieris ibi Dominum Deum tuum, invenies eum, si tamen toto corde quæsieris, et tota tribulatione (scilicet in vera contritione et conversione) animæ tuæ.] Hebraice est, *in tota anima tua.* Insinuat, quod contritio vera, quæ peccatorem Deo reconciliat, debeat procedere ex amore Dei super omnia; hoc enim est quærere Deum ex toto corde, et ex tota tribulatione animæ. Ita Suarez 3. p. q. 85. art. 1. disp. 4. sect. 2.

30. Postquam te invenerint (comprehenderint, est hebraismus) omnia.

Novissimo tempore,] id est, in fine temporis, quo complebitur pœna tibi inflicta à Deo, q. d. Post plagas à Deo immissas, tandem sapies, et reverteris ad eum. Ita Vatabl. Abul. et alii.

31. Neque obliviscetur pacti, in quo (id est, *quod.* Ita Hebr. Septuag. et Chald.) juravit patribus tuis.

32. Interroga de diebus antiquis,] scilicet de factis, quæ contigerunt in diebus antiquis.

A summo coelo usque ad summum ejus.] Hebraice, *ab extremo cœli usque ad extremum ejus,* id est, ab Oriente usque ad Occidentem, q. d. Interroga ea, quæ toto orbe unquam apud homines alicubi contigerunt. Similis phrasis est Matth. c. 24. 31. Ita Vatablus.

33. Sicut tu audisti, et vixisti,] Ita Rom. Heb. Chald. et Septuag. Perperam ergo Plantina legunt: *Et vidisti,* q. d. Instar miraculi fuit quod tu vocem Dei tam terribilem ex Sina audires, et viveres, de quo rursum c. 5. 24.

34. Si fecit Deus ut ingrederetur,] non mutans locum, sed operationem, vocans scilicet, liberans et educens te ex Ægypto.

Et horribiles visiones,] quia in triduanis Ægypti tenebris mira spectra Ægyptiis objecit Deus, iisque eos percussit, uti dixi Exodi 10. 22 et sequentibus.

36. Et in terra ostendit ignem maximum,] quia ignis ex Sina prodire videbatur; vox vero super eum ex cœlo, id est ex aere, formari et descendere videbatur.

37. Præcedens in virtute,] per angelum suum, qui castra præibat in columna nubis, quique perculit et prostravit hostes tuos, Exodi 23. 20.

42. Qui occiderit nolens,] scilicet nesciens, ignoranter et inadvertenter. Ita Hebr. Chald. Septuaginta.

48. Usque ad montem Sion, qui est et Hermon.] Alius ergo est hic Sion, à Sion monte Hierosolymæ et templi; hic enim Sion erat ab alia Jordanis parte, et Hebr. scribitur per *schin:* Sion vero templi scribitur per *tsade;* vide de hoc Sion dicta c. 3. 8.

49. Mare solitudinis,] mare Mortuum, sive lacus Asphaltites.

CAPUT QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Moses populo iterat et refricat Decalogum. Secundo, v. 22. narrat populi pavorem, cum daretur lex in Sina, quo perculsus rogavit ut Deus cætera præcepta non sibi, sed Mosi eloqueretur : unde Moses solus in montem ad Deum ascendit.

1. Vocavitque Moyses omnem Israelem, et dixit ad eum : Audi, Israel, cære-
monias atque judicia quæ ego loquor in auribus vestris hodie ; discite ea, et
opere complete. 2. Dominus Deus noster pepigit nobiscum fœdus in Horeb.
3. Non cum patribus nostris iniit pactum, sed nobiscum qui impræsentiarum
sumus, et vivimus. 4. Facie ad faciem locutus est nobis in monte de medio
ignis. 5. Ego sequester et medius fui inter Dominum et vos in tempore
illo, ut annuntiarem vobis verba ejus ; timuistis enim ignem, et non as-
cendistis in montem, et ait : 6. Ego Dominus Deus tuus, qui eduxi te de terra Ægypti, de domo
servitutis. 7. Non habebis deos alienos in conspectu meo. 8. Non facies tibi sculptile, nec si-
militudinem omnium quæ in cœlo sunt desuper, et quæ in terra deorsum, et quæ versantur
in aquis sub terra. 9. Non adorabis ea, et non coles. Ego enim sum Dominus Deus tuus,
Deus æmulator, reddens iniquitatem patrum super filios in tertiam et quartam generationem
his qui oderunt me, 10. et faciens misericordiam in multa millia diligentibus me et custodien-
tibus præcepta mea. 11. Non usurpabis nomen Domini Dei tui frustra : quia non erit impunitus
qui super re vana nomen ejus assumpserit. 12. Observa diem sabbati, ut sanctifices eum, si-
cut præcepit tibi Dominus Deus tuus. 13. Sex diebus operaberis, et facies omnia opera tua.
14. Septimus dies sabbati est, id est, requies Domini Dei tui. Non facies in eo quidquam
operis tu, et filius tuus, et filia, servus et ancilla, et bos, et asinus, et omne jumentum tuum,
et peregrinus qui est intra portas tuas : ut requiescat servus tuus, et ancilla tua, sicut et tu.
15. Memento quod et ipse servieris in Ægypto, et eduxerit te inde Dominus Deus tuus in manu
forti, et brachio extento. Idcirco præcepit tibi ut observares diem sabbati. 16. Honora patrem
tuum et matrem, sicut præcepit tibi Dominus Deus tuus, ut longo vivas tempore, et bene sit
tibi in terra quam Dominus Deus tuus daturus est tibi. 17. Non occides. 18. Neque mœcha-
beris. 19. Furtumque non facies. 20. Nec loqueris contra proximum tuum falsum testimonium.
21. Non concupisces uxorem proximi tui : non domum, non agrum, non servum, non ancil-
lam, non bovem, non asinum, et universa quæ illius sunt. 22. Hæc verba locutus est Domi-
nus ad omnem multitudinem vestram in monte de medio ignis et nubis et caliginis, voce mag-
na, nihil addens amplius : et scripsit ea in duabus tabulis lapideis, quas tradidit mihi. 23. Vos
autem postquam audistis vocem de medio tenebrarum, et montem ardere vidistis, accessistis
ad me omnes principes tribuum, et majores natu, atque dixistis : 24. Ecce ostendit nobis Do-
minus Deus noster majestatem et magnitudinem suam, vocem ejus audivimus de medio ignis,
et probavimus hodie quod, loquente Deo cum homine, vixerit homo. 25. Cur ergo morie-
mur, et devorabit nos ignis hic maximus ? Si enim audierimus ultra vocem Domini Dei nostri,
moriemur. 26. Quid est omnis caro, ut audiat vocem Dei viventis, qui de medio ignis loqui-
tur, sicut nos audivimus, et possit vivere ? 27. Tu magis accede, et audi cuncta quæ dixerit
Dominus Deus noster tibi : loquerisque ad nos, et nos audientes faciemus ea. 28. Quod cum
audisset Dominus, ait ad me : Audivi vocem verborum populi hujus quæ locuti sunt tibi ; bene
omnia sunt locuti. 29. Quis det talem eos habere mentem, ut timeant me, et custodiant uni-
versa mandata mea in omni tempore, ut bene sit eis et filiis eorum in sempiternum ? 30. Vade
et dic eis : Revertimini in tentoria vestra. 31. Tu vero hic sta mecum, et loquar tibi omnia
mandata mea, et cæremonias atque judicia : quæ docebis eos, ut faciant ea in terra, quam
dabo illis in possessionem. 32. Custodite igitur et facite quæ præcepit Dominus Deus vobis :

non declinabitis neque ad dexteram, neque ad sinistram; 33. sed per viam, quam præcepit Dominus Deus vester, ambulabitis, ut vivatis, et bene sit vobis, et protelentur dies in terra possessionis vestræ.

3. NON CUM PATRIBUS NOSTRIS INIIT PACTUM,] subaudi tantum, q. d. Non tantum cum patribus iniit Deus pactum in Sina, sed etiam nobiscum. Simile est Gen. 32. 28. et alibi. Secundo et simplicius, q. d. Deus in Sina pactum non inivit cum Abraham, Isaac, Jacob, aliisque patribus, qui in Ægypto, vel ante mortui sunt; sed, cum nobis ipsis, qui vivimus. Nam, ut notat S. August. multi præsentes supererant et aderant, qui in Horeb legem audierant pueri, qui scilicet necdum attigerant annum vigesimum, ac proinde neque censi, neque pœna murmurantium, de qua Num. 14. 29. ut scilicet perirent in deserto, comprehensi fuerant, quos Moses vocat *omnes*. Intelligit enim *omnes* accommode, scilicet omnes qui legem in Sina audierant, et etiamnum supererant.

Hebræa majorem habent emphasim; sic enim habent: *Non cum patribus pepigit Jehova pactum istud; quia cum nobis, nobis istis hic hodie, omnibus nobis viventibus.*

4. FACIE AD FACIEM LOCUTUS EST NOBIS.] Non quasi formam aut speciem ejus videritis: hoc enim negavit c. 4. 12. sed *facie ad faciem*, id est coram, sine internuntio. Decalogum enim à v. 6. ad 22. angelus vice Dei ex Sina proclamavit, coram toto populo; sed reliqua præcepta judicialia et cæremonialia acceperunt Hebræi internuntio Mose, ut sequitur, qui in montem conscendit solus, cum populus ob metum ignis, et vocis angelicæ territus, et à monte fugiens, jussu Dei ad castra et tentoria sua rediit, uti dicitur v. 30 et 31.

5. EGO SEQUESTER ET MEDIUS FUI.] Fuit ergo Moses mediator inter Deum et populum, ut ait Apostolus ad Galat. 3. 19. quidni ergo Sancti vocentur mediatores?

6. EGO DOMINUS DEUS TUUS, QUI EDUXI TE DE TERRA ÆGYPTI, DE DOMO SERVITUTIS.] Hebr. *de domo servorum*, puta de ergastulo, id est, de Ægypto, ubi durissimam serviebas servitutem. Nota, pro *Dominus*, hebraice est nomen tetragrammaton *Jehova*, quod proprium est divinæ essentiæ, quæ fons est omnis creaturæ, cui proinde quasi primo, et summo omnium principio, summa religione servire debet homo omnisque creatura. Rursum, pro *Deus*, hebraice est *Elohim*, quod Deum qua judicem et gubernatorem omnium significat; *Elohim* ergo Dei legislatoris majestatem, sapientiam, dominium et imperium summum Hebræis inculcat.

7. NON HABEBIS DEOS ALIENOS IN CONSPECTU MEO.] Nulli veri sunt dii alieni, sed unus est verus Deus, qui cum communis sit omnium, nulli potest esse alienus. Vocantur ergo dii alieni, non qui vere tales sunt, sed quos alienigenæ, puta gentes à Deo vero alienæ, ut deos habent et colunt. unde hebr. est: *Non erunt tibi elohim*, id est dii, *alii*. Vetat ergo ne quis alius habeatur Deus, etiamsi is unus sit; præcipit vero ut se solum unumque Deum agnoscant et colant, tum interno mentis sensu et affectu, tum externa adoratione et sacrificio.

IN CONSPECTU MEO.] *Coram me*, Septuag. et Chald. vertunt, *præter me*, q. d. Noli colere idola me vidente, et abditissima etiam tua contemplante; ne putes te oculos meos latere, neve velis tam gravem majestati meæ, omnia intuenti, injuriam irrogare. Posset secundo, τὸ *coram me*, accipi pro *è regione mei*, q. d. Non opponas mihi alios deos, sicut v. 23. in Hebr. dicitur: *Non habebis deos alienos mecum*; et huic sat consonat τὸ *præter me*, uti vertunt Septuaginta.

Judæi hic primum statuunt et absolvunt Decalogi præceptum, ita ut secundum sit: *Non facies tibi sculptile*; ultima vero duo, scilicet: *Non concupisces uxorem proximi*; et: *Non concupisces rem proximi*, sint unum, scilicet decimum præceptum. Ita Josephus, Philo l. de Decal. commentarii Ambr. et Hieron. adscripti in epist. ad Ephes. c. 6. Athanas. in Synopsi, hos avidissime sequitur Calvinus, ut hinc fortius telum contra imagines torqueat. E contrario, τὸ *non facies tibi sculptile*, non esse secundum, sed spectare ad primum præceptum, docent Clemens Alexand. 6. Strom. S. August. q. 71. in Exodum, et epist. 119. cap. 11. S. Hieron. in Psal. 32. et communiter Scholastici in 3. dist. 37. Idque longe verius et aptius est. Primo quia hæc duo, scilicet: *Non habebis deos alienos, et non facies tibi sculptile*, eodem spectant, videlicet, ut unum solum Deum jubeant esse colendum. Id magis patebit § sequenti.

Secundo, quia alioqui non decem, sed undecim erunt præcepta Decalogi; duo enim postrema, quæ Judæi conjungunt, disjungenda sunt. Nam tam differunt: *Non concupisces uxorem proximi*; et: *Non concupisces bona proximi*, quàm differunt: *Non Mœchaberis*, et: *Non facies furtum*. Hæc enim actum externum, illa vero actum internum, puta concupiscentiam, mœchiæ et furti vetant. Atqui hæc duo distinguuntur, ut patet; ergo et illa. Unum enim et idem utrobique est objectum, à quo species et distinctio actuum et præceptorum desumenda est. Unde et in Hebræo utrobique repetitur τὸ *non concupisces*, tam Exodi 20. 16. quàm hic v. 21, ubi recto ponuntur ordine, uti et Exodi 20. 16. apud Septuag. licet ibi in Hebræo et nostro commistus et confusus eorum sit ordo; præponitur enim concupiscentia domus concupiscentiæ uxoris.

Dices: Rom. 7. 8. citantur hæc duo præcepta ut unicum, videlicet: *Non concupisces.*

Respondeo Apostolum non curasse ea distincte describere, quia tantum intendit probare, non solùm opus externum, sed etiam concupiscentiam internam, lege Dei esse vetitam, ut patet ex antecedentibus et sequentibus.

8. NON FACIES TIBI SCULPTILE.] Superiori versu vetuit deos alios in genere, hic speciatim simulacra deorum vetat; iis enim præcipue deos suos colebant gentes, imo et illa ipsa, ut deos habebant: quod licet neget Calvinus, diserte tamen docet Isaias c. 44. 17. Baruch toto c. 6. Jerem. cap. 10. Sapient. c. 13. 10. Vetat ergo hic Deus simulacra deorum, tum fieri, tum coli; utrumque enim nefas est.

Nota primo: Hebræum פסל *pesel*, significat sculptile, à radice פסל *pasal*, id est, sculpere, dolare. Simulacra enim pleraque sculpi sole-

bant aut dolari in statuas: sub sculptili tamen intellige et ductile, fusile, tornatile, etc.

Nota secundo: Pro *sculptile* Septuag. Exodi 20. 4. vertunt *idolum;* nam passim in Script. per sculptilia intelliguntur idola. Porro licet Origenes et Theodor. strictius hîc idolum accipiant, ut sit effigies rei non existentis, quomodo Gentiles sphingas, Tritones, Centauros, aliasque chimæras effingebant: similitudo vero, quæ deinceps prohibetur, sit rei existentis expressio, v. g. imago solis, lunæ, hominum, bestiarum, reptilium; melius tamen secundum communem ejus significationem, accipiemus idolum, ut sit simulacrum falsi dei et ficti, sive deus ille sit res aliqua vera et existens, sive non. Unde

Nota tertio: Idolum Græcis erat imago quævis inanis et mendax, ut verbi gratia, vana phantasmata, spectra, et umbræ mortuorum, uti patet ex Platone in Theæteto, Luciano in Dialog. de mortuis, Homero Odyssea 11; unde à Virgilio vocantur

Tenues sine corpore vitæ,

Et:

Cavæ sub imagine formæ.

Εἰδωλον enim est diminutivum ab εἶδος, quasi dicas: Formula, icuncula, umbratilis species. Hinc S. Scriptura et scriptores Ecclesiastici nomen idoli arctarunt ad imaginem Dei, qui habetur Deus, revera non est, sive Deus imagine repræsentatus, sive ipsa etiam imago habeatur Deus. Patet hoc 1. Corinth. 8. 4. *Scimus quia nihil est idolum in mundo*, q. d. Deus qui repræsentatur idolo, non est Deus, ideoque idolum nihil est; et Esther. 14. 11. *Ne tradas sceptrum tuum iis qui non sunt*, id est, idolis. Unde Scriptura Hebræa idola passim vocat תוהו *tohû*, id est, inane; אלילים *elilim*, id est vana, vel deiculos; שקר *sceker*, id est mendacium, לא יועילו *lo ioilu*, id est, qui non proderunt; vide S. Hieronymum in Osee 7.

Quare falluntur et fallunt Henricus Stephanus et Joannes Scapula in suis lexicis, dum asserunt idolum apud scriptores Ecclesiasticos vocari omne simulacrum, numen aliquod repræsentans, quod honore et cultu dignamur. Non enim simulacrum quodlibet, vel imago numinis cujuslibet, est idolum, sed tantum imago numinis falsi, uti docet ex Tertull. S. Cyprianus in exhort. ad martyrium cap. 2. et Athanasius orat. contra idola sub finem.

Ex dictis patet imperitia hæreticorum nostrorum, dum asserunt omnes omnino imagines hîc jure naturæ vetari. Unde Calvinus, videns quàm absone hoc dicatur, licet tacite omnes imagines carpat, tamen asseverat non omnes, sed Dei tantum imaginem hîc vetari: qua in re suffragatur ei à Catholicis Abulensis, qui censet jure naturæ hîc vetari omnem Dei imaginem. Idem asserit Durandus in 3. dist. 9. q. 2; sed ipse eam putat hîc vetari, jure non naturæ, sed positivo divino, de qua re dicam § sequenti.

Verum pari modo hoc refellitur: nam primo imago veri Dei non est idolum.

Secundo, hîc tantum aliorum deorum cultus vetatur, uti patet ex antecedentibus et sequentibus; præcessit enim: *Non habebis deos alienos;* sequitur: *Non adorabis ea, neque coles;* ergo sculptile quod hîc fieri vetatur, et sculptile vel imago deorum alienorum; alioqui enim non unum, sed duo, imo tria diversa hîc ponenda essent præcepta. Unde sculptile explicans Moses v. 23. ait: *Non facietis deos argenteos, neque deos æreos.* Sic et Levit. 19. 4. idola vocat *deos conflatiles*, uti et alibi sæpe. Imago autem Dei non est alius Deus ab eo, neque cultus imaginis cultus est alterius Dei. Cultus enim imaginis, juxta tritum axioma S. Basilii et Damasceni ad prototypum refertur.

Tertio, certum est Deum non vetuisse omne sculptile, aut artem sculptoriam, utpote qua ipse exornavit Ooliab et Beseleel, eaque uti jussit ad Cherubim effigianda, eademque uti voluit Mosen in serpente æneo efformando, Num. 21. 8. Si ergo determinatum aliquod sculptilis genus tantum vetuit, unde illa determinatio petatur melius, quàm ex verbis immediate præcedentibus? videlicet ut sic accipiamus: *Non facies tibi sculptile*, id est, sculptiles deos alienos.

Quarto, Deus imaginem suî corpoream et sensibilem objecit oculis Abrahæ, Isaac, Jacob, Isaiæ, Ezechielis, Mosis, aliorumque multorum, cum eis apparuit: ergo eam non vetuit, quasi jure naturæ illicitam. Nec dicas Deum in hac suî imagine, lege naturæ vetita, secum dispensasse: si enim eadem prorsus lege et præcepto naturæ, quo vetantur dii alii, vetatur et imago Dei veri; ergo sicut in illo dispensare nequit Deus, ita nec in hoc potest.

Respondet Calvinus temporale tantum illud fuisse Dei symbolum, quod ad legem perpetuam trahi non debet. Sed inane est hoc effugium: lex enim Decalogi æterna et perennis est, et sculptile quod hîc vetatur, omne accipiendum est, tam temporale, quàm perpetuum: alioqui si aliquo tempore detur imago Dei, quæ non sit mala, nec vetita; certe imago omnis natura sua, vel jure naturæ vetita dici non debet. Decalogus enim constantia naturæ præcepta continet: ergo sicuti Deus ne unico quidem momento idola colendi facultatem dare potest; ita nec potest suî imaginem exhibere, si illa æque naturæ, id est Deo Deique cultui per se repugnat.

Objicit Calvinus hoc præcepto concomitanter saltem vetari omnem superstitionem, et quidquid Deo aliquo modo est injurium. Tale autem est velle Deum, qui purissimus est spiritus, ad corporalia spectra deducere.

Respondeo, indeque formo quintum argumentum: imago Dei non est injuria, neque inhonorifica Deo; ergo jure naturæ non est vetita. Antecedens probo. Primo, quia angelis, etiam si purissimi sint spiritus, nulla fit injuria, si pingantur; ergo nec fit Deo, si pingatur, et ratio est, quia homines corporei non possunt Deum et angelos concipere, nisi per signa corporea.

Hinc secundo, idem probo ex simili: nam S. Scriptura Deo injuria non est, cum ανθρωποπαθως Deo aures, nares, oculos, manus, pedes, aliaque membra attribuit: quin vero non tantum dignatus est Deus ad humana verba, et humanæ imaginationis imaginem descendere, sed ad ipsam etiam formam humanam, quando Verbum caro factum ejus figuram admisit. Cur ergo Dei hominis facti memoriam imagine servare et venerari non liceat? cur rursum menti nostræ ad cœlestia tardæ, ex visibili imagine ad invisibilia ascendere non liceat? non enim

deitatem ejusque attributa imagine directe et perfecte expingere, sed tantum aliquatenus adumbrare conamur, ut Deum menti et memoriæ objicere, ejusque conceptum aliquem formare possimus : alioqui enim nulla ratione Deum concipere possemus. Nam, ut ait Aristoteles, nihil est in intellectu, quod non prius fuerit in sensu et in phantasia. Intellectus enim nihil concipere potest sine phantasmate; phantasma autem est imago rei visæ, vel alio sensu perceptæ.

Objicit secundo Calvinus, Isaiæ 40. v. 25. de simulacris, sive idolis loquens Deus: *Cui*, inquit, *similem me fecistis?* ergo Deus imaginem sui fieri vetuit.

Respondeo: Sensus est, q. d. Cur idola, cur simulacra falsa fecistis Deum vestrum? cur ea mihi adæquastis? cur incommunicabile nomen meum eis dedistis? cur meam potentiam et opes eis attribuistis? Vide Jerem. 10. 6. et sapientiæ 14. 21. Ex eo enim quod Gentiles et Judæi simulacra faciebant similia, imo æqualia Deo vero, hoc ipso etiam faciebant Deum simulacris similem et æqualem. Simile enim, cum sit relativum æquiparantiæ, suo simili est simile, et contra. Hoc autem magna erat Dei injuria et vilipensio, scilicet eum æquare statuis saxeis et æreis aut etiam dæmonibus, qui in iis colebantur.

Quæritur hîc ulterius, esto imago Dei, et imago aliarum quarumlibet rerum, non vetetur jure naturæ, an saltem illa Judæis non vetetur hîc lege Dei positiva? Affirmat Gab. Vasquez lib. 2. de Adorat. disp. 4. cap. 2. et seq. censet enim ipse, hoc præceptum, uti et quartum de colendo sabbato, partim esse naturale et perpetuum, scilicet quatenus præcipit cultum unius Dei, et vetat cultum deorum aliorum : partim esse cæremoniale et temporaneum, quod solis Judæis sit datum, nunc vero cum Judaismo sit abolitum, scilicet, non facies imaginem Dei, vel rei alterius. Unde hoc præceptum : *Non facies tibi sculptile*, etc. sic explicat, q. d. Non facietis, ô Judæi, ullam effigiem, talem scilicet, quæ modo adorationi accommodato sit facta; puta ut per se talem sculpatis, vel pingatis, quæ commode adorari possit; nam si non per se, sed propter aliud, puta ad aliquid aliud exornandum, eam sculpatis, id non veto. Unde Cherubini arcæ hîc non vetantur : quia non per se, sed propter arcam tegendam et ornandam sunt facti. Sic et Salomon in templo palmas, aliaque cælavit et sculpsit, non per se, sed ad ornatum templi. Si dicas Mosen Dei jussu fecisse effigiem serpentis ænei, eamque per se, non ad ornatum alterius; respondet Vasquez Deum ibi in hac lege sua positiva dispensasse. Huic sententiæ favet Origen. Tertul. Alexander Alens. Albert. Bonav. et alii, quos citat Vasq. c. 2 et 3.

Verùm verius est hîc non vetari omnes imagines, sed tantum superstitiosas et idololatricas, ac proinde hoc præceptum per omnia esse naturale, non positivum, nec cæremoniale, uti et reliqua omnia Decalogi, excepto unico, puta quarto, quod est de sabbato colendo, ita docent Damascen. Beda, D. Thomas, Burgensis, Cajetanus, quos citat Vasquez cap. 1. et passim recentiores cum Franc. Suarez 3. p. q. 54. sect. 2.

Probatur primo iisdem rationibus, quas paulo ante contra Abulensem et contra Calvinum attuli, atque imprimis ex eo quod Septuag. sculptile hoc vocent idolum, et Script. passim sculptilia vocet deos alienos. Audi Isaiam. c. 44. 6. *Quis formavit Deum, et* (id est) *sculptile ad nihil utile?* ubi Deum alienum sive idolum vocat sculptile, et v. 15. cum ait : *Plantavit pinum*, etc. *ex eo operatus est Deum, et adoravit; fecit sculptile, et curvatus est ante illud*, et v. 17. *Reliquum autem ejus* (pini) *Deum fecit, et sculptile sibi, curvatur ante illud.*

Secundo, Salomon Rex piissimus, ex se, sine Dei jussu, præter Cherubim arcæ, fecit Cherubinos maximos, scilicet decem cubitorum, qui extendebant alas per totam longitudinem Sancti sanctorum : hæ autem statuæ per se consistebant, ut idola Gentium, ac proinde erant factæ modo accommodato ad adorationem, qua in re Salomon non peccavit, quia non formavit eos ad adorationem, videlicet ut essent quasi idola : ergo hoc præcepto vetantur tantum idola, non autem imagines per se erectæ, vel adorabiles, id est, quæ ab aliquo impio commode adorari possent.

Tertio, idipsum significat vox *tibi*, cum ait : *Non facies tibi sculptile*, quod scilicet tibi sit instar Dei et idoli. Idem significat id quod sequitur : *Non adorabis ea, et non coles;* quæ *ea*, nisi sculptilia et idola? hæc enim sola adorantur. Ita Cajetanus.

Quarto, alioqui Judæi non potuissent habere sphæras et globos astronomicos : hi enim per se sunt similitudines et repræsentationes cœli orbiumque cœlestium, atque possunt adorari, suntque adorabiles, æque ac sol, luna et cœli. Rursum, non potuissent domi habere imagines avorum et proavorum, quod tamen apud Gentes et apud fideles semper fuit solemne, atque magnum incitamentum virtutis. Fateor tamen Judæos, non ex obligatione hujus legis, sed ex devotione et religione, ut magis abessent ab omni specie idoli et violationis legis hujus, sponte sua vix usos esse imaginibus, et in templis nunquam ; id enim docet Josephus, Philo, Origenes, et alii. Unde Poeta Judæos ita describit :

Qui puras nubes, et cœli numen adorant.

Unde cum Pilatus et Petronius, Præsides Judææ, tentassent imagines Tiberii et Caligulæ in templum inducere, Judæi usque ad mortem restiterunt, teste Josepho 18. Antiq. 4 et 10.

Rursum, eo tempore, jure non positivo, sed naturali, vetitum fuit Judæis ne imaginem Dei in templo, aut alibi publice toti populo proponerent, idque ob evidens periculum idololatriæ. Multi enim ex populo rudes et proclives in idola, illam pro numine coluissent : hoc autem periculum non erat in privatis sapientibus. Vidit enim Moses, Isaias, et alii Deum in corpore assumpto, quasi in imagine : cur ergo eam expingere non potuissent ?

Dices, cap. 4. v. 15. dicitur : *Non vidistis aliquam similitudinem in die, qua locutus est vobis in Horeb de medio ignis, ne forte decepti faciatis vobis sculptam similitudinem, aut imaginem masculi vel feminæ;* q. d. Non apparui vobis in aliqua specie, vel imagine, ne vos aliquam similem faciatis : ergo absolute omnem imaginem vetat in se, et simpliciter; esto finis legis fuerit, ne eam tandem colerent, facerentque idolum.

Respondeo : Deus hîc proprie non sancit præceptum de non facienda imagine, sed tantum narrat se Hebræis in Sina non apparuisse per

ullam speciem visibilem, ne Hebræi illius imaginem et idolum fabricarent, quod scilicet ipsi colerent et adorarent. Facile enim evenisset ut crassi Judæi videntes hoc Dei simulacrum, masculum, vel femineum, primo cogitassent Deum esse talem, scilicet masculum, vel feminam, quem colendo, non Deum verum, sed falsum coluissent. Deus enim verus non est mas, vel femina, et vicissim Deus mas vel femina, non est verus Deus, sed falsus et fictitius. Deinde sensim mentem et sensum in ipsum simulacrum defixissent, ibique hæsissent, cogitantes illud esse suum numen, non cogitando illam tantum esse imaginem sui numinis. Id enim factitasse Gentiles et Judæos dixi, initio hujus paragraphi. Substantia ergo præcepti est : *Non facietis sculptile*, id est *idolum ;* finis vero præcepti est, *ut non colatis, nec adoretis illud.* Facere enim, vel habere idolum, ut idolum, peccatum est, esto illud non colas, nec adores. Duo ergo hoc præcepto vetantur, primum, non facere, nec habere sculptile sive idolum, quasi idolum : secundum, illud non adorare, nec colere.

Nec similitudinem omnium quæ in cœlo sunt desuper.] Hic explicat sculptile, ut patet ex Hebræo, scilicet quod sit idolum, sive similitudo numinis, quod est in cœlo, terra, vel aquis.

Et quæ versantur in aquis sub terra.] Mare enim terra non est altius, ut volunt aliqui Mathematici, sed inferius et depressius : unde Psal. 23. 2. dicitur ; *Quia ipse super maria fundavit eum*, scilicet orbem terræ; terra ergo mari est altior.

9. Non adorabis ea, geniculando et prosternendo te coram illis, illaque invocando ; et non coles,] per oblationes, festa, et præsertim per sacrificia. Hebr. est, *non servies eis*, scilicet latria, ut explicant Septuag. μὴ λατρεύσεις αὐτοῖς, q. d. Sacrificio non testaberis te origine esse servum idoli alicujus, quasi illud, per creationem, summum in te dominii jus obtineat.

Ego enim sum Dominus Deus tuus, Deus æmulator,] sive zelotes, ut vertunt Septuag. Zelus hic Dei, ait S. Augustinus contra Adimantum cap. 11. non cruciatum animi, sed tranquillissimam sincerissimamque justitiam significat, qua animam impune non sinit fornicari. Secundo, zelus hic declarat Dei charitatem, inquit Theodor. qua animam, quasi sponsam suam et uxorem, sibi adimi non permittit. Lex enim vetus instar viri erat, populus erat instar uxoris : si is à lege deficeret, fornicari dicebatur, ut sæpe ei improperant Prophetæ. De hoc amore et zelo zelotis Dei vide S. Dionys. de Divin. nom. c. 4. p. 1. in fine, ubi ait ; *Zelotes dicitur Deus, quia amat creaturas;* nam qui amat, in rem amatam fertur; et quia sæpe quædam impediunt adeptionem rei amatæ, nascitur in voluntate conatus ad ea repellenda, qui dicitur zelus, ait D. Thomas.

Reddens iniquitatem (pœnam iniquitatis) patrum super filios, in tertiam et quartam generationem, his qui oderunt me.] Aliqui hæc accipiunt de sola iniquitate parentum, eo quod Deus illam in filiis, etiam innocentibus, subinde ad exemplum cæterorum, temporali et corporali pœna puniat. Ita D. Thom. 1. 2. q. 87. art. 8. Hugo Victor. Abulensis, et Vasquez 1, 2. q. 83. art. 4. disp. 135. cap. 1. imo Tertul. lib. 2. contra Marcion. cap. 15. ubi ait Deum hanc pœnam statuisse ob populi duritiem, ut legi divinæ obedirent amore, si non sui, saltem liberorum et filiorum suorum. Verum hoc rarum est, et quasi extraordinarium ; unde communiter Patres accipiunt hunc locum de filiis, qui peccata parentum imitantur. Ita S. Hier. in 18. Ezechiel. S. August. contra Adimantum c. 7. S. Gregor. l. 15. Moral. 22, Chrysost. hom. in illud Psal. 84. *Non in æternum irasceris nobis.* Theodor. Acacius, Severus, Diodorus in Catena Græcorum in Exodi c. 20. v. 5. et Rabanus ibidem : idque clare exprimit Chaldæus tam hîc, quàm Exodi 20. dum vertit : *Visitans peccata patrum in filios transgressores*, etc. *quando filii sequuntur peccata patrum;* et noster Interpres, dum vertit hîc et Exodi 20. *in tertiam et quartam generationem iis*, vel, *eorum qui oderunt me;* unde Moses Exodi 34. 7, cum dixisset : *Nullus apud te per se innocens est*, hanc eamdem subtexuit sententiam. Itaque τὸ *his qui oderunt me*, tam ad filios, quàm ad parentes referendum est.

Sensus ergo est, q. d. Ego Deus tam severe sum justus, ut peccata parentum in filios, qui eos imitantur, vindicem, ut tam filii, quàm parentes in filiis suis puniantur. Licet enim videar silere aliquandiu, si tamen videam filios aut nepotes, iisdem vestigiis insistere, et mensuram patrum implere, gravior in eos incumbet animadversio mea, quàm si nulla parentum peccata præcessissent. Solet enim Deus non statim ad peccata vindicanda prosilire, sed exspectare donec mensuram peccatorum à se definitam, multitudine sua et enormitate homines compleverint. Hinc illa sunt : *Necdum completæ sunt iniquitates Amorrhæorum*, Gen. 15. 16. *Et vos implete mensuram patrum vestrorum, ut veniat super vos omnis sanguis justus*, Matth. 23. v. 32 et 35. Cum vero completa fuerit hæc mensura, tunc uno quasi gurgite effundit iram suam Deus, graviusque punit posteros, non quàm mereantur, sed quàm punivisset, si soli ipsi peccassent. Exempla sunt in posteris Salomonis, Jeroboam, Manasse, etc.

Quare, quod S. August. Enchirid. 46. et ex eo S. Leo epist. 86. hunc locum ita explicant, et dicant parvulos non solum obligari peccatis primorum parentum, Adæ et Evæ, sed etiam suorum proximorum parentum, donec reatus ille Sacramento regenerationis solvatur. Disputando dictum accipi debet. Jam enim constat è Scriptura et Patribus tantum Adæ peccatum transfundi in posteros ; in cæteris vero, quemque onus suum laturum.

Dices : Ezechiel. 18. 3, Dominus retractat hanc Judæorum querulam parabolam : *Patres comederunt uvam acerbam* (id est peccaverunt), *et dentes filiorum obstupescunt*, aitque se effecturum ut hæc amplius inter eos non usurpetur parabola: ergo non vindicat peccata patrum in filios.

Respondeo : Loquitur ibi Dominus de filiis insontibus. Judæi enim parabolam istam jactantes, se insontes et innoxios, ob sola parentum peccata, puniri querebantur. Ita Patres citati.

In tertiam et quartam generationem,] quousque se fere patrum protendit vita et scelerum memoria. Notat S. Athanasius tract. de Communi essentia Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ante finem, hîc significari, quod Dei clementia major sit ejusdem justitia, in eo quod peccata patrum puniat tantum in tertiam et quartam generationem : benefacta vero parentum præmiet in millia, id est in mille generationes.

Narrat Plutarchus in Apophtheg. Rom. Artaxerxem Xerxis filium dexteram manum habuisse longiorem sinistra, indeque dictum Longimanum; cumque id illi vitio verteretur, ipsi in bonum omne et regiam virtutem convertit, dicens sibi tanquam optimo principi Deum communicasse, ut manum haberet ad largiendum amplissimam et longissimam, alteram vero, nempe sinistram, ad accipiendum et detrahendum brevissimam et contractam: quippe rege dignius, et *beatius est magis dare, quàm accipere*, Actor. 20. 35. Multo magis Deus ad benefaciendum est Longimanus, ad castigandum Brevimanus, ad accipiendum Nullimanus. Nihil enim à creaturis accipere potest; sed potius omnia quæ habent, ipse illa eis elargitur. Et in hoc consistit ejus beatitudo, opulentia, et bonitas immensa, qua ut mare redundans bona sua communicat, et profundit in angelos et homines.

Posset tamen secundo hic numerus definitus pro indefinito accipi. *In tertiam et quartam generationem*, id est in multas generationes, tumque perfecta et quasi adæquata erit antithesis pœnæ impiorum parentum, cum præmio bonorum. Tria enim et quatuór, perinde ac mille, apud Hebræos denotant magnam multitudinem. Ternario enim, ob mysterium SS. Trinitatis, libenter utitur Script. et per eum, copiam significat. Hinc illud Isaiæ 40. 12. *Qui appendit tribus digitis molem terræ*. Gen. 18. 6. et Matth. 13. 33. farinæ sata tria. Eccles. 4. 12. *Funiculus triplex difficile rumpitur;* sic vulgo dicimus: ter felix, id est maxime felix; ter maximus, etc. Ita S. Chrysost. hom. 47. in Matth. Vide Riberam in Amos 1. 3.

Tropologice, inquit S. Hieron. in c. 18. Ezech. pater est incentivum vitii, filius est peccatum, nepos est opus perpetratum, pronepos est gloriari de peccato; quæ duo ultima maxime punire solet Deus.

10. ET FACIENS MISERICORDIAM IN MULTA MILLIA, DILIGENTIBUS ME.] Hebr. et Chald. *in mille*, id est in plurimas generationes. En quàm memor est pietatis et obsequii nostri divina bonitas, quàmque nos hic amore, uti prius timore, et metu pœnæ, ad legis suæ custodiam incitat et impellit.

Symbol. Nota hic millenarium symbolum esse Dei, ejusque infinitatis, et infinitæ misericordiæ. Est enim millenarius, cubus denarii (decies enim decem faciunt centum: decies centum faciunt mille) et finis omnium numerorum. Sic Deus est cubus, et finis omnium, atque per misericordiam omnes ad se, quasi ad finem eorum ultimum, puta ad æternam felicitatem, reducere conatur.

11. NON USURPABIS NOMEN DOMINI DEI TUI FRUSTRA,] scilicet in vanum, q. d. Non adjicies horribile nomen Dei sculptilibus, inquit S. Cyril. lib. 4. in Joan. 51. et Clemens 6. Stromat. ante finem, Tertul. quoque lib. de Idololatria c. 20. *Non assumes*, inquit, *nomen Dei in vano*, id est in idolo. Verum illud jam vetitum audivimus primo præcepto, quo vetatur idololatria: illud idem tamen vetatur quoque hoc secundo præcepto, quatenus, idipsum profanatio est nominis divini; sed hic non est adæquatus hujus præcepti sensus: nam et multa alia eo vetantur.

Secundo, S. Thom. 2. 2. q. 122. art. 3. censet hoc secundo præcepto solum perjurium proprie et directe prohiberi. Unde et Chald. vertit: *Non jurabis in nomine Domini Dei tui frustra.* Quin et Hebræa ita vertas: *Non assumes nomen Dei tui ad mendacium.* Hebræum enim שוא *scaf*, et vanum et mendacium significat: uti et *vanum* pro mendace, subinde latine usurpamus.

Tertio et optime, Theodor. in Exodi 20. et passim Doctores censent hic non solum perjurium, sed omnem irreverentiam, et abusum nominis divini vetari, ne divinum nomen, ait Theodor. nominetur, præterquam aut doctrinæ causa, aut precationis, aut alicujus necessitatis. Hoc enim clare significat versio nostra, et Sept. *Non accipies nomen Domini Dei tui in vanum.*

Nota: Per *nomen Dei*, hic non tantum intelligitur tetragrammaton *Jehova*, ut volunt Hebræi, sed et omnia alia Dei nomina, cujuscumque sint linguæ; imo de nomine *Jesus*, hoc præceptum maxime accipiendum esse probat Abul. q. 7. in c. 20. Exodi, ex eo quod nomen Jesus venerabilius sit nomine Deus. Deus enim creatorem significat; Jesus vero Deum significat ut redemptorem et salvatorem. Unde nomen Jesus Deo, sive Creatori, novum et majorem addit titulum, scilicet Salvatoris.

Moralem exaggerationem hujus præcepti, et quomodo utendum sit nomine Dei, quàmque grave peccatum sit eo per perjurium abuti, vide apud D. Thomam in opusculo septimo. Ubi inter cætera ait: Juramento confitemur quod prima veritas non est nisi in Deo; in hoc autem fit reverentia Deo. Unde lex jubet ne quis juret per idola, sed per Deum. Perjurus ergo facit injuriam Deo, sibi ipsi et omnibus hominibus: primo Deo, quia cum jurare per Deum nihil aliud sit, nisi invocare ejus testimonium; cum juras falsum, aut credis Deum nescire verum, et sic ponis ignorantiam in Deo, cum tamen omnia nuda et aperta sint oculis ejus; aut, quod diligat mendacium, cum tamen dicat Psaltes: *Perdes omnes qui loquuntur mendacium*, aut derogas potentiæ; quasi non possit perjurium convincere, aut punire. Secundo, facit injuriam sibi: quia obligat se judicio Dei; nihil enim est aliud dicere: Per Deum ita est, nisi, Deus puniat me si non est ita. Tertio, injuriatur aliis hominibus: nulla enim inter aliquos societas durare potest, nisi credant sibi invicem: dubia autem juramentis confirmantur, et *omnis controversiæ finis est juramentum*, Hebr. 6. 16.

QUIA NON ERIT IMPUNITUS QUI SUPER RE VANA NOMEN EJUS ASSUMPSERIT.] Pro *impunitus*, Exodi 20. 7. habetur *insons;* sed *insons* ibi capitur pro impunito, metonymice, uti et alibi sæpe, ut 1. Reg. 26. 9. Prov. 11. 21. Jam sensus est, q. d. Deus severe puniet, vel in hac vita, vel in futura, eum qui nomen Dei in vanum assumit; est liptote, quæ Hebræis est frequens, ut Michææ 2. 1. *Væ qui cogitatis inutile*, id est peccatum, quod non tantum inutile, sed et maxime noxium est, 1. Reg. 12. 21. *Nolite declinare post vana* (idola) *quæ non proderunt*, id est quæ maxime oberunt. Jerem. 32. 35. *Quod non mandavi*, id est, quod severe prohibui. Sic de Pallante, viro virtute præstanti, ait Virg. Æn. 11.

Quem non virtutis egenum
At stulit atra dies.

Nota: Deus huic secundo præcepto, æque ac primo, pœnam apponit, vel ob rei præceptæ gravitatem, vel ad coercendam Hebræorum ad ea violanda proclivitatem.

Ita Deus fame triennali punivit Israelem, ob perjurium Saulis, quo contra fidem datam à Josue, occidit Gabaonitas : unde eis traditi sunt posteri Saulis, qui ab eis crucifixi sunt; itaque lues cessavit, 2. Reg. 21. Ita ob perjurium Sedeciæ Regis, Jerusalem, totaque Judæa eversa est, 4. Reg. 24 et 25. et Ezech. 17. Porro blasphemum Deus lapidari jussit, Levit. 24. Nota quoque est pœna blasphemi Sennacherib, 4. Reg. 19. Paulus quoque blasphemos tradidit Satanæ, 1. Timoth. 1.

12. OBSERVA DIEM SABBATI, UT SANCTIFICES EUM.] Hic, uti et Exodi 20, perfectum de sabbato colendo datur præceptum, cujus præludium et inchoatio in manna præcessit, Exodi 16. 23. imo in genesi mundi : exinde enim coli cœpisse sabbatum ostendi Gen. 2. 3.

Nota : Præceptum hoc, quatenus diem, et tempus aliquod Dei cultui publico et externo dandum præcipit, morale est et naturale : hoc enim faciendum esse dictat lex naturæ; quatenus vero diem septimum, sive sabbatum ad hoc determinat, eoque quiescere jubet, cæremoniale est ; ideoque jam in lege nova abolitum. Ita D. Thom. 2. 2. q. 122. art. 4. ad 1.

Nota secundo : Sabbatum, id est quies Dei, quo scilicet Deus ab opere creationis cessavit die septimo mundi, sacramentum fuit, et causa legalis et cæremonialis hujus festi sabbati. Hoc festum rursum allegorice typus erat sabbati, id est quietis, qua Christus quievit in sepulcro eodem die. Tropolog. vero typus erat sabbati nostri, quo à peccatis cessare debemus, de quo vide Athanas. hom. in illud : *Omnia mihi tradita sunt*, et S. Hieron. in cap. 59. Isaiæ, et S. Gregorium lib. 11. Registri epist. 3. Anagogice vero sabbatum typus erat et causa sabbati et quietis æternæ in cœlis, uti docet S. Paulus Hebr. 4. 3. nam, ut ait S. Joannes Apoc. 14. 13. *Amodo jam dicit spiritus, ut requiescant à laboribus suis; opera enim illorum sequuntur illos.* Unde Rupertus hoc præceptum anagogice sic exponit, q. d. *Memento ut diem sabbati sanctifices*, id est, in omnibus operibus tuis Dei retributionem, et requiem æternam paratam attende.

Quæres quæ fuerit origo sabbati : Gentiles, ait Diodorus in Catena Græcorum Exodi 20, censebant Hebræos in honorem Saturni sabbatum colere ; diem enim septimum vocant ipsi diem Saturni, sicut primum vocant diem Solis, secundum Lunæ, tertium Martis, etc. Seneca vero, teste S. August. 6. Civit. 11. ridet Judæos, quod septimam ætatis et vitæ partem otiando perderent. Tertio, Plutarchus lib. 4. Symposiac. quæst. 5. censet Judæos in honorem Bacchi, qui Sabbos dictus est, Sabbatum celebrare. Quarto, Apion apud Joseph. lib. 2. contra eumdem, narrat Judæos, Ægypto exeuntes, laborasse ulceribus inguinum, quæ Ægyptii sabbo vocabant, eaque septimo die cessasse : ideoque eum diem ab illis sabbatum esse vocatum, ac celebratum. Sed hæc Gentilium sunt commenta et calumniæ. Quinto, Lactantius lib. 7. Institut. cap. 14, censet sabbatum dici à septem, quasi dicas, septimus dies. Verum patet sabbatum non Latinam, sed Hebræam esse vocem, ac significare quietem, à radice שבת *scabat*, id est quievit.

Dico ergo : Prima origo et causa instituendi sabbati fuit, ut homines sabbato opus creationis, et beneficium institutæ à Deo naturæ, conditique universi expenderent, ut patet Genes. 2. v.. et hic v. 14.

Secunda causa fuit, ut Hebræi in sabbato laboriosæ servitutis Ægyptiacæ, et ab ea liberationis memoriam celebrarent : hæc causa datur hic vers. 25; unde et pridie sabbati egressi sunt ex Ægypto, uti ostendi Exodi 12. 41.

Tertia fuit, ut sabbatum dicatum Deo signum esset electionis divinæ, qua Deus Israelem, præ aliis gentibus, sibi in populum adoptavit. Hæc causa significatur Exodi 31. v. 13; unde sabbato Judæi à Gentibus secernebantur. Hinc Ovidius :

> Cultaque Judæo septima sacra viro.

Quarta, ut sabbato, à laboribus totius septimanæ, daretur requies servis, ancillis et animalibus, ne nimio labore opprimerentur. Hæc causa datur hic v. 14.

Symbolica causa est : quia septenarius numerus est mysticus, quo multum utitur S. Script. significat enim integrum rei complementum, sicut hebdomas dierum continua et perpetua eorumdem est revolutio; hinc sabbatum erat septimus dies : sic septimus annus erat libertatis, et sabbati terræ; septem hebdomadæ dierum erant pentecoste; septem hebdomadæ annorum erant jubilæum. Hinc septenarius in Script. significat plenitudinem et universitatem, inquit S. Augustinus, ut patet 1. Reg. 2. 5. in Hebræo, Jerem. 15. 9. Eccles. 11. 2.

Causam hujusce rei Arithemeticam dat Philo, libro de Mundi opificio : Septenarius, inquit, solus intra denarium, nec gignit, nec gignitur, sine patre est et matre. Unde Pythagoræi eum vocant virginem ; hinc congruit Deo et rebus divinis : ideoque Græcum ejus nomen επτας, à veteribus dictum est septas, απο του σεβασμου, id est à cultu et reverentia. Sic enim Græca aspiratio sæpe in litteram *s* vertitur, teste Prisciano, ut ex αλς factum est sal, ex υπερ, super, ex υς sus, ex υλη sylva, ex ημισυ semis, ex εξ sex, ex επτα septem, ex ερπω serpo.

Physicam congruentiam dat S. Hier. in Amos 5. Galenus, inquit, docet febres ardentissimas septimo die solvi; si non primo, secundo, id est decimo quarto die; si non secundo, tertio, id est, vigesimo primo die, ut omnes labores et molestiæ septenario numero conquiescant.

Cicero, in Somnium Scipionis, ait septenarium esse nodum et plenitudinem rerum omnium : quia scilicet Deus est unitas, à quo fluit senarius creaturarum, videlicet angeli, elementa, mixta inanima, stirpes, bruta, et homo; deinde septimo rursus ad primam unitatem, scilicet Deum, revertimur, in eaque desinimus, à quo, per quem, et in quem omnia sunt dirigenda, ut explicat Andreas Masius in Josue 6. 13.

Hinc Philo lib. 1. Allegor. ait senario significari mortalia : quia senarius est divisibilis; septenario vero, quia secari nequit, significari felicia et immortalia. Unde Deus sex diebus complevit opus suum, scilicet mortale; septimo vero ab eo quievit, sed alias diviniores formationes incepit. Errat vero Philo in eo, quod subdit : *Nam rusticanæ simplicitatis est putare, sex diebus, certoque tempore, quod mundo posterius est, mundum esse conditum;* ubi sex dies creationis mundi non litteraliter, sed symbolice accipit; quod et fecit aliquando S. Augustinus : qua de re dixi Genes. 1.

Plura de perfectione septenarii videat qui vo-

let apud Philonem, et Macrobium lib. 1. in Somnium Scipionis cap. 6. et A. Gellium lib. 3. et Andr. Masium supra.

Ut sanctifices eum,] q. d. Observa et celebra sabbatum, quasi sanctum, et à reliquis diebus separatum, quietique et recolendo creationis operi, aliisque Dei beneficiis, dicatum, cujus finis ut te moneam, addidi vocem *memento*, Exodi 20. 8. Hæc ergo sanctificatio sabbati, quæ hìc directe præcipitur, non erat alia, quàm vacatio ab omni opere, ut patet v. 14. et Exodi 20. 10. nam colendo hoc modo sabbatum, ut jusserat Deus, tacite profitebantur Hebræi Deum creatorem esse et largitorem bonorum omnium. Finis vero præcepti erat, ut otium haberent vacandi Deo rebusque divinis, et Dei beneficiis recolendis; unde Exodi 20. 11. dicitur quod Deus benedixerit et sanctificaverit sabbatum, videlicet hoc ipso, quo sabbatum ab aliis diebus, ad suî cultum jam dictum segregavit. Scribit Josephus lib. 7. Belli 24. et Plinius lib. 31. 2. in Judæa fluvium esse qui per sex dies fluat, septimo fluere desinat, relinquatque alveum siccum, ideoque eum *sabbaticum* vocari.

Nota : Sabbati summa erat solemnitas præ cæteris festis omnibus; unde nec cibum in eo parare licebat, uti de manna vidimus Exodi 16. v. 29. nec ignem accendere, ut patet Exodi 35. v. 3. quæ tamen in aliis festis facere licebat. Hinc factum est ut nomen *sabbati* omnibus aliis festis communicaretur, omniaque vocarentur sabbata, ut patet Levit. 23. v. 11. 24. 33. imo et tota hebdomada, à potiori suî parte et die, vocaretur sabbatum (hinc ait Pharisæus : *Jejuno bis in sabbato*, id est hebdomade) atque à sabbato reliqui dies denominarentur, ut prima sabbati, sive post sabbatum, erat dies Dominica; secunda sabbati, erat dies lunæ, et ita consequenter. Vide S. Hieron. epist. 150. ad Hedibiam q. 4. Usurpatur autem subinde pluralis pro singulari, idemque est *sabbata* et *sabbatum*, ut una sabbatorum est prima sabbati. Vide Riberam lib. 5. de Templo c. 1.

De mutatione sabbati, quo creatus est mundus à Deo, in Dominicam, quo recreatus est mundus à Christo resurgente, deque cultu Dominicæ à Christianis debito, vide S. Thom. in opusc. 7. ubi inter cætera docet quod fideles in festis tam ab otio, quàm ab opere servili abstinere debeant; nam, ut ait Eccles. c. 33. *Multam malitiam docuit otiositas.* Fideles ergo in festis occupari debere, primo, in sacrificiis tam internis, ut sunt devotio, oratio, gratiarum actio, compunctio, actus fidei, spei et charitatis ; tum externis : hinc Judæi in sabbato duplicabant sacrificium juge, Num. 28. 9. Secundo, in lætitia spirituali. Tertio, in carnis et concupiscentiarum mortificatione, ut exhibeant corpora sua hostiam viventem, sanctam, Deo placentem, Rom. 12. 1. Quarto, in actibus misericordiæ. Hebr. 13. 16. *Beneficentiæ et communionis nolite oblivisci : talibus enim hostiis promeretur Deus.* Jacobi 1. v. 27. *Religio munda et immaculata apud Deum et Patrem, hæc est, visitare pupillos et viduas in tribulatione eorum, et immaculatum se custodire ab hoc seculo.* Quinto, in legendo et audiendo verbum Dei, aliaque pia. Hoc enim Judæi faciunt etiam hodie. Act. 13. *Voces Prophetarum quæ per omne sabbatum leguntur.* Nam, ut ait Christus Joan. 8. *Qui ex Deo est, verba Dei audit.*

Hinc in Concilio Carthag. IV. cap. 84. excommunicantur qui die solemni, Ecclesiæ conventu prætermisso, vadunt ad spectacula.

Peccant ergo fideles qui, audita Missa otio vacantes, totum diem in chartis vel aleis, aut in choreis inhonestis, ebrietatibus, comessationibus, aliisque peccatis et vanitatibus transigunt; quod in Concil. Tolet. III. c. 22. graviter prohibetur. In eos etiam detonat Malach. c. 2. *Ecce ego projiciam vobis brachium, et dispergam super vultum vestrum stercus solemnitatum vestrarum, et assument vos secum.* Et Isaias c. 1. *Solemnitates vestras odivit anima mea, facta sunt mihi molesta, laboravi sustinens.*

Porro fructus et præmia colentium festa describit Isaias c. 58. cum ait : *Si averteris à sabbato pedem tuum, facere voluntatem tuam in die sancto meo; et vocaveris sabbatum delicatum, et sanctum Domini gloriosum, tunc delectaberis super Domino;* en primus fructus, qui est suavis quædam voluptas spiritus in rebus ad Deum pertinentibus. *Et sustollam te super altitudines terræ;* en secundus, q. d. Faciam ut magno animo contemnas omnia terrena, eaque cum S. Paulo arbitreris ut stercora. *Et cibabo te hæreditate Jacob patris tui;* en tertius, q. d. Replebo te spiritualibus bonis in hæreditate cœlesti. Denique adjiciet Deus et temporalia bona, ut promittit ipse Levit. 16. v. 2 et 4.

Qui vero festa violant, puniuntur primo in corpore, puta morbis et casibus, ut crura vel brachia sibi frangant laborando. Secundo, in bonis damna patiuntur, à furibus spoliantur; eorum equi, boves, etc. moriuntur; domus conflagrat, fiuntque pauperes. Tertio, bonis spiritualibus privantur. Peccant enim primo in Deum patrem, cujus potentia die Dominico mundum creavit; secundo, in Filium, qui eodem die nos redemit ; tertio, in Spiritum sanctum, qui eodem die ad nos missus est.

Audi Jerem. c. 17. *Si non audieritis me, ut sanctificetis diem sabbati, et ne portetis onus*, etc. *succendam ignem in portis ejus, et devorabit domos Jerusalem, et non exstinguetur.* Audi Ezech. c. 20. *Sabbata mea violaverunt, dixi ergo, ut effunderem furorem meum in deserto, et consumerem eos.* Vide 2. Esdræ 13. 15. Ita Deus violantem Sabbatum morte punit, Exodi 31. 14. et Num. 15. 35. vide et 2. Machab. 15. 4. et seq. ubi Nicanor, contemnens Sabbatum Judæorum, ab eis cæditur. Vide Gregor. Turon. de Gloria Confess. c. 81. ubi narrat contemnentem festum B. Mariani igne fuisse punitum, et c. 99. narrat de alio, qui in festo laborans, colli et faciei contorsione punitus est.

14. Non facies in eo quidquam operis,] intellige servilis, ut exprimitur in simili Levit. 23. 28. et non necessarii : poterant enim Sabbato jumenta adaquare, ex fossis extrahere, etc. uti docet Christus Matth. 12. v. 3. et seq. item ægros curare, uti fecit Christus. Nam, ut ait Tertul. lib. 4. contra Marcion. 12. *Opus salutis et incolumitatis, non est opus hominis, sed Dei.* Multo minus vetatur hìc opus spirituale, quale est omnis actio pia et religiosa. Hæc enim sabbatum decet et ornat.

Judæi superstitiose coluerunt, et etiamnum colunt sabbatum, ut ab omni prorsus opere abstineant; hinc Christum persecuti sunt usque ad mortem, eo quod sabbato ægros curaret. Tritum est illud de Judæo in Anglia, qui in foveam

sabbato cadens, nolensque extrahi, à Christiano judice coactus est et Dominico in eadem remanere; cum enim ille diceret :

Sabbata sancta colo, de stercore surgere nolo,

respondit judex, uti referunt Annales Angliæ :

Sabbata nostra quidem, Salomon, celebrabis ibidem.

Quin et Machabæi sabbato pugnare et se defendere noluerunt; sed suorum strage edocti, consilium et mentem mutarunt 1. Machab. 2. 38. et sequentibus.

Et peregrinus qui est intra portas tuas,] q. d. Negotiator, sive quis alius alienigena, etiam incircumcisus et Gentilis, cum tecum est, publicum loci festum non violet, sed servet tecum otium sabbati. Ita Cajetanus et alii.

16. Honora patrem tuum et matrem.] *Honora* primo, amando; secundo, reverentiam internam et externam exhibendo; tertio, obediendo; quarto, juvando et subveniendo; hæc enim quatuor complectitur honor, hæcque parentibus sunt debita : unde Script. sub honore etiam munera donaque accipit, ut patet 1. Timoth. 5. v. 3 et 17. atque de iis etiam hoc præceptum intelligit Christus, Matth. 15. 6. ut ibi notat S. Hieron.

Exemplum memorabile pietatis in parentes refert Plinius lib. 7. cap. 36. *Humilis*, ait, *in plebe, et ideo ignobilis puerpera, supplicii causa carceri inclusam matrem, cum impetrasset aditum à janitore, semper excussa, ne quid inferret cibi, deprehensa est uberibus suis alens : quo miraculo matri donata salus filiæ pietate est, ambæque perpetuis alimentis; et locus ille deæ pietati consecratus est, templo Pietati exstructo in illius carceris sede, ubi nunc Marcelli theatrum est.* Idem fecit filia Cimonis ducis : *Hæc* enim *Cimonem consimili fortuna affectum, parique custodiæ traditum, jam ultimæ senectutis, velut infantem pectori suo admotum aluit*, inquit Valerius Max. lib. 5. Illustre quoque est quod refert Fulgor. lib. 5. c. 4. de Toletano homine, cujus pater faber aurarius à Petro primo rege Castulonis ob falsas suspiciones ad mortem damnatus erat : hic enim ejus filius amore in patrem singulari, lacrymis precibusque agere non destitit, ut servato patre ipse pro eo occideretur. Quod assecutus, vitamque amittens, vitam dedit patri à quo vitam acceperat. Ibidem narrat Alexium Isaaci Imp. Const. filium, patrem à fratre imperio oculisque orbatum in regnum armis restituisse, et quamquam omnes eum Imperatorem salutarent, ipsum tamen hoc nomen cum imperio in patrem resignasse. Insigne quoque est, quod narrat Egnatius lib. 5. cap. 4. de Cardinali Grimano, qui pro patre Antonio carceri se obtulit.

Ut longo vivas tempore.] Unde Ephes. 6. primum hoc mandatum dicitur in promissione; æquum enim est ut filii, qui grati sunt parentibus de vita accepta, longam ejus conservationem mereantur, uti dixi Ephes. 6. 3. Vide et S. Thomam in opusc. 7. ubi inter alia ait post Deum juberi statim coli parentes, ob similitudinem quam habent cum Deo; nam primo, dant filiis stabilimentum quoad esse. Eccles. 7. *Gemitus matris tuæ non obliviscaris, memento, quoniam nisi per illos natus non fuisset.* Secundo dant filiis nutrimentum; tertio documentum, maxime ut timeant Dominum, et abstineant ab omni peccato, illi filios ad sacramenta, ad fidem, ad religionem, ad mores Christianos erudiunt et deducunt. Exemplum illustre est in Tobia.

Addit S. Thomas filios à parentibus accipere vitam, sicut milites à rege accipiunt feudum, ut, si ei sint fideles, ejus conservationem; sin infideles, ejus privationem mereantur. Affert ex Cassiodoro et S. Ambros. 5. Hexam. exemplum ciconiarum, quæ, cum parentes senuerunt, eos plumis suis fovent, escasque afferunt, et pia vicissitudine juvenes reddunt, quod à parentibus parvuli susceperunt. Vide novem benedictiones morigeris filiis promissas, quas recensui Gen. 9. v. 23 et 26.

Notat Abulensis quod qui honorat parentes, licet cito moriatur, diu tamen vixit : quia tempus mensura est actuum, non otii; unde Sap. 4. dicitur : *Consummatus in brevi explevit tempora multa;* et sic omnes boni sunt longævi. Sed hic sensus mysticus est, et subtilior quàm solidior.

Secundo, S. Hieron. in Ephes. 6. sic explicat, ut *longo vivas tempore*, in terra scilicet, non morientium, sed viventium, id est in cœlo. Verum sequentia verba, tam hìc, quàm Exodi 20. 12. significant terram hìc intelligi promissam Israelitis, scilicet Chanaan, q. d. Si honores parentes, in terra Chanaan lacte et melle manante, longævus vives. Fecit et præstitit id Deus rudi illi populo, vel certe idipsum meliori dono et gratia spirituali compensavit, uti etiamnum facit. Hoc longævitatis præmium, quasi lege et talione quadam naturæ, filiis morigeris competit; unde et à Gentilibus cognitum fuit, ac experimentis sæpius comprobatum. Ita Homerus Iliad. ρ puta 17. de Hippothoo : *Nec nutricationis*, ait, *vicem parentibus reddidit, et ideo brevis illi contigit vita.* Et Plato cum in libris de Legibus honorem parentibus debitum commendasset, ita concludit : *Quod si ita exacte servaverimus, digna à Diis præmia referemus, plurimum bona cum spe viventes.*

17. Non occides.] Vetat hìc occisionem hominis, non bruti aut plantæ, uti intelligebant Manichæi. Vide S. August. 1. de Civit. 20 et 21. idque patet ex Hebræo. Soli enim homini competit verbum רצח *ratsach*, id est occidit; unde מרצחים *meratsechim* vocantur homicidæ.

Vetat ergo hìc Deus injustam hominis occisionem (qualis est ea, quæ fit privata auctoritate, nisi fiat ad necessariam sui suorumve tutelam) item verbera, rixas, et iram, quæ huc tendunt, suntque quasi via et inchoatio homicidii. Vide D. Thom. in opusc. 7. pulchre homicidii et aliorum vitiorum hìc vetitorum deformitatem describentem.

18. Neque mœchaberis.] Vetat hìc Deus omnem concubitum extra matrimonium, omnemque membrorum illorum, quæ generationi destinata sunt, abusum, scilicet fornicationem, adulterium, incestum, sodomiam, bestialitatem, pollutionem, vitiaque hisce cognata, uti sunt oscula, verba, aspectus, tactus et gestus impudici. Ex parte enim notiori et famosiori, puta mœchia, sive adulterio, totum libidinis genus, omnesque ejus species intelligi voluit. Ita S. Augustin. q. 71. Ex hoc ergo loco, ex communi Interpretum sententia patet fornicationem simplicem, quæ est soluti cum soluta, uti et quamvis libidinem extra conjugium, jure naturæ et divino esse vetitam. Licet ergo Moses in Pentateucho fornicationem hanc disertis et expressis verbis non vetuerit, tamen eam hoc loco uni-

versali præcepto comprehendit et vetuit. Fornicationem vero cum conjugata, vel desponsata, expresse vetuit Deut. 22. 21. et seq. quia hæc est adulterium, quo fit injuria tertio, scilicet sponsæ, ipsique matrimonio, vel sponsalibus. Fornicationem simplicem hîc vetari, sicque intelligendum esse præceptum : *Non mœchaberis*, senserunt et docuerunt veteres Hebræi. Unde Tobias cap. 1. *Attende*, ait, *fili mi*, *ab omni fornicatione, et præter uxorem tuam, nunquam patiaris crimen scire.* Et Eccli. cap. 19. 3. *Qui se jungit fornicariis, erit nequam; putredo et vermis hæreditabunt illum.* Vide dicta 1. Cor. 6. 9. Idem colligitur ex Ezech. cap. 16 et cap. 23. et alibi passim. Prophetæ enim sæpe comparant idololatriam fornicationi, quasi rei turpi, illicitæ et infami.

Notat D. Thom. mœchum et mœcham violare, primo legem naturæ ; secundo, ordinationem Dei ; tertio, Sacramentum matrimonii, ideoque committere sacrilegium ; quarto, esse proditores, quia subtrahunt se suis maritis vel uxoribus, seque tradunt alienis ; quinto, esse fures : quia faciunt ut bona virorum vel uxorum veniant ad alienos, puta ad filios adulteri. Vide Prov. 2. 16. Pœnas adulterii apud varias gentes recensui Gen. 38. 29.

19. Furtumque non facies.] Pari modo vetatur hîc omnis illicita usurpatio rei alienæ, ait S. August. Notat Philo lib. de Decalogo post initium, Deum in concione et cœtu tam multorum millium Hebræorum, singulos compellare, non omnes, nec plures ; dicit enim : Non occides, non mœchaberis, non furtum facies ; non autem : Non occidetis, non mœchabimini, non furtum facietis.

Idque primo, ut doceret unumquemque, dum Deo Deique legibus paret, honore æquari frequentissimo populo, imo et mundo universo ; unde alibi justum laudans ait : Ego sum Dominus Deus tuus ; secundo, ut quisque legi redderetur obsequentior, dum sibi non turbæ, dictum audit, id quod præcipitur ; tertio, ut ostenderet Deus quanti quemque faceret, utpote quem ad oraculorum suorum epulum invitat, quantique principes et magistratus cives suos etiam abjectissimos æstimare, quàmque decenter et æque cum eis agere, eosque compellare debeant, utpote quos Rex regum tanto dignatur honore.

20. Nec loqueris contra proximum tuum falsum testimonium.] A principaliori crimine falsi testimonii, cætera quoque minora ei affinia intellige, puta detractionem, contumeliam, irrisionem, susurrationem, omnemque aliam injuriam quæ proximo per verba irrogatur, denique omnem linguæ abusum. Ita D. Thom. 2. 2. qu. 122. art. 6.

Audi quantum peccatum sit detractio. Primo, ex S. Script. Eccl. 10. 11. *Si mordeat serpens in silentio, nihil minus habet qui occulte detrahit.* Prov. 24. 9. *Abominatio hominum detractor*, et versu 21. *Cum detractoribus non commiscearis, quoniam repente consurget perditio eorum.* Eccl. 28. 15. *Susurro et bilinguis maledictus, multos enim turbavit pacem habentes.* Rom. 1. 30. *Detractores Deo odibiles.* Denique Scriptura passim detractorum linguam comparat gladio, novaculæ acutæ, armis et sagittis ; secundo, ex Doctoribus et Patribus qui gravius peccatum docent esse detractionem, quam sit furtum et rapina : tollit enim famam, quæ auro est præstantior. S. Hier. in Psalmo 100. ait eam esse pejorem fornicatione. S. Petrus apud Clement. epist. 1. ad S. Jacobum eam æquiparat homicidio ; multi enim malunt perdere vitam quàm famam. S. Chrys. hom. 3. ad popul. *Detrahens*, ait, *fraternas carnes comedisti, proximi carnem momordisti ;* hæ sunt Thyestææ cœnæ. S. Bernard. de triplici custodia, manus, linguæ et cordis, linguam detrahentem ait esse viperam et lanceam trisulcam, quæ ictu uno tres confodit, scilicet dicentem, audientem, et eum cui detrahitur. Ait quidam maximam hominum partem ob hoc crimen interire. Plura vide apud P. Busæum in Panario, Canisium et Felis. in Decal.

21. Non concupisces uxorem proximi tui.] Nota : Concupiscentia vetatur speciali præcepto ; quia plerique putabant sexto præcepto : *Non mœchaberis*, et septimo, *non furtum facies*, tantum vetari actum externum, internum vero non esse vetitum, nec cavendum ; quin et post datam à Deo legem, Joseph. 12. Antiqu. 13. id putasse videtur, uti et Judæi alii, quos corrigit Christus Matth. 5. vers. 23 et 29. quasi hoc præcepto : *Non concupisces*, tantum vetetur conatus exterior ad facinus complendum ; sed ille jam vetitus est sexto et septimo præceptis : et ut is hoc præcepto vetetur, non tam quia exterius se prodit, eo vetatur, quàm quia à mala voluntate procedit. Illa enim in se mala (ideoque vetita) virus malitiæ suæ actui externo instillat, eamque proprie hæc verba significant et prohibent, cum dicitur : *Non concupisces.* Unde colligas omnem alium voluntatis motum, præceptis aliis adversantem, pariter iisdem vetari, quando concupiscentia feminarum et bonorum, ad quam naturaliter maxime proclives sumus, hîc vetatur.

Hæretici, Lutherus et Calvinus in alio sunt extremo ; censent enim vetari hîc concupiscentiam, quæ è peccato originali est reliqua, puta motus appetitus sensitivi et voluntatis inordinatos, qui rationem et liberum voluntatis assensum præveniunt. Verum hoc esse falsum, et tantum voluntariam concupiscentiam, sive consensum voluntatis in illicitas delectationes, hîc vetari, multis ostendi Rom. 7. 7.

Non domum, non agrum.] Post concupiscentiam uxoris nono præcepto vetitam, decimo hoc vetat concupiscentiam rei alienæ : hæc enim distinguenda esse ostendi vers. 7. Hic ergo rectus ordo præceptorum servatur, qui Exodi 20. 16. non servatur, nisi à Sept. ibi enim Mosi non fuit propositum, servare ordinem ; sed tantum ipsa præcepta enarrare.

Moral. D. Thom. opusc. 7. *Concupiscentia*, ait, *vetita est, primo propter concupiscentiæ infinitatem ; concupiscentia enim quid infinitum est. Quilibet autem sapiens debet intendere finem aliquem ; imo nullus debet ire per viam infinitam. Eccl. 5. Avarus non implebitur pecunia. Isaiæ 5. Væ qui conjungitis domum ad domum, et agrum agro copulatis! Et quòd concupiscentia nunquam satietur, ratio est, quia cor hominis factum est ad recipiendum Deum. Unde August. in 1. Confess. Fecisti nos, Domine, ad te ; et inquietum est cor nostrum, donec requiescat in te. Id ergo quod minus est Deo, ipsum implere non potest. Psalm. 102. Qui replet in bonis desiderium tuum ; secundo, quia aufert quietem quæ multum est delectabilis. Semper enim cupidi solliciti sunt acquirere non habita,*

et habita custodire. Eccles. 5. *Saturitas divitis non sinit eum dormire. Matth.* 6. *Ubi est thesaurus tuus, ibi est et cor tuum; et ideo Christus, Lucæ* 8, *divitias spinis assimilavit, ut dicit Greg.; tertio, quia causat in divitiis inutilitatem. Facit enim divitias esse non utiles, nec sibi, nec aliis. Non enim utuntur eis nisi conservando. Eccl.* 14. *Viro cupido et tenaci sine ratione est substantia; quarto, quia tollit justitiæ æquitatem. Exodi.* 23. *Ne accipias munera, quæ etiam excæcant prudentes, et subvertunt verba justorum. Eccli.* 31. *Qui aurum diligit non justificabitur; quinto, quia necat charitatem Dei et proximi; quia, secundum August. quanto magis habet quis de charitate, tanto minus de cupiditate; et è converso, Eccl.* 7: *Neque fratrem charissimum auro spreveris; necat etiam charitatem Dei; quia sicut nemo potest duobus dominis servire, ita neque Deo et mammonæ, ut dicitur Matth.* 6; *sexto, quia producit omnem iniquitatem: est enim radix omnium malorum, et ideo si in corde radicata est, et homicidium, et furtum, et omnia mala operatur, et ideo dicit Apostolus* 1. *Timoth.* 6. *Qui volunt divites fieri, incidunt in tentationem, et in laqueum diaboli, et desideria multa inutilia et nociva, quæ mergunt homines in interitum et perditionem. Radix enim omnium malorum est cupiditas.* Porro quomodo concupiscentia superanda sit, ita prosequitur:

Vincitur autem quatuor modis: primo, occasiones exteriores fugiendo, ut puta malam societatem, et omnia inducentia occasionaliter ad hoc peccatum. Eccl. 9. 5. *Virginem ne conspicias, ne forte scandalizeris in decore illius. Noli circumspicere in vicis civitatis, nec oberraveris in plateis illius. Averte faciem tuam à muliere compta, et ne circumspicias speciem alienam. Propter speciem mulieris multi perierunt; et ex hoc concupiscentia quasi ignis exardescit. Prov.* 6. *numquid potest homo abscondere ignem in sinu suo, ut vestimenta illius non ardeant? et ideo præceptum fuit Lot, ut fugeret ab omni circa regione. Gen.* 19; *secundo, cogitationibus aditum non præbendo: quia occasio sunt excitandæ concupiscentiæ; idque faciendum est per carnis afflictionem.* 1. *Cor.* 9. *Castigo corpus meum, etc.; tertio, orationibus insistendo: quia nisi Dominus custodierit civitatem, etc. Sap.*8. *Scivi quoniam aliter non possum esse continens, nisi Deus det. Matth.* 17. *Hoc genus dæmoniorum non ejicitur, nisi per orationem et jejunium. Si enim duo pugnarent, et vel les unum juvare, alterum vero non, oporteret primo auxilium dare, secundo vero subtrahere. Inter spiritum autem et carnem est prælium continuum. Unde oportet, quòd si vis quòd spiritus vincat, quòd des ei auxilium; et hoc fit per orationem: carni vero subtrahas; et hoc fit per jejunium: nam caro per jejunium debilitatur; quarto, licitis occupationibus insistendo. Eccl.* 33. *Multam malitiam docuit otiositas. Ezech.* 16. *Hæc fuit iniquitas Sodomæ, superbia, saturitas panis, et abundantia, et otium. S. Hieron. Semper aliquid boni facito, ut te diabolus inveniat occupatum; inter omnes autem occupationes melior est studium Scripturarum. Hieron. ad Paulinum: Ama scientiam Scripturarum, et carnis vitia non amabis.*

Hæc ergo sunt decem præcepta, quibus, ait S. August. quasi decem chordis, decem bestiæ, id est vitia superantur; tangis primam chordam, id est primum præceptum, cadit bestia superstitionis; tangis secundam, et cadit bestia perjurii, et nefandarum hæresum; tangis tertiam, et cadit bestia amoris seculi; tangis quartam, et cadit bestia impietatis; tangis quintam, et cadit bestia crudelitatis; tangis sextam, et cadit bestia libidinis; tangis septimam, et cadit bestia rapacitatis; tangis octavam, et cadit bestia falsitatis; tangis nonam, et cadit bestia adulterinæ cogitationis; tangis decimam, et cadit bestia cupiditatis.

26. Quid est omnis caro, ut audiat vocem Dei viventis, etc., et possit vivere?] q. d. Nihil est omnis homo, nullarumque virium, ut tam terribilem Dei præsentiam et vocem audire et sustinere possit, quin protinus in animi vitæque deliquium incidat, nisi quasi miraculose à Deo roboretur et conservetur. Sic Daniel c. 10. ait ad angelum: *Domine, in visione tua dissolutæ sunt compages meæ, et nihil remansit in me virium.* Illa enim lege veteri, quæ erat timoris et servorum, Deus, vel potius angelus vice Dei, etiam Sanctis se terribilem, æque ac augustum exhibebat, eosque percellebat. Hinc parentes Samsonis, ex illa communi hominum illius ævi concepta opinione, ob visum Dominum, se morituros putabant, Judic. 13. 22. Vide dicta Exodi 33. 20.

31. Tu vero hic sta mecum.] Moses enim, proclamante Deo Decalogum, aliquantum remotus stabat à populo, in ascensu montis Sina: inde jussus est à Deo descendere ad populum, ut ei præciperet redire ad castra; quo facto rursus ascendit ad cacumen et caliginem Sina, ibique manens quadraginta diebus et noctibus, audivit à Deo alia præcepta, judicialia et cæremonialia, quæ doceret populum, ibique tabulas lapideas Decalogo inscriptas à Deo, id est ab angelo Dei, accepit.

32. Non declinabitis, neque ad dexteram, neque ad sinistram;] quia custodiam legum est et dicitur via ad Deum, cœlum et beatitudinem: hinc Scriptura dat ei dexteram et sinistram.

CAPUT SEXTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Moses refricat, et inculcat præceptum diligendi Deum ex toto corde. Secundo, versu 10. hortatur ut Dei legisque Dei semper sint memores in Chanaan, promittens, si id faciant, terræ fertilitatem et prosperitatem.

1. Hæc sunt præcepta, et cæremoniæ, atque judicia quæ mandavit Dominus
Deus vester, ut docerem vos, et faciatis ea in terra, ad quam transgredi-
mini possidendam : 2. ut timeas Dominum Deum tuum, et custodias om-
nia mandata et præcepta ejus, quæ ego præcipio tibi, et filiis ac nepoti-
bus tuis, cunctis diebus vitæ tuæ, ut prolongentur dies tui. 3. Audi, Israel,
et observa, et facias quæ præcepit tibi Dominus, et bene sit tibi, et mul-
tiplíceris amplius, sicut pollicitus est Dominus Deus patrum tuorum tibi
terram lacte et melle manantem. 4. Audi, Israel : Dominus Deus noster, Dominus unus est.
5. Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex tota fortitu-
dine tua. 6. Eruntque verba hæc, quæ ego præcipio tibi hodie in corde tuo : 7. et narrabis ea
filiis tuis, et meditaberis in eis sedens in domo tua, et ambulans in itinere, dormiens atque
consurgens. 8. Et ligabis ea quasi signum in manu tua, eruntque et movebuntur inter oculos
tuos, 9. scribesque ea in limine et ostiis domus tuæ. 10. Cumque introduxerit te Dominus
Deus tuus in terram, pro qua juravit patribus tuis, Abraham, Isaac, et Jacob; et dederit
tibi civitates magnas et optimas quas non ædificasti, 11. domos plenas cunctarum opum
quas non exstruxisti, cisternas quas non fodisti, vineta et oliveta quæ non plantasti, 12. et
comederis, et saturatus fueris : 13. cave diligenter ne obliviscaris Domini, qui eduxit te de
terra Ægypti, de domo servitutis. Dominum Deum tuum timebis, et illi soli servies, ac per
nomen illius jurabis. 14. Non ibitis post deos alienos cunctarum gentium, quæ in circuitu ves-
tro sunt : 15. quoniam Deus æmulator, Dominus Deus tuus in medio tui; ne quando iras-
catur furor Domini Dei tui contra te, et auferat te de superficie terræ. 16. Non tentabis Do-
minum Deum tuum, sicut tentasti in loco tentationis. 17. Custodi præcepta Domini Dei
tui, ac testimonia et cæremonias quas præcepit tibi : 18. et fac quod placitum est et bonum in
conspectu Domini, ut bene sit tibi : et ingressus possideas terram optimam, de qua juravit
Dominus patribus tuis, 19. ut deleret omnes inimicos tuos coram te, sicut locutus est.
20. Cumque interrogaverit te filius tuus cras, dicens : Quid sibi volunt testimonia hæc, et
cæremoniæ, atque judicia quæ præcepit Dominus Deus noster nobis? 21. Dices ei : Servi era-
mus Pharaonis in Ægypto, et eduxit nos Dominus de Ægypto in manu forti : 22. fecitque
signa atque prodigia magna et pessima in Ægypto contra Pharaonem, et omnem domum illius,
in conspectu nostro, 23. et eduxit nos inde, ut introductis daret terram, super qua juravit pa-
tribus nostris. 24. Præcepitque nobis Dominus, ut faciamus omnia legitima hæc, et timeamus
Dominum Deum nostrum, ut bene sit nobis cunctis diebus vitæ nostræ, sicut est hodie.
25. Eritque nostri misericors, si custodierimus et fecerimus omnia præcepta ejus coram Do-
mino Deo nostro, sicut mandavit nobis.

4. Audi, Israel : Dominus Deus noster, Dominus unus est.] Hinc Dei nomen est אחד *echad*, id est unus : Isaiæ 66. 17. in hebr. *Qui purificantur ad hortos post echad*, id est unum, puta Deum; et Job. 31. 15. Ab *echad*, Deus à Syris dictus est *Ahad*, indeque ab Assyriis dictus est *Adad*; nam, ut docet Macrob. 1. Saturn. 23. Adad summus erat Assyriorum Deus : cui etiam deam Atargatim uxorem assignabant; per Adad solem (quem, quia solus et unus est in mundo qui omnium viventium est causa, et quasi pater, deum esse putaverunt) per Atargatim terram intelligentes : quòd ex his duobus omnia procreentur.

Ratio cur Deus sit unus, est primo, quia Deus est ens simplicissimum, æque ac absolutissimum et perfectissimum : ergo unum. Si enim essent duo dii, unus haberet aliquid perfectionis quod non habet alius, ac consequenter aliquid perfectionis utrique deesset : ergo neuter esset absolute perfectissimus : ergo neuter esset Deus. Deus enim omnium rerum perfectiones in se continet et complectitur. Unde D. Thom. 1. p. qu. 11. art. 4. docet solum Deum plane et

plene esse unum; quia in solo Deo est plena et summa unitas, puta simplicitas, quæ omnis et omnino compositionis est expers, cum ex adverso angeli componantur ex actu et potentia, atque ex essentia et existentia; homo vero ex corpore et anima, cætera ex materia et forma, atque ex subjecto et accidente; quorum nihil est in Deo. Deus ergo summe unus est, quia incompositus et simplicissimus.

Secundo, si essent duo dii, haberent duas et diversas voluntates; ergo possent velle contraria: ex quo bellum inter ipsos, et magna perturbatio in orbis regimine consequeretur.

Tertio, si essent duo dii, unus limitaret et stringeret alterius virtutem et imperium; sicut in republ. cum duo sunt consules, unus ab alio pendet, unus limitat alterius potestatem, imo regimen partitur et dividit. Deus autem est infinitus, et illimitatæ virtutis, qui integrum, non divisum habet imperium; ergo unus est, non duo. Ita S. Cypr. l. de Idolorum vanitate: *Unus*, ait, *omnium dominus est; neque enim illa sublimitas potest habere consortem, cum sola omnium teneat potestatem.*

Quarto, Deus est monarcha mundi: monarchia enim est optimum regimen; unde Homerus non vult plures regere, sed εις κοιρανος εςω, rex unicus esto. Ita S. Cypr. loco citato, idque probat exempli: *Romanos*, ait, *geminos* (Romulum et Remum) *unum non capit regnum, quos unum uteri cepit hospitium. Pompeius et Cæsar affines fuerunt, nec tamen necessitudinis fœdus in æmula potestate tenuerunt. Nec tu de homine mireris, cum in hoc omnis natura consentiat. Rex unus est apibus, et dux unus in gregibus, et in armentis rector unus; multo magis unus mundi est rector, qui universa quæcumque sunt verbo jubet, ratione dispensat, virtute consummat. Hic nec videri potest; visu clarior est: nec comprehendi; tactu purior est: nec æstimari; sensu major est: et ideo sic eum digne æstimamus, dum inæstimabilem dicimus.*

Quinto, sicut ab unitate oriuntur omnes numeri, et à centro omnes lineæ quæ ducuntur ad circumferentiam; ita à Deo oriuntur omnes res creatæ; debent ergo in uno principio, puta Deo, quasi in suî centro coire, uniri et terminari.

Sexto, unus debet esse mundi rector, qui omnia ita varia, apte inter se et congrue ordinet et associet; alioqui enim omnia in unum ordinem non convenient, nisi ab uno ordinentur. Oportet ergo ut primum movens et gubernans, quod omnia reducit in unum ordinem, sit tantum unum; hoc autem est Deus.

Unus ergo *Deus*, *una fides*, *unum baptisma*: quod axioma non tantum est fidelium, sed et infidelium Philosophorum, Oratorum, Poetarum, Hæreticorum, et Mahometanorum, quorum hoc est symbolum: *Non est Deus nisi unus, et Mahomet apostolus ejus.* Ita D. Thom. et Scholast. 1. p. q. 11. a. 3.

Nota: In Hebræo innuitur mysterium Trinitatis et Incarnationis. Sic enim habet: *Audi, Israel, Deus, Deus noster Deus unus est.* Idem innuitur ab Isaia cap. 6. 3. ubi Seraphim clamant: *Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus exercituum*; quod veteres Rabbini, ut R. Simeon filius Joai, sic exponunt: *Sanctus*, ait, *hic est Pater, sanctus hic est Filius, sanctus hic est Spiritus sanctus*, teste Galatino lib. 2. cap. 1. Additque eos sanxisse ut minimum bis in die, scilicet oriente et occidente sole, tam illa Isaiæ, vel potius Seraphim verba, quam hæc Mosis à quolibet Judæo quotidie recitentur, quod apud eos ad sua usque tempora perseverasse ait, nimirum ut ita personarum Trinitatem cum divinæ essentiæ unitate profiterentur. Nam nomen *Deus* ter repetitum, æque ut *sanctus* apud Isaiam significat tres personas; secundo vero loco additum, τὸ *noster*, significat Verbum assumpsisse carnem nostram, nobisque datum, et nobis natum esse Emmanuelem. Qua ratione etiam David dixit Psalmo 66: *Benedicat nos Deus, Deus noster, benedicat nos Deus.* Citat et Genebrardus in fine lib. 1. Chronolog. veterem Rabbinum, R. Ibba, qui dicit hos tres קדוש *cados*, id est Sanctus, alibi vocari tria specula, tria luminaria, tres supremos patres, principio et fine carentes: alibi vocari coronam sapientiam et intelligentiam: alibi tria *iodim* ,', designantia tres Jehova, id est tres personas divinas.

Ab Hebræis hoc mysterium acceperunt Ægyptii, apud quos hoc Serapidis oraculum ad Thulem regem exstat apud Suidam in voce Thulis:

Πρωτα θεος, μετεπειτα λογος, και πνευμα συν αυτοις.
Ταυτα δε συμφυθα, ταυτα και εις εν ιοντα τετυκται.

Primum Deus, deinde Verbum, et Spiritus cum illis.
Illa autem congenita, et in unum coeuntia.

5. Diliges Dominum Deum tuum. Hebr. Chald. et Sept. habent, *et diliges*. Jansen. in cap. 71 Concord. Evang. et alii, ponunt vim in τω *et*, q. d. Quia unus est Deus noster, uti præcessit, ideo totam spem et amorem tuum in uno Deo, non in pluribus pones et collocabis. Sed τὸ *et*, apud Hebræos sæpe redundat; et sic noster Interpres hîc illud, ut redundans, omisit.

Est hoc eminentissimum eminentissimæ virtutis, scilicet charitatis, præceptum; sicut enim inter metalla eminet aurum, inter elementa ignis, inter cœlos empyreum cœlum, inter planetas sol, inter angelos Seraphini: ita inter virtutes eminet et præcellit charitas, sive dilectio Dei et proximi. Ea enim est aurum radiantissimum, quo cœlestia emimus bona: ignis est cœlestis, qui animos omnium circa se inflammat: empyreum cœlum est, in quo habitat Deus et Beati; sol est, qui omnia illuminat, fecundat et vivificat; seraphica virtus est, quæ S. Franciscum aliosque charitate flagrantes Seraphinos ardentes effecit. Vis plura? accipe. primo, charitas est quasi regina, cæteras virtutes regens et moderans.

Secundo, est quasi mater alias virtutes alens, reficiens, roborans, sustinens, ait S. Laurentius Justin. lib. de Ligno vitæ cap. 3.

Tertio, charitas facit nos amicos et filios Dei, ejusque hæredes et cohæredes Christi; hinc ait S. Joan. epist. 1. cap. 4. *Omnis qui diligit, ex Deo natus est.*

Quarto, sola charitas est quæ dividit oves ab hædis: *Quæ dividit inter filios regni æterni, et filios perditionis æternæ*, ait S. August. lib. 15. de Trinit. cap. 18.

Quinto, charitas est quasi forma et anima virtutum, eisque vim merendi tribuit; unde ait S. August. *Sola charitas perducit ad Deum.*

Sexto, charitas est vinculum perfectionis, Coloss. 3. 14. quod nos arctissime Christo et

proximis astringit ; unde ait Paulus : *Quis nos separabit à charitate Christi ?* etc. , et S. Bern. serm. 83. in Cant. *Conformitas , ait, cum Verbo in charitate maritat animam Verbo.*

Septimo , charitas est ignis inexstinguibilis , qui omnia , etiam dura ut ferrum , vincit et superat. Nam omnia vincit amor ; et : *Fortis est ut mors dilectio , dura sicut infernus æmulatio. Quid amore violentius ? triumphat de Deo amor* , ait S. Bern. serm. 64. in Cant. Charitas imperat odio , iræ , timori , cupiditati , oculis , auribus , manibus , etc. , omniaque in Deum dirigit.

Octavo , charitas quasi aquila solem , puta Deum , irretortis oculis intuetur ; et ad eum igneis alis duabus , puta amore Dei et proximi , evolat , ait S. August. in Psalm. 121. Hinc idem Augustin. in 1. Joan. 4. tr. 7. *Semel , ait , breve præceptum tibi præcipitur : Dilige , et fac quod vis.*

Ex toto corde tuo , et ex tota anima tua , et ex tota fortitudine tua.] Nota : Pro *ex tota fortitudine tua* , hebr. est בכל מאדך *bechol meodecha* , id est , *ex toto valde tuo* , quod Chald. refert ad bona externa , vertitque , *ex omni substantia tua* , vel *ex omnibus divitiis tuis* ; verum melius vertit Noster et Sept. ἐξ ὅλης δυνάμεώς σου , id est , *ex omni virtute* , hoc est fortitudine , *tua*, quod S. Lucas cap. 10. 27. vertit , *ex omnibus viribus tuis , et ex omni mente tua.* S. Matth. vero , c. 22. 37. vertit , *in tota mente tua.* Diliges ergo Deum *ex omni valde tuo* , id est , diliges Deum ex omni facultate et possibilitate tua , et , ut Vatablus vertit , *pro omni virili tuo.*

Quæres an et quomodo distinguantur hæc tria , scilicet diliges Deum ex toto corde , ex tota anima , et ex toto valde , id est tota fortitudine , vel ex totis viribus.

Primo , Rabbanus hìc : Animæ rationali , ait , quæ memoria constat , intellectu et amore , SS. Trinitatis fides commendatur in eo quod dicit : Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo , et ex tota anima tua , et ex tota virtute tua , quasi diligere ex toto corde , sit diligere ex tota memoria , quæ Patri adscribitur ; ex tota anima , sit ex toto intellectu , qui Filio datur ; ex tota fortitudine , sit ex tota voluntate , quæ Spiritui S. accommodatur. Nyssenus vero l. de Creatione hominis , per animam accipit partem animæ vegetativam , per cor sentientem , per mentem intelligentem.

Rursum S. August. lib. 1. de Doct. Christ. c. 22. per cor accipit cogitationes , per animam vitam , per mentem , sive virtutem intellectum , quasi hìc præcipiat Deus ut hæc omnia in illum , qui ea nobis contulit , conferamus. Audi S. Aug. *Cum ait : Diliges ex toto corde , ex tota anima , ex tota mente, nullam vitæ nostræ partem reliquit quæ vacare debeat , et quasi locum dare , ut alia re velit frui , sed quidquid aliud diligendum venerit in animum , illuc rapiatur , quo totius dilectionis impetus currit. Sic enim proximum diligens sicut seipsum , totam dilectionem suì et illius refert in illam dilectionem Dei , quæ nullum à se rivulum extra se duci patitur , cujus derivatione minuatur.*

Secundo , S. Bern. serm. 20. in Cant. *Mihi* , ait , *videtur amor cordis ad zelum pertinere affectionis ; animæ vero amor ad industriam seu judicium rationis ; virtutis vero dilectio ad animi posse referri constantiam vel vigorem , quasi dicat : Dilige Dominum Deum tuum toto et pleno cordis affectu ; dilige tota rationis vigilantia , et circumspectione : dilige et tota virtute , ut nec mori pro ejus amore pertimescas. Fortis enim est ut mors dilectio , dura sicut infernus æmulatio.*

Tertio , simplicius hæc tria secundum phrasim Hebræam accipi possunt , ut unum idemque significent ; tantum enim ad majorem energiam et inculcationem fit hæc trina repetitio. Sensus ergo est , q. d. Diliges Deum ex tota voluntate , totoque ejus affectu et conatu. Hujus rei et sensus genuini signum est , quòd Script. ex hisce tribus , aliquando tria ponat , aliquando duo tantum , ut c. 10. 12. *Diligas eum* , etc. , *in toto corde tuo , et in tota anima tua.* Simile est 4. Reg. 23. 3. Aliquando addit quartum , videlicet *ex tota mente tua* , ut patet Luc. 10. 27. Idem ergo hæc omnia significant , scilicet , diliges Deum ex toto corde , tota anima , tota virtute , tota mente tua , id est toto animo et affectu , ita scilicet , ut omnia Dei præcepta impleas , et nullam amoris tui partem des idolo , aut rei cuiquam Deo contrariæ , quasi plures habeas deos. Deus enim tuus unus est ; ergo amor tuus in plures deos non est partiendus , sed unus Deus tibi amandus , unoque eo tibi fruendum est , ut ait S. August. lib. 1. de Doctrina Christi cap. 22. in quem proinde omnia tua referas oportet , ita ut generatim velis ipsum esse finem omnium tuarum cogitationum , actionum et amorum , ut eò venire merearis , ubi continuo et intentissimo actu Deum in æternum diligas ; quæ dilectio hìc præstari non potest , sed præmii loco dabitur in cœlis ; quare neque hìc secundum litteram præcipitur (est enim finis præcepti , qui ipso præcepto non præcipitur , sed tantum medium ad finem), sed tantum secundum sensum anagogicum insinuatur. Secundum quem sensum hæc verba accipit S. August. libr. de Spiritu et lit. cap. ult. ubi præceptum hoc dilectionis Dei , à nobis in hac vita impleri posse negat ; sicuti et ibidem asserit præceptum illud : Non concupisces , à nobis hìc impleri non posse , sed nos tendere eò , ut in cœlo illud impleamus , videlicet secundum sensum anagogicum ; nam secundum sensum litteralem præcipitur tantum , ut desideria prava omnino evellere conemur , eosque conari possumus in hac vita ; secundum anagogicum vero sensum innuitur , ut nulla in nobis talia desideria sint quod non præcipitur , ut hìc impleatur , sed præsentis luctæ erit merces in cœlo.

Ex dictis patet hoc præceptum litteraliter in hac vita impleri posse. Possumus enim diligere Deum ex tota possibilitate nostra , seu quantum pro statu et infirmitate hujus vitæ possibile est ; et quia alioqui frustra præciperetur nobis in hac vita , adeoque Deus præciperet impossibilia , quæ nemo præstare potest. Denique Josiam regem ac similes implesse hoc præceptum patet 4. Reg. 23. 25. Vide Bellar. l. 2. de Monachis cap. 13.

Quare non est necesse cum Jansenio confugere ad hyperbolem , hocque præceptum exponere hyperbolice ; quasi dicat : Diliges Deum ex toto corde , id est , ita ut præcipua cogitatio et dilectio tua versetur circa Deum ; sicuti vulgo dicimus : Hic homo totus est in studiis , cætera facit obiter. Hæc enim hyperbole improprium facit sensum , atque elevat vim et energiam hujus primi et maximi mandati.

Hoc ergo præcepto , exigitur ab homine totus et summus Dei amor , non extensive aut inten-

sive, sed tantum comparative, finaliter et appretiative. Primo, comparative, ut scilicet ita totum cor et affectum des Deo, ut nullam ejus partem des dæmoni aut peccato. Ita Vasquez 1. 2. q. 209. art. 3; secundo, finaliter, ut in genere Deum habeas, quasi finem omnium tuarum actionum, eumque ut summum bonum et finem ultimum rebus omnibus præferas, ut malis omnes res perdere, quin et vitam tuam, quàm Deum Deique gratiam; tertio, appretiative, ut applices cor totum, id est, voluntatem tuam, ad ejus legi per omnia obediendum, ut sanctæ ejus voluntati te per omnia conformes; ac proinde diligas eum pleno amore, non tantum concupiscentiæ, sed et amicitiæ. Unde quod hic dicitur: *Ex toto corde*, alibi dicitur: *Ex corde integro*, vel, *Cor ejus perfectum erat cum Deo*, et, *Incessit in omnibus mandatis Domini*. Nam in hoc dilectionis præcepto, omnia particularia Dei præcepta virtute continentur, sicuti conclusiones continentur in suis principiis; tum quia amor Dei includit obedientiam Dei; tum quia, sicut Deus est idea et speculum perfectissimum, in quo res perfectius apparent, et videntur à Beatis, quàm in seipsis; ita quoque ipse est totum bonum, quod maxime est diligibile, et in eo est ordo diligibilium; dilecto ergo ipso, omnia diligemus quæ diligibilia sunt, ait Abulensis.

Atque hæc est causa cur in charitate et dilectione Dei, omnis hujus vitæ perfectio, tam Christiana quàm Mosaica consistat, uti docent Patres et Doctores. Nam reliqua, ut *jejunia, vigiliæ, meditatio Scripturarum, nuditas et privatio omnium facultatum, non perfectio, sed perfectionis instrumenta sunt*, ait Abbas Moses apud Cassianum collat. 1. cap. 7.

Quæres secundo cur Deus diligendus sit ex toto corde. Respondeo: Causa à priori est prima, quia Deus est creator, donator et conservator ipsius cordis, omniumque bonorum naturalium et supernaturalium, quæ in corde, totoque homine sunt; ergo par est ut hæc omnia in eum redeant, et per amorem quasi refluant. Amor enim Dei est summus Dei cultus et honor. Unde S. August. in Sent. sent. 244. *Hoc*, ait, *ab homine colitur, quod diligit. Unde quia Deus omnibus rebus major et melior invenitur, plus omnibus diligendus est, ut colatur.* Unde S. Bern. epist. 353. quærenti cuidam, *quid à nobis requirat Deus*, resp. *Cor nostrum nihil dignius perficere potest, quàm ut ei se restituat à quo factum est, et hoc à nobis Dominus expetit, dicens: Fili, da mihi cor tuum. Tunc siquidem cor hominum Deo datur, quando omnis cogitatio terminatur in eum, gyrat et circumflectitur super eum, et nihil vult possidere penitus præter eum, sicque colligato sibi animo eum diligit, ut sine ipso amarus sit omnis amor; nec aliud dixerim cor Domino dare, quàm ipsum captivare in omne obsequium ejus, et ita voluntati ejus ex toto supponere, ut nihil aliud, velit quàm quod noverit eum velle. Itaque cor Domino datum, ipsum in omnibus et de omnibus adorabit, et gratias aget, etiamsi multa sensibus nostris molesta videantur*, etc. *Qui cor suum dedit Deo, cantabit melodice, et dicet cum Propheta David: Paratum cor meum, Deus, paratum cor meum; cantabo et psallam in gloria mea*, etc. *Proinde omnes qui cor suum Deo tradiderunt, psallunt in tribulationibus, in pressuris, in angustiis, in fame et siti, in nuditate et dejectione, in maledictis, in conviciis et derisionibus, in flagellis, ac etiam morte intentata in cordibus plus exultant.* Et inferius: *Conversio totalis ad Deum cordis nostri est alienatio à seculo, et à seipso, et in Deo fieri per virtutem et in ipso quiescere per invisibilem et remotam animi pacem*, etc.

Secunda, quia Deus creavit cor, sive mentem ad imaginem et similitudinem suam: unde tribuit ei capacitatem quamdam infinitam, quæ à nulla re creata, sed à solo Deo impleri et satiari potest: *Cor parvum est*, inquit Hugo l. 3. de Anima, *et magna cupit; vix ad unius milvi refectionem sufficere posset, et totus mundus ei non sufficit.* Et hoc est, quod ait S. Aug. *Fecisti nos, Domine, ad te, et inquietum est cor nostrum, donec requiescat in te.* Deus ergo est centrum cordis et amoris nostri; unde dicebat Abbas Antonius: *Ego Deum amo, non timeo.*

Tertia, quia Deus, uti principium, ita finis est hominis, omniumque creaturarum; omnes ergo eum, ut talem toto corde et affectus prosequi et diligere debent. Quocirca tradunt graves Auctores, S. August. in suis amoris cum Deo deliciis et colloquiis, ita Deum affari solitum: *Domine, valde exultat in te anima mea, dum cogitat quod tu sis Deus noster. Quare si per impossibile fieri posset ut Augustinus esset Deus, et tu esses Augustinus; omnino vellem ut tu esses Deus, non Augustinus.* Quæ sententia sane accipienda est; explicabo eam (Deo dante) proximo opere in Prophetas, Ezech. 8. v. 3 et 5.

Quarta, quia Deus est summum, immensum et increatum bonum, quod est fons omnis boni, quodque in se omnia bona, tam creata, quàm possibilia continet in gradu eminentissimo et perfectissimo; ergo summe est amabilis; ergo ex toto corde amandus; cætera enim bona præ Deo vana et nihil sunt, fumus et umbra sunt, ac proinde per se non sunt diligenda, sed tantum propter Deum: *Omnis copia, quæ Deus meus non est, egestas est*, ait S. August. Merito ergo B. Jacoponus amore Dei ebrius jugiter flebat, ac rogatus causam, hanc dedit: *Quia amor* (Deus) *non amatur.* Merito B. Magdalena, quasi cerva sagittis amoris Christi saucia, dicebat: *Quæsivi quem diligit anima mea per vicos et plateas, inveni eum, tenui eum, nec dimittam.* Merito per triginta annos in horrida spelunca, solo ejus amore dulcissime se pavit; ut jure canat de ea Petrarcha:

> Namque famem, frigus, durum quoque, saxa, cubile
> Dulcia fecit amor.

Dulcedo enim divini amoris, cum cor alicujus occuparit, facit ut omnis mundi et carnis dulcedo amarescat, et amaritudo dulcescat. Id expertus B. Greg. Nazianz. Ita scribit ad Nemesium:

> Namque tuum supera feriat, si Christus ab arce
> Pectus, et in medio ligat tibi corde sagittam;
> Sejunctim inspiciens utrumque oculatus amorem,
> Quanto sit Domini stimulus, mage dulcis, habebis
> Perspectum.

Quis non amore liquescat, si Deum pro se hominem factum, si Jesum parvulum, si laborantem, si sudantem, si algentem, si coronatum, si crucifixum intueatur? Merito S. August. lib. de Sancta virg. cap. 55. *Toto, ait, vobis figatur in corde, qui pro vobis fixus est in cruce.* Et sponsa: *Fulcite me floribus, stipate me malis; quia amore langueo.*

S. Catharina Senensis, amoris Christi sponsi sui vulnere sauciata, instanter ab eo petiit ut à se cor suum et propriam voluntatem radicitus evelleret, ut tota transiret in ejus amorem. Visa est sibi videre Christum cor sibi è latere eximentem, et post aliquot dies aliud cor illustre afferentem ac dicentem: *Ecce, filia mea, habes pro corde tuo cor meum.*

Josaphat rex, teste Damasceno in ejus Vita cap. 37, amore hoc æstuans regnum reliquit, purpuram cum cilicio commutavit, ex aula in eremum secessit, voluptates, opes et gloriam ut stercora calcavit, ad omnia dura et acerba monasticæ vitæ studia alacri animo se tradidit, illud Psalmistæ clamans: *Adhæsit anima mea post te*, ô Christe, *suscipiat me dextera tua; quemadmodum desiderat cervus ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te*, *Deus.* Ita exultans in paupertate currebat per eremum quærens suum præceptorem Barlaam, cui deinde ad finem usque vitæ, in isto rigore alacris et constans adhæsit.

Tropologice, S. Bernardus: *Diliges*, ait, *Deum ex toto corde, id est, dulciter, ne illectus; ex tota anima, id est, prudenter, ne deceptus; ex tota fortitudine, id est, fortiter, ne oppressus ab amore Domini avertaris.*

Hoc ergo dilectionis præceptum infige animo, et omnia dura, omnes tentationes, omnes labores facile superabis, vitamque ages suavissimam æque ac sanctissimam; nam, ut ait Petrus Ravennas: *Teneræ militiæ est, solo amore de omnibus vitiis reportare victoriam. Quis* enim, ait Paulus, *nos separabit à charitate Dei, tribulatio, angustia*, etc., *certus sum quia neque mors, neque vita*, etc. Deus se totum dedit tibi, tu, te totum da, imo redde Deo. O quàm felix est, qui totum cor et affectum Deo dat! qui non delicias, non opes, non aliquid creatum amat, sed unum, immensum et æternum bonum! *Sero te amavi, pulchritudo, tam antiqua et nova, sero te amavi; cognoscam te, cognitor meus, cognoscam te*, ait sanctus August. l. 10. Confess. 7. O Domine, si te tuaque bona nossent homines, si perspicerent quàm sis per omnia præstans et amabilis, quomodo amarent te, et præ te cætera omnia despicerent! quàm suavis es amanti! quàm potens speranti! quàm deliciosus fruenti! Tu enim es abyssus et oceanus bonorum omnium. O charitas quæ semper ardes, et nunquam exstingueris, charitas, Deus meus, accende me; jubes ut amem te, da quod jubes, et jube quod vis. Da, Domine Jesu, ut amore amoris tui moriamur amori carnis et mundi, qui pro amore amoris nostri dignatus es mori. Utinam mille cordibus te amare, mille linguis te laudare possemus!

Jesu cordis tripudium,
Jesu dulcedo cordium,
Fons vivus, lumen mentium:
Mel, nectar, melos aurium,
excedens omne gaudium,
Et omne desiderium.

Vide S. Bernardum serm. de diligendo Deo, et serm. de triplici dilectione, et tract. de diligendo Deo.

7. Et narrabis, hebr. *et acues*, id est, ut Vatablus et alii, iterabis, revolves, repetes hæc mea præcepta, filiis tuis.] Secundo, *acues*, id est, acute, hoc est præcise, distincte, clare et aperte præpones et explicabis ea filiis tuis; sicuti materia vel quæstio obscura acuitur à doctore, dum ab eo clare per partes pertractatur, exponitur, ventilatur et discutitur. Est metaphora ducta à gladio, qui dum acuitur, sæpius impellitur ad cotem. Significat ergo crebro et continuo revolvenda et explicanda et inculcanda esse filiis Dei præcepta, ut et ipsi acuantur et incitentur ad ea cognoscenda et exsequenda.

Tradunt Hebræi Hierosolymis tantum olim fuisse studium legis divinæ, ut ultra quadringentas publicas scholas et synagogas habuerint, in quibus lex Dei docebatur.

Et meditaberis.] Hebraice, *loqueris* cum eis, sicut famulus cum hero suo familiariter loquitur, ut ejus mentem exquirat, quam opere expleat.

Dormiens.] Hebraice, *incubando*, dum cubitum concedis, vel dum cubas, neque enim dormiens quis meditari potest. Est hæc Christianorum piorum sancta et utilis praxis, ut, cum cubitum concedunt, orent et pii aliquid cogitent, in eaque cogitatione indormiant, ita præter alia diaboli tentationes et illusiones, atque fœda phantasmata elidunt et evadunt. Idem faciunt, cum noctu evigilant. Qua de re audi sancientem S. Bernard. l. de Vita solitaria: *Iturus ad somnum, semper aliquid tecum defer in memoria, vel cogitatione, in quo placide obdormias, quod nonnunquam etiam somniare juvet, quod etiam evigilantem te excipiens, in statum hesternæ intentionis restituat. Sic tibi nox sicut dies illuminabitur, et nox illuminatio tua erit in deliciis tuis. Placide obdormies; in pace quiesces; facile evigilabis, et surgens facilis et agilis eris ad redeundum in id, unde non totus discessisti. Sobrium enim cibum sobriumque sensum sequitur sobrius somnus: carnalis vero somnus et brutus, et sicut dicitur letheus, abominandus est servo Dei.*

Hinc R. Moses censuit gallos gallinaceos, suo cantu media nocte, homines docere ut tum surgant ad laudandum Deum; testis est Pineda in Job, c. 38. 36. Ubi S. Gregor. tradit gallos profundioribus horis noctis valentiores ac productiores edere cantus; mane vero leniores ac minutiores: quasi qui prioribus excitent dormientes; posterioribus invitent jam expergefactos, ad matutinam orationem Deo fundendam; quem ipsi suaviori voce laudant, ac suo modulo venerantur, unde et Ecclesia canit: *Gallus jacentes excitat, et somnolentos increpat.*

Denique, hinc S. Ephrem, tom. 3. serm. Ascet. et Beatus Dorotheus, serm. 11. et S. Bernardus, l. de Vita solitaria impense viris piis tam vespere quàm mane exactam sui curam, custodiam et examen commendant; quin et Pythagoras, ait S. Hieronymus, l. 3. contra Ruffinum, c. 10. sanxit, *duorum quàm maxime habendam esse curam, mane et vesperi, id est, eorum quæ acturi sumus, et eorum quæ gesserimus.* Unde et *nocturnæ aves*, ait S. Ambrosius, l. 5. Hexam. c. 24. *canoro carmine occasum diei solent prosequi, ne immunes abeant gratiarum actionum, quibus Creatorem suum omnis creatura collaudat.* Idem, serm. in Malach. proph. in fine tom. 2. *Aves*, ait, *propter viles escas gratias agunt, tu, pretiosissimis epulis pasceris, et ingratus es! Imitare ergo, frater, minutissimas aves, mane et vespere Creatori gratias referendo. Et si es devotior, imitare lusciniam, cui quoniam ad dicendas laudes sola dies non sufficit, nocturna s...a*

pervigili cantilena decurrit. Et, tu, igitur laudibus tuis diem vincens, operi tuo adde nocturna curricula, et insomnem suscepti laboris industriam psalterii serie consolare.

Audi Senecam, l. 3. de Ira : *Animus*, ait, *quotidie ad orationem reddendam vocandus est. Faciebat hoc Sextius, ut consummato die, cum se ad nocturnam quietem recepisset, interrogaret animum suum. Quod hodie malum tuum sanasti? cui vitio obstitisti? qua parte melior es? Desinet ira vel moderatior erit, quæ sciet sibi quotidie ad judicem veniendum. Quid ergo pulchrius hac consuetudine excutiendi totum diem? qualis ille somnus post recognitionem suî sequitur? quàm altus, quàm tranquillus et liber !*

Audi Hugonem Vict. l. 3. de Anima : *Redi ad cor tuum, et subtiliter discute teipsum ; considera unde venis, quò tendis, quomodo vivis, quid agis, quid amittis, quantum quotidie proficis vel deficis, quibus cogitationibus magis incusaris, quibus affectibus tangeris, quibus tentationum machinis à maligno spiritu acrius impugnaris : et cum totum interioris et exterioris hominis statum plene cognoveris, non solum qualis sis, verum etiam qualis esse debeas, de cognitione tuî poteris sublevari ad contemplationem Dei.*

Audi S. Bernardum : *Est primum hominis sapientiam affectantis contemplari quid ipse sit, quid intra se, quid infra, quid supra, quid contra, quid ante, quid postea sit. Hæc consideratio quadripartitum parit fructum, vilitatem sui, charitatem proximi, contemptum mundi, amorem Dei.*

Secundo, Lyranus et Abulensis ita exponunt, q. d. Interdiu ita jugiter et efficaciter meditare hæc mea præcepta, ut eadem tibi dormienti in somnis recurrant : nam, ut ait Aristot. 1. Ethic. *meliora sunt phantasmata in somnis studiosi;* id est ejus, qui studet virtuti. Ita S. Xaverius ex diurna orandi consuetudine, etiam dormiens orabat, exclamabatque : O Deus, ô Jesu, amor mi, Deus meus, et omnia !

Tales erant olim et monachi illi qui, quod parum dormirent, et fere pervigilarent in Dei laudibus, dicti sunt Acœmetæ, quasi dicas : Non dormientes; qualis fuit Isidorus, de quo Palladius in Lausiaca ait quod nunquam data opera dormierit, sed in opere, ait, vel sumptione cibi somno oppressus connivebat aliquando, ita ut frustum quod ori ingesserat, ex eo excideret; causam rogatus respondit : *Si quando persuaseris angelis ut dormiant, tum virtutis studioso quoque persuaseris.* Tales enim ex diutina et assidua meditatione de Deo, rebusque divinis, easdem somniabant.

Hinc Plutarchus, lib. *Quomodo quis suos in virtute profectus sentire possit*, ex Zenone hoc dat signum magni in ea progressus : *Ex somniis*, ait, *deprehendere licet numquid profecerit in studio virtutis. Si enim in somnis nulla capitur voluptate erga turpitudinem, neque gravi inhiet crimini quo se contaminet, prorsusque nihil videt cum vitio et fœditate conjunctum, consentaneum est omnia in tuto esse posita. Siquidem, ut equi jugales recta currere instructi, non deserunt viam, etiam dormiente auriga ; ita bruti affectus domiti, nec in somniis facile recalcitrant.*

Hinc Sanctus Hieronymus Eustochium virginem ita instituit : *Esto*, ait, *cicada noctium, psalle spiritu, psalle et mente ; lava per singulas noctes lectum tuum, lacrymis stratum tuum riga.* Et : *Sanctis ipse etiam somnus oratio est.*

Denique monet Jeremias Thren. 2. 19. dicens : *Consurge, lauda* (id est, ora Deum) *nocte in principio vigiliarum ;* noctem enim Judæi, æque ac Romani, distribuebant in quatuor vigilias, et in singularum principio Jeremias suadet ut laudemus Deum. Ita Ecclesia olim noctu faciebat ; inde enim habemus in Officio Ecclesiastico tres nocturnos et Laudes.

Atque consurgens.] Unde inolevit in bonis Christianis usus hic, inquit Abulensis, ut, cum primum è lecto surrexerint, mox à Dei laudibus incipiant, vel aliquid pium et sanctum meditentur; incredibile enim est quantum animæ prosit meditatio matutina. Experientia quotidiana nos clare docet eam esse totius Societatis nostræ fulcrum et fundamentum, omnemque zelum, efficaciam et fructum cunctarum actionum nostrarum per diem, ex ea manare et profluere. Quisquis ergo hæc legis, obtestor te per tuam aliorumque salutem, ut idipsum experiaris et practices, præsertim si Theologus sis aut Ecclesiasticus ; ac discas et assuescas quotidie aliquid meditari de brevitate vitæ, de tua morte, judicio, æternitate, de vita et passione Christi aut Sanctorum, indeque efficacia proposita concipias, quod illo die iram, superbiam, gulam, etc., mortificabis, quod te in humilitate, charitate, patientia, etc., exercebis ; quod has illasve animas convertes ; atque senties per totum diem magnum robur et animos tibi addi, ad eadem perficienda : præsertim si proposita pia, quæ mane concepisti, per diem subinde recolas et renoves, atque per orationes jaculatorias acuas et accendas. Primitiæ ergo cogitationum et actionum, æque ac diei, Deo dandæ sunt ; idque primo, quia illæ Deo, utpote primæ causæ, auctori naturæ et gratiæ, datorique bonorum omnium quasi debentur, uti docet sanctus Basilius in Fusior. reg. resp. 37. et S. Ambros. in psalm. 118. serm. 19. n. 4. et S. Dionysius de Divin. nomin. cap. 3. imo Apollonii Tyanæi fuit hoc præceptum : *Adveniente aurora cum diis esse versandum*, teste Philostrato in ejus Vita, libro 1. c. 12.

Secundo, quia decet ut omnes actiones diurnæ sumant à Deo principium (hinc illud Arati et Theocriti : ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα, quod Virgilius vertit, à *Jove principium*) atque ex eo dirigantur in sanctum finem, ac perfecte per omnia fiant. Hinc S. Bernardus de Vita solitaria idipsum jubet, *Ut surgentibus*, ait, *nobis ad laudes Dei, omnis exinde tenor operis nostri in ipsius laudibus formetur et vivificetur.* Et S. Ephrem tom. 1. serm. de orando Deo : *Si orationem operi præmiseris, et surgens è lecto, primorum motuum tuorum initia ab oratione duxeris, aditus peccato in animam non patebit.* Et Salomon, Proverb. 8. 17. *Qui mane vigilant ad me, invenient me ; mecum sunt divitiæ et gloria.*

Tertio, quia idipsum faciunt angeli, sol, aves, aliæque creaturæ. Audi S. Basilium, epist. 1. ad Gregorium Nazianzenum. *Ecquid beatius, quàm hominem in terra concentum angelorum imitari? ineunte statim die in orationes ire? in hymnis et canticis Creatorem venerari?* Et S. Ambrosius in Psalmo 118. serm. 19. *Grave est, si te otiosum in stratis solis orientis radius inverecundo pudore conveniat, et lux clara feriat oculos somnolento adhuc torpore depressos. Occurrere ergo ad solis ortus, ne lumina tua primus diei fulgor exagitet.* Et infra : *Si hunc solem* (Christum) *præveneris,*

antequam iste surgat, aspicies Christum illuminantem; ipse prius in tui cordis illucescet arcano; iterumque dices ad eum: Exitus matutinos, et vespere delectabis.

Quarto, quia idipsum fecerunt sapientes et sancti. Therapeutæ apud Philonem, libro de Vita contemp. *quotidie bis precari solent, mane ac sub vesperam: oriente sole petentes diem vere felicem, utque mentes eorum cœlesti repleantur lumine.* Esseni, ait Josephus lib. 2. Belli, c. 7. *ante solis ortum nihil profani loquuntur; sed ei* (non soli, sed solis auctori Deo) *patria quædam vota celebrant, quasi ut oriatur precantes.* Sic olim Christiani antelucanos agebant cœtus, ad canendum Christo et Deo, teste Plinio ad Trajanum. De hymnis matutinis monachorum ad galli cantum, testis est S. Chrysostomus in 1. ad Timoth. homil. 14. Ita Theodoricus rex Gothorum *antelucanos suorum sacerdotum cœtus, minimo comitatus expetebat quotidie, et grandi sedulitate venerabatur*, ait Sidonius Appollin. l. 1. epist 2. Alexander Severus Imper. à Mammæa matre edoctus, mane in larario suo rem divinam faciebat, ait Lampridius. Denique his omnibus antiquior David psalm. 62. 1. *Deus*, ait, *Deus meus, ad te de luce vigilo.* Et v. 7. *Sic memor fui tuî super stratum meum, in matutinis meditabor in te.* Et psalm. 5. 4. *Domine, mane exaudies vocem meam; mane astabo tibi et videbo.* Et psal. 58. 17. *Exaltabo mane misericordiam tuam.* Et psalm. 87. 14. *Mane oratio mea præveniet te.*

Sensus horum omnium est, q. d. Moses, crebro pro commoditate tua, ô Israelita, de præceptis Dei, et maxime de illo primo et maximo, quod immediate præcessit, scilicet: *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo*, cogitabis, loqueris et meditaberis, tam domi, quàm foris, tam mane, quàm vespere. Hinc Hebr. תורה *thora*, id est lex, nonnulli, ut P. Pineda in Job, c. 22. 22. deducunt à תור *thur*, id est explorare, aut circumquaque lustrare et obsidere; quia lex universa assidue et diligenter exploranda, et circumquaque custodienda ac observanda, ne quis in uno offendat. Cum enim præcepta omnia legis connexa sint, et in hoc dilectionis Dei præcepto, quasi in centro coeant, *hinc in uno offendens fit omnium reus*, Jacobi 2. 10. Circumlustranda ergo, et quasi obsidenda est legis custodia, ejusque murus omni ex parte tuendus, ne qua hosti pateat aditus ad legis mentisque expugnationem.

8. LIGABIS EA QUASI SIGNUM IN MANU TUA, ERUNTQUE ET MOVEBUNTUR INTER OCULOS TUOS.] Pro *movebuntur* hebr. est טוטפות *totaphot*, quod Pagn. et Vatablus vertunt *frontalia; alii specilia*, vel *conspicilia* (per præcepta enim Dei conspicimus quid bonum, quid velit Deus: psal. 118. 6.) alii *monimenta*, vel *memorialia.* Noster Exodi 13. 16. vertit, *quasi appensum quid, ob recordationem ante oculos tuos.* Sept. *immobile ante oculos tuos.* Porro *totaphot* nonnulli deducunt à טפף *taphaph*, id est, plodere, complodere, eo quod *totaphot* sive *frontalia* ad fontem plodendo, per singulos ictus et pulsus, quasi campanulæ sonantes, admonerent Hebræos de servanda lege et præceptis Dei. Unde vocabantur *Phylacteria*, q. d. Conservatoria legis. Judæi olim hæc omnia ad litteram, uti sonant, acceperunt, ut patet Matth. 23. 5. unde etiamnum sententias Hebraicas legis suæ, parietibus suis domi inscribunt, et cum orant, appendunt ante se chartulam continentem hæc verba: *Audi, Israel, Dominus Deus noster, Deus unus est;* usque ad v. 10. *cum introduxerit*, etc. Verum melius ea metaphorice, vel parabolice accipias, q. d. Ita continuam præceptorum et dilectionis Dei habebis recordationem, ac si ipsa frontalibus, dextralibus, et liminaribus inscripta, tuis oculis perpetuo objicerentur et obversarentur. Ita Abulensis; vide dicta Exodi, 13. 9. Simili metaphora ait Deus Sioni, Isaiæ, 49. 16. *In manibus meis descripsi te;* quod explicat, dum subdit: *Muri tui coram oculis meis semper.* Pie et vere S. Augustinus in Soliloq. c. 18. *Omni*, ait, *momento, ô Domine, me tibi obligas, dum omni momento mihi tua magna beneficia præstas. Sicut ergo nulla hora est, vel punctum in omni vita mea, quo tuo beneficio non utar; sic nullum debet esse momentum, quo te non habeam ante oculos in mea memoria, et te non diligam ex omni fortitudine mea.*

14. NON IBITIS POST DEOS ALIENOS,] non sequemini cultum deorum alienorum.

16. SICUT TENTASTI IN LOCO TENTATIONIS,] qui inde hebr. dictus est, *massa umeriba*, Exodi 17. 7.

17. TESTIMONIA,] id est leges, quæ testantur quid velit Deus à nobis fieri.

20. CRAS,] tempore futuro.

25. ERITQUE NOSTRI MISERICORS.] Hebr. *et justitia erit nobis.* Sed *justitia* hìc et alibi capitur pro misericordia, cujus rei causas dedi. 2. Cor. 9. 9.

CAPUT SEPTIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

JUBET HEBRÆIS UT CHANANÆOS, EORUMQUE IDOLA DELEANT : PRIMO, QUIA IPSI SUNT POPULUS A DEO ELECTUS; SECUNDO, V. 9. QUIA DEUS EORUM FORTIS EST, FIDELIS, ET VINDEX MALORUM. TERTIO, V. 12. MULTA EIS BONA PROMITTIT, SI LEGEM DEI SERVENT. QUARTO, V. 18. MONET NE TIMEANT CHANANÆOS, LICET PLURES ET FORTIORES, EO QUOD DEUS CONTRA EOS PRO HEBRÆIS SIT PUGNATURUS.

1. Cum introduxerit te Dominus Deus tuus in terram, quam possessurus in-
grederis, et deleverit gentes multas coram te, Hethæum, et Gergezæum,
et Amorrhæum, Chananæum, et Pherezæum, et Hevæum, et Jebusæum,
septem gentes multo majoris numeri quàm tu es, et robustiores te; 2. tra-
dideritque eas Dominus Deus tuus tibi, percuties eas usque ad internecionem.
Non inibis cum eis fœdus, nec misereberis earum, 3. neque sociabis cum
eis conjugia. Filiam tuam non dabis filio ejus, nec filiam illius accipies filio
tuo; 4. quia seducet filium tuum, ne sequatur me, et ut magis serviat diis alienis; irasceturque furor Domini, et delebit te cito. 5. Quin potius hæc facietis eis : Aras eorum subvertite, et
confringite statuas, lucosque succidite, et sculptilia comburite. 6. Quia populus sanctus es
Domino Deo tuo. Te elegit Dominus Deus tuus, ut sis ei populus peculiaris de cunctis populis,
qui sunt super terram. 7. Non quia cunctas gentes numero vincebatis, vobis junctus est Do-
minus, et elegit vos, cum omnibus sitis populis pauciores : 8. sed quia dilexit vos Dominus,
et custodivit juramentum, quod juravit patribus vestris; eduxitque vos in manu forti, et rede-
mit de domo servitutis, de manu Pharaonis regis Ægypti. 9. Et scies quia Dominus Deus
tuus, ipse est Deus fortis et fidelis, custodiens pactum et misericordiam diligentibus se, et his
qui custodiunt præcepta ejus, in mille generationes : 10. et reddens obedientibus se statim,
ita ut disperdat eos, et ultra non differat, protinus eis restituens quod merentur. 11. Custodi
ergo præcepta et cæremonias atque judicia, quæ ego mando tibi hodie ut facias. 12. Si postquam
audieris hæc judicia, custodieris ea et feceris, custodiet et Dominus Deus tuus pactum tibi,
et misericordiam quam juravit patribus tuis : 13. et diliget te ac multiplicabit, benedicetque
fructui ventris tui, et fructui terræ tuæ, frumento tuo, atque vindemiæ, oleo, et armentis,
gregibus ovium tuarum super terram, pro qua juravit patribus tuis, ut daret eam tibi. 14. Be-
nedictus erit inter omnes populos. Non erit apud te sterilis utriusque sexus, tam in hominibus,
quàm in gregibus tuis. 15. Auferet Dominus à te omnem languorem, et infirmitates Ægypti
pessimas quas novisti, non inferet tibi, sed cunctis hostibus tuis. 16. Devorabis omnes popu-
los quos Dominus Deus tuus daturus est tibi. Non parcet eis oculus tuus, nec servies diis
eorum, ne sint in ruinam tui. 17. Si dixeris in corde tuo : Plures sunt gentes istæ quàm ego,
quomodo potero delere eas ? 18. noli metuere, sed recordare quæ fecerit Dominus Deus tuus
Pharaoni, et cunctis Ægyptiis, 19. plagas maximas quas viderunt oculi tui, et signa atque
portenta, manumque robustam, et extentum brachium, ut educeret te Dominus Deus tuus.
Sic faciet cunctis populis quos metuis. 20. Insuper et crabrones mittet Dominus Deus tuus
in eos, donec deleat omnes atque disperdat qui te fugerint, et latere potuerint. 21. Non time-
bis eos, quia Dominus Deus tuus in medio tui est, Deus magnus et terribilis : 22. ipse con-
sumet nationes has in conspectu tuo paulatim atque per partes. Non poteris eas delere pariter,
ne forte multiplicentur contra te bestiæ terræ. 23. Dabitque eos Dominus Deus tuus in cons-
pectu tuo : et interficiet illos, donec penitus deleantur. 24. Tradetque reges eorum in manus
tuas, et disperdes nomina eorum sub cœlo : nullus poterit resistere tibi, donec conteras eos.
25. Sculptilia eorum igne combures : non concupisces argentum et aurum, de quibus facta
sunt, neque assumes ex eis tibi quidquam, ne offendas, propterea quia abominatio est Domi-
ni Dei tui. 26. Nec inferes quippiam ex idolo in domum tuam, ne fias anathema, sicut et illud
est. Quasi spurcitiam detestaberis, et velut inquinamentum ac sordes abominationi habebis,
quia anathema est.

1. Septem gentes.] Genes. 15. 19. numerantur decem gentes Chananæorum, quas expulerunt Hebræi : tres ergo reliquiæ, vel ante perierant, vel aliis septem permistæ fuerunt, uti dixi Genes. 15.

Tropologice, septem gentes hostiles significant septem vitia capitalia; de qua re fuse agit Cassianus, collatione 5. c. 16. et sequentibus.

2. Tradideritque eas tibi,] hebr. *ante te*, id est, in potestatem tuam.

3. Neque sociabis cum eis conjugia.] Nota : Tantum vetatur hîc ne misceant connubia cum Chananæis, quandiu manent idololatræ. Nam si convertantur, et ad populum Dei aggregentur, jam Judæi sunt, non Chananæi; itaque cum iis conjugium inire fas est. Cessat enim tunc ratio legis quæ datur v. 4. *quia seducet filium tuum, ne sequatur me, et ut magis serviat diis alienis.* Sic Salmon duxit Rahab Jerichuntinam, quæ receperat exploratores missos à Josue, Matth. 1. 5. nam Rahab facta est proselyta, et sacra Judaica suscepit.

6. Quia populus sanctus es Domino.] *Sanctus*, id est, separatus ab aliis gentibus, verique Dei religioni addictus.

Ut sis ei populus peculiaris.] Hebr. *ut sis ei populus segulla*, id est, instar cimelii sive rei charissimæ et pretiosissimæ. Vide dicta Exodi, 19. 5.

10. Et reddens odientibus se statim.] Pro *statim*, hebr. est *in facies suas*, id est, dum adhuc vivunt, q. d. Deus pœnam peccatis parentum debitam non differt in filios, sed eam ipsis parentibus, dum vivunt, irrogat. Chald. hæc non de pœna accipit, sed de bonis, et præmiis virtutum aliquarum, quas habent impii; vertit enim : *Retribuens inimicis suis bona, quæ ipsi faciunt coram eo, in vita sua, ut perdat eos* (in futura vita) *et non differt facere bonum inimicis suis, pro bonis, quæ faciunt coram eo, sed in vita eorum retribuit eis.* Verum hunc sensum elidunt ea quæ sequuntur : *ita ut disperdat eos, et ultra non differat, protinus restituens eis quod merentur.* Genuinus ergo sensus est de pœna impiorum, q. d. Cavete, ô Hebræi, ne Deum offendatis; quia sicut Deus præstat bona diligentibus se in mille, id est, plurimas generationes; ita statim punit odientes se, ut patuit in pœna colentium vitulum aureum, Exodi 32. et concupiscentium carnes, Num. 11. et pœna Core, Dathan et Abiron, Numer. 16. et pœna murmuris Mariæ, Num. 12.

13. Benedicetque fructui ventris tui,] puta filiis tuis; copia liberorum erat benedictio veterum illorum, uti Rebeccæ, Genes. 24. 60. et Abrahæ, Genes. 22. 17. et Liæ, Genes. 30. 13. idque tum propter se; fecunditas enim magnum est bonum, tam parentum, quàm reipublicæ; tum ob spem Messiæ, ex posteris ipsorum nascituri. Hinc nota erat apud Hebræos esse sterilem et illiberem ; suspicio enim erat talem scelus aliquod admisisse, ob quod hac communi, quasi gentis suæ, benedictione privaretur, ut colligitur Oseæ, 9. 14. et Genes. 20. 18. Ita Maldonatus in Lucæ 1. 25.

16. Devorabis omnes populos, gladio eos consumendo, et opes eorum diripiendo, ita ut non parcat eis oculus tuus,] ut scilicet nemini hostium Chananæorum, in terra tibi promissa parcas, sed omnes occidas; idque primo, propter enormia eorum scelera, maxime libidines, uti dixi Levit. 18. 27. Secundo, ne sint Judæis scandalo, ut hic dicitur, eosque trahant ad enormem libidinem.

20. Et crabrones.] De his crabronibus dixi Exodi, 23. 28. et Josue ult. v. 12.

21. Deus tuus in medio tui est,] tecum est, te adjuvat. Similis phrasis est Exodi, 17. 7.

22. Non poteris eas delere pariter,] id est, simul, eodem tempore. Vide dicta Exodi 23. 29.

24. Disperdes nomina eorum,] disperdes eos cum tota prosapia, ne nomina eorum maneant in filiis, sed tota eorum memoria deleatur.

25. Argentum et aurum de quibus facta sunt.] Hebr. est *quod est super ea*, id est, quo tecta, vel cooperta sunt. Solebant enim idola lignea, vel ænea inaurari, et auro vel argento obduci, ad ornatum et reverentiam eis conciliandam.

Quia (quod) abominatio est Domini Dei tui,] abominabile est coram Deo tuo.

26. Ne fias anathema, sicut et illud est.] Hebr. *ne fias cherem*, id est, res excidio addicta, quæ succidenda, et ad nihilum redigenda est, *sicut est ipsum idolum;* hoc enim succidi et annihilari debet. De *cherem* vide dicta Levit. ult. versu 28.

CAPUT OCTAVUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit Moses exhortari Hebræos ad custodiam legis Dei ; primo, ob beneficia ab eo accepta : quia scilicet, Deus eos manna aluit in deserto, vestesque eorum illæsas servavit. Secundo, v. 7. ob beneficia ab eo accipienda, in ubertate terræ Chanaan, si Deo obediant. Tertio, v. 19. intentando eis excidium, si Deum deserant.

1. Omne mandatum, quod ego præcipio tibi hodie, cave diligenter ut facias : ut possitis vivere, et multiplicemini, ingressique possideatis terram, pro qua juravit Dominus patribus vestris. 2. Et recordaberis cuncti itineris, per quod adduxit te Dominus Deus tuus quadraginta annis per desertum, ut affligeret te, atque tentaret, et nota fierent quæ in tuo animo versabantur, utrum custodires mandata illius, an non. 3. Afflixit te penuria, et dedit tibi cibum manna, quod ignorabas tu et patres tui : ut ostenderet tibi quod non in solo pane vivat homo, sed in omni verbo quod egreditur de ore Dei. 4. Ves-

timentum tuum, quod operiebaris, nequaquam vetustate defecit, et pes tuus non est subtritus, en quadragesimus annus est. 5. Ut recogites in corde tuo, quia sicut erudit filium suum homo, sic Dominus Deus tuus erudivit te, 6. ut custodias mandata Domini Dei tui, et ambules in viis ejus, et timeas eum. 7. Dominus enim Deus tuus introducet te in terram bonam, terram rivorum, aquarumque et fontium; in cujus campis et montibus erumpunt fluviorum abyssi: 8. terram frumenti, hordei, ac vinearum, in qua ficus, et malogranata, et oliveta nascuntur: terram olei ac mellis. 9. Ubi absque ulla penuria comedes panem tuum, et rerum omnium abundantia perfrueris: cujus lapides ferrum sunt, et de montibus ejus æris metalla fodiuntur; 10. ut cum comederis, et satiatus fueris, benedicas Domino Deo tuo pro terra optima quam dedit tibi. 11. Observa, et cave nequando obliviscaris Domini Dei tui, et negligas mandata ejus atque judicia et cæremonias quas ego præcipio tibi hodie: 12. ne, postquam comederis et satiatus fueris, domos pulchras ædificaveris, et habitaveris in eis, 13. habuerisque armenta boum, et ovium greges, argenti et auri cunctarumque rerum copiam, 14. elevetur cor tuum, et non reminiscaris Domini Dei tui, qui eduxit te de terra Ægypti, de domo servitutis: 15. et ductor tuus fuit in solitudine magna atque terribili, in qua erat serpens flatu adurens, et scorpio, ac dipsas, et nullæ omnino aquæ: qui eduxit rivos de petra durissima, 16. et cibavit te manna in solitudine, quod nescierunt patres tui. Et postquam afflixit ac probavit, ad extremum misertus est tui, 17. ne diceres in corde tuo: Fortitudo mea, et robur manus meæ, hæc mihi omnia præstiterunt. 18. Sed recorderis Domini Dei tui, quod ipse vires tibi præbuerit, ut impleret pactum suum, super quo juravit patribus tuis, sicut præsens indicat dies. 19. Sin autem oblitus Domini Dei tui, secutus fueris deos alienos, colueris que illos, et adoraveris: ecce nunc prædico tibi quod omnino dispereas. 20. Sicut gentes quas delevit Dominus in introitu tuo, ita et vos peribitis, si inobedientes fueritis voci Domini Dei vestri.

1. Omne mandatum, quod ego præcipio tibi hodie, cave diligenter ut facias.] *Cave*, id est, caute observa, et, ut hebr. est, *custodi*, idque quia fieri debet propter Deum, et ex mandato Dei; nam, ut recte ait Abulensis: *Si homines servientes dominis terrenis, propter eorum reverentiam, attentissimi sunt ne quid in eorum ministerio deficiat; quàm attenti et cauti esse debemus, cum Deo ministramus, vel aliquod ejus mandatum facimus! quia reverentia Dei, æque ac majestas, distat in infinitum à reverentia et majestate hominum. Idcirco cum magno timore facere debemus mandata Dei, caventes diligentissime ne quid ibi deficiat; hinc dicitur psal. 2. Servite Domino in timore, et exultate ei cum tremore; et alibi: Maledictus qui facit opus Domini negligenter. Hanc ergo reverentiam et cautelam significat τὸ cave ut facias, id est, sis multum attentus ad hæc.* Hucusque Abulensis.

3. Afflixit te penuria.] Nam in deserto Hebræi non invenerunt carnes, nec segetes, imo nec olera sæpe: unde murmurarunt, ideoque Deus dedit eis manna, ut patet Exodi 16. 3.

Moraliter disce hic Deum eos, quos affligit penuria, pascere manna, id est, cibo spiritali, ut qui jejunant ventre reficiantur in mente; ut qui carent consolationibus terrenis, abundent cœlestibus. Sicut vice versa, qui abundant consolationibus humanis, destituuntur divinis; unde et filii Israel mox ut gustarunt fruges terræ Chanaan, perdiderunt manna de cœlo, Josue 5. 12. Sic Jacob pauper et miser, fugiens Esau, vidit scalam erectam in cœlum, Deumque illi innixum, Gen. 28. 12. Sic S. Joannes in exilio fame et ærumnis afflictus, vidit sublimia illa mysteria Apocalypseos. Sic Stephanus in lapidatione vidit Jesum stantem à dextris virtutis Dei. Hinc Christus Joannis discipulis hoc sui signum ab Isaia prædictum assignat: *Pauperes evangelizantur*, Matth. 11. 5. Et S. Jacobus epist. c. 2. 5. *Nonne*, ait, *Deus elegit pauperes in hoc mundo, divites in fide, et hæredes regni, quod repromisit Deus diligentibus se? Ita Religiosus est pauper in cella, dives in conscientia*, ait S. Bernardus. Et Apost. 2. Cor. 4. cum dixisset v. 8. *In omnibus tribulationem patimur, sed non angustiamur; aporiamur* (penuria affligimur), *sed non destituimur;* subdit v. 16. *Licet is qui foris est noster homo corrumpatur, tamen is qui intus est renovatur de die in diem. Id enim quod in præsenti est momentaneum et leve tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternam gloriæ pondus operatur in nobis.*

Ut ostenderet tibi, quod non in solo pane vivat homo (vos enim sustentavit in deserto per 40 annos, sine pane, per manna), sed in omni verbo quod egreditur de ore Dei,] hebr. *Super omne quod egreditur os Domini, vivet homo*, q. d. Homo vivet re quacumque quam jusserit Dominus, aut ordinarit ad vitæ humanæ sustentationem, uti Judæi vixerunt ex manna; adeo, ait Abulensis, ut, si Deus mandaret nobis ut comederemus colubros, basilicos, lapides, æs, etc., melius illis, quàm delicatissimis cibis nutriremur; imo si vellet, aut juberet, sine omni cibo viveremus; uti Simeon Stylites viginti octo quadragesimas sine cibo et potu transegit, et Christus 40 dies vixit sine cibo in deserto, atque tentanti eum diabolo ad gulam, respondit hæc ipsa verba: *Non in solo pane vivit homo*, etc. Sic et Elias, Moses, et alii diu sine cibo vixerunt. Simile etiamnum fit in Sanctis qui, orationi et contemplationi intenti, spiritualibus delectationibus pascuntur, quæ memoriam et appetitum cibi et rerum sensibilium exstinguunt. Ita Cassianus, collatione 19. c. 4.

refert de Joanne Abbate, quod deliciis spiritualibus occupatus, non recordabatur an pridie comedisset, necne.

Nota hebraismum : *Egressus est sermo ex aliquo*, vel ex ore alicujus, id est, placitum, libitum, vel decretum est illi. Sic dicit Laban cum suis, Gen. 24. 50. *A Domino egressus est sermo, non possumus extra placitum ejus quidquam aliud loqui tecum*, q. d. Domino placet ut Rebecca nubat Isaaco, nos Dei placito reluctari non possumus, nec debemus; et Jerem. 44. 17. dicunt impii judæi : *Faciemus omne verbum quod egredietur de ore nostro*, id est, omne quod libuerit.

Mystice, S. Ambrosius in Luc. 4. Vivit, ait, homo omni verbo Dei, id est, alimento verbi cœlestis, quo alitur anima, præ quo fames corporis est negligenda; et tale verbum, primo, est Christus; secundo, S. Scriptura; tertio, oratio, et inspiratio Dei. Hunc sensum volunt aliqui esse litteralem, sed ex dictis patet esse mysticum.

4. Vestimentum tuum quo operiebaris, nequaquam vetustate defecit.] Quia, inquit Aben Esra, manna fuit talis temperamenti, ut non gigneret sudorem, quo vestes perustæ inveterantur. Sed hoc non sufficiebat hìc; solo enim usu teruntur vestes, præsertim si quis iter faciat. Fuit ergo miraculosa soliditas, per 40 annos à Deo concessa vestibus Hebræorum, ut nullatenus rumperentur, vel tererentur. Hinc rursum videntur vestes hæ cum parvulis crevisse; nam alioqui illæ crescentium corporibus non quadrassent, itaque Hebræi grandiores facti, nudi incedere debuissent; unde enim singuli in tanto numero vestes alias sibi comparassent? Ita Abulensis. Ita S. Apollonii (qui fuit pater 500 monachorum, miræ sanctitatis vir) vestimenta non veterascebant, ait Palladius in Lausiaca, cap. 52, cum tamen in deserto Thebaidis vixerit 40 annis, æque ac Hebræi.

Simile miraculum præstitit Deus S. Abrahamio Eremitæ, quod enarrat S. Ephrem, qui ei fuit familiaris, in illius Vita : *Erat*, ait, *aspectus ejus velut flos rosæ; divina enim gratia ipse sustentabatur in omnibus, et jucunditate spiritalis lætitiæ fruebatur. Quin et in hora obdormitionis suæ ita specioso vultu cernebatur, quasi angelorum comitatu stipatus fuisset. Sed et alia in eo admiranda Dei gratia visa est, quod totis quinquaginta abstinentiæ suæ annis, vestem cilicinam, qua indutus fuerat, nunquam mutaverit, quæque ita perseveranter ad finem usque vitæ ipsi servivit, ut etiam alii participes ejusdem illius vestis postea fuerint, quæ ei prius jam inveterata usui fuerat.* Causa meritoria hujus integritatis corporis et vestium fuit integritas et constantia mentis. *Per omne* enim *tempus conversionis suæ nunquam à regula instituti sui deflexit, neque unquam iisdem temporibus dies illum aliqua sine lacrymis præteriit. Non appropinquavit corpori ejus oleum, neque faciem suam, aut pedes unquam aqua abluit. Sic autem se in sui instituti certamine gerebat, quasi quotidie moriturus esset. In admiranda illa sua abstinentia, assiduisque vigiliis, ac lacrymarum fluentis, humicubationibus et corporis maceratione nunquam remissior aut imbecillior factus est, neque segnitie, vel tædio aliquo fatigatus : sed velut esuriens quispiàm, aut sitiens, sic mens ejus nunquam sui instituti dulcedine poterat satiari.*

Ita S. Maria Ægyptiaca in eremo vixit 47 annis, ac primis septemdecim duobus panibus (quos secum eò detulerat) et oleribus victitans, reliquis triginta sine cibo vitam egit, ac vestibus consumptis nuda, frigore et æstu tosta, ut videretur Æthiopissa. Hinc ipsa ad Zosimam : *Cibus*, ait, *potus et vestimentum mihi est verbum Dei; quia non in solo pane vivit homo, sed in omni verbo quod procedit de ore Dei.* Et Job 24. Juxta Sept. *Eo quod ipsi non habeant vestimentum, petram sibi circumdederunt.* Et S. Paulus primus Eremita, anno ætatis 113, moriens ad S. Antonium : *En*, ait, *quem tanto labore quæsisti, putridis senectute membris, operit inculta canities; en vides hominem pulverem mox futurum; sed quia jam dormitionis meæ tempus instat, et, quod semper cupiebam dissolvi, et esse cum Christo, peracto cursu superest mihi corona justitiæ : tu missus es à Domino, qui humo corpusculum meum tegas, imo terræ terram reddas.* Ita S. Hieron. in Vita S. Pauli.

Apud Judæos traditio est ipsorum majores, in Ægypto, tria quæ à suis acceperant majoribus non mutasse : scilicet *nomina*, *linguam* et *vestes*. Ita refert noster Serarius in Josue cap. 2. quæst. 25.

Pes tuus non est subtritus,] hebr. *non intumuit*, q. d. Pes tuus neque intumuit, neque læsus, aut attritus est. Solent enim itinerantes in pedibus contrahere turgentes vesicas, quæ prius inflantur, quàm subterantur : rursum solent diu ambulando, pellem pedum deterrere.

Dices : Num. 11. dicitur, quòd populus dolebat propter laborem itineris.

Respondeo : Labor iste fuit modicus, scilicet, fatigatio aliqua, non autem pedum læsio. Adde laborem hunc non tam fuisse causam, quàm prætextum murmuris, ut ibi dixi. Denique, unicus fuit iste unius illius temporis, vel diei labor; cæteris enim diebus deinceps eos laborasse non legimus. Ita Abulensis; quinimo omnes valentes et vegetos fuisse ad iter sat significat Psaltes Psalm. 104. 37. cum ait: *Non erat in tribubus eorum infirmus.*

Secundo : *Pes tuus non est subtritus*; pes, id est, calceus, tum quia pes, id est calceus, opponitur hìc vestimento, tum quia ita se explicat Moses Deut. 29. dicens : *Non sunt attrita vestimenta vestra, nec calceamenta pedum vestrorum vetustate consumpta sunt.* Sic Exod. 21. 3. Hebr. גף *gaph*, id est, corpus, sumitur pro corporis indumento, unde Noster vertit, *cum qua veste* (hebr. est *gaph*, id est, cum quo corpore) *intravit, cum tali exeat.* Sic Isaiæ 41. 3. *Semita in pedibus, ejus non apparebit : in pedibus*, id est, in calceis lutulentis et detritis. Sic Saraballa Chald. significat tibias, et tibialia, teste S. Hier. in Daniel. 3. Ita Sanchez prolegom. in Cant.

En quadragesimus annus est,] ex quo Ægypto egressi hæc vestium et sanitatis beneficia à Deo continue percepimus.

9. Cujus (terræ Chanaan) lapides ferrum sunt,] q. d. In Chanaan sunt fodinæ ferreæ, è quibus eruuntur lapides, et massæ rubricæ, ex quibus conflatur ferrum.

10. Ut, cum comederis et satiatus fueris, benedicas Domino.] Judæi etiamnum in conviviis utuntur longa benedictione et gratiarum actione, adeoque in festis seorsim calicem et seorsim panem benedicunt : quin et in mensa quoties novi et lauti quid affertur, iterant benedictionem, ut cum lautius vinum, vel aromata,

vel fructus arborum, etc., afferuntur, dicunt: *Benedictus sis, Domine Deus noster creator, qui bonus es, et benefacis omnibus, qui creasti hoc sapidum vinum, hæc aromata, hos fructus*, etc., ut patet ex eorum libro rituali. Hinc et Christus tum aliàs, tum in ultima cœna gratias egit, et benedixit tam calicem quàm panem. Et Apostolus 1. Timot. 4. 3. dicit cibos, quos creavit Deus, percipiendos esse cum gratiarum actione. *Quia omnis creatura Dei bona est, et nihil rejiciendum quod cum gratiarum actione percipitur. Sanctificatur enim per verbum Dei et orationem.* Vide ibi dicta.

15. In qua erat, etc., dipsas.] Chald. vertit, *locus sitis*; recentiores vertunt, *siccitas*: sed nostro Interpreti consentiunt Septuag. et hebr. צמאון *tsimmaon*, à צמאה *tsimma*, id est, à siti, deducitur; unde Isidorus lib. 12. Etymol. 4. Dipsas, inquit, latine dicitur situla, scilicet, à siti; dipsades enim vocantur serpentes nocentissimi, eo quod morsi ab eis, continuo inarescant, et siti ardeant; quare potum incessanter haurientes, tandem crepant et dissiliunt. De his agit Solinus in Polyhist. c. de Africa, et alii historici, præsertim qui de exercitu Catonis in Lybia scribunt, ubi sub arenæ cumulis id genus serpentis delitescit: iidem narrant militem à dipsade morsum ad mare insano impetu accurrisse, cumque magnam salsarum aquarum vim ebibisset, repente exstinctum esse. Magna ergo fuit Dei providentia et benevolentia erga Hebræos, quod ipsi per 40 annos ab his serpentibus, qui in deserto abundant, non sint læsi.

16. Et postquam afflixit ac probavit,] heb. *ut affligeret et probaret te, atque sic tandem benefaceret tibi.* Sed eòdem redit sensus, q. d. Prius te Deus afflixit et probavit per sitim et famem; sed mox dando aquas et manna, misertus est tuî: patet ex præcedenti.

17. Ne diceres in corde tuo: Fortitudo mea, et robur manus meæ, hæc mihi omnia præstiterunt.] Errat ergo Seneca dicens: *Deorum immortalium munus est quod vivimus, philosophiæ quod bene vivimus:* et ille qui dicebat Jovi: *Det vires, det opes, animum æquum mihi ipse parabo.*

Nota: Permittit Deus suos in arcta redigi, ut eos doceat diffidere sibi suisque viribus, et fidere Deo; hinc orat totus Israel, imminente Holopherne, Judith 6. *Ostende, Domine, quoniam non derelinquis præsumentes de te, et de sua virtute gloriantes humilias;* nam, ut dicitur Prov. 18. 10. *Turris fortissima nomen Domini: ad ipsam currit justus, et exaltabitur;* et Psal. 30. 5. *Beatus vir, cujus est nomen Domini spes ejus.* Ita Judas Machabæus, invocato Deo, Nicanorem aliosque hostes prostravit, 2. Mach. 15.

Docet S. Basil. Instit. de vita perfecta, servos Dei à dæmone variis tentationibus agitari, sed eos vinci qui plus æquo sibi confidunt: nam, ut ait Serapion apud Cassian. collat. 5. cap. 4. *Impossibile est de qualibet passione triumphum quempiam promereri, priusquam intellexerit, industria, vel labore proprio victoriam certaminis semel obtinere non posse;* et Jerem. c. 17. *Maledictus,* ait, *homo qui confidit in homine, et ponit carnem brachium suum.* S. Aug. in Soliloq. cap. 15. *Credebam,* ait, *me fore aliquid cum nihil essem; cogitabam me esse prudentem, et deceptus sum: dixi quod dives essem, et nullius egerem, et nesciebam quoniam pauper eram, cæcus, nudus, miserabilis. Sed nunc video quoniam, si quid boni est, parvi vel magni, donum tuum est. Credebam me sufficere per me, nec percipiebam quoniam tu regebas me donec aliquantulum te elongasti à me, et cecidi statim in me, et quòd surrexi fuit ex te.*

Hinc orat. David Psal. 17. 2. *Diligam te, Domine fortitudo mea, Dominus firmamentum meum, et refugium meum, et liberator meus.* Davidis exemplum secuti sunt sancti Patres in eremo, qui teste Cassiano col. 10. c. 10. ad quasvis vel tentationes, vel actiones statim in initio orabant: *Deus, in adjutorium meum intende; Domine, ad adjuvandum me festina.* Eumdem versic. usurpat Ecclesia initio Horarum can. causam dat ibidem Cassian. Et S. Paulus Philipp. 2. *Deus est qui operatur in vobis velle et perficere,* et c. 4. *Omnia possum in eo qui me confortat:* et c. Cor. 4. *Deo autem gratias, qui semper nos triumphat* (triumphare facit) *in Christo Jesu;* et S. Jacobus c. 1. *Omne datum optimum, et omne donum perfectum desursum est, descendens à Patre luminum.* Et Poeta: *In ipso vivimus, movemur, et sumus. Neque enim,* ut ait S. Aug. l. 4. de Genesi ad lit. c. 12. *mundus vel ictu oculi stare poterit, si ei Deus suum regimen subtraxerit.*

CAPUT NONUM

SYNOPSIS CAPITIS.

Moses refricat Hebræis eorum murmura et peccata, maxime adorationem vituli aurei, cujus poenam, scilicet excidium gentis, ipse deprecatus est, idque eo fine, ut humilient se, eaque deinceps caveant.

1. Audi, Israel: Tu transgredieris hodie Jordanem, ut possideas nationes maximas et fortiores te, civitates ingentes et ad cœlum usque muratas,
2. populum magnum atque sublimem, filios Enacim, quos ipse vidisti et audisti, quibus nullus potest ex adverso resistere. 3. Scies ergo hodie quod Dominus Deus tuus ipse transibit ante, ignis devorans atque consumens, qui conterat eos et deleat atque disperdat ante faciem tuam velociter, sicut locutus est tibi. 4. Ne dicas in corde tuo, cum deleverit eos Dominus Deus tuus in conspectu tuo: Propter justitiam meam introduxit me Dominus, ut ter-

ram hanc possiderem, cum propter impietates suas istæ deletæ sint nationes. 5. Neque enim propter justitias tuas, et æquitatem cordis tui, ingredieris ut possideas terras earum; sed quia illæ egerunt impie, introeunte te, deletæ sunt, et ut compleret verbum suum Dominus, quod sub juramento pollicitus est patribus tuis, Abraham, Isaac, et Jacob. 6. Scito ergo quod non propter justitias tuas Dominus Deus tuus dederit tibi terram hanc optimam in possessionem, cum durissimæ cervicis sis populus. 7. Memento, et ne obliviscaris quomodo ad iracundiam provocaveris Dominum Deum tuum in solitudine. Ex eo die, quo egressus es ex Ægypto usque ad locum istum, semper adversum Dominum contendisti. 8. Nam et in Horeb provocasti eum, et iratus delere te voluit, 9. quando ascendi in montem, ut acciperem tabulas lapideas, tabulas pacti, quod pepigit vobiscum Dominus: et perseveravi in monte quadraginta diebus ac noctibus, panem non comedens, et aquam non bibens. 10. Deditque mihi Dominus duas tabulas lapideas scriptas digito Dei, et continentes omnia verba quæ vobis locutus est in monte de medio ignis, quando concio populi congregata est. 11. Cumque transissent quadraginta dies et totidem noctes, dedit mihi Dominus duas tabulas lapideas, tabulas fœderis, 12. dixitque mihi: Surge, et descende hinc cito; quia populus tuus, quem eduxisti de Ægypto, deseruerunt velociter viam quam demonstrasti eis, feceruntque sibi conflatile. 13. Rursumque ait Dominus ad me: Cerno quod populus iste duræ cervicis sit; 14. dimitte me ut conteram eum, et deleam nomen ejus desub cœlo, et constituam te super gentem, quæ hac major et fortior sit. 15. Cumque de monte ardente descenderem, et duas tabulas fœderis utraque tenerem manu, 16. vidissemque vos peccasse Domino Deo vestro, et fecisse vobis vitulum conflatilem, ac deseruisse velociter viam ejus, quam vobis ostenderat: 17. projeci tabulas de manibus meis, confregique eas in conspectu vestro. 18. Et procidi ante Dominum sicut prius, quadraginta diebus et noctibus panem non comedens, et aquam non bibens, propter omnia peccata vestra quæ gessistis contra Dominum, et eum ad iracundiam provocastis. 19. Timui enim indignationem et iram illius, qua adversum vos concitatus, delere vos voluit. Et exaudivit me Dominus etiam hac vice. 20. Adversum Aaron quoque vehementer iratus, voluit eum conterere, et pro illo similiter deprecatus sum. 21. Peccatum autem vestrum quod feceratis, id est vitulum, arripiens, igne combussi, et in frusta comminuens, omninoque in pulverem redigens, projeci in torrentem qui de monte descendit. 22. In incendio quoque et in tentatione, et in Sepulcris concupiscentiæ provocastis Dominum; 23. et quando misit vos de Cadesbarne, dicens: Ascendite, et possidete terram quam dedi vobis, et contempsistis imperium Domini Dei vestri, et non credidistis ei, neque vocem ejus audire voluistis; 24. sed semper fuistis rebelles, à die qua nosse vos cœpi. 25. Et jacui coram Domino quadraginta diebus ac noctibus, quibus eum suppliciter deprecabar, ne deleret vos ut fuerat comminatus, 26. et orans dixi: Domine Deus, ne disperdas populum tuum, et hæreditatem tuam quam redemistis in magnitudine tua, quos eduxisti de Ægypto in manu forti. 27. Recordare servorum tuorum, Abraham, Isaac, et Jacob: ne aspicias duritiem populi hujus, et impietatem atque peccatum; 28. ne forte dicant habitatores terræ de qua eduxisti nos: Non poterat Dominus introducere eos in terram quam pollicitus est eis, et oderat illos; idcirco eduxit, ut interficeret eos in solitudine, 29. qui sunt populus tuus et hæreditas tua, quos eduxisti in fortitudine tua magna, et in brachio tuo extento.

1. TRANSGREDIERIS HODIE JORDANEM.] *Hodie*, id est, nunc, brevi, puta intra paucas septimanas: nam eodem præcise die non transierunt Hebræi Jordanem, sed post duos menses; hæc enim dixit Moses prima die mensis undecimi, ut patet c. 1. v. 3. Hebræi autem transierunt Jordanem, decima die mensis primi, anni sequentis, ut patet Josue 4. 19.

ET AD COELUM USQUE MURATAS,] id est, altissimis muris muratas; est hyperbole, qualis est illa Poetæ:

Aurea femineus perstringit sidera clamor.

Simili hyperbole ait Christus quod, in destructione Jerusalem, non manebit lapis super lapidem: ita enim vulgo loquimur, cum horrendum aliquod plerumque excidium menti subjicere volumus; S. Scriptura autem sermoni vulgari se accommodat.

3. DEUS TUUS IPSE TRANSIBIT ANTE TE,] videlicet devorans et delens, uti sequitur, hostes tuos, tam efficaciter et velociter, quam ignis ligna aut stipulam absumit.

5. ÆQUITATEM (hebr. rectitudinem) CORDIS TUI, puta mentis, et voluntatis tuæ.

6. CUM DURISSIMÆ CERVICIS SIS POPULUS,) quasi dicat: Cum maxime cervicosus, rebellis et inobediens sis.

10. DIGITO DEI,] digito suo. Hebræi enim sæpe pronomen absolutum ponunt pro reciproco.

Concio,] cœtus populi.

18. Procidi ante Dominum,] non statim à confractione tabularum legis : nam prius occidit Moses 23 millia adorantium vitulum, populum graviter increpuit, vitulum contrivit, etc.; quæ posterius hîc narrantur, sed anterius facta sunt, scilicet antequam Moses ascenderet rursum in Sina, ibique coram Domino procideret. Hoc enim post omnia jam dicta, scilicet postridie, factum est, ut patet Exodi 32 et sequentibus.

Putant aliqui Mosen ternos 40 dies, sive tres quadragesimas in Sina coram Domino jejunasse, scilicet primam, antequam acciperet à Deo primas legis tabulas, Exodi 24. 18. Secundam, ante secundas, Exodi 34. 28. Tertiam mediam inter utramque, qua supplicavit Domino, ut parceret populo qui vitulum aureum adorarat, uti hîc dicitur v. 25. Ita censent Hebræi, Hugo Cardin. et Cajetan. in c. 10. Exodi, Genebrar. Adrichom. Marzilla in c. 10. Deut. Idem probabile esse censent Lyran. in c. 10. Deut. Abulensis (etsi contrariam sententiam ipse amplectatur) in cap. 33. Exodi q. 3. Dionys. in c. 34. Exodi, Salianus anno mundi 2544. Probant id, quia Moses hoc cap. ter nominat 40 dies sui jejunii, scilicet v. 12. v. 18. et v. 25; sed 40 dies v. 25. iidem sunt cum illis v. 18. ut liquet intuenti. Quare communior Doctorum est sententia, Mosen duas tantum quadragesimas jejunasse, ac proinde tertiam jam nominatam eamdem esse cum secunda. Nam Moses orando veniam adorati vituli à populo simul disposuit se ad accipiendum secundas legis tabulas, eidem populo pœnitenti communicandas. Ratio est, quia Moses in Exodo, ubi hæc fuse narrat, tantum bis nominat 40 dies sui jejunii, scilicet primos ante primas legis tabulas, Exodi 24. 15; secundos ante secundas, Exodi 34. 28. Vide Abulensem loco jam citato.

22. In incendio quoque.] Locus hic dictus est Incendium, in quo murmurarunt Hebræi, ob laborem itineris, ideoque Deus in eos ignem immisit, ut dicitur Num. 11. v. 1.

In tentatione,] ubi Hebræi tentarunt Deum postulantes aquam, in Raphidim, ideoque locus dictus est hebr. *Massa*, id est, tentatio, Exodi 17. 7 ; sicut et sequens locus dictus est Sepulcra concupiscentiæ, Num. 11. 14.

Nota : Est hîc hysteron proteron, sive inversus ordo : jungit enim Moses has tentationes cum illa in Horeb, ut conglobando plures Hebræorum tentationes et murmura, eorum duritiem exaggeret, et postea v. 25. redit ad secundam mansionem 40 dierum in monte Horeb, sive Sina, quæ contigit ante incendium, et ante Sepulcra concupiscentiæ, et ante missos exploratores.

CAPUT DECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit Moses Hebræis inculcare Dei legem et metum : primo, ex tabulis legis, quas Deus iis dedit ; et in arca recludi, arcamque a Levitis circumgestari jussit, ut per eam Hebræi foederis, et legis Dei semper admonerentur. Secundo, quia Deus noster est Deus deorum, et Dominus dominantium, v. 17.

1. In tempore illo dixit Dominus ad me : Dola tibi duas tabulas lapideas,
sicut priores fuerunt, et ascende ad me in montem ; faciesque arcam
ligneam, 2. et scribam in tabulis verba quæ fuerunt in his quas ante con-
fregisti, ponesque eas in arca. 3. Feci igitur arcam de lignis Setim. Cum-
que dolassem duas tabulas lapideas instar priorum, ascendi in montem,
habens eas in manibus. 4. Scripsitque in tabulis, juxta id quod prius scrip-
serat, verba decem quæ locutus est Dominus ad vos in monte de medio
ignis, quando populus congregatus est, et dedit eas mihi. 5. Reversusque de monte, descen-
di et posui tabulas in arcam quam feceram, quæ hucusque ibi sunt, sicut mihi præcepit Do-
minus. 6. Filii autem Israel moverunt castra ex Beroth filiorum Jacan in Mosera, ubi Aaron
mortuus ac sepultus est, pro quo, sacerdotio functus est Eleazar filius ejus. 7. Inde vene-
runt in Gadgad : de quo loco profecti, castrametati sunt in Jetebatha, in Terra aquarum
atque torrentium. 8. Eo tempore separavit tribum Levi, ut portaret arcam fœderis Domini,
et staret coram eo in ministerio, ac benediceret in nomine illius usque in præsentem diem.
9. Quam ob rem non habuit Levi partem, neque possessionem cum fratribus suis : quia ipse
Dominus possessio ejus est, sicut promisit ei Dominus Deus tuus. 10. Ego autem steti in
monte, sicut prius, quadraginta diebus ac noctibus ; exaudivitque me Dominus etiam hac vice,
et te perdere noluit. 11. Dixitque mihi : Vade, et præcede populum, ut ingrediatur, et possi-
deat terram quam juravi patribus eorum ut traderem eis. 12. Et nunc Israel : Quid Dominus
Deus tuus petit à te, nisi ut timeas Dominum Deum tuum, et ambules in viis ejus, et diligas
eum, ac servias Domino Deo tuo in toto corde tuo, et in tota anima tua ; 13. custodiasque
mandata Domini, et cæremonias ejus, quas ego hodie præcipio tibi, ut bene sit tibi ?

14. En Domini Dei tui cœlum est, et cœlum cœli, terra, et omnia quæ in ea sunt :
15. et tamen patribus tuis conglutinatus est Dominus, et amavit eos, elegitque semen eorum
post eos, id est vos, de cunctis gentibus, sicut hodie comprobatur. 16. Circumcidite igitur
præputium cordis vestri, et cervicem vestram ne induretis amplius : 17. quia Dominus Deus
vester, ipse est Deus deorum, et Dominus dominantium, Deus magnus et potens, et terri-
bilis, qui personam non accipit, nec munera. 18. Facit judicium pupillo et viduæ, amat pe-
regrinum, et dat ei victum atque vestitum. 19. Et vos ergo amate peregrinos, quia et ipsi
fuistis advenæ in terra Ægypti. 20. Dominum Deum tuum timebis, et ei soli servies : ipsi
adhærebis, jurabisque in nomine illius. 21. Ipse est laus tua, et Deus tuus, qui fecit tibi hæc
magnalia et terribilia, quæ viderunt oculi tui. 22. In septuaginta animabus descenderunt pa-
tres tui in Ægyptum : et ecce nunc multiplicavit te Dominus Deus tuus sicut astra cœli.

1. Faciesque arcam ligneam,] illam scilicet, cujus fabrica descripta est in Exodo. Nota : Fabricata est à Mose, post acceptas à Deo secundas tabulas legis, ut patet Exodi 34. 28. conferendo cum Exodi 37. 1. sed, ante eas, jussit Deus arcam fabricari Exodi 25. 10. Fit hìc mentio arcæ, quia arca facta est propter tabulas legis, ut scilicet earum esset cista, et custos. Est ergo hìc hysteron proteron : narratur enim arcæ fabrica ante datas tabulas legis, cum post illas contigerit.

6. Filii autem Israel moverunt castra.] Est hìc rursum hysteron proteron : interrumpitur enim series cœptæ orationis, usque ad v. 10; talia plura sunt in hisce libris. Est ergo hìc quasi parenthesis, adjecta propter tribum Leviticam : quia enim arcæ, in qua erant tabulæ legis, præcessit mentio ; hinc per parenthesin subditur mors Aaronis, qui Deum offenderat, et successio filii ejus Eleazari, ad quem custodia legum à Deo datarum pertinebat; deinde institutio tribus Levi, et Levitarum consecratio, quorum erat portare arcam coram populo, ut per eam populum de fœdere et lege Dei servanda, perpetuo admonerent.

In Mosera.] Distinguitur hæc mansio à Moseroth Num. 33. 31 ; nam Moseroth non est Hor, cum inter Moseroth et Hor multæ interjiciantur mansiones Num. 33. Mosera autem est Hor : in Moseroth ergo fuit vigesima septima, in Mosera trigesima quarta mansio Hebræorum. Similiter *Beroth filiorum Iacan*, seu, ut hebr. est, *Beroth Bene Iacan*, alia est mansio à *Bene Iacan*, de qua Num. 33. 31. uti patet legenti. Neque novum est diversa loca habere eadem vel affinia nomina, et contra eumdem locum habere plura nomina.

Mosera ergo Num. 33. 37. vocatur Hor; ibi enim mortuus est Aaron, et consequenter Beroth filiorum Jacan est Cades, de quo Num. 33. 37. Ita Abulensis. Quæ vero mansiones Num. 33. respondeant Gadgad et Jetebatha, quæ hìc sequuntur, non constat : Vatablus tamen opinatur Gadgad esse Oboth.

8. Eo tempore separavit (Dominus, uti habent Hebræa) tribum Levi.] Verisimile est hanc esse secundam separationem Levitarum, et diversam ab ea quæ contigit in Sina, vivente Aarone Num. 3. 6. Hæc enim videtur contigisse, post mortem Aaron, in Jetebatha, sub Eleazaro : alioqui enim frustra mors Aaronis, et Eleazari successio hìc insereretur vers. 7. Fuit Ergo hæc quasi confirmatio, et primæ separationis, quæ facta est Num. 3. repetitio, sub novo pontifice : ita Cajetanus. Aliter Abulensis. Ipse enim censet hanc esse eamdem separationem tribus Levi cum illa Numer. 3 ; versus enim 6 et 7 obiter interjici, ut refricent mortem Aaronis, itaque hunc versum 8 connectendum esse cum v. 5. Tunc enim omnia optime cohærent, quæ sententia satis est probabilis ; plura enim talia Pentateucho interjecta sunt, uti dixi in proœmio Geneseos.

Ut portaret arcam fœderis (communium Levitarum hoc erat; sed quod sequitur), et staret coram eo ministerio,] ad sacerdotes tantum, qui ejusdem cum Levitis erant tribus, videtur referendum. Hi enim soli stabant coram Domino, ministrantes in tabernaculo, et sacrificantes, et horum erat benedicere populum.

9. Dominus possessio ejus,] q. d. Ea quæ Domino dantur, puta oblationes, primitiæ, etc., cedunt in possessionem Levitarum : nec enim aliam habent in Israel.

10. Ego autem steti in monte, sicut prius, quadraginta diebus.] Nonnulli putant Mosen ter per 40 dies fuisse in monte Sina, et hanc tertiam esse vicem. Verum patet hanc non tertiam, sed secundam esse, atque eamdem cum illa, de qua cap. præced. v. 18. Quare rursum est hìc hysteron proteron ; hic enim versus recto ordine ponendus esset ante initium capitis.

12. Et nunc Israel, quid Dominus Deus tuus petit a te ?] q. d. Cum toties tibi, ô Israel, Deus peccata condonarit, hoc unicum pro omni suo beneficio et clementia, petit à te ut scilicet deinceps timeas eum : æquum ergo est ut hoc facias.

Nota : Timor Dei refrenat animam à concupiscentiis, et incitat ad omne bonum. *Beatus homo qui semper est pavidus*, Proverb. 28. *Beatus vir qui timet Dominum, in mandatis ejus volet nimis. Potens in terra erit semen ejus, generatio rectorum benedicetur. Gloria et divitiæ in domo ejus, et justitia ejus manet in seculum seculi*, Psal. 111. *Timor Domini sicut paradisus benedictionis*. Eccli. 40. *Deum time, et mandata ejus observa; hoc est enim omnis homo*, Eccl. 12. *Servite Domino in timore, et exultate ei cum tremore*, Psal. 2. *Si pater ego sum, ubi est honor meus? et si Dominus ego sum, ubi est timor meus?* Malach. 1. 6. *Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere ; sed potius timete eum qui potest et corpus et animam mittere in gehennam*, Matth. 10. *Si non in timore Domini tenueris te instanter, cito subvertetur domus tua*. Eccli. 27. Hinc ait Jonas : *Hebræus ego sum, et Deum cœli timeo*.

Secundo, timor Dei est initium sapientiæ et

pietatis, imo est consummatio earumdem, inquit Sapiens: quantum ergo crescis in timore Dei, tantum crescis in sapientia et pietate, tantumque places Deo. *Qui timent Dominum, inquirent quæ beneplacita sunt ei*, Eccli. 2. *A timore tuo concepimus, et peperimus spiritum salutis*, Isaiæ 26. juxta Septuag. Hinc de S. Monica matre sua ait S. August. in Confess. Erat in corde ancillæ tuæ timor castus, etc.

Tertio, timor filialis non est aliud quàm amor Dei: ex eo enim quod amamus Deum quasi patrem, timemus eum offendere. *Ad omne opus bonum ducit amor et timor Dei: ad omne peccatum ducit amor et timor mundi*, inquit S. August. in Sententiis.

Quarto, timor Dei dat constantiam in tentationibus et adversis. *Qui timet Dominum nihil trepidabit, et non pavebit: quoniam ipse est spes ejus*, Eccli. 34. Timore Dei Martyres superarunt tormenta.

Quinto, timor Dei parit Dei favorem, et bona omnia. *Misericordia ejus à progenie in progenies timentibus eum*, canit B. Virgo. *Multa bona habebimus, si timuerimus Deum*, Tobiæ 4. *Non est inopia timentibus eum*, Psal. 33.

Sexto, parit cordis gaudium. *Timor Domini delectabit cor, et dabit lætitiam et gaudium*, Eccli. 1. Denique parit fiduciam de felici ex hac vita transitu, estque custos castitatis, innocentiæ et virtutum omnium, inquit S. Hieron. epist. 127.

14. Coelum coeli.] Hebr. *cœli cœlorum*, id est, cœli vastissimi et altissimi, qui omnes inferiores orbes ambiunt.

15. Patribus tuis conglutinatus est Dominus.] Verbum *conglutinatus*, significat vehementiam amoris divini, quod per eam arctissime nos sibi Deus uniat, qui summus est amoris effectus, æque ac indicium.

Sic anima Sichem dicitur conglutinata cum Dina, Gen. 34. 3. et anima Jacob dicitur dependere ex anima Benjamin, vel, ut hebr. est, illi colligata esse, Gen. 44. 34.

16. Circumcidite igitur præputium cordis vestri.] Septuag. σκληροκαρδίαν, id est, duritiam, et, ut Chald. insipientiam cordis vestri. Præputium enim metaphorice cordi tribuitur, et significat voluntatem pravitate, luxuria, vanitate et cæcitate obtectam et obduratam. Vide dicta Levit. 26. 41.

S. Gregorius vero 28. Moral. 7. per cor accipit mentem, sive rationem; ait enim: *Circumcidite præputia cordis vestri, id est, postquam luxuriam à carne exstinguitis, etiam superflua cogitationum resecate.*

18 et 19. Amat (Deus) peregrinum: et vos ergo amate peregrinos.] Deus hîc Hebræis commendat misericordiam, ut miseris, quales sunt peregrini, pupilli et viduæ, opitulentur, sicut Deus eos peculiariter amat et juvat; nam, ut ait Psaltes: *Tibi derelictus est pauper, orphano tu eris adjutor.*

21. Ipse (Deus) est laus tua,] id est, ipse est objectum laudis tuæ, vel materiale, quem scilicet jugiter laudare debes; vel formale, propter quem laudaris, quique te omnibus gentibus laudabilem facit. Secundo, Deus est *laus*, id est, fortitudo et virtus tua, qui te omnibus populis laudabilem facit. Metonymice ponitur effectus pro causa. Sic ait poeta: *Sunt sua præmia laudi*, id est, virtuti: et psal. 8. *Ex ore infantium et lactentium perfecisti laudem*; hebr. est, fundasti fortitudinem, et psal. 105. *Laudamini* (id est, confirmamini, animos capite) *in nomine sancto ejus.*

Nota: Deus est summa majestas, bonitas, sapientia, potentia, providentia, qua nos creat, conservat, pascit, protegit, justificat, glorificat: hinc summe à nobis est laudandus hocque solum ei rependere possumus. *Immola Deo sacrificium laudis*, psal. 49. 9. *Te decet hymnus Deus in Sion*, psal. 64. 2. Angelorum opus est laudare Deum, inquit S. Basil. in psal. 28. Angeli enim assidue clamant: *Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Deus Sabaoth*, Isaiæ 6. Beati in cœlo non aliud habent negotium: eorum enim vox est Apoc. 4. *Dignus es, Domine Deus noster, accipere gloriam, et honorem, virtutem, et divinitatem; quia tu creasti omnia, et propter voluntatem tuam erant, et creata sunt.* Testantur magi et sagæ inter se esse ordinem quemdam hierarchicum, id est, diabolicum, scilicet summos inter eos non aliud facere quàm blasphemare Deum, medios intoxicare homines et animalia; infimos cooperari mediis. Ita è contrario summi in hac vita Sancti sunt, qui cum B. Virgine assidue canunt: *Magnificat anima mea Dominum, et exultavit spiritus meus in Deo salutari meo*; medii, qui in vita activa proximos juvant ad salutem; infimi, qui mediis per suas opes et opera externa subserviunt.

Sol, luna, omnesque creaturæ muta voce laudant Deum; clamant enim: *Ipse fecit nos, et non ipsi nos. Magnus Dominus et laudabilis nimis, et magnitudinis ejus non est finis. Exaltate illum quantum potestis: major est enim omni laude.* Eccli. 43. 32. Ita fecit David psal. 33. *Benedicam Dominum in omni* (tam adverso, quàm prospero) *tempore: semper laus ejus in ore meo. Magnificate Dominum mecum, et exaltemus nomen ejus in idipsum. Benedicat omnis caro nomen sanctum ejus.*

Hinc omnes angelos, homines, et creaturas cum Davide, et tribus pueris in camino, invitare debemus ad Dei laudem, dicentes: Benedicite Dominum, omnes angeli ejus, cœlum, sidera, pisces, volucres; laudate, et superexaltate eum in secula.

Hinc rursum non tantum ore, sed et corde toto ac opere Deum laudare debemus, ut vita nostra sit continua Dei laus; ac præsertim ut peccatores, qui suis peccatis Deum blasphemant, convertamus, ut sua pœnitentia, et pia vita Deum laudent. Utinam te, Domine, mille cordibus, mille linguis, imo omnium hominum et angelorum voce laudare possem!

CAPUT UNDECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit in sua concione Moses, primo, terrendo Hebræos per poenas Pharaoni, et Core, Dathan ac Abiron, ob peccata inflictas; secundo, alliciendo eos promissis bonis Chananææ, quam Ægypto præfert; tertio, v. 26. proponendo eis benedictionem et maledictionem.

1. Ama itaque Dominum Deum tuum, et observa præcepta ejus et cæremonias,
judicia atque mandata, omni tempore. 2. Cognoscite hodie quæ ignorant
filii vestri, qui non viderunt disciplinam Domini Dei vestri, magnalia ejus
et robustam manum, extentumque brachium : 3. signa et opera quæ fecit in
medio Ægypti Pharaoni regi, et universæ terræ ejus, 4. omnique exercitui
Ægyptiorum, et equis ac curribus : quo modo operuerint eos aquæ maris
Rubri, cum vos persequerentur, et deleverit eos Dominus usque in præ-
sentem diem ; 5. vobisque quæ fecerit in solitudine, donec veniretis ad hunc locum : 6. et
Dathan atque Abiron filiis Eliab, qui fuit filius Ruben : quos aperto ore suo terra absorbuit,
cum domibus et tabernaculis, et universa substantia eorum, quam habebant in medio Israel.
7. Oculi vestri viderunt omnia opera Domini magna quæ fecit, 8. ut custodiatis universa man-
data illius, quæ ego hodie præcipio vobis, et possitis introire, et possidere terram ad quam
ingredimini, 9. multoque in ea vivatis tempore, quam sub juramento pollicitus est Dominus pa-
tribus vestris, et semini eorum, lacte et melle manantem. 10. Terra enim, ad quam ingrede-
ris possidendam, non est sicut terra Ægypti, de qua existi, ubi jacto semine in hortorum mo-
rem aquæ ducuntur irriguæ ; 11. sed montuosa est et campestris, de cœlo exspectans pluvias.
12. Quam Dominus Deus tuus semper invisit, et oculi illius in ea sunt à principio anni usque
ad finem ejus. 13. Si ergo obedieritis mandatis meis, quæ ego hodie præcipio vobis, ut diliga-
tis Dominum Deum vestrum, et serviatis ei in toto corde vestro, et in tota anima vestra :
14. dabit pluviam terræ vestræ temporaneam et serotinam, ut colligatis frumentum, et vinum,
et oleum, 15. fenumque ex agris ad pascenda jumenta, et ut ipsi comedatis ac saturemini.
16. Cavete ne forte decipiatur cor vestrum, et recedatis à Domino, serviatisque diis alienis,
et adoretis eos ; 17. iratusque Dominus claudat cœlum, et pluviæ non descendant, nec terra
det germen suum, pereatisque velociter de terra optima quam Dominus daturus est vobis.
18. Ponite hæc verba mea in cordibus et in animis vestris, et suspendite ea pro signo in mani-
bus, et inter oculos vestros collocate. 19. Docete filios vestros ut illa meditentur, quando se-
deris in domo tua, et ambulaveris in via, et accubueris atque surrexeris. 20. Scribes ea super
postes et januas domus tuæ : 21. ut multiplicentur dies tui, et filiorum tuorum in terra quam
juravit Dominus patribus tuis, ut daret eis quamdiu cœlum imminet terræ. 22. Si enim custo-
dieritis mandata quæ ego præcipio vobis, et feceritis ea, ut diligatis Dominum Deum vestrum,
et ambuletis in omnibus viis ejus, adhærentes ei, 23. disperdet Dominus omnes gentes istas
ante faciem vestram, et possidebitis eas, quæ majores et fortiores vobis sunt. 24. Omnis lo-
cus, quem calcaverit pes vester, vester erit. A deserto, et à Libano, à flumine magno Eu-
phrate usque ad mare occidentale erunt termini vestri. 25. Nullus stabit contra vos : ter-
rorem vestrum et formidinem dabit Dominus Deus vester super omnem terram quam
calcaturi estis, sicut locutus est vobis. 26. En propono in conspectu vestro hodie benedic-
tionem et maledictionem : 27. benedictionem, si obedieritis mandatis Domini Dei vestri,
quæ ego hodie præcipio vobis ; 28. maledictionem, si non obedieritis mandatis Domini Dei
vestri, sed recesseritis de via quam ego nunc ostendo vobis, et ambulaveritis post deos
alienos quos ignoratis. 29. Cum vero introduxerit te Dominus Deus tuus in terram ad quam
pergis habitandam, pones benedictionem super montem Garizim, maledictionem super mon-
tem Hebal : 30. qui sunt trans Jordanem, post viam quæ vergit ad solis occubitum, in terra
Chananæi, qui habitat in campestribus contra Galgalam, quæ est juxta vallem tendentem et

intrantem procul. 31. Vos enim transibitis Jordanem, ut possideatis terram, quam Dominus Deus vester daturus est vobis, ut habeatis et possideatis illam. 32. Videte ergo ut impleatis cæremonias atque judicia, quæ ego hodie ponam in conspectu vestro.

2. Cognoscite,] id est, considerate; est metalepsis.

Disciplinam.] Hebr. מוסר *musar*, id est, castigationem, qua scilicet variis pœnis et modis Deus vos, quasi pueros, erudivit et formavit, tum in Ægypto, tum post egressum ex Ægypto. Ita Vatablus.

4. Quomodo, etc., deleverit eos (Ægyptios) usque in præsentem diem,] id est, omnino deleverit eos, ita ut nunc nemo superstes sit, qui vobis noceat.

6. Eliab, qui fuit filius Ruben, non immediatus, sed mediatus, puta nepos, vel abnepos.

10. Cum domibus,] cum filiis et familia. Vide sex domus significationes apud Abulensem hîc.

Terra Ægypti, etc., ubi aquæ ducuntur irriguæ.] Hebr. est, *quam rigabas pede, sicut hortum:* rigare pede, est rigare labore et fossione sua, videlicet ex flumine Nilo deducendo aquas per sulcos et fossas, q. d. Aquam in Ægypto non habebatis nisi in campis, nec nisi per laborem vestrum, deducendo scilicet sulcos ex Nilo in campos, uti in hortis fieri solet; in Ægypto enim raræ, vel nullæ sunt pluviæ. At in Chanaan, terra et in campis, et in montibus, sine labore ex cœlo, et cœlesti pluvia abunde irrigatur, q. d. Ergo multo melior est terra Chanaan, ad quam tenditis, Ægypto, unde existis.

11. De coelo exspectans pluviam.] Hebr. *de pluvia cœli bibit aquam*, q. d. Terra Chanaan, non aqua Nili, sed cœlesti irrigatur: unde Deus eam visitat oculique Domini toto anno super eam sunt: quia ejus curam semper gerit Dominus, providens stato tempore pluviam, ventum, calorem, frigus, etc., ne quid desit ad fructus et fruges producendas et maturandas.

14. Temporaneam et serotinam.] Pluvia temporanea est, quæ mature et tempestive mense Octobri, jactis in terram seminibus, in Judæa depluit, itaque semina germinare facit. Serotina est, quæ sero mense Aprili aut Maio, depluit, frugesque et fructus ad maturitatem perducit. Significat ergo hæc phrasis omnem pluviam tempestivam, opportunam frugibus. Hinc Prophetæ, ut Osee c. 6. v. 3. et Joel c. 2. v. 23. comparant Christum pluviæ temporaneæ et serotinæ: quia Christi adventus gratissimus, et maxime opportunus fuit mundo et hominibus ad salutem. Erant enim hæ pluviæ et gratissimæ omnibus, et multum exspectatæ, maximeque necessariæ.

Allegor. Pluvia temporanea fuit doctrina legis data per Mosen, qua semina jacta per patres legis naturæ germinarunt. Doctrina legis novæ est pluvia serotina, qua fructus maturescunt et perficiuntur. *Nihil enim ad perfectum adduxit lex*, ut ait Apostolus: quia perfectio et maturitas Evangelio servabatur. Et hoc est quod ait Zachar. c. 11. v. 1. *Petite à Domino pluviam in tempore serotino*, id est, petite à Deo doctrinam Evangelii, qua arida totius terræ irrigentur, uti explicat. S. Hier.

Hinc patet terram promissam ex se et natura sua ante ingressum Hebræorum, cum incoleretur à Chananæis, fuisse valde fertilem. Unde vocatur terra lacte et melle manans, et talis ab exploratoribus inventa est, Num. 13. 28. Præcipuam tamen suam ubertatem habuit ex influentia Dei, et populi religione, ut patet hinc v. 13. et Isaiæ. 1. v. 19. Unde peccante populo, eam subtrahebat Deus, ut minatur hîc v. 17. et ita evenisse patet Aggæi 1. 9. et sequent. Amos 4. 7. et sequent. Jerem. 12. 13. et passim in Prophetis. Sic Pentapolis, quæ olim fuit fertilissima, ut patet Genes. 13. 10. ob peccata Sodomitarum, conversa fuit in mare salsissimum. Hinc illud psalm. 106. 34. *Convertit terram fructiferam in salsuginem, à malitia inhabitantium in ea.*

Anagogice, fecunditas terræ promissæ significabat abundantiam bonorum spiritualium, in terra viventium, quæ electis promissa in cœlis; qua de re vide Procopium hîc.

18. Suspendite ea pro signo,] assidue ea vobis proponite; est catachresis. Vide dicta c. 6. 8. Aliter Abulensis. Per manum, inquit, significatur operatio, per oculum intellectus consideratio, q. d. Præcepta ista sint colligata in manibus, id est, in operatione vestra, quæ signatur per manum; sintque inter oculos vestros, id est, in consideratione mentis vestræ, ut assidue consideretis num in aliquo deficiatis.

21. Quamdiu coelum imminet terræ.] Hebr. *juxta dies cœli super terram*, id est, quamdiu cœlum terræ imminebit, puta in æternum; est hyperbole significans *in finem usque mundi*, sive usque ad diem judicii. Itaque nisi peccassent Judæi, derelinquendo Deum, et Messiam respuendo, possedissent terram promissam, usque ad finem mundi. Hoc enim eis hîc promittit Deus.

22. Viis ejus,] mandatis ejus, quæ sunt quædam viæ directivæ actuum nostrorum ad finem ultimum, scilicet ad Deum et ad beatitudinem.

26. En propono in conspectu vestro hodie benedictionem et maledictionem.] Acer hîc est stimulus ad Dei legem et metum. Vis benedici à Deo, Deum time, Deo obedi: si enim ei sis inobediens, maledicet, id est malefaciet, tibi, teque acerrime et in hac vita et in futura puniet. Eodem stimulo urget Hebræos Moses c. 30. 19. cum ait: *Testes invoco hodie cœlum et terram, quod proposuerim vobis vitam et mortem, benedictionem et maledictionem. Elige ergo vitam, ut et tu vivas, et semen tuum.*

29. Pones benedictionem super montem Garizim, maledictionem super montem Hebal,] q. d. Curabis à Levitis proclamari benedictionem ex monte, vel potius versus montem Garizim, super observantes legem Dei, et maledictionem ex monte, vel potius versus montem Hebal, super prævaricatores legis, populo respondente Amen. Vide hæc fusius explicata c. 28. in fine, Josue 8. sub finem.

30. Quæ est juxta vallem tendentem et intrantem procul.] Pro *vallem*, hebr. est *elon*, quæ vox ilicem, vel arborem è quercuum genere significat, uti Septuag. et Noster passim

vertunt: sed Noster hic quercetum, per quercus synecdochice significari intellexit, vallem scilicet quercubus refertam: vallem enim fuisse optime norat S. Hier. qui loca sancta accurate lustravit.

Rursum, pro *vallem tendentem*, hebraice est *elon more*, id est, quercetum, vel vallis monstratoris, uti docet Masius in Josue 24. Jam vallis monstratoris est vallis protensa, monstrabilis, magna, pulchra, et, ut Noster vertit Genes. 12. 6. illustris. Est hæc vallis juxta Sichem, ad quam primo venit Abraham, veniens ex Chaldæa in Chanaan. Nam juxta Sichem esse montes hos Garizim et Hebal docet Josephus oculatus testis, cui potius credendum est quàm Eusebio: is enim auctor est lib. de Locis Hebraicis, qui falso S. Hieronymo tribuitur, uti recte probat Masius in Josue 8. 30.

CAPUT DUODECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Hucusque Moses Hebræos ad legem Dei in genere exhortatus est, nunc ad particularia descendit (hoc enim boni concionatoris est munus) atque hoc cap. jubet, non in montibus et lucis, sed uno in loco, quem Deus elegerit, offerri victimas, decimas, primitias, et vota, ibique epulari coram Domino; carnes autem non immolatas Deo permittit, v. 20. comedi quolibet loco, si is a templo sit dissitus, dummodo sanguine abstineant.

1. Hæc sunt præcepta atque judicia quæ facere debetis in terra, quam Dominus Deus patrum tuorum daturus est tibi, ut possideas eam cunctis
diebus quibus super humum gradieris. 2. Subvertite omnia loca, in quibus
coluerunt gentes, quas possessuri estis, deos suos super montes excelsos,
et colles, et subter omne lignum frondosum. 3. Dissipate aras eorum,
et confringite statuas, lucos igne comburite, et idola comminuite: disperdite nomina eorum de locis illis. 4. Non facietis ita Domino Deo vestro:
5. sed ad locum, quem elegerit Dominus Deus vester de cunctis tribubus vestris, ut ponat
nomen suum ibi, et habitet in eo, venietis; 6. et offeretis in loco illo holocausta et victimas
vestras, decimas et primitias manuum vestrarum, et vota atque donaria, primogenita boum
et ovium. 7. Et comedetis in conspectu Domini Dei vestri: ac lætabimini in cunctis, ad quæ
miseritis manum vos et domus vestræ, in quibus benedixerit vobis Dominus Deus vester.
8. Non facietis ibi quæ nos hic facimus hodie, singuli quod sibi rectum videtur. 9. Neque
enim usque in præsens tempus venistis ad requiem, et possessionem quam Dominus Deus
vester daturus est vobis. 10. Transibitis Jordanem, et habitabitis in terra quam Dominus
Deus vester daturus est vobis, ut requiescatis à cunctis hostibus per circuitum: et absque ullo
timore habitetis, 11. in loco quem elegerit Dominus Deus vester, ut sit nomen ejus in eo,
illuc omnia, quæ præcipio, conferetis, holocausta, et hostias, ac decimas, et primitias manuum vestrarum: et quidquid præcipuum est in muneribus, quæ vovebitis Domino. 12. Ibi
epulabimini coram Domino Deo vestro, vos et filii ac filiæ vestræ, famuli et famulæ, atque
Levites qui in urbibus vestris commoratur; neque enim habet aliam partem et possessionem
inter vos. 13. Cave ne offeras holocausta tua in omni loco quem videris, 14. sed in eo quem
elegerit Dominus; in una tribuum tuarum offeres hostias, et facies quæcumque præcipio tibi.
15. Sin autem comedere volueris, et te usus carnium delectaverit, occide, et comede juxta
benedictionem Domini tui, quam dedit tibi in urbibus tuis: sive immundum fuerit, hoc est,
maculatum et debile; sive mundum, hoc est integrum et sine macula, quod offerri licet, sicut capream et cervum comedes, 16. absque usu duntaxat sanguinis, quem super terram quasi
aquam effundes. 17. Non poteris comedere in oppidis tuis decimam frumenti, et vini, et olei
tui, primogenita armentorum et pecorum, et omnia quæ voveris, et sponte offerre volueris,
et primitias manuum tuarum, 18. sed coram Domino Deo tuo comedes ea, in loco quem elegerit Dominus Deus tuus, tu et filius tuus, et filia tua, et servus et famula, atque Levites qui
manet in urbibus tuis, et lætaberis et reficieris coram Domino Deo tuo, in cunctis ad quæ extenderis manum tuam. 19. Cave ne derelinquas Levitem in omni tempore quo versaris in terra.
20. Quando dilataverit Dominus Deus tuus terminos tuos, sicut locutus est tibi, et volueris

vesci carnibus, quas desiderat anima tua : 21. locus autem, quem elegerit Dominus Deus tuus ut sit nomen ejus ibi, si procul fuerit, occides de armentis et pecoribus, quæ habueris, sicut præcepi tibi, et comedes in oppidis tuis, ut tibi placet. 22. Sicut comeditur caprea et cervus, ita vesceris eis : et mundus et immundus in commune vescentur. 23. Hoc solum cave ne sanguinem comedas; sanguis enim eorum pro anima est : et idcirco non debes animam comedere cum carnibus; 24. sed super terram fundes quasi aquam, 25. ut bene sit tibi et filiis tuis post te, cum feceris quod placet in conspectu Domini. 26. Quæ autem sanctificaveris, et voveris Domino, tolles, et venies ad locum quem elegerit Dominus; 27. et offeres oblationes tuas carnem et sanguinem super altare Domini Dei tui : sanguinem hostiarum fundes in altari; carnibus autem ipse vesceris. 28. Observa et audi omnia quæ ego præcipio tibi, ut bene sit tibi et filiis tuis post te in sempiternum, cum feceris quod bonum est et placitum in conspectu Domini Dei tui. 29. Quando disperdiderit Dominus Deus tuus ante faciem tuam gentes, ad quas ingredieris possidendas, et possederis eas, atque habitaveris in terra earum : 30. cave ne imiteris eas, postquam te fuerint introeunte subversæ, et requiras cæremonias earum, dicens : Sicut coluerunt gentes istæ deos suos, ita et ego colam. 31. Non facies similiter Domino Deo tuo. Omnes enim abominationes, quas aversatur Dominus, fecerunt diis suis offerentes filios, et filias, et comburentes igni. 32. Quod præcipio tibi, hoc tantum facito Domino : nec addas quidquam, nec minuas.

2. Gentes quas (id est, quarum terram, et opes) possessuri estis.

Subter omne lignum frondosum.] Gentiles enim arbores consecrabant diis, præsertim Dianæ, quam nemoribus delectari putabant. Hinc in historiis Martyrum sæpe legimus eos fuisse ad aliquam arborem ductos, ut ibi deos adorarent; nec raro arbores istas ad preces Martyrum radicitus fuisse evulsas.

3. Disperdite nomina eorum.] Ita legendum cum Rom. et Hebr. non *earum*, uti legunt Plantin., q. d. Ita disperdite idola, eorumque templa, aras et lucos, ut ne memoria quidem idolorum relinquatur in eis, imo ut nomina eorum prorsus aboleantur, et æterna oblivione sepeliantur.

4. Non facietis ita Domino Deo vestro,] q. d. Non ubilibet in montibus, collibus, lucis, uti faciunt idololatræ, sed in uno tantum loco quem elegerit Dominus, sacrificabitis. Ubi nota : Deus ad hoc primo elegit locum Silo; ibi enim positum fuit tabernaculum et altare, Josue 18. 8. ibique mansit toto tempore Judicum, usque ad Heli, ut patet Judic. ult. 9. Inde voluit illud Deus transferri in Nobe, 1. Reg. 21. 1, inde in Gabaon, inde demum transtulit illud Salomon in Jerusalem, ad templum à se exstructum, 2. Paral. 1. 3 et 13.

5. Ut ponat nomen suum ibi,] ut memoria nominis ejus specialiter eo loco sit, ibique colatur, ipseque habitet ibi, tanquam in templo suo.

Primitias manuum vestrarum,] primitias frugum, quas manibus et labore vestro messuistis.

Vota,] oblationes ex voto.

7. Comedetis in conspectu Dei vestri,] de hostiis pacificis, sive de oblationibus quibus vesci licitum est laicis. Nam hostiis pro peccato, votivis, et holocaustis vesci non poterant laici, ut patet Num. 18. v. 9 et 15.

In conspectu Dei,] id est, atrio, coram tabernaculo, quod est sedes et domus Dei.

In cunctis ad quæ miseritis manum, quæ scilicet labore vestro pepereritis vobis, in his lætabimini,] epulando ex iis coram Domino.

Nota : Voluit Deus Judæos celebrare sua festa et victimas cum gaudio, ut ad illa libentius et crebrius redirent, utque eos, et magis Christianos, incitaret ad gaudium spiritale, quo coli vult Deus, ut sic in lætitia, quasi perenne cum eo festum ineamus, quod in cœlo consummabimus. Ita David ps. 76. 4. *Renuit*, inquit, *consolari anima mea : memor fui Dei, et delectatus sum.* Et ps. 83. 3. *Concupiscit, et deficit anima mea in atria Domini. Cor meum et caro mea exultaverunt in Deum vivum.* Et S. Paulus 1. Thessal. 5. 16. *Semper gaudete.* Et Philip. 4. 4. *Gaudete in Domino semper, iterum dico, gaudete.* Rursum psal. 67. 4. *Justi epulentur, et exultent in conspectu Dei, et delectentur in lætitia.* Gaude, non in seculo, sed in Domino : *Illud verum et solum est gaudium, quod non de creatura, sed de Creatore concipitur, et quod cum possederis, nemo tollet à te; cui comparata omnis aliunde jucunditas, mœror est, omnis suavitas dolor est, omne dulce amarum, omne decorum fœdum, omne postremo quodcumque aliud delectare possit, molestum*, inquit S. Bernard. epist. 114. Ita Esther regina cap. 14. 16. *Tu scis* (Domine) *quod abominer signum superbiæ et gloriæ meæ, quod est super caput meum; et nunquam lætata sit ancilla tua* (ô purum cor!) *ex quo huc translata sum, usque in præsentem diem, nisi in te, Domine Deus.*

Hæc lætitia dilatat cor et spiritus, animamque et corpus vegetat, ac omnia à Deo impetrat. *Delectare in Domino, et dabit tibi petitiones cordis tui*, ps. 36. 4. *Animus gaudens ætatem floridam facit : spiritus tristis exsiccat ossa*, Prov. 17. 22. Rursum omnia dura evincit : *Ibant Apostoli à conspectu concilii gaudentes; quoniàm digni habiti sunt pro nomine Jesu contumeliam pati.* Et Paulus : *Libenter gloriabor in infirmitatibus meis.* Et Jacobus : *Omne gaudium existimate, fratres mei, cum in varias tentationes incideritis.*

Medium ad hoc gaudium suggerit Eccl. c. 3. v. 12. *Cognovi*, inquit, *quod non esset melius nisi lætari, et facere bene in vita sua.* Vis semper esse lætus, bene facito : bona conscientia semper gaudet. *Timor Domini delectabit cor, et dabit*

lætitiam et gaudium, et longitudinem dierum. Eccli. 1. 11. Quis non gaudeat semper in tribulationibus, cogitans illud S. Pauli? *Momentaneum et leve tribulationis nostræ, æternum gloriæ pondus operatur in nobis.*

8. SINGULI QUOD SIBI RECTUM VIDETUR.] Non enim servabant Hebræi cæremonialia hæc præcepta in deserto, uti et superius dixi.

10 et 11. HABITETIS IN LOCO QUEM ELEGERIT DOMINUS,] q. d. Commoremini secure in loco ubi est tabernaculum, quando ter in anno ad illud omnis Israel, juxta præceptum meum, confluet, non metuentes, ne hostes fines vestros invadant.

12. LEVITES QUI IN URBIBUS TUIS COMMORATUR.] *Tuis*, quas scilicet tu, ô Israel, Levitis dedisti : in illis enim 48 sibi datis à populo, seorsum habitabant Levitæ.

15. SI AUTEM COMEDERE VOLUERIS, videlicet carnes, extra tabernaculum, in urbe tua, COMEDE JUXTA BENEDICTIONEM DEI TUI,] id est comede de illis, quæ benefice et largiter dederit tibi Deus.

SIVE IMMUNDUM FUERIT, HOC EST MACULATUM.] *Maculatum*, id est mancum (opponitur enim integro), puta si sit cæcum, claudum, mutilum : hæ enim sunt maculæ victimarum, ut patet Levit. 22. 22.

SICUT CAPREAM ET CERVUM COMEDES.] Vox *sicut*, non ad præcedens *offerri*, sed ad sequens *comedes*, referenda est; sensus enim est : Comedes quæ Domino immolari possunt, puta oves et boves; esto sint mancæ, quas immolare non licet, sicut capream et cervum, quæ pari modo immolare non licet: patet ex Hebræo.

18. IN CUNCTIS AD QUÆ EXTENDERIS MANUM,] id est, in omnibus bonis, et facultatibus tuis.

20 et 21. QUANDO, etc. VOLUERIS VESCI CARNIBUS, etc. LOCUS AUTEM QUEM ELEGERIT DOMINUS DEUS TUUS, UT SIT NOMEN EJUS IBI, SI PROCUL FUERIT, OCCIDES DE ARMENTIS ET PECORIBUS, etc. ET COMEDES.] Nota : Jussit Deus Levit. 3. v. ult. et 17. 11. omnem sanguinem animalium mactatorum sibi effundi et offerri ; adipem vero animalium eorum, quæ immolari poterant, puta ovis, bovis et capræ, esto actu non immolarentur, sed tantum mactarentur ad esum, sibi jussit incendi et adoleri, Levitici 7. 25. si nimirum animal hoc Hierosolymæ, vel non procul à templo mactaretur. Unde hìc, non quidem expressa lege sancit, sed tamen tacite innuit congruum esse, ut qui non procul à templo habitant, cum animal aliquod tale, scilicet immolabile, mactare volunt ad esum, illud mactent ad ostium tabernaculi, vel templi, tum ut sanguis coram Deo fundatur, tum ut adeps Deo adoleatur, quo facto reliqua carne vesci posse. Licet enim *locus quem elegit Dominus*, intelligi possit Hierosolyma, vel urbs, in qua erat tabernaculum, aut templum ; tamen magis proprie intelligitur ipsum templum vel tabernaculum, quia additur, *ut sit nomen ejus ibi :* hoc enim proprie competit templo, ut dixi v. 5 et 14. Rursum, licet Hierosolymitæ rigido jure absolute possent domi mactare ovem et bovem, dummodo sanguinem Deo effunderent, et adipem mitterent ad templum, adolendum Deo : tamen magis decens erat dignumque Deo, ut ea mactarentur juxta templum, ut ita ipsa quasi censerentur Deo mactari, et offerri per suas primitias, partesque nobilissimas, puta per sanguinem, qui Deo effundebatur coram tabernaculo, et per adipem, qui Deo adolebatur cum aliis victimis, in altari holocaustorum : hinc consequenter videtur quod hæc animalia fere mactata fuerint à sacerdotibus, quorum proinde ingens erat turba, quibus pro honorario, pars aliqua animalis mactati dabatur.

Quia vero nimis molestum fuisset iis, qui in aliis, præsertim remotis à templo, urbibus habitabant, singulos boves suos et oves mactandos adducere Hierosolymam ad templum, indeque mactatos domum reducere : hinc Deus hìc cum iis dispensat, permittitque ut domi suæ eosdem mactent, dummodo ibidem sanguinem Domino effundant, et adipis esu ob Domini honorem abstineant; ita Abulensis, Oleaster et alii.

Disce hìc, Christiane, quàm epulas tuas cibumque omnem Deo offerre, quàmque tam ante, quàm post mensam, Deo benedicere debeas.

Lyranus tamen putat hanc legem loqui tantum de primogenitis ovium et boum, quæ Deo offerri et immolari debebant in tabernaculo, vel templo : sed si longe ab eo abessent, poterant possessores ea vendere, vel comedere, dummodo pretium eorum afferrent ad templum, ut dicitur c. 14. v. 24. Verum hìc primogenitorum nulla fit mentio, sed tantum carnium. Rursum, primogenita illa cap. 14. vendi jubentur, et pretium afferri ad templum, ut ibi ex eo aliud animal ematur, quod Deo immoletur, ut deinde ex eo epulentur coram Domino : quæ omnia plane diversa sunt ab hoc casu. Denique, ex primogenitis, utpote Deo immolatis, vesci non poterant immundi, qui tamen vesci poterant hisce carnibus, ut patet vers. seq.

22. MUNDUS ET IMMUNDUS IN COMMUNE VESCENTUR.] Hebr. *simul*, vel pariter, id est sine discrimine, *vescentur :* quia videlicet hæ carnes non sunt Deo oblatæ.

23. SANGUIS ENIM EORUM PRO ANIMA EST.] Hebr. Chald. et Septuag. *sanguis enim eorum est anima*, id est, sanguis eorum est vehiculum animæ, id est vitæ : quia sanguine alitur et conservatur vita, ideoque pro animali, et vita animalis, sanguinem mihi dari et libari volo : ne ergo comedas vitam ejus, comedendo sanguinem ; vita enim mihi debetur. Vide dicta Lev. 3. v. ult. et c. 17. 11.

27. IN ALTARI, juxta altare, ad basin altaris.

CARNIBUS VESCERIS,] si videlicet obtuleris eas in hostiam pacificam.

32. QUOD PRÆCIPIO TIBI, HOC TANTUM FACITO,] q. d. Ne facias, aut fingas tibi in cerebro tuo idolum, uti præcessit ; sed in rebus, et cæremoniis Dei, fac tantum illud, quod Deus vel per se, vel per vicarios suos, puta sacerdotes, præceperit. Vide dicta c. 4. v. 2.

CAPUT DECIMUM TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

JUBET DEUS PSEUDOPROPHETAM, ET AMICUM QUI SUADET CULTUM DEI ALIENI, OCCIDI ET LAPIDARI ; URBEM VERO, QUÆ DEUM ALIENUM COLUIT, JUBET V. 13. FUNDITUS DELERI USQUE AD PECORA, OMNEMQUE EJUS SUPELLECTILEM CUM URBE COMBURI.

1. Si surrexerit in medio tuì prophetes, aut qui somnium vidisse se dicat, et
prædixerit signum atque portentum, 2. et evenerit quod locutus est, et
dixerit tibi : Eamus, et sequamur deos alienos quos ignoras, et serviamus
eis ; 3. non audies verba prophetæ illius aut somniatoris ; quia tentat vos
Dominus Deus vester, ut palam fiat utrum diligatis eum an non, in toto
corde, et in tota anima vestra. 4. Dominum Deum vestrum sequimini, et
ipsum timete, et mandata illius custodite, et audite vocem ejus : ipsi ser-
vietis, et ipsi adhærebitis. 5. Propheta autem ille aut fictor somniorum interficietur ; quia lo-
cutus est ut vos averteret à Domino Deo vestro, qui eduxit vos de terra Ægypti, et redemit
vos de domo servitutis : ut errare te faceret de via, quam tibi præcepit Dominus Deus tuus ;
et auferes malum de medio tuì. 6. Si tibi voluerit persuadere frater tuus filius matris tuæ, aut
filius tuus vel filia, sive uxor quæ est in sinu tuo, aut amicus, quem diligis ut animam tuam,
clam dicens : Eamus, et serviamus diis alienis quos ignoras tu, et patres tui, 7. cunctarum
in circuitu gentium, quæ juxta vel procul sunt, ab initio usque ad finem terræ, 8. non acquies-
cas ei, nec audias, neque parcat ei oculus tuus ut miserearis et occultes eum, 9. sed statim
interficies ; sit primum manus tua super eum, et postea omnis populus mittat manum. 10. La-
pidibus obrutus necabitur : quia voluit te abstrahere à Domino Deo tuo, qui eduxit te de terra
Ægypti, de domo servitutis ; 11. ut omnis Israel audiens timeat, et nequaquam ultra faciat
quippiam hujus rei simile. 12. Si audieris in una urbium tuarum, quas Dominus Deus tuus
dabit tibi ad habitandum, dicentes aliquos : 13. Egressi sunt filii Belial de medio tuì, et aver-
terunt habitatores urbis suæ, atque dixerunt : Eamus, et serviamus diis alienis quos ignoratis :
14. quære sollicite et diligenter ; rei veritate perspecta, si inveneris certum esse quod dicitur,
et abominationem hanc opere perpetratam, 15. statim percuties habitatores urbis illius in ore
gladii, et delebis eam, ac omnia quæ in illa sunt, usque ad pecora. 16. Quidquid etiam
supellectilis fuerit, congregabis in medio platearum ejus, et cum ipsa civitate succendes, ita ut
universa consumas Domino Deo tuo, et sit tumulus sempiternus. Non ædificabitur amplius,
17. et non adhærebit de illo anathemate quidquam in manu tua : ut avertatur Dominus ab ira
furoris sui, et misereatur tuì, multiplicetque te sicut juravit patribus tuis, 18. quando audie-
ris vocem Domini Dei tui, custodiens omnia præcepta ejus, quæ ego præcipio tibi hodie, ut
facias quod placitum est in conspectu Domini Dei tui.

2. SEQUAMUR DEOS ALIENOS QUOS IGNORAS,] scilicet esse deos, quia nimirum ipsi ea signa divinitatis et providentiæ tibi non ostenderunt, quæ ego in Ægypto et in deserto ostendi.

3. TENTAT (id est tentari permittit) vos DOMINUS.] Nam, ut ait S. Jacobus c. 1. 13. Deus proprie neminem tentat; permittit autem Deus te tentari, ut per hoc elucescat et pateat omnibus, an diligas Deum, nec ne.

Moraliter, S. Greg. 28. Moral. c. 7. *Tribus*, ait, *modis nos conditor noster interrogare consuevit. Primo, cum flagelli districtione nos percutit, et quanta nobis insit vel desit patientia, ostendit.* Sic interrogavit S. Job. Secundo, cum quædam quæ nolumus præcipit, et nostram nobis obedientiam vel inobedientiam patefacit. Sic interrogavit Abraham, jubens ei immolare filium, Gen. 22. Sic et hìc dicitur : *Tentat vos Dominus Deus vester, ut sciat si diligitis eum. Tentare quippe Dei est magnis nos jussionibus interrogare. Scire quoque ejus, est nostram obedientiam nosse nos facere. Tertio, cum aliqua nobis occulta aperit, et aliqua abscondit, et nobis mensuram humilitatis nostræ innotescit.* Ita fecit S. Paulo, cum exclamavit : *O altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei !*

UT PALAM FIAT.] Hebr. et Græce est, *ut sciat*, scilicet Deus per experientiam, et per eventum, quod per præscientiam, præscivit ab æterno. Aliter S. Augustinus lib. 1. de Gen. contra Manich. c. 22. *ut sciat*, inquit, id est, ut scire nos faciat quantum in ejus solida dilectione profecerimus. Idem cogitent fideles, hacque cogitatione se obarment, cum oriuntur

hæreses, uti pulchre docet Vincentius Lirinens. in l. contra hæreses, ubi hunc Deuter. locum perurget.

5. UT ERRARE TE FACERET DE VIA, QUAM TIBI PRÆCEPIT DOMINUS.] *De via*, id est de ritu vivendi, et serviendi Deo. Hebr. enim דרך *derech*, id est via, significat modum vivendi, conversationem, institutum, tenorem vitæ.

9. SED STATIM INTERFICIES (accusabis eum, ut statim interficiatur; nam sequitur) SIT PRIMUM MANUS TUA SUPER EUM], q. d. Tu primus in eum lapidem mitte, deinde totus populus; quod non potest intelligi, nisi de eo qui publice per accusatores et judices condemnatus est.

13. EGRESSI SUNT FILII BELIAL, ET AVERTERUNT,] id est cœperunt apostatæ avertere. *Surgere* enim et *egredi*, sæpe in Script. significat incipere, et rem aliquam aggredi, uti superius dixi.

Filii Belial sunt homines rebelles et pessimi, qui jugum legis et Dei excutiunt, puta filii diaboli: hic enim primus fuit Belial, id est apostata. Septuag. vertunt, παράνομοι, id est exleges. Vide dicta 2. Corinth. 6.

SERVIAMUS DIIS ALIENIS, QUOS IGNORATIS.] Est enallage personæ; τὸ enim *serviamus* est vox apostatarum: τὸ vero *quos ignoratis* est vox Dei; apostatæ enim dicerent: Quos scitis esse famosos et celebres apud Gentes.

15. STATIM PERCUTIES.] Ad stragem hanc congregabatur universus Israel, uti factum est contra Rubenitas, Josue 22. 12.

16. CONSUMAS DOMINO DEO TUO,] scilicet in honorem Dei tui; erat enim magnus Dei cultus, et quasi quoddam sacrificium, perdere et punire homines illos, ita Deo injurios, blasphemos et sacrilegos cum omnibus suis, et statuere anathema, in exemplum cæterorum, unde Tertull. in Scorpiaco cap. 2. anathemata hæc vocat *devotamenta*.

CAPUT DECIMUM QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

REFRICAT MOSES LEGEM DE ANIMALIBUS MUNDIS ET IMMUNDIS, DE QUA LEV. 11. SECUNDO, V. 22. PRÆTER DECIMAS PRIMAS, PRÆCEPTAS NUM. 18, JUBET SECUNDAS DARI, ET TERTIAS, V. 28.

1. FILII estote Domini Dei vestri: non vos incidetis, nec facietis calvitium
super mortuo. 2. Quoniam populus sanctus es Domino Deo tuo: et te
elegit ut sis ei in populum peculiarem, de cunctis gentibus quæ sunt super
terram. 3. Ne comedatis quæ immunda sunt. 4. Hoc est animal quod comedere
debetis, bovem, et ovem, et capram, 5. cervum et capream, bubalum,
tragelaphum, pygargum, orygem, camelopardalum. 6. Omne
animal quod in duas partes findit ungulam, et ruminat, comedetis. 7. De
his autem quæ ruminant, et ungulam non findunt, comedere non debetis, ut camelum, leporem,
chœrogryllum: hæc quia ruminant, et non dividunt ungulam, immunda erunt vobis.
8. Sus quoque quoniam dividit ungulam, et non ruminat, immunda erit. Carnibus eorum non vescemini,
et cadavera non tangetis. 9. Hæc comedetis ex omnibus quæ morantur in aquis: quæ
habent pinnulas et squamas, comedite; 10. quæ absque pinnulis et squamis sunt, ne comedatis,
quia immunda sunt. 11. Omnes aves mundas comedite. 12. Immundas ne comedatis,
aquilam scilicet, et gryphem, et haliæetum. 13. Ixion, et vulturem ac milvum juxta genus
suum; 14. et omne corvini generis, 15. et struthionem ac noctuam, et larum atque accipitrem
juxta genus suum; 16. herodium ac cygnum, et ibin, 17. ac mergulum, porphyrionem, et
nycticoracem, 18. onocrotalum, et charadrium, singula in genere suo; upupam quoque et
vespertilionem. 19. Et omne quod reptat et pennulas habet, immundum erit, et non comedetur.
20. Omne quod mundum est, comedite. 21. Quidquid autem morticinum est, ne
vescamini ex eo. Peregrino, qui intra portas tuas est, da ut comedat, aut vende ei: quia tu
populus sanctus Domini Dei tui es. Non coques hædum in lacte matris suæ. 22. Decimam partem
separabis de cunctis fructibus tuis qui nascuntur in terra per annos singulos, 23. et comedes
in conspectu Domini Dei tui, in loco quem elegerit ut in eo nomen illius invocetur, decimam
frumenti tui, et vini, et olei, et primogenita de armentis et ovibus tuis: ut discas timere
Dominum Deum tuum omni tempore. 24. Cum autem longior fuerit via, et locus quem elegerit
Dominus Deus tuus, tibique benedixerit, nec potueris ad eum hæc cuncta portare,
25. vendes omnia, et in pretium rediges, portabisque manu tua, et proficisceris ad locum quem
elegerit Dominus Deus tuus: 26. et emes ex eadem pecunia quidquid tibi placuerit, sive ex
armentis, sive ex ovibus, vinum quoque et siceram, et omne quod desiderat anima tua: et

comedes coram Domino Deo tuo, et epulaberis tu et domus tua, 27. et Levites qui intra portas tuas est: cave ne derelinquas eum, quia non habet aliam partem in possessione tua. 28. Anno tertio separabis aliam decimam, ex omnibus quæ nascuntur tibi eo tempore; et repones intra januas tuas. 29. Venietque Levites qui aliam non habet partem nec possessionem tecum, et peregrinus ac pupillus et vidua, qui intra portas tuas sunt, et comedent et saturabuntur; ut benedicat tibi Dominus Deus tuus in cunctis operibus manuum tuarum quæ feceris.

1. Filii estote Domini Dei vestri,] gerite vos ut filios Dei, Deum ut patrem æternum et summum colite et adorate, eique per omnia obedite.

Nec facietis calvitium.] Hebr. *Non ponetis calvitium inter oculos vestros propter mortuum*, id est, ait Vatablus, eum quis ex amicis vestris vita functus fuerit, non tondebitis partem anteriorem capitis, quæ est inter oculos vestros, sicut Gentes faciunt, quæ non habent spem futuræ vitæ et resurrectionis. Vide dicta Levit. 19. v. 28. Judæi enim etiamnum credunt animæ immortalitatem, et futuram vitam: unde orant ipsi pro defunctis, ut patet ex eorum Symbolo quod recitat Genebrardus in Chronol. Porro hunc funeris ritum adhuc hodie servant Judæi. Primo, mortuo quopiam mox amici ejus propinquiores lacerant vestes suas, nec comedunt eo die in domo illa, sed foris. Secundo, non comedunt carnes, nec bibunt vinum, nisi fuerit sabbatum. Tertio, per septem dies luctus nec lavant corpus, nec unguentis perfundunt. Quarto, lectum sternunt in pavimento, et à venere abstinent. Quinto, nudis pedibus sequuntur funus, et lucernam accendunt in pavimento domus per septem noctes, quod credant animam defuncti redire ad locum ubi à corpore discessit, et deplorare dissolutionem suam. Sexto, dicunt orationem, in qua petunt ut anima defuncti requiescat, et ducatur in paradisum.

5. Tragelaphum,] id est hircocervum, est animal ex hirco et cerva progenitum et commistum: non fictitium, uti hoc nomen accipiunt Dialectici, sed verum, et realiter existens ad Phasim fluvium, barbam, et armorum villos hirci habens, reliqua cervo simile. Ita Plinius lib. 8. c. 32. Hebræi putant esse hircum silvestrem. Tragelaphus ergo, æque ac pygargus, et oryx, munda erant animalia, quibus vesci poterant Judæi.

Pygargum.] Pygargus hîc non est aquila ita dicta, de qua Arist. aquilæ enim omnes inter immundas aves relatæ sunt, Lev. 11. 13. pygargus autem hîc censetur animal mundum. Chaldæus putat esse unicornem; verius est pygargum esse capreæ genus, simile damis, de quo Plin. l. 8. 53.

Orygem.] Oryx animal est in Getulia nascens, bisulcum et unicorne, alioqui capræ non dissimile, pilum habens contra aliorum animalium naturam, ad caput versum: sub ortum caniculæ, tanquam ejus sideris adventum præsentiens, fixis oculis eam cœli plagam intuetur, ubi primum signum hoc exoritur, eoque conspecto sternutat, et velut venerabundus adorat. Ita Plinius l. 2. c. 40. et l. 8. c. 53. et Columella l. 10.

Camelopardalum.] Animal erat mundum, ac proinde diversum à camelo, qui erat immundus. Camelopardalus ergo est animal cameli proceritate, colore pantheræ, maculas habens, tenui cervice, capite simile camelo, pedibus et cruribus bovi. Ita Plin. l. 8. c. 18. et Dion. lib. 42. Hist. Rom. Vide Ant. Nebriss. in Quinquag. c. 8.

Tropol. camelopardalis symbolum est hominis variabilis et hypocritæ. Sicut enim ipse collo refert equum, pedibus bovem, capite camelum, maculis tigrim aut pardum, ita quidam inæquales sibi varias hominum formas exprimunt: si cultum inspicias, Sanctum aliquem esse existimes; si orationem audias, satrapam loqui putes: si vitam expendas, nebulonem invenies; si scripta, bubulcum. Sic quidam in templum sunt angeli, in foro et curia dæmones, in colloquio homines, in mensa lupi, in cubiculis veneres.

Verum quia camelopardalis mundum erat animal, hinc aptius per illud accipias hominem versatilem et gratiosum, qui se omnium moribus et ingeniis, quantum fas est, accommodat, novitque se versare in omnes partes et formas: qualis fuit Ulysses, quem proinde Homerus vocat ἄνδρα πολύτροπον. Sic S. Paulus omnibus omnia factus est, ut omnes lucrifaceret: hinc cum Judæis servabat legalia, cum Gentibus gentiliter vivebat.

13. Ixion.] Est avis è vulturum genere; unde Levit. 11. eam subticuit, ac sub vulturibus intellexit et vetuit Moses. Hebraice vocatur ראה *raa*, à videndo, quod acie oculorum valeat. Ita Vatablus et Abulensis. Cætera animalia munda et immunda explicata sunt Levit. 11.

Peregrino, etc. da, ut comedat.] Per *peregrinum* intellige Gentilem, in gentilismo manentem: hic enim non tenebatur legibus Judaicis, ac proinde poterat vesci animalibus immundis. Secus erat de Gentili proselyto, id est converso ad judaismum: hic enim lege Judaica, ac consequenter abstinentia à cibis immundis obstringebatur. Ita Abulensis.

22. Decimam partem separabis de cunctis fructibus tuis.] Ex hoc loco et ex Josepho colligit Theodoretus hîc quæst. 13, Abulensis, Oleaster et Cajetanus duplices decimas Judæis quotannis fuisse præscriptas. Primæ erant omnium frugum terræ, gregum et armentorum, quæ totæ dabantur Levitis; neque ferebantur in Jerusalem, sed Levitæ, ad quos eæ pertinebant, colligebant eas per civitates sibi vicinas; ex hisce decimis, Levitæ rursum decimam pendebant pontifici et sacerdotibus, ut patet Num. 18. v. 26 et 28. Ibi enim agitur de primis hisce decimis.

Secundæ decimæ erant illæ quas quotannis Hebræi separabant, post primam jam dictam decimationem, ex novem residuis sibi partibus accipiendo decimam, ut ex ea, euntes ad tabernaculum (quod ter in anno faciendum erat, ut patet Exodi 23. 17. et cap. 34. 23.), partim in itinere viverent, partim offerrent hostias pacificas, de quibus comederent coram Domino, una cum Levitis, quos ad epulandum secum

invitabant. Quod dixi de decimis hisce, idem dico de primitiis : quia post primitias quæ totæ cedebant Domino, separabat sibi quisque aliquid, tanquam primitias secundas, quibus uteretur ascensurus ad Dominum. Idem dico de primogenitis ovium et boum, videlicet post primogenitum Deo datum, Hebræos separasse aliud animal in hostiam pacificam : idem dico de votis et donariis. De hisce ergo secundis decimis loquitur hìc lex, usque ad v. 28. de hisce etiam egit c. 12. 17.

Tertiæ decimæ erant decimæ quæ singulis trienniis separabantur et dabantur pauperibus, viduis, pupillis et Levitis in modum eleemosynæ, ne ipse ob paupertatem cogerentur servire Gentilibus, à quibus facile indici potuissent ad idololatriam. De tertiis hisce decimis agitur v. 28. ubi dicitur : *Anno tertio separabis aliam decimam.* Unde patet hanc non eamdem fuisse decimam cum prima, quasi decimæ, quæ duobus annis Levitarum erant propriæ, tertio anno jubeantur esse communes pauperibus æque ac Levitis, ut aliqui volunt; sed fuisse aliam, scilicet tertiam : ita enim vertit Interpres. Ita de Tobia dicitur c. 1. v. 7. quod *in anno tertio proselytis et advenis ministraret omnem decimationem.* Si Judæi triplices, quidni Christiani unas et simplices Deo dent decimas ? si Judæi decimis suos alebant pauperes, quidni idem faciant Christiani ? Novi viros in rep. magnos, qui opum suarum, imo omnis lucri sui decimas dant pauperibus, et ad id lege charitatis et religionis putant se quasi obstringi.

Præclare Nyssen. lib. de Beatitud. *Si,* inquit, *misericordis appellatio Deum decet, ad quid aliud te sermo Christi hortatur, nisi ut Deus fias, tanquam insignitus propria nota deitatis ?* et Nazianz. in orat. de pauperum amore : *Fac calamitoso sis Deus, Dei misericordiam imitando.* Et Chrysost. hom. 3. ad pop. *Melius est hanc artem dandi eleemosynam scire, quam esse regem. Hæc enim domos ædificat in cœlis semper mansuras : hæc docet quomodo Deo possis similis fieri.* Et Hom. 36. *Magna res est homo, et pretiosa vir misericors. Hæc major est gratia, quàm mortuos resuscitare : nam hìc tu de Christo bene mereris; illic autem ipse de te : miracula enim Deo debes.*

Audi rarum de hisce decimis exemplum, quod narrat Eugypius in vita S. Severini Noricorum Apostoli cap. 17. contigitque sub annum Domini 475. Lauriacenses cives, moniti à S. Severino decimas dare pauperibus, id facere distulerant, ideoque segetes eorum alias pulchras invasit rubigo; illi ad cor redeuntes, culpam confessi, veniam petierunt à S. Severino, qui eis respondit : *Si decimas obtulissetis pauperibus, non solum æterna mercede frueremini, sed etiam commodis possetis abundare præsentibus; sed quia culpam propria confessione castigatis, de Domini pietate polliceor quod rubigo præsens, licet tam valida, non nocebit : tantum fides vestra ulterius non vacillet;* inde hortatus est indici jejunium, quo expleto placidus imber desperatæ messis amputavit incommoda. Hucusque Eugypius S. Severini discipulus, et oculatus rei gestæ testis.

Quinimo etiamnum Judæi religiosiores, licet templum, sacerdotes et Levitas non habeant, decimum tamen nummum bonorum omnium pauperibus erogant, habentque hoc proverbium : *Da decimas, ut ditescas* : id enim, inquiunt, promisit Deus per Malachiam c. 3. v. 10. estque verum.

CAPUT DECIMUM QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Iteratur lex de anno septimo remissionis, ut scilicet eo Judæis remittant debita, utque Judæos servos et servas dimittant liberos (de quo v. 12.) eisque dent viaticum. Secundo, v. 19. iteratur lex de primogenitis Deo offerendis, et comedendis in tabernaculo, nisi illa essent manca, vel mutila.

1. Septimo anno facies remissionem, 2. quæ hoc ordine celebrabitur. Cui
debetur aliquid ab amico vel proximo ac fratre suo, repetere non poterit,
quia annus remissionis est Domini. 3. A peregrino et advena exiges : ci-
vem et propinquum repetendi non habebis potestatem. 4. Et omnino in-
digens et mendicus non erit inter vos : ut benedicat tibi Dominus Deus
tuus in terra, quam traditurus est tibi in possessionem. 5. Si tamen audie-
ris vocem Domini Dei tui, et custodieris universa quæ jussit, et quæ ego
hodie præcipio tibi, benedicet tibi, ut pollicitus est. 6. Fenerabis gentibus multis, et ipse à
nullo accipies mutuum. Dominaberis nationibus plurimis, et tui nemo dominabitur. 7. Si unus
de fratribus tuis, qui morantur intra portas civitatis tuæ, in terra quam Dominus Deus tuus
daturus est tibi, ad paupertatem venerit, non obdurabis cor tuum, nec contrahes manum ;
8. sed aperies eam pauperi, et dabis mutuum, quo eum indigere perspexeris. 9. Cave ne forte
subrepat tibi impia cogitatio, et dicas in corde tuo : Appropinquat septimus annus remissio-
nis; et avertas oculos tuos à paupere fratre tuo, nolens ei quod postulat mutuum commodare :
ne clamet contra te ad Dominum, et fiat tibi in peccatum. 10. Sed dabis ei, nec ages quippiam

callide in ejus necessitatibus sublevandis : ut benedicat tibi Dominus Deus tuus in omni tempore, et in cunctis ad quæ manum miseris. 11. Non deerunt pauperes in terra habitationis tuæ ; idcirco ego præcipio tibi ut aperias manum fratri tuo egeno et pauperi, qui tecum versatur in terra. 12. Cum tibi venditus fuerit frater tuus Hebræus aut Hebræa, et sex annis servierit tibi, in septimo anno dimittes eum liberum : 13. et quem libertate donaveris, nequaquam vacuum abire patieris ; 14. sed dabis viaticum de gregibus, et de area et torculari tuo, quibus Dominus Deus tuus benedixerit tibi. 15. Memento quod et ipse servieris in terra Ægypti, et liberaverit te Dominus Deus tuus, et idcirco ego nunc præcipio tibi. 16. Sin autem dixerit : Nolo egredi, eo quod diligat te, et domum tuam, et bene sibi apud te esse sentiat ; 17. assumes subulam, et perforabis aurem ejus in janua domus tuæ, et serviet tibi usque in æternum : ancillæ quoque similiter facies. 18. Non avertas ab eis oculos tuos, quando dimiseris eos liberos ; quoniam juxta mercedem mercenarii per sex annos servivit tibi : ut benedicat tibi Dominus Deus tuus in cunctis operibus quæ agis. 19. De primogenitis quæ nascuntur in armentis, et in ovibus tuis, quidquid est sexus masculini, sanctificabis Domino Deo tuo. Non operaberis in primogenito bovis, et non tondebis primogenita ovium. 20. In conspectu Domini Dei tui comedes ea per annos singulos, in loco quem elegerit Dominus, tu et domus tua. 21. Sin autem habuerit maculam, vel claudum fuerit, vel cæcum, aut in aliqua parte deforme vel debile, non immolabitur Domino Deo tuo ; 22. sed intra portas urbis tuæ comedes illud : tam mundus quàm immundus similiter vescentur eis, quasi caprea et cervo. 23. Hoc solum observabis, ut sanguinem eorum non comedas, sed effundes in terram quasi aquam.

2. Cui debetur aliquid ab amico, vel proximo, ac fratre suo,] id est à Judæo, qui genere frater est, ideoque amicus et proximus. Lex ergo hæc solum loquitur de Judæo debitore, qui alteri Judæo aliquid debet : hic enim anno septimo remissionis, omni debito, ex legis hujus indulgentia, solvebatur ; non vero loquitur de proselytis, ad judaismum conversis ; hi enim, anno septimo, debitis suis obstricti manebant. Ita Abulensis.

Porro debitum intellige ex mutuo, aut vendito ; non autem ex accommodato : quia hoc proprie non est debitum, sed alienum, sive res ad alterum spectans. Ita Abulensis. Vide dicta Lev. 25. 2. et seq.

3. Civem et propinquum repetendi non habebis potestatem.] Hebr. *Ab eo quod fuerit tibi apud fratrem tuum remittes manum tuam* (id est remittes petitionem debiti, quæ fit extensione manus) *fratri tuo*, puta Judæo.

4. Et omnino indigens, et mendicus non erit inter vos,] q. d. Curate pro posse vestro, ut non sint inter vos indigentes et mendici, mutuando videlicet pauperibus, præsertim infirmis aut invalidis, ea quibus indigent, illisque ea remittendo anno septimo, si ante ea solvere et reddere nequeant ; cum hoc ergo recte consistit id quod dicitur v. 11. *Non deerunt pauperes in terra habitationis tuæ ;* ibi enim pauperes fore significat ; hìc vero eis subvenire jubet. Voluit enim Deus semper inter Hebræos esse aliquos pauperes, ut divites haberent occasionem misericordiæ in eos exercendæ : unde etiamsi Hebræi conati fuissent efficere, ne in Israel ulli essent pauperes, nunquam tamen idipsum reipsa perficere potuissent.

Aliter hæc conciliat Vatablus : ait enim apud Hebræos fuisse privatos pauperes, nullos autem mendicos publicos ; uti jam sit in rebuspub. bene ordinatis.

Rursum hunc locum ita vertit : *Præterquam si non sit pauper in te*, q. d. Pauperibus fratribus remittes pecuniam creditam ; sed divites fratres excipio, quibus non remittes, cum habeant unde reddere possint. Verum hæc versio dissentit ab Hebr. Chald. Sept. et Nostro.

6. Fenerabis gentibus multis.] Pro *fenerabis* hebr. est העבטת *haabatta*, id est mutuabis, vel mutuo dabis. Ita Chaldæus et Septuag. Vertunt enim, δανειεις εθνεσι πολλοις, συ δε ου δανειη. Unde patet Judæos hìc nullum suarum usurarum habere patrocinium. Sensus ergo est, q. d. Si anno septimo dimittas debita tuis debitoribus, non depauperaberis, sed Deus benedicet tibi, teque ditabit, ita ut mutuum aliis des, sed à nemine accipias ; sicut enim per quæ quis peccat, per hæc et punitur ; sic vicissim per quæ quis meretur, per hæc et præmiatur, inquit Abulensis.

9. Cave.] Septuag. vertunt : *Attende tibi ipsi.* Unde S. Ambros. in psal. 118. sumptum putat illud celebre dictum : *Nosce teipsum*, quod Gentiles Apollini Pythio tribuerunt. Recte Clemens lib. 3. Pædagogi : *Est disciplinarum omnium pulcherrima ac maxima, seipsum nosse. Si quis enim seipsum norit, Deum cognoscit.* Hinc S. August. lib. 2. Soliloq. c. 1. ait brevissime ac perfectissime sic orari Deum : *Deus semper idem, noverim te, noverim me.* Et S. Franciscus : *Quis tu Domine? quis ego?* tu abyssus entis, boni, sapientiæ, virtutis, perfectionis et gloriæ : ego abyssus nihili, mali, ignorantiæ, vitiorum, miseriarum et vilitatis omnis.

E contrario Plato in Philebo, ignorantiam sui vocat genus improbitatis universæ ; nam, ut idem ait in Amatoribus, nosse seipsum est absolute sapere, ab eoque omnis vitæ sapientia et justitia pendet. Xenophon, lib. 4. de dictis Socratis, ait eos qui se ignorant, neque ad regimen sui, neque ad familiæ aut reipubl. gubernationem idoneos esse.

Quare prudenter monet S. Bernard. in meditation. c. 5. Stude *cognoscere te, quia multo melior et laudabilior es, si te cognoscis, quàm si te neglecto cognosceres cursum siderum, vires herbarum, naturas hominum et animalium, et haberes omnium cœlestium et terrestrium scientiam. Redde*

ergo te tibi, etsi non semper, vel sæpe, saltem interdum.

Ne dicas, etc. Appropinquat septimus annus,] q. d. Ne dicas: Instat septimus annus remissionis, si quid fratri mutuavero, aut credidero, non restituet mihi, sed instante anno septimo liber à debito erit; itaque non mutuabo, non credam ei. Hæc erat calliditas mutuo dantium, quæ hìc vetatur. Poterat esse et calliditas mutuo accipientium, si videlicet ipsi essent divites, et instante anno septimo peterent mutuum, ut anno septimo ejus restitutione liberarentur. Sed huic calliditati occurrendum erat, negando eis tale mutuum, dicendoque: Tu dives es, ergo mutuo non eges. Ita Abulensis.

Nolens ei quod postulat, mutuum commodare,] id est, mutuum dare: nam si quis aliquid alteri accommodasset, sive commodato dedisset, id in specie anno septimo, æque ac aliis annis restituendum erat; erat enim alienum, ut dixi v. 2. Ita Abulensis.

Et fiat tibi in peccatum,] id est, et irascatur tibi Dominus, teque acriter puniat: *peccatum* ergo ponitur pro pœna peccati, metonymice. Ita Vatablus.

10. Nec ages quippiam callide,] eo modo quo v. 9. explicui.

Moral. Nota hìc quàm fuse et impense Deus Hebræis pauperum curam et opem commendet. Eamdem commendat Daniel Nabuchodonosori, Daniel. 4. 27, ut per eam peccata sua redimat. Sic Christus pauperes ad convivia vocari præcipit, Lucæ 14. 13. et bona illis collata sibi largita esse asserit, Matth. 25. v. 40. quodque illi recipient dantes sibi eleemosynam in æterna tabernacula, Lucæ 16. v. 9. Unde et pauperes spiritu beatos esse pronuntiat, Matth. 5. 3. Imo ipse pauper esse voluit; quare discipulo cuidam dixit: *Vulpes foveas habent, et volucres cœli nidos; Filius autem hominis non habet ubi caput suum reclinet.* Hinc et S. Petrus, Christum imitans, dicebat claudo: *Argentum et aurum non est mihi; quod autem habeo, hoc tibi do: in nomine Jesu Christi Nazareni, surge et ambula.* Et S. Paulus de se aliisque Apostolis dicebat: *Usque in hanc horam et esurimus, et sitimus, et nudi sumus,* 1. Corinth. 4. v. 11. et: *Scio et humiliari, scio et abundare; et satiari, et esurire; et abundare, et penuriam pati,* Philip. 4. 12. Nazian. orat. 16. de pauperum amore: *Nullus,* inquit, *cultus Deo perinde gratus est ut misericordia erga pauperes. Nam primo, Deus vult quosdam esse pauperes, ut nos infirmitatis nostræ submoneant. Secundo, pauperes juvandi sunt: quia fratres nostri sunt, tum naturæ, tum imaginis Dei in Christo renovatæ, tum fidei, spei, dilectionis, et adoptionis divinæ, tum vitæ beatæ respectu. Tertio, quia ad Christum communem fratrem aspiramus. Quarto, quia cum nihil sit stabile in præsenti, de opibus per pauperes in tuto collocandis est cogitandum. Quinto, ob infinita hujus rei commoda, quæ ad tria revocari possunt, scilicet, ex malis præservatio, salutis certitudo, præviorum maxima fiducia. Sexto, quia Deus, qui innumera nobis contulit beneficia, jubet ut pauca fratribus largiamur. Septimo, nihil tam Deo proprium, quàm misericordia et beneficentia; ille autem nobis imitandus est. Octavo, pauperes sub speciali cura et providentia Dei latent, teste Scriptura. Nono, quia in die judicii electi ob eleemosynas factas cœlo, reprobi ob eas neglectas inferno adjudicabuntur.*

S. Augustinus, si quando Ecclesiæ pecunia deficeret, hoc populo annuntiabat non habere se quod in pauperes erogaret: nam et vasa Dominica ob captivos et alios egentes frangi jussit, et in eos dispensari, inquit Possidonius in ejus Vita c. 24.

Placilla Theodosii Imper. uxor sua manu fovebat pauperes et infirmos; cumque nonnulli eam ab iis avocare vellent, respondit: *Aurum distribuere decet Imperatorem; ego autem pro ipso imperio, ei qui idipsum dedit, operam hanc offerre debeo:* testis est Theodorus lib. 5. histor. c. 18.

Accacius Amidæ Episcopus, ut pauperes Persas ad septem millia captivos redimeret, vasa sacra vendidit, dicens suis clericis: *Deus noster neque lancibus, neque poculis eget; quare convenit hæc in ejus milites afflictos dispertiri:* testis est Socrat. l. 7. c. 21. Theophilus quoque: *Præstat,* inquit, *ægrotorum corpora, quæ verius Dei templa sunt, restaurare, quàm templa lapidea ædificare.* Ita Sozom. l. 8. c. 12.

12. In septimo anno dimittes eum liberum,] computando scilicet annum septimum non à venditione servi, sed ab annò remissionis, qui status erat et communis omnibus.

17. Serviet tibi usque in æternum,] id est, usque ad jubilæum, post quod aliud et novum quasi seculum sequebatur. Patet ex dictis Exodi 21. 6.

Ancillæ similiter facies,] scilicet dando ei viaticum, non autem perforando ei aurem, inquit Abulens. nec enim habebatur ancilla Hebræa, ut serva, sed puber effecta, debebat aut duci in conjugem ab hero, vel ab heri filio, aut libera dimitti: quod si nollet, sed mallet manere in domo heri serva, perforabatur ei auris, ait Cajetanus, æque ut servo. Vide dicta Exodi 21. 7.

Symbolice, servus et ancilla sunt ira et cupiditas: hæc tota annorum hebdomade, id est, tota vita, serviant, et subigantur rationi necesse est, usque ad sabbatum, sive septimum annum beatæ impatibilitatis; tum enim ira dimittetur quasi libera, quando transmutabitur in fervorem spiritualem; et cupiditas convertetur in divinum amorem et voluptatem; ita Cyrill. in Collectaneis ex Deuteronomio.

18. Non avertas ab eis oculos tuos, quando dimiseris eos liberos.] Heb. Chald. et Septuag. *Non graveris in oculis tuis, cum dimittes eum,* id est, non erit tibi molestum dimittere servum, eumque juvare viatico.

Allegor. Cyrill. lib. 7. de Adorat. pag. 137. Ante Christum, inquit, spiritu servitutis Israel constringebatur, legi punienti subjectus: at postquam anno septimo remissionis, scilicet tempore gratiæ, illuxit Emmanuel, libertate et adoptione filiorum donati sumus, dato viatico, videlicet corpore et sanguine Domini, in Eucharistia.

Quoniam juxta mercedem mercenarii, per sex annos servivit tibi.] Chald. Vatablus et alii recentiores vertunt: *Quoniam duplici mercede mercenarii servivit tibi sex annis.* Quod Hebræi exponunt duplam dici servi mercedem, qui sex annos servus fuit; quia mercenarii apud Hebræos ad tres tantum annos operas suas locabant: servus vero hic sex annos serviebat; ergo in duplum serviebat, et merebatur.

Verum Septuag. pro *duplici mercede*, vertunt

ἐτήσιον μισθὸν, id est, *annua mercede*, ut Hebræum משנה *misne*, deriveiur, non à שני *sceni*, id est secundus, sed à שנה *schana*, id est annus, q.d. Per sex annos, annua mercede tibi servivit : quod Noster æque pleno sensu vertit : *Juxta mercedem mercenarii, per sex annos servivit tibi.* Sensus ergo est hic : servus per sex annos ut mercenarius tibi servivit, cui mercedem annuam quotannis persolvere debuisses, ipse vero nullam recepit per sex annos; æquum ergo est ut ejus loco, anno septimo, eum manumittas, cum aliqua annona ad viaticum.

19. Non operaberis in primogenito bovis,] quia hic primogenitus Deo debetur, et iniquum est ut ex animali Dei, ejusque primitiis, tibi vel primas operas, vel lanam præcerpas.

Et non tondebis primogenita ovium,] sed cum lana sua afferes ea ad sacerdotem, ut tam lanam, quàm ovem des Deo, id est, sacerdoti vice Dei.

Tropol. S. Greg. 8. Moral. 34. *Moses*, inquit, *hic vitam inchoantium humanis occupationibus exerceri prohibuit : in primogenito quippe bovis operari, est bonæ conversationis primordia, in exercitio publicæ actionis ostendere ; ovium quippe primogenita tondere, est ab occultationis suæ tegmine humanis oculis inchoantia bona opera nostra denudare. Cum ergo vita nostra simplex quid atque innocuum inchoat, dignum est ut secreti sui velamina non relinquat, ne nudum hoc humanis oculis quasi subducto vellere ostendat.*

20. In conspectu Domini Dei tui comedes ea.] *Comedes*, tu scilicet, ô sacerdos; est enim hic mutatio personæ : convertit enim Moses sermonem ab offerentibus ad sacerdotes, quorum erat comedere primogenita ; nam ad hos solos illa spectabant, ut clare patet Num. 18. 17. Ita Abulensis. Porro jubet ea hic Deus comedi in loco sancto, puta in atrio templi ; quia jusserat eadem sibi offerri in templo fuso eorum sanguine, et adipe concremato, uti fiebat in hostia pacifica, ut patet Num. 18. 17. *Quia sanctificata*, inquit, *sunt Domino, sanguinem tantum eorum fundes super altare, et adipes adolebis in suavissimum odorem Domino.* Post immolationem autem hostiæ pacificæ, carnes ejusdem ab offerentibus eodem loco, puta in atrio templi, comedi debebant ; omnis enim victima, quia Deo sanctificata, in loco sancto comedi debebat, ut patet Levit. 6. 16. et c. 7. 6. Idipsum significat hæc lex et phrasis : *Epulaberis coram Domino*, id est, in atrio templi, scilicet ex hostiis pacificis cæterisque oblationibus. Unde ea identidem repetitur Deut. 12. v. 12 et 18 et 14. 26. et c. 16. v. 11 et 14. et c. 27. 7. Ubi dicitur : *Immolabis hostias pacificas, comedesque ibi et epulaberis coram Domino Deo tuo.* Igitur ob similitudinem primogenitorum cum hostia pacifica, simili modo jubet hic Deus ut sacerdotes, quibus jure divino cedebant primogenita, eadem offerrent Deo in templo, ac post oblationem eadem ibidem comederent, ut hæc comestio esset consummatio, et complementum oblationis similis sacrificio pacifico. Sancit ergo Deus ea, quasi sancta, à sanctis sacerdotibus comedi in loco sancto, præsertim quia sacerdotes habitabant juxta templum, utpote perpetui ejus custodes et ministri : Levitæ vero per omnes Judææ urbes ad populum docendum dispersi erant. Ex dictis patet non recte Cajetanum primogenitum accipere improprie pro primitiis, et carnibus Deo separatis ad epulum sacrum.

Mystice vide Rabanum, qui totus hic, æque ac per reliquam S. Scripturam, mysticus et moralis est. Unde ex ipso magna ex parte conflata est Glossa ordinaria.

21 et 22. Sin autem habuerit maculam, vel claudum fuerit, etc. non immolabitur, etc. Sed intra portas urbis tuæ comedes illud.] Si animal primogenitum esset claudum, cæcum, mancum, immolari non poterat : sed pretio sacerdotibus dato redimendum erat : tum à laicis quolibet loco comedi poterat. Ita Abulensis.

CAPUT DECIMUM SEXTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Refricat festum Phase, et azymorum, et v. 10. festum Pentecostes, et v. 13. festum Tabernaculorum, jubetque v. 16. ut iis omnis masculus compareat coram Domino in tabernaculo. Denique, v. 18. judices per singulas urbes constitui jubet.

1. Observa mensem novarum frugum, et verni primum temporis, ut facias
Phase Domino Deo tuo : quoniam in isto mense eduxit te Dominus Deus
tuus de Ægypto nocte. 2. Immolabisque Phase Domino Deo tuo de ovibus, et de bobus, in loco quem elegerit Dominus Deus tuus, ut habitet
nomen ejus ibi. 3. Non comedes in eo panem fermentatum : septem diebus comedes absque fermento, afflictionis panem, quoniam in pavore
egressus es de Ægypto ; ut memineris diei egressionis tuæ de Ægypto,
omnibus diebus vitæ tuæ. 4. Non apparebit fermentum in omnibus terminis tuis septem diebus,
et non remanebit de carnibus ejus quod immolatum est vespere in die primo usque mane.
5. Non poteris immolare Phase in qualibet urbium tuarum, quas Dominus Deus tuus daturus
est tibi ; 6. sed in loco quem elegerit Dominus Deus tuus, ut habitet nomen ejus ibi : immolabis Phase vespere ad solis occasum, quando egressus es de Ægypto. 7. Et coques, et co-

medes in loco quem elegerit Dominus Deus tuus, maneque consurgens vades in tabernacula tua. 8. Sex diebus comedes azyma; et in die septima, quia collecta est Domini Dei tui, non facies opus. 9. Septem hebdomadas numerabis tibi ab ea die qua falcem in segetem miseris, 10. et celebrabis diem festum hebdomadarum Domino Deo tuo, oblationem spontaneam manus tuæ, quam offeres juxta benedictionem Domini Dei tui; 11. et epulaberis coram Domino Deo tuo, tu, filius tuus, et filia tua, servus tuus, et ancilla tua, et Levites qui est intra portas tuas, advena ac pupillus et vidua, qui morantur vobiscum, in loco quem elegerit Dominus Deus tuus, ut habitet nomen ejus ibi; 12. et recordaberis quoniam servus fueris in Ægypto, custodiesque ac facies quæ præcepta sunt. 13. Solemnitatem quoque tabernaculorum celebrabis per septem dies, quando collegeris de area et torculari fruges tuas: 14. et epulaberis in festivitate tua, tu, filius tuus et filia, servus tuus et ancilla, Levites quoque et advena, pupillus ac vidua qui intra portas tuas sunt. 15. Septem diebus Domino Deo tuo festa celebrabis, in loco quem elegerit Dominus; benedicetque tibi Dominus Deus tuus in cunctis frugibus tuis, et in omni opere manuum tuarum, erisque in lætitia. 16. Tribus vicibus per annum apparebit omne masculinum tuum in conspectu Domini Dei tui, in loco quem elegerit: in solemnitate azymorum, in solemnitate hebdomadarum, et in solemnitate tabernaculorum. Non apparebit ante Dominum vacuus; 17. sed offeret unusquisque secundum quod habuerit juxta benedictionem Domini Dei sui, quam dederit ei. 18. Judices et magistros constitues in omnibus portis tuis, quas Dominus Deus tuus dederit tibi, per singulas Tribus tuas; ut judicent populum justo judicio, 19. nec alteram partem declinent. Non accipies personam, nec munera: quia munera excæcant oculos sapientum, et mutant verba justorum. 20. Juste quod justum est persequeris, ut vivas et possideas terram quam Dominus Deus tuus dederit tibi. 21. Non plantabis lucum, et omnem arborem juxta altare Domini Dei tui. 22. Nec facies tibi, neque constitues statuam: quæ odit Dominus Deus tuus.

1. Observa mensem novarum frugum,] puta Nisan, sive Martium, quo in terra promissionis incipiunt spicæ hordeaceæ flavescere; illæ enim offerebantur in paschate, scilicet secundo die azymorum, ut patet Levit. 2. 14. et Levit. 23. cap. 10.

2. Immolabisque Phase Domino, etc. de ovibus et de bobus.] *Phase*, id est, victimas paschales, quæ in solemnitate paschali de ovibus et bobus offerri jubentur, Num. 27. 19. nam agnus paschalis non poterat commutari in bovem.

Perperam ergo Hebræi aliqui Phase hîc accipiunt pro agno paschali, putantque potuisse pro agno substitui vitulum, adduntque rationem, quia in amplis familiis agnus non suffecisset singulis. Verum respondeo: Agnus non erat ad satiandum singulos, sed ut ex eo singuli aliquam partem comederent, in memoriam liberationis ex Ægypto; præter agnum autem alios comedebant cibos, quibus se satiabant. Ita S. Augustinus hîc q. 24. Vide dicta Exodi 12. v. 5 et 11.

Ut habitet nomen ejus ibi,] ut illic colatur Deus, et invocetur nomine suo.

3. Non comedes in eo (cum eo, scilicet phase) panem fermentatum.] Totis enim septem diebus paschalibus comedebant panes azymos cum agno, et aliis sacrificiis et cibis, etiam communibus.

Comedes afflictionis panem.] Heb. *Comedes azyma afflictionis panem*, id est, indicem et monumentum afflictionis Ægyptiacæ, itemque festinationis et pavoris tui in egressu ex Ægypto, ut sequitur. Secundo, *panem afflictionis*, id est affligentem; quia azymus panis gustui insipidus, et stomacho onerosus est. Cajet. vertit, *panem paupertatis*, et ita verti potest; pauperum enim est carere commoditate fermentandi panem, et uti pane subcinericio, qui azymus est, statimque fit et coquitur.

Quoniam in pavore (Chald. et Septuag. *in festinatione*,) egressus es de Ægypto,] q. d. Quia cum tanta trepidatione et festinatione egressus es de Ægypto, ut non habueris otium fermentandi panem: ad hujus rei memoriam comedes azyma in paschate.

6. Immolabis Phase (proprie dictum; puta agnum paschalem) vespere, quando egressi estis,] quando vos comparastis ad egressum; τὸ enim *egressi*, significat actum inchoatum. Vide dicta Exodi 12. 42. Posset secundo, τὸ *quando* referri ad festum paschæ: nam hebr. est, *stato tempore*, (videlicet paschæ) *quando egressi estis*. Ita Vatablus.

7. Vades in tabernacula tua,] ad domos tuas, ad habitationem tuam.

8. Sex diebus comedes azyma.] Hinc aliqui Judæi putarunt ex lege Dei tantum sex diebus præcepta fuisse azyma; verum septem diebus ea præcipi patet hîc v. 4. et Exodi 12. v. 19. Dico ergo: Sensus est, q. d. Sex diebus comedes azyma, sed non vacabis ab opere; septima vero die, præter azyma, etiam vacabis ab opere, quia est festum cœtus. Ita Lyranus.

Quia collecta est,] quia festum est cœtûs, quo scilicet populus in templo, gratias Deo acturus, antequam domum redeat, colligitur et adunatur. Vide dicta Levit. 23. 36.

18. Judices et magistros constitues in omnibus portis tuis.] *Magistros*, id est præfectos, puta viros sapientes, qui quasi magistri et magistratus, præsint juri dicendo, ut sequitur: iidem ergo sunt judices et magistri; quia judices debent esse magistri. Ita Hebr. Chald. et Vatablus. Hinc Plato censuit felices fore respu-

blicas, si Philosophi eas regerent, aut qui eas regunt, philosopharentur.

Nota, *in portis*, id est, in civitatibus; est synecdoche, uti et c. seq. v. 2. Ita Septuag. et Chald. Nominat portas, quia judicia in portis urbium agi solebant; ut liberius eò, quasi ad locum patentem et publicum, exteri causam suam acturi accederent.

19. NON ACCIPIES PERSONAM, NEC MUNERA : QUIA MUNERA EXCÆCANT OCULOS SAPIENTUM, ET MUTANT VERBA JUSTORUM.] Audiant hoc consiliarii et judices. Munerum enim hæc duo sunt mala, primo, ut mentem excæcent; secundo, ut linguam et sententiam pronuntiandam immutent; nam primo inclinant affectum; secundo, affectus inclinat et obnubilat rationem et judicium; tertio, ratio inclinat sententiam in favorem ejus qui munera dedit. Vide dicta Exodi 23. 8.

20. NON PLANTABIS LUCUM, ET OMNEM ARBOREM JUXTA ALTARE,] ne videaris imitari sacros lucos Gentilium et idolorum, præsertim Priapi : sacra enim Priapi fiebant in lucis; ut obscœnitates ejus iis tegerentur : unde in hisce lucis omnem turpitudinem exercebant. Nota, *omnem*, id est, quamlibet; ita enim collectivum *omnis* apud Hebræos sæpe capitur pro distributivo *quilibet*.

Tropol. S. Greg. Præfat. in Job. ep. ad Leandrum in fine : *Quæso*, ait, *ut hujus operis dicta percurrens, in his verborum folia non requiras ; quia per sacra eloquia ab eorum tractatoribus infructuosæ loquacitatis levitas studiose compescitur, dum in templo Dei nemus plantari prohibetur*. Sic et Philo.

21. NEC FACIES TIBI, NEQUE CONSTITUES STATUAM,] scilicet, qualem Gentiles suis diis, vel idolis constituunt.

CAPUT DECIMUM SEPTIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

JUBET DEUS OCCIDI IDOLOLATRAS, ET CAUSAS LEGALES DUBIAS REFERRI AD SACERDOTES, EORUMQUE DECRETIS OBEDIRI SUB POENA MORTIS. SECUNDO, V. 14. JUBET REGEM DELIGI EX IPSORUM GENTE, UTQUE IS NON MULTIPLICET, PRIMO EQUOS, SECUNDO UXORES, TERTIO OPES; QUARTO, UT DESCRIBAT LEGATQUE ASSIDUE DEUTERONOMIUM; QUINTO, NE SUPERBE SE EFFERAT SUPRA POPULUM.

1. NON immolabis Domino Deo tuo ovem et bovem, in quo est macula, aut
quippiam vitii : quia abominatio est Domino Deo tuo. 2. Cum reperti fue-
rint apud te, intra unam portarum tuarum quas Dominus Deus tuus dabit
tibi, vir aut mulier qui faciant malum in conspectu Domini Dei tui, et trans-
grediantur pactum illius, 3. ut vadant et serviant diis alienis, et adorent eos,
solem et lunam, et omnem militiam cœli, quæ non præcepi; 4. et hoc
tibi fuerit nuntiatum, audiensque inquisieris diligenter, et verum esse
repereris, et abominatio facta est in Israel : 5. educes virum ac mulierem, qui rem sceleratis-
simam perpetrarunt, ad portas civitatis tuæ, et lapidibus obruentur. 6. In ore duorum aut
trium testium peribit qui interficietur. Nemo occidatur, uno contra se dicente testimonium.
7. Manus testium prima interficiet eum, et manus reliqui populi extrema mittetur : ut auferas
malum de medio tui. 8. Si difficile et ambiguum apud te judicium esse perspexeris inter san-
guinem et sanguinem, causam et causam, lepram et lepram : et judicium intra portas tuas
videris verba variari : surge, et ascende ad locum, quem elegerit Dominus Deus tuus. 9. Ve-
niesque ad sacerdotes Levitici generis, et ad judicem qui fuerit illo tempore : quæresque ab
eis, qui indicabunt tibi judicii veritatem. 10. Et facies quodcumque dixerint qui præsunt loco
quem elegerit Dominus, et docuerint te 11. juxta legem ejus; sequerisque sententiam eorum,
nec declinabis ad dexteram, neque ad sinistram. 12. Qui autem superbierit, nolens obedire
sacerdotis imperio, qui eo tempore ministrat Domino Deo tuo, et decreto judicis, morietur
homo ille, et auferes malum de Israel; 13. cunctusque populus audiens timebit, ut nullus
deinceps intumescat superbia. 14. Cum ingressus fueris terram quam Dominus Deus tuus
dabit tibi, et possederis eam, habitaverisque in illa, et dixeris : Constituam super me re-
gem, sicut habent omnes per circuitum nationes; 15. eum constitues, quem Dominus
Deus tuus elegerit de numero fratrum tuorum. Non poteris alterius gentis hominem regem
facere, qui non sit frater tuus. 16. Cumque fuerit constitutus, non multiplicabit sibi equos,
nec reducet populum in Ægyptum, equitatus numero sublevatus, præsertim cum Dominus
præceperit vobis ut nequaquam amplius per camdem viam revertamini. 17. Non habebit
uxores plurimas, quæ alliciant animum ejus, neque argenti et auri immensa pondera.

18. Postquam autem sederit in solio regni sui, describet sibi Deuteronomium legis hujus in volumine, accipiens exemplar à sacerdotibus Leviticæ tribus, 19. et habebit secum, legetque illud omnibus diebus vitæ suæ, ut discat timere Dominum Deum suum, et custodire verba et cæremonias ejus, quæ in lege præcepta sunt. 20. Nec elevetur cor ejus in superbiam super fratres suos, neque declinet in partem dexteram vel sinistram, ut longo tempore regnet ipse, et filii ejus, super Israel.

2. Intra unam portarum, id est, urbium. Similis synecdoche fuit c. præced. v. 18.

3. Adorent omnem militiam cœli,] id est, adorent quælibet astra, quæ sunt quasi milites Deo famulantes, et pro eo, cum opus est, depugnantes; vide dicta Num. 4. 3. Adorationis siderum causa fuit, prima, eorum lux et pulchritudo; secunda, quod influant in hæc inferiora, eaque vivificent et vegetent; tertia, quòd ea animata putarent; quarta, quod physici aliqui tradant hominem esse opus siderum: hominem enim, cum concipitur et generatur, à Sole sortiri spiritum, à Luna corpus, à Marte sanguinem, à Mercurio ingenium, à Jove desiderium, à Venere cupiditatem, à Saturno humorem.

6. In ore duorum,] id est, ut Chald. per dictum duorum aut trium testium reus convictus occidatur.

7. Manus testium prima interficiet eum.] Hebr. *Manus testium primò erit contra eum, ad interficiendam eum*, id est, primum in eum lapidem conjiciet.

Moraliter: Nota hìc quantum crimen sit apostasia, quantumque Deus illud vindicet, et à nobis vindicari velit. Nota est pœna Luciferi, Adæ, Salomonis, Juliani. Audi nova.

Sub annum Domini 868, gens Bulgarorum ferox ac bellicosa, relictis idolis, abrenuntiatisque Gentilium superstitionibus, in Christum pro maxima parte credidit; et, abluta salutari baptismatis unda in religionem Christianam transiit. Ferunt autem de hujus gentis rege, quod tanta perfectione post perceptam baptismi gratiam vivere cœperit, ut diebus, ornamentis regiis indutus coram populo procederet; noctibus vero sacro vestitu latenter Ecclesiam intrans, super pavimentum ipsius basilicæ, substrato tantum sibi cilicio, prostatus in oratione jaceret. Non post multum tempus divina inspiratione commotus, regnum terrenum dimisit, ut in cœlis æternaliter regnaret cum Christo. Et ordinavit in suum locum regem filium suum majorem natu, comam capitis deposuit, habituque sanctæ conversationis suscepto monachus effectus est, eleemosynis, vigiliis et orationibus diu noctuque intentus. Interea filius ejus, quem regem constituerat, longe à paterna intentione et operatione recedens, prædas cœpit exercere, ebrietatibus, comessationibus et libidinibus vacare, et omni conamine ad gentilitatis ritum populum noviter baptizatum revocare. Quod cum pater audivisset, nimio zelo accensus sacrum habitum deposuit, militiæ cingulum resumpsit, et cultu regio indutus, adsociatis sibi Deum timentibus filium persecutus est, quem mox absque difficultate cepit, oculosque ejus effodit, et in carcerem misit; deinde convocato omni regno suo filium juniorem regem constituit, interminatus coram omnibus similia fore passurum, si in aliquo à recta christianitate deviaret. His ita patratis, deposito cingulo, et resumpto sanctæ Religionis habitu, in monasterium ingressus in sancta conversatione reliquum vitæ præsentis tempus duxit. Ita Regino lib. 6. et Martinus Polon. l. 4. Chronicorum.

Anno Domini 870, Carlomannus, cum adhuc esset puerulus, jussu patris attonsus clericus effectus est: deinde procedente tempore ad diaconatus officium, quamvis invitus atque coactus in præsentia genitoris ordinatus est, legitque publice Evangelium, et Pontifici Missam celebranti juxta morem ministravit. Post hæc in apostasia recedens ab Ecclesiastica religione, abjiciens ac spernens negligenter gratiam, quæ ei data erat per impositionem manus, alter Julianus efficitur. Collecta quippe prædonum non modica turba, ecclesias Dei cœpit devastare, ea quæ pacis sunt impugnare, cuncta deripere, et mala inaudita perpetrare. Pro quibus cum crebro à patre correptus fuisset, nec tamen ullatenus accepta pravitas cessaret, novissime ex præcepto patris ei oculi eruuntur, justo Dei judicio lucem exteriorem amittens, qui interiorem, quæ Christus est, à suo pectore effugaverat: in tenebras exteriores missus, qui interioribus sua sponte se tradiderat. Orbatusque Ludovicum avunculum suum adiit, miseriarum et calamitatum suarum ærumnas apud eum lugubriter deplorans. Ille, miseratione motus, Absternacum monasterium S. Willebrordi ei ad subsidium vitæ præsentis concessit, ubi non multo post tempore mortuus est et sepultus. Ita Regino lib. 2. chron. anno 870. Audi et Sanctos nutantes in re levi punitos.

Catharina Suedica, dum cum matre Romæ esset, jussa est aliquando ob impiorum nequitias domi manere, tantisper dum mater ad stationes et Indulgentias abiret. Interim adest Satan, et acerbas in ejus animum cœpit cogitationes immittere, tanquam aliis suarum animarum lucra captantibus, ipsa instar bruti animantis ab omnibus spiritualibus bonis arceretur. Addebat his ejus cognatos, fratres et sorores in patria cum summa tranquillitate servire Deo, ipsam vero miseram ducere vitam: præstare igitur ne in lucem quidem editam fuisse, quam id genus inertem vitam ducere. Erat hæc in animo sanctæ virginis tentatio vehemens, adeoque eam mœrore et perturbatione oppleverat, ut matre illius revertente et serio præcipiente, ut tanti mœroris causam ediceret, simpliciter responderet se loqui non posse. Et certe jam plane instar mortuæ facies ejus expalluerat, oculi transversi erant: in tantum molestus erat dæmon id genus importunissimis ingerendis cogitationibus. Porro nocte proxima in somnis visa est sibi videre totum mundum quasi inflammatum, seque in medio ignis positam in parva quadam planitie, planeque desperantem ab illis se posse flammis eripi: tum vero apparentem ipsi beatissimam Mariam Virginem, quam his verbis deprecabatur: Adjuva me, charissima Domina mea; illam vero respondentem

tem : Et qua te possum ratione juvare, quæ tanto patriæ teneris desiderio, oblita sponsionis suæ, et neque Deo, neque mihi, neque matri tuæ, neque patri spirituali obediens ; se vero offerentem ad omnia exsequenda, quæ juberet Dei mater, atque tum demum Dei genetricem dicentem : Obedias igitur matri tuæ, et patri spirituali. Expergefacta inde Catharina matrem cum omni humilitate celeriter adiit, veniam suæ inconstantiæ petiit, promisitque se deinceps ad mortem usque libenter in exilio cum ipsa permansuram. Ita habet Vita S. Catharinæ c. 6. quæ exstat apud Surium 22. Martii.

8. Si difficile et ambiguum apud te judicium esse perspexeris inter sanguinem et sanguinem.] *Sanguis* hìc metonymice vocatur homicidium, q. d. Si ambiguum sit homicidium, id est, homicidii qualitas, aliis asserentibus illud esse voluntarium, sive destinatum, ideoque morte puniendum; aliis vero excusantibus, quod casu, vel ignoranter admissum sit, ideoque homicidæ esse jus asyli, in civitatibus refugii. Ita Lyranus, Abulensis et alii. Sic inter *causam et causam*, id est, si causa et lis sit ambigua, aliis dicentibus esse justam, aliis esse injustam ; sic inter *lepram et lepram* (ita enim legendum est cum Roman. Hebr. Chald. et Græcis, non autem inter *lepram et non lepram*, uti legunt Plantina) scilicet, aliis asserentibus esse lepram mundam, vel mundissimam, quæ hominem à sacris non arcet; aliis vero dicentibus esse lepram immundam, et arcentem à sacris.

Nota : Legales causæ et quæstiones erant duplices; scilicet primo, erant sacræ et cæremoniales, uti quæstio de fide, religione, et cæremoniis : talis erat controversia de lepra ; hæ spectabant ad sacerdotes, uti per se patet; secundo, erant judiciales, uti de sanguine et homicidio; hæ spectabant ad magistratum laicum, et in singulis urbibus erant judices, ad eas judicandas constituti, uti dictum est cap. præced. v. 18; qui si non possent litem dirimere, tenebantur eam deferre Hierosolymam ad sacerdotes, et ad pontificem, qui eam definiebat. Omnia enim hæc ex lege, vel judiciali, vel cæremoniali definienda erant : legis autem interpres erat pontifex, de quo mox plura ; unde sequitur pontificem fuisse tum summum judicem controversiarum, etiam legalium.

Ascende ad locum quem elegerit Dominus,] ascende in Jerusalem, ubi est templum, in quo habitat Dominus. Ita Abulensis. Voluit Deus supremam auctoritatem judicii esse in loco tabernaculi, vel templi : quia hic locus erat Dei, id est, divinæ præsidentiæ. Deus ergo præsidens in templo illuminabat et dirigebat sacerdotes et judices inibi commorantes, ne errarent in judicio, sed justam, æquam et veram sententiam pronuntiarent. Rursum justitia est res sancta et inviolabilis : hinc Deus judices voluit residere in loco sacro. Architas dicebat judicem esse aram : ad utrumque enim confugiunt qui injuria afficiuntur ; significans judices tales esse debere, qui oppressis sint præsidio, et instar sacri asyli ; testis est Aristot. lib. 3. Rhetoricæ.

9. Veniesque ad sacerdotes Levitici generis, et ad judicem.] Aliqui, ut Lyranus et Sigonius l. 6. de Repub. Hebr. 7. hæc divisim accipiunt, q. d. Si dubium sit de rebus sacris, consule sacerdotes : sin de civilibus, consule judicem secularem ; ut τὸ *et* capiatur pro *aut*. Verum hoc dici nequit : quia non divisim, sed simpliciter et absolutè vult Deus hìc recurri ad sacerdotes, in omnibus causis dubiis, quæ ex lege divina decidi debent. Legis enim interpretatio pertinebat ad sacerdotes, et maxime ad pontificem qui erat hierarcha, et princeps sacerdotum ; hoc enim est quod subdit : *Et facies quodcumque dixerint qui præsunt loco quem elegerit Dominus, [et docuerint te juxta legem ejus.*

Secundo, quia sacerdotes fuisse judices, non tantum in causis sacris, sed etiam civilibus, imo in causa homicidii, diserte docet Ezechiel cap. 44. v. 24. Idem patet hìc c. 21. 5. ubi agens Moses de homicidio occulto, ait : *Accedant ad sacerdotes*, etc., *et ad verbum eorum omne negotium, et quidquid mundum vel immundum est, judicetur.* Idem docet Josephus libr. 2. contra Apion. cum ait : *Sacerdotes inspectores omnium, judices controversiarum, et punitores damnatorum constituti sunt à Mose.* Et Philo, libr. 3. de Vita Mosis, docet Mosen, ex consilio sacerdotum qui de more ei assidebant, damnasse ad mortem hominem colligentem ligna in sabbato; de quo Numer. 15. v. 35. Imo Abulensis docet summum pontificem vocari hìc judicem, eo quòd ipse solus in concilio, audito aliorum judicio, proferre soleret sententiam mortis. Ita Caiphas in concilio tulit sententiam mortis in Christum, Joan. 11. vers. 50. Ita Ananias pontifex in concilio præcepit percuti Paulum, Act. 23. 2. Ita Ananus pontifex Jacobum fratrem Domini in concilio mortis reum peregit, teste Josepho libr. 20. 8. Ita alius pontifex S. Matthiam, quasi blasphemum, in concilio morti adjudicavit, dicens : Scriptum est : *Qui blasphemaverit nomen Domini, morte moriatur*, si credimus actis S. Matthiæ.

Tertio, quia v. 12. expresse dicitur : *Qui superbierit, nolens obedire sacerdotis imperio*, etc., *morietur;* hoc ergo imperium erat sententia judicialis et definitiva pontificis.

Pari modo apud Gentiles, communi ac naturali consensu, cuncta sacerdotum arbitrio regebantur, etiam quæ ad politicum spectabant imperium, ut de Æthiopibus testatur Strabo lib. 17. de Ægyptiis, Ælianus lib. 14. Variar. histor. 34. de Persis, eorumque Magis, Eusebius in Chron. Agathias lib. 2. et alii; de Atheniensibus et Areopagitis Josephus, libr. 14. Antiq. 19. de Gallis et Druidis Cæsar lib. 6. de Bello Gall. de Romanis et eorum auguribus, Cicero lib. 2. de Legibus, et alii. Si igitur (quod Socrates apud Xenophontem lib. 4. de dictis Socratis dicit) quod ab omnibus gentibus observatum est, id non nisi à Deo sancitum esse, dicendum est, profecto etiamsi nulla de his in divinis Scripturis lex appareret, tamen sacerdotum judiciaria potestas, divino instinctu et jure concessa, ex dictis jam satis probata haberetur. Hinc et initio Ecclesiæ, Episcopi erant judices causarum, etiam civilium, quæ inter Christianos agitabantur, uti dixi 1. Corinth. 6. 5.

Dico ergo : Sancit hìc Deus ut minores judices oppidorum in causis tam sacris, quàm politicis, puta in dubiis, non tam facti quàm juris, et legis divinæ, recurrant ad sacerdotes et ad pontificem, qui legis sententiam et mentem explicantes, secundum eam causam decidant. Leges enim non tantum cæremoniales, sed et

judiciales, quæ justam reipublicæ et politiæ gubernationem spectabant, à Deo erant præscriptæ, et hisce sacris libris consignatæ, quarum proinde explicatio ad sacerdotes pertinebat.

Secus erat in causis et dubiis facti, aut mere civilibus, puta talibus, quæ non ex lege Dei, sed ex jure, vel naturæ vel positivo humano, et rationali resolvi debebant: in his enim non opus erat consulere sacerdotes (poterant tamen, et sæpe de facto eos consulebant), sed vel sapientes, vel judices, et principes seculares, qualis fuit Othoniel, Gedeon, Jephte, etc.

Hinc sequitur per judicem hìc vel intelligi pontificem, ut vult Vatablus, sive ejus vicarium, ut vult Abulensis; vel potius (ut colligitur ex v. 12. judicem secularem, inquit Cajetan. Lyranus, Sigon. et Oleaster, qui debebat sequi sententiam sacerdotum et pontificis, ejusque tantum erat approbator et executor; unde hìc junctim dicitur: *Venies ad sacerdotes, et ad judicem*, quasi unum idemque sit judicium sacerdotum et judicis; et quia alioqui potuisset judex discrepare à sententia sacerdotum; itaque litigantes judicis sententiam sequi potuissent, relicta sententia sacerdotum et pontificis, quod tamen hìc vetatur. Rursum, dissidentibus inter se pontifice et judice, quod facile et proclive erat, lis terminari et decidi non potuisset. Tales judices laicos, puta principes familiarum, sacerdotibus in judicando adjunxit Josaphat rex, ut patet 2. Paral. 19. 8. Excipio Samuelem, et si qui alii fuerunt judices simul et Prophetæ. Hæ enim ex domo prophetiæ regebant et judicabant populum; unde non egebant concilio sacerdotum.

Unde Hebræi hunc versum referunt ad concilium Sanhedrim, quod erat summum, instar parlamenti, et judicabat de rege, lege et Propheta, ad illudque erat ultima appellatio. Porro Sanhedrim constabat 70 viris, qui tam ex sacerdotibus quàm ex primariis viris cujusque tribus assumebantur; quasi illi hìc intelligantur per τὸ *judicem*, id est, judices, ut vertit Chaldæus, q. d. Venies ad sacerdotes et ad judices, id est, ad concilium Sanhedrim, in quo sunt sacerdotes, et judices seculares, quibus omnibus præest summus Pontifex. Vide Sigonium lib. 6. de Republ. Hebræor. c. 7.

10. Et facies quodcumque dixerint, qui præsunt loco, quem elegerit Dominus.] Hebr. est: *Et facies super os verbi, quod annuntiabunt tibi ex eo loco quem eliget Jehova.* Quod Cajetanus sic accipit, quasi hìc in ambiguis jubeat lex consulere oraculum Dei, residentis in propitiatorio. Verum sequentia significant, non ad oraculum, sed ad scientiam et interpretationem sacerdotum, hæc pertinere; sequitur enim: *Et docuerint te juxta legem ejus.* Fateor tamen, si dubia hæc pontifices ex lege, et ex scientia sua resolvere non possent, recurrisse et consuluisse oraculum Dei, ut patet Num. 27. 21.

10 et 11. Et docuerint te juxta legem ejus.] Non quasi hac conditione acquiescendum sit sacerdotum judicio, si videlicet illud litiganti, vel alteri cuipiam videatur esse juxta legem Dei: ita enim frustraneum et evanidum esset hoc eorum judicium, frustraque ad eos recurri juberet Deus. Semper enim pars damnata a sacerdotibus excipere potuisset, eos non judicasse secundùm legem, ab eisque appellasset ad ipsam legem, ac consequenter debuisset ulterior constitui judex et censor, qui judicaret an sacerdotes recte secundum legem judicassent, necne. Rursum, de hoc censore dubitari potuisset an veram tulisset censuram, ac consequenter illa ab alio iterum, et hæc rursum ab alio, et hæc denuo ab alio et alio examinari debuisset: itaque fuisset hìc appellatio et progressio in infinitum, causæque mansissent indecisæ, ac lites fuissent æternæ et immortales.

Assertive ergo hæc verba accipienda sunt, quasi dicat: Subditi acquiescere debent, et præsupponere sacerdotum et pontificis judicium datum esse juxta legem Dei: nam, ut ait Malachias c. 2. v. 7. *Labia sacerdotis custodient scientiam, et legem requirent ex ore ejus: quia angelus Domini exercituum est;* intellige: nisi manifeste cernatur contrarium, scilicet quod pontifex expresse contra legem judicet, legemque pervertat; tum enim non illi, sed legi Dei obediendum erat. Patet hic sensus ex Hebr. Chald. et Septuag. qui sic habent: *Facies quod docuerint ad os legis* (id est, juxta legem, ex lege) *quam docuerint te, et juxta judicium, quod dixerint tibi, facies.*

12. Nolens obedire sacerdotis (pontificis) imperio, qui eo tempore ministrat Domino,] qui scilicet eo tempore fungitur pontificatu.

Ex decreto judicis morietur.] Pro *ex*, corrige *et*, uti corrigunt Romana; Hebræa vero, Chaldæa et Græca pro *et* habent *aut*, q. d. Qui noluerit obedire pontificis imperio, aut decreto judicis, morietur: unde Lyran. ex hoc loco probat hæc disjunctim debere accipi, q. d. Qui non vult, vel pontificis sententiæ in re sacra, vel judicis laici decreto in re civili, obedire, hic morte plectatur, sine alia causa aut quæstione. Verum hunc sensum superius refutavi.

Dico ergo τὸ *aut*, quod est in Hebræo, capi pro *et*, tam hìc quam alibi, ut Proverb. 30. v. 31. Levit. 4. v. 23. et 28. Num. 25. 6. Hæc enim verba respondent, et referenda sunt ad v. 9. quos enim ibi jubet adiri, hìc jubet audiri, eisque obediri; versu autem 9 sic ait: *Veniesque ad sacerdotes, et ad judicem*, ubi omnes codices Hebræi, Græci et Latini habent, *et*, non *aut*: ergo τὸ *aut*, quod hìc est in Hebræo, pariter pro *et* accipi debet, q. d. Qui non vult obedire pontificis, sive judicis decreto, moriatur: idem enim erat judicium pontificis et judicis, vel quia idem erat tunc pontifex et judex, ut vult Vatabl. et Abulensis; vel quia judex secularis sententiam suam conformare tenebatur sententiæ et decreto sacerdotum et pontificis, illudque sequi et exequi debebat, uti dixi v. 9.

15. De numero fratrum,] puta de gente tua, de Hebræis.

16. Non multiplicabit sibi equos,] tum ne in bello confidat in multitudine et fortitudine equorum: quia *fallax* est *equus ad salutem, et in abundantia virtutis suæ non salvabitur*, psalmo 32. tum ne erigatur in superbiam, magnoque fastu et pompa incedat, itaque populo dominari velit, eique gravia onera et tributa, ad suam pompam sustinendam, imponat; uti fecit et peccavit Salomon qui habuit 40 millia equorum in stabulis, et curruum equitumque 12 millia. Unde multi, et merito metuunt saluti

Salomonis, putantque eum esse damnatum : videtur enim Deus illi gloriam terrenam concessisse, ut privaret eum gloria cœlesti et æterna. Notent hoc reges et principes.

Ita Alfonsus Aragonum rex pompam perosus, sine stipatorum manu, et comitantium turba incedebat; cumque hoc alii carperent, suaderentque ut more aliorum principum stipatus graderetur, respondit : *Ego minime solus, ut vos putatis, sed innocentia associatus vado, neque est quod, benevolentia civium fretus, extimescam.* Ita Agesilaus sine pompa incedebat, dicens majestatem et gloriam prudentia et virtute esse parandam; et rogatus quomodo princeps absque stipatoribus possit esse tutus, respondit : *Si subditis ita imperet, ut pater filiis.*

Hinc aliqui putant Judæis vetitum fuisse equorum usum; unde Oriolanus in notis ad librum Machab. opinatur Judæos nunquam usos esse equis, sed asinis. Verum verius est, non equos, sed tantum equorum copiam, Judæis fuisse vetitam, tum hic, tum psal. 75. 7. et Isaiæ 2. 8. uti ibi diserte docent S. Hier. Procopius, Basilius. Hinc pii reges et principes Judæorum, in bellis fere peditatu, vix equitatu sunt usi, uti patet in Machabæis : impii autem reges magno equitatu sunt usi, uti patet de Joram. 2. Paral. 21. 9.

Nec reducet populum in Ægyptum, equitatus numero sublevatus,] ut scilicet bellum inferat Ægyptiis, velitque Ægyptum occupare. Hebræa habent : *Non reverti faciet populum in Ægyptum, ut multiplicet equos*, id est, ut multos equos sibi in Ægypto coemat, inquit Vatabl. Cajetanus et alii. Verum ad hoc non erat necesse reducere populum in Ægyptum, sed sufficiebat duos tresve mercatores eò mittere, ad equos coemendos; quare solerter noster Interpres τὸ *ut multiplicet equos*, ita accepit, quasi dicat : Ut multiplicando equos, et equitatus numero sublevatus et superbiens, audeat invadere Ægyptum, eoque populum reducat.

Legimus de Platone, in ejus apophthegmatibus, quod cum aliquando equum conscendisset, mox descenderit, dicens *vereri se* μὴ ἱπποτυφίῳ ληφθῇ, id est, *ne equestri fastu corriperetur.* Superbum enim animal est equus, et equitare quiddam habet altum et magnificum. Hac ergo fastus causa noluit Deus regem sui populi multiplicare equos; sed dicere cum Davide psalm. 19. 8. *Hi in curribus, et hi in equis : nos autem in nomine Domini Dei nostri invocabimus.*

Præsertim cum Dominus præceperit vobis, ut nequaquam per eamdem viam revertamini.] Quando et ubi Dominus hoc præceperit, nusquam est scriptum. Præcepit autem ne per eamdem viam, illam scilicet quæ ducit in Ægyptum, reverterentur, partim quia Hebræi proni erant ad vitia et mores Ægyptios; partim ne Ægyptum videntes fertilem, ex Nili inundatione, parvi penderent liberationem Dei, qui eos inde è miserrima servitute eduxerat.

17. Non habebit uxores plurimas, quæ alliciant animum ejus.] Hebr. est, *ut non recedat cor ejus*, scilicet à lege Dei. Hinc intelligimus, ait S. Aug. q. 26. et Rabanus, tunc permissum fuisse regibus, ut plures haberent uxores, quàm unam, uti habuit David; non autem multas, uti habuit Salomon, idque ne multiplicando eas, pervenirent tandem ad alienigenas, quæ eos ad idola deducerent, uti contigit Salomoni.

Secundo, ne populus reges suos imitans in luxum et libidines difflueret; nam Regis ad exemplum totus componitur orbis, et ut Pindarus ait: Rex est ingenium et mores omnium. Et alius : Rex est cor populi.

Sic Convallo pio apud Scotos regnante, mire floruit apud eos religio et probitas : ita ut S. Columbanus ad eam videndam, ex Hibernia in Scotiam trajecerit, ac rediens rogatus quænam ibidem vidisset miracula, responderit : *Vidi unum instar omnium, regem videlicet Convallum, qui in mediis deliciis et peccatorum incitamentis, cum Monachis et Episcopis de sanctimonia contendit; qua de causa suis ita est reverendus, ut ipsi nec aliis injurii, nec de rege ipso hiscere sinistri quippiam audeant. Unde effectum est ut plus regis virtus ferocem populum à solitis flagitiis et seditionibus, quàm ejusdem auctoritas coerceat.* Ita refert Hector Boethius hist. Scotiæ lib. 9.

Alfonsus Aragonum rex, cum sui de regum muniis, deque eorum et regnorum felicitate disceptarent, dixit : Optime eam S. Aug. hisce verbis expressit: *Reges felices erunt et regna, si* primo, *juste imperent;* secundo, *si inter linguas sublimiter honorantium, et obsequia nimis humiliter salutantium non extollantur, sed se homines esse meminerint :* tertio, *si suam potestatem ad Dei cultum maxime dilatandum, majestatis ejus famulam faciunt :* quarto, *si Deum timent, diligunt et colunt :* quinto, *si plus amant illud regnum, ubi non timent habere consortes :* sexto, *si tardius vindicant, facile ignoscunt :* septimo, *si eamdem vindictam pro necessitate regendæ, tuendæque reip. non pro saturandis inimicitiarum odiis exerunt :* octavo, *si eamdem veniam non ad impunitatem iniquitatis, sed ad spem correctionis indulgent :* nono, *si quod aspere coguntur plerumque decernere, misericordiæ lenitate, et beneficiorum largitate compensant :* decimo, *si luxuria tanto est castigatior, quanto posset esset liberior :* undecimo, *si malunt cupiditatibus, quàm quibuslibet gentibus imperare :* duodecimo, *si hæc omnia faciunt non propter ardorem inanis gloriæ, sed propter charitatem felicitatis æternæ :* decimo tertio, *si pro suis peccatis, humilitatis, et miserationis, et orationis sacrificium, Deo suo vero immolare non negligunt. Tales Christianos Reges et Imperatores dicemus esse felices, item et eorum regna.* Ita Panormitanus in Vita Alfonsi.

Neque argenti et auri immensa pondera.] Ne scilicet rex ex cupiditate auri et opum spoliet subditos, et ne ex opibus in fastum et luxum diffluat: in quo etiam peccavit Salomon, nimiis tributis premens populum ad suum luxum, 3. Reg. 12. 4. Audiant eum reges confitentem suam vanitatem : *Coacervavi*, inquit, *mihi argentum et aurum, et substantiam regum atque provinciarum*, etc. *cumque me vertissem ad universa, quæ fecerant manus meæ, et ad labores, quibus frustra sudaveram, vidi in omnibus vanitatem et afflictionem animi, et nihil permanere sub sole.* Ecclesiastæ 2. v. 8 et 11.

Trajanus Imp. fiscum suum vocabat lienem; eo quòd ejus nimium augmentum, subditorum et populi, à quo pecunia fisci exigitur, sit detrimentum : crescente enim et intumescente liene, cæteri artus et membra tabescunt.

18. Describet (describi curabit) sibi Deuteronomium, etc. legetque illud omnibus diebus vitæ suæ.] Non quod continue vel quotidie illud le-

gere teneatur; sed toties legat, ut memor sit eorum quæ in Deuteronomio scripta sunt.

19. Ut discat timere Dominum.] Hunc enim Dei timorem magis inculcat Deuteronomium, quam Exodus, vel Leviticus ; est enim Deuteronomium ardens et perpetua concio Mosis, incitans Hebræos ad cultum Dei. Ita Abulensis.

Notent et hoc principes. Peccarunt in hac re reges Juda, ideoque regnum perdiderunt : unde Helcias, abjectum in angulo inveniens Deuteronomium, attulit illud ad Josiam, qui magna religione illud excepit, legit, et adimplevit, itaque rempublicam Hebræorum cum religione restituit, ut patet 4. Reg. 22. et seq.

E contrario Jeroboam, Baasa, Jehu, aliique reges Israel imperium quod à Deo acceperant, ob neglectam Dei veri religionem, mox perdiderunt, et ultra tertium vel quartum hæredem non propagarunt. Ita Constantinus Imp. dicebat : *Romani Imperii dignitas et amplitudo fontem atque radicem habet veram pietatem.* Ita regnarunt feliciter pii et religiosi principes Christiani, Theodosius, Marcianus, Justinus, Justinianus, et alii; infeliciter vero regnarunt infideles et impii, Constantius, Julianus, Valens et alii plurimi.

Audi quid de uno Valente scribat Nicephor. lib. 11. c. 50. Cum Valens contra Gothos Constantinopoli egrederetur, accurrit Isaacius eremita, et freno equi illius arrepto dixit : *Quònam, ô imperator, proficisceris, qui adversus Deum bella geris ; neque tecum illius opem trahis ? ille contra te Barbaros excitavit; quia tu impiorum hominum linguas exacuisti : redde igitur Orthodoxis Ecclesias, quas eis ademisti, et victor evades : si id nolueris, experieris quàm sit durum contra stimulum calcitrare, et impotentem linguam in cœlum tollere; neque enim ipse redibis, et perdes quas tecum ducis copias.* Valens ira æstuans : Ego vero, inquit, redibo victor, et dignas à te temeritatis tuæ sumam pœnas, tuamque prædictionem falsam esse ostendam. Et confestim comprehendi hominem, et in custodia asservari, donec rediret, jussit. At ille abductus vociferabatur : *Eneca etiam, si mendacia esse deprehenderis verba mea.* Paulo post Valens cum suo exercitu fœde periit, ipseque fugiens ad paludes, in casa à Gothis concrematus est.

Porro pii et boni principis effigiem describit David psalm. 71 et 100. item S. Scriptura in Davide 2. Regum 7. in Salomone, Asa, Josaphat, Ezechia et Josia in libris Regum. Mira vero fuit vox Constantini Imper. qui Episcopis sui seculi dicebat : *Vos intra Ecclesiam, ego extra Ecclesiam à Deo Episcopus constitutus sum*, uti refert Euseb. lib. 4. Vitæ ejus cap. 24. Pater vero ejus Constantius Imper. Christianos, qui semper libere fidem professi essent, stipatores suos et regni custodes, apostatis omnibus et profanis ejectis, constituit : inquiens tales in præcipuis et fidis amicis habendos, plurisque quàm ingentes thesauros æstimandos esse. Ita Euseb. lib. 1. Vitæ Constant. c. 11.

Denique Justinus Imp. creans Tiberium Cæsarem, eumque purpura investiens, dixit ei : *Honora Deum et Ecclesiam ejus, olim heram et dominam, nunc vero matrem tuam; nosce quis antea fueris, et quis hodie factus sis : pauperes imprimis dilige, et eleemosynæ apud te non deficiant.* Ita Nicephor. lib. 17. c. 40.

20. Nec elevetur cor ejus in superbiam, super fratres suos,] scilicet super gentem suam, super Hebræos, q. d. Hebræi ex gente et genere, sunt fratres regis : ergo supra eos insolenter non se efferat rex, ut putet illos legibus Deuteronomii teneri, se vero supra illas esse; unde sequitur : *Neque declinet in pàrtem dexteram vel sinistram*, scilicet *à præcepto*, ut habent Hebræa ; sed recta legis via incedat : itaque à Deo assequetur præmium, *ut longo tempore regnet ipse et filii ejus.* Talis rex et regum exemplar fuit Josaphat, de quo Damascenus in Vita Barlaam et Josaphat ita scribit : *Illud exploratum habebat, omnium regiorum munerum hoc primum et præstantissimum esse, ut homines ad Dei metum, ac justitiæ cultum erudiat ; quod etiam ipse faciebat, seipsum videlicet ad imperio tenendas animi perturbationes comparans, subditosque suos admonens, atque optimi naucleri instar justitiæ clavum sedulo tenens. Nam hæc demum veri regni lex ac norma est, nimirum voluptatibus imperare, iisque dominari quemadmodum ipse etiam faciebat. Quippe nec de majorum nobilitate, nec de regia gloria, in qua versabatur, ullo modo se efferens (quandoquidem luteum omnes generis auctorem habemus, ejusdemque argillæ pauperes æque ac divites sumus), verum in humilitatis abyssum mentem suam assiduè conjiciens, futuramque beatitudinem animo et cogitatione complectens, inquilinum hic seipsum esse ducebat : ea autem propria esse statuebat, quibus post hujus vitæ peregrinationem frueretur.*

Audi et Gentiles. Cato dixit *pessimum esse principem, qui regere nequit seipsum.* Et Agesilaus hoc gloriabatur, quòd à nemine superaretur laborando, et sibi magis quàm subditis imperaret. Si quando aliquid vellet celeriter à militibus peragi, id primus ipse in conspectu omnium faciebat. Idem, intelligens Thasios sibi templa divinosque honores decrevisse, ob beneficia eis præstita, quæsivit è legatis an civitas eorum posset homines in deos convertere ; cum affirmarent : *Agedum*, inquit, *vos ipsos primum deos facite ; eo facto credam vobis, posse me quoque à vobis in deum mutari.* Moriens mandavit nullam suì fieri effigiem, aut monimentum : *Si quid enim*, aiebat, *à me est præclare factum, id monimentum mihi erit; sin vero, ne omnes quidem statuæ, quæ sunt opera hominum illiberalium, mihi nomen conciliabunt.* Ita Plutarchus in Lacon.

Pulchre Seneca tragœd. 2.

Regem non faciunt opes,
Non vestis Tyriæ color :
Rex est qui posuit metus,
Et diri mala pectoris.
Quem non ambitio impotens,
Et nunquam stabilis favor
Vulgi præcipitis movet :
Qui tuto positus loco,
Infra se videt omnia.

Et Horat. ode 2. lib. 2.

Latius regnes avidum domando
Spiritum, quam si Libyam remotis
Gadibus jungas, et uterque Pœnus
Serviat uni.

Simulacrum Dei est bonus et sanctus princeps, et *animata Dei in terris imago*, inquit Menander.

Vespasianus, inquit Tacitus l. 2, *acer solebat militiæ anteire agmen, locum castris capere, noctu diuque consilio, ac, si res posceret, manu hostibus obniti, cibo fortuito, veste habituque vix à gregario milite discrepans: prorsus, si avaritia abfuisset, antiquis ducibus par.*

Indorum sapientum præceptum est, Principem quo natura sublimior est, eo humaniorem se inferioribus si præbuerit, charissimum populo futurum, inquit Niceph. Gregoras lib. 6. histor.

Arbitrabatur Cyrus nemini convenire imperium, nisi qui subditis esset melior, inquit Xenophon, lib. 8. Cyri pædiæ. Idem aiebat bonum principem et magistratum esse legem videntem: quippe qui legis negligentem cernere queat et punire.

Notent principes illud Senecæ tragœd. 3. *Qui vult amari, languida regnet manu.* Rursum illud Ammiani Marcellini l. 30. *Regenti imperium omnia nimia, velut prærupti scopuli, sunt devitanda.*

Nerva usque adeo bonus princeps fuit, ut diceret se nihil fecisse, quo minus posset deposito imperio privatus tuto vivere, ait Dio.

Hinc Solon aiebat: *Impera, ubi prius didiceris parere. Regi enim cum didiceris, scies regere.* Agesilaus rex Lacedæm. se principatum non sibi, sed reip. ejusque sociis et amicis gerere dicebat. Agathon dixit: Princeps meminerit primo quòd imperet hominibus; secundo, quòd secundum leges; tertio, quòd non semper imperabit.

CAPUT DECIMUM OCTAVUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Sancit ut sacerdotes et levitæ nullam partem habeant in Chanaan, nisi victimas, decimas et oblationes. Secundo, v. 10. vetat consuli divinos et maleficos; sed Prophetam, quem eis v. 18. promittit, audiri jubet.

1. Non habebunt sacerdotes et Levitæ, et omnes qui de eadem tribu sunt,
partem et hæreditatem cum reliquo Israel, quia sacrificia Domini, et oblationes ejus comedent,
2. nihil aliud accipient de possessione fratrum suorum: Dominus enim ipse est hæreditas eorum, sicut locutus est illis.
3. Hoc erit judicium sacerdotum à populo; et ab his qui offerunt victimas,
sive bovem, sive ovem immolaverint, dabunt sacerdoti armum ac ventriculum
4. primitias frumenti, vini et olei, et lanarum partem ex ovium tonsione.
5. Ipsum enim elegit Dominus Deus tuus de cunctis tribubus tuis, ut stet, et ministret
nomini Domini ipse, et filii ejus in sempiternum.
6. Si exierit Levites ex una urbium tuarum
ex omni Israel in qua habitat, et voluerit venire, desiderans locum quem elegerit Dominus,
7. ministrabit in nomine Domini Dei sui, sicut omnes fratres ejus levitæ, qui stabunt eo tempore coram Domino.
8. Partem ciborum eamdem accipiet, quam et cæteri, excepto eo quod
in urbe sua ex paterna ei successione debetur.
9. Quando ingressus fueris terram quam Dominus Deus tuus dabit tibi, cave ne imitari velis abominationes illarum gentium,
10. nec inveniatur in te qui lustret filium suum, aut filiam, ducens per ignem; aut qui ariolos sciscitetur,
et observet somnia atque auguria, nec sit maleficus,
11. nec incantator, nec qui pythones
consulat, nec divinos, aut quærat à mortui veritatem.
12. Omnia enim hæc abominatur Dominus, et propter istiusmodi scelera delebit eos in introitu tuo.
13. Perfectus eris, et absque
macula cum Domino Deo tuo.
14. Gentes istæ, quarum possidebis terram, augures et divinos audiunt: tu autem à Domino Deo tuo aliter institutus es.
15. Prophetam de gente tua,
et de fratribus tuis sicut me, suscitabit tibi Dominus Deus tuus: ipsum audies.
16. Ut petisti à Domino Deo tuo in Horeb, quando concio congregata est, atque dixisti: Ultra non audiam vocem Domini Dei mei, et ignem hunc maximum amplius non videbo, ne moriar.
17. Et
ait Dominus mihi: Bene omnia sunt locuti.
18. Prophetam suscitabo eis de medio fratrum
suorum similem tui: et ponam verba mea in ore ejus, loqueturque ad eos omnia quæ præcepero illi;
19. qui autem verba ejus, quæ loquetur in nomine meo, audire noluerit, ego ultor
existam.
20. Propheta autem qui arrogantia depravatus voluerit loqui in nomine meo, quæ
ego non præcepi illi ut diceret, aut ex nomine alienorum deorum, interficietur.
21. Quod si
tacita cogitatione responderis: Quomodo possum intelligere verbum quod Dominus non est
locutus?
22. Hoc habebis signum: Quod in nomine Domini propheta ille prædixerit, et non
evenerit; hoc Dominus non est locutus, sed per tumorem animi sui propheta confinxit; et idcirco non timebis eum.

3. HOC ERIT JUDICIUM SACERDOTUM A POPULO,] q. d. Hoc erit jus, vel redditus quem jure suo sacerdotes recipient.

SIVE BOVEM, SIVE OVEM IMMOLAVERINT,] scilicet, in hostiam pacificam.

DABUNT SACERDOTI ARMUM, AC VENTRICULUM.] Nam in holocausto sola pellis cedebat sacerdoti; in victima vero pro peccato, tota caro : in hostia autem pacifica, tantum armus et pectusculum dabantur sacerdoti, ut patet ex Levitico.

Nota : Pro *armum et ventriculum*, hebr. est, armum, genas et ventriculum. Ita et Chald. et Septuag. Sed per genas hîc intelliguntur partes carneæ, quæ exciso ex quarta animalis parte armo, utrimque relinqui solent in ventriculo, seu pectusculo. Quare armum, genas, et ventriculum, idem est quod armum et ventriculum, seu pectusculum, quæ sunt quarta animalis portio : nec enim jure Exodi 29. 28. et Levit. 7. 31. ubi exacte hæc describuntur, ex hostia pacifica aliud cedebat sacerdoti, quàm armus et pectusculum. Ita Abulensis. Quare figmentum videtur, quod aiunt Hebræi, hæc tria dari sacerdoti propter Phinees, scilicet dari armum, sive brachium : quia Phinees in fortitudine brachii sui percussit Zambri cum Madianitide, Num. 25; dari ventriculum : quia Phinees percussit eos in ventre, scilicet in genitalibus; dari genas : quia has movent sacerdotes, dum orant pro offerente; hæc enim ante factum Phinees consignata sunt sacerdoti, Exodi 29. 28.

5. IPSUM ENIM ELEGIT, UT STET (Septuag. *ut assistat coram Domino,* videlicet ut famulus jugiter ministrans; unde sequitur) ET MINISTRET NOMINI DOMINI,] id est, Domino, illum nomine suo compellando, honorando et invocando.

Nota : *Stare* significat et famulatum, et ejus permanentiam ; unde Michææ 5. 4. de Christo dicitur : *Et stabit, et pascet in fortitudine*, q. d. Christus manebit cum Christianis jugiter, et fortiter pascens eos, non transibit ab eis ad alias gentes, uti transiit à Judæis ad Christianos. Ita S. Hier. ibi.

6. SI EXIERIT LEVITES, etc. ET VOLUERIT VENIRE, DESIDERANS LOCUM QUEM ELEGERIT DOMINUS,] q. d. Si Levita devotione ductus, et cupiens extra vices suas, reliquo vitæ tempore ministrare Deo in tabernaculo, uti fecit Samuel.

8. PARTEM CIBORUM (oblatorum) EAMDEM ACCIPIET SICUT ET CÆTERI,] qui per vices suas ministrant Deo.

EXCEPTO, QUOD EO IN URBE SUA, EX PATERNA EI SUCCESSIONE DEBETUR,] scilicet exceptis decimis, quas in sua urbe reciperet; hæc enim sunt quasi hæreditas Levitarum, nec aliam habent. Ita Abulensis.

10. NEC INVENIATUR IN TE, QUI LUSTRET FILIUM SUUM.] Hebr. *qui traducat filium per ignem*, id est, filium igne cremet, quod faciebant colentes Moloch, uti dixi Levitici 18. v. 21. aut qui eum per ignem expiet. Curabant enim aliqui filios suos celeriter per hunc ignem transire ; quia persuasum eis erat esse non morituros ante diem, qui tali modo per ignem superstitiose lustrati essent, inquit R. Moyses Maymon.

Nota : *Lustrare* est expiare ; inde lustratio erat sacrificium expiatorium, quo homines, vel agri expiabantur; quale describit Virg. Æneid. 6. cum ait :

Idem ter socios pura circumtulit unda,
Spargens rore levi, et ramo felicis olivæ,
Lustravitque viros dixitque novissima verba.

Talis lustratio erat illa qua filios Moloch, vel Saturno immolabant, ad publicam, vel privatam calamitatem avertendam, uti dixi Levit. 28.

13. PERFECTUS ERIS, ET ABSQUE MACULA CUM DOMINO DEO TUO,] ut scilicet idola, ritus et scelera Gentium averseris, unumque Deum colas, eique per omnia obedias ; *qui enim servat mandata ejus, in hoc charitas perfecta est,* ait S. Joan. epist. 1. c. 2. v. 5. Ita perfectus fuit David psal. 88. v. 21. et alibi : *Inveni David filium Jesse, virum secundùm cor meum, qui faciet omnes voluntates meas.* Et *Noe* qui fuit *vir justus, et perfectus in generationibus suis*, Gen. 6. 9. Ita Abrahæ præcepit Deus : *Ambula coram me, et esto perfectus*, ut Deum per omnia ames, colas, obedias, sentias, sapiasque, dicasque cum S. Aug. *Omnis mihi copia, quæ Deus meus non est, egestas est.*

Præclare Cassianus libr. 4. cap. ultimo : *Audi*, ait, *paucis ordinem per quem ascendere valeas ad perfectionem summam sine labore. Principium nostræ salutis sapientiæque est timor Domini : de timore Domini nascitur compunctio salutaris : de compunctione cordis procedit abrenuntiatio, id est, nuditas et contemptus omnium facultatum : de nuditate humilitas procreatur : de humilitate mortificatio voluntatis generatur : mortificatione voluntatum exstirpantur atque marcescunt universa vitia : expulsione vitiorum virtutes fructificant atque succrescunt : pullulatione virtutum puritas cordis acquiritur : puritate cordis Apostolica charitatis perfectio possidetur.*

15. PROPHETAM DE GENTE TUA, etc. SUSCITABIT TIBI DOMINUS.] Duplex quasi est sensus litteralis hîc, usque ad v. 20. ut recte docent Abulensis et Cajetanus. Prior, ut intelligantur hi versus de communibus Prophetis, quos Deus vicissim et successive post Moysen Hebræis submisit, ad annuntiandum eis et inculcandum Dei legem ; ut τὸ *prophetam* sumatur pro *prophetas*. Et hic sensus optime cohæret præcedentibus et sequentibus ; præcessit enim ad augures et divinos non esse recurrendum, et Hebræos aliter à Deo esse edoctos ; videlicet promisisse Deum, se eis missurum veros Prophetas suos, ne ad divinos recurrere opus haberent ; et juxta hanc Dei promissionem, Judæi fere semper usque ad Christum, Prophetas à Deo missos habuerunt ; unde Psaltes Psal. 73. 9. tanquam de magna calamitate et derelictione quæritur dicens : *Signa nostra non vidimus, jam non est propheta, et nos non cognoscet amplius*, etc.

Posterior sensus, isque potissimus est, ut hæc intelligantur ad litteram de Christo : de eo enim intelligenda esse patet Actor. 3. 22. Actor. 7. 37. Joan. 1. 45. ideoque hîc singulari numero vocat *prophetam*, scilicet per excellentiam ; rursum vocat eum similem Mosi, videlicet quoad ducatum populi et legislationem. Ita S. August. lib. 16. Contra Faustum c. 15. Secundo, quia, sicut Moses populum ex Ægypti, ita Christus homines ex peccati servitute in libertatem asseruit ; tertio, Moses in Chanaan, Christus in cœlum nos deduxit ; quarto, uti Moses, ita et Christus, multa fecit miracula, plagasque non Pharaoni, sed dæmoni inflixit ; quinto, cum Mose loquebatur Deus ore ad os familiariter :

ita et cum Christo, idque longe excellentius: erat enim Christus Verbo Dei, Deoque intime unitus.

Significat ergo hic Moses Deum missurum veros Prophetas, qui erudiant Hebræos, et verba Dei ad eos referant; et quia inter eos excellet Christus, hinc ipsum esse præcipue Prophetam, de quo hæc accipienda sint, q. d. Ego Moses Propheta, Christi summi Prophetæ sum typus et præcursor: en morior, ad Christum vos transmitto, ipsi lampada trado; ipsum audite, ipsum sequimini. Plures enim ejusdem loci esse posse sensus litterales, præsertim cum unus alteri est subordinatus, ex S. Aug. et S. Thoma ostendi can. 36.

Porro licet Abulensis neget in Christo fuisse verum, et proprie dictum donum prophetiæ; quia ad hoc ipse putat requiri obscuritatem cognitionis, quæ in Christo non fuit, ideoque Christum tantum dici Prophetam secundum æstimationem et appellationem vulgi: tamen contrarium est longe verius, scilicet Christum fuisse vere et proprie Prophetam; esto claram habuerit prænotionem futurorum: ad prophetiam enim non requiritur obscuritas cognitionis, uti multis ostendit Franc. Suarez 3. p. q. 7. disp. 21. sect. 1.

15. Ipsum audies, ut petisti a Domino Deo tuo in Horeb.] In Sina enim Exodi 20. 19. Hebræi territi voce Dei petierunt ne Deus per se, sed per Mosen, quasi Prophetam loqueretur eis. Sicut ergo ipsi tunc petierunt Prophetam, qui referret eis verba Dei: verba autem Dei non tantum tunc, sed et futuris temporibus necessaria sunt; hinc tacite non tantum tunc Mosen, sed et post eum, alios Prophetas petierunt: erant enim hi eis necessarii æque ac Moses, ut per eos consulerent, et discerent voluntatem Dei. Ita Abulensis.

16. Quando concio congregata est,] id est, in die, quo totus Israel congregatus est, ad audiendam vocem Dei; hinc vocantur concionatores, qui loquuntur ad totam concionem, id est, ad totum populum: et sic Salomon hebr. vocatur *Cohelet*, græce *Ecclesiastes*, latine *Concionator*.

18. Et ponam verba mea in ore ejus,] docebo eum verba mea, quæ loquatur, ut sit interpres meus.

Hæc verba Dei, quæ per Christum ipse nos docuit, complectitur S. Cyprianus tract. de oratione Dominica, aurea illa sententia, quam utinam Christiani et cordibus, et templis, et domibus suis inscribant! est enim ipsa compendium vitæ et Perfectionis Christianæ: *Voluntas*, inquit, *Dei quam Christus docuit et fecit*, *est* primo, *humilitas in conversatione;* secundo, *stabilitas in fide;* tertio, *verecundia in verbis;* quarto, *in factis justitia;* quinto, *in operibus misericordia;* sexto, *in moribus disciplina;* septimo, *injuriam facere non nosse;* octavo, *factam tolerare posse;* nono, *cum fratribus pacem tenere;* decimo, *Deum toto corde diligere;* undecimo, *amare in illo quod pater est;* duodecimo, *timere quod Deus est;* decimo tertio, *Christo nihil omnino præponere, quia nec vobis ille quidquam præposuit;* decimo quarto, *charitati ejus inseparabiliter adhærere;* decimo quinto, *cruci ejus fortiter ac fidenter assistere;* decimo sexto, *quando de ejus nomine et honore certamen est, exhibere in sermone constantiam qua confitemur; in quæstione fiduciam, qua congredimur; in morte patientiam, qua coronamur: hoc est cohæredem Christi velle esse, hoc est præceptum Dei facere, hoc est voluntatem Patris adimplere.*

CAPUT DECIMUM NONUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Jubet Moses designari tres urbes refugii in asylum homicidæ involuntario, quibus tres alias, crescente populo adjici jubet, v. 9. vide dicta Num. 35. Homicidam vero voluntarium ex asylo extrahi, et occidi jubet, v. 11. Denique v. 16. falso testi poenam talionis decernit.

1. Cum disperdiderit Dominus Deus tuus gentes, quarum tibi traditurus est terram, et possederis eam, habitaverisque in urbibus ejus et in ædibus; 2. tres civitates separabis tibi in medio terræ quam Dominus Deus tuus dabit tibi in possessionem, 3. sternens diligenter viam; et in tres æqualiter partes totam terræ tuæ provinciam divides: ut habeat è vicino qui propter homicidium profugus est, quò possit evadere. 4. Hæc erit lex homicidæ fugientis, cujus vita servanda est: Qui percusserit proximum suum nesciens, et qui heri et nudiustertius nullum contra eum odium habuisse comprobatur; 5. sed abiisse cum eo simpliciter in silvam ad ligna cædenda, et in succisione lignorum securis fugerit manu, ferrumque lapsum de manubrio amicum ejus percusserit, et occiderit: hic ad unam supradictarum urbium confugiet, et vivet; 6. ne forsitan proximus ejus, cujus effusus est sanguis, dolore stimulatus, persequatur, et apprehendat eum si longior via fuerit, et percutiat animam ejus, qui non est reus mortis: quia nullum contra eum, qui occisus est, odium prius habuisse monstratur. 7. Idcirco præcipio tibi ut tres civitates æqualis inter se spatii dividas. 8. Cum autem dilataverit Dominus Deus tuus terminos tuos, sicut juravit patribus tuis,

et dederit tibi cunctam terram quam eis pollicitus est, 9. (si tamen custodieris mandata ejus,
et feceris quæ hodie præcipio tibi, ut diligas Dominum Deum tuum, et ambules in viis ejus
omni tempore) addes tibi tres alias civitates, et supradictarum trium urbium numerum dupli-
cabis : 10. ut non effundatur sanguis innoxius in medio terræ quam Dominus Deus tuus dabit
tibi possidendam, ne sis sanguinis reus. 11. Si quis autem odio habens proximum suum, insi-
diatus fuerit vitæ ejus, surgensque percusserit illum, et mortuus fuerit, fugeritque ad unam de
supradictis urbibus, 12. mittent seniores civitatis illius, et arripient eum de loco effugii, tra-
dentque in manu proximi, cujus sanguis effusus est, et morietur. 13. Non misereberis
ejus, et auferes innoxium sanguinem de Israel, ut bene sit tibi. 14. Non assumes et transfe-
res terminos proximi tui, quos fixerunt priores in possessione tua, quam Dominus Deus tuus
dabit tibi in terra, quam acceperis possidendam. 15. Non stabit testis unus contra aliquem,
quidquid peccati et facinoris fuerit : sed in ore duorum aut trium testium stabit omne verbum.
16. Si steterit testis mendax contra hominem, accusans eum prævaricationis, 17. stabunt
ambo, quorum causa est, ante Dominum in conspectu sacerdotum, et judicum qui fuerint in
diebus illis. 18. Cumque diligentissime perscrutantes invenerint falsum testem dixisse contra
fratrem suum mendacium, 19. reddent ei sicut fratri suo facere cogitavit, et auferes malum
de medio tui : 20. ut audientes cæteri timorem habeant, et nequaquam talia audeant facere.
21. Non misereberis ejus, sed animam pro anima, oculum pro oculo, dentem pro dente, ma-
num pro manu, pedem pro pede exiges.

5. SED ABIISSE CUM EO SIMPLICITER IN SILVAM.] Tropol. S. Gregor. 10. Moral. 9. *Ad silvam*, ait, *cum amico imus, quoties cum quolibet proximo ad intuenda dilecta nostra convertimur : et simpliciter ligna succidimus, cum delinquentium vitia pia intentione resecamus. Sed securis manu fugit ; cum sese increpatio, plusquam necesse est, in asperitatem pertrahit. Ferrum de manubrio prosilit, cum de correptione sermo durior excidit, et amicum percutiens occidit; quia auditorem suum prolata contumelia à spiritu dilectionis interficit. Hic ad tres necesse est urbes fugiat; quia si ad pœnitentiæ lamenta conversus sub spe, fide et charitate absconditur, reus perpetrati homicidii non tenetur.*

6. NE FORSITAN PROXIMUS EJUS,] cognatus scilicet occisi, qui hebr. vocatur גואל *goel*, id est redimens; quia jus redimendi hæreditatem, si ea vendita esset, ad propinquiorem cognatum spectabat.

ET PERCUTIAT ANIMAM,] scilicet vitam : est metonymia; sic sumitur *anima* infra cap. 22. 26. et c. 24. 6. et Act. 20. 24. *Non facio animam* (vitam) *meam pretiosiorem quàm me.*

13. AUFERES INNOXIUM SANGUINEM,] id est, innoxii sanguinis effusionem tolles, occidendo videlicet effusorem. Unde Chald. vertit : *Auferes effundentem sanguinem innocentem de Israel.* Est ergo hìc duplex metonymia : prima, qua sanguis ponitur pro effusione sanguinis ; secunda, qua effusio ponitur pro homicida.

14. NON ASSUMES, ET TRANSFERES TERMINOS PROXIMI TUI,] *terminos*, scilicet agrorum, ut aliquid ex possessione alterius tuæ adjicias.

15. IN ORE DUORUM AUT TRIUM TESTIUM STABIT (id est confirmabitur) OMNE VERBUM,] omnis accusatio, omne dictum, omnis res.

18 et 19. CUMQUE, etc. INVENERINT FALSUM TESTEM, etc. REDDENT EI SICUT FRATRI SUO FACERE COGITAVIT.] Pœna talionis hìc falso testi decernitur : congruum enim est ut quod quis supplicium falso testimonio altori injuste irrogare voluit, id juste ipsemet patiatur. Ita duo senes falso Susannam adulterii accusantes, mendacii convicti, lapidibus obruti sunt, Daniel. 13.

Audi quid Patres VIII. Synodi Œcumenicæ, anno Domini 869, Constantinopoli habitæ, contra Leonem Consulem et Theodorum Protospatharium, qui impulsu Photii et Michaelis Imp. contra B. Ignatium Patriarcham falsum dixerant testimonium, decreverint. *Definimus*, inquiunt, *et promulgamus hos per septem annos epitimium* (ita vocatur Ecclesiastica pœna et censura) *habere : esse illos duobus annis extra ecclesiam, et aliis duobus intra ecclesiam audire divinas Scripturas usque ad catechumenos ; non tamen ullo modo communicare, sed abstinere à carnibus et vino quatuor annis, præter Dominicos dies et Dominicas festivitates : et aliis tribus annis stare cum fidelibus, et mereri divinam communionem in solis Dominicis solemnitatibus cum eleemosynis, orationibus atque jejuniis, ita ut tribus diebus hebdomadæ, secunda videlicet, quarta et sexta feria abstineant à carnibus et vino.*

Gregorius Agrigentinus Episcopus à Sabino et Crescentio falso accusatus, coram Synodo Romana centum et 50 Patrum, de stupro cum Eudocia puella, adductis 110 testibus psalmum alta voce ingeminavit : *Insurrexerunt in me testes iniqui ; quæ ignorabam objecerunt mihi : mala mihi pro bonis rependebant.* Statim igitur puella à dæmone correpta ad pedes ejus concidit : Gregorius Satanam è puella egredi, et verum fateri jussit, ac manu eam comprehensam erexit. Illa fassa est, se à Sabino et Crescentio muneribus corruptam Gregorium falso accusasse. Gregorius vero coram Synodo pro testibus et actoribus intercessit, et pacem illis impetravit. Qua concessa, statim tenebræ magnæ obortæ sunt : et actorum alii utraque, alii altera gena nigri apparuerunt. Sabino vero et Crescentio labia atro colore infecta sunt, qui nunquam postea elui potuit. Ita habet Vita S. Greg. Agrigent. quæ exstat apud Surium 23 Nov.

Porro falsos testes ipso jure esse infames docet Gratianus causa 3. q. 5. ex Eusebio Papa ep. 3. ad Episcopos Tusciæ in hæc verba : *Constituimus cum omnibus qui nobiscum sunt Episcopis, ut homicidæ, malefici, fures, sacrilegi, raptores, adulteri, incesti, venefici, suspecti, criminosi,*

perjuri, et qui raptum fecerunt, vel falsum testimonium dixerunt, seu qui ad sortilegos divinosque concurrerunt, similesque eorum nullatenus ad accusationem, vel ad testimonium sint admittendi, quia infames sunt, et juste repellendi, quia est funesta vox eorum.

Constantinus Magnus Imp. Faustam uxorem habuit. Hæc Crispi privigni amore capta, cum ad libidinem eum sæpius provocasset, renuentem detulit ad maritum, illum sibi vim inferre voluisse. Constantinus fidem adhibuit, ideoque Crispum filium interfecit. Verum post aliquot annos comperta causa, in uxorem capite animadvertit; ita refert Eutropius l. 10. hist. Roman.

Narrat Eusebius l. 6. Hist. c. 7. tres testes falso accusasse Narcissum Hierosolymæ Episcopum de infami crimine; atque primus juravit, ni verum esset hoc ejus crimen, ut Deus eum igne perderet: secundus, ut morbo regio corriperetur: tertius, ut oculis orbaretur. Audiit Deus vindex; nam primus in domo, nocte correpta incendio, cum omni familia flammis ultricibus conflagravit. Secundus morbo regio à capite ad pedes correptus et absumptus est. Tertius hæc videns pœnitens et scelus confessus, tantis lacrymis illud deflevit, ut luminibus orbaretur.

Quinimo Deus non raro falsos testes vivos per mortuos redarguit. Audi exempla. Stanislaus Polonus Episcopus Cracoviensis Boleslaum Poloniæ regem graviter offendit, quòd illius notam libidinem publice arguisset. Quare rex in solemni regni conventu Stanislaum, per calumniam, in judicium coram se vocari curat, tanquam pagum occuparet, quem Ecclesiæ nomine coemerat. Quod cum neque tabulis probare posset, et testes veritatem dicere timerent; spondet Episcopus se Petrum pagi venditorem, qui triennio ante obierat, intra dies tres in judicium addicturum. Conditione cum risu accepta, vir Dei toto triduo jejuniis et orationi incumbit. Ipso sponsionis die post oblatum Missæ sacrificium Petrum è sepulcro surgere jubet, qui statim redivivus Episcopum ad regium tribunal euntem sequitur, ibique rege et cæteris stupore attonitis, de agro à se vendito, et pretio rite sibi ab Episcopo persoluto testimonium dicit, atque iterum in Domino obdormivit: ita habet Longinus, et ex eo Surius Maii 8. in Vita sancti Stanislai.

B. Aia Hidulphi Comitis Hannoniæ uxor, ut refert Hannonum hist. l. 11. c. 4. suas hæreditates seu dominia Montensi contulit Ecclesiæ, quæ postmodum quasi jure propinquitatis repetebantur à parentibus; sed dicta Ecclesia, cum vexaretur lite, sanctam Aiam, etsi defunctam, multis precibus in testem evocavit: et ipsa apparens respondit [se] donationem suam ratam habere; unde pacifice quidquid datum erat, datum remansit.

Cum B. August. Mediol. adhuc moraretur, illud memoratu dignum ad hanc rem, inter alia accidisse tradit l. de Cura pro mortuis cap. 11. *Pro certo*, ait, *cum Mediolani essemus, audivimus, quod, cum debitum repeteretur à quodam, defuncti patris cautione prolata, quod filio nesciente à patre jam fuerat persolutum; contristari homo gravissime cœpit, atque mirari quod ei pater moriens non dixerit quid deberet, cum fecisset etiam testamentum. Tunc ei nimis anxio apparuit idem pater ejus in somnis, et ubi esset repositum instrumentum, quo illa cautio vacuata fuerat, indicavit. Quo invento atque monstrato, non solum falsi debiti calumniam filius propulsavit, sed etiam paternum recepit chirographum quod pater non receperat, quando ab eo persoluta erat pecunia. Hic itaque putatur anima hominis curam gessisse pro filio, et ad eum venisse dormientem, ut docens quod ignorabat, à magna eum molestia liberaret.*

Huic et illud de Spiridione Cyprio Episcopo factum simile subjungamus. Filiam habuit Irenem nomine, quæ ei cum bene ministrasset, virgo defuncta est. Post ejus obitum, venit quidam dicens se ei depositum commendasse. Rem gestam ignoraverat pater. Perquisitum in tota domo, nusquam quod quærebatur inventum est. Persistebat tamen ille qui commendaverat, et fletu ac lacrymis perurgebat: vitæ suæ quoque illaturum esse exitium, nisi commendata reciperet, testabatur. Permotus lacrymis ejus senex ad sepulcrum filiæ properat, atque eam ex nomine inclamitat. Tum illa de sepulcro: *Quid vis*, ait, *pater? Commendatum*, inquit, *illius ubi posuisti?* At illa locum designans: *Illic*, ait, *invenies defossum*. Regressus ad domum, rem, sicut filia de sepulcro responderat, repertam tradidit reposcenti. Vides hìc quàm Deus veritatis et veri testimonii sit patronus.

Macarius Ægyptius monachus S. Antonii discipulus, cum ad ejus antrum quidam perfugisset, opis petendæ gratia, quia magistratus tanquam reum patratæ tunc cædis insectabatur (is autem insontem se affirmabat), nominis sui reverentia magistratuum vim repressit; et quia suspicio tantum, non testes hominem urgebant, ut veritas palam fieret, egit ut qui occisus fuerat, è tumulo, omnibus qui aderant audientibus, loqueretur; qui quoniam affirmavit, nihil cædem suam ad eum pertinere, cui tunc crimini res dabatur, magistratus hominem quem insectabatur, Macario auctore absolvit; cum desideraret magistratus auctorem cædis scire, petiit à D. Macario ut interrogaret: respondit ille sibi sufficere innocentem liberasse. Ita refertur in Vitis Patr. l. 2. c. 37.

Idem per infantes effecit Deus. Refert Gregor. Turonens. l. 2. Hist. Franc. c. 1. S. Brixium Episcopum Turonensem falso accusatum fornicationis, infantem ex ea recens natum coram populo adjurasse, ut diceret an ipse esset pater ejus. Cui infans: Non es tu pater meus; populo autem rogante ut ex eo perquireret quis ergo esset pater, respondit Brixius: *Non est hoc meum; quod ad me pertinuit sollicitus fui: vobis si aliquid suppetit, per vos quærite.* Cumque populus magiæ hoc tribueret, ignem illæsa veste gestavit usque ad sepulcrum S. Martini dicens: *Sicut vestem videtis ab igne illæsam, ita et corpus meum à mulieris tactu est impollutum.*

Simile miraculum contigit Episcopo Brooni, qui discipulus fuit S. Patricii, anno Christi 521; sed ibi infans insuper patrem prodidit, ut habetur in Vita S. Brigidæ Scoticæ 1. Febr.

In Vita S. Antonii de Padua, qui an. Dom. 1232. narratur, quod ipse Patavii degens per angelum translatus fuerit Olysipponem: ibi enim pater ejus falso accusabatur, quod puerum occidisset. Quare ipse puerum occisum interrogavit an pater suus eum occidisset; qui erigens se respondit illum cædis hujus conscium non esse: itaque pater absolutus est. Simili prorsus modo infans purgavit Danielem Abbatem falso adulterii insimulatum, uti refert Sophron. in Prato spir. c. 114.

CAPUT VIGESIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

JUBET DEUS IN BELLO DOMUM REMITTI NOVOS ÆDIFICATORES, VINITORES, SPONSOS ET PAVIDOS. SECUNDO, V. 13. JUBET IN URBE BELLO CAPTA MASCULOS OMNES OCCIDI, PRÆTER INFANTES : IN CHANANÆA AUTEM JUBET OMNES, ETIAM FEMINAS ET INFANTES, OCCIDI. TERTIO, V. 19. VETAT NE ARBORES FRUGIFERÆ URBIS HOSTILIS SUCCIDANTUR, SED INFRUGIFERAS CÆDI PERMITTIT.

1. Si exieris ad bellum contra hostes tuos, et videris equitatus et currus, et
majorem quam tu habeas adversarii exercitus multitudinem, non timebis
eos ; quia Dominus Deus tuus tecum est, qui eduxit te de terra Ægypti.
2. Appropinquante autem jam prælio, stabit sacerdos ante aciem, et sic
loquetur ad populum : 3. Audi, Israel, vos hodie contra inimicos vestros
pugnam committitis, non pertimescat cor vestrum, nolite metuere, nolite
cedere, nec formidetis eos ; 4. quia Dominus Deus vester in medio vestri
est, et pro vobis contra adversarios dimicabit, ut eruat vos de periculo. 5. Duces quoque per
singulas turmas audiente exercitu proclamabunt : Quis est homo qui ædificavit domum novam,
et non dedicavit eam ? vadat, et revertatur in domum suam, ne forte moriatur in bello, et alius
dedicet eam. 6. Quis est homo qui plantavit vineam, et necdum fecit eam esse communem,
de qua vesci omnibus liceat ? vadat, et revertatur in domum suam, ne forte moriatur in bello,
et alius homo ejus fungatur officio. 7. Quis est homo qui despondit uxorem, et non accepit
eam? vadat, et revertatur in domum suam, ne forte moriatur in bello, et alius homo accipiat
eam. 8. His dictis addent reliqua, et loquentur ad populum : Quis est homo formidolosus, et
corde pavido ? vadat, et revertatur in domum suam, ne pavere faciat corda fratrum suorum,
sicut ipse timore perterritus est. 9. Cumque siluerint duces exercitus, et finem loquendi fece-
rint, unusquisque suos ad bellandum cuneos præparabit. 10. Si quando accesserit ad expu-
gnandam civitatem, offeres ei primum pacem. 11. Si receperit, et aperuerit tibi portas, cunc-
tus populus, qui in ea est, salvabitur, et serviet tibi sub tributo. 12. Sin autem fœdus inire
noluerit, et cœperit contra te bellum, oppugnabis eam. 13. Cumque tradiderit Dominus Deus
tuus illam in manu tua, percuties omne quod in ea generis masculini est, in ore gladii,
14. absque mulieribus et infantibus, jumentis, et cæteris quæ in civitate sunt. Omnem præ-
dam exercitui divides, et comedes de spoliis hostium tuorum, quæ Dominus Deus tuus dede-
rit tibi. 15. Sic facies cunctis civitatibus, quæ à te procul valde sunt, et non sunt de his urbi-
bus, quas in possessionem accepturus es. 16. De his autem civitatibus, quæ dabuntur tibi,
nullum omnino permittes vivere : 17. sed interficies in ore gladii Hethæum videlicet, et Amor-
rhæum, et Chananæum, Pherezæum, et Hevæum, et Jebusæum, sicut præcepit tibi Dominus
Deus tuus ; 18. ne forte doceant vos facere cunctas abominationes, quas ipsi operati sunt diis
suis, et peccetis in Dominum Deum vestrum. 19. Quando obsederis civitatem multo tempore,
et munitionibus circumdederis ut expugnes eam, non succides arbores de quibus vesci potes,
nec securibus per circuitum debes vastare regionem : quoniam lignum est, et non homo, nec
potest bellantium contra te augere numerum. 20. Si qua autem ligna non sunt pomifera, sed
agrestia, et in cæteros apta usus, succide, et instrue machinas, donec capias civitatem quæ
contra te dimicat.

1. NON TIMEBIS EOS (hostium currus, et multitudinem) ; QUIA DOMINUS DEUS TUUS TECUM EST,] qui potens est salvare, et dare victoriam tam in paucis, quàm in multis. Notent hoc duces castrorum, curentque ut milites christiane et pie vivant, itaque Deum secum habeant : tunc enim erunt insuperabiles ; nam si Deus pro nobis, quis contra nos ? id Constantinus, Theodosius, Carolus, Bollonius, Machabæi, et hoc seculo Ferdinandus, Carolus V. Albuquercius, et alii experti sunt. *Non debent*, inquit Constantinus, *milites in armis aut viribus corporum spem ponere, sed universitatis Deum rerum omnium bonarum, et ipsius victoriæ auctorem agnoscere*, uti refert Eusebius l. 4. de Vita Constantini cap. 19. Duces ergo et milites, ut victoria potiantur, observent illud c. 23. 9. *Quando egressus fueris adversùs hostes tuos in pugnam, custodies te ab*

omni re mala, puta à scortatione, ebrietate, rapinis, rixis, juramentis, blasphemiis, duellis, invidiis, etc.

Id præstitit Josue, qui Mosi successit, ideoque tot victoriis potitus est. Id præstitit Narses Italiæ liberator, qui erga pauperes benignus, in reparandis basilicis diligens, vigiliis et orationibus adeo deditus fuit, ut plures victorias supplicationibus divinis, quàm terroribus bellicis obtinuerit, uti narrat Evagr. l. 4. cap. 24. Et Procopius lib. 3. de bello Gothico scribit eumdem omnem rerum successum, omnemque belli felicitatem uni Deo acceptam retulisse; et milites in aciem progressuros ad similem pietatem hortatum esse.

Audi Mauri exemplum memorabile. Cabones dux Maurorum circa Tripolim, postquam Wandalos bellum adversus se movere audivit, primum subditis suis præcepit ut ab omni iniquitate et cibo, qui ad delicias faceret, abstinerent, omniumque maxime à mulierum consuetudine. Et binis castris positis, in alteris quidem ipse cum viris in armis fuit, in alteris mulieres inclusit, mortis supplicium minatus, si quis feminarum vallum ingressus esset. Deinde exploratores Carthaginem misit, cum mandatis, si quid impii à Wandalis in Christianorum templis perpetrari viderent, ut illi spectarent, et postea, cum Wandali discessissent, illud restituerent, ac subjecit se quidem Deum, quem Christiani colerent, ignorare: consentaneum vero sibi videri, siquidem (quod diceretur) fortis potensque esset, ut contemptores sui numinis puniret, cultores tueretur. Exploratores, postquam venerunt Carthaginem, viderunt belli apparatum ingentem. Deinde secuti exercitum, in Christianorum templa equos et jumenta introduci, lasciviam et libidinem exerceri, sacerdotes plagis affici, et alia multa impia et horrenda à Wandalis fieri spectarunt. Illi post eorum dicessum templa repurgarunt, sacerdotes coluerunt, et eleemosynas in pauperes large distribuerunt. Tandem facto conflictu, Wandali ad unum omnes sunt trucidati, et Mauri victoriam reportarunt. Ita Evagrius l. 4. c. 15. et Nicephorus l. 17. c. 11.

Denique Jovianus, cum post Juliani Apostatæ interitum imperator eligeretur: *Non possum*, ait, *regere Juliani exercitum, qui tam pestifera doctrina imbutus est; talis enim à Deo destitutus, facile ab hostibus superabitur.* Quibus auditis, milites uno ore conclamarunt: Ne dubita; Christianis hominibus, et in vera pietate educatis imperabis. Ita Theodor. l. 4. c. 1.

5. Duces quoque, etc. proclamabunt: Quis est homo qui ædificavit domum novam, et non dedicavit eam?] *Non dedicavit*, hebr. *non initiavit*, id est, non cœpit eam inhabitare. Voluit Dominus hos remitti ex castris ad sua, ne desiderio rerum suarum, quibus necdum fruiti fuerant, remitterent animos in prælio, fugamque capesserent cum sociorum scandalo et periculo. Miles enim tam animo, quàm corpore, debet esse libero et expedito. Ita Abulens. Notat. S. August. q. 30. hæc dici, non tam imperative, quàm tentative et permissive, ad virorum animos explorandos: qui enim viriliter hunc nimium affectum rerum suarum vincere et deponere volebant, poterant manere in castris; qui vero affectum hunc vincere non poterant, vel non valebant, domum abibant, et recedentes à castris prodebant suam pusillanimitatem, seque affectu nimio rerum suarum teneri.

6. Quis est homo qui plantavit vineam, et necdum fecit eam esse communem?] necdum ejus fructu est fruitus? quod quinto demum anno fiebat; nam juxta legem Levit. 19. 25. tribus primis annis, fructus censebantur immundi; quarto anno cedebant Deo, erantque quasi sacri; quinto anno fiebant communes sive profani, ut habent Hebræa, poteratque quivis cum possessoris consensu eis vesci.

7. Quis est homo qui despondit (sibi) uxorem, et non accepit eam?] Tropologice significatur, ait Cyrillus in Collectan. quod non oporteat eum, qui nuper habitantem secum virtutem accepit, educi ad labores et persecutiones, donec ejus amori plane sit illigatus et astrictus.

8. Quis est homo formidolosus?] Ita ex lege hac Gedeon, iturus contra Madianitas, clamavit: Si quis est corde pavido, recedat de castris; et è triginta duobus millibus bellatorum, recesserunt viginti duo millia, Judicum 7. 3.

In bello enim plus facient trecenti resoluti et animosi milites, quàm triginta millia pavidorum et hæsitantium. Scipio Africanus, rogatus à quodam qua re fretus auderet exercitum è Sicilia in Africam contra Carthaginenses trajicere, demonstravit ei trecentos viros, addens: *Nullus horum est, qui non sit me jubente, conscensa hac turri, præcipitem se in mare dejecturus.* Ita Plutarchus in Apophtheg. Rom. Animus ergo in milite, præsertim capitaneo et duce requiritur. Animosus Alexander quid non perfregit? paucos habebat milites, hostes innumeros: suadebat Parmenio ut noctu clam in eos irrueret; cui ille: *Nolo furari victoriam.*

Similis fuit C. Fabricius consul Rom. cui Pyrrhi medicus per epistolam promisit se, jubente ipso, Pyrrhum veneno necaturum; eam epistolam Fabricius Pyrrho misit, dicens: Pessime tu et de amicis judicas, et de inimicis; noluit ergo animosus consul regem dolo, sed aperto marte prosternere: unde et totidem captivos ei remisit, quot ipse miserat. Ita Plutarchus in Apophteg. Romanorum. Militis ergo est in bello non pavere, nec timere mortem, sed potius optare; nam, ut aiebat Epaminondas: *Pulcherrima est mors in bello.* Id verissimum est in milite Christiano, qui christiane vivens pugnat pro Deo, pro Ecclesia, pro justitia. *Pulchrior est miles in prælio cæsus, quàm in fuga salvus*, ait Livius l. 2. dec. 1. Et Philemon: *Miles*, ait, *est victima, ut, cum tempus fuerit, pro patria immoletur.* Matres Laconum eis solebant edicere, *ut aut victores cum armis redirent, aut mortui in armis referrentur;* testis est Valerius Max. l. 2. c. 8. Cæsaris fuit illa vox: *Disce ferire, disce mori.* Syllaba una brevis aut longior tua facta variabit; aut occîdes, aut ôccides. Ad utrumlibet horis locisque omnibus paratum te exhibe. Aratus dicebat *militis esse, vitam nihili facere.* Xerxes, audiens quàm fortiter et feliciter Artemisia rem contra suos gessisset in pugna navali, dixit *sibi feminas fuisse viros, contra viros fuisse feminas*, quod parum dextre rem gessissent; testis est Herodot. l. 8. Cum ob turbatos ordines in Marcelli copiis victor Annibal exstitisset, reversus in castra Marcellus convocato exercitu ait: *Se quidem multa Romanorum arma et corpora, Ro-*

manum vero videre neminem : testis est Plutarchus in Marcello.

10. SI QUANDO ACCESSERIS AD EXPUGNANDAM CIVITATEM, OFFERES EI PRIMUM PACEM.] Loquitur de civitate, quæ sita erat extra terram promissionis, ut patet v. 15. hæc enim si pacem reciperet sub conditione tributi, incolis omnibus salvis, fiebat tributaria Hebræis : sin pacem abnueret, expugnabatur, omnesque incolæ jure belli, et jussu Dei occidebantur, præter mulieres et infantes : nam civitatibus in Chanaan sitis pacem offerre Hebræi non poterant; sed omnes omnino incolas, etiam feminas et infantes, occidere debebant; tum quia tota Chananæa à Deo tradita erat Hebræis possidenda; tum quia Chananæi erant homines improbissimi, et quasi semen vitiatum et maledictum, quibus si parcitum fuisset, ipsi Hebræos secum commorantes ad idola et vitia sua pertraxissent, ut dicitur v. 17. et fusius Sapientiæ 12. 3. et seq. Discant hìc principes ante bellum offerre pacem, nimirum pacifice petendo ab hostibus justam satisfactionem. Nam, ut ait S. August. ep. 207. ad Bonifacium : *Pacem habere debet voluntas, bellum necessitas.*

19. NON SUCCIDES ARBORES, DE QUIBUS VESCI POTEST, etc. QUONIAM LIGNUM EST, ET NON HOMO.] Ita et Chald. quare Hebræa per interrogationem accipe, cum Septuag. hoc modo : *Nam enim arbor campi est homo, ut veniat coram te in obsidionem?* q. d. Lignum pomiferum tibi est utile, neque tamen te obsidere, tibique obesse potest : ergo illud non succidendum, sed asservandum est; alia vero ligna, licet obesse non possint, quia tamen infructifera sunt, servient tibi ad machinas bellicas instruendas. Ita Abulensis.

Alii, ut Vatablus, sic vertunt et explicant Hebræa : *Arbores agrorum* (subaudi *vita*) *sunt hominis* (q. d. Vitam hominis sustentant) *non succides eas*, ut scilicet iis machinas instruas, ad urbem obsidendam. Verum durum est et insolens subaudire, τὸ *vita.*

CAPUT VIGESIMUM PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

JUBET DEUS EXPIARI HOMICIDIUM OCCULTUM PER MACTATIONEM VITULÆ, ET PER PROTESTATIONEM MAGISTRATUS DE SUA INNOCENTIA. SECUNDO, V. 10. CAPTIVA, UT DUCATUR UXOR, JUBETUR RADERE CÆSARIEM, ET CIRCUMCIDERE UNGUES. TERTIO, V. 15. FILIO ODIOSÆ UXORIS, SI SIT PRIMOGENITUS, JUBENTUR CONSIGNARI PRIMOGENITA. QUARTO, V. 18. FILIUS CONTUMAX ET PERDITUS JUBETUR LAPIDARI. QUINTO, V. 22. CORPORA SUSPENSORUM JUBENTUR EADEM DIE SEPELIRI; QUIA MALEDICTUS EST QUI PENDET IN LIGNO.

1. QUANDO inventum fuerit in terra, quam Dominus Deus tuus daturus est tibi, hominis cadaver occisi, et ignorabitur cædis reus, 2. egredientur majores natu, et judices tui, et metientur à loco cadaveris singularum per circuitum spatia civitatum : 3. et quam viciniorem cæteris esse perspexerint, seniores civitatis illius tollent vitulam de armento, quæ non traxit jugum, nec terram scidit vomere, 4. et ducent eam ad vallem asperam atque saxosam, quæ nunquam arata est, nec sementem recepit ; et cædent in ea cervices vitulæ ; 5. accedentque sacerdotes filii Levi, quos elegerit Dominus Deus tuus ut ministrent ei, et benedicant in nomine ejus, et ad verbum eorum, omne negotium, et quidquid mundum, vel immundum est, judicetur, 6. Et venient majores natu civitatis illius ad interfectum, lavabuntque manus suas super vitulam quæ in valle percussa est, 7. et dicent : Manus nostræ non effuderunt sanguinem hunc, nec oculi viderunt. 8. Propitius esto populo tuo Israel, quem redemisti, Domine, et ne reputes sanguinem innocentem in medio populi tui Israel. Et auferetur ab eis reatus sanguinis : 9. tu autem alienus eris ab innocentis cruore, qui fusus est, cum feceris quod præcepit Dominus. 10. Si egressus fueris ad pugnam contra inimicos tuos, et tradiderit eos Dominus Deus tuus in manus tuas, captivosque duxeris, 11. et videris in numero captivorum mulierem pulchram, et adamaveris eam, volueris que habere uxorem, 12. introduces eam in domum tuam : quæ radet cæsariem, et circumcidet ungues. 13. Et deponet vestem, in qua capta est ; sedensque in domo tua, flebit patrem et matrem suam uno mense : et postea intrabis ad eam, dormiesque cum illa, et erit uxor tua. 14. Si autem postea non sederis animo tuo, dimittes eam liberam, nec vendere poteris pecunia, nec opprimere per potentiam : quia humiliasti eam. 15. Si habuerit homo uxores duas, unam dilectam, et alteram odiosam, genuerintque ex eo liberos, et fuerit filius odiosæ primogenitus, 16. voluerit-

que substantiam inter filios suos dividere, non poterit filium dilectæ facere primogenitum, et præferre filio odiosæ; 19. sed filium odiosæ agnoscet primogenitum, dabitque ei de his quæ habuerit cuncta duplicia: iste est enim principium liberorum ejus, et huic debentur primogenita. 18. Si genuerit homo filium contumacem et protervum, qui non audiat patris aut matris imperium, et coercitus obedire contempserit; 19. apprehendent eum, et ducent ad seniores civitatis illius, et ad portam judicii, 20. dicetque ad eos: Filius noster iste protervus et contumax est, monita nostra audire contemnit, comessationibus vacat, et luxuriæ atque conviviis: 21. lapidibus eum obruet populus civitatis; et morietur, ut auferatis malum de medio vestri, et universus Israel audiens pertimescat. 22. Quando peccaverit homo quod morte plectendum est, et adjudicatus morti appensus fuerit in patibulo, 23. non permanebit cadaver ejus in ligno; sed in eadem die sepelietur, quia maledictus à Deo est qui pendet in ligno: et nequaquam contaminabis terram tuam, quam Dominus Deus tuus dederit tibi in possessionem.

2. METIENTUR A LOCO CADAVERIS,] computabunt quot milliaribus, vel passibus locus cadaveris distet à qualibet vicinarum civitatum.

Nota cadaver hîc tribui vicinissimæ civitati: quia in eam præ aliis cadit præsumptio, quod aliquis ex ea perpetrarit cædem. Unde majores natu illius urbis cum victima jubentur v. 7. publica protestatione se purgare à crimine, et à criminis, utpote cujus auctorem ignorent, vindicta, ut hac ratione Dei iram, tam à se, quàm à suo populo avertant.

3. SENIORES CIVITATIS ILLIUS (quæ proximior est cadaveri), TOLLENT VITULAM DE ARMENTO, QUÆ NON TRAXIT JUGUM,] quæ scilicet fortis, et non fracta labore trahendi currum, vel aratrum, innocentiæ ejus, qui occisus est, symbolum et typum gerit.

4. ET DUCENT EAM AD VALLEM ASPERAM ATQUE SAXOSAM.] R. Joseph Kimchi censet vallem hanc dici asperam, saxosam et incultam per prolepsin: quia scilicet talis futura erat. Reddebatur enim locus ille sacer et maledictus, per carnes vitulæ hujus piacularis, in eo sparsas et ibi putrescentes; ita ut eum serere et colere nón liceret: nam non semper eligebatur locus incultus, sed ipsemet ubi cadaver ceciderat. Sed hæc sententia clare repugnat verbis Script. ait enim: *Et ducent eam ad vallem asperam atque saxosam, quæ nunquam arata est, nec sementem recepit;* quæ verba plane significant qualis sit et fuerit hæc vallis, non qualis futura sit.

Vitula ergo hæc mactanda erat in valle aspera: quia hæc horroris homicidii est symbolum. Omnia enim hæc à Deo præcepta sunt, ad terrendum rudem illum populum, et absterrendum ab homicidio, per externam hanc tristitiæ et funeris quasi pompam, perque victimam expiatoriam homicidii, cui, cum auctor esset occultus, communitas tota videbatur esse obnoxia, quasi quæ tale intra se sustineret membrum, nec satis supra gregem suum invigilasset.

Allegorice, vallis aspera est locus Calvariæ ubi crucifixus est Christus.

Erat et alia hujus legis et cæremoniæ utilitas; nam hanc publicam expiationem præcedere debebat summa in inquirendo sceleris auctore diligentia, ut populo magistratus satisfaceret: simul admonebatur magistratus vigilare, sontes persequi et punire; ne unius culpa provocaret iram Dei adversus totum cœtum Israel, ut dicitur dist. 45. c. 18.

Denique, tertia hujus sanctionis causa erat, ut auctor sceleris, si inter eos fuisset, proderetur. Est enim naturale quoddam quasi miraculum, ait Abulensis, ut, si occisor advenerit ad cadaver occisi, vulnera sanguinem sudent, idque non tantum fit, cum recenter quis occisus est, sed etiam cum à multis diebus, imo ex ipsis nudis ossibus solet interdum cruor effluere, ut multoties visum est, Deo videlicet criminis tam enormis auctorem hoc signo ostendente. Solet enim Deus, etiam apud Gentiles, homicidium miro judicio et indicio detegere et vindicare. Hinc illa Melitensium ad Paulum, cum à vipera invaderetur, vox: *Ultio non sinit eum vivere,* sed eum quasi homicidam ad necem persequitur.

Audi Gentilium exempla. Macarius Mitylenensis, Bacchi sacerdos, hospitem in templum seducens occidit: paulò post filii ejus volentes patris sacrificia imitari, unus alterum quasi victimam jugulavit; mater id resciens filium qui reliquus erat, quique alium jugulaverat, furibunda torre occidit; pater sacerdos, id cognoscens, ipsam matrem conjugem suam mactavit, ideoque captus et confessus crimen ante publicum supplicium in tormentis animam exhalavit. Ecce, Deus homicidium sacerdotis, cæde prolium, uxoris, et ipsius homicidæ punivit: testis est Ælianus l. 13.

Duo Arcades amici venerunt Megaram; alter ad amicum, alter ad cauponem divertit: hic noctu apparuit alteri, rogans ut subveniret, eo quòd sibi interritus à caupone pararetur; surrexit ille; sed cogitans esse somnium, mox recubuit. Rediit alter, rogans ut, si in vita noluisset opitulari, saltem mortem suam non pateretur inultam; se enim à caupone esse occisum, corpusque in plaustrum injectum sub stercore latere: Mane ergo, ait, ad portam adsta, antequam plaustrum oppido exeat, et cadaver reme que, ut narro, deprehendes. Fecit ille, cadaver et cauponem deprehendit, caupo pœnas dedit. Hîc minime dubitandum est quin illud somnium amico à Deo sit immissum, ut homicidii auctor proderetur. Narrat hoc Cicero l. 1. de Divinatione.

Ibycus Poeta, cum in latrones incidisset, jam occidendus, grues forte supervolantes obtestatus est. Aliquando post tempore, cum iidem latrones in foro séderent, rursumque grues supervolarent, per jocum susurrabant inter se in aurem: Adsunt Ibyci ultores. Eum sermonem assidentes in suspicionem rapuerunt: maxime desiderato jam pridem Ibyco. Rogati quidnam sibi vellent ii sermones, hæsitanter et inconstanter responderunt. Subjecti tormentis facinus confessi sunt. Atque ita velut gruum indicio pœnas Ibyco dederunt, ac potius suo ipsorum

judicio perierunt. Ita Plutarchus lib. de Loquacitate.

Pyrrhus rex in itinere offendit canem, qui domini jugulati corpus servabat: auditoque triduo illum sine pastu durasse illic, neque abscessisse, cadaver humari, canemque secum abduci, ejusque curam haberi imperavit. Paucis post diebus rex lustrabat copias suas, militesque considente rege transibant. Aderat canis quietus: qui, ut domini percussores conspexit prætereuntes, cum latratu et ira procurrit in illos, subinde circumagens se ad Pyrrhum. Itaque comprehensi extemplo et quæstione habita, cum indicia aliunde accessissent, cædem confessi pœnas dederunt; ita Plutarchus de Animal. Compar.

Hesiodi canis Ganyctoris Naupactii indicavit filios à quibus fuerat Hesiodus trucidatus. Ita idem Plutarchus.

Popielus, Poloniæ rex, patruos necavit: mox ex interfectorum tumulis mures erumpentes, regem adorti sunt; nec ignibus, circumquaque factis, ab eodem infestando prohiberi potuerunt: ut tandem ipse à suis desertus, et divina ultione se feriri confitens, à bestiolis illis laniatus sit, uti narrant omnes Polonicarum rerum scriptores.

Et cedent in ea cervices vitulæ,] ut significetur quod decapitari deberet, tam homicida, si sciretur, quàm ille qui celat homidium, præsertim si sit è senioribus hisce, puta ex magistratu.

5. Omne negotium pendet.] Dele τὸ *pendet*, cum colo sequente, uti delent Romana, q. d. Seniores urbis accedent ad sacerdotes, quorum est judicare et decidere omnes controversias, omnemque immunditiem.

7. Et dicent : Manus nostræ non effuderunt sanguinem hunc, nec oculi viderunt,] q. d. Nescimus auctorem homicidii; si sciremus, utique eum puniremus.

Ubi nota : Per τὸ *non effuderunt*, non tantum significant judices se manu sua non effudisse sanguinem; hoc enim parum fuisset, nec suffecisset ad eorum innocentiam; sed insuper se suo consensu, vel conniventia, vel dissimulatione, vel impunitate, vel alia simili negligentia nullam dedisse causam homicidio. Prætor enim, qui ex officio tenetur vias à sicariis tutas præstare, et cædes impedire, nisi id præstet, earum est reus, etiamsi illarum non sit conscius. Soli enim privato dicenti : *Non feci furtum*, respondetur : *Non pasces in cruce corvos*; at plus exigitur à persona publica, qualis est magistratus. Ita R. Salomon, Lyranus et alii.

8. Ne reputes Sanguinem innocentem in medio populi tui,] ne imputes cædem hujus innocentis populo Israel, neve in eum vindices.

Quidam Hebræi censent animam occisi in terris circumire ac vagari, et vindictam clamare in cœlum, donec magistratus in homicidam animadvertat, eumque de terra tollat : tunc enim animam illam à terra discedere, et ampliorem ultionem non expetere. Sed hæc sententia judaizat.

Et auferetur ab eis (Senioribus populi) reatus sanguinis,] heb. *et dimittetur illis sanguis*, id est reatus, vel pœna sanguinis effusi. Ita videlicet ut Deus non puniat populum, tanquam negligentem punire homicidia; quia fecit quod potuit, et quod præcepit Dominus, ad deprehendendum homicidam, et ad expiandum homicidium.

9. Tu autem alienus eris innocentis cruore.] Convertit se hìc Moses ad ipsum populum, quia totus Israel tenebatur reus sanguinis, quando aliquis occidebatur, nisi per majores natu civitatis vicinæ, faceret hanc inquisitionem et lustrationem : per eam enim absolvebatur.

Nota : Occisus vocatur innocens, qui tamen poterat esse nocens et invasor : quia secundum præsumptionem juris, quilibet præsumitur bonus, nisi contrarium probetur. Ita Abulensis.

Allegorice, vitula hæc carnem Redemptoris nostri significat, ait Procopius et Raban. quæ nunquam traxit jugum peccati, et in valle dura, indomita et spinetis vitiorum asperrima, scilicet in Jerusalem, immolata est : sacerdotes lavant manus super eam, id est S. Apostoli, et prædicatores, in passione Christi sua opera esse munda demonstrant; dum ab eis caro Christi, pro peccatorum nostrorum expiatione à Judæis crucifixa, prædicatur; dumque confitentur se impietatis Judæorum expertes esse, consequuntur remissionem, ait Cyrillus in Glaphyris. Vide Rabanum. Aliter hæc explicat Rupertus.

11 et 12. Si videris in numero captivorum mulierem pulchram, volueris que habere uxorem, etc. radet cæsariem, et circumcidet ungues.] Hi ritus præscripti sunt, ait Cajetan. ut mitigaretur asperitas et inconcinnitas facti, nempe quòd Gentilis duceretur uxor in populo Dei; decuitque ut ipsa his velut lustrationibus sanctificaretur, itaque populo sancto misceretur, oblita gentis et cognationis suæ.

Tropolog. Christianis doctoribus licet Gentilem ducere, id est ea quæ apud Gentiles, vel hæreticos docta vel elegantia inveniunt, sibi adsciscere, dummodo tamen ea quæ noxia et superflua sunt resecent. Ita S. Hieron. ep. ad Magnum, Rupert. et Rabanus, qui tamen aptius hæc accipit de anima, à gentilismo ad Christianismum, de peccato ad gratiam translata; nam, ut ex eo ait Glossa, mulier hæc Gentilis est anima peccatrix, quæ pulchra est, quia ad imaginem Dei creata est; sed captiva est ob crimen : hanc Christus sponsam ambit, quod, ut fiat, radat cæsariem, id est vitia præterita per contritionem deponat; et præcidat ungues, id est occasiones peccati: permittitur tamen ei flere patrem et matrem ad breve tempus; quia recens conversa dolet se à pristinis amicitiis et voluptatibus avelli; sed hoc dolore absterso, sponso jungitur Christo. Ita Cyrill. in Glaphyris, et S. Amb. lib. 35. ep. ad Irenæum.

Circumcidet (hebr. *faciet*, id est adaptabit circumcidendo) ungues.] Male ergo Rabbini exponunt *faciet*, id est crescere sinet *ungues*, ut scilicet fiat deformis, itaque exstinguatur vel minuatur concupiscentia victoris erga eam, cum sit Gentilis.

14. Si non sederit animo tuo,] si non placuerit tibi.

Humiliasti,] corripuisti.

17. Dabitque ei de his quæ habuerit cuncta duplicia.] Primogenitus enim duplicem recipiebat portionem hæreditatis. Sic Joseph duplicem tribum, scilicet Ephraim et Manasse, et consequenter duplicem hæreditatem in Chanaan, loco Ruben primogeniti Jacob, sortitus est. Pro *duplicia*, heb. est פי שנים *pi scenaim*, id est os duorum, id est, duplex portio : perinde

atque si primogenitus duo haberet ora, alii fratres singula, quæ portione parentum hæreditaria pascenda sint et implenda. Sic 4. Reg. 2. 9. Eliseus petit ab Elia rapiendo, spiritum ejus duplicem. Heb. est: *Fiat, quæso, in me os duorum de spiritu tuo*, q. d. Ego sum quasi primogenitus inter discipulos tuos, scilicet primus sum, quem in scholam et disciplinam tuam recepisti; da mihi ergo quasi primogenito tuo, ut obtineam duplo majorem vim spiritus tui, præ condiscipulis et commilitonibus meis. Non ergo Eliam magistrum suum, sed condiscipulos suos in spiritu superare cupit. Aut potius, q. d. Quia ego sum primogenitus tuus et simul unigenitus (nec enim alios habes discipulos et ministros, quam me), fac ut succedam in utroque tuo spiritu, prophetiæ scilicet et miraculorum. Unde Eccli. 48. 13. dicitur in Eliseo completus esse spiritus Eliæ; ita explicant Abulensis et Cajet. ibidem.

19. Ducent, etc. ad portam judicii.] In portis enim ad quas primo veniebant exteri, tanquam in prætoriis et tribunalibus quibusdam publicis, olim fiebant judicia, ut patet ex cap. 22. 15. Job 31. 21. Prov. 31. 23. *Mos veterum fuit*, ait S. Greg. 19. Moral. 13. *ut seniores in porta consisterent, et causas introeuntium judicarent, quatenus tanto esset pacificus urbis populus, quando ad hanc discordes ingredi non liceret.*

21. Lapidibus eum obruet populus,] videlicet post examinationem et sententiam judicum.

22 et 23. Quando, etc. appensus fuerit in patibulo, etc. eadem die sepelietur; quia maledictus a Deo est qui pendet in ligno,] hebr. est: *Quia maledictio Dei est suspensus;* Symmach. *quia in blasphemiam Dei est suspensus;* alii, *quia convicium Dei est suspensus.* Quæres quare?

Fabulantur Judæi quòd, ante sepulturam cadaveris, anima ad suam quietem venire non possit, nec ab angelis duci in thalamum Dei, sed interim vexari et affligi à turmis dæmonum. Sed hæ sunt eorum næniæ. Respondet ergo primo Andreas Masius in Josue 8. 28. corpus suspensum statim sepeliendum esse, quia censetur contaminare terram, eo quod homines, terræ incolæ, impiissima et perniciosissima mortalitatis animæ opinione, hoc spectaculo informentur, quo bestiarum loco humana corpora esse vident. Sed hæc ratio acutior est, quàm germanior.

Secundo, Abulensis: Suspendere, ait, malefactores, quia est actus justitiæ, quo reus punitur; hinc cedit ad gloriam Dei: sin maneat in cruce suspensi cadaver, jam non punitur suspensus, utpote jam mortuus, sed ejus corpus tantum, quod aliquam gerit Dei imaginem in vultu humano et erecto. Sola ergo imago Dei tunc manet, quæ punitur: hoc autem cedit in injuriam et ignominiam Dei; quare statim suspensi cadaver sepeliendum est. Verùm hæc ratio subtilior quoque est, quàm solidior: et non tantum suspensis, sed quibusvis mortuis, et cadaveribus quadrat.

Dico ergo cum Cajetano maledictum hìc sumi pro execrabili. Volebat siquidem Deus maxime facinorosos (quorum pœna erat suspendium) omnino deleri de terra, adeo ut nec eorum cadavera superessent in pœnam, uti fieri solet in illis qui flammis traduntur. Cæterum illud, *ne contaminetur terra*, ut innuit Chaldæus, explicatio est præcedentium. Sicut enim Script. passim ait malis hominibus terram contaminari, ita cum aliquid eorum superest, ut sunt eorum cadavera, adhuc terra inexpiata et contaminata censetur.

Hinc Christus in cruce suspensus, ab Apostolo Galat. 3. 13. vocatur *maledictum;* quia, ut ait Rupert. Deus maledictiones humani generis in Christum transposuit, videlicet dum infamem et execrabilem mortem crucis pro nobis suscepit Christus, *ut non solum nullam mortem, sed etiam nullum mortis genus, Christiana libertas, sicut Judaica servitus formidaret*, ait S. August. lib. contra Adimantum c. 21. et lib. 14. contra Faustum cap. 11. et Tertull. lib. de Patientia cap. 8. *Dominus*, ait, *ipse maledictus in lege est, et tamen solus est benedictus. Igitur Dominum servi consequamur, et maledicamur patienter, ut benedicti esse possimus.*

Ubi tamen nota hanc legem proprie loqui de reis et noxiis, ut patet, non de innocentibus, qualis erat Christus: ita Eucherius in quæstion. hìc; vide dicta Galat. 3. 13.

Nota: Hæc lex judicialis fuit, ideoque jam per Christi legem et mortem abrogata est. Hinc jam, nec præ aliis sontibus suspensi sunt maledicti, nec eadem die sepeliuntur; sed per dies, menses et annos pendent in patibulo, ad terrorem cæterorum malefactorum.

CAPUT VIGESIMUM SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Repetit Moses leges quasdam de misericordia, etiam in bestia exercenda, ut de sublevando bove, de non capienda matre cum pullis, et non arando in bove et asino. Secundo, v. 13. sponsus, falso objiciens sponsæ fornicationem, jubetur verberari, et solvere centum siclos argenti. Tertio, v. 20. adulter et adultera, etiamsi tantum sit desponsata, jubentur lapidari. Quarto, v. 25. qui vim infert virgini solutæ, jubetur solvere 50 siclos argenti, et virginem ducere, ac semper retinere.

1. Non videbis bovem fratris tui, aut ovem errantem, et præteribis; sed re-
duces fratri tuo, 2. etiamsi non est propinquus frater tuus, nec nosti eum:
duces in domum tuam, et erunt apud te quamdiu quærat ea frater tuus,
et recipiat. 3. Similiter facies de asino, et de vestimento, et de omni re
fratris tui, quæ perierit: si inveneris eam, ne negligas quasi alienam.
4. Si videris asinum fratris tui aut bovem cecidisse in via, non despi-
cies, sed sublevabis cum eo. 5. Non induetur mulier veste virili,
nec vir utetur veste feminea: abominabilis enim apud Deum est qui facit hæc. 6. Si ambulans
per viam, in arbore vel in terra nidum avis inveneris, et matrem pullis vel avis desuper incu-
bantem, non tenebis eam cum filiis; 7. sed abire patieris, captos tenens filios, ut bene sit
tibi, et longo vivas tempore. 8. Cum ædificaveris domum novam, facies murum tecti per cir-
cuitum: ne effundatur sanguis in domo tua, et sis reus labente alio, et in præceps ruente.
9. Non seres vineam tuam altero semine; et ne sementis quam sevisti, et quæ nascuntur ex
vinea, pariter sanctificentur. 10. Non arabis in bove simul et asino. 11. Non indueris vesti-
mento quod ex lana linoque contextum est. 12. Funiculos in fimbriis facies per quatuor an-
gulos pallii tui, quo operieris. 13. Si duxerit vir uxorem, et postea odio habuerit eam,
14. quæsieritque occasiones quibus dimittat eam, objiciens ei nomen pessimum, et dixerit:
Uxorem hanc accepi, et ingressus ad eam non inveni virginem; 15. tollent eam pater et ma-
ter ejus, et ferent secum signa virginitatis ejus ad seniores urbis qui in porta sunt; 16. et
dicet pater: Filiam meam dedi huic uxorem, quam quia odit, 17. imponit ei nomen pessi-
mum, ut dicat: Non inveni filiam tuam virginem; et ecce hæc sunt signa virginitatis filiæ
meæ. Expendent vestimentum coram senioribus civitatis: 18. apprehendentque senes urbis
illius virum, et verberabunt illum, 19. condemnantes insuper centum siclis argenti, quos da-
bit patri puellæ; quoniam diffamavit nomen pessimum super virginem Israel: habebitque eam
uxorem, et non poterit dimittere eam omnibus diebus vitæ suæ. 20. Quod si verum est quod
objicit, et non est in puella inventa virginitas, 21. ejicient eam extra fores domus patris sui,
et lapidibus obruent viri civitatis illius et morietur: quoniam fecit nefas in Israel, ut fornica-
retur in domo patris sui; et auferes malum de medio tui. 22. Si dormierit vir cum uxore alte-
rius, uterque morietur, id est, adulter et adultera: et auferes malum de Israel. 23. Si puel-
lam virginem desponderit vir, et invenerit eam aliquis in civitate, et concubuerit cum ea,
24. educes utrumque ad portam civitatis illius, et lapidibus obruentur: puella, quia non cla-
mavit, cum esset in civitate; vir, quia humiliavit uxorem proximi sui: et auferes malum de
medio tui. 25. Sin autem in agro reppererit vir puellam, quæ desponsata est, et apprehendens
concubuerit cum ea, ipse morietur solus: 26. puella nihil patietur, nec est rea mortis; quo-
niam sicut latro consurgit contra fratrem suum, et occidit animam ejus, ita et puella perpessa
est. 27. Sola erat in agro: clamavit, et nullus affuit qui liberaret eam. 28. Si invenerit vir
puellam virginem, quæ non habet sponsum, et apprehendens concubuerit cum illa, et res ad
judicium venerit: 29. dabit, qui dormivit cum ea, patri puellæ quinquaginta siclos argenti, et
habebit eam uxorem, quia humiliavit illam: non poterit dimittere eam cunctis diebus vitæ suæ.
30. Non accipiet homo uxorem patris sui, nec revelabit operimentum ejus.

1. NON VIDEBIS BOVEM FRATRIS TUI (puta Judæi, qui tuæ est gentis et generis, æque ac religionis. Sub bove intellige equum, mulum, et alia animalia : par enim omnium est ratio) ERRANTEM, ET PRÆTERIBIS : SED REDUCES FRATRI TUO.] Sanxit hoc Deus, ad charitatem mutuam inter Judæos fovendam et exercendam. Eadem de causa jubet v. 4. asinum proximi lapsum sublevari. Quidni ergo idem faciant Christiani, etiamsi coloni sint et rustici? Alfonsus Aragonum, Neapolis et Siciliæ rex, cum per Campaniam iter faceret, in agasonem incidit, cujus jumentum farina onustum cum in luto hæreret, et agaso prætereuntium opem imploraret; ipse rex ex equo descendens suam in asino ex luto extrahendo operam agasoni impendit; qui ubi regem agnovit, in genua procidens veniam petiit : quem ille placidis verbis à se dimisit, eoque facto Campaniæ populos sibi conciliavit. Testis est Panormit. in ejus vita lib. 1.

Mystice, si Deus jubet asinum sub onere jacentem levari, quanto magis hominem sub peccato gementem jubet attolli et educi? S. Bern. ep. 203. *Virgo*, ait, *Israel corruit, et non est qui sublevet eam. Quousque in luto aurum jacet? tollite margaritam, tollite, levate splendidissimam ac pretiosissimam gemmam de sterquilinio; levate eam, antequam porcorum, id est spurcorum spirituum, pedibus conculcetur.*

5. NON INDUETUR MULIER VESTE VIRILI, NEC VIR UTETUR VESTE FEMINEA;] tum quia hoc per se indecens est, ut scilicet vir veste mentiatur se feminam, aut femina veste mentiatur se virum : tum ne occultis libidinibus et aliis vitiis locus detur; optima enim pudicitiæ custodia est vestitus honestas, nam ut ait Poeta :

> Quem præstare potest mulier galeata pudorem,
> Quæ fugit à sexu?

et Herodot. *Mulier*, ait, *cum veste simul etiam pudorem exuit.* Vide Raban. Vide et S. Ambr. ep. ad Irenæum, ubi hanc Deut. legem pertractat, ejusque quatuor dat causas. *Primo: cur*, ait, *homo, non vis videri esse, quod natus? cur alienam tibi assumis speciem? cur mentiris feminam, vel tu femina virum? suis unumquemque sexum induit natura indumentis. Denique diversus usus, diversus color, motus, incessus, diversæ vires, diversa vox est in viro et femina. Secundo, in avibus etiam propria ad vestitum est inter eos et homines comparatio. In illis enim sexum naturalia ipsa indumenta discernunt. Pavi mares speciosi, feminæ non item pennarum vario pinguntur colore. Phasianis quoque diversus color, qui distinguit sexus discretionem. Quid in pullis?* alius certe est habitus galli à gallina. *Numquid illi mutant speciem suam? cur nos mutare desideramus? tertio, mendacium et in verbo turpe est, nedum in habitu. Denique in templis, ubi mendacium fidei, ibi mendacium naturæ, illic assumere viros muliebrem vestem, gestumque femineum, sacrum* (id est execrandum, sacrilegum) *putatur. Unde lex dicit : Quoniam immundus est Domino omnis qui fecerit hæc. Quarto, merito illic non servatur castimonia, ubi non tenetur sexus distinctio.* Unde sequitur: *Abominabilis enim apud Deum est, qui facit hæc.* Quare videtur peccasse mortaliter Judæus, utens veste feminea, et Judæa utens veste virili. Unde videtur hoc præceptum partim esse naturale, partim cæremoniale, et jam abolitum, quatenus scilicet obligabat sub peccato mortali. Jam enim non esse peccatum mortale, si vir, aut femina vestes sexus commutent ex levitate, si absit scandalum, et intentio, periculumque libidinis, docent D. Thom. Cajet. et ex iis Navar. Enchirid. c. 23. n. 22. Simile erat in cognoscente menstruatam, uti dixi Levit. 18. 19.

Tropolog. Cyrillus lib. 5. de Adoratione fol. 87. Abominatur, inquit Deus, ac turpissimum putat spectaculum, tum fortitudinis opinionem in molli vita, tum in forti viro mollis animi languorem.

Rursum Rupertus : Mulier, ait, induitur veste virili, quando is qui nescit vitæ suæ moderamina tenere, judex fieri audet vitæ alienæ, et præesse præsumit, qui nondum subesse didicit. E contrario vir utitur veste feminea, quando vir spiritualis, vel doctor aut Prælatus, qui tanquam vir præest in Ecclesia, fluxa sequitur vitia : unde fit ut prædicatio ejus contemnatur, cujus vita despicitur.

6. NON TENEBIS EAM CUM FILIIS,] non capies in nido matrem cum pullis. Ratio hujus legis fuit, ut per eam inducerentur Judæi ad pietatem et misericordiam, etiam in bestias exercendam; quo facilius, ait Tertul. lib. 2. contra Marcion. 17. *in pecudibus et bestiis præmeditata humanitas, in hominum refrigeria erudiretur.* Sic et Theodor. q. 21. Tropologiam vide apud Rabanum et Rupert. Eadem de causa vetuit Deus ne coquerent hædum in lacte matris, id est lactentem, Exod. 23. 19. et ne ararent in bove et asino, hoc c. v. 10. et ne obligarent os bovi trituranti, Deut. 24. 4.

8. CUM ÆDIFICAVERIS DOMUM NOVAM, FACIES MURUM TECTI PER CIRCUITUM,] in Palæstina tecta domorum erant plana, quibus homines inambulabant, perinde ac nos in tabulatis; ergo ne ex alto, circa extremitates, in terram labi quem contingat, jubet hîc Deus eas muro, vel septo cingi. Audi Maldon. in Jerem. cap. 48. 38. *Erant*, ait, *Judæa tecta superne aperta et complanata, strataque lateribus, et lita cæmento, qualia hodie in Bætica nostra, et in Italia sunt multa, ut etiam S. Hier. adnotavit in epistola ad Suniam et Fretellam, Romæque solaria, vel meniana vocari dicit. Itaque in tectis in hieme apricabantur, in æstate noctu cœnabant; et sub dio dormiebant, et sæpe ad confabulandum conveniebant Judæi. Ex quo illud intelligitur : Quod in aure auditis, prædicate super tecta. Matth.* 10. 17. *Et Petrus Act.* 10. 9. *ascendit orandi causa* ἐπὶ τὸ δῶμα, *in tectum. Et quod præcipitur Judæis, Deuter.* 22. 8. *facere murum tecti per circuitum, ne quis ex eo cadat, et homicidii rei sint.*

9. NON SERES VINEAM TUAM ALTERO SEMINE, quasi dicat : Non seres inter vites duas species seminis, sive semina heterogenea (hæc enim hebraice vocantur כלאים *kilaim*), verbi gratia, triticum cum siligine, avenam cum hordeo. In Palæstina enim, regione calida, solebat aliquid seri inter ordines vitium, ait Vatablus. Vetat autem hîc Deus ne id fiat diverso semine; datque causam : NE UVÆ ET SEGETES PARITER SANCTIFICENTUR,] id est polluantur; quia segetes ex satione hac mixtorum à Deo vetitorum, immundæ censentur, et quasi polluere etiam vicinas uvas quas contingunt et ambiunt : ita enim sancit hîc Deus; vide dicta Levit. 19. 19. Nota Hebr. קדש *kadas*, id est sanctificare, est unum ex iis quæ sunt contrariæ significationis;

unde subinde, ut hìc et alibi, significat polluere.

Alii sic explicant, q. d. Ne ex avaritia, et nimia lucri et frugum cupiditate, seras inter vites et uvas semen aliquod; quia vinea sibi liberam terram deposcit, totamque ejus pinguedinem sola exigit; ne sementis et uvæ pariter sanctificentur, id est polluantur, et pereant, atque ad sterilitatis et sabbati otium redigantur. Ita Rupert. S. August. et Procop. Sed prior sensus germanior est: hoc enim Hebræis est, serere *kilaim*, ut patet Levit. 19. 19.

Tertio, Abulensis: Ne seras, ait, vineam diverso semine, scilicet ex fraude et avaritia, putans quod primitias et decimas tantum semel ex eodem fundo quotannis pendere tenearis; itaque dando eas ex segetibus quæ primo colliguntur, putes te ex uvis secuturis nihil pendere debere. Unde ait: *Ne sementis, et quæ nascuntur ex vinea, pariter sanctificentur*, id est, ne credas quòd sementis, id est fruges, et quæ nascuntur ex vinea, id est uvæ, simul sanctificentur; ita, quòd solvendo et offerendo decimas vel primitias de uno, sit solutum de alio. Hucusque verba sunt Abulensis. Verum hic sensus alienior est, verbaque invertit: aliud enim est sanctificari reipsa, aliud credere, idque falso, unum semen sanctificari, id est offerri, per aliud.

Alienior quoque est explicatio Theodoreti, q. 25. *Ne sanctificentur*, inquit, q. d. Volo ut talia mixta semina et segetes mihi sanctificetis, id est offeratis: nolite ergo talia seminare, ne cogamini ea mihi offerre.

10. Non arabis in (id est, *cum*) bove simul et asino.] Ratio est: quia eorum vires sunt inæquales; itaque asinus associatus bovi plus æquo gravaretur.

Tropolog. S. Greg. lib. 1. Mor. 16. quasi dicat: *Fatuum sapientibus in prædicatione non socies, ne per eum, qui rem implere non valet, illi qui prævalet obsistas.* Ita Plato duos suos discipulos, scilicet Xenocratem, qui tardiori erat ingenio, cum Aristotele acri conjungens: *Hui*, ait, *qui asinum cum equo sociabo? hic freno, ille calcari indiget.* Ita Plutarchus in Platone.

Funiculos in fimbriis facies.] De his funiculis et fimbriis Judæorum, dixi Num. 15. 38. Porro funiculos hos jubet fieri *per quatuor angulos*, id est oras, sive extremitates, *pallii*, hoc est vestis extimæ; quia, ut ait Abulensis, pallia, hoc est vestes extimæ Judæorum erant apertæ ante et retro, et in duobus angulis cujuslibet aperturæ erant duo funiculi hyacinthini dependentes, et sic erant quatuor funiculi. Si quis per quatuor angulos accipere velit quatuor differentias positionum, ut hæc fila fuerint in fimbriis vestis extimæ ante et retro, ad dexteram et sinistram, non repugno. Sic enim hodie videmus famulos nonnullorum principum, eorum colores et stemmata, ad quatuor hæc latera pallio assuere. Judæi jam in Synagogis vestem quadrangulam, cui hæc fila assuta sunt, humeris injiciunt, uti dixi Num. 15.

14. Objiciens ei nomen pessimum,] puta crimen fornicationis, et quasi adulterii; nil enim pejus et turpius de femina, præsertim virgine, dici potest. Ita Abulensis.

Non inveni eam virginem,] cum se talem mihi ante desponsationem venditasset, nec enim alias eam ducere voluissem; itaque præsumebatur hæc femina, ex propria assertione, post desponsationem fornicata esse, ideoque rea esse mortis, ut dicitur v. 21. Nam asserebat ipsa se virginem, cum desponsaretur; et postea asserebat sponsus se eam non invenisse virginem; ergo inter desponsationem et nuptias, corruptam eam fuisse necessum erat dicere, ideoque morti adjudicatur, v. 21. Nam si ante desponsationem peccasset, non puniebatur morte, ut patet hic, et Exodi 22. 16. Debebat autem, statim post nuptias celebratas, queri sponsus de sponsæ fornicatione, alioqui falsa præsumpta fuisset ejus accusatio, et tantum quæsita occasio ad eam dimittendam.

17. Ecce hæc sunt signa virginitatis filiæ meæ.] Per signa hæc Abulensis et Lyranus accipiunt testimonia matronarum, quæ ante nuptias sponsæ virginitatem explorarant; hæc enim scripto consignata asservaverat sponsæ parens. Verum communiter alii Interpretes, quin et ipse Abulensis tandem, per signa hæc accipiunt vestem, ut dicitur v. 17, id est linteum sanguine tinctum, quem ex primo cum virgine congressu, ab illa profluere aiunt Medici, idque non ex ruptura membranæ alicujus, quæ virginitatis sit custos, ut vulgus autumat; sed ex dilaceratione partium, vel labiorum uteri, quæ in virginibus naturali symphysi, seu coalescentia invicem astricta sunt, et in primo congressu violenter quasi lacerantur et dividuntur, itaque erumpit sanguis. Ita Galen. lib. de Dissectione vulvæ, et Franc. Valesius de Sacra Philosophia cap. 25. Hoc ergo linteum pater sponsæ, præsente sponso et testibus, accipiebat et recondebat; ac, si sponsus stuprum sponsæ objiceret, coram judice proferebat, itaque sponsi calumniam refutabat. Hoc enim significat primo, τὸ *expandent vestimentum coram senioribus civitatis;* secundo, v. 14. τὸ *ingressus ad eam, non inveni virginem.* Si enim ante congressum maritalem matronæ explorassent, dixissentque non esse virginem, sed corruptam, sponsus ad eam non fuisset ingressus; sed statim eam repudiasset vel accusassset.

24. Vir,] non qui eam sibi despondit, v. 23: sed qui eam alteri desponsam humiliavit, id est violavit, ut sequitur.

25 et 26. Sin autem in agro. Nota: Puella desponsa, si stuprum esset passa in civitate, nisi clamasset, clamorque ejus auditus fuisset, censebatur stupro consensisse, ideoque esse rea mortis: si enim clamasset, accurrissent vicini, eamque liberassent; in agro vero clamans, etsi clamor ejus à nemine fuisset auditus, censebatur insons: quia scilicet ibi vix ullus erat, qui eam audire et juvare posset; unde de hac ait: Quoniam sicut latro consurgit contra fratrem suum, etc. ita et puella perpessa est,] hebr. *quoniam sicut consurgit quis contra proximum suum, et interficit eum anima*, id est ictu animæ, sive quo anima separatur à corpore, *sic res ista se habet.*

28. Et apprehendens,] id est vim faciens. Unde Septuag. vertunt, βιασάμενος: alioqui enim nulla lex statueretur hic circa violenter corruptas. Ita Tertull. lib. 4. contra Marcion. cap. 34. qu

ergo per vim stupraverat virginem solutam, jubetur hîc eam ducere et retinere, ac insuper patri ejus solvere 50 siclos argenti.

30. NEC REVELABIT OPERIMENTUM EJUS,] hebr. *Non deteges alam vestis patris*, id est, non deteges vestem, sive operimentum, quo turpitudo patris tegebatur; turpitudinem patris, vocat verenda uxoris patris, uti dixi Levit. 18. 6.

CAPUT VIGESIMUM TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

EUNUCHUS, AMMONITES, ET MOABITES IN ÆTERNUM ARCENTUR AB ECCLESIA DEI; ITEM IDUMÆUS ET ÆGYPTIUS USQUE AD TERTIAM GENERATIONEM, ATQUE MAMZER USQUE AD DECIMAM. SECUNDO, V. 10. JUBET DEUS CASTRA ESSE MUNDA A POLLUTIONE ET STERCORE. TERTIO, VERSU 17. VETAT SCORTATIONEM. QUARTO, V. 19. VETAT NE FENERENTUR FRATRI, SED ALIENO. QUINTO, V. 21. VOTUM SINE MORA SOLVI JUBET.

1. NON intrabit eunuchus, attritis vel amputatis testiculis, et abscisso veretro,
Ecclesiam Domini. 2. Non ingredietur mamzer, hoc est, de scorto natus,
in Ecclesiam Domini, usque ad decimam generationem. 3. Ammonites
et Moabites etiam post decimam generationem non intrabunt Ecclesiam
Domini, in æternum : 4. quia noluerunt vobis occurrere cum pane et aqua
in via, quando egressi estis de Ægypto; et quia conduxerunt contra te
Balaam filium Beor de Mesopotamia Syriæ, ut malediceret tibi : 5. noluit
Dominus Deus tuus audire Balaam, vertitque maledictionem ejus in benedictionem tuam, eo
quod diligeret te. 6. Non facies cum eis pacem, nec quæras eis bona cunctis diebus vitæ tuæ in
sempiternum. 7. Non abominaberis Idumæum, quia frater tuus est; nec Ægyptium, quia
advena fuisti in terra ejus. 8. Qui nati fuerint ex eis tertia generatione intrabunt in Ecclesiam
Domini. 9. Quando ingressus fueris adversus hostes tuos in pugnam, custodies te ab omni re
mala. 10. Si fuerit inter vos homo, qui nocturno pollutus sit somnio, egredietur extra castra,
11. et non revertetur, priusquam ad vesperam lavetur aqua : et post solis occasum regredietur
in Castra. 12. Habebis locum extra castra, ad quem egrediaris ad requisita naturæ, 13. gerens paxillum in balteo, cumque sederis, fodies per circuitum, et egesta humo operies 14. quo
relevatus es (Dominus enim Deus tuus ambulat in medio castrorum, ut eruat te, et tradat
tibi inimicos tuos); et sint castra tua sancta, et nihil in eis appareat fœditatis, ne derelinquat te.
15. Non trades servum Domino suo, qui ad te confugerit; 16. habitabit tecum in loco, qui
ei placuerit, et in una urbium tuarum requiescet : ne contristes eum. 17. Non erit meretrix
de filiabus Israel, nec scortator de filiis Israel. 18. Non offeres mercedem prostibuli, nec pretium canis, in domo Domini Dei tui, quidquid illud est quod voveris : quia abominatio est
utrumque apud Dominum Deum tuum. 19. Non fenerabis fratri tuo ad usuram pecuniam,
nec fruges, nec quamlibet aliam rem; 20. sed alieno. Fratri autem tuo absque usura, id quo
indiget, commodabis : ut benedicat tibi Dominus Deus tuus in omni opere tuo in terra, ad
quam ingredieris possidendam. 21. Cum votum voveris Domino Deo tuo, non tardabis reddere,
quia requiret illud Dominus Deus tuus; et si moratus fueris, reputabitur tibi in peccatum.
22. Si nolueris polliceri, absque peccato eris. 23. Quod autem semel egressum est de labiis
tuis, observabis, et facies sicut promisisti Domino Deo tuo, et propria voluntate et ore tuo locutus es. 24. Ingressus vineam proximi tui, comede uvas quantum tibi placuerit : foras autem
ne efferas tecum. 25. Si intraveris in segetem amici tui, franges spicas, et manu conteres;
falce autem non metes.

1. NON INTRABIT EUNUCHUS ATTRITIS, VEL AMPUTATIS TESTICULIS, ET ABSCISSO VERETRO (virga virili) ECCLESIAM DOMINI.] Per *Ecclesiam* aliqui accipiunt atrium templi vel tabernaculi; ita enim videtur explicari Threnor. 1. 10. ubi dicitur : *Vidit gentes ingressas sanctuarium suum, de quibus præceperas, ne intrarent in Ecclesiam tuam.* Ita Theod. Olympiod. et Dion. Carthus. in Thren. 1. 10. Secundo, Cajet. et Oleaster per Ecclesiam intelligunt primores Ecclesiæ et cœtus Judæorum, q. d. Eunuchus, etc. non erit è magistratu Judæorum.

Verum dico, pro *non intrabit in Ecclesiam Domini*, hebr. est, *non intrabit in congregationem Domini*, ut scilicet sit de populo sancto, ut censeatur Israelita, et filius Abrahæ, ut habeat jus

ducendi Israelitidem, ut gaudeat juribus Judæorum. Intrare ergo Ecclesiam Domini, est annumerari populo Israelitico, et frui gratiis ac privilegiis quibus in lege Israelitæ fruebantur, ut quòd illis pecunia non daretur ad usuram, quòd fruerentur privilegiis anni septimi remissionis, et anni jubilæi, uti dixi Levit. 25. 44. ac aliis pluribus. Non ergo eunuchi, Ammonitæ, Moabitæ, etc. arceantur hìc à judaismo, fide, salute et templo; hoc enim alienum videtur à Dei bonitate: poterant ergo fieri proselyti, itaque admitti ad phase, aliaque sacra Judæorum, ut patet Exod. 12. 48. Arcentur ergo tantum à societate politica Judæorum, ut non habeantur cives, nec habeant jus civicum apud Judæos. Sic sumitur Ecclesia pro cœtu populi, Num. 20. 4. et Judic. 20. v. 2. ubi dicitur: *Cunctæ tribus Israel in Ecclesiam Dei convenerunt.* Unde explicans subdit:

2. Non ingredietur mamzer in Ecclesiam Domini.] *Mamzer* est extraneus, spurius, nothus, non ex propria et legitima uxore, sed ex aliena, puta ex scorto natus; à rad. זור *zur*, id est alienus, extraneus fuit: aut quod mater adultera cum, cum sit alienus, supponat marito suo, quasi ejus prolem.

Usque ad decimam generationem.] Undecimus ergo nepos, descendens ex mamzere, quasi abstersa jam macula et nota natalium, poterat in cœtum et conjugium Judæorum recipi.

Tropol. eunuchus significat sterilitatem animæ, mamzer fructum malum: hæc arcenda sunt ab Ecclesia Dei. Ita Theodoretus, q. 25 et 26.

6. Non facies cum eis (Ammonitis et Moabitis, qui tibi hostes fuerunt, et contra te Balaam conduxerunt, ut tibi malediceret) pacem, nec quæras eis bona,] q. d. Non habebis communicationem cum eis, quoad convictum et commercia temporalia, ne tibi rursum sint scandalo, teque quasi ex innato odio seducere, ad idololatriam pellicere et perdere conentur. Arcet hìc Deus eunuchos, mamzeres, Moabitas et Ammonitas à populo suo, tum ob decorem et honorem populi sui: qua de causa S. Ambrosius noluit admittere histriones ad Ecclesiam Christianam, tum ob scelera ac odium innatum Ammonitarum ac Moabitarum in Judæos, uti jam dixi. Unde Theodor. Moab, inquit, et Ammon propter infectam radicem, et propter impietatem arcentur ab Ecclesia Dei. Excipiuntur feminæ: nam Ruth Moabitis nupsit Boos, abavo Davidis.

Tropol. Moab significat concupiscentiam, quæ à patre diabolo est, item carnales sensus, qui nunquam Ecclesiam Dei cœlestem ingredientur, ita Orig. hom. 5. in Gen. Ambr. Greg. et alii.

8. Qui nati fuerint ex eis (Ægyptiis, vel Idumæis) tertia generatione intrabunt in Ecclesiam Domini.] Tertia hæc generatio computanda erat ab eo, qui primus fuerat ad judaismum conversus, atque ab Ægyptiis et Idumæis transierat ad Judæos, habitando in Judæa.

9. Quando egressus fueris in pugnam, custodies te ab omni re mala,] à furtis, rapinis, scortatione, perjuriis, blasphemiis, aliisque vitiis, quibus milites infici et castra inficere solent. Ita Julius *Cæsar non minus in milite modestiam et continentiam, quàm virtutem atque animi magnitudinem desiderabat,* uti ait ipse lib. 6. de Bello Gallico.

Scipio minor, videns in castris multam licentiam, lasciviam, superstitionem et luxum, divinos cum lenonibus protinus ejecit: quin et vasa omnia jussit amoliri, excepta olla, veru et poculo fictili. Edixit ut milites stantes prandeirent obsonium non igni coctum; cœnarent vero discumbentes panem, aut pultem solam, et carnes assas, sive elixas. Ipse vero sago tectus obambulabat castra, dicens *se lugere exercitus dedecora.* Ita Plutarch. in Apophtheg. Rom.

Theodoricus rex apud Cassiod. lib. 7. ita sancit: *Milites tibi commissi vivant cum provincialibus jure civili, nec insolescat animus qui se sentit armatum; quia clypeus ille exercitus nostri quietem debet præstare Romanis.*

Sergius Galba in gravissimis bellis severissima disciplina habuit milites suos; adeo ut simul atque venisset in castra, protinus vulgaretur ille trochaicus: *Disce, miles, militare; Galba est, non Getulicus.*

Alexander severus in expeditionibus, si quis de via in alicujus possessionem deflexisset, funibus aut virgis cædebat; si honoratus esset, acriter objurgabat: *Vellesne hoc in agro tuo fieri. quod facis in alieno?* Clamabat sæpius quod à Christianis audierat, idque per præconem, quoties aliquem castigabat: *Quod tibi fieri nolis, alteri ne feceris.* Ita Lamprid.

Aurelianus Imp. cum à vicario suo litteras accepisset, quibus efflagitabat ut rescriberet quomodo res gerenda esset, ita statim rescripsit: *Si vis tribunus esse, imo si vis vivere, manus militum contine, nemo pullum alienum rapiat, ovem nemo contingat, uvam nullus auferat.* Ita Vopiscus in Aureliano.

Optime vero et brevissime S. Joan. Bapt. militibus rogantibus, quid faciemus ut salvemur? resp. *Neminem concutiatis, neque calumniam faciatis, et contenti estote stipendiis vestris,* Luc. 3.

Quocirca Valer. Max. lib. 2. recte concludit: *Aspero et abscisso castigationis genere militaris disciplina indiget; quia vires armis constant, quæ ubi à recto itinere desciverunt, oppressura sunt, nisi opprimantur.*

10. Pollutus somnio egredietur extra castra.] Tropol. S. Greg. 9. Moral. 40. *Nocturnum,* ait, *somnium est tentatio occulta. Pollutum ergo extra castra exire, est turpi impugnatione laborantem, sese ex continentium comparatione despicere. Qui ad vesperum lavatur aqua, cum defectum suum conspiciens, ad pœnitentiæ lamenta convertitur: sed post occasum solis ad castra redeat; quia defervescente tentationis ardore, necesse est ut iterum fiduciam erga societatem bonorum sumat.*

12 et 13. Habebis locum extra castra, ad quem egrediaris ad requisita naturæ, gerens paxillum in balteo, cingulo, etc.,] idque ad honestatem, et munditiem castrorum; unde dicitur vers. 14. *Sint castra tua sancta,* id est pura et munda: nitoris enim tam interni, quàm externi amator est Deus, qui est fons omnis puritatis, spiritusque purissimus; secundo, ad valetudinem castrorum; tertio, ad vitandam sacerdotum offensionem, qui per castra cum arca et vasis sanctis transibant. Hisce incommodis in terra promissionis occurrere potuerunt Hebræi; unde ibi in urbibus more nostro suos habuerunt secessus. Quare Abulensis censet hoc præceptum non obligasse, nisi in deserto: adde et tempore belli, in castris. Esseni vero utpote

tam legis quàm puritatis studiosissimi, etiam in Judæa hanc legem stricte observarunt, uti docet Josephus lib. 2. de Bello Judaico cap. 7.

Tropologice, S. Gregor. 31. Moral. 22. et ex eo Rupert. *Portare sub balteo paxillum debemus, ut scilicet ad reprehendendos nos semper accincti, acutum circa nos stimulum compunctionis habeamus, qui incessanter terram mentis nostræ pœnitentiæ dolore confodiat, et hoc quod à nobis fœdum erumpit, abscondat.* Hinc et Cyrillus in Glaphyris per paxillum accipit crucem cujusque.

15. Non trades servum Domino suo, qui ad te confugerit,] cum scilicet dominus eum injuste vult affligere, vel lædere aut occidere, ut patet ex seq. donec placatus et reconciliatus ei sit; tum enim servus domino suo restituendus est.

17. Non erit meretrix de filiabus Israel, nec scortator.] Monet lex primo filias et filios, ut caveant à scortatione; secundo, parentes, ne eis permittant scortari, neve filias prostituant; tertio, magistratum, ut non toleret in politia sua publicam scortationem et lupanaria. Si enim vetatur Judæis meretrix Israelitis, multo magis vetatur alienigena et Gentilis, à qua periculum erat idololatriæ, uti eventus probavit in Madianitis et Moabitis, quæ Hebræos duxerunt ad colendum Beelphegor; unde Deus in eos desæviit, Numer. 25.

Non erit scortator de filiis Israel.] Pro *scortator*, verti potest cum Vatablo et Pagnino, scortum masculum, puta cinædus, sive puer pathicus. Hunc enim apte significat hebr. קדש *kades:* Noster alibi vertit effeminatus, sicut ejus femininum קדשה *kedesca*, hìc et alibi scortum femineum, sive meretricem significat. Alii tamen cum Nostro recte quoque vertunt *scortator*.

Septuag. post hunc versum addunt: *Non erit* τελεσφόρος *de filiabus Israel;* quod Tertull. libr. de Pudicitia cap. 9. et S. Hier. epist. 146. vertunt: *Non erit vectigal pendens ex filiis Israel;* quam sententiam suæ rebellioni contra Romanos prætexebat Judas Galilæus, de quo act. 5. Verum hæc sententia non habetur in Hebræo aut Latino textu. Quare videtur addita à Septuag. ad explicandam præcedentem sententiam: *Non erit meretrix de filiabus Israel;* τελεσφόρος enim hìc vocatur meretrix, quæ se consecrans Veneri aut Priapo, ei vectigal ex impudicitia solvit. Ita S. Cyrillus lib. 15. de Adoratione. Unde S. August. lib. 10. Civit. cap. 9. ait hac voce teletarum significari consecrationes quasdam theurgicas, quæ vere essent fallaces ritus dæmonum. Videntur ergo teletæ fuisse sacra impudica, quibus quæ se Veneris aut Priapo obstringerent feminæ aut viri, mysteria quædam et dona, ut partem turpis lucri, portarent, sicut canophoræ apud Athenienses; planeque τελεσφόρος videtur dictum de femina: adjungitur enim, *de filiabus Israel;* et subditur: *Et non erit* τελισκόμενος, id est, *initiatus de filiis Israel.* Ubi Theodor. *quæst.* 28. τελεσφόρον, ait, *vocat eum, qui mysteriis initiat;* τελισκόμενον *autem, eum qui initiatur.* Tales enim hebraice vocabantur *kedescim* et *kedescot;* qualis fuit Maacha mater Asa regis, et effeminati in sacris Priap. 3. Reg. 15. v. 12 et 13.

18. Non offeres mercedem prostibuli, nec pretium canis in domo Domini.] Recte hinc infert Philo: *Si mulieris amatoribus obsequentis profana dicuntur munera, quanto magis scortantis animæ, quæ se prostravit constuprandam vinolentiæ, gulæ, voluptati, ambitioni, avaritiæ?*

Rursum S. Hieron. in Isaiæ cap. 66. vers. 3. citans hunc locum Deuter. *Pulchre*, inquit, *canis et meretrix copulantur; quia utrumque animal pronum est ad libidinem.* Utrumque etiam ob impudentiam, vilitatem, turpitudinem et fœtorem abominantur homines, præsertim Hebræi. Unde illud Abner 2. Reg. 3. vers. 8. ad Isboseth objicientem et libidinem, et copulam cum concubinis patris sui Saulis: *Numquid caput canis ego sum?* Et David ad Saulem 1. Reg. 24. 11. *Quem persequeris rex Israel, canem mortuum?*

19. Non feneraberis fratri tuo ad usuram.] *Usura* hebr. vocatur נשך *nesech*, id est morsus, scilicet caninus. Cum ergo nemo censeri vellet canis famelicus, qui alios mordendo, seipsum pasceret; hinc ad probri effugium, usuram תרבית *tarbit*, id est incrementum, vocarunt, uti à Latinis honesto nomine vocata est Usura. Deus, ut talibus fallaciis et prætextibus occurrat, utrumque nomen hìc conjungit, et damnat. Audi R. Salomonem: Incrementum, inquit, usuræ vocatur *nesech;* quia habet instar morsus serpentis, qui mordet vulnus parvum in pede alicujus, ita ut non sentiat, mox autem serpit et diffundit se venenum, donec perveniat ad verticem ejus. Sic quoque incrementum usuræ se habet: non enim sentitur, neque cognoscitur, donec ita augeatur, ut totam substantiam alicujus exhauriat. Hinc usura à Chaldæis vocatur חבוליא *chabulia*, id est perditio, quòd omnes opes perdat et devastet. Unde *nesech* alludit per metathesim ad נחש *nachas*, id est serpens; quia instar serpentis arrodit et enecat hominem. Hinc sanctus Chrys. in Matthæi cap. 5. Pecunia, inquit, usurarii similis est morsui aspidis. Percussus enim ab aspide quasi delectatus vadit in somnum, et per suavitatem soporis moritur; quia tunc venenum per omnia membra latenter decurrit; sic qui pecuniam sub usura accipit, eo tempore quasi beneficium sentit, sed usura per omnes ejus facultates decurrit, et totum convertit in debitum, id est, hominem devorat. Quare S. Ambrosius lib. 3. Offic. usuram vocat homicidium. Sic Cato testis est olim fures damnatos esse ad duplum, feneratores vero ad quadruplum restituendum; ac rogatus quid esset fenerari, respondit: Est hominem occidere. Pauperes enim exhaurit usura, eosque fame necat. Hinc et Philosophi usuram, quasi repugnantem rationi naturali, damnarunt; nam manifeste injustum est ut rei non fructiferæ, puta pecuniæ, exigatur fructus, idque cum proximi, præsertim pauperis, gravi damno. Romani, lege 12 tabularum, caverunt ne quis plus unciario fenore feneraret; mox tribunitia rogatione ad semunciam fenus redactum est, statim ad semissem, postea ad trientem; demum L. Genutius tribunus plebis tulit ad populum, ne omnino fenerari liceret; paulatim succrescens iterum fenus Cæsar succidit. Laudati sunt Lucullus quòd Asiam, Cato quòd Siciliam fenore liberassent. Cornelius Tacitus narrat Germanis fenus omne ignoratum et exsecratum fuisse. Indi nunquam admiserunt fenus. Agis Atheniensium dux adeò fenus detestatus est, ut facto igne in foro tabulas omnes feneratorum exurendas curaverit, quo præclariorem luculentioremque ignem nunquam se vidisse exclamavit Agesilaus.

20. Sed alieno,] alienigenæ, qui non est de

gente tua, sive persistat in infidelitate, sive ad judaismum sit conversus. Permisit ergo Deus Judæis dare ad usuram alienigenis, et his permisit dare Judæis, ob duritiem cordis eorum, ne lucro inhiantes Judæi Judæis darent ad usuram; permisit autem, id est non punivit. Nam usuras quasvis, etiam illa lege veteri absolute, absque discretione fratris, vel extranei, vetitas fuisse colligitur psalm. 14. 5. psalm. 54. 12. Ezech. 18. 8. Ita Lyranus, Cajetanus et alii.

Perperam ergo Judæi, hoc loco suarum usurarum, quibus Christianis et aliis gentibus fenerantur, prætextum quærunt. Præsertim quia Judæi Romanos vocant et putant esse Idumæos. Idumæi autem erant fratres Judæorum; nam eorum parens Esau frater erat Jacobi sive Israelis. Si ergo Christiani sunt Idumæi, ergo sunt fratres Judæorum; ergo eis fenerari non licet. Ait enim lex: *Non feneraberis fratri tuo.*

Ex paulo ante citatis Scripturæ locis refellas quoque Calvinum, asserentem in Script. veteri vetari tantum ne quis pauperibus feneretur; permitti ergo, ut quis divitibus feneretur.

S. Ambros. lib. de Tobia cap. 15. per alienos accipit gentes hostiles, ut Amalecitas, Amorrhæos, Chananæos, etc., q. d. Ab his usuram exige, quos non sit crimen occidere. Ubi enim jus est belli, ibi est et usuræ: quos enim poterant occidere, eorum et bona rapere, vel aperte vel occulte, et dolose per usuras, poterant, præsertim cum hæ gentes feneraturæ essent Hebræis, imo eos expilaturæ. Idem ergo jus concedit Deus hîc populo suo, quod gentes hæ in eum usurpaturæ erant. Itaque duplici jure, scilicet primo repræsaliorum, secundo belli, poterant Judæi gentibus hisce fenerari. Hic sensus verus est et commodus, nisi quòd nomen alieni restringat ad gentes hostiles; sed dici posset omnes gentes, maxime vicinas, fuisse hostes Judæorum.

Pari modo, inquit D. Damhouderius insignis Juriscons. in Locis communibus admon. 9. ad usurarios: *cum Turca et Saracenis Christiani facere possunt usuram, ut sic bonæ Ecclesiæ recuperent quæ Turca et Saraceni sine ulla ratione, jure et æquitate, occisis tot millibus Christianorum hactenus invaserunt. Qui ergo à Turca, à latrone et fure infideli usuram acceperit, nec rapinam fecerit, nec fratri nocuerit, et Ecclesiam auxerit.* Denique pie et vere dixit S. Bernardinus Senensis, *usuram sine peccato exerceri posse, si pecunia his crederetur, qui nec capitalem summam reddere possent;* puta si daretur pauperibus.

24. Ingressus vineam.] Quod hîc de uvis proximi, et spicis carpendis et comedendis dicitur, dummodo foras non efferantur; idem à pari de pomis, aliisque fructibus accipe. Ita Abulensis.

25. Si intraveris in segetem amici tui,] puta Judæi, gentilis tui. Judæi enim vocabantur fratres et amici sive proximi; nam cum Gentilibus vix erat Judæis amicitia.

CAPUT VIGESIMUM QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Permittitur libellus repudii. Secundo, v. 6. variæ leges circa pignora et pauperum subventionem sanciuntur.

1. Si acceperit homo uxorem, et habuerit eam, et non invenerit gratiam ante oculos ejus propter aliquam fœditatem, scribet libellum repudii, et dabit in manu illius, et dimittet eam de domo sua. 2. Cumque egressa alterum maritum duxerit, 3. et ille quoque oderit eam, dederitque ei libellum repudii, et dimiserit de domo sua, vel certe mortuus fuerit; 4. non poterit prior maritus recipere eam in uxorem: quia polluta est, et abominabilis facta est coram Domino; ne peccare facias terram tuam quam Dominus Deus tuus tradiderit tibi possidendam. 5. Cum acceperit homo nuper uxorem, non procedet ad bellum, nec ei quippiam necessitatis injungetur publicæ, sed vacabit absque culpa domi suæ, ut uno anno lætetur cum uxore sua. 6. Non accipies loco pignoris inferiorem et superiorem molam: quia animam suam opposuit tibi. 7. Si deprehensus fuerit homo sollicitans fratrem suum de filiis Israel, et vendito eo acceperit pretium, interficietur, et auferes malum de medio tui. 8. Observa diligenter ne incurras plagam lepræ, sed facies quæcumque docuerint te sacerdotes Levitici generis, juxta id quod præcepi eis, et imple sollicite. 9. Mementote quæ fecerit Dominus Deus vester Mariæ in via, cum egrederemini de Ægypto. 10. Cum repetes à proximo tuo rem aliquam, quam debet tibi, non ingredieris domum ejus ut pignus auferas: 11. sed stabis foris, et ille tibi proferet quod habuerit. 12. Sin autem pauper est, non pernoctabit apud te pignus; 13. sed statim reddes ei ante solis occasum, ut dormiens in vestimento suo, benedicat tibi, et habeas justitiam coram Domino Deo tuo. 14. Non negabis mercedem indigentis, et pauperis fratris tui, sive advenæ, qui tecum moratur in terra, et intra portas tuas est: 15. sed eadem die reddes ei pretium laboris sui ante solis occasum, quia pauper est, et ex eo sustentat animam suam: ne clamet contra te ad Dominum, et reputetur tibi in peccatum. 16. Non occidentur patres pro

filiis, nec filii pro patribus, sed unusquisque pro peccato suo morietur. 17. Non pervertes judicium advenæ et pupilli, nec auferes pignoris loco viduæ vestimentum. 18. Memento quod servieris in Ægypto, et eruerit te Dominus Deus tuus inde. Idcirco præcipio tibi ut facias hanc rem : 19. Quando messueris segetem in agro tuo, et oblitus manipulum reliqueris, non reverteris ut tollas illum ; sed advenam, et pupillum, et viduam auferre patieris, ut benedicat tibi Dominus Deus tuus in omni opere manuum tuarum. 20. Si fruges collegeris olivarum, quidquid remanserit in arboribus, non reverteris ut colligas : sed relinques advenæ, pupillo, ac viduæ. 21. Si vindemiaveris vineam tuam, non colliges remanentes racemos ; sed cedent in usus advenæ, pupilli, ac viduæ. 22. Memento quod et tu servieris in Ægypto, et idcirco præcipio tibi ut facias hanc rem.

1. Si acceperit homo uxorem, et non invenerit gratiam ante oculos ejus propter aliquam fœditatem, scribet libellum repudii.] Pro *fæditatem* hebr. est ערות *eruat*, id est *nuditatem*, unde Tertull. lib. 4. contra Marcion. c. 34. legit: *Si in ea inventum fuerit negotium impudicum*, indeque concludit, ob solam uxoris fornicationem, licitum fuisse Judæis ejus repudium. Idem censet Burgensis in cap. 19. Matth.

Verum Origenes, Chrysost. et passim Interpretes hic, et Matth. 19. 7, per *fœditatem*, non solam fornicationem, sed etiam alias fœditates, tum animi, tum corporis accipiunt, ob easque licitum fuisse repudium docent, et satis hoc indicat vox *aliquam;* et Hebræa, quæ habent, *fœditatem rei alicujus*. Hebr. enim *eruat*, id est nuditas, sumitur per metalepsim, et per catachresim, pro fœditate, sive re qualibet pudenda et fœda : nuditas enim est res valde pudenda et fœda. Talis ergo turpitudo, sive fœditas, ob quam licitum erat uxoris repudium, erat v. g. lepra, sterilitas, veneficium, rixæ perpetuæ, ebriositas, aliique pravi mores incorrigibiles. Nam in fornicatione, vel potius adulterio, vix videtur locum habuisse repudium ; si enim constaret facinus, adultera lapidabatur, ut patet Lev. 20. 10; sin suspecta haberetur de crimine, aquis zelotypiæ, quas bibere cogebatur, prodebatur, ut patet Num. 5. 27.

Nota tamen : Judæi non poterant ex qualibet causa, aut fœditate exigua, dare libellum repudii ; hoc est enim quod Malachias cap. 2. 16. carpens eos, qui illecti pulchritudine alienigenarum, repudiabant uxores suas Hebræas, dicit : *Si odio habueris, dimitte ; verumtamen iniquitas operiet vestimentum ejus*, id est corpus ejus, quod est quasi vestimentum animæ, ait S. Hieron. q. d. Si hac de causa, videlicet, eo quòd non sit satis pulchra, oderis et repudies uxorem tuam, peccabis, et pœna hujus peccati in corpus tuum derivabitur à Deo. Tunc ergo peccabat repudians, non autem repudiata ; quia ipsa cogebatur discedere.

Scribet libellum repudii.] Hinc probabilior videtur eorum sententia, qui docent ita permissum fuisse Judæis repudium uxorum, ut Deo cum illis hac in parte dispensante, repudiantes eas non peccarent. Adhæc, per hoc repudium solutum fuisse matrimonii vinculum, ut repudians aliam ducere, et repudiata alteri nubere posset (esto aliter alii sentiant, ex eo quòd vers. 4. talis repudiata vocetur *polluta* et *abominabilis*, de quo vers. 4.) Nam primo, præscribitur hic modus et ritus repudii ; et hoc ipso quo semel repudiata vetatur ad maritum repudiantem redire, satis innuitur eam posse alteri viro nubere : unde de facto pleræque alteri nubebant. Hoc enim significat id quod dicitur versu 2. *Cumque egressa alterum maritum duxerit :* ergo prius matrimonium, per repudium jam solutum erat. Alioqui enim lex illa vetus permisisset publica et continua adulteria ; talia enim fuissent copulæ omnes repudiatarum cum novis maritis, si prius matrimonium, cum repudiante olim initum, non erat solutum per repudium ; ac consequenter filii ex eis nati fuissent adulterini et spurii, itaque hæreditates multorum ad spurios devolutæ fuissent.

Secundo, quia alias nimis iniqua fuisset feminarum conditio, quæ sine ulla sua culpa subinde repudiabantur, si deinceps cælibes vivere debuissent, nec potuissent sine peccato nubere. Confirmatur, quia Exodi 21. 4. statuitur ut anno septimo liber exeat, uxore cum liberis manente serva apud herum ; ergo vel uxor hæc poterat alteri nubere, et sic solutum jam erat vinculum prioris matrimonii, vel non poterat, et sic invita tota vita continere debuisset, quod nimis durum videtur in illa lege. Similiter Deuter. 21. 14. si quis Hebræus bello captam accepisset uxorem, illaque postea ipsi displiceret, permittit lex eam repudiare, solvique matrimonium præcipit, ait Theod. q. 19. ita tamen ut illa consequatur libertatem, pro mercede copulæ.

Tertio, quia hebraice est : *Scribat libellum excisionis ;* ergo per eum scindebatur vinculum matrimonii : permissio ergo hæc non erat dissimulatio punitionis, et impunitas tantum, sed etiam rem permissam, puta repudium faciebat licitum. Ita sentit Abulensis, Burgensis, Cajet. Oleaster et plurimi alii quos citat et sequitur Sanchez tom. 3. de Matrimonio, lib. 10. disp. 1. Secus erat de usuris ; hæ enim Judæis cap. 23. 19. circa alienigenas nude tantum permittuntur. Ita scilicet ut usurarii tales à judice puniri non possent, nec usuræ ab eis repeti.

Dices : Christus Matth. 19. 8. dicit Mosen, ob duritiem cordis Judæorum, permisisse eis repudium ; ergo hæc nuda tantum fuit permissio, quæ videlicet tantum non punit repudiantes.

Respondeo duritiem hanc fuisse causam, cur Deus concesserit repudium, ne scilicet Judæi uxores suas, quas repudiare non possent, occiderent. Hæc tamen concessio efficiebat ut repudium esset licitum ; quia Deus, propter duritiem Judæorum, in lege matrimonii cum eis dispensabat, et eorum infirmitati subveniebat (boni enim principis est, leges suas genio et indoli populi attemperare), præsertim cum ad mysterium hoc fieret. Per hoc enim Judæorum repudium significabatur quòd Deus, repudiata Sy-

nagoga Judæorum, Ecclesiam ex Gentibus sibi desponsaret. Atque hæc de causa factum est ut matrimonia Judæorum non haberent rationem Sacramenti, sicut habent matrimonia Christianorum, neque indivulsam Christi unionem cum natura nostra, et cum Ecclesia significarent, uti peracta jam Christi incarnatione, significant conjugia fidelium, quæ proinde omnino insolubilia sunt.

Nota : Hoc jus repudii tantum habebant mariti, non uxores. Ita Josephus lib. 15. cap. 11. ubi dicit quòd Salome, soror Herodis, præter legem quæ solis maritis permittit repudium, repudiarit maritum suum Costobarum : *Lex enim*, inquit, *nostra solis maritis jus repudii permittit ; mulieribus autem, ne dimissis quidem, fas est nubere, nisi prioris viri permissu.* Prius hoc de maritis lex habet, posterius de feminis dimissis, ne nubant sine viri permissu, lex non habet; sed si id verum est, introductum est consuetudine, qua jus hoc usurparunt mariti. Poterant tamen uxores ob adulterium mariti, aliasque causas justas, facere thori divortium. Hoc enim Christianis et quibusvis Gentibus permittit jus naturæ.

Libellum repudii.] Hebr. est libellum כריתות *keritut*, id est excisionis, vel abscissionis. Nota : Libellus hic vocantur litteræ dimissoriæ : sic enim etiamnum libellum supplicem, vocamus litteras supplices. Hebræum enim ספר *sephar*, id est liber, significat quasvis litteras, catalogum, enarrationem, bullam, etc.

Tradunt Hebræi, et ex iis Vatabl. Oleaster et alii, formulam libelli repudii fuisse hanc : *Ego R. Simeon, filius R. Abraham, filii R. David, filii R. Salomonis, die prima mensis secundi, anno* 5296 *à creatione mundi, hîc et in hac civitate, ex animi mei consensu, et sine ulla coactione, repudiavi Rachel, filiam R. Mosis, filii R. Joseph, filii R. Jacob ; et dedi illi libellum repudii in manu, schedam abscissionis, et signaculum divisionis, ut sit à me abjecta, et abeat quocumque velit, et nemo possit illi prohibere, juxta constitutiones Mosis et Israel.*

Formula libelli repudii apud Rom. ut patet ex Jure civili, tit. de divortiis, erat hæc : *Res tuas curato, res tuas tibi habeto ;* debebatque fieri repudium coram judice forma judiciaria, ut eodem tit. patet. Et verisimile est ita quoque fecisse Judæos. Medos etiam et Persas usos fuisse repudio patet Esther 1. 19. ubi Assuerus repudiat Vasthi. Idem de Philisthinis patet Judic. 15. 2.

Causam conscribendi hujus libelli, audi ex S. Augustino lib. 19. contra Faustum 26. *Deus*, inquit, *interposuit hanc moram, ut in dissidium animus præceps, libelli conscriptione refractus, absisteret, et quid mali esset uxorem dimittere, cogitaret, præsertim quia scribæ, quorum erat litteras scribere, quasi viri prudentes, dissidii dissuasores erant.* Altera causa fuit, ut legitime et juridice res fieret, ne repudians postea repudium negaret, et repudiatam contra legem reciperet. Rursum, ut repudiatæ consuleretur, illaque novas nuptias inire posset. Per libellum enim hunc, ipsa omnibus demonstrabat se à priore marito et matrimonio esse liberam et solutam ; alioqui enim adulteriis et litibus res hæc fuisset obnoxia, uti in matrimoniis clandestinis accidisse vidimus.

Denique, Christus Matth. 19. 8. et seq. absolute revocat dispensationem Dei in lege matrimonii, tollitque omne jus repudii, atque ipsum matrimonium revocat ad primævam suam naturam, institutionem et insolubilitatem ; ita ut jam post Christum, repudium nec Christianis, nec Judæis, nec Paganis, nec ulli hominum liceat. Errat ergo Paulus Fagius et hæretici, qui etiamnum Christianis licere repudium docent.

4. Non poterit prior maritus recipere eam in uxorem, quia (hebr. *postquam*) polluta est, et abominabilis facta est coram Domino.] Repudiatam vocat pollutam, non quòd peccatum admisisset, ineundo secundas nuptias ; nam alioqui deberet vetari ne ulterius alicui tertio nuberet ; sed quod ab alio, puta secundo marito, cognita esset, ejusque semine polluta, ideoque ad priorem redire ei non liceret ; quia respectu ejus abominabilis erat, vel, ut habent Hebræa : *Quia abominatio hoc est coram Domino.* Quia scilicet reditus ad maritum (qui eam repudiavit, abominabilis est, et omnino vetitus à Deo ; tum quia speciem præ se fert adulterini concubitus hic orbicularis nuptiarum regressus, videturque fucatum et palliatum tantum fuisse divortium ; tum quia alioqui facilior datus fuisset aditus ad divortia et repudia, si post secundas nuptias licitum fuisset redire ad primas ; jam vero maritus ægrius repudiabat uxorem, sciens se eam nunquam recipere posse. Ita Cajetanus et Oleaster.

Ne peccare facias terram tuam,] ne polluas terram tuam. Ita Septuag. q. d. Ne terra polluatur peccato inobedientiæ contra legem hanc, neve Deus illi peccatum hoc imputet, eamque puniat; quia videlicet prior maritus contra legem recipiendo uxorem, semel à se repudiatam, alteriusque semine pollutam, ideoque sibi abominabilem effectam, seipsum reddebat pollutum, abominabilem et infamem, atque talis ab omnibus habebatur; quo facto, terra ipsa quasi polluebatur, quia rem fœdam ac turpem super se fieri sustinebat. Sic Genes. 38. 7. Her et Onan polluebant terram super quam semen suum effundebant, quamque consequenter reddebant obnoxiam punitioni divinæ, puta sterilitati, locustis, bruchis, fami, pesti, etc., propter malitiam inhabitantium in ea. Ita Abulensis et Cajetanus. Vide dicta Levit. 18. 28.

6. Non accipies loco pignoris inferiorem et superiorem molam. *Molam*, id est molarem lapidem, vel utrumque, vel alterutrum, quo fiat ut molere non possit. Hebr. inferior molaris vocatur רחים *rechaim*, eo quod spiret, et efflet quasi farinam, à se molitam ; רוח *rauach* enim spirare significat; unde *ruach* est spiritus. Superior vero molaris vocatur רכב *recheb*, eo quòd quasi inequitet inferiori, causam subdit : quia animam suam apposuit tibi,] id est, ut Hebr. et Septuag. *quia animam suam dat in pignore.* Nam, ut Chald. vertit, cum hisce molaribus *esca fit omni animæ*, q. d. Dum molares in pignus accipis, vitam molitoris et aliorum accipis : quia mola hac molitor vivit, et victum sibi parat, multisque aliis farinam et alimoniam suppeditat.

Tropol. S. Gregor. 33. Moral. 16. et ex eo Rupertus et Raban. Pignus debitoris est confessio peccatoris, superior mola est spes, inferior est timor. Hæc ergo pignoris loco tolli prohibentur : quia qui peccatori prædicat, tanta dispensatione componere prædicationem debet, ut nec dere-

licta spe, timorem subtrahat; nec subtracta spe, in solo eum timore derelinquat.

7. SOLLICITANS FRATREM SUUM,] ut videlicet frater, id est proximus, se ei subjiciat, eumque sequatur ad alienigenas, quibus eum vendat. Unde Hebræus, Chald. et Septuag. pro *sollicitans*, habent *furans*, id est plagiarius; plagium enim est furtum hominis, quo scilicet homo in servitutem abripitur, aut venditur, quod ingens est peccatum et injuria, ideoque hîc morte punitur.

8. OBSERVA DILIGENTER NE INCURRAS PLAGAM LEPRÆ, ita et Chald. vertit: *Observa*, inquit, *studiose ne incidas in plagam lepræ, ut custodias valde, et facias juxta omnia quæ docuerint vos sacerdotes*, q. d. Observabis et custodies te, ut non incurras lepram, si feceris ea quæ docuerint te sacerdotes; sin eis rebellis fueris, time ne percutiaris lepra, sicut Maria percussa est, eo quòd murmurasset contra Mosen. Hinc patet lepram fuisse flagellum, quod Deus immittebat rebellibus, et contemnentibus superiores, maxime Ecclesiasticos. Hinc Ozias rex, volens invitis sacerdotibus adolere incensum, percussus est lepra. 4. Reg. 15. 5. Vide dicta Levit. 13. sub initium cap.

10. NON INGREDIERIS DOMUM EJUS (proximi) UT PIGNUS AUFERAS,] ne videlicet domum ejus ingressus, auferas in pignus rem proximo necessariam, aut maxime commodam; sine ergo ut proximus sponte loco pignoris afferat ad te id quod voluerit, et quo optime carere potuerit.

12. SIN AUTEM PAUPER EST, NON PERNOCTABIT APUD TE PIGNUS.] Jubentur hîc divites, qui acceperunt à paupere in pignus vestem, aliamve rem ei necessariam, quotidie vespere ei hoc pignus domum remittere, ut noctu veste sua calefiat, reque sua utatur; mane autem quotidie permittuntur illud rursum accipere in pignus, ut hac ratione stimuletur pauper ad cito solvendum id quod eis debet.

13. UT HABEAS JUSTITIAM CORAM DOMINO DEO TUO,] *justitiam*, id est misericordiam. Ita Sept. hoc est, misericordiæ meritum et præmium. Sic Daniel. 4. 24. pro eo quod nos habemus: *Peccata tua eleemosynis redime.* Chald. qui in eo libro est originalis, habet: *Peccata tua justitia redime.* Unde subinde etiam noster Interpres justitiam pro misericordia accipit, ut Proverb. 11. 4. *Justitia* (id est, eleemosyna) *liberat à morte*, præcessit enim: *Non proderunt divitiæ* (avare reconditæ) *in die ultionis;* et psalm. 111. 9. quod citat Apostolus 2. Cor. 9. 9. *Dispersit, dedit pauperibus, justitia* (id est eleemosyna) *ejus manet in seculum seculi.* Misericordia ergo vocatur justitia, eo quòd propria justorum et sanctorum virtus sit misericordia, idemque sanctus sit et misericors. Unde et sanctus hebr. vocatur חסיד *chasid*, id est pius: è contrario, *viscera impiorum sunt crudelia*, ut dicitur Proverb. 12. 10. Vide dicta 2. Cor. 9. 9.

14 et 15. NON NEGABIS MERCEDEM INDIGENTIS, etc. SED EADEM DIE REDDES EI PRETIUM LABORIS, etc. QUIA PAUPER EST, ET EX EO SUSTENTAT ANIMAM SUAM.] Merces hîc jubetur solvi pauperibus eodem die, quo laborarunt, ante solis occasum; quia ex ea dietim vivere, suamque familiam alere debent.

16. NON OCCIDENTUR PATRES PRO FILIIS.] Lyran. censet pœnam, non tantum damni, sed et sensus, puta tormenta et mortem, posse infligi filiis pro peccatis parentum, idque non tantum à Deo, sed etiam ab hominibus, puta à judicibus et principibus. Verum hoc repugnat huic versui, idque bene confutat Gabriel Vasquez 1. 2. q. 83. art. 4. disp. 135. cap. 3.

19. QUANDO MESSUERIS SEGETEM IN AGRO TUO, ET OBLITUS MANIPULUM RELIQUERIS, NON REVERTERIS, UT TOLLAS ILLUM.] Jubetur hîc et Levit. 19. 9. specilegium et racematio, post vindemiam, relinqui pauperibus; idem statuit de frugibus, id est fructibus, olivarum, in olea post collectionem remanentibus. Hæc ergo sunt præcepta misericordiæ, non justitiæ.

Nota hoc c. quàm Deus sit tutor et ultor pauperum, quàmque velit eis subveniri, nec lædi: *Ne clamet*, inquit v. 15. *contra te ad Dominum, et reputetur tibi in peccatum.* Celebre, et omnium ore vulgatum exemplum exstat in Hollandia: uxor enim Comitis Hollandiæ pauperculam mendicantem repellens, eamque insimulans adulterii, eo quòd tam numerosam prolem haberet, ab ea maledicta est, ut tot proles pareret, quot sunt dies in anno. Maledictionem exaudiit Deus, fecitque ut uxor Comitis uno partu 365 proles pareret, quæ omnes baptizatæ sunt, et mox post baptismum mortuæ. Exstat hujus prodigii pictura in monasterio virginum inter Leydam et Hagam Comitis. Idem prorsus contigisse Margaretæ uxori Comitis Holsteinii narrat Crantzius in histor. Wandaliæ, et annales Brunsuicensium anno Domini 1313. An idem sit hoc prodigium cum priore, ut eos fefellerint vicinæ voces Holsteinii et Hollandiæ, non laboro; dummodo rem verissimam esse non dubitemus.

CAPUT VIGESIMUM QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRIMO, SANCIT DEUS UT JUDICES JUSTE JUDICENT; SECUNDO, V. 4. UT NON LIGENT OS BOVI TRITURANTI, UT FRATER FRATRI DEFUNCTO SEMEN SUSCITET, UTQUE MULIER IN RIXA VERENDA VIRI NON APPREHENDAT; TERTIO, V. 13. UT JUSTA HABEANT PONDERA, UTQUE NOMEN AMALEC DELEANT.

1. Si fuerit causa inter aliquos, et interpellaverint judices, quem justum esse
perspexerint, illi justitiæ palmam dabunt; quem impium, condemnabunt
impietatis. 2. Sin autem eum qui peccavit, dignum viderint plagis, pros-
ternent, et coram se facient verberari. Pro mensura peccati erit et plaga-
rum modus : 3. ita duntaxat ut quadragenarium numerum non excedant;
ne fœde laceratus ante oculos tuos abeat frater tuus. 4. Non ligabis os
bovis terentis in area fruges tuas. 5. Quando habitaverint fratres simul,
et unus ex eis absque liberis mortuus fuerit, uxor defuncti non nubet alteri; sed accipiet eam
frater ejus, et suscitabit semen fratris sui; 6. et primogenitum ex ea filium nomine illius
appellabit, ut non deleatur nomen ejus ex Israel. 7. Sin autem noluerit accipere uxorem fra-
tris sui, quæ ei lege debetur, perget mulier ad portam civitatis, et interpellabit majores natu,
dicetque : Non vult frater viri mei suscitare nomen fratris sui in Israel, nec me in conjugem
sumere. 8. Statimque accersiri eum facient, et interrogabunt. Si responderit : Nolo eam uxo-
rem accipere; 9. accedet mulier ad eum coram senioribus, et tollet calceamentum de pede ejus,
spuetque in faciem illius et dicet : Sic fiet homini qui non ædificat domum fratris sui. 10. Et
vocabitur nomen illius in Israel : Domus discalceati. 11. Si habuerint inter se jurgium viri
duo, et unus contra alterum rixari cœperit, volensque uxor alterius eruere virum suum de manu
fortioris, miseritque manum, et apprehenderit verenda ejus : 12. abscides manum illius, nec
flecteris super eam ulla misericordia. 13. Non habebis in sacculo diversa pondera, majus et
minus : 14. nec erit in domo tua modius major et minor. 15. Pondus habebis justum et verum,
et modius æqualis et verus erit tibi : ut multo vivas tempore super terram, quam Dominus
Deus tuus dederit tibi; 16. abominatur enim Dominus Deus tuus eum qui facit hæc, et aver-
satur omnem injustitiam. 17. Memento quæ fecerit tibi Amalec in via, quando egrediebaris ex
Ægypto : 18. quomodo occurrerit tibi : et extremos agminis tui, qui lassi residebant, cecide-
rit, quando tu eras fame et labore confectus, et non timuerit Deum. 19. Cum ergo Dominus
Deus tuus dederit tibi requiem, et subjecerit cunctas per circuitum nationes, in terra quam
tibi pollicitus est : delebis nomen ejus sub cœlo. Cave ne obliviscaris.

3. ITA DUNTAXAT UT QUADRAGENARIUM NUMERUM NON EXCEDANT, causa subditur : NE FŒDE LACERATUS ANTE OCULOS TUOS, ABEAT FRATER TUUS.] Ita Paulus : *Quinquies*, inquit, *quadragenas una minus accepi*, 2. Corinth. 11. 24.

4. NON LIGABIS OS BOVIS TERENTIS IN AREA FRUGES,] quia par est ut animalia laborantia comedant : quare veto claudi capistro ora triturantium, ne comedant ex sua tritura. Solebant enim in Palæstina, uti etiamnum in Canariis et nonnullis regionibus fit per boves qui, circumacti, ungulis pedum suorum segetes terebant, grana excutere. Unde Poeta : *Bobusque triturant.* Hunc esse sensum litteralem patet ex ipsis verbis, quæ hanc legem duris Judæis inculcant.

Dices : 1. Corinth. 9. vers. 9. Apostolus videtur excludere hunc sensum, ait enim : *Numquid de bobus cura est Deo ?*

Respondet Abulensis Apostolum alium afferre sensum litteralem hujus loci, eumque præcipuum, cum quo tamen noster hic de bobus, qui minus præcipuus est, consistat, q. d. Apostolus : Minus præcipua Dei cura est de bobus; præcipua vero est de prædicatoribus verbi Dei. Verum, non esse hos duos sensus litterales, patet; nam bos litteraliter non significat prædicatorem, sed tantum verum bovem, prædicatorem vero tantum significat typice : quia videlicet bos, ad laborem natus, est typus prædicatoris qui in agro Domini quasi bos laborat. Ergo cum litteraliter hæc sententia intelligatur de veris bobus triturantibus, non potest litteraliter accipi de prædicatoribus, sed tantum typice; alioqui enim omnis allegoria esset sensus litteralis, quod plane est falsum. Nam sensus litteralis est is, qui primo per sententiam aliquam significatur; allegoricus vero, vel typicus est, qui secundo, seu mediante sensu litterali significatur; sicut ergo umbra corporis non est

corpus, ita sensus typicus nequit esse litteralis, sed tantum litterali sensu est adumbratus.

Dico ergo: Sensus litteralis est de bobus, ut dixi; typicus vero est de prædicatoribus, quem dat Apostolus, scilicet iis dandam esse alimoniam, eosque posse ex Evangelio vivere, sicuti bos alitur sua tritura; quorum quia præcipua cura est Deo, ut scilicet Deus præcipue hac lege intenderet significare typice prædicatores alendos esse à populo; hinc Apostolus ait: *Numquid de bobus cura est Deo?* q. d. Præcipua cura Deì in hac lege non fuit boum, sed altius quid spectavit, videlicet, me, et meî similes præcones Evangelii, ex eo posse vivere. Apostolus ergo hìc, uti et alias sæpe, argumentatur, non ex sensu litterali, sed allegorico: aut potius ex sensu litterali, argumentatur à majori ad minus, ad allegoricum, q. d. Si bos vivit ex tritura; ergo multo magis prædicator ex sua prædicatione. Ita Tertul. lib. 5. contra Marcion. cap. 7. et Theod. hìc q. 31. Ubi nota, licet sensus litteralis in Script. sit primus, allegoricum tamen posse esse primarium et præcipuum, sive magis intentum à Spiritu sancto, uti hìc fit; unde efficax ex eo duci potest argumentum, quando constat eum vere esse sensum allegoricum, sive mysticum.

5. Quando habitaverint fratres simul,] non in eadem domo, aut loco; hoc enim parum ad rem facit, inquit Abulensis, sed q. d. Quando simul vixerint fratres, ita ut uno mortuo, alius sit superstes. Est catachresis; solent enim fratres simul in eadem domo, vel urbe, aut certe provincia habitare.

Et unus ex eis absque liberis mortuus fuerit; uxor defuncti non nubet alteri; sed accipiet eam frater ejus, et suscitabit semen fratri sui.] Tertul. libr. 4. contra Marc. 34. vertit: *Si quis frater illiberis decesserit, à fratre ipsius supparetur* (id est, substituatur) *semen illi*, vel, ut Cajetan. ad verbum vertit: *Levir accipiet eam sibi in uxorem, et levirabit eam.* Officium enim leviri erat fratriam ducere, et ex ea fratri defuncto semen suscitare, quod Cajetanus ex Hebræo vocat *levirare.* Suscitare ergo semen fratris, est generare prolem fratri, seu quæ fratris defuncti censeatur esse proles, illique arrogetur.

Nota τὸ *fratres:* Licet enim Calvinus per fratrem intelligat cognatum; quia, inquit, Levit. 18. 16. vetatur ne frater ducat uxorem fratris sui: tamen quia hìc cognati nulla fit mentio, semperque ingeminatur nomen fratris; hinc Abulensis, Cajet. et alii passim fratrem hìc proprie dictum accipiunt; itaque interpretati sunt Hebræi prisci, ut patet Matt. 12. 25. Marci 12. 20. Genes. 38. vers. 8 et 11. Unde patet legem hanc exceptionem esse ab illa Levit. 18. ut ibi dixi.

Hinc sequitur legem hanc tantum obligare fratres defuncti, non cognatos. Fratres inquam singulos, quemque ordine suo; ita ut si secundus frater, pariter ac primus, sine liberis decederet, fratriam ducere deberet tertius frater; quòd si is illiberis decederet, deberet eam ducere quartus frater, usque ad ultimum, ut patet Matt. 22. 25. Reliqui ergo cognati, quique ordine suo, post fratres, jus quidem propinquitatis habebant ad uxorem defuncti, et consequenter ad ejus hæreditatem; sed si nollent eam ducere, vellentque cedere hæreditate, non notabantur infamia hujus legis, uti patet Ruth. 4. versu 6; uxor vero defuncti tenebatur nubere, non alteri, quàm fratri, aut cognato mariti sui defuncti, si is eam ducere vellet. Ita Abulensis.

Quæres quid, si frater defunctus reliquisset filiam, non filium; numquid frater superstes debebat defuncti uxorem ducere? Aliqui censent quòd non: quia filia hæc nupsisset viro, ex quo suscepisset prolem, quæ nominata fuisset nomine avi, ejusque familiam et nomen continuasset, ut patet de filiabus Salphaad, Numer. 27. Verum Abulensis et alii probabilius censent hoc casu fratrem debuisse ducere fratriam, puta uxorem fratris defuncti; ratio est, quia frater fratri debebat suscitare semen: *suscitare* autem *semen*, est suscitare prolem masculam, quæ fratris defuncti nomen et stirpem propaget; feminæ enim nunquam gerunt nomen patris, vel avi, sed mariti; si tamen defuncto fratre, filia fuisset superstes, nec superfuisset frater, qui suscitasset semen fratri defuncto; tunc filia ista accepisset hæreditatem patris sui, et qui eam duxisset, suscitasset semen patri ejus defuncto, ut patet Num. 27.

6. Et primogenitum ex ea filium nomine illius (fratris defuncti) appellavit.] Hebr. est: *Primogenitus stabit nomine fratris sui*, id est, primogenitus vocabitur filius, non patris, sed patrui sui defuncti, ejusque hæreditatem adibit: reliqui vero filii, quos generabit, fratris generantis esse censebuntur, ejusque nomine vocabuntur, ut ita et ipse post se stirpem et familiam suam relinquat.

Quæres: Quæ fuit causa hujus legis? Respondeo: Prima fuit ad multiplicandum familias; frater enim suscitans semen fratri, primo, instaurabat familiam fratris sui, deinde suam; secundo, ut viduæ subveniretur; tertio, quia illa ætate summum erat desiderium liberorum, summaque morientis erat tristitia, sine prole defungi; huic ergo leniendæ lex hæc serviebat, unde etiam ante hanc legem, in statu legis naturæ idem erat mos, ut patet de Thamar, Genes. 39. 8. et seq.; quarto, ne hæreditas tribuum et familiarum confunderetur; nam si viduæ alienis nupsissent, bona sua in exteras familias transtulissent. Unde Judæi à captivitate Babylonica, qua vel ereptæ vel confusæ fuerunt, eorum possessiones, non servant hanc legem, dicuntque eam jam cessante causa cessasse, et abolitam esse. Verum non hæc una, sed plures aliæ fuerunt hujus legis causæ, quæ etiamnum apud eos locum habere possunt, ut hoc solo nomine lex hæc non sit abolita; quinto, ut fraternæ charitatis et dilectionis officium sanciretur, cum alter alterius posteritatem, velut propriam jubebatur curare; sexto, ut superstites admonerentur officii in suos defunctos, ne videlicet eorum obliviscerentur, sed honore simul et amore eos prosequerentur; septimam causam dat Procopius, et Julius Africanus apud Eusebium lib. 1. hist. cap. 7. *Quia*, inquit, *nondum certa et indubitata resurrectionis spes Judæorum animis penitus insidebat, idcirco futuram resurrectionis promissionem, in hac mortali et caduca resurrectionis spe, imitatione quadam adumbrarunt, quo nomen ejus qui vitam cum morte commutarat, non prorsus ex omni memoria deleretur.* Frater enim mortuus quodammodo resurgebat per semen à fratre suscitatum.

Alleg. causam dat S. August. lib. 22. contra

Faustum cap. 10. et ex eo Rupert. Unusquisque, ait, Evangelii prædicator ita debet in Ecclesia laborare, ut defuncto fratri, id est Christo, suscitet semen, qui pro nobis mortuus est, et quod suscitatum fuerit, ejus nomen accipiat, ut vocetur Christianus, non Petrianus, nec Paulianus; hic vero qui sibi et Ecclesiæ prodest, recte intelligitur utroque pede calceatus; qui autem curam refugit aliorum lucrandorum, discalceati illius in lege, non figuratum significabit, sed in se impletum portabit opprobrium, ut scilicet vocetur Domus discalceati; ita et S. Gregor. 1. p. Pastor. cap. 5.

8 et 9. Si respondERIT : Nolo eam uxorem accipere, accedet mulier ad eum, etc., et tollet calceamentum de pede ejus, spuetque in faciem illius,] q. d. Notabit eum infamia; hæ enim sunt notæ conditionis servilis; vix enim mancipiis in faciem spuimus. Idem significat discalceatio : servi enim incedebant nudipedes, sine calceis, q. d. Talis indignus est qui gestet calceum, id est, qui versetur inter ingenuos, eo quòd fratris uxore, æque ac hæreditate et familia se abdicavit : hoc enim est animi illiberalis et vilis.

Rursum, talis in facie conspuitur, et calceis nudatur, ut summa et ima pars hominis, contumelia afficiatur, itaque totus homo infamia notetur; ut significetur quòd talis omni honore nudatus sit, à capite usque ad calceos. Ita Abulens. Oleaster et Fevardentius in Ruth. c. 4.

Tertio, calceus est quasi domus pedis : quia ergo hic sibi tantum vult domum, id est familiam, ædificare, non fratri, hinc unum retinet calceum, alterum vero perdit. Plura calcei symbola explicui ad Ephes. 6. 15.

Qui non ædificat domum,] id est familiam, hoc est, qui non suscitat proles fratri suo. Sic Lia et Rachel dicuntur ædificasse domum, id est familiam, Israel, Ruth. 4. 11. Vide dicta Exodi 1. 1.

11 et 12. Si, etc., uxor apprehenderit verenda ejus (viri rixantis cum suo marito) abscides manum illius,] tum quia hic contactus pudendus est. Ita Vatabl. et Cajet. qui ait : *Horret lex ut membra viri, quæ directe ad perficiendum muliebrem sexum producta sunt, mulier audeat lædere.* Hæc enim apprehensio ad rixam et pugnam inhibendam facta erat violenta et læsiva. Tum quia in violenta verendorum apprehensione tantus est dolor, ut homo fiat immobilis, et ab alio, quìcum rixatur et pugnat, facillime possit occidi, q. d. Uxor hæc, apprehendendo verenda viri, fuit occasio, vel causa cædis ipsius; ergo perdat manum qua ea apprehendit. Mulier enim hæc, volens in rixa adjuvare maritum suum, ideo apprehendebat viri, cum quo ille rixabatur, verenda, ut eum imbellem et enervem redderet, itaque eum marito cædendum et prosternendum objiceret : cooperabatur ergo ipsa rixæ et cædi; hinc juste hìc manu mulctatur. Ita Abulensis.

19. Delebis nomen ejus (Amalec) sub coelo,] q. d. Ita percuties Amalecitas, ut nulla eorum memoria in terra supersit inter homines, uti jam nullam superesse videmus. Ita delentur, qui persequuntur fideles et sanctos.

CAPUT VIGESIMUM SEXTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Jubentur Hebræi primitias frugum offerre Deo, cum publica professione, quod fruges suas Deo acceptas referant. Secundo, v. 12. jubentur tertio anno tertias decimas separare, et dare pauperibus. Tertio, v. 17. stimulat eos Moses ut Deo, qui eos omnibus gentibus prætulit, serviant et obediunt.

1. Cumque intraveris terram quam Dominus Deus tuus tibi daturus est pos-
sidendam, et obtinueris eam, atque habitaveris in ea; 2. tolles de cunc-
tis frugibus primitias, et pones in cartallo, pergesque ad locum quem
Dominus Deus tuus elegerit, ut ibi invocetur nomen ejus : 3. accedes-
que ad sacerdotem, qui fuerit in diebus illis, et dices ad eum : Profiteor
hodie coram Domino Deo tuo, quòd ingressus sum in terram, pro qua
juravit patribus nostris, ut daret eam nobis. 4. Suscipiensque sacerdos
cartallum de manu tua, ponet ante altare Domini Dei tui; 5. et loqueris in conspectu Domini
Dei tui : Syrus persequebatur patrem meum, qui descendit in Ægyptum, et ibi peregrinatus
est in paucissimo numero; crevitque in gentem magnam ac robustam et infinitæ multitudinis,
6. afflixeruntque nos Ægyptii, et persecuti sunt imponentes onera gravissima : 7. et clama-
vimus ad Dominum Deum patrum nostrorum, qui exaudivit nos, et respexit humilitatem nos-
tram, et laborem, atque angustiam : 8. et eduxit nos de Ægypto in manu forti, et brachio
extento, in ingenti pavore, in signis atque portentis : 9. et introduxit ad locum istum, et tra-
didit nobis terram lacte et melle manantem. 10. Et idcirco nunc offero primitias frugum terræ
quam Dominus dedit mihi. Et dimittes eas in conspectu Domini Dei tui, et adorato Domino
Deo tuo. 11. Et epulaberis in omnibus bonis quæ Dominus Deus tuus dederit tibi, et domui
tuæ, tu et Levites, et advena qui tecum est. 12. Quando compleveris decimam cunctarum

frugum tuarum, anno decimarum tertio, dabis Levitæ et advenæ, et pupillo et viduæ, ut comedant intra portas tuas, et saturentur; 13. loquerisque in conspectu Domini Dei tui: Abstuli quod sanctificatum est de domo mea, et dedi illud Levitæ et advenæ, et pupillo ac viduæ, sicut jussisti mihi; non præterivi mandata tua, nec sum oblitus imperii tui. 14. Non comedi ex eis in luctu meo, nec separavi ea in qualibet immunditia, nec expendi ex his quidquam in re funebri. Obedivi voci Domini Dei mei, et feci omnia sicut præcepisti mihi. 15. Respice de sanctuario tuo, et de excelso cœlorum habitaculo, et benedic populo tuo Israel, et terræ quam dedisti nobis, sicut jurasti patribus nostris, terræ lacte et melle mananti. 16. Hodie Dominus Deus tuus præcepit tibi ut facias mandata hæc atque judicia: et custodias et impleas ex toto corde tuo, et ex tota anima tua. 17. Dominum elegisti hodie, ut sit tibi Deus, et ambules in viis ejus, et custodias cæremonias illius, et mandata atque judicia; et obedias ejus imperio, 18. et Dominus elegit te hodie, ut sis ei populus peculiaris, sicut locutus est tibi, et custodias omnia præcepta illius: 19. et faciat te excelsiorem cunctis gentibus quas creavit in laudem, et nomen, et gloriam suam: ut sis populus sanctus Domini Dei tui, sicut locutus est.

1. Obtinueris eam.] Ergo hæc lex non obligavit Hebræos nisi septimo anno ab ingressu in Chanaan, quo devictis Chananæis terram obtinuerunt et coluerunt, atque deinceps. Ita Abulensis.

2. Tolles de cunctis frugibus tuis primitias, et pones in cartallo,] in canistro. Hæ primitiæ frugum omnium quotannis offerendæ erant in festo Tabernaculorum, uti dixi Num. 18. 12; tunc ergo facienda erat professio quæ hîc sequitur: quotannis ergo iteranda erat hæc professio, uti et primitiarum oblatio, idque ad renovandam Dei creatoris et benefactoris sui memoriam, ne illa in mente eorum consenesceret.

Nota: Gentiles variis rebus varios deos præficiebant; unde 300 numerabant deos, inquit Varro. Sic segetibus præficiebant Cererem, vel deam Segetiam: cumque fames aliqua accidisset, eam sacrificiis et ludis placare et propitiare studebant, teste S. Augustino, lib. 4. de Civitate, c. 8. Ne ergo Judæi idem facerent, neve putarent se ab alio, quàm à Deo vero, fruges recipere; hinc jussit eos idipsum in harum primitiarum oblatione profiteri. Porro Hebræi hanc primitiarum oblationem hoc ritu peractam tradunt. Primo, inquiunt, ponebantur in canistro. Secundo, inferebantur in templum. Tertio, elevabantur in altum. Quarto, fiebat professio hîc præscripta. Quinto, offerebatur victima pacifica. Sexto, canebantur psalmi vel hymni; cantus enim sacrificiis jungi solebat. Addunt septimo, offerentes in urbe pernoctasse; sed hoc non habet Scriptura.

Nota secundo: Τὸ *de cunctis frugibus;* cunctarum ergo frugum primitias quotannis Dei offerre debebant Judæi. Errant ergo, qui certarum frugum tantum primitias, scilicet mundarum, non immundarum, eis præceptas fuisse putant. Nam omnes fruges erant mundæ; sola vero animalia in munda et in immunda separabantur.

5. Et loqueris in conspectu Domini Dei tui: Syrus (puta Laban, socer Jacobi qui habitabat in Mesopotamia Syriæ, Genes. 28. 5.) persequebatur patrem meum,] scilicet Jacob, fugientem ab eo, et redeuntem ad Isaac in Chanaan; Mesopotamia enim hebraice vocabatur *Aram naharaim*, id est, Syria fluviorum; quia Tigri et Euphrate cingitur. Secundo, Vatablus vertit: *Syrus ille penuria laborans fuit pater meus*, puta Jacob habitans in Syria, q. d. Has divitias non accepimus à patre nostro Jacob, sed à Deo. Nam Jacob in Syria laboravit penuria, ita ut Labano servierit; postea idem laborans inopia in terra Chanaan, descendit in Ægyptum. Verum prior sensus planior est, eumque sequitur Chaldæus.

Et ibi peregrinatus est in paucissimo numero,] 70 hominum, puta filiorum et nepotum.

10 et 11. Et adorato Domino Deo tuo, epulaberis in omnibus bonis quæ Dominus Deus tuus dederit tibi.] Præcipit hîc Deus ut quilibet de populo offerat frugum primitias Domino, ideoque introeat coram Domino, id est, coram altari holocaustorum, ibique faciat professionem, qua protestetur se teneri ad hanc oblationem, ob tot à Deo recepta beneficia, maxime liberationis ex Ægypto, et ingressus in Chanaan; deinde, ut ibidem adoret Dominum, scilicet humiliando se coram altari, et orando ut Deus eum dirigat in bono; quæ omnia in honorem divinum cedebant, erantque actus religionis, quibus peractis, epulabatur cum tota domo sua, advocans etiam Levitas, et advenas pauperes, idque intra atrium sanctuarii, si aliquam victimam pacificam obtulisset; sin autem, epulabatur de his quæ secum apportarat, nec erant consecrata Deo, in hospitio aliquo. Epulabatur autem, ut ex delectatione hujus epuli, incitaretur ad frequentandum hos actus gratitudinis et devotionis. Ita Abulensis.

Nota hîc quàm studiose Deus à nobis requirat beneficiorum suorum recordationem, et gratiarum actionem. Hæc enim virtus Deo millies debetur, estque propria Sanctorum et Beatorum. Isaiæ 51. 3. *Gaudium et lætitia invenietur in ea* (Sione) *gratiarum actio et vox laudis.* Apocal. 7. 12. omnes angeli adorant Deum, dicentes: *Benedictio, et claritas, et sapientia, et gratiarum actio, honor et virtus, et fortitudo Deo nostro in secula seculorum. Amen.* Psal. 49. 13. *Immola Deo sacrificium laudis.* Ephes. 5. 20. *Implemini Spiritu sancto, loquentes vobismetipsis in psalmis, et gratias agentes pro omnibus.* Et ad Philip. 4. 6. *In omni oratione et obsecratione, cum gratiarum actione petitiones vestræ innotescant apud Deum.* S. August. epist 5. ad Marcellinum: *Quid melius*, ait, *et animo geramus, et ore promamus, et calamo explanemus, quàm Deo gratias? hoc nil dici brevius, nec audiri lætius, nec intelligi gratius, nec agi fructuosius potest.* Christiani ergo ut mini-

mum mane, vespere, et post cibum dicant: Deo gratias

Fructus gratiarum actionis primus est, quem dat S. Chrysostomus in psal. 7. 18. *Nihil,* ait, *æque facit in virtute crescere, atque cum Deo assidue versari et colloqui, eique perpetuo gratias agere et psallere.*

Secundus, quem dat idem Chrysostomus, homil. 8. in epist. ad Coloss. In adversis, inquit, infideles maledicunt; Christiani gratias agunt. *Vide quanta sit hæc philosophia.* Primo, *tum Deum lætificas.* Secundo, *diabolum pudefacis.* Tertio, *quod male factum est, nihil esse facis. Nam et tu simul gratias agis, et Deus dolorem amputat, et diabolus abscedit.*

Tertius, quem dat Chrysostomus ibidem: *Deus,* ait, *exigit à nobis gratitudinem, non quod nostra celebratione opus habeat, sed ut quidquid est lucri iterum ad nos redeat, et dignos nos faciamus majoribus subsidiis.*

Quartus exstat ibidem apud Chrysostomum. *Nihil,* ait, *hac lingua sanctius est, quæ in adversis Deo gratias agit. Certe non est inferior lingua Martyrum: utraque pariter coronatur.* Ita S. Job in tot adversis ait: *Dominus dedit, Dominus abstulit; sit nomen Domini benedictum.*

Excitamentum ad hanc gratitudinem est consideratio innumerabilium Dei beneficiorum, quæ Deus cuique per se et per Christum, tam generatim, quàm particulatim contulit; quæ sane exigunt, ut mille mentibus, mille vocibus (si id fieri posset) eum laudaremus.

12. QUANDO COMPLEVERIS DECIMAM CUNCTARUM FRUGUM TUARUM, ANNO DECIMARUM TERTIO, DABIS LEVITÆ, ET ADVENÆ, ET PUPILLO, ET VIDUÆ.] Præscribit hìc Deus decimas, quæ singulis trienniis separandæ erant, et dandæ pauperibus. Pro quo nota: tertio quolibet anno triplices à Judæis separabantur et dabantur decimæ. Nam primo, separabantur decimæ quæ dabantur Levitis. Secundo, decimæ ad iter, et ad oblationes ter in anno faciendas Hierosolymæ, in templo. Tertio, erant decimæ quæ dandæ erant pauperibus, de quibus hìc agitur; quæ quia ultimæ erant, ideo dicit: *Quando compleveris decimam.* Itaque solutis duabus prioribus decimis, tertio fruges singulorum erant decimandæ, tertiæque decimæ separandæ erant in usus pauperum. Hinc tertius hic annus vocatur annus decimarum, quia in eo omnes hæ tres decimæ solvebantur; aliis vero annis tantum duæ priores solvebantur. Ita Abulensis.

UT COMEDANT INTRA PORTAS TUAS.] Singuli ergo suarum urbium pauperes alebant tertiis hisce decimis. Imitentur hoc Christiani.

Nota: Sicut Christus Christianis Lucæ 12. 33. et alibi; ita Moses Judæis tam hìc, quàm c. 14. 24. et toto capite 15. et alibi, sæpe impense commendat eleemosynam ob illustres ejus fructus et prærogativas. Nam primo, eleemosyna, ut ait Tobias, c. 4. 11. *Ab omni peccato et à morte liberat, et non patitur animam ire in tenebras. Per charitatis largitatem omne peccatum vincitur, aut declinatur,* ait S. Leo, serm. 2. de Ascensione. *Quare misereantur pauperum, qui sibi volunt parcere Christum,* ait idem Leo, serm. 4. de collectis.

Eleemosyna est quasi secundus baptismus, ait S. Ambrosius, serm. 32. et S. Leo, serm. 2. de collectis, et Hieron. in psal. 133. Hoc est quod ait Christus: *Date eleemosynam, et ecce omnia munda sunt vobis,* Luc. 11. 41.

Eleemosyna, inquit S. Chrysostomus, homil. 33. ad popul. Christi tribunali adstat non tantum patrocinans, verum etiam persuadens judici, ut reo patrocinium præstet, et pro eo sententiam ferat. Unde Jacobi 2. 13. dicitur: *Superexaltat autem misericordia judicium;* græce, κατακαυχᾶται ἔλεον κρίσεως, id est, *adversus judicium gloriatur misericordia,* tanquam victrix judicii. In judicio enim dicet Christus: *Venite, benedicti Patris mei, possidete regnum,* etc. *Esurivi enim, et dedistis mihi manducare,* etc. S. Gregor. hom. 32. in Evang. narrat duos Martyres habitu peregrino et monastico matronæ cuidam religiosæ apparuisse; cumque illa eis de more eleemosynam offerret, dixerunt: *Tu nos modo visitas; nos te in die judicii requiremus, et quidquid possumus præstabimus tibi.* Similem opem promisisse et præstitisse hoc seculo Carthusianos Martyres, sub Henrico VIII Angliæ rege matronæ cuipiam agonizanti, quæ eos in carcere Eleemosynis, omnique obsequio juverat, ab Anglis viris omni fide dignis audivi.

Eleemosyna est instar sacrificii Deum placantis, ut ait S. August. hom. 29 inter 50; et Apostolus, Hebr. 13. 16. *Beneficentiæ et communionis nolite oblivisci; talibus enim hostiis promeretur Deus.* Vide S. August. l. 10. Civit. 5.

Eleemosyna est instar columbæ, quæ Gen. 8. 11. reversa est ad Noe in diluvio, ferens ramum olivæ. Eleemosyna enim affert fiduciam, lætitiam, pacem et gloriam sempiternam. *Pennata,* inquit S. Chrysostomus, hom. de Pœnit. *est eleemosyna aureas habens alas, ipsos supra modum delectans angelos.* Nam ipsa aurum egenis tribuens, aureis in cœlum alis evolat.

Eleemosyna opes in tuto locat, puta in cœlo per manus pauperum. *Ubinam,* inquit Chrysost. loco citato, *opes deponemus? transfugæ sunt* (ab uno enim ad alium fugiunt), *quomodo tenebuntur? Distributæ manent, custoditæ fugiunt.* Affert deinde similitudinem frumenti, quod domi retentum, à vermibus corroditur, et fugit; sparsum vero messem parit uberrimam, et manet. Sic et opes domi asservatæ fugiunt: sparsæ in pauperes fructum afferunt, et manent. *Neque enim diffugere,* inquit, *poterunt detentæ tot viduarum et pauperum manibus.* Et S. Cyprianus, tract. de Opere et eleemosyna: *Patrimonium,* inquit, *Deo creditum nec fiscus invadit, nec calumnia aliqua forensis evertit. In tuto hæreditas ponitur, quæ Deo custode servatur.*

Eleemosyna hominem facit similem Deo. Deus enim est ipsum in se bonum; natura autem boni est ut se aliis communicet. *Estote misericordes, sicut et Pater vester misericors est,* ait Christus, Luc. 6. 36. Misericordia ergo imaginem Dei misericordis pingit in homine misericorde. *Ubi Deus curam misericordiæ invenit, ubi imaginem suæ pietatis agnoscit,* inquit S. Leo, serm. 10. de Quadragesima, et clemens Alexandr. l. 2. Strom. c. 9. *Dei,* inquit, *imago est homo beneficiens.* Et Nazianzenus, oratione 16. de pauperibus fovendis: *Nihil,* ait, *adeo divinum habet homo, quàm benefacere.* Deus enim maxime hoc titulo gaudet, quod vocetur pater misericordiarum et Deus totius consolationis. Item, misericors et miserator Dominus, longanimis et multum misericors.

Nihil tam homini proprium, quàm humanitas: vere ergo homo est, qui humanus est erga alios. Hinc manus, oculos, aures, linguam, alia

que membra accepit, non ut sibi soli, sed etiam ut aliis prosit; utque manum, linguam, pedes, etc., aliis commodet et porrigat.

Ait Poeta :

Regia, crede mihi, res est succurrere lapsis.

Hinc Leo Imperator homines misericordes comparabat soli, qui cunctis lucem et calorem suum impertit.

Eleemosyna auget merita, et gratiam Deique benedictionem conciliat. Nam, ut ait S. Paulus : *Qui parce seminat, parce et metet; et qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus et metet.* 2. Corinth. 9. 6.

Auget bona temporalia. Scriptum est enim : *Date, et dabitur vobis.* Eleemosyna ergo similis est terræ quam seminavit Isaac, quæ reddidit fructum centesimum. Unde Christus sua relinquentibus et distribuentibus in pauperes centuplum promittit. Recte igitur S. Augustinus, serm. 25. de verbis Domini, c. 3. *Fecundus est*, ait, *ager pauperum; cito reddit donantibus fructum.* Prov. 28. 27. *Qui dat pauperi, non indigebit; et qui despicit deprecantem, sustinebit penuriam.* Indicat hoc hydria illa farinæ, et lecythus olei, ex quibus Eliæ eleemosyna est collata. Nam *hydria farinæ non defecit, et lecythus olei non est imminutus*, 3. Reg. 17. 16. Sic et quinque panes, dati à Christo in eleemosynam turbæ, multiplicati sunt. Eleemosyna enim opes et cibos fenori dat Deo, indeque maximum quæstum facit Proverb. 19. 17. *Feneratur Domino qui miseretur pauperis, et vicissitudinem suam reddet ei Deus*, inquit S. Leo, serm. 6. de jejunio 10. mensis, *fidejussor est pauperum, largissimus redditor usurarum.* Si vis igitur fenerari, fenerare Deo. Merito Chrysostomus scripsit homiliam 33. hoc titulo, *quod Eleemosyna est ars omnium quæstuosissima.*

Eleemosyna præbet magnum solatium morituris. Tobiæ 12. *Eleemosyna liberat à morte, et ipsa est quæ facit invenire misericordiam.* Psalm. 40. 2. *Beatus qui intelligit super egenum et pauperem, in die mala liberabit eum Dominus. Non sunt hominis bona*, inquit S. Ambrosius, *quæ secum ferre non potest : sola misericordia comes est defunctorum.* Hinc liberat à gehenna. Tobiæ 4. 8. *Quomodo potueris, ita esto misericors; præmium enim bonum tibi thesaurizas in die necessitatis.* Vide parabolam Barlaam de duobus amicis hominem in morte deserentibus; tertio vero, videlicet virtute et eleemosyna, eum defendente apud Damascenum. Imo eleemosyna Tabitam à morte revocavit, Actor. 9. 40, inquit S. Cyprianus de Opere et eleemosyna.

Eleemosyna ædificat æterna tabernacula in cœlis. Patet hoc exemplo Petri Telonarii, quod exstat in Vita S. Joannis Eleemosynarii, et alterius quod recenset S. Greg. 4. Dialogorum 36. Hinc S. Leo serm. 6. de jejunio 10. mensis : *Temporale*, ait, *donum in præmium transit æternum*, et Chrysost. hom. 9. de pœnit. *Mercatura*, ait, *negotiatioque tua cœlum est; da panem, et accipe paradisum; parva da, et magna suscipe; da mortalia, et recipe immortalia.* Eleemosyna ergo in cœlo est quasi æconomus, quæ cuique pro meritis suum locum et coronam assignat. Scriptum est enim : *Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur.* Hinc Petr. Chrysol. serm. 8. de jejun. et Eleemosyna : *Magnus*, ait, *pauperis sinus est Abrahæ; ubi quid quid pauper accepit, mox reponit. Thesaurus cœli est manus pauperis : quod suscipit ne pereat in terra, reponit in cœlum. Da igitur, ô homo, pauperi terram, ut accipias cœlum : da nummum, ut accipias regnum; da micam, ut accipias totum.*

Beatius est magis dare quàm accipere, ait Christus. Hinc in dando tota natura nobis præbet exemplum. Cœli dant lumen et influxum, ignis dat calorem, aer dat auram qua respiramus, terra dat tot fructus, mare tot pisces, animalia dant lanam et carnes. Pater æternus dat Filio suam naturam : Pater et Filius eamdem dant Spiritui sancto : Filius se dedit nobis in præsepio et in cruce, ac quotidie dat in Ven. Sacramento. Turpissimum igitur erit, si nos, qui ab omnibus creaturis, et à Deo quotidie tam multa recipimus, non etiam discamus largiri non habentibus ea quæ possumus.

Eleemosyna pauperi datur; sed Christus eam sibi datam reputat. *Esurivi*, inquit, *et dedistis mihi manducare*, etc. Esurire voluit Christus in pauperibus, qui dives in cœlo est : et tu dubitas, ô homo, dare homini, cum scias te dare Christo !

Eleemosyna facit opes sanctas : unde sequitur v. 13. *Attuli quod significatum est.* Sanctum est aurum quo captivi redimuntur, sanctum est argentum quod pupillis et viduis datur. Hinc vulgo opera misericordiæ vocamus opera pietatis : et hebr. חסיד *chasid*, id est pius, vocatur is qui est misericors.

Eleemosyna opem affert orationi. *Efficacissima est ad exorandum Deum postulatio, cui pietatis opera suffragantur*, ait S. Leo serm. 10. de jejun. 10. mensis. Tobiæ 4. 7. *Noli avertere faciem tuam ab ullo paupere : ita enim fiet ut nec à te avertatur facies Domini.* S. August. in psal. 42. *Vis*, ait, *orationem tuam volare ad Deum, fac illi duas alas, jejunium et eleemosynam.* Hinc ait Angelus ad Tobiam cap. 12. 8. *Bona est oratio cum jejunio et eleemosyna.*

Omnes sumus mendici Dei. Quid sunt opes, nisi eleemosynæ divitibus à Deo datæ? Dent igitur ipsi pariter ex iis partem pauperibus. *Mendici Dei sumus; ut agnoscat Deus mendicos suos, agnoscamus nos nostros. Quam frontem habes petendo ad Dominum Deum tuum, qui non agnoscis parem tuum !* ait S. August. serm. 5. de Verbis Domini.

Eleemosyna pugnat apud Deum pro eleemosynario, ut Deus ei ferat auxilium. Eccli. 29. 15. *Conclude eleemosynam in corde pauperis, et hæc pro te exorabit ab omni malo : super scutum potentis, et super lanceam adversus inimicum tuum pugnabit.* Et cap. 3. 34. *Deus prospector est ejus qui reddit gratiam : meminit ejus in posterum; in tempore casus sui inveniet firmamentum*, q. d. Eleemosynarius in adversis à Deo firmabitur et fulcietur; et cap. 17. 18. *Eleemosyna viri quasi signaculum cum ipso, et gratiam hominis quasi pupillam conservabit*, q. d. Sicut annulus signatorius in digito fertur, et est ante oculos hominis; sic eleemosyna semper obversatur oculis Dei, et gratiam hominis, id est, beneficium collatum in pauperem, conservabit Deus quasi pupillam oculi, id est, quasi rem charissimam.

Eleemosyna est propria Sanctorum illustrium virtus, estque signum prædestinationis Dei. *Induite*, ait Paulus Coloss. 3. 12. *vos sicut electi Dei, sancti et dilecti viscera misericordiæ.*

S. Franciscus ita liberalis erat in pauperes, ut à patre prodigalitatis coram Episcopo accusatus sit, bonisque sponte exutus: hocque fuit primum sanctitatis ejus fundamentum.

Serapion etiam vestem donavit seminudus incedens: rogatus, cur? ostendit librum Evangeliorum: *En*, inquit, *qui me spoliavit;* ipsumque librum tandem etiam erogavit.

S. Catharina Senensis pauperi mendicanti crucem argenteam dedit, cum aliud non haberet. Noctu apparens ei Christus, dixit se crucem illam in die judicii publice ostensurum, in signum pietatis: sicut et S. Martino apparuit veste indutus, qua pauperem contexerat.

S. Joannes Eleemosynarius fuit mare eleemosynarum; et quo plus dabat, eo plus recipiebat. Solebat ipse pauperes vocare dominos suos, quòd ipsi ei opem ferre possent, ne à regno Dei excluderetur. Hinc S. Franciscus Fratribus dicebat ne mendicare erubescerent; quia majora ipsi largiebantur, quàm acceperant, et dantes ipsi copiosius ditabant; addebatque hanc esse nobilem prodigalitatem, quæ pro pane divinum redderet amorem, ut si quis pro pane daret decem aureos: ideoque Mendicantium Ordines divino consilio institutos esse eo tempore, quo refrixerat charitas, ut hac occasione homines divina charitate ditescerent.

S. Ludovicus, rex Galliæ, semper pauperes mensæ suæ adhibebat, eisque cibum regium subministrabat, cogitans in iis se convivam habere Christum. Rursum sua manu iis aliisque pecunias erogabat, dictitans eos esse suos milites, qui regnum defenderent, et idcirco se illis stipendia persolvere.

S. Hieronymus ad Nepotian. *Nunquam*, ait, *memini me legisse mala morte defunctum qui libenter opera charitatis exhibuit. Habet enim multos intercessores, et impossibile est multorum preces non exaudiri.* Auctor ad Fratres in eremo apud S. August. serm. 44. *Sola*, inquit, *misericordia ad Deum deducit hominem; sola Deum deducit ad hominem: nunquam vidi hominem pium mala morte finiri.*

Denique eleemosyna est quasi torques aurea nobilium Sanctorum ac filiorum Dei, inquit S. Chrysost. imo Salomon Prov. 3. v. 3. cum ait: *Eleemosyna et veritas te non deserant: circumda eas gutturi tuo, et invenies gratiam et disciplinam bonam coram Deo, et hominibus.*

13. Attuli quod sanctificatum est.) Pro *attuli*, lege cum Rom. *abstulit*. Hebr. enim est בערתי *biarti*, id est extuli, abstuli. Ita Septuag. Chald. Vatablus et alii, q. d. E domo mea abstuli et extuli, ô Domine, tertias hasce decimas, quas sanctificari, id est separari, et tibi in pauperibus offerri mandasti. Unde sequitur: *Et dedit illud Levitæ, et advenæ, et pupillo, ac viduæ.*

14. Non comedi ex eis in luctu meo, q. d. In calamitate, vel paupertate mea, sive inopia pressus, non comedi ex tertiis hisce decimis, nec separavi ea in qualibet immunditia,] hoc est, nec iis sum usus ad res immundas, ut videlicet ea darem meretricibus, canibus, aut jumentis, q. d. Hasce decimas ut sanctas, integras et intactas, Deo, id est pauperibus ejus nomine, separavi et dedi.

15. Respice de sanctuario tuo.] Hebr. *Respice de habitaculo sanctitatis tuæ, de cœlo ipso.*

19. Faciat te excelsiorem cunctis gentibus quas creavit in laudem et nomen (id est famam) et gloriam suam.] In tot enim, tamque variis gentibus, rebusque à se creatis, Deus ostendit infinitam sapientiam suam in ordinando, et immensam potentiam in creando, et immensum amorem in communicando eis suum esse suaque bona, ut merito ex hisce omnes assurgere debeant ad Dei laudem et glorificationem. Ita Abulensis.

CAPUT VIGESIMUM SEPTIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Præscribitur cæremonia benedictionis in monte Garizim, et maledictionis in monte Hebal obeunda; scilicet primo, ut omnis populus, tam quoad Israelitas, quam proselytos, tam quoad viros, quam feminas et pueros, ad montes hosce vadant. Secundo, altare in Hebal excitent. Tertio, lapides erigant, eosque calce incrustent. Quarto, in his inscribant legem. Quinto, in altari sacrificent. Sexto, sex tribus in Garizim, sex aliæ in Hebal consistant. Septimo, in horum montium medio, in ipsa scilicet valle, sacerdotes Domini cum arca stent. Octavo, ab his magna contentaque voce, præscripta hic benedictionis et maledictionis formula recitetur, cui populus respondeat: Amen.

1. PRÆCEPIT autem Moyses et seniores Israel populo dicentes: Custodite omne
mandatum quod præcipio vobis hodie. 2. Cumque transieritis Jordanem
in terram quam Dominus Deus tuus dabit tibi, eriges ingentes lapides,
et calce levigabis eos, 3. ut possis in eis scribere omnia verba legis hujus,
Jordane transmisso: ut introeas terram quam Dominus Deus tuus da-
bit tibi, terram lacte et melle manantem, sicut juravit patribus suis.
4. Quando ergo transieritis Jordanem, erigite lapides quos ego hodie
præcipio vobis, in monte Hebal, et levigabis eos calce: 5. et ædificabis ibi altare Domino

Deo tuo, de lapidibus quos ferrum non tetigit, 6. et de saxis informibus, et impolitis; et offeres super eo holocausta Domino Deo tuo, 7. et immolabis hostias pacificas, comedesque ibi, et epulaberis coram Domino Deo tuo. 8. Et scribes super lapides omnia verba legis hujus plane et lucide. 9. Dixeruntque Moyses et sacerdotes Levitici generis ad omnem Israelem: Attende et audi, Israel; hodie factus es populus Domini Dei tui: 10. audies vocem ejus, et facies mandata atque justitias quas ego præcipio tibi. 11. Præcepitque Moyses populo in die illo, dicens: 12. Hi stabunt ad benedicendum populo super montem Garizim, Jordane transmisso: Simeon, Levi, Judas, Issachar, Joseph, et Benjamin. 13. Et è regione isti stabunt ad maledicendum in monte Hebal: Ruben, Gad, et Aser, et Zabulon, Dan, et Nephthali. 14. Et pronuntiabunt Levitæ, dicentque ad omnes viros Israel excelsa voce: 15. Maledictus homo qui facit sculptile et conflatile, abominationem Domini, opus manuum artificum, ponetque illud in abscondito! et respondebit omnis populus, et dicet: Amen. 16. Maledictus qui non honorat patrem suum et matrem! et dicet omnis populus: Amen. 17. Maledictus qui transfert terminos proximi sui! et dicet omnis populus: Amen. 18. Maledictus qui errare facit cæcum in itinere! et dicet omnis populus: Amen. 19. Maledictus qui pervertit judicium advenæ, pupilli et viduæ! et dicet omnis populus: Amen. 20. Maledictus qui dormit cum uxore patris sui, et revelat operimentum lectuli ejus! et dicet omnis populus: Amen. 21. Maledictus qui dormit cum omni jumento! et dicet omnis populus: Amen. 22. Maledictus qui dormit cum sorore sua, filia patris sui, vel matris suæ! et dicet omnis populus: Amen. 23. Maledictus qui dormit cum socru sua! et dicet omnis populus: Amen. 24. Maledictus qui clam percusserit proximum suum! et dicet omnis populus: Amen. 25. Maledictus qui accipit munera, ut percutiat animam sanguinis innocentis! et dicet omnis populus: Amen. 26. Maledictus qui non permanet in sermonibus legis hujus, nec eos opere perficit! et dicet omnis populus: Amen.

2. Cumque transieritis Jordanem, etc., eriges ingentes lapides,] duodecim numero, scilicet pro numero duodecim tribuum; tot enim etiam statuerat Moses, cum Israelitis legem recitaturus esset, Exodi 24. 4. Unde idipsum imitari jubetur Mosis discipulus, Josue, inquit Masius et Serarius.

Nota: Licet Josephus videatur dicere hosce lapides eosdem fuisse cum lapidibus altaris, quod hic jubetur erigi; tamen verius est ab iis fuisse diversos, uti satis hic significat Script. Ita Cyrillus in Glaphyris, Cajetan. Masius, Serarius, Abulensis et alii.

2. Et calce levigabis eos (id est, ut Hebr. habent, *linies*, vel *incrustabis eos calce*) idque ad hoc, ut, sicuti dicitur v. 8, super eos scribas omnia verba legis hujus plane et lucide,] id est, inquiunt Judæi, cum punctis, quæ Hebræis sunt instar vocalium; hæc enim jam tum fuisse data Mosi censent ipsi cum Cevalerio. Verum hæc est fabella. Certum enim est puncta Hebræorum diu post Christum, imo post tempora S. Hier. esse adinventa, uti docent Latini, Hebrææ linguæ peritissimi, imo ipse Rabbi Elias Levita. Tò ergo *plane et lucide*, idem est, quod *clare et distincte;* unde hebr. est, *explanando bene.* Hinc patet, lapidibus hisce utrimque, minuto charactere inscriptam fuisse totam hanc legem, id est totum Deuteronomium, tum ad excitationem præsentium, tum ad memoriam posterorum, ut scilicet ipsi præcepta Dei, lapidibus hisce clare inscripta, legere possent: unde in hanc cæremoniam, hancque legis descriptionem, non unus, sed plures insumpti sunt dies: nam non solum Decalogum, ut vult Lyranus et Cajetanus; nec solas maledictiones et benedictiones, de quibus v. 15. ut vult Masius; nec sola præcepta legis affirmativa et negativa, ut vult Aben Ezra, hisce lapidibus fuisse inscripta, sed totum Deuteronomium; patet ex eo quod jubet in eis scribi *omnia verba legis hujus*, id est Deuteronomii: et ita fecit reipsa Josue cap. 8. 32. Unde patet lapides hos fuisse grandes, quamquam Deuteronomium non lapidibus proprie, sed calci lapidibus illito inscriptum fuerit. Ita Abulensis et Serarius, qui ostendit quomodo id fieri potuerit, q. 20. in c. 8. Josue.

Mystice Cyrillus in Glaphyris, per 12 lapides accipit 12 Apostolos, quibus inscripta fuit Dei lex, ita ut omnes eam in ipsorum verbis et moribus legere possent.

12. Hi stabunt ad benedicendum populo super montem Garizim, etc. Simeon, Levi, Judas, Issachar, Joseph (scilicet Ephraim et Manasse: hi enim fuerunt filii Joseph; hæ ergo duæ tribus hic vocantur una, scilicet Joseph) et Benjamin.] Nota: Mons Garizim imminet urbi Sichem, ut patet Judic. 9. 7. in quo tempore Alexandri Magni, Sanaballat Samariæ præfectus ædificavit templum, eique præfecit Manassen, fratrem Jaddi pontificis, ad quod confluebant Samaritæ, et alii à Judæis ejecti, teste Josepho lib. 11. Antiq. 7. cujus templi meminit Samaritana, colloquens cum Christo, Joan. 4. 20. Male ergo Andr. Masius Garizim collocat, non juxta Sichem, sed juxta Hai, cujus rationes multis confutat Nic. Serarius, in Josue 8. q. 14.

13. Et e regione isti stabunt ad maledicendum, ut scilicet sacerdotibus maledicentibus populo, non servanti legem Dei, applaudant, et respondeant: Amen. in monte Hebal: Ru-

BEN, GAD, ET AZER, ET ZABULON, DAN, ET NEPHTHALI.] Mons Hebal vicinus est monti Garizim, inter eos enim tantum interjacet vallis.

Nota : Hac cæremonia et pompa, voluit Dominus rudem populum, ad memorandam legem perficiendamque provocare : unde Levitæ, id est sacerdotes, proclamando benedictiones et maledictiones, quasi feciales, fœdus inter Deum et populum innovarunt et confirmarunt. Tota ergo hæc res hoc ordine et modo peracta videtur. Primo, in valle ipsa, inter duos montes, Garizim scilicet et Hebal, stabant sacerdotes ii qui arcam fœderis gestabant, ut patet Josue 8. 33. Deinde, circum hos stabant alii sacerdotes, ac Levitæ omnes : circum hos tertio, stabant majores natu, duces et judices populi ; quarto, deinceps tribus omnes, ita scilicet ut sex designatæ starent ascendendo, versus montem Garizim : sex aliæ versus montem Hebal ; quinto, Josue vel per se, tanquam Propheta, vel per sacerdotes, benedixit populum, uti patet Josue 8. 34. Sexto, sacerdotes aliqui, qui vocalissimi videbantur, legem recitarunt. Septimo, iidem conscenderunt cacumen montis Garizim, ut vult Abulensis vel potius in valle, juxta arcam consistentes, ut docent Hebræi, Masius, Serarius, et alii, ex editiore loco, vel ex suggestu, vertentes se versus montem Garizim, pronuntiarunt benedictiones : deinde vertentes se ad montem Hebal, pronuntiarunt maledictiones : idque apposite ad montium conditionem. Nam Garizim fertilis est et amœnus, ideoque versus eum recte concipiebantur benedictiones, id est omnis felicitatis precationes : sterilis vero et inamœnus est Hebal : imprecationes ergo et detestationes recte accipiebat.

Putat R. Salomon sacerdotes post singulas benedictiones, quibus sex tribus respondebant, Amen, se convertisse ad Hebal, et contrariam maledictionem pronuntiasse, cui sex aliæ tribus, alterna quasi voce et choro, respondebant : Amen ; hoc enim magis congruum et concinnum videtur. Alii vero, ut Andr. Masius, et Abulens. non minus probabiliter censent sacerdotes primo omnes 12 benedictiones simul pronuntiasse ad Garizim, sex tribubus respondentibus ad singulas : Amen ; deinde post eas pronuntiasse ordine 12 maledictiones ad Hebal, sex aliis tribubus respondentibus : Amen.

Porro benedictiones hæ hic non describuntur, sed eas ex maledictionibus v. 15. colligere licet has fuisse : Prima, benedictus qui non facit sculptile, sed unum Deum verum colit! Secunda, benedictus qui honorat patrem et matrem! Tertia, benedictus qui non transfert terminos proximi sui, et ita de cæteris usque ad 12 scilicet pro numero 12 tribuum ! Denique benedictiones hæ fusius explicantur cap. seq. v. 28. unde verisimile est Josue, qui præceptum hoc benedicendi et maledicendi executus est, eodem tempore pariter caput hoc 28. populo relegi et promulgari curasse. Ita And. Masius.

15. ET RESPONDEBIT OMNIS POPULUS, ET DICET : AMEN.] Hinc putant aliqui, ut Masius, omnes 12 tribus communi voce, ad singulas tam benedictiones, quàm maledictiones, conclamasse : Amen. Verum verius est sex designatas tantum ad benedictiones conclamasse : Amen ; alias sex tantum ad maledictiones conclamasse : Amen ; hoc enim diserte dicitur v. 12.

Nota : Sex nobiliores tribus ad benedictiones responderunt : Amen ; ad maledictiones vero, Amen responderunt sex tribus ignobiliores, videlicet quatuor prognatæ ex quatuor ancillarum filiis ; scilicet, Gad, Azer, Dan et Nephthali, quibus additur Ruben ; quia hic suo incestu maculavit thorum patris ; et Zabulon, quia hic ultimus fuit Liæ filius. Ita Raban. et Theodor. q. 34.

Nota secundo : Singuli hic tanta turba respondebant : Amen ; licet enim à valle remotiores sacerdotum vocem non satis audirent, ipsa tamen cæremoniæ ratio, et primorum vociferatio illos admonebat, et insigne ab omnibus exprimebat *Amen*, inquit Serarius.

AMEN.] *Amen*, ait S. Hier. ad Marcellam ep. 137. et in fine comment. ad Galat. Aquila, Symmach. et Theod. verterunt πεπισομενως, id est, fideliter, vel vere ; Septuag. verterunt γενοιτο, id est fiat. Significat ergo Amen *vere*, vel etiam *firmiter* ; radix enim אמן *aman*, significat firmare, stabilire : unde nomen אמת *emeth*, id est firmitas, stabilitas, veritas. Amen ergo non est particula jurantis, ut vulgus putat, sed affirmantis et confirmantis ; affirmantis est, cum orationi præponitur, ut : *Amen, amen dico vobis* ; confirmantis est, cum orationi postponitur. Rursum cum postponitur, et significat consensum audientis, nunc asserentis est et concedentis, nunc optantis. Utrovis modo hic accipi potest : nam populus respondens, Amen, approbabat benedictionem, vel maledictionem Levitarum, id est sacerdotum, et simul optabat ita fieri, idque ad hoc, ut sua benedictione benedictos, et exsecratione sua exsecratos, semper se meminissent, si bene vel male agerent, inquit Cajetanus.

Tropologice, Origenes homil. 9. in Josue et Rabanus hic : juxta montem Garizim incedunt ad benedicendum, qui non metu pœnæ, sed cœlestis promissionis, et benedictionis æternæ spe et amore succensi, tendunt ad salutem. Alii qui juxta Hebal, in quo maledictiones prolatæ sunt, incedunt, sunt ii qui non amore promissorum, sed timore suppliciorum implent legem, ut salventur. Omnes autem hi circa arcam incedunt : quia ab Ecclesiæ sinu non recedunt, licet nobiliores illi sint, quàm hi. Josue autem constituit eos juxta hos montes ; quia Jesus electos suos, vel spe præmii, vel timore pœnæ, ad salutem vocat et perducit ; hucusque Origenes et Rabanus.

Anagog. Rupert. lib. 2. c. 5. Significatur, inquit, hic judicium universale ; nam hi duo colles contra invicem respicientes, puta Garizim et Hebal, significant duos ordines et duas stationes judicandorum : Garizim enim, id est divisio, significat oves, quæ erunt ad dextram Christi, divisæ ab hædis, puta electos. Hebal, id est vorago vetus, significat hædos, qui erunt ad sinistram Christi, puta damnandos ad gehennam. Sex nomina et tribus filiorum Israel, erant in Garizim ad benedicendum, et sex in Hebal ad maledicendum : ita in judicio sex proferentur opera misericordiæ, ob quæ ii qui erunt à dextris, benedicentur ; et sex opera immisericordiæ, ob quæ ii qui erunt à sinistris, maledicentur ; unde hi audient : *Ite, maledicti, in ignem æternum*. Illi vero : *Venite, benedicti patris mei, possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi*. Et totus populus, id est, omnes tam reprobi, quàm electi, tacite respondebunt :

Amen. Sed et sedes duodecim, de quibus Matth. 19. 28. hîc non omnino tacitæ sunt : nam duodecim maledictiones hîc propositæ sunt, et totidem benedictiones, quasi singulæ de singulis sedibus prolatæ sunt. Hucusque Rupertus.

16. Qui non honorat (Hebr. *qui vilipendit*) patrem suum.

17. Qui transfert terminos,] agrorum, ut ita per dolum et injustitiam dilatet prædia sua.

CAPUT VIGESIMUM OCTAVUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Promittit Deus multa bona Hebræis, si legem ejus servent. Deinde, v. 15. plurima mala eis comminatur, si eam violent.

1. Si autem audieris vocem Domini Dei tui, ut facias atque custodias omnia
mandata ejus, quæ ego præcipio tibi hodie, faciet te Dominus Deus tuus
excelsiorem cunctis gentibus quæ versantur in terra. 2. Venientque super
te universæ benedictiones istæ, et apprehendent te : si tamen præcepta ejus
audieris. 3. Benedictus tu in civitate, et benedictus in agro. 4. Benedictus
fructus ventris tui, et fructus terræ tuæ, fructusque jumentorum tuorum,
greges armentorum tuorum, et caulæ ovium tuarum. 5. Benedicta horrea
tua, et benedictæ reliquiæ tuæ. 6. Benedictus eris tu ingrediens et egrediens. 7. Dabit Domi-
nus inimicos tuos, qui consurgunt adversum te, corruentes in conspectu tuo : per unam viam
venient contra te, et per septem fugient à facie tua. 8. Emittet Dominus benedictionem super
cellaria tua, et super omnia opera manuum tuarum : benedicetque tibi in terra quam accepe-
ris. 9. Suscitabit te Dominus sibi in populum sanctum, sicut juravit tibi : si custodieris
mandata Domini Dei tui, et ambulaveris in viis ejus. 10. Videbuntque omnes terrarum populi
quod nomen Domini invocatum sit super te, et timebunt te. 11. Abundare te faciet Dominus
omnibus bonis, fructu uteri tui, et fructu jumentorum tuorum, fructu terræ tuæ quam jura-
vit Dominus patribus tuis ut daret tibi. 12. Aperiet Dominus thesaurum suum optimum, cœlum,
ut tribuat pluviam terræ tuæ in tempore suo : benedicetque cunctis operibus manuum tuarum. Et
fenerabis gentibus multis, et ipse à nullo fenus accipies. 13. Constituet te Dominus in caput,
et non in caudam : et eris semper supra, et non subter ; si tamen audieris mandata Domini Dei
tui, quæ ego præcipio tibi hodie, et custodieris et feceris, 14. ac non declinaveris ab eis, nec
ad dextram, nec ad sinistram, nec secutus fueris deos alienos, neque colueris eos. 15. Quod
si audire nolueris vocem Domini Dei tui, ut custodias et facias omnia mandata ejus et cære-
monias, quas ego præcipio tibi hodie, venient super te omnes maledictiones istæ, et apprehen-
dent te. 16. Maledictus eris in civitate, maledictus in agro. 17. Maledictum horreum tuum,
et maledictæ reliquiæ tuæ. 18. Maledictus fructus ventris tui, et fructus terræ tuæ, armenta
boum tuorum, et greges ovium tuarum. 19. Maledictus eris ingrediens, et maledictus egre-
diens. 20. Mittet Dominus super te famem et esuriem, et increpationem in omnia
opera tua, quæ tu facies : donec conterat te, et perdat velociter, propter adinventiones tuas
pessimas, in quibus reliquisti me. 21. Adjungat tibi Dominus pestilentiam, donec consumat
te de terra, ad quam ingredieris possidendam. 22. Percutiat te Dominus egestate, febri et fri-
gore, ardore et æstu, et aere corrupto ac rubigine, et persequatur donec pereas. 23. Sit cœ-
lum, quod supra te est, æneum ; et terra, quam calcas, ferrea. 24. Det Dominus imbrem
terræ tuæ pulverem, et de cœlo descendat super te cinis, donec conteraris. 25. Tradat te
Dominus corruentem ante hostes tuos, per unam viam egrediaris contra eos, et per septem
fugias, et dispergaris per omnia regna terræ, 26. sitque cadaver tuum in escam cunctis volati-
libus cœli, et bestiis terræ, et non sit qui abigat. 27. Percutiat te Dominus ulcere Ægypti, et
partem corporis, per quam stercora egeruntur, scabie quoque et prurigine ; ita ut curari ne-
queas. 28. Percutiat te Dominus amentia et cæcitate ac furore mentis, 29. et palpes in meri-
die sicut palpare solet cæcus in tenebris, et non dirigas vias tuas. Omnique tempore calumniam
sustineas, et opprimaris violentia, nec habeas qui liberet te. 30. Uxorem accipias, et alius
dormiat cum ea. Domum ædifices, et non habites in ea. Plantes vineam, et non vindemies eam.

31. Bos tuus immoletur coram te, et non comedas ex eo. Asinus tuus rapiatur in conspectu tuo, et non reddatur tibi. Oves tuæ dentur inimicis tuis, et non sit qui te adjuvet. 32. Filii tui et filiæ tuæ tradantur alteri populo, videntibus oculis tuis, et deficientibus ad conspectum eorum tota die, et non sit fortitudo in manu tua. 33. Fructus terræ tuæ, et omnes labores tuos, comedat populus quem ignoras: et sis semper calumniam sustinens, et oppressus cunctis diebus, 34. et stupens ad terrorem eorum quæ videbunt oculi tui. 35. Percutiat te Dominus ulcere pessimo in genibus et in suris, sanarique non possis à planta pedis usque ad verticem tuum. 36. Ducet te Dominus et regem tuum, quem constitueris super te in gentem, quam ignoras tu et patres tui: et servies ibi diis alienis, ligno, et lapidi. 37. Et eris perditus in proverbium ac fabulam omnibus populis, ad quos te introduxerit Dominus. 38. Sementem multam jacies in terram, et modicum congregabis; quia locustæ devorabunt omnia. 39. Vineam plantabis, et fodies: et vinum non bibes, nec colliges ex ea quippiam; quoniam vastabitur vermibus. 40. Olivas habebis in omnibus terminis tuis, et non ungeris oleo; quia defluent, et peribunt. 41. Filios generabis et filias, et non frueris eis; quoniam ducentur in captivitatem. 42. Omnes arbores tuas et fruges terræ tuæ rubigo consumet. 43. Advena, qui tecum versatur in terra, ascendet super te, eritque sublimior; tu autem descendes, et eris inferior. 44. Ipse fenerabit tibi, et tu non fenerabis ei. Ipse erit in caput, et tu eris in caudam. 45. Et venient super te omnes maledictiones istæ, et persequentes apprehendent te, donec intereas; quia non audisti vocem Domini Dei tui, nec servasti mandata ejus et cæremonias quas præcepit tibi. 46. Et erunt in te signa atque prodigia, et in semine tuo usque in sempiternum; 47. eo quod non servieris Domino Deo tuo in gaudio, cordisque lætitia, propter rerum omnium abundantiam: 48. servies inimico tuo, quem immittet tibi Dominus, in fame, et siti, et nuditate, et omni penuria; et ponet jugum ferreum super cervicem tuam, donec te conterat. 49. Adducet Dominus super te gentem de longinquo, et de extremis terræ finibus, in similitudinem aquilæ volantis cum impetu; cujus linguam intelligere non possis: 50. gentem procacissimam, quæ non deferat seni, nec misereatur parvuli, 51. et devoret fructum jumentorum tuorum, ac fruges terræ tuæ; donec intereas, et non relinquat tibi triticum, vinum et oleum, armenta boum, et greges ovium; donec te disperdat, 52. et conterat in cunctis urbibus tuis, et destruantur muri tui firmi atque sublimes, in quibus habebas fiduciam in omni terra tua. Obsideberis intra portas tuas in omni terra tua, quam dabit tibi Dominus Deus tuus; 53. et comedes fructum uteri tui, et carnes filiorum tuorum et filiarum tuarum, quas dederit tibi Dominus Deus tuus, in angustia et vastitate qua opprimet te hostis tuus. 54. Homo delicatus in te, luxuriosus valde, invidebit fratri suo, et uxori quæ cubat in sinu suo, 55. ne det eis de carnibus filiorum suorum, quas comedet: eo quod nihil aliud habeat in obsidione et penuria, qua vastaverint te inimici tui intra omnes portas tuas. 56. Tenera mulier et delicata, quæ super terram ingredi non valebat, nec pedis vestigium figere, propter mollitiem et teneritudinem nimiam invidebit viro suo, qui cubat in sinu ejus, super filii et filiæ carnibus, 57. et illuvie secundarum, quæ egrediuntur de medio seminum ejus, et super liberis qui eadem hora nati sunt; comedent enim eos clam propter rerum omnium penuriam in obsidione et vastitate, qua opprimet te inimicus tuus intra portas tuas. 58. Nisi custodieris et feceris omnia verba legis hujus, quæ scripta sunt in hoc volumine, et timueris nomen ejus gloriosum et terribile, hoc est, Dominum Deum tuum; 59. augebit Dominus plagas tuas, et plagas seminis tui, plagas magnas et perseverantes, infirmitates pessimas et perpetuas, 60. et convertet in te omnes afflictiones Ægypti, quas timuisti, et adhærebunt tibi. 61. Insuper et universos languores, et plagas quæ non sunt scriptæ in volumine legis hujus, inducet Dominus super te, donec te conterat; 62. et remanebitis pauci numero, qui prius eratis sicut astra cœli præ multitudine, quoniam non audisti vocem Domini Dei tui. 63. Et sicut ante lætatus est Dominus super vos, bene vobis faciens, vosque multiplicans: sic lætabitur disperdens vos atque subvertens, ut auferamini de terra ad quam ingredieris possidendam. 64. Disperget te Dominus in omnes populos, à summitate terræ usque ad terminos ejus: et servies ibi diis alienis quos et tu ignoras et patres tui, lignis et lapidibus. 65. In gentibus quoque illis non quiesces, neque erit requies vestigio pedis tui. Dabit enim tibi Dominus tibi cor pavidum, et deficientes oculos, et animam consumptam mœrore. 66. Et erit vita tua quasi pendens ante te. Timebis nocte et die, et non

credes vitæ tuæ. 67. Mane dices : Quis mihi det vesperum ? et vespere : Quis mihi det mane? propter cordis tui formidinem, qua terreberis, et propter ea quæ tuis videbis oculis. 68. Reducet te Dominus classibus in Ægyptum, per viam de qua dixit tibi ut eam amplius non videres. Ibi venderis inimicis tuis in servos et ancillas, et non erit qui emat.

1. Faciet te Dominus excelsiorem cunctis gentibus,] ut scilicet omnes superes, tum felicitate, tum opibus, tum honore, tum robore, tum imperio.

3. Benedictus tu in civitate, et benedictus in agro,] q. d. abundabis omnibus rebus necessariis, tam in re urbana, quàm rustica ; *benedicere* enim hîc est benefacere. Benedictio enim Dei realis est, non verbalis, nec aulica ; significatque omnem prosperitatem, tum in corpore, tum in anima, tum in fortunis. Unde sequitur :

4. Benedictus fructus ventris tui, et fructus terræ tuæ,] id est, abundabis liberis, et fructibus terræ tuæ, æque ac jumentis.

5. Benedicta horrea tua.] Chaldæus et recentiores vertunt : *Benedicta canistra tua ;* sed nostro Interpreti consentiunt Septuag. Vox ergo Hebræa טנא *tene*, significat repositorium, sive illud sit sporta, sive apotheca, sive horreum. Sensus ergo est: Abundabis frumento et panibus, ita ut reliquiæ superfuturæ sint multæ, quas in pauperes eroges; hoc enim est quod subjungit, dicens : *Et benedictæ reliquiæ tuæ ; benedictio* enim copiam et abundantiam significat, uti dixi 2. Cor. 9. 6.

6. Benedictus eris ingrediens et egrediens.] Ingressus tuus in locum aliquem, æque ac egressus, erit felix et fortunatus ; quia te per omnia diriget Deus. Ita videmus viros sanctos à Deo in omnibus dirigi, omnesque eorum actus felices habere exitus, in quibus illud Psal. 1. impletur: *Et omnia quæcumque faciet, prosperabuntur.*

9. Suscitabit te Dominus sibi in populum sanctum,] q. d. *Faciet Deus* ut sis et voceris populus sanctus, populus Dei, illique peculiariter addictus, qui vicissim te, ut populum suum defendat, provehat, et gloriosum reddat.

10. Videbuntque omnes terrarum populi, quod nomen Domini invocatum sit super te, q. d. Videbunt omnes te vocari nomine Dei, vel te vocari, æque ac esse, populum Dei, quodque Deus se tuum Deum esse ostendat, te protegendo, et augendo res tuas, unde omnes timebunt te;] hoc enim in Script. significat, *invocari nomen alicujus super aliquem*, ut patet Ecclesiastici 36. 14. Jerem. 7. 11. Baruch. 2. 15. Daniel. 9. 18. et alibi.

12. Aperiet Dominus thesaurum suum optimum, cœlum, ut tribuat pluviam.] *Cœlum*, id est aerem, dicitur hic thesaurus Dei: quia in eo, quasi repositorio nobis inscrutabili, recondidit Deus pluviam, per quam cuncta bona terræ proveniunt. Sic aer dicitur thesaurus ventorum, Ps. 134. 8. *Qui producit ventos de thesauris suis ;* item grandinis et nivis, Job. 38. 22. Sic abyssus maris et aquarum, quia inscrutabilis et impenetrabilis, vocatur thesaurus Dei, Psal. 32. 7. *Ponens in thesauris abyssos*, id est, aquas profundissimas.

Fenerabis, id est mutuabis, mutuum, præ opibus et copia, dare poteris, gentibus multis, et ipse a nullo fenus, id est mutuum, accipies,] quia nulla premeris necessitate, cum domi omnibus rebus sis abundaturus. Ita Hebræa, Septuag. et Chaldæus, qui vertit: *Mutuabis gentibus multis, et ipse à nemine mutuum accipies.* Non ergo hîc Deus permittit, aut præcipit usuras, uti Judæi intelligunt. Hebr. enim לוה *lava*, non usuram, sed mutuum significat. Idem verbum est v. 44. ubi rursum Noster vertit: *fenerabis.*

13. Constituet te Dominus in caput, et non in caudam, et eris semper supra, et non subter,] q. d. Faciet Deus te ubique et semper primum, non ultimum ; dominantem aliis, non subjectum. Ita Theodor. q. 34.

15 et 16. Si audire (obedire) nolueris vocem Domini Dei tui, etc. maledictus eris in civitate, maledictus in agro,] q. d. Miser eris et infelix, deficientque te res, tam urbanæ, quàm rusticæ. Hactenus Moses bona recensuit, danda servantibus legem Dei : hîc per antithesin recenset mala plurima, obventura violantibus legem Dei. Hæc concionatores peccatoribus inculcent: mala enim hæc typum et præambulum gerunt malorum et pœnarum gehennæ.

20. Mittet Dominus super te famem et esuriem.] Hebr. *Mittet in te maledictionem et conturbationem*, vel strepitum terribilem, in quo omnia turbatione sunt plena. Sed per hæc tam Noster quàm Septuag. acceperunt famem et esuriem : hæc enim hominibus carnalibus, quales erant Judæi, summa videtur maledictio et conturbatio.

Et increpationem,] id est perditionem, et, ut vertunt Septuag. consumptionem, quæ est effectus increpationis Dei, ut scilicet omnia opera tua perdantur, destruantur et consumantur; est metonymia.

22. Percutiat te Dominus, etc. frigore,] ita et Septuag. quare Hebræa vox דלק *dalac* est contrariæ significationis : nam aliàs communiter significat ardorem et persecutionem. Unde Chald. et recentiores hîc pro *frigore* vertunt: *ardore.*

Et æstu.] Chald. et recentiores vertunt : *Et gladio;* legunt enim חרב *chereb*, sed Noster aliis punctis legit *choreb*, id est siccitas, æstus.

Et rubigine.] *Rubigo* est morbus segetum, qui oritur vento Orientali ingrediente spicas, ita ut maturescere nequeant, sed exedantur, extenuentur, et arescant : vocatur et *aurugo.*

23. Sit cœlum, quod super te est, æneum, ut scilicet non pluat imbrem, qui sata riget, sed durum et siccum sit, instar æris : et terra quam calcas, ferrea,] ita scilicet ut arari non possit, ac consequenter nullum ferat fructum, perinde ac si esset ferrea.

24. Det Dominus imbrem terræ tuæ pulverem.] id est, loco pluviæ cadat pulvis, vel cinis sulphureus, q. d. Tantus sit æstus, ut vice imbris, descendat de cœlo pulvis ardens, vi ventorum excitatus, et in altum elatus.

27. Percutiat te Dominus ulcere Ægypti, quale scilicet, per Mosen Ægyptiis inflixit, Exodi 9. 10. et partem corporis per quam stercora egeruntur, etc.] Hebr. *Percutiat te infirmitatibus ani*,

puta hæmorrhoidibus, mariscis, et similibus morbis.

29. Ut palpes in meridie,] ut cæcutias in re tam clara, quàm est lux meridiana; loquitur de cæcitate animi, ut patet ex sequentibus. Nam cæcitas animi pœna est peccati, eaque ingens, ut docet S. August. in Ps. 57. *Parvane pœna est*, ait, *obscuratio cordis, et excæcatio mentis? Si quis furtum faciens statim oculum perdidisset, omnes discerent Deum præsentem vindicasse; oculum cordis amisit, et putatur ei pepercisse Deus?* Palpant autem Judæi et impii, tam olim quàm nunc, in meridie. An non meridiana lux est lex Christi, et doctrina Christianum orbem illuminans? In hac luce palpant cæci, non vident æterna, fluxisque et caducis rebus, quæ in puncto temporis effluunt, inhærent. *Usque in hodiernum diem cum legitur Moses, velamen positum est super cor eorum*, inquit S. Paulus 2. Cor. 3.

Non dirigas vias tuas.] Hebr. *Non secundabis vias tuas*, q. d. Actiones tuæ infortunatæ erunt, omnia tibi infeliciter evenient.

31. Bos tuus immoletur (bos tuus occidatur ab hoste, vel adversario tuo) coram te, et non comedas ex eo.

32. Et non sit fortitudo in manu tua,] ad liberandum filios et filias tuas ex manu hostium.

33. Quem ignoras,] quem tu non novisti.

37. Eris perditus.] Hebr. et Chald. *Eris in desolationem, proverbium et fabulam*, ut videlicet à te stupeant, te quasi exemplo utantur, de te linguam suam acuant omnes populi.

43. Advena, etc. ascendet super te.] Hebr. *Advena ascendet super te sursum sursum: tu autem descendens deorsum deorsum*, id est, advena longe erit te superior, et tu illo longe eris inferior.

49. Adducet Dominus super te gentem de longinquo, etc. in similitudinem aquilæ,] quæ scilicet, ut aquila, celerrime, citissime et violentissime advolet, ut te deprædetur. Innuitur hîc dominatus Babyloniorum, et Nabuchodonosor, qui Ezech. 17. 3. comparatur aquilæ grandi; hic enim Judæos evertit.

Nota: Reges et tyranni, ac præsertim Nabuchodonosor vocatur *aquila*, tum à Jeremia c. 48. 40. tum ab Ezechiele cap. 17. 3. tum à Daniele cap. 7. 4. tum ab Osee cap. 8. v. 1. Sic Ajax cognominatus est aquila, et Pyrrhus rex aquila dici voluit, et filius Caroli Magni dictus est Arnulphus, id est aquilæ auxilium; nam aquila symbolum est, primo, regni et imperii: est enim ipsa rex avium; secundo, invasionis et pugnæ fortis, celeris et impetuosæ; tertio, rapacitatis et sævitiæ; quarto, victoriæ; ipsa enim omnes aves, quin et serpentes et cervos, pulvere quem alis colligit in oculos eorum conjecto, vincit et prosternit. Hinc Romani et Gentiles omen victoriæ sæpe acceperunt ab aquilis, easque ad superstitionem usque observabant.

Anacreon auctor antiquissimus scribit Jovem adversus Titanas (alii dicunt adversus gigantes) profecturum, sacrificium fecisse cœlo in Naxo insula, in qua primum infans educatus fuit, aquilasque, dum sacrum faceret, ei apparuisse, et telum prætulisse. Quibus mox visis bonum auspicium suscepit, victoriæ indicium, quæ cum subsecuta esset, insigne bellicum inde auream aquilam, ut proprium gestasse dicitur, ut Aglaosthones aliique testantur.

Magnam quoque spem Cyrus Persarum rex ex sequenti cepit augurio; quod Xenophon, lib. 2. Pædiæ Cyri, his verbis narrat: *Cyro adversus Armenos proficiscenti continuo in primo agro consurgit lepus; aquila autem volans dextera leporem despiciens fugientem, et irruit, et percussit illum, extulitque correptum, eoque ablato in collem proximum, pro libidine utebatur præda. Augurium igitur Cyrus intuitus, cum lætatus est, tum Jovem regem adoravit, dixitque ad præsentes: Venatio quidem pulchra est futura, si deo libuerit.* Et alibi de eodem Cyro: *Cum talia disserentes*, inquit, *ad fines usque Persidis venissent, essetque his aquila dextera apparens itineris dux facta, deos heroasque precati terram colentes Persida, ut se propitii juvarent ac mites, ita fines superarunt.* Hinc Cyri et Persarum signum militare erat aquila aurea extensa in longa hasta, uti ait Xenophon de Pædia Cyri lib. 7. initio: unde Romani idem signum assumpserunt, scilicet aquilam, sed argenteam, et pedibus tenentem fulmen, in hasta erectam.

Aristander, augurio aquilæ, trajicientem in hostes Alexandrum victorem pronuntiavit ante conflictum, illa autem à classe in continentem progressa, ibique firmata, augurio fuit, Persas terra, non mari debellandos esse, etiam Alexandri ipsius interpretatione, secus quàm sentiret Parmenio.

Et difficillimo eo prælio, quod cum Darianis apud Arbellam commissum est, quo nullum unquam acrius inter eos fuit; aquila paululum supra caput Alexandri placide volitans, nec armorum sonitu, nec gemitu, clamoreve ullo morientium terreri potuit, sed diu circa equum regis pendenti magis, quàm volanti similis constitit, præsagiens vel indicans potius, quo res evasura esset. Neque dissimile est, quod Tacitus lib. 1. Fabio Valenti scribit oblatum, cui, cum exercitum in bellum educeret, ipso profectionis die aquila leni meatu, prout agmen incedebat, veluti dux viæ prævolavit, et per longum spatium, cum nullo gaudentium militum clamore, et augurium accipientium alitemque salvere jubentium, terreficeret, iter ita continuavit, ut haud dubie magnæ et prosperæ rei omnem traderet.

Testatur tale quoque quid Suetonius in Domitiano: *Siquidem*, inquiens, *ipso dimicatum est die, statuam Domitiani Romæ insignis aquila circumplexa, pennis clangores lætissimos edidit; pauloque post occisum Antonium* (belli motorem) *adeo vulgatum est, ut caput ejus quoque apportatum plerique contenderent.*

50. Gentem procacissimam.] Hebr. *gentem fortem facie*, id est perfrictæ frontis, barbaram, audacem et inhumanam.

53. Et comedes fructum uteri tui,] id factum est in excidio Jerusalem sub Tito. Reliquæ clades et calamitates, quas hic Judæis Deus comminatur, eis ab eo immissæ sunt, partim in eodem excidio per Titum, partim in obsidione Assyriorum, puta Salmanasar, Teglat Phalasser, Sennacherib, etc. partim per Nabuchodonosor et Babylonios, partim per Alexandrum et Macedones. Ita Theod. q. 34.

65. Dabit tibi Dominus ibi cor pavidum.] Istam maledictionem nunc habent Judæi, inquit Abulensis: tum quia Deus eam illis in pœnam inflixit; tum quia à tenera ætate Christianos timere discunt, cum Christiani eos adhuc teneros

persequi incipiant, diripere et percutere. Pueri enim, qui in omnibus franguntur, pavidum, ignobile et ineptum ad ardua habent cor, præsertim apud eos, qui eos frangunt : nam et leones domitorum suorum, quorum ferulæ assueverunt, vultum expavent, alios autem homines non timent. Hinc pueri ita erudiendi sunt, ut ira et passiones interdum in eis castigentur, ne insolescant; interdum vero passiones suas sequi permittantur, ne animositas frangatur, itaque fiant viriles et animosi ad se et rempublicam defendendam. Tertullian. libro contra Judæos cap. 11. legit : *Dabit tibi Deus cor tædians, et tabescentem animam.*

Et deficientes oculos,] ut scilicet oculi tui præ lacrymis caligent et deficiant.

66. Et erit vita tua quasi pendens ante te (id est, erit vita tua in periculo posita, et quasi in dubio suspensa), imo non credes vitæ tuæ,] id est, non fides vitæ tuæ, vel te posse vivere, sed de vita desperabis. Aliter hæc verba accipit S. August. lib. 16. contra Faustum c. 22. Procop. hic et S. Leo serm. 8. de passione, quasi dicat: Christus est vita tua, ô Judæe, qui à te visus est pendens in cruce, et tamen tu illi non credidisti. Verum hic sensus symbolicus est. Ita et Tertul. supra, qui et legit : *Erit vita tua pendens in ligno, ante oculos tuos, et non credes vitæ tuæ.*

68. Reducet te Dominus classibus in Ægyptum.] Id factum esse sub Tito docet Josephus, lib. 7. Belli cap. 16. ubi docet Judæos à Romanis captos, qui minores erant septemdecim annis, in Ægyptum deductos, ibique venditos fuisse ad onera et opera, idque tanta copia, ut vix invenirentur emptores.

Nota τὸ *classibus :* hinc enim patet, tempore Mosis, fuisse classes et naves. Has enim Hebræis hîc quasi notas proponit et nominat Moses; unde patet quàm historia Mosis antiquior sit historia Gentilium et Poetarum : hi enim primas naves putant fuisse Jasonis et Argonautarum, qui fuerunt paulo ante bellum Trojanum, sub tempora Jephte, judicis Hebræorum.

CAPUT VIGESIMUM NONUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit Moses Hebræos urgere ad legem Dei, partim beneficiis et promissis, partim minis et terroribus; idque a v. 18. ad finem capitis.

1. Hæc sunt verba fœderis quod præcepit Dominus Moysi ut feriret cum filiis
Israel in terra Moab, præter illud fœdus quod cum eis pepigit in Horeb.
2. Vocâvitque Moyses omnem Israel, et dixit ad eos : Vos vidistis uni-
versa quæ fecit Dominus coram vobis in terra Ægypti Pharaoni, et
omnibus servis ejus, universæque terræ illius, 3. tentationes magnas
quas viderunt oculi tui, signa illa, portentaque ingentia, 4. et non dedit
vobis Dominus cor intelligens, et oculos videntes, et aures quæ possunt
audire, usque in præsentem diem. 5. Adduxit vos quadraginta annis per desertum ; non sunt
attrita vestimenta vestra, nec calceamenta pedum vestrorum vetustate consumpta sunt.
6. Panem non comedistis, vinum et siceram non bibistis; ut sciretis, quia ego sum
Dominus Deus vester. 7. Et venistis ad hunc locum : egressusque est Sehon rex Hesebon,
et Og rex Basan, occurrentes nobis ad pugnam. Et percussimus eos. 8. Et tulimus terram
eorum, ac tradidimus possidendam Ruben et Gad, et dimidiæ tribui Manasse. 9. Custodite
ergo verba pacti hujus, et implete ea, ut intelligatis universa quæ facitis. 10. Vos statis hodie
cuncti coram Domino Deo vestro, principes vestri, et tribus, ac majores natu, atque doctores,
omnis populus Israel, 11. liberi, et uxores vestræ, et advena qui tecum moratur in castris,
exceptis lignorum cæsoribus, et his qui comportant aquas : 12. ut transeas in fœdere Domini
Dei tui, et in jurejurando quod hodie Dominus Deus tuus percutit tecum : 13. ut suscitet te
sibi in populum, et ipse sit Deus tuus, sicut locutus est tibi, et sicut juravit patribus tuis,
Abraham, Isaac, et Jacob. 14. Nec vobis solis ego hoc fœdus ferio, et hæc juramenta confir-
mo, 15. sed cunctis præsentibus, et absentibus. 16. Vos enim nostis quomodo habitaverimus
in terra Ægypti, et quomodo transierimus per medium nationum, quas transeuntes, 17. vi-
distis abominationes et sordes, id est, idola eorum, lignum et lapidem, argentum et aurum,
quæ colebant. 18. Ne forte sit inter vos vir aut mulier, familia aut tribus, cujus cor aversum
est hodie à Domino Deo nostro : ut vadat et serviat diis illarum Gentium, et sit inter vos ra-
dix germinans fel et amaritudinem. 19. Cumque audierit verba juramenti hujus, benedicat sibi
in corde suo, dicens : Pax erit mihi, et ambulabo in pravitate cordis mei, et absumat ebria
sitientem, 20. et Dominus non ignoscat ei; sed tunc quàm maxime furor ejus fumet, et zelus

contra hominem illum, et sedeant super eum omnia maledicta, quæ scripta sunt in hoc volumine; et deleat Dominus nomen ejus sub cœlo, 21. et consumat eum in perditionem ex omnibus tribubus Israel, juxta maledictiones quæ in libro legis hujus ac fœderis continentur. 22. Dicetque sequens generatio, et filii qui nascentur deinceps, et peregrini qui de longe venerint, videntes plagas terræ illius, et infirmitates quibus eam afflixerit Dominus, 23. sulphure et salis ardore comburens, ita ut ultra non seratur, nec virens quippiam germinet in exemplum subversionis Sodomæ et Gomorrhæ, Adamæ et Seboim, quas subvertit Dominus in ira et furore suo. 24. Et dicent omnes Gentes: Quare sic fecit Dominus terræ huic? quæ est hæc ira furoris ejus immensa? 25. Et respondebunt: Quia dereliquerunt pactum Domini, quod pepigit cum patribus eorum, quando eduxit eos de terra Ægypti; 26. et servierunt diis alienis, et adoraverunt eos, quos nesciebant, et quibus non fuerant attributi: 27. idcirco iratus est furor Domini contra terram istam, ut induceret super eam omnia maledicta, quæ in hoc volumine scripta sunt: 28. et ejecit eos de terra sua in ira et in furore, et indignatione maxima, projecitque in terram alienam, sicut hodie comprobatur. 29. Abscondita, Domino Deo nostro: quæ manifesta sunt, nobis et filiis nostris usque in sempiternum, ut faciamus universa verba legis hujus.

1. Hæc sunt verba fœderis.] Deus iniit fœdus in Sina cum Hebræis, Exodi 19. v. 4, dando eis Decalogum aliasque leges: hîc vero, post 28 annos, illud fœdus renovat cum posteris eorum in campestribus Moab, sub hac conditione ut scilicet servent leges ejus.

2. Vocavitque Moyses omnem Israel.] Forte ergo Israelitæ jam domum redierunt, interpolata oratione Mosis: hæc enim hucusque longa satis fuit concio; inde hîc denuo revocati sunt, quasi ad fœdus cum Deo renovandum. Ita Abulensis.

Posset tamen secundo sic simplicius et planius explicari: *vocavit*, id est, compellavit omnem Israel.

2 et 3. Vos vidistis, etc., tentationes magnas,] puta plagas magnas inflictas Ægyptiis, quibus Deus animos Ægyptiorum tentavit, impulit, et coegit ut vos dimitterent.

4. Et non dedit vobis Dominus cor intelligens, et oculos videntes, et aures quæ possunt audire.] Hebr. *aures ad audiendum*, vel *audientes*, ut scilicet audiretis portenta Dei; non quasi Hebræi non haberent oculos, aut non vidissent portenta, et beneficia sibi à Deo præstita, aut non audissent ea, sed quod videntes et audientes ea, quasi non viderent, et non audirent; quia ea non æstimabant, nec inde ad amorem, obedientiam et laudem Dei creatoris et largitoris assurgebant. Deus ergo non dedit eis aures, cor et oculos videntes; quia ipsi ea occluserunt illuminationi et gratiæ Dei, sicut qui claudit fenestram, non potest eum sol illuminare, q. d. Semper ingrati fuistis tantis Dei in vos beneficiis, et corpore licet ea videntes, corde tamen et mente ea non vidistis, nec æstimastis. Unde Rabanus: *Quod vero*, ait, *dicit Deum non dedisse eis oculos, nec aures, nullo modo arguens et increpans hoc diceret, nisi ad eorum culpam* (qui lumine et gratia Dei indigni, eique rebelles fuerunt) *pertinere vellet intelligi.* Ita et Theodoretus.

5. Non sunt attrita vestimenta vestra.] Quærit hîc Abulensis: Unde tot millia parvulorum, qui nati sunt in deserto, habuerunt suas vestes? Aliqui respondent Hebræos eas emisse à vicinis gentibus. Sed illæ fere hostiles erant: unde Hebræi cum eis vix habebant commercia. Secundo, Abulensis respondet Hebræos eas extulisse secum ex Ægypto; et esto illæ majores essent et viriles, supernaturaliter tamen easdem fuisse imminutas et contractas, atque accommodatas corpusculis parvulorum, easque rursum cum eis crescentibus crevisse. Verum hoc miraculum hîc sine necessitate ponitur.

Dico ergo primo Hebræos in exitu spoliasse Ægyptum, vestesque varias inde extulisse, ut patet Exodi 12. 35, quas postea dissuerunt et consciderunt, easque corporibus parvulorum admensi sunt et adaptarunt. Secundo, vestes eorum qui moriebantur et succrescebant. Tot autem fere sunt mortui in deserto, quot nati, ut patet conferenti cap. 12. Exodi v. 37. cum Numer. 26. 51. Tertio, Hebræi tam viri quàm feminæ in deserto per 40 annos non fuerunt otiosi, sed lanam et linum tractabant, indeque sibi pannos ac vestes confecerunt. Pari modo, ex pellibus animalium suorum conficiebant corium, indeque calceos, uti concedit Abulensis; quod si ita est, cur non pari modo ex lana et lino confecerint pannos et vestes?

Ex hoc loco Tertull. lib. de Resurrect. carnis cap. 58. eam ita probat: *Hæ*, ait, *figuræ nostræ fuerunt, ut Dominum potentiorem credamus omni corporum lege, et carnis magis utique conservatorem, cujus etiam vestimenta et calceamenta protexit.*

6. Panem non comedistis,] quia loco panis comedebant manna: carnes tamen, ova, pisces, etc. potuerunt comedere, et emere à vicinis gentibus, uti dicitur Deuter. 2. v. 6. vix tamen ea emisse et comedisse videntur; quia in manna habebant omnem saporem. Ita Abulensis.

10. Vos statis hodie cuncti.] Oportebat ut omnes ad susceptionem legis et fœderis convenirent: quia quod omnes tangit, ab omnibus debet approbari, et hoc modo condebantur leges Romanæ; scilicet conveniente toto populo, quærebat alta voce magistratus, utrum placeret eis talis lex: atque ex responsione totius populi pendebat, utrum illa approbaretur, vel reprobaretur, ut patet in Institut. de jure naturali, §. *lex est*. Ita Abulensis.

12. Ut transeas in fœdere Domini Dei tui, ut scilicet ineas fœdus solemne coram, et cum

Deo tuo, et obstringas te JUREJURANDO,] id est, exsecratione maledictionum hoc c. et præced. descriptarum; has enim significat Hebr. אלה *ala*, et Græcum ἀραί.

18. NE FORTE, etc., SIT INTER VOS RADIX GERMINANS FEL ET AMARITUDINEM,] vel toxicum et absinthium, uti vertunt recentiores; Chald. vertit: *Ne sit inter vos cogitans peccata et superbiam.* Peccatum ergo, et aversio à Deo hîc dicitur fel, amaritudo, absinthium, toxicum; primo, quia lethaliter sauciat animam; secundo, quia eam amaricat per remorsum conscientiæ, et lancinat; tertio, quia eam reddit Deo invisam et exosam: peccatum enim est objectum unicum iræ, indignationis et vindictæ Dei. Similis phrasis est Actor. 8. v. 23; ait enim Petrus Simoni Mago: *In felle amaritudinis, et obligatione iniquitatis video te esse.*

Potest secundo hic fel significare bilem Dei, quasi dicat, inquit Hieron. Prado in Ezech. cap. 8. pag. 117. Cavete ne inter vos reliqua sit aliqua idololatriæ species occulta, quasi radix sub terra, quæ deinde germinet absinthium fellis amarissimum, quæ scilicet accendat bilem meam, et ebullire faciat fel, ita ut nulla sit remissio. Nam bilem sequitur sitis, sitim ebrietas et furoris effusio, atque hoc est quod sequitur: *Et assumat ebria sitientem*, id est, consequatur ebrietas sitim, vel potius, *absumat ebria*, scilicet anima, *sitientem*, scilicet animam, id est, animæ sitim. q. d. Ut animæ sitim ebrietas exstinguat et absumat. Verum de hac phrasi mox dicam.

19. CUMQUE AUDIERIT VERBA JURAMENTI (id est, maledictionis, et exsecrationis hujus, ut dixi v. 12. contemnens et irridens eam) BENEDICAT SIBI IN CORDE SUO,] blandiatur sibi, promittendo scilicet sibi impunitatem, et *pacem*, id est, prosperitatem, etiamsi leges hasce meas violarit; patet ex sequent.

ET ABSUMAT (ita legendum cum Romanis et Regiis, non *assumat*, ut habent Plantina) EBRIA SITIENTEM.] Hebr. est: *Ut addatur ebria sitienti*, scilicet in pœna, æque ac culpa. Unde Septuag. clare vertunt: *Ut peccator perdat simul innocentem.* Vox enim *non*, quam addunt Septuaginta, dicentes, *non perdat*, non est in Hebræo, et prohibitive tantum à Septuag. est addita; unde melius et planius omittitur. Huc alludit et Chald. *Ut addantur ei peccata ignorantiæ peccatis superbiæ;* q. d. ait Rabanus: Cave ne, qui ebrius es malitia et præsumptione, seducas eum qui habet votum discendi veritatem. Videtur autem illo tempore fuisse proverbium: *Ebrius sitientem, aut sobrium ducit* (uti apud non est, *cæcus cæcum ducit*) id est, impius et sceleratus simplicem et avidum, non tam veritatis et sapientiæ, ut vult Rabanus, quam novitatis et voluptatis (ebrietas enim et sitis sunt ejusdem rei) ducit, et seducit ad suas sceleratas voluptates, errores et idololatrias. Aliter hanc phrasin explicat Eugubinus, sed minus, ut videtur, genuine, scilicet sic: *Ut addatur ebria sitienti, aut ebrietas siti; quasi dicat: Ut avidissime pessimos quosque errores imbibant, ut eorum malefaciendi sitis fiat quædam ebrietas, inebrientur malefactis, quod tantopere prius cupiebant.*

Hinc symbolice, absumit ebria sitientem, cum pars inferior voluptatibus inescata et inebriata, totam ad se mentem (quæ sitiens est, quod voluptatum corporalium per se sit expers) trahit et absorbet: tuncque homo fit mancipium corporis sui: dominatur enim corpus et appetitus in rationem, eamque sibi subjicit.

20. FUROR EJUS FUMET,] id est, gravissime irascatur et ulciscatur Deus.

ET SEDEANT,] ut quasi fixe et immobiliter peccatori adhæreant hæc maledicta, uti sedens adhæret suæ sedi.

23. SULPHURE ET SOLIS ARDORE COMBURENS,] scilicet terram vestram. Pro *solis* corrige *salis*. Ita Hebr. Chald. Septuag. et Romana. Sal enim terræ inspersum eam exsiccat, urit, depascitur et sterilem facit; hinc Achimelech sal sparsit in agro Sichem, cum vellet eum omnino sterilem efficere, Judic. 9. 45.

IN (id est *ad*) EXEMPLUM SUBVERSIONIS SODOMÆ,] q. d. Instar subversionis Sodomæ, sicuti Deus subvertit Sodomam, patet ex Hebræo.

26. ET SERVIERUNT DIIS ALIENIS, etc., QUIBUS NON FUERANT ATTRIBUTI (Hebr. *quos non divisit eis*, quisquam scilicet, id est, qui non sunt eis divisi et attributi. Cal enim pro niphal, id est, activum pro passivo, sæpe usurpant Hebræi. q. d. Hebræi diis alienis non sunt dati in custodiam et famulatum; sed Deo vero, ejusque hæreditas jam ab olim fuerunt: quare sacrilege ipsimet se illi suffurati sunt, et alienis diis se subjecerunt) SICUT HODIE COMPROBATUR,] videlicet quando ista, quæ hîc prædicuntur, posterioribus temporibus facta fuerint; loquitur enim Moses de tempore futuro: sunt enim hæc verba Gentium, desolationem Judæorum factam admirantium.

29. ABSCONDITA, DOMINO DEO NOSTRO; QUÆ MANIFESTA SUNT, NOBIS ET FILIIS NOSTRIS.] Chald. Aben Ezra et Rabini sic explicant, q. d. *Quæ occulta sint coram Domino*, id est, Domini est occulta peccata punire: *quæ autem manifesta sunt, nobis*, scilicet convenit ea punire. Verum melius ad legem Dei, vel potius ad maledicta et flagella Dei, quæ hîc prævaricatoribus ab eo intentantur, hæc referemus, q. d. Hæc flagella futura, prævisa et decreta à Deo, sunt abscondita, suntque inter occulta Dei judicia, quæ tamen nobis manifestavit, ut eorum metu legem ejus faciamus. Ita Cajetan. Quod enim Abulensis sic explicat: Manifesta sunt nobis flagella Dei, quia ea jam immissa sunt nobis, quia ea sentimus et experimur; non consentit cum sequentibus, sequitur enim: *Usque in sempiternum, ut faciamus universa verba legis hujus.*

CAPUT TRIGESIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit concionari Moses : unde primo, promittit eis reditum e captivitate, si ad legem Dei redeant. Secundo, v. 11. docet legem Dei eis esse ad manum. Tertio, v. 15. proponit eis vitam et mortem, bonum et malum. Quarto, v. 19. ad hoc testes invocat coelum et terram.

1. Cum ergo venerint super te omnes sermones isti, benedictio, sive male-
dictio, quam proposui in conspectu tuo, et ductus pœnitudine cordis tui
in universis gentibus, in quas disperserit te Dominus Deus tuus, 2. et
reversus fueris ad eum, et obedieris ejus imperiis, sicut ego hodie
præcipio tibi, cum filiis tuis, in toto corde tuo, et in tota anima tua,
3. reducet Dominus Deus tuus captivitatem tuam, ac miserebitur tui, et
rursum congregabit te de cunctis populis, in quos te ante dispersi. 4. Si
ad cardines cœli fueris dissipatus, inde te retrahet Dominus Deus tuus, 5. et assumet, atque
introducet in terram quam possederunt patres tui, et obtinebis eam : et benedicens tibi
majoris numeri te esse faciet quam fuerunt patres tui. 6. Circumcidet Dominus Deus tuus cor
tuum, et cor seminis tui : ut diligas Dominum Deum tuum in toto corde tuo, et in tota anima
tua, ut possis vivere. 7. Omnes autem maledictiones has convertet super inimicos tuos, et
eos qui oderunt te et persequuntur. 8. Tu autem reverteris, et audies vocem Domini Dei tui ;
faciesque universa mandata quæ ego præcipio tibi hodie : 9. et abundare te faciet Dominus Deus
tuus in cunctis operibus manuum tuarum, in sobole uteri tui, et in fructu jumentorum tuorum,
in ubertate terræ tuæ, et in rerum omnium largitate. Revertetur enim Dominus, ut gaudeat
super te in omnibus bonis, sicut gavisus est in patribus tuis : 10. si tamen audieris vocem
Domini Dei tui, et custodieris præcepta ejus et cæremonias, quæ in hac lege conscripta sunt ;
et revertaris ad Dominum Deum tuum in toto corde tuo, et in tota anima tua. 11. Mandatum
hoc, quod ego præcipio tibi hodie, non supra te est, neque procul positum ; 12. nec in cœlo
situm, ut possis dicere : Quis nostrûm valet ad cœlum ascendere, ut deferat illud ad nos, et
audiamus atque opere compleamus? 13. Neque trans mare positum, ut causeris, et dicas :
Quis ex nobis poterit transfretare mare, et illud ad nos usque deferre, ut possimus audire et
facere quod præceptum est ? 14. Sed juxta te est sermo valde, in ore tuo, et in corde tuo, ut
facias illum. 15. Considera quod hodie proposuerim in conspectu tuo vitam et bonum, et è
contrario mortem et malum : 16. ut diligas Dominum Deum tuum, et ambules in viis ejus,
et custodias mandata illius ac cæremonias atque judicia ; et vivas, atque multiplicet te, benedi-
catque tibi in terra ad quam ingredieris possidendam. 17. Si autem aversum fuerit cor tuum,
et audire nolueris, atque errore deceptus adoraveris deos alienos, et servieris eis ; 18. prædico
tibi hodie quod pereas, at parvo tempore moreris in terra ad quam, Jordane transmisso, in-
gredieris possidendam. 19. Testes invoco hodie cœlum et terram, quod proposuerim vobis vi-
tam et mortem, benedictionem et maledictionem. Elige ergo vitam, ut et tu vivas, et semen
tuum ; 20. et diligas Dominum Deum tuum, atque obedias voci ejus, et illi adhæreas (ipse
est enim vita tua, et longitudo dierum tuorum), ut habites in terra pro qua juravit Dominus
patribus tuis, Abraham, Isaac, et Jacob, ut daret eam illis.

4. Si ad cardines (hebr. ad extremitatem) cœli fueris dissipatus, inde te retrahet Dominus.] Est hyperbole, q. d. Si fueritis in extremo orbe, inde reducet vos Deus; si ad extremas terræ regiones, quæ sub polis arctico et antarctico sitæ sunt, relegati fueritis, inde in patriam vos revocabit. Unde Franc. Valesius c. 26. Sacræ Philosoph. ex nostro hoc textu colligit esse Antipodes ; nam qui sub polo arctico degunt, sunt Antipodes iis qui degunt sub antarctico, et contra. Innuit autem hic Deus Hebræos eò posse dispergi, ac proinde ibi esse terram habitabilem. Abulensis per cardines cœli accipit quatuor cœli plagas, videlicet Orientem, Occidentem, Meridiem, et Septentrionem. Verum aptius, per cardines accipias duos polos jam dictos, quia sicut ostii cardines sunt fixi et immobiles, in iisque volvitur et movetur ostium; ita pol.

sunt fixi et immobiles, in iisque volvitur cœlum.

Est hic unus è potioribus Scripturæ locis, quem Judæi pro se citant, et Christianis semper objiciunt, nempe quòd jam sint in ultima captivitate, in quatuor mundi plagas dispersi, ubi exspectant Messiam, qui illos iterum in unum congreget, et in Judæam reducat: hanc enim Scripturam non esse impletam in reditu è captivitate Babylonica, eo quòd in ea non fuerint dispersi in quatuor mundi plagas, et eo quòd duæ tantum tribus tunc in Judæam redierint, aliis decem in Assyria manentibus.

Verum Nehemias cap. 1. vers. 8 et 9. diserte docet hunc locum, et hanc promissionem impletam esse, in reditu è captivitate Babylonica; non enim asserit Moses eos dispergendos ad extrema cœli, sed loquitur conditionate, aitque: Etiamsi contingeret vos dispergi ad extrema cœli, inde reducam vos; estque hyperbole, ut dixi. Adde, loquitur Moses de statu legis et judaismi; eo enim stante, promittit eis reditum in Judæam, si pœnitentiam agant; jam autem hic status, cum judaismo, per Christum est abolitus. Unde duæ tribus jam in plena dispersione sua et eversione versantur, à 1600 annis; decem vero tribus, à bis mille et amplius annis, quamcumque pœnitentiam egerint, vel agant, hactenus tamen tanto tempore eas reduci non vidimus. Denique, Judæi pœnitere et ad Deum redire nequeunt, nisi Christum à Deo missum recipiant: hoc autem facient in fine mundi, qui tunc eos per Eliam et Henoch in Jerusalem reducet, convertet et salvabit.

6. CIRCUMCIDET COR TUUM,] id est, auferet superflua et nociva desideria, et duritiem voluntatis tuæ. Unde Septuag. vertunt περικαθαριεῖ, id est, circumpurgabit cor tuum; vide dicta Levit. cap. 26. 41.

9. REVERTETUR UT GAUDEAT.] Non quasi mutabilis sit Deus, ut nunc gaudeat, nunc doleat; sed antropopathῶs de Deo loquitur Script. Homines enim cum alicujus miserentur, eumque in gratiam recipiunt, lætantur de ejus bonis et felicitate, cum prius eum odissent, et in ejus pœnis ac ærumnis ætati fuissent. In Deo autem nulla harum passionum est temporalis vicissitudo; sed ab æterno lætatus est Deus, simul et semel unico actu, de toto ordine punitionis et præmiorum, qui per omnem æternitatem decurret, et his illisve obveniet, atque in eo actu, eaque lætitia semper perseverat et perseverabit.

10. SI TAMEN AUDIERIS VOCEM DOMINI DEI TUI.] Si enim vis ut audiat te Deus, tu prior eum audi, vel exterius per legem, Scripturam aut concionatorem, vel interius per sanctam inspirationem loquentem. Si vis ut Deus faciat voluntatem tuam, tu prior facito quæ ipse vult et mandat. Si vis ut ipse revertatur ad te, tu pariter revertere et occurre illi. Si vis ut ipse gaudeat super te, tu quoque gaude super illo. *Delectare in Domino, et dabit tibi petitiones cordis tui.*

Hinc viri sancti omnia quæ petunt à Deo impetrant, quia vicissim faciunt quidquid ab eis exigit Deus. Ita S. Dominicus dicebat se nihil unquam postulasse à Deo, quod non protinus obtinuisset, cumque subderet unus: Pete ergo ut D. Conradus (Doctor is erat celebris) fiat tui Ordinis: Difficile, ait, hoc quidem est, attamen si petam futurum confido. Petiit, totaque nocte oravit, et ecce mane accurrit Conradus stimulatus à Deo, habitumque Ordinis à S. Dominico flagitat et accipit. Quòd ergo suos orantes subinde non exaudiat Deus, causa est quod nos non audiamus eum, nec obediamus voci ejus. O quanti fieremus apud Deum, si ei semper studiose auscultaremus et obsequeremur! Solebat S. Franciscus, audiens internam Dei inspirationem etiam in itinere, consistere, totusque ad eam attendere dicens: Loquere, Domine, audit servus tuus; et quamdiu inspiratio durabat, consistebat, eique humiliter et attente auscultabat, moxque eam opere adimplebat; hinc tantus evasit.

E contrario non patitur Deus se contemni, suamque vocem negligi; est enim hoc indignum et injurium Deo: unde ipse tales punit deserendo eos, sinendoque ut ruant in gravia mala et peccata. Hoc est enim quod ipse comminatur, Proverb. 1. 24. *Quia vocavi, et renuistis*, etc., *ego quoque in interitu vestro ridebo.* Qui ergo sapit audiat illud Psaltis: *Hodie si vocem Domini audieritis, nolite obdurare corda vestra.*

11. MANDATUM HOC, etc., NON SUPRA TE EST,] ut possis te excusare, et dicere: Non possum illud attingere, ut sciam et compleam. Heb. est: *Mandatum hoc non est à te separatum, nec remotum.*

14. SED JUXTA TE EST SERMO, IN ORE TUO, ET IN CORDE TUO,] q. d. Habes legem Dei ad manum, ut in corde, id est memoria, eam rumines, eamque ore proloquaris. Hunc locum citat Apostolus, Roman. 10. et allegorice pulchreque, ut docet S. Aug. q. 53. accommodat cum fidei, ut ostendat quàm facile per eam homo justificari possit: nec enim ad hoc opus est ut quis ascendat in cœlum, et inde nobis Christum deducat, ut videamus Christum; et videntes salvi fiamus; sed satis est credere Christum esse Deum, et nostrî causa de cœlo descendisse. Sic non est opus ut quis ad inferos descendat, et inde Christum à mortuis ad vitam reducat; sed sufficit ut credamus Christum divina virtute resurrexisse: hoc autem credere corde, et ore profiteri est facillimum. Vide dicta ad Rom. 10. 6.

15. CONSIDERA QUOD HODIE PROPOSUERIM IN CONSPECTU TUO VITAM ET BONUM, ET E CONTRARIO MALUM ET MORTEM,] scilicet *in liberam prædam*, ait S. Chrys. *Quasi enim liberum quoddam voluit esse aucupium mortis ac vitæ, ut in alto veluti suspensa, animabus fidelium exponerentur ad prædam.* Huc allusit Sapiens, Eccl. 15. 17. *Apposuit tibi aquam et ignem: ad quod volueris porrige manum. Ante hominem vita et mors, bonum et malum, quod placuerit ei, dabitur illi. Hominis arbitrium*, ait ibidem Jansenius, *Deus quasi suspendit in æthere inter duo elementa; aquam, in symbolum refrigerii vitæ æternæ: ignem, in expressionem tormentorum apud inferos.*

16. AMBULES IN VIIS EJUS,] legi ejus studiose et continue obediendo. Nota: Script. crebro utitur verbo ambulandi, quia fidelium est nunquam stare, sed semper progredi in via Domini. *Nunquam*, ait S. Bern. ep. 253. ad Garinum, *justus arbitratur se comprehendisse; nunquam dicit: Satis est; sed semper esurit sititque justitiam: quia in æternum se divino mancipavit famulatui.* Hinc Proverb. 4. v. 18. dicitur: *Justorum semita quasi lux splendens procedit, et crescit usque ad perfectum diem.* Et Psal. 83. 8. *Beatus homo*

cujus est auxilium abs te : ascensiones in corde suo disposuit, etc., *ibunt de virtute in virtutem*. Præclare S. Bern. ep. 253. *Ibi tu, Christiane, fige tui cursus profectusque metam, ubi Christus posuit, qui nusquam stetit, sed exultavit ut gigas ad currendam viam, factus obediens usque ad mortem.*

19. Testes invoco hodie cœlum et terram.] Quomodo cœlum et terra testes sint, tum legis, tum prævaricationis, tum vindictæ divinæ, explicui c. 4. 26.

Quod proposuerim vobis vitam et mortem.] Ita legendum cum Roman. Hebr. Chald. et Septuag. non autem, *vitam et bonum*, q. d. Si legem hanc serves, promitto tibi vitam hic longævam et felicem : sin eam violes, comminor et prædico tibi mortem celerem et miseram, eamque et præsentem et æternam. Elige ergo unum è duobus.

20. Ipse est enim vita tua, et longitudo dierum tuorum,] q. d. Deus est effective vita et longævitas tua : quia scilicet ipse prolongabit tibi vitam, si ejus legi obedias. Unde Act. 17. dicitur : *In ipso*, id est, per ipsum, *vivimus, movemur, et sumus.*

Pulchre S. Dionys. cap. 6. de divin. nom. docet Deum esse vitam in se essentialem ; rursum eum esse vitam causalem vitæ animalium, plantarum, hominum, angelorum et beatorum; eamque triplicem, primo exemplarem, secundo efficientem, tertio finalem.

CAPUT TRIGESIMUM PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Moses roborat populum et Josue, ut pergant in Chanaan. Secundo, v. 9. scribit Deuteronomium, illudque jubet legi populo, in anno septimo remissionis. Tertio, Deus v. 14. alloquitur et instituit Josue loco Mosis. Quarto, v. 19. jubet scribi canticum cap. seq. illudque ab Israelitis edisci et cani. Quinto, v. 26. jubet Deuteronomium in latere arcæ servari.

1. Abiit itaque Moses, et locutus est omnia verba hæc ad universum Israel,
2. et dixit ad eos : Centum viginti annorum sum hodie, non possum ultra
egredi et ingredi, præsertim cum et Dominus dixerit mihi : Non trans-
ibis Jordanem istum. 3. Dominus ergo Deus tuus transibit ante te : ipse
delebit omnes gentes has in conspectu tuo, et possidebis eas ; et Josue iste
transibit ante te, sicut locutus est Dominus. 4. Facietque Dominus eis
sicut fecit Sehon et Og regibus Amorrhæorum, et terræ eorum, delebit-
que eos. 5. Cum ergo et hos tradiderit vobis, similiter facietis eis sicut præcepit vobis :
6. Viriliter agite, et confortamini, nolite timere, nec paveatis ad conspectum eorum ; quia
Dominus Deus tuus ipse est ductor tuus, et non dimittet, nec derelinquet te. 7. Vocavitque
Moyses Josue, et dixit ei coram omni Israel : Confortare, et esto robustus ; tu enim intro-
duces populum istum in terram, quam daturum se patribus eorum juravit Dominus, et tu eam
sorte divides. 8. Et Dominus qui ductor est vester, ipse erit tecum : non dimittet, nec dere-
linquet te ; noli timere, nec paveas. 9. Scripsit itaque Moyses legem hanc, et tradidit eam
sacerdotibus filiis Levi, qui portabant arcam fœderis Domini, et cunctis senioribus Israel.
10. Præcepitque eis, dicens : Post septem annos, anno remissionis, in solemnitate taberna-
culorum, 11. convenientibus cunctis ex Israel, ut appareant in conspectu Domini Dei tui in
loco quem elegerit Dominus, leges verba legis hujus coram omni Israel, audientibus eis,
12. et in unum omni populo congregato, tam viris quàm mulieribus, parvulis et advenis, qui
sunt intra portas tuas : ut audientes discant, et timeant Dominum Deum vestrum, et custo-
diant, impleantque omnes sermones legis hujus; 13. filii quoque eorum qui nunc ignorant,
ut audire possint, et timeant Dominum Deum suum cunctis diebus quibus versantur in terra,
ad quam, vos, Jordane transmisso, pergitis obtinendam. 14. Et ait Dominus ad Moysen :
Ecce prope sunt dies mortis tuæ ; voca Josue, et state in tabernaculo testimonii, ut præcipiam
ei. Abierunt ergo Moyses et Josue, et steterunt in tabernaculo testimonii. 15. Apparuitque Do-
minus ibi in columna nubis, quæ stetit in introitu tabernaculi. 16. Dixitque Dominus ad Moy-
sen : Ecce tu dormies cum patribus tuis, et populus iste consurgens fornicabitur post deos
alienos in terra, ad quam ingreditur ut habitet in ea : ibi derelinquet me, et irritum faciet
fœdus quod pepigi cum eo. 17. Et irascetur furor meus contra eum in die illo : et derelin-
quam eum, et abscondam faciem meam ab eo, et erit in devorationem ; invenient eum omnia
mala et afflictiones, ita ut dicat in illo die : Vere quia non est Deus mecum, invenerunt me

hæc mala. 18. Ego autem abscondam, et celabo faciem meam in die illo, propter omnia mala quæ fecit, quia secutus est deos alienos. 19. Nunc itaque scribite vobis canticum istud, et docete filios Israel; ut memoriter teneant, et ore decantent, et sit mihi carmen istud pro testimonio inter filios Israel. 20. Introducam enim eum in terram, pro qua juravi patribus ejus, lacte et melle manantem. Cumque comederint, et saturati crassique fuerint, avertentur ad deos alienos, et servient eis; detrahentque mihi, et irritum facient pactum meum. 21. Postquam invenerint eum mala multa et afflictiones, respondebit ei canticum istud pro testimonio, quod nulla delebit oblivio ex ore seminis sui. Scio enim cogitationes ejus, quæ facturus sit hodie, antequam introducam eum in terram quam ei pollicitus sum. 22. Scripsit ergo Moyses canticum, et docuit filios Israel. 23. Præcepitque Dominus Josue filio Nun, et ait: Confortare et esto robustus; tu enim introduces filios Israel in terram quam pollicitus sum, et ego ero tecum. 24. Postquam ergo scripsit Moyses verba legis hujus in volumine, atque complevit, 25. præcepit Levitis, qui portabant arcam fœderis Domini, dicens: 26. Tollite librum istum, et ponite eum in latere arcæ fœderis Domini Dei vestri, ut sit ibi contra te in testimonium. 27. Ego enim scio contentionem tuam, et cervicem tuam durissimam. Adhuc vivente me et ingrediente vobiscum, semper contentiose egistis contra Dominum: quanto magis cum mortuus fuero? 28. Congregate ad me omnes majores natu per tribus vestras, atque doctores, et loquar audientibus eis sermones istos, et invocabo contra eos cœlum et terram. 29. Novi enim quod post mortem meam inique agetis, et declinabitis cito de via quam præcepi vobis; et occurrent vobis mala in extremo tempore, quando feceritis malum in conspectu Domini, ut irritetis eum per opera manuum vestrarum. 30. Locutus est ergo Moyses, audiente universo cœtu Israel, verba carminis hujus, et ad finem usque complevit.

1. ABIIT ITAQUE MOYSES, ET LOCUTUS EST,] id est, addidit ergo, vel cœpit loqui Moyses verba ista, quæ sequuntur; Hebræi enim per *egredi, abire, surgere*, sæpe intelligunt incipere: *abiit* ergo, id est, cœpit. Ita Abulensis et Oleaster.

2. NON POSSUM ULTRA EGREDI ET INGREDI,] non possum ultra vos ducere, et esse dux vester, tum propter senium, tum quia Deus prohibuit me ingressu terræ promissæ, ut sequitur. Ita Oleaster.

3. DOMINUS ERGO DEUS TUUS TRANSIBIT ANTE TE,] non mutando locum, sed operando; et debellando hostes tuos, q. d. Deus erit dux tuus usque in Chanaan.

SCRIPSIT ITAQUE MOYSES LEGEM HANC,] puta Deuteronomii. Nota: Scripsit hæc (æque ac canticum sequens c. 32. ut patet v. 22. hic) Moses, antequam ea diceret et promulgaret populo. Nam eadem die, qua hæc dixit Moses, et populo benedixit, ascendit in montem Nebo, ut patet c. seq. v. 48. ibique mortuus est: nec enim Moses potuisset eodem die totum Deuteronomium dicere simul, et scribere. Ita Abulensis.

Hinc videtur quòd Moses totum Deuteronomium non dixerit unica vice: tum quia hoc longum et molestum fuisset; tum quia postquam cœpit illud proloqui, antequam finiret, scripsit illud, ut hic dicitur.

10 et 11. POST SEPTEM ANNOS, computandos à divisione et possessione pacifica terræ sanctæ, ANNO REMISSIONIS, IN SOLEMNITATE TABERNACULORUM, etc., LEGES VERBA LEGIS HUJUS.] Quolibet ergo anno septimo, publice legi debebat Deuteronomium, coram omnibus, etiam parvulis. Nam primæ impressiones sunt fortissimæ. Unde Aristot. Magni, ait, interest à juventute sic vel sic assuescere. Hinc et Plato jussit homines à teneris instrui ad recte lætandum et tristandum; quia in his perfecta disciplina est, ut scilicet lætemur de virtutibus, tristemur de vitiis.

Mystice annus septimus remissionis est tempus gratiæ, in quo Christus et Apostoli secundam legem, puta Evangelicam, promulgarunt. Ita Cyrilus in Glaphyris.

13. FILII QUOQUE EORUM QUI NUNC IGNORANT,] puta parvuli, qui nihil adhuc noverunt, ideoque pariter ignorant hanc Dei legem.

16. POPULUS ISTE CONSURGENS FORNICABITUR POST DEOS ALIENOS,] sequetur deos alienos, eosque colet me deserto; idololatria enim à Prophetis vocatur fornicatio.

17. ABSCONDAM FACIEM MEAM AB EO,] subtrahendo ei meam protectionem.

19. SCRIBITE VOBIS CANTICUM ISTUD (puta carmen hoc de quo c. 32.) ET DOCETE FILIOS ISRAEL, UT, etc., SIT PRO TESTIMONIO,] scilicet propriæ iniquitatis, et justitiæ divinæ.

21. POSTQUAM INVENERINT EUM MALA, etc., RESPONDEBIT EI CANTICUM ISTUD,] q. d. Tunc carmen hoc, quod pangam c. seq. testabitur populo Hebr. quòd deliquerit, et à Deo desciverit, cum scilicet reipsa viderit sibi ea mala accidisse quæ in carmine hoc intentabo et prænuntiabo desertoribus Dei.

SCIO ENIM COGITATIONES EJUS, QUÆ FACTURUS SIT HODIE.] *Tu hodie*, referendum est, non ad *facturus sit*, sed ad *scio*, q. d. Scio hodie et ex nunc ingenium et propensionem populi hujus ad idola et alia mala, quòdque illa reipsa facturus sit suo tempore.

26. TOLLITE LIBRUM ISTUM (Deuteronomii) ET PONITE EUM IN LATERE ARCÆ FOEDERIS DOMINI.] Non quòd hic liber intra ipsam arcam, in angulo ejus aliquo positus sit, aut poni jussus; nam in arca tantum repositæ fuerunt tabulæ legis, ut patet 3. Reg. 8. 9. et 2. Paral. 5. 10. sed quòd ad latus arcæ, ut habent Hebræa, hoc est extra arcam, in limbo, sive sinu ejus, vel prope eam, una cum virga Aaronis, et urna continente manna, inquit Abulensis, collocatus sit; ex

quo loco postmodum ædificato templo, translatus videtur ad gazophylacium, sive ad locum thesaurorum, uti colligitur 2. Paral. 34. 14.

27. EGO SCIO CONTENTIONEM TUAM, ET CERVICEM DURISSIMAM,] q. d. Quia tu, ô popule Hebræe, es contumax, et propensus ad contentionem et rebellionem, possesque procaciter negare quòd unquam tibi data fuisset à me hæc lex; ideo volo ut liber hic legis recondatur in arca, indeque contra te in testimonium proferatur, cum opus fuerit. Nota: Alloquitur hìc Deus Levitas, quasi totum populum: quia illi, utpote sacerdotes et Levitæ, totum populum repræsentabant.

28. INVOCABO CONTRA EOS COELUM ET TERRAM,] ut sint testes eorum quæ dico, scilicet futuræ eorum tam transgressionis, quàm punitionis. Unde canticum sequens, quod est de hac re, sic orditur: *Audite, cœli, quæ loquor; audiat terra verba oris mei.* Vide dicta cap. 4. 26.

29. PER OPERA MANUUM VESTRARUM,] per pravas actiones vestras. Secundo, per idola quæ manibus vestris facietis, et coletis. Ita Abulensis.

30. LOCUTUS EST ERGO MOYSES, AUDIENTE UNIVERSO COETU ISRAEL.] Hinc videtur per miraculum vox Mosis senilis ita fuisse confortata et adaucta, ut à singulis audiretur, puta à tribus hominum millionibus, ut dixi c. 1. 1. Ita Abulensis.

VERBA CARMINIS HUJUS,] quod scilicet proxime pepigit et cecinit Moses c. 32.

Nota hìc zelum et ultima monita Mosis jam morituri: instar enim ignis ardet, ut populo legem Dei inculcet.

Ita Josue c. 24. moriturus populum ad legem Dei fœdere astrinxit, et saxum ingens erexit, quod testis esset adversus eum ne datam Deo fidem falleret.

Ita David moriturus ad Salomonem filium et regni hæredem ait: *Ego ingredior viam universæ terræ, confortare, et esto vir; et observa ut custodias mandata Domini Dei tui,* 3. Reg. 2.

Ita Constantius Cæsar, pater Constantini Magni, moriturus coronam filio imponens ad eum et ad Senatum dixit: *Nunc mihi mors vita ipsa dulcior est futura; nunc optatus adest obitus. Nam filium Imperatorem relinquo, qui Christianorum lacrymas absterget, et tyrannorum crudelitatem vindicabit.* Deinde ad multitudinem conversus, bono animo omnes esse jussit, qui à vera in Christum pietate non descivissent, addiditque Christum deinceps cum Constantino in armis fore. Ita ex Eusebio Baron. tom. 2. an. Christi 306.

Ita Theodosius Imp. moriturus vocavit filios Arcadium et Honorium, eosque ardenti affectu serio cohortatus est, per salutem ipsorum et reip. obtestans, ut sua vestigia insequentes hoc sibi unice curæ esse vellent quo fidei et pietatis doctrina pura et incorrupta conservaretur, et ad posteros propagaretur: in eo conatu nullis laboribus ac sumptibus parcerent, nam in hoc uno summam felicitatis esse positam, hacque ratione unica, nec ulla alia, recte firmari pacem, confici bella, erigi trophæa, et parari victoria. Ita Theodor. lib. 5. c. 25. et alii.

S. Ludovicus rex moriturus filio suo hæc præcepit; *Fili mi, ante omnia cura ut diligas Deum; nemo enim potest salvus esse, nisi Deum amet. Cave ne unquam admittas peccatum mortiferum; sed omnia potius ferre velis genera tormentorum, quàm aliquam talem perpetrare culpam. Crebro confitearis peccata tua, deligasque tibi sapientes Confessarios, qui te possint docere quid agere, quid vitare te oporteat: coram illis ita te geras, ut audeant sincere et reprehendere, et vitia indicare tibi. Parentibus tuis debes amorem, obedientiam et reverentiam. Semper sis addictus et devotus Romanæ Ecclesiæ, et ejus Pontificis haud secus ac spiritali patri te morigerum præbeas.* Ita habet ejus Vita, et Robertus Gaguinus lib. 7. Historiæ Francicæ.

Erricus Westgothorum rex, convocatis ad se proceribus, prædixit se ad nonum diem è vita mortali transiturum, impetravitque ab illis ut Alaricum filium in regni solio collocarent. Ei moriens præcepit imprimis ut Deum diligeret, Dei ministros honoraret, sine consilio procerum fidelium nihil arduum tentaret, subditos amaret, justitiam coleret, clementiam servaret, omnibus se benignum et liberalem exhiberet. Testis est Joan. Magn. l. 15. hist. c. ult.

Philippus II. Hispaniarum rex, moriens anno 1600, filio suo Philippo III. hæc commendavit: *Deus tibi magnam gratiam fecerit, si te ad eum gloriæ apicem, in quo me vidi, evexerit; et te, sicut me, prosperarit. Te ex animo obtestor ut, cum id assecutus fueris, hujus lecti in quo me vides, et ubi omnis hujus mundi gloria sistit, memineris. Tibi commendo Sedis Apostolicæ obedientiam, fidei Catholicæ protectionem, religionis Christianæ zelum, reip. pacem, et in subditos justitiam. Si Deus hæc consilia mea firmaverit, suum regem non amiserit hoc regnum, sed solum cum fructu commutaverit.*

CAPUT TRIGESIMUM SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

HOC CAPUT EST CANTICUM CYCNÆUM MOSIS JAMJAM MORITURI. MOSES ENIM EX DEI INSTINCTU PRÆVIDENS QUOD HEBRÆI POST MORTEM SUAM A DEO DESCISCERENT, IDEOQUE GRAVITER AB EO PUNIENDI FORENT, PRIMO, COELUM ET TERRAM IN TESTES INVOCAT, DEIQUE CLEMENTIAM, JUSTITIAM ET PERFECTIONEM COMMENDAT. SECUNDO, V. 6. PERVERSAM EORUM GENERATIONEM FUTURAM INCREPAT, REFRICANS EIS TOT DEI IN SE BENEFICIA, QUOD POST EA DELICIIS DISSOLUTI, A DEO AD IDOLA DEFLEXERINT. TERTIO, V. 28. OB PECCATA, EOS A DEO IRATO, SUAQUE PROTECTIONE IPSOS DESTITUENTE, VARIIS MALIS ET PLAGIS TRADITOS ESSE CANIT. QUARTO, V. 35. PROMITTIT DEI MISERICORDIAM, ET IN HOSTES EORUM VINDICTAM, UBI PLAGIS SUIS ADMONITI RESIPUERINT.

QUOCIRCA HEBRÆI HOC CANTICUM VOCANT SUMMARIUM, SIVE COMPENDIUM TOTIUS LEGIS. NAM FACIT MENTIONEM MAGNIFICENTIÆ DEI, CREATIONIS COELI ET TERRÆ, UNIUS DEI COLENDI, DILUVII, DIVISIONIS LINGUARUM ET TERRARUM, ELECTIONIS POPULI ISRAEL, BENEFICIORUM EI A DEO IN DESERTO PRÆSTITORUM, RESURRECTIONIS MORTUORUM, ETC.

1. AUDITE, cœli, quæ loquor; audiat terra verba oris mei. 2. Concrescat ut
pluvia doctrina mea, fluat ut ros eloquium meum, quasi imber super her-
bam, et quasi stillæ super gramina. 3. Quia nomen Domini invocabo :
date magnificentiam Deo nostro. 4. Dei perfecta sunt opera, et omnes
viæ ejus judicia : Deus fidelis, et absque ulla iniquitate, justus et rectus.
5. Peccaverunt ei, et non filii ejus in sordibus : generatio parva atque per-
versa. 6. Hæccine reddis Domino, popule stulte et insipiens? numquid non
ipse est pater tuus, qui possedit te, et fecit, et creavit te? 7. Memento dierum antiquorum,
cogita generationes singulas : interroga patrem tuum, et annuntiabit tibi; majores tuos, et
dicent tibi : 8. Quando dividebat Altissimus gentes, quando separabat filios Adam, constituit
terminos populorum juxta numerum filiorum Israel. 9. Pars autem Domini, populus ejus :
Jacob funiculus hæreditatis ejus. 10. Invenit eum in terra deserta, in loco horroris, et vastæ
solitudinis : circumduxit eum, et docuit; et custodivit quasi pupillam oculi sui. 11. Sicut
aquila provocans ad volandum pullos suos, et super eos volitans, expandit alas suas, et as-
sumpsit eum, atque portavit in humeris suis. 12. Dominus solus dux ejus fuit, et non erat
cum eo Deus alienus. 13. Constituit eum super excelsam terram, ut comederet fructus agro-
rum, ut sugeret mel de petra, oleumque de saxo durissimo. 14. Butyrum de armento, et lac
de ovibus cum adipe agnorum, et arietum filiorum Basan : et hircos cum medulla tritici, et
sanguinem uvæ biberet meracissimum. 15. Incrassatus est dilectus, et recalcitravit : incras-
satus, impinguatus, dilatatus, dereliquit Deum factorem suum, et recessit à Deo salutari suo.
16. Provocaverunt eum in diis alienis, et in abominationibus ad iracundiam concitaverunt.
17. Immolaverunt dæmoniis et non Deo, diis quos ignorabant : novi recentesque venerunt,
quos non coluerunt patres eorum. 18. Deum qui te genuit dereliquisti, et oblitus es Domini
creatoris tui. 19. Vidit Dominus, et ad iracundiam concitatus est; quia provocaverunt eum
filii sui et filiæ. 20. Et ait : Abscondam faciem meam ab eis, et considerabo novissima eorum;
generatio enim perversa est, et infideles filii. 21. Ipsi me provocaverunt in eo qui non erat
Deus, et irritaverunt in vanitatibus suis : et ego provocabo eos in eo qui non est populus, et in
gente stulta irritabo illos. 22. Ignis succensus est in furore meo, et ardebit usque ad inferni
novissima; devorabitque terram cum germine suo, et montium fundamenta comburet.
23. Congregabo super eos mala, et sagittas meas complebo in eis. 24. Consumentur fame, et
devorabunt eos aves morsu amarissimo : dentes bestiarum immittam in eos, cum furore tra-
hentium super terram, atque serpentium. 25. Foris vastabit eos gladius, et intus pavor, ju-

venem simul ac virginem, lactentem cum homine sene. 26. Dixi : Ubinam sunt ? cessare fa-
ciam ex hominibus memoriam eorum. 27. Sed propter iram inimicorum distuli, ne forte
superbirent hostes eorum , et dicerent : Manus nostra excelsa, et non Dominus , fecit hæc
omnia. 28. Gens absque consilio est, et sine prudentia. 29. Utinam saperent, et intellige-
rent, ac novissima providerent ! 30. Quomodo persequatur unus mille, et duo fugent decem
millia ? nonne ideo, quia Deus suus vendidit eos, et Dominus conclusit illos? 31. Non enim
est Deus noster ut dii eorum, et inimici nostri sunt judices. 32. De vinea Sodomorum,
vinea eorum, et de suburbanis Gomorrhæ ; uva eorum uva fellis, et botri amarisimi.
33. Fel draconum vinum eorum, et venenum aspidum insanabile. 34. Nonne hæc
condita sunt apud me, et signata in thesauris meis ? 35. Mea est ultio, et ego retribuam in
tempore, ut labatur pes eorum : juxta est dies perditionis, et adesse festinant tempora.
36. Judicabit Dominus populum suum, et in servis suis miserebitur : videbit quod infirmata
sit manus , et clausi quoque defecerunt, residuique consumpti sunt. 37. Et dicet : Ubi sunt
dii eorum in quibus habebant fiduciam ? 38. De quorum victimis comedebant adipes, et bi-
bebant vinum libaminum : surgant et opitulentur vobis, et in necessitate vos protegant.
39. Videte quod ego sim solus, et non sit alius Deus præter me : ego occidam , et ego vivere
faciam ; percutiam , et ego sanabo , et non est qui de manu mea possit eruere. 40. Levabo ad
cœlum manum meam, et dicam : Vivo ego in æternum. 41. Si acuero ut fulgur gladium meum,
et arripuerit judicium manus mea : reddam ultionem hostibus meis, et his qui oderunt me re-
tribuam. 42. Inebriabo sagittas meas sanguine, et gladius meus devorabit carnes, de cruore
occisorum, et de captivitate, nudati inimicorum capitis. 43. Laudate, gentes, populum ejus ;
quia sanguinem servorum suorum ulciscetur : et vindictam retribuet in hostes eorum, et pro-
pitius erit terræ populi sui. 44. Venit ergo Moyses, et locutus est omnia verba cantici hujus in
auribus populi, ipse et Josue filius Nun. 45. Complevitque omnes sermones istos, loquens ad
universum Israel, 46. et dixit ad eos : Ponite corda vestra in omnia verba, quæ ego testificor
vobis hodie ; ut mandetis ea filiis vestris custodire et facere, et implere universa quæ scripta
sunt legis hujus : 47. quia non incassum præcepta sunt vobis, sed ut singuli in eis viverent ;
quæ facientes longo perseveretis tempore in terra, ad quam Jordane transmisso ingredimini
possidendam. 48. Locutusque est Dominus ad Moysen in eadem die, dicens : 49. Ascende
in montem istum Abarim, id est, transituum, in montem Nebo, qui est in terra Moab contra
Jerico : et vide terram Chanaan quam ego tradam filiis Israel obtinendam, et morere in
monte. 50. Quem conscendens jungeris populis tuis, sicut mortuus est Aaron frater tuus in
monte Hor, et appositus populis suis : 51. quia prævaricati estis contra me, in medio filiorum
Israel, ad Aquas contradictionis in Cades deserti Sin ; et non sanctificasti me inter filios Israel.
52. Econtra videbis terram, et non ingredieris in eam, quam ego dabo filiis Israel.

1. AUDITE, CŒLI, QUÆ LOQUOR.] Hebr. *quia loquor*, q. d. Vos, cœlum et terra, quæ Deo vivitis, et semper obeditis, estote testes æternorum quæ Hebræis dicturus et prædicturus sum. Vide dicta cap. 4. 26.

Tropol. per cœlos significatur præpositorum ordo, per terram subditorum plebs, inquit S. Gregor. lib. 2. Moral. 26, q. d. Audite, præpositi, audite, subditi, legem et minas Dei vestri.

2. CONCRESCAT IN PLUVIAM DOCTRINA MEA.] Hebr. *Stillet ut pluvia doctrina mea*, scilicet in corda Hebræorum ; τὸ ergo *in* ponitur pro *instar: in pluviam*, id est instar pluviæ. Sic enim Hebræi *sæpe beth* præpositionis, pro *caph* similitudinis usurpant, q. d. Utinam doctrina mea non sit cassa, frustranea et inutilis in vobis, sed fructum afferat, faciatque id quod facit pluvia et ros in agris et herbis, dum eas fecundat ! Unde Septuag. vertunt : *Exspectetur ut pluvia doctrina mea;* et Chald. *Suavis sit ut pluvia doctrina mea, suscipiatur ut ros verbum meum.*

Ubi nota : Multis verbis synonymis, vel quasi synonymis idem dicit Moses tum emphasis, tum hebraismi causa. Solent enim Hebræi, maxime in carmine, posteriore hemistichio, idem, vel quasi idem, aliis verbis repetere, quod priore dixerunt ; id clarissimum est in psalmis, ut : *Deus, in adjutorium meum intende ;* hoc enim idem est cum eo quod subdit : *Domine, ad adjuvandum me festina ;* sic : *Tibi derelictus est pauper*, idem quasi est cum eo quod sequitur : *Orphano tu eris adjutor;* sic : *Domine, exaudi orationem meam*, idem est cum eo quod sequitur : *Et clamor meus ad te veniat ;* et ita in aliis plurimis. Sic hìc : *Concrescat in pluviam doctrina mea*, idem quasi est cum eo quod sequìtur : *Fluat ut ros eloquium meum, quasi imber super herbam, et quasi stillæ super gramina.*

Nota secundo apte verbum Dei comparari stillis et rori ; quia instar roris animam lenit, humectat, pinguefacit, fecundat. Hinc Abbas Pimenion cuidam conquerenti, quòd verbum Dei, licet magno teneretur ejus desiderio, complecti tamen non posset, respondit : *Mollis ad modum natura est aquæ, lapidum autem durities est ingens ; attamen dum guttatim in durum de-*

cidit silicem, tandem cum perforat; ita et verbum Dei molle et dulce est, corda autem nostra dura sunt, minusque ejus capacia. Ejus autem cor qui frequenter et sedulo verbum Dei audit, tandem emollit sic, ut ejus suavitatem et fructum plene percipiat. Quin et Horus Apollo libr. 1. Hierogl. 35: Ægyptii, inquit, doctrinam indicantes, cœlum pingebant rorem fundens, eo quòd sicut ros mollit et fecundat herbas, non saxa; sic doctrina molliat et imbuat dociles, non stupidos, duros et indociles.

3. QUIA NOMEN DOMINI INVOCABO, q. d. Domini majestatem colam, laudabo et celebrabo; unde et vos, ô Hebræi, DATE MAGNIFICENTIAM DEO NOSTRO,] ejus magnitudinem et laudem deprædicando. Sic enim hæc phrasis accipitur Gen. 4. vers. ult. Hinc è converso, invocari nomen Dei super aliquem, est Deum ab eo coli, illumque Dei esse et vocari servum vel populum, ut dixi cap. 28. 10.

4. DEI PERFECTA SUNT OPERA,] q. d. Deus invocandus et magnificandus est, quòd opera ejus usquequaque perfecta sint, ita ut nulla ex parte culpari, reprehendi, vel emendari possint; et speciatim hoc opus, quo promisit patribus vestris, dare terram Chanaan, jam tam fideliter et magnifice fecit, et pene perfecit, ut perduxerit vos ad ingressum illius terræ, q. d. Dei opera non sunt ut hominum, caduca, manca, incompleta et vitiosa, in quibus pene semper aliquid deest; sed sunt stabilia, completa et perfecta. Rursum, homo cum cœpit aliquod opus, sæpe illud non perficit, sed mutat conceptum et consilia; item cum promisit aliquid, sæpe illud non adimplet: Deus autem cœpta consilia, et promissa sua nunquam revocat, sed semper ea perficit et adimplet; tertio, Deus tua, ô Israel, ô homo, opera imperfecta et vitiosa non creavit, uti non creavit te peccatorem, sed tu ea formasti, tu te peccatorem propria voluntate fecisti; nam, ut ait Psaltes: *Imperfectum meum viderunt oculi tui;* et Osee: *Perditio tua, Israel, tantum in me auxilium tuum;* Dei enim perfecta sunt opera; quarto, nihil est, quod Deus per se aut per alium ad perfectionem non adducat, ait Molina.

Nota: Pro *Dei*, hebr. est צור *tsur*, id est petra vel rupes; talis enim est Deus, tum stabilitatem, immutabilitatem, et fidem in promissis præstandis; tum quia firmissime communit et roborat se colentes, et in se sperantes.

ET OMNES VIÆ EJUS: omnia opera ejus sunt JUDICIA,] id est, sunt justa et æqua: usurpant enim sæpe Hebræi abstractum pro concreto; maxime ubi est emphasis.

Nota hîc septem epitheta et attributa Dei; primo, quòd sit magnificus; secundo, quòd sit *tsur*, id est petra immutabilis; tertio, quòd sit perfectus in omnibus operibus, ut discas à Deo illud Sapientis: *In omnibus operibus tuis*, etiam parvis, *præcellens esto;* quarto, quòd sit justus; quinto, quòd sit fidelis; sexto, quòd sit absque ulla iniquitate, id est sanctissimus; septimo, quòd sit rectus, qui nec gratia, nec odio, nec muneribus, nec blanditiis, à recto et æquo dimovetur. Hæc imitentur Sancti, utpote Dei filii, ut sint perfecti, sicut pater eorum cœlestis perfectus est.

5. PECCAVERUNT EI, ET NON FILII EJUS IN SORDIBUS.] Clare Interpres reddidit Hebræa, quæ implexa sunt, dicitque quòd Hebræi peccarint ei, ideoque non sint filii ejus, qui in sordibus peccatorum suorum volutantur; sed adoptionem suam pernegarint, ideoque sint generatio prava atque perversa. Hebræa ad verbum habent: *Perversa hæc et detorta generatio corrupit sibi* (scilicet vias et actiones suas, qui) *non* (sunt) *filii ejus in maculis suis.*

Septuag. Per metathesin legerunt Hebræa; vertunt enim: *Peccaverunt non ei;* quo etiam alludit Chald. *Dissipaverunt seipsos, et non illum, filii qui servierunt idolis.* Quod explicans S. Aug. quæst. 55. sic ait: Peccaverunt non ei; quia qui peccat, non Deo nocet, sed sibi: aut *non ei*, subaudi tanquam medico se subdentes; quia pœnitentiam de peccatis agere noluerunt, nec redire ad Deum, ut ab eo curarentur.

GENERATIO PRAVA ATQUE PERVERSA.] Chald. aliter vertit: *Ordines mundi perversi sunt propter eam*, q. d. Universa hujus mundi harmonia solvitur ob peccata, uti ostendi Gen. 6. v. 7.

6. HÆCCINE REDDIS DOMINO, POPULE STULTE ET INSIPIENS?] *Stultus* est, inquit Abulensis, qui agit discordantia rationi: *insipiens*, qui à recte judicando deficit. Unde proprie, *stultus* est, qui pravum et perversum habet judicium, indeque pravas affectiones et perversas operationes producit. Nam cum tria, ut ait Aristot. initio 6. Ethic. sint humanorum actuum principia, scilicet intellectus, voluntas, et sensus; si sensus et sensuales illecebræ depravent intellectum, hic depravabit voluntatem, quæ efficax et proxima est causa omnium actionum humanarum; itaque pariter depravabuntur.

NUMQUID NON EST PATER TUUS, QUI POSSEDIT TE, ET FECIT, ET CREAVIT TE?] Pro *qui possedit te*, verti potest ex Hebræo, *qui comparavit*, vel *emit te*, redimendo videlicet te ab Ægyptiis, et sibi adsciscendo, ut esses hæreditas Domini, ut sit hîc climax, sive gradatio; nam Deus primo, redemit te; secundo, fecit, id est formavit, te in Sina, in suam Ecclesiam, populum et remp.; tertio, creavit, hebr. firmavit et stabilivit te tuumque regnum. Ita et Septuaginta.

Abulensis τὸ *creavit*, proprie accipit; unde infert: *Moses, ait, probat hîc Deum esse colendum septem rationibus; prima est ratione creationis, quæ attestatur verum Deum, et infinitam potentiam, cui verissime debetur latria, et nulli alteri rei.* Verum sic τὸ *creavit*, deberet præcedere τὸ *possedit.* Sensus ergo, quem ex Hebræo dedi, magis videtur genuinus; præsertim, quia Moses peculiarem hîc dat titulum Judæis, quo ipsi præ aliis gentibus electi, obstricti erant Deo, ut patet ex sequenti.

7. MEMENTO DIERUM ANTIQUORUM,] dierum priscorum, hebr. *dierum seculi:* quod etiam accipi potest de diebus mundi, q. d. Revoca in memoriam dies, ex quo mundus esse cœpit, et invenies Deum creasse omnes homines, teque et tuos parentes, ac patrem se gessisse erga eos et te; teque ex omnibus gentibus elegisse, et hæreditatem hanc opimam Chananææ ibi præparasse.

8. QUANDO DIVIDEBAT ALTISSIMUS GENTES, etc. CONSTITUIT TERMINOS POPULORUM JUXTA NUMERUM FILIORUM ISRAEL.] Procopius et Lyranus sic explicant, q. d. Quando Deus in Babel divisit et dispersit gentes, tot gentes constituit, quot erant personæ in populo Israel, quæ cum Jacobo ingressæ sunt Ægyptum, puta septuaginta: Hebræi enim in divisione linguarum, et dispersione gentium apud turrim Babel, septuaginta ponunt linguas,

æque ac gentes divisas et dispersas. Verum non fuisse septuaginta, sed multo pauciores, ostendi Genes. 10.

Sensus ergo est, quando Deus in Babel gentes dispersit, statuit terminos regionum et terrarum illis omnibus, idque ad hoc, ut scilicet tantum terræ spatium filiis Israel necdum natis, sed nascituris, ad habitandum secerneret et eximeret, quantum noverat ad numerum eorum, atque commodam singulorum habitationem requiri et sufficere, q. d. Ex tunc Deus terram Chanaan designavit et terminavit, ne ab aliis occuparetur, quàm à Chananæis, qui delendi et expellendi erant ab Hebræis. Ita Oleaster et Cajet. quem vide. Nota hìc quantam curam suì populi ab olitanis temporibus gesserit Deus.

Anagogice, Rupertus: Constituit, ait, Deus, ut duret genus humanum, donec impleatur terminus et numerus electorum.

Septuag. vertunt: *Constituit terminos gentium, juxta numerum angelorum Dei;* quasi angeli hìc vocentur filii Israel, id est, filii Dei, qui dicatur hebraice Israel, id est dominator, vel princeps fortis: quod multi sic explicant, q. d. Constituit Deus singulis populis et gentibus angelos custodes et quasi præpositos. Sicut enim singuli homines, ita et singulæ gentes suum habent angelum, vel archangelum, quasi custodem et præpositum. Ita Orig. hom. 11. in Num. ubi addit hos angelos in Babel divisisse linguas, et singulis gentibus suam indidisse; de qua re dixi Gen. 10 et 11. sic explicat et Ruffin. in expos. Symboli apud Cyprian. tom. 3. Chrysost. hom. 3. in epist. ad Coloss. Procopius et Severus in Catena Cantic. S. Script. quam edidit Caraffa. Rursum Origenes loco citato alium sensum adjungit, q. d. *Initio seculi alterius, rursus Deus dividet filios Adam; ut qui non potuerint ita mundi esse cordis, ut ipsum videant Dominum, et esse portio Domini, instar Israelis, videant sanctos angelos, et sint secundum numerum Angelorum Dei.* Verum hic sensus uti novus, ita temerarius est et erroneus.

Secundo, alii de singulis hominibus explicant, q. d. Deus creavit tot homines, quot eis designavit angelos custodes; cuique enim homini suum dedit angelum.

Tertio, S. Gregor. hom. 34. in Evang. sub medium, sic explicat: *Superna*, inquit, *illa civitas ex hominibus et angelis constat, ad quam tanti* (tam multi) *conscendunt hominum, quanti* (quàm multi) *illic remanserunt angelorum;* sic et Rabanus.

Verum hoc incertum est. Alii enim æque probabiliter putant tot fore homines salvandos, quot ex cœlo ceciderunt dæmones: eorum enim ruina instauranda est per homines. Dæmones autem videntur esse pauciores angelis: Lucifer enim tantum traxit secum tertiam partem stellarum, Apoc. 12. 4. Certum est versionem Septuaginta hìc non esse litteralem, nec genuinam: nec enim filii Israel ad litteram sunt angeli Dei; quare prior sensus nostri Interpretis genuinus est, ut patet ex Hebr. et Chald. item Aquila et Symmachus qui omnes habent *filiorum Israel;* unde et in Septuag. pro *angelorum Dei*, legendum puto, *filiorum Israel*, uti nonnulla eorum exemplaria habere testatur Orig. hom. 28. in Num. et alii.

9. Pars autem Domini populus ejus: Jacob funiculus hæreditatis ejus.] Ex Hebræo aptius vertas, *pars enim*, etc.; ita Chald. q. d. Non mirum est quòd Deus ita amarit filios Israel, ut juxta numerum eorum constituerit terminos populorum; quia Jacobæi, sive Israelitæ sunt populus ejus, et quasi portio hæreditaria, quæ hìc vocatur funiculus; quia olim eam funibus dimetiri, et inter fratres dividere solebant, ut patet Amos 7. vers. ult. unde *funiculus* capitur pro ipsa hæreditate, ut psalm. 15. 6. *Funes ceciderunt mihi in præclaris;* quod more suo explicat, subdens: *Etenim hæreditas mea præclara est mihi.* Similia sunt psalm. 77. 55. Sophoniæ 2. 5. et alibi.

10. Invenit (Deus) eum (populum suum, sive Israelem) in terra deserta,] q. d. Dominus apparuit in columna nubis Israeli, cum erraret in deserto, ibique cœpit eum deducere in terram promissam. Dicit autem quòd invenerit eum in deserto; quia in Ægypto Israel serviebat idolis, et jungebatur Ægyptiis; in deserto autem, puta in Sina, allectus est in populum et Ecclesiam Dei.

Custodivit quasi pupillam oculi sui.] Vide quanta sit sollicitudo, cura, providentia, et custodia Dei erga suos, scilicet quanta est hominis circa rem charissimam, tenerrimam, et pretiosissimam, scilicet pupillam oculi sui.

Hinc Judæorum illa philautia, ut R. David audeat dicere, Deum nullam aliarum gentium curam aut providentiam habere, nisi quatenus aliquo modo pertinent ad Israel; hoc est, Deum non punire alias gentes, nisi quatenus nocent aut injuriam faciunt Israeli: nec iis benefacere, nisi quatenus Israelem juverint aliqua in re. Verum hæc tam stolida, quàm blasphema est ipsius amentia.

11. Sicut aquila provocans ad volandum pullos suos, etc., expandit alas suas,] q. d. Deus, ut aquila, Israelem quasi pullum suum per varia signa in Ægypto ad inde exeundum et evolandum provocavit, cumque jam exire parantem, velut in expansis providentiæ suæ alis assumpsit, protexit et subvexit, tum per se, tum per angelum viæ ducem, tum per columnam ignis et nubis.

Nota: Aquila est symbolum Dei; primo, quia ipsa est regina avium; secundo, quia est fecunda et longæva; tertio, quia est simulacrum solis: ipsum enim detectis et immotis oculis aspicit; quarto, quia aliæ aves cum sursum ascendunt obliquo tramite, sola aquila recto in altum evolat; hinc à Poetis aquila vocatur Jovis avis: ut *Cælo imperium Jovis extulit ales;* quinto, proprie hìc apteque Deus comparatur aquilæ, ob singularem ejus in pullos amorem, de quo ita scribit S. Hieron. in Isaiæ 65. *Inter cæteras animantes omnes, aquilarum quidem maximus in pullos est amor, quæ in excelsis et inaccessis locis nidos collocant, ne coluber fœtus violet. Amethystum quoque inter pullos ejus lapidem reperiri scribunt, quo omnia venena superentur. Si hoc verum est, recte affectus Dei in suas creaturas aquilis comparatus est, qui omni studio protegit liberos suos, ne draco et coluber antiquus diabolus obrepat novellis fœtibus, ut ad nomen lapidis, qui ponitur in fundamentis Sion, omnes adversariorum insidiæ frangantur.*

Pulchre, docte et pie S. Ambros. libr. 2. de Salom. cap. 2. Christum Salvatorem aquilæ comparat, ob alias quatuor analogias; primo: *Quemadmodum*, inquit, *aquila colona quasi* [illegible]

nidi semper unius est, nec ad procreandam sobolem aliud quandoque cubile perquirit; secundo, cum primum calidis ovis maturo ortu fœtus eruperit interior, pullos educit implumes, hos contra faciem fervidi solis opponit; ut qui ægram et invalidam corusco radiorum appulsu aciem submiserit oculorum, materno damnatus arbitrio et à fratrum consortio separetur, et dejiciatur in terram; tertio, sicut avis inimica serpentum est, quos cum in aera alarum remigio subvectando supportat, hos adunco rostro, et armatis quasi quibusdam telis, pedibus suis lacerat ac divellit, quos devorat, calore suo interno noxium illud virus extinguit: ita primo, Christus Dominus unam diligit Ecclesiam, ut aquila nidum suum, quam ab æstu persecutionis alarum suarum defendit umbraculo; secundo, sic quoque extra Ecclesiam projicit in quibus fidei lumen infirmum est, qui igneam Evangeliorum lucem vitiis secularibus inquinati ferre non possunt; tertio, ut aquila serpentes devorat, et eorum venena calore concoquit interno; ita et Christus Dominus noster dracone percusso, id est, diabolo lacerato, dum humanum sibi corpus assumit, peccatum illud, quod hominem tenebat obnoxium, tanquam perniciosum virus exstinxit, sicut Apostolus ait: Et de peccato damnavit peccatum in carne sua; et alibi: *Qui cum peccatum non nosset, pro nobis peccatum fecit.* Et inferius addit quarto: *Aquila cum aliquid rapere voluerit, non vestigiis ambulat terras, sed excelsum eligit locum; sic et Christus alta cruce suspensus, tonante strepitu et terribili volatu impetum ab inferis fecit, sanctosque rapiens ad superna remeavit.* Adde quinto: sicut aquila altissime volat, ita Christus supra omnes cœlos ascendit; unde illud Prov. 30. *Tria sunt mihi difficilia,* etc. *viam aquilæ in cœlo,* S. Ambros. loco citato de Christo in cœlum ascendente intelligit. Et sexto, aquila liberalis est, et prædam quam cepit cum aliis avibus communicat; ita et Christus prædam æternæ beatitudinis cum Sanctis partitur. Septimo, aquila visus acie pollet, et eminus remota prospicit; ita Christus Deus noster humilia respicit in cœlo et in terra, qui in altis habitat.

13. Constituit eum super excelsam terram.] Hebr. *Equitare fecit eum super excelsa terræ;* quia terra promissa alta et montuosa est. Nota: Prophetice hic et in sequent. ponitur præteritum pro futuro; *constituit*, id est, brevi et certo constituet; et in sua prædestinatione ac præscientia jam constituit.

Ut sugeret mel de petra,] q. d. In Chanaan Israel tantam habebit mellis copiam, ut etiam in petris apes sponte mellificent.

Oleumque de saxo durissimo,] ut scilicet etiam inter saxa oleæ miro fructificent, et copiose olivas producant, quæ oleum abunde, vel sponte distillent, vel expressæ emittant et effundant. Adde oleas et olivas amare solum saxosum, in eoque mira naturæ et Dei providentia meliores et plures succrescere, uti videmus fieri Tibure; Tibur enim in monte et rupe situm oleis et olivis optimis abundat; unde oleum Tiburtinum tota Italia celebratur.

Allegor. S. Gregor. homil. 26. in Evang. Petra, inquit, id est Christus, mel dedit, id est, miraculorum dulcedinem discipulis ostendit; dedit et oleum sacrum unctionis, cum post resurrectionem Spiritum sanctum in eos immisit. Et Ambros. lib. 2. de Salomone c. 9. Per mel, ait, significabatur quòd Deus dulcem daturus esset Evangelii suavitatem; per oleum, quòd daret spiritum sanctum per chrismatis unctionem.

Tropol. hæc aliqui adaptant Religioni et Religiosis; hos enim custodivit Deus super excelsam terram, puta Religionis statum, ut fructus cœlestes carpant, ut divinæ consolationis melle pascantur, oleoque cœlesti perunguntur. Religio enim est terra excelsa fluens lacte et melle; est *mons pinguis, mons coagulatus, mons in quo beneplacitum est Deo habitare in eo,* Psalmo 67. est *hortus conclusus,* Cant. 4. in quo Religiosi velut arbores plantantur, quæ Deo jucundissimos proferunt fructus: est *fons signatus*, mundi sitim exstinguens: est *turris eburnea*, castitatis ebore undique septa: est *turris David*, ex qua mille pendent clypei; omnis armatura fortium, Cant. 4. Omnis enim adversus vitia armatura in Religione reperitur; veluti armamentarium mundi est Religio, ex quo tela adversus dæmonem, carnem et mundum promuntur: *Murus est, super quem ædificata sunt propugnacula argentea*, Cant. 8. id est tria vota, paupertatis, castitatis et obedientiæ: *Ostium cœli est compactum tabulis cedrinis*, virtutum omnium. Denique de ea recte dicas cum Jacobo: *Quàm terribilis est locus iste! non est hic aliud nisi domus Dei, et porta cœli.* Est enim Religio terribilis dæmonibus, *ut castrorum acies ordinata:* in ea est scala à terra in cœlum deducens; est status angelicus.

14. Cum adipe agnorum, et arietum filiorum Basan,] id est arietum, qui nutriuntur in optimis et pinguissimis pascuis regionis Basan. Basannitidem enim, occiso Og rege, occuparunt Hebræi, eaque regio uberrima fuit et maxime compascua; unde vaccæ Basan, et tauri Basan vocantur vaccæ et tauri pinguissimi.

Sanguinem uvæ biberet.] Poetice succum ex uvis expressum, puta mustum et vinum, vocat *sanguinem:* quia est coloris sanguinei, sive rubei.

15. Ingrassatus est dilectus.] Hæc omnia præterita prophetice significant futurum: hæc enim omnia futura prævidebat Moses ita certo, ac si jam facta fuissent. Itaque *incrassatus* est, id est, incrassabitur opibus, deliciis et luxu in Chanaan; *dilectus*, hebr. ישרון *iescurun*, id est rectus, uti Noster vertit cap. seq. versu 5. vocat autem Israelem rectum: quia rectissima fide et religione Deum verum colebat. Noster hic *dilectum* vertit: quia *iescurun* etiam directum, scilicet à Deo, id est dilectum, significat. Et hoc epithetum huic loco magis convenit. Sic enim filii et discipuli à parentibus et præceptoribus dilecti ac laute habiti et pasti, iis recalcitrare solent. Ita Apostolus juniores viduas ab Ecclesia ali vetat; quia, inquit, *cum luxuriatæ fuerint in Christo* (græce *in Christum*, id est, in Christi injuriam) *nubere volunt*, 1. Timoth. 5. 11. Posset tertio *iescurun* deduci à שור *scor*, id est taurus, q. d. Israel fuit *iescurun*, id est, inter greges populorum fuit quasi taurus, dux gregis, id est, fuit Deo quasi primogenitus, et princeps aliarum gentium: ita Forerius in c. 44. Isaiæ.

Recessit a Deo salutari suo,] id est, salvatore suo. Ita Septuag. Chald. *recessit à Deo redemptore suo*, qui scilicet eum ex Ægyptia servitute redemit.

16. PROVOCAVERUNT EUM (provocaverunt Deum ad iram et indignationem) IN DIIS ALIENIS,] eos scilicet colendo.

17. IMMOLAVERUNT DÆMONIIS.] Hebr. שדים scedim, id est vastoribus, qui animas, corpora, bonaque omnium suorum cultorum diripiunt et devastant; hoc enim faciunt dæmones, qui summi sunt tyranni.

NOVI RECENTESQUE VENERUNT,] nuper dii esse, haberi et coli cœperunt.

Talia quoque sunt hæreticorum dogmata sive commenta, quæ proinde Apostolus vocat profanas vocum novitates, à novantibus, id est hæreticis, adinventas. Quare Christiani presbyteri et diaconi Alexandrini, præfecto ad arianismum eos adhortanti, responderunt: *Desine his vocibus nos perterrere, à verbis inanibus te cohibe; nam nos neque novitium, neque recentem colimus Deum: ac tametsi tu velut fluctibus jactaris, spumam ore temere fundis, et tanquam ventus violentus in nos cum impetu ruis; tamen nos ad extremum usque spiritum sumus doctrinæ pietatis firme adhæsuri.* Ita Theodor. lib. 4. hist. c. 20.

Vere et apposite dixit noster Ogilbeus in Scotia hoc anno Martyr: *Fides ministrorum Scotiæ tantum est octennis; nam duos primarios articulos fidei, quos ante octo annos etiam libris contra eos editis damnarunt, jam credunt et docent, scilicet regem esse caput Ecclesiæ, et Episcopos ac episcopatus esse admittendos.* Plus dixit S. Hilarius, scilicet, *fides hæreticorum esse bimestres et trimestres;* quia ipsi in singulos annos, imo menses, sæpe fidei suæ dogmata commutant: *Innovandæ*, inquit S. Hilarius ad Constantium Imp. *fidei usus inolevit; et facta est fides temporum potius, quàm Evangeliorum, periculosum nobis admodum atque etiam miserabile est, tot nunc fides existere, quot voluntates; et tot nobis doctrinas, quot mores.* Vere noster Frusius:

Una fides cum sit, quam nos docuere parentes:
Cur nunc tot fidibus luditur una fides?

18. DEUM QUI TE GENUIT DERELIQUISTI, ET OBLITUS ES DOMINI CREATORIS TUI.] Est admiratio, q. d. Qui fieri potuit, ô Israel, ut dederis oblivioni Deum, qui parturivit et genuit te, quique fortissimus fortem et validum te procreavit et efformavit? Unde Hebræa sic habent: *Petræ, quæ te genuit, oblitus es; oblitus es fortis, qui te parturiit?*

19. ET AIT (Deus peccatis Israelitarum iratus) ABSCONDAM FACIEM MEAM AB EIS, meum favorem, curam, protectionem, beneficia (horum enim symbolum est facies) ingratis subtraham et subducam; itaque otiose spectabo ET CONSIDERABO NOVISSIMA EORUM,] quid scilicet ipsis à me destitutis tandem eventurum sit, quem fructum ex suis idolis et peccatis relaturi sint.

21. IPSI ME PROVOCAVERUNT IN EO, QUI NON ERAT DEUS, etc., ET EGO PROVOCABO EOS IN EO, QUI NON EST POPULUS.] Pro *provocaverunt* et *provocabo*, hebr. est קנא *kana*, id est, ad invidiam, æmulationem, zelotypiam provoco, ut cum sponsa unum rivalem præponit alteri, eum ad zelotypiam concitat. Ita enim Judæi vanis idolis adhærentes, neglecto vero ipsorum Deo, quantum erat ex parte sua, eum ad æmulationem et zelotypiam provocabant; unde juste simili æmulatione punit eos Deus, q. d. Ego vicissim provocabo eos ad æmulationem et invidiam, præponendo eis alios populos. Nam faciam ut ii qui non sunt populus Dei, imo sunt Gentiles et idololatræ, feliciter vivant, opibus, imperio et gloria abundent; imo subjiciant et dominentur populo meo, scilicet Hebræis, eosque affligant, diripiant et occidant.

Aliter hæc explicat Abulensis ut τὸ *in*, capiatur pro *instar*, q. d. Sicut ipsi irritaverunt me in eo qui non erat Deus, id est, facientes de me, vel contra me, tanquam non essem Deus, essemque similis idolis; ita ego irritabo eos in eo qui non est populus, id est, instar ejus, qui non est populus meus, sed hostis, *et in gente stulta non irritabo illos*, id est, ita eos provocabo ad iram, vel ad derisum, sicut provocantur homines stulti. Sic enim Babylonii et Romani ludibrio habuerunt Judæos. Verum prior sensus planior est et magis genuinus.

ET IN GENTE STULTA IRRITABO EOS,] commovebo eos ad iram et invidiam, præponendo eis gentem stultam, vilem et ingloriam, scilicet Assyrios, Babylonios, Persas, etc., qui eos superent, subjiciant et divexent. S. Hier. ad Fabiol. de 42 mansion. in ult. hæc refert ad vocationem Gentium, rejectis Judæis: nam cantico, inquit, hoc Mosis extremo apertissime Synagoga projicitur, et Ecclesia Domino copulatur; imo eò vel maxime hæc referenda esse docet Apostolus Rom. 10. 19. vide ibi dicta. Unde et Theodor. q. 41. sic explicat, q. d. *Sicut vos uno Deo relicto, plures falsos deos ei anteposuistis, sic ego relicto uno populo, conferam omnibus gentibus salutem: verum vos coluistis eos, qui vere non erant dii, nec eos colendo, deos efficere potuistis; at ego gentes insipientes vere implebo Spiritu divino, vos autem videntes contabescetis invidia.*

22. IGNIS SUCCENSUS EST IN FURORE MEO, ET ARDEBIT USQUE AD INFERNI NOVISSIMA, q. d. Ultio iræ et indignationis meæ in eos parata est, et exardescet instar ignis, adeo ut ad inferni novissima pertingat; est metaphora et hyperbole, quæ verbis sequentibus explicatur; ita videlicet, UT DEVORET TERRAM CUM GERMINE SUO, ET MONTIUM FUNDAMENTA COMBURAT,] scilicet ut ima et profundissima terræ et montium loca consumat, et in sterilitatem vertat; hanc enim sterilitatem sæpe comminatus est, et sæpe inflixit Deus Hebræis, ob eorum peccata.

Allegor. Procop. Rupert. Raban. et Greg. 18. Moral. 12, per ignem hunc accipiunt ignem inferni et damnatorum.

Ubi nota primo hunc ignem dici jam succensum: tum quia jam exstat ab origine mundi, Matt. 25. 41. Isaiæ 30. 33. tum quia in Dei præsentia et prædestinatione præparatus est, ut suo tempore exurat peccatores et reprobos.

Secundo, ignem hunc succensum dici *in furore Domini:* quia auctor illius est furor Domini, id est, voluntas et firmum propositum puniendi impios modo horribili et inaudito, qualem suggerere solet furor. Ira enim et furor in Deo non sunt passiones, quales in nobis, sed voluntas tranquilla et rationabilis, acerrima tamen et efficacissima, atque omnipotens infligendi pœnas æternas, itaque cum ejus effectus omnem furorem æquet, et etiam superet, merito *furor* dicitur.

Tertio, quod ignis hic *ardebit usque ad inferni novissima*, q. d. Ignis ille non solum hic in terra corripiet et involvet impios (cum Dominus judicabit orbem), sed etiam in inferno, et in ima

terræ voragine in omnem æternitatem ardebit.

Quarto, quòd ignis hic *devorabit terram*, id est, universum terræ solum et superficiem, et quidquid ex terra oritur, nimirum omnes arbores, silvas, segetes, herbas; et omnes domus, arces, palatia, urbes, turres, omnesque opes, quæ iis continentur, in favillam et cinerem rediget. 2. Petri ult. vers. 10 et 12.

Quinto, quòd ignis hic etiam *montium fundamenta* altissime demersa *comburet*; tum quia metalla, gemmas, omnesque opes in visceribus terræ contentas absumet; tum quia mixta omnia vi sua dissolvet, et in sua primordia ac simplicia principia rediget; hoc est quod canit Psaltes psalm. 96. *Montes sicut cera fluxerunt à facie Domini, à facie Domini omnis terra*; et Judith cap. 16. *Montes à fundamentis movebuntur cum terra; petræ sicut cera liquescent ante faciem tuam.* Scimus ingenti ardore saxa liquari, et instar torrentis ignei è montibus per plana decurrere; talis erit ignis hic: hunc cogita, dum peccas. Quis habitabit cum igne devorante, cum ardoribus sempiternis?

S. Prosper gehennæ pœnas ita paucis, sed nervose describit lib. 3. de Vita contempl. *Continuus*, inquit, *gemitus, cruciatus æternus, dolor summus, pœnalis sensus, torquent animas, neque extorquent; puniunt corpora, neque finiunt, sibi deputatos ignis non exstinguit, ut permanente sentiendi vita, pœna permaneat; et ad dolendum magis quàm ad vivendum, æternis corporibus compeditos habeat, quos in flammis vivacibus immortalitas secundæ mortis occidat.* Hunc ignem jugiter proponebat sibi sanctus ille Abbas in Vitis Patr. lib. 7. cap. 44. dicens: *Ego ob peccata mea inferno adjudicavi meipsum, dicoque: Esto cum his quibus dignus es, istis post modicum adnumeraberis: Video igitur ibi pares gemitus et incessabiles lacrymas. Aspicio stridentes dentibus, et salientes toto corpore, et trementes à capite usque ad pedes. Video et mare ignis bullientis immensibile, et circumfluentes et mugientes, ut putent aliqui usque ad cœlos attingere fluctus ignis, et in tremendo illo mari innumerabiles homines dejectos, et una voce omnes clamantes et ululantes simul, quales nemo super terram ululatus et voces unquam audierat, et sicut arentia omnis virgulti cremare; misericordia autem Dei se avertente ab illis. Et tunc lamentor genus hominum, quod audeat loqui, vel cuilibet attendere, tantis mundo repositis malis. Et in his teneo mentem meam, luctum meditans, indignum me cœlo et terra judicans.*

23. Et sagittas meas complebo in eis.] *Complebo*, id est plene immittam, *sagittas*; id est, ultiones et plagas omnes meas.

24. Consumentur fame.] Chald. vertit: *Adusti erunt fame.*

Devorabunt eos aves.] Pro *aves* hebr. est vox רשף *resceph*, quæ generaliter significat omne id quod volando adurit, incendit et inflammat; alludit enim per metathesin ad שרף *saraph*, id est incendere, adurere: licet S. Hieron. *resceph*, vertat reptans ventre, quasi alia metathesi *resceph* alludat ad רפש *raphas*, vel רמש *ramas*, id est repere.

Hinc *resceph* vertunt avem, vel volucre, tam Septuag. quam Chald. Symmachus, Aquila, Theodor. et quinta editio, teste S. Hieron. in Habacuc 3 et 4, additque Hieron. Hebræos dicere *resceph* etiam dæmonis esse nomen, qui ob velocitatem et discursum, avis et volatile nuncupetur; unde Habacuc 3. versu 4. Noster Interpres pro *resceph* vertit: *diabolus.*

Hinc secundo, *resceph* significat ignem, vel fulgetra, quæ instar volucrum celerrime discurrunt et adurunt, ut psalm. 77. 48.

Tertio, *resceph* significat sagittas ignitas, quas milites potenter et celerrime ex arcubus ejaculantur, ut domos et urbes incendant, ut patet psalm. 75. 4.

Dentes bestiarum immittam in eos,] q. d. Immittam in eos feras bestias, ut lupos, leones, ursos, tigrides. Ita leones in Israelitas idola colentes immisisse Deum docet historia sacra, 4. Reg. 17. 25.

Cum furore trahentium super terram, atque serpentium.] Hebr. *cum furore serpentium in pulvere*, id est, cum serpentibus venenatis et furibundis, qui reptant et fœde cum horrore intuentium trahuntur super terram, ut illi in eos desæviant, eos mordeant et lanient.

28. Gens absque consilio est.] Hebr. præponitur *ki*, id est *quia*; unde Vatablus putat hîc reddi rationem præcedentium, cur scilicet hostes Israelis superbirent, et dicerent: *Manus nostra excelsa, et non Dominus fecit hæc omnia*; quia scilicet ipsi sunt gens absque consilio, intellectu et prudentia. Verum τὸ *ki*, Hebræis sæpe redundat, tantumque sententiam inchoat. Quare Noster recte illud omisit; unde melius hæc ad ipsos Israelitas referemus: in hos enim continuo hîc detonat Moses.

29. Utinam saperent, et intelligerent, ac novissima providerent!] Vatablus et Abulensis pergunt hæc referre ad hostes Judæorum, q. d. Si hi hostes prudentes fuissent, intellexissent, viribus non ipsorum, sed meis, puta Dei, factum esse, quòd ego gentem hanc meam, scilicet Judæos, afflixerim et perdiderim, non ipsi: intellexissent præterea quis finis, sive exitus, eos maneat; intellexissent eadem sibi eventura ob peccata propria, quæ genti meæ evenerunt, inquit Vatablus. Ita enim Assyrii, quia gloriabantur, se destruxisse Israelitas, ideo à Chaldæis destructi sunt; vicissim Chaldæi, quia gloriabantur se destruxisse Judam, ideo à Persis et Medis deleti sunt, inquit Abulensis.

Verum, ut paulo ante dixi, Moses non curat hîc hostes Judæorum, sed ipsos Judæos: hos enim licet postea futuros, hîc metu novissimorum pungit et stimulat, ut ab idolis ad Deum, à prævaricatione ad pœnitentiam, et legem Dei redeant, q. d. Utinam Judæi per hostes, et tot plagas à me eis immissas afflicti, ad cor redeant, resipiscant, intelligant quid sit peccare in Deum; ac prævideant quid in novissimo tempore illis eventurum sit, quæque peccati et impietatis ipsorum futura sit merces, tum in hac, tum in futura vita, vel potius morte et gehenna! Nam, ut ait Sapiens: *Memorare novissima tua, et in æternum non peccabis.* O quàm sapiunt, qui hæc sibi et aliis identidem ob oculos ponunt!

Recte Abbas Alexander fratri acedia victo dixit: *Si in cella tua sollicite cogitares regnum cœlorum, et cruciatum æternum, in cella tua acediam non sentires.* Testis est Sophronius, vel potius Joannes Moscus in Prato spirituali c. 142. Rursum cap. 169. Alexander ita se excitat: *Væ tibi, Alexander! quanta erit confusio tua, cum cæteri coronabuntur!*

Et cap. 156. senex quidam duobus philosophis

verbum ædificationis à se petentibus dixit : *Eloquentiæ studiosi estis, non veri philosophi; quamdiu enim loqui discitis, quasi loqui nesciatis? Sit ergo philosophiæ vestræ opus semper meditari mortem, silentioque et quieti vos assuefacite.*

Abbas Silvanus in Vitis Patr. lib. 5. t. de compunctione, raptus, ac rediens ad se, cecidit in faciem, ac flevit; rogatus cur? dixit : *Ego ad judicium raptus sum, et vidi multos de habitu nostro euntes ad tormenta, et multos seculares euntes ad regnum.* Et lugebat senex; et nolebat deinceps exire de cella sua; sed si exire cogebatur, operiebat capitio faciem suam, dicens : *Quid necesse videre lumen istud temporale, in quo nihil est utile?*

Ibidem, monachus quidam qui negligenter vixerat, ægrotans, raptus fuit ad judicium, et invenit matrem suam jam mortuam cum his qui judicabantur. Illa autem, ut vidit eum, obstupuit et dixit illi : Quid est hoc, fili? et tu in hunc locum condemnationis jussus es venire? ubi sunt sermones tui quos loquebaris dicens : Volo salvare animam meam? Confusus ipse, ac rediens ad se inclusit se pœnitens et plorans negligentiam suam : cumque multi eum rogarent ut à nimio fletu temperaret ne se læderet, noluit consolari, dicens : *Si improperium matris meæ sustinere non potui, quomodo Christi et sanctorum ejus angelorum adversum me confusionem potero in die judicii sustinere?*

Ibidem, alius senex dixit : *Si possibile esset in adventu Dei post resurrectionem, præ timore interire animas hominum, omnis mundus moreretur à terrore atque formidine. Quale est enim videre cœlos scissos, et Deum revelatum cum ira et indignatione, et militias innumerabiles angelorum, et totum simul genus hominum intendere? propter quod sic debemus vivere, utpote qui de singulis motibus nostris rationem exigendi simus à Deo.*

Alius senex vidit quemdam ridentem, et dixit ei : *Coram cœli et terræ Domino rationem totius vitæ nostræ reddituri sumus, et tu rides?*

Pie S. Bernardus serm. de Apostolis Petro et Paulo : *Utinam saperent*, etc., inquit, *ut* scilicet *æternitatis imago reformaretur in nobis; videlicet ut præsentia moderemur per sapientiam, præterita per intelligentiam dijudicemus, novissima provideamus ad cautelam!*

Idem epist. 292 : *Utinam*, inquit, *saperes quæ Dei sunt, intelligeres quæ mundi sunt, provideres quæ inferni sunt! profecto inferna horreres, superna appeteres, quæ sunt mundi contemneres.* Ita sapuit Abbas Olympius in Prato spirit. c. 141. rogatus enim : Quomodo sedes in hac spelunca? quomodo toleras æstus et ciniphes? ait : *Ista ideo tolero, ut futuris cruciatibus liberer; ideo ciniphes patior, ut immortalem effugiam vermem; sic et æstum patior, æternum metuens ignem; hæc enim temporalia sunt, illa vero finem nullum habent.* Ita sapuit et Abbas Moses in Vitis Patr. lib. 7. cap. 26. dicens : *Ut te mortifices, cogita te triennium jam agere in sepulcro.* Et alius c. 44. cujus hæc erat quotidiana exercitatio : *Ego*, inquit, *angelos aspicio, ascendentes et descendentes ad vocationem animorum, et semper finem meum operior, dicens : Paratum cor meum, Deus, paratum cor meum.* Et alius ibidem : *Ego*, inquit, *ex quo renuntiavi terræ, quotidie mihi dixi : Hodie renatus es, hodie cœpisti servire Deo; sic esto quotidie peregrinus, et crastino liberandus.* Plura attuli Levit. 16. sub finem capitis.

30. Quomodo persequatur (ita legendum est cum Rom. non *persequebatur*) unus mille, et duo fugent decem millia,) q. d. Vel ex hoc sane quod dicam, admoneri debuissent suæ impietatis, et ad sapiendum incitari, ac discere et advertere judicia Dei; quî enim fieri posset ut unus hostium persequatur mille Israelitas, et duo fugent eorum decem millia, nisi quia Deus eos tradidit, et quasi vendidit hostibus eorum, et conclusit eos in manibus illorum?

31. Non enim est Deus noster, ut dii eorum,] qui multa sinunt suorum cultorum peccata, quique impotentes sunt, ut se suosque ulciscantur, ut alicui benefaciant, vel malefaciant, cujus rei testes sunt etiam inimici nostri, qui potentiam et severitatem justitiamque Dei nostri præ suis idolis experti sunt, ut Ægyptii, Amalecitæ, Amorrhæi, et cæteræ gentes, per quas transivimus, quæque deinceps eadem experientur.

32 et 33. De vinea Sodomorum vinea eorum,] q. d. Merito tradidit, id est tradat, Deus Judæos hostibus suis; quia hic populus, qui mihi fuit quasi vinea electa, degenerans facta est de vinetis Sodomorum, et de suburbanis et arvis Gomorrhæ, q. d. Pessima facta est, imitata Sodomitas et Gomorrhæos, ac si ab eis, non a sanctis patribus prognata fuissent. Unde et uva eorum uva fellis, q. d. Uvæ talis vineæ, id est, fructus et opera Judæorum sunt fellea, amarissima et pessima. Hinc et fel draconum vinum eorum, et venenum aspidum insanabile,] q. d. *Vinum*, id est doctrina ab iis tam impiis expressa et manans, quàm ipsi aliis propinant, ut in eos sua scelera transfundant, est venenata et lethifera, velut fel draconum, et venenum crudele ac insanabile, quod omnes bibentes perdit et occidit.

Sic Isaias cap. 1. 10. principes Judæorum vocat principes Sodomorum, et populum vocat populum Gomorrhæ. Sic Ezech. 16. 3. Judæos impios alloquens, ait : *Pater tuus Amorrhæus, et mater tua Cethæa.* E contrario filii Abraham vocantur Gentiles, qui Abrahæ fidem et opera imitantur. Ita Procopius.

Apposite vir ille honestus, cum quidam ei objiceret familiam ignobilem, respondit : *Mihi probro est genus meum, tu autem probro generi tuo*, uti refert B. Greg. Nazianz. orat. in nobilem male moratum.

Paulo aliter hæc adaptat Abulensis. *Peccatum*, inquit, *consummatur in tribus : primo, in corde; secundo, in ore; tertio, in opere, ideo ponuntur hîc tria, scilicet vinea, quantum ad primum; uva, quantum ad secundum; vinum, quantum ad tertium : et est ordo inter ista, quia ex vinea procedit uva, et ex uva vinum; sic ex peccato cordis procedit peccatum oris, et inde peccatum operis.*

Moraliter S. Greg. lib. 4. in lib. 1. Regum c. 4. *Vinearum*, inquit, *appellatione mentis concupiscentiæ recte figurantur, quia reproborum corda inebriant, et à cognitione veritatis alienant. Ex Sodomorum quippe vinea vitem, ex Gomorrha ducit propaginem, qui nefandissimis concupiscentiis mentem replet; quasi enim vineam facit, qui inde æterna obliviscitur, unde per concupiscentias ebriatur : et qui se quasi sub umbra vineæ, et amœnitate pravæ delectationis refrigerat, æterni sibi incendii retributionem parat; unde hujus vineæ fructus sunt uva fellis, et botrus amaritudinis; uva quippe in visu est, fel in sapore; visum oblec-*

tans, gustum amaricans; quia nimirum reprobæ menti valde placet quod concupiscit, sed in æterna pœna, quod sibi modo est dulce, amarescit.

Denique S. Ambros. lib. de Elia et jejunio cap. 14. Vinum et ebrietatem hìc ad litteram intelligit, notatque ea vocari venenum, non tam corporis, quàm mentis.

34. NONNE HÆC CONDITA SUNT APUD ME?] q. d. Ne putetis quòd ego temporis intervallo horum obliviscar: nam memoria istarum culparum, quæ significantur nomine vineæ, uvarum et vini, manet apud me abscondita, et alta mente reposta.

34 et 35. ET SIGNATA IN THESAURIS MEIS, q. d. Sicut ea quæ in thesauris sunt, id est diligenter clausa, ne aliquis ea surripere possit: ita omnia quæ Judæi agunt et agent, in secreto cognitionis, scientiæ et memoriæ meæ servantur, quasi obsignata, sigillata et clausa, ut suo tempore eadem puniam et ulciscar. Nam MEA EST ULTIO,] q. d. Mihi competit, ad me pertinet ultio, meum est ulcisci, illudque non differam: quia instat dies perditionis vestræ et ultionis tempora.

Ex hoc loco Abbas Sisois in Vitis Patr. lib. 5. c. 16. de patientia, suasit monacho cuidam læso et volenti se vindicare, ut Deo relinqueret vindictam; cumque ille nollet, dixit: *Oremus, frater.* Et surgens dicit: *Deus, jam te opus non habemus cogitare de nobis, quoniam nos ipsi vindictam nostram facimus.* Hoc audiens frater cecidit ad pedes ejus, dicens: *Jam non contendo cum fratre illo; sed rogo, ignosce mihi.* Nostrum ergo est inimicis imprecari Dei non ultionem, sed benedictionem: Dei enim est ulcisci. Ps. 93. *Deus ultionum Dominus, Deus ultionum libere egit. Exaltare qui judicas terram, redde retributionem superbis.*

Memorabile est quod de M. Bibulo viro amplissimo scribit Valer. Max. lib. 4. c. 1. *Hic*, inquit, *cum in Syria moraretur, duos egregiæ indolis filios suos, à Gabinianis militibus in Ægypto occisos cognovit. Quorum interfectores ad eum vinctos regina Cleopatra misit ut gravissimæ cladis ultionem arbitrio suo exigeret. At ille oblato beneficio, quo nullum majus tribui lugenti potuerat, dolorem moderationi cedere coegit, carnificesque sanguinis sui intactos è vestigio ad Cleopatram reduci jussit, dicendo potestatem hujus vindictæ non suam, sed senatus esse debere.* Hanc Gentilis princeps privatæ injuriæ, ejusque gravissimæ ultionem resignat senatui, et Christianus eamdem non resignabit Deo suo?

UT LABATUR PES EORUM,] ut corruant in omnia mala et plagas, præsertim coram hostibus.

36. JUDICABIT DOMINUS POPULUM SUUM,] q. d. Juste ulciscetur et puniet Dominus peccata populi sui.

ET IN SERVIS SUIS MISEREBITUR.] Ubi eos puniverit, ipsique hac punitione ad Dominum reversi fuerint, tum rursum Dominus erga eos quasi servos suos, misericordia flectetur.

VIDEBIT enim QUOD INFIRMATA SIT MANUS, id est robur, et potentia eorum, ita ut CLAUSI etiam in turribus DEFECERINT, et pauci illi qui erant RESIDUI, pene omnino CONSUMPTI SINT.] Hebr. *ki azeletiad*, id est, quod abierit manus, hoc est, quod sint sine manu, quod nihil possint, quod dissoluti sint viribus, et deficientes, ac si manibus truncati essent. Unde Septuag. vertunt παραλελυμενους και εκλελοιποτας. Videns ergo hanc extremam miseriam eorum miserebitur.

Describitur enim hîc tribulatio Judæorum, inquit Abulensis, *ad modum civitatis, quæ ab hostibus obsidetur, in qua primo defendentes muros lassantur, et moriuntur: deinde capta civitate, illi qui in fortibus castris et turribus inexpugnabilibus se concludunt, fame et siti enecantur*, ac tandem imbelle vulgus reliquum capitur et consumitur.

37. ET DICET (Deus per Prophetas, quos mittet ad Judæos, ut resipiscant et ad Deum redeant): UBI SUNT DII EORUM?] Ubi sunt idola vestra in quibus sperastis?

38. DE QUORUM VICTIMIS COMEDEBANT ADIPES, insultando hoc dicit: nam in vero et ordinato Dei cultu, adeps omnis victimarum à nemine comedi; sed soli Deo adoleri debebat, ut patet Levit. 3. 17. sic ET VINUM LIBAMINUM, id est, quod soli Deo libari et effundi debebat, ipsi sacrilege more Gentilium BIBEBANT.

SURGANT ET OPITULENTUR VOBIS.] Est enallage personæ: transit enim à tertia ad secundam.

39. EGO OCCIDAM, ET EGO VIVERE FACIAM: PERCUTIAM, ET EGO SANABO.] Armachanus in quæst. Armen. asserit se à quodam docto Hebræo accepisse, Hebræa punctanda esse passive hoc modo: אני אמת ואחיה מחצתי ואני אהפא *ani amat vaechia, muchatsti vaani eraphe*, id est, ego occidar et vivam, transfigar et sanabor; itaque scriptum est in codice conscripto manu Esdræ, qui Bononiæ apud patres Dominicanos servatur: quasi hîc sit prophetia de Christo, de eoque dicatur quod ipse à Judæis sit occidendus, mox à morte propria virtute resurrecturus, quasi dominus vitæ et mortis. Verum horum penes eum sit fides. Aliter enim legit Noster, Chald. et Septuaginta.

40 et 41. LEVABO AD CŒLUM MANUM MEAM (id est jurabo; ritus enim jurantium est, ut in altum manus elevent quasi vocantes in testem Deum qui in altis habitat, q. d. Ego Deus, quasi elata manu jurabo per me et per vitam meam, dicens): VIVO EGO IN ÆTERNUM (uti homines jurant, dicuntque: *Vivit Dominus*) SI ACUERO UT FULGUR GLADIUM MEUM, ET ARRIPUERIT JUDICIUM MANUS MEA, q. d. Cum præparavero gladium ultionis meæ, ut sicut fulgur luceat, terreat, ac citissime penetret, et ultrix potentia mea conversa fuerit ad faciendum judicium; REDDANT ULTIONEM HOSTIBUS MEIS.] Cogita quàm terribile sit, eritque judicium Dei, præsertim extremum, quo damnati adjudicabuntur gehennæ. Audi S. Ansel. lib. de Miseria hominis: *Hinc erunt accusantia peccata, inde terrens justitia; subtus patens horridum chaos inferni, desuper iratus judex: intus urens conscientia, foris ardens mundus. Justus vix salvabitur: peccator sic deprehensus, in quam partem se premet?*

42. INEBRIABO SAGITTAS MEAS SANGUINE, q. d. Sagittas meas omnino imbuam sanguine, scilicet CRUORE OCCISORUM, ut sequitur, ET DE CAPTIVITATE NUDATI INIMICORUM CAPITIS,] id est cruore captivorum inimicorum, qui nudati sunt capitis, seu nudato capite, quasi victi et capti, ante victores hostes incedere coguntur.

43. LAUDATE, GENTES, POPULUM EJUS.] *Ejus*, scilicet Dei, q. d. O gentes, dum hæc intelligitis, laudate populum Domini, eo quod tam propitium et justum habeat Dominum; licet enim ipse eum ad tempus tradiderit hostibus impiis puniendum, tamen tandem ulciscetur, et rependet talionem hostibus ejus, ac miserebitur populi sui, ad se reversi.

Septuag. paraphrastice ita vertunt: *Lætamini, cœli, simul cum eo, et adorent eum universi angeli Dei. Lætamini, gentes, cum populo ejus, et roborentur in eo omnes filii Dei : quoniam sanguinem filiorum ejus ulciscetur*, etc. Quod de Gentium vocatione pulchre explicat hìc Theodor. q. 42. imo Apostolus Rom. 11. 15 ; quia sicuti ad litteram hisce verbis promittitur liberatio populi Dei à violentia hostium suorum, ita mystice promittitur liberatio futura per Christum, quæ tam Gentibus, quàm Judæis præstita est.

44. VENIT ERGO MOYSES, ET LOCUTUS EST, etc. IN AURIBUS POPULI,] locutus est populo audienti et auscultanti. Est anacephalæosis ; recapitulat enim hìc Script. quòd Moses hoc canticum audierit et didicerit à Domino in tabernaculo cap. præc. v. 13 et 19, illudque deinde populo promulgarit.

Quærit S. Chrysost. in Isaiæ 1. cur canticum hoc vocet canatque Moses, cum potius sit acris populi objurgatio; ac respondet, sapienter eum id facere, ut cantu leniat asperitatem objurgationis. Ex usu, ait, spiritalis sapientiæ, modulatione cantici dejectionem ei suffuratus est. Nimirum ars fuit boni pastoris animarum, quasi ad fistulam edulcorare ovibus amara pabula, quæ tamen noverat profutura saluti.

46. PONITE CORDA VESTRA IN OMNIA VERBA, mentem apponite, et attendite ad omnia verba mea, QUÆ EGO TESTIFICOR, id est serio prædico, VOBIS,] in hac die qua moriar, adhibitis testibus, scilicet invocans cœlum et terram.

48, 49 et 50. LOCUTUSQUE EST DOMINUS AD MOYSEN IN EADEM DIE, DICENS : ASCENDE IN MONTEM ABARIM, etc. QUEM CONSCENDENS JUNGERIS POPULIS TUIS.] Hinc satis colligitur Moysen, eodem die quo cecinit hoc canticum, conscendisse montem, ex eoque speculatum esse terram sanctam, ac mox vita esse defunctum.

49. ABARIM, ID EST TRANSITUUM.] Tò *transituum*, non est in Hebræo, sed ab Interprete explicationis gratia est additum ; nam *Abarim* heb. significat transitus in plurali : forte quia per eum pluribus viis ex Moab-transibatur in Chanaan. Unde Chald. Interpres montem *Abarim*, vertit, *montem transeuntium*. Rursum per hunc montem transivit Moses, non in Chanaan, sed ex hac vita in limbum, et inde in cœlum. Conscendamus et nos cum Mose sæpe montem Abarim, et transitum nostrum ex hac vita in alteram speculemur, quæ ibi nos domus exspectet, quis locus, qui cives, quod seculum, quæ æternitas, discamusque mori et transire. Ita ascendit S. Basil. se Mose directius, de quo audi S. Greg. Nazianz. in ejus laudibus : *Cum autem cursu confecto, fideque servata resolutionis desiderio teneretur, tempusque coronarum appeteret, atque illud quidem non audisset : Ascende in montem, et morere; verum, Morere, et ad nos ascende ; hìc quoque miraculum edit superioribus nequaquam inferius. Nam cum ferme mortuus et inanimis esset, maximaque ex parte vita perfunctus, circa extremos sermones invalescit, ut cum pietatis verbis abscederet.*

IN MONTEM NEBO.] Nebo erat jugum, vel cacumen montis Abarim.

52. E CONTRA,] è regione.

CAPUT TRIGESIMUM TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

MOSES MORITURUS BENEDICIT ISRAELI ET SINGULIS TRIBUBUS, EISQUE VENTURA PRÆDICIT.

1. HÆC est benedictio, qua benedixit Moses homo Dei filiis Israel ante mortem suam. 2. Et ait: Dominus de Sinai venit, et de Seir ortus est nobis ; apparuit de monte Pharan, et cum eo sanctorum millia. In dextera ejus ignea lex. 3. Dilexit populos, omnes sancti in manu illius sunt ; et qui appropinquant pedibus ejus, accipient de doctrina illius. 4. Legem præcepit nobis Moyses, hæreditatem multitudinis Jacob. 5. Erit apud rectissimum rex, congregatis principibus populi cum tribubus Israel. 6. Vivat Ruben, et non moriatur, et sit parvus in numero. 7. Hæc est Judæ benedictio : Audi, Domine, vocem Judæ, et ad populum suum introduc eum ; manus ejus pugnabunt pro eo, et adjutor illius contra adversarios ejus erit. 8. Levi quoque ait : Perfectio tua, et doctrina tua viro sancto tuo quem probasti in tentatione, et judicasti ad Aquas contradictionis. 9. Qui dixit patri suo et matri suæ : Nescio vos, et fratribus suis : Ignoro vos, et nescierunt filios suos ; hi custodierunt eloquium tuum, et pactum tuum servaverunt. 10. Judicia tua, ô Jacob, et legem tuam, ô Israel, ponent thymiama in furore tuo, et holocaustum super altare tuum. 11. Benedic, Domine, fortitudini ejus, et opera manuum illius suscipe. Percute dorsa inimicorum ejus, et qui oderunt eum non consurgant. 12. Et Benjamin ait : Amantissimus Domini habitabit confidenter in eo ; quasi in thalamo tota die morabitur, et inter humeros illius requiescet. 13. Joseph quoque ait : De benedictione Domini terra ejus, de pomis cœli, et rore, atque abysso subjacente. 14. De pomis fructuum solis ac lunæ, 15. de vertice antiquorum

montium, de pomis collium æternorum ; 16. et de frugibus terræ, et de plenitudine ejus. Benedictio illius, qui apparuit in rubro, veniat super caput Joseph, et super verticem Nazaræi inter fratres suos. 17. Quasi primogeniti tauri pulchritudo ejus, cornua rhinocerotis cornua illius : in ipsis ventilabit Gentes usque ad terminos terræ ; hæ sunt multitudines Ephraim, et hæc millia Manasse. 18. Et Zabulon ait : Lætare, Zabulon in exitu tuo, et Issachar in tabernaculis tuis. 19. Populos vocabunt ad montem, ibi immolabunt victimas justitiæ. Qui inundationem maris quasi lac sugent, et thesauros absconditos arenarum. 20. Et Gad ait : Benedictus in latitudine Gad ; quasi leo requievit, cepitque brachium et verticem. 21. Et vidi principatum suum, quod in parte sua doctor esset repositus : qui fuit cum principibus populi et fecit justitias Domini, et judicium suum cum Israel. 22. Dan quoque ait : Dan catulus leonis fluet largiter de Basan. 23. Et Nephthali dixit : Nephthali abundantia perfruetur, et plenus erit benedictionibus Domini ; mare et meridiem possidebit. 24. Aser quoque ait : Benedictus in filiis Aser, sit placens fratribus suis, et tingat in oleo pedem suum. 25. Ferrum et æs calceamentum ejus. Sicut dies juventutis tuæ, ita et senectus tua. 26. Non est Deus alius ut Deus rectissimi : ascensor cœli auxiliator tuus. Magnificentia ejus discurrunt nubes, 27. habitaculum ejus sursum, et subter brachia sempiterna : ejiciet à facie tua inimicum, dicetque : Conterere. 28. Habitabit Israel confidenter, et solus. Oculus Jacob in terra frumenti et vini, cœlique caligabunt rore. 29. Beatus es tu, Israel, quis similis tui, popule, qui salvaris in Domino ? scutum auxilii tui, et gladius gloriæ tuæ : negabunt te inimici tui, et tu eorum colla calcabis.

1. HÆC EST BENEDICTIO, QUA BENEDIXIT MOYSES HOMO DEI FILIIS ISRAEL.] *Homo Dei*, id est amicus, Propheta, legislator, doctor et princeps Dei. Vide dicta 1. Timoth. 6. 11.

2. DOMINUS DE SINAI VENIT, ET DE SEIR ORTUS EST NOBIS : APPARUIT DE MONTE PHARAN.] Judæi aliqui sic exponunt, q. d. Deus primo præsentavit legem suam Idumæis, qui habitabant in Seir, et erant de semine Isaac ; verum cum Deus pronuntiaret Decalogum, et pervenisset ad quintum præceptum : *Non occides*, dixerunt Idumæi: Nolumus istam legem ; quia patri nostro dictum fuit : *Vives in gladio*, Gen. 27. 39. Deinde ivit Deus ad Ismaelitas, posteros Abrahæ, habitantes in Pharan ; cumque eis legeret præceptum sextum : *Non mœchaberis*, recusarunt et illi, dicentes quòd patri suo dictum esset cum valde debere multiplicari, Genes. 21. 13. Unde tandem Deus venit ad Judæos in Sina, eisque Decalogum proposuit, qui eum avide acceperunt ; hocque esse quod hîc dicitur : *De Seir ortus est nobis*, quis non rideat nugones et fabulones istos ?

Sensus ergo est, q. d. Dominus de Sina venit ad nos, dum inde nobis legem dedit et promulgavit, Exodi 19 et 20. Secundo, in monte Seir, quasi sol quidam nobis exortus est, cum multis morsu ignitorum serpentum vulneratis, serpentem æneum erigi jussit, quem qui aspicerent, sanarentur. Num. 21. Hoc enim contigisse eo tempore, quo Hebræi circumierunt montem Seir, sive Idumæam, colligitur Deut. 1. v. 49. et cap. 2. v. 28. Tertio, in monte Pharan apparuit nobis, dando coturnices, et judices 70. constituendo, Num. 11.

Huc allusit Habacuc cap. 3. v. 3. dum ait : *Deus ab Austro* (ab Idumæa, quæ Judææ est Australis) *veniet, et sanctus de monte Pharan*, q. d. Filius Dei, qui in monte Pharan et Seir Judæis apparuit, nec postea visus est, sed ibi quasi delituit, ad nos veniet manifestus, dum carnem nostram assumet.

Ubi nota : Sina, in quo data est lex vetus, fuit typus Sionis, in qua promulgata fuit lex nova in pentecoste : in Seir serpens æneus, fuit typus crucis Christi : Pharan, ubi 70 judices impleti sunt spiritu Dei, fuit typus missionis Spiritus sancti in Apostolos, et septuaginta discipulos Christi.

Imo S. Augustinus hæc prophetice ad litteram de Christo intelligit. Sina enim, inquit, hebr. idem est quod tentatio (si videlicet per metathesin à rad. נשה *nasa*, id est tentavit, derivetur). Venit ergo Dominus, puta Christus, ex Sina, id est ex tentatione passionis et mortis. Secundo Seir, id est pilosus, significat peccatorem. Christus ergo illuxit ex Seir ; quia sedentibus in tenebris, et umbra mortis lux orta est per Christum, vel ex Seir, id est ex Gentibus peccatricibus : in his enim claruit prædicatio et gratia Christi. Tertio, festinavit Christus ex monte Pharan, id est fructifero, hoc est Ecclesia, cum multis millibus Sanctorum, qui per Christum sanctificati sunt, cum quibus venit, id est veniet, Christus ad Israelitas in fine mundi colligendos et convertendos. Verum hic sensus potius allegoricus est, quàm litteralis.

ET CUM EO SANCTORUM MILLIA,] puta millia angelorum, qui Deo semper adstant et ministrant, Daniel 7. 10. Rabini per *Sanctos* accipiunt Prophetas, et doctores qui condiderunt Thalmud ; eo quod hi suum Thalmud, illi suas prophetias, tum à Domino acceperint ; omnes enim ipsorum animas jam tum exstitisse et fuisse cum Deo in Sina. Ita fabulones isti suis fabulonibus per suas fabellas applaudunt.

IN DEXTERA EJUS IGNEA LEX.] Dicitur Deus in Sina dextera sua quasi portasse, et tradidisse legem igneam : quia eam dedit cum ignibus et fulgetris intermicantibus, idque ad terrorem Hebræorum, Exodi 19. 18. Porro Cajetanus hæc ita explicat, ut non Deus ipse legem portet, sed ad majorem pompam portaretur à ministris, puta ab angelis, prope dexteram ejus liber legis et ignis, ut per hoc significaretur Deum per legem judicaturum et per ignem puniturum legis

violatores. Unde et pro *Dominus*, hebraice est *Elohim*, id est judex.

Allegor. hæc lex ignea significabat legem novam, quæ est amoris, de qua Christus : *Ignem veni mittere in terram, et quid volo nisi ut accendatur?* Lucæ 12. v. 49. Hinc Tropologice S. Gregorius homil. 30. in Evangel. *Dextera*, inquit, *Dei appellantur electi : in dextera ergo Dei est ignea lex, quia electi mandata cœlestia nequaquam frigido corde audiunt, sed ad hæc amoris intimi facibus inardescunt.*

3. DILEXIT POPULOS, OMNES SANCTI IN MANU ILLIUS SUNT,] *populos*, id est tribus duodecim Israel : hæ enim vocantur populi et gentes, Gen. 48. 19, q. d. Ideo Deus dedit legem suam vobis qui estis populus Dei, quia vos diligit; hinc etiam omnes sancti, id est ejus cultui dicati, quales estis vos, in manu, id est potestate et gubernatione, Dei sunt.

ET QUI APPROPINQUANT (hebr. est תכו *tuccu*) id est qui medii facti sunt, vel inserti sunt (תוך *toch* enim significat medium) PEDIBUS EJUS, id est qui discipuli ejus sunt, qui eum audiunt, ejusque pedes et vestigia sequuntur. Discipulorum enim est sedere ad pedes, vel inter pedes magistri. Sic Paulus Actor. 22. 3. ait se educatum ad pedes Gamalielis; hi ACCIPIENT DE DOCTRINA EJUS,] scilicet Dei.

4. LEGEM PRÆCEPIT NOBIS MOYSES.] Loquitur Moses de se in tertia persona, quasi de alio, ut se ostendat, velut unum de populo, obligatum esse hac sua, imo Dei lege, uti boni et humani legislatores facere solent.

HÆREDITATEM MULTITUDINIS JACOB,] est appositio : legem enim vocat hæreditatem, quia æque ut hæreditas transmittenda erat ad posteros ; vel quia hæreditas terræ sanctæ data erat Hebræis sub hac conditione, si servarent legem Dei : vel denique, quia eis ita chara esse debebat, uti chara est hæreditas.

5. ERIT APUD RECTISSIMUM REX, q. d. Apud Israelem, quamdiu rectus et probus permanebit, rex erit lex Dei; vel potius Deus regens eos per legem, sine alio rege, idque CONGREGATIS PRINCIPIBUS POPULI CUM TRIBUBUS ISRAEL,] id est quamdiu principes cum populo unanimes erunt, et conspirabunt, viventque secundum legem Dei, ita Abulens. Cajetan. et alii. Hinc à rectitudine hac desciscentibus Judæis, et petentibus regem, non Deum, sed hominem, queritur Deus apud Samuelem, aitque : *Non te abjecerunt, sed me, ne regnem super eos*, 1. Reg. 8. 7.

Alii putant hic esse prophetiam de rege Saule, et post eum Davide creando ; sed huic expositioni non consonat vox *rectissimi*. Alii ad Mosen hæc referunt, quòd ipse fuerit quasi rex Hebræorum : sed repugnat vox *erit ;* jam enim transierat ducatus Mosis, eratque ipse in limine mortis.

6. VIVAT RUBEN, ET NON MORIATUR, ET SIT PARVUS IN NUMERO,] q. d. Non moriatur penitus, neque deficiat unquam posteritas et tribus Ruben, videlicet ob peccatum incestus, quod ipse in patrem admisit : ob hoc enim exscindi et deleri merebatur. Verum in gratiam patris, avi et abavi, mitigavit hanc pœnam Deus, effecitque ut parva tantum esset in numero : illud idem prædixit Jacob pater Ruben, Genes. 49. v. 4. *Effusus es*, inquit, *sicut aqua* (per libidinem et incestum), *non crescas*. Nota hic : congrua et justa pœna libidinis, et præsertim incestus, est imminutio, imo exstinctio familiæ. E contrario Ephraim, qui Ruben hac parte in primogenitura successit, valde multiplicatus est, ut patet Genes. 48. 19.

Nota : Moses jam moriturus hic morem patriarcharum imitatur, atque populo suo, cujus dux et quasi pater fuerat, benedicit, et prophetice statum cujusque tribus futurum prænuntiat.

Omittit autem Simeonem, secundogenitum Jacobi filium; nam quod Septuag. ejus nomen hic interjiciunt, vertuntque, *et sit Simeon multus in numero*, omnino verisimile est Simeonis nomen vitiose hic irrepsisse; nam illud non habent Hebr. Chald. et Noster : imo nec S. Ambros. Procop. Apollinar. Diodor. Epiphan. et Theodor. qui sequi solent Septuag. unde nomen Simeonis hic omittitur in editione Romana Septuag. quam edidit Caraffa.

Porro, quod Septuag. vertunt : *sit multus in numero*, cum Noster contrarie vertat : *sit parvus in numero*, inde accidit quod Hebræa habeant : *et sit virorum ejus numerus*, quod Septuag. sic acceperunt, q. d. Sit ingens eorum numerus ; cum Noster contrarium, scilicet *parvus* intellexerit, nimirum secutus Hebræam phrasin, qua *viri numeri*, vocantur viri pauci.

Chald. anagogice ita vertit : *Vivat Ruben in vita æterna, et non moriatur morte secunda, et accipiant filii ejus hæreditatem suam, juxta numerum eorum.*

Causa vero cur Moses omiserit Simeonem, est, quod hæc tribus paulo ante fornicatione et idololatria Beelphegor contaminata, ideoque valde à Deo punita et accisa fuisset, idque in aliorum exemplum, uti dixi Num. 26. 12. Ita Abulensis, Pererius et alii.

Aliam causam dat Theodoretus quæst. ult. videlicet, quod Simeon auctor fuisset insidiarum, quas fratres struxerunt Joseph, qua de causa Simeonem præ aliis fratribus, Joseph vinctum detinuit, Genes. 42. 25.

Sed eodem argumento, nec Ruben benedici debuisset, ob incestum ab eo admissum.

7. HÆC EST JUDÆ BENEDICTIO : AUDI, DOMINE, VOCEM JUDÆ,] id est, ut Chald. *Suscipe, Domine, orationem Judæ, cum egressus fuerit ad bellum, et ad populum suum introduc eum*, id est robur contra hostes illi da, ut suam terræ sanctæ partem et sortem victor obtineat. Minus ergo recte exponit Lyran. sic, q. d. Introduc Judam post mortem in limbum, ut ibi jungatur patribus suis et populo suo : sequitur prophetia de Juda.

MANUS EJUS PUGNABUNT PRO EO,] q. d. Judas pugnabit pro populo Israel, ut dux belli et princeps tribuum : id ita factum esse patet Judic. 1. v. 2. Hac de causa Moses præponit hic Judam Levi, qui tamen Juda erat senior. Ita Abulensis.

ET ADJUTOR ILLIUS CONTRA ADVERSARIOS EJUS ERIT,] scilicet *Deus*, ut patet ex Chald. et Sept. qui vertunt *eris*, scilicet *Domine ;* hunc enim initio versus compellavit Moses, dicens ; *Audi, Domine*, etc.

8. LEVI QUOQUE AIT : PERFECTIO TUA ET DOCTRINA TUA VIRO SANCTO TUO, scilicet competit et debetur; hebraice est, *tummim tui sunt*, *tui sunt urim*. *viri* videlicet *pii tui*, puta Aaronis, QUEM PROBASTI IN TENTATIONE (qui locus hebraice dicitur *massa*, Exodi 17. v. 7.) ET JUDICASTI AD AQUAS CONTRADICTIONIS, Num. 20.] q. d. Tuæ sunt, ô Levi, tibique datæ sunt vestes sacerdotales, ac consequenter ipsum sacerdotium : vestes, in

quam, ephod et Rationale, quibus inscriptum est *urim* et *tummim*, id est illuminatio sive doctrina et integritas sive perfectio vitæ, quibus fulgere, populoque prælucere debet sacerdos, de quibus dixi Exodi 28. 30; unde Chald. clare vertit, *urim* et *tummim*, id est perfectione et doctrina, *induisti virum, qui inventus est sanctus coram te.*

Porro, hæc Levi data sunt; quia data sunt Aaroni, prognato ex tribu Levi, qui fuit vir pius et sanctus, nisi quod peccarit, cum eum, ô Domine, probasti et judicasti, id est condemnasti, ne ingrederetur terram promissionis: id factum est ad Aquas contradictionis, Num. 20. 12.

Aliter hæc explicat Abulensis, q. d. Tu, Domine, perfectionem vitæ et integritatem legis ac doctrinæ dedisti viro sancto, id est Mosi, qui fuit oriundus ex Levi, ut eamdem populo, sed maxime Levitis suis communicaret. Verum ex Hebræo patet priorem sensum esse genuinum.

9. QUI DIXIT PATRI SUO ET MATRI SUÆ: NESCIO VOS, ET FRATRIBUS SUIS: IGNORO VOS; ET NESCIERUNT FILIOS SUOS,] q. d. Levi, id est Levitæ in punitione idololatrarum, puta adorantium vitulum aureum, Exodi 32. v. 28. non sunt miserti amicorum et cognatorum, ac fratrum et filiorum suorum; sed occiderunt eos, æque ac alios, perinde ac si eos non novissent, imo non vidissent, vel aspexissent, ut habent Hebræa.

Putat Abulensis τὸ *patri et matri* hîc addi per exaggerationem; nec enim ullum Levitam occidisse patrem, vel matrem; eo quod nullo casu aut crimine liceat filio occidere patrem vel matrem, utpote auctores vitæ suæ, nisi Deus expresse hoc mandet, fratres autem saltem ex altero parente genitos, item filios suos occidisse; nam ob crimen idololatriæ licebat occidere filios, ut patet cap. 13. v. 6 et 10.

Verum æque, imo magis et primo, dicitur hîc de patre et matre, quàm de fratribus et filiis, quod eos in cæde illa idololatrarum non respexerint Levitæ, nec miserti sint eorum, ut vertit Chaldæus; unde videntur ipsi sine discrimine omnes noxios, etiam patrem et matrem occidisse: hoc enim jussu Dei mandaverat eis Moses, Exodi 32. 27; licet enim ibi non exprimatur pater et mater, sed tantum frater, amicus et proximus, tamen ex hoc loco satis colligitur Mosen nominasse etiam patrem et matrem; aut certe Levitas mandatum Dei de occidendis vituli cultoribus, recte ex zelo suo ita interpretatos esse, ut etiam patrem et matrem complecteretur.

HI CUSTODIERUNT ELOQUIUM TUUM, ET PACTUM TUUM SERVAVERUNT,] puta pactum cum Deo initum Exodi 24. v. 8.

10. JUDICIA TUA, Ô JACOB, ET LEGEM TUAM, Ô ISRAEL.] Hebr. est; *Hi docebunt judicia tua Jacobum, et legem tuam Israelem.* Noster Interpres non legit in Hebræo τὸ יורו *ioru*, id est docebunt, et forte hoc irrepsit, ut pro ינצרו *iintsoru*, id est *servaverunt*, quod præcessit, aliqua exemplaria per *keri uketif*, ad marginem legerint *ioru*, quod postea ad *iintsoru* in textu sit additum; nam sine *ioru* sensus consistit. Est enim appositio, q. d. Levitæ servaverunt pactum tuum, quod non est aliud, quàm judicia, id est præcepta et leges tuæ.

Posset secundo, retinendo τὸ *ioru*, Noster cum Hebræo recte conciliari, si *ioru*, esto sit futurum, pro præterito accipias, uti accepit Vatabl. et alii; præcesserunt enim præterita; tunc enim sensus erit: Levitæ docuerunt judicia tua, ô Domine, Jacobum, videlicet hoc ipso quo servaverunt pactum tecum initum, et pacti hujus violatores ulti sunt: tunc enim ipso facto ostenderunt et docuerunt quàm rigide judicia, id est leges tuæ survandæ sint.

PONENT THYMIAMA IN FURORE TUO (hebr. est באפך *beappecha*, quod secundo verti potest, *in naribus tuis*) ET HOLOCAUSTUM SUPER ALTARE TUUM.) Vatabl. rursum pro *ponent*, vertit *posuerunt.* Sensus enim est: ob hunc Levitarum zelum, tu, Domine, eos in sacerdotes delegisti, qui scilicet tibi obtulerunt, offerunt, offerentque deinceps semper thymiama et holocausta.

Vide hîc quanti Deus faciat, quàmque præmiet zelum et zelosos. Est enim ipse *zelotes* et *ignis consumens. Angeli quoque*, inquit S. Ambr. in psal. 118. *sine zelo nihil sunt, et substantiæ suæ amittunt prærogativam, nisi eam zeli ardore sustentent.* Denique angelo Laodiceæ dicitur Apoc. 3. 15. *Scio opera tua: quia tepidus es, et nec frigidus es, nec calidus, incipiam te evomere ex ore meo.* Zelum habere debet sacerdos, qui incorruptam servare studet Ecclesiæ castitatem. Zelus, Dei vita est. Zelum habuit Elias, et ideo raptus ad cœlum est: *Zelans*, inquit, *zelavi Dominum.* Zelum habuit Mathathias, et ideo adeptus est gloriam et imperium gentis suæ. Zelum habuit Moses percutiens Ægyptium opprimentem Hebræum, et recte: *Zelus enim purgat facinus.* Ex zelo clamat rex David psal. 118. 139. *Tabescere me fecit zelus meus: quia obliti sunt verba tua inimici mei.* Et Jerem. 9. 1. *Quis dabit capiti meo aquam, et oculis meis fontem lacrymarum?* Christus ex zelo videns civitatem Jerusalem flevit super eam. Paulus: *Æmulor*, inquit, *vos Dei æmulatione*; et: *Quis infirmatur, et ego non infirmor? quis scandalizatur, et non uror?* Zelum sancti Stephani vide Actorum cap. 6 et 7. Zelabat sponsa in Cant. *Fulcite me floribus, stipate me malis, quia amore langueo*; et sponsus: *Pone me ut signaculum super cor tuum, ut signaculum super brachium tuum; quia fortis est ut mors dilectio, dura sicut infernus æmulatio. Lampades ejus lampades ignis atque flammarum.* Zelum Moses præcepit Levitis, dicens Exod. 32. 26. *Si quis est Domini, jungatur mihi, et occidat unusquisque fratrem et amicum suum*; et Christus nobis: *Ignem veni mittere in terram, et quid volo nisi ut accendatur?* et: *Si quis venit ad me, et non odit patrem suum, et matrem, et uxorem et filios*, etc. *adhuc autem et animam suam, non potest meus esse discipulus.*

Zelus hic necessarius est Prælato: hinc Deus in Ecclesia veteri præfecit Mosen; in nova, Petrum et Paulum, ob zelum. In rep. veteri regem constituit Davidem, dicentem psal. 68. 10. *Zelus domus tuæ comedit me*; in nova, Constantinos, Theodosios, Carolos, Bullonios, zelo fidei ardentes. Zelus S. Antonii compescuit Arianos, Aphraatis Valentem Imper. historiam vide apud Theod. lib. 4. hist. cap. 24. De zelo S. Francisci vide Bonav. in ejus Vita lib. 1. c. 9. Hunc zelum maxime acuit cogitatio æternitatis. Quis enim contra peccata non zelet, si cogitet illud: *Momentum quod delectat, æternum quod cruciat?* quis pro felici æternitate sibi aliisque assecuranda, labores omnes, dura omnia non ambiat? Hoc cogitent, hoc faciant Prælati et sacerdotes quos decet esse satores æternitatis.

11. Benedic, Domine, fortitudini ejus.] Prophetia est per modum orationis de Machabæis, pregnatis ex Levi; unde Hebræa sic vertas : *Benedic, Domine, exercitui ejus, et accepta sint tibi opera manuum ejus*, bella videlicet, quæ contra hostes tuos gesturus est Levi, per Machabæos; ita Abulensis.

Nota : *Fortitudo* hic vocatur primo, fortis et invictus animus, quo Levitæ propter Deum truncarunt affectum erga parentes et fratres ; secundo, fortis et strenua vindicta, quam exercuerunt in adorantes vitulum aureum ; tertio, fortitudo bellica, quam contra Antiochum et alios hostes Machabæi ostensuri erant; hanc enim significat Hebræum חיל *chail;* inde enim milites et viri strenui, vocantur אנשי חיל *anse chail.*

12. Et Benjamin ait.] Post Levi benedicit Benjamin, quia in ejus sorte ædificandum erat templum, in quo sacerdotes et Levitæ erant posituri thymiama et holocausta.

Amantissimus Domini.] Quia sicut Jacob dilexit suum Benjamin, ita et Deus; unde primo sceptrum et potestatem regiam illi in Saule (hic enim fuit ex tribu Benjamin) tribuit. Secundo, in sorte Benjamin, puta in Jerusalem, ædificari voluit templum.

Mystice hæc omnia competunt S. Paulo, qui fuit ex tribu Benjamin. Ita Raban. Rupertus et S. Ambros. lib. de Benedict. Patriarch. c. ult.

Habitabit confidenter in eo,] Deo suo scilicet, q. d. Benjamin in sua sorte habitabit sine timore : quia habebit Deum secum in templo et habitaculo suo, in eoque secure conquiescet, et quasi habitabit. Causam subdit : quia scilicet Deus est in Benjamin, puta in templo suo.

Quasi in thalamo tota die morabitur, et inter humeros illius requiescet.] Est hebraismus, *inter humeros*, id est in medio tribus Benjamin; nam quod est inter humeros, est in medio. Secundo, per humeros alludit ad situm templi, quod erat in sublimi parte montis Moria, non tamen in ejus vertice, sed, ut placet Hebræis, 24 cubitis infra ejus apicem, uti humeri sunt infra caput, et supra reliquum corpus. Ita Perer. in Gen. 49. 27. Vatablus hæc vertit optative sic : *Sit integens cum tota die, et inter humeros ejus habitet*, q. d. *Utinam Dominus habitet in medio Benjamin, et protegat eum omni tempore!* Atque hac de causa tribus Benjamin fuit robustissima, utpote à Deo suo adjuta et roborata, ut patet Judic. 20. 16. Cajetan. hæc refert ad Benjamin, q. d. Ipse Benjamin requiescat inter humeros Dei, imo in ipso Deo, quasi in thalamo suo. Sed prior sensus est convenientior, ut non Benjamin, sed Deus hic intelligatur, quasi verbi suppositum, illudque exigunt Hebræa.

13. Joseph quoque ait.] Joseph erat frater senior Benjamino : hic duas habuit proles et tribus, scilicet Ephraim et Manasse, quibus nomine patris sui Joseph, hic benedicit Moses.

De (id est *in*) benedictione Domini terra ejus,] q. d. Benedicta à Domino erit terra Joseph, patet ex Hebræo.

De pomis cœli,] id est in pomis, quæ cœli, solis et lunæ influxu nascuntur, erit benedicta terra Joseph, copiamque habebit pomorum, roris et frugum : præpositio enim *de*, hic et in seq. capitur pro *in*; sic enim Hebræi sæpe *beth* præpositionem cum *in* commutant.

Atque abysso subjacente,] q. d. Terra Joseph, scilicet quam occupabunt Ephraim et Manasse, erit benedicta ob fontes, è terra inferne jugiter scaturientes, instar abyssi ; sicut superne benedicta erit ex cœli, solis, lunæ et siderum influentia.

15. De vertice antiquorum montium,] q. d. Quæ poma nascentur in vertice montium priscorum, sive cacuminum æternorum, id est qui fuerant ab initio mundi; hoc enim est quod rythmice explicans subdit : *De pomis collium æternorum.* Innuit Moses hos colles ab initio mundi fuisse fertiles et pomiferos. Hasce benedictiones dedit et Jacob pater Josepho, Gen. 49. 26.

16. Benedictio illius (Dei) qui apparuit (Mosi, Exodi 3. 2.) In rubo, veniat super caput Joseph, et super verticem nazaræi inter fratres suos.] Nominatur hic Deus apparens in rubo : quia sicut Deus in rubo apparuit soli Mosi, in loco deserto, eumque ducem populi constituit; ita Ahias Propheta solum Jeroboam (qui erat ex Ephraim et Joseph) allocutus est, eique regnum decem tribuum prædixit, et quasi consignavit, 3. Reg. 11. 29. Benedictio ergo Dei, qui Mosi apparuit in rubo, manifestanda per Ahiam prophetam, et ventura super caput et verticem Joseph, fuit corona regia; unde Sept. vertunt : *Qui super verticem glorificatus est in fratribus.* Idem innuunt Hebræa et Noster, dum explicando subdunt : *Et super verticem nazaræi inter fratres suos;* meritum enim Joseph, quo tribui suæ meruit hanc coronam, insinuatur, cum ipse vocatur nazaræus inter fratres suos : eo enim quod Joseph à fratribus fuit venditus et separatus, meruit inter eos principatum et regnum in posteris suis. Ita Cajetanus.

Nota : Joseph fuit nazaræus, id est separatus. Primo, quia sanctus erat inter fratres; secundo, quia venditus fuit in Ægyptum, separatus, claususque in diuturno carcere; tertio, quia in carcere mansit intonsus, comamque ut nazaræus aluit, quæ postea, cum ex eo eductus est, ei attonsa fuit, Genes. 41. 14. Ita Rupertus. Quarto, quia ob hæc separatus et exaltatus fuit ad principatum in Ægypto apud Pharaonem. Quinto, quia ob hæc eadem separandus et evehendus erat in posteris suis ad coronam regiam. Sexto, quia hæc corona ei obtigit, quando Israel, id est decem tribus separarunt se à domo David, et à duabus tribubus, puta, Juda et Benjamin, constituendo sibi pro Roboam, proprium regem Jeroboam, qui erat de tribu Joseph. Ita Cajetanus.

17. Quasi primogeniti tauri (Hebr. שור *schor*, Chald. תור *tor*, unde Græcum et Latinum taurus) pulchritudo ejus, quia videlicet Joseph ob pulchritudinem, ab hera sua velut lasciviente vacca, ceu taurus juvenculus, formosus, et inter cæteros egregius, ad stuprum appetitus est ; quia vero ipse ejus libidini fortiter restitit, hinc de eo subditur : cornua rhinocerotis cornua illius, inquit Rupert. Secundo, et aptius, q. d. Sicut primogenitus tauri vitulus est pulcher, torosus, robusto et magno corpore : quia robur est patris, in quo scilicet gignendo et formando taurus primam omnemque suam vim exseruit ; ita et tribus Joseph, puta Ephraim, erit fortissima, habebitque bellicas acies et cornua, ita valida, uti sunt cornua rhinocerotis, quibus ventilabit, id est exagitabit, profligabit, et

quasi in ventum disperget, GENTES hostiles, USQUE AD TERMINOS TERRÆ,] scilicet suæ, et sibi vicinæ, puta Palæstinæ et Syriæ; est hyperbole.

Nota primo : Josephum comparat tauro, primo, quia ipse ob agriculturam servatam, et bene provisam, colendus erat in Ægypto; et illius sepulcrum exornandum erat simulacro bovis, qui agriculturæ est symbolum ; vide dicta Gen. 41. in fine. Secundo, quia posteri ejus reges futuri alios superaturi erant robore et magnitudine, sicuti taurus præcellit armentum. Sic Homerus Agamemnonem comparat tauro : est enim taurus symbolum regis, ut docet Diogenes orat. 2. apud Dionem.

Nota secundo : Dicit *cornua*, non cornu *rhinocerotis ;* quia rhinoceros, præter unum cornu aduncum, quod habet in naribus, aliud habet cornu parvum supra nasum, sed validissimum, uti ex Pausania, Eucherio, Pierio, et Lusitanorum experientia docet Raderus noster in l. 1. Martial. de spect. epigr. 22. Hinc Hebr. vocatur ראם *reem*, à radice *raam*, id est exaltavit, eo quod cornu in altum tollat, vel motu ad feriendum, vel potius quod fortitudine et robore, cornu suum super omnium animalium cornua exaltet, hoc est validius potentiusque esse demonstret. Quocirca Psaltes ps. 91. 11. *Exaltabitur*, ait, *sicut unicornis* (heb. *reem*, quod alii vertunt *naricornis* vel *rhinoceros*) *cornu meum*, q. d. Sicut reliquorum animalium cornua robore, pulchritudine ac soliditate, à cornu rhinocerotis superantur; ita super omnium regum et gentium vires et regna, meum regnum et dominatus exaltabitur et crescet. Ita Vilalpando in Ezech. cap. 27. p. 21.

Alleg. Joseph nazaræus, et à fratribus venditus, significat Christum nazaræum à Juda et Judæis suis venumdatum, et Pilato mortique traditum. Pulchritudo ejus est ut tauri : quia Christus aliis mansuetus est, ut salvator; aliis sævus ut judex, instar tauri. Cornua ejus sunt cornua crucis : qua cruce, ipse nunc per fidem ventilat omnes gentes, eas sibi subjiciens, credentesque et Sanctos à terra in cœlum transferens, et in fine mundi incredulos omnes et reprobos ventilabit per judicium et sententiam condemnationis dispergens, et deturbans eos de terra in infernum. Ita Tertul. lib. contra Judæos cap. 10. Ambr. lib. de Benedict. Patriarch. cap. 11. August. q. 56. Raban. hîc, et Justinus contra Thryphon. pag. 70. ubi docet monocerotis (sic enim ipse legit cum Septuag. qui passim pro rhinocerote vertunt, *monocerotem*, id est unicornem) cornua gerere typum et similitudinem crucis. Vide dicta Numer. 23. 22. Audi Tertull. cum enim citasset hunc Deuter. locum, subdit : *Non utique rhinoceros destinabatur unicornis, nec minotaurus bicornis; sed Christus in illa significabatur, taurus, ob utramque dispositionem, aliis ferus ut judex, aliis mansuetus ut salvator : cujus cornua essent crucis extima. Nam et in antenna navis, quæ crucis pars est, extremitates cornua vocantur : unicornis autem medii stipitis palus. Hac denique virtute crucis, et hoc more cornutus universas gentes, et nunc ventilat per fidem, auferens à terra in cœlum, et tunc ventilabit per judicium, dejiciens de cœlo in terram.*

18. ET ZABULON AIT : LÆTARE, ZABULON IN EXITU TUO,] puta in portubus, navigationibus et profectionibus ad negotiationes tuas. Habitabant enim Zabulonitæ in littore maris Mediterranei. Vide dicta Gen. 49. 13.

ET ISSACHAR IN TABERNACULIS TUIS,] quia Issachariani, non mercimoniis, sed agriculturæ domi suæ quietè erant vacaturi.

19. POPULOS VOCABUNT AD MONTEM, q. d. Issachar et Zabulon tum verbo (erant enim ex eis doctores), tum exemplo suo, invitabunt alias tribus ad templum in monte Sion, ut in eo pie et religiose Deum adorent et colant, ibique sacrificabunt VICTIMAS JUSTITIÆ, id est legitima et justa, quæ lege Dei præscripta sunt. Secundo, *justitiæ*, id est, ex opibus non inique, sed juste partis, ait Cajetan. QUIA, ut sequitur, INUNDATIONEM MARIS QUASI LAC SUGENT, q. d. Quia merces et opes quaslibet per undas maris navibus importatas accipient, ET THESAUROS ABSCONDITOS ARENARUM,] puta gemmas, aurum et metalla, quæ è terra eruuntur (hæc enim arenis immiscentur et occultantur, quasi thesauri) per mare advecta accipient. Septuag. vertunt : *Divitiæ maris lactabunt te, et emporia maritima habitantium;* vel, ut Theodor. legit : *Divitias maris sugent, et mercaturam habitantium juxta mare ;* Onkelos : *Facultatem populorum comedent, et thesauri, qui absconditi sunt in arena, revelabuntur eis.*

Allegor. melius, inquit Rupert. et prophetico spiritu dignius, hæc ad doctrinam Christi et ad Apostolos referemus. Nam in terra Zabulon et Nephthali præcipue versatus est et docuit Christus; unde et in Nazareth conceptus est, et in Thabor transfiguratus : Nazareth enim et Thabor sunt in Zabulon, ibi et Apostolos collegit, qui populos vocarunt ad montem, id est ad Ecclesiam. Hi inundationem maris suxerunt, id est multitudinem Gentium dulci prædicatione in unam fidem, quasi in suum, id est Christi, corpus trajecerunt ; suxerunt et thesauros absconditos arenarum ; quia suaviter biberunt profunda Scripturarum, arcana legis et Prophetarum. Rursum ad litteram, Ecclesia suxit lac Gentium, et mammilla regum lactata est, atque accepit pro ære aurum, pro ferro argentum, pro lignis et lapidibus ferrum ; cum ex donatione regum et principum opes eas adepta est, quas prædixit Isaias c. 49. 23. et c. 60. v. 6. hinc Zabulon hebr. idem est quod *habitaculum fortitudinis :* Issachar, idem quod *est merces*, q. d. Lætamini, ô Zabulon et Issachar, id est, ô Apostoli Christi : quia vobis fortiter omnia relinquentibus, fortiterque evangelizantibus, et adversa quævis propter justitiam sustinentibus, temporalia bona non deerunt : et insuper copiosa merces in cœlis vobis reponetur ; ergo in illo exitu vestro, in illis cœlestibus habitaculis et præmiis vestris lætamini et exultate.

20. ET GAD AIT : BENEDICTUS IN LATITUDINE GAD.] Hebr. est, *dilatabit se Gad*, id est latam et amplam sortem et possessionem in Chanaan obtinebit, uti patet Josue 13. 24.

QUASI LEO REQUIEVIT, CEPITQUE BRACHIUM ET VERTICEM,] q. d. Tribus Gad erit impavida et fortissima ut leo, qui simul rapit caput et humeros, id est qui uno quasi ictu ex sua præda, puta ex animali quod venatus est, abscindit vel abrumpit caput et humeros.

21. ET VIDIT PRINCIPATUM SUUM.] Hebr. *Et vidit principium suum*, id est, ut Chald. *Suscipiet in principio partem suam.* Principium enim sortis et possessionis Hebræorum fuit terra Og et

Sehon, quam possederunt Gaditæ, antequam aliæ tribus transirent Jordanem, et in Chanaan suam sortem obtinerent, q. d. Tribus Gad prima sibi sortem et ditionem elegit, eamque jam ante alias tribus possidet, in terra regum Amorrhæorum, Og et Sehon.

Et vidit (id est mox videbit et cognoscet) quod in parte (id est sorte) sit doctor,] id est sepultus sit Moses legislator, ita Chald. nam juxta montem Nebo, cis Jordanem, sepultus est Moses. Licet enim Nebo, et sepulcrum Mosis proprie fuerit in tribu Ruben; tamen quia erat trans Jordanem, in qua regione eminebant et quasi dominabantur Gaditæ: hinc hoc eis attribuit Scriptura. Innuit Moses Gaditas petiisse hanc sortem, non tantum ob pascua suorum gregum, sed etiam quia sciebant in ea sepeliendum esse Mosen, suum ducem et legislatorem. Sciebant enim Mosen à Deo prohibitum esse transitu Jordanis, ac proinde moriturum cis Jordanem, in ipsorum sorte. Aliter vertit Vatablus, scilicet, *vidit ibi* (in sorte sua) *partem legislatoris laqueati*, id est palatia laqueata et splendida principum; verum hoc novum et obscurum est.

Qui fuit cum principibus populi, id est cum principibus novem tribuum, cum scilicet in transitu Jordanis Gaditæ præcesserunt cæteras tribus in acie, ad expugnandum Chananæos, sicuti jusserat Moses, ipsique ei promiserant: itaque Gad fecit justitias Domini, et judicium suum cum Israel,] id est, fecit Gad id quod, ex pacto et officio suo, erga Deum et erga contribules suos Israelitas facere debuit. Ita Vatablus.

22. Dan quoque ait: Dan, catulus leonis, fluet largiter de Basan.] Pro *fluet largiter*, hebr. est verbum זנק *zanac*, quod hìc tantum reperitur, pro quo Septuag. Vatabl. Cajetan. et alii vertunt, *saltabit*, sicque explicant, q. d. Dan instar catuli leonis fortissimi et rapacissimi, quales solebant esse in Basan, prosiliet, irruetque in hostes, ut sit prophetia de Samsone, qui fuit Danita, et fortissime insiliit in Philistæos. Rursum de Danitis subito irruentibus in Lais, Jud. 18. v. 7 et 27.

Verum subtilius noster Interpres cum Chald. intellexit hìc duas benedictiones dari tribui Dan, scilicet primo, quod esset bellicosa, ut catulus leonis, in Samsone, et aliis jam dictis; secundo, quod in Dan esset origo Jordanis, fluvii celeberrimi in Scriptura.

Pro quo nota: Ludit Moses in voce Dan. Jam enim per Dan intelligit tribum, scilicet cum ait: *Dan catulus leonis;* mox vero per Dan accipit fontem vel fluvium tribus Dan, scilicet cum addit: *Fluet largiter de Basan;* posset tamen utrobique eodem modo accipi pro tribu et urbe Dan, si sic exponas: Urbs Dan largiter fluet, scilicet per suum fluvium Jordanem quem ex se quasi emittit.

Pro quo nota secundo: Dan est rivulus, qui ex Phiala fonte, sito in Panio, ad radices Libani, per subterraneos meatus oritur, fluitque ad civitatem, quæ inde Dan pariter est dicta (quæ postea dicta est Paneas, et Cæsarea Philippi) ibique in eum alius rivulus influit, cui nomen est Jor; unde ex confluxu tam nominum, quàm rivulorum *Jor* et *Dan*, conflatur et dicitur Jordan, sive Jordanis; vide Adrichomium in Tabulis geograph. terræ sanctæ. Jam quia Dan, vel potius Jordan, in hoc confluxu, qui est juxta urbem Dan, cum impetu, largiter et quasi dupliciter fluere incipit, adeo ut irriget et fecundet totam Basanitidem, quæ prope urbem incipit; hinc dicitur saltare de Basan: sic enim vulgo dicimus fontes et flumina saltare vel desilire, quando in copia et cum impetu decurrunt et feruntur in præceps. Unde pro *saltabit*, tam Noster, quàm Chald. vertunt, *largiter fluet*, q. d. Dan rivulus ex Libano et Panio fluet in urbem Dan, ibique confluet cum *Jor* rivulo, fietque Jordan: quapropter saltabit, id est cum impetu, et largiter fluet de Basan; quia regio Basan incipit juxta urbem Dan, et protenditur per totum decursum Jordanis, usque ad rivulum Jeboc.

Paulo aliter hæc explicant Lyran. et Cajetan. scilicet, q. d. Fluvius Dan, qui est origo Jordanis, oritur et absconditur in Panio et Phiala: inde per subterraneos meatus erumpit et exilit in Basan; vocaturque Dan: hoc autem erumpere, vocatur hìc saltare; sed errant in chorographia: nam fluvius Dan non erumpit in Basan, sed multo ante quàm veniat ad Basan.

23. Et Nephthali dixit: Nephthali abundantia (copia frugum et opum) perfruetur. Hebr. est: *Satur erit voluntatis*, id est, habebit quidquid volet; vel, ut Oleaster, liber erit, faciet quod volet, quasi cerva emissa, ut ait Jacob Gen. 49. 11. ideoque plenius erit benedictionibus Domini.] Quod maxime, inquit Cajet. cernetur in eo, quod in Nephthali præcoces maturescent fructus, ex quibus primitiæ offerentur Deo in templo.

Mare et meridiem possidebit,] q. d. Sors Nephthali extendet se ad mare Mediterraneum, et ad plagam Meridianam; ita aliqui. Verum, quia inter sortem Nephthali et mare, interjacet tota sors Aser, et tota Phœnicia; hinc secundo et verius, q. d. Nephthali extendet se ad mare, id est ad Occidentem et ad Meridiem: *mare* enim significat Occidentem in Scriptura, quia mare Mediterraneum est ad Occidentem Judææ; vel tertio, q. d. Ad Nephthalitas merces et opes advehentur ex Meridie et ex mari, id est, ex Occidente; eas ergo possidebit Nephthali. Nam Nephthalitæ erant contermini Phœnicibus, puta Tyriis, Sidoniis, etc. unde ab iis totius orbis merces facile habere poterat.

24. Aser quoque ait: Benedictus in filiis Aser,] q. d. Aser multas et decoras gignet proles: unde placebit et gratiosus erit fratribus suis.

Tingat in oleo pedem suum,] abundet olivetis et oleo, ita ut in eo, seu aqua pedes lavare possit, præ abundantia. Similis phrasis et catachresis est vers. seq. et Job 29. 6. ubi Job ait: *Lavabam pedes meos butyro.*

25. Ferrum et æs calceamentum ejus.] Est catachresis, q. d. Aser abundabit fodinis æris et ferri, quantum alii abundant corio; ita ut inde calceos sibi conficere possit, si velit: cujus indicium est urbs Sarepta, quæ huic tribui data est, Josue 19. 30. quæ à metalli officinis conflatoriis nomen accepit; צרף *tsaraph* enim conflare significat: inde dicitur *Sarepta*, quasi dicas, fornax vel urbs conflatoria.

Nota: Ferrum æque ac æs priscis erat in pretio. Ita Lycurgus apud Lacedæmones pecuniam auream et argenteam sustulit, et pro ea substituit nummos ferreos, eosque ingentes et ponderosos, ut avaritiam et furta excluderet, uti refert Plutarchus in Lycurgo.

Secundo, Cajet. metonymice per calceamentum accipit possessionem : hæc enim adiri solet calceis, calcando rem possidendam, ut patet psal. 59. 9. Tertio, Procopius sic explicat, q. d. Aser erit robustus, suumque robur perpetuo servabit, perinde ac si ære et ferro calceatus esset. Quarto, Masius in Josue 19. per æs et ferrum Barbarorum vires accipit, qui Aseritas presserunt, uti pedem premit calceus, præsertim ferreus : nam in Galilæa Gentium magna erat gentium barbararum copia, quarum vires frangere non potuerunt Aseritæ. Inter hos sensus, primus simplicior et planior videtur.

Tropol. S. Gregor. 34. Mor. 5. *Sub Aser specie*, ait, *Ecclesia sancta designatur : calceamentum significat munimen prædicationis, ferrum virtutem, æs perseverantiam. Ferrum ergo et æs calceamentum ejus dicitur, cum prædicatio ejus acumine simul, et constantia munitur, per ferrum enim mala adversantia penetrat : per æs autem bona quæ proposuit, longanimiter servat.*

SICUT DIES JUVENTUTIS TUÆ (scilicet sunt, et erunt placidi, floridi et robusti), ITA ET SENECTUS TUA,] erit placida, florida et robusta.

26. NON EST DEUS ALIUS, UT DEUS RECTISSIMI,] puta Israelis, qui ישרון *iescurun*, id est rectissimus, dicitur ob rectissimam fidem et religionem, uti dixi c. 32. 15.

ASCENSOR COELI, hebr. *qui cœlis inequitat :* cœli enim, totusque mundus, sunt quasi equus sessoris Dei, qui eum habenis providentiæ suæ regit et gyrat quo vult; ergo hic mundi auriga et rector est AUXILIATOR TUUS] ut scilicet celeriter et repente advolet, utpote cœlis et nubibus, quasi equis velocissimis inequitans; utque è cœlis pro te lapides et fulmina in hostes vibret, solem stare faciat, etc. inquit Cajet. Non est ergo, ô Israel, quod Chananæos, quòd Philisthæos, quòd homines, quod dæmones timeas ; hos enim omnes magnus hic eques uno lanceæ ictu confodiet : quare animos ingentes cape, pugna viriliter, certo vinces et triumphabis.

MAGNIFICENTIA EJUS (magna ejus sapientia et potentia) DISCURRUNT NUBES.

27. HABITACULUM EJUS SURSUM ; quia Deus habitat in se, suaque æternitate, item in cœlo empyreo; ubi suam majestatem et gloriam Sanctis exhibet. Hebr. est : *Habitaculum Dei est antiquitas*, id est æternitas, inquit Cajet. vel, *qui* (scilicet nubes et æther) *sunt habitaculum Dei ab antiquo.* Ita Vatabl. ET SUBTER BRACHIA SEMPITERNA.] Hebr. *et subter brachia seculi*, q. d. Sub Deo, et Dei æternitate sunt angeli vel cœli, qui quasi brachia Dei sunt sempiterna. Ita Abulens. sic et Cajet. *Æternitas*, inquit, quæ est Dei habitaculum, est supra ; sed subter eam sunt brachia, id est extensiones et durationes cujusque seculi; omne enim seculum, et omne tempus ambit æternitas : quoniam vires potentiæque cujuscumque seculi oriuntur de, et sub æternitate, sive sint vires angelorum, sive corporum cœlestium, sive inferiorum.

Unde secundo, ex Hebræo sic vertas : *Sub brachiis ejus est seculum*, q. d. Deus sursum per cœlos in immensum protendit suæ potentiæ brachia, et sub hisce ejus brachiis omnis hic mundus, omne tempus, omnesque res hujus seculi continentur, diriguntur et decurrunt.

Tertio, et aptius, q. d. O Israel, Deus auxiliator tuus, licet habitet sursum, non tamen inferiora et res humanas, tuasque negligit, sed eas curat, regit et providet : quia sub cœlo habet potentiæ suæ brachia sempiterna, infatigabilia et omnipotentia, quibus mundum, omnesque res mundi complectitur, stringit, movet, dirigit, protegit et gubernat : vel, ut Vatabl. O Israel, Deus tam inferne quàm superne te cingit, amplectitur, defendit et regit; superne enim protegit te se suoque cœlo, sicut tugurium homines protegit ab injuria aeris : inferne vero quasi sub te habet sua brachia infatigabilia, quibus te stringit, in quibus secure recubas et quiescis, uti infans stringitur brachiis matris, in eisque secure requiescit, q. d. A vertice ad calcem, sursum et deorsum, diligenter Dominus ambit Israelem et custodit.

Huc pertinet et Oleastri explicatio : O Israel, Deus fuit habitaculum tuum ab initio, imo ab æternitate prædestinationis suæ, et complectitur protegitque te, quasi quibusdam æternis et continuis brachiis.

Ascende ergo, ô anima, quæ hîc cum culicibus et pulicibus, cum gleba et luto luctaris ; extende te, et ascende ad ascensorem cœli, ad Deum tuum, qui habitat in altissimis montibus æternitatis. Ibi posita dispice, et vide quàm modica sint, quæ hîc te sui vel cupiditate alliciunt, vel terrore percellunt : vide quàm exilia et fragilia sint omnia quæ terræ puncto continentur : vide quàm præ Deo, præ æternitate exigua sint creata omnia, quàm vana, infirma, brevia, imo nihilum sint; unum ergo summum et immensum bonum ambi, cætera parvi æstima : Deo nixus, sublimatus, et dilatatus pedibus tere quidquid sub sole, sub luna vel blandum allicit, vel terribile minatur. Æterna cogita. Dæmon obsidens camelum, adductus ad S. Hilarionem, cœpit terribiliter furere, quasi eum devoraturus ; cui Sanctus : *Non me terres, diabole, tanta mole corporis, et in vulpecula, et in camelo idem es;* mox coram eo corruit, et mansuetus plane camelus effectus est. Ita S. Hieron. in Vita S. Hilarionis.

Talia sunt omnia blandimenta, omnia tentamenta mundi. Quid speras? quid amas? quid times? ascensor cœli auxiliator tuus; ipse brachiis suis sempiternis te complectitur et tuetur; iisdemque hostes tuos, qui vel alliciunt te, vel territant, stringit ita arcte, ut omnes uno ictu quasi pulices occidere, imo annihilare possit. Voluptas ergo gulæ aut libidinis te sollicitat? modica est, despice, æternam cogita. Terrent te minæ, tyranni, ærumnæ, paupertas? modica sunt, despice, æterna cogita.

EJICIET A FACIE TUA INIMICUM, DICETQUE : CONTERERE.] Ita legendum cum Chald. LXX. et Rom. ut scilicet in hebr. aliis punctis legamus השמד *hisscamed*, id est *conterere*, passive ; nam *hisscamed* est imperativus passivus niphal. Jam aliis punctis legunt active in hiphil, *hasmed*, id est *contere*, vastato, scilicet tu, ô Israel, inimicos tuos. Jam, *dicet Contere*, id est faciet ut conteras. Dei enim dicere est facere. Sed prior lectio et sensus aptior est et planior.

28. OCULUS JACOB, id est oculus Jacobæorum, sive posterorum Jacob, subaudi videbit, fruetur et delectabitur IN TERRA FRUMENTI ET VINI.

COELIQUE CALIGABUNT RORE,] q. d. Tanta erit roris, herbas et agros irrorantis et fecundantis, copia, ut aerem et cœlos obscuret, solisque aspectum adimat.

29. QUI SALVARIS IN DOMINO? id est, per Dominum, ope Domini, qui est SCUTUM AUXILII TUI,] ex quo scilicet omne tibi auxilium, omnisque protectio provenit.

ET GLADIUS GLORIÆ TUÆ,] quo scilicet tibi paratur gloriosa victoria, imperium, decus et fama.

NEGABUNT TE INIMICI TUI.] Hebr. *Mentientur tibi inimici tui*, id est, omnino subjicientur tibi hostes tui; hoc enim significat hic hebraismus psal. 80. 16. psal. 65. 3. psal. 17. 46. Hostes enim devicti et capti, ut à victore veniam et gratiam impetrent, multa mentiri solent, ac dicere se vere et ex animo ejus non fuisse inimicos, multaque aliàs in ejus gratiam fecisse. Ita Cajet. Vatabl. et alii. Aliter Abulensis ipse enim refert hoc ad Gabaonitas, qui metu Hebræorum perculsi, mentiti sunt eis, negantes se esse de terra hostium Israel; sed Josue et Israel eorum colla calcavit: quia re cognita, non quidem occidit eos, sed subjecit servituti. Verum prior sensus est ex phrasi Hebræa et Script.

CAPUT TRIGESIMUM QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

MOSES EX NEBO CONTEMPLANS CHANANÆAM MORITUR, SEPELITUR, PLANGITUR; SUCCEDIT EI JOSUE: SED NULLUS PROPHETA SIMILIS MOSI POST EUM SUCCEDIT.

1. ASCENDIT ergo Moyses de campestribus Moab super montem Nebo, in verticem Phasga contra Jericho: ostenditque ei Dominus omnem terram Galaad usque Dan, 2. et universum Nephthali, terramque Ephraim et Manasse, et omnem terram Juda usque ad mare novissimum, 3. et australem partem, et latitudinem campi Jericho civitatis palmarum usque Segor. 4. Dixitque Dominus ad eum: Hæc est terra pro qua juravi Abraham, Isaac et Jacob, dicens: Semini tuo dabo eam. Vidisti eam oculis tuis, et non transibis ad illam. 5. Mortuusque est ibi Moyses servus Domini, in terra Moab, jubente Domino; 6. et sepelivit eum in valle terræ Moab contra Phogor: et non cognovit homo sepulcrum ejus usque in præsentem diem. 7. Moyses centum et viginti annorum erat, quando mortuus est: non caligavit oculus ejus, nec dentes illius moti sunt. 8. Fleveruntque eum filii Israel in campestribus Moab triginta diebus, et completi sunt dies planctus lugentium Moysen. 9. Josue vero filius Nun repletus est spiritu sapientiæ, quia Moyses posuit super eum manus suas. Et obedierunt ei filii Israel, feceruntque sicut præcepit Dominus Moysi. 10. Et non surrexit ultra propheta in Israel sicut Moyses, quem nosset Dominus facie ad faciem, 11. in omnibus signis atque portentis quæ misit per eum, ut faceret in terra Ægypti Pharaoni, et omnibus servis ejus, universæque terræ illius, 12. et cunctam manum robustam, magnaque mirabilia quæ fecit Moyses coram universo Israel.

2. USQUE AD MARE NOVISSIMUM,] id est, usque ad mare occidentale, puta Mediterraneum, quod erat ad Occidentem terminus terræ sanctæ.

5. MORTUUSQUE EST IBI MOYSES SERVUS DOMINI.] Mortem Mosis ita describit Joseph. lib. 4. Antiq. ult. *Ad montem Abarim Mosen deduxit senatus solus, et pontifex Eleazarus, et imperator Jesus; in eo monte ubi constitit, senatum dimisit: cumque post mutuos complexus Eleazaro ac Jesu ultimum valediceret, inter loquendum repentina nube circumdatus, in vallem quamdam est ablatus; in sacris autem voluminibus scripsit se mortuum, veritus ne propter excellentem ejus virtutem, à Deo raptum prædicarent.* Simili modo cum Episcopi ex urbe Constantinop. S. Epiphanium ad navim deducerent, dixit ipse ad eos: *Urbem hanc et aulam Imp. vitamque hujus actionem et fabulam vobis relinquo: ego vero abeo, in civitatem aliam transire properans*, uti refert Niceph. l. 13. c. 13.

De Mose vero prosequitur Josephus: *Vitæ ejus tempus universum fuit centum viginti annorum, cujus tertiam partem in imperio exegit, uno mense minus; mortuusque ultimo anni mense, die prima mensis, qui à Macedonibus Dystrus dicitur, à nostris vero Adar*, respondetque fere Latinorum Februario.

Hebræi tamen in *Seder olam*, quos sequitur Andr. Masius in Josue 1. censent Mosen natum esse die 7 mensis duodecimi, qui dicitur Adar, et eadem die post 120 annos esse mortuum.

Verum dico Mosen sub initium Adar, puta tertio vel quarto die Adar esse mortuum. Id ita esse probatur: nam 36 dies fluxerunt à morte Mosis usque ad transitum Hebræorum per Jordanem in Chanaan; hic autem transitus contigit die decima mensis primi anni sequentis, ut patet Josue 4. v. 19. jam retro computa 36 dies, à die decima mensis primi, et incides in diem quartam mensis ultimi, anni præcedentis. Porro 36 dies præcise hic fluxisse probatur: nam Hebræi luxerunt mortem Mosis per 30 dies; quibus exactis Josue misit exploratores in Jericho, qui triduo latuerunt in monte: iis reversis Josue movit castra ad Jordanem, ubi moratus est tres dies, ac postridie cum suis transiit Jordanem. Jam adde tres et tres dies ad 30, habebis 36, quos quærimus. Ita Torniellus.

Mirum est quòd in Martyrologio Romano Mosi dies consignetur quarta Septembris : licet enim in anno vulgari September; tamen in anno sacro (quo utitur Script.) Adar, id est Februarius, est ultimus mensis.

Nota, quod ait Josephus de Mose: *Scripsit se mortuum ;* ita scilicet censet ipse, Philo, et aliqui alii. Sed verius est, ut alibi dixi, hæc non à Mose, sed à Josue, vel aliquo alio esse scripta; hoc enim plane innuit id quod dicitur v. 6. *Et non cognovit homo sepulcrum ejus, usque in præsentem diem ;* unde Hebræi censent totum hoc caput 34. scriptum esse à Josue, quibus consentit Abulensis, qui tantum excipit primos quatuor versus capitis: eos enim putat scriptos esse à Mose, jamjam ascensuro in montem Nebo, cæteros à Josue.

Nota : De Mosis morte variæ fuerunt veterum opiniones. Primo, aliqui putarunt eum needum esse mortuum, sed translatum, ut redeat cum Henoch et Elia contra Antichristum ; ita opinatus est Hilar. can. 20. in Matth. Joannes Arboreus lib. 11. Theosophiæ c. 11. Catharin. in Gen. 3.

Probabant hoc, tum ex eo quod sepulcrum ejus non sit inventum, tum ex Apoc. 11. 6. ubi Joannes loquens de duobus testibus Christi, qui tempore Antichristi futuri sunt, subjungit: *Hi habent potestatem aquas convertendi in sanguinem, et percutere terram omni plaga ;* quibus verbis videtur significari Moses : ipse enim convertit aquas in sanguinem, et percussit Ægyptum omni plaga, Exodi 7 et seq.

Eamdem sententiam videtur docere S. Hieron. in Amos 9. et Nyssen. in Vita Mosis in fine, et S. Ambr. l. 1. de Cain et Abel. cap. 2. eamque S. Ambrosio tribuunt Viegas in Apoc. 11. et Suarez 3. p. q. 45. art. 3. ibi enim asserere videtur S. Ambrosius Mosen vere non esse mortuum, sed tantum dici mortuum per verbum Domini : quia scilicet jussu Domini translatus est instar Eliæ.

Hi tamen Patres ab aliis excusantur, quod mystice loquantur : S. Hieron. enim ait Mosen ascendisse in cœlum, id est, in cœlestem et perfectissimam vitam et sanctitatem ; in morte enim fuit sanctissimus, et exseruit admirabilem zelum et spiritum, ut patet ex Deut. Eodem modo potest Nyssenus explicari : S. Ambros. vero videtur ludere allegorice suo more, et velle tantum, quod Moses fuerit typus Christi à morte statim resurgentis, quodque mors Mosis ita in Scriptura narretur, ut ipse non tam mortuus, quàm translatus et immortalis fuisse videatur. Primo, in eo quod narratur non esse mortuus ex defectu virium ; secundo, quod ab hominibus abreptus sit; tertio, quod nesciatur ejus sepulcrum. Ex hisce enim potius translatus hominibus videri possit, quàm mortuus; nam Ambrosium non negare, Mosen vere esse mortuum, colligitur ex eo quòd ibidem diserte doceat Mosen esse resurrecturum.

Verum quidquid sit de Patrum horum mente, dico erroneam esse hanc sententiam, adeoque de fide esse quòd Moses sit mortuus. Patet hoc ex c. 32. 5. *Jungeris populis tuis, sicut mortuus est Aaron ;* et hìc expresse : *Mortuusque est ibi Moses ;* et mox : *Et sepelivit eum in valle.* Ad Apoc. 11. Respond. ibi non esse sermonem de Mose ; sed tantum ad ejus portenta alludi, eo quod Henoc et Elias similia facient iis quæ fecit Moses.

Secundo, alii censent Mosen quidem esse mortuum, sed statim resurrexisse, ideoque neminem cognovisse ejus sepulcrum. Ita R. Samuel Marochianus lib. de Adventu Messiæ cap. 13. Huic sententiæ fere accedit Gagnæus in cap. 11. Apoc. qui docet Mosen quidem obiisse, sed resurrecturum, et venturum, ut cum Antichristo decertet. Idem (quod mirum est) censet Maldonatus in Matth. 17. Verum hæc opinio improbabilis est et temeraria, utpote carens solido fundamento, et repugnans communi Patrum sententiæ, qui docent non Mosen, sed Henoch et Eliam venturos esse contra Antichristum.

Tertio, alii putarunt Mosen mortuum esse, sed resurrexisse in transfiguratione Christi, in monte Thabor. Ita videtur sentire S. Hier. in Matth. 17. et auctor de Mirab. S. Script. (qui liber falso tribuitur S. Augustino) l. 3. c. 10. Verum hoc quoque est improbabile ; certum enim est Christum primum omnium, et ante omnes homines resurrexisse ad vitam immortalem : inde enim Christus ab Apostolo vocatur *Primitiæ dormientium*, et *Primogenitus mortuorum.* Si dicas Mosen resurrexisse, sed rursum esse mortuum : Resp. Longe durius et acerbius fuisset Mosi, post resurrectionem mori, quàm non resurgere. Deinde plane verisimile est Mosen paulo post Christum, cum patriarcha Jacob, Joseph, aliisque priscis Sanctis (de quibus Matth. 27. 32.) resurrexisse ; ergo non resurrexit in transfiguratione, sed tantum apparuit ibi in corpore assumpto, uti apparent angeli; ita docent Lyran. et Abul. in Matth. 17. D. Thom. 3. p. q. 45. a. 3. ad 2. et alii. Si enim alii patriarchæ resurrexerunt cum Christo : ergo multo magis Moses, qui fuit legislator et dux populi, typusque expressus Christi.

Moyses servus Domini.] Hoc est elogium et quasi titulus sepulcralis Mosis, qui reliquos omnes complectitur. *Servus* ergo idem est quod legatus, dux, legislator, propheta *Domini.* Magna dignitas est, esse servum Domini dominantium. Audi Ambr. l. de Parad. c. 4. *Religiosa servitus subdita Dei verbo, multo melior est, quàm seculi libertas.* Audi Philon. l. de Cherubim : *Servire Deo maxima est gloriatio, non modo libertate major, sed et divitiis, et principatu, et omnibus rebus quas mortales miramur, pretiosior.* Hinc S. Paulus gloriatur se esse servum Christi. Hinc S. Agatha ad tyrannum : *Multo*, ait, *pretiosior est Christiana humilitas et servitus, regum opibus et superbia,* nimirum, *servire Deo, regnare est.* Et ut ait S. Ambr. *Dignitas est, servum esse potentis.* Dicamus ergo cum Cassiodoro : *Tibi, ô Domine, nobilius est servire, quàm mundi regna capessere ; merito, quando ex servis filii, ex impiis justi, de captivis reddimur absoluti.* Dixit Alexander Magnus ad ducem militum, qui et Alexander vocabatur : *Res dignas nomine tuo, dignas Alexandro gere ;* et nos digna tanto nomine, digna servo Dei geramus.

Jubente Domino.] Hebr. *ad os Domini*, id est, ut Vatabl. *ad verbum Domini*, vel de sententia Domini. Noster optime vertit, *jubente Domino.* Jusserat enim ei Deus c. 32. 49. dicens : *Ascende in montem istum Abarim*, etc., *et morere in monte.* Ibi tulit Deus sententiam mortis in Mosen, ut scilicet moreretur in monte hoc : hìc

eam exsequitur. Deus ergo sicuti primus animam dederat Mosi, ita hìc eamdem ab eo repetit, separatque à corpore. Unde nihil hìc legimus de Mosis morbo, imo è contrario dicitur v. 7. eum usque ad ultimum ita fuisse sanum et validum, ut non caligarint oculi ejus, nec dentes ejus moti sint; Deus ergo animam illi exemit. Unde Septuag. et Chald. vertunt: *Mortuus est Moses per verbum Domini:* Dei enim verbum et jussio est efficax, ut si cui dicat: Morere, is statim vi jussionis ejus moriatur. Quidam conceptuum novorum asseclæ τo *ad os Domini* exponunt, q. d. *In osculo Domini*, q. d. Sicut mater dormientem in sinu infantulum solet ore ori applicato in lectulo reponere: ita Deus Mosen ceu dormientem infantulum, per osculum et amplexum, in sinu Abrahæ quasi in lectulo collocavit; ita Viegas in Apoc. 14. comment. 2. sect. 3. Hoc elegans est et pium magis quàm genuinum. Nam. hebr. *os Domini* non aliud significat, quàm verbum et jussum Domini, ut exponunt Septuag. S. Hieron. Chald. Vatablus, Oleaster, omnesque Interpretes.

Et sepelivit eum in valle.] Ergo Moses non sepelivit seipsum, ut volunt aliqui Rabbini; nec Josue, ut ait S. Ephrem; sed Deus sepelivit eum ministerio angelorum, frustra resistente diabolo.

Hinc S. Judas in epistola sua ait: *Cum Michael archangelus cum diabolo disputans, altercaretur de Mosi corpore, non est ausus judicium inferre blasphemiæ* (eum blasphemare, ei conviciari); *sed dixit: Imperet tibi Dominus.*

Ubi Œcumenius sic scribit: *Dicitur Michael ministerium præbuisse in sepeliendo Mose; id non ferebat diabolus, sed accusationem afferebat, Mosen indignum esse sepultura, eo quòd occidisset Ægyptium, eumque sepelisset in sabulo: et propterea non permittebat ut honorificam consequeretur sepulturam; cum autem in hac controversia Michael haberet occasionem, ut diabolo malediceret, propter ejus impudentiam; non id fecit, sed id tantum in eum intulit: Increpet te Deus, ô diabole.* Alii alias hujus altercationis afferunt causas, quas fusè recenset Serarius noster in epist. Judæ.

Exstitit olim liber inscriptus: *Mosis ascensio*, scilicet in montem Nebo, in quo colloquia Mosis jamjam morituri cum Deo habita, et ejusdem sepulcrum, angelorum manibus in occulto loco effossum, disceptatio quoque Michaelis et diaboli, percensentur; ex quo hæc S. Judam accepisse censet Origenes l. 3. Periarchon cap. 2. et Clemens l. 6. Strom. ubi ex eodem loco refert quòd Moses visus sit à Josue, et à Caleb, cum assumeretur in gloria, inter angelos.

Verum S. Athanasius in Synopsi S. Script. hanc Mosis ascensionem, una cum alia scriptura cui titulus est: *Testamentum Mosis*, inter apocrypha rejicit.

In valle terræ Moab, contra Phogor.] Hinc et ex versu 5. patet Mosen mortuum esse in monte Nebo, sed inde corpus ejus ab angelis translatum esse, et sepultum in valle Moab, id est, quæ confinis est Moab, sed est in ipsa sorte tribus Gad, aut potius Ruben.

Contra Phogor.] Opinatur non improbabiliter Serarius in epist. S. Judæ, altercationis diaboli cum Michaele causam inter alias fuisse, quod diabolus coleretur in Phogor, ideoque eum non tulisse, juxta se reponi corpus tam sancti viri, qualis erat Moses, ac timuisse ne ab ipso, vel loco pelleretur, vel obmutescere cogeretur.

Moralis causa fuit, quod in hac valle, Phogor, sive Priapum coluerant Hebræi fornicando cum puellis Moabitidis, Numer. 25. 1. ut ergo aptam huic vulneri medicinam faceret Deus, voluit ibi sepeliri Mosen, ut mortis memoria, et sepulturæ præsentia, à carnis illecebris et voluptatibus avocarentur. Nihil enim eas ita sopit et extinguit, ac mortis et cadaveris inspectio, vel consideratio. Ita sanctus ille in Vitis Patrum tentatus amore puellæ, ejus jam mortuæ cadavere et vermibus inspiciendis et olfaciendis se occupans, mortificavit plane hanc tentationem. Eadem de causa alios in sepulcris habitasse legimus.

Et non cognovit homo sepulcrum ejus.] Cur? Resp. primo, quia in honorem tanti viri decuit eum non ab hominibus, sed ab angelis sepeliri, loco hominibus incognito. Ita Epiph. hæresi 9. Œcum. in epist. Judæ, Abul. hìc q. 3. et Philo, qui ait Mosen in sepulcro tam admirando sepultum esse, ut nullus hominum dignus fuerit unquam illud conspicere. Secundo, ne Hebræi corpus ejus, utpote ducis et legislatoris sui, velut numen vel divinum quiddam colerent. Ita Theodor. Procop. hìc, et Chrys. homil. 1. in Matt. Præsertim, quia valde credibile est corpus Mosis, licet mortuum, conservasse adhuc splendorem vultus et decorem, quem antea habebat, sicut multis Sanctorum accidit, inquit Bell. l. 2. de Reliq. Sanct. c. 4. Atque hanc præcipuam fuisse altercationis Michaelis cum diabolo causam, scilicet quod diabolus vellet Mosis corpus et sepulcrum patere et cognosci à Judæis; Michael vero idipsum nollet, ne eis esset occasio idololatriæ, communiter docent tam veteres, quàm recentiores Interpretes epistolæ S. Judæ. Judæi enim tunc proclives erant ad idololatriam: unde illius tunc magnum erat periculum; quale non est apud Christianos, cum venerantur reliquias Sanctorum: ergo male contra eas hoc torquent hæretici. Adde Deum hìc honorasse reliquias Mosis, dum eas ab hominibus abscondit, et nonnisi per angelos decenter tractari et sepeliri voluit; itaque exemplo suo nos docuit quàm Sanctos eorumque reliquias venerari debeamus.

Sic et S. Antonius moriturus discipulis suis mandavit: *Nullus*, inquit, *ad Ægyptum meas perferat reliquias, ne vano corpus honore servetur, ne vituperati ritus à me, ut nostis, etiam circa me serventur obsequia; hujus enim rei gratia maxime huc sum regressus, ut nemo præter vos locum tumuli mei noverit. Confido in Domino, quia necessario resurrectionis tempore hoc corpusculum resurget incorruptum. Discipuli ergo involutum, ut præceperat, corpus humo operuerunt: et nemo interim usque ad hanc diem, præter eos, ubi conditum sit, novit*, inquit S. Athanasius.

Verisimile est, quod docet Josephus, scilicet Mosen comitatum Josue, Eleazaro, et aliis primoribus, ascendisse in Nebo; ibique coram eis, ut ait Cajetanus, vel aliquibus eorum, esse defunctum; deinde ejus corpus iisdem spectantibus, ab angelis per aerem vectum, et translatum fuisse in vallem Moab, ibique sepultum, licet determinatum vallis locum, in quo sepultum est, cernere et notare non potuerint hi spectantes, ut hìc dicitur, hucusque Cajetanus.

Moses 120 annorum erat, quando mortuus est: mortuus est ergo Moses anno mundi 2493, à diluvio anno 836 ante Christum anno 1456.

Hunc Mosi raptum imitari voluit Romulus, aut certe Romani similem ei affinxerunt; ipse enim à senatoribus vel occisus, vel abreptus non comparuit. Unde finxit Julius Proculus patricius Rom. Romulum sibi apparuisse, ac rogatum quidnam ei evenisset, respondisse: *Diis, ô Juli, à quibus veni, ita visum est, ut tantisper cum hominibus essem, urbemque cujus imperium ac gloria foret maxima, conderem, inde rursum cœlum inhabitarem: vale, ac Romanis dic fore ut, si temperantiam fortitudinemque colant, omnes mortales potentia excellant. Ego autem Deus vobis propitius ero Quiritius*, ut refert Plutarchus, in Romulo. Ita quoque Apollonius Thyanæus magus, et impostor orbis, ablegans discipulum suum Davidem ad Nervam Imp. ne ultimi sui finis testis esset, occultam oppetit mortem anno Christi 99 quo immortalis in cœlum crederetur esse translatus: testis est Philostratus in ejus Vita. Hi fuerunt quasi simiæ Mosis, uti diabolus est simia Dei.

7. NON CALIGAVIT OCULUS EJUS,] uti solent senum oculi.

NEC DENTES ILLIUS MOTI SUNT,] uti in senibus dentes, etiam molares, solent moveri et excidere: hoc enim est quod de miseriis senectutis scribit Eccl. c. ult. v. 3. *Quando commovebuntur custodes domus*, puta visus, aliique sensus, *et nutabunt viri fortissimi*, puta crura, *et otiosi erunt molentes* (puta dentes) *in minuto numero.* Pro *dentes illius moti sunt*, Septuag. vertunt, *neque corrupta sunt labia ejus;* Chald. *neque mutatus est splendor gloriæ vultus ejus:* ubi plane significat cornua lucis semper adhæsisse Mosi; quod et censet Bellarm. paulo ante citatus, qua de re dixi Exodi. 34. 29. Vatabl. vertit: *Maxillæ ejus nihil defecerant*, vel *nec emarcuerat viror ejus;* ita et Cajetan. q. d. Facies et corpus fuit ei semper succulentum; solet enim senectus esse sicca. Hinc patet Mosen non esse mortuum ex defectu virium, vel ex morbo; sed tantum ex Dei jussu et voluntate: nam validus ascendit in montem, ibique statim defunctus est, Deo nimirum eum dissolvente, animamque à corpore separante, et educente ad limbum Patrum.

Hic vigor et vires proveniebant Mosi, inquit Abulensis, ex familiaritate et præsentia Dei: quia moratus et collocutus fuit cum Deo bis per quadraginta dies in Sina, tumque non comedit, nec bibit, sola Dei præsentia sustentatus. Et inde habuit cornua, id est, radios lucis, in facie: inde etiam habuit vires perdurantes in omnibus membris; ita ut eo anno quo mortuus est, ad bellum processerit contra duos reges, scilicet Og et Sehon, Num. 21. et 22. Vox etiam eum non defecit: quia voce maxima et stentorea, quæ a toto populo audiretur, totum Deuteronomium ingenti spiritu Hebræis promulgavit, paulo ante mortem. Adde tamen huc adjuvisse tum sobriam diætam, tum animi tranquillitatem, ortam ex mansuetudine Mosis. Nam, ut ait Hippocrates, τὰ ἄχολα μακρόβια, animalia quæ bile carent longæva sunt, et sana ac fortia in multam ætatem; qua de causa cervi præ reliquis animalibus longævi et validi perdurant. Unde scola Salernitana:

> Si vis incolumem, si vis te reddere sanum;
> Curas tolle graves, irasci crede profanum.

Ita S. Bernardus licet morbidus, ob pacem et tranquillitatem animi, sexagesimum annum superavit, ac moriens suis ait: *Tria vobis commendo, quæ in stadio quo cucurri, quantum potui, observavi. Primo minus sensui meo quàm alterius credidi. Secundo, læsus de lædente vindictam non expetivi; tertio, scandalum nemini facere volui: et si quando incidi, sedavi ut potui;* unde distichon:

> Nullum turbavi, discordes pacificavi,
> Læsus sustinui, nec mihi complacui.

Ita et S. Antonius, teste S. Athanasio, læto semper animo et vultu, vixit ad annum ætatis 105 persistens ad extremum in eodem tenore et rigore abstinentiæ et pœnitentiæ, *nec languore quidquam ætati aliquando concessit. Magis autem æqualitatem propositi tenens, nec vestimentum mutavit, nec pedes lavit, nec escam sectatus est molliorem: oculorum quoque aciem, et numerum dentium, licet paululum ob ætatem viderentur attriti; nec non et pedum incessum totius etiam corporis firmitatem, ita et contra jura naturæ meritorum gratia custodivit, ut lavatis corporibus, quæ balneis atque deliciis confoventur, hilarior ejus caro videretur.* Et rursum: *Verba finierat, et osculantibus eum discipulis, extendens paululum pedes mortem lætus aspexit, ita ut ex hilaritate vultus ejus, angelorum sanctorum, qui ad perferendam animam ejus descenderant, præsentia nosceretur.* Hucusque S. Athanasius.

Ita et S. Abraham eremita, teste S. Ephrem in ejus Vita c. 18. assiduis licet jejuniis, vigiliis, fletibus et pœnitentiis se macerans, in senio vegetus fuit ad mortem usque. *Erat*, inquit S. Ephrem, *aspectus ejus quasi flos quidam immarcessibilis; atque in facie ejus puritas animi noscebatur. Sed et totum corpusculum ejus, quasi nihil egisset, validum ac robustum apparuit, utpote qui divina gratia in omnibus frueretur, et jucunditate spiritalis lætitiæ potiretur. In hora namque dormitionis suæ ita splendidissimus vultu apparebat, quasi qui nequaquam vitæ suæ tempus in abstinentia peregisset; sed et in omnibus quinquaginta annis abstinentiæ suæ, vestem cilicinam qua indutus fuerat, non mutavit.*

8. FLEVERUNTQUE EUM FILII ISRAEL TRIGINTA DIEBUS.] Hinc etiam apud Christianos aguntur tricenaria defunctorum, uti dixi Num. 20. 29.

9. MOYSES POSUIT SUPER EUM MANUS SUAS,] q. d. Per *impositionem manuum Mosis, Josue acceperat Spiritum S.* inquit Vatabl. Vide dicta Num. 27. 18.

10 et 11. ET NON SURREXIT ULTRA PROPHETA IN ISRAEL (similis nimirum Mosi, ita scilicet ut ipse, Deo familiaris et portentosus) QUEM NOSSET DOMINUS FACIE AD FACIEM. Item similis ei IN OMNIBUS SIGNIS ATQUE PORTENTIS, QUÆ MISIT PER EUM, dans scilicet ei virtutem et potestatem, UT EA FACERET.] Clarius verti posset cum Vatablo et Cajetano, *ad quæ*, vel *propter quæ miserat eum Dominus, ut faceret*, etc. Hisce ergo omnes Prophetas superavit Moses, scilicet in portentis, et in familiaritate cum Deo; cui tamen non obstat quod alicui alteri Prophetæ revelata fuerint plura et majora mysteria. Sic enim communiter maximus Prophetarum vocatur David, inquit Abulen. De Christo non est dubium quin Mose fuerit præstantior: sed Christus non tam Propheta, quàm novus et clarus Evangelii inspector et legislator fuit.

Tropol. Ita S. Ephrem in Encomio S. Basilii, eum Mosi, cæterisque Prophetis confert, si non præfert, dicens: *O fidelis Basili, velut Abel acceptus es, sicut Noe salvatus, tanquam Abraham amicus Dei vocatus, ut Isaac pro victima Deo oblatus; instar Jacob tentationes fortiter pertulisti: et sicut Joseph, magnifice glorificatus es: ut Moses, Pharaonem posteriorem virga crucis demersisti, mare passionum secans: ut Aaron, summus sacerdos Domini fuisti: ut Jesus filius Nave, inimicos in fugam vertisti: ut Phinees æmulator, gratia dignus habitus: ut Isaias, spirituali igne mundatus: ut Ezechiel, sedentem super Cherubim spectasti: ut Daniel, ora leonum obturasti; et sicut tres pueri, adversariorum flammam recte conculcasti. Instar Petri prædicasti, instar Pauli docuisti, instar Thomæ filium Dei passum confessus es: instar Matthæi, Marci, Lucæ, et Joannis, de rebus divinis disseruisti: instar Apostolorum iniquos erudisti, impios convertisti, et Deo gratus fuisti, deprecare pro me admodum miserabili, et revoca me tuis intercessionibus, pater.*

12. Et cunctam manum robustam,] id est, et cuncta opera robusta, valida et magnifica, repete *misit*, id est, dedit, Deus Mosi, cum ad ea ipsum excitavit et corroboravit, ut ea perficeret. In Hebræo clarior est connexio; habet enim: *et in omni manu robusta;* quod apte connectitur cum eo quod præcessit: *in omnibus signis atque portentis.*

Magnaque mirabilia.] Hebr. *et omnem terrorem magnum.* Manum fortem, inquit Vatabl. dicit, ob ea quæ facta sunt in mari Rubro; terrorem autem, propter legem, quam Dominus dedit in monte Sina, cum tot terrificis portentis, cui adde alios terrores, ut absorptionem Core, Dathan et Abiron, incendium 250 procerum, Num. 16. 35. stragem fornicantium, Numer. 25. et alios.

Vixit Moses, vivit jam Deo beatus et gloriosus in æternum; ita vivamus et nos. Anima nostra æterna est, in æternum vivet, vel beate vel misere. Vive Æternitati: certa, patere Æternitati. Jacis hìc aleam, aleam irrevocabilem de Æternitate. O chara Æternitas, æterna veritas, vera charitas, Deus meus et omnia, aperi oculos nostros, amove à nobis stuporem hominum, ut cognoscamus quid sit, quàm immensa, quàm felix vel misera sit Æternitas. Creasti nos ad te, creasti nos ad Æternitatem, quia tu es Æternitas, tuæ Æternitatis nos participes facere voluisti, jussisti, sanxisti. Nam lux perpetua lucebit sanctis tuis, Domine, et Æternitas temporum. Da, ut momentum hoc temporis pie et sancte expendamus, ut in eo studeamus Æternitati, laboremus Æternitati, patiamur et certemus Æternitati, utque idem omnibus inclamemus, et quotquot possumus animas perituras in æternum salvemus. Audite, Christiani: audite, Pagani; audi, Belgium; audiat orbis: Nulla satis magna securitas, ubi periclitatur

Æternitas.

O longa, ô profunda, ô abyssalis, ô æterna

Æternitas!

Beati qui habitant in domo tua, Domine, in montibus Æternis: in secula seculorum laudabunt te.

DOXOLOGIA

DEI LEGISLATORIS,

EJUSQUE CONCIO EX DEUTERONOMIO.

Misericordias, et sanctificationes Domini, in æternum cantabo.

Audi, Israel, magnalia, audi misericordias; audi, et rumina mandata Dei tui.

Ut faciens ea vivas, et possideas terram quam Deus daturus est tibi.

Hæc est enim tua sapientia, ut dicant : En populus sapiens, et intelligens, gens magna.

Nec est alia natio tam grandis, quæ habeat deos appropinquantes sibi : sicut Deus noster adest cunctis obsecrationibus nostris.

Quæ est enim alia gens sic inclyta, ut habeat cæremonias, justaque judicia, et legem Dei?

Interroga de diebus antiquis, si unquam factum est; ut audiret populus vocem Dei loquentis de medio ignis, sicut tu audisti.

Si fecit Deus, ut tolleret sibi gentem de medio nationum, per tot signa et portenta, per pugnas, et manum robustam.

De cœlo te fecit audire vocem suam : quia dilexit patres tuos, et semen eorum.

Scito ergo quòd Dominus ipse est Deus in cœlo sursum, et in terra deorsum, et non est alius.

Testes invoco cœlum et terram, cito vos perituros, si Deum ad iram provocetis : Deus enim tuus ignis consumens est, Deus zelotes.

Audi, Israel: Dominus Deus noster, Deus unus est.

Diliges eum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex tota fortitudine tua.

Hæc meditaberis sedens in domo, ambulans in itinere, dormiens atque consurgens : ut sis populus sanctus Domino.

Te elegit Dominus, ut sis ei populus peculiaris de cunctis gentibus, regale sacerdotium, gens sancta.

Non inibis cum Gentibus fœdus : nec sociabis cum eis conjugia.

Si custodieris pactum, et legem Dei, benedictus eris inter omnes populos.

Non erit in te sterilis, auferet Dominus à te omnem languorem : devorabis omnes inimicos.

Deduxit te Dominus quadraginta annis per desertum terribile : in quo erat scorpio, dipsas, et serpens flatu adurens.

Dedit tibi manna, ut ostenderet quòd non in solo pane vivit homo ; sed in omni verbo, quod procedit de ore Dei.

Nec pes, nec calceus tuus est subtritus : en quadragesimus annus est.

Inducet te in terram lactis et mellis : terram frumenti, hordei et vini.

Non propter justitias tuas inducet te : sed ut compleat juramenta, quæ dedit Abraham, Isaac et Jacob.

Ne tentes Deum, sicuti fecisti in incendio, in tentatione, et in sepulcris concupiscentiæ : quia populus duræ cervicis es.

Circumcidite præputium cordis vestri : et cervicem vestram ne induretis amplius.

Et nunc, Israel, quid Dominus Deus tuus petit à te : nisi ut timeas eum, ut ambules in viis ejus ; ac diligas eum, et servias ei in toto corde.

En Domini Dei tui est cœlum, et cœlum cœli : terra, et omnia quæ in ea sunt.

Ipse est laus tua, et Deus tuus : qui fecit tibi hæc magnalia, et terribilia, quæ viderunt oculi tui.

Multiplicavit te sicut astra cœli : et sicut arenam, quæ est in littore maris.

Duxit te sicco pede per mare Rubrum : Pharaonem et Ægyptios in eo demersit.

En morior : propono vobis hodie benedictionem et maledictionem ; benedictionem, si obedieritis : maledictionem, si non obedieritis mandatis Domini.

Quod præcipio tibi, hoc tantum facito : nec addas quidquam, nec minuas.

Si surrexit pseudoprophetes dicens : Sequamur deos alienos, illico lapidibus obrues eum.

Urbem delebis, usque ad pecora : quidquid in ea est, igne succendes.

Non apparebis ante Dominum vacuus : sed offeres juxta benedictionem, quam dederit tibi.

In judicio non accipies personam, nec munera : quæ excæcant oculos sapientum, et mutant verba justorum.

Si difficile et ambiguum apud te fuerit judicium, venies ad sacerdotes Levitici generis ; et facies quæcumque dixerint tibi.

Qui superbierit, nolens obedire sacerdotis imperio, et decreto judicis, morte moriatur.

Prophetam de gente tua suscitabit tibi Dominus ; ipsum, ut me audies.

Si exieris ad bellum, ne timeas ; quia Dominus in medio tuî est, et pro te dimicabit : tantum custodias te ab omni re mala.

Maledictus omnis qui pendet in ligno : cur ergo, ô Christe, dignatus es pro nobis in cruce fieri maledictum?

Primitias frugum dabis Domino, dicens : Profiteor hodie coram Domino, quòd ipse nobis dederit terram lacte et melle manantem.

Dominum elegisti hodie, ut sit tibi Deus : custodi ergo mandata et judicia illius.

Benedictus qui facit præcepta et justitias Domini : benedictæ domus, et horrea ejus.

Si ad cardines cœli fueris dissipatus, inde te retrahet Dominus.

Maledictus qui non permanet in sermonibus legis Dei, nec eos opere perficit.

Maledictus in civitate, maledictus in agro ; maledictus ingrediens, et egrediens.

Sit cœlum quod super te est, æneum : et terra, quam calcas, ferrea.

Det Dominus imbrem terræ tuæ pulverem :

tradat te hostibus, et cadaver tuum volatilibus cœli.

Percutiat te ulcere Ægypti, amentia, cæcitate, ac furore mentis.

Det tibi cor pavidum, et deficiens: sit vita tua quasi pendens ante te.

Mane dicas: Quis det mihi vesperum? et vespere: Quis mihi det mane?

Et dicent omnes gentes: Quare sic fecit Dominus terræ huic? quæ est hæc ira furoris ejus immensa?

Et respondebunt: Quia dereliquerunt pactum Domini, quod pepigit cum patribus eorum in Horeb.

Abscondita Domino Deo nostro, quæ manifesta sunt nobis, et filiis nostris, usque in sempiternum.

Mandatum quod ego præcipio tibi hodie, non est supra te, ut dicas: Quis nostrùm valet ad cœlum ascendere, ut deferat illud ad nos?

Neque trans mare positum, ut causeris: Quis è nobis transfretabit mare, ut illud ad nos afferat?

Juxta est sermo valde in ore tuo: et in corde tuo, ut facias illum.

Considera quod hodie proposuerim in conspectu tuo vitam et bonum, et è contrario mortem et malum.

Elige ergo vitam, ut et tu vivas, et semen tuum: dilige Deum; ipse est enim vita tua, et longitudo dierum tuorum.

Viriliter age, et confortare, ne timeas hostes: Deus est ductor tuus, ipse non derelinquet te.

Canticum Mosis.

Audite, cœli, quæ loquor; audiat terra verba oris mei.

Date magnificentiam Deo nostro: Dei perfecta sunt opera, et omnes viæ ejus judicia.

Peccaverunt ei non filii ejus: generatio prava atque perversa.

Hæccine reddis Domino, popule stulte et insipiens?

Numquid non ipse est pater tuus, qui possedit te, et fecit et creavit te?

Quando dividebat Altissimus gentes, constituit terminos populorum juxta numerum filiorum Israel.

Pars autem Domini populus ejus: Jacob funiculus hæreditatis ejus.

Invenit eum in terra deserta: in loco horroris, et vastæ solitudinis.

Circumduxit eum, et docuit: et custodivit quasi pupillam oculi sui.

Sicut aquila, provocans ad volandum pullos suos, expandit alas suas: portavit eum in humeris suis.

Constituit eum super excelsam terram, ut sugeret mel de petra oleumque de saxo durissimo.

Incrassatus est dilectus, et recalcitravit: dereliquit Deum factorem suum, et recessit à Deo salutari suo.

Deum qui te genuit dereliquisti: oblitus es Domini creatoris tui.

Ignis succensus est in furore meo: ardebit usque ad inferni novissima, et montium fundamenta comburet.

Congregabo super eos mala: et sagittas meas complebo in eis.

Gens absque consilio est, et sine prudentia.

Utinam saperent, et intelligerent, ac novissima providerent!

De vinea Sodomorum vinea eorum: fel draconum vinum eorum, et venenum aspidum insanabile.

Mea est ultio, ego retribuam eis: juxta est dies perditionis, et adesse festinant tempora.

Inebriabo sagittas meas sanguine: et gladius meus devorabit carnes.

Laudate, gentes, populum ejus; quia sanguinem servorum suorum ulciscetur, et vindictam retribues in hostes eorum.

Dominus de Sina venit, et de Seir ortus est nobis: apparuit de monte Pharan, et cum eo sanctorum millia.

In dextera illius ignea lex: omnes sancti in manu illius sunt.

Moses moriens benedixit Levi, dicens: Qui dixit patri suo, et matri suæ: Nescio vos; et fratribus: Ignoro illos.

Hi custodierunt pactum tuum, Domine: eloquium tuum servaverunt.

Ponent thymiama in furore tuo: et holocaustum super altare tuum.

Benedic, Domine, fortitudini ejus: et opera manuum ejus suscipe.

Populos vocabunt ad montem: ibi immolabunt victimas justitiæ.

Non est Deus alius, ut Deus rectissimi: ascensor cœli auxiliator tuus.

Magnificentia ejus discurrunt nubes: habitaculum ejus sursum, et subter brachia sempiterna.

Habitabit Israel confidenter in terra frumenti, olei et vini: et cœli caligabunt rore.

Beatus es tu Israel, popule, qui salvaris in Domino: ipse est scutum auxilii tui, et gladius gloriæ tuæ.

Negabunt te inimici tui: et tu eorum colla calcabis.

Ascendit Moses in montem Abarim, vidit terram Abrahæ et semini ejus promissam.

Mortuus est, nec cognovit homo sepulcrum ejus: non caligavit oculus ejus, nec dentes ejus moti sunt.

Non surrexit ei similis Propheta in signis et portentis: qui nosset Dominum facie ad faciem.

Similem illum fecit in gloria sanctorum: ostendit illi gloriam suam.

In fide et lenitate ipsius sanctum fecit illum: et elegit eum ex omni carne.

Docere Jacob testamentum suum, et judicia sua Israel.

Gloria Patri, et Filio, et Spiritui sancto: sicut erat in principio, et nunc, et semper, et in secula seculorum. Amen.

ORATIO ET CONCLUSIO.

Creator omnium Deus, qui tua providentia cuncta gubernas, attingens à fine usque ad finem fortiter, et disponens omnia suaviter, quàm sanctus et mirabilis fuisti in Mose et Hebræis, cunctisque operibus Pentateuchi! Spectavimus in Genesi potentem tuam rerum om-

nium creationem : in Exodo, singularem erga tuos curam et providentiam : in Levitico, sacram tuam religionem, victimas et cæremonias : in Numeris, augustam tuam in tantis populi castris magnificentiam : in Deuteronomio, fervorem tuum circa populi salutem, amorem et zelum. Spectavimus veterem Ecclesiam et remp. in populo à te electo institutam. Audivimus legis æternæ tuæ rivulos, præcepta tua sancta, moralia, judicialia et cæremonialia. Laudent te cœlum, terra, mare et omnia quæ in eis sunt : laudent te, et benedicant nomen sanctum tuum in secula. Da, Domine, ut in his omnibus agnoscamus, et intueamur te, revereamur te, colamus et amemus te ex toto corde, ex tota anima, et ex tota fortitudine nostra. Da ut in his omnibus adumbratum et depictum speculemur Unigenitum tuum, Christum Dominum, Salvatorem nostrum. Da quoque ut eumdem agnoscat Israel, populus olim à te electus, nunc derelictus et aberrans. Salva, Domine, reliquias Israel : ipsi enim sunt filii Abrahæ secundum carnem ; ipsi sunt cognati tui, cognati Apostolorum. Aufer ab eis velamen litteræ, et carnalium cæremoniarum, quod positum est super cor eorum, à diebus Mosis et Messiæ ; ut in eis legant et videant spiritum, et mysteria Christi tui recondita : hæc est enim vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum. Da denique ut hic commentarius tuæ gloriæ, et Mosi tuo illustrando serviat, ut quicumque hæc legunt, et Pentateuchi, et Christi in eo figurati, et tuæ majestatis, quasi auctoris omnium, clariorem cognitionem nanciscantur, indeque ad majorem tui amorem, reverentiam et cultum incitentur. Fave hisce votis meis, S. Dei genitrix, Virgo Maria, effice apud benedictum Filium tuum ut eorum compos fiam. Tibi enim, ut matri meæ, omniumque quæ mea sunt, secundum hunc fœtum meum, æque ac primum refero et offero : tibi Mosen hunc meum, æque ac Paulum, dico, trado, consecro. Tuus enim est, non meus : tibi gloria, mihi autem confusio faciei meæ. Maria, mater Dei, memento mei, nunc, et in hora mortis. Da denique ut hæc scripta, hi apices singuli laudent te tuumque benedictum Filium cum Patre et Spiritu sancto ; laudent, inquam, et hoc seculo, et futuris omnibus, cunctosque hæc lecturos ad jugem ejus laudem invitent : atque me mortuo perennem ejus gloriam loquantur, et testentur universis æternum et immensum ejus laudandi et glorificandi desiderium. Amen.

Quia leges Mosaicæ, sive veteris Testamenti, plurimæ sunt, eæque sparsim et confuse toto Pentateucho proponuntur, et commiscentur ; visum est eas omnes hic in suas classes distribuere, unicaque quasi synopsi ob oculos ponere.

SYNOPSIS

OMNIUM PRÆCEPTORUM,

QUÆ

DEUS MOYSI DEDIT, COLLECTA EX PENTATEUCHO.

Leges, sive præcepta Mosaica : alia sunt
- Simplicia : alia sunt
  - Moralia sive naturalia.
  - Cæremonialia.
  - Judicialia.
- Mista : alia sunt
  - Moralia et cæremonialia simul.
  - Moralia et judicialia simul.
  - Cæremonialia et judicialia simul.
  - Moralia, cæremonialia, et judicialia simul.

Præcepta moralia, sive Decalogi.

1. Ego sum Dominus Deus tuus, fortis, zelotes : non habebis deos alienos coram me : non facies tibi sculptile : non adorabis ea, neque coles, *Exodi.* 20. 4. Huc pertinent, et hæc explicant sequentia :

1. Audi, Israel : Dominus Deus noster, Dominus unus est. Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex tota fortitudine tua, *Deuter.* 6. 4.

2. Erunt hæc verba in corde tuo : narrabis ea filiis tuis ; meditaberis in eis sedens et ambulans, dormiens atque consurgens. *Ibid.*

3. Non tentabis Dominum Deum tuum, sicut tentasti in loco tentationis, *Deuter.* 6. 16.

4. Sancti estote, quia ego sanctus sum Dominus Deus vester, *Levit.* 19. 2.

5. Non inveniatur in te, qui lustret filium suum aut filiam ducens per ignem ; aut qui ariolos sciscitetur, et observet somnia atque auguria ; nec sit maleficus, nec incantator, neque qui pythones consulat, nec divinos, et quærat à mortuis veritatem, *Deuter.* 18. 10.

6. Perfectus eris, et absque macula cum Domino Deo tuo. *Ibid. v.* 13.

7. Prophetam de gente tua, et de fratribus tuis, sicut me, suscitabit tibi Dominus Deus tuus ; ipsum audies. *Ibid. v.* 15.

8. Si surrexerit prophetes, et frater, filius, filia, aut uxor dixerit : Eamus, et serviamus diis alienis ; non acquiesces, sed statim interficies. *Deuter.* 13. *v.* 2 *et* 6.

9. Non facietis deos aureos, vel argenteos, *Exodi* 20. 23. Non facietis vobis idolum, et sculptile, nec titulos erigetis, nec insignem lapidem, ut adoretis eum, *Levit.* 26. 1.

10. Non adores, nec colas solem, lunam, stellas, etc., *Deuter.* 4. 19. Quia Dominus Deus tuus ignis consumens est, Deus æmulator. *Ibid. v.* 24.

11. Dissipate aras deorum Gentium, confringite statuas, lucos comburite, idola comminuite, disperdite nomina eorum de locis suis, *Deuter.* 12. 3.

12. Non addetis ad verbum quod vobis loquor, nec auferetis ab eo, *Deuter.* 4. 2.

II. Non assumes nomen Domini Dei tui in vanum : nec enim habebit insontem Dominus eum, qui id fecerit, *Exodi* 20. 7. Huc pertinent, et hoc explicant sequentia :

1. Per nomen externorum deorum non jurabitis, neque audietur ex ore vestro, *Exodi* 23. 13.

2. Per nomen Domini Dei tui jurabis, *Deuter.* 6. 13.

3. Non perjurabis in nomine meo, nec pollues nomen Dei tui : ego Dominus, *Levit.* 19. 12.

4. Cum votum voveris Domino Deo tuo, non tardabis reddere, quia requiret illud Dominus Deus tuus; quod semel egressum est de labiis tuis, observabis, et facies, sicut promisisti Domino Deo tuo, *Deuter.* 23. *v.* 21 *et* 22.

5. Qui maledixerit Deo, et blasphemaverit nomen Domini, morte moriatur, *Levit.* 24. 15.

III. Memento ut diem sabbati sanctifices : non facies omne opus in eo. Sex enim diebus fecit Deus cœlum, terram, mare, et omnia quæ in eis sunt, et septimo die requievit, *Exodi* 20. 8.

IV. Honora patrem tuum, et matrem tuam, ut sis longævus super terram. *Ibidem.* v. 12. Huc pertinent quæ sequuntur :

1. Diis non detrahes, et Principi populi tui non maledices, *Exodi* 22. 28.

2. Judices et magistros constitues in omnibus portis tuis, ut judicent populum justo judicio, *Deuter.* 16. 18.

3. Non accipies personam, nec munera : quia munera excæcant oculos sapientum, et mutant verba justorum. *Ibidem.*

4. Coram cano capite consurge, et honora personam senis, et time Dominum, *Levit.* 19. 32.

V. Non occides, *Exodi* 20. 13. Huc pertinent :

1. Ne oderis fratrem in corde tuo, *Levit.* 19. 17.

2. Non quæras ultionem, nec memor eris injuriæ civium tuorum. *Ibidem.*

3. Non maledices surdo, nec coram cæco pones offendiculum ; sed timebis Dominum Deum tuum. *Ibid.* v. 14.

4. Proximum vi non opprimes. *Ibid.* v. 13.

5. Non interficientur patres pro filiis, nec filii pro patribus, *Deuter.* 24. 16.

VI. Non mœchaberis, *Exodi* 20. 13. Huc pertinent :

1. Prohibitiones matrimonii, et copulæ cum patre et matre, *Levit.* 18. 7. cum noverca, *v.* 8. cum sorore, *v.* 9. cum nepte, *v.* 10. cum sorore privigna, *v.* 11. cum amita et matertera, *v.* 21 *et* 13.

2. Rursum in gradibus affinitatis, cum uxore patrui, *v.* 14. cum nuru, *v.* 15. cum uxore fratris, *v.* 16. cum filia et nepte privigna, *v.* 17. cum sorore uxoris, *v.* 18.

3. De semine tuo non dabis idolo Moloch. *Ibid. v.* 21.

4. Cum omni masculo non commiscearis. *Ibid.*

5. Cum omni pecore non coibis. *Ibid.*

6. Ne prostituas filiam tuam, *Levit.* 19. 29.

7. Non erit meretrix de filiabus Israel, nec scortator de filiis Israel, *Deuter.* 23. 17.

VII. Non furtum facies, *Exodi* 20. Huc pertinent :

1. Non decipiet unusquisque proximum suum, *Levit.* 19. 11.

2. Non contristabis, nec affliges advenam et peregrinum : quia et vos peregrini fuistis in Ægypto, *Exodi* 22. 21.

3. Viduæ et pupillo non nocebitis. Si læseris eos, clamabunt ad me, et ego exaudiam eos, percutiamque vos gladio, et erunt uxores vestræ viduæ, et filii vestri pupilli. *Ibid. et Deuter.* 10. 18.

4. Nolite facere iniquum aliquid in regula, in pondere, in mensura, *Levit.* 19. 35.

5. Statera justa, et æqua pondera sint, justusque modius, æquusque sextarius : ego Dominus. *Ibidem.*

6. Non habebis in sacculo diversa pondera, majus et minus : nec erit in domo tua modius major et minor, *Deuter.* 25. 13.

7. Non transferes terminos proximi tui, *Deut.* 19. 14.

8. Non facies quod iniquum est, nec injuste judicabis : non consideres personam pauperis, nec honores vultum potentis, *Levit.* 19. 15.

9. Qui percusserit animal, reddet vicarium, id est, animal pro animali, *Levit.* 24. 28.

VIII. Non loqueris contra proximum tuum falsum testimonium, *Exodi* 20. 14. Huc pertinent :

1. Non suscipies vocem mendacii, *Exodi* 23. 1.

2. Non sequeris turbam ad faciendum malum, nec in judicio plurimorum acquiesces sententiæ, ut à vero devies. *Ibidem.*

3. Mendacium fugies. *Ibidem v.* 7.

4. Non eris criminator, nec susurro in populo, *Levit.* 19. 16.

5. Non facies calumniam proximo tuo. *Ibid. v.* 13.

IX. Non concupisces uxorem proximi tui, *Deuter.* 5. 20.

X. Non concupisces domum proximi tui, non agrum, non servum, non ancillam, non bovem, non asinum, et universa quæ illius sunt. *Ibidem.*

HÆC SUNT MORALIA, SIVE NATURALIA PRÆCEPTA DECALOGI, QUÆ DEUS PER MOSEN HEBRÆIS DEDIT. SEQUUNTUR CÆREMONIALIA, IN SUAS CLASSES DISTRIBUTA.

Cæremonialia.

1. De loco victimarum et sanctuarii.
2. De vasis Sancti sanctorum.
3. De vasis Sancti
4. De vasis atrii.
5. De tabernaculo et atrio.
6. De vestibus sacerdotum et pontificis.
7. De consecratione eorum et Levitarum.
8. De eorum dotibus et muniis.
9. De eorumdem urbibus et proventibus.
10. De sacrificiis.
11. De primogenitis, primitiis et decimis.
12. De censu et oblationibus.
13. De Nazaræis et votis.
14. De puerpera.
15. De lepra et leprosis.
16. De iis qui fluunt semine aut sanguine.
17. De eunucho et mamzere.
18. De aqua lustrationis.
19. De munditie castrorum.
20. De simplicitate.
21. De habitu et vestitu.
22. De cibis mundis et immundis.
23. De festis.
24. De homicidiis.

I. *Cæremoniale de loco victimarum, et sanctuarii.*

1. Cave ne offeras holocausta tua in omni loco, sed in eo quem elegerit Dominus; ibi offeres holocausta, victimas, decimas, primitias, vota, donaria et primogenita; ex iisque comedes ibi in conspectu Domini, et lætaberis, *Deut.* 12. *v.* 6. 7. 13. 14.

2. Quod si longior sit via et locus, vendes ea, et proficiscens ad locum, ex pretio emes quidquid tibi placuerit, sive ex armentis, sive ex ovibus vinum quoque et siceram; et comedes coram Domino, tu, et domus tua, et Levita, qui intra portas tuas est, *Deut.* 14. 24.

3. Quin et si ad esum tantum mactes bovem, ovem aut capram, id facies apud templum, dummodo non procul ab eo habites, ut ibi adipem Deo adolere, et sanguinem illi effundere et libare possis, *Deuter.* 12. 20.

4. Ter in anno ascendes ad templum, scilicet in paschate, in pentecoste, et in festo Tabernaculorum: nec apparebis in conspectu meo vacuus, *Deut.* 16. 16.

5. Proclamabunt Levitæ maledictiones versus montem Hebal, in violantes legem Dei, et benedictiones versus Garizim, in observantes legem Dei, juxta ritum explicatum, *Deuter.* 27.

II. *Cæremoniale de vasis Sancti sanctorum, scilicet de arca, propitiatorio et Cherubim.*

1. Arcam de lignis setim compingite, et deaurate, cujus longitudo habeat duos cubitos et semis, latitudo cubitum et dimidium, altitudo cubitum et dimidium, habeatque quatuor circulos aureos, quibus inserantur duo vectes, ut portetur in eis, ponesque in arca tabulas legis, *Exodi* 25. 10.

2. Facies et propitiatorium de auro mundissimo, quod sit operculum arcæ, *Ibid. v.* 17.

3. Duos quoque Cherubim aureos facies, qui utrumque latus propitiatorii tegant, expandentes alas, et respiciant se mutuo: inde loquar ad te. *Ibidem v.* 18.

III. *Cæremoniale de vasis Sancti, scilicet de mensa, candelabro et altari thymiamatis.*

1. Facies mensam de lignis setim, habentem duos cubitos longitudinis, et in latitudine cubitum, et in altitudine cubitum ac semissem: eamque inaurabis, et pones super eam panes propositionis in conspectu meo semper. Facies et annulos, et vectes, quibus portetur, *Exodi* 25. *v.* 23. De panibus hisce vide dicta, *Levit.* 24. 5.

2. Facies et candelabrum ductile ex talento auri, quod habeat septem calamos, qui singuli habeant tres ordines scyphorum, sphærularum et liliorum. Impones eis lucernas septem cum oleo, ut luceant ex adverso. *Ibidem v.* 31.

3. Lucernas has disponet et accendet sacerdos vespere, ut luceant usque mane, *Exodi* 27. 21.

4. Facies altare ad adolendum thymiama de lignis setim, habens cubitum longitudinis, et cubitum latitudinis, et duos cubitos altitudinis: vesties illud auro. Facies et annulos, et vectes, quibus portetur; pones illud ante velum, quod est ante arcam, *Exodi* 30. 1.

5. Adolebit sacerdos super illud thymiama, mane et vespere. *Ibidem. v.* 7.

6. Thymiama compones ex stacte, onyche, galbano, et thure lucidissimo. *Ibid. v.* 34.

IV. *Cæremoniale de vasis atrii, scilicet de altari holocaustorum, et labro æneo.*

1. Facies altare de lignis setim, quod habeat quinque cubitos in longitudine, et totidem in latitudine, et tres in altitudine; cavum erit, craticulam illi facies æneam, item vectes, denique lebetes, forcipes, fuscinulas, et ignium receptacula, *Exodi* 27. 1.

2. Ignis in altari semper ardebit, quem nutriet sacerdos, subjiciens ligna, *Levit.* 6. 12.

3. Altare de terra aut lapide insecto facies mihi, et offeres super eo victimas, *Exodi* 20. 24.

4. Non ascendes per gradus ad altare meum. *Ibid. v.* 26.

5. Non plantabis lucum apud altare, *Deuter.* 16. 21.

Facies labrum æneum, ut missa aqua, lavent in ea sacerdotes manus suas et pedes, quando accessuri sunt ad altare, *Exodi* 30. 18.

V. *Cæremoniale de ipso tabernaculo et atrio.*

1. Facies tabernaculum, id est Sanctum sanctorum, et Sanctum, et ante Sanctum, atrium.

2. In Sancto sanctorum pones arcam, cum propitiatorio et Cherubim: item urnam cum manna, *Exodi* 16. 34. et virgam Aaron quæ floruit, *Numer.* 17. 10.

3. In Sancto pones mensam in parte Australi, candelabrum in Meridionali, et in medio altari thymiamatis, *Exodi* 40. *v.* 20. *et seq.*

4. Denique in atrio pones altare holocaustorum et labrum æneum. *Ibid. v.* 26 *et seq.*

Tabernaculum compinges ex viginti tabulis, utrimque in longum porrectis, et à tergo in latum decem tabulis; anterius vero velo tegetur, tabulæ hæ singulæ erunt altæ decem cubitos, latæ cubitum cum dimidio. Unde longitudo tabernaculi erit 30 cubitorum, latitudo decem, altitudo decem; ita ut Sanctum sanctorum habeat decem cubitos, tam longitudinis, quàm latitudinis et altitudinis; Sanctum vero habeat reliquos 20 cubitos longitudinis, latitudinis vero et altitudinis decem; velum polymitum dividat Sanctum à Sancto sanctorum.

6. Tabulæ hæ singulæ habeant binas bases argenteas, quibus in terra subsistant; habeant et vectes quinque utrimque, quibus invicem astringantur.

7. Tabulæ hæ pro tecto habeant quatuor tegumenta, scilicet primum, decem cortinarum polymitarum; secundum, undecim sagorum cilicinorum; tertium, pelles arietum rubricatas; quarum, pelles ianthinas, *Exodi* 26.

8. Atrium sit ante Sanctum sub dio, quod undique cingatur columnis et velis: in ejus anteriori parte sacerdotes sacrificent; in posteriori sit populus orans, et spectans sacrificia, *Exodi* 27. 10.

VI. *Cæremoniale de vestibus sacerdotum, et pontificis.*

1. Facies pontifici sex vestes: primo, Ephod, secundo, rationale cum 12 gemmis, in quibus insculpes 12 nomina filiorum Israel, item *urim* et *tummim*, id est, doctrina et veritas; tertio, tunicam hyacinthinam cum zona polymita, ex qua inferne dependebunt tintinnabula, et mala punica; quarto, tiaram cum lamina aurea, cui inscribes: *Sanctum Domino;* quinto, tunicam lineam cum balteo; sexto, femoralia linea.

2. Sacerdotibus vero facies: primo, femoralia linea; secundo, tunicam lineam cum balteo; tertio, cidarim, sive tiaram, *Exodi* 28.

VII. *Cæremoniale de consecratione pontificis, sacerdotum, et Levitarum.*

1. Facies unguentum ex stacte, cinnamomo, calamo, casia et oleo, eoque unges et consecrabis tabernaculum, arcam, mensam, candelabrum, labrum, altare, omniaque vasa eorum; Aaronem quoque cum filiis, *Exodi* 30. 23.

2. Consecra, ô Moses, Aaronem et filios ejus sacerdotes, hoc ritu. Primo, lava eos. Secundo, indue eos vestibus sacerdotalibus. Tertio, offer vitulum pro peccato, et duos arietes, unum in holocaustum, alterum in hostiam pacificam, cum panibus azymis. Quarto, per dies septem quotidie unge tam ipsos, quàm altare. Denique, die octavo Aaron suas quasi primitias celebret, omnisque generis victimas immolet, *Exodi* 29. *et Levit.* 8 *et* 9; tumque 12 principes 12 tribuum sua dona offerant tabernaculo recens erecto, scilicet primo, simul sex plaustra; secundo, seorsim singuli vicissim suas victimas, et vasa ad usum tabernaculi, *Numer.* 7.

3. Levitas hoc ritu consecra, primo, tu, ô Moses, asperge eos aqua lustrationis. Secundo, radant ipsi pilos omnes carnis suæ. Tertio, lavent vestes suas. Quarto, offerant unum bovem pro peccato, alterum in holocaustum. Quinto, siste eos Domino. Sexto, filii Israel imponant eis manus suas. Septimo, Aaron offerat eos Domino, eorumque boves immolans, pro eis oret, *Num.* 8. 6.

VIII. *Cæremoniale de eorum dotibus et muniis.*

1. Levitæ servient in tabernaculo à 25 anno usque ad 50. *Ibid. v.* 25.

2. Levitæ custodiant et portent omnia vasa tabernaculi, *Numer.* 3. 6. scilicet Caathitæ portent arcam, mensam, candelabrum et altare: Gersonitæ cortinas et vela: Meraritæ tabulas, vectes, columnas et bases, *Num.* 4.

3. Sacerdotes careant maculis, id est vitiis corporis, puta non sint cæci, non claudi, non parvo, grandi, vel torto naso, non fracto pede, vel manu, non gibbosi, non lippi, non habeant albuginem in oculo, non jugem scabiem, vel impetiginem, non sint herniosi, *Levit.* 21. 17.

4. Sacerdotes abstineant funeribus et planctu.

5. Pontifex nec matrem, nec patrem plangat. *Ibidem. v.* 2.

6. Pontifex uxorem non ducat, nisi virginem, et nobilem. *Ibid. v.* 13.

7. Sacerdotes, cum ingrediuntur tabernaculum, vinum et siceram non bibant, ne moriantur, ut discernant inter sanctum et profanum, utque doceant filios Israel præcepta mea, *Levit.* 10. 9.

8. Quicumque è stirpe Aaron fuerit leprosus, seminifluus, aut immundus, non comedet ex iis quæ Deo sanctificata sunt, *Levit.* 22. 4.

9. Sacerdotum munus est, 1° sacrificare in atrio; 2° quotidie vespere accendere lucernas candelabri in Sancto; 3° singulis diebus sabbatinis ponere novos panes propositionis in mensa; 4° quotidie mane et vespere adolere thymiama; 5° benedicere populo.

10. Proprium pontificis est, semel in anno, in die expiationis, expiare totum populum, ipsumque tabernaculum, lustrando Sanctum sanctorum, *Levit.* 16.

11. Hac forma sacerdotes benedicant populo: Benedicat tibi Dominus, et custodiat te, ostendat tibi faciem suam, et misereatur tui, convertat Dominus vultum suum ad te, et det tibi pacem, *Num.* 6. 24.

IX. *Cæremoniale de eorumdem urbibus, et proventibus.*

1. In terra Israel partem non habeant sacerdotes et Levitæ, *Num.* 18. 20.

2. Dabitis Levitis urbes ad habitandum, et suburbana ad mille cubitos in circuitu, pro alendis eorum pecoribus, *Numer.* 35.

3. Sacerdotes habeant, 1° omnia primogenita; 2° omnes oblationes; 3° omnes victimas, puta ex holocausto pellem; ex pacifica pectusculum, et armum dextrum; ex hostia pro peccato totam carnem; ex mincha totum, excepto pugillo qui crematur Domino, *Levit.* 6 *et* 7. *et Num.* 18.

4. Levitæ habeant omnes decimas, ex iisque rursum decimas dent sacerdotibus, easque meliores et selectiores, *Num.* 18. 26.

5. Si Levites, desiderans servire Domino, ex urbe sua venerit ad templum, ut ibi ei ministret, partem ciborum accipiet eamdem, quam et cæteri qui ministrant: insuper et partem decimarum, quæ ei in sua urbe ex lege debetur, nanciscetur, *Deut.* 18. 6.

X. *Cæremoniale de sacrificiis, scilicet de holocausto, mincha, hostia pacifica, et victima pro peccato.*

1. Victima holocausti sit mascula et integra, totaque Deo comburatur, excepta pelle, quæ cedet sacerdoti sacrificanti, *Levit.* 7. 8. *et Levit.* 1.

2. Victima hæc sit vel ex bobus, vel ex ovibus et capris, vel ex turturibus et columbis, *Levit.* 1.

3. Quotidie offeres holocaustum juge, puta agnum mane, et agnum vespere, qui tota nocte in altari cremetur, cum decima parte ephi similæ, quæ conspersa sit oleo quartæ partis hin: et simul libabis vini quartam partem hin, tam mane, quam vespere, *Num.* 28. 3.

4. Mincha, id est sacrificium farreum, offeratur, vel ex simila, vel ex spicis, vel ex panibus coctis, sive clibano, sive sartagine, sive craticula, *Levit.* 2.

5. Mincha sale condiatur, eique infundatur oleum, et imponatur thus.

6. Mincha sit infermentata, et careat melle. *Ibid.*

7. Pugillus ex mincha cremetur Deo: reliquum cedat sacerdoti. *Ibidem.*

8. Hostia pacifica sit bos, ovis, aut capra: ex ea, primo sanguis et adeps, cum renibus, et cauda si sit ovis, adoleatur Deo; secundo, pectus et armus dexter cedat sacerdoti sacrificanti; tertio, caro reliqua cedat laico offerenti, *Levit.* 3.

9. Immundus non comedet ex ea, *Levit* 7. 20. sed soli mundi, tam mares, quàm feminæ, idquæ primo die, si sit hostia gratiarum actionis; vel etiam secundo die, si sit hostia votiva, vel spontanea: si quid supersit tertio die, igne comburetur, *Levit.* 7. 15.

10. Hostia pro peccato, per ignorantiam commisso à pontifice, vel populo, sit hircus; à plebeio, sit capra, vel ovis, *Levit.* 4. Ex hac sanguis, adeps, renes et cauda cremabuntur Deo, reliquam carnem comedent sacerdotes, cum filiis masculis, *Levit.* 7. 3. *et Levit.* 6. 18.

11. Qui calumniam, aut injuriam fecit proximo, offerat arietem pro peccato, *Levit.* 6. 6.

12. Victima quælibet sit sine macula, id est sit integra, puta non sit cæca, fracta, scabiosa, etc. *Levit.* 22. 22.

13. Victima carnium habeat sua libamina, puta similam, oleum, vinum, sal, et thus, ea mensura quæ præscribitur, *Numer.* 15. 4.

14. Si quando habebitis epulum, et dies festos, et calendas, canetis tubis super holocaustis et pacificis victimis, *Numer.* 10. 10.

XI. *Cæremoniale de primogenitis, primitiis et decimis.*

1. Sanctifica mihi omne primogenitum masculum, tam de hominibus, quàm de jumentis: mea sunt enim omnia, *Exodi* 13. *v.* 2 *et* 12.

2. Primogenitum asini mutabis ove: quod si non redemeris, interficies. *Ibidem.*

3. Primogenitum hominis pretio redimes, puta quinque siclis, *Num.* 18. 16.

4. Primogenitum animalis septem diebus sit cum matre sua: die octava reddes illud mihi, *Exodi* 22. *v.* 30.

5. Primogenita nemo poterit vovere: Domini enim sunt, *Levit.* 27. 26.

6. Primogenitum immundum redimatur. *Ibid. v.* 27.

7. Non operaberis in primogenito bovis, et non tondebis primogenita ovium, *Deuter.* 15. 19.

8. in conspectu Domini Dei tui comedes ea per annos singulos, in loco quem elegerit Dominus, tu (ô sacerdos) et domus tua. *Ibidem v.* 20.

9. Primitias frugum terræ tuæ deferes in domum Domini, *Exodi* 23. 19.

10. Primitias spicarum hordei offeres in paschate, puta die secunda azymorum, *Levit.* 23. 10.

11. Primitias panum offeres in pentecoste. *Ibidem v.* 17.

12. Primitias frugum omnium offeres in fine anni, easque offerens dices: Profiteor hodie coram Domino, quod Deus introduxerit me in terram melle et lacte manantem, etc. *Deut.* 26. 2. *et seq.*

13. Cum plantaveris arborem, fructus, quos tribus primis annis illa proferet, abjicies quasi immundos et incircumcisos: fructus vero quarti anni offeres Domino; itaque quinto anno vesceris fructibus ejus, *Levit.* 19. 23.

14. Decimæ fructuum et frugum omnium Deo offerantur, *Levit.* 27. 30.

15. Decimæ animalium, puta ovis, bovis et capræ, Deo offerantur. *Ibid. v.* 32.

16. Quotannis duplices decimas separabis, primas dandas Levitis, secundas pro itinere, et victimis dandis Deo, cum ter in anno ascendes ad templum: tertio vero anno tertias separabis decimas pro pauperibus, *Deut.* 14. *v.* 22 *et* 28.

XII. *Cæremoniale de censu solvendo, et de oblationibus.*

1. Quando tuleris summam filiorum Israel, dabunt singuli pretium pro animabus suis, puta dimidium sicli, idque trades in usus tabernaculi, *Exodi* 30. *v.* 12. 13. 16.

2. Offerant filii Israel pro fabrica tabernaculi aurum, argentum, æs, hyacinthum, purpuram, coccum, byssum, pilos caprarum, pelles arietum, ligna setim, oleum, aromata, lapides onychinos, et gemmas, *Exodi* 25. 3.

3. Non offeres mercedem meretricis, nec pretium canis in domo Domini Dei tui, *Deut.* 23. 18.

4. Levitæ decimas meliores et pinguiores offerant Domino, *Num.* 18. 32.

XIII. *Cæremoniale Nazaræorum et votorum.*

1. Vovens votum Nazaræi, vinum, siceram, et quidquid ab uvis exprimitur, non bibet, nec uvas recentes, aut siccas comedet. Secundo, comam non tondebit. Tertio, non intrabit ad funus, etiam patris et matris. Quarto, si quis coram eo moriatur, polluetur: unde radet caput die primo et septimo; octavo vero die offeret duos turtures, vel duos pullos columbæ, unum pro peccato, alterum in holocaustum. Quinto, completis diebus voti, offeret agnum anniculum in holocaustum, et ovem anniculam pro peccato, et arietem in hostiam pacificam, cum sua simila et libamine: tuncque radet caput, et crines comburet Domino, *Num.* 6.

2. Homo qui se devovit Deo, redimat se pre-

tio, quod pro ætate et sexu taxatur à Deo, *Levit.* 27. 2.

3. Animal immolabile, Deo per votum oblatum, reipsa detur, non mutetur in aliud, nec redimatur. *Ibid. v.* 9.

4. Animal quod immolari non potest, si Deo voveatur, vendatur pretio, quod sacerdos statuet; quod si vovens dare voluerit, addat insuper quintam pretii partem. *Ibid. v.* 11.

5. Domus Deo vota, pretio à sacerdote taxando vendatur: quod si vovens eam redimere voluerit, addat pretio taxato quintam ejus partem. *Ibid. v.* 14.

6. Hæres vovens agrum hæreditarium, qui triginta modiis hordei seritur, redimere eum potest 50 siclis, solvendis pro rata annorum, qui supersunt usque ad jubilæum; quod si eum non redimat, sed ager alteri vendatur, nunquam ipse eum, ne quidem in jubilæo, recipere poterit, sed ager absolute et in perpetuum cedet in jus Dei et sacerdotum. *Ibid. v.* 16.

7. Si vovens agrum non sit hæres, sed emptor agri, hic redimet eum pretio quod taxabit sacerdos, juxta numerum annorum, qui supersunt usque ad jubilæum: nam in jubilæo ager ad primum hæredem redire debet. *Ibid. v.* 22.

8. Quod per votum *cherem*, id est anathematis, Deo consecratum est, non redimatur, sed moriatur, aut naturaliter, si animal sit: aut civiliter, si homo sit, domus aut ager. *Ibid. v.* 28.

9. Pater filiæ, maritus uxoris votum irritare potest, si illi contradicat statim, id est primo die quo illud rescivit; quod si eo die taceat, secundo die contradicere, votumque irritare nequit, *Num.* 30.

XIV. *Cæremoniale purificationis puerperæ.*

1. Mulier, si suscepto semine pepererit masculum, immunda erit septem diebus, *Levit.* 12.

2. Octavo die circumcidetur infantulus. *Ibid.*

3. Ipsa manebit triginta tribus diebus in sanguine purificationis suæ. *Ibid.*

4. Sin feminam pepererit, immunda erit 14 diebus, et 66 diebus manebit in sanguine purificationis suæ. *Ibidem.*

5. Cumque expleti fuerint dies purificationis, offeret agnum anniculum in holocaustum, et pullum columbæ, sive turturem pro peccato: si pauper sit, offeret duos turtures tantum, vel duos pullos columbarum. *Ibid.*

XV. *Cæremoniale de lepra et leprosis.*

1. *Levit.* 13. septem statuuntur species lepræ. Prima est lepra alba et lucens, *v.* 3. Secunda est lepra recurrens, *v.* 7. Tertia est lepra inolita, *v.* 20. Quarta est lepra mundissima, *v.* 23. Quinta est lepra capitis et barbæ, *v.* 29. Sexta est lepra in calvitio, *v.* 42. Septima est lepra vestis, *v.* 47. et domus, *cap.* 14. *v.* 15.

2. *Levit.* 13. 44. quinque mandantur leproso, primo, ut habeat vestes dissutas; secundo, caput nudum; tertio, os tectum; quarto, clamet se sordidum; quinto, solus habitet extra castra.

3. *Levit.* 14. statuitur ritus, quo legaliter expiari debet is qui à lepra est curatus; scilicet ut primo sacerdos aspergat expiandum sanguine passeris, per alium passerem, alligatum baculo cedrino cum cocco et hyssopo; mox passerem vivum avolare sinat, *v.* 5. Secundo, expiandus lavet vestes, radat pilos corporis, ac lavet seipsum, *v.* 8. Tertio, die octavo offerat agnum pro delicto, et agnum pro peccato, et ovem anniculam in holocaustum, cum tribus decimis similæ, et olei sextario, *v.* 10. Si mundandus sit pauper, pro hisce jam dictis, offerat agnum pro delicto, et duos turtures, vel duos pullos columbæ, unum pro peccato, alterum in holocaustum, cum tribus decimis similæ, et olei sextario, *v.* 21. Quarto, sanguine agni tingat sacerdos aurem dextram mundandi, et pollices dextræ manus et pedis. Quinto, ex oleo aspergat septies coram tabernaculo, reliquum olei fundat super extremum auriculæ dextræ, et super pollices manus ac pedis dextri, et super caput expiandi, *v.* 25 *et seq.* Simili ratione lustranda est vestis, aut domus, cum à lepra fuerit curata, *v.* 49.

XVI. *Cæremoniale de seminifluis, concumbentibus, menstruatis, et hæmorrhoissis.*

1. Vir qui patitur fluxum seminis, immundus erit, *Levit.* 15. 2.

2. Omne stratum in quo dormierit, immundum erit, et ubicumque sederit. *Ibid.*

3. Si quis hominum tetigerit lectum ejus, lavabit vestimenta sua, etc. *Ibid. v.* 4.

4. Si sanatus fuerit, numerabit septem dies, et lotis vestibus, et toto corpore, erit mundus. *Ibid. v.* 13.

5. Die autem octavo offeret duos turtures, vel duos pullos columbæ: unum pro peccato, alterum in holocaustum. *Ibid. v.* 14.

6. Vir de quo egreditur semen coitus (concumbens cum muliere) lavabit aqua omne corpus suum, et erit immundus usque ad vesperam. *Ibid. v.* 16. Idem faciet mulier. *Ibid.* v. 18.

7. Mulier quæ patitur menstrua, septem diebus separabitur. *Ibid. v.* 19.

8. Hæmorrhoissa immunda erit, omne stratum in quo dormierit, et omne vas in quo sederit, pollutum erit. *Ibid. v.* 25.

9. Si steterit sanguis, numerabit septem dies, et octavo die offeret duos turtures, vel duos pullos columbæ, unum pro peccato, alterum in holocaustum. *Ibid. v.* 28 *et* 29.

XVII. *Cæremoniale de eunucho et mamzere, sive spurio.*

1. Non intrabit eunuchus, attritis, vel amputatis testiculis, Ecclesiam Domini, *Deut.* 23. 1.

2. Non ingredietur mamzer, hoc est de scorto natus, in Ecclesiam Domini, usque ad decimam generationem. *Ibid. v.* 2.

XVIII. *Cæremoniale de aqua lustrationis ex cinere vitulæ rufæ.*

1. Accipe vaccam rufam sine macula, quæ non portaverit jugum: hanc immolet sacerdos extra castra, totamque comburat cum ligno cedrino, cocco bis tincto, et hyssopo. Colliget autem vir cineres vaccæ, qui in aquam vivam spargentur, iisque is qui immundus est præsertim ex contactu mortui, vel morticini, aspergetur die tertio et septimo, itaque expiabitur. *Num.* 19.

2. Ista est lex hominis qui moritur in tabernaculo: omnes qui ingrediuntur tentorium illius, et omnia vasa quæ ibi sunt, polluta erunt sep-

trem diebus : sic et qui tangunt cadaver, vel ossa, aut sepulcrum hominis mortui, immundi sunt, et expiabuntur aspersione aquæ cineralis jam dictæ, die tertio et septimo. *Ibid. v.* 14.

3. Si quis hoc ritu non fuerit expiatus, peribit anima illius de medio Ecclesiæ. *Ibid. v.* 20.

XIX. *Cæremoniale de munditie castrorum.*

1. Homo nocturno pollutus somnio egredietur extra castra, et non revertetur, priusquam ad vesperam lavetur aqua, *Deuter.* 23. 10.

2. Habebis locum extra castra, ad quem egrediaris ad requisita naturæ, gerens paxillum in balteo; cumque sederis, fodies per circuitum, et egesta humo operies quo relevatus es, et sint castra tua sancta, et nihil appareat in eis fœditatis : quia Dominus est in medio castrorum tuorum. *Ibid. v.* 12.

XX. *Cæremoniale de simplicitate, et fuga duplicitatis.*

1. Non seres vineam tuam altero semine, *Deut.* 22. 9.

2. Non arabis in bove et asino. *Ibid. v.* 10.

3. Non indueris veste ex lana et lino contexta. *Ibid. v.* 11.

4. Jumentum tuum non facies coire cum alterius generis animantibus, *Levit.* 19. 19.

XXI. *Cæremoniale de habitu et vestitu.*

1. Non attondebitis comam in rotundum, nec radetis barbam, *Levit.* 19. 27.

2. Super mortuo non incidetis carnes, neque figuras aliquas, aut stigmata facietis vobis. *Ibidem. v.* 28.

3. Non facietis calvitium super mortuo : quoniam populus sanctus es Domino, *Deut.* 41. 1.

4. Vestes vestræ habeant fimbrias cum vittis hyacinthinis, quæ vos semper admoneant legis Dei, *Num.* 15. 37.

XXII. *Cæremoniale de cibis mundis et immundis.*

1. Terrestria quæ ungulam dividunt, et ruminant, munda sunt, ut bos, ovis, hœdus, cervus, caprea, bubalus, tragelaphus, pygargus, camelopardalus, *Deuter.* 14. 4.

2. Quæ vero ungulam non dividunt, ut camelus, lepus, cuniculus, chœrogryllus; aut non ruminant, ut porcus, immunda sunt, *Levit.* 11. *v.* 3 *et* 4.

3. Pisces mundi sunt, qui habent pinnulas et squamas; immundi, qui vel pinnulis, vel squamis carent. *Ibid. v.* 9.

4. Aves immundæ sunt, aquila, gryphus, haliæetus, ixius, vultur, milvus, struthio, noctua, larus, accipiter, herodius, cycnus, ibis, mergulus, porphirio, nycticorax, onocrotalus et charadrius, *Deut.* 14. 11.

5. Omne quod reptat, et pennulas habet, immundum est. *Ibid. v.* 19.

6. Reptilia omnia immunda sunt, et tangentem contaminant, *Levit.* 11. 29.

7. Locustæ, quia saliunt, mundæ sunt. *Ibid. v.* 21.

8. Mustela, mus, crocodilus, mygalé, chameleon, stellio, lacerta, talpa, immunda sunt. *Ibid. v.* 29.

9. Omnis cibus, si fusa fuerit super eum aqua, immundus erit. *Ibid. v.* 34.

10. Si mortuum fuerit animal, qui cadaver ejus tetigerit, immundus erit usque ad vesperam; et qui comederit ex eo, lavabit vestes suas, et immundus erit usque ad vesperam. *Ibid. v.* 39.

11. Non comedetis animal sponte mortuum, sed peregrino illud vendetis, *Deut.* 14. 21.

12. Carnem quæ à bestiis fuerit prægustata, non comedetis, sed projicietis canibus, *Exodi* 22. 31.

13. Adipem non comedetis, sed Deo adolebitis, si sitis juxta templum, *Levit.* 17.

14. Sanguinem non comedetis, sed cum Deo effundetis. *Ibid.*

XXIII. *Cæremoniale festorum.*

1. Mensis iste (Nisan, id est Martius) primus erit in mensibus anni. Decima ejus die tollat sibi quisque agnum aut hædum, qui integer sit, masculus anniculus, quem immolabit 14 die ad vesperam, assabit, et comedet cum lactucis agrestibus, et panibus azymis : septem diebus comedetis azyma, *Exodi* 12. *v.* 1. *et seq.*

2. Os non confringetis ex eo : nullus incircumcisus vescetur ex eo, sed quicumque circumcisus est, esto sit advena, sive servus. *Ibid.*

3. In eadem domo comedetur : non afferes extra domum foras è carne, non relinquent quidquam ex eo usque mane, sed quod reliquum est igne comburent. *Ibid.*

4. Qui fuerit immundus, aut in via procul, faciat phase mense secundo, die 14 ad vesperam, *Num.* 9. 10.

5. In loco quem elegerit Dominus ut habitet nomen ejus ibi, immolabis phase, *Deut.* 16. 6.

6. Primo die azymorum et septimo, abstinebitis ab opere, *Exodi* 12. 16.

7. Secundo die azymorum offeres primitias spicarum hordei, et cum eis offeres agnum in holocaustum : nec ante gustabis novum panem, aut polentam, *Levit.* 23. 10.

8. In paschate quotidie per septem dies, immolabis in holocaustum vitulos duos, arietem unum, agnos septem, et pro peccato hircum unum, cum suis libaminibus, *Num.* 28. 16.

Pentecostes.

1. Numerabis à secundo die azymorum 50 dies, et quinquagesima erit pentecoste; in qua offeretis panes primitiarum duos, offeretisque cum panibus septem agnos, vitulum unum, et arietem unum in holocaustum, hircum alterum pro peccato, et duos agnos in hostiam pacificorum, *Levit.* 23. 15.

2. Rursum ratione festi, offeretis vitulos duos, arietem unum, agnos septem in holocaustum, et hircum unum pro peccato, *Numer.* 28. 28.

Tubarum.

Prima die mensis septimi erit festum clangoris tubarum : opus non facietis in eo, *Levit.* 23. 24. tuncque immolabitis vitulum unum, arietem unum, agnos septem, *Num.* 29. 1.

Expiationis.

Decima die mensis septimi, erit festum expiationis; in eo affligetis animas vestras, *Levit.* 23. 27. in eo offeretis vitulum unum, arietem

unum, agnos septem, *Num.* 29. 7. Insuper pontifex dabit sortes duobus hircis, uter immoletur, uter sit emissarius, expiabitque Sanctum, et Sanctum sanctorum eo ritu, quem dixi Levit. 16.

Tabernaculorum.

Decimo quinto die mensis septimi, celebrabitis festum Tabernaculorum per septem dies, tumque, primo, habitabitis in tabernaculis. Secundo, accipietis fructus citri, spatulas palmarum, ramos myrti et salicum, et saltabitis lætabundi coram Domino, *Levit.* 23. 34. Tertio, offeretis per singulos dies victimas præscriptas, *Num.* 29. 12.

Cœtus.

Dies octava erit festum cœtus, et collectæ, *Levit.* 23. 36.

Calendæ.

Primo die cujusque mensis, offeretis in holocaustum vitulos duos, arietem unum, agnos septem, cum suis libaminibus, *Num.* 29. 11.

Sabbatum.

Septimo die septimanæ, erit solemnitas sabbati; in eo non facietis opus, nec ignem accendetis, *Exodi* 35. 3. Tumque præter sacrificium juge, offeretis duos agnos in holocaustum, cum suis libaminibus, *Num.* 28. 9.

Septimus annus.

Anno septimo, qui est libertatis et remissionis, primo, non seres, non metes, non putabis, non vindemiabis. Secundo, remittes fratri tuo, puta Judæo, omnia quæ tibi debet. Tertio, servos Hebræos liberos dimittes. Quarto, leges Deuteronomium. *Hæc omnia patent Deut.* 15. 2. *et seq. et c.* 31. 10. *et Exodi* 23. 11. *et c.* 21. 2.

Jubilæum.

1. Anno septies septimo, id est 49, mense septimo, proclamabis sequentem annum quinquagesimum, fore jubilæum, *Levit.* 25. *v.* 8. *et seq.*

2. In jubilæo, primo, non seres, nec metes. Secundo, remittes Judæo omnia debita. Tertio, servos manumittes. Quarto, omnes redibunt ad avitas hæreditates gratis, et sine pretio. *Ibid.*

XXIV. *Cæremoniale circa homicidia.*

1. Si inventum sit cadaver occisi in agro, seniores urbis vicinæ adducent vitulam ad vallem asperam; ibique eam mactabunt, ac super eam lavabunt manus suas, et dicent: Manus nostræ non effuderunt sanguinem hunc, nec oculi viderunt; propitius esto populo tuo Israel, *Deut.* 21. 1.

2. Homicidia casualis sit in urbe refugii, usque ad mortem pontificis, *Num.* 35. 29.

ATQUE HÆC DICTA SINT DE CÆREMONIALIBUS MOSIS PRÆCEPTIS: SEQUUNTUR JUDICIALIA, IN SUAS CLASSES DISTRIBUTA.

Judicialia:

1. Regis.
2. Belli.
3. Matrimonii et repudii.
4. Homicidiorum.
5. Cædis animalium.
6. Testis.
7. Servi et ancillæ.
8. Bestiarum.
9. Mercenariorum, peregrinorum et pauperum.
10. Pignorum.
11. Usurarum.
12. Furtorum et damnorum.
13. Depositi.
14. Commodati.

I. *Judicialia regis.*

1. Regem delige ex gente tua, isque non multiplicet primo, equos; secundo, uxores; tertio, opes; quarto, describat legatque assidue Deuteronomium; quinto, superbe non efferat se supra populum, *Deuter.* 17. *v.* 14 *et seq.*

II. *Judiciale belli.*

1. Si exieris ad bellum, stabit sacerdos ante aciem, dicetque: Audi, Israel, nolite metuere, nolite cedere; quia Dominus in medio vestri est, *Deut.* 20. 1.

2. Duces quoque proclamabunt, ut qui ædificarunt novas domos, aut vineas, item sponsi et pavidi, domum redeant. *Ibid. v.* 5.

3. Quando egressus fueris adversus hostes tuos in pugnam, custodies te ab omni re mala, *Deut.* 23. 9.

4. Si urbs se dedat, fiat tributaria; sin vi expugnetur, masculi omnes occidantur, præter infantes: in Chananæa autem omnes omnino, etiam feminæ et infantes, occidantur, *Deut.* 20. 13.

5. Arbores frugiferas juxta urbem ne cædas, sed infrugiferas, ut ex iis machinas bellicas instruas. *Ibid. v.* 19.

6. Fac duas tubas argenteas ductiles, quibus convoces populum, cum movenda sunt castra, *Numer.* 10.

7. Si exieritis ad bellum, clangetis ululantibus tubis, et Deus recordabitur vestri, dabitque victoriam. *Ibid. v.* 9.

8. Delebis memoriam Amalec de sub cœlo, *Deut.* 25. 19.

9. Delebis Chananæos omnes, *Exodi* 23. 33.

III. *Judiciale Matrimonii et repudii.*

1. Matrimonium nemo contrahet in gradibus consanguinitatis et affinitatis, prohibitis, *Levit.* 18. *Recensui eos ibi, et in præcepto* 6. *Decalogi.*

2. Ad mulierem quæ patitur menstrua non accedes, *Levit.* 18. 19.

3. Si frater mortuus sit sine liberis, uxorem ejus accipiet frater ejus, et suscitabit semen fratri suo, et primogenitum nomine illius nominabit, *Deut.* 25. 7.

4. Sin noluerit, uxor fratris coram senioribus

tollet calceamentum de pedibus ejus, et spuet in faciem ejus, vocabiturque domus discalceati, *ibid.*

5. Si uxor non invenerit gratiam in oculis mariti, ob aliquam fœditatem, scribet libellum repudii, et dabit in manu illius, et dimittet eam, *Deut.* 24. 1.

6. Si uxor dimissa nupserit secundo marito, et ille deinde dimiserit eam, non poterit illa ad priorem maritum reverti, *ibid. v.* 3.

7. Si quis in bello captam mulierem alienigenam, ob pulchritudinem adamarit, introducet eam in domum suam, quæ radet caput suum, et præcidet ungues, ac mutabit vestem, flebitque patrem et matrem per mensem, quo expleto accipiet eam in uxorem : si postea ei displicuerit, non vendat, sed liberam eam dimittat, *Deut.* 21. 11.

8. Si maritus habuerit duas uxores, unam dilectam, alteram odiosam, et filius odiosæ fuerit primogenitus : dabit et jura primogenituræ, nec præferet ei filium dilectæ, *ibid. v.* 15.

9. Puellæ quæ, deficiente prole mascula, hæredes sunt patris sui, nubant in tribu sua, non in aliena, *Num.* 36. 7.

IV. *Judiciale circa homicidia.*

1. Qui percusserit et occiderit hominem, morte moriatur, *Levit.* 24. 17.

2. Non accipies pretium ab eo qui reus est sanguinis, sed occides eum sine misericordia, *Num.* 35. 31.

3. Qui irrogaverit maculam, sicut fecit, sic fiet ei : oculum pro oculo, dentem pro dente, restituet, *Levit.* 24. 19.

4. Qui casu, *vel* ignorans occidit hominem, fugiet ad civitates refugii, ibique manebit usque ad mortem pontificis, *Num.* 35. 25.

5. Si extra urbes refugii deprehendatur, propinquus occisi interficiet eum, *ibid. v.* 19.

6. Qui percusserit virum lapide, si surrexerit ille, et ambulaverit foris, percutiens operas ejus, et impensas in medicos restituet, *Exodi* 21. 19.

7. Qui percusserit servum vel ancillam virga, et illi mortui fuerint in manibus ejus, criminis reus erit, *ibid.*

8. Sin autem uno die, vel duobus supervixerint, non subjacebit pœnæ : quia servus est, qui pecunia est emptus, *ibid.*

9. Si rixati fuerint viri, et percusserit quis mulierem prægnantem, et abortum quidem fecerit, sed ipsa vixerit, pendet percussor id quod arbitri judicabunt, *ibid.*

10. Sin autem mors ejus fuerit subsecuta, reddet animam pro anima, oculum pro oculo, dentem pro dente, *ibidem.*

11. Si percusserit quis oculum servi aut ancillæ, et luscos eos fecerit, dimittet eos liberos pro oculo quem eruit: pari modo si dentem eis excusserit, *ibid.*

12. Qui furem diurnum occidit, occidatur, *Exodi* 22. 3.

13. Facies murum tecti per circuitum, ne quis ex eo labatur, sisque sanguinis reus, *Deuter.* 22. 8.

14. Suspensi cadaver non manebit in ligno, sed eadem die sepelietur : quia maledictus omnis, qui pendet in ligno, *Deut.* 21. 22.

15. Si quem judices plagis dignum judicent, pro mensura delicti, erit et plagarum modus, sed numerum quadragenarium non excedet, *Deut.* 25. 3.

16. Si rixati fuerint duo viri, et uxor unius apprehenderit verenda alterius, abscindes manum illius, *Deuter.* 25. 11.

V. *Judiciale circa cædem animalium.*

1. Qui percusserit animal, reddet aliud, *Levit.* 24. *v.* 21.

2. Si bos cornu percusserit virum aut mulierem, et mortui fuerint, lapidibus obruetur, *ibidem.*

3. Si bos cornupeta fuerit, et contestati sunt dominum, nec recluserit eum, occideritque hominem, bos lapidibus obruetur, et dominum ejus occident, *ibidem.*

4. Si servum, vel ancillam invaserit, triginta siclos argenti domino dabit : bos vero lapidibus opprimetur, *ibid.* 5.

5. Si quis aperuerit cisternam, cecideritque bos aut asinus in eam; reddet dominus cisternæ pretium jumentorum : quod autem mortuum est, ipsius erit, *ibid.*

6. Si bos alienus bovem alterius vulneraverit, et ille mortuus fuerit; vendent bovem, et divident pretium : cadaver quoque mortui inter se dispertient, *ibid.*

7. Si enim sciebat quod bos cornupeta esset, et non custodivit eum dominus, reddet bovem pro bove, et cadaver integrum accipiet, *ibid.*

VI. *Judiciale testis.*

1. Non stabit testis unus contra aliquem; sed in ore duorum aut trium testium stabit omne verbum, *Deuter.* 19. 15.

2. Testis falsus crimen talione luat, detque animam pro anima, oculum pro oculo, dentem pro dente, etc., *ibidem.*

3. Manus testium prima lapidet colentem deos alienos, deinde manus reliqui populi, *Deut.* 17. 7.

4. Testis, nisi indicaverit id quod vidit aut scit, portabit iniquitatem suam, *Levit.* 5. 1.

VII. *Judiciale servi et ancillæ, id est servæ.*

1. Non trades servum domino suo, qui ad te confugerit, *Deut.* 23. 15.

2. Si emeris servum Hebræum, sex annis serviet tibi, et in septimo egredietur liber gratis, *Exodi* 21. 1. Non dimittes eum vacuum, sed dabis ei viaticum, *Deuter.* 15. 13.

3. Cum quali veste intraverit, cum tali exeat; si habent uxorem, et uxor egrediatur simul, *Exodi* 21. 3.

4. Sin Dominus dederit illi uxorem, et pepererit filios, mulier et liberi erunt domini sui; ipse vero exibit cum vestitu suo, *ibid.*

5. Si uxorem et proles nolit dimittere servus, judices ad postem aurem ejus perforabunt subula, et servus erit domino suo in seculum, id est usque ad jubilæum, *ibid. v.* 6.

6. Hebræa in servam emi nequit, nisi herus promittat se eam sibi, vel filio in uxorem accepturum; quod si illa postea ei displicuerit, non vendet eam, sed liberam dimittet, *ibid. v.* 7.

7. Si eam filio uxorem dederit, et insuper

aliam ei superinduxerit, curabit ut priori, scilicet servæ, jus conjugale constet, cum congruo vestitu, et pretio pudicitiæ, id est sustentatione uxori debita : si tria ista non fecerit, egredietur serva gratis, fietque libera, *ibid.*

8. Si paupertate compulsus vendiderit se tibi frater tuus, non eum opprimes, sed quasi mercenarius operabitur apud te, usque ad jubilæum, tumque cum liberis suis liber egredietur, *Levit.* 25. 39.

9. Servus et ancilla sint vobis de nationibus quæ in circuitu vestro sunt, et de advenis, *ibid. v.* 44.

10. Si quis Hebræus se vendiderit peregrino, unus è propinquis redimet eum pretio, taxando pro rata annorum, qui supersunt usque ad jubilæum ; quod si redemptus refundere possit, exibit liber : sin autem, ut mercenarius serviet propinquo redimenti se, usque ad jubilæum, *ibid. v.* 47.

VIII. *Judiciale circa misericordiam in bestias.*

1. In nido non accipies matrem cum pullis, *Deut.* 22. 6.

2. Si videris asinum amici, vel inimici tui sub onere decumbere, erigendo eriges eum, *Deut.* 22. 4. *Exodi* 23. 5.

3. Non arabis in bove et asino, *Deut.* 22. 10.

4. Non coques hædum in lacte matris, *Exodi* 23. 19.

5. Non alligabis os bovi trituranti, *Deut.* 25. 4.

6. Si videris bovem, asinum, aut pecudem, etc. fratris tui errare, colliges et reduces eum fratri tuo, etiamsi is tibi sit inimicus, *Deut.* 22. 1.

7. Primogenitus bovis septem diebus sit cum matre sua, die octava offeres illum Domino, *Exodi* 22. 20.

IX. *Judiciale circa mercenarios, peregrinos, pupillos, et viduas.*

1. Non detinebis mercedem mercenarii usque mane, *Levit.* 19. 13.

2. Ingressus vineam proximi tui, comede uvas, quantum tibi placuerit : foras autem ne efferas. Idem fac in segete et spicis, *Deut.* 23. 24.

3. Cum messueris segetes, non tondebis eas usque ad solum, nec remanentes spicas colliges : neque in vinea tua racemos et grana decidentia congregabis, sed pauperibus et peregrinis capienda dimittes, *Levit.* 19. 9.

4. Idem facies in olivis, in olea post excussionem remanentibus, *Deut.* 24. 20. et in manipulo quem oblitus es in agro, *ibid. v.* 9.

5. Cura ut in te non sit indigens et mendicus, *Deut.* 15. 4.

6. Aperies manum pauperi, et dabis mutuum, esto annus septimus remissionis instet, *ibid. v.* 7.

X. *Judiciale circa pignora.*

1. Si pignus acceperis à proximo vestimentum, ante noctem reddes ei : quia ipsum est, in quo dormit, *Exodi* 22. 26.

2. Non accipies loco pignoris inferiorem et superiorem molam : quia inde ipsi et alii vivunt, *Deut.* 24. 6.

3. Cum repetes à proximo rem tuam, non ingredieris domum ejus, ut pignus auferas ; sed stabit foris, et ille tibi proferet quod habuerit, *ibid. v.* 10.

XI. *Judiciale circa usuras.*

1. Non fenerabis fratri tuo ad usuram pecuniam, nec fruges, nec quamlibet aliam rem ; sed alieno : fratri autem tuo absque usura, id quo indiget, commodabis, *Deut.* 23. 19.

2. Si pecuniam mutuam dederis populo meo pauperi, non urgebis eum quasi exactor, nec usuris opprimes, *Exodi* 22. 25.

XII. *Judiciale circa furta et damna illata.*

1. Si quis furatus fuerit bovem aut ovem, et occiderit, aut vendiderit, quinque boves pro uno, et quatuor oves pro una restituet, *Exodi* 22. 1.

2. Si vivens bos, aut asinus apud eum repertus fuerit, duplum restituet, *ibid. v.* 4.

3. Si non habet quod reddat, ipse vendatur, *ibid.*

4. Occidens furem nocturnum, innocens habeatur ; occidens vero furem diurnum, occidatur, *ibid. v.* 2.

5. Qui deliquerit, et damnum fecerit proximo, confitebitur peccatum suum ; et reddet ipsum caput, quintamque insuper partem ei in quem peccavit, *Num.* 5. 5.

6. Si læserit quispiam agrum, vel vineam, et dimiserit jumentum suum, ut depascatur aliena, quidquid optimum habuerit in agro aut vinea, pro damni æstimatione restituat, *Exodi* 22. 5.

7. Si egressus ignis invenerit spinas, et comprehenderit segetes in agris, reddet damnum, qui ignem succendit, *ibid. v.* 6.

8. Plagiarius, qui furatur hominem, ut vendat, occidatur, *Deut.* 24. 7.

XIII. *Judiciale circa depositum.*

1. Si depositarius per fraudem rem depositam interverterit, restituet duplum, *Exodi* 22. 9.

2. Si per negligentiam ejus, res deposita sublata sit furto, reddet simplum, *ibid. v.* 12.

3. Si sine ejus negligentia et culpa res sublata sit, nihil restituet, *ibid. v.* 10 *et* 11.

4. Si depositum, puta animal, occisum sit à bestia, depositarius deferat ad deponentem id quod occisum est, et nil aliud restituat, *ibid. v.* 13.

XIV. *Judiciale circa commodatum.*

1. Qui à domino aliquid commodato postulavit, si illud debilitatum aut mortuum fuerit, domino non præsente, reddere compelletur, *Exodi* 22. 14.

2. Quod si dominus præsens fuerit, non restituet, præsertim si commodatarius, vel conductor commodatum non acceperat gratis, sed ejus usum mercede conduxerat, *ibid.*

HÆC DICTA SINT DE SIMPLICIBUS MOSIS PRÆCEPTIS ET LEGIBUS : SEQUUNTUR MISTÆ, SIVE COMPOSITÆ, AC IMPRIMIS MORALES ET CÆREMONIALES SIMUL.

1. Memento ut diem sabbati sanctifices, *Exodi* 20. *v*. 8.
2. Cave in matrimonio, et copula carnali gradus consanguinitatis et affinitatis, tum jure naturæ, tum lege divina cæremoniali vetitos Levitici 18. quos recensui in sexto præcepto Decalogi.
3. Omne quod Domino consecratur voto *cherem*, id est anathematis, redimi non poterit, sed morte morietur, *Levit.* 27. *v*. 28 *et* 29.
4. Decimas, et primitias animalium et frugum offer Domino, *Levit.* 27. *v*. 30 *et* 32.
5. Ferias Domini celebrabitis, *Levit.* 23. 4.
6. Erunt præcepta Dei in corde tuo : ligabis ea quasi signum in manu tua, eruntque et movebuntur inter oculos tuos, scribesque ea in limine et in ostiis domus tuæ, *Deut.* 6. 5.
7. Quod præcipio tibi, hoc tantum facito Domino, nec addas quidquam, nec minuas, *Deut.* 12. 32.
8. Ascendes ad templum ter in anno, *Deut.* 16. 16.
9. Consecra sacerdotes et pontifices, *Exodi* 29.
10. Offer Domino sacrificia, et victimas quaslibet, *Levit.* 1 *et seq.*
11. Offer aurum, argentum, æs, etc., ad fabricam templi, *Exodi* 25. 3.

SECUNDÆ MOSIS LEGES MISTÆ SUNT MORALES ET JUDICIALES SIMUL.

I. Circa quatuor prima Decalogi præcepta.

1. Maleficos non patieris vivere, *Exodi* 22. 18.
2. Qui immolat diis, occidetur, *ibid. v*. 20.
3. Vir sive mulier, in quibus pythonicus, vel divinationis fuerit spiritus, morte moriantur, lapidibus obruent eos, *Levit.* 20. 27.
4. Qui dederit de semine suo Moloch, lapidetur, *ibid. v*. 2.
5. Si surrexerit prophetes, filius, filia, aut uxor tua, et dixerit : Eamus, et serviamus diis alienis, statim interficies eum : sit primum manus tua super eum, et post te omnis populus mittat manum : lapidibus obrutus necabitur, *Deut., v*. 2. 6. 7. 8.
6. Si urbs idem fecerit, delebis eam cum incolis usque ad pecora : omnia quæ in ea sunt succendes et combures Domino Deo tuo, et sit tumulus sempiternus : non ædificabitur amplius, *ibid. v*. 13.
7. Qui maledixerit Deo, et blasphemaverit nomen Domini, morte moriatur, lapidibus opprimet eum omnis multitudo, sive ille civis, sive peregrinus fuerit, *Levit.* 24. 16.
8. Chananæos omnes perdendo perdes, non inibis cum eis fœdus, nec conjugia, non habitabunt in terra tua : avocabunt enim filios tuos à me, et colent deos alienos, *Exodi* 23. 33.
9. Qui percusserit patrem, aut matrem, morte moriatur, *Exodi* 21. 11.
10. Qui maledixerit patri, vel matri, morte moriatur, *ibid. v*. 7.
11. Parentes filium rebellem et epulonem adducent ad judices : ex quorum sententia, lapidabunt eum omnes homines urbis illius, *Deut.* 21. 19.

II. Circa sextum præceptum, puta circa incestam copulam et libidinem.

1. Mœchus et adultera morte mulctentur, *Levit.* 20. 1.
2. Si quis dormierit cum noverca, vel nurus sua, vel cum masculo, uterque moriatur, *ibid.* Sic et qui dormierit cum matertera, amita, uxore fratris, vel patrui, aut avunculi sui, *ibid. v*. 18. *et seq.* Item qui viderit turpitudinem sororis suæ, *ibid. v*. 17.
3. Qui supra uxorem filiam duxerit matrem ejus, vivus ardebit cum eis, *ibid. v*. 14.
4. Vir, vel mulier, quæ cum pecore congressa est, morte moriatur, *ibid. v*. 15.
5. Si quis in urbe concubuerit cum virgine, quæ alteri desponsa est, et illa non clamavit uterque lapidibus obruetur, *Deut.* 22. 23.
6. Sin in agro id fecerit, ipse morietur solus : puella nihil patietur, *ibidem.*
7. Qui vim infert virgini non desponsatæ, eam habebit uxorem, nec poterit eam unquam dimittere; et insuper patri ejus solvet 50 siclos, *ibid. v*. 29.
8. Si quis dormierit cum ancilla, id est serva, vapulabunt ambo, et non morientur : quia non fuit libera, offerentque arietem pro peccato Domino, *Levit.* 19. 20.
9. Si concubuerit quis cum virgine non desponsata, dotabit eam, et habebit eam uxorem, *Exodi* 22. 16.
10. Si pater virginis eam dare noluerit, dotabit eam, *ibid.*
11. Si maritus accuset sponsam dicens : Non inveni eam virginem, si verum est, quod objicit, lapidibus obruent eam ; sin autem proferent parentes virginis signa virginitatis ejus, et ex iis judices condemnabunt maritum ad verberationem, et ad centum siclos argenti, dando patri sponsæ, atque sponsam tota vita sua retinere cogetur, *Deut.* 22. 13.
12. Non induetur mulier veste virili, nec vir utetur veste feminea, *Deut.* 22. 5.

TERTIÆ MOSIS LEGES MISTÆ SUNT CÆREMONIALES ET JUDICIALES SIMUL.

1. Qui non fecerit phase stato tempore exterminabitur de populis suis, *Num.* 9. 13.
2. Septem diebus (phase) non invenietur fermentum in domibus vestris : qui comederit fer-

mentatum, peribit anima ejus de cœtu Israel, *Exodi* 12. 19.

3. Si difficile et ambiguum apud te judicium esse perspexeris, inter sanguinem et sanguinem, lepram et lepram, causam et causam, et judicum intra portas tuas videris verba variari, etc., venies ad sacerdotes et ad judicem, faciesque quodcumque dixerint tibi, etc.

Qui autem superbierit, nolens obedire sacerdotis imperio, et decreto judicis, morietur, *Deut.* 17. 8.

4. Idumæi et Ægyptii non intrabunt in Ecclesiam Domini, usque ad tertiam generationem, nec mamzer usque ad decimam: nec Ammonites et Moabites usque in æternum; quia noluerunt vobis occurrere cum pane et aqua: et quia conduxerunt contra te Balaam, non facias cum eis pacem, nec quæras eis bona, *Deuter.* 23. *v.* 1 *et seq.*

5. Si inveneris nidum, non capies matrem cum pullis: sed capies pullos, et matrem evolare sines, *Deuter.* 22. 6.

6. Non arabis in bove et asino, *Deuter.* 22. 10.

7. Si maritus zelotypus uxorem habeat suspectam de adulterio, adducet eam ad sacerdotem, qui dabit ei bibere aquas maledictionis: quas cum biberit, si rea sit, intumescet et rumpetur uterus ejus, femurque ejus putrescet, itaque ipsa erit in maledictionem. Ritum hujus probæ cum sacrificio descripsi, *Num.* 5.

8. Terra non vendetur in perpetuum, sed pro rata annorum, qui supersunt usque ad jubilæum: quia mea est, et vos advenæ, et coloni mei estis, *Levit.* 25. 23. Vide ibi dicta.

QUARTÆ LEGES MOSIS MISTÆ SUNT MORALES ET CÆREMONIALES ET JUDICIALES SIMUL.

1. Qui concubuerit cum muliere in fluxu ejus menstruo, interficientur ambo, *Levit.* 20. 18.

2. Filia sacerdotis si deprehensa fuerit in stupro, et violaverit nomen patris sui, flammis exuretur, *Levit.* 21. 9.

3. Qui polluerit sabbatum, id est opus fecerit in eo, morte morietur, *Exodi* 31. 14.

4. Levitæ ex decimis suis dabunt decimas sacerdotibus, easque meliores et pinguiores, ne polluant oblationem filiorum Israel, et ne moriantur, *Numer.* 18. 32.

5. Pater filiæ, maritus uxoris, vota irritare potest primo die, quo ea scivit, non secundo, *Num.* 30.

6. Leprosus solus habitet extra castra, *Levit.* 13. 46.

7. Jumentum tuum non facies congredi cum alterius generis animantibus, *Levit.* 19. 19.

8. Crocodilum, murem, talpam, mustelam, lacertam non comedes, *Levit.* 11. 29.

9. Denique huc pertinent leges mortis latæ in incestuosos, qui cum nepte, nuru, matertera, etc., fornicantur, *Levit.* 20. 19. Hæ enim leges partim naturales sunt, partim cæremoniales, partim judiciales.

DE MENSURIS ET PONDERIBUS

HEBRÆORUM, GRÆCORUM, ROMANORUM ET HISPANORUM,

COLLECTA EX ROBERTO CENALI, AGRICOLA, ALCIATO, ET MAXIME EX VILALPANDO ET ALCAZARIO, QUI NOVISSIME ET EXACTE DE IIS SCRIPSERUNT.

I. *De monetis et ponderibus.*

Præmoneo me hîc libram accipere communem 12 unciarum, non autem majorem quæ 16 est unciarum.

Talentum unicum est apud Hebræos, continetque tria millia siclorum; uncias mille quingentas; duodecim millia drachmarum; minas Hebræas 60, Atticas 120, Romanas libras 125.

Decem millia talentorum auri sunt milliones aureorum seu drachmarum 120; aureus enim Francicus est unius drachmæ. Libra ergo auri continet uncias auri duodecim; drachmas sive coronatos Francicos nonaginta sex. Talentum ergo auri continebat duodecim millia coronatorum Francicorum. Millio coronatorum Francicorum sunt unciæ auri 125000, puta libræ 10416 et 4 unciæ.

Talentum aliud erat aureum, aliud argenteum, aliud æreum: omnia hæc æqualis erant ponderis, sed disparis pretii.

Proportio pretii auri ad pretium argenti tempore Platonis, erat duodecupla, ita scilicet, ut una uncia, vel libra auri valeret 12 uncias, vel libras argenti, teste Platone in Socrate: similiter fuit tempore Davidis. Nam David emit aream Ornan Jebusæi, cum bobus et plaustro, auri siclis 50, qui efficiunt siclos argenti sexcentos, ut patet 2. Reg. 24. 24. collato cum 1. Paral. 21. 25. in Hebræo, qui habet: *Dedit David Ornam pro loco siclos auri pondere* (id est, pretio et æstimatione) *sexcentorum siclorum,* argenti scilicet, hoc est, quorum pondus æstimabatur sexcentis, scilicet argenteis siclis, sive qui valebant sexcentos siclos argenteos. Unde in Hebræo est accentus *zakeph,* qui quasi hypocolon distinguit et sejungit τὸ *auri* ἀπὸ τῷ *pondere.* De argento enim proxime mentio præcessit. Ait enim David versu præced. *Argentum dabo quantum valet.* Communiter enim apud Judæos siclus, intelligebatur argenteus: quia per argenteum pretia rerum in emendo et vendendo definiebant. Dices: Noster Interpres vertit: *Dedit ergo David Ornan pro loco siclos auri justissimi ponderis sexcentos.* Ergo hi sicli fuerunt aurei, non argentei. Resp. Erant aurei quoad materiam (erat enim moneta aurea), sed argentei quoad æstimationem valoris et pretii, quod communiter, ut dixi, taxabatur siclo argenteo, non aureo. Sensus ergo est: *Dedit David,* etc., *siclos auri,* id est in auro, *sexcentos,* scilicet vulgo usitatos, nimirum argenteos, q. d. Dedit ei siclos aureos, qui justo pondere appensi valebant sexcentos siclos usuales, puta argenteos. Sexcenti ergo sicli auri idem sunt, quod valor sexcentorum siclorum argenti in auro, vel in moneta aurea. Sic Belgæ vulgo per Regalem accipiunt argenteum, non aureum; proinde si quis apud eos dicat: Dedit mihi rex Regales in auro sexcentos, argenteos intelligunt in pretio, sed in materia et moneta aureos.

Hunc sensum poscunt Hebræa, et sic docte apteque conciliatur hic locus cum 2. Reg. 24. 24. ubi eadem area empta dicitur quinquaginta siclis, scilicet plenis et perfectis, puta aureis. Licet enim ibi dicatur, *argenti siclis quinquaginta,* tamen aureos fuisse liquet ex dictis; τὸ ergo *argenti,* idem est quod pecuniæ, q. d. Dedit ipsi pecuniam 50 siclorum. Sic enim passim argentum vocamus pecuniam, sive ea sit argentea, sive aurea, uti hîc erat.

Ita utrumque locum explicant, et inter se conciliant Andreas Masius in Josue c. 7. 21. Vilalpando tom. 3. in Ezech. pag. 414. Alcazar de Ponderibus propos. 22. pag. 60. ubi docent 1. Paral. 21. 25. siclum auri vocari pondus (שקל *sekel* enim, id est, siclus hebraicè significat pondus. Veterum enim pecunia non erat signata, uti jam est, sed ad pondus appendebatur, v. g. tot drachmæ vel unciæ auri vel argenti) auri quod valeat siclum argenti, sic ut sexcenti sicli auri, id est in auro, vocentur quinquaginta sicli, hoc est ducentæ drachmæ (siclus enim ponderabat 4 drachmas) auri, quæ valebant siclos argenti sexcentos, sive drachmas argenti 2400.

Scio S. Hieron. Abulens. Vatabl. et Cajetanum hæc aliter, et in speciem facilius conciliare, dicendo partem areæ in qua sacrificavit David, primo ab eo emptam fuisse 50 siclis argenti; deinde totam aream, totumque montem Sion ab eo emptum fuisse sexcentis siclis aureis; sed hoc acriter impugnat Vilalpando. Hæc in prima editione obiter tantum tetigi, non enucleavi, ideoque *dum brevis esse laboro, obscurus fio.* Spectant enim ad libros Regum, ibique enucleanda erant: placuit tamen hîc scrupulum lectori eximere.

David 1. Paral. 22. 14. reliquit Salomoni pro templo centum millia talentorum auri, hoc est duodecim cum dimidio milliones librarum auri, puta mille et ducentos milliones aureorum Francicorum; tantumdem reliquit ei in argento: universim ergo reliquit ei bis mille et quadringentos milliones aureorum; quantum auri vix est in tota Europa. Alcazar tamen hæc talenta auri putat fuisse argentea; et talenta argentea putat fuisse ærea: et sic ex talentis auri tantum fuisset duodecima portio talentorum jam dictorum; et ex talentis argenti tantum fuisset quinquagesima portio, id est, fuissent tantum in auro milliones centum, in argento vero viginti quatuor, hoc est, universim fuissent aureorum Francicorum milliones 124. Sed verba Script. aliud et plus requirunt: de qua re alibi disputabo.

Talentum Atticum est dimidium talenti He-

braici : nam continet sex millia drachmarum, id est, minas Atticas 60.

Mina Attica et Romana continet centum drachmas, siclos viginti quinque.

Mina Hebræa continet 60 siclos, id est, drachmas 240, uncias 30, puta duas libras cum media. Dicitur mina vel mna, à מנה *mana*, id est, numeravit : unde *mane, tekel, phares.*

Siclus erat semuncia, puta quatuor drachmæ : hinc siclus, stater, tetradrachmum idem sunt, siclus et uncia, mundo pene sunt coæva ; hinc ubique eadem est uncia continens octo drachmas. Dicitur siclus à שקל *sakal,* id est, ponderavit, Chald. dicunt *takel*, vel *tekel.*

Siclus ergo argenti ponderabat tantum, quantum 4 regales Hispanici quinque stuferorum ; erat ergo siclus argenti quasi unus florenus Brabanticus : siclus vero auri erant 4 coronati Francici, qui valent 12 florenis Brabanticis.

Obolus Hebraicus erat vigesima pars sicli, et quadragesima unciæ : erat ergo major obolo Attico ; hic enim erat sexta pars drachmæ, ac proinde 24 pars semunciæ.

Unus erat siclus : duplex enim siclus, puta sacer, sive major ; et civilis, sive minor, figmentum est Rabbinorum.

Siclus subintelligendus est, quoties aureus, vel argenteus legitur.

Duæ armillæ à servo Abrahæ datæ Rebeccæ, Genes. 24. 22. erant decem siclorum auri ; singulæ ergo erant 5 siclorum, id est, duarum unciarum cum media.

Sicut dimidius regalis vocatur subinde regalis ; ita dimidius siclus vocatur subinde siclus, præsertim in auro et ære ; unde inaures Rebeccæ appendebant singulæ tantum dimidium siclum, uti habent Hebræa : noster tamen Interpres dicit eas appendisse siclum. Vide Alcazar de mensur. pag. 51.

Didrachmum est dimidius siclus : integer enim siclus erat tetradrachmum : pendebat enim quatuor drachmas.

Argenteus est siclus argenti. Alii putant fuisse dimidium sicli argentei.

Joseph venditus fuit 20 argenteis, id est, 20 siclis argenti, puta 20 flor. Brab. Christus venditus fuit 30 siclis argenti, id est 30 flor. Brab. sive 15 unciis argenti.

Habuit Salomon in construendo templo octoginta millia Ægyptiorum, et octoginta millia Phœnicum ; et quando eos domum dimisit, dedit singulis 10 siclos auri, id est, 40 coronatos Francicos. Summa ergo omnium quæ eis dedit, fuit mille millia, et insuper sexcenta millia siclorum. Præterea in hoc opere habuit centum quinquaginta millia Gabaonitarum, sive Nathinæorum, et triginta millia Hebræorum quibus verisimile est eum tantumdem dedisse, cum pares fuerint in labore. Unde in universum omnibus computatis, dedit centies et trigesies centena millia aureorum, et insuper sexcenta millia, hoc est, tredecim milliones, et sexcenta millia aureorum.

Solidus olim fuit sexta unciæ pars, indeque sextula dicebatur ; hinc 72 solidi faciebant libram : hæc enim 12 uncias continet.

Denarius erat nummus argenteus unius drachmæ : 4 ergo denarii, æquales erant pondere et pretio uni siclo, sive 4 regalibus Hispanicis 5 stuferorum : hi enim totidem, scilicet 4 drachmas ponderant. Denarius ergo valebat quasi 5 stuferos modernos. Dictus est denarius, quòd decem asses, id est, minimos nummos, contineret. As erat quasi medius stuferus modernus : dupondium erant duo asses.

Quarta pars denarii vocabatur sestertius, quasi semis tertius ; erat ergo sestertius stuferus priscus, qui modo valet stuferum cum quadrante. Mille ergo sestertii erant mille stuferi prisci, qui olim valebant florenos Brabanticos 50 ; jam valent flor. Brab. 62 imo amplius : in dies enim mutantur et augentur pretia nummorum, non sine reipubl. damno et perturbatione.

Sestertium in neutro, et in plurali sestertia singula valebant mille sestertios. Continebant enim singula sestertia in se duas libras et semissem ; singulæ autem libræ continebant drachmas, vel denarios 100, id est, sestertios 400. Duæ itaque libræ et dimidia valebant mille sestertios, idque uno nomine *sestertium* dicebant. Decem ergo sestertia valebant decem millia nummorum sestertiorum, qui valebant 500 florenos Brabanticos priscos. Quod si hunc numerum per adverbium extuleris, ad hunc modum, *decies sestertium,* jam reddideris hanc summam centuplo majorem. Idem enim est dicere, *decies sestertium,* quod decies centena millia sestertiorum, quæ valent quinquaginta millia flor. Brab. priscorum : sic *centies sestertium,* sunt centies centena, sive decies millena millia sestertiorum, quæ valent quingenta millia flor. seu ducenta millia philippicorum. Vide Budeum de asse.

II. *De mensuris, sive vasis.*

Mensuræ omnes æstimandæ sunt secundùm capacitatem aquæ, quam capere possunt : unde quoad capacitatem semper sunt æquales, sed pro ratione materiæ, inæqualis sunt ponderis, v. g. sextarius est vas, sive scyphus magnus, qui continet 20 uncias aquæ, vini, vel aceti (horum enim æquale est pondus) ; sed si idem sextarius impleatur auro, continebit tantumdem, quoad ambitum et capacitatem ; sed quoad pondus, longe amplius : quia auri pondus se habet ad pondus aquæ, sicut se habet 18 ¾ ad unum, vel ut se habent 2775 ad 148. Quare cum sextarius aquæ contineat 20 uncias, sequitur, per regulam trium, quod sextarius auri contineat uncias 375 ; si enim 148 dant 20, ergo 2775 dant 375.

Sextarius ergo Romanus aquæ, vini et aceti ponderat 20 uncias ; sextarius olei, 18 uncias ; sextarius frumenti Romani, sive nostratis, 15 uncias ; sextarius farinæ ejusdem ponderat 8 vel 9 uncias (frumentum enim densius et ponderosius est farina), sextarius mellis ponderat 30 uncias, sextarius auri ponderat uncias 375, sextarius plumbi ponderat uncias 235, sextarius argenti ponderat uncias 208, sextarius cupri ponderat uncias 182, sextarius ferri ponderat uncias 161, sextarius stanni ponderat uncias 150.

Hinc facile est colligere quæ sit proportio ponderis inter metalla, quodque aurum omnibus, etiam plumbo, sit ponderosius, licet contrarium putarit Plinius lib. 33. c. 3. sed falso. In æquali ergo quantitate, si oleum ponderat 9 uncias.

Aqua pendet 10 uncias.
Mel, 15 uncias.
Stannum, 75 uncias.

Ferrum, $80\frac{12}{17}$ uncias.
Æs cupreum, 91 uncias.
Argentum, 104 uncias.
Plumbum, $116\frac{1}{2}$ uncias.
Argentum vivum, 150 uncias.
Aurum, $187\frac{1}{2}$ uncias.

Rursum frumentum Palæstinæ densius et ponderosius est, quam sit Romanum et nostrum. Sextarius ergo frumenti Palæstinæ pendet 20 uncias, Romani vero 15 uncias.

Rursum triticum ponderosius est hordeo : sextarius enim hordei Romani pendet uncias 12, tritici vero 15.

Amphora dicta est, quòd duas haberet ansas, quibus utrimque ferebatur, ab αμφι et φερω. Amphora capiebat congios octo, id est sextarios 48; alio nomine Quandrantal dicebatur, à mensuræ ejus figura, quæ omni ex parte pedem Romanum habebat quadratum. Si enim vas facias, quod tam in longitudine, quam latitudine et altitudine, sive profunditate, habeat pedem Romanum, erit quadrantal, sive amphora. Amphora ergo erat quadratura pedis Romani, continens libras 80 aquæ vel vini (frumenti vero nostratis 60), id est uncias aquæ 960; loquor de amphora Romana : nam Attica fuit major tertia parte; continebat enim tres urnas, ait Fannius, id est, 120 uncias aquæ.

Amphoram Romani diviserunt in duas urnas, uti geometrice et pulchre ostendit Vilalpando pag. 435. Urnam deinde diviserunt in quatuor congios : ita ut urna sit amphoræ dimidium, continens sextarios 24, et congius, qui et chus dicitur, sit octava pars amphoræ. Congii formam vide apud Vilalpando pag. 500.

Congius ergo est quarta pars urnæ, continet sextarios 6, fogliettas 8, hoc est libras aquæ 10, frumenti nostratis septem cum dimidia. A congio Novellius Torquatus dictus est *Tricongius*, quòd unico haustu coram Tiberio Cæsare, tres vini congios exhausisset, teste Plinio l. 14. 22.

Ex 20 amphoris fit culeus, quæ maxima erat Romanorum mensura, continens sextarios 960, libras aquæ, vel vini 1600; sed in frumento nostrate continet libras 1200.

Ex duabus amphoris fit medimnus. Medimnus ergo continet sex modios : una enim amphora continet tres modios. Est ergo medimnus decima pars culei, atque in aqua et vino, continet 160 libras, in frumento vero nostrate 120.

Modius Romanorum propria mensura et vox est; est enim modius quasi modus, quo frumenta dispensantur. Epiphan. tamen docet Romanos modii nomen et mensuram ab Hebræis accepisse. מדד *madad* enim significat mensurare, : inde מדה *midda*, est mensura, modius. Modius est tertia pars amphoræ, continet 16 sextarios, heminas 32, puta 26 libras $\frac{2}{3}$ aquæ vel vini; frumenti vero nostratis 20 libras, estque sexta pars fanecæ Hispanicæ.

Chœnix continebat 4 sextarios, eratque modii quarta pars, amphoræ duodecima : chœnix erat diurnus hominis cibus.

Sextarius Romanus erat sexta congii pars, indeque dictus est sextarius, ait Fannius.

Sextario tam arida, quam liquida metiebantur. Sextarius Romanus continet uncias 20, erat ergo sextarius instar magni scyphi, eratque quarta pars chœnicis.

Hemina, vel cotyla erat dimidium sextarii : quartarius erat sextarii quarta pars : acetabulum octava ; cyathus duodecima.

Sextans sunt duo cyathi, quadrans tres, triens quatuor cyathi.

Sextarium Romanum cum Attico et Hebræo æqualem fuisse contendit Vilalpando. Sed clarè demonstrat Alcazar eos fuisse diversos ; ac Romanum continuisse uncias 20, Atticum 15, Hebræum $13\frac{1}{3}$; ita ex Mariana ipse propos. 5 et seq. idque mox clarius patebit.

Corus hebr. dicitur חמר *homer*, quasi *chamor*, id est acervus, vel cumulus frumenti : inde quoque asinus dictus est חמר *chamor*, eo quòd hunc acervum bajulet, est enim *homor* quasi asinarium onus; hinc asinus Matth. 21. v. 2. vocatur υποζυγιον : huc etiam alludunt Hebræa Judic. 15. 16. Vilalpando coro tribuit Græcas metretas 10, Hebræa ephi 10, sata 30, medimnos 7 cum dimidio, artabas 6, amphoras Romanas 15, modios Romanos 45, id est aquæ, vel vini libras 1200, uncias 14400. Verum melius Alcazar coro tribuit tantum libras aquæ 800, uncias 9600, modios Rom. 30. Id mox clarius patebit ex bato, sive ephi.

Mensæ Salomonis quotidie ministrabantur 30 cori similæ, et 20 farinæ; unde fiebant 24 millia, et rursum sedecim millia, id est universim, quadraginta millia librarum panis. Corus continet 5 medimnos Atticos, sive 5 fanecas Hispan. hi enim continent 30 modios.

Lethec est dimidia pars cori, hoc est, duæ fere fanecæ cum dimidia, sonatque *lethec* elevationem : est enim onus, quod vegetus adolescens asino potest imponere.

Ephi, vel epha, batus et metreta æqualia sunt, suntque decima pars cori. Ezech. 45. 11. Ephi continet tria sata : satum continet 24 logim, id est, sextarios : ergo ephi continet sextarios 72. Hydriæ ergo singulæ in Cana Galilææ, capientes metretas binas, capiebant sextarios, sive scyphos magnos 144.

Batus erat duplex, inquit Vilalpando : major, continens metretam cum dimidia, id est 180 sextarios : minor, continens metretam, id est 72 sextarios. Sic enim conciliandus est, inquit, locus 3. Reg. 7. 16. ubi dicitur quòd mare æneum, quod fecit Salomon, continebat duo millia batos, cum 2. Paral. 4. 5. ubi dicitur quòd idem mare capiebat tria millia metretas, vel, ut heb. est, batos, quia scilicet batus major continebat metretam, sive batum minorem unum cum dimidio; duo ergo millia batorum majorum faciebant tria millia metretarum, sive batorum minorum. Ita Vilalpando. Verum Alcazar lib. de Mensur. propos. 14. ostendit hos batos non fuisse communes, sed extraordinarios et minores, adeoque fuisse tantum decimam partem bati; eosque fuisse duplices, ita scilicet, ut unus esset sesquialter alterius.

Dico ergo cum Alcazario : Communis batus, ephi, et metreta æqualia sunt inter se, et cum amphora Romana, continentque sextarios Romanos 48, id est, aquæ uncias 960 : hinc ephi continebat tres modios, Ruth. 2. 17. sicut homer continens decem ephi, continebat 30 modios ; modios utique vulgares Latinis, puta Romanos : modius autem Romanus continebat aquæ uncias 320, uti omnes consentiunt : ergo ephi continens tres modios, continebat uncias 960. Id pluribus et solide demonstrat ex S. Hie-

ronymo, Epiphan. et aliis, Alcazar supra, cui consentit Mariana, imo S. Hieron. et Epiphan. qui asserit eorum idem esse, quod 30 modii Romani, et tam nomen, quàm mensuram modii, Romanos fuisse ab Hebræis mutuatos.

Quare cum Josephus et alii dicant batum, sive ephi, continuisse 72 sextarios Hebraicos : hinc sequitur sextarium Hebræum, sive log, uncias continuisse, non 20, uti continebat sextarius Romanus, sed tantum $13\frac{1}{3}$; si enim $13\frac{1}{3}$ multiplices per 72 sextarios, invenies præcise 960 uncias, quot continet batus, seu ephi. Ita Mariana et Alcazar.

Consequenter cum decima pars bati, vel ephi, sit gomor, sive assaron, sequitur gomor sive assaronem continuisse uncias, non 144, ut vult Vilalpando, nec 63, ut vult Ribera; sed 96, hoc est 8 libras 12 unciarum : divide enim ephi, continens uncias 960 per decem, habebis 96.

Hinc facile est concipere quomodo ex manna Hebræi quotidie gomor comederint : hoc enim cum esset levius frumento, non 96 uncias, sed multo minus, puta 50 circiter uncias tantum ponderabat. Rursum, quomodo parva mensa potuerit capere panes propositionis, quorum singuli constabant duobus gomor, sive duobus assaronibus. Licet enim hi pleni frumento Palæstino appenderent 16 libras, puta 186 uncias, tamen in farina, vel simila, ob ejus raritatem et levitatem, tantum appendebant 13 libras cum dimidia, uti ostendi Levit. 24. 5.

Hinc rursum deducitur quæ fuerit mensura hin. Hin enim continebat 12 sextarios : sextarius autem Hebraicus continebat uncias $13\frac{1}{3}$; multiplica ergo $13\frac{1}{3}$ per 12 habebis 160 uncias, id est 13 libras $\frac{1}{3}$: tot ergo continebat hin, eratque æquale semimodio Romano. Ita Alcazar, aptius quam Vilalpando, qui hini dat sextarios Romanos 12, id est uncias 240. Putat enim ipse sextarium Hebræum fuisse æqualem Romano; sed id bene refutat Alcazar.

Quarta pars hin, erant tres sextarii Hebræi, id est unciæ aquæ vel vini 40; id est libræ tres, et 4 uncias.

Satum est tertia pars ephi, continetque modium Romanum. Satum ergo et modius æqualia sunt, perinde ac metreta et ephi. Ita Alcazar. Alii sato tribuunt sesquimodium.

Artaba Ægyptia continet tres modios Romanos cum triente, inquit Vilalpando. Verum Alcazar et alii artabæ dant modios quinque.

Cabus, sive chœnix Hebræorum, est mensura victus diurni; continet 4 sextarios, id est sex libras $\frac{2}{3}$. Ita Vilalpando : quia putat sextarium Hebræum fuisse æqualem Romano. Verum melius Alcazar, uti sextario Hebræo tantum tribuit uncias 13 cum $\frac{1}{3}$, ita consequenter cabo Hebræo, continenti 4 logim, sive sextarios, tribuit uncias aquæ $53\frac{1}{3}$: erat enim cabus duodecima pars ephi, sive bati et amphoræ; sati vero quarta.

Log est sextarius Hebræus, puta 13 unciæ cum $\frac{1}{3}$.

Cadus est hydria : an mensuræ sit genus, et cujus capacitatis, ex Scriptura colligi non potest, ait Vilalpando; licet Cenalis et Fannius putent amphoram, præsertim Atticam, subinde dici cadum, à continendo; et sic cadus continebit 12 congios, id est, 72 sextarios.

Aroba, sive cantharus Hispan. constat octo boccalibus Italicis, libris 42 et 8 unciis, puta unciis 512, estque quarta pars fanecæ.

Boccale Italicum et Hisp. Açumbre continet 4 fogliettas, puta 5 libras et 4 uncias, id est universim 64 uncias.

Foglietta continet 16 uncias, tantumdem continet quartillo.

Baril constat boccalibus 32, libris $170\frac{2}{3}$, unciis 2048.

Botta Romana continet octo barilas, boccales 256.

Faneca, seu quintal continet centum libras Hispan. id est libras communes 12 unciarum 168.

SYNOPSIS MENSURARUM, SI AQUA VEL VINO IMPLEANTUR, QUANTUM PONDERENT.

Culeus continet aquæ, vel vini talenta $12\frac{4}{5}$, libras 1600, uncias 19200.

Botta Romana continet talenta $10\frac{346}{375}$, libras $1365\frac{1}{3}$, uncias 16384.

Corus continet libras 800, uncias 9600.

Rublum Hispan. talenta $6\frac{14}{25}$, libras 820, uncias 9840.

Faneca Hispan. talenta $1\frac{43}{125}$, libras 168, uncias 2016.

Fanecæ quarta pars est Aroba; continet libras $42\frac{2}{3}$, uncias 512.

Medimnus talent. $1\frac{7}{25}$, libras 160, uncias 1920.

Ephi, Batus et Metreta libras 80, uncias 960.

Pes cubicus Græcorum libras $90\frac{365}{864}$, uncias $1085\frac{5}{72}$.

Amphora, sive pes cubicus Romanorum libras 80, uncias 960.

Satum libras $26\frac{2}{3}$, uncias 320.

Palmus cubicus Roman. libras $37\frac{3}{11}$, uncias $447\frac{3}{11}$.

Scortium libras 32, uncias 386.

Modius Rom. libras $26\frac{2}{3}$, uncias 320.

Celemin Hispan. libras 14, uncias 168.

Hin libras $13\frac{1}{3}$, uncias 160.

Congius, sive chus libras 10, uncias 120.

Gomor, sive Assaron libras 8, uncias 96.

Choenix libras $6\frac{2}{3}$, uncias 80.

Boccal Roman. libras $5\frac{1}{3}$, uncias 64.

Cabus, sive palmus cubicus Hebr. libras $4\frac{3}{12}$, uncias $53\frac{1}{3}$.

Log, sive sextarius libras $1\frac{1}{12}$, uncias $13\frac{1}{3}$.

Foglietta Rom. libras $1\frac{1}{3}$, uncias 16.

Cotyle et hemina uncias 10.

Acetabulum uncias $2\frac{1}{2}$.

Cyathus unciam $1\frac{4}{6}$.

Digitus cubicus $1\frac{1}{4}$.

III. *De Mensuris longitudinis.*

Calamus continet sex cubitos.

Cubitus et sesquipes, puta ea longitudo, quæ à flexu brachii porrigitur usque ad extremum digiti, qui index vocatur, continetque 24 digitos, sive duas spithamas, estque quarta pars staturæ hominis, quisque enim homo rite formatus, habet in statura, 4 sul cubitos, adeoque tantus est, quanta est expansio brachiorum

ejus : brachia enim complicata in cubito, seque in digito indice contingentia, faciunt 4 cubitos, quæ est statura cujusque. Consequenter, cum cubitus sit sesquipes, sequitur quemque hominem, uti sui cubitos habet 4, ita et sui pedes habere sex, in statura.

Ita S. Hieron. Vitruvius, et passim alii : unus Alcazar propos. 9 multis probare contendit cubitum in S. Scriptura non esse quartam, sed sextam partem humanæ staturæ; quia censet cubiti nomine non comprehendi manum, sed tantum os illud præcipuum, ab ima manu ad brachii usque curvaturam extensum. Additque sex tales cubitos facere calamum, indeque calamum vocari mensuram hominis, id est staturæ humanæ, Apocal. 21. 17. Rursum, hunc cubitum esse duplicem : primum esse antiquum Adami, et primorum illorum magnorum hominum, qui contineat digitos Romanos $18\frac{2}{3}$, sitque pene æqualis pedi Romano : hic enim sedecim præcise digitos continet. Secundum esse posteriorem et minorem, qui constet Romanis pedibus $14\frac{52}{63}$, atque hoc minore S. Scripturam mensurare luteres, et mare æneum. Verum à communi aliorum omnium sententia recedendum non esse censeo.

Palmus, hebr. טופח *topach*, est spatium 4 digitorum transversim positorum.

Tres palmi complent palmum extensum, qui spithama dicitur.

Spithama, hebr. זרת *zeret*, est spatium quod distenta manu inter pollicem et indicem interjacet, continetque 12 digitos transversos.

Passus est spatium quinque pedum.

Dimidium passus est Gressus, qui continet duos pedes cum dimidio.

Pes romanus continebat quatuor palmos, id est sedecim digitos Romanos transversos ; quantitatem ejus vide expressam apud Alcazar lib. de Mensur. p. 8.

Milliare à mille passibus deductum est, continet octo stadia.

Stadium continet 125 passus, id est, pedes 750.

INDEX

LOCORUM SACRÆ SCRIPTURÆ

QUÆ

HISCE IN PENTATEUCHUM MOSIS COMMENTARIIS EXPLICANTUR.

(Prior numerus paginam, secundus columnam designat : si unicus tantum occurrat numerus, ad præcedentem referri indicio est.)

EX PROVERBIIS.

EX ECCLESIASTE.

EX CANTICIS.

EX SAPIENTIA.

EX ECCLESIASTICO.

EX ISAIA.

EX NOVO TESTAMENTO.

INDEX
RERUM ET VERBORUM
QUÆ
IN HIS COMMENTARIIS CONTINENTUR.

(Prior numerus paginam, secundus columnam designat : si unicus occurrat numerus, ad præcedentem referri indicio est.)

A.

B.

C.

D.

F.

G.

H.

I.

J.

M.

N.

O.

Q.

R.

S.

T.

U.

V.

X.

Z.

INDEX
MATERIARUM MORALIUM

QUÆ

IN HIS COMMENTARIIS CONTINENTUR,

Et quæ ad Evangeliorum Dominicarum, ac Festorum et Feriarum nonnullarum per annum accommodatarum, verba in usum et gratiam Concionatorum adaptantur.

DOMINICA I. ADVENTUS.

DOMINICA II. ADVENTUS.

DOMINICA III. ADVENTUS.

DOMINICA IV. ADVENTUS.

IN FESTO NATIVITATIS DOMINI.

IN FESTO S. JOANNIS EVANGELISTÆ.

DOMINICA INFRA OCTAVAM.

IN FESTO CIRCUMCISIONIS.

IN FESTO EPIPHANIÆ.

IN FESTO ASCENSIONIS DOMINI.

IN FESTO PENTECOSTES.

DOMINICA SS. TRINITATIS.

IN FESTO VENERABILIS SACRAMENTI.

DOMINICA II. POST PENTECOSTEN.

DOMINICA III. POST PENTECOSTEN.

DOMINICA IV. POST PENTECOSTEN.

DOMINICA V. POST PENTECOSTEN.

DOMINICA VI. POST PENTECOSTEN.

DOMINICA VII. POST PENTECOSTEN.

DOMINICA VIII. POST PENTECOSTEN.

DOMINICA X. POST PENTECOSTEN.

DOMINICA XI. POST PENTECOSTEN.

FINIS.